PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEU BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRA, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA,

OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS, ET AD CONCILII FLORENTINI TEMPORA (ANN. 1439) PRO GRÆCIS FLORUERUNT:

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER QUINDECIM PRIORA ECCLESIÆ SÆCULA,

IUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA; DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA; OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS, DETECTIS AUCTA; INDICIBUS ORDINARIIS VEL ETIAM ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS, SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI SUBSEQUENTIBUS, DONATA; CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA; OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;

DUCENTIS ET QUADRAGINTA INDICIBUS SUB OMNI RESPECTU, SCILICET, ALPHABETICO, CHRONOLOGICO, ANALYTICO, ANALOGICO, STATISTICO, SYNTHETICO, ETC., OPERA, RES ET AUCTORES EXHIBENTIBUS, ITA UT NON SOLUM STUDIOSO, SED NEGOTIIS IMPLICATO, ET SI FORTE SINT, PIGRIS ETIAM ET IMPERITIS PATEANT OMNES SS. PATRES, LOCUPLETATA; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS INDICIBUS, ALTERO SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE PATRUM, ABSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR; ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS, A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT:

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS, CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, CORRECTIONIS PERFECTIO, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA, SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM, VEL ETIAM INEDITORUM, PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES, LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM, ET EX INNUMERIS OPERIBUS TRADITIONEM CATHOLICAM CONFLANTIBUS, OPUS UNICUM MIRABILITER EFFICIENTIUM.

SERIES GRÆCA POSTERIOR

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIÆ GRÆCÆ AB ÆVO PHOTIANO AD CONCILII USQUE FLORENTINI TEMPORA, ET AMPLIUS, NEMPE MORTEM CARDINALIS BESSARIONIS.

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ cleri universæ,

SIVE CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIÆ, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIAM NEMPE LATINAM, ALIAM GRÆCO-LATINAM; AMBÆ PARTES JAM INTEGRE EXARATÆ SUNT. LATINA, 222 VOLUMINIBUS MOLE SUA STANS, 1110 FRANCIS VENIT: GRÆCA DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM UNA CUM VERSIONE LATINA LATERALI COMPLECTITUR, ET 104 VOLUMINA IN 109 TOMIS, PRO PRIMA SERIE, NON EXCEDIT. POSTERIOR VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET, IDEOQUE INTRA 55 VOLUMINA RETINETUR. SECUNDA SERIES GRÆCO-LATINA AD 58 VOLUMINA TANTUM ATTINGIT; DUM HUJUS VERSIO MERE LATINA 29 VOLUMINIBUS EST ABSOLUTA. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM 8, UNUMQUODQUE MERE LATINUM 5 FRANCIS SOLUMMODO EMITUR: UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUJUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR, COLLECTIONEM INTEGRAM, SIVE LATINAM, SIVE GRÆCAM COMPARET NECESSE ERIT; SECUS ENIM CUJUSQUE VOLUMINIS AMPLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT. IDEO, SI QUIS TANTUM EMAT LICET INTEGRE, SED SEORSIM, COLLECTIONEM GRÆCO-LATINAM, VEL EAMDEM EX GRÆCO LATINE VERSAM, TUM QUODQUE VOLUMEN PRO 9 VEL PRO 6 FRANCIS SOLUM OBTINEBIT. ISTÆ CONDITIONES POSTERIORI PATROLOGIÆ LATINÆ SERIEI, PATRES AB INNOCENTIO III AD CONCILIUM TRIDENTINUM EXHIBENTI, APPLICABUNTUR. PATROLOGIA QUÆ MANUSCRIPTIS IN BIBLIOTHECIS ORBIS UNIVERSI QUIESCENTIBUS CONSTABIT, NECNON PATROLOGIA ORIENTALIS, CONDITIONIBUS SPECIALIBUS SUBJICIENTUR, ET IN TEMPORE SUO ANNUNTIABUNTUR, SI TEMPUS EAS TYPIS MANDANDI NOBIS NON DEFUERIT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS CXLII.

NICEPH. BLEMMIDA. GEORGIUS CYPRIUS, ATHANASIUS, CP. PATRIARCHÆ,

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE, EDITOREM,
IN VIA DICTA *THIBAUD*, OLIM *D'AMBOISE*, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO *D'ENFER* NOMINATAM, SEU *PETIT-MONTROUGE*, NUNC VERO INTRA MŒNIA PARISINA.

1865

TRADITIO CATHOLICA.
SÆCULA XIII-XIV. ANNI 1255-1320.

ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ

ΤΟΥ ΒΛΕΜΜΙΔΟΥ

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

NICEPHORI

BLEMMIDÆ

OPERA OMNIA

THEOLOGICA, EXEGETICA, LOGICA, PHYSICA.
Partim jam edita, partim huc usque anecdota;

PRÆMITTUNTUR

GREGORII CYPRII, ATHANASII,

CPOLITANORUM PATRIARCHARUM,

SCRIPTA VARII ARGUMENTI, A BERNARDO MARIA DE RUBEIS ET ANSELMO BANDURIO DISSERTATIONIBUS AC NOTIS ILLUSTRATA.

ACCURANTE ET DENUO RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE,
BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ,
SIVE
CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

TOMUS UNICUS.

VENIT 11 FRANCIS GALLICIS.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA *THIBAUD*, OLIM *D'AMBOISE*, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO *D'ENFER* NOMINATAM, SEU *PETIT-MONTROUGE*, NUNC VERO INTRA MŒNIA PARISINA.

1865

TRADITIO CATHOLICA.

SÆCULA XIII-XIV. ANNI 1255-1320.

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUI IN HOC TOMO CXLII CONTINENTUR.

GEORGIUS CYPRIUS CPOLITANUS PATRIARCHA.

ATHANASIUS CPOLITANUS PATRIARCHA.

NICEPHORUS BLEMMIDA.

Parisiis. — Ex Typis J.-P. MIGNE.

ANNO DOMINI MCCLXXX.

GEORGIUS CYPRIUS

CONSTANTINOPOLITANUS PATRIARCHA

NOTITIA

(Leo Allat. *De Georgiis*, n. LXXIII, apud Fabric. ed. vet. tom. X, p. 805.)

Georgius Cyprius, postea Gregorius vocatus, ex diacono Ecclesiæ Constantinopolitanæ patriarcha, quem modo Georgium, modo Gregorium Gregoras in Historia, et alii nuncupant. Pachymeres lib. VII, de Arsenoitis : Ὡμολόγουν δὲ τέως τὸν Γρηγόριον πατριάρχην. Τοῦτο γὰρ ἦν ἐκείνῳ, καὶ τὸ ἐκ Γεωργίου μοναχικὸν ὄνομα. *Fatebantur eatenus Gregorium patriarcham ; id namque erat illi nomen, quod a Georgio, dum monachum induit, sibi sumpserat.* Primum pro Latinis una cum Vecco, Meliteniota, et Metochita sentit, Gregoras de Vecco lib. V : Καὶ λέγων, καὶ γράφων, καὶ δογματίζων, ἔχων συνεργοὺς, καὶ συλλήπτορας τοῦ ἀγῶνος τόν τε Μελιτηνιώτην, καὶ τὸν Μετοχίτην ἀρχιδιακόνους ὄντας τοῦ βασιλικοῦ κλήρου, καὶ ἔτι Γεώργιον τὸν ἐκ Κύπρου. *Et dicendo, et scribendo, et dogmata statuendo : ejus certaminis adjutoribus Meliteniote, et Metochite imperatorii cleri archidiaconis, et insuper Georgio Cyprio.* Res etiam Latinorum tutatum Georgium indicat Pachymeres lib. V : Τότε γοῦν καθεσθέντων, τιμηθέντων δ' ἐπὶ καθέδρᾳ καὶ ἀμφοῖν τούτοιν ὡς συναγωνιζομένοιν τῷ βασιλεῖ τοῦ τε ἀρχιδιακόνου Μελιτηνιώτου, καὶ τοῦ πρωταποστολαρίου Κυπρίου, ὁ ῥήτωρ ὁ Ὁλόβωλος ἵστατο προσδοκῶν τὴν ἀπὸ βασιλέως ἐκχώρησιν. *Cum itaque sedissent, honoratique essent cathedra hi ambo, tanquam qui suffragarentur imperatori archidiaconus Meliteniota, et protapostolarius Cyprius, rhetor Olobolus stans ab imperatore licentiam exspectabat.* Qui lib. VII, cap. 34, refert eumdem apud Italos natum, et adultum sese postmodum inter Græcos conjecisse. Τί παθόντες, ἔλεγεν, Veccus scilicet, ἐμὲ τὸν παρὰ Ῥωμαίοις καὶ ἐκ Ῥωμαίων γεννηθέντα τε καὶ τραφέντα συχναῖς περιβάλλοντες λοιδορίαις, ἔπειτα φεύγετε· ἄνδρα δὲ παρ' Ἰταλοῖς γεννηθέντα, καὶ τραφέντα, καὶ οὔπω ταῦτα, ἀλλὰ καὶ αὐταῖς στολαῖς καὶ γλώττῃ πρὸς τὰ ἡμέτερα παρεισφρήσαντα εὐφημοῦντες δέχεσθαι; *Quid passi, aiebat, me inter Romanos et ex Romanis natum, adultumque crebris conviciis lacessitis, postmodum fugitis ; virum vero apud Italos natum, adultumque, neque hæc solum, sed qui indumentis ipsis et lingua ad vos irrepsit, collaudantes excipitis ?* Postea Græcis adhærens post Josephi Galesiotæ obitum, licet Veccus ipse viveret adhuc, et coram synodo causam suam diceret, per vim, ac nequitiam, ipsiusque etiam Georgii invidentiam pulsus, in patriarchale solium intruditur (*a*) : cui justo Dei judicio non solum hostibus, sed amicissimis, quibus potissima quæque in Ecclesia contulerat, invisus, cum injuriam ferre non posset, renuntiat (*b*), et sese in Deiparæ Hodegorum dictæ monasterium confert, et non multo post prope divi Andreæ monasterium moritur. Vir fuit acerrimi ingenii, facundus, eloquens, et pæne dixerim disciplinis omnibus imbutus. Georgius Pachymeres, lib. VII, de Andronico seniore : Ἐκλέγεται μὲν εἰς πατριάρχην τὸν ἐκ Κύπρου Γεώργιον, ἄνδρα λόγοις ἐντραφέντα, καὶ σφραγῖδα τοῦ πατριάρχου Ἰωσὴφ φέροντα, τὸ τοῦ πρωτοαποστολαρίου εἰς ἀνακτόρων ἐπιφερόμενον σημείωμα· κἀν τούτῳ μὲν δόξας Ἰωσηφίτας μὲν ἐκ τῆς σφραγῖδος ὑποποιούμενος, Ἀρσενιώτας δὲ τῷ μὴ κατὰ τὰ διατεταγμένα τῷ Ἰωσὴφ ἐπὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ συγχωρεῖν γίνεσθαι. *Eligit porro in patriarcham Georgium Cyprium, virum sermonibus innutritum, et ordinatum a patriarcha Josepho, protoapostolarii dignitate in palatio condecoratum : in hoc etiam visus Josephitas ex ordinatione sibi conciliare, Arsenoitas etiam, quod non secundum præscripta a Josepho in Ecclesia usu exsequi permitteret.* Gregoras lib. VI : Καὶ ἦν τηνικαῦτα ἀνὴρ ἐν λόγοις ἐπίσημος τῷ βασιλικῷ συγκατειλεγμένος κλήρῳ Γεώργιος ὁ ἐκ Κύπρου, ὃς τὸν ἐν ταῖς γραφαῖς εὐγενῆ τῆς Ἑλλάδος ῥυθμὸν, καὶ τὴν Ἀττικίζουσαν γλῶσσαν ἐκείνην πάλαι πολὺν ἤδη χρόνον λήθης κρυβέντα βυθοῖς, φύσεως δεξιότητι, καὶ φιλοπονίᾳ τελεωτέρᾳ πρὸς φῶς ἤγαγε, καὶ οἱονεί τινα ἐχαρίσατο ἀναβίωσιν. Τοῦτον ἐμελέτησέ τε, καὶ προὐτεθύμητο ἐς τὸν πατριαρχικὸν ἀναγαγεῖν θρόνον ὁ βασιλεὺς, ἄρτι καὶ τὸ μοναχικὸν ἀλλαξάμενον σχῆμα· πλὴν οὐχ ὑπ' οὐδενὸς τῶν ἁπάντων ἐβούλετο τὴν χειροθεσίαν αὐτὸν εἰληχέναι ὁπόσοι τῇ τοῦ δόγματος καινοτομίᾳ κεκοινωνήκεσαν, ἀλλ' ὡς ἀκοινώνητον ἑαυτὸν συνετήρησεν, ὡς κινδυνεύειν

(*a*) A. C. 1283 (*b*) A. 1289.

ἐντεῦθεν βραδύνειν τὰ τῆς σπουδῆς. Προεβλήθη μέντοι παρὰ τοῦ βασιλέως μετὰ τὰς ψήφους, καὶ μαρτυρίας τὰς ὀφειλούσας, καὶ τὴν ποιμαντικὴν ῥάβδον ἐπὶ τοῦ βασιλικοῦ βήματος παρὰ τῆς τοῦ βασιλέως εἰλήφει χειρὸς, κατὰ τὸ πάλαι κρατῆσαν ἔθος. Καὶ ἦν διενεργῶν, καὶ διοικῶν ἔστιν ἃ τῶν πατριαρχικῶν δικαίων ὅσα οὐχ ἱερωσύνης ἐδεῖτο. *Erat autem tum insigni vir facundia, ex imperatorii cleri collegio, Georgius Cyprius, qui eleganter Græcæ litteraturæ numeros, et Atticam illam linguam longo jam tempore oblivionis gurgite demersam ingenii dexteritate, ac singulari studio in lucem produxit, ac velut ab inferis revocavit. Hunc cum non ita pridem monasticum habitum induisset, in animo habebat, et studebat imperator ad patriarchicum solium evehere; a nemine tamen eorum illi manus imponi volebat, qui novum illud dogma amplexi fuissent : ut periculum esset ne res diutius differretur. Est tamen ab imperatore post debita suffragia, et testimonia designatus; et pastorale pedum in imperatorio suggestu, veteri more ab imperatore porrectum, accepit. Proinde negotiis intentus, patriarchica jura, quæ cum sacerdotio nihil conjunctum habebant, administrabat.* De ejus patriarchatu Pachymerius, lib. VII : *Eligit in patriarcham Georgium e Cypro, hominem in eloquentia enutritum, a Josepho patriarcha ordinatum, et dignitate protapostolarii in regia insignitum. In hoc etiam Josephitas ex ordinatione, ut videbatur, sibi concilians; Arsenoitas vero quod non uti constituerat Josephus, in Ecclesia fieri permitteret.* Et Ephræmius in Chronico :

Πάλιν Ἰωσὴφ ἀπολαμβάνει θρόνον·
Οὗπερ λιπόντος τὸν βίον καὶ τὸν θρόνον,
Σοφός τις ἀνὴρ Γρηγόριος Κυπρόθεν,
Λόγον σοφῶν μαίευμα, μουσῶν ἑστία,
Εἰς πατριαρχῶν ἀνεβιβάσθη θρόνον,
Ὅστις πατρίδος, καὶ πατρικῆς οἰκίας
Φυγὰς ὑπάρξας παῖς ἔτι που τυγχάνων
Παιδεύσεως ἔρωτι καὶ μαθημάτων
Ἐλθὼν κατοικεῖ πρὸς πόλιν Κωνσταντίνου.
Αὐτοῦ δὲ μαθήμασιν ἐνδοὺς καὶ πόνοις
Ἀφῖκτο πρὸς μέγα τι παιδείας βάθος.
Εἶτα καταστὰς γνώριμος στεφηφόρῳ,
Καὶ συνταγεὶς κλήρῳ γε τοῦ παλατίου
Ἀρχιθύτης πέφηνε τῆς Κωνσταντίνου,
Τὰ τῶν μοναχῶν πρὶν τελεσθεὶς, ὡς ἔθος.

Rursum Josephus thronum recipit, et cum vitam thronumque deposuisset, sapiens quidam vir Gregorius ex Cypro, sermonum sapientum alumnus, et Musarum sacrarium, in thronum patriarchalem evehitur, qui a prima ætate patria paternaque domo extorris, eruditionis ac mathematum amore flagrans, ad Constantini urbem se recipit; ubi, disciplinis et laboribus deditus, in magnum sapientiæ culmen pervenit. Tandem imperatori innotuit, et clero palatii ascriptus, præsul Constantinopolitanus efficitur, cum prius, ut moris est, monasticum habitum induisset. Hinc mira Georgii Phranzæ, lib. I, cap. 7, oscitantia animadvertenda est, qui in serie patriarcharum nullum hunc Georgium ponit, sed scribit : *Veccum patriarcham sua sede depulsum monachus quidam Athanasius nomine excepit.* Quod homini rebus sæcularibus intento, nec ecclesiasticis multum dedito, quin infortuniis ac mala valetudine fracto, excidisse nil mirum. Aristotelis Platonisque scriptis addictissimum, neque in illis excolendis oleum aut operam perdidisse, tradit Joannes Veccus, orat. prima ad Constantinum : Πῶς τὸ Ἀριστοτελικόν σε καὶ μεγάλα Πλάτωνι ἐγκαυχώμενον. *At quanam ratione Aristotelicum te, et maxime ob Platonem, jactabundum.* Et : Εἰ μή πού τις Ἀριστοτελικοῖς πειθόμενος δόγμασιν ὁποῖον αὐτόν σε εἶναι λόγοι παριστῶσιν οἱ σοί. *Nisi quis Aristotelicis nisus placitis, qualem te commentationes tuæ demonstrant.* Pachymeres de ejus morte, lib. VIII *Hist.*, cap. 16 : Τούτων οὕτως ἐχόντων ὁ μὲν πατριαρχεύσας Γρηγόριος νόσῳ πολυημέρῳ κατεργασθεὶς, ὡς δέ τινες ἔλεγον, καὶ διὰ τὴν παρόρασιν ἐκ μικροψυχίας μετ' οὐ πολὺ τελευτᾷ τὸν βίον. Καὶ τὸ μὲν ἐν ψαλμῳδίαις θάπτειν κατὰ τὸ εἰκὸς ἐδίδουν, τὸ δὲ ὡς ἀρχιερέα, ὥσπερ δὴ κἀκεῖνος ᾤετο τὴν ἱερωσύνην παρακατέχων συχνοὺς ὁ κρατῶν ἀποστέλλων ἀπέλεγε, καὶ τῇ αὐτανεψιᾷ ἐπέσκηπτεν ἐπιτάττων, ἥτις ἦν ἡ Ῥαούλαινα, μή τι τοιοῦτον ἐπιτελεῖν, ὃ δὴ καὶ γίνεται. *Hæc cum ita se haberent, Gregorius, qui ante patriarcha fuerat, morbo diutino confectus, ut vero nonnulli dicebant, quod contemni se videret, ex pusillanimitate non multo post vitam finit, et justa illi, uti par erat, cum canticis fieri concedebant, at non ut pontifici, quemadmodum ille opinabatur, pontificatum sibi vindicans, sæpius imperator nuntios mittens interdicebat, suæque nepti, quæ erat Raulæna, ne quid contra tentaret, mandans jusserat, quod et factum est.* Et dixerat de eodem supra cap. IX : Καί γε τῷ τῆς Ἀριστηνῆς μονυδρίῳ ἐχόμενά που κειμένῳ τῆς τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου, τοῦ ἐν τῇ Κρίσει μονῆς, ἐκεῖ γὰρ ἡ πρωτοβεστιάρισσα Ῥαούλαινα συνῆγεν ἐξ ἑαυτῆς περιθάλπουσα τὰ μεγάλα, φέρων ἑαυτὸν δίδωσιν. *Et in Aristenes monasterium non longe a S. Andreæ, quod in Crisi est, monasterio, situm; ibi enim protovestiarissa Raulæna de suo fovens opulentissime exceperat, sese dedens proripuit.* Scripsit pleraque in omni genere scientiarum.

1. Illius edita sunt, Ἐγκώμιον εἰς τὴν θάλασσαν, εἴτ' οὖν εἰς τὴν τοῦ ὕδατος φύσιν. *Encomium in mare, sive in universam aquarum naturam.* Græce a Bonaventura Vulcanio cum libello Aristotelis *De mundo*, Lugduni Batavorum apud Raphelengium, 1591, in 8. Meminit illius in Bibliotheca Robertus Constantinus.

2. Proverbia ab eo in unum collecta, et ordine alphabetico digesta Græce cum Parœmiis Michaelis Apostolii a Petro Pantino Latine versis Lugduni Batavorum apud Elzevirum, 1619, in 4. Ea exstare dicit in bibliotheca Vaticana Gesnerus. Sed fallitur, cum hæret, an eadem sint quæ Aldus cum Græcis Æsopi Fabulis olim impressit. Sunt enim diversa, pauciora, detruncatiora, et fortasse non multi pretii. Robertus Constantinus in *Biblioth.* Cyrum mira oscitantia fecit, *Gregorius Cyrus Parœmias Græcas.*

Ejus Sententiæ Græcæ seorsim in octavo Coloniæ excusæ anno 1536. Epitome Gesneriana, quæ item tradit, Gregorii opera Latine versa fuisse a Bonaventura Vulcanio, ni fallit nos. Inedita sunt,

Encomium *in Georgium logothetam Acropolitam* habuere Dousæ, ex quo ἀποσπασμάτιον cum Acropolita Georgio ediderunt (*c-d*). Utinam totum edidissent!

Fabulæ habentur in bibliotheca Bavarica, cod. 66.

Epistolæ CCIII (*e*), partim scriptæ, antequam onus patriarchatus suscepisset, partim postquam illius cura ipsi commissa fuit, in bibliotheca Antonii Augustini cod. 69. Erantque in Lolliana, et Monachii Bavariæ, sed sine titulis. In Ambrosiana leguntur CLXVI.

Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην. *Encomium in S. Dionysium Areopagitam.* P. Ἡ μὲν πρόθεσις τῷ λόγῳ δίκαια, ἡ δὲ ἐπιχείρησις τολμηρά. Διασκοπεῖται γὰρ Διονυσίου τοῦ πάνυ τὸν ἔπαινον. In bibliotheca Vallicellana D. 23, et Palatina, codice 374.

Descriptionem et Encomium urbis Constantinopolitanæ. Eam habuisse in κειμηλίοις suis Bonaventuram Vulcanium refert Theodorus Dousa Notis ad Chronicon Georgii logothetæ.

Cyprii patriarchæ Constantinopolitani oratio *in Georgium martyrem, in Dionysium Areopagitam, in Marinam martyrem, in S. Euthymium episcopum Madytenum, in Andronicum Palæologum imperatorem.* (In Palatina, cod. 372; Freherus in Chronologia, anno 1285.) *Sunt et Theoduli cujusdam, et Cyprii declamationes panegyricæ in hunc Andronicum.* (Seniorem nempe Palæologum, *in bibliotheca Palatina.*) *In Michaelem item imperatorem.* (Robertus Constantinus in *Bibliotheca.*) Gregorii patriarchæ de vita sua, et epistolæ 166 in Ambrosiana, licet paulo supra in eodem Indice legatur : *Gregorii Cyprii Epistolæ selectæ. Aliud item exemplar. Item de vita sua Epistolæ numero* 166. An opus hoc de vita diversum est ab Epistolis, vel Epistolis ipsis vitam suam exprimit? Mihi adhuc incertum est.

Georgii Cyprii contra Beccum Joannem Tomus sanctæ synodi, sive Columna orthodoxiæ. De mensuris. De fide. De prædicamentis. Hanc inscriptionem legi in Græco Catalogo bibliothecæ Vaticanæ; nec satis scio, an omnia ad eumdem auctorem referenda sint. (Gesnerus.) Possevinus ex eodem refert scripsisse adversus Veccum Joannem librum, qui inscribitur sanctæ synodi, sive *Tomus*, sive *Columna orthodoxiæ*. De mensuris. De fide. De prædicamentis. *Et hic quidem Latinus versus fuit, sed ejus Sententiæ Græcæ excusæ fuerunt Coloniæ anno* 1536. Ut verum fatear, male me ex Possevini verbis extrico. Quid nos vero de hujus auctoris scripto adnotabamus? Multa in controversiis theologicis, non cum Vecco solo, sed aliis etiam, a quibus hæreseos insimulatus est ad satietatem conscripsit. Gregoras, Ἔδοξε γὰρ αὐτῷ μὴ ἀρκοῦσαν εἶναι τιμωρίαν κατὰ τοῦ Βέκκου τὴν ὑπερόριον δίαιταν, καὶ ἀπαγωγὴν τῶν φίλων, καὶ συγγενῶν, ἀλλὰ καὶ λόγοις, καὶ γραφαῖς, καὶ τοῖς δόγμασι, καὶ ἀντιπάλοις προβλήμασί τε καὶ δόγμασιν ἀντισυλλογιζόμενος· ἐν ὅσῳ γε μὴν ἐκείνῳ καὶ τοῦ ἐκείνου μαχόμενος οὗτος ἦν ἐλάνθανε τιτρωσκόμενος ὑπ' ἄλλων αὐτός. Κἀν τούτοις καὶ αὐτὸς ἁλισκόμενος, οἷς ἄλλων ἐπελαμβάνετο· καθάπερ εἴ τις τοξεύων ἐχθρὸν, καὶ πολέμιον, ἐλάνθανε καιριώτερον αὐτὸς τοξευόμενος παρὰ πλευρὰν ἐκ τῶν ὁμοφύλων. Ἐπελάβοντο γὰρ αὐτοῦ ὡς βλασφημοῦντος τινὲς τῶν ἀρχιερέων, καὶ τῶν τοῦ κλήρου, καὶ παρῄνουν ἔς τινας μετατιθέντα τῶν λέξεων ἀκίνδυνον εἶναι καὶ λοιδορίας ἐκτός. Οὐ μὴν ἔδοξε τὰ τῆς παραινέσεως τούτῳ τυγχάνειν ὑγιᾶ καὶ ἀνύποπτα, ἀλλ' ὑποκαθήμενον ἔχειν, καὶ ὑφέρποντα φθόνον. Ταύτῃ τοι καὶ ἐνίστατο, καὶ παρωξύνετο πρὸς ἀντιλογίας καὶ ἀποδείξεων ἀποδείξεις, καὶ λόγοις λόγους συνείρων ἐπὶ πολὺ διετέλει ἀποφράττοντάς τε τὰ τῶν ἐγκαλούντων, ὡ, ἐδόκει, στόματα, καὶ ὑπερείδοντας, ὡς ἐνῆν αὐτὸν, καὶ τὸ στεῤῥὸν τοῖς αὐτοῦ περιποιουμένους λόγοις. *Becco enim non satis supplicii esse ratus, quod extorris ab amicis, et cognatis avulsus esset, verbis etiam et scriptis eminus illum feriebat, et ejus scripta et decreta refellebat, et contraria problemata et dogmata colligebat. Dum vero illum et sectatores illius oppugnat, imprudens et ipse ab aliis vulneratus est : et in iis captus, quibus alios captabat; non aliter quam si quis tela in hostes conjiciens, ipse a suis ex obliquo graviorem plagam acciperet. Quidam enim e pontificibus et sacerdotibus eum reprehenderunt ut blasphemantem, ac monuerunt ut, vocabulis nonnullis mutatis, periculum et convicium mutaret. Ea admonitio non sincera illi visa est, sed ab occulta invidia proficisci. Proinde rem urgebat, et ad contradicendum acuebatur, et probationes probationibus ac disputationes disputationibus cumulabat, quibus et accusatorum ora, ut putabat, obturaret, et suam sententiam pro virili tueretur.* Non tantum ergo hostium, sed amicorum etiam objectionibus vexatus Gregorius synodum Constantinopolim coegit, qua se a falsis criminationibus expurgaret, et aliorum erroribus detectis vera, quam ipse profitebatur, fidei ac dogmatum norma reliquis traderetur, quod non nisi scripto fieri posse ratus, *Tomum synodicum* exposuit. Quem ob res in eo fidei traditas sinceras, nulloque contaminatas mendacio ut ipse existimabat, sed confidenter nimis et proterve, multis licet erroribus implicatum, infectumque blasphemiis, *Columnam orthodoxiæ* æque ac Leonis summi pontificis Epistolam, Patres Chalcedonenses, at quam dispari conatu! et cum potissimum in Veccum ipsum inveheretur, *Tomum contra Veccum synodicum* nuncupavit. Et hoc est opus tantopere a Gesnero et Possevino conturbatum, non diversum a Tomo plena synodo promulgatum contra Veccum, cujus mentio fit in Epitome Gesneriana.

Et alia quoque contra Veccum scripsisse indicio sunt ipsius sermones contra eumdem. *Gregorii Cyprii*

(*c-d*) Lugd. Batav. 1613, 8.

(*e*) In bibl. Cæsarea exstant Epistolæ CXCI, ex quibus centesima decima quinta et quæ eam sequuntur ἐκδοθεῖσαι ἐν τῷ πατριαρχείῳ, hoc est, scriptæ a Cyprio cum jam esset patriarcha; priores CXIV, ante susceptum patriarchatum. Vide Lambecium VIII, p. 516 sqq. In bibliotheca Leidensi habentur Epistolæ ejusdem prope trecentæ. Vide Diarium Belgicum *Maendelyke Uittreksels*, a. 1718 mense Septembri.

sermones contra blasphemias Vecci in 4° manuscrip. biblioth. imperatoris Viennæ. Epitome Gesneriana. Quidquid autem adversus Veccum Georgius scripto commendaverat, non minori animi æstu, imo mascula eloquentia redarguens ipse Veccus passim refellere conatus est, et potissimum quatuor ad Constantinum libris, quorum illud est principium: Φθάνω μὲν τάλας, καὶ οἷον διορισάμενος ἐμαυτῷ τὴν κατὰ τῶν ἀντιλεγόντων τῇ ἀληθείᾳ. De Tomo Georgii Cyprii, et ut contra eum scripserit Veccus, plura Pachymerius, lib. VIII, cap. 1. Et hac eadem occasione Cyprium plura in Latinos et catholicam veritatem evomuisse, testis est inter alios Georgius Scholarius, qui ex schismate fuit, in Procemio de processione Spiritus sancti contra Latinos. Cum enim de iis scriptoribus ageret, qui contra Latinos calamum acuerant, post judicium de antiquioribus probatum subdit: Τῶν δὲ ὑστέρων ἁπάντων βέλτιον μὲν καὶ ἱκανώτερον, καὶ τῷ μεγέθει τῆς ὕλης ταύτης συμμέτρως, μάλιστα μὲν ὅ τε θεσπέσιος Νεῖλος, καὶ ὁ ἱερὸς Θεοφάνης, μετ' αὐτοὺς δὲ καὶ τῶν ἱερῶν Γρηγορίων οἱ ὁμώνυμοί τε καὶ ἀκριβεῖς ὀπαδοὶ συνεγράψαντο. *Posteriorum vero omnium melius quidem, et magis sufficienter, et pro materiæ hujusce dignitate satis congruenter divinus Nilus, et sacer Theophanes: post eos sacri Gregorii cognomines, et fidissimi socii conscripserunt.* Alter fuit Palamas Gregorius, qui plurima in Latinos oblatravit: alter Gregorius hic Cyprius patriarcha Constantinopolitanus, qui eamdem spartam ad extremum usque spiritum coluere. Joannes item Veccus, orat. 3, ad Constantin.: Οἶδας ὥς τινες μὲν τούτων ὑπ' ἀρχηγῷ Κυπρίῳ ταττόμενοι πρὸς τοῖς ἄλλοις κατὰ τοῦ εὐσεβοῦς φασι δόγματος, καὶ εἰς ὁμωνυμίαν διαβάλλουσι ἐκπόρευσιν. *Nosti nonnullos ex his qui ducem Cyprium sequuntur inter alia, quæ adversus pium dogma oblatrant, processionem tanquam æquivocam, condemnare.*

Scoriaci in biblioth. Regia legitur Γρηγορίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Κυπρίου Ἀπολογία εἰς τὴν Ἐπιστολὴν Μάρκου τοῦ Ἐφέσου. *Gregorii patriarchæ Constantinopolitani Cyprii Apologia in Epistolam Marci Ephesii*, VI, num. 14, non sine, ut puto, exscriptoris mendo. Qui enim potuit respondere Cyprius sub Andronico seniore Marco Ephesio antistiti sub Joanne Palæologo, antiquior centum triginta ad minus annos juniori? Quare delendum est illud Cyprii, τοῦ Κυπρίου, et substituendum Πρωτοσυγγέλλου Protosyncelli (f); is enim in Marcum Ephesium scripsit, et calumniis illius in Romanam Ecclesiam respondit, ut ex edito jam opere post concilium Florentinum apparet.

Servatur penes me Βίος καὶ πολιτεία, καὶ μερικὴ θαυμάτων διήγησις τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου Πατρὸς ἡμῶν Λαζάρου, τοῦ ἐν τῷ Γαλησίῳ ὄρει ἀσκήσαντος, συγγραφεὶς παρὰ τοῦ ἁγιωτάτου πατριάρχου κυροῦ Γρηγορίου. *Vita, et res gestæ, et peculiaris miraculorum narratio sancti et Deum ferentis Patris nostri Lazari, qui in Galesio monte vitam asceticam excoluit, descripta a sanctissimo patriarcha domino Gregorio.* Qui non alius erit, quam Cyprius. Namque post Romani Argyrophyli imperium sub quo florebat Lazarus ad direptam usque urbem, præter Gregorium Protosyncellum, ad quem referri minime potest, nullus alius Gregorius patriarchatum administravit. Baronius, *Annalium* anno 960, non alienus ab hac sententia, auctorem Vitæ Georgium vocavit: *Claruit hoc tempore in Oriente S. Lazarus monachus in Galesio monte juxta Ephesum, cujus vitam scripsit Georgius patriarcha.* Scriptio est satis elegans, et accurata, et rara.

(f) Gregorius Protosyncellus, patriarcha CPol. ab ann. 1445 ad 1453, de cujus scriptis adeundus Petrus Arcudius in *Concordia utriusque Ecclesiæ* circa doctrinam de sacramentis, lib. II, c. 15, p. 112 seq., ubi etiam docet quinque capita in defensionem concilii Florentini ab eo scripta, diversa utique esse a totidem capitibus quæ Gennadio abjudicare voluit Caryophyllus.

GEORGII

SEU

GREGORII CYPRII

PATRIARCHÆ CP.

VITA

QUÆ EX CODICE LUGDUNO-BATAVENSI NUNC PRIMUM GRÆCE IN LUCEM PRODIT CUM LATINA INTERPRETATIONE ET NOTIS;

ACCEDUNT

DISSERTATIONES DUÆ HISTORICÆ ET DOGMATICÆ, CUM EPISTOLA EJUSDEM CYPRII AD AMICUM, ET MOSCHAMPERIS, EXCHARTOPHYLACIS, AD IPSUM, QUEIS BYZANTINA GEORGII PACHYMERIS HISTORIA ILLUSTRATUR;

AUCTORE

FR. JO. FRANC. BERN. M. DE RUBEIS,

ORDINIS PRÆDICATORUM.

(Venetiis, MDCCLIII, typis Jo. Bapt. Pasquali, superiorum permissu ac privilegio.)

—

AD LECTOREM.

Operis elucubrandi, qualecunque prodit in lucem, datam occasionem propositumque consilium paucis accipe, Lector benevole. Cum typis Venetis Byzantinæ Historiæ volumina anno 1729 recudi cœpta fuerint, nova hæc editio pretium aliquod ut haberet, nihil ab eo qui curam ejus assumpserat, prætermissum diligentiæ fuit, quo accederent cum emolumento opera, vel opuscula, si qua ad idem argumentum spectantia nondum edita forent. Ad amicos litteratosque viros intra et extra Italiam datæ litteræ sunt, queis urgebantur ipsi, ut suas pro humanitate veluti symbolas conferrent ad novæ editionis amplificationem. Lugduno Batavorum epistolæ plurimæ et opuscula argumenti varii, quæ Georgius, seu Gregorius Cyprius, litterarum nomine clarus, ac patriarchæ Constantinopolitani dignitate conspicuus, tertiodecimo æræ Christianæ sæculo scripserat, transmissa fuere, voluminibus manu exaratis comprehensa duobus, quorum alterum Græcum textum complectitur, Latinam versionem alterum ab anonymo quodam ejus loci concinnatam. Editioni Venetæ ita consulentem amicum, præ oculis habuisse putaverim Petri Lambecii, viri celeberrimi, adnotationem ad similem Cæsareo-Vindobonensem codicem, libro VIII Bibliothecæ recensitum: *Dignissimæ profecto sunt*, inquientis, *omnes illæ epistolæ* (Gregorii Cyprii), *ut tanquam eximium Corporis Historiæ Byzantinæ supplementum, Græce et Latine, in lucem proferantur, et quidem potissimum ob Georgii Pachymeris Historiam imperii Andronici Palæologi senioris, quippe quæ harum beneficio epistolarum* (imo etiam opusculorum), *innumeris fere locis illustrari potest.* Hæc eadem est Danielis Nesselii animadversio in Catalogo parte V, num CI. Manus ultima demum editioni Venetæ imposita fuit, quin Cyprii sive epistolæ, sive opuscula pro votis locum in ipsa habuerint, eam fortasse ob causam, quam mox aperiemus. Contigit post annos, ut quod Lugduno-Batavensis codicis transmissum fuerat apographum, neglectumque jacebat, singulari mihi dono daretur: statimque mihi mens insederat, ut patriarchæ Constantinopolitani lucubrationes, quas docti viri expetebant, aut omnes, aut majorem partem, publicam prodirent in lucem. Quominus vero compos votorum fierem, Latina versio, quæ transmissa fuerat, inhibuit, utpote quæ rudis admodum reperta sit, minusque consona textui Græco, imo certe repugnans: quæ fortasse causa fuerit, ne in editione Veneta Historiæ Byzantinæ locum obtinerent memoratæ Cyprii elucubrationes. Præcipua spe deceptus, haud operæ dispendium fore nihilominus existimaverim, si leve saltem istius codicis exhibeam speci-

men aliquod : epistolis nempe omnibus et opusculis, quæ in eo continentur, singillatim indicatis : ac binis etiam epistolis unoque opusculo nunc primum cum nova Latina interpretatione in lucem emissis. Illud inter opuscula selectum est, quod ab ipso Cyprio *De rebus suis* inscriptum, primum locum tenet, tum quia in Cæsareo-Vindobonensi codice mutilum exstat : tum etiam quod viri illustris, varioque fato celebris, diligentissime cum patria natales refert, genus, indolem ; prima studia, ac itinera ad eximiam litterarum peritiam assequendam suscepta ; ecclesiastica munia, principemque in urbe regia sacram dignitatem ; partesque diversas ejus, itemque adversas in ea, quæ tunc utriusque Ecclesiæ inita concordia fuit : atque demum potissimum, quod inde mihi daretur ansa, ut Pachymerianam Michaelis Palæologi, et Andronici filii Imperatorum historiam haud modico, ut putabam, emolumento illustrarem. Eam intelligo Historiæ a Pachymere scriptæ partem, quæ negotia Ecclesiarum spectat : sive quæ sub Michaele Palæologo acta sunt in dogmatis discussione de processione Spiritus sancti a Patre, et a Filio, vel per Filium, ac inita utriusque Ecclesiæ in œcumenica synodo Lugdunensi unione, eademque postea rupta ac eversa sub Andronico successore : sive quæ pertinent ad patriarcharum successionem, qui pro vario partium studio promovebantur in Ecclesiæ thronum, ac throno detrudebantur. Hinc vero *Dissertationes duæ, historicæ, et dogmaticæ*, quæ præcipuam operis partem conficiunt, elucubratæ sunt, ac binis etiam locupletatæ epistolis Græce simulque Latine nunc primum editis. Gravissima pro catholico dogmate momenta a Pachymere, schismatico licet viro, indicata, ac æstu schismatico aliquando despecta, validissime vindicantur : chronicæque difficultates plures, ad patriarcharum regiæ urbis quod attinet successionem, in ejus occurrentes Historia, nec adeo feliciter a doctissimo interprete Petro Possino, aliisque post ipsum peritissimis viris expeditæ, novum revocantur ad examen, ac sane felicius (absit verbo invidia !) fortasse expediuntur. Hæc igitur mihi data elucubrandi opusculi occasio, Lector benevole, hoc etiam propositum mihi in eo conficiendo consilium. Labores conatusque meos, tametsi exiles, pro tua excipias humanitate : si quidve ipsi attulerint emolumenti, pro tua æquitate tuearis.

ΤΟΥ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ ΚΑΙ ΛΟΓΙΩΤΑΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΚΥΠΡΙΟΥ

ΔΙΗΓΗΣΕΩΣ ΜΕΡΙΚΗΣ ΛΟΓΟΣ

ΤΑ ΚΑΘ' ΕΑΥΤΟΝ ΠΕΡΙΕΧΩΝ

SAPIENTISSIMI AC DISERTISSIMI PATRIARCHÆ

CONSTANTINOPOLEOS

GREGORII (1) CYPRII

PARTICULARIS HISTORIÆ SERMO

RES SUAS CONTINENS (2).

1 Cyprus insula ei patria fuit, qui librum hunc concinnavit (3). Patres autem et avi (4) omnesque progenitores primas habuerunt in divitiis, et in patria, quousque Græcis non obtigit ibi servire Barbaris Latinis (5). Postquam vero servitutem subierunt, communis calamitatis et ipsi participes effecti sunt, mediocriter possidentes, et honorati, eaque habentes quæ nec pauperibus, et plebeis, et vilibus connumerabant ipsos, nec inter potentes ac ditissimos constituebant.

A Πατρὶς μὲν τῷ συντεταχότι τὴν βίβλον Κύπρος ἡ νῆσος· πατέρες δὲ καὶ πατέρων πατέρες, καὶ ὅλως ἡ ἄνω τοῦ γένους σειρὰ, οἱ πλούτου τε τὰ πρῶτα καὶ τῆς πατρίδος ἔχοντες, ἕως οὔπω Βαρβάροις ἔλαχεν Ἰταλοῖς τὸ ἐκεῖσε δουλεύειν Ἑλληνικόν. Ἐπεὶ δ' ἐδούλευσαν, καὶ τῆς κοινῆς συμφορᾶς καὶ αὐτοί γε μετέσχον, μέτρια καὶ ἔχοντες, καὶ τιμώμενοι, καὶ ὅσα μήτ' εἰς πένητας αὐτοὺς, καὶ τοὺς πολλοὺς καὶ ἀδόξους ἐνέγραφε, μήτ' εἰς τοὺς ἁδροὺς καὶ βαθυπλούτους συνέταττε.

A Γεννᾶται τοίνυν ἐν τῇ νήσῳ, καὶ τρέφεται παρὰ τοῖς γονεῦσιν, ἕως αὐτὸν ἔδει φοιτᾶν εἰς γραμματιστῶν. Ὡς δὲ τῆς τούτων ἐπιστήμης παρῆλθε τὴν χρείαν, παρῆλθε δὲ ἐννέα πάνυ τῇ ἡλικίᾳ, δοκῶν εὖ πεφυκέναι τὴν ψυχὴν πρὸς μαθήματα, καὶ ἀδικοῖτ' (ἀδικοῖσθ') ἂν μὴ τούτοις ἐμβιβαζόμενος, εἰς τὴν Καλλινικισέων πλείονος παιδεύσεως ἕνεκεν πέμπεται, δοκοῦσάν τε ὡς τὴν πόλιν ἐκείνην ἀνδρῶν εὐτυχεῖν πολὺ πλέον εἰδότων παρὰ τοὺς ἐξ ἀρχῆς παιδευτάς, κἂν εὐτύχει ταῖς ἀληθείαις ἑνὸς οὐδενός. Καὶ γὰρ, ὡς ἦν ἀκούειν τῶν πρεσβυτέρων ἐξηγουμένων, ἑξηκοστὸν ἔτος εἰς αὐτοὺς εἶναι, ἐξ οὗπερ εἰς ἑτερογλώσσους τὰ τῆς νήσου κράτη μετέτεσε (μετετέθη), καὶ παρ' ὅλον τουτονὶ τὸν χρόνον μηδένα φανῆναι ἄλλο τι παρὰ τὰ συνήθη ταῦτα καὶ ταπεινὰ B τῶν γραμμάτων ἀσκήσαντα· τὰ πρὸ τούτου δὲ εἰ ἄρα τις γέγονε τῶν λεγομένων σοφῶν, ἄδηλον αὐτοῖς εἶναι, καὶ λέγειν μὴ δύνασθαι. Ὅθεν καὶ ὡς οὐκ ἦν οὐδ' ἐνταῦθα ἄξιόν τι τῆς φύσεως ἐκμελετᾶν, δεύτερος, ὅ φασι, πλοῦς καὶ εἰς παιδευτήρια Ῥωμαίων φοιτᾷ, γραμματικῆς ἐν τούτοις τῆς κατὰ τὴν πάτριον Λατίνων παραδιδομένης φωνήν. Τούτοις μὲν οὖν ἐνδιέτριψε χρόνον οὐχὶ συχνὸν, καὶ σκιᾶς γε ἔδοξε γραμματικῆς, ἀλλ' οὐκ αὐτῆς γε τῆς τέχνης ἀπόνασθαι. Αἴτιον δὲ ἥ τε τοῦ χρόνου βραχύτης, καὶ ἡ τῶν διδασκάλων φωνὴ ἀλλόθρους τις οὖσα καὶ νόθος, καὶ τῷ νέῳ σὺν πολλῷ καὶ μεγάλῳ καταλαμβανομένη τῷ μόχθῳ, ἧς ἄνευ οὐδ' ἦν τῆς τέχνης ἀποπειράσασθαι. Ὥστε καὶ συνέβαινε, διπλοῦν ἀνθ' ἁπλοῦ τὸν πόνον ὑφίστασθαι, τοῦτο μὲν τὰς φωνὰς C ὅ τι δὴ καὶ σημαίνοιεν ζητοῦντι μαθεῖν, τοῦτο δὲ καὶ τὰς τῆς ὑποκειμένης τέχνης περινοίας καταλαβεῖν. Ὑπὸ δὲ τῆς αὐτῆς αἰτίας οὐδὲ τῆς λογικῆς Ἀριστοτέλους ἐνταῦθα διδασκομένης ἄξιόν τι λόγου παρείληφε, πλὴν ὅσον τὰ εἰς εἰσαγωγὴν τοῦ μαθήματος εἰδέναι, καὶ ταῦτά πως ἀμυδρῶς. Δυσχέρεια γὰρ ἐμβαθύνειν τοῖς λεγομένοις τοὺς καὶ τῶν φωνῶν αὐτῶν ὡς ἐλάχιστα ἐπαΐοντας. Ἀλλ' ὡς ἑαυτὸν οὐ κατ' ἐπιθυμίαν προβαίνοντα ἑώρα, αὐθάδους λαχὼν φύσεως, καὶ πονεῖν οὐκ ἀνεχομένης, ἢ γὰρ ἔδει τὸ πᾶν ἔχειν κατειληφυῖαν (f. καταληφθὲν), ἢ καθάπαξ ὀλιγωρεῖν τοῦ σπουδάσματος, προσταλαιπωρεῖν ἥκιστα βουλομένην (βουλόμενος), ἐπὶ τὴν πατρῴαν ἑστίαν ἄγων ἐκ γενέσεως ἔτος πεντεκαιδέκατον ἀναστρέφει.

D Καὶ τοῦ λοιποῦ κυνηγεσίων μὲν αὐτῷ, καὶ τοιούτων τινῶν ἔμελε διατριβῶν· λόγων δὲ ἐπεθύμει μὲν, ἐπεστρέφετο δὲ ὡς ἥκιστα τῷ μὴ ἔχειν αὐτοὺς τῇ Ἑλλήνων παραλαμβάνειν φωνῇ, δι' ἧς ἂν αὐτῷ καὶ ῥᾴστη ἡ ἐκείνων ἐγένετο ἄσκησις. Καὶ τοίνυν ἐκ τῆς ἐπιθυμίας ταύτης ἠρεμεῖν οὐκ ἐπιτρεπόμενος, ὀχληρὸς ὁμοῦ καὶ λυπηρὸς τοῖς γονεῦσι καθίστατο, ἐφοδιάζειν ἐκ τῶν ἐνόντων, καὶ τῆς πατρίδος ἐκπέμπειν ζητῶν, καί γε παραπέμπειν ἐς τὰς ἐν Νικαίᾳ διατριβὰς, ὅπου καὶ λόγος ἐκράτει, γενομένῳ τινὶ αὐτὰς ἐξεῖναι δοκεῖν τά γ' ἐς σοφῶν ἀνδρῶν ἀφθονίαν τὰς παλαιὰς Ἀθήνας ὁρᾶν. Οἱ δὲ φύσεώς τε καὶ ἰσχυροτέρας ἀνάγκης δεσμοῖς ἐχόμενοι τοῦ παιδὸς, οὐκ ἂν ὅ τι γένοιτο μεθήσειν ἔφασκον· καὶ

In hac igitur insula natus est, et apud parentes educatus, donec ipsum ire oportuit ad grammaticæ, seu primarum litterarum institutores. Cum vero ipsorum disciplina opus non amplius habuit, ætatis suæ novem omnino excesserat annos (6). Cumque ingenio videretur ad disciplinas idoneo natus, et injuria affici, si iis non applicaretur, in Callinicensium urbem mittitur (7), majoris institutionis **2** causa : quæ viris florere existimabatur doctioribus iis, qui primum fuere præceptores; tametsi revera floreret nemine uno. Erat etiam seniores audire narrantes, sexagesimum ad eos usque fluxisse annum, ex quo insulæ dominatio in alterius linguæ homines translata fuerat (8) : ac per totum istud tempus apparuisse neminem, qui præter consueta ac humilia litterarum rudimenta quidpiam doceret : num vero antea aliquis eorum exstiterit, qui dicuntur sapientes, ignotum eis esse, neque dicere posse. Qua de causa cum etiam ibi ingenio dignum suppeteret nihil, in quo se exerceret, secunda, ut aiunt, navigatione, Romanorum scholas adit, ubi grammatica tradebatur patria Latinorum lingua (9). In his tempus insumpsit non multum : et umbra grammaticæ videbatur, non ipsa arte potiri. Causa erat temporis brevitas, et vox magistrorum extera, et spuria (10), et a juvene non sine multo et magno intellecta labore, sine qua neque possibile erat artis assecutionem tentare. Hinc eveniebat, ut duplicem pro simplici subire laborem deberet : una ex parte voces addiscere quærens, et quid ipsæ significarent : et ex altera, subjectæ vocibus artis sensus penetrare. Hanc ob causam neque logicæ Aristotelicæ, quæ ibi docebatur, aliquid memoratu dignum percepit præter ea quæ ad ipsius artis isagogen pertinent; et hæc quidem subobscure. Difficile enim est, ut profunde **3** dictorum sensus assequantur, qui voces ipsas non intelligunt. Sed cum non ex voto se proficere videret, et indolem morosiorem sortitus esset, ac laboris impatientem (oportebat enim vel omne comprehendere, vel studium penitus negligere), nolens amplius adeo fatigari, et miserum esse, ad patrios lares reversus est, quindecim natus annos (11).

Exinde rei venaticæ operam dabat, similibusque exercitationibus. Liberalium quidem disciplinarum desiderio tenebatur (12) : sed ut minimum curam de iis faciebat, quod eas Græcorum lingua percipere non posset, per quam facillimum ipsi fuisset sese in eisdem exercere. At hujusmodi ex desiderio cum quiescere non permitteretur (13), turbulentus simulque molestus parentibus evasit, quærens ex ipsorum bonis commeatum ad iter agendum, et emitti e patria, et Nicæam mitti ad scholas (14), ubi fama clamabat posse videri ei qui ibi diversabatur, ob sapientum virorum abundantiam, veteres videre Athenas. Puero adhærentes illi, naturæ et fortioris necessitatis vinculis, se di-

cebant, quidquid evenire posset, non dimissuros; et potius paratos esse, vitam auferre volenti permittere, quam sponte sustinere, ut tali in ætate in peregrinas terras filius mitteretur. Dissensio itaque utrinque erat : et in eo duorum annorum tempus (15) insumptum est, donec perspiciens adolescens, parentes semper victuros, si aperte **4** cum ipsis loqueretur, deponere se sententiam simulat, quietam vitam agere, et quemadmodum qui domini erant et parentes, jussa darent, obsequi illis. Ita simulans, ac brevi aliquo tempore fictioni acquiescens, ut opinionem de permansione sua confirmaret, ignorantibus domesticis et cognatis, discedens e patria, et navim conscendens, et in navigatione secundo vento usus, tertia die Ptolemaidem, quæ est in Palæstina, deducitur. Inde Anæam Asiæ altera navigatione difficili, ac valde periculosa, indeque Ephesum venit (16). Hic cum audiret, in vicinia Blemmydam habitare (17), virum, ut dicebatur, non solum inter Græcos nostri temporis, verum etiam inter omnes sapientissimum, vehementi desiderio ferebatur ad eum proficiscendi, ut ipsum videret. Ejus tamen desiderio obstabant viri Ephesii, dicentes, ut etiam verum erat, quod non solum philosophus ille videre ipsum juvenem, et peregrinum, et pauperem dedignaretur : sed is etiam, qui cum ipso sapientum chorus erat, ipsum appropinquare monasterio non permitteret. His addebant, perinde in ipsum [Blemmydam] dicentes, virum esse difficilem, rigidum, et elatum, et simplicitatem minime curantem : locum etiam inaccessum, ac discipulos ipsos præbere se difficiles ad eos adeuntibus, utpote qui istud ante aliud omne a præceptore documentum accepissent sapientissimo. Sic ab initio statim desiderio suo excidit, et videbatur hoc non bonum in futurum **5** augurium. Postquam spe frustratus est, abiens Epheso (18), per totos sex menses, eosque fere hybernos, cum magnis miseriis, aliisque rerum necessariarum penuriis, Nicæam in Bithynorum metropolim venit. Insumpsit vero adeo multum interea tempus, non quod longissimum iter esset, nec tantum, ut conficeretur, temporis exigeret : sed quia prius in castra regis perveniens, et aliquos ibi potentium adiens, victum sibi, qui per totum disciplinæ tempus ad vitam sufficeret, pararet; eoque non invento, dictum tempus contrivit. Hellespontum simul cum exercitu transvectus, per Thraciam castra per otium sequitur, et Byzantium advenit : ubi tunc rex festinabat obsidere urbem, et oppugnare, ac etiam devastare quidem, si posset. At illi vero placuit Nicæam secedere, cum in eam, quæ ibi esset, intentum haberet animum, eruditionis miram præstantiam, amabilemque fontem; in quam etiam ex Cypro pergere anhelaverat. Sed hoc quam aliter accidit (19)! Etenim præter grammaticam, et poesim, et superficiarias istas, reperit loci illius sapientes, qui nihil docere aliud scirent. Qualis enim gloria, disserentes audire quidem de rheto-

A πρότερον ἑτοίμως ἔχειν ἐνδιδόναι τῷ βουλομένῳ τὴν ζωὴν ἀφαιρεῖν, πρὶν ἑκόντας ἐν τοσούτῳ τῆς ἡλικίας εἰς ξένην στέλλεσθαι τὸν υἱὸν συγχωρεῖν. Στάσις οὖν ἑκατέρωθεν ἦν. Καὶ τῇ στάσει δυοῖν ἐτέοιν χρόνος ἐτρίβετο, ἕως συνιδὼν ὁ νεανίας, ὅτι νικῷεν ἂν οἱ τεκόντες ἀεὶ ἐκ τοῦ φανεροῦ τῶν λόγων πρὸς αὐτοὺς γινομένων, σκήπτεται μεθεῖναι τὴν γνώμην, ἡσυχίαν δὲ ἄγειν, καὶ καθ' ὅ τι ἂν ἐκεῖνοι κύριοι καὶ γονεῖς ὄντες κελεύοιεν, ἕπεσθαι. Οὕτω σκηψάμενος, καί τινα χρόνον τῷ πλάσματι ἐφησυχάσας βραχὺν, ἵνα οὕτω τὴν τοῦ μένειν βεβαιώσηται γνώμην, λαθὼν πᾶσαν πάντων αἴσθησιν οἰκείων τε καὶ συγγενῶν, ἀπαναστὰς τῆς πατρίδος, νηός τ' ἐπιβὰς, καὶ ἐπιφόρῳ παρὰ τὸν πλοῦν χρησάμενος πνεύματι, τριταῖος ἐς Πτολεμαΐδα τὴν ἐν Παλαιστίνῃ κατάγεται.
B Κ' ἐντεῦθεν εἰς Ἄναιαν τῆς Ἀσίας δευτέρῳ πλῷ χαλεπῷ τούτῳ καὶ λίαν ἐπικινδύνῳ, κἀκεῖθεν εἰς Ἔφεσον ἥκει. Ἔνθα καὶ ὡς ἐν γειτόνων οἰκῶν εἴη ὁ Βλεμμύδης πυθόμενος ἀνὴρ, ὡς ἐλέγετο, οὐ μόνον Ἑλλήνων τῶν ἐφ' ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ πάντων ἀνδρῶν σοφώτατος, πολὺς γίνεται πρὸς αὐτὸν κατὰ θέαν πορεύεσθαι τὴν αὐτοῦ. Ἐπέσχον δὲ ὅμως ἄνδρες Ἐφέσιοι τῆς ὁρμῆς, εἰρηκότες, ὅπερ καὶ ἦν ἀληθὲς, ὡς οὐ μόνον αὐτὸν ἀπαξιώσοι ἰδεῖν ὁ φιλόσοφος νέον ὄντα, καὶ ξένον, καὶ πένητα, ἀλλὰ καὶ ὁ περὶ αὐτὸν χορὸς τῶν σοφῶν μοναστηρίῳ προσπελάσαι οὐκ ἂν συγχωρήσαιεν. Τοῖς γὰρ κατ' αὐτὸν ἐπίσης, ὅτι ἀνὴρ ἀπρόσιτος ἔφασαν, ἀκλινὴς ὢν, καὶ μετέωρος, καὶ ἥκιστα εὐτελείας ἐπιστρεφόμενος· ὅ τε χῶρος ἀνεπίβατος, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοὶ ὡς
C λίαν δυσέντευκτοι, ἀντ' ἄλλου παντὸς μαθήματος τοῦτο πρὸς τοῦ καθηγεμόνος παρειληφότες τοῦ μὲν σοφωτάτου. Ἐκ προοιμίων εὐθὺς οὕτως ἀποτυγχάνει, καὶ ἐδόκει τοῦτό γε οὐκ ἀγαθὸς πρὸς τὰ ἑξῆς οἰωνός. Ἀλλ' ὡς ἀπέτυχεν, ἄρας ἐκ τῆς Ἐφέσου, δι' ὅλων μηνῶν ἓξ, καὶ τούτων σχεδὸν χειμερίων, ὁμοῦ μεγάλαις ταλαιπωρίαις, ἄλλαις τε καὶ ταῖς τῶν ἀναγκαίων στερήσεσιν, εἰς τὴν τῶν Βιθυνῶν μητρόπολιν Νίκαιαν ἔρχεται. Ἐποίει δὲ πολὺν τὸν μεταξὺ τοῦτον χρόνον οὐ τὸ τῆς ὁδοῦ μήκιστον ὂν, καὶ τοσούτου βαδίζειν δεόμενον, ἀλλ' ὅτι πρότερον ἐς τὸ βασιλέως ἀφιγμένος στρατόπεδον, ἐφ' ᾧ τισι τῶν δυνατῶν προσιὼν, τροφὰς ἑαυτῷ τὰς παρ' ὅλον τὸν τῆς μαθήσεως χρόνον τὴν ζωὴν ἱκανὰς συνέχειν πο-
D ρίσεται· καὶ ταύτας παρὰ μηδενὸς εὑρηκὼς, τὸν εἰρημένον χρόνον κατέτριψε. Τόν θ' Ἑλλήσποντον ἅμα τῷ στρατῷ διαβαίνων, διὰ Θράκης σχολαίως συμπορευόμενος, καὶ ἐς Βυζάντιον ἥκων, ὅπου τότε καὶ βασιλεὺς ἔσπευδε, περικαθιούμενος αὐτὸ, καὶ πολιορκήσων, ἔτι γε μὴν καὶ ἐκπορθήσων, ἂν ἄρα δυνήσεται. Πλὴν ἔδοξε τὴν Νίκαιαν ἀναχωρῆσαι, καταλαβὼν ὡς αὐτῇ γ' ἐπιστὰς τῇ τῶν λόγων θαυμασίᾳ καὶ πολυεράστῳ πηγῇ, ἐφ' ἣν καὶ Κυπρόθεν ἠπείγετο. Τὸ δὲ ὡς ἑτέρως συνέπιπτε. Καὶ γὰρ πλὴν γραμματικῆς τε καὶ ποιητικῆς, ἐπιπολαίων καὶ τούτων, εὗρεν αὐτοὺς ἐκεῖσε σοφοὺς ἕτερον διδάσκειν εἰδότας οὐδέν. Φάσκειν δὲ ῥητορικῆς καὶ φιλοσοφίας, καὶ τῶν ἄλλων ὅσα μαθήματα διαφερόντως μετιέναι καὶ εἰδέναι ἀνθρώπῳ προσήκει, κλέος οἷον

ἀκούειν· γινώσκειν μέντοι αὐτοὺς ὅ τι ποτέ εἰσιν, εἰ ἄρα καὶ εἰσὶν, οὐδαμῶς. Ὥστε καὶ δυσθυμίαι διὰ ταῦτα εἶχον αὐτὸν καὶ μετάμελοι. Εἶχον δὲ καὶ μάλα δικαίως· εἰ πατρίδα μὲν κατέλιπε, στοργὴν δὲ γονέων ἠθέτησε, δάκρυα δὲ παρεῖδε, πελάγη δὲ διέβαλεν ὡς μὲν μακρὰ, ὡς δὲ χαλεπὰ καὶ κινδύνων μεστά· ἤπειρον δὲ τοσαύτην διέδραμε, ζωῆς δὲ καθάπαξ ἠφείδησεν, εἶτ' ἀντὶ τούτων οὕτω μεγαλοφυῆ κομιεῖται μισθὸν, κλίσεις ὀνομάτων ἐκμελετῆσαι, καὶ ῥημάτων σχηματισμοὺς καὶ κινήσεις, καὶ ὡς ἡ Τυνδάρεω παῖς ἡρπάγη, καὶ ἡ Πριάμου πέπτωκε πόλις πολυετεῖ διὰ τὴν γυναῖκα καμοῦσα πολέμῳ, καὶ ὡς οἱ παῖδες Οἰδίποδος κατ' ἀλλήλους μανέντες ὑπ' ἀλλήλων ἀπώλοντο, καὶ τἄλλα ὅσα ὁ ποιητικὸς χορὸς κατά τινα τῆς τέχνης αὐτονομίαν πλάττει τε καὶ μυθεύεται, ἡδονῆς μὲν τὰ πολλὰ στοχαζόμενος, ὀλίγα δὲ τῆς ἀληθείας φροντίζων.

Ταῦτά τοι καὶ δεινῶς αὐτὸν ἠνώχλουν οἱ τῆς εἰς πατρίδα ὑποστροφῆς λογισμοί. Καὶ ὑποστρέφειν εὐθέως, εἰ καὶ τὸ ῥᾴδιον ἑώρα προσὸν τῷ πράγματι, νυνὶ καὶ ἀπορώτατον ἦν. Πεζῇ τε γὰρ ἔδει μέχρις Ἀναίας πόλιν βαδίζειν. Προσέτι δὲ καὶ ἀναλωμάτων ἃ μὴ μόνον οὐκ ἦν αὐτῷ πρὸς τὴν κατ' ἤπειρον καὶ θάλατταν πορείαν αὐτάρκη, ἀλλ' οὐδ' ἐφ' ἡμέραις ὅλαις τρισὶ γλίσχρως καὶ πενιχρῶς διατρέφεσθαι, μή τινος ἔξωθεν χορηγήσαντος, καὶ τῇ δαπάνῃ προσβοηθήσαντος. Εἶχον μὲν οὖν αὐτὸν αἱ τοιαῦται τῶν ἀποριῶν, καὶ κατεῖχον παρὰ Νικαεῦσιν ὥσπερ δεσμά. Τὰ δ' ἐντεῦθεν οὐ πολὺς χρόνος ὁ μετὰ ταῦτα, καὶ τὸ μέγα Βυζάντιον ἄστυ Ῥωμαίοις αὖθις Θεὸς τοὺς Λατίνους ἀφελόμενος δίδωσι. Καὶ τοῦ Ἀκροπολίτου τηνικαῦτα πλέον τῶν ἄλλων τὰ εἰς λόγους ὄντος σοφοῦ ὑπὲρ τῶν λόγων, ὅτι δὴ πολὺς αὐτῶν αὐχμὸς ἐν ταῖς τῶν ἀνθρώπων ἐκράτει ψυχαῖς δυσχεραίνοντος, τήν τε ψυχὴν πάσχοντος, καὶ βοηθεῖν εἰς δύναμιν θέλοντος, αἰσθόμενος βασιλεὺς, ἀνίησι τῶν δημοσίων φροντίδων, καὶ βοηθεῖν συγχωρεῖ, καὶ ὡς πρόθυμον ἑαυτὸν τοῖς βουλομένοις ἀκροᾶσθαι καθίζει διδάσκαλον, ἐξηγητὴν τῶν λαβυρίνθων Ἀριστοτέλους· οὕτω γὰρ ἐγὼ καλῶ τὰς ἐκείνου σοφίας, καὶ πλοκὰς, αἷς τὰ ἑαυτοῦ περιβάλλων, ἐργώδη κατανοεῖν ἀπεργάζεται· ἐξηγητὴν δὲ καὶ τῶν Εὐκλείδου καὶ Νικομάχου ὅσα τεθεωρήκασιν οὗτοι, ὁ μὲν γεωμέτρας, Νικόμαχος δὲ ἀριθμητικοὺς ἐκδιδάσκοντες. Συνέῤῥεον πρὸς αὐτὸν οὐκ ὀλίγοι ἔρωτι παιδείας ἑλκόμενοι. Ἠπείγετο καὶ ὅδε νεώτατος μὲν τοῦ χοροῦ, πλεονεκτεῖν δὲ αὐτοῦ ἐν τῇ μαθήματος καταλήψει οὐδὲ τῶν πρεσβυτέρων παραχωρῶν οὐδενί. Τῆς τοίνυν συλλογιστικῆς καὶ ἀναλυτικῆς καλῶς τῷ διδασκάλῳ σαφηνισθείσης, ὡς ἐπῆλθεν αὐτῷ καὶ εἰς τὰ τῆς ῥητορικῆς τοὺς ὁμιλητὰς ἐμβιβάζειν, πρίν τινα δεύτερον τῶν Ἀριστοτελικῶν βαθμῶν ἐπιχειρεῖν ἀναβαίνειν, ἐνταῦθα τοὐναντίον ἢ πρότερον περὶ τὸν ἐκείνοις ἄριστον τουτονὶ ὑπῆρχεν ὁρᾷν. Ἐν γὰρ ταῖς γυμνασίαις καθ' ἃς ἔδει γράφοντας ἐπιδείκνυσθαι τὴν περὶ τόδε τῆς ψυχῆς ἐπιτηδειότητα, πάντες μὲν αὐτοῦ κρεῖτ-

A rica, et philosophia, aliisque disciplinis, quas maxime ambire ac nosse convenit homini; minime vero cognoscentes quid illæ sint, imo et si sint? quapropter tristitia et pœnitudine afficiebatur: et quidem justissima de causa, quoniam 6 patriam reliquerat, parentum amorem aspernatus erat, lacrymas eorum nihili fecerat, maria trajecerat spatiosa, et difficilia, ac periculis plena, et tot terras percurrerat, et omnino contempserat vitam; ac deinde pro his omnibus tam magnificam tulerat mercedem, declinationes nominum callere, et vocabulorum formationes motionesque, et quomodo Tyndarei filia rapta fuerit, et Priami urbs ceciderit longo bello vexata propter amorem mulieris, et filii Œdipodis, in se invi-
B cem insanientes perierint, et alia quæcunque poetarum chorus quadam artis licentia fingit, et comminiscitur, ad voluptatem plerumque respiciens, parum autem veritatem curans.

Hæc, et cogitationes de reditu in patriam graviter ipsum turbabant. Et quidem redire statim, tametsi facile perspiceret suo conferre negotio, nunc illi erat difficillimum. Pedes enim oportebat usque Anæam denuo iter agere. Præterea sumptus, qui non solum non erant illi ad iter per terram et mare, sed neque ad parcum et pauperem trium dierum victum, nemo foris suppeditabat, neque pro impendio auxilium præbebat. Itaque vexabat eum hæc inopia consilii, retinebatque ipsum Ni-
C cææ, uti vinculum. Deinde non multo post hæc tempore, magnam Byzantii urbem Deus Latinis auferens Græcis reddit (20). Cumque imperator intellexisset Acropolitam (21) (Georgium), qui tunc cæteris eruditione 7 præcellebat, moleste ferre quod litterarum squalor in hominum animis prævaleret, et hujus rei miseratione commotum velle pro virili opem suam præstare, civilibus ipsum curis liberavit, ac adjuvare permisit: seque ille paratum exhibuit iis omnibus, qui audire eum vellent, magistrum. Interpretabatur autem Aristotelis labyrinthos: sic enim obscuriora ejus dicta, et perplexitates appello, quibus documenta sua involvens, intellectu difficilem se reddit. Exponebat etiam quæcunque Euclides et Nicomachus spe-
D culati sunt, quorum primus geometras, Nicomachus autem instruit arithmeticos: confluebantque ad ipsum non pauci, eruditionis amore pertracti. Festinavit igitur et iste chori illius novissimus, superari se in scientiarum assecutione a provectiorum nemine permittens. Itaque syllogistica arte et analytica satis a magistro exposita, ut ei discipulos rhetorica imbuere in mentem venit, priusquam ad alium aliquem ex Aristotelicis gradibus (22) eos evehere inciperet, contrarium ac antea circa eum qui inter alios optimus erat, apparuit. In exercitationibus enim, quibus eos oportebat ingenii sui capacitatem scripto ostendere, omnes illo superiores erant, ipse vero nemini præstabat. Cujus rei fortasse causa erat,

quod is cum Aristotelicam philosophiam valde amaret, et huic se ipsum addixisset, Aristotelemque supra omnes alios philosophos **8** honoraret, minus rhetoricam, industrius licet esset scriptor, audire curavit: adeoque ornate dicere, rhetoremque agere illi curæ non erat. Sed hoc illi curæ non fuit, donec ejus condiscipuli quiescerent, ac nondum apertis dicteriis morderent eum, ac veluti ad talia ineptum traducerent. Postquam vero ii contra ipsum commoti sunt, et opprobrium ejus manifestum factum est, late sparso rumore; hanc non tulit ille insolentiam, seu potius contemptum, cum sui esset honoris amantissimus, et zelotypus. Huic studio se totum tradidit, sibi magistros constituens, non quos illi habebant, corrumpentes quod in rhetorica pulchrum est, et ipsarum dictionum gratiam, et atticismum, et venustatem, et quod est revera Græcanicum: sed antiquorum rhetorum clarissimos, et artis ipsius, ut ita dicam, inventores et patres. Brevi alius ex alio factus est, non amplius derisus ut antea, et contemptus ab iis quibuscum erat, sese in orationibus exercens, et eas componens: ita ut multis videretur satis esse, pro omni alio istud exemplum æmulari. Si quid autem vere dignum laude et æmulatione huic auctori elucubrare circa eloquentiam contigerit, inquirere volentibus hæc syngrapha exhibebit: sic enim voco, qui præ manibus est, libellum. Cur vero operum numerum non auxerit, alii quidem aliam causam dicunt, et eam quilibet affert quam vult. Qui autem **9** probe ipsum noverant, eum dicere aiunt tempus quietis revera brevissimum. Studia aggressus est, cum annum ageret vicesimum sextum; desiit vero natus annos tres ac triginta (23).

Postmodum vero hujusmodi opera elucubrare prohibuerunt partim de vita timores, quos illi et aliis multis intulerunt circa dogmata innovatio, et qui supervenit Ecclesiæ turbo (24), partim animi curæ, in quas modo dictis timoribus solutis, pertractus et traditus est (25): secum reputans mirum fore, si vitam negotiis vacuam vivere posset, qualem philosopho, eique libero, convenire diceres. Ad summum patriarcharum conscendit thronum, seu, quod verius est dicere, pertractus est: hæc enim omnia præter ejus consilium circa ipsum peracta sunt. Et in tempora incidit dubia ex schismaticorum furore, et difficilia (26), qualia nunquam fuere, quibus metus omnis relaxatio cuique data (27) plerosque magnis malis affecit, suam singulis voluptatem, et gloriam, et beneplacitum quærentibus pro eo, quod utile Deoque gratum est: et Ecclesiam omni tremore et perturbatione implevit, omnibus in ea imperare cupientibus, nemine autem se submittere, ac divinis parere legibus; ita ut verius esset illud Platonis dicentis, non omnibus expedire libertatem, utile vero esse aliquibus servire et vivere sub timore ad senectutem usque,

A τους ἦσαν, αὐτὸς δὲ ὑπέρτερος οὐδενός. Τὸ δ' ἴσως αἴτιον, ὅτι τῆς περιπατητικῆς φιλοσοφίας ἄγαν ἐρῶν, καὶ ταύτῃ ἑαυτὸν ἐπινείμας, Ἀριστοτέλην τε ὡς οὐδένα φιλοσόφων ἐκθειάζων τῶν ἄλλων, ἧττον τὴν ῥητορικὴν δεξιὸς καὶ λογογράφος ἀκούειν ἐφρόντιζε· καί γε αὐτῷ διὰ ταῦτα κεκομψευμένα ἐξαγγέλλειν καὶ ῥητορεύειν οὐκ ἔμελεν. Ἀλλ' οὐκ ἔμελεν, ἕως καὶ τὰ τῶν συμφοιτητῶν ἠρέμει, καὶ οὔπω πλατέως αὐτὸν σκώπτειν, καὶ διασύρειν ὡς ἀφυῆ περὶ τὰ τοιαῦτα ἐξήγοντο. Ἐπεὶ δὲ κεκίνηντο, καὶ ὁ ὄνειδος λαμπρὸς ἦν ἐπὶ πολὺ τοῦ λόγου διαδιδομένου, οὐδ' οὐκ ἠνείχετο τοῦ φρονήματος, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν τοῦ καταφρονήματος, φιλότιμος ὢν ἐς ὑπερβολὴν, ἅμα δὲ καὶ ζηλότυπος. Ἐπαφίησιν ἑαυτὸν τῇ μελέτῃ ταύτῃ, διδασκάλους προστησάμενος οὐχ
B οὓς ἐκεῖνοι τοὺς διαφθείραντας τὰ ἄλλα ὅσα καλὰ τῇ ῥητορικῇ, καὶ μέντοι τῆς λέξεως αὐτῆς τὸ χάριεν, καὶ Ἀττικὸν, καὶ σεμνὸν, καὶ ὄντως Ἑλληνικὸν, τοὺς δ' ἐπιφανεστάτους τῶν πάλαι ῥητόρων, καὶ τῆς τέχνης, ὡς εἰπεῖν, εὑρετὰς καὶ πατέρας. Θᾶττον ἕτερος γέγονεν ἐξ ἑτέρου, τοσοῦτον οὐ διαγελώμενος ὡς τὸ πρότερον, καὶ περιφρονούμενος ἐν οἷς ἐτύγχανε λόγους ἐπιτηδεύων καὶ συντιθείς· ὥστε καὶ πολλοῖς δόξαι ἀνθ' ἑτέρου παντὸς παραδείγματος ζηλοῦντα τοῦ δὲ ἀρκεῖν. Εἰ μὲν οὖν καὶ ζήλου ταῖς ἀληθείαις ἄξιον καὶ λόγου περὶ τοὺς λόγους ἐξεγένετο κατορθῶσαι τῷ συγγραφεῖ, ἥδε που παραστήσει τοῖς ἐξετάζειν βουλομένοις ἡ συγγραφή. Καλῶ γὰρ οὕτω νῦν τὴν ἀνὰ χεῖρας πυκτίδα. Τοῦ δὲ εἰς πολὺν τὸν τῶν πονημάτων ἀριθμὸν μὴ ἐκτεῖ-
C ναι ἄλλοι μὲν ἄλλην λέγουσιν αἰτίαν· καὶ γὰρ λέγουσιν ἣν ἕκαστος βούλεται· αὐτὸν δὲ φάσκειν φασὶν οἵ γ' ἀκριβῶς ἐκεῖνον εἰδότες, τὸν χρόνον εἶναι βραχύτατον ὄντα τὸν τῆς ἀνέσεως. Ἐπέβαλε μὲν οὖν τῇ σπουδῇ ἕκτον καὶ εἰκοστὸν ἔχων ἔτος· ἔληξε δὲ τριακοστὸν ἄγων καὶ τρίτον.

Τὸ δὲ ἑξῆς τοιαῦτα πονεῖν, τοῦτο μὲν οἱ περὶ τὸ ζῆν ἀπεῖρξαν φόβοι, οὓς αὐτῷ τε καὶ πολλοῖς ἑτέροις ἡ περὶ τὰ δόγματα καινοτομία, καὶ ἡ τῆς Ἐκκλησίας ἐπέστησε ζάλη, τοῦτο δὲ καὶ ἡ τῶν ψυχῶν φροντὶς, εἰς ἣν τῶν εἰρημένων αὐτίκα φόβων λυθέντων, ἕλκεται καὶ παραδίδοται· καὶ ταῦτα δόξας ἐν ἑαυτῷ βίον ἀπράγμονα τοῦ λοιποῦ ζήσεσθαι θαυμαστὸν, οἷον ὁποῖον ἂν καὶ φιλοσόφῳ εἴτουν ἐλευθέρῳ
D φήσεις προσήκειν. Εἰς γὰρ τὸν ὑπέρτατον τῶν πατριαρχῶν ἀνεληλυθὼς θρόνον, ἢ τό γ' ἀληθέστερον εἰπεῖν ἀνελκυσθεὶς, πάντα γὰρ ταῦτα παρὰ προαίρεσιν τὴν αὐτοῦ ἐπράχθη περὶ αὐτόν. Καὶ καιροῖς ἐντετοχτικῶς (ἐντετυχηκὼς) ἀνωμάλοις ἐκ τῆς τῶν Σχισματικῶν μανίας, καὶ δυσχερέσιν, ὁποίοις ἄλλος οὐδέποτε, καθ' οὓς ἄνεσις δειλίας ἁπάσης παντὶ δοθεῖσα, τοὺς μὲν πλείστους κακίαις μεγάλαις ὑπέζευξε, τὴν ἑαυτοῦ τινα ἕκαστον ἡδονὴν καὶ τιμὴν καὶ ἀρέσκειαν πρὸ τοῦ συμφέροντος καὶ τοῦ τῷ Θεῷ δοκοῦντος ζητοῦντα, τὴν δὲ Ἐκκλησίαν πάσης ταραχῆς καὶ ἀταξίας ἐνέπλησε, πάντων ἄρχειν ἐν αὐτῇ, καὶ νομοθετεῖν ἀγαπώντων, ἄρχεσθαι δὲ καὶ θείοις νόμοις ὑποτάττεσθαι οὐδενός· ὡς συμβαίνειν καὶ μάλα ἀληθὲς τὸ τοῦ Πλάτωνος εἶναι, μὴ πᾶσι

λυσιτελῆ τὴν ἐλευθερίαν λέγοντος εἶναι, συμφέρειν δέ τισι τὴν δουλείαν, καὶ ὑπὸ φόβον ζῆν μέχρι γήρως αὐτοῦ καὶ θανάτου. Ἀλλ' οὖν ἐν τοιαύτῃ συγχύσει πραγμάτων εἰς τὸ μέσον συνελασθεὶς, εἴς τε τὴν ἀρχὴν, ὡς εἰς ἄλλην τινὰ δυστυχίαν, ἐξ εὐδαίμονος καὶ μακαρίας ζωῆς ἀποπεπτωκὼς, καὶ ἀφύκτοις ἀνάγκαις ὑποζυγεὶς, αἷς τὴν ὑποπεσοῦσαν ψυχὴν οὐκ ἂν ἐγώ ποτε λόγους ἀξιοίην ἀποτίκτειν γενναιοτέρους· ὥσπερ οὐδ' ἀνθρώπων τὸν δρομικώτατον τρέχειν σιδήρῳ πρὸς ἀσφάλειαν διειλημμένον τοὺς πόδας. Καὶ ἄκων τοῦ συντάττειν ἐπαύσατο. Τοῦ μὲν τοίνυν μὴ πολλοὺς εἶναι τοὺς λόγους αὐτοῦ ταῦτα τὰ αἴτια. Καὶ πρὸς τούτοις αἱ ποικίλαι τοῦ σώματος νόσοι, καὶ μάλιστά γε αἱ ἀπὸ τῆς κεφαλῆς αἳ ἤσκησαν αὐτὸν, καὶ ἐς τὸ χαλεπώτατον ἤγαγον αἵ τε ἀρχῆθεν ὑδροποσίαι, ἐπειδὴ τὴν τοῦ οἴνου χρῆσιν ἐξ αὐτῆς γενέσεως ἀπεστρέφετο, καὶ οἱ περὶ τὸ μετεγγράφειν τὰ τῶν πάλαι σοφῶν ἐκπονήματα πόνοι. Ἔτυχε γὰρ ὁ ἀνὴρ καὶ πένης εἶναι, καὶ τῶν βιβλίων καταχόρως ἐρῶν. Ἔτυχε δὲ καὶ περὶ τὸ γράφειν μετρίως, ἀγαθὰς ἔχων τὰς χεῖρας. Καὶ ἐπειδὴ περὶ χρήμασιν οὐκ ἦν τὰ φίλτατα κτήσασθαι, τοῖς ἰδίοις ἱδρῶσιν ἐκτήσατο. Καὶ βιβλίων ἀντιγραφεὺς γέγονεν, ὅσον οὐδ' εἷς σχεδὸν ἕτερος τῶν λόγων φημὶ μετιόντων. Τοῦ δὲ μὴ πάντας τῆς αὐτῆς εἶναι σπουδῆς πρόδηλος οἶμαι ὁ λόγος. Καὶ γὰρ ὅπερ ἐπὶ τῶν βαναυσικῶν ὁρῶμεν, τοῦτο δὴ κἀνταῦθα λογίζεσθαι δεῖ. Ἐκείνοις μὲν γὰρ προϊὼν ὁ τῆς ἀσκήσεως χρόνος βελτίω τῶν προηγησαμένων τὰ μετὰ ταῦτα δείκνυσιν ἔργα. Καὶ λογογράφοις τοίνυν, καὶ ῥήτορσι τὰ ἐν γήρᾳ πονήματα γενναιότερα ἂν εἴη τῶν ἐξ ἀρχῆς. Διὰ τοῦτο καὶ τῶν ὑποκειμένων ὅσα μὲν σπουδαῖα, τῇ ἀκμῇ λογιστέα· ἃ δὲ μὴ τοιαῦτα, τῇ νεότητι προσνεμητέα, καὶ τῷ ἀτελεῖ τῆς ἀσκήσεως. Τά γε μὴν εἴδη τοῦ λόγου εἴτ' ἄριστα κέκριται παρ' αὐτῷ, εἴθ' ὡς ἑτέρως, καὶ ὡς ἁπανταχοῦ ἀγωνιστικός ἐστι, καὶ σχημάτων ἐξαλλαγῆς αὐτῷ μέλει, μέλει δὲ καὶ εὐκρινείας, μεγέθους, σεμνότητος, γοργότητος, καὶ τῶν τοῦ ἤθους καλῶν μετά τινος εὐρυθμίας, καὶ συνθήκης οὐκ ἀγεννοῦς, ἐγὼ μὲν οὐκ ἐρῶ, μὴ καὶ εἰς μῆκος ἐκτείνω τὸν λόγον, μὴ καὶ τἀνδρὶ, ἴσον δ' εἰπεῖν ἐμαυτῷ, χαρίζεσθαι δόξω. Ἐμαυτὸν γὰρ ἐκεῖνον ἥγημαι, καὶ καλῶ, τῆς ἄκρας ἡμῶν ἑνώσεως τοῦθ' οὕτω καὶ λέγειν ἀσφαλῶς καὶ φρονεῖν δεδωκυίας. Κἄν τις ἄρα περὶ τῶν ἐκείνου χρηστόν τι, ἢ καὶ θάτερον μαρτυρῇ, εἰς τὰ ἐμαυτοῦ καὶ τὸ σκῶμμα, εἰς τὰ ἐμαυτοῦ καὶ τὸν ἔπαινον φέρειν φημί· ὥστ' ἐμοί γ' οὕτω τὰ πρὸς ἐκεῖνον ἔχοντι πρέπον ἂν εἴη σιγᾷν. Ἡ δέ που πυκτὶς, ὅπερ καὶ ἄνωθεν ἔφην, καλῶς τὸν πατέρα τοῖς ἀναγινώσκουσι δείξει, ὥστε προσεκτέον αὐτῇ τοῦ λοιποῦ. Καὶ ὡς ἂν αὐτὴ δώσει κρίνειν, οὕτω καὶ περὶ τῶν εἰρημένων τὴν ψῆφον ἐξενεκτέον.

A **10** et mortem. Itaque in hac rerum perturbatione prodiens in medium, et in principatum veluti in aliud quoddam infortunium, e felicitate et beatitudine vitæ excidit, et inevitabilibus necessitatibus subjectus est, in quas animus cum inciderit, non posset, ut ego quidem puto, nobiliores promere orationes: quemadmodum neque homo, etsi ad currendum aptissimus, currere valet, pedibus ferro firmiter trajectis. Invitus cessavit a componendis orationibus. Et hæc est causa, quare non multi ejus exstent sermones (28). Adde varios corporis morbos et præsertim capitis (29), qui illum exercuere: difficillimumque in statum adduxerunt cum potus aquarum a pueritia, quoniam a nativitate vini usum fastidiebat: et labores (*adde*) in transcri-
B bendis veterum sapientum lucubrationibus impensos (30). Erat enim vir, et pauper, et librorum cupidissimus: scribebatque satis concinne, optima ad id præditus manu. Et quoniam pecuniis non posset quæ sibi erant charissima possidere, propriis sudoribus acquirebat. Unde evasit librorum exscriptor qualis nemo ferme alius inter eos fuit, qui litteras, inquam, liberales amant. Quod autem orationes ejus non omnes ejusdem essent studii ac diligentiæ, causa, ut puto, manifesta est. Quod enim in artibus mechanicis videmus, idem hac etiam in re existimandum est: procedens enim in exercitatione tempus meliora **11** præcedentibus manifestat opera posteriora. Sic scriptorum et rhetorum seniles lucubrationes nobilitate præstant
C juvenilibus. Propterea ex subjectis opusculis (quæ in hoc volumine continentur) ætatis robori quæ probata sunt, ascribi debent: quæ vero non sunt talia, ea juventuti sunt tribuenda, et exercitationis defectui. Ad orationis formam quod attinet, sive optima penes ipsum judicata est, sive aliter, ea ubique veluti pugnax est, et certatoria. Figurarum varietatem curat ille: curat distinctionem, sublimitatem, gravitatem, concitationem, et quod in affectibus decorum est cum quadam concinnitate, et vocum copulatione non ignobili. Ego vero non dicam, ne prolixius sermonem protraham, et ne viro videar æque ac mihi ipsi gratificari. Illum enim reputo me ipsum (31), et voco propter summam nostri unionem, quæ facit ut hoc secure dicam, et
D cogitem. Si quis igitur de illo vel quid boni, vel contrarium perhibeat, in me ipsum et dicterium ferri et laudem dico: ita ut mihi, qui erga ipsum ita me habeo, tacere conveniat. Libellus hic autem, ut etiam superius dixi, patrem suum probe lectoribus ostendet (32): unde quoad reliqua, ipse adeundus est. Et quemadmodum dabit ipse (libellus) ut judicetur, ita suffragium de hucusque dictis ferendum est.

—

12 NOTÆ HISTORICÆ,

CHRONOLOGICÆ ET CRITICÆ

IN SUPERIOREM GEORGII SEU GREGORII CYPRIJ VITAM.

—

(1) *Gregorii.* Hoc ille appellatus est nomine, cum monachum induit, antequam ad urbis regiæ patriarchalem thronum promoveretur: dictus vero sacris in undis *Georgius*. Pachymeres in Andronico Palæologo, libro I, capite 22, sic ait: *Hoc* Gregorii *nomen Cyprio insederat, ex Georgio mutatum, cum professionem in præparatione patriarchatus assumeret monasticam.*

(2) *Res suas continens:* τὰ καθ' ἑαυτόν. Leo etiam Allatius in Diatriba de Georgiis ex Roberto Constantino sic refert: *Item de vita sua et Epistolæ numero* 166. Addit Allatius: *An opus hoc de vita,* inquiens, *diversum est ab Epistolis, vel Epistolis ipsis suam vitam exprimit? Mihi adhuc incertum est.* Jam certum vero, ab Epistolis diversam esse *Vitam* hanc Georgii, seu Gregorii Cyprii, ut ex nostro codice patet, et ex Vindobonensi apud Nesselium. Is in Catalogo bibliothecæ Cæsareæ, seu Vindobonensis parte V, codicem 101 recenset: « *Epistolæ,* inquiens, *centum nonaginta et una,* cum incerti cujusdam auctoris synchroni, cujus nomen ob aliquot foliorum defectum ignoratur, *Præfatione,* continente *Vitam,* seu potius laudationem ejus. » Integra in nostro codice hæc prostat *Præfatio,* seu potius sermo *De vita sui ipsius*, pluribus opusculis plurimisque epistolis uno in volumine collectis præmissus. Dubitatio ingeri nulla potest, quin ejusdem sermonis ipse *Georgius,* vel *Gregorius Cyprius* auctor sit: inscribitur nempe *De vita sua,* sive *de iis quæ ad seipsum pertinent.* In calce opusculi hæc habentur de auctore: Μὴ καὶ ἀνδρὶ, ἴσον δ' εἰπεῖν ἐμαυτῷ, χαρίζεσθαι δόξω· ἐμαυτὸν γὰρ ἐκεῖνον ἥγημαι, καὶ καλῶ τῆς ἄκρας ἡμῶν ἑνώσεως; *ne videar viro æque ac mihi ipsi gratificari. Illum enim reputo meipsum, et voco propter summam nostri unionem.* Ipse nempe Gregorius, qui vitam *sui ipsius* scribebat, seque auctorem quodammodo celare voluit, manifeste tandem seipsum prodit

(3) *Ei qui librum hunc concinnavit, patria fuit Cyprus insula.* Hinc vero dictus ille *Cyprius*. Urbs insulæ, aut locus occurrit nullibi, ubi natales habuerit. In textu Græco legimus: Πατρὶς μὲν τῷ **13** συντεταχότι τὴν βίβλον Κύπρος ἡ νῆσος· *Cyprus insula fuit huic patria, qui librum concinnavit, coordinavit.* Librum intellige volumen, in quo Georgius opuscula sua plura, suasque plurimas epistolas una simul collegerit. Ad Epistolarum collectionem quod attinet, hæc idem Georgius habet in epistola ad magnum logothetam, quæ in codice numeratur 155: Ἐπιστολὰς τὰς ἐμαυτοῦ, ἄλλοθεν ἄλλην, ὡς ἂν οἷός

A τε συλλέγων, καλλιγραφεῖν δίδωμι, βουλόμενος αὐτὰς εἰς πυκτίον ἔχειν ἀθρόας, *Epistolas meas, aliam aliunde colligens, ut potis sum, eleganter describendas trado, eas volens in libello collectas habere.* Volumen istud, quo utor, et ea singula quæ in ipso continentur, diligentius infra recensenda sunt.

(4) *Patres vero et avi*, etc. Hæc verba, cum aliis conjuncta quæ sequuntur, ut postea adnotabimus, videntur satis indicare, ex illustri fuisse genere Cyprium, itemque Græcum hominem, et ex parentibus Græcis natum. Leo Allatius, *De Ecclesiæ Occidentalis atque Orientalis perpetua consensione*, lib. II, cap. 15, num. 12, Georgium Cyprium vocat *Latinum* scribentem *contra Latinos*. Id unum refert in Diatriba de Georgiis, *eumdem apud Italos natum* B *et adultum, sese postmodum inter Græcos conjecisse.* Sed iterum in Hottingero, capite 19, pag. 478, ipsum asserit, *Latinis parentibus ortum.* Nihil hæsitantes *Latinis* ipsum *parentibus in Cypro natum*, enarrant Guillelmus Cave in *Historia Litteraria* ad annum 1284; Casimirus Oudinus in Commentario de scriptoribus ecclesiasticis tomo III, ad annum 1280, et Michael Lequienus in *Oriente sacro*, tomo I, in patriarchis Constantinopolitanis. Nota mihi non sunt hujusce rei probata monumenta. Joannes Beccus, ex patriarchatu regiæ urbis exsul Prusam missus, contra Georgium vel Gregorium sic aiebat apud Pachymerem in Andronico, libro I, capite 34: *Me Romanum* (seu Græcum) *hominem, e novæ Ro-* C *mæ* (Constantinopoleos) *civibus natum, aversamini: interim dum pro patriarcha veneramini* ἄνδρα δὲ παρ' Ἰταλοῖς γεννηθέντα τε καὶ τραφέντα, *virum apud Italos* (seu Latinos), *natum et adultum* (in insula scilicet Cypro, cui reges Lusiniani dominabantur). Petrus Possinus ea verba sic reddit: *Cyprium advenam, in ea Latinæ ditionis insula e Latinis genitum.* Sed, *apud Latinos*, verior est interpretatio. Ortus ejus, et educatio in Cypro, Latinæ ditionis insula, ansam dederit rumori, qui ex Latinis parentibus natum ferebat. Ex ea origine vulgares alias suspiciones prodiisse, adnotat Nicephorus Gregoras libro VII, capite 1, num. 7, *Eo prætextu*, inquiens, *quod viginti natus annos, e Cypro ad Romanos mores se contulisset, et . . .* D *locum dedisset vulgo suspicandi, lectoris ordinem ei collatum fuisse* **14** *a Latinis.* Textus Græcus, χειροθεσίαν παρὰ Λατίνων ἐδέξατο, redditur, *a Latinis,* ut diversa evincit constructio cum genitivo apud Gregoram, cum dativo apud Pachymerem.

(5) *Servire Barbaris Latinis.* Notum cuique, cæ-

teros populos vocari a Græcis consuevisse *Barbaros*. Ducangium consule in ea voce Latina. Italos intellige Latinos, qui Cyprum insulam sub regibus Lusinianis incolebant. Montfauconius in *Diario Italico*, p. 14, codicem Leonis Sapientis recensens κατὰ Ἰταλῶν, vertit *contra Italos*, id est *contra Latinos*, ut Antonius Maria Salvinius adnotavit ad oram ejusdem Diarii, quo utebatur. Vide Symbolas litterarias Florentiæ editas vol. VI, opusc. VI, p. 44. Cyprii initium regni enarrat Guillelmus de Nangis in Chronico apud Dacherium in Spicilegio, tomo III, in fol. ad annum 1191, his verbis : *Richardus vero rex Angliæ cum ratibus et galeis post regem Franciæ de Sicilia movens, venit in Cyprum ; ibique inveniens quemdam pseudo-imperatorem insulæ dominantem, ipsum cepit : Cyproque sic subjugata, gente sua eam munivit*. Et ad annum 1192 : *Richardus rex Angliæ vendidit insulam Cypri Guidoni* (Lusiniano), *quondam Jerusalem regi : qui rex fuit ibidem constitutus*. Pseudo illum imperatorem, qui Cypro dominabatur, *Isaacium Comnenum* vocat Nicetas Choniata libro II *Annalium*, in fine. Quis ille fuerit, et quando insulam ceperit, narrat idem Annalista, libro I : *Erat vir quidam nobilissimus*, inquiens, *nomine Isaacius, Isaacii sebastocratoris, quem fratrem fuisse Manuelis diximus, ex filia nepos. Is Armeniæ vicinisque locis Romanæ ditionis, et Tarso a majore patruo Manuele præpositus, commisso cum hostibus Armeniis prœlio captus, Manuele* (imperatore), *jam defuncto* (anno 1180), *in custodiam datur. In qua cum longo tempore fuisset. . . . tandem redemptus commodum in patriam reditum habuit, Andronico redemptionis adjutore* (qui usurpatum Alexio imperium solus anno 1183 administrare cœpit, et anno 1185 occisus obiit). *Isaacius, cum Andronico cedere, ac in patriam redire nollet . . . sed imperare, quam imperio carere mallet . . . Cypro cum magna manu occupata, principio se pro legitimo prætore qui ab imperatore missus esset, gerit litteris ostensis imperatoriis, quas ipse composuerat . . . verum non multo post se tyrannum professus est*. Hanc itaque insulam, quam Andronicus imperator, ac successor ejus Isaacius Angelus, eripere tyranno non potuere, subjugavit Richardus rex Angliæ anno 1191, sibique venditam tenuere reges Lusiniani. Varias, quæ acciderunt, insulæ Cypro calamitates narrat Neophytus presbyter monachus et inclusus apud Cotelerium in *Monumentis Ecclesiæ Græcæ*, tomo II, **15** pag. 457. Guidoni Lusiniano primo Cypri regi anno 1194 successit Almericus. Hunc excepere anno 1205, Hugo I ; anno 1218, Henricus I ; anno 1253, Hugo II ; anno 1267, Hugo III ; quos hoc loco satis est enumerasse.

(6) *Novem omnino excesserat annos*. Sua in patria grammaticæ rudimentis in Latinorum, ut videtur, scholis operam dedit Georgius, ut infra dicendum. Novem ætatis annos cum explesset, alio missus est, nobile et acre ingenium, cujus specimina dederat, exculturus. Id accidisse anno circiter 1250, adeoque

A anno circiter 1241 natales habuisse Cyprium, inferius dicemus. Insulæ dominabatur Henricus I.

(7) *In Callinicensium urbem mittitur*. In Græco textu legitur : εἰς τὴν Καλλινικισέων. Vox ista Græca non occurrit in lexicis geographicis quæ licuit evolvere. Intelligi Nicosiam puto, quæ et *Leucosia* nuncupata : civilem insulæ metropolim sub regibus Lusinianis : itemque ecclesiasticam, archiepiscopatu ex Salamina Famagustam, et ex hac translato Nicosiam. Lequienum consule in *Oriente sacro*, tomo III, pag. 1202. Hanc primus archiepiscopalem tenuit sedem Durandus ; tum anno 1211, vel ipse Durandus iterum legitime electus, vel Anonymus quidam : anno 1213, Eustorgius ; anno 1240, Elias ; et anno 1250 vel insequenti, Hugo. Sedente Hu-
B gone, statutum ab Alexandro IV, summo pontifice, anno 1260, latum est, quo indicebatur : post Germani Græci archiepiscopi obitum, sive cessionem, nullum deinceps metropolitam Græcum in ejus locum ordinandum esse : et quatuor solummodo episcoporum Græci ritus fore sedes, Soliensem in diœcesi Nicosiensi, Arsinoensem in Paphensi, Carpasiensem in Famagustana, et Leucarensem in Nemosiensi. Quo Nicosiam appulit Georgius tempore, metropolim ecclesiasticam tenebat Elias, aut Hugo. Henricus Hilarius, in notis et additionibus ad Philippi Cyprii Chronicon Ecclesiæ Græcæ, adnotat, Georgium *e Cypro studiorum gratia in Italiam navigasse, et in Græciam postea rediisse*. Errore
C sine dubio captus est, verba illa non intelligens, quæ a Joanne Becco dicta legebat, Cyprium scilicet παρ' Ἰταλοῖς, *apud Italos*, id est *Latinos, adultum*. Vide etiam infra notam 16.

(8) *Sexagesimum ad eos usque fluxisse annum, ex quo in alterius linguæ homines insulæ dominatio transierat*. Eam scilicet anno 1191 subjugavit Riccardus rex Angliæ : ibique regnum instituit Guido Lusinianus anno insequenti. Hinc sexagesimus, qui hoc loco ab insula subjugata a Latinis numeratur annus cum anno vulgaris æræ 1250 concurrit. Cyprius novem tunc ætatis annos natus erat : unde suos anno circiter 1241 natales habuit.

16 (9) *Secunda, ut aiunt, navigatione Romanorum scholas adit, ubi grammatica tradebatur, patria*
D *Latinorum lingua*. Παιδευτήρια Ῥωμαίων, *scholæ Romæorum, seu Romanorum*. Græcos ipsos, præcipue Constantinopolitanos, a nova Roma Constantinopoli frequentius dictos *Romæos* et *Romanos*, notum est. An ergo Cyprius in Græcorum disciplinam se Nicosiæ tradiderit ? Repugnant aperte, quæ sequuntur. Scholæ dicuntur, in quibus *grammatica* κατὰ τὴν πάτριον Λατίνων φωνὴν, *secundum patriam Latinorum linguam*, docebatur. Mediocris, aut ferme nullius in his gymnasiis profectus *causa additur* τῶν διδασκάλων φωνὴ ἀλλόθρους, καὶ νόθος, *magistrorum vox insueta, et peregrina*, seu *spuria*. Hinc addiscendi maxima exponitur difficultas, cum opus esset, *vocabula* primum *intelligere*, tum quæ subjectæ vocabulis res essent. Nullus dubito, Latino-

rum scholas frequentare, cum Græcorum nullæ A forent, coactum fuisse Georgium Cyprium. Quo utique sensu Joannes Beccus loco superius citato nota 4 aiebat : ipsum παρ' Ἰταλοῖς, *apud Latinos natum esse, et adultum.* Carolus Du Cange in Glossario ad scriptores mediæ et infimæ Græcitatis, in voce 'Ρωμαῖοι adnotat : *Latinum* ea significari in *Glossis Græco-Latinis :* et *Latinam linguam* dici *Romanam* in Novella XXI Justiniani, capite 1, § 2, ac ipsius demum *Justiniani ætate nondum invaluisse, ut Græci, maxime Byzantini, recepta appellatione Romani appellarentur.* In hominis Cyprii vita Romani dici merito potuerant Latini, qui insulam incolebant. Hoc significatu vocem illam, de ipso Cyprio agens usurpat Gregoras, libro VI, capite 1, num. 7 : *Contendebant,* inquiens, *quod viginti annos* B *natus*, Κυπρόθεν τοῖς 'Ρωμαίων ἐπιδημήσας ἤθεσι, καὶ Λατινικῶν ἠθῶν ἔστιν ἃ ἐπαγόμενος, *E Cypro ad Romanos mores se contulisset, et ad Latinorum instituta adductus.*

(10) *Umbra grammaticæ videbatur, non ipsa arte potiri. Causa erat . . . et extera magistrorum vox, et spuria.* Græcum hominem hæc satis indicant, et Græce loquentem : qui Latinorum magistrorum patriam linguam magna cum difficultate intelligeret, eoque linguæ genere traditas disciplinas assequi non posset.

(11) *Ad patrios lares, quindecim natus annos reversus est.* In Latinorum scholis *Aristotelicam logicam* nullo fere profectu audiverat : utpote qui ex C illis esset, qui verba non intelligunt, quibus mathemata traduntur, τῶν φωνῶν αὐτῶν ὡς ἐλάχιστα ἐπαΐοντας. Quod ipse propterea studium fastidiens, neque meliora litterarum documenta sperans, redit in patriam *anno ætatis decimo quinto*, et æræ vulgaris circiter 1255.

(12) *Liberalium disciplinarum desiderio tenebatur :* Λόγων δὲ **17** ἐπεθύμει μέν. Ab his verbis incipit Vindobonense mutilum opusculum apud Nesselium parte 5, codice 101. Vide notam 2.

(13) *Hujusmodi ex desiderio, cum quiescere non permitteretur.* Hactenus prima, ac levia, eruditionis et elegantiæ in scribendo, quam postea acquisivit, specimina. Ampliorem profectum cepit ex lectione *antiquorum rhetorum* (ut inferius narratur), *et artis* D *ejus inventorum ac patrum ; dictionumque gratiam* assecutus est, *et atticismum, ac venustatem, et quod revera Græcanicum est.* Ob hæc ornamenta ipsum laudibus celebrat Nicephorus Gregoras, lib. VI, capite 1, num. 5, utpote qui *elegantes Græcæ litteraturæ numeros, et Atticam illam linguam, longo jam tempore oblivionis gurgite demersam, ingenii dexteritate, ac singulari studio in lucem produxit, ac velut ab inferis revocavit.*

(14) *Nicæam mitti ad scholas.* Proficiendi causa, iter cogitabat Nicæam in Bithynia. Ex sede, quam post captam anno 1204 a Latinis Constantinopolim, ibi locaverant imperatores Græci, et patriarchæ Constantinopolitani, facile sibi suadebat, doctissimis viris ac magistris abundare urbem illam. Angusta re familiari, nimioque parentum amore, iter aggredi prohibitus est.

(15) *Duorum annorum tempus . . .* Natum *viginti annos* discessisse Georgium *e Cypro,* narrat Gregoras, lib. VI, capite 1, num. 7. Hunc ejus e patria discessum sub oculos habebat Ephræmius Constantinopolitanus, qui apud Allatium, in Diatriba de Georgiis, et apud Bandurium, lib. VIII in *Antiquitates Constantinopolitanas,* tomo II, sic ait : *Patria paternaque domo a prima ætate extorris, eruditionum ac mathematum amore flagrans, ad Constantini urbem se* (demum) *recepit.* Discessum hunc et insequentes peregrinationes his describit verbis Joannes Beccus apud Allatium in *Græcia Orthodoxa,* tomo II, oratione 1, num. 1 : *Pestis hæc per mare antea vagans, et palans, ad nos tandem deflexit.* Post amissam anno 1187 a Latinis Hierosolymam, regum Jerusalem sedes fuit Ptolemais, dicta etiam *Acon,* Italis *Acri,* Gallis *Saint-Jean-d'Acre.* Hanc Saraceni anno 1291 eripuerunt Christianis. In eam prima provehitur navigatione Cyprius. Cum *viginti annos,* teste Gregora, natus esset ; id accidisse dicendum est anno æræ vulgaris 1260. Rem sacram ibidem administrabat hoc tempore Florentius episcopus. Lequienum consule in *Oriente sacro,* t. III, col. 1335.

(16) *Inde Anæam Asiæ . . . et inde Ephesum pervenit.* Stephanus **18** Byzantius *De urbibus et populis :* Ἄναια, *Anæa . . . urbs Cariæ, e regione Somi.* Hanc olim *fuisse* urbem, *Thucydidi memoratam,* in notis animadvertitur. An ergo Cyprius locum indicet, ubi olim *Anæa?*

(17) *In vicinia habitare Blemmydam . . .* Nicephorum Blemmydam norunt omnes virum inter Græcos celeberrimum, apprime disciplinis excultum omnibus, et catholico de processione Spiritus sancti a Patre et Filio, seu per Filium, addictissimum dogmati. In *Ephesi vicinia,* ἐν γειτόνων οἰκῶν, degisse ipsum in *monasterio,* testatur auctor *Vitæ* quam illustramus. Diligentius alii discutiant, an idem monasterium dici debeat, quod ab ipso erectum sacratumque fuit Θεῷ τῷ ὄντι, *Deo qui est,* a Pachymere memoratum in Michaele Palæologo lib. V, capite 2?

(18) *Abiens Epheso.* Paria sunt quæ Pachymeres narrat libro II, cap. 14 : *Visum opportunum imperatori est* (Michaeli Palæologo), *transmisso Hellesponto, in nuper captam Selybriam* (urbem Thraciæ, Byzantio XXXV M. P. distantem in occasum) *se conferre ; ibique ex propinquo consilia capere, rationesque inire urbis potiundæ* (Constantinopoleos). Et capite 20 : *Copiis multis variisque collectis in unum, Galatam* (suburbium Constantinopolis) *aggressus est.* Haud operæ dispendium fuerit Georgii Acropolitæ verba referre num. 83 : *Imperator* (Michael Palæologus), *appetente vere, Constantinopolim commeat . . . . Galatæ oppidum oppugnabat.* Et num. 84 : *Hellespontum trans abiit . . . Cum*

vero æstus præterlapsa fuisset, necnon autumni tempus excurrisset . . . inde discessit. Hæc anno 1260 acciderunt, ac etiam ineunte anno 1261. Ilisce bellicis motibus se Georgius Cyprius interfuisse testatur : at regiis castris relictis, *Nicæam revertitur, ad quam e Cypro impulsus fuerat*, ut egregiam litteris addiscendis operam ibi poneret.

(19) *Hoc quam aliter accidit!* Sapientes viros, ac magistros, quos perquirebat, non invenit Nicææ : ita ut *reditum in patriam* cogitaret, ut infra narratur.

(20) *Deinde non multo post hæc tempore, magnam Byzantii urbem* **19** *Deus Latinis auferens, Græcis reddit.* Receptæ urbis epocham accuratissime assignat Georgius Acropolita, *vicesimam quintam* diem *mensis Julii, indictionem quartam, et annum ab orbe condito ,ςψξθ' sexmillesimum septingentesimum sexagesimum nonum.* Annus est æræ vulgaris 1261, quarta prædicta insignitus indictione. Annum præcedentem 1260 exhibent Græci codices non pauci apud Joannem Boivinum in notis ad librum IV Nicephori Gregoræ : sed alii ab eodem Boivino ibidem recensentur, Acropolitæ consentientes. Epocham confirmat codex alius, quem ipse memorat vir doctissimus, ubi solemnis Michaelis Palæologi in urbem receptam ingressus illigatur *cum die* 15 *mensis Augusti anni sex millesimi septingentesimi sexagesimi noni*, vulgaris æræ scilicet 1261. His adhærentes refert Spondanus Latinos scriptores Guillelmum Nangium, monachum Patavinum, continuatorem Parisii, Marinum Sanutum, cognomento Torsellum. Celeberrima tamen in hac epocha constituenda mirum est, tam varias scriptorum fuisse sententias, qui annum definiunt vel 1259, vel 1260, ac etiam 1262. Hunc annum constituit Sethus Calvisius in opere suo chronologico. Michael Lequienus in *Arsenio iterum* patriarcha Constantinopolitano refert chronicas notas solemnis in urbem regiam ingressus ; *mensem Augustum, diem* 15, *indictione* 4, *et annum* 6669 (6769), additque hæc verba, *annum scilicet Christi* 1262. Sed error typorum fuerit, quorum mendum aliud cubat in annis mundi 6669. Quin imo in *Pantaleone Justiniano*, Latino patriarcha, annum effert ille 1261, *quo* (inquiens,) *juxta exactiores chronologos a Græcis recuperata est* urbs regia.

Verum enimvero hæc anni 1262 epocha, quam ab aliquibus definiri cum Spondano adnotavimus, oriri fortasse potuit ex ea methodo, quam ad annos *æræ Constantinopolitanæ* connectendos cum annis æræ vulgaris nonnulli tradunt chronologi. Hac de re mihi liceat paulo fusius pertractare. Gulielmus Beveregius in Institutionibus chronologicis lib. II, capite 11, sic docet : Num. 9 : *Civilis Græcorum æra est, quæ a mundi primordiis ad Christi Nativitatem annos* 5508 *completos numerat.* Num. 10 : *Annus hujus æræ* 5509 *incepit anno primo æræ Christianæ . . . a Kalendis Septembribus.* Num. 11 : *Anno hujus æræ proposito, subtrahe* 5508, *residuus est annus æræ Christianæ, quo currente cœpit* A (a Kalendis Septembris propositus ejusdem æræ annus). Exemplo rem declarat : *Si scire velim, in quotum annum Christi conveniat v. g. annus mundi* 6428, *ex* 6428 *subduco* 5508, *residuum est* 920. *Ergo anno Christi* 920 *annus hic mundi* 6428 *incepit a Kalendis Septembris. Porro si* 6428 **20** *partiaris per* 15, *residuum est octo : ergo indictio erit octava.* Hanc igitur juxta regulam si anno proposito 6769, quo recepta fuit Constantinopolis, detrahas annos 5508, residuus 1261 est annus æræ vulgaris, *quo currente* dicendum foret, *cœpisse* a Kalendis Septembris annum illum 6769. Quoniam vero capta *mense Julio* fuit urbs regia, id omnino transferendum esset ad annum æræ vulgaris insequentem 1262, ad quem pertinet Julius mensis anni Græci, B qui a Kalendis Septembris in anno 1261 incepit.

Non ita se res habet. Exactiorem veramque tradit regulam Ricciolius, libro II Chronologiæ, capite 2, inter canones pro usu tabularum, canone II. « Si anni sunt pauciores annis 5509, illos his subtrahe, et habebis annos *ante Christum*, inchoatos a *Kalendis Septembris anni præcedentis.* Exempli gratia : dentur anni mundi Constantinopolitani 5508; hos subtrahe annis 5509, restabit annus 1 ante epocham Christi, inchoatus tamen a Kalendis Septembris anni *ante epocham Christi, a quibus incepit annus* 5509, concursurus per octo menses ultimos sui cum prioribus octo mensibus *anni primi epochæ Christi.* At si anni dati sunt 5509 vel plures, subtrahe illis C annos 5508, et habebis annos Christi concurrentes a Kalendis Januariis *usque ad sequentis Septembris Kalendas.* Exempli gratia : detur annus mundi 5509, illis subtrahe 5508, restat annus primus Christi, *concurrens* cum mundi anno 5509, usque ad diem primam Septembris : inde enim concurrit *cum anno* 5510. » Itaque ab anno 6769, quo captam Constantinopolim referunt scriptores Græci, subtrahe annos 5508. Habes vero annum Christi, seu æræ vulgaris 1251, *concurrentem* videlicet cum anno Constantinopolitano 6769, *usque ad diem primam Septembris*, deinceps concursurum cum anno 6770. Itaque annus 6769 incepit a Kalendis Septembris in præcedenti anno Juliano 1260, et *mensis Julius anni Constantinopolitani* 6769, quo urbs regia re- D cepta est, ad annum pertinet Julianum 1261.

Dubitationem removet omnem *indictio quarta*, qua insignitus procedebat annus Constantinopolitanus 6769, quave notatur etiam annus æræ vulgaris 1261. Atqui eadem quarta indictio Romano, aut pontificio more incipit a Kalendis Januariis ejusdem anni 1261 ; inceperat vero juxta Græcorum morem a Kalendis Septembribus anni præcedentis 1260. Ab his ergo initium sumit annus etiam Constantinopolitanus 6769 cum sua indictione quarta, quam ipse videlicet annus 6769 per 15 divisus reddit, nulla facta additione aut subtractione : et ab eisdem demum Kalendis Septembribus anni Juliani 1260 incipit apud Græcos novus annus Incarnationis 1261. **21** Hanc hodieque

servant ipsi consuetudinem, ut colligere licet ex eorum Ἡμερολογίοις, quæ singulis annis eduntur. Hanc eamdem servabant methodum Russi; quos attamen animadvertit Christianus Wolfius in *Elementis matheseos universæ*, tomo IV, in Elementis chronologiæ, capite 5, num. 193, *ab aliquo tempore Kalendarium Julianum recepisse, hodieque annum auspicari a Kalendis Januarii.*

Quod aio, illud ipsum disertissimis verbis expressum lego apud Pagium ad annum 1143, ubi de emortuali *Joannis Comneni* anno agens sic ait num. 9: *Codinus, sive quisquis auctor est Chronici eidem subjuncti, prodit eum denatum anno mundi, scilicet* A *Constantinopolitano*, 6651, *qui Kalendis Septembris superioris Christi anni* (1142) *inchoatur*. Ab eodem anno 6651 detractis annis 5508, habetur annus æræ vulgaris Julianus 1143; unde annus Constantinopolitanus 6651 non incipit a Kalendis Septembris ejusdem anni 1143, sed inceperat abs Kalendis Septembris anni superioris 1142, ab eisdemque initium etiam sumpserat indictio sexta, et ipse annus Incarnationis 1143, juxta morem Græcorum. Hanc demum annorum connexionem evidentissime sub oculos offert initium tabulæ sequentis, quæ prostat in ejusdem Pagii Dissertatione de periodo Græco-Romana.

Anni Dionysiani a Kalendis Januarii.	Anni mundi secundum Cp. a Kal. Sept.	Anni incarnationis secundum Cp. a Kal. Sept.	Indictiones a Kal. Sept.
Ante Christum 3.	5507.	Ante Christum. 2.	
2.	5507. 5508.	2. 1.	
1.	5508. 5509.	1. Christi. 1.	4
Christi 1.	5509. 5510.	1. 2.	4. 5.
2.	5510. 5511.	2. 3.	5. 6.
....	....	....	
1260	6768. 6769.	1260. 1261.	3. 4.
1261.	6769. 6770.	1261. 1262.	4. 5.

22 Licuit in tabella sic annos disponere, ut statim vel oculi intuentium deprehendant, dati *anni Constantinopolitani*, sive *mundi*, sive *Incarnationis*, menses quatuor priores, quorum primus *September* est, alteri conveniri anno Dionysiano, et alteri menses octo posteriores: quo etiam modo dispositas vides indictiones, Græcorum more computatas. Quorsum vero hæc omnia, cæteroqui trita ac vulgaria, iterum veluti recocta? Nimirum ut fidentius asseram, regulas a Beveregio statutas aut abjiciendas, aut aliquo corrigendas modo: itemque ut omni salva erga viros doctissimos reverentia, de calculis eorum, qui a nostris dissoni sunt, sententiam dicam.

Montfauconius Palæographiæ Græcæ libro I, capite 6, veteres quamplures mss. codices Græcos recenset: notasque chronicas affert quæ in iis occurrunt. Pag. 45: *Is absolutus fuit anno* 6494 (*hoc est Christi* 986). *Mensis Novembris* 27. *Feria hebdomadis sexta*. Verba lineolis inclusa apposuit vir doctissimus. Annum ego 985 enuntiandum esse aio: idque colligitur ex die 27 *Novembris feria sexta*. Annus 986 cyclum solis habet XV et litteram Dominicalem C, quæ in Kalendario diem 27 Novembris ostendit esse Sabbatum: at cyclus solis XIV et littera Dominicalis D in anno 985, ad eamdem Novembris *diem* 27 referunt *feriam sextam*.

Pag. 52: *Mensis Novembris septima, feria quinta*... B *anni* 6571 (*Christi* 1063), *indictione prima*. Sed annum 1062 evincit *indictio prima*, quæ a Kalendis Septembris ejusdem anni 1062 incepit. Annus 1062 notatur littera Dominicali F et annus insequens 1063 littera Dominicali E. Illa vero, non ista *feriam quintam* illigat cum die *septima Novembris*.

Pag. 58: *Die* 20 *Novembris, feria sexta, anno* 6634 (*id est Christi* 1126), *indictione quarta*. Iterum *indictio quarta* annum exhibet 1126, inceptum more Græcorum a Kalendis Septembris anni præcedentis 1125. Feriam vero *sextam* cum *die* 20 *Novembris* indicat littera Dominicalis D anni 1125, non C anni 1126.

Pag. 61: Ἐτελειώθη δὲ ἐν ἔτει τῷ ἀπὸ κτίσεως κόσμου ,ςχος', ἰνδ. α', ἡλίου κύκλῳ ιβ', σελήνης ζ', εἰς C τὰς ιδ' τοῦ Δεκεμβρίου, ἡμέρᾳ ε'. *Completus autem est anno a creatione mundi* 6676 (*Christi* 1168), *indict.* 1, *cycli solis X*, *lunæ VII*, *Decembris feria* 4. Ubi *cyclus solis* ex Græco textu reddendus est XII, itemque *feria V* enumeranda, ac demum addenda *dies* 14 *Decembris*. Imprimis mense *Decembri* anni Juliani 1168 jam a Septembri præcedenti currebat Constantinopolitanus annus 6677, quod etiam ad eumdem annum Sethus Calvisius adnotat: *Annus Constantinopolitanus* 6677 *incipit Kalendis Octobris* (lege tu *Septembris*). Consule Pagium in Dissert. de Periodo Græco-Romana **23** a num. 70 et num. 93. Itaque annus Constantinopolitanus 6676 a Kalendis Septembris anni Juliani 1167 inceperat, currebat-

que mense *Decembri* ejusdem *anni*. Rem confirmat A *indictio prima*, quæ juxta Græcorum morem cum novo anno ab eisdem Kalendis Septembribus anni 1167 initium sumpserat. Accedit demonstratio ex *feria V*, quæ anno, non 1168, sed 1167 incidit in *diem 14 Decembris*. Annus 1168 insignitus procedebat littera Dominicali GF, unde dies Decembris *duodecima* fuit *feria quinta*. Anno præcedente 1167 currebat littera Dominicalis A, quæ *feriam quintam* connectit *cum die 14 Decembris*. Denique annus Dionysianus 1168 et annus Constantinopolitanus 6676 habent *cyclum solis*, ille *primum*, et iste *duodecimum*, eamdemque litteram Dominicalem GF a Kalendis Januariis : et anno præcedenti currebat cyclus solis Dionysianus XXVIII et Constantinopolitanus XI cum littera Dominicali A. Qua de re B expende *Tabulam cyclorum solarium et lunarium in æris mundanis Græcorum* apud Pagium in Dissertatione de Periodo Græco-Romana, ac numerum consule 70.

Alia non pauca ibidem apud Montfauconium similia occurrunt exempla. Fateor attamen nonnulla prostare, quæ adversari videntur. Pag. 50 : *Anno* 6558 (*Christi* 1050), *mense Octobris* 25, *feria quinta.* Annum prædictum Julianum 1050 alliciebat littera Dominicalis G, quæ *feriam* V transfert in *diem* 25 *Octobris* ejusdem anni 1050. At error fortasse cubat in feria, vel in die : quemadmodum vitio laborat *indictio* 12, ἰνδ. ιβ', quæ legitur in textu Græco : currebat enim anno 1050 indictio 3, non 12. Vel etiam pro genio librarius annum 6558 a Kalendis Januariis numeraverit : quod a Russis hodie fieri cum Wolfio adnotavimus. Ex hac dissertatiuncula haud parum emolumenti percipiendum est sequenti in Dissertatione I, capite 1, num. 4, in insigni quadam constituenda epocha, quam Pachymeres exprimit, ac perperam Possinus, Bandurius et Bollandiani intelligunt. Chronicæ aliæ difficultates occurrent, quæ nostra computandi methodo adhibita, evanescunt.

(21) *Imperator . . . Acropolitam . . . civilibus ipsum curis liberavit : seque ille paratum exhibuit iis omnibus, qui audire eum vellent magistrum.* Celeberrimum virum intellige Georgium Acropolitam, de quo latius agit Allatius in Diatriba de Georgiis. D Plurimum valuit in aula imperatoria, fuitque Magnus Logotheta, reipublicæ administrationem cum imperatore gerens. Hanc dignitatem declarat Jacobus Goar in notis ad Codinum. Germanus III, patriarcha Constantinopolitanus, qui thronum Ecclesiæ anno 1266 **24** vel insequenti conscendit, ac modico tenuit tempore, ut Acropolitæ substitueretur Holobolus, publicus mathematum professor, his verbis exorasse Michaelem imperatorem inducitur apud Pachymerem lib. IV, capite 14 : *Acropolita, et Magnus Logotheta Georgius, tuo dudum* (*Auguste*) *jussu, versatus in tradendis disciplinis, postquam multis jam annis insudavit ei operæ, fractis demum viribus fatiscit . . . . Annue igitur orantibus nobis... veniam gratiamque erga Holobolum tuum permittens.* Plures itaque annos Constantinopoli scholas rexerat Acropolita. Is etiam est, qui sui temporis Historiam scripsit, cujus non pauca hactenus dedimus excerpta. Inter Cyprii Epistolas legimus inscriptam, *Acropolitæ magistro suo.*

(22) *Priusquam ad alium aliquem ex Aristotelicis gradibus*, etc. Methodum animadverte, quam in disciplinis tradendis Acropolita servabat. Tradebat primum Syllogisticam et Analyticam Aristotelis, tum Rhetoricam, ac deinceps profundiora Aristotelica Metaphysica, et de Physico auditu documenta.

(23) *Aggressus est studia, cum annum ageret vicesimum sextum, iisque finem imposuit, cum ageret tricesimum tertium.* Anno igitur Christi circiter 1264 in disciplinam Acropolitæ se tradidit Georgius. Anno 1273 litterarias reliquit exercitationes. Vide notas (6) et (8) et (11) et (16).

(24) *Circa dogmata innovatio, et Ecclesiæ turbo.* Hæc significant promotam a Michaele Palæologo Ecclesiarum concordiam, initamque anno 1274 in concilio Lugdunensi, ac inde exortas in Ecclesia Constantinopolitana factiones. Eadem verba, τοῦ δόγματος καινοτομίᾳ, usurpat schismaticus Gregoras libro VI, cap. 1, num. 5. Cyprius Michaeli imperatori studebat : quo defuncto, aut sententiam mutavit, aut quam intus in animo retinebat, deposita simulatione, palam fecit. Hac de re in Dissertatione C sequenti.

(25) *Animi curæ, in quas modo dictis timoribus solutis, pertractus et traditus est.* Ecclesiasticos viros, aliosque ad concordiam Ecclesiarum ineundam, eidemque initæ consentiendum qua minis, qua exsiliis, imperator vehementissime urgebat. Pachymerem lege libro V, a capite 11. Hinc animi *curæ et sollicitudines* in Georgio Cyprio ; quæ postea, Andronico 1282 capessente imperium, *solutæ* fuerunt. Tum vero aliis animi curis Cyprius affectus est, dignitate patriarchali ornatus.

(26) *Ad summum patriarcharum thronum conscendit . . . Incidit etiam in tempora dubia ex schismaticorum furore, et difficilia.* Georgium Cyprium ad patriarchalem dignitatem promovit Andronicus, hujus nominis imperator II, dictus etiam *Senior* respectu habito **25** ad Andronicum III nepotem. Annus Christi volvebatur 1283. Pachymeres in Andronico libro I, capite 14, *Martium* mensem enuntiat, quo Cyprius monasticam professionem emisit, novo assumpto nomine *Gregorii*, ac *celebre Palmarum festum* statuit, quo *in patriarcham ordinatus est.* Annus æræ vulgaris 1283 insignitus currebat cyclo solis IV, littera Dominicali C, et Aureo numero 11. Hinc sacrum Pascha in diem 18 Aprilis incidit : et die undecima ejusdem mensis illuxerat *Palmarum* Dominica. *Dubia ex schismaticorum furore, et difficilia* dicuntur *ea tempora*. Siquidem patriarchæ pro partium studio detrudebantur, ac promovebantur : Joanni Becco injuste deposito Jo-

sephus iterum substitutus fuerat: vigebant factiones, quæ dicebantur *Arsenianorum* et *Josephitarum*: dogma catholicum de processione Spiritus sancti pro virili tuebantur gravissimi viri, rejiciebant alii. Qui loco superius allato *schismatici* dicuntur a schismatico scriptore, insignes intellige viros, qui unioni cum Latinis constitutæ adhærebant. Hisce de rebus latiore sermone agit Pachymeres.

(27) *Metus omnis relaxatio cuique data.* Factam ab imperatore Andronico facultatem Joanni Becco, ejusque asseclis, Constantino Meliteniotæ, et Georgio Metochitæ facile intelligerem, ut suæ fidei rationem redderent in colloquio quod anno 1284 habitum fuit in Alexiaco Triclinio. Consule Pachymerem libro I, capite 34 et insequenti. Tum enim, metu omni veluti relaxato, scripta plura contra B Gregorium Cyprium edita pro dogmate catholico. Hæc diligentius enarrantur sequenti in Dissertatione. Superiore jam anno in synodo, quæ sub Josepho *iterum* patriarcha celebrata fuit, adversarii Becci *causati fuerant*, teste Pachymere libro citato capite 8, *scandalum ortum*, ut aiebant, *ex intempestiva ventilatione quæstionum, quas inexploratas relinqui præstiterat.* Opera nonnulla a Becco elaborata numerat idem historicus in sequenti capite 9.

(28) *Invitus cessavit a componendis orationibus: et hæc est causa quare non multi ejus exstent sermones.* Intellige oratorii generis lucubrationes, *Orationes*, *Declamationes*, *Chrias*, *Fabulas*, similesque, ab Allatio, Caveo, Oudino, Fabricio aliisque C recensitas. Eas nos infra enumerabimus, quæ in volumine nostro continentur.

(29) *Adde varios corporis morbos, et præsertim capitis.* Malam istam Cyprii valetudinem fortasse indicat Pachymeres, qui libro II, cap. 17 obitum ejus referens, *confectum* ait *ægritudine animi*; καὶ νόσῳ πολυημέρῳ, *et morbo seu languore multorum dierum.* **26** De capitis dolore, quo laborabat, sæpe ejus in epistolis mentio occurrit.

(30) *Labores in transcribendis veterum sapientum lucubrationibus impensos.* Ex ipsis, quas ejus laudavimus, non paucis epistolis, patet vehemens, quo in veterum codices ferebatur, ardor. Sibi dari ab aliis viris doctis commodato curabat eos ad exscribendum.

(31) *Ne videar viro æque ac mihi gratificari. Ipsum enim me reputo.* Hæc Cyprium *Sermonis* auctorem manifeste produnt. Vide notam (2).

(32) *Libellus hic autem, ut etiam superius dixi, patrem suum probe lectoribus ostendet.* Libellus ille est, quem prima hujus Vitæ verba indicant: *Ei, qui librum hunc concinnavit, patria.* Vide notam (3). Nimirum Cyprius uno in volumine plura a se scripta opuscula collegit, plurimasque epistolas: quibus omnibus *Sermonem de Vita sua* præmiserat, nostris adnotationibus hactenus illustratum. Ex hisce porro epistolis et opusculis ea confirmari posse, quæ in *Vita* continentur, hoc loco admonemur.

Simile volumen servat bibliotheca Cæsareo-A Vindobonensis. Quæ lucubrationes in nostro continentur, haud fuerit operæ dispendium diligentius recensere.

1. Λόγος τὰ καθ' ἑαυτὸν περιέχων· *Sermo res suas continens*, quem notis illustravimus. Mutilus est in codice Vindobonensi. Vide notam (2) et (15).

(2) *In sanctum magnum martyrem et triumphatorem Georgium.* Incipit: Ἔθος τοῦτο τῶν λόγων. Græce typis editum est Encomium apud Bollandi Continuatores tomo III Aprilis, pag. XXV in fine, et Latine, pag. 123.

3. *In sanctum Dionysium Areopagitam.* Incipit, Ἡ μὲν πρόθεσις τῷ λόγῳ δικαία.

4. *In sanctum Euthymium episcopum Madytorum* in diœcesi Thracica. Consule Lequienum in *Oriente sacro* tomo I, col. 1141. Incipit, Ἐπιτιμῶν δικαίως.

5. *In sanctam martyrem Marinam.* Incipit, Καὶ τὴν ἐκκλησίαν ἄρα.

6. Τοῦ αὐτοῦ βασιλικός, *ejusdem sermo regulis*, sive de rege. Incipit, Καινὸν οὐδὲν, θειότατε βασιλεῦ.

7. *In regem dominum Andronicum Palæologum.* Incipit, Ἐχρῆν μὲν ὡς ἀληθῶς, μέγιστε βασιλεῦ.

8. *Sermo antirrheticus contra Becci blasphemias.* Incipit, Οὐκ ἔγωγε θαυμάζω. Novas, quas Cyprius invehit hæreses, refellit Joannes **27** Beccus in oratione II, quæ exstat apud Allatium tomo II *Græciæ orthodoxæ* pag. 252. Hac de re in Dissertatione sequenti.

9. Tractatus incipiens, Ἔσχε μὲν ἡ ἐπισυμβᾶσα. Editus exstat apud Bandurium tomo II, inter notas ad *Antiquitates Constantinopolitanas* libro VIII, in Gregorio Cyprio. Hoc loco inscribitur Ἔκθεσις τοῦ τόμου τῆς πίστεως· nostro in volumine, Τόμος περὶ ἀσεβείας.

10. Tractatus incipiens, Τὸν μὲν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ οἱ Ἰταλοί· *Filium quidem Dei Itali aiunt.*

11. Alius incipiens, Μὴ ὁ νόμος ἡμῶν κρίνει. Apud Bandurium loco citato editus Ὁμολογία, *Confessio ejusdem Gregorii.* Latiore calamo de hisce lucubrationibus in sequenti Dissertatione dicendum.

12. *Sapientissimi Magni logothetæ Muzalonis Antirrheticus contra Becci blasphemias.* Incipit, Οὐκ D οἶδα ὅ τι παθών. Hunc Michael Palæologus in Magni logothetæ dignitatem loco Acropolitæ denati promoverat. Odio in ipsum Michaelem et patriarcham Beccum perductus, Andronico suadet restitutionem schismatis. Vide Pachymerem in Andronico libro I, capite 1, et 2, et 8, ubi narrat historicus, *libellum* a Muzalone pro dogmate catholico prius datum, in ignem, ipso jubente, projectum fuisse. *Theodorus* vocabatur.

13. Cyprii *Chria.* Incipit, Σωκράτους μὲν ἐπαινέτην.

14. *Meditatio.* Φιλαργύρου παῖς τοῦ πατρός· *Filius avari patris.*

15. *Potidyatæ* (Potidæatæ, populi) *ab Atheniensibus obsessi sese invicem comedebant. Athenienses*

improbitatis insimulant Corinthii (quorum Colonia erat Potidæa.) *Athenienses defensi.* Incipit, Ἄνδρες Λακεδαιμόνιοι.

16. Φιλόσοφος ἀνελθὼν εἰς ἀκρόπολιν; *Philosophus, cum ascendisset in arcem, et tyranno persuasisset, deponere principatum*, etc.

17. Ἐγκώμιον εἰς τὴν θάλασσαν, εἴτουν εἰς τὴν τοῦ καθόλου τοῦ ὕδατος φύσιν, *Encomium maris, seu in universam aquæ naturam.* Opusculum Græce edidit Vulcanius.

18. *Epistolæ*, ac illæ primum, quas ante dignitatem patriarchalem indeptam scripserat. 1. *Neocæsaritæ.* 2. *Magno logothetæ Acropolitæ.* 3. *Monacho Jasitæ.* 4. *Eidem.* 5. *Meliteniotæ.* 6. *Neocæsaritæ.* 7. *Thessalonicensi D. Demetrio.* 8. *Mystico D. Joanni honorando.* 9. *Præsidi Ephesi D. Isaaco.* 10. *Xiphilino.* 11. *Neocæsaritæ.* 12. *Theognosto D. Joanni Medico.* 13. *Eidem.* 14. *Chartophylaci Thessalonicæ Stauracio.* 15. *Theognosto.* 16. *Neocæsaritæ.* 17. *Eidem.* 18. *Eidem.* 19. *Stauracio.* 20. *Eidem.* 21. *Eidem.* 22. *Neocæsaritæ.* 23. *Eidem.* 24. *Eidem.* 25. *Meliteniotæ.* 26. *Stauracio.* 27. *Athanasio Catzycæ.* **28** 28. *Scutariotæ.* 29. *Neocæsaritæ D. Manueli præfecto Cretæ.* 30. *Eidem.* 31. *Eidem.* 32. *Eidem.* 33. *Pedasimo chartophylaci.* 34. *Neocæsaritæ.* 35. *Episcopo Prienes*, in Caria sub Ephesino metropolita. 36. *Logothetæ Acropolitæ.* 37. *Neocæsaritæ.* 38. *Cuidam ex condiscipulis.* 39. *Eidem.* 40. *Quæstori D. Nicephoro Chumeno* (al. *Cumeno*). 41. *Neocæsaritæ.* 42. *Eidem.* 43. *Eidem.* 44. *Eidem.* 45. *Diacono Callisto.* 46. *Ad seipsum, tanquam ab alio scripta.* 47. *Neocæsaritæ.* 48. *Ad seipsum.* 49 . . . . 50. *Neocæsaritæ.* 51. *Logothetæ* τῶν ἀγελῶν, *rei pecuariæ.* 52. *Magnus Logotheta patriarchæ.* 53. *Magno Logothetæ.* 54. *Sine nomine.* 55. *Sine nomine.* 56. *Neocæsaritæ et Chumneno.* 57. *Scutariotæ.* 58. *Neocæsaritæ.* 59. *Magno Logothetæ.* 60. *Sine nomine.* 61. *Neocæsaritæ.* 62. *Saponopolitæ.* 63. *Eidem.* 64. *Eidem.* 65. *Meliteniotæ.* 66. *Neocæsaritæ.* 67. *Eidem.* 68 . . . . . 69. *Pachymeri.* 70. *Neocæsaritæ.* 71. *Monacho Jasitæ.* 72. *Meliteniotæ.* 73. *Monacho D. Methodio.* 74. *Coresæ monacho Agathoni.* 75. *Meliteniotæ.* 76. *Stauracio.* 77. *Eidem.* 78 *Georgio Marmaro.* 79. *Theognosto D. Joanni medico.* 80. *Saponopolitæ.* 81. *Xiphilino.* 82. *Chartophylaci Thessalonico et Stauracio.* 83. *Theognosto D. Joanni medico.* 84. *Monacho Theodosio.* 85. *Eidem.* 86. *Saponopolitæ.* 87. *Neocæsaritæ.* 88. *Meliteniotæ.* 89. *Coresæ monacho Agathoni, et Neocæsaritæ.* 90. *Meliteniotæ.* 91. *Homiletis suis, Muzaloni D. Theodoro logothetæ* τοῦ γενικοῦ, *ærarii publici, et aliis.* 92. *Rhetori Holobolo.* 93. *Supplicationum præfecto.* 94. *Eidem.* 95. *Eidem.* 96. *Rhetori Holobolo.* 97. *Meliteniotæ.* 98. *Supplicationum præfecto.* 99. *Stauracio.* 100. *Monacho D. Methodio.* 101. *Eidem.* 102. *Phacrasæ Joanni.* 103. *Meliteniotæ.* 104. *Ducætæ.* 105. *Cuidam ex Homiletis.* 106. *Stauracio.* 107. *Theognosto.* 108. *Supplicationum præfecto.* 109. *Magno logothetæ.* 110. *Meliteniotæ.* 111. A *Acropolitæ Magno logothetæ.* 113. *Monacho Jasitæ.* 114. *Theognosto D. Joanni Medico.*

19. *Epistolæ*, ἐκδοθεῖσαι ἐν τῷ πατριαρχείῳ, *scriptæ datæque tempore patriarchatus.* 115. *Magno logothetæ.* 116. *Magnus logotheta patriarchæ.* 117. *Patriarcha eidem.* 118. *Magnus logotheta patriarchæ.* 119. *Patriarcha eidem.* 120. *Ostridiensibus monachis Calo-Joanni, et Danieli.* 122. *Rhetori Holobolo.* 123. *Magno logothetæ.* 124. *Eidem.* 125. *Eidem.* 126. *Danieli Glycæ.* 127. *Magno logothetæ.* 128. *Eidem.* 129. *Eidem.* 130. *Eidem.* 131. *Sebastocratori D. Joanni.* 132. *Regi.* 133. *Regi.* 134. *Eidem.* 135. *Magno Logothetæ.* 136. *Eidem.* 137. *Regi.* 138. *Eidem.* 139. *Magno logothetæ.* 140. *Eidem.* 141. *Eidem*,. *protovestiario pro iterum consuli.* 142. B *Regi.* 143. *Eidem.* 144. *Magno logothetæ.* 145. *Eidem.* **29** 146. *Regi.* 147. *Monacho Athanasio Lependreno.* 148. *Eidem adhuc pacem colenti.* 149. *Magno logothetæ.* 150. *Eidem* 151. *Eidem.* 152. *Monacho.* 153. *Magno logothetæ.* 154. *Eidem.* 155. *Eidem* 156. *Magnus logotheta patriarchæ.* 157. *Patriarcha eidem.* 158. *Protovestiariæ et sorori ipsius.* 159. *Magno logothetæ.* 160. *Eidem.* 161. *Protosebasto, et Protovestiario.* 162. *Eidem.* 163. *Eidem.* 164. *Eidem.* 165. *Eidem.* 166. *Eidem.* 167. *Medico Theognosto.* 168. *Protovestiario.* 169. *Logothetæ ærarii publici Acropolitæ.* 170. *Magno logothetæ.* 171. *Monacho cuidam celebri.* 172. *Magno logothetæ.* 173. *Eidem.* 174. *Eidem.* 175. *Eidem.* C 176. *Cuidam noto et familiari.* 177. *Magno logothetæ.* 178. *Ephephi filio.* 179. *Eidem.* 180. *Magno logothetæ.* 181. *Eidem.* 182. *Eidem.* 183. *Patriarcha protovestiario.* 184. *Eidem pro Oenaoto.* 185. *Eidem.* 186. *Protovestiarius patriarchæ.* 187. *Raulænæ.* 188. *Eidem.* 189. *Eidem.* 190. *Eidem.* 191. *Eidem.* 192. *Eidem.* 193. *Eidem.* 194. *Eidem.* 195. *Eidem.* 196. *Eidem.* De hac, quæ erat *protovestiarissa*, plura Pachymeres in Andronico, 197. *D. Constantino Galesiotæ.* 198. *Sine nomine.* 199. *Magno logothetæ.* 200. *Sine nomine.* 201. *Sine nomine.* 202. *Sine nomine.* 203. *Sine nomine.* 204. *Protosebasto et protovestiario, et magno logothetæ.* 205. *Sine nomine*, sed *eisdem.* 206. *Medico Theognosto.* 207. *Magno œconomo Gemosto, ejusque filio.* 208. *Raulænæ.* D 209. *Eidem.* 210. *Eidem.* 211. *Eidem.* 212. *Eidem.* 213. *Eidem.* 214. *Eidem.* 215. *Cuidam antistiti.* Lambecius et Nesselius in codice Vindobonensi epistolas numerant tantum CXCI. Multo plures in aliis asservari bibliothecis, adnotat Casimirus Oudinus.

20 Ἀπόφασις, *sententia.* Decretum quoddam synodale videtur.

21. Ἐκ τοῦ ἁγίου Νείλου. Fragmentum *ex sancto Nilo.*

22. Τῶν φίλων τινί, *Amicorum cuidam.* Pollicetur se thronum abdicaturum post acceptum de innocentia sua testimonium. Integram in Dissertatione sequenti Græce et Latine epistolam dabimus.

Moscamperis, τοῦ Μοσχάμπερ. Pachymeres in Andronico libro II, capite 3, sic habet: *Quiddam porro quod contigit circa exchartophylacem (nam et Moschampar paulo ante cesserat officio, et a patriarcha se removerat, quibusdam offensiunculis aversus: consortem quoque simultatis secum habens et Quinquecclesiensem), auxit utriusque in patriarcham odium.* Fides Gregorio datur de testimonio ejus A innocentiæ reddendo. Græce prodiit epistola apud Lambecium et Oudinum: quam nos Græce et Latine **30** dabimus. In codice Cæsareo—Vindobonensi inscribitur: Ἀνακήρυξις τῆς εὐσεβείας αὐτοῦ παρὰ τῶν ὑποσχομένων αὐτῷ. Incipit, Εὐλογητός.

24. Παραίτησις, *Cessio*, seu Libellus abdicationis throni a Gregorio datus. Exstat Græce et Latine apud Pachymerem loco citato capite 9.

DISSERTATIO PRIMA

HISTORICA ET DOGMATICA

De præcipuis Georgii, seu Gregorii Cyprii gestis: deque Processione Spiritus sancti a Patre et a Filio, seu per Filium.

—

31 CAPUT I.

Nonnullorum patriarcharum notitia, qui Gregorio Cyprio præcesserunt. Annus expenditur quo Arsenius iterum patriarcha, depositus est; itemque annus quo dignitatem sumpsit, et abdicavit Germanus: Possinus, Bandurius et Cuperus emendati. Annus etiam evecti ad sedem patriarchalem Josephi Galesiotæ. Arsenianorum et Josephitarum factiones.

1. Theodorus Lascaris, quem *tertium* hujus nominis Græcorum imperatorem vocant, vita mortali *anno* æræ vulgaris 1259 *in autumnum vergente* decesserat, ut ait Pachymeres in Michaele Palæologo libro I, capite 13, id est mense Augusto. Imperium paternum accepit filius ejus, Joannes IV Lascaris, qui ætatis annum aut sextum, aut octavum, aut certe nonum, pro varia scriptorum chronographia, vix indeptus fuerat. Impuberi principi tutores erant Georgius Muzalo, protovestiarius, et Arsenius, cognomento *Autorianus*, qui ab anno 1255 sedem tenebat patriarchalem. Pachymerem latius disserentem consule loco citato capite 15. *Protovestiarium* interpretatur Goarus in notis ad caput 2 Georgii Codini Curopalatæ num. 19, *Regii cubiculi Magistrum.*

Erupit de tutela principis contentio. Georgius et Theodorus Muzalones ab exercitu in seditionem concitato trucidati: declaratusque pueri principis tutor Michael Palæologus, qui dignitate potiebatur *Contestauli*, seu *Conestauli*, id est *Comitis stabuli imperatorii*. Goarum vide loco citato num. 2, et Pachymerem cap. 17 et 21, et insequenti 22. Tum ille *Magni Ducis* titulo ornatus, renuntiatusque *despota*, ut narrat laudatus historicus cap. 23 et 27, majora moliri animo cœpit, summum scilicet imperii honorem captare. Rem obtinuit pro votis: salutatus imperator, **32** seu *Collega* pueri imperatoris anno 1260, ipsis Kalendis Januariis, teste Pachymere libro II, capite 4. Designata instabat duorum Augustorum coronatio juxta pacta a Michaele juramento firmata: sed pactis violatis, B unus Michael, præterito puero despectoque, coronam accepit. Hæc latissime enarrata a Pachymere capite 7 et 8, satius fuit compendio contraxisse.

Arsenius patriarcha, *sive reputans sibi illusum, interversa coronatione pueri Augusti* (verba sunt Pachymeris libro II, cap. 15), *indigneque ferens, hærede imperii contempto, peneque in ordinem redacto, ad nutum unius Palæologi cuncta gubernari: sive indormivisse sibi conscius .... seu quis alius urebat occultus dolor .... ad portam urbis Nicææ* (ubi cum imperatoribus post captam a Latinis Constantinopolim sedebant patriarchæ), *progressus est: seseque contulit ad monasterium Paschasii, ad tranquillam quietem opportune situm.* Hæc anno C 1260 contigerunt. Mensem ejusdem anni *Aprilem* definit Petrus Possinus libro III Observationum in Pachymerem capite 5, num. 2. Annum illum *ineuntem* statuit Anselmus Bandurius, in *Antiquitates Constantinopolitanas* lib. VIII; Possini calculis acquiescit Guilielmus Cuperus in *Historia chronologica patriarcharum Constantinopol.* quæ tomo I Augusti inter Acta sanctorum prostat.

Arsenio, secundum juris formulas minime deposito, substituerunt *Nicephorum*, hujus nominis II, qui tunc Ephesinam metropolim administrabat. Pachymere teste capite 22, *videbatur* Nicephorus *multis intrusus in patriarchalem thronum, non tam quod translatus ex Ephesina sede, quam quod legitimo* D *adhuc vivente patriarcha translatus fuisset.* Ipsum *non integro anno patriarchatui præfuisse*, diserte notat Georgius Acropolita in Historia num. 84. Mortem ejus cum mense Novembri ejusdem anni 1260 illigant Possinus, Bandurius, Cuperus.

Pro Arsenii restitutione exoratur imperator: sed ea non statim admissa. Interim anno insequenti 1261 urbem Regiam Constantinopolim, Latinis ereptam, recuperat Michael die 25 mensis Julii: dieque 15 Augusti in eam ingreditur, pedes currum sequens triumphalem. Rem narrat Pachy-

meres libro II, capite 31 : *Arsenius iterum* patri- A archa renuntiatur. Acropolitæ verba accipe num. 88 : *Quando vero et patriarchæ* (Arsenio) *ingrediendum erat Constantinopolim post nonnullorum dierum excursum* (ab solemni imperatoris ingressu :) *sermonibus suasionibusque adductus introit imperator in sacram regiam, ad cathedram pontifici consignandam . . . . Ibi imperator manum patriarchæ continens : Tene*, inquit, *thronum* **33** *tuum, domine : et a qua tandiu aberrasti, cathedra fruere.* Hæc solemnis nova Arsenii patriarchæ renuntiatio eodem Augusto mense anni 1261 peracta videtur. Affectus ille honoribus ab imperatore : Ecclesiæ proventus adaucti, sacrorumque ministrorum stipendia large collata. Hinc vero *inductus est* Arsenius (ut ait Pachymeres libro III, capite 2) *ad coronandum* B *munificum largitorem, nulla prorsus facta mentione aut significata memoria Joannis* pupilli.

Pupillus infelicissimus Joannes, jubente Michaele imperatore, excæcatus est, et in arcem Dacibyzæ inclusus, ubi perpetuo custodiretur. Impium facinus eodem anno 1261 peractum, *Die omnium sanctissima* (ut ait Pachymeres capite 10), *et maxime festiva, Christi Salvatoris nostri natali*. Immane facinus dolens patriarcha Arsenius, convocata synodo anno 1262 ineunte, *pronuntiato palam, et merito severitate objurgato Michaelis Augusti scelere; ipsum prolata legitimi judicii formula, spirituali sectione a communione Christo credentium rite resecat.* Hæc habet Pachymeres capite C 14. Cur Possinus hanc differat imperatoris excommunicationem in annum 1263, ac si *acerbus* perpetrati sceleris *nuntius* nonnisi post annum ad aures patriarchæ pervenerit, haud satis capio.

II. Frustra per longum spatium temporis solutio vinculi, quo tenebatur Augustus, ab eodem petita. Hinc *sub initium Aprilis, solemnis jejunii tempore* (verba sunt Pachymeris lib. IV, cap. 3) *dum festum ageretur, quod Acathistum vulgo vocant, libellus accusationibus plenus imperatori traditur* contra patriarcham Arsenium, *noctu post finem hymnodiæ*. Possinus in Glossario Rituale Græcorum affert, in quo hæc habentur : Ἀκάθιστον, *Acathistum*, celebratur *Sabbato quintæ hebdomadis Quadragesimæ*. Quo ex festo die ita calculos init ad D annum indagandum lib. III Observationum chronologico, capite 5, num. 5. « Diximus in Glossario, Verbo ἀκάθιστος, festum illud celebrari solitum fuisse *Sabbato quintæ hebdomadæ verni* jejunii quadraginta dierum, *sexdecim diebus ante Pascha*. Cum autem, ut est manifestum, non quolibet anno *Sabbatum* quintæ hebdomadis quadragesimalis in *Aprilis initium* (a Pachymere indicatum) incideret, apparet his verbis contineri characterem *anni* quem quærimus. Ordo rerum gestarum in Synopsi expansus ducit nos ad *annum Christi* 1266. Nam hic annus fuit periodi Julianæ 5979, *cycli solis* 15, *cycli lunæ* 11. Horum cyclorum certissimo indicio habemus Pascha illo anno fuisse Aprilis 18. Unde retrocedendo ad Sabbatum quintæ hebdomadæ **34** Quadragesimæ, ac festum *Acathistum*, reperimus id accidisse in *tertium Aprilis :* qui dies aptissime congruit in illam mentionem ἱσταμένου Βοηδρομιῶνος, *incipientis Aprilis*. » Calculos Possini approbat Cuperus loco citato num. 980.

Non sine maxima trepidatione, quam viri doctissimi ingerit auctoritas, eidem adversari cogor. Annus æræ vulgaris 1266, et Periodi Julianæ 5979, *cyclo solis* 15 et *littera Dominicali C* insignitus, utique currebat, minime vero *cyclo lunæ* 11, sed 13. Hinc luna paschalis eo cœpit anno numerari ab undecima die Martii : inciditque luna quartadecima in diem 24 ejusdem mensis, *feriam quartam :* et sanctum Pascha *die* 28 *Martii* celebratum est. Id evincunt, calculis a me institutis ut præsidium auctoritatis adjiciam, *Tabulæ annorum*, quæ editæ prostant apud Ducangium in Glossario mediæ et infimæ Latinitatis, v. *Annus*, et apud Pagium in Breviario historico-chronologico-critico Romanorum pontificum, aliosque. Addo Calvisium in Opere chronologico ad eumdem annum 1266, itemque Cuperum loco citato num. 988, *Falsa hypothesi nititur Possinus*, inquientem, *dum asserit Pascha anno* 1266 *in diem* 18 *Aprilis incidisse. Nam juxta omnes alios chronologos, et ex calculo astronomico constat, illo anno* 1266 *Pascha die* 28 *Martii celebratum fuisse.* Hinc vero efficitur demum festum τοῦ Ἀκαθίστου irrito conatu inquiri eodem anno inter dies *Aprilis* ἱσταμένου, *incipientis*. Ea Græca voce Beveregius adnotat libro I Institutionum chronologicarum capite 13, num. 5, significari apud Græcos consuevisse *partem mensis primam*, decem priores dies complectentem. Dufresnium consule in notis ad Annæ Comnenæ librum I *Alexiados* ubi scriptores Latinos aliquos memorat, qui suis in chronicis *mensem stantem* accipiunt pro *mense exeunte*, Auctorem chronici Barensis, Anonymum in serie comitum Capuæ, Romualdum Salernitanum, aliosque.

Chronicus character ex eodem Ἀκαθίστου festo deductus optime anno insequenti 1267 conveniret, quo sacrum Pascha celebratum est die 17 Aprilis : littera Dominicali B currente ; sic enim festum illud incidit in diem 2 ejusdem *Aprilis* ἱσταμένου. Sed hunc vel ipse Possinus rejicit annum : ab eoque argumenta nos retrahunt, quæ dabimus infra. Rejici debet annus 1265, quo Pascha celebraverunt Orientales et Occidentales Christiani die 5 Aprilis ; at præcedens convenit omnino annus 1264. *Cyclus solis* currebat 13, et *littera Dominicalis* FE, *et cyclus lunæ* 11, unde luna 14 incidit in diem 15 Aprilis, feriam tertiam, et sacrum Pascha in diem 20 ejusdem mensis. Festum igitur Ἀκαθίστου celebratum fuit die 5 ejusdem **35** Aprilis, *Sabbato quintæ hebdomadæ* jejunii quadragesimalis. Nimirum septem hebdomadibus jejunium istud Græci agunt, ac incipit feria 2 nostræ Quinquagesimæ, quæ eodem anno 1264 fuit dies tertia Martii : adeoque heb-

domada quinta desinit in *Sabbato*, quinta die Aprilis. Græcorum Ἡμερολόγια vide.

Datus ergo accusationis contra Arsenium patriarcham libellus fuit, *dum festum agebatur, quod Acathistum vulgo vocant*, noctu *post finem hymnodiæ*, die 5 Aprilis anni 1264. Ita scilicet vocabatur, quod a populo, ob urbem ter servatam ope beatæ Virginis, *per totam noctem* stante, *sine sessione*, gratiarum actionis cantica exsolvebantur Sabbato *in Matutinis* hebdomadæ quintæ jejuniorum. Ducangium consule in Glossario Græco. Historicam hujusce rei narrationem typis edidit Combefisius post Historiam Monothelitarum pag. 805. Synodus convocata, quæ negotium patriarchæ discuteret: indicta dies juxta juris formulas, lata sententia depositionis, depositusque Arsenius in exsilium abire jussus, *nocte circiter extrema* Πυαντιῶνος, *Maii mensis*, eodem anno 1264. Plura apud Pachymerem lege libro IV, citato capite 8, ubi loco vocis Πυαντιῶνος reponendam vocem esse Πυανεψιῶνος, animadvertit Possinus in Observationibus libro III chronologico, capite 1. et capite 5, num. 6. Altera namque hac voce constantissime Pachymeres mensem *Maium* vocare solet, et in codice Barberino, quo ipse utebatur, e regione illius vocis Πυαντιῶνος in margine antiqua manu legitur Μαΐου scripta. Constitutum depositionis Arsenii annum 1264 amplectitur Bandurius: *ut ut*, inquiens, *dicat Possinus*.

III. Refert Pachymeres capite 9 turbas excitas ob Arsenii depositionem. Sic habet vero capite 10: *Multi monachi et laici e plebe, abscindentes sese a communione eorum qui damnaverunt Arsenium, seorsim convenerunt .... Cæterum imperator, intelligens non posse relinqui Ecclesiam sine pastore, electionem patriarchæ liberis antistitum suffragiis permisit. At episcopi* (narrare pergit ille capite 12) *facultate accepta eligendi liberis suffragiis .... universi convenerunt in Germano, Adrianopoleos episcopo ... Imperator, electionem comprobans, magnopere incumbebat ut præfecturam ecclesiasticam capesseret, quotidie adiens, et omni persuasionum et obsecrationum impetu adurgens. His ille precibus moveri se tandem passus* (capite 13.) μηνὸς Μαιμακτηριῶνος, ἐν τῇ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἑορτῇ, *mense Junio in festo sancti Spiritus, concordibus suffragiis, patriarcha declaratus est.* Hæc peragi nonnisi per longum tempus Possino, et Bandurio, mihi vero intra breve dierum aliquot spatium, potuisse videntur. Hic Germanus numeratur tertius in serie **36** patriarcharum urbis regiæ. Sed indeptam abdicare demum dignitatem Septembri mense coactum fuisse, narrat ipse Pachymeres capite 21, *mensis*, inquiens *inierat September*, Γαμηλιών, *et agebatur venerandæ crucis festum, quod Exaltationem appellamus. In ea sacris ultimum vestibus indutus, sacraque diei ejus liturgia rite functus, vespere sub crepusculum recedit.*

De anno quo hæc accidere dissident scriptores. Bandurius, qui Arsenii depositionem cum anno 1264 illigat, Germani successionem differt ad annum 1267 ac mensem Junium ejusdem anni. Arsenii depositioni annum 1266 assignaverat Possinus: eodemque anno, vel potius insequenti 1267 substitui Germanum potuisse tradit, pro utraque sententia varia accumulans argumenta. Sed ipsum denique anno eodem 1267 cessisse patriarchatu die 14 Septembris, *certo constare*, inquit loco citato capite 6 num. 1. Chronologicis implicitus difficultatibus Cuperus, *Circa alterum annum nihil absolute definio* (inquit num. 992): *Sed initium Germani anno Christi* 1266 *vel* 1267 *affigo. Abdicationem autem* (num. 993) *anno Christi* 1267 *factam esse, ex initio successoris ipsius postea constabit.*

Viros doctissimos impulit Nicephori Gregoræ auctoritas, ut Germani abdicationem in annum 1267 referrent. Narrat ille lib. IV, capite 8, num. 1, sedem patriarchalem a Germano relictam, in eamque evectum Josephum Galesiotam. Tum num. 2 adnotat, *sub hoc tempus luna solem obscuratum esse .... 25 die Maii.* Hanc solis defectionem contigisse eadem die 25 Maii *anno* 1267, demonstrant astronomi, Sethus Calvisius, et Jacobus Grantamus, et Joannes Baptista Ricciolius apud Possinum libro III chronologico, capite 7. Hinc argumentationem sic suam instituit Possinus ibidem capite citato: *Gregoras describit insignem prorsus et horrendam solis defectionem Constantinopoli visam, paulo ante quam exauctoraretur Germanus, et Josephus in ejus locum substituendus eligeretur .... Quare si demonstrare poterimus fide tabularum, et ratiociniis astronomicis, solis deliquium tam notabile ... illo revera fuisse commissum anno* (1267), *nemo non videt magnum inde firmamentum accessurum ratiociniis nostris.* Imo nullum Possini sententiæ, qui Germani cessionem anno 1267 affigit, firmamentum accedere potest, nisi prius certo ac perspicue demonstretur, *solis illud deliquium*, quod die 25 Maii contigit, *visum Constantinopoli fuisse paulo ante quam exauctoraretur Germanus.* Atqui vero id Gregoras minime asserit. Narrat imo 1. Germanum abdicavisse dignitatem: quam ab ipso abdicatam fuisse die 14 Septembris, refert Pachymeres; 2, in ejus locum Josephum Galesiotem suffectum, scilicet die 28 Septembris, **37** eodem teste Pachymere, ut infra dicendum; 3. concessam imperatori absolutionem a novo patriarcha die indicta, quam statuit *secundam Februarii* Pachymeres libro IV, cap. 25. Hisce narratis, κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον, *sub hoc tempus, vel hoc circiter tempore*, inquit Gregora, *luna solem obscuravit* 25 *die Maii.* Quis ergo non videat solarem defectionem referri, quæ post Germani abdicationem et Josephi inaugurationem accidere potuerit? Ita se rem habere pro certo habeo, cum anno 1266 cadente et patriarchatum abdicaverit Germanus, et illum indeptus fuerit Josephus, ut

numero sequenti dicendum, et anno 1267 acciderit eclipsis.

Hæc submota difficultate, nihil utique obstat quominus Germanus III electus fuerit patriarcha *mense Junio in festo sancti Spiritus*, anno 1264, quo Arsenius *mense Maio* antistitum sententia e throno deturbatus fuit. Anno illo siquidem sacrum incidit Pascha in *diem* 20 Aprilis, et Pentecoste in diem 8 *Junii*. Sacrum Pentecostes festum tribus diebus celebratur : illudque vocant Græci Ἁγίαν τριήμερον. Quod ergo Pachymeres *festum* appellat *sancti Spiritus*, intelligi fortasse prima dies potest, vel altera, aut tertia. Hinc post Arsenii depositionem tot dierum effluxit spatium, quot satis esse videntur, ut ea peragerentur, quæ narrat Pachymeres, omnia.

Regimen Germani intra brevissimum trium mensium spatium, a *Junio* ad diem 14 Septembris coarctari, *intellectu difficile* putat Cuperus ob ea plurima quæ narrat Pachymeres a capite XIII ad caput usque XXI. Annum saltem integrum et aliquot insuper menses numerandos esse, evincit gravissima difficultas, quam ipse Cuperus proponit a num. 991 insolutamque relinquit. « Postquam Pachymeres diffusa oratione exposuit, quomodo plebs Germano patriarchæ adversaretur, ac ipse imperator abdicationem ejus occulte urgeret, libro IV, capite 18, subnectit sequentia : *Cæterum imperator . . . egregie perstitit in simulatione fovendi protegendique ipsum . . . Instante* (τῆς τῶν Βαΐων ἑορτῆς) *Palmarum festo, quo solemnis duci per urbem supplicatio consuevit . . . misit* (ad Germanum imperator) *magnam copiam æreæ argenteæque monetæ... quam jactari jussit in populum*. Græci quotannis *festum Palmarum* nobiscum circa finem Quadragesimæ celebrant, ut Leo Allatius in Dissertatione de Dominicis et Hebdomadibus Græcorum num. 20 testatur : ubi etiam notat, tunc ab imperatoribus et patriarchis Constantinopolitanis dona quædam populo distribui consuevisse. At quomodo Germanus patriarcha, **38** *instante Palmarum festo*, nummos dispersit in plebem, si duntaxat a *festo Pentecostes* usque ad medium fere *Septembrem* ejusdem anni 1267, tribus mensibus et aliquot diebus, cathedram Constantinopolitanam tenuerit? Quis eo temporis spatio inveniet festum Palmarum, quod in Ecclesia Græca æque ac Latina non diu ante Pascha celebratur? »

An objectæ difficultati satisfaciat Cuperus? Verba ejus sunt : « Nullum igitur hic video effugium, nisi quispiam ostendat, apud Pachymerem nomine Græco mensis Μαιμακτηριῶνος aliquando *Maium* significari, aut aperte edicat, mensem *Junium* ibi perperam pro mense *Maio* scriptum fuisse. In ea hypothesi utrumque Pachymeris testimonium inter se conciliari posset. Si enim Germanus a Pentecoste anni 1266 (quo illa in Maium mensem incidit), usque ad medium Septembrem anni 1267 in cathedra Constantinopolitana sedisset, jam intra istud patriarchatus spatium anno Christi 1267 occurret festum Palmarum, quo patriarcha ille pecuniam spargere potuerit. Attamen circa alterutrum annum nihil absolute definio . . . . donec huic nodo extricando peritior manus adhibeatur. »

Peritiorem me adhibere posse manum, audacior fuerim, si dixero. Attamen gratis omnino diceret quispiam, Junium mensem pro mense *Maio* scriptum fuisse, cum nullus occurrat vetustus codex, qui variam aliquam suppeditet lectionem. Nomine Græco Μαιμακτηριῶνος aliquando significari *Maium* apud Pachymerem, imbecillior conjectura foret, quam constantissimus evertit usus ejusdem historici, menses anni proprio quodam more appellantis 1. Ἑκατομβαιῶνα, *Januarium*. 2. Ληναιῶνα, *Februarium*. 3. Χρόνιον, *Martium*. 4. Βοηδρομιῶνα, *Aprilem*. 5. Πυανεψιῶνα, *Maium*. 6. Μαιμακτηριῶνα, *Junium*. 7. Ἀνθεστηριῶνα, *Julium*. Γαμηλιῶνα, *Septembrem*. 9. Ἐλαφηβολιῶνα, *Octobrem*. 10. Μουννυχιῶνα, *Novembrem*. 11. Σκιρροφοριῶνα, *Decembrem*. Pachymerianum mensis Augusti nomen non apparet toto in opere. Hæc singula illustrat nomina Possinus in Observationibus libro III, capite 1.

Itaque nodum ego, nec secandum, nec solvendum, ullum video. Nostra namque chronographia, quemadmodum Germani patriarchæ inaugurationem ad annum refert 1264 et ad Pentecosten, quæ anno illo mense Junio celebrata est : ita duo exhibet Palmarum festa, anno 1265 primum, et anno 1266 alterum, quo acceptam ab imperatore pecuniam populo erogavit. Una superest difficultas de anno quo patriarchatum abdicavit ipse Germanus, ac indeptus est Josephus Galesiota : quem ego si demonstravero, definiendum **39** esse annum æræ vulgaris 1266, in tuto jam erit hactenus constituta patriarcharum chronographia. Age vero.

IV. Narrantem audivimus Pachymerem libro IV, capite 21, suas in cellulas Germanum sese recepisse *Septembri mense*, in *festo venerandæ crucis*, quod *Exaltationem* appellamus, *die quartadecima*. Historiam texere pergit ille capite 23 : *Amoto*, inquiens, *e sede Germano, idoneum qui patriarchali throno imponeretur, inquirebat imperator, Josephum* Galesii præfectum, *justo suffragiorum comprobatum numero, ad patriarchatum imperator evexit*, μηνὸς Σκιρροφοριῶνος εἰκοστῇ ὀγδόῃ, τῆς δεκάτης ἐπινεμήσεως, τοῦ ,ςψοε' ἔτους, *mensis Decembris die octava supra vicesimam, indictionis decimæ, anni* 6775. Ἑκατομβαιῶνος δὲ νουμηνίᾳ χειροτονηθεὶς, *Mox Kalendis Januariis ordinationem idem episcopalem rite accepit*.

Possinus libro III, citato capite 6, num. 2, sic ait : « Annus æræ mundi Græcorum reducitur ad vulgarem æræ nostræ Christi, detractione 5508. Fuit ergo is annus Christi 1267, periodi vero Julianæ 5980. Qui numerus divisus in quindecim,

indicat indictionem, ejus anni characteristicam, undecimam, prout Pachymeres notavit. Unde dubium esse non potest, quin patriarchatus Josephi Galesii a Kalendis Januariis anni Christi 1268 procedat. » Paria sunt, quæ scribit Cuperus num. 997. « Annus mundi 6775, juxta Græcos recentiores, et indictio 10 cum utroque mense hic expresso (Decembri et Januario) finem anni Christi 1267 et initium anni 1268 certissime designant. » Ultro consentit Bandurius : *Successit in patriarchatu Josephus die vicesima octava mensis Decembris anni Christi 1267, et mox Kalendis Januariis ordinatus fuit.... et die 2 Februarii anni 1268 solvit imperatorem anathemate.* Eadem habet Lequienus in patriarchis Constantinopolitanis tomo I *Orientis sacri.*

Iterum, trepidus licet ob virorum doctissimorum auctoritatem, vitio tamen calculos eorum laborare assero, perspicua rei veritate fidentior effectus. Dato anno Constantinopolitano 6775, subtractisque annis 5508, *habetur annus Christi* 1267 *concurrens*, (ut ait Ricciolius), *a Kalendis Januariis usque ad sequentis Septembris* (ejusdem anni 1267) *Kalendas.* Itaque annus 6775 inceperat a Kalendis Septembris anni præcedentis 1266, et finem habuit die postrema Augusti anni 1267, incepitque ab insequentibus ejusdem anni 1267 Kalendis Septembribus annus 6776. Igitur dies 14 Septembris, qua Germanus abdicavit patriarchatum, et dies vicesimus octavus Decembris anni 6575, qua Josephum in patriarcham promovit imperator, a Pachymere notati, ad Julianum æræ vulgaris **40** annum pertinent, non 1267, sed 1266, et Kalendæ Januariæ, quibus ille sacra pontificali ordinatione initiatus fuit, inchoant Julianum æræ vulgaris annum, non 1268, sed 1267. Regulam hanc certissimam ratiociniis et exemplis confirmavimus inter notas ad Vitam Gregorii Cyprii, nota scilicet (21).

Pagius in Dissertatione de Periodo Græco Romana, num. 63, admonet, *in conjungendis annis mundanis Græcorum cum annis Dionysianis* (sive cum annis Julianis æræ vulgaris), *faciliorem esse methodum, cæteris omnibus præferendam, quæ sumitur ex indictione.* Annum illum 6775 vere insignitum notat Pachymeres *indictione decima.* Atqui vero indictio decima, more pontificio aut Romano computata, afficit integrum annum 1267, a Kalendis Januarii usque ad Kalendas Januarii exclusive anni 1268, quibus incipit indictio undecima. Sed eadem indictio decima, si more Græcorum computetur, initium sumpsit a Kalendis Septembribus anni præcedentis 1266, et a Kalendis Septembris anni 1267 alia exorditur indictio, scilicet undecima. Rursum annus Constantinopolitanus 6775 divisus per 15, nulla facta sive additione, sive subtractione, indictionem reddit, cum qua incipit a Kalendis Septembribus. Reddit ille vero indictionem decimam, quæ Græcorum more a Kalendis Septembris anni 1266 inceperat. Hæc sunt omnia dubio procul peremptoria. Eadem confirmare liceat auctoritate Sethi Calvisii. Is ad annum 1268 adnotat : (Hoc anno) *incipit annus Constantinopolitanus* 6777 *die* 1 *Octobris.* Legendum, *die,* 1 *Septembris*, animadvertimus in nota (21) superius memorata. Itaque annus 6776 incepit anno 1267, et annus 6775 incepit anno 1266, adeoque September ac December anni 6775 pertinent ad annum æræ vulgaris 1266. Sed hanc denique regulam ac methodum agnovisse tandem Possinum et approbasse, peritiorem factum, dicendum infra capite 5. num. 6.

Quo posito calculo, rectissime fluit chronographia nostra. Anno 1266, die 14 Septembris, thronum reliquit Germanus. Eodem anno 1266, die 28 Decembris, in patriarchalem thronum promotus est Josephus. Anno 1267, Kalendis Januariis, sacram ille suscepit pontificalem ordinationem. Anno eodem 1267, die 2 Februarii, solutus est imperator anathemate a Josepho; eodemque demum anno 1267 contigit eclipsis solis a Nicephoro Gregora adnotata die 25 Maii. Methodo annos mundanos Græcorum computandi minus accurate adhibita, errare pro humana conditione viros doctissimos, necessum fuit.

V. Factio vigebat in Ecclesia Constantinopolitana, Arsenianorum **41** dicta, qui Arsenium bis e throno patriarchali depositum, pro legitimo patriarcha venerabantur, cæterosque rejiciebant, qui substituti fuerant. Recole Pachymeris verba, quæ descripsimus n. 3. Josepho Galesiota in sedem patriarchalem evecto, alia invaluit factio Josephitarum, qui pro eodem stabant Josepho contra Arsenium. Satis hocce de schismate pauca innuisse, ut quæ inferius dicenda sunt, facilius intelligantur.

CAPUT II.

Georgius Cyprius ordinatus lector a Josepho patriarcha, ascriptusque clero palatino, titulo protoapostolarii. Unionem utriusque Ecclesiæ, Latinæ et Græcæ, constituendam curat Michael Palæologus imperator. Germanus controversiæ status de processione Spiritus sancti a Patre, et a Filio, seu per Filium. Motæ controversiæ tempora. Imperatori operam suam cum aliis præstat Cyprius contra Josephum patriarcham et Joannem Beccum chartophylacem.

I. Publicas regebat Constantinopoli scholas Georgius Acropolita, magnus logotheta. In ejus disciplinam traditus, proprioque maxime excultus labore Georgius Cyprius, pro summa qua pollebat ingenii vi, ad culmen sapientiæ pervenit, ut ait Ephræmius Constantinopolitanus. Vide notas 21, 22 et 23. Fractis viribus fatiscenti Acropolitæ substitutus est rhetor Holobolus, agente Germano patriarcha. Rem narrat Pachymeres libro IV, capite 15. Litterarum commercia cum isto habuisse Cyprium, ex epistolis patet, quæ nostro exstant in apographo codicis Lugduno-Batavensis.

Idem Pachymeres, de patriarchali dignitate Cyprio collata agens in Andronico imperatore libro I, capite 14, sic ait : Ἐκλέγεται μὲν εἰς πατριάρχην τὸν ἐκ Κύπρου Γεώργιον, ἄνδρα λόγοις ἐντραφέντα, καὶ σφραγῖδα τοῦ πατριάρχου Ἰωσὴφ φέροντα, τὸ τοῦ πρωτοαποστολαρίου εἰς ἀνακτόρων ἐπιφερόμενον σέμνωμα. Quæ verba ita vertit Possinus : *Eligit igitur in patriarcham oriundum e Cypro Georgium, virum doctrinis innutritum, quem commendaret Josephitis a Josepho patriarcha benedictio accepta : quippe illum ad functionem primarii ecclesiastis palatinæ concionis, consueta sacris ritibus tali occasione bene precandi formula palam a se delegatum, certo charactere suæ approbationis ac favoris Josephus, dum viveret, insigniverat.* **42** Id unum a Josepho hæc Possini interpretatio factum indicat, B quod primarium in sacra æde palatina ecclesiasten, seu concionatorem designaverit Cyprium. Hinc vir doctissimus in Glossario, ad vocem σφραγίς, sic ait : « Ego hic σφραγῖδα, *benedictionem* verti. Intellexi enim *signum crucis* manu expressum a patriarcha Josepho super istum Georgium, una pronuntiata certa verborum formula, qua is electus ad officium *primi ecclesiastis* palatinæ concionis (hoc enim sonat πρωτοαποστολάριος), rite ad fungendum id ministerium missus fuisset. »

Hac prætermissa versione, quæ nimium paraphrastica, proque genio concinnata videtur, id presse ac vere significant Græca Pachymeris verba : Andronicum Augustum in patriarcham elegisse *Georgium Cyprium, virum sermonibus innutritum, et ordinatum a patriarcha Josepho, protoapostolarii dignitate in palatio condecoratum.* Hæc eadem versio est Leonis Allatii in Diatriba de Georgiis.

Existimaverim, verbis illis, *ordinatum a patriarcha Josepho*, σφραγῖδα τοῦ πατριάρχου Ἰωσὴφ φέροντα, ordinationem significari, qua Cyprium in lectorem initiaverit Josephus. Hinc vocem illam, σφραγῖδα, meram *benedictionem* haud intellexerim, sed *manuum* illam *impositionem*, qua lectores apud Græcos initiabantur. Vocem eamdem exponens Jo. Caspar Suicerus adnotat, *Manuum impositionem* designari, *quæ fiebat ad ordinationem, et consignatio dicebatur; quia tum manum imponerent capiti, tum signum crucis in capite consecrandi faciebant.* Favent Isaacii Haberti observationes, in libro Pontificali Ecclesiæ Græcæ. Docet nempe observat. II ad partem IV Liturgiæ ordinum, non esse solitum apud Græcos quempiam tonsura insigniri ante lectorum ordinem : hanc tonsuram vocari σφραγῖδα τῆς ἐπικουρίδος· ordinari lectores *per manuum impositionem* : illis etiam tradi librum apostolicum, id est Pauli apostoli epistolas continentem : eorumque demum officium præcipuum situm fuisse in *prælectione Apostoli*, aliarumque sacræ Scripturæ partium coram populo in sacra synaxi. Hinc lectores apud Græcos ab Epistolis A Pauli, quas prælegebant, dicti etiam apostolarii.

Inter simplices lectores aut apostolarios non stetit Georgius. Narrat Ephræmius Constantinopolitanus apud Allatium et Bandurium : Εἶτα καταστὰς γνώριμος στεφηφόρῳ, καὶ συνταγεὶς κλήρῳ γε τοῦ παλατίου, ipsum denique Cyprium, *ut imperatori innotuit, clero palatii ascriptum fuisse.* Hunc imperatorem libentius intelligerem Michaelem Palæologum, qui Cyprium ordinatum lectorem aut **43** apostolarium a Josepho, clero palatino ascripserit, dixeritque Protoapostolarium. Primarium *Palatinæ concionis Ecclesiasten* intelligit Possinus. Intelligam ego Epistolarum et Prophetiarum in *sacra æde palatina lectorem.* Codinus, *De officiis Palatii Constantinopolitani*, capite VI, agens de *Feriis, quæ in Palatio feriari solent, ac primum de Festo Nativitatis Domini*, sic ait num. 14 : *Psalmos Horarum legit archidiaconus : Prophetiam, et Apostolum Protoapostolarius : ex Evangeliis primum quidem legit protopapa, reliqua alii sacerdotes.* In Notis ad hunc locum Jacobus Gretserus hæc habet : « *Protoapostolarius.* Vides et hic nomen Græcanicæ ambitionis : quod inter illos, qui *apostolum Paulum* publice legebant, hoc est inter *Apostolarios*, voluerunt habere *Protoapostolarium.* » Ab hocce munere diversum ergo videtur munus *Ecclesiastis*, qui sive Apostolum, sive Evangelia exponebat. Codinus, capite 1, in tertio Quinario memorat C διδάσκαλον τοῦ Εὐαγγελίου, Doctorem *Evangelii, qui interpretatur illud :* et διδάσκαλον τοῦ Ἀποστόλου, *doctorem Apostoli, qui illius interpres est.* Hinc vero, adnotante Ducangio in *Glossario Græco* : διδάσκειν, *proprie est concionem habere ad populum in Ecclesia :* ac ejusmodi concionatores ab episcopo seligebantur ex *ordine sacerdotum.*

Cyprii munus patet, quo fungebatur in clero palatino. Huic *ab imperatore*, στεφηφόρῳ, ascriptum fuisse, tradit Ephræmius : neque tamen abnuerim, formula quadam benedictionis adhibita, ad illud rite obeundum munus, missum fuisse a Josepho patriarcha. Hæc ita sese si habeant, derelinquendi sunt Spondanus ad annum 1283, num. 9, D et Gulielmus Cave, aientes : Cyprium *a Latinis lectorem ordinatum fuisse.* His etiam adversatur Nicephorus Gregoras, datamque suspicionis hujusce occasionem aperit libro VI, capite 1, num. 7, *Eo prætextu*, inquiens, Cyprio nonnulli adversabantur, *quod viginti natus annos, e Cypro ad Romanos mores se contulisset, et quibusdam Latinorum ritibus secum allatis, locum dedisset vulgo suspicandi, lectoris ordinem ei collatum fuisse a Latinis : sive id malevolus quispiam ante sparsisset, sive zelotarum improbitas ex tempore confinxisset.* Quo demum circiter anno Cyprium in lectorem initiaverit Josephus, nota chronica nulla occurrit, quæ id satis indicet.

II. Annus æræ vulgaris 1271 volvebatur, quo

Thealdus, vicecomes Placentinus, archidiaconus Leodiensis, vir sanctus et religiosus, in Syria commorans in obsequium Christi, audito suæ in Romanum pontificem electionis nuntio, quæ eodem anno 1271 peracta est die 23 Augusti, dum *e Syria ad hoc Romam proficisceretur* **44** (verba sunt Pachymeris, libro v, capite 11), e re sua censuit *mittere ad imperatorem certos homines cum litteris, qui declararent, ingenti se ardere desiderio procurandæ pacis Ecclesiarum, et firmæ inter eos conciliandæ concordiæ*. Ipse namque Thealdus, postea Gregorius X in pontificatu appellatus, *audiverat, quid ab ipso* (imperatore) *moveri cœptum de hoc genere fuisset : quidve jam super ea re decessori suo* (ipsius Gregorii) *papæ Clementi nuntiandum a se curasset* idem Augustus.

Summum pontificem Clementem IV intellige anno 1265 electum, maximeque prædecessorem ejus Urbanum IV, ut ejus ex litteris patet, datis anno 1263, et anno insequenti 1264. Eas referunt Wadingus, et Raynaldus, et Laurentius Cozza, qui sua in Historia polemica de Græcorum schismate rem hanc diligentissime pertractat. Hocce imo de negotio agi votis ardentioribus cœptum fuerat sub Joanne Duca, dicto Vatatzio, qui Orientale imperium anno 1222 capessiverat : sedemque tenebat, capta a Latinis Constantinopoli, Nicææ in Bithynia. Vitam agebat hoc tempore vir celeberrimus Nicephorus Blemmida, qui plurima pro catholico de processione Spiritus sancti dogmate scripsit. Scripta ejus elegantissima vulgari cœpta, adnotat Spondanus anno 1233, sed ea ad annum 1261, vel potius ad annos insequentes sub Michaele Palæologo differenda, putat Casimirus Oudinus in Elogio Blemmidæ ad annum 1250. Fallitur sine dubio homo apostata, imperitissimeque abutitur auctoritate Nicephori Gregoræ, qui disertissime sic ait libro v, cap. 2, num. 6 : « In mentem venit imperatori (qui Joannem Beccum unioni Ecclesiarum repugnantem carcere inclusum detinebat anno 1273 et ineunte sequenti), eamdem rem a Latinis *ante annos quinque et viginti* (adeoque ante annum 1248), Joanne Duca rerum potiente, agitatam fuisse : ac tum doctum exstitisse virum, Nicephorum Blemmidam, divinarum litterarum peritissimum, qui cum se in otium contulisset, *multa e sacra Scriptura testimonia, quæ dogma Latinorum confirmare viderentur, colligere cœpisset*, ac postea etiam de iis scripsisset. » Jam patet sub Joanne Duca Vatatzio pro Latinorum dogmate Blemmidam laborasse. At scripta edidit etiam *clam quidem ille* (ait Gregoras), *propter vitandam multorum suspicionem*. διὰ τὴν τῶν πολλῶν ὑπόληψιν. Quomodo vero id *clam* ab ipso factum fuerit, cum sua dirigeret scripta ad Theodorum Lascarim juniorem, qui anno 1255 paternum susceperat imperium, et ad Jacobum Bulgariæ archiepiscopum ? Directæ ad eos prostant Orationes duæ in *Græcia orthodoxa*, tomo I, et apud Raynaldum, tomo XIII *Annalium*, in calce.

A Opus utrumque memorat **45** Pachymeres, lib. vi, capite 28 : *Inciderunt forte*, inquiens, *in manus Becci* (Michaele imperatore transmittente) *quæ sapientissimus Blemmidas ad imperatorem Theodorum scripserat... et ad Jacobum Bulgariæ*. Gravissimum virum, litteris ac moribus ornatissimum, quem suum laudatus Theodorus Lascaris præceptorem habuerat, ad Constantinopolitanum thronum anno 1255 designaverat, teste Gregora : quod ipse recipere splendidissimum munus renuit. Mortem denique obiit anno 1272. Laudes ejus amplissimis verbis celebrat laudatus Pachymeres, libro v, capite 2.

Propositum a Thealdo de pace constituenda consilium lubentissime ab imperatore susceptum. B Causam Pachymeres non aliam affert, libro v, citato, cap. 11, nisi *pusillanimitatem* ejus. *Metu namque consternatus apparatuum Caroli*, inquit, *ad istud procurandæ pacis consilium appulit animum, nullam unquam* (*absque hoc foret*), *rei talis cogitationem suscepturus*. Carolum Andegavensem intellige, Siciliæ regem, quem cum aliis principibus Romani nominis, cruce etiam prædicata, magno excitaverat studio Urbanus IV contra Michaelem, Latini Constantinopolitani imperii destructorem. Hinc anno 1262, ac iterum anno 1264, ab eodem imperatore missi ad Urbanum Legati, qui Græcorum cum Latinis unionem peterent. Hinc etiam de ea sub Clemente IV actum : ac demum Thealdi in C Romanum pontificem electi adhortationes exceptæ ; rebus utique suis ut consuleret imperator, sed animi quoque propensione inductus.

Romæ pontificiam thiaram anno 1272, die 27 Martii accepit Thealdus, dictus Gregorius X. Ipso pontificatus initio, Kalendis Aprilis, concilium generale indixit, Lugduni celebrandum. Ex Urbe Veteri die 24 Octobris ad imperatorem Græcorum ac Josephum patriarcham missi legati, qui eos ad unionem invitarent, indictoque interesse vellent concilio, aut magnæ saltem viros auctoritatis dirigerent. Litteras referunt Wadingus et conciliorum collectores. Hos inter pontificios legatos Joannem quemdam Parastron memorat Pachymeres, libro v, capite 11, qui in Tractatu de pace D constituenda habito ea verba protulerit : Ut a Latinis *dimisso, amotoque additionis ad Symbolum* (a Græcis videlicet exigendæ) *scandalo* (voce nempe usurpata, quam præ ore Græci habebant) ; simul etiam Græci *rationes non aspernarentur, quas pro additamento Latini allegarent* : cæterum vero dogma idem omnibus commune foret. Imperatoris operam, studia, curasque, ad pacem suos ut induceret Græcos, inferius narrabimus.

III. Genuinus controversiæ, quæ tunc agitabatur, status exponendus **46** est. Qui Photiano olim infecto schismati, instauratoque a Michaele Cerulario, adhærebant, Spiritum sanctum procedere a Filio inficiabantur : ipsum vero *dari et mitti a Filio*, ipsumque *per Filium procedere a Patre*, de

temporalium donorum elargitione intelligebant. Mota iterum hoc ævo controversia: disputatumque de æterna, ac substantiali, et hypostatica Spiritus processione non solum a Patre, sed etiam a Filio, sive per Filium.

Hanc Spiritus sancti originem ita Latini exponebant, ac viri doctissimi inter Græcos. Pater æternus, principium sine principio, quæcunque habet a se omnia, sua excepta personali paternitatis proprietate, divinitatem scilicet, ejusque attributa, adeoque et vim spirandi, seu spirationem activam, Filio communicat gignendo ipsum: igitur quemadmodum Pater, et Filius duo sunt supposita, quæ unam habent divinitatem, ita duo sunt supposita, quæ una potiuntur virtute spirandi, aut spiratione activa. Quemadmodum rursus Pater, et Filius ob unitatem divinitatis, tametsi duo sint supposita, sunt nihilominus unus Deus: ita ob unitatem spirandi virtutis, aut spirationis, tametsi duo sint supposita, sunt unum attamen Spiritus sancti principium. Itaque sicuti Spiritus sanctus procedit a Patre, quia in Patre spirandi virtus est: ita ipsum procedere a Filio dicendum est, quia in Filio una et eadem, sibi communicata a Patre, spirandi virtus reperitur. Sive sanctus ergo Spiritus *a Patre procedere* dicatur *et a Filio*, sive *a Patre per Filium*, æquipollentes intelligi propositiones debent, virtutem spirandi Spiritum sanctum enuntiantes, quæ una eademque Patri inest, ac Filio.

Quoniam vero eadem virtus inest Patri a se, ac inest Filio communicata a Patre, sive quoniam inest Patri tanquam principio sine principio, et inest Filio tanquam principio de principio: ideo duo veluti in Patre, et in Filio distinguenda sunt: ipsa nempe spirandi virtus, quam habent ambo, ac modus eam habendi, quæ Patri inest a se, et inest Filio communicata a Patre. Hanc utique inexsistentem Patri Filioque virtutem, illi a se, isti a Patre, significant voces illæ tum *a Patre et a Filio*, tum *a Patre per Filium*: sed posteriores videntur quoque aptæ ad ejusdem communicationem virtutis exprimendam, quam a Patre nascendo accipit Filius.

Hanc doctrinam eloquia divina satis indicant. Verba sunt Joannis evangelistæ, capite XVI, vers. 13: *Cum venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem; non enim loquetur a semetipso, sed quæcunque audiet, loquetur*. Vers. 15. *Ille me clarificabit*, **47** *quia de meo accipiet* (ἐκ τοῦ ἐμοῦ), *et annuntiabit vobis. Omnia quæcunque habet Pater, mea sunt: propterea dixi vobis, quia de meo accipiet*. Et capite XVII, vers. 10: *Et mea omnia tua sunt, et tua mea sunt*. Veterum Patrum ab Ecclesiæ initio traditione discussa, sensum germanum eliciunt theologi: quidquid Pater habet, exponentes, habere etiam Filium, sola excepta paternitatis relatione, qua Pater opponitur Filio, ab eoque distinguitur, ac ideo inter cætera omnia, A quæ cum Patre habet Filius, locum habere spirandi vim. Ait vero Filius: *De meo accipiet* Spiritus. Quid vero de Filio accipiat? Utique scientiam: *Non enim loquetur a semetipso, sed quæcunque audiet, loquetur*. Quomodo autem scientiam accipiat? Accipiendo scilicet ab ipso naturam aut essentiam.

Num reponas, de Filio scientiam accipere Spiritum sanctum, quia nihil iis adversum docet, quæ docuit Filius? Animadverte, illud etiam dici, *non loquetur a semetipso*: quod est aperte indicare, scientiam Spiritui sancto communicari a Patre, Filioque. Num illud præterea, *De meo*, exponas *de meo thesauro*, qui est Pater? Ac si Filius diceret: *Inde Spiritus accipiet, unde et ego accepi*. B Erras quam maxime. Scientiæ namque thesaurus non est persona Patris præcise ut persona, sed essentia divina, quæ est in Patre. Verumenimvero hæc inest Patri a se, inest etiam Filio communicata a Patre: unde Spiritus sanctus, qui de hoc thesauro accipit, accipit a Patre, et a Filio.

Ait rursum Filius: *De meo accipiet*; quia procedens de Filio Spiritus, non totum accipit id quod est in Filio, non enim accepit filiationem, sed essentiam, ex qua et filiatione, nostro concipiendi modo, constituitur Filius. Quod utique ipse Filius indicat: *Omnia quæ habet Pater, mea sunt: ideo dixi vobis, quia de meo accipiet*, id est accipiet, quæ mihi et Patri sunt communia. C Dixerat Jesus Christus, capite XV Joannis, vers. 26: *Spiritum Paracletum, quem ipse mittet a Patre, procedere a Patre*. Ait vero capite XVI, vers. 14: *Ille* (Spiritus veritatis) *de meo accipiet*. Hæc inter duo dicta repugnantiam adesse nullam, docet ille sequenti vers. 15: *Omnia quæcunque habet Pater, mea sunt; propterea dixi, quia de meo accipiet*. Hinc sine dubio efficitur, perinde esse, Spiritum sanctum procedere a Patre, et accipere de iis quæ sunt Filii, ac ipsum procedere ab utroque, sibi ab utroque natura divina communicata, et iis communicatis omnibus, quæ relative non opponuntur. Tametsi vero hæc Spiritus sancti acceptio sit æterna, et ab æterno: *accipiet* tamen, D de illo dicitur, propterea quod omnes differentias temporum eminentissime includit **48** æternitas: ac varia tempora exprimit Deus in Scripturis, prout res postulat. Agitur hoc loco de Spiritu sancto, tanquam legato, ad discipulos mittendo a Patre et Filio: unde si donorum largitio spectetur, quæ postea discipulis effundi debuerant, *accipiet* utique Spiritus sanctus, quæ substantialiter procedendo ab utroque acceperat in æterna sua processione. Hoc sensu frequentius in Scripturis dici: *Spiritum sanctum dari, et mitti a Filio*; ejusque temporaneam missionem æterna inniti ejus processione a Patre Filioque jam constat, ac uberius infra dicetur. Ac etiam innotescit: *Spiritum procedere a Filio, dari etiam, et mitti ab eo* perinde esse,

ac ipsum per Filium procedere, ac dari, et mitti. Cur ergo non dicamus (obvia ut præoccupetur difficultas) *Filium producere Spiritum sanctum per Patrem*, quemadmodum in creatis dici solet, tum *regem agere per ministrum, tum ministrum agere per regem?* Utrobique namque particula, *per*, sensu activo accipitur. Latissima præsto est discriminis ratio apud sanctum Thomam, I p. quæst. 36, art. 3, ad 4, tum *ex unitate virtutis* desumpta, quæ inest utrique, Patri, et Filio : tum etiam *ex ordine, qui attenditur inter Patrem, et Filium, non quantum ad virtutem* (quæ una est in Patre a se, in Filio a Patre), *sed solum quantum ad supposita* (quæ duo sunt). Superiora, quæ sacræ Scripturæ indicavimus loca, egregie illustrat ac validissime vindicat Petavius, libro III *De sanctissima Trinitate*, capite 8, adversum Socinianos.

Paria omnino, quæ de Spiritu sancto, habito respectu ad Patrem et ad seipsum, docentem audivimus Jesum Christum, de seipso quoque affirmat ille, æternam suipsius generationem ex Patre significans, ac missionem ex consequenti. Ait nempe apud Joannem, capite VIII, vers. 26 : *Qui me misit, verax est : et ego quæ audivi ab eo, hæc loquor in mundo.* Et vers. 28 : *A me ipso facio nihil; sed sicut docuit me Pater, hæc loquor.* Et cap. XII, vers. 49 : *Ego ex meipso non sum locutus : sed qui misit me Pater, ipse mandatum mihi dedit, quid dicam, et quid loquar.* Et capite XV, vers. 15 : *Omnia quæcunque audivi a Patre meo, nota feci vobis.* Hæc utique omnia Jesu Christi documenta evincunt, ipsum esse Deum de Deo, ab æterno genitum a Patre, communicata eidem per generationem natura, et sapientia, ac cæteris attributis omnibus; ac demum ab æterno genitum, assumpturum hominem in tempore, ac homines docturum divinæ sapientiæ mysteria. Cum paria omnino sint de Spiritu sancto dicta, procedente a Patre, non loquente a seipso, accipiente a Filio, quia omnia quæ sunt Patris, Filii etiam **49** sunt, excepta paternitatis relatione; necessaria ratiocinatione colligendum est, a Patre Filioque Spiritum sanctum procedere verum Deum, largiturum in tempore hominibus dona gratiæ. Hoc loco hæc satis.

IV. Hæc sane germana ratio dogmatis : de quo nimium acres motæ sunt Latinos inter et Græcos disputationes, edita frequentius pro Latinis decreta fidei in conciliis : unioque statuta cum Græcis, sed ab his etiam instaurata dissidia. Lis acta vero variis temporibus. Prima hujusce videtur controversiæ mentio apud Hilarium occurrere libro VIII *De Trinitate*, quem in exsilio ante annum 360 absolverat. Sic enim ait num. 20 : *Neque in hoc nunc calumnior libertati* (al. *libertatem*) *intelligentiæ, utrum ex Patre, an ex Filio Spiritum Paracletum putent esse : non enim in incerto Dominus reliquit.* Aperta mens ejus est : incertum sibi non esse, quin a Patre Filioque sit Spiritus sanctus, quamvis de locutionis modo litigare nolit. Consule ipsum libro II, num. 4, ubi *Filium* appellat *Spiritus sancti largitorem et auctorem*.

Litem acrius intentasse videtur Theodoretus, Cyri in Euphratesia episcopus. Suo namque *Anathematismo IX*, quem cum aliis anno 430 ex Alexandrino concilio ad Nestorium transmiserat Cyrillus Alexandrinus, inquiebat : *Spiritum sanctum, per quem divina signa edidit Jesus Christus, ejusdem* (Jesu Christi) *proprium esse.* Hæc verba Theodoretus in libro de Cyrilli Anathematismis ad Joannem Antiochenum, nimia excipiens morositate : « *Proprium* autem *Spiritum Filii*, inquit, si ejusdem quidem cum eo naturæ, et ex Patre procedentem dixit, simul confitebimur, et tanquam piam excipiemus hanc vocem : si vero, ὡς ἐξ Υἱοῦ, καὶ δι' Υἱοῦ τὴν ὕπαρξιν ἔχον, *tanquam ex Filio, aut per Filium exsistentiam habentem*, hoc ut blasphemum et impium rejicimus. » Durioribus, quæ videntur, Theodoreti verbis ne tamen hæreas. Adnotare in antecessum liceat, ea Theodoretum ratione denegasse, Spiritum sanctum habere, a Filio, aut per Filium exsistentiam; quia Macedonii et Apollinarii impia commenta iis exprimi verbis arbitrabatur. Mentem hanc suam aperit in Epistola ad monasteria, quæ legitur collatione V, in synodo V œcumenica. Ait enim Cyrillianæ sententiæ inesse Apollinarii *seminum fructum :* qui adducto exemplo solis, radii, et splendoris, qui *a sole per radium emittitur*, Spiritum sanctum *magnum* asserebat, Filium *majorem*, et Patrem *maximum ;* et quemadmodum Filius minor esset Patre, quia natus a Patre, ita quoque Spiritus sanctus minor foret Filio, quia procedens ex Filio. Hac de re diligentius agendum cap. 8, num. 5.

50 Fuere Monothelitæ, qui sensum dogmatis, quo de agimus, primi oppugnarunt. Æternam ac substantialem Spiritus sancti processionem a Filio, aut per Filium inficiati sunt, ejusque *processionem*, a Patribus omnis ævi passim assertam *per Filium*, intellexere temporalem; quod ipse nimirum per Filium innotesceret hominibus, ac dona spiritualia concederet. Rem evincit Michael Lequienus in Dissertatione I Damascenica, num. 48, ex confessione Macarii Antiocheni, hæretici Monothelitæ. Prostat ea in Actis concilii sexti œcumenici anno 681 celebrati, actione 8, ubi de Spiritu sancto hæc habentur : Καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, καὶ δι' Υἱοῦ πεφηνός, δηλαδὴ τοῖς ἀνθρώποις, *Et in Spiritum sanctum ex Patre procedentem, et per Filium micantem*, seu *manifestatum, videlicet hominibus.*

Motam etiam a Monothelitis litem, novimus ex sancto Maximo, qui in epistola ad Marinum presbyterum sic ait : Latinos reprehendebant Constantinopolitani, scilicet Monothelitæ, quia dicerent, *procedere etiam ex Filio Spiritum sanctum.* Verum Latini « consonantia protulerunt testimonia Latinorum Patrum, necnon et Cyrilli Alexan-

drini de sacro ipsius opere, quod in sanctum evangelistam fecit Joannem : ex quibus non αἰτίαν, *causam Spiritus sancti Filium se facere monstraverunt.* Unam enim norunt *causam Filii, et Spiritus esse Patrem :* alterius secundum generationem; et alterius *secundum* ἐκπόρευσιν, *processionem :* Ἀλλ' ἵνα τὸ δι' αὐτοῦ προϊέναι δηλώσωσι, καὶ ταύτῃ τὸ συναφὲς τῆς οὐσίας καὶ ἀπαράλλακτον παραστήσωσι; *sed ut hunc per eum prodire insinuarent :* et hac (locutione) *substantiæ communionem, et indissimilitudinem demonstrarent.* » Animadverte, Latinis consona sentire Cyrillum, inquientem, *Spiritum sanctum a Patre per Filium prodire*, ut hac locutione *substantiæ communio* demonstraretur. Insignia dabimus infra Patris Alexandrini testimonia. Agebatur ergo de naturali ac æterna Spi- B ritus sancti processione. Rursum adnota Patrem dici *causam* Filii, et Spiritus sancti, illius *per generationem*, et istius *per processionem :* causam scilicet, veluti primariam et originalem, quæ habet a se vim generandi Filium, et spirandi Spiritum sanctum : eoque sensu *Filium non esse causam Spiritus sancti.* Animadverte tandem, ita sanctum nihilominus procedere a Patre Spiritum, ut etiam *per Filium prodeat*, Filio scilicet virtute spirandi communicata a Patre, eodemque in unum cum Patre coalescente principium.

Sancti Maximi mentem eodem exposuit modo Anastasius Bibliothecarius in epistola ad Joannem C diaconum, tomo XII *Biblioth.* **51** *Patrum Lugdun.* « Frustra causari contra nos innuit Græcos : cum nos *non causam, vel principium* Filium dicamus Spiritus sancti, ut autumant (causam scilicet, aut principium, cui a se insit virtus spirandi), sed *unitatem substantiæ Patris et Filii* (et unitatem spirandi virtutis in utroque) : non nescientes (imo rectissime intelligentes), sicut procedit a Patre, ita eum procedere fateamur ex Filio, *missionem* nimirum (lege emissionem), *processionem* intelligentes. » Vox illa, *emissio*, in Anastasii textum restituta immunem reddit censura Bibliothecarium, qua ipsum acerbe notat Petavius, libro VII *De Trinitate*, cap. 17, num. 11. Combefisium consule tomo II Operum sancti Maximi, D pag. 69; et Lequienum in Dissertatione Damascenica I, num. 10, et in Panoplia contra schisma Græcorum, sæculo XIII, capite 4, num. 16; quo etiam loco, pro eo quo pollebat ingenii acumine, vocem hanc *emissionem* animadvertit, *passivo sensu, non activo* usurpari, *ut emersio ac emanatio significaretur ;* ipseque Filius intelligeretur veluti medius, ex quo, et per quem Spiritus veluti emergit et emanat. Hanc Cyrilli, et Basilii, et Gregorii Nysseni, aliorumque Patrum genuinam esse doctrinam, suo loco dicendum. Pergit Anastasius : « Pie interpretans, et utriusque linguæ gnaros ad pacem erudiens, dum et nos et Græcos edocet (Maximus) : *secundum quiddam procedere,* A *et secundum quiddam non procedere Spiritum sanctum.* » Non procedere a Filio, ut a principio sine principio, a se virtutem spirandi habente; procedere ab ipso, ut a principio de principio, a Patre per generationem accipiente virtutem.

Acrius, apertoque marte, dogma istud impetere cœperunt Iconomachi, maximeque sub imperio Constantini Copronymi, octavo sæculo labente. Cum hæreseos ipsi ab Occidentalibus insimularentur, Occidentales ipsos, vicem ut rependerent, hæreticos vocabant, *Spiritum sanctum a Filio procedere* asserentes. Tum vero, ac deinceps *processio a Patre per Filium*, quæ innumeris Patrum testimoniis asseritur, de temporali missione Spiritus sancti, ejusque temporali manifestatione per donorum spiritualium largitionem, passim intellecta a Photio, et Michaele Cerulario, cæterisque schismaticis. Is ergo sub Joanne Duca Vatatzio, maximeque sub Michaele Palæologo contentionum cardo erat, *an Spiritus a Patre per Filium substantialiter* procederet : quo admisso dogmate, consequens erat perinde esse, ac Spiritum sanctum *a Patre procedere, et a Filio.*

V. Hanc substantialem, ac æternam, et hypostaticam Spiritus sancti a Patre per Filium productionem promovebat imperator, ut **52** pax demum Ecclesiarum iniri posset. Suam Augusto præstabant operam viri Græci doctissimi, Theodorus Meliteniota, Georgius Metochita, rhetor etiam Holobolus, Georgius Cyprius : quibus postea aliisque sese adjunxit Joannes Beccus, catholici dogmatis vindex omnium nobilissimus. « Quadam igitur die (Pachymeris verba sunt libro V, cap. 12,) cum convenissent (anno 1273) apud imperatorem patriarcha (Josephus), antistites, et ex clero quidam; instantius iis de pacis negotio imperator disseruit... Adjungebat, nihil esse periculi in assentiendo Latinis quod cuperent, multis id rationibus demonstrans. Habebat enim, qui talium ei argumentorum copiam suggererent, auctores studiosos ejus pacis, archidiaconum Meliteniotem, protoapostolarium Georgium Cyprium, et minus ardenter ac superficiarie rhetorem Ecclesiæ Holobolum. » Animadverte, Cyprium hoc anno 1273 jam clero palatino ascriptum, dictumque protoapostolarium, ac dogmatis Latinorum vindicem.

Josephus patriarcha exspectabat, ut *chartophylax dicta pro Latinis refelleret.* Is est Joannes Beccus, qui hanc anno 1264 obtinuerat dignitatem, ipso Pachymere teste libro III, capite 24. Dignitatis officia ac munera vide apud Goarum in Notis ad primum Codini caput. Jussus ille demum : *Aliquos*, ait, *esse hæreticos, licet non dici, et in hanc classem redigendos Italos.* Josepho patriarchæ magnam adjecit confidentiam *ea libera vox*, perculit autem imperatorem. *Verum archidiaconus* (Meliteniota), *et protoapostolarius* (Cyprius), *in os illi*

vehementer obstitere. Hinc vero carceri mancipatus ipse Beccus.

Cœpto pergebat imperator. Scriptus, inscriptusque ejus nomine libellus, missus ad Ecclesiam: in quo *ex variis historiis et testimoniis demonstrare conabatur, nullam inesse Latinis hæreseos labem.* Studium operamque conferebant *docti homines* (ut ait Pachymeres lib. v, cap. 14), *quorum primi valentissimique erant prius memorati archidiaconus et protoapostolarius.* In studio ergo pacis persistebat Georgius Cyprius, vindicabatque dogma catholicum. An hæc fuerit sincera mentis persuasio, an simulatio, non ita facile dictu. Simulationem, si fuerit, diu sustinuit: mutavitque demum sententiam, aut simulationem abjecit.

Synodum celebravit Josephus patriarcha, ut quid agi oporteret *circa scriptum imperatoris*, decerneretur. *Adfuit et soror ejusdem imperatoris Eulogia*, quam memorare præstat: utpote quæ pacem a fratre initam violari ab Andronico successore, persuaserit. Negotio in synodo discusso, repulsam ab optatis tulit imperator.

53 CAPUT III.

Joannes Beccus, diligenter expensis Patrum testimoniis, mutat sententiam, pugnatque pro catholico dogmate: nonnullorum Patrum testimonia. Inita conventione quadam, Josephus patriarcha tantisper secedit in monasterium. Missi ad concilium Lugdunense legati: Petavius emendatur. Ecclesiarum unio constituitur. Decretum fidei exponitur.

I. Ad Joannem Beccum, qui carcere detinebatur, Nicephori Blemmidæ scripta, imperatoris jussu, transmissa sunt. De his egimus capite superiore, num. II. His *ille multa cum sagacitate perlectis* (verba sunt Gregoræ libro v, capite 2, num. 6), *sanctorum libros, e quibus Blemmides ea testimonia collegerat, postulavit. Quorum copiam cum imperator lubentissime ei fecisset, in eo deinde occupabatur, ut diligenter illos legeret, expenderet, ad verbum conferret. Itaque brevi tempore eum testimoniorum acervum coegit, quæ integra volumina complere possent. Et qui dudum acerrime Latinis adversabatur, mutata sententia, victoriam faceret ambiguam* (vel *ad illos transferret*).

Paria narrat Pachymeres, libro citato, cap. 16, schismatico scriptori si fides adhibenda, *summam demum peccati Latinorum*, Becco visum fuit, *in additamento verbi unius ad Symbolum consistere.* Hac de re in dissertatione sequenti diligentius mihi agendum. Ad ipsum quod attinet dogma, consentire Ecclesias pro certo Beccus habebat. Nonnulla refert Historicus testimonia Patrum, quibus quod aiebat ipse Beccus, confirmaret. Insignis occurrit locus sancti Cyrilli libro I *De adoratione in spiritu et veritate: Mutabilis nullo modo Spiritus est... siquidem est Dei, et Patris, et Filii, ille, qui* οὐσιωδῶς ἐξ ἀμφοῖν, ἤγουν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ προχεόμενον, *qui substantialiter ex utroque, nimirum ex Patre per Filium profluit Spiritus.* Temporalis emissio Spiritus sancti, seu donorum et charismatum largitio, dici nequit οὐσιώδης, *substantialis.* Agit ergo Cyrillus de æterna, ac hypostatica processione, per quam Spiritus sanctus ex Patre, et ex Filio suam accipit substantiam, æque immutabilem, sicut est Patris et Filii substantia. Ita vero οὐσιωδῶς *ex ambobus* procedit ille, sive profunditur: ut etiam *ex Patre* procedat, sive profluat *per Filium*, spirandi aut profundendi virtute Filio communicata a Patre, ipsum gignendo.

54 Addebatur *testimonium sancti Maximi in Epistola ad Rufinum* (ad *Marinum presbyterum*): ubi *non principium* (seu causam) *se Unigenitum Spiritus ostenderunt* Latini *dicere, sed ut per ipsum procedere significarent, et ea ratione cohæsionem inseparabilis substantiæ constituerunt.* Idem ergo Latinis erat, *Spiritum ex Patre Filioque procedere*, ac ipsum *procedere ex Patre per Filium.* Hac rursum Spiritus a Patre processione per Filium exponebatur ejusdem Spiritus sancti *cohæsio inseparabilis* cum utroque *substantiæ:* adeoque de substantiali ac æterna agebatur ejus processione ad exsistentiam. Attentius recole, quæ superiore capite, num. 3, lato sermone explanavimus. Georgium Metochitam addo. Imperatori Michaeli Palæologo is adhærebat. Fragmentum ex ejus libro IV *De processione Spiritus sancti* prostat apud Combefisium, post Historiam Monothelitarum, ubi sic habet: Quia universa, quæ insunt Filio... quin et ipse Spiritus, quem *de ipso* (Filio) et *per ipsum* docent, *ex Patre* sunt, tanquam *ex radice ac prima causa;* minimeque *per eum modum* sunt *ex Filio*, quod is non sit radix, nec causa omnino prima... *juxta hæc* utique (Maximus) apte congruenque *Filium* docuit, *non esse causam*, ac reliqui divini doctores crebro *in Patrem* referunt causam: non eo, ut *ex Filio, ac per Filium Spiritus sancti divinam processionem tollant...* Quocirca *propria ratio* est, juxta quam *Filius non est causa:* rursumque *propria*, juxta quam *Spiritus sanctus est ex utroque*, hoc est *ex Patre per Filium* (quia nempe a Patre Filius habet, quod sit productor Spiritus sancti). » Hanc totam tradit, et elegantissime doctrinam explanat sanctus Augustinus, libro IV *De Trinitate*, cap. 27, et tractatu 99 *in Joannem*, num. 8, quo loco posteriore sic ait: « Cur Filius dixit, *de Patre procedit* (Spiritus sanctus)? Cur putas, nisi quemadmodum ad eum solet referre et quod ipsius est, de quo et ipse est? Unde illud est, quod ait: *Mea doctrina non est mea, sed ejus qui misit me.* Si igitur intelligitur hic *ejus doctrina*, quam tamen dixit *non suam, sed Patris*, quanto magis illic intelligendus est, et de ipso procedere Spiritus sanctus, ubi sic ait, *de Patre procedit*, ut non diceret *de me non procedit?* A quo autem habet Filius ut sit Deus, est enim de Deo Deus; ab illo habet utique, ut etiam de illo procedat Spiri-

tus sanctus; ac per hoc Spiritus sanctus ut etiam de Filio procedat, sicut procedit a Patre, *ab ipso habet Patre...* Et simul *de utroque procedit* (num. 9), quamvis hoc *Filio dederit Pater*, ut quemadmodum *de se*, ita *de illo* quoque procedat. » Hæc vero jam satis hoc loco. Alia sunt **55** æque solida ac præclara Græcæ nationis Patrum testimonia, quæ pro data a Pachymere occasione, inferius adducenda ac illustranda sunt.

II. Anceps erat patriarcha Josephus. Firmavit ipsum in pervicacia monachus Jobus Jasita. Rem narrat Pachymeres, libro v, capite 16. Ad hanc vero inductus ille est cum imperatore conventionem : *Ut patriarchali palatio egressus* (capite 17), *diversaretur in Periblepti monasterio. Quod si quæ res obstaret ne legati* (ad concilium delecti) *negotium conficerent, rediret ille in patriarchales ædes. Sin cœpta ex voto peragerentur, tum sane absisteret honore, locumque alteri concederet.* De monasterio virorum, titulo τῆς Περιβλέπτου, *Deiparæ formosæ* nuncupato, agit Ducangius in *Constantinopoli Christiana*, libro IV, sectione 2, numero 36.

Migravit ergo patriarcha, ἑνδεκάτῃ μηνὸς Ἑκατομβαιῶνος, δευτέρας ἐπινεμήσεως, τοῦ ,ςψπβ' ἔτους, *die undecima Januarii, secundæ indictionis, anni* 6782. Annus est æræ vulgaris 1274, *secunda indictione* insignitus.

III. Legatos ad concilium a Michaele imperatore directos memorat Pachymeres eodem capite 17, *Germanum, qui patriarcha fuerat*, abdicavitque dignitatem anno 1266, *et episcopum Nicææ Theophanem*; itemque *ex senatoriis* viris, *magnum logothetam Acropolitam, præsidem vestiario Panaretum, et magnum interpretem Berrhœotam.* His alii sese adjunxerant ecclesiastici viri. Iter eorum ita Pachymeres describit, capite 21, ut παρὰ καιρὸν, *alieno tempore navigare orsi sint, sub initium videlicet Martii*, Κρονίου γὰρ ἀρχομένου μηνός. Horrenda procella jactati sunt, τῇ ἐνισταμένῃ τότε μεγάλῃ πέμπτῃ ἑσπέρας, *quinta die Majoris hebdomadæ :* comitumque nonnulli miserabile fecere naufragium. Currebat annus 1274, insignitus *littera Dominicali* G, et *cyclo lunæ* 2. Quarta decima Paschalis, a die 12 Martii numerata, incidit in diem 25 ejusdem Martii Dominicam : unde sacrum Pascha dilatum fuit ad *diem 1 Aprilis.* Fuit ergo illo anno *quinta dies* majoris, aut *magnæ hebdomadæ* dies 29 Martii.

Dionysius Petavius, libro VII *De Trinitate* de his *Hecatombæonis*, et *Chronii* mensibus, quos nominat Pachymeres, hæc habet capite 1, num. 9 : « Legati Augusto mense ineunte solventes Constantinopoli (ita enim Κρόνιον mensem interpretor apud Pachymerem), *aliena anni tempestate*, naufragium fecerunt... Hæc *anno mundi* 6782, *indictione secunda, Hecatombæonis undecima*, gesta esse refert Pachymeres, qui annus esse debet Christi 1274, **56** et Augusti, vel Julii dies undecima, cum ineunte mense legati Romani navigassent. Siquidem Κρόνιος, idem est cum *Hecatombæone.* Sed cum iidem illi legati ad concilium Lugdunense, quod anno illo eodem 1274 celebratum est, missi sint ab imperatore Michaele, non bene cum historia et Actis illius synodi Pachymeri convenit. »

Imo cum Pachymeris Historia non bene convenit *mensium* assignatio a doctissimo et magno viro facta. Quomodo enim navigatio legatorum, quæ cœpta dicitur Augusto mense ineunte, conveniat cum naufragio, quod paulo post navigationem inceptam accidisse dicitur *die quinta hebdomadæ magnæ*, quæ nempe sanctum Pascha proxime præcedit? Neque Κρόνιον mensem eumdem esse Pachymeri atque Ἑκατομβαιῶνα, neque hunc eumdem cum Augusto, jam certo et perspicue demonstravit Petrus Possinus in Michaele Palæologo imperatore in Observationibus libro III chronologico, capite 1. Namque illud primo constat, Pachymerem *præter morem usumque cæterorum*, sive veterum, sive recentium, *in mensibus appellandis novasse :* ac illud præterea patet, facem præferentibus codicum, quibus ille usus est, marginalibus postillis, *Hecatombæonem* eumdem esse cum *Januario*, et *Cronium* cum *Martio.* Hæc vero nomina Romana Græcis litteris ibidem scripta in marginibus leguntur hoc modo : Ἰανουαρίου et Μαρτίου. Qua posita mensium apud Pachymerem notitia, positoque usu, *bene conveniunt omnia cum historia.* Superius vide caput 1, num. 3.

IV. Prima concilii Lugdunensis habita fuerat sessio eodem anno 1274, die 7 Maii, in ecclesia Sancti Joannis. Ad vicesimam octavam ejusdem mensis indicta erat sessio secunda. Ante illam litteras legatorum, quos pontifex miserat Constantinopolim, accepit nuntiantes, jam se prope esse, atque in comitatu habere legatos Græcorum. Hinc sessio dilata in diem septimam Junii. Eodem mense die 24 pervenerunt Lugdunum, redeuntes Contantinopoli nuntii pontificii, ac missi ad concilium Græci apocrisiarii.

Summo pontifici litteræ oblatæ, quas dederunt Michael Palæologus Augustus et Andronicus filius, quem collegam imperii anno 1272 nuncupaverat pater, et alii plures Ecclesiarum Græci antistites. Simul omnes die 29 Junii, apostolis Petro et Paulo sacra, ad mysteria divina convenerunt. Tum Latine inter missarum solemnia Symbolum recitatum : ac Græce a Germano olim patriarcha, cum processione Spiritus sancti *a Patre Filioque.* Litteræ a Græcis datæ, coram palamque lectæ die sexta Julii. In iis quas scripserat imperator, professio fidei continetur cum sancti Spiritus **57** processione ἐκ Πατρὸς Υἱοῦ τε. Rogabat ille vero summum Pontificem : *ut Ecclesia* Græca *diceret sanctum symbolum, prout dicebat hoc ante schisma usque in hodiernum diem.*

Fidei definitio lata demum his verbis : « Fideli ac devota professione fatemur, quod Spiritus sanctus *æternaliter ex Patre et Filio*, non tanquam *ex duobus principiis*, sed tanquam *ex uno principio*, non duabus spirationibus, sed unica spiratione procedit. Hoc professa est hactenus, prædicavit, et docuit ; hoc firmiter tenet, prædicat, profitetur, et docet sacrosancta Romana Ecclesia, mater omnium fidelium, et magistra. Hoc habet orthodoxorum Patrum atque doctorum, Latinorum pariter atque Græcorum, incommutabilis et vera sententia. Sed quia nonnulli, propter irrefragabilis præmissæ ignorantiam veritatis, in errores varios sunt prolapsi, nos hujusmodi erroribus viam præcludere cupientes, sacro approbante concilio, damnamus et reprobamus omnes qui negare præsumpserint, *æternaliter Spiritum sanctum ex Patre et Filio procedere* : sive etiam temerario ausu asserere, quod Spiritus sanctus *ex Patre et Filio, tanquam ex duobus principiis, et non tanquam ex uno, procedat.* » Hanc fidem Græci apocrisarii juramento firmarunt. Græcum definitionis textum ex Manuele Caleca profert Possinus in Notis ad librum I Pachymeris in Andronico imperatore capite 8 et 9. »

V. Errores in eadem fidei definitione damnari duos, animadverte : tum negantium, *æternaliter Spiritum sanctum ex Patre et Filio procedere* : tum asserentium, *ex Patre et Filio* ipsum procedere, *tanquam ex duobus principiis.* Errorem primum Græcis impingebant Latini : in eoque sine dubio Græci versabantur, ac utinam non versarentur hodieque ! Latinis alterum imputabant Græci : quem illos attamen aliquando tenuisse, probari haud unquam poterit. E re sua censuit Gregorius X, sacro approbante concilio, errores ambos proscribere; sive errantes fuerint, qui utrumque docuissent : sive aliqua tantum suspicione niteretur alter. Concordia Latinos inter et Græcos constituenda id exposcere videbatur.

Imperatoris legati, *vere et insequenti æstate ibi exactis* (verba sunt Pachymeris libro v, capite 21), *extremo autumno mutuos ipsis adjunctos a Papa legatos Constantinopolim perduxerunt.* Tres illæ anni tempestates, *ver*, *æstas* et *autumnus*, quas imperatoris apocrisiarii sua in legatione exegere, superiorem, de qua egimus, mensium Pachymerianorum interpretationem doctissimi Petavii rejiciunt. Pontificiæ litteræ in Collectionibus conciliorum prostant, ad *Michaelem* Augustum, et *Andronicum* collegam, Græcosque antistites, datæ v *Kal. Augusti anno tertio.*

58 CAPUT IV.

Josephus patriarcha sedem abdicat : eligiturque Joannes Beccus. Plura ab ipso editæ scripta pro catholico dogmate, fidem rectam adhuc profitente, aut simulante Gregorio Cyprio. Fidem et obedientiam Romano Pontifici emisso juramento profitentur Michael imperator, et Andronicus collega, et Beccus patriarcha. Accusationes in Beccum delatæ; eique jus stauropegii ereptum ab imperatore. Nuntii Pontificii agunt pro voce, Filioque, *adjicienda ad Symbolum.*

I. Juxta pacta cum Josepho patriarcha pridem conventa, *concordi suffragio Patrum, vacare sedem Constantinopolitanam, judicatum est.* (Pachymeris verbis utor libro v, capite 22.) *Itaque mensis Januarii* (Ἑκατομβαιῶνος) *undecima die* (anno Christi 1275) *primum sacra fieri cœpta sunt sine consueta Josephi, ut patriarchæ, mentione : et ipse ad Lauram prope Anaphum* (suburbium Byzantii ad os Ponti) *ex Periblepti monasterio migravit. Ejusdem porro mensis die sexta decima, Nicolao Chalcedonensi sacris operante in Palatii sacra æde, duplici lingua pronuntiata est, quam vocant, Epistola ... Sacrum quoque Evangelium simili differentia linguarum, Græce pariter et Latine recitatum est. Et sic loco proprio, papæ etiam per diaconum solemnis mentio facta est ; et Gregorius summus pontifex apostolicæ Ecclesiæ et œcumenicus papa proclamatus.*

De novi patriarchæ electione actum serio. In thronum evehitur Joannes Beccus. Notas chronicas affert Pachymeres cap. 24, *diem sextam et vicesimam mensis Maii*, Πυανεψιῶνος, *Festum sanctorum Nicænsium Patrum. Secunda vero Junii*, Μαιμακτηριῶνος, *Dominica proxime secuta, illustri die Spiritus sancti .... rite inauguratus est in patriarcham.* Annus æræ vulgaris 1275, currebat cum *littera Dominicali* F, et *cyclo Lunæ* III. Hinc sanctum Pascha incidit in diem 14 Aprilis, et Pentecoste in diem 2 Junii. Dominica scilicet erat *proxime secuta* præcedentem, quæ *die* 26 *Maii* illuxit. Tillemontius, in *Historia concilii Nicæni*, in Monumentis tomo VI, art. 20, adnotat, apud Græcos peculiarem fieri consuevisse *Commemorationem trecentorum et octodecim Patrum synodi primæ Nicænæ* vel *die* 29 *Maii*, vel *Dominica præcedente Pentecostem* : apud Syros *mense Julio*, et apud Ægyptios *die* 5 *Novembris*. **59** Hæc iterum confirmant, et evincunt, mensem Πυανεψιῶνα non alium esse apud Pachymerem, nisi *Maium*.

II. Nicephori Gregoræ libro v, capite 2, num. 7, verba sunt : *Beccus, patriarchali sede conscensa, imperatori unus fuit omnia, et lingua, et manus, et velociter scribentis calamus, et dicendo, et scribendo, et dogmata exponendo : ejus certaminis sociis et adjutoribus, Meliteniote et Metochite imperatorii cleri archidiaconis, et Georgio Cyprio.* Hunc habes catholici dogmatis, quoquo demum animo, adhuc vindicem.

Cum Xiphilino viro gravi, magno tunc Ecclesiæ œconomo, fere pactum inierat Beccus, *se haudquaquam commentariis* pro dogmate contra schismaticos *elucubrandis operam unquam daturum*, ne motæ jam contentiones fierent acriores. Hæc habet Pachymeres capite 23 : *Ea tunc ille dicebat, quoties in manus sumeret hærentium adhuc schismati commentarios auctorum. Quos tamen cum deinde legeret, animadvertens multam eorum labem fraudemque, impetum interdum capiebat refutandi*

splendide, quæ mendaciter affirmabantur ... sed tenebatur ne id faceret ea, quam dixi, ratione. Qua tamen excussus ad extremum est, venire coactus ad experimentum scripto disputandi adversus contra sentientes. Hinc a Becco scripta plura hoc tempore ac deinceps prodiere, quæ bibliographi recensent. Edita prostant nonnulla apud Allatium in *Græcia orthodoxa*, tomis I et II.

Paucis complecti liceat *Epigraphas* ejus, seu *Præscriptiones in dicta ac sententias sanctorum Patrum*, quas ipse collegerat. Prima Patres offert dicentes *Spiritum sanctum a Filio*, aliosque *per Filium* : quibus evincitur, *præpositiones* ex *et* per *vires habere æquales*. In altera colliguntur Patrum testimonia, quæ *continenter et immediate Filium ex Patre esse commonstrant*; unde infertur, *Spiritum sanctum esse per Filium*. Sententiæ congeruntur in tertia, quæ *Filium* vocant *imaginem Patris*, et *Spiritum sanctum imaginem Filii* : hunc *faciem*, *et operationem Patris*, illum *operationem et faciem Filii*. Quarta testimonia continet, quibus *Spiritus* enuntiatur *per Filium Patri conjungi* : ac *ordo* statuitur *in Trinitate*, Scripturarum testimonia, a Patribus exposita, in quinta Epigrapha continentur. Exhibet sexta sententias, quæ æquipollentiam demonstrant, sive dicatur *Spiritus ex Patre procedere*, *sive ex Filio accipere*. In septima prostant ea dicta, quæ *decernunt*, *ex Patre progredi*, *profundi*, *emitti Spiritum sanctum in illis pericopis*, *in quibus illum ex Patre procedere dicendum erat*. Agitur in octava contra eos qui, audientes *Spiritum sanctum ex Patre esse* (et ex Filio **60** aut per Filium), *emanare*, *et egredi*; *non divinam Spiritus naturam ex divina essentia et natura Filii emanare et effluere enuntiant : sed spiritale donum dignis adveniens*. Testimonia colliguntur in nona, queis *essentiæ Patris et Filii qualitas*, *odor*, *flatus*, *halitus* dicitur Spiritus sanctus : itemque *Pater fons Spiritus*, *et Filius fons Spiritus*; decima sententias offert, quæ enuntiant, *in Filium transire quæ sunt Patris*, excepta paternitate. Eas vero undecima continet, in quibus quemadmodum *proprius Patris* dicitur *Filius*, ita *Filii Spiritus sanctus*. Agitur in duodecima contra illos qui, audientes *Spiritum ex essentia Filii esse*, *contendunt aliud esse ex essentia*, *et aliud ex hypostasi*. Agit demum tertia decima adversum eos, qui audent dicere : *Emanare*, *et progredi*, *et effulgere*, *et apparere ex Filio Spiritum*, *non indicare illum esse substantialiter*, *et in sua hypostasi ex Filio*, *sed spiritualium donorum ex ipso distributionem*. Cedro utique dignum opus. Hæc eadem vero, quæ in hoc Opere prostant, adhibet magnus Petavius argumenta, confirmat, et illustrat libro VIII *De Trinitate*.

III. Pro confirmatione unionis cum Latina Græcæ Ecclesiæ, legatos ad Michaelem imperatorem, et Andronicum, ac Joannem patriarcham anno 1276 designaverat Innocentius V. Adire Constantinopolim jussit eos Joannes XX, dictus XXI, eodem anno 1276, electus die 15 Septembris, denatusque XVII Kal. Junii anno insequenti 1277. Successit Nicolaus III, die 25 Novembris : quo sedente, Græci legati pervenerunt cum litteris Michaelis et Andronici imperatorum, et Joannis Becci patriarchæ : quibus ratum habebatur, quidquid ab eis in negotio pacis expetitum fuerat. Refert eas Laurentius Cozza ex Bzovio, et Raynaldo, parte IV, de Græcorum schismate, capite 33, a num. 1416. Datæ sunt *mensis Aprilis*, *quintæ indictionis sexto milleno septimo centeno octogesimo quinto anno*, Christi videlicet 1277.

In ea quam Beccus patriarcha scripserat, *fidei professio* continetur. Ad processionem Spiritus sancti quod attinet, sic aiebat : « *Profunditur* Spiritus sanctus (quod enim idem), *procedit*, quemadmodum *a fonte Deo et Patre* : *profunditur* autem et *ab ipso Filio*, quemadmodum *a fonte*, velut utique ex ipso Deo et Patre. Sed licet Pater fons Spiritus sancti sit, et Filius fons Spiritus sit : non tamen *duo fontes* Spiritus sunt Pater, et Filius. *Unum* enim *fontem* Spiritus, *Patrem et Filium*, fidelis et pia intelligentia tenet. Et propter hoc *communem Patris*, *et Filii Spiritum sanctum* Ecclesiæ luminaria et doctores theologizarunt. Sicut enim *de substantia Patris naturaliter* Spiritus est : sic et **61** *ex substantia Filii naturaliter* Spiritus est; sicut secundum substantiam Filii exsistit, et (sic) proprius est essentiæ Patris, et non extra hanc procedit in esse. *Naturalium* enim bonorum Dei et Patris *essentialiter* exsistens Filius *communicator*, *habet* Spiritum. » Ad operis complementum novos Nicolaus III misit Constantinopolim cum litteris nuntios anno 1278. Quænam instructio a sede apostolica eisdem data fuerit, numero sequenti dicendum.

IV. Becci patriarchæ erectus in promovendo firmandoque pacis negotio animus animos plurimorum in se concitaverat. Ipse *imperator* (Pachymeris verbis utor, libro VI, capite 10), *studebat nancisci modum hebetandi aciem nimii*, *quo dudum offendebatur*, *zeli patriarchæ*. « Itaque *evolutis annis quatuor*, ex quo Joannes patriarchatus honore præcellebat, *mense Februario*, κατὰ μῆνα Ληναιῶνα, *septimæ indictionis*, graves in eum accusationes a quibusdam e clero conflantur : mendaces illas quidem ac plane inanes, non tamen ejusmodi quas ægre imperator admitteret. » Annum 1279 afficit *indictio septima*. Hujus anni die 2 mensis Junii quatuor integri patriarchatus anni explebantur; at *mense Februario* præcedente, accusationes contra Beccum delatæ.

Patriarchalia jura, quæ σταυροπήγιον, *stauropegii* appellantur, minuere tentavit Michael imperator, *Novella* data, qua decernebatur : *ut quæ ubicunque*, *vel cujuscunque modi loca*, *vel monasteria patriarchæ uni subjecta eatenus censebantur*, *ea deinceps episcopis*, *quorum propriæ diœcesis essent*, *jure ordinario subjacerent*. De hocce *stauropegii*

jure agit eruditissime Jacobus Goar in Euchologio, A ubi tum Martinum Crusium, licet Lutheranum, a Jacobi Gretseri critica ulciscitur, tum etiam perstringit Meursii oscitantiam. Cum Goario Michael Lequienus in patriarchatu Constantinopolitano capite 16, a num. 7 docet : patriarchas Orientis omnes, unumquemque in suo patriarchatu, ea auctoritate potiri, ut *stauropegio*, quod est *crucis defixio*, suo prævio, condantur ecclesiæ, ac præsertim monasteria ; eaque propterea eorum regimini subsint omnino, ab episcopi ordinarii potestate libera. Jus istud patriarchis a Michaele detractum, *soli* postea *Constantinopolitano episcopo* in omnibus sui patriarchatus provinciis redditum fuisse evincunt viri docti ex Matthæo Blastare ad litteram II, cap. 3, qui anno 1335 vitam agebat scribebat- B que.

V. Constantinopolim eodem anno 1279 pervenerant nuntii, quos anno præcedente Nicolaus III transmiserat. In ea, quam a **62** sede apostolica acceperant instructione, hæc etiam habentur : « Super eo, quod dictus imperator in præfatis suis litteris petit, ut *Ecclesia Græcorum dicat sanctum Symbolum*, *sicut dicebat hoc ante schisma*, respondendum est, quod unitas fidei non patitur diversitatem in professionibus suis... et maxime in *decantatione Symboli*... Et ideo deliberavit eadem Romana Ecclesia, et vult, ipsum cum adjectione illa, *Filioque*, tam a Latinis, quam a Græcis uniformiter decantari. »

Munere suo fungentes legati, serio imperatori et C Græcis denuntiarunt : initæ pacis *pignus idoneum fore, si et ipsi Symbolum, sicut Latini, pronuntiarent*. Hæc Pachymeres narrat libro VI, capite 14. Episcopos et clerum universum convocat imperator : quos certissimos reddit passurum se nunquam, Symbolo quidpiam inseri. Inter alia hæc in ejus allocutione habentur loco citato capite 15 : « Quoniam vero *nostrorum* quidam, quibus nimirum dissidium cordi est, nescio qua moti causa, cum *freriis* (fratribus pontificiis nuntiis), apud Peræam congressi, dixerunt : *nihil nisi ludibrium et fraudem hanc pacem esse ;* et hoc imprudenti dicto Latinis occasionem præbuerunt exquirendi *plus aliquid*, ut experimento satis certo constet, D serio ac vere rem peractam : unde hæc, quam audituri mox sumus, legatio nata est, cujus scopum præcipuum esse comperi, hoc quod modo dixi a nobis exigere... Ego sancte polliceor... profiteor, et verissime promitto rigorem inflexibilem usque *ad exclusionem vel iotæ, vel apicis unius*. De hoc certi estote, in quod do vobis fidem plenissimam. »

63 CAPUT V.

Beccus patriarcha secedit in monasterium, ac paulo post in ædes patriarchales revertitur. Subdolus conficitur libellus, Romano pontifici offerendus. Scripta reponit Beccus, summa quorum affertur, ac illustratur : agiturque de Hoplotheca Andronici Camateri. Genuinus anathematismorum sensus, quos publice in Ecclesia legendos instruxerat ipse Beccus. Mortem obit Michael imperator : ubi de anno emortuali agitur. Succedit Andronicus, qui statutam Ecclesiarum pacem rumpit : iterumque secedit Beccus in monasterium.

I. « Duobus mensibus (verba sunt Pachymeris, capite 13) agitata *patriarchæ accusatio* fuerat : nec quidquam proficiebatur... *Mense Martio, circa medium Quadragenarii jejunii*, μηνὸς Κρονίου, μεσούσης νηστείας, me hujus Historiæ scriptorem (Pachymerem) jussit libellum abdicationis suæ conscribere : quem cum imperatori obtulisset, illo simulante se non accipere, continuo recedens in *Panachrantæ* monasterium se abdidit. » Anno 1279, sacrum Pascha *die 2 Aprilis* celebratum fuit, ut colligitur ex *littera Dominicali* A, et *cyclo lunæ* VII. Hinc patriarchæ secessus accidit *mense Martio, circa medium Quadragenarii jejunii*.

Rem pontificiis legatis, qui regia in urbe diversabantur, gratissimam facturum se duxit Augustus, *si patriarcham liberæ suæ potestatis functioni restitueret*. « Egit ergo cum Becco (ut ait Pachymeres capite 17) *rogans etiam* atque etiam, ut condonaret (accusatoribus suis) noxam. Non abnuit : et assensus, jam studiis cunctorum, *die sexta mensis Augusti*, Ποσειδεῶνος, *ejusdem* (septimæ) *indictionis*, splendido deductus comitatu senatorum, et Ecclesiæ procerum, in palatium patriarchale iterum solemni ritu invectus est. » Annus æræ vulgaris 1279 labebatur.

II. Conficiendo elucubrandoque scripto opera impendebatur quo summi pontificis mandatis, per legatos renuntiatis, satisfieret. Error cubat in textu Græco Pachymeris, ubi *Urbanus* legitur pro *Nicolao*. Eo in scripto studium fuit, ac præcipua cura, referente Pachymere citato capite 17, « Ut in expressione dogmatis *de Spiritus sancti processione*, numero ingenti congererentur variæ, undecunque corrasæ, Patrum nostrorum (Græcorum) **64** locutiones, aientium : sanctum Spiritum *ex Filio profundi, præberi, dari, exsplendescere, micare*, similesque quibus accumulandis id clam agebant, ut quasi obruerent *procedendi* usitatum Latinis verbum : et cum id aliorum istorum obtentu *tegeretur, tacite abrogarent*. » Libelli fraudem ipse Pachymeres aperit, schismati licet addictus.

III. Calamum strinxit patriarcha Beccus. Operum ejus summam, quam Pachymeres, libro VI, capite 23, indicat, latius in Andronico, libro I, capite 9, enarrat. Mihi eadem diligentius exponenda est.

(1) « Ergo ille, sanctorum scripta attentius perlegens, in horum plerisque sæpe dici observavit : Spiritum sanctum ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ προχεῖσθαι, ἐκλάμπειν, χορηγεῖσθαι, προϊέναι, *ex Patre per Filium profundi, exsplendescere, præberi, prodire*. » Divinarum personarum, Filii, et Spiritus sancti, emanationes ex Patre, plerumque vocarunt ecclesiastici scriptores *effulgentias et exsplendescen-*

tias : ut frustra jam sint, qui hisce vocibus processionem æternam Spiritus sancti ex Filio, aut per Filium rejicere contendant. Hæc latissime Beccus enarrat in Epigrapha XIII. Sanctus Basilius, lib. II *Adversus Eunomium*, num. 25, ait opinionem omnibus Christianis communem esse, Filium videlicet φῶς εἶναι γεννητὸν ἐκ τοῦ ἀγεννήτου φωτὸς, *lucem genitam esse ex ingenita luce*, ἀπολάμψαντα, *resplendentem*. Sanctus Cyrillus, in *Thesauro*, pag. 49, edit. Paris., 1638 : *Nemo recte sentiens dixerit, generativam Dei essentiam damnum ullum vel effluxum pati, cum unus ac solus* ἐξ αὐτῆς ἐκλάμψασαν, *effulgent Filius*. Studita in uno ex Gradualibus : *Spiritus sanctus. . . qui ex Patre simul eluxit*, ἐκ Πατρὸς συνεκλάμψαν. Hæc indicasse pauca, satis : plura dabimus infra.

(2) « « *Procedere* quin etiam, affirmari reperit a sancto *Maximo*, deinde a summo quoque Theologo *Damasceno* : quibus consentanee magnum præterea *Tarasium*, cum universa septima synodo, in confessione fidei ad Orientales patriarchas, manifeste deprehendit disseruisse. » *Maximi* locum expendimus capite 2, num. 2. *Damasceni* testimonia accipe. Libro I *De fide orthodoxa*, capite 11 : *Ipse quippe*, (Pater) Verbi genitor, Καὶ διὰ λόγου προβολεὺς ἐκφαντορικοῦ Πνεύματος, *Et per verbum manifestantis* (enuntiatorii, explendescentis), *Spiritus productor*. Itemque *Filii quoque Spiritus dicitur*, οὐχ ὡς ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ὡς δι' αὐτοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον. Μόνος γὰρ αἴτιος ὁ Πατήρ ; *non velut ex ipso, sed per ipsum ex Patre procedens. Solus enim Pater auctor est* : eo nimirum **65** sensu, quo solus Pater ille est, a quo οὐσία omnis, ac τὸ εἶναι, hoc est *esse omne*, profluit, tam increatum quam creatum. Profluit ergo a Patre in Filium siculi natura, ita virtus spirandi : et ex hac virtute, quæ una est in Patre et in Filio, procedit Spiritus sanctus immediate : factaque suppositorum expressione, a Patre procedit per Filium.

Æternam hanc esse Spiritus sancti a Patre processionem per *Filium*, satis evincunt verba memorata, disertissimeque enuntiat locus alius in Dialogo contra Manichæos num. 5. *Pater semper Verbum suum ex se genitum*, καὶ διὰ τοῦ λόγου αὐτοῦ ἐκπορευόμενον · *Et per verbum suum habet Spiritum suum ex se procedentem*.

Paria sunt, quæ Tarasius patriarcha Constantinopolitanus profitebatur in confessione fidei, actione III concilii Nicæni II, anno 787 celebrati. Sic ait : *Credimus . . . et in Spiritum sanctum*, ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορευόμενον, *a Patre per Filium procedentem*, καὶ τὸν Θεὸν ὄντα καὶ γνωριζόμενον, *et ipsum Deum esse, et cognosci*. Hisce in locis de temporali per donorum concessionem Spiritus sancti missione sermonem esse, captus mente fuerit qui contendat. Insigni *Damasceni* testimonio frequentius utebatur Beccus : de quo adhuc inferius agendum.

(3) « Ad hæc insuper invenit, ipsum Photium

A fateri : Ambrosium, Augustinum, et Hieronymum processionem Spiritus sancti *ex Patre*, cum additione *ex Filio* docuisse. Cæterum Photii exceptio, eos Patres *ut Romanos*, non *ut Græcos*, additionem comprobasse ; nimium quam infirma Becco visa est. » Hanc partem, quæ Latinorum Patrum mentem exponit, luculentissime exsequitur Petavius libro VII, citato capite 8. Photii exceptionem elidunt œcumenicæ synodi, vel in ipso Oriente celebratæ, quæ Latinis Patribus, maximeque Hilario, Ambrosio, Augustino, Leoni, Gregorio multum se tribuere profitentur : et quæ dogmata statuunt, ex illorum etiam auctoritate decernunt.

(4) « Ac nunc quidem invenit Athanasium dicentem : *Fieri autem non poterat in Trinitatis ordine*
B *cognosci Spiritum, non progressive exsistentem ex Deo per Filium ; sed efficienter, aut productive, ut loquuntur*. Nunc Magnum Basilium : *Posteriorem quidem origine Filio Spiritum, tradit videlicet vera doctrina*. » Athanasii testimonium exstat in Refutatione hypocrisis Meletii, et Eusebii Samosatensis. Opus istud inter dubia recenset Montfauconius. Loci allati nitidiorem interpretationem profero : *Atqui impossibile esset, Trinitatis gloria Spiritum glorificari*, μὴ προδικῶς ὂν ἐκ **66** Θεοῦ δι' Υἱοῦ, ἀλλὰ ποιητικῶς ἐκ Θεοῦ γεγονὸς, ὡς λέγουσι, *si per processionem ex Deo per Filium non esset, sique res effecta a Deo esset, ut aiunt ipsi*. De æterna hoc loco Spiritus sancti productione sermo est.

C Alia germana profert Athanasii loca duo. Primum legitur in libro de humana natura a Verbo suscepta, seu de Incarnatione num. 9. *Norat* (David) παρὰ τῷ Θεῷ Πατρὶ ὄντα τὸν Υἱὸν, τὴν πηγὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, *apud Deum Patrem esse Filium fontem Spiritus sancti*. Alterum habetur in oratione 3 contra Arianos num. 24 : *Numque, ut dictum est, ipse* (Filius) *dat Spiritui : et quæcunque Spiritus habet, hæc a Verbo habet*, καὶ ὅσα ἔχει τὸ Πνεῦμα, ταῦτα παρὰ τοῦ Λόγου ἔχει. « Ergo quidquid habet Spiritus sanctus (Petavii animadversio est), id accepit a Filio. Habet autem in primis *naturam et exsistentiam*. Hoc enim Verbi (τοῦ Λόγου) vocabulum, cum personam et hypostasim significet,
D aperte demonstrat, *ab ipsa Filii persona* manare, et exsistere Spiritum sanctum : neque solum *ab ipsa Dei essentia*, quæ sit in Filio, ut Græci nugantur. Sed nec aliter vox *accipiendi* detorqueri potest ; quin id, quod οὐσιῶδες sit Spiritui sancto, communicari ac derivari in ipsum intelligatur a Verbo. Quippe non tantum *accipere* dixit Athanasius (ibidem ante verba relata) *a Verbo* Spiritum sanctum *quæcunque habet* ; sed *habere* ab ipso, quæcunque *habet*. At externa dona et χαρίσματα, quæ utcunque dici possent a Filio, id est communi ab essentia ceu fonte, proferri, non *habet* Spiritus sanctus (nisi eminentissime in essentia divina propagata in ipsum) ; sed ea sola (proprie) *habet*, quæ in ipso manent, ac divina sunt, et οὐσιώδη. »

Prolixiorem exscribere Basilii textum, operæ pretium est. Sic habet ille libro III adversus Eunomium num. 1: « Cur necesse est, si *dignitate*, ac *ordine* tertius est Spiritus sanctus, *natura* quoque eum esse tertium? » Ita colligebant Eunomiani. « *Dignitate* quidem secundum esse a Filio (*ut qui esse ab illo habeat, et ab ipso accipiat, et annuntiet nobis, et omnino ex illa causa pendeat*), pietatis sermo * fortasse * tradit. Verum *tertiam* usurpare *naturam* neque ab sacris Litteris edocti sumus, neque ex supradictis consequenter colligi potest. Nam ut Filius *ordine* quidem est secundus a Patre, quoniam ab eo est: et *dignitate*, quoniam principium et causa exsistendi ipsi Pater est . . . *natura* vero non est secundus, quia una est in utroque divinitas; eodem modo Spiritus sanctus, etsi *posterior* Filio est *ordine* ac *dignitate*, * ut hoc omnino concedatur a nobis *, non tamen perinde id, **67** tanquam *alienæ naturæ* sit, habebit. » Tum Joannis Becci tempore, tum in synodo Florentina, codices afferebantur aliqui, in quibus verba non erant, quæ parenthesi inclusa sunt: erant vero, quæ sunt asteriscis utrinque stipata. Hac de re agit Beccus, lib. I, ad Theodorum Sugdææ episcopum, ac latiore etiam sermone capite 1 de processione Spiritus sancti: ubi *verissimos ac sincerissimos* habet ille codices, qui verba parenthesi inclusa habent, non habent alia asteriscis notata. Pro hisce codicibus pugnat egregie Petavius libro VII, capite 3 a num. 14. Eruditam pro eisdem Dissertationem Parisinis typis anno 1721 edidit Ludovicus Vallée, bibliothecæ Sanctæ Genovefæ præfectus: quam compendio collectam exhibent monachi Sancti Mauri, tomo III Operum Basilii, in Præfatione § 4.

Cur vero Basilii non fuerit parenthesis illa? Ait ille libro I, adversus Eunomium num. 20: Nos autem secundum *relationem causarum*, τῶν αἰτίων σχέσιν, *Patrem Filium præponi dicimus*. Ait rursum in libro de Spiritu sancto ad Amphilochium capite 17, num. 43: *Quemadmodum se habet Filius ad Patrem, ita ad Filium sese habet Spiritus*: (utique κατὰ τὴν τῶν αἰτίων πρὸς τὰ ἐξ αὐτῶν σχέσιν.) Jam vero Basilii verba illa, *ut qui esse ab illo habeat, et annuntiet nobis*, utrumque Spiritus sancti ex *Filio* processionis modum declarant: *temporalem* scilicet *missionem*, voces posteriores: prioresque, *æternam emissionem ad exsistendum*.

Par in Cyrillo sententia occurrit in *Thesauro*, pag. 358: Necesse est, fateri Spiritum e substantia esse Filii. Nam ut ἐξ αὐτοῦ κατὰ φύσιν ὑπάρχων, *ex ipso naturaliter exsistens*, καὶ ἐπὶ τὴν κτίσιν παρ' αὐτοῦ πεμπόμενον, *et in creaturam ab ipso missus*, renovationem operatur, plenitudo et complementum nimirum sanctæ Trinitatis. Quod si ita est, Deus itaque, et ex Deo est Spiritus, et non creatura. » Quo loco naturaliter Spiritus sanctus *ex Filio* dicitur *exsistere*: et hæc exsistentia a *missione in creaturam* distinguitur; ne Græcorum cavillatio locum habeat. Id maxime evincit consecu- A tio inde illata. « Probat enim (ait Petavius libro VII, capite 5, num. 8) Spiritum sanctum *Deum esse, et ex Deo*; quoniam *exsistit ex Filio*. Nam nullam ibi mentionem *Patris* expressit. Talis ergo sit oportet *exsistentia* illa, et illa *processio*; ut per eam, ejusque vi id habeat, ut sit *Deus*; hoc est, *Dei naturam et divinitatem* accipiat ab eo communicatam, *a quo exsistit*. Prorsus igitur a Filio oritur Spiritus sanctus. »

In Basilii loco vox illa *dignitas*, qua (et non solum *ordine*) Spiritus sanctus dicitur *secundus a Filio*, prætermittenda non est: **68** neque enim absterrere quemquam debet, quasi divinitatis imminutio sit in eodem Spiritu sancto. « Siquidem in *Filio* (verba sunt Petavii) utrumque Basilius admittit, et B τάξεως et ἀξιώματος: et ambo sic interpretatur, ut *ordine secundus sit a Patre* Filius, quoniam ab ipso oritur: *dignitate* vero, quoniam *principium, et causa essendi* sit ipsi. « Hæc sunt Græca verba: Ὁ Υἱὸς τάξει μὲν δεύτερος τοῦ Πατρὸς, ὅτι ἀπ' ἐκείνου, καὶ ἀξιώματι, ὅτι ἀρχὴ καὶ αἰτία, τῷ εἶναι αὐτοῦ Πατέρα. « Quare demum, etsi nihil aliud (ad Spiritum sanctum quod attinet) expressisset Basilius; ac tametsi parenthesi clausa illa verba delerentur: sufficeret, ad Latini dogmatis auctoritatem, quod Spiritum sanctum τάξει *ordine et dignitate*, ἀξιώματι, *secundum* numeraret *a Filio*; cum ex eo illius ab hoc origo monstretur. »

(5) Alibi Nyssenum invenit, in hunc modum diserte tradentem tenendas de Deo sententias: C *Ut credatur in eo aliud causa, aliud ex causa. Tum ejus, quod ex causa exsistit, aliam differentiam intelligimus: ut aliud sit citra medium ex primo, aliud per id, quod citra medium ex primo est.* » Luculentissimum testimonium prostat in Epistola ad Ablavium. Id habes primo, non aliam in personis sanctissimæ Trinitatis esse differentiam, quam quod *altera principium sit*, altera *ex principio*: Τὸ μὲν αἴτιον εἶναι, τὸ δὲ ἐκ τοῦ αἰτίου. Cum ergo Spiritus principium esse Filii dici nequeat, necesse est, Filium esse principium Spiritus sancti. Ea rursum animadverte: *Aliud continenter* (seu sine medio), *ex primo, aliud per id quod continenter ex primo est*: Τὸ μὲν γὰρ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώ- D του, τὸ δὲ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου. Primo Filius producitur modo a Patre: ab hoc vero Spiritus, interposito Filio, seu *per Filium*.

Impietas foret, si quispiam contenderet, solum Filium proxime produci a Patre: et a solo Filio deinde Spiritum sanctum proxime effundi. Hæretici sunt, qui putabant, adnotante Augustino tractatu C. in Joannem, num. 4: *Minorem esse Filio Spiritum sanctum: quasi Filius accipiat a Patre, et Spiritus sanctus a Filio, quibusdam gradibus naturarum.* Genuinum Petavius sensum declarat citato VII libro, capite 11, num. 15: « Sed quod Pater prius originem det Filio, quam Spiritui sancto: atque inter Patrem et Spiritum sanctum necessario sit interponendus Filius; sine quo, quia

persona non esset (ut qui per paternitatem, et relationem ad Filium subsistit) neque Spiritum sanctum produceret, cum personæ propriam nullam functionem haberet. Nam quod ad *ipsam emittendi Spiritus actionem* attinet, tam ea proxime immediateque **69** est a Patre, quam a Filio : cum utriusque sit unica. » Brevi, clara, firma sententia complectitur omnia sanctus Thomas, 1 p. qu. 36, art. 3, ad 4: *Ordo non attenditur inter Patrem et Filium, quantum ad virtutem, sed solum quantum ad supposita : et ideo dicitur quod Pater spirat per Filium.*

Exponere pergit digna Nyssenus : « Porro cum *causam*, et *quod est ex causa* dicimus; nequaquam iis nominibus φύσιν, *naturam*, significamus : sed eam solum κατὰ τὸ πῶς εἶναι διαφορὰν, quæ secundum exsistendi modum est, differentiam ostendimus. » Hæc palam evincunt, Spiritum sanctum non dici ex Filio, aut per Filium esse, ac si perinde foret ac ipsum esse de essentia Filii ; sed utique illum esse ex Filii persona, ac per Filii personam, veluti αἴτιον, *causam*, aut *principium* : ex eoque, aut per ipsum accipere cum exsistentia divinam naturam. Quæ postrema nomina duo, *causæ*, et *principii*, memorata sancti Thomæ animadversionem suggerunt : parcius *causæ* vocabulo usos esse pro *principio* Latinos, ac *processionis origine*, sed utrumque Græcis perinde fuisse. Aquinatem consule in Opusculo 1, contra errores Græcorum, capite 1.

(6) « Epiphanium quoque deprehendit et multis in libris, et sæpe in unoquoque eadem affirmantem. » Innumera sunt ac luculentissima Epiphanii testimonia. Pauca accipe. In *Ancorato*, n. 67 : *Jam vero cum Christus a Patre, Deus videlicet ex Deo, creditur : et Spiritus* ἐκ τοῦ Χριστοῦ, *ex Christo ;* ἢ παρ' ἀμφοτέρων, *seu ab utroque : sicut ipse dicit Christus, qui a Patre procedit*, Καὶ οὗτος ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, *Et hic de meo accipiet.* Ubi voces illæ, *de meo*, personam Verbi respiciunt, non Patris. Ibidem, num. 71, *Filium vocat* τὸν ἐξ αὐτοῦ, *qui ex ipso* (Patre) : *Spiritum vero sanctum*, τὸ παρ' ἀμφοτέρων, *qui ex ambobus... Audi, quemadmodum Pater vere sit Filii pater, totusque lux : et Filius vere sit Patris filius, lumen de lumine : Spiritus denique sanctus Veritatis sit Spiritus*, φῶς τρίτον παρὰ Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, *tertium a Patre, Filioque lumen.* Quis inficias iverit, agi hoc loco de productione substantiæ ac personæ Spiritus sancti ?

Insignes alias non prætermiserim in eodem *Ancorato* sententias. Num. 8 ait : *Inest ergo Deus in Patre, inest in Filio, inest in Spiritu sancto : qui ex Deo pariter, et Deus est. Spiritus enim Dei, Spiritus Patris et Filii Spiritus : non compositione aliqua, quemadmodum in nobis anima corpusque conjungitur : sed* ἐν μέσῳ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, τρίτον τῇ ὀνομασίᾳ ; *Inter Patrem et Filium medius ex Patre Filioque, tertius appellatione.* Verba refero, quæ num. 73 habentur : *Igitur si a Patre procedit : et de meo, ait Dominus, accipit : quemadmodum nemo novit Patrem nisi Filius, neque Filium nisi Pater. Ita audeo dicere ; neque Spiritum novit quispiam nisi Pater et Filius*, παρ' οὗ ἐκπορεύεται, καὶ παρ' οὗ λαμβάνει, *a quo procedit, et a quo accipit, Neque Filium et Patrem novit aliquis, nisi Spiritus sanctus ; qui vere glorificat, qui docet omnia,* **70** *qui testatur de Filio,* ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ Υἱοῦ, *qui a Patre et a Filio est.* Pares, pluresque ex Epiphanio sententias luculentissimas congerebat Beccus, ac nostrates theologi afferunt, Græcorum commento de donorum et charismatum profusione omnino adversas.

(7) Hisce Patrum auctoritatibus, aliisque plurimis, quæ prostant in *Epigraphis*, instructus munitusque patriarcha Beccus, æternam ac substantialem ostendebat sancti Spiritus processionem *a Patre per Filium* : colligebatque, voces *per* et *ex* negotio in isto æquipollentes esse. Quod etiam *diserte doceri aiebat* (Pachymere loco citato adnotante), *in Opere cui Sacra Hoplotheca, sive Sacrum Armamentarium, nomen est : qui liber inter authenticos, et sane Ecclesiæ doctrinam declarantes, censeri solet.* Pro suarum partium studio hæc postrema Pachymeres adjecit verba. De auctore, ejusque opere judicium accipe Becci patriarchæ in Refutationibus, quæ exstant in *Græcia orthodoxa*, tomo II: « *Librum* sub imperio Manuelis regis (ab anno 1143 ad annum 1180), Manuelis personam induens, Andronicus munere drungarii vigilæ tunc fungens (sive præfectus vigilum), cognomento Camaterus, vir sapientia non ignobilis composuit : in quo catus ille vir, non prudenter certamen iniit, neque pro suæ sapientiæ dignitate ; quod vel proprium secutus sit arbitrium, vel dominantis jussa, vel temporis opportunitatem, vel aliquid aliud, quod mihi nondum liquet. »

In ea libri parte quæ Spiritum sanctum spectat, quinque *confictis* dogmatum principiis, *quorum nullum* (Becci verba sunt) *licet quispiam divinorum Patrum Commentaria evolvendo delassetur, a quoquam unquam assertum reperiet*, adversantium Græcorum excogitatio comprehenditur omnis. Refert ea ibidem sæpe laudatus patriarcha : *Primum ergo asserens : proprium Patris esse Spiritum producere.* Imo spiratio activa, cum nec Patri nec Filio opponatur, utrique communis est. Dici solet *proprietas*, quia non est communis tribus personis, cum tantum conveniat Patri et Filio. Non est vero *proprietas personalis*, quia personam non constituit, sed personas duas constitutas afficit, ac refert ad tertiam. *Secundum : quidquid de Trinitate asseritur, aut est unius, aut trium.* **71** Id oppido falsum evincunt, quæ adnotata sunt. Spiratio activa, sicuti non opponitur paternitati et filiationi, ita opponitur spirationi passivæ ; unde spiratio activa non est unius, non est trium, sed est duarum personarum. *Tertium : quidquid de divinis personis asseritur, aut est personale, aut est naturale.* Atqui vero jam patet, spirationem activam non esse proprie naturale quid-

piam, nec esse personale : esse tamen quid proprium, quod licet duabus conveniat personis, Patri et Filio, utpote neque paternitati neque filiationi oppositum, non est commune tribus, nempe sancto etiam Spiritui, cui scilicet relative opponitur. Hanc promit Doctor angelicus objectionem quæst. 10, de potentia artic. 4, eamque solvit ad 7, *duplex* distinguendo *proprium : alterum, quod est simpliciter et absolute, et uni soli convenit, sicut risibile homini : alterum, quod non est simpliciter, sed ad aliquid ; ut si dicatur quod rationale est proprium homini in comparatione ad equum, licet et alii conveniat, scilicet angelo.* Itaque personæ duæ, Pater et Filius, sua singulæ proprietate (quæ *simpliciter et absolute* dicitur proprietas) constituti sunt : ac sunt ἡ πατρότης καὶ υἱότης, *paternitas et filietas*, quibus integræ et invicem distinctæ Patris et Filii hypostases exsistunt. Hisce vero jam constitutis accedit alia, quæ est spirandi proprietas : eaque divinam essentiam, ac virtutem, et operationem, ut est in Patre et in Filio, sive ut est in Patre, et a Patre in Filio, consequitur et modificat : ac ita demum fit, ut unum fiat ex ambobus principium, et unus προβολεὺς spirator ; non tamen una persona. Hinc consequens illud eliditur, quo Spiritum sanctum suæ processionis auctorem fore deducunt ; quia et ipse eamdem cum Patre et Filio essentiam, et virtutem, et operationem habet. Siquidem non id præcise operationi, aut virtuti, aut essentiæ, convenit, qua essentia est, ut producat Spiritum sanctum : sed essentiæ, qua paternitate ac filiatione affecta est, quibuscum spirandi proprietas est complexa. Quæ demum spirandi proprietas tametsi *non differat secundum rem a paternitate et filiatione*, ut egregie animadvertit Aquinas in Compendio theologiæ cap. 65, *Hæc attamen differunt secundum ea ad quæ referuntur ; nam paternitate Pater refertur ad Filium, et communi spiratione ad Spiritum sanctum : et similiter Filius filiatione quidem ad Patrem, communi vero spiratione ad Spiritum sanctum.* Abunde Græci jam habent, quemadmodum hoc fieri possit, ut cum Pater et Filius duæ sint personæ, unicam tamen et singularem habeant accedentem proprietatem, in qua conveniant, et in qua unum sint idemque.

Assertum *quartum est*, quod insinuat Camaterus : *Patrem, quæ* **72** *ex se veluti causa producit, ratione personæ, non autem naturæ ea producere.* Principium distingue, quod producit : et rationem, seu virtutem, qua illud producit. Persona Patris producit Spiritum sanctum virtute spirativa : qua, cum eadem Filio insit communicata a Patre, ille etiam Spiritum sanctum producit. Sunt ergo duæ personæ, aut duo supposita, quæ una virtute producunt Spiritum sanctum : adeoque sunt unum principium. *Quintum denique, quod decernit : Spiritum ex Patre esse contigue et immediate.* Imo oppositum docentem audivimus Gregorium Nyssenum. Insigne testimonium ejus recole.

IV. Hujusmodi sententiarum indicatione, quibus ex veterum Patrum penu desumptis suam et Latinorum causam perorabat Beccus, egregiam pro eadem causa apologiam texit Pachymeres. Pro eo tamen, quo laborabat schismatis morbo, vix intelligens quæ scribebat : *locum*, ait, *accusationi sui dedisse Beccum haud sane contemnendæ :* ac si nempe, duplex ille ac Latini principium, aut duplicem Spiritus sancti causam, admitterent. « Non levis, nec vulgaris error videbatur, præter *vim principii et causæ*, quæ *in Patre* a cunctis agnoscitur, *respectu Spiritus sancti ;* etiam *Filio* attribuere *rationem principii et causæ erga Spiritum eumdem.* » Consequens istud ab adversariis inepte illatum illidebat Beccus *argumento e Græcis ducto ipsis*, quod ipse Pachymeres affert : *Annon* (inquiens) *vos quoque et dicitis, et recte dici fatemini, Patrem esse perfectum Deum, perfectum item Deum esse Filium, denique Paracletum perfectum et ipsum esse Deum ? Utrum igitur, quia inde tres esse deos videtur inferri, falso isto et respuendo corollario theologiam inquinabimus ?* Unitas ac identitas essentiæ divinæ, quæ tribus inest divinis personis, tres licet sint, eas efficit unum esse Deum. Par est exemplum in iis quæ ad extra vocantur operationes. Mundi conditor est pater, sed etiam Filius conditor mundi est, et est conditor mundi Spiritus sanctus : sed quia omnipotentia, qua conditur mundus, una inest ac eadem tribus personis, non sunt tres mundi conditores, sed unus conditor. Verum enimvero una etiam est *spiratio activa* Patri et Filio communis : adeoque duo Patris, et Filii divina supposita sunt *una causa*, aut *unum principium* sancti Spiritus.

Hæc doctrinæ Christianæ documenta inconcussa scribit Pachymeres, *ad subterfugium criminis astute* a Becco adinventa. Addit etiam *ad eumdem finem decretum fidei, legi solitum in Ecclesia die, quæ vocatur* Ὀρθοδοξίας, *Orthodoxiæ* (Dominica scilicet prima Quadragesimæ), *tribus auctum capitulis* ab eodem patriarcha **73** *cum tribus anathematismis :* « In eum, qui ut dogma fidei assereret, *Filium esse causam Spiritus :* Qui diceret, *Filium esse cum Patre concausam Spiritus* : Qui sciens communicaret, nec adjungi renueret quibusvis ita loquentibus, et credentibus. Hæc dicebat (Beccus), hæc scribebat, (ait Pachymeres), illud quoque addens : si quis inesse contenderit præpositioni διὰ, *per*, notionem causæ, audax id dictu cogitatuque fuerit. »

Subterfugium criminis nullum, nec ulla *subterfugii* species in his latet anathematismis. His imo catholica accuratissime exprimitur veritas *unius et ejusdem spirationis activæ* in Patre et Filio exsistentis. Hinc Pater et Filius duo quidem supposita sunt : sed una causa, et unum Spiritus sancti principium. Quo sensu vox διὰ apud Græcos, et *per* apud Latinos, cum indicet spirationem activam, unam eamdemque Filio communicatam a Patre, gignendo ipsum, non indicat rationem ullam causæ, aut principii, quæ competat Filio

ab ea distinctam quæ inest Patri, quamque Pater communicat Filio.

VI. Hæc docere palam coramque, hæc etiam scriptis propugnare, invicto erectoque pergebat animo Beccus patriarcha, vitam agente Michaele imperatore. Mortem is obiit, teste Pachymere in eodem Michaele libro vi, capite 36, *undecima die Decembris*, Σκιροφοριῶνος, *die Parasceve... anni* ςψϟα', 6791. Facta detractione 5508, residuus numerus est 1283. Nimirum habetur vulgaris æræ annus 1283, concurrens cum anno Græcorum Constantinopolitano 6791, inchoato a Septembri mense anni præcedentis 1282. Vita igitur decessit imperator eodem anno 1282, mense Decembri. Insignitus annus ille procedebat *cyclo solis III*, ac littera Dominicali D, quæ Parasceven, seu feriam VI, indicat incidentem in diem undecimam Decembris. Eumdem emortualem Michaelis annum mundi 6791 definiunt Nicephorus Gregoras, libro v, capite 7, num. 6, et Georgius Phranza protovestiarius in Chronico, libro i, capite 6.

Ex ea Parasceves die, seu feria sexta, quam Pachymeres notat, difficultatem promit Petrus Possinus libro iii chronologico, capite 9. Sibi nempe satis perspectam non fuisse prodit, methodum annos Græcorum Constantinopolitanos reducendi ad Julianos vulgares. Verba ejus sunt n. 2: « Est annus æræ mundi Græcorum 6791, Christi 1283, hoc est periodi Julianæ 5996, quo fuit cyclus solis iv, aureus numerus xi, indictio pariter 11, cyclus porro solis IV litteram indicat Dominicalem C, quæ cum insigniat diem duodecimum Decembris, undecimus necessario fuerit **74** Sabbatum, non autem Parasceve, sive sexta feria. Qualem tamen illo anno (Michaelis emortuali) fuisse pro certissimo et vulgo notissimo tradit Pachymeres. Igitur anno Christi 1282, mori Michaelem Palæologum oportuit, quo cyclus solis iii litteram Dominicæ indicem dedit D. Hæc enim littera diem tertium decimum Decembris afficiens, tertium retro, scilicet undecimum, fuisse sextam feriam demonstrat. Quid ergo dicemus, errasse Græcos historicos in anno mortis Michaelis, et pro 6790 sequentem 6791 indicasse? Ne cogamur hoc dicere, duplex hujus explicandæ perplexitatis suppetit ratio. Aut enim labentis jam anni 6790 et paucos duntaxat extremi Decembris dies reliquos trahentis, rationem non habendam populus et historici censentes, obitum ejus ex anno mox insequenti 6791, quo is videlicet innotuit, insigniendum putaverunt: neglecto discrimine nullius momenti ad civilem æstimationem. Aut (quod verisimilius reor) annorum mundi, et æræ suæ principium, item ut indictionis, a Septembri Græci repetebant: unde jam tum annus mundi juxta ipsos 6791 cœperat a mense tertio, cum anni Christi 1282 mensis ultimus December volvebatur. Ut vere dixerint Pachymeres, Gregoras et Phrantzes, obiisse Michaelem anno 6791. »

A Postrema hæc solutio non est *verisimilis*, aut *verisimilior:* sed verissima, ut colligitur ex methodo, annos Græcorum Constantinopolitanos convertendi in Julianos annos æræ vulgaris, quam denique ipse Possinus probe intellexit libro iii observationum chronologico in Historiam Andronici, capite 1, num. 4: « Ut anni æræ Græcorum, inquit, ad æram nostram vulgarem reducantur, perpetua methodo ex illis tollendi sunt anni solidi 5580. Tali subtractione facta, reperietur annus. Sed in his diligenter observare oportet *discrepantiam initii annorum*. Nam Græci annos suos a Septembri, sicut et indictionem, inchoant: nos vero a Kalendis Januarii. Itaque quando per methodum modo indicatam comperimus annum Græ- B corum, v. g. 6829, respondere anno Christi 1321, intelligendum id est ex majori duntaxat parte, non autem, ut alter alterum perfecte adæquet. Concurrunt enim in *octo duntaxat mensibus*, quorum primus Januarius sit. Ab hoc enim ineunt Christi anni (Juliani vulgares), quando jam a *Kalendis Septembris superioris* (anni 1320) inchoaverat annus *æræ Græcorum*, qui respondere tali Christi anno creditur (diciturque). » Mirum est, in hujusce regulæ usu, quam demum novit optime, minus accuratum exercitumque **75** se præbuisse Possinum, incidisseque in errores qui venia digni non videntur, uti jam adnotavimus.

VII. Imperium solus capessivit Andronicus. C Anxie quærebat secum, num quæ nuper circa pacem Ecclesiarum inita fuerant, rescinderet acta. Id vero ut exsequeretur, suasit amita ejus Eulogia, quam memoravimus capite 2, num. 4. Datum ab ea consilium narrat Pachymeres in Andronico, libro i, capite 2, ut ipse coram palamque *profitens, invitum se patris auctoritate ad ea probanda pertractum; nunc damnare, proque infecto habere vellet quod perperam egisset.* In hanc ille sententiam concessit, pacemque violavit. Igitur *illucescente anniversaria die Christi Domini natali* (die 25 Decembris anni 1282), *cum illo festo de more oporteret prodire Augustum et mysticum sacrificium in æde sacra palatina ritu solemni celebrari, neutrum horum est factum:* omissæque mysticæ oblationis D vera fuerat ratio, *ne patriarchæ, quem novus Augustus exauctorari volebat, in palatina recitaretur nomen inter sacra.* Hæc sunt Pachymeris verba capite 3.

Machinationes imperatoris noverat Beccus patriarcha. Consilium suum jussit ipsi renuntiari Augustus, *non contemptu aut odio* ipsius patriarchæ, sed *periculo reipublicæ*, ac *mera necessitate novi firmandi principatus.* Itaque cum *aliunde rectus esset Beccus, quemque præterea satietas jam cepisset patriarchalis honoris* (historici verba sunt capite 4) *postridie festi* (die 26 Decembris anni 1282), *descendens patriarchio, in Panachrantæ monasterium se contulit.*

76 CAPUT VI.

Josephus Galesiota iterum patriarcha promovetur ab Andronico; ac Prusam exsul mittitur Beccus, rem etiam consulente Georgio Cyprio. Sermonem is Antirrheticum scribit contra Becci blasphemias, ut aiebat. Orationem Beccus reponit, quæ perperam inscripta videtur oratio secunda in Tomum Cyprii. Hujusce asserta cum Becci refutatione, nostrisque animadversionibus. Quid sit missio personarum, et in quo propria ejus ratio posita sit, latiore sermone enucleatur. Locus expenditur homiliæ de Spiritu sancto sub Joannis Chrysostomi nomine.

I. Cœptæ Pachymeres narrationi insistens, capite 5, sic ait : *Ejusdem mensis* (Decembris anni 1282) *post diem tricesimam, sub vesperam, impositus gestatorio Josephus tantum non exanimis, multis utrinque comitantibus, et certatim acclamantibus faustum reditum, cum hymnis et plausibus hominum, inter increbrescentes tinnitus campani æris, in ædes patriarchales reportatur.* Tum vero in ejusdem Josephi communionem reeepti ecclesiastici viri, *mensis Januarii quinta sub vesperam* (anno 1283) *imminente Theophanio festo*, ut ait Pachymeres capite 7.

Sine mora synodus coacta, eodem adnotante capite 8, cui *præsens aderat magnus logotheta* (Theodorus) *Muzalo : præsens insuper Georgius Cyprius, et rhetor Holobolus : assidebatque præterea monachus Theodosius Saponopulus, qui ex ordine protonotariorum imperatoris in vitam monasticam transierat : aliique demum assistebant plurimi.* Ad hunc Saponopulum, et ad Muzalonem plures in Apographo, quod habeo, codicis Lugduno-Batavensis exstant Cyprii epistolæ. Contra Beccum delatæ accusationes, et contra alios, præcipuos cum illo duarum Ecclesiarum concordiæ auctores. Beccus ipse in synodum advocatus : missusque demum Prusam exsul in Bithyniam.

II. Per hæc tempora Georgius Cyprius, aut priore mutata sententia, aut certe deposita simulatione, catholico dogmati, et patriarchæ Becco adversabatur. Memorato in codice Lugduno-Batavensi ejusdem *Sermo* exstat ἀντιῤῥητικὸς κατὰ τῶν τοῦ Βέκκου βλασφημιῶν, *Antirrheticus contra Becci blasphemias.* Hæc adduntur in codice Vindobonensi verba, Ἐκδοθεὶς πρὸ τοῦ ψήφῳ Θεοῦ εἰς τὸν πατριαρχικὸν ἀνελθεῖν, *ab ipso editus, priusquam thronum Constantinopolitanum* **77** *gratia Dei ascenderet.* » Animadversione digna sunt Gregoræ verba libro VI, capite 2, num. 2 : *Cum velut in humidioribus lignis vermes nascuntur, ita etiam in ambitiosis ingeniis æmulationis et invidiæ stimuli vulgo exsistant contra ejusdem professores artis, in eo præsertim genere in quo maxime elaborant : sic Gregorium patriarcham angebat vivida illa ingenii et facundiæ vis, quæ in Becco erat : eique haud ferendum videbatur, si solus ipse* (Cyprius) *inter illius ætatis Græcos celebris, et inter patriarchas quoque eruditos celebrem se fore sperans, illius* (Becci) *in disputationibus eloquentia superatus, tanto honore fraudaretur. Qua de causa relegationem ejus non parum promovit.* Hæc anno 1284 contigerunt, promovente Becci relegationem in arcem sancti Gregorii ipso Cyprio jam patriarcha. Sed hæc eadem Cyprii invidia, qua is patriarcha initiatus ferebatur in Beccum, movisse videtur ipsum, ante dignitatem indeptam, ut eloquentiæ suæ vires, quibus nimium fidebat, contra insignem æmulum, experiretur in *Sermone Antirrhetico*, quam memoravimus.

Incipit vero : Οὐκ ἔγωγε θαυμάζω, φιλότης. Ad amicum sermo directus est : quem circa finem vocat Demetrium. Verba sunt : Ταῦτά σοι, ὦ φίλε Δημήτριε, ἐσχεδίασται πρὸς τὰ προτεθέντα· βραχέα μὲν, τοῦ καιροῦ κατεπείγοντος· *Hæc tibi, amice Demetri, ad proposita ex tempore facta sunt : brevia quidem, tempore urgente.* Inter Epistolas abs Cyprio nondum patriarcha scriptas occurrit *Thessalonicensis D. Demetrius*, itemque *monachus D. Demetrius.* Libelli scribendi causam verba illa aperire videntur, quæ leguntur sub initium : Οὐκ ἂν ἄλλοις τοῦ καθάπτεσθαί μου δικαίως παρέξω καιρόν· *Non etiam aliis me juste perstringendi occasionem præbuero* (ipse videlicet Cyprius).

Suo in opere totus est, ut sanctorum Patrum, præcipueque Cyrilli, ac Nysseni, et Basilii sententias, quas Beccus opponebat, suas traheret in partes : processionemque Spiritus sancti *a Patre per Filium* offuciis illis attenuabat, quas a Pachymere memoratas narravimus ; eas a Patribus usurpatas voces opponens, φανέρωσιν, ἀνάδειξιν, χορηγίαν, πέμψιν τοῦ Πνεύματος παρὰ τοῦ Υἱοῦ, *manifestationem, ostensionem, præbitionem, missionem Spiritus a Filio.*

III. Diu hæc Joannem Beccum latuit opella. Ut sibi innotuit, eam refutavit oratione quæ tomo II *Græciæ Orthodoxæ* prostat, inscribiturque *secunda in Tomum Cyprii et novas ejusdem hæreses.* Theodorum, cui etiam prima nuncupata legitur oratio, sic admonet Beccus num. 1 : *Quæ prius occurrerunt, illa prius* (in oratione, quæ prima numeratur), *oppugnavimus : quæ vero secundo in* **78** *nostram cognitionem venerunt, hac posteriori contradictione rejicimus.* Et infra : *Quæ vero ipse... nova eructat dogmata, a Dei Ecclesia prorsus aliena, ex oratione* (Antirrhetica scilicet, de qua nunc agimus) *quam ille primus nobis contradicens concinnavit, præsecantes in medium adducemus.*

In hac Becci oratione ea omnino refutantur quæ Cyprius habet in *Sermone Antirrhetico*, eodem assertionum ipsius Cyprii asservato ordine, eisdemque verbis exscriptis, quæ prædicto in sermone leguntur. Tomus ille, quem Andronico Augusto jubente confectum a Cyprio infra narrabimus, sancti Joannis Damasceni testimonia, quæ Beccus opposuerat, eorumque conciliationem maxime spectabat : qua de re nihil occurrit omnino in *Sermone Antirrhetico*, neque in locis a Becco decerptis, ac secunda in illa oratione refutatis. Hinc evinci videtur, perperam prædictam inscribi orationem *in Tomum*

Cyprii. Hæc anonymus interpres cujus Latina versio Lugduno Batavorum ad nos transmissa est, si novisset, nitidiorem utique *Sermonis Antirrhetici*, subsidium Allatio præstante, Latinam interpretationem adornasset. Sed etiam doctissimus Allatius, Sermonem hunc si expendere eidem licuisset, diligentiore crisi de *secunda* illa, quam vulgavit *oratione*, judicasset.

IV. Georgii Cyprii asserta profero præcipua, quæ habentur in *Sermone Antirrhetico*, cum Becci refutationibus. His animadversiones addo, ex Thomæ Aquinatis doctrina plerumque desumptas.

(1) *Spiritus sanctus, cum dicitur ex essentia Patris, recte pieque et ex essentia Filii dicetur : una siquidem est, et uti essentia, nullam divisionem admittit. Et quod una est, qui ex essentia Patris Spiritus esse affirmatur, et ex essentia Filii exsistere asseritur. Non propterea tamen Spiritus ex hypostasi Filii erit; licet asseveranter ex essentia, et hypostasi Patris dicatur.* « Magis ergo pium esset, te judice (verba sunt Becci), si et *ex sua ipsius essentia* Spiritus diceretur. Id enim si vere demonstretur, vere auditori suadebit, nullam ob aliam rationem, sed tantummodo *ob unitatem essentiæ Patris et Filii*, ex utriusque essentia Spiritum dici... Quare vero dicito, quæso, quod *ex essentia Patris, et ex hypostasi illius* dicitur? Quod vero *ex essentia Filii, ex hypostasi illius non dicetur ?* » Nicæni Patres, de Filio adversum Arianos agentes, utrumque expresserunt in Symbolo, Filium *esse ex Patre*, et *ex substantia Patris :* ac sane qui primum dicit, dicit et alterum, et e converso. Cur ergo non eadem militet de Spiritu sancto ratio, quem Patres docent *esse ex Filio* et *per Filium*, et esse *ex substantia* vel *essentia* **79** *Filii?* Id in Filio asserebant una voce Patres, ut Filium ostenderent verum Deum, minime a Deo factum ex non exstantibus : id etiam de Spiritu sancto dici oportet, ut unus cum Patre et Filio Deus asseratur. Eo vel maxime demum, quod res una est, et simplicissima in Patre, et in Filio *essentia*, et *hypostasis :* ut nihil sit aliud *persona*, quam *essentia subsistens ;* unde ex essentia non potest esse persona quæpiam, quin sit ex eadem persona, cujus est essentia. Sanctus Thomas, libro IV, *Contra gentes*, capite 24, num. 3, hanc refellit Græcorum objectionem, inquiens : « Joannis XVI, dicit Filius de Spiritu sancto : *Ille me clarificabit, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis*. Non autem potest dici, quod accipiat *id quod est Filii*, non tamen *a Filio :* ut puta si dicatur, quod accipiat *essentiam divinam*, quæ est Filii, *a Patre*. Nam subditur : *Omnia quæcunque habet Pater, mea sunt : propterea dixi vobis, quia de meo accipiet*. Si enim omnia, quæ Patris sunt, et Filii sunt, oportet quod auctoritas Patris, secundum quam est principium Spiritus sancti, sit et Filii. Sicut ergo et Spiritus sanctus accipit de eo quod est Patris, a Patre : ita accipit de eo quod est Filii, a Filio (divinam scilicet naturam ab utroque). » Eadem habentur in Opusculo I, contra Græcorum errores.

(2) *Licet* (ait Cyprius) *divinam hypostasim dividimus ab essentia at non carnea, crassaque divisione essentiam ab hypostasi partimur; neque alteri ab altero sejuncto propriam exhibemus exsistentiam. Tantummodo ea sola ratione sejungimus, quæ sejungi natura sua apta non sunt.* Ita sane. At si hæc non fuerit nisi per cogitationem distinctio; « Quomodo ergo progressus Spiritus sancti ex essentia Filii fuerit, si ex essentia absque hypostasi progreditur? » Persona namque, aut hypostasis Filii nihil aliud est, quam essentia subsistens in Filio, aut filiationis respectu affecta : quæ filiatio per activam spirationem refertur ad Spiritum sanctum. Vide caput 5, num. 3 (7).

(3) *Quod si causam in essentiam referas, et non in hypostasim ; quomodo Pater potius duorum causa erit, et non etiam ipsa mutuo sui ipsius causæ erunt, et Patris, cum unum æque sint prorsus secundum essentiam?* « Hic primum dicimus : si causam in essentiam quis non deferat, undenam aliunde eorum quæ ex causa sunt, cum causa consubstantiale colligetur?... Nulla cogit necessitas propter *essentiam in omnibus similem* horum trium, communem facere etiam causalis paternæ essentiæ fecunditatem : cum personarum proprietates et *secundum essentiam* singulis inesse creduntur, **80** si nullum in illis accidens, neque deforis adveniens, et essentiæ per omnia simile non deperditur. » Rem sanctus Thomas mirifice illustrat in I, dist. XI, quæstione 1, art. 3 : « Pater, et Filius spirant Spiritum sanctum, in quantum sunt unum in *potentia spirativa*. Potentia autem spirativa dicit *aliquid medium* inter *essentiam* et *proprietatem :* eo quod dicit *essentiam sub ratione proprietatis*. Sic enim actus notionalis (vel generatio, vel spiratio activa) ab *essentia* egreditur : non sicut ab *agente* (quod agit), sed sicut ab eo, *quo agitur*. Generatio enim non egreditur ab essentia, in quantum est essentia, sed in quantum est paternitas. Et si ista duo, scilicet essentia et paternitas, differrent in divinis, egrederetur ab utroque generatio ; sed a paternitate immediate, et ab essentia sicut a primo principio. Similiter dico, quod *spiratio* egreditur ab *essentia*, non sicut a *spirante*, sed sicut a *principio spirationis :* in quantum habet rationem alicujus notionis, quæ est communis Patri et Filio, quæ dicitur *communis spiratio*. Et ita spirativa potentia dicit essentiam sub ratione talis proprietatis. Et ideo dico, quod procedit Spiritus sanctus a Patre, et Filio : in quantum sunt *unum in essentia, et in aliqua notione*, scilicet communi spiratione. » Ita scilicet Beccus loco citato rem hanc intelligebat, exponebatque.

(4) *Multa sunt illius, ex aliquo, significata... significat enim id quod ex aliquo subsistit, et essentiam consequitur... Notat etiam ex Consubstantiali manifestationem, et quasi ostensionem : qua ratione*

dicimus, Dominum naturam ex nobis assumpsisse, A *aut nobis consubstantialem.* « Verum enimvero quid *ex aliquo essentialem productionem aptius repræsentabit* (manifestabit, ostendet), nisi illud (nempe), *hoc* quid ex hoc naturaliter exsistere, et essentialiter? Præterea aut commune est Patri et Filio, manifestari et ostendi ex utroque Spiritum sanctum; cur non etiam utrique commune fuerit, Spiritum sanctum ex utroque subsistere, et exsistere? Aut subsistendi et exsistendi notionem si solum ad Patrem referas; cur etiam ostendendi et manifestandi notionem soli Filio non addicas? Sed non concedes... Denique ex nostra natura facta Domini manifestatio, et ostensio prorsus innuit illius exsistentiam secundum hominem... Hæc itaque si ita se habent; etiam ex Filio Spiritus manifestatio et ostensio repræsentabit ejus ex Filio exsistentiam. » Superiore capite num. 3 (1), nonnulla Patrum testimonia indicavimus, quibus Divinarum personarum emanationes appellantur *effulgentiæ, explendescentiæ,* nempe *ostensiones,* et *manifestationes.* Hinc frequentissimæ **81** Patrum sententiæ, quæ tum Verbum, tum Spiritum sanctum vocant lumina, imagines, sigilla, characteres, ac facies: Patris utique Filium, et Filii Spiritum sanctum. Germanum declarat sensum sanctus Thomas in Opusculo I, contra errores Græcorum.

(5) *Ex patre Cyrillus scribit, Spiritum progredi veluti ex ore, et fonte Patre.* Hæc vero sunt, quæ Spiritus sancti processionem etiam a Filio de- C monstrant. « Etenim si qui ex ore Patris progreditur Spiritus, et Pater os sit; ex Patre exsistentiam habet, apertum remanet, Spiritum sanctum, qui *Spiritus ori Dei* dicitur, ex Filio esse et exsistentiam habere... Si vero quia *fons Spiritus* est Pater, propterea ex Patre Spiritus est: quare non et a Filio, cum eædem Scripturæ (Patresque) *fontem* ejusdem Spiritus *Filium* deprædicant? » **Præsto sunt Cyrilli a Cyprio laudati testimonia. Is enim libro in Joannis evangelium ad septimi capitis comma 38, Christum esse *fontem* docet, et Spiritum sanctum *aquam* interpretatur: idque ad ejusdem sancti Spiritus *naturam* referendum esse, adnotat dialogo VII, de sancta Trinitate circa finem. Alios enumerat Patres Petavius libro VII, cap. 4, quibus ii accensendi sunt, qui Spiritus sancti processionem a Patre et a Filio verbis declarant, quæ aquæ de fonte manantis eruptionem exhibent: cujusmodi sunt ἀναβλύζειν, προχεῖσθαι, προϊέναι, *scaturire, profundi, prodire.* Alias, plurimasque apud eumdem Petavium, capite 5, sententias consule, queis *odor, vapor* et *qualitas substantiæ Filii* dicitur Spiritus sanctus, itemque *flatus, et halitus oris;* ac demum *operatio ejusdem.* Longe antea hæc vidit, et expendit omnia sanctus Thomas in Opusculo contra Græcos.**

(6) *Non est propositum Nysseno, Patrem processione Spiritus spoliare: spoliaret vero, si eam in Filium immutaret.* Nulla locum habet immutatio, quæ sit per divisionem: Scripturæ namque persuadent, quidquid *ex Patre per Filium* dicitur, *ex uno Deo* esse, et dici. » Virtus spirativa, quæ est in Patre, a Patre communicatur Filio, manens una et eadem in utroque.

(7) *Sed ex Filio Spiritus procedens, ex Patre non procederet: sed potius generaretur, si et Filius, ex quo Spiritus, ex Patre generatur.* Nondum intelligo quid ad veritatem ista faciant. Quid enim impedit nos contra opponentes dicere: Si *per Filium* procedit Spiritus sanctus, non ex Patre procederet, sed potius generaretur? » Difficultatem, si qua est, Thomas exhibet, quæst. 10, de potentia, art. 4, num. 2. *Si Filius est principium Spiritus sancti, aut hoc habet a se, aut ab alio. A se non habet: non enim* **82** *Filio, in quantum Filius est, convenit esse prin-* B *cipium, sed magis a principio. Si autem habet a Patre, oportet quod hoc modo sit principium, sicut Pater. Pater autem est principium per generationem: ergo Filius erit principium Spiritus sancti per generationem.* Egregium accipe Thomæ responsum ad 2. «Dicendum, quod Filius hoc habet a Patre, quod ex se Spiritum sanctum emittat: unde et eodem modo convenit si, sicut et Patri. Sed Pater non est *principium* divinæ personæ *uno tantummodo,* sed duobus: scilicet per *generationem,* et *spirationem.* Unde non potest concludi, quod *Filius* sit *principium Spiritus sancti per generationem:* sed est fallacia consequentis; et præcipue cum nec etiam Pater sit principium Spiritus sancti per generationem. »

(8) ***Propter nominum constructionem solam, quæ post Filium appellationem Spiritus affert; et propter relativas appellationes, Patris et Filii, nullum medium inter sese admittentes: contiguus*** **(Filius)** ***et per contiguum*** (Filium Spiritus sanctus) ***a sancto*** (Nysseno in Epistola ad Ablavium) ***dictus est . . . non propter consequentiam exsistentiæ.*** At enim Nyssenus talia sanciens (divinas nempe personas nulla re alia differre invicem, nisi ratione causæ **sive principii, et ejus quod ex principio est; ac rursus ejus quod proxime est ex primo, et ejus quod est per illud quod proxime est a primo), adeoque Patrem a Filio dividens *causa* (seu ratione causæ, et ejus quod** D **est a causa): Filium deinceps a Spiritu, quod *contigue* ipse, *per illud quod contiguum est* iste; manifeste demonstrat *exsistentiæ consequentiam,* non solam nominum constructionem. » Nysseni verba expendens Aquinas in Opusculo I contra Græcos: *Patet ergo,* ait, *quod per primam differentiam Spiritus sanctus, et Filius a Patre distinguuntur: per secundam autem distinguitur Spiritus sanctus a Filio; quia scilicet Filius a Patre procedit non per Spiritum sanctum, sed Spiritus sanctus per Filium.* Ullus vero ne irrepat error, præ oculis habenda ejusdem Thomæ doctrina in I, dist. 12, quæst. 1, artic. 3: « Dicendum, quod omne medium aliquo modo distinguitur ab his, inter quæ medium dicitur. Cum autem in *Spiratione* Pater et Filius sint *duo spirantes,* in quantum sunt *unum in potentia***

spirativa; possumus loqui de *actu spirationis* per comparationem *ad ipsos spirantes:* vel *ad principium spirandi*, sicut virtutem cujus sit spiratio. Si autem consideremus *ipsum principium*, scilicet potentiam spirativam, cum in hoc non distinguantur Pater et Filius: non potest dici spiratio esse a Patre mediante Filio. Si autem consideremus *ipsos spirantes*, qui distincti sunt, et secundum hoc præbent **83** suppositum spirationi: sic est ibi *mediatio*, secundum quod est ibi *ordo naturæ;* quia Filius est ex Patre, et Spiritus sanctus simul a Patre et a Filio. » Cur vero Nyssenus, cur alii Patres frequentius dixerint, Spiritum sanctum esse a *Patre per Filium*, sive *per eum qui proxime est a primo?* Rationem sæpe dictam affert Aquinas ibidem ad 1: « Per hoc, inquiens, quod dicitur Spiritus sanctus procedere *a Patre per Filium*, designatur *auctoritas in Patre respectu Filii:* quia Filius habet a Patre, quod Spiritum sanctum spiret. Ex hoc autem non ponitur *mediatio* aliqua, nisi ex parte suppositorum, quæ distinguuntur per hoc, quod *unum est ab alio:* ratione cujus in uno est auctoritas respectu alterius. »

(9) *Sed esto: non exsistentiam ipsam, sed per Filium Spiritus emicationem, sive effulsionem in dictione (per illud quod contigue est) doceant* (Gregorius Nyssenus). Ego vero *effulsionem*, sive *emicationem* Spiritus *ex Patre per Filium*, fateri nunquam effugerim; dummodo illa *naturalem exsistentiam* notet... Si vero (Cyprius) *voluntatem*, et *consilium* intelligat, quemadmodum *suppeditationes, missiones, dationes*, et quidquid aliud ad convellendam exsistentiam ab eodem producitur; sequantur hi, quibus hæc complacita sunt. » Jam sæpe adnotatum, divinarum personarum emanationes, utique ad exsistendum, vocari *effulsiones*, et *emicationes*. Quæ namque persona procedit, personam exprimit, ac manifestat a qua procedit. Quo sensu Spiritus sanctus dicitur *imago Filii*. « Constat autem (verba sunt sancti Thomæ in opusculo citato), quod imago deducitur ab eo cujus est imago. Ex hoc ergo, quod Spiritus sanctus est *imago Filii*, sequitur quod Spiritus sanctus sit a Filio. Posset autem aliquis dicere: quod est imago Filii, in quantum *assimilatur* Filio *secundum aliquem affectum*, quem facit, sicut et Filius: vel quia *est a Patre, sicut et Filius*. Sed hoc excluditur per auctoritates sanctorum, qui Spiritum sanctum dicunt *naturalem Filii imaginem esse*. Non enim potest dici *imago naturalis* Filii Spiritus sanctus, nisi in quantum *secundum naturam* Filio assimilatur, accipiens a Filio naturam. Semper enim oportet, quod forma imaginis proveniat a forma ejus cujus est imago. » Veteres Patres, qui Spiritum sanctum vocant *sinceram, exactissimam, naturalem Filii*, itemque *Patris imaginem, similitudinem, assimulationem*, recenset sanctus Thomas ibidem capite 10, quo etiam loco germanum declarat sensum: *Possumus dicere*, in-

A quiens, *Spiritum sanctam esse imaginem Patris, et Filii; ita quod per imaginem nihil aliud intelligatur,* **84** *quam exsistens ab alio, et ejus similitudinem gerens. Si autem per imaginem intelligatur aliquid exsistens ab altero, et ex ipsa suæ originis ratione habens quod similitudinem gerat ejus a quo exsistit, in quantum ab altero, ut Filius genitus, velut verbum conceptum: et sic solus Filius dicitur imago... Sed hoc in Spiritu Dei verificatur propter divinæ essentiæ unitatem, et simplicitatem: ex qua oportet, quod quidquid est in Deo, sit Deus.* Atqui vero satis est, qualemcunque rationem imaginis accommodari Spiritui sancto non posse, nisi ab illo naturam et exsistentiam accipiat, cujus imago dicitur.

(10) Hæc sunt præcipua in *Antirrhetico* Georgii

B Cyprii *Sermone* asserta, quæ Joannes Beccus patriarcha, sua in oratione citata expendit, ac refellit. Addere alia nonnulla licet, quæ ibidem Cyprius disserit. Illud primum profero: quod *a Patre perfectus procedit Spiritus sanctus. Cur addi debeat etiam Filius?* Hanc sæpius oppositam egregie solvit difficultatem Thomas. Sic ait in I dist. 11, quæst. 1, art. 1 ad 9: « Dicendum, quod *Pater perfecte spirat Spiritum sanctum*. Sed quia omnis perfectio Patris communicatur Filio, quæ *non repugnat suæ proprietati* (cum ratio nulla distinguat inter eos, *nisi originis relatio*), oportet, quod sicut communicat sibi perfectionem divinitatis, ita etiam *perfectionem spirandi*. Unde non est *propter imperfectionem Patris*, quod Filius spiret: sed *propter*

C *perfectionem Filii*, qui habet totam perfectionem Patris. » Paria sunt, quæ habentur quæst. 10, de potentia, art. 4 ad 20. et I. P. quæst. 3, art. 12 ad 6.

(11) Multiplices Patrum locutiones, quibus processio Spiritus sancti exprimitur, ita passim jubet Cyprius interpretandas, ut Spiritus quidem *consubstantialitas* uti cum Patre, ita cum Filio intelligatur, sed una *ex Patre origo:* quo pacto duo fratres dicuntur consubstantiales, quorum tamen alter ab altero non oritur. Quinimo Basilii sententia videtur in epistola 52, ad Canonicas: *non dici consubstantialia, quæ fratrum inter se rationem habent, ut quidam existimant: sed cum causa, et id quod ex causa exsistentiam habet, ejusdem sunt*

D *naturæ, consubstantialia dici.* In hujusque testimonii sensu enarrando theologi non conveniunt. Petavius lib. VII, cap. 4, num. 12, ita Basilii verba explicat: ut illum ea proprie *consubstantialia* dicere existimet, quæ originis habitudine junguntur: cætera vero minus proprio, ut duo fratres. Monachi Sancti Mauri, in Præfatione ad tomum III, § 5, num. 1, putant, hoc sanctum Patrem non inficiari loco, quod alibi asseverat, *homines esse inter se consubstantiales:* sed eos tantum refellere, qui *consubstantialis notionem* rebus inter se fraterna cognatione junctis **85** ita proprie attribuebant, ut divinis aptari non posset. Utroque sensu permisso, invictum stat argumenti pondus. Consule quæ latius ibidem disseruntur, § 4, num. 3.

(12) Alia demum est argumentatio Cyprii, quæ vocibus innititur. Docent Scripturæ (ait ille) Spiritum sanctum *procedere a Patre:* a Filio vero, aut per Filium *spirari, emanare, effluere, profundi, explendescere*, docent Patres. Nimirum ad ejus æternam originem, ait ille, pertinet processio: temporalem missionem ejus indicant aliæ voces. At hujusmodi etiam vocibus æternam ac substantialem exponi originem Spiritus sancti, quæ *processio* dicitur, evincit sanctus Thomas. Ejus accipe verba in opusculo I: « Ex præmissis (vocibus) *de necessitate sequitur*, quod Spiritus sanctus *procedat a Filio*. Verbum enim *processionis* inter omnia, quæ ad originem pertinent, magis invenitur esse commune, et minus modum originis determinare. Quidquid enim *quocunque modo* est ab aliquo secundum consuetum modum loquendi ab ipso *procedere* dicitur: sive sit ab eo *naturaliter*, sicut Petrus dicitur a suo Patre processisse: seu *emanasse*, sicut spiramen procedit a spirante: seu *effluxisse*, sicut fluvius procedit a fonte: sive *artificialiter*, sicut domus procedit ab artifice: seu *localiter* tantum, sicut sponsus dicitur de thalamo procedens. Non autem quidquid *est ab alio quocunque modo*, potest dici *spirari*, vel *generari*, vel *fluere*, vel *mitti:* et propter hoc verbum *processionis* etiam origini divinarum personarum est magis accommodum; quia divina per communia melius, quam per specialia designantur. Ex quocunque ergo eorum quæ sunt ostensa: scilicet quod Spiritus sanctus *exsistit a Filio*, vel *fluit*, vel *spiratur*, vel *emanat;* de necessitate concluditur, quod Spiritus sanctus a Filio procedit. » Nempe tum *processionis* vox, tum aliæ voces *emanationis, spirationis, effluxus, profusionis, exsplendescentiæ*, similesque originem significant alicujus, quod procedit, emanat, spiratur, effluit, exsplendescit: at voces istæ posteriores modum quemdam originis determinatum exhibent, communiorem significat vox prior processionis, quacunque contingat ratione. Origo Spiritus sancti proprio certoque nomine caret, cujusmodi est *generationis* vocabulum, quo Filii originem appellant sacræ Scripturæ. Hinc eam Scripturæ, Patresque vocibus variis circumscribunt: quæ demum id commune vocabulum *processionis*, ad originem in divinis explicandam aptissimum, rediguntur. Hinc vero cum passim Scripturæ Patresque doceant, Spiritum sanctum accipere de Filio, et a Patre, Filioque, sive per Filium emanare, spirari, profluere, profundi, exsplendescere; **86** *ex his de necessitate concludendum* Aquinas admonet, *quod Spiritus sanctus a Filio procedit*.

V. Sed vel ipsa demum temporali ejusdem missione, qua nimium abutuntur Græci, æterna ac substantialis origo, seu processio Spiritus sancti a Patre et a Filio, vel per Filium ostenditur. In hac temporali missione *personam* distingue, quæ *mitti* dicitur: ac terminum, sive opus, donumque creatum, cujus ratione *missa* persona *novo quodam modo in iis incipit esse*, ad quos mittitur. Opus istud, donumque creatum communi quidem operatione efficit sanctissima Trinitas: sed ejus ratione specialem præsentiam obtinet persona, quæ mittitur: v. gr. persona *Filii* humanitate assumpta, et persona *Spiritus sancti* in anima per gratiam, ut paulo fusius infra dicendum. Hanc *missionem* referre totam ad opus externum, res est absurdissima: cum sacræ Scripturæ passim et *Filium* mitti doceant, et *Spiritum sanctum*. Quatenus ergo *missio* refertur ad *personam* divinam, ea est æterna: et quatenus ad exterius opus refertur, temporalis dicitur; unde futuro tempore dicebat Christus: *Spiritum sanctum mittam vobis*. Prior illa *missionis* consideratio non est *imperium*, quomodo servi mittuntur a dominis: non est *consilium*, aut simile quidpiam, quomodo ægroti mittuntur a medico ad sumendam medicinam, aut quomodo a sapientioribus mittuntur ad lectionem qui edocentur: erit ergo *naturalis productio*, quomodo arbores mittere dicuntur radices, et emittere flores. Hoc sensu ab æterno Filius, quoad ejus incarnationem, mittitur a Patre, quia ab æterno nascitur, naturam hominis tempore statuto assumens; et a Patre Filioque mitti Spiritum sanctum nihil aliud est, quam ipsum ab utroque procedere, externum aliquod opus in tempore efficientem. Uno verbo, *missio* nihil aliud est, quam æterna productio, communicatioque naturæ: in qua illud est, ut in tempore opus aliquod externum appareat, quod personæ missæ tanquam peculiare ascribitur. Doctissimi Petavii verba usurpamus. Hæc utique vera ac propria est *missionis* notio, qua soli Filius, et Spiritus sanctus divinis in eloquiis *missi esse* dicuntur: ac *Pater nusquam legitur missus*, ut ait Augustinus, libro II, *De Trinitate*, capite 5. Hinc beatissimi Cyrillus, et Basilius temporalem Spiritus sancti missionem edisserunt, veluti ex æterna processione consequentem. Ait iste lib. III, *Adversus Eunomium*, num. 1: *Ut qui* (Spiritus) *esse ab illo* (nempe Filio) *habeat, et ab ipso accipiat: et annuntiat nobis.* Ait ille in *Thesauro*, pag. 358: *Ex ipso* (Filio) *naturaliter exsistens* (Spiritus) *et in creaturam ab ipso missus*.

87 Quod si demum exteriori solummodo operi notio *missionis* alligetur; vel si in missione id unum consideretur, quod est esse principium effectus, cujus ratione persona aliqua mitti dicitur; hæc utique primum impropria, ac nimis late sumpta *missionis* ratio est: ac deinde propriam illam, quam enucleavimus, satis indicat; cum in hac etiam missione impropria nusquam Pater legitur missus, missi vero dicuntur Filius et Spiritus sanctus. Cur vero? Quia Pater a nullo est, ab alio Filius et Spiritus sanctus procedunt. Quo sensu Filius, cum carnem assumpsit, non a Patre solo, sed etiam a Spiritu sancto missus dicitur; quod hic una cum Patre, imo et cum Filio, externum illud opus elaboravit: ac cæteroqui Filius est persona procedens. Quo etiam sensu non dubitavere Patres ita loqui, ut Filius a seipso, et etiam Spiri-

tus sanctus a seipso mittatur. At *missionem* accipientes Græci pro sola donorum largitione, sive pro sola operis externi efficientia, eludunt sine dubio Scripturas, quæ passim docent, Filium, hoc est *personam Filii*, mitti a Patre : et Spiritum sanctum, hoc est *personam ejus*, a Patre mitti, et a Filio. Ratio præterea haud unquam conveniens ac solida præsto illis fuerit, qua declarent, cur in divinis eloquiis ac tota Patrum traditione, nonnisi persona procedens ab alia, mitti enuntietur? Hæc docet omnia latissime Dionysius Petavius, libro VIII, *De Trinitate*, ac brevi sententia Aquinas in prima Summæ theologicæ parte, quæst. 44, art. 8.

Missionem illam divinarum personarum proprie dictam ita demum accipe, ac intellige. Rebus omnibus inest, et adest intime Deus *per essentiam, et præsentiam, ac potentiam*: idque habet a Deo patre Deus Filius, et habet a Patre et Filio Deus Spiritus sanctus. Per charismatum elargitionem novus consurgit veluti præsentiæ modus, qui magis minusque specialis est pro dati charismatis præsentia. Hinc Spiritus sanctus, a Patre et a Filio missus, novo modo *absolute et simpliciter* inesse dicitur et habitare in iis qui gratiæ sanctificantis charisma accipiunt: sed etiam novo aliquo modo per fidem est in fidelibus peccatoribus, et per dilectionem in pœnitentibus, *secundum quid*, ut inquiunt, *et imperfecte*. Verum enimvero cum ipso Spiritu sancto, qui mittitur, communem habent Pater etiam et Filius novam ipsam præsentiam, et inhabitationem ratione doni concessi, quod simul ad extra tota operatur sanctissima Trinitas. At rursum in prædicta præsertim per gratiam sanctificantem inhabitatione justis in hominibus quidpiam etiam inveniri, quod proprium sit personæ Spiritus sancti, veluti specialis quædam substantiæ ejus ad animam justi applicatio, frequentius **88** docent theologi; ac luculentissime disserunt Sylvius in Primam partem sancti Thomæ et Petavius loco citato.

Hanc missionem proprie dictam, in eaque præcipuo modo comprehensam divinæ personæ, quæ mittitur, productionem aut processionem ab altera, validissimis argumentis ætate sua contra suos gentiles tuebatur Joannes Beccus, pluribusque Patrum testimoniis confirmat in *Epigraphis*, sive *Sententiis*, capite 8, eos utique refellens, qui *cum audirent Spiritum sanctum ex Filio etiam emanare atque prodire, non divinam Spiritus naturam ex divina substantia naturaque Filii oriri atque emanare insulse garriebant: sed spiritale quoddam donum illius, qui digni sunt, supervenire*. Adversum hæc disputavit quidem postea Gregorius Palamas: sed hunc Bessario late refutavit in synodo Florentina sessione 25, capite 8. Pauca, eaque egregia ac disertissima, decerpo. « Quid tu tandem intelligis, cum audis a *Filio Spiritum mitti?* Perspicuum est enim, te vel invitum *personam illius* intelligere: neque enim *non subsistens gratia* mittitur . . . Sed hoc ipsum, *quod mittitur*, divina natura est, et subsistens, ac Spiritus persona, quæ Trinitatem complet . . . Etenim Christus *eumdem* se missurum dicit esse *Spiritum, qui a Patre procedit:* neque alium se missurum quidem ait, alium vero Patrem esse missurum. *Cum enim*, inquit, *venerit Paracletus, quem ego mittam vobis a Patre, Spiritum veritatis qui a Patre procedit*. Hoc autem vel grammatici ipsi ita conceperint: *cum venerit Paracletus, qui a Patre procedit, quem ego mittam vobis;* ut perspicuum sit, eumdem ipsum ab illo missum iri, qui a Patre procedit. Si igitur persona Spiritus sancti a Patre procedit, hanc et Filius mittit. Quod si *gratiam minime subsistentem* Filius mittit; etiam a Patre non Spiritus, sed gratia procedet. » Hæc Bessario luculentissime. Robur his adjicit Petavius de sanctissima Trinitate, loco citato, cap. 5, num. 10: *Est enim absurdissimum*, inquiens, *unam Spiritus vocem eadem in sententia sic ambigue usurpari, ut alteri juncta verbo personam ipsam significet : ad alterum relata, qualitatem et gratiam; hoc proprie simul usurpetur, ac tropice. Nam cum nomen ipsius Spiritus sancti proprie ac per se divinam ejus substantiam personamque significet, nec in plerisque locis aliter interpretari liceat : in cæteris, quæ bene multa sunt, ubi diffundi, vel ad nos venire, atque in nobis habitare dicitur idem ille Spiritus sanctus figurate et improprie sumi putare, res est periculi plena; ne quod in istis Scripturæ testimoniis tute tibi permiseris, idem in aliis concedi suo sibi jure postulent hæretici. Sed in una, continentique* **89** *sententia, quam ex Joannis Evangelio doctissimus Bessario refert, species est absurdi, argumentique firmitas major*. Hinc vero exposcentibus Græcis, ubinam Scripturarum habeatur Spiritus sancti processio a Filio, reponi tuto debet, hanc eos exprimere sine dubio locos, qui docent a Filio Spiritum accipere, ipsumque a Filio mitti, et dari. Vide caput 9, num. 8 (10).

VI. Locum primo difficilem aspectu, quem sub Joannis Chrysostomi nomine afferunt Græci, veluti commento suo consonum, ad examen postremo vocare liceat. Sumitur ex homilia quadam de *Spiritu sancto*, quæ in editione Parisiensi Montfauconii prostat, tomo III, inter spuria. Ait auctor num. 7: « *De meo accipiet :* ex iis quæ mihi suppeditavit soli homini Dominico, sumet sibi qui dedit, qui venit super me, et mansit in me, qui unxit me, qui sanctificavit me, qui duxit me in desertum, qui reduxit me victorem . . . *De meo accipiet, et annuntiabit vobis*. Ut ostendat, quod non sancti Spiritus mentionem fecerit, sed donorum ejus; postquam dixit : *De meo accipiet*, adjicit: *Omnia quæcunque habet Pater, mea sunt;* accepi ea de Spiritu sancto. Propterea dixi, *De meo accipiet :* quoniam Deus carnem sanctificavit Spiritu sancto, et emisit Pater donum Spiritus in carnem Christi. Venit autem gratia, et omnia dona indidit Christo. « *En vero* (inquiunt Græci), *Chrysostomi auctoritas aperte commonstrat, secundum humanitatem Domini dici,*

ex ipso accipere Spiritum sanctum, quasi divina illius caro conceptaculum Spiritus factum esset, propter spiritualia dona : adeoque sancti Spiritus nomen, non ad indicandam Spiritus sancti naturam, sed ad indicanda spiritualia dona accipi, in quocunque Scripturarum loco inveniatur Spiritus emanans, effluens, et prosiliens ex Filio.

Inter opera spuria homiliam hanc ablegandam jubent Fronto Ducæus, Savilius, Petavius, Montfauconius : ejus enim auctor *totus strigosus est, coarctatoque dicendi genere utitur; ut nullus unquam visus sit Chrysostomo absimilior*. Genuinum fetum putavit Photius in *Bibliotheca* codice 277, neque dubium movit Beccus capite 11, de Spiritu sancto apud Allatium in *Græcia orthodoxa*, tomo I. Num ergo Græcorum commento faveat Chrysostomus, vel quisquis ejus homiliæ auctor est? Imo plura reperit in ea Beccus, quæ adversantur. Ac primo auctoris doctrina occurrit de *sancti Spiritus nominibus*, quorum alia Spiritus sancti naturam significant, et alia indicant dona ejus, quæ Spiritus appellantur. Doctrinam hanc longe lateque pertractatam his compendio colligit verbis, num. 5: « Repeto igitur *nomina ineffabilis naturæ:* **90** Spiritum sanctum, Spiritum Dei, Spiritum qui ex Deo, Spiritum Domini, Spiritum Patris, Spiritum Filii, Spiritum Christi, Spiritum qui excitavit Christum, Spiritum vitæ, Spiritum veritatis. Dein *dona :* Spiritus virtutis, Spiritus charitatis, Spiritus temperantiæ, Spiritus promissionis, Spiritus fidei, Spiritus revelationis, Spiritus adoptionis filiorum Dei. » Hæc ille, quæ accuratissimum ut ad examen redigamus, locus non est. Jamvero *ubinam sunt illi* (ait Beccus), *qui contendunt non naturam sancti Spiritus denotari, sed semper spiritualia dona, in quacunque sacræ Scripturæ parte reperitur, Spiritum sanctum esse, emanare, et effundi ex Filio.* Dubio procul *nomen ineffabilis naturæ* usurpat Christus, sive cum dicit : *Cum venerit ille Spiritus veritatis . . . ille me clarificabit quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis.... Si non abiero, Paracletus non veniet ad vos: si autem abiero, mittam eum ad vos . . . Cum venerit Paracletus, quem ego mittam vobis a Patre, Spiritum veritatis, qui a Patre procedit ;* sive etiam cum ait: *Accipite Spiritum sanctum ;* sive cum paria effert Paulus apostolus, *Charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis.... Membra vestra templum sunt Spiritus sancti, quem habetis in vobis.* Ineffabilis naturæ nomina adhibentur : adeoque juxta mentem auctoris de sola non agitur in his locis largitione donorum, sed ipsa de persona Spiritus sancti.

Spiritum sanctum Macedoniani putabant inferiorem Filio, propterea quod divinis in eloquiis dicitur *a se ipso non loqui, et accipere de Filio :* quod argumentum refellit homiliæ auctor verbis superius relatis. Peculiarem invehit interpretationem : loco in illo, inquiens, non fieri mentionem *de natura, quam Spiritus sanctus accipiat* ; sed *de donis,*

A quorum homo Dominicus Jesus Christus repletus erat, ac de quibus Spiritus sanctus accipiens, distribuit cæteris. Imo verba illa sanctorum Patrum chorus de natura divina intellexit, quam accipit a Filio Spiritus sanctus, ipsi et Patri, a quibus procedit, æqualis. Locum habeat vero homiliæ auctoris interpretatio : quæ tum primo minime excludit Spiritus sancti personæ missionem a Filio : tum etiam missum Spiritum sanctum distinguit a donis quæ suppeditantur. Hæc præstat omnia Joannes Beccus loco citato. Compendio collecta hæc sunt. Ac 1° eo in loco Spiritus sanctus ille est, qui accipit : neque tam absurda in Jesum Christum cadere locutio potest, ut *de meo* (dicat) *accipit spirituale donum.* 2° Vim faciebant in ea vocis, *accipiet,* B veluti exilitate hæretici : ac si Spiritus sanctus de donis Christi mutuaretur, quæ aliis suppeditaret; non enim hæc efferri de persona divina possunt. **91** 3° Verum basilice falluntur illi : Spiritus namque sanctus, qui de Christi donis accipit, ille est qui Dominicum hominem *unxit*, *sanctificavit*, fecitque veluti conceptaculum omnium donorum quorum homines essent participes. 4° Jam vero ita dona sua plenissime homini Dominico dedit Spiritus sanctus, ut etiam *ipse venerit super eum, et manserit in eo :* adeoque pari ratione de donis Christi assumens Spiritus sanctus, ac ea cæteris distribuens, venire super eos dicendus est, et in eis manere, ad quos nimirum a Patre mittitur, et a Filio. Luculentius exponi *missio Spiritus sancti* non C poterat, quam proprie dictam appellavimus.

Photius, citato codice 277, dignum animadversione in hac homilia censet : « Quod Chrysostomus dicit : *missionem* neque Filium, neque Spiritum sanctum minorem facere Patre : quod et ipse Pater mittatur a Spiritu, et a Filio. Dicit his verbis (n. 12) : *Si tibi ostendero, factorem cœli et terræ missum esse a Spiritu, et Filio, quid facies*, etc. » Locum scilicet adnotavit Photius, quo suo commento colorem adderet. Dionysii Petavii verissima admonitio est libro VIII, *De sanctissima Trinitate,* capite 1, num. 14: « *Mitti Patrem* in Scripturis nusquam, rarissime autem in sanctorum Patrum libris legitur, si tamen legitur : imo vero mitti negant expressis ac disertis verbis antiqui theologi. D Unde nullo modo, ac ne improprie quidem usurpari debet, *Patrem a seipso, vel ab alio mitti ;* quantumque extrinsecus sub imagine aliqua, et specie videndi sui copiam fecerit, quod inter theologos disputatur. » Hanc vero locutionem usurpavit hujus auctor homiliæ, qui non est Chrysostomus. De missione omnino impropria intelligendus est : neque ullum propriæ Filii et Spiritus sancti missioni, hujusque ex Patre Filioque æternæ processioni in ipsa ejus missione comprehensæ detrimentum irrogatur. Addit Petavius ibidem egregie, et vere, sua Photium opinione falsum esse : ac illum *factorem cœli et terræ*, qui *missus* dicitur, non intelligi Patrem, sed utique Filium, ipsumque secun-

dum carnem, id est Christum. Cæterum auctor ille adversum *Macedonianos* agebat, quorum erat impium commentum, Spiritum sanctum donari ac mitti a Patre, veluti eo minorem. Quod ipse ut argumentum solveret, *missionem* admittit, in qua missum, vel emissum inferius est mittente : et hanc ad Spiritus sancti dona refert, non ad ipsam sancti Spiritus personam. Non erat eo loci, ut ratione doni dati divinam quoque personam Spiritus sancti dari, et mitti doceret, tanquam a Patre, ac etiam a Filio, sive per Filium procedentem, utique per omnia æqualem.

92 CAPUT VII.

Mortem obit Josephus patriarcha ; cui sufficitur Georgius Cyprius, in professione monastica sacræ ordinationi præmissa vocatus Gregorius. Synodus habita in Blachernis, et alia Adramytii in Mœsia Asiatica : Chronotaxis. Colloquium cum Becco, et sociis, Prusa revocatis, de processione Spiritus sancti : quod illustratur animadversionibus. Beccus ipse in arcem sancti Gregorii relegatus.

I. Labente anno 1283, vita migravit, *morbo et senio consumptus* Josephus patriarcha, *mense Martio ineunte*, ut ait Pachymeres in Andronico, libro I, capite 13. Caput erigit *Arsenianorum* factio : agebatque contra *Josephitas*. Mediam viam ingredi constituens Andronicus, *ita ut neque Arsenianos contristaret* (historici verba sunt capite 14), *et Josephitas tamen amplecteretur; eligit in patriarcham oriundum e Cypro Georgium, virum doctrinis innutritum, a patriarcha Josepho ordinatum, et protoapostolarium in æde Palatina.*

« Rem Nicephorus Gregoras his verbis enarrat, lib. VI, capite 1, num. 5 : « Erat autem tunc insignis vir facundia ex imperatorii cleri collegio, Georgius Cyprius . . . Hunc, cum non ita pridem monasticum habitum induisset, in animo habebat, et studebat imperator ad patriarchicum solium evehere ; a nemine tamen eorum qui participes fuissent *dogmaticæ novitatis* (ita dogma catholicum de processione Spiritus sancti, initamque Ecclesiarum unionem vocat) ; sed ab aliquo, qui purum se *ab illorum communione* servasset, manus ei imponi volebat . . . Est tamen ab imperatore post debita suffragia et testimonia designatus : et *pastorale pedum* in imperatorio suggestu *more veteri* ab ipso principe porrectum accepit. Eratque ex eo occupatus in administrandis rebus quæ etsi ad patriarchale munus pertinerent, sacerdotio tamen non indigebant. » Veterem præfatum morem, quo patriarchæ Constantinopolitani ab imperatoribus promovebantur, diligentissime exponit Lequienus in *Oriente sacro*, tomo 1, capite 17, a num. 7. Decreto designationis recitato, ad ipsum patriarcham designatum mittebantur pallium, ac theca sanctorum reliquiis plena collo appendenda. Tum ipse baculum pastoralem aureum, quem lapilli et margaritæ ornabant, e manibus imperatoris accipiebat : ducebaturque demum solemni pompa in basilicam pa- A triarchalem. **93** Cæremoniam omnem laudatus Lequienus recitat ex Georgio Phrantza, et Codino, ac Simeone Thessalonicensi.

Sacra nulla Cyprius initiatus fuerat consecratione præter eam qua initiantur lectores. Accidit vero, Gregora teste, ibid. num. 6, *Mozylem episcopum*, itemque *episcopum Debrorum* in Macedonia, Constantinopolim adventasse : *Quorum uterque animum semper alienum habuit a communione eorum qui dogmaticis novitatibus seipsos sponte subjecerant.* Episcopum *Cozylem ex Occiduis partibus* vocat Pachymeres, capite 14, scilicet episcopum fortasse *Acheloi* sub Naupacto metropoli, conjectante Lequieno, tomo II, in provincia veteris Epiri, num. 13. Idem itaque *Mozylenus* (Gregoræ verbis utor), B *hortatu Gregorii Cyprii, Germanum monachum quemdam inaugurat metropolitanum Heraclææ Thraciæ : hic enim antiquo privilegio jus habet consecrandi Constantinopolitanum patriarcham.* Is ergo *e lectore primo diaconum et sacerdotem, post et patriarcham consecravit Cyprium, duobus illis episcopis, Mozyleno, et Debreno, adjutoribus.* De antiquo prædicto Heracleensis episcopi jure disserit Lequienus, loco citato, cap. 4, num. 4.

Diligentiorem Pachymeris historiam refero ex eodem quarto decimo capite. Ac primo *episcopus Cozyles, mense Martio* (anni 1283), *Cyprium introducit cum paucis in monasterium, a Prodromo et Petra nominatum : ubi consuetis cæremoniis mona-* C *chum ex laico instituit, moxque diaconum e lectore ordinat.* In ea monasticæ professionis cæremonia vocatum fuisse Gregorium adnotat idem Pachymeres, capite 22 : *Cyprio*, inquiens, *ex Georgio mutatum, cum professionem in præparatione patriarchatus assumeret monasticam, nomen Gregorii insederat.* Tum vero ab imperatore declaratus patriarcha, dato illi pedo pastorali. Denique Germanus, metropolita Heracleensis, paulo antea ordinatus, *initiavit* ipsum *sacerdotio : et in celebri Palmarum festo, cooperante antistite Cozylex,* et antistite Debrorum, *patriarcham ordinavit.* Annus 1283 insignitus currebat *cyclo solis* 4, *littera Dominicali C,* et *aureo numero* 11. Hinc sacrum Pascha incidit in *diem 18 Aprilis : et Palmarum Dominica* D illuxerat *die undecima* ejusdem mensis.

II. *Feria secunda hebdomadis quam* Διακαινήσιμον, *Diacænesimam vocant, statim sequentis* Ἀναστάσιμον, *diem Resurrectionis,* edictum imperiale promulgatur. Hebdomadam intellige, quæ diem Paschatis subsequitur, sic appellatam ob renovationem generis humani per Christi resurrectionem. Vide Carolum Ducangium. Eo plura imperiali constituebantur decreto. Synodus etiam convocabatur, teste Pachymere, capite 17, *in Blachernis* celebranda. **94** Deiparæ titulo sacra erat Blachernarum ædes. Situm ejus inquirit ac statuit Ducangius in Constantinopoli Christiana, libro IV, § 2, num. 6. In hac synodo gradu dejecti antistites, qui unioni Ecclesiarum consenserant.

Ineunte mense Maio ejusdem anni 1283, *sanguinis guttas e cœlo destillasse* perhibet Pachymeres, capite 18. In Orientem proficiscitur Augustus, notas ab Arsenianis turbas compositurus. Convenere omnes Adramytii in Mœsia Asiatica, *ubi cunctis ad victum in totam hiemem necessaria, large imperator providerat*, ut ait Pachymeres, cap. 21. Synodus habita hoc in loco, assidente patriarcha Cyprio. *Statis quavis hebdomade diebus, per totam Quadragesimam perseveravit* imperator. Conventiones etiam cum episcopis per ignem habitæ *Sabbato sancto, Paschæ vigilia*. Hunc Possinus numerat annum 1283; sed annum insequentem 1284 evincunt memorata facta, quæ acciderunt *feria secunda hebdomadæ paschalis* anni scilicet 1283, guttæ sanguinis e cœlo decidentes *mense Maio*, exacta Adramytii *hiems tota*, ibique plures habiti cum episcopis conventus *per totam Quadragesimam*. Conventionis ergo pactum de chartis in ignem injiciendis ad experimentum, accidit *Sabbato sancto* anni 1284. Numerabat hic annus *cyclum solis* 5, et *litteram Dominicalem* BA, et *aureum numerum* 12, quibus Pascha *in diem* 9 *Aprilis* confertur: dieque præcedente octava fuit *Sabbatum sanctum*.

Quæ deinceps acciderunt varia ac multiplicia pergit narrare Pachymeres. Andronicus olim Sardensis episcopus ignominiosissime ejicitur, veluti reus læsæ majestatis (capite 23); Cotaniza, monachus ex latrone factus, Prusa fugit (capite 24); in occiduos tractus ab imperatore mittitur Tarchaniota protovestiarius cum exercitu (capite 25); classis Romana negligitur, ac sensim aboletur (capite 26); Michaelis principis, filii Joannis sebastocratoris ædes incensæ (capite 27). Tempus notat historicus: *Hæc circa Decembris medium acta sunt*. Quo vero id acciderit anno, ignotum mihi; simul enim colligit Pachymeres rerum eventus qui per tempora varia acciderunt.

Insequente vicesimo octavo capite disserit ille de *pane consecrato*, qui corruptus in sacra pyxide repertus est in Magna Ecclesia Constantinopolitana. Hæc prima sunt capitis verba: *Hoc porro, ut ad intermissa me referam, tempore*. Tempus istud sistere intra annum 1284 nullus dubito. Verba animadverte, quæ sequuntur: « *Dominica* illuxerat, proprio vocabulo dicta Τυρινῆς, *Tyrine*, a casei tunc adhuc usu permisso: qua ritus consuetus vocabat sacerdotem **95** ad præparandas in sacra pyxide *tot oblationes* consecrati panis, quot ad celebrandas juxta morem instantes liturgias *ex præsanctificatis* oportebat. Ubi ergo est, incruenti sacrificii peracta functione, aperta pyxis ad collocandos intra eam consecratos panes, inventa intus apparuit ex præsanctificatis oblatio, quam quis intuens, suspicaretur unam ex iis esse, quæ *feria quarta hebdomadæ majoris* cum offerri debuisset, oblata minime fuerat, ut indicatum est superius, *propter recessum ecclesiasticorum ex ecclesia*. » Superius caput 15 indicatur, ubi de inauguratione Cyprii patriarchæ agitur. Hæc ibi habentur: *Ut quarta dies* (hebdomadæ

A majoris) *supervenit . . . plerique clericorum . . . non statim expedire certum assensum, qui ad placita quædam exigebatur, valuere: quidam etiam clare recusarunt, ut in his altercationibus hora legitima sacri, ex præsanctificatis tali die celebrari soliti, prœterierit*. Hæc anno 1283 acciderunt feria quarta hebdomadæ majoris ante Pascha. Itaque ad annum insequentem 1284 pertinet *Dominica Tyrine*, cum sacer panis in pyxide corruptus repertus est. Hæc eadem est, quam nos *Dominicam Quinquagesimæ* vocamus: ac prima jejunii quadragesimalis apud Græcos hebdomada. Consuetum erat porro, tot in Dominica *Tyrine* consecrari oblationes, quot opus erant, ut sequentibus hebdomadæ diebus *missæ præsanctificatorum* celebrarentur. Sacer ergo panis, B qui corruptus in pyxide repertus fuit, una ex illis oblationibus credebatur, quæ anno superiore 1283 in pyxide relicta fuerat, *feria quarta hebdomadæ majoris*, præsanctificatorum missa prætermissa. Sacrum incidisse Pascha anno 1284 adnotavimus in diem 9 Aprilis: unde *Dominica Tyrine* illuxerat *die* 20 *Februarii*, currente littera Dominicali BA.

In urbem (Constantinpolim) *reversus imperator, neutiquam indormiebat* (ait historicus, capite 30), *negotio conciliandorum Ecclesiæ, qui se ab ea disciderant*. Signa edita sunt varia, quibus imperator permotus vehementius *Arsenianorum*, et *Josephitarum* pacem urgebat. Jam vero cineres Arsenii, olim patriarchæ, regiam in urbem translati (capite 31); cladium etiam Christianorum initium in Syria C (capite 32); captam Tripolim, captamque Ptolemaidem refert Pachymeres, sequentium videlicet annorum prævertens clades. At Marino Sanuto, dicto *Torsello*, teste libro III, parte XII, cap. 19, obsidium castri *Margat* sub Soldano Babylonio accidit anno 1285, die 27 Aprilis, ejusque amissio post mensem. Denique secundæ ab imperatore celebrantur nuptiæ cum Irene, filia marchionis Montisferrati (capite 33).

96 Tum vero evocatus e Prusa Joannes Beccus cum sociis, Constantino Meliteniote, et Georgio Metochita, archidiaconis, ut fidei suæ rationem redderent. Indictum ergo colloquium in synodo ecclesiasticorum, quæ habita est in *Triclinio Alexiaco. Aderat patriarcha Gregorius. Alexandrinus* D *quoque Athanasius, quod forte tunc ægrotans, decumbens in lectulo portatur. Ordo universus antistitum convenit: nec clerici desunt, nec plerique monachorum, nec laicorum quique lectissimi. His præsidebat imperator, circum se habens summatum primores. In primis eminebat logotheta* (Muzalo). Hanc synodum ad anni 1284 Maium mensem, aut Junium refert Possinus. Insequentem indicare annum videntur, quæ varia rerum interposita memorat Pachymeres eventa.

III. Præcipua colloquii capita refero, quæ *processionis* dogma spectant, ex ejusdem Pachymeris capitulo 35 (1). Gregorio patriarchæ, quid sentirent *de dogmate* percontanti *archidiaconi* reposuere: « Reperimus in scriptis authenticis, Spiritum san-

ctum χορηγούμενον, διδόμενον, ἀποστελλόμενον, A προερχόμενον ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, *præberi, dari, mitti, prodire ex Patre per Filium* : interdum et a quibusdam Patrum dici, ἐκπορευόμενον, *procedere.* Ait autem et de Patre magnus Joannes Damascenus esse illum, προβολέα διὰ λόγου ἐκφαντορικοῦ Πνεύματος, *productorem per Verbum enuntiatorii Spiritus.* In voce autem *productoris* notionem *principii activi* (seu causæ, τῷ αἰτίῳ) agnoscimus. *Causam* igitur non dicimus Filium in sua ex Patre processione sancti Spiritus : ac neque *concausam*; qui anathematizamus et rejicimus sic loquentem. Sed Patrem *causam per Filium* sancti Spiritus dicimus : quandoquidem vocabulo προβολεύς, *principii activi* (seu causæ) significatus subest. » Perspicue patet, perinde esse *Patrem per Filium esse* B *causam Spiritus sancti*, ac Patrem, et Filium unam esse ejusdem causam, ob unam spirantis virtutem, quam Pater habet a se, a Patre communicatam Filius. Vide caput 5, num. 3, (2), et num. 4.

(2) Muzalo magnus logotheta inferebat, *Filium in processione ex Patre* asseri *causam sancti Spiritus.* Non ita esse aiebant archidiaconi. *Annon enim, exempli gratia, dicimus : Pater est perfectus Deus, Filius item perfectus Deus, Spiritus quoque sanctus et ipse perfectus Deus. Unde quis non videt apparere inferendam, quam respuimus, deorum trinitatem.* Ob unitatem Divinitatis, quæ inest eadem tribus in personis, tres personæ sunt unus Deus : ac pari etiam ratione ob unitatem spirantis virtutis, quæ a se est in Patre, et est eadem in Filio communi- C cata a Patre, Pater et Filius **97** una sunt Spiritus sancti causa. Consule dicta numero 4 citato.

(3) Georgius Moschampar, *qui tunc erat Ecclesiæ chartophylax*, spurium et supposititium esse affirmavit allatum *Damasceni testimonium.* Moschampari adversatus est magnus logotheta : *Hoc dictum*, inquiens, *a te rejectum ut apocryphum, diserte ac syllabis totidem exstat in sacra Hoplotheca, libro, ut scis, auctoritatis omni exceptione majoris, adjuncto etiam clare nomine magni Damasceni, ejus auctoris.* Opus istud ab Andronico Camatero concinnatum fuisse, jam adnotavimus.

(4) « Admitto (logotheta Muzalo inquit) testimonium : et sancti esse vere Damasceni agnosco. D Cæterum non assentiar, *Spiritum per Verbum et Filium originem ex Patre trahere.* Sic enim dicens audacius loquerer, quam si qui affirmant : *ex Patre, et Filio sanctum procedere Spiritum.* Quoniam in hoc Latinorum dicto communio præpositionis *ex*, pariter adaptatæ Patri Filioque, ad æqualitatem hypostasum inter se astruendam magis quadrans, audaciæ invidiam nisi plane diluit, emollire certe plurimum potest. In alia vero sententia, dum Spiritus *ex* Patre *per* Filium asseritur procedere, illa diversitas præpositionum emphasim nescio quam absonam differentiæ immiscet... velut subindicans, *aliud esse sancti Spiritus principium activum Patrem, et aliud ejusdem principium activum Filium.* » Reponebant archidiaconi : *Quid ad nos ista dirigis? Joannem Damascenum incesse. Quod si tanti Patris sententiam erroris suspicione liberandam censes... cur nos hæreseos accusamur?* Paria docuerunt Nyssenus, Cyrillus Alexandrinus, Maximus confessor. Nyssenus in Epistola ad Ablavium docet, *Filium ex Patre* προσεχῶς, continenter et sine medio : Spiritum vero sanctum *per Filium, qui continenter est ex Patre.* Cyrilli verba sunt libro I *De adoratione : Substantialiter ex utroque, nimirum ex Patre per Filium profluit Spiritus.* Denique sanctus Maximus in Epistola ad Marinum : *Per Filium prodit Spiritus sanctus ex Patre.* Nulla vero laborat invidia sive præpositio *ex*, sive præpositio *per*. Indicat prior, *ex*, productionem Spiritus sancti, quæ *æqualis*, imo una et eadem est in Patre Filioque. Indicat altera, *per*, non ordinem in virtute, aut efficientia, ob ejusdem in Patre et Filio unitatem; sed ordinem inter personas Patris, et Filii, *qui distincti sunt, et præbent suppositum spirationi : ita scilicet quod Filius habet a Patre, quod spiret Spiritum sanctum.* Consule sanctum Thomam in I dist. 12, quæst. 1, artic. 3, et I p. quæst. 36, art. 2. Vel etiam eadem **98** particula, *per*, clarius quodammodo exprimit, spirandi virtutem, quæ inest Patri, unam eamdemque Filio communicari a Patre.

(5) Catholicam doctrinam exponebat Beccus exemplo Patribus familiari *solis, radii, et lucis*, vel *oculi, fontis, aquæ et fluvii.* Namque splendor, sive lux est a sole per radium : et fluvius per aquam, sive rivum est a fonte. Datam calumniabatur expositionem Gregorius patriarcha : ac si Beccus *non confiteretur, Spiritum sanctum continuum Patri esse, sicut et Filium*; quin imo doceret, *Filium quidem continuum Patri, Spiritum vero locali quadam separatione distare.* Calumniam depellebat Beccus : « Gregorius Nyssenus, inquiens, de Filio quidem ait, *esse illum continue ex Patre*, de Spiritu vero, *esse per eum, qui continue ex Patre est.* Vos vero *locales distantias*, aut spatia interjicientes temporum, absurditatem omnino inducitis. Enimvero *generari Filium ex Patre*, cum solum auditur, præbet animo *nescio quam speciem quasi effluxus*, localis egressionis distantiam inferentis. Sed corrigitur imaginatio, cum additur : *indivulse indistincteque generari*; vere *sic ex Patre* significans esse Filium, ut simul *in Patre* sit. Sic et mihi ratiocinari de Spiritu licet. Aut potius ad similitudinem superius adductam referatur sermo : *radiumque* dicimus *ex sole*, et tamen abscissum ex sole quidpiam non existimamus esse radium. *Lumen* etiam dicimus *per radium ex sole*, et mediationem intelligimus, et continuari lumen soli per radii mediationem, non negamus. » Præmonuerat vero doctissimus Beccus : *Rudes utique esse hujusmodi imagines processionum beatæ Trinitatis, quæ nullo pingi simulacro valent : et harum effigie formarum speciem divinæ Triadis insinuari, quoad licet humano captui.*

Hanc doctrinam paucis, at luculentissimis declarat verbis sanctus Thomas, in I dist. 12, quæst. 1, art. 3: « Si consideremus *ipsum principium*, scilicet potentiam spirativam (seu naturam divinam cum proprietate spirationis), cum in hoc non distinguantur Pater, et Filius (sed sint unum), non potest dici *spiratio esse a Patre mediante Filio* (sed a Patre, et a Filio immediate procedit Spiritus sanctus). Si autem consideremus *ipsos spirantes*, qui *distincti* sunt, et secundum hoc *præbent suppositum spirationi*: sic est ibi mediatio, secundum quod est ibi ordo naturæ; quia Filius est ex Patre, et Spiritus sanctus simul a Patre et Filio. » Paria sunt, quæ habentur ad 1: « Per hoc quod dicitur Spiritus sanctus *procedere a Patre per Filium*, designatur *auctoritas* in Patre respectu Filii: quia *Filius habet a Patre*, quod **99** spiret Spiritum sanctum. Ex hoc autem non ponitur *mediatio* aliqua, nisi ex parte suppositorum: quæ distinguuntur per hoc, quod *unum est ab alio*; ratione cujus in uno est auctoritas respectu alterius. »

Quid hæc vero Patri conferat auctoritas; quænam etiam sit differentia inter processionem a Patre per Filium Spiritus sancti, ac inter fluvium per rivum promanantem a fonte; quinam demum vocum usus apud Græcos: patefacit Aquinas omnia ibidem, art. 2, ad 3: « Spiritus sanctus dicitur esse *principaliter a Patre;* quia in Patre est *auctoritas spirationis*, a quo etiam habet Filius virtutem spirativam: et non propter aliquem ordinem, vel gradum *prioritatis et posterioritatis* Patris et Filii. Similiter etiam propter eamdem rationem dicitur *proprie* procedere a Patre: maxime cum hæc præpositio, *a*, apud Græcos notat relationem ad *primam originem*. Unde apud eos non dicitur quod *lacus sit a rivo, sed a fonte:* et inde est etiam, quod non concedunt, quod Spiritus sanctus sit a Filio, sed a Patre. Nihilominus tamen non est dicendum, *quin etiam a Filio proprie procedat*, qui cum Patre est *unum principium* Spiritus sancti: non autem sic *rivus*, et *fons* sunt *unum principium laci:* » sed utique duo, quorum alterum pendet ab altero; ac distinctam, si qua est, efficientiam habent. Græcos ab Aquinate memoratos intellige sanctos Patres, aliosque catholici dogmatis vindices.

(6) Hæc præcipua sunt, quæ circa dogmatis doctrinam in colloquio discussa fuere. Testamenti, quod morti proximus anno 1298 condidit Beccus, partem aliquam hoc liceat loco exhibere, ut splendide pateat adversantium Græcorum sententia de Spiritu sancto. Integrum Possinus refert in Observationibus ad libri tertii caput 29. « In hoc hallucinantur ii quibuscum mihi controversia, quod ipsis vi argumentorum ex authenticis Scripturarum et Patrum testimoniis depromptorum ineluctabiliter pressis, nulla ostendebatur via declinandi, quin fatenda esset, ac pro certo dogmate habenda *sancti Spiritus ex Patre per Filium processio*. Aliunde vero, cum pari theologicarum ex Scripturis ratio-

A cinationum evidentia constringi se putarent ad affirmandum, *hypostaticam proprietatem personæ Patris esse originalem spirationem activam:* concordare cum eo nequiverunt *consortium in spirando Filii cum Patre*. Inde in frivolam vanæ distinctionis cavillatiunculam abstracti sunt, qua pernegant, idem esse *processionem* et *exstantiam*. Fatentur, *procedere* quidem Spiritum sanctum *a Patre per Filium;* dici tamen vetant, Spiritum *per Filium exstare*. **100** Transire *spirationem activam* fingunt *per Filium*, quasi *per medium, et instrumentum inanime* in nullo cooperans; ut ea ratione procedens Spiritus intelligatur *consequens quiddam* ad Filium, *sola cogitatione*, cui nihil respondeat in re. » Hinc vero demum processionem pro *efficientia* B sumptam referebant ad *missionem* Spiritus sancti temporalem per donorum et charismatum concessionem. Quod si eadem *efficientia per Filium* intelligi etiam debeat *æterna*, hanc Cyprius Gregorius ita interpretabatur, ut novam hæresim inveheret, de qua inferius agendum est. Laudatum Becci testamentum diligentiore cura capite decimo ac postremo expendimus et illustramus.

IV. Ægerrime ferebat Augustus, *congressum longe contra quam speraverat, accidisse*. Joannem Beccum, sociosque *excepit Cosmidii monasterium, sub fida habitos custodia*. Idem est, ac monasterium *sanctorum Cosmæ et Damiani*, quod extra urbem ad freti littus exstabat. Ducangium consule in *Cpoli Christiana* § 15, num. 10. Sed illos demum, C qua minis, qua blanditiis frustra tentatos, jubet imperator, *nave deportari in arcem, a dextris ingredienti sinum Astacenum sitam, cui nomen a sancto Gregorio est*.

CAPUT VIII.

Gregorio Cyprio patriarchæ provincia imponitur, ut Joannis Damasceni testimonia exponat, et conciliet in tomo, qui coram palamque in ecclesia legeretur. Graves in eo deprehensæ difficultates. Ipsum refellit Beccus: Cypriumque reum agit novæ hæreseos, quæ postea Palamitica dicta est. Tomum corrigere abnuit Cyprius: plures tamen scribit libellos apologeticos. Sancti Joannis Damasceni mens diligentius exponitur. Sancti Thomæ Aquinatis de Damasceno judicium. Itemque de Theodoreto. Doctrinæ anacephalæosis contra Photii objectiones.

D I. *Adversariis suis* (verba sunt Pachymeris lib. II, cap. 1), *acrem reliquit curam Beccus inquirendi, qua ratione in orthodoxum* (ita sentiebat ille), *explicari sensum posset Damasceni Patris dictum, ita ut neque Becci expositioni assentiri viderentur, et tamen ipsi suspiciones effugerent, quibus ipsorum doctrina, ex apparenti cum sententia tantæ auctoritatis conflictu, apud eruditos laborabat.* « Animadvertebant ipsi, non dici a Damasceno, theologiam explicante, *procedere Spiritum ex Filio*, sed *per Filium et Verbum*. **101** Addebant etiam, sancti verba ibidem legi: *ex Filio autem Spiritum non dicimus*. Hinc inferebant, præpositiones *ex* et *per* non esse æquipollentes. » E re sua censebant, ut solo uterentur

Damasceni effato illo, quo is negabat se dicere *Spiritum ex Filio:* quærebantque expositionem, qua reliqua priora verba emollirent, et in concordiam reducerent. Itaque Gregorio Cyprio demandata provincia, *Tomum* scribendi hac de re.

Imposito munere functus est Cyprius, editusque *Tomus*, in Ecclesia coram palamque lectus. Id accidisse Possinus putat anno Christi 1288. Vetat nihil, quominus id acciderit anno superiore 1287, vel etiam præcedente. Quæ plura ab Cyprio edita sunt apologetica scripta, quæ mox enumerabimus, id exposcere videntur. Tomo lecto *imperator rubrica subscripsit, deinde patriarcha, tum ordine præsules.* Ecclesiastici viri fuere plures, qui subscriptionem aperte negarunt.

II. Causam enarrat Pachymeres ibidem: « Erat enim inter alia in *Tomo*, qui subscribendus obtrudebatur, quædam expositio sententiæ prius memoratæ divi Damasceni, sic se habens: *Si vero a summo Theologo Damasceno reperiatur dictus Pater sancti Spiritus* διὰ Λόγου προβολεὺς, *productor per Verbum: haud plane ista locutio significare vult sancti Spiritus* εἰς τὸ εἶναι πρόοδον, *processionem in exstantiam;* sed εἰς ἀΐδιον ἔκφανσιν, *in æternam explendescentiam.* Hoc autem quid sibi vellet, nequaquam se capere aiebant: quærebantque monstrari sibi discrimen *processionis* et *æternæ explendescentiæ;* ut sic earum vocum alteram abjicerent, alteram amplecterentur. Nunc enim plane apparere ipsis ista vocabula mutuo æquipollentia, nec plus minusve significare quidquam *processionem in exstantiam,* quam *processionem in æternam explendescentiam.* »

Animadverte, minus accuratam falsamque jam Cyprio visam esse eorum interpretationem, qui *processionem sancti Spiritus a Patre per Filium* aut intelligebant *temporalem donorum et charismatum concessionem*, aut certe *processionis activæ transitum per Verbum*, veluti medium, sine ulla ejus efficientia. Perspicua scilicet Damasceni ac Patrum mens erat, æternam esse Spiritus sancti processionem, qua dicitur *a Patre per Verbum procedere.* Patebat etiam, hanc *processionem per Verbum* satis indicare Verbi efficientiam erga Spiritum sanctum: quam interpretabatur Cyprius non *ad exstantiam*, sed *ad æternam exsplendescentiam;* cum attamen revera Spiritus sancti *æterna explendescentia* nil aliud foret, quam *ejus exstantia* a Patre per Filium.

102 III. Tomus incidit in manus Becci carcere detenti. *Multa* ille eodem in Tomo *reprehendebat* (verbis utor Pachymeris, cap. 2), *sed præsertim incusabat expositionem in eo traditam sententiæ Damasceni.* Prostat in tomo II *Græciæ orthodoxæ* ejus *oratio prima in Tomum Cyprii, et novas ejusdem hæreses.* Novam Cyprii interpretationem propriis verbis affert num. 5. *Licet enim apud nonnullos sanctos per Filium procedere Spiritum sanctum astruatur; dictio hæc, in æternam effulsionem, non ad esse pure, significat progressum.* « Et primum

A quidem intelligere non valeo (reponit Beccus), qua ratione *effulsionem in æternum* Spiritus a *puro progressu ad esse* distinguat. 2. Gregorius Nyssenus duarum personarum *causæ*, seu principii differentiam declarans, non aliam esse decernit, nisi *hunc quidem contigue, aliam vero per illud quod a primo contigue est:* unde non capio, quænam alia sit in æternum per Filium Spiritus effulsio, nisi ipsius ex Patre per Filium hypostasis progressus. 3. An fuerit Unigenitus, *hujusce Spiritus effulsionis per ipsum*, ex Patre administer? 4. Quod si Spiritus *naturaliter* per Filium effulget, idem fuerit dicere, ac procedit ipse per Filium. » Hæc et alia quamplura Beccus opponebat.

Inepta erat alia Cyprii sententia, quæ num. 10
B habetur: sed per *Filium, et ex Filio* φυσικῶς ὑπάρχειν, *naturaliter exsistere: non vero per Filium, et ex Filio* τὴν ὕπαρξιν ἔχειν, *exsistentiam habere, qui id enuntiaverunt Patres, fassi sunt.* « O argutum talia asserentium acumen!... Ego qui non ita curiosus sum, sed rudis hebesque, illud *ex Filio naturaliter Spiritum exsistere, pro exsistentia ex Filio* assumo: et præpositionem *ex*, loco præpositionis *per*, ut scriptis mandata traditio intonat, *de Filio* semper accipiens; non *duas causas Spiritus*, sed *Patrem causam per Filium* deprædico. » Hæc vero germanam continent loci alterius interpretationem, ubi Damascenus ait, *se Spiritum ex Filio non dicere:* nimirum veluti ex causa a Patre
C distincta. Hac de re diligentius infra.

Cum hæc fortasse præ oculis haberet doctissimus Franciscus Combefisius, frequentius adnotat in altera parte Novissimi Auctarii, Joannem Beccum *hæresim Palamiticam* damnasse. Insanum scilicet invaluit delirium, quo a divina essentia distinguebatur æterna Dei actio, ac sempiternum quoddam lumen divinum: ac istud mentibus creatis communicari dicebatur, ipsa penitus incommunicabili essentia, ac invisibili. Hæc videtur esse illa *exsplendescentia*, in quam Cyprius tradebat ex Patre procedere Spiritum sanctum per **103** Filium, *non in exstantiam.* Hoc igitur impium Palamæ dogma a Joanne Becco damnatum in *Tomo quodam*, adnotat laudatus Combefisius in Observationibus ad Ma-
D nuelis Calecæ librum *De essentia et operatione.* Michaelis Lequieni verissimam affero animadversionem in dissertatione I Damascenica, num. 50, Palamæ quidem præivisse Cyprium, erraticumque dogma ab isto præformatum refutasse Beccum; cæterum *Joannem illum patriarcham Constantinopolitanum*, qui Gregorium Palamam primus damnavit, aut *Sozopolitam* fuisse circa annum Christi 1294, aut certe *Glycyn* circa annum 1316.

In hanc absurditatem incidisse Cyprium, jam allata ipsius ad locum Damasceni interpretatio satis evincit. Accedit aliud ipsius dictum in suo Tomo, quod inde sumptum a Becco refertur in oratione citata num. 14: « Nihil novi est, neque ab usu Scripturarum alienum, si *spiritale donum* æquivoce

Spiritus sanctus vocetur : et *actio* aliquando sibi *nomen agentis* admiscere videtur, uti solis splendor et lumen sæpenumero solis. » Quibus utique verbis (ait Lequienus loco citato) significabat æternam Dei actionem, quæ personis tribus communis est, Spiritum sanctum quandoque vocari : et hanc sempiterni luminis efficientiam, tribus communem personis, ipsam dici processionem Spiritus a Patre per Filium. Aliud idem Lequienus Fragmentum operis a Cyprio confecti ibidem affert : nempe, *divina gratia, effulgentiaque , et operatio* συναΐδιός ἐστι τῷ Υἱῷ, *coæterna Filio est : et ex ipso scaturit, velut etiam ex Patre, et ipsomet Paracleto.* Enormia commenta, quæ cudebant Græci, Patrum auctoritate pressi, diligentius infra explanabimus.

Joannis Becci *Commentarius per urbem Constantinopolim serpens* (Pachymeris verbis utor capite citato 2), *cupide lectus a plurimis est : et plerisque aculeum infixit.* Ad ipsius Tomi accusationem animum appulerunt *episcopus Quinquecclesiensis*, et *Georgius Moschampar*, qui cesserat officio *exchartophylacis*, quibusdam offensiunculis jam a Cyprio aversus. Accusationes in Tomi doctrinam, a Becco expositæ, prætermissæ sunt, ne cum Becco sentire viderentur. Aliam igitur inire viam excogitarunt impugnandi Tomi, quam refert Pachymeres, capite 3 : « Culpantes videlicet, quod cum vox προβολεὺς, *productor*, proprie usurparetur a Patribus ad significandum *principium activum*, αἴτιον, Spiritus sancti, sicut vox *Genitor* ab iisdem adhibetur ad designandum principium activum, αἴτιον, unigeniti Verbi ; tamen scriptor Tomi, vocis προβολεὺς significatum retulisset ad *simplicem exsplendescentiam*, non **104** autem ad *emanationem* Spiritus sancti e vero principio activo. Quam emanationem vocabulo *processionis* exprimens, et *processionem ab exsplendescentia* distinguens, haud dubie adimeret voci *productor* notionem ipsi tributam a Patribus, *emanationis scilicet* ut e principio activo ; quod nihil minus esse contendebant, quam defectionem a fide catholicæ doctrinæ. »

Hæc ut hæresis Cyprio tribueretur, ansam dedit libellus cujusdam Marci monachi, in quo tradebatur, ut ait Pachymeres, capite 4, *etiam clarius quam in tomo patriarchæ, damnabilis illa restrictio notionis in voce, productor ; qua principii activi significatus contra manifestam Patrum auctoritatem ab ea excluditur.* Opus istud, ut elucubratum fuerat, oblatum Gregorio patriarchæ fuit : *Qui percurrens, ut cæteras solebat discipuli scriptiunculas ; quædam in hac quoque sibi minus probata, manu propria correxit, et sic emendatam reddidit.* Hinc impius error, eo in Marci opere repertus, etiam Gregorio ascribebatur.

IV. Hinc stimuli addebantur patriarchæ, ut *ipse corrigeret, quod in Tomo suo emendari opus esset.* Nihil esse in Tomo vitiatum, quod spongia indigeret, præfracte contendebat ille. Tomum istum exhibet codex Vindobonensis 259, num. 3, a Lambecio recensitus libro v Commentariorum, sub hoc titulo : Ὁ Τόμος τῆς ἁγίας συνόδου, ἤτοι στήλη ὀρθοδοξίας, *Tomus synodicus, sive columna orthodoxiæ.* Incipit : Ἔσχε μὲν ἡ ἐπισυμβᾶσα πρὸ μικροῦ ταραχή τε καὶ ζάλη τῇ Ἐκκλησίᾳ. *Habet quidem turbatio, et procella Ecclesiæ superveniens.* Ab his etiam incipit verbis Opus a Bandurio integrum Græce editum in Notis ad librum VIII *Antiquitatum Constantinopol.* quod inscribitur : Ἔκθεσις τοῦ Τόμου τῆς πίστεως κατὰ τοῦ Βέκκου, *Expositio Tomi de fide contra Beccum.* Nostro demum prostat sine titulo in apographo codicis Lugduno-Batavensis, num. 9.

Ut ut intactum relinquere *Tomum suum* voluerit patriarcha, apologetica tamen scripta edidit non pauca. Adversum *Marci monachi* opus, et errata, quæ ipsi affingebantur, scripsit *Confessionem*, itemque *Apologiam pro Tomo*, ac etiam *Epistolam ad imperatorem Andronicum* ; quæ Græce editæ exstant apud Bandurium loco citato. Post abdicationem patriarchatus a Gregorio factam, quam insequenti capite enarrabimus, irrito conatu *Tomi* ab eo confecti correctio tentata est. Hanc in rem cœtus plures coactos, refert Pachymeres, capite 11, sed *continuis dierum multorum altercationibus, in nullum concordis de istius scripti correctione sententiæ desinentibus finem, tandem convenisse omnes, ut omnino tolleretur enarratio loci Damasceni : præstabilius ducentes inexpositum relinqui* **105** *testimonium illud, quam eo exponendo adduci in periculum.* Ipse vero Gregorius sua in *Apologia*, novam quorumdam insectatus est interpretationem, qui in eo Damasceni dicto, *Manifestantis Spiritus per Verbum productor Pater*, verba illa διὰ Λόγου, δι' Υἱοῦ, *per Verbum, per Filium* ita accipiebant, ac si perinde foret, ac σὺν τῷ Λόγῳ, *cum Verbo*, μετὰ τοῦ Υἱοῦ, *cum Filio*, ἅμα τῷ Υἱῷ, *una cum Filio.* Nimirum præter Becci expositionem, quæ Latinorum dogma offert, alia sincerior nulla occurrebat. Hæc eadem diligenter adnotata consule apud Bandurium, qui se a Michaele Lequieno edoctum fuisse, candide fatetur.

V. Diligentiore cura insignis locus ille Damasceni illustrandus est, quem Becco opposuisse adversarios, adnotantem Pachymerem audivimus, num. 1. Legitur vero libro I *De fide orthodoxa*, capite 8, in fine : « Scire operæ pretium est, nos Patrem *ex aliquo esse* non dicere , sed ipsum *Filii patrem* appellamus. Filium item *nec causam*, nec *Patrem* dicimus , verum potius, eum *ex Patre esse*, ac *Patris filium esse. Denique Spiritum sanctum et ex Patre esse, et Patris Spiritum* nominamus : at vero eum *ex Filio esse* non dicimus, *Filii* tamen *Spiritum* vocitamus..... Quin et eum *nobis per Filium* manifestatum esse, et impertiri profitemur... Perinde ut ex sole quidem est cum radius, tum splendor ; ipse enim fons est radii, et splendoris : per radium autem nobis splendor communicatur. » Eodem exemplo veteres Patres, ac Joannem Beccum, aliosque in catholico dogmate socios, usos

esse, ut Spiritum sanctum substantialiter ac hypostatice a Patre per Filium, vel a Patre Filioque procedere ostenderent, jam frequentius adnotatum. Sed illud etiam exemplum adhibuisse Græcos adversantes, dubium nullum : ipsumque eorum nomine sanctus Thomas opponit quæst. 10 *De potentia*, art. 4, num. 22 : *Filius est radius Patris ; Spiritus autem sanctus est splendor. Splendor autem non est a radio : ergo nec Spiritus sanctus a Filio.* Solutionem accipe ad 22 : *Dicendum, quod splendor est a radio; cum nihil aliud sit, quam reverberatio radii ad corpus clarum.* Itaque *splendor* non solum a radio habet, quod nobis communicetur : sed a radio habet id quoque, quod est. Quoniam vero radii virtus, qua splendor efficitur, a sole provenit; ideo et splendor, et radius a sole, tanquam a principe ac primaria causa, proficisci dicuntur. Ratione pari si res divinas modulo nostro metiri liceat, Spiritus sanctus, tametsi a Filio procedat spirante ipsum, peculiari tamen ratione procedere dicitur a Patre, quia a Patre virtutem habet Filius, qua spirat Spiritum sanctum. Hinc ratione duplici catholico **106** dici sensu potest, Spiritum sanctum *non esse ex Filio :* ac primo non esse ex illo, tanquam a causa, quæ habet a se virtutem spirandi : deinde non esse ex illo, tanquam a causa, aut concausa, distincta a Patre. Itaque Spiritus sanctus non solum *temporali missione* a Filio et per Filium manifestatur, donaturque nobis : verum etiam *æterna, ac substantiali emissione, aut processione* a Patre est Filioque, aut a Patre per Filium.

Cur vero Damascenus unam Filii efficientiam proferat in temporali sancti Spiritus missione, unam *per Filium* memorans *manifestationem* ejusdem ac donorum concessionem? Imo cum *Spiritum Filii proprium* appellat, satis indicat æternam originem ejus ex Filio quoad exstantiam. Cum vero expressiorem ejusdem Spiritus nobis per Filium manifestati mentionem ingerit, *procatarcticam* ac *primordialem* illam virtutem spectabat, quæ in operibus ad extra peculiari modo tribui Filio solet. Hac de re ipse Damascenus agit ibidem capite 12 in Edit. Lequieni sub titulo *De divinis nominibus.* Ait enim : *Ne multa dicam, non est alia Patri ratio, sapientia, potentia, voluntas præter Filium, qui sola est Patris potentia,* ἡ προκαταρκτικὴ τῆς τῶν πάντων ποιήσεως, *rerum omnium creationis primordialis virtus.* Qua inita comparatione ad res creatas, dicitur Spiritus sanctus ibidem, *omnium creationis consummator,* τελεσιουργόν· Pater vero, *bonitatis totius fons, et occulti in se boni scaturigo.* Hujusmodi personarum appellationes, dum ad res creatas ipsæ comparantur, alias affert, ac modo quodam diverso sanctus Basilius in libro *De Spiritu sancto,* capite 16, num. 38 : *In horum autem creatione,* inquiens, *cogita* προκαταρκτικήν, *primarium causam, Patrem :* δημιουργικήν, *conditricem, Filium ;* τελειωτικήν, *perfectricem, Spiritum sanctum.*

A Sed eadem etiam voce, τῆς αἰτίας προκαταρκτικῆς, Beccus aliique Græci usi sunt, facta Patris comparatione ad Spiritum sanctum : ut id significarent unum, Patrem esse originem ac fontem, a quo esse omne profluit tam increatum, quam creatum : ac Filium habere a Patre, ut spiret Spiritum sanctum.

Mentem suam perspicue Damascenus declarat loco citato : *Pater mens est, rationis abyssus, Verbi genitor, ac per Verbum* προβολεὺς ἐκφαντορικοῦ Πνεύματος, *manifestantis Spiritus productor.* Filius est *perfecta persona ex perfecta persona, quomodo ipse novit, diciturque Filius. Ac postremo Spiritus sanctus, Patris potentia et divinitatis recondita declarans,* ἐκφαντορικὴ τοῦ κρυφίου τῆς θεότητος
B δύναμις, *ex Patre per Filium procedens.* ἐκ Πατρὸς μὲν δι' Υἱοῦ ἐκπορευομένη . . . *quo fit etiam, ut Spiritus sanctus omnium creationis consummator* **107** *exsistat.* Animadverte : 1. In his agi verbis, quæ exscripsimus, de mutuo personarum respectu *ad intra.* 2. Adeoque consequens esse, substantialem ac hypostaticam Spiritus sancti productionem illis exprimi verbis, *Pater per Verbum Spiritus productor,* ac illis etiam, *ex Patre per Filium procedens.* 3. Verbis illis, ἐκφαντορικοῦ *Spiritus,* seu ἐκφαντορικῆς *virtutis* aut *potentiæ,* manifestationem nobis factam, donorumque concessionem non significari : sed utique exstantiam Spiritus sancti, qui sicuti procedit a Patre per Filium, ita
C latentem divinitatem Patris, quam ab ipso per Filium accipit, manifestat, exprimit, enuntiat, repræsentat. 4. Ex hac demum substantiali ad intra manifestatione aliam sequi in temporali Missione factam : unde ex eo, quod sanctus Spiritus *potentia sit a Patre per Filium procedens, latentis divinitatis ejus enuntiativa,* colligit Damascenus, ipsum ad extra *esse omnium creationis consummatorem.*

Mentem hanc suam alia patefaciunt, quæ subjunguntur verba : *Pater fons est, et auctor tum Filii, tum Spiritus sancti : solius tamen Filii pater, et Spiritus sancti* προβολεύς, *productor. Filius autem est Filius patris, et ex Patre. Spiritus sanctus est Spiritus Patris, ut qui ex Patre procedat... Quin*
D *Filii quoque Spiritus dicitur, non velut ex ipso,* οὐχ ὡς ἐξ αὐτοῦ, *sed per ipsum ex Patre procedens,* ἀλλ' ὡς δι' αὐτοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον. *Solus enim Pater* αἴτιος, *causa et auctor.* Solus nempe Pater causa illa est, ex qua *esse omne* profluit tam increatum, quam creatum. Hanc juxta notionem non procedit *veluti ex Filio* Spiritus sanctus, cum a Patre habeat ipse, ut Spiritum sanctum spiret, sed *ex Patre procedit per Filium,* quia Filio virtutem, quam Pater habet, ipse Pater communicat, ac Filius per hanc communicationem non est sancti Spiritus causa distincta a Patre, sed una causa cum Patre.

Insignem locum istum Damasceni, veluti spurium, rejecit Georgius Moschampar chartophylax

In colloquio de quo egimus capite 7, num. III (3). Sincerum illum, ac germanum probabat magnus logotheta Muzalo auctoritate Andronici Camateri, qui integrum suæ inserueral Hoplothecæ. Cur vero abjudicari a sancto Damasceno veluti parente debeat, cum parem eamdemque doctrinam habeat in aliis dubio procul genuinis peribus? In Dialogo contra Manichæos, num. 5, sic habet : *Pater semper Verbum suum ex se genitum*, καὶ διὰ τοῦ Λόγου αὐτοῦ ἐξ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ἐκπορευόμενον, *et per Verbum suum Spiritum suum ex se procedentem habuit*. Insipiens esto, qui neget his expressam verbis æternam, ac substantialem, et hypostaticam sancti Spiritus per Filium processionem ex Patre. In Epistola ad Jordanem archimandritam de hymno Trisagio, **108** num. 28, ait : *Ex Patre siquidem per Filium et Verbum procedens, non tamen filiationis modo*. Hujusmodi opus non erat exceptione, si hæc *per Filium processio* ad missionem temporalem donorumque largitionem referenda esset.

Difficilior videtur ejusdem Damasceni locus ille, qui habetur homilia in Sabbatum sanctum, num. 4 : *Spiritus sanctus Dei, et Patris, tanquam ex ipso procedens : qui et Filii dicitur, ut qui per eum manifestetur, et creatis rebus impertiatur*, ἀλλ' οὐκ ἐξ αὐτοῦ ἔχον τὴν ὕπαρξιν, *non tamen ex ipso exsistentiam habens*. Similem jam expendimus sententiam ejus, ex octavo capite primi libri *De fide orthodoxa* depromptam. Ac primo quidem ad Filium peculiari quadam ratione temporalem sancti Spiritus missionem refert Damascenus, ut *virtutem procatarcticam* in eadem missione Filio competentem declaret. Negat ille deinde, Spiritum sanctum *ex Filio exsistentiam habere* : at ea plura loca subintelligenda sunt, quibus ipsum apertissime docet *ex Patre procedere per Filium*. Negat vero, *Spiritum ex Filio exsistentiam habere*, quia Filius non est causa a Patre distincta ; et quia Filius habet a Patre, ut Spiritum sanctum spiret. Additur postrema ratio ex errore Apollinarii Arianorumque desumpta, qui Spiritus sancti productionem in Filium præsertim refundebant : dicebantque ipsum *Filio minorem*, utpote ex Filio procreatum, sicuti et Filium minorem Patre, utpote natum ex ipso. Ab hac impietate caventes Græci mediæ præsertim ætatis doctores, ita negabant *ex Filio Spiritum exsistere*, ut illum tamen *per Filium procedere a Patre* constantissime docerent. Genuinum hunc sensum esse, evincit ejusdem Damasceni *Expositio fidei*, quam ex Arabico versam Michael Lequienus sua exhibet in editione. Hæc habentur, num. 2 : *Pater absque principio est : et Filius est ex Patre per filiationem : et Spiritus sanctus est ex Patre per Filium, non per filiationem, sed per processionem*. Aptissimum exemplum est, quod additur : *Verbum gignitur ab intellectu : sed etiam ab intellectu oritur Spiritus, qui manifestatur per Verbum, quod emanat ex abscondita scaturigine sua, splendorem suum naturalem explicans*. Ex Patre oritur Spiritus : sed hocce in ejus ortu locum habet manifestatio ejusdem per Verbum. Sancti Spiritus ortus Patri attribuitur, qui totius Deitatis abscondita scaturigo est. Manifestatio ejusdem, eademque *naturalis* instar *splendoris*, Filio tribuitur, quia ex Patre natura divina per Filium communicatur Spiritui sancto.

A

Theologiam suam tradere Damascenus pergit ibidem : *Filius ad Patrem refertur, atque ex Patre est, quia natus est ex Patre : et* **109** *Spiritus sanctus ad Patrem refertur, atque est ex Patre, quia est ex illo, non filiationis more, sed processionis. Itemque sanctus Spiritus est Filii, sed non est ex Filio. Est tamen ad Filium, quia emanat per illum. et ex illo : ac non est ex Filio, quia Pater una est causa tum Filii, tum Spiritus sancti*. Hæc postrema verba sensum declarant totius sententiæ. Pater una est causa tum Filii, tum Spiritus sancti : ea ratione quod in Patre, veluti in fonte, qui non est ex alio, virtus reperitur spirativa Spiritus sancti. Hæc utique una et eadem Filio etiam inest : sed a Patre communicata. Hinc Spiritus sanctus suam habet exstantiam ex Patre, tanquam ex fonte : quo eam modo non habet ex Filio, At quoniam in Filio spirativa virtus inest a Patre communicata : ideo *per Filium, et ex Filio* Spiritus sanctus *emanare* dicitur, non dicitur *esse* ; tametsi illa emanatio sit *ad exstantiam*. Quo etiam sensu non inepte dici potest, splendorem, aut fluvium non esse ex radio, aut rivo, sed esse splendorem ex sole et fluvium ex fonte : ac nihilominus splendorem emanare per radium, et etiam ex radio ; et fluvium emanare per rivum, et etiam ex rivo ; solis ac fontis virtute radio ac rivo communicata. Hæc affert ibidem Damascenus exempla, quorum discrimen maximum a Spiritus sancti emanatione sumitur a principio activo, quod unum ex Patre communicatur Filio : diversum est in sole et radio, in fonte et rivo. Rem hanc igitur ab humano captu longissime alienam, verbis utique diversis, una tamen sententia, exposuerunt Ecclesiæ Patres.

B

C

VI. Primum Damasceni testimonium, quod hactenus pro virili illustravimus, inter Græcorum objectiones affert sanctus Thomas in Sententiarum Commentario, in Quæstionibus disputatis, et prima parte Summæ Theologicæ. Loco priore, scilicet in I, dist. XI, quæst. 1, art. 1, hac utitur solutione ad 3 : « Dicendum, quod Damascenus in hac parte non creditur : quia dicitur fuisse tempore illo, quo incepit controversia super hac quæstione inter Græcos et Latinos. Tamen non negat quin *sit ex Filio*, sed dicit se non concedere *quod sit a Filio*, quia adhuc apud eos in dubio vertebatur. » Ante sæculi septimi exitum natus fertur Damascenus, vitamque suam ultra annum Christi 754 agebat : quo tempore Spiritus sancti proces-

D

sionem a Patre Filioque a Latinis assertam incusabant insequebanturque Iconomachi. A

Alia est Thomæ solutio, quæst. 10, *De potentia*, art. 4, ad. 24 : « Dicendum quod positio *Nestorianorum* fuit, quod *Spiritus sanctus non sit a Filio.* Unde in quodam Symbolo Nestorianorum condemnato in *prima Ephesina synodo* dicitur sic : *Spiritum sanctum* **110** *neque Filium putamus, neque per Filium essentiam accepisse.* Propter quod Cyrillus *contra Nestorium in Epistola prædicta* (Synodica ad Nestorium, a Thoma memorata ad 13), posuit Spiritum sanctum esse a Filio. *Theodoretus* vero in quadam Epistola ad Joannem Antiochenum sic dicit : *Spiritus sanctus non est ex Filio, aut per Filium habens substantiam : sed procedens quidem a Patre, Spiritus vero Filii, eo* B *quod et ei consubstantialis sit nominatus.* Hæc autem verba Theodoretus prædictus imponit Cyrillo, tanquam ab eo dicta sint in epistola, quam ad Joannem Antiochenum scripsit ; licet in illa epistola hoc non legatur, sed dicitur sic : *Spiritus Dei Patris procedit quidem ex ipso : est autem et a Filio, non alienus secundum unius essentiæ rationem.* Hanc autem Theodoreti sententiam secutus est postmodum Damascenus, quamvis dogmata ejusdem Theodoreti sint in quinta synodo condemnata. Unde in hoc non est standum sententiæ Damasceni. »

Denique I part., quæst. 36, art. 2, ad 3 : « Dicendum, quod Spiritum sanctum non procedere a Filio, primo fuit a Nestorianis introductum, C ut patet in quodam symbolo Nestorianorum damnato in Ephesina synodo. Et hunc errorem secutus fuit Theodoretus Nestorianus, et plures post ipsum, inter quos fuit Damascenus : unde in hoc ejus sententiæ non est standum. Quamvis a quibusdam dicatur : quod Damascenus sicut non confitetur *Spiritum sanctum non esse a Filio*, ita etiam non negat *ex vi illorum verborum.* »

Minus æquus in Damascenum videtur Aquinas. Animadverte, vitam Aquinati eo tempore ducenti, quo pleraque sanctorum Patrum scripta adhuc latebant, nec videre, nec diligentius expendere Damasceni testimonia licuisse, quibus *emanare* D Spiritus sanctus dicitur *per Filium, et ex Filio :* ac *Pater productor* ejus *per Filium*, ipsumque *semper habere se apud se, per Filium ex se procedentem.* Tam luculentæ sententiæ nuspiam in Operibus Thomæ memoratæ inveniuntur : eoque Opusculi contra errores Græcorum in capite, ubi recensentur Patres qui Spiritum sanctum dixere *a Patre procedere per Filium*, afferuntur *Cyrillus Alexandrinus*, *Basilius* et *Gregorius Nyssenus*, Damasceno prætermisso. Haud mirum fuerit ergo, ejusdem Damasceni doctrinam, quæ aliis quibusdam in locis minus accurate tradi videtur, suspectam fuisse Aquinati. Pro eo tamen, quo pollebat ipse ingenii acumine, vidit, admonuitque : *vi verborum*, quibus usus est Damascenus, minime sancti Spiritus denegari *processionem etiam a Filio.*

111 VII. Cætera, quæ locis allatis ait ille, illustranda sunt. Adnotat, *posuisse Nestorianos, quod Spiritus sanctus non sit a Filio :* id legi *in quodam Nestorianorum symbolo :* ac istud *in Ephesina synodo condemnatum esse.* Nestorianorum, quod memoratur, Symbolum protulit Ephesinis Patribus *Charisius presbyter*, et Philadelphiæ œconomus in Lydia ; legiturque actione 6 Ephesinæ synodi œcumenicæ anno 431 celebratæ, sub titulo *Exempli expositionis Symboli depravati.* Hæc ibi habentur verba : *Sed* (Spiritum sanctum) *nec Filium putamus, neque per Filium suam subsistentiam*, ὕπαρξιν *habentem.* Tribui Symbolum istud Nestorio, tanquam auctori, ab aliquibus assolet : verius Theodoro Mopsuesteno ab aliis ; quod attamen Nestoriani aut instruendis in fide, aut ad fidem revertentibus tradebant. Contra Symbolum in Ephesina œcumenica synodo latum his verbis decretum est, quod actione citata prostat : « *Simili etiam modo qui inventi fuerint* vel episcopi, vel clerici, vel laici sive docere ea quæ continentur in oblata Expositione a Charisio presbytero *De Unigeniti Filii Dei Incarnatione*, sive scelerata et perversa Nestorii dogmata, quæ et subnexa sunt, subjaceant sententiæ sanctæ hujus et universalis synodi, » etc. Hocce decreto damnatos Aquinas intellexit, qui negarent, *per Filium suam habere subsistentiam Spiritum sanctum.* Idem censent Bellarminus, Leo Allatius, Garnerius, Petavius.

Atqui decreti verba damnatos indicant errores *de Unigeniti Filii Dei Incarnatione*, non alios. Eo etiam tempore vigebant commenta Eunomii et Apollinarii : quorum iste gradus in Trinitate statuens, *Filium minorem Patre*, utpote ex isto natum effutiebat, et *Spiritum sanctum minorem Filio*, utpote ex isto aut per istum *procreatum*, ut inquiebat : ac ille *Spiritum auferebat a Patre*, *uniceque tribuebat Unigenito*, tum ipsum, cum Filium rejiciens inter creaturas, teste Basilio libro II *Contra Eunomium*, num. 34. Hinc vero de propositione illa, *Spiritum sanctum habere per Filium subsistentiam* negante, silent Ephesini Patres : qui probe noverant, Symbolo inseri potuisse ad sensum rejiciendum Eunomii et Apollinarii.

Constantinopolitani Patres, qui errorem impium anno 381 damnaverant, satius habuere Spiritum sanctum definire *ex Patre procedentem :* adeoque verum Deum docere, quemadmodum docuerant Nicæni Patres, Filium esse verum Deum ac Patri consubstantialem, utpote natum genitumque ex Patre. Non solum *ex Patre procedentem*, ut Spiritum sanctum ostenderent verum Deum, sed etiam *ex Filio* ac *per Filium*, aut expressa locutione, aut verbis **112** æquipollentibus, Ecclesiæ Patres data occasione, catholico sensu longe diverso ab Eunomiano et Apollinaristico, docebant : idque

Dominum non in incerto reliquisse, profitebatur Hilarius, lib. VIII *De Trinitate*, num. 20. Anathematismo nono inter alios, quos ex concilio Alexandrino, anno 430, ad Joannem miserat Cyrillus Alexandrinus, Spiritum sanctum docebat *proprium Filii esse*. Carpit hæc verba Theodoretus in Reprehensione duodecim Cyrilli anathematum, seu in Epistola ad Joannem Antiochenum episcopum: « *Proprium autem Filii Spiritum*, inquiens, si quidem ut *ejusdem cum eo naturæ*, et *ex Patre procedentem* dixit, simul confitebimur, et tanquam piam suscipiemus vocem. Si vero tanquam *ex Filio*, aut *per Filium* exsistentiam habeat, hoc ut blasphemum et impium rejiciemus. » Errasse Theodoretum, adnotat sanctus Thomas, ac viri docti consentiunt quos laudavimus.

Theodoretum arbitrantur alii, pro æstu quo laborabat Cyrillum carpendi, Cyrilli dictis imposuisse *Eunomianum* et *Apollinaristicum* sensum. Neque solum verba anathematismi vellicabat, verum etiam ejusdem anathematismi explanationem, in synodo Ephesina pronuntiatam: *Etsi unigenitum Dei Verbum*, inquiens, *homo factum est, mansit tamen Deus, omnia præter solam paternitatem cum Patre communia habens: Spiritumque sanctum, qui ex ipso est, ipsique essentialiter inest, proprium habens*. Hæc in ea docebat Explanatione Cyrillus contra Orientalium objecta: quibus hæreticum sensum affingebat Theodoretus nimium subiratus. Rem ita esse, ex ipso Theodoreto addiscimus in Epistola ad monasteria: « Blasphemat (inquiente), et sanctum Spiritum *non ex Patre* ipsum procedere dicens secundum Domini vocem: sed *ex Filio esse*. Iste vero *Apollinarii* seminum fructus est: propinquat vero *Macedonii* (et Eunomii), malignæ culturæ. » *Eunomianum* ergo et *Apollinaristicum* sensum Cyrillo imponebat Theodoretus: ipsumque hoc titulo refutabat, ac si sanctum Spiritum *ex Filio esse* docuisset, *non etiam ex Patre*. Iniquam censuram verba allata elidunt, quibus idem Spiritus *omnia* dicitur *præter solam paternitatem cum Patre communia habere*: ac innumera sunt in ejusdem Cyrilli operibus testimonia de Spiritu sancto a Patre procedente.

Intra limites istos non stetisse Theodoretum, sed Spiritus processionem *ex Filio*, sive *per Filium* omnino negasse, viri docti colligere sibi videntur ex eodem in Epistola ad monasteria testimonio, quod ita in aliquibus codicibus scriptum legitur: *Blasphemat et in Spiritum sanctum, dum non ex Patre solo illum asserit procedere*. Sed ista caret exclusione, *solo*, eadem epistola a **113** Garnerio vulgata in Auctario ad librum Epistolarum Theodoreti, et ejusdem fragmentum epistolæ in synodo v œcumenica collatione 5.

Contra fidem ipsius Theodoreti opponi etiam verba solent, quæ habentur in Expositione Epistolæ ad Romanos, cap. 8, num. 11: *Docuit nos in his verbis unam divinitatis naturam: sanctum* A *enim Spiritum et Dei appellavit, et Christi. Non quod, ut volunt hæretici exsecrandi, ex Deo per Filium creatus sit: sed quia est ejusdem cum Patre et Filio substantiæ: ex Patre quidem procedit juxta evangelicam doctrinam, ejus autem gratia iis qui digni sunt per Christum suppeditatur*. Quo loco minus accurate disserentem fatemur Theodoretum pro temporis conditione, quo de Spiritus processione non agebatur: eoque præcipue mentem suam direxisse plane constat, ut Spiritum sanctum negaret a *Filio factum*, aut per Filium habere exsistentiam juxta exsecrandam hæresim Eunomii, Macedonii, Apollinarii, *Spiritum sanctum creaturam creaturæ, hoc est ab ipso Filio creatum volentium*, ut ait Augustinus, libro *De hæresibus*, B in *Arianis*.

Alia demum Theodoreti afferuntur verba in Expositione primæ ad Corinthios Epistolæ, capite II, ℣ 12: *Dei nomen in nomen Patris commutat ad excludendam processionem a Filio: sed ipse, qui a Patre procedit, Spiritus occulta mysteria nos docuit*. Hæc non habentur verba in editione Garnerii, ubi sic legimus: *Ostendit Spiritum sanctum non esse rerum creatarum partem: sed suam habere a Deo substantiam... Sed ipse, qui a Patre procedit*, etc. Theodoretum ergo aperte Spiritus processionem ab utroque negasse, nondum constat.

Hunc denique redarguit Aquinas, ac si verba quædam Cyrillo affinxerit, veluti ab ipso scripta, cum alia scripserit longe diversa. In Epistola ad C Joannem Antiochenum Theodoretus ait, se *perlegisse Ægyptiacas litteras*, a Cyrillo datas: in eisque dictum inveniri, *Spiritum sanctum non ex Filio, aut per Filium exstantiam habere; sed a Patre procedere, propriumque Filii dici, quia consubstantialis est*. His ejusdem Cyrilli in Epistola ad Joannem per Paulum Emesæ episcopum missa, paria non sunt, quæ verba leguntur: *Non enim Patres ipsi locuti sunt* (inquit ille), *sed ipse Spiritus Dei, et Patris. Qui procedit quidem ex ipso: nec ob id tamen secundum essentiæ rationem alienus est a Filio*. Fatebatur Cyrillus, procedere Spiritum a Patre: diserte non expressit processionem ejus a Filio: sed ipsum tamen profitetur *non alie-* D *num a Filio*. Hæc ita referebat Theodoretus, ac si Cyrillus, ut iniret denique pacem, **114** negaret processionem Spiritus *ex Filio* aut *per Filium*: quod intellige juxta delirium, quod ipsi affinxerat, ab Eunomio, et Macedonio, et Apollinario excogitatum. Hanc inter eos unam agitatam fuisse controversiam, non aliam, verisimillimum est. Quo nihilominus hæretico sensu, quem voces *per Filium* objicere menti poterant, non obstante, neque obstante facta Cyrillo reprehensione per Theodoretum, Spiritum sanctum confiteri Græci maxime Patres perrexerunt, *ex Patre procedere per Filium*: quemadmodum etiam Latini *ex Patre* ipsum, et *ex Filio procedentem* docebant. Vocem *per* adhibuere Græci, ut spirativæ virtutis unitas, quæ Patri inest

a se, et Filio communicata a Patre, adeoque unitas principii aut causæ, maxime innotesceret. In usu præpositionis *ex* Latini steterunt, pro certo habentes : quod *sicut Pater et Filius unus est Deus, et ad creaturam relative unus creator, et unus Dominus,* (ut ait Augustinus, libro v *De Trinitate*, cap. 14,) *sic relative ad Spiritum sanctum unum principium : ad creaturam vero Pater, et Filius, et Spiritus unum principium, sicut unus Creator, et unus Dominus.*

VIII. Operæ dispendium non fuerit, catholicam integram doctrinam, quam tributam in partes hactenus explanavimus, compendio simul collectam postremo loco exhibere. In lucro fuerit, si summam hanc objectis iis accommodemus quibus victoriam altera sæculi noni parte contra Latinos nimia præfidentia sibi Photius pollicebatur. Id vero cum egerit luculentissime Joannes Beccus in oratione de unione Ecclesiarum, a num. 36, ejus verba refutationesque satius fuerit exscribere. Id (1) opponit ille in epistola 2, in editione Richardi Montacutii : *Si simplex Spiritus est, ex Patre vero et Filio procedit ; omnino hi una persona reputabuntur, indeque contractio Sabelliana, aut potius Semi-Sabelliana introducetur.* « Scimus communi sententia nostræ Ecclesiæ, (reponit Beccus), dici Spiritum ex Patre et Filio *progredi, profundi, provenire :* et illius simplicitatem conservari, nullamque inde Patris et Filii contractionem insinuari. Aperta hæc est demonstratio, quod tibi absurdum videtur non sequi, si *ex Patre et Filio* Romani *procedere* tradant. » Pater, et Filius, tametsi duæ personæ, una potiuntur virtute spirandi : unde unum sunt Spiritus sancti simplicissimi principium. Quo etiam modo Pater, et Filius, et Spiritus sanctus unum sunt cujusque effectus ad extra principium ob unitatem virtutis et potentiæ.

(2) *Si ex Patre, et Filio procedit Spiritus sanctus : duplex omnino erit, et compositus.* « Quid hic ais, mi homo?... Etiamsi **115** ille ex Patre, et Filio exsistat naturaliter, et essentialiter, et in hypostasi, propriam tamen simplicitatem non amittit. » Est enim essentialiter simplex : ac præterea ex duabus personis, quæ nonnisi unum principium sunt, simplex ejus hypostasis procedit.

(3) *Si ad duo principia refertur Spiritus sanctus : ubi erit tantumdem decantatus unus principatus ?* « At ubi Italus deprehenditur, duo asserens in beata Triade principia? Id non ostendens, palam innotescis odio et non veritate ratiocinans et concludens. » Quid utique inconsideratius, cum palam Latini Patres profiteantur, *a Patre esse, et sua omnia habere Filium :* et hoc ipsum a Patre accipere, ut ab eo perinde ac a Patre, procedat Spiritus sanctus. Tum *primum principium*, tum *prima causa*, tum *Monarcha* non esset *Pater* apud Latinos, si ab illo non procederet Filius ; si ab illo non procederet Spiritus sanctus, sed a Filio solo ; si ab illo non acciperet Filius, ut ab illo quoque procederet Spiritus sanctus.

(4) *Si producit Spiritum Pater, producit vero illum et Filius ; erit Pater et contiguus productor Spiritus, et longinquus propter illius ex Filio productionem.* « An in aliis quoque, quæ tua Ecclesia palam confitetur? Nam si contiguas et longinquas productiones confingit, quia Latinus dicit, Spiritum ex Patre et Filio produci : jam tibi commodum fuerit, et contiguas, et longinquas *profusiones, emissiones, et suppeditationes* comminisci, quod ista omnia ex Patre, et Filio asserantur. » In processione Spiritus sancti ab utroque, nulla est virtutis mediatio, sed suppositorum.

(5) *Si ex Patre processio Spiritus sancti perfecta est : supervacanea igitur ex Filio.* « Quid respondebis interrogantibus, si ex Patre Spiritus sancti *suppeditatio* perfecta est ; supervacanea igitur erit ex Filio. Verumtamen et perfectam esse ex Patre Spiritus sancti suppeditationem, et nihilominus non supervacaneam ex Filio, propter perfectionem quam ex Patre habet, indubitatum est. » Perfecta est, et perfectissima processio Spiritus sancti a Patre : sed usque adeo inde non abjudicanda est et processio ejusdem a Filio, ut inde potius confirmetur. Nam ex Scripturis, et ex Græcis Patribus, omnia Patris communia Filio sunt, præter privilegium ingeniti, et generandi Filii. At processio Spiritus sancti et ab ingenito differt, et a Filii generatione. Filio ergo communis esse debuit. Annon esset perfecta creatio orbis, quæ a Patre solo proficisceretur? Eccur ergo tribuitur et Filio, et Spiritui sancto? Nempe communis tribus divinis hypostasibus sunt omnia præter paternitatem, et filiationem qua a Patre est Filius, et processionem **116** qua Spiritus sanctus a Patre est, et a Filio ; qui communia omnia cum Patre habet præter paternitatem.

(6) *Si producit quidem et Filius, Spiritus vero productione viduatur ; tenuioris esset facultatis, quam Filius.* « Sed neque Spiritus mittit, ac effundit aut seipsum, aut alium Spiritum, quemadmodum Spiritum mittere ac effundere dicitur Filius. Erit ergo ille propterea tenuioris facultatis, ac Filius? » Uno verbo, tota divina fecunditas ad intra quodammodo in Spiritu sancto expletur. Missionem vero a Becco memoratam intellige proprie dictam.

(7) *Si eamdem Spiritus productionem habet Filius, atque Pater ; communis horum fuerit productionis proprietas. Et quomodo commune erit proprietas?* « Ego porro dico : quanam ratione maxime absurdum tibi videtur, esse aliquod commune Patri et Filio, proprie in ipsis solis consideratum, quod non sit commune Spiritui? Est etenim commune Patri et Filio, quod Spiritui commune non est. Et quod non unius, sed duarum personarum hoc est commune dicitur et est : quod vero proprie in illis consideratur, et illius particeps Spiritus non est, dicitur eorum proprietas, ut eo dis-

tinguatur Spiritus ab illis... Nyssenus in Orationem Dominicam manifeste id astruet... κοινοῦ δὲ ὄντος τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ Πνεύματι, *cum commune sit Filio, et Spiritui sancto non esse absque ortu, rursus est facile differentiam, quæ* ἐν τοῖς ἰδιώμασιν, *in eorum proprietatibus est, reperire.* Adverte animum ad hoc theologi Patris testimonium, et considera : quomodo *proprietatem* duarum tantum personarum vocavit, ex causa eas esse, et quomodo repræsentavit, *commune* esse iisdem duabus personis, absque ortu non esse? »

(8) *Si ex una causa Patre Filius et Spiritus sanctus emanarunt : producit autem rursus Filius Spiritum, producet et Spiritus Filium. Pares enim dignitate utrosque eduxit Pater.* « At manifestum est, non pares dignitate tantum produci Filium, B et Spiritum ex Patre : sed et pares dignitate effundi, pares dignitate provenire, pares quoque dignitate emicare. Et ex Filio quidem effundi, qui pari dignitate ex Patre effunditur Spiritus; et ex Filio effulgere, qui pari dignitate cum eo ex Patre effulget, Ecclesia fatetur : neque tamen admittit, effundi, provenire et effulgere et ex Spiritu Filium, quod eadem dignitate ambo ex Patre sint. » Quid præterea Photio infestius? Ideo enim non potest esse Filius a Spiritu sancto, quia Spiritus sanctus a Filio est : uti a Filio ideo non potest esse Pater, quia Filius a Patre est. Si autem ex adverso Spiritus sanctus non procederet a Filio, quid **117** prohiberet, ne C a Spiritu sancto gigneretur Filius? Omnia enim Patris communia sunt Spiritui sancto præter vim illam ipsam, qua Spiritus sanctus a Patre procedit.

(9) *Si communis est Patri, et Filio sancti Spiritus productio, utique illius quoque Spiritus sanctus particeps erit. Omnia siquidem, quæ sunt communia Patris et Filii, eadem etiam referuntur ad Spiritum sanctum. Hinc erit ille causa simul, et effectus.* « Propositio hæc : *Omnia, quæ sunt communia Patris et Filii, erunt etiam communia cum Spiritu sancto*, nullius est eorum Patrum, qui res theologicas nostræ Ecclesiæ tradiderunt... Qui attentius divinas Scripturas enucleant, agnoscunt quædam insita communia Patri et Filio, communia et Spiritui : bona duntaxat quæ naturaliter illis D insunt, ut *justitia, bonitas, sapientia*, et similia. Agnoscunt etiam alia, quæ naturaliter insunt Patri et Filio, et non insunt Spiritui : non quod Spiritus non sit ejusdem naturæ, atque Pater, et Filius : sed quod naturales Patris ut Patris, et Filii ut Filii proprietates, non sint communes Spiritui... Itaque Spiritum una simul haberi a Patre et a Filio, naturale est bonum Patris et Filii, sed ut proprietas eorumdem naturalis. Non ideo ergo, quia communicat Filius cum Patre, quod ex utrisque Spiritus sit, communicabit cum eisdem Spiritus, ut et ipse sit ex se ipso. » Rursum ideo *esse Deum, Regem, et Creatorem*, quæ Photius adducit, communia sunt tribus personis, quod relativa non sint, sed absoluta. At spirari, et spirare, spiratorem esse et Spiritum seu spiratum, relativa sunt, non absoluta.

(10) *Egreditur a Filio Spiritus. Hoc unde fando factum accepisti? A quibusnam Evangeliis hanc vocem habes? Cujusnam synodi blasphemum hoc verbum?* Hæc etiam furore percitus Photius aiebat. Latinos solos impetere se simulabat : at iisdem argumentis lacessebat et Græcos omnes, quorum adduximus testimonia. Affirmant illi sane, *Spiritum sanctum a Filio accipere, a Filio mitti, a Filio exire, a Filio dari.* Hæc non idem esse inquiunt illi, ac *a Filio procedere.* Atqui totum hoc est *a Filio procedere*, ut ait Thomassinus, *De sanctissima Trinitate*, capite 31, num. 9. Ut enim Filius *nascendo* a Patre, ita Spiritus a Patre et Filio *procedendo* accipit, mittitur, exit, datur. Nec enim postea, sed statim *nascendo*, vel *procedendo*, accipit quidquid accipit, et habet quidquid habet, Filius, et Spiritus sanctus, a fonte suæ originis. Frustra est ergo Photius, ubi rogat quibus ab Evangeliis habeamus, quod *Spiritus procedat a Filio.* Ab illis enim id habemus, a quibus habemus **118** quod ab ipso Christo de Spiritu sancto dictum est : *Ille de meo accipiet.* Non accipit enim, nisi *procedendo* : ut Filius a Patre non accipit, nisi *nascendo.* Unde et Pater solus a nullo quidquam accipit, quia a nullo est : a nullo mittitur, quia a nullo nascitur, a nullo procedit. Joannes Beccus, in oratione citata num. 57 Epiphanii testimonium affert, verba illa Evangelii, *Ille de meo accipiet*, eodem modo interpretantis in *Ancorato : Si vero Christus ex Patre creditur, Deus ex Deo, et Spiritus ex Christo*, ἐκ τοῦ Χριστοῦ, *aut ex utrisque*, ἢ παρ' ἀμφοτέρων, *ut Christus dicit, qui a Patre procedit, et hic ex meo accipiet*, καὶ οὗτος ἐκ τοῦ Υἱοῦ λήψεται (seu) *ex Filio accipiet.* Cætera demum Scripturarum et Patrum verba, *mitti* Spiritum a Filio, *dari, effundi, suppeditari*, ad sola dona creata coarctari, et ad ipsam non extendi sancti Spiritus personam, absurdum est ac insanum. Vide caput 6, num. IV (12).

(11) Pergit denique Photius in hunc modum : *Quidnam Spiritui, quæso, accedet ab illa de Filio processione; cum processio paterna ad essentiam sufficiat?* Quid, si rogemus Photium (Thomassini verba sunt); quid accedat creaturæ a creatione per Filium, et Spiritum sanctum, cum creatio per Patrem abunde esset? An dicet, omnia divinis hypostasibus esse communia præter relationes, quibus aliæ ab aliis distinguuntur? Reponemus et nos, omnia ex Scripturis et sanctis Patribus esse Patri, Filioque communia præter paternitatem et filiationem, qua Pater a Filio distinguitur : quia nemo sibi Pater, nemo sibi Filius esse potest. Exinde perspicue colligitur, vim producendi Spiritus sancti esse Patri Filioque communem; cum ea nihil spectet ad paternitatem et filiationem. Hæc ille. Eadem vero, quæ præcipua Photii argumenta

vanissima refutavimus, in ejus etiam epistola leguntur *ad archiepiscopum Aquileiensem*, Latine edita apud Baronium, ad annum 883, num. 5, et apud Combefisium Latine et Græce in *Auctario novissimo*.

119 CAPUT IX.

Gregorius Cyprius patriarcha secedit in monasterium. De abdicanda dignitate pertractat, dummodo testimonium de sua orthodoxia accipiat. Hac de re epistola ab ipso scripta, nunc primum Græce et Latine edita : ejusdemque Notæ chronicæ. Pollicitatio, a Georgio Moschampare facta datis litteris, quæ nunc primum Latine prodeunt. Sedem Cyprius patriarchalem dimittit, scripto libello abdicationis, quem multiplici ex capite reprehendit Pachymeres. Athanasius monachus e monte Gano eligitur : mortem obit Gregorius.

I. Gregorius Cyprius patriarcha, cum id *emendare* suo in Tomo *recusaret, quod palam errasse deprehensus esset; ac sua pertinacia labem inureret Ecclesiæ*, multorum subiit indignationem. Quin imo *his de causis* (verbis utor Pachymeris, libro II, in Andronico, capite V), *refrigescebat ardens prius imperatoris in eum affectus*. Hujus etiam *suasu* inductus Alexandrinus patriarcha, *auctor fuit Gregorio patriarchalis dignitatis ultro abdicandæ*. Datum consilium ægre tulit : at *fractus animo, rebusque suis diffidens*, (ut narrare pergit historicus, capite 6) *quadam die Dominica, homilia ad populum perorata, multos insurrexisse adversum sese conquestus est :* indicavitque, *se velle cedere*. Audiverat, *Arsenianos jactare, pacem ipsos amplexuros, Gregorius e medio si amoveretur :* unde e re sua censuit, *tantisper secedere, animo duntaxat explorandi, quid sint acturi*. Denuntiavitque palam, *nisi promissis illi steterint, et Ecclesiam turbare desierint, reditu*-A *rum se, et quidem iratum, et ultorem*.

A In *Hodegorum monasterium* secessit : neque tamen *functionibus cunctis patriarchalis dignitatis*, ut fidem videbatur dedisse, *abstinebat. Quin et convenientibus ad eum partis ejus antistitibus, et clericis, synodi celebrabantur, et judicia exercebantur : adeo ut paulatim totam Cyprius Ecclesiæ administrationem reciperet*. Constantinopolim adventaverat Cyrillus ex Tyri episcopatu ad Antiochenam patriarchalem sedem evectus. In eodem Hodegorum monasterio diversorium hospiti præsuli assignatum est : ex quo *recedens Gregorius in hospitium sancti Pauli in Latro transmigravit*. De loco agit Ducangius in *Constantinopoli Christiana*, libro IV, sect. 5, num 22.

B II. Hocce in loco totus incumbebat (Pachymere teste cap. 7) **120** *in scriptitandas confutationes accusationum, quæ Tomo a se edito intentabantur*. Hæc nos ejus opera recensuimus cap. 8, num. 4. Inter hæc scrupulo angebatur imperator, *an sacra quæ adjuncta Gregorii patriarchæ publica commemoratione, celebrarentur, sibi ad sanctificationem prodessent*. Hinc *nomen ejus in Synaxibus silentio pressum est*. Hæc habet Pachymeres capite 6, pergitque narrare capite insequenti : petiisse Gregorium *dari sibi ab antistitibus et Augusto testimonium omni auctoritatis firmitate ad fidem plenam munitum, quo illi profiterentur plane se comperisse, Gregorium patriarcham haud unquam in dogmate orthodoxo titubasse : eoque accepto, se vicissim daturum rite conscriptam throni cessionem*.

C III. Pachymerianæ Historiæ apprime consonat ejusdem Cyprii *epistola ad amicum* data, quæ nunc primum ex nostro apographo codicis Lugduno-Batavensis in lucem prodit, Græce ac Latine.

Georgii Cyprii epistola ad amicum.

Τῶν φίλων τινί. Δέσποτα τιμιώτατε, ἐπειδὴ ἀσφαλῶς γνῶναι ζητεῖς, ὡς ἔχει γνώμης περὶ τὸ πατριαρχεῖον ἡ μετριότης ἡμῶν, τοῦτο βεβαίως ἔσο εἰδώς· ὅτι καὶ τὴν ἀρχὴν οὐκ ἄλλως ἐδεξάμην πατριάρχης γενέσθαι, ὅτι μὴ ἐπ' ἐλπίδι τοῦ εἰρηνεύειν τὸν τοῦ Θεοῦ λαὸν, καὶ τὰ μακρὰ καὶ ποικίλα τῆς Ἐκκλησίας σκάνδαλα παύσασθαι. Καὶ δὴ ὡς γέγονα, ἐπὶ τούτῳ καὶ μόνῳ τὴν πᾶσαν ἐμαυτοῦ εἰσῆγον σπουδήν. Ὡς δὲ προϊόντος τοῦ χρόνου οὐδὲν πλέον εἰς εἰρήνην καὶ τὸν ἀρχῆθεν σκοπὸν ἑώρων γινόμενον, διενοησάμην ἐκστῆναι τοῦ θρόνου, καὶ D ἄλλῳ τοῦτον παραχωρῆσαι, ἵνα μὴ ἐμὲ πρόφασιν ἔχῃ ἡ τῆς Ἐκκλησίας, ἧπέρ τινες ἔλεγον, ταραχὴ, καὶ τὰ Χριστοῦ πρόβατα τῆς θείας ποίμνης ἀποσκιρτᾷν. Ὅθεν καὶ ὥσπερ προοιμιαζόμενος, καὶ ἀῤῥαβῶνα ὡς ἀντὶ τῆς τελείας ἐμῆς ὑποχωρήσεως τὰ τέως διδοὺς, τῶν πατριαρχικῶν κατῆειν, εἴς τε τὴν τῶν Ὁδηγῶν μονὴν κατεσκήνωσα, τὴν τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν ἄλλων ἀδελφῶν σκανδαλιζομένων συνάθροισιν ἐκδεχόμενος, ἵν' ὡς εὐπρεπέστατα καὶ εἰρηνικώτατα, καὶ ὡς φίλον Θεῷ, τῇ δι' εἰρήνην ἐμαυτοῦ προθέσει, ἐκείνων συνελθόντων, ἐπιθήσω τὸ πέρας. Ἀλλ' ἐν τοσούτῳ ἀνέστησαν οἵτινες, καὶ ἀνέστησαν θρασέως καὶ ἀμαθῶς κατὰ τῆς ἐμῆς εὐ-

Cuidam amicorum. Domine honorabilissime, quandoquidem certo cognoscere quæris, quænam sit nostræ mediocritatis circa patriarchatum sententia, id certo scias : quod etiam ab initio ut patriarcha fierem, non aliter admiserim, nisi spe adductus pacem afferendi populo Dei, et longis variisque Ecclesiæ scandalis finem imponendi. Et quidem ut factus sum, ita in hoc solo omnem adhibui diligentiam. Ut autem progressu temporis nihil ad pacem, et ad scopum ab initio propositum me proficere viderem; cogitavi throno cedere, ipsumque alii permittere, ne me Ecclesiæ turbatio, ut aiebant nonnulli, causam haberet, et oves Christi ab ovili divino recederent. Quapropter initium veluti faciens, ac pignus perfectæ cessionis jam dans, de patriarchalibus ædibus descendendo, in Hodegorum monasterio habitationem posui, antistitum et aliorum **121** fratrum, qui scandalum passi sunt, congregationem exspectans, ut quam decentissime, et pacatissime, et sicuti Deo gratum est, huic meæ propter pacem intentioni, convenientibus illis, manum ultimam imponam. Sed interim insurrexerunt quidam, et insurrexerunt audacter et imperite contra meam pieta-

A tem moventes linguam: indeque ne mendaces, et vani sermones eorum mea secessione veluti confirmarentur (quandoquidem multis videbar quasi convictus, et propria conscientia reprehensus, throno cedere), me ipsum a dicto inhibui proposito, ac rursus principatum veluti de novo assumpsi. Neque certe litigiose, mea veluti pœnitentia ductus, tantam sublimitatem, et gloriæ magnitudinem non dimitto: sed veluti pro meæ stans pietatis nomine, cujus subjectum opus tam purum in me, gratia Christi, et incorruptum servatur, quam in oculatis etiam testibus, ac discipulis Jesu Christi Dei et Salvatoris nostri. Attamen hodieque rursus pro pace, et multorum salute, si eos qui contra meam orthodoxiam garriunt injustissima, B pœniteret de hisce mendacibus accusationibus, et hæc tuæ pietati scribere, et fateri voluerint: nihil ultra requiritur. Verus est sermo, et mendacium non est in eo. Nihil, inquam, ultra requiritur, ut ego ascendam statim ad templum Dei maximum, et populum pro concione convocatum, Deo commendem, atque facultatem faciam **122** alium vocandi ad thronum, in eoque constituendi; qui cum auxilio Dei pacificos illos erga Dei Ecclesiam faciat, et invicem concordes. Sic igitur intentio nostra est, id rursus faciendi; si qui falso nos accusaverunt homines, postulationem nostram, quæ justissima est, simulque facillima, adimplere prius voluerint. Aliter impossibile est permittere, ut alii Ecclesiæ præsint. Maxime enim, et modis C omnibus enitar, ac prohibebo, ne quispiam, me invito, thronum occupare audeat.

A σεβείας γλῶτταν κινοῦντες, Ἔνθεν τοι καὶ ὡς ἂν μὴ οἱ ψευδεῖς αὐτῶν καὶ μάταιοι λόγοι τῇ ἐμῇ βεβαιωθῶσιν ὑποχωρήσει, ᾗ γὰρ ἂν ἔδοξε τοῖς πολλοῖς ὡς ἁλισκόμενος, καὶ ὑπὸ τοῦ συνειδότος ἐλεγχόμενος, καὶ ὑπὸ τοῦ συνειδότος ἐλεγχόμενος, τοῦ θρόνου ἐξιστάμενος, ἐπέσχον ἐμαυτὸν τῆς εἰρημένης προθέσεως, καὶ τῆς ἀρχῆς αὖθις ὡς ἐκ νέου ἀντελαβόμην. Οὐ μὲν οὖν ἐριστικῶς, οὐδ' ὡς μετάμελον λαβὼν, μὴ τοσοῦτον ὕψος καὶ δόξης μεγαλεῖον ἀποβαλοῦμαι· ἀλλ' ὡς ἱστάμενος ὑπὲρ τοῦ τῆς ἐμαυτοῦ εὐσεβείας ὀνόματος, οὗ τὸ ὑποκείμενον πρᾶγμα οὕτως ἀκραιφνὲς ἐν ἐμοὶ, τῇ Χριστοῦ χάριτι, καὶ ἀνόθωτον σώζεται, ὅσον καὶ ἐν τοῖς αὐτόπταις καὶ μαθηταῖς Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν. Πλὴν καὶ σήμερον αὖθις εἰρήνης ἕνεκεν, καὶ B τῆς τῶν πολλῶν σωτηρίας, ἐὰν οἱ τῆς ἐμῆς ὀρθοδοξίας ἀδικώτατα κατειπόντες, μετάμελοι ἐπὶ ταύταις γένοιντο ταῖς ψευδέσι κατηγορίαις, καὶ τὰ αὐτὰ τῇ σῇ εὐσεβείᾳ γράψαι καὶ ἀνομολογῆσαι θελήσωσι, οὐδὲν λείπεται (ἀληθὴς δὲ ὁ λόγος, καὶ ψεῦδος οὐδὲν ἐν αὐτῷ), οὐδὲν λείπεται, μὴ ἀνιέναι αὐτίκα εἰς τὸν μέγιστον τοῦ Θεοῦ ναὸν, καὶ τὸν λαὸν ἐκκλησιάσαντα τῷ Κυρίῳ παρατιθέναι, καὶ ἄλλον εἰπεῖν εἰς τὸν θρόνον προσκαλεῖσθαι, καὶ ἀναβιβάζειν, ὃς σὺν ἐπικουρίᾳ Θεοῦ εἰρηνικοὺς αὐτοὺς εἶναι πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ποιήσει, καὶ πρὸς ἀλλήλους συμβαίνοντες, οὕτω τοίνυν ἔχομεν γνώμης καὶ αὖθις πράττειν, ἐὰν οἱ ψευδῆ κατηγορηκότες ἡμῶν ἄνδρες τοὐμὸν αἴτημα, ὅπερ καὶ δικαιότατον ἅμα καὶ ῥᾷC στόν ἐστιν, ἐκπληροῦν ἐθελήσωσι πρότερον. Ἄλλως δὲ παραχωρῆσαι τῆς Ἐκκλησίας ἄρχειν ἑτέροις ἀδύνατον. Μάλιστα μὲν οὖν καὶ πᾶσι τρόποις ἐμποδὼν στήσομαι, καὶ διακωλύσω, εἴ τις ἄκοντος ἐμοῦ τοῦ θρόνου ἐπιπηδᾷν ἐθελήσειεν...

Mense Maio, indictione secunda, anno 6799, patriarcha dominus Gregorius.

Μηνὶ Μαΐῳ... νβ', ἐν ἔτει ,ςψϟζ', πατριάρχης κῦρος Γρηγόριος.

Græca verba illa, εἴς τε τὴν τῶν Ὁδηγῶν μονὴν, cum anonymus ille interpres, cujus Latina translatio cum Græco textu Venetias transmissa fuit Lugduno Batavorum, verterit, ut in apographo nostro legimus, *habitationem ducum viæ*, celeberrimum Constantinopolitanum ignorasse videtur ipse *Hodegorum monasterium* Deiparæ sacrum: ita dictum, ex eo quod imperatores Græci, expeditionem suscepturi in hostes, eamdem prius deprecari Deiparam consuescerent, ut esset illis *viæ comes*, vel potius *ductrix*. Ducangium consule in *Constantinopoli Christiana*, lib. IV, sect. 2, num. 24. Hinc sacra illa ædes dicebatur etiam, *Deiparæ Hodegetriæ*.

Annus 6799 est annus Christi 1291. Litteræ illæ νβ', vocem in ms. mutilam exhibent, quæ scripta fuisse videtur, ἰνδ. β', vel ἰνδικτιῶν. β', hoc est Ἰνδικτιῶνος β', *indictionis secundæ*. Hæc vero *secunda* indictio non convenit anno Constantinopolitano 6799, qui divisus per 15 reddit *indictionem quartam*, qua etiam insignitus procedebat annus vulgaris Christi 1291. Annum ergo in codice expressum 6799 ita corrige ,ςψϟζ', 6797, Christi 1289, cui *secunda* convenit *indictio*. Jam collige, labente *Maio* ejusdem *anni* 1289 sedem adhuc patriarchalem tenuisse Gregorium.

IV. Disceptabatur, num quod patriarcha postulabat, scribendum foret testimonium de ejus orthodoxia. Canonicum judicium *de* **123** *causa, et fide Gregorii* ab Augusto *liberis synodi suffragiis* primo permissum, tum suspensum denegatumque, D refert Pachymeres capite 7. Ejus ergo postulatio in deliberationem vocata. *Ephesinus* et *Cyzicenus* antistites *non sustinebant* (Historici verba sunt capite 8), *declarari eum orthodoxum: quod id nihil minus esse dicerent, quam confirmare in patriarchali throno, quem dejectum inde omnes vellent. Quis enim non videret, simul purgata esset pravæ doctrinæ labes, quæ sola allegaretur ratio depositionis ejus; perstiturum illum quam optimo jure in dudum accepta potestate?* Favebat pars altera: *Quid enim mali esset* (inquiebat), *consolari Gregorium, dando illi quod petebat, testimonium; cum satis constaret, non tam ex ejus Tomo scandalum multorum ortum, quam ex scripto Marci monachi.* Hæc fuerat opinio episcopi *Philadelphiensis Theo-*

lepti, qui offensionem omnem ex solo Marci monachi libro pertexere maluit, quam ipsum Gregorium novæ reum hæreseos in tomo traditæ cum Joanne Becco agere, ac fateri. Vide caput 8, num. 4.

Theolepti opinio, ac factio prævaluit. Ad Gregorium mox epistola data, qua Diploma promittitur, quod ipse postulaverat, dummodo firmam reddat de abdicando patriarchatu cautionem. In codice Vindobonensi inscribitur : Ἀνακήρυξις τῆς εὐσεβείας αὐτοῦ παρὰ τῶν ὑποσχομένων αὐτῷ. In nostro apographo codicis Lugduno-Batavensis legimus : τοῦ Μοσχάμπερ, *Moschamperis*. Epistola nempe est, quam ad patriarcham transmisit Georgius Moschampar, exchartophylax. Græce vulgarunt eam ad Pachymerianam Historiam supplendam Lambecius et Oudinus : Latinam nos addimus versionem.

Moschamperis epistola.

Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὅτι οὐδέποτε κακὴν ὑπόληψιν εἴχομεν περὶ τοῦ δεσπότου ἡμῶν τοῦ πατριάρχου κυροῦ Γρηγορίου, ὡς ἔστι βλάσφημος, καθάπερ τοῦτό τινες τῶν ἀμυήτων ὑπέλαβον. Ἀλλ' ὀρθοδοξότατον τοῦτον γινώσκομεν, καὶ εὐσεβέστατον. Μόνον δεόμεθα, τὸν πατριαρχικὸν παραιτήσασθαι θρόνον διὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων εἰρήνην. Καὶ ἐπιδὴ παρ' ἡμῶν ζητεῖ τὴν τῆς εὐσεβείας αὐτοῦ ἀνακήρυξιν ἔγγραφον γενέσθαι, καὶ αὐτίκα κατανεύει τὸν θρόνον παραιτήσασθαι, ζητοῦμεν καὶ ἡμεῖς τινα ἀσφάλειαν πρῶτον (πρότερον) γενέσθαι παρ' αὐτοῦ. Καὶ εἰ τοῦτο γένοιτο, αὐτίκα καὶ ἡμεῖς πάντες ἕτοιμοι ἐν ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐγγράφως καὶ ἀγράφως, παῤῥησίᾳ τε καὶ ἰδίᾳ, τοῦτον ὥσπερ καὶ τὸν ἅπαντα χρόνον ἦν, εὐσεβέστατον κηρύττειν καὶ ὀρθοδοξότατον, ἐπτιμᾷν δὲ καὶ τοῖς ἀφρόνως καὶ ἀμαθῶς κατ' αὐτοῦ λέγουσι.

Benedictus Deus noster, quoniam malam nunquam de domino nostro patriarcha domino Gregorio suspicionem habuimus ; ac si esset blasphemus, quemadmodum quidam ex non initiatis opinati sunt. Ipsum agnoscimus maxime orthodoxum, et piissimum. Solummodo exoramus, ut patriarchalem thronum dimittat propter omnium pacem. Et quoniam a nobis quærit de sua pietate scriptum fieri præconium, ac statim annuit thronum dimittere : nos **124** etiam quærimus, securam prius ab eo dari cautionem aliquam. Quod si factum fuerit, statim nos etiam omnes parati erimus in Christi nomine, scripto et non scripto, publice et privatim, ipsum sicut omni tempore erat, piissimum celebrare, et maxime orthodoxum : eosque punire, qui imprudenter et imperite contra ipsum loquuntur.

Compellatus ergo Gregorius *a missis ab imperatore ad hoc ipsum de promisso abdicationis dando* (verba sunt Pachymeris capite 8), *ille ad id scripto concipiendum haud promptus, omni verborum asseveratione, coram Deo confirmavit : non prius ipsos edituros scriptum, quo sibi decus incorruptæ in dogmate fidei assererent, quam ipse vicissim rite conscriptum abdicationis patriarchatus libellum daret.* Cœtus apud Magnum palatium coactus, *præsente imperatore, præsente universo senatu, clero insuper et monachis præsentibus.* Aderat ipse Gregorius. Tum vero Theoleptus nomine omnium declaravit : *Quem viderent coram adesse patriarcham, eum plane inculpatum circa fidem, et orthodoxum esse : quidquid autem circa eum offensionis exstitisset publicæ, secutæque ex hac ab illo secessionis, totum esse imputandum Commentario Marci, qui procellarum ea occasione concitatarum unica origo, et causa primaria fuisset. Quem Commentarium cum jam palam ipse patriarcha rejecisset, nullam restare de recta ejus fide inoffensaque doctrina dubitandi rationem : quare illum omnes pro recte sentiente, planeque orthodoxo se habere et profiteri.* Ita scilicet iis illudebat Theoleptus, qui illudi volebant.

V. Gratias Augusto, et universo cœtui Gregorius egit. Abiit, scripsitque *abdicationis libellum*, qui nostro in codice Lugduno-Batavensi asservatur. Offert illum Græce Pachymeres, capite 9, cujus Latina versio a Possino adornata, hæc est : « Me in thronum patriarchalem, et in hanc excelsam principalis sacerdotii dignitatem, non mea ipsius promoverunt studia, nec meorum suffragationes amicorum : sed conscendi, ut Deus solus novit. Postquam autem est hoc factum, atque ἔτος ἕκτον ἤδη καὶ πρὸς, *annum jam sextum et quod excurrit*, in hoc sum sacro ministerio versatus ; omnia eo mea facta dictaque retuli, ut scandalum passos, et ab Ecclesia divulsos ad pacem reducerem, ipsique unirem. **125** Sed studium hoc meum in contrariam, ac ego volueram, partem acceptum est : ita ut aliqui clamarent, nunquam successuram istam optatam pacem, nisi ego patriarchatu relicto e medio abirem. Non sustinui hærere in loco, sic commissam infestis factionibus cernens Ecclesiam : sed optabilius id ducens, malui fœderatos Ecclesiæ et invicem videre illos, qui prius offensi dissidebant, quam perstare in possessione, gaudereque honore tam illustris principatus. Itaque ad assequendam horum ipsorum in Deo pacem, et animabus nocentium cessationem scandalorum, cessionem facio throni, et principatus patriarchalis, dignitatisque, non tamen sacerdotii. Nam hoc, miserante me Deo, servabo mihi per quantum superest vitæ spatium. Quoniam propter solam multorum pacem, et horum reconciliationem cum Ecclesia, facio talem cessionem : nec mihi sum conscius fecisse quidquam, quod me arceat sacerdotio. Quocirca de reliquo licet, cum Dei beneplacito allum eligi patriarcham, qui thronum in hunc patriarchicum, et principatum sacerdotii evehatur : qui Deo adjuvante, ut rite

juxta canones ordinatus patriarcha, et legitimus A sacerdotum princeps, disjunctas Ecclesiæ partes redigere in unum ac coagmentare poterit. Eveniat id utinam, miserationibus magni Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi exorati, purissimæ Dominæ nostræ Virginis et Dei Matris, ac omnium sanctorum precibus. »

Libellus erat propria patriarchæ manu exaratus: nulla vero *firmatus subscriptione ejus*. Id primum est, quod ibidem reprehendit Pachymeres. Cum prætera *nihil alleget aliud Cyprius, cur cedendum loco putaret, nisi spem conciliandæ isto modo dissidentium pacis* (alia reprehensionis capita prodit historicus), *relinquebat sibi astute jus ad sedem integrum, si (quod omnino futurum opinabatur), post suum discessum certamina factionum non* B *quievissent. Quidni enim, qui diserte professus esset, haud se renuntiare sacerdotio, quo nulla meruisset culpa privari, legitimum sibi patere ad sedem reditum contenderet?* At imperator, et maxime tunc cuncta miscens Theoleptus, abdicationis libellum, qualis erat cumque, pro sufficientissimo accepere.

Verba illa animadvertenda sunt, ἔτος ἕκτον ἤδη καὶ πρὸς, *annum jam sextum, et quod excurrit*. Patriarchalem Gregorium conscendisse thronum anno 1283, mense *Martio*, initiatumque sacra ordinatione eodem anno, dieque *undecima Aprilis, Palmarum Dominica*, adnotavimus capite 7, num. 1. *Sextus* ergo sedis ejus *annus* complementum habuit Martio, aut Aprili mense anni 1289. Adhuc C **126** supra *sextum* annum *excurrente* tempore, sede sua potiebatur Gregorius: ipsumque *mense Maio* ejusdem *anni* 1289 de sua abdicatione tractatum habuisse, certissimos nos reddit ejus epistola, quam num. 3 descripsimus. Itaque aut cadente eodem mense *Maio*, aut ineunte seu labente *Junio* potuit abdicationis libellum dedisse Gregorius. Petrus Possinus, libro III chronologico in Observationibus, capite 2, num. 5, calculis suis institutis ait: *Abdicationem ejus in annum Christi 1289, post medium Aprilem conferri oportere*. Imo mense integro *Aprili*, ac *Maii* parte, sedem tenuisse illum patriarchalem, evincit Epistola num. 3 descripta. « Ponamus ergo licet (sequitur D Possinus), abdicationem Cyprii, et secessum ejus in monasterium Aristinæ, mense Maio aut Junio anni modo memorati a Christo nato 1289 accidisse. » Id accidere potuisse, inquio ego: neque tamen posteriorem alium mensem certo rejici posse, satis patefacient, quæ mox dicenda sunt.

VI. Libello abdicationis dato, *se abdidit* Cyprius *in monasteriolum Aristinæ, contiguum monasterio Sancti Andreæ in Crisi, viciniam in talis delectu loci sequens protovestiariæ Raulænæ, in eo Sancti Andreæ monasterio degentis: a qua Gregorius benigne fovebatur, large de suo subministrante quæ illi opus erant*. Hæc Pachymeres narrat capite 10.

De utroque, *Sancti Andreæ monasterio*, ac vicino *monasteriolo Aristinæ*, agit Ducangius in *Constantinopoli Christiana*, libro IV, sect. 5, num. 5, et sectione 7, num. 8. Ad *Raulænam protovestiarissam* plures in codice nostro exstant a Gregorio Cyprio datæ *Epistolæ*.

His defunctus curis, semel ac iterum, pluriesque conventus indicebat imperator, in quibus multorum conatus adhibitus est, irrito voto, ad correctionem Tomi a Gregorio editi. Dicta recole capite superiore, num. 4. Factiones in duas Arseniani discissi tumultuabantur: eorumque concordia *synodis frequentibus collectis* procurabatur: « Instabant illi, ut declaratio fieret, Josephum nec verum, nec legitimum fuisse patriarcham. Postulabant prætere, damnari dogma Ecclesiæ, quo sanctus Spiritus *ex Patre per Filium procedere* affirmatur. » Alia petebant plura, perplexitatem inextricabilem præferentia, summamque difficultatem. Dimissi rejectique sunt. De novi patriarchæ electione agebatur. Tres communibus electi suffragiis, quorum unus cæteris præferretur. Augusto placebat Athanasius, monachus in Monte Gano, qui tunc diversabatur Constantinopoli. Annuit ille, vocationemque admisit. Varia sparsa in vulgus, quæ hinc in vituperium de ipso, illinc in laudem dicebantur. Hæc omnia serio expensa. *Promotus* ille denique **127** ab Andronico *in patriarcha, se pedes contulit ad divinum templum die decima quarta Octobris: ac paulo post est ordinatus*. Hæc narrat omnia Pachymeres capitibus 11, 12, 13, 14 et 15. In his altercationibus disquisitionibusque Possinus loco citato adnotat, *duo tresve menses fluere* debuisse. Viri docti animadversionem admittere liceat: qua tamen id conficitur omnino, Cyprii Gregorii abdicationem non ita cum Maio Mense aut Junio illigari debere, ut ad ipsum Junium desinentem, aut ineuntem Julium referri non queat. Abdicationis mensem definire tamen non licet.

Diutius vivere Cyprio datum non est: *Languore namque dierum multorum exhaustus*, verbis utor Pachymeris capite 17, *et ut quidam aiebant, ægritudine animi confectus, quod ex olim tam honorato, tum se hodie contemptum cerneret; paulo post vivere desiit*. Infirmam gravemque sui corporis habitudinem testatur ipse in Vita sua. Vide notam 32.

CAPUT X.

Errores Græcorum varii de processione Spiritus sancti simul colliguntur: ac primo, Spiritum sanctum per Filium non procedere ex Patre. Aiebant alii, in ejusdem Spiritus processione ex Patre instrumentale ministerium præbere Filium. Præpositioni per, *originis ordinem, ac omnem efficientiam quidam denegantes, procedere sanctum Spiritum per Filium, perinde esse affirmabant ac procedere cum Filio: Gabriel Severus refutatur. Efficientiam Gregorius Cyprius præpositioni restituens, eam referebat ad quamdam Spiritus sancti æternam exsplendescentiam, a Deitate distinctam.*

Frequentior error est, Spiritum sanctum sumi pro largitione temporali donorum : et hunc esse ex Filio, et per Filium, sicuti a Patre, ac ipso etiam Spiritu sancto. Acta nonnulla in Florentina synodo, ac Decretum unionis.

I. Dissertationi nostræ, partim historicæ, ac partim dogmaticæ, simul collectis Græcorum commentis de Spiritu sancti processione, ac veluti sub uno repræsentatis intuitu, finem imponimus. Animadversione dignissimum occurrit *Arsenianorum* postulatum illud, quod inter alia refert Pachymeres libro II, sæpe citato in Andronico capite 12 : Ἀθετεῖν δὲ καὶ δόγμα τῆς Ἐκκλησίας, **128** τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι· *aboleri dogma Ecclesiæ, quo sanctus Spiritus ex Patre procedere per Filium* affirmatur. Adeo scilicet vocem *ex* et *per* æquipollentia vexabantur Græci adversantes, ut processionem Spiritus sancti, ne cogerentur *ex Filio* fateri, etiam *per Filium* audacissime inficiati sunt ipsorum non pauci.

Novum non erat commentum ab *Arsenianis* excogitatum, sed jam dudum ab errantibus cusum. Rem docet Nicephorus Blemmida in oratione oblata Theodoro Ducæ Lascari, qui Græcorum imperium anno 1255 assumpsit Nicææ in Bithynia. Prostat ea apud Allatium in *Græcia orthodoxa*, tomo I. Hæc habet ille, num. 2: « Καιρὸς δὲ οὐ πολὺς, non diu est, ex quo nonnulli ridicule dicam, an miserrime affecti, dum vellent penitus *ex Filio* tollere, una cum eo sustulerunt *per Filium* : et tantorum Patrum documenta, si qua captionis dabatur ansa, perverterunt (ad temporalem largitionem charismatum eadem referentes) ; sin vero nulla apparebat, tum illa, quæ cum multis aliis non convenirent (aut non convenire ipsis videbantur), rejecerunt. »

Rejiciebant ergo ea Patrum documenta, in quibus ab æterna, ac substantiali, et hypostatica sancti Spiritus processione nullo divelli modo poterant voces διὰ Υἱοῦ, *per Filium*. Commentum istud, Becci et Cyprii patriarcharum, et Andronici Augusti tempore, instaurarunt *Arseniani*, postulantes ut *Spiritus sancti ex Patre processio per Filium* aboleretur : quam scilicet perspicua Patrum Ecclesiæ Græcæ testimonia firmant, *Joannis Damasceni*, sancti *Maximi martyris*, *Tarasii patriarchæ Constantinopolitani*, *Gregorii Nazianzeni*, *Cyrilli Alexandrini*, *auctoris refutationis hypocrisis Meletii*, *et Eusebii Samosatensis*. Patres istos, quamplurimis prætermissis aliis, data ex Historia Pachymeris occasione, superioribus in capitibus laudavimus, eorumque sententias exposuimus et vindicavimus.

II. Postulatum *Arsenianorum* referens Pachymeres, illos ait postulasse, ut *Dogma Ecclesiæ* aboleretur. Pro *dogmate* igitur *Ecclesiæ* habebat sancti Spiritus processionem ita intellectam, ut *ex Patre procederet* ipse *per Filium*. At schismaticus homo cum esset, nonnisi erroneo aliquo sensu *dogma* illud *Ecclesiæ* intelligebat. Hunc patefacit Joannes Beccus, libro IV, ad Constantinum, n. 3 : « Adversarii posse inquiunt, et *ex Filio*, et *per Filium* processionem dici, atque exsistentiam (Spiritus sancti) : sed eo significatu κατὰ τὸ διήκειν δι' ἀ τοῦ Υἱοῦ, quasi *pertranseat per Filium*. Hujusce enim quoque dictionis formatores sunt, non quod *Filius cum Patre uniatur in causa Spiritus*.... Sed Filium a Patre separantes, **129** ne videlicet *Pater, et Filius* reputentur *duæ causæ Spiritus*, quod nullus unquam pietatis sermo admisit ; malitiose nimis, et admodum impie hoc, *pertransire*, efformantes, in Arianismum infelices præcipitantur : (ac si) *Filius* per hoc, *pertransire*, existimetur in processione Spiritus, *administer Patris*, *aut instrumentum servile* (sine vera efficientia).

In hanc quomodo Græci adversantes prolapsi fuerint impietatem, diligentius explanat Beccus in *Testamento*. Interpretatione Possini prætermissa, pressiore magisque litterali utor ea quam ab Allatio adornatam refert Raynaldus ad annum 1284, ac ipse Allatius vulgavit libro II *De perpetua consensione Ecclesiæ Occidentalis et Orientalis* capite 15, num. 8, et tomo I *Græciæ Orthodoxæ* : « Illi quippe, qui a Scripturarum examine angustiantur, coguntur *per Filium processionem* affirmare Patrum esse sententiam : nec recte in *processionis* ὁμωνυμίᾳ, *homonymia* ambulantes, a Scripturis arctati, *hypostaticam Patris proprietatem* edicunt (seu declarant) *processionem* (cum talis ea tamen non sit). Itaque *ex solo Patre* inverecunde nimis asserentes, *Spiritum* ἔχειν τὴν ὕπαρξιν, *exsistentiam habere*, omni necessariæ demonstrationis vi contra *ipsam processionem* (quam cæteroqui *per Filium* fatentur), redarguuntur : cum idem sit dicere, *exsistentiam*, quam, ut ipsi aiunt, *ex solo Patre habet Spiritus sanctus*, ὀργανικῶς διῆκον διὰ Υἱοῦ, *instrumentaliter transire per Filium*. (Ac etiam redarguuntur) verbis tantum nudis *proprium Filii* constituere Spiritum sanctum, re tamen vera *alienum ab ipso* : cum nulla fuerit ratio, quæ suadere valeat, *proprium esse Filii quod ex ipso non est*, *aut per ipsum propriam exsistentiam non habet* (nec enim instrumento tribuitur effectus, sed causæ). Hæc itaque duo absurda ac impia dicta (sunt) : *Instrumentali Patri ministerium Filii in processione Spiritus*, Ὀργανικὴ ὑπηρεσία τοῦ Υἱοῦ τῷ Πατρί, et *Spiritus a Filio alienatio.* » Sunt enim Ariana commenta.

Hunc in errorem impegisse Gregorium Cyprium, qui Damasceni textum quoquomodo eludere conabatur, nullus dubito. Ejus enim verba illa : *Pater est per verbum productor Spiritus enuntiatorii aut manifestantis*, ita exponebat in tomo : ut Patres docuerint, *Spiritum per Filium, et ex Filio naturaliter exsistere ; non item per Filium, et ex Filio exsistentiam habere.* Negabat, Spiritum sanctum

per Filium, et ex Filio *existentiam habere*, quia A nullam in Filio vim fatebatur activam ad exstantiam Spiritus sancti : sed hunc tamen ex Filio *esse*, et *per Filium* aiebat, quia Filius **130** instrumentale quoddam in ejusdem processione ministerium præbere docebatur, ac si per ipsum virtus spirativa Patris transiret. Hoc illud *Ecclesiæ dogma*, imo commentum iniquum, mihi videtur, quod Pachymeres in *processione æterna ac substantiali* sancti Spiritus *per Filium* cum aliis Græcis fortasse tenebat : unde Arsenianis adversum præbet sese, qui processionem ejus *ex Patre per Filium* abolendam postulaverant. In hac hæresi non stetit Cyprius Gregorius : aliamque excogitatam ab eo, ut quoquomodo testimonium Damasceni exponeret, suisque fucum faceret, dictum jam est, et adhuc infra B dicendum.

Utut vero *homonymia* sit in vocabulo *procedendi*, similibusque, nec eadem notione perpetuo sumantur illa ; ubicunque tamen de *Spiritu* dicuntur, quando *ad Filium* idem Spiritus *refertur*, minime significant aliud, quam cum ipse *ad Patrem comparatur*. Etenim pleraque antiquorum Patrum allegavimus testimonia, ac multo plura præsto forent in quibus expressum est, *Spiritum sanctum esse a Filio*, et *prodire per ipsum ; vel ab utroque procedere Patre et Filio ;* vel *substantialiter ex ambobus esse, id est ex Patre per Filium profundi*. Petavium consule libro VII *De Trinitate*, capite 18 num. 5. C

III. Eadem verba, *per Filium*, ad æternam ac substantialem sancti Spiritus referentes processionem, ita nonnullis ea intelligere placuit ac si idem denotarent, atque *simul*, seu *una simul cum Filio*. Errantibus hisce Cyprius ipse Gregorius opposuit sese in *Apologia*, quam recensuimus capite 8, num. 4. interpretationem evincit commentitiam Joannes Beccus libro IV, ad Constantinum num. 4. « Namque si *per Filium* procedere Spiritum sanctum, idem sit ac *simul cum Filio* procedere ipsum a Patre ; qua ratione in illius processione Filius partes habet? . . . Quænam artis grammaticæ curiosa indagatio (firmaverit) earum præpositionum transumptionem? Nullum hujusce D rei *apud profanos* reperiri poterit unquam exemplum : sed nec apud nos, qui diviniorem philosophiam colimus, ullus est qui loco illius, *cum*, præpositionem *per* accipi tradat ; quemadmodum (e contra) *ex*, et *per* apud Basilium, Cyrillum, et Gregorium Nyssenum, magnos quidem viros, mutuam unius pro alia acceptionem invenies. Id vero concedatur : (in catholicum dogma nihilominus concedere adversarios oportet). Namque dictio, *Productor per Verbum*, cujus divinus Damascenus auctor est, *causam* hac ratione *cum Filio Patrem* comprobat : adeoque comprobaverit *Patris*, *et Filii unionem in causa Spiritus*. Hinc vero (prædicta **131** non admissa Patris, et Filii unione in causa Spiritus sancti), absurdum sequeretur omnium maximum : scilicet *Filium quoque procedere*. Etenim si *cum Filio* procedit Spiritus sanctus, fieri nequit, ut Filius quoque procedens non sit, et dicatur : veluti si quis *Filium generari cum Spiritu* diceret, *Spiritum ipsum generari* et intelligi et dici confirmaret. » Vim præpositionum duarum, διὰ *per*, et ἐξ vel ἐκ *ex*, amplissime declarat Petavius citato libro VII, capite 17, a num. 2.

Ad hunc redigi locum potest Gabrielis Severi Philadelphiensis objectio, quæ prætermittenda non est. « Si *per* præpositio (inquit) eamdem vim et significatum haberet in divinis personis, quam habet *ex*, diceretur Spiritus sanctus *per Patrem*, et *ex Filio* procedere : sed hoc nunquam apparuit, neque auditum est, neque a divina Scriptura, neque a sanctis Patribus. Propterea *per*, præpositio in divinis personis non habet eumdem significatum, et vires quas habet præposito *ex ;* sed magna est earum differentia. » Ex Josepho Briennio desumpta hæc sunt in oratione 10 de Trinitate. Luculentissime objectionem convellit Leo Allatius in *Vindiciis Ephesinæ synodi*, capite 64.

Hæc profero pauca. Ac primo præpositionem *per* locum habere in Patre et Filio, ac utriusque vim activam, aut efficientiam significare, cæteris antiquis Patribus brevitatis causa omissis, discretissime docet Cyrillus Alexandrinus, libro I in Joannis Evangelium, capite V ; ad illa verba, *Omnia per ipsum*, δι' αὐτοῦ, *facta sunt*, sic ait : « Quod si existiment illud δι' οὗ, *per quem*, de *Filio* dictum, substantiam ejus de æqualitate et naturali similitudine cum Patre dejicere ; ita ut *minister* sit potius, quam *creator :* ad se redeant insani, et in medium prodeant nobis responsuri, quidnam de *ipso Patre* tandem cogitaturi simus, ot quemnam ipsum suspicaturi ; cum pateat verba illa, *per quem*, ipsi etiam (Patri) a Scriptura divina accommodari. *Fidelis enim Deus* (inquit I Cor. I), δι' οὗ, *per quem vocati estis in societatem Filii ejus*. Et (ad Ephes. I.) διὰ θελήματος Θεοῦ, *per voluntatem ejus*. Et (ad Galat. IV) *Itaque jam non est servus, sed filius : quod si filius, et hæres* διὰ Θεοῦ, *per Deum*. Omnia quippe hæc referuntur ad personam Dei ac *Patris :* neque sane eo dementiæ quisquam venerit, ut *ministrationis* nomen, et rem etiam de ipsa *Dei et Patris* majestate consentanee dici velit ; ex eo quod etiam illud, *per quem*, δι' οὗ, de ipso dictum est : « *Vides particulam* per (verba sunt Allatii), *Deo Patri, et non tantum Filio attributam : neque ideo a naturali dignitate Patrem decidere. Dicet* **132** *Severus, hæc de operationibus ad extra pronuntiari. Quid tum? Ergone tum Pater amittit, ut sit prima et absque principio causa rerum, adeo ut non possit de illo affirmari, ex Deo, et ex Patre? Minime gentium. Nam etiam tum illi non minus convenit præpositio*, ex. *Illud tantum concluditur, in divinis personis eumdem habere significatum, et eamdem vim, ambas hasce præpositiones* ex *et* per.

Quid? quod de ipsa Cyrillus æterna, ac substantiali agens processione, Spiritum sanctum æque *per Patrem, perque Filium* procedere, nos docet *de recta fide ad reginas*, tomo V, parte II, pag. 172 : « Ipsa vivificatio (inquiens), vel exsuscitatio non ad ipsam corporis naturam, licet illud Verbo ex Deo genito proprium exstiterit, sed potius ad supremam illam virtutem, hoc est eam naturam jure merito referenda est, quæ omnem excedit creaturam, sicut in persona Dei Patris, ex quo πέφηνεν prodit Filius per omnia illi æqualis, et consubstantialis : Πρόεισι δὲ δι' ἀμφοῖν, *procedit autem per utrosque* et vivificus quoque Spiritus. » Perspicue patet, præpositionem *per* accommodatam Patri, eumdem habere significatum cum præpositione *ex* : eumdemque in loco Cyrilli habere significatum accommodatam Filio.

Cur ergo non dixere Patres *per Patrem ex Filio Spiritum?* Ne scilicet *medius Pater* inter Filium intelligeretur, et Spiritum sanctum : quemadmodum inter Patrem et Spiritum sanctum *medius* est *Filius;* unde *per ipsum* procedere *ex Patre* dicitur Spiritus sanctus. Insignem recole doctrinam Gregorii Nysseni in Epistola ad Ablavium, capite 5, num. III*(3) illustratam : nimirum in Deo *aliud esse causam, et aliud ex causa : et in eo quod ex causa, aliud esse citra medium ex primo, et aliud esse per id quod citra medium ex primo est.* Adde sancti Thomæ sæpius memorata documenta, tradentis : Habito respectu ad principium activum, sive ad virtutem spirandi, *immediate* Spiritum sanctum *esse a Patre et a Filio*, vel *per utrumque :* habitoque respectu ad supposita duo, *Patris* et *Filii*, quibus una inest spirandi virtus, *mediationem* locum habere, qua Spiritus sanctus procedere dicitur, non *ex Filio et Patre*, neque *per Patrem a Filio*; sed *a Patre per Filium*, vel *a Patre et a Filio*.

IV. In eo non stetit errore Gregorius Cyprius, quo Spiritus sancti *processionem per Filium* ad ejusdem *Filii ministerium* quodammodo instrumentale referebat. Invecta præterea ejusdem sancti Spiritus per Filium processione, non *ad exstantiam*, sed *ad æternam exsplendescentiam*, sanctorum Patrum, maximeque Joannis **133** Damasceni testimonia interpretabatur, aut potius corrumpebat. Verba ejus ex tomo dedimus capite 8, num. 2. *Si vero*, inquientis, *a summo theologo Damasceno reperiatur dictus Pater* διὰ Λόγου προβολεύς, *productor per Verbum; haud plane ista locutio significare vult sancti Spiritus* εἰς τὸ εἶναι πρόοδον, *processionem in exstantiam : sed* εἰς ἀΐδιον ἔκφανσιν, *in æternam exsplendescentiam.* Hanc scilicet excogitavit *æternam explendescentiam*, a Deitate distinctam : eamdemque, tametsi foret tribus divinis personis communis, nomine Spiritus sancti appellabat : *Quoniam nihil novi est*, (inquiens,) *neque ab usu Scripturarum alienum, si spiritale donum æquivoce Spiritus sanctus vocetur; et actio aliquando sibi nomen agentis adsciscere videtur, ut solis splendor aut lumen sæpenumero solis.*

Impium istud commentum nil esse aliud, nisi præformatam Gregorii Palamæ hæresim, adnotavimus citato capite 8, num. 2 et 3. Hinc novæ hæreseos Cyprium reum Joannes Beccus accusabat. Ipse Pachymeres nomine suo aliorumque schismaticorum aiebat, nequaquam se capere quid sibi vellet Cyprius : quærebatque, *monstrari sibi discrimen processionis, ac æternæ exsplendescentiæ.* Notum quippe, compertumque erat, divinarum personarum *emanationes ad exstantiam* frequentius appellari a Patribus *exsplendescentias*, et *effulsiones;* utpote quibus divina natura a Patre in Filium, et a Patre Filioque propagetur in Spiritum sanctum.

V. Joannis Becci videlicet disputationibus nimium pressus exagitatusque Gregorius Cyprius, novas cudebat hæreses, alienam a confessione catholici dogmatis mentem gerens pertinacissime. Sed ante hæc certamina communi Græcorum errori adhærebat ille, sancti Spiritus processionem *a Filio*, aut *per Filium* referens ad missionem temporalem, quam putam puramque donorum aut charismatum largitionem intelligebat. In eo *Antirrhetico contra Beccum sermone*, quem a Cyprio scriptum fuisse ante indeptam patriarchatus dignitatem, capite 6, num. 2, adnotavimus, totus est, ut Spiritus processionem a Filio, vel per Filium in ejusdem temporali *manifestatione, ostensione, præbitione*, ac *missione* constituat; ac Spiritus sancti nomen pro *dono effuso, pro gratia donata, pro operatione ad extra*, quæ sanctissimæ Trinitati communia sunt, accipiendum suadeat.

Hujusce levitas interpretationis, ac falsitas, et absurditas vel ipsi innotescebat Gregorio Cyprio, qui Becci disputationibus coarctatus, ab ea recessit: novasque hæreses inducere coactus est, vel *ministerii instrumentalis*, quod in æterna processione præstet Filius : vel *æternæ cujusdam exsplendescentiæ*, a Divinitate distinctæ, **134** quæ a Filio, sicut a Patre, et a Spiritu sancto, producatur. Primos ejusdem interpretationis auctores diximus Monothelitas, qui *Spiritum sanctum ex Patre procedentem* aiebant, *et per Filium micantem, videlicet hominibus.* Paria verba occurrunt in genuina Gregorii Neocæsariensis brevi Expositione fidei : *Unus Spiritus sanctus, ex Deo exsistentiam habens :* καὶ διὰ Υἱοῦ πεφηνὸς, δηλαδὴ τοῖς ἀνθρώποις, *et qui per Filium apparuit, scilicet hominibus.* Falsatum locum pro certo habet Lequienus in dissertatione Damascenica I, num. 48, adjectis vocibus illis, *scilicet hominibus.* Rufinus in sua Eusebii Latina translatione, libro VII, capite 25, integram illam Expositionem refert sine additamento : *et qui per Filium apparuit.* Perinde est, atque *per Filium procedit*, veluti εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ, *imago Filii*, ut ibidem ait Thaumaturgus, in qua exsplendescit

Filius; quemadmodum et Filius est imago Patris, quæ Patrem repræsentat. Hinc verissime dictum, Filium per generationem, et Spiritum sanctum per processionem *apparere*, *exsplendescere*, *effulgere*, salva imaginis ratione in Filio propria, minus propria in Spiritu sancto.

In hoc vetusto Monothelitarum errore versabatur Photius. Ipsum Michael Cerularius amplexus est : eique frequentius inhæret schismaticorum factio. Duplicem igitur distinguere Græci solent *sancti Spiritus processionem*, ut Allatius declarat in *Vindiciis Ephesinæ synodi*, capite 47, alteram *sempiternam*, et alteram *temporariam, et propter nos, et ad hanc vel illam creaturam*. Inquiunt vero, *secundum primum progressum, eum scilicet quo exsistentiam Spiritus habet*, procedere ipsum ex solo Patre : secundum alterum, *communicativum scilicet*, non solum ex Patre dici Spiritum sanctum, sed etiam ex ipso Filio. Et aiunt denique, *hanc communicativam gratiam non tantum communem esse Patris, et Filii, sed ipsius etiam Spiritus : et juxta illam dici tum ex Patre mitti Spiritum sanctum et a Filio, tum ipsum Spiritum sanctum ex se ipso venire*. Patrum testimoniis, quæ bene multa congessimus, repugnat error. Insipientia quoque fuerit, tot Ecclesiæ Patrum, scriptorumque clarissima verba, ac documenta luculentissima quæ *Spiritum sanctum progredi a Filio* enuntiant, figurate tantum ac improprie intelligere omnia : quo tamen sensu accipienda forent, cum revera ac proprie nonnisi creata dona et charismata sint, quæ nomine *sancti Spiritus* præter fas omne insignita, *a Filio progrediantur*, simulque a Patre, ac ipso etiam Spiritu.

In concertationibus, quas cum Becco et sociis habuere ejus ætatis Græci, testimonium sancti Cyrilli objectum video, veluti sumptum **135** ex ejus *oratione de sanctissima Triade* : quo Spiritus sanctus *procedere* dicitur *ex Patre, hoc est ex essentia Patris : non generatione, quemadmodum Filius : sed processione, ut dictum est, ex solo Patre, veluti ab ore ; sed qui comparuit per Filium, locutusque est in universis sanctis apostolis, et prophetis : nihilominus, uti dixi, ex essentia Patris et Filii exsistens, et ejusdem cum Patre et Filio essentiæ*. Hanc Cyrilli sententiam diligentissime expendit Leo Allatius in *Vindiciis Ephesinæ synodi*, capite 65, Joannes Beccus et Constantinus Meliteniota genuinam exstare Cyrilli *Orationem de Trinitate*, nihil hæsitantes inficiati sunt : proque commentitia allatam pericopem rejecerunt. Hæc sane repugnantibus dictis confecta est. Dicitur nempe Spiritus sanctus *ex essentia Patris*, itemque *ex essentia Filii exsistens :* quomodo ergo *ex solo Patre* procedit? Verba illa, *ut dictum est, uti dixi*, quidpiam indicant, quod superius dictum, repetat auctor : at nihil hujusmodi in eo loco apparet. Dixerat prius, *procedere* Spiritum *a Patre :* repetit vero *ex solo Patre, veluti ab ore ;* quæ aut scriptorem ignarum, aut manum interpolatricem satis produnt. Cujuscunque vero fuerit scriptoris ea oratio, utique verba illa, *ex solo Patre*, causam indicare possunt, quam Græci vocant προκαταρκτικήν; et causam etiam Filium, unam eamdemque cum Patre, non excludunt. Sed illa demum quoque verba, *qui per Filium apparuit*, exstantiam Spiritus sancti a Filio, vel per Filium sine dubio significant; cum in divinis *apparere, exsplendescere, effulgere* perinde sint, ac Filium generari a Patre, et Spiritum sanctum a Patre Filioque procedere.

Insignem addo Aquinatis animadversionem : qua divinæ Scripturæ silentium expenditur, a Græcis denique objectum. Sic enim ait ille I p., quæst. 36, art. 2, ad 1 : « De Deo dicere non debemus, quod in sacra Scriptura non invenitur, vel *per verba*, vel *per sensum*. Licet autem *per verba* non inveniatur in sacra Scriptura, quod Spiritus *procedit a Filio ;* invenitur tamen quantum *ad sensum*, et præcipue ubi dicit Filius Joan. XVI de Spiritu sancto loquens : *Ille me clarificabit, quia de meo accipiet*. Regulariter etiam in sacra Scriptura tenendum est, quod id quod *de Patre dicitur*, oportet *de Filio intelligi*, etiamsi *dictio exclusiva* addatur ; nisi solum in illis, in quibus Pater et Filius secundum oppositas relationes distinguuntur. Cum enim Dominus Matth. II dicit : *Nemo novit Filium, nisi Pater*, non excluditur, quin *Filius* seipsum cognoscat. Sic igitur cum dicitur, quod *Spiritus sanctus a Patre procedit*, etiamsi adderetur, quod **136** *a solo Patre procedit :* non excluditur inde *Filius*. Quia quantum ad hoc, quod est *esse principium Spiritus sancti*, non opponuntur Pater, et Filius : sed solum quantum ad hoc, quod *hic est Pater, et ille Filius*. » Ampliora superius jam dedimus.

VI. Errores varii, quos mediæ ætatis Græci circa sancti Spiritus processionem *a Filio*, vel *per Filium* excogitarunt, Græcos etiam ævi sequioris ac recentes traxerunt in partes. Locus est insignis, inter Acta synodi Florentinæ Græco-Latina, sessione 22. Basilii textum ex homilia de baptismo, sive de Spiritu sancto legebat Marcus Ephesius hoc modo : *Non enim accipimus a Spiritu aliqua*, ὥσπερ παρὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, *quemadmodum a Filio Spiritum*. Vocem Πνεῦμα in recto casu accipiendam contendebat *Joannes de Monte Nigro*, provinciæ Lombardiæ præfectus ordinis Prædicatorum, ipsumque textum ita Latine vertendum, *quemadmodum a Filio Spiritus*. De genuina Latina versione accuratius agere prætermitto ; cum eam homiliam inter opera falso ascripta Basilio novissimus editor Julianus Garnier amandaverit.

Sensum, quo textum intelligebat Ephesius, validiori brachio ut rejiceret idem Joannes, quærebat : *An Spiritum ipsummet sanctum hominibus communicari assereret, an dona duntaxat ipsius?* Reponebat Marcus : *Dona concedi, quæ per se subsistentia non sint, veluti Filius, et Spiritus :* Instabat Joannes : *Num Spiritus iste, qui datur a Filio, createrne*

sit, an creatura; num etiam dona ejus, et operationes sint creata, an ipse creator Spiritus? Conticuit Ephesius. Tum vero *imperator veritus, ne* εἰς ἄλλο δόγμα *in aliud dogma sermo dilaberetur,* (scilicet) *in quæstionem* περὶ κτιστοῦ, καὶ ἀκτίστου, *de creato et increato, jussit hanc disputationem omitti.* Verissima Michaelis Lequieni animadversio est in Panoplia contra schisma Græcorum sæculo XIII, cap. 3, num. 12, et cap. 4, num. 20, in eam Græcos etiam recentes aliquos abiisse Cyprii Gregorii, ac postea Gregorii Palamæ absurditatem de *æterna extra Deum exsplendescentia,* sive de *Lumine quodam sempiterno,* a divina essentia distincto: quod *Spiritus sancti* nomine appellantes, istud utique, non ipsam sancti Spiritus personam, proficisci *a Filio,* aut *per Filium* aiebant, æternam ejusdem Spiritus processionem, quam docebant Patres, absurdissimo commento eludentes. Alio steterunt, ac persistunt frequentius in errore Græci, qui temporalia sancti Spiritus dona pariter insigniunt ipsius divini Spiritus nomine, et hanc donorum temporalem largitionem intelligendam, figurate scilicet ac improprie, *processionem* arbitrantur, a Patribus perpetuo traditam, *Spiritus sancti a Filio,* sive *per Filium.* Silentium **137** ergo imposuit Græcus imperator. Cavebat enim, ne novis dissidiis differretur unio, aut impediretur: neve in disputationem Marci Ephesii dictis advocatis, palam fieret, Ephesium, compluresque e suis ad absurda commenta rediisse utriusque Gregorii, Cyprii et Palamæ.

Definitionem synodus Florentina denique tulit sessione 25, qua inter utramque Ecclesiam, *Occidentalem et Orientalem,* concordia statuta est. Catholicum de sancti Spiritus processione dogma his verbis enuntiatur: « Convenientes Latini et Græci in hac sacrosancta œcumenica synodo, magno studio invicem usi sunt, ut inter alia etiam articulus ille *de divina Spiritus sancti processione* summa cum diligentia et assidua inquisitione discuteretur. Prolatis vero testimoniis ex divinis Scripturis, plurimisque auctoritatibus sanctorum doctorum *Orientalium et Occidentalium:* aliquibus quidem *ex Patre, et Filio:* quibusdam vero *ex Patre per Filium* procedere dicentibus Spiritum. Et ad eamdem intelligentiam aspicientibus omnibus sub diversis vocabulis: Græci quidem asseruerunt, quod id quod dicunt *Spiritum sanctum ex Patre procedere,* non hac mente proferunt ut *excludant Filium:* sed quia eis videbatur, ut aiunt, Latinos asserere Spiritum *ex Patre et Filio* procedere, tanquam *ex duobus principiis, et duabus spirationibus;* ideo abstinuerunt a dicendo, quod Spiritus sanctus *ex Patre procedat et Filio.* Latini vero affirmarunt, non se hac mente dicere, *Spiritum sanctum ex Patre Filioque procedere,* ut *excludant Patrem,* quin sit *fons ac principium totius deitatis,* Filii scilicet ac Spiritus sancti: aut quod id, *quod Spiritus sanctus procedit ex Filio, Filius a Patre non habeat:* sive quod *duo ponant esse principia,* seu *duas spirationes:* sed unum tantum asserant esse principium, unicamque spirationem Spiritus sancti, prout hactenus asseruerunt. Et cum ex his omnibus unus et idem eliciatur veritatis sensus, tandem in infrascriptam sanctam, et Deo amabilem, eodem sensu, eademque mente, unionem unanimiter concordarunt, et consenserunt. In nomine igitur sanctæ Trinitatis, Patris, et Filii, et Spiritus sancti, hoc sacro universali approbante concilio, definimus, ut hæc fidei veritas ab omnibus Christianis credatur et suscipiatur, sicque omnes profiteantur: quod Spiritus sanctus *ex Patre et Filio æternaliter est; et essentiam suam, suumque esse subsistens habet ex Patre simul et Filio; et ex utroque æternaliter tanquam ab uno principio, et unica spiratione procedit.* Declarantes quod id, quod sancti doctores et Patres **138** dicunt, *ex Patre per Filium procedere* Spiritum sanctum, ad hanc intelligentiam tendit: ut per hoc significetur, *Filium* quoque esse secundum Græcos quidem *causam,* secundum Latinos vero *principium* subsistentiæ Spiritus sancti, sicut et *Patrem.* Et quoniam omnia quæ *Patris* sunt, *Pater* ipse *unigenito Filio* suo gignendo dedit, præter *esse Patrem:* hoc ipsum, quod *Spiritus sanctus procedit ex Filio,* ipse *Filius a Patre* æternaliter habet, a quo etiam æternaliter genitus est. » Multiplices errores, quibus laborabant Græci, silentio pressi sunt: quod est vero dogma fidei *de Spiritus sancti æterna processione,* erroribus cunctis adversum, œcumenica synodus definivit.

DISSERTATIO SECUNDA

HISTORICA ET DOGMATICA

De additione vocis, *Filioque*, ad Symbolum : deque vano inde sumpto Græcorum scissionis prætextu.

139 CAPUT I.

Joannis Becci patriarchæ Constantinopolitani judicium de additione vocis, « Filioque, » expenditur contra Georgium Pachymerem. Hujusmodi additamenta vindicantur exemplo Symboli, quod apostolorum dicitur, eratque in usu in Occidentis et Orientis Ecclesiis. Itemque Symboli Constantinopolitani, quod est Nicænum additionibus auctum, ab aliis Ecclesiis usu receptum, non ab aliis.

I. Florentina synodus œcumenica in decreto unionis, constituto sancti Spiritus ex Patre Filioque processionis dogmate, hanc subjicit definitionem : *Definimus insuper, explicationem verborum illorum,* Filioque, *veritatis declarandæ causa, et imminente tunc necessitate, licite ac rationabiliter fuisse appositam.* Voce illa, *Filioque*, nullam proprie in Symbolum Constantinopolitanum invectam fuisse additionem, Florentini Patres docent : ac unam in eadem, quam dicimus additionem, contineri aptissimam verissimamque expositionem articuli, quo credere Spiritum sanctum profitemur *ex Patre procedentem.* Latinos culpæ ob istud additamentum reos agere, sæculo octavo desinente, cœperunt Græci ex Iconomachorum secta : ex eoque scissionis prætextum, utique vanissimum, sumpsere schismatici sequiores.

Joannem Beccum, quem strenuum catholici dogmatis vindicem superiori vidimus in dissertatione, veluti prædictæ additionis reprehensorem exhibet Georgius Pachymeres semel ac iterum. Sic enim ait in Michaele Palæologo, libro v, capite 16 : « Inter hæc Beccus lectis libris observabat multa, quæ conventionem Ecclesiarum multo quam putarat, expeditiorem ostenderent : quippe cum inde constaret, summam demum peccati Latinorum in *additamento* verbi unius ad Symbolum consistere. » Possini hæc versio est. Textus Græcus habet : Ὡς μηδὲν πλέον τολμησάντων τῶν Ἰταλῶν ἴσως, ἢ τὸ ἐπὶ τῷ Συμβόλῳ προσθεῖναι; *Nihil amplius ausos* **140** *fuisse Latinos, quam addere ad Symbolum, cognoscens.* Audaciæ crimen incusatur. Graviora sunt, quæ idem Pachymeres habet in Andronico libro I, capite 9 : « Studebat persuadere (Beccus), solum se voluisse purgare crimen : non illud proprium Latinorum, in quod ipsos additione ad Symbolum prolapsos fatebatur, gravissime peccando contra disciplinam ; non tamen a fide aberrando. » In Græco textu legimus : Ἀλλ' οὖν τῷ τολμῆσαι προσθεῖναι τῷ Συμβόλῳ τὴν λέξιν ἔγκλημα κεῖσθαι τὸ μέγιστον. Ita locutum fuisse Beccum in Disceptationibus, quæ suo tempore cum Græcis adversantibus habitæ sunt, adduci Possinus non potest in Notis, ut facile credat : putatque, aliquam fortasse in æstu disputationis pro dogmate concessionem, ut fieri solet, admissam, plus justo amplificatam referri abs schismatico historico.

Genuinam suis in operibus mentem suam aperit Beccus. In oratione 2, de injusta sui depositione apud Allatium in *Græcia orthodoxa*, tomo II, refert Petri Antiocheni patriarchæ ex ejus epistola ad Michaelem Cerularium, quam integram typis vulgavit Cotelerius, verba illa : *Si in additione Symboli corrigantur* Latini, *nihil prœterea postulaverim.* Ait vero Beccus ibidem, num. 4 : « Ego plane eum (Petrum Antiochenum), quod *videbatur in additione delictum*, facili negotio neglecturum existimo, si vel pusillum pacis spiritum in eo, ad quem litteras dabat (Michaelem Cerularium) contineri prospexisset. » Nimium irato Cerulario indulgens Petrus, corrigendam proponebat Symboli additionem, quam ipse facile neglexisset, teste Becco.

In Apologia sui ipsius veterem, quæ medio circiter sæculo quarto orta est, controversiam memorat *de una, vel tribus in Deo hypostasibus*, ea demum ratione compositam, quod dissidium esset de verbis, non de veritate mysterii. Hocce Beccus exemplo utitur, et ait num. 4 : « Ego quidem opinor non esse pluribus opus ad demonstrandum, nos non male, sed tuto Romanæ Ecclesiæ defensionem suscepisse, *in dictionibus* discrepantiam negligentes, et arripientes quæ in sententia est concordiam, propter pacem. » Hæc vero qui aiebat, minime *maximum* in additione, *Filioque*, nosse delictum poterat, quod veluti ab eodem Becco reprehensum narrat Pachymeres. Luculentiora sunt, quæ paulo infra disserit : « Nos etiam cum tutamur *Romanam Ecclesiam*, tantumdem tutamur, ut eos qui a principio ad hæc usque tempora in *fidei Symbolo* recitant, *ex Patre Filium procedere*, μεταστῆσαι *adducamus* ut recitent, *ex Patre Filioque procedere*. . . non dictioni, sed sententiæ totum negotium pacis indulgentes. »

141 Hinc sine dubio factum, ut in synodo Lugdunensi œcumenica, anno 1274 celebrata, nullius vinculo criminis propriam constringi censuerint conscientiam Germanus imperatoris Michaelis Palæologi legatus, ac pridem patriarcha Constantinopo-

leos, quive alii cum ipso erant Græci antistites, Symbolum alta voce, semel ac iterum, coram palamque recitantes inter missarum solemnia cum illis vocibus, *qui a Patre Filioque procedit*. Hujusce additamenti historiam texere, ejusdemque ab omni labe immunitatem demonstrare, vanumque inde sumptum scissionis prætextum evincere operæ pretium est, chronologica rerum serie diligentissime servata. Laudati Becci sententiam præmitto : « Cæterum interea scio (inquientis oratione 2, de injusta sui depositione num. 6) nonnullos *additionem in Symbolo* culpæ obnoxiam facere ; non quod pietatis puritatem commaculet : sed quod utcunque facta sit, gravem peperit et periculosam offensionem. Et si quis altius curiosiusque res perpendet, *additionem hanc* nunquam offensionis causam originemque fuisse : sed inter alias, atque alias ex tempore varietatum atque eventuum causas offensionum, alio atque alio tempore, et variis rerum cursibus et perturbationibus enatas, *hanc quoque additionem*, veluti simultatis abortum, temere projectam reperiet. » Rem ipsam aggredior.

II. Commune illud occurrit Symbolum, dictum *apostolorum*, quo uno ante synodum Nicænam utebatur catholica Ecclesia in Occidente et Oriente Intemeratum illud, ut ab initio prodiit, ac nulla tametsi rectam fidem explicante auctum voce, ad sæcula plura servavit Romana Ecclesia. Illud est : *Credo in Deum Patrem omnipotentem. Et in Christum Jesum, unicum Filium ejus, Dominum nostrum. Qui natus est de Spiritu sancto ex Maria Virgine. Crucifixus sub Pontio Pilato, et sepultus. Tertia die resurrexit a mortuis. Ascendit in cælos, sedet ad dexteram Patris. Inde venturus est judicare vivos, et mortuos. Et in Spiritum sanctum, sanctam Ecclesiam, remissionem peccatorum, carnis resurrectionem.* Cum Symbolo Ecclesiæ Aquileiensis et Orientali communi comparatum a Rufino dabimus infra cum animadversionibus.

Pari formula utebantur aliæ in Italia Ecclesiæ. *Ravennatensem* profert Petrus Chrysologus in sermonibus quos habuit in Symbolum apostolorum : *Credo in Deum Patrem omnipotentem. Et in Jesum Christum, Filium ejus unicum, Dominum nostrum Qui natus est de Spiritu sancto ex Maria Virgine. Qui sub Pontio Pilato crucifixus est, et sepultus. Tertia die resurrexit a mortuis. Ascendit in cælos, sedet ad dexteram Patris. Inde venturus est judicare vivos,* **142** *et mortuos. Credo in Spiritum sanctum, sanctam Ecclesiam, et remissionem peccatorum, carnis resurrectionem, vitam æternam.* Postremas duas voces adjunctas vides. Hisce minutam Ecclesiæ suæ formulam exhibet Maximus *Taurinensis episcopus* Homilia in traditione Symboli ; nempe : *Credo in Deum Patrem omnipotentem. Et in Jesum Christum, Filium ejus unicum, Dominum nostrum. Qui natus est de Spiritu sancto ex Maria Virgine. Sub Pontio Pilato crucifixus est, et sepultus. Tertia die resurrexit a mortuis. Ascendit in cælum, sedet ad*

A *dexteram Patris. Inde venturus judicare vivos et mortuos. Et in Spiritum sanctum, sanctam Ecclesiam, remissionem peccatorum, carnis resurrectionem.*

Nonnullis aucto additamentis utebatur Symbolo Ecclesia *Aquileiensis*. Posteris illud servavit Rufinus in ejusdem Symboli Expositione. « Credo in Deum Patrem omnipotentem, *invisibilem, et impassibilem*. Et in Christum Jesum, unicum Filium ejus, Dominum nostrum. Qui natus est de Spiritu sancto ex Maria Virgine. Crucifixus sub Pontio Pilato, et sepultus, *descendit in inferna*. Tertia die resurrexit a mortuis. Ascendit in cœlos, sedet ad dexteram Patris. Inde venturus est judicare vivos et mortuos. Et in Spiritum sanctum ; sanctam
B Ecclesiam, remissionem peccatorum ; *hujus* carnis resurrectionem. » Addimenta Aquileiensia tria patent. Rufini animadversiones accipe. Ait primum : *Additur, invisibilem et impassibilem*. Quippe *sciendum est, apud nos* (et Orientales) *addita esse verba illa, hæreseos causa Sabellii : illius profecto, quæ a nostris Patripassiana dicitur ; id est quæ Patrem ipsum vel ex Virgine natum dicit, et visibilem factum, vel passum affirmat in carne. Ut ergo talis excluderetur impietas de Patre, videntur hæc addidisse majores : et invisibilem Patrem, atque impassibilem dixisse.* Alia est doctissimi viri animadversio : *In Ecclesiæ Romanæ Symbolo non haberi additum : Descendit ad inferna, sed neque in Orientis Ecclesiis haberi hunc sermonem: vim tamen verbi*
C *videri esse in eo, quod sepultus dicitur.* Adnotat demum : *Satis cauta et provida adjectione fidem Symboli* ab Ecclesia Aquileiensi *doceri ; quæ in eo quod a cæteris traditur, Carnis resurrectionem, uno addito pronomine tradit: Hujus carnis resurrectionem.* Hisce tribus de additamentis ampliora scripsimus in nostris Aquileiensis Ecclesiæ, Monumentis, cap. VII, num. 4.

In eadem Symboli Expositione abs Rufino adornata, quæ prostat inter opera sancti Cypriani, a Stephano Baluzio, et uno ex monachis congregationis Sancti Mauri edita, alio diverso verba quædam efferuntur modo: videlicet, *Credo in Deo Patre omnipotente* **143** *et in Christo Jesu, unico Filio ejus, Domino nostro : et in Spiritu sancto.* Ad ea verba : *In Deo*
D *Patre omnipotente*, nota appingitur : « Sic tres Mss. codices cum (editionibus) Remboldi, Erasmi, et Morelii : et sic in sequentibus articulis, *et in Jesu Christo*, etc. Pamelius his in locis *accusativum* posuit, tum quia sic invenit in Frobeniana, et in aliis duabus vetustis editionibus : tum quia sic habent tria apud Hieronymum Symbola, et sic ipse Hieronymus in Dialogo adversus Luciferianos, uno loco excepto : sic etiam ubique Augustinus. Verum Pamelii rationes probant illud quidem in plerisque Symbolis dici solere, *Credo in Deum* : at minime probant, sic etiam extitisse in Symbolo Ecclesiæ Aquileiensis. Quin etiam quo usitatior erat *accusativus* in Symbolis, eo minus proba-

bile est librarios vel incuria, vel de industria *ablativum* in hoc. Symbolo posuisse. At minime mirum si, cum reperirent *ablativum*, novitate offensi, accusativum inseruerint. Quamobrem codices, in quibus legitur, *Credo in Deo*, etc., et *in Christo*, etc., et *in Spiritu sancto*, videntur mihi accuratius consuetudinem Ecclesiæ Aquileiensis retinere, quam qui *accusativum* usurpant. Hæc autem Symboli pronuntiandi ratio non videtur ab hac Ecclesia ascita sine consilio fuisse : sed ut trium personarum divinarum clarior esset distinctio ab articulis sequentibus, *sanctam Ecclesiam*, etc. » Vereor, ne quam invehit diligentissimus adnotator, Symboli pronuntiandi ratio in Ecclesia Aquileiensi unquam viguerit. Clariorem trium personarum divinarum distinctionem ab aliis articulis alio ex capite Rufinus desumit ibidem, num. 36 : « *Sanctam Ecclesiam, remissionem peccatorum, hujus carnis resurrectionem.* Non dixit : *In sanctam Ecclesiam*, nec *in remissionem peccatorum*, nec *in carnis resurrectionem*. Si enim addidisset *in* præpositionem, una eademque vis fuisset cum superioribus. Nunc autem in illis quidem vocabulis, ubi de divinitate fides ordinatur : *in Deo Patre* dicitur, et *in Jesu Christo Filio ejus*, et *in Spiritu sancto* ; in cæteris vero ubi non de divinitate, sed de creaturis ac mysteriis sermo est, *in* præpositio non additur, ut dicatur *in sanctam Ecclesiam*, sed *sanctam Ecclesiam* credendam esse, non ut *in Deum*, sed ut Ecclesiam Deo congregatam : et *remissionem peccatorum* credendam esse, non *in remissionem peccatorum* : et *resurrectionem carnis*, non *in resurrectionem carnis*. Hac itaque præpositionis syllaba Creator a creaturis secernitur, et divina separantur ab humanis. » Hæc potissima Rufini ratio, quam solam affert ipse, locum habet, tametsi *Divinæ personæ*, accusativo usurpato casu, pronuntientur.

144 Interim additamenta *Aquileiensia* (quod ad rem nostram maxime pertinet) postulavit nemo de crimine. Litem adversum ea moverunt nullam, quæ aliæ Ecclesiæ non eadem amplexabantur : neque ipsa demum Ecclesia Romana, cujus se Aquileiensis profitebatur filiam, rejicienda præscripsit. Cur enim unitas violanda foret, cum una eademque esset fides omnium, etsi eam alii atque alii paucis aut pluribus vocibus efferrent? Erant quippe clariores duntaxat communis rectæ fidei declarationes; quæ necessariæ alicubi visæ fuerant, ut communi Symbolo insererentur, ad surgentes pro tempore hæreses procul abigendas a mente Christifidelium. Eodem in *Africana* Ecclesia consilio simpliciores viguisse primum, auctioresque postea in usu positas esse Symbolorum formulas, addiscimus ex Cypriano et Augustino. Ille in epistola ad Magnum, 69 in editione Oxoniensi, et juxta Pamelium 76, hæc habet : « Si aliquis illud opponit, et dicat : Eamdem Novatianum legem tenere, quam Ecclesia catholica tenet,

A eodem Symbolo quo et nos baptizare, eumdem nosse *Deum Patrem*, eumdem *Filium Christum*, eumdem *Spiritum sanctum*...; sciat quisquis hoc opponendum putat, primum non esse nobis, et schismaticis unam Symboli legem, neque eamdem interrogationem. Nam cum dicunt, *Credis remissionem peccatorum, et vitam æternam per sanctam Ecclesiam*, mentiuntur in interrogatione, quando non habeant Ecclesiam. » Eadem scribit in epistola 70 his verbis : *Nam cum dicimus, Credis in vitam æternam, et remissionem peccatorum per sanctam Ecclesiam....* Additione *vitæ æternæ* carebat Symbolum *Romanum*. Hinc Rufinus ait, *sermonem, qui Resurrectionem carnis pronuntiat, summam totius perfectionis succincta brevitate concludere*. Ipsius vero *Resurrectionis* clariorem verbis

B illis, *Vitæ æternæ*, expositionem afferri, docet Augustinus in sermone, seu libro I *De Symbolo ad catechumenos*, num. 16 : *Ne carnis resurrectionem futuram*, inquiens, *putet aliquis, quomodo Lazari; ut sciamus non sic esse, additum fuit : In vitam æternam*. Quo loco animadverte præpositionem, *in*, aliquibus in Ecclesiis perinde divinis personis affixam, ac cæteris articulis.

Integrum *Africanum* Symbolum, pluribus auctum vocibus, quod suo vigebat tempore, idem Augustinus profert in sermone 212, ac tribus insequentibus quos habuit *in Traditione Symboli*, itemque libro *De fide et Symbolo*, ac sermone de

C Symbolo ad catechumenos. Illud est : *Credo in Deum Patrem omnipotentem. Et in Jesum Christum, Filium ejus unicum, Dominum nostrum. Qui conceptus est de Spiritu sancto, natus ex Maria Virgine. Passus* **145** *est sub Pontio Pilato, crucifixus, mortuus, et sepultus. Tertia die resurrexit a mortuis. Ascendit in cœlum, sedet ad dexteram Patris. Inde venturus judicare vivos, et mortuos. Et in Spiritum sanctum, sanctam Ecclesiam, Remissionem peccatorum, Carnis resurrectionem, Vitam æternam.* » Quinque adjectæ voces enumerantur.

Veterem *Hispanicarum* Ecclesiarum Symboli formulam, quam majores tradiderant, recitant *Etherius* episcopus Uxamensis, et *Beatus* presbyter ejus,

D libro I, *Adversus Elipandum* archiepiscopum Toletanum, anno Christi 785 confecto : « Surgamus ergo cum ipsis apostolis, et fidei nostræ Symbolum, quod tradiderunt nobis brevi compendio, recitemus... Credo in Deum Patrem omnipotentem. Et in Jesum Christum, Filium ejus unicum, *Deum*, et Dominum nostrum. Qui natus est de Spiritu sancto ex Maria Virgine. *Passus* sub Pontio Pilato, crucifixus, et sepultus. *Descendit ad inferna*. Tertia die resurrexit *vivus* a mortuis. Ascendit ad cœlos, sedet ad dexteram *Dei* Patris *omnipotentis*. Inde venturus est judicare vivos, et mortuos. Credo in Spiritum sanctum, sanctam Ecclesiam *catholicam*, remissionem *omnium* peccatorum, carnis resurrectionem, *et vitam æternam*. Amen. » Ecclesiam

instituit Jesus Christus, omni patentem nationi, ad A omnia tempora protensam, et ad omnia loca : unde vox *catholica* simplicem continet explicationem. Carent ea antiquiores formulæ : additamque postea fuisse, satis indicat Augustinus libro *De fide et Symbolo : Sanctam Ecclesiam*, inquiens, *utique catholicam*.

Hæc in Occidente innocue usurpabatur, aut simplicior, aut auctior Symboli apostolorum formula. Par erat Ecclesiarum *Orientis* consuetudo. Quod ibi frequentius in usu erat Symbolum, Rufinus exhibet loco citato : « Credo in *unum* Deum Patrem omnipotentem. Et in *unum* Dominum nostrum Jesum Christum, unicum Filium ejus. Qui natus est de Spiritu sancto ex Maria Virgine. Crucifixus sub Pontio Pilato, et sepultus. Tertia die B resurrexit a mortuis. Ascendit in cœlos, sedet ad dexteram Patris. Inde venturus est judicare vivos, et mortuos. Et in Spiritum sanctum, sanctam Ecclesiam, remissionem peccatorum, carnis resurrectionem. » Rufini animadversiones accipe. 1. *Orientis Ecclesiæ fere omnes ita tradunt : « Credo in uno Deo Patre omnipotente. » Et rursum in sequenti sermone, « Et in Jesu Christo unico Filio ejus Domino nostro, » ita illi tradunt : « Et in uno Domino nostro Jesu Christo unico Filio ejus. » Unum scilicet Deum, et unum* **146** *Dominum secundum auctoritatem Pauli apostoli profitentes : sed de hoc in sequentibus locis repetemus. 2. Sciendum sane est, quod in Ecclesiæ Romanæ Symbolo non ha-* C *betur additum, « Descendit ad inferna ; » sed neque in Orientis Ecclesiæ Symbolo habetur hic sermo.* Baluziana utimur editione. Animadverte verba illa : *Credo in uno Deo Patre omnipotente*, itemque illa : *et in Jesu Christo unico Filio ejus* : quæ *ab Orientis Ecclesiis fere omnibus tradi* dicuntur. Jam colligo, modum illum enuntiandi, si viguerit unquam, perperam ab adnotatore dictum fuisse *Ecclesiæ Aquileiensis* peculiarem. Colligo deinde, veriorem lectionem esse, *in Deum Patrem, in Jesum Christum, in Spiritum sanctum* : cum Græca Symbola habeant εἰς Θεὸν, εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν, εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα.

Non omnibus, sed *fere omnibus* Orientis Ecclesiis hanc fuisse communem Symboli formam, Ru- D finus docet. Additamento *unius* caret illa, quam Julio Romano pontifici obtulit *Marcellus Ancyranus* apud Epiphanium, hæresi 72, num. 3 : *Credo in Deum omnipotentem. Et in Christum Jesum, ipsius Filium unigenitum, Dominum nostrum, genitum de Spiritu sancto, et Maria Virgine. Qui sub Pontio Pilato crucifixus est, et sepultus. Et tertia die resurrexit a mortuis. Ascendit in cœlum, et sedet ad dexteram Patris. Unde venturus est judicare vivos, et mortuos. Et in Spiritum sanctum, sanctam Ecclesiam, remissionem peccatorum, carnis resurrectionem, vitam æternam.* Quæ postrema duo verba non apparent in Orientali communi Symbolo.

Veluti peculiarem *Alexandrinæ Ecclesiæ* formulam existimat eam Jacobus Usserius in Dissertatione de Symbolis, quam Constantino imperatori obtulerunt Arius, et Euzoius, presbyter ille, ac iste diaconus ejusdem Ecclesiæ. Referunt eam Socrates, libro I, capite 26, et Sozomenus, libro II, capite 27. « Credimus in unum Deum Patrem omnipotentem. Et in Dominum Jesum Christum, Filium ejus, *qui ex eo factus est* (al. *genitus est*), *ante omnia sæcula, Deum Verbum, per quem omnia facta sunt, quæ in cœlo et quæ in terra. Qui descendit et incarnatus est.* Qui passus est, et resurrexit, et ascendit ad cœlos, et iterum venturus est ut judicet vivos et mortuos. Et in Spiritum sanctum. In carnis resurrectionem, et in vitam venturi sæculi. Et in unam catholicam Dei Ecclesiam, quæ a primis cardinibus ad ultimos usque terrarum fines porrigitur. » Nullus ego dubitaverim, hanc fidei formulam ab Ario instructam : ab eoque Nicæni Symboli, quod jam editum fuerat, assumpta quædam additamenta, non omnia fuisse, quæ scilicet hæresim ejus clarius profligabant.

147 Orientale commune adhibitum in Ecclesia *Hierosolymitana* Symbolum, colligi posse ex Rufino videtur, qui cum ibi sedem habuerit tot annos, discrepantias utique adnotasset si quæ fuissent. Nemo nescit, Liturgiam Jacobi fratris Domini, qui Ecclesiam illam administravit, genuinam ad nos non pervenisse. At supposititium totum, et omnino spurium fetum esse, quod sub Jacobi titulo fertur liturgicum opus, contendunt sane heterodoxi, minime probant, ut ait Eusebius Renaudotius, tomo I Liturgiarum, in Dissertatione capite 4. Interpolata dixerit prudens nemo, quæ Symboli verba ibi traduntur : nempe, *Credo in unum Deum Patrem omnipotentem, factorem cœli et terræ. Et in unum Dominum Jesum Christum Filium Dei. Et reliqua Symboli fidei.* Dolendum, hæc excidisse. Quæ vero fuerint, paulo superius indicantur : « Deinde leguntur fusissime oracula sacra Veteris Testamenti, et Prophetarum : et *Filii Dei Incarnatio* demonstratur, *Passio, Resurrectio ex mortuis, Ascensus in cœlum, secundus prætarea adventus ejus* cum gloria. » In his Orientale Symbolum commune nemo non videt.

Hierosolymitanam aliam profero formulam, quam ex Cyrilli Hierosolymitani Catechesibus collectam Antonius Augustinus Tuttée subjecit Catechesi quintæ : *Credimus in unum Deum, Patrem omnipotentem, factorem cœli et terræ, visibilium omnium et invisibilium. Et in unum Dominum Jesum Christum, Filium Dei unigenitum : qui ex Patre genitus est Deus verus ante omnia sæcula, per quem omnia facta sunt. Qui in carne advenit, et inhumanatus est, ex Virgine et Spiritu sancto. Crucifixus, et sepultus. Resurrexit tertia die. Et ascendit in cœlos, et consedit a dextris Patris. Et venturus est in gloria judicare vivos, et mortuos : cujus regni non erit finis. Et in unum sanctum Spiritum Paracletum, qui locutus est in prophetis. Et in unum baptisma*

A *pœnitentiæ, in remissionem peccatorum. Et in unam sanctam catholicam Ecclesiam. Et in carnis resurrectionem, et in vitam æternam.* Sumptam formulam istam putat Casimirus Oudinus, *De scriptoribus ecclesiasticis*, tomo I, *ex Symbolo, quod anno* 381 *adoptarunt Constantinopolitani Patres.* Hinc Cyrillo Hierosolymitano suppositas infert Catecheses. Vel una hujusce Symboli cum Nicæno, et Constantinopolitano, de quibus infra agendum, comparatio luculentissime evincit, formulam prædictam dici veterem posse, quæ in Ecclesia *Hierosolymitana* erat in usu, quibusdam verbis ex Nicæno Symbolo desumptis auctam. Laudatum editorem doctissimum consule.

148 Unitate Ecclesiarum intacta, singulis hisce, earumque præsidibus fas erat pro temporum circumstantiis, aut majoris explicationis gratia, aut emergentes propter hæreses, vocibus augere quibusdam Symbolum apostolorum, quod ab initio acceperant. In eam denique formulam deventum est, quæ hodieque viget. Integram eam exhibent sermones 240, 241 et 242, qui prostant in Appendice ad genuinos Augustini sermones in editione monachorum sancti Mauri : *Credo in Deum Patrem omnipotentem, creatorem cœli et terræ. Et in Jesum Christum Filium ejus unicum, Dominum nostrum. Qui conceptus est de Spiritu sancto, natus ex Maria Virgine. Passus sub Pontio Pilato, crucifixus, mortuus, et sepultus. Descendit ad inferna, tertia die resurrexit a mortuis. Ascendit ad cœlos, sedet ad dexteram Dei Patris omnipotentis. Inde venturus est judicare vivos, et mortuos. Credo in Spiritum sanctum, sanctam Ecclesiam catholicam, sanctorum communionem, remissionem peccatorum, carnis resurrectionem, vitam æternam.* Ab Augustino *Sermones eos* abjudicant laudati editores : auctoremque conjiciunt illum, qui sermones confecit *Eusebio Emiseno* suppositos, aut *Cæsarium Arelatensem*, aut *Eucherium Lugdunensem*, aut *Faustum Regiensem*. Vitam agebant illi quinto Ecclesiæ sæculo : unde prædictæ Symboli formulæ ætas innotescit.

Intemeratam pristinam breviorem formam retinebat *Ecclesia Romana.* Dignissimam, et honoris ac veritatis plenam, reddit rationem Rufinus in sua Expositione : *Commonendum puto* (inquiens) *quod in diversis Ecclesiis aliqua in his* (Symboli) *verbis inveniuntur adjecta : in Ecclesia tamen urbis Romæ hoc non deprehenditur factum. Quod ego propterea esse arbitror, quod neque hæresis ulla illic sumpsit exordium : et mos ibi servatur antiquus, eos qui gratiam baptismi suscepturi sunt, publice, id est fidelium populo audiente, Symbolum reddere; et utique adjectionem unius saltem sermonis eorum qui præcesserunt in fide, non admittit auditus.* Ita nempe Rufini ætate a pristina non recesserat disciplina Romana Ecclesia : quæ tamen ævo insequente, postremam formulam, quam descripsimus, apud alias Ecclesias jam vulgatam, et ipsa demum complexata est. Quo tempore, ignotum. Quemadmodum vero adjectas hujusmodi voces admisit, ita vocem *Unius*, quæ Symboli *Orientalis* propria erat, non adjecit unquam. Hac de re agit Vigilius Tapsensis in Byzacena Africæ provincia episcopus, sæculi sexti scriptor, libro IV *Contra Eutychem* : ubi *nescio cujus* temeritatem castigans, qui carpere ea verba sancti Leonis ad Flavianum ausus fuerat, *Fidelium universitas profitetur credere in* **149** *Deum Patrem omnipotentem, et in Jesum Christum Filium ejus unicum Dominum nostrum*, ea ratione, quia non dixerit ; *In unum Deum*, et : *In unum Jesum Christum;* sic habet : *Sed Romæ, et antequam Nicæna synodus conveniret, a temporibus apostolorum usque nunc, et* B *sub beatæ memoriæ Cœlestino... ita fidelibus Symbolum traditur.* Sive paucioribus, sive pluribus vocibus recitaretur apostolorum Symbolum, pax Ecclesiarum integra semper permansit, ac inviolata in Occidente et Oriente.

III. Nicæno fidei Symbolo conficiundo, quod est *apostolorum Symbolum*, pluribus ad rectam fidem luculentius illustrandam tuendamque aptissimis auctum vocibus, dedere ansam hæreses, quæ tribus primis Ecclesiæ sæculis emerserant: Eas enumerat Gelasius Cyzicenus in volumine Actorum concilii Nicæni, libro II, capite 26, « Hæc est fides, inquiens, quam exposuerunt Nicææ sancti nostri Patres orthodoxi episcopi : primum quidem adversus *Arium* blasphemantem, et dicentem *creaturam* C *Filium Dei :* et contra *Sabellium*, et *Photinum*, et *Paulum Samosatenum*, et *Manichæum*, et *Valentinum*, et *Marcionem*, et adversus omnem hæresim quæ orta est in catholica et apostolica Ecclesia. » Formulam accipe : *Credimus in unum Deum, Patrem omnipotentem, omnium visibilium et invisibilium factorem. Et in unum Dominum Jesum Christum Filium Dei, ex Patre natum, unigenitum, id est ex substantia Patris : Deum de Deo, lumen de lumine, Deum verum de Deo vero, genitum, non factum, consubstantialem Patri, per quem omnia facta sunt tam quæ in cœlo, quam quæ in terra. Qui propter nos homines, et propter nostram salutem descendit, et incarnatus est, et homo factus est. Qui passus est, et resurrexit tertia die. Et ascendit ad* D *cœlos. Et iterum venturus est judicare vivos, et mortuos. Et in Spiritum sanctum.* Reliqui subintelliguntur articuli. Verba illa, *Descendit ad inferos*, non habentur : quibus ea ætate carebant Romanum etiam, et Orientale Symbolum. Vulgaris æræ anno 325 Nicæna synodus celebrata est.

Peculiares quas hactenus usurpaverant in collatione baptismi, reliquerunt Symboli formulas Ecclesiæ plures, *Nicænam* adoptantes. Voces solummodo paucas receperunt aliæ, quibus proprium auxere Symbolum : imo Symbolo Nicæno plures dictiones addiderunt aliæ : aliæque demum in vetusta sua formula manserunt; simul *Nicænam fidem* corde, et ore profitentes omnes. *Apostolorum Symbolum* in baptismate retinuerunt *Romana* et

Occidentis Ecclesiæ. Vocibus quibusdam Nicænis auxit illud Ecclesia *Hierosolymitana*, ut superius num. 2 adnotavimus. Hujusmodi esse puto, quo Ecclesia *Antiochena* medio **150** circiter sæculo quinto adhuc utebatur. Illud affert Cassianus libro VI *De Incarnatione Domini*, capite 3, ubi Nestorii hæresim refellit : « Nunc ad fidem *Antiocheni Symboli*, inquiens, virtutemque veniamus : in qua cum ipse (Nestorius) baptizatus sit ac renatus, suis eum professionibus argui... oportet. Textus ergo, ac fides Antiocheni Symboli hæc est : *Credo in unum et solum verum Deum, Patrem omnipotentem, creatorem omnium visibilium et invisibilium creaturarum. Et in Dominum nostrum Jesum Christum, Filium ejus unigenitum, et primogenitum totius creaturæ, ex eo natum ante omnia sæcula ; et non factum, Deum verum ex Deo vero, homousion Patri, per quem et sæcula compaginata sunt et omnia facta. Qui propter nos venit, et natus est ex Maria Virgine. Et crucifixus sub Pontio Pilato ; et sepultus. Et tertia die resurrexit secundum Scripturas. Et in cœlos ascendit. Et iterum veniet judicare vivos, et mortuos. Et reliqua.* » Hujusce formulæ auctores perquirit Alardus Gazæus in Notis. Non aliam originem ejus existimamus, nisi quam indicavimus. Similes aliæ in aliis vigebant Ecclesiis formulæ Symbolorum.

Fuere nonnulli in *Sardicensi concilio*, quod anno 347 celebratum chronologi frequentius adnotant : qui *Symbolo Nicæno* quidpiam adjici oportere contendebant. Rem narrat, decretumque synodi adversum, affert sanctus Athanasius in synodo Alexandrina anno 362, « Quamvis certi homines, inquiens, nonnulla quasi quæ deessent, Nicæno concilio ascribere vellent (utique orthodoxa) idque acriter contenderent ; sancta tamen synodus quæ Sardicæ convenit, indigne id tulit, decrevitque sancivit : *Ne quid ulterius de fide scriberetur, et sese contentos esse Nicæna fide declaraverunt ; ut cui nihil deesset, et quæ plena pietatis esset ; neque edendam esse aliam professionem fidei, ne illa quæ Nicææ scripta est, imperfecta crederetur ; neve illis occasio hujusmodi suppeditaretur, qui sæpenumero volunt de fide definire et scribere.* »

An hæc nobis opponant Græci in præsidium suæ causæ adversum vocem, *Filioque*, Symbolo adjectam ? Noverint ipsi, decretum illud Sardicense impedimento non fuisse, quominus in Ecclesia Orientali prolixior ederetur formula in baptismate tradenda. Profert eam Epiphanius in *Ancorato*, num. 120 : « Credimus in unum Deum, Patrem omnipotentem, factorem cœli et terræ, visibilium omnium et invisibilium. Et in unum Dominum Jesum Christum Filium Dei unigenitum, et ex Patre natum ante omnia sæcula : **151** hoc est ex Patris substantia, lumen de lumine, Deum verum de Deo vero, genitum non factum, consubstantialem Patri, per quem omnia facta sunt, quæ cœlo terraque continentur ; qui propter nos homines, et propter nostram salutem descendit de cœlis, et incarnatus est de Spiritu sancto ex Maria Virgine, et homo factus est. Crucifixus etiam pro nobis sub Pontio Pilato, passus, et sepultus est. Et resurrexit tertia die *secundum Scripturas*. Et ascendit in cœlum, sedet ad dexteram Patris. Et iterum venturus est cum gloria judicare vivos et mortuos, cujus regni non erit finis. Et in Spiritum sanctum, *Dominum, et vivificantem : qui ex Patre procedit, qui cum Patre et Filio simul adoratur et conglorificatur, qui locutus est per prophetas.* Et in unam, sanctam, catholicam, et apostolicam Ecclesiam. Confitemur unum baptisma in remissionem peccatorum. Et exspectamus resurrectionem mortuorum, et vitam futuri sæculi. » Hanc vero licet additamentis auctam, vocat nihilominus Epiphanius : *Fidei formulam a sanctis apostolis traditam et in Ecclesia in sancta urbe ab omnibus sanctis episcopis, qui supra trecentos et decem fuerunt*. (Nicænos videlicet), *præscriptam*. Quidni *apostolica* et *Nicæna* dicenda foret, cum voces duntaxat, quibus enucleate magis articuli declarantur, adjectas afferat ? Argumentum hinc elicitur, quod Græcos jugulat, favetque Romanis et Occidentalibus.

Adhuc aliam magis prolixam ibidem refert, num. 121. Verbi divini incarnatio, ac Spiritus sancti divinitas luculentiore sermone exponuntur. Cæteris prætermissis, quæ eadem sunt in Symbolo Nicæno, hæc profero : *Et homo factus est : id est perfectum assumpsit hominem, animam, corpus, mentem, et quidquid aliud homo est, excepto peccato : non e virili satu, nec ita ut in homine duntaxat inesset, sed in seipsum effictam illam carnem transtulit, et in unam ac sanctam singularitatem conjunxit : non ad eum modum quo prophetis aspiravit, et in illis locutus est, effecitque quidpiam, sed homo perfectus esse voluit : Verbum quippe caro factum est ; neque aut mutationem ullam est expertum, aut divinitatem suam in naturam convertit hominis, sed in unam sanctam perfectionem divinitatemque copulavit. Unus est enim Dominus Jesus Christus, non duo : idem Deus, idem Dominus, idemque Rex. Qui passus est in carne, et resurrexit : et cœlum cum eodem corpore conscendit : et ad dexteram Patris gloriose consedit : et cum eodem corpore venturus est cum gloria judicare vivos et mortuos, cujus regni non erit finis. Credimus et in Spiritum sanctum, qui locutus est* **152** *in lege, et per prophetas prædicavit : ad Jordanem descendit, in apostolis locutus est, et in sanctis habitat. Ita porro nos in ipso credimus : Spiritum esse sanctum, Dei Spiritum, Spiritum perfectum, Spiritum Paracletum, increatum, a Patre procedentem, accipientem a Filio.* Hæc postrema verba animadvertenda sunt, quæ particulæ *Filioque* æquipollent. Textus Græcus habet : Ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβανόμενον. Al. λαμβάνοντα.

Digna sunt etiam animadversione, quæ ibidem præmiserat Epiphanius verba : « Verum quoniam ætate nostra aliæ post alias hæreses emerserunt, id est

temporibus Valentiniani et Valentis imperatorum, A quorum jam *decimus annus* agitur, et Gratiani *sextus*, a Diocletiano vero tyranno *nonagesimus:* propterea tam vos, quam nos ipsi, et orthodoxi omnes episcopi, et uno ut verbo dicam tota Ecclesia catholica, adversus prodeuntes identidem hæreses, consentaneeque cum exposita paulo ante sanctorum Patrum fidei formula, iis præsertim qui *baptismo initiandi sunt*, dicimus ut hoc modo profiteantur, ac dicant: Credimus, etc. » Collige duo: prædictas *fidei formulas* in usu fuisse aliquibus in Orientis Ecclesiis ante annum 373, quo *decimus annus* Valentiniani et Valentis, et *sextus* Gratiani inceperunt: sibique fas fuisse Græcæ linguæ Patres existimasse, Nicænam Symboli formulam explicatioribus augere vocibus propter hæreses emergentes. Cur eadem facultas pro rerum circumstantiis, emergentesque propter hæreses, non conveniat Occidentis Ecclesiis?

Emerserat vero hæresis *Anomœorum*, auctoribus Aetio et Eunomio, qui Theodoreto teste libro IV *Hæreticarum Fabularum*, dicebant: *Filium quidem primam creaturam Patris, præcipuamque esse: Spiritum vero sanctum a Filio ante alia opera creatum esse.* Ipsius Eunomii verba sunt apud sanctum Basilium, libro II, contra eumdem hæreticum, num. 33: *Ingeniti quidem creatura Filius: Unigeniti vero Paracletus.* Hanc vocat sanctus Augustinus hæresim *Arianorum, num.* 49, qui *Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum nolunt esse unius, ejusdemque naturæ, atque substantiæ, aut essentiæ: sed esse Filium creaturam, Spiritum vero sanctum creaturam creaturæ, hoc est ab ipso Filio creatum volunt.* Macedonius, episcopus Constantinopolitanus, Filium *consubstantialem* Patri negabat, similem illi per omnia fatebatur: *Spiritum vero sanctum* (verba sunt Theodoreti loco citato), *sicut Arius, et Eunomius, blasphemare persistit. Unde qui ejus sectæ dicebantur, Pneumatomachi cognominati sunt.*

Hæresim damnat Damasus papa in synodo Romana anno 379 **153** celebrata: « Anathematizamus Arium, atque Eunomium, qui pari impietate, licet sermone dissimili, Filium et Spiritum sanctum asserunt esse creaturas. Anathematizamus *Macedonianos*, qui de Arii stirpe venientes, non perfidiam mutaverunt, sed nomen... Si quis non dixerit *Spiritum sanctum de Patre esse* vere ac proprie, sicut Filium de divina substantia, anathema sit.. .. Si quis dixerit Spiritum sanctum facturam, aut *per Filium factum*, anathema sit. » Hæresim pariter damnarunt Orientales Patres anno 381 in synodo Constantinopolitana collecti. Canone 1 sic habent: Fidem non violandam *Patrum trecentorum decem et octo*, qui apud Nicæam Bithyniæ convenerunt: sed manere eam firmam, et stabilem. Anathematizandam omnem hæresim, et specialiter *Eunomianorum*, vel *Anomianorum*, et *Arianorum*, vel *Eudoxianorum*, et *Macedonianorum*, vel Spiritui sancto resistentium. » Satis id erat. Fides attamen catholica ut facilius innotesceret cunctis, ac firmior animis omnium inhæreret, consultius duxere Patres illi Constantinopolitani, ut formulam Symboli, *Nicæna* prolixiorem, Ecclesiis proponerent: eamque adoptarunt, quæ prior est superius descripta *Epiphaniana;* additis etiam vocibus illis, *Deum de Deo:* aliis prætermissis, nempe, *et quæ in cœlis, et quæ in terra;* et illis etiam, *hoc est, ex substantia Patris:* quæ in alia voce, *consubstantialis*, comprehenduntur.

Iterum regiam in civitatem anno insequenti 382 convenere Patres, ac Synodicam Damaso pontifici, cæterisque Occidentis episcopis dederunt. Inter alia sic habent: *Quæ igitur ad fidem attinent, quam aperte prædicamus, in summa sunt hujusmodi* (quæ præmissa sunt). *De quibus amplius animis vestris satisfacere poteritis, si tomum synodi Antiochenæ, et eum qui superiori anno* (381) *Constantinopoli a synodo universali est editus, inspicere dignamini. Ubi et fidei confessionem uberius exposuimus: et in recens adinventas hæreses anathematis sententiam perscripsimus.* Postremis verbis *Canones* editos intelligunt: *Fidei vero confessionem, quam uberius expositam* aiunt, indicant Symbolum, quod vulgo *Constantinopolitanum* appellatur: ac *tomus* ille demum *synodi Antiochenæ* Symbolum continebat, superius ex Cassiano descriptum, quod in usu apud se positum ad synodum Constantinopolitanam transmisere Patres Antiocheni. Id vero demum perspicue constat, *Nicænum* Symbolum vocibus quibusdam, synodo *Constantinopolitana* approbante, auctum fuisse propter eas quæ emerserant, *Eunomianorum* et *Macedonianorum* hæreses, pro ea qua pollebant Græci Patres potestate. **154** quave cæteras non caruisse, neque carere in Occidente Ecclesias, maximeque Romanam, diffitebitur nemo sapiens.

CAPUT II.

Tempore Damasi papæ, et synodi Constantinopolitanæ, Symbolo adjecta non fuit particula, « Filioque. » Eam tamen passim docent, ac tuentur Ecclesiæ Patres, divinitatem Spiritus sancti vindicantes. Decretum synodi œcumenicæ Ephesinæ: quo novæ Symboli formulæ vetantur. Vocis, « Filioque, » adjectioni, quæ postea facta est, non obstat. Insigne Cyrilli Alexandrini testimonium expenditur. Hæc pertinet adjectio, vel omissio ad Ecclesiæ disciplinam: synodi Chalcedonensis acta. Peculiares aliquæ fidei confessiones instar Symboli editæ, et in synodis œcumenicis approbatæ.

I. Fuerunt Latini et Græci scriptores, qui vocem, *Filioque*, a Damaso Romano pontifice, et ab ipsa *Constantinopolitana synodo* adjectam Symbolo, scilicet *Constantinopolitano*, dixere. Leo Allatius, in opere adversus Hottingerum, capite 20, nonnullos Græcos refert, qui Alexii Aristeni, Ecclesiæ Constantinopolitanæ sæculo duodecimo chartophylacis, auctoritate ducti, Damaso pontifici adjectionem attribuunt. Errant omnino. Quæstio facti est. Rem namque silent vetusta hujus ævi monu-

menta omnia. Caret voce, *Filioque*, Symbolum ipsum, quod *Constantinopolitanum* dicimus, tum in conciliorum Collectionibus, tum ab Epiphanio antea relatum in *Ancorato* : idque traditur unum, quod Eunomiani negabant, *Spiritum* scilicet *sanctum procedere ex Patre*. Hanc unam fidem Damasus papa proposuit in synodo Romana anno 379, *Anathema*, dicens, *si quis non dixerit Spiritum sanctum de Patre esse vere ac proprie:* itemque *si quis dixerit, Spiritum sanctum facturam, aut per Filium factum.*

Inter Opera sancti Hieronymi vulgatum prostat Damasi *Symbolum*. Hæc ibi legimus : *Spiritum sanctum, non genitum, neque ingenitum : non creatum, neque factum : sed de Patre, Filioque procedentem, Patri et Filio coæternum, et coæqualem.* Perperam in præsidium Alexii Aristeni hæc advocaretur auctoritas : agitur namque de vocis *Filioque* additamento ad *Symbolum Constantinopolitanum*. Atqui rursus idem *Symbolum* legitur in Quinquagesima inter Latinas Gregorii Nazianzeni Orationes : itemque sermone 235 **155** inter *Augustinianos* in Appendice, et in codice *Canonum Ecclesiæ Romanæ*, quem vulgavit Quesnellius. In sermone citato apud Augustinum sic legimus : *Sed de Patre procedentem, et Filio, Patris et Filii Spiritum.* Hæc solum posteriora, non prima verba habent quinquagesima Nazianzeni Latina oratio, et caput tricesimum nonum laudati codicis. Athanasii operibus olim insertum prostabat idem Symbolum : unde satis jam patet, genuinum dici Damasi opusculum non posse. Vigilio Tapsensi illud attribui volebat Chiffletius : tribuendumque Quesnellius putat dissertatione 14, in operum sancti Leonis editione, Gregorio natione Hispano, provincia Bætico, Iliberitano episcopo, qui circa annum 370 clarebat.

II. Quanquam vero Damasi papæ, et concilii Constantinopolitani tempore, particula *Filioque* Symbolo pariter *Constantinopolitano* adjecta non fuit; hanc nihilominus passim tradunt Ecclesiæ Patres, aut particulam ipsam *a Filio*, sive *per Filium* exprimentes, aut æquipollentia sane verba. Æquipollentes aio voces, quæ in prædicta fidei formula, cujuscunque tandem sit, occurrunt : *Spiritum sanctum Patris, et Filii :* itemque illa, quæ in Epiphaniana prolixiori secunda habentur, *a Patre procedentem, accipientem a Filio*. Prostat etiam inter Acta Latina synodi Florentinæ, collatione 21, *Confessio fidei catholicæ*, quæ *a papa Damaso missa dicitur ad Paulinum Antiochenum episcopum :* ubi Spiritus sanctus bis asseritur *de Patre Filioque procedens*. Eadem est cum *Regula fidei*, quam ex præscripto Leonis Magni editam ab Hispanis episcopis, capite sequente dicendum est, n. 4.

Suos de Trinitate libros conficiebat Hilarius, Pictavorum episcopus, ante exortam Macedonii hæresim, ut putat Petrus Constantius : dicebatque libro VIII, num. 20, se *in hoc non calumniari libertati intelligentiæ, utrum ex Patre, an ex Filio Spiritum Paracletum putent esse* (hoc est nolle se A de loquendi ratione pluscculum litigare); sibi tamen prorsus videri, hanc *in incerto* rem non *reliquisse Dominum*. Verba refert Jesu Christi ex Joanne, capite 14, num. 12 : *De meo accipiet, et annuntiabit vobis. Omnia quæcunque habet Pater, mea sunt : propterea dixi, De meo accipiet, et annuntiabit vobis.* Tum vero argumentationem instruit : « A Filio igitur accipit (inquiens), qui et ab eo mittitur, et a Patre procedit. Et interrogo, utrum id ipsum sit *a Filio accipere*, quod *a Patre procedere*. Quod si differre credetur inter *accipere a Filio*, et *a Patre procedere;* certe id ipsum atque unum esse existimabitur, *a Filio accipere*, quod sit *accipere a Patre*. Ipse enim **156** Dominus ait : *Quoniam de meo accipiet, et annuntiabit vobis. Omnia quæcunque habet Pater, mea sunt : propterea dixi, De meo accipiet, et annuntiabit vobis.* Hoc quod accipiet (sive potestas est, sive virtus, sive doctrina), Filius *a se accipiendum* esse dixit : et rursum hoc ipsum significat, *accipiendum esse de Patre*. Cum enim ait : *Omnia quæcunque habet Pater, sua esse;* et idcirco dixisse se, *de suo accipiendum esse*, docet etiam, *a Patre accipienda, a se tamen accipi;* quia omnia quæ Patris sunt, sua sint. » Hilario perinde erat, Spiritum sanctum *procedere a Patre*, et *accipere a Filio*, atque ipsum *a Patre et a Filio procedere*. De vocibus lite prætermissa, negari non posse ait, tum *a Patre*, tum *a Filio accipere* Spiritum sanctum *doctrinam*, *virtutem*, *potestatem*, adeoque et ipsam exsistentiam : quod est ipsum catholicæ fidei dogma, dictione *processionis ex utroque* expressum.

Ad scriptores eos, quibuscum litem de vocibus Hilarius habere non vult, fortasse respiciebat *Rusticus*, Romanæ Ecclesiæ diaconus, in Disputatione contra Acephalos, medio circiter sæculo sexto scripta : *Pater genuit*, inquiens, *et non genitus est, et ab aliquo alio non est, sicut ex eo sunt alii. Filius vero genitus est, et nihil consempiternum genuit. Et Spiritus sanctus a Patre procedit : nihil consempiternum procedit, vel genitum est ab eo. Quidam vero Antiquorum et hoc proprietatibus adjecerunt : quia sicut Spiritus sanctus cum Patre Filium sempiternum non genuit, sic nec procedit Spiritus a Filio, sicut a Patre. Ego vero, quia Spiritus quidem non genuit sempiterne, profiteor : nec enim duos diximus Patres. Utrum vero a Filio eodem modo, quo ex Patre, procedat, non perfecte habeo satisfactum.* Antiqui illi, quos memorat, *procedentem a Patre Spiritum* fatebantur, negabant *procedentem a Filio*. Lis erat de voce, quoniam Spiritum *a Filio accipientem* credebant. Rusticus inficiari non audet, Spiritum *a Filio procedere*. Anceps erat, num hæc vox, quæ in ordine ad Patrem adhibetur, usurpari debeat in ordine ad Filium. Hæc prima obscuri loci interpretatio. Rustici dubium refert altera ad processionis modum : an eodem modo a Filio procedat Spiritus, quemadmodum a Patre. Distinctione opus est :

eodemque modo procedit ab utroque Spiritus, si consideretur *spirandi virtus*, quæ una est in utroque: non eodem modo procedere dici potest, quia hoc, quod est spirare Spiritum sanctum, Pater non habet ab alio, a Patre habet Filius. Quæcunque vero hæc fuerit demum difficultas, inane dubium suum agnoscere Rusticus poterat, cum ejus ævo simpliciter et absolute *Spiritum sanctum a Patre et a Filio procedere* scriptores docerent, Gennadius, in **157** libro *de Dogmatibus*; Avitus Viennensis, *De divinitate Spiritus sancti*; Fulgentius in libro *De fide*; Paschasius Diaconus, libro I *De Spiritu sancto*, aliique.

Voces easdem, *a Patre et a Filio*, vel *a Patre per Filium*, adhibuere ante ac post synodum Constantinopolitanam Latini et Græci scriptores, ejusdem Spiritus sancti divinitatem contra *Eunomianos* et *Macedonianos* vindicantes. Superiori in dissertatione testimonia dedimus ac illustravimus Epiphanii, Basilii, Gregorii Nysseni, Cyrilli Alexandrini. Hujusce sententias luculentissimas protulimus. Eam profero, quæ in ejus habetur ex synodo Alexandrina epistola ad Nestorium, in œcumenico Ephesino concilio lecta: « Quamvis in sua sit subsistentia Spiritus, et ejus intelligatur in persona proprietas, juxta id quod Spiritus est, et non Filius: attamen *alienus non est* (a Filio). Ab illo enim (Filio Jesu Christo) *Spiritus* appellatus est *veritatis*: et veritas Christus est: Καὶ προχεῖται παρ' αὐτοῦ, καθάπερ ἀμέλει καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός, *Et prodit per istum, quemadmodum certe ex Deo et Patre.* » Motas hac de re lites a Theodoreto, qui nimium animo in Cyrillum commotus erat, enarravimus.

III. Interim Symbolo in baptismate utebantur in Oriente Ecclesiæ, simplici *Nicæno* aliæ, aliæque *Constantinopolitano*, et aliæ Nicæno aliquibus vocibus aucto. Hujusmodi fuisse adnotavimus *Hierosolymitanum* tempore Cyrilli Hierosolymorum episcopi, ac *Antiochenum*, in quo Cassianus aiebat baptizatum fuisse Nestorium in synodo Ephesina damnatum. Ad hanc refero classem *Ecclesiæ Philadelphiensis* Symbolum, quod in eadem synodo Ephesina prostat, actione 6 a Charisio presbytero oblatum: *Credo in unum Deum Patrem omnipotentem, Creatorem omnium, visibilium et invisibilium factorem. Et in unum Dominum Jesum Christum, Filium ejus unigenitum, Deum de Deo, lumen de lumine, Deum verum de Deo vero, consubstantialem Patri. Qui propter nos, et nostram salutem descendit de cœlis, et incarnatus est, et ex sancta Virgine natus, et homo factus est. Crucifixus pro nobis, mortuus est. Resurrexit tertia die. Ascendit in cœlos. Et iterum venturus est judicare vivos et mortuos. Et in Spiritum veritatis, Paracletum, Patri et Filio consubstantialem. Et in sanctam catholicam Ecclesiam. In mortuorum resurrectionem. In vitam æternam.*

Symbolo Nicæno utebatur Nestorius, in ea maxime parte depravato, quæ nuem incarnationis proponit. Hujusce depravati Symboli Nestorianam expositionem simul attulit Charisius, quam plures decepti subscripserant. Quodnam foret articuli *de incarnatione* **158** depravati vitium, ex eadem colligi potest expositione. De incarnatione *nosse oportet*, inquiebat, *Dominum Deum Verbum assumpsisse hominem secundum naturam perfectum, ex humana carne et anima rationali consistentem... Quem secundum nostram naturam, nobisque similem hominem exsistentem, Spiritus sancti virtute in utero Virginis formatum... inexplicabili quodam modo sibi conjunxit... Unum igitur Filium, et Dominum Jesum Christum, per quem facta sunt omnia, esse dicimus: primo quidem ac præcipue Deum Verbum, qui secundum essentiam Dei Filius et Dominus est, mente concipientes; simul vero etiam quod assumptum est, hoc est Jesum a Nazareth, animo complectentes.* Ita scilicet verborum involucris tectum propinabat Nestorius de *duplici* in Jesu Christo *persona* impium errorem.

Nestorii facinus, qui corrupto depravatoque Symbolo proposito, simplices fideles deceperat, Ephesina synodus, anno 431 celebrata, detestatur: tulitque decreta in hæc verba: « His igitur perlectis, statuit sancta synodus, *alteram fidem* nemini licere proferre, aut conscribere, aut componere, præter definitam a sanctis Patribus, qui *in Nicæa* cum Spiritu sancto congregati fuerunt. Qui vero ausi fuerint aut componere *fidem alteram*, aut proferre, vel offerre converti volentibus ad agnitionem veritatis; hos quidem si sint episcopi, aut clerici, alienos esse ab episcopatu, et clericos a clericatu decrevit: si vero laici fuerint, anathemati subjici. » Tum Nestoriani symboli formulam et expositionem damnat.

IV. Prohibente, ne *alteram fidem* liceret ulli proferre, aut conscribere, aut componere, *præter definitam a Nicænis Patribus*, Ephesino decreto bellum Græci agunt adversum Latinos, qui vocem *Filioque* Symbolo Constantinopolitano addiderunt. Pugnam pugnent, quam volunt: certissima clades instat illis. Ac primo statuit sancta synodus, *alteram fidem nemini licere proferre, aut conscribere, aut componere, præter definitam a sanctis Patribus, qui in Nicæa cum Spiritu sancto congregati fuerunt.* Itaque verbis tenus si hæreamus, neque *Symbolum Constantinopolitanum proferre* licuerit. Haud me latet, Symbolum idem Constantinopolitanum dici *Nicænum* maxime post synodum Chalcedonensem consuevisse: at eo in Ephesino decreto agitur sine dubio de *formula Nicæna*, qua ut summum aliquibus vocibus aucta, non omnibus quæ in Symbolo Constantinopolitano habentur, Ecclesiæ plures in baptismate utebantur.

In libellis a Charisio presbytero Philadelphiensi oblatis, Symbolum **159** depravatum continebatur, ac ejus Nestoriana expositio. Utrumque speciali decreto damnant Ephesini Patres. Alia etiam

Symboli formula *Ecclesiæ Philadelphiensis* continebatur, quæ neque *Nicæna* est, neque *Constantinopolitana*, utique tamen consona, ac interpolata Nicæna dici potest. An ergo decreto Ephesino proscripta hæc fuerit? Non adeo insani Græci fuerint, qui id affirment. Quomodo ergo juxta Ephesinum decretum nec *alteram* a Nicæna *fidem conscribere, et componere*, nec alteram *proferre* liceat? Nempe non ea Ephesino decreto intelligentia, aut vis inest, quam sibi fingunt Græci.

Eadem ætate variæ in Ecclesiis vigebant *formulæ Symboli*, quæ verbis tenus a simplici *Nicæna*, et a prolixiore *Constantinopolitana* differebant. *Hierosolymitanam* memoravimus, et *Antiochenam*: aliasque usu receptas exstitisse, dubium nullum. Liberum earumdem in Ecclesiis usum reliquisse Patres Ephesinos, neque vetasse quin ipsæ *proferri* possent, synodus Chalcedonensis evincit actione 5, in definitione fidei: ubi *Symbolum Nicænum* cæteris præfulgere dicitur, decernitur que servari debere *Symbolum Constantinopolitanum*, ac aliæ demum legitimæ Ecclesiarum formulæ confirmantur. Verba sunt: « Decernimus igitur, *ordinem*, et *omnes formulas* quæ de fide sunt constitutæ, custodientes et nos, sanctæ synodi quondam *in Epheso* factæ: *præfulgere* quidem rectæ, et immaculatæ fidei expositionem sanctorum et beatissimorum trecentorum decem et octo Patrum, qui *in Nicæa* temporibus piæ memoriæ Constantini imperatoris congregati sunt: *Servari* autem et ea, quæ *apud Constantinopolim* a sanctissimis centum quinquaginta Patribus decreta sunt, ad expellendas quidem hæreses quæ eo tempore germinaverant, et ad confirmationem ejusdem catholicæ et apostolicæ nostræ fidei. »

Hæc postrema verba sensum declarant germanum *Decreti Ephesini*: symbolorum scilicet formulas maxime damnari, in quibus quidpiam *minuatur*, aut *mutetur*, aut *adjiciatur*, quod *a recta fide alienum sit*. Id invictis demonstrarunt argumentis in synodo Florentina Latini doctores. Acta et insertas disputationes consule.

V. Sed omnis ut pravis hominibus ansa eriperetur, minutionibus, additionibus, mutationibusque Symbolum corrumpendi, inficiari nolim, suo vetasse decreto Ephesinos Patres novas, quæ imposterum symbolorum formulæ cuderentur. Hunc ejus decreti sensum declarare *Cyrillus Alexandrinus* videtur in epistola ad Acacium Melitinensem. Hanc scripsit ille, occasione data cujusdam **160** explicatioris fidei professionis, quam Orientales episcopi ad impactam eluendam Nestorianismi labem composuerant. Cum vero professionem eamdem *Decreti Ephesini* prætextu redarguerent Nestoriani homines, vindicat eam Cyrillus, quod Orientales illi fidem suam professi sunt, nihil Symbolo addentes, sed *extra Symbolum* necessariam offerentes declarationem.

Locum integrum affero. *Volebant enim* (Nestorianæ factionis homines) *ea omnia aboleri, quæ vel* A *epistolis, vel tomis, vel libris evulgaveram: et soli fidei, quæ a sanctis Patribus nostris Nicææ edita fuerat, consentire.* Dogmata in epistolis ac tomis declarata a Cyrillo rejiciebant illi, ac si Nicæni Symboli metas transiliisset. Alia in ipsum hæc erat querela. *Intelligo vero, et hoc quoque illos nobis objicere: nempe quod fidei expositionem*, ἤτοι Σύμβολον καινὸν, *sive novum Symbolum receperimus; quasi vetus illud, venerandumque* (Nicænum) *aspernati*. Fidei expositionem ab Orientalibus transmissam receperat. Reponit ille: *Verum dicimus, nos neque novam fidei expositionem ab ullo exegisse, neque ab aliis innovatam admisisse*. Novum aliud Symbolum, aut Symbolum additamentis innovatum sibi transmissum, inficiatur. *Sufficit enim nobis divina Scri-* B *ptura, sanctorumque Patrum prudentia, et fidei Symbolum* (Nicænum), *ad omnia recta dogmata apte riteque concinnatum.*

Quid egerint, quidve transmiserint Orientales episcopi, enarrat. *Quia vero sanctissimi Orientales episcopi cum Ephesi essent, a nobis dissentiebant, eaque de causa quasi blasphemiarum Nestorii laqueis irretiti tenerentur, suspecti erant: ut eo crimine se liberarent, inculpatæque fidei amatoribus per omnia satisfacerent, ac Nestorianæ impietatis se expertes esse ostenderent*, πεποίηνται τὴν ἀπολογίαν, *apologiam composuerunt*. In ea rectam fidei expositionem dabant. *Et id quidem admodum prudenter. Tantum abest, ut hoc istorum factum aliqua omnino nota* C *aut reprehensione dignum videatur. Quid enim si ipse Nestorius eo tempore, quo a nobis omnibus illi proponebatur oportere, ut sua ipse dogmata condemnaret, veritatemque amplecteretur*, ἔγγραφον ἐποιήσατο τὴν ἐπὶ τούτοις ὁμολογίαν, *scriptam iis de rebus confessionem exhibuisset* (quin scilicet Nicænum Symbolum clariori aliqua auxisset explicatione), quisnam dicturus erat, illum πίστεως ἡμῖν καινοτομῆσαι σύμβολον, *novum fidei symbolum nobis conscripsisse? Quid igitur temere conviciis insectantur sanctissimos Phœniciæ episcopos, eorum consensum appellantes* ἔκθεσιν Συμβόλου καινὴν, *novam Symboli expositionem quem illi utiliter et necessario ediderunt, ut nimirum se purgarent*

161 Ephesinum decretum affert Cyrillus quod D ita declarat: *Sancta quippe*, inquiens, *et œcumenica synodus quæ Ephesi convenerat, necessario providit non oportere* πίστεως ἔκθεσιν ἑτέραν, *aliam fidei expositionem in Ecclesias Dei inferre præter eam quæ jam exstabat: quam beatissimi Patres nostri sancto Spiritu locuti definiverant* (Nicææ). Satis innotescere videtur, ita Cyrillum intellexisse *Ephesinum decretum*, ut novum imposterum non liceret Symbolum edere, aut ipsum Nicænum innovare additamentis auctum. At *illi tamen* (Orientales) *ab hac* (Nicæni Symboli fide) *dissentire visi, et quod neque recte sentirent... in suspicionem adducti; nunquid taciturnitate ab hac ignominiosa nota se liberassent, an plena potius satisfactione, suæque sententiæ declaratione?* Quæ

utique intelligitur a Symbolo Nicæno distincta. A *Qui hoc vult facere*, καινουργεῖ μὲν οὐδὲν, *nihil novi molitur* : οὐδὲ πίστεως ἔκθεσιν ὁρᾶται καινοτομῶν, *nec fidei expositionem innovare deprehenditur.*

Hanc decreti Ephesini, ac Cyrilli mentis interpretationem confirmat tum ipsa Orientalium declaratio *Epistolis* inserta Joannis Antiocheni, tum ejusdem Joannis disertissima sententia. Hujusmodi epistolæ prostant inter opera Cyrilli, tom. V, part. II, et part. II concilii Ephesini, capite 20 : « De Virgine autem Dei Genitrice Maria quomodo sentiamus et loquamur, deque unigeniti Filii Dei incarnatione, necessario, οὐκ ἐν προσθήκης μέρει, *non additamenti loco*, sed plena satisfactionis forma (aut confirmationis specie), dicemus breviter, sicut ab initio ex divinis litteris sanctorumque Patrum traditionibus hausimus : Οὐδὲν τὸ σύνολον προστιθέντες τῇ τῶν ἁγίων Πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ ἐκτεθείσῃ πίστει, *Nihil prorsus fidei in Nicæa a sanctis Patribus expositæ adjicientes.* Illa enim, ut antea diximus, ad omnem pietatis cognitionem, omnisque hæreticæ pravæ doctrinæ depulsionem *abunde sat est*... Habet vero nostra Expositio in hunc modum : *Confitemur igitur Dominum nostrum Jesum Christum unigenitum Dei Filium esse Deum perfectum, et hominem perfectum ex anima rationali et corpore : ante sæcula quidem ex Patre secundum divinitatem genitum, postremis vero temporibus eumdem ipsum propter nostram salutem ex Maria Virgine secundum humanitatem natum.* » Symbolum ergo Nicænum, sive *formulam* fidei spectes, sive *fidem* ipsam in formula contentam, intactum servari debuisse juxta legem Ephesinam, censebat Cyrillus. At ipsum Alexandrinum antistitem animadverte haud illicitas judicasse *fidei confessiones*, aut *expositiones* alias, a Symbolo Nicæno distinctas, queis fides ipsa Nicæna luculentius exponeretur. **162** Id vero validissimum argumentum est, quo infra adversum Græcos agemus.

VI. Jam vero *decreti Ephesini* sensus fuerit, quem ipsi Græci volunt. Suis tandem præjudiciis exuti concedant et ipsi, quod negari nullo modo potest : rem hanc ad *ecclesiasticæ disciplinæ* caput spectare, quæ pro temporum circumstantiis, ac urgente necessitate, variationem subit. Insigne præbet exemplum *synodus œcumenica Chalcedonensis*, quæ abs legis Ephesinæ rigore sine dubio recessit. Hac de re agendum mihi latiore sermone. Decreti Ephesini reverentia ducti, sibi temperandum censuere aliquandiu Patres Chalcedonenses ab ulla *conscribenda Expositione*, quæ fidem *Nicænam* et *Constantinopolitanam*, quod attinet ad articulum *Incarnationis Filii Dei*, ullo modo novis adjectis vocibus declararet. Hinc initio actionis secundæ, anno 451 celebratæ, *Judicibus et amplissimo senatui* una voce reposuerunt episcopi : *Expositionem alteram nullus facit... in scriptis expositionem non facimus. Regula est, quæ prædicat sufficere, quæ sunt exposita. Regula vult, aliam expositionem non* A *fieri. Patrum statuta valebant.* Alteram hoc loco *fidei expositionem* intellige, quæ sit vel novum quodammodo Symbolum a Nicæno et Constantinopolitano distinctum, vel quæ ad eadem duo Symbola, vel ejusdem Symboli duas formulas quidpiam addat. Utramque formulam in eadem actione legendam præscripserunt Patres, ac una omnium acclamatione confirmarunt. At Carosus, et Dorotheus, et alii archimandritæ et monachi, qui Eutychis ac Dioscori causam tuebantur, unam contendebant sufficere *formulam Nicænæ fidei* : abnuebantque *Symbolo Constantinopolitano* subscribere, et amplecti Leonis epistolam ad Flavianum : omnemque rejiciebant, quæ fieri ad Nicænum Symbolum posset, additionem, decreto, Ephesino inhærentes. B In eorum libello *S. synodo* oblato actione 4, hæc habentur : *Piissimus imperator... pollicitus est nobis confirmari tantum expositionem fidei trecentorum decem et octo Patrum : et nihil aliud ante hoc moveri, vel fieri... Ad integriorem autem probationem, quod nihil nos contrarium* τοῦ Συμβόλου τῆς πίστεως *Symbolo fidei sapiamus... subdidimus et ipsum Symbolum ; et definitionem, quæ hoc supersignavit, prolatum a sancta et universali synodo quæ Nestorium condemnavit.* Hæc rursum judicibus et senatui reposuit Carosus : *Fidem trecentorum decem et octo Patrum, qui convenerunt apud Nicæam, in qua et baptizatus sum, novi : nam ego aliam fidem nescio.* Et Dorotheus : *Permaneo in fide sanctorum Patrum* C *trecentorum decem et octo, qui apud Nicæam convenerunt, in qua baptizatus* **163** *sum : et in constituto eorum, qui apud Ephesum Nestorium damnarunt.*

Collige, Alexandrina in Ecclesia simplicem *Nicænam formulam* retentam esse : neque hoc ævo *Symbolum Constantinopolitanum* receptum fuisse. Nicæno vero abutebantur Symbolo Eutychiani ; eorumque dolum aperit Diogenes, Cyzici episcopus, actione 1 ejusdem synodi Chalcedonensis. Verba ejus sunt : « *Dolose* (Eutyches) præposuit *synodum* sanctorum Patrum, quæ *in Nicæa* facta est. Accepit namque *Additamenta* a sanctis Patribus (Nicænis), propter perversum intellectum Apollinaris, et Valentini, et Macedonii, et qui eis similes sunt. Et *additum* est in *Symbolo* sanctorum D Patrum (Constantinopoli) : Qui descendit, et incarnatus est *de Spiritu sancto ex Maria Virgine.* Hoc autem prætermisit Eutyches, sicut Apollinarista. Nam etiam Apollinaris suscipit sanctam synodum, quæ in Nicæa facta est ; secundum propriam perversitatem intelligens verba : et effugit *de Spiritu sancto ex Maria Virgine*, ut ne omnino unionem carnis confiteretur. Etenim sancti Patres, qui in Nicæa convenerunt, quod *incarnatus est*, dixerunt. Sancti autem Patres, qui post ipsos fuerunt, explanaverunt (Constantinopoli) dicentes : *De Spiritu sancto ex Maria Virgine.* » Legimus in Actis : Ægyptios Eutychi faventes clamasse : *Nemo suscipit adjectionem, nemo diminutionem. Quæ in Nicæa constituta sunt, teneant.* Malo dolo

Symboli Constantinopolitani additamenta rejiciebant : at illud vero constat, nondum apud illos formulam Constantinopolitanam invaluisse.

Subdola istorum indole denique perspecta, illi ipsi Chalcedonenses Patres, qui diu negaverant definitionem ullam *Nicænæ formulæ et Constantinopolitanæ* attexendam, censuerunt denique haud ita legi Ephesinæ obstringi sese, quin uti facultate possent, fidem *de incarnato Verbo* explicandi peculiari appendice. Recitari jubent actione 5, primo *Symbolum Nicænum*, tum *Symbolum Constantinopolitanum*. Aiunt vero : *Sufficeret* quidem ad plenam cognitionem et confirmationem pietatis hoc sapiens et salutare divinæ gratiæ Symbolum (Nicænum et Constantinopolitanum). Sed *omnem machinationem* (hæreticorum) *contra* veritatem claudere volens præsens nunc sancta, et magna et universalis synodus... decrevit ante omnia, fidem integram et intemeratam permanere *trecentorum decem et octo sanctorum Patrum*. Confirmat doctrinam, quæ de substantia Spiritus sancti a *Patribus centum quinquaginta* postea congregatis *in regia civitate* **164** tradita est propter illos qui Spiritui sancto repugnabant : quam illi omnibus notam fecerunt, *non quasi aliquid deesset prioribus, adjicientes :* sed suum de sancto Spiritu intellectum Scripturarum testimoniis declarantes. » Suscipit etiam contra Nestorium et Eutychem Epistolas Cyrilli et Leonis Magni. Quibus demum sanctis Patribus adhærens, *Incarnationis articulum* diligentius exponit, docens : *Unum eumdemque Dei Filium Dominum nostrum Jesum Christum, perfectum in Deitate, et eumdem perfectum in humanitate*, etc. Hæc ad Symbolum Nicænum, et Constantinopolitanum *Appendix* a Patribus Chalcedonensibus condita fuit. Hæc sine dubio quædam est *decreti Ephesini* relaxatio, quæ ad ecclesiasticam disciplinam pertinet. Hæc demum synodi Chalcedonensis agendi ratio importunos Græcorum conatus frangit, qui *legis* ejusdem *Ephesinæ* rigore contra Latinos pugnant.

Adnotare tamen hoc loco operæ pretium fuerit, prædictam *Chalcedonensem Appendicem*, aliasque conditas in aliis conciliis contra emergentes errores, locum non habuisse unquam in publica *Symboli Constantinopolitani* recitatione, sive in baptismate, sive in Liturgia, ut capite insequente dicemus; ne prolixior quam par esset confessio fidei aut baptizandis traderetur, aut legeretur inter Missarum solemnia : cum *Nicæna fides*, additamentis *Constantinopolitanis* aucta, per sese *sufficiens ad plenam cognitionem et confirmationem pietatis* habita semper esset.

Solutam ergo, contritamque difficultatem, si quæ sumi ex *Ephesino decreto* potest, nemo non videat qui sapit. Rem hanc maxime confirmat *Symbolum ipsum Constantinopolitanum*, quod in communem totius Ecclesiæ usum nonnisi synodus Chalcedonensis deduxit. Recole superius dicta num. 4, ita videlicet *synodum Ephesinam* confirmasse *Nicænam fidei formulam, alteramque* condi *fidem* inhibuisse, ut alias orthodoxas, quæ in Ecclesiis particularibus usu receptæ erant, non rejecerit. Nicæna simplici utebatur *Alexandrina* Ecclesia. Nicænam vocibus aliquibus auctam adhibebant *Antiochena* et *Philadelphiensis :* ac in aliis *Constantinopolitanam* viguisse, perspicue colligitur ex verbis Diogenis Cyziceni jam allatis. Hinc patet, formulam eamdem *Constantinopolitanam* ea minime ante synodum Chalcedonensem potitam fuisse auctoritate, ut ipsa una in quibusque Ecclesiis particularibus in usu foret. Tum vero sine dubio factum, ut Orientales orthodoxæ Ecclesiæ, singularibus formulis prætermissis, quibus utebantur pro libertate, paulatim *Constantinopolitanam* adhibere cœperint in baptismatis collatione; idemque Symbolum nihilominus in monumentis **165** ecclesiasticis appellari *Nicænum* censueverit, cum revera sit *Nicænum* aliquibus vocibus, tum claritatis causa, tum propter hæreses emergentes, auctum. Unde jam denique patet, *legis Ephesinæ* rigori derogatum fuisse, qua *fidem alteram* a Nicæna simplici aut *proferri*, aut *conscribi*, et *componi* vetabatur.

Marcus Ephesius in synodo Florentina, sessione 5, hocce vidit, ac præoccupare argumentum conatus est : « Statutum quippe fuit (inquiens), a Patribus Ephesinis, nulli deinceps patere licentiam immutandi quovis modo *Symbolum Nicænum :* quod idem est ac dicere *Constantinopolitanum;* virtute enim continetur in illo, amboque pro uno sunt habita. » Ephesinis Actis hæc repugnat interpretatio. Recitatum quippe actione 1 legimus *Nicænum* simplex *Symbolum*. Synodica ibidem legitur Cyrilli epistola ex synodo Alexandrina data ad Nestorium, ubi simplex eadem prostat Nicæna formula : ac una in Patrum acclamationibus *Nicæna fides* memoratur, *exposita in trecentis decem et octo sanctis Patribus*. Iterum actione 6, coram palamque recitatur *Nicæna fides :* affertur *Charisiana*, quæ vocibus aliquibus adjunctis differt a Nicæna : additurque demum corruptum Symbolum Nestorianum. *Constantinopolitana* additamenta apparent nullibi : decretumque Ephesini Patres ferunt, quo præscribitur, *alteram fidem nemini licere proferre, aut conscribere, aut componere, præter definitam a sanctis Patribus, qui in Nicæa cum Spiritu sancto congregati fuerunt*. Lubens fateor, *Constantinopolitanam* formulam dici posse *Nicænam :* at istam sine dubio, non illam præ oculis habebat synodus Ephesina. Fateor etiam, Patres Ephesinos decreto suo non rejecisse formulam *Constantinopolitanam*, aliasque orthodoxas in Orientalibus Ecclesiis usu receptas : at inde argumentum sumitur contra Marcum Ephesium, suosque Græcos, legem Ephesinam tam rigide interpretantes, eaque abutentes. Aio demum, synodi Chalcedonensis auctoritate factum, ut *Symbolum Constantinopolitanum*, Nicæno prætermisso, ac aliis prætermissis peculiaribus, in communem usum

Ecclesiæ deduceretur : quod est *a rigore legis Ephesinæ* recedere.

VII. Hanc sibi convenire auctoritatem in eo, quod est *ecclesiasticæ disciplinæ* caput, synodi posteriores, et Ecclesiæ particulares, et Ecclesiarum antistites minime dubitarunt. Professiones aliquas fidei profero, quæ instar *Symboli* editæ fuerunt, ac dici possunt *Symbolum* idem *Nicænum*, et *Constantinopolitanum* additamentis auctum. Hujusmodi est *Expositio fidei*, superius laudata, quam Cyrillo Alexandrino obtulerunt Orientales. Hujusmodi dici debet **166** *formula illa*, quæ in sexta synodo œcumenica anno 680 celebrata legitur actione 4, in epistola 2 *Agathonis papæ*, his verbis : *Credentes in Deum Patrem omnipotentem, factorem cœli et terræ*, etc. Libellos fidei suæ Petrus episcopus B Nicomediæ, et Georgius presbyter monachus obtulere actione 10. Hic vero eorum libellus ipsissimum est *Symbolum Constantinopolitanum*, cum additamentis hæresi Monothelitica adversis. Incipit : *Credo in unum Deum Patrem omnipotentem, factorem cœli et terræ*. etc. Symbolum istud reclamante nemine susceptum est : imo *Constantinus* (Pogonatus) *piissimus imperator, et sanctum concilium dixerunt*, ut ipsi *libelles, quos polliciti sunt propriæ fidei, jurantes offerant*.

In synodo œcumenica septima, Nicæna II, anno 787 habita, Basilius Ancyranus, et alii cum ipso episcopi, Iconomachorum antea polluti hæresi, fidem orthodoxam profitentur actione 1 oblata *formula*, quæ *Symbolum Constantinopolitanum* con- C tinet, et alia plura *additamenta*. Incipit : *Credo, et confiteor in unum Deum Patrem omnipotentem, et in unum Dominum Jesum Christum*, etc. Pares sunt, quæ habentur actione 3 *formulæ* fidei a Tarasio patriarcha Constantinopolitano, et a Theodoro Hierosolymorum patriarcha oblatæ, pluribus additamentis *formulam* vulgatam *Constantinopolitanam* augentes. His vel hodiernum Græcorum usum addo, qui in episcopi consecratione servatur. Ac primum *clara voce dicit* ipse *Symbolum sanctum hoc pacto : Credo in unum Patrem omnipotentem;* scilicet Constantinopolitanum. Tum alium libellum fidei instar *Symboli* pronuntiat, qui incipit : *Credo in unum Deum tribus personis distin-* D *ctum*, etc. Ac denique *tertiam professionem* legit, quæ ipsum Constantinopolitanum Symbolum est adjectionibus pluribus locupletatum. Euchologium adi, et expende. Hujuscemodi demum *formulas* in ordinatione episcoporum, ac Romani pontificis in usu positas fuisse *Romæ*, et in *Occidente*, dicemus infra, notumque facit Liber diurnus Romanorum pontificum a Garnerio vulgatus.

Repeti contra Græcos argumentatio potest. Decreto suo synodus Ephesina vetat, ne *altera fides præter Nicænam, proferatur, aut conscribatur, aut componatur*. Atqui tot allatæ *formulæ* Symbolum exhibent, quod est alterum a *Nicæno* et *Constantinopolitano*, additamentis videlicet longe pluribus A auctum. Cur ergo *Ephesinam legem* Græci violarunt? Sed *altera fides* illa, quam vocant Ephesini Patres, vel intelligitur catholicæ fidei adversa doctrina : quo utique sensu novis illis fidei formulis prolatis et conscriptis, utpote orthodoxis, violata dici nequit Ephesina lex. Sed neque addita, **167** *Filioque*, voce violatur ipsa. Vel *altera* eadem *fides* intelligitur *fidei formula*, quæ a Nicæna, aut Constantinopolitana nullo modo differat. Id si contendant Græci, sese primum crimine purgent, cum post Ephesinam synodum tot *alteras* protulerint formulas : aut nobiscum fateantur, rem hanc quæ ad *ecclesiasticam disciplinam* pertinet, mutationes pro variis emergentium hæresum circumstantiis, quas Ecclesia pro sua auctoritate expendit, subire potuisse, ac debuisse.

Ad *Spiritus sancti originem* quod attinet, dignissimum est animadversione additamentum, quod in laudato *Symbolo Tarasiano* legitur in synodo Nicæna II œcumenica actione 3 : *Et in Spiritum sanctum, Dominum, et vivificantem*, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορευόμενον, *ex Patre per Filium procedentem, et eumdem Deum esse et cognosci*. Hæc est Latinorum additio, *Filioque* : quam in professionibus fidei extra Symbolum Constantinopolitanum jam exprimebant superiori et hac ætate Romani pontifices, ut infra dicendum.

CAPUT III.

Fidem alteram, quæ scilicet rectæ fidei orthodoxæ adversatur, proferri, aut conscribi vetant synodus œcumenica Chalcedonensis, et synodi posteriores. Constantinopolitanum Symbolum post eamdem synodum Chalcedonensem passim vocari Nicænum consuevit. Illud fecere Liturgiæ partem Ecclesiæ orthodoxæ Orientales. Regula fidei expenditur, quæ synodo Toletanæ I adsuta reperitur. In concilio œcumenico particula, Filioque, *addita non est ad Symbolum ; sed illam passim extra Symbolum adhibebant Patres.*

Decreta *fidem alteram* inhibentia, quemadmodum Ephesina synodus, ita posteriores etiam tulere synodi œcumenicæ : alteramque fidem intellexerunt, quæ fidei rectæ adversatur. Sensus est, qui vocis *Filioque* adjectionem non excludit, crimenque amolitur Latinis impactum. Synodus œcumenica Chalcedonensis actione 5 statuit, *Symbolum Nicænum* permanere *integrum ac intemeratum :* Symbolum *Constantinopolitanum etiam confirmat ;* additque *Appendicem*, qua contra Eutychianos articulum *de incarnatione Domini nostri Jesu Christi* declarat. Tum vero decretum his verbis edit : *His igitur cum omni undique exacta cura, et diligentia a nobis dispositis, definit sancta et universalis synodus : alteram fidem nulli licere proferre, aut conscribere, vel componere,* **168** *aut sentire, aut alios docere. Eos autem, qui audent componere fidem alteram*, etc. An *fidem alteram* ita intellexerint Patres Chalcedonenses, ut *formulam* quamcunque *Symboli* inhibuerint, quæ a *Nicæno*, et *Constantinopolitano*, una etiam, vel paucis vocibus adjectis, differret? Hunc rejiciunt sensum tot

Symbolorum formulæ superius indicatæ, quas œcumenica posteriora concilia susceperunt, et approbarunt. An ita *fides altera* inhibita intelligatur, ut in posterum non liceret, aliis uti verbis in articulo *Incarnationis*, nisi quæ synodus eadem Chalcedonensis usurpavit? Hunc etiam sensum removent memoratæ Symbolorum formulæ. Non abnuerim, inhibere synodum potuisse, ne voces aliquæ minuerentur, aut adderentur ullæ, eo inductam consilio, ut errores procul arceret omnes, quos imperiti, aut imprudentes, aut errantes homines, *addendo* vel *minuendo*, invehere possent : at præcipuam jam constat mentem fuisse, *minutiones* et *additiones* vetare illas, quæ rectam fidem orthodoxam labefactarent.

Prudentissimum innotescit idem consilium in synodis posterioribus. In œcumenica VI, prostat actione 4 epistola 1 *Agathonis* Romani pontificis, ubi non longe ab initio hæc habentur : *Quæ regulariter a sanctis atque apostolicis prædecessoribus, et venerabilibus quinque conciliis definita sunt, cum simplicitate cordis, et sine ambiguitate a Patribus traditæ fidei conservamus : unum, ac præcipuum bonum habere semper optantes, atque studentes : ut nihil de eis quæ regulariter definita sunt, minuatur, nihil mutetur, vel augeatur ; sed eadem verbis, et sensibus illibata custodiantur.* Hanc epistolam ibidem sequitur ejusdem Agathonis alia ex synodo Romana data, in qua *fidei professio* instar *Symboli* inseritur, utique Symbolo Nicæno, et Constantinopolitano, ac definitioni Chalcedonensi consona, verbis tamen pluribus ac prolixis additamentis locupletata.

Synodalis definitio contra Monothelitas edita legitur actione 18. Symbolum *Nicænum*, et *Constantinopolitanum* recitantur ; et hæc *sufficere*, inquiunt Patres, *ad perfectam orthodoxæ fidei cognitionem*. Nihilominus *incarnationis* mysterium, quod attinet ad *voluntatem et operationem in Christo duplicem*, prolixa Appendice declarant. Definiuntque demum : *Aliam fidem nulli licere proferre, aut conscribere, componere, aut sapere, vel etiam aliter docere.* Aliam scilicet intellige fidem, quæ non sit recta orthodoxa fides, sed errantium commentum prædictæ definitioni adversum. Interim coacti in hac synodo Patres actione 4 et 10, *fidei professiones*, instar *Symboli* editas, susceperunt et approbarunt, **169** quæ differunt vocibus a *Nicæna et Constantinopolitana* fidei formula.

Hujusmodi varia *Symbola*, quæ lecta in synodo *Nicæna* II, et approbata fuere, jam memoravimus. Fidei definitionem contra *Iconomachos* continet actio septima: scilicet *Symbolum Constantinopolitanum :* anathemata contra hæreses, *Arianam*, *Macedonianam*, *Nestorianam*, *Eutychianam*, et *Monotheliticam :* ac demum *Appendicem* contra Iconomachos : *Eos ergo*, inquiunt Patres, *qui audent aliter sapere, aut docere, aut secundum scelestos hæreticos ecclesiasticas traditiones spernere, et novitatem quamlibet excogitare, vel projicere aliquid ex his quæ sunt Ecclesiæ deputata*, etc. Synodi Ecclesiæque consilium perspicue jam vides : quod obstare adjectæ particulæ, *Filioque*, insanus esto qui contendat.

II. In usum Ecclesiæ communem, auctoritate synodi Chalcedonensis œcumenicæ, deductum fuisse *Constantinopolitanum* Symbolum, dubium nullum. Recole dicta capite superiore num. 5. Animadversiones addere nonnullas, mihi liceat. Origo *Symboli Constantinopolitani* ad particularem aliquam Ecclesiam, privatosque scriptores referenda est, tempore inter *Nicænam primam* synodum mediante, ac inter *primam Constantinopolitanam*. Illud primus vulgavit *Epiphanius :* idemque amplexati sunt *centum et quinquaginta Patres*, qui anno 381 contra Macedonium synodum Constantinopoli celebrarunt. Synodum istam generalem fuisse, utpote Damasi summi pontificis auctoritate coactam, censet Baronius. *Ex post facto*, ut inquiunt, eidem accessisse synodi œcumenicæ auctoritatem, arbitrantur alii : vel Damaso papa eam confirmante, ut aliquibus placet ; vel saltem Leone Magno in synodo Chalcedonensi; aut certe *ipsa synodo* priorem Constantinopolitanam, cum decretis fidei, ac Symbolo prædicto, suscipiente, et approbante.

In utramlibet sententiam disserit Christianus Lupus, tomo I, in Scholiis ad eamdem synodum, cap. 4 ; et tomo V, in Scholiis ad dictatum Gregorii VII, canone 21, quæst. 3. Litterarum *confirmationis*, quas dederit Damasus, nullibi mentio : sed neque ulla mentio ejusdem *Constantinopolitanæ* synodi, in eaque editi *Symboli*, in œcumenica synodo *Ephesina*. Ignotam sibi eam synodum, ignotumque Symbolum testati sunt episcopi in conciliabulo, quod in causa Eutychetis Ephesi celebravit Dioscorus. Id Eutychianos ignorare potuisse, negat Evoptius Cyzicenus cum suis comprovincialibus episcopis in epistola, quæ prostat in codice encyclico : simulque modum indicat, quo synodus illa Constantinopolitana, **170** ejusque symbolum auctoritatem obtinuerint in Ecclesia. Verba sunt : Hanc *synodum.... præ omnibus quidem veritas confirmavit :* eademque *tanto tempore robur accepit*. Utut demum sese res habeat. Certum fit compertumque *Symbolum* idem *Constantinopolitanum*, nonnisi post synodum Chalcedonensem, communi Ecclesiarum usu receptum fuisse : ac synodum etiam, quam centum et quinquaginta Patres in urbe Regia anno 381 celebrarunt, connumerari inter œcumenicas passim cœpisse.

Ea vero auctoritas, ac reverentia prædicto Symbolo accessit, ut absolute *Nicænum* vocari consueverit. In synodo Constantinopolitana, quæ anno 536, sub Mena celebrata fuit, exstat actione 5 synodica alterius Constantinopolitani concilii anno 518 celebrati epistola ad Joannem patriarcham suum, ubi hæc habentur : « Tertium capitulum in petitione continebatur ut pro majori Scripturarum auctoramento, sancta et magna synodus trecentorum decem et octo Patrum congregatorum in *Nicæa*, qui sanctum *Symbolum fidei*

definierunt et exclamarunt, *In quo baptizati sumus, et baptizamus :* et quæ *in Constantinopoli* sub Nectario sanctæ memoriæ congregata est, et prædictum sanctum *Symbolum trecentorum decem et octo Patrum confirmavit,* apponantur in sacris diptychis. » Patet Symbolum Constantinopolitanum, licet additamentis auctum, dici *Symbolum Nicænum,* in synodo regiæ urbis *confirmatum.* Paria sunt, quæ monachi ibidem scribunt sua in epistola : *Petimus,* inquientes, *ut sanctæ synodi pro tempore congregatæ pro fide, ponantur in sacris libris : hoc est, Nicæna, quæ exclamavit Sanctum Symbolum in quo baptizati sumus, et baptizamus : et Constantinopolitana, quæ ipsum confirmavit:* et Ephesina, quæ similiter confirmavit, *atque etiam Chalcedonensis, quæ similitêr signavit.* Eadem verba frequentius repetuntur in *libello,* qui loco citato refertur inscribiturque, *Quomodo prædicatæ sint synodi ;* ac demum in *Rescripto* habentur, quod subjicitur, *Joannis Hierosolymitani, et episcoporum qui sub eo sunt, ad Joannem Constantinopolitanum.* Hæc vero evincunt omnia, Ecclesiam, quæ sine crimine, simplici relicta *Nicæna Symboli forma,* in usum communem *Symbolum Constantinopolitanum* additamentis auctum adduxit, pari gaudere potestate, ut ipsam etiam Symboli Constantinopolitani formulam pro temporum circumstantiis, ac necessitate adigente augere potuerit.

III. Additamenta *Constantinopolitana* pertinacissime rejiciebat Eutyches in synodo Chalcedonensi, ac rejicere perrexerunt Eutychiani, seu Monophysitæ. Recole dicta capite superiore num. 5. Ejusdem **171** contemptum Symboli ut coram palamque ostenderent Petrus Fullo Antiochenus, et Timotheus Constantinopolitanus, Chalcedonensis concilii hostes, *Nicænum* simplex *Symbolum* fecere sacræ Liturgiæ partem. Theodorus lector, libro II, refert : Petrum Fullonem, seu Cnaphæum, *cum rursus episcopatum recuperasset Antiochenum, excogitasse ut in singulis collectis Symbolum diceretur.* Nicænum fuisse, hæc alia ejusdem Theodori verba evincunt : *Timotheus* (episcopus Constantinopolitanus) *Symbolum fidei trecentorum et octodecim Patrum in singulis collectis recitari præcepit, in odium scilicet Macedonii, quasi ille non susciperet id Symbolum.* Secundam Cnaphæi irruptionem in sedem Antiochenam ad annum 476 pertinere, docent Lequienus, in *Oriente Christiano,* continuatores Bollandi, tomo IV Julii, Antonius Pagius. Macedonio hujus nominis secundo anno 511 in exsilium pulso, Monophysita Timotheus suffectus est in sedem Constantinopolitanam, rexitque Ecclesiam illam septem annos. Invecti novi ritus auctor fuit in Antiochena Ecclesia Petrus Fullo : ipsumque imitari in Ecclesia regiæ urbis Timotheo placuit.

Verba illa, *in odium Macedonii,* expendens Natalis Alexander, colligere sibi visus est : agi eo loci de *Symbolo Constantinopolitano,* tametsi dicatur illud *trecentorum et octodecim Patrum ;* Macedonium scilicet intelligens, Spiritus sancti divinitatis hostem, in synodo Constantinopolitana damnatum. Ita ille sæculo IV dissertatione 37, art. 1, in fine. Fallitur vir doctus. Macedonius est, non *primus,* qui Spiritus sancti impugnavit divinitatem : sed hujus nominis *secundus,* immediatus ipsius Timothei præcessor, catholicæ fidei in Chalcedonensi concilio statutæ professione clarus. Hanc ob causam ab Anastasio imperatore in exsilium anno 511 pulso, ipse Timotheus hæreticus, et synodi Chalcedonensis impugnator, suffectus fuit. Plura pessimus egit homo, Theodoro lectore teste, contra ipsum Macedonium : ac inter alia *Symbolum fidei trecentorum et octodecim Patrum* (Nicænum) *in singulis collectis recitari præcepit, in odium scilicet Macedonii* (præcessoris) , *quasi ille non susciperet id Symbolum* (nempe Nicænum).

Ritui porro, quem pravo consilio invexerant hæretici Monophysitæ, ritum opposuerunt orthodoxi, quo palam coramque in sacra Liturgia rectam et catholicam incarnationis Dominicæ fidem profiterentur , *Symbolo Constantinopolitano,* quod rejiciebant illi, adhibito. Præsto est ecclesiasticum monumentum, quod ad annum 518 pertinet : quo maxime constat, jam tum in usu fuisse apud orthodoxos, ut in divina Liturgia Symbolum fidei recitaretur. **172** In libello superius memorato, *Quomodo prædicatæ* (seu promulgatæ) *sint synodi,* anno 518 scripto, Justino seniore catholico post Anastasium regnante, hæc habentur verba prope finem : *Post lectionem sancti Evangelii, cum Missa ex more celebraretur, et clausis januis, et sacro Symbolo* (τοῦ ἁγίου μαθήματος) ex more recitato, (κατὰ τὸ σύνηθες,) *ubi ventum est ad Diptycha,* etc. Symbolum fidei jam anno 518 *ex more* lectum recitatumque ab orthodoxis fuisse, perspicue patet.

At illud erat *Symbolum Constantinopolitanum.* Id utique satis indicant monumenta, quæ numero superiore adduximus ex concilio sub Menna. Accedit luculentissima confirmatio ex Chronico abbatis Joannis Biclarensis Lusitani, qui sæculo sexto florebat. Verba sunt : *Romanorum* (imperator) *LIII, Justinus junior annis undecim. Qui Justinus anno primo regni sui* (Christi 566), *ea quæ contra synodum Chalcedonensem fuerant commenta, destruxit, Symbolumque sanctorum* 150 *Patrum Constantinopoli congregatorum, et in synodo Chalcedonensi receptum, in omni Ecclesia catholica a populo concinendum intromisit, priusquam Dominica dicatur Oratio.* Quæ nempe Justino seniori conveniunt, et anno 518 facta sunt, deceptum Biclarensem tribuisse Justino juniori, et ad annum 566 retulisse, latiore ostendimus oratione in nostra dissertatione de fide auctoris operum, quæ vulgo Areopagitica dicuntur, capite 13. Hæc numeratur *Dissertatio nona* inter eas, quas vulgavimus simul collectas, *De gestis et scriptis et doctrina sancti Thomæ Aquinatis.* Communem usum, in quem Symbolum Constantinopolitanum cum suis Additamentis dedu-

xit pro sua auctoritate Ecclesia, videant Græci, ac attentius expendant.

IV. Ad particulæ, *Filioque*, adjectionem proximius pertinent, quæ sequuntur. Synodo Toletanæ I quæ ad annum 400, in Collectionibus conciliorum refertur, *Regula fidei* subjicitur *contra omnes hæreses, et quammaxime contra Priscillianos.* Ea dicitur *ab episcopis Tarraconensibus, Carthaginensibus, Lusitanis, et Bæticis facta : et cum præcepto papæ urbis Romæ Leonis ad Balconium episcopum Galliciæ transmissa.* Formula est instar *Symboli* edita, ac incipit : *Credimus in unum Deum Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum,* etc. De sancto eodem Spiritu hæc habentur : « Spiritum quoque Paracletum esse, qui nec Pater sit ipse, nec Filius : sed *a Patre Filioque procedens.* »

Romanam sedem anno 400 conscendit sanctus Leo Magnus : unde Toletanæ synodo primæ tribui *Regula* illa non potest. Ad annum 447 refertur *concilium Hispanicum generale,* suasu Leonis **173** pontificis indictum in causa Priscillianistarum. Præter *fidei regulam* superius memoratam, *nihil exstare,* adnotant conciliorum collectores. Hinc vero edita illa videtur in hac synodo. Rem hanc, et synodi locum certo addiscimus ex synodo Bracarensi anni 563 : « Lucretius episcopus dixit : ... Credo, vestræ beatitudinis fraternitatem nosse, quia eo tempore quo in his regionibus nefandissima Priscillianæ sectæ venena serpebant, beatissimus Papa urbis Romæ Leo . . . . . per Turibium notarium sedis suæ ad *synodum Galliciæ* contra impiam Priscilliani sectam scripta sua direxit. Cujus etiam præcepto Tarraconenses, et Carthaginenses episcopi, Lusitani quoque, et Bætici, facto inter se concilio, *Regulam fidei* contra Priscillianam hæresim, cum aliquibus capitulis conscribentes, ad *Balconium* tunc hujus Ecclesiæ Bracarensis præsulem direxerunt. » Memoratum Leonis Magni *præceptum* legitur in ejusdem epistola apud Quesnellium 14, ad annum 447 pertinente, *ad Turribium episcopum Asturicensem* directa, quæ his verbis clauditur : « Dedimus itaque litteras ad fratres, et coepiscopos nostros *Tarraconenses, Carthaginenses, Lusitanos, atque Gallicos :* eisque concilium *synodi generalis* indiximus. Ad tuæ dilectionis sollicitudinem pertinebit, ut nostræ ordinationis auctoritas ad prædictarum provinciarum episcopos deferatur. Si autem aliquid, quod absit ! obstiterit quominus possit celebrari *generale concilium,* Galliciæ saltem in unum conveniant sacerdotes. »

Hanc eamdem *Regulam fidei,* quam memorati episcopi inter se convenientes ediderunt, exhibet integram sermo 129, inter eos *de tempore,* quos Augustinus concinnavit. Exstat in Parisina monachorum Sancti Mauri editione in appendice num. 233, et in codice canonum Ecclesiæ Romanæ, num. 40, sub titulo *Libelli Augustini de fide catholica contra omnes hæreses.* In isto sanctus Spiritus dicitur *a Patre procedens ;* in illo, *a Patre Filioque.*

A Hanc esse genuinam lectionem, conjici potest ex laudata Leonis magni epistola, qui veram contra Priscillianistas fidem episcopis Hispanis tradens, ait, capite 1 : « Primo itaque capitulo demonstratur, quam impie sentiant de Trinitate divina ; qui et Patris, et Filii, et Spiritus sancti unam atque eamdem asserunt esse personam, tanquam idem Deus nunc Pater, nunc Filius, nunc Spiritus sanctus nominetur : nec alius sit qui genuit, alius qui genitus est, alius qui *de utroque processit* » Ex hac demum fidei regula vocem *Filioque* in ipsum *Constantinopolitanum Symbolum* translulisse insequenti sæculo VI Ecclesias Hispaniarum, capite sequente dicendum.

174 V. Sæculo septimo Ecclesiam omnem Occidentalem legisse *adjectionem* in eodem Symbolo B Constantinopolitano, narrat Manuel Calecas. Is natione Græcus, ante annum 1400 clarebat litteris Constantinopoli, ibique nomen ordini Prædicatorum dedit in Cœnobio Peræ pridem erecto. Salutis gentilium suorum studio flagrans, plurima scripsit quibus eos revocaret ab erroribus. De prædictæ *Additionis* tempore sic habet libro IV *Contra Græcos :* « Indicat enim et beatus Maximus in Epistola ad Marinum : *Additionem hanc,* non quando Ecclesiarum scissura facta est, sed longe ante additam esse, et fortassis ante sua tempora. Fuit autem eo tempore, quo sexta synodus conflata est. Propterea, rebus urgentibus, cum *quosdam Occidentalis Ecclesiæ* hæc pestis paulatim ac sensim inficeret, con- C veniens synodus, *ex Filio etiam Spiritum sanctum procedere,* Symbolo adjecit : ad quod Romani Pontificis suffecisset auctoritas, quæ etiam synodos reliquas corroborat. »

Sextam synodum œcumenicam anno 680 celebrare cœperunt Patres. Longe ante, scilicet anno 662, vita migraverat Maximus : sed ipse Martinum Papam anno 649 impulit ad celebrandum Lateranense adversus Monothelitas concilium : eique præsens adfuit. Orationem suam perorare contra Græcos pergit Calecas ibidem : « Neque sane mirandum, Romanum episcopum, *convocato Occidentalium episcoporum concilio,* illud decrevisse. Nam si provinciæ sæpe singulæ concilia celebraverunt, eisque auctoritas derogata non est : multo sane D magis hoc ille potuit cum omnibus circum se episcopis, qui pastor primus, et Ecclesiæ totius Pater est . . . Si quis interroget, quid sit : quod cum ista *additio antiqua sit,* non etiam *ab Orientalibus* Symbolo inserta sit : primum quidem, debita subjectione ac reverentia Romano Pontifici ejusque Ecclesiæ reddita, nihil ex hoc (ex omissione particulæ *Filioque*), in fide vel differre, vel contra sentire putabantur . . . . Deinde necesse non fuit rectam et congruam de Filio, et sancto Spiritu intelligentiam habentes, *cum additione Symbolum legere,* etc . . . . Si quis objiciat, oportuisse *Græcos etiam vocari,* et Synodo de sententia omnium communicare : primum quidem *cum nota omnino res esset* (cum scilicet processio Spiritus sancti *a*

Patre et Filio seu *per Filium* in ore jam ævo illo foret Patrum Græcorum ac Latinorum), necesse non fuit, omnibus hanc conveniendi molestiam indicere, etc. . . . Nam si (demum) *additionem impiam* existimant: cur sancti Maximi temporibus, atque ante hunc, *quando Symbolum ita omnis Occidentalis Ecclesia* **175** *legebat*, Oriens totus hanc impietatem non redarguit, neque ab Ecclesia Romana abcissus est? At id quidem illi non fecerunt. Imo coacta *sexta* et *septima* synodo, adjectionem hanc *ut piam* liquido comprobaverunt: neque quia vocati non sunt, graviter tulerunt. » Bona mista malis (lubens fateor), propinat Calecas.

In hanc *additionis* chronicam notam consentire videtur Joannes Beccus, oratione 2 de injusta sui depositione, num. 6: *Veluti primum*, inquiens, *contradictionis principium de additione ætate sancti Maximi offendimus*. Annalium parens Baronius, ad ann. 680, num. 32, sic ait: « In ea quæ a sancta Synodo (Romana sub Agathone papa) in synodali epistola scribitur, catholicæ fidei sincera confessione (quæ legitur actione 6 Synodi VI œcumenicæ), stylus scribarum mendax operatus est falsitatem. Dum enim ibi legeretur: *Credimus et in Spiritum sanctum Dominum, et vivificatorem, ex Patre Filioque procedentem;* abraso nomine, *Filioque*, a Patre procedentem tantum, relictum est. Detecta fuit ejusmodi impostura Græcorum in *concilio Florentino* a Juliano S. R. E. cardinali in disputatione, quam habuit contra Græcos. »

Deceptus hæc narrat Baronius. In synodo Florentina sessione 5, post alias constitutas ævo superiori *definitiones fidei*, ea etiam refertur, quam edidere Patres in *synodo septima, seu Nicæna secunda œcumenica*. In Actis hæc habentur: « Ea definitio cum a nobis recitaretur, prolatus est alter codex a Latinis antiquus manuscriptus, in quo eadem hujus synodi definitio continebatur. Inventumque est, ubi de Spiritus sancti divinitate agitur, iis verbis *ex Patre procedentem*, additum *et ex Filio*. » Hinc mota Græcos inter et Latinos controversia. Julianus S. R. E. cardinalis hæc ad imperatorem habuit verba: « Serenissime imperator, prolatum a nobis Symbolum in *septima synodo*, scriptum est in vetustissimo codice: et impossibile est suspicari, aliquam in eo factam esse mutationem. » Agebatur ergo de Symbolo Constantinopolitano, quod insertum legitur definitioni *synodi septimæ œcumenicæ*, non *sextæ*. Hac de re iterum capite insequenti. Additione porro illa caret in conciliorum Collectionibus definitio sextæ synodi.

Auctum voce illa, sancti Maximi confessoris ætate, *Symbolum Constantinopolitanum*, non ego admiserim. Ex ejus epistola ad Marinum Cypri presbyterum utique constat, Monothelitas Constantinopolitanos in eo etiam Romanum pontificem reprehendisse: *quod* **176** *dixerit, Spiritum sanctum etiam ex Filio procedere*. Quod impactum crimen ipse Maximus his amolitur verbis: *Et primo quidem consonantia Latinorum Patrum testimonia protulerunt* (Romani, quos Romæ consulebat Maximus), *præterea etiam Cyrilli Alexandrini* (testimonium proferebant). Hæc evincunt, juxta Maximi mentem, et auctoritatem in ore scriptisque Latinorum Patrum Spiritus sancti processionem efferri *ex Patre Filioque*, ac etiam Græcos Patres consentire: minime tamen in *Symbolo Constantinopolitano* adjectam legi particulam *Filioque*. Rem verissimam Maximus referebat. Sancti Leonis Magni textum superius descripsimus ex Epistola ad Turribium Asturicensem anno 447 data: *Spiritus sanctus*, inquientis, *qui de utroque processit*. Consona verba in sua *Regula fidei* eodem anno inseruerunt Hispani episcopi: *Sed a Patre*, inquientis, *Filioque procedens*. Anno 521, ad Justinum Seniorem Augustum scripserat Hormisdas Papa decretalem epistolam, quæ in Collectionibus conciliorum numeratur 79, in eaque hæc habentur, quæ a Græco imperatore, Græcisque aliis minime reprehensa fuerunt: *Proprium Spiritus sancti est, ut de Patre et Filio procederet sub una substantia Deitatis*. In fidei quoque professione, quam sanctus Gregorius Magnus anno 590, in solemni suæ inaugurationis ritu emiserat, hæc habentur apud Joannem Diaconum in ejus Vita: *Spiritum vero sanctum, nec genitum, nec ingenitum, sed coæternum, de Patre et Filio procedentem.*

Synodum convocasse Romanum Pontificem, invehit Calecas: in eaque factam *additionem ad Symbolum Constantinopolitanum*, refert. Loco citato ex ejus libro IV *Contra Græcos* hanc nominat synodum, inquiens: *Quapropter Damasus, qui tunc erat Romanus episcopus, coacto concilio, Symbolo adjecit, ex Filio procedere Spiritum sanctum.* Ecclesiastica repugnant documenta certa, quæ capite superiore expendimus num. 1.

177 CAPUT IV.

Hispaniarum Ecclesiæ sexto sæculo additamentum ad Symbolum Constantinopolitanum recipiunt: ipsumque canere cœperunt inter Missarum solemnia. Id etiam sæculo octavo ab Ecclesiis Gallicanis factum: causa et occasio exhibetur, vindiciæque afferuntur Paulini Aquileiensis. Definitio concilii Nicæni II œcumenici expenditur: ac Baronii asserta quædam refelluntur. Ab eodem Additamento alienam se præbet Ecclesia Romana: Collationis acta cum Leone III illustrantur. Imo neque Symbolum hac ætate in eadem Romana Ecclesia aut canebatur, aut legebatur in Liturgia.

I. Particulares Ecclesiæ fuere, quæ in synodis suis pro temporum circumstantiis adversum hæreses particulam, *Filioque*, addiderunt Symbolo Constantinopolitano: quod etiam sacræ Liturgiæ partem fecere. Prima adest synodus *Toletana* III, anno 589 celebrata: *in qua Gothi, Arianæ hæreseos perfidia abjurata, orthodoxam fidem profitentur.* Reccaredus rex lato sermone synodum aperit. Dogmata fidei profitetur, ac inter alia *Spiritum sanctum a Patre et Filio procedere, et cum Patre et Filio unius esse substantiæ.* Nicæna Symboli formula recitatur. Additur *Symbolum Constantinopo-*

litanum, in quo additio facta legitur : *Credimus et in Spiritum sanctum Dominum et vivificatorem, ex Patre et Filio procedentem, cum Patre et Filio adorandum, et glorificandum, qui locutus est per prophetas.* Canone 3, *anathema* dicitur, *quicunque Spiritum sanctum non credit, aut non crediderit a Patre et Filio procedere, eumque non dixerit, coæternum esse Patri et Filio, et coæqualem.* Hæc nos docent Arianos, qui jugo suo Hispanias subdiderant, impia commenta, quæ contra sanctissimam Trinitatem didicerant in Oriente, illuc transtulisse, fidemque catholicam pluribus invectis erroribus labefactasse. Processionem Spiritus sancti *ex solo Patre* profitebantur illi : quod habuerunt Hispani Patres pro impio dogmate.

Capitulo II hæc constituta leguntur : « Pro reverentia sanctissimæ fidei, et propter corroborandas hominum invalidas mentes, consultu piissimi et gloriosissimi Domini nostri Reccaredi regis, sancta constituit synodus, ut per omnes Ecclesias Hispaniæ, vel Galliciæ (al. Galliæ, scilicet Narbonensis), *secundum formam Orientalium Ecclesiarum*, concilii Constantinopolitani, hoc **178** est 150 episcoporum *Symbolum fidei* recitetur : ut priusquam Dominica dicatur oratio, voce clara, a populo decantetur; quo et fides vera manifestum testimonium habeat. » Symbolum intellige particula *Filioque* adauctum. Hanc additionem retinuere, ac propagarunt Hispanicæ sequiorum temporum synodi, *Toletana VIII* anno 653; *Emeritensis* anno 666; *Bracarensis* III, anno 675; *Toletana* XII, anno 681; XIII, anno 683; XV, anno 688; et XVII, anno 694. Præter *Symbolum Constantinopolitanum* aliæ prostant prolixiores, instar *Symboli* formulæ, cum additamento, in synodo *Toletana* XI, anno 675, et in *Toletana* XVI, anno 693. His addo formulam, quæ legitur in Anglico generali concilio, sive *Haethfeldensi* anno 680, de qua mentionem agit Beda, libro I *Historiæ gentis Anglorum*, capite 17.

II. Contra sancti Spiritus processionem *ex Patre Filioque* bellum acre moverunt *Iconomachi* sub imperio maxime Constantini Copronymi, qui anno Christi 719 natales habuit, et anno insequenti dictus est imperator. Solus regnare cœpit anno 741, post obitum Leonis Isauri patris, cujus impietatem contra sacras imagines pro hæreditate habuit. Græci, qui pro hæreticis traducebantur ab Occidentalibus, Occidentales ipsos de processione Spiritus sancti, quam *ex Patre et Filio* asserebant, ut redderent par pari, veluti de crimine insimulabant. Hinc frequentes hac de re synodi celebratæ habitæque disputationes.

Prima quæ reperitur, synodus est *Gentiliacensis* sub Pipino Francorum rege anno 767 celebrata. Occasionem dedit Constantini Græcorum imperatoris legatio ad regem. Hac de re admonitus *Paulus summus pontifex*, litteras ad eumdem Francorum regem reposuit, quæ in codice Carolino habentur num. 26, verba sunt : « Direxit nobis excellentiæ vestræ Christianitas, significans de missis nostris, vestrisque, *atque Græcorum*, qui a regia urbe reversi sunt, eos apud vos esse detentos. Interim quod aggregatis vestris sacerdotibus atque optimatibus, conjicere seu perpetrare valeatis : quid de his, quæ vobis directa sunt, respondendum sit. Et quidem nobis hac de re aliter confidendum non est a vobis responderi, nisi quæ *ad exaltationem* sacrosanctæ spiritalis Matris vestræ *Romanæ Ecclesiæ*, atque *Orthodoxæ Fidei* pertinere noscuntur. » Legationis caput alterum spectabat Italiæ regiones a Pipino Romanæ Ecclesiæ attributas. Spectabat alterum dogma *processionis ex Patre Filioque*. Ado Viennensis in Chronico sic ait : *Facta est synodus anno Incarnationis Domini 767, et quæstio ventilata inter Græcos, et Romanos de Trinitate : et utrum* **179** *Spiritus sanctus sicut procedit a Patre, ita procedat a Filio; et de sanctorum imaginibus, utrumne fingendæ, aut pingendæ erant in Ecclesiis.* Locum designant Annales Francorum *villam Gentiliaci*. In Bertinianis hæc habentur : *Pipinus celebravit Pascha in Gentiliaco anno Domini 767. Tunc habuit in supradicta villa synodum magnam inter Romanos et Græcos de sancta Trinitate, vel de sanctorum imaginibus.*

Gallicanas Ecclesias, hac data occasione, *Symbolum Constantinopolitanum* particula *Filioque* auxisse, verisimillimum est. Rem colligo ex *Forojuliensi* Paulini Aquileiæ patriarchæ synodo, quam alii anno 791, verius alii anno 796 celebratam narrant. Insertum actis legitur cum additamento *Symbolum Constantinopolitanum*. Additionem vindicat Paulinus his verbis : « Scio quibusdam in synodalibus foliis esse sancitum... præsertim propter fraudulentam fictamque Nestorii, vel Eutychis perfidiam, *non licere cuipiam alterius fidei Symbolum docere, vel componere*. Sed absit a nobis, proculque sit ab omni corde fideli, *alterum*, vel *aliter quam illi instituerunt*, Symbolum vel fidem componere, vel docere! Sed *juxta eorum sensum* ea fortasse, quæ *propter brevitatis compendium*, minus quam decet, a simplicibus vel indoctis intelliguntur, exponenda decrevimus tradere, ipsumque *textum Symboli* retinere... Enimvero non est *in argumento fidei addere, vel minuere* ea quæ *a sanctis Patribus* bene salubriterque *sunt promulgata* : secundum *eorum sensum* recte sentire, et *exponendo* eorum subtile *supplere ingenium*; sed *addere vel minuere* est, subdole *contra* sacrosanctum eorum sensum, *aliter quam illi*, callida tergiversatione *diversa sentire* : et confuso stylo *perversum dogma* componere... Plurimorum etenim Catholicorum virorum, Ecclesiarumque Dei cultorum, *sacræ fidei compositum venerabile legitur opus*, aliis quidem verbis, dissimilique calamo resonante, sed eumdem sensum, eumdemque ingenii intellectum concorditer inviolatæ fidei uno assertionis redolere probantur documento. »

Fidei formulæ indicantur, quæ a Symbolo Nicæno et Constantinopolitano distinctæ sunt, frequentius ab Ecclesiis, et ecclesiasticis viris editæ, et a nobis superius memoratæ. Ipsa etiam exprimitur *Formula Nicæna*, quam vocibus aliquibus adjectis supplevere *Constantinopolitani* Patres. « Nam si recenseatur *Nicæni symboli* series veneranda, nihil aliud de Spiritu sancto in ea, nisi hoc modo reperiri poterit promulgatum : *Et in sanctum*, inquiunt, *Spiritum*. Quid est ergo dicere, *et in Spiritum sanctum ?* Quomodo **180** accipienda est tam brevissima eorum professio, nisi ut patenter detur intelligi mentium eorum integræ fidei religiosa devotio : *et in sanctum Spiritum, sicut et in Patrem et in Filium* probabiliter credidisse. Quemadmodum postea a sanctis Patribus *centum quinquaginta*, qui contestati sunt Symboli fidem Nicæni concilii *inviolatam* perenniter permanere, *suppleverunt* tamen, *quasi exponendo eorum sensum : et in Spiritum sanctum* confitentur se credere *Dominum, et vivificatorem, ex Patre procedentem, cum Patre et Filio adorandum, et conglorificandum*. Hæc enim, et cætera quæ sequuntur, in Nicæni Symboli sacro dogmate non habentur. Sed et postmodum, *propter eos videlicet hæreticos, qui susurrant Spiritum sanctum solius esse Patris, et a solo procedere Patre*, additum est : *Qui ex Patre Filioque procedit*. Et tamen non sunt hi sancti Patres culpandi : quasi *addidissent aliquid, vel minuissent de fide trecentorum decem et octo Patrum ;* quia *non contra eorum sensum* diversa senserunt, sed immaculatum eorum intellectum sanis moribus supplere studuerunt. Didicerant itaque *centum quinquaginta* (Patres) qui intulerunt *a Patre procedentem*, evangelista testante, repromisisse discipulis ipsum Unigenitum de suo Spiritu : *Spiritus qui a Patre procedit*. Legerant nempe *ii sequentes* (Patres) *qui addiderunt :* Qui ex Patre Filioque procedit, ipsam eamdem veritatem in Evangelio. » Quam utique veritatem evangelicis dictis perspicue demonstrat Paulinus. »

Validissima sunt adversum Græcos argumenta. Hæc eadem in synodo Florentina adhibuere Patres : eademque nos compendio collegimus capite 2, num. 4, et cap. 3, num. 1, symbolo Constantinopolitano jam additam fuisse ætate Paulini particulam *Filioque* in Ecclesiis regni Italici, quod Carolus Magnus moderabatur, et in Ecclesiis Gallicanis, allata Paulini verba suadent. Tempus notat et occasionem : *Postmodum propter eos videlicet hæreticos, qui susurrant Spiritum sanctum solius esse Patris, et a solo procedere Patre, additum est : Qui ex Patre Filioque procedit*. Id sexto sæculo inficiabantur *Ariani* in Hispaniis : dissidia septimo sæculo moverunt *Monothelitæ* Costantinopolitani : et insequenti octavo bellum irrupit apertum sub *Iconomachis*. Hinc additam in Hispaniis vocem illam sexto sæculo, certo scimus : idemque factum esse in Gallicanis verisimillimum est tempore synodi Gentiliacensis, in quo cum Græcis hocce de fidei dogmate disputatum est.

Confirmationem suppeditant amplissimam, quæ ad synodum pertinent *Aquisgranensem* anno 809 celebratum. Innotescit quippe, **181** in Ecclesiis Gallicanis, et alibi in more jam positum fuisse, ut inter missarum solemnia *Constantinopolitanum symbolum*, additamento auctum, caneretur. Eginhardus, in *Vita Caroli Magni*, sic ait : *Imperator de Arduenna Aquisgrani reversus, mense Novembrio, concilium habuit de processione Spiritus sancti : quam quæstionem Joannes quidam monachus Hierosolymis primo commovit*. « Hujus controversiæ occasio (verba sunt Mabillonii præfatione I, in sæculum IV Ordinis sancti Benedicti, § 2) petita est *ex more Gallorum*, qui cum in Symbolo Constantinopolitano addidissent vocem *Filioque*, in quorumdam reprehensionem incurrere, præcipue Joannis monachi Hierosolymitani. Is quippe anno jam dicto in Galliam missus ad Carolum, controversiam hac de re movit, quæ ad Romani Pontificis judicium delata est. »

Veram occasionem narrat in sua Dissertatione prima Damascenica Michael Lequienus ex Litteris quibusdam ineditis, quas ipse receperat a Stephano Baluzio, ac is postea inter Miscellanea typis vulgavit, tomo VII. Ad *Leonem III* summum Pontificem scribunt *monachi peregrini, in monte Oliveti habitantes :* « Notam tibi facimus tribulationem nostram, quam hic patimur. *Joannes qui fuit de monasterio Sancti Sabæ*... levatus est super nos dicendo, quod *Franci*, qui sunt in monte Oliveti, hæretici sunt : et dixit nobis quia Omnes Franci hæretici estis... Die sancto Dominico (post Natalem Domini) congregati sunt sacerdotes cum clero et populo, et interrogaverunt nos, *qualiter crederemus Symbolum*. Nos autem dicendo, quod sic credimus sicut sancta Ecclesia Romana ; diximus, et dicimus in nostra lingua, quæ vos non dicitis in Græca. Et in *Gloria Patri* non dicitis *sicut erat in principio ;* et in *Gloria in excelsis* non dicitis *Tu solus altissimus ;* et *Pater noster* alio modo dicitis ; et in *Symbolo* nos dicimus plus, quam vos : *Qui ex Patre Filioque procedit*. Unde dicit iste Joannes, inimicus animæ suæ : propter *hunc sermonem* (quod ex Patre Filioque procedit), quod hæretici sumus. » Turbas ergo non in Galliis Joannes ille monachus exciverat, sed Hierosolymæ contra Latinos montis Oliveti monachos, qui propterea præsidium et opem summi Romani Pontificis petunt ac implorant.

Inquiunt vero : « Ego *Leo* servus vester (unus ex eisdem montis Oliveti monachis, ut infra in subscriptionibus), dum essem ad sancta vestigia vestra (Romæ), et ad pia vestigia Domini Karoli piissimi imperatoris, Filiique vestri, audivimus in **182** *Capella ejus* dici in Symbolo fidei, *Qui ex Patre Filioque procedit*. Et in homilia sancti Gregorii, quam nobis filius vester, domnus Ka-

rolus imperator dedit, in parabola Octavarum Paschæ, ubi dixit, *Sed ejus missio ipsa processio est, qui de Patre procedit et Filio*. Et in Regula sancti Benedicti, quam nobis dedit filius vester domnus Karolus, quæ habet fidem scriptam de sancta et inseparabili Trinitate, dicitur : *Credo Spiritum sanctum, Deum verum, ex Patre procedentem et Filio*. Et in Dialogo, quem nobis vestra sanctitas dare dignata est, similiter dicit. Et in fide sancti Athanasii eodem modo dicit. » His Latini monachi vindicabant documentis particulam *Filioque*, quam *Symbolo Constantinopolitano* insertam legebant, canebantque; eamque eodem in Symbolo *dici* consuevisse *in capella* Caroli Magni imperatoris, testantur.

B Summum Pontificem enixe rogant : « Ut digneris (inquiunt), tam *in Græco*, quam *in Latino* de sanctis Patribus, qui Symbolum composuerunt, inquirere sermonem istum, ubi dicitur *Ex Patre Filioque procedit*. Et in Græco non dicunt, sicut nos : sed dicunt, *Qui ex Patre procedit*; et rident istum sermonem gravem, quem nos dicimus in Latino. Et mandare digneris domno Karolo imperatori filio vestro, quod nos istum sermonem *in ejus capella* audivimus : *Qui ex Patre Filioque procedit*. » Epistolæ subscriptos legimus *Dominicum, Theodorum, Arimundum, Gregorium, Joannem, Leonem, et omnem congregationem de monte sancto Oliveti*. Addiscimus primo *Symbolum Constantinopolitanum* cani consuevisse in regio Caroli Magni C sacello auctum particula, *Filioque* : hujusce additionis originem ignorasse monachos illos in monte Oliveti, moremque Gallicanum suo in monasterio servasse : adeoque longe ante concilium Aquisgranense voce illa *Symbolum Constantinopolitanum* Gallicanis in Ecclesiis auctum fuisse.

Quam Leo III acceperat a monachis, ad Carolum Magnum transmisit epistolam. Fidei etiam confessionem subjunxit, ad eosdem monachos perferendam : hæc habentur omnia apud laudatum Baluzium : « Domino piissimo et serenissimo victori ac triumphatori filio amatori Dei et Domini nostri Jesu Christi Carolo Augusto, Leo episcopus servus servorum Dei... Præsenti anno direxerunt D nobis epistolam monachi, qui in *sancto monte Oliveti* morantur, fidei contentionem continentem, quam inter se habebant. Nos vero *Symbolum orthodoxæ fidei* illis misimus, quatenus omnes secundum hanc nostram sanctam catholicam et **183** apostolicam Ecclesiam, rectam et inviolatam teneant fidem, *quam vero epistolam* vestræ imperiali potentiæ misimus relegendam. » Tum Carolo impensius commendat monachos. Quod *Symbolum orthodoxæ fidei* vocat, ibidem subjunctum legitur. Non est Symbolum Constantinopolitanum, sed alia formula, quæ prædicti Symboli articulos latius explanat. Incipit : *Credimus sanctam Trinitatem, id est Patrem, Filium, et Spiritum sanctum*, etc.; in eaque dicitur *Spiritus sanctus plenus Deus, ex*

A *Patre et Filio proceden*. Animadverte, *processionis ex utroque* dogma confirmari : de *adjectione* ad Symbolum Constantinopolitanum nullam ingeri mentionem.

Habita vero Aquisgrani synodus a Carolo Magno *de processione Spiritus sancti*. Tum legati Romam missi, ut mota *quæstio definiretur*, ut ait Eginardus. Putat Baronius ad annum 809, num. 53 : « Tractatum non fuisse, num Spiritus sanctus *a Patre Filioque procederet* : sed quod tum apud Hispanos, tum apud Gallos additæ fuerunt symbolo quatuor illæ syllabæ, *Filioque*; num id bene factum esset, ut et ita *auctum Symbolum* in Ecclesia caneretur. » Imo de ipsa Spiritus sancti processione, utrum *a Patre tantum*, an *a Patre Filioque procedat*, motam esse a Græcis quæstionem, eamque discussam, pro certo habent Cointius, et Pagius, aliique viri docti. Evangelicis documentis instructa, ac Patrum traditionibus munita docuit semper Romana Ecclesia Spiritus sancti processionem ab utroque. Nondum eam *additamentum* recepisse ad Symbolum Constantinopolitanum, certo evincunt quæ hactenus disseruimus. Num illud hac ætate approbaverit, receperitque, infra dicendum.

III. Anno 787 coacta ac celebrata fuit *Nicæna secunda*, ac septima œcumenica synodus. Editam contra Iconomachos definitionem fidei continet actio 7, in qua *Symbolum Constantinopolitanum* insertum legitur. Textus Græcus hæc tantum habet verba : Τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, *ex Patre procedentem*. Versio Latina, quæ e regione prostat, sic habet : *Qui ex Patre Filioque procedit*. Nota appingitur in Collectionibus conciliorum apud Labbeum, et Harduinum, vocem illam omitti in *codice Jolyano*, et in alio quem vocat *nostrum* Harduinus. Alia exstat apud laudatum Labbeum Latina versio hujusce synodi septimæ, quam vocat ipse *vulgatam et antiquam* : sed perperam ita vocari adnotat Harduinus, cum auctor ejus fuerit Gybertus Longolius, qui eam Coloniæ primo edidit anno 1540. In hac verba illa loco citato habentur : *Et in Spiritum sanctum, Dominum, vivificantem, qui ex Patre Filioque procedit*.

184 In Latinis concilii Florentini Actis, quæ Horatius Justinianus collegit, disposuit, et notis illustravit, hæc habentur collatione VI : « Cum septimæ synodi legeretur *Symbolum*, cardinalis (Julianus) *librum Latinum* exhibuit *antiquissimum*, ubi *in Symbolo* illius concilii erat, *Filioque*. Et adjunxit, quod *ex Chronica Martiniana* habetur, in illo concilio dogma illud fuisse explicatum. » Iterum Julianus ait : *Quia Symbolum septimi concilii per eos* (Græcos) *lectum non habet dogma, Filioque; et nos habemus cum illo verbo : videtur, ut ex nostro more legatur, prout habemus*. Consonant Acta Græco-Latina sessione 5 : « Ea vero definitio (synodi septimæ) cum a nobis (Græcis) recitaretur, prolatus est alter codex a Latinis antiquus

manuscriptus, in quo eadem hujus synodi definitio continebatur. Inventumque est, ubi de Spiritus sancti divinitate agitur, iis verbis : *Ex Patre procedentem*, additum *et ex Filio*, sicut ipsi dicunt. Atque hac de re multum habuere sermonem, *librum* nobis ostendentes *quasi antiquum* : seque de illo jactantes, et cum nostro codice illum conferentes... Nos igitur nihil ad hoc respondimus, quod non liceret per tempus. Tantum eos (quod ipsi postularunt) hortati sumus, ut recitarent hujusmodi expositionem, sicut in libro scriptum habebatur. »

, Martini Poloni, cujus utebatur auctoritate Julianus cardinalis, verba sunt in Chronico : *Horum* (Constantini, et Irenes) *imperii anno 8 facta est secunda synodus in Nicæa, ubi adfuerunt trecenti et quinquaginta Patres : in qua affirmatum est Spiritum sanctum ex Patre et Filio procedere*. Hæc videntur prædictum vocis *Filioque* additamentum indicare. Addit Baronius ad annum 787, num. 38, id haberi *in vetere translatione Anastasii Bibliothecarii ad Joannem VIII papam conscripta, et in Græco textu*. At in synodo Florentina loco citato non agebatur de *Græco textu* additionem habente, verum de *libro Latino antiquissimo*. Ad Anastasii Bibliothecarii translationem quod attinet, Petrus Pithœus in sua Historia Controversiæ veteris de processione Spiritus sancti, quæ exstat in calce *Codicis Canonum veteris Ecclesiæ Romanæ*, adversum Baronio perhibet testimonium : *Anastasii R. E. Bibliothecarii*, inquiens, *qui eodem fere tempore vixit, paulo post sub Joanne VIII eamdem synodum* (Nicænam) *Latine interpretatus est, codex apud nos antiquisssimus nihil tale continet*.

Alio pugnat argumento Annalium parens pro additione. Inquit numer. 39 : « Cæterum liber ille dictus, *Capitulare adversus Nicænam synodum*, missus a Carolo Magno ad Adrianum (I) **185** Romanum Pontificem (idem Opus est cum libris, qui *Carolini* vocantur), quænam germana fuerit lectio ejus textus (in Symbolo Constantinopolitano) edocet : utpote quia ab auctore reprehendatur (libro III, capite 3), quod *Tarasius non recte sentiat, qui Spiritum sanctum non ex Patre et Filio secundum Nicæni* (imo Constantinopolitani interpolati) *Symboli fidem*, *sed ex Patre per Filium profiteatur*. Si ergo hoc ipsum scriptum fuisset in totius synodi *fidei professione*, quæ in hac septima habetur actione, *Spiritum sanctum scilicet a Patre per Filium procedentem*, certe quidem ab adversario non *unus Tarasius* in crimen vocatus esset, sed ipsa *synodus universa*, quam acriter impugnabat. » Symbolum Constantinopolitanum, quod in hac Nicæna definitione continetur, non habet *Spiritum sanctum a Patre per Filium procedentem*. In Græco textu legitur idem *Spiritus a Patre procedens :* eademque, non plura verba exhibebat Latina Anastasii Bibliothecarii versio, teste Pithœo. Cur ergo adversarius sub Caroli Magni nomine hanc

A synodi universæ definitionem reprehendisset, in qua sanctus Spiritus non dicitur *a Patre per Filium procedere ?* Hæc utique habentur verba actione 3 in fidei professione a Tarasio patriarcha Constantinopolitano edita instar Symboli, ubi ait ille : *Et in Spiritum, Dominum, et vivificantem, ex Patre per Filium procedentem, et eumdem Deum esse et cognosci*. Hæc ita cum sese habeant, nondum liquido, ac certo constat Symbolum Constantinopolitanum cum vocis *Filioque* additione in synodo Nicæna II recitatum fuisse.

Græcis attamen, qui processionem *ab utroque* rejiciunt, allata verba Tarasii maxime adversantur : cum Spiritum sanctum *ex Patre procedere per Filium* perinde esse, ac ipsum *ex Patre et* B *Filio procedere*, invictis Patrum testimoniis demonstratum sit in priore dissertatione. Contra adversarium vindicat *Tarasiana* verba Adrianus I, in epistola ad Carolum regem, quæ apud Labbeum prostat post Latina ejusdem synodi Nicænæ Acta, congestis quampluribus sanctorum Patrum testimoniis. *Hæc vero si attente considerentur* (adnotat Lequienus, dissertatione 1 Damascenica num. 12), *nihil aliud pro majori parte enuntiant, nisi Spiritum sanctum a Patre per Filium hominibus concedi*. At quamplura nos priore in dissertatione expendimus, quæ æternam Spiritus sancti *a Patre et a Filio*, vel *a Patre per Filium* originem probant. Id etiam evincunt, quæ Spiritum C sanctum a Patre et a Filio, seu a Patre per Filium *mitti* enuntiant. Cur non vero, cum in *Missione* proprie dicta duo concurrant, *externa* aliqua productio effectus, cujus **186** ratione specialiter inhabitare persona dicitur, quæ mittitur, sed etiam ejusdem personæ missæ *sempiterna processio ?* Itaque cum Spiritus sanctus mittatur a Patre et a Filio, ab utroque pariter procedit.

Verba quædam habentur, in Epistolis a Leone III datis ad Carolum Magnum, vulgatisque ut adnotavimus a Baluzio, quæ dignissima sunt animadversione : *A Hierosolymis detulerunt* (missi ad ipsum Leonem monachi Montis Oliveti) *nobis epistolam Thomæ Hierosolymorum patriarchæ : quam relegentes reperimus, ut per nostram precatoriam* D *epistolam vestræ pietati eos* (monachos) *commendaremus*. Hæc evincunt apertissime *Thomam Jerosolymitanum patriarcham*, ejusque Græcos presbyteros criminationi ab Joanne, Græco monasterii sancti Sabæ monacho, contra Latinos impactæ ob confessionem *processionis ab utroque*, ejusque *additionem ad Symbolum*, minime consensisse. De Thoma patriarcha lato disertoque calamo Lequienus agit in suo *Oriente Christiano*, tomo III.

IV. Agitatam vidimus quæstionem de Spiritus sancti processione *a Patre et a Filio* in synodo Aquisgranensi anno 809 celebrata *Mense Novembrio*. Legatos, *Bernharum episcopum Vormaciensem*, et *Adelhardum abbatem monasterii Corbeiæ*, ad summum Pontificem Leonem III missos a Carolo

Magno, ut eadem demum quæstio *definiretur*, tradit Eginardus in *Chronico*, eique consentiunt cæteri annalistæ. Ad ipsum pontificem data a Carolo Magno exstat epistola in Labbeana conciliorum collectione, quæ incipit : *Quæstio, quæ de Spiritus sancti processione est nuper exorta, jamdudum est diligentissime a sanctis Patribus ventilata*. Testimonia Patrum plura recensentur.

Acta ibidem exstant, et apud Baronium, ad ann. 809, num. 54 *Collationis*, quam Legati habuere cum Leone. Actum vero primum de *fidei dogmate*: tum quæstio invecta de lectione, sive cantu *Symboli Constantinopolitani inter missarum solemnia*, maximeque cum vocis *Filioque* additamento. Titulus est : *Ratio, quæ habita est de Symbolo fidei in secretario sancti Petri apostoli inter domnum Leo-* B *nem sanctissimum et coevangelicum papam urbis Romæ, et Bernarium atque Jesse episcopos seu Adalardum abbatem, missos domni Caroli imperatoris, per indictionem secundam*. Apud annalistas laudatos nulla *Jesse episcopi* mentio ingeritur. Suspicionem invehit *indictio secunda*. Dicitur enim eam *Collationem* scripsisse, aut edidisse Smaragdus, abbas sancti Michaelis ad Mosam : qui *Novembrium mensem* anni 809 sine dubio notasset *juxta morem* **187** *consuetum indictione tertia*. Addendum postremo legationem prædictam post eumdem *mensem novembrem* a Carolo Magno directam, non ita facile compleri ante annum 810, et indictionem tertiam potuisse. Hinc censent viri docti, titulum C ab aliquo sciolo appositum esse, de sinceritate *Collationis* nihil hæsitantes.

Primo loco *lecta sunt a prædictis missis per ordinem testimonia* (Patrum), *atque a domno Apostolico diligentissime audita*. Ait ille vero : *Ita sentio, ita teneo cum his auctoribus, et sacræ Scripturæ auctoribus. Si quis aliter de hac re sentire, vel docere voluerit, defendo* (seu inhibeo) ; *et nisi conversus fuerit, et secundum hunc sensum tenere voluerit, contraria sentientem funditus ejicio*. In libro Diurno Romanorum pontificum prostant *fidei professiones* tres, quas sua in ordinatione ipsi emittebant pontifices Romani hac ætate, ac ævo sequiori : et in altera quidem hæc habentur ; *Spiritum Dei, Filius de suo accipere, perhibet . . . et insufflando* D *discipulis, Accipite Spiritum sanctum, utpote de se procedentem annuntiat*. In tertia vero, *Spiritum sanctum nec genitum, nec ingenitum, sed de Patre Filioque procedentem*. Hæc erat Leonis fides.

Tum dictorum nonnullorum occasione data, quæ *colloquendo potius, quam disputando* exciderant, in quæstionem abiit Collatio de *symboli Constantinopolitani interpolati cantu* inter missarum solemnia. Tria nos Acta docent : 1. In Ecclesia Romana nondum obtinuisse symboli cantum inter missarum solemnia, nec additamentum vocis *Filioque* ad Symbolum. 2. Additionem hanc, a Gallicanis Ecclesiis factam, nimium ægre tulisse Leonem pontificem. 3. Indicasse quoque modum ipsam A tollendi additionem, symboli videlicet cantu in palatio primum Regio, deinde in aliis Ecclesiis prætermisso.

Collationem ipsam liceat diligentius expendere. Fide Romanæ Ecclesiæ *de processione Spiritus a Patre et Filio* abs Leone III exposita, de additamento ad Symbolum sermonem legati instituunt : *Si ergo ita est* (inquientes), *cur non licet cantare, vel cantando docere*. Imo *licet docendo, cantare* (reponit pontifex), *et cantando docere. Sed illicite in prohibitis : nec scribendo, nec cantando licet inserere* Sensus est, sancti Spiritus processionem *a Patre et a Filio* tenendam, docendamque esse, sive cantando id fiat, sive legendo, sive scribendo : at *inseri* eam symbolo, in prohibitis esse. Prohibitionis, quam Romana custodiebat Ecclesia, causas et leges intellexere legati : *quia illi, qui idem Symbolum condiderunt, non indiderunt : et sequentes principales synodi, Chalcedonensis quarta, Constantinopolitana quinta, et sexta, ut novum ultra symbolum . . . condere*, **188** *et in veteribus tollendo, addendo, mutandoque quidquam inserere, prohibuerunt*. Mirum est lati in Ephesina synodo œcumenica tertia, decreti non ingeri mentionem ! Hujusmodi legum rigorem servabat Ecclesia Romana, antiquitatis tenacissima. At *quia id credere bonum est* (aiunt legati), *bonum hodie sicut ad credendum, ita ad cantandum tunc esset, si ab eis insertum fuisset*. Utique *bonum id credere, et valde bonum* (verba sunt pontificis), *utpote tam magnum fidei sacramentum, quod non licet non credere . . . Non audeo dicere non bene fecisse* (Symboli conditores, aut synodi œcumenicæ quæ Symbolum confirmarunt), *si fecissent* (aut particulam *Filioque* addidissent) : *scientes utique . . . perpendisse eos, cur dimiserunt*.

Temporis qualitatem exhibent legati, *et imbecillitatem fratrum*, ac necessariam *de tanto mysterio* instructionem : unde *melius nobis visum fuit* (inquiunt), *cantando tantos instruere, quam tacendo indoctos relinquere. Si enim sciret paternitas tua, quanta sunt hodie millia id scientium* (in Galliis, in regno Italiæ, in Germania), *quia cantatur, qui nunquam scituri essent, nisi cantaretur : fortasse nobiscum teneres, et id tuo etiam consensu ut cantaretur, acquiesceres*. Necessariam hujusce mysterii, aliorumque instructionem quis non videat? *Nunquid vero universa hujusmodi fidei mystica sacramenta* (ait pontifex), *sine quibus quisque, qui ad hoc pertingere potest, catholicus esse non potest, symbolis inserenda ; et propter compendium minus intelligentium, ut cuique libuerit, addenda sunt?* Modi patent multiplices, quibus extra Symboli formulam, instrui fideles queant, in dogmaticis libris, in Catechesibus, in Concionibus.

Nunquid (legati reponunt) *non a te id ipsum Symbolum est data in Ecclesia cantandi licentia? Nunquid a nobis huc usus ille cantandi processit?* Pontifex : *Ego licentiam dedi cantandi : non autem*

cantando quidpiam addendi, minuendi, seu mutandi . . . Quandiu vobis in hoc satis fuit, in hujusmodi (Symbolo) *cantando, vel celebrando* (in) *sacrosanctis mysteriis* (cantare et celebrare), *quomodo sancta Romana tenet Ecclesia* (quæ symbolum custodit sine additamento); *nequaquam aut nobis in talibus laborare, aut aliis laborandi occasionem necesse fuit ingerere. Quod vero asseritis ideo vos ita cantare, quoniam alios in istis partibus, vobis priores, audistis cantasse, quid ad nos? Nos enim idipsum non cantamus* (hoc scilicet additamentum), *sed legimus* (nempe extra Symbolum, in scriptis, et in aliis fidei professionibus), *et legendo docere, nec tamen legendo aut docendo addere, quidpiam eidem Symbolo* **189** *inserendo, præsumimus. Quæ vero prædictis Symbolis . . . deesse cognoscimus : non ut dictum est, inserere præsumimus : sed locis, temporibusque opportunis, quibus competit ministrare curamus.*

Facultatem cantandi inter missarum solemnia symbolum abs sese factam, annuit pontifex. Datæ facultatis epocham indicare videtur Walafridus Strabo. Is enim, de *rebus ecclesiasticis*, cap. 22, sic ait : « Ab ipsis (*Græcis*) ergo *ad Romanos* ille usus (canendi Symbolum post Evangelium) creditur pervenisse. Sed apud Gallos et Germanos, post dejectionem Felicis hæretici, sub gloriosissimo Carolo Francorum rectore damnati, idem *Symbolum* latius et crebrius in *Missarum cœpit officiis* iterari. » Felicis et Elipandi error *de Filiatione Christi adoptiva* damnatus est anno 792, in synodo Ratisponensi, maximeque anno 794, in pleniori concilio Francofordiensi, cui Galliarum, et Germaniæ episcopi interfuere, itemque regni Italici. Potuit ergo Leo III, qui anno insequente 795 regere Ecclesiam Romanam cœpit, facultatem fecisse ut in eisdem provinciis inter solemnia missarum caneretur Symbolum Constantinopolitanum. Hunc ritum Hispaniarum Ecclesiæ jam dudum amplexatæ fuerant. Ipsum fortasse in Gallicanis aliquibus Ecclesiis pridem invexerint antistites : at Leonis III ætate *latius et crebrius* ritus idem invaluit. Verisimillima sunt hæc Strabonis dicta : fallitur que tamen, cum narrat *a Græcis ad Romanos ritum illum pervenisse*. Ecclesiam Romanam si intellexerit. Hinc vero colligendum videtur, id eo consilio permissum a summo pontifice fuisse, ut naturalis divina Jesu Christi filiatio, quam *Felix et Elipandus* oppugnabant, coram palamque in Symboli cantu inter missarum solemnia enuntiaretur : adeoque ne cogitasse ipsum quidem de Additamento vocis *Filioque*. Aiebant legati, *se in partibus istis alios, ipsis priores*, additamentum *cantantes audivisse*. Fortasse *partes istas* intelligebant in regno Italiæ : qua de re satis obscura diligentius disserere, non vacat. Romanam certe Ecclesiam intelligere nullo modo licet, ut ostendere pergimus.

Symbolum interpolasse Gallicanas Ecclesias conjectavimus circa tempora synodi Gentiliacensis anno 767 celebratæ. Facta sibi postea illud canendi facultate in Liturgia, cum *Additamento* ipsum canere prædictæ Ecclesiæ cœperunt. Additamentum tolli, optabat Leo pontifex : modumque præscripsit, quem cautiorem putabat : ut scilicet ipsa Symboli decantatio paulatim intermitteretur, ac omitteretur, in *palatio* primum, ac cæteris deinde in Ecclesiis. Inquiebant ergo legati : *Ut video, illud a paternitate vestra decernitur, ut primo illud, de quo quæstio est, de sæpefato Symbolo* **190** *tollatur* (additamentum) : *et tunc demum a quolibet licite ac libere sive cantando, sive tradendo discatur* (idem additamentum extra Symbolum), *et doceatur*. Pontifex : *Ita procul dubio a nostra parte decernitur : ita quoque ut vestra assentiatur, a nobis omnimode suadetur*. Legati : *Sublatis his quæ vultis bonum est ut idem Symbolum cantetur* (inter missarum solemnia). Pontifex : *Bonum sane. Quod tamen non imperando, sed ut prius permittendo dicimus : quia illud sicut tunc, ita et nunc utile indigentibus esse posse non ignoramus*. Facultatem Gallicanis Ecclesiis fecerat Leo post synodum Francofordiensem, cantandi in Liturgia Symbolum *permittendo*. Legati : Symbolum in Liturgia canere si pergamus, omittamusque adjectionem vocis *Filioque; sermo iste ab omnibus, acsi contra fidem sit, condemnabitur. Quale ergo dabis consilium?* Pontifex : *Si prius quam ita* (cum additamento) *cantaretur, interrogatus essem : ne insereretur utique, respondissem. At nunc* (quod *tamen non affirmando, sed vobiscum pariter tractando dico*), *quantum menti occurrit, ita mihi videtur posse utrumque fieri : ut paulatim in palatio* (*quia in nostra sancta Ecclesia non cantatur*), *cantandi consuetudo ejusdem Symboli intermittatur... si dimittatur a vobis, dimittetur ab omnibus*.

Plura innotescunt : 1. Romana Ecclesia, antiquitatis tenacissima, rigorem *legis Ephesinæ* servabat : nec ullo Constantinopolitanum interpolari Symbolum modo passa est. 2. Symbolum idem neque privatim, neque publice apud ipsam cum additamento aut scribebatur, aut legebatur, aut cantabatur. 3. Imo neque Symboli sine additamento cantum sua in Liturgia adhuc admiserat. 4. Hæc vero ecclesiasticæ disciplinæ capita esse probe noverat : unde tum Gallicanis ecclesiis cantum Symboli inter solemnia missarum permiserat : tum etiam invectum ab illis additamentum tolli suadebat, *non affirmando*, aut jubendo ; sed *tractando* præbendoque *consilium*.

V. Sua abs consuetudine haud recessisse Ecclesiæ Gallicanæ videntur : hæsit Romana Ecclesia antiquitati, ac legis rigori. Id putant viri docti intelligendum esse de addita voce, *Filioque* : secus de *publica Symboli recitatione* in Officio Liturgico. Dixerat Mabillonius, libro I De *Liturgia Gallicana*, capite 2, num 6, *Symbolum post Evan-*

gelium Romanos nullo modo cecinisse usque ad tempora divæ memoriæ Henrici imperatoris, scilicet primi, teste Bernone abbate Augiensi. Laudati testis hæc scilicet verba sunt capite 2 de quibusdam rebus ad Missam spectantibus : « *Symbolum* post Evangelium usque ad hæc tempora divæ memoriæ Henrici imperatoris **191** (inceptumque sæculum undecimum) nullo modo cecinerunt. Ab eodem (Henrico) interrogati, cur ita agerent, me coram assistente : audivi eos hujusmodi responsum reddere, videlicet quod Romana Ecclesia non fuisset aliquando ulla hæreseos fæce infecta : sed secundum sancti Petri doctrinam, in soliditate catholicæ fidei permaneret inconcussa : et ideo magis his necessarium esse illud Symbolum sæpius cantando frequentare, qui aliquando ulla hæresi potuerunt maculari. »

Hanc deseruisse videtur vir doctissimus opinionem in Commentario in *Ordinem Romanum*, capite 6, num. 3, ubi ait : *Verum longe ante id tempus Symbolum in missa pontificali decantari mos erat, ut fidem facit libellus secundus de Ordine Romano.* Hunc *Ordinem*, aliosque infra ad examen vocabimus. In hanc sententiam totus abit Edmundus Martene, De *antiquis Ecclesiæ ritibus*, lib. I, capite 4, art. 5, num. 11, et in Præfatione ad tomum IV et V Amplissimæ Collectionis. Illustri monacho consentire maluit Franciscus Pagius, in *Breviario Romanorum pontificum*, tomo II, in Benedicto VIII, num. 8, quam Antonii Pagii patrui sententiam sequi. Non eamdem tamen viam pergunt illi. Bernonis auctoritatem, quæ repugnare videtur, ut elevet Mabillonius, existimat, *Symboli recitationem a sæculo nono ad undecimum intermissam a Romanis in Missa fuisse*, iterumque resumptam. Conjecturæ solidam aliquam rationem nec profert Mabillonius, nec dare potuisset unquam.

« Nos vero (inquit Martene loco primum citato) et Bernonis admittimus auctoritatem, et nihilominus asserimus *Symboli in missa recitationem longe antiquiorem in Ecclesia Romana exsistere*, quam existiment illi auctores (Baronius, Bona, Menardus, aliique). Nam primo illorum præjudiciis obstant antiqui *Ordines Romani*, II, V et VI, ex vulgatis a Mabillonio *Musæi Italici* tomo II. Et ne quis aliquam in his interpolationem irrepsisse suspicetur, omnem suspicionem removet Amalarii abbatis Ecloga in *Ordinem Romanum*, edita a Baluzio in Appendice ad Capitularia regum Francorum, in qua agit *de Symbolo.* » In *Ordine Romano* II, hæc habentur verba, pag. 46 : *Post Evangelium candelæ in loco suo exstinguuntur : et ab Episcopo, Credo in unum Deum, cantatur.* In Ordine V, pag. 66 : *Perlecto Evangelio, dicat episcopus, Pax tibi : et elevat : Credo in unum Deum.* In Ordine VI, pag. 73 : *Alta voce incipiat canere, Credo in unum Deum.* Antiquitatem *secundi Ordinis* colligimus ex Amalario Metensi, noni sæculi scriptore, qui laudatam in eumdem Ordinem scripsit Eclo-

A gam ; **192** in eaque de *Credo in Deum*, sive de Symbolo agit, quod in missa pontificali recitabatur.

Causam suam perorare pergit Martene : « Deinde Walafridus libro De *rebus Ecclesiasticis*, capite 22, postquam rationes protulit, cur Græci Symbolum Constantinopolitanum, potius quam Nicænum in Missa decantarent, addit : *Ab ipsis ergo ad Romanos ille usus creditur pervenisse.* His accedit omni exceptione majus Leonis Papæ III testimonium in prætitata Collatione cum legatis concilii Aquisgranensis. Nam cum summum pontificem urgerent legati, ut Gallicanis ecclesiis permitteret symbolum decantare cum ea additione, quæ mentionem facit *processionis Spiritus sancti a Filio*, perinde ac *a*

B *Patre*, respondit pontifex, *satis esse* illud decantare, *quomodo in hujusmodi decantando, et celebrando sacrosanctis mysteriis sancta Romana tenet Ecclesia.* His addo Joannis Papæ VIII (qui anno 872 ad summum pontificatum evectus est) auctoritatem in epistola 247, ad Spheutopulcrum, comitem Moraviæ, ubi hæc habet : *Methodium venerab. archiepiscopum vestrum interrogavimus, coram positis fratribus nostris episcopis, si orthodoxæ fidei Symbolum ita crederet, et inter sacra missarum solemnia caneret, sicuti sanctam Romanam Ecclesiam tenere, et in sanctis et universalibus synodis a sanctis Patribus secundum evangelicam Christi Dei nostri auctoritatem promulgatum, atque traditum esse constat.* Ille autem professus est se juxta

C evangelicam et apostolicam doctrinam, sicut *sancta Romana Ecclesia docet*, et a Patribus traditum est, tenere et psallere. Ex his omnibus conficitur, *toto sæculo nono Symbolum in missa apud Romanos dictum fuisse.*

Quid ergo dicemus ad Bernonis testimonium? Sæculo decimo *intermissam* Romæ hanc consuetudinem (cum Mabillonio)? Hæc responsio tolerari utcunque posset, si solidiorem aliunde non haberemus hujus difficultatis solutionem. Nam si Bernonis verba attenta mentis consideratione perscrutemur, non negat absolute apud Romanos Symbolum in missa dictum fuisse, sed *decantatum*, quia revera solemni modulatione, ut in aliis Ec-

D clesiis, non cantabatur, sed solum recitabatur. Hujus responsionis testem profero Leonem III, in præcitata Collatione cum legatis concilii Aquisgranensis : *Quod vero* (inquit Pontifex), *asseritis, ideo vos ita cantare Symbolum, quoniam alios in istis partibus vobis priores audistis cantasse, quid ad nos? Nos enim id ipsum non cantamus, sed legimus : et legendo docere, nec tamen legendo aut docendo addere, quidpiam eidem Symbolo inserendo præsumimus.*

193 Non adeo clarissimi viri mihi robusta videntur argumenta, ut pro *solidiori* haberi debeant testimonii ex *Bernone* desumpti *solutione*. Verbum *cantari*, quo idem utitur Berno, ipse Martene fatetur loco citato, apud plerosque auctores pro, *recitari*,

usurpari. Cum igitur narret ille, *ad usque tempora* A *Henrici primi Symbolum non cecinisse Romanos,* potuit utique inficiari simplicem ejusdem Symboli apud eos recitationem. Hanc negavit sine dubio, ut Romanæ consuetudinis ratio evincit, quam adducit : *Videlicet quod Romana Ecclesia,* inquiens, *non fuisset aliquando ulla hæreseos fece infecta, sed secundum sancti Petri doctrinam in catholica fide permaneret inconcussa : et ideo magis his necessarium esset illud Symbolum sæpius cantando frequentare, qui aliquando ulla hæresi potuerunt maculari.* Aut momentum inest nullum prædictæ rationi : aut illa certe æque simplicem Symboli recitationem rejicit, atque cum cantu et modulatione. Verbum idem, *cantare,* apud ecclesiasticos hujus ævi scriptores accipi non raro pro *simplici recitatione,* docet etiam Mabillonius, præfatione ad sæculum II Ordinis Sancti Benedicti num. 56, ubi adnotat : *Missam cantare* non esse modulata voce sacris operari, sed *recitare.* Eumdem consule in Disquisitione de cursu Gallicano, et Ducangium verbo *Cantare,* et *Decantare.*

Tibi, tuæque solutioni favere Leonem III reponis in Collatione cum legatis concilii Aquisgranensis habita. Imo tuam eludit *solutionem,* quam vocas, summus pontifex in eadem Collatione. Multam post discussionem inquiebant legati : *Sublatis his quæ vultis, bonum est ut idem Symbolum cantetur,* sublato scilicet Additamento. Reponit Leo : *Bonum sane : quod tamen non imperando, sed ut prius permittendo dicimus.* Hæc ulla sine ambage significant, Romæ nondum recitari Symbolum, etiam sine additamento, consuevisse : id vero Gallicanis ecclesiis permissum. Cur enim Symbolum, si Leo pontifex ipsum legisset in Liturgia, *cani* solum *permiserit* Gallicanis ecclesiis? Ratio solida apparet nulla. Pergunt Legati : *Quia vero, ut dicitis, bonum est cantare id ipsum Symbolum, nunquid si sermo* (Filioque) *tollatur, idem sermo ab omnibus ac si contra fidem sit, condemnabitur? quale ergo dabis consilium?* Modum expende, quem suggerit pontifex, ut sine ulla offensione *additamentum* de Symbolo tollatur. Dat nempe consilium, ut Symboli cantus in missa omittatur, primum in Palatio, deinde paulatim aliis in ecclesiis. Expende verba : *Ita mihi videtur posse utrumque fieri,* et additamentum tolli, et offensionem fidelium vitari : *Ut paulatim in palatio, quia in nostra sancta Ecclesia non cantatur, cantandi consuetudo ejusdem Symboli intermittatur.* Exemplo **194** Romanæ Ecclesiæ suadebat Leo, ut primum *in palatio* Symbolum intermitteretur in missarum officio. Ut Symboli *cantus* (reponis), non ut *ejusdem recitatio intermitteretur,* suadebat pontifex. Reponam ego, consilium a pontifice suggeri ad offensionem evitandam, quam particulæ *Filioque* prætermissio ingenerare potuisset : hanc porro contingere offensionem potuisse sive Symbolum caneretur sine additamento, sive solum recitaretur : adeoque ex Leonis consilio Symboli sive *cantum,* sive *recitationem* prætermitti in Missa debuisse.

Negotium nullum facessunt, quæ tu verba opponis. Ea sunt : *Quod vero asseritis ideo vos ista cantare, quoniam alios in istis partibus, vobis priores, audistis cantasse, quid ad nos? Nos enim idipsum non cantamus, sed legimus. Et legendo docere, nec tamen legendo aut docendo addere, quidpiam eidem Symbolo inserendo, præsumimus.* Agitur hoc loco de *Additamento,* quod cum Symbolo inter Missarum solemnia canebant Gallicanæ Ecclesiæ, et Germanæ, ac Italicæ in regno Caroli. Romæ *idipsum* (additamentum scilicet) *non cantari, sed legi* testatur Leo. Hæc igitur si lectio intelligi B debeat Symboli in Liturgia, jam admitti necesse foret, Romæ Symbolum in missa lectum recitatumque fuisse cum *additamento.* Illud enim legebatur Romæ, ut ais, quod alibi cantabatur : sed alibi canebatur *additamentum* cum Symbolo, igitur *idipsum* Romæ legebatur, quod Leonis dictis in Collatione omnino repugnat.

Genuinus verborum sensus est : neque *Symbolum,* neque *additamentum* cum Symbolo cantari, aut publice legi inter Missarum solemnia Romæ consuevisse : illud attamen *additamentum,* seu doctrinam *de processione a Patre et a Filio,* legi, et doceri, ac tradi fidelibus extra Symbolum in scriptis, in catechesibus, in concionibus. Hunc C sensum efferunt verba, quæ sequuntur : *Et legendo docere, nec tamen legendo, aut docendo addere, quidpiam eidem Symbolo inserendo, præsumimus.* Sensum confirmant, quæ ibidem alia Pontifex addit verba : *Quæ vero prædictis Symbolis,* Niceno et Constantinopolitano, *deesse cognoscimus, non, ut dictum est, inserere præsumimus, sed locis temporibusque opportunis, quibus competit ministrare curamus.* Hæc illa additamenti *Filioque* lectio est, de qua Pontifex agit : utique extra Symbolum, in Catechesibus, quæ *locis temporibusque opportunis* fiebant.

Pro tua opinione, peremptoria putas ea demum Pontificis verba : *Satis esse* (inquientis, ut refers) *decantare Symbolum* (scilicet sine additamento), D *quomodo in hujusmodi decantando, et celebrando* **195** *sacrosanctis mysteriis sancta Romana tenet Ecclesia.* Integrum textum exhibere, pretium est operæ : *Ego licentiam dedi cantandi : non autem cantando quidpiam addendi, minuendi, seu mutandi. Et ut expressius aliquid, quia vos cogitis, loquar, quandiu vobis in hoc satis fuit, quomodo in hujusmodi cantando, vel celebrando sacrosanctis mysteriis sancta Romana tenet Ecclesia, nequaquam aut nobis in talibus laborare, aut aliis laborandi occasionem necesse fuit ingerere.* Ait pontifex, *licentiam* se Gallicanis Ecclesiis dedisse, vel potius id illis *permissum* a se (quo infra utitur verbo), ut Symbolum inter solemnia Missarum ipsæ decantarent. Non ergo illud canere Romana Ecclesia

adhuc consueverat. Implexa quæ sequuntur verba sensu carent, eademque ita videntur construenda : *Quandiu vobis satis fuit* (sive fuisset) *in hoc, in hujusmodi* (scilicet) *cantando et celebrando* (Symbolo) *in sacrosanctis mysteriis, quomodo sancta Romana tenet Ecclesia*, neque nobis, neque aliis hanc patiendi molestiam, occasionem dedissetis. Animadverte verbum illud, *Tenet*. Non ait pontifex : quomodo *Romana cantat sine additamento Symbolum in Liturgia* : sed *quomodo tenet ipsa*, atque custodit Symbolum sine prædicta adjectione.

Quo utique sensu scripserat etiam Joannes VIII ad Moraviæ comitem, abs se Methodium archiepiscopum interrogatum esse : *Si orthodoxæ fidei Symbolum ita crederet, et ita inter sacra Missarum solemnia caneret* (hunc enim morem servabant Moraviæ Ecclesiæ); *sicut sanctam Romanam Ecclesiam tenere, et in sanctis conciliis promulgatum et traditum esse, constat*. Quo loco verbum *tenere*, non est Ecclesiam Romanam cantare Symbolum, aut legere inter missarum solemnia ; sed illud integrum incorruptumque custodire, sicut *a sanctis conciliis* promulgatum est traditumque. Hinc vero Walafridus Strabo, deceptus rumore vulgi, scripsit : *a Græcis ad Romanos* ritum istum *credi pervenisse* : certa namque Historia narrat Hispanicas Ecclesias, in synodo Toletana III anno 589 celebrata, decrevisse, ut *secundum formam Orientalium Ecclesiarum* in missa recitaretur Symbolum Nicænum, aut Constantinopolitanum.

Ad *Romanos* demum *Ordines*, quos opponis, reponi plura possunt. Ac primo si quid eorum evinceret auctoritas, non solum *legi* Symbolum apud Romanos inter Missarum solemnia consuevisse demonstraret ; sed etiam *cantari*, aut voce modulata dici : quod Martene inficiatur. In Ordine siquidem secundo hæc habentur verba : *Ab episcopo: Credo in unum Deum, cantatur*. In quinto : *Elevat, Credo in unum Deum*. In sexto : *Alta voce incipit canere, Credo in unum Deum*.

196 Amalarii Metensis auctoritati repugnant ex diametro Micrologus, et Berno Augiensis. Ordinem Romanum secundum illustrat ille in Ecloga sua, quam protulit in lucem Baluzius : ac Symboli in missa dicti mentionem ingerit. At suis in Observationibus ecclesiasticis, quas vulgavit Micrologus undecimo sæculo inclinato, ea in parte, quæ prædictum *Ordinem secundum* exponit, nimirum capite 9 et 10, de Symbolo in missa dicto nihil habetur. Agit vero de illo, capite 46, veluti quod *juxta canones in omni Dominica, et in omnibus Dominicis solemnitatibus, item in festis Sanctæ Mariæ, et Apostolorum, et Sanctæ Crucis, et Omnium Sanctorum, et Dedicationis, debeat cantari*. Hæc indicat agendi ratio, Micrologum ritum spectasse decantandi in Liturgia Symbolum, in Ordine illo secundo minime præscriptum ; sed in aliis ecclesiis, itemque in Romana ævo suo receptum. Bernonis Augiensis auctoritas accedit, quæ nulla elevari solida unquam poterit solutione. Ea repeto verba : *Symbolum post Evangelium usque ad hæc tempora divæ memoriæ Henrici imperatoris* (inceptum scilicet currebat sæculum undecimum), *nullo modo cecinerunt Romani*.

In hac Scriptorum pugna, inquies, cur non prævaleat antiquioris Amalarii auctoritas ? Cur, inquio ego, Micrologi, maximeque Bernonis, qui de re suæ ætatis testimonium ferunt, cedere auctoritas debeat ? Hic enim testatur, nonnisi Henrici I ætate Romanos in Liturgia canere, aut legere Symbolum Constantinopolitanum incepisse : ac ille Commentario suo *Ordinem Romanum* exponens, decantati dictique Symboli mentionem ingerit nullam. Antilogiam removet omnem solutio, quæ sumitur ex invecta in *Ordinem* interpolatione : si tamen hæc recte intelligatur. Nempe *Romanus Ordo* in ea parte, quæ Symboli decantationem offert, sequiori ætate interpolatus fuit, cum ritum istum sæculo undecimo Romana recepit Ecclesia. Amalarius autem, qui sæculo nono *Ordinem* illustrabat, agit de ritu Symboli, non quem in eodem Ordine legeret, sed quem ab aliis Ecclesiis Hispanicis, Gallicanis, Germanicis, ac Italicis in regno Italiæ, noverat in usu positum. Pars prima pendet ex altera. Hanc ego certissimam teneo : propterea quod Amalarius passim et constanter in Ecloga affert *Romani Ordinis* verba, eademque subinde exponit : ubi vero de Symbolo agit, ne verbulum habet, quod ex ipso *Ordine sumptum* sit.

Utriusque, et *Ordinis*, et *Eclogæ*, specimen ponere sub oculos liceat, ut quod aio, splendidissime innotescat. In Ordine verba sunt : « Ipse vero Diaconus stat versus ad meridiem... Post lectum Evangelium, candelæ in loco suo exstinguuntur. Et ab **197** episcopo, *Credo in unum Deum*, cantatur... Deinde salutat episcopus populum dicens, *Dominus vobiscum*... Canitur Offertorium... Tunc venit subdiaconus, ferens in brachio dextro patenam, et sinistro calicem, » etc. Amalarium hæc exponentem attentius consideremus : « *Diaconus pronuntians verba Evangelii, ad meridiem stat versus* : quoniam illis loquitur, de quibus dicebat Paulus, » etc. Priora sunt Romani ordinis verba ; quæ sequuntur, Amalarii expositionem continent : « *Post lectum Evangelium, candelæ exstinguuntur* : per candelas signantur doctores Ecclesiæ, » etc. Verba sequuntur in Ordine : *Et ab episcopo, Credo in unum Deum cantatur*. Hæc non habentur in Amalario, qui tamen sic ait : « *De Credo in Deum*. Postquam Christus locutus est populo suo, fas est ut dulcius et intentius profiteatur (populus) credulitatem suam, » etc. Quis non videat nihil de Symbolo in Romano Ordine reperisse Amalarium : quæve in Ecloga habentur, de suo ipsum adjecisse ? Hinc sequitur ille : « *Post lectum Evangelium* (non vero, *post lectum, aut cantatum Credo*) *venit subdiaconus ferens in brachio sinistro calicem*... Dominus Jesus ipse est

subdiaconus, et diaconus, » etc. Ad *Ordinem* scilicet spectant verba priora : ad Amalarium exponentem, alia. Cæcutiat oportet, qui non videat ab ipso Amalario invectum sermonem de *Symbolo*, cujus nulla in Ordine mentio erat : adeoque ipsum Ordinem sequiore ætate interpolatum verbis illis adjectis, *Et ab episcopo Credo in unum Deum cantatur.*

Animadverte in ea verba, quæ habentur in Ecloga, *Post lectum Evangelium venit subdiaconus ferens in brachio sinistro calicem :* quæ satis indicant, in Ordine genuino nullam post Evangelium præscriptam fuisse Symboli recitationem. Jam collige argumentum pro Symboli recitatione apud Romanos nono et octavo sæculo usitata, ex Ordinibus desumptum, sive ex illis quos vulgavit Mabillonius, sive ex aliis ab Hittorpio vulgatis, levissimum esse, nullamque vim habere : cum sint Ordines ætate posteriori interpolati. Rem hanc Josephi Mariæ Thomasii verbis tandem absolvo, inter ejus *Scholia* in Antiphonarium Gregorianum : « *Ordo Romanus* (inquientis), antiquitus non eo modo, quo apud nos editus est, circumferebatur. Discretis namque libellis continebatur, quibus potiora per annum explicabantur Officia... Cæterum Ordo ille Romanus, editus ab Hittorpio, farrago potius est diversorum rituum secundum varias consuetudines : ita ut antiquiores germanioresque *Romanos ritus* in tanta varietate discernere sine eorum libellorum ope pene sit impossibile. » Sed **198** et ipsi libelli, quos Mabillonius edidit, diligentiore crisi expendendi sunt, ne ritus ævo illo Romanæ Ecclesiæ tribuamus, quos minime adhuc receperit : qua de re adhuc infra agendum capite sequenti.

CAPUT V.

Sæculo nono, Photiano tempore, Symbolum voce, Filioque, non auxerat Romana Ecclesia : Photii fraudes, et commenta. Altera sæculi undecimi medietate, invectoque per Michaelem Cerularium schismate, interpolatum in eadem Ecclesia Romana Symbolum in usu erat : schismatis vera causa. Incepto eodem sæculo, Symbolum ipsa in Liturgia canere, aut recitare cœpit. An eodem tempore additamentum admiserit, an antea, opiniones variæ : quæ expenduntur. An demum Symbolum Constantinopolitanum, illudque interpolatum, adhibuerit unquam in baptismatis administratione : Aquileiensis Ecclesiæ ritus exhibetur.

I. Diu siluere, quæ mota fuerant de *Processione Spiritus sancti* dissidia, sive contra ipsam divinæ tertiæ personæ originem *a Patre et a Filio*, sive contra vocis *Filioque* additionem ad Symbolum. In fide dogmatis immota consistebat Ecclesia Romana, cum omnibus Occidentis Ecclesiis, perenni Patrum, etiam Græcorum, traditione munita : quod aliæ vero Ecclesiæ *additamentum* receperant, nondum admiserat toto sæculo nono eadem Romana. Rem evincunt Photiana litigia.

Romana in synodo anno 863 celebrata proscriptus Photius a Nicolao I, veluti sedis alterius, Ignatii scilicet qui Constantinopolitanam regebat Ecclesiam, injustus ac violentus invasor, vindictæ cupidus, percitusque bile, plures quas potuit emota mente excogitare, Romanam in Ecclesiam projecit calumnias. Eas continet omnes *Encyclica Epistola*, quam dedit *ad archiepiscopales thronos per Orientem obtinentes*, secunda in editione Montacutii. Hanc etiam integram Latine refert Baronius, ad ann. 863, n. 34. Dissidium innovat contra sancti Spiritus *a Patre Filioque* processionem, ejusque vocis *Filioque* additamentum ad Symbolum improbat, damnat, exsecratur. Verba sunt, quæ juxta Latinam Montacutii versionem profero : *Præter memoratas absurditates, sanctum et sacrum Symbolum, quod ab omnibus œcumenicorum conciliorum calculis confirmatur, et vim obtinet irresistibilem, sensibus spuriis, verbis* **199** *ascititiis (quæ summa fuit ipsorum audacia), conabantur adulterare. O machinationes diabolicas ! Spiritum sanctum novo more comminiscebantur non de solo Patre, sed etiam Filio procedere.* Dogma reprobat levissimis ac futilibus argumentis, quorum præcipua refutata lege in dissertatione 1, capite 8, num. 7.

Hæc Photius cum scriberet, Bulgaros nuper conversos ad fidem spectabat : eaque incusabat sine dubio, quæ geri apud eosdem Bulgaros resciverat, in fide catholica a Latinis presbyteris, et episcopis institutos. Dubitare non sinunt, quæ ibidem præmiserat Photius, hæc verba : « Barbara *Bulgarorum* gens, et Christo invisa et infesta, in tantam mansuetudinem, et Dei cognitionem convertitur, ut a patriis diabolicisque orgiis recedentes, et paganicæ superstitionis errorem excutientes, præter omnem exspectationem in fidem Christianam insiti transierunt. Sed o improbum, invidum Deo, invisum consilium, et incœptum ! . . . Nondum enim gens illa per biennium *rectam Christianorum religionem* (Græcorum opera) amplexabatur : cum impii quidam homines, et exsecrandi... *exorti ab occiduis partibus*. . . a sanis et puris dogmatibus, et a fide inculpata Christianorum eos subdole deducere, et corrumpere conabantur. Imprimis contra Ecclesiæ canones illicite ad Sabbatorum jejunia traducebant... *Sanctum et sacrum Symbolum sensibus spuriis, et verbis ascititiis conabantur adulterare.* » Contra *processionis* dogma imperitissime pugnat, ac subdit : *Hanc impietatem tenebrarum illi episcopi* (ex Occiduis partibus) *una cum illicitis, et illegitimis aliis apud gentem Bulgaricam disseminabant. Harum rerum fama pervenit ad aures nostras.* Episcopos, ac presbyteros Latinos, qui Bulgaros erudiebant in fide, Photius incusat de addita voce *Filioque* ad Symbolum : neque tamen inficiari ausim, quin ipse inde colligeret, *additamentum* illud apud alias Occidentales invaluisse Ecclesias, ac etiam Romanam. Sed hanc de Romana suspicionem brevi deposuit.

Laudatos Bulgarorum Latinos catechistas veluti

de facie cognoscere maxime præstat. Annales Bertiniani ad annum 866 sic habent : « Rex Bulgarorum, qui præcedente anno... Christianus fieri meditatus fuerat, sacrum baptisma suscepit... Mittens *ad Ludovicum regem Germaniæ*, qui ei fœdere pacis conjunctus erat, *episcopum et presbyteros* postulavit... Ludovicus autem *ad Carolum fratrem suum* mittens, *in ministerium clericorum*, apud fratrem suum vasa sacrata sacrasque vestes ac libros petiit. Unde Carolus ab episcopis regni sui non parvam summam accipiens, ei ad dirigendum regi Bulgarorum misit. » Ex Gallicanis, **200** aut Germanicis Ecclesiis clericos in Bulgariam missos, constat. Anastasius Bibliothecarius Romanos etiam episcopos illuc directos memorat in Vita Nicolai : accepta Michaelis gentis Bulgarorum regis legatione *mense Augusto, indictione quarta decima,* inquiens, *Paulum Populoniensem, et Formosum Portuensem, magnæ sanctitatis episcopos... ad prædicandum genti illi ire, decrevit.* Annalium Fuldensium addo verba, quæ digna sunt animadversione, ad annum 866 et insequentem : « Legati Bulgarorum Radesponam ad regem venerunt, dicentes : Regem illorum cum populo non modico ad Christum esse conversum, simulque petentes, ut rex idoneos prædicatores Christianæ religionis ad eos mittere non differret. Rex Ludovicus, Bulgarorum petitionibus annuens, *Ermenricum episcopum* cum presbyteris, et diaconibus ad propagandam fidem catholicam præfatæ genti destinavit. Sed cum illuc pervenissent, episcopi a Pontifice Romano missi totam illam terram prædicando, et baptizando jam tunc repleverant : quapropter isti accepta a rege licentia, redierunt in sua. »

Latini episcopi, et clerici innotescunt, qui Bulgaros in fide catholica erudiebant, gravissime a Photio reprehensi ob traditam doctrinam de *Processione Spiritus sancti a Patre et a Filio*, et ob ejus vocis *Filioque* additionem ad Symbolum. Sunt nempe *Gallicani* clerici, aut *Germani* a Ludovico Germaniæ rege, et Caroli dicti Calvi regis Franciæ Occidentalis ac postea imperatoris fratre, in Bulgariam missi. Sunt etiam alii, quos in eamdem regionem miserat *Nicolaus I*, summus pontifex. Miratio subeat nulla, Germanos illos aut Gallicanos *Constantinopolitanum Symbolum* tradidisse Bulgaris, prout ipsi habebant, additione vocis *Filioque* interpolatum. In hanc additionem consentire, pronum erat episcopis a Nicolao missis : tum quia Occidentis Ecclesiæ fere omnes eam recepeperant, tum quia ut id Bulgari expressius crederent maxime consentaneum erat, quorum fidem schismatici Photiani vitiare conabantur.

Hinc vero hisce Photii litteris nimium leviter permotus Natalis Alexander sæculo IV, dissert. 38, art. 3, existimavit: *Nicolai primi temporibus, factam fuisse hanc additionem in Romana Ecclesia.* Hanc epocham non confirmant, neque indicant verba, quæ profert idem auctor ex Ratramno Corbeiensi Monacho in libro II *contra Græcos*, Photiano tempore scripto*: *Dein Ariana repullulante vesania* (inquiente), *volenteque confirmare non esse rectæ fidei, Spiritum sanctum dicere a Patre procedere; hoc quia videretur esse blasphemum, quoniam duorum profiteretur Pater* **201** *esse, id est Filii, et Spiritus sancti; hanc quoque blasphemiam propellendam decernentes Ecclesiæ doctores, superaddidere symbolo : Spiritum sanctum a Filio quoque procedere, ne si de Patre tantum procedere diceretur, putaretur Filius, nec diceretur Spiritus Filii.* Non ait, a *Romana Ecclesia* Symbolo superadditam vocem, *Filioque :* sed *ab Ecclesiæ doctoribus*, quos hactenus non alios reperire datum est, nisi *Hispanos, Gallicanos, Germanos*, et *Italicos* in regno Italiæ.

Summus Pontifex Nicolaus in epistola anno 867, mense Octobri, *indictione prima* a septembri præcedenti incepta, ad Hincmarum data, *et cæteros episcopos in regno Caroli*, reprehensam a Photio de *processione Spiritus sancti a Patre et a Filio* Romanam Ecclesiam narrat, nulla *additamenti* ad Symbolum mentione ingesta. *Conatur*, inquit, *tam nostram specialiter, quam omnem generaliter quæ lingua Latina utitur, Ecclesiam reprehendere : quod .... Spiritum sanctum ex Patre Filioque procedere dicamus, cum ipsi hunc tantum ex Patre procedere fateantur.* Pontificis, ac episcoporum Galliæ votis annuens Æneas, qui Parisiensem regebat Ecclesiam, librum edidit adversum Photii, et Græcorum calumnias : deque re, qua de agimus, hæc tantum habet in præfatione : *Infert* (Photius) *Romanis auribus : Quare Spiritum sanctum a Patre et Filio profiteamur procedere, et non a solo Patre?* Quid? quod Photius ipse *adjectionem ad Symbolum* nondum Nicolai pontificis ætate receptam in Romana Ecclesia, satis indicat in tractatu de processione Spiritus sancti ; ex quo Leo Allatius fragmentum profert Exercitatione XIV in Creyghtonum, pag. 231. *Sed nec tremendum fidei* (Symbolum), *in ore omnium circumduci solitum, sententiæ suæ* (de processione ab utroque) *tegumentum prætexens .... attondit vel læsit* (Nicolaus).

In sedem Constantinopolitanam restitutum Photium confirmat anno 879, Joannes summus pontifex, hujus nominis dictus Octavus. Ne Romanam Ecclesiam injuria lacerasse ipse putaretur, epistolam sub ejusdem Joannis nomine veluti ad se scriptam confinxit : in eaque ab omni *additamento* pontificem alienum exhibet, paratumque ad ejus expunctionem apud eos urgendam, qui idem in Symbolis admisissent. Vel hæc Photii fabula evincit, nondum ea ætate interpolatum apud Romanos viguisse Symbolum. Memoratas refert Epistolas Baronius ad annum 879, num. 54. Verba sunt : « Novit etiam tua fraternitas, quod cum nuper ad nos accessit is, qui a te missus est, et *de sancto Symbolo* nos consuluit, quomodo invenit nos illud inconcussum, sicut nobis ab initio **202** traditum est, conservare : neque *aliquid addidisse, vel detra-*

xisse, cum recte noverimus quod eos, qui talia facere audent, gravis condemnatio exspectat. Reverentiæ itaque tuæ iterum significamus, ut de hac *additione* in Symbolo, *ex Filio* scilicet, tibi satisfaciamus : quod non solum *hoc non* dicimus, sed etiam quod eos *qui principio hoc dicere* ausi sunt, quasi transgressores divini verbi condemnamus... *Ut reliqui nostri episcopi* nobiscum idem sentiant, totis viribus contendimus ... Rationi congruum mihi visum est, ne violenter aliquis cogatur a nobis *additionem illam* dimittere, quam ipse adjecisse se Symbolo noverit : sed potius mansuetudine aliqua hujusmodi homines admonere, et paulatim a *blasphemia* revocare. » Commento suo firmat Photius, vocem *Filioque* ab Ecclesia Romana nondum in Symbolo receptam : invidiamque simul Joanni pontifici creat, dum ipsum inducit, veluti *blasphemam*, repudiantem *adjectionem*. Antiquitatis, et rigoris tenacissima Romana Ecclesia *adjectionem ad Symbolum* non admittebat ; fidem processionis etiam *a Filio* constantissime profitebatur, vindicabatque ; adeoque et illud additamentum cæteris in Ecclesiis, quæ illud receperant, cum id ad ecclesiasticam pertineret disciplinam, tolerabat, easque *transgressionis* contra *divinum verbum* condemnavit nunquam. Confictæ Photianæ epistolæ consonat *conciliabulum Constantinopolitanum* eodem anno 879 celebratum, ut fertur : quod attamen ab eodem Photio pariter confictum, aut certe falsatum, invicte demonstrat singulari in Opere Allatius. Legatorum concilii Aquisgranensis collationem cum Leone III pontifice recole capite superiore num. 4 et 5.

Ludum eumdem Photius ludit in epistola ad archiepiscopum *Aquileiensem*, qua ad aliam veluti sibi ab eo datam respondet. Refert eam Latine Baronius, ad annum 883, num. 5; Latine et Græce Combefisius in *Auctario novissimo*, pag. 527. Latiore nos egimus de ea sermone in *Monumentis Ecclesiæ Aquileiensis*, capite 50, num. 5, deque Photii vaferrimi hominis fraude suspicionem ingessimus. Ut ut sese res habeat, pontifices Romanos ita ab *additamento* alienos exhibet, ut eos etiam processionis a solo Patre vindices faciat; aliosque Latinæ Ecclesiæ episcopos indicat tum processionis *a Patre et a Filio* professores, tum auctores *additamenti*. Id vero colligitur inde, Romanam Ecclesiam Symbolum cum voce *Filioque* ea ætate, ipso Photio teste, non recitasse. Photii verba refero : « Pervenit ad nostras aures, quod nonnulli Occidentalium, divinum ac sanctissimum Spiritum *non solum ex Deo et Patre*, verum etiam **203** *ex Filio* procedere *novo dogmate* introducunt. (Ita scilicet ait mendacissimus homo.) Leo, Romanus pontifex, tum senior (II) tumque rursus qui illum secutus est Leo junior (III)... Hic pietatis fervens æmulator, ut nullo pacto, barbaro idiomate, intemerata nostræ fidei regula corrumperetur, Græca lingua, ut et a principio dictata fuerat

A atque lecta, per eam Occidentalibus laudandam ac prædicandam divinam sanctamque Trinitatem tradidit. Neque id verbo solum ac jussione, verum etiam quibusdam *ancilibus* velut titulis, columnarum more, inscribens ad fores Ecclesiæ affixit.... ne unquam via esset .... alteram præter Patrem, Spiritus causam, Filium invehendi. » Nova non erat ætate Photii invecta ab Occidentalibus de *Spiritus sancti a Patre et a Filio processione* sententia : imo dogma est fidei catholicæ, Scripturarum auctoritate munitum, ac perenni Patrum traditione. Leo III, quod a majoribus acceperat, *sine additamento* Symbolum custodiebat : ferebatque ægro animo, voce illa adjecta Symbolum decantari a Gallicanis episcopis; neque tamen illos, ac Hi-

B spanos, Italicosque in regno Italiæ reprehendit unquam, veluti *intemeratæ nostræ fidei regulæ corruptores*. Ad ecclesiasticam disciplinam res pertinet : placuissetque Pontifici, ut rigor legis, quem Romana sequebatur Ecclesia, in aliis quoque vigeret.

De memoratis a Photio *ancilibus* certiorem suppeditat notitiam Anastasius Bibliothecarius in Vita Leonis III, num. 410, in editione Francisci Blanchinii : « Hic vero (inquiens), *pro amore et cautela orthodoxæ fidei*, fecit scuta argentea duo, scripta utraque Symbolo, unum quidem *litteris Græcis*, et aliud *Latinis*. » Magister Sententiarum *Petrus Lombardus*, quem Baronius laudat ad ann. 809, num. 62, rem hanc his verbis narrat libro I *Sen-*

C *tentiarum*, dist. 11 : « Addunt Græci ad assertionem suæ opinionis .... quod Leo III Romæ transcriptum (Symbolum) in tabula argentea, post altare beati Pauli posita (imo in Basilica sancti Petri), posteris reliquit : *pro amore*, ut ipse ait, *et cautela fidei orthodoxæ*. In quo quidem Symbolo, *in processione Spiritus*, solus commemoratur *Pater*. » Cautelam fidei orthodoxæ non ita intelligas, ac si Leo pontifex dogmati catholico dissonam crederet processionem a Patre et a Filio. Quin imo in Collatione cum synodi Aquisgranensis legatis profitebatur : *Ita sentio* Spiritum a Patre et a Filio procedere, inquiens; *ita teneo cum omnibus auctoribus, et sacræ Scripturæ auctoritatibus. Si quis aliter de*

D *hac re sentire vel docere voluerit*, *defendo* (inhibeo). *Et nisi conversus fuerit, et secundum hunc sensum tenere voluerit, contraria sentientem funditus abjicio.* **204** Se *funditus abjectum* noverit Photius, *funditusque abjectos* noverint sese Græci Photiani, ab ipso Leone III, quem veluti sibi faventem nobis opponunt. Eo sensu *cautelam fidei orthodoxæ* expressit Anastasius, ut Leonis mens foret, liberum cuique non esse ad Symbolum addere quidpiam, vel quidpiam ex eo minuere ; ne hujusmodi additionibus, aut minutionibus quidpiam aut irreperet, aut tolleretur, quod *fidem orthodoxam* læderet, et corrumperet.

II. A sæculo nono ad alteram transeo undecimi sæculi medietatem : *interpolato Symbolo Constan-*

tinopolitano, sive particula *Filioque* aucto, sine dubio utebatur hoc tempore Ecclesia Romana : indeque schismatis innovandi prætextum sumpsit Michael Cerularius. Thronum is patriarchalem Constantinopolitanum anno 1043 conscendit. Dissidii, quod incenderat Photius, manebant scintillæ inter Græcos : erumpebatque ignis datis occasionibus. De Spiritus sancti processione disceptatum fuisse decimo sæculo inchoato, docet nos Heriveus, Remensis archiepiscopus ; in provinciali concilio Trosleiano anno 909 celebrato, capite 14 hæc habentur : « Innotuit (significavit) nobis sancta sedes apostolica, adhuc errores blasphemiasque cujusdam vigere Photii in partibus Orientis *in Spiritum sanctum*, quod *non a Filio, nisi a Patre tantum procedat*, blasphemantis. Hortamur vestram fraternitatem, ut secundum admonitionem *domini Romanæ sedis* (Sergii) singuli nostrum, perspectis Patrum catholicorum sententiis, de divinæ Scripturæ pharetris acutas proferamus sagittas potentis, ad confodiendam belluam monstri renascentis, et ad conterendum caput nequissimi serpentis. »

Sedem Constantinopolitanam anno 1024 regebat Eustathius : tenebatque summum Ecclesiæ pontificatum Joannes XIX. Titulum *universalis patriarchæ* requirebat ille, erecto animo negavit iste. Hugo abbas Flaviniacensis hæc habet in *Chronico Virdunensi* ad eumdem annum apud Labbeum in *Nova Bibliotheca*, tomo I : *Joannes* (XIX) *ordinatus est. A quo cum requisisset Constantinopolitanus antistes, ut sua Ecclesia, sicut et Romana, universalis diceretur; et donis eum, Romanosque qui curiæ præerant, innumeris flecteret, ita ut clanculo tentarent concedere quod rogabatur : omnis ob hoc vehementissime commota est Italia. Sed Galliarum episcopi et abbates his obviare conati sunt. . . . Sic confutata Græcorum præsumptio est.* Eadem ex Glabro narrat Baronius num. 5. Animadverte Ecclesiam regiæ urbis Constantinopoleos eo tempore divisam ab Ecclesia Romana non fuisse, sine cujus consensu sumere antistes ille titulum *œcumenici patriarchæ* non audebat.

205 Denegatum titulum iniquo ferebat animo Cerularius, qui postea successit : Ecclesiamque suam, et alias Orientales a Romana disjungere satagit. Socios habuit Leonem Achridæ archiepiscopum, ac Nicetam Stethatum, seu Pectoratum monachum. Prædictum *œcumenici* titulum propria ab ipso auctoritate assumptum, novimus ex Leone IX in epistola ad ipsum Cerularium data, quam Baronius recitat ad annum 1054, num. 12 : *Qualis vero, et quam detestabilis atque lamentabilis est illa sacrilega usurpatio, qua te universalem patriarcham jactas ubique, et scripto, et verbo !* Scissionis prætextum primo tempore neque dogma *processionis a Patre et a Filio*, neque vocis *Filioque adjectionem* ad Symbolum obtendit, sed alios Romanæ Ecclesiæ ritus, maximeque *usum azymi panis* in consecratione corporis Domini. In ejus Cerularii et Petri

A Achridani Epistola *ad Joannem Tranensem* (in Apulia) *episcopum*, calumniæ, quæ Romanam in Ecclesiam feruntur, *usum azymi* spectant, et *jejunium Sabbati*, itemque *suffocatorum comestionem*, et *Alleluia in Quadragesima non decantatum*. Integram Baronius epistolam refert ad annum 1053, num. 23. Scriptum etiam ediderat Niceta monachus, in quo *sedem apostolicam* incusabat *de azymo, de Sabbato et de nuptiis sacerdotum*. Consule Commemorationem rerum a legatis apostolicæ sedis Constantinopoli gestarum in Labbeana Conciliorum collectione. Hinc Wibertus in Vita Leonis IX, apud Mabillonium inter *Acta Sanctorum* ordinis Benedictini mota ab hisce Græcis dissidia narrans, libro II, capite 9, sic ait : *Ea tempestate orta est hæresis*

B *Fermentaceorum, quæ calumniatur sanctam Romanam sedem, imo omnem Latinam et Occidentalem Ecclesiam, de azymis vivificum Deo offerre sacrificium. Quam calumniam etiam scripto ediderunt episcopi, Michael Constantinopolitanus, et Leo Acridanus . . . ad Tranensem episcopum directo.*

Romanæ sedis legatio in urbem regiam Constantinopolim directa est. Legati fuere *Humbertus, cardinalis episcopus Silvæ-Candidæ; Petrus, Amalphitanorum archiepiscopus; et Fridericus*, *diaconus et cancellarius*. Niceta monachus ad frugem rediit : stetit sua obduratus in pervicacia Cerularius. Anathema in ipsum latum, quod in laudata Commemoratione prostat. In eo inter alia crimina refertur :

C *quod, sicut Pneumatomachi vel Theomachi, absciderunt a Symbolo Spiritus sancti processionem a Filio.* Hæc anno 1054 accidere, mense Julio.

Bile percitus Michael, suorum synodo coacta, calumnias in apostolicam sedem instaurat, doctrinamque *de Spiritu sancto*, ac præsertim **206** *Symboli interpolationem* cœpit impugnare. Synodi acta refert Allatius, dissertatione II *De libris ecclesiasticis Græcorum*, ubi hæc habentur, pag. 172 : « Ad hæc, quod *sacrosanctum Symbolum*, quod omnibus synodalibus et œcumenicis decretis inconcussum atque inexpugnabile robur habet, spuriis cogitatis, et *sermonibus adulterinis* et audaciæ excessu *adulterare* nolumus ; nec ut illi, *ex Patre et Filio* Spiritum, sed *ex Patre* dicimus procedere. »

D Hujusmodi rerum eodem anno 1054 notitiam ad Petrum Antiochenum patriarcham transmittit data Epistola, quam Baronius recitat Latine, num. 28 ; Latine et Græce Cotelerius in *Ecclesiæ Græcæ Monumentis*, tomo II. Inter alia multa, de *Symbolo interpolato* accusationem invehit, *In sancto Symbolo*, inquiens, *tale additamentum recitant ex mala periculosaque sententia.* Jam patet Symboli interpolati usum hac ætate in Romana Ecclesia viguisse.

Dignissima sunt animadversione Petri Antiocheni dicta in sua Responsione, quæ apud laudatum Cotelerium prostat Græce et Latine : « Malum vero (inquientis num. 11), et malorum pessimum est adjectio ad Symbolum hæc : *Et in Spiritum sanctum*,

Dominum, et vivificantem, qui ex Patre Filioque procedit (num. 22), ut equidem meam promam sententiam; si in *additione Symboli corrigantur*, nihil præterea postulaverim. » Hæc Joannes Beccus pro animi sui candore expendens, oratione 2, de injusta sui depositione, num. 4: « Attente considera, inquit, *dictionem*, qui hæc æquo animo dijudicas: *si in sancto Symbolo factam additionem correxerint*. Non vero, si inde impietatem oblitteraverint, aut inde adversus Deum blasphemiam ejecerint. » Intactam ergo Antiochenus relinquebat de *processione a Filio* doctrinam. At *malum et malorum pessimum* (inquis), ipsam vocat *adjectionem ad Symbolum*. Beccum audire præstat ibidem: « Ego plane eum (Petrum Antiochenum), quod *videbatur in additione delictum*, facili negotio neglecturum existimo: si vel pusillum pacis spiritum in eo (Michaele Cerulario), ad quem litteras dabat, contineri prospexisset. Idque colligo, nec male, ex illis quæ in alia Epistolæ parte (num. 14) verbis hisce digerit: *Bonum enim est nos ad æquitatem propensos, et potissimum ubi neque Deus, neque fides in periculo vertitur* (cujusmodi apud Antiochenum erat Spiritus sancti processio etiam a Filio a Latinis asserta), *semper ad pacem et fratrum amorem inclinari.* »

III. Hocce temporis intervallo, quod a *Photiano schismate* excurrit ad Michaelem Cerularium schismatis instauratorem, epocha **207** diligentius perquirenda est admissi receptique in Ecclesia Romana *cum interpolatione* Symboli. Ac primo Symbolum Constantinopolitanum cœpisse Romæ inter Missarum solemnia decantari anno 1014, sedem apostolicam tenente Benedicto VIII, ac imperante Henrico I, extra dubium ponit Bernonis abbatis Augiensis auctoritas. Romæ interfuit ille ipsius Henrici coronationi eodem anno 1014 celebratæ.

In libello, quem de quibusdam rebus ad Missæ officium pertinentibus composuit, hæc habet capite 2: « Romani usque *ad hæc tempora divæ memoriæ Henrici imperatoris nullo modo cecinerunt.* Sed ab eodem interrogati, cur ita agerent, me coram assistente, audivi eos hujusmodi responsum reddere; videlicet quod Romana Ecclesia non fuisset aliquando ulla hæreseos fæce infecta, sed secundum sancti Petri doctrinam in soliditate catholicæ fidei permaneret inconcussa: et ideo magis his necessarium esse illud Symbolum sæpius cantando frequentare, qui aliquando ulla hæresi potuerunt maculari. At dominus imperator non antea desiit, quam *omnium consensu* id domino Benedicto Apostolico persuasit, *ut ad publicam Missam illud decantarent.* Sed utrum hanc consuetudinem serveut adhuc, affirmare non possumus, quia certum non tenemus. » Obiit Berno anno 1045.

Num ergo hac data occasione, qua *omnium consensu* annuit summus pontifex Benedictus VIII ut inter Missarum solemnia Symbolum Constantinopolitanum caneretur, admissum etiam prima vice fuerit vocis *Filioque* additamentum? Verisimillimum id videtur. Cur enim antea, tametsi a sexto sæculo desinente Ecclesiæ Hispanicæ, et a sæculo octavo Gallicanæ, et Germanicæ, ac Italicæ in regno Italiæ publice Symbolum idem in Liturgia recitarent, aut canerent, morem istum Romana Ecclesia recepit nunquam? Videlicet *quod Romana Ecclesia* (Henrico imperatori reponebant Romani) *non fuisset aliquando ulla hæreseos fæce infecta, sed in soliditate catholicæ fidei permaneret inconcussa.* Atqui hæc ratio non solum Symboli cantum, qui prius in more fuerit, sed jure potiori *Symboli interpolationem* rejicit. Hanc etiam suo tempore causam Rufinus reddebat, cur Symbolum apostolicum cum aliquibus additamentis cæteræ Ecclesiæ recitarent, sine illis intemeratum custodiret Romana: *Quod ego propterea esse arbitror*, inquiens, *quod neque hæresis ulla illic sumpsit exordium.* Itaque cum demum Benedictum VIII petitioni Henrici Augusti, habito *omnium consensu*, indulgendum esse censuerit, Symboli Constantinopolitani cantu inter Missarum solemnia recepto, Symbolum etiam recepisse videtur **208** cum interpolatione, quam cæteræ jam totius Occidentis Ecclesiæ amplexatæ fuerant, publiceque in Symboli cantu profitebantur.

IV. Hac tamen de re variæ sunt vigentque adhuc scriptorum opiniones, quas referre præstat et expendere. Sanctus Thomas I part., quæst. 36, art. 2, ad 2, ait: *Postea insurgente errore quorumdam, in quodam concilio in Occidentalibus congregato, expressum fuit* (quod etiam a Filio procederet Spiritus sanctus), *auctoritate Romani Pontificis: cujus auctoritate etiam antiqua concilia congregabantur et confirmabantur.* Paria scribit contra gentes, libro IV, capite 25: *Processio Spiritus sancti a Filio implicite continetur in Constantinopolitana synodo in hoc quod ibi dicitur, quod procedit a Patre: quia quod de Patre intelligitur, oportet et de Filio intelligi. Et ad hoc addendum sufficit auctoritas Romani pontificis, per quam etiam inveniuntur antiqua concilia esse confirmata.* Occidentale, quod Aquinas memorat, a Romano pontifice congregatum, concilium latet. Quidni vero pro *Occidentali concilio* intelligi queat, Henrici imperatoris petitio, *omniumque* maxime *consensus;* quo habito Benedictus VIII indulserit, publice cani Symbolum in missa, prout Hispanicæ, et Gallicanæ, et Germanicæ et Italicæ in regno Italiæ illud canebant, cum vocis *Filioque* interpolatione?

Hugo Eterianus, in opere, quod Alexandro III Romano pontifici nuncupavit, *De hæresibus, quas in Latinos Græci devolvunt*, libro III, capite 16, hæc habet: « Nulla calumnia notandus est antiquioris Romæ antistes, quod *causa interpretationis* dictionem unam, dico autem *ex Filio* procedere Spiritum, *sanctorum plurium episcoporum, scientissimorumque cardinalium consensu habito*, apposuerit. » Hæc mihi videntur verba illum *omnium consensum* indicare: quo habito Benedictum VIII petitioni Henrici im-

peratoris annuisse, testatur Berno Augiensis abbas.

Humbertus cardinalis, episcopus Silvæ-Candidæ, cum sociis, in sententia anathematis contra Michaelem Cerularium lata, ipsum suosque Græcos accusat, *quod absciderunt a Symbolo Spiritus sancti processionem.* In eorum scilicet videtur ille opinione fuisse, qui ante Monotheliticam hæresim, ac fortasse in Constantinopolitana contra Macedonium synodo, adjectam vocem *Filioque* ad Symbolum putabant. Quomodo vero eidem cardinali et episcopo Silvæ-Candidæ, prædicta anno 1054 proferenti, non innotuerit, quod ante quadraginta annos sub Henrico imperatore factum constituimus? At Humbertus, in Tullensi diœcesi monachus Mediani monasterii **209** in Lotharingia, Symbolum interpolatum canebat, audiebatque cani suis in provinciis juxta morem ab antiquo obtinentem, veramque ignorabat ejus originem. Vulgari, quæ apud suos ferebatur, præoccupatus opinione, Romam profectus est cum Leone papa IX ab eoque creatus cardinalis et episcopus Silvæ-Candidæ. In eo, quod Cerularius dissidium moverat pro semel hausta opinione, Græcos putabat particulam *Filioque* detraxisse Symbolo, quos acerrimos noverat *processionis ab utroque* hostes. In viro cæteroqui doctissimo accuratior hac in re perquisitio frustra expetenda.

Minus accuratam temporum, quibus Romana Ecclesia interpolationem admiserit, notitiam exhibet Andreas Rhodiensis episcopus in Actis Græco-Latinis Florentinæ synodi sessione 7: « Instante necessitate additum est propter quosdam Nestorianos, apud Occidentalem Ecclesiam disseminantes, *Spiritum sanctum non esse ex ipso Filio, nec suum esse ab illo accipere.* (Quod ipse colligit ex Nestoriano symbolo, ac Theodoretum inter et Cyrillum Alexandrinum litigio.) Hac ratione coacta fuit Romana Ecclesia, cum magnum videret imminere periculum: *Jam enim canebatur in Galliis et Hispaniis.* » Miscentur omnia. Lux attamen sublucet aliqua in postremis verbis, quæ satis indicant, Romanam Ecclesiam adjectam illam non recepisse explicationem, nisi longe post consuetudinem, Symbolum in missa canendi, ab Ecclesiis Hispanicis sexto et septimo sæculo, et a Gallicanis octavo et nono invectam.

Accuratiora ipsi Græci non habent, quæ proferant: « Anonymus Græcus auctor (verba sunt Baronii, ad annum 883, num. 35), qui inter alia Græcorum monumenta positus habetur in Vallicellana bibliotheca, id primum factum a *Christophoro papa* tradit: atque affirmat, usque ad illud tempus omnes qui præcesserunt Romanos pontifices, in ipsorum *fidei professione* asseruisse absque ullo additamento, *Spiritum sanctum a Patre procedere.* Atque post recensitos prædecessores pontifices: *Qui vero ipsum secuti sunt Formosum, Bonifacius, Stephanus, Romanus, Theodorus, Joannes, Benedictus, Leo, successores novæ hujusmodi doctrinæ Formosi, in omnibus fuerunt ipsi discordes: qui secreto,* a Filio quoque procedere Spiritum sanctum asserebat, *cum tamen in epistola ad sedes patriarchales missa de solo Patre fecerit mentionem. Post quos cum Christophorus papa Romanus creatus fuisset, in fidei confessione, quam misit ad Constantinopolitanum patriarcham, nempe in Symbolo,* **210** a Filio quoque Spiritum sanctum procedere, *ausus est dicere. Qua de causa postea a Sergio patriarcha, qui præcessit Cerularium, e diptychis ipse Christophorus expunctus est.* » Græco anonymo si credimus, neque *processionis ab utroque* dogma tenuere, neque *Symbolum interpolarunt* Romani pontifices usque ad *Formosum,* qui ab anno 891 sedit ad annum usque 896. Hic vero *Formosus* fuit, qui *novam doctrinam* invexit, si fides anonymo, *secretoque* asserebat, Spiritum sanctum a Filio quoque procedere. Haud ipsi consenserunt, qui Romanam tenuere sedem usque ad Christophorum. Pontificatum invasit iste anno 903, circa finem Novembris, dejectusque anno insequente fuit circa initium mensis Junii a Sergio hujus nominis tertio. Symbolum adjecta voce *Filioque* ipse Christophorus interpolasse dicitur, eam ob causam a Sergio patriarcha Constantinopolitano expunctus e diptychis. Hæc ille.

Rimas agit quaquaversum excogitata fabella. Spiritus sancti *processionem a Patre Filioque* non invexit primus Formosus: quam prædecessores Romanos pontifices omnes tenuisse, sæculorum omnium traditione, Græcæque ac Latinæ linguæ omnium Patrum auctoritate munitos, jam ostendimus. Hæc, a majoribus accepta, fides erat Christophori, et Sergii successoris, qui Herveum Rhemensem archiepiscopum, ejusque synodum Trosleianam anno 909 celebratam *admonuit,* ut *singuli nostrum* (ipsius Hervei verba sunt), *perspectis Patrum catholicorum sententiis, de divinæ Scripturæ pharetris acutas proferamus sagittas potentis, ad confodiendas blasphemias cujusdam Photii, vigentes in partibus Orientis in Spiritum sanctum, quod non a Filio, nisi a Patre tantum procedat, blasphemantis.* Sed hanc fidem, interpolato Symbolo, professum esse palam coramque Christophorum pontificem, indicant nulla vetusta probata monumenta: neque sane tribui ista possunt, quæ narrantur, eidem Christophoro, ut ait Baronius: utpote qui invasor apostolicæ sedis, mox sede depulsus, perbrevi tempore eam tenuit tumultuose. Enormem denique quis ferat anonymi Græci anachronismum asserentis, e sacris diptychis *Christophorum Romanum pontificem* expunctum a *Sergio patriarcha Constantinopolitano,* Michaelis Cerularii decessore, ad eamdem urbis regiæ sedem anno 999 evecto, adeoque integro fere sæculo post Christophorum? Quid? quod Petrus Antiochenus in Epistola ad Michaelem Cerularium apud Cotelerium in *Monumentis Ecclesiæ Græcæ,* tomo II, num. 5, testatur

se *ante hos annos quadraginta quinque Constantinopolim ingressum reperisse, sub sanctæ memoriæ patriarcha domno* **211** *Sergio prædictum papam* (Joannem XVII vel XVIII) *in sacra Missa cum aliis patriarchis referri.*

Memoratum Sergii III pontificis aut præceptum, aut monitum, quo Gallicanos episcopos in Trosleiana congregatos urgebat, ut solide adversum Græcos vindicaretur *processio Spiritus sancti a Filio*, conjectandi dedit ansam Gerardo Joanni Vossio in dissertatione III *De tribus Symbolis*, num. 41, additam ab eodem Sergio fuisse Symbolo vocem *Filioque*. Judicium hoc (inquit ille) *timidius profero, quia priorem auctorem laudare possim neminem.* Gallicanos utique eos præsules vehementer hortari potuit ad propugnandum fidei dogma, quin ullam ipse ad Symbolum fecerit accessionem. Ea igitur verisimilior tandem apparet sententia, quæ ad illud tempus adjectionem in Romana Ecclesia admissam refert, quo Benedictus VIII publice cani Symbolum inter Missarum solemnia consensit. Dicta recole num. 3.

V. « Cæterum fateri interest (verba sunt Michaelis Lequieni in Panoplia contra schisma Græcorum sæculo XII, capite 4, num. 24), tametsi nonnisi initio sæculi XI, Benedicto VIII pontifice, Symbolum Romæ *in Missa* cani cœptum sit; dudum tamen antea Symbolum Constantinopolitanum, quarta Feria hebdomadis quartæ Quadragesimæ, necnon Sabbato sancto, in ecclesia *super electos catechumenos* recitari solitum, Græce quidem masculis, Latine vero feminis, ut habetur in altero *Ordine Romano*, qui in *Bibliotheca Patrum* (scilicet Lugdunensi, tomo XIII, pag. 677) excusus typis fuit. Verum in Græco Symbolo sine adjectione de *Spiritu sancto* legitur, τὸ ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον; in Latino vero, *qui ex Patre Filioque procedit*. Quod discrimen Latinorum librariorum oscitantiæ attribui possit: nisi forsan Symbolum Græcorum, ut a secundæ synodi Patribus editum erat, ab omni additamento purum, Romani servandum censuerint : cum interim ejus Latinam translationem una vocula augeri posse minime dubitarent. Quod tamen dudum post Leonis III tempora factum erit. Quanquam minime prætermittam, ordinem hunc Romanum *De divinis officiis* ad usus et mores Gallicanæ Ecclesiæ accommodatum videri. » Hisce viri doctissimi animadversionibus satis evincitur, nihil inesse in hujusmodi *Ordine* solidæ auctoritatis, quæ vetustam probet in Ecclesia Romana accessionem vocis *Filioque* ad Symbolum.

Dixerim præterea, neque Symbolum ipsum *Constantinopolitanum* tradi electis consuevisse in Ecclesia Romana, sed simplex ac purum vulgatum *apostolicum*. Id colligi posse ex brevi, quæ sequitur, **212** eodem in *ordine* expositione Symboli mihi videtur : in qua ejusdem apostolici Symboli tantum verba indicari videntur : « Hæc summa

A est, dilectissimi nobis, fidei nostræ : hæc verba sunt Symboli, non sapientiæ humanæ sermone facta, sed veræ divinitatis ratione disposita. Quibus comprehendendis atque servandis nemo non idoneus, nemo non aptus. Hic *Dei Patris* et *Filii* una æqualitas pronuntiatur atque potestas. Hic *unigenitus Dei de Maria Virgine et Spiritu sancto secundum carnem natus* ostenditur. Hic ejusdem *crucifixio, et sepultura, ac die tertia resurrectio* prædicatur. Hic *ascensio ipsius super cœlos*, et *consessio in dextera paternæ majestatis* agnoscitur : *venturusque ad judicandos vivos et mortuos* declaratur. Hic *Spiritus sanctus* in eadem, qua Pater et Filius, Deitate indiscretus accipitur. Hic postremo *Ecclesiæ* vocatio, *peccatorum remissio* et *carnis resurrectio perdocetur.* »

B Haud iverim infitias, hanc *Symbolo Constantinopolitano* aptari potuisse expositionem : at ea Symbolum potius indicari *apostolicum* simplex, nullus dubitaverim. Codex asservatur in tabulario capituli canonicorum Forojuliensis, in quo vetustus continetur ritus, catechumenorum scrutinia peragendi. Ætatem hæc verba subindicant : *Huic mysterio pontifex interesse debet, sicut mihi Luponi visum est, Ecclesiæ sanctæ Aquileiensis pontifici.* Patriarchæ duo, *Lupi* seu *Luponis* nomine appellati, recensentur in Catalogis Aquileiensibus. Primus *Teutimaro* successit post annum 855, rexitque Ecclesiam sub Ludovico II rege et imC peratore. Sedebat alter anno 944, sub rege Hugone et Lothario filio ejus. Quinam memoratus in codice nostro dici debeat *Lupo*, an primus, an alter, non constat. Id vero compertum, ritum *Scrutiniorum* eo exhiberi in codice, qui nono sæculo aut decimo in usu erat apud Aquileienses. Apostolicum Symbolum porro electis catechumenis traditum, docet codex : eidemque Symbolo præfata explicatio subjungitur. Ritus hujusce partem accipe, quæ sequitur.

« *Incipit præfatio Symboli. Antequam dicas Symbolum, his verbis prosequere :* Dilectissimi nobis in Christo, etc. *Post hæc accipiens acolythus unum ex ipsis infantibus masculum, tenens in sinistro brachio, ponendo manum super caput ejus : et interroget presby*D*ter :* Qua lingua confitentur Dominum Jesum Christum? *Respondet acolythus.* Latina. *Et dicat presbyter :* Annuntia fidem ipsorum, qualiter credunt. *Et ille cantat Symbolum :* Credo in Deum Patrem omnipotentem (Symbolum est apostolorum). *Et dum hoc cantat, manum super caput teneat. Hoc* **213** *finito, iterum accipiat alter acolythus ex ipsis infantibus feminam, sicut supra. Et interroget presbyter sicut antea. Et ipse acolythus cantet Symbolum, ut supra scriptum est. Hoc expleto, sequitur presbyter his verbis :* Filii charissimi, audistis vocem Patris, etc.

« *Et annuntiat diaconus, dicens :* Signate vos omnes, et audite Symbolum. *Et dicunt excelsa voce presbyter, et diaconus et idem repetit chorus :* Credo in Deum Patrem . . . . vitam æternam.

Amen (Symbolum est apostolorum: quod etiam integrum exponitur). *Sequitur expositio Symboli. Credo in Deum Patrem omnipotentem.* Si credidisti, noli dubitare. Noli facere de credulitate perfidiam. Noli vitium sociare virtuti. Dixisti: *Credo in Deum Patrem.* In unum Deum totam confessus es Trinitatem. *Et in Jesum Christum.* Jesus Salvator, Christus unctus mystice nuncupatur. Salvator dicitur, quia ipse suæ Salvator factus est creaturæ. Sicut etiam reges oleo, ita plenitudine est divinitatis infusus. *Filium ejus unicum Dominum nostrum.* Quia esse filii, esse domini acceperunt alii per gratiam: ipse autem, quod est Filius, quod est Dominus, hoc suam possidet per naturam. *Qui natus est de Spiritu sancto ex Maria Virgine.* Virgo et Spiritus sanctus commercium virtutis est cœleste consortium majestatis insigne. Quod ergo generat Virgo, divinum est, non humanum. Mundus non capit, ratio non habet: sapit fides, non sapit sæculi inquisitor. Dicitur: *Sub Pontio Pilato crucifixus est, et sepultus.* Audisti nomen judicis, ne tempus persecutionis ignores. Audisti crucifixum, ut scias vitam rediisse per lignum. Audisti sepultum, ne mortem perfunctoriam suspiceris. Mortem fugisse timoris est, vicisse virtutis. *Tertia die resurrexit vivens a mortuis.* Quia quod passus est, solius est carnis; quod resurrexit, totius gloria Trinitatis. *Ascendit in cœlum.* Nos ferens, non se referens, qui non deerat cœlo. *Sedet ad dexteram Patris.* Totum tenendo quod potestatis est et honoris. *Inde venturus est judicare vivos et mortuos.* Quos aut mittat ad gloriam, aut damnet ad pœnam. *Credo in Spiritum sanctum.* Sicut credimus in Deum Patrem, ita credimus in Spiritum sanctum. Spiritus sanctus quomodo putabitur minor esse divinitate? Patrem, et Filium et Spiritum sanctum manifestatos vocabulis, non divisos substantia sentiamus: et perfectos personis, non minoratos ordine fateamur. *Sanctam Ecclesiam catholicam.* Quia ipsa est corpus Christi, et ipsius caput est Christus. Christum ergo in sancta Ecclesia confitemur. **214** *Remissionem peccatorum.* Qui sibi credit dari regnum cœli, quomodo sibi dimitti peccata non credat? Cœlum innocentes recipit, non nocentes. Credimus enim, nobis omnia remittenda esse peccata; quia nisi sancti, sancta non possumus possidere. *Carnis resurrectionem.* Resurget ergo caro nostra, ut quæ fuit particeps aut virtutis, aut criminis, vel præmii particeps esse possit vel pœnæ. Credimus et *vitam æternam.* Quia homo tunc vivere incipit, quando se nesciet mori.

« *Iterum annuntiat diaconus:* Signate vos omnes, et dicite Symbolum. *Et dicent Symbolum, ut supra.* Credo in Deum. (Occurrit semper Symbolum simplex apostolicum.) *Et tractat presbyter his verbis:* Idcirco hujus Symboli ratio omni brevitate connexa est, etc. *Item diaconus dicat:* Signate vos omnes, et audite Symbolum (simplex apostolicum.) *Et dicant:* Credo in Deum. *Et tractat presbyter his*

A *verbis:* Hæc summa est fidei nostræ, dilectissimi. Hæc verba sunt Symboli, » etc. Eadem est expositio, prout in *Ordine Romano* legitur: quæ superiorem Symboli *apostolici*, non *Constantinopolitani*, expositionem compendio collectam exhibet.

Præter Ordines Romanos, editum alterum ab Hittorpio, alterumque a Mabillonio, num. 7, in quibus traditum catechumenis legitur Symbolum *Constantinopolitanum*; Symbolum item Græce et Latine prostat in Sacramentario Gelasiano, num. 35, apud Muratorium in Liturgia Romana veteri, tomo I. At brevis illa occurrit expositio, quæ potius *apostolicum* indicat Symbolum: ac in utroque præterea, Græco et Latino, vox *Filioque* desideratur. *Scriptum* codicem *in Francia*, pro certo habet B Joseph Maria Thomasius, qui Sacramentarium istud *Gelasianum* primus vulgavit: ibique pro more Gallicanæ alicujus Ecclesiæ interpolatum fuisse, nihil ego dubitaverim. Christianum Lupum sequor, qui in dissertatione de Symbolo apostolico et Nicæno, capite 3, quæstione 3, sic habet: « Respondeo hujusmodi *Ordines* non esse vere ac pure Romanos, sed multis Francorum additamentis transformatos . . . Quapropter non sunt Carolo Magno antiquiores. Sub illius enim imperio aut regno Francorum episcopi cœperunt Symbolum cantare ad missam, et ipsi inserere illud Hispanicum (vocis *Filioque*) additamentum. Neque tamen baptizarunt in illo Symbolo. Lucet ex hujus-C modi Ordinum ibidem ad catechumenos verbis, quæ in Aquileiensi etiam ritu habentur: *Intentis itaque animis Symbolum discite: et quod vobis sicut accepimus, tradimus, non alicui materiæ quæ corrumpi potest,* **215** *sed paginis vestri cordis inscribite.* At quodnam hoc Symbolum? *Evangelici Symboli sacramentum a Domino inspiratum, ab apostolis institutum. Cujus pauca quidem verba sunt, sed magna mysteria. Sanctus enim Spiritus, qui magistris Ecclesiæ ista dictavit, tali eloquio, talique brevitate salutiferam condidit fidem, ut quod credendum vobis est, semperque profitendum, nec intelligentiam possit latere, nec memoriam fatigare.* Palam laudatur *apostolicum* Symbolum, affirmaturque cunctos in ipso baptizari. (Animadvertendum est) *Constanti-*D *nopolitanum* Symbolum non *per ipsos* catechumenos, sed *super ipsos* juberi (in Ordinibus memoratis) per acolythum recitari. Qui ritus nec *apostolicus* est, nec *Romanus*, nec antiquus apud Gallos: sed noviter indictus per Francos magni Caroli episcopos. Ob easdem causas, ex quibus voluerunt cantari ad missam, recitari istud Symbolum voluerunt super catechumenos. »

Verisimillimum jam vero, mihique fere compertum videtur, Romanam Ecclesiam neque *Symbolo Constantinopolitano*, neque vocis *Filioque* additamento, ullo unquam tempore, usam esse in baptismatis administratione; id attamen in Gallia et in Germania factum aliquibus in Ecclesiis. Edmundus Martene, *De Antiquis Ecclesiæ ritibus libro* I, capite 1, arti-

culo 11, num. 10, docet: *Constantinopolitanum notari in Pontificali Salisburgensi, in vetustissimo codice Remensi annorum 900, et in primo ordine Scrutinii codicis Cellonensis.* Orientalem demum quod attinet ad Ecclesiam, Lupi animadversio est loco citato, quæstione 1, in ea *statim a Nicæno Nicænum, et statim a Constantinopolitano concilio cœpisse baptizandis tradi Symbolum Constantinopolitanum.* Quæ ibi copiosa disserit cum eruditione, legenda sunt.

216 CAPUT VI.

Vanus Græcorum scissionis ab Ecclesia Romana ex additamento vocis, Filioque, *prætextus desumptus. Objecta refutantur.*

1. Ex hac vocis *Filioque* additione, cujus hactenus historiam narravimus, prætextum sumpsit Cerularius, quo inter utramque Ecclesiam, Latinam et Græcam, schisma inveheret, illudque firmaret. Veram causam superiore capite aperuimus, tum reprehensam damnatamque tituli, quo *patriarcham œcumenicum* vocabat sese, usurpationem, tum latum in ipsum a legatis pontificiis anathema. Bile percitus, vindictam sumpsit, Romani pontificis nomine e sacris diptychis expuncto. Idem ut agerent, data encyclica epistola, urgebat Petrum Antiochenum aliosque patriarchas. Prostat ea apud Baronium ad annum 1054, num 28, et apud Cotelerium Græce et Latine in *Monumentis Ecclesiæ Græcæ tomo* II. Consilii sui pudebat ipsum: unde figmentum excogitans ait num. 9, *Rumorem insonuisse auribus suis, quod papam* (Romæ) ipse Petrus *in sacris diptychis referat, itemque Alexandrinus et Hierosolymitanus antistes* (cum id attamen minime fieret Constantinopolitana in Ecclesia). *Nosti enim, a tempore sanctæ et œcumenicæ sextæ synodi, ac deinceps, relationem papæ in sacris diptychis, apud nostras videlicet sanctas ecclesias, excisam fuisse: propterea quod Vigilius tunc Romæ papa ad eam synodum venire noluerit, nec anathema dicere Theodoriti scriptis, ac epistolæ Ibæ; atque ex eo tempore usque ad præsens abscissum esse papam a nostra sanctissima et catholica Ecclesia.* Schismaticum facinus ut persuaderet, errores aut penitus confictos, aut certissime falsos, quos antea Romanæ impegerat Ecclesiæ, iterum numerat: additque nunc primum num. 12, *additionem ad sacrum Symbolum.*

Cerularii inscitiam invectaque commenta, quod attinet ad *nominis papæ* excisionem e diptychis, ferre non potuit patriarcha Antiochenus. Verba sunt ejus in epistola apud Baronium et Cotelerium, num. 4: *Vigilius* tempore *quintæ synodi* vivebat, in qua agitata fuerunt quæ ad Origenem pertinebant, Evagrium, Didymum, aliosque, Petrum, Severum, Zooram, necnon scripta Theodoriti: non vero tempore *sextæ synodi.* Inter quas synodos intercessere anni 129 (ab anno Christi 533 ad annum 680). **217** Contigit autem, ut *ad breve tempus* Vigilius a *Relatione* resecaretur propter contentionem, quam habuit cum sanctissimo patriarcha Menna, quodque hunc deposuisset: donec iterum, *pace inter ipsos constituta*, reconciliati sunt pontifices. At *sanctæ sextæ synodi* temporibus papa erat sacer Agatho, vir venerabilis ac in divinis sapiens. Lege sexti hujus concilii acta, quæ recitari solent *Dominica consequente exaltationem venerandæ pretiosæque crucis*, invenies dictum Agathonem a sancta ea synodo gloriose prædicari. » In Typico, quod sancti Sabæ dicitur, hæc habentur capite 12 apud Ducangium in *Glossario mediæ et infimæ Græcitatis*: Κυριακῇ μετὰ τὴν ὕψωσιν ἀναγινώσκεται τὸ συνοδικὸν τῆς ϛ' συνόδου.

« Ad hæc ego quoque testis sum omni exceptione major, aliique mecum plures eorum qui in Ecclesia præcellunt: quod sub beatæ memoriæ *patriarcha Antiochiæ domno Joanne* (III apud Bollandi Continuatores et Lequienum, sæculo exeunte decimo, inchoatoque undecimo), papa Romanus, *ipse etiam Joannes* (XVIII) nominatus, in sacris diptychis referretur. » Vox illa *Antiochiæ* apud Baronium desideratur: legitur vero in textu Græco et versione Latina emendatiore apud Cotelerium. Deceptus Baronius *Joannem* illum patriarcham putavit *Constantinopolitanum*, numeravitque Sisinnium inter ac Sergium: sed hunc *binominem* fuisse censuit Pagius ad annum 1019, deceptus et ipse. Veram exhibet historiam Græcus Petri Antiocheni textus, a Cotelerio vulgatus: « Constantinopolim præterea *ante hos annos quadraginta quinque* (anno scilicet æræ vulgaris 1009) ingressus, reperi sub sanctæ memoriæ patriarcha (Constantinopoleos) *domino Sergio* (secundo hujus nominis) prædictum papam (Romanum Joannem XVIII) in sacra missa cum aliis patriarchis referri. » Refutata sic habes apertissima mendacia, quæ Cerularius invehebat, ut scissioni suæ prætextum daret.

Dare posterioribus Græcis nonnullis liceat *Sergium Constantinopolitanum* (post annum scilicet 1009), Romani pontificis expunxisse nomen e sacris diptychis. At primum causa quærenda est schismatis invecti: deinde perquirendum, num idem schisma perduraverit. Euthymius Zigabenus in Græco textu Panopliæ apud Lequienum dissertatione I Damascenica, num. 25, missum scribit a Romanis pontificibus ad Orientis patriarchas *Constantinopolitanum Symbolum*, nulla admistum interpolatione, usque ad Sergii tempora: ut scilicet innuat, dissidium eodem sub Sergio Constantinopolitano incepisse ob vocis *Filioque* additionem. Hanc Sergiani **218** schismatis, si quod certe fuit, causam ignorabat Nicetas Nicænus chartophylax, qui apud Allatium *De synodo Photiana* capite 10 sic ait: *Sub Sergio... schisma dicitur renovatum*: Ποίαν δὲ αἰτίαν, ἀγνοῶ· δοκεῖ μέντοι διὰ τοὺς θρόνους· *quam ob causam ignoro, puto tamen causa sedium.* Paria scribit Græcus alius anonymus apud eumdem Allatium: nescire se, num Sergius a Romanis defecerit *propter errores, an propter jurium*

et privilegiorum subreptionem. Sed hocce, quod admittimus, schisma Sergii diu non perduravit : quo factum, uti Græcus anonymus auctor libelli *De translationibus episcoporum* asserat apud laudatum Allatium, *septemdecim patriarchas*, qui Photio successere ad Cerularium usque, *cum Italis communionem habuisse*, κοινωνοὺς εἶχον τοὺς Ἰτάλους· nimirum *Ignatium* iterum, *Stephanum I*, *Antonium II*, *Nicolaum I*, *Euthymium I*, *Nicolaum* iterum, *Stephanum II*, *Tryphonem*, *Theophylactum*, *Polyeuctum*, *Basilium I*, *Antonium III*, *Nicolaum II*, *Sisinnium II*, *Sergium II*, *Eustathium*, *Alexium*. Eorum gesta et chronologiam expende apud Bollandi Continuatores, et Michaelem Lequienum et Anselmum Bandurium.

Hoc temporum intervallo, nulla ex dogmate de sancti Spiritus processione *ex Patre Filioque* sumpta scindendæ Ecclesiæ occasio. *Sisinnius* patriarcha accusari solet, qui encyclicam epistolam, quam in Latinos *Photius* exaraverat audaciæ plenam, titulo tantummodo immutato, suoque nomine supposito, ad reliquos patriarchas transmiserit. In ea *Processio Spiritus sancti a Patre et a Filio* ineptissimis argumentis oppugnabatur : eamque rejiciebat *Michael Cerularius* cum suis, hac etiam de causa condemnatus a legatis pontificiis. Schisma instauravit ipse : primoque tempore errores longe diversos Romanæ Ecclesiæ affingebat, sumpsitque demum ex additione vocis *Filioque* prætextum.

Prætextus vanitatem quamplura evincunt, quæ superioribus capitibus posuimus argumenta. Simul collecta hæc sunt. Primis Ecclesiæ Christianæ sæculis tribus, unum erat in ore præque manibus Symbolum fidei, quod *Apostolorum* dicebatur. Intemeratum illud servabat Romana Ecclesia, prout ab initio traditum fuerat : ipsumque Orientales antistites auxerunt additamentis, quibus alia adjecit *Aquileiensis* in Italia Ecclesia. Hanc vetustam, quæ primo Ecclesiæ Christianæ tempore obtinebat, latiore sermone consuetudinem exposuimus capite 1, num. 2, quin ulla tamen scissionis occasio aut data fuerit, aut accepta Orientalem inter et Occidentalem Ecclesiam, itemque inter Aquileiensem ac Romanam, cæterasque Italiæ.

219 Additamenta scilicet erant, quæ vel clariorem duntaxat communis rectæ fidei declarationem complectebantur, vel dogmatis professionem præstabant contra surgentes novas hæreses, quas aliquibus in locis procul arceri a mentibus fidelium necessarium ducebatur. Prævium morem istum Ecclesiarum secuta est quarto incepto sæculo *œcumenica Nicæna prima* synodus, quæ primum et alterum Symboli apostolici articulos, quibus fides proponitur *in Deum Patrem omnipotentem*, *et in Christum Jesum unicum Filium ejus Dominum nostrum*, pluribus adjectis vocibus auxit ad ipsam fidem luculentius explicandam, eoque tutandam præsidio adversum hæreses *Arii*, *Sabellii*, *Photini*, *Pauli Samosateni*, *Manichæi* et *Marcionis*, *et adversus omnem hæresem* (ut ait Gelasius Cyzicenus), *quæ orta fuerat in catholica et apostolica Ecclesia.* Nicænam hanc fidei formulam adoptarunt in baptismatis administratione Orientales Ecclesiæ : stetit in *apostolica* simplici ac breviori Occidentalis : ipsamque Nicænam non eodem prorsus modo Orientis Ecclesiæ usurparunt. Num variæ hujusmodi consuetudines, quas citato capite 1, num. 3, indicavimus, pacem et unitatem perturbaverint? Minime gentium.

Fuere certi homines in Sardicensi concilio, quod anno 347 celebratum dicitur, qui *nonnulla*, *quasi quæ deessent*, *Nicæno concilio* (ac Symbolo) *ascribi* postulabant. At *ne quid ulterius de fide scriberetur*, *et sese contentos esse Nicæna fide*, decreverunt Patres, Athanasio teste in synodo Alexandrina anno 362 celebrata. Fuere tamen in Ecclesia Orientali sanctissimi præsules, qui Nicænam formulam, sæculo quarto labente, amplissimis additionibus auxerunt *adversus prodeuntes identidem hæreses*, mandaveruntque, ut *qui baptismo initiandi sunt*, interpolatas formulas eas *profiterentur*. Rem narrat sanctus Epiphanius, in *Ancorato*, num. 120 et 121, ibique formulas fidei duas profert, alteram altera prolixiorem, utramque sine dubio Nicænam, sed vocibus pluribus auctam. Hac de re loco citato nos egimus : idque maxime constat, scissionis inter Ecclesias nullum inde prætextum sumptum fuisse : ipsasque novas formulas pro *Nicæno*, imo etiam *apostolico* Symbolo habitas esse, utpote additamentis auctas, Nicæno et apostolico Symbolo *consentaneis*. Insignem locum Epiphanii recole et expende.

Sardicense quod memoravimus decretum, eo sensu intellectum, quod *Nicænæ formulæ* nihil adjici temere debeat quod Nicænam fidem labefactet, firmitate pollet quæ ipsius fidei firmitati par est. De ipsa formula, *fidem Nicænam* complectente, si decretum idem **220** intelligatur, ad ecclesiasticam pertinet disciplinam, quæ mutationem subire potest. Hinc formulam eamdem Nicænam adversum prodeuntes hæreses augere Orientales aliquæ Ecclesiæ necessarium duxerunt, *Epiphanianis* prædictis *formulis* duabus invectis, quæ iis traderentur qui baptizandi sunt. Epiphanianam formulam, quæ minus prolixa est, quibusdam exceptis vocibus, adoptarunt *centum et quinquaginta Orientalium Ecclesiarum Patres*, anno 381 in synodo Constantinopolitana congregati, quæ postea synodi œcumenicæ auctoritatem obtinuit. Hinc *Symbolum*, dictum *Constantinopolitanum*, invaluit, nullo inde scissionis prætextu desumpto.

Imo sua ævo illo potiebantur libertate particulares Ecclesiæ in Oriente : aliæque in baptismate utebantur *Constantinopolitano* Symbolo, simplici *Nicæno* aliæ, et aliæ *proprio quodam*, quod a Nicæno et Constantinopolitano, ad voces aliquas quod attinet, differebat, *Antiochena* scilicet, *Hierosolymitana*, *Philadelphiensis*, caput 2. Vide num. 3. Hac

libertate scelesti quidam homines abusi sunt, particulares quas usurpabant, injectis erroribus, formulas interpolantes. Depravatum hujusce generis Symbolum ad synodum Ephesinam œcumenicam anno 431 detulit Charisius Philadelphiensis. Remedium ut afferret malo sanctissima synodus, lato decreto statuit : *Alteram fidem nemini licere proferre, aut conscribere, aut componere, præter definitam a sanctis Patribus, qui in Nicæa cum Spiritu sancto congregati fuerunt.* Legitimum decreti sensum ut habeas, animadverte inhibitum sibi haud credidisse Ecclesias, quominus jam receptas fidei formulas adhiberent in baptismate, aut *Nicænam simplicem*, aut *Constantinopolitanam*, aut *alias* ab utraque differentes, illæsa inter eas pace ac unitate : quo etiam tempore catechumenis in Occidente tradebatur *Symbolum apostolorum*, quod aliquibus additamentis in aliis primum Ecclesiis auctum, suum denique fecit etiam Romana.

Fidem alteram, quam *proferri* præter *Nicænam*, *aut conscribi, aut componi*, vetat *decretum Ephesinum*, intellexere plerique *doctrinam* fidei Nicænæ *adversam*. Ipsam *formulam*, quæ sit alia præter formulam fidei Nicænæ, intelligendam esse putarunt alii. Sensum priorem addita voce, *Filioque*, aut alio simili rectæ fidei consono additamento, violari dixerit nemo, nisi qui vertigine hæreseos actus *processionem Spiritus sancti a Patre et a Filio*, sive *per Filium*, pertinacius abneget. Hujusce farinæ heterodoxos homines dissertatione prima insecuti sumus.

Num vero *formula* fidei Nicænæ, ut primum a Patribus instructa fuit, debuerit intemerata deinceps retineri, an eam augeri quibusdam **221** vocibus liceat, sive majoris declarationis causa, sive propter hæreses prodeuntes, totum est disciplinæ ecclesiasticæ negotium. Pro *additamentis*, quæ gravissimæ postulent emergentes circumstantiæ, insigne exemplum præbet œcumenica synodus Chalcedonensis, anno 451 celebrata. Citatum caput 2 recole, num. 4 et 5. Admonente Diogene Cyziceno episcopo, animadverterunt Patres, *Nicæno simplici* abuti Symbolo Eutychianos, ab eisque catholica rejici additamenta, quæ in Symbolo *Constantinopolitano* continebantur. Opus esse censuerunt ipsi, ut, *machinationem omnem hæreticorum contra veritatem claudere volentes*, abs rigore legis Ephesinæ abscederent : *Decernentes ante omnia, fidem integram et intemeratam permanere trecentorum decem et octo sanctorum Patrum* (id est Nicænam) : ac *doctrinam confirmantes, quæ de substantia Spiritus sancti a Patribus centum quinquaginta postea congregatis in regia civitate* (Constantinopoli) *tradita est propter illos qui Spiritui sancto repugnabant.* Hæc habentur actione 5. Constantinopolitanos Patres commendat synodus Chalcedonensis ob ea quibus Nicænum auxere Symbolum additamenta *propter illos qui Spiritui sancto repugnabant;* ipsumque Symbolum in communem totius Ecclesiæ Christianæ usum eadem sancta synodus deducit, sese Eutychianis opponens, qui, *additionibus Constantinopolitanis* rejectis, Nicæno simplici utebantur. Vindicias habent, quibus hoc etiam ex loco sumptis vocem illam, *Filioque*, Symbolo Constantinopolitano adjectam, validissime tueantur Latinæ Occidentales Ecclesiæ.

Summa post Chalcedonense decretum veneratione *Symbolum Constantinopolitanum* susceperunt Ecclesiæ Orientis : quod etiam *Nicænum* dictum est. Tradebant illud in baptismate electis catechumenis, peculiaribus prætermissis formulis, quas hactenus adhibuerant : ipsumque fecere sacræ *Liturgiæ* partem. Antiquis moribus Romana cæteræque Occidentales Ecclesiæ hærebant, *apostolorum Symbolo* baptizandis tradito, prætermissaque inter missarum solemnia fidei formula. Cum varia disciplina, sive *brevioris* in Occidente Symboli, sive in Oriente *prolixioris*, sive lecti decantatique in Liturgia, sive omissi, una consistebat fides omnium ac firmissima pax.

Legem Ephesinam instauravit *synodus Chalcedonensis*, actione 5, *definiens : alteram fidem nulli licere proferre, aut conscribere, vel componere, aut sentire, aut alios docere.* Invexere tamen audaces homines plurium hæreseon monstra, *Monothelitæ* et *Iconomachi*. Eos ut cohiberet, deque aliorum mente ab erroribus aliena ut certior **222** fieret Ecclesia, sive in synodis congregata, sive etiam extra synodos, methodum servavit, qua *legis Ephesinæ* atque *Chalcedonensis* rigorem neque omnino sequeretur, neque ab ea omnino abscederet. Symbolum scilicet *Constantinopolitanum* in baptismatis administratione et sacra in Liturgia intactum servatum est : usu vero receptum, ut cum novi errores condemnandi forent, aut fidei professio edenda esset, vel ipsum Symbolum Constantinopolitanum additamentis augeretur, aut prolixæ instruerentur fidei professiones instar Symboli. Prostant hujusmodi *formulæ* in œcumenica synodo sexta anni 680, in actione 4 et 10, et in synodo œcumenica VII, Nicæna II, anni 787, in actione 1 et 3. Moris hujusce ac disciplinæ jam pridem exempla præbuerunt Athanasius in sua *fidei expositione*, Cyrillus Alexandrinus in ea quam inseruit *Synodicæ Epistolæ* in synodo Alexandrina datæ anno 430, et Joannes Antiochenus in ea quam per *Emisenum episcopum Paulum* anno 432 ad Cyrillum transmisit. Sequiore tempore in conciliis et actis Ecclesiæ occurrunt innumeræ instar Symboli formulæ, queis vel fidem sinceram profiterentur alii, vel injectas amolirentur alii suspiciones. Recole quæ latiore calamo disseruimus capite 2 et 3. Quorsum vero hæc omnia? Nimirum ut notum compertumque fiat, perperam, ac vano conatu, irritoque certe voto, contra particulæ *Filioque* adjectionem opponi a Græcis Ephesinæ legis rigorem.

Symbolo Constantinopolitano non utebatur, neque unquam illud usurpavit Ecclesia Romana in *bapti-*

smate : ipsumque nondum admiserat inter *sacræ* A *Liturgiæ* partes. Mores orientales primæ in Occidente imitatæ sunt *Hispaniarum Ecclesiæ*, quæ Symbolum idem sexto desinente sæculo inter missarum solemnia canere cœperunt, simulque voce addita *Filioque* auxere. Ansam dedere Gothi, qui Hispanias subjugarunt. Ex Oriente secum ipsi detulerant Ariana dogmata, et Macedoniana, et Eunomiana : *Filium minorem Patre*, ac *Filio minorem Spiritum sanctum, factumque a Filio* profitentes. Ejuratis sub Reccaredo rege impiis commentis, *Nicœna* fidei formula suscepta est, itemque *Constantinopolitana*. Fides integra sanctissimæ Trinitatis ut coram palamque profiterentur omnes, tum inter Missarum solemnia cani cœptum *Symbolum Constantinopolitanum*, tum ipsum una illa voce *Fi-* B *lioque* adauctum. Cur hanc fidei partem, quam hactenus Gothi denegabant, publico Symbolo non addidissent Hispaniarum Ecclesiæ, cordibus fidelium uti frequentius, ita profundius inscribendam? Jampridem *episcopis Tarraconensibus, Carthaginiensibus, Lusitanis atque Gallicis* anno 447 epistolam dederat sanctus Leo Magnus : ipsosque cap. 1, de eorum **223** impietate admonet qui sentiebant, *non alium esse qui genuit, alium qui genitus est, et alium qui de utroque processit*. Eodem anno *Regulam fidei* scripsere *instar Symboli* Hispani Patres : dicebantque in articulo Spiritus sancti, ipsum *a Patre Filioque procedere*. Decretalem ad Justinum seniorem Augustum, anno 521, transmiserat Epistolam Hormisdas papa, ubi legimus : *Proprium* C *Spiritus sancti esse, ut de Patre et Filio procedat sub una substantia Deitatis*. Vide caput 3, num. 5, et caput 4, num. 1. Vocem hanc, *Filioque*, prolixioribus fidei formulis jam insertam, ad Symbolum Constantinopolitanum, quod inter missarum solemnia canebant, sibi transferre putarunt fas esse Hispaniarum Ecclesiæ, disciplinam sectantes quæ convenientior visa fuerat ad fidem rectam docendam, ac tutandam, servandamque. Fides earum non erat *altera*, hoc est Nicænæ fidei et Constantinopolitanæ adversa : neque fides *altera*, hoc est formula fidei articulos continens, quæ a formula Nicæna et Constantinopolitana differret : sed hæc eadem prorsus, cum unius vocis orthodoxæ additamento, ad Arianorum hæresim eliminandam. D

Alio invecto Spiritus sancti originem vitiarunt *Monothelitæ* errore, quem longe lateque propagarunt *Iconomachi* in Oriente. Filium excludebant a consortio spirativæ cum Patre virtutis : deque hæresi incusabant Latinos, *procedentem ab utroque Spiritum sanctum* profitentes. Mota quæstio cum Francis discussa est anno 767, in synodo Gentiliacensi : proque dogmate fidei latum decretum. Fidem hanc, temere a Græcis violatam, ut coram palamque profiterentur Gallicanæ Ecclesiæ, sumpto ex Hispanicis exemplo, sacræ Liturgiæ partem fecere Symbolum Constantinopolitanum cum additamento. Hæreseos censuram inculcabant Græci. Res demum delata ad Leonem III summum pontificem. Romana Ecclesia, quæ doctrinæ depositum ab initio acceptum servabat intemeratum, hærebatque tenacissime moribus antiquis, in eo quod erat *dogma fidei*, immota permansit : in eoque, quod *ecclesiasticam* ad *disciplinam* spectabat, publicum inter missarum solemnia permisit Symboli Con stantinopolitani cantum, invectumque tolli additamentum optabat. At illud Hispaniarum Ecclesiæ sexto æræ Christianæ sæculo receperant retinebantque : ipsumque amplexatæ sunt sæculo octavo et nono Gallicanæ, itemque Germanicæ, ac Italicæ in regno Italiæ, ad rectam fidem tuendam adversum Græcorum molitiones præsidium inde arcessentes.

Hæc varia in Occidente disciplina, ad rigoris apicem in Romana Ecclesia custodita, in cæteris pro variis regionum circumstantiis paululum laxata, schismatis inter eas præbuit ansam nullam. Florebat **224** summa pax, vigebatque integra communio. Quin imo Romana demum Ecclesia Symboli Constantinopolitani, ejusdemque interpolati cantum admisit sæculo undecimo inter missarum solemnia, moribus aliarum sese conformans pro ea qua potiebatur in ecclesiasticæ disciplinæ negotio facultate. Consule capita superiora duo, 4 et 5. Argumenta vero jam collecta sunt, quæ Græcorum scissionis prætextum funditus evertunt ac profligant.

II. Sed hanc vocis, *Filioque*, adjectionem veluti illicitam incusant illi, eamque ingeminant *Ephesinæ synodi* decreto adversam. Ipse Leo III, Romanus pontifex (inquiunt), in Collatione cum Gallicanis episcopis aiebat : *Licet docendo cantare, et cantando docere : sed illicite in prohibitis, nec scribendo nec cantando licet inserere*. Legis nimirum Ephesinæ rigori hærebat eo tempore Ecclesia Romana : sed ipsum rigorem legis pro variis temporum circumstantiis, utpote intra limites disciplinæ ecclesiasticæ consistentem, temperari posse jam noverat. Optabat, *additamentum* tolli a Gallicanis episcopis : deque modo consilium dabat, *non affirmando, sed tractando*. Cæterum vero Orientales etiam ipsæ Ecclesiæ ab ejusdem Ephesinæ legis rigore recesserant, quæ licet in baptismate, et in sacra Liturgia *Constantinopolitano symbolo* non interpolato uterentur; in more semper habuere, formulas *alteras* prolixiores instruendi, queis aut fideles rectam fidem profiterentur, aut suspecti seipsos expurgarent. Hinc Florentina in synodo, Græcis consentientibus, definitum : *Explicationem verborum illorum*, Filioque, *veritatis declarandæ gratia, et imminente tunc necessitate, licite ac rationabiliter Symbolo fuisse appositam*.

Ephesinam legem, tametsi ad ecclesiasticam disciplinam spectet, nullo solvi debuisse modo, nisi saltem synodi generalis auctoritate accedente, iterum instant eadem semper oberrantes chorda. Litteræ, quæ occidit, plus nimio inhærent. Formulam

fidei in *Nicæna synodo* constitutam spectat *lex Ephesina :* qua nihilominus non obstante, vigebant ævo illo peculiares formulæ *Antiochena, Hierosolymitana, Philadelphiensis* ac *Constantinopolitana*. Præcipuum ergo Ephesinæ legis consilium effulget, quam maxime, ut hominum scelestorum cohiberetur fidentia, novas in dies condendi formulas Nicænæ fidei adversas. Utramque formulam, *Nicænam* et *Constantinopolitanam*, approbavit Chalcedonensis œcumenica synodus : eaque approbatione factum, ut *Constantinopolitana* formula, relicta *Nicæna*, passim uterentur in baptismate ac sacra etiam in Liturgia Orientales Ecclesiæ. Id vero peractum pro sua Ecclesiarum libertate, non synodi alicujus œcumenicæ jussu. Lex attamen
225 *Ephesina*, ac etiam *Chalcedonensis*, aliquo modo servata, propterea quod simplex illa Constantinopolitana adhiberetur in baptismate et inter Missarum solemnia : at sibi licitum duxerunt Orientales, formulas proferre, aut conscribere, aut componere peculiares, a Nicæna et Constantinopolitana differentes, quibus prolixioribus verbis rectam fidem profiterentur, aut sese ab omni erroris suspicione purgarent. Prostant ipsæ in œcumenica synodo sexta et septima. Digna est animadversione, quæ a *Tarasio episcopo Constantinopolitano* ad alios transmissa fuit patriarchas, ubi verba habentur *additamento* Latinorum similia : *Et in Spiritum sanctum Dominum vivificantem, qui ex Patre per Filium procedit.*

Reponebant Græci in synodo Florentina, formulas istas fidei particulares esse, non communes. Verum enimvero *legi Ephesinæ,* si verborum adhæreas rigori, adversantur ipsæ : easque nihilominus, pace et unitate salva, ad se mutuo transmittebant episcopi, neque synodi œcumenicæ ad se delatas rejiciebant. Minus utique contra legem Ephesinam piaculum videtur, si quod esset, quod nullum est, *una voce*, rectæ fidei consona, ac temporum circumstantiis convenienti, Symbolum Constantinopolitanum auxisse. Sed piaculum amolitur omne, quæ vigere potest in Ecclesiis disciplinæ variabilis ratio, quam summa postulet ipsius fidei confirmandæ tutandæque causa.

Agi denique inquiunt de Symbolo, quod est in Ecclesia *commune :* adeoque non ipsi quidquam adjici a Romano pontifice debuisse, prætermisso cæterorum patriarcharum consilio. At primis Ecclesiæ sæculis, *apostolorum Symbolo,* quod intemeratum servabat Romana Ecclesia, voces plures propter hæreses prodeuntes inseruerunt Orientales, inconsulta sine dubio sede apostolica. Formulam *Nicænam* privati in Oriente episcopi aliquibus additamentis auxere, eamque sic auctam approbarunt *centum et quinquaginta Orientales antistites*, in concilio Constantinopolitano, quin Romanum pontificem aliosque Occidentis episcopos consulerent. Prævio nullo cum Occidentalibus consilio, tradi in Oriente primum cœpit in baptismate Symbolum *Nicænum*, relicto *apostolico*, ac deinde *Constantinopolitanum*, relicto Nicæno : quod etiam inter sacræ Liturgiæ partes relatum est. Hæc agere Orientalibus licuit, sede Romana inconsulta : neque tamen sedes ipsa Romana suam ipsis communionem negavit unquam. Cur pari jure Occidentales Ecclesiæ non uterentur? Cur *voculam unam* rectæ fidei consonam, quæ pari jure pro rerum circumstantiis adjici potuit, ac deinceps poterit, scissionis prætextum fecere Græci?

226 At Romanus demum pontifex votis annuit *Latinorum* episcoporum, ut in Occidentis duntaxat Ecclesiis vox *Filioque* recitaretur in Symbolo : adjectamque vocem ipsa Romana admisit sua in Ecclesia, prisco more relicto : decretoque nullo, ut idem peragerent, Græcos aliosque Orientales astrinxit. In synodo Lugdunensi œcumenica, anno 1274 celebrata, Latini simulque Græci intra Missarum solemnia cecinere quidem, *Qui ex Patre Filioque procedit*, ut unam utriusque Ecclesiæ concordiam in fide profiterentur : at Michaeli Palæologo imperatori non abnuit Romanus pontifex, postulanti *ut Ecclesia sua* (Orientalis) *Symbolum semper dicat, prout dicebat illud ante schisma usque in hodiernum diem*. Dixerunt quoque in synodo Florentina Græci sessione 25, repugnante Latinorum nemine : *Additionem nequaquam omnino nos recipimus : sed concedimus vobis, ut eam habeatis in Ecclesiis vestris.* Quæ sequuntur, affero demum ipsorum Græcorum verba : « Dicimus, Symbolum a vobis (Latinis) explicatum necessitate cogente : et vocem illam, *ex Filio*, non esse *aliam fidem*, aut aliquod additamentum (fidei adversum), sed piam, et nostri Symboli explanationem : et esse utrumque Symbolum pium, et ejusdem sententiæ, ut in Ecclesia Romana recitetur sicuti vos dicitis, et in Orientali ut nos dicimus; atque ita faciendam unionem. » Faxit Deus, ut inconcussum fidei dogma docili demum mente excipiant Græci, et innoxiam ad Symbolum additionem intelligant ac profiteantur.

INDEX NOMINUM

ET RERUM PRÆCIPUARUM

QUÆ IN GEORGII CYPRII VITA, IN NOTIS ET IN DISSERTATIONIBUS CONTINENTUR.

Revocatur Lector ad numeros crassiores textui insertos.

IN SEQUENTIA

GEORGII CYPRII SCRIPTA

MONITUM

(Ans. Bandurius in *Imperio Orientali*, tom. II, p. 939.)

—

Nicephorus Gregoras perstringit paucis, nec satis enarrat, quæ causa fuerit, qua Georgius, seu Gregorius Cyprius, Byzantino patriarchatu cedere cogeretur. Cuncta vero fuse et ad longum Georgius Pachymeres recitat libro primo et secundo Historiæ Andronici Palæologi : quorum hæc summa est : Convocato propter quasdam de patriarcha Cyprio Joannis Becci expostulationes, episcoporum,

clericorum et monachorum, necnon procerum imperii, coram imperatore cœtu seu concilio, cui Gregorius ipse Constantinopolitanus et Athanasius Alexandrinus præerant, accersiti Beccus ejusque socii Constantinus Melitiniota et Georgius Metochita, de Spiritus sancti processione disputaverunt. Cumque præter quemdam Nysseni Gregorii locum, quo Spiritus διὰ τοῦ προσεχῶς, *per illum qui proxime et contigue est ex Patre procedere* dicitur, alterum ex Joanne Damasceno protulissent, quo asseritur Pater διὰ Λόγου προβολεὺς ἐκφαντορικοῦ Πνεύματος, *per Verbum esse manifestantis Spiritus productor;* hicque genuinus et sincerus esset agnitus, neque de processione alia quam de sempiterna intelligendus veniret, in miras ambages schismatici conclusi sunt. Conventu soluto ne Beccus cum suis vicisse videretur, patriarchæ Gregorio data provincia est libelli condendi, quo Damasceni dictum a Becci et Latinorum sententia alienum ostenderetur, conciliareturque cum istis aliis ejusdem doctoris verbis, Ἐκ δὲ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα οὐ λέγομεν, *Ex Filio autem Spiritum non dicimus.* Scriptus a Cyprio tomus, in ecclesia lectus fuit, quem imperator, et ipse patriarcha, nonnullique alii subscriptionibus suis munierunt; multis tamen refragantibus, qui nec minis nec tormentis adduci potuerunt ut subscriberent. Quorum renitentiæ hæc causa erat, quod in tomo enuntiaretur, priore Damasceni loco significari Patrem esse Spiritus per Verbum productorem, non ut Spiritus per Verbum exsistat, sed ut per illud effulgeat. Verba quippe tomi hæc erant; quæ refert Leo Allatius in *Vindiciis Syn. Ephes.* cap. 60, ex orat. 4 Josephi Bryennii de Trinitate : Εἰ καὶ γὰρ διὰ τοῦ Υἱοῦ παρά τισι τῶν ἁγίων ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἴρηται, τὴν εἰς ἀΐδιον ἔκφανσιν ἡ λέξις ἐνταῦθα, οὐ τὴν εἰς τὸ εἶναι καθαρῶς σημαίνειν βούλεται· *Licet enim apud sanctos aliquos per Filium procedere Spiritum sanctum affirmetur, dictum hoc progressum in æternam effulsionem, non ad hoc ut sit, pure et proprie significat* : alia libelli ejusdem excerpta post Bryennium Allatius addit in eumdem sensum convenientia. Plura vero legi possunt apud Beccum, qui Cyprii tomum opusculis duobus confutavit, quæ exstant in secundo volumine *Græciæ orthodoxæ* (1). Qui patriarchæ tomum improbabant, non capiebant, inquit Pachymeres, quid tandem discriminis esset inter productionem Spiritus sancti ad exsistentiam, et processionem ad sempiternam exsplendescentiam : eo maxime quod Ecclesiæ doctores divinarum personarum Filii et Spiritus sancti emanationes ex Patre seu processiones ἐκφάνσεις, *effulgentias*, plerumque vocitarent : unde illi concludebant, datam a Gregorio expositionem Latinorum causæ favere magis, quam nocere. Editum igitur contra se tomum, ubi primum Beccus accepit, calamum adversus illum strinxit, ac, præter Byzantinorum spem, qui nihil nisi inconditas furentis animi voces ab eo præstolarentur, solidissima confutatione crucem adversariis fixit, tantamque patriarchæ schismatico conflavit invidiam, ut omnes illum in ipsius Joannis Becci, cujus olim socius fuerat, sententiam conspirasse arbitrarentur. Nec ab re quidem; quippe cum, præter illa quæ post Allatium attuli, alium sensum non reddant altera hæc tomi verba quæ apud Beccum leguntur oratione I Ἀλλὰ δι' Υἱοῦ καὶ ἐξ Υἱοῦ φυσικῶς ὑπάρχειν, οὐμενοῦν δι' Υἱοῦ καὶ ἐξ Υἱοῦ τὴν ὕπαρξιν ἔχειν οἱ εἰρηκότες Πατέρες τὸ Πνεῦμα ἔφησαν· *Patres dixerunt Spiritum per Filium et ex Filio naturaliter exsistere : non item per Filium et ex Filio exsistentiam habere.* Quasi vero *per Filium et ex Filio exsistere* non idem sonet, atque, *per Filium et ex Filio exsistentiam habere*, etc., vice versa. Quid distinctione ista stolidum magis excogitari possit? Legatur Beccus t. II, *Græc. orthod.*, pag. 232. Alia vero rursum ex eodem tomo pessimæ doctrinæ plena strenuus iste rei catholicæ defensor et patronus carpit, quorum hoc præ cæteris minime prætermittendum censui. Scilicet aiebat Cyprius : Μηδὲν καινὸν εἶναι μηδὲ τῆς τῶν Γραφῶν συνηθείας ἀλλότριον, ἐὰν τὸ πνευματικὸν χάρισμα ἅγιον ὁμωνύμως Πνεῦμα καλεῖται· καὶ τὴν ἐνέργειαν ἔστιν ὅτε οἰκειοῦσθαι τὴν τοῦ ἐνεργοῦντος κλῆσιν, ὡς ἡ τοῦ ἡλίου λαμπηδὼν καὶ αὐγὴ πολλάκις τὴν τοῦ ἡλίου· *Nihil esse novi, neque a Scripturæ consuetudine alienum, ut spirituale donum Spiritus sanctus appelletur : quin imo actionem aliquando sibi nomen agentis asciscere, veluti splendor et radius sol sæpenumero nuncupatur.* Quibus verbis significabat æternam Dei actionem, sempiternum lumen divinum, quæ tribus personis communia sunt, *Spiritum sanctum* quandoque appellari. Id quod explicatius ipse declarat in fragmento alterius, ni fallor, operis *Contra Beccum*, quod mihi suppeditavit codex Regius 2953, et cujus magnam partem alibi recitavi in dissertatione critico-historica *De processione Spiritus sancti.* Atqui hæc præambulam Gregorii Palamæ impietatem continebant, divinam operationem, quam θεότητα, *Deitatem*, appellabat, re a Dei essentia distinctam, Deoque et personis tribus coæternam esse, ipsamque creaturis ratione præditis communicari contendentis. Quocirca Beccus æmuli sui erratum arguit allato capite integro Theodori Abucaræ, quod inter edita vicesimum septimum est, et quo nihil disertius Palamiticæ insaniæ opponi possit. Hanc autem divini luminis et operationis a divina essentia distinctionem tunc primum, cum ante audita non fuisset, auctore Cyprio invectam fuisse his verbis Joannes Beccus testatur : Ὁ δὲ τῆς ἀληθείας, ὥς φησι, γενναῖος ἐκδικητὴς συκοφάντας ἡμᾶς καὶ τῶν ἁγίων ἀποστό-

(1) Et in superiori tomo nostro. EDIT. PATR.

λων ὑβρισταῖς, τοὺς οὕτω τὴν θεολογικὴν μετιόντας ὁδὸν, τί ἂν παρ' ἡμῖν κληθείη αὐτὸς ὁ οἴκοθεν καὶ ἀπὸ κοιλίας νέας ἄρτι δογμάτων φωνὰς τῇ τοῦ Θεοῦ εἰσηγούμενος ἐκκλησίᾳ· *At veritatis, qualem se ipse dicit, præclarus vindex, qui calumniatores et sanctorum conviciatores nos vocat, qui hac ratione res theologicas tractamus, quinam a nobis ipse compellabitur, qui ex propriis suis, et nunc primum e ventre novellas placitorum voces in Ecclesia Dei proferre aggreditur?* Testimonium istud Becci obiter attuli, quo evincerem, nequaquam eum, dum patriarcha Constantinopolitanus esset, Palamam ejusque errores proscripsisse, tametsi id Combefisio nostro, quando secundam novissimi sui Auctarii partem edebat, persuasum fuit : quin potius Palamæ Cyprium præivisse, ejusque hæresim suis in scriptis contra Beccum præformasse. Quamobrem Joannes ille patriarcha, a quo Gregorium Palamam primum fuisse damnatum Cyparissiotus tradidit, aut Joannes Glycos fuit, aut potius Joannes Calecas Aprenus, Esaiæ successor, quod cum historiis Cantacuzeni et Nicephori Gregoræ consentaneum prorsus est. Joannis Becci adversus tomum lucubrationes animos adversariis Gregorii addiderunt, ut ardentioribus studiis contra illum insurgerent. Horum præcipui erant Joannes Chilas, metropolita Ephesinus, Daniel Cyzicenus, et Theoleptus Philadelphiensis, cum quibus se Musalo magnus logotheta adjunxit. Leo Allatius lib. II *De consens.*, cap. 11, col. 513, libellum Græce Latineque edidit, quem Chilas imperatori contra tomum obtulit. Quod in causa fuit ut Cyprius tomi sui expositionem scriberet, quæ nunc primum prodit ex cod. Reg. 3442. In ea expositione contendere pergit, aliam esse personæ divinæ Spiritus sancti processionem ad exsistendum, et aliam ad effulgendum : primam innui a Scriptura et Patribus, quando Spiritus dicitur a Patre procedere; secundam, quando a Patre per Filium. Cæterum Joannem Beccum perjurii accusat, et libellum recitat, quem ille, ad efferatos adversum se plebeculæ animos placandos, Josepho patriarchæ dederat, subscripseratque, ceu Latinorum dogmati abrenuntiaret et abdicationem suam approbaret. Qua vero mente Beccus id gessisset, ipsemet declaravit initio disceptationis suæ, quam in concilio coram imperatore ipsum habuisse narravi, quæque horum omnium motuum causa exstitit. Insuper vero Theoleptus Cyzicenus patriarchæ Gregorio objecit, in tomo vestigia reperiri impiæ doctrinæ Marci monachi, qui librum nuper evulgaverat, in quo nomen προβολεὺς *productor*, ambiguo perinde sensu usurpatum narrat Pachymeres, ὡς καὶ αὐτὸς ὁμωνυμίζει τὴν λέξιν προβολεύς. Hunc Marcum alienigenam fuisse, non Græcum, idem historicus tradit, et quantum ex inscriptione confessionis Gregorii, de qua mox dicetur, colligitur, ex Hebræo Christianus factus fuerat, ac subinde monachus. Ex quo revincitur amplius error viri illius alioqui doctissimi, qui Marcum hunc eumdem esse putavit ac Marcum Ephesium qui post centum et quinquaginta annos contra Latinos disputavit in synodo Florentina. Ejus quidem errori favere videtur, quod in indice Bibliothecæ Scoriacensi legatur, Γρηγορίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Κυπρίου ἀπολογία εἰς τὴν ἐπιστολὴν Μάρκου τοῦ Ἐφέσου, *Gregorii patriarchæ Constantinopolitani Cyprii apologia in epistolam Marci Ephesii.* Verum librarii oscitantia vel imperitia factum est, ut vox τοῦ Κυπρίου, *Cyprii*, interjecta sit : cum hoc opus reddendum sit Gregorio protosyncello, qui postremus Byzantinorum patriarcharum fuit, ante captam a Turcis civitatem : nisi tamen pro Μάρκου τοῦ Ἐφέσου scribendum fuerit, Ἰωάννου τοῦ Ἐφέσου *Joannis Ephesii*, Chilæ scilicet adversarii Gregorii Cyprii; quod obiter a me dictum sit. Atqui Marcus ille monachus exiguum volumen quod scripserat, emendatum jactabat, et approbatum a patriarcha, quicum arctissima necessitudine jungebatur. Qua re factum est, ut statim atque Marci liber emissus in publicum fuit, Gregorius Cyprius ejus auctor censitus sit. Quam criminationem patriarcha ut repelleret, *Confessionem*, quam dixi, *fidei* condidit, qua Marci dogmata exsecratus est. Id quod etiam in altero supplice ad Andronicum imperatorem libello præstitit. Interim qui pro Gregorio stabant, Athanasium Alexandrinum, imperatore annuente, compellant ut tomo subscribat : quod tamen ille facere noluit; causatus sibi satis otii et facultatis non esse ad singulas ejus voces explorandas, eo maxime quod Constantinopolitanorum mores et sensus perspectos non haberet. His commotus imperator, ardens suum erga Cyprium studium temperare cœpit, eique colloquium publicum exoranti, in quo mentem planius suam explicaret, annuit primum, mox vero mutata sententia abnuit, veritus ne idem accideret quod in anteriore cum Becco disputatione, ex qua res Ecclesiæ nihilo pacatiores evaserant. Quin imo Andronicus misit, qui sedis abdicationem ab ipso poscerent. Jam enim Cyprius e patriarchali domo in Hodegorum monasterium migraverat, in quo scribendis pro sua defensione libris vacabat. Posthac autem, ne patriarcha inauditus damnaretur, publicum conventum imperator edixit, in quo lecta est illius *Confessio fidei*, et ab omni pravæ doctrinæ suspicione immunis judicata. Nihilominus Ephesinus metropolita et Cyzicenus palam protestati sunt, minime se in communionem posse venire cum homine qui certis de causis hæresis invidia aspersus esset. Cui sententiæ quia pertinaciter adhærescebant, nec imperatoris monitis et adhortationibus cesserant, in separatas custodias uterque missus est, e quibus nonnisi post annos aliquot, et vix ægre educti sunt. At Theoleptus Philadelphiensis omnem offensionem hanc ex solo Marci libro acceptam prætexens, Gre-

gorium rectæ fidei alumnum judicatum iri dixit, si Marci doctrinam detestaretur (disertius utique quam in confessione et in libello ad imperatorem). Quod quidem a Cyprio præstitum fuisse, Pachymeres non narrat : sed, cum hæc ille audisset, gratiis actis imperatori, postera die cessionis libellum dedisse. Rursum vero imperator, collectis iterum synodis, operam ponebat, ut tomus saltem emendaretur et exponeretur : id quod tamen selecti ad hoc operis viri conficere nullatenus potuerunt, cum de germano Damasceni sensu tradendo inter eos nequaquam conveniret. Τέλος, inquit sæpe laudatus Pachymeres, ἐπεὶ οὐχ ἦν συμφωνεῖν ἐπὶ τῇ τοῦ γράμματος διορθώσει, ὑπεξεῖλον τέλεον τὴν ἐξήγησιν, κρεῖττον ἡγησάμενοι μὴ ὅλως τὸ ῥητὸν ἐξηγεῖσθαι, ἢ ἐξηγουμένους ἀναῤῥίπτειν κίνδυνον. Ac consulto prorsus : nam præter Becci expositionem, qua sincerior altera non occurrebat, ut, positis præjudiciis, sentiunt omnes qui in libris ejus legendis operam ponunt, Cyprius, in Apologia quam pro suo tomo iterum scripsit, illos adversarios refellit, utique schismaticos, nec a Joanne Ephesio, Daniele Cyziceno, et Theolepto Philadelphiensi diversos, qui Joannis Damasceni dictum, προβολεὺς διὰ Λόγου ἐκφαντορικοῦ Πνεύματος, *manifestantis Spiritus per Verbum productor*, sic interpretarentur, ac si διὰ Λόγου, *per Verbum*, δι' Υἱοῦ, *per Filium*, apud sanctos Patres idem sonaret, atque σὺν τῷ Λόγῳ, *cum Verbo*, μετὰ τοῦ Υἱοῦ, *cum Filio*, ἅμα τῷ Υἱῷ, *una cum Filio* : quam quidem postremam interpretationem tum Patrum sententiis, tum grammaticæ legibus et usui contrariam pluribus ostendit et evincit. Interim vero Joannes Beccus, præter libros adversus Gregorii Cyprii tomum quos citavi, quatuor alios ad Constantinum, Melitiniotam utique, scripsit, quibus ejusdem tomi expositionem a Cyprio adornatam, confutavit. Illos etiam Leo Allatius cum aliis edidit t. II *Græciæ orthodoxæ*. Gregorii vero Cyprii opuscula, quæ in codicibus Regiis, ac præsertim 3442, reperi, hic subjicienda censui, quo rerum gestarum series melius a studioso lectore percipiatur.

—

ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΟΥ ΤΟΜΟΥ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ

ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΒΕΚΚΟΥ

ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΑΓΙΩΤΑΤΟΥ ΚΑΙ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΚΥΠΡΙΟΥ, ΟΥΤΙΝΟΣ ΕΠΕΛΑΒΟΝΤΟ ΤΙΝΕΣ, ΚΑΙ ΓΕΓΟΝΕ ΠΡΟΣ ΕΚΕΙΝΟΥΣ Η ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ ΙΣΧΥΡΑ.

—

A Ἔσχε μὲν ἡ ἐπισυμβᾶσα πρὸ μικροῦ ταραχή τε καὶ ζάλη τῇ Ἐκκλησίᾳ πατέρα οἷον καὶ ἀρχηγὸν αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν ἀντικείμενον φθόνῳ τῆς τῶν ἀνθρώπων σωτηρίας ἀεὶ βαλλόμενον, καὶ τὰ ταύτην ἀπείργοντα ζητεῖν τε πραγματεύεσθαι οὐδέποτε ἀφιστάμενον. Οὐ μὴν δὲ ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπους ἔσχεν εἰ καὶ μὴ ἀρχηγοὺς τά πρῶτά τ' αἰτίας ἔχοντας, ὑπηρέτας δ' οὖν ὅμως καὶ ὄργανα τοσαῦτα ἐκ προαιρέσεως εἰς αὐτὴν τελέσαντας, ὁπόσα δὴ κἀκεῖνος ἐβούλετο. Εἰρήνη μὲν οὖν τὸ κατ' ἀρχὰς καὶ οἰκονομία τις ἀκίνδυνος καὶ ἐπὶ συμφέροντι δῆθεν τῷ ἡμετέρῳ οὐκ οὖσα τοιαύτη ταῖς ἀληθείαις, ἐπιφημίζεται σκοπὸς τῇ πράξει. Καὶ προτείνεται τοῦτο καθάπερ τι δέλεαρ ἀνθρώπων ἐφέλκον πρὸς τὸ κρυπτόμενον. Προτείνεται δὲ μεθ' ὑποσχέσεων καὶ **B** ἀρῶν τῶν φρικωδεστάτων, καὶ λόγων ἐνόρκων τοῦ μὴ ἂν αὐτοῖς ἄλλο τι βούλεσθαι τὴν διάνοιαν, ἢ ὅπερ αὐτὰ ταῦτα μετὰ τοῦ ἀζημίου καὶ ἀκινδύνου εἴτουν ἀναμαρτήτου δηλοῖ. Εἶτα βραχὺς ὁ μετὰ ταῦτα χρόνος, καὶ ἀραὶ μὲν ἐκεῖναι καὶ ὅρκοι ὥσπερεὶ ἐπὶ παντὶ μᾶλλον ἑτέρῳ δὴ τῷ δὲ συνέστησεν ἀμελοῦνται. Καταδύεται δὲ οἷον εἰς γῆν τὸ τῆς εἰρήνης καὶ οἰκονομίας ὄνομα, καὶ τῆς τέως αὐτοῖς ἐκείνης δοκούσης κρείττονος πραγματείας· ἀνακύπτει δὲ τὰ τῆς κακουργίας ῥήματά τε καὶ πράγματα· καὶ τολμᾷ τις ἐν ἡμῖν λέγειν, ὅτι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ

A Πνεῦμα ἐκπορεύεται, ὥσπερ ἀμέλει καὶ ἐκ τοῦ Πατρός· ὅτι καὶ ὁ Μονογενὴς αἴτιος αὐτοῦ, καθὰ δὴ καὶ ὁ τὸν Μονογενῆ γεννήσας Πατήρ. Κἀντεῦθεν ἀρχὴν ἡ ταραχὴ λαμβάνει, καὶ ὁ μέγας λοιπὸν κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ἀναῤῥιπίζεται πόλεμος. Ὅτι μὲν οὖν τὸ προσφάτως διαταράξαν ἡμᾶς ἔκφυλον τουτὶ δόγμα οὐ πρόσφατόν ἐστι τὴν γένεσιν, καὶ παρ' ἄλλοις ταύτην ἐσχηκὸς, οὐχ ἡμῖν, πάντες τε ἴσασι σχεδὸν, καὶ ἀναδιδάσκειν οὐ χρή· πλὴν μετενήνεκται δεῦρο οἷά τις ὑπερόριος λύμη, καὶ ἤκμασε χρόνον ἐφ' ἱκανόν. Ἰσχὺν δὲ αὐτῷ ἐναχμάζειν τοσοῦτον Ἰωάννης παρέσχεν ὁ Βέκκος ὑποδοχεὺς αὐτῷ καὶ οἷον ἄρουρά τις οὐκ ἀφυὴς ἐκθρέψαι γενόμενος, ἀρδόμενος, ὡς μὲν ἐγὼ φαίην, ἐκ τοῦ πονηροῦ καὶ τῶν τῆς ἀνομίας χειμάῤῥων, ὡς δὲ ἐκεῖνος ψευ-**B**δόμενος ἔλεγεν, ἐκ τῶν Βίβλων τῶν ἱερῶν, κακούργως ἀνελίττων αὐτὰς, καὶ σπερμολογῶν ἐκεῖθεν καὶ ἱεροσυλῶν, καὶ τὸν νοῦν ἅμα μὲν τῆς Γραφῆς κλέπτων, ἅμα δὲ καὶ τῶν ἐπιπολαίως ἀκροωμένων αὐτοῦ, ἢ καὶ πρὸς τοὺς ἐκείνου χρυσοῦς ἀφορώντων. Πλὴν ὄγδοον μὲν τῷ κακῷ τῷδε ἰσχύοντι καὶ ἐμπολιτευσαμένῳ τοῖς ὧδε σχεδὸν ἠνύετο ἔτος. Τοσοῦτον δὲ κἀκεῖνος τὴν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἆθλον τῆς οὐ καλῆς ἐπικαρπίας εἶχεν ἐνίδρυσιν, καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ παρ' ὅλον τοῦτον τὸν χρόνον Θεοῦ συγχωροῦντος δι' ἁμαρτιῶν πάντων πλῆθος, ᾧ δὴ

μόνῳ τὸν ἀπαθῆ παροργίζομεν ἀθλίως ἔχειν ὑπῆρχε καὶ καρτερεῖν τὰ δεινότατα. Τὸ δὲ μετὰ ταῦτα παρακαλεῖται Θεὸς ἐφ' ἡμῖν τοῖς δούλοις αὐτοῦ, καὶ ἵλεων ἐνορᾷ, καὶ ἀνίστησι βασιλέα, τούτῳ δὴ μόνῳ δοκοῦντα ζῆν, ὥστε πράττειν τὰ δοκοῦντα Θεῷ, καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, ὥσπερ πάλαι τὴν πεπτωκυῖαν καὶ κατεσκαμμένην σκηνὴν Δαβὶδ, ἀνίστησι δι' αὐτοῦ. Καὶ γίνεται μὲν ἐκ τοῦ μέσου ὁ τὴν πονηρίαν καὶ τὰ ζιζάνια ὑποδεξάμενος καὶ αὐξήσας ἄνθρωπος, παῤῥησίαν δὲ τὸ γνήσιον τοῦ Πνεύματος λαμβάνει δόγμα, καὶ ἄδεια τοῦ λοιποῦ τοῖς ὄντως μετατιθέναι τὴν θεοφιλῆ πολιτείαν ἐθέλουσιν ἐπὶ τῷ τῆς πίστεως οἰκοδομεῖν θεμελίῳ. Ἀλλὰ γὰρ καλὸν καὶ σωτήριον, καὶ κρείττονος ἔργον οἰκονομίας φροντίσαι καὶ τῆς ἑξῆς ἀσφαλείας τῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ τὸ ἀκλόνητον αὐτῇ πᾶσι τρόποις περιποιήσασθαι, ἵν' εἴ τις αὐτὴν καὶ αὖθις θεοστυγὴς ἄνθρωπος διασαλεύειν ἐπιχειροίη, μάταιος ἀπελέγχηται, τῷ στεῤῥῷ λόγῳ τῆς ἡμῶν εὐσεβείας ἀποκρουόμενος. Γένοιτο δ' ἂν ἱκανῶς τοῦτο, εἰ δύο ταῦτα ἐπέλθῃ πράττειν ἡμῖν, τό θ' ἡμέτερον καὶ ὀρθόδοξον δηλονότι διατρανῶσαι δόγμα, καὶ οἱονεὶ ἐφ' ὑψηλῆς καθάπερ τινὰ εὐσεβείας ἐνιδρύσαι στήλην, ὡς εἴη πᾶσι κατάδηλον, πόῤῥωθεν ὁρώμενον, καὶ εἰς ἑαυτὸ τοὺς τῆς ψυχῆς ὀφθαλμοὺς ἐπιστρέφον, καὶ δεύτερον τὸ πονηρὸν καὶ ὀλέθριον, εἴτουν ἀλλότριον, γνώριμον καταστῆσαι, ὅπως ἐμφανὲς καὶ τοῦτο γενόμενον ἀποστρεφομένους αὐτὸ τοὺς πάντας τό γε ἐξ ἡμῶν ἔχῃ καὶ βδελυττομένους καὶ τὸν ἐξ αὐτοῦ σπουδῇ διαφεύγοντας κίνδυνον.

Ἡμεῖς τοίνυν οὕτω γλώττῃ ὁμολογοῦμεν ὡς καὶ τῇ καρδίᾳ πιστεύομεν. Πιστεύομεν δὲ ὡς ἄνωθεν καὶ ἐκ Πατέρων ἐδιδάχθημεν. Ἐδιδάχθημεν δὲ καὶ πιστεύομεν εἰς ἕνα Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων, ἄναρχον μὲν καὶ ἀγέννητον καὶ ἀναίτιον, ἀρχὴν δὲ φυσικὴν καὶ αἰτίαν Υἱοῦ καὶ Πνεύματος. Πιστεύομεν καὶ εἰς τὸν μονογενῆ αὐτοῦ Υἱὸν, τὸν ἀχρόνως καὶ ἀῤῥεύστως ἐξ αὐτοῦ ὁμοούσιον αὐτῷ γεννηθέντα, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο. Πιστεύομεν καὶ εἰς τὸ πανάγιον Πνεῦμα, τὸ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, τὸ συμπροσκυνούμενον Πατρὶ καὶ Υἱῷ, ὡς συναΐδιον καὶ σύνθρονον, καὶ ὁμοούσιον, καὶ ὁμόδοξον, καὶ τῆς κτίσεως συνδημιουργόν. Πιστεύομεν τὸν ἕνα ταύτης τῆς ὑπερουσίου καὶ ζωαρχικῆς Τριάδος, τὸν μονογενῆ Λόγον κατελθόντα ἐκ τῶν οὐρανῶν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν σαρκωθῆναι ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου καὶ ἐνανθρωπῆσαι, τουτέστιν τέλειον ἄνθρωπον γενέσθαι μένοντα Θεὸν, καὶ μηδὲν μεταβαλόντα τῆς θείας οὐσίας διὰ τὴν πρὸς σάρκα κοινωνίαν, ἢ ἀλλοιώσαντα, ἀλλ' ἄνευ τροπῆς προσειληφότα τὸν ἄνθρωπον. Ἐν αὐτῷ τε πάθος καὶ σταυρὸν ὑπομεῖναι τὸν παντὸς πάθους κατὰ τὴν θείαν φύσιν ἐλεύθερον, καὶ ἀναστῆναι τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ εἰς οὐρανοὺς ἀνεληλυθότα, ἐκ δεξιῶν καθίσαι τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός. Πιστεύομεν κατὰ τὰς περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων παραδόσεις τε καὶ εἰσηγήσεις, τῆς μιᾶς καθολικῆς καὶ A ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας. Ὁμολογοῦμεν ἓν βάπτισμα εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, προσδοκῶμεν ἀνάστασιν νεκρῶν καὶ ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ἔτι δὲ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Λόγου μίαν ὑπόστασιν ὁμολογοῦντες, καὶ ἕνα πιστεύοντες τὸν αὐτὸν καὶ κηρύττοντες Χριστὸν ἐν δυσὶν οἴδαμεν μετὰ τὴν ἐνανθρώπησιν ταῖς φύσεσι, τὰ ἐξ ὧν καὶ ἐν οἷς καὶ ἃ πέφυκε σώζοντα. Ἀκολούθως δὲ καὶ δύο ἐνεργείας αὐτοῦ Χριστοῦ καὶ δύο πρεσβεύομεν θελήματα, ἑκάστης τῶν φύσεων τὸ ἴδιον θέλημα καὶ τὴν οἰκείαν σωζούσης ἐνέργειαν. Προσκυνηταὶ ἐσμὲν σχετικῶς, καὶ οὐ λατρευτικῶς, καὶ τῶν θείων καὶ σεπτῶν εἰκόνων αὐτοῦ τε Χριστοῦ καὶ τῆς πανάγνου Θεομήτορος, καὶ πάντων τῶν ἁγίων, ἐπὶ τὰ πρωτότυπα τὴν πρὸς ταύτας διαβιβάζοντες B τιμήν. Τοὺς δὲ ἄλλως ἢ οὕτω φρονοῦντας ὡς ἀλλοτριόφρονας ἀποβαλλόμεθα. Ἀποβαλλόμεθα δὲ καὶ τὴν πρὸ μικροῦ γεγονυῖαν εἰρήνην, ὡς τὴν πρὸς Θεὸν ἡμῖν προξενήσασαν ἔχθραν. Ἐπειδήπερ ὡς ἐν πλάσματι οἰκονομίας τὴν Ἐκκλησίαν κατέτεμε καὶ ἐλυμήνατο, πείθουσα αὐτὴν διὰ τῆς ἀβελτηρίας καὶ φρενῶν παρατροπῆς τῶν τὴν ἰδίαν, ἀλλ' οὐ τὴν τοῦ Θεοῦ στῆσαι δόξαν ζητούντων ἀποκλῖναι μὲν τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τῆς ὑγιοῦς τῶν Πατέρων διδασκαλίας, εἰς κακοδοξίας δὲ καὶ βλασφημίας ἀπολισθῆσαι κρημνόν. Ἀθετοῦμεν τὰς ἐπικινδύνους περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως λαληθείσας αὐτοῖς φωνάς. Τὸ γὰρ πανάγιον Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι παρ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ Λόγου μαθόντες, ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τὴν ὕπαρξιν ἔχειν C ὁμολογοῦμεν, καὶ αὐτὸν τοῦ εἶναι οὐσιωδῶς αὐχεῖν αἴτιον, ὥσπερ δῆτα καὶ αὐτὸς ὁ Υἱός. Τὸν δὲ Υἱὸν ἐκ Πατρὸς μὲν οἴδαμεν καὶ πιστεύομεν, καὶ αἴτιον ἑαυτοῦ καὶ ἀρχὴν φυσικὴν τὸν Πατέρα πλουτεῖν, ὁμοούσιον δὲ καὶ συμφυὲς τὸ ἐκ Πατρὸς ἔχειν Πνεῦμα. Οὐ μὴν δὴ καὶ αἴτιον αὐτὸν τοῦ Πνεύματος ὑπάρχειν ἢ μόνον ἢ μετὰ τοῦ Πατρός. Ὅτι μηδὲ ὕπαρξις τῷ παναγίῳ Πνεύματι διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καθὰ δὴ καὶ ἐνόησαν καὶ ἐδογμάτισαν οἱ εἰς ἀπώλειαν ἑαυτοὺς καὶ Θεοῦ μακρυσμὸν ἐκβιάζοντες. Οὓς δὴ καὶ ὡς οὐ περὶ τὴν ὑγιῆ πίστιν ὀρθοδοξοῦντας, ἀλλ' ἀριδήλως βλασφημοῦντας, καὶ διεστραμμένα καὶ φρονοῦντας καὶ λέγοντας ἀποστρεφόμεθα, καὶ τῆς ἡμῶν ἀποκόπτομεν κοινωνίας, τὸ δεινοτάτης καὶ μέχρις αὐτῆς ἀφόρητον ἀκοῆς δια- D πεπραγμένους. Τοῦ γὰρ ἡμετέρου γένους καὶ δόγματος ἄνωθεν ὄντες, καὶ εἰς τήνδε τὴν Ἐκκλησίαν τελοῦντες, ὅμως ἐπανέστησαν κατ' αὐτῆς, καὶ ἠθέτησαν τὴν καὶ ὠδινήσασαν αὐτοὺς πνευματικῶς καὶ ἐκθρέψασαν, καὶ κίνδυνον αὐτῇ τὸν ἔσχατον περιέστησαν, τέκνα μωμητὰ φανέντες, υἱοὶ ἀλλότριοι χωλάναντες ἀπὸ τῶν τρίβων αὐτῶν· γενεὰ πονηρὰ καὶ διεστραμμένη, οὐ καλὰ Κυρίῳ τῷ Θεῷ, οὐδέ γε τῇ μητρὶ Ἐκκλησίᾳ ἀποδόντες ἀνταποδόματα. Δέον γὰρ πάντα κίνδυνον ὑπὲρ αὐτῆς καὶ τῶν αὐτῆς ὑπομένειν δογμάτων, καὶ μηδὲ αὐτὸν ἀπαναίνεσθαι θάνατον. Οἱ δὲ καὶ χεῖρον ἢ ἄνθρωποι φύσει πολέμιοι διετέθησαν πρὸς αὐτὴν, μελαγχολίαν νοσήσαντες ἄντικρυς, καὶ τὴν τῶν πολεμίων καὶ φίλων καθάπαξ ἀποβεβληκότες διάγνωσιν. Ὧν, ὡς εἴρηται, τὰ

πρῶτα Ἰωάννης ἔσχεν ὁ Βέκκος, ὅς, ἐπειδὴ τὴν ἑαυτοῦ Ἐκκλησίαν Χριστὸς ἐπεσκέψατο, καὶ τὴν ἐναντίαν αὐτῷ τε τούτῳ καὶ τῷ πονηρῷ ἐκινήθη συντάγματι, καὶ καθαρῶς εἰς ἀνάῤῥουν ἐχώρησεν, ἐξ οὗ καὶ τῆς ἑαυτοῦ γλωσσαλγίας τὰς ἀξίας ἔμελλεν εἰσπράττεσθαι δίκας, δόξας ἐσχηκέναι μετάμελον ἐφ' οἷς λυττήσας κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐνεανιεύσατο, λίβελλον συνθέμενος εὐσεβῆ, καὶ τοῦτον τῇ εὐθυνούσῃ τὰ κατ' αὐτὸν ἐγχειρίσας συνόδῳ, οὐκ ἔφθη φιλανθρωπίας γευσάμενος, καὶ τῆς καταδίκης ἐκτὸς γευσάμενος, καὶ ἐπὶ τὸν ἴδιον αὖθις τῆς βλασφημίας ἔμετον ἐπιστρέφει. (1)

Ἀλλ' ἐκθετέον καὶ αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν λίβελλον, ἵνα πάντες ἀκούσαντες δοκιμάσωσιν εἰ μὴ δικαίως ἐκεῖνος καταδεδίκασται. Εἶχε τοίνυν ἐπ' αὐτῆς τῆς λέξεως οὑτωσί· « Ἐπείπερ ἐπὶ τῇ προβάσῃ ἐπισφαλῶς οἰκονομίᾳ τῆς δῆθεν ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης, ὥστε συναπαγαγεῖν με πάντας εἰς τὴν τοιαύτην εἰρήνην, συνέβη λαλῆσαί με καὶ γράψαι περὶ δογμάτων ἐκκλησιαστικῶν, ἐν οἷς εὑρέθησαν καί τινα ῥηθέντα παρ' ἐμοῦ ἀπᾴδοντα τοῖς ἱεροῖς καὶ θείοις δόγμασι, καὶ ἐπισφαλῶς ἔχοντα, ἅπερ οὕτως ἔχοντα καὶ ἡ θεία καὶ ἱερὰ σύνοδος ἐφωράσατο· ἤγουν τὸ λέγειν με ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον αἴτιον ἔχει τῆς ἑαυτοῦ ὑπάρξεως τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν· καὶ εἰς τοῦτο φέρει καὶ συμφωνεῖ καὶ ἡ λέξις ἡ λέγουσα τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, ὅθεν καὶ δύο ἀναφαίνεται τοῦ Πνεύματος αἴτια, καὶ ἡ προσεχής, καὶ ἡ πόῤῥωθεν ἀρχὴ ἐντεῦθεν ὑπονοεῖται· καὶ τοσοῦτόν ἐστι καὶ ὁ Υἱὸς αἴτιος τῆς ὑπάρξεως τοῦ Πνεύματος, ὅσον ἥκει εἰς τὴν *διά*· ταῦτα πάντα ἐπεὶ ἐν τοῖς ἐμαυτοῦ συγγράμμασι καὶ λόγοις ἐμφερόμενα εὕρηνται, ἐμοῦ ταῦτα καὶ οὐκ ἄλλου φρονήσαντος καὶ γράψαντος. Καὶ πρὸς τούτοις καὶ τὸ λέγειν αἴτιον ἓν τοῦ Πνεύματος τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, ἐξ ὧν ὡς ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς καὶ πηγῆς ἔχει τὸ εἶναι. Ταῦτα πάντα, καὶ εἴ τι ἕτερον εἰς τὴν τοιαύτην ἀτοπίαν φέρει τοῦ δόγματος, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν φοβερῶν ἀγγέλων αὐτοῦ, ἔτι δὲ καὶ ἐνώπιον τῆς θείας καὶ ἱερᾶς συνόδου ἐκ ψυχῆς μέσης, χωρίς τινος δολιότητος, καὶ τοῦ ἄλλα μὲν κρύπτειν, ἄλλα δὲ λέγειν ἀποτρέπομαι, καὶ ἀθετῶ, καὶ ἀποβάλλομαι, ὡς εἰς ἔσχατον ψυχῆς ὄλεθρον φέροντα. Ὁμολογῶ δὲ καρδίᾳ καὶ στόματι, καὶ φρονῶ καθὼς ἄνωθεν ὁμολογεῖ ἡ ἁγία καὶ καθολικὴ Ἐκκλησία, τὴν ἁγίαν Τριάδα, τὸν ἕνα Θεόν, οὕτως· ὅτι ὁ Πατὴρ οὔτε ἐξ ἑτέρου, οὔτε ἐξ ἑαυτοῦ τὸ εἶναι ἔχει, ἀλλ' ἄναρχός ἐστι καὶ ἀναίτιος. Ὁ δὲ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐκ Πατρὸς τὴν ὕπαρξιν γεννητῶς καὶ αἴτιον ἔχει τὸν Πατέρα. Τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὁμολογῶ καὶ πιστεύω, ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τὴν ὕπαρξιν ἔχει ἐκπορευτῶς. Καὶ ὁ Πατὴρ κατὰ τὰς ἱερὰς τῶν διδασκάλων φωνὰς αἴτιός ἐστι τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος· τῆς « διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, » φωνῆς μηδ' ὅλως εἰσαγούσης τὸν Υἱὸν αἴτιον εἶναι τοῦ Πνεύματος, ἢ καθ' ἑαυτόν, ἢ μετὰ τοῦ Πατρός, ὡς εἶναι τὸν Υἱὸν καὶ τὸν Πατέρα κατὰ τὴν ἐπισφαλῆ τινων καὶ ἀλλοκότων ὑπόληψιν ἂν αἴτιον καὶ μίαν ἀρχὴν τοῦ Πνεύματος. Ταῦτα μὲν οὕτω φρονῶ, καὶ εὔχομαι μέχρι καὶ τελευταίας ἀναπνοῆς οὕτω με φρονοῦντα εὑρίσκεσθαι, καὶ ἐν πᾶσι δόγμασιν ὁμοφρονεῖν τῇ ἁγίᾳ τοῦ Θεοῦ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ, κατὰ τὴν ἀναγεγραμμένην ὁμολογίαν. Πάντας δὲ τοὺς μὴ οὕτω φρονοῦντας, ἢ καὶ εἰς τὸ μέλλον φρονήσοντας, ἀκοινωνήτους ἔχω καὶ ἀποβλήτους, καὶ πόῤῥω τῆς τῶν Χριστιανῶν ὀρθοδόξου πίστεως. Οὗτός ἐστιν ὁ τῆς ἐμῆς ὁμολογίας καὶ πίστεως λίβελλος, δι' οὗ καὶ πᾶσιν ἀνομολογῶ καὶ διαμαρτύρομαι καὶ τρανῶς παριστάνω, ὅπως ἔχω τῆς πρὸς τὸν Θεὸν εὐσεβείας, καὶ ὅπως ὁλοσχερῶς ἐξέχομαι τῶν εὐαγγελικῶν καὶ ἀποστολικῶν καὶ πατρικῶν δογμάτων καὶ διδαγμάτων. Ἐπεὶ δὲ ἕνεκεν τῆς τόλμης ἧς ἐπισφαλῶς κατετόλμησα εἴς τινα τῶν εἰρημένων θείων δογμάτων κατεδικάσθην καθαίρεσιν τῆς ἀρχιερωσύνης παρὰ τοῦ ἁγιωτάτου δεσπότου καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, καὶ τῆς περὶ αὐτὸν θείας καὶ ἱερᾶς συνόδου, ἐν ᾗ ἐπιδημεῖ καὶ ὁ ἁγιώτατος πάππας Ἀλεξανδρείας καὶ πατριάρχης, δέχομαι καὶ τὴν τοιαύτην καθαίρεσιν, ὡς ἐνθέσμως καὶ κανονικῶς γεγονυῖαν, καὶ στέρξω τὴν τοιαύτην ψῆφον, ὡς δικαίαν καὶ ἔννομον, μηδέποτε πειρασόμενος ἱερωσύνην ἀνακαλέσασθαι. »

Ταῦτα ἐκεῖνος ἐκθέμενος, καὶ οἰκείᾳ χειρὶ γράψας καὶ ὑπογράψας, ὡς ἄνεσιν ἔλαβεν ἀπὸ τοῦ δικαστηρίου, καθάπαξ ἠθέτησε. Καὶ πάλιν βιβλία συντάττει, καὶ πάλιν βλασφημίαι, καὶ πάλιν δόγματα νόθα, καὶ λόγων ἄλλων παρεισαγωγαί, οὓς οὐκ ᾔδεσαν οἱ Πατέρες ἡμῶν. Φιλονεικήσας γὰρ ἑαυτὸν τῶν ταύτης τῆς κακίας ἐγκλημάτων ἀνώτερον ἀποδεῖξαι, καὶ δέον τοῦτο μόνῃ μετανοίᾳ καὶ ἀθετήσει ὧν κακῶς συνέθετο πρᾶξαι, ὁ δὲ τὴν ὁδὸν ἀγνοήσας ἐκτρέπεται τοῦ εὐθέος, καὶ τοσοῦτον μᾶλλον ἢ πρότερον εἰς ἀδόκιμον ἐκπίπτει νοῦν· ὡς εἰκάζειν μὲν αὐτοῦ πρὸς μικρὸν τῆς πλάνης ἀποχωρῆσαι πνεῦμα, ἐπιδραμεῖν δὲ αὖθις αὐτῷ μετὰ πλείονος τῆς παρασκευῆς, οὐχ ἑπτὰ μόνον συμπαρειληφός, ἀλλ' ὅλον λεγεῶνα πνευμάτων, καὶ πᾶσαν αὐτοῦ τὴν τῆς ψυχῆς χώραν καὶ κατασχεῖν καὶ πληρῶσαι. Οὗ δὴ χάριν καὶ αὖθις μετακαλεῖται, καὶ λόγους τῆς καλῆς ταύτης μεταβολῆς ἀπαιτεῖται. Μετακαλεῖ δὲ αὐτόν τις ἕτερος ἢ ὁ ζηλῶν Θεῷ παντοκράτορι βασιλεύς, ὁ καὶ πρὸς τὴν τῆς Ἐκκλησίας καὶ εὐσεβείας ἀνοικοδομήν, ὅσα καὶ χεὶρ αὐτῷ τῷ Ὑψίστῳ γενόμενος, ὃν καὶ Μωσῆν νέον ἐγὼ καλοίην ἡδέως καὶ Θεοῦ θεράποντα κατ' ἐξαίρετον, Αἰγύπτου καὶ δουλείας, οὐ κατὰ τὴν παλαιὰν ἐκείνην αἰσθητήν, ἀλλά τινος μακρῷ χαλεπωτέρας τὸν καθ' ἡμᾶς Ἰσραὴλ ἐξαιρούμενον, πλὴν τὸν μὲν βασιλέα τῆς ὑπηρεσίας ἕνεκεν ταύτης χεῖρες μὲν ἔχουσιν ἐν ἑαυταῖς ἐζωγραφημένον αἱ τοῦ Θεοῦ, βίβλοι δ' ἐκείνου φέρουσι γεγραμμένον. Καὶ ἡμᾶς οὐ δεῖ πολλὰ γράφειν περὶ αὐτοῦ. Ὁ δέ γε Βέκκος παρά τε τῆς ἱερᾶς συνόδου λόγους ἀπαιτούμενος, ὅτι χάριν ἐπαινετῆς μετὰ μικρὸν παλίμβολος ὢν πρὸς αὐτά, καὶ ὥσπερ κύων ἐπὶ τὸν ἴδιον ἐπέστρεψεν ἔμετον.

(1) Marg. : Αὕτη ἡ τοῦ Βέκκου μετάνοια καὶ ἀποβολὴ τῶν βλασφήμων αὐτοῦ δογμάτων κἂν πάλιν

μεταμελείας ἀψάμενος, καὶ τὴν χεῖρα εὐαγγελικῶς εἰπεῖν ἐπ' ἄροτρον βαλὼν, καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ συνθέμενος ἕπεσθαι, ἐστράφη πάλιν εἰς τὰ ὀπίσω καὶ εἰς τὴν τῶν οὐρανῶν οὐκ εὔθετος γέγονε βασιλείαν, τὸ βλάσφημον τοῦ ὀρθοῦ προτιμήσας, τοσοῦτον οὐκ ἐφθέγξατο ἐπιεικὲς, καὶ οἷον ἂν αὐτὸν τοῦ μὴ κακὸν φανῆναι συνέστειλεν, ὥστε καὶ τηνικαῦτα μᾶλλον γέγονε δῆλος, ὅτι σφοδρῶς ἐνέχεται τῇ κακοδοξίᾳ, ὅτι καὶ αὐτὸν αὐτῆς ἀποστῆναι πείθειν οὐδεὶς λόγος δυνήσεται. Ὅθεν καὶ ὁ τῶν εὐσεβῶν ἅπας σύλλογος ζήλῳ δικαίῳ χρησάμενοι κατ' αὐτοῦ τε καὶ τῶν οἷος αὐτὸς τὴν γνώμην ἐστὶν, ὧδε καὶ οἱ πάλαι λευῖται κατὰ τῶν οἰκείων ἀδελφῶν υἱῶν Ἰσραὴλ τῶν ἀθετησάντων ἐχρήσαντο, τὴν ἀπόφασιν ἀποφαινόμεθα.

α'. Ἰωάννῃ τῷ Βέκκῳ καὶ τοῖς ἐξακολουθοῦσιν B αὐτῷ, Κωνσταντίνῳ δή φημι τῷ Μελιτινιώτῃ καὶ Γεωργίῳ τῷ Μετοχίτῃ, ὅτι ἐξ ἡμῶν γεγόνασι, καὶ τοῖς ἡμετέροις ἐνετράφησαν ἔθεσί τε καὶ δόγμασι, καὶ οὐκ ἐνέμειναν τούτοις, ἐγγενέσιν οὖσι καὶ πατρίοις αὐτῶν, καὶ διὰ παντὸς βεβαιωθεῖσι τοῦ χρόνου, ἐξ οὗ Χριστὸς ἤρξατο καταγγέλλεσθαι καὶ ἐς δεῦρο. ἀλλὰ τούτων, καθ' ὧν οὔτε ᾅδου πύλαι ἴσχυσαν, οὔτε μὴν ἰσχύσουσιν, ὑπερεῖδον, οὐκ οἶδ' ὅ τι καὶ καταγνῶναι ἢ μὴ ἐπαινεῖν αὐτῶν ἔχοντες, δόξαν δὲ ἀντεισήγαγον ἄγνωστον παντάπασι τοῖς Πατράσιν αὐτῶν μήτε τὸ ἀπὸ χρόνου τῶν κειμένων αἰδεσθέντες πρεσβεῖον, μήτε μὴν τοὺς τούτων ἐκφάντορας, οἳ καὶ τὰ τοῦ Πνεύματος οὐκ ἄλλως ἐλάλουν ἢ πλήρεις γεγονότες τοῦ Πνεύματος. Τούτοις C οὖν ὅτι, διαφθαρέντες τοσοῦτον, ἔκτοπα καὶ πόῤῥω τῶν παραδεδομένων ἐπὶ λύμῃ καὶ καταστροφῇ τῆς Ἐκκλησίας ἐφρόνησαν· εἶτα τῆς μανίας ταύτης χρόνον δή τινα μετεβάλοντο, ἑαυτοὺς ἐπαράτους ἔσεσθαι λόγοις καὶ γράμμασιν ἐπὶ μυρίας καὶ ὄψεως καὶ ἀκοῆς ἀποφηνάμενοι, εἰ μὴ ὁλοσχερῶς εὑρίσκοιντο τοῦ λοιποῦ τὰ πάτρια στέργοντες, καὶ εἰς οὐδὲν ἀλλότριον τῆς Ἐκκλησίας ἐξελκόμενοι φρονήσεως, καὶ οὐδὲ τοῖς ἑαυτῶν ἐπὶ ταύτῃ τῇ μετανοίᾳ χειρογράφοις ἐνέμειναν, ἀλλὰ μετενόησαν, ἔτι δὴ καὶ μετέγνωσαν, καὶ πάλιν εἰς τὴν προτέραν ἀποστασίαν ἐξέκλιναν, ὥσπερ φύσεως ἀποστάτιδος λαχόντες, καὶ πρὸς τοὺς ὅρους τοὺς πατρικοὺς ἀσυνθέτου· τούτοις ἀποστραφεῖσιν ἀποστροφὴν πονηρὰν καὶ τὸν ἀπὸ τῆς ἰδίας Ἐκκλησίας μακρυσμὸν ἀγαπήσασιν, ἣν αὐτοὶ ἑαυτοῖς εἰς τοῦτό ποτε τολμήσουσιν, ἀποτέμνοντες αὐτοὺς οὕτως ἔχοντας τῆς τῶν ὀρθοδόξων ὁλομελείας, καὶ ἀποκηρύκτους τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας καὶ τῆς ποίμνης ποιούμεθα.

β'. Τῷ αὐτῷ σὺν τοῖς μετ' αὐτοῦ τοσοῦτον πρὸς τὴν ἀποστολικὴν ἀποθρασυνομένοις ὁμολογίαν, ὥστε παρεμβάλλειν ἐν αὐτῇ, ἃ μήθ' οἱ διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας παρέδωκαν, μήθ' ἡμεῖς παρ' αὐτῶν παρελάβομεν τὴν προαναγεγραμμένην ψῆφον καὶ καταδίκην ἐπάγοντες ἀποτέμνομεν τῆς τῶν ὀρθοδόξων ὁλομελείας, καὶ ἀποκηρύκτους τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας καὶ τῆς ποίμνης ποιούμεθα.

γ'. Τοῖς αὐτοῖς λέγουσι μὲν ὅτι ὁ Πατὴρ αἴτιός ἐστι τοῦ Πνεύματος διὰ τοῦ Υἱοῦ, καὶ μὴ ἄλλως A αὐτὸν αἴτιον εἶναι νοοῦσι τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως εἰ μὴ διὰ τοῦ Υἱοῦ τὴν ὕπαρξιν καὶ τῷ εἶναι παρέχει τῷ Πνεύματι, ἐξ οὗ καὶ συναίτιος κατ' αὐτοὺς ὁ Υἱὸς συνάγεται τῷ Πατρὶ, καὶ εἰς τὸ εἶναι τοῦ Πνεύματος αὐτῷ συμβαλλόμενος, πίστιν δὲ τοῦ λόγου τούτου κομίζουσι τὴν τοῦ θείου Δαμασκηνοῦ ῥῆσιν, τὴν, ὅτι προβολεὺς ἐστὶν τοῦ ἐκφαντορικοῦ Πνεύματος ὁ Πατὴρ διὰ τοῦ Υἱοῦ, ἥτις καὶ οὐδαμῶς εἰς τοῦτον φέρει τὸν νοῦν, ἀλλὰ βούλεται τρανῶς τὴν δι' Υἱοῦ τοῦ Πνεύματος παριστάνειν φανέρωσιν ἐκ Πατρὸς τὴν ὕπαρξιν ἔχοντος· ἐπεὶ ὁ αὐτὸς Δαμασκηνὸς οὐκ ἂν ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ κεφαλαίῳ μόνον αἴτιον ἐν τῇ Τριάδι τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα ἐδίδασκε, καὶ διὰ τῆς τοῦ *μόνος* φωνῆς ἀφῄρειτο τὴν αἰτίαν τὰς λοιπὰς ὑποστάσεις, οὐδ' ἐν ἑτέροις πάλιν, Υἱοῦ μὲν πνεῦμα λέγομεν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἔφασκεν, ἐκ τοῦ Υἱοῦ δὲ αὐτὸ οὐ λέγομεν, συμβαίνειν γὰρ ἀλλήλοις ταῦτα οὐ δύναται, πλὴν τούτοις οὕτω μὴ πρὸς τὸν πατρικὸν σκοπὸν τὰς πατρικὰς δεχομένοις φωνὰς, πρὸς δέ τινα ἕτερον καθάπαξ ἀπηγορευμένον τοῖς Πατράσιν αὐτοῖς, τὴν προαναγεγραμμένην ψῆφόν τε καὶ καταδίκην ἐπάγοντες, ἀποτέμνομεν τῆς τῶν ὀρθοδόξων ὁλομελείας, καὶ ἀποκηρύκτους τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας καὶ τῆς ποίμνης ποιούμεθα.

δ'. Τοῖς αὐτοῖς διαβεβαιουμένοις, ὡς διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὴν ὕπαρξιν ἔχει ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Παράκλητος, καὶ εἰς πίστιν πάλιν τοῦδε προβαλλομένοις τὴν, « ὅτι διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὑπάρχει, » ἐνίων γραφὴν, ἥ γε καὶ δηλοῖ μὲν τὴν ἐκεῖθεν αὐτοῦ ἔκλαμψιν καὶ φανέρωσιν· δι' Υἱοῦ γὰρ ὁμολογουμένως αὐτὸς ἀϊδίως ἐκλάμπει καὶ ἀναδείκνυται ὁ Παράκλητος, ὥσπερ ἐκ τοῦ ἡλίου διὰ τῆς ἀκτῖνος τὸ φῶς· δηλοῖ δὲ καὶ τὴν εἰς ἡμᾶς χορηγίαν καὶ δόσιν καὶ ἀποστολήν· οὐ μὴν δὲ καὶ ὅτι ὑφίσταται δι' Υἱοῦ καὶ ἐξ Υἱοῦ, καὶ τὸ εἶναι δι' αὐτοῦ καὶ παρ' αὐτοῦ λαμβάνει, ἐπειδήπερ εἶχεν ἂν ὄντως καὶ αὐτὸν τὸν Υἱὸν αἴτιον καὶ ἀρχὴν, ὥσπερ δὴ καὶ αὐτὸν τὸν Πατέρα, ἵνα μὴ λέγω καὶ μᾶλλον τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν, εἴπερ ἐξ οὗ τὴν ὕπαρξιν ἕκαστον ἔχειν λέγεται, ἐκεῖνο καὶ ἀρχὴν πλουτεῖν καὶ αἴτιον τοῦ εἶναι πεπίστευται· τούτοις τὰ τοιαῦτα καὶ φρονοῦσι καὶ λέγουσι, τὴν προαναγεγραμμένην ψῆφόν τε καὶ καταδίκην ἐπάγοντες, D ἀποτέμνομεν τῆς τῶν ὀρθοδόξων ὁλομελείας, καὶ ἀποκηρύκτους τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας καὶ τῆς ποίμνης ποιούμεθα.

ε'. Τοῖς αὐτοῖς φάσκουσιν, ὡς ἡ *διὰ* πρόθεσις ἁπανταχοῦ τῆς θεολογίας ἰσοδύναμός ἐστι τῇ *ἐκ*, καὶ διὰ τοῦτο διισχυριζομένοις μηδὲν διαφέρειν διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι λέγειν τὸ Πνεῦμα, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, κἀντεῦθεν ἀναμφιβόλως καὶ ὕπαρξιν τῷ Πνεύματι ἐκ τοῦ Υἱοῦ καὶ οὐσίωσιν νέμουσι· καὶ ἢ τὸ διττὸν τῆς αἰτίας συνάγουσιν, ἢ τὸ ἑνιαῖον μέν· πλὴν τὸν Υἱὸν τῷ Πατρὶ κατ' αὐτὸν δὴ τοῦτον τὸν τῆς αἰτίας λόγον συνάπτουσιν, ἅπερ ἀμφότερα πάσης βλασφημίας ἐπέκεινα· οὐ γάρ ἐστιν ἐν τῇ Τριάδι ἑτέρα τις ὑπόστασις παρὰ τὴν τοῦ Πατρὸς, ἐξ ἧς ἂν εἴη τοῖς ὁμοουσίοις ὕπαρξις

καὶ οὐσίωσις· κατὰ δὲ τὴν κοινὴν τῆς Ἐκκλησίας δόξαν, καὶ τοὺς εἰπόντας ἁγίους, ῥίζα καὶ πηγὴ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ὁ Πατὴρ, καὶ μόνη πηγὴ τῆς θεότητος ὁ Πατὴρ, καὶ μόνος αἴτιος· εἰ γὰρ καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ παρά τισι τῶν ἁγίων ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἴρηται, τὴν εἰς ἀΐδιον ἔκφανσιν, ἡ δι' Υἱοῦ λέξις ἐνταῦθα οὐ τὴν εἰς τὸ εἶναι καθαρῶς σημαίνειν βούλεται πρόοδον τοῦ ἐκ Πατρὸς τὴν ὕπαρξιν ἔχοντος Πνεύματος, ἐπεὶ ἀφῃρεῖτο ἂν τὸν Πατέρα τὸ μόνον αἴτιον εἶναι, καὶ μόνην πηγὴν τῆς θεότητος, ἀπήλεγχε δὲ καὶ τὸν φάσκοντα θεολόγον, Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ, τοῦ Υἱοῦ πλὴν τῆς αἰτίας, οὐκ ἀληθῆ θεολόγον· τούτοις οὕτω φάσκουσι τὴν ἀναγεγραμμένην ψῆφόν τε καὶ καταδίκην ἐπάγοντες, ἀποτέμνομεν τῆς τῶν ὀρθοδόξων ὁλομελείας, καὶ ἀποκηρύκτους τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας καὶ τῆς ποίμνης ποιούμεθα.

ς'. Τοῖς αὐτοῖς διισχυριζομένοις ὡς ἡ μία οὐσία καὶ θεότης Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τῆς τοῦ Πνεύματος ὑπάρξεώς ἐστιν αἰτία, ὅπερ οὐδεὶς τῶν νοῦν ἐχόντων οὐδέποτε οὐδὲ εἰρηκὼς, οὔτε φροντίσας ἐφάνη· οὐδὲ γάρ ἐστιν ἡ κοινὴ οὐσία καὶ φύσις ὑποστάσεως αἰτία, ἐπεὶ μηδὲ γεννητικὴ ποτε, οὐδὲ προβλητική. αὕτη ἡ κοινὴ οὐσία πέφυκε τῶν ἀτόμων, ἡ δὲ μετ' ἰδιωμάτων οὐσία, ἥτις σαφῶς κατὰ τὸν μέγαν Μάξιμον αὐτὴν δηλοῖ τὴν ὑπόστασιν· ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτὸν δὴ τὸν μέγαν Βασίλειον· κἀκεῖνος γὰρ ὑπόστασιν ὁρίζεται εἶναι τὴν τὸ κοινόν τε καὶ ἀπερίγραπτον ἐν τῷ τινι πράγματι διὰ τῶν ἐπιφαινομένων ἰδιωμάτων περιστῶσαν καὶ περιγράφουσαν· διὰ τοῦτο καὶ τὸ τῆς οὐσίας ἄτομον ἀεὶ προβάλλεται τὸ ἄτομον, ὡς τὸ γεννώμενον εἶναι καὶ τὸ προβάλλον, ὡς τὸ προβαλλόμενον, Πατρὸς δὲ καὶ Υἱοῦ, ἡ οὐσία μία, καὶ οὐχ ὡς ὅλως ἄτομον· τούτοις οὕτως ἄτοπα βλασφημοῦσι τὴν προαναγεγραμμένην ψῆφόν τε καὶ καταδίκην ἐπάγοντες, ἀποτέμνομεν τῆς τῶν ὀρθοδόξων ὁλομελείας, καὶ ἀποκηρύκτους τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας καὶ τῆς ποίμνης ποιούμεθα.

ζ'. Τοῖς αὐτοῖς, ὅτι ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς τῷ αἰτίῳ κοινωνοῦσι τοῦ Πνεύματος δογματίζουσιν, οὐχ ὡς ἀρχαὶ δύο καὶ αἴτια δύο· καὶ ὅτι κατὰ τοσοῦτον κοινωνεῖ ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ καθ' ὅσον ἐστὶν ἧκον εἰς τὴν διὰ, κἀντεῦθεν διαφορὰν τῆς αἰτίας τοῦ Πνεύματος κατὰ τὴν τῶν προθέσεων τούτων διαφοράν τε καὶ δύναμιν ἐπεισάγουσι, καὶ ἄλλως μὲν αἴτιον ὡς ἐκ τοῦ λόγου τὸν Πατέρα, ἄλλως δὲ τὸν Υἱὸν, καὶ φρονοῦσι καὶ λέγουσι, καὶ ἀριθμὸν αἰτίων τοῦ λοιποῦ καὶ πλῆθος τοῦ Πνεύματος ἐπιφέρουσι, κἂν μυριάκις τοῦτο ἀπαγορεύσωσι, τὴν προαναγεγραμμένην ψῆφόν τε καὶ καταδίκην ἐπάγοντες, ἀποτέμνομεν τῆς τῶν ὀρθοδόξων ὁλομελείας, καὶ ἀποκηρύκτους τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας καὶ τῆς ποίμνης ποιούμεθα.

η'. Τοῖς αὐτοῖς διατεινομένοις, ὅτι ὁ Πατὴρ αἴτιος τοῦ ἁγίου Πνεύματος, οὐ τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως, τῷ δὲ λόγῳ τῆς φύσεως, καὶ ἐκ τούτου καὶ τὸν Υἱὸν ἀναγκαίως αἴτιον ἀποφαινομένοις τοῦ Πνεύματος, τὸν αὐτὸν ἔχοντα τῷ Πατρὶ τῆς φύσεως λόγον, καὶ μὴ συνορῶσιν ὅσον τὸ ἐντεῦθεν ἑπόμενον ἄτο-

A πον· δεῖ γὰρ ἄρα τὰ μὲν καὶ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα αἴτιόν τινος εἶναι, τὸν αὐτὸν τῷ Πατρὶ τῆς φύσεως δεχόμενον λόγον, δεύτερον δὲ καὶ εἰς πλῆθος προχωρεῖν τῆς αἰτίας· ὅσαι γὰρ τῆς φύσεως μετέχουσιν ὑποστάσεις, καὶ τῆς αἰτίας μεθέξουσιν· καὶ τρίτον τὴν κοινὴν οὐσίαν καὶ φύσιν ὑποστάσεως αἰτίαν εἶναι, ὅπερ ἅπας ἀπαγορεύεται λόγος, καὶ αὐτή γε μετὰ τοῦ λόγου ἡ φύσις· τούτοις οὕτω ἔκτοπα φρονοῦσι καὶ τῆς ἀληθείας ἀλλότρια, τὴν προαναγεγραμμένην ψῆφόν τε καὶ καταδίκην ἐπάγοντες, ἀποτέμνομεν τῆς τῶν ὀρθοδόξων ὁλομελείας, καὶ ἀποκηρύκτους τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας καὶ τῆς ποίμνης ποιούμεθα.

θ'. Τοῖς αὐτοῖς λέγουσιν, ὡς ἐπὶ τῆς δημιουργίας B ἡ διὰ τοῦ Υἱοῦ φωνὴ δήλωσιν μὲν τῆς προκαταρκτικῆς αἰτίας ἔχει, οὐ μὴν δὲ καὶ τὸν Υἱὸν διαιρεῖ τοῦ δημιουργὸν καὶ αἴτιον εἶναι τῶν δι' αὐτοῦ γεγονότων κτισμάτων, οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τῆς θεολογίας αὐτῆς, εἰ καὶ ἀρχικὸν αἴτιον Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ὁ Πατὴρ λέγεται, καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Πνεύματός ἐστιν αἴτιον, οὐκ ἂν διαιρεθείη τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς ἐπὶ τῇ προόδῳ τοῦ Πνεύματος· ταῦτα δὲ λέγουσι, καὶ τῷ Πατρὶ παραλόγως τὸν Υἱὸν ἐπὶ τῷ τοῦ Πνεύματος αἰτίῳ συνάπτουσιν· οὐδὲ γὰρ εἰ δημιουργὸς ὁ Υἱὸς τῶν δι' αὐτοῦ γεγονότων ὥσπερ καὶ ὁ Πατὴρ, ἤδη καὶ τοῦ Πνεύματος αἴτιος, ὅτι προβολεὺς τοῦ Πνεύματος δι' αὐτοῦ ἐστιν ὁ Πατὴρ, οὐδὲ πάλιν ὅτι προβολεὺς τοῦ Πνεύματος δι' αὐτοῦ Υἱοῦ ἐστιν ὁ Πατὴρ, ἤδη καὶ δι' αὐτοῦ αἴτιός ἐστι τοῦ Πνεύματος· C τὴν γὰρ εἰς ἔκφανσιν ἐνταῦθα καὶ ἔκλαμψιν, οὐ τὴν εἰς τὸ εἶναι πρόοδον ἡ « δι' Υἱοῦ » ῥῆσις παρίστησιν· ἢ γὰρ ἂν οὐκ εὐαρίθμητα ἐτύγχανεν ὄντα, ὅσα ἐντεῦθεν συνάγεται ἄτοπα· πλὴν τούτοις ἀλογίστως ταῦτα λέγουσι, καὶ τοῖς τῶν ἁγίων ῥήμασιν ἐπιφυομένοις, καὶ βλασφημιῶν ἐντεῦθεν ἀνακινοῦσιν ἐσμὸν, τὴν προαναγεγραμμένην ψῆφόν τε καὶ καταδίκην ἐπάγοντες, ἀποτέμνομεν τῆς τῶν ὀρθοδόξων ὁλομελείας, καὶ ἀποκηρύκτους τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας καὶ ποίμνης ποιούμεθα.

ι'. Τοῖς αὐτοῖς ὅτι καθ' ὃν τρόπον πηγὴ ζωῆς ἡ Παρθένος καὶ Θεοτόκος ὀνομάζεται, οὕτω δὴ καὶ ὁ Υἱὸς πηγὴ ζωῆς ὀνομάζεται, λέγουσιν· ἡ δὲ Παρθένος οὕτω λέγεται διὰ τὸ τῷ μονογενεῖ Λόγῳ ἔμψυχον σάρκα δανεῖσαι ψυχῇ, λογικῇ τε καὶ νοερᾷ, D καὶ αἰτία αὐτοῦ τοῦ μετὰ Χριστὸν ἀνθρώπου γενέσθαι, καὶ ὁ Υἱὸς ἄρα τοῖς τὴν ζωὴν εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκλαμβάνουσι, κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον εἰρῆσθαι πηγὴ ζωῆς νοηθήσεται· τούτοις ἐξ ἀνοικείων οὕτως ὁμοιώσεών τε καὶ ὑποδειγμάτων τὰς ἀποδείξεις τοῦ κοινωνεῖν τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν ἐπὶ τῇ ὑπάρξει τοῦ Πνεύματος ποιουμένοις· καὶ γὰρ οὐχ ὡς ἡ Παρθένος πηγὴ ζωῆς εἴρηται, οὕτω δὴ καὶ ὁ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ Λόγος πηγὴ ζωῆς ὀνομάζεται, εἴπερ ἐκείνη μὲν ὅτι ἐξ αὐτῆς ἡ ὄντως ζωὴ, αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος καὶ Θεὸς ἀληθινὸς ἐγεννήθη κατὰ τὸ ἀνθρώπινον, καὶ αὐτή γε τῆς θείας αὐτοῦ σαρκὸς ὑπῆρξεν αἰτία, ὁ Υἱὸς δὲ πηγὴ ζωῆς, ὅτι τοῖς ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας νενεκρωμένοις ἡμῖν αἴτιος ὑπῆρξε ζωῆς, καὶ ὥσπερ τι ῥεῦμα ταύτην ποταμοῦ τοῖς

A πᾶσιν ἐπήγαγεν· καὶ ὅτι τοῖς αὐτὸν πιστεύουσιν ὡς ἀπὸ πηγῆς αὐτῆς καὶ δι' αὐτοῦ χορηγεῖται τὸ Πνεῦμα, καὶ αὐτή γε ἡ χάρις ἀναβλύζει τοῦ Πνεύματος, ἥτις οὐδὲν καινὸν, οὔτε τῆς τῶν Γραφῶν συνηθείας ἀλλότριον, ἐὰν ἅγιον ὁμωνύμως καλῆται Πνεῦμα· οἰκειοῦται γάρ ἐστιν ὅτε καὶ ἡ ἐνέργεια τοῦ ἐνεργοῦντος τὴν κλῆσιν· ὥσπερ δῆτα καὶ ἥλιον πολλάκις τὴν ἡλίου αὐγὴν καὶ λαμπηδόνα λέγειν οὐκ ἀναινόμεθα· τούτοις οὕτω συμπεραίνειν καὶ συμβιβάζειν τὰ μηδόλως πεφυκότα φιλονεικοῦσι τὴν προαναγεγραμμένην ψῆφόν τε καὶ καταδίκην ἐπάγοντες, ἀποτέμνομεν τῆς τῶν ὀρθοδόξων ὁλομελείας, καὶ ἀποκηρύκτους τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας καὶ τῆς ποίμνης ποιούμεθα.

B ια'. Τοῖς αὐτοῖς τὰς τῶν ἁγίων φωνὰς οὐ πρὸς τὸν ὀρθὸν τῆς Ἐκκλησίας σκοπὸν ἐκλαμβάνουσιν, οὐδὲ θεραπεύουσι τὸ δοκοῦν προΐστασθαι κατὰ τὰς πνευματικὰς παραδόσεις, καὶ τὰς κοινὰς περί τε Θεοῦ καὶ τῶν θείων ὑπολήψεις, ἀλλὰ πρός τινα νοῦν ἀπᾴδοντα τῶν προκειμένων αὐτὰς ἐκβιβάζουσιν, ἢ ψιλαῖς αὐταῖς προσέχουσι, καὶ πρὸς δόγμα ἐντεῦθεν ἐκφερομένοις ἀλλότριον, τὴν προαναγεγραμμένην ψῆφόν τε καὶ καταδίκην ἐπάγοντες, ἀποτέμνομεν τῆς τῶν ὀρθοδόξων ὁλομελείας, καὶ ἀποκηρύκτους τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας καὶ τῆς ποίμνης ποιούμεθα.

Ἀλλὰ τὰ μὲν τῶν ἀναγεγραμμένων καὶ ἤδη ἐκκεκηρυγμένων ἀνθρώπων δόγματα οὕτως ἔχει βλασφημίας, οὕτως ἔχει κακίας, οὕτω τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ παντάπασιν ἐκπίπτει φρονήματος, κἂν ὁ τούτων C πατὴρ Βέκκος, κἂν ἕτερός τις τῶν σπουδαστῶν, τῶν ἁγίων φρονήματα ταῦτα εἶναι διισχυρίζηται, συκοφάτην αὐτὸν ἀληθῶς τῶν ἁγίων καὶ ὑβριστὴν ἡγητέον. Ποῦ γὰρ οἱ θεοφόροι τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα διὰ τοῦ Υἱοῦ αἴτιον τοῦ Πνεύματος ἔφασαν; Ποῦ τὸν Παράκλητον εἶπον, ἐκ τοῦ Υἱοῦ καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἔχειν τὴν ὕπαρξιν; Ποῦ δὲ πάλιν αὐτὸν τὸν Παράκλητον ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἔχειν τὴν ὕπαρξιν; Ποῦ τὴν μίαν οὐσίαν καὶ θεότητα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ αἰτίαν τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐδογμάτισαν; Τὴν δὲ πατρικὴν ὑπόστασιν τίς ποτε καὶ ἐν ποίοις αὐτοῦ συντάγμασι τοῦ μὴ μόνην αἰτίαν εἶναι Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἀπηγόρευσε; Τίς καὶ τὸν Πατέρα αἴτιον φρονεῖν τοῦ Πνεύματος, οὐ τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως, ἀλλὰ τῷ λόγῳ τῆς φύσεως ἐδογμάτισε; καὶ τοῦτο αὐτὸ οὐκ ἀπένειμεν ὡς ἰδίωμα τῶν ἄλλων δύο χωρίζον ὑποστάσεων; Τίς τἄλλα ἅπερ αὐτὸς ψευδόμενος ἐφ' ὕβρει τῶν Πατέρων, τῶν Πατέρων εἶναί φησι; δύο κακῶν οὐδέτερον ποιεῖν ἀφιστάμενος. Καὶ γὰρ αὐτῶν καὶ αὐτὰ παραφθείρει τὰ ῥήματα ἔστιν οὗ. Καὶ οὐδ' ἂν ἀπαραποιήτοις τοῖς ῥήμασι χρήσηται, τὸν γνήσιον ὅμως οὐκέτι τῶν ῥημάτων ἀσπάζεται νοῦν. Οὐδὲ βλέπει πρὸς τὸν σκοπὸν πρὸς ὃν καὶ ὁ τῶν ῥημάτων ἀφεώρα Πατὴρ, ἀλλὰ τὴν πρόθεσιν καὶ τὴν χρείαν, καὶ αὐτό γε τὸ βούλημα ὑπερηφάνως τῆς Γραφῆς παρατρέχων σφοδρῶς ἐπιφύεται τῇ λέξει, καὶ τὴν σκιὰν ἀντὶ τοῦ σώματος ἀπενεγκὼν, βιβλία συντάττει. Ἴσον δ' εἰπεῖν, ὅτι καὶ ἐκ ψάμμων σχοινία πλέκει, καὶ οἰκίας ἐντεῦθεν οἰκοδομεῖ. οὐκ οἶδα τί ἕτερον ἐσομένας, εἰ μὴ τὴν στήλην φαίη καὶ τρόπαιον, τὴν μὲν τῆς ἀφροσύνης αὐτοῦ κήρυκα, τὸ δὲ δήλωσιν τοῦ ἀγῶνος αὐτοῦ, ὃν κατὰ τῆς ἑαυτοῦ σωτηρίας ἠγώνισται. Διὰ τοῦτο καὶ αὐτὰ τὰ δόγματα τοῖς ἑαυτῶν Πατράσι συγκαταδικάζοντες, κρίνομεν ὡς ἐκείνων, οὕτω δὴ καὶ αὐτῶν ἐκ τῆς Ἐκκλησίας τὸ μνημόσυνον ἀπολέσθαι μετὰ ἤχου. Ἄκανθαι γάρ εἰσιν οἱονεὶ καὶ τρίβολοι, ἐκ θείας παραχωρήσεως τῇ ζωηφόρῳ τῆς Ἐκκλησίας ἀναφυεῖσαι χώρᾳ· ἢ καὶ ζιζάνια πονηρὰ ὁποῖα τῷ καθαρῷ τοῦ Εὐαγγελίου σίτῳ ἐχθρὸς ἐνέσπειρεν ἄνθρωπος, τὴν ἀνοχὴν τοῦ ἐκδικοῦντος Θεοῦ εὔθετον εὑρηκὼς τῆς κακουργίας καιρόν. Εἰ δὲ βούλει, ὃ καὶ μᾶλλον τῇ πονηρίᾳ προσέοικεν, ἐχιδνῶν εἰσι θανατηφόρα γεννήματα, καὶ κατὰ τὴν Γραφὴν ἔγγονα βασιλίσκων, θάνατον ἁπάσῃ τῇ προσπελαζούσῃ ψυχῇ ἐπιφέροντα, παρὰ τοσοῦτον σώζεσθαι ἄξια, παρ' ὅσον μηδὲ τὴν ἀρχὴν αὐτὰ εἰς γένεσιν καὶ γνῶσιν ἀνθρώπων ἐλθεῖν, ἃ καὶ πυρὶ καὶ σιδήρῳ, καὶ πᾶσι τοῖς δυνατοῖς ἀφανίζειν, ὁποῖα ταῦτ' ἂν εἴη τῇ Ἐκκλησίᾳ κατεργαστέον, καὶ εἰς τὸ μὴ εἶναι παραπεμπτέον, καὶ τὸν ἔσχατον ὄλεθρον, καί γε πᾶσι τοῖς τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίας υἱοῖς, σπουδῇ φεύγειν αὐτὰ παραινοῦμεν, καὶ μηδ' ὅσον παρέργως ἀκοῦσαι τὰς ἀκοὰς ὑπέχειν αὐτοῖς. Οὐ μέχρι δὲ παραινέσεως τὸν λόγον ἱστῶμεν, ἀλλ' ἤδη τι καὶ ἀπειλῆς, καὶ φόβου, καὶ τῆς ἀσφαλείας ἕνεκεν τοῦ μέλλοντος προστιθέαμεν. Τίς οὖν ἡ ἀπειλὴ, ἐπειδήπερ ἡ τῷ πρὸ μικροῦ χρόνῳ συμβεβηκυῖα πρᾶξις τὴν Ἐκκλησίαν συγχέασα, εἰς τέλος κατελυμήνατο, ἣν καὶ οἰκονομίαν τἀναντία δυναμένην οὐκ οἶδ' ὅπως ὠνόμασαν; Ἡ δ' αὐτὴ καὶ τὰ προανατεταγμένα ἀλλόκοτα δόγματα, ἃ τὸν Βέκκον Ἰωάννην προστάτην ἐπλούτησεν, ἐπισφαλῶς καὶ λίαν ἐπικινδύνως εἰσήνεγκε. Τοῦτο δὲ τρανέστατα τοῖς πᾶσι διοριζόμεθα, ὡς εἴ τις τῶν νῦν τε ὄντων ἀνθρώπων, καὶ τῶν ὕστερον ἐσομένων, τολμήσειε ποτε τὴν τότε μνημονευθεῖσαν πρᾶξιν καλῶς ἐσβεσμένην ἀνανεῶσαι, τά τε καταργηθέντα λυσιτελῶς ἤδη δόγματα ἐπὶ τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας ἀναγορεῦσαι, ἢ λάθρα ἢ κακούργως ὑποβαλεῖν, ἢ εἰσήγησιν τοῦ ταῦτα φρονεῖν ἢ ἐπαινεῖν, εἰσενεγκεῖν, ἤ τι ὅλως μετιέναι ὑπὲρ τῆς ἐν ἡμῖν καὶ αὖθις αὐτῶν παῤῥησίας παρὰ φαῦλον τὰ γνήσια τῆς πρώτης Ἐκκλησίας θέμενος δόγματα, D καὶ τὰ νῦν αὐτῆς κατὰ τῶν νόθων καὶ ἀλλοτρίων, ἔτι δὴ καὶ τῆς δι' ἣν ταῦτα οἰκονομίας καὶ πράξεως παρεισφθάρη τῇ Ἐκκλησίᾳ προστάγματα. Τοῦτον καὶ τὸν ὅλως τοὺς ἐκ τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ἔχοντας τέως ἀμεταθέτως ἐφ' οἷς ἄνωθεν παρὰ τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν ἐνεκλήθησαν, δι' ἃ καὶ τὸ μεταξὺ ἐπισυμβέβηκε σχίσμα δέξασθαί ποτε συνθησόμενον, καὶ δέξασθαι πλέον καὶ γνησιώτερον ἤπερ εἰώθειμεν πρότερον, πρὸ τῆς πεπλασμένης δηλαδὴ ταύτης οἰκονομίας, καὶ τῆς ἀποβλήτου καὶ τῷ καλῷ πολεμίας εἰρήνης, τοῦτον σὺν τῷ ἀποκήρυκτον ποιῆσαι τῆς Ἐκκλησίας, ἐκκόψαι τε καὶ ἀλλοτριῶσαι τῆς ἡμῶν τῶν εὐσεβῶν ἐπισυναγωγῆς τε καὶ κοινωνίας, καὶ τῷ τοῦ ἀναθέματος ἐπιτιμίῳ φρικώδει καθυποβάλλομεν. Ἐπεὶ μηδὲ συγγνωστὸς ἐν ἀνθρώποις ἐκεῖνος,

A ἰς μηδὲ μετὰ τοσαύτην πεῖραν τοῦ προλαβόντος κακοῦ, μηδὲ μετὰ τὴν ἀρτίως ἐπενηνεγμένην καταδίκην πεπαίδευται μὴ ἐπιτολμᾷν τοῖς τοιούτοις, μηδ' ἔγνωκε τοῖς κειμένοις τῶν Πατέρων ἐπιτεχνάζεσθαι ὅροις, μηδὲ μαθητὴς μὲν τῇ Ἐκκλησίᾳ διὰ παντὸς καὶ ὑπήκοος. Καὶ ταῦτα φθεγγόμεθα καὶ διαπραττόμεθα, τοῦ τε ἀνεπηρεάστου, καθώσπερ ἔφημεν, ἕνεκεν, καὶ τῆς κοινῆς τῶν ψυχῶν ὠφελείας πάντων, ὅσοι τε νῦν ὑπὸ τὴν ἡμετέραν εὐσεβῆ Ἐκκλησίαν τελοῦσιν.

Ἀλλὰ μένετε, οἱ γνήσιοι τοῦ Θεοῦ, ἀποστρεφόμενοι καὶ βδελυττόμενοι τά τε ἄλλα τῆς ἀληθείας πολέμια δόγματα, καὶ αὐτὰ τὰ τοῦ Βέκκου γεννήματα. Ἀποστρεφόμενοι δὲ οὐχ ἧττον καὶ αὐτὸν, καὶ ὧν ὁ λόγος ἀνώτερον ἐμνήσθη κατ' ὄνομα, τὰ βλάσφημα B σὺν αὐτῷ ἀπερευξαμένους, καὶ μέχρι τοῦδε οἰκειουμένους αὐτὰ, καὶ ἀμεταμέλητα στέργοντας. Καὶ οὕτως ἐχόντων μενεῖ ἐν ἡμῖν ὁ Παράκλητος, οὐ μόνον τῆς ἀπὸ τῶν τοιούτων, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀπὸ τῶν παθῶν κρείττους διαφυλάττων λύμης ὑμᾶς ἐπὶ μετουσίᾳ τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν καὶ τῆς τοῖς δικαίοις ἡτοιμασμένης μακαριότητος. Καὶ ὑμεῖς μὲν οὕτως ἔχοιτε καὶ σχοίητε· ἡ δὲ ἀναγεγραμμένη ψῆφός τε καὶ ἀπόφασις νῦν μὲν παρὰ τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τῶν τῆς Ἐκκλησίας ἀποστατῶν καὶ ἀθετητῶν ἐξενήνεκται, μικρὸν δὲ ὕστερον καὶ παρὰ τοῦ μεγάλου κριτοῦ, εἰ μὴ πρὶν ἐλθεῖν τὴν ἡμέραν αὐτοῦ τὴν μεγάλην καὶ ἐπιφανῆ, μετανοίᾳ καὶ δάκρυσι καὶ ἀσχέτῳ πένθει φθάσουσιν ἑαυτοὺς ἐξελόντες. Καὶ γὰρ εἰ μεταβληθήσονται καὶ πρὸς τὸ τῆς μητρὸς ἡμῶν Ἐκκλησίας φῶς γνησίοις καὶ πάλιν τοῖς τῆς ψυχῆς ἐνίδωσιν ὀφθαλμοῖς, ὥσπερ ἔξω τὸν πρὸς αὐτὸν ἐρχόμενον οὐκ ἐκβάλλει Χριστὸς, ἐπιστρέφεται δὲ μᾶλλον ἐπιστρέφοντος, καὶ ἐναγκαλίζεται, κἂν ἄσωτος ᾖ καὶ τὴν πατρῴαν οὐσίαν καταφαγὼν, κἂν ἀπολωλὸς πρόβατον καὶ τῆς σωζούσης μάνδρας ἀποσκιρτῆσαν, κἂν ἄλλο τι τῶν πόῤῥω γεγονότων τῆς χάριτος· οὕτω δὲ καὶ αὐτὴ συνάξει καὶ οἰκειώσεται, καὶ εἰς τὴν τῶν τέκνων μοῖραν καὶ τάξιν αὖθις ἐγκαταστήσει, μόνον εἰ θρηνήσουσί ποτε, καὶ ἐφ' ἑαυτοῖς ὃ νῦν ἡμεῖς πάσχομεν πάθωσιν. Εἰ γὰρ καὶ ἡμῶν ἀποκόπτομεν, εἰ καὶ τῆς τῶν εὐσεβῶν ἐξορίζομεν Ἐκκλησίας, εἰ τῇ φοβερᾷ καὶ μεγάλῃ τῆς ἀκοινωνησίας καὶ ἀλλοτριώσεως τῶν ὀρθοδόξων καθυποβάλλομεν καταδίκῃ, οὐχ ὡς ἐφηδόμενοι τοῖς αὐτῶν παθήμασι τοῦτο δρῶμεν, οὐδ' ὡς τῇ ἀποβολῇ τῶν ἀνδρῶν ἐπιχαίροντες, τοὐναντίον μὲν οὖν καὶ ἀλγοῦμεν, καὶ ὡς ἀηδῶς τὴν διάζευξιν φέρομεν. Πλὴν ἀλλὰ τίς ἡμᾶς ἀνάγκη ἐπὶ τὴν πρᾶξιν τήνδε κινεῖ; Δυοῖν πάντως ἕνεκεν, τοῦ τε ὀδυνηθέντας αὐτοὺς ταύτῃ καὶ πικρανθέντας ἐπανελθεῖν διὰ μετανοίας, τῆς ἀπονοίας κατεγνωκότας, καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ ἑαυτοὺς ἀνασώσασθαι, τοῦ τε σωφρονισθῆναι καὶ παιδευθῆναι τοὺς ἄλλους ἐντεῦθεν, μὴ ἐπιτολμᾷν ποτε τοῖς ὁμοίοις, μηδ' ἐπιχειρεῖν κατὰ τῶν ἀθίκτων, μηδὲ κατὰ τῶν ἁγίων νεανιεύεσθαι, μήπως οὕτω θρασυνόμενοι τῶν αὐτῶν ἀμοιβῶν κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τύχωσιν.

ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΕΙΛΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΕΦΕΣΟΥ
ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ.

C Τὴν ἐκπόρευσιν ἀκίνητον ἰδιότητα τοῦ παναγίου Πνεύματος οἶδεν ἡ κοινὴ δόξα τῆς Ἐκκλησίας, καὶ μηδὲν ἕτερον ἢ μόνην τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς φυσικὴν ὕπαρξιν αὐτοῦ παριστάνουσαν. Τὸ γοῦν δοξάζειν καὶ γράφειν τὴν ἐκπόρευσιν ταύτην, νῦν μὲν ἐπὶ τῆς θεολογίας τὴν ὕπαρξιν σημαίνειν αὐτὴν, νῦν δὲ αὖ τὴν ἔκφασιν τὴν ἀΐδιον, ἢ τὴν ἔλλαμψιν, ἢ τὴν φανέρωσιν βλάσφημον, καὶ τῶν ἀποστολικῶν δογμάτων ἀλλότριον, καὶ παρὰ τοῦτο, καὶ ἀναθέματος ἄξιον, πάλιν τὸν προβολέα τοῦ παναγίου Πνεύματος αἴτιον, ὡς καὶ τὸν γεννήτορα τοῦ Υἱοῦ αἴτιον, ἡ κοινὴ τῶν Πατέρων οἶδεν ἔννοια καὶ ὁμολογία. Πρὸς δὲ καὶ τὴν προβολὴν ταυτὸ τῇ ἐκπορεύσει δύνασθαι, καθάπαξ οἱ πάντες γινώσκουσιν. Ὁ μὴ τοίνυν οὕτως, ἀλλ' ἑτέρως φρονῶν, δογματίζων τε D καὶ γράφων, ὡς ποτὲ μὲν ὁ προβολεὺς τὸν αἴτιον σημαίνει τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ ἡ προβολὴ τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ φυσικὴν ὕπαρξιν, ποτὲ δὲ ἐκεῖνος μὲν τὸν φανερωτὴν, αὕτη δὲ τὴν ἀΐδιον ἔκφανσιν, ἢ τὴν ἔλλαμψιν, εἴτ' οὖν τὴν φανέρωσιν τοῦ παναγίου Πνεύματος, πρόδηλος βλάσφημος οὗτος ἡμῖν καὶ περιφανὴς παραδειγματιστὴς, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἀποβολῆς καὶ βδελύγματος ἄξιος. Ὡσαύτως καὶ τὴν πρόοδον πάλιν ἐπὶ τοῦ παναγίου Πνεύματος εὑρισκομένην, καὶ παραστατικὴν μόνης τῆς ὑπάρξεως τοῦ παναγίου Πνεύματος οἱ θεοφόροι Πατέρες ἀεὶ καὶ νοοῦσι, καὶ ἐκλαμβάνουσι, καθάπερ ἄρα καὶ τὴν ἐκπόρευσιν αὐτὴν καὶ τὴν προβολήν. Οἱ γοῦν καινοτομοῦντες καὶ ταύτην δὴ τὴν φωνὴν, καὶ δογματίζοντες ἅμα καὶ γράφοντες, ὡς ποῦ μὲν τῶν Γραφῶν τῶν ἁγίων ὑπάρξεώς ἐστιν αὐτὴ παραστατικὴ, ποῦ δὲ πάλιν φανερώσεως, καὶ ἐκφάνσεως, καὶ ἐκλάμψεως, τῶν ὀρθῶν παραχαράκται καὶ οὗτοι δογμάτων λογίζονται, καὶ τῆς ἀληθείας πόῤῥω φερόμενοι, καὶ παρὰ τοῦτο μίσους τῷ ὄντι καὶ ἀποστροφῆς ἄξιοι. Ταῦτα οὕτως οἶδεν ἄνωθεν ἡ τοῦ Θεοῦ ἁγία Ἐκκλησία φρονεῖν, οὕτω δογματίζειν, οὕτω διδάσκειν, οὕτως ὁμολογεῖν· ταῦτα καὶ ἡμεῖς οὕτω φρονεῖν, οὕτω δογματίζειν, οὕτω διδάσκειν, οὕτως ὁμολογεῖν ἀνέκαθεν καὶ ἐς δεῦρο παρ' αὐτῆς παρελάβομεν. Ταῦτα καὶ οἱ μέχρι τῆς νῦν διαφερόμενοι πρὸς ἡμᾶς, εἰ οὕτως ὁμολογήσαιεν, ὁμοῦ μὲν καὶ ἀπὸ στόματος, ὁμοῦ δὲ καὶ διὰ γραμμάτων, τὰ μὲν ἐνστερνιζόμενοι ὡς ὀρθὰ δηλονότι, τὰ δὲ ὡς βλάσφημα ἀναθέματι παραπέμποντες, καθάπερ καὶ ἡμεῖς, γνήσιοι ἔσονται ἡμῖν τὸ ἀπὸ τοῦδε ἀδελφοὶ καὶ ὀρθόδοξοι, καὶ τὴν μετ' αὐτῶν ἐντελῆ καταλλαγὴν καὶ εἰρήνην ἕξουσιν ἀπὸ καρδίας ἀσπαζομένους ἡμᾶς· εἰ δὲ μὴ, ὅπερ μήποτε γένοιτο, οὐδαμῇ οὐδαμῶς.

ΟΜΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ

ΚΥΡΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ

ΓΕΓΟΝΥΙΑ ΟΠΟΤΕ Η ΕΠΙΣΥΣΤΑΣΙΣ ΓΕΓΟΝΕ ΚΑΤ' ΑΥΤΟΝ ΠΑΡΑ ΤΩΝ ΚΛΗΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΙΝΩΝ ΑΡΧΙΕΡΕΩΝ ΔΙΑ ΤΟ ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΕΞ ΕΒΡΑΙΩΝ ΜΑΛΛΟΝ Δ' ΙΟΥΔΑ ΜΑΡΚΟΥ.

A Μὴ ὁ νόμος ἡμῶν κρίνει, φησὶ, τὸν ἄνθρωπον, ἐὰν μὴ ἀκούσῃ πρότερον καὶ γνῷ τί ποιεῖ, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἑαυτοῦ τινα λόγων δικαιοῦσθαι, καὶ αὖ ἐκ τούτων αὐτὸν κατακρίνεσθαι, τῶν αὐτῶν Εὐαγγελίων κρίσις τε καὶ δικαίωσις. Καὶ ὑμᾶς τοίνυν τοὺς ὧδε συνδεδραμηκότας ἵν' ἐπ' εὐσεβείᾳ καὶ τοῖς τῆς πίστεως ἐμὲ κρίνητε λόγοις, μαθητὰς αὐχοῦντας εἶναι τῶν σωτηρίων καὶ θείων λόγων ἐκείνων, ἀξιοῦν πρῶτον βούλομαι διακοῦσαι τῶν ἐμῶν τουτωνὶ λόγων ἐν πραότητι πνεύματος, ὡς καὶ πᾶσι μὲν τοῖς ἐπὶ θρόνου κρίσεως καθημένοις ὀφείλεται, ἐξαιρέτως δὲ τοῖς περὶ τῶν τηλικούτων δικάζουσιν, ἔπειτά μοι τὴν ψῆφον ἐπενεγκεῖν, ἐκεῖνο ἐνθυμουμένους ὡς ὁποίῳ τις κρίματι κρινεῖ κριθήσεται, καὶ ᾧ μέτρῳ μετρήσει, ἀντιμετρηθήσεται αὐτῷ. Τινὲς δέ μοι οἱ λόγοι περὶ ὧν ὑμᾶς ἀξιῶ πράως ἔχοντας ἀκούειν, B ὁμοῦ δὲ καὶ προσέχοντας, οἱ περὶ τῆς πίστεως αὐτῆς, οὓς καὶ πάλαι μὲν πεποιήμεθα πρὸς ὑμᾶς καὶ τὴν τῆς ὀρθότητος αὐτῶν οὐκ ἀγεννῆ μαρτυρίαν ἐκομισάμεθα, καὶ νῦν δὲ ποιούμεθα, ἐπειδή τισιν ἄλλως ἔδοξε δόξαι περὶ ἡμῶν, τῆς περὶ ἡμᾶς κρείττονος διαβεβλημένοις δόξης, οὐχ ἡμῶν μετατεθέντων, μὴ γένοιτο, τῆς περὶ Θεοῦ, τοῦ γὰρ ἐγκρίνειν τῇ εὐσεβείᾳ ὅντινά τις βούλεται καὶ αὖθις ἀποκρίνειν αὐτῆς, τοσαύτῃ ῥᾳστώνῃ ὥστ' εὐσεβείας καὶ κακοδοξίας κριτήριον μὴ τὸ Εὐαγγέλιον ἡγεῖσθαι καὶ τὴν τῶν Πατέρων ὁμολογίαν καὶ παράδοσιν, τὰ δὲ μίση τῶν ἀνθρώπων καὶ τὰς φιλίας. Εὐσεβὴς μὲν γάρ τίς τινι σήμερον ἄν τι τῶν κεχαρισμένων ἔπραξεν, οὐ τοιοῦτος δὲ ἐκ τοῦ ἐναντίου προσκέκρουκε. C Ποιούμεθα δὲ τοὺς αὐτοὺς οὐ μόνον ὅτι περὶ τῆς αὐτῆς πίστεώς εἰσιν, ἀλλ' ἵνα καὶ τοῦτο γνώριμον ἅπασι γένοιτο, ὡς οὐ νῦν πρώτως τοῦ ὀρθοῦ γεγόναμεν φρονήματος, ταῖς ἐπηρείαις τινῶν σωφρονισθέντες, ἀλλ' ἄνωθεν ἐκκλησιαστικῶς τε εἴχομεν, καὶ περὶ τὰ τῆς εὐσεβείας ἀεὶ εὐσεβῶς διεκείμεθα, καθὰ δὴ καὶ τὸ τῆς θεογνωσίας διδασκαλεῖον ἡ τῶν πιστῶν μήτηρ ἐξεπαίδευσεν Ἐκκλησία. Ἔχει τοίνυν τὰ τῶν λόγων τῆς πίστεως ἡμῶν ὡς πάλαι εἶχεν, ὅτε καὶ παρ' ὑμῖν αὐτοῖς ὀρθόφρονες ἠκούομεν, καὶ ὡς εὐσεβεῖς ἐπῃνούμεθα. Καὶ ἔχει γε οὑτωσί.

Πιστεύω εἰς ἕνα Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων, ἄναρχον μὲν καὶ ἀγέννητον καὶ ἀναίτιον, ἀρχὴν δὲ φυσικὴν καὶ αἰτίαν Υἱοῦ καὶ Πνεύματος. D Πιστεύω καὶ εἰς τὸν ὁμογενῆ αὐτοῦ Υἱὸν, τὸν ἀχρόνως καὶ ἀῤῥεύστως ἐξ αὐτοῦ ὁμοούσιον γεννηθέντα· δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο. Πιστεύω καὶ εἰς τὸ πανάγιον Πνεῦμα, τὸ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, τὸ συμπροσκυνούμενον Πατρὶ καὶ Υἱῷ, ὡς συναΐδιον καὶ σύνθρονον καὶ ὁμοούσιον καὶ ὁμόδοξον καὶ τῆς κτίσεως συνδημιουργόν. Πιστεύω τὸν ἕνα ταύτης τῆς ὑπερουσίου καὶ ζωαρχικῆς Τριάδος τὸν μονογενῆ Λόγον, κατελθόντα ἐκ τῶν οὐρανῶν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν, σαρκωθῆναι ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου, καὶ ἐνανθρωπῆσαι, τουτέστιν ἄνθρωπον τέλειον γενέσθαι, μένοντα Θεὸν, καὶ μηδὲν μεταβαλόντα τῆς θείας οὐσίας διὰ τὴν πρὸς σάρκα κοινωνίαν, ἢ ἀλλοιώσαντα, ἀλλ' ἄνευ τροπῆς προσειληφότα τὸν ἄνθρωπον, ἐν αὐτῷ τε πάθος καὶ σταυρὸν καὶ θάνατον ὑπομεῖναι, τὸν παντὸς πάθους κατὰ τὴν θείαν φύσιν ἐλεύθερον· καὶ ἀναστῆναι τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ εἰς οὐρανοὺς ἀνεληλυθότα ἐκ δεξιῶν καθῆσαι τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός. Πιστεύω κατὰ τὰς περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων παραδόσεις τε καὶ εἰσηγήσεις τῆς μιᾶς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας. Ὁμολογῶ ἓν βάπτισμα εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. Προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν καὶ ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος.

Ἔτι δὲ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Θεοῦ Λόγου μίαν ὁμολογῶν τὴν ὑπόστασιν, καὶ ἕνα πιστεύων τὸν αὐτὸν καὶ κηρύττων Χριστὸν, ἐν δυσὶν οἶδα μετὰ τὴν ἐνανθρώπησιν ταῖς φύσεσιν τὰ ἐξ ὧν καὶ ἐν οἷς καὶ ἃ πέφυκε σώζοντα. Ἀκόλουθον δὲ καὶ δύο ἐνεργείας αὐτοῦ Χριστοῦ καὶ δύο πρεσβεύω θελήματα, ἑκάστης τῶν φύσεων τὸ ἴδιον θέλημα, καὶ τὴν οἰκείαν σωζούσης ἐνέργειαν. Προσκυνητής εἰμι σχετικῶς, ἀλλ' οὐ λατρευτικῶς, καὶ τῶν θείων καὶ σεπτῶν εἰκόνων, αὐτοῦ τε Χριστοῦ καὶ τῆς πανάγνου Θεομήτορος, καὶ πάντων τῶν ἁγίων, ἐπὶ τὰ πρωτότυπα τὴν πρὸς ταύτας διαβιβάζων τιμήν· τοὺς δὲ ἄλλως ἢ οὕτω φρονοῦντας ὡς ἀλλοτριόφρονας ἀποβάλλομαι. Ἀποβάλλομαι δὲ καὶ τὴν πρὸ μικροῦ γεγονυῖαν ψευδώνυμον εἰρήνην, ὡς τὴν πρὸς Θεὸν ἡμῖν προξενοῦσαν ἔχθραν. Ἐπειδήπερ ὡς ἐν οἰκονομίας πλάσματι τὴν Ἐκκλησίαν κατέτεμε καὶ ἐλυμήνατο, πείθουσα διὰ τῆς ἀβελτηρίας καὶ φρενῶν παρατροπῆς τῶν τὴν ἰδίαν, ἀλλ' οὐ τὴν τοῦ Θεοῦ στῆσαι δόξαν ζητούντων, ἀποκλῖναι μὲν τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τῆς ὑγιοῦς τῶν Πατέρων διδασκαλίας, εἰς κακοδοξίας δὲ καὶ βλασφημίας ἀπολισθῆναι κρημνόν. Ἀθετῶ τὰς ἐπικινδύνους περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως λαληθείσας αὐτοῖς φωνάς. Τὸ

γὰρ πανάγιον Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι A παρ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ Λόγου μαθὼν ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τὴν ὕπαρξιν ἔχειν ὁμολογῶ, καὶ αὐτὸν τοῦ εἶναι οὐσιωδῶς αὐχεῖν αἴτιον, ὥσπερ δῆτα καὶ αὐτὸς ὁ Υἱός. Τὸν δὲ Υἱὸν ἐκ Πατρὸς μὲν οἶδα καὶ πιστεύω, καὶ αἴτιον ἑαυτοῦ καὶ ἀρχὴν φυσικὴν, τὸν Πατέρα πλουτεῖν, ὁμοούσιον δὲ καὶ συμφυὲς τὸ ἐκ Πατρὸς ἔχειν Πνεῦμα· οὐ μὴν δὲ καὶ αἴτιον αὐτὸν τοῦ Πνεύματος ὑπάρχειν, ἢ μόνον ἢ μετὰ τοῦ Πατρός· ὅτι μηδὲ ὕπαρξιν ἔχει τὸ πανάγιον Πνεῦμα διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καθὰ δὴ καὶ ἐνόησαν καὶ ἐδογμάτισαν οἱ εἰς ἀπώλειαν ἑαυτοὺς καὶ Θεοῦ μακρυσμὸν ἐκβιάζοντες. Ἀθετῶ καὶ τὰς ἐξηγήσεις ὅσας οἱ παραχαράκται τοῦ τοιούτου δόγματος κακοσχόλως τοῖς πατρικοῖς ἐπάγοντες ῥήμασι, σύμφωνα τὰ τῶν ἁγίων δεικνύναι ταῖς βλασφημίαις ἑαυτῶν B ἐπειρῶντο. Ὡς γὰρ ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων φρονεῖν παραδέδωκεν, οὕτω δὴ καὶ φρονῶ, καὶ ὁμολογῶ, καὶ διδάσκειν ἰδίᾳ τε καὶ δημοσίᾳ προῄρημαι. Πᾶσαν βέβηλον κενοφωνίαν ἐπὶ ἀθετήσει τῆς ὑγιοῦς εὑρημένην πίστεως ἢ εὑρεθησομένην ὡς ψυχῆς ἀποστρέφομαι ὄλεθρον καὶ ἀπὸ Θεοῦ ἀλλοτρίωσιν. Δέχομαι καὶ τὰς ἑπτὰ οἰκουμενικὰς ἁγίας καὶ θείας συνόδους. Δέχομαι καὶ τῶν τοπικῶν ὅσας ἡ Ἐκκλησία ἐδέξατο. Δέχομαι τὰ ἱερὰ τούτων θεσπίσματα, ὅσους τε ἀπεδέξαντο, ἀποδέχομαι, καὶ ὅσους αὖ κατέκριναν καὶ ἀπεβάλοντο, κατακρίνων καὶ ἀποβαλλόμενος. Ἐπειδὴ καὶ μῶμος ἐμοὶ παρά τινων προστρίβεται, ὅτι μοι ἐμφανισθὲν κακὸν ὂν οὐκ ἐφωράθη κακὸν εἶναι, οὐδ' ὡς βλάσφη- C μον ἀπεκρούσθη, τὸ τοῦ Μάρκου φλύαρον χαρτίον πρῶτον μὲν ἀναθέματι καθυποβάλλω, αὐτό τε καὶ τὰς ἐν αὐτῷ βλασφημίας. Δεύτερον δὲ καὶ ὑπόδικον ἐμαυτὸν ποιοῦμαι ταῖς παλαμναιοτάταις καὶ φρικωδεστάταις ἀραῖς, εἴπερ ἐγώ ποτε τοιοῦτόν τι αὐτῷ ἢ τινὶ τῶν ἁπάντων ἑτέρῳ γράφειν εἰσηγησάμην. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ γράφων τὸν τόμον καὶ ὅσα γε ἕτερα ὑπέρ τε τῆς Ἐκκλησίας, καὶ κατὰ τοῦ Βέκκου, εἰς οὐδὲν τοιοῦτον ἐκπεπτωκότι νόημα σύνοιδα ἐμαυτῷ, ὁποῖον συκοφαντοῦντες ἐμὲ καὶ διαβάλλοντες λέγουσι, τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς σαφῶς ἐκ τούτων βλάπτοντες, οὐκ ἐμέ. Καὶ γὰρ ἐγὼ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον συμπληρωτικὸν εἰδὼς τῆς ἁγίας Τριάδος, Θεὸν οἶδα τέλειον, ὡς αὐτὸν τὸν Πατέρα, καὶ αὐτὸν τὸν Υἱὸν, D ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, καὶ τέλειον ἐξ αὐτοῦ ἔχον τὸ εἶναι, ὁμοούσιόν τε τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, ἐξ οὗ ἐκπορεύεται, καὶ τῷ ἐκεῖθεν ἀφράστως γεννηθέντι Υἱῷ, ᾧ καὶ συνάπτεται παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ συμπαρομαρτεῖ, καὶ δι' οὗ πέφηνε καὶ ἐκλάμπει καὶ φανεροῦται, ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ τελείαν ἐκεῖθεν ἔχον τὴν ὕπαρξιν, καὶ τὴν θείαν τε καὶ ἄῤῥητον ἐκ Πατρὸς ἐκπόρευσιν αὐτοῦ τρόπον εἶναι μυσταγωγηθεὶς αὐτοῦ τῆς ὑπάρξεως, οὐθ' ὁμώνυμον φωνὴν ἐννενόηκα, οὔτε ποτὲ καὶ ταῦτα πολλὰ συγγραψάμενος γέγραφα. Τὸ δὲ Μάρκου χαρτίον ἔστω κατὰ τοῦ γεγραφότος, οὐκ ἐμοῦ γε αἰτία καὶ κατηγόρημα, ὅς γε μηδὲν προσσχεῖν ἐπιμελῶς αὐτῷ

κατηξίωσα, ὡς ἀνδρὸς ἀγροίκου καὶ ἰδιώτου ποιήματι, ἵνα μὴ λέγω ὅτι καὶ ἐν καιρῷ μοι ἐδόθη, ὅτε οὐδὲ τῶν πάνυ σπουδαίων δυνατὸν ἦν ἐμὲ κυκλούμενον ὑπὸ πολλῶν καὶ θορυβούμενον ἐπιστρέφεσθαι. Ἀλλ' ὅμως ὅτι παντάπασιν ἀπόβλητον ἔχον τὸν νοῦν, ἐμὲ τότε παρέδραμε τοιαῦτα φέρον κακὰ, τῷ ἀναθέματι αὐτὸ, ὅπερ καὶ ἄνω εἴρηται, παραδίδωμι.

Ἐπεὶ δ' αὐτὸν καὶ τὸν τόμον αἰτιᾶσθαι πυνθάνομαι, ἢ μάλιστά γε ἐκεῖνο τουτό μου ὅπερ φησὶν ἡ « δι' Υἱοῦ » λέξις ἐνταῦθα, τὴν εἰς ἀΐδιον ἔκλαμψιν, οὐ τὴν εἰς τὸ εἶναι καθαρῶς σημαίνειν βούλεται πρόοδον, τοῦ ἐκ Πατρὸς τὴν ὕπαρξιν ἔχοντος Πνεύματος. Τὸ γὰρ ἐνταῦθα κείμενον, φησὶν, ἐν τῷ μέσῳ συναρπάσαι τε αὐτὸν, καὶ εἰς ὁμωνυμίαν ἐξῶσαι, οὐδὲ τούτου κρίνω ἀθεράπευτον, παραδραμεῖν τὴν μέμψιν ἐγώ. Ὅθεν καὶ ἀποστραφεὶς πρὸς αὐτὸν, τὸ τοῦτό μου ἐνταῦθα φημὶ, ὃ σύ γε καταιτιᾷ, καὶ δι' ὃ φῂς εἰς τὰς ὁμωνυμίας ἐκπεπτωκέναι τὰς τοσοῦτον πόῤῥω τοῦ εὐσεβοῦς καὶ ἡμετέρου διεστηκυίας φρονήματος, καὶ σφόδρα καλῶς τε καὶ εὐσεβῶς. Ναὶ μὲν καὶ ἀναγκαίως, οἷς πρόσκειται πρόσκειται, οὐχ ἵνα σὺ κακούργως καὶ ἀμαθῶς τὴν τοῦ παναγίου Πνεύματος τρόπον οὖσαν αὐτοῦ τῆς ὑπάρξεως, καὶ ἄλλο τι παρὰ τοῦτο σημαίνειν νοήσῃς, ὅπερ οὔθ' ἡμεῖς, οὔθ' ἕτερος εἴρηκε τῶν ἁπάντων· ἀλλ' ἐπειδὴ τὴν « δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα » φωνὴν Βέκκος μὲν ὕπαρξιν δι' Υἱοῦ τοῦ παναγίου νενόηκε Πνεύματος, βόθυνον βλασφημίας ἀνορύσσων ἐντεῦθεν· ἡμεῖς δὲ οὐδαμῶς οὕτω νοοῦμεν, ἀλλ' ὅτε μὲν τὴν δι' Υἱοῦ ἀΐδιον αὐτοῦ ἔκφανσιν καὶ ἔκλαμψιν καὶ φανέρωσιν ἴσμεν σημαίνειν παρὰ τοῖς ἁγίοις, ὅτε δὲ τὴν εἰς ἡμᾶς χορηγίαν καὶ πέμψιν καὶ δόσιν. Τί φησιν ὁ τόμος; Τῇ ῥήσει ἐπιστὰς τῇ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι λεγούσῃ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὅτι τὸ « δι' Υἱοῦ » ἐνταῦθα οὔτε καθά φησι Βέκκος διὰ τοῦ Υἱοῦ ὕπαρξιν τοῦ παναγίου Πνεύματος σημαίνει, ἐπεὶ μηδ' ἀλλαχοῦ σημαίνει, οὐ γάρ ἐστιν ἑτέρωθεν ὕπαρξις τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, ὅτι μὴ ἐκ Πατρὸς, ὅθεν καὶ ἐκπορεύεται, οὔτε τὴν εἰς ἡμᾶς χορηγίαν καὶ πέμψιν καὶ δόσιν, εἰ καὶ ἀλλαχοῦ τοῦτο σημαίνει, ἀλλ' αὐτὴν αὐτοῦ τὴν διὰ τοῦ Υἱοῦ ἀΐδιον ἔκφανσιν, συντρέχουσαν καὶ συνεπινοουμένην τῇ ἐκ Πατρὸς αὐτοῦ εἰς τὸ εἶναι προόδῳ.

Ὅτι δὲ τοιοῦτον ἀρχῆθεν ἡμῶν τὸ φρόνημα, καὶ τῶν τοῦ Μάρκου φρονημάτων τε καὶ δογμάτων πλεῖστον ἀφεστηκὸς, μαρτυροῦσι, καὶ ὅσα πρὸ τοῦ τόμου πολλοῖς ἔτεσιν ἐκδέδοταί μοι, καὶ ὅσα μετὰ τὸν τόμον, ἐν οἷς ἅπασιν οὐδ' ἂν σκιὰν εὑρήσει τις ὁμοιότητος. Μαρτυρεῖ δ' οὐχ ἥκιστα, καὶ ἡ πρὸς τὴν τοῦ Βέκκου ἀπορίαν ἀπάντησις, δι' ἧς ἀπορίας ἐκεῖνος ἡμᾶς συνελαύνει. Ἐδόκει ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον μὴ ἀμέσως ὁμολογεῖν ἐκ τοῦ Πατρὸς, ὃ καὶ σκοπὸς αὐτῷ καὶ πρόθεσις ἦν, ἢ τὰς διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ προσεχῶς κηρυττούσας αὐτὸ τῶν ἁγίων φωνὰς παραγράφεσθαι. Ἔχει δὲ τὰ τῆς ἀπαντήσεως αὐταῖς λέξεσιν οὑτωσί·

(1) Ἡμεῖς φαμεν καὶ ἀμέσως ὑπάρχειν τὸ Πνεῦμα

(1) Marg. : Εἰ περὶ τῆς τοῦ Υἱοῦ μεσιτείας λέγει τι; καὶ ὅλως τὰς διὰ τοῦ Υἱοῦ, καὶ διὰ τοῦ προσεχῶς, βραχὺς ἡμῖν καὶ τὰ τοιαῦτα λόγος.

ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ. Καὶ οὔτε κατὰ τοὺς ἀντιθέτους εἰπεῖν, ἀμέσως αὐτὸ λέγοντες, τὸ δι' Υἱοῦ καταργοῦμεν, οὔτε τὸ δι' Υἱοῦ ἀνομολογοῦντες, τὸ ἀμέσως ἀρνούμεθα. Καὶ γὰρ ἀμέσως δογματίζομεν, ἐπειδήπερ τὴν καθ' ὑπόστασιν ὕπαρξιν, καὶ ὅλως αὐτὸ δὴ τὸ εἶναι ἐξ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς ἔχει τὸ Πνεῦμα, καὶ οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, οὐδὲ διὰ τοῦ Υἱοῦ. Ἢ γὰρ ἂν καὶ αἴτιος οὕτω τοῦ Παρακλήτου ὁ Υἱὸς ὑπῆρχεν ἀναμφηρίστως, ὅπερ οὔτ' εὐσεβές ἐστι, καὶ οὐδεὶς οὐδέποτε τῶν ἁγίων οὔτ' εἰπὼν, οὔτε γράψας ἐφάνη. Διὰ τοῦ Υἱοῦ δὲ φαμὲν τὸ Πνεῦμα καὶ τὴν ἀμέσως ὁμολογίαν ἡμῶν μὴ λυμαίνεσθαι, ἐπειδὴ ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον καὶ ὑφιστάμενον, ἐξ οὗ δὴ καὶ ὁ Υἱὸς γεννᾶται, δι' αὐτοῦ δὴ τοῦ Υἱοῦ προέρχεται καὶ ἐκλάμπει, τέλειον πλὴν ἔχον τὸ εἶναι παρ' αὐτοῦ τοῦ Πατρός· καθ' ὃν δὴ τρόπον καὶ τὸ φῶς εἴρηται διὰ τῆς ἀκτῖνος ἐκ τοῦ ἡλίου, ἔχον μὲν πηγὴν καὶ αἰτίαν τοῦ εἶναι τὸν ἥλιον ὡς ἀρχὴν αὐτοῦ φυσικήν· διιὸν δ' ὅμως καὶ προϊὸν καὶ ἐκλάμπον διὰ τῆς ἀκτῖνος, ἐξ ἧς οὐχ ὕπαρξις τῷ φωτὶ, οὐδ' οὐσίωσις· ἀλλ' ἥκει μὲν αὐτῆς, ὡς εἴρηται, ἔχει δὲ ἀρχὴν τοῦ εἶναι δι' αὐτῆς ἢ ἐξ αὐτῆς οὐδαμῶς, ἀλλὰ καθαρῶς καὶ ἀμέσως ἐκ τοῦ ἡλίου, ἐξ οὗ δὴ καὶ αὐτὴ ἡ ἀκτὶς, δι' ἧσπερ τὸ φῶς φαίνεται προϊόν.

Πλὴν τὰ τῆς ὁμολογίας ἐμοὶ οὕτως ἔχει· καὶ καθώσπερ τοῖς χείλεσιν ὡμολόγησα, οὕτω καὶ τῇ καρδίᾳ πεπίστευκα, καὶ ὡς ἀληθεύω ἐν τούτοις τοῖς ῥήμασιν μηδὲν ὢν ἀσύμφωνος κατὰ ταῦτα πρὸς τὰ ἔνδον τῆς διανοίας κινήματα, γένοιτό μοι σωτηρία ψυχῆς, καὶ ἀμέμπτῳ παραστῆναι τῷ τοῦ Σωτῆρος A Ἰησοῦ Χριστοῦ βήματι, τοῦ τὰς συνειδήσεις ἡμῶν κρινοῦντος καὶ ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ ἀποδώσοντος. Εἰ δὲ πλάττομαι καὶ μὴ κατὰ τὰ ῥήματα ταῦτα καὶ τὸ τῆς ἐμῆς ψυχῆς ἐστι φρόνημα, ἀλλότριος εἴην Χριστοῦ καὶ τοῦ τῶν ἐκλεκτῶν κλήρου ἐκπέσοιμι. Καὶ ταῦτα μὲν αὐτὸς ἐγὼ περὶ ἐμαυτοῦ. Ὅστις δέ με τῶν ἁπάντων μετὰ ταύτην μου τὴν ὁμολογίαν τὴν οὕτω κατησφαλισμένην ἔτι συκοφαντῶν ἐμμένει καὶ διαβάλλων, καὶ οὐκ εὐσεβέστατον Χριστιανὸν τὸν ἀληθῶς ἀεὶ τοιοῦτον ἐμὲ καὶ ἡγεῖται καὶ ὁμολογεῖ, ἐκεῖνος ἀληθῶς τῆς εὐσεβείας ἀλλότριος, ἐκεῖνος πόῤῥω τῆς ὀρθότητος, καὶ τῆς Χριστιανῶν ἀμωμήτου πίστεως πολέμιος· ἐκεῖνος καὶ ὑπόδικος εἴη ταῖς ἀραῖς ἃς διαγέγονα ἐπαρώμενος ἐμαυτῷ, εἰ μὴ ταῖς ἐμαῖς ταύταις περὶ πίστεως φωναῖς καὶ τὸ B τῆς ψυχῆς συμβαίνει φρόνημα, λογισθείη τῆς μερίδος τῶν δύο συκοφαντῶν, οἵτινες ἐπὶ Καϊάφα κρίνοντος Χριστὸν ἐξανέστησαν καταμαρτυροῦντες Χριστοῦ. Εἴη μετὰ τῶν εἰρηκότων πλάνον Χριστὸν αὐτὸν τὸν ἀληθῆ Θεὸν καὶ Σωτῆρα, τὴν αὐτοαλήθειαν, ὃς ἄλλα λέγειν ὑμᾶς καὶ ἄλλα φρονεῖν ὑπείληφε, καὶ τοὺς ἄλλους οὕτως ὑπολαμβάνειν προτρέπεται, καὶ μὴ δάκρυα, μὴ νηστεία, μὴ σκληραγωγία καὶ μὴ τῆξις σώματος, μὴ πένθος διηνεκὲς καὶ ὀδύνη ψυχῆς, μηδέ τις ὅλως τρόπος μετανοίας τῆς τοιαύτης αὐτὸν ἐξελέσθαι καταδίκης ἰσχύσειεν. Ἀλλ' ὡς Χριστιανῶν ἐπηρεαστὴς καὶ συκοφάντης κατήγορος, τῆς τῶν Χριστιανῶν μερίδος ἀλλοτριωθείη, καὶ παραπεμφθείη ταῖς ἀτελευτήτοις βασάνοις, τὰς C τῆς Χριστιανοκατηγορίας εὐθύνας ὑφέξων εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΑΓΙΩΤΑΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ

ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΤΟΜΟΥ ΜΕΜΨΙΝ ΙΣΧΥΡΟΤΑΤΗ.

Ἀεὶ μὲν ἐγὼ πρότερον τοὺς πολλὰ περὶ Θεοῦ φθεγγομένους ἄνδρας ἐθαύμαζον, τί ποτε αὐτοῖς τὸ τῶν λόγων πλῆθος ἠβούλετο, ἐξὸν εἰπόντας βραχέα, καὶ ταύτῃ τὸν εὐσεβῆ νοῦν ἐμφήναντας ἑαυτῶν, σιγᾷν ἀγαπᾷν τοῦ λοιποῦ, ὡς μόνου δὴ πολλοὺς οὐ προσιεμένου τοῦ περὶ ἑαυτοῦ λόγους Θεοῦ, ὑπὲρ οὐσιῶν ὄντος καὶ λόγον καὶ πᾶσαν κατάληψιν· νυνὶ δέ με τὸ περὶ τῶν οὕτω τεθεολογηκότων οὐδαμῶς ἔχει θαῦμα. Καὶ γὰρ τοὺς πολλοὺς ἐκείνων ἀνάγκη δή τινι προσενήνεγκα λόγους, ἀλλ' οὐ φιλοτιμίᾳ κατείληφα. Ἐκίνει μὲν οὖν εἰς τοσοῦτον καὶ ἡ τῶν αἱρετικῶν φιλόνεικος γνώμη, ἀντιθέσεις ἀεὶ τῷ ὀρθῷ λόγῳ ἄλλας ἐπ' ἄλλαις ὥσπερ θάλασσα κύμασιν ἐπιφέρουσα κύματα· ἐκίνει δὲ ἴσως καὶ τῶν ἄλλων σκαιῶν ἀνθρώπων καὶ βασκάνων ἐπήρεια, πεφυκότων ἀεὶ τὰς καλὰς ἐπιμέμφεσθαι, καὶ τῶν πρὸς εὐσέβειαν εἰρημένων ὡς μὴ τοιούτων ἐπιλαμβάνεσθαι· ὥστε, οὔσης ἀνάγκης πρὸς ἀμφοτέρους στρέφεσθαί τε καὶ ἀπαντᾷν, εἰκότως καὶ μῆκος τοῖς D περὶ Θεοῦ λέγουσιν ὁ λόγος ἐλάμβανε, βουλομένοις ἱκανῶς ἀμφοτέροις ἐπεξιέναι τοῖς μέρεσι. Τοῦτο συμβὰν ἴδοι τις ἂν ἀτεχνῶς ἐν τῷ παρόντι καὶ ἐφ' ἡμῖν. Σιγὴν γὰρ τῶν περὶ Θεοῦ λόγων ἀεὶ διὰ παντὸς ἀγαπήσαντες, τοῖς τε ὑπὸ τῶν τοῦ Πνεύματος ἀνδρῶν εἰρημένοις, ὡς οὐκ ἦν βέλτιον ἄλλως εἰρῆσθαι, ἀρκούμενοι, καὶ ἄκοντες ὅμως εἰς αὐτοὺς ἐληλύθαμεν, καὶ μηδὲ βραχεῖς τὴν ἀρχὴν εἰπεῖν ἐννοοῦντες εἰς μῆκος αὐτοὺς ἐκτείνειν, ὥσπερ τινὸς ὑπ' ἀνάγκης ὑπήχθημεν. Καὶ τίνα τρόπον; Ἀνέστη πρῶτον Ἰωάννης ὁ Βέκκος λαλῶν τε καὶ γράφων διεστραμμένα. Ἔδει πάντως ἀπαντᾷν πρὸς ἐκεῖνον. Ἔδει μὴ τὴν χεῖρα ἐπὶ στόματος θεῖναι, μηδὲ χώραν διὰ τῆς σιωπῆς διδόναι αὐτῷ τὴν λύμην ἐκτείνεσθαι. Εἰ γὰρ καὶ τὸ τῆς σιωπῆς ἀκίνδυνον εἶναι

γέρας ἀκούομεν, μιᾶς δὴ ταύτης ὅμως σιωπῆς ὁ
καρπὸς οὐκ ἀκίνδυνος. Ἀπηντήκαμεν οὖν ὡς ἐνῆν,
καὶ τὸν ἄνθρωπον Θεοῦ συνεργοῦντος βραχέσι τοῖς
ῥήμασι τῆς μακρᾶς δογμάτων ἀτοπίας ἐπέσχομεν.
Ἀνέστη μετὰ τὸν Βέκκον ἕτερος, συντάττων καὶ
οὗτος ἐκ φιλοτιμίας βιβλία, λεξιδίων οὐκ οἶδα τί
βουλομένων σημαίνειν καὶ ῥηματίων μεστά. Ὁ δὲ
αὐτὸς καὶ ἡμῖν ἐπανέστη, ἔγκλημα ποιούμενος, ὅτι
τὴν ἀρχὴν ἀνταίρειν τῷ Βέκκῳ ἡμεῖς τετολμήκα-
μεν, καὶ οὐκ αὐτῷ δὲ μόνῳ τὸ κράτος ἐν λόγοις
ἔχοντι τοῦ παντὸς πρὸς ἐκεῖνον λόγου παρεχωρήσα-
μεν. Διὰ τοῦτο καὶ τῷ κατὰ τοῦ Βέκκου πρὸς ἡμῶν
ἐκτεθειμένῳ κατὰ γνώμην τέως τῆς Ἐκκλησίας
ἐπιφύεται τόμῳ, καὶ ὡς οὐ καλῶς ἔχοντα βλασφη-
μεῖ, ὃν οὐ μόνον τὰ πρὸ τοῦ ἐκθειάζων καὶ ἐπαινῶν
διαγέγονεν, ἀλλ' ἤδη καὶ εἰς αὐτὸν οὐδὲν ἕτερον ὄντα
ὅτι μὴ εὐσεβείας τόμον ὑπέγραφεν, ἕλκοντος ἐπὶ
τοῦτον καὶ ταῦτα ἢ συναναγκάζοντος οὐδενός. Τὰ
μὲν οὖν πρὸς Βέκκον ἐν ἄλλοις καὶ αὐτῷ δὴ τῷ τόμῳ
ὑπὸ Θεῷ Σωτῆρι καὶ βοηθῷ τέλος ἡμῖν ἔσχηκε τὸ
προσῆκον. Φέρε δὴ λοιπὸν ταῦτα πρὸς τοῦτον ἐν
βραχέσιν, ὡς οἷόν τε ἀντιλαμβανομένου καὶ αὖθις
Θεοῦ διαθώμεθα, τάς τε κατὰ τοῦ τόμου μέμψεις
αὐτοῦ αὐτῷ μὲν προσῆκον τῷ μεμψαμένῳ, οὐ μὴν
δὲ καθ' οὗ κεκίνηνται ἀποδείξομεν. Καὶ δὴ βούλομαι
μικρὸν ἐνεγκεῖν εἴς τινά τε προσήκουσαν ἀρχὴν τὸν
λόγον ἀναγαγεῖν, ἵν' ἅμα διευκρινημένος εἴη, καὶ
καθ' ὁδὸν προβαίνων ἡμῖν. Προὔκειτο τῷ Βέκκῳ
φρονήσαντι τὰ τῶν Ἰταλῶν, κατόπιν τε τῆς ἐκείνων
περὶ Θεοῦ δόξης ἀκολουθήσαντι, ἑαυτόν τε κἀκεί-
νους μηδὲν ὅλως ἀπεμφαῖνον φρονοῦντας δεικνύναι,
μηδ' ἐκπεπτωκότας τῆς ὀρθότητος· ἦν μέντοι τὰ τῶν
Ἰταλῶν, ὡς ἐν κεφαλαίῳ φάναι, φρονήματα· ἓν μὲν
ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπο-
ρεύεται, ἓν δὲ ὅτι καὶ ἐξ ἀμφοῖν ἔχει τὴν ὕπαρξιν,
τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ δηλαδή· καὶ τρίτον γ' ἕτερον
ὅτι καὶ ἄμφω ταῦτα τὰ πρόσωπα ἕν εἰσιν αὐτοῦ τῆς
ὑποστάσεως αἴτιον. Ἦν δ' αὐτὰ ταῦτα κατὰ τὸ
ἀπαράλλακτον καὶ τοῦ Βέκκου φρονήματος, ὁμοῦ δὲ
καὶ τῶν ὀρθῶν τῆς Ἐκκλησίας φρονημάτων καὶ
δογμάτων. Ὅθεν μὲν οὖν καὶ ὅπως εἰς ταῦτα προή-
χθησαν Ἰταλοί, τίνας τε πατέρας ἔσχον τοῦ δόγμα-
τος, εἰδεῖεν ἂν αὐτοὶ καὶ οἷς ἐξετάζειν τὰ ἐκείνων
σχολή. Ἀλλ' ὅ γε Βέκκος ἐρωτώμενος ὅτου χάριν
φυγὰς ἑκούσιος τῶν Πατέρων γενόμενος, αὐτόμολος
πρόσεισι τοῖς ἀλλοτρίοις, καὶ εἰς τόσον δὲ βάραθρον
ἀπολισθῆναι βλασφημίας ἠγάπησε, τοὺς ἁγίους
ἀπερυθριάστως τε καὶ ἀμαθῶς ἐπὶ ταῦτα συνελάσαι
αὐτὸν ἀποκρίνεται. Τίνας ἁγίους; Μάξιμόν τε τὸν
σοφὸν ὁμολογητήν, Ἰωάννην τὸν πάνυ, δηλαδὴ τὸν
ἐκ Δαμασκοῦ, καὶ οὐ πολὺ κλέος ἐν ἀρχιερεῦσι Τα-
ράσιον. Τρεῖς γὰρ οὗτοι, φησίν, οὓς καὶ διδασκά-
λους εὐσεβείας ἥ τ' Ἐκκλησία πεπλούτηκε, καὶ αὐ-
τὸς ἔχειν τὸν πάντα χρόνον ἠγάπησε. Τρεῖς αὐτοὶ
ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα θεολο-
γοῦντες τὸ ἅγιον, θαυμαστῶς πως πείθουσιν ἐκ μιᾶς
αὐτῶν ταύτης φωνῆς μηκέτι κἀμὲ καθ' ὑμᾶς τὴν
Ἰταλικὴν ἀτιμάζειν εὐσέβειαν, προΐεσθαι δὲ μᾶλλον
καὶ στέργειν ὡς Πατέρων ἁγίων εὐσέβειαν. Οἱ δ'

A αὐτοί μοι δοκοῦσι καὶ ὑμᾶς προέχειν μᾶλλον ἐθέλον-
τας καλῶς ἂν εἰς αὐτὴν ὁδηγήσειν, πᾶσαν τῶν ὑμε-
τέρων ἀμφιβολίαν ἐξελόντες ψυχῶν. Καί γε τὸν τῆς
ὁδηγίας τρόπον ἐντεῦθεν καλῶς πᾶς ὁ μὴ ἐθελοκω-
φεῖν βουλόμενος εἴσεται, οἶμαι, πάντας ἐφῆκεν ἀνο-
μολογῆσαι ὑμᾶς. Καὶ γὰρ ἀνομολογήσετε, μηδεμιᾶς
οὔσης παρὰ μηδενὸς ἀντιῤῥήσεως ἐπὶ τοῦ θείου
Πνεύματος, τὴν ἐκπόρευσιν οὐκ ἄλλο δηλοῦν, ἢ τρό-
πον αὐτοῦ τῆς ὑπάρξεως βούλεσθαι. Καὶ ἐπειδήπερ
δηλοῖ, καὶ ὑμεῖς γε συντίθεσθε, ὁρᾶτε δὴ καὶ ὅσα
κατ' ἀνάγκην ἐντεῦθεν ἀκολουθεῖ. Τὸ Πνεῦμα τὸ
ἅγιον, ἐπειδή φασιν οὓς οὐκ ἔστιν εἰπεῖν μὴ ὀρθῶς
εἰρηκέναι, δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, τὸ δέ γ' ἐκπο-
ρεύεσθαι τρόπος ἐστὶν ὑπάρξεως, παντὶ πρόκειται
συναγαγεῖν, ὡς ὕπαρξιν εἶναι δι' Υἱοῦ τῷ Πνεύ-
B ματι οἱ δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι φάσκοντες αὐτὸ δο-
γματίζουσιν. Εἰ δὲ δι' Υἱοῦ ὕπαρξίς ἐστιν αὐτῷ, καὶ
ἐξ Υἱοῦ δηλονότι ὕπαρξις ἂν εἴη αὐτῷ, οὐ μόνον ὅτι
ἐπαλλάττειν ἀλλήλαις ἐνιότε καὶ ἀδιαφόρως ἔχειν
αἱ προτάσεις αὗται καταλαμβάνονται, θατέρας εἰς
τὴν τῆς ἑτέρας χρῆσιν παραλαμβανομένης, ἀλλ' ὅτι
καὶ κατὰ φύσιν ὕπαρξιν προσώπου τελείου διά τινος
ὁμοφυοῦς, καὶ αὐτοῦ γε προσώπου τελείου ἀμήχα-
νον καὶ νοῆσαι, εἰ μὴ κυρίως ἐξ ἐκείνου εἴη, δι' οὗ-
περ ἔχειν καὶ τὴν ὕπαρξιν λέγεται. Καὶ οὕτως
ἡμεῖς, φησί, ταῖς τῶν ἁγίων φωναῖς ὁδηγούμενοι,
εὐσεβεῖς καὶ μάλα δικαίως κατανοοῦμεν τοὺς Ἰτα-
λούς· τό τε κατ' ἐκείνους δόγμα ὡς Πατέρων θείων
οὐκ ἀναινόμεθα φρόνημα, ἐκπορεύεσθαι λέγοντας τὸ
C Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἵνα καὶ πάλιν ἐρῶ τὰ αὐτὰ σα-
φηνείας μείζονος ἕνεκεν, καὶ τὴν ὕπαρξιν τῆς ὑπο-
στάσεως ἔχειν ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καὶ αὐτὸν δὴ τὸν Υἱὸν
ἔχειν αἴτιον. Αἴτιον μὲν γάρ, ὅτι τὴν ὕπαρξιν ἐξ
αὐτοῦ· ἐξ αὐτοῦ δὲ τὴν ὕπαρξιν, ὅτι καὶ φυσικῶς
δι' αὐτοῦ, τέλειον ὂν διὰ τελείου, ἥπερ εἴρηται προσ-
ωπική· δι' αὐτοῦ δὲ τὴν ὕπαρξιν, ὅτι δι' αὐτοῦ
ἐκπορεύεται, καὶ τὸ ἐκπορεύεσθαι τρόπος ἀναντιῤ-
ῥήτως ὑπάρξεως. Ἐπεὶ δὲ τοῦ αὐτοῦ καθ' ἕνα καὶ
τὸν αὐτὸν λόγον αἴτια δύο καθεστάναι μὴ θεμιτόν,
ἓν ἂν πάντως ὁ Πατήρ τε καὶ ὁ Υἱὸς εἶεν τοῦ Πνεύ-
ματος αἴτιον, συνάγοντος τὴν ἑνότητα τοῦ ἀπαραλ-
λάκτου τῆς ἑκατέρας ὑπάρξεως.

Ἃ μὲν οὖν ὁ Βέκκος φησί, δικαιῶν ἑαυτὸν ἀνομή-
σαντα, καὶ δι' ὧν τοὺς ἄλλους οἴεται λέγων τε ἀπὸ
D στόματος καὶ γράφων συμπείθειν, ταῦτά ἐστι καὶ
τοιαῦθ' ἕτερα. Ἀλλὰ πρὸς ταῦτα, καθάπερ καὶ μι-
κρὸν ἄνωθεν εἴρηται, τόμος ἐκτέθειται, καὶ τὴν
ἀνθρώπου ῥύμην τε καὶ λύμην φερομένας ἀκρατῶς
ἱκανῶς ἀνεχαίτισεν, ὥστ' οὐκέθ' ἡμῖν πρὸς αὐτὸν
λοιπὸν ὁ λόγος, ἀλλ' ὁ πᾶς ἡμῖν τοῦ λοιποῦ πρὸς
τὸν ἐπηρεάζοντα τῷ τόμῳ γένοιτο ἄν.

Τὰ μὲν τοίνυν ἄλλα, φησὶν οὗτος, τοῦ τόμου,
σκαιὸς ἂν εἴη καὶ γέμων ἀμαθίας ἄνθρωπος, εἰ μὴ
ἐπαινῶν εἴη, καὶ ὡς ἄριστα ἔχει ὁμολογοίη· ἓν δ'
ὅμως μηκέτι δοκεῖν αὐτῷ ἀνεπίληπτον κατὰ τἆλλα,
μηδ' ἀκατηγόρητον μένειν, μάλιστα δὴ καὶ πολλῆς
τῆς διορθώσεως χρήζειν. Εἶναι δὲ τοῦτο, ὅτι Βέκκου
φήσαντος, ἐκ Πατρὸς λεγόντων τῶν ἁγίων δι' Υἱοῦ
τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι, ἀνάγκην εἶναι κατ' αὐ-

τοὺς καὶ δι' Υἱοῦ ἔχειν τὴν ὕπαρξιν, τοῦτ' αὐτός τε ἀναιρῶν ἐν τῷ τόμῳ, ἵν' ὁμοῦ καὶ πάντα συναναιρήσῃς τὰ ἑπόμενα βλάσφημα, τὴν εἰς ἀΐδιον ἔκφανσιν ἡ δι' Υἱοῦ, ὡς ἔφησθα, λέξις ἐνταῦθα, οὐ τὴν εἰς τὸ εἶναι καθαρῶς σημαίνειν βούλεται πρόοδον τοῦ τελείαν ἐκ Πατρὸς τὴν ὕπαρξιν ἔχοντος Πνεύματος. Ἔοικας γάρ, φησί, ταῦτα λέγων, μὴ τρόπον ὑπάρξεως νομίζειν ἀεὶ τὴν ἐκπόρευσιν, ἣν ἄνωθεν ἐς δεῦρο πάντες οὕτω νομίζουσι. Καὶ τοίνυν ταῦτα ἐπαιτιωμένῳ ἡμᾶς καιρὸν ἔχειν μοι φάναι, τὸν δ' ἐρωτήσεως τρόπον καὶ ἀποκρίσεως προσενεχθῆναι αὐτῷ οὐκ ἄλλου δή τινος ἢ τοῦ σαφοῦς ἕνεκα τῶν ἐλέγχων, καὶ τοῦ εὐλήπτου τῶν ἀποδείξεων. Ἀρχὴ δὲ τοῦ λόγου·

Πεπίστευκας, ὦ οὗτος, εἰς Πατέρα, Υἱόν, καὶ Πνεῦμα ἅγιον; Καὶ βεβάπτισμαί γε, φησίν, εἰς ἕνα ταῦτα Θεόν, εἰς ἕνα ταῦτα καὶ μόνον. Οὐ γάρ φημι παρὰ τὴν μακαρίαν ταύτην Τριάδα Θεὸν ἄλλον εἰδέναι. Ἐπεὶ δὲ οἶδας καὶ καλῶς γε οὕτως, ὅπως κἂν τοῖς ἑξῆς πρὸς λόγον ἀποκρινῇ. Λέγοις ἂν μόνον, φησίν, ἄναρχον, ἀναίτιόν τε καὶ ἀγέννητον τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα ὁμολογεῖς. Ἢ πῶς ὁμολογῶ, φησί; Τὸν δὲ δὴ Υἱόν, τό τε Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐκ ἀναίτια. Φῂς οὖν ἔκ τινος εἶναι; Ναί, ἐκ τοῦ Πατρός. Μόνος ἄρα τούτων αἴτιον, καὶ ἀρχή, καὶ ῥίζα ὁ Πατήρ; Οὐκ ἄλλος, ἀλλ' ὁ Πατήρ. Πότερον ὡς ἡ κτίσις; Οὐχ ὡς ἡ κτίσις. Πῶς οὖν, πῶς; Ὡς ἐκ τῆς οὐσίας ὄντα αὐτοῦ, καὶ φύσεως διὰ ταῦτα τῆς αὐτῆς αὐτῷ. Καὶ συναΐδιά γε ταῦτα φῂς τῷ Πατρί, ἢ πρότερον καθ' ὕπαρξιν τὸν Πατέρα; Συναΐδια ἔγωγε. Εἰ γὰρ καὶ ἐξ αὐτοῦ, ἀλλὰ μετ' αὐτοῦ. Πνεῦμα δὲ πῶς τὸ μὲν προσαγορεύεται καὶ πιστεύεται, τὸ δ' Υἱὸς καὶ οὐκ ἄμφω ἕτερον εἴπερ ἐκ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἄμφω Πατρός; Ὅτι τοι, ἔφη, καὶ ὁ τρόπος τοῦ ἐκ Πατρὸς εἶναι ἕτερος ἑκατέρου. Πνεῦμα μὲν γὰρ τὸ ἅγιον ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι μεμαθήκαμεν, Υἱὸν δὲ γεννᾶσθαι. Καὶ τὸ ἐκπορεύεσθαι δὲ τοῦτο καὶ γεννᾶσθαι τὸν μὲν Υἱὸν ὀνομάζειν ἀνῆκε, τὸ δὲ Πνεῦμα ἅγιον. Εἶεν δὲ ταῦθ' οὕτως, ἐπειδὴ καὶ καλῶς ὡμολόγηται. Ἀλλ' ἄγε μοι καὶ τόδε πρὸς τοῖς εἰρημένοις ἀπόκριναι. Τέλειον ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννᾶσθαι τὸν Υἱὸν ὁμολογεῖς, ἤ τινος ἑτέρου φήσαις εἰς τελειότητα δεῖν τῷ Μονογενεῖ; Ἀτοπώτατος ἂν εἴην, εἰ μὴ καθάπαξ τέλειον ὁμολογῶν εἴην. Τὸ δὲ δὴ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἆρά σοι καὶ αὐτὸ δοκεῖ κατὰ τὸν ἴσον τῆς τελειότητος λόγον ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, ἢ πῶς ἑτέρως; Οὐχ ἑτέρως, ἀλλὰ τελείως. Οὐκ οὖν ἰσοτίμως ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα· τί μήν; Θεὸς οὖν ὁ Υἱός; Θεός. Θεὸς καὶ τὸ Πνεῦμα; Θεός. Ὡς ὁ Πατήρ; Εἴπερ τέλεια, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτῆς. Θεὸς ἄρα καὶ Θεὸς καὶ Θεός; Οὕτως. Τρεῖς οὖν θεοί; Οὐδαμῶς, εἷς δέ, παντὸς μᾶλλον εἷς· ἢ πῶς γε μή, ὅπου μία γε φύσις, οὐσία, δύναμις, ἐνέργεια, βούλησις, καὶ τὸ παραλλάττον ἐν τοῖς τοιούτοις οὐδέν; Τί δέ; Καὶ ὅπως μὴ ἐπανερωτώμενος ἀχθεσθῇς, τῷ παναγίῳ Πνεύματι οὐκ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἡ ὕπαρξις ὥσπερ καὶ τῷ Υἱῷ. Ἔφην,

A ἔφη, πρότερον ἐκ τοῦ Πατρός, καὶ νῦν αὖθίς φημι. Ἢ πόθεν ἑτέρωθεν; ἐκ δὲ τοῦ Υἱοῦ τί φῂς εἶναι αὐτῷ; Οὐχ ὕπαρξιν ἔγωγε, ἐπεὶ τέλειον οἶδα κατὰ τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ αὐτὸ ὑφεστάναι. Καὶ ὁ Πατὴρ διὰ ταῦτα μόνος αἴτιος καὶ μόνη πηγὴ τῆς θεότητος. Καὶ αὖ ἀρχὴ καὶ ῥίζα Υἱοῦ καὶ Πνεύματος, καὶ πάντα ὅσαπερ ἔχει τοῦ Υἱοῦ πλὴν τῆς αἰτίας. Ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ μὲν ἴσως μηδαμῶς, δι' αὐτοῦ δέ. Οὐκ οὖν οὐδὲ δι' αὐτοῦ. Καὶ γὰρ τελεία τὸ Πνεῦμα ὑπόστασις, καὶ τέλειον ἐκ Πατρὸς ἔχον τὸ εἶναι. Τελεία δὲ καὶ ὁ Υἱός. Ὥστε εἴπερ ἦν δι' αὐτοῦ τῷ ὁμοουσίῳ τε καὶ ὁμοφυεῖ Πνεύματι ὕπαρξις, ἦν ἄρα καὶ ἐξ αὐτοῦ. Ἦν δὲ καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος αἴτιος, καὶ οὐκ ἂν εὐσεβῶς εἶχεν ἡμῖν μόνον αἴτιον τὸν Πατέρα δοξάζειν, οὐδὲ μόνην πηγὴν θεότητος, B οὐδὲ ἀρχήν, οὐδὲ ῥίζαν, οὐδὲ ὅσαπερ ὡς αἰτίῳ μόνῳ πρόσεστιν αὐτῷ. Ἀλλὰ μὴν οὐκ ἔστιν ἐξ αὐτοῦ. Διὰ ταῦτα οὐδὲ δι' αὐτοῦ ἄρα. Καὶ ἔοικέ γε μήτ' ἐκ τοῦ Υἱοῦ τῷ Παρακλήτῳ, μήτε διὰ τοῦ Υἱοῦ ὕπαρξις εἶναι· ἔοικεν ἐκ τοῦ λόγου. Ἀλλ' εἴπερ μηδέτερον, ὡς ἂν μηδὲ τὰ ἀτοπώτατα ἕψεται, πῶς δῆτά τις τὴν διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα φωνὴν μὴ τὴν εἰς τὸ εἶναι δι' Υἱοῦ φάσκον σημαίνειν βούλεσθαι πρόοδον τοῦ τελείαν ἐκ Πατρὸς τὴν ὕπαρξιν ἔχοντος Πνεύματος, ἀτοπάζει καὶ τῆς ἀληθείας ἐκ διαμέτρου λέγειν νομίζεται, καὶ οὐκ ἂν μᾶλλον αὐτὸς ἄτοπος εἴης τὴν μὲν διὰ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Πνεύματος ὕπαρξιν μηδὲ μέχρις ἀκοῆς προσιέμενος, ἐκείνῳ δὲ τὴν φωνὴν ταύτην μὴ διὰ Υἱοῦ τὴν C εἰς τὸ εἶναι τοῦ Πνεύματος σημαίνειν πρόοδον φάσκοντι, ὡς οὐ προσήκοντα φθεγγομένῳ ἐπιμεμφόμενος; ἐπισφαλῶς δι' Υἱοῦ τῷ Πνεύματι τὴν ὕπαρξιν εἶναι ὁμολογεῖν καταδέξῃ, καὶ εἰς βλασφημίας ἐντεῦθεν βυθὸν κυβιστήσεις, ἢ μὴ καταδεχόμενος ἐκ τοῦ τὸν μέγιστον τουτονὶ κίνδυνον δεδιέναι, οὔτ' ἐκεῖνο πάντως ὁμολογήσεις, οὔθ' οἷς ἐγκέκληκας τοῦ λοιποῦ, ἐγκαλεῖν ἀξιώσεις. Θατέρῳ γὰρ θάτερον ἕπεται. Καὶ ναί, φησί, παντάπασιν ἔοικας ἀληθέστατα λέγειν. Ὅτι μὲν οὖν ἐνταῦθα οἱ δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι φάμενοι Πατέρες τῷ Πνεύματι δι' Υἱοῦ οὐκ ἐνενόησαν ὕπαρξιν, ἱκανῶς, οἶμαι, δεδήλωται. Οἱ γὰρ αὐτοὶ καὶ μόνον αἴτιον ἔφασαν τὸν Πατέρα, καὶ ῥίζαν, καὶ πηγήν, καὶ ἀρχὴν Υἱοῦ καὶ Πνεύματος τὸν αὐτόν, D καὶ ὅσα γε δή πως ἕτερα, τὴν μὲν ἐξ Υἱοῦ, καὶ δι' Υἱοῦ τοῦ Πνεύματος ὕπαρξιν ἀναιρεῖν, τὸν δὲ Πατέρα ἐκεῖνα πάντα (1) Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος διατρανοῖ. Καὶ χωρίς γε τούτων διὰ τοῦ Υἱοῦ μὲν ἐκπορεύεσθαι ἔφασαν ἐκεῖνοι, οἵ γε καὶ εἰρήκεσαν, καὶ ἡμεῖς ἴσμεν εἰπόντας· ὅτι δὲ καὶ ὕπαρξις τῷ Πνεύματι διὰ τοῦ Υἱοῦ οὐκ ἔστιν, ὥς τις αὐτῶν λεγόντων ἀκήκοε. Τοῦτο μὲν οὖν ἔφη τοὺς Πατέρας ἐννοῆσαι καὶ δόξαι ταῖς ῥήσεσι ταύταις ὕπαρξιν διὰ τοῦ Υἱοῦ νεῖμαι τῷ Πνεύματι, οὐκ ἔστιν ὅπως συνθήσομαι τοῦ λοιποῦ. Ἐπεὶ δῆλόν γε καὶ παισίν, ὡς αὐτοί γε ἑαυτοῖς καὶ ἀληθείᾳ πολεμοῦντες ἂν εἴησαν. Πλὴν τόδε μοι δεῦρο λέξον σαφῶς, τί λοιπὸν ἕτερον ταυτὶ

(1) Deest hic aliquid, ut puta, αἴτιον εἶναι.

τὰ ῥήματα βούλεται τοῖς εἰποῦσι σημαίνειν. Τί; A 'Αλλὰ πρότερον ἢ τὰ δοκοῦντα εἰπεῖν, σκέψασθαι δέον ὡς ἔχει καὶ τὰ ὑμέτερα, ὅσαπερ ἐξηγούμενοι τὸ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμά φατε. 'Εκεῖνα δὲ πάντως φατὲ, ὡς ἡ *διὰ* πρόθεσις ἀντὶ τῆς *σὺν* ἐνταῦθα, ἀντὶ τῆς *μετὰ*, ἔσται νοουμένη προθέσεως, καὶ ἀντ' αὐτοῦ τε τοῦ *ἅμα* καὶ *ὁμοῦ* ἐπιῤῥήματος, ἵν' ᾖ καθ' ὑμᾶς τὸ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον αὐτό γε δηλοῦν τὸ, σὺν τῷ Υἱῷ, ἢ μετὰ τοῦ Υἱοῦ, ἢ ἅμα τῷ Υἱῷ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι. Τοῦτο δ' ὡς μὲν γελοῖον, ὡς δὲ κομιδῇ δυσσεβὲς εἰς τὸν ἴσον, ἢ καὶ χείρονα τῆς τοῦ Βέκκου βλασφημίας φέρον ὄλισθον, οὐ πολλοῦ τινος οἶμαι λόγου δηλῶσαι. Γελοῖον μὲν γὰρ ἂν εἴη διὰ τὴν ἀλλόκοτον καὶ ξένην καὶ παντάπασιν ἀγνοουμένην τῇ συνηθείᾳ μετάληψιν, ἣν οὔτε B γραμματικῶν παῖδες ἴσασιν, οὔτε οἱ τὴν φωνὴν ἁπλῶς ἑλληνίζοντες κέχρηνται. 'Επεὶ ποῦ σὺ μαθὼν ἔχεις τὴν *διὰ* πρόθεσιν εἰς τὴν *σὺν* μεταλαμβανομένην, καὶ τὴν *μετὰ* καὶ τὰ σύστοιχα; Δυσσεβὲς δὲ, οἷς ὅτιπερ ἐκ τῆς τοιαύτης ὑμῶν ἐξηγήσεως καὶ ὁ γεννώμενος Υἱὸς ἐκ Πατρὸς συνάγεται τὸ Πνεύματι ἐκ Πατρὸς συνεκπορευόμενος. Συνάγεται γὰρ, ἐπειδὴ τὰ τοιαῦτα προσρήματα, καὶ ὅσα συναπτικὰ καὶ συλληπτικὰ, τὰ πολλὰ τῶν ὑποκειμένων προσώπων τοῖς ἐπιφερομένοις πέφυκε συναρμόζειν ῥήμασιν, εἴτε τελείῳ, εἴτε ἕν ἐστι τὰ ἐπιφερόμενα. Οἱονεὶ τρέχειν τις λέγεται σὺν τῷ δεῖνι, τοὺς ἀμφοτέρους τρέχειν ἐκ τοῦ λόγου καταλαμβάνομεν, τοῦ προσρήματος, ὡς εἴρηται, ὑπὸ τὴν τοῦ ῥήματος κοινωνίαν ἄγοντος τὰ ὀνόματα. Κἂν μετὰ τοῦ δεῖνος τὸν δεῖνα C ἐσθίειν ἀκούσῃς, ὅτι ἄμφω ἐσθίουσι νοήσειας ἄν. Εἰ δὲ καὶ ἅμα τῷ δεῖνι τὸν δεῖνα φιλοσοφεῖν, ὥσθ' ὅτε σὺν τῷ Υἱῷ, ἢ μετὰ τοῦ Υἱοῦ ἢ ἅμα τῷ Υἱῷ ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι λέγεις τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐκ ἂν ἕτερον εἴης λέγων, ἢ ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεται ὡς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὅπερ ὡς συγχυτικόν ἐστι τῶν θείων χαρακτήρων, καὶ σφόδρα μεγάλης πρόξενον ἀπωλείας, οὐκ ἂν ἀγροῖκος τοσοῦτον εἴης, ὥστ' ἀγνοεῖν. Πλὴν βουλόμενος τουτὶ θεραπεύειν τὸ βλάσφημον, εἰς δευτέραν μεταβαίνεις ἐξήγησιν, εὐηθείας ἐπιστοιβάζων ταῖς εὐηθείαις, καί τινα ὀνομάτων χώραν οὐκ ἐχόντων ἐνταῦθα ἔξωθεν συναθροίσας ἑσμὸν, κελεύεις ἡμῖν ὥς τις ὢν τῆς τῶν λόγων τέχνης δεσπότης, τὸ ἀπὸ D τοῦ δὲ καὶ μόνον εἰρημένον ἀξίωμα. Λέγω τὸ σὺν τῷ Υἱῷ καὶ μετὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀντὶ τοῦ σὺν τῷ Υἱῷ καὶ μετὰ τοῦ Υἱοῦ ὑφεστάναι δέχεσθαι, καὶ τὴν ὕπαρξιν ἔχειν παρὰ τοῦ Πατρός. Τοῦτο δὲ καὶ σὺν τῷ Υἱῷ λέγω, καὶ μετὰ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἅμα τῷ Υἱῷ ὑφεστάναι καὶ τὴν ὕπαρξιν ἔχειν ἐκ τοῦ Πνεύματος, οὐδεὶς οὕτω μέμηνεν, οὐδ' ἐπ' ἀσεβείᾳ διαβόητος γέγονεν, ὥστε μὴ ὁμολογεῖν. Καὶ γάρ ἐστιν ἀληθέστατον. Καθ' ἑαυτὸ μέντοι ἀληθέστατον, καὶ οὐκ ἐκ τῶν κειμένων ἑπόμενον, οὐδ' ἐκ τῶν σῶν ὑποθέσεων καὶ ἐξηγήσεων ἀναφαινόμενον. Ὥστ' ἀληθὲς μὲν καὶ παναληθὲς τουτὶ τὸ ἔσχατον εἴρηκας, ἀνακόλουθον δὲ καὶ τῶν κειμένων πλεῖστον ἀπηρτημένον.

Φιλονεικεῖς, οἶδα, πρὸς ταῦτα, καὶ πειθήνιον σαυτὸν οὐδαμῶς παρέχεις τῷ λόγῳ· ἄθρει δὴ λοιπὸν τὴν θαυμαστὴν φιλονεικίαν εἰς οἷον φέρει τὸ τέλος. Τὸ δι' Υἱοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐχ ἕτερον κατὰ σε ἢ τὸ σὺν τῷ Υἱῷ καὶ μετὰ Υἱοῦ, καὶ ἅμα τῷ Υἱῷ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑφεστάναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Τὴν γὰρ *διὰ* πρόθεσιν ἐνταῦθα τὴν *σὺν* λέγεις δύνασθαι, καὶ τὴν *μετὰ* καὶ τὸ *ἅμα* ἐπίῤῥημα. Τί οὖν κάμνεις, εἰς ταῦτα μετατιθεὶς τὴν *διά;* Ἔστω δὴ ἔχουσα ὥσπερ ἔχει, καὶ δυνάσθω ὅσαπερ δύναται παρὰ σοί. 'Ενταῦθα σὺ ἅρμοσον ταύτῃ ἐκεῖνα δυναμένῃ, ἅπερ κἀκείνοις ἐφήρμοζες, καὶ τὴν ἀμαθίαν ἅμα καὶ ἀτοπίαν κατανοήσεις καὶ μισήσεις τὴν σήν. Ἢ γὰρ οὐκ αὐτίκα συνελαθείης ὁμολογεῖν, ὅσαπερ ἀνόπιν τοῦ λόγου διομολογεῖν ἐκπέφευγας βλάσφημα. Εἰ γὰρ τὸ δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα, τοῦτ' ἔστι, τὸ σὺν τῷ Υἱῷ καὶ μετὰ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἅμα τῷ Υἱῷ ἔχειν τὴν ὕπαρξιν, τήρησον δή μοι ἀμετάβλητον τὴν *διὰ*, καὶ τοῖς ἴσοις κατὰ τοὺς γεωμέτρας πρόσθες τὰ ἴσα, καὶ ὄψει γε, ὡς οὐράνιον ὅσον ἁμαρτάνεις, δι' Υἱοῦ τὴν ὕπαρξιν ἔχειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ ὑφεστάναι ὁμολογῶν, ἅπερ παντὸς μᾶλλον ὁμολογεῖν ἀπηγόρευσας. Τὰ μὲν οὖν ὑμέτερα τοιαῦτα.

'Αλλὰ σκόπει λοιπὸν καὶ τὰ δοκοῦντα ἡμῖν. Πρῶτον οὖν ἐκεῖνο δῆλον εἶναί φημι τοῖς πᾶσιν, ὡς εἰ καὶ μηδὲν ἔχοι τις λέγειν τί ποτε τοῖς Πατράσι σημαίνουσά ἐστιν ἡ φωνὴ, ἀλλ' ἀρκεῖν γε καὶ οὕτως ἐλέγχειν τὸν Βέκκον, ἐπὶ ψευδεῖ τῇ πρώτῃ συλλογιζόμενον ὑποθέσει. Οὐδὲ γὰρ τὸ δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ταυτὸν τῷ δι' Υἱοῦ τὴν ὕπαρξιν ἔχειν τὸ Πνεῦμα σημαίνει τὸ ἅγιον. Ὅπερ ἐκεῖνος ὡσεὶ θεμέλιον τοῖς ἑαυτοῦ λόγοις ὑποβαλὼν, τὸν ὑψηλὸν τῆς αὑτοῦ βλασφημίας πύργον ἐπῳκοδόμησε. Καὶ τούτου δὴ οὕτω μὴ σημαίνοντος τὴν ταυτότητα, ἀναιρεῖται μὲν ἡ μεγίστη τῶν προτάσεων, καὶ τῶν συλλογισμῶν ἡ κρηπίς· συναναιρεῖται δήπου καὶ ὅσα ἐπηκολούθησεν ἄτοπα. Καὶ οὐ πολλή τις ἀνάγκη τὸν νοῦν ἀνιχνεύειν τῆς ῥήσεως, ἐξὸν καὶ χωρὶς τούτου τοῦ εὐσεβοῦς καὶ ἡμετέρου κατατυγχάνειν σκοποῦ, ὅς ἐστιν ἡ τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ Βέκκου κατάλυσις. Ἔπειτα δὲ καὶ τοῦτον ζητοῦντί σοι ἔξεστι, φαίην, τῶν ἁγίων τοῖς τῷ χρόνῳ προειληφόσι συγγεγονότι, κἀπὶ θεολογίᾳ μέγα κληρωσαμένοις ὄνομα, παρ' ἐκείνων μανθάνειν τῶν ἀγνοουμένων τὴν δήλωσιν πρὸς τὴν διάνοιαν τῶν προτέρων, καὶ τῶν ὑστέρων ἐκδεχομένων φωνάς.

Εἶπον μὲν οὖν κἀκεῖνοι, παρὰ τοῦ Πνεύματος ἐλλαμφθέντες, διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐκπορεύεσθαι μέντοι διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐπῆλθεν εἰπεῖν οὐδενὶ, ἀλλ' ἐκλάμπειν, φανεροῦσθαι, πεφηνέναι, προϊέναι, γνωρίζεσθαι, τἄλλα ὅσα φανέρωσιν ἁπλῶς, εἴτουν ἔκφανσιν διὰ τοῦ Υἱοῦ παρίστησιν, ἀλλ' οὐχ ὕπαρξιν, ἣν μόνως ἐκ τοῦ Πατρὸς ἔχειν ὁμολογεῖται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ζητεῖς τούτων τὰς ἀποδείξεις; ἐγώ σοι παρασχεῖν ἕτοιμος. Αὐτίκα γὰρ ὁ πολὺς καὶ μέγας Βασίλειος ἐν λόγῳ τετάρτῳ τῶν 'Αντιῤῥητικῶν τάδε κατὰ ῥῆμά φησι· « Τὸ μὲν ἐκ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα εἶναι τρανῶς ἐκήρυξεν ὁ 'Απόστο-

λως λέγων, ὅτι « Τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐλάβομεν. » Καὶ τὸ δι' Υἱοῦ πεφηνέναι σαφῶς πεποίηκεν, Υἱοῦ ὀνομάσας αὐτό. Κἂν τῇ πρὸς Γρηγόριον δὲ τὸν ἀδελφὸν ἐπιστολῇ, περὶ διαφορᾶς οὐσίας καὶ ὑποστάσεως τὸν λόγον ποιούμενος, οὕτω γράφει· « Ὁ δὲ Υἱὸς ὁ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον Πνεῦμα δι' ἑαυτοῦ καὶ μεθ' ἑαυτοῦ γνωρίζων, μόνος μονογενῶς ἐκ τοῦ ἀγεννήτου φωτὸς ἐκλάμψας, οὐδεμίαν κατὰ τὸ ἰδιάζον τῶν γνωρισμάτων τὴν κοινωνίαν ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα, ἢ πρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλὰ τοῖς εἰρημένοις σημείοις μόνος γνωρίζεται. Εὕροις ἂν αὐτὸν καὶ πρὸς τὰς κανονικὰς ἐπιστέλλοντα ὧδέ πως λέγοντα· Ἀλλ' οὐδὲ τοῦ Μονογενοῦς πρότερον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Οὐδὲν γὰρ μέσον Υἱοῦ καὶ Πατρός. Εἰ δὲ μή ἐστιν ἐκ Θεοῦ, διὰ Χριστοῦ δέ ἐστιν, οὐδὲ ἔστι τὸ παράπαν. Ἀκόλουθα τῷ B Βασιλείῳ καὶ ὁ ἀδελφὸς ὁ τοῦδέ φησι. Καὶ ἄγε φησὶ, πολὺ παρὰ πάντα τἄλλα πλουτεῖ τὴν ἐνάργειαν. Φησὶ δὲ ὅμως· Τὸ ἀπαράλλακτον τῆς φύσεως ὁμολογοῦντες τὴν κατὰ τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν διαφορὰν οὐκ ἀρνούμεθα, ἐν ᾧ μόνῳ διακρίνεσθαι τὸ ἕτερον τοῦ ἑτέρου καταλαμβάνομεν, τῷ τὸ μὲν αἴτιον εἶναι πιστεύειν, τὸ δὲ ἐκ τοῦ αἰτίου, καὶ τοῦ ἐξ αἰτίας ὄντος. Πάλιν ἄλλην διαφορὰν ἐννοοῦμεν· τὸ μὲν γὰρ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, τὸ δὲ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου. » Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐν τῇ πρὸς Ἀβλάβιον ἐπιστολῇ, ἐν εἰκοστῷ δὲ καὶ δευτέρῳ κεφαλαίῳ τῶν κατ' Εὐνομίου, καὶ αὖ ἐν ἕκτῳ καὶ εἰκοστῷ, καὶ ἕκτῳ καὶ τριακοστῷ τῶν αὐτῶν, « Πρὸς τὸν Υἱὸν, φησὶ, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, κατὰ τὸ ἄκτιστον C συναφείᾳ συναπτόμενον, καὶ ἐν τῷ τὴν αἰτίαν τῆς ὑπάρξεως ἐκ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων ἔχειν, ἀφίσταται πάλιν ἐν τῷ ἰδιάζοντι, ἐν τῷ μήτε μονογενῶς ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑποστῆναι, καὶ ἐν τῷ δι' αὐτοῦ πεφηνέναι. Καὶ πάλιν, Πατὴρ μὲν ἄναρχος καὶ ἀγέννητος καὶ ἀεὶ Πατὴρ νοεῖται. Ἐξ αὐτοῦ δὲ κατὰ τὸ προσεχὲς ἀδιαστάτως ὁ μονογενὴς Υἱὸς τῷ Πατρὶ συνεπινοεῖται. Δι' αὐτοῦ δὲ καὶ μετ' αὐτοῦ πρίν τι κενόν τε καὶ ἀνυπόστατον διὰ μέσου παρεμπεσεῖν νόημα, εὐθὺς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον συνημμένως καταλαμβάνεται· οὐχ ὑστερίζον κατὰ τὴν ὕπαρξιν μετὰ τὸν Υἱὸν, ὥστε ποτὲ καὶ τὸν Μονογενῆ δίχα τοῦ Πνεύματος νοηθῆναι, ἀλλ' ἐκ μὲν τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων καὶ αὐτὸ τὴν αἰτίαν ἔχον τοῦ εἶναι. Ὅθεν καὶ τὸ μονογενές ἐστι φῶς, διὰ δὲ τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς D ἐκλάμψαν, οὔτε διαστήματι, οὔτε φύσεως ἑτερότητι τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Μονογενοῦς ἀποτέμνεται. Καὶ πάλιν αὖ ἐξ ἀγεννήτου ἡλίου, ἄλλον ἥλιον ἐννοοῦμεν, ὁμοῦ τῇ τοῦ πρώτου ἐπινοίᾳ γεννητῶς αὐτῷ συνεπιλάμποντα, καὶ κατὰ πάντα ὡσαύτως ἔχοντα, κάλλει, δυνάμει, λαμπηδόνι, μεγέθει, καὶ πᾶσιν ἅπαξ τοῖς περὶ τὸν ἥλιον θεωρουμένοις. Καὶ πάλιν ἕτερον τοιοῦτον φῶς κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, οὐ χρονικῷ τινι διαστήματι, τοῦ γεννητοῦ φωτὸς ἀποτεμνόμενον, ἀλλὰ δι' αὐτοῦ μὲν ἐκλάμπον, τὴν δὲ τῆς ὑποστάσεως αἰτίαν ἔχον ἐκ τοῦ πρωτοτύπου φωτός. » Οὗτοι μὲν οὖν τοσαῦτα. Γρηγόριος δὲ ὁ Θαυματουργὸς, καὶ σὺν αὐτῷ Ἀθανάσιος, ὁ μὲν τὴν ἀποκάλυψιν τῆς πίστεως ἐκτιθέμενος, « Τά τ' ἄλλα, καὶ

A ἓν Πνεῦμα ἅγιον, φησὶν, ἐκ Θεοῦ τὴν ὕπαρξιν ἔχον, καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηνὸς, δηλαδὴ τοῖς ἀνθρώποις. » Καὶ ἐν ἄλλοις· « Τέλειον δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ χορηγούμενον τοῖς υἱοθετουμένοις. » Καὶ ἐν ἑτέροις αὖθις· « Ἀγεννήτου μὲν ὄντος τοῦ Πατρὸς, γεννηθέντος δὲ τοῦ Υἱοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς, τοῦ δὲ Πνεύματος ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ ἀϊδίως ἐκπεμφθέντος. » Ἀθανάσιος δὲ τοῦτο μὲν ἐν τῷ ἐλέγχῳ τῆς ὑποκρίσεως τῶν περὶ Μελίτιον καὶ τὸν Σαμοσατέα, τοῦτο δὲ καὶ πρὸς Σεραπίωνα γράφων, Ἐκεῖ μὲν ἦν, φησὶν, ἀδύνατον ἐν τῇ τῆς Τριάδος δόξῃ τὸ Πνεῦμα δοξάζεσθαι, μὴ προσδίκως ὂν ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ· ἐνταῦθα δὲ τὸ Πνεῦμα, φησὶ, παρὰ τοῦ Υἱοῦ διδόμενον καὶ πεμπόμενον, αὐτό ἕν ἐστι, καὶ οὐ πολλὰ, οὐδὲ ἐκ πολλῶν ἓν, ἀλλὰ μόνον B τὸ Πνεῦμα. Ἑνὸς γὰρ ὄντος τοῦ Υἱοῦ τοῦ ζῶντος Λόγου, μίαν εἶναι δεῖ τελείαν καὶ πλήρη τὴν ἁγιαστικὴν καὶ φωτιστικὴν ζωὴν, οὖσαν ἐνέργειαν αὐτοῦ καὶ δωρεὰν, ἥτις γ' ἐκ Πατρὸς λέγεται ἐκπορεύεσθαι, ἐπειδὴ ἐκ τοῦ Λόγου τοῦ παρὰ Πατρὸς ὁμολογουμένως ἐκλάμπει, καὶ ἀποστέλλεται καὶ δίδοται. Καὶ Κυρίλλου δὲ τὰς ταῦτα βεβαιούσας ῥήσεις οὔσας τοσαύτας τίς ἀριθμήσει; Φησὶ μὲν γὰρ ἐν τῷ πρὸς Ἑρμείαν συντάγματι· Ἅγιον Πνεῦμα προσερεῖς, τὸ ἐκ Θεοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ προχεόμενον φυσικῶς. Καὶ αὖθις φησιν ἐρωτῶν· Τίνος ἴδιον εἶναί φαμεν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον; Πότερον δὲ μόνου τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ἤγουν αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ; ἢ ἀνὰ μέρος ἑκατέρου καὶ ἀμφοῖν, ὡς ἓν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, διὰ τὴν ταυτότητα τῆς οὐσίας; Κἂν τοῖς C εἰς τὸν Εὐαγγελιστὴν ἐξηγητικοῖς Ἰωάννην, Εἰ καὶ πρόεισιν ἐκ Πατρὸς, φησὶ, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλ' ἔρχεται δι' Υἱοῦ, καὶ ἴδιόν ἐστιν αὐτοῦ. Κἂν τοῖς αὐτοῖς πάλιν, Ἀραρότως, φησὶ, πιστεύομεν ὡς οὐκ ἀλλότριον τοῦ Υἱοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμά ἐστιν, ἀλλ' ὁμοούσιον αὐτοῦ, καὶ δι' αὐτοῦ προϊὸν ἐκ τοῦ Πατρός. »

Καὶ μακρὸν ἂν εἴη τοῦδε καὶ πάντων ἑξῆς τὰς μαρτυρίας τιθέναι, ὅσαι διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα διδάσκουσι, πλὴν ἐκπορεύεσθαι μὲν καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἔφησεν οὐδεὶς, ὑπάρχειν δὲ καὶ ἐκλάμπειν, καὶ ὅσα εἴρηται. Οἱ δέ γ' ἐκπορεύεσθαι καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ τετολμηκότες εἰπεῖν τῇ σφῶν διανοίᾳ εἰλικρινείᾳ θαρσῆσαι δοκοῦσιν εἰπεῖν, καὶ τῷ πάντα τοῖς προλαβοῦσι τῶν διδασκάλων ἑαυτοῖς παρέχειν συμβαί- D νοντας. Ὅθεν οὐδ' ἑτέρωθεν ἀνέμειναν ἐξηγητὰς αὐτοῖς ἐπιστῆναι τῶν λόγων τούτων, αὐτοὶ δὲ ἑαυτοῖς καὶ μάλα γεγόνασιν ἀξιόχρεῳ, τῆς μὲν παρηλλαγμένης φωνῆς οὐδὲν παραμείψαντες, τρόπῳ δὲ ἑτέρῳ τὸν πατρικόν τε καὶ ὑγιαίνοντα νοῦν ἑαυτοῖς παραστήσαντες. Δῆλον δὲ τοῦτο ἐκ τῶν ἱερῶν συγγραμμάτων αὐτῶν. Καὶ γὰρ ἐν τοῖς κεφαλαίοις Μάξιμος ὁ σοφὸς, « Εἷς, φησὶ, Θεὸς, ἑνὸς Υἱοῦ γεννήτωρ καὶ Πατὴρ, καὶ Πνεύματος ἁγίου πηγὴ, μονὰς ἀσύγχυτος, καὶ Τριὰς ἀδιαίρετος, νοῦς ἄναρχος, μόνου μόνος οὐσιωδῶς ἀνάρχου Λόγου γεννήτωρ, καὶ μόνης ἀϊδίου ζωῆς, ὡς Πνεύματος ἁγίου πηγή. Κἂν τοῖς εἰς Διονύσιον τὸν μέγαν Ἀρεοπαγίτην σχολίοις τὰ περὶ τῆς ἀφθάρτου Τριάδος φησὶ, λέγων περὶ Διονυσίου, μέχρι τριῶν ὑποστάσεων προόδου

νῦν θεολογεῖ, ὅτιπερ ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ κινηθεὶς ἀχρόνως καὶ ἀγαπητικῶς προῆλθεν εἰς διάκρισιν ὑποστάσεων, ἀμερῶς τε καὶ ἀμειώτως μείνας ἐν τῇ ὁλότητι ὑπερηνωμένως καὶ ὑπερηπλωμένως τοῦ οἰκείου ἀπαυγάσματος εἰς ὕπαρξιν προελθόντος, ὡς εἰκόνος ζώσης, καὶ τοῦ παναγίου Πνεύματος προσκυνητῶς καὶ ὑπεραεννάως ἐκπορευομένου ἐκ τοῦ Πατρὸς, ὡς μυσταγωγεῖ ὁ Κύριος. Ἀγαθότητι δὲ ἐπληθύνθη ἐπὶ τρισυπόστατον θεαρχίαν ἡ αἰτία πάντων καὶ πηγή. Ἀλλὰ τὴν, Πάτερ ἡμῶν, προσευχὴν ἑρμηνεύων, οὑτωσί πως λέγων καταλαμβάνεται· Ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐσιωδῶς τῷ Πατρὶ συνυφεστήκασι, ἐξ αὐτοῦ τε ὄντα καὶ ἐν αὐτῷ φυσικῶς ὑπὲρ αἰτίαν καὶ λόγον. Μάξιμος μὲν οὖν οὕτως. Τὰ δὲ τοῦ θείου Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ καὶ πολύ γε τῶν τοῦ μακαρίου Μαξίμου μακρότερα, ἅμα δὲ καὶ σαφέστερα. Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, φησὶ, καὶ αὐτὸ μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς οὐ γεννητῶς, ἀλλ' ἐκπορευτῶς. Φησὶ δὲ ἐν κεφαλαίῳ ταῦτα, τῷ περὶ τῆς διακεκριμένης καὶ ἡνωμένης θεολογίας, καὶ μετ' ὀλίγα ἐν τῷ αὐτῷ· Ἅμα δὲ καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς γέννησις, καὶ ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκπόρευσις, καὶ πάντα ὅσα ἔχει ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα, ἐκ τοῦ Πατρὸς ἔχει, καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι. Καὶ μεθ' ἕτερα· Οὐ τρεῖς θεοὺς λέγομεν τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἕνα δὲ μᾶλλον Θεὸν τὴν ἁγίαν Τριάδα, εἰς ἓν αἴτιον Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἀναφερομένων, οὐ συντιθεμένων, ἢ συναλειφομένων. Καὶ μεθ' ἕτερα αὖθις· Χρὴ δὲ γινώσκειν ὅτι τὸν Πατέρα οὐ λέγομεν ἔκ τινος, λέγομεν δὲ αὐτὸν τοῦ Υἱοῦ Πατέρα. Τὸν δὲ Υἱὸν οὐ λέγομεν Πατέρα, οὐδὲ ἀναίτιον, λέγομεν δὲ αὐτὸν καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ Υἱὸν τοῦ Πατρός. Τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς λέγομεν, καὶ Πνεῦμα Πατρὸς ὀνομάζομεν· ἐκ τοῦ Υἱοῦ δὲ τὸ Πνεῦμα οὐ λέγομεν, Πνεῦμα δὲ Υἱοῦ ὀνομάζομεν. « Εἴ τις γὰρ, » ὁ Ἀπόστολος φησὶ, « Πνεῦμα οὐκ ἔχει Χριστοῦ. » Καὶ δι' Υἱοῦ πεφανερῶσθαι καὶ μεταδίδοσθαι ἡμῖν ὁμολογοῦμεν· ἐνεφύσησε γὰρ καὶ εἶπε τοῖς μαθηταῖς, « Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον, » ὥσπερ ἐκ τοῦ ἡλίου μὲν ἥ τε ἀκτὶς καὶ ἡ ἔλλαμψις. Αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ πηγὴ τῆς τε ἀκτῖνος καὶ τῆς ἐλλάμψεως. Διὰ τῆς ἀκτῖνος ἡ ἔλλαμψις ἡμῖν δίδοται, καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ φωτίζουσα ἡμᾶς καὶ μετεχομένη ὑφ' ἡμῶν. Τὸν δὲ Υἱὸν οὔτε τοῦ Πνεύματος λέγομεν, οὔτε μὴν ἐκ Πνεύματος. » Ταῦτα μὲν ἐν κεφαλαίῳ τῷ εἰρημένῳ. Ἕπεται δὲ τούτοις ὥσπερ ἀληθῶς τοῦ αὐτοῦ νοὸς ὄντα γεννήματα καὶ ἅπερ ἐν τῷ περὶ θείων ὀνομάτων φησὶν, τῇ τε πρὸς Ἰορδάνην ἐπιστολῇ, καὶ ἔτι γε ἐν τῷ λόγῳ τῷ τὴν ἐπιγραφὴν εἰς τὴν θεόσωμον ἐπιδεχομένῳ τοῦ Κυρίου ταφήν. « Ὁ Πατὴρ, φησὶν ἐν τῷ περὶ θείων ὀνομάτων, πηγὴ καὶ αἰτία Υἱοῦ καὶ Πνεύματος. Πατὴρ μόνου Υἱοῦ, καὶ προβολεὺς Πνεύματος. Ὁ Υἱὸς Υἱὸς, Λόγος, σοφία, καὶ δύναμις, εἰκών, ἀπαύγασμα, χαρακτὴρ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὐχ Υἱὸς δὲ τοῦ Πνεύματος. Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον. Οὐδεμία γὰρ ὁρμὴ ἄνευ Πνεύματος. Καὶ Υἱοῦ δὲ Πνεῦμα οὐχ ὡς ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ὡς δι' αὐτοῦ

A ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον· μόνος γὰρ αἴτιος ὁ Πατήρ. Ἐν δέ που τῇ ἐπιστολῇ, Ἡμῖν, φησὶν, εἷς Θεὸς ὁ Πατὴρ, καὶ ὁ Λόγος αὐτοῦ καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ· Λόγος δὲ ἐνυπόστατον γέννημα, διὸ καὶ Υἱός. Καὶ Πνεῦμα ἐνυπόστατον ἐκπόρευμα καὶ πρόβλημα, ἐκ Πατρὸς μὲν, δι' Υἱοῦ δὲ, καὶ οὐκ ἐξ Υἱοῦ, ὡς πνεῦμα στόματος αὐτοῦ, λόγου ἐξαγγελτικόν. Καὶ τὸ πνεῦμα πνοὴ λυομένη καὶ διαχεομένη, ὡς δὲ κἂν μνημονευθέντι λόγῳ, Τοῦτο, φησὶν, ἡμῖν λατρευόμενον, Πατὴρ Υἱοῦ γεννήτωρ ἀγέννητος. Οὐ γὰρ ἔκ τινος. Υἱὸς τοῦ Πατρὸς γέννημα, ὡς ἐξ αὐτοῦ γεγεννημένος. Πνεῦμα ἅγιον τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ὡς ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευόμενον, ὅπερ καὶ τοῦ Υἱοῦ μὲν λέγεται, ὡς δι' αὐτοῦ φανερούμενον, καὶ τῇ κτίσει μεταδιδόμενον, ἀλλ' οὐκ ἐξ αὐτοῦ ἔχον τὴν ὕπαρξιν. »

B Οὕτως ἐγώ φημι, καὶ αὐτά γε τὰ πράγματα μαρτυρεῖ ἐμψύχοις ὡς ἂν εἴποι τις μαρτυρίαις· λέγω δὲ νῦν τοὺς τῶν μακαρίων λόγους ὡς πράγματα, τοὺς ὡς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι εἰρηκότας τὸ Πνεῦμα μηδὲν ἀλλοῖον ἐννοῆσαι· μᾶλλον μὲν οὖν, καὶ κατὰ τὸν νοῦν συνενεχθῆναι τοῖς πρώτοις, μαθητὰς ὄντας ἐκείνων καὶ ὀπαδούς. Πῶς γὰρ ἀλλοῖον, ὅπου μόνον αἴτιον Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἴσασι τὸν Πατέρα, καὶ μόνην πηγὴν τῆς θεότητος, καὶ ῥίζαν, καὶ ἀρχὴν, καὶ τὴν ἐκ τοῦ Υἱοῦ Πνεύματος ὕπαρξιν διαῤῥήδην ἀπαγορεύουσιν;

Ἤδεσαν μὲν γὰρ σαφῶς, ἵνα καὶ πειράσωμαι σὺν Θεῷ τὰ περὶ τὴν ῥῆσιν τρανότερον καταστῆσαι· ᾔδεσαν μὲν καὶ Μάξιμος ὁ μέγας, καὶ ὁ θεῖος Ταράσιος, ἔτι καὶ ὁ ἱερὸς Ἰωάννης, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον C ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, ἐξ οὗπερ ὑφέστηκε, καὶ τὴν τῆς ὑποστάσεως, καὶ τὴν τοῦ εἶναι αἰτίαν. Ἤδεσαν δὲ τοῦτο ἅμα καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ προϊὸν καὶ φανερούμενον καὶ ἐκλάμπον, καὶ πεφηνὸς, καὶ ἧκον, καὶ γνωριζόμενον· ὅθεν καὶ εὕροις ἂν αὐτοὺς, διερχόμενος ἐπιμελῶς τὰ ἐκείνων, ὁτὲ μὲν ἐκ Πατρὸς λέγοντας ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, διὰ δὲ τοῦ Υἱοῦ πέφηνε καὶ πρόεισι, καὶ ἐκλάμπει, καὶ φανεροῦται, καὶ γνωρίζεται· ὁτὲ δὲ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐχ ὅπως σὺ, ἅπερ οὐ γέγραπται, οὔτε ἔστιν ἐντεῦθεν νοῆσαι, λέγω δὴ τὸ δι' Υἱοῦ τὴν ὕπαρξιν ἔχειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς καὶ αἰτίαν ἐκ τούτου προσάπτειν καὶ τῷ Υἱῷ τῆς τοῦ παναγίου Πνεύματος ὑποστάσεως· D ἀλλ' ἵν' ἐκπορεύεσθαι μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ αἰτίου, ὅθεν καὶ τὴν ὕπαρξιν ἔχει, μνησθεὶς, τοῦ τῆς ὑπάρξεως τρόπου ἐκεῖσε καλῶς φέροντος, ὅθεν καὶ ἡ ὕπαρξις, ὁμοῦ δὲ καὶ δι' Υἱοῦ προέρχεσθαι καὶ ἐκφαίνεσθαι, καὶ ὅσα παρὰ τοῖς αὐτοῖς τούτοις καὶ τοῖς ἄλλοις θεοφόροις τεθεολόγηται διδαχθῇς· τῇ γὰρ ἐκ Πατρὸς εἰς τὸ εἶναι προόδῳ τοῦ Πνεύματος, οὐ γὰρ ἀφέξομαι τὰ αὐτὰ πολλάκις στρέφειν περὶ τῶν αὐτῶν, τὴν εἰς δύναμιν σαφήνειαν ἐργαζόμενος τῷ εὐσεβεῖ τῶν Πατέρων νοήματι τῇ προόδῳ ταύτῃ, ἡ δι' Υἱοῦ τοῦ αὐτοῦ Πνεύματος συντρέχουσα ἔκφανσις, καθ' ὃν τρόπον τῇ ἐξ ἡλίου τοῦ φωτὸς ἐκλάμψει ἡ διὰ τῆς ἀκτῖνος τοῦ αὐτοῦ φωτὸς πρόεσις καὶ φανέρωσις. Πεῖσαι δέ μοι δοκεῖ τοὺς θεολόγους τούσδε ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι εἰπεῖν τὸ

Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὁμοῦ μὲν ὅτι ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεται καὶ ὑφέστηκεν ὡς ἐξ αἰτίου τὸ Πνεῦμα διατρανοῦντας, ὡς ἀεὶ τὸν τρόπον τῆς ἐκ Πατρὸς ὑπάρξεως τοῦ Πνεύματος τῆς τοῦ ἐκπορεύεσθαι σημαινούσης φωνῆς, ὁμοῦ δὲ ὅτι καὶ δι' Υἱοῦ ἐκφαίνεται καὶ φανεροῦται τὸ αὐτοῦ ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον παριστῶντας, εἰ καὶ μὴ τὸ τῆς φανερώσεως ὁμοῦ ἐνταῦθα πρόσκειται ῥῆμα, τὴν χώραν πεπληρωκότος τοῦ τρόπου τοῦ δηλωτικοῦ τῆς ὑπάρξεως. Καὶ γὰρ ὥσπερ ἐν ἑτέροις ἐκλάμπειν λέγοντες καὶ προϊέναι ἐκ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον δι' Υἱοῦ, δηλοῦν μὲν ἐθέλομεν ὁμολογουμένως τὴν τοῦ Πνεύματος φανέρωσιν δι' Υἱοῦ. Ὁ νοῦς δὲ ὅμως εἰς τὴν εὐσεβῆ ἀναφερόμενος ἔννοιαν, συνεπινοεῖ ἐκ Πατρὸς ἔχειν τὴν ὕπαρξιν καὶ τὴν αἰτίαν πᾶσαν τοῦ εἶναι, τὸ δι' Υἱοῦ ἐκλάμπον τε καὶ φανερούμενον Πνεῦμα, εἰ καὶ μὴ σημαντικὴ τοῦ τῆς ὑπάρξεως τρόπου ἢ τοῦ προϊέναι ἢ ἐκλάμπειν ἐστὶ φωνή. Οὕτω δὴ καὶ ἐκπορεύεσθαι δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγοντες, τὴν μὲν δύναμιν τῆς τοῦ ἐκπορεύεσθαι σημασίας τῷ μόνῳ αἰτίῳ Πατρὶ προσαρμόζομεν, καὶ τὸ σημαινόμενον κἀνταῦθα ὀρθῶς συντηροῦμεν τῆς λέξεως κατὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος θεολογίαν, οὐκ ἐπὶ κοινωνίᾳ δὲ ὅμως τῆς ὑπάρξεως τῇ δι' Υἱοῦ φωνῇ ἀποχρώμεθα, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ὑγιοῦς τῶν Πατέρων ὁδηγούμενοι διδασκαλίας ὑγιῶς ἅμα τοῦτ' αὐτὸ συνεπινοοῦμεν καὶ ἀσφαλῶς, ὅπερ ἐκείνοις αὐτοῖς ἐν ἑτέροις τετράνωται· ὅτι τὸ ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον Πνεῦμα ἐκφαίνεται καὶ δι' Υἱοῦ καὶ φανεροῦται, καὶ ἐκλάμπει, καὶ πρόεισι. Καί γε τοῦτ' αὐτὸ ἐναργέστερον κατανοήσεις, τῷ μεγάλῳ φωστῆρι Γρηγορίῳ τῷ τῶν Νυσσαέων ποιμένι προσσχών. Τοῦ ἐξ αἰτίας ὄντος, φησὶν ἐκεῖνος, ἄλλην διαφορὰν ἐννοοῦμεν. Τὸ μὲν γὰρ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου προσεχῶς ἐκ τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱόν φησιν εἶναι. Πάντως γεννητῶς, φησὶ, νοουμένου καὶ τοῦ τῆς ὑπάρξεως ἅμα τρόπου, εἰ καὶ μὴ διαῤῥήδην ταῖς λέξεσι πρόσκειται. Τὸ δὲ Πνεῦμα, καὶ αὐτὸ ἐκ τοῦ πρώτου, φησίν. Ἐκπορευτῶς δὲ πάντως καὶ τοῦτό φησιν, ὡς τὸν τῆς ὑπάρξεως κἀνταῦθα νοεῖσθαι τρόπον, καὶ μὴ τῇ λέξει προσκείμενον. Ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ Πνεύματός φησι τὸ Πνεῦμα. Τί σοι, πρὸς Θεοῦ, κἀνταῦθα δίδωσι νοεῖν τὸ διὰ τοῦ προσεχῶς; Μὴ ὅτι ὑφίσταται καὶ ἔχει τὸ εἶναι τὸ Πνεῦμα διὰ τοῦ Υἱοῦ; Οὐχ ἐρεῖς οὕτως· ἀλλ' ὅτι ἐκλάμπει, ἧπερ ἀλλαχοῦ φησιν αὐτὸς, καὶ φανεροῦται καὶ πρόεισι.

Πλὴν ἄθρει δὴ ὡς τῷδε τῷ θεολόγῳ ἐπὶ πάσαις ταύταις ταῖς ἐννοίαις οὕτως οὔσαις διαφόροις μία τις ἀπεδόθη θεολογία, καὶ οὐ παρὰ τοῦτο ἡ εὐσεβὴς διάνοια διαστέλλειν κεκώλυται, ὅτιπερ διάφορον ὂν διακρίνειν δέον, ὅμως συνῆψεν ὁ λόγος, καὶ εἰς ἓν ἐν τῇ ἐξαγγελίᾳ συνήγαγεν. Οἶδε γὰρ ὁ θεολογικὸς νοῦς τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα, καὶ τὴν ὕπαρξιν ἐσχηκότα. Καὶ καλῶς εἴρηκε, προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου. Οἶδε καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ αὐτοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, καὶ τὴν ὕπαρξιν ἐσχηκός. Οἶδεν ἅμα τοῦτ' αὐτὸ καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' οὐχ ὡς ὑφιστάμενον καὶ ὕπαρξιν ἔχον διὰ τοῦ Υἱοῦ, εἰ καὶ συνημμένην οὕτω τὴν ῥῆσιν ἐπήγαγε, διὰ τοῦ προσεχῶς

A εἰπὼν ἐκ τοῦ πρώτου. Διὰ ταῦτα οὐδὲ συνέχεεν ὁ νοῦς, οὐδέ τι τῶν μὴ προσηκόντων ἐνόησε, καίπερ τῷ σφόδρα συνεσπειραμένῳ τῆς ἐξαγγελίας στενοχωρούμενος, μάλιστα δὲ καὶ ἐβράβευσε καλῶς καὶ διέκρινε. Καὶ οἷς ἐκ τοῦ πρώτου τὸν Υἱὸν ἤκουσε καὶ τὸ Πνεῦμα, ὡς ἐξ αἰτίας ἐνόησε, καὶ μετὰ τοῦ τρόπου τῆς ἰδίας ὑπάρξεως ἑκάτερον. Οἷς δὲ διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, εἰς τὴν ἔκφανσιν ἀπεῖδεν αὐτίκα, καὶ τὴν ἔκλαμψιν καὶ φανέρωσιν, καὶ ὅσα γε ὁμοίως δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγεται παρά τε τοῖς ἄλλοις θεολόγοις, καὶ τῷ Νύσσης αὐτῷ. Ὡς οὖν ἐνταῦθα τῆς εὐσεβείας ἡ δύναμις διακρίνειν δίδωσι, καὶ οὐ συγχωρεῖ πόῤῥω φέρεσθαι τῆς ὀρθότητος, κἂν μυρία στενοχωρῆται ταῖς λέξεσιν, οὕτω καὶ τὰ περὶ τὴν ῥῆσιν ἄξιον καταστῆναι τὴν λέγουσαν, ἐκ B Πατρὸς δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται, καὶ μὴ τῷ τῆς ἑρμηνείας συνεστραμμένῳ εἰς σύγχυσιν ἐκπίπτειν βιάζεσθαι. Ἐκπορεύεται γὰρ ἐκ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα, ἐκεῖθεν ἔχον τὴν ὕπαρξιν καὶ αἰτίαν τοῦ εἶναι. Διὰ δὲ τοῦ Υἱοῦ, τί γ' ἕτερον κἀνταῦθα νοήσεις, ἢ ὡς αὐτὸ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐννενόηκας, ὑπ' αὐτῇ γε διδασκάλῳ τῇ ἀληθείᾳ, καὶ τῷ Νύσσης χειραγωγούμενος; ἐννενόηκας δὲ δήπου, οὐχ ὡς ὕπαρξιν καὶ τὸ εἶναι διὰ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Πνεύματος ἔχοντος, ὡς δ' ἐκλάμποντος δι' αὐτοῦ καὶ πεφηνότος, μόνῳ δικαίως ἐκ τούτων τὴν αἰτίαν ἀνατιθέμενος τῷ Πατρί. Φέρει μέντοι σαφῶς εἰς τοῦτο, καὶ ὅπερ αὐτὸς οὗτος ὁ Νύσσης Γρηγόριος ἐν ἑτέροις φησίν. Οὐχ ἀνάγκη πᾶσα τῇ εἰκόνι δουλεύοντας δοῦναι τοῖς συκοφάνταις λαβὴν ἐν τῇ τοῦ ὑποδείγματος C ἀτονίᾳ. Οὐχὶ ἀκτῖνα ἐκ τοῦ ἡλίου νοήσομεν, ἀλλ' ἐξ ἀγεννήτου ἡλίου ἄλλον ἥλιον τὸν Υἱὸν, ὅμως τῇ τοῦ πρώτου ἐπινοίᾳ, γεννητῶς αὐτῷ συνεκλάμποντα, καὶ κατὰ πάντα ὡσαύτως ἔχοντα, κάλλει, δυνάμει, λαμπηδόνι, μεγέθει, φαιδρότητι, καὶ πᾶσιν ἁπλῶς τοῖς περὶ τὸν ἥλιον θεωρουμένοις. Καὶ πάλιν ἕτερον τοιοῦτον φῶς τὸ Πνεῦμα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, οὐ χρονικῷ τινι διαστήματι τοῦ γεννητοῦ φωτὸς ἀποτεμνόμενον, ἀλλὰ δι' αὐτοῦ μὲν ἐκλάμπον, τὴν δὲ τῆς ὑποστάσεως αἰτίαν ἔχον ἐκ τοῦ πρωτοτύπου φωτός. Ὥστ' εἴπερ λίαν πατρικῶς ταῦτα καὶ εὐσεβῶς ἔχει, καὶ γὰρ ἀληθῶς ἔχει, τὸ δέ γε δι' Υἱοῦ ἀνομολογεῖν ὕπαρξιν ἔχειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, βλασφημοῦντες, καὶ πάντη τῆς εὐσεβοῦς Ἐκκλησίας ἀλλότριον, ποῦ D δίκαιον δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα, παρά τισι τῶν ἁγίων εἰρημένον ἀκούοντας, μὴ παραχρῆμα λογίζεσθαι, οὐχ ὡς ὕπαρξιν οἱ τῆς φωνῆς ταύτης Πατέρες διὰ τοῦ Υἱοῦ τῷ ἁγίῳ διδόασι Πνεύματι, κἂν ὅτι μάλιστα εἰς ὑπάρξεως τρόπον ἡ ἐκπόρευσις εἴληπται; Οὐ γὰρ πάντως αὐτοὺς τοῦτ' εἰρηκότας ἐξοστρακίσομεν τοῦ τῶν ἁγίων χοροῦ, οὐδ' αὖ αὐτῶν τὰς φωνὰς ὡς οὐκ εὐσεβῶς ἐχούσας διαγραψόμεθα, ἧπέρ τις ἔφη τῶν πάντα τολμώντων ἐξ ἀγνοίας καὶ πράττειν καὶ φθέγγεσθαι. Ἀλλὰ καὶ αὐτοί γε ἅγιοι ἡμῖν ἔσονται, ἅτ' εὐσεβείας καὶ πάντων διδάσκαλοι τῶν καλῶν· καὶ πρὸς τὴν ὀρθότητα τῆς σφῶν διανοίας ὁρῶντες ἡμεῖς, οὐδὲ τὰς φωνὰς αὐτῶν ἀθετήσομεν, διὰ πάντων τοῖς Πατράσι φυλάσσοντες τὸ σεβάσμιον. Ἀπαραποιήτους τοιγαροῦν

διὰ ταῦτα προφέρομεν αὐτῶν τὰς φωνάς, ἀνοθεύτους καὶ τὰς διανοίας φυλάττομεν. Ὅθεν καὶ λεγόντων ἐκείνων, Δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεται, λέγομεν καὶ ἡμεῖς ὡς ἐκεῖνοι, Δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται. Νοούντων δὲ πάλιν ὕπαρξιν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι καὶ πρόοδον εἰς τὸ εἶναι ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἔκφανσιν δὲ, φανέρωσιν, ἔκλαμψιν διὰ τοῦ Υἱοῦ, οὕτω νοοῦμεν καὶ φρονοῦμεν ἡμεῖς, καὶ οὐδὲν οὕτω φρονοῦντες, τῇ τῆς ἐκπορεύσεως ῥήσει, τρόπον τῆς ὑπάρξεως σημαινούσῃ, λυμαινόμεθα. Τὸ τοίνυν δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα, ὅπερ εἶπον αὐτοὶ, οὐκ ἂν εἴη τὸ δι' Υἱοῦ τὴν ὕπαρξιν ἔχειν σημαῖνον. Εἰ δέ γε σημαίνειν φατὲ, τί μὴ δόγμα τίθεταί τις ὑμῶν τοῦτο τῆς Ἐκκλησίας, λέγω δὴ τὸ δι' Υἱοῦ τὴν εἰς τὸ εἶναι πρόοδον ἔχειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον; τί δὲ καὶ Ἰταλούς τε καὶ Βέκκον τοῦτό τε καὶ ὅσα κατ' ἀνάγκην τῷδ' ἐπακολουθεῖ φρονοῦντάς τε καὶ κηρύττοντας ἐκκηρύττομεν; Ἢ γὰρ φιλονεικοῦντες, τὴν δι' Υἱοῦ ὕπαρξιν τὸ δι' Υἱοῦ ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα σημαίνειν βούλεσθαι, προσήσεσθε καὶ τούτους, ὡς καλῶς τε καὶ εὐσεβῶς φρονοῦντας καὶ λέγοντας· ἢ μὴ προσιέμενοι, οὐδ' ἐκεῖνο δίκαια ποιοῦντες προσήσεσθε. Τὰ γὰρ ἀμφότερα πράττειν, ἔργον ἐρεῖ πώς τις, οἶμαι, ὅ γε φρονῶν, οὐχ ἑτέρων εἶναι ἢ τῶν μὴ εἰδότων, ὅσον ἀλλήλων τἀναντία διῴκισται.

Ἤρκει μὲν οὖν, τοσαῦτα περὶ τῶν προκειμένων εἰπόντας, ἐνταυθοῖ καταπαῦσαι τὸν λόγον. Ἐπεὶ δὲ οὐδὲ τὴν τῆς ἐκφάνσεως ἀνεπηρέαστον ἐῶσι φωνὴν, ἀλλά τι καὶ ταύτης οὐδὲ ὄντως ἐχούσης ἐπιλαμβάνονται, ἄνδρες ὁρμώμενοι ἐκ ποίας οὐκ οἶδα τῶν λόγων παρασκευῆς, οἵ γε, εἴπερ ἑαυτῶν ὄντες ἐτύγχανον ἐπιγνώμονες, τοσοῦτον ἂν ἑαυτοὺς ἐμίσησαν λογογραφεῖν ἐπιβάλλοντας ὅσον οὐδείς ποθ' ἕτερος ἕτερον, ἐπιλαμβάνονται δὲ τά τε ἄλλα, καὶ ὅτιπερ ἀΐδιον αὐτὴν φαμέν. Βούλεται γὰρ ἥ φασιν αὐτήν γε παρ' αὐτοῖς σημαίνειν τὴν ὕπαρξιν, καὶ δὸν ἔτι μικρὸν τῷ λόγῳ προσδιατρίψαντας τὴν ἅπασαν ὡς εἰκὸς ἀποτρίψασθαι μέμψιν. Ὅτι μὲν οὖν ἡμεῖς οὐχ ὕπαρξιν λέγομεν ἐν τῷ τόμῳ τὴν ἔκφανσιν, ἀλλὰ φανέρωσιν, ἢ ἔκλαμψιν, ἢ ὅτι τούτων ἐγγυτάτω, τίς οὕτως ἀμαθὴς, ὥστε μὴ συνιέναι, διερχόμενος τὸ πυκτίον; Ἀναιρεῖ μὲν γὰρ ἐμφανῶς τὴν δι' Υἱοῦ τοῦ Πνεύματος ὕπαρξιν· ἔκφανσιν δὲ ὅμως οὐ παραιτεῖται τοῦ Πνεύματος λέγειν διὰ τοῦ Υἱοῦ. Πῶς οὖν παρ' ἐκείνῳ ταυτὸν ὕπαρξίς τε καὶ ἔκφανσις, εἴπερ, ὡς βλασφημοῦμεν λέγειν, ἐξαίρει τὴν ὕπαρξιν, ὡς δ' εὐσεβῆ νοῦν ἔχουσαν, οὐκ ἀποδοκιμάζει τὴν ἔκφανσιν; Ὅτι δὲ καὶ τῆς ἐκφάνσεως παρά τισιν εἰς τὴν τῆς ὑπάρξεως σημασίαν παραλαμβανομένης, τότε μέντοι παραλαμβανομένης, ἐπειδὰν ἀληθεύειν ἡ ὕπαρξις ὡμολόγηται, ἀλλ' ἡ κυρία γε τῆς φωνῆς ἀνάπτυξις αὐτὴν μάλιστα δηλοῖ τὴν φανέρωσιν, ἐντεῦθεν γένοιτ' ἂν ἐμφανές. Ἔκφανσις καὶ ὕπαρξις ὀνόματα μὲν δύο, ἀλλ' οὐκ ἐξ ὀνομάτων, ἐκ δὲ ῥημάτων δυεῖν, τὸ μὲν τοῦ φαίνω, τὸ δὲ τοῦ ὑπάρχω, γεγένηται. Καί γε ζητείτω τις ἰὼν παρὰ τοὺς ἐν τοῖς παιδευτηρίοις παῖδας τοὺς ἔτι ῥηματικῶν ἕνεκεν ἐταζομένους, εἰ μὴ τὸ ἐκφαίνω, αὐτό γε προχείρως τὸ φανερῶ, οὐχὶ δὲ τὸ ὑπάρχω σημαίνειν γινώσκεται, ὡς ἀνόητον καὶ οἴεσθαι μόνον, ἄλλο τι παρ' αὐτό γε σημαίνειν, τάχα γε μὴν προσφιλοτιμούμενα μειράκια καὶ ἓν ὄνομα γινώσκειν εἴποιεν ἂν τῶν ῥημάτων τούτων ὥσπερ ἀρχήν. Εἶναι δὲ τὴν ἀρχὴν ταύτην τὸ φάος αὐτὸ, ἐξ οὗπερ ταῦτα τὴν πρώτην κεκίνηται. Τίνι λοιπὸν τέχνῃ τις κεχρημένος τὴν ἔκφανσιν ὡς ὕπαρξιν ἀεὶ νοεῖν ἡμῖν ἐπιτάξει; Ἐχρήσαντο μὲν οὖν, οἶδα, τινὲς ἀνθ' ἑτέρου θατέρῳ· καὶ ὕπαρξιν λέγειν βουλόμενοι, τὴν ἔκφανσιν ὡς ὕπαρξιν ἔφασαν. Ἀλλ' ἔστιν ὅτε καὶ ποῦ, ἔνθα δηλονότι, οὐ γὰρ ἀφέξομαι τὰ αὐτὰ λέγειν πολλάκις, ἐξῆν ἀληθεύειν ἑκάτερον καὶ μεταλαμβάνειν ἣν ἐκ τῆς συνδρομῆς τὰς φωνὰς, οὐ μὴν δ' ἁπανταχοῦ καὶ ἀεί. Οὗτοι δὲ, λέγω δὲ τοὺς ἐπαναστάντας νυνὶ λεξιθήρας, ἐκ τοῦ ποῖ καὶ ποτὲ τὸ ἁπλῶς ἀμαθῶς συμπεραινοῦσιν, ὡς εἴπερ ἐξ ἑνὸς καὶ δυεῖν ἀνθρώπων λευκῶν τοὺς πάντας ἡμῖν ἀνθρώπους λευκοὺς ἡγεῖσθαι συνελογίζοντο· καὶ μηδὲ ταῖς ὄψεσιν ἠξίουν πιστεύειν μὴ πάντας ὁρώσαις τοιούτους. Πλὴν ἐγὼ μὲν ἐν τῷ τόμῳ τὴν ἔκφανσιν, ὡς φανέρωσιν, ἢ ὅ τι βούλει τῇ φανερώσει ταυτοδύναμον εἴρηκα· οὐ μόνον διὰ τὸ παραπλησίως ταύτας σημαίνειν δοκεῖν τὰς φωνὰς, ἀλλ' ὅτι οὐδ' αὐτοί γε τὸ πρότερον οἱ τῶν θείων δογμάτων ἐκφάντορες ἐκλαμβάνειν τε καὶ νοεῖν τὴν φωνὴν ἀπηξίωσαν, ὥσπερ αὐτὸς μεθ' ὕστερον ἐκλαβόμενος φαίνομαι. Καὶ δέδοικα μὴ εὔηθες ὁμοῦ καὶ ὑπεργέλοιον ᾖ πίστεις κομίζειν τοῦ τὴν ἔκφανσιν δηλοῦν βούλεσθαι καὶ τὴν φανέρωσιν παρ' αὐτοῖς. Εἰ γὰρ μηδεὶς ἕτερος τοῦθ' οὕτως ἐτύγχανε λέγων, ἀλλ' εἰ τὴν εἰς τὴν προφητικὴν Ζαχαρίου λυχνίαν, οὗ πολλάκις ἐμνήσθημεν Μαξίμου ἀνέγνως, εἰ τὴν εἰς τὴν θεολογικὴν ῥῆσιν τὴν, διὰ τοῦτο τοῦτο μονὰς ἀπ' ἀρχῆς, ἀνάπτυξιν, οὐδέποτ' ἂν τῆσδε χάριν ἔγρυξας τῆς φωνῆς.

Ἀλλὰ ταύτην, φασὶ, καὶ ἀΐδιον ἔφησθα. Τρίτη τις ἤδη τοῦτο μέμψις ἡμῖν. Σὺ δὲ ἄρα ὅστις ὁ λέγων εἶ, οὐ λέγεις ἀΐδιον τὴν δι' Υἱοῦ τοῦ Πνεύματος ἔκφανσιν, καὶ ἔκλαμψιν, καὶ φανέρωσιν. Καὶ πῶς ἂν ὅ τι καὶ λέγοις εἰδείης; Χορηγεῖται μὲν γὰρ διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ δίδοται, καὶ ἀποστέλλεται, ὁπηνίκα δηλονότι ἐπιτηδείως ἂν ἔχωσι δέξασθαι οἷς ἀποστέλλεται, καὶ χορηγεῖται καὶ δίδοται· ἐκφαίνεται δὲ καὶ ἐκλάμπει ἀϊδίως, καὶ φανεροῦται. Τοῦτό σε ὁ μέγας πειθέτω Βασίλειος· τοῦτο καὶ ἀδελφὸς ὁ τούτου Γρηγόριος· τοῦτο καὶ ὁ Θαυματουργὸς καὶ Ἀθανάσιος, καὶ ὁ σοφὸς Ἰωάννης, ἐξ ὧν μικρὸν ἄνωθεν ἐμνήσθημεν ῥήσεων. Τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον Πνεῦμα δι' ἑαυτοῦ, φησὶ Βασίλειος, καὶ μεθ' ἑαυτοῦ γνωρίζων ἐστὶν ὁ Υἱός. Ὥστ' εἴπερ ἀεὶ μετὰ τοῦ Υἱοῦ γνωρίζεται, ᾧπερ οὐδ' ἐκλείπει ποτὲ, ὥσπερ ἀνέγνως, καὶ ἀεὶ δι' αὐτοῦ. Τοῦτο δὲ τί ποθ' ἕτερον παριστάνειν ἢ τὸ ἀΐδιον βούλεται; Γρηγόριος δὲ μετὰ τῶν ἰδίως προσόντων τῷ Πνεύματι, καὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ διακρινόντων, καὶ τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ αὐτὸ πεφηνέναι καὶ ἐκλάμπειν συνάπτει. Ὅθεν εἰ μηδέποτε τὸν Παράκλητον τῶν ἑαυτοῦ ἰδιωμάτων

οἶδας χωρὶς, οὐδὲ τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι, ὡς ἴδιον αὐτῷ τῷ ἀϊδίῳ προσὸν, νοῦν ἔχων, ἐρεῖς ποτε οὐκ ἀΐδιον. Σαφέστερον δὲ τοῦτο ἔτι· ὁ Θαυματουργὸς γὰρ διετράνωσεν, ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἀϊδίως ἐκπεμφθὲν τὸ Πνεῦμα διδάσκων. Ἀθανάσιος καὶ Ἰωάννης, καὶ εἰκόνα κατὰ τὸ δυνατὸν τῆς ἀκαταλήπτου καὶ ἀοράτου Τριάδος τιθέντες, καὶ ἡμᾶς ὡς ἐνὸν διὰ ταύτης εἰς ἐπίγνωσιν τῆς μακαρίας χειραγωγοῦντες καὶ ἀνάγοντες φύσεως, ὁ μὲν ἥλιον, ἀπαύγασμα καὶ φῶς, ὁ δὲ ἥλιον, ἀκτῖνα καὶ τὴν δι' αὐτῆς ἔκλαμψιν, καθυπέδειξαν. Τί τοίνυν ἄρα σοι δοκοῦσιν οὗτοι τὸ φῶς καὶ τὴν ἔκλαμψιν διὰ τοῦ ἀπαυγάσματος ἀεὶ καὶ τῆς ἀκτῖνος προϊόντα εἰδέναι, ἢ ἔστιν ὅτε καὶ μὴ δι' αὐτῆς; Ἐπὰν δὲ καὶ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ὡς δι' αὐτοῦ φανερούμενον ἀκούοις εἶναι, ἀλλ' οὐχ ὡς ἔχον τὴν ὕπαρξιν ἐξ αὐτοῦ, τί καὶ φῄς πρὸς αὐτοῦ τοῦ Πνεύματος; Μὴ ἐγχρόνως καὶ ποτὲ νοεῖν τοῦ Υἱοῦ καὶ οὐκ ἀϊδίως εἶναι τὸ Πνεῦμα; Ἄπαγε, οἶδα, ἐρεῖς. Ἀϊδίως δὲ καὶ ἀεί. Εἰ δ' ἀϊδίως Πνεῦμα Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, εἴρηται δὲ τοῦ Υἱοῦ, ὅτι δι' αὐτοῦ φανεροῦται, καὶ ἀϊδίως ἄρα διὰ τοῦ Υἱοῦ φανεροῦσθαι οἶδεν αὐτὸ ὁ τοῦ Υἱοῦ Πνεῦμα τῷ δι' αὐτοῦ Υἱοῦ φανεροῦσθαι εἰρηκὼς αὐτό. Παύσῃ τοιγαροῦν, ὦ οὗτος, πρὸς τὸν τόμον ἀπομαχόμενος τοῦ λοιποῦ, ἢ καὶ ἔτι τὴν γλῶτταν ἐπαφήσεις αὐτῷ, καὶ ταῖς μέμψεσιν ἐπιδαψιλεύσεις, ὡς ἂν ὁμοῦ καὶ σαυτῷ τὰς παρὰ τῶν φρονίμων ἐπιστημόνων ἐφελκύσῃς ἀνθρώπων. Οὐκ ἄν, οἶμαι, τοσοῦτον ἀφιλόκαλος εἴης ἄνθρωπος καὶ νοῦν ἐκτετυφλωμένος, ὥστε καὶ σαυτῷ οὔτε φρόνιμος εἶναι, ἢ δοκεῖν τοιοῦτος βασκάνειν.

Πιττάκιον τοῦ ἁγιωτάτου καὶ σοφωτάτου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης, καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου κυροῦ Γρηγορίου τῆς ἀπὸ τῆς Κύπρου πρὸς τὸν εὐσεβέστατον καὶ γαληνότατον βασιλέα κυρὸν Ἀνδρόνικον Δοῦκαν Ἄγγελον Κομνηνὸν τὸν Παλαιολόγον, ἀποσταλὲν αὐτῷ ὁπηνίκα ἡ ἐπισύστασις γέγονε κατ' αὐτοῦ, τοῦ Ἐφέσου χρηματίσαντος Ἰωάννου τοῦ Χειλᾶ, καὶ τινων ἀρχιερέων καὶ κληρικῶν, διά τινας ῥήσεις τοῦ τόμου τοῦ γεγονότος παρὰ τοῦ τοιούτου πατριάρχου κατὰ Βέκκου ἐκείνου τοῦ χρηματίσαντος πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν ἀσεβῶν δογμάτων αὐτοῦ. Ἃς δὴ ῥήσεις ἡρμήνευκεν ὁ τοιοῦτος ἁγιώτατος πατριάρχης κυρὸς Γρηγόριος εὐφυέστατα ὀρθοδόξους οὔσας καὶ εὐσεβεῖς, καὶ τὸ τοῦ Μάρκου βλάσφημον γράμμα ἀναθεμάτισεν, ὡς οὐ κατὰ τὸν εὐσεβῆ σκοπὸν τοῦ τόμου παρ' αὐτοῦ συντεθὲν, ἀλλὰ πρὸς ἀπᾴδουσαν καὶ βλάσφημον ἔννοιαν ἀπαγόμενον. Ὅθεν καὶ τὸν κατ' αὐτοῦ γεγονότα μιαρώτατον Χειλᾶν Ἰωάννην τὸν χρηματίσαντα Ἐφέσου κατῄσχυνε, τοὺς δὲ λοιποὺς ἀρχιερεῖς πρὸς μετάνοιαν ἐξεκαλέσατο, ἅμα καὶ τοὺς κληρικοὺς, τὴν αὐτοῦ συνθεὶς ἐγγράφως ὁμολογίαν.

Κράτιστε, θεοπρόβλητε, θεόστεπτε, θεοδόξαστε, ἅγιέ μου δέσποτα βασιλεῦ, δέομαι τῆς κραταιᾶς καὶ ἁγίας βασιλείας σου, ἐν προσοχῇ τοῦ παρόντος ἀκοῦσαί μου γράμματος. Ἀξιῶ καὶ τοὺς ἐνταῦθα συνειλεγμένους ἱερωτάτους ἀρχιερεῖς κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκροάσασθαι τρόπον. Τινὲς τῶν ἱερωτάτων ἀρχιερέων καὶ ἐμῶν ἀδελφῶν εἰς ἔγκλημα προφέρουσιν ἐμοὶ τὸ φλύαρον τοῦ Μάρκου χαρτίον. Ἐγὼ δὲ οὐδέποτε σύνοιδα ἐμαυτῷ βλάσφημα οὔτε γεγραφότι, οὔτε φρονήσαντι, οὔτε τινὶ ἑτέρῳ γράφειν ἢ φρονεῖν ὑφηγησαμένῳ. Τὸ δὲ χαρτίον τοῦτο τοσοῦτον οὐδοτιοῦν ἐμοὶ προσήκει, ὥστε καὶ ἀναθέματι καθυποβάλλω τὰς ἐν αὐτῷ βλασφημίας ἁπάσας.

Ἀνάθεμα λέγω καὶ πάσαις ταῖς αἱρέσεσι καὶ βλασφημίαις, ὅσαι ἄνωθεν καὶ εἰς δεῦρο γεγόνασι, καὶ μετὰ ταῦτα γενήσονται. Καὶ βούλομαί τε καὶ εὔχομαι παρὰ Θεοῦ καὶ τῶν θείων, καὶ παρὰ παντὸς τοῦ μυστηρίου τῆς ἀμωμήτου τῶν Χριστιανῶν ἡμῶν πίστεως, ἧς ἄνευ οὐκ ἔστι σωτηρία, οὕτω πιστεύειν, οὕτως ὁμολογεῖν, καθὼς κελεύει Θεὸς, ὡς τὴν περὶ αὐτοῦ γνῶσιν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ ἀπεκάλυψε, καὶ ὡς ἡμᾶς αὐτοὶ ἐκεῖθεν ἐλλαμφθέντες ἐμυσταγώγησαν. Καὶ πιστεύω δὴ βεβαίως οὕτω καὶ ὁμολογῶ, πάντα μὲν ὅσα γνήσια τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας δόγματα ἐξ ὅλης ψυχῆς ἀσπαζόμενος, καὶ τὰ ταύτης ἀλλότρια ἀποσειόμενος καὶ ἀποστρεφόμενος. Εἰ δέ τινι νοὸς ἀσθενείᾳ οὐκ ἐνελάμφθην, οὐδὲ κατείληφα ἔστιν οὗ τῶν ἁγίων Γραφῶν τὸ βούλημα, οὐκ ἀγαπῶ, τύφῳ ματαίῳ νικώμενος, τῇ ἀγνοίᾳ ταύτῃ ἐμμένειν· ζητῶ δὲ ταύτης μᾶλλον ἀπαλλαγῆναι, ὡς ψυχῆς χαλεπωτάτου νοσήματος, καὶ ἑτοιμός εἰμι παντὶ τῷ διδάσκειν με δυναμένῳ, πόῤῥω δὲ πάσης εἰρωνείας ὁ λόγος, ἐμαυτὸν παρέχειν εἰς μάθησιν. Προστίθημι δὲ καὶ τοῦτο· εἰ τοιοῦτον εἶχον σκοπὸν γράφων τὸν τόμον, ὁποῖον τὸ φλύαρον τοῦ Μάρκου χαρτίον ἔχον καταλαμβάνεται, ὃ καὶ φιλονεικῶν τις, οὐκ οἶδα τί κερδήσων, σαφήνειαν λέγει τοῦ τόμου, ἠσβολημένην ἄντικρυς χύτραν τῷ οὐρανῷ παραβάλλων ἢ καὶ περιβάλλων αὐτὸν, εἰ ἐπὶ νοῦν τὸν ἐμὸν ἐπῆλθεν ὁμώνυμον φωνὴν γράφειν τε καὶ κηρύττειν τὴν τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐκπόρευσιν, καθὼς ἡμᾶς οἱ περὶ Βέκκον πάμπρωτα ἀντικαθιστάμενοι πρῶτον τόμον συκοφαντοῦντες διέβαλλον, ἔπειτα μετ' ἐκείνους ἕτεροι τὴν συκοφαντίαν ταύτην ἐκεῖθεν διαδεξάμενοι, ἐπάρατος εἴην. Εἰ δὲ μὴ, σκοπείτω ὁ συκοφαντῶν ἐμὲ τὰ τοιαῦτα, καὶ καταλιμπάνων ἅπερ ὀφθαλμοὶ ἀναγινώσκειν καὶ νοεῖν αὐτῷ ὑποδεικνύουσιν, εἰς δ' ἀλλοκότους φαντασίας καὶ εἰκασίας ὀνείρων χωρῶν, ὅπως τὰς τῶν Χριστιανοκατηγόρων τιμωρίας ἐκφεύξηται, ὅσας τε νῦν αὐτοῖς κανόνες ἐπάγουσιν ἱεροὶ καὶ θείων Πατέρων θεσπίσματα, καὶ ὅσας τὸ μετὰ ταῦτα ἡ δικαία τοῦ δεσποτικοῦ καὶ φρικτοῦ βήματος ἀποδίδωσι ψῆφος. Ἔγωγε, δέσποτά μου ἅγιε βασιλεῦ, ὅσον ἀεὶ διαγέγονα πόῤῥω τῶν τοῦ Μάρκου φρονημάτων τε καὶ γραμμάτων μαρτυροῦσι, καὶ ὅσα πρὸ τοῦ τόμου πολλοῖς ἔτεσιν ἐκδέδοταί μοι, καὶ ὅσα μετὰ τὸν τόμον, ἐν οἷς ἅπασιν οὐδ' ἂν σκιὰν εὑρήσοι τις ὁμοιότητος. Ἔστι μέν τι τῶν ἀρχῆθέν μοι συνταγμάτων, ἐξ οὗπερ τὰς πατρικὰς ὁ Βέκκος ἐπεχείρησε χρή-

σεις παρεξηγεῖσθαι καὶ τὸ κάτωθεν γεγραμμένον A δογματικὸν χωρίον. Οἶδε τοῦτο καὶ ὁ μέγας λογοθέτης, γινώσκει καὶ ὁ Φιλαδελφίας, ὁ δὲ Ἐφέσου, δοκεῖ μοι, καὶ μεταγράψας ἔχει παρ' ἑαυτῷ. Ἐν τούτῳ δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ὑπὸ τοῦ ὀρθοῦ δόγματος ἡμετέροις πονήμασιν ἀπαθῶς ὁρῶντες οἱ βουλόμενοι τὴν τοῦ τόμου σαφήνειαν κατανοήτωσαν, καὶ μὴ ἐν τῷ μηδὲν ἡμῖν προσήκοντι Μάρκου χαρτίῳ, κατανοήτωσαν, λέγω, καὶ παυσάσθωσαν τοῦ λοιποῦ ξένας φωνὰς καὶ φρονήματα ἐπιφημίζειν ἐμοί. Ἐχέτω καὶ ἔλεος αὐτοὺς τῆς κακῶς σπαρασσομένης Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἀπολλυμένων ψυχῶν, ἃς οὐκ ἐπὶ τοῦτο ὁ δημιουργήσας Θεὸς, ἀλλ' ἐπὶ σωτηρίᾳ αἰωνίῳ παρήγαγε. Κοπασάτω ἡ τοιαύτη θραῦσις τῆς φιλονεικίας ἡμῶν καὶ φιλοτιμίας αἰτίαν ἔχουσα, ναὶ δέομαι, κοπασάτω. Ἐπειδὴ οὐ χρονιεῖ Κύριος τοὺς τῶν τοιούτων σκανδάλων ἐπόπτας ἐπόψεσθαι.

ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ

ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΤΟΥ ΚΥΠΡΙΟΥ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΚΠΟΡΕΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ.

(ΤΟΜΟΣ ΑΓΑΠΗΣ, ἐν Γιασίῳ τῆς Μολδοβλαχίας, 1698, pag. 387.)

Οὐκ ἔγωγε θαυμάζω, φιλότης, εἴ τις ἀγροῖκος B ὢν, ὑπὸ λόγων ἐχόντων μέχρι τοῦ φαινομένου τὸ πιθανὸν παρασύρεται. Τὸ γὰρ μηδὲ θέλοντα δύνασθαι στροφαῖς λόγων καὶ αἰνίγμασι συμβαλεῖν ἱκανὸν εἰς παραίτησιν· ἀλλ' ὁπόταν καὶ πεπαιδευμένος τις εἶναι δοκῶν, καὶ τὴν σύνεσιν στιβαρὸς, ὥστε καὶ ἄλλους καταρτίζειν ἰσχύειν, εἶτ' οὐδὲν ἄμεινον ἐκείνων πρὸς διάκρισιν ἀληθείας καὶ ψεύδους διάκειται, τοῦτ' ἐμοὶ τοῦ μὴ κακὸν δοκεῖν οὐκ ἂν ἔχῃ παραίτησιν, γνώμης σαφῶς ὂν ἁμάρτημα, ὄκνῳ φιλοπονίας τὴν ἀλήθειαν παραδιδούσης. Καὶ περὶ μὲν δὴ τῶν ἄλλων οἳ δίκην θρεμμάτων ὀπίσω τῶν νῦν λεγομένων φέρονται, ἀλγῶ μὲν ἐγὼ, πλὴν τί ἂν τις ποιοίη ἑκόντων τὰς σφῶν διανοίας ἐγχειριζόντων; φερέσθωσαν· σοῦ δὲ ὅταν τοσοῦτον καὶ συνέσει καὶ λόγοις κρατῆς τῶν πολλῶν, λέγῃς τε C γνησίως ὁρᾷν πρὸς ἡμᾶς, εἰς ἀμφιβολίαν ὅλως ἐμπεπτωκότος, πῶς μὴ καθαψάμενος ἱκανῶς, οὐκ ἂν ἄλλοις τοῦ καθάπτεσθαί μου δικαίως παρέξω καιρόν; Ἀλλὰ τοῦτο μὲν οὕτως ἔσται, ἔσται δὲ μετὰ ταῦτα· τὸ δὲ νῦν ἔχον ἐπ' ἄλλο τρέψομαι. Ἔσται δὲ τοῦτο τοῖς παρὰ σοῦ μοι προβαλλομένοις, δι' ὧν καὶ γενέσθαι ἀμφίβολος μαρτυρεῖς, τὴν ὡς ἔχω δυνάμεως λύσιν ἐπενεγκεῖν.

Πρῶτον τὸ πρῶτον τῶν προβαλλομένων ἐκθέμενος, τίς ποτε, φησὶ, λόγος, οὐσίαν μὲν μὴ δοξάζειν ἀνυπόστατον, μηδ' αὖ ὑπόστασιν ἀνούσιον, λέγοντας δὲ ὅμως τὸ πανάγιον Πνεῦμα ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ, μὴ λέγειν ἐθέλειν καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως, καὶ ταῦτ' ἐπὶ τοῦ Πατρὸς μηδ' ἕτερον δοξάζειν ἀναινομένους, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς οὐσίας λέγοντας καὶ ἐκ τῆς D ὑποστάσεως προστιθεμένους; καὶ ὁ μὲν ἐκ προοιμίων προτείνεται τοιοῦτον.

Λύσις δὲ πρὸς τοῦτο κυριωτάτη μάλιστα γένοιτ' ἂν καὶ ῥᾳδία, εἰ ὧδέ πως μικρὸν ἀνωτέρω βουληθείη τις τὸν λόγον ἀναγαγεῖν. Μοναρχία τὸ τιμώμενον ἡμῖν, ὅτι καὶ εἷς Θεὸς ἀληθής· μοναρχία δὲ οὐχ ἣν ἓν περιγράφει πρόσωπον, Ἰουδαϊκὸν γὰρ τοῦτο, ἢ καὶ Σαβέλλειον· τρία δὲ, ἃ καὶ ὑποστάσεις καλεῖν οἶδεν ὁ λόγος, ὡς εἶναι ἡμῖν τὸ προσκυνούμενον μονάδα ἐν Τριάδι, τῷ μὲν ταυτῷ καὶ ὁμοτίμῳ τῆς φύσεως, τῷ τε ἑνιαίῳ τῆς οὐσίας, καὶ τῇ ταυτότητι τῆς κινήσεως καὶ δυνάμεως καὶ ἐνεργείας, καὶ τῇ πρὸς ἓν συμπνοίᾳ καὶ συνουσίᾳ μονάδα· μάλιστα δὲ καὶ πρῶτον ἓν καὶ αὐτὸ ἓν ὡς καὶ πηγὴν παντὸς ἑνὸς, καὶ μόνον ἓν, ταῖς ἰδιότησι δὲ καὶ ὑποστάσεσι Τριάδα. Ὁ Πατὴρ ταῦτα, ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ὁ μὲν γεννήτωρ καὶ προβολεὺς, ἀπαθῶς καὶ ἀχρόνως, τῶν δὲ τὸ μὲν γέννημα, τὸ δὲ πρόβλημα. Τρεῖς ὑποστάσεις, τέλειαι καὶ ὑπερτέλειαι καὶ καθ' ἑαυτὰς ὑφεστῶσαι, τρισὶ χαρακτῆρσιν, ἀμερίστως καὶ ἀδιαστάτως ἐν τῷ τῆς οὐσίας ταυτῷ μεριζόμεναι. Εἷς Θεὸς τὰ τρία, ὅτι μία θεότης· μία οὐσία, φύσις καὶ κυριότης. Ὅθεν καὶ πᾶσα ἀνάγκη, τό τε κατ' οὐσίαν ἓν τῇ μακαρίᾳ φύσει τῇ ὁμολογίᾳ τηρεῖν, τάς τε τρεῖς ὑποστάσεις ὁμολογεῖν· μήτε τῷ τῶν ὑποστάσεων ἀριθμῷ ἀτόμῳ καὶ ἀμερεῖ τῆς οὐσίας λυμαινομένους, μήτ' αὖ διὰ τοῦτο τὸ τῶν ὑποστάσεων τριαδικὸν συγχέοντας. Καὶ γὰρ οὔτε συμμερίζοιτο ἂν τοῖς χαρακτῆρσιν ἡ ἀνωτάτω οὐσία, ἀληθῶς μία καὶ κυρίως ὑπάρχουσα, οὔτε μὴν αἱ ὑποστάσεις διὰ τὸ ἓν τῆς οὐσίας συστολὴν δεχόμεναι, εἰς ἀριθμὸν ἐλάττονα τῶν τριῶν ἀναχωροῖεν. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως.

Ἐπεὶ δὲ οὕτω, παντί που δῆλον ὡς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τῆς οὐσίας λεγόμενον τοῦ Πατρὸς, καλῶς ἂν ἔχῃ καὶ εὐσεβῶς καὶ ἐκ τῆς τοῦ Υἱοῦ λέγεσθαι. Μία γὰρ, καὶ ὡς οὐσία οὐκ ἔστιν ὅπως ποτὲ διαίρεσιν δέχοιτο. Εἰ δὲ δέχοιτο, καὶ πληθύνοιτο, καὶ πῶς ἄρα τὸ ἓν αὐτῇ κατὰ πάντα λόγον καὶ τρόπον σωθήσεται; Ἵν' οὖν μὴ ἀναιρῆται τὸ ἓν, διαίρεσις οὐδεμία κατ' οὐσίαν, οὐδὲ διαφορὰ, οὐδὲ πλῆθος. Διότι δὲ μία, τὸ ἐκ τῆς οὐσίας ὁμολογούμενον τοῦ Πατρὸς Πνεῦμα, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ ὑπάρ-

χον ὁμολογεῖται. Πλὴν οὐ διὰ τοῦτ' ἤδη καὶ ἐκ τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεως τὸ Πνεῦμα, κἂν ὅτι μάλιστα καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως καὶ τῆς οὐσίας λέγηται τοῦ Πατρός. Οὐδ' ὁ ταῦτ' ἀξιῶν οὕτως ἔχειν· δόξει ποτὲ τοῖς καλῶς ἐσκεμμένοις τῆς ἀληθείας ἐφάπτεσθαι, καί γε τοῦτο οὐ μακρός τις ἂν οὐδὲ γρῖφος δόξειε λόγος. Ἔστι μὲν γὰρ ἡ πατρικὴ ὑπόστασις πηγαία θεότης, καὶ ἀρχὴ φυσικὴ καὶ ῥίζα Υἱοῦ καὶ Πνεύματος· τὰ δ' ἐκεῖθεν ἔχοντα τὸ εἶναι, ὁ μὲν Υἱὸς κατὰ γέννησιν, τὸ δὲ Πνεῦμα κατ' ἐκπόρευσιν. Διὰ τὸ τοῦτ' εἶναι καὶ αὐτὰ κατ' οὐσίαν ὅπερ ὁ Πατὴρ, καὶ τὸν αὐτὸν καὶ ἕνα λόγον ἔχειν τοῦ εἶναι, ἐκ τῆς οὐσίας λέγονται τοῦ Πατρὸς καὶ ὁμοούσια τῷ Πατρὶ καὶ ἀλλήλοις· τῷ μὲν Πατρὶ ὅτι οὐσιωδῶς ἐκεῖθεν ὡς ἐκ φυσικῆς ἀρχῆς καὶ αἰτίας, ἀλλήλοις δὲ, ὅτι τὰ τῷ αὐτῷ ταυτὰ καὶ ἀλλήλοις ταυτά. Ἀλλ' ὥσπερ ὁμοούσιον τῷ Υἱῷ ἐστί τε τὸ Πνεῦμα καὶ λέγεται, ὅτι ἄμφω τῷ Πατρὶ ὁμοούσιον, οὕτω δήπου διὰ τὸ ταυτὸν τῆς οὐσίας Πατρὸς καὶ Υἱοῦ λεγόμενον τὸ Πνεῦμα ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας, ῥηθείη ἂν εὐσεβῶς καὶ ἐκ τῆς τοῦ Υἱοῦ. Ἐκ δὲ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, ἐπειδὴ ἐκ τῆς οὐσίας, πῶς ἂν λόγος ποτὲ παραστήσειεν, ἔγωγε οὐχ ὁρῶ, ἕως ἂν μόνη πηγὴ τῆς ὅλης θεότητος καὶ θεογόνος θεότης ἡ τοῦ Πατρὸς ὑπόστασις κηρύττηται παρ' ἡμῖν, καὶ αὐτὴν τὸ Πνεῦμα ἐπίσης τῷ Υἱῷ πεπλούτηκεν αἴτιον. Εἰ μὲν γὰρ ἦν ἐνίζεσθαι καθ' ὑπόστασιν, ὥσπερ δὴ καὶ κατ' οὐσίαν τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν, ἦν ἂν καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Υἱοῦ, ὃ δὴ καὶ ἐκ τοῦ Πατρός ἐστι φυσικῶς· ἐπεὶ δὲ κατὰ ταύτην καὶ μόνην διαιρεῖται, καὶ ἑνάζεται ὡς εἰπεῖν, τἄλλα πάντα ὁ αὐτὸς ὢν, καὶ τὸ τῇ ὑποστάσει ᾗ ὑπόστασις ἐνθεωρούμενον, ἥκιστα χώραν ἔχει καὶ τῇ ὅλῃ φύσει ἐνθεωρεῖσθαι, ὥσπερ αὖ τὸ ἐνυπάρχον τῇ κοινῇ φύσει, τοῦτο καὶ ταῖς ὑποστάσεσιν ἐνυπάρχειν ἀνάγκη· ποῦ προσῆκον, ὅτι ἐκ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα, μία δὲ οὐσία Πατρός τε καὶ Υἱοῦ, διὰ τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὁμολογεῖσθαι αὐτό; ἐκ μὲν γὰρ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ ὅτι μία ἐστὶ τῇ τοῦ Πατρὸς ἀνάγκη, ἐκ δὲ τῆς ὑποστάσεως ὅτι μὴ μία οὐκ ἀνάγκη· ἄλλη γὰρ ὑπόστασις ἡ πατρικὴ, ἄλλη δὲ ἡ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τὸ αἰτίαν εἶναι Υἱοῦ καὶ Πνεύματος τῆς πατρικῆς ἐστιν ὑποστάσεως ἡ τοιαύτη. Ὅθεν καὶ θεογόνος θεότης καὶ πηγαία θεότης, καὶ μόνη πηγὴ τῆς ὅλης θεότητος παρὰ τοῖς τὰ θεῖα σοφοῖς ὀνομάζεται. Καὶ γεννᾷ δὴ καὶ προβάλλει, ἐξ ἑαυτῆς τελεία οὖσα καὶ ὑπερπλήρης, καὶ καθ' ἑαυτὴν τελείας ὑποστάσει, ὑπερπλήρεις, καὶ καθ' ἑαυτὰς ὑφεστηκυίας, τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα ὁμοουσίους καὶ ὁμοφυεῖς ἑαυτῆς, ἐπειδὴ ὃ κατ' οὐσίαν ὁ Πατὴρ, τοῦτο καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα, καὶ ὁ αὐτὸς λόγος τοῦ εἶναι ἥκει διὰ τῶν τριῶν. Καὶ μή μοι πάλιν ἐνταῦθά τις τὰ σοφὰ ταῦτα λεγέτω, ὡς ἅπασα οὐσία ἐνυπόστατός ἐστι, καὶ ὑπόστασις πᾶσα ἐνούσιος· ἔστι μὲν οὖν, καὶ ἡμεῖς κηρύττομεν, ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο καὶ τρεῖς οὐσίας λεκτέον ἐπὶ Θεοῦ, ὅτι καὶ τρεῖς ὑποστάσεις· μηδὲ πάλιν μίαν ὑπόστασιν, ὅτι καὶ μία οὐσία, τὸ γὰρ μεταφέρειν ἐπὶ τὴν οὐσίαν τὸν τῶν ὑποστάσεων ἀριθμὸν, ἢ ἐπὶ τὰς ὑποστάσεις **A** τὸ ἐπὶ τῆς οὐσίας ἑνιαῖον μετάγον, πρὸς τῷ σοφίσματι ἐοικέναι, οὐδὲ τὴν τοῦ Σαβελλίου ἐκφύγοι που δόξαν ποτὲ, οὔτε ὁ τούτου ἑταῖρος, ῥίζαν καὶ πηγὴν τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὸν Πατέρα διδάσκων, ἐκτὸς αἰτίας ἐστήξεται, ἵνα τοὺς ἄλλους ἀποστόλους ἐάσω καὶ διδασκάλους καὶ Χριστὸν αὐτὸν, οὓς πάντας δι' ἑνὸς τούτου παραγραφόμεθα, καὶ πρὸς τούτοις ὅπερ ἐπὶ τοῦ Πατρὸς οὐκ ἦν εὔλογον οὐδαμῶς θεωρῆσαι. Οὐ γὰρ ὅτι ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ ἐλέγομεν τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα, διὰ τοῦτο καὶ ἀρχὴν αὐτὸν καὶ αἰτίαν ὁμολογοῦμεν· ἀλλ' ὅτι ἀρχὴ φυσικὴ καὶ αἰτία τῶν οὐσιωδῶς ἐξ αὐτοῦ ὑποστάντων, ἀπαθῶς καὶ ἀχρόνως, διὰ τοῦτο ἐκ τῆς οὐσίας ἐκεῖνα αὐτοῦ. Τίνα τρόπον καὶ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ δογματίσομεν, ὅτι ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα, **B** διὰ τοῦτο καὶ ὡς ἐξ αἰτίας αὐτοῦ; Καὶ χωρὶς τούτων καὶ παραλογισμός τις εἶναι δοκεῖ, οὕτω προβαίνων ὁ λόγος, τὸ μὴ ἑπόμενον τιθεὶς ὡς ἑπόμενον, καὶ κλέπτων, ἀλλ' οὐχὶ πείθων τὸν ἀκροώμενον. Φαμὲν γὰρ ὅτι ἐκ τοῦ Πατρὸς οὐσιωδῶς ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα, ἐκ τῆς οὐσίας ὑπάρχον αὐτοῦ. Ὅτι δὲ πάλιν οὐχ ἑτέρα οὐσία Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, μία δὲ καὶ ἡ αὐτὴ, ἀναγκαίως καὶ ἐκ ταύτης ὁμολογοῦμεν τὸ Πνεῦμα. Ὅτι δὲ ἐκ τῆς οὐσίας, διὰ τοῦτο καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως, οὐδεὶς ποτε λόγος ὁμολογεῖν ἀναπείσειεν, ἕως ἂν μὴ δεικνύῃ οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν ἕν τι κατὰ τὸν λόγον ὄντα, μηδὲ τὰ ταῖς ὑποστάσεσιν ἐνυπάρχοντα, ταῦτα καὶ κοινῇ τῇ ὅλῃ τῶν ὁμοουσίων ἐνυπάρχει φύσει, μηδὲ τοὺς εἰρηκότας μόνον αἴτιον Υἱοῦ καὶ Πνεύματος τὸν Πατέρα διαψευδο- **C** μένους. Καὶ περὶ μὲν τούτων ἴσως ἀρκούντως ἔχει τὰ εἰρημένα, καὶ προσκείσθω γε εἰς πίστιν τοῦ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τινὸς λεγόμενον μὴ πάντως καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως. οὗπερ ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι λέγεται, λέγεσθαι. Καὶ ὁ κατὰ Χριστὸν ἄνθρωπος ὁμοούσιος μὲν ἡμῖν τοῖς ἀνθρώποις καὶ ἐκ τῆς ἡμῶν οὐσίας καὶ φύσεως εἶναι λεγόμενος, τὴν δ' ὕπαρξιν οὐκ ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἡμῶν ἑκάστου, ἐκ δὲ τῆς Παρθένου μητρὸς ὑπάρχων, ἐξ ἧς καὶ τὸ καθ' ἡμᾶς ἀνελάβετο. Σὺ δέ μοι καὶ τὰ ἑξῆς τῶν ἀπορρήτων προστίθει.

Τὸν ἐν ἁγίοις, φησὶ, Κύριλλον τῆς ἐκ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως προβάλλονται μάρτυρα· διὸ καὶ ἰσχυρὸς αὐτοῖς ἐστι σύμμαχος ἐκεῖνα λέγων, Ἴδιον τὸ Πνεῦμα τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ καὶ οὐκ ἔξω- **D** θεν ὑποστατὸν ἐν αὐτῷ, καὶ ἐξ αὐτοῦ φυσικῶς ὑπάρχων, ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ πᾶσαν αὐτοῦ τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἐνέργειαν ἔχον, οὐσιωδῶς ἐξ ἀμφοῖν, ἤτοι ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ προχεόμενον. Τί τοίνυν πρὸς ταῦτα ῥητέον ἐστί; Τί; ὅτι οὐ σύμμαχος ὁ μέγας αὐτοῖς, οὐδὲ ταῦτα λέγων πρὸς αὐτῶν ἐστι. Καὶ τοῦτό γε δῆλον ἐντεῦθεν· ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς καὶ τὸν Υἱὸν ὑποστῆναι ὁμολογοῦμεν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐδέτερον δημιουργικῶς, ἀλλὰ τὸ μὲν γεννητῶς, τὸ δὲ ἐκπορευτῶς, πάντα ἔχοντα κατ' οὐσίαν ἴσα καὶ ὁ Πατήρ. Διὰ τοῦτο καὶ ἄμφω ἐκ τῆς οὐσίας φαμὲν τοῦ Πατρός. Ὥστε καὶ ὅπερ ἐκ τοῦ Πατρὸς, ὡς ἐξ ἀρχῆς καὶ αἰτίας φυσικῆς εἶναι ὁμολογεῖται, γνώρισμα τῆς ἐκεῖθεν ὑπάρξεως, δυοῖν τούτοιν ἀναγκαίως θάτερον ὡς ἑπόμενον ἔχει· ἢ τὸ

A γεννᾶσθαι, καὶ ἔστιν Υἱὸς τὸ γεννώμενον, ἢ τὸ ἐκπορεύεσθαι, καὶ Πνεῦμα ἅγιόν ἐστιν. Ὁ δὲ μήτ' ἐκπορεύεσθαι ἐκεῖθεν λέγεται, μήτε γεννᾶσθαι, οὐδ' ἂν καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς λέγοιτο τὴν ὕπαρξιν ἔχειν, οὐδέ γε τὸν Πατέρα πλουτεῖν φυσικὴν ἀρχὴν καὶ αἰτίαν, ἐκεῖθεν μὴ γεννώμενον, μηδ' ἐκπορευόμενον τὰ γνωρίσματα τῆς ἐκ Πατρὸς τῶν ὁμοουσίων ὑπάρξεως. Εἰ γὰρ πᾶν ὅπερ ἐκ τοῦ Πατρὸς οὐσιωδῶς ἔχει τὸ εἶναι, ἢ γεννώμενον ἢ ἐκπορευόμενον ἔχει, ὃ μήτε γεννᾶται ἐκεῖθεν, μήτε ἐκπορεύεται, οὐδ' ἂν ἔχῃ πάντως, φαῖεν καλῶς οἱ τὴν ἰσχὺν τῶν τοιούτων λόγων εἰδότες. Οὐκοῦν ἴδωμεν καὶ Κύριλλον τὸν θεῖον, ποῖόν τι γνώρισμα τοῦ εἶναι τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς τίθησιν, οὐ πανταχοῦ τὴν γέννησιν; Τί δαὶ τοῦ Πνεύματος, οὐ πανταχοῦ τὴν ἐκπόρευσιν καὶ τὸ ἐκπορεύεσθαι; Εἰ τοίνυν ὡς ὑμῖν ἔστι, σὺ ὦ πρὸς Θεοῦ ταῦτα περὶ ἐκείνου ἀποκρινόμενος, ἐπειδὰν ὅτι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ λέγοντος τὸ Πνεῦμα ἀκούσοις αὐτίκα, καὶ τὸ ἐκεῖθεν ἔχειν τὴν ὕπαρξιν καθαρπάξεις, οὐχ ὁρᾷς ὡς ἀσύμβατα καὶ οὐκ ἂν μᾶλλον τἀναντία μὴ συνιέναι ἀλλήλοις, ἢ ταῦτα ὅ γε λελογισμένος ὁμολογήσει; Τί τὸν θεοφόρον τοῖς κενοφώνοις συντάττεις, καὶ μαχόμενον ἐπίσης ἑαυτῷ τε καὶ τοῖς ἄλλοις δεικνύεις; ἑαυτῷ μὲν, εἰ νῦν μὲν τελείαν ἐκ τοῦ Πατρὸς τὴν ὕπαρξιν λέγει τοῦ Πνεύματος, νῦν δὲ αὐτὴν ταύτην καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὁμολογεῖ· τοῖς ἄλλοις δὲ ὅτι πάντων ἐκ τοῦ Πατρὸς διδασκόντων τὸ εἶναι τῷ Πνεύματι, αὐτὸς καὶ τὸν Υἱὸν κατὰ τὴν ὑμετέραν ἐξήγησιν αἴτιον κηρύττει τοῦ Πνεύματος. Οὐ γὰρ ἐνταῦθα τράνωσις ἀληθείας ἡ προσθήκη, τοῦ δὲ καλῶς ἔχοντος ἐναντίωσις, ἐξίσου ταῖς ὑπερβολαῖς ταῖς ἀντικαθισταμέναις πρὸς τὰς μεσότητας. Καὶ μὴν εἰ οὕτως ἔχων ὡς αὐτοὶ φιλονεικοῦντές φατε, αὐτοί γε ὑμεῖς καὶ κριταὶ τοῦ πράγματος γίνεσθε. Ἔξεστι τοὺς ἄλλους καταλιπόντας, οἳ τοσοῦτον διεγνώκασι Κύριλλον μόνον προσθέσθαι, καὶ πῶς δικαίως τῷ γε καινοφωνοῦντι καὶ μηδὲ αὐτῷ συμβαίνειν δοκοῦντι; καινοφωνεῖ γὰρ καὶ οὐ συμβαίνει, εἴγε δεῖ βέβαια μένειν, ἅπερ ὑμεῖς περὶ τῶν ἐκείνου ψηφίζεσθε. Ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα, καὶ πρὸς ἕνωσιν συνάπτεται τῷ Υἱῷ κατὰ τὸν τῆς ὁμοουσιότητος λόγον. Κυρίλλου γὰρ αὕτη φωνὴ, καὶ ὑμεῖς προσμαρτυρεῖτε καὶ τελείαν Πατρόθεν ἐμφαίνειν τοῦ Παρακλήτου τὴν ὕπαρξιν λέγετε. Ποῦ λοιπὸν τῷ δευτέρῳ τόπος; Πῶς σωθήσεται τὸ, Ὅτι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ εἶναι τῷ Πνεύματι; λέγω δὲ νῦν τὰ ὑμέτερα. Καὶ εἰ αἴτιος ὁ Μονογενὴς αὐτοῦ καὶ ἀρχὴ, πῶς τέλειον ἐκ Πατρὸς εἶναι τὸ Πνεῦμα, καὶ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, ὅ φησι Κύριλλος, κύριον διαμενεῖ; Ἆρ' αἰσθάνεσθε τῆς διαφωνίας, ὅσης δεῖ κρατεῖν τὸ ὑμέτερον; Καὶ τί μὴ σαφῶς, ἢ ἀτελῆ τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς ὕπαρξιν τοῦ Πνεύματος λέγετε, τελειουμένην δὲ διὰ τοῦ Υἱοῦ, ἢ περιττήν τινα καὶ τοῖς θεολόγοις εἰκαίως παρειλημμένην; ἐκείνην γὰρ πάντως τοιαύτην οἰηθήσεσθε, σφόδρα τὴν ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἀντεχόμενοι. Ἢ τί μὴ κἀκείνας τῶν τοῦ μεγάλου Κυρίλλου φωνῶν ἐκποδὼν ποιεῖτε, ὅσαι σαφῶς τὴν τοῦ Πνεύματος ὕπαρξιν ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἡμᾶς διδάσκουσιν, ἵνα μὴ καὶ ὃν οἴεσθε Πατέρα τοῦ δόγματος ἔχειν ἐκ τῶν λόγων ἐκείνων πολέμιον ὑμῖν ἐπιστήσοι τις;

Πνεῦμά ἐστιν ἐκ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ἴδιον δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ διαμεμήνυκεν ἡ κλῆσις. Καὶ αὖθις, ὡς Ἐκ Πατρός τέ ἐστι καὶ ἐν Πατρὶ φυσικῶς ὁ Υἱὸς, ἐξ αὐτοῦ δὲ καὶ ἐν αὐτῷ, τὸ ἴδιον αὐτοῦ τε καὶ τοῦ Υἱοῦ Πνεῦμα, τουτέστιν τὸ ἅγιον, καὶ ἐπείπερ ἐστὶν ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἴδιον Πνεῦμα καὶ αὐτοῦ νοεῖται, καὶ νοῦς αὐτοῦ ὀνομάζεται. Καὶ ἐν ἄλλοις· Εἰ γὰρ πρόεισιν ἐκ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλ' ἔρχεται δι' Υἱοῦ, καὶ ἔχει τοίνυν ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ ἐξ ἑαυτοῦ τε καὶ ἐν ἑαυτῷ τὸ ἴδιον Πνεῦμα, ἔχει τοῦτο ἐν ἑαυτῷ καὶ ὁ Υἱὸς, ἐπείπερ ἐστὶν ὁμοούσιος αὐτῷ. Καὶ πάλιν ἐν *Θησαυροῖς*, B Διὸ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ Θεοῦ, εἶπε, διδάσκων ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἔχει τὴν ὕπαρξιν. Καὶ μακρὸν ἂν εἴη τὰς περὶ * πάσας ἐκείνου φωνὰς εἰς μέσον προενεγκεῖν. Ἀλλὰ τί, φησὶ, τὸ ὑπάρχειν ἐκ τοῦ Υἱοῦ βούλεται, καὶ πῇ φέρειν ἐννοίας λεγόμενον; Φράσον δὴ εἰ μὴ σαφῶς τὴν ἐκ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Πνεύματος ὕπαρξιν βούλεται. Οὐ τοῦτό γε βούλεται οὐδαμῶς, ἄλλο δὲ ὃ καὶ σοὶ βουλομένῳ δῆλόν ἐστι. Πλὴν ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Σὺ δὲ οἴει ἄλλως ἐκεῖνον λέγειν εὐσεβείας ὄντα διδάσκαλον. Καὶ πόθεν ἄλλοθεν ὁ μιαρὸς κατεβλήθη Νεστόριος; Πέμπει τὸ Πνεῦμα Χριστὸς ἁγιάσαι, ζωοποιῆσαι, ἐλευθερῶσαι, υἱοθετῆσαι, τουτέστιν ἐνεργεῖ ταῦτα σὺν τῷ Πνεύματι, ἢ διὰ τοῦ Πνεύματος, ἢ ἐν τῷ Πνεύματι, οὐ δια- C φέρομαι. Ἐκτελεῖ τὰς θεοσημείας ἄνθρωπος δι' ἐμὲ γενόμενος· πῶς ἐνεργεῖ, πῶς ἐκτελεῖ; πότερον ὥς τις τῶν κατὰ χάριν τὴν ἄνωθεν χάριν ἐχόντων, καὶ ἀρετῆς ἀντίδοσιν, τοιαύτην εἰληφότων ἰσχύν; Ἀλλὰ τοῦτο καὶ οὐκ ἄλλο ἢ Νεστορίου κατὰ Χριστοῦ λύττα καὶ παραφροσύνη. Ἀλλὰ πῶς; Ὡς Υἱὸς δηλαδὴ μονογενὴς τοῦ Πατρὸς καὶ Θεὸς φύσει, καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς Πνεῦμα συμφυὲς ἔχων καὶ ὁμοούσιον. Ὅτι δοτήρ ἐστιν, ὡς εἴρηται, καὶ χορηγὸς τοῦ Πνεύματος, καὶ ὁ παρὰ τοῦ Πνεύματος ἁγιασμὸς, ἡ πρὸς τὸ ἀθάνατον τῆς φύσεως μεταβολὴ, ἡ πρὸς τὸ κρεῖττον μετάστασις, αὐτοῦ ἐστι φύσει, ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ αὐτοῦ Πνεύματος. Καί γε τὸ οὐσιωδῶς τοῦτο τῷ δοτῆρι μᾶλλον καὶ χορηγῷ τοῦ Πνεύματος προσάρμοζέ μοι σὺ ἤπερ τῷ Πνεύματι. D Ἐκείνῳ γὰρ Κύριλλος ἁπανταχοῦ, ἐλέγχων ὥσπερ διὰ τούτου Νεστόριον· καὶ γὰρ οὕτως ἔχει· Ψιλὸν μὲν ἐκεῖνος ἔφασκε τὸν Κύριον ἄνθρωπον, ὁ δὲ Θεὸν ἀληθινὸν προσλαβόντα τὸν ἄνθρωπον· μετοχῇ Πνεύματος ἐκεῖνος χάριν λαβεῖν ἐργάζεσθαί τὰ παράδοξα, οἰκείᾳ δυνάμει οὗτος καὶ φύσει πηγαζούσῃ τὸν ἁγιασμὸν, ἀλλ' οὐκ ἔξωθεν ἐχούσῃ ἐργάζεσθαι τὰ παράδοξα. Καὶ γὰρ ὁ Υἱὸς ὡς Θεὸς οὐσιωδῶς ἔχει διδόναι καὶ χορηγεῖν καὶ πέμπειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς εἰκὸς ταῦτα νοεῖν. Τὸ δὲ κατ' οὐσίαν πατρικῶς εἰπεῖν ἅμα καὶ εὐσεβῶς οὔτε δίδοται, οὔτε πέμπεται, οὐκ ἐκχεῖται, οὐ δωρεῖται, οὐ χορηγεῖται, εἰ μὴ, ὡς εἴρηται, οἰκονομίας λόγῳ καὶ συγκαταβάσεως. Ἀλλὰ τί μὴ καὶ αὐτοῦ Κυρίλλου περὶ τούτου ἀκούομεν; Λέγει τοίνυν ἐκεῖνος λέγων περὶ

τοῦ Υἱοῦ, Θεός ἐστι φύσει, καὶ τὸ ἐκ Θεοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον Πνεῦμα διδοὺς αὐτὸς τοῖς ἀξίοις, καὶ ὡς ἰδίᾳ δυνάμει τῇ παρ' αὐτοῦ χρώμενος. Καὶ τοῦτο διατί; Ὅτι ὁμοούσιον, φησὶν, ἔστιν αὐτῷ, καὶ ὅπερ ἂν γενέσθαι λέγηται παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, τοῦτο πάντως ἐστὶ δι' Υἱοῦ ἐν Πνεύματι. Ἀλλ' ὅπως δόσιν ἀκούων μή ἀλλότριόν τι τῆς τοῦ Πνεύματος νοήσῃς μεγαλειότητος, τὰ τῆς συγκαταβάσεως καὶ οἰκονομίας ῥήματα εἰς αὐτὴν φέρων τιθεὶς τὴν τοῦ Παρακλήτου οὐσίαν, βούλει καὶ ἑτέραν αἰτίαν ἀκοῦσαι πῶς οὐσιωδῶς; Ὅτι, φησὶν, ἡ τοῦ Πατρὸς ἰδιότης, ἀλλὰ μὴ τὴν τῆς ὑποστάσεως ἐνταῦθα χαρακτηριστικὴν ἰδιότητα νοήσῃς, τὸ δὲ τῆς φύσεως οἰκεῖον καὶ γνήσιον ἐνυπάρχει τῷ κατὰ φύσιν καὶ ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντι Λόγῳ. Ἔτι ζητεῖς διατί; Ὅτι, φησὶ, τῷ τῆς ὁμοουσιότητος λόγῳ συνῆπται τῷ Υἱῷ πρὸς ἕνωσιν, καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἐκπορεύεται. Καὶ πάλιν, ὅτι ἐκπορεύεται, φησὶν, ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἔστι δὲ ὅμως οὐκ ἀλλότριον τοῦ Υἱοῦ κατὰ τὸν τῆς οὐσίας λόγον· καὶ ὅτι πάλιν ἀῤῥήτως ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται· διὰ τοῦ Υἱοῦ δὲ χορηγεῖται τῇ κτίσει. Οὕτως ὁ μέγας φησὶ Κύριλλος. Καὶ σύ γε πέμπεσθαι, χορηγεῖσθαι, προχεῖσθαι, δίδοσθαι παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἔτι δὲ καὶ ὑπάρχειν καὶ προϊέναι τὸ Πνεῦμα ἀκούων, μὴ καταφέρου, μηδὲ κατάπιπτε, ἀλλὰ ταῖς ὑψηλαῖς καὶ θεοπρεπέσι μάλιστα περὶ τοῦ Πνεύματος ἐννοίαις ἐρηρεισμένος, καὶ τὸν Πατέρα μόνον πηγὴν τῆς θεότητος εἰδὼς καὶ αἰτίαν, καταλλήλως τοῖς προσώποις τὴν θεολογίαν ἐκλάμβανε, μηδὲ τοὺς καιροὺς παρατρέχων ἀνεξετάστως, μηδὲ τὰς περιστάσεις, αἳ τοὺς λόγους ἐκίνησαν. Ταύτῃ τοι καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς μὲν πίστευε ὅτι ἀρχὴ φυσικὴ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος, προχεῖσθαι καὶ χορηγεῖσθαι καὶ ὑπάρχειν ὡς ἐξ αἰτίας τοιαύτης, ἐκ δὲ τοῦ Υἱοῦ, ὡς ὁμοουσίου καὶ ὁμοφυοῦς, ὡς ἐξ ἐκείνου ᾧ συνάπτεται τῷ τῆς ὁμοουσιότητος λόγῳ, ἐν ᾧ ἀναπαύεται καὶ ἵδρυται, καὶ ἀνεκφοίτητον τὴν μονὴν ποιεῖται, ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον. Ὑπάρχει ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, Κύριλλος εἴρηκεν, ἀλλ' οὐ δι' αὐτὴν αὐτοῦ τὴν οὐσίωσιν, ἐκ μόνου γὰρ αὕτη τοῦ Πατρὸς, διὰ δὲ τοῦ Πνεύματος τοῦ συναπτομένου τῷ Υἱῷ παρὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ ἐν αὐτῷ μένοντος ἀπόλαμψιν καὶ φανέρωσιν· ἐκφαίνεται γὰρ διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐκλάμπει ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον. Ὑπάρχει ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' ὅταν ὡς φανερούμενον νοῶμεν, ὅταν διδόμενον, πεμπόμενον, ἐμφυσώμενον, ὅταν ἐπὶ τὸ ἀνακαινίσαι τὴν κτίσιν ἐρχόμενον. καὶ διδόμενον οὕτω τὸν Υἱὸν ἔχει δοτῆρα, καὶ χορηγούμενον χορηγὸν, καὶ πεμπόμενον πέμποντα νοουμένων ἀεὶ ἐπὶ τοῦ Πνεύματος τούτων καὶ τῶν τοιούτων, ἀντὶ τῆς εὐδοκίας ἀεὶ καὶ συγκαταβάσεως, ἐπεὶ καὶ κυριώτερον ἂν λέγοιτο αὐτὸ πάντα διδόναι, πάντα χορηγεῖν καὶ ἥκειν, οὐ πέμπεσθαι· ὥσπερ καὶ ἐνεργεῖν πάντα λέγεται, καὶ πνεῖν ὅσον, καὶ ὅτε καὶ ἐφ' οὓς βούλεται, πάντα ὂν μετὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, πλὴν τῆς πατρότητος καὶ υἱότητος. Μὴ δὴ αὖ λέγε, ὡς ἐπειδὴ ὑπάρχει, φησὶν, ἐκ τοῦ Υἱοῦ, διὰ τοῦτο καὶ τὴν ὕπαρξιν ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἔχει· οὐ γὰρ τὴν αὐτὴν ἁπανταχοῦ καὶ ἀεὶ σώζουσι δύναμιν αἱ φωναί. Ἄκουε Μαξίμου τοῦ πάνυ λέγοντος, Ἀλλὰ μηδὲ παραγωγάς τινας καὶ σχηματισμοὺς πάλιν ἐπινοεῖν ἐν τοῖς περὶ Θεοῦ ὀνόμασι Βασίλειος ὁ μέγας διακελεύεταί σοι· μηδὲ τὸν Υἱὸν ἀρχὴν λέγε τοῦ Πνεύματος, ὃ μηδεὶς εἴρηκεν. Οὐδὲ Κύριλλος· εἰ γὰρ ᾔδει, οὐκ ἂν ἐκ τοῦ Υἱοῦ δεῆσαν εἰπεῖν τὸ Πνεῦμα, τοσαῦτα προσδιωρίζετο, ὥσπερ δεδιὼς μή τις ἐκ τούτου τοιαύτην σχοίη ὑπόνοιαν, δι' αὐτοῦ προχεῖται, χορηγεῖται, ἀλλ' ἴδιον καὶ οὐκ ἔξωθεν ὑποστατὸν, ἀλλ' οὐκ ἀλλότριον. Ἀλλ' ἐκπορεύεται μὲν ἐκ Πατρὸς, ἔστι δὲ οὐκ ἀλλότριον τοῦ Υἱοῦ, ἐξ ἀμφοῖν οὐσιωδῶς, ἢ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ προχεόμενον. Τί σοι, ὢ πρὸς Θεοῦ, δοκοῦσιν οἱ μερισμοὶ, οἱ προσδιορισμοὶ, τὸ ἐφερμηνεύειν, τὸ θεραπεύειν, τὸ κεχολασμένον, ἡ ἐπιδιόρθωσις; Ἆρα σοι μάτην ἐπεσωρεύθη μηδὲν σημαίνοντα, ἀλλὰ μὴ διδασκαλίαν ἐναργῆ εἶναι τοῦ τὸν Υἱὸν μηδαμῶς οἰηθῆναι τοῦ Πνεύματος αἴτιον; Ἐγὼ μὲν οἶμαι. Ἢ τί ποτε ἄρα προσίστατο, ὥσπερ ἐκ τοῦ Πατρὸς οἶδε καὶ κηρύττει, οὕτω που ἐμφανῶς λέγειν ἐκπορεύεσθαι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ταῦτα τὸν Πατέρα καὶ εἰδότα καὶ ὀνομάζοντα; ἢ πάντως ἠπίστατο τὸν λόγον εἰς δυαρχίαν φέροντα. Καὶ καλῶς μοναρχίαν αὐτὸς προσκυνῶν καὶ διδάσκων εὐσεβῶς, ἐκεῖνον ὡς ἀπωλείας διέφυγε πρόξενον. Σὺ δὲ φιλονεικήσας καὶ ἔτι, καὶ ὀξύνας ἱκανῶς τὴν φωνὴν, τὰς ἀφύκτους σου ἐρωτήσεις καὶ καρτερὰς, ὡς οἴει, ὡς δ' ἐγώ φημι, σαθρὰς καὶ μειρακιώδεις προτάξεις. Καὶ πῶς φησιν ἐκεῖνος ἐξ αὐτοῦ φυσικῶς, πῶς προϊέναι, πῶς τὸ καὶ τὸ ἐρωτήσεις; Ἀλλ' ἀντερήσομαί σε κἀγὼ, πῶς μόνος καὶ κυρίως αἴτιος ὁ Πατὴρ τοῦ Πνεύματος, εἰ καὶ ὁ Υἱός; πῶς ἀρχή; πῶς μόνη πηγή; Ναί φησιν, ἐπειδὴ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὡς ἀρχῆς. Ὁ δὲ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς, διὰ τοῦτο καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρός. Ὑπέρευγε· ὡς εἰς ἀνάῤῥουν ὑμῖν ὁ σεμνὸς τῆς αἰτιολογίας λόγος χωρεῖ. Πλὴν ἅπερ ἐχρῆν ἡμᾶς διὰ μακρῶν πρὸς ταῦτα εἰπεῖν, μετὰ ταῦτα εἰρήσεται· νυνὶ δὲ ὡς ἐκ προχείρου Κύριλλον καὶ τῶν λογάδων ἐνίους αὐτοῖς ἐπιστήσαντες τοῦ τοιούτου ἀπαλλαγησόμεθα. Τί φῄς, ὦ οὗτος; τοῦ Κυρίλλου ἔχεις τὰ τοιαῦτα τῶν δογμάτων λαβὼν ποῦ ποτε εἰρηκότος, ποῦ γράψαντος; Κύριλλός σοι ὅτι ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, διὰ τοῦτο ἐκ τοῦ Πατρός. Καὶ μὴν τὸ ἐναντίον ἐκεῖνος βοᾷ· Ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, συνάπτεται τῷ τῆς ὁμοουσιότητος λόγῳ καθ' ἕνωσιν τῷ Υἱῷ. Καὶ αὖθις, Ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται· ἔστι δὲ οὐκ ἀλλότριον τοῦ Υἱοῦ. Καὶ αὖθις, Ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται· διὰ δὲ τοῦ Υἱοῦ χορηγεῖται τῇ κτίσει. Καὶ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ὡς ἀπὸ στόματος, καὶ ὡς ἀπὸ πηγῆς τοῦ Πατρός. Καὶ μακρὸν ἂν εἴη πάντα τὸν ἐξ ἐκείνου ἔλεγχον φέροντας, τοὺς συκοφάντας ἐκείνου κατὰ προσώπου ῥαπίζειν. Ἀλλὰ τὰ πρὸς Θεοδώρητον, λέγω δὲ τὴν περὶ τούτου ἀπολογίαν, πῶς διακρούσονται; τίσι μηχαναῖς καὶ στροφαῖς λόγων; Οὐχὶ κατηγορίαν οὖσαν κατ' αὐτῶν ἀποδείξουσιν; Ἔφη γὰρ Κύριλλος πρὸς τὸν Νεστόριον ἀποτεινόμενος, ὡς αὐτός φησιν, ἴδιον

εἶναι τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ. Ἐπιλαμβάνεται δὲ τοῦ λόγου Θεοδώρητος, ἐρωτᾷ, διαιρεῖ καὶ φησί· Εἰ μὲν διὰ τοῦτο ἴδιον ἔφησε τοῦ Υἱοῦ, ὅτι ὁμοφυὲς καὶ ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, συνομολογήσομεν· εἰ δ' ὅτι ἐξ Υἱοῦ τὴν ὕπαρξιν ἔχει, ὡς βλάσφημον τοῦτο καὶ δυσσεβὲς ἀποῤῥίψομεν. Καὶ πρὸς τοῦτο Κύριλλος, ἐπειδὴ οὔτ' αὐτὸς ἐδόξαζεν ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὴν τοῦ Πνεύματος ὕπαρξιν, καὶ Θεοδώρητον καλῶς ἐπιτιμῶντα ἐγίνωσκεν, εἴ τις οὕτω δοξάζει, οὔτ' ἐφιλονείκησε, καὶ παρῆλθε τέως σιγῇ, δῆλον ἐκ τούτου ποιῶν, μηδ' αὐτὸν τοὺς οὕτως οἰομένους ἀποδέχεσθαι. Ὅτι δ' ὅμως ἴδιόν ἐστι τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, κἂν οὐκ ἔχῃ αὐτὸν τοῦ εἶναι ἀρχὴν, τὸν δὲ Πατέρα ὅθεν καὶ ἐκπορεύεται, σφοδρῶς ἀγωνίζεται δεικνύναι, καὶ τοῦ λόγου ποιεῖται τὸν Ἀπόστολον μάρτυρα, εἴη δὲ εἰπεῖν ὅτι καὶ Θεοδωρήτῳ συναγωνίζεται. Ὅθεν καὶ εἰπόντος ἐκείνου, Ἴδιον δέ φησι τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, εἰ μὲν ὡς ὁμοφυὲς καὶ ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, συνομολογήσομεν, καὶ ὡς εὐσεβῆ δεξόμεθα τὴν φωνήν· ἀλλ' οὐκ ἀλλότριόν ἐστι τοῦ Υἱοῦ. Καὶ Κύριλλος μὲν αὐτοῖς περὶ τούτου τοσαῦτα καὶ ἔτι πλείω.

Τί δὲ Διονύσιος ὁ μέγας, καὶ Ἀθανάσιος; τί δὲ Βασίλειος, καὶ ἀδελφὸς ὁ τούτου Γρηγόριος; Πῶς δὲ καὶ τὸν Χρυσοῤῥήμονα ὑποίσουσι, καὶ τὸν μέγιστον Μάξιμον, κατ' αὐτῶν ἐπειγομένους; Καὶ παραλείψω τὴν οὐρανόθεν βροντῶσαν φωνὴν Γρηγόριον, καὶ τὸ λῆμμα Θεοδωρήτου. Παραλείψω καὶ Νεῖλον τὸν μέγαν ἐν ἀσκήσει καὶ ἐν σοφίᾳ δογμάτων. Παραδραμοῦμαι καὶ τὴν πολλὴν ἐπιστήμην ἔν τε τοῦ Πνεύματος καὶ τοῖς ἀνθρωπίνοις λόγοις τὸν Δαμασκόθεν· οὓς οὐδὲ αὐτοὶ, τοὺς ἀντιθέτους λέγω, οὐδὲ μνήμης ἠξίωσαν· τὸν μὲν ἴσως, ὅτι παλαιὸς ὢν θεολόγος, ταπεινά τινα φθέγγεται, καὶ τῆς προφάτου θεολογίας ἀνάξια, τοὺς δὲ ὅτι οὐδὲν αὐτοῖς τῶν οἰκείων κἂν ἄκροις ὄνυξι παραξῦσαι παρέχουσι. Πάντας δὲ τούτους ὅτι ἐν λόγοις ἐμμέτροις, ἐν κεφαλαίοις, ἐν ᾄσμασι, σφοδρῶς κατ' αὐτῶν ἀκοντίζουσιν.

Ἀλλὰ πῶς ποτε, ὦ οὗτοι, πρὸς Διονύσιον φιλονεικήσετε; Μόνη πηγὴ, φησὶν ἐκεῖνος, τῆς θεότητος ὁ Πατήρ. Καὶ πάλιν, Πηγαία θεότης ὁ Πατήρ· ὁ δὲ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς θεογόνου θεότητος, εἰ οὕτω χρὴ φάναι, βλαστοὶ θεόφυτοι, καὶ οἷον ἄνθη καὶ ὑπερούσια φῶτα. Καὶ πάλιν, Ἐκ τοῦ ἀΰλου καὶ ἀμεροῦς ἀγαθοῦ τὰ ἐγκάρδια τῆς ἀγαθότητος ἐξέφυ φῶτα. Ἐκεῖνος ταῦτα. Καὶ ὑμεῖς, ὅτι ἐκ τοῦ Υἱοῦ, φατὲ, τὸ Πνεῦμα, διὰ τοῦτο ἐκ τοῦ Πατρός;

Ἀθανάσιος, Ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, καὶ τοῦ Υἱοῦ ἴδιον εἶναι φησὶ, καὶ παρ' αὐτοῦ δίδοσθαι τοῖς μαθηταῖς, καὶ πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν εἰς αὐτόν. Ἀθανάσιος ἐξηγούμενος τίς ἐστιν ὁ κόσμος, ὁ μὴ δυνάμενος χωρῆσαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, φησὶ τοὺς ἀρνουμένους αὐτὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐν τῷ Χριστῷ. Ὁ δ' αὐτὸς πῶς ἴδιόν ἐστι τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα διδάσκων, Ὅτι, φησὶ, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Θεοῦ. Ἀθανάσιος, Τὸ ἐκ τοῦ ἡλίου, φησὶν, ἐν ἀπαυγάσματι φῶς, καὶ οὐ ἀνατρέ-

A χειν ἡμᾶς διδάσκεις, καὶ λαμβάνοντας ἐκ τοῦ αἰτιατοῦ τῷ αἰτίῳ χωρίζεσθαι, καὶ ἐκ τοῦ ποταμοῦ τῇ πηγῇ. Ἔστι γὰρ καὶ τοῦτο τῶν Ἀθανασίου παραδειγμάτων.

Πῶς δέ τις καὶ Βασίλειον ἀκούων, Ἔστι μὲν Πατὴρ, τέλειον ἔχων τὸ εἶναι καὶ ἀνενδεὲς, λέγοντος, ῥίζα καὶ πηγὴ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, εἶτα προϊόντος καὶ λέγοντος, Καὶ ὁ Υἱὸς παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐξῆλθε, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἀλλ' ὁ μὲν Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννητῶς, τὸ δὲ Πνεῦμα ἀῤῥήτως ἐκ τοῦ Θεοῦ· καὶ ἐν ἑτέροις ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι λέγεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐχ ὡς τὰ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ προελθὸν, οὐ γεννητῶς ὡς ὁ Υἱὸς, ἀλλ' ὡς Πνεῦμα στόματος αὐτοῦ, καὶ Πνεῦμα Χριστοῦ ᾠκειωμένον κατὰ φύσιν αὐτῷ· B πῶς τις ταῦτα λέγοντος ἐκείνου ἀκούων οὐχὶ τῆς ἐπινοίας ὑμῶν καταγελάσεται; Ὅταν δὲ καὶ τοὺς ἄλλους ἀθετῆτε μετὰ τῶν εἰρημένων, καὶ κακῶς παίζητε ἐν οὐ παικτοῖς τοῖς ἐκείνων, τὰ μὲν παρατρέχοντες, τὰ δὲ παρεξηγούμενοι, καὶ ἀποῤῥηγνύντες τοῦ καλῶς ἄνωθεν ἐξυφασμένου χιτῶνος, κακῶς ὑμῖν αὐτοῖς, εἴθε δὲ μόνοις, ἢ μηδὲ μόνοις ὑμῖν αὐτοῖς χιτῶνα κάτωθεν ῥάπτετε, οὐ μὲν οὖν λάϊνον κατὰ τὸν ἀρχαῖον λόγον τοῖς σώμασι, ταῖς δὲ ἁπλουστέραις ψυχαῖς δίκτυον καὶ παγίδα, ἢ καὶ φάρμακα πρὸς σωτηρίαν ὄντα τοῖς ἐκ τῆς διανοίας δηλητηρίοις ἐγκαταμιγνύντες, θανάτου κιρνᾶτε ποτήριον. Πῶς ταῦτα ποιοῦντας, οὐκ ἀλγήσει τις ὁρῶν, οὐ δηχθήσεται, οὐ θρηνήσει τῆς ἀπογνώσεως; C Ἀλλὰ περὶ μὲν τοῦ τοιούτου δόγματος αὐτῶν καὶ αὖθις Θεοῦ γε βουλομένου ῥηθήσεται· νυνὶ δ' ἐπειδὴ πρὸς αὐτῶν οὖσαν οἴονται τὴν τὸν Υἱὸν δύναμιν τοῦ Πατρὸς καὶ ἐνέργειαν φάσκουσαν ῥῆσιν, τοῦ Υἱοῦ δὲ τὸ Πνεῦμα, φέρε καὶ περὶ τούτου βραχέα διαληψόμεθα· ἐνέργειαν τὸν Υἱὸν ἢ τὸ Πνεῦμα οἱ μὲν τῶν Πατέρων ὀνομάζειν οὐ βούλονται, σαφῶς τῆς φωνῆς τὸ ἐν ἑτέρῳ καὶ μὴ καθ' ἑαυτὸ ὑφεστηκὸς σημαινούσης, οἱ δὲ φαίνονται τὸν λόγον καταδεχόμενοι. Φαίνονται δὲ, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ τοιούτου σημαινομένου, οὐδὲ γὰρ ἦν εἰκὸς περὶ Θεοῦ φθεγγομένους, ἀλλ' ὡς ἂν μὲν καὶ τοῦ Πατρὸς ἅπασαν ἐνέργειαν θεωρουμένην κατὰ τὸ ἀπαράλλακτον ἐν Υἱῷ καὶ Πνεύματι, καὶ πληρουμένην παραστήσωσιν· ἐνεργεῖ γὰρ, φησὶ, δι' Υἱοῦ ἐν Πνεύματι ὁ Πατήρ· ἵνα δὲ καὶ τοῖς συν- D ημμένον καθάπαξ καὶ πάντη τὸ συνημμένον ἀδιάστατον ἀπ' ἀλλήλων γνωρίσωσι. Καὶ γὰρ ὅνπερ τρόπον ἡ φυσική τινος ἐνέργεια ἀχώριστός ἐστιν οὗτινος ἐνέργεια λέγεται, ἀχώριστος δὲ τῆς οἰκείας ἐνεργείας καὶ ἡ φύσις αὐτὴ, οὐ γὰρ ἀπολιμπάνεται τὰ τοιαῦτα ἀλλήλων, σύνεστι δὲ μᾶλλον ἀεὶ καὶ συνθεωρεῖται· οὕτω που, μάλιστα δὲ καὶ ὑπὲρ τοῦτο καὶ πᾶσαν κατάληψιν, καὶ τὸν Λόγον καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀπολείπεσθαί ποτε τοῦ Πατρὸς, καὶ τὸν Πατέρα τούτων διίστασθαι παντάπασιν ἀδύνατον. Ἀεὶ γὰρ ἐν τῷ Λόγῳ καὶ ἐν τῷ Πνεύματι ὁ Πατὴρ, καὶ ὁ Λόγος καὶ τὸ Πνεῦμα ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ, ὡς ἔφη Διονύσιος, ἐκ τοῦ ἀΰλου καὶ ἀμεροῦς ἀγαθοῦ τὰ ἐγκάρδια τῆς ἀγαθότητος ἐκφύντα φῶτα τοῖς ἐν αὐτῷ καὶ ἐν αὐτοῖς καὶ ἐν ἀλλήλοις συναϊδίου τῇ

ἀναβλαστήσει τῆς μονῆς ἀπομεμένηκεν ἀνεκφοίτητα. Οὕτω μὲν οὖν καὶ διὰ ταῦτα ἐνέργειαν καὶ δύναμιν τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα οἱ Πατέρες φαίνονται νοήσαντες ὀνομάσαι, οὐχὶ δὲ καὶ ὡς τινὸς οὐσίας δύναμιν καὶ ἐνέργειαν, ὅπερ ἴσως ᾠήθησαν οἱ τούτοις δικαιούμενοι, ἴσον δ' εἰπεῖν οἱ τοῖς συμβεβηκόσιν ἐπερειδόμενοι. Τί γὰρ ἄλλο; ἐπεὶ τὸ ἀπαράλλακτον τῆς φύσεως ὁμολογοῦντες, τὴν κατὰ τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν διαφορὰν οὐκ ἀρνούμεθα, ἐν ᾧ μόνον διακρίνεσθαι τὸ ἕτερον τοῦ ἑτέρου καταλαμβάνομεν, τῷ τὸ μὲν αἴτιον εἶναι πιστεύειν, τὸ δὲ ἐκ τοῦ αἰτίου. Καὶ τοῦ ἐξ αἰτίας ὄντος πάλιν ἄλλην διαφορὰν ἐννοοῦμεν. Τὸ μὲν γὰρ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, τὸ δὲ διὰ τὸ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου. Ὥστε καὶ τὸ μονογενὲς ἀναμφίβολον εἶναι τοῦ Υἱοῦ μένειν, καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸ Πνεῦμα μὴ ἀμφιβάλλειν, τῆς τοῦ Υἱοῦ μεσιτείας καὶ ἑαυτῷ τὸ μονογενὲς φυλαττούσης, καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς φυσικῆς πρὸς τὸν Πατέρα σχέσεως μὴ ἀπειργούσης. Ἡ μὲν οὖν ῥῆσις τοιαύτη· ποῦ δὲ ἐνταῦθα αἴτιον ὁ Υἱός; ποῦ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ; Διακρίνεται μὲν γάρ, φησί, τοῦ Πατρὸς τῷ αἰτιατὸς εἶναι, κἂν τούτῳ ἥνωται τῷ Πνεύματι, καὶ αὐτῷ αἰτιατῷ ὄντι ἐκ τοῦ Πατρός, οὐ μὴν δέ ἐστι καὶ τοῦ Πνεύματος αἴτιος, οὐδὲ ἐξ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα, ἵν' οἷς διακρίνεται τοῦ Πνεύματος συνάπτηται τῷ Πατρί· ἦ γὰρ ἂν ταῦτα λέγοντι ἀπήντα σύγχυσις ἐκ διακρίσεως, ὅπερ ἐκεῖνος μὴ καλῶς ἔχον εἰδώς, εὖ ποιῶν ἐφυλάξατο, αἰτιατὸν μόνον εἰρηκὼς τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα δι' αὐτοῦ, ἀλλ' οὐκ ἐξ αὐτοῦ ὥσπερ διὰ θατέρου κατασκευαζόμενος θάτερον, τῷ τε εἰρηκέναι τῷ αἰτιατῷ διακρίνεσθαι τὸν Υἱὸν τοῦ Πατρός, αὐτὸ τὸ μὴ αἴτιον εἶναι ὡς ὁ Πατήρ, καὶ τὸ μὴ ἐξ ἐκείνου εἶναι τὸ Πνεῦμα, τῷ τε δι' ἐκείνου τὸ Πνεῦμα, αὐτό τε τὸ μὴ ἐξ ἐκείνου, καὶ τὸ μὴ εἶναι αἴτιον, ἀλλ' αἰτιατόν. Ὅθεν οὐδ' αἴτιον εἶχεν ἡ διαίρεσις τὸν Υἱόν, οὐδὲ ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' αἰτιατὸν καὶ δι' αὐτοῦ· οὐδὲ γὰρ ἦν τοῦτο τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας τὸ δόγμα οὐδὲ Βασιλείου ὑπόληψις· οὐδὲ Γρηγόριος ἀδελφός, οὐχ ἧττον τῇ δόξῃ τῆς ἀληθείας ἢ τῷ σώματι. Τοῦτό με βίβλοι πείθουσιν αἱ τούτων, τοῦτο τὰ ἱερὰ τῶν ἁγίων συντάγματα, καὶ ὁ κοινὸς τῆς Ἐκκλησίας θεσμός, εἰ μὴ σοφιστείαν ἢ φθόνον τὸ πρᾶγμα καλεῖς. Τί γὰρ ἄλλο; εἴπερ ἐξὸν βραχέα προσθεῖναι καὶ ἀληθῶς εἰπεῖν, ἔκρυπτον, καὶ ἕτερα ἀνθ' ἑτέρων εἰς διδασκαλίαν προὔφερον οἱ μακάριοι ἄλλως ἡμᾶς ἐκπαιδεύοντες, ἢ ὡς ἡ πρόσφατος βούλεται τοῦ Πνεύματος κάθοδος, οὐκ εἰς συμφωνίαν εὑρισκομένη τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' εἰς σύγχυσιν καὶ κατατομὴν καὶ διαίρεσιν. Τί γὰρ ἦν, ὦ πρὸς Θεοῦ, ἐμποδὼν διαιροῦντι τῷ Νύσσης αὐτὴν ταύτην ἐμφῆναι τὴν ὑμετέραν θεολογίαν, τοῦ ἐκ τῆς αἰτίας τὸ μὲν αἴτιον, τὸ δὲ αἰτιατὸν μόνως, τοῦ αἰτίου τὸ μὲν ἄναρχον καὶ ἀγέννητον, τὸ δὲ ἐκ τοῦ ἀνάρχου καὶ ἀγεννήτου; Ὄντως μέγα ἦν καὶ ἐργῶδες τὸ πρᾶγμα, καὶ πολὺς πόνος τῷ διδασκάλῳ τῆς ἀληθείας ἀμεῖψαι καὶ μεταθεῖναι, ἢ καὶ προσθεῖναι τῶν συλλαβῶν. Οὐχ ὁρᾷς ὡς τῷ αἰτιατῷ μόνῳ διαστέλλει τὸν Υἱὸν τοῦ Πατρός, καὶ συνάπτει τῷ Πνεύματι; τῷ δὲ αἰτίῳ οὔτε τῷ Πατρὶ συνάπτει, καὶ οὐ διαστέλλει τοῦ Πνεύματος; Τί σοι τοῦτο δοκεῖ, καὶ τί ἐρεῖς; Εἰ οὐ σαφῶς τὰς ὑμετέρας περικόπτει προφάσεις, πόθεν οὖν σοι αἴτιος ὁ Υἱός, ἢ ἐξ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα; Τὸν μὲν δὴ μιαρὸν ἐκεῖνον Μαρκίωνα τὰ μὲν τῶν γραφῶν ἐξαίρειν, τὰ δὲ προστιθέναι λέγεται, τὸν κανόνα ἑαυτῷ καὶ οὐχ ἑαυτὸν τῷ κανόνι προσάγοντα. Νυνὶ δὲ οὐχ οὕτως ἔχει, ἀλλ' ἡ μὲν ῥῆσις τῆς γραφῆς ἐπὶ χώραν μένουσαν ἔχει, ἃ δὲ νοεῖν ἐντεῦθεν, οὐκ ἔστιν οὐδέποτε, ταῦτα καὶ νοεῖται καὶ προεκφέρεται. Γρηγορίου γὰρ μὴ καταδεξαμένου, ἀλλ' ἀπειρηκότος σαφῶς, μήτ' αἴτιον λέγειν τὸν Υἱόν, μήτ' ἐξ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα, οἱ δὲ ἃ μὲν ἠσπάζετο κηρύττειν ἐκκλίνοντες, ἃ δ' ἐμφανῶς ἐξέκλινεν ἀσπαζόμενοι ὥσπερ πάντων ὕπνον βαθὺν καὶ ἀναισθησίαν κατεγνωκότες εἰς ἐκεῖνον τοῦ δόγματος τὴν αἰτίαν ἀναφέρουσι. Τί ταῦτα ποιεῖτε, ὦ οὗτοι; τί πονεῖτε διακενῆς, τῆς ἀληθείας πάντως κρατούσης, κἂν ὑμῶν ἡμεῖς ταπεινότεροι καὶ λόγοις καὶ χειρῶν κράτει νικώμενοι; Οὐ τοῦτό γε δὴ βούλεται ὁ Νύσσης Γρηγόριος, οὐδὲ σκοπὸς αὐτῷ ἀφελέσθαι τὸν Πατέρα, καὶ τὴν ἐκπόρευσιν καὶ τὴν αἰτίαν τοῦ Πνεύματος. Ἀφαιροῖτο δ' ἂν εἰς Υἱὸν μετατιθέμενος ταῦτα. Τότε γὰρ προσεχῶς ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορευόμενον, ἐκ τοῦ Πατρὸς οὐκ ἂν ἐκπορεύοιτο. Γεννῷτο δὲ μᾶλλον εἴπερ καὶ ὁ Υἱὸς ἐξ οὗ καὶ τὸ Πνεῦμα, ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννητῶς. Οὐδὲ γὰρ εἰκὸς ἄλλως μὲν τὸν αἴτιον τοῦ Πνεύματος, ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι λέγειν, ἄλλως δὲ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα ὁμολογεῖν, εἰ μὴ εἰς ἀνάγκην ἐλθεῖν ἐκ τοῦ λόγου αἱρεῖσθε, τὸ γεννώμενον ἐκ τοῦ Πατρὸς μὴ νομίζειν αἴτιον τοῦ ἐκεῖθεν ἐκπορευομένου. Καὶ γεννῷτο οὐκ ἐνεργείᾳ κατὰ τὸ εἰκός, δυνάμει δέ. Καὶ μή μοι τὸ δυνάμει λέγε χώραν οὐκ ἔχειν ἐνταῦθα, τὸ τῆς ὑπάρξεως αἰτιώμενος συναΐδιον. Ἔσται γὰρ κἂν μὴ χρόνος, τὸ προσεχῶς καὶ πόῤῥω, τὸ ἐμμέσως καὶ ἀμέσως τῇ καινῇ ταύτῃ θεολογίᾳ συνεισφερόμενον. Καὶ οὕτω μὲν ὁ Πατὴρ οὐκ ἂν προβάλλοι, ἀλλ' οὐδ' αἴτιος ἂν εἴη κυρίως, ἐπεὶ τό γε ἄλλο τι παρὰ τοῦ Πατρὸς ἔχον αἴτιον, οὐκ ἂν εἰς ἐκεῖνον ὡς εἰς κυρίως αἴτιον ἀναφέροιτο. Οὐ γὰρ τὸ δυνάμει κυρίως, οὐδὲ τὸ πόῤῥω. Οὐ τὸ δ' ἕτερον ἢ δι' ἑτέρου, τὸ δ' ἐνεργείᾳ καὶ προσεχῶς, καὶ δι' αὐτὸ ἅπαντα πρὸς τὸ Πνεῦμα, μόνῳ πρόσεστι τῷ Υἱῷ. Καὶ τοιούτων συμπερασμάτων τε καὶ δογμάτων τίς ἂν ἔχοι τὴν αἰτίαν; Πότερον Γρηγόριος τοῖς ἀποστολικοῖς ὅροις ἐμμένων, ἢ οἱ χρησμολογοῦντες ἐπὶ τοῖς ἐκείνου καὶ τὰ ἀλλόκοτα ἀποφθεγγόμενοι λήμματα; Χωρὶς δὲ τούτου, διατί μᾶλλον οὐχὶ γεννᾷν τὸ Πνεῦμα πρὸς τὰς ὑμετέρας ὑποθέσεις, ἀλλὰ προβάλλειν δικαιότερος ὁ Υἱός; εἰ γὰρ κυρίως Υἱός, καὶ μόνος Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρός. Ἔστι γάρ, ἔστι δὲ κατὰ φύσιν, τὸ ὑμέτερον λέγω, ἑτέρας ὑποστάσεως αἴτιος. Τί λέγεις οὐ πολὺ μᾶλλον πρὸς λόγον, ὡς αἴτιος ὁ Πατὴρ τοῦ Υἱοῦ, οὕτω που καὶ τὸν Υἱὸν αἴτιον εἶναι τοῦ Πνεύματος, καὶ ὡς αὐτὸς αἰτιατός, καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ αἰτιατόν; δεῖ γὰρ αὐτὸν αἴτιον ὄντα καὶ αἰτιατὸν καθ' ὑμᾶς· αἴτιον μέν, ὡς ὁ αἴτιος ὅθεν ἔστιν εἶναι· ὃ δὲ ἐκ τούτου αἰτιατόν, κατ' αὐτὸν αἰτιατόν. Εἰ γὰρ ὁ

Πατὴρ, καὶ κυρίως Πατὴρ καὶ προβολεὺς, οὐ γὰρ A ὀφέξομαι πολλάκις ἐν τούτοις στρεφόμενος· εἰ γοῦν ἔστιν ἀμφότερα, καὶ κυρίως. Ἡ δὲ πατὴρ ἐγέννησεν, οὐχ ᾗ δὲ προβολεὺς, καὶ οὔτε τὸ γέννημα κατὰ πρόβλησιν, οὔτε τὸ πρόβλημα κατὰ γέννησιν. Τῷ γ' ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντι εἴπερ αἴτιον δίδω; κατὰ φύσιν εἶναι τοῦ Πνεύματος, οὐ μᾶλλον ἂν πρέπειν κατὰ γέννησιν εἶναι ἢ κατὰ πρόβλησιν. Εἰ δὲ τοῦτο μὴ συγχωρεῖς εὖ ποιῶν, δεδιὼς μὴ ἐπὶ τῆς Τριάδος ἐν ᾗ Πατὴρ εἷς καὶ κυρίως, καὶ Υἱὸς εἷς καὶ κυρίως, υἱοὺς ἐξ υἱῶν, καὶ πατέρας ἐκ πατέρων εἰσάγεις τὰ γνωρίσματα τῆς κάτω γεννήσεως, τί δ τούτου πολὺ πλέον ἀνοικειότερον, ὁμολογεῖν καταδέχῃ Πνεῦμα ἐξ Υἱοῦ; τί βούλει καὶ φῶς γεννᾶσθαι ἢ ἐκπορεύεσθαι; ὡς ἔγωγε οὐκ ἔχω τί καὶ ὀνομάσω, σοὶ προσέχειν βουλόμενος. Πῶς δὲ μηδὲ ἀκούειν B Υἱὸν ἐξ Υἱοῦ ἀνεχόμενος, ἐξ Υἱοῦ Πνεῦμα νομοθετεῖς, μηδένα λόγον, μὴ τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς, μὴ τῆς τοῦ δόγματος παγιότητος, μὴ αὐτοῦ δὴ τοῦ εὐλόγου ποιούμενος, ὁπόταν καὶ ταῦτα νομοθετῶν αὐτίκα καὶ τὸ καθ' ὑμῶν ἐπαγόμενον τῆς δυαρχίας ἔγκλημα βεβαιοῖς. Καὶ πῶς, φησὶ, βεβαιῶ, εἴπερ εἰς ἓν τὸν Πατέρα καὶ Υἱὸν συνάγομεν αἴτιον; καὶ γάρ ἐστιν αἴτιος παρ' ἡμῖν ὁ Πατὴρ, ἔστι δὲ καὶ ἀληθῶς ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος, ἀλλ' εἷς αἴτιος καὶ οὐ δύο. Καίτοι τοῦτο ὡς καλῶς ἔχον ἐστὶ, σαφέστατα ἂν καὶ βραχὺς ἀποδείξειε λόγος. Δημιουργός ἐστί τε καὶ λέγεται ὁ Πατήρ. Δημιουργὸς καὶ ὁ Υἱὸς, ἐξ αὐτοῦ γὰρ καὶ δι' αὐτοῦ τὰ πάντα ἐγένετο. Δημιουργὸς καὶ δημιουργὸς, ἀλλ' εἷς δημιουργός. Τοῦτό φησι καὶ ἐπὶ τοῦ αἰτί.υ, καὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ μεταγαγὼν, C καλῶς ἡμῶν τὸ ἓν αἴτιον καὶ τὴν μοναρχίαν εὑρήσεις. Αὐτοὶ μὲν οὖν ταῦτα.

Πρὸς δὲ ταῦτα ἄλλος μὲν ἂν τις ἴσως ἔσχε σιγῇ βύσας καὶ τὰ ὦτα, μὴ θεμιτὸν κρίνας πρὸς ἄνδρας, οἳ τὴν τοῦ ποιητοῦ τῆς κτίσεως ὕπαρξιν καθ' ὁμοιότητα τῶν ποιημάτων τροπολογοῦσιν, ἢ αὐτὸν φθέγγεσθαι, ἢ φθεγγομένους ἀκούειν. Πλὴν ἵνα μή τις ἰσχὺν τοῦ κατ' αὐτοὺς λόγου τὴν σιγὴν οἴοιτο, φημὶ, ῥητέον εἶναί τι καὶ πρὸς τοῦτο. Παράγεται μὲν οὖν ὁτιοῦν τῶν γινομένων ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐν Πνεύματι, καὶ μίαν δημιουργικὴν τῶν ὄντων ἀρχὴν πιστεύομεν, ὅμως καὶ τὸν Πατέρα φαμὲν δημιουργὸν καὶ αἴτιον εἶναι, καὶ τὸν Υἱὸν ὡσαύτως, καὶ αὐτὸ δὴ τὸ Πνεῦμα, τῆς Γραφῆς ἡμᾶς πάνυ καλῶς καὶ ἓν D ἕκαστον δημιουργὸν διδασκούσης, καὶ αἴτιον τῶν ὄντων ὁμολογεῖν· καὶ αὐτὰ τρία εἰς ἕνα Κύριον εὐσεβῶς καὶ Θεὸν συνάπτειν καὶ δημιουργὸν τῷ ταυτῷ τῆς φύσεως καὶ ἐνεργείας καὶ δυνάμεως, ἔτι τε βουλήσεως τοῦ μοναδικοῦ τῆς αἰτίας συναγομένου. Ἀλλ' ἐπὶ τῆς τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως πῶς τοῦτο θεωρητέον ἐστίν; Εἴρηται μὲν οὖν διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς, αἴτιος δὲ ὁ Υἱὸς οὐκ εἴρηται, οὐδὲ ῥίζα, οὐδ' ἀρχὴ, οὐδὲ προβολή. Ὁ δὲ Πατὴρ ταῦτα πάντα καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος. Εἰ τοίνυν δημιουργὸς μὲν ἰδίᾳ καὶ μετὰ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς, αἴτιος δὲ οὐκ ἰδίᾳ οὔτε μετὰ τοῦ Πατρὸς, φησὶν ἡ Γραφὴ, οὐκ ἄρα καθ' ὁμοιότητα τοῦ δημιουργοῦ καὶ δημιουργοῦ εἰς ἕνα συναγομένιον καὶ τὰ ὑμέτερα τοῦ Πνεύματος αἴτια εἰς ἓν συναχθήσεται. Ἐχρῆν γὰρ πρὶν ἢ συναγαγεῖν, καὶ ὅτι καθ' αὑτὸν ὁ Υἱὸς αἴτιος λέγεται δεικνύναι, μάρτυρας ποιησάμενον ἢ τοὺς πάντας ἀνθρώπων, ἢ τῶν πάντων τινάς. Ἀλλ' οὐκ ἔστι δεῖξαι. Ἀλλ' οὐδ' ἡμεῖς ἀνεξόμεθα τῶν μηδαμοῦ εὑρισκομένων φωνῶν. Οὐδ' ὃν εἴρηκεν αἴτιον οὐδεὶς τοῦ Πνεύματος, περιττῶς ἅμα καὶ λίαν ἐπισφαλῶς συνάπτοντες μετὰ τοῦ Πατρὸς, ἐροῦμεν τοῦ Πνεύματος αἴτιον, εἴπερ πᾶσα ἀνάγκη ὅσα μετὰ τοῦ Πατρός ἐστί τε καὶ λέγεται ὁ Υἱὸς, ταῦτα καὶ καθ' ἑαυτὸν λέγεσθαι, τέλειος ὢν Θεὸς, καὶ τελείως ἔχων πάνθ' ὅσα θεολογούμενος λέγεται. Βασιλεὺς μὲν γὰρ μετὰ τοῦ Πατρὸς εἷς, καὶ Θεὸς εἷς, καὶ δημιουργὸς εἷς, καὶ μία τῶν γεγονότων ἀρχή. Ποῦ οὖν καὶ καθ' αὑτὸν ἀρχὴ καὶ αἴτιος τοῦ Πνεύματος, ἵνα καὶ μετὰ τοῦ Πατρὸς ταῦτα λέγηται καὶ ἓν αἴτιον, καὶ μία ἀρχὴ δέει τῆς πολυαρχίας συνάγηται; Οὐκ ἔστιν, οὐδ' ἔσται, οὐδὲ συναχθήσεται, οὐδέ τις ὑμῖν πεισθήσεται ταῦτα λέγουσιν, ἕως ἂν καὶ ἄλλως πείθουσαν τὴν θεόπνευστον εὑρίσκῃ Γραφήν.

Ἀλλὰ τόδε πρὸς τοῖς εἰρημένοις σκεπτέον· Δημιουργὸς μὲν καὶ αἴτιος καὶ ποιητὴς εἷς ἡ Τριὰς, οὐχ ἐπειδὴ ὁ μὲν Πατήρ ἐστιν, ὁ δὲ Υἱὸς, τὸ δὲ Πνεῦμα ἅγιον· οὐ γὰρ δὴ ταῦτα τὸ ἑνιαῖον τοῖς εἰρημένοις ἐποίει παρὰ τῷ Θεῷ· ὅτι δὲ μᾶλλον Θεὸς εἷς ἡ Τριὰς, ἓν ἁπανταχοῦ θέλημα, μίαν ἐνέργειαν δεικνύμενος, ἡ γ' ἐν τούτοις ἑνότης ἓν καλῶς τῆς δημιουργίας δείκνυσιν αἴτιον, κἂν γὰρ νοεῖν ὁ Πατὴρ, κἂν ἐθέλειν λέγηται, λέγεται δὲ καὶ ὁ Υἱὸς ἐνεργεῖν, τελειοῦν δὲ τὸ Πνεῦμα, ἀλλὰ καὶ τοῦ νοήματος καὶ τοῦ θελήματος τοῦ Πατρὸς καὶ ὁ Υἱὸς κοινωνεῖ καὶ τὸ Πνεῦμα. Καὶ αὖ ἐνεργεῖ ὅσα Υἱὸς μετὰ τοῦ Πνεύματος ὁ Πατὴρ, καὶ ἃ τοῦ Πνεύματός ἐστι τελειῶσαι, ταῦτα καὶ ὁ Πατὴρ σὺν τῷ Υἱῷ τελειοῖ, οὐ διαφορᾶς αἰτίων τῇ τῶν φωνῶν εἰσαγομένης ἐναλλαγῇ, διακρίσεως δὲ μόνης τῶν ὑποστάσεων, ἣν κἂν τοῖς σφόδρα ἠνιωμένοις σφόδρα διὰ σπουδῆς ἔργον τοῖς διδασκάλοις ἐμφαίνειν, βουλομένοις ὥσπερ τὸν ἕνα Θεὸν τηρεῖν, οὕτω δὴ καὶ τὰς τρεῖς ὑποστάσεις ὁμολογεῖν. Ἐνταῦθα δὲ ποία τις ἑνότης τὸ ἓν τῆς αἰτίας παρίστησι; Πότερον τῆς οὐσίας; Καὶ πῶς ἓν κατ' οὐσίαν Πατρί τε καὶ Υἱῷ τὸ Πνεῦμα θεολογούμενον οὐκ ἂν καὶ αὐτὸ προβλητικὸν ἔσται καὶ ἐκπορευτικόν; Ἀλλ' ἡ τῆς ἐνεργείας καὶ δυνάμεως καὶ βουλήσεως; Ἀλλὰ Θεὸν ἕνα καὶ δημιουργὸν ἕνα, καὶ ποιητὴν καὶ Κύριον, καὶ βασιλέα γνωρίζει τὴν Τριάδα ταῦτα ἡμῖν, οὐ μὴν καὶ ὡς αἴτιος εἷς τῆς ὑπάρξεως ἐμφαίνει τοῦ Πνεύματος. Ὑπέρκειται γὰρ καὶ ἐνεργείας ἁπάσης καὶ βουλήσεως, ὥσπερ ἡ τοῦ Μονογενοῦς ἐκ Πατρὸς γέννησις, οὕτω δὴ καὶ ἡ τοῦ Πνεύματος ἐκπόρευσις, καὶ οὐκ ἔστιν οὐδαμῶς κατανοεῖν ἐκ τούτων τὸν γεννῶντα καὶ προβάλλοντα. Ὥστε καὶ μάταιοι ἔμοιγ' οὖν οἱ τὴν πέμψιν καὶ δόσιν καὶ χορηγίαν, σαφῶς θελήματος ὄντα πληρώσεις, θελήματος δεύτερα, τρόπον τοῦ εἶναι τῷ Παρακλήτῳ ἐκ παραλλήλου τιθέμενοι, ὥσπερ αὐτὴν γέννησιν καὶ αὐτὴν ἐκπόρευσιν, ὡς

ἂν ἐντεῦθεν σκαιῶς τε καὶ ἀμαθῶς ἐκεῖθεν ὕπαρξιν τῷ Πνεύματι νείμωσιν, ὅθεν ἐκχεῖσθαι καὶ χορηγεῖσθαι καὶ πέμπεσθαι λέγεται, ὥσπερ ὅθεν καὶ ἐκπορεύεται, τὸν οὐρανὸν εἰς γῆν κλίνοντες καὶ μιγνύντες ἃ μὴ πέφυκε, καὶ πάντα φέροντες καὶ συγχέοντες. Πλὴν οὐκ ἄν ποτε ἡ τῶν εἰρημένων ταυτότης τὸ ἓν τῆς αἰτίας συναγάγῃ τοῦ Πνεύματος.

Οὐκοῦν ἐπίλοιπον ἂν εἴη σκοπεῖν, μή ποτε κατὰ τὸ τῆς ὑποστάσεως ταυτὸν ἓν αἴτιον ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος λέγηται. Καὶ παντὸς μὲν μᾶλλον ἄτοπον τοῦτο καὶ ἀσεβές· ἀλλ' ἥ γε σύναψις τῶν αἰτίων οὐκ ἔστιν, ὡς οὐκ εἰς τοῦτο φέρει. Μόνη γὰρ πηγὴ τῆς θεότητος ὁ Πατὴρ, ἀρχὴ καὶ ῥίζα Υἱοῦ καὶ Πνεύματος. Πάντα ὅσα ἔχει τοῦ Υἱοῦ πλὴν τῆς αἰτίας. Θεολόγων ταῦτα φωναί. Ποῦ γοῦν τὸ μόνον πάντα ἐκτὸς ἑαυτοῦ ἀποκλεῖον καὶ τὸ ἡμέτερον συναίτιον καταδέχοιτο; ἢ γὰρ καταδεχόμενον οὐκ ἂν ἀληθεύῃ τὸ μόνον εἶναι, ἢ ἀληθεῦον, οὐκ ἂν καταδέξηται. Εἰ δ' ἀμφότερα, δεῖ κρατεῖν πάντως, καὶ ἓν πρόσωπον εἶναι δεῖ τὸ τῶν αἰτίων συναγωγὸν, κἂν ταῖς κλήσεσι πλείω δοκῇ. Τοῦτο δὲ Σαβέλλιοι μὲν κακῶς ἐφρόνησαν πάλαι κακῶς σεσηπότες, νῦν δὲ καὶ μνημονεῦσαι κἂν δαίμονες ἔφριξαν. Ἀλλ' ἀνακτέον πάλιν ἐπὶ τὴν ῥῆσιν, καὶ τὸ προσεχῶς καὶ τὸ διὰ τοῦ προσεχῶς, ὅ τι ποτὲ βούλεται τῷ διδασκάλῳ σκεψώμεθα.

Πορευθέντες, φησὶν ὁ Κύριος τοῖς ἀποστόλοις, *μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος*. Οἱ δὲ ἐπορεύοντο, καὶ μαθητεύοντες πρῶτον εἰς Πατέρα, Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα πιστεύειν, ἀληθινὸν Θεὸν, καὶ μόνον Θεὸν, παντὸς σεβάσματος ἀποστάντας, οὕτως εἰς τὸ ὄνομα τοῦτο ἐβάπτιζον. Αὗται τοίνυν αἱ κλήσεις τὸ τῆς ὁμολογίας ἡμῶν γνώρισμα. Αὗται δι' ὧν σφραγιζόμεθα, καὶ τὰ δηλούμενα γνησίως ὁμολογοῦντες εἰς οὐρανοὺς ἀναγόμεθα. Ταύτας οὕτω προσφέρειν οὐκ ἄγγελος, οὐκ ἄνθρωπος ἐδίδαξεν, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Κύριος. Διὰ ταῦτα καὶ παρ' ἡμῖν ἡ χρῆσις πολὺ τὸ Πατρὸς ἔχει ὄνομα καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος, καὶ ἔχει γε αἰωνίως εὐσεβῶς προσκυνούμενα. Διὰ τοῦτο καὶ Θεὸν ἕνα τις εἰδὼς τὴν μακαρίαν φύσιν ἐν τρισὶν ὑποστάσεσι, καὶ διὰ τῶν κλήσεων τῆς Τριάδος εἰς τὴν ὁμολογίαν χωρεῖν, οὐκ ἂν ἄλλως ἢ προσεχῶς τῷ Πατρὶ ὁμολογοίη τὸν Μονογενῆ, ὁμολογοίη δὲ οὐχ ὅτι τὸ εἶναι μᾶλλον τοῦ Πνεύματος ἐγγίζον ἐστὶ τῷ Πατρὶ, συναϊδίως γὰρ ἄμφω καὶ ὁμοτίμως ἐκεῖθεν, κἂν μόνῃ τῇ συντάξει τῶν ὀνομάτων μετὰ τὸν Υἱὸν ἡ τοῦ Πνεύματος κλῆσις προσφέρηται. Ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐντολὴν μὲν καὶ τὸν παρὰ τοῦ Σωτῆρος τύπον τῆς ἐκφωνήσεως, καὶ διὰ τὴν τῶν κλήσεων δύναμιν, λέγω τῆς Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, αἵ γε σχετικαὶ οὖσαι, καὶ ἀλλήλων ἐφελκυστικαὶ, οὐδέν τι τῶν ἁπάντων μεταξὺ καταδέχονται, διὰ τοῦτο προσεχῶς ὁ Υἱὸς τῷ Πατρί. Τὸ δὲ Πνεῦμα εἴργει μὲν προσεχῶς εἰπεῖν ἡ τῶν ὀνομάτων δύναμις, Υἱὸν ἀμέσως συνάπτουσα τῷ Πατρὶ, εἴργει δὲ καὶ ἡ πρόοδος τοῦ ἀριθμοῦ, οὐδέποτ' εὐθὺς τῷ ἀριθμοῦντι μετὰ μίαν δύο προ-

A δεικνῦσα μονάδας. Ἐκ μιᾶς δὲ εἰς ἑτέραν προάγουσα, ἀλλ' οὐχὶ τὸ ὑστερίζειν τοῦ Μονογενοῦς, οὐδὲ τὸ διατειχίζεσθαι καὶ τὸ ἀπὸ τοῦ Πατρὸς εἶναι προσώπῳ τινὶ, καὶ γὰρ καὶ τρίτον ἐκφέρεται, οὐ διὰ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ εἶναι οὕτως ἐκφέρεται, μόνην δὲ τὴν ἀπὸ τῶν ὀνομάτων, ὥς φησι Κύριλλος, σύνταξιν. Ἥ τε γὰρ τοῦ Σωτῆρος φωνὴ μετὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ συντάττουσα ὅμως τρίτον ὠνόμασε, καὶ ἡ προσηγορία τοῦ Πνεύματος οὐχ οὕτως ὡς ἡ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὴν πρὸς ἕτερον ἀναγκάζει συνάφειαν, εἰ μή τις βούλεται τὸ Πατρὸς ὄνομα εἰς προβολέα μεταλαβεῖν, τότε γὰρ προσεχῶς οὐ τὸν Υἱὸν ἂν ἴδῃς, αὐτὸ δὲ τὸ πρόβλημα ἐφελκόμενον. Τοῦτο δὲ ἄρα οὐκ ἂν ἦν ποτε, εἰ τὸ εἶναι ἐκ Πατρὸς μὲν εἰς Υἱὸν, ἐξ Υἱοῦ δὲ εἰς Πνεῦμα τελευ-

B ταῖον προέβαινε. Καὶ τὸ μὲν δὴ προσεχῶς ὧδέ πως ἂν λέγοιτο. Δεῖ δὲ καὶ διὰ τοῦ προσεχῶς καὶ ὅλως διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐπισκέψασθαι. Ἀλλ' οὐ ταῖς ἐμαυτοῦ ἐνταῦθα φωναῖς κεχρήσομαι, ἢ ἐπ' ὀλίγον, ταῖς δὲ τῶν Πατέρων αὐταῖς, ὥστ' ἔξεστι ταύτας ἀναλεγομένους ἐκεῖθεν καλῶς τὸν τῆς λέξεως ἐκδιδάσκεσθαι νοῦν. Εἴη μὲν ἂν οὖν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ διὰ τὴν τῶν ἑαυτοῦ χαρισμάτων διανομὴν καὶ μετάδοσιν ἐκ Πατρὸς αὐτὸ λεγόμενον διὰ Υἱοῦ· Ἃ γὰρ, φησὶ, τὸ Πνεῦμα ἑκάστῳ χορηγεῖ παρὰ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Λόγου χορηγεῖται· εἴη δ' ἂν νοούμενον, καὶ ὡς τὸ ἐκ τοῦ ἡλίου ἐν τῷ ἀπαυγάσματι, καὶ διὰ τοῦ ἀπαυγάσματος φῶς, τοῦτο γὰρ ἔχει μὲν δηλοῦν καὶ τὴν παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐξ

C ἀϊδίου τοῦ Πνεύματος πρὸς Υἱὸν συνάφειαν· γνωρίζοι δ' ἂν καὶ τὴν δι' Υἱοῦ τοῦ Πνεύματος ἔκφανσιν ὅπως ποτέ σοι τὴν ἔκφανσιν βούλει νοεῖν, εἴτε τὴν εἰς ἡμᾶς διὰ τῶν εὐεργεσιῶν φανέρωσιν, εἴτε τὴν οἷον ἔκλαμψιν καὶ ἀδιάκριτον ὡς εἰπεῖν διὰ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Πνεύματος διάκρισιν, καθ' ἣν τὸν ἄλλον Παράκλητον τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας ὡς οἷόν τε νοεῖν ἐλλαμπόμεθα. Ἀλλ' εἰ τοῦτόν γε τὸν νοῦν καὶ οἱ τὴν φωνὴν εἰς τὴν θεολογίαν εἰσάγοντες ἔσχον, ἄλλος μὲν εἰ μαρτυρήσει, οὐκ ἂν ἡ μαρτυρία πιστεύοιτο, οὐδεὶς γὰρ, ἐρεῖ τις τῶν ἀντιπάλων, οἶδε τὰ τοῦ ἑτέρου, αὐτοὶ δ' εἴ μαρτυρίαν ἡμῖν οἴσουσιν οἱ τῆς φωνῆς Πατέρες, ἀναντίῤῥητον ταῖς ἀληθείαις τὸ πρᾶγμα ποιήσουσιν, ὥστ' αὐτοῖς ἐκείνοις τοῦ λοιποῦ προσεκτέον τὸν νοῦν.

D Ὁ τοίνυν ἐν ἁγίοις Ἀθανάσιος ἐν τῷ κατὰ Ἀρείου τρίτῳ λόγῳ τάδε φησίν· Οὐ τρεῖς ἀρχὰς, οὐδὲ τρεῖς Πατέρας εἰσάγομεν, ἐπειδὴ οὐδὲ τριῶν ἡλίων ὑπεθέμεθα τὴν εἰκόνα, ἀλλὰ ἥλιον καὶ ἀπαύγασμα, καὶ τὸ ἐκ τοῦ ἡλίου ἐν τῷ ἀπαυγάσματι φῶς. Ὥστε ἔξεστί σοι σκοπεῖν, ὡς οὐ τὴν ὕπαρξιν αὐτὴν ὁ μέγας διδάσκει διὰ τοῦ Υἱοῦ, τὴν δὲ φανέρωσιν, καὶ, ὡς εἴρηται, τὴν ἀπόλαμψιν, ἢ καὶ ὡς ὁ μέγας Βασίλειος ἔφησε τὸν γνωρισμόν. Ὁ δ' αὐτὸς ἐν τῇ πρὸς Σεραπίωνα ἐπιστολῇ· Τοῦ τοίνυν Πατρὸς ὄντος φωτὸς, τοῦ δὲ Υἱοῦ ἀπαυγάσματος αὐτοῦ, ἔξεστιν ὁρᾷν καὶ ἐν τῷ Υἱῷ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ᾧ φωτιζόμεθα. Καὶ μεθ' ἕτερα· Τοῦ Πατρὸς ὄντος πηγῆς, τοῦ δὲ Υἱοῦ ποταμοῦ, λεγόμεθα πίνειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Καὶ

αὖθις· Πέμψω ὑμῖν τὸν Παράκλητον τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ὃ ὁ κόσμος οὐ δύναται λαβεῖν, ὅς ἐστιν, οἱ ἀρνούμενοι αὐτὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐν τῷ Χριστῷ. Εἰ τοίνυν ἔστιν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐν τῷ Χριστῷ, τί ἂν εἴη τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ, εἰ μὴ ἕν γε τῶν προειρημένων; οὐ γὰρ ἂν τοῦτο καὶ αὖθις διὰ τοῦ Υἱοῦ ὕπαρξις, ὥσπερ οὐκ ἀρκούσης, ἢ ἀτελοῦς οὔσης τῆς ἐκ τοῦ Πατρός. Ἀλλὰ δὴ καὶ ὁ λόγος τῆς εἰρημένης εἰκόνος, ἐκ τοῦ ἡλίου, φησὶν, ἐν τῷ ἀπαυγάσματι φῶς. Εἰ τοίνυν ἐκ τοῦ ἡλίου ἐν τῷ ἀπαυγάσματι φωτὸς ὕπαρξις, καὶ διὰ τοῦ ἀπαυγάσματος τὸ φῶς λέγει τις, οὐκ ἂν πάλιν ὡς ἐκεῖθεν ὕπαρξιν λαμβάνον δικαίως λέγοι· εἰ μή τις τὸ ἐκεῖθεν ἐκλάμπειν (ἐπειδὴ σύγκρατόν ἐστι διόλου τῷ ἀπαυγάσματι) οὐσίωσιν καὶ ὕπαρξιν νομίζοι, ὅπερ οὐκ ἔστιν ἀληθές. Μᾶλλον γὰρ φανέρωσις τοῦτο ἤπερ ὕπαρξις. Ἀλλὰ καὶ τὸ τοῦ ποταμοῦ ὕδωρ, εἰ ἐκ τοῦ ποταμοῦ ὡς ἐξ αἰτίας τοῦ εἶναι οἴεταί τις, καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἐκ τῆς πηγῆς θαυμάζοιμ' ἂν ἐγώ. Ἀλλ' ἐκ τῶν τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου ὧδέ πως ἂν ἔχοι τῇ τοῦ προκειμένου διανοίᾳ συμβαλεῖν.

Ὁ δὲ Νύσσης Γρηγόριος, ὅτι οὐκ ἄλλο νοήσας ἢ τοῦτο, ἐχρήσατο τῇ *διὰ*, ἄκουσον, λέγοντος· Ἐξ ἀγεννήτου ἡλίου ἄλλον ἥλιον νοῶμεν, ὁμοῦ τῇ τοῦ πρώτου ἐπινοίᾳ γεννητῶς αὐτῷ συνεκλάμποντα, καὶ κατὰ πάντα ὡσαύτως ἔχοντα, κάλλει, δυνάμει, λαμπηδόνι, μεγέθει, φαιδρότητι, καὶ πᾶσιν ἅπαξ τοῖς περὶ τὸν ἥλιον θεωρουμένοις. Καὶ πάλιν· Ἕτερον ἐκλάμψαν οὔτε διαστήματι, οὔτε φύσεως ἑτερότητι, τοῦ Πατρὸς ἢ Μονογενοῦς ἀποτέμνεται. Καὶ ἐν τῷ εἰς τὸν πρωτομάρτυρα Στέφανον ἐγκωμίῳ, Ἐπεὶ οὖν ἐν τῷ φωτὶ τοῦ Πατρὸς, φησὶ, τουτέστι τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ τῷ ἐκεῖθεν ἐκπορευομένῳ, τὸ μονογενὲς καθορᾶται φῶς, διὰ τοῦτο προκαταυγασθεὶς τῇ δόξῃ τοῦ Πνεύματος, καὶ τὰ ἑξῆς. Ὁρᾷς ὡς ἁπανταχοῦ σύμφωνός ἐστιν ἑαυτῷ ὁ διδάσκαλος, τὴν μὲν ἐκπόρευσιν καὶ ὅλως τὴν ὕπαρξιν τοῦ Πνεύματος τελείαν διδάσκων ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἐκλάμπειν δὲ μόνον λέγων διὰ τοῦ Υἱοῦ, καὶ οἷον προλάμπειν ὥσπερ τῆς ἀκτῖνος τὸ φῶς. Ἀλλὰ σύ γε εἰ μὴ τελείαν ὁμολογεῖς ἐκ τοῦ Πατρὸς τὴν τοῦ Πνεύματος ὕπαρξιν, προσαναπλήρου διὰ τῆς δι' Υἱοῦ ἐκλάμψεως, ἵνα σεμνότερον ᾖ τὸ δόγμα καὶ θεοπρεπέστερον· ἐγὼ δὲ τέλειον τὸ εἶναι ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁμολογήσω τῷ Πνεύματι. Διδάσκουσι γάρ με οὕτω λέγειν οἱ τὰ θεῖα σοφοὶ ἔκ τε δὴ τῶν ἄλλων λόγων, καὶ ἐκ τῶν παραδειγμάτων αὐτῶν, νοῦν λέγοντες καὶ λόγον καὶ πνεῦμα, ἥλιον, ἀκτῖνα, καὶ φῶς, πηγὴν, ποταμὸν, καὶ ὕδωρ. Καὶ περιττὸν ἂν εἴη πάντων ἑξῆς μνημονεύειν, δι' ὧν ἔστιν ἀσφαλῆ τὴν περὶ τούτου κεκτῆσθαι πίστιν. Ταύτῃ τοι καὶ Βασίλειον μόνον μάρτυρα ἐπιστήσας ἐπὶ τὰ ἑξῆς μεταβήσομαι.

Ὅτι μὲν ὁ μέγας οὗτος τῆς οἰκουμένης φωστὴρ οὐδαμοῦ λέγων ἐστὶν ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, ἐκ δὲ τοῦ Πατρὸς καὶ οὐχὶ ἑτέρωθι, αὐτοῦ γὰρ ἐκείνου τοῦτο φωνὴ, καὶ πηγὴν καὶ ῥίζαν οἶδε τὸν Πατέρα, καὶ αἴτιον Υἱοῦ καὶ Πνεύματος, τί χρὴ λέγειν;

A ἴσασι πάντες. Πλὴν καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι φησίν. Ἀλλ' ἐκεῖνος ἡμῖν καὶ οὐχ ἕτερος ἔστω τῶν οἰκείων ἐξηγητής. Ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς, φησὶ, δι' οὗ τὰ πάντα, ᾧ πάντως τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀχωρίστως συνεπινοεῖται. Οὐ γάρ ἐστιν ἐν περινοίᾳ τοῦ Υἱοῦ γενέσθαι, μὴ προκαταυγασθέντα τῷ Πνεύματι. Ἐπειδὴ τοίνυν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἀφ' οὗ πᾶσα ἐπὶ τὴν κτίσιν ἡ τῶν ἀγαθῶν χορηγία πηγάζει, τοῦ Υἱοῦ μὲν εἴρηται, ᾧ ἀδιαστάτως συγκαταλαμβάνεται, τῆς δὲ τοῦ Πατρὸς αἰτίας ἐξημμένον ἔχει τὸ εἶναι ὅθεν καὶ ἐκπορεύεται· τοῦτο γνωριστικὸν τῆς κατὰ τὴν ὑπόστασιν ἰδιότητος σημεῖον ἔχει, τὸ μετὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ σὺν αὐτῷ γνωρίζεσθαι, καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑφεστάναι. Ὁ δὲ Υἱὸς ὁ τὸ ἐκπορευόμενον Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς
B δι' ἑαυτοῦ καὶ μεθ' ἑαυτοῦ γνωρίζων μόνος μονογενῶς ἐκ τοῦ ἀγεννήτου φωτὸς ἐκλάμψας, οὐδεμίαν κατὰ τὸ ἰδιάζον τῶν γνωρισμάτων τὴν κοινωνίαν ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα, ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλὰ τοῖς εἰρημένοις μόνοις σημείοις γνωρίζεται. Ὁ δ' ἐπὶ πάντων Θεὸς, καὶ τὰ ἑξῆς. Εἶτα σύ μοι χρησμοὺς πόθεν ἀνασπάσας δεικνὺς ἡμῖν ἐκ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἑτέραν τοῦ Πνεύματος ὕπαρξιν, τὴν καὶ τοῦ Υἱοῦ λέξιν, οὐχ ὡς ὁ πολὺς οὗτος τὴν θεολογίαν Βασίλειος, ὡς δ' ἐθέλεις ἐξηγούμενος. Καὶ πάλιν τὸ προσεχῶς καὶ διὰ τοῦ προσεχῶς εἰς μέσον ἀγαγὼν, εἰ μὴ δέχομαι τὸν Νύσσης ἐρωτᾷς, εἰ μὴ αὐτὸν ἡγοῦμαι εὐσεβείας διδάσκαλον, εἰ μὴ σαφέστατα διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ
C ὑπάρχειν ἐνταῦθα λέγει τὸ Πνεῦμα. Ἀλλ', ὦ τᾶν, φαίην ἂν ἐγὼ, σὲ μὲν οὐκ ἂν δεξαίμην ποτὲ, οὕτως ἐξηγούμενον τὰ ἐκείνου· ἐκεῖνον δὲ καὶ τὰ ἐκείνου τιμῶν οὐκ ἂν παραιτησαίμην καὶ ἄνω φέρειν τῆς κεφαλῆς. Ὅθεν ἀκούων λέγοντος ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι καὶ τὸ εἶναι ἔχειν τὸ Πνεῦμα καὶ τὸν Πατέρα αἴτιον ἔχειν, οὐ τὸν Υἱὸν, ταῦτα ὁμολογῶ καὶ αὐτὸς, καὶ ὁμολογεῖν οὐκ ἂν παυσαίμην. Λέγοντος δὲ πάλιν καὶ τοῦ Υἱοῦ εἶναι, καὶ ἴδιον τοῦ Υἱοῦ, καὶ δι' αὐτοῦ ἐκλάμπειν καὶ φανεροῦσθαι καὶ γνωρίζεσθαι καὶ πέμπεσθαι καὶ δίδοσθαι τοῖς ἀξίοις λαβεῖν, συντίθεμαι τῇ διδασκαλίᾳ, καὶ τὸ διὰ τοῦ προσεχῶς τοῦτο τὴν ὑμετέραν ἀκρόπολιν ὑπ' ἐκείνῳ διδασκάλῳ χειραγωγούμενος, εἰς ἓν ὁποιονδήποτε τούτων φέρων τίθημι. Φησὶ γὰρ
D ἵνα τὸ μονογενὲς ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ μένῃ, καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸ Πνεῦμα μὴ ἀμφιβάλλοιτο, τῆς τοῦ Υἱοῦ μεσιτείας καὶ ἑαυτῷ τὸ μονογενὲς φυλαττούσης, καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς φυσικῆς πρὸς τὸν Πατέρα σχέσεως μὴ ἀπειργούσης. Προσεχῶς, φησὶν, ὁ Υἱὸς, οὐχ ἵν' αἴτιος, ὡς ὑμεῖς φατε, εἴη τοῦ Πνεύματος, ἀλλ' ἐπειδὴ μονογενής ἐστιν Υἱὸς, ἔστιν εὐθὺς συνεπινοούμενος τῷ Πατρί. Οὐ γάρ ἐστιν εἰκὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς ὄντος τοῦ εἶναι καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Πνεύματι, ἐπειδὰν βουληθῶμεν εἰς δήλωσιν τῆς αἰτίας καὶ τῶν ἐκ τῆς αἰτίας χωρῆσαι, ἀλλ' ὅτι συντάττειν πρὸ τοῦ Υἱοῦ τῷ Πατρὶ, ὅτι γε οὐδ' ἡ τῶν κλήσεων ἰσχὺς συγχωρήσει ποτὲ παρεμβάλλειν. Ἀλλ' ἐπειδὴ μὴ κατὰ τὴν τοῦ εἶναι ἀκολούθησιν προσεχῶς τῷ Πατρὶ ὁ Υἱὸς μᾶλλον ἢ τὸ Πνεῦμα, διὰ τοῦτο

οὐκ ἀπείργει οὐδὲ διακόπτει τῆς πρὸς τὸν Πατέρα σχέσεως. Οὐ γάρ ἐστιν αὐτὸς αἴτιος τοῦ Πνεύματος, ἵν' εἰς αὐτὸν μὲν ἔχῃ τὴν σχέσιν τὸ Πνεῦμα, εἴργηται δὲ τοῦ Πατρὸς, μηδέ σε τοῦ τὸ προσεχῶς εἰπεῖν, καὶ διὰ τοῦ προσεχῶς πειθέτω, ἀλλ' ὅθεν ἔχει τὸ εἶναι, ἐκεῖσε καὶ ὡς αἰτιατὸν ἀναφέρεται.

Εἰ δέ τις καὶ ἐπιπλέον περὶ τῆς τοῦ Υἱοῦ μεσιτείας ἐνίσταται, καὶ ὅλως τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ διὰ τοῦ προσεχῶς παράγων βούλεται πείθειν ἡμᾶς, ἢ μὴ ἀμέσως ὁμολογεῖν τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς τιμῶντας τοὺς εἰρηκότας, ἢ μὴ ὁμολογεῖν ἀθετεῖν αὐτό τε τὸ δόγμα καὶ τοὺς εἰπόντας, βραχὺς ἡμῖν ὁμοῦ δὲ καὶ σαφὴς καὶ ὁ πρὸς ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα λόγος. Ἡμεῖς τοίνυν καὶ ἀμέσως φαμὲν ὑπάρχειν τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ λέγειν οὐκ ἀναινόμεθα. Καὶ οὔτε κατὰ τοὺς ἀντιθέτους εἰπεῖν, ἀμέσως αὐτὸ λέγοντες τὸ δι' Υἱοῦ καταργοῦμεν, οὔτε τὸ δι' Υἱοῦ ἀνομολογοῦντες τὸ ἀμέσως ἀρνούμεθα. Καὶ γὰρ ἀμέσως μὲν δογματίζομεν, ἐπειδήπερ τὴν καθ' ὑπόστασιν ὕπαρξιν, καὶ ὅλως αὐτὸ δὴ τὸ εἶναι ἐξ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς ἔχει τὸ Πνεῦμα, καὶ οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ· οὐδὲ διὰ τοῦ Υἱοῦ, ἢ γὰρ ἂν καὶ αἴτιος οὕτω τοῦ Παρακλήτου ὁ Υἱὸς ὑπῆρχεν ἀναμφηρίστως, ὅπερ οὔτ' εὐσεβές ἐστι, καὶ οὐδεὶς οὐδέποτε τῶν ἁγίων οὔτ' εἰπὼν οὔτε γράψας ἐφάνη. Διὰ τοῦ Υἱοῦ δέ φαμεν ὑπάρχειν τὸ Πνεῦμα καὶ τὴν ἀμέσως ὁμολογίαν ἡμῶν μὴ λυμαίνεσθαι, ἐπειδὴ ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον καὶ ὑφιστάμενον, ἐξ οὗ δὴ καὶ ὁ Υἱὸς γεννᾶται, δι' αὐτοῦ δὴ τοῦ Υἱοῦ προέρχεται καὶ ἐκλάμπει· τέλειον πλὴν ἔχον τὸ εἶναι παρ' αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς, καθ' ὃν δὴ τρόπον καὶ τὸ φῶς εἴρηται διὰ τῆς ἀκτῖνος ἐκ τοῦ ἡλίου, ἔχον μὲν πηγὴν καὶ αἰτίαν τοῦ εἶναι, καὶ παροχέα κατὰ φύσιν τὸν ἥλιον ὡς ἀρχὴν αὐτοῦ φυσικὴν, διιὸν δὲ ὅμως ἢ καὶ προϊὸν καὶ ἐκλάμπον διὰ τῆς ἀκτῖνος, ἐξ ἧς οὐχ ὕπαρξις τῷ φωτὶ οὐδ' οὐσίωσις. Ἀλλ' ἥκει μὲν δι' αὐτῆς, ὡς εἴρηται, ἔχει δὲ ἀρχὴν τοῦ εἶναι δι' αὐτῆς, ἢ ἐξ αὐτῆς οὐδαμῶς, ἀλλὰ καθαρῶς καὶ ἀμέσως ἐκ τοῦ ἡλίου, ἐξ οὗ δὴ καὶ αὐτὴ ἡ ἀκτὶς δι' ἧσπερ τὸ φῶς φαίνεται προϊόν. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως.

Ἐκεῖνο δὲ μηδένα τῶν ἁπάντων θορυβείτω, τὸ προεπινοεῖσθαι τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱὸν, κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον, ὃ προφέρουσι τῶν τοῦ Νύσσης *Ἀντιῤῥητικῶν* ἀποσπάσαντες· παραπλήσιον γὰρ τοῖς εἰρημένοις ἔχει τὸν νοῦν. Ἔχει δὲ οὕτως· Ἐπείπερ αἴτιος μὲν Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ὁ Πατὴρ, τῷ Πατρὶ δὲ ᾗ Πατρὶ εὐθὺς συνεπινοεῖται ὁ Υἱὸς κατὰ τὴν τῶν πρός τι φύσιν ὑπ' ἀλλήλων συναγομένων τῷ λόγῳ, φησὶ, τῆς αἰτίας, ἤτοι τῆς πρὸς τὸν Πατέρα τὸν αἴτιον σχέσεως, προεπινοεῖται τοῦ Πνεύματος ὁ Υἱὸς, ἀλλ' οὐχὶ καὶ κατὰ τὴν τοῦ εἶναι πρόοδον, οὐδὲ τῷ αἰτίαν αὐτὸν ὑπάρχειν τοῦ Πνεύματος. Καί μοι δοκεῖ ἀπεριμερίμνως ἐνταῦθα τὸν λόγον τῆς αἰτίας ἀντὶ τοῦ πρὸς τὸν αἴτιον διὰ τὴν σχέσιν λόγου εἰπεῖν, μὴ φοβηθεὶς ἐκ τούτου τὸν Υἱὸν δόξαι τοῦ Πνεύματος αἴτιον δογματίζειν, διὰ τὸ πανταχοῦ φθάσαι βεβαίως ὁμολογῆσαι ἀμφοῖν αἴτιον τὸν Πατέρα. Τῷ γὰρ ἤδη πολλάκις ὁμολογουμένῳ θαρσή- A σας, ἀνενδοιάστως ἐχρήσατο τῇ φωνῇ, τὸ εὐκρινείας ἀξιῶται διὰ τὸ μὴ περιπεσεῖν ταυτολογίᾳ ἐνταῦθα παραιτησάμενος. Εἰ δὲ μὴ τοῦτο δοκεῖ τισι βραχὺς ὁ λόγος· δείξαντες πρότερον ποῦ τῶν ἑαυτοῦ ὁ Γρηγόριος ὅδε, ἢ Βασίλειος, ᾧ παρομαρτεῖ Γρηγόριος, τοσοῦτον εἰρήκασι περὶ τοῦ Υἱοῦ, ὥστ' αὐτὸν κἂν αἰνίξασθαι τοῦ Πνεύματος αἴτιον, καὶ τοῦτο ποιήσαντες τῶν λόγων ἐκείνων, εἴθ' εἷς ἐστιν, εἴτε πλείους, συμπέρασμα ἐχέτωσαν τὴν νικῶσαν. Εἶεν.

Ἀλλ' ἐπειδή γ' ἔσχατον ἐκείνου ἀντιλαμβάνεται ὥς τινος τῶν λίαν ἰσχυρῶν, καὶ πρὸς ὃ λόγος οὐκ ἔστι τοῖς ἀντιλέγουσιν, ὃ πρὸς Σεραπίωνα γράφων ὁ ἐν ἁγίοις Ἀθανάσιος, Τὸ Πνεῦμα, λέγων, παρὰ τοῦ Υἱοῦ διδόμενον καὶ πεμπόμενον, καὶ αὐτὸ ἕν B ἐστι καὶ οὐ πολλὰ, οὐδὲ ἐκ πολλῶν ἓν, ἀλλὰ μόνον αὐτὸ Πνεῦμα. Ἑνὸς γὰρ ὄντος τοῦ Υἱοῦ τοῦ ζῶντος Λόγου, μίαν εἶναι δεῖ τελείαν καὶ πλήρη τὴν ἁγιαστικὴν καὶ φωτιστικὴν ζωὴν, οὖσαν ἐνέργειαν αὐτοῦ καὶ δωρεὰν, ἥτις γ' ἐκ Πατρὸς λέγεται ἐκπορεύεσθαι, ἐπειδὴ ἐκ τοῦ Λόγου τοῦ παρὰ τοῦ Πατρὸς ὁμολογουμένως ἐκλάμπει, καὶ ἀποστέλλεται καὶ δίδοται· καὶ ἐπειδὴ τὸ πᾶν ἐντεῦθεν ἔχειν οἴονται, ἐρωτάσθωσαν διὰ ποῖον ἄρα τῶν ἐν τῇ ῥήσει ταύτῃ τοσοῦτον φρονοῦσι; Πότερον ὅτι, Ἐκλάμπει, λέγει, καὶ ἀποστέλλεται καὶ δίδοται; Καὶ μὴν αἱ μὲν ἐκφάνσεως ἀπεφάνθησαν οὖσαι φωναὶ, αἱ δὲ εὐδοκίας καὶ συγκαταβάσεως. Ἀλλ' ἴσως ὅτι δωρεὰ τὸ Πνεῦμα; Καὶ τί παρὰ τοῦτο; C Ἰδοὺ γὰρ καὶ ὁ Υἱὸς, ἁγιασμὸς, καὶ δικαιοσύνη, καὶ εἰρήνη, καὶ ἀπολύτρωσις παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ, οὐχ ὡς αὐτοῦ ὄντος ταῦτα, ἀλλ' ἐνεργήσαντος. Καὶ τὸ Πνεῦμα ἄρα τοῦτον τὸν τρόπον, ἐπειδὴ παρ' αὐτοῦ πᾶν ἀγαθὸν εἰς ἡμᾶς ἥκει, καὶ ὅσαι εἰς ἀνθρώπους εὐεργεσίαι θεόθεν, αὐτοῦ εἰσιν ἐνέργειαι καὶ δωρεαὶ, εἰκότως ἐνέργεια κέκληται καὶ δωρεά. Καὶ τοῦ Υἱοῦ δὲ, ὅτι τὰ τοῦ Πνεύματος ἔργα τοῦ Υἱοῦ εἰσιν ἔργα, καὶ οὐκ ἔστιν οὐδὲν, φησὶν Ἀθανάσιος, ὃ μὴ διὰ τοῦ Λόγου ἐν Πνεύματι τελειοῦται. Ἀλλ' ἐκεῖνο, φησὶν, ἐπειδὴ ἐκ τοῦ Λόγου ἐκλάμπει καὶ ἀποστέλλεται καὶ δίδοται, διὰ τοῦτο λέγεται ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι. Ἀλλ', ὦ σοφώτατε, οὐκ αἰτιολογικῶς ἐνταῦθα παρείληπται τὸ *ἐπειδὴ*, ἀλλ' εἰς σημείου λόγον παραλαμβάνεται, ὁποῖον D ἄντικρυς τεθεώρηται καὶ ἐπὶ τῶν διὰ τῶν σημείων λεγομένων συλλογισμῶν. Πῦρ φαμεν καυθῆναι, ἐπειδήπερ τέφρα ὁρᾶται, καὶ ἐπειδὴ πηλὸς ὑγροῦ λύσις ἐγένετο. Ὡς οὖν ὅτι πηλὸς ἢ τέφρα, πυρὸς ἢ χύσεως ὑγροῦ σημεῖον μόνον, οὐκ αἰτία, ἐκεῖνα δὲ μᾶλλον τούτων, οὕτω κἀνταῦθα οὐ τὸ πέμπεσθαι παρὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ δίδοσθαι τῆς ἐκ Πατρὸς τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως αἴτιον, ἀλλ' ὅτι ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεται καὶ ἀδιαστάτως συνάπτεται τῷ Υἱῷ, καὶ συμφυές ἐστιν αὐτῷ καὶ ὁμοούσιον, διὰ τοῦτο καὶ ὁ Υἱὸς αὐτὸ χορηγεῖ, καὶ δίδωσι, καὶ ἀποστέλλει. Εἰ μὴ γὰρ ἐκεῖθεν, πῶς ἂν αὐτὸς ἐχορήγει, ἢ πόθεν ἔχων διένεμε τοῖς ἀξίοις; Εἰ γὰρ πάντα ὅσα ἔχει ὁ Υἱὸς παρὰ τοῦ Πατρὸς ἔχει, ἔχει δὲ διδόναι τὸ Πνεῦμα καὶ ἀποστέλλειν, παρὰ τοῦ

A Πατρὸς ἔχει. Ὥστε οὐ τὸ τὸν Υἱὸν ἀποστέλλειν τὸ Πνεῦμα αἴτιον τῆς ἐκ Πατρὸς τοῦ Πνεύματος ὑπάρξεως καὶ ἐκπορεύσεως, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Πατὴρ προβάλλεται τὸ ὁμοούσιον Πνεῦμα, ὁ Υἱὸς αὐτὸ χορηγεῖν λέγεται καὶ ἀποστέλλειν, ἔχων τοῦτο συμφυὲς αὐτῷ καὶ ἀδιαστάτως συνημμένον παρὰ τοῦ Πατρός. Χορηγεῖν μέντοι καὶ ἀποστέλλειν ὡς εἰκὸς ἐκδέχεσθαι ταῦτα περὶ τῆς μόνης ἀκινήτου καὶ ἀπείρου, ἣν οὐδ' ὁ κόσμος χωρῆσαι δύναται. Ὅτι δὲ συνήθης ὁ τρόπος οὗτος τῇ θεοπνεύστῳ Γραφῇ, δῆλον ἐκεῖθεν. *Τοῦτο δὲ ὅλον*, φησὶ τὰ ἱερὰ Εὐαγγέλια, *ἐγένετο ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ προφήτου Ἡσαΐου·* καί, *Ἵνα πληρωθῶσιν αἱ φωναὶ τῶν προφητῶν·* καί, *Οὐκ ἠδύναντο πιστεύειν ὅτι εἶπεν Ἡσαΐας, Τετύφλωκεν αὐτῶν τοὺς ὀφθαλμούς·* B καί, *Ἵνα ἡ Γραφὴ πληρωθῇ.* Οὐ γὰρ δὴ τοσοῦτον διὰ τὸ πληρωθῆναι τὰς τῶν προφητῶν φωνὰς ᾠκονόμηται, ἀλλ' ὅτι ᾠκονόμηνται, κἀκεῖναι πεπλήρωνται τῆς τῶν ἔργων ἐκβάσεως αἰτίας γεγενημένης τῆς ἐκείνων πληρώσεως, οὐ τὸ ἀνάπαλιν. Οὐκοῦν οὐδ' ἡμῖν ἐνταῦθα αἰτίαν παρίστησι τὸ *ἐπειδὴ*, ἀλλὰ τεκμήριον εἴληπται, ὡς εἶναι τὸ λεγόμενον, εἰ μή τι ἕτερον γνώρισμα ποιεῖταί τις τῆς ἐκ Πατρὸς τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως, ἀλλὰ τό γε ἐκ τοῦ Λόγου τοῦ ἐκ Πατρὸς γεννηθέντος ἐκλάμπειν, ἀποστέλλεσθαι, καὶ δίδοσθαι ἐναργὲς ἐχέτω τοῦ τοιούτου τεκμήριον, ὅθεν καὶ τὰ ἑξῆς εἰς τοῦτο τείνει. Καὶ γὰρ οὔσης τῆς ὅλης ἀγωγῆς τοῦ Λόγου ὡς ἐν τύπῳ περιλαβεῖν τοιαύτης, ὑμεῖς, ὦ τροπικοὶ, κατὰ γὰρ τοιούτων ὁ λόγος αὐτῶν, ἐπειδὴ τὸν μὲν Υἱὸν C ὁμοούσιον πιστεύετε τῷ Πατρὶ καὶ Θεὸν, τὸ Πνεῦμα δὲ οὐδαμῶς, εἴπερ ἥντινα τάξιν ἔχων ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα καταλαμβάνεται, ταύτην ἔχον καὶ τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Υἱὸν εὑρεθήσεται· τί ποτ' ἐρεῖτε; οὐκ ἂν δικαίως συνθήσεσθε, ὅτι καὶ τὸ Πνεῦμα τῷ Υἱῷ ὁμοούσιον καὶ Θεός; Οὕτω γοῦν τῆς προτάσεως ἔχειν δοκούσης τὸ ἰσχυρὸν ἐκ τῆς καθ' ἡμᾶς ἐπιφανείας τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ ὧν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐνήργησεν, ἐπάγει τὰς ἀποδείξεις, ἐκ τῶν δευτέρων μὲν, ὅμως δὲ μᾶλλον γνωρίμων τοῖς ταπεινοῖς καὶ χαμαιπετέσιν ἡμῖν τὰς ἐπιχειρήσεις ποιούμενος. Διὸ καὶ ταῖς τῆς οἰκονομίας καὶ συγκαταβάσεως χρησάμενός ἐστι φωναῖς, αἷς οὐ θέμις ἐπιπηδᾷν αὐτίκα, οὐδὲ ἁρπάζοντας μεταφέρειν εἰς D ἃ μὴ χρεών, τὸ δὲ χρείαν ἐξετάζοντας μετὰ τῆς προσηκούσης διακρίσεως δέχεσθαι. Εἰ δὲ μὴ, ἀλλ' ὥσπερ ἐμπεφυκὼς ἐνέχῃ τῶν ῥημάτων, ὥρα σοι συνάγειν ὁπόσα σοι αὐτόθι τὰ ἄτοπα ἕψεται. Ἥτις, φησὶν, ἐκ Πατρὸς λέγεται ἐκπορεύεσθαι, ἐπειδὴ ἐκ τοῦ Λόγου τοῦ παρὰ τοῦ Πατρὸς ὁμολογουμένως ἐκλάμπει καὶ ἀποστέλλεται καὶ δίδοται, διὰ τοῦτο, εἰπέ μοι, ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα, ὅτι ἐνέργειά ἐστι τοῦ Λόγου καὶ δωρεά; Καὶ πῶς ἡ δωρεὰ τῷ δωρουμένῳ ὁμοούσιος ἔσται ποτέ; Πῶς κατὰ φύσιν αὐτῷ συνταχθήσεται; Πῶς ἡ ἐνέργεια τὸν αὐτὸν λόγον ἕξει τῆς οὐσίας ἧς ἐστιν ἐνέργεια; Πῶς δὲ καὶ αὐθυπόστατον, εἴπερ ἐνέργεια; οὐ γὰρ παραδέχεται τοῦτο τῆς ἐνεργείας ὁ λόγος. Χωρὶς δὲ τούτων, τί καὶ ὀνομάσεις τὸν Πατέρα; Αἴτιον; Ἀλλὰ τοῦ Υἱοῦ. Τοῦ δὲ Πνεύματος τίνα δογματίσεις αἴτιον καὶ ἀρχήν; οὐ τὸν προσεχῆ, οὐ τὸν κυρίως, οὐ τὸν καθ' ἑαυτὸν καὶ δι' αὐτὸν τὸν Υἱὸν δηλαδή; Ταῦτα καὶ σὺ ποῦ τῆς Γραφῆς εὕρηκας; Καὶ πρὸς τούτοις εἰ δωρεά ἐστι καὶ ἐνέργεια αὐτὴ ἡ τοῦ Παρακλήτου ἐνυπόστατος οὐσία, μέτοχοι δὲ τῆς δωρεᾶς ἡμεῖς πρὸς οὓς ἡ δωρεὰ καὶ ἡ ἔλλαμψις ἐνεργεῖται, αὐτῆς ἄρα μετέχομεν τῆς οὐσίας καὶ μεταλαμβάνομεν; Καὶ τίνα λοιπὸν τὴν ἀλήθειαν ἕξει ὁ λέγων ἐνεργείαις μόναις καὶ ἐλλάμψεσι τὸ θεῖον ἡμῖν μεθεκτόν; Τὸ δὲ τοῦ μεγάλου τοῦδε Ἀθανασίου, ὅτι ἐνεργείαις καὶ δυνάμεσιν ἡ ἐπέλευσις τοῦ ἁγίου Πνεύματος γίνεται, ποῖός τις θεραπεύων ἔσται λόγος; Ἔγωγ' οἶμαι, οὐδείς, εἴπερ ὑμεῖς ἀληθεύετε. Ταῦτά σοι ἐσχεδίασται πρὸς τὰ προτεθέντα, βραχέα μὲν τοῦ καιροῦ κατεπείγοντος, ἐχρῆν γὰρ μᾶλλον ὀλίγα εἰπόντας τὴν μετάκλισιν προκαταλαβεῖν, ἢ μακρὰ ῥαψῳδήσαντας ὑστερίσαι τῆς χρείας, καὶ τοῦ σπουδάσματος ἐκπεσεῖν· πλὴν ἱκανά γε, εἰ μὴ ἡμέρας ἀνθρώπου ἐπεθύμησας, καὶ εἰς ματαιότητας ἐπέβλεψας καὶ μανίας ψευδεῖς, περιτρεπόμενον στῆσαι, καὶ τοὺς τῆς ἀμφιβολίας ἀποκρούσασθαι λογισμούς. Καὶ γένοιτο Θεοῦ συναιρομένου, τοὺς μὲν ἀποκρουσθῆναι, σὲ δὲ πάγιον ἐν τἀγαθῷ στῆναι ἐρηρεισμένον, ὑπὸ μηδενὸς σαλευόμενον.

Εἴ τις προτείνειεν ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεται, καθὼς τισι τῶν ἁγίων εἴρηται εὐσεβῶς.

Εἶχεν ἂν εἰπεῖν ὁ τῷ εὐσεβεῖ λογισμῷ συνθέσθαι βουλόμενος, ὅτι ἐκ Πατρὸς μὲν ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, κατὰ δὲ τὴν τοῦ Σωτῆρος φωνὴν καὶ παράδοσιν τέλειον ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑφιστάμενον, κἀκεῖνον ἔχον ἀρχὴν τοῦ εἶναι καὶ αἰτίαν. Εἴρηται δὲ καὶ τῶν ἁγίων ἐνίοις δι' Υἱοῦ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, καὶ εὐσεβῶς εἴρηται, οὐχ ὅτι ἀτελὴς ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς τοῦ Πνεύματος ὕπαρξις, οὐδ' ὅτι ὅλως ἔσχε τὸν Υἱὸν αἴτιον, ἢ μόνον, ἢ μετὰ τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ὅτι ἐκεῖθεν ἐκ τῆς Πατρικῆς τουτέστιν οὐσίας ὑφιστάμενον, ὡς εἴρηται, τέλειον συμπαρομαρτεῖ τῷ Λόγῳ κατὰ τοὺς εἰρηκότας θεηγόρους, καὶ ἥκει δι' αὐτοῦ καὶ ἀπολάμπει καὶ πέφηνε κατὰ τὴν προαιώνιον αὐτοῦ καὶ ἀΐδιον ἔκλαμψιν, ἢ ὅ τι χρὴ λέγειν κυριώτερον ἄλλο τὸν τὰς ἱερὰς ἀνερευνῶντα Γραφάς, καὶ ἐπισημαινόμενον ἐκεῖθεν τῶν ὀνομάτων τὰ ἐφαρμόττοντα. Εἶτα ὡς τοῦτόν γε τὸν λόγον ἴδιον αὐτῷ παρὰ Πατρὸς Πνεῦμα καὶ συμφυὲς καὶ ὁμότιμον χορηγεῖται παρ' αὐτοῦ καὶ ἐπιδίδοται τῇ κτίσει, καὶ δεσποτικῶς ἐπιφοιτᾷ τοῖς ἀξίοις, καὶ ὅπου βούλεται πνεῖ, καὶ καινοποιεῖ τοὺς ὑποδεχομένους καὶ ἁγιάζει καὶ τελειοῖ θεοποιοῦν κατὰ χάριν, Θεὸς αὐτὸ τυγχάνον κατὰ φύσιν, καὶ συμπληρωτικὸν τῆς ἐν Τριάδι θεότητος. Ἀσφαλῶς μὲν οὖν ἔχει ταῦτα τὰ δύο μέρη τῆς διαιρέσεως· ἐκεῖνο δ' ὅπερ ἐμεμψάμην ἅμα τῷ τοῦ λόγου κατάρξασθαι, ὅτι ἔφη προτεινόμενος τὴν πνεῦσιν, ὡς εἰ μὴ δι' Υἱοῦ συνομολογήσει τις τὸ πανάγιον ἐκπορεύεσθαι Πνεῦμα παρὰ τοῦ Πατρὸς, ἀνάγκη πᾶσα τῷ ἑτέρῳ μέρει συνθέσθαι τῆς διαι-

ρέσεως, ὅτι προσεχῶς ἐκ Πατρὸς, ἀλλ' οὐ δι' Υἱοῦ, ὑποκρύπτειν ἥγημαι τὸν λόγον οὐδὲν ἕτερον, ἢ ὅτι γε εἰ σύνθοιτό τις δι' Υἱοῦ παρὰ Πατρὸς τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι Πνεῦμα, αὐτίκα δώσει, ὡς οὐ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, τουτέστιν ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ τοῦτο μόνον, ὅτι διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου. Ὃ καλῶς ἔχον, ὡς παρὰ τοῦ σοφωτάτου Νύσσης ῥηθὲν, καὶ ἡμεῖς ἀσπαζόμεθα, εἰ ἀπαρνεῖταί τις κἀκ τοῦ πρώτου τὸ προσεχῶς. Ἐπεὶ καὶ ὁ μέγας οὗτος Πατὴρ προσεχῶς ὑπάρχειν τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς εἰρηκὼς, οὐκ εἶπεν ὡς οὐ προσεχῶς ἐκ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλὰ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, τουτέστι δι' Υἱοῦ ἐκ Πατρός. Ἐντεῦθεν δὲ οὐδὲν ἀπεφήνατο, οὐδ' εἴρηκεν ὅτι οὐ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου· εἰ ἄρα διὰ τοῦ προσεχῶς, ἐκ τοῦ πρώτου. Ὃ δὲ μὴ τετόλμηκεν ἐκεῖνος εἰπεῖν, μήτε τις ἄλλος τῶν ὑποφητῶν τοῦ παναγίου Πνεύματος σοφιζόμενος, τίς οὕτω τολμηρὸς καὶ αὐθάδης, νῷ τε ἐννοῆσαι, καὶ προέσθαι διὰ γλώσσης τὸ ῥῆμα;

Ἀναλαμβάνω δὲ τὴν διαίρεσιν, ἵν' ὅπερ δείξειν προεθέμην, ἀποδείξω σαφῶς. Προεθέμην δ' ὅτι οὐ καλῶς ἐκεῖνος προήνεγκεν, ἀλλ' ὥσπερ σοφιζόμενος καὶ πρὸς ἕν τι τῶν ἀτόπων συνελαύνων ἀναγκαίως ἐκ τοῦ λόγου τὸν πρὸς τὴν πεῦσιν ἀπαντῆσαι ᾑρημένον, καὶ δυοῖν τῶν προβληθέντων ἀποκρίνασθαι θάτερον. Τὸ δ' ἦν ἢ παντελῶς τὸ δι' Υἱοῦ ἀπαρνήσασθαι, ἢ εἰ μὴ διαπιστεῖν ἐνῆν τοῖς λέγουσιν ἁγίοις, τὸ οὐ προσεχῶς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀποφήνασθαι. Ποίαν τοῦτο ἐκ τῆς ἀληθείας ἔχον ἀνάγκην, εἰ μὴ ἐκ τῆς ἀτόπου μᾶλλον καὶ σοφιστικῆς ἐρωτήσεως; Εἰδὼς γὰρ συναληθεύοντα αὐτῷ ἀμφότερα τὰ μέρη τῆς διαιρέσεως, ἢ ἄμφω μᾶλλον τὰς προτάσεις ὅτι μηδ' ἀντίκεινται ἀλλήλαις, μηδ' ἔστιν ὅλως ἐναντίον καὶ μαχόμενον οὐδὲν ἐν ἀμφοτέροις, εἰ οὕτω προὔτεινε τὸν λόγον, ὅτι ἔστι γε τὸ δοξάζειν ὀρθῶς εἰ ἄρα ἐκ Πατρὸς φρονεῖ τις ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἢ μὴν παρὰ Πατρὸς δι' Υἱοῦ. Ὁ δὲ σχηματισάμενος τὸ πρόβλημα ἑτέρως τοῦ προσεχῶς παρὰ τὴν προκειμένην εἰληφὼς ζήτησιν καὶ παρενθεὶς ἐν τῇ προτάσει, ἔδοξε μὴ μόνον διαλλάττοντα ποιούμενος τὰ μέρη τῆς καινῆς αὐτῷ διαιρέσεως, ἀλλὰ καὶ ἐναντία καὶ ἀξύμβατα ἀλλήλοις καὶ τῇ ἀληθείᾳ μαχόμενα. Πῶς γὰρ οὔ; Ἐπειδήπερ τῷ προσέχοντι τὸν νοῦν τοῖς εἰρημένοις ἑκατέρωθεν ἀμφίκρημνος ὁ λόγος, καὶ παρ' ἕνα πάντως οἰωθῶν ὄλισθον, ἢ γὰρ αἱρήσεταί τις ἐκφυγεῖν τὸ μὴ προσεχῶς παρὰ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ διαγράψει τοῦ χοροῦ τῶν θεοφόρων ἀνδρῶν τοὺς εἰρηκότας ὅτι δι' Υἱοῦ παρὰ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ὡς ἂν εἴη ἐκ Πατρὸς προσεχῶς, ἀλλ' οὐ δι' Υἱοῦ, ὡς ὁ ἐκείνου λόγος φησί· ἢ μὴ πάντη τοὺς εἰπόντας μεμφόμενος, τοὐναντίον μὲν οὖν ἅπαν καὶ πιστεύων εἰρηκέναι καλῶς, εἰ κατὰ τὸν νοῦν αὐτῶν τὸν νοῦν τῶν εἰρημένων ἐκλήψεται, ταῦτα δεδωκὼς καὶ τῇ ἀξιοπιστίᾳ τούτων συνθέμενος οὐδὲ οὕτω διαδράσει τὸν κίνδυνον. Εἴη γὰρ ἂν ἑλόμενος ἐκεῖνο, ὅτι δι' Υἱοῦ παρὰ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα, ἀλλ' οὐ προσεχῶς παρὰ

A Πατρὸς ἐκπορεύεται. Οὐχ οὕτω δὲ τῇ ἀληθείᾳ δοκεῖ· προσεχῶς γὰρ ἐκ τοῦ Πατρὸς, εἰ καὶ δι' Υἱοῦ παρὰ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ὅτι ἅμα ἐκ Πατρὸς ὁ Υἱός τε καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ ὁμοδόξως, ὡς ὁ μέγας εἶπεν ἐν θεολογίᾳ Γρηγόριος.

Κἀν τῷ πρώτῳ τῶν *Ἀντιῤῥητικῶν* ὁ Νύσσης φησί· Πατὴρ μὲν ἄναρχος καὶ ἀγέννητος, καὶ ἀεὶ Πατὴρ νοεῖται, ἐξ αὐτοῦ δὲ κατὰ τὸ προσεχὲς ἀδιαστάτως ὁ μονογενὴς Υἱὸς συνεπινοεῖται· δι' αὐτοῦ δὲ καὶ μετ' αὐτοῦ πρίν τι κενὸν καὶ ἀνυπόστατον διὰ μέσου παρεμπεσεῖν νόημα εὐθὺς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον συνημμένως καταλαμβάνεται, οὐχ ὑστερίζον κατὰ τὴν ὕπαρξιν μετὰ τὸν Υἱὸν, ὥστε ποτὲ τὸν μονογενῆ Υἱὸν δίχα τοῦ Πνεύματος νοηθῆναι, ἀλλ' ἐκ μὲν τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων καὶ αὐτὸ τὴν αἰτίαν ἔχον τοῦ εἶναι, B ὅθεν καὶ τὸ μονογενές ἐστι φῶς, διὰ δὲ τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς ἐκλάμψαν, ἐκ τοῦ Πατρὸς κατὰ τὸ προσεχὲς ἀδιαστάτως συνεπινοεῖσθαι τὸν Υἱὸν ἀνεφώνησε, δι' αὐτοῦ δὲ καὶ μετ' αὐτοῦ συγκαταλαμβάνεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Μετ' αὐτοῦ, φησὶν, εἰ καὶ δι' αὐτοῦ. Εἰ μετ' αὐτοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς, ὅθεν καὶ τὴν αἰτίαν ἔχει τοῦ εἶναι, πῶς οὐ προσεχῶς ἐκ τοῦ Πατρὸς μετὰ τοῦ Υἱοῦ; Ὅτι προσεχῶς ὁ Υἱὸς παρὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ ταῦτα δι' αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτοῦ καταλαμβανόμενον συνημμένως, πρίν τι κενὸν καὶ ἀνυπόστατον διὰ μέσου παρεμπεσεῖν νόημα. Εἰ δὲ μὴ κενὸν καὶ ἀνυπόστατον παρεμπίπτει νόημα, ποῦ σοι χώραν ἕξει τὸ μὴ προσεχές; Ταῦτα μὲν οὖν ἐπὶ τοσοῦτον, καὶ, οἶμαι, ἱκανῶς ἡμῖν εἴρηται, πῶς τε C οὐκ ἀσφαλὴς τοῖς οὑτωσὶ προτείνουσιν ἡ ἐρώτησις, τίς τε ὁ πρὸς αὐτοὺς ἔλεγχος, οἷά τε καὶ ὅθεν ἡ τῆς ἀληθείας ἀπόδειξις.

Κἀκεῖνο δὲ ἀσύμφωνον αὐτῷ καὶ τοῖς λόγοις αὐτοῦ· δοκεῖ γὰρ διαπαντὸς τοῖς μὲν λέγουσιν ὅτι ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, μὴ τελέως δῆθεν συντίθεσθαι, ἀποδέχεσθαι δὲ μᾶλλον τοὺς εἰρηκότας ὅτι ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, καλῶς ποιῶν, εἰ ἄρα γε ὀρθῶς τῶν ταὐτά γε φαμένων ἐκλαμβάνει τὸν νοῦν. Πλὴν ἔστιν ὅπου καὶ ἐν πλείστοις αὐτὸς πρὸς ἑαυτὸν δοκεῖ διαφέρεσθαι. Τί δὴ λέγων; Νῦν μὲν ὃ καὶ πρὸς τῷ τέλει μᾶλλον εἴρηκε τοῦ λόγου, ὡς οὐκ ἂν ἐκ τοῦ Υἱοῦ προηγουμένως λεχθείη τὸ πανάγιον Πνεῦμα, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ. Χρεὼν γὰρ, φησὶν, ὁμολογεῖσθαι τὴν πατρικὴν D ὑπόστασιν ἀρχὴν καὶ αἰτίαν καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, μόνος γὰρ αἴτιος ὁ Πατὴρ, καὶ οὐκ ἂν εἴη αἴτιον ἀρχικὸν ὁ Υἱός. Μέχρι τούτων ὑγιὴς ἴσως ὁ λόγος αὐτοῦ, εἰ μή τις τὸ ἀρχικὸν αἴτιον ὑποπτεύσειε, κἀκεῖνο δὲ, ὅτι οὐκ ἂν ἐκ τοῦ Υἱοῦ προηγουμένως λεχθείη τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Τὸ μὲν γὰρ τὸ πρῶτον εἰ μὴ καθ' ἑαυτὸ, καὶ οἱονεί πως ἄσχετον καὶ ἀσύγκριτον, νοοῖτο ἂν αὐτῷ τὸ ἀρχικὸν αἴτιον, οὕτω δὴ λέγοντι, καὶ ὡς μηδὲν ὑπεραναβεβηκὸς ἔχον ἕτερον, ἀλλ' ὅτι μετ' αὐτοῦ αἴτιον ὁ Υἱὸς, ἓν μὲν μετ' αὐτοῦ, ἵνα μὴ δύο νομίζοιτο αἴτια, φεύγοντί γε οὕτω τὸ προδήλως κακὸν, οὐ μὴν δὲ τὸ ἀρχικὸν, μόνος γὰρ οὗτος αἴτιος ὁ Πατήρ.

Ὁ αὐτὸς γὰρ καὶ τάδε φησὶν, ὅτι ὡς ἐκ πρώτης αἰτίας καὶ ἀρχῆς τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον,

καλῶς ἂν λέγων, εἰ καθ' ὃν διεστειλάμεθα νοῦν τὴν σημασίαν ἣν ἑρμηνεύων τῶν λέξεων. Πλὴν εἰ μὴ κατὰ τὸ ἄσχετον ἐκεῖνος, ὥσπερ ἔφην, καὶ καθ' ἑαυτὸ ἀσύγκριτον, ἀλλὰ κατὰ τὸ παρὰ τοῦτο εἰρημένον ἐκλαμβάνει τὴν δήλωσιν τοῦ ἀρχικοῦ καὶ πρώτου αἰτίου· ὅτε λέγει τοῦτο εἶναι τὸν ἀγέννητον Πατέρα ἐπὶ τῆς τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως, βλάσφημον ἡγοῦμαι παντελῶς τὴν διάνοιαν. Οὔτε γὰρ τὸ, μόνος αἴτιος ὁ Πατὴρ, ἔχων σωθήσεται, οὐδὲ γὰρ ὁ εἰρηκὼς ἅγιος διεστείλατο ὅτι μόνος ὁ Πατὴρ αἴτιος, ἀρχικὸν καὶ τῆς αἰτίας μόνον ἔδειξεν αὐτὸν αἴτιον.

Κἀκεῖνο δὲ, ὁ μὴ τοῦτο ἔχειν οὕτω δεχόμενος, πῶς ἂν παραλογιεῖται ὃ ὁ μέγας εἶπεν ἐν θεολογίᾳ Γρηγόριος; Πάντα, λέγων, ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ, τοῦ Υἱοῦ πλὴν τῆς αἰτίας. Ἐκ τούτου δὲ πεφώραται κἀκεῖνο ὡς οὐκ ὀρθῶς ἴσως ἐῤῥέθη. Ποῖον δὴ κἀκεῖνο. Τὸ ὡς οὐκ ἂν ἐκ τοῦ Υἱοῦ προηγουμένως λεχθείη, ἀλλ' ὅτι καὶ ῥηθείη ὅλως ὡς ἐξ αἰτίας αὐτοῦ. Εἰ μὲν γὰρ ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς τέλειον ἔχον τὸ εἶναι, καὶ μόνον αὐτὸν αὐχοῦν αἴτιον, κἀκεῖθεν ἅμα δὴ συμπροϊὸν τῷ Υἱῷ κατὰ τὴν ἑαυτοῦ ἰδιότητα, ἅμα τε ἧκον διὰ τούτου, καὶ δι' αὐτοῦ καὶ παρ' αὐτοῦ ἐκλάμπον, ὡς ἐξ ἡλίου φῶς σὺν τῇ ἀκτῖνι, καὶ διὰ τῆς ἀκτῖνος, ἢ κἀκ τῆς ἀκτῖνος, ἀπολάμπον τε καὶ φαινόμενον, οὐδὲ γὰρ ἀποσταίην ἂν τοῦ ὑποδείγματος τούτου, καὶ αὐτὸς σύμφημι, κατὰ ταύτην γὰρ πολλάκις τὴν εἰκόνα καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὑπάρχειν τὸ πανάγιον Πνεῦμα τοῖς Πνευματοφόροις εἴρηται ἀνδράσι, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τούτου προϊέναι τε καὶ προέρχεσθαι καὶ ἀναβλύζειν καὶ πηγάζειν καὶ προχεῖσθαι, κἄλλα τε ὅσα τὴν ὁμοίαν δήλωσιν ἔχει· εἰ δ' ὡς ἐξ ἀρχικῆς καὶ πρώτης αἰτίας κατὰ τὴν προειρημένην ἑρμηνείαν ἐκ Πατρὸς προηγουμένως λεχθείη, εἶθ' ὁμοῦ κἀκ τοῦ Υἱοῦ ὡς ὅλως αἰτίας, παντελῶς ἀλλότριον τὸ δόγμα, καὶ τῇ ἀληθείᾳ πολέμιον. Οὐ πᾶν γὰρ τὸ ἔκ τινος ὑπάρχον ἤδη ἔχει καὶ τὴν ὕπαρξιν ἐκεῖθεν· ὑπάρχει δὲ ἅπαν μάλιστα ἐκεῖθεν ὅθεν καὶ τὴν ὕπαρξιν ἔσχηκεν.

Πλὴν κἀκεῖνο περιεργάζομαι, καὶ δικαίως ἴσως περιεργάζομαι· πῶς εἰπὼν ὅτι χρεὼν ὁμολογεῖσθαι τὴν Πατρικὴν ὑπόστασιν ἀρχὴν καὶ αἰτίαν τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, μόνος γὰρ αἴτιος ὁ Πατὴρ, καὶ οὐκ ἂν εἴη αἴτιον ἀρχικὸν ὁ Υἱὸς ὄντος αὐτῷ αἰτίου, εἶτα ἐπήγαγε, Μίαν γὰρ ἀρχὴν τὸν Πατέρα τὸν ἄναρχον δογματίζομεν, καὶ κτίσεως καὶ θεότητος, τῆς κτίσεως ποιητικὴν, φυσικὴν τῆς θεότητος. Οὐδὲ γὰρ ταῦτά γε τελέως ὑποψίας ἐκτός. Ἐρεῖ γὰρ ὁ διευθύνων τὸν λόγον, καὶ δικαίως ἴσως ἐρεῖ· Τί δὴ βουλόμενος ἐντεῦθεν; Τὴν μὲν ἀπόδοσιν περὶ τῆς θεολογίας ἐποιεῖτο τοῦ Πνεύματος, ὅτι ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ...... δὲ τοῦ Πατρὸς ἀρχικὸν καὶ πρῶτον αἴτιον, καὶ μόνος ἀρχὴ καὶ αἰτία Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος, μετενήνοχε δὲ ὥσπερ ἐξεπίτηδες τὸν λόγον ἐπὶ τὴν κτιστὴν οὐσίαν καὶ τρεπτὴν, καὶ ὑπὸ χρόνον κινουμένην ἢ μένουσαν. Τὸ γὰρ ὑπόδειγμα τοῦ λόγου, ὅτι, φησὶ, ταῦτα λέγοντες ὥσπερ ἐῤῥέθη, ὡς οὐκ ἂν ἐκ τοῦ Υἱοῦ προηγουμένως λεχθείη τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ. Χρεὼν γὰρ ὁμολογεῖσθαι τὴν Πατρικὴν ὑπόστασιν

A ἀρχὴν καὶ αἰτίαν τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος. Μόνος γὰρ αἴτιος ὁ Πατὴρ, καὶ οὐκ ἂν εἴη αἴτιον ἀρχικὸν ὁ Υἱὸς, ὄντος αὐτῷ αἰτίου τοῦ Πατρός. Φαμὲν δὴ ταῦτα, φησὶν, ἐπειδὴ μίαν ἀρχὴν τὸν Πατέρα τὸν ἄναρχον δογματίζομεν καὶ κτίσεως καὶ θεότητος, τῆς κτίσεως ποιητικὴν, τῆς θεότητος φυσικήν. Ἀλλ' οὐδὲν ἁρμόζων τῷ σκοπῷ τῶν εἰρημένων ὁ λόγος. Μόνος γὰρ αἴτιος ὁ Πατὴρ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος, τοῦ μὲν κατὰ γέννησιν, τοῦ δὲ κατὰ τὴν ἐκπόρευσιν. Τὰ δὲ αἰτιατὰ καὶ ἄμφω ἐκ τοῦ Πατρός. Οὐδὲν δὲ ὅλως αἴτιον θάτερον θατέρου, οὔτε μόνον, οὔτε μετὰ τοῦ Πατρός. Οὐκ ἄρα κοινωνεῖ ὅλως ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον ἐπὶ τῇ ἐκπορεύσει καὶ ὑπάρξει τοῦ Πνεύματος. Οὗτος ὁ τῆς ἀληθείας λόγος. Ταῦτα ἂν εἶχε συμπεραίνουσα καλῶς ἡ ἀπόδοσις. Ὁ δὲ ἐπὶ

B τὴν ποιητικὴν αἰτίαν μεταβαίνει. Μεταβαίνει δὲ οὐκ οἶδ' ὅ τι βουλόμενος. Πλὴν ἀπείη δὲ τὸ βλάσφημον τοῦ λόγου.

Χρὴ μὲν οὖν διερευνᾷν πῶς ἄρα λέγει δογματίζειν τὸν ἄναρχον Πατέρα ἀρχὴν μίαν καὶ κτίσεως καὶ θεότητος· ποιητικὴν τῆς κτίσεως, φυσικὴν τῆς θεότητος. Εἰ μὲν κατὰ ταυτὸν κτίσεως καὶ θεότητος, λέγω δὲ ὅπερ οὐκ αὐτὸς διεστείλατο, εἴη δ' ἂν ὡς καθάπερ ἐπὶ τῆς θεότητος οὐδὲν ἕτερον τῶν τριῶν προσώπων ἀρχὴ Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος, εἰ μὴ ὁ Πατὴρ μόνος· οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τῆς κτίσεως. Ὁ Πατὴρ μία ἀρχὴ καὶ μόνη ἀρχή. Βαβαὶ τῆς βλασφημίας! ἐξεῖλε γὰρ ὁ λόγος τῆς ποιητικῆς αἰτίας τῶν κτισμάτων τὸν Υἱὸν καὶ τὸ πανάγιον Πνεῦμα. Καὶ πῶς δημιουργὸς ὁ Υἱός; πῶς δὲ συνδημιουργὸς ὁ

C Παράκλητος; πῶς δὲ διὰ τοῦ Λόγου πάντα ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέγονε; Πῶς αἰώνων ποιητὴς ὁ Υἱός; Δι' αὐτοῦ γὰρ, φησὶ, καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησε. Πῶς τε τῷ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος; Μᾶλλον δὲ πῶς ὁ Πατὴρ δι' Υἱοῦ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ πᾶσαν τὴν κτιστὴν ὑπέστησε φύσιν, ὅση ὁρατὴ καὶ ὅση ἀόρατος, ἐξ οὗ καὶ δημιουργὸς εἷς ἡ Τριὰς, καὶ ἀρχή; . . . . τὸν λόγον τοῦτον, μία καὶ αἰτία τῷ ταυτῷ τῆς ἐνεργείας καὶ βουλήσεως καὶ δυνάμεως, εἰ ταῦτα οὕτως, καὶ οὐδεὶς ἄλλως ἐρεῖ, ὥς τις ἀληθὴς προσκυνητὴς τῆς ἁγίας Τριάδος, δῆλον ἐπὶ μὲν τῆς θεολογίας ἄσχετον, ἵν' ὁμοίως αὖθις ἐρῶ καὶ καθ' ἑαυτὸ, καὶ ἀσύγκριτον, τὸ ἀρχικὸν καὶ πρῶτον ἐκ-

D λαμβάνεται αἴτιον, ἄσχετον δὲ λέγων ἐπὶ τὸ αἰτιατὸν νῦν ὁ λόγος ὁρῶν φησὶ, σχέσεως γὰρ ταῦτα μᾶλλον ὀνόματα, ἀλλ' ὅτι μὴ πρὸς ἄλλο λέγεται αἴτιον πρῶτον αὐτὸ καὶ ἀρχικὸν λεγόμενον αἴτιον. Ἐπὶ δὲ τῆς κτιστῆς καὶ ὑπὸ γένεσιν φύσεως, οὐχ ὅτι δεῖ τῆς ποιητικῆς αἰτίας τὸν δημιουργὸν ἐξάγειν Υἱὸν, καὶ τὸ συνδημιουργὸν καὶ τελεσιουργὸν Πνεῦμα, μόνον ἂν ῥηθείη ὁ Πατὴρ αἴτιον, ἀλλὰ καὶ ἀρχικὸν καὶ πρῶτον αἴτιον ὁ Πατὴρ, ὅτι παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Πνεύματι. Καὶ πάντα δὲ τὰ τοῦ Μονογενοῦς καὶ τοῦ Πνεύματος εἰς αὐτὸν τὴν πρώτην ἀναφέρεται αἰτίαν, ἄλλην σὺν αὐτῷ καὶ μετ' αὐτοῦ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ πανάγιον Πνεῦμα, ἀρχὴ μία καὶ αἰτία τῆς τῶν ὄντων παραγωγῆς καὶ συστάσεως. Ὅτι ὥσπερ οὐ μεμέρισται τῇ φύσει τὰ τρία, οὔτε τῇ

δυνάμει, οὔτε τῇ βουλήσει, οὔτε μὴν τῇ ἐνεργείᾳ (A) μεμέρισται. Κἀνταῦθα ἓν ὄντα τὰ τρία καὶ λεγόμενα αἴτιον, εὐσεβῶς καὶ νοηθήσεται καὶ ῥηθήσεται, ἐπειδὴ τὸ ἓν οὐχὶ συγχέει τὰ πρόσωπα. Ἐκεῖ δὲ εἰ συμπαραλήψεται ὁ λόγος τῷ Πατρὶ καὶ τὸν Υἱὸν αἴτιον ἐπὶ τῇ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκπορεύσει, οὐ λέγω ὅπως ἀτελῆ τὴν ἐκ Πατρὸς τοῦ Πνεύματος δηλώσειεν ὕπαρξιν, ἐπεὶ καὶ ὁ Υἱὸς αἴτιος. Λέγω δ' ὅτι καὶ εἰς ἓν συνέλοι τὰ δύο, καὶ οὐκ ἔσται δῆλον εἰ Πατὴρ καὶ Υἱὸς, ἢ Πατὴρ μόνον ἀμφότερα, ἢ μόνον Υἱὸς, εἰ μὴ τὸ τῆς αἰτίας καὶ ἀρχῆς κωλύσειεν ὄνομα, καὶ εἰς Πατέρα μᾶλλον ἀναλύσει ἢ Υἱὸν τὸ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Μονογενοῦς ὄνομα. ὅτι μὲν οὖν οὐχ ὅτι χρὴ καὶ ἐπὶ τῆς φυσικῆς αἰτίας διανοεῖσθαι, καθ' ἣν ὁ μὲν Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννητῶς, τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορευτῶς ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, (B) ὡς ἀρχικὸν μὲν καὶ πρῶτον αἴτιον νοεῖν τὸν Πατέρα, συμπαραλαμβάνειν δὲ ὅλως καὶ τὸν Υἱὸν αἴτιον ἐπὶ τῇ ὑπάρξει τοῦ Πνεύματος, καθ' ὃν, ὥς φασιν ἐκεῖνοι, τρόπον καὶ ἐπὶ τῆς ποιητικῆς αἰτίας ἀρχικὸν καὶ πρῶτον αἴτιον ῥηθήσεται ὁ Πατὴρ, οὐκ ἀποξενοῦντες τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς δημιουργικῆς αἰτίας τῶν κτισμάτων, σαφῶς ὁ λόγος καὶ μετὰ ἀληθείας ἀπέδειξε.

Ποῦ γὰρ ἂν εἴη ἄλλως ἀρχικὴ καὶ πρώτη αἰτία τοῦ Μονογενοῦς καὶ τοῦ Πνεύματος, ὁ προάναρχος Πατὴρ καὶ ἀναίτιος, εἰ μὴ καθ' ἣν δὴ μόνην διεσημηνάμεθα δήλωσιν; Τὸ δέ ἐστιν ὡς οὐκ ἔστιν ἄλλη πρὸ αὐτῆς ὑπεράρχιος· ἢ γὰρ ἂν ἐκείνη ἦν ὁ Πατήρ. Οὐ μὴν ὅτι κατὰ τοῦτο ἀρχική τε καὶ πρώτη, ὡς ἄν (C) τις ἄλλη μετ' αὐτοῦ ἢ σὺν αὐτῷ ταῖς ἐπινοίαις συντάττοιτο. Ἔστω δὲ ὁ Υἱὸς, καθά τινες τῶν ἀλλοτρίων ἐφρόνησαν, ἐπὰν παρὰ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι λέγοιτο, ἢ παρὰ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα δι' Υἱοῦ, οὕτω γὰρ ἂν, ἢ ὡς ἐκ δυοῖν αἰτίαιν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ἢ ὡς ἐκ μιᾶς ἀμφοῖν τὸ πανάγιον ἔσεται Πνεῦμα, φέρει δὲ εἰς μίαν βλασφημίαν ἀμφότερα, κἂν ἐν τοῖς ἐναντίοις εὑρίσκηται. Μόνος ὁ Πατὴρ, φησὶν, αἴτιος, εἰ καὶ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ τὸ πανάγιον ἐκπορεύεται Πνεῦμα. Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ τοῦ Υἱοῦ, πλὴν τῆς αἰτίας, τῆς φυσικῆς αἰτίας δηλονότι. Τῆς γὰρ ποιητικῆς οὐδὲ οἱ τὴν ὁμοτιμίαν ἀθετοῦντες τῆς φύσεως ἐτόλμησαν φθέγξασθαι. Ὁ δὲ οἱ θεοκήρυκες Πατέρες καὶ ὑποφῆται τοῦ Πνεύματος παρ' αὐτοῦ ἐνηχηθέντες, ἢ καὶ μυηθέντες τοῦ Πνεύματος, (D) σαφέσιν οὕτω καὶ προδήλοις ὀνόμασί τε καὶ ἐννοίαις παρέδοσαν, τίς ἔσεται τοσοῦτον ἐναργῶς τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς καὶ σωτηρίας ἐπίβουλος, ὡς τοῦτο μὲν παριδεῖν, εἶτ' ἀφέμενος ἐκείνοις τε καὶ τοῖς ἐκείνων ὡς ἀληθέσι πάνυ βεβαίοις θαῤῥεῖν, τὸν νοῦν ἐνδοῦναι τῇ τῶν νέων διδασκάλων πλάνῃ συμφέρεσθαι.

Συμφέροιτο δ' ἂν τῇ πλάνῃ τῇ ἐκείνων ὃς παρὰ τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων ἔν τε τῷ συμβόλῳ τῆς πίστεως ἀναμαθὼν παρὰ Πατρὸς ἐκπορευόμενον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἶτ' ἐνίοις τῶν ἁγίων ἐντυγχάνων δι' Υἱοῦ παρὰ Πατρὸς ἐκπορευόμενον λέγουσι, προχεῖσθαί τε οὐσιωδῶς καὶ πεφηνέναι, ἢ καὶ προϊέναι καὶ ἐκλάμπειν ἐξ ἀμφοῖν, ἢ μὴν παρὰ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, οὐ πρὸς τὴν ὀρθὴν ἐκδέχεται τὰς ῥήσεις διάνοιαν, οὐδὲ πείθεται αὐτοῖς ἐκείνους εἰρηκόσιν, ἄλλοις τε ὁπόσοι τοῦ αὐτοῦ μετέσχον πληρώματος· ὅτι μόνος ὁ Πατὴρ αἴτιος· ὅτι πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ τοῦ Υἱοῦ πλὴν τῆς αἰτίας. Οὐδὲ γὰρ ἀφέξομαι τῶν θείων τούτων τῆς θεολογίας φωνῶν· ὅτι πρὸς ἓν αἴτιον τὸν Πατέρα, ὁ Υἱὸς καὶ τὸ πανάγιον ἀναφέρεται Πνεῦμα· ὅτι ῥίζα καὶ πηγὴ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ὁ Πατήρ· ὅτι μόνος ἀγέννητος καὶ μόνος πηγὴ τῆς θεότητος ὁ Πατήρ· καὶ τὰ πλείω παραλέλοιπεν ὁ λόγος τὸ ἀσύμμετρον ὑφορώμενος· πλὴν ταῦτα πάντα παρίστησι σαφῶς τῷ τὴν ἀλήθειαν ἀπεριέργως βουλομένῳ ζητεῖν οἵας ἔχονται ἐννοίας αἱ ἀνατεταγμέναι τῶν ἁγίων φωναὶ, ἐπὰν ἐῤῥέθη τούτοις δηλονότι, ὅτι ἐκ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεται ἢ ὑπάρχει, καὶ ἐκλάμπει καὶ προχεῖται καὶ πέφηνε, καὶ πᾶν εἴ τι τοιουτότροπον ἕτερον.

Σημαίνει δὲ αὐτὰ δὴ ταῦτα ἃ τρανῶς ὁ μέγας ἑρμηνεύει Βασίλειος, οὑτωσὶ φάσκων· Ἐπειδὴ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἀφ' οὗ πᾶσα ἐπὶ τὴν κτίσιν ἡ τῶν ἀγαθῶν χορηγία πηγάζει, τοῦ Υἱοῦ μὲν ἤρτηται ᾧ ἀδιαστάτως συγκαταλαμβάνεται, τῆς δὲ τοῦ Πατρὸς αἰτίας ἐξημμένον ἔχει τὸ εἶναι, ὅθεν καὶ ἐκπορεύεται, τοῦτο γνωριστικὸν τῆς κατὰ τὴν ὑπόστασιν ἰδιότητος σημεῖον ἔχει, τὸ μετὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ σὺν αὐτῷ γνωρίζεσθαι, καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑφεστάναι· ὁ δὲ Υἱὸς ὁ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον Πνεῦμα δι' ἑαυτοῦ καὶ μεθ' ἑαυτοῦ γνωρίζων μόνος μονογενῶς, ἐκ τοῦ ἀγεννήτου φωτὸς ἐκλάμψας, οὐδεμίαν κατὰ τὸ ἰδιάζον τὴν κοινωνίαν τῶν γνωρισμάτων ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα, ἢ πρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλὰ τοῖς εἰρημένοις σημείοις μόνοις γνωρίζεται.

Καὶ ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης· Τῷ Πατρὶ κατὰ τὸ ἄκτιστον συναπτόμενον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, πάλιν αὐτοῦ τῷ μὴ Πατὴρ εἶναι καθάπερ ἐκεῖνος διαχωρίζεται. Τῇ δὲ πρὸς τὸν Υἱὸν κατὰ τὸ ἄκτιστον συναφείᾳ καὶ ἐν τῷ τὴν αἰτίαν τῆς ὑπάρξεως ἐκ Θεοῦ τῶν ὅλων ἔχειν, ἀφίσταται πάλιν τῷ ἰδιάζοντι, ἐν τῷ μήτε μονογενῶς ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑποστῆναι καὶ ἐν τῷ δι' αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι καὶ ἐν τοῖς ἀνωτάτω ῥηθεῖσιν. Ἀλλ' ἐκ μὲν τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων καὶ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα δηλαδὴ τὴν αἰτίαν ἔχον τοῦ εἶναι ὅθεν καὶ τὸ μονογενές ἐστι φῶς, διὰ δὲ τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς ἐκλάμψαν οὔτε διαστήματι οὔτε φύσεως ἑτερότητι τοῦ Πατρὸς ἢ τοῦ Μονογενοῦς ἀποτέμνεται.

Ὁ αὐτὸς αὖθις συγγραφόμενος τὸν βίον τοῦ ὁμωνύμου καὶ Θαυματουργοῦ Γρηγορίου, καὶ τὴν ἀποκάλυψιν τῆς πίστεως ἐκτιθέμενος, ἣν ὁ μέγας εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης ἐπιστὰς ἐκείνῳ δι' ὀπτασίας ἐδίδαξεν· ἣ δέ ἐστιν, Εἷς Θεὸς Πατὴρ Λόγου ζῶντος, σοφίας ὑφεστώσης καὶ δυνάμεως καὶ χαρακτῆρος ἀϊδίου, τέλειος τελείου γεννήτωρ, Πατὴρ Υἱοῦ μονογενοῦς, εἷς Κύριος, μόνος ἐκ μόνου, Θεὸς ἐκ Θεοῦ, χαρακτὴρ καὶ εἰκὼν τῆς θεότητος, Λόγος ἄναρχος, σοφία τῆς τῶν ὅλων συστάσεως περιεκτική, καὶ δύναμις τῆς ὅλης κτίσεως ποιητική, Υἱὸς ἀληθινὸς ἀληθινοῦ Πατρὸς, ἀόρατος ἀοράτου, καὶ ἄφθαρτος ἀφθάρτου, καὶ ἀθάνατος ἀθανάτου, καὶ ἀΐδιος ἀϊδίου. Ἓν Πνεῦμα ἅγιον ἐκ Θεοῦ τὴν ὕπαρξιν ἔχον. Καὶ οὐδεὶς ἔγνω

τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱός. Καὶ ἡ Τριὰς ὑφ' ἑαυτῆς μόνης γινώσκεται. Νοῦν δὲ, φησὶ, Κυρίου τίς ἔγνω; ἐπὶ δὲ τὰ ἔσχατα τῆς σοφίας αὐτοῦ τίς ἀφίκετο; Καὶ εἰ σοφίαν ἀγνοοῦμεν Θεοῦ, καὶ πρὸ ἡμῶν ἄγγελοι οἱ τῆς ὑψηλοτέρας καὶ νοερωτέρας ὄντες θεωρίας καὶ γνώσεως, πῶς ἂν αὐτοῖς τοῖς τοῦ Θεοῦ ἐμβατεύσωμεν; Διὰ τοῦτο ἐπὶ τῶν πατρικῶν ὅρων ἱστάμενοι μηδέν τι πλέον τῶν τοῖς Πατράσιν εἰρημένων ἐπιζητήσωμεν. Εἰρήκασι μὲν γὰρ κἀκεῖνοι, ἀλλ' ἀφ' ἑαυτῶν μὲν οὐδὲν, ὅσα δὲ ἐκ τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς ἐδιδάχθησαν, ἢ παρὰ τοῦ παναγίου ἐμυήθησαν Πνεύματος. Τὰ δ' ἄλλα ἔθετο, φησὶ, σκότος ἀποκρυφὴν αὐτοῦ· καὶ τίς τῷ ὑπερβάλλοντι φωτὶ τῆς δόξης ἀτενίσας, καὶ μηδὲ τῇ πέτρᾳ σκεπασθεὶς τὸν θεόπτην ὑπερῆρε Μωσῆν, μόλις κατοπτεύσαντα τοῦ Θεοῦ τὰ ὀπίσθια;

Οἱ δὲ καὶ πρὸς τὸ *μόνος* ἐνίστανται, καὶ τί καινὸν, φασὶν, ἀπὸ τοῦ λόγου, εἰ μόνον οὕτω τὸν Πατέρα παραδίδωσιν αἴτιον; Μόνον γὰρ καὶ τὸν Σωτῆρα χορηγὸν τοῦ Πνεύματος ὁ μέγας Ἀθανάσιος εἴρηκεν, οὐχ ὅτι μὴ καὶ ὁ Πατὴρ χορηγός ἐστι τοῦ Πνεύματος. Λέγει δὲ καὶ ἐν Εὐαγγελίοις ὁ Κύριος περὶ τῆς ἡμέρας ἐκείνης καὶ τῆς ὥρας, μηδένα εἰδέναι, μηδὲ τοὺς ἀγγέλους αὐτοὺς, εἰ μὴ τὸν Πατέρα μόνον, οὐχ ὡς ἀγνοοῦντος πάντως τοῦ Υἱοῦ, ἢ μὴν τοῦ παναγίου Πνεύματος. Καὶ αὖθις ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα φησὶν, Αὕτη ἐστὶν ἡ αἰώνιος ζωὴ ἵνα γινώσκωσι σὲ τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν. Εἰ μόνος ἀληθινὸς Θεὸς ὁ Πατὴρ, πῶς Θεὸς καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα; Λέγεται δὲ, φασὶν, ἐκεῖ μὲν ὅτι πᾶσά τις ἑτέρα γνῶσις τῶν γενητῶν ἐξαργεῖ, ἐνταῦθα δὲ ἵνα πᾶς τις ἑτεροφυὴς Θεὸς ἀποπέμπηται. Καλῶς μὲν ἐπὶ τούτων, οὐκ ἀσφαλῶς δὲ ὅταν περὶ αὐτῶν ποιῆται τῶν ἰδιωμάτων τὴν διδασκαλίαν ἢ θεολογίαν ὁ λόγος τῶν θεαρχικῶν ὑποστάσεων. Μόνος ὁ Πατὴρ ἀγέννητος, ὅτι ὁ Υἱὸς γεννητὸς, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκπορευτόν. Μόνη πηγὴ καὶ ῥίζα Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ὁ Πατὴρ, ὅτι μὴ πηγὴ μηδὲ ῥίζα τῆς θεότητος ὁ Υἱὸς, ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ἀρχὴ γὰρ ὅλης τῆς θεότητος ὁ Πατὴρ, καὶ μία ἀρχὴ καὶ μία αἰτία. Ταῦτα λεγόμενος ὁ Πατὴρ, τούτοις καὶ τῷ ἀγεννήτῳ τε καὶ ἀναιτίῳ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος διαστέλλεται, οὐ τῶν ἀντιθέων ἢ καὶ ψευδομένων θεῶν. Ὁ μὲν γὰρ Πατὴρ, φησὶν, ἀναίτιος καὶ ἀγέννητος, οὐ γὰρ ἔκ τινος, οὐδὲ ἐξ αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχει· ὁ δὲ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννητῶς. Τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ αὐτὸ μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' οὐ γεννητῶς, ἀλλ' ἐκπορευτῶς. Καὶ αὖθις τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, καὶ Υἱοῦ δὲ Πνεῦμα, οὐχ ὡς ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ὡς δι' αὐτοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, μόνος γὰρ αἴτιος ὁ Πατήρ. Μόνος, ὅτι μὴ καὶ ὁ Υἱὸς αἴτιος.

Πρόδηλος ἡ τῶν λεγομένων ἀκολουθία. Εἰπὼν γὰρ ὅτι ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ τὴν ὑποψίαν πᾶσαν ἀνεῖλεν. Εἰ καὶ δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα παρὰ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι λέγεται, ἀλλά γε δὴ, φησὶ, μὴ λάβῃς ὅλως εἰς νοῦν αἴτιον τυγχάνειν τὸν Μονογενῆ τῷ Παρακλήτῳ ἐπὶ τῇ τοῦ εἶναι προόδῳ, ἢ μόνον, ἢ μετὰ τοῦ Πα-
A τρός. Οὐ μόνον, ὅτι ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται· οὐ μετὰ τοῦ Πατρὸς, ὅτι μόνος αἴτιος ὁ Πατήρ. Ὥσπερ ἐκεῖ ῥίζα καὶ πηγὴ μόνος λεγόμενος ὁ Πατὴρ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ παναγίου Πνεύματος διεστέλλετο τὸν αὐτὸν ἐνταῦθα τρόπον μόνος αἴτιος εἰρημένος τοῦ Υἱοῦ διαστέλλεται· οὔτε δὲ ἐκεῖ ἑτεροουσίου, μᾶλλον δὲ μηδόλως οὔσης ἀντιθέου θεότητος, οὔτε δὲ ἐν τούτοις ἑτεροφυοῦς καὶ ἀλλοτρίου προσώπου. Ἐκεῖνο δὲ πιστοῖ τὰ λεγόμενα, μηδὲν ἧττον καὶ αὐτὰ ἐξ ἑαυτῶν τὴν πίστιν παρέχοντα. Ἐῤῥέθη δὲ καὶ ἀνωτέρω ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ τοῦ Υἱοῦ πλὴν τῆς αἰτίας. Τίνος ἄλλου χάριν τὴν διαστολὴν ταύτην πεποίηται; Οὐδενὸς δὴ πάντως, ἢ τοῦ ἔχοντος τὰ πάντα Υἱοῦ, ὅσα ὁ γεννήσας Πατὴρ, πλὴν τῆς αἰτίας. Αἰτίας δὲ τίνος; Τῆς ποιητικῆς, ἀλλὰ χωρὶς τῶν εἰρημένων ὁ Πατὴρ
B διὰ τοῦ Λόγου ἐν Πνεύματι ἁγίῳ τὰ πάντα ποιεῖ, ὡς ὁ μέγας ἔφη τῆς ἀθανασίας ἐπώνυμος. Λείπεται δὲ τῆς φυσικῆς ἐννοεῖν, ἀλλὰ τῆς αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ. Καὶ τοῦτο δῆλον, προῆλθε γὰρ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὅθεν γεγέννηται. Δῆλον δὲ ὅτι καὶ τοῦ Πνεύματος. Ἄμφω γὰρ ἐκ τοῦ Πατρὸς, ὁ μὲν γεννητῶς, τὸ δὲ ἐκπορευτῶς, ὡς πολλάκις εἴρηκεν ὁ λόγος, τῷ συνεχεῖ τῆς μνήμης ἁγιάζων τῶν λεγόντων ἢ καὶ ἀκουόντων τὸν νοῦν.

Ἀλλὰ τὰ ὁμώνυμα αὐτίκα τῶν λέξεων, πέφηνεν ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς, πέφηνεν ἐκ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, προῆλθεν ἐκ Πατρὸς ὁ Υἱὸς, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐξέλαμψεν ἐκεῖθεν τὸ μονογενὲς φῶς, ἐξέλαμψεν ἐκεῖθεν τὸ παράκλητον φῶς, καὶ τὰ ἐνεστῶτα καὶ ἀΐδιον τὴν δήλωσιν ἔχοντα ἐκ Πατρὸς
C ἀμφότερα πρόεισιν, ἐκ Πατρὸς προέρχεται, ἐκλάμπει ἐκ Πατρὸς, καὶ τἄλλα ὅσα ἡ Γραφὴ ἐν διαφόροις παρίστησι. Τούτων δὲ οὕτω γε κειμένων καὶ λεγομένων ἐπὶ τοῦ Πατρὸς ὅτε τις ἐθέλει δηλοῦν ὅτι ἐξ αὐτοῦ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ πανάγιον Πνεῦμα καὶ τὴν ἐκεῖθεν τούτων σημαινόντων ἐναργῶς ὕπαρξιν, τίς ὁ λόγος εἰ καὶ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ λέγοιντο; ὅτε δηλονότι ἐξ ἀμφοῖν εὕρηται ἐνίοις εἰρημένον τῶν ἁγίων προϊὸν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τουτέστιν ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ἢ μὴν παρὰ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, ἢ καὶ πεφηνὸς, καὶ ἐκλάμπον καὶ προερχόμενον, ἢ κἀκ τῆς οὐσίας ἀμφοτέρων ὑπάρχον· ἢ πάλιν ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, οὐχ ὥσπερ ἀπὸ τοῦ Πατρὸς, οὕτω δὴ καὶ ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ ἔχειν ὁμολογεῖσθαι τὴν ὕπαρξιν.

Ἔστω δὲ παρὰ Πατρὸς δι' Υἱοῦ. Πρῶτον μὲν ὅτι
D μὴ τὸ ἔκ τινος ὑπάρχον ἤδη ἔχει καὶ τὴν ὕπαρξιν ἐκεῖθεν, εἴρηται γὰρ ἀνωτέρω, ἀλλ' ὅτι τὰ τὴν ὕπαρξιν ἔχοντα ὑπάρχει γε ἐκεῖθεν, ὅθεν ἔσχεν εἰληφότα τὴν ὕπαρξιν. Ὑπάρχει γὰρ κἀκ τοῦ ποταμοῦ τὸ ἀρυόμενον ὕδωρ, ὑπάρχει δὲ καὶ τὸ φῶς ἐκ τῆς ἀκτῖνος· ἀλλ' οὐδέτερον αὐτῶν οὐδεμίαν ἐξ ἑνὸς τῶν εἰρημένων τὴν αἰτίαν ἔχει τοῦ εἶναι. Τὸ μὲν γὰρ ἐκ τῆς πηγῆς, λέγω δὲ πηγὴν, ὅθεν ὑποστὰν τὴν πρώτην ἐκρεῖ, τὸ δὲ τὸ φῶς ἐκ τοῦ ἡλίου, ὅθεν ἀπαυγάζον συνεκλάμπει τῇ ἀκτῖνι καὶ δι' αὐτῆς πρόεισι. Τἄλλα δὲ ὁ τῆς ὁμωνυμίας λόγος ἤρκεσεν ἐκείνοις συμπαραληφθεὶς παρ' αὐτῷ τῷ κεφαλαίῳ τῶν ἀποριῶν, ῥᾳδίως ἐπιλῦσαι πᾶσαν τὴν ἑξῆς ἀμφισβήτησιν. Ὅπου γὰρ ἡ σημασία τῶν φωνῶν κοινοτέρα καὶ διάφορον τὴν δήλωσιν ἔχουσα, τίς ἔσται πόνος ἢ κίν-

ξυνος ἐφ' ἑκάστου τὸν ὀρθὸν ἀναλαμβάνοντα νοῦν, τὴν ἁρμόζουσαν προσάγειν τῷ σκοπῷ τῶν προκειμένων καὶ ἀνόθευτον ἔννοιαν; Εἰ γάρ τις πεφηνέναι λέγων καὶ ἐκλάμπειν καὶ ὑπάρχειν παρὰ τοῦ προανάρχου Πατρὸς τὸν Υἱὸν καὶ τὸ πανάγιον Πνεῦμα, τἄλλα τε ὁπόσα σεσημείωται ἤδη, κἂν εἰ μηδὲν διαστείλαιτο, οὐκ ἔστιν ὅμως ὡς οὐκ εὐθὺς διανίστησι πάντα τὴν τῆς εὐσεβείας τρόφιμον δογμάτων κατὰ τὴν ἀληθῆ καὶ ἄπταιστον τὰς λέξεις ἑρμηνεύων ὑπόληψιν, κἀκεῖνα λέγειν διαιροῦντα καλῶς, ὅτι ταῦτα ὁ Υἱὸς παρὰ Πατρὸς, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἑαυτοῦ παρὰ Πατρὸς γέννησιν· ταῦτα δὲ καὶ τὸ παράκλητον Πνεῦμα, ἀλλὰ κατὰ τὸν ἰδιάζοντα τρόπον τῆς ἑαυτοῦ ἐκεῖθεν ὑπάρξεως. Δῆλον δὲ ὡς καθ' ὃν αὐτό φαμεν παρὰ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι. Εἰ ταῦτα οὕτως καὶ σαφὴς τῆς ἀληθείας ὁ λόγος, τί ἂν ἀκολουθήσειεν ἄτοπον εἰ ὥσπερ τὰς αὐτὰς φωνὰς ἐκεῖ λεγόντων ἡμῶν καὶ διαιρούντων τὴν ἔννοιαν, καὶ ταῦτα δὴ περὶ δυοῖν προσώπων ὅτι ἐξ ἑνὸς τοῦ πρώτου καὶ αἰτίου ποιουμένων τὸν λόγον, οὕτω καὶ περὶ ἑνός; Εἰ ὅτι ἐξ ἀμφοῖν ἢ μὴν διὰ τούτου παρ' ἐκείνου, λέγω δὲ τοῦ Παρακλήτου ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ἢ μὴν παρὰ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, οὐ τὸ κοινὸν ἀποπλανήσει τῆς λέξεως, ἀλλὰ τὸ τῆς ἐννοίας αὖθις ἰδιάζον πρὸς τὸν ὀρθὸν καθοδηγήσει σκοπόν.

Ὁδηγήσει δὲ, εἰ τῇ εὐσεβείᾳ τῶν Πατέρων ἐπὶ A πᾶσιν ἑψόμεθα, καὶ τὰ μὲν ἐροῦμεν ὅσαπερ ἐκείνοις ἐῤῥέθη, σιωπήσομεν δὲ ἃ ἐκείνοις σιωπῆσαι ἀσφαλὲς ἔδοξεν. Ἔδοξε δὲ τὸν μὲν Υἱὸν οὐδόλως ἀνειπεῖν τοῦ Πνεύματος αἴτιον· ἁπανταχοῦ δὲ τὸν Πατέρα ἀνεκήρυξαν αἴτιον καὶ μόνον αἴτιον ὥσπερ τοῦ Μονογενοῦς, οὕτω γε καὶ τοῦ παρακλήτου καὶ ζωοποιοῦ Πνεύματος.

Πέφηνε τοίνυν καὶ ὑπάρχει καὶ ἐκλάμπει ἐκ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς ἐξ αἰτίας ταῦτα πάντα τοῦ Πατρὸς λέγεται. Πέφηνεν αὖθις καὶ ὑπάρχει καὶ ἐκλάμπει ἐξ Υἱοῦ, ἢ μὴν παρὰ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, οὐχ ὡς ἐξ αἰτίας ὅλως τοῦ Υἱοῦ, ἢ μόνου, ἢ μετὰ Πατρὸς, ἀλλ' ὅτι ὑφιστάμενον ἐκεῖθεν ἐκ τῆς Πατρικῆς ὑποστάσεως, τῶν γὰρ αὐτῶν οὐκ ἀποστήσομαι φωνῶν ὡς θεοπνεύστων, μένει ἐν Υἱῷ, καὶ συμπαρομαρτεῖ B τῷ Λόγῳ. Δι' αὐτοῦ δὲ καὶ προϊὸν ἀδιαστάτως καὶ ἀνεκφοιτήτως ἐκφαίνεται καὶ ἀπολάμπει ἀϊδίως. Εἶτα χορηγεῖται καὶ τῇ κτίσει παρ' αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ παρὰ Πατρὸς μεταδίδοται, Πνεῦμα ὂν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ὁμοφυὲς ἀμφοῖν καὶ ὁμόδοξον. Ταῦτα μὲν οὖν ἡμεῖς, καὶ εἰ μὴ ἱκανῶς, ἀλλὰ μετρίως ἴσως τὰς τῶν ἀντιθέτων διελύσαμεν ἐνστάσεις. Εὐθέτου δὲ τετυχηκότες καιροῦ, τάχ' ἂν καὶ τελεώτερον διαλύσαιμεν τοῦ Παρακλήτου συμμαχοῦντος, καὶ τὸ ἀσθενὲς ἡμῶν ἐνισχύοντος.

ΤΟΥ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ ΚΑΙ ΜΑΚΑΡΙΩΤΑΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΚΥΡΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ

ΤΟΥ ΚΥΠΡΙΟΥ

ΛΟΓΟΣ ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΓΙΟΝ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΟΜΑΡΤΥΡΑ ΚΑΙ ΤΡΟΠΑΙΟΦΟΡΟΝ

ΓΕΩΡΓΙΟΝ

—

SAPIENTISSIMI ET BEATISSIMI PATRIARCHÆ CPOLIS

DOMNI GREGORII CYPRII

LAUDATIO SANCTI MAGNI MARTYRIS ET TRIUMPHATORIS

GEORGII

(Ex cod. Vatic. in Aprili Bollandiano, tom. III, p. 123-XXV.)

—

PROLOGUS.

1. Solent oratores fere singuli æquum censere, ut labores sui magni videantur, quia expeditu illustres simul et difficiles; idque ut vel in eo quod deliquerint, veniam, vel ex eo quod recte peregerint. laudem sibi demercantur. Ego autem, ora-

α'. Ἔθος τοῦτο τῶν λόγοις ἀγωνιζομένων σχεδὸν ἑκάστῳ, τοὺς καθ' ἑαυτῶν ἀγῶνας μεγάλους οἴεσθαι ἀξιοῦν, καὶ λαμπροὺς καὶ δυσχερεῖς ἀνύσαι, συγγνώμην ἑαυτῷ τῆς ἥττης ἢ τὸν τοῦ κατορθῶσαι ἔπαινον ἐντεῦθεν κατασκευαζομένῳ. Ἀλλ' εἰς Γεώρ-

γιον ἐμοῦ τὸ μέγα τῶν ἀθλητῶν ὄνομα βλέποντος τῷ λόγῳ, καὶ τοσοῦτον ὑποθέσεως μέγεθος τὴν αὐτοῦ εὐφημίαν ἄρασθαι πειρωμένου, οὐκ οἶδα τίς ἂν γένοιτο δικαιότερος, περὶ ἄλλης ὑποθέσεως καθιστάμενος τὴν σπουδὴν, καὶ προκαταγγεῖλαι μέγαν εἶναι τὸν ἀγῶνα, καὶ δεῖσαι προσελθεῖν, ἢ καὶ συγγνώμην αἰτήσασθαι. Ἔγωγ' οὖν τοσοῦτον ἔχω χαλεπὸν ἐν τούτῳ κατανοήσας, ὥστε μοι δοκῶ μόνον ἁψαμένῳ, παραπλήσιόν τι πεπονθέναι τοῖς ἐξ ἀπειρίας ἐπιθυμοῦσι μὲν ἐπιβαίνειν θαλάσσης, ἐπιβεβηκόσι δὲ ὅμως εἰς τοὐναντίον τὰ τῆς ἐπιθυμίας χωρεῖ, δυσχέρειαν πελάγους καταμαθοῦσι, καὶ σάλον καὶ κλύδωνα καὶ ὅσα πολὺ μᾶλλον εὔχεσθαι καταναγκάζει τὴν ἐκεῖθεν ἀπαλλαγήν· ὅθεν καὶ ἀπέστην ἂν αὐτίκα, εἰ μή μέ τις ἀνάγκη ἐκ προηγησαμένης εὐχῆς κατασχοῦσα ἦν, μή ποτε τὸν λόγον ἐξυφᾶναι τῷ Μάρτυρι βιαίως ἐνταῦθα συνήλασεν.

β'. Ἀλλ' ἐπειδή μοι ἀνάδυσις οὐκ ἔστιν, οὐδ' ἀποφυγὴ τοῖς ἐμαυτοῦ περιειλημμένῳ δεσμοῖς, ἐπιβοῶμαι κατὰ τῶν ἀποριῶν τὴν μαρτυρικὴν χάριν, καὶ διὰ τὸ σύνηθες ἐπὶ τῆς ἐπικλήσεως καὶ τὴν ἀεὶ συναίσθησιν τῆς παρ' αὐτοῦ βοηθείας, μάλιστα δὲ καὶ τὸ οἰκεῖον τῆς ὑποθέσεως, ὅτι δῶρον αὐτῷ τὸν λόγον προσάγομεν. Εἰ γὰρ καὶ ὁποσονοῦν ἐπιπνεύσειε ταύτης ἐμοὶ, ἣν πλουτήσας ἐκεῖνος παρὰ Θεοῦ χάριν, ἐκαρτέρει μὲν πάσχων ἃ μὴ πέφυκε στέγειν ἡ φύσις, εἰργάζετο δὲ δρῶν ὅσα μὴ οἶδεν ἡ φύσις· οὐκ ἐνδοιάσω περὶ τοῦ ἐγχειρήματος, εἰ εἰς τέλος ἀφίξομαι, οὐδὲ τὴν ἀγαθὴν ἐλπίδα προήσομαι. Ἀλλ' ὀρκτέον ἤδη τοῦ λόγου τῇ ἐκείνου ἐπικουρίᾳ θαρσήσαντας.

A tionem habiturus de Georgio, magno illo athletarum nomine, tantumque argumentum, quanta est ipsius laudatio, assumpturus, nescio utrum justius aliquis, alicui materiæ suum applicaturus studium, præfari possit, magnum esse laborem, quem aggredi timeat, et cujus suscepti postulet sibi veniam dari. Igitur animum in eum intendens sic plane angor, ut mihi videar, cum vel primis attigendo digitis, idem pati, quod ii qui ex imperitia cupiunt mare conscendere, conscendentes autem in adversum littus protendunt desideria, experiendo discentes sævitiem pelagi, ejusque procellas et tempestates et quæcunque alia solent cogere, ut quis optet inde abesse longius. Quod sane haud multum abest a me, nisi ab ejusmodi voto faciendo pro-
B hibens necessitas quædam violenter huc traxisset, ad orationem aliquando tandem Martyri pertexendam.

2. Quoniam vero neque solutionis spes neque effugii locus mihi est, propriis constricto vinculis, inclamo, uti solent in angustiis deprehensi, Martyris gratiam; tum quia consuevi ipsum invocare, tum quia semper ipsius promptum auxilium sum expertus, maxime autem, quia cum hoc argumentum ipsi sit proprium, ipsum hunc sermonem muneris loco eidem afferimus. Si enim quotiescunque aspirat mihi eam, cujus ipse apud Deum dives est, gratiam, toleraret aliquid ea patiens quæ non posset sustinere natura, aut ejusdem naturæ fines deberet transgredi operando, tamen ne sic quidem
C dubitarem ad finem adducere quod proposui, neque fiduciam bonam dimitterem: quanto magis nunc, cum sufficiat, si nobis in ipsius auxilio confidentibus loquendi tribuat facultatem?

CAPUT I.

Sancti Gregorii patria, parentes, oblatio sui ultronea et prima coram tyranno tormenta.

γ'. Εἰ μὲν οὖν ἐξῆν μοι ᾗπερ ἐγὼ βούλομαι διαθέσθαι τὸν λόγον, ἀλλὰ μὴ, πρὸς τὸν κεκρατηκότα παρὰ τοῖς πολλοῖς νόμον, οὔτε πατρίδος μνημονεύσας ὡς ἔχει κάλλους τε καὶ μεγέθους, οὔτε τινὸς ἄλλου τῶν ἔξωθεν· ἐκείνοις ἂν ἐπέβαλλον εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ἃ πρὸς τὴν εὐφημίαν ἄντικρυς φέρει. Καὶ γάρ μοι πάνυ τι σμικρολογουμένων ἔργον εἶναι δοκεῖ, ἔχοντας ἐγκωμίων τὰς πάντων μεγίστας ὑποθέσεις, διεξιέναι ζητεῖν, κἀκ τῶν ἐλαχίστων τὴν εὐφημίαν ἐργάζεσθαι, ὥσπερ οὐκ ἂν δυνατῶς ἐχούσης ἄνευ τούτων συστῆναι, ἢ ἐχούσης μὲν, οὐ τελείως δὲ, δεούσης γὰρ τῆς μὲν παρὰ Θεῷ δόξης τῷ Μάρτυρι, τῆς δὲ παρ' ἀνθρώποις. Εἰ μὲν ὁποίαν δή τινα τούτων ἐμέλλομεν μείζονα ποιεῖν ἐκ τοῦ πλείονα εἰπεῖν, ἄτοποι παντελῶς ἦμεν, μὴ πάντα προσθέντες εἰς μέσον, καὶ πάντα ζητήσαντες· ἐπεὶ δ' ἡ μὲν, λογισμοῖς ἡμετέροις οὐχ ὑποπίπτουσα, οὐδ' ἂν ἐξ ἡμῶν ὁτῳδήποτε τρόπῳ πρόσθεσιν δέχοιτο· ἡ δὲ προκατειλημμένη ταῖς ἁπάντων οὖσα ψυχαῖς, οὐδ' ἄν τινος ἐξηγητοῦ δέοιτο, ὥστε παραδεχθῆναι (οὔτε γὰρ ἡλιακοῦ φωτὸς, ὡς εἴη φώτων

3. Si liceret mihi pro arbitratu orationem disponere, non obligato ei quæ ut plurimum observatur legi; non utique patriæ vellem meminisse, velut magnæ atque speciosæ, neque externorum quorumcunque decorum, sed statim a principio ea apprehenderem, quæ ad laudationem præcipua sunt. Etenim minutulorum opus mihi esse videtur,
D in eis argumentis, quæ omnem superant commendationem, digredi ad infima, ex iisque captare encomiorum materiam, tanquam sine his subsistere non posset, aut saltem minus perfecta foret gloria Martyris apud Deum hominesque. Ex quacunque enim parte hanc velimus dicendo majorem facere, rem egerimus inconcinnam, omnia requirendo, nec tamen in medium adducendo. Nam ea quæ ex Deo est gloria, cum ratiocinio nostro subjecta non sit, nullo modo potest augmentum qualecunque a nobis accipere; quæ autem ab hominibus provenit, cum jam pridem in omnium animis perfecta sit, non eget expositore aliquo, ut recipi possit. Sicut enim non exspectant homines

luminis solaris cognoscendi magistrum, utpote quod luminum omnium est clarissimum; ita nec de istius claritate, ut quæ sermonem omnem cogitatumque excellat, indiget quis aliunde doceri. Quod igitur erit operæ in talibus ponendæ pretium, quando congrue omitterentur illa, quæ dixi, externa, nisi aliorum quoque auribus oratio subserviret?

4. Si tamen tanti Sancti patriam omnino vellem in sermonem inducere, cœlum utique inducerem, felicem illam et incommutabilem regionem, angelorum, inquam, patriam: nec enim aliam in ipso laudare convenit, qui istuc conversationem suam immaculatam sic transtulerat, ut neque parum quid distare ab angelis videretur. Quoniam nihilominus omnes fere eam quoque requirunt, quæ in terris nascendo obtinetur; et æstimant sermonem ab ea ductum sua ire via: hæc etiam ei fuit haud facile cuiquam alteri cessura in claritate, et quam sine multa admiratione nec percurrere valeat aliquis. Cappadocum enim regionem, quæ Sanctum hunc tulit, merito quidem laudarit quispiam ex hoc capite, quod situm nacta opportunum, et a confinium regionum aliena excessibus, valet ad omnem genituram, proferens pulcherrima quæque terræ gemina, idque minime parce, sed quam multa ad vitam humanam conducunt. Nihilo minus juste eam commendaverit aliquis, quod incolas habeat ab origine Græcos, genus hominum peculiari pollens dicendi facultate, et propter continuam ejus rei exercitationem, egregie ornans matrem naturam, ipsiusmet fines supergrediendo. Sed non tam hoc omnium ejus decorum præstantissimum quis dixerit, quam quod pietatis fundamentum habeat præ cæteris solidum, unde et martyrum et magistrorum veritatis consueto semper abundavit proventu. Etenim superiori ætate, cum persecutiones ferverent, nulla plures aut illustriores pugiles objecit errori; postea autem, cum turbo hæreseon incubuit, et tota pene Ecclesia eidem timeretur involvenda; sola inter omnes et supra omnes excitans communis fidei propugnatores, per ipsos totius universi inundationem repressit. Quæ cum sint præclara, quomodo non possint illam non idonee exornare? Laudum tamen ejus omnium præcipua et universus speciei ornatus is est, quem modo prædicandum suscepimus.

5. Nunc vero cum ad gloriam conferre ducam, si qui parentes habuit, eosdem fuerit æmulatus; proponere convenit quod ejus genitores nobiles quidem fuerint genere, sed nobiliores pietate; opibus transeuntibus divites, sed manentibus opulentiores, dum præsentia recte dispergendo futura sibi compararunt. Ex his pater suæ secundum Deum conversationis adeptus est præmium, quod vitam martyr consummavit: mater vero, pares viro coronas consecuta, incruentas tamen, eamdem quidem quam vir suus habuit voluntatem, ad pugnam autem admissa non est, imbecilliori sexui parcentibus

A ἁπάντων λαμπρότατον, ἔξωθεν διδάσκαλον ἀναμενο-
μεν ἄνθρωποι· οὔτ' αὖ περὶ τῆς τοῦδε λαμπρότη-
τος, ὡς εἴη λόγον ὑπερβάλλουσα καὶ διάνοιαν, ζη-
τήσει τις ἑτέρωθεν διδαχθῆναι)· τί λοιπὸν ἐκ τῆς
περιεργίας τὸ κέρδος, ὥστε παρέλιπον ἂν ἅπερ ἔφην
δεόντως, εἴπερ μὴ ἀκοαῖς ὁ λόγος ἀλλοτρίαις ἐδού-
λευεν;

δ'. Εἰ πατρίδα τέως εἰσάγειν τοῦ τοσούτου βουλό-
μενος, τὸν οὐρανὸν εἰσήγαγον ἄν, τὴν ἀνώλεθρον
καὶ εὐδαίμονα κατοικίαν, τὴν τῶν ἀγγέλων πατρίδα·
οὐδὲ γὰρ ἄλλην εἰκὸς ἐπιφημίζειν αὐτῷ, ἐκεῖσε
μεταθεμένῳ καθαρῶς τὸ πολίτευμα, καὶ μηδὲ βραχύ
τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττωμένῳ. Ἐπεὶ δὲ πάντες
σχεδὸν καὶ τὴν κάτω παροικίαν ἐπιζητοῦσι, καὶ τὸν
B λόγον ἐντεῦθεν ὡρμημένον οὕτως ὁδῷ χωρεῖν ἀξιοῦ-
σιν ἐπὶ τὰ πρόσω· ἔστι τοίνυν καὶ αὕτη, οὐ ῥᾳδίως
ἑτέρᾳ τῆς ἐπιφανείας παραχωροῦσα, οὐδ' οἵα καὶ
παραδραμεῖν αὐτήν τινα μὴ σφόδρα θαυμάζοντα.
Τῆς Καππαδοκῶν χώρας, ἣ τὸν τοσοῦτον ἐξήνεγκεν,
ἐπαινέσοι μὲν ἄν τις, καὶ τοῦτο δικαίως, ὅτι θέσεως
λαχοῦσα εὐκαίρου, καὶ τὰς τῶν ὁρώντων ὑπερβολὰς
διαφεύγουσα, ἔῤῥωτο πρὸς ἁπάσας γονὰς ἃ κάλ-
λιστα γῆς ἐστι γεννήματα, καὶ ἄφθονα πάντα
προΐσχει ὁπόσα πρὸς τὸν ἀνθρώπινον βίον τελεῖ·
ἐπαινέσοι δ' οὐχ ἧττον, ὅτι καὶ οἰκήτορας ἐφάνη
πλουτήσασα τὸ ἀνέκαθεν Ἕλληνας, γένος ἀφωσιω-
μένον τῇ τῶν λόγων φύσει, καὶ διὰ τὴν ἐν τούτοις
καὶ μετὰ τούτων κίνησιν καὶ ζωὴν, τὴν μητέρα
C φύσιν τὰ εἰκότα τετιμηκὸς τῷ τοῦ ὅρους ἐπιβε-
βαιῶσαι αὐτῇ. Οὐ μὴν δὲ τοσοῦτον ἀξίως, ὅσον εἰ
καὶ εὐσεβείας ἔδαφος λέγοιτο, πάντων αὐτῇ τῶν
ἄλλων ἐπισημότατον, καὶ τελεῖν μὲν αὐτῇ συνήθη
τὴν τῶν μαρτύρων τῆς ἀληθείας φορὰν, συνήθη δὲ
καὶ τὴν τῶν διδασκάλων. Ἐν γὰρ τοῖς ἄνω καιροῖς
τῶν διωγμῶν ἀκμαζόντων, οὐκοῦν ἄλλη τις πλείους
ἢ λαμπροτέρους ἀγωνιστὰς κατὰ τῆς πλάνης προὐ-
βάλλετο· κἀν τοῖς μετὰ ταῦτα δὲ χρόνοις τοῦ τῶν
αἱρέσεων κλύδωνος ἐπιόντος, καὶ πᾶσαν ἄρδην Ἐκ-
κλησίαν ἀπειλοῦντος ἐντὸς καταλήψεσθαι, μόνη
τῶν ἄλλων καὶ ὑπὲρ τῶν ἄλλων τοὺς κοινοὺς ἀνι-
στῶσα προβόλους, ἐν αὐτοῖς τὴν τῆς οἰκουμένης
ἐπίκλυσιν περιέθραυε. Καὶ λαμπρὰ μὲν αὐτῆς ταῦτα
καὶ ἐπιεικῶς ἔχει κοσμεῖν· πῶς γὰρ οὔ; ἀλλὰ τό
D γε κεφάλαιον τῶν ἐπαίνων καὶ ὁ σύμπας τῆς φιλο-
τιμίας κόσμος ὁ νῦν ἐστιν εὐφημούμενος.

ε'. Πατέρων μὲν γενόμενοι, καὶ ἀποχρῆναι αὐτοῖς
εἰς φιλοτιμίαν ἥγημαι, ὅτι τοῦδε πατέρες ἦσαν· νυνὶ
δὲ ἔστι προσθεῖναι, ὅτι καὶ εὐγενεῖς τὴν κάτω γέν-
νησιν, εὐγενέστεροι δὲ τὴν εὐσέβειαν, πλούσιοι τὴν
ῥέουσαν κτίσιν, πλουσιώτεροι δὲ τὴν μένουσαν, διὰ
τοῦ τὰ παρόντα σκορπίζειν καλῶς τὰ μέλλοντα
κατακτώμενοι· πατὴρ μὲν, γέρας τῆς κατὰ Θεὸν
πολιτείας εὑράμενος τὸ τὸν βίον σφραγίσαι τέλει
μαρτυρικῷ· μήτηρ δὲ τῶν ἴσων τῷ ἀνδρὶ στεφάνων
ἐπιτυχοῦσα, εἰ καὶ ἀναίμακτος ἦν στεφανῖτις, τὴν
αὐτὴν μὲν προθυμίαν τῷ ἀνδρὶ ἔχουσα, ἀποτυχοῦσα
δὲ ὅμως τῆς ἀθλήσεως, τῆς τοῦ θήλεος ἀσθενείας

φεισαμένων τῶν διωκτῶν· ἀμφότεροι καὶ παραδείγματα προδείξαντες τῷ παιδὶ, καὶ σπέρματα παρασχόντες εὐσεβείας, φιλοπτωχίας, τῆς μέχρι αἵματος πρὸς τὴν εἰδωλολατρείαν ἀντικαταστάσεως· ἃ δὴ παρειληφὼς αὐτὸς, ὥσπερ ἄλλον τινὰ κλῆρον πατρῷον, καὶ καλῶς τῇ γεωργίᾳ τοῦ Πνεύματος προσεξεργασάμενος, οὐχ ὅσον μόνον εἰς ἑκατὸν ἐξ ἑνὸς προβῆναι καὶ πληθυνθῆναι πεποίηκεν, ἀλλά τινα λόγον ἐπιδόσεως ἀνυπέρβλητον δέξασθαι. Πάντα γὰρ, ὡς τις ἄριστος τῶν καθ' ἑαυτὸν οἰκονόμος, μετατίθεται πρὸς οὐρανὸν ἀπὸ τῶν ἐνταῦθα καὶ μετασκευάζεται, οὐδ' αὐτοῦ φεισάμενος σώματος, μὴ καὶ τοῦτο καρποφορῆσαι Θεῷ· καὶ ὁ τρόπος, οἷος; Οὐ γὰρ μόνον δι' ἁγνείας καθαρότητος, ἀλλὰ καὶ δι' αἵματος, καὶ οὐκ ἄνευ τῶν μεγίστων κινδύνων.

ς'. Ἐστρατεύετο μὲν οὖν ἤδη τῷ κάτω βασιλεῖ καὶ ἐδορυφόρει, νεανίας μέγας ἰδεῖν καὶ καλὸς, φοβερὸς συμπλακῆναι, γενναῖος, ἀκαταγώνιστος, καὶ ταῦτα πρὸς τοὺς ὁρωμένους ἐχθρούς· δαίμοσι δὲ, ὥσπερ ἄρξαν εἰς αὐτοὺς πεφυκὼς καὶ πάθος ἐκεῖθεν οὐ προσιέμενος, ἔτι μᾶλλον ἐμβριθὴς καὶ ἄμαχος καὶ ἀπρόσιτος. Ἀλλὰ μετατάττεται, καὶ τὴν στρατείαν ἀντὶ Καίσαρος ποιεῖται Χριστοῦ· ὢν μὲν δὴ καὶ πρῶτον Χριστοῦ, ἀλλὰ νῦν τελεώτερον, ὅτι οὐδὲν ἐδίδου κόσμῳ οὐδὲ τῷ κοσμοκράτορι, ἀλλὰ πάντα φέρων προσανετίθει Θεῷ, ὅτε οὐ κρύπτων διετέλει τὸν Χριστιανισμὸν οὐδὲ τρόπον τινὰ σοφιζόμενος, ἀλλὰ δημοσιεύων καὶ παῤῥησιαζόμενος. Καὶ τὰ μὲν δὴ προοίμια τῆς παῤῥησίας αὐτῷ, ὁρῶν τὸν διωγμὸν ὥσπερ καταιγίδα σφοδρῶς φερόμενον, καὶ πάντας πλὴν ὀλίγων καταλαμβάνοντα καὶ τῶν διωκόντων ποιοῦντα, τήν τε εὐσέβειαν τυραννουμένην καὶ τοὺς διώκτας φιλονεικοῦντας, ὥσπερ τῶν σωμάτων οὕτω δὴ κρατεῖν καὶ ψυχῶν, αἷς Θεὸς αὐτονομίαν γνώμης παρέσχετο, θυμοῦ δικαίου καὶ ζήλου πληροῦται· καὶ πάντα μεγαλοψύχως ἑαυτοῦ, καθάπερ καὶ οἱ πυγμὴν ἢ παγκράτιον ἀγωνιζόμενοι, ἀποῤῥίψας, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν διὰ τῶν πενήτων εἰς οὐρανοὺς παραπέμψας, μόνον ἑαυτῷ καταλείπει τὸ σῶμα, ᾧ διενεγκεῖν τὸν πόλεμον ἔμελλεν.

ζ'. Εἶθ' ὡς ἂν ἑαυτῷ μεγαλοπρεπέστερον τὸ θέατρον γένηται, καὶ μᾶλλον περιφανὴς ὁ ἀγὼν, ἡμέραν ἐπιτηρήσας ἐν ᾗ δημοτελῶς ἑορτάζειν ἔδει, ἔδει δὲ καὶ Διοκλητιανὸν αὐτὸν παρεῖναι τοῖς πλήθεσι συνεορτάζοντα, ὥσπερ λέων πάντα προδεικνύμενος σοβαρὰ, εἶδος, φρόνημα, βάδισμα, πῦρ τε πνέων, καὶ βλοσσυρότερον περιβλέπων, εἴσεισιν, ἀπτοήτῳ γνώμῃ, λαμπρᾷ τῇ φωνῇ, ἀνακηρύττων Χριστὸν, μυκτηρίζων τοὺς δαίμονας. Ὢ ψυχῆς ἐκείνης ζήλῳ Θεοῦ κατεσθιομένης! ὢ Θεοῦ ἔρωτος, οὕτω φλέγοντος καὶ οὕτω κινοῦντος τοὺς ἐραστάς! Τίς ποτε τοσοῦτον ἐξετάκη βλέπων ἀσυνετοῦντας; τίς τοιοῦτον φρόνημα κατὰ καιρὸν ἐπεδείξατο; τίς κατὰ λόγον ἠνδραγαθήσατο; Οὐδὲν τότε τὸν τόνον ἐχάλασεν, οὐ τὴν προθυμίαν ἤμβλυνεν, οὐκ ἀπειλαὶ φρικώδεις αἱ κατὰ τῶν εὐσεβεῖν ᾑρημένων ἐφέροντο, οὐκ

A persecutoribus: uterque autem exempla reliquit filio, semina præbens religionis erga Deum, misericordiæ in pauperes, et constantiæ usque ad sanguinem contra idololatriam pugnaturæ. Quæ ille suscipiens, velut meliorem hæreditatem, et omni spiritus disciplina probe excultus, non solum centum ex uno amplificans protulit, sed quamdam incrementi rationem suscepit, cui superaddi nihil posset. Omnia enim sua, tanquam optimus dispensator, e terris in cœlum transtulit; nec ipsi quidem parcens corpori, quominus ex hoc fructificaret Deo; idque non tantum per castitatem puritatemque, sed etiam per sanguinis effusionem, inter multa maximaque discrimina.

B

6. Militabat ille primum terreno regi et arma ferebat, juvenis aspectu grandis atque decorus, congressu formidabilis, insuperabilis hostibus visibilibus; contra dæmones vero, ubi cum iis rem habere cœpit, nihil ab eis patiens, multo adhuc magis constans et invictus apparuit. Tandem tamen militiæ genus mutavit, seque a Cæsareis castris ad Christi signa transtulit: non quasi ab initio non fuisset eisdem addictus, sed tunc perfectiori longe modo id fuit, quando nihil mundo, nihil mundano imperatori donans, omnia detulit obtulitque Deo. Itaque Christianitatis titulum non habebat occultum, aut quadam ratione dissimulatum; sed publice eum vulgans, fidenter profitebatur. Princi- C pium autem experiundæ constantiæ ipsi fuit, quod videns persecutionem instar procellæ ferri vehementius, et paucis exceptis omnes pene ab ea comprehendi atque persecutoribus subjici, pietatem vero per tyrannidem premi, idque agi ut non tantum corporibus vis inferretur, sed etiam mentes, quas sui arbitrii esse voluit Deus, pertraherentur in servitutem, indignatione justa ac zelo impletus sit: quapropter, velut luctam pugnamve ingressurus, magno animo cuncta abjecit externa, aut verius per manus pauperum transmisit in paradisum, ut solum sibi corpus servaret, quod nudum erat expositurus certamini.

7. Deinde ut theatrum quoque se dignum habe- D ret et magis illustre stadium, observavit diem, qua oportebat publicum agi festum, ipsumque Diocletianum adesse multitudini, festivæ hilaritatis participem. Tunc scilicet leonis instar, fronte, oculis, incessu magnanimitatem ostentantis atque ignem spirantis et torve circumspectantis, ingressus est mente imperterrita, et clara voce Christum prædicans, dæmonesque subsannans. O animam divino æstuantem zelo! o amorem Dei sic urentem, sic moventem amantes! Quis unquam ita elatus est videns idololatrarum amentiam? quis talem pro tempore prætulit sapientiam? quis pro ratione egit tam generose? Nihil erat quod animi laxare intentionem, nihil quod aciem posset obtundere: non horribiles minæ contra pietatis

sectatores promulgatæ; non species variæ tormentorum, oculis objectæ; non memoria cruciatuum adversus sanctos antehac excogitatorum, qui etiam ipsi erant subeundi; non ipsa eorumdem tolerantia; non mortes diversimodæ, quibus fideles ab hac vita expellebantur violenter: omnibus enim istis altius mentem extulit, velut si extra corpus positus, adversus culturam dæmonum initum esset generosum certamen. Hanc animi fortitudinem exhorruerunt dæmones, et omnes dæmoniorum cultores; in hac sibi complacuerunt de cœlo angeli, et desuper spectatores agonis ejus facti beatum prædicaverunt; hæc Diocletianum confudit, qui fiduciam tantam suum esse despectum interpretatus, furore et indignatione repletus est.

8. Quæ porro consecuta sunt, majoris cujusdam quam humanæ virtutis eguere, ut certamen suum posset Sanctus usque ad finem exsequi. Quis enim verbis sufficienter explicaverit aut immanitatem torquentium, aut fortitudinem Martyris, qua obfirmabatur ad pericula, iisque resistebat supra naturæ communis mensuram? Beatus Job prædicatur tanquam hominum patientissimus generosissimusque: sed tentatio contra quam depugnavit fuit involuntaria; requisitus enim et traditus fuit: qui autem ista sustinuit, seipsum in manus tortorum dedit, inventus et oblatus neque quærentibus neque petentibus eum. Ad extremum vero laborum ejus non paulatim inflicta est plaga, veluti si ad patientiam præliis levioribus exerceretur; sed tanquam generosissimus atque expertissimus miles, maximis statim a principio discriminibus est objectus; ut inde experimentum sumeretur, utrum homo esset vel communis nobiscum naturæ particeps.

9. Diocletianus vero intra se habebat dæmonum incitantium legionem, a quibus, licet Martyris constantiam ipsimet obstupescerent, furiosius commovebatur, ut suspendi eum et dirissima quæque juberet perpeti: quidquid autem jussit, continuo exsecutioni mandatum est. Suspendebatur in conspectu omnium, verberabatur, laniabatur; conto denique per ventrem acto vulnerabatur: quorum ista quidem eo faciebant ut dolores incuterentur Martyri, hoc vero etiam ut mors subsequeretur; non enim intendebant eum de medio tollere per necem, cui brevis esset cruciatus conjunctus. Sed neque ista, quantumvis vehementia, potuerunt eum contristare, prohibente id Deo; neque contus quidquam omnino nocuit, tanquam a solidiori materia, ferrea videlicet aut adamantina, repulsus atque retusus, fortassis et Martyris corpus reveritus, et insensibilitatem tyranni redarguens: siquidem ipse, ferreus exsistens, absterrebatur ab inferenda noxa; ille autem, animam habens rationalem, non erat placabilis; uti nec placatus fuit, nec

A εἴδη κολαστηρίων ἐν ὀφθαλμοῖς παντοῖα προκείμενα, οὐ μνήμη βασάνων αἳ τοῖς προειληφόσι τῶν ἁγίων ἐπήχθησαν καὶ αὐτὸν διαδέχεσθαι ἔμελλον, οὐ τὰ ἐκείνων παθήματα, οὐχ οἱ θάνατοι δι' ὧν τῶν παρόντων βιαίως ἐξέστησαν· πάντων δὲ ὑπεράνω στήσας τὴν γνώμην, ὅστις τῶν ἔξω σώματος, ἀνδρικώτατα ἐπαποδύεται κατὰ τῆς τῶν δαιμόνων τιμῆς. Τοῦτο τὸ φρόνημα δαίμονες ἔφριξαν καὶ πάντες οἱ δαιμόνων θεραπευταί· τοῦτο οἱ ἐν οὐρανοῖς ἠδέσθησαν ἄγγελοι, καὶ ἄνωθεν θεαταὶ τοῦ ἀγῶνος προκύπτοντες ἐμακάρισαν· τοῦτο καὶ Διοκλητιανὸς αἰσχυνθεὶς, καὶ καταφρόνησιν ἑαυτοῦ τὴν παῤῥησίαν ὑπειληφὼς, ἀθυμίας ἐμπίπλαται καὶ θυμοῦ.

B η'. Τὰ δὲ ἐντεῦθεν μείζονός τινος ἔδει δυνάμεως ἢ ἀνθρωπίνης, ὥστε διὰ τέλους ἀξίως ἰσχῦσαι διεξιέναι τὴν ἄθλησιν. Πῶς ἄν τις ἱκανῶς ἐξείποι τῷ λόγῳ ἢ τῶν κολαζόντων τὴν ἀγριότητα, ἢ ἐκείνου τὴν καρτερίαν, μεθ' ἧς ἔῤῥωτο κατὰ τῶν κινδύνων, καὶ ἀντεῖχεν ὑπὲρ τὰ μέτρα τῆς φύσεως; Τὸν μὲν δὴ μακάριον Ἰὼβ γενναιότατον ἀνθρώπων καὶ καρτερικώτατον ἀναγράφουσιν· ἀλλ' ὁ πειρασμὸς, πρὸς ὃν ἐπάλαιεν, ἀκούσιος ἦν (ἐξαιτεῖται γὰρ καὶ παραδίδοται)· ὁ δὲ φέρων ἑαυτὸν παρέδωκεν ταῖς βασανισταῖς, μὴ ζητοῦσι μηδ' ἐπερωτῶσιν εὑρισκόμενος καὶ ἐμφανιζόμενος· εἴς τε τὸν ἔσχατον ἐκείνου τῶν ἄθλων τὴν πληγὴν οὐ κατὰ μικρὸν προῆλθε, τὴν καρτερίαν οἷον ἐν τοῖς ἐλάττοσι προπαιδευόμενος, C ἀλλ' ὡς εἴ τις γενναιότατος ὁμοῦ καὶ ἐμπειρότατος ὁπλιτῶν τοῖς μεγίστοις κινδύνοις ἐκ προοιμίων ἐνήλατο, ὅ τε πειράζων ἐνταῦθα, εἰ καὶ ἄνθρωπος ἦν, καὶ τῆς καθ' ἡμᾶς φύσεως.

θ'. (1) ..... ἀλλὰ λεγεῶνα πνευμάτων εἶχεν ἔνδοθεν διερεθιζόντων, ὑφ' ὧν δὴ τότε πληγέντων πρὸς τὴν παῤῥησίαν τοῦ μάρτυρος, μανικώτερον ὑπεκινεῖτο, καὶ ἀναρτᾶσθαι καὶ δεινὰ πάντα πάσχειν διεκελεύετο, καὶ πάντα εἶχεν εὐθὺς ὡς διεκελεύετο. Ἀνηρτᾶτο πάντων ὁρώντων, ᾐκίζετο, ἐξέετο, καὶ τελευταῖον κοντῷ κατὰ τῆς γαστρὸς ἐτιτρώσκετο· τοῦτο μὲν ἵνα καὶ ὀδῦναι γένοιντο, τοῦτο δὲ ἵνα καὶ θάνατος ἐπιγένοιτο· οὐ γὰρ ἐσκόπουν αὐτὸν μετελ- D θεῖν βραχεῖαν ἔχοντι τὴν ὀδύνην θανάτῳ. Πλὴν οὔτε ἐκεῖνα, ὡς ἄρα καὶ σφοδρότητος εἶχε, λυπεῖν εἶχεν, ὀνείργοντος τοῦ Θεοῦ· καὶ ὁ κοντὸς παντάπασιν ἠπράκτει, ὥσπερ ἐκ στεῤῥοτέρας τινὸς φύσεως σιδηρᾶς ἢ ἀδαμαντίνης ἀντωθούμενός τε καὶ ἀποκρουόμενος, τάχα καὶ τὸ μαρτυρικὸν εὐλαβούμενος σῶμα, τάχα καὶ τοῦ τυράννου τῆς ἀναισθησίας κατηγορῶν· εἴπερ ὁ μὲν, σίδηρος ὢν, ἀπέσχετο, ὁ δὲ, λογικὴν ψυχὴν ἔχων, οὐκ ἔμελλε δυσωπεῖσθαι· ὥσπερ ἄρα οὐδ' ἐδυσωπεῖτο οὐδὲ ἀνεκόπτετο τῆς ἐπὶ τὸ κολάζειν ὁρμῆς, τοὐναντίον μὲν οὖν καὶ βαρὺς ἔτι μᾶλλον ἦν καὶ σφοδρὸς ἐπὶ τούτῳ, οἱονεὶ

(1) Hanc periodum recognoscens, existimo plus aliquid deesse quam nomen Diocletiani, quod interpretando addidimus; videtur enim institui comparatio inter unum illum dæmonem, qui Jobum exercuit, et multos illos, qui Diocletianum adversus Georgium stimulabant.

μείζονος κακίας εἰς ἀφορμὴν τοῦ θαύματος αὐτῷ A γεγονότος (τῶν γὰρ ἀνιάτως ἐχόντων αὕτη δήπου φύσις εἰς βλάβην μετατρέπειν οἰκείαν ἐκ τῆς ἐνούσης κακοηθείας, ὅπερ ἄν τις καὶ προσενέγκῃ σωτηρίας φάρμακον)· διὰ τοῦτο καὶ ἕτοιμος ἦν αὐτίκα τότε, χαλεπωτέραις ταῖς τιμωρίαις ἐκτρίβειν αὐτόν· ὥστε καὶ, ἔτι μὴ σέλας ἦν, ἄδειαν παρέχων ἐκείνῳ κατὰ τοῦ μαρτυρικοῦ νώτου τεκταίνειν.

impeditus, quo minus eum amplius vellet torquere; sed e contra impensius etiam vehementiusque in id incubuit. Itaque auctior semper illius malitia præbuit Martyri majoris miraculi occasionem: incurabilium enim est, quod ipsa natura ex insita malignitate in proprium convertat nocumentum, si quod applicetur salutare pharmacum: et propterea nitebatur Martyrem gravioribus ac gravioribus semper suppliciis conterere; adeo ut nec deficiente quidem lumine, verecundaretur supra dorsum Martyris, ut Psalmista loquitur, fabricare.

ι'. Ἀλλ' εἶργε τῆς ἐπιχειρήσεως νὺξ ἐπελθοῦσα. Δεινότατα ἔφερε· βάσανον ἑαυτῷ τὴν βαρυτάτην οἰόμενος τὸ καὶ μετρίας ἀνακωχῆς ἐκεῖνον τυχεῖν. Οὐ μὴν δὲ καὶ παντάπασιν ὑπὸ προθυμίας ἠμέλει B διὰ τὴν ὥραν, οὐδ' ἀνεβάλλετο τὰς κολάσεις, ὅτι μηδὲ τῆς θηριώδους ἦν ἐκείνου ψυχῆς εἴκειν εἰδέναι τοιούτῳ καιρῷ· ἀλλά τινι φρουρᾷ, καὶ αὐτῇ δυσχερεστάτῃ τῶν ἁπασῶν, ὅσῳ καὶ δυσώδης ἦν καὶ ζοφώδης καὶ σκιᾷ θανάτου παρείκαστο, δοθῆναι κελεύει. Καὶ ἦν τοῦτό γε παραχρῆμα τοῦτον ἔχον τὸν τρόπον, εἰ μή τι δεύτερον καὶ τρίτον ἐξῆς ἐπετίθει, ὥσπερ ἀναβαθμοὺς κακῶν τιθέμενος· ἦν ἂν τὸ μέχρι τούτου διανυκτερεύειν, ὡς ἐν παραβολῇ κακῶν φάναι, μετρία φιλανθρωπία. Νυνὶ δὲ καὶ ξύλον πιεστήριον, αὐτοῦ κατασφαλίζον τοὺς πόδας, συνέθλιβε· καὶ λίθος μέγας, ὃν οὐκ ἂν χεῖρες, εἰ μὴ καὶ μηχανήματα προσείη, κινήσαιεν, ὑπτίου προσανακλιθέντος κατὰ τῶν στέρνων ἐτίθετο, βάρους ὑπερβολῇ συνθλῶν ἅπαν τὸ ὑποκείμενον, καὶ συν- C τριβὴν ὁμοῦ καὶ ῥῆξιν ὑποστῆναι καταναγκάζων· κἂν ἐκεῖνος, ὥσπερ τὴν ψυχὴν οὐ δέξασθαί τι τῶν ἀσεβῶν προσταγμάτων, οὕτω δὴ καὶ τὸ σῶμα ἀνένδοτος ἦν, τὸ μηδόλως εἴκειν βίᾳ ἐκεῖθεν ἀναδεξάμενον. Ἐν γὰρ τοῖς ὑπὲρ εὐσεβείας ἀγῶσιν ἡ τῶν σωμάτων ῥώμη σαφῶς ἀρτᾶσθαι δοκεῖ τῆς γενναιότητος τῆς ψυχῆς· ὡς ἐκείνη πρὸς ἔνστασιν προθυμίας ἔχει, καὶ τάδε πρὸς τὸ πάσχοντα φέρειν ἰσχυρῶς· μᾶλλον δὲ, ἵνα βέλτιον διέλω, ψυχῆς μὲν σθένος ἐν τοῖς τοιούτοις ἐμπνεῖ Θεὸς, σώματι δὲ ψυχὴ, καὶ ἀμφοτέροις Θεὸς, παρ' οὗ δὴ καὶ τότε ῥωννύμενος καὶ τόνδε τὸν κίνδυνον ὑπερέσχε.

10. Sed tamen superveniens nox coegit ab incepto desistere; quod Diocletianum ægerrime habuit, qui maximum sibi reputabat supplicium, si ille vel modicis frueretur induciis. Non tamen neque per tale tempus remisit propositum, neque cruciatus differre sustinuit (non enim patiebatur effera ejus anima ut tempori tantisper obsequeretur), sed Sanctum includi jussit carceri, eique omnium molestissimo, ut qui fœtidus esset et tenebrosus, atque umbræ mortis assimilandus. Atque hoc quidem ad istum modum se habuisset, nisi et secundum et tertium addidisset, velut quosdam malorum gradus disponens; humanitas enim quædam fuisset, usque dum nox transiret, videri supplicia divisisse. Ergo et ligno pedes astringente cruciatus est; et lapis magnus, quem vix machinæ, nedum manus, movere poterant supino jacenti supra pectus est positus, nimio pondere comprimens subjectum corpus, illudque cogens simul et contritionem carnium et confractionem ossium sustinere; quamvis ipse, sicut quoad animam nihil suscipiebat impiorum mandatorum, ita et quoad corpus insuperabilis erat, nullam omnino exinde patiens violentiam. Enimvero in certaminibus illis, quæ pro pietate excipiuntur, corporis firmitas manifeste videtur ab animi generositate pendere; ut quantum hæc sibi per promptam constat voluntatem, tantum huic robur ad patiendum conferat; aut potius animæ quidem robur Deus inspirat, anima autem corpori, et utrique Deus; a quo confirmatus Sanctus etiam istud periculum superavit.

CAPUT II.

A supplicio rotæ et vivæ calcis fossa illæsus exit sanctus Georgius.

ια'. Τὰ μὲν οὖν τῆς νυκτὸς ἐκείνης αὐτῷ τοιαῦτα, D κατ' οὐδὲν οἶμαι τῶν ἡμερινῶν ἀνεκτότερα, ἃ δ' εὐθὺς ἦν ἡμέρας ἐπιλαβούσης, ἐπειδήπερ ὡς ἐν θαλάσσῃ, τρικυμία κακῶν ὑπῆρχεν· καὶ τὸ μὲν αὐτὸν εἶχε κῦμα, τὸ δὲ κατελάμβανε, τὸ δ' ἔμελλεν, ὡς παρὰ πολὺ τῶν προειληφότων ποικιλίᾳ τε καὶ δυνάμει τοῦ κακῶσαι δεινότερα· ὥστ' ἔμοιγε καὶ εὐχῆς ἔργον ἂν εἴη κἂν μετρίως διελθεῖν δυνηθῆναι τῷ λόγῳ. Ἐξήγετο μὲν τῆς φρουρᾶς, μηδ' ὅλως ζῆν ἐλπιζόμενος· ἀλλ' ἐπειδὴ παρὰ δόξαν ἔζη, καὶ ἀπαθὴς κακῶν ἑωρᾶτο. Ὅσα μὲν οὖν ὁ τύραννος ἐθύμει καὶ διεπρίετο, μηδενὶ τρόπῳ περιγενέσθαι δυνάμενος, λόγους τε αὖ πρὸς ἐκεῖνον οὓς διείλεκται, τοῦτο μὲν ἀπειλῶν, τοῦτο δὲ θωπείας καὶ

11. Tali fuerunt noctis illius certamina, nihil, ut arbitror, leviora diurnis: quæ vero, mox ut dies illuxit, sunt secuta, fuerunt tanquam in mari tempestas quædam, quando quem fluctus unus habuit, comprehendit alter, et imminet tertius: sic enim illa fuerunt graviora prioribus, tam varietate quam virtute nocendi; adeo ut votum mihi sit ea posse vel mediocriter dicendo explicare. Educebatur ergo e custodia, quem nec vivum illi sperabant se inventuros; et quoniam vivere præter spem deprehensus est, videbatur impassibilis omnino esse. Quomodo indignabatur dissecabaturque tyrannus, non valens eum ulla ratione vincere; quos item sermones ad eum habuerit, nunc quidem commi-

nans, nunc palpans et blandiens, dicere supersedeo: sed ut vidit, omni sua industria effectu frustrata, repulsum se risuique expositum; tunc, velut in turrim firmissimam et immobilem, magnam illam et præcipuam diaboli machinam erexit, rotam videlicet. Hæc vero (dicendum est enim ad explicandum tormenti genus, quamvis nec hoc facile explicatu sit), hæc, inquam, ex lignis componebatur, dorsum quidem circumferentiæ habens modice latum, latitudinem vero maximam in eo quod circa centrum erat spatio; introrsum discreta quatuor radiis, a summo ad summum sibi occurrentibus, seque invicem utrinque per medium directa intersecantibus: axis porro, inter radios trajectus, utrinque procurrebat, habens universum rotæ circulum, non circum se ducendum, sed secum versatilem: duo denique crura hinc et hinc aptabantur arte fabrili, quorum summitas axem sustinens, ita ipsum sublimem faciebat pendere, ut posset rota circumferri celerrime. Et in hunc quidem modum composita erat rota: subtus vero sternebantur tabulæ, accurate compactæ ad invicem, sic ut simul omnes junctæ unica tabula viderentur: quæ firmiter affigebantur pavimento, ut essent undequaque immobiles, uncis violenter et fabrili industria impactis: tum iisdem infigebantur acutæ cuspides, et cultri, et enses, et quæcunque species gladiorum; quorum acies erant conversæ ad circumferentiam rotæ: quas hæc propemodum attingere debebat, sed non prorsus contingere cum vertebatur, nisi aliquo exterius alligato.

12. Talis erat machina universa, terribilis auditu, visu vero longe terribilior; qualis autem fuerit experienti, quid opus est dicere? Mihi sane videtur multos præsentium exanimes corruisse, ex eo solum quod tantos cruciatus intueri cogebantur. Non tamen generosus ille atque, ut ita loquar, adamantinus despondit animum; sed totus divino amore plenus, mentemque et animam, atque ipsos etiam quodammodo sensus beatæ applicans pulchritudini, seque signo crucis muniens, omnibus audientibus invincibilem Christi potentiam precibus invocabat, cum Davide canens: Non timebo mala, quoniam tu mecum es, etsi ambulavero in medio mortis. Itaque decore omni ornatus veniebat gradu decenti ad machinam, quasi eam non experturus, sed contemplaturus duntaxat; sicut olim Elias hilariter igneum currum conscendit, nisi quod iste ascensum haberet in cœlum, hic vero ad mortem ambularet. Tunc, nudatur vestibus, supra rotam curvatur, tenuibus simul et fortibus vinculis super eam ligatur. Tunc (sed o! quis possit audire absque sensu doloris, quis narrare sine lacrymis?) tunc, inquam, fertur versus gladios rota, circumacta celerius carnificum impellentium manibus et machinis adnitentium. Tunc omnes simul gladii suum opus agebant: proscindebantur membra cuncta, rivi profluebant sanguinis, et irrigabantur cruore, rota, aer, pavimentum; carnesque et nervi

A ἀνελευθερίας πεῖραν εἰσάγων, λέγειν ἐῶ· ἀλλ' ὡς ἀπεκρούσθη καὶ γέλωτα ὀφλεῖν ἐδόκει, πάσης εἰς γῆν αὐτοῦ πεσούσης τῆς ἐπινοίας, τότε, ὡς ἐπὶ πύργον ἀῤῥαγῆ τε καὶ ἄσειστον, τὸ μέγα τοῦτο καὶ πρόσφατον ἵστησι τοῦ διαβόλου μηχάνημα, τὸν τροχόν. Ὁ δὲ ἦν (λεκτέον γὰρ εἰς ἔνδειξιν τῆς βασάνου, κἂν οὐχ οἷός τέ ἐστιν εὐκόλως ῥηθῆναι)· ἐκ ξύλων μὲν κατεσκεύαστο, μετρίως μὲν τὰ νῶτα τῆς περιφερείας εὐρὺς, εὐρύτατος δὲ τοῖς ἀπὸ τοῦ κέντρου διαστήμασι, κνήμαις τε τέσσαρσι καὶ κανόσι τὰ ἔνδον διειλημμένος, ἀπ' ἄκρου τε εἰς ἄκρον ἀπαντῶσι, καὶ ἀλλήλους εἰς ὀρθὰς παρ' ἑκάτερα τοῦ μέσου τέμνουσιν· ἄξων δὲ αὐτοῦ διὰ τούτων ἐληλαμένος, ἐφ' ἑκάτερα προεβέβλητο, ἔχων τὸν σύμπαντα κύκλον, οὐ περὶ αὐτὸν στρεφόμενον, ἀλλὰ B σὺν αὐτῷ· σκέλη δὲ δύο ἔνθα καὶ ἔνθα τεκτόνων μηχαναῖς ἀνεστηκότα, ἐξ ἄκρων ἀνεῖχε τὸν ἄξονα, καὶ τῷ μετέωρον τοῦτον τὸν τρόπον ἐργάζεσθαι, ὡς ὀξύτατα παρεῖχε τῷ τροχῷ περιφέρεσθαι. Ὁ μὲν οὕτως εἶχε· σανίδες δὲ κάτωθεν ὑπεστρώννυντο, ἀκριβῆ μὲν τὴν πρὸς ἀλλήλας ἁρμογὴν ἔχουσαι, ὡς καὶ μίαν ἁπάσας τῇ συνεχείᾳ δοκεῖν, ἰσχυρὰν δὲ καὶ τὴν ἐπ' ἐδάφους προσήλωσιν, ὅπως ἀκίνητα παντάπασιν ἔχοιεν, βίᾳ τε γόμφων ἐνισχημένα καὶ ἐπιστήμῃ δημιουργῶν. Ἐπὶ δὲ τούτων ἐπήγνυντο μὲν ὀξεῖς ὀβελίσκοι, ἐπήγνυντο δὲ καὶ κοπίδες καὶ μάχαιραι, καὶ πάντα εἴδη ξιφῶν ἁπάντων, τετραμμένας ἐχόντων πρὸς τὴν τροχοῦ περιφέρειαν τὰς ἀκὰς, ὧν καὶ παραψαύειν μὲν εἶχεν, οὐ μὴν δὲ καὶ ἀκριβῶς ψαύειν κυκλούμενος, μή τινος ἔξωθεν C προσδεθέντος.

ιβ'. Τὸ μὲν δὴ μηχάνημα τοιοῦτον, φοβερὸν μὲν τοῖς ἀκούουσι, τοῖς ὁρῶσι δὲ πολὺ φοβερώτερον· τὸ δὲ καὶ εἰς πεῖραν ἥκειν τί χρὴ καὶ λέγειν; Ἐμοὶ δοκεῖ καὶ πολλοὺς ἂν τῶν παρόντων ἀποθανεῖν ἐκ μόνου τοῦ τυχεῖν τηλικούτους θεωμένους ἀγῶνας. Ἀλλ' οὐχ οὕτως ἐκεῖνος, ὁ πολὺς τὴν καρτερίαν καὶ ἀδαμάντινος, ἐπὶ ταῦτα χωρῶν διετίθετο τὴν ψυχήν· ἀλλ' ὅλος ὅλου τοῦ θείου ἐμφορηθεὶς ἔρωτος, ἔνθους τε γεγονὼς καὶ μετέωρος, νοῦν τε καὶ ψυχὴν καὶ διάνοιαν τοῦ μακαρίου κάλλους ἐξάψας, εἴη δὲ εἰπεῖν καὶ τὰς αἰσθήσεις αὐτὰς, σημείῳ τε σταυροῦ φραξάμενος, καὶ δι' εὐχῆς πάντων ἀκουόντων τὴν ἄμαχον Χριστοῦ ἐπικεκλημένος ἰσχὺν, μετὰ Δαυῒδ D τε κατὰ καιρὸν ᾄδων, Οὐ φοβηθήσομαι κακὰ, ὅτι σὺ μετ' ἐμοῦ εἶ, κἂν ἐν μέσῳ θανάτου πορεύσωμαι· ἐχώρει φαιδρὸς φαιδρῶς ἐπὶ τὸ μηχάνημα, ὡς εἰς θεωρίαν ἐκείνου, ἀλλ' οὐ πεῖραν ἱέμενος· μόνος ἴσως Ἠλίας οὕτως ἡδέως τοῦ πυρίνου ἐπέβαινεν ἅρματος· κἂν ὁ μὲν εἰς οὐρανὸν τὴν ἄνοδον ἐποιεῖτο, ὁ δὲ τὴν πορείαν ἀποθανούμενος. Ἐντεῦθεν ἐπιγυμνοῦται, ἐπικυρτοῦται τῷ τροχῷ, λεπτοῖς ἅμα καὶ ἰσχυροῖς τοῖς ἱμᾶσι στρεβλοῦται. Ἐντεῦθεν (ὢ τίς ἀκούσας ἀπαθῶς ἀκούσεται; ποῖος ἀδακρυτὶ ταῦτα παρέλθοι;) φέρεται κατὰ τῶν ξιφῶν, ὀξύτερον τοῦ τροχοῦ ποιουμένου τὸν δῖνον, καὶ χερσὶ διερεθιζόντων δημίων, καὶ μηχαναῖς κατατεινόντων. Ἐνταῦθα ἦν, καὶ πάντα ἐνήργει ξίφη, καὶ πάντα ἀνεῤῥήγνυντο μέλη, καὶ κρουνοὶ αἵματος ἔῤῥεον,

καὶ πάντα ἐδεύετο, τροχὸς, ἔδαφος, ἀνὴρ, σάρκες τε καὶ νεῦρα καὶ ὀστᾶ, ἐπίσης πάντα τῇ βίᾳ καὶ σπαραττόμενα καὶ ξαινόμενα.

ιγ'. Καὶ τὰ μὲν ὡς εἰς ἀέρα ἐφέρετο· ὁ δ' οὕτως ἱερείου δίκην κατατεμνόμενος καὶ σπενδόμενος, οὐκ ἠφίει φωνὴν, οὐ στεναγμὸν ἀνέπεμπεν, οὐχ ἕτερον οὐδὲν ἐδείκνυ τῶν ὀδύνην ὑποσημαινόντων ψυχῆς· οὐ γὰρ ἐῴκει πάσχοντι, οὐδὲ σιδήρῳ μᾶλλον τὴν διαρτίαν λυομένῳ τοῦ σώματος ἢ βαθυτάτῳ ὕπνῳ κατεχομένῳ. Πλὴν ἀλλ' ἐκ τούτου δόξας ἀποθανεῖν, οὐκ ἔστιν εἰπεῖν ὅσον τῆς ἀσεβείας σπουδασταῖς εὐφρανθῆναι παρέσχε, πανήγυριν ἀτεχνῶς τὸν ἐκείνου θάνατον ἡγουμένοις. Ὅμως ἡ τότε τελετὴ καλῶς τοῖς λογισομένοις τεκμήρασθαι, ἔσπευδον πρὸς βασιλέα πολλοὶ, ὥσπερ τινὲς ἄγγελοι τῶν κρειττόνων ἐσόμενοι, ἄλλος ἄλλον προφθάνοντες, Νενικήκαμεν, λέγοντες, περιγεγενήμεθα, κατείργασται, τέθνηκεν, ἀξίαν τῆς κατὰ τῶν κρειττόνων παροινίας ἔχει τὴν ἀμοιβήν. Ὁ δὲ, ὅσῳ καὶ διαφερόντως τῶν ἄλλων τῶν μαρτυρικῶν αἱμάτων ἐδίψα, καὶ μᾶλλον τηνικαῦτα τῶν ἄλλων ἔγεμεν ἡδονῆς, ἔχαιρε, διανίστατο, ἑαυτὸν ὑπ' εὐφροσύνης κατέχειν οὐκ εἶχεν· τοῖς τε πλήθεσιν, ὡς ἐπὶ παραδόξῳ τινὶ καὶ ἀπίστῳ τῇ νίκῃ, ἑορτὰς παρήγγειλε καὶ θυσίας, καὶ αὐτός γε ὁμοίως ἐποίει· ἐπὶ βωμοὺς ἐβάδιζε καὶ ἱερὰ, ἐπινικίους τελέσων τοῖς δαίμοσιν.

ιδ'. Οὕτω παντάπασιν ἄτοπος ἐκεῖνος ἐπὶ τοιούτοις ἡδόμενος, κἂν οὐκ ἔμελλε χαιρήσειν ἐπὶ πολὺ, οὐδὲ τῆς ἀλόγου ταύτης τελετῆς ἀπολαύσειν, τοῦ μὴ καταισχυνθῆναι προφητικῶς εἰπεῖν, καὶ ἀπωσθῆναι ἐκ τῶν θυσιαστηρίων αὐτοῦ. Καὶ γὰρ ἐν τούτοις ὄντος, θαυματουργεῖ καὶ πάλιν Χριστὸς ἐνταῦθα τὰ τοῦ σταυροῦ, καὶ πάντα ἦν ὁμοῦ τὰ φρικώδη τότε, ἐκ νεφῶν καταιγίδες, ζόφωσις ἀέρος, νυκτερινὸν σκότος ἐν μεσημβρίᾳ, κλόνος γῆς, μυκήματα οὐρανοῦ, βολίδες ἀστραπῶν, τὰ τῶν Αἰγυπτιακῶν πληγῶν πολλῷ φοβερώτερα· οὐκ ἀκολουθίᾳ φύσεως τότε συμβάντα, οὐδ' ἔκ τινος συντυχίας καὶ ταυτομάτου (ἧπερ ἴσως ἔδοξε τοῖς ἀθέοις τυφλώττουσι τὴν διάνοιαν), Θεοῦ δὲ προστάγματι συνδεδραμηκότα, δοξάζοντος τὸν οἰκεῖον θεράποντα, ὅς καὶ Μωϋσῆν ἐν Ἀσσυρίοις, καὶ ἄλλον ἀλλαχοῦ κατὰ τὴν αὐτοῦ ἀνεξιχνίαστον βούλησιν· ὃς καὶ τότε φύλακας μὲν καὶ ὅσος ἄλλος ὅμιλος ἦν τοῖς δαίμοσι διασκεδάσας, ἀγγέλῳ φωτὸς παρεμυθεῖτο τὸν ἀθλητὴν, ὁμοῦ μὲν ἀνεὶς τῶν δεσμῶν, ὁμοῦ δὲ εἰς ὁλοκληρίαν αὖθις συσφίγγων καὶ θεραπεύων τὰ τραύματα, ὁμοῦ δὲ καὶ τῷ τυράννῳ εἰς ἔκπληξιν καὶ μαρτύριον ἐμφανισθῆναι προστάττων, δύναμιν καὶ βοήθειαν νῦν τε καὶ εἰς τὸ ἑξῆς ἐγγυώμενος.

ιε'. Καὶ ἦν τοῦτό γε βαρεῖά τις ἐκείνῳ καὶ ἀφόρητος ἀκοὴ, καὶ τῇ προτέρᾳ φήμῃ ἀντίῤῥοπος· τοῦτο τὰς ἡδονὰς ἐκλύει, τὰς ἑορτὰς καταργεῖ, καὶ τὰ ἐπινίκια καὶ χαριστήρια περιτρέπει θύματα· τοῦτο καὶ ἄπιστον εἰκότως ἐδόκει διὰ τὸ μέγεθος. Καὶ γὰρ ὄντως ἦν δυσπαράδεκτον, εἰ μετ' ἐκείνην τὴν διάλυσιν ἔτι μετὰ τῶν ζώντων περινοστεῖ. Ἐπεὶ δὲ καὶ αὐτὸς ἤδη παρῆν, καὶ ὁρώμενος, ἐρωτώμενος, ἐπαφώμενος, Γεώργιος ἦν πανταχοῦ, κἂν

A atque ossa ipsa, eadem violentia divulsa ac laniata, in aerem quadamtenus spargebantur.

13. Ipse vero, instar victimæ sic conscissus laniatusque, nec vocem, nec gemitum emittebat, nec aliud ullum signum dolentis animi; neque enim cum ferrum dissolveret compagem corporis, magis pati aliquid videbatur, quam qui profundo somno tenetur. Quoniam autem propterea credebatur jam obiisse, haud facile dictu est quantum de se præbuerit gaudium impietatis studiosis, mortem ejus pro re festivissima habentibus. Itaque statim atque satis clara necis indicia se habere crediderunt, festinarunt certatim ad imperatorem, alius alium prævertentes, dicentesque: Vicimus, superiores B evasimus; victus est, exstinctus est: dignam pro illata rebus optimis contumelia retributionem accepit. Ille autem quanto præ cæteris magis Martyris sanguinem sitiebat, tanto majori præ aliis replebatur gaudio, exsultabatque, ipsum se continere nequiens; et tanquam super admirabili quadam incredibilique victoria festum et sacrificia populo indicens, ad fana, ad aras properabat, oblaturus dæmonibus triumphales hymnos.

14. Ita jucundabatur demens ille super re acta, quamvis haud diu gavisurus aut fruiturus morte insipienter credita, quin confunderetur juxta Prophetam, et repelleretur ab altaribus suis. Cum C enim hæc ageret, rursum Christus mirificavit crucis suæ mysteria, et omnia subito versa sunt in horrorem; cum procellæ nubium, caligo aeris, nocturnæ medio die tenebræ, motus terræ, mugitus cœli, fulminum jactus, multo terribilius quam in Ægyptiacis plagis concurrerent; idque non ex ordine naturali aut casu aliquo (quemadmodum forsitan visum est impiis, excæcatum habentibus intellectum), sed ex Dei mandato, glorificantis famulum suum signis atque prodigiis, quemadmodum in Ægypto Moysem, et Danielem inter Assyrios, et alios alibi, secundum inscrutabilem voluntatem suam. Quin etiam custodes et quotquot aderant alii cultores dæmonum dispergens, misso lucis an- D gelo consolabatur athletam, simulque et vincula dissolvit, et corporis integritatem restituit curatis vulneribus, jubens ut se tyranno sisteret, ad stuporem testimoniumque, et robur atque auxilium, ut nunc, sic et in posterum pollicens.

15. Fuit profecto grave Diocletiano atque intolerabile hoc nuntium, priori famæ contrarium; hoc gaudia dissolvit, festa cohibuit, triumphalia et gratulatoria sacrificia evertit; quin etiam propter miraculi magnitudinem incredibile videbatur: et vere non erat ulla ex parte verisimile, quod post ejusmodi dissolutionem adhuc in vivis Martyr ageret. Cum autem præsens astitit, et videri, interrogari, audiri loquens potuit, seque per omnia Georgium

probavit sensibus atque responsis; tunc credi cœpit miraculum, multique ad Christum transierunt: quorum aliqui latitare volentes satis habebant corde credere: aliqui non dubitaverunt etiam ore confiteri fidem, et e vestigio confidentius agere: qui gladio percussi ad mortem, suæ tam publicæ confessionis mercedem receperunt. Sed neque Alexandra imperatrix spectaculi novitati resistere potuit, quin ipsam quoque miraculum tangeret, persuaderetque idolorum ac dæmonum culturam abominari, atque ad Christum transire.

A ταῖς αἰσθήσεσι κἂν ταῖς ἀποκρίσεσι· τότε καὶ τὸ θαῦμα πιστεύεται, καὶ πολλοὶ πρὸς Χριστὸν μετατίθενται· οἱ μὲν μετὰ τοῦ λανθάνειν ἐθέλειν καὶ μόνῃ πιστεύειν καρδίᾳ, οἱ δὲ καὶ τοῦ στόματι ὁμολογεῖν καὶ αὐτίκα παῤῥησιάζεσθαι, οἳ καὶ τῷ διὰ ξίφους τιμῶνται θανάτῳ, μισθὸν τοῦτο τῆς εἰς προὖπτον ὁμολογίας εὑράμενοι. Οὐδὲ Ἀλεξάνδρα τότε ἡ βασιλὶς, οὐδ' αὐτὴ τῷ παραδόξῳ τῆς θέας ἀνάλωτος ἔμεινεν· ἅπτεται δὲ κἀκείνης τὸ θαῦμα, καὶ πεῖσαν τὴν εἰς εἴδωλα καὶ δαίμονας ἀτιμάσαι πίστιν, πρὸς Χριστὸν μετεβίβασε.

16. Solum Diocletianus antiquo isti Pharaoni propter animi perversitatem similis fuit, obdurando cor magis etiam quam ille: quoniam hic quidem flagellantem se virtutem confitebatur, et respiciebat, et surgebat mane, et rogabat Deum ut cessarent plagæ, donec tandem animum obstinavit: iste vero neque respiciebat neque sentiebat majoris se dominatum; et virtutem quamdam rationis expertem ad torquendum accendens (quam scimus æqualem igni ad urendum esse, et glaciei ad frigefaciendum), nec ad modicum quidem cohiberi poterat, quin suæ obsecundaret malitiæ, semper ad tormenta respiciendo, novaque suppliciorum genera conquirendo, et vero etiam adinveniendo; erat enim ad malefaciendum sapiens, bene autem facere omnino nil noverat. Itaque exhibetur tormenti genus, absque cujusquam opera aut labore, sed suo ipsius motu peragendum; idque omnium gravissimum, et quale nec multa quidem industria potest a quoquam elaborari: neque scio an alius quispiam omnibus retro sæculis tale quid sustinuerit; nihil certe unquam simile audivimus. Jeremias enim in lacum conjectus est, sed lutosum: Daniel in lacu fuit, sed leonum, Georgius autem etiam in lacum est missus, sed igneum: erat enim plenus viva calce, quam desinens tunc primum urere ignis, ignem in eo reliquerat alium, tanto efficaciorem quam est flamma ad animalium corpora destruenda, quanto plus materialis crassitiei et soliditatis habebat admistum: quæ enim sunt talia, hæc et ratione et experientia probantur etiam esse ardentiora; cum non contineant ignem accensum et in transitum urentem, sed quodammodo permanentem, et iis quibus approximatur adhærentem. Imitatus est utique Diocletianus Babylonium Nabuchodonosor, quoad fornacem quam accendit sociis Azariæ, recusantibus adorare creaturam contra mandatum Creatoris. Præcepit autem jaci Georgium tyrannus, quia sicut illi, Deo vivo adhærens, mutis et insensatis simulacris nolebat appropinquare.

ιϛ'. Μόνου τοῦ πάλαι Φαραὼ ἴσως ἦν καὶ Διοκλητιανοῦ τῆς πονηροτάτης ψυχῆς τὸ πρὸς τοσοῦτον σκληρύνεσθαι· τοῦ δὲ καὶ μᾶλλον, ὅσον ἐκεῖνος μὲν καὶ ἀνωμολόγει τὴν μαστίζουσαν δύναμιν, καὶ ἐπέστρεφε, B καὶ ὤρθριζε, καὶ ἀνεῖναι τὰς πληγὰς ἠντιβόλει Θεὸν, καὶ ἐπὶ τέλους λιθοκάρδιος ἔμεινεν· ὁ δὲ οὐδὲ ἐπεστρέφετο, οὐδ' ᾐσθάνετο τὴν ἀρχὴν, ἀλλά τινα περὶ τὸ κολάζειν, οἷον ἄλογον ἐναψάμενος δύναμιν, ἣν δὴ καὶ τὴν πυρὸς φύσιν ἔχειν ἴσμεν περὶ τὸ καίειν καὶ περὶ τὸ ψύχειν τὸ κρύσταλλον, οὔτ' ἀνεκόπτετο κἂν ἐπὶ ποσὸν ὑπὸ μηδενὸς, καὶ προσετίθει τῇ ἑαυτοῦ κακίᾳ, ἀεὶ πρὸς βασάνους ὁρῶν, καὶ καινότερα ἐπινοῶν κολαστήρια, καὶ μέντοι προσεξευρίσκων, ἐπειδὴ καὶ σοφὸς ἦν τοῦ κακοποιῆσαι, τὸ δὲ καλὸν ποιῆσαι οὐκ ἔγνωκεν. Ὅμως μηδὲν τοι τότε πεπονηκότι, μηδὲ περιειργασμένῳ, αὐτόματός τις ἀναφαίνεται τιμωρία· ἡ δὲ καὶ βαρυτάτη τῶν ἁπασῶν ἐτύγχανεν οὖσα, οὐδ' ἄν τις, C καὶ σφόδρα φιλοπονήσας, οὕτως ἐποίησε χαλεπήν· καὶ οὐκ οἶδ' εἴ τις ἐκ τοῦ παντὸς αἰῶνος τοσοῦτον ὑπέμεινεν, οὐ γὰρ ἀκοῇ παρειλήφαμεν. Ἱερεμίας γὰρ ἐν λάκκῳ ἐῤῥίφη, ἀλλὰ βορβόρου· καὶ Δανιὴλ ἐν λάκκῳ, ἀλλὰ λεόντων· ἐν λάκκῳ μὲν οὗτος, ἀλλὰ πυρός· ἐτύγχανε μὲν γὰρ πλήρης ἀσβέστου, ἣν ἄρτι τότε διαλελοιπὼς καίειν τὸ πῦρ, πῦρ ἀφῆκεν ἄλλο, τοσούτῳ φλογὸς ἐνεργέστερον ζώων κατεργάσασθαι σώματα, ὅσῳ γε δήπου καὶ μεθ' ὑλικῆς παχύτητος ἦν καὶ στεῤῥότητι παρεμέμικτο· τὰ γὰρ τοιαῦτα καὶ καυστικώτερα λόγος ἡμῖν καὶ πεῖρα παρέστησε, μηδὲ ἱπτάμενον τὸ πῦρ ἔχοντα, μηδ' ἐν παρόδῳ καῖον, μένον δὲ τρόπον τινὰ, καὶ τοῖς ἐγγίζουσι προσφυόμενον. Κατὰ τοίνυν τούτου μιμούμενος Ναβουχοδονόσωρ τὸν Βαβυλώνιον, καθ' D ἣν ἐκεῖνος τοῖς περὶ Ἀζαρίαν, μὴ τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα λατρεύειν ἀνεχομένοις, ἐξέκαυσε κάμινον, προστάττει τόνδε ῥιφῆναι, ὅτι ζῶντι κατ' ἐκείνους προσανεῖχε Θεῷ, καὶ κωφοῖς καὶ ἀναισθήτοις οὐ προσεῖχεν ἀγάλμασιν.

17. Tunc ille dixit verba hæc Davidis ad Deum: Ne longe facias miserationes tuas a me, quoniam circumdederunt me mala quorum non est numerus: usurpavit etiam verba puerorum, in animo contrito et spiritu humilitatis pronuntiata simili occasione: Ne tradas nos in perpetuum, et erue nos in mirabilibus tuis. Quod autem petiit consecutus est, neque confusus in exspectatione sua;

ιζ'. Καὶ τὰ ἑξῆς φθέγγεται μὲν τὰ τοῦ Δαυῒδ πρὸς Θεὸν, Μὴ μακρύνῃς τοὺς οἰκτιρμούς σου, λέγων, ὅτι περιέσχον με κακὰ, ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμός· φθέγγεται δὲ καὶ τὰ τῶν παίδων ἐπὶ τῆς ὁμοίας φλογὸς, ἐν ψυχῇ συντετριμμένῃ καὶ πνεύματι ταπεινώσεως· Μὴ παραδῴης ἡμᾶς εἰς τέλος, καὶ ἐξελοῦ ἡμᾶς κατὰ τὰ θαυμάσιά σου. Ἐπιτυγχάνει δὲ τῆς εὐχῆς, καὶ τῆς προσδοκίας οὐ καταισχύνεται· καὶ

σώζεται μὲν σὺν τῷ Ἰωνᾷ, σώζεται δὲ μετὰ Ἱερεμίου καὶ Δανιὴλ, ὑφ' ἧς ἀσινεῖς ἐκεῖνοι δυνάμεως ἐν γαστρὶ κήτους, καὶ βορβόρου λάκκῳ, καὶ λεόντων φυλάττονται, καὶ αὐτὸς φυλαττόμενος. Ὢ πόσα Θεὸς λόγοις ἀῤῥήτοις οἰκονομίας καινοτομεῖ, καὶ δοξάζων τοὺς ἑαυτοῦ καὶ τοὺς ἀπίστους ἢ ἐντρέπων ἢ πρὸς ἑαυτὸν ἐκκαλούμενος! Ὢ πόσα μετατρέπει καὶ μετασκευάζει, σωτηρίαν ἐν ἀνθρώποις οἰκονομῶν! Πῦρ σβέννυσιν, ἵστησιν ὕδατος ῥύσιν, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν πυρὸς ἐνέργειαν εἰς τὴν τῶν ὑδάτων μεθίστησι, καὶ δύναμιν αὖ ὑδάτων εἰς τὴν τοῦ πυρὸς μεταμείβει· ὁπλοποιεῖ εἰς ἄμυναν ἐχθρῶν τὴν κτίσιν· ἀλλὰ καὶ μεταστοιχειοῖ, δεῆσαν τοὺς οἰκείους θαυμαστῶσαι θεράποντας· ὃ δὴ καὶ νῦν ποιεῖ. A

salvatus cum Jona, Jeremia, Daniele; ipsum quoque custodiente eadem virtute, qua illi indemnes in ventre ceti, in lacu cœni et leonum sunt custoditi. Quam multa nova designat Deus, ineffabilibus dispensationis supernæ rationibus, aut Sanctos suos glorificans, aut infideles confundens, vel ad sese vocans! Quam multa transvertit et transmutat, hominum saluti prospiciens! Ignem exstinguit, fluxum aquæ sistit, aut, ut verius dicam, operationem ignis in operationem aquæ transfert, et rursum aquarum virtutem in virtutem ignis commutat: armat in ultionem inimicorum creaturam; et elementa convertit, volens servos suos admirabiles reddere, quemadmodum et nunc fecit.

ιη'. Ἤδη μὲν γὰρ ὁ λάκκος ἐκλείετο, ἔνδοθεν ἔχων τὸν ἀθλητὴν, καὶ ἐσφραγίζετο, καὶ ὁ κατ' αὐτὸν δρόμος τέλος ἔχειν ὑπελαμβάνετο, καὶ τί γὰρ ἄλλο; τοῖς γε φύσεως ἀκολουθίαν μετροῦσι, Θεοῦ δὲ μὴ λογιζομένοις ἰσχύν. Τρίτη λοιπὸν παρῆν ἐξ ἐκείνου, καὶ ἦσαν ἐντολαὶ τὴν τίτανον ἐκφορήσαντας ἀφανίζειν, καὶ εἴ τι τῶν ὀστῶν περιλείπεται· Μή τισι καὶ τοῦτο, φησὶν, ὀπίσω εἰς ζῆλον εἴη τοῦ Θεοῦς ἀθετεῖν. Παρῆσαν οἱ ἐπὶ τούτῳ, παρῆν καὶ ὅμιλος ἄλλος, ἐξεφόρουν, ἐξεκάθαιρον, ἔχοντες ἐν νῷ πρᾶξαι καὶ τὸ λειπόμενον· καὶ τηνικαῦτα τὸ μέγα θαῦμα κατάδηλον γίνεται. Ὄρθιος ἵστατο, ἄνω βλέπων, ὡς ἐν εὐχομένου σχήματι, ἀσινὴς, τότε μᾶλλον ἢ πρότερον ἐξαστράπτων, κρείττονός τινος φύσεως, οὐκ ἀνθρωπίνης, ἄγαλμα, ὥσπερ εἰς τοῦτ' ἀναχωνεῦσαι, ἀλλ' οὐκ ἀφανίσαι τοῦ πυρὸς δεδεγμένου. Ἐπὶ γοῦν τοῦτο πόσαι παρὰ τοῦ δήμου βοαὶ, Θεὸν ἀνευφημούντων καὶ μέγαν καὶ μόνον ἀποκαλούντων τὸν Γεωργίου Χριστόν! πόσαι διὰ ταῦτα τῷ τυράννῳ πληγαί· οὐ λέγω τὰς μετὰ ταῦτα διαδεξομένας, ἀλλ' ἐν τῷ παρόντι διὰ τὴν τῆς ἥττης αἰσχύνην· πόσαι δυσθυμίαι καὶ κακώσεις ψυχῆς, ἑνὸς ἀνδρὸς τοσαῦτα φιλονεικοῦντι περιγενέσθαι, καὶ τοσαῦτα ἀποτυγχάνοντι; B C

18. Jam lacus, intus habens athletam, clausus erat atque signatus; jam cursus ejus putabatur consummatus (quid enim aliud?) ordinem naturæ metientibus, et Dei potentiam non recogitantibus. Denique tertius dies adfuit, ex quo illuc immissus erat Sanctus: præceptumque est ut exportata calce dissiparetur, si quid ossium erat super: Ne vel hoc ipsum, inquiebat, postea animos daret aliquibus ad rejiciendum deorum culturam. Aderant igitur quibus id mandatum, aderat et multitudo ingens alia: egerebant calcem, expurgabant lacum, et quæ insuper imperata erant perficere meditabantur, quando manifestari cœpit miraculum ingens. Stetit Georgius erectus in pedes, sursumque veluti orabundus oculos extulit, illæsus omnino, et tunc magis quam prius refulgens, tanquam si fuisset melioris alicujus naturæ quam humanæ simulacrum; et ignis illum non perdendum, sed reformandus suscepisset. Exinde quanta conclamatio populi, collaudantis Deum, magnum et unicum, et Christum Georgii invocantis! quantæ ex hinc tyranni plagæ non dico in futurum recipiendæ, sed et in præsenti, propter verecundiam irriti conatus! quanta animi desperatio et ægritudo, cum vir unus superaret tantopere satagentem vincere, suaque exspectatione frustraret!

CAPUT III.

Crepidis ignitis calceatus Georgius tyrannum redarguit.

ιθ'. Δεινὸν μὲν γὰρ ἦν αὐτῷ, ἐπειδὴ καὶ ἀσύνηθες, τὸ μὴ πεῖσαι δυνηθῆναι, μηδὲ τῆς ἐκείνου γνώμης κρατῆσαι· δεινότερον δὲ τὸ μηδὲ θανατῶσαι ἰσχῦσαι· καὶ ταῦτα ἐν χερσὶν ἔχοντα, καὶ τῶν μεγίστων καθεκάστην ἐντὸς ποιοῦντα κινδύνων. Ἀλλ' ὁπηνίκα καὶ τοὺς ἰδίους Ἕλληνας πρὸς Χριστὸν μετατιθεμένους ἑώρα, τί λέγεις; Οὐ θανάτου τοῦτο πικρότερον ἀνδρὶ, τοσοῦτον πρὸς ζῆλον εἰδωλολατρείας ἐκκαιομένῳ; Ἠγγέλλετο μηδὲν αὐτοῦ μηδὲ ταύτην ἀνῦσαι τὴν βάσανον, ἐκεῖνον περιεῖναι ὥσπερ χρυσὸν ἐκ πυρὸς, φαιδρότερον ἑαυτοῦ καὶ καλλίω γεγενημένον· τὰ πλήθη τῆς πατρίου δόξης σαλεύεσθαι· καὶ καθὲν τούτων, ὥσπερ οἱ βροντῆς ἤχῳ πληττόμενοι, ἐξίστατο καὶ εἶχε σιγῇ, καὶ ἀναφέρων οὐκ ἀπέστρεφε τὸν θυμὸν αὐτοῦ, ἀλλ' ὑφη- D

19. Grave erat Diocletiano, quia insolens, nec persuadere posse Georgio, nec a proposito dimovere: gravius tamen nec occidere quidem posse, cum id in manibus suis habere videretur, et maximis periculis quotidie illum committeret. Sed quando proprios suos gentiles ad Christum transiisse videbat, quid dices? Nunquid non ipsa morte acerbius hoc fuit homini, usque adeo intensum pro idololatria zelum habenti? Nuntiabatur neque hoc supplicio actum esse quidpiam: superstitem illum vivere; seque ipso pulchriorem ac lucidiorem, velut aurum ex igne prodisse; multitudinem autem vacillare in avita religione. Hinc tanquam tonitru perculsus, obstupuit obmutuitque; non tamen resipiscens abstulit indignationem

suam ab eo, sed adhuc manum extentam habens, eamdem ad nova supplicia armavit. Rursum autem eum jubens coram se statui, eidem loqui voluit, licet nil haberet quod rationabiliter diceret, omni recti sermonis facultate destitutus. Et primum quidem ad interrogationes, nihil omnino ad rem facientes, convertebatur: Unde, inquiens, tot tantasque incantationes didicisti? quibus utens tormenta effugis, quæ tibi per leges et per nos inferuntur; et imprudentiores partim in admirationem rapis, partim etiam seducis; Christum quemdam prædicans unicum esse Deum, et novum hoc insolensque præconium habens pro velamento veneficiorum tuorum.

20. Postquam autem indignum responso Georgius censuit, quem ipsa opera sapientiorem non facerent; minatus est Diocletianus per seipsum experimentum sumere, utrum non essent illa magicæ artis portenta. Dixit: et cruciatum cruciatui conjungens, atque duo simul supplicia congerens, eo quod iis sigillatim uti judicaret temerarium esse, ignem accendit, ferreas crepidas eidem injecit, ipsasque longis et acutis clavis transfixit; his, tanquam perfectissimis mortis laqueis, Martyrem induens. Ipse autem, nihil ad hæc conterritus (quod nobis vel ex solo auditu usuvenit, quamvis ab experientia tam longe remotis), neque ab ea confidentia, quam in principio pro pietate monstraverat, quidquam desciscens, sed quæstioni applicitus, verberatus, pulsatus, magis alacer quam advenerat in carcerem rediit; nequaquam interim in his omnibus desistens ab oratione ad Deum facienda. In solo enim illius intuitu, qui solus immobilis est, alienationem animi a cruciatibus naturæque depravationem sistebat; et intra seipsam inordinate commotam, periclitantemque ne deficeret, reducebat; manifeste demonstrans, quod licet tyrannus, imo homines universi, superare eum contenderent, in vanum laborantes refutarentur, quando eum liberare vellet virtus a Deo procedens.

21. Atque ita se habuerunt ea quæ circa Martyrem acta sunt: gravia sane quoad cruciatus, et plus quam gravia: quis enim non dixerit vel auditu intolerabilia esse? Sed majora e contra oportet fuisse ea, quæ pro ipsius defensione sunt gesta, ut nec vestigium quidem injuriæ in ejus corpore, post visitationem divinam, remaneret. Quoniam, si non magnum mihi est vel sic contendere, valuit malitia adhuc amplius in iis quæ partium suarum erant; sed nunquam tantum nocere potuit, quantum potuit benefacere Deus. Diocletianus vero neque hic substitit, neque in his finem fecit suppliciorum, quamvis omnes tormentorum species exposuisset: sed, quemadmodum qui circum globum currunt, ad idem semper principium redeunt; sic et ipse, cum amplius ei non superesset quod ageret, non despondit animum, tormenta congeminans; sed rursum ad flagella rediit, impietati impietatem ap-

λὴν εἶχεν ἔτι τὴν χεῖρα, καὶ πρὸς τιμωρίας ἐφώπλιζε. Καὶ μέντοι πάλαι ἑαυτῷ παραστήσας ἐκεῖνον, ἐβούλετο μέν τοι εἰπεῖν, μὴ ἔχων δὲ ὅμως ὅθεν εὐλόγως, παντὸς αὐτὸν ἐπιλελοιπότος δικαίου, πρῶτα μὲν πρὸς ἐρωτήσεις, μηδὲν τὸ παράπαν προσηκούσας, ἐτρέπετο· καὶ, Ποῦ, φησὶ, τὰς τοιαύτας καὶ τηλικαύτας μαγγανείας ἔγεις μεμαθηκώς; αἷς καὶ χρώμενος ἐκδιδράσκεις μὲν βασάνους ὁπόσας σοι νόμοι καὶ ἡμεῖς ἐπηγάγομεν, ἐξιστᾷς δὲ καὶ τοὺς ἀφελεστέρους, τοὺς δὲ καὶ παράγεις, Χριστόν τινα μόνον καταγγέλλων Θεὸν, ἐπίκρυψιν σαφῶς γοητείας τὸ πρόσφατον τοῦτο καὶ ἄηθες εὑράμενος κήρυγμα.

κʹ. Εἶθ' ὡς οὐδὲν ἐκεῖνος, πρὸς ὃν οὐδὲ τὰ πράγματα διδάσκειν εἶχεν, ἠξίου δοῦναι ἀπόκρισιν αὐτόν· ἀπειλεῖ δι' ἑαυτοῦ λήψεσθαι πεῖραν, εἰ μὴ μαγγανεῖαι ταῦτα καὶ τερατεῖαι, ἔφη, ταῦτα· καὶ βάσανον βασάνῳ παραζευγνύει, καὶ σύνδυο προσφέρει, τὸ κατὰ μίαν ὡς ἀνόητον ἀποδοκιμάσας. Ἀνῆπτε πῦρ, καὶ κρηπῖδας σιδηρᾶς προσέφερε τῷ πυρὶ, τούτων ὡς ἐπιμήκεις καὶ ὀξεῖς διήλαυνεν ἥλους, καὶ ταύταις παγίσιν ἤδη συντελεσθείσαις θανάτου προσῆγε τὸν Μάρτυρα. Καὶ ὃς πρὸς ταῦτα δὴ βλέπων, μὴ πεφρικὼς ὃ νῦν ἡμεῖς κἀκ μόνης πάσχομεν ἀκοῆς, καίπερ τοσοῦτον ἀφεστηκότες τῆς πείρας, μὴ καταπλαγεὶς, μὴ τῆς παῤῥησίας ἑαυτῷ μὴ τῶν ἐξ ἀρχῆς ὑπὲρ εὐσεβείας μεμψάμενος λογισμῶν· ἀλλὰ παντὸς μᾶλλον πρόθυμος ὡς εἶχεν ἐναρμοσάμενος, τυπτόμενος, ὠθούμενος, ἑλκόμενος, καταλαμβάνει τὸ δεσμωτήριον, οὐδὲ τῆς πρὸς Θεὸν ἐν πᾶσι τούτοις ἐπιλελησμένος εὐχῆς. Ἐν γὰρ μόνῳ δὴ τούτῳ, τῷ βλέπειν δηλαδὴ πρὸς μόνον ἀκίνητον, τὴν ἀπὸ τῶν ἀλγηδόνων ἔκστασιν καὶ παρατροπὴν τῆς φύσεως ἵστη, καὶ εἰς ἑαυτὴν ἀτάκτως σαλευομένην, καὶ μὴ εἶναι κινδυνεύουσαν ἐπανῆγε. Τοῦτο σαφῶς ἐνδεικνύμενος, ὅτι κἂν ὁ τύραννος, κἂν πάντες ἄνθρωποι, περιγενέσθαι φιλονεικῶσιν, ἀπέραντα πονοῦντες ἀπελεγχθήσονται, ῥύεσθαί γε βουλομένης τῆς ἐκεῖθεν δυνάμεως.

καʹ. Τὰ μὲν δὴ κατὰ τὸν Μάρτυρα οὕτως εἶχε· δεινὰ μὲν τὰ τῶν βασάνων, καὶ πέρα δεινῶν, τίς γὰρ οὐκ ἂν εἴποι, καὶ ἀκοαῖς ἀφόρητα; μείζονα δὲ ἐκ τοῦ ἐναντίου τὰ τῶν ἀντιλήψεων, ὡς μηδὲ κακώσεως ἴχνος μετὰ τὴν ἐπίσκεψιν μένειν· ἐπειδὴ εἰ μὴ μέγα ἐμοὶ καὶ οὕτω παρεξετάζειν, ἰσχύει μέν τοι κακία, καὶ πάνυ πολὺ εἰς τὸ ἑαυτῆς· ποῦ δὲ ὅμως τοσοῦτον, ὅσον ἀγαθῦναι Θεός; Διοκλητιανὸς δὲ οὐ μέχρι τούτων ἔστη, οὐδ' ἐνταῦθα τὰς τιμωρίας ὡρίσατο, ἐπειδὴ καὶ πάντα μετῄει βασάνων εἴδη· ἀλλ' ὥσπερ οἱ σφαῖραν περιτρέχοντες, ἀεὶ τὴν περιφορὰν πληροῦντες τὴν αὐτὴν ποιοῦνται ἀρχὴν, οὕτω που καὶ αὐτὸς, ὡς οὐδὲν ἦν αὐτῷ τι πλέον γεγενημένῳ, οὐκ ἀπείρηκε κολάζων· ἀρξάμενος δὲ καὶ αὖθις ἐκ τῆς αἰκίας ἔτι, ἀνομίᾳ προστιθεὶς ἀνομίαν, καὶ αἵμασι μίσγων αἵματα. Ὡς γὰρ ἑνὸς τούτου μεγίστου τε καὶ ἀναγκαιοτάτου πάντων ἀγώνων τυγχάνοντος, τῶν

ἄλλων ἑαυτὸν ἀποστήσας, καίτοι πολλῶν σφοδρῶς A ἐπικειμένων καὶ πρὸς ἑαυτὰ μεθελκόντων, οὐ δημοσίας καθιστῶν διοικήσεις, οὐ πολιτικὰς διορθούμενος πλημμελείας, οὐ στάσεις καταπραΰνων, οὐ πολέμους εὖ διατιθέμενος, πρὸς μόνον τόνδε συνήθροισεν ἑαυτὸν, πάντα καιρὸν ἐνταῦθα καταναλίσκων καὶ πᾶσαν ἐπίνοιαν.

κβ'. Τοῦτο δὲ δῆλον θεωροῦσι τὸ συνεχὲς ὁμοῦ καὶ ἐπιτεταμένον τῆς περὶ ταῦτα σπουδῆς· ἡμέραν γὰρ ἐκείνην οὕτω παρέπεμψεν εἰς τὸ δεσμωτήριον, τῇ δ' ἐπιγενομένῃ, νυκτὸς ὡς ἔοικεν ἀνομίαν ἐπὶ τῆς κοίτης αὐτοῦ διαλογισάμενος, εὐθὺς ὡς ἡμέρα διεφαίνετο, δημοσίᾳ προκαθεσθεὶς, πολλοῖς ὁμοῦ τοῖς περιεστῶσιν ἐπὶ καταλήψει τῶν ἐντυγχανόντων B καὶ δορυφορούμενος καὶ περιβλεπόμενος, παρεῖναι κελεύει. Ὁ δὲ παρῆν, ἀμφότερα ὡς ἐῤῥωμένος ποιούμενος, καὶ στάσιν ὁπηνίκα δέησοι, καὶ κίνησιν ὅποι παρήκοι, μηδὲν συνόλως ἐκ τῆς τῶν κρηπίδων ἀνάγκης παρεμποδιζόμενος, πρᾶγμα τοῦτο παρὰ πᾶσαν τότε προσδοκίαν φανέν. Τίς γὰρ ἂν ᾠήθην ὁπόταν εἰ καὶ μὴ τέλεον ἀπέλιπε τὴν ζωὴν, ἀλλ' οὖν οὕτως ἑαυτῷ ποτε χρήσασθαι δυνηθῆναι; Νυνὶ δ' ἐκέχρητο, ἐπικουρίᾳ Θεοῦ, πληγὴν πάντως προστρίβοντο; Διοκλητιανῷ, καὶ ὧν ἐπήνεγκε μείζονα. Ἀλλ' ἐπειδή γε παρῆν, Ἆρα τί σοι, φησὶν, ἡδονήν τινα καὶ χάριν ἐσχήκασιν αἱ κρηπῖδες; ἢ τί φῄς; καὶ τὸν (1) ... πῶς γὰρ οὐχ ἡδονὴν, ὦ βασιλεῦ, φάναι, μεθ' ὧν ἐγὼ τὴν πρὸς Θεὸν ἐστελλόμην; C

κγ'. Τὸ δὲ δὴ θράσος, αἵ τε μαγγανεῖαι, τί, φησὶ, βούλονται; Ἢ οὐ ταῖς μὲν χαίρειν ἐρεῖς, τὸ δὲ καταβαλεῖς, ὀψὲ δὴ μαθὼν, ὅση μὲν ὄνησις σωφροσύνης, ὅση δὲ θρασύτητος βλάβη; Καὶ ποῖον, εἰπεῖν, τὸ θράσος καλεῖς; ἢ τὴν παῤῥησίαν ἴσως τῆς ἀληθείας; Τὴν δὲ οὐδεὶς οὕτως ὀνομάσας ἔχει ποτὲ, ὅτι μὴ δικαιοσύνην, καὶ ἀνδρίαν, καὶ ὅ τι κάλλιστον ἐν ἀρεταῖς· τὸ γὰρ μὴ καθάπαξ ἀληθείας ἀφανιζομένης ἀνέχεσθαι ψεῦδος εἰς μέσον ἰέναι παντὸς μάλιστα ἀρετὴ, ἣν οὐδέποτε Γεώργιον τὸ ἑαυτοῦ μέρος καταβαλεῖν, οὐδὲ τῇ πρὸς ταύτην ὀλιγωρίᾳ τὸν νομοθέτην ταύτης ὑβρίζειν Θεόν· δεῖ γὰρ, μᾶλλον δὲ πᾶσα ἀνάγκη, Θεῷ πειθαρχεῖν ἢ ἀνθρώποις. Ἀλλ' ἐπειδή γε καὶ τὸ δεύτερον μαγγανείας ἐμνήσθης, ἡ μὲν δὴ παροιμία καὶ νηπίοις ἁλιεῦσιν D ἐκ πρώτης πληγῆς δίδωσιν οὖν· σὺ δὲ ποῦ ποτε καὶ μετὰ τίνων τάττειν ἕξεις σαυτὸν, μετὰ μυρίαν πεῖραν τοῖς αὐτοῖς περιπίπτων προσκόμμασιν; Ἀκούων μὲν γὰρ λόγους περὶ ἀληθείας, ἔλεγχον τὴν διὰ τῶν πραγμάτων ἐπιζητεῖς· τοῦτον δὲ ἤδη λαμβάνων, ὡς ἐπὶ μόνους διδασκάλους τοὺς λόγους μεταπηδᾷς. Τίς λοιπὸν βοηθήσει τῇ συντριβῇ σου; τίς σου τὴν τοσαύτην φιλονεικίαν ἀποκρούσεται λόγος; Χριστὸν μὲν δὴ, βασιλεῦ, τί λέγω Χριστόν; Χριστοῦ κλῆσιν οὐ φέρουσι δαίμονες, δεδίασι δὲ καὶ τρέμουσι, καὶ μόνον ἀκούσαντες ὡσεὶ καπνὸς ἐκλείπουσιν· ἃ δὲ γοήτων ἐστὶν ἔργα δαιμόνων

ponens, et sanguini sanguinem commiscens. Tanquam enim si unus hic labor præ cæteris omnibus ei maximus esset, et ante omnes necessarius; tantisper abstinens ab aliis negotiis, quamvis gravius incumbentibus et ad se trahentibus; non publicas curans administrationes, non politicas dirigens sollicitudines, non seditiones coercens aut bella apte ordinans, totum se contra unum collegit Georgium, omne in eo tempus, omnem industriam consumens.

22. Hoc autem manifestum fiet considerantibus assiduitatem et intentionem studii rebus istis impensi. Illa enim die in carcerem eum misit; noctu autem, ut assolet, iniquitatem meditatus in cubili suo, mox ut dies illuxit pro tribunali sedens, multis circumstantibus ad eorum qui advenirent susceptionem, stipatusque satellitio et omnium in se oculos conjectos habens, adesse Georgium jubet. Adfuit autem, et stationem, quando opus fuit, et incessum, quando conveniebat faciens; in utroque fortis, et nihil omnino impeditus crepidarum molestia. Quæ res præter omnem exspectationem fuit. Quis enim existimasset, si non omnino privaretur vita, fore ut ita libere aliquando posset seipso uti? Nunc vero ita se habebat, auxiliante Deo, et ipsi Diocletiano vulnus faciente majus, quam quæ putabat se intulisse. Quoniam tamen astabat, Forte, inquit, lætitiam et gratiam crepidæ attulerunt? aut quid ais? Cui Georgius, Quomodo, inquit, o imperator, non afferrent lætitiam, cum quibus iter ad Deum ingressus sum?

23. Hæc vero audacia, inquit Diocletianus, et hæ magicæ artes quid tandem sibi volunt? Nunquid his valedices, et istam depones; vel sero edoctus quantum bonum animi moderatio, malum autem contumacia afferat? Qualem tu, reponit Georgius, contumaciam appellas? an forte tuendæ veritatis fiduciam? Hanc vero sic nemo appellaverit, sed justitiam, et fortitudinem, et si qua alia virtutum pulcherrima. Maxima enim virtus est, nolle pati ut falsitas in medium adducatur exstincta veritate: quam suam partem nunquam videbis deserere Georgium; aut ex animi circa eam pusillanimitate injuriam irrogare Deo, illam servare præcipienti. Necesse enim omnino est potius Deo quam hominibus obedire. Quoniam vero etiam magicarum artium meministi, vulgari quidem proverbio dicitur, pueris et piscatoribus ex primo jactu dandum: tu vero ubi aut inter quos teipsum debes censere, in eadem offendicula impingens post millenas experientias? Etenim sermones de veritate audiens, eorum certitudinem quæris ipsis rebus experiri: ab his autem sumpta experientia, recurris ad verba, tanquam sola idonea ad magisterium. Quis demum medebitur contritioni tuæ? quæ oratio refellet tantam tuam pervicaciam? Christum, o imperator, (quid autem Christum dico?) Christi nomen non sustinent dæmones, sed formi-

(1) Exciderunt hoc loco verba aliqua, ad complendum sensum necessaria: quod ut intelligeretur, dispunximus quæ erant in ecgrapho nostro male conjuncta.

dant illud et contremiscunt, eoque vel leviter audito tanquam fumus deficiunt. Veneficorum opera dæmonum sunt illusiones; quæ vero nobis accidisse nosti, Christus est operatus; quid igitur ipsi et dæmonibus? quid nobis Christianis et magis commune est? Quomodo non rebelles Deo ac prorsus fatui æstimandi sunt, qui his impudenter ascribunt virtutem in nobis ostensam?

24. Quod si magna tibi illa ideoque incredibilia videntur; et in tua persistens incredulitate, perseveras etiam in voluntate torquendi cruciandique me, majora etiam videbis. Quid enim impossibile ei, qui quæ non sunt, vocat sicut ea quæ sunt? Quid timeamus nos ei servientes? An vulnera? an mortem? Abunde ea sanat, et ab inferno reducens vitam donat æternam. Quæ autem mors attinget nos, ipso non permittente? aut quocunque eorum, quos tu sæpe adhibes, modorum inferetur? Nunquid non sustinuimus ungulas, lapides, rotas, gladios, ignes? mortifera quidem omnia, sed per Christum retudimus ipsa et vicimus; itaque per omnia ostensa est salva religio et firma spes nostra. Sed quid ego hæc tibi, auditu gravia? Admove aurum igni, et rursus aurum videbis educi; applica nos iterum iterumque torturis, et videbis quantum Christianorum opera superent virtutem magorum dæmonumque.

25. Hæc quidem Georgius: Diocletianus vero, quoniam, secundum quod scriptum est, veritas non erat in eo, et nolebat intelligere, vim autem verborum non magis sustinebat, quam debilis oculus solarium radiorum incursum, multo magis corde exæstuans, assurgebat in iracundiam. Et primum quidem, ut non videretur tormenta innocenti inferre, petulantis linguæ peccatum esse dixit, quod ipso jubente nollet veritatem adulando obumbrare. Deinde os contunditur Martyr, postea suspenditur, ad principia toleratorum hactenus tormentorum reductus: tum flagellatur et nervis cæditur. Fluebant per terram rivi sanguinis, et carnes cum ipsis miscebantur: gratiosissimum autem in his omnibus erat, quod pateretur Georgius, doleret autem Diocletianus, eum videns absque dolore manere. Jucundus lætusque et sereno vultu erat Georgius, ea quæ maximis beneficiis affecti solent cum gratiarum actione ad Deum loquens atque ostendens: Diocletianus vero amaro erat mœrentique animo, veluti si ab illo in ipsum transirent verbera, et furor eum recentior circumdederat, cum carnifices, velut inter se commissi, invicem se viderentur devorare, ipse vero, alienas carnes palam conficiens, seipsum sentiret dirissima perpeti. Ergo consilii inops ac desperabundus, id quod canibus usuvenit patiebatur, atque ad proprium redibat vomitum; rursum veneficium nominans quod fiebat, non animi generositatem, non fortitudinem, non divinæ opus virtutis, iterumque maleficas magorum artes in crimen adducens.

A εἰσὶν ἀπάται. Ὅσα δὲ περὶ ἡμᾶς ἔγνως συμβάντα Χριστὸς εἰργάσατο· τί τοίνυν αὐτῷ καὶ δαίμοσιν ἢ γόησι καὶ ἡμῖν; Πῶς οὐ θεομαχούντων ἀτεχνῶς ἐστι καὶ παραπαιόντων ἀνθρώπων ἐκείνοις ἀναισχύντως ἐπιφημίζειν τὴν καταργοῦσαν αὐτοὺς δύναμιν;

κδʹ. Εἰ δ' ὅτι σοι μεγάλα ταῦτα, διὰ τοῦτό που καὶ δυσπαράδεκτα, εἴπερ ἐμμένεις ἔτι τῇ ἀπιστίᾳ, εἰ τῇ τοῦ κολάζειν γνώμῃ προσανέχεις καὶ τιμωρεῖν, καὶ μείζω τούτων ὄψει. Τί γὰρ ἀδύνατον τῷ τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα καλοῦντι; Τί δὲ καὶ ἡμεῖς δειλιάσωμεν αὐτῷ δουλεύοντες; Τραύματα; θάνατον; Ἀλλ' ἰᾶται πολλῇ τῇ περιουσίᾳ, ἀλλ' ἀνάγει ἐξ B ᾅδου, καὶ ζωὴν αἰώνιον δίδωσιν. Εἶτα καὶ ποῖος ἡμῶν ἅψεται θάνατος, μὴ παραχωροῦντος ἐκείνου; καὶ διὰ τίνος γινόμενος, ὧν σὺ προσφέρεις πολλάκις; Οὐ ξεσμοὺς ὑπεμείναμεν; οὐ βάρη λίθων; οὐ τροχόν; οὐ ξίφη; οὐ πῦρ; καὶ γὰρ ταῦτα πάντα θάνατοι. Ἀλλὰ διὰ Χριστὸν καὶ ἀπεκρουσάμεθα, καὶ νενικήκαμεν· οὕτω διὰ πάντων ἀσφαλὲς ἡμῶν τὸ σέβας, καὶ βεβαία ἡ ἐλπὶς ἀποδέδεικται. Ἀλλ' οὐκ ἀπόχρη σοι ταῦτα· βραχὺς ὁ λόγος. Προσάγαγε τῷ πυρὶ τὸν χρυσὸν, καὶ ἴδοις πάλιν χρυσόν· προσάγαγε καὶ αὖθις καὶ πολλάκις ἡμᾶς ταῖς βασάνοις, καὶ ἴδοις πάλιν τὰ Χριστιανῶν ὁπόσον γοητειῶν καὶ δαιμονίων ἔργων διφκισται.

κεʹ. Ταῦτα ὁ μὲν εἰρήκει· ὁ δὲ, ἐπειδὴ κατὰ τὸ C γεγραμμένον ἀλήθεια οὐκ ἦν ἐν αὐτῷ καὶ ἐπίγνωσιν ἀπώσατο, οὔτε τὴν ἰσχὺν τῶν λόγων ὑφίσταται, οὐδὲ ὀφθαλμὸς ἀσθενὴς ἡλιακῶν ἀκτίνων ἐπιβολήν· καὶ πολὺ πλέον ἐκκαεὶς τὴν καρδίαν, διανίσταται πρὸς ὀργάς. Καὶ πρῶτα μὲν ὡς ἂν μὴ τὰς κολάσεις ἀναιτίως ὑπομένειν δοκοίη, θρασυστομίας ἔγκλημα ἦν αὐτῷ, οὕτω τὸ μὴ θωπευτικῶς τὴν ἀλήθειαν συσκιάζειν καλοῦντος αὐτοῦ· εἶτα ἐτύπτετο κατὰ τοῦ στόματος· εἶτα ἀνηρτᾶτο, ἐπὶ τὰ προοίμια τῶν κολάσεων ἀνεληλυθώς· εἶτα ᾐκίζετο καὶ βουνεύροις ἐξαίνετο. Ἔῤῥεον δὲ αἵματα κατὰ γῆς, καὶ σάρκες σὺν τούτοις ἐφέροντο, καὶ τὸ δὴ χαριέστατον, ὡς ἐν τοῖς τοιούτοις ὁ μὲν ἔπασχεν, ὁ δὲ ἐδυσφόρει, ἀνάλγητον ἐκεῖνον κατανοῶν· ὁ μὲν σεμνὸς ἦν, φαιδρὸς καὶ ἡδὺς, τὰ τῶν εὐχαρίστων ὡς ἐπὶ με- D γίσταις εὐεργεσίαις πρὸς Θεὸν καὶ λέγων καὶ δεικνύμενος· ὁ δὲ σκυθρωπὸς καὶ κατώδυνος, ὥσπερ ἐκεῖθεν εἰς αὐτὸν τῶν τραυμάτων διαβαινόντων, καὶ τὸ τῶν μαινομένων πάθος αὐτῷ καινότερον περιΐστατο. Οἱ μὲν γὰρ ἑαυτῶν ἁπτόμενοι ἑτέρους κατεσθίειν νομίζουσιν· ὁ δὲ σαφῶς ἀλλοτρίας κατεργαζόμενος σάρκας ἑαυτοῦ δεινὰ πάσχοντος ᾐσθάνετο· ὥστε καὶ ἀμηχανῶν ἐκ τούτου καὶ ἐξαπορούμενος τὸ τῶν κυνῶν ἔπασχεν, ἐπὶ τὸν ἴδιον ἔμετον ἀνέστρεφε, καὶ γοητείαν πάλιν ὠνόμαζε τὸ πρᾶγμα, οὐχουν ψυχῆς γενναιότητα, οὐδὲ καρτερίαν, οὐδὲ θείας ἔργον δυνάμεως· καὶ πάλιν εἰς μαγικὴν κακοτεχνίαν διέβαλλε.

CAPUT IV.

Veneficia separata, mortui suscitati.

κς'. Καὶ οὐκ ἂν ἐπαύσατο ταῦτα κεκραγὼς τε A καὶ διατεινόμενος, εἰ μὴ μεταχληθεὶς ἄνθρωπος μαγικὴν εἰς ἄκρον ἐξησκημένος, λῆρον ταῦτα βοῶντα καὶ συκοφάντην ἀπήλεγχεν, οὐκ ἐπὶ τούτῳ κληθεὶς οὐδὲ παραγενόμενος· ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ τοῦ Βαλαὰμ τρόπον τινὰ κἀνταῦθα συνέβαινε, μετεπέμφθη δὲ ἄρα τῷ τῶν Μωαβιτῶν βασιλεῖ καταρασόμενος τοῖς υἱοῖς Ἰσραήλ· καὶ σπεύδων ἦν ἐπὶ τούτῳ, ἀλλ' ἄν τις ἀντικρούουσα δύναμις, ἀντὶ καταρωμένου εὐλογοῦντα ἐδείκνυεν. Ὡς δὲ καὶ γόης ἥκων μάγος ἐλέγξων Γεώργιον, καὶ καθαιρήσων δῆθεν τὰς μαγγανείας, παντοίαν τε φέρων ἐπὶ τῷδε σπουδὴν, ὅμως τοὐναντίον ἐποίει, ἄνθρωπον αὐτὸν ἀπεδείκνυ θείᾳ σαφῶς χειρὶ κυβερνώμενον, παρὰ τοσοῦτον οὐ δίκαιον γοητείας ἔγκλημα φέρεσθαι, παρ' ὅσον καὶ τῶν τῷ σκότει προσόντων αἰτιαμάτων οὐκ ἂν δικαίως κληρονομοίη τὸ φῶς· B ἐδείκνυ δὲ, οὐ λόγοις ἄντικρυς ταῦτα βοῶν (εἰ καὶ τοῦτο τῷ μετὰ ταῦτα συνέβαινεν), ἔργοις δὲ, ὃ καὶ τῶν λόγων πολὺ ἰσχυρότερον.

κζ'. Ἤδη μὲν γὰρ ἧκεν οὗτος, καὶ ἀγώνισμα μὲν αὐτῷ προσετέθη, πεῖσαι τὸν Μάρτυρα δυνηθῆναι ἢ ἀποκτεῖναι· πεῖσαι μὲν θεοῖς τῶν Ἑλλήνων ἀντὶ Χριστοῦ προσελθεῖν, ἀποκτεῖναι δὲ μὴ πείσαντα, ὡς ἂν μὴ καὶ τοῖς ἄλλοις τὸ κατ' αὐτὸν βλασφημίας, φησὶ, καὶ ἀπειθείας παράδειγμα γένοιτο. Ἄθλων δὲ τούτων τετελεσμένων, δωρεαὶ κατηγγέλλοντο, καὶ χάριτες, καὶ τιμαὶ, καὶ ὅσα πρὸς βασιλέως διδόμενα ψευδῶς μακαρίους τοὺς δεχομένους ποιεῖ· ἃ δεῖ καὶ ὑποστὰς δράσειν ἐκεῖνος, καὶ ὡς εἴ τι C ἕτερον ῥᾳδίως, αὐτὸς μὲν ἐπὶ ζητήσεις δηλητηρίων καὶ σκευασίας ἐτρέπετο, εἰς νέωτα τὸν τῆς τέχνης ἔλεγχον δώσειν ἐπαγγειλάμενος, ὁ δὲ ἀνεχώρει, διελύετο δὲ ὁ σύλλογος, τὸν δὲ καὶ πάλιν εἶχε τὸ δεσμωτήριον. Ἀλλ' ἧκεν ἡ προθεσμία, καὶ πάντες αὐτίκα παρῆσαν· παρῆν ὁ φαρμακὸς ἐπὶ δυσὶ πομάτων εἴδεσι γαυριῶν, ὡς τὸ πᾶν εὐθὺς τότε τοῦ ἀγῶνος περιγραψόμενος· παρῆν ὁ Μάρτυς, ἀποθανούμενος κατ' αὐτοὺς εἰπεῖν· Διοκλητιανὸς εὔελπις διὰ ταῦτα παρῆν, καὶ ὁ δῆμος, μετέωροι πάντες τὴν τοῦδε ὁποίαν ἕξει ἀπεκδεχόμενοι τελευτήν. Ἔνθεν τοι τὸ μὲν αὐτῷ προσήγετο φάρμακον· ἦν δὲ ἵνα πιὼν, ἔκφρων γενόμενος, ἑαυτὸν ἐπιτρέψῃ ἄγειν τε καὶ φέρειν, ὅποι τις βούλεται· τὸ δὲ, σκεῦος ὑπάρχον θανάτου, δευτέρα πόσις ἐταμιεύετο. Ἀλλ' D οὔτε ἐκεῖνο ἐξίστα ποθὲν, καὶ τὸ θανάσιμον μέχρι τοῦ πιεῖν θανάσιμον ἦν. Ἐπεὶ δ' ἐπέποτο, ἐψεύσατο τὴν προσηγορίαν, οὐδὲν μᾶλλον εἰς ἐκεῖνον ἢ τοὺς μὴ πιόντας ἐνηργηκός· ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, ἀμφότερα ἔκστασιν καὶ ἀφωνίαν εἰργάσατο, οὐκ εἰς τοὺς προσηκαμένους καὶ γευσαμένους, τοὺς δὲ προσενεγκόντας καὶ γεύσασθαι πείσαντας. Ἐξίστατο μὲν γὰρ παραχρῆμα ὃς ἐσκεύασε μάγος, καὶ ἐννεὸς ἦν· ἐξίστατο Διοκλητιανὸς καὶ διηπορεῖτο· οὐδὲ ὁ δῆμος ἄρα καὶ οἱ παρόντες τῆς συγκλήτου βουλῆς ἐκτὸς ἦσαν θαύματος καὶ ἐκπλήξεως.

A 26. Neque quievit hæc clamans asseveransque, donec accersitus homo in arte magica versatissimus, insanum et calumniosum esse talia affirmantem convicit, non ad hoc vocatus, neque adductus. Sed idem quadamtenus hic accidit quod olim Balaamo, quem a rege Moabitarum accersitum exsecrari filios Israel, idque agere studiose volentem, contraria quædam virtus pro maledictione coegit benedictionem inferre. Nam adveniens veneficus magus ad convincendum Georgium, ejusque incantationes dissolvendas, et in his omnem operam collocans; prorsus contrarium fecit; demonstrans quod Georgius esset homo divina manu gubernatus, cui tantum aberat ut posset merito veneficii crimen impingi, quantum absunt crimina tenebris B gaudentia ut juste possint lucem hæreditare. Demonstravit autem non verbis ista, ex opposito clamans (quamvis etiam hoc postea fecit), sed operibus, quorum longe major est quam verborum vis.

27. Mox enim ut advenit, suscepit in se, vel persuadere Martyri ut gentilium deos pro Christo adoraret, vel persuaderi renuentem occidere, ne aliis quoque in exemplum esset, ut aiebat, infidelitatis et blasphemiæ: quibus peractis promittebantur ei munera, gratiæ atque honores, eaque omnia quæ ab imperatore data falso putantur beatos facere. Et hæc quidem se facturum recipiens, tam facile quam quidquam aliud, ad quærenda C præparandaque veneficia se convertit, in diem proximum pollicens dandum suæ artis experimentum, et abiit: dissolutus vero est conventus, et sanctum denuo carcer excepit. Venit ergo explendæ sponsionis dies, et omnes rursum præsentes adfuere. Comparuit veneficus, duplici potione fretus, velut qui paucis totum certamen circumscripserat: comparuit et Martyr, ut ipsi dicebant, morti tradendus. Diocletianus quoque magna spe plenus advenit, et populus multus; omnes suspensi exspectatione futurorum, quem ea essent exitum habitura. Ex una ergo parte producitur pharmacum, quod erat tale, ut ipsum bibens extra usum fieret rationis, seque præberet agendum ferendumque prout quis voluisset: alterum vero vas mortiferum erat pro secunda potione paratum. Sed D neque istud epotum, mentis statum commovit; et quod potatum dicebatur esse letiferum, haud vero nomine se appellari probavit, nihilo plus Georgio nocens quam iis qui ipsum non biberant: aut potius utraque potio obstupescere et obmutescere fecit non qui gustaverat, sed qui propinarant. Obstupuit enim qui pharmaca præparaverat magus, obstupuit et Diocletianus: populus autem et qui forte ex senatu tunc aderant, non erant admirationis consternationisque expertes.

28. Et hæc quidem sic acta sunt : Diocletianus A autem festinavit inire tormentorum rationem (omnes enim cruciatus suos exsuperabat rabie) ut aliquod inveniret, quod non afferret etiam mortem. Postquam autem vidit defecisse frameas suas in finem, et jacula esse exhausta, et quæcunque facta erant non magis profecisse, quam si contra statuam vel umbram fuissent adhibita ; mutata pugnandi ratione, veluti priorem improbans, inivit aliam : ne tunc quidem ab immanitate sua quidquam deflectens, sed eam industrie malitioseque dissimulans. Cogitabat enim intra se, quod si quis generosioribus animis sævitiam admoverit, eo ipso fidentiores eos reddat, si vero mansuetudine quadam ac lenitate temperati sermones fuerint, emollitos illos tandem sibi habebit obsequentes : nam B etiam ferrum oleo lævigari, quamvis hoc mollissimum, istud durissimum sit. Quid igitur? Larvam assumit lenitatis; ex severissimo in mellifluum blandumque transformatur; tum benignius solito eum intuitus, et vocis feritatem dimittens : Tu, inquit, o homo, difficultates difficultatibus innectens, ad extremam nos desperationem adduxisti. Quousque autem ista? et quando quiesces? An ergo nos oportet lassari per omnia, molestiam tibi ex ignorantia facescentes, et tibi alias conciliari volentes? Doce quæ sit illa tibi assistens virtus, per quam tot tantaque evasisti discrimina. Doce, inquam, vel nunc, licet ante nolueris : et nos a perplexitate exime, teipsum ab inquietudine et C tumultu. An existimas nos provocandos ad iracundiam audita veritate, tibique eam exponenti graves futuros? Ne tibi, quæso, hoc persuaseris : audiemus te quam clementissime jucundissimeque, quin et gratificabimur tibi quantum fas erit, si nos ab inveterato errore abduxeris.

κη'. Τοῦτο μὲν οὖν οὕτως ἔχει· καὶ τὸ μέχρι τούτου ὀξὺς ἦν ὁ Διοκλητιανὸς τὴν διὰ τῶν βασάνων κατ' ἐκείνου χωρῶν· τὰς γὰρ ἁπάσας αὐτῷ κολάσεις λύττης ὑπερβολῇ ὥς τινα μίαν ὑπήνεγκε, μηδὲ δοὺς ἀναπνεῦσαι τῇ συνεχείᾳ· ἐπεὶ δὲ τὰς ἑαυτοῦ ῥομφαίας εἰς τέλος ἐκλελοιπυίας ἑώρα, τά τε βέλη συντετελεσμένα, καί τι γενόμενον αὐτῷ πλέον οὐδὲν, ἢ ὅσον πρὸς ἀνδριάντα ἢ σκιὰν τὴν ἐκείνου καθισταμένῳ τὴν μάχην, ὥσπερ ἐκείνην ἀπαγορεύσας, ἄλλην τρέπεται· καὶ οὐδὲ νῦν ἀποθέμενος τὸ θηριῶδες τοῦ τρόπου καὶ μανικὸν, πανούργως δέ πως αὐτὸ καὶ κακοήθως συστείλας. Διελὼν γὰρ παρ' ἑαυτῷ, ὡς εἰ μετά τινός τι τοῖς γενναιοτέροις προσφέροιτο χαλεπότητος, τοῦτ' αὐτοῖς αὐθάδειαν ἀπεργάζεσθαι, εἴκειν βίᾳ μεγαλοφυΐᾳ B ψυχῆς μὴ καταδεχομένοις· ἂν δ' ἄρα τινὶ πρᾳότητι καὶ ἐπιεικείᾳ τοὺς λόγους κεράννυσι τέγγοντας ἤδη, τότε καὶ ὑπείκουσι (καὶ γὰρ καὶ σίδηρος ἐλαίῳ, τρόπον τινὰ ὁ σκληρότατος τῷ μαλθακωτάτῳ, λεαίνεται), τί ποιεῖ; Ἀναλαμβάνει τι προσωπεῖον ἐπιεικείας, καὶ πρὸς τὸ μειλίχιον καὶ προσηνὲς ἐκ τοῦ ἄγαν αὐστηροῦ μεθαρμόζεται. Ταύτῃ τοι καὶ ἡμερώτερον τοῦ συνήθους ἐμβλέψας ἐκείνῳ, καθυφείς τε καὶ τὴν ἀγριότητα τῆς φωνῆς, Σὺ, φησὶν, ἄνθρωπε, ἀπορίαις συμπλέκων ἀπορίας, εἰς ἀμηχανίας ἡμᾶς τὰς ἐσχάτας ἐμβάλλεις. Ἀλλὰ μέχρι τίνος ἔσται ταῦτα; καὶ πότε παύσεται; Ἢ διὰ παντὸς κάμνειν ἡμᾶς δεῖ, πράγματα ἐξ ἀγνοίας ἔχοντας, καὶ σοὶ ἑτέρωθεν προξενοῦντας; Δίδαξον τίς ἡ συνοῦσά σοι δύναμις, δι' ἧς ἔχεις τοὺς τοσούτους C καὶ τηλικούτους κινδύνους ἐκπεφευγὼς, δίδαξον νῦν γοῦν, εἰ καὶ μὴ πρότερον, καὶ ἀπάλλαξον μὲν ἐκ τοῦ [θάμβους] εὐθέως ἡμᾶς, ἀπάλλαξον δὲ καὶ σαυτὸν θορύβου καὶ ταραχῆς. Ἢ τάχα πρὸς ὀργὴν οἴει ἀκουσομένους ἡμᾶς, καί σοι δυσχεραινοῦντας τὴν ἀλήθειαν διεξιόντι; Τὸ δὲ οὐχ οὕτως ἔσται, μὴ τοῦτο νομίσῃς· ἀλλ' ἀνεξικάκως μὲν ὡς ἔνι μάλιστα καὶ ἱλαρῶς ἀκουσόμεθα· χαριούμεθα δέ σοι καὶ τὰ εἰκότα, μόλις ἡμᾶς τῆς μακρᾶς ποτε ἀπαγαγόντι περιπλανήσεως.

29. Hæc ille, mentem verbis occultans, non veritatem requirens : jam enim millies et palam ei dictum erat a Martyre, Christi virtutem adesse iis qui ipsum confitentur esse Deum; atque ita eos fieri omni periculo fortiores, potentesque ad facienda signa atque omnigena miracula in demonstrationem veritatis. Verum simulatio hæc erat D atque adulatio, et via quædam, ut aptius loquar, qua ipsum in suam pelliceret voluntatem pertraheretque; ut ei, qui tam comiter familiariterque agebat secum, pari quoque familiaritate se conjungeret Georgius, gauderetque ab ipso honorari : nesciebat autem quod seipsum deciperet, magnum veritatis propugnatorem iis verbis aggressus, quibus mancipia demulcentur. Quomodo enim posset illius sapientia talibus sermonibus decipi, aut tantus pro religione zelus aliud quidpiam pati, quam quæ decet in hac causa et cogitare et loqui? Amorem vero illius, quo anima ejus ardebat ad Christum

κθ'. Ταῦτα δὲ ἄλλως ἐφθέγγετο, οὐχ ἀλήθειαν ἐρευνώμενος· πάλαι γὰρ αὐτῷ δῆλον ἦν, μυριάκις πρὸς τοῦ Μάρτυρος εἰρημένον, ὡς ἡ Χριστοῦ δύναμις συνοῦσα τοῖς Θεὸν ὁμολογοῦσιν αὐτὸν, τοῦτο μὲν ἰσχυροὺς κατὰ παντὸς κινδύνου ποιεῖται, τοῦτο δὲ καὶ σημείων αὐτουργοὺς καὶ παντοίων θαυμάτων πρὸς τὴν τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας ἀπόδειξιν. Ἀλλ' ἦν πρόφασις τοῦτο καὶ κολακεία, ἡ ὁδὸς, εἰπεῖν οἰκειότερον κατὰ τῆς ἐκείνου γνώμης, εἴ πως ἡδυνθεὶς λόγοις, ταύτῃ παρασυρείη ἱλαρῶς αὐτῷ προσενεχθέντα ἀνθιλαρῆναι φιλοτιμήσασθαι· ὅμως ἐλάνθανεν ἑαυτὸν ἀπατῶν, λόγοις, οἷς ἀνδράποδα κηλοῦνται, τῷ μεγάλῳ τῆς ἀληθείας προσφέρων ἀγωνιστῇ· ποῦ γὰρ ἔδει τὴν ἐκείνου σοφίαν ἡττηθῆναι τοιούτου; ποῦ δὲ τὸν τοσοῦτον ὑπὲρ εὐσεβείας ζῆλον ἄλλο τι παραχωρῆσαι, ἢ ὅσα ὑπὲρ εὐσεβείας ἔχεται, καὶ διανοηθῆναι καὶ φθέγξασθαι; τὸν δ' ὑπὲρ Χριστοῦ τοῦ μόνου καλοῦ οὕτως ἐκείνου φλέγοντα τὴν ψυχὴν ἔρωτα, πῶς ἦν εἰκὸς ἑτέρου τινὸς

(3) Mallem legere διαλέγων.

ἐπιθυμίᾳ τῶν κάτω δοῦναι παρείσδυσιν. Οὔτε γὰρ [A] ποτε ζῶα τὴν πυρὸς χώραν παρ' ἑαυτοῖς τρέφειν οἷόν τε, ἤ τι ἕτερον δέχεσθαι τῶν κάτω τε καὶ γηΐνων· οὔτε τὴν ἐκείνου ψυχὴν, πρυτανεῖον θείου γεγενημένην πυρὸς, λογισμόν τινα προΐεσθαι, βλέπειν ὅτῳ δήποτε τρόπῳ εἰσηγούμενον πρὸς τὴν ὕλην. Δῆλον δὲ τοῦτο, οἷς τε εἰργάζετο, οἷς τε ἐκαρτέρει, καὶ οἷς τότε πρὸς τὸν τύραννον ἔλεγεν.

λ'. Ἦ που σὺ, φησὶ, βασιλεῦ, καινότερα τῶν πρότριτα καὶ χθὲς εἰρημένων ἀκούσεσθαι προσδοκῶν, τὴν αὐτὴν ἀεὶ περὶ τῶν αὐτῶν προτείνεις ἐρώτησιν; Οὐ μὴν καὶ ἀκούσῃ, εἴπερ εἷς ἐστιν ὁ τῆς ἀληθείας ὁ λόγος καὶ ἁπλοῦς καὶ σύντομος καὶ σαφὴς, εἴπερ καὶ ἡμεῖς τοῦ παντὸς τιμᾶν ἴσμεν [B] ἀλήθειαν καὶ οὐ παρὰ μέλος φθεγγόμεθα, οὐδὲ νῦν μὲν ταῦτα τοῖς πυνθανομένοις φαμὲν, τῷ μεθαρμόζεσθαι πρὸς ἐκείνους τὰ ὄντα παραχαράττοντες. Εἰ δ' ὅτι αὐτὸς ἐρωτᾷς, τί τοῦτο διοίσει τοῖς μίαν αὐτὴν τὸν ἀεὶ πρεσβεύουσι χρόνον, καὶ κοινὴν εἰδόσι πρὸς ἅπαντας, ὥστε πείθειν μεταβάλλειν αὐτήν; Οὐδὲν πάντως, οὐκουν, οὐδὲ μεταβαλοῦμεν. Ἀλλ' εἴπερ ὄντως τῆς ἀληθείας λέγεις ἐρᾶν, ἰδού σοι παρ' ἡμῶν ἀληθείας ῥήματα, καὶ πάλιν σοι καὶ πολλάκις τὸν αὐτὸν λόγον ἐροῦμεν· Χριστὸς ἡμᾶς ἐνισχύει, Χριστὸς ἡμᾶς ῥύεται, Χριστὸς δι' ἡμῶν σημεῖα ἐργάζεται. Εἰ δέ τινα πίστιν ἐκ τῶν ἔργων ζητεῖς, ἤδη μὲν καὶ πρότερον εἴληφας, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ αὖθις λαβεῖν ἔξεστιν· οἶδε γὰρ αὐτοὶ ἡμεῖς ἕτοιμοί σοι πάντα παθεῖν· καὶ πάλιν ἐπὶ [C] ἔργα χώρει, καὶ χρῶ ταῖς χερσὶ, καὶ φείδου μηδὲν, ἵνα καὶ πάλιν γνῷς, ὅτι μεθ' ἡμῶν ὁ Θεὸς, διασκεδάζων τὴν καθ' ἡμῶν ὑμετέραν βουλήν.

λα'. Ταῦτα δὲ εἰρηκότος αὐτοῦ, οὐχ ἦν ἐκεῖνος σοφὸς ὥστε συνιέναι, οὐδὲ ἐκζητῶν τὸν Θεὸν, ἄνθρωπος ἦν ἀπολωλεκὼς βουλὴν, ἐπιστήμην Θεοῦ οὔτε ἔχων οὔτε δεχόμενος. Διὰ τοῦτο καὶ μιμεῖται τοὺς πάλαι Ἰουδαίων παῖδας· ἔβλεπον μὲν γὰρ ἐκεῖνοι παρ' ἑαυτοῖς, ἤκουον παρ' ἑτέροις Χριστὸν θαύματα ἐκτελοῦντα, σημεῖα, δυνάμεις· καὶ ὡς μηδὲν ἰδόντες, μηδ' ἀκηκοότες, τὰ αὐτὰ ζητοῦντες προσήρχοντο. Ἐμβρόντητοι, ἄρτι βλέπετε, χθὲς ἑωράκατε, πρὸ τῆς χθὲς καὶ ἐπέκεινα ὡσαύτως εἴδετε, εἶτα εἰς τὰς αὐτὰς ἀποτελευτῶντες ἀπορίας ἥκετε; Τούτους δὴ μιμούμενος καὶ αὐτὸς, ἀπόδει- [D] ξιν τῆς Χριστοῦ δυνάμεως πολλάκις λαβὼν, καὶ πάλιν ζητεῖ· ζητεῖ μὲν οὖν, οὐχ ὅπως εἰληφὼς κατευθύνοι τὴν καρδίαν ἑαυτοῦ, καὶ πιστὸς γένηται (ἢ γὰρ πάλαι λαβὼν ἐγεγόνει; ἢ γὰρ πάλαι κατεύθυνε;)· ἐκπειράζων δὲ μόνον αἰτεῖ, ὅτι καὶ κατ' ἐκείνους γενεά τις ἦν σκολιὰ καὶ παραπικραίνουσα, πνεῦμα πορευόμενον καὶ οὐκ ἐπιστρέφον.

λβ'. Ἔνθεν τοι καὶ παριδὼν μὲν τἄλλα ὁπόσα θαυμάτων εἴδη, ἀναδραμὼν δὲ πρὸς αὐτὸ τὸ μέγιστον τὴν ἐξανάστασιν τῶν νεκρῶν, τοῦτ' αὐτὸ οὐκουν ἕτερον ἐνεργηθῆναι κελεύει, ὡς τὴν παλινζωΐαν, κἂν ἐφ' ἑνί τινι τῶν πάλαι τεθνηκότων ἤδη τετελεσμένην, ἀποχρῶν ἡγεῖσθαι μαρτύριον τῆς ἐπὶ πάσι δυνάμεως Χριστοῦ καὶ θεότητος· ἀγνοῶν

unice formosum diligendum, quomodo alterius cujusdam cupiditatis causa possibile erat præcipitare deorsum? Neque enim animalia unquam alia consueverunt per se vivere in regione ignis; neque possibile erat, ut anima illa jam facta divini ignis receptaculum, cogitatum admitteret, quacunque ratione ad terrena inducentem: idque tum operibus patuit, tum tolerandis tormentis, tum verbis ad tyrannum productis.

30. Quomodo, inquit, o imperator, iis quæ a triduo imo ante dies duos audivisti, oblivione præteritis, eamdem semper de eisdem rebus interrogationem prætendis? siquidem et nos omnino novimus veritatem tenere, neque eam per partes edicimus, membratim eam loquentes; neque modo sic, modo aliter, interrogantibus respondemus, ut nos illis accommodemus, veritatem adulterantes. Si vero et tu eam amas, quomodo tantum discrepas ab illis, qui ipsam solam colunt omni tempore, et eamdem erga omnes esse sciunt, ut suadeas ab ea discedere? Non profecto, non discedimus. Si tamen vere dicis quod veritatem amas, audi ex nobis verba veritatis; iterum et iterum eumdem sermonem loquimur: Christus nos confortat, Christus nos liberat, Christus per nos signa operatur. Id si velis operibus comprobatum, quamvis experimentum jam sumpseris, aliud tamen rursum sumere licebit. Ecce enim paratos nos pati omnia: veni rursum ad opera, et manibus utere, nihil formidans; ut cognoscas iterum quia Deus nobiscum est, tua contra nos consilia dissipans.

31. Hæc eo dicente, non erat ille intelligens aut requirens Deum: homo erat consilio privatus, notitiam autem Dei nec habens nec suscipiens, similis factus Judæis antiquis: nam illi quidem per seipsos videbant audiebantque ab aliis Christum facientem miracula, signa et virtutes: et tanquam si nihil vidissent audivissentque, veniebant eadem requirentes. O stupidi! Adhuc videtis, et heri vidistis, et nudiustertius et diu antea cognovistis eadem; et in eadem consilii ambiguitate desinentes, venitis? Hos igitur imitatus Diocletianus, post demonstratam sibi sæpius Christi virtutem, rursum quærit: quærit autem, non ut accepta demonstratione rectificet cor suum et fidelis efficiatur; sed tentandi dumtaxat causa quærit, quia, sicut et illi, generatio erat prava et exasperans, spiritus vadens et non rediens.

32. Ergo, cæteras omnes miraculorum species prætermittens, et ad id quod omnium est maximum mortuorum resuscitationem transiens, hoc ipsum, non aliud, operari jubet; velut regenerationem, in uno aliquo mortuorum factam, habiturus pro testimonio totius virtutis et divinitatis Christi; ignorans tamen quam parum utilis sibi futura esset

hæc experientia, qui statim a patrato miraculo replendus esset indignatione. Qui enim priora miracula fuerat circa martyrem operatus, circa hoc unum nihilominus erat potens: quamvis non ita judicaret Diocletianus, neque sibi id persuaderet, certo credens impossibile fore quod imperaverat. Quare monumentum demonstravit, et in eo defunctum ab annis multis, ipsumque jubet excitari: Age, inquiens, vivum hunc siste, ambulantem, sentientem, et alia quæcunque nos facimus facientem; et abi, nobis de veritate persuasis, nihilque de cætero habituris circa alia dubitare, postquam id factum fuerit, quod majus est omnibus. Quis enim tergiversari et refragari vellet amplius, tam evidens argumentum habens sibi oppositum? Sic ille. Quæ autem secuta sunt, quomodo digne quis explicet? aut potius, quomodo satis miretur? nec enim vel hoc est facile, eo quod rei magnitudinem capere nequeat intellectus.

33. Sustulit Georgius in cœlum oculos tam mentis quam corporis, et audientibus universis Dei magnalia glorificans atque concelebrans, simulque eum commonefaciens mirabilium suorum, et maxime illius triumphi quem duxit de morte per suscitationem vita functorum; oravit, ut quod propositum nunc erat miraculum, ad finem adducere dignaretur. Etenim fidenter poterat ejusmodi petitiones et facere et sperare: facere quidem, quia fidem habebat montes transferentem; sperare autem, tum propter discrimina quæ illius causa subierat, tum propter infallibilem Christi promissionem, qua fidelibus suis firmiter est pollicitus, quæcunque petierint accepturos. Factæ in hunc modum orationi annuit Deus, et desuper vox grandis erupit, quantam ægre sustinere aures poterant, suaque vehementia cunctos attonuit. Tum invisibilis quædam virtus sepulcri operimentum abstulit, et aridis illis ossibus spiritum vitæ infudit, simulque et mortuus surrexit, et totius populi conclamatio, magnificantis, laudantis, glorificantis Christum, eumque verum Deum confitentis. Denique qui a mortuis resurrexit confiteri cœpit ac prædicare in omnium auribus, atque apostolico fungi munere; nunc ad sequendum Christum exhortans, nunc idolorum cultum dissuadens, utque se susciperent dignum testem, qui corporea exutus caligine didicisset, quantum in Christo sit lucrum, quantaque infelicitas æterni ignis, et caliginis, et vermis, et cujuscunque alterius mali, iis præparati qui dæmonibus se conjungunt.

34. Scio miraculum hoc non suscipi ab auribus incredulorum, nihil enim eorum quæ pulchra sunt ipsis videtur fide dignum: sed eam facile apud pios inveniet. Si enim verax est Christus, promittens quod majora signa quam faciebat ipse, facerent credentes in se; Christus autem ejusmodi signa millena fecit; quis Christianorum unquam de illo dubitaverit, audiens primum Eliam et

A ὡς οὐ λυσιτελῶς ἑαυτῷ τὴν πεῖραν ταύτην μετέρχεται, αὐτίκα τοῦ θαύματος καὶ τελεσθησομένου καὶ πάσης αὐτοῦ τὴν ψυχὴν ἀθυμίας πληρώσοντος. Ὁ γὰρ ἐκεῖνα τὰ πρώην τερατουργήσας περὶ τὸν Μάρτυρα οὐδὲ περὶ τοῦτο πάντως ἀδύνατος ἔσται· κἂν οὐχ οὕτως ἐλογίζετο Διοκλητιανὸς, οὐδὲ ἑαυτὸν ἔπειθε, τῷ ἀδυνάτῳ τοῦ ἐπιτάγματος πεποιθώς. Ὅθεν καὶ λάρνακα ἐπεδείκνυ, καὶ πολυετῆ νεκρὸν κατήγγειλεν ἐν αὐτῇ, καὶ ἀνεγείρειν κελεύει· Ἴθι, λέγων, ζῶντα τόνδε, κινούμενον, αἰσθανόμενον τἄλλα δείκνυε πράττοντα καθ' ἡμᾶς, καὶ ἄπιθι πείσας ἡμᾶς, μηδέν σοι τοῦ λοιποῦ περὶ τῶν ἄλλων ἔχοντας ἀμφιβάλλειν, τοῦ μείζονος ἤδη γεγενημένου· ἢ τίς ἂν ἔτι περιεργάζεσθαι βούλοιτο καὶ πολυπραγμονεῖν, τοσοῦτον ἔχων ἐξ ἐναντίας ἱστά-
B μενον ἔλεγχον; Οὕτως ἔλεγε· τὰ δ' ἐντεῦθεν τίς ἂν ἀξίως ἐρεῖ; μᾶλλον δὲ τίς εἰκότως θαυμάσεται· οὐδὲ γὰρ τοῦτο ῥᾴδιον, τῆς διανοίας μὴ χωρούσης τὸ τοῦ πράγματος μέγεθος.

λγ'. Ἐκεῖθεν εἰς οὐρανοὺς σὺν τοῖς νοεροῖς ὀφθαλμοῖς ἀνέτεινε τοὺς τοῦ σώματος, καὶ ὁμοῦ μὲν εἰς ἐπήκοον τὰ τοῦ Θεοῦ μεγαλεῖα ἐκθειάσας τε καὶ ὑμνήσας, ὁμοῦ δὲ καὶ τῶν αὐτοῦ τεραστίων αὐτὸν ἀναμνήσας, καὶ μάλιστα τοῦ κατὰ θανάτου τροπαίου καὶ τῆς ἐκεῖθεν τῶν νεκρῶν ἀναστάσεως, δεῖται καὶ τοῦ προκειμένου τοῦδε τὴν τελείωσιν ἐπινεῦσαι· καὶ γὰρ εἶχε θαῤῥεῖν τὰ τοιαῦτα τῶν αἰτημάτων καὶ λαμβάνειν ἐλπίζειν· τοῦτο μὲν ὅτι καὶ πίστιν εἶχεν, ὄρη μεθισταμένην ἰσχύουσαν· τοῦτο
C δὲ κἀκ τῶν ὑπὲρ ἐκείνου κινδύνων καὶ τῆς ἀψευδοῦς ὑποσχέσεως, πάντα τοῖς οἰκείοις βεβαίως ἐπαγγελλομένης, Ὅσα ἂν αἰτήσησθε, λήψεσθε. Καὶ δὴ, τῆς ἱκεσίας οὕτως καθαρῶς περιεχούσης, ἐπινεύει Θεὸς, καὶ ῥήγνυταί τις ἄνωθεν ἦχος μέγας, οἷον οὐκ ἂν ῥᾳδίως προσίοιτο ἀκοὴ, καὶ πάντας ἐξέπληξε τῷ στεῤῥῷ τῆς ἠχοῦς· καί τις ἀόρατος ἐπὶ τούτῳ δύναμις αἴρει τὸ κάλυμμα τῆς σοροῦ, καὶ ἐπὶ τούτῳ τοῖς ξηροῖς ὀστέοις δίδοται πνεῦμα ζωῆς. Ἐπὶ δὲ τούτῳ, ταχὺς ἀνίσταται ὁ νεκρός· καὶ ἐπὶ τούτῳ βοὴ παντὸς ἦν τοῦ δήμου, μεγαλυνόντων, εὐφημούντων, δοξαζόντων, Χριστὸν ἀληθινὸν Θεὸν ὁμολογούντων. Ἐξῆρχε τῆς ὁμολογίας ταύτης ὁ ἐκ νεκρῶν ἀναστὰς, ἐκήρυττε πάντων ἀκουόντων, τὰ τῶν ἀποστόλων ἐφθέγγετο, καὶ νῦν μὲν προτρέπων
D εἰς Χριστὸν, νῦν δὲ τῶν εἰδώλων ἀπάγων, αὐτὸν ἠξίου δέχεσθαι μάρτυρα δι' ἀποθέσεως τοῦ σωματικοῦ ζόφου, ὅσον ἐν Χριστῷ τὸ κέρδος καταμαθόντα, ὅσος ἐν δεισιδαιμονίᾳ ὁ κίνδυνος, πυρὸς ἀτελευτήτου, καὶ σκότους καὶ σκώληκος, καὶ παντὸς εἴδους κακοῦ διαδέχεσθαι μέλλοντος τοὺς προσανέχοντας δαίμοσι.

λδ'. Τοῦτο τὸ θαῦμα ἀκοαῖς μὲν ἀπίστων οἶδ' ὅτι δυσπαράδεκτον, οὐδὲν γὰρ αὐτοῖς τῶν καλῶν ἀξιόπιστον· εὐσεβέσι δὲ καὶ λίαν ὁμολογούμενον. Εἰ γὰρ ἀψευδὴς Χριστὸς, ὁ ἐπαγγειλάμενος, καὶ ὧν αὐτὸς σημείων ἐργάζεται μείζονα ποιήσειν τοὺς εἰς αὐτὸν πιστεύοντας, Χριστὸς δὲ μυρίων αὐτουργὸς τοιούτων· τίς ἄρα ποτὲ τῶν τῆς ποίμνης Χριστοῦ ἀμφιβαλεῖ περὶ τούτου, ἀκούων μὲν Ἠλίαν καὶ

Ἐλισσαῖον τὸ πρότερον, ἀκούων δὲ καὶ τοὺς Χριστοῦ A μαθητὰς ὕστερον τοιαῦτα ἐνηργηκότας; Τοῦτο καὶ αὐτοὶ δήπουθεν Ἕλληνες, πολλὰ περὶ τῶν σφετέρων δαιμόνων τε καὶ θεῶν ὡς δύνανται ληροῦντες, ὅμως κρεῖττον ὁμολογοῦσι τῆς ἐκείνων δυνάμεως· τοῦτο καὶ τοῖς πλήθεσιν ἰσχυρότερον πάντων τῶν ἄλλων δόξαν, καὶ ἰσχυρότερον ἀψάμενον, ὀξύτερον τοὺς πλείστους μεθείλκυσεν εἰς Χριστὸν, κατὰ δήμους πεῖσαν αὐτῷ προσιέναι, καὶ οὐ κατ' ἀριθμόν τινα γνώριμον, οἷς δὴ παραχρῆμα καὶ τῶν μεγάλων τῆς ὁμολογίας ταύτης μισθῶν ἀῤῥαβῶνες ἐφοίτων. Τίς γὰρ ἂν ἀριθμοίη τὰ ἐπὶ τούτοις θαύματα, ὅσων τε νοσημάτων χρονίων λύσις ὑπῆρχεν, ὅσων τε χειρῶν παρειμένων ἰσχὺς καὶ κατὰ φύσιν ἐνέργεια; ὡς βλέποντες ἦσαν τυφλοὶ, ἐκ τοῦ βλέπειν πρὸς τὸν νοητὸν ὀφθαλμόν; ὡς χωλοὶ τοὺς πόδας ἐῤῥώννυντο; B ὡς πᾶν εἶδος νοσήματος ἐδραπετεύετο; κἂν τὴν τῶν δαιμόνων εἴπῃς ἐπήρειαν, οὐδ' αὐτὴ τότε τοῦ μὴ ἐκποδὼν γενέσθαι ὑπέμεινε, καὶ μόνον τις τῇ πίστει προσήρχετο.

Elisæum, deinde Christi discipulos talia esse operatos? Ipsi autem gentiles, quantumvis de diis dæmoniisque suis quanta possunt deliria commenti, eorum virtute majus hoc esse confitentur. Itaque et multitudini majorem de Christianæ religionis veritate æstimationem miraculum hoc ingessit, quam cætera omnia; et quamplurimos traxit ad Christum, persuadens turmatim et absque certo numero accedere ad illum : quibus etiam continuo datæ sunt arrhæ maximorum præmiorum, tali confessioni propositorum. Quis enim recensuerit quanta post hæc secuta miracula sint, quam multi quamque diuturni morbi sanati, et quantum sese exseruerit virtus naturæ ordinem supergrediens? Quomodo cæci videre cœperint, post receptum interioris oculi lumen? quomodo claudis confirmati sint pedes? quomodo genus omne ægritudinum curatum? quod autem ad dæmonum violentiam attinet, hæc quoque non poterat ulla ratione subsistere, si quis duntaxat cum fide accedebat.

λε'. Ἀλλὰ τὸ Γλυκερίου πῶς ἄν τις παρέλθῃ θαῦμα; Γεωργὸς ἦν οὗτος, καὶ περὶ γῆν τὸν ἀεὶ χρόνον ἔχων, καί γε ἀροτριῶν ἐν βουσί. Καὶ ὁ θατέρου τῶν βοῶν ὑπὸ ζυγὸν ὠλισθηκότος καὶ τεθνηκότος, οὐκ ἀθέατος ὢν τῶν τότε θαυμάτων, ἧκε δρομαῖος, ἐξαγγέλλει τὸ πάθος, καὶ ἀναβιῶναι τὸ κτῆνος αἰτεῖ. Τυχὼν οὖν ὡς ᾔτησε, καὶ πολὺς ὢν τὴν εὐγνωμοσύνην, ὡς καὶ πάντα λόγον αὐτῷ, ἰδίᾳ, δημοσίᾳ, ἄνω, κάτω, Χριστὸν εὐφημούμενον ἔχειν καὶ τὰ Χριστοῦ θαύματα, ξίφει τὴν κεφαλὴν C ἀφαιρεῖται, οὕτω τοῦ τυράννου προστάξαντος, καὶ μάρτυς πρὸς Χριστὸν παραγίνεται. Δεύτερος τούτῳ προστίθεται ὁ ἐκ νεκρῶν ἀναστὰς, ὁρώμενος ὁμοῦ καὶ φθεγγόμενος, διδάσκαλος εὐσεβείας γενόμενος. Καὶ τρίτος τὴν αὐτὴν ἄπεισι τοῦ μαρτυρίου ὁδὸν ὁ χθὲς καὶ πρότριτα μάγος, νυνὶ δὲ κῆρυξ Χριστοῦ, αὐτομολήσας τῇ πίστει, καὶ τὴν τῶν δαιμόνων ὡς ἀπολλύουσαν ἀτιμάσας θρησκείαν. Καὶ ἃ μὲν οὖν γέγονε, τοῦ περὶ τὸν νεκρὸν τεραστίου προβεβηκότος, τὰ μὲν εἴρηται, τὰ δὲ παρῆκεν ὁ λόγος, τὸ μῆκος ὑφορώμενος· ἃ δὲ ἦν μετὰ ταῦτα καὶ ἀναγκαῖον εἰπεῖν.

35. Sed quomodo præteriero, quod factum est Glycerio, miraculum? Agricola hic erat et circa terram semper occupabatur, quam junctis ad aratrum bobus tunc proscindebat : cumque non esset expers miraculorum a sancto Georgio patratorum, et suorum subjugalium alter deficiens mortuus esset, confestim cucurrit; et quid accidisset annuntians, bovem quoque suum suscitari petiit. Obtento autem eo quod postulaverat, gratus admodum pro beneficio, cum nullum alium quam de Christo sermonem haberet, eumque privatim ac publice, sursum ac deorsum prædicandi finem nullum faceret; capite plexus fuit, jubente tyranno, et Martyr ad Christum accessit. Huic appositus est secundus, ille qui fuerat suscitatus a mortuis, et palam loquens factus erat magister pietatis. Tertius denique eamdem martyrii viam ingressus est, is qui heri et antea magus, nunc præco Christi, fidem confessus erat, et dæmonum culturam tanquam perniciosam ejurarat. Atque hæc ea sunt quæ circa patratum in mortuo miraculum acciderunt, quorum quidem pars memoriæ tradita est, altera prolixitatis vitandæ causa involuta silentio : quæ vero postmodum consecuta sunt necesse etiam est enarrare.

CAPUT V.

Extrema Georgii de idolis victoria : capitis supplicium toleratum.

λϛ'. Ὁρῶν ὁ Διοκλητιανὸς τὸν Χριστιανισμὸν εἰς D πυρσὸν ἀναφθέντα ἤδη, ὡς ἐκ σπινθῆρος τοῦ μάρτυρος ἀρξάμενον, καὶ πολλῶν μὲν ἐπιλαβόμενον, πολλῶν δὲ μέλλοντα, κἂν μή τις φθάσῃ κατασχὼν, ταχέως ἂν ἐπελθεῖν κἀκεῖνα, καὶ δυσχερέστατον ἔσεσθαι τοῖς ἀπείργειν βουλομένοις· τοῦτο δὴ ὁρῶν, τὸ μὲν ἐκποδὼν ποιῆσαι, εἴπερ τι ἕτερον, προθύμως ἦν, ὑπώπτευε δὲ ὅμως τὴν διαμαρτίαν καὶ κατωῤῥώδει, δειλὸς πρὸς τὴν ἐπιχείρησιν ἐκ πρώτης πείρας γενόμενος· τὸ δ' αὖ ἄνετον ἐάσας περινοστεῖν, οὐκ ἔφερε (πῶς γάρ; Διοκλητιανός γε ὤν,

36. Conspiciens Diocletianus Christianismum instar ignis jam accensum, tanquam ex scintilla a Martyre profecta, eumque a multis jam susceptum, a multis suscipiendum, nisi quis impediret; hoc autem futurum difficillimum. Hæc, inquam, videns, nihil sibi prius faciendum judicavit, quam ut de medio tolleret Georgium : verebatur tamen ne frustraretur proposito; et formidabat rem aggredi, meticulosus effectus priorum experientia : rursum autem, ut liber abire permitteretur, pati non poterat; cum utique Diocletianus esset, et

suam ipsius fore calamitatem crederet, si idola spernerentur. Media igitur via ingressus, carceri inclusit Georgium, existimans impediendam miraculorum frequentiam, quando nemo auderet ad vinctum accedere, itaque cessaturam propensionem multitudinis ad religionem. Potuit sane exsecutioni mandare consilium quod ceperat; traditus enim in custodiam est sanctus : sed id cujus causa hoc factum est, effectum tyrannus dare non potuit; Verbum enim Dei, ut Paulus loquitur, non est alligatum, quin imo jam magis libere quam antea miracula sequebantur, et audientium fideliumque quotidie augebatur numerus.

37. Interea dicitur, et dicitur vere, quod a Christo acceperit Martyr suæ ad eum dissolutionis signum. Accepit autem hoc modo. Apparuit ei per somnum Christus, multaque ei dixit ex quibus magno gaudio fiduciaque repletus sit : proximam autem migrationem indicare volens coronis quibusdam splendidissimis, incomparabilem decorem habentibus, ornavit caput Martyris, quod erat signum ejus quam apud ipsum accepturus erat claritatis; promisit autem eum victurum et regnaturum secum quoniam sui causa mortificatus fuerat tota die, factus velut agnus occisionis. Sic ista narrantur. Diocletianus autem audiens, contrarium prorsus quam sibi promiserat, exitum habuisse suum circa Martyrem consilium, haud diu perstitit in sententia ipsum captivum detinendi : sed pro tribunali sedens, assidente magno numero senatorum, et multo populo circumstante, induci eum ad se jussit.

38. Rursum igitur simulatio assumitur, personaque clementiæ et mansuetudinis : rursum dolosa scena et comœdia instruitur, neque enim aliud agere poterat, repulsus in omnibus, et omnia tormentorum genera frustra expertus, tanquam si cum immortalium aliquo rem habuisset. Instruxit autem ridicule scenam, quasi crederet per eam omnia conficienda : cui enim, tanquam cum viro congressus cum omni sua potentia, victoriam de se reliquerat, huic, tanquam cum juvenculo acturus, cum blanditiis appropinquans (vide, obsecro, nequitiam hominis) quali quantoque artificio usus non est? Primum igitur laudes ejus, qualibus humanæ mentes maxime capiuntur, efferre cœpit, et quis dixerit quantas? Nobilitatem extollebat, admirabatur corporis decorem et pulchritudinem cum fortitudine atque animi generositate conjunctam, tum ingenii acumen ac prudentiæ firmitatem. Neque enim, inquiebat, vel in extrema senectute talem facile inveniet aliquis, nedum in corpore tam delicato et ætate tam tenera. Deinde sibi ipsi conviciabatur, quod non puduisset, nec misertus illius esset, nec mansuete humaniterque illo usus, sed instar feræ bestiæ crudeliter immaniterque. Post hæc supplicabat, et ignosci sibi omnia postulabat, tanquam filium pater. Quid enim, inquiebat, attinet me dicere quam multa alia tibi sint ex me

καὶ ζημίαν ἑαυτῷ ἄλλως ἔσεσθαι καταφρονουμένων εἰδώλων)· διὰ τοῦτό γε δήπου καὶ μέσην βαδίσας, δεσμωτηρίῳ καθείργνυσι· τά τε θαύματα ἐπισχεῖν ἐκ τούτου διανοούμενος, μηδενὸς θαρσήσοντος προσιέναι δεσμώτῃ, καὶ τοῦ μετακλίνειν τὰ πλήθη πρὸς εὐσέβειαν ἀποπαῦσαι. Καὶ τὸ μὲν ἴσχυσε δρᾶσαι (παρέδωκε γὰρ δεσμωτηρίῳ)· οὗ δὲ χάριν τοῦτ' ἔδρασε, τελέσαι οὐκ ἴσχυσε· καὶ γὰρ ὅτε λόγος τοῦ Θεοῦ, ὥς φησι Παῦλος, οὐκ ἐδέδετο, ἔτι δὲ πολὺ μᾶλλον ἐλευθέρως τότε τά τε θαύματα ἠκολούθει, πολλῶν προσιέναι τολμώντων, καὶ τῶν πιστῶν καθεκάστην ὑπῆρχεν ἐπίδοσις.

λζ'. Ἔνθα δὴ λέγεται, ἀληθῶς δὲ λέγεται, παρὰ Χριστοῦ τὸν Μάρτυρα τὸ σύνθημα λαβεῖν τῆς πρὸς αὐτὸν ἀναλύσεως· λαβεῖν δὲ ὧδε, αὐτὸν αὐτῷ Χριστὸν καθ' ὕπνους ἐμφανισθῆναι, πολλά τε εἰπεῖν, ἐξ ὧν χαρᾶς τῆς μεγίστης καὶ θάρσους πληρῶσαι, καὶ δὴ καὶ τὴν ἐκδημίαν σημήνασθαι, στεφάνοις τε αὐτοῖς λαμπροτάτοις ἀμήχανον ἔχουσι τὸ κάλλος τὴν μαρτυρικὴν κεφαλὴν καταστέψαι, σύμβολον τοῦτο τῆς μετὰ ταῦτα διαδεξομένης λαμπρότητος· καὶ μέντοι συζήσειν αὐτῷ καὶ συμβασιλεύσειν ἐπαγγείλασθαι, ἐπειδὴ καὶ αὐτοῦ ἕνεκεν ἐθανατοῦτο ὅλην τὴν ἡμέραν, καὶ ὡς πρόβατον σφαγῆς ἐλογίζετο. Οὕτω ταῦτα λέγεται· Διοκλητιανὸς δὲ ᾗ βεβούληται περὶ τὸν Μάρτυρα, τοὐναντίον προβαίνειν ἀκούσας, οὐκ ἐπὶ πολὺ τῇ τοῦ δεσμώτην αὐτὸν ἔχειν ἐνέμεινε γνώμῃ· ἀλλά τινος ἐπὶ βήματος καθίσας, ἄλλον τε δῆμον συγκλήτου βουλῆς καθίσας, ἄλλον τε δῆμον ἑαυτῷ περιστήσας, εἰσκαλεῖται πρὸς ἑαυτόν.

λη'. Καὶ πάλιν ὑπόκρισις ἐνταῦθα, καὶ ἡμερότητος καὶ ἐπιεικείας προσποίησις, καὶ πάλιν δουλοπρεπῶς ἐπὶ τὰ δράματα μεταβαίνει, καὶ τὴν σκηνὴν (οὐ γὰρ εἶχεν ἄλλως) προσενεχθῆναι, πάντα τιμωριῶν διεληλυθὼς εἴδη, καὶ διὰ πάντων ἀποκρουσθεὶς, ὥσπερ ἀθανάτῳ τινὶ προσφερόμενος, μεταβαίνει μέντοι γελοίως, εἴπερ ταύτῃ τοι τῶν ἁπάντων ἀνύσσειν ᾤετο· ᾧ γὰρ ὡς πρὸς ἄνδρα μετὰ πάσης προσιὼν τῆς ἰσχύος τοσοῦτον ἡττᾶτο, πῶς ἄρα οἷά τινι μειρακίῳ μαλακῶς προσερχόμενος, ἑλεῖν ποτε εἶχεν; Ὅμως σκοπεῖτε τὴν πονηρίαν, μεθ' ὅσης καὶ οἵας τῆς τέχνης εἰσέρχεται. Πρῶτον μὲν ἐπαίνους κατέλεγεν ἐκείνου, οἷς μάλιστα ἀνθρώπων θηρεύονται γνῶμαι· τίς ἂν διεξήει ὅσους; Εὐγένειαν ἐπῄνει, σώματος εὐφυΐαν καὶ κάλλος, ῥώμην καὶ ἀνδρείαν ἐθαύμαζε, καὶ σύνεσιν πρὸς τούτοις, καὶ φρονήματος σταθερότητα. Οὐδ' ἄν, φησί τις, καὶ ἐν ἐσχάτῃ πολιᾷ τοιαύτην εὑρήσοι, μήτοι γ' ἐν οὕτως ἁπαλῷ τῷ σώματι, καὶ νέᾳ τῇ ἡλικίᾳ. Δεύτερον ἑαυτοῦ ψόγον ἐποιεῖτο, μὴ φειδὼ λαβόντος, μὴ οἰκτειρήσαντος, μὴ ἡμέρως ἢ ὅλως ἀνθρωπίνως χρησαμένου αὐτῷ, ἀλλά τινος θηρίου τρόπον αὐστηρῶς καὶ ἀγρίως. Ἐπὶ τούτοις ἠντιβόλει, καὶ συγγνώμην πάντων ᾔτει, ὡς παῖδα πατήρ. Καί γε ὡς ἡμεῖς ἐγνωκὼς εἶναι, τί χρὴ καὶ λέγειν ὅσα σοι ἄλλα προσέσται; ἀλλ' ἐν υἱοῦ μοίρᾳ τῷ βασιλεῖ τῷδε γενήσῃ, καὶ τιμῆς ἀπολαύων τῆς

μεθ' ἡμᾶς οὐδενὶ πλὴν ἡμῶν καταλείψεις ὑπερβολήν· τὸ δὲ τοσούτου τυχεῖν, οἶδας καὶ αὐτὸς, ὡς εὔδαιμον παρ' ἀνθρώποις καὶ μακάριον εἶναι νομίζεται.

λθ'. Ταῦτ' ἔλεγε, καὶ ταῦτα παγίδες ἦσαν, καθ' οὗ μὲν ἐπινενόηται οὐδαμῶς, κατ' αὐτοῦ δὲ ὃς ἐπενόησεν· ἁλίσκεται γὰρ ἐν τούτοις, ὡς ἐν ἰδίοις πτεροῖς, ὥς φησιν ἡ παροιμία· καὶ σοφὸς ὢν τοῦ κακουργῆσαι, ἀντισοφίζεται· καὶ ὅ φησιν ὁ Ψαλμῳδὸς, ἐν τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτοῦ (τοσοῦτον γὰρ μεθαρμοστέον, τῶν δὲ βουλευμάτων) ἁμαρτωλὸς ὢν συλλαμβάνεται. Πῶς δὲ τοῦτο; Ἁρπάζει τοὺς λόγους ὁ Μάρτυς, καί τινα καινοτέραν ἐντεῦθεν ὁδὸν κατὰ δαιμόνων μελετήσας τραπῆναι, καὶ τελευταῖον δὴ τοῦτο περιφανέστατον τρόπαιον στῆσαι, προσποιεῖται τοῖς λεγομένοις προσσχεῖν, πᾶσαν ἔνστασιν ἀποθέμενος· καὶ τοσοῦτον, ὡς καὶ βούλεσθαι παραχρῆμα κοινῇ μετ' αὐτοῦ βαδίζειν εἰς ἱερὰ, καὶ τὴν πρὸς θεοὺς ἐπισπεύδειν πορείαν. Καὶ τοῦτο μὲν ἴσως ἔχει τινὰ δόλον καὶ μηχανὴν, ἀλλ' οὐκ ἀπείρηται μετὰ στρεβλοῦ διαστρέφειν, οὐδὲ πρὸς τὸν πλαγίως ἐρχόμενον μὴ πλαγίως ἀντεπιέναι. Καὶ ταῦτα περὶ τοιούτων· καὶ γὰρ ἅπας τρόπος, ὅπερ ἄν τις κακίαν ἐκφύγῃ, εὐθύτητος τρόπος ἐκεῖνος, καὶ πᾶσαν ἣν ἄν τις μετίῃ κατὰ δαιμόνων ἐπίνοιαν, ἀρετῆς ὁδὸς αὕτη, ἀναμφηρίστως φέρουσα πρὸς Θεόν.

μ'. Καὶ τὰς μὲν ἐπὶ τούτῳ Διοκλητιανοῦ καὶ τῶν εἰδωλολατρῶν ἡδονὰς, καὶ κρότους, καὶ εὐφημίας, καὶ δημόσια κηρύγματα, πάντας ἐπὶ τὴν τότε συγκαλοῦντα θυσίαν, τί τίς ἂν λέγοι; Ἀλλ' ὡς πλήρης ἦν ἡ πανήγυρις καὶ προὔκειτο θύειν, τότε μάρτυρι πάντες ἐνητένιζον θυσομένῳ· ἐνταῦθα δὴ, ὥσπερ ἀναρριφέντος κύβου δευτέρου, πάντα ὡς ἐν ὀστράκου περιτροπῇ, τὸ τῆς παροιμίας, γίνεται· καὶ καταλύονται μὲν εὐφροσύναι πᾶσαι, καταλύονται δὲ ἑορταὶ, καὶ πένθος τὴν χαρὰν διαδέχεται, ὡς καὶ δόξαι τὴν πρότερον ἡδονὴν ὀνείρατος εἶναι σαφῶς ἡδονήν. Οὐκ ἔφερε τὴν Μάρτυρος παρουσίαν τὰ ἀγάλματα, οὐχ ὑπέμεινεν ἐγγὺς ἰόντα, τὸ τῆς σκιᾶς ἔπαθε προσιόντος ἡλίου. Ἠρώτα, εἰ θεοί εἰσι· καὶ σχήματι ἀνένευον καὶ φωνῇ, ὅτι, Οὐκ ἐσμὲν, ἔλεγον. Θύειν προσεποιεῖτο, καὶ οὐκ ἐδέχοντο, ἀλλὰ στένοντα καὶ τρέμοντα ὑπεχώρουν καὶ ὑπεστέλλοντο. Καὶ ταῦτα μὲν πρὶν ἢ αὐτοῖς ἐμβριμήσασθαι· ἐπεὶ δὲ καὶ ἐνεβριμᾶτο, οὐκ ἔτι ὑπόστασις αὐτῶν, ἀλλά τις θροῦς διηγείρετο καὶ ἦχος θρηνώδης οἰμωζόντων θεῶν, καὶ ὥσπερ ἐν νυκτομαχίᾳ, ἢ διαπληκτισμῷ μεθυόντων, συνέπτυσσον ἀλλήλοις καὶ προσήρασσον, ἀγάλμασιν ἀγάλματα, καὶ θεοὶ θεοῖς, χρύσεοι χαλκείοις, καὶ λίθινοι ἀμφότεροι, καὶ τούτοις οἱ ἐξ ἀργύρου καὶ ξύλων, καὶ συγκατεφέροντο καὶ συνετρίβοντο, καὶ ἦν ὁμοῦ πάντα χρήματα θεῶν καὶ θραύσματα ἀναπεφυρμένα, ὤμῳ ξυλίνῳ χαλκῆς δεξιᾶς ὡς ἔτυχε προσπηγνυμένης, καὶ χρυσῇ κεφαλῇ λιθίνων ἐπικειμένων σκελῶν· τάχα δὲ, ὡς ἐν τοιαύτῃ συγχύσει θείων μελῶν (1), τῶν τοῦ Ἄρεος καὶ τοῦ Ἡφαίστου

A parata? Non tam quam familiariter notus haberis, sed filii loco mihi eris; et honores recipies, quibus nulli præterquam nobis inferior eris: hæc autem quanta apud homines esse reputetur felicitas, quis ignorat?

39. Hæc verba illius, imo laquei erant, non quidem ei contra quem tendebantur, sed ipsimet qui ea excogitaverat. Captus enim in illis est tanquam in propriis retiis, ut habet parœmia: callidusque ad faciendum male, pari calliditate deceptus fuit, et sicut Psalmista loquitur, in operibus manuum suarum (quod tantum valet, ac si transferas in consiliis suis) comprehensus est peccator. Id autem quomodo? Arripuit verba tyranni Georgius, et novam quamdam adversus dæmones pugnandi rationem meditatus, qua sibi perfectum clarissi- B mumque de illis trophæum constitueret, simulavit se acquiescere dictis, omni deposita mentis constantia, usque adeo ut vellet statim cum ipso ad delubra progredi, et ad honorandos deos festinare. In quo quidem dolus aliquis et calliditas fuit: sed non est alienum a ratione cum versuto oblique agere, et dolose incedenti in dolo quoque obviare; omnis enim modus quo quis iniquitatem effugit, rectus censeri debet, et quamcunque quis contra dæmones inierit viam, virtutis via est, absque diverticulo ductura ad Deum.

40. Quis posset explicare verbis Diocletiani et idololatrarum super hisce lætitiam, plaususque et gratulationes ac præconia publica, quibus omnes C convocabantur ad sacrificium? Cum autem plenus esset conventus, et esset tempus sacrificandi, atque omnes in Martyrem sacrificaturum intenti, tunc subito conversa est alea, et omnis illa lætitia, festivitas omnis, dissolutæ sunt, et gaudio luctus successit, ut appareret quod prior illa voluptas non nisi merum fuisset somnium. Non enim præsentiam Martyris sustinebant simulacra, sibique appropinquantem non tulerunt, sed tanquam umbræ evanuerunt sole transeunte. Interrogavit eos num essent dii: et illi gestu ac voce responderunt: Non sumus. Sacrificari eis jussit, at non susceperunt sacrificia; sed gementes trementesque dæmones subterfugiebant ac subtrahebant se. Et hæc quidem D antequam eis comminaretur: ut autem comminari eis cœpit, non erat amplius subsistendi locus, sed tumultus quidam excitabatur, et lamentabilis sonus deorum quiritantium, ac veluti in nocturna pugna vel ebriorum conflictu, collidebantur cumulabanturque sibi invicem simulacra simulacris, et dii diis, aurei æneis, et utrisque lapidei, cum hisque miscebantur argentei ac lignei, simul prostrati atque contriti. Erat autem videre commista deorum quacunque ex materia formatorum fragmina, humero scilicet ligneo æneam dexteram fortuito compactam, aureumque caput cruribus ligneis incumbens. Forsitan autem (tanta erat membrorum divinorum confusio) Martis Vulcanique partes alicui

(1) Perturbatio haud minor vocum quam rei, quæ describitur in codem ecgrapho, hæc est, τῶν Ἀρέων τοῦ Ἡφαίστου καὶ παρειμένων τῇ τοῦ Διὸς, quod modica mutatione correximus.

Jovis parti committebantur, adeo ut mancorum A cruriurn basis fieret caput aureum, quo totus Olympus juxta poetas convertitur. Ita tunc membratim complodebantur dii, miserabile spectaculum idololatris facti; et chorus ille in luctum est mutatus, simulacris ipsorum inutilibus redditis.

41. Hinc porro manifeste apparet quam difficulter superabilis malitia sit atque inexcusabilis, cum semel animam inhabitatam possidet, adeo ut sui illa potens non sit, amisso ratiocinii freno, facta mancipium pravitatis. Quomodo enim ad Christum non transierunt gentiles, statim atque ex istiusmodi signo tum eximiam ejus potentiam, tum dæmoniorum summam imbecillitatem didicerunt? Quomodo non crediderunt? Numquid non levissi- B mum hoc est, quodque vel irrationalis natura agere posset? Quomodo igitur mortuorum idolorum impotentiam cognoverunt, et cognoscentes non repudiarunt? An forte insensibiles erant aut rationis usu privati? qui non cognoscebant ea quæ in suis ipsorum oculis gerebantur? Sed, ut dixi, cum malitia in eos tantum obtineret dominatum, nulla boni cognitio prodesse iis potuit, usque adeo obstrictis pejorum servituti. Oportebat enim omnes tunc præsentes infirmitatem erroris cognoscere: illi autem prorsus contrarium fecere. Incensi zelo, propter idola prostrata, insurgunt in vindictam: et alii quidem verberabant Georgium, et alii trahebant, alii invicem contra eum exhortabantur; C nec deerant qui parati essent suis eum dentibus laniare; fecissentque, nisi ab ipso tyranno profectum mandatum, ipsorum repressisset impetum; sanctum vero coram illo stitisset, non ut patienti parceretur, se ut majoribus tormentis et morte gravioribus afficeretur.

42. Igitur rursum agones, rursum certamina exantlatis paria subeunda fuissent; nisi Deus adfuisset, athletam suum ad se evocans. Sed hoc paulo post; nunc autem primum eidem, velut ingrato, illudebat tyrannus, quod in risum ac jocum convertit suam erga ipsum humanitatem; deinde impium audacemque vocabat, nulli in eum convicio abstinens. Quæ cum omnia frustra essent, et Martyr idolorum impotentiam eidem e contra ex- D probraret; quodque dii non essent, qui suam sustinere nequiverant præsentiam, addens eorumdem planctum et casum et contritionem; ac denique obdurationem animi, per quam lignis lapidibusque insensatior esse perseverabat, quamvis externis sensibus uteretur. His, inquam, reprehensionibus vehementissime pulsato tyranno fel draconum accensum est, et venenum aspidum insanabile, symbola cordis supra modum æstuantis. Aspectus ejus, ut cum divino Nahum loquar, quasi lampades ignis, et quasi fulgura discurrentia; vox autem erat quam ferarum truculentior; qua lictores adesse jussos, tormenta, manicas et compedes afferre; ignem,

παρειμένων τινὶ τοῦ Διὸς, ὡς εἶναι βάσιν τῶν πεπηρωμένων κνημῶν τὴν τὸν ὅλον Ὄλυμπον παρὰ ποιηταῖς συστρέφουσαν κεφαλήν. Οὕτω τότε παρὰ μέλος ἐκρότουν θεοὶ, πικρὸν τοῦτο θέαμα τοῖς εἰδωλολάτραις γινόμενοι· οὕτω καὶ ὁ χορὸς ἐκεῖνος εἰς πένθος μετεστράφη, ἀχρειωθέντων τῶν σεβασμάτων αὐτοῖς.

μα'. Ἔνθα τοι καὶ σαφῶς διαδείκνυται, ὡς δυσαπάλλακτόν τι πρᾶγμα πονηρία καὶ δυσαπόνιπτον, ἅπαξ εἰσοικισθεῖσα καὶ κατασχοῦσα ψυχὴν, ὡς οὐκ ἔτ' ἂν εἴη τότε ψυχὴ ἑαυτῆς τὰς ἡνίας προδοῦσα τῶν λογισμῶν, καὶ γενομένη κακίας ἀνδράποδον. Ἢ πῶς εἰς Χριστὸν οὐ μετετέθησαν Ἕλληνες, αὐτίκα τότε ἐν ταὐτῷ καὶ τὸ περιὸν αὐτοῦ τῆς δυνάμεως, καὶ τὸ τῆς δαιμονικῆς ὑπερβάλλον ἀσθενείας καταμαθόντες; Πῶς οὐκ ἐπίστευσαν; Ἢ τό γε φαυλότατον, καὶ ὅπερ κἂν ἄλογος φύσις ἴσχυσε καταπρᾶξαι; Πῶς οὐκ ἀσθένειαν τῶν νεκρῶν εἰδώλων κατέγνωσαν, καὶ καταγνόντες ἀπέσχοντο; Μὴ γὰρ ἀναισθήτως εἶχον; οὐδ' ἐλογίζοντο; οὐδὲ γνῶσιν τῶν ἐν ὀφθαλμοῖς δρωμένων ἐλάμβανον; Ἀλλ' ὅπερ ἔφην, τοῦ κακοῦ παρ' αὐτῶν τὴν σφῶν ἐπιτραπέντος κυρείαν, οὐδ' ἡ τἀγαθοῦ γνῶσις εἶχεν ὀνῆναι, τοσοῦτον καταδεδουλωμένου τῷ χείρονι. Δέον καὶ γὰρ τότε συνιέντας τῆς ἀσθενείας καταγνῶναι τῆς πλάνης· οἱ δὲ τοὐναντίον ἅπαν ποιοῦσι, ζηλοτυποῦσιν ὑπὲρ αὐτῶν κειμένων, καὶ πρὸς ἄμυναν διεγείρονται· ὥσθ' οἱ μὲν ἔτυπτον ἀπολαμβανόμενοι, οἱ δὲ εἷλκον, οἱ δ' ἀλλήλους διεκελεύοντο· ἦσαν δὲ οἳ καὶ τοῖς ὀδοῦσι ἕτοιμοι διασπαράττειν· ἦσαν, καὶ οὐκ ἂν ἀπέσχοντο, εἰ μὴ πρόσταγμα τοῦ τυράννου φθάσαν, ἐκείνων μὲν τὴν ὁρμὴν ἔστησεν, αὐτὸν δ' ἐκείνῳ παρέστησεν, οὐ φεισαμένῳ πάσχοντος, ἀλλ' ἐπὶ μείζοσι τιμωρίαις καὶ θανάτου χαλεπωτέραις.

μβ'. Καὶ τάχ' ἂν ἀγῶνες ἦσαν καὶ αὖθις, καὶ ἄθλων δευτέρα περίοδος, εἰ μὴ Θεὸς ἐπέσχε, πρὸς ἑαυτὸν μετακεκλημένος τὸν ἀθλητήν. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν μικρὸν ὕστερον· τὸ δὲ νῦν εἶναι πρῶτα μὲν ἔσκωπτεν εἰς ἀγνωμοσύνην ἐκεῖνον ὁ τύραννος, ἐμπαιγμῷ καὶ γέλωτι τὴν πρὸς αὐτὸν εὐμένειαν ἀμειψάμενον· εἶτα ἀνόσιον ἐκάλει, πάντολμον, οὐδὲν ὅ τι μὴ τῶν ὕβρεων προσφέρε κατ' αὐτοῦ. Ὡς δὲ πάντα λοιδορούμενος ἐνεφορήθη, καὶ ὁ Μάρτυς τὴν τῶν εἰδώλων ἀσθένειαν ἀντωνείδισε, καὶ τὴν ἄρνησιν τοῦ μὴ εἶναι θεοὺς, καὶ τὸ μὴ ὑπομεῖναι παρόντα, καὶ τὸν θρῆνον, καὶ τὴν πτῶσιν, καὶ τὴν συντριβὴν, καὶ τελευταῖον τὴν πώρωσιν αὐτῆς τῆς ψυχῆς, δι' ἧς καὶ λίθων ἀναισθητότερος καὶ ξύλων διαμεμένηκε, κἂν ταῖς ἔξωθεν αἰσθήσεσιν ἐνεργῇ. Τότε δὴ σφοδρότατα τοῖς ἐλέγχοις μωλωπισθέντι, θυμὸς δρακόντων ἀνήπτετο, καὶ θυμὸς ἀσπίδων ἀνίατος, καὶ σύμβολα τῆς τοσαύτης καρδίας ἐκκαύσεως· ἥ τε ὅρασις ὡσεὶ λαμπάδες πυρὸς (τοῦτο δὴ τὸ τοῦ θείου Ναοὺμ) καὶ ὡς ἀστραπαὶ διατρέχουσαι, ἥ τε φωνὴ θηρίων ἀγριωτέρα ὑπάρχουσα, δι' ἧς δημίους παρεῖναι, στρέβλας παρεῖναι, χεῖρας σιδη-

ρᾶς, κρηπῖδας σιδηρᾶς, πῦρ, ξίφος, τροχὸν, πάντα βασάνων εἴδη ἐνεκελεύετο. A

μγ'. Ἃ δὴ καὶ εἰς μέσον ἰόντα, καὶ αὖθις διὰ τοῦ μαρτυρικοῦ χρωτὸς ἐξετάζεσθαι μέλλοντα, περιτρέπει Θεὸς, καὶ ἄπρακτα δείκνυσι· περιτρέπει δὲ, οὐχ ἀωρίᾳ τὸν τύραννον πλήξας, οὐδὲ κεραυνῷ βαλὼν ἄνωθεν, ὧν πάλαι τυχεῖν ἄξιος ἦν, ἀλλ' εἰς ἐπίγνωσιν ἑαυτοῦ διὰ τοῦ μάρτυρος τὴν ἐκείνου προσκεκλημένος γυναῖκα, καὶ τὰς ἐκείνου πάσας ἐπ' αὐτὴν τρέψας φροντίδας. Ὃν γὰρ τρόπον πολλαχόθεν τις βαλλόμενος, ἀεὶ πρὸς τοὺς βάλλοντας μετάγει τὰς χεῖρας· οὕτω κἀκεῖνος, ἑτέρωθεν τότε νύξαντος τοῦ Θεοῦ, ὅλος εὐθὺς ἐκεῖσε μετέστη, καὶ ὅλος ἐγένετο τοῦ τὴν γυναῖκα ἑαυτῷ ἀνασώσασθαι. Καὶ πολλὴ μὲν ὑπῆρχε αὐτῷ πρὸς τοῦτο σπουδὴ, B πάντα ποιοῦντι καὶ λέγοντι· πλὴν οὐδ' ὑπαγαγέσθαι ἠδύνατο, καὶ ἅπαν ὃ προσῆγε πειθοῦς φάρμακον, ἐμπόδιον ἦν εἰς πειθὼ, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, ἐφόδιον εἰς Χριστὸν, πάντων αὐτῇ καὶ τῶν ἐναντίων εἰς εὐσέβειαν συνεργούντων, ὃ καὶ Παῦλός φησιν περὶ τῶν ἐργαζομένων τὸ ἀγαθὸν ὥστε κἀντεῦθεν ἀποκρουσθεὶς, καὶ συλλογισάμενος ὑπὲρ ὅσων ὦφλε τῷ μάρτυρι αἰσχύνην καὶ γέλωτα, τοῦτο μὲν διὰ παντὸς τοῦ ἀγῶνος ἥττων φανεὶς, τοῦτο δὲ ἐμπαιχθεὶς, τοῦτο δὲ καὶ πολλοὺς τῶν οἰκείων καὶ αὐτήν γε τὴν γυναῖκα ἀφαιρεθεὶς· μὴ ἐρωτήσεως τοῦ λοιποῦ, μὴ ῥήματος ἀξιώσας (ἐπειδὴ καὶ τὸ δεσποτικὸν ἅμα περὶ τῆς ἐκδημίας συνήλαυνε πρόσταγμα) ἔγνω, τἄλλα παριδὼν, τὴν τελευταίαν ἀπόφασιν ἐξενεγκεῖν κατ' αὐτοῦ· ἡ δὲ ἦν ἀφαιρεθῆναι τὴν C κεφαλήν. Καὶ ταύτην ἐξήνεγκεν, οὐ μᾶλλον αὐτὸν ἐξιστῶν τῶν παρόντων, ἢ ἑαυτὸν πραγμάτων ἀπαλλάττων, καὶ ἄλγους καὶ ὀδύνης ψυχῆς, ἃ προσῆν αὐτῷ ἐκ τοῦ μὴ κρείττονι φανῆναι δύνασθαι· καὶ ταῦτα πάντας σχεδὸν ἀνθρώπους ἔχοντι ὥσπερ ὑπὸ νεύματος ὑπηρετοῦντας αὐτῷ.

gladium, rotam, et omnia suppliciorum genera jubebat exponere.

43. Sed hæc omnia cum essent adducta in medium, et in corpus Martyris denuo exserenda, evertit Deus et inutilia reddidit : idque non cæcitate tyrannum percutiens, non fulmen desuper in eum jaciens, quibus suppliciis jam pridem dignus erat ; verum ad sui agnitionem adducens per Georgium propriam illius uxorem, omnesque ejus curas contra ipsam convertens. Non enim, quemadmodum plerumque is qui impetitur, manus convertit in impetentes, sic et Diocletianus ; sed, stimulos eidem aliunde suggerente Deo, totus a proposito raptus est, totusque in eo esse cœpit ut suam sibi servaret uxorem. Magnum sane studium huic rei impendit; sed omnia facienti dicentique nihil prodesse potuit : quodcunque autem pharmacum adhibebat, impedimentum erat ad persuasionem, aut potius incitamentum ad Christum, cum adversantia omnia piæ mulieri cooperarentur in bonum, q em-admodum Paulus loquitur de diligentibus Deum. Igitur ex hac etiam parte repulsus, nec nisi confusionem ac risum referens ex omnibus quæ Martyri debebat, hinc in omni certamine victus, inde illusus, atque multis suis familiaribus ipsaque uxore privatus, non amplius interrogatione Martyrem dignabatur vel alloquio. Quoniam vero jam emanarat edictum de discessu, cæteris omnibus prætermissis, extremam contra Georgium sententiam protulit : videlicet ut capite plecteretur. Protulit autem illam, non magis ipsum fugiens quam præsentes, planeque desperabundus præ dolore et amaritudine spiritus, ex eo quod superare non potuisset Martyrem, ipse se qui omnes ferme homines habebat sibi ad nutum famulantes.

EPILOGUS.

μδ'. Καὶ γίνεται δὴ τοῦτον τὸν τρόπον τὸ πέρας τῶν ἀγώνων τῷ μάρτυρι· καὶ οὕτως ἀγωνισάμενος, καὶ οὕτω θέατρον καὶ ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις γενόμενος, οὕτω πρὸς Χριστὸν τὸν μέγαν ἀγωνοθέτην καὶ στεφανοδότην ἀνέρχεται, οὗ καὶ τὰ στίγματα βαστάζων καὶ προδεικνὺς, σύμφυτος τοῦ πάθους γνωρίζεται καὶ συγκληρονόμος τῆς δόξης D ἀναγορεύεται. Τούτου τὴν καρτερίαν ἔφριξαν δαίμονες, ἡττήθησαν, ᾐσχύνθησαν, ὑπεχώρησαν· ὥστε μέμφεσθαι ἑαυτοῖς, ὅτι τῷ ἀηττήτῳ προσέβαλλον τὴν ἀρχὴν, μέμφεσθαι δὲ καὶ Διοκλητιανῷ, ὅτι ὄργανον αὐτοῖς γενόμενος ἐπ' αὐτὸν, ὄργανον μᾶλλον, τοῖς χρησαμένοις ὑπὲρ ὧν οὐκ ἐσπούδαζεν, ἥττης καὶ ἀδοξίας ἐγένετο, καὶ τοσούτῳ γε πλέον, ὅσῳ καὶ πλέον καθυπουργῆσαι ἐφιλονείκησε. Τούτου τὴν ὑπομονὴν ἐξεπλάγησαν ἄγγελοι, εἰ ἐν σώματι ὢν ἄνθρωπος, εἰ συνδεδεμένος ἔτι τῇ ὕλῃ, εἰ τὸ βάρος οὐκ ἀποθέμενος, οὐκ ἐνάρκησε πρὸς τὰς βασάνους, οὐκ ἐδειλίασεν, οὐκ ἐνέδωκε ταῖς ὀδύναις, οὐκ ἔπαθε τὸ τῆς ὕλης, οὐκ ἠλλοιώθη, οὐ μετεβάλετο, οὐκ ἐπ' ἀμφότερα εἶδε, οὐ πρὸς τὴν χοῦν

44. Hoc modo finem acceperunt agones sancti Georgii ; sicque decertans et spectaculum angelis atque hominibus factus, excessit coronandus ad agonothetam et Christum ; cujus stigmata portans ac palam ostentans, socius exstitit passionis, et cohæres gloriæ nominatus est. Constantiam ejus exhorruerunt dæmones, victique et confusi recesserunt, adeo ut seipsos culparent, quod a principio essent cum in invicto congressi ; culparent quoque Dioeletianum, quod ipsis instrumentum factus contra Martyrem, per ea quibus usus erat ad eorum intentum, factus esset ipsis instrumentum cladis et ignominiæ; idque tanto magis, quanto magis vincere contendebat. Patientiam ejus obstupuerunt angeli, quod, cum homo esset corpore materiali circumdatus, et grave hoc onus needum deposuisset ; non tamen elanguit ad tormenta, non formidavit, non tradidit seipsum doloribus, nihil matcriæ consonum passus est, nec a proposito alienatus abductusque ; non hæsitavit in partem alterutram, non humi respexit formatus ex humo,

non denique suum unde sumptus erat requisivit locum, sed totus in eorum quibus fruuntur ipsi angeli contemplatione defixus, ipsisque assimilari contendens, vim sibi intulit, veluti si naturam communemque massam ejurasset.

A ἐκινήθη ὁ ἐκ χοὸς, οὐ τὴν οἰκείαν ἐξήτησε χώραν· ἀλλ' ὅλος ἦν πρὸς τὰ ἐκείνων βλέπων, καὶ ἐσωθῆναι φιλονεικῶν, ἐκβιάζων ὥσπερ τὴν φύσιν, καὶ τὸ κρᾶμα ἀρνούμενος.

45. Admiratus est eum Sanctorum chorus, medium excipientium considerantiumque singulos se ab uno illo superatos, ipsumque reveriti beatum prædicaverunt. Agnovit in eo Abraham fidem suam, per quam salvatus et amicus Dei factus est. Agnovit Job et plagam et patientiam; uterque autem ejus erga pauperes liberalitatem laudavit. Consideravit in eo Moyses amorem erga proximum, sed longe quam habuerat ipse sublimiorem diviniorem que: æstuavit enim zelo Martyr pro animabus tyrannidem patientibus, non pro corporibus in luto et latere ærumnose occupatis; signis autem flagellavit, non Ægyptum, sed corda impiorum; et invisibilem Pharaonem, cum omni sua virtute, non in aquis marinis, sed in suo demersit sanguine; labores vero et prælia alia, non adversus terræ hujus potentes pro modica sustinuit hæreditate, ut in eam induceret carnalem Israel; sed pro regno cœlesti, adversus principes et potestates, adversus mundi rectores tenebrarum harum. Elias zeloten eum agnovit, æque ac seipsum, in coarguenda impietate: sed quando proprius eum aspexit, non potuit visum intendere in eum. Non enim fugit Martyr a facie persequentium, non in solitudine abditus privatim lamentabatur impietatem Israelis: sed media in pericula sese inferens, illata sustinuit, secundum promptitudinem spiritus corpus suum illis exhibens. Socii Azariæ, et Daniel, in lacu non nisi comprehensionem et circumstantem ignem in seipsis invenientes, reliqua omnia in ipso superiora confitebantur. Quid vero attinet commemorare cæteros? Discipuli Christi, qui totum mundum Evangelio complexi sunt, magnum hoc suæ confessionis germen intuentes, sic ferentem Christi nomen coram regibus et tyrannis, coram millibus hominum, in maximo theatro; sic fidenter prædicantem, tantoque erga eum quem prædicabat amore incensum, ut minime cunctaretur aut ambigeret amori obsecundare per omnia; deinde propterea patientem solum ipsum, quantum simul omnes passi fuerant; exsultabant gaudio, et veluti suarum coronarum atque beatæ jucunditatis incrementum accipiebant, ex tanta plenitudine; discipuli gloriam, suam esse existimantes.

με'. Τοῦτον καὶ χορὸς Ἁγίων ἐθαύμασε, καὶ μέσον περιλαβόντες, τὸ ὑστέρημα ἕκαστος ἑαυτοῦ ἐν ἑνὶ τούτῳ πεπληρωμένον κατανοοῦντες, ᾐδέσθησαν καὶ ἐμακάρισαν. Εἶδεν Ἀβραὰμ ἐν τούτῳ καὶ τὴν οἰκείαν πίστιν, δι' ἧς ἐδικαιώθη, καὶ τὸ φιλόθεον. Εἶδεν Ἰὼβ καὶ τὴν πληγὴν, καὶ τὴν καρτερίαν, καὶ ἀμφότεροι τὴν φιλοπτωχείαν· εἶδον δὲ καὶ τῶν οἰκείων ἐπέκεινα τὸν ὑπὲρ Χριστοῦ θάνατον. Κατενόησε Μωϋσῆς ἀγάπην περὶ τοὺς ὁμοφύλους ἐν τούτῳ, ἀλλ' ἧς αὐτὸς ἔσχηκεν ὑψηλοτέραν B καὶ θειοτέραν μακρῷ· ὑπὲρ γὰρ ψυχῶν ἐπυροῦτο τυραννουμένων ὁ Μάρτυς, οὐ σωμάτων πηλῷ καὶ πλινθίᾳ ταλαιπωρούντων· σημείοις τε, οὐ τὴν Αἴγυπτον, ἀλλὰ καρδίας ἀθέων ἐμάστιξε, καὶ Φαραὼ τὸν νοητὸν μετὰ τῆς ὑπ' αὐτὸν δυνάμεως, οὐκ ἐν ὕδασι θαλάσσης, ἐν αἵμασι δὲ τοῖς ἑαυτοῦ κατεπόντισε· πόνους τε καὶ μάχας ἄλλας, οὐ πρὸς τοὺς κρατοῦντας τῆς κάτω γῆς, καὶ περὶ μικρᾶς ἐνεδείξατο, ἵνα κατακληρονομηθῇ ὁ ἐκ σαρκὸς Ἰσραὴλ, ἀλλ' ὑπὲρ τῶν οὐρανίων, καὶ πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ σκότους, πρὸς τὰς ἐξουσίας καὶ τὸν κοσμοκράτορα. Ἠλίας ἔγνωκε μὲν ζηλωτὴν, καὶ τόνδε ὡς ἑαυτὸν καὶ ἀνομίαν ἐλέγχοντα· ὃ δ' ἐπέκεινα ἐθεᾶτο ἐν τούτῳ, οὐκ εἶχεν ἐν αὐτῷ κατιδεῖν. Οὐ γὰρ ἔφυγεν C ἀπὸ προσώπου τῶν διωκόντων ὁ Μάρτυς, οὐδ' ἐρημίᾳ γενόμενος καὶ καλυψάμενος, ἡσυχῇ τὴν ἀσέβειαν ἐθρήνει τοῦ Ἰσραήλ· ἀλλ' εἰς μέσους ὠθῶν ἑαυτὸν τοὺς κινδύνους, τὰ ἐπιόντα ὑφίστατο, κατὰ τὴν προθυμίαν τοῦ πνεύματος καὶ τὴν ὁρμὴν δεικνύων τοῦ σώματος. Οἱ περὶ Ἀζαρίαν καὶ Δανιὴλ, τὴν ἐν λάκκῳ κάθειρξιν καὶ τὴν περισχοῦσαν αὐτοῖς φλόγα μόνον ἑαυτοῖς συνειδότες, τἄλλα μόνῳ προσεμαρτύρουν αὐτῷ. Τί χρὴ τοὺς καθ' ἕκαστα λέγειν; Ἀλλ' οἱ Χριστοῦ μαθηταὶ, οἱ τὴν οἰκουμένην τῷ Εὐαγγελίῳ περιλαβόντες, τοῦτον τὸν μέγα τῆς ἑαυτῶν ὁμολογίας θρέμμα ἰδόντες, οὕτως ἐναντίον βασιλέων καὶ τυράννων, καὶ ἐπὶ θεάτρου μεγίστου καὶ μυριάδων ἀνθρώπων τὸ Χριστοῦ D βαστάζοντα ὄνομα, οὕτω μετὰ παῤῥησίας κηρύττοντα (καὶ μεθ' οἵου πρὸς τὸν κηρυττόμενον ἔρωτος; ὡς μήτ' ἐνεστῶτα, μήτε μέλλοντα τῆς διακονίας, ἢ τῆς ἀγάπης χωρίζειν) παθόντα τε διὰ ταῦτα μόνον αὐτὸν, ὁπόσα ἑαυτοῖς ὁμοῦ παθοῦσι συνῄδεσαν, ἠγάλλοντο, καὶ ὡς ἐπὶ μεγίστῃ καρποφορίᾳ προσθήκην, ὡσανεὶ καὶ τῶν στεφάνων καὶ τῆς μακαρίας εὐφροσύνης ἐδέχοντο, ἰδίαν ἑαυτῶν εὐδοκίμησιν τὴν τοῦ μαθητοῦ ποιούμενοι.

46. Sic ille, et cum tantis beatæ mortis monumentis apparuit, post apostolos prophetasque et Veteris Testamenti justos, princeps in choro Martyrum, primamque pulchritudinem facie ad faciem, non jam per speculum in ænigmate, contemplans, vivit coram Domino. Impletur enim in eo Isaiæ vaticinium dicentis: Et mundabitur plaga ejus, et vivet, et misericordiam consequetur, et glorifica-

μς'. Οὕτως ἐκεῖνος καὶ μετὰ τοιούτων τῶν γνωρισμάτων τῆς μακαρίας ἐπιφαίνει λήξεως, μετὰ ἀποστόλων, μετὰ δικαίων καὶ προφητῶν, τοῦ τῶν μαρτύρων ἐξάρχων χοροῦ, καὶ δι' εἴδους τοῦ πρώτου κάλλους, οὐκ ἐν ἐσόπτρῳ οὐδ' ἐν αἰνίγμασιν ἐμφορούμενος, οὕτω συνάγεται ἐναντίον Κυρίου. Συμπληροῦται γὰρ Ἡσαΐας τὴν εὐφημίαν· Καὶ καθαρίζεται ἀπὸ τῆς πληγῆς, καὶ ζῇ καὶ ἐλεεῖται,

καὶ δοξάζεται εἰς τὸν αἰῶνα. Καὶ ἐπέκεινα· Καὶ A γίνεται αὐτῷ Κύριος φῶς αἰώνιον, ἀναπληρῶν τὰς ἡμέρας τοῦ πένθους αὐτοῦ. Διὰ ταῦτα καὶ ἄνω μὲν εὑρίσκεται τὰ πρὸς τὸν Θεὸν ἡμῶν μεσίτης καὶ διαλλακτής· κάτω δὲ καὶ τῆς παῤῥησίας, καὶ τῆς ὑπὲρ ἡμῶν ἱκεσίας, ἐναργῆ παρέχεται τὰ γνωρίσματα. Τίνι γὰρ οὐ συναντιλαμβάνεται ἀρετὴν μετιόντι, καὶ τοὺς πόνους οὐ συνεπικουφίζει; Τίνι κινδυνεύοντι μόνον ἐπικληθεὶς οὐ παρίσταται βοηθός; Ποίων ἐξ ἀναγκῶν οὐ ῥύεται, τίνων ἐκ περιστάσεων; ἰατρὸς ἐν νόσοις, ἐν θαλάσσῃ κυβερνήτης, πρόμαχος ἐν πολέμοις, ἐν συμφοραῖς παρακλήτωρ· ἑνὶ λόγῳ, κοινὸς παρὰ Θεοῦ τὸν ἅπαντα χρόνον ἥκων εὐεργέτης τῷ βίῳ, κοινὴν εἰς ἡμᾶς ἀεὶ καὶ τὴν κηδεμονίαν ἐνδείκνυται. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ τῆς Γραφῆς πάρεστιν ὁρᾷν σαφῶς ἐπ' αὐτὸν B ἐκπληρούμενον, Βασιλεῖς ὁρῶντες αὐτὸν, καὶ ἐν εἰκόνι τοσοῦτον προσθετέον, ἀνίστανται, ἅτε τὰ μέγιστα ἑαυτοῖς παρ' αὐτοῦ συνειδότες βοηθουμένοις. Ἄρχοντες προσκυνοῦσιν αὐτόν· ἔθνη ἃ οὐκ ᾔδεισαν αὐτὸν ἐπικαλοῦνται, καὶ λαοὶ οἳ οὐκ ἐπίστανται ἐπ' αὐτὸν καταφεύγουσιν ἕνεκεν τῆς δόξης, ἧς αὐτὸν ὁ πάντων Δεσπότης ἐδόξασεν, ὅτι αὐτῷ πρέπει δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

bitur in sæcula. Ac postea: Et erit ipsi Dominus in lucem sempiternam, et complebuntur dies luctus ipsius. Propterea etiam in cœlis est noster apud Deum mediator et pacificator; in terris autem suæ apud Deum gratiæ atque intercessionis præbet indicia luculenta. Cui enim ad virtutem anhelanti non subvenit, laborem sublevans? cui periclitanti auxiliator non adest, invocatus? Ex quibus necessitatibus non eruit? quibus in occasionibus cuiquam defuit? medicus in morbis, in mari gubernator, propugnator in bellis, in adversis consolator: uno verbo communis apud Deum omni tempore benefactor in hac vita, communem erga nos gerit sollicitudinem. Quapropter etiam istud Scripturæ in eo manifeste cernitur impleri: Reges vident ipsum vel in imagine propositum, et consurgunt, conscii sibi maximorum auxiliorum per eum obtentorum: gentes quæ eum non noverunt, eum invocant; et populi qui non intelligunt eum, ad ipsum confugiunt; propter gloriam, qua ipsum omnium Dominus glorificavit: quia decet eum gloria in sæcula sæculorum. Amen.

ΤΟΥ ΑΓΙΩΤΑΤΟΥ ΚΥΡΟΥ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΚΥΠΡΙΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΕΓΚΩΜΙΟΝ ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ

ΚΥΡΟΝ ΜΙΧΑΗΛ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΝ

ΚΑΙ ΝΕΟΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΝ *.

—

SANCTISSIMI DOMINI

GREGORII CYPRII

ARCHIEPISCOPI CONSTANTINOPOLITANI

ORATIO LAUDATORIA

IN IMP. D. MICHAELEM PALÆOLOGUM

NOVUM CONSTANTINUM

(Boissonad., Anecdota Græca, tom. I, p. 313. Paris. 1829 ex Typographeo Regio.)

—

Καινὸν οὐδὲν, θειότατε βασιλεῦ, εἰ τοιοῦτός τε ὢν, καὶ οὕτως ὑπ' ἀπορίας κατειλημμένος καὶ ἀσθενείας, μέρος τῶν σῶν ἐπαινετῶν καὶ αὐτὸς ἐγε-

Nil mirum, divine imperator, si pro indolis meæ mediocritate numerum panegyristarum tuorum aucturus venio. Non enim dissimulanter egi ejus-

* Ex codice regio, 3010, p. 71.

modi certamen obeundo, quod Hermes ille disertissimus subire forsitan hæsitasset. Non sane mihi ipsi confisus, qui omnibus forte ingenio inferior sum, opus tam arduum inchoavissem, sed tui fiducia, imperatorum quotquot sunt, imo omnium qui nunc exsistunt, mortalium longe humanissime! Cum enim sciam eorum qui mali aliquid commiserunt, pœnitentiam ab indulgentia tua præverti, eos autem qui hæsitabundi trepidant, a morum tuorum urbanitate vinci, animum mihi addidi ipsi, atque sic in arenam descendi. Nemo igitur levitatis et nimiæ audaciæ accuset; e contra inceptum meum opportunum judicando, rationem habeat liberalitatis qua ductus opus aggressus sum, quod, per se quidem grande et arduum, non nisi exiguis indiciis manifestatur; quo enim animo inter laborandum commotus fuerim, cum dignitate ostendere non valeo. Hæc enim tanta sunt ut nec verbum, nec opus aut quidquid sensibus percipitur ea satis manifesta reddere possit. Si vero David quoque, rex et propheta, ex quo secundum carnem Christus ortus est, non solum angelorum naturam, non solum homines, non solum cœlestem et supercœlestem mundum; si, inquam, hæc omnia Deum collaudantia introducit, sed vult ut hymnus a rebus inanimis quoque pendeat, non quod Creator sic digne prædicetur, sed quod credit officium sibi incumbere Deum per omnia liturgice celebrandi: quæ autem causa me, qui cogitare didici, impediat quo minus imperatoris mei pro viribus laudes canam? Quicunque enim bene cordati sunt nihil antiquius habent quam ut hoc officio sanctissimo fungantur. Id sane fatendum nihil præsenti Panegyrico justius declarari posse. Et cum apud me statui morem athletarum sequi hoc ipso momento, quo certamen itaque maximum inchoabo, ad humanitatem tuam, imperator, appello, ut mihi propitius esse et me loquentem animare velis: ubi quid vero non secundum dignitatem dictum fuerit indulgere et ubi per imperitiam circa hujusmodi certamen hæsitaverim, manum conciliatricem porrigere digneris. Hac enim cum spe verba facere ab initio ausus sum. Nam si spe frustror, conatus mei irriti erunt, iterque sterile transegero. Cur autem longius supplex asto? Jam enim petitioni meæ ultro annuere et verba mea benigne auscultaturus videris. Auguror hoc ex oculis tuis quorum radii mire splendentes me ad loquendum excitant.

A νόμην καὶ οὐχ ὑπεστάλην, οὐδ' ἐδειλίασα, πρὸς τοσοῦτον ἐμαυτὸν καθιεὶς τὸν ἀγῶνα (1), ὃν ὡς ἀληθῶς καταδῦναι καὶ Ἑρμῆς ἐκεῖνος ὁ λόγιος, καὶ εἴ τις ἕτερος κατ' αὐτὸν, δεόντως ἀνεβάλετο ἂν καὶ ἀπώκνησεν, ὅτι μηδ' ἐμαυτῷ τεθαῤῥηκὼς ἔγνων τὸ τοσοῦτον ἐνδείξασθαι τόλμημα (ἣ γὰρ ἂν καὶ παντὸς ἡττώμην φρονήσει), ἀλλὰ σοὶ, ὦ βασιλέων ἁπάντων εἴπω δὲ καὶ ἀνθρώπων ὅσοι νῦν εἰσι, πρὸς συμπάθειαν ἐπιῤῥεπέστατε. Τῷ γὰρ εἰδέναι σε καὶ τὴν τῶν ἐπταικότων μετάνοιαν τῇ συγγνώμῃ προφθάνειν, καὶ εἴ πού τις ἀπορίᾳ κατείληπται, τρόποις ἀναλαμβάνειν χρηστότητος, θάρσος ὅσον ἀνελάβομεν, καὶ, ὡς οἷόν τ' ἦν, ἐμαυτὸν ἐπιῤῥώσας, κατέδυν τὸ στάδιον. Μὴ γοῦν μοι διὰ τοῦτό τις ὁρμὴν προφερέτω παράλογον καὶ προπέτειαν, τὴν δ' ἐπι-
B χείρησιν ὡς ἐλλογωτάτην οὖσαν ἀποδεχόμενος, αὐτό τε τὸ πρόθυμον καὶ τὸ ἄφθονον ἐπαινείτω τῆς προαιρέσεως, ἅπερ δὴ μεγάλα τε ὄντα καὶ μείζονος ὑπ' εὐνοίας κινούμενα, σφόδρα διὰ μικρῶν τῶν ἔργων ἐμφαίνεται, ἐπειδήπερ ὡς ἔχοι μοι τὰ τῆς ἔνδον προθέσεως ἔργοις παραστῆσαι ἀμήχανον. Οὐδὲ γὰρ οὐ λόγος, οὐ πρᾶξις, οὐκ ἄλλο τι τῶν ὅσα τις δι' αἰσθήσεως ἔχοι καταλαβεῖν, ταῦτα δύναιτ' ἂν ἐμφῆναι πρὸς ἱκανὸν καὶ παραδηλῶσαι τὸ μέγεθος. Εἰ δὲ καὶ Δαυῒδ ὁ βασιλεὺς καὶ προφήτης, τὸν θεοπάτορα λέγω ἐξ οὗ τὸ κατὰ σάρκα Χριστὸς οὐ μόνον ἀγγέλων φύσιν καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς, οὐδ' ὅσον οὐράνιον καὶ ὑπὲρ τὸν οὐρανὸν, οὐ μόνα δὴ ταῦτα ὑμνοῦντα παράγει Θεὸν (2), ἀλλ' ἤδη τὸν ὕμνον
C κἀκ τῶν ἀψύχων βούλεται καταρτίζεσθαι, οὐχ ὡς ἀξίως ἐντεῦθεν ἐπαινεθησομένου τοῦ δημιουργοῦ (πῶς γάρ;), ἀλλ' ὡς ὀφειλομένως ἔχοι τὰ πάντα δεικνύναι λειτουργοῦντα Θεῷ, ἐμὲ τίς ἂν εἴη ἀπάγουσα πρόφασις, φύσεως ὄντα καὶ ταῦτα τῆς λογικῆς, μὴ τὸν κατὰ δύναμιν ἔπαινον ἀποδιδόναι τῷ ἐμῷ βασιλεῖ κατὰ τοὺς εὐγνωμονεστέρους τῶν εὖ παθόντων ἀνθρώπων, καὶ χρέος ἐντεῦθεν ἁπάντων χρεῶν εὐνομώτατον καὶ δικαιότατον διαλύσασθαι; Ἢ σχολῇ γ' ἂν ἄλλο τι φανείη τῶν δικαίων ὑπάρχον, εἰ μὴ τοιοῦτος καὶ ὁ παρὼν ἔπαινος οὑτοσὶ νομισθήσεται. Καὶ δὴ οὖν τρόπον ἀγωνιουμένων καὶ αὐτῷ μοι ἀποδυσαμένῳ τε ἅμα καὶ ἀπογραψαμένῳ, ὡς εἰς ἀγῶνα χωρήσοντι καὶ ἀγώνων τὸν
C μέγιστον, σὸν ἂν εἴη τῆς ἡμέρου ψυχῆς ἔργον, ὦ βασιλεῦ, ἵλεών μοι φανῆναι, καὶ διὰ τῶν ἐκτὸς καὶ θάρσος ἐνιέναι τοῖς λόγοις, πρὸ δὲ πάντων, εἴ τι μὴ κατ' ἀξίαν λελέξεται, συγγνώμην λαμβάνειν, καί που καὶ ἀναγκαίως περιτρεπομένῳ μοι δι' ἀπειρίαν τοῦ ἀεθλεύειν προτείνειν τε σωτήριον δεξιὰν, καὶ συνήθει ἐπαναλαμβάνειν χρηστότητι, ἐπεὶ καὶ ὑπὸ τοιαῖσδε ταῖς ἐλπίσι τὴν ἀρχὴν τὸν λόγον τεθάῤῥηκα· ὡς, εἰ μὴ τὰ τῶν ἐλπίδων προθήσεται, κενὴν τρέχων ὀφθήσομαι, καὶ ἀτελεσφόρητά μοι τὰ τῆς ὁρμῆς καὶ ὁ λόγος οὐκ εὔοδος. Καίτοι τί πρὸς ταῦτα ἐπιμηκύνω τὴν αἴτησιν; ὁρῶ γὰρ ἤδη σε καὶ πρὸ τῆς αἰτήσεως ἐπινεύοντα, καὶ συγγνωμόνως ἀκούειν καθυπισχνούμενον, καὶ τούτου διδάσκαλον ὄψιν ποιοῦμαι τὴν σὴν, ἠπίαις ἐπιφρυκτωροῦσάν μοι ταῖς ἀκτῖσι καὶ πρὸς τὸ λέγειν παραθαῤῥύνουσαν.

(1) Eadem utitur metaphora in maris laudatione p. 4: Κἂν εἴ τις συγγινώσκοι τοῖς εἰς τοὺς περὶ ταύτης λόγους ἑαυτοὺς καθιεῖσι, μᾶλλον τῆς προθυμίας ἀγαπήσας ἢ καταγνοὺς τῆς θρασύτητος, οὐκοῦν τὴν τοῦ μὴ τὰ δίκαια πεποιηκέναι δόξαν ἀποίσεται. Sententiam plane turbat illud οὐκοῦν, pro quo scribendum οὔκουν, quod tenent codices 2029 et 3010.

(2) Psalm. CXLVIII.

A Ἐμοὶ μὲν οὖν, βασιλεῦ, εἰ μὲν ἦν σκοπουμένῳ ἐξ αὐτῆς κρηπῖδος τῶν πραγμάτων εἰπεῖν, καὶ ἃς ἀῤῥήτως τὰς ἀφορμὰς ἀρχῆθεν τῶν περὶ σὲ ἡ προορίζουσα πάντα σοφία Θεοῦ κατεβάλετο, ἐπὶ μήκιστον ἂν ἐξετάθη μοι τὰ τοῦ λόγου, καὶ συγγραφὴν ἔδοξα μᾶλλον ἤπερ ἐγκώμιον μεταχειρίζεσθαι· νυνὶ δὲ τοῦτο, καὶ μὴ τὴν συγγραφὴν, πεποιημένῳ σκοπὸν, ἀπορεῖν καὶ οὕτω συμβαίνει ὅθεν δεῖ τοῦ λέγειν ἀπάρχεσθαι. Ὁ γάρ τοι λόγος ἐν μέσοις τοῖς σοῖς καλοῖς ὡς ἐν λειμῶνι περιλαμβανόμενος τερπνῷ καὶ εὐώδει, ποικίλῳ μὲν τὴν βλάστην, ποικίλῳ δὲ καὶ τὴν ὥραν, ὁμότιμα δὲ προβεβλημένῳ τὰ πάντα καὶ κατ' οὐδὲν θάτερον θατέρου ἡττημένον, ὅτου μὲν ἅψεται πρῶτον, ὁποῖον δὲ καὶ παρέλθοι, τίσι δὲ τρόποις καὶ πάντα περιλήψεται, ἐπεὶ μηδ' ἔχοι τίσι χαρίσεται, ἀπορεῖ τε καὶ ἐπιδοιάζει, καὶ ἵσταται σκοπῶν περὶ τῆς ἀρχῆς· καί γε ἡ περιουσία τῶν ὑποθέσεων εἰς ξένην ἔνδειαν αὐτῷ περιίσταται.

Si disserendi materiam ab initiis tui regni aggressus eorum rationem habere voluissem quæ divina sapientia tibi suppeditavit, oratio mea in nimiam longitudinem excrevisset, et tractatum potius quam panegyricum conscripsisse visus essem. Sed cum panegyricum tibi dicere mihi proposuerim, nihilominus unde initium te laudandi capiam hæsito. Oratio, omnia quæ ad te spectant, occupando, sicut in prato floribus multicoloribus consito qui visum et olfactum delectant, dubia hæret circa delectum habendum, ne uno neglecto alteri nimium faveat. Sic ab initio abundantia materiarum animum oratoris mira conturbat.

B Οὐ μὴν ἀλλὰ, καίπερ οὕτω τούτων ἐχόντων, ὁ θρασὺς καὶ πάντα τολμῶν ἐγὼ τὴν σὴν πατρίδα πειρῶμαι τιθέναι τοῖς ἄλλοις ἀρχὴν, καὶ πρῶτον ἐν τοῖς ὁμοτίμοις τάττειν καὶ δεύτερον. Τῇ γὰρ ἀνάγκῃ ἐξάγομαι πρὸς καινοτομίαν καὶ τὰ μὴ προσήκοντα πράττω τῇ ἀπορίᾳ στενούμενος. Τοιγαροῦν καὶ τὴν σὴν ἐκ προγόνων πόλιν, ὦ βασιλεῦ (αὕτη γὰρ ἔστω μοι τοῦ λέγειν ἀρχὴ), ὑμνοῦσι μὲν οἱ κατ' ἤπειρον, ὑμνοῦσι δὲ καὶ ὅσοι τὰς περιῤῥύτους ἔχουσι νήσους, καὶ πᾶς ὅστις ἀνθρώπων κυρίαν ἡγεῖται καὶ ὀνομάζει, καὶ, τοὔνομα μόνον ἀκούσας εἰ τύχοι τῆς Κωνσταντίνου, τὴν κρατοῦσαν αὐτίκα πόλιν νενόηκε· τοσοῦτον αὐτῇ ἀξιώματος, τοσοῦτον περίεστι καὶ λαμπρότητος, ὥστε τῷ ταύτης ὀνόματι καὶ τὸ τῆς C ἀρχῆς συνεισάγεσθαι, καὶ αὖθις τῷ τῆς ἀρχῆς τὸ τῆς πόλεως συνεισφέρεσθαι, ὃν τρόπον καὶ τὰ ἴδια φασὶν ἀντιστρέφειν οἱ περὶ ταῦτα σπουδάζοντες. Αὕτη καὶ γὰρ, τὴν ἐς ὕστερον εὔκλειαν ὥσπερ καλῶς μεμαντευμένου τοῦ οἰκιστοῦ, ἐν καλῷ τῆς οἰκουμένης θέσεως εἴληχε, καὶ χῶρον κάλλιστον τῶν ὑπὸ σελήνην οὐκ ἔστιν οὐδένα, ἢ τὴν Βύζαντος, προσειπεῖν. Μέση μὲν γὰρ κεῖται τῆς γῆς ἔσχατα μὲν ἔχουσα τῆς Εὐρώπης, Ἀσίαν δὲ λέγεσθαι οὐδὲν ἀποδέουσα, ἢ, μᾶλλον εἰπεῖν, Ἀσίας καὶ Εὐρώπης, καὶ εἴ τι ἕτερον τμῆμα γῆς (3), ἐντεῦθεν ἀρχή· προβέβληται δὲ προμήκης ἐξ ἠπείρου εἰς θάλατταν, ὥσπερ ἀνίσχοντι τῷ φωσφόρῳ πρώτη προσαπαντῶσα, καὶ τοῖς ἐκ τοῦ πελάγους πρὸς αὐτὴν κατιοῦσιν, ἐν σχήματι εὐεργέτου, χεῖρα ὀρέγουσα. Μαιῶτίς D τε θάλαττα καὶ ὁ Εὔξεινος διὰ στενοῦ εἰς αὐτὴν ἀποθλίβονται καὶ τὰ παρ' ἑαυτῶν ὡς εἰς δεσπότιν τὴν πόλιν χρεωστικῶς παραπέμπουσιν. Ἑλλήσποντος δὲ, τὸν Αἰγαῖον καὶ πάντα κόλπον θαλάττης πληρῶν, ἐντεῦθεν ἀπάρχεται, ὡς αἱ ἀπὸ καρδίας τοῦ ζώου δυνάμεις μέχρι καὶ τῶν ἄκρων προήκουσαι. Καὶ πάρεστιν ἐντεῦθεν καὶ ἐν ἠπείρῳ τάττειν τὴν πόλιν καὶ μετὰ τῶν νήσων καταριθμεῖν· καὶ, τὸ δὴ χαριέστατον, ἑκατέρων καὶ ἠπείρων καὶ νήσων πλουσίως ἀπολαύουσα τῶν καλῶν, τῶν ἐν ἀμφοτέραις λυπηρῶν ἠλλοτρίωται. Μεγέθους δὲ τοσοῦτον τῇ πόλει

Hæc omnia animum meum non deprimunt, imo suadent, ut primum de patria tua referam. Necessitate enim et rerum angustiis coactus rem novam aggredior. Urbem quidem quam a majoribus hæreditate suscepisti (hinc enim incipiam) carminibus celebrant quotquot continentem aut etiam insulas incolant, et ne unus quidem mortalium hæsitat urbem dominam Constantini nuncupare. Solo enim nomine audito potentem declarabit, quippe cujus tanta est auctoritas, tantus splendor, ut solum nomen familiam regnatricem ob oculos ponat. Nam quasi fundator gloriam futuram prævidisset, Constantini urbs situm sortita est infra lunam amœnissimum inter medias terras, inter confinia Europæ, ubi ab Asia vix secernitur, aut, ut melius dicam, Europæ et Asiæ inædificata videtur. Longo eadem tractu in mare procurrit, et soli orienti quam maxime propinqua, ex alto adnavigantibus sub matris beneficæ specie manum porrigit. Mæotis quoque palus et Pontus Euxinus versus eam exeunt, et quæ peculiaria habent eo, quasi rem debitam facientes important. Hellespontus qui mare Ægæum et omne fretum implet, inde initium habet venarum instar quæ a corde in corporis extremitates exeunt. Hinc mos obtinuit, eam continenti æque ac insulis accensere. Quod autem omnium jucundissimum est: omnibus quæ continens et insulæ offerunt, commodis fruitur, incommodis autem vexatur nullis. Magnitudo deinde urbis est tanta, quanta proximi maris. Sicut enim hoc mole fluviorum maximorum qui continenter irruunt, minime coarctatur, ita nec urbs nostra ab incolentium multitudine mutaretur, cui nihil antiquius est quam ut tibi, imperator, dignum idemque ornatissimum domicilium præbeat. Et quemadmodum terra omnia portat, sic urbs omnium nationum homines numerat, Græcos, Barbaros qui in ea victum aut curiositati materiam quærunt. Aere quem ibi respirant, nihil dulcius, nihil purius invenitur. Æstatis enim tempore

(3) Libya enim a multis veterum Europæ pars esse putabatur. Disertus tamen ipse Gregorius Encom. maris p. 11, Τὰ μὲν Ἀσίας ἐχούσης, τὰ δὲ (codd. δ') Εὐρώπης, ἕτερα δὲ Λιβύης, καὶ ἄλλα ἑτέρου κλίματος γῆς.

nimii calores zephyri ac boreæ flatu minuuntur, nec nisi nomen æstatis ibi deprehenderis. Per hiemem terra non dehiscit, et frigoris vehementiam evitare facultas est et exercitia equestria facere sine periculo, quia ibi minor est hiemis asperitas. Cum enim anni tempora dulci sibi in hac urbe mixtura succedant fastidium non creant, alia aliis jucunditati adjicit. Talis igitur apparet urbs quoad aerem, anni tempora et loci naturam: magna ex parte continentem occupans, et mari incumbens, ædificiis innumeris insignis, cives nobilitate quadam præfulgentes alit, et, ut brevi dicam, urbium quotquot regina est ac vocatur.

περίεστιν, ὥστε καλῶς ἂν ἔχοι παραβάλλειν αὐτὴν πρὸς τὴν γείτονα θάλασσαν· οὔτε γὰρ ἐκείνη μεγέθους περιουσίᾳ στενοχωροῖτ' ἄν ποτε ὑπὸ τῆς ἐμβολῆς τῶν εἰσρεόντων εἰς αὐτὴν ποταμῶν, κἂν εἰσρέωσιν ὅτι πλεῖστοι καὶ μέγιστοι, οὔθ' ἡ πόλις ὑπὸ τοῦ πλήθους τῶν ἐπιδημούντων, καὶ εἰ κατὰ μυριάδας ἐφίσταιντο, ἐμοὶ δοκεῖν, συμβάντος καὶ τούτου τῇ πόλει ὥσπερ ἐξεπίτηδες διευτεθουμένῃ τὰ πάντα πρὸς τὴν σὴν παραδοχὴν, βασιλεῦ. Καὶ, ὥσπερ τὸ τῆς γῆς ἔδαφος φέρει τὰ πάντα, οὕτω καὶ ἡ πόλις πάντας ἀνθρώπους ἔχει δεικνύναι ἐξ ἔθνους παντὸς καὶ γένους, Ἑλλήνων, βαρβάρων ὁτωνδήποτ' ἀνθρώπων, οὐχ ἧττον κατὰ χρείαν ἢ πρὸς θέαν ἀφικνουμένων τῆς πόλεως. Τὸν δέ γ' ὑπὲρ κεφαλῆς ἀέρα τῆς πόλεως καὶ αὐτὸν εἴ τις σκοπεῖν βούλοιτο ὡς ἡδύς τε καὶ καθαρὸς καὶ παντὸς ἀναπνέειν ὀνησιμώτερος! Οὔτε γὰρ θέρους λυπεῖ, ἀμβλυτέρας τὰς τοῦ φωστῆρος ἀκτῖνας βορέου καὶ ζεφύρου πνοαῖς ἐργαζόμενος, ὡς ὀνόματι μόνον παρ' ἡμῖν εἶναι τὸ θέρος δοκεῖν· οὔτε χειμῶνος μυχοὺς ζητεῖν ἔστι γῆς καὶ καταδύσεις φροντίζοντας τὴν τοῦ καιροῦ διαδρᾶναι δριμύτητα, μετ' ἀδείας δὲ καὶ περιπολεύειν ἔξεστι καὶ ἱππάζεσθαι, καὶ πᾶν ὁτιοῦν ποιεῖν ὁμοῦ μεγάλῃ ῥᾳστώνῃ, μηδενὸς ἐκ τῆς ὥρας προσισταμένου τῶν λυπηρῶν· αἱ γὰρ ὧραι κατὰ τὴν πόλιν ἠπίως ἀλλήλαις ἐπιμιγνύμεναι καὶ ἀναχεόμεναι μεταβάλλουσι λανθανόντως, ὥστε καὶ μίαν αὐτὰς τῇ ἀνακράσει δοκεῖν, καὶ σωφρονίζονται δι' ἀλλήλων, ἑκάστη τὰ παρ' ἑαυτῆς ταῖς ἑτέραις εἰσφέρουσα. Οὕτω τοίνυν ἡ πόλις καὶ ὡρῶν καὶ ἀέρων καὶ θέσεως ἔχουσα, πολλὴ μὲν οὖσα κατ' ἤπειρον, πολλὴ δὲ καὶ μέσην θάλατταν σχίζουσα, ποικίλη δὲ καὶ ἄφατος τοῖς οἰκοδομήμασι, δήμῳ δὲ πρὸς τούτοις καὶ πολίταις τοῖς κρείττοσι καθ' ὑπερβολὴν λελαμπρυσμένη τῶν ἄλλων, δικαίᾳ ψήφῳ παντὸς τῶν πόλεων βασιλὶς καὶ ἔστι καὶ ὀνομάζεται.

Talis hæc urbs celeberrima cum esset, majores tuos regios ut fructum sese dignum tulit et decus suum in imperatores rejecit et proprio se ornamento magnificavit, nihil alieni decoris admittendo. Ideo urbs tantas in melius vicissitudines experta est, ut se ipsam superasse et e senectute ad novam juventam emersisse videatur, sicut aliquoties in singulis corporibus evenire videmus. Quanto enim imperatores nostri eos qui idem honoris alibi fastigium consecuti sunt, facile superant, sic etiam patria ipsa ob illos maxima prosperitate fruebatur: ac porro quantum urbs nostra cæteris civitatibus distabat (ei enim utpote reginæ cæteræ omnes cedebant), sic dominatores nostri æqualibus suis præstabant et immane quantum rerum gestarum gloria post se relinquebant, felicitate æque ac virtutibus adjuti. Quod autem maxime mirandum, fortunæ inconstantia qua nihil communius, imperatores, filios ac nepotes nunquam deseruit, imo perpetuo magnificavit, nedum humiliavit. Quo enim tempore terra communi calamitate premebatur, et patria ipsa variis modis vexabatur, et res funditus mutabantur, unum hoc genus gloria sua minime destitutum est. Sors enim voluit per te omnia nobis bona repartiri, arboris frugiferi sic munere fungentem, in quo poma dulcia ac utilia enascuntur. Si autem sceptrum quoque per aliquod tempus a majoribus ad minores elapsum est, nil mirum. Aliquandiu enim regnum tuum familiam tuam defecit, ut postea præparatum

Αὕτη, βασιλεῦ, τοιαύτη τε οὖσα καὶ εἰς τοῦθ' ἥκουσα κλέους, τοὺς ἱερούς σου προγόνους καὶ ὡς καρπὸν ἀνῆκε μάλα προσήκοντα ἑαυτῇ καὶ, ὡς κόσμῳ διαφερόντως ἐπαινουμένῳ εὐτυχῶς αὐτοὺς πλουτήσασα βασιλεῖς (4), τούτοις ἐκαλλωπίσατο, ὥσπερ καὶ τὴν γῆν αὐτὴν ὁρῶμεν ταῖς ἰδίαις γοναῖς κεχρημένην εἰς κόσμον οἰκεῖον, καὶ κάλλος οὐδαμῶς προσιεμένην ἀλλότριον. Καὶ τοσούτῳ πρὸς τὰ κρείττω διὰ τουτονὶ τὸν κόσμον ἡ πόλις ἐπέδωκεν, ὥστε καὶ ἑαυτῆς βελτίω φανῆναι πολλῷ καὶ πρὸς ἀκμὴν ὥρας ἐκ γεγηρακυίας ἐλθεῖν καὶ ἀνηβᾶν δόξαι, ὃν τρόπον καὶ ὅσα τῶν σωμάτων ἐξ ἐπιμελείας ὁρῶμεν τρεφόμενα. Καὶ γὰρ ὅσον ἐκεῖνοι τῶν πώποτε εἰς τ.υτὸν αὐτοῖς ἀξιώματος ἀφιγμένων κρατεῖν ἐνομίζοντο, τοσοῦτον καὶ ἑαυτὴν ἡ πατρὶς δι' ἐκείνους εὐδαιμονοῦσα παρέδραμε· καὶ αὖθις ὃν λόγον πρὸς τῶν πόλεων τὰς λοιπὰς ἔσχηκεν αὐτή (ἥττηνται γὰρ ταύτης αἱ πᾶσαι καὶ τῶν πρεσβείων ἐξίστανται), τὸν αὐτὸν δῆτα κἀκεῖνοι λόγον πρὸς ἅπαντας τοὺς προκεκρατηκότας διέσωζον, πάντων ὑπερκείμενοι τῶν λοιπῶν, καὶ παρὰ πάντας, ὅσον πλεῖστον ἐνῆν, ἀρίστῃ τύχῃ καὶ ἀρεταῖς ἐπαιρόμενοι. Καὶ τὸ δὴ θαυμασιώτατόν τε καὶ κράτιστον, τὸ τῆς εὐδαιμονίας καλὸν, ὅπερ φιλοῦν ἀεὶ μεταπίπτειν καὶ μεταδιώκειν ἄλλοτε ἄλλῃ, αὐτοῖς τε καὶ τέκνοις καὶ τοῖς ἐκ τούτων πᾶσι δι' ἀρετὴν πάντως οὔτ' ἠλαττώθη τοῦ μεγέθους, καὶ τὰ μεγάλα ἐπέδωκε. Τοῦ γὰρ κοινοῦ τῆς οἰκουμένης συστάντος πάθους καὶ τῆς πατρίδος κίνησιν κινηθείσης ἣν οὐκ ἔδει (5), πάντων δὲ τῶν ἐν αὐτῇ μεταβολὴν δεδεγμένων, ἀλλ' τινάς ἡ τῶν Ῥωμαίων πεπλούτηκεν εἰς εὐτυχίαν ταύτης καὶ εὐδοξίαν

(4) Michaelem Palæologum et Andronicum seniorem — Sic Georgius Acropolita Histor. 46, de Manuele Andronico: Τὸν τοῦ μεγάλου δομεστίκου πρῶτον υἱὸν τὸν Κομνηνὸν Μιχαὴλ, ὃν μετὰ χρόνους

(5) Innuit, puto, Byzantii expugnationem a Latinis factam.

ἣν οὐκ ὤφελον, μόνῳ τῷ τοιούτῳ γένει Θεὸς τὸν A ὄλβον τῆς δόξης τετήρηκεν ἀμετάπτωτον, μέλλων σε πάντως τὸ κοινὸν ἡμῖν ἀγαθὸν ἐντεῦθεν παραγαγεῖν, ὥσπερ ἐκ δένδρου ἐῤῥωμένου τε τοῖς πᾶσι καὶ εὐγενοῦς καρπὸν μάλα ἡδὺν καὶ ὠφέλιμον. Εἰ δὲ καὶ τὰ σκῆπτρα πρὸς μικρὸν μεταβέβηκεν (6), οὐ χρὴ θαυμάζειν πρὸς τοῦτο· πρὸς ὀλίγον γὰρ ἡ ἀρχὴ τοῦ σοῦ γένους ἐξέστη, εἰ καὶ ὅλως ἐξέστη, ἵν', ὥσπερ παρασκευασμένη καὶ χρόνῳ προσχρησαμένη τινὶ πρὸς ἀνάῤῥωσιν, αὖθίς σοι μετὰ πλείονος τῆς δυνάμεως ἔλθῃ καὶ προσδράμῃ μετὰ λαμπρότητος. Δι' ἃ δὴ καὶ διάδοχος τῆς πατρικῆς εὐτυχίας ὁ σὸς πατὴρ, καὶ κλῆρος αὐτῷ πατρῷος τὰ ἐκ γένους καλὰ μετὰ πλείστης ὅσης τῆς ἐπιδόσεως περιίσταται, καὶ κρεῖττον ἢ κατ' εὐχὴν, ἣν πατέρες τοῖς τέκνοις ἐπεύχονται, εἰ χρὴ τὰ δέοντα λέγειν, κατὰ τὰς πρά- B ξεις ἐκλάμψαντι. Εἴ τις ἐκεῖνον οἶδε τὸν πολὺν καὶ μέγαν Ἀνδρόνικον (7), οἶδεν ὃ λέγω καὶ τὴν τῶν λόγων ἀλήθειαν ἐκ τῶν ἔργων τοῦ ἀνδρὸς ἐπιγνώσεται. Καὶ γὰρ τούτου πολλαὶ μὲν κατ' ἐχθρῶν νίκαι, αἱ μὲν ἐπὶ τῆς ἑῴας, αἱ δὲ καὶ κατὰ τὴν ἑσπέριον λῆξιν γενόμεναι (8), πολλὰ δὲ καὶ τὰ τρόπαια ἀνυποστάτῳ ῥώμῃ δεξιᾶς ἀνιστάμενα· ἡ φρόνησις δὲ καὶ ἡ πρὸς ὑπερβολὴν φιλανθρωπία τὰ ἐπισημότατα, ἐξ ὧν θαυμαστὸς μὲν καὶ παρὰ βασιλεῦσι καὶ τὰ πρῶτα τῶν ἀξιωμάτων φερόμενος, θαυμαστὸς δὲ καὶ παρὰ τῇ γερουσίᾳ, ἔργων αὐτοῖς ἀγαθῶν χρηματίζων παράδειγμα, ἀξιέραστος δὲ καὶ παντὶ τῷ δημοτικῷ, χρηστότητος τρόποις ἀναφλέγων αὐτοὺς πρὸς τὴν εὔνοιαν. Ὢ καὶ κοινωνὸν βίου Θεὸς τὴν θαυμαστήν σου παρέσχε μητέρα (9), ἄθλον, ἢ (οὐκ ἔχω (10) πῶς ἄλλως εἰπεῖν) ἀρετῆς τῆς ἐκείνου, καὶ γέρας διαφερόντως τοιούτῳ προσῆκον ἀνδρὶ, ἥν, εἴ τις τὸ πᾶν ὡς ἔμβραχυ βούλοιτο λέγειν, καὶ μὴ τὴν γλῶτταν, κατὰ Πίνδαρον εἰπεῖν, τέγγειν ἐν ψεύδει (11) ἄγαλμα τοῦ θήλεος εἴποι καὶ κόσμον ὡραῖον τῷ γένει, ὡς μόνην γυναικῶν ἁπασῶν ἰδέαν ἅπασαν ἀρετῆς τῆς ἐν τῷ θήλει πλουτήσασαν. Ἐχρῆν γὰρ ὡς ἀληθῶς τοιαύτην προκαταβεβλῆσθαί σου τοῦ γένους κρηπῖδα, καὶ τοκέας ἔχειν, πατέρα μὲν ὃν ἡ νίκη πολλάκις ἐγνώρισε, τεκοῦσαν δὲ θαυμαζομένην ἐξ ἀρετῶν ὅσαι δὴ γυναικῶν εἰσι, καὶ τὰς λοιπὰς ἀποκρύπτουσαν.

Ἀλλὰ τί μοι μακρηγορεῖν τὰ τῶν πατέρων διεξ- C ιόντι, ἐνὸν ἐκ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον γινώσκειν κἀκ τοῦ φερομένου νάματος τὴν πηγήν; Σὺ, βασιλεῦ, ὁ γλυκὺς τῷ ὄντι καρπὸς καὶ παντὶ τῷ γένει σωτήριος, σὺ προὔκυψας ἐξ ἐκείνων. Καὶ τίς παρὰ ταύτην μείζων εὐδαιμονία; ἢ τίς ἂν (12) ἔχοι ἐφ' ᾧπερ μᾶλλον καυχήσαιτο; Ἀρκεῖν μὲν οὖν αὐτοῖς οἶμαι μόνον τὸν σὸν τόκον πρὸς εὐφημίαν, καὶ τούτῳ μόνῳ μάλιστα πάντων θαυμάζεσθαι, κἂν εἰ μηδὲν αὐτοῖς ἄξιον ἐπαίνου ἐξ ἀρετῆς ἰδίας ἐτύγχανεν. Οἷς γὰρ πρόσεστιν ἐκ τῶν τελεωτέρων θαυμάζεσθαι, τούτοις ἥκιστα λόγος καὶ τῶν μικροτέρων χάριν καρποῦσθαι τὸν ἔπαινον.

Ἀλλ' ἐνταῦθα τοῦ λόγου γενόμενος καὶ τῶν προθύρων ἤδη τῶν κατὰ σὲ πλεονεκτημάτων ἀψάμενος, D

A ac roboratum eodem cum majori splendore ac robore reverteretur. Idcirco pater tuus successor atque heres avitæ felicitatis fulget, idque ultra prosperitatem quam parentes liberis augurantur, si fas est secundum facta alicujus futura prædicere. Is qui magnum atque illustrem vidit Andronicum, me comprehendet, et verborum veritatem e rebus a viro gestis agnoscet. Multæ enim sunt ejus de hostibus victoriæ in Oriente et Occidente reportatæ, multa tropæa dextræ invictæ fortitudini debita. Ingenii porro acumen et humanitas quam in regibus et præcipuis magistratibus, senatuque admiramur rerum honestarum exempla suppeditando et multitudinem ipsam ad bene agendum, ad morum honestatem excitant. Deus tibi vitæ comitem B matrem egregiam velut præmii loco pro virtute tua et te in primis dignissimam dedit; quam si quos uno verbo, et non, sicut dicit Pindarus linguam mendacibus procudendo laudare velit, unicum sexus feminini exemplar et ornamentum quodque omnes omnium mulierum virtutes in se una exhibet, omni jure dixerit. Revera hæc te origo decebat familiæ; pater multis victoriis illustris, mater omni virtutum laude cumulata et eximia modestia ornata.

C Sed cur parentum elogia profero dum arborem e fructibus cognoscere et ex aqua fontis naturam perspicere licet? Tu, imperator, fructus sane dulcis et omni hominum generi salutaris ex illis prognatus es; quo quid felicius, quid gloriosius? Equidem illos magnum opus fecisse judico te procreando et omni admiratione dignos censeo, etiam si nullum propriæ virtutis speciem aliud edidissent. Qui enim magnarum rerum gloria excellunt, ii non opus habent ut ex parvis laudem comparemus.

Sed dum de rebus a te gestis proloqui tento, vi- D rium mearum debilitatem sentio, similis iis qui

(6) Sceptra scilicet a Græcis imperatoribus ad Latinos translata, quod evenit anno 1204.

(7) Andronicum Comnenum Palæologum, de quo Cangius *Famil. Byzant.* p. 231.

(8) Quem sic laudat G. Acropolita Hist. 46: Τὸν μέγαν δομέστικον τὸν Κομνηνὸν Ἀνδρόνικον τὸν Παλαιολόγον..., τὰ πρῶτα φέροντα τῶν ἐν στρατηγίαις τεταγμένων, ἄνδρα συνετώτατον καὶ πραότατον, καὶ εὖ εἰδότα καὶ μάχην ὁπλίσαι καὶ διευθῦναι λαὸν καὶ ἐν πολεμικοῖς καὶ εἰρηνικοῖς τοῖς καιροῖς.

(9) Filia fuit Irenes, filiæ imperatoris Alexii Angeli, et Alexii Andronici: vide Niceph. Gregor. III, 4, 2.

(10) Codex ἢ οὐκ ἔχω. Forsan ἄθλον ἢ... (οὐκ ἔχω π. ἄ. ε.): ut videatur orator aliud nomen post ἄθλον quærere; ac, non invento, οὐκ ἔχω, ait, πῶς ἄλλως εἰπεῖν.

(11) Pindar. Ol. IV, 28.

(12) Forsan ἢ τί τις ἄν.

exiguum tantummodo magnarum rerum, quibus interfuerunt, testimonium exhibere valent; unde fit ut ingeniolum meum a magnitudine laudum quibus dignus es, superetur. Hinc metus, hinc sudor, antequam te laudandi opus arduum aggrediar. Quod enim fundamenti cœlestis contemplatoribus accidit (stupent de iis quæ vident, nec visa digno modo dicere aut meditari valent), id ego quoque expertus sum. Dum res a te gestas atque humanitatem perpendo, mens taciturna stupescit, idque fortasse minus ob ineloquentiam quam ob rerum laudandarum magnitudinem quæ impedit quominus rite exponantur. Sed cur hæsitem? Periculum rei faciendum mihi; laudandus tu mihi es, et si minus bene facio, rei difficultas me excusabit. Ubi enim res aliqua mentem et facundiam transcendit, oratori vel minus idoneo venia aderit.

A μᾶλλον ἐμαυτοῦ ἀσθενοῦς ὄντος αἰσθάνομαι ἐπ' αὐτοῖς ἔργοις, ὥσπερ οἱ διὰ τῆς πείρας προσομιλοῦντες τοῖς πράγμασιν, ὅσον μὲν ἐμοὶ ἀπορίας καταμαθὼν, ὅσον δὲ τοῖς σοῖς ἐγκωμίοις τὸ μέγεθος. Ταύτῃ τοι καὶ δέδοικα, πρὶν ἢ σαφῶς παρακύψαι τοῖς ἔνδον, καὶ περιῤῥαίνομαι ὑπὸ τῆς ἀγωνίας ἱδρῶσι, καὶ ὅστις γένωμαι ἀπορῶ. Καὶ γὰρ, ὃ περὶ τοὺς τὸν οὐρανὸν βλέποντας ἔστιν ἰδεῖν (ἵστανται γὰρ θαυμάζοντες (13) μὲν ἐφ' οἷς ὁρῶσιν, ἄξιον δὲ τῶν ὁρωμένων οὔτ' εἰπεῖν, οὔθ' ὅλως νοῆσαι ἰσχύουσι), τοῦτ' αὐτὸ καὶ αὐτὸς ἀτεχνῶς ἐπεπόνθειν· ἀφωνίᾳ κατείλημμαι τοῖς σοῖς προσβλέψας χαρίσμασι, καί μοι τὰ τοῦ λόγου πρὸ τῆς πείρας ἐλέγχεται· καὶ τοῦτ' ἴσως οὐ παρὰ τὴν τοῦ λέγοντος μᾶλλον ἀσθένειαν ἢ τὴν τῶν πραγμάτων ὑπερβο-
B λὴν, καὶ τὸ μὴ καθάπαξ φύσιν ταῦτ' ἔχειν ὑποπίπτειν λόγῳ διὰ τὸ μέγεθος. Πλὴν τί χρὴ παθεῖν; τολμητέον καὶ οὕτως ἔχοντί μοι τὴν πεῖραν, καὶ τοῖς ἐπαίνοις προσιτέον, ὡς δύναμις, αὐτῶν ἡμῖν ἱκανῶς τῶν πραγμάτων τὴν συγγνώμην ἐξαιτουμένων· οἷς γὰρ καὶ διάνοιαν ταῦθ' ὑπερβαίνει καὶ οὐδαμῶς τῇ γλώττῃ περίληπτα, καὶ τῷ λέγοντι πάντως, εἰ μὴ τῆς ἀξίας ἐφίκοιτο, ἀποχρῶσαν, οἶμαι, τὴν συγγνώμην ἐργάζεται.

Deus, qui te, imperator, populi tui dominatorem designavit omnia quæ ad regnandum conducibilia sunt, bona corporis animique ita tibi impertivit, ut nulla re egeas, quippe qui non ita magni facias ea quæ cæteri tanto cum studio ambiunt. Natura igitur sibi ipsi congratulari potest de iis quibus te majorem in modum dotavit. Formæ namque excellentia præstas ut vel minus formosi quam tu ipse es in admiratione forent. Membrorum corporis tui harmonia, partium mirificus ordo citra vituperium; analogiæ omnia ita respondent ut nihil in te cerni possit quod naturæ principiis contradicat aut perfectæ musicæ regulas impugnet. Huc adde quod formæ robur adsit, et quicunque te viderit, cum Platone clamabit te pulchritudinis ideam et archetypum exhibere. Hinc etiam te aspicientis oculi satiari nunquam possunt, tuumque vultum contemplari pro jucundissimo est spectaculo. Quod si sirenes, ut poetæ fabulantur, cantu audientium aures rapuerunt, tu non aures, sicut istæ, sed oculos ipsos sensum tutiorem, incantabas; corporis enim tua forma plus quam illarum cantus animos demulcebat; nec denique in perniciem deliciis captos, ut illæ, trahebas, sed voluptate ac admiratione plenos dimittebas. Dum de futuris meditabaris, multi tibi fatidici clare videntes astabant quia homo qui oculorum mentis lippitudinem abjecit, rerum futurarum quasi præsentium præsagio fruitur. Cur autem vates solos tibi esse dico mentis oculis puros? Nonne multitudo clare videns unanimi te concentu hymnis, licet furtim celebrant, quæ nos nunc oculis videmus? Fortia enim ingenia invisibilium quoque rerum imagines ad vivum exprimunt. Quem-

Σοὶ μὲν οὖν Θεὸς, βασιλεῦ, ἄνωθέν σε τοῦ οἰκείου λαοῦ γραψάμενος ἄρχοντα, πάντα πρέποντα τῇ ἀρχῇ ἐχαρίσατο, τὰ ἐκ τοῦ σώματος, τὰ ἐκ τῆς ψυχῆς, τὰ ἐκ τῶν ἔξωθεν, ὡς οὐδενὸς ἐν οὐδενὶ λείπεσθαι, μάλιστα δὲ καὶ κάτω τιθέναι πάντας καθ' ὅσα τις ἔχει φιλοτιμήσασθαι· ὥστ' ἐμοὶ δοκεῖν καὶ αὐτὴν ἐπὶ σοὶ τὴν κοινὴν ἡμῶν φύσιν κομπάζειν ἔχειν, οἷς τοιοῦτος καὶ μετὰ τοσούτων καὶ τηλικούτων τῶν χαρισμάτων ἐξέθορες. Καὶ γὰρ ὥρᾳ μὲν αὐτίκα καὶ
C κάλλει διέφερες σώματος (14), καὶ ὅστις κατὰ ταῦτα δεύτερος μετὰ σὲ τῶν ἄλλων καθ' ὑπερβολὴν κρατῶν ἐνομίζετο· παρεῖχες μελῶν συμμετρίαν πρὸς ἄλληλα, καὶ πρὸς σύστασιν τοῦ ὅλου εὐφυῶς τὰ μέρη συνέτρεχον, ἐτήρουν δ' ἐν ἀλλήλοις ἀρίστην ἀναλογίαν, καὶ τὴν ἁρμονίαν ὡς κάλλιστα ἔσωζον· ἀσύμμετρον δέ τι ἢ καὶ ἀνάρμοστον ἦν ὅλως ὁρᾷν οὐδαμοῦ, διὰ τῆς ἴσης ἀναλογίας, τῆς ἐξ ἀρχῆς, κινούσης ἀεί σε τῆς φύσεως, καὶ κρεῖττον ἢ καθ' όντινοῦν μουσικῆς ἐπιστήμονα. Ἐντεῦθεν τοίνυν καὶ ἰσχὺς ἐπηκολούθει τῷ κάλλει καὶ ῥώμη τῇ εὐρυθμίᾳ τοῦ σώματος. Καί πού τις τάχα τῶν θεωμένων, κατὰ Πλάτωνα λέγων, εἶπεν ἄν σε κάλλους ἰδέαν καὶ πάσης ἀρχέτυπον ὡραιότητος· δι' ὃ καὶ θεώμενος ἀκόρεστον ὑπῆρχες ὄψεσι χρῆμα, καὶ πᾶς τις βλέπων
D εἰς σὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς μεταφέρειν οὐκ ἤθελεν· ἦρκεις γὰρ ἀντὶ παντὸς ἡδίστου θεάματος μόνος αὐτὸς καθορώμενος. Καὶ Σειρῆνας μὲν ποιηταί φασι τοὺς πρὸς τὴν ᾠδὴν αὐτῶν ἐπαΐοντας ἀναρτᾷν ἐκ τῶν ὤτων· σὺ δὲ οὐ τὴν ἀκοὴν ἐγοήτευες, ὡς ἐκεῖναι, ἀλλὰ τὰς ὄψεις αὐτὰς, τὴν ἀσφαλεστέραν αἴσθησιν ἔθελγες, μείζονα δύνασθαι πρὸς τὸ θέλγειν τῆς ἐκείνων ᾠδῆς τὴν καλλονὴν παρέχων τοῦ σώματος· καὶ οὐκ ἀπώλλυς οὖμενουν τοὺς ἁλόντας ἐπὶ τέλους ὥσπερ ἐκεῖναι, παρέπεμπες δὲ μεθ' ὅσης τῆς ἡδονῆς

(13) Locutionem θαυμάζειν ἱστάμενος ἄφωνος adhibet Gregorius Cyprius initio maris Laudationis. Homerus: Ἡμεῖς δ' ἑσταότες θαυμάζομεν.

(14) Nicephorus Greg. III, 4, 1, de illo Michaele· Πολλὴν ἐπὶ τοῦ προσώπου φέρων ἱλαρότητα. Nicephorum Phrantzes describit Chronici initio.

καὶ τοῦ θαύματος. Μάντεις δή σοι τῷ τότε περὶ τῶν μελλόντων πολλοὶ (15), ὁπόσοις ὁ ἔνδον ὀφθαλμὸς ἐκαθαίρετο, ὅτι καὶ ἄνθρωπος τὴν λήμην περιῃρημένος τῶν ὄψεων τῆς ψυχῆς καὶ τῶν οὔπω γεγονότων ὡς ἤδη παρόντων αἰσθάνεται. Καὶ τί δὴ λέγω εἶναί σοι μάντεις μόνους τοὺς καθαροὺς τὴν διάνοιαν, ὅπου καὶ τοῖς πολλοῖς πρὸς σὲ θεωμένοις καθίστατο δῆλα, καὶ πάντες ἔψαλλον μέν, ὑπὸ τοὺς ὀδόντας δ' οὖν ὅμως, ἅπερ νυνὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς ὁρῶμεν ἡμεῖς; αἱ γὰρ μεγάλαι φύσεις ἐναργεῖς καὶ τῶν ἀφανῶν τὰς εἰκασίας παρέχουσι· καὶ ὥσπερ αἱ τοῦ φωστῆρος ἀκτῖνες, μήπω καὶ ταῦτα τὸν ὁρίζοντα ὑπερβάντος, κατ' οὐρανοῦ ἐξαπλούμεναι μηνύουσι τὴν ἀνατολήν, τὸν αὐτὸν δῆτα τρόπον καὶ αὐτός, βασιλεῦ, μάλα ἐναργῆ τὰ σύμβολα προὔφαινες τῆς ἀρχῆς, καὶ προχαράγματα τῶν μελλόντων πρὸ τοῦ καιροῦ καθυπέφαινες. Οὕτω, βασιλεῦ, ἄξιον εὐθὺς ἐκ παίδων καὶ ἀκοῆς καὶ λόγου καὶ θαύματος ὑπῆρχες διήγημα, λεγόμενος, ἀκουόμενος, μετ' ἐκπλήξεως θαυμαζόμενος.

A admodum enim solis nondum orti radii solem orientem annuntiant, ita tu quoque, imperator, regni symbola clarissima prosignificabas, ejus quod futurum esset, typum prænuntiando. Sic, imperator, inde a puero in admiratione positus eras, et quivis te audire, te admirari in votis habebat.

Μὴ ξένοις δὲ παραδείγμασι, γνησιωτάτοις δὲ μάλιστα σαυτοῦ καὶ τοῖς ἐκ πατέρων ἀκολουθῶν, ἐδιδάσκου τὰς μὲν χεῖρας εἰς πόλεμον, τοὺς δακτύλους δέ, κατὰ τὸν θεῖον φάναι Δαυΐδ, εἰς παράταξιν, ἀσπίδα κουφίζων, καὶ δόρυ κραδαίνων, καὶ τόξα καὶ βέλη καὶ ξίφη, ὡς ἐνῆν δεξιώτατα, μεταχειριζόμενος· ἤ, μᾶλλον εἰπεῖν, ἔδει σοι πρὸς ταῦτα διδασκαλίας οὐδέν, οἴκοθεν, καὶ κρεῖττον ἤπερ ἐστὶν εἰπεῖν, κατορθοῦντι τὰ πάντα, καί, μεγέθει φύσεως, πόνων ἄτερ ἐργαζομένῳ ἃ τοῖς πᾶσιν ἁπλῶς κατορθοῦνται χρόνῳ πολλῷ καὶ ἀσκήσει τῇ μείζονι.

B Non alienis autem exmplis usus, sed paterna et propria secutus, manus tuas ad prælium, digitos, secundum Davidis divinum carmen, ad bellum formasti, clypeum tollendo, hastam vibrando, arcum, sagittas, ensem solerter tractando; aut, ut verius dicam, magistro ad discenda ea opus non habebas; melius enim quam quis crediderit, tu omnia felici indole et nullo sudore peregisti, quæ cæteris multo labore ac sudore majori constant.

Ἀρετῶν δὲ ὡς εἶχες καὶ παραστήματος ψυχῆς καὶ παγίων ἠθῶν καὶ φρενῶν ἐπηβόλων, καὶ ταῦτα μήπω παραγγείλας τὸν μείρακα, ἀλλ' ἐν ὑγροτέρῳ τῷ σώματι, πῶς ἄν τις εἰπὼν ἱκανῶς ἐσεῖται εἰπών; Εὐσέβεια γὰρ ἐκ σπαργάνων αὐτίκα τὸ πάμμεγα χρῆμα παραλαβοῦσά σε, ὁ ἐκ προγόνων σοι κλῆρος καὶ ἀναφαίρετος θησαυρός, κράτιστα δὴ πρὸς τὰς κατ' αὐτὴν ἀρετὰς ὑπὸ καθηγεμόνι τῷ πατρὶ ἐξεπαίδευεν· ἤ, τό γε ἀληθέστερον, οὐδὲν ἔδει σοι οὔτε τοῦ ῥυθμίσοντος, οὔτε τοῦ παιδεύσοντος· οὐ γὰρ ἦσαν αἱ ἀρεταὶ παρὰ σοὶ διδακταί, κἂν ὅτι μάλιστα διδακτὰς αὐτὰς οἱ πάλαι ὑπέθεντο· ἀλλ', ὥσπερ ὠδίνων ταύτας ἐν τῇ ψυχῇ, ἁπαλότητι δὲ σώματος μὴ ἔχων ἀθρόως ἁπάσας προενεγκεῖν, ἐν χρόνῳ δέοντι καὶ ἡλικίᾳ πρεπούσῃ, ὥσπερ τινὰ τόκον εὐγενῆ τε καὶ ὥριμον, εἰς φῶς κατὰ μίαν προήνεγκας. Καὶ πρῶτα μὲν δὴ ὡς ἐπὶ κρηπῖδι τῇ εὐσεβείᾳ τὴν ἀνδρίαν ἐπέθηκας, εἶθ' ἑξῆς ἐπετίθεις τὴν φρόνησιν, σωφροσύνη δὲ ἐφείπετο ταύταις, ῥᾳδίως καὶ δικαιοσύνη προσέτρεχες· σειρὰν ἂν εἴποι τις ταύτας χρυσῆν τε καὶ ἱερὰν καὶ τοῖς πολλοῖς ἄπλοκον. Καὶ δὴ καλὴ μὲν καὶ ἡ τῆς πίστεως πρὸς τὰ ἔργα συνέλευσις, καὶ ἡ τῶν ἔργων αὖ πρὸς τὴν πίστιν ἀνάκρασις καὶ ἀνάχυσις, ὡς οὔτε τῆς εὐσεβείας ὠφελούσης μηδέν, εἰ μὴ καταλλήλοις ζωπυροῖτο τοῖς ἔργοις, καὶ τῶν πράξεων αὖ νεκρουμένων, ἂν μὴ τῇ ὀρθότητι τῶν δογμάτων στηρίζοιντο· οὐδὲ γὰρ ἔστιν, οὐκ ἔστιν, ὅτι μὴ μετ' εὐσεβείας, ἀρετὴν καὶ εἶναι καὶ ὀνομάζεσθαι· οὐχ ἥκιστα δὲ καλὴ καὶ ἡ τῶν ἀρετῶν πρὸς ἀλλήλας συνδρομή τε καὶ σύνθεσις. Ἐπεμέμικτο γὰρ τῇ ἀνδρίᾳ ἡ φρόνησις, χα-

Quomodo quis porro satis digne laudabit animi tui constantiam, morum et ingenii firmitatem, quæ omnia in te non adolescentem, sed virum maturum indicabant? Te in ipsis fasciis pietas, te C hæreditas et thesaurus inamissibilis majorum amplexus, patre duce in omnem virtutem initiavit; aut, ut verius dicam: non directoris, non institutoris opus habebas. Virtutes enim apud te non doctrina erant, etsi majores nostri eas docendas discendasque autumabant; imo eas in animo quasi parturiens, tempore et ætate opportunis ut partum generosum et maturum singulas in lucem edidisti. Pietati utpote fundamento fortitudinem superimposuisti, dein prudentiam cum modestia ac justitia qua excellebas. Catenam quis auream, sacram quis dixerit. Et profecto pulchra est fidei cum operibus connexio: et iterum operum cum fide conjunctio et societas, ita ut nihil proficiat D pietas nisi congruis vivificetur operibus, et item opera mortua sint, nisi rectitudine dogmatum confirmentur; nec enim potest, non potest sine pietate, virtus esse et nominari: non minus pulchra est virtutum cum alterutris concentus et cognatio. Consociata est enim cum strenuitate prudentia, frenum, ut ita dicam, et disciplina, quæ solerter nimium coercent impetum. Sapientiæ vero decorum ornamentum insecuta est prudentiam, illius potissimum corona et consummatio. Quomodo enim quis mentem aut intellectum habere videbitur, sapientia non exornatus? At in istis perfectionem nisi adesse videretur, non morum

(15) Meminit Nicephorus Gregor. III, 4, 1, τῶν προλαληθέντων περὶ αὐτοῦ εἴτ' ἐξ ὀνείρων καὶ κληδόνων τινῶν.

rectitudo comitetur et subsequatur justitia. Accessit ergo meo regi justitia, qua compleatur perfectio et pateat integritas.

Et hæc quidem a puero per te incepta indesinenter aucta remanent; nunc vero nobis in initium quodammodo sermonem revocantibus paulo altius repetendum est.

Habebas ergo corporis, habebas et animi dotes, et ita ut melius tibi contingere non potuerit: juvenis et hæc perficiebas et corporis mollitiora quæque repudiabas; cum vero oportuit in rerum curriculum prodire, et exponendo cognoscere quæ, etiam antequam expertus sis, animi magnanimitate noveras (non enim oportebat te satis scientia per prudentiam locupletatum in experiendo claudicare, ut illi qui habent generalem rerum cognitionem, errant vero circa singula, eo quod illis per sensum non fuerunt manifestata), inter principes versatus es, illis egregie in notitiam perveniens, inter quos prædestinatus eras brevi imperium occupare.

Maxime quidem mirabatur te patruus ille tuus et rex, propter corporis dotes quibus et pulchritudine æquales et fortitudine majores natu vincebas: mirabatur te etiam propter animi dotes, præsertim mentem et animi præsentiam, quibus ille videbatur cæteros superare, omnes vero superare te solo impeditus erat. Non enim in his tantum ut pueri tibi ætate compares, sed etiam ut Homericus senex te ostendebas, et ut alius quivis, si sit, sapientia præstantior. Etenim non modo artibus quæ stuporem incutiebant ornatus eras, sed et lingua sola omnium rerum cogitatarum congruenti, flexibili et canora, tu ait Aristonis filius Plato, et nihilo aberranti, ita ut nullus tecum possit conferri, nec poetici quidem seniores quos Homerus, propter vocis canoritatem, comparat cicadis super arbores insidentibus, ut Homerice loquar, et suavem cantum fundentibus.

Et non ex illis tantum quæ te inter principes innotuerunt laudum materiam et primitias hausisti; sed etiam per hæc quæ in bello exhibuisti admirationem es consecutus, cum ad opportuna expedienda et matura et sacra deliberatione Themistocle excellentior exstiteris. Non jam multum elapsum est tempus ex quo bellum erat ante portas et res postulabant propugnatorem, et tu juvenis eras singularissimum quemdam inter duces (juvenem aliquis dicet in Macedonibus Alexandrum); hic magis aperte quam antea ingenium tuum significasti. Exercitui enim quam solertis-

A λινδ;, ὡς ἂν εἴποι τις, καὶ παιδαγωγία, δεξιῶς ἄγαν τὸ πολὺ τῆς κινήσεως ἀνακρούουσα· τὸ δὲ τῆς σωφροσύνης καλὸν κόσμος τῇ φρονήσει συνείπετο, μάλιστα δὲ ταύτης ἐπισφράγισμα καὶ συντήρησις. Ἢ πῶς ἄν τις εὖ λογισμῶν καὶ συνέσεως ἔχων φανήσεται, σωφροσύνῃ μὴ σεμνυνόμενος; Ἀλλ' οὐ μὴν οὐδ' ἐν τούτοις ἂν εἶναι δόξαι τὸ τέλειον, ἂν μὴ καὶ τρόπων εὐθύτης συνομαρτῇ καὶ δίκη ἐφέπηται. Παρῆν γοῦν ἐπὶ πᾶσι καὶ δικαιοσύνη τὸ τέλειον ὁρίζουσα τῷ ἐμῷ βασιλεῖ καὶ τὴν ἀκεραιότητα ἐπιγράφουσα.

Καὶ ταῦτα μὲν, ἠργμένα σοι ἐκ παιδὸς, μέχρι παντὸς διαμένει ἐπιδιδόμενα· νυνὶ δὲ μικρὸν ἄνωθεν ἀρκτέον ἡμῖν ὡς εἰς ἀρχὴν τὸν λόγον ἀναγαγοῦσιν.

Εἶχες μὲν οὕτω σώματος, εἶχες δὲ καὶ ψυχῆς ἀρετῶν, καὶ ὡς οὐκ ἂν ἑτέρως ξυνέβαινε βέλτιον, νέος καὶ ταῦτα τελῶν καὶ ἀπαλώτερα τὰ τοῦ σώματος προβαλλόμενος· ἐπεὶ δὲ καὶ πραγμάτων ἔδει πρὸς B γυμνάσιον καταστῆναι, καὶ πείρᾳ γνῶναι ἅπερ καὶ πρὸ τῆς πείρας ψυχῆς μεγαλοφυΐᾳ ἐγνώρισας (οὐδὲ γὰρ ἔδει σκάζειν τῇ ἐμπειρίᾳ ἀποχρώντως τὴν ἐκ τῆς γνώσεως ἐπιστήμην πλουτοῦντα, κατὰ τοὺς ἔχοντας μὲν τὸ καθόλου δι' ἐπιστήμης, παραλογιζομένους δὲ τοῖς καθ' ἕκαστα, τῷ μὴ ἐπιστῆσαι τούτοις καὶ διὰ τῆς αἰσθήσεως), ἐν ἀνακτόροις διέτριβες, καλῶς εἰς γνῶσιν ἐκείνων ἱκνούμενος, ὧν μετὰ βραχὺ τὴν ἀρχὴν ἐγχειρισθῆναι προώρισο.

Ἀμέλει τοι καὶ τῶν τοῦ σώματος προτερημάτων ἐθαύμαζέ σε ὁ θεῖος (16) ἐκεῖνος καὶ βασιλεὺς, οἷς ὡραιότητι μὲν τῶν ὁμηλίκων, ἰσχύϊ δὲ καὶ τῶν ὑπερηλίκων ἐκράτεις· ἐθαύμαζε δέ σε καὶ τῶν τῆς ψυχῆς, μάλιστα δὲ τῆς τε συνέσεως καὶ τῆς ἀγχινοίας C τῶν λογισμῶν, καθ' ἃς ἐδόκει μὲν ἐκεῖνος τῶν ἄλλων κρατεῖν, ὑπὸ σοῦ δὲ μόνου τῶν πάντων κρατεῖν ἐκωλύετο. Παῖδας γὰρ ἐπὶ τούτοις οὐ μόνον τοὺς κατὰ τὸν αὐτόν σοι χρόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν Ὁμηρικὸν ἐδείκνυες γέροντα (17), καὶ εἴ τις ἄλλος ἐπὶ συνέσει διέφερε· καὶ γὰρ παρεῖχες οὐ μόνον νοήματα πρὸς ἔκπληξιν προκαλούμενα, ἀλλὰ καὶ γλῶτταν μόνην τῶν ἁπασῶν τοῖς νοηθεῖσι συμβαίνουσαν, εὔστροφόν τε καὶ λιγυρὰν κατὰ τὸν Ἀρίστωνος Πλάτωνα, καὶ πρὸς οὐδὲν ὀλισθαίνουσαν, ὡς μηδέν' εἶναι παραβάλλεσθαι πρὸς σὲ, μηδὲ τοὺς τῆς ποιήσεως δημογέροντας, οὓς καὶ τέττιξιν Ὅμηρος εἴκασε διὰ τὸ τῆς φωνῆς λιγυρὸν, δενδρέοις ἐφεζομένοις, ἵνα καθ' Ὅμηρον εἴπω, καὶ ὄπα πέμπουσι λειριόεσσαν.

D Καὶ οὐ μόνον οἷς ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἐφαίνου ποιῶν ἐπαίνων ὑποθέσεις παρεῖχες καὶ ἀφορμὴν, ἀλλά που καὶ οἷς κατὰ πόλεμον ἐπεδείκνυσο καὶ τούτοις πρὸς θαῦμα διήγειρες, κράτιστος καὶ ὑπὲρ τὸν Θεμιστοκλέα γενόμενος φύσεώς τε δυνάμει καὶ μελέτης βραχύτητι ἀποσχεδιάζειν τὰ δέοντα. Ὡς γὰρ οὐ συχνὸς παρεῤῥύη χρόνος καὶ πόλεμος ἦν ἐπὶ θύραις, καὶ τὸν ἀμυνούμενον ἐκάλει τὰ πράγματα, καὶ σὺ μεῖραξ παρῆς στρατηγῶν τὸ καινότατον (νέον ἄν τις εἶπεν ἐν Μακεδόσιν Ἀλέξανδρον), ἐνταῦθα ἐκδήλως μᾶλλον ἤπερ τὸ πρότερον τὴν σαυτοῦ φύσιν οἷος ἦσθα τοῖς πᾶσιν ἐγνώρισας. Ἐστρατήγεις μὲν γὰρ ὡς

(16) Theodora Michaelis uxor neptis erat fratris imperatoris; erat ergo imperator Joannes Ducas Vatacius, Michaelis θεῖος, id est, patruus, imo propatruus.

(17) Id est, Nestorem.

οἷόν τ' ἦν δεξιώτατα, καὶ οὐδὲν ἀπῆν ὅσα τῆς ἀγαθῆς στρατηγίας· ἐμάχου δ' ἐν τοῖς προμάχοις, ὡς μόνον ἐπὶ τούτῳ ταττόμενος καὶ μηδὲν φροντίζων περὶ τῶν τάξεων, ἢ, τό γε ἀληθέστατον φάναι, φάλαγγας κατὰ ταυτὸν ἐκόσμεις καὶ παρῆς ἱππεῦσι μαχόμενος, πεζοὺς παρέθηγες εἰς τὴν συμπλοκὴν καὶ πολέμιον ἔβαλλες καταχάρδια, καὶ καθώσπερ παρ' Ὁμήρῳ μανθάνομεν τὸν ἐν θεοῖς μαχιμώτατον νῦν μὲν ἔμπροσθεν ὁρμῶντα τοῦ Ἕκτορος, ἄλλοτε δ' αὖ ὄπισθεν εἰς τὴν τῶν Ἑλλήνων κατάπληξιν, τοιοῦτος καὶ αὐτὸς παρῆς τῷ πολέμῳ πτερωτὸς ὥσπερ, παντοῖος ἐν ταῖς συμπλοκαῖς καὶ μετὰ πάντων γινόμενος, καὶ ἄλλος Ἄρης μακρῷ τοῦ ποιητικοῦ φοβερώτερος κατὰ τῶν ἐναντίων φερόμενος. Ἔνθα καὶ στρατιώτης, ῥαθύμως ἔχων τῆς συμπλοκῆς, ἐν λήθῃ τῆς ῥαθυμίας, πρὸς σὲ βλέπων, καθίστατο, καὶ ὅλος τῆς μάχης ἐγίνετο, καὶ ὁμόσε κατὰ τῶν πολεμίων ἐφέρετο, καὶ ὁ οἴκοθεν πρόθυμος μᾶλλον διὰ σὲ τὴν προθυμίαν ἐπέτεινεν. Εἰ δέ πού τις καὶ μαχόμενος τετραυμάτιστο, οὐδὲν ἦν αὐτῷ τὸ τραῦμα τοῦ πολεμεῖν ἐμποδών· ἤρκεις γὰρ αὐτὸς, ἀντὶ φαρμάκου παντὸς καὶ ψυχαγωγίας ἁπάσης, ὁρώμενος· τῷ γὰρ οὕτως ἔχοντα προθυμίας βλέπειν πρὸς σὲ πᾶς τις ἑαυτοῦ ῥάων ἐδόκει καὶ πρὸς τὰ δεινὰ ἀκμαιότερος. Φίλον γὰρ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τοῖς ἀρχομένοις πρὸς τὴν τοῦ ἄρχοντος ἕξιν μάλιστα διατίθεσθαι, εἴτε καλῶς, εἴτε καὶ ὡς ἑτέρως φαίνοιτο ἔχουσα. Καὶ διετέλεις ὁ πάντα καλὸς τότε μὲν στρατηγὸς, νυνὶ δ' ἐπ' ἀγαθῇ τύχῃ Χριστιανῶν βασιλεὺς, ἐξ οὗ πρῶτον ἴουλον εἷλκες μέχρι τῆς πρότριτα τοῖς κατὰ πόλεμον κινδύνοις καὶ μάχαις παραβαλλόμενος. Καὶ ἄλλοις μὲν κυνηγεσίων ἔμελε καὶ θήρας καὶ τῆς καθ' ἡδονὴν ἱππικῆς, καὶ ὁπόσα περιουσίᾳ ῥαστώνης ἐργάζονται ἄνθρωποι· σοὶ δὲ τούτων οὐδέν· ἀγαπητὸν δὲ καὶ εἰ μετ' ἀδείας μετεῖχες τῶν ἀναγκαίων, ἀλλὰ μὴ νύκτας ὅλας διῆγες ἀγρύπνους. Καὶ γὰρ καὶ τοῦτ' ἐφαίνου πάσχων ἢ ποιῶν, ἢ (οὐκ ἔχω πῶς εἰπεῖν ἄλλως), ἵνα τὰ μεθ' ἡμέραν σχοίη καλῶς, καὶ ὁ πᾶσιν εἰς ἀνάπαυσιν ἀνειμένος καιρὸς σοὶ καὶ μόνῳ οὐδὲ μίαν ἐδίδου ταῖς φροντίσιν ἀνάπαυλαν. Ἡμέρας δὲ πρὸς ἀκμὰς ἐχώρεις δοράτων καὶ συνεπλέκου τοῖς πολεμίοις, κἂν τοῖς πρώτοις τῶν κινδυνευόντων ἐτέλεις ἀναστρεφόμενος, τοῦτ' ἀνθ' ἡδονῆς ἁπάσης αἱρούμενος, τὸ μηδένα πολέμιον μήθ' ὅλως εἶναι τῷ ἡμετέρῳ γένει, μήτε μὴν ὀνομάζεσθαι. Ἐπράττετο δέ σοι κατὰ τὰς μάχας αὐτοσχέδιον οὐδὲν, οὐδ' ὡς ἔτυχεν ἀπροβούλευτον, γνώμη δέ τις ἀεὶ καὶ προβούλευμα τῶν πραττομένων ἐγίνετο· ὡς ἔδει γε καὶ νῦν τοὺς στρατοῦ προβεβλημένους ὑπὸ τοιούτῳ στρατηγεῖσθαι τῷ λογισμῷ! Ἢ γὰρ ἂν καὶ σφάλλεσθαι μὲν συνέβαινεν οὐδαμῶς, μάλα δὲ δεξιὸν τοῖς δεδογμένοις τὸ πέρας συνέβαινε. Σὺ δὲ, βασιλεῦ, οὕτω πάντα ἐποίεις, καὶ πάντα ῥᾳδίως ἐνίκας, τοίη δέ σοι ἐπιτάῤῥοθος ἦεν Ἀθήνη, Ὅμηρος (18) ἂν εἶπεν, ἡ ἐκ τοῦ μετεώρου καὶ ὑψηλοῦ σου νοῦ ὡπλισμένη καὶ δύσμαχος ἀπογεννωμένη φρόνησις. Εἰ δέ που καὶ τύχης βασκανίᾳ, οἷα πολλὰ κατ' ἀνθρώπους συμβαί

(18) Iliad. ε, 808.

A sime præeras, nullius inops ex omnibus quæ bono conveniunt imperatori; pugnabas in prima acie, quasi ad hoc constitutus et nihilo intentus ad ordines, aut, ut verius loquar, agmina disponebas simul ac dimicans inter equites aderas, in aciem abripiebas milites et ictus dirigebas ad hostium pectora; et quemadmodum, ut ab Homero discimus, deorum bellicosissimus nunc ante Hectorem advolabat, nunc post illum ad Græcos feriendos, talis et tu eras in bello, ubique in acie et cum omnibus præsens, et alter Mars poetico Marte longe terribilior irruebas in hostes. Propterea miles ignavus in prælio, te intuens ignaviam dediscebat et totus in pugna versabatur et una tecum convolabat ad hostes, et miles suopte ingenio stre- B nuus per te strenuitatem adaugebat. Si quis forte esset vulneratus, nihilo vulnus erat illi pugnandi impedimentum: satis erat enim, omnis medicaminis vice et omnis solatii te vidisse: nam te ita alacrem inspiciens, quisque seipso videbatur sanior et adversus pericula validior. Amant enim plerumque subjecti ad imperatoris præsertim habitum sese componere, sive male sive aliter sese gerere videatur. Et tunc dux bonus militiæ permanebas, modo autem rex in bonam fortunam Christianorum, ex quo primo emicuit barbula usque ad tres proximos dies in belli periculis et certaminibus versatus. Cæteri quidem indulgent venationi sive cum canibus, sive in equo, et omni C turbæ oblectamentorum quibus operam dant homines; tu autem nulli eorum, felix si cum libertate necessariis vacares, et noctes totas non duceres insomnes. Etenim te hoc tolerasse constat aut fecisse aut... (non habeo quod aliter dicam), ut quæ die gesseras feliciter cedant; et omnibus ad quiescendum addictum tempus nullam cogitationibus dabat cessationem. Die hastarum oppetebas mucrones, et cum hostibus manus conserebas et inter primos periclitantes pugnabas versatus, illud omni voluptati anteponens, quod nullus hostis neque omnino sit nostræ genti, neque etiam nominetur. Nil præproperum a te in præliis agebatur nec eveniebat quidquam improvisum, sed semper in agendo erat consilium aliquid et deliberatio. Quam D oportebat milites qui te conspexerant talibus argumentis dimicare! Nunquam enim nimirum te falli contigit, sed felicissimus exitus propositis tuis aderat. Tu, rex, sic omnia agebas omnia facile superabas, auxiliante tibi Minerva, ut Homerus diceret, illa scilicet ex alta et sublimi mente orta armata et inexpugnabili sapientia. Si forte invidia fortunæ, ut sæpe apud homines accidit, partes tuæ victoria orbarentur, facile damna restituebas. et tecum rursus apparebat potestas. Et itaque sic feliciter simul ac callide exercitum ducebas, ut tuorum militum promptissimos quosque ad aliquid strenuum agendum, et ignavissimos ad

patiendum incitares : quibus enim excellentissimum te præstabant tum in cogitando, tum in deliberando, tum in aggrediendo, per illos efficiebas militiam tuam claram et inexpugnabilem; per illos tibi contigit tropæis adjungere tropæa, et prioribus victoriis alias addere victorias.

νει, τὸ κατὰ σὲ τῆς νίκης ἐστέρετο, ῥᾳδίως ἀνέφερες τῶν σφαλμάτων, καὶ πάλιν ἐδόκει μετὰ σοῦ τὸ κρατεῖν. Καὶ τοίνυν, οὕτω στρατηγῶν εὐτυχῶς τε ἅμα καὶ δεξιῶς, δρᾶσαι μέν τι πρὸς γενναιότητα καὶ λίαν ταχεῖς, ὡς βραδυτάτως (19) δὲ παθεῖν ἐποίεις τοὺς ὑπὸ σέ· οἷς γὰρ κράτιστον παρεῖχες σαυτὸν ἐν νοήμασιν, ἐν συμβουλαῖς, ἐν ἐπιχειρήμασι, τούτοις δὴ καὶ τὸ ὑπὸ σὲ στρατιωτικὸν εὐδοκιμοῦν ἐποίεις καὶ δύσμαχον. Ἐξ ὧν συνέβαινε τροπαίων ἐξάπτεσθαι τρόπαια, καὶ νίκαις προλαβούσαις νίκας ἑτέρας προστίθεσθαι.

Sic igitur se gerebat in bello et nemini strenuitatis præstantiam reliquit, verum in tempore tranquillitatis et pacis, aut cum oportebat de rebus agendis ferre sententias, concedebat cuivis senatori sive parvo sive majori, aut magis quam omnes verba faciebat et de evertendis, ut aiunt, illorum sententiis moliebatur, et tamen conspectum erat postea non bene illi cedere consilia? An cum omnia prospere ibant et melius quam diceres, ipse suas felices sententias refugiebat agendo confirmare, et alium seipsi subrogare judicabat? Nequaquam. Sed omnia ille erat, dux felix, bellator solers, consiliarius optimus, rerum agendarum suasor, operum patrator, in summa, solus qui super omnes necessarias res perspiciat, et solus omnium digna consiliis opera exhibeat.

Καὶ τὰ μὲν δὴ κατὰ πόλεμον τοιοῦτός τε ἄρα ἦν καὶ ἀνδρίας ὑπερβολὴν κατέλιπεν οὐδενί· ἐν ἡσυχίας δὲ καιρῷ καὶ εἰρήνης, ἢ καὶ ὁπότε βουλὰς ἔδει περὶ τοῦ τί ἂν εἴη πρακτέον ἐξενεγκεῖν, παρεχώρει τῶν τινι τῆς γερουσίας ἢ μικρῷ ἢ μείζονι, ἢ ἔλεγε μὲν ὑπὲρ πάντας καὶ κάτω πεσεῖν, τὸ τοῦ λόγου, τὰς ἐκείνων παρεσκεύαζε γνώμας, ἠλέγχετο δὲ μεθ' ὕστερόν ποτε μὴ καλῶς ἔχειν αὐτῷ τὰ βουλεύματα; ἢ πάντα μὲν ταῦτα καλῶς καὶ ὡς οὐκ ἂν εἴποι τις βέλτιον, ἔργοις δὲ τὴν ἑαυτοῦ καλῶς ἔχουσαν βεβαιῶσαι γνώμην αὐτὸς μὲν ἀπώκνει, ἕτερον δ' ἀντ' αὐτοῦ ἐπὶ τῶν ἔργων καταστῆναι ἠξίου; Οὐμενοῦν, ἀλλὰ τὰ πάντα αὐτὸς, στρατηγὸς εὐτυχὴς, πολεμιστὴς δεξιὸς, σύμβουλος ἀγαθὸς, τῶν πρακτέων ὑφηγητὴς, τῶν ἔργων ὁ πληρωτὴς, ἑνὶ λόγῳ εἰπεῖν, μόνος ὑπὲρ πάντας σκοπῶν τὰ συνοίσοντα, καὶ μόνος τῶν ἁπάντων ἀξίως τῶν σκεμμάτων τὰ ἔργα δεικνύμενος.

Sed, postquam a nobis prout par erat laudes obtinuisti, te usque ad partes solis orientis oportebat ulterius procedere, et nomen tuum inclarescere in gentibus, atque præstantis virtutis laudatorem ipsum adipisci barbarum, ut ita opera tua testimonio extraneorum digniora fide videantur (quodcunque enim domesticum est in suspicionem cadit, quia periculum est ne veritatem corrumpat, utpote cognationi ereptum); quid? Ut hæc omnia proficiscentur a principio malo et perverso atque indigno quod sit causa talis finis! Invidia adversum te inflammatur ab his quos non oportebat, rem vere inauditam et indignam genere Christianorum! Sapientissime autem dici hic mihi videtur illud Platonis, quod non possent omnino abesse mala quia aliquid contrarii fati ad bonum nutriendum relinquatur necesse est; et etiam scimus rubum, ut aiunt, nasci in vinea. Non ergo mirandum est quod apud nos calamitati locus fuerit et invidiæ, quæ mirum in modum crudelis, altam moverit flammam, atque materiam comburendam et faces tuas effecerit virtutes. Et non satis illud immane, vehementer licet immane, sed etiam linguas eorum sicut gladios exinde contra te acuerunt maligni, et consilium consiliati sunt, sed non sapiens, prout recte Isaias et David illos descripserunt : hic etiam mentita est iniquitas sibi, ut ait iterum divina Scriptura, et invidia, quæ pessime pessumdat, viro innocenti non prævaluit. Non enim futurum erat ut semper Deus sustineat, et sinat invidiæ

(19) Forsan, βραδυτάτους, concinniore cum ταχεῖς antithesi.

Ἀλλ' ἐπειδήπερ ἱκανῶς εἶχέ σοι τὰ τῆς παρ' ἡμῖν ἀναῤῥήσεως, ἔδει δὲ καὶ περαιτέρω μέχρι τῶν πρὸς ἀνίσχοντα ἥλιον παρελθεῖν σε, καὶ δῆλόν σου καὶ τοῖς ἔθνεσι γενέσθαι τὸ ὄνομα, καί γε πρὸς ἐπέκεινα τῆς ἀρετῆς ἐπαινέτην πλουτῆσαι καὶ βάρβαρον, ἵν' οὕτω σοι ἀξιοπιστότερα φαίνηται τὰ ἔργα τῇ μαρτυρίᾳ τῶν ἀλλοτρίων (τὸ γὰρ οἰκεῖον ἅπαν καὶ ὕποπτον, ὡς δεινὸν τῇ ἀληθείᾳ λυμήνασθαι τῇ συγγενείᾳ κλεπτόμενον), τί γίνεται; Ὡς ἐξ ἀρχῆς κινεῖται ταῦτα πονηρᾶς τε καὶ ὀλεθρίου, καὶ ἥκιστα τοιούτου τέλους αἰτίας εἶναι πρεπούσης! φθόνος ἀνάπτεται κατὰ σοῦ παρ' ὧν οὐκ ἔδει· πρᾶγμα ὡς ἀληθῶς ἄτοπον καὶ τοῦ Χριστιανῶν γένους ἀνάξιον. Πλὴν ἐνταῦθα σοφῶς ἄγαν εἰρῆσθαι δοκεῖ τὸ τοῦ Πλάτωνος, ὡς οὐ δυνατὸν ἀπολέσθαι παντάπασι τὰ κακὰ, ὄντος ἀναγκαίου ὑπολείπεσθαί τι τῆς ἐναντίας μοίρας τροφὴν τῷ ἀγαθῷ· ἀλλὰ καὶ, τὸ τῆς παροιμίας, φύεσθαι καὶ ἐν ἀμπέλῳ βάτον ἠκούσαμεν. Οὔκουν καινόν τι, εἰ καὶ παρ' ἡμῖν ἐνταῦθα χώραν ἔσχε τὸ πάθος, καὶ ὁ φθόνος ὡς ἐκτόπως δεινὸς καὶ ὑψηλὴν αἴρων τὴν φλόγα, ὕλην ὡσανεὶ λιπαρὰν καὶ ὑπέκκαυμα τὰς σὰς ποιούμενος ἀρετάς. Καὶ οὔπω γε τοῦτο δεινὸν, καίπερ λίαν ὑπάρχον δεινὸν, ἀλλὰ καὶ τὰς γλώττας αὐτὸς ὡς ῥομφαίας ἐντεῦθεν κατὰ σοῦ στομοῦσιν οἱ πονηροὶ, καὶ βουλὴν βουλεύουσιν, ἀλλ' οὐ συνετὴν, καλῶς (20) Ἡσαΐας αὐτοὺς καὶ Δαυῒδ ἐστηλίτευσαν· ἔνθα καὶ ἐψεύσατο ἡ ἀδικία ἑαυτὴν, τὸ τῆς θείας καὶ αὖθις φάναι Γραφῆς, καὶ ὁ κάκιστ' ἀπολούμενος φθόνος ἀμώμου οὐχ ὑπερίσχυσεν. Οὐ γὰρ ἔμελλε μέχρι παντὸς ἀνασχέσθαι Θεὸς,

(20) Forsan, καθώς.

οὐδὲ παραχωρῆσαι τῇ πονηρίᾳ ἐς ἅπαν παῤῥησιάζεσθαι, ἵνα μὴ ἀπρονόητα φέρεσθαι δόξῃ τὰ καθ' ἡμᾶς κατὰ τοὺς ἐξ αὐτομάτου τὰ πάντα γεννῶντας, καὶ κακίαν δίκαιοι μεταμάθωσι.

Περσὶς δὲ λοιπὸν ἔσχε σε (21), νεύσει τοῦ Κρείττονος τὴν ἐπιβουλὴν διαδράντα, καὶ ἡ βάρβαρος γῆ (ἴστε δὲ πάντες ὃ λέγω καὶ τοῦ διδάξοντος οὐκ ἀνέχεσθε), καὶ αὕτη καλῶς ἔσωζε τὸν φύσει πολέμιον. Θεμιστοκλῆν εἶπεν ἄν τις ἕτερον παρὰ Πέρσαις, ἤ, μάλιστά γε οἰκειότερον, παρὰ Σκύθαις Ἀστέρα, τὸ τῆς παροιμίας. Ἀλλ' οὐδ' ἐνταῦθα γενόμενος τῶν συνήθων ἠμέλεις, οὐδ' ᾔδεις κρύπτειν τὸ φρόνημα, καὶ συστέλλειν τὰ ἔργα, καὶ σχῆμα φαυλότερον δεικνύναι, καὶ τὸ ἀσθενὲς ὑποκρίνεσθαι· οὐδὲ γὰρ μέχρι μιμήσεως τὸ ἀγεννὲς ἐφιλεῖτό σοι· ἀλλὰ καὶ ταύτης (22) ἁπανταχῇ ἀνέστησας τρόπαια, καὶ παρέσχες εὐδαιμονῆσαι τοῖς Πέρσαις, καὶ τοὺς πρηστήρων δίκην ἐπιόντας Μασσαγέτας ἐφόβησας (23), καὶ οὐδενὸς οὐδέποτε τὸ μέχρι σοῦ ἐναντιωθέντος αὐτοῖς, αὐτός τε στρατηγίας μείζονι ἐπιστήμῃ καὶ ἀνδρείας ὑπερβολῇ κατὰ πρόσωπον ἔστης, καὶ ἀνδρικῶς ἠγωνίσω, καὶ κράτιστα δὴ πάντων ἀνθρώπων τὴν ὁρμὴν ἐκείνων ἀνέκοψας. Καὶ οὕτω λοιπὸν ἡ πατρίς, οὕτω δὲ καὶ ἡ ἀλλοδαπή, ἔσχον ἀπολαῦσαί σου τῶν καλῶν, καὶ ἦν σχεδὸν οὐδεὶς ὅστις ἀνθρώπων ἁπάντων τῆς σῆς φήμης ἀνήκοος. Πρὸς ταῦτα καὶ Μιλτιάδην τὸν ἐν Μαραθῶνι παρῆλθες τοῖς ἔργοις, καὶ Θεμιστοκλῆν καὶ Κίμωνα καὶ Περικλῆν, τοὺς καθ' ὅ τι ἂν εἴποι τις διαβεβοημένους, συνέσει τε καὶ ἀνδρείᾳ καὶ καρτερίᾳ ψυχῆς, μακρῷ τῷ μέσῳ παρέδραμες, καὶ τὸν ἐν Πύλῳ καὶ Σφακτηρίᾳ κατὰ Λακεδαιμονίων ἀριστεύσαντα Δημοσθένην (24) σὺ καλῶς ἀριστεύων ἀπέκρυψας. Παυσανίας δὲ ὁ Λακεδαιμόνιος (καὶ τούτου μάχαι κατορθούμεναι τὰ γνωρίσματα καὶ πόλεις ἁλισκόμεναι τόσαι καὶ τόσαι, καὶ Περσῶν ὑποχωροῦσα δύναμις, καὶ θυμὸς καὶ φρόνημα τῆς Σπάρτης ἀπόζοντα), ἀλλὰ καὶ οὗτος παῖς παραβάλλειν πρὸς σέ. Βρασίδαν δὲ τὸν Σπαρτιάτην μέγαν οἶδε καὶ αὐτὸν ἡ συγγραφὴ Θουκυδίδου, καὶ Ἀμφιπολίταις δι' ἀρετὴν Ἅγνωνος προτετιμημένον τοῦ οἰκιστοῦ (25)· οὐ μέντοι γε καὶ μεγάλα λέγειν ἐξὸν τὰ ἐκείνου, εἰς μνήμην ἐρχομένων τῶν σῶν. Σκηπίωνας καὶ Ἀννίβας καὶ τοὺς Ἐπαμεινώνδας (26), καλοί, φησιν ὁ λόγος, καὶ οὗτοι γεγόνασιν ἄνδρες καὶ στρατηγεῖν δεξιοί· πλὴν καὶ τὰ τούτων μέχρι σοῦ θαυμαστά· ἐπειδήπερ ἠγάπων ἄν, εἰ ἔτι μετὰ τῶν ζώντων ἐτέλουν, καὶ εἰ μὴ πολλῷ σου κατόπιν βαδίζουσιν. Οὕτω καὶ συνετοὺς καὶ ἀνδρείους ἀπέκρυψας, καὶ κατὰ τῆς ἀρετῆς ἁπάντων ἤγειρας τρόπαιον· τοσοῦτον ἡμῖν τὰ δεύτερα τῶν πρώτων ὁ χρόνος βελτίω ἐξήνεγκε.

Καὶ ταῦτα μέντοι μάλα σοι προσήκοντα τῆς βασι-

A libere omnia dicere, ne quæ apud nos evenerunt improvisa esse videantur, ut qui fortuito omnia gignunt, et pravitatem justi dediscant.

Persa quidem postea habuit te, Dei nutu insidias effugientem, et barbara tellus (scitis omnes quod dico et me narraturum non toleratis), et illa te, natura licet inimicum, optime servavit. Themistoclem alterum apud Persas diceres, aut quod potissimum rectius est, Astera apud Scythas, ut est in proverbio. Hic autem a consuetudine non discedebas et nesciebas celare ferociam, et ab operibus abstinere, atque habitum ostendere humiliorem, et debilitatem simulare: non enim B eo usque a te amabatur ignobilitas, ut eam imiteris: sed in illa terra usque quoque erexisti tropæa, et Persas in prosperitate constituisti, et ceu turbo igneus irruentes terruisti Massagetas, et, quibus nemo unquam usque ad te adversatus esset, illis tu ipse cum maxima scientia militari et inaudita strenuitate a fronte restitisti et viriliter pugnasti, et omnium hominum acerrime illorum retundisti impetum. Et ita demum patria, ita et extranea gens ex præclaris facinoribus fructum percipere potuerunt, et vix erat aliquis qui tuam famam non audierit... Quin Miltiadem apud Marathonem gestis prægressus es: et Themistoclem et Cimonem et C Periclem, quantum quis diceret celebratos, prudentia et strenuitate atque animi patientia, longe superasti; et Demosthenem Pylo et Sphacteriæ adversus Lacedæmonios strenuitate conspicuum, ipse tua egregia strenuitate obscurasti. Pausanias autem Lacedæmonius (cujus decora: certamina prospere gesta, et tot ac tot urbes captæ, atque dejecta Persarum potestas, et prudentia atque fortitudo quibus Sparta revixit), ille etiam puer est si tecum conferatur. Brasidam equidem Spartanum ut magnum etiam laudat historia Thucydidis, utpote quem Amphipolitani Agnoni conditori præposuerint; attamen illius gesta magna appellare non fas est, cum memoriæ tua obversantur. Scipiones et Annibales et Epaminondas fama prædicat; D illi enim in re militari administranda solertes et clari exstiterunt; et ideo illorum facinora usque ad te mirata fuerunt; nunc autem hoc satis ducerent, si etiam inter vivos numerarentur, non multum post te incedere. Sic et sapientes et strenuos obscurasti et in omni virtute retulisti palman: adeo nobis secunda primis tempus meliora attulit.

Hæc sunt equidem maxime tibi congrua regi

(21) Fugisse Michaelem ad Iconii sultanum, sibi a Theodoro Lascari imperatore metuentem, quem malevoli et invidiosi inimici adversus se inflammabant, narratur a Nicephoro Gregora, Histor. III, 2.

(22) Ταύτης referendum ad superiora, ἡ βάρβαρος γῆ.

(23) Eo ipso tempore quo ad sultanum Michael proficiscebatur, Tartari, quos Massagetas vocat Nicephorus Scythas, in Phrygiam cum magno exercitu irruebant. Selectam suorum manum Michaeli sultanus parere jussit. — Vide Niceph. loc. c.

(24) Res nota e Thucydide ac Diodoro.

(25) Vide Thucyd. IV, c. 102.

(26) Sic codex, loco forsan integro, cum possit esse præpositionis ellipsis.

procœmia, et decorum ex operibus testimonium, A quod non indigne imperium ingressus es.

Cum autem oportebat te tot ac tantarum rerum mercedem a Deo accipere, et per te erigi res Romanorum (etenim duplici jure regnum tibi tribui videbatur), et ut virtutis præmium, et ut plebis universæ gratia, aliquid evenit quam maxime notandum et mirum et revera opus Dei. Transiit invidiæ procella, tempus illud obtrectationis; et tu e superiore regione lentissimo gradu regressus conversans inter nos, ver nostræ salutis præsignificans, et in nobis constitisti, quos futurum erat ut splendore tuo viridantes et fructiferos efficeres. Et te cum tanta virtute simul ac benevolentia in patria reducens exercitus et bella iterum habebant, B et iterum res nostras victoriis illustrabas. Non erat enim tempus ubi ab his requiesceres: sed, quasi ex natura tua sortitus esses semper in discriminibus versari et in vita pericula experiri tum a nobis tum a Barbaris, tum a quibuslibet hominibus inter quos conversatus es, certamina tibi obversantur, et, rem incredibilem! quod fortuito contingere solet cæteris (non enim semper periclitantur homines), hoc tibi semper obtigit, et non frustra, ut arbitror, nec absque Providentia quæ omnia prænoscit et ordinat. Oportebat enim, oportebat te multis in caminis versatum esse, ut sic probatus appareres et super aurum sincerum fulgeres.

C Dum ergo circa te ita se res habent, concedit naturæ, atque migrat e rebus caducis, qui tunc temporis in throno potestatis insidebat. Oportebat autem plebem in hac necessitate adductam, ductore mortuo, visitatione ex alto utique visitari, et in meliore statu constitui. Et non nos sublevare tardat, nec moratur qui omnia videt; festinans autem, facit per te visitationem, et visitat quos oportebat visitatione divina, sicut oppressos luti et lateris operibus per Moysem (visitavit), sicut eosdem extra terram sanctam commorantes per Josue, ut per David Israel ab aliis populis vexatum, et te regem sancit et ungit caput tuum oleo exsultationis D præ omnibus filiis hominum ejusdem consortibus naturæ; et salvatorem Romanorum et liberatorem, et si quid aliud salvatoris nomen dari potest, te, rex, præbuit, ex ipsis operibus tibi cognomen consecutum.

Hæc fuit nobis prima urbium serenitas et rerum instauratio et omnis vitæ ad meliora conversio: hinc posita sunt fundamenta nostræ prosperitatis,

λείας προοίμια, κἀκ τῶν ἔργων πρέπουσα μαρτυρία μὴ ἂν ἀναξίως ἐπιβῆναί σε τῆς ἀρχῆς.

Ἐπεὶ δέ σε τὸ γέρας πρὸς Θεοῦ τῶν τοσούτων καὶ τηλικούτων ἔδει λαβεῖν, καὶ Ῥωμαίοις διὰ σοῦ ἐπανασωθῆναι τὰ πράγματα (καὶ γὰρ φαίνεταί σοι δι' ἀμφότερα ἡ βασιλεία χορηγηθεῖσα, καὶ ὡς ἆθλον τῆς ἀρετῆς, καὶ ὡς εὐεργεσία παντὸς τοῦ λαοῦ), γίνεταί τι ὡς λίαν ἐξαίρετον καὶ θαυμάσιον καὶ ὡς ἀληθῶς ἔργον Θεοῦ. Παρῆλθεν ὁ τοῦ φθόνου χειμὼν (27), ὁ καιρὸς ἐκεῖνος τῆς βασκανίας· καὶ σὺ κινούμενος ἄνωθεν (28) σχολαιοτέρᾳ τῇ βαδίσει (29) ἐνδημεῖς πρὸς ἡμᾶς, ἔαρ προφαίνων σωτήριον, καὶ στηρίζεις παρ' ἡμῖν ἐνταῦθα, οὓς ἔμελλες ὅσον οὔπω ταῖς εἰληθερήσεσι τεθηλότας καὶ γονίμους ἐργάσασθαι. Καὶ δή σε μετὰ τοιαύτης τῆς ἐνεργείας ἅμα καὶ τῆς χάριτος ἐπιδεδημηκότα ἐκστρατεῖαι πάλιν καὶ πόλεμοι πάλιν εἶχον παρ' αὐτοῖς, καὶ πάλιν νίκαις ἐκόσμεις τὰ καθ' ἡμᾶς. Οὐδὲ γὰρ ἦν καιρὸς ὅτε τούτων ἡσύχαζες· ἀλλ', ὥσπερ τῇ σῇ φύσει κεκληρωμένου τοῦ ὁμιλεῖν ἀεὶ τοῖς δεινοῖς καὶ διὰ βίου τοῖς κινδύνοις παρεξετάζεσθαι, παρ' ἡμῖν, παρὰ βαρβάροις, παρ' ὁσοισδήποτε τύχοις ἀνθρώπων, τὰ τῆς μάχης συνήντα σοι, καὶ τὸ παράδοξον, ὅπερ τυχαίως συμβαίνειν εἰώθει τοῖς ἄλλοις (οὐ γὰρ ἀεὶ κινδυνεύουσιν ἄνθρωποι), τοῦτό σοι διὰ παντὸς ἐξεγένετο καὶ οὐκ ἀσυμφερόντως, ἐμοὶ δοκεῖν, οὐδ' ἔξω προνοίας καὶ προμηθείας τῆς διοικούσης τὸ πᾶν. Ἔδει γὰρ, ἔδει σε πάντως πολλοῖς πρότερον ὁμιλήσαντα τοῖς χωνευτηρίοις, οὕτω δόκιμόν τε φανῆναι καὶ ὑπὲρ τὸν ἀκίβδηλον λάμψαι χρυσόν.

Τοιγαροῦν καὶ οὕτω πως ἐχόντων τῶν περὶ σὲ, λειτουργεῖ τὰ ὀφειλόμενα τῇ γενέσει, καὶ μεθίσταται τῶν ῥεόντων ὁ κατ' ἐκεῖνο καιροῦ ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς ἀρχῆς καθεζόμενος (30). Εἰς τοῦτο δὲ τύχης τὸν λαὸν ἀφιγμένον, καὶ τοῦ δημαγωγοῦ παρελθόντος, ἔδει πάντως ἐπισκοπῇ ἐπεσκέφθαι ἐξ ὕψους καὶ πρὸς βελτίω γενέσθαι κατάστασιν. Καὶ δὴ οὐ μέλλει πρὸς τὴν χρείαν, οὐδ' ἀναβάλλεται ὁ πάντ' ἐφορῶν· ταχύνας δὲ, ποιεῖται διὰ σοῦ τὴν ἐπισκοπὴν (καὶ ἐπισκέπτεται οὓς ἔδει ἐπισκοπῇ θειοτέρᾳ, ὡς τοὺς τῷ πηλῷ καὶ τῇ πλινθείᾳ ταλαιπωροῦντας διὰ Μωσέως, ὡς τοὺς αὐτοὺς τούτους δι' Ἰησοῦ ἔξω τῆς ἁγίας διατρίβοντας γῆς, ὡς διὰ Δαυῒδ τὸν Ἰσραὴλ ὑπὸ τῶν ἀλλοφύλων κακούμενον), καὶ βασιλεύει σε, καὶ χρίει σου τὴν κεφαλὴν ἀγαλλιάσεως ἐλαίῳ παρὰ πάντας ἀνθρώπων υἱοὺς τοὺς τῆς αὐτῆς μετασχόντας φύσεως (31), καὶ σωτῆρα Ῥωμαίων καὶ ῥύστην καὶ κηδεμόνα, καὶ εἴ τι τούτου σωτηριωδέστερον ὄνομα, σὲ, βασιλεῦ, ἀναδείκνυσιν, ἔργοις αὐτοῖς τὴν ἐπωνυμίαν κυρώσας σοι.

Αὕτη τοίνυν ἡμῖν πρώτη πόλεων εὐημερία καὶ κατάστασις πραγμάτων καὶ βίου παντὸς πρὸς τὸ βέλτιον μεταποίησις· ἐντεῦθεν κρηπὶς κατεβλήθη

(27) Innuitur simultatum inter Michaelem et imperatorem finis. Vide Niceph. Greg. III, 2, 3.
(28) Ex Phrygia scilicet.
(29) Nota in margine: γρ. τῇ βάσει.
(30) Theodorus Lascaris.
(31) Auctor Epist. ad Hebr. I, 9: Διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεὸς, ὁ Θεός σου, ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. Notandum Gregorium, scriptorem accuratum et doctum, respuisse pravam syntaxin χρῖσαι ἔλαιον, et dativo legitimo esse usum.

τῆς ἡμετέρας εὐδαιμονίας. Τοῦτο γεγονὸς τὴν καθ' ἡμῶν στρατευομένην Τύχην, ὥσπερ χειμάῤῥου φορὰν, ἀνεχαίτισεν. Ἐφάνης γὰρ ὁ μόνος ἱκανὸς ἀντιβῆναι τοῖς δυστυχήμασι, καὶ λόγος ὑπῆρχε τῶν λυπούντων οὐδείς. Ἀνέσχες, ὦ μέγα φωσφόρε, καὶ τὰ τῶν ἐχθρῶν νέφη, ἅπερ συνίστατο καθ' ἡμῶν, διελύθη τε παραχρῆμα, καὶ οὐδ' εἰ τὴν ἀρχὴν συνέστη γινώσκεται. Οὕτω κοινὴ δόξα Ῥωμαίοις ἡ σὴ δόξα γεγένηται, οὕτω καὶ τῆς σῆς τύχης καλῶς τὰ πάντα ἀπέλαυσε.

Καὶ δὴ λαμπρὰ μέν σου καὶ ὅσα τις ἔχει λέγειν πρὸ τῆς ἀρχῆς· πολλῷ δὲ καλλίω καὶ περιφανέστερα καὶ λόγον οὐδένα λείποντα ὑπερβολῆς, τὰ μετὰ τὴν ἀρχήν. Τίνα δὲ λέγω τὰ πρὸ τῆς ἀρχῆς; Τὰ σεμνὰ στρατηγήματα, τὰ κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἀγωνίσματα, τὰς περιφανεῖς νίκας, τἀπίδοξα τρόπαια, τἄλλα ὅσα καὶ οἷα διαπέπραξαι ἀγωνιζόμενος, βουλευόμενος, ἐν νυκτὶ, ἐν ἡμέρᾳ, ἐν χρόνῳ παντὶ καὶ τόπῳ. Ἀλλ' ἐπεὶ κατέστης ἐπὶ τῶν σκήπτρων, τοσοῦτον ὑπερηκόντισας (πῶς ἂν εἴποιμι εὐπρεπῶς;), ὅσον μοναρχοῦντος καὶ στρατηγοῦ τὸ διάφορον (32)· οὐ γὰρ ἔφερες, εἰς τὸ μέγιστον τῆς τιμῆς ἀνηγμένος ὑπὸ Θεοῦ, καὶ ὄνομα εἰληφὼς τὸ ὑπὲρ πᾶν ἐν ἀνθρώποις ὄνομα, μὴ πολλῷ τῷ μέσῳ τὰ πρώην παρενεγκεῖν, καὶ καταλλήλως τῷ ἀξιώματι τοῖς πλεονεκτήμασιν ἐπιδοῦναι, ὥστε μὴ ἐλάττω φαίνεσθαι ταῦτα παρέχειν τοῦ σχήματος. Οὐκοῦν καλὸν ἂν εἴη καὶ λίαν προσῆκον μικρὸν ὅσον καὶ τούτων ἐφάψασθαι, καὶ τοῖς κοινοῖς ἡμῶν εὐτυχήμασι πρὸς τοσοῦτον εὐωχηθῆναι, ὅσον ὁ παρὼν ἡμῖν παραθήσεται λόγος, εἴ γε μὴ τὰ μείζω καὶ τελειώτερα παραθεῖναι δυνήσεται. Οὐδὲ γὰρ, οὐ τοῦτο καθυπισχνεῖται (νεμεσάτω μηδείς), ἐπεί τοί γε οὐ μόνον κατὰ μίαν ἐρχομένας τὰς ἁπάντων φωνὰς οἶδεν ὑπερβαίνειν τὰ τοῦ βασιλέως· ἀλλ' οὐδ', εἰ πᾶσαι συνῆλθον εἰς ταυτὸν ὡς ἀπὸ συνθήματος, εἶπον ἂν ὥστε τὴν ἀξίαν σῶσαι· ὃ καὶ τοῦτο παντὸς θαύματος ἄξιον, μηδὲ δύνασθαι λέγειν τῇ γλώττῃ ἅπερ τοῖς ἔργοις αὐτὸς πράττων διωμολόγηται. Καὶ τεκμήριον τοῦ λόγου· πολλοὶ μὲν περὶ τούτων καὶ πρώην εἰσὶν εἰπόντες, καὶ νῦν ἄνδρες καλοὶ κἀγαθοὶ καὶ περὶ τὸ λέγειν δεινοί· οὐδεὶς δ' ὅμως εἰς τέλος τῶν προκειμένων ἐξίκετο. Μάλιστα μὲν οὖν ἀπεχρήσαντο τοῖς λόγοις ὡς ἐνῆν προσηκόντως, καὶ διὰ πάσης ἦλθον τῆς ἀκριβείας, ὅσον ἀνθρώπων δύναμις τέταται, πληρῶσαι δὲ τὴν ἀξίαν οὐδεὶς οὐδέπω δυνατὸς κατεφάνη, ὑπερκειμένων ἀεὶ τῶν πραγμάτων καὶ τοὺς λόγους χαμαὶ βαίνειν ἐώντων. Ὅσον γὰρ ἐκεῖνα δυσέφικτα, τοσοῦτον καὶ τῷ λέγοντι τὸ ἀσθενὲς περιγίνεται. Χωρὶς δὲ τούτων, ὦ θεῖος τῶν παρεστώτων χορὸς, μικρὰ μὲν ὅταν εἴπω (33) τὰ ῥηθησόμενα, συγκρίνων αὐτὰ πρὸς τὴν ὅλην θάλασσαν τῶν καλῶν, λέγω μικρά· ἐπεὶ καὶ ταῦτ', εἰ καθ' αὑτὰ θεωροῖτο, μεγάλα τέ ἐστι, καὶ μέρος τούτων βραχὺ, μὴ ὅτι γε τὰ πάντα συνηθροισμένα, καὶ τοῦ μάλιστα φιλοτιμουμένου ἤρκεσεν ἂν εἰς ἔπαινον

A illud fortunam adversus nos pugnantem, sicut torrentis impetum repressit. Solus exstitisti qui rebus adversis obstare possis, et nullus de calamitatibus jam sermo fuit. Apparuisti, o magne sol, et inimicorum nubes, quæ adversum te coacervatæ fuerant, extemplo dissipatæ sunt, nec si prius conspiraverint cognoscitur. Sic tua gloria omnium Romanorum gloria facta est, sic et tuam fortunam bene omnia participaverunt.

Præclara sunt nimirum omnia quæ aliquis habet dicere antequam imperes, multo vero pulchriora et magis conspicua et omni sermone longe excelsiora, quæ dum imperabas egisti. Quæ antequam imperes dico? Honesta ducis facinora, ad-
B versus hostes certamina, præclaras victorias, insigniaque tropæa, et cætera quæcunque egisti tum pugnando, tum deliberando, nocte dieque, in omni loco et tempore. Postquam autem sceptra tenuisti, tantum alios superasti (quomodo congruenter dixerim?), quantum inter imperatorem et ducem exercitus discrimen: non enim tolerasti, ad tantum honorem per Deum adductus, nomine super omne nomen inter homines accepto, te magno intervallo anteacta non superare et conjunctam dignitatem et decora non amplificari, ita ut ista non ipso habitu minora esse videantur. Pulchrum ergo esset hæc quoque paululum attingere et tantum prosperitates nostras gustare, quantum
C in medium præsens sermo afferet, siquidem majora et perfectiora afferre non poterit. Non autem non hoc pollicetur (nemo succenseat), si quidem non tantum singulatim prodientes omnium voces regis facinora superare valeant; sed neque, si omnes quasi ex signo in unum convenerint, dixissent ita ut dignitatem tueantur: illud est omni miratione dignum, quod non possim dicere lingua, quæ quidem operibus ille in agendo confitetur. Et verborum in testimonium: multi quidem de hisce rebus antea, et nunc viri clari bonique et dicendi solertes dixerunt: nullus autem rerum sublimitatem assecutus est. Maxime nimirum congrua, prout in illis erat verba fecere, et cum omni diligentia processerunt, quantum contendit humana facultas, dignitati vero
D adæquandæ nemo unquam idoneus exstitit, factis nempe semper præcellentibus et verba humi repere cogentibus. Quantum ista sunt accessu difficilia, tantum et sua dicenti innotescit imbecillitas. Præter his, o divina astantium corona, exilia esse cum dixi quæ narraturus sum hæc conferendo cum toto decorum flumine, pauca dico, cum illa, si seorsim examinentur, magna etiam sunt, et minimam illorum partem, non dico omnia congregata, nemo est qui perfecto laudare studeat: itaque non illud metuo, ne rebus audiendis indigentes (non hoc cogitabit quisquam), sed potius ne cum

(32) Videtur nomen deesse, quod fuerit verbi ὑπερηκόντισας regimen. Chrysostomi Homil. IV, tom. I, p. 46.

(33) Respicit quod modo dixit.

stupore, vertigine laborantes, abeatis nausea et turbatione correpti.

Tu ergo, divinissime rex, ubi cum tali ac tanta gloria clarus clare perrexeris ad regalam speculam et imperium servaveris, imperium non minus propter te quam ex natura sua mirandum, non judicavisti te oportere deinceps a laboribus abstinere et auctoritatem ad vitæ facilioris institutum usurpare, neque etiam quæ tibi licebant aut agere aut expetere: hæc enim pusilli et animi et mentis esse existimasti; sed ex primordio res maxime regie intuitus, peragis opus revera tuæ sapientiæ et gratiæ cœlestis, quod et regi utique facere congruebat: sursum enim oculos animæ attollens et omnem regionem quam Romanorum auctoritatis circumscribant circuli diligenter, quantum in te erat, circum amplectens, non illos satis duxisti nec dixisti in illis tantum tuam sortem contineri, hoc et contentus, ut plerique ex his qui imperium occupaverunt, quod non etiam vicina gentibus urgerentur; sed nisi quam maxime regnum dilatares et oppugnares vexatores imperii, discrimen et discriminum maximum esse censuisti.

Hinc ergo aspicis Peloponnesum, aspicis Bœotiam, Eubœam illam, Atticam, antiquam Græciam; illinc ad Mysiam convertis oculos, gnarus aliquid nostrorum apud illos esse. Convertis rursus oculos super Asiam. Vides Ismaelis gnatos sævissime dominantes et valde opprimentes novum Israel, urbemque illam (sed ambiguum est an tunc temporis urbem nominari deberet) Scytharum deserti præbentem speciem, et cognovisti quomodo erat, et videns ingemuisti, excogitans ad quantam necessitatem nostra devenerint, et nos esse plerisque portentum, ludibrium omnibus qui nobis circumstabant, et fabulam in gentibus. Vindictam non distulisti, illorum qui tibi erant adversaturi numerum statim suspicatus, nec tolerasti amplius tuam hæreditatem ab aliis videre occupatam, etiamsi tempus res ita se habere quam maxime coegerit, sed Deo confidens et simul pleraque negotia non tam numero quam prudentia et animi latitudine dijudicari ratus, adversus omnes vires convertisti et commune redintegravisti bellum, tria pulcherrima omnibus nominibus hinc significans, sapientiæ præstantiam, strenuitatis excellentiam, et, quod omnibus superest, confidentiæ in Deum securitatem. Sed quot urbes subjecisti, alias lege belli, alias statim deditionem facientes, quonammodo expurgasti Pelopis terram, quomodo in ditionem Laconiam adduxisti et Achaia potitus es, et Italos sicut petras timidas præsidia relinquere conatus es, cæteri dicunt et celebrant quicunque

A ἐντελῆ· ὥστ' οὐχ ὅπως ἀκουσμάτων ἐνδέως ἔχοιτε, τοῦτ' ἐγὼ δέδοικα (μὴ τοῦτο νομίσῃ τις), μάλιστα δ' ὅπως μὴ, μετ' ἐκπλήξεως ἰλιγγιάσαντες, ἀπίητε ναυτιασμῷ κατειλημμένοι καὶ ταραχῇ.

Σὺ μὲν οὖν, θειότατε βασιλεῦ, ὡς μετὰ τοιαύτης καὶ τοσαύτης τῆς χάριτος σεμνὸς σεμνῶς πρὸς τήνδε τὴν βασίλειον ἀνέδραμες σκοπιὰν, καὶ διεζώσω τὴν ἀρχὴν, τὴν οὐχ ἧττον διὰ σὲ ζηλωτὴν ἢ τῷ εἶναι ἀρχὴν, οὐκ ᾠήθης δεῖν ἐνταῦθά τε στῆναι τῶν πόνων καὶ τῇ ἐξουσίᾳ εἰς ῥαστώνης ὑπόθεσιν χρήσασθαι, παρὰ δὲ τῶν ἐνόντων μήθ' ὀδεῦσαι μήτε μὴν προθυμηθῆναι· ἀγεννοῦς γὰρ ταῦτα καὶ ψυχῆς ὑπέλαβες καὶ φρονήματος· ἀλλ' ἐκ προοιμίων μάλα βασιλικῶς διασκεψάμενος, ποιεῖς ἔργον τῆς σῆς σοφίας τῷ ὄντι καὶ τῆς ἄνωθεν χάριτος, ὃ καὶ βασιλεῖ
B παντὸς πράττειν ἁρμοδιώτατον· ὑψοῦ γὰρ τὸ τῆς ψυχῆς ὄμμα διάρας, καὶ πᾶσαν ὅσην οἱ τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας περιγράφουσι κύκλοι ἀκριβῶς, ὡς οἷόν τ' ἦν, περιειληφὼς, οὐκ ἠγάπησας τούτοις οὐδ' εἶπας μέχρι τούτων ἐπεκτείνεσθαί σου τὴν κληρουχίαν, ἀσπαζόμενος καὶ τοῦτο, κατὰ τοὺς πολλοὺς τῶν ἐπειλημμένων ἀρχῆς, εἰ μὴ ἔτι τὰ πέριξ στενοῖντο τοῖς ἔθνεσιν· ἀλλ', εἰ μὴ ἐπὶ πλεῖστον ὅσον ἐπεκτείναιο καὶ κατὰ τῶν ἀρχῆς ἐπεξίοις ἐπηρεαστῶν, δεινὸν καὶ πέρα δεινῶν εἶναι νενόμικας.

Ἔνθεν τοι καὶ βλέπεις Πελοπόννησον, βλέπεις Βοιωτίαν, τὴν Εὔβοιαν ἐκείνην, τὴν Ἀττικὴν, τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα· ἐκεῖθεν ἐπὶ τὰ τῶν Μυσῶν μετατίθης (34) τὸ ὄμμα· ἔγνως εἶναί τι τῶν ἡμετέρων
C καὶ παρ' ἐκείνοις. Τρέπεις πάλιν ἔνθεν ἐπὶ τὴν Ἀσίαν τοὺς ὀφθαλμούς· ὁρᾷς τοὺς ἐξ Ἰσμαὴλ ἐμβριθέστατα ἐπικειμένους καὶ μάλα τὸν νέον συνθλίβοντας Ἰσραήλ· πόλιν δὲ ταύτην (ἀλλ' ἀμφίβολον εἰ καὶ πόλιν ἔδει ὀνομάζειν τῷ τότε) τὴν Σκυθῶν ἐρημίαν (35) ἐμφαίνουσαν, καὶ ταύτην ἔγνως ὡς εἶχε, καὶ ἰδὼν ἤλγησας ἀναλογιζόμενος εἰς οἷον τέλος κατήντησε τὰ ἡμέτερα, καὶ ὡς ἐγενήθημεν τέρας τοῖς πολλοῖς, μυκτηρισμὸς τοῖς κύκλῳ ἡμῶν, καὶ παραβολὴ ἐν τοῖς ἔθνεσιν. Ἔνθεν τοι καὶ οὐκ ἀνεβάλου τὴν ἄμυναν, τῶν ἐναντιωθησομένων αὐτίκα ὑφορώμενος τὰς πληθῦς, οὐδ' ἔφερες ἐπὶ πλέον τὰ τῆς σαυτοῦ κληρονομίας ὑφ' ἑτέρων ὁρᾷν κατεχόμενα, κἂν ὅτι μάλιστα οὕτως ἔχειν ὁ καιρὸς κατηνάγκαζεν, Θεῷ δὲ πιθήσας (36), καὶ ἅμα ὡς οὐ
D τοσοῦτον τοῖς πλήθεσιν, ὅσῳ φρονήματι καὶ καρτερίᾳ ψυχῆς, τὰ πλείω κρίνεται τῶν πραγμάτων διανοηθεὶς, κατὰ πάντων ἐξέπεμπες τὰς δυνάμεις καὶ κοινὸν ἀνεῤῥίπισας πόλεμον, τρία τὰ κάλλιστα πᾶσιν ἀνθρώποις ἐντεῦθεν παραδεικνὺς, τὸ περιὸν τῆς σοφίας, τὸ τῆς ἀνδρίας μέγεθος, καὶ, ὃ πάντων τῶν ἄλλων ἐπέκεινα, τὸ ἀσφαλὲς τῆς πρὸς Θεὸν πεποιθήσεως. Ἀλλ' ὅσας μέντοι πόλεων παρεστήσω τοὐντεῦθεν, τὰς μὲν Ἄρεος νόμῳ, τὰς δὲ καὶ προσπεσούσας αὐτίκα, ὡς ἐκάθηρας τὴν τοῦ Πέλοπο[ς], ὡς προσεποιήσω τὴν Λακωνικὴν, καὶ τῆς Ἀχαΐας ἐκράτη-

(34) Quam innuat Michaelis expeditionem non bene comperi. Cæterum Mysi Byzantinis sunt plerumque Bulgari.

(35) Notum vel ex Apostolio proverbium.

(36) Sic codex. Scripsit, puto, πεποιθήσας auctor, ni voluerit poetice loqui, quod nunc intempestivum.

σας, Ἰταλοὺς δὲ τὰ φρούρια, ὡς πτῶκας τὰς πέτρας, ὑπελθεῖν παρεσκευάσας, λεγόντων ἕτεροι καὶ ὑμνούντων, ὁπόσοι καὶ γλῶτταν ἱκανοὶ, ὁπόσοις καὶ τὸ λέγειν ἐπέκεινα τῶν ἄλλων δεδώρηται· ἐμοὶ δὲ πρὸς τοσοῦτον πραγμάτων διανήξασθαι πέλαγος, βραχὺ καὶ ταῦτα περιφερομένῳ τοῦ λόγου ἀκάτιον, περιφανῶς αὐθαδές τε δοκεῖ καὶ ἔργον γέμον θρασύτητος. Πλὴν ἐκεῖθεν ἡμῖν εὐφροσύνης ἡμέρα καὶ πανήγυρις ἅπας ὁ βίος, καὶ διαμένει μέχρι τῆς δεῦρο αὐξόμενα τὰ ἡμέτερα, τὰ δὲ τῶν βαρβάρων εἰς ἀνάῤῥουν χωρεῖ, καὶ ἀκμάζει τὰ κατ' ἐκείνων δεινά· διὸ καὶ σπεύδουσιν ὡς ἐν νυκτὶ διάγειν τὸν βίον, μὴ ἔχοντες πρὸς τὰς σὰς ἀντοφθαλμίζειν φαιδρότητας· θῆρας ἂν εἴποι τις ἀνημέρους, μὴ φέροντας ὁρᾷν τὴν ἡμέραν αὐγάζουσαν, πρὸς δὲ τὰ βάθη τῆς ὕλης καὶ τὰς καταδύσεις ἐπειγομένους.

A lingua pollent et eloquentia super omnes exornantur: mihi autem circa hæc sermones parvum cymbalum circumferenti, tantum rerum flumen perlustrare manifeste videtur opus insolens ac plenum temeritatis. Præterea nobis lætitiæ dies et tibi laus omnis vita, et hactenus res nostræ auctæ manent, Barbarorum vero res in præceps ruunt, et augescunt illorum angustiæ; itaque quærunt quasi in nocte degere vitam, quia tuos non possunt respicere splendores: feras diceres nocturnas, quæ non tolerantes diem illucescentem videre, in arta nemoris et latebras recedunt.

Καὶ γνοίη δ' ἄν τις τὸ ἀληθὲς, μόνον εἰ προσέχοι τὸν νοῦν. Πέρσαι, Λατῖνοι, Μυσοὶ, πρὸς τούτοις καὶ Σκύθαι, καὶ ὅσα τῶν ἐθνῶν μαχιμώτατα, ὅτὲ μὲν ἰδίᾳ ἕκαστον ἔθνος, ἦν ὅτε καὶ οἱ πάντες ἀθρόον ἐξ ἀνατολῶν, ἐκ δυσμῶν, ἐκ γῆς, ἐκ θαλάττης, ἐκ παντὸς μέρους, προσβάλλοντες, κατὰ πολλὴν ἄδειαν τὴν ἡμετέραν κατέτρεχον, καὶ ὥσπερ πληγή τις δυσίατος ταύτῃ ἐνέκειντο λυμαινόμενοι· τὸ δὲ κακὸν ἐπιμένον, τῷ χρόνῳ καὶ κραταιούμενον, τάχα, εἰ μὴ ἔστησας σὺ τοῦτο ἰσχὺν εἰληφὼς ἐκ Θεοῦ, ἐς ἔσχατον ἂν ἀφανισμοῦ παρήλασε τὰ ἡμέτερα. Ἀλλ' ἦν μέχρι τῆς σῆς ἀναδείξεως ταῦτα, καὶ ἡ νόσος μέχρι τότε κρατοῦσα ἐφαίνετο. Ἐπεὶ δὲ ἀνέσχες, καὶ πρηστῆρας μάλα φοβεροὺς ἀπανταχόσε ἠφίεις, οὔτ' ἔσχον ἄντην ἰδεῖν, καὶ ἡ ὑπόστασις αὐτῶν πρὸ προσώπου σου καλάμη τις ἦν πρὸς σπινθῆρα καὶ ἄνεμον (37). Τὴν δὲ σεμνὴν ταύτην πόλιν τὴν βασιλεύουσαν, καὶ ταύτην (ἀλλὰ δίκαιον ἂν εἴη μικρὸν ἀναχωρήσαντα περὶ ταύτης εἰπεῖν· ἐντεῦθεν γὰρ ἔσται κατιδεῖν ἐναργέστερον ὡς δαψιλέστερα τῷ ἡμετέρῳ βασιλεῖ τὰ τῆς ἄνωθεν ἥκει ῥοπῆς, ἀνθ' οὗ καὶ τὰ μεγάλα δρᾶσαι ὡς ῥᾷστα ἐργαζόμενος φαίνεται), καὶ ταύτην ἧς ὑπ' οὐρανὸν οὐκ οἶδ' εἰ καλλίστην εἶδεν ὁ ἥλιος, βασιλέων οὖσαν ἑστίαν, ἢ μᾶλλον Θεοῦ τε χωρίον ἐξαίρετον καὶ τέμενος ἱερὸν, συνέβη, κατὰ νόμον τῆς ἀνθρωπίνης τύχης, ὑπὸ χεῖρας βαρβάρων ἐλθεῖν.

Et cognosceret aliquis veritatem, si tantum animo intendat. B Persæ, Latini, Mysi et insuper Scythæ, et quæcunque gentes bellicosissimæ, sive singula natio privatim, sive omnes conjunctæ ex oriente, ex occidente, e terra, e mari, ex omni regione irruentes, magna securitate terram nostram oppugnaverunt, et, veluti aliqua plaga insanabilis, illi adhæserunt infesti: quod malum stabile quidem ac tempore roboratum, celeriter, nisi tu ad illud inhibendum vires a Deo suscepisses, ad extremam perniciem nostra adduxisset. Hæc erant usquedum electus fueris, et morbus invalescens videbatur. Postquam autem apparueris, vexatores maxime timendos plane dimittens, non potuerunt te contra intueri, et illorum audacia, ante faciem tuam, erat quasi stipula ad scintillam et ventum. C Præclaram autem illam civitatem, in quam regnas, et illam (sed æquum esset paulum digredi ut de ea loquar: exinde enim videre erit apertissime quam copiosiora ex cœlo meo regi occurrerunt præsidia, propter quod et in magnis faciendis incumbere facillime videtur) et illam, qua sub cœlo an sol pulchriorem videat nescio, cum sit regum sedes et præsertim Dei oppidum electum et sanctum sanctuarium, accidit juxta humanæ sortis leges in manibus Barbarorum cecidisse.

Καί γε μηδεὶς ὑπ' αἰτίαν τοὺς πατέρας ποιείτω, μηδὲν ἰσχύσαντας φυλάξαι τοιαύτην, οὖσαν τὴν ἑαυτῶν· οὐδὲν γὰρ πρὸς ἐκείνων τῶν ξυμβάντων, οὐδὲν, οὐδ' ἡ τῶν ἐνοικούντων ἀσθένεια πρόξενος τοῦ δυστυχῆσαι τὴν πόλιν ἐγένετο. Ἀλλὰ πᾶς τις εἰς ταύτας ἐννοίας ἐρχόμενος, εἰδὼς ὡς οὐδὲν τῶν ἐν ἀνθρώποις ἀκίνητον οὐδὲ βέβαιον, ἴδιον δὲ τοῦ θνητοῦ γένους αἱ μεταβολαὶ, καὶ παγιότης τὸ μηδὲν εἶναι πάγιον, καὶ ἄνθρωπος Θεοῦ παίγνιον, εἰ θέμις εἰπεῖν κατὰ Πλάτωνα, στρεφόμενός τε καὶ μεταστρεφόμενος ὡς τῷ στρέφοντι βουλητὸν, συγγνώμην τε τοῖς προγόνοις ἐχέτω, καὶ ὡς ὀλισθῆναί ποτε καὶ ταύτην ἔδει ἀναγκαῖον εἶναι δεχέσθω· ἀνθρώπους γὰρ ὄντας μὴ πεῖραν λαβεῖν ποτε καὶ τῶν μὴ κατὰ γνώμην ἀδύνατον. Τοιγαροῦν καὶ κάμπτεται ἀναγκαίως ἡ βασιλὶς, καὶ γίνεται χειρῶν βαρβαρικῶν

Et ne quisquam illud crimini vertat patribus, qui eam, cum illis erat servare, non valuerunt: nihil enim ex his quæ eis evenerunt, nihil, ne D incolarum quidem imbecillitas auctor fuit urbem infaustam exstitisse. Sed quicunque hoc sibi in animum induxit, reputans nil esse incommutabile nec firmum, proprium vero mortalis generis esse mutationes, et stabilitatem nil esse stabile, atque hominem Dei ludibrium, si Platonicis verbis uti liceat, quod vertitur et convertitur, prout vertenti libeat, veniam det majoribus, et illam quandoque cecidisse necessariam fuisse censeat: homines enim non aliquando res contra voluntatem experiri nullo pacto fieri potest. Itaque necessario fatiscit regina civitas, et fit Barbarorum supervacua merces et obcæcatione læditur orbis oculus, aut, ut

(37) Respicere potuit Psalm. LXXXII, 13: Ὁ Θεός μου, θοῦ αὐτοὺς ὡς τροχὸν, ὡς καλάμην κατὰ πρόσωπον ἀνέμου. Est etiam ὑπόστασις αὐτῶν locutio in Bibliis frequens.

rectius loquar, vertex terræ quæ sub cœlo jacet ejicitur, et pereunt omnes civitates sive in continente, sive in medio mari, quascunque incolunt homines : et perturbatio et confusio et innovatio. et si quid aliud præter opinionem sit, invadit omnia; et cœlum ex alto, ut opinor, cruentas mittit stellas, et gemit astrorum chorus, et tenebras luna, flentium more, subit, et sol frigidos super terram radios emittit, aut, ut rectius loquar, non emisit omnino, commotus et ipse clade civitatis; insuper mox terra immugit, aer quasi tristis alte infuscatus est, et mare extra solitum æstuavit, quasi calamitatem nostram non sustineat, contendens ad alium locum ac quem occupat transmigrare : non enim tolerabile erat terræ ornamentum tali fortunæ esse obnoxium, nec videbatur, civitate periclitante, aliquid et quod inter homines solita sunt, evenire : cæterum oportebat illud et rem impellebat quædam necessitas, qua nil dicunt esse violentius; et reipsa accedit. Postquam in desolationem subito, juxta Psalmi verba, civitas incidit, et nihil ex his quæ in ea erant mansit, ubi fuit, perturbatione qua illam in pejus egit perturbata est; et illa templa, quibus pulchriora nec oculi unquam videre, nec auditus audire, imo nec animus fingere non valerent, directa ferunt; ædes publicæ ac populares, quæ animum spectatoris splendore pascebant, stratæ fuerunt; lavacrorum luxuria et varietates porticuum qui undique urbem dividebant, atque septa et fori species humi corruerunt; nihil reliquum est videre nisi ruderum tumulos, qui inducunt hic fuisse civitatem cogitare. Postquam ita se res habuerunt, tuum opus erat a cœlo destinatum, et honor urbem primum instaurare et ad pristinum reddere statum. Oportebat sane in regalium rerum ditionem venisse, et throno regio insedisse qui ante tempora innumerabilia ad hoc prædestinatus est, et simul quod nuper in sermone dixi, scilicet te regiæ potestatis unguento unicum fuisse, ut non quilibet homo, manifestum bene est et salvum veritate.

A παρανάλωμα, καὶ πήρωσιν ὁ τῆς οἰκουμένης δέχεται ὀφθαλμὸς, ἢ, μᾶλλον εἰπεῖν, ἡ κορυφὴ τῆς ὑπ' οὐρανὸν ἀφαιρεῖται, καὶ νεκροῦται ὅσα τῶν πολισμάτων εἴτε κατ' ἤπειρον, εἴτε καὶ κατὰ μέσην θάλατταν ἔχουσιν ἄνθρωποι, καὶ ἀταξία καὶ σύγχυσις καὶ καινοτομία, καὶ εἴ τι ἕτερον τῶν παραδόξων, καταλαμβάνει τὸ πᾶν· καὶ οὐρανὸς ἄνωθεν, ὡς οἶμαι, αἱματηρὰς πέμπει σταγόνας (38), καὶ χορὸς ἀστέρων θρηνεῖ, καὶ σκότος ἡ σελήνη νόμῳ πενθούντων ὑπέρχεται, καὶ ὁ φωσφόρος στυγνὰς κατὰ γῆς ἀκτῖνας ἀφίησιν, ἢ, μᾶλλον εἰπεῖν, οὐδ' ἀφῆκεν ὅλως, πεπονθὼς καὶ αὐτὸς πρὸς τὸ πάθος τῆς πόλεως· ἐφ' οἷς τάχα καὶ γῆ μὲν ἐμυκήσατο, ἀὴρ δὲ ὥσπερ κατηφιῶν ἐς βάθος τεθόλωτο, καὶ θάλασσα παρὰ τὸ εἰωθὸς ἐπωρίνετο, ὥσπερ μὴ δυναμένη πρὸς τὴν B συμφορὰν (39), πρὸς δὲ τόπον ἕτερον, ἀνθ' οὗπερ ἔχει, μεταναστεῦσαι φιλονεικοῦσα· οὐδὲ γὰρ ἦν ἀνασχετὸν τὸ ἄγαλμα τῆς οἰκουμένης ὑπὸ τοιάνδε τύχην ὁρᾶν, οὐδ' ἐδόκει τι τῶν κατ' ἀνθρώπους εἰωθότων συμβαίνειν, ἁλισκομένης τῆς πόλεως· πλὴν ἔδει γενέσθαι, καὶ ἀνάγκη τις ἐκίνει τὸ πρᾶγμα, ἧς οὐδὲν φασὶ βιαιότερον· καὶ μέντοι καὶ γέγονεν. Ἐπεὶ δ' ἐγένετο καὶ εἰς ἐρήμωσιν ἐξάπινα, ψαλμικῶς εἰπεῖν, τὰ τῆς πόλεως ἦλθε, καὶ οὐδὲν τῶν ἐν αὐτῇ μεμένηκεν ἐφ' ᾧπερ ἐτύγχανε, κίνησιν δὲ τὰ πάντα κεκίνητο τὴν ἐπὶ τὸ χεῖρον, καὶ ναοὶ μὲν ἐκεῖνοι, ὧν καλλίω οὔτ' ὀφθαλμοὶ οὐκ ἔσχον ἰδεῖν οὐδαμοῦ, οὔτ' ἀκοὴ ἀκοῦσαι, ἀλλ' οὐδὲ νοῦς ἀναπλάσασθαι, κατεστράφησαν, οἰκοδομαὶ δὲ δημόσιαί τε C καὶ δημοτικαὶ, ἑστιῶσαι καὶ τὸν θεατὴν τῇ φαιδρότητι, κατεβλήθησαν, λουτήρων δὲ ἁβρότητες καὶ ποικιλίαι στοῶν ἁπανταχοῦ μεριζομένων τοῦ ἄστεος, καὶ περίβολοι, καὶ ἀγορᾶς σχῆμα, κατὰ γῆς ἤχθησαν, ἀπολέλειπτο δὲ μόνον ἐρειπίων ὁρᾶν κολωνοὺς (40), πόλιν εἶναί ποτε ταῦτα συλλογίσασθαι παρεχομένους· ἐπειδὴ οὕτω ταῦτ' ἔσχε, σὸν ἦν ἔργον ἄνωθεν ἀποτεταμιευμένον, ἀξίωμά τε τὸ πρῶτον τὴν πόλιν ἀναλαβεῖν καὶ πρὸς τὴν ἀρχαίαν γενέσθαι κατάστασιν. Ἐχρῆν γὰρ ὡς ἀληθῶς καὶ τῶν βασιλείων ἐν κατασχέσει γενέσθαι καὶ τοῦ θρόνου καθίζῆσαι τῆς βασιλείας (40*), ὃς καὶ πρὸ χρόνων ἀπείρων εἰς τοῦτο προώρισο· καὶ ἅμα ὁ πρὸ μικροῦ μοι λόγος ῥηθεὶς, σὲ τῷ τῆς βασιλείας μύρῳ χρισθῆναι ὡς οὐδεὶς ἀνθρώπων οὐδέποτε, δῆλός ἐστιν ἔχων καλῶς καὶ ἀλήθειᾳ σωζόμενος.

Et præterea ipsa facta verborum confirmarunt veritatem. Regum enim qui priusquam tu exstiterunt, alii incolebant civitatem, atque divitiis et copiis innumeris et omnibus quæ ad bellum inserviunt diffluentes, invasiones faciebant et incursiones, et in ditionem aliquam gentem redigebant; et quidem hæc agebant qui maxime omnium operibus inflati sunt : alii vero, habitabant et illi eamdem ac ei civitatem, sed non volebant quidquam aut agere aut excogitare, illud satis esse

D Καὶ δὴ αὐτά μοι τὰ πράγματα τῶν λεγομένων ἐπικυροῖ τὴν ἀλήθειαν. Βασιλεῖς γὰρ, οἳ πρότερον ἢ σὲ φανῆναι, οἱ μὲν τὴν πόλιν κατεῖχον, καὶ πλούτῳ καὶ στρατευμάτων μυριάσι, καὶ τοῖς ὅσα πρὸς πόλεμον τελεῖ, βρίθοντες, ἐξελεύσεις ἐποιοῦντο καὶ καταδρομὰς, καὶ κατεδουλοῦντό τινα τῶν ἐθνῶν, καὶ ταῦτ' ἐποίουν οἱ μάλιστα τῶν ἁπάντων ἐπ' ἔργοις φρονήσαντες· οἱ δὲ, ᾤκουν μὲν καὶ οὗτοι τὴν αὐτὴν ἐκείνοις πόλιν, ἦσαν δ' ὅμως παρὰ τοῦτο μηδὲν μήτε πράττειν μήτε διανοεῖσθαι δυνάμενοι, ἀγαπητὸν

(38) Respectu, puto, ad Homeri locum *Iliad*. π, 458 : Οὐδ' ἀπίσθησε πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε, Αἱματοέσσας δὲ ψιάδας κατέχευεν ἔραζε, Παῖδα φίλον τιμῶν.

(39) Sic codex. Locus non est integer. Suppleri potest, dum codex melior reperiatur, πρὸς τὴν συμφορὰν ἰδεῖν. Conjecturam firmant quæ sequuntur.

(40) Similia de eadem re verba Nicephori Greg. IV, 2 : Ἦν μὲν οὖν ἰδεῖν τὴν βασιλεύουσαν τῶν πόλεων πεδίον ἀφανισμοῦ, μεστὴν ἐρειπίων καὶ κολωνῶν...

(40*) Dubito de hac voce an bene eam legerim. Forsan, βασιλίδος. Codex, ut videtur, βασίλας.

A ἡγούμενοι καὶ τοῦτο, εἰ μὴ τῶν ἐνόντων ἐκπίπτοιεν· ἦσαν δ' οἵτινες (τρίτη τάξις αὕτη τῶν τῆς βασιλίδος κεκρατηκότων), οἳ οὐδ' αὐτὸ τοῦτο φυλάξαι δεδύνηντο, ἐφ' ὧν ἥλω τὸ κεφάλαιον τῆς ἀρχῆς, καὶ κατεχόρευσαν βάρβαροί τινες καὶ Ἀσσύριοι τῆς νέας Σιὼν, καὶ ἔκπτωσιν ἡμεῖς ἀπρεπῆ ἐπεπόνθειμεν. Οἱ δὲ μετ' ἐκείνους ἄνδρες ἀρεϊκοὶ γεγονότες, καὶ πολλοὺς πολλάκις διενεγκόντες πολέμους καὶ ὑπερσχόντες, ὥσπερ ἐν ὑπερορίᾳ κρατεῖν μὴ ἀνεχόμενοι, πολλὰ μὲν διεπύκτευσαν πρὸς τὴν καταγωγὴν στρατευόμενοι, μηχανώμενοι, ἐπιχειροῦντες, ἐκ γῆς, ἐκ θαλάττης, ἐκ τόπου παντὸς καὶ τρόπου, δρᾶσαι δὲ τέως τῆς προθυμίας ἐπάξιον οὐδὲν οὐδόλως ἐξίσχυσαν. Τὸ δὲ σὸν, ὁποῖον; Ἔκπληξις ἀτεχνῶς καὶ πέρα θαύματος τὸ γενόμενον, ὥστ' οὐδ' ἔχει πρὸς ὅπερ ἂν καὶ συγκρίνοιτο. Παρεστήσω πόλιν, μεθ' ὅπλων B μὲν, πλὴν αἱμάτων χωρὶς, καὶ πόλιν ἣν οἱ μὲν τῶν ἄνω βασιλέων κατέχειν, οἱ δὲ κατασχεῖν (41) οὐχ ἠδύναντο, καὶ κρατεῖς ἄστεος ὅπερ ἐκεῖνοι ἀπώλεσαν, καὶ δίδως παρ' ἐλπίδα Ῥωμαίοις τρυφᾷν τὰ τῆς βασιλίδος καλὰ, ὧν ἐξόριστοι πολλῶν ἤδη χρόνων ἐτύγχανον.

Καὶ οὐ μόνον γε τοῦτο, ἀλλὰ καὶ τὸ ἴδιον σχῆμα καλῶς τῇ σῇ προνοίᾳ ἡ πόλις ἀνέλαβε, καὶ ὁ περίβολος μάλα σεμνῶς ἀνεσώθη, καὶ μονονοὺ, « Πόλις εἰμὶ καὶ αὖθις διὰ σὲ, » βοᾷ βασιλὶς, « ὃν ἀπώλεσα κόσμον ἀναλαβοῦσα φαιδρότερον, καὶ τὴν στεφάνην ἐπιθεῖσα τῇ κεφαλῇ, ἣν ὁ χρόνος ὁμοῦ καὶ χεῖρες ἀνόμων εἰς ἐδάφη κατήρειψαν. » Ὅθεν καὶ, εἰ μὴ τῷ ἑτέρῳ, ἔν γε τέως τῇ βασιλίδι μυρία σου τῆς C μεγαλοψυχίας γνωρίσματα. Τῆς δέ σου περὶ τὸ θεραπεύειν τὸ θεῖον θερμότητος πολλὰ μέντοι καὶ ἄλλα τεκμήρια, θείων ναῶν ἁπανταχοῦ τῆς Ῥωμαίων ἀνοικοδομαὶ, ξένων καταγωγαὶ, νοσούντων ἐπιμέλειαι, ἀσθενῶν ἰατρεῖαι, κἀπὶ τῇ σφῶν θεραπείᾳ πρόσοδοι ἀφοσιούμεναι, οὐχ ἧττον δὲ δή που καὶ τῶν φροντιστηρίων καὶ ἀσκητηρίων, ὅσα γε δὴ καὶ κατὰ πόλεις καὶ ἐν ἐρημίαις ἀνήγειρας, τὰ μὲν ἀνδράσιν ἀνειμένα Θεῷ καθιερωθεῖσι καὶ ἀποστᾶσι τῶν ὑλικῶν, τὰ δὲ γυναιξὶ νυμφευθείσαις Χριστῷ εἴς τε ψυχῆς προκοπὴν καὶ παρθενίας συντήρησιν, αἳ δήπου καὶ κόσμου καὶ τῶν ἐν κόσμῳ ἑαυτὰς ἠλλοτρίωσαν. Ἐῶ δὲ λέγειν ἀντιλήψεις ἀπωρφανισμένων, παρθένων ἀπόρων προικοδοτήσεις, ἐνδεῶς ἐχόντων βίου πλουτισμοὺς, καὶ τἄλλα ὅσα καὶ οἷα εἰς ἀπαλ- D λαγὴν παντὶ τῶν λυπούντων οἰκονομεῖται, καὶ ὅπως μὲν ἐπ' εὐποιΐᾳ δαψιλέστερον νάουσιν οἱ ποταμοὶ σου τῶν θησαυρῶν, ὅπως δ' ἐντεῦθεν πᾶς τις ἐντυγχάνειν διεγείρεται ὑπὲρ σοῦ τῷ Θεῷ, τὴν δὲ περὶ τὸ ὑπήκοον ὅπως τε σώζοιτο πρόνοιαν, τὴν δὲ σπουδὴν ὅπως μὴ παρὰ τῶν ἐχθρῶν πολλῶν ὄντων λυμαίνοιτο, τὴν κατὰ πάντα χρόνον φροντίδα καὶ μέριμναν ὅπως τ' ἐπιδιδοίη καὶ προκόπτοι ἐπὶ τὸ βέλτιον, ἀνθ' ὧν καὶ οὐ δίδως ὕπνον τοῖς ὀφθαλμοῖς, δι' ἐρεύνης τὴν ἡμετέραν ἔχων ἀνάπαυσιν.

Καὶ ταῦτα δὴ πάντα τίς ἂν εἴη λέγων πρὸς ἀξίαν εἰπὼν, ἢ ποῖος νοῦς, ἐς δέον περιλαβὼν, ἀποχρών-

rati, quod non a potentia exciderent, erant autem quidam (tertius ordo ille est eorum qui res regere civitatis occupavere), qui non hoc ipsum servare potuerunt, quibus caput imperii ereptum est, et exsultaverunt Barbari quidam et Assyrii novæ Sion, et eversionem indignam nos passi sumus. Qui post illos viri bellicosi exstiterunt et multa sustinuerunt prælia et vicerunt, quasi non tolerantes in exsilio imperare, multa ad reditum tentavere, tum militando, tum machinando, tum moliendo, ex terra, ex mari, et omni loco et modo, facere vero quidquam dignum eorum alacritate utique non valuerunt. Tuum vero opus, quale est? Stupor certe incutit et est supra admirationem, ita ut nihil habeat cui conferatur. Subegisti civitatem, per arma quidem, sed sine sanguine, et civitatem quam pristinorum regum alii retinere, alii occupare non potuerunt, et occupas urbem quam isti perdiderunt, et das præter existimationem Romanis splendoribus delectari reginæ civitatis, e quibus extorres longo abhinc tempore fuerunt.

Et non hoc solum quidem, sed etiam propriam speciem tua providentia urbs eximie resumpsit, et septum gloriosissime restitutum est, et fere « Urbs per te sum rursus, » clamat regina civitas, « decore ornata quam perditum splendidiore, et positam capiti habens coronam, quam tempus simul ac manus iniquorum humi dejecerant; » itaque, etiamsi non alias forent, in Urbe-regina millia sunt tuæ magnanimitatis indicia. Tui vero in Deo colendo ardoris exstant et cætera multa testimonia, templa divina ubique Romanorum terræ restituta, extraneorum hospitia, ægrotantibus curæ datæ, infirmi sanati, non minus ac conventus et monasteria quum in urbibus, tum in desertis erecta, quorum alia commisisti viris Deo consecratis et a terrestribus alienis, alia autem mulieribus nuptis Christo ad animam perficiendam et custodiendam virginitatem; quæ a mundo et rebus mondanis seipsas segregaverant. Omitto autem dicere orphanorum adoptationes, virginum inopum dotationes, victu indigentibus facultatum condonationes, et cætera omnia quæ ad vitæ conversionem afflictis omnibus distributa fuerant, et quomodo per beneficentiam copiosius manant divitiarum tuarum flumina, quomodo exinde pro te Deum deprecari quisque movetur, tuam ad populum servandum providentiam, tuam ne a multis inimicis sit infestatus sollicitudinem, cogitationes et curas diuturnas ut ad meliora augescat et proficiat, propter quæ non das somnum oculis, nostram perquirens tranquillitatem.

Et hæc omnia quis enarrans condigne enarraret, aut qualis mens, satis immensa, convenienter

(41) Subtilius aliquid discriminis ponit nunc inter κατέχειν et κατασχεῖν, quorum illud esse videtur *occupare*, hoc *retinere*, vel illud *retinere*, hoc *occupare*. Forsan locus est leviter corruptus.

linguæ exprimere daret, cum te regnante, nostra ad tantam potestatem pervenerunt, ut bellum exoptent milites; bellum autem videre nequeant, et, si oporteat illud quandoque sustinere, super terra hostium, non super nostra sustineatur. Nonne agmina nostra in hostili terra? nonne exercitus qui eam nutu ferunt et agunt? Nonne Romanis præsidia quæ stant in Barbarorum plaga, quæ et illorum usquequaque retundunt impetus? Ex hoc fit ut non quomodo tibi adversabuntur sicut prius attendant, sed quomodo in agendo te benevolo et clementi utantur. Et ergo videre est Latinos, pro illorum superbia et arrogantia, in civitate obsessos et captos et nihilo humiliores, Scythas subjectos, Mysos deditos, Persas et Medos ad exorandum venientes et genibus procumbentes, cum servili et habitu et animo, omnem gentem et hominum genus tibi morem gerentes et, quasi meliorem quamdam fortunam, sub te vivendo occasionem accipientes. Quapropter gens nostra, quasi unico ore uteretur, vehementius quam turba dicit et celebrat felicitatem, et tuum imperium, per quod ad illam provectus es, æternum manere deprecatur: non enim necessitate, rex, sed amore tibi obtemperat, nec coacta curvatur, sed tui studio vincta, nutui tuo obsequitur. Itaque munita et ab omni dolo tuta tibi asservatur regia potestas: non enim potest, non potest imperium firmius inveniri quam imperium amore fundatum; et satis magna est custodia regi subjectorum amor. Idcirco nimirum omnia quæ vis, jussu tuo, conficiantur et multo expeditius, ut est in proverbio, quam si quis chordam præstringeret, et siquid fieri oporteat, indicare satis est, et factum est: hinc ostendant quonam modo et cum quanto amore imperiis oportet subjacere.

Sic, rex, pulcherrime et congruentissime tu illorum perfrueris obedientia, illi vero felice tua fortuna et cæteris quæcunque, ex alto roboratus, quotidie videris facere, dicere, agere, deliberari, consulere, omnia operari. Non enim alia est tibi opera, quam ut nostra bene habeant invigilare, nec gaudium extra subjectorum felicitatem, nec post eam lætitia, et fere operibus clamas: « Propria regis virtus, negligere et sua, si oportuerit, ad subjectorum utilitatem. »

At cum eo usque sermonis progressus sum, desidero rem in memoriam reducere, quod regis sollicitudinis maxime est indicium, et in omne sermone ac scripto ostendi et recenseri æquum foret.

Cum periculo conjuncta erat eruditio, et (o periculum ingens) ipsa jam perierat eruditio: quæ res post hominum memoriam non evenerat hactenus. Omnis ars, accurata disciplinarum cognitio, humanum reliquerat genus. Imperitia invaserat hoc

A τως τῇ γλώττῃ διηγεῖσθαι παρέχοι, ὁπόταν ὑπὸ σοὶ προμηθεῖ ἐς τοσοῦτον ἰσχύος ἧκε τὰ καθ' ἡμᾶς, ὥστε πολέμου μὲν ἐρᾷν τοὺς τῶν ὅπλων, πόλεμον δὲ μὴ ἔχειν ἰδεῖν, κἂν δέῃ τοῦτόν ποτε χρόνῳ συστῆναι, ἐπὶ τῆς τῶν ἐχθρῶν, οὐκ ἐπὶ τῆς ἡμετέρας συνίστασθαι. Ἦ οὐχὶ λόχοι ἐπὶ τῆς πολεμίας ἡμέτεροι; οὐ στρατεύματα φέροντα ταύτην καὶ ἄγοντα κατὰ βούλησιν; οὐ φρούρια Ῥωμαίοις ἐπὶ τῆς τῶν βαρβάρων ἱστάμενα, πανταχόθεν αὐτοῖς τὰς ὁρμὰς ἀποκλείοντα; ἐφ' οἷς οὐχ ὅπως ἐκεῖνοι μαχέσονται καθὰ καὶ πρότερον σκέπτονται, ἀλλ' ὅπως τι πράξαντες εὐμενοῦς σου καὶ ἵλεω τύχωσι. Καὶ γοῦν ὁρᾷν ἔστι Λατίνους ἀντὶ τῶν μεγαλαύχων ἐκείνων καὶ ἀγερώχων πολιορκουμένους καὶ πορθουμένους καὶ τίνος οὐ ταπεινοτέρους, Σκύθας ὑπείκοντας, Μυσοὺς προσερ- B χομένους, Πέρσας καὶ Μήδους εἰς ἱκετείαν βαδίζοντας καὶ γονυπετοῦντας μετὰ δουλικοῦ καὶ σχήματος καὶ φρονήματος, πᾶν ἔθνος καὶ γένος ἀνθρώπων ὑποπίπτοντας καὶ, ὥσπερ ἄλλο τι χρηστότερον ἕρμαιον, τὸ ὑπὸ σοὶ τελεῖν χαθαρπάζοντας. Ὑπὲρ ὧν τὸ ἡμέτερον φῦλον, ὡς ἑνὶ κεχρημένον τῷ στόματι, χοροῦ ἀκριβέστερον φθέγγεται καὶ πανηγυρίζει τὴν εὐδαιμονίαν, καὶ τὴν σὴν ἀρχὴν, δι' ἣν ἐς ταύτην ἀπήντηκε, μένειν εἰς αἰῶνα ἐπεύχεται· οὐ γὰρ ἀνάγκῃ, βασιλεῦ, ἀλλ' εὐνοίᾳ τυγχάνει δουλούμενον, οὐδὲ καταδυναστευόμενον ὑποκλίνει, ἀλλὰ πόθῳ σοι δεδεμένον ὑπηρετεῖ σου τῷ νεύματι. Ἀνθ' οὗ σοι καὶ ἐχυρὰ καὶ δόλου παντὸς ὑπεράνω τὰ τῆς βασιλείας φυλάττεται· οὐ γάρ ἐστιν, οὐκ ἔστιν ἀρχὴν C ἰσχυροτέραν εὑρεῖν τῆς εὐνοίᾳ τειχιζομένης, καὶ ἀποχρῶσα φυλακὴ βασιλεῖ τῶν ὑποτεταγμένων ἡ εὔνοια. Δι' ἃ δὴ καὶ τελεῖται πᾶν ὃ ἂν ᾖ βουλομένῳ σοι ἐξ ἐπιτάγματος, εἴτε καὶ νεύματος, καὶ πολλῷ γε ῥᾷον ἤ, κατὰ τὴν παροιμίαν, ψήλειέ τις χορδὴν, κἂν δέῃ τι γενέσθαι, ἀπόχρη δόξαι, καὶ πέπρακται, ἐν τούτῳ δεικνύντων τίνι ποτὲ τῷ τρόπῳ καὶ μεθ' ὅσης χρὴ τῆς εὐνοίας ταῖς ἀρχαῖς ὑποτάσσεσθαι.

Οὕτω, βασιλεῦ, κάλλιστά τε καὶ ἁρμοδιώτατα σὺ μὲν ἐκείνων ἀπολαύεις τῆς εὐπειθείας, ἐκεῖνοι δ' αὖ τῆς ἀγαθῆς σου τύχης, καὶ τῶν ἄλλων ὁπόσα ῥωννύμενος ἄνωθεν καθ' ἑκάστην φαίνῃ ποιῶν, λέγων, πράττων, συμβουλεύων, σκεπτόμενος, πᾶν ὁτιοῦν ἐργαζόμενος· οὐ γὰρ ἄλλο τι σὸν ἔργον, ἢ ὅπως ποτὲ πάθοι καλῶς τὸ ἡμέτερον, οὐδ' εὐφροσύνη D παρὰ τὴν εὐημερίαν τῶν ὑπηκόων, οὐδέ τις μετὰ ταύτην διάχυσις, καὶ μονονοὺ τοῖς ἔργοις βοᾷς· « Αὕτη βασιλεύοντος ἀρετὴ, ἀμελεῖν καὶ τῶν καθ' αὑτὸν, εἰ δεήσειε, πρὸς τὴν τῶν βασιλευομένων ὠφέλειαν. »

Ἀλλ', ἐνταῦθα τοῦ λόγου γενόμενος, ποθῶ τινος εἰς μνήμην ἐλθεῖν, ὅπερ καὶ τῆς κηδεμονίας ἔτι μάλιστα τοῦ αὐτοκράτορος γνώρισμα, καὶ παντὶ τῷ περὶ λόγους καὶ γραφῇ διδόναι καὶ διηγήσασθαι δίκαιον.

Κίνδυνος (ὢ! πῶς ἂν εἴποιμι τοῦτ' ἀνεκτῶς;) κίνδυνος εἶχε τοὺς λόγους, καὶ ὁ κίνδυνος ὅσος! Παίδευσις κατελύετο, πρᾶγμα οὔπω γεγονὸς ἐξ αἰῶνος· τέχνη καὶ μαθημάτων ἀκρίβεια ἐξ ἀνθρώπων ᾖσαν· ἀνεπιστημοσύνη κατεῖχε τὸ πᾶν, καὶ τύχη

τις ἄλογος ἐπεχόρευε· λόγων δὲ σπέρματα καὶ σπινθῆρα, ὡς εἰπεῖν, μαθημάτων ἦν ὁρᾷν σωζόμενα οὐδαμοῦ, ὅτι μὴ παρὰ τῷ σῷ λογοθέτῃ (42), οὐ μέγα δ' εἰπεῖν, καὶ καθ' ἡμᾶς Ἀριστοτέλει, εἴτε καὶ Πλάτωνι, ἢ ὅπως ποτὲ τούτοις παραπλησίως τὸν ἄνδρα βούλοιτό τις καλεῖν, ἤ, ἵνα διέλω σαφέστερον, ὃν Ἀριστοτέλην νομίζειν χρεὼν, οὐδὲν ἐκείνου ἀπολειπόμενον, ὅταν τι δέῃ τῆς λογικῆς ἐπιστήμης ἢ τῆς τῶν φυσικῶν ἀποφήνασθαι, Πλάτωνα δὲ θεολογοῦντα καὶ κατὰ μοῦσαν φθεγγόμενον Ἀττικὴν, παρ' ᾧ μόνῳ, καὶ κατ' αὐτὸν Πλάτωνα φάναι, σαφῆ τε καὶ στρογγύλα καὶ ἀκριβῶς ἕκαστα τῶν ὀνομάτων ἀποτετόρνωται (43). Οὗτος καὶ γὰρ μόνος ἐλείπετο, ἢ τἀληθέστερον εἰπεῖν, ἐταμιεύετό σοι μετὰ τῶν ἄλλων καλῶν ἐκ Θεοῦ, ἔσχατος μὲν τῷ χρόνῳ μεθ' ὅσοι σοφοὶ πεφηνὼς, τοῖς πρώτοις δὲ συνεισάγεσθαι δίκαιος, παιδεύσεως εἷς ὢν (44) ἅπαν εἶδος συναγηοχὼς, καὶ διὰ πάντων εὐδοκιμῶν, ὡς ἐν οὐδενὶ πρὸς οὐδένα καταδέχεσθαι σύγκρισιν.

A universum, dominabaturque fortuna omnis expers rationis, ubique exsulabant scientiarum semina, et, ut sic dicam, fomites disciplinarum, nusquam erant reliqui, unum logothetam excipio (absit dicto invidia), sive quis Aristotelem eum, sive Platonem, sive alio simili appellare velit nomine; aut, ut planius distinguam, quem recte Aristotelem vocaveris, ut qui nulla in parte quidquam huic concessit, quoties in logica physicave aliquid exponendum esset scientia; Platonem vero, quoties theologum ageret Atticæque elegantiam exprimeret musæ: apud quem unum, ut cum ipso loquar Platone, verba singula et perspicua et rotunda, et ad amussim quamdam quasi facta sunt. Solus enim hic tum superabat, aut, ut loquar verius, cum B bonis aliis tibi a Deo quasi promicondo datus erat: tempore quidem, omnium quotquot fuere sapientes, ultimus; qui cum primis tamen jure merito certare possit. Quippe qui cum unus esset, disciplinarum pariter conjunxerat genus, et in omnibus tenebat primas, ut in nullo cum alio conferri possit.

Ὡς οὖν ἐν οὕτω στενῷ κομιδῇ τὰ τῶν λόγων φθάσαντα ἐθεάσω, καὶ ὅτι τὸ κάλλιστον ἅμα καὶ ἰδιαίτατον ἀνθρώπων χρῆμα οἴχεται, μικροῦ δεῖν, κατὰ τὴν Ἡσιόδου Δίκην (45), ἐκ γῆς ἀποπτάμενον, εἰ μὴ σὺ ὑπέρσχῃς τὴν δεξιάν· ὡς οὖν οὕτω ταῦτ' ἔχοντα ἦν, σὺ δὲ εἶδες, οὐκ ἤνεγκας ὁ κοινὸς εὐεργέτης τὸ πάθος, οὐδ' ἀνεβάλου πρὸς τὴν βοήθειαν, οὐδ' ἐμέλλησας πρὸς τὴν χρείαν, ἀλλὰ ζηλοῖς ὑπὲρ τῶν λόγων, ἀνίστασαι, θείας κινούσης ῥοπῆς, ἀνθίστασαι κατὰ τῆς ἀλόγου τύχης, ἀντιπαρατάττῃ πρὸς τὴν ἄτακτον ἐκείνην φορὰν, σπουδὴν ἔχων καὶ ταῦτα καταβαλεῖν, ὥσπερ ἐχθρῶν μυριάδας, καὶ τῆς ὑψηλῆς φιλοσοφίας ἐχέγγυος καθίστασαι πρόμαχος. Ἔνθα καὶ τὸν σὸν Ἑρμῆν τέως σιγῶντα διεγείρεις χρῆσθαι τῇ γλώττῃ, ἤ, καθ' ἡμᾶς εἰπεῖν, Μωσῆς ἄλλος φανεὶς, ὡς ἐκ πέτρας, τοῦ σιγῶντος σοφίας κινεῖς ποταμοὺς, καὶ μάννα ἐξ ὑψηλῆς φρενὸς ὑετίζεις, καὶ ψυχὰς ἐμπιπλᾷς ἀγαθῶν, πεινώσας πολὺν ἤδη χρόνον οὐ λιμὸν ἄρτου, οὐδὲ δίψος ὕδατος, τῶν εὐώνων καὶ εὐπορίστων καὶ χαμαὶ ἐρχομένων καὶ τροφῶν καὶ ποτῶν, ἀλλὰ σοφίας ξηραινομένας αὐχμῷ καὶ δίψει παιδεύσεως, ἢ καὶ λόγον σώζει πρὸς τὴν ψυχὴν ὅνπερ πρὸς τὸ σῶμα ψυχή. Ἐξ ὧν τί γίνεται; Πλατυσμὸς ἐπιστήμης, ἀναβίωσις, ὡς εἰπεῖν, λόγων, ἀναθήλησίς τε χοροῦ λογικῶν, ἀνάληψις μαθημάτων, ὧν οὐδὲ τὰ ὀνόματα γνώριμα τὸ πρὸ τοῦ· οὕτως ἔδει πολλοῦ τοῦ ταῦτα ἐπίστασθαι· καὶ, συνελόντι φάναι, πᾶς τις λόγων ἐγκύμων καὶ μαθημάτων ἀνάπλεως. Καὶ τοῦτό σοι, βασιλεῦ, τὸ ἔργον, οὐκ ἔλαττον, ἐμοὶ δοκεῖν, τῶν μεγάλων

Cum igitur vidisti ita in arcto litteras esse et pulcherrimum simul ac singularissimum hominis decus migrare, et parum abest, ut Hesiodi Justitia, a terra evolare, nisi tu dextram porrigas; cum igitur ita se res habere conspexisti, non tulisti malum qui in omnes beneficus eras, et opem ferre non distulisti, nec moratus es necessitati consulere, sed ardes litterarum studio, te impellente Dei nu- C mine, oppugnas insipientem fortunam, colluctaris adversus illam propensionem inordinatam, contendens hæc quoque evertere ut inimicorum millia, et altæ sapientiæ cautus exsistis propugnator. Tunc tuum Mercurium hactenus silentem lingua uti incitas, aut, ut nos dicimus, Moyses alter evasisti, quasi ex rupe, silentis sapientiæ eliciens flumina et manna ex celsa mente pluens, bonis saturans animas esurientes abhinc multo tempore, non quidem fame panis, nec siti aquæ et velut communium et humi jacentium esculentorum et potulentorum, sed arescentes siti et fame doctrinæ, quæ eamdem rationem habet ad animam quam ad corpus anima. Ex his quid fit? D Scientias propagari, suscitari ut ita dicam litteras, iterum eloquentiam vigere, iterum unumquemque incumbere disciplinis, quarum nec nomina antea decori fuerant; et, ut breviter dicam, quemque litteris plenum esse et scientiis refectum. Et illud, rex, non minus est opus, ut opinor, quam ista facinora, per quæ domasti principes, et terræ metum et pavorem incussisti; quippe enim amo-

(42) Georgio Acropolita, de quo præter alios vid. Allatius Diatr. de Georgiis. In testimoniis ante Dusianam Acropolitæ Historiæ editionem apposita fuerunt Gregorii eum laudantis verba, ab κίνδυνος εἶχε ad σύγκρισιν, quorum maximam partem Allatius l. c. p. 354 repetiit. Qui putavit Gregorium integram de laudibus Acropolitæ orationem scripsisse, et totam a Dusis editam non fuisse querebatur, Allatius insigniter erravit, quem corrigas l. c. p. 425.

(43) Plato, cujus verba describit Gregorius, habet, Phædro c. 23, ἀποτετόρνευται.

(44) Niceph. Gregoras x, 2, in laudatione Metochitæ: Πάντα γὰρ εἷς ἀνὴρ οὗτος ἦν.

(45) Respicit, puto, Hesiodi locum de Pudore et Nemesi, seu potius Arati de Justitia, et lapsus est in nomine poetæ scribendo: cf. Arati Phæn. 134.

vere cladem quæ animam impugnat, et inter res rationis expertes, eam rationis participem redigere contendit, quam hostes foras perturbantes prosternere nullo modo magis dedecorum est. Sic per te bonorum flumen inter nos defluxit, et omnia salutaria contigerunt, et manifeste tuam fortunam nostra subsecuta est prosperitas. Quamobrem inspicienti cuique cum quibus oporteat tua conferre, inopia simul ac difficultas occurrunt. Nec enim quisquam ex antiquis animo obversatur quem æquum sit tecum conferre, et si quis sese offerat, vereor ne omnino dissonam comparationem faciam, non cum majore, nec cum æquali, ut par est, eam faciendo: Nam omnes video tibi dotibus esse minores, ut omnia astra soli, et illud tanquam honorem ducere, quod aliquis primus post te censeatur. Ergo et Cyros, Darios, Alexandros et Augustos, et qui Barbaris atque Romanis imperarunt et ad maximam gloriam provecti sunt, illos, quicunque sunt, tum in medium afferre iniquum arbitror. Quodnam cum tenebris solis consortium, sive cum fortuna rationis et prudentiæ sive cum somnis veritatis? aut quæ virtus in rege effulgeret, nisi a Deo dirigatur? aut quæ gloria si absit Creatoris cognitio? Illos autem qui secundum Dei præceptum regnaverunt si quis in medium adducat, solus etiam ex iis bona quæcunque ad virtutem et Deum pertinent complexus es: si vero aspiciam omnia in quibus titubavere et, justitia decerrantes, virtutes suas maculaverunt, tantum ab illis distas (quomodo id apte dixerim?) quantum inter terram et lunam intervallum. Tu Moysis, tu et Josue, alterius gratia cœlesti et magnorum effectrice potentia, atque adversus exacerbantes longanimitate, alterius militiam imperandi et populum gubernandi peritia, et munere deducendi, ut ille, populum ad terram optatam locupletatus es. Davidis æmulatus es mansuetudinem, et potissimum a natura adversus eos qui sibi illudebant habuisti clementiam, et, non minus quam illi, timendus aliis gentibus exstitisti: genuinam enim lenitatem solis subjectis ad illos delectandos præbuisti. Salomonis sapientiam et latitudinem cordis amplexus, ab aliis ejusdem aversatus es; et, ut omissis illis qui gratiam præcesserunt, ad tuum cognominem veniam, qui primus inter Christianos regnavit, illius quoque habens ad cultum Dei alacritatem, et cruce vincis hostes, et videris, aut potius exsistis in pugna invictus, et ut magis accuratam imaginem præbere possis, ædificas civitatem, quam ille conditor nominavit. Et quidquid Theodosiis magnis et cæteris, atque Justinianis et eis qui cum illis ad maximam gloriam pervenerunt, inerat pietatis, charitatis in Deum, et adversus pericula strenuitatis et justitiæ, in rebus gerendis et providendis excellentiæ, et quidquid

A ἐκείνων, δι' ὧν πόλεις καὶ ἄρχοντας ἐθνῶν τοὺς μὲν παρεστήσω, τοὺς δὲ καθεῖλες, δι' ὧν πρίγκιπας (46) ἐδουλώσω, καὶ τρόμου καὶ ταραχῆς τὴν ὑφ' ἥλιον ἔπλησας, παρ' ὅσον καὶ πάθος καθελεῖν κατὰ ψυχῆς στρατευόμενον, καὶ μετὰ τῶν ἀλόγων τάττειν λογικὴν οὖσαν φιλονεικοῦν, τοῦ τοὺς ἐνοχλοῦντας ἔξωθεν καταβάλλειν ἐχθροὺς οὐδὲν ἀτιμότερον. Οὕτω διὰ σὲ θάλασσα καλῶν ἡμῖν ἐξεχύθη, καὶ πᾶν ὁτιοῦν σωτήριον ἐπεγένετο, καὶ τῇ σῇ τύχῃ ἐναργῶς ὁ ἡμέτερος ἐπηκολούθησεν ὄλβος. Δι' ἃ δὴ καὶ σκοπουμένοις πρὸς ἃ δεῖ καὶ παραβάλλειν τὰ σὰ δέος τε ἅμα καὶ ἀπορία προσγίνεται. Οὔτε γὰρ εἰς μνήμην ἥκει τις τῶν πάλαι πρὸς σὲ παρεξετάζεσθαι δίκαιος, καί, εἰ ἔλθοι τις, δέδοικα μὴ πάντως ἀπᾴδουσαν ποιήσωμαι τὴν ἐξέτασιν, μὴ πρὸς μείζονα, μηδὲ πρὸς ἴσον,
B ὡς δέον, ἀλλὰ πρὸς ἐλάττονα ταύτην ποιούμενος· πάντας γὰρ ὁρῶ σου τῶν καλῶν ἡττωμένους, ὥσπερ ἡλίου τοὺς πάντας ἀστέρας, καὶ τοῦθ' ἡγουμένους φιλοτιμίαν, ὅστις πρῶτος τάττοιτο μετὰ σέ. Μέντοι γε καὶ (47) Κύρους ἐκείνους, Δαρείους, Ἀλεξάνδρους, καὶ Αὐγούστους, καὶ οἵτινες Ἑλλήνων ἢ βαρβάρων ἢ Ῥωμαίων ἐκράτησαν κἀπὶ πλεῖστον προῆκον ὀνόματος, τούτους, ὁποῖοί τινές εἰσιν, ἔμοιγε καὶ φέρειν ὅλως εἰς μέσον ἀθέμιτον. Τίς γὰρ πρὸς σκότος κοινωνία ἡλίου, ἢ τύχης λόγου καὶ προνοίας, ἢ ὀνειράτων καὶ ἀληθείας, ἢ τίς ἂν ἀρετὴ βασιλείας φανείη, μὴ Θεοῦ χειραγωγουμένης χερσίν; ἢ τίς εὔκλεια, ἐπιγνώσεως ἀπούσης τοῦ κτίσαντος; Τοὺς δὲ κατὰ νόμον βεβασιλευκότας Θεοῦ εἴπερ εἰς μέσον παράγοι τις, καὶ τούτων, βασιλεῦ, ὅσα μὲν
C τῶν ἀγαθῶν καὶ πρὸς ἀρετὴν καὶ Θεὸν φέροντα, μόνος συλλαβὼν ἔχεις, καὶ οὐδενός, ἐν οἷς εἶχον φρονεῖν, φέρων φαίνῃ τὰ δεύτερα· τὰ δ' ἐφ' ὅσοις ὠλίσθαινον καὶ τοῦ δέοντος ἐκπορευόμενοι τὰς προσούσας διέφθειρον ἀρετάς, τοσοῦτον ἀπεῖχες (πῶς ἂν εἴποιμι ἱκανῶς;), ὅσον γῆς καὶ σελήνης τὸ μεταξύ. Σὺ Μωϋσέως, σὺ καὶ Ἰησοῦ, τοῦ μὲν τὴν ἐξ ὕψους χάριν καὶ τὴν τὰ μεγάλα ἐνεργοῦσαν δύναμιν, καὶ τὸ κατὰ τῶν παραπικραινόντων μακρόθυμον, τοῦ δὲ τὴν ἀγαθὴν στρατηγίαν, καὶ τὴν δημαγωγίαν, καὶ τὸ τὸν λαὸν Κυρίου πρὸς τὴν ἐπιθυμητήν, ὡς ἐκεῖνος, κατάγειν, ἐπλούτησας. Δαυῒδ ἐζήλωσας τὴν πρᾳότητα, μᾶλλον δὲ πρὸς φύσεως ἔσχηκας, καὶ τὸ ἀνεξίκακον πρὸς τοὺς παροινοῦντας· καὶ φοβερὸς
D οὐχ ἧττον ἐκείνου τοῖς ἀλλοφύλοις καθέστηκας· τὴν γὰρ φυσικὴν ἡμερότητα μόνοις εἰς τρυφὴν τοῖς ὑπηκόοις παρέσχηκας. Σολομῶντος τὴν σύνεσιν καὶ τὸ τὴν καρδίας πλάτος δεξάμενος, τἄλλα τούτου μεμίσηκας. Καὶ ἵνα, τοὺς πρὸ τῆς χάριτος παραδραμὼν ἐπὶ τὸν σὸν ὁμώνυμον (48) ἔλθω, τὸν πρῶτον ἐν Χριστιανοῖς βασιλεύσαντα, καὶ τούτου φέρεις τὸ περὶ τὸ σέβας θερμόν, καὶ σταυρῷ νικᾷς τοὺς ἐχθρούς, καὶ φαίνῃ, μᾶλλον δὲ καὶ ὑπάρχεις ἐν πολέμοις ἀήττητος, καὶ ἵν' ἀκριβέστερον ἔχῃς τὴν εἰκόνα δεικνύναι, τειχίζεις πόλιν, ἧς ἐκεῖνος πολιστὴς ἐχρημάτισε. Θεοδοσίων τῶν μεγάλων καὶ τῶν ἑτέ-

(46) Hac voce barbara Latinorum duces præcipue significat.

(47) Deest forsan quid ante μέντ.

(48) Voluit scilicet Michael imperator vocari Novus Constantinus, quo titulo et in fronte hujus orationis ornatur.

ρων, καὶ Ἰουστινιανῶν, καὶ τῶν ὅσοι κατ' αὐτοὺς ἐπὶ πλεῖστον ἤλασαν δόξης, καὶ τούτων μὲν ὅσον εὐσεβὲς καὶ φιλόθεον, γενναῖόν τε πρὸς τοὺς κινδύνους καὶ τρόπων δικαίων ἐχόμενον, πρὸς δὲ κηδεμονικόν τε καὶ προνοητικὸν καὶ μετέχον χρηστότητος, καὶ τούτων ὅσον τοιοῦτον, ἐπλούτησας· καὶ μεθ' ὅσης τῆς ἐπιδόσεως! ὅσον δὲ πρὸς θυμὸν ἀλόγιστον ἔκλινε καὶ ἀφιλάνθρωπον ἦθος, καὶ τρόπους ἀνημέρους, καὶ τὸ κολάζειν ὠμῶς καὶ τὸ ἡττᾶσθαι λημμάτων, καὶ ὅσον τῆς ἐναντίας μερίδος ὂν διεβάλλετο, ἔχεις ἀποπτύσας καὶ ἀποῤῥίψας σαυτοῦ, παντὶ μᾶλλον πρέπειν ὑπάρχειν ἢ σαυτῷ λογισάμενος.

A illis hujuscemodi erat, lucratus es; et cum quanta ubertate? quidquid autem ad iram insipientem aut ad indolem inhumanam inclinavit, ad mores immites, ad adulationem ac per munuscula corruptelam, et quidquid contrarium reprehendebatur, aversatus es et a te amovisti, illud cuilibet magis quam tibi adesse convenire ratus.

Τοιοῦτος ἡμῖν ἐκ Θεοῦ δεδώρησαι, βασιλεῦ· τοιοῦτος διὰ τῆς πείρας ἐφάνης, ὁποίους οὐδ' ἡ φήμη τοὺς πρώην λαμπροὺς παρέπεμψεν εἰς ἡμᾶς, τοῖς κεφαλαίοις τῶν ἀρετῶν, ἵνα κεφαλαιωδέστερον εἴπω, ὑπὲρ πάντας κοσμούμενος, νικῶν μὲν τοὺς κατὰ σὲ βασιλέας, νικῶν δὲ καὶ τοὺς ὅσοι μάλιστα ἐξ ἀρετῶν ὠνομάσθησαν. Καὶ δὴ τειχίζεις ἀρετῇ τὴν ἀρχὴν, τειχίῳ τοῦ Βαβυλωνίου στεῤῥοτέρῳ καὶ ὑψηλοτέρῳ μακρῷ. Καὶ τὸ ὑπήκοον αἰδοῖ τῆς ἀρετῆς συστελλόμενον ἄγεταί σου πρὸς τὴν γνώμην καὶ ταχύνει πρὸς τὸ νεῦμα, καὶ δείκνυται πᾶν ὅ τι ἂν ἦ βουλομένῳ σοι, ἐπεὶ καὶ, ἵνα σε καθομηρίσω, πατὴρ ὣς ἤπιος (49) πρὸς αὐτοὺς διατίθεσαι· ἐπειδήπερ ἀρετῇ μὲν τῶν οἰκείων οἶδας κρατεῖν, τῶν βαρβάρων δὲ καὶ τοῖς ὅπλοις, καὶ τὸ πρᾶον μὲν ἐφ' ἡμῖν ἀμιγὲς τοὐναντίου τηρεῖς, τοῖς ἐχθροῖς δὲ παρέχεις καὶ ἀπὸ τοῦ σχήματος καταπλήττεσθαι. Ἀνθ' ὧν καὶ δὶς καὶ τρὶς καὶ πολλάκις μακάριος, ὃς τῆς μερίδος τῶν ὑπὸ σὲ τεταγμένων τελεῖ, καὶ, ὅσα παῖς παρὰ πατρὸς, εὐμενείας βασιλικῆς ἀπολαύει καὶ χάριτος· ὅστις δ' ἀφηνιάζει καὶ ἀποσείεταί σου τὸν ζυγὸν, εἰ μὴ ἄκων ταῦτα, ἐλεεινὸς οὗτος ἐμοὶ τῆς τύχης, μηδ' ἐπὶ ποσὸν εὐημερεῖν συγχωρούμενος· εἰ δ' ἑκὼν ταῦτα πράττει καὶ πρὸς βουλήσεως ἀποσκιρτᾷ, ἄθλιος τῷ ὄντι τῆς ἀφαιρέσεως τοῦ φρονεῖν, καὶ τῆς πηρώσεως τοῦ νοὸς, καὶ δικαίως ἂν δυστυχοίη, ἐθελοκακῶν ἄνθρωπος καὶ πρὸς τὰς ἀκτῖνας ἐπιμύων τοὺς ὀφθαλμούς.

Talis, rex, nobis a Deo donatus es, talis experientia evasisti, quales nunquam antea claros inter nos fama immisit, virtutum summa, ut B summarie dicam, præ omnibus ornatus, cum superans coævos reges, tum superans qui maxime virtutis causa fuerunt celebrati. Et virtute imperium ædificas, fundamento quam Babylonium longe validiore et excelsiore. Et subjecti, tuam in virtutem veneratione coacti ex sententia tua ducuntur et ad nutum properant, et quodcunque vis efficiunt, quia, ut de te Homerice loquar, ut pater mitis erga illos exsistis: tuos enim virtute rege e nosti, Barbaros autem armis, et nobis meram servas lenitatem, hostes vero ipso habitu percellis. Quocirca et bis et ter et millies felix qui in numero subditorum tuorum recensetur, et, ut puer apud patrem, benevolentia et clementia regis perfruitur. Quicumque autem jugum tuum concutit C et exuit, siquidem hoc invitus egit, mihi ex parte fortunæ miserandus videtur et nullo modo res illi prosperas contigisse: quodsi libens hoc fecerit, et consulto recalcitraverit, infelix est revera recto sensu amisso et mentis aberratione, et juste infaustus esset, cum sit malevolus homo et oculus ad radios conniveat.

Ἀλλ', ὦ βασιλεῦ, δι' ὃν τὸ σὸν γένος θεῖον ὡς ἀληθῶς, σὲ μὲν ἐπαινεῖν ἄθλων ὁ μέγιστος· καὶ εἴ τις ἀνύειν ἐπιχειροίη, γνώσεται διώκων τὰ φεύγοντα, οἷον καὶ οἱ τὰ ποταμῶν ῥεύματα κατόπιν διώκοντες. Οὐδὲ γὰρ ἔστιν ἰδεῖν οὐμενουν τὰ σὰ κατορθώματα στάσιν λαμβάνοντά ποτε προκοπῆς· ἀεὶ δὲ προκόπτει καὶ συμπαρεκτείνεται ταῖς ὥραις, καὶ τὴν διάνοιαν ἀποδιδράσκει. Κἀμοὶ πειραθέντι, μηδὲν δ' ὅμως ἀνύσαι δυνηθέντι, συγγνώμη· πᾶς γὰρ ἂν τοῦτο πάθοι, πειρᾶσθαι τοῦ παρόντος ἀγῶνος σκεπτόμενος.

Sed, o rex, quia profecto divinum est tuum genus, te laudare certamen maximum est; et si quis illud perficere contenderet, se fugientia persequi comperiet, non secus ac qui fluminum fluctus retro insectantur. Nullo modo enim videre est præclara hæc facinora finem capessere; semper D vero augescunt et progrediuntur, et mentem effugiunt. Et mihi periclitanti, nihil autem peragere valenti, venia: quilibet enim illud pateretur, si hujusce certaminis periculum facere judicaret.

Νυνὶ γοῦν ὧδέ πῃ παύσασθαι σκεπτομένῳ εὐχή μοι κατακλειέτω τὸν λόγον. Ὁ τόδε τὸ πᾶν ἀρχῆθεν συστησάμενος καὶ κινήσας, Θεὸς καὶ Κύριος, ζωὴν διδόναι καὶ θανατοῦν γινωσκόμενος, διδοίη τήνδε τὴν ἀρχὴν, τόν τε ἐμὸν βασιλέα, καὶ παῖδας τούσδε, καὶ πόλιν τήνδε, θάλλειν δι' αἰῶνος, ὥστ' εἶναι καὶ παρ' ἡμῖν ἀφθονίαν τῶν ἀγαθῶν, ἐξώλεις δὲ καὶ προώλεις ὀλέσθαι, ὅσοι τῆς τοῦ βασιλέως γνώμης ἀπ' ἐναντίας εἴτε νυνὶ φρονοῦσιν, εἴτε ποτὲ μετὰ ταῦτα φρονήσαι νοήσουσιν.

Nunc autem, quoniam loquendi finem facere intendo, sermonem claudat deprecatio. Qui omnia ab initio constituit et movit Deus et Dominus, vitam et mortem dare sciens, concedat ut illud imperium, meusque rex et ejus filii atque hæc civitas indesinenter floreant, ita ut sit apud nos bonorum copia, et penitus exstincti et deleti pereant quicunque contra voluntatem regis sive nunc cogitant, sive postea intenderent cogitare.

(49) Hom. Od. β, 47: Πατὴρ δ' ὣς ἤπιος ἦεν.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ

ΕΓΚΩΜΙΟΝ

ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ ΚΥΡΟΝ ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΝ

ΤΟΝ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΝ *

—

EJUSDEM

ORATIO LAUDATORIA IN IMPERATOREM

D. ANDRONICUM PALÆOLOGUM.

—

Oportuisset revera, maxime rex, ad loquendum de te non ita imperitum, ut ego, oratorem accedere, sed qui dicendo superaret omnes quotquot oratoriam autem excoluerunt; aut potius, ille etiam, cum in eo jam esset ut ad loquendum procederet, rei magnitudinem intuens, diceret, non secus ac ego perterritus, majore quam se oratore certamen indig re, quia inceptum non est hujusmodi ut facile initum perficiatur, nisi quoddam desuper divinum superveniat auxilium: quoniam vero rei excelsitas, perinde ac cœlum, omnes qui in illum inspiciunt pariter infra se relinquit, non audacia nostra, etiamsi ex dignitate decidere audeamus, apud æquos judices absque venia remaneat, siquidem post multos et maximos viros qui hactenus hanc rem tractaverunt, hoc experiamur. Et vero, si ipsa facta vocem haberent, nemo profecto periclitare tentaret, sed istis potissimum de seipsis loquendi cura permitteretur: quod si autem ista nil omnino loquantur, nobis autem loquentibus aliquid de his dicere supersit, cur non de illis, quantum facultas est, verba faceremus, et non auderemus tentare? ne memoria elapsa et oblivionis obruta gurgite citius pereant et exolescant; et equidem injuriam paterentur, si transmittente ea sermone frustrata forent, et eo magis quod illud dignis eo gestis, qualia sunt tua, rex, obtingeret; injuria autem et detrimento afficeretur per hæc vita, nisi per sermonem ista fiant monumentum, et admiratio et honor illi in omni tempore impertiantur.

Nuper equidem, rex, cum meæ in dicendo facultatis periculum facerem, illi supponebam minores materias, quas facile quandoque edisserere mihi videbatur, et ita expedite rem peragebam, et,

* E codice regio 3010, p. 91, cum 831 collato.

A Ἐχρῆν μὲν, ὡς ἀληθῶς, μέγιστε βασιλεῦ, εἰς τὸν σὸν λόγον οὐχ οὕτω φαῦλον, οἷος ἐγὼ, ῥήτορα παριέναι, ἀλλ' ὃς ἂν καὶ ὑπερεφώνει λέγων τοὺς ἄλλους, ὅσοι ποτὲ λόγων ἥψαντο τέχνης, μᾶλλον δὲ κἀκεῖνος, ὅστις ἄρα καὶ ἦν μέλλων ἑαυτὸν προσάγειν τῷ λόγῳ, εἶθ' ὁρῶν τοῦ προκειμένου τὸ μέγεθος, ἔφησεν ἂν, παραπλησίως ἐμοὶ καταδείσας, μείζονος ἢ κατ' αὐτὸν ῥήτορος τῷ ἀγῶνι προσδεῖν, ὡς οὐκ ὄντος τοῦ ἐγχειρήματος οἷον ἄν τινα καὶ ῥᾳδίως ἀψάμενον ἀνύσαι, μή τινος ἄνωθεν καὶ θείας προσαψαμένης ἐπικουρίας· ἐπεὶ δὲ τὸ τοῦ πράγματος ὑψηλὸν, καθάπερ οὐρανὸς, τοὺς περὶ αὐτὸν βλέποντας κάτω που ἑαυτοῦ πάντας ἐπίσης ἐᾷ, οὐκ ἂν ἡμῖν τὸ τολμῆσαι, εἶτ' ἀποπεσεῖν τῆς ἀξίας τολμήσαντας, παρ' εὐγνώμοσι κριταῖς ἀσύγγνωστον μένοι, μετὰ πολλῶν B καὶ μεγάλων, ἡμμένων τέως τοῦ προκειμένου, τοῦτ' ἂν πεπονθόσι. Καὶ γὰρ εἰ μὲν αὐτὰ φωνὴν εἶχε τὰ πράγματα, οὐκ ἂν ἴσως ἥρματτε παρακινδυνεύειν, αὐτοῖς δὲ μᾶλλον ἐκείνοις τοῦ περὶ ἑαυτῶν λόγου παραχωρεῖν· εἰ δ' ἐκεῖνα μὲν οὐδὲν οὐδέποτε φθέγγεται, τοῖς δὲ φθεγγομένοις ἡμῖν περὶ ἐκείνων τι λέγειν λείπεται, πῶς οὐχὶ χρηστέον τοῖς λόγοις ἐπ' αὐτοῖς, ὡς ἄρα καὶ ἐγχωρεῖ, καὶ τολμητέον τὴν πεῖραν; ἵνα μὴ, τῆς μνήμης ἔξω γενόμενα, οἰχήσεται θᾶττον καὶ διαφθαρήσεται, λήθης ἐναποκρυβέντα βυθοῖς, καὶ ἄδικα μὲν αὐτὰ πάθοι, τοῦ ἐπιβάλλοντος ἀμοιροῦντα λόγου, καὶ τοσούτῳ γε μᾶλλον ὅσῳ καὶ ἄξια τούτου καταλαμβάνεται, οἷα δὴ μάλιστα καὶ τὰ σὰ, βασιλεῦ· συναδικοῖτο δὲ καὶ ὁ βίος αὐτοῖς καὶ C ζημιοῖτο, εἰ μὴ, στήλη ταῦτα ὑπὸ τοῦ λόγου γεγενημένα, θαῦμα καὶ φιλοτιμίας ὑπόθεσις αὐτῷ κατὰ παντὸς τοῦ χρόνου δοθείη.

Πρώην μὲν οὖν, βασιλεῦ, τῆς ἐμαυτοῦ περὶ λόγους δυνάμεως πεῖραν ποιούμενος, εἶτ' ἀφορμὰς αὐτῇ καὶ τὰς ἧττον ἔσθ' ὅτε δοκούσας ἔχειν τὸ εὔλογον ὑποβάλλων, ἤνυτον εὐπετῶς τὸ προκείμενον,

καὶ τὸν ἔλεγχον ἐκεῖθεν ἤδη τῆς ἰσχύος λαμβάνων, A ὥς τι δεδυνημένῳ προσέχαιρον ἐμαυτῷ· ἐλάνθανον δὲ ἄρα τῷ μεγίστῳ τῷδε περιπεσούμενος ἀγῶνι καὶ τοὐναντίον ἢ τότε πεισόμενος, ἀδυναμίαν μὲν ἐμαυτοῦ κατεγνωκώς, ἀνθ' ἡδονῆς δὲ τῆς πρότερον λύπην κεκομισμένος. Τῷ γὰρ πελάγει τῶν σῶν καλῶν, ἐλπίσας, ἐπαφεὶς τὴν γλῶτταν, λαμπρότητά τινα περιάψαι τοῖς λόγοις ἐντεῦθεν, ὡς εἰς τοῦτ' ἤδη κατέστην, ἀμηχανίας ἐνέχυρα πελάγει, καὶ νῦν ἐξαπορούμενος ἵσταμαι ποῖ ποτε τὴν πρώτην ὁρμήσας, καὶ τίνος ἐπειλημμένος ἀρχῆς, γενοίμην εὐθυδρομήσας καὶ ἀκινδύνως περάνας τὴν πρόθεσιν. Ὥστ' εἰ μὲν ἦν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰρηκότα τὴν ἀπορίαν ἱκανῶς παραιτήσασθαι δόξαι, μηδὲ ῥαθυμίαν καταγνωσθῆναι καὶ τὸ μὴ βούλεσθαι, κἂν ἀνέστρεφον B ἐντεῦθεν τοῦ λόγου, ἀνεπιχείρητα τὰ ἑξῆς καταλείψας, δέει τοῦ μὴ αὐτοῖς παρὰ τὴν ἐμαυτοῦ σμικροφωνίαν λυμήνασθαι. Ἐπεὶ δ' οὐκ ἔστιν ὅπως οὐ ταῦτα καταχριθήσομαι, μηδ' ὡς οὐ σκῆψιν ποιεῖσθαι τὴν ὁμολογίαν τῆς ἀπορίας ἀκούσομαι, τολμᾷν μὲν ἀνάγκη, ὡς ἄρα καὶ ἔχομεν, Θεοῦ δ' ἔργον ἂν εἴη ὀρέγειν ἡμῖν εἰς τὸν λόγον καθισταμένοις χεῖρα, καὶ σαφῶς ἀπορουμένων ἀντιλαμβάνεσθαι.

Πατρίδα καὶ γένος τῶν ἐγκωμίων ὑποβάλλειν κρηπῖδα ὁ τῆς τέχνης θεσμὸς ἡμῖν ὑποβάλλει. Τοιγαροῦν καὶ τὴν σὴν πατρίδα, μέγιστε βασιλεῦ, ἅπας ὁ τοῦ ἥκοντος λόγος, ἵνα μὴ λέγω καὶ συγγραφικὸς ἅπας καὶ γεωγραφικὸς, ἀρίστην τῆς ὅσην οἰκοῦσιν ἄνθρωποι, παραδίδωσι. Τριῶν γὰρ ὄντων, οὐκουν πλειόνων, εἰς ἃ διαιροῦσι τὴν γῆν, Λιβύη μὲν περὶ C ἐλαχίστου τοῖς σοφοῖς γέγονε λόγου, οὐδὲν ἄξιον λόγου προΐσχουσα· Ἀσία δὲ καὶ Εὐρώπη, περὶ πρωτείων ἄνωθεν ἀλλήλαις ἐρίζουσαι, τὸ νεῖκος οὐδέπω καὶ νῦν διελύσαντο, ἀλλήλων ἐν τῷ μέρει κρατοῦσαι καὶ ὑπ' ἀλλήλων κρατούμεναι. Σοῦ δ' ἡ πατρὶς (λέγω δὲ σὴν, ὅσης καὶ ἄρχεις, ὦ βασιλεῦ), καὶ Ἀσίας ἐπειλημμένη καὶ Εὐρώπης (1), καὶ ἀρχή γε τούτοιν ἀμφοῖν νομιζομένη καὶ οὖσα, οὐκ οἶδα πῶς οὐκ ἂν καὶ βελτίστη τοῖς ὅλοις ὁμολογοῖτο, ἀρχή γε διαφανῶς αὐτῆς καὶ τὸ προκεκριμένον ὑπάρχουσα. Ἐπεὶ μηδ' ἔπρεπε τῷ τὴν ὑπερτάτην ἐκ Θεοῦ λαχόντι τιμὴν ἑτέρας ἢ τοιαύτης πατρίδος τυχεῖν, ἧς τὸν σύμπαντα κόσμον καὶ ὁπόσα δή ἐστι καθ' ἃ τῶν ἄλλων πλεονεκτεῖ (τοῦτο μὲν οἷς ὁρᾷν πεδία κάρπιμά τε καὶ κάλλιστα, καὶ μείζω ἢ ὀφθαλμὸς ἐξικνεῖται, παρέχεται, τοῦτο δ' οἷς ὄρη μήκιστα καὶ D εἰς αὐτὸν ἥκοντα τὸν αἰθέρα προΐσχεται, τοῦτο δὲ καὶ οἷς ἀέναα ποταμῶν ῥεύματα καὶ λίμνας καὶ πηγὰς καὶ παντοίας ὑδάτων ἀφέσεις προβάλλεται, ἄφθονον τὸ τῆς ζωῆς χρήσιμον ἔκ τε τούτων καὶ τῆς ἐν μέσῳ θαλάσσης χορηγοῦσα τοῖς τῇδε ἀνθρώποις), ταῦτά τε καὶ τὸν τῶν πόλεων ἀριθμὸν τῶν

(1) Tractavit eumdem de Byzantii laudibus locum in præcedente oratione paulo post initium. Dusa, notis ad Acropolitæ Hist. p. 287, Vulcanium ait habere Gregorii Cyprii descriptionem et encomium urbis CPol., quod, post Dusam, dixerunt Allatius Diatr. de Georg. pag. 423, Fabricius Bibl. Gr. t. VIII, p. 62. Sed fere crediderim excerpta tantum ex hac vel illa oratione loca de Byzantio Vulcanium possedisse.

A inde virium jam hauriens argumentum, qua i aliquid potuisse mihi congratulabar: me autem fugiebat in hoc maximo certamine esse versaturum et aliter passurum fore, ita ut meam agnoscens imbecillitatem, loco prioris gaudii luctu afficerer. Flumini enim dotum tuarum os immittens, sperabam aliquem splendorem verba circumdare, in hoc quidem persistebam; quare in difficultatum mari collapsus sum, et nunc anceps hæreo quonam modo primam fecerim aggressionem, et initium dicendi ceperim, ut felicem cursum peragam et absque discrimine propositum adimpleam. Itaque, si statim ab initio verba inopiam affatim excusare videantur, non oportet ignaviam arguere aut defectum voluntatis, et, quamvis a dicendo jam inde B aversarer, insuperabilibus cæteris relictis, opus est ut ista non ex vocis imbecillitate quidquid patiantur. Quoniam autem fieri non potest ut in his non condemner, neque pro excusatione inopiæ confessionem haberi sperem, audeamus, pro nostra facultate; Dei autem esset nobis sermonem ineuntibus dextram porrigere, et manifesto in angustiis versantes adjuvare.

Patriam et genus principium laudationum ponere norma artis nos commonet. Patriam tuam igitur, rex, laudativus quisque sermo, ne dicam et historicus quisque atque geographicus, excellentissimam omnium quas incolunt homines prædicant. Cum enim sint tres partes, neque plures, in quibus terC ram dividunt, Libya primum, de qua doctis raro sermo fuit, quia nihil præbet sermone dignum; Asia dein et Europa, quæ jampridem de primatu invicem decertant et disceptationi nunquam huc usque finem imposuerunt, vicissim invicem dominantes et invicem dominatæ. Tua autem patria (dico tuam qualicuique imperas, o rex) quæ Asiæ et Europæ continens est, ambarumque principium existimatur et est, cur non universarum (1) pulcherrima prædicaretur nescio, cum illarum aperte sit principium et pars præstantior. Non enim decebat illum qui a Deo acceperat excellentissimam dignitatem, aliam ac talem nancisci patriam, cujus universum decus, et omnia quibus alias antecellit (hinc enim frugiferos et pulcherrimos atque majores quam D perlustret oculus exhibet, illinc præbet montes quæ ad ipsum æthera assurgunt, illinc perennes fluminum undas et portus et fontes et unde quoquo modo aquæ educantur producit, ex his et e mari quod in medio fluit suppeditans copiose quæcumque ad illius incolarum victum commoda sunt), hæc et numerum civitatum quæ, cum pleræque et pulchræ et magnæ sint, regioni sunt ornamento

(1) Malim ὅλης quam ὅλοις, ut exhibent mss., quia melius cum αὐτῆς concordat. Tamen potest subaudi γῆς post τοῖς ὅλοις· cujus rei exempla ex probatissimis auctoribus deprompta possem proferre; sed satius est, ut opinor, ut τῆς ὅλης verbo τοῖς ὅλοις supponatur.

atque præsidio, nemo, ut opinor, etiamsi propriam historiam scribere intendat, nedum pars sermonis brevissima, satis enarrare suppeditaret. Si autem quis de his merito verbis indigeat, quid dicet de magna et admirabili civitate, quæ tuum, potissime rex, aureum tulit genus? quæ et in media sede terræ prorsus collocata, illius umbilicus jure diceretur, cum ad illam termini tendant et ab illa proficiscantur, et colluctaretur adversus omnes simul orbis civitates virtutibus? Situm enim omni qui sub cœlo est situ pulchriorem, et, ut diximus, media terræ sede prorsus locatum, et qui altis urbibus potissimum convenit, sortita est; finitima est mari, quod cum maxima copia et ubertate quæcunque maris sunt hominibus suppeditat. Hinc freta habet, quibus pene omnino circumdatur, cum dulcissima navigatu, tum visu jucundissima, tum accoli commodissima, quæ amnes dicas illorum arctum intuens alveum et fluxus motus æquabilitatem, et mare nominares, si alio sensu judices, illinc maria jacent, ibi, ad meridiem Ægeus, qui ab Hellesponto et urbis fluento oriri videtur, ibi, ad septentrionem boreamque ventum, Euxinus qui oritur ex Mæotide et Tanaide fluvio, et omnes fluctus ante eam evomit; ambo quidem quasi urbi reginæ munera ferunt et omnia illic navibus, impellentibus ventis, adducunt. Et magnitudo urbis tuæ tanta ut non æquiparet alia civitas, cum sit ampla in continente, ampla et in mare quod medium dividit, ita ut ambiguum cujus potissimum sit civitas, utraque nempe quasi certante sibi eam vindicare, et illa vehementer obsistente. Quod autem de Asia dicendum est, mari secata divelli ab urbe, quæ tamen illius amorem nec dissolvit, nec aversatur, sed quæ prope et ante amatam stare contendit. Ipse suam exsuperans magnitudinem, diligenter attendentibus triplicem statum offert; primum subterranea est illi sedes, superficiem dein occupat, denique illius supra solum altitudo suadet ut post alia propter quæ urbs nuncupatur, audeam et aeriam urbem nominare. Aer autem qui super caput meat, purissimus et jucundissimus spirari, est etiam saluberrimus, nec hieme præter modum mordax et asper, sed innocuus ac mitis et corporibus tolerabilis, nec æstu fervidus et suffocans, sed temperatus quodam frigore, boreis flatibus et aura zephiri, non sinit radiorum acie omnino dominari: alia vero tempora quomodo immisceantur memorare supervacaneum est, cum hoc manifesto per extrema innotescat. Et illa tute magnitudine præditum, potius pulchram quam magnam diceres, exprimere enim valeas excellentiam, id quo alias urbes antecellit civitas, quantum vero pulchritudine antecellit dicere nefas, et non potest inveniri intervalli numerus aut mensura.

A πολλῶν καὶ καλῶν καὶ μεγάλων, αἳ δὴ καὶ ἀντ' ἀγάλματός εἰσι καὶ φρουρὰ τῇ χώρᾳ καθίστανται, οὐδ' ἄν τις, οἶμαι, καὶ ἰδίαν ὑπόθεσιν ἱστορίας ποιούμενος, μή τί γε μέρος λόγου βραχύτατον, ἀρκέσειεν ἱκανῶς διελθεῖν. Εἰ δὲ πρὸς ταῦτά τις εἰκότως τοῦ κατ' ἀξίαν ἀπορήσειε λόγου, τί περὶ τῆς μεγάλης καὶ θαυμασίας ἐρεῖ πόλεως, ἣ κατ' ἐξαίρετον τὸ σὸν, βασιλεῦ, καὶ χρυσοῦν ἤνεγκε γένος; ἣ καὶ, τὸ μεσαίτατον λαχοῦσα τῆς γῆς, κέντρον μὲν ἂν εἰκότως αὐτῆς λέγοιτο (3), εἰς αὐτὴν τῶν ἄκρων τεινόντων καὶ ἀπ' αὐτῆς ἀρχομένων, ἀνθαμιλλῷτο δὲ πρὸς ἁπάσας κοινῶς τὰς ἐν αὐτῇ πόλεις ταῖς ἀρεταῖς; Θέσεως μὲν γὰρ τῆς ὑπ' οὐρανὸν καλλίστης καὶ, ὡς ἔφαμεν, τῆς μεσαιτάτης, καὶ ἣ μάλιστα ταῖς ἀκροπόλεσι πρέπει, τετύχηκε· γειτονεῖ δὲ θαλάσσῃ καὶ ταύτῃ
B γονιμωτάτῃ καὶ ὅσα παρὰ θαλάσσης τοῖς ἀνθρώποις χορηγεῖν ἀφθονωτάτῃ· τοῦτο μὲν πορθμοὺς ἔχουσα σχεδὸν περὶ πᾶσαν ἑαυτὴν, ἡμερωτάτους μὲν ἐπιπλεῖν, ὡραιοτάτους δὲ βλέπειν, λυσιτελεστάτους δὲ προσοικεῖν, οὓς καὶ ποταμοὺς ἂν εἴποις πρὸς τὸ στενὸν ὁρῶν καὶ τὴν κατὰ κίνησιν ὁμαλότητα, καὶ θάλασσαν ὀνομάσαις κρίνων ἀπὸ τῆς ἄλλης αἰσθήσεως, τοῦτο δ' ἐπικείμενα πελάγη, ἔνθεν μὲν, πρὸς μεσημβρίαν, τὸν Αἰγαῖον, ἀφ' Ἑλλησπόντου δοκοῦντα καὶ τοῦ τῆς πόλεως ῥοὸς ἄρχεσθαι, ἔνθεν δὲ, πρὸς ἄρκτον καὶ βορῥᾶν ἄνεμον, τὸν Εὔξεινον, ἐκ Μαιώτιδος μὲν ἀρχόμενον καὶ τῆς λίμνης Ταναΐδος, ὅλον δὲ τὸ ῥεῦμα πρὸ αὐτῆς ταύτης ἀπερευγόμενον, ἄμφω δὲ ὡς βασιλίδι τῇ πόλει δωροφοροῦντα καὶ
C πάντα δεῦρο ταῖς ὁλκάσι κατὰ πᾶσαν πνευμάτων κίνησιν παραπέμποντα. Καὶ μέγεθος δὲ τῆς σῆς πόλεως ὅσον οὐκ ἄλλης πόλεων, πολλῆς μὲν οὔσης κατ' ἤπειρον, πολλῆς δὲ καὶ μέσην σχιζούσης τὴν θάλασσαν, ὡς ἀμφίβολον εἶναι τίνος μᾶλλον ἡ πόλις, ἑκατέρας ὥσπερ ἀγωνιζομένης αὐτὴν οἰκειοῦσθαι, καὶ σφοδρῶς ἀντεχομένης αὐτῆς. Ὃ δὴ καὶ περὶ τῆς Ἀσίας εἰπεῖν ἔνι, θαλάσσῃ μὲν τυραννηθείσης ἀποῤῥαγῆναι τῆς πόλεως, τὸν ἔρωτα δὲ μὴ καταλελυκυίας μηδὲ πόῤῥω ἀφεστηκυίας, ἀλλὰ καὶ οὕτω φιλονεικούσης σύνεγγυς καὶ ἀπαντικρὺ τῆς ἐρωμένης ἑστάναι. Καὶ ὑπερβάλλουσα δὲ μεγέθει αὐτὴ ἑαυτῆς, τριπλασία τοῖς ἀκριβῶς σκοποῦσιν εὑρίσκεται· τὰ μὲν γὰρ αὐτῆς κατάγαιός ἐστιν οἴκησις, τὰ δὲ τὴν ἐπιφάνειαν πληροῖ, ἄλλα δὲ τῶν μέσων
D ἐπάνω φερόμενα πείθει, μετὰ τῶν ἄλλων ὧν τὴν πόλιν καλοῦσι, τολμᾷν καλέσαι καὶ ἀερόπολιν. Ἀὴρ δὲ αὐτῆς ὁ ὑπὲρ κεφαλῆς, καθαρώτατος ὢν καὶ ἥδιστος ἀναπνεῦσαι, ἔτι καὶ ὑγιεινότατός ἐστι, χειμῶνος μὲν οὐκ ἄγριος ὢν οὐδὲ δριμὺς ἐς ὑπερβολὴν, ἀλλ' ἄλυπος καὶ προσηνὴς καὶ τοῖς σώμασιν ἀνεκτὸς, θέρους δὲ οὐ καυσώδης καὶ πνιγώδης, ἀλλά τινι σύγκρατος ψύχει, βορείοις πνεύμασι καὶ αὔραις ζεφύρου ὑπὸ τῆς τῶν ἀκτίνων ἀκμῆς κρατεῖσθαι καθάπαξ μὴ συγχωρούμενος· τῶν δ' ἄλλων ὡρῶν περιττὸν καὶ μνησθῆναι ὡς κέκρανται, τούτου σαφῶς ἐκ τῶν ἄκρων γινωσκομένου. Καὶ μὴν μέγεθος

(3) Byzantium facit terræ umbilicum ac centrum, ut antiquitus Græci Delphos, ut Judæi Jerusalem. Vide quæ notavi ad Planudeas Ovidii Metam., p. 430 et 680.

ἔχουσαν τηλικοῦτον, μᾶλλον ἂν αὐτὴν εἴποις καλὴν ἢ * μεγάλην· τοῦ μὲν γὰρ, εὕροις ἂν λόγον τῆς ὑπεροχῆς, ᾧ τῶν ἄλλων διενήνοχεν ἀστέων ἡ πόλις, κάλλει δὲ ὅσον διήνεγκεν ἄῤῥητος ὁ λόγος, καὶ μέτρον οὐκ ἔστιν εὑρεῖν οὐδ' ἀριθμὸν τῆς μεσότητος (3).

A 'Αλλ' ἡ μὲν πατρὶς τοῦ βασιλέως πόλις τοιαύτη, καὶ κατέλιπον τὰ μεγάλα ταύτης γνωρίσματα, εὐσέβειαν οἰκητόρων, εὐνομίαν, δικαιοσύνην, φιλανθρωπίαν, ἀνδρίαν, τἄλλα ἐξ ὧν δικαίως καὶ τὸ τῆς οἰκουμένης ἀνεζώσατο κράτος· τὸ δὲ γένος ὁποῖον; τὸ ἐπισημότατον 'Ελλήνων καὶ 'Ρωμαίων τῶν τῇδε, ὃ καὶ εἰς κόσμου προσθήκην καὶ λαμπρότητα γέγονε τῇ πατρίδι, αὖξον παρ' ἑαυτοῦ τὰς αὐτῆς φιλοτιμίας, ἀλλ' οὐχ, ὃ τοῖς ἄλλοις συνέβαινε, τοῖς τῆς ἐνεγκούσης πλεονεκτήμασιν εἰς οἰκείαν φιλοτιμίαν προσχρώμενον. Τὰ μὲν γὰρ πατρόθεν Παλαιολόγοι πρόγονοι τῷ βασιλεῖ, γένος καὶ τῷ Θεῷ δι' εὐσέβειαν καὶ τὴν ἄλλην παντοίαν ἀρετὴν ἀνακείμενον, καὶ ἡρωϊκὸν ἄλλως καὶ ἀρεϊκὸν, μεγάλα γενναιότητος δείγματα ἔν τε πολεμικοῖς ἀγῶσι καὶ παντὶ τῷ παρεστῶτι ἐξενεγκόν· τὰ δ' ἐκ μητρὸς εἰς Δούκας ἀναφέρει τὸ γένος (4), ἐξ ὧν καὶ βασιλεῖς καὶ οἱ τὰ μεγάλα παρὰ βασιλέων δυνηθέντες προήλθοσαν (5)· αὐτὸς δ' ὁ πατὴρ βασιλεὺς, καὶ βασιλέων τὸ μέγιστον ὄνομα, τοῦτ' εἶναι λαβὼν κἀκ τῶν τροπαίων, ἃ πολλὰ καὶ μεγάλα κατ' ἐχθρῶν ἐστήσατο, οὐχ ἧττον δὲ καὶ διὰ τὸ σὸν αὐτὸν ὑπάρξαι γενέτην. Τοῦτο γὰρ ὑπὲρ τὴν βασιλείαν αὐτὴν, ὑπὲρ τὰς νίκας, ὑπὲρ πᾶν μέγα κατόρθωμα, ἐπίσημον ἔδειξε· καὶ γὰρ καὶ Φίλιππος, μέγας ὤν, ἔτι μείζων δι' 'Αλέξανδρον γέγονε. Τοῦτο δὴ καὶ καυχήσεως αὐτῷ γέγονε στέφανος, καὶ εἰς τὸν τῆς εὐδαιμονίας ἀνεβίβασε κολοφῶνα, ἐπεὶ καὶ παραυτὰ τῆς σῆς γεννήσεως ἐπισημαίνεται Θεὸς, καὶ 'Ρωμαῖοι τοὺς σοὺς γεννήτορας, οὕτως αὐτοῦ κελεύσαντος καὶ τὰ μήπω πρότερον αὐτοῖς διὰ σὲ χαριζομένου, βασιλεῖς ἀνεῖπον, καὶ τὰ μεγάλα διαπράξασθαι τῶν ἔργων τῷ πατρὶ καὶ βασιλεῖ αὐτίκα ἐπηκολούθησεν, ὡς μὴ χρησμολόγων μηδέ τινων ἐξηγητῶν τῷ πράγματι δεῖν, ἀλλ' εἶναι δῆλον ἐντεῦθεν ὅτι σου τὴν βασιλείαν καὶ τὰ παρόντα πόῤῥωθεν κυδαίνων Θεὸς, καὶ ἅμα πάντας ἐπιστρέφων πρὸς σὲ, μεγάλοις σου τὰ γενέθλια καὶ δεξιοῖς τοῖς συμβόλοις ἐδόξασεν. 'Ιταλῶν γὰρ ἧτται (6) περιφανεῖς καὶ οἷαι οὔπω πρότερον, καὶ Περσῶν ἑτέρωθεν τηνικαῦτα συμβᾶσαι παρέσχον μὲν 'Ρωμαίοις τὴν ἀμείνονα τῶν σφετέρων πανηγυρίζειν μεταβολὴν, παρέσχον δὲ ὡς ἐναργέστατα προορᾷν καὶ τὴν παροῦσαν κατάστασιν. Καί μοι δοκεῖ ὡς, εἰ ποιηταὶ κἀν τῷ καθ' ἡμᾶς ἦσαν χρόνῳ καὶ τοῖς τότε γενομένοις παρῆσαν, παρῆκαν μὲν ᾄδειν τὸ καθ' 'Ηρακλέα, ὅτι δράκοντες αὐτῷ ἄρτι γεννηθέντι προσιόντες ἀπέθανον, ᾖδον δ' ἂν μόνα τὰ κατὰ σὲ, θαυμάζοντες ἐκτόπως αὐτὰ καὶ τὴν ὅλην μουσικὴν ἐπ' αὐτοῖς ἀναλίσκοντες, ὅτι σοι πρὸς τοῖς σπαργάνοις ὄντι προσῄει μὲν δύο τὰ μέγιστα τῶν ἐθνῶν σκοποῦντα βλάπτειν σου τὴν ἀρχὴν, προσιόντα δὲ κακῶς παραπώλετο, τῆς ἀγαθῆς σου τύχης διὰ τῆς πατρικῆς χειρὸς ἀντιταξαμένης αὐτοῖς.

At patria regis est ista civitas, et omisi magna illius ornamenta, pietatem incolarum, æquitatem, justitiam, humanitatem, strenuitatem, et cætera quibus jure orbis imperium recuperavit; et quale genus? insignissimum Græcorum atque Romanorum hic incolentium, quod ad decoris incrementum et splendorem patriæ occupat, ex ipso adaugens illius gloriam, sed non, quod aliis contingit, ad propriam gloriam insumens patriæ decora. Nam ex patre Palæologi sunt regis proavi, genus et Deo propter pietatem et alias multiplices virtutes addictum, et aliunde heroicum atque strenuum, quod magna strenuitatis pignora in bellicis certaminibus et in quaque re significavit. Ex parte B matris inter Ducas transfertur genus, ex quibus reges, et hi apud reges magna valentes, institerunt; ipse pater rex, et regum maximum nomen suscepit et ea tropæis, quæ multa et magna adversus hostes statuit, et non minus, quia ille patri tuo esse contigit. Illud enim, magis quam ipsa regia potestas, magis quam victoriæ, magis quam quæcunque prosperitas præclarum exhibet: nam et Philippus, licet magnus, major etiam, Alexandri causa, evasit. Hoc nimirum gloriæ illi fuit corona, et ad felicitatis fastigium evexit, cum ipso nativitatis tempore signa dedit Deus, et Romani tuos genitores, ita illo jubente et quæ nunquam antea istis gratificante, reges creaverunt, et magna gesta peragere illud cœpit pater et rex, ita C ut neque vaticiniis neque interpretibus res indigeat, sed inde pateat Deum, a longinquo tuum regnum et res præsentes illustrando simul ac omnes ad te convertendo, magnis et faustis signis natalia glorificasse. Manifestæ enim Italorum clades et quales antea nunquam fuerant, et Persarum quæ tunc temporis evenere in hoc Romanos adduxerunt ut meliorem suorum celebrent conversionem, in hoc etiam adduxerunt ut evidentissime prænoscant præsentem prosperitatem. Et mihi videtur quod si poetæ in nostra ætate viverent et rebus quæ tum contigerunt adessent, neglexissent quidem celebrare illud Herculis, quod dracones, qui ad eum vix natum accesserunt, perierint, sed tua tantum natalia celebrassent, præter modum illa D mirantes et illis omnes carmina impendentes, quoniam te ab incunabulis duæ maximæ gentes aggrediebantur, regno tuo officere molientes, aggressæ autem pessime perierunt, cum fausta tua fortuna per manum paternam illis obstiterit.

(3) Est hic μεσότης intervallum quo quid ab aliqua re alia separatur. Aliis verbis: Οὐκ ἔστι μετρεῖν οὔτ' ἀριθμεῖν τὸ μέσον, οὕτω πολύ ἐστι.

(4) Theodora enim ejus mater filia fuit Joannis Ducæ. Vide Cangii Familias Byzant. p. 234.

(5) Nolim verbum tale excidisse oratori elegantissimo.

(6) Niceph. Gregoras IV, 1, 2.

Proavorum equidem virtutes et ipsorum regum qui nuper exstiterunt sigillatim recensere et te ostendere qualis ex quibus ortus es magis scriptoribus et iis quæ historiam componunt quam nobis proprium opus esse profiteor : cum præsens ille sermo non est historicum opus, hoc tantum præteriens dico, quod, magna jampridem una cum tuo genere adorsa gloria, dum alii mutatione succubuerunt et in deterius dilapsi sunt, solum genus tuum mutationi non fuit obnoxium ; sed contra ut amplitudine proficit, ita et gloria profecisse videtur, et progrediendo majus seipso factum esse, naturæ instar fluviorum, qui eo magis incrementum susciperent, quo magis in terram proeunt et majorem plagam perlustrant. Sed tu, cum Oceanus decorum nobis ab ipsa nativitate potius quam flumen apparueris, tanto magis avitæ gloriæ fluctu ad proprium honorem non indigebas, etiamsi superadditur tibi non indigenti, ut proavis gloriæ coronam et felicitatis cumulum per tua ipse imposueris, et quod honestum erat amplius honestando, et quod clarum erat seipso clarius exhibendo. Quæ illis major esset gloria, quæ dignitas, quale splendidius et magnificentius ornamentum quam te, magnum ac divinum prorsus ingenium, ex illis exstitisse? Quem vix natum omnibus quæ imperio congruunt Deus exornavit, ut sit nihil in te, quod non regem manifesto ostendere videatur, etiam in puerili corporis gracilitate. Quemadmodum enim non potest non lumen esse quod a lumine abscondas, sic nec in te, rex, quidquid nullo modo poterat inveniri, quod non aperte imperatorium esse et genuisse regium aliquis dixerit; idcirco et communem naturam de seipsa superbire arbitror, cum tot præditus donis exstiteris.

Sed enim membrorum cujusque corporalium formositatem et illorum cum invicem concentum et congruentiam, nitorem pulchrum tui coloris, ex quibus tibi mirabilis utpote non feminea, sed virilis et heroica pulchritudo constitit, multis verbis valeo consequi; sed non secus ac qui dubitant an pulchrum sit ingens astrum oculis, visu debent inscitiæ mederi, non autem verbis, ita fere de hoc decet ratiocinari : omittere quidem verba, utpote in hac re inutilia, sensus autem audientium ad fidem assumere, et illis suadere ut per seipsos firmum judicium comperiant. Etenim quam in rege nunc licet intuentibus videre formositatem, ipsa tibi etiam discere cupienti quæ illi primum erat præsto est; cum nec præter eam alia sit, sed est plane ista, quæ cum cæteris pulchri corporis partibus adolevit et in hoc quod videmus constitit, illam simili et æquali ratione ab initio augente natura.

Cæterum vis hujus natura habilis corporis for-

A Προγόνων μὲν οὖν τῶν σῶν ἀρετὰς καὶ αὐτῶν δὴ τῶν προσεχῶς γεγεννηκότων βασιλέων κατὰ μέρος διεξιέναι, καὶ σε τοῖς πᾶσιν ἐμφῆναι οἷος ἐξ οἵων γεγέννησαι, συγγραφεῦσι καὶ τοῖς ἱστορίαν συντάττουσιν ἥπερ ἡμῖν οἰκεῖον ἔργον εἶναί φημι· ἐπεὶ δ' οὐ συγγραφικὴ σπουδὴ τὰ παρόντα, ἐκεῖνο μόνον εἰπὼν μεταβήσομαι, ὅτι, μεγάλης ἄνωθεν τῷ σῷ γένει συνηργμένης εὐκλείας, τῶν ἄλλων ἁπάντων ὑποπεσόντων μεταβολῇ καὶ τὴν ἐπ' ἔλαττον κινηθέντων, τοῦδε μόνου τοῦ γένους οὐχ ἥψατο μεταβολή· τοὐναντίον μὲν οὖν προβαῖνον ὥσπερ τῷ πλήθει, οὕτω δὴ καὶ δόξῃ προβεβηκὸς φαίνεται, καὶ μεῖζον ἑαυτοῦ γεγονὸς ταῖς προόδοις κατὰ τὴν φύσιν τῶν ποταμῶν, οἳ τοσοῦτον αὐξήσεως προσλαμβάνουσιν, ὁπόσον δὴ τῆς γῆς προΐασι καὶ χῶρον πλείονα B παραμείβουσιν. Ἀλλὰ σύ γε καὶ θάλασσα καλῶν ἡμῖν ἐξ αὐτῆς γενέσεως μᾶλλον ἢ ποταμὸς ἀναπέφηνας, τοσοῦτον τοῦ τῆς προγονικῆς εὐκλείας ῥεύματος εἰς οἰκείαν οὐ προσχρῄζων φιλοτιμίαν, κἂν πρόσεστι καὶ μὴ χρῄζοντι, ὅσον καὶ τοῖς προγόνοις τὸν τῆς δόξης στέφανον καὶ τὸ τῆς εὐδαιμονίας τέλειον ἐκ τῶν παρὰ σεαυτοῦ προσεπέθηκας, ὑπερδοξάσας τὸ δεδοξασμένον καὶ πολὺ μᾶλλον ἑαυτοῦ λαμπρότερον τὸ λαμπρὸν ἀποφήνας. Τίς γὰρ αὐτοῖς γένοιτ' ἂν μείζων φιλοτιμία, τίς σεμνότης, ποῖος εὐκλεέστερος καὶ μεγαλοπρεπέστερος κόσμος, ἢ τὸ ἐξ αὐτῶν σὲ, τὸ μέγα καὶ θεῖον ὄντως χρῆμα, φανῆναι; ᾧ καὶ παραχρῆμα γεννωμένῳ πάντα τῇ ἀρχῇ πρέποντα Θεὸς ἐχαρίσατο, ὡς εἶναι μηδὲν ἁπλῶς C τῶν σῶν, ὃ μὴ βασιλέα σε σαφῶς ἐδόκει δεικνύναι, κἂν τῇ βρεφικῇ τοῦ σώματος ἁπαλότητι. Ὡς γὰρ οὐκ ἔστι μὴ φῶς εἶναι ὅ τι ἂν τοῦ φωτὸς ἀποτέμοις, οὕτως οὐδὲ τῶν σῶν τι, βασιλεῦ, οὐκ ἦν οὐδὲν εὑρεῖν, ὃ μὴ ἀρχικὸν ἔφησέ τις ἐκδήλως εἶναι καὶ γνησίως βασιλικόν, ἐφ' ᾧ καὶ τὴν κοινὴν μέγα φρονεῖν ἐφ' ἑαυτῇ φύσιν οἶμαι, οἷς εὐθὺς οὕτως ἔχων χαρίτων προῆλθες.

Ἀλλὰ γὰρ μελῶν ἑκάστου τῶν σωματικῶν εὐφυΐαν καὶ τὴν πρὸς ἄλληλα τούτων εὐαρμοστίαν καὶ συμφωνίαν, καὶ τὸ ἐπανθοῦν σοι καλὸν τῆς χροιᾶς, ἐξ ὧν δή σοι καὶ θαυμάσιον ὡς οὐ μαλακὸν, ἀλλ' ἀκριβῶς ἀνδρῶδες καὶ ἡρωϊκὸν, τὸ κάλλος συνίστατο, οὐδ' ἄν τις καὶ παριστάνειν ἱκανὸς ἔσται λόγος· ἀλλ', ὃν τρόπον τοῖς περὶ τοῦ μεγάλου φωστῆρος, D εἰ καλός ἐστι, διαπορουμένοις ὀφθαλμῶν δεῖ καὶ ὄψεως θεραπεύειν τὴν ἀπορίαν, οὐχὶ δὲ καὶ λόγου, οὕτω δήπου καὶ περὶ τούτου προσῆκον λογίζεσθαι· παραδραμεῖν μὲν τὸν λόγον ἅτε μηδὲν πρὸς τοῦτο δυνάμενον, παραλαβεῖν δὲ τὰς αἰσθήσεις τῶν ἀκουόντων εἰς πίστιν, καὶ δι' ἑαυτῶν αὐτοὺς πεῖσαι ἀναμφίλεκτον λαβεῖν τὴν ἀπόδειξιν. Καὶ γὰρ ἣν τῷ βασιλεῖ νῦν ἔξεστιν Ἀτενίζοντας ὁρᾷν ὡραιότητα, αὕτη σοι τῷ μαθεῖν αἱρουμένῳ καὶ τὴν ἐνοῦσαν ἀρχῆθεν παρίστησιν, οὐκ ἄλλη τις οὖσα παρ' ἐκείνην, ἀλλ' ἀκριβῶς ἐκείνη, συνεπιδεδωκυῖα τοῖς λοιποῖς τοῦ καλοῦ σώματος μέρεσι καὶ εἰς ὃ νῦν ὁρᾶται καθεστηκυῖα, δι' ὁμαλοῦς αὐτὴν καὶ ἴσης ἀναλογίας τῆς ἐξ ἀρχῆς κινησάσης τῆς φύσεως.

Πλὴν ἔργον τοῦ κατὰ φύσιν εὐαρμόστου τοῦδε

καλοῦ, οὐχ οἷον Ἑλλήνων παῖδες τὸ τῆς Ὀρφέως A κιθάρας φασὶ, δι' ὑπερβολῆς τὸν λόγον πρὸς τὸ μυθῶδες ἐξάγοντες, οὐδ' οἷον αὖ τὸ τῶν Σειρήνων ποιοῦσιν. Ἐκείνη μὲν γὰρ θηρία θέλγειν ἠδύνατο, καὶ λίθους καὶ ξύλα, καὶ τὴν ἄλλην ἄψυχον φύσιν, ἀνθρώπους δὲ, καὶ τὰ δυνάμενα θέλγεσθαι, ἀγριαίνειν μᾶλλον ἐποίει καὶ χαλεπαίνειν, ὡς ἔδειξαν αἱ Θρᾷσσαι γυναῖκες αὐτὸν Ὀρφέα αὐτῇ μουσικῇ διαφθείρασαι· Σειρῆνες δὲ, κρατοῦσαι τῶν ἀκουόντων τῇ μελῳδίᾳ καὶ θέλγουσαι, ὅμως αὐτοὺς ἐπὶ τέλους ἀπώλλυον, τῆς σφετέρας ζωῆς ἀνοήτως τὴν ἐκείνων ᾠδὴν ὠνουμένους. Τοῦ δὲ σοῦ κάλλους ἔργον κηλεῖν τὰς ἁπάντων ὄψεις καὶ δι' αὐτῶν τὰς ψυχὰς, καὶ πείθειν πόῤῥωθέν σοι προστρέχειν καὶ πόθῳ συνδεῖσθαι, καὶ τῆς ἐπὶ σοὶ καλλιτεχνίας τὸν ἁρμοστὴν θαυμάζειν Θεόν.

B Καὶ γοῦν οὕτω χαρίτων τῶν ἔξωθεν, οὕτω καὶ κάλλους ἔχων εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ἔτι μᾶλλον τὰ τῆς ψυχῆς παρεδείκνυς θαυμασιώτερα, κρυπτόμενα μὲν τέως καὶ συστελλόμενα τῷ τῆς φύσεως ἀτελεῖ, διαλάμποντα δ' ὅμως καὶ τότε, καθάπερ δι' ἐσόπτρου τοῦ ὁρωμένου καὶ οὐχ ἀμυδρῶς ἐμφαινόμενα. Οὐ γὰρ σθένει διὰ τέλους τὸ μεγαλοφυὲς τῆς ψυχῆς ἠρεμεῖν, οὐδὲ χρόνοις δουλεύειν τακτοῖς συστελλόμενον, ἀλλ' ἔστιν οὗ βίᾳ τὸ ἐπιπροσθοῦν ἐκτινάσσον, καθάπερ δὴ θερινὸν νέφος ἥλιος διαυγάζει τοῖς μὴ πάντῃ τεθολωμένοις τὸν νοῦν, καὶ τῆς τελειότητος ἐναργεῖς τὰς εἰκασίας, καὶ πρὸ τοῦ τὸν καιρὸν τῆς τελειότητος ἥκειν, παρέχεται. Τοιγαροῦν κἀν τοῖς βρεφικοῖς κινήμασιν ὁρᾷν ὑπῆρχε συνόντα καὶ τὰ C πρεσβυτικὰ, καὶ τοῖς ἀθύρμασιν, ἃ δὴ ὁ χρόνος ἀπῄτει, σπουδὴ συνεκέκρατο, καὶ τὸ ψέλλισμα βαθέος παντάπασιν οὐχ ἠμοίρει νοὸς, ἐν πάσῃ δὲ φορᾷ τὸ εὐσταθὲς ἐκράτει, κἀπὶ πάσης ἐνεργείας καὶ πράξεως ἐνίκα τὸ συνετὸν, ἁπανταχοῦ τῶν ἔνδον πλεονεκτημάτων προαλλομένων τῆς ἡλικίας. Ὅθεν οὐδὲ διδασκάλου σοι Χείρωνος ἔδει τὰ πολεμικὰ ἐκπαιδεύοντος, οὐδὲ γέροντος ἄλλου παρομαρτοῦντος, ὑφηγητοῦ μὲν τῶν λόγων, ὑφηγητοῦ δὲ τῶν ἔργων, ὁποῖον Ὅμηρος ἐκ τῆς Ἑλλάδος (7) τῷ Ἀχιλλεῖ φησι συνεκπλεῦσαι τὸν Φοίνικα· ἦν δέ σοι παιδευτὴς καὶ διδάσκαλος ἀποχρῶν, αὐτὸ δὴ τὸ εὖ πεφυκέναι, ὀξέως μὲν εἰς εὕρεσιν καθιστῶν σε τοῦ δέοντος, ὀξέως δ' αὖ καὶ μετιέναι τοῦτο καὶ ἀνύειν παρασκευάζον. Εἰ δ' ἄρα ποτὲ καὶ διδασκάλου D ἐδέησε, τίς ἄλλος οὗτος ἦν, εἰ μὴ ὁ μέγας βασιλεὺς καὶ πατὴρ, ὃν ἔφην ἂν ἐγὼ καὶ ἀσφαλῶς εἶπον πάντας ὑπεραίρειν μεγαλονοίᾳ καὶ ἀγχινοίᾳ τοὺς κατ' αὐτὸν, εἰ μὴ τὸ σὸν προΐστατο, παρὰ τοσοῦτον ἐκνικῆσαν, παρ' ὅσον ἐκεῖνος (πῶς ἂν εἴποιμι μετρίως ἅμα καὶ εὐπρεπῶς;) προήκων ἦν χρόνῳ καὶ τῷ βίῳ πλείοσιν ἡμέραις ὡμιληκὼς, ὥστ', ἄλλων ἄλλο τι τῶν τῆς σῆς νεότητος θαυμαζόντων, τῶν μὲν τὴν ξένην καὶ χάριτος γέμουσαν τῆς ἡλικίας διάθεσιν, ἀνατρέχουσαν οὐ μόνον πρὸς ὕψος ἔρνεϊ, καθ' Ὅμηρον (8), ἴσην, ἀλλὰ καὶ πρὸς λόγον τοῦ

A mæ, non erat sicut ea quam Græcorum gnati Orpheos citharæ tribuunt, prætermodum sermonem ad fabulam deflectendo, aut quam rursus Sirenis esse fingunt. Hæc enim feras demulcere potuit, et petras et ligna et aliam inanimam naturam, homines vero et quæ demulceri queunt, efferari potius et succenseri incitavit, ut ostenderunt Thraciæ mulieres a quibus ipse Orpheus suam ob musicam necatus est; Sirenes quæ vincebant audientes suavitate cantus et demulcebant, illos simul mercedis vice mactabant, propria vita stultos earum cantus ementes. Tuæ vero formositatis vis est delectandi omnium oculos et per eos animas, et impellendi longe ad te accurrere, et capi desiderio, atque eximii quod in te est operis Deum artificem B admirari.

Et igitur ita dotibus externis, ita et formositate primis ab annis ornatus eras, multo etiam in anima ostendens mirabiliora, quæ abdita primum et occultata præ imperfecta natura, etiam tunc tamen præfulgentia, quasi in speculo non obscure elucebant. Non enim potest omnino magnitudo animi quiescere, et temporibus fixis abdita deservire, sed est ut per vim impedimenta discutiens, quemadmodum sol æstivas nubes, eorum perfulgeat oculis quorum mens non plane obscuratur, et maturitatis claras imagines, antequam veniat tempus maturitatis, offerat. In puerilibus ergo ipsis motibus dotes quibus præditus eras et senile ingenium C videre promptum erat, et jocis, quæ postulabat ætas, labor miscebatur, et prima verba alta mente non vacabant, sed in omni impetu constantia regnabat, et in omni acto et opera præstabat prudentia, cum dotes animæ ætatem prægredirentur. Idcirco nec tibi Chirone magistro ad bellicam artem ediscendam opus erat, nec alio sene ad te comitandum, ductore in dicendo, ductore et in agendo, qualem Homerus ex Græcia una cum Achille ait navigasse Phœnicem : erat enim tibi præceptor et magister idoneus, ipsa ingenua natura. Quæ te acriter ad indagationes justi constituebat, acriter et rursus hoc omittere aut perficere impellebat. Si autem aliquando magistro indigueris, quis alius ille erat, nisi magnus rex et pater, D quem dicerem, et merito dicerem, omnes coævos magnanimitate et solertia superare, nisi tu menti occurreris, qui tantum non antecessisti, quod ille (quomodo dixerim æque simul ac congruenter ?) provectus erat ætate et in vita longioribus a diebus versatus; ita ut, aliis aliud quid in juventute tua mirantibus, his equidem singularem et gratia plenum ætatis habitum, qui non tantum in altitudinem assurgebat plantæ, ut ait Homerus, similis, sed etiam pro ratione altitudines alias subibat conversiones, cum natura, prout quæ videmus testantur, magno studio te educat et omne artificium

(7) Phœnicem Peleus filio comitem et magistrum dederat, Μύθων τε ῥητῆρ' ἔμεναι πρηκτῆρά τε ἔργων, ut est in *Iliad.* I.

(8) Homerus *Iliad.* Σ, 56, de Achille : Ὁ δ' ἀνέδραμεν ἔρνεϊ ἶσος.

conferat; illis robur et magnas vires, utpote insolita et mirabilia, atque ætatem exsuperantia; illis tuam in telis ac jaculis adversus feras et omnia quæ ferire opus erat injiciendis dexteritatem, alteris tuam in equitando, in vibrandis spiculis et in clypeo ad tutamentum armis objiciendo ac in hoste haud ægre inter aciem sternendo solertiam, hæc aliis merito celebrantibus et mirantibus, non est quidquam cui majorem ego admirationem impertiar, quam tuæ ingenitæ sapientiæ beneficio. Solomonis equidem, etiam pueri, miramur sapientiam et æquitatem, atque in quibusdam quæstionibus intricatis enodandis prudentiam: etenim præ cæteris scriptores sedulos sortitus est, omnium illius gestorum quasi ephemerides facere gestientes; tibi autem si adesset impiger scriptor, dum etiam multo delicatius haberes corpus quam cum Solomonis istas lis dijudicavit, mox sermones et sententias illius historia superaret, res conscribens, quæ numero atque perfectione essent præstantiores.

Ita quidem se res habebant priusquam ad juventutis gradum devenisses: postquam autem illam adeptus eras, denudabatur animi magnanimitas, et rationis robur plane effulgebat, et simul crescebat de te admiratio et animos potissimum invadebat et ardens amor, spes Romanorum confirmabantur, et omnis naturæ tristitiam magna futurorum consolabatur exspectatio. Præter his omnibus videbaris humanitatem et viscera misericordiæ induisse; et revera induebas et commovebaris generis calamitatibus, quantum non ipsi qui in illis inciderant; et si accidisset aliquem in pœnas incurrere, cum liberatus erat a damnatione, majore de hoc lætitia affectus et gaudio plenus eras quam ipsi illi sanguine conjuncti.

Hæc Romanorum spes erigebant et amplificabant; hæc et prætерea prudentia et mirabilis sapientia quibus maxime omnium tuum genus præditum erat incitabant illos pro te deprecari. Non enim erat ut patri assidens, consilio proposito de bellicis certaminibus aut alia necessitate, seniorum ducum peritiam et sapientium aliunde senatorum prudentiam non superaveris, atque optimam protuleris sententiam, et quæ potissimum rebus publicis consulere potuit. Unde et tropæorum et victoriarum, quas ubique Illyriorum terræ et Peloponnesi et Acarnaniæ et iterum Asiæ et Phrygiæ et versus Mæandrum Cariæ, Romanorum manus patraverunt, regem et patrem tuum, post Deum, dicet aliquis auctorem fuisse; sed tibi potissimum, divinissime rex, non minus quam patri illorum causam ascribet, si hæccine perspiciat: ille dies transigebat deliberando? et tu transigebas; noctes totas prætерea consumebat consulendo? tu quoque pernoctabas; negotiis distractus erat? Pariter et eras distractus, et tantum

A ὕψους τὰς λοιπὰς διαστάσεις λαμβάνουσαν, ἐνταῦθα δὴ τῆς φύσεως, καθὰ δὴ καὶ τὸ ὁρώμενον μαρτυρεῖ, φιλοτιμότερον κινουμένης καὶ πᾶσαν εἰσφερομένης φιλοτεχνίαν, τῶν δὲ τὴν ἰσχὺν καὶ τὸ σφόδρα ῥωμαλέον τοῦ σώματος ὡς ὑπερφυῆ τε καὶ θαυμαστὰ καὶ πρὸ τῆς ἡλικίας ἀπηντηκότα, ἑτέρων τὴν περὶ τόξα καὶ ἀφέσεις βελῶν κατὰ θηρίων καὶ τοῦ ἐν χρείᾳ παντὸς βληθῆναι παρὰ σοῦ δεξιότητα, ἄλλων τὴν περὶ ἱπποσύνην, καὶ τὸ τινάσσειν αἰχμὴν καὶ ἀσπίδα προβάλλεσθαι καὶ φράσσεσθαι ὅπλοις, καὶ πολέμιον ἐπὶ παρατάξεως οὐ χαλεπῶς καταβαλεῖν, ἐπιστήμην, ταῦτα τῶν ἄλλων δικαίως ὑμνούντων καὶ θαυμαζόντων, οὐκ ἔστιν ᾧτινι μᾶλλον ἐγὼ θαύματος νέμω τοῦ ἐν σοὶ τῆς αὐτόθεν σοφίας χαρίσματος. Σολομῶντος μὲν γὰρ θαυμάζεται καὶ παιδὸς ὄντος
B σοφία καὶ εὐθυδικία καὶ σοφή τινων ἀπόρων προβλημάτων διάκρισις· καὶ γὰρ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ συγγραφέων προθύμων ἐτύγχανε, πάντα βουλομένων τὰ ἐκείνου ὥσπερ ἐφημερίδας ποιεῖν· σοὶ δ' εἰ παρῆν ἄοκνος συγγραφεύς, ἡνίκα καὶ ἁπαλώτερον πολὺ μᾶλλον εἶχες τὸ σῶμα ἢ ὅτε ἐκεῖνα Σολομῶν ἔκρινε, τάχ' ἂν παρῆλθε τοὺς ἐκείνου τῇ συγγραφῇ λόγους τε καὶ νοήματα, πλήθει τε καὶ ἀκριβείᾳ νικῶντα ἀπογραφόμενος.

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἦν καὶ πρὸ τοῦ ἐς μέτρον ἥβης ἐλθεῖν· ἐπεὶ δ' εἰς τοῦτο προήεις, παρεγυμνοῦτο μὲν τὸ τῆς ψυχῆς εὐγενὲς καὶ τὰ τῶν λογισμῶν ἰσχυρὰ διεφαίνετο, συνεπεδίδου δὲ καὶ τὸ περὶ σὲ θαῦμα καὶ μᾶλλον ἥπτετο τῶν ψυχῶν, ἀνήπτετο δὲ καὶ λαμπρὸς ὁ ἔρως, τὰ δὲ τῶν ἐλπίδων Ῥωμαίοις ἐπλατύνετο, καὶ πᾶσα δυσχεροῦς φύσις τῇ μεγάλῃ
C τῶν μελλόντων ἐπεκουφίζετο προσδοκίᾳ. Φιλανθρωπίαν γὰρ μετὰ τῶν ἄλλων ἐδόκεις καὶ σπλάγχνα οἰκτιρμῶν ἐνδεδύσθαι, καὶ ἐνεδέδυσο, ἐκάμπτου τε συμφοραῖς τοῦ γένους, ὅσον οὐδ' ἂν οἱ περιπεσόντες αὐτοί· κἂν ἔτυχέ τις ὑπ' εὐθύνην γενόμενος, εἶτ' ἐῤῥύσθη τῆς καταδίκης, μᾶλλον ἐγεγήθεις ἐπ' αὐτῷ καὶ ἡδονῆς ἐπληροῦ ἤπερ οἱ γένει προσήκοντες.

Ταῦτα τὰς Ῥωμαίων ἐλπίδας ἀνύψου καὶ μεγάλας ἐποίει· ταῦτα πρὸς εὐχὰς αὐτοὺς τὰς ὑπὲρ σοῦ διανίστα, καὶ παρὰ ταῦτα ἡ προμήθεια καὶ τὸ μέγα τῆς συνέσεως χρῆμα, ὧν ἐν τοῖς μεγίστοις τὸ σὸν γένος ἀπώνατο. Οὐ γὰρ ἦν ὅπου τῷ πατρὶ παρεδρεύων, καὶ σκέψεως περὶ πολεμικῶν προκειμένης
D ἀγώνων ἢ τινος ἑτέρου τῶν ἀναγκαίων, οὐχὶ καὶ γερόντων στρατηγῶν ἐμπειρίαν καὶ σοφῶν ἄλλως βουλευτῶν ἐνίκας φρόνησιν, καὶ τὴν καλλίστην εἰσέφερες τῶν γνωμῶν καὶ ἣ μάλιστα τοῖς κοινοῖς βοηθεῖν εἶχε πράγμασιν. Ὅθεν καὶ τρόπαια καὶ νίκας ἐκείνας, ἃς ἁπανταχοῦ τῆς Ἰλλυριῶν γῆς, καὶ Πελοποννήσου καὶ Ἀκαρνανίας, καὶ αὖ Ἀσίας καὶ Φρυγίας, καὶ τῆς πρὸς Μαίανδρον Καρίας, αἱ χεῖρες Ῥωμαίων εἰργάσαντο, ἐρεῖ μὲν ἄν τις αἴτιον μετά γε Θεὸν τὸν βασιλέα καὶ πατέρα τὸν σὸν αὐτὰς ἐσχηκέναι· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ σοί γε, θεῖε βασιλεῦ, οὐδαμῶς ἧττον ἢ τῷ πατρὶ τὴν αἰτίαν τούτων προσεπιγράψεται, σκοπῶν οὑτωσί· διημέρευε βουλευόμενος ἐκεῖνος; συνδιημέρευες· νύκτας ὅλας προσεδαπάνα τῇ σκέψει; προσεπαννύχιζες· ἐμερίζετο ταῖς φρον-

τίσι; συνεμερίζου· καὶ τοσοῦτόν γε δὴ τῇ νεότητι ῥᾳστώνης ἐδίδους, ὁπόσον οὐδεὶς ἑκὼν ἑαυτῷ τὰ μέγιστα ταλαιπωριῶν τε καὶ πόνων προσνέμοι.

Οὐ μέχρι δὲ τούτων ὑπὲρ Ῥωμαίων καὶ τοῦ θεόθεν σοι κλήρου τὸ κηδεμονικὸν ἐπεδείκνυσο, οὐδὲ μόνον, ἐν τοῖς βασιλείοις καθήμενος, διὰ πολλοῦ τοῦ μέσου τὴν ἐπικουρίαν παρεῖχες τοῖς πράγμασιν, ἀλλὰ δὴ καὶ ἀπαίρων, καὶ πολλάκις ἀπαίρων, καὶ τοῖς καθ' ἕκαστα καὶ μάλιστα τοῖς ἐν χρείᾳ οὖσι βοηθείας ἐφιστάμενος, παρεῖχες μετὰ πολλοῦ τοῦ περιόντος τὴν ἀρωγὴν, καὶ ὡς ἱκανῶς ἀνελάμβανες. Ἔχει πολλὰ σου τῆς προνοίας καὶ παρουσίας ἡ τοῦ ἄστεος Φιλαδελφείας (9) περίχωρος κατορθώματα διηγεῖσθαι· ἔχει δὲ καὶ Μυσία καὶ Μῃονία καὶ τὰ ἄνω Λυδίας, οὐκ ἐλάττω δὲ καὶ Ἰωνία καὶ ἡ περὶ ταύτην Ἀσία· οὐ γάρ ἐστιν, οὐ πόλις, οὐ χώρα, οὐ B τόπος τις ἄλλος ὃς, ἀπολαύσας σου παρόντος, οὐχ ἅμα καὶ τῶν καλῶν ἑνὸς συναπολαύσας ἐφάνη. Ἢ γὰρ φεύγοντας τοὺς ὁμόρους εἶδε βαρβάρους, ἢ σφαττομένους ἢ ἁλισκομένους, ἤ τι παραπλήσιον πάσχοντας, καὶ τὴν ἐκείνων ἐπανηγύρισε συμφορὰν, ἢ πόλισμά τι ἐδέξατο καὶ τῆς καταδρομῆς ἀπηλλάγη, ἐχυρώτερος ἑαυτοῦ καὶ ἀσφαλέστερος γεγονὼς, ἢ στρατιώτης περιελήφθη (10) φρουραῖς, καὶ τοῖς ἐθέλουσιν ἐπὶ λύμῃ προσιέναι φοβερώτερος γέγονεν, ἤ τι ἕτερον σωτηρίας ἐχέγγυον ἔσχε, καὶ τὴν θαυμαστὴν περὶ πάντα κηρύττει σου πρόνοιαν. Καὶ γὰρ ὅπερ αἱ σκιαὶ πάσχουσι, προσιόντος ἡλίου, τοῦτ' ἀτεχνῶς, ὡς μόνον προσήγγιζες, πᾶσα βαρβαρικὴ σύστασις ἐφαίνετο πάσχουσα, σκεδαζομένη καὶ λυομένη C καὶ τὴν παρουσίαν οὐ φέρουσα.

Ἀλλὰ τὰ μὲν εἰρημένα ταῦτα τῆς τοῦ βασιλέως, τοῦτο μὲν ἀνδρίας, τοῦτο δὲ κηδεμονίας, τεκμήρια πόῤῥω τοῦ νῦν ἐστι, καὶ εἰ μὴ πολλοῖς πρότερον ἔτεσι γέγονεν· ἃ δ' ἐγγύτερόν ἐστι καὶ τῶν ἀκουόντων ὥσπερ ἐν ὀφθαλμοῖς, ἐβουλόμην (11) τὸ τῶν ποιητῶν ἅπαν σύνταγμα περιεῖναι τῷ βίῳ, κἀκείνοις συμφρονήσασι καὶ μίαν ἁρμοσαμένοις φωνὴν παραχωρῆσαι περὶ τούτων εἰπεῖν· τάχα γὰρ ἔδοξαν ὁπωσοῦν τῇ φύσει προσιέναι τῶν ἔργων, ὥσπερ ἐράνου φορὰν ποιησάμενοι καὶ συνεισενεγκόντες τῷ λόγῳ, ἄλλος ἄλλο τι τούτῳ μεγαληγορίας ἐμπεπνευκότες ποιητικῆς καὶ δυνάμεως. Ἐμοὶ δ', ὁπότερον ἄρα καὶ δράσαιμι, οὐκ ὀλίγον φοβεῖσθαι παρίσταται. Δέδοικα γὰρ μὴ, φθεγξάμενος, θρασύτητος ἔγκλημα D καὶ ἀπονοίας, ἔτι δὲ καὶ ἀμαθίας, ἀποίσομαι, εἰ σμικρῷ καὶ χαμαιπετεῖ λόγῳ ἔργον ὑπερβάλλον ἀξίωμα ταπεινώσω, δέον τοῖς ὑψηλοῖς τὸν ὑψηλὸν προσιέναι, οὐ μὴν καὶ τὸν ἄλλως ἔχοντα καὶ ὃς, εἰπεῖν τολμήσας, εἰς ἀδοξίαν τῶν προκειμένων ἐρεῖ. Δέδοικα πάλιν, σιγήσας, τὰς τῆς ἀγνωμοσύνης ἑτέρωθεν ἀναπηδώσας αἰτίας· ἀγνωμοσύνη γὰρ ἀληθῶς, εἴ τις καὶ ὁπωσοῦν φθέγγεσθαι δύναται, εἶτα σιγῇ παρέρχεται ἃ μὴ θέμις σιγᾶν. Τῶν οὖν δύο τοὔλαττον ἑλόμενος φοβερὸν (μέγα γὰρ ἀγνωμοσύνη

juventuti laxamenta dabas, quantum nemo sibi libens maximas calamitates et pœnas assumeret.

Non eatenus super Romanis et hæreditate a Deo data sollicitudine ostendebas, non tantum, in regibus assidens, longo intervallo rebus afferebas auxilium, sed etiam discedens et sæpe discedens, et unicuique atque præsertim præsidio indigentibus astans, magna cum ubertate præstabas subsidium, et maxime reficiebas. Habent multa tuæ providentiæ et opitulationis facinora enarrare circumjecta Philadelphiæ; habent et Mysia et Meonia et Lydia superior, nec minora Ionia et quæ circumdat eam Asia: non est enim aut civitas, aut regio, aut alius quis locus, qui te præsente fruitus, non simul aliquo beneficio perfruitus evaserit. Sive enim fugatos viderit propinquos Barbaros, sive trucidatos, sive captos, sive aliud quid patientes, illorum celebravit cladem, sive aliquod oppidum acceperit et ab incursionibus fuerit liberatus, factus ipso munitior atque tutior, sive copiæ relictæ fuerint ubique in præsidiis, et ad nocendum prodire volentibus terribilior exstiterit, sive alium quemvis salutis habuerit obsidem, admirabilem tuam prudentiam in his prædicavit. Etenim quod tenebræ, adveniente sole, experiuntur, illud prorsus, ubi tantum appropinquabas, omnis barbara coitio experiri visa est, cum dissipata fuerit ac dissoluta, atque præsentiam non toleraverit.

Sed hæc quæ dixi tum regiæ strenuitatis, tum sollicitudinis testimonia a tempore præsenti procul absunt, et nisi multis abhinc annis innotuerint. De his autem quæ propinquiora sunt et audientium quasi ante oculos, omne poetarum agmen superesse velim, et eis consentientibus et unam aptantibus vocem dicenda permittere: mox enim ad naturam rei quocunque modo videretur attingere, quia unusquisque tributum daret et conferret dicendo, cum alius aliud quid ex magniloquentia de robore poeseos inspiraret. Mihi vero, quomodocunque egerim, non parum timere superest. Metuo enim ne locutus temeritatis vituperationem et dementiæ et etiam ignorantiæ sustineam, si parvo et humi serpente sermone facinorum præstantiorem dignitatem imminuam, cum oporteat excelsis excelsum aliquem consonare, non autem illum qui aliter sese habet et qui dicere ausus, ad rerum dedecus loquitur. Metuo revisus ne, silendo, injustitiæ crimen aliunde in me redundet; illud enim injustitia est, si quis, eum loqui quocunque modo possit, silentio prætereat quæ silere nefas est. Quorum ergo ex duobus minus timendum eligens (magnum enim malum

(9) Moschopulus Π. σχ. p. 121: Φιλαδέλφεια πόλις, τὸ ει δίφθογγον· φιλαδελφία δὲ, ἰῶτα.

(10) Malim περιελείφθη· « Milites relicti sunt in castellis ac præsidiis. »

(11) Post ἐβουλόμην periisse ἂν videtur.

injustitia est et magna sunt illius pœnæ) sermonem faciam: omnino autem ignoscar, si, omne conferendo studium ut verba factis exæquandæ proferam, invitus in propositum delinquam.

Jam ergo res Asiaticas meus rex recte componebat, atque, parum abest, recte composuerat cum pater et rex ad seipsum et Europam illum convocavit, res maxime necessarias deliberandas et agendas, quales sæpe regium imperium circumveniunt causam prætendentes convocationis. Convocatus est igitur, et etiam illa orbis excelsa et magna civitas habuit. Et tunc per decessum regis, erigitur Persarum genus, in nostra Asia circumfusum, Deo fœdifragum, fœdifragum et in homines legitime Deo confidentes, et evectum congregatur, et congregatum recepit animum, et arma capit nunc latrocinia, nunc incursiones faciens cumque numero ingens esset et undique aggrederetur, turbulentum si unquam fuerit et nefarium in Asia se constituit. Sed contra illos procedis et rursus, o rex, vehementior subito, sicut cœli fulmina, justa ira impellente, in illos irruis: tum propriam perniciem agnoscunt, tunc (1), quod in eorum capitis exitium arma tua tentare ausi fuerint.

A κακὸν καὶ μεγάλα ταύτης τἀπιτίμια), τοῦ λόγου γενήσομαι· πάντως δὲ συγγνωσθήσομαι, εἰ, πᾶσαν εἰσφέρων σπουδὴν ἐφαμίλλους τοὺς λόγους τοῖς ἔργοις ἐνδείξασθαι, ἄκων διαμαρτάνω σκοποῦ.

Ἤδη μὲν οὖν τὸν ἐμὸν βασιλέα τὰ κατὰ τὴν Ἀσίαν εὖ διατιθέμενον καί, μικροῦ δεῖν, εὖ διαθέμενον, ὁ πατὴρ καὶ βασιλεὺς πρὸς ἑαυτὸν καὶ τὴν Εὐρώπην μετεκαλεῖτο, σκέμματά τινα τῶν ἀναγκαιοτάτων καὶ πράξεις, οἷα πολλὰ καὶ πολλάκις τὴν βασίλειον ἀρχὴν περιΐσταται, πρόφασιν ἔχων τῆς μετακλήσεως. Μετεκαλεῖτο γοῦν, καὶ αὐτὸν ἡ τῆς οἰκουμένης ἀκρόπολις ἥδε καὶ μεγαλόπολις εἶχε. Καὶ τότε πρὸς τὴν τοῦ βασιλέως διάβασιν ἐπαίρεται τὸ τὴν ἡμετέραν Ἀσίαν περικαθήμενον Περσικὸν γένος, ἔκσπονδον τοῦτο Θεῷ, ἔκσπονδον δὲ καὶ ἀνθρώπων B τοῖς γνησίως Θεῷ προσανέχουσι, καὶ ἐπηρμένον συνίσταται, καὶ ἀναθαρσεῖ συστάν, καὶ ὅπλων ἅπτεται, καὶ τοῦτο μὲν λῃστείαις, τοῦτο δὲ καὶ ἐκδρομαῖς χρώμενον, πολύς τε ὂν ἀριθμός, καὶ πολλαχόθεν προσβάλλον, ὀχληρὸν εἴπερ ποτὲ καὶ λυπηρὸν τοῖς ἐν Ἀσίᾳ καθίσταται. Ἀλλὰ διαβαίνεις πρὸς τούτους, καὶ πάλιν, ὦ βασιλεῦ, σφοδρότερος τοῦ συνήθους καὶ οἷόν τι τῶν ἐξ οὐρανοῦ βελῶν, θυμοῦ δικαίου κινοῦντος, ἐμπίπτεις αὐτοῖς· καὶ τότε τὸν οἰκεῖον ἐπιγινώσκουσιν ὄλεθρον, καὶ τότε ὡς ἐπὶ κακῷ τῶν σφετέρων κεφαλῶν τὴν πεῖραν τῶν ὅπλων ἐτόλμησαν.

Multa vero ex his quæ in intervallo egisti silentio prætermittam, consilia, cogitata, proposita neque die neque nocte remissa, armorum comparationes, apparatus belli, concursationes ad auxilia petenda, machinationes, insidias, incursiones, nunc apertas, nunc occultas, prout aggredientibus videbatur conferre, suasiones de bello componendo, et rursus adhortationes ad bellum et cætera quæcunque testantur te ducem optimum atque perfectissimum exstitisse. Illud autem magnum specimen amoris erga nos, fiduciæ in Deum, et etiam magnanimitatis, strenuitatis, et incitamenti dicere non aversabor, te scilicet nunquam deseruisse milites, sed ipsum duxisse eos more ducis, et, sicut militem in pugna et in acie interfuisse, et prælii locum sanguine Persarum imbuisse. Hoc tuum facinus regio inter Lydiam et Ioniam sita cognovit; aliud vero clarissimum, et illud non multo hisce diebus posterius, circa Laodicæam patratum est; et ante ista non inferius eis aliud Philadelphi civitas prope seipsam factum esse conspexit. Perfruita est quoque talibus non exiguis citra Mæandrum Caria; et media maxime Ionia multis perfruita est, et vidit magnum flumen Caystrum fluctus sanguine Persarum tinctos; et sita versus Olympum Phrygia et etiam Mysia quæ ingentes Persarum copias excepit, magnam apud illos vidit regis victoriam; denique, ne longior sim, in Asiam progrediendo et eam mundando a Barbaris, rex illam alio modo contaminatam reddit, cruore scilicet Barbarorum.

Bellica ergo hæc regis facinora (et nonnulla

Ἀλλὰ γὰρ πολλά σου τῶν ἐν μέσῳ σιωπῇ παρελεύσομαι, βουλάς, ἐπινοίας, φροντίδας, νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν οὐ διαλειπούσας, ὁπλίσεις, παρασκευάς, C μεταβάσεις πρὸς τὸ χρῇζον ἀεὶ βοηθείας, ἐνέδρας, λόχους, ἐπιθέσεις, τὰς μὲν ἐκ τοῦ ἀφανοῦς, τὰς δ' ἐκ τοῦ προφανοῦς, ὡς ἂν ἐδόκει συνενεγκεῖν μετιοῦσιν, εἰσηγήσεις τοῦ πῶς μετιτέον τὸν πόλεμον, καὶ αὖ παρακλήσεις πρὸς πόλεμον, τἄλλα ὅσα σε στρατηγῶν τὸν ἄριστον παριστάνειν εἶχε καὶ τελεώτατον. Ἐκεῖνο δὲ μέγα σύμβολον ὂν ἀγάπης τῆς πρὸς ἡμᾶς, ἐλπίδος τῆς πρὸς Θεόν, καὶ ἔτι γενναιότητος, ἀνδρίας, παρακλήσεως, ἁπάντων τῶν καλλίστων, λέγειν οὐ παραιτήσομαι, ὅτι καὶ τὴν στρατιὰν οὐκ ἐξέπεμπες, ἀλλ' αὐτὸς ἦγες στρατηγοῦ νόμῳ, καὶ τῆς παρατάξεως στρατιωτικῶς καὶ τῆς μάχης μετείληφας, καὶ τὸν τῆς συμπλοκῆς τόπον ἀπὸ Περσικῶν αἱμάτων ἐμέθυσας. Τοῦτο μὲν οὖν σοῦ τὸ ἔργον ὁ μεταξὺ Λυδίας καὶ Ἰωνίας ἔγνωκε τόπος· ἄλλο D δὲ περιφανέστατον καὶ αὐτὸ ἡμέραις ὕστερον οὐ πολλαῖς περί που Λαοδίκειαν πέπρακται, καὶ πρὸ τούτων οὐκ ἔλαττον τούτων ἕτερον ἡ Φιλαδέλφου πόλις ἀγχιστά πη ἑαυτῆς γεγενημένον ἑώρακεν. Ἀπήλαυσε δὲ τοιούτων οὐκ ὀλίγων καὶ ἡ πέραν Μαιάνδρου Καρία· καὶ Ἰωνίας δὲ τὸ μεσαίτατον πολλῶν ἄλλων ἀπήλαυσεν, ὅπου καὶ πολὺς ῥέων ὁ Κάϋστρος ὅμως τὸ ῥόθιον ἐξ αἱμάτων ἔβαψε Περσικῶν· ἡ δέ γε πρὸς Ὄλυμπον Φρυγία, εἴτουν Μυσία, μέγα Περσῶν στράτευμα δεξαμένη, μέγα καὶ τὸ κατ' αὐτῶν τοῦ βασιλέως εἶδεν ἐκνίκημα. Συνελόντα δὲ φάναι, διαβὰς εἰς Ἀσίαν, καὶ καθαίρων ἐκ Βαρβάρων ταύτην, ὁ βασιλεὺς χρανθῆναι τρόπον ἄλλον αὐτὴν βαρβαρικοῖς λύθροις πεποίηκε.

Πολεμικαὶ μὲν οὖν πράξεις αὗται τοῦ βασιλέως,

καὶ τὰς πλείους παρῆκεν ὁ λόγος, τὸ μῆκος ὑφορώμενος· αἱ δ' αὐταὶ καὶ τῆς ὑπὲρ ἡμῶν προνοίας ἐναργεῖς ἀποδείξεις. Ἔχεται δὲ τῆς αὐτῆς προνοίας καὶ ἡ περὶ τὰ φρούρια πρᾶξις, οἷς δὴ παμπόλλοις τὰ καίρια διειληφὼς τῆς χώρας, τὰς ἐφόδους Περσῶν ἀπετείχισε. Πρὸ δὲ τούτων ἐκεῖνο μέγα κηδεμονίας τεκμήριον καὶ τοῦ πᾶν ἀγαθὸν Ῥωμαίοις τὸν βασιλέα καὶ βούλεσθαι καὶ εἰς δύναμιν πραγματεύεσθαι, ὅ με (πῶς; οὐκ οἶδα) μικροῦ καὶ διέδραμεν, ὅν γε καὶ ταῦτα τοσοῦτον, λέγω δὴ ὁ τῶν μεγάλων Τράλλεων τειχισμός.

Ἦσαν μὲν (12) οὖν αἱ Τράλλεις πόλις ἐν καλῷ τῆς Ἀσίας κειμένη, μεγέθους τε μείζονος ἢ κατὰ τὰς πόλεις ἀπολαύουσα, καὶ περιφανὴς ἐν ταύταις ὑπάρχουσα· ἦσαν δὲ πάλαι ποτὲ, πρὶν δηλονότι τὸν πάντα μεταβάλλοντα χρόνον καὶ αὐτὰς φθεῖραι μεταβαλόντα καὶ τοῦ ἀριθμοῦ ἐξῶσαι τῶν πόλεων, τείχη τε καθελόντα, οἰκίας τε ἀνατρέψαντα, κἀκ τῶν ἐρειπίων μόνων γνωρίζεσθαι καταλείψαντα. Ἀλλὰ μέχρι σοῦ, βασιλεῦ, ταῖς Τράλλεσιν ἡ φθορὰ καὶ τῷ χρόνῳ ἡ καύχησις· νυνὶ δὲ διὰ σοῦ πάλιν ἐν πόλεσιν ἐκεῖναι, οὐ κατὰ φιλοτιμίαν τοῦ πόλεως τοσαύτης οἰκιστὴν ἀκούεσθαι βούλεσθαι (οὐδὲ γὰρ ἐραστής γε σὺ κενῆς δόξης, οὐδ' ἐθέλεις ἐπὶ γῆς, κατὰ τοὺς μὴ ἔχοντας ἐλπίδα, μέγα κτήσασθαι ὄνομα), ἀλλὰ κατὰ χρείαν φρουρᾶς τῇ Ἀσίᾳ καὶ τοῦ μόνον ταύτῃ συμφέροντος. Ἀνιστᾷς οὖν αὐτῇ καὶ, δι' αὐτῆς, τῇ πάσῃ σχεδὸν Ἰωνίᾳ λαμπρὸν τὸν περίβολον ἀποδίδως, καὶ τὴν ἄλλην ὅση πόλεώς ἐστιν εὐπρέπεια, καὶ οἰκήτορας αὐτῇ πλῆθος ἀποχρῶν ἀπονέμεις, ἀριστίνδην τούτου τὴν ἐπιλογὴν οὐκ ἐκ μιᾶς πόλεως, ἐκ δὲ πολλῶν ποιησάμενος, οὐχ ἵνα μόνον τῆς δεχομένης, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐκπεμψασῶν ὦσι φύλακες.

Ἀρετῶν μὲν οὖν τῶν ἄλλων τοιαῦθ' ὁ βασιλεὺς ἐξενήνοχε δείγματα καὶ ἔτι γε τελεώτερον ἐξενέγκοι προϊὼν τῷ χρόνῳ καὶ δυνάμεις πολλὰς ποιούμενος ἐν Θεῷ· τί δὲ περὶ τῆς πρώτης καὶ μεγίστης τῆς κατ' αὐτὸν, εὐσεβείας δὴ λέγω, τί περὶ ταύτης ἐρεῖς; ἔχεις ὑπερβολὴν ταύτης δεικνύναι; ἔχεις εἰπεῖν ὡς ἦν ποτε τοῦδε τοῦ ἀγαθοῦ ἢ φύλαξ ἀκριβέστερος, ἢ ζηλωτὴς θερμότερος, ἢ κῆρυξ τρανότερος; Καὶ τίς ὁ ἐπαναγαγών σε παρασυρόμενον πρὸς ἃ μὴ θέμις εἰπεῖν (13); Τίς ὁ πρὸς Βαβυλῶνα καὶ τοὺς Ἀσσυρίους αἰχμάλωτον ἀπαγόμενον εἰς Ἱερουσαλὴμ ἀνασώσας; μάλιστα δὲ τίς ὁ ἐξ Ἑῴας πρὸς Δυσμὰς καὶ τὸν ἐκεῖ ζόφον βίᾳ φερόμενον μεταβαλεῖν ποιήσας ἐξαίφνης τὸν δρόμον, τὴν πρὸς φῶς καὶ πάλιν κινεῖσθαί σοι δοὺς καὶ τὴν ἀκίνητον ἐν αὐτῷ χαρισάμενος ἵδρυσιν; Οὐχ ὁ νέος οὑτοσὶ Ζοροβάβελ (14), ὁ τὴν ἀλήθειαν καὶ φιλήσας καὶ τιμήσας

A prætermittit sermo, numerum ubi suspicatur) hæc illius super nos sollicitudinis manifestæ sunt significationes. Sollicitudinis istius pignus est, factum pertinens ad præsidia, quibus numerosioribus opportuna regionis loca intercludens, aggressus Persarum prohibuit : sed ante ista illud quod maxime testatur regis sollicitudinem, et illum Romanis prospera quæque aptare et pro viribus operari, me (quomodo? nescio) pene fugit, quamvis non alius impar sit, magnarum dico Trallium instauratio.

Erant equidem Tralles urbs in pulchro Asiæ situ collocata et majore quam quæ urbibus est gloria perfruens, et inter illas præclara : erant autem ita quondam, priusquam scilicet omne ad quod B servat et tempus illas subnectendo diruerit; et ab urbium numero amovent mœnia disturbando domosque evertendo et nisi ruderibus agnoscendum relinquendo. At usque ad te Trallibus erat exitium et tempori triumphus; nunc autem per te rursus sunt inter civitates, non quia tantæ urbis auctorem dici studeres (non enim amabas tu vanam gloriam, non volebas, super terra, sicut qui spem non habent, magnum nomen adipisci), sed propter necessitatem Asiæ tuendæ et solam illius utilitatem. Postquam ergo illam instaurasti et per illam dedisti universæ fere Ioniæ clarum munimentum, et restituisti novam quæ congruit urbi dignitatem, incolas numero sufficiente tribuis, C optimos quosque non ex una civitate, sed ex multis seligendo, non ideo tantum ut acceptam urbem, sed etiam ut relictas custodiant.

Virtutum aliarum similia rex protulit exempla, et perfectiori modo protulit tempore progrediendo et apud Deum invalescendo : quid autem de prima et maxima illius virtute, pietate scilicet, quid de ea dicis? Potesne illius præstantiam ostendere? Potes dicere boni virtutis custodem illo fuisse solertiorem, æmulum flagrantiorem, et præconem manifestiorem? Et quis reduxit te vagantem ad ea quæ dicere nefas est? Quis captivum D ad Babylonem et Assyrios adductum ad Jerusalem revocavit? Quis præsertim ex Oriente ad Occidentem ferentis hic invito rege tenebras cursum mutare compulit, et dedit, ut rursum ad lumen venias, et præstitit in illa firmiter confirmare? Nonne alter ille Zorobabel qui veritatem dilexit et coluit atque fortem sese rursus significavit, atque magnam Jerusalem, videlicet Ecclesiam, restituit? Et

(12) De Trallibus ab Andronico instauratis vide Niceph. Gregoram Hist. v. 5, 8, ubi in notis Boivinus hunc Gregorii locum, ab ἦσαν μὲν ad ἐν πόλεσιν ἐκεῖναι, e codicibus protulit. Quadriennio nondum elapso urbs, mala ave restituta, fuit a Turcis expugnata; de qua cum orator loquatur ut inter civitates numeranda, manifestum est hanc orationem circa a. 1282, vel 1283, fuisse habitam.

(13) Innuit Gregorius tempus quo opinionem Latinorum de processione S. Spiritus tuebatur. Huc etiam sequentia alludunt, et in primis ubi ἐξ ἑῴας πρὸς δυσμὰς καὶ τὸν ἐκεῖ ζόφον φερόμενον se ait.

(14) Notum ex libro primo Esdræ Zorobabel præcipuum Israelitarum ducem eos e captivitate Babylonica Jerusalem reduxisse, atque ibi te...

quis arcem confessionis tuæ labefactatam et humi corruere imminentem, ac pene corrutam stabiliit et rursus stare jussit, et recte ad cœlum erexit, superbum tuum eversorem ejecit et abstulit, et illius instrumenta (a) igni ingenti tradidit? Fœdus equidem percussimus, et non per Deum, et pactum, sed non per Spiritum ejus (opportune divinus Isaias loquatur), et decem annis continuis in adversum sententiæ nostræ ambulavimus, et exinde et fabula et opprobrium et ludibrium et subsannatio his qui sunt in circuitu nostro facti sumus; et fœdus (proh pudor!) erat bona instituta mutare et transgredi terminos, quos posuerunt patres nostri, ut quid fiat? ut terram firmiter teneamus, nos ad cœlum impellere jussi! Attamen, cum hoc non successerit, satis docendum est si, postquam miserat nos Deus et humiliaverat et illum quærere edocuerat nos calamitatibus flexos et castigatos, secunda fuerit audaciæ aggressio : in vanum enim delinquere videbantur, ut, quemadmodum ait, simus deinceps in cultu puriores et in adoratione irreprehensibiles; quinam sanæ fidei, da mihi, sectatores et in omnibus gentibus doctores? quinam rectorum dogmatum patres? Quinam tribuerunt illis ad quos transmigrare coacti sumus non modo legum divinarum accuratam cognitionem, sed et disciplinarum utique notitiam, et illorum mentem atque linguam litterarum beneficio atque consortio nobilitaverunt? Sed præterea ita videbatur, et secundum quod visum fuit, actum est. Et tu illic mecum regem inspicias; vide quomodo zelus legis Domini et despecti testamenti eum comedebat; quomodo, cum nec auxilium ferre posses, nec reprimere cladem libere vulgatam et in omnes animos grassantem, mœstus et tristis, quanquam non videbatur vitam degebat, ita ut ignem in visceribus succendi et ab illo corripi cor ejus videretur.

A καὶ ἰσχυρὰν ἀνομολογήσας, καὶ τὴν μεγάλην Ἱερουσαλὴμ, εἴτουν τὴν Ἐκκλησίαν, ἀνοικοδομήσας; ὁ τὸν πύργον σου τῆς ὁμολογίας διασειόμενον, καὶ εἰς γόνυ πεσεῖν κινδυνεύοντα καὶ μικροῦ γε πεσόντα, ἑδράσας πάλιν καὶ ὀρθὸν στῆναι ποιήσας, καὶ ἀκλινῶς πρὸς οὐρανὸν ἀνατείνας, τὸν μεγάλαυχόν σου πορθητὴν (15) διασείσας καὶ καθελὼν, καὶ αὐτοῦ τὰ σκεύη μεγάλῃ φλογὶ (16) παραδούς; Βουλὴν μὲν οὖν ἐποιήσαμεν, καὶ οὐ διὰ Θεοῦ, καὶ συνθήκην, καὶ οὐ διὰ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ (εἰς καιρὸν ὁ θεῖος Ἡσαΐας λεγέτω), καὶ δέκα ἑξῆς ἔτη ὀπίσω τῆς διανοίας ἡμῶν ἐπορεύθημεν, ἐξ οὗ καὶ παραβολὴ καὶ ὄνειδος καὶ χλεύη καὶ μυκτηρισμὸς τοῖς ἔθνεσι καὶ κύκλῳ ἡμῶν ἐγεγόνειμεν· ἡ δὲ βουλὴ (φεῦ τῆς αἰσχύνης!) B τὰ καλῶς κείμενα κινεῖν καὶ ὅρια μεταίρειν ἃ ἔθεντο οἱ πατέρες ἡμῶν, ἵνα τί γένηται; ἵνα τὴν γῆν βεβαίως οἰκήσωμεν (17) οἱ πρὸς οὐρανὸν ἐπείγεσθαι κελευόμενοι. Εἶθ', ὡς οὐ τοῦτο προέβαινεν, ἀγαπητὸν δὲ καὶ εἰ μὴ τοὐναντίον, ἐκγελῶντος ἡμᾶς τοῦ Θεοῦ καὶ σμικρύνοντος καὶ αὐτὸν ζητεῖν ἐκπαιδεύοντος ὑπὸ τῶν συμφορῶν νουθετουμένους καὶ καμπτομένους, δευτέρα τῆς τόλμης ἀφορμή· ἐδόκει γὰρ ἤδη καὶ διὰ κενῆς ἀνομεῖν, ἵνα, φησὶ, καθαρώτεροι τὸ σέβας ὦμεν τοῦ λοιποῦ καὶ τὴν λατρείαν ἀμώμητοι· οἱ (18) τῆς ὑγιαινούσης, εἰπέ μοι, πίστεως ἀκριβωταὶ καὶ πρὸς πάντα τὰ ἔθνη διδάσκαλοι; οἱ τῶν ὀρθῶν δογμάτων πατέρες; οἱ παρασχόντες τοῖς πρὸς οὓς ἐξεβιαζόμεθα μετατεθῆναι, οὐ μόνον δὴ νόμων τῶν θείων ἀκρίβειαν, ἀλλὰ καὶ παι- C δείας ὅλως γνῶσιν, καὶ τὸ τῆς ψυχῆς αὐτῶν ἅμα καὶ γλώττης βάρβαρον τῇ εὐεργεσίᾳ ταύτῃ καὶ μετουσίᾳ τῶν λόγων ἐξευγενίσαντες; Πλὴν οὕτως ἐδόκει, καὶ κατὰ τὸ δοκοῦν ἐτελεῖτο. Κἀνταῦθα σύ μοι σκόπει τὸν βασιλέα· ὅρα πῶς ὁ ζῆλος τοῦ νόμου Κυρίου καὶ τῆς οὕτω παρεωραμένης διαθήκης κατήσθιε, πῶς, ὅτι μὴ βοηθεῖν εἶχε, μηδὲ τὸ κακὸν ἀναστέλλειν ἀκάθεκτα φερόμενον καὶ ψυχῆς ἁπάσης ἁπτόμενον (19), πενθῶν καὶ σκυθρωπάζων, κἂν μὴ ἐδόκει, τὸν βίον διῆγεν, ἐπεὶ καὶ πῦρ ὑποσμύχειν ἐν τοῖς σπλάγχνοις ἐδόκει, καὶ αὐτὴν ὑπ' αὐτοῦ τὴν καρδίαν ἁλίσκεσθαι.

Quæ et unde rerum istarum fides? Ex ipsis quæ nunc videmus. Ubi enim auxiliandi facultatem habuisti, quale studium et alacritatem! Non tulit fere respirare antequam pietatem prædicaverit, nec de rebus suis cogitare, neque quidquam ex rebus internis componere, nec de externis curare, nec alia verba proferre, nisi « Festinemus novus

Τίς καὶ πόθεν τούτων ἡ πίστις; ἐξ αὐτῶν δὴ τῶν νῦν ὁρωμένων. Ὡς γὰρ τοῦ βοηθεῖν κύριος γέγονε (20), βαβαὶ τῆς σπουδῆς καὶ τοῦ τάχους (21)! D Οὐκ ἤνεγκε σχεδὸν ἀναπνεῦσαι πρὶν τὴν εὐσέβειαν κηρύξαι, οὐ φροντίσαι τῶν καθ' ἑαυτὸν, οὐ τῶν ἐντός τι διαθεῖναι, οὐδὲ περὶ τῶν ἐκτὸς διαστείλασθαι, οὐ λόγον ἄλλον προσενεγκεῖν, ἢ ὅτι, « Σπεύδω-

plum ædificasse. Et esse scriptoribus Christianis Jerusalem Ecclesiæ symbolum quis ignorat?

(15) Ille πορθητής fidei Gregorium est Vecci, puto, allegoria, qui, cum Latinis faveret, fuit ab Andronico missus in exilium. Interpretationem confirmat glossa in cod. 1310 : Κατὰ τοῦ Βέκκου καὶ τῆς τότε ἑνώσεως.

(16) Igni traditum fuit Vecci volumen : vide Veccum Orat. de injusta sui depositione p. 29.

(17) Illa non plane intelligo. Voluitne innuere se rerum terrenarum causa Latinis favisse, scilicet ut Michaeli Palæologo, cui placebant, placeret?

(18) Cod. 3010, οἱ, si bene legi. Locus est vitiatus. Forsan, ἢ οἱ, ut ἢ sit comparativi καθαρώτεροι consequentia. Sententia erit ironica et cum interrogatione pronuntianda, cujus signa, quæ apposui, codices exhibent. Φησὶ indicare videtur appositas esse voces adversarii, Vecci forsan.

(19) Veros animi sensus, vivente Michaele Palæologo, celaverat Andronicus : cf. Nic. Gregoras vi, 1, 2.

(20) Morte, scilicet, patris, Michaelis Palæologi.

(21) Glossa in cod. 1310 : Σημείωσαι τοὺς ἐποίνους οὓς γεννῶσι τὰ σχίσματα. Glossator erat Λατινόφρων.

(a) Libros ejus scilicet.

μεν Ἰσραὴλ ὁ νέος, ἐπαναγώμεθα πρὸς Θεὸν, ἐπιστρεφώμεθα, τῆς διαθήκης αὐτοῦ ἐπιλαμβανώμεθα καὶ πρὸς τὴν λάμψιν τοῦ φωτὸς αὐτῆς πορευώμεθα.» Οὐχ οὕτω ποτὲ σφοδρὸν ὕδατος ῥεῦμα, ῥέον κατὰ πρανοῦς, εἶτά τισι μηχαναῖς ἀνισχόμενον, ὀξέως ἂν φέροιτο, τοῦ κωλύοντος ὑποσπασθέντος καὶ ἀνακοπέντος, ὡς ὁ βασιλεὺς, δραξάμενος αὐτίκα καιροῦ, ὀξὺς ἦν ἐπείγων ταῦτα καὶ λέγων καὶ διαπραττόμενος. Εὖ γὰρ εἰδὼς ὡς ἥδε τάξις ἀρίστη καὶ λυσιτελεστάτη, παντὸς ἀρχομένοις καὶ λόγου καὶ πράγματος, ἐκ Θεοῦ τε ἄρχεσθαι καὶ εἰς Θεὸν ἀναπαύεσθαι, καὶ αὐτὸς τῆς εὐσεβοῦς αὐτοκρατορίας εὐσεβῆ κρηπῖδα πηγνύμενος, αἴρει μὲν ἅπαν σκῶλον καὶ πρόσκομμα τῆς θείας αὐλῆς, καὶ τοὺς λίθους τῆς εὐθείας καὶ βασιλικῆς καὶ μόνης πρὸς οὐρανὸν φερούσης ὁδοῦ διαῤῥίπτει, ἀνόθευτον δὲ καὶ καθαρὸν τὸ σέβας ἀντίθησι τῷ Θεῷ, τοὺς παραχαράττοντας καὶ κίβδηλον αὐτὸ ποιοῦντας μακρὰν ποιησάμενος (22).

A Israel, ad Deum redeamus, convertamur, legem illius apprehendamus, et ad splendorem luminis ejus ambulemus. » Non itaque vehemens undæ cursus præceps fluens, postquam aliquandiu quibusdam machinis fuerit inhibitus, citius ferretur, obice remoto et avulso, cum rex, qui accepta statim occasione hæc urgebat, dicebat et agebat. Cum enim sciret illud ordinem optimum ac utilissimum esse, ut qui dicere et agere incipiunt a Deo incipiant et desinant, ipse piæ auctoritatis pium struens fundamentum, aufert omne offendiculum et scandalum ab aula divina, et petras a recta et regia et sola quæ ducit ad cœlum via ejecit et sincerum atque purum cultum Deo adhibuit, cum adulterantes eum et corrumpentes amoverit.

Καί γε πρὸς τοῦτό σου τὸ ἔργον, ὦ βασιλεῦ, οὐδὲν βαρβαροκτονίαι, καὶ ἀνδραποδισμοὶ καὶ ἐκδουλώσεις ἐθνῶν, καὶ νῖκαι κατὰ πάσης ἀντιστρατευομένης δυνάμεως, οὐδὲν ἐκπορθήσεις πόλεων καὶ ἁλώσεις καὶ κατασκαφαὶ, οὐδ' αὖ ἀνεγέρσεις καὶ τειχισμοὶ καὶ συνοικισμοὶ, καὶ ὅ τι ἂν εἴποι τις τῶν μεγάλων· πάντων γὰρ ὑπέρκειται τῶν τοιούτων. Τοῦτο δή σοι καὶ οὐρανομήκης στήλη, τοῦτό σε καὶ βασιλεύτατον δείκνυσιν, ὅτι καὶ ὁπόσα δὴ βασιλέων ἔργα βασιλικῷ τῷ πήχει τοῦτο νικᾷ. Ἐκεῖνο δὴ μόνον συμπαραμετρεῖται τούτῳ, ἐπειδὴ καὶ πρὸς ἐκεῖνο βλέπον τοῦτο κατώρθωται, καὶ ἀκριβῶς ἐξίσωται, ὅ γε Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας, ὁ τῶν ὀρθοδόξων ὑμῶν βασιλέων πατὴρ, διαπεπραγμένος ἐφάνη, τὴν βασιλείαν ἀναμίξας τῇ εὐσεβείᾳ, μάλιστα δὲ ὑποτάξας, καὶ μέγας οὐκ ἐκ τῆς πορφύρας καὶ τοῦ διαδήματος καὶ τοῦ τῆς οἰκουμένης κράτους ἀναδειχθεὶς, ἐκ δὲ τοῦ τὴν ἀλήθειαν κατειληφέναι, καὶ πρὸς Χριστὸν μετακλῖναι, καὶ τὴν τῆς Τριάδος μίαν ἐπιγνῶναι θεότητα· οὗ καὶ σὺ, βασιλεῦ, υἱὸς καὶ διάδοχος ἀληθὴς, κατ' ἴχνος τῆς αὐτοῦ βεβηκὼς προαιρέσεως, τὸ μετὰ Χριστοῦ ζῆν, ὡς ἐκεῖνος, ὡς κεφάλαιον τῶν ἀγαθῶν ἀγαπήσας καὶ πάντων προτιμήσας τῶν ἄλλων. Τὰ ἐκείνου δὴ μόνα καὶ τὰ σὰ συνέρχεται καὶ συμβαίνει, καὶ εἰς ἓν ἀκριβῶς συναρμόζεται, ὡς νέον ἐκεῖνον (23) μὴ χρῆναι, κατ' ἐμὴν κρίσιν, ἕτερον ἢ τὸν ἐκείνου σύμφρονα σὲ καὶ ὁμότροπον ὀνομάζειν.

B Et vero præ isto tuo facinore, o rex, nihil sunt Barbarorum cædes, servitutes et famulatus gentium, et victoriæ adversus singulas potestates oppugnantes, nihil urbium direptiones et excidia ac eversiones, aut iterum exstructiones et murorum et domorum constructiones, et quidquid ex rebus tuis præclaris aliquis dixerit : omnia enim hujusmodi exsuperat. Hoc sane tibi columna ad cœlum erecta, hoc et te regem potissimum exhibet et omnia regum facinora hoc antecellit. Cui solum illud confertur (siquidem hoc ad illud spectans feliciter successerit et accurate æquiparatum fuerit) quod Constantinus Magnus, nostrorum regum orthodoxorum pater, exsecutus exstitit, regnum pietate conjungendo, imo subjiciendo; et magnus, C non propter purpuram, aut diadema, aut orbis imperium evaserit, sed propter quod veritatem amplexus sit, et ad Christum inclinaverit, atque Trinitatis unam agnoverit divinitatem; cujus et tu, rex, filius et hæres veritatis, ejus propositi vestigiis insistens, cum Christo vivere, ut ille, quasi caput bonorum satius duxisses, rebus cæteris anteposuisti. Sola illius facinora atque tua inter se conveniunt atque concurrunt, et in unum apte concinnunt, ita ut novum Constantinum non oporteat nuncupare, ut opinior, alium a te cujus mens et indoles compares exsistunt.

Καὶ μὴν οὕτω λαμπρῶς ἐχούσης τῆς εὐσεβείας τῷ βασιλεῖ, ἔτι κἀκεῖνό που θαυμάσιον ἐννοῆσαι, ὅτι καὶ ὅσαι τῶν ἀρετῶν ἀκολουθοῦσαι ταύτῃ τυγχάνουσι, ζῶσαν ὡσανεὶ καὶ ἐνεργὸν καθιστᾶσαι, καὶ ταύτας ὁ ἐμὸς βασιλεὺς προσκτησάμενος φαίνεται. Καί μοι σὺ συμπαθείας καὶ φιλανθρωπίας καὶ οἴκτου ζητῶν ἀποδείξεις, μὴ ταύτας διὰ λόγου λαβεῖν αναμείνῃς. Βάδιζε δὲ πρὸς τὰ δεσμωτήρια, κἀκεῖ τοῖς ὀφθαλμοῖς τὸ ζητούμενον καταμάνθανε· ἴδε δεσμίους

Et equidem, dum ita effulget in meo rege pie- D tas, illud mirabile etiam animadvertendum est quod contingat omnes virtutes illi, comitari, et eam quasi vividam atque efficacem reddere, et illis meus rex ornatus esse videatur. Et tu bonitatis, humanitatis et misericordiæ quærens specimina, ne illas sermone comprehendere perseveres. Sed vade ad carceres, et ibi ex oculis quod quæris edisce : vide vinctos a vinculis liberatos,

(22) Glossator orthodoxus in eodem codice : Μάτην, ὦ Πάτερ, κατὰ τῆς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας καὶ ἀλογίστων εἴρηκας· εὐσεβείᾳ γὰρ ζῶσι καὶ κατὰ Θεὸν πολιτεύονται, τὸ περὶ θεολογίας μηδὲν λυμηνάμενοι.

(23) Tangit Michaelem Palæologum qui Κωνσταντῖνος ὁ Νέος fuerat cognominatus, quemque illo cognomine ipse appellavit. Glossa in cod 1310 · Ὅρα· κολακείας! τὸν Νέον Κωνσταντῖνον!

vide in feno et in mendicitate jacentes et vulneratos, dimissos esse in libertatem et consolatos. Tunc præterea exsules revocatos, et illos redeuntes qui præ timore in deserta invia depulsi fuerant. Nec jam angustiores (a) sunt custodiæ ædes, nec cohabitant cum feris qui patriam fugiunt, nec parvæ Ægæi insulæ quas nullus homo propter incommoditatem incoluit, ab hominibus qualiscunque damnationis causa demissis occupantur. Aspice mecum et facultatum largitiones et liberales condonationes; non equidem adulantibus aut alio modo corruptis hominibus factas, sed indigentibus et dignis qui eas accipiant. Aspice mecum, si justitiam illius exploratam habere velis, publicanorum inhumanitatem, et exactorum asperitatem fuisse abolitam. Aspice etiam, si vis, scripta injusta et libellos dilacerata : nullus ex his qui iniqua scribunt libere loquitur; nullus prodit hypocrita, et, si forsan audeat, non lætabitur. Nullus exitiosus homo ad munera publica abrepit, nec emit divitiis sibimetipsi jus peculatum faciendi, ut, quemadmodum ait Scriptura, plebe spoliata ex publicis calamitatibus proprium lucrum faciat; quoniam ille solus audet ad regem appropinquare et ei ministrare, qui, ut psalmi verbis utar, in via immaculata ambulat, qui veritatem in corde loquitur, et non habuit dolum in lingua sua, atque proximum non detraxit ; qui autem in viis ejus perversus est et iniqua simul agit atque loquitur, non direxit in conspectu oculorum ejus, nec unquam diriget. Ita rex per misericordiam et judicium proprium thronum paravit et dedit ille prosperitatem : itaque et populus miser illi benedicit et urbes iniquorum hominum celebrant.

Regem autem, præter alias dotes, disciplinas etiam colere, quis ignorat? Sapientiæ enim fervidus est amator et propterea philosophus. Non equidem per ea quæ dicit (et profecto mirando dicit, cum altam in suæ *senectutis* prudentiam volubili et expedita lingua apte simul ac clare exhibeat), sed per hæc quibus navat operam sese philosophum aperit, in sapientia vivendo, iræ imperando, in prosperitate sibi temperando, in adversis confidendo, magnanimem in calamitatibus, se præstando, multo potius de talibus virtutibus oportere gloriari ratus, quam de regia potestate et orbis imperio sese jactare. Meliorem reddendum esse delinquentem, non autem perimendum erat quidem Spartani Agesilai dictum, tuum vero opus. Non enim amas pœnas et damnum inferri, si quis deliquerit et lapsus fuerit, sed benefaciendo vincis pravitatem, et mentem beneficiis convertis, sed violentiam removes et non pœnarum timore coerces. Juvenem regem sapientem, magnanimum, gratum, mitem, docibilem et strenuum, cæteros eligere ac illi dare poscit, filius Aristonis Plato, quæ invenire

(a) Vide, si libet, Synesium in oratione *De Regno*, ubi philosophiam regi esse perutilem statuere conatur.

A καὶ δεσμῶν ἀνειμένους, ἴδε τοὺς ἐν σιδήρῳ καὶ πτωχείᾳ καθημένους καὶ τεθραυσμένους, ἀπεσταλμένους ἐν ἀφέσει καὶ παρακεκλημένους. Ὅρα πρὸς τούτοις καὶ ἀνακλήσεις τῶν ἐν ὑπερορίᾳ, καὶ καθόδους τῶν πρὸς ἐρήμους διὰ φόβον ἐξωσθέντων ἀβάτους. Οὐκ ἔτι στενοχωροῦνται φυλακῆς οἶκοι, οὐδὲ συνδιαιτῶνταί τινες θηρίοις φεύγοντες τὰς πατρίδας, οὐδὲ, ἃ μηδεὶς ᾤκησε δι' ἀχρηστίαν, τοῦ Αἰγαίου νησίδια τοῖς ἐκ κατακρίσεως οἱασδήποτε πεμφθεῖσιν ἀνθρώποις πολίζονται. Βλέπε δή μοι καὶ χρημάτων διανομὰς καὶ χορηγίας ἀφθόνους οὐ κόλαξι καὶ ἄλλως διεφθαρμένοις ἀνθρώποις, τοῖς δέ που χρῄζουσι διδομένας καὶ ἀξίοις λαβεῖν. Βλέπε μοι, ἐάν γε καὶ δικαιοσύνης πίστιν ἐθέλῃς λαβεῖν, τελωνῶν ἀπανθρωπίαν καὶ φορολόγων καταργηθεῖσαν ὠμό- B τητα. Βλέπε καὶ συγγραφὴν ἄδικον, εἰ δὲ βούλει, καὶ ἀναγραφὴν διασπασθεῖσαν· οὐδεὶς γράφων ἄνομα παῤῥησιάζεται· οὐδεὶς προσέρχεται συκοφάντης, κἂν τολμήσῃ ποτὲ, οὐ χαιρήσει. Οὐδεὶς λυμεὼν ἄνθρωπος εἰς λειτουργίαν δημόσιον παραδύεται, οὐδ' ἑαυτῷ χρημάτων εἰσπράξεις ὠνεῖται, ἵν' ὅ φησιν ἡ Γραφὴ, τὸν λαὸν καλαμώμενος, κέρδος ἴδιον ποιῆται τὰς κοινὰς συμφορὰς, ἐπεὶ μόνος τολμᾷ τῷ βασιλεῖ προσιέναι καὶ λειτουργεῖν, ὅστις, κατὰ τὸν ψαλμὸν, ἐν ὁδῷ ἀμώμῳ πορεύεται, ὅστις ἀλήθειαν ἐν καρδίᾳ λαλεῖ, καὶ οὐκ ἐδόλωσεν ἐν γλώσσῃ αὐτοῦ καὶ τοῦ πλησίον οὐ κατελάλησε· ὁ δὲ διαστρέφων ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ, καὶ ἅμα πράττων καὶ φθεγγόμενος ἄδικα, οὔτε κατεύθυνεν ἐνώπιον τῶν C ὀφθαλμῶν αὐτοῦ, οὔτ' οὐ μήποτε κατευθύνῃ. Οὕτως ὁ βασιλεὺς δι' ἐλέου καὶ κρίσεως τὴν ἑτοιμασίαν τοῦ οἰκείου ποιεῖται θρόνου καὶ τὴν κατόρθωσιν· διὰ τοῦτο καὶ ὁ λαὸς αὐτὸν ὁ πτωχὸς εὐλογεῖ καὶ πόλεις ἀνθρώπων ἀδικουμένων αἰνοῦσιν.

Ὅτι δὲ καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις καλοῖς καὶ τιμᾷ λόγους διαφερόντως ὁ βασιλεὺς, τίς ἀγνοεῖ; σοφίας γὰρ διάπυρος ἐραστής ἐστι, καὶ διὰ τοῦτο φιλόσοφος. Οὐκ ἐξ ὧν δὴ λέγει (καίτοι γε θαυμαστῶς λέγει, τὸ βαθὺ τῆς πολιᾶς αὐτοῦ (23*) νόημα εὐτρόχῳ καὶ ἀνεμποδίστῳ γλώττῃ διαρκῶς ἅμα καὶ καθαρῶς ἑρμηνεύων), ἀλλ' οἷς ἐπιτηδεύει τὸ φιλόσοφον ἐνδεικνύμενος, σωφροσύνῃ συζῶν, κρατῶν θυμοῦ, μετριάζων ἐν εὐπραγίαις, εὐθαρσῶν ἐν τοῖς ἐναντίοις, μεγαλοψυχῶν ἐπὶ τοῖς δυσφόροις, κἀν ταῖς D τοιαύταις τῶν ἀρετῶν πολὺ μᾶλλον οἰόμενος δεῖν φρονεῖν, ἢ ἐπὶ τῇ βασιλείᾳ καὶ τῷ τῶν ὅλων κράτει σεμνύνεσθαι. Ἀμείνονα τὸν ἁμαρτάνοντα χρῆναι ποιεῖν, ἀλλ' οὐκ ἀφανίζειν, Ἀγησιλάου μὲν λόγος τοῦ Σπαρτιάτου, σοῦ δὲ, βασιλεῦ, ἔργον· οὐ γὰρ φιλεῖς γέ πως ἀμύνεσθαι καὶ βλάπτειν, ἄν τις ἠδίκηκεν ἢ προσκέκρουκεν, ἀλλ' εὖ ποιῶν περιγίνῃ τῆς πονηρίας, καὶ μεταπιεῖς εὐεργεσίαις τὴν γνώμην, τὸ δυσμενὲς μεταβάλλων, οὐχὶ συστέλλων φόβῳ κολάσεων. Νέον τὸν βασιλέα σώφρονα, μεγαλοπρεπῆ, μνήμονα, πρᾶον, εὐμαθῆ καὶ ἀνδρεῖον, Πλάτων ὁ Ἀρίστωνος τοὺς ἄλλους ἐκλέξασθαι καὶ αὐτῷ διδό-

(23*) Πολιὰ dictum est respectu prudentiæ ac sapientiæ. Erat enim Andronicus juvenis : conf. quæ mox dicet orator, νέος μὲν γὰρ οὗτος...

καὶ ζητεῖ, ὡς ὄντος εὑρεῖν δυσχεροῦς παντάπασι καὶ ἀπόρου τοῦ πράγματος· ὁ δ' αὐτὸς καὶ τὰς πόλεις τότε φησὶ κακῶν παύσεσθαι καὶ πεῖραν εὐδαιμονίας λήψεσθαι, ἐπειδὰν ἢ βασιλεῖς φιλοσοφήσωσιν, ἢ φιλόσοφοι βασιλεύσωσιν· οὐκοῦν, ὦ Πλάτων, πρὸς τοῖς ἄλλοις οἷς ἐζήτησας, καὶ ἀκριβῶς φιλόσοφον ἔχεις τὸν βασιλέα· ὥρα λοιπὸν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν ἐπακολουθῆσαι ταῖς πόλεσι. Σοῦ μὲν γὰρ εὐγενεῖς πάντες λόγοι καὶ τοῦ Πλάτωνος ὀνόματος ἄξιοι· πλὴν τοῦδε μᾶλλον ἀληθείας μετέχειν οὐκ ἔστιν ὅστις συγχωρηθήσεται· ἢ γὰρ οὐκ ἔσται οὐδέποτε πόλιν εὐδαιμονῆσαι, ἢ εὐδαιμονήσουσαν ἀνάγκη πᾶσα ὑπὸ τοιούτῳ βασιλεῖ τε καὶ πολιτάρχῃ τῆς εὐδαιμονίας αἰσθέσθαι. Νέος μὲν γὰρ οὗτος· ἀλλὰ ποίου γήρως ἡ τοῦδε νεότης οὐ κρείττων, τοῦτο μὲν τῷ σώφρονι τῆς διαίτης καὶ τῷ περὶ πᾶσαν κίνησιν κρατεῖν ἑαυτῆς, τοῦτο δὲ τῷ γονίμῳ καὶ αὐτάρκει καὶ βεβαίῳ τῆς γνώσεως, ἀφ' ὧν καὶ περὶ τὰς πράξεις ἀνυστικὴ καὶ πλήρης ἡ φρόνησις ἥκει καὶ ἡ εὐβουλία περὶ τὰ σκέμματα; Εὐμαθὴς ἐστι καὶ μνήμων, ὀξέως μὲν τοῖς ἑτέρων συμβάλλων νοήμασιν, ἀσφαλῶς δὲ κατέχων, καὶ μηδὲ τὸ φαυλότατον τῇ λήθῃ φέρειν παραχωρῶν, οὐκοῦν ὅσα γε χρήσιμα καὶ τοῦ μνημονεύεσθαι ἄξια· ἀλλ' ἅμα καὶ πρᾶός ἐστι καὶ ἀνδρίας πλεῖστον αὐτῷ καὶ γενναιότητος μέτεστιν, ἅπερ ἐκείνοις ὡς ἐλάχιστα συμβαίνειν φιλεῖ. Εὐμαθῆ γὰρ ὄντα, μὴ καὶ ὀξὺν εἶναι, τῶν χαλεπῶν εὑρεῖν· ὄντα δὲ τοῦτο, πρᾶον αὖθις εἶναι καὶ ἀνδρεῖον, ὀρθῷ λογισμῷ πρὸς τὰ δεινὰ καὶ ὁρμῶντα καὶ ἀναδυόμενον, ἔτι πολὺ χαλεπώτερον. Ἀλλ' ὁ βασιλεύς, ταῦτά τε βεβαίως τοῦ δημιουργοῦ τοῦτον τὸν τρόπον ἁρμόσαντος, καὶ προσέτι μεγαλοπρεπής ἐστιν, ὡς ἰδόντα καὶ τὸν πόῤῥωθεν ἥκοντα καὶ ἰδόντα μηδέποτε πρότερον, κἂν ἐν μέσοις τύχῃ μυρίοις ἱστάμενος καὶ αὐτὸν οὐδὲν τῶν ἀρχικῶν συμβόλων μηνύῃ, ἀναβοῆσαι, τῷ ἡρωϊκῷ καὶ θείῳ τοῦ εἴδους ἐνατενίσαντα· « Ὢ; ἐπιεικῶς ἀνδρὶ βασιλεῖ οὗτος ἔοικεν! » Ὥστ' εἰ μὲν ζητῶν, ὡς εἰώθας, παράδειγμα καὶ ἰδέαν βασιλείας ἀρίστης, ἐφεῦρες, ὅρα τοῦτον, εἰ μὴ ἀκριβῶς πρὸς τὸ παράδειγμα ἤσκηται· εἰ δ' ἐφευρεῖν οὔπω δεδύνησαι, ἀλλὰ τοῦτον ἰδέαν τίθει, καὶ ὧδε βλέπειν νομοθέτει τοὺς ἄλλους ὡς εἰς εὐδαιμόνων βασιλέων ἀρχέτυπον.

A perarduum est ac difficillimum : idem inquit etiam urbibus malorum finem fore, et felicitatem illas esse experturas, tum cum reges philosophabuntur, aut philosophi regnabunt. Certe, o Plato, præter aliis quæ quæsivisti, etiam regem plane philosophum habes : vide cæterum urbes assecutas esse felicitatem. Omnia quidem tua verba nobilia sunt et Platonis nomine digna ; nullum tamen est cui detur majorem quam illud nancisci veritatem iis ; aut enim civitas felix esse nequit, aut se felicem sub tali rege et imperatore sentiat omnino necesse est. At enim iste juvenis est : sed cujusnam senectus illius juventute est excellentior, tum per sapientiam vitæ et motuum temperationem, tum per ubertatem et sufficientiam et firmitatem scien- B tiæ, ex quibus in propositis oritur perfecta atque plena prudentia et sapientia? docibilis est et gratus : cum aliorum sententiis communicat, caute se habet, et ne minima quidem oblivione patitur exstingui etiam res nullo modo utiles ac dignos quæ meminerit ; sed simul mitis est atque majore strenuitate et magnanimitate præditus est, quam quæ iis maxima donatis contingere solet. Aliquem enim docibilem et simul non acrem, difficile est invenire : aliquem autem mitem et una strenuum, recta mente ad pericula volantem atque properantem, multo etiam difficilius. Sed rex, creatore firmiter illa hoc modo componente, est præterea magnificus, ita ut qui videt et a procul venit et nunquam prius vidit, etiamsi in medio millium viro- C rum fortuna stet et nullum ex dignitatis insignibus illum patefaciat, conclamet, oculis in heroico et divino vultu defixis : « Quam eximie illi homini regi similis est. » Itaque si, quærendo, de more, exemplar et imaginem optimi regis, illud invenieris, inspice si ille accurate in exemplar non formatus sit : quod si nondum conveniri potueris, illum ut imaginem statuas, et in illum aspicere jubeas, ut in fortunatorum regum archetypum.

Ἃ μὲν οὖν ἐκ πολλῶν ὀλίγα τῶν τοῦ βασιλέως καλῶν οἷός τε γέγονα τῇ διανοίᾳ περιλαβεῖν καὶ διεξιέναι τῷ λόγῳ, ταῦτα· ἐπεὶ δὲ τῷ ἔχοντι παντὶ δοθήσεται καὶ προστεθήσεται, ἴδωμεν τί δέδοται καὶ προστέθειται τοῖς ἐνοῦσι τῷ βασιλεῖ. Τί δὲ ἄρα; εἰ μὴ τὸ τῶν ὄψεων ἀκόρεστον θέαμα, τὸ τερπνὸν τῆς θαυμασίας ῥίζης φυτὸν, ἡ αὐθωραιότης, τὸ τῶν χαρίτων συμφόρημα, ἡ νέα καὶ μεγάλη τοῦ παντὸς γένους ἐλπὶς, ὁ παῖς ὅδε (24) καὶ βασιλεύς, ἄξιος μὲν τοῦ παρασχόντος Θεοῦ, ἄξιος δὲ καὶ τοῦ διὰ Θεοῦ γεγεννηκότος πατρός· οὗ θαυμασία μὲν ἡ γέννησις, τὴν σεβασμιωτάτην καὶ φαιδροτάτην καὶ βασιλίδα τῶν ἁπασῶν ἡμέραν κληρωσαμένη (25), καθ' ἣν ἐνεργήσας τὴν τῆς φθορᾶς κατάλυσιν ὁ δεσπότης τὸ

Hæc igitur, ex multis paucæ, regis dotes, quantum eas in me est mente comprehendere et sermone D explicare, tales sunt ; quoniam vero *omni habenti dabitur* et adjicietur, videamus quid datur, et adjicietur his quæ in rege sunt dotibus? Quid ergo, nisi spectaculum, quo non saturantur oculi, jucundus mirabilis radicis stirpes, illa præsens gratiarum concursatio, illa nova et magna totius generis spes, ille puer et rex, dignus Deo qui dedit, dignus et illo qui per Deum hunc infantem genuit patre ; cujus miranda natalis, venerabillimum et clarissimum et regalem ex omnibus diem sortita, in quo Dominus, facta nostræ damnationis dissolutione, magnum contra mortem tropæum, sta-

(24) Aderat videlicet ille Andronici filiolus, Michael Palæologus.

(25) Inde discimus diem Paschæ illi fuisse natalem.

tuit; magna unde illi cum Christo tropæa necnon hostium eversio clare prænuntiantur; cujus etiam miranda est ætatis progressio singularis, prompta ac propera, idoneamque prægressa ætatem. Miratione quoque digna est, tum constans et bene compacta ut stabilis corporis illa consensio; talis denique ut præsentires in illo intelligentiam imperii illi pertinentis natura inductam, quæ nunc a excellenter, fortiter, regaliter disponere compellit, et in lucem quidquid regali est proferat, quemadmodum et videmus leonum catulos omnino leoni ex ingenita ipsorum natura exsistere, tum ille animæ habitus, quem gratum et serenum visu præbet, quia illi commescet prudentiam, quasi virile et nobile et non fallax firmitatis animæ testimonium; itaque neque omnibus navat operam, neque impellitur ad omnia quæ infantibus conferunt, sed seipsum continet veluti infantiæ impatiens; et quoniam quodammodo propriæ gloriæ magnitudinem agnoscit, indignum seipso existimat inter pueros numerari, quamvis illa ætas propter suam temeritatem cura et reprehensione careat.

Sed plura volens dicere in iterationem devenio, quæ minime laudatoribus congruit. Etenim illa quæ de te puero, maxime rex, dicere me inducebas, eadem de seipso, tuus delectus, meus vero rex me dicere inducit. Cum enim sit expressa tua imago movens et vivida, naturæque dotibus particeps egregiis, nescio quomodo peccem, si laudes de te in pari infantiæ gradu constituto ad istum filium referam. Verum enimvero ne rursus in necessitatem jam dicta referendi deveniamus, tales tibi natus, a Deo donatus, qualem tibi dari precatus es, imo vota tua superat, dum ætate proficit, tecum regio munere fungens, in curis communibus tibi socius, in consiliis adjutor egregius, in bello præpotens, virtutibus præclarus et in omnibus negotiis miratus, lætitiam quidem ex his tibi patri afferens, lætitiam cæteris hominibus, lætitiam et mihi oratori, qui, si tantum fas est satis vita frui, quamvis sim jam ætate provectus, permittam nullum ex iis præclare gestis præteriri, quem illud laudibus efferam. Tu vero, cui nemo conferri potest (non habeo enim cujus gesta facile tuis componam), tamen vince teipsum, virtutes virtutibus semper astruendo (si quid superest, quod adhuc pristinis adjicias), præclaraque præclaris. Vince etiam oratorum ardorem, quos apud te tempus convocabit et sane multis conferet, adjuvante Deo simul, et illo tua optima facultate deligendi, quæ tibi bonorum oratorum, necnon et aliorum sanctorum hominum copiam suppeditat. Est enim talium abundantia sicut et disparium, sceleratorum duo et adulterorum et perditorum, quæ utroque principis secum facere celebrat, copia bonorum bonum illum esse, copiam malorum malam: altare enim, aiunt, templo convenire et subjectum regenti. In-

A μέγα κατὰ θανάτου τρόπαιον ἔστησε, τῶν μετὰ ταῦτα σὺν Χριστῷ μεγάλων αὐτοῦ τροπαίων καὶ τῆς τῶν ἐχθρῶν καταλύσεως σαφῶς προδηλουμένων ἐντεῦθεν· θαυμασία δὲ ἡ τῆς ἡλικίας πρόοδος καὶ ὑπερφυής, ἰθυτενὴς οὖσα καὶ προήκουσα, καὶ χρόνον φθάνουσα τὸν προσήκοντα. Ἔτι δὲ θαύματος ἄξιον τὸ ἐναρμόνιον καὶ βεβηκὸς καὶ εὐπαγὲς καὶ στάσιμον, τοῦτο μὲν τοῦ σώματος, ὡς εἰκάζειν αἴσθησιν τὴν φύσιν τῆς προσηκούσης αὐτῷ βασιλείας λαβοῦσαν πάντα πρὸς τὸ ὑψηλὸν, καὶ ἀρχικὸν καὶ ἀῤῥενωπὸν, συναρμόζεσθαι διαπλάττουσαν, καὶ προαγαγεῖν εἰς φῶς ὅλον βασιλικὸν, ὁποίους δὴ καὶ τοὺς τῶν λεόντων ὁρῶμεν σκύμνους ὅλους λεοντώδεις ἐξ αὐτῆς προϊόντας γενέσεως, τοῦτο δὲ τοῦ τῆς ψυχῆς καταστήματος, ὅ γ' ἐπίχαρι καὶ φαιδρὸν ὁρᾷν παρε-
B χόμενος, ἔστιν ὡς καὶ συννοίας αὐτῷ παραμίγνυσιν, ὡς ἀνδρικὸν τοῦτο καὶ γενναῖον εἶναι καὶ ἀψευδὲς τῆς ἰσχυρογνωμοσύνης τεκμήριον· ὅθεν οὐδὲ πάντων ἅπτεται, οὐδὲ πρὸς πάντα κινεῖται ὅσα δὴ καὶ παιδίοις οὖσι προσήκει, ἀλλ' ἑαυτὸν κατέχει, ἐμβριμώμενος ὥσπερ τῇ νηπιότητι, καὶ τῷ ἐπιγινώσκειν οἱονεὶ τὸ τῆς ὑπερκειμένης τιμῆς ὑπερέχον, ἀνάξιον ἑαυτοῦ κατὰ παῖδας φέρεσθαι κρίνων, εἰ καὶ ἄλλως δι' ἁπαλότητα ἀνεύθυνον τοῦτο καὶ ἀνεπίληπτον.

Ἀλλὰ γὰρ πλείω βουλόμενος περὶ τούτου λέγειν, εἰς δευτερολογίαν ἀφίξομαι τοῖς ἐγκωμιαστικοῖς ἥκιστα πρέπουσαν. Ἃ γὰρ σὺ περὶ σοῦ, μέγιστε βασιλεῦ, παιδὸς ὄντος παρεῖχες εἰπεῖν, αὐτὰ δὴ ταῦτα περὶ ἑαυτοῦ λέγειν καὶ ὁ σὸς μὲν φίλτατος, ἐμὸς δὲ
C προβάλλεται βασιλεύς· ἀκριβὴς γάρ σου τυγχάνων εἰκὼν κινουμένη καὶ ζῶσα καὶ τῶν φυσικῶν αὐχημάτων μετέχουσα, οὐκ οἶδα πῶς οὐκ εἰκότως καὶ τοὺς ὡς ἐν ἡλικίας μέτρῳ τοσούτῳ περὶ σοῦ πρὸς ἑαυτὸν ἐφελκύσεται λόγους. Ἵν' οὖν μὴ καὶ αὖθις εἰς ἀνάγκην τοῦ ταυτὰ λέγειν ἔλθοιμεν, ὁ μὲν οὖν υἱὸς τοιοῦτός σοι παρὰ Θεοῦ δεδώρηται, βασιλεῦ, ὁποῖον ηὔξω δεδόσθαι σοι, καὶ νικῴη τὰς εὐχὰς προβαίνων τῷ χρόνῳ, τὴν βασίλειόν σοι συνδιέπων ἀρχὴν καὶ τὰς κοινὰς συνδιαφέρων φροντίδας, διαπρέπων ἐν βουλαῖς, ἀριστεύων ἐν πολέμοις, δοξαζόμενος ἐν ἀρεταῖς, καὶ ἐπὶ πᾶσι πράγμασι θαυμαζόμενος, εὐφροσύνην μὲν διὰ τούτων σοι τῷ πατρὶ, εὐφροσύνην δὲ καὶ τῷ λοιπῷ γένει διδοὺς, τῷ δὲ λογογράφῳ τῷδε (εἰ ἄρα τοσοῦτον συγχωρη-
D θείημεν ἀπολαύειν τοῦ βίου) γλυκείας φροντίδος πειρωμένῳ, καίπερ ὄντι γε τηνικαῦτα πρεσβύτῃ, μηδεμίαν τῶν μεγάλων αὐτοῦ πράξεων παριέναι λόγοις ἀγέραστον. Σὺ δὲ, ἀσύγκριτος ὢν πρὸς τοὺς ἄλλους (οὐ γὰρ ἔχομεν ὅτου ῥᾳδίως πράξεις παραβάλλειν ταῖς σαῖς), ὅμως νίκα σαυτὸν, ἀρετὰς ταῖς ἐνούσαις ἀεὶ προστιθεὶς, εἴ γε ὅ τι προσθήσεις κατέλιπες, καὶ ἀριστείας ταῖς ἀριστείαις. Νίκα καὶ τὴν τῶν ῥητόρων σπουδὴν, οὓς ἂν ὁ κατὰ σὲ χρόνος ἐνέγκοι, πολλοὺς δὲ πάντως ἐνοίσει, Θεοῦ σοι καὶ τῆς ἀγαθῆς προαιρέσεως καὶ τὴν τούτων φορὰν, καθὰ δὴ καὶ τῶν ἄλλων ἀγαθῶν ἀνδρῶν, ἐνεργήσοντος. Ἔστι γὰρ καὶ τῶν τοιούτων φορὰ, βασιλεῦ, ὥσπερ δὴ καὶ τῶν ἐναντίων, τῶν λυμεώνων λέγω καὶ ὀλέθρων, αἰτίαν ἑκατέρα τὴν τοῦ κρατοῦντος

αὔχουσα ψυχὴν, ἡ γε ἀγαθὴ τελοῦσα τὴν ἀγαθὴν, A ἡ δ' αὖ φαύλη τὴν φαύλην· ὁ γὰρ βωμὸς, φασὶ, πρὸς τὸν ναὸν, καὶ τὸ ἀρχόμενον πρὸς τὸ ἄρχον ἁρμόζεται. Καὶ νίκα τὴν φύσιν τῶν λόγων, τοῖς ἔργοις ἐλέγχων ὡς οὐκ ἄρα λόγος, κατὰ τὸν ἀρχαῖον λόγον, ὡς ὁ γενέτης νοῦς πάντα περιλαμβάνειν ἔχει καὶ περιδράσσεσθαι· ἀλλ' ἔστιν οὗ καὶ ἥττηται, τῶν εἰς ἐξέτασιν προκειμένων πραγμάτων μὴ ἐφικνούμενος. Οὕτω νίκα· καὶ ζῆθι ὅσον μήκιστόν ἐστιν ἀνθρώπῳ, ἄγοντός σε διὰ πάσης τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ, διὰ τῶν εὐθυμοτέρων καὶ βελτιόνων, καὶ ἐμβιβάζοντος ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, τῆς ἐλάττονος δηλαδὴ πρὸς τὴν μείζονα, καὶ ἀπὸ δυνάμεως ἐπὶ δύναμιν (26).

super vince verborum naturam, factis probans non equidem, sermonis, sed animæ quæ est illius parens, omnia inspicienda et comprehendenda esse; sed illa aliquando deficit, cum rebus ad indagationem sibi propositis non sufficiat. Sed vince; et vive quam diutissime fas est homini vivere: Deus te per totam vitam ad opera generosiora et meliora te dirigat, ita ut de gloria in gloriam, de minore scilicet ad majorem, et de potestate in potestatem proficias.

(26) Absoluta hujus encomii editione, in codicem regium 2629 indici, quo cum aliis aliorum opusculis continetur, eumque contuli, majore quidem cum labore quam utilitate (a), cum ab eo ipso fuerit librario descriptus qui et codicem 831 descripsit, quo sum in edendo et et concinuandg textu usus. Hic quidem ista est in ipso fine librarii nota insignitus: Ἡ παροῦσα πολυειδής τε καὶ χρυσοεπὴς βίβλος ἐγράφη μὲν ὑπὸ χειρὸς Ἰωάννου B τε τοῦ Φιλοπόνου, φέρων δέ γε καὶ ἐπίκλιον Ναθαναὴλ, ὃ μὲν στραγγευόμενος ὑπὸ τῆς δεινῆς πενίας ἐξέγραψεν, διά τε δαπάνης καὶ ἀναλώματος τοῦ εὐγενεστάτου περιβοήτου τε καὶ καλλίστου ἄρχοντος κυρίου Ἀντωνίου τοῦ Καλιέργου ἐν Γορτύνῃ ἐλαφηβολιῶνος ἐπὶ δέκα ἱσταμένου, τοῦ ͵αφμα ἔτους ἀπὸ τῆς θεογονίας (a. scilicet 1541). In codice autem 2629, p. 65, hanc reperi notam: Θεοῦ τὸ δῶρον καὶ Ἰωάννου πόνος Ναθανὴλ.

(a) Idem dicendum de codice Reg. 1310 cujus varietates collegit Boissonad. in Præloquio ad tom. II.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΚΥΠΡΙΟΥ

ΧΡΕΙΑ [a]

GREGORII CYPRII

CHRIA

Σωκράτους μὲν ἐπαινέτην οἶμαι πάντα πρόθυμον C εἶναι γενέσθαι, ὅστις οἶδε, λέγω, τὸ τοῦδε ὁπόσον ἐπὶ σοφίᾳ προῆκε, γενέσθαι δὲ ὅμως κατ' ἀξίαν οὐδένα. Ἐπεὶ τί τις ἂν ὑπὲρ ἀνδρὸς ἔχοι λέγειν, ὃν ἡ Πυθία προλαβοῦσα οὐ μόνον ὑπὲρ τοὺς ἄλλους εἴρηκεν εἶναι σοφὸν, ἀλλὰ καὶ μόνον τόνδε σοφόν (1); Καὶ εἰκότως. Τῶν γὰρ ἄλλων πάντων περὶ τὸ φαινόμενον καὶ τὸ δοκεῖν σπουδαζόντων, ἀμελούντων δὲ κατὰ πάντα λόγον τοῦ εἶναι, ὁ δὲ τῆς ἀληθείας ἐφρόντισεν, οὐ μέχρι τῶν ὁρωμένων τῇ φιλοπραγμοσύνῃ σταθεὶς, ἀλλ' ὑπερβὰς καὶ εἰς ψυχὴν καὶ νοὸς ἄδυτα παρακύψας, ἅτε μὴ τῇ αἰσθήσει, κατὰ τοὺς ἄλλους, ὁδηγῷ πρὸς τὴν σκέψιν, ἀλλὰ τῷ νῷ κεχρημένος, ᾧ γε μόνῳ ἡ τῶν ὄντων ἀκριβὴς κατάληψις γίνεται.

Socratis equidem unumquemque alacrem esse laudatorem, qui novit, inquam, quantum iste in sapientia processerit, neminem vero esse, quantum meruit, arbitror. Quid enim aliquis dicendum haberet de viro, quem Pythia excipiendo non modo magis quam alios esse sapientem, sed solum eum sapientem judicavit? Et merito quidem. Dum enim cæteri omnes, ad externa et placita intenti, rem ipsam in omni sermone negligerent, ille veritatis studiosus non intra visibilia propter diligentiam constitit, sed progressus est usque ad animam et in mentis latebris introspexit, non sensum, ut alii, ad observandum ducem, sed mentem prosecutus, quo tantum accurata fit rerum perceptio.

(1) Pythiæ oraculum exstat in scholiis ad Nubes 145: Σοφὸς Σοφοκλῆς· σοφώτερος δ' Εὐριπίδης· ἀνδρῶν δὲ πάντων Σωκράτης σοφώτατος.

(a) E codice Reg. 1310, pag. 107. Est quidem id opusculum anonymum in eo codice, sed variis Gregorii libellis interpositum, ut de auctoris nomine facilis sit conjectura. Tribuitur et Gregorio Cyprio in codice bibliothecæ Leidensis: vide Fabric. Biblioth. Gr., t. VIII, p. 62.

* *Chria*, teste Quintiliano, erat cujusdam sententiæ celebris oratoria amplificatio, quæ in rhetorum scholis fuit usitatissima.

Et sane Socratis istius acta et sermones, quibus pulcherrimum vitæ philosophorum exemplar exstitit, et eos qui illi adhæserunt meliores duplici modo produxit, tum quam optime se gerendo, tum de rebus divinis et humanis, ut non quispiam, philosophice edisserendo, evolvere nimis longum esset aut extra nostrum præsens propositum : nunc autem nobis hæc prætereuntibus (nec enim aliter fieri potest) unam ex omnibus in animo est præclaram proferre sententiam, quæ est sapientiæ Socraticæ non incertum specimen : ea est quæ de ratione, qualem et quantam illius rem in animam, quandiu ejus regimen habet, philosophice disseruit.

Et quid dicit? « Aliis equidem alia sunt ornamenta : animæ vero proprium ornamentum sola ratio, per quam ista sane seipsa pulcherrima effulget; ita ut, nisi illa hoc ornamentum admittat, periculum est ne quocunque sit anima turpior. »

Hæc sunt quæ de ratione Socrates habet : viro autem et illius sapientia digna esse quisque accurate perspiciet, si his sequentibus intendat.

Ratio animæ coercet impetum, et malorum concupiscentia ratione fugatur : potissimum vero ista per rationem in virtutum naturam abeunt. Scimus enim enasci virilitatem, cum ratio impetum animæ comitatur; et aliquam rem ratione concupiscentem nemo ut malum objurgaret; justi habentur homines, sed cum, his quæ faciunt, rationem adhibent; et sapientes non quis nominabit, sed quos novit rationem maxime prosecutos; scientia per rationem anima instruitur, et notitiam rerum quæ sensu effugiunt ex ratione homines assequimur; mirationem habet solus homo super terram, sed nimirum propter rationem, et supra terrena stat illud animal rationis manu ductum; inventa, artes et artificia omnia, ratione gignuntur; sapientiæ mater ratio, et omnis virtus rationem genetricem obtinuit. Non locum habet malum, ubi illa tenet imperium, et omnis virtus adducitur per rationis libertatem.

Hæc et plura etiam in anima per rationem efficiuntur, cum illius gubernationem arripuit : si autem aliud pro illa animam dominatur, quot et quanta mala! Statim in ea perturbatio, ac malorum resurrectio, et cæterorum appetitus et concupiscentia, quibus illaqueata in sapientia non consisteret, motus rationi contrarii et inordinati, atque nihil dignum ac decorum. Nam, quoniam quæcunque mala, præsente ratione, absunt, hæc, si non permaneat ratio, adesse necesse est : eodem fere modo ac nox est defectus luminis, quo dies efficitur, et morbus advolat, cum recedit a corpore sanitas.

Quæ omnia profecto conspiciens, Sophronisci filius Socrates rationem bonarum animarum pro-

A Καὶ τοίνυν Σωκράτους μὲν τοῦδε πράξεις τε καὶ λόγους τοὺς ἄλλους, δι' ὧν κάλλιστον ἀρχέτυπον τοῦ φιλοσόφων ἐγένετο βίου, καὶ βελτίους τούς γ' ἐκείνῳ προσεσχηκότας ἑκατέρωθεν ἔδειξεν, ἐξ ὧν τε ὡς ἄριστα ἐπολιτεύσατο, καὶ ὧν περί τε θείων περί τ' ἀνθρωπίνων πραγμάτων ὡς οὐδέ τις ἐφιλοσόφησε, διεξιέναι μακρότερον ἂν εἴη ἢ κατὰ τὸν παρόντα τοῦ λόγου σκοπόν· νυνὶ δ' ἀφέντας ἐκεῖνα (οὐδὲ γὰρ ἄλλως οἷόν τε), ἓν ἐξ ἁπάντων ἡγοῦμαι προθεῖναι καλὸν, ὅν γε καὶ τοῦτο οὐκ ἀμυδρὸν τῆς Σωκράτους σοφίας τεκμήριον· τὸ δέ ἐστιν, ὅγε περὶ τοῦ λόγου, οἷόν τι καὶ ὅσον οὗτος δύναται εἰς ψυχὴν, ὁπηνίκα τὴν ταύτης κυβέρνησιν ἔχοι, ἐφιλοσόφησε.

Καὶ τί φησι; « Ἄλλοις μὲν ἄλλα κοσμεῖται·
B ψυχῆς δὲ κοσμήτωρ οἰκεῖος μόνος ὁ λόγος, δι' οὗ δὴ καὶ καλλίστη αὐτὴ ἑαυτῆς καταφαίνεται· ὡς, εἰ μὴ οὗτός γε κοσμήσει παραλαβὼν, κινδυνεύει τοῦ παντὸς αἰσχίω εἶναι ψυχήν. »

Καὶ ἃ μὲν περὶ τοῦ λόγου Σωκράτης, ταῦτα· ὡς δὲ τοῦ ἀνδρὸς ἄξια καὶ τῆς ἐκείνου σοφίας ἀκριβώσαιτ' ἄν τις καλῶς, προσέχων τοῖς μετὰ ταῦτα.

Λόγος τῆς ψυχῆς ἐξορίζει θυμὸν, καὶ κακῶν ἐπιθυμία φυγαδεύεται λόγῳ· μάλιστα δὲ μετὰ λόγου καὶ ταῦτα εἰς τὰς τῶν ἀρετῶν μεταβαίνουσι φύσεις. Γίγνεσθαι γὰρ ἴσμεν ἀνδρίαν, μετὰ τοῦ λόγου τοῦ θυμοῦ γιγνομένου· καὶ κατὰ λόγον ἐπιθυμήσας τις οὐκ ἂν ὡς κακὸς διαβάλλοιτο· δίκαιοι
C νομίζονται ἄνθρωποι, ἀλλ' ὅταν, ἐφ' ὧν πράττουσι, τὸν λόγον προβάλλωνται· καὶ φρονίμους οὐκ ὀνομάσει τις, ἀλλ' οὓς οἶδε μάλιστα κεχρημένους τῷ λόγῳ· ἐπιστήμη διὰ λόγου προσγίνεται τῇ ψυχῇ, καὶ γνῶσιν τὴν ὑπὲρ αἴσθησιν μόνῳ τῷ λόγῳ θηρεύομεν ἄνθρωποι· θαυμάζεται μόνος ἄνθρωπος ἐπὶ γῆς, ἀλλ' ἕνεκά γε τοῦ λόγου, καὶ ὑπὲρ τὰ κάτω γίνεται τοῦτο τὸ ζῶον τῷ λόγῳ χειραγωγούμενον· ἐπίνοιαι, τέχναι τε πᾶσαι καὶ μηχαναὶ, τοῦ λόγου γεννήματα· σοφίας πατὴρ ὁ λόγος, καὶ ἀρετὴ πᾶσα γεννήτορα τὸν λόγον πεπλούτηκεν. Οὐκ ἔχει χώραν κακία, ὅπου τὸ κράτος ἔχων ἐστὶν οὗτος, καὶ ἀρετὴ δὲ πᾶσα τῇ τοῦ λόγου παῤῥησίᾳ εἰσάγεται.

Ταῦτα μὲν δὴ καὶ τὰ τούτων ἔτι πλείω διὰ λόγου
D γίνεται τῇ ψυχῇ, ὅταν ἔχῃ ἐγχειρισθεὶς τὴν ταύτης κυβέρνησιν· ἂν δ' ἕτερον ἀντὶ τούτου κρατῇ τῆς ψυχῆς, οἷα καὶ ὅσα τὰ χαλεπά! Ζάλη περὶ αὐτὴν αὐτίκα, καὶ κακῶν ἐπανάστασις, τῶν τε ἄλλων καὶ δὴ καὶ θυμοῦ καὶ ἐπιθυμίας, ὑφ' ὧν κατεχομένη οὐδ' ἂν ἔτι σαφῶς μένοι ψυχὴ, τὸ οἰκεῖον ἀπολέσασα εἶδος, κίνησις παρὰ λόγον καὶ ἄτακτος, καὶ οὐδὲν μετὰ κόσμου καὶ τοῦ προσήκοντος. Ἐπειδήπερ καὶ πάνθ' ὅσα, τοῦ λόγου παρόντος, ἀπῆν τῶν δεινῶν, ταῦτα παρεῖναι ἀνάγκη, τοῦ λόγου μὴ παραμένοντος· ὥσπερ δῆτα καὶ νὺξ ἐστιν ἀπουσία τοῦ τὴν ἡμέραν ποιοῦντος φωτὸς, καὶ νόσος ἐπιτρέχει, τῆς ὑγείας ἀποδημούσης τοῦ σώματος.

Ἃ δὴ πάντα συνορῶν ὁ Σωφρονίσκου Σωκράτης πλάστην ἀγαθῶν τῶν ψυχῶν τὸν λόγον ἐδίδαξε.

Κα γὰρ ὃν τρόπον ἐν οἰκίᾳ, τῷ δεσπότῃ μὲν προστατουμένῃ, ἀνάγκη πάντα τε ὡς εὐπρεπῶς διατίθεσθαι καὶ κατὰ κόσμον γίνεσθαι τὴν διοίκησιν, μὴ ἐκείνου δὲ, τῶν δὲ δούλων κρατούντων, ἅπαντ' ἄνω καὶ κάτω μεταπίπτειν τῇ ἐπικρατείᾳ τοῦ χείρονος· εἰ δὲ βούλει, ὥσπερ ἐν σώματι τῆς συμμετρίας κρατούσης καὶ τοῦ ἄνωθεν λόγου, κατάστασίς τε πᾶσα περὶ ἐκεῖνο καὶ δὴ καὶ ὑγεία ὡς ἀκραιφνής, ἐκείνων δὲ διαλυθέντων εἰς τ' ἀσυμμετρίαν καὶ ἀταξίαν τῆς κράσεως, ἀνωμαλίαι τε ἄλλαι συμβαίνουσι, καὶ νόσοι καὶ φθίσεις, καὶ ὅσα τῆς ἀταξίας γεννήματα, οὕτω δῆτα καὶ λόγος παρὼν πρὸς τὸ βέλτιον οἶδε μεταπλάττειν ψυχὴν, ἀπὼν δὲ πρὸς τοὐναντίον ἰέναι παραχωρεῖν, καθὰ δήπου συνέβη ἂν καὶ πλεούσῃ νηΐ, μὴ τοῦ κυβερνήσοντος κατ' ἐπιστήμην παρόντος.

A creatricem esse docuit. Etenim quemadmodum in domo, cui præest dominus, necesse est omnia convenientissime disponi et rite exerceri gubernationem, et, si contra pro illo servi imperent, omnia sursum deorsum in potestatem pejoris devenire; aut, si mavis, veluti, quandiu in corpore regnant concordia et summa ratio, omnis constitutio in eo et sanitas est prorsus integra, et cum in eorum vicem subeunt discordia et confusio temperationis, aliæ perturbationes conveniunt et morbi, atque tabes, et singuli discordiæ fetus : sic profecto et præsens ratio ad meliora scit animam convertere, discessa vero eam in adversum ire permittit, ut videlicet accidit in navi fluctuanti, si non adsit peritus gubernator.

B

Διὸ δὴ καὶ πάντες οἷς ἐγένετο καλῶς ἀναπλῆσαι τὸν βίον, ἔργοις αὐτοῖς καὶ λόγοις τῷ λόγῳ μαρτυροῦσι Σωκράτους, δι' ἀμφοτέρων βοῶντες περιφανῶς, ὡς οὐκ ἂν ἦν αὐτοῖς τῶν δεόντων οὐδὲν ἀνύσαι, εἰ μὴ ὁ λόγος ἐχειραγώγει οἷον καὶ προὐπορεύετο, ὅντινα δὴ σφίσι καὶ (2) παντὸς τοῦ βίου προὐστήσαντο. Ἀλλ' ἵνα τά γε τῶν ἄλλων παρέλθω, ὅσα τε εἶπον, ὅσα τ' ἔδρασαν, εἰς ταυτὸν γνώμης Σωκράτει ἐρχόμενοι, τίς οὐκ οἶδε τὸν Εὐριπίδην ἔστιν ἐν οἷς τῶν ποιημάτων εὐχόμενον, μὴ ἐθέλειν ποτὲ ζῆν, μηδὲ γενέσθαι οἱ τοῦτο συνόλως, ἂν μὴ καὶ λόγος προσῇ τῇ ζωῇ (3)· δηλοῦντος διὰ τούτων, ἥν γε δι' ἄλλων Σωκράτης ἐξήνεγκε γνώμην, ὡς οὐκ ἔστιν εὐκτὴν εἶναι ζωὴν, μὴ τοῦ λόγου τὴν ψυχὴν κατὰ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν πρὸς τὸ βέλτιον μεταπλαττοντος, ὥστε καλὴν (4) ἔχειν αὐτὴν, μηδὲν ἐπίμωμον ἐξ αἰσχρότητος ἐπιφέρουσαν.

Itaque et omnes quibus contigit bonam navigare vitam, in agendo et dicendo verbum testantur Socraticum, ex utroque modo clamantes, quod non poterant quidquid ex his quæ decent peragere, nisi illos ratio quasi manuduceret et eis præesset, ut reipsa ipsis in omni vita præposita fuit. Sed ut alios prætereaın, qui tum in dicendo, tum in agendo de hac sententia Socrati conveniunt, quis nescit Euripidem in quibusdam locis præmature precantem, non velle unquam vivere, nec sibi hoc plane fieri, quod ratio non vitæ præsit : per hæc ostendit, quam alio modo Socrates protulit sententiam, nempe vitam non esse exoptandam, si ratio natura sua non animam ita ad

C

meliora conformaret, ut, nihil dedecorum ex turpitudine haurines, pulchra appareat.

Καὶ οὕτω μὲν Σωκράτης ἀξίως ἑαυτοῦ περὶ τοῦ παρόντος ἐφιλοσόφησεν· ἀξίως δὲ καὶ τοὺς ἐπαίνους λαβεῖν ἔχει παρ' οὐδενός.

Sic equidem Socrates de re præsenti, ut illi decebat, philosophatus est : a nemine vero, ut decet, potest ille prædicari.

(2) Forsan διὰ pro καί.

(3) Respectu forsan ad nobilem in Hercule Furente chorum : Οὐ παύσομαι τὰς χάριτας Μούσαις συγκαταμιγνὺς Ἡδίσταν συζυγίαν· Μὴ ζῴην μετ' ἀμουσίας.

(4) Forsan καλῶς.

GEORGII CYPRII

EPISTOLARUM INDEX

(Apud Lambecium Comment. de Biblioth. Vindobon., lib. VIII.)

Sexagesimus septimus codex manuscriptus Historicus Græcus ecclesiasticus est chartaceus antiquus et bonæ notæ in quarto, sed negligentia eorum qui ante me augustissimam bibliothecam Cæsaream administrarunt aliquot foliis in principio mutilus, constatque nunc foliis centum quadraginta octo. Continentur eo Gregorii Cyprii, qui ante monachatum Georgius appellatus fuit et anno Christi 1283 circa initium Aprilis ab imperatore Andronico Palæologo seniore patriarcha Constantinus creatus est atque in ea dignitate permansit usque ad annum Christi 1289 quo eam circa mensem Junium propter

varias adversitates sponte sua abdicavit quique proxime sequenti anno 1290 obiit epistolæ centum nonaginta et una, cum incerti cujusdam actoris synchroni, cujus nomen ob supra memoratum aliquot foliorum defectum ignoratur, Præfatione, Vitam seu potius Laudationem ejus continente; quæ mutila incipit hoc modo : ...... λόγων δὲ ἐπεθύμει μὲν, ἐπεστρέφετο δὲ ὡς ἥκιστα, etc. Desinit autem his verbis : Κἄν τις ἄρα περὶ τῶν ἐκείνου χρηστόν τι ἢ καὶ θάτερον μαρτυρῇ εἰς τἀμαυτοῦ καὶ τὸ σκῶμμα, εἰς τἀμαυτοῦ καὶ τὸν ἔπαινον φέρειν φημὶ, ὥστε μοί γ' οὕτω τὰ πρὸς ἐκεῖνον ἔχοντι πρέπον ἂν εἴη σιγᾷν. Ἡ δέ που πυκτὶς, ὅπερ καὶ ἄνωθεν ἔφην, καλῶς τὸν πατέρα τοῖς ἀναγινώσκουσι δείξει· ὥστε προσεκτέον αὐτῇ τοῦ λοιποῦ, καὶ ὡς ἂν αὐτῇ δώσει κρίνειν, οὕτω καὶ περὶ τῶν εἰρημένων τὴν ψῆφον ἐξενεκτέον. Sequuntur deinde ipsæ epistolæ; quarum prima ad Protosecretarium Manuelem Neocæsareensem inscribitur atque incipit hoc modo : Ἐπιστολαὶ τοῦ ἁγιωτάτου καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου κυρίου Γρηγορίου. Α'. Τῷ Νεοκαισαρείτῃ. Φασί τινες λόγον ἐκ τῆς πέραν ἠπείρου ἀφῖχθαι, ἀνδρὸς πόνημα οὐ πολὺ κλέος ἀρχῆθεν ἐν λόγοις· φασὶ καὶ τὸν λόγον εἶναι οἷον ἀνανεῶσαι καὶ αὐξῆσαι τὸ τοῦ πατρὸς κλέος παλαιόθεν ἤδη, οὐκ ἐλαττῶσαι. Οὔκουν ἐγὼ περὶ τοῦ προτέρου πυνθάνομαι, εἰ βεβαίως ἀφίκετο· ἀφίκετο γάρ, etc. Centesima autem nonagesima prima inscribitur, atque incipit hoc modo : Τινὶ τῶν ἀρχιερέων ρλα'. Ὡς διετέθησαν οἱ πολεμεῖν ἀεὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τῇ καταστάσει τῶν πραγμάτων βουλόμενοι, καὶ ὡς αὔξει καθ' ἑκάστην ἐκ τῆς τούτων ἐπηρείας τὰ σφάλματα περιττὸν ἴσως ἐν τοῖς νῦν διηγεῖσθαι, ἐπεὶ, etc. Dignissimæ profecto sunt omnes illæ epistolæ, ut tanquam eximium Corporis Historiæ Byzantinæ supplementum Græce et Latine in lucem proferantur et quidem præcipue ob Georgii Pachymeris Historiam Jusserii Andronici Palæologi senioris, quippe quæ beneficiis harum epistolarum immuneris fere locis potest illustrari. Sunt enim inter eas multæ ad ipsum illum imperatorem Andronicum; item ad Georgium Acropolitam quem suum appellat διδάσκαλον sive magistrum, ad Melidenistam archidiaconum qui socius fuit expatriarchæ Joannis Becci in carcere ad Holobolum rhetorem qui synodo contra Beccum interfuit ad Theodorum Muzalonem magnum logothetam et protovestiarium ad Nicephorum Chumnum Muzalonis successorem Theodosium Saponopulum ad Raulænam protovestiarissam, quæ ipsum jam expatriarcham in monasterio liberaliter sustentavit et ad complures alios, quorum supra memoratus Pachymeres in Historia sua frequenter meminit. Reperi quoque ibi unam, nempe sexagesimam novam ad ipsum illum Gregorium Pachymerem cujus titulus et principium : Τῷ Παχυμέρῃ. Δέσποτά μου σοφώτατε, ἀνέγνων τὸν λόγον πλεῖν ἢ τετράκις· ἔγνω δὲ οὐδ' εἰς ἅπαξ, etc. Varias etiam ob causas operæ pretium fuerit omnes illarum epistolarum inscriptiones Græcas hic singulatim exhibere una cum earumdem initiis; nec me pigebit istius laboris, utpote cum is quoque mihi ea et ipsi in sacra et profana eorum temporum Historia recognoscenda et illustranda posthac possit esse usui. Earum igitur ordo est talis : Epistola prima : τῷ Νεοκαισαρείτῃ. Φασί τινες λόγον, etc.; secunda : τῷ λογοθέτῃ τῶν γενικῶν τῷ Ἀκροπολίτῃ. Ὁ μὲν κανὼν, etc.; tertia : τῷ μοναχῷ Ἰασίτῃ. Ὁ ἐμὸς καὶ σὸς Κλήμης, etc. ; quarta : τῷ αὐτῷ. Ἡδέως μὲν τοὺς ἰχθῦς εἴδομεν, etc.; quinta, τῷ Μελιτηνιώτῃ. Ἐμὸν πάθος, etc.; sexta, τῷ Νεοκαισαρείτῃ. Ὑγιαίνειν σε, etc. septima : τῷ Θεσσαλονικείας Δημητρίῳ τῷ Βεάσκῳ. Ἐνέτυχον, ἀδελφὲ, etc.; octava : τῷ μυστικῷ κυρῷ Ἰωάννῃ. Ἀδελφὲ ποθεινότατε, παροιμιάζεσθαι, etc.; nona : τῷ προέδρῳ Ἐφέσου κυρῷ Ἰσαάκ. Ἡνίκα εἰς μνήμην ἔλθω, etc.; decima : τῷ Ξιφιλίνῳ. Μάνθανε τὸν ἡμέτερον, etc.; undecima : τῷ Νεοκαισαρείτῃ. Ὡρμημένον τε τὴν χθὲς, etc.; duodecima : τῷ Θεογνώστῳ κυρῷ Ἰωάννῃ τῷ ἰατρῷ. Στομάχου κατάψυξις, etc.; decima tertia : τῷ αὐτῷ. Τά τε χρειωδέστατα, etc.; decima quarta : τῷ χαρτοφύλακι Θεσσαλονίκης τῷ Σταυρακίῳ. Εὔχομαι ὑγιαίνειν σε, etc.; decima quinta : τῷ Θεογνώστῳ. Λευκὸς μὲν ὁ σὸς οἶνος, etc.; decima sexta : τῷ Νεοκαισαρείτῃ. Πρὸς ἄλλον μὲν, καὶ etc.; decima septima : τῷ αὐτῷ. Δι' ἡμᾶς οὐχ ἥκεις, etc.; decima octava : Τῷ αὐτῷ. Βιβλίον οὐκ ἔστι παρ' ἡμῖν, etc.; decima nona : Τῷ αὐτῷ. Εἰ τοῖς πόθῳ κάμνουσιν ἡμέρα μία βίος ὅλος, etc.; vicesima : Τῷ Σταυρίῳ. Ἀλλὰ τί σιγᾷς, etc.; vicesima prima : τῷ αὐτῷ. Καὶ πρώην μὲν ὁ Γεώργιος, etc, vicesima secunda : Τῷ αὐτῷ. Μάνθανε, ὡς ὁ νεανίσκος οὗτος, ἡμέτερος, etc; vicesima tertia : Τῷ αὐτῷ. Ἐμὸς ὁ παρεστὼς σοι, καὶ ἥκει πρός σε, etc.; vicesima quarta : Τῷ Νεοκαισαρείτῃ. Τετράμηνον (sic) ὅλον, etc.; vicesima quinta : Τῷ αὐτῷ. Ἰδίωμά σου, etc.; vicesima sexta : Τῷ αὐτῷ. Εἴθε μηδὲ τὴν ἀρχὴν βιβλίων ὑπῆρξεν ἡμῖν Ἀριστείδου, etc.; vicesima septima : Τῷ Μελιτηνιώτῃ. Πολλὰ μὲν εἰ καυχᾷ, etc.; vicesima octava : Τῷ Σταυρακίῳ. Ἀντ' οὐδενὸς ἄλλου, etc.; vicesima nona : Ἀθανασίῳ τῷ Χατζύκῃ. Τιμιώτατε, πολλάκις ᾔτησας, ὅπερ ᾔτησας, etc.; tricesima : Τῷ Σχουταριώτῃ. Τὴν βίβλον τῶν Προφητῶν ἀπαιτῶν νῦν ἤδη, etc.; tricesima prima : Τῷ Νεοκαισαρείτῃ κυρῷ Μανουὴλ τῷ πρωτασηκρήτῃ. Πάντες σε πλὴν ὀλίγων οἴονται ἀληθεύειν ἐν λόγοις, etc.; tricesima secunda : Τῷ αὐτῷ. Ἦν ὅτε λέγων, etc.; tricesima tertia : Ὁ πατριάρχης τῷ αὐτοῦ φοιτητῇ πρωτασηκρήτῃ κυρῷ Μανουὴλ τῷ Νεοκαισαρείτῃ, νέαν ἄγων τὴν ἡλικίαν, πρὸ τοῦ τὸν μονήρη βίον ὑπελθεῖν. Εἰ μὲν κατὰ τὴν ὑπόσχεσιν, etc.; tricesima quarta : Ὁ πατριάρχης τῷ αὐτῷ, ἔτι νέαν ἄγων τὴν ἡλικίαν, καὶ πρὸ τοῦ μοναδικὸν ἐπαμφιάσασθαι σχῆμα. Ὡς ἡδὺς εἶ, ὦ λῷστε, εἰς τὸ ἐπιὸν θέρος, etc. : tricesima quinta : Τῷ Πεδιασίμῳ, χαρτοφύλακι Ἀχρείδων. Καὶ φιλίαν οἶδα τιμᾶν ἐγὼ, etc.; tricesima sexta : Τῷ Νεοκαισαρείτῃ. Λόγος πρὸς τὸν σοφώτατον λογοθέτην, etc.; tricesima septima : Τῷ ἐπισκόπῳ Πριήνης. Ὁποτὲ μὲν δεσπότης ἤτοι παππᾶς, νῦν δὲ ἰατρὸς καὶ μικρὸν μετὰ τῶν νῦν ἀρχιατρὸς, etc.; tricesima octava : Λογοθέτῃ τοῦ γενικοῦ τῷ Ἀκροπολίτῃ. Πολλὰ μὲν ἔσχον, etc.; tricesima nona : Τῷ Νεοκαισαρείτῃ. Χάρτης οὐκ ἔστι μοι, etc.; quadra-

gesima : Τινὶ τῶν ὁμιλητῶν. Οὐ μέμφομαί σου τὴν περὶ ἐπιστολάς, etc. ; quadragesima prima : Τῷ αὐτῷ. Ἐμεμψάμην, ὁμολογῶ· λεγέσθω γὰρ μέμψις, etc. ; quadragesima secunda : Τῷ κοιαίστορι κυρῷ Νικηφόρῳ τῷ Χούμνῳ. Ὅτε συνταξόμενος ἡμῖν, etc. ; quadragesima tertia : Τῷ Νεοκαισαρείτῃ. Ὡρμημένον με γράφειν πρὸς σέ, etc. ; quadragesima quarta : Τῷ αὐτῷ. Ἔοικεν ὁ τοῦ λόγου πατὴρ, Ἀριστοτέλει μὲν πλημμελῶς, etc. ; quadragesima quinta : Τῷ αὐτῷ. Ἐγκαλεῖν οὐδέν σοι βούλομαι, etc. ; quadragesima sexta : Τῷ αὐτῷ. Ἐμέ τις πάλαι μὲν τῶν ὁμιλητῶν, etc. ; quadragesima septima : Διακόνῳ τῷ Καλλίστῳ. Δέσποτά μου ποθεινότατε, πολλῶν ἤδη τῶν ἡμερῶν Ἀριστοτέλους Ἠθικὰ ζητοῦντί μοι, etc. ; quadragesima octava : Τοῦ αὐτοῦ πρὸς ἑαυτὸν ὡς ἀπ' ἄλλου. Λέγουσι μὲν ἡδὺ θήραμα, etc. ; quadragesima nona : Τῷ Νεοκαισαρείτῃ. Τί τοῦτο ἐπέστης, etc. ; quinquagesima : Τοῦ αὐτοῦ ὡς πρὸς ἑαυτὸν ὑφ' ἑτέρου. Οἶδα καὶ τὴν ἐμαυτοῦ περὶ λόγους ἀσθένειαν, οἶδα καὶ τὴν σὴν περὶ τούτους ἀκρίβειαν, etc. ; quinquagesima prima : Τῷ Νεοκαισαρείτῃ. Τί μὲν τοῖς ἄλλοις, etc. ; quinquagesima secunda : Τῷ λογοθέτῃ τῶν ἀγγελιῶν τῷ Πεπαγωμένῳ. Ἄλλων μὲν λόγους ἡγούμην τὰ πράγματα, etc. ; quinquagesima tertia : Ὁ μέγας λογοθέτης τῷ πατριάρχῃ. Ἐγὼ δὲ ἠσχυνόμην ἐπιδείξειν, etc. ; quinquagesima quarta : Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ. Οὔτ' ἐπαινεῖν κρίνω τὸν λόγον, etc. ; quinquagesima quinta : Τῷ αὐτῷ. Δέχου τὸν λόγον, πολλάκις ὑφ' ἡμῶν ἀναγνωσθέντα καὶ θαυμασθέντα, etc. ; quinquagesima sexta : Τῷ αὐτῷ. Ἐγώ σου τὸν λόγον ἀναγνούς, etc. ; quinquagesima septima : Τῷ Νεοκαισαρείτῃ καὶ τῷ Χούμνῳ. Κακόπαιδας μὲν οἶδα, etc. ; quinquagesima octava : Τῷ Σκουταριώτῃ. Ἐβουλόμην μὲν λέγειν, etc. ; quinquagesima nona : Τῷ Νεοκαισαρείτῃ. Ὑποσχόμενος ἀποστεῖλαι τὴν βίβλον, etc. ; sexagesima : Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ. Ἄρτι πρῶτος ἡμᾶς ἡ περὶ τοῦ σοῦ φιλτάτου πικρὰ κατέλαβεν ἀγγελία, etc. ; sexagesima prima : Τῷ αὐτῷ. Νῦν ἡ χρεία κινεῖ, etc. ; sexagesima secunda : Τῷ Νεοκαισαρείτῃ. Ἐκ πολλοῦ σοι διανοούμενοι ἐπιστεῖλαι, etc. ; sexagesima tertia : Τῷ Σαπανόπλῳ. Τοὺς ἐν χερσὶ τούσδε λόγους, etc. ; sexagesima quarta : Τῷ αὐτῷ. Ὥσπερ ἀληθῆ οὕτω δὴ σοι καὶ πιστὰ λέξεως οἶδα, etc. ; sexagesima quinta : Τῷ αὐτῷ. Οὐ πόρρω τοῦ τῶν σοφιστῶν πάθους, etc. ; sexagesima sexta : Τῷ Μελιτινιώτῃ. Καιρὸς ἦν ὅτε ὁ πολυθρύλλητος βασιλικὸς σῖτος, etc. ; sexagesima septima : Τῷ Νεοκαισαρείτῃ. Ἴσως ζητεῖς τινα καιρὸν ἐλθεῖν πρὸς ἡμᾶς, etc. ; sexagesima octava : Τῷ αὐτῷ. Πρὸ πολλῶν ἡμερῶν, etc. ; sexagesima nona : Τῷ Παχυμέρῃ. Δέσποτά μου σοφώτατε, ἀνέγνων τὸν λόγον πλεῖον ἢ τετράκις, etc. ; septuagesima : Τῷ Νεοκαισαρείτῃ. Ἀνὴρ ἐκεῖνος γράμματα ἔδοξε πέμπειν ἡμῖν, etc. ; septuagesima prima : Τῷ μοναχῷ Ἰασίτῃ. Ὅς σοι τὴν ἐπιστολὴν ἐγχειρίζει, etc. ; septuagesima secunda : Τῷ Μελιτινιώτῃ. Εὔχομαι εἰς Θεὸν, ἵνα κἂν αὐτὸς ὑγιαίνοις, etc. ; septuagesima tertia : Τῷ μοναχῷ κυρῷ Μεθοδίῳ. Ἐρωτᾷς τί ἡμῖν ἡ ἀφέλεια τῶν πρὸς σὲ βούλεται γραμμάτων, etc. ; septuagesima quarta : Τῷ Κορέσῃ μοναχῷ Ἀγάθωνι. Ἔτι περιττῶς ἔχομεν τῶν ἀνιαρῶν, etc. ; septuagesima quinta : Τῷ Μελιτινιώτῃ. Ἰδού σοι πέπομφα καὶ ἕτερον Ἀριστείδου βιβλίον, etc. ; septuagesima sexta : Τῷ Σταυραχίῳ. Ὁ μὲν καιρὸς ἐξότου σε τὴν σεβασμίαν ἐμοὶ κεφαλήν, etc. ; septuagesima septima : Τῷ αὐτῷ. Ἄνω καὶ κάτω σοῦ τῶν ἐπιστολῶν, etc. ; septuagesima octava : Γεωργίῳ τῷ Μαρμαρᾷ. Ἐξότου τὰς μεμβράνας εἰλήφεις, etc. ; septuagesima nona : Τῷ Θεογνώστῳ κυρῷ Ἰωάννῃ τῷ ἰατρῷ χρηστὰ ταῦτα ἢ ὅλως ἀνεκτά, etc. ; octogesima : Τὸ Σαπανόπλῳ. Ἐπαινῶ καὶ σὲ τῆς ἐπιστολῆς, etc. ; octogesima prima : Τῷ Ξιφιλίνῳ. Τὸ μὲν βιβλίον ἰδού σοι εἰς χεῖρας, etc. ; octogesima secunda : Τῷ χαρτοφύλακι Θεσσαλονίκης τῷ Σταυραχίῳ. Ὃν σὺ περὶ ἡμᾶς πόθον σαυτῷ μαρτυρεῖς, etc. ; octogesima tertia : Τῷ Θεογνώστῳ κυρῷ Ἰωάννῃ τῷ ἰατρῷ. Ἐντιμότατε δέσποτα, οὐκ οἶμαί σε τὸν ἐμὸν ἀγνοεῖν τρόπον, etc. ; octogesima quarta : Τῷ μοναχῷ Θεοδοσίῳ. Παχὺς ὑμῖν ὁ πεμφθεὶς οἶνος, etc. ; octogesima quinta : Τῷ αὐτῷ. Ὅτι μὲν ἐχρῆν αὐτίκα μετά, etc. ; octogesima sexta : Τῷ Σαπανόπλῳ. Εἰ δεῖ τι ἀκοῦσαι ἡμᾶς παρὰ σοῦ, etc. ; octogesima septima : Τῷ Νεοκαισαρείτῃ. Τὸν μὲν καιρὸν, ὅτι χειμέριος, ὁρᾷς, etc. ; octogesima octava : Τῷ Μελιτινιώτῃ. Καινῶν τινων, ὅτι γεγόνασιν, ἀκουσθέντων μοι, etc. ; octogesima nona : Τῷ Κορέσῃ μοναχῷ Ἀγάθωνι καὶ τῷ Νεοκαισαρείτῃ. Περὶ οὗ τὴν σήμερον εἰρήκατε βιβλίου εἶναι παρ' ὑμῖν, etc. ; nonagesima : Τῷ Μελιτινιώτῃ. Ὁ ἀρχιδιάκονος ὑγιαίνοις, τοῦτ' ἔστω μοι τῆς ἐπιστολῆς τὸ προοίμιον, etc. ; nonagesima prima : Τοῖς ἑαυτοῦ ὁμιληταῖς, τῷ τε Μουσάλωνι κυρῷ Θεοδώρῳ λογοθέτῃ τῶν γενικῶν, καὶ τοῖς λοιποῖς. Ἄνδρες φίλοι, Ἑρμοῦ τρόφιμοι καὶ Μουσῶν, εἰ μέν, etc. ; nonagesima secunda : Ῥήτορι τῷ Ὀλοβώλῳ. Κόρος τῶν πάντων, etc. ; nonagesima tertia : Τῷ ἐπὶ τῶν δεήσεων. Πρᾶττε ὡς ἂν ἐθέλῃς, etc. ; nonagesima quarta : Τῷ αὐτῷ. Χάριν οὐδὲ μίαν ἡ πρότριτά σου τοῦ ἵππου εἶχεν ἀποστολή, etc. ; nonagesima quinta : Τῷ αὐτῷ. Ἐφάνη τὸ δεύτερον τοῦτο, etc. ; nonagesima sexta : Ῥήτορι τῷ Ὀλοβώλῳ. Ὧτινι μὴ φιλοτιμίας μέλει, βλὰξ ἐκεῖνος, φασὶν, etc. ; nonagesima septima : Τῷ Μελιτινιώτῃ. Εἰ μέν τι νόσου μεταξὺ καὶ ὑγείας ἔχεις, etc. ; nonagesima octava : Τῷ περὶ τῶν δεήσεων. Σήμερον ὀρθρίσαντί μοι, etc. ; nonagesima nona : Τῷ Σταυραχίῳ. Τῦφον ἡμῖν ἐγκαλεῖς, ὦ ἀγαθὲ, καί, etc. ; centesima : Τῷ μοναχῷ κυρῷ Μεθοδίῳ. Ὑγιαίνοις, ἐν Χριστῷ τιμιώτατε, ἐξ εὐχῆς μοι τὸ τοῦ γράμματος ἔστω προοίμιον. Ἃ δέ, etc. ; centesima prima : Τῷ αὐτῷ. Ἐπανήκαμεν ἐκ τῆς ἐκδημίας, etc. ; centesima secunda : Τῷ Φακρασῇ Ἰωάννῃ. Βαμβακίνας ἐκ μόνης θατέρας τῶν ἐπιφανειῶν γεγραμμένας πέπεισμαι οἴκοι σοι παρεῤῥίφθαι πολλάς· αἱ δέ σοι μὲν εἰς οὐδὲν χρήσιμαι, εἰ μὴ ἄρα λέγεις εἰς ἔξαψιν φλογὸς ταμιεύειν αὐτάς, ἐμοὶ δὲ εἰ πέμψεις, etc. ; centesima tertia : Τῷ Μελιτινιώτῃ. Ἴσως μὲν γράφεις, etc. ; centesima quarta : Τῷ Δουκαίτῃ. Λόγος ὅτι πταίσματα ἐνῆσαν τῷ γράμματι, etc. ; centesima quinta : Τινὶ τῶν ὁμιλητῶν διά τινα αἰτιώμενον, ὅτι μὴ πρὸς ἡδονὴν γράφει. Ἐπικροτεῖν οὐκ οἶδα πρὸς ὀργάνων φωνάς, etc. ; centesima sexta : Τῷ Σταυραχίῳ. Τὸ μὲν

πρὸς ἡμᾶς σου γράμμα Λακωνικόν· ἐγὼ δὲ ἄρα πολυλόγος τις, καὶ, ὡς Ὅμηρος εἴπῃ ἀμετροεπής, etc.; centesima septima : Τῷ Θεογνώστῳ. Εἴθε ὥσπερ ὀξύτατος εἶ πράξει, etc.; centesima octava : Τῷ ἐπὶ τῶν δεήσεων. Καλὲ κἀγαθὲ Μανουὴλ, ὑγιαίνοις. Τουτό μοι τῆς ὁμιλίας καὶ εὐχὴ καὶ προοίμιον. Τὸ δὲ μετὰ τοῦτο ὁ ἡμέτερος Γεώργιος, etc.; centesima nona : Τῷ σοφωτάτῳ μεγάλῳ λογοθέτῃ. Οἶμαι, πολλούς τινας ἔσχες ἰδεῖν, etc.; centesima decima : Τῷ Μελιτινιώτῃ. Ὅτι οὐδ' ἡντιναοῦν ἡμῖν χρείαν τὸ τοῦ βαλανίτου παρεῖχε βιβλίον, etc.; centesima undecima : Τῷ Ἀκροπολίτῃ μεγάλῳ λογοθέτῃ κυρῷ Γεωργίῳ, διδασκάλῳ αὐτοῦ χρηματίσαντι. Κύριέ μου καὶ διδάσκαλε, ἐπεὶ πρὸς τοῦ κρείττονος ὁδηγηθεὶς ὑπέσχου δοῦναι τὴν βίβλον, etc.; centesima duodecima : Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ. Οὐκ ὀλίγοι τῶν φίλων τὸν λόγον αἰτοῦσιν ἡμᾶς· τοῦτον δὴ λέγω τὸν προσφάτως ἡμῖν ἐπὶ τῷ μεγάλῳ συντεθειμένον Διονυσίῳ, etc.; centesima decima tertia : Τῷ μοναχῷ Ἰασίτῃ. Γινώσκεις τὸν ἐμὸν τρόπον, etc.; centesima decima quarta : Τῷ Θεογνώστῳ κυρῷ Ἰωάννῃ τῷ ἰατρῷ. Τροφῆς οἱασοῦν οὐχ ἡψάμην τὴν χθὲς, etc.; centesima decima quinta : Τοῦ αὐτοῦ ἁγιωτάτου πατριάρχου ἐπιστολαὶ, ἐκδοθεῖσαι ἐν τῷ πατριαρχείῳ. Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ. Εἶδες οἷά με ὁ Θεολογίτης διέθηκεν Ἰωάννης ὁ Μακεδονίας καὶ Θράκης κατὰ μέν τινας ἄλλους ἀπογραφεύς, etc.; centesima decima sexta : Ὁ μέγας λογοθέτης τῷ πατριάρχῃ. Ἐγὼ δὲ καὶ χάριν ὁμολογῶ τῷ ταλαιπώρῳ Θεολογίτῃ, etc.; centesima decima septima : Ὁ πατριάρχης τῷ αὐτῷ. Τῆς ἀρετῆς τῆς χθὲς μοι πεμφθείσης ἐπιστολῆς, etc.; centesima decima octava : Ὁ μέγας λογοθέτης τῷ πατριάρχῃ. Ἠσχύνθην ὑπὲρ ἐμαυτοῦ δεξάμενος τὴν ἐπιστολὴν, ὅτι με τοσοῦτον ἐπῄνει, etc.; centesima decima nona : Ὁ πατριάρχης τῷ αὐτῷ. Ἐβουλόμην ἐκ τῶν ἐπῶν Ὁμήρου τῶν ἐπιστολιμαίων τουτωνὶ κατάρξασθαι συλλαβῶν, etc.; centesima vigesima : Τῷ αὐτῷ. Οἱ δὲ Περσαεῖς πόσα δοκεῖς ἐνώπιον ἡμῶν πράττουσί τε καὶ λέγουσιν; Ἐγὼ μὲν οὐδ' ἀκούειν ἀνέχομαι τῶν ἀνδρῶν, οἶμαι δὲ, etc.; centesima vigesima prima : Τοῖς ἐν τῷ Ὀστρειδίῳ μοναχοῖς τῷ Χειλᾷ Ἰωάννῃ καὶ τῷ Δανιήλ. Εὐστράτιος τὸ ἀββάδιον, ἑαυτὸν δι' αἰτίαν, ἣν αὐτὸς εἰδείη, τῆς ὑμετέρας ἀδελφότητος ἀποῤῥήξας, ἧκε πρὸς ἡμᾶς, etc.; centesima vigesima secunda : Ῥήτορι τῷ Ὀλοβόλῳ. Γένοιτό σοι, σοφώτατε καὶ τιμιώτατε, πᾶν ἐκ Θεοῦ ἀγαθὸν, etc.; centesima vigesima tertia : Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ. Ἡμῖν αὔξει τὴν ὑπέρθεσιν ἡμέρα ἑκάστη, etc.; centesima vigesima quarta : Τῷ αὐτῷ. Πρὸς τὸν Ἀντιοχείας πατριάρχην μὴ πέμπειν ἡμᾶς γράμμα, etc.; centesima vigesima quinta : Τῷ αὐτῷ. Ὁ παρὼν Ὑρτακηνὸς, οὐκ ὢν Ὑρτακηνὸς τὸ ἀνέκαθεν, ἀλλὰ Κύπριος, δεῆσαν αὐτῷ εἰς πόλιν παραγενέσθαι, ἧκε καὶ ἐς ἡμᾶς, etc.; centesima vigesima sexta : Δανιὴλ τῷ Γλυκεῖ. Κατέλαβες ἐνταῦθα, etc.; centesima vigesima septima : Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ. Ὁ τῆς ἐν νήσῳ Χίῳ μονῆς, τῆς νέας λεγομένης, καθηγησάμενος, etc.; centesima vigesima octava : Τῷ αὐτῷ. Οὐθ' ὁ τὸν βίον ἀπολιπὼν Χατζύκης, etc.; centesima vigesima nona : Τῷ αὐτῷ. Χρυσοκομπᾶς τις στρατιώτης, τὴν Παρασκάμανδρον χώραν οἰκῶν, υἱὸν ἔχων ἐκ πρώτης γυναικὸς καὶ συνοικῶν δευτέρᾳ, ἐπειδὴ, etc.; centesima trigesima : Τῷ αὐτῷ. Ἔσται μὲν ἀληθῶς κρίσις τῷ Θεῷ πρὸς ἅπαντας ἀνθρώπους κοινῶς, etc.; centesima trigesima prima : Τῷ σεβαστοκράτορι κυρίῳ Ἰωάννῃ. Πανευτυχέστατε σεβαστοκράτορ, τέκνον ἐν Κυρίῳ τῆς ἡμῶν μετριότητος· καλοῦμεν γάρ σε καὶ ἐν τοῖς τοιούτοις ὀνόμασιν, εἰ καὶ τὰ προσφάτως παρὰ σοῦ γεγενημένα, καὶ εἰς ἀκοὰς τὰς ἡμετέρας ἐλθόντα οὐχ οὕτω σε καλεῖν ἡμᾶς ἀναπείθει. Ἔδει σε Χριστιανόν τε ὄντα, καί, etc.; centesima trigesima secunda : Τῷ βασιλεῖ. Εἰκοστὴν εἶχεν ὁ Δεκέμβριος μὴν, καὶ ἡμεῖς τηνικαῦτα τὴν βασιλεύουσαν πόλιν κατελαμβάνομεν, ἐντίμου τῆς εἰς αὐτὴν εἰσόδου τυχόντες· καὶ μέχρι μὲν τούτων προῆλθεν ἡμῶν τὰ τερπνὰ, τὰ δὲ ἑξῆς ὅσων ταραχῶν, ὅσων θορύβων καὶ ἰλίγγων μεστά! Ἀνασεσοβημένους γὰρ τοὺς πλείους εὑρίσκομεν ὑπὸ τῆς ἐπιστολῆς, ἣν ὁ Βέκκος συνθέμενος καὶ ἐγκύκλιον ὀνομάσας, εἰς πολλά τε ἐγγράψας, διαδοθῆναι πρὸς πάντας, εἰ δυνατὸν, ἐξαπέστειλε, καὶ εὑρίσκομεν εἰς δύο διῃρημένους τοὺς μὲν, etc.; centesima trigesima tertia : Τῷ βασιλεῖ. Κράτιστε, θεόστεπτε, ἅγιέ μου δέσποτα βασιλεῦ, εἰσακούσοι Θεὸς τῆς φωνῆς τῆς δεήσεώς σου, καὶ πάσας τὰς εὐχάς σου ἀποδοίη σοι εἰς σωτηρίαν, ἐχθρὸς νοητὸς καὶ υἱὸς ἀνομίας, etc.; centesima trigesima quarta : Τῷ αὐτῷ. Ἀλλ' ἡμεῖς γε, ἅγιέ μου δέσποτα καὶ κράτιστε βασιλεῦ, οὔτε τῶν πρώην ὀχλήσεων ἀπηλλάγημεν, etc.; centesima trigesima quinta : Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ. Περὶ τοῦ ἀρχιερέως τοῦδε ἤδη ποτὲ καὶ ἄλλοτε ἀξιώσας οἶδα, καὶ νῦν δὲ πάλιν ἀξιῶ καὶ παρακαλῶ γε πρός (sic). Πτωχός ἐστιν αὐτός· μοναχὸς γὰρ ἄνωθεν, etc.; centesima trigesima sexta : Τῷ αὐτῷ. Ἡμεῖς ὡς τὴν Κωνσταντίνου κατελάβομεν πόλιν, ἀσθενείᾳ οὐ πάνυ τοι περιπεπτώκαμεν χαλεπῇ, οὐδ', etc.; centesima trigesima septima : Τῷ βασιλεῖ. Κράτιστε θεοστεφὲς ἅγιε βασιλεῦ, νίκας κατὰ τῶν ἀφανῶς ἐπιτιθεμένων ἐχθρῶν, τρόπαια κατὰ τῶν ὁρωμένων, καὶ ἡμερῶν πλῆθος μετ' εὐφροσύνης ἀλήκτου χαρίζοιτό σου τῇ ζωῇ Κύριος, ἵν' εἰ μήποτε πρότερον, etc.; centesima trigesima octava : Τῷ βασιλεῖ. Ἐγώ σου τῶν καλῶν, ἅγιε δέσποτα βασιλεῦ, εἰς μνήμην ἥκω συνεχέστερον, etc.; centesima trigesima nona : Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ. Ὅτι πρὸ ἡμερῶν οὐκ ὀλίγων συγχωρηθῆναι ἡμῖν ἀπαίρειν εἰς Βυζάντιον ἐδεόμεθα, etc.; centesima quadragesima : Τῷ αὐτῷ. Ὑγίαινέ μοι καὶ χαῖρε, ὁ πολὺς τὴν κατὰ πᾶσαν ἀρετὴν εὐδοκίμησιν μέγας καὶ σοφὸς λογοθέτης, etc.; centesima quadragesima prima : Τῷ πρωτοβεστιαρίῳ...... ὁ ἡμέτερος θυγάτριον ἔχων ἐπίγαμον καὶ ἄνδρα ῥᾳδίως αὐτῷ μὴ δυνάμενος ἐκ πενίας ἀγαγέσθαι, Ὄλυμπον ἄντικρυς ἢ Παρνασσὸν, ἤ τι (sic) τῶν μεγάλων ὀρῶν δοκεῖ φέρειν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, τοῦτον, etc.; centesima quadragesima secunda : Τῷ βασιλεῖ. Κράτιστε, ἅγιέ μου δέσποτα βασιλεῦ, ἄλλους μὲν ἄλλα τέρπει τῶν πραγμάτων, ἐμὲ δὲ τὸ τὰ μεγάλα σε συμμαχούμενον ἄνωθεν κατορθοῦν· ὅθεν, etc.; centesima quadragesima tertia : Τῷ βασιλεῖ. Ἅγιέ μου δέσποτα, κράτιστε βασιλεῦ, ἐπὶ τοὺς θλίβοντας τὴν

κληρονομίαν σου, ἢ θλίβειν διανοουμένους, τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπιβάλλοι Θεός, etc.; centesima quadragesima quarta : Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ. Ἔστι μὲν ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ πόλει καὶ ἄλλα δή τινα μοναστήρια ὑπὸ τὴν πατριαρχικὴν ἐξουσίαν τελοῦντα, ἔστι δὲ καὶ τὸ τοῦ Γεροντίου λεγόμενον· οὐχ ἄνδρες ἐν αὐτῷ, μοναχαὶ δὲ γυναῖκες οἰκοῦσιν· ἐκ δὴ τούτου πρό τινων οὐ πάνυ πολλῶν ἡμερῶν ἧκέ μοι γράμμα, ἔχον μὲν ἐπιγραφὴν. Αἱ ἅπασαι μοναχαὶ τῷ πατριάρχῃ, ἔχον δὲ καὶ τὴν κατηγορίαν ὅση ἂν εἴποις κατὰ τῆς Ἡγουμένης πολλήν. Τί οὖν δέ, etc.; centesima quadragesima quinta : Τῷ αὐτῷ. Ὅνπερ κατὰ τῶν τοῦ Βέκκου ἀδολεσχιῶν ἢ οὑτινοσοῦν ἄλλον λόγον ἐκδεδωκέναι τὴν σὴν οἶδα σοφίαν, etc.; centesima quadragesima sexta : Τῷ βασιλεῖ. Παραδηλοῦν μὲν τῇ ἐκ Θεοῦ βασιλείᾳ σου, etc.; centesima quadragesima septima : Τῷ μοναχῷ Ἀθανασίῳ τῷ Λεπενδρηνῷ. Ἐπὶ τὸ ὄρος τὸ θαυμαστὸν σπεύδοντά σε, etc., centesima quadragesima octava : Τῷ αὐτῷ ἔτι εἰρηνεύοντι. Προσφθέγγομαί σε καὶ πάλιν, σεβασμιώτατε, etc.; centesima quadragesima nona : Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ. Σοφώτατε, γνῶναι παρέστω σοι, ὡς οἱ ἐν Περίνθῳ Δωριεῖς τε καὶ Πελοποννήσιοι ἐς Βυζάντιον συνδεδραμηκότες, etc.; centesima quinquagesima : Τῷ αὐτῷ. Ὁ τῆς Ἰκονιέων πόλεως μητροπολίτης οὑτοσί, etc.; centesima quinquagesima prima : Τῷ αὐτῷ. Οἱ τὸ Πευκίων ἐπίνειον οἰκοῦντες Παρδόπουλοι ἐλεεινὰ προσίασιν ἡμῖν κλαίοντες ὁμοῦ καὶ τὰς ἑαυτῶν ἀναγγέλλοντες συμφοράς, etc.; centesima quinquagesima secunda : Τῷ Μοναχῷ. Ἡμεῖς, ὦ θεσπέσιε, κατὰ τὸ δοκοῦν τῷ Θεῷ ταῖς κοιναῖς τῆς Ἐκκλησίας παραδεδομένοι φροντίσιν, etc.; centesima quinquagesima tertia : Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ. Οὐδὲν ἡμῖν περὶ τῆς Πρωτέως ἀπατηλῆς ὁμιλίας τὴν παρελθοῦσαν ἑσπέραν δεδήλωται, etc.; centesima quinquagesima quarta : Τῷ αὐτῷ. Ἆρά γε πλατὺ γελάσεις, ἀκούσας, ἅπερ, etc.; centesima quinquagesima quinta : Τῷ αὐτῷ. Ἀκούσας, οἶμαι, ὅ τι δὴ καὶ ποιῶν, φιλοτιμίαν καλέσεις τὴν πρᾶξιν, etc.; centesima quinquagesima sexta : Ὁ μέγας λογοθέτης τῷ πατριάρχῃ. Ὃ συμβαίνει πάσχειν πολλάκις τοὺς ἀσθενῶς τῶν ὄψεων ἔχοντας, etc.; centesima quinquagesima septima : Ὁ πατριάρχης τῷ αὐτῷ. Ἐβουλόμην μὲν ἐγὼ τὰς πάσας τῶν ἐπιστολῶν χάρτας ἐναπογραψάμενος, διαμένειν εἰς τὸν μετέπειτα βίον ἀφιέναι, etc.; centesima quinquagesima octava : Τῇ πρωτοβεστιαρίσσῃ, καὶ τῇ ἀδελφῇ αὐτῆς παραμυθητική. Σὺ μὲν ἴσως, κυρία καὶ θύγατερ ἐν Χριστῷ, οὐκ ἀπεικότως ἡμᾶς εἰ φίλους ἡγήσῃ καὶ διαθέσεως τῆς κατὰ πνεῦμα, ἀμνὴ μονάς, etc.; centesima quinquagesima nona : Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ. Τὰ τοῦ Πέρσου παιδία, etc.; centesima sexagesima : Τῷ αὐτῷ. Καὶ τὴν χθὲς καὶ τὴν νῦν οὖσαν ἡμέραν, etc.; centesima sexagesima prima : Τῷ πρωτοσεβάστῳ καὶ πρωτοβεστιαρίῳ. Τὸ τοῦδε τοῦ πένητος αἴτημα οὐκ Ἀρκαδία ἐστὶν, ὅ φησιν ἡ παροιμία, etc.; centesima sexagesima secunda : Τῷ αὐτῷ. Τὸ ταλαίπωρον γύναιον ἡ Καρυστηνή, etc.; centesima sexagesima tertia : Τῷ αὐτῷ. Τὸ ἐν Ῥόδῳ μοναστήριον· Ῥοδίνην αὐτὸ ἐγχωρίως καλοῦσιν· οἱ Ἱεροσολύμων ἥκοντες οὗτοι ᾐτήσαντο λαβεῖν εἰς μετόχιον, ὡς ὄν, etc.; centesima sexagesima quarta : Τῷ αὐτῷ. Συμεών τις, ἔμπορος ἄνθρωπος, Σύρος τὸ γένος, Πτολεμαΐδος τῆς ἐν Παλαιστίνῃ πολίτης, φίλος ἐμός· οὐ πάνυ δὲ παλαιός, ἀλλ' ἐξότουπερ ἐς Βυζάντιον ἧκε, etc.; centesima sexagesima quinta : Τῷ αὐτῷ. Ὅτι μὴ μόνον πρὸς Θεὸν τὴν εὐχήν, etc.; centesima sexagesima sexta : Φραγκόπουλος, ὁ τὴν οἴκησιν, etc.; centesima sexagesima septima : Τῷ ἰατρῷ Θεογνώστῳ. Τὸν πρὸ μικροῦ κομήτην, νῦν δὲ ἀτίμῳ κουρᾷ ἀποβεβλημένον τὰς τρίχας, τὸν μαστιγίαν καὶ ἐκβεβοημένον Φραγκόπουλον, δεσμώτην ὄντα, etc.; centesima sexagesima octava : Τῷ πρωτοβεστιαρίῳ. Εἴτ' ἀληθές ἐστιν, ὅ φασί τινες, εἴτε καὶ μή, etc.; centesima sexagesima nona : Τῷ λογοθέτῃ τῶν γενικῶν τῷ Ἀκροπολίτῃ. Ὅ ποτε τὸν Ἀτζωνᾶν ἐκεῖνον εἶχε δεσπότην Ἀριστείδου βιβλίον· νῦν δὲ σὸν εὐτυχῶς εὑρίσκεται κτῆμα, etc.; centesima septuagesima : Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ. Ἑαυτῷ τι προσήκειν ὁ δεῖνα. ῥητορικῆς εὐγλωττίας οἰόμενος ἔργον τῆς δοκούσης ποιεῖται δυνάμεως διὰ συχνῶν ἐμοῦ καθάπτεσθαι τῶν ἐπιστολῶν, ὥσπερ οὐκ ἄλλοθεν ἔχων τοῖς ἑαυτοῦ λόγοις ὕλην ἢ ἐκ τῶν ἡμετέρων ψόγων ὑποβαλεῖν, etc.; centesima septuagesima prima : Μοναχῷ τινι γνωρίμῳ. Πρώτην εἶχον τὴν εἰς ἀσθένειαν κατακλίσεως ἡμέραν, etc.; centesima septuagesima secunda : Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ. Γεώργιόν τινα Ξιφιλῖνον, ἄνδρα θεῖον καὶ ὑπὲρ τοὺς κατ' αὐτὸν ὄντα ἀρετήν, ὅτι γέγονε πατριάρχης ἀκήκοας, οἶμαι, γέγονε δέ, etc.; centesima septuagesima tertia : Τῷ αὐτῷ. Ἀλλ' ἔμοιγε τοσοῦτον φέρει τὴν αἰσχύνην, etc.; centesima septuagesima quarta : Τῷ αὐτῷ. Εἰπέ τις, μᾶλλον δὲ κατεῖπεν ἐπὶ τῆς σῆς τελειότητος, ὡς εἴη ὁ πρόεδρος Αἴνου τὰ καὶ τὰ ποιῶν, etc.; centesima septuagesima quinta : Τῷ αὐτῷ. Ἔοικεν ὁ θαυμάσιος τοῦ φοσσάτου κριτὴς ὁ πανσέβαστος παλαιάν τινα πρὸς τὸν τροπαιοφόρον τρέφειν δυσμένειαν, etc.; centesima septuagesima sexta : Τινὶ γνωρίμῳ. Πανσέβαστε, ἄνθρωπος εἶ, καὶ ἀνθρώπου πατρὸς υἱός· γνῶθι τοίνυν σαυτὸν, καὶ μὴ φρόνει μεῖζον τῆς φύσεως, μικρᾶς, etc.; centesima septuagesima septima : Τῷ αὐτῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ. Τετρὰς ἦν ἡ τῆς ἐνεστώσης ἑβδομάδος, etc.; centesima septuagesima octava : Τῷ Ἐφέσου (sic). Δεδήλωταί σου τῇ ἱερότητι δεῦρο παραγενέσθαι καὶ ἐξόπερθε δεδήλωται, μῆνές εἰσί που τρεῖς· τάχα δέ, etc.: centesima septuagesima nona : Τῷ αὐτῷ. Ἔπρεπε πάντως σε, θεσπέσιε δέσποτα, etc.; centesima octogesima : Τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ. Χαλεπόν, φησὶν ἡ παροιμία, κύων μαθοῦσα σκυτοτραγεῖν, οὐ μὴν γε ὅσον ἀκειρεκόμης Φραγκόπουλος, ἐρώτων μανίαις ἁλούς. Ἐπήρα μὲν οὖν τινα παρθένον, etc.; centesima octogesima prima : Τῷ αὐτῷ. Διονύσιος οὑτοσὶ Ἀρκάς ἐστιν ἐκ Πελοποννήσου· ἡμέτερος δέ, etc.; centesima octogesima secunda : Τῷ αὐτῷ. Ὁ θαυμαστὸς ἐπὶ τῶν δεήσεων, etc.; centesima octogesima tertia : Ὁ πατριάρχης τῷ πρωτοβεστιαρίῳ. Ἐμοὶ μὲν τουτὶ τὸ πόνημα πεποίηκεν οἷον ὁρᾷς ἀφελὲς πάντῃ καὶ ταπεινόν, etc.; centesima octogesima quarta : Τῷ παρόντι νεανίᾳ, καὶ πένητι ὄντι καὶ ἡμετέρῳ, etc.; centesima octogesima quinta : Τῷ αὐτῷ. Ἐπεράλη τῷ δεῖνι ὧδε ἰέναι,

καὶ ἣν ἂν ἔτος ἐν ἀκριβῶς, etc.; centesima octogesima sexta : Ὁ πρωτοβεστιάριος τῷ πατριάρχῃ. Παναγιώτατε καὶ θειότατε δέσποτά μου, οἰκουμενικὲ πατριάρχα· ἐγὼ δὲ τὴν ἐπὶ τὸν Ἄθω φυγὴν τοῦ πονηροῦ Θεοδοσίου μαθών, etc.; centesima octogesima septima : Τῇ Ῥαουλαίνῃ. Ἀφελῆ σοί τινα φῂς εἶναι γράμματα καὶ ἐκθήλως πρεσβυτερικά, ἃ πρὸς ἡμῶν σοι πέμπεται γράμματα· εἶτ' οὐχ ἱστᾷς ἄχρι τοῦδε τὸ πρᾶγμα, etc.; centesima octogesima octava : Τῇ Ῥαουλαίνῃ. Ὅτι μὲν ἐγὼ ἀπὸ τῆς ἐν πατρίδι παλαιᾶς συνηθείας φίλην ἐμαυτῷ τὰ συκάμινα βρῶσιν, etc.; centesima octogesima nona : Τῇ Ῥαουλαίνῃ. Ἅπερ ὁρᾷς πεμπόμενά σοι συκάμινα μὴ διά τινα φιλοτιμίαν πέμπεσθαι νόμιζε, ἀλλά, etc.; centesima nonagesima : Τοῦ ἁγιωτάτου πατριάρχου. Εἰ μὲν ἐκ τῆς ἐντεῦθεν ψήφου ἐβεβαιοῦτο, etc.; centesima nonagesima prima : Τινὶ τῶν ἀρχιερέων. Ὡς διετέθησαν οἱ πολεμεῖν ἀεὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τῇ καταστάσει τῶν πραγμάτων βουλόμενοι, etc.

Hucusque igitur pertingunt omnium illarum Gregorii Cyprii epistolarum inscriptiones et initia; ex quibus, ut ego opinor, non minus elegantia earum quam varietas abunde apparet; simul etiam multiplex editionis earumdem Græco-Latinæ utilitas. Certe R. P. Petrus Possinus S. J. qui utramque Georgii Pachymeris historiam, nempe imperii Michaelis Palæologi et imperii Andronici Palæologi senioris ex eminentissimi et doctissimi cardinalis Francisci Barberini instructissima bibliotheca primum Romæ typis Barberinis a. 1666 et 1669 Græce et Latine et cum eruditissimis observationibus duobus tomis in folio edidit, si harum epistolarum notitiam et usum habuisset, minime dubium est quin multa inde potuisset haurire necessaria et tam difficilis operis obscuritatem magis illustrare. Quod etiam ipse monumentorum Græciæ recentioris curiosissimus et dignissimus perscrutator Leo Allatius, primarius Bibliothecæ Vaticanæ custos, haud sufficientem earumdem epistolarum habuerit notitiam, ipse satis clare indicat in amplissima diatriba sua de Georgiis; ubi de eodem Georgio sive Gregorio Cyprio valde prolixe agens, pag. 425, sic scribit : Epistolæ CCIII Gregorii Cyprii partim scriptæ antequam onus patriarchatus suscepisset, partim postquam illius cura ipsi commissa fuit, exstabant in Bibliotheca Antonii Augustini, cod. 69; erantque in Polliana et Monachii Bavariæ, sed sine titulis. In Ambrosiana leguntur CLXVI. Robertus Constantinus in Bibliotheca : Gregorii patriarchæ de Vita sua et epistolæ 166. In Ambrosiana, licet paulo supra in eodem Indice legatur, Gregorii Cyprii epistolæ selectæ, aliud item exemplar : item de Vita sua epistolæ numero 166. An opus hoc de Vita diversum est ab Epistolis vel Epistolis ipsis Vitam suam exprimit? Mihi adhuc incertum est. Hæc ibi Allatius. Quod tandem restat, maxime notandum est supra enumeratis epistolis in eodem codice manuscripto Cæsareo a fol. 146, pag. 2 usque ad fol. 148 pag. 2 instar appendicis subjungi ejusdem patriarchæ Gregorii Cyprii decretum aliquod synodale : cujus titulus et principium : Ἀπόφασις. Ἡ μετριότης ἡμῶν σύναμα τῇ περὶ αὐτὴν ἱερότητι τῶν ἀρχιερέων ὁμηγύρει, ἱερεῖς τε καὶ διακόνους, τοὺς ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἐκκλησιαστικῆς συγχύσεως διώκτας ὁμολογουμένως ἀναφανέντας, ἢ, etc. Quo finito decreto sequitur formula solemnis, qua eidem patriarchæ Gregorio adversarii ejus promiserunt, ipsum publice declaratum in orthodoxum, et prorsus liberum ab omni labe et suspicione pravæ doctrinæ, si is prius scripto polliceretur, se, post acceptum illud innocentiæ suæ testimonium publicum, sine mora throno patriarchali se abdicaturum esse. Narrat quidem totam illam rem prolixe et accurate Georgius Pachymeres in Historia imperii Andronici Palæologi senioris libri secundi quinque integris capitibus, nempe sexto, septimo, octavo, nono et decimo, adeo ut etiam integram formulam abdicationis a Gregorio conscriptam et adversariis traditam jam memorato capiti nono ad verbum inseruerit; formula tamen promissionis adversariorum, quæ in codice hoc manuscripto Cæsareo exstat, ibi omissa est, ideoque supplendæ Historiæ Pachymerianæ causa totam hic publico. Ea igitur cum inscriptione sua est talis : Ἀνακήρυξις τῆς εὐσεβείας αὐτοῦ παρὰ τῶν ὑποσχομένων αὐτῷ. Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὅτι οὐδέποτε κακὴν ὑπόληψιν ἔσχομεν περὶ τοῦ δεσπότου ἡμῶν τοῦ πατριάρχου κυροῦ Γρηγορίου, ὡς ἔστι βλάσφημος, καθάπερ τοῦτό τινες τῶν ἀμυήτων ὑπέλαβον· ἀλλ' ὀρθοδοξότατον τοῦτον γινώσκομεν καὶ εὐσεβέστατον. Μόνον δεόμεθα τοῦ πατριάρχου παραιτήσασθαι θρόνον διὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων εἰρήνην· καὶ ἐπειδὴ παρ' ἡμῶν ζητεῖ τὴν τῆς εὐσεβείας αὐτοῦ ἀνακήρυξιν ἔγγραφον λέγεσθαι, καὶ αὐτίκα κατανεύει τὸν θρόνον παραιτήσασθαι, ζητοῦμεν καὶ ἡμεῖς πάντες ἕτοιμοι ἐν ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐγγράφως καὶ ἀγράφως παῤῥησίᾳ τε καὶ ἰδίᾳ τοῦτον, ὥσπερ καὶ τὸν ἅπαντα χρόνον ἦν, εὐσεβέστατον κηρύττειν καὶ ὀρθοδοξότατον, ἐπιτιμᾶν δὲ καὶ τοῖς ἀφρόνως καὶ ἀμαθῶς κατ' αὐτοῦ λέγουσιν. Hucusque formula ista promissionis quam, æque ac formulam abdicationis ab ipso Gregorio compositam et adversariis præscriptam fuisse existimo. Clauditur denique totus ille codex hac subscriptione : Τέλος τῶν ἐπιστολῶν τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ πατριάρχου. Καὶ τῷ Θεῷ δόξα.

GEORGII CYPRII EPISTOLÆ

I.

EPISTOLA AD AMICUM

Vide supra col. 425.

II.

EPISTOLA AD ANDRONICUM IMP.

Vide supra col. 267.

ΤΟΥ ΑΓΙΩΤΑΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΚΥΡΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΟΥ ΚΥΠΡΙΟΥ

ΕΓΚΩΜΙΟΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΘΑΛΑΣΣΑΝ

ΕΙΤΟΥΝ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΤΟΥ ΚΑΘΟΛΟΥ ΤΟΥ ΥΔΑΤΟΣ ΦΥΣΙΝ.

—

SANCTISSIMI PATRIARCHÆ CONSTANTINOPOLIS

DOMINI GEORGII CYPRII

ENCOMIUM MARIS

SIVE

DE UNIVERSA AQUÆ NATURA.

(Franequeræ, 1697, ex ed. Fed. Morelli.)

—

A Θαυμάζειν μὲν τῶν πραγμάτων ὁπόσα ὑπερφυῆ καὶ μεγάλα οὐ πολλοῦ τινος ἔργου φαίνεται ὄν, εἴ τις τοῦτό γε μόνον ποιεῖν βούλεται ἱστάμενος ἄφωνος· ἀπόχρη γὰρ αἰσθανθέντα εἰς θαῦμα τρέπειν τὴν αἴσθησιν· ἂν δὲ καὶ λόγῳ τις σκοπῆται τῶν τοιούτων ἄξιον εἰπεῖν τι καὶ διηγήσασθαι, τοῦτ' ἤδη τοῦ παντὸς ἐργωδέστερον. Ἀφαιρεῖται γὰρ λόγων ἰσχὺν τῶν θαυμάτων ἡ φύσις, καὶ ὅσῳ ταῦτα τοῖς ἐντυγχάνουσιν ἔκπληξις, τοσούτῳ μᾶλλον ἀπορία τοῖς λόγοις καὶ τὸ μηδαμῶς ἑαυτοῖς δύνασθαι χρῆσθαι. Διὸ καὶ πολλή τις γένοιτ' ἂν συγγνώμη δικαίως τοῖς περὶ τούτων λέγειν τολμῶσιν, ἂν παρὰ πολὺ τῆς ἀξίας ἐλλίπωσι, καὶ μάλιστα πρὸς τῶν τοιαῦτα πεπαιδευμένων ἀνθρώπων, ὅσῳ καὶ τῶν ἄλλων μᾶλλον εἰδότες εἰσὶν, ὡς μὲν χαλεπὸν τοῖς τοιούτοις ἐπιχειρεῖν, ὡς δ' ἀνάγκη καὶ τοὺς λόγους B ἴσους ἀεὶ τῶν πραγμάτων συμβαίνειν. Ἐπεὶ δὲ

Admirari equidem res quascumque natura insignes et magnas, non magni alicujus operis esse videtur, si quis id facere tantum velit tacitus subsistens. Sufficit enim contemplanti in admirationem convertere contemplationem. Sin præterea quis animo proponat dignum quid talibus dicere et enarrare, illud jam videtur omnium operosissimum. Natura enim rerum admirandarum minuit vim rationis. Et quanto majori hæ admirationi sunt iis qui in eas incidunt, tanto major hæsitatio oritur in sermonibus, et nullatenus sibi compotes sunt. Multaque propterea venia digni sunt merito, qui de his orationem instituere conantur, si sæpe a rerum dignitate defecerint; et maxime apud homines, qui hæc edocti sunt et quidem quanto aliis sunt peritiores; uti enim difficile est talibus rebus manum adhibere, ita et necesse est

sermones quoque rebus impares evadere. Quoniam autem hoc ita se habet, hinc eum etiam qui de mari dicit, nihil satis aptum dicturum esse existimo. Si quid enim inter cæteras res admirationem meretur, mare est; quia inter prima elementa est. Et si quis veniam concedat iis qui se in sermones de illo demittunt, magis diligentiam amans, quam audaciam improbans; sane et gloriam, etiamsi satis proba non præstiterit, reportaturus est. Sed qualis et quanta sit utilitas maris, et qua ratione sit præ cæteris universi rebus præstantissimum, hic quis, si attendat, clare perspiciet. Cæterum convenit hic parvis magna componere et veritatem ex umbris sectari rationum.

Nunc itaque omne quod est et quod non est, nullo modo prius initium cepit ut esset, quin et mare confestim exstiterit cum ipsis primis, quæ sunt, rebus productum et primam ac præcipuam vim adeptum. Nam veluti ad omnem rem quæ fit materiam aliquam præsto esse oportet et deinde ex illa generationem effici; sic et mare simul cum primis subsistentiam accepisse rebus videmus, ut esset elementum rerum postea futurarum, et quodammodo principium mixtionis; adeo ut si quis contemplando admiretur dispositionem universi, admirationis initium ex aquæ natura ipsi faciendum est: et profecto cum conditor mare voluerit esse antiquissimum, non dissimile vero et primas ipsi in magnitudine attribuisse. Adeo enim magnum est mare, ut nullam sciamus continentem ipsi in conceptaculum sufficere; sed esse quidem tantum illud mare quod intra Gades est, ut homines quasi vertigine laborantes de universo illo dicere se quid posse negent et fere immensi rationem ei applicent. Cæterum hoc circumscriptum esse et comprehendi a terra liquido novimus; sed majus esse illud, quod extra Gades est, et nulla ratione comparari posse cum eo quod apud nos est; quapropter et nulla in eo instituitur navigatio; immensitas enim aquæ prohibet scire ubinam quis posset trajicere; et terminos ipsius si omnino aliqui sint, nemo valet assignare. Et non sine ratione ac utilitate tantam obtinuit mare magnitudinem; sed quoniam natura aquæ non modo mater aliis rebus, sed et nutrix futura esset, et ad factam in initio rerum productionem quam plurimum conferret et ad permanentiam unicuique rei naturæ convenientem conduceret.

Atque ita cum ob magnitudinem suam admirationi sit, non minus etiam ob pulchritudinem admirari illud oportet, utpote quam maximam semper et perfectissimam exhibet contemplantibus. Figura enim maris profecto est pulcherrima, quali et cœlum cum fieret ornatum esse novimus. Oceanus enim universam in circuitu ambit terram; et rursus illud quod aqua plenum est a terra tanquam in circulo constringitur. Et situs quidem ipsius,

A τοῦθ' οὕτω καὶ θαλάσσης περὶ τὸν λέγοντα, οὐδὲν ἐς ἱκανὸν ἐρεῖν οἶμαι· καὶ γὰρ θαύματος ἐν τοῖς οὖσιν, εἴπερ καὶ ἄλλο τι, μετέχουσά ἐστι θάλαττα· ὅτι καὶ στοιχεῖόν ἐστι τῶν πρώτων, κἂν εἴ τις συγγινώσκοι τοῖς εἰς τοὺς περὶ ταύτης λόγους ἑαυτοὺς καθιεῖσι, μᾶλλον τῆς προθυμίας ἀγαπήσας, ἢ καταγνοὺς τῆς θρασύτητος, οὐκοῦν (1) τὴν τοῦ μὴ τὰ δίκαια πεποιηκέναι δόξαν ἀποίσεται. Ἀλλ' ὁποῖόν τε καὶ ὅσον τὸ χρῆμα θαλάττης, καὶ ὡς αὕτη τὸ κράτιστον τοῦ παντὸς, ὧδέ τις σκοπούμενος σαφῶς εἴσεται. Πλὴν εἰκάζειν ἐνταῦθα προσήκει μικροῖς τὰ μεγάλα καὶ τὴν ἀλήθειαν ταῖς ἐκ τῶν λόγων θηρᾶσθαι σκιαῖς.

B Ἤδη μὲν οὖν τὸ πᾶν τόδε μὴ ὂν πρότερον οὐδαμῶς ἀρχὴν ἐλάμβανεν εἶναι καὶ τότε αὐτίκα ὑπῆρχε καὶ θάλαττα, σὺν τοῖς πρώτοις τῶν ὄντων φανεῖσα, καὶ δύναμιν σχοῦσα τὴν πρώτην. Ὡς γὰρ ἐπὶ παντὸς χρήματος γιγνομένου ὕλην εἶναί τινα δεῖ, εἶτ' ἐξ αὐτῆς τὴν γένεσιν ἐνεργεῖσθαι, οὕτω δήπου καὶ θάλασσαν ὁμοῦ τοῖς πρώτοις ὑποστᾶσαν ὁρῶμεν, ὡς εἶναι στοιχεῖον τῶν μετὰ τοῦτ' ἐσομένων, καὶ ἀρχὴν τοῦ συγκρίματος τρόπον τινά. Ὥστ' εἴ τις θεώμενος θαυμάζοι τὸ τοῦ παντὸς σχῆμα ἐκ τῆς τοῦ ὕδατος φύσεως, δέον τὰ πρῶτα τοῦ θαύματος ἄρχεσθαι· καὶ δὴ πρεσβυτάτην αὐτὴν δείξας ὁ δημιουργὸς, οὐκ ἀπεικότως καὶ τὰ πρῶτα μεγέθους ἀπένειμε. Μεγάλη γὰρ τοσοῦτόν ἐστι θάλασσα, ὡς μηδὲ ἣν ἴσμεν ἤπειρον C ἀποχρῆναι εἰς χώραν αὐτῇ· ἀλλ' εἶναι μὲν πολλὴν τὴν ἐντὸς Γαδείρων, ὡς καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἰλιγγιῶντας ἀπαγορεύειν πρὸς πᾶσαν, καὶ μικροῦ τοὺς τοῦ ἀπείρου λόγους ἁρμόζειν αὐτῇ, καὶ ταῦθ' ὁριζομένην σαφῶς καὶ κύκλῳ περιλαμβανομένην τῇ γῇ, πλείονα δὲ τὴν ἐκτός. Καὶ μηδ' εἶναι παρεξετάζειν αὐτὴν πρὸς τὴν καθ' ἡμᾶς κατ' οὐδένα λόγον, οὗ γε χάριν οὔτε πλοῦς ἐν αὐτῇ γίγνεται, ἀπειρία γὰρ ὕδατος εἴργει, καὶ τὸ μὴ εἰδέναι ὅποι τις ἂν ἔχοι κατᾶραι· τά τε ὅρια αὐτῆς, εἰ καὶ ὅλως εἰσὶν, οὐκ εἶναι εἰπεῖν οὐδενός. Καὶ τοῦτ' εἰλήφει τὸ μέγεθος οὐκ ἔξω λόγου, οὐδὲ τοῦ χρησίμου χωρίς· ἀλλ' ἐπείπερ ἔμελλεν ἡ τοῦ ὕδατος φύσις οὐ μόνον δὴ μήτηρ τοῖς ἄλλοις, ἀλλὰ καὶ τιθήνη φανῆναι εἴς τε τὴν ἐξ ἀρχῆς γένεσιν ὅτι πλεῖστον D τελοῦσα, εἴς τε τὸ διαμένειν ἐς ὅσον ἑκάστῳ ἡ φύσις ἐξήκοι.

Οὕτω δ' ἐκ τοῦ μεγέθους θαυμαζομένη, οὐχ ἥκιστα καὶ διὰ τὴν ὥραν θαυμάζοιτ' ἂν, ἣν ὡς πλείστην ἀεὶ καὶ τελεωτάτην παρέχεται τοῖς ὁρῶσι. Σχῆμα γὰρ αὐτίκα θαλάσσης τὸ κάλλιστον, ὁποίῳ δήπουθεν καὶ τὸν οὐρανὸν ἴσμεν γιγνόμενον κεκοσμῆσθαι. Γῆν τε γὰρ ἅπασαν ὠκεανὸς περιδέδρομε κύκλῳ, καὶ αὖθις ὡς ἐν κύκλῳ τῇ γῇ, ὃ δὴ ὕδατος πλεόμενόν ἐστι, περισφίγγεται. Καὶ θέσις δὲ αὐτῇ, ὡς ἐκ τῶν εἰρημένων εἰκάσαι, τὸ μεσαί-

(1) Legendum οὐκοῦν monet Boissonadius *Anecd. Gr.* t. I, p. 314, quod tenent codd. Reg. 2629 et 3010.

τατον τοῦ παντὸς, εἴπερ καὶ τῆς γῆς τὸ μέσον ἀπονενέμηται τῇ θαλάττῃ. Καὶ κινδυνεύει τῷ λόγῳ μὴ κέντρον τὴν γῆν, τὴν δὲ θάλασσαν εἶναι. Τήν γε μὴν ὥραν καὶ χάριν ἣν ἐν αὐτῇ τῇ θέσει παρέχεται, καὶ ὡς κύκλος τέ ἐστιν ἡ αὐτὴ τῷ γε τὴν ὅλην κατανοοῦντι, καὶ πάντα σχήματα δείκνυσιν ἐν τῇ πρὸς γῆν συνελεύσει καὶ μίξει, κόλπους μὲν πολυειδεῖς ἀνελίσσουσα, νήσους δὲ αὖ ἐκ μέσης μικρὰς καὶ μείζους ἀναδιδοῦσα, καὶ πορθμοὺς ἐν στενῷ ἐς μήκιστον διήκοντας ἀπεργαζομένη, τίς ἂν λόγος μετρίως εἰπεῖν ἀποχρήσει; Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὡς ἐκ τῆς περιγραφῆς καὶ τῆς θέσεως καὶ ὅσον τῇ γ' αἰσθήσει καταλαβεῖν· λογισμῷ δέ τις τοσοῦτον διισχυρίσαιτο τὴν τοῦ ὕδατος φύσιν εἶναι καλὴν, ὁπόσον καὶ ἀρχὴ τοῖς ἄλλοις ἃ τοῦ καλοῦ μετέσχε γνωρίζεται. Οὐ γὰρ ἂν ἦν εἰκὸς τὰ τὴν ὕπαρξιν δεύτερα τοιούτου μετέχειν τινὸς μὴ τῶν πρώτων μετεσχηκότων, ἀφ' ὧν δὴ καὶ ταῦτα συνέστη. Ποταμοὶ δὲ πάντες καὶ πηγαὶ, λίμναι τε αὖ καὶ νυμφῶν νάματα καὶ ὅσα τὴν γῆν ὑποτρέχει, ἐκ θαλάσσης τὰ πάντα καὶ αὖθις εἰς θάλασσαν καταῤῥεῖ, τοῦτο μὲν, ὡς ἐκ μητρὸς, τοῦτο δ' αὖ, ὡς εἰς κοινήν τινα τοῦ παντὸς ὑγροῦ χώραν. Εἴη δὲ καὶ τοῦτο τὴν μίαν εἶναι ταύτην ἀρχὴν τοῦ παντὸς ὕδατος σημεῖον οὐκ ἀμυδρόν. Ἔνθα γὰρ ἅπαν ἀνακάμπτον ὁρῶμεν καὶ ἀποκαθιστάμενον, ἐκεῖθεν καὶ τὴν πρώτην αἰτίαν τοῦ εἶναι εἰληφέναι πιστούμεθα. Οὕτω γὰρ καὶ τὰ ἐκ γῆς ἅπαντα εἰς γῆν ἀναλύοντα τὴν γῆν πρώτην σφίσι μητέρα εἶναι δηλοῖ. Ἡ δὲ, ἁπάντων ὑδάτων εἰς αὐτὴν εἰσρεόντων, καὶ πάνθ' ὑποδεχομένη διὰ μεγέθους περιουσίαν, οὔτε πλείων τῆς οὔσης ὁρᾶται, οὔτ' ἐλάττων τις φαίνεται οὖσα. Οὐ γάρ που πλέον οὗ δέδωκε γῆθεν λαμβάνει· καὶ αὖθις δίδωσί γε τοσοῦτον, ὁπόσον καὶ εἰσεδέξατο· καὶ ἅμα οὐκ ἐπιδίδωσι τῶν ἐκ γῆς συμβαλλομένων, ἐπεὶ μηδ' ἀτελὴς ἐγένετο, οὐδὲ προσθήκης δεομένη τινὸς ἐξ ἀρχῆς. Τῷ ὄντι δὲ τελεία καὶ πλήρης, παντὸς μᾶλλον ἀνενδεής. Ὄμβροι δὲ πρὸς τοῖς εἰρημένοις καὶ δρόσοι καὶ νιφετοὶ, νεφέλαι τε αὖ αἱ τούτους γεννῶσαι, καὶ ὅσα πρῶτον εἰς τὸν ἄνω συνιστάμενα τόπον, εἶτ' ἐκεῖθεν εἰς γῆν κάτεισιν, ἔτι γε μὴν ἀνέμων φύσεις καὶ παντοῖαι πνοαὶ, τὴν ἀρχὴν ἐκ τοῦ ὕδατος ἔχουσιν. Εἰ δὲ βλάσται φυτῶν, ἐκφύσεις τε καὶ αὐξήσεις, ἀναθηλήσεις τε καὶ καρποφορίαι ἐξ ὑδάτων ὡς ἐξ ὕλης, οὐ γὰρ ἄλλως οἷόν τε προκύπτειν τῆς γῆς, μήτηρ δὲ τοῦ παντὸς ὕδατος, προσκείσθω δὲ καὶ παντὸς ὑγροῦ, θάλασσα, εὔδηλον ὡς καὶ τούτων οὐκ ἄλλη τις αἰτία τὸ μέρος τοῦτο ὅτι μὴ θάλασσα.

A ut e dictis conjicere licet, est medium universi, siquidem et medium terræ mari attributum est. Et ex ratione consequi videtur terram non esse centrum, sed mare. Nam profecto pulchritudo et gratia quam in ipsa sua positura exhibet, ipsa est instar circuli, siquis illud universum consideret, omnesque figuras ostendit in suo ad terram accessu et cum ea commixtione. Sinus enim variæ formæ quas volvendo aperit, rursusque insulas ex medio sui parvas et magnas quas producit, et freta inter angustias longissime transeuntia quæ efficit, quænam oratio, ut par est, dicere sufficiat? Atque hæc quidem ex circumscriptione et positura et quasi ipso sensu deprehendere licet. Ratiocinatione autem quis confirmare poterit adeo pulchram esse B aquæ naturam, ut reliquis rebus quæ pulchritudinis participes sunt, principium esse, certo cognoscatur. Non enim verosimile est ea quæ quoad exsistentiam posteriora sunt, talis alicujus rei participare, de qua prima, per quæ ipsa posteriora consistunt, non participant. Fluvii enim omnes et fontes, porro et lacus et aquarum fluxus et lympharum latices, et quæcunque cursu suo terram subeunt, omnia ex mari sunt et rursus in mare refluunt; et illud quidem tanquam ex matre, hoc autem tanquam in commune quoddam omnis humidi receptaculum. Adeo ut hoc sit signum non obscurum, mare esse unicum omnis aquæ principium; eo enim omnem reverti aquam et tanquam C in pristinum locum redire videmus, et illinc primam suæ essentiæ causam suscepisse credimus. Nam ita et quæcunque ex terra sunt in terram resolvuntur, et terram illis primam matrem esse manifestum est. Mare autem, cum omnes in illud confluunt aquæ easque omnes excipit, propter ingentem magnitudinem nec majus conspicitur nec minus apparet quam ante erat: nibilo enim plus quam dedit recipit a terra; et denuo tantum reddit, quantum in se receperat; et inter ea simul non augetur, dum a terra quadam ipsi conferuntur; quoniam nec imperfectum factum est neque additamenti ab alio quodam principio indiget; quoniam revera consummatum et perfectum nec ullius magis indigum est. Præter dicta vero et D imbres et ros et nix et nubes insuper quæ illa generant et quæcunque primo in sublimi consistunt loco et deinde illinc in terram descendunt, insuper sane ventorum qualitates et omnis generis flatus ex aqua principium obtinent. Plantarum quoque propagines et germinationes et incrementa florumque productiones et fructuum proventus ex aqua velut ex materia proveniunt; non enim aliter fieret ut in terram inclinent. Mater enim omnis aquæ, addatur et omnis humidi, mare est. Satis clare enim patet quod et horum nulla alia sit causa quam pars illa, quæ est mare.

Οὐ δὴ μόνα ταῦτα τὴν ὑγρὰν ὡς μητέρα κατὰ τὸν εἰρημένον κέκτηται τρόπον, ἀλλὰ καὶ παντοῖα γένη τῶν ζώων, ἐπεὶ οὐκ ἔστιν οὐδὲν τῶν ἁπάντων ὃ μὴ τῇ τοῦ ὑγροῦ μετοχῇ τῆς ἐπωνυμίας ταύτης μετάσχοι. Τούτου δ' ἐναργὲς γνώρισμα· ἐπειδήπερ συναποβάλλει καὶ τὸ ζῶα εἶναι, καὶ

Nec profecto hæc sola humidum tanquam matrem, eo quo dictum est modo, sortita sunt, sed et cujuscunque generis animalia; quia nullum datur ex omnibus quod non ob humidi participationem ejusdem originis et nominis particeps sit. Et hujus rei evidens est indicium, quod simul

coincidat ut et animalia et omnino animata sint, si humiditate carent. Sed præter cætera maris tanquam maxime proprium fœtum dico esse piscium et natatilium omnia genera; quod qua ratione etsi digne quis admiretur, intelligat? Nam quod ad alia attinet animalia præterquam quod de humido participent, est aliqua ratio cur et de aliis elementis participent: pisces autem pure ex aquis sunt. in iis primum generantur et crescunt et ad finem usque nutriuntur, ingenti quidem multitudine: adeo ut si eorum numerus animalia terrestria non excedat, minorem tamen esse nemo utique dixerit, et minime is qui satis peritus est. Ut plurimum insuper pisces hominum generi conducunt quibus et nutrimentum sunt et valde quidem congruum tum corporibus ipsis, tum iis quibus necesse est ab hisce se saturare. Quod sermone exprimere etsi minus liceat, sola experientia docet.

Nec sane tantum propter ea quæ dicta sunt apparet utilitas aquæ et maris, expedit enim utrumque affirmare (nec aliter sentio), minime horum tantum gratia mare admiratione dignum esse, sed et propterea quod nos ipsi illo usi simus cum vitæ nostræ utilitate. Prætermitto etiam dicere quomodo aqua animalibus reficiat corpora et dum eam bibunt et dum ea abluuntur; et quomodo panis illa miscetur et quomodo pene non sit cibus nisi cum aqua cogatur; et quod sales non aliunde habemus, nisi ex hac concretos, et insuper, quomodo illa quasi animetur cibus et suavitatis quam maxime particeps fiat et hominibus prorsus gratus sit, et præter dicta, quod sordes purget aqua et maculas eluat et inquinamenta removeat et fœtores; hæc enim manifestissime nota sunt. Et sane alia sunt ad quæ nobis aqua opus est; nam qua ratione aliquis brevi tempore enarret ea quibus universa vita humana non sufficeret, si vellemus sigillatim exponere quæcunque hominibus ex mari accedunt? Sed, uti par est, accipere debemus et tanquam obscuram quamdam adumbrationem existimare sermonem illum qui de his instituitur. Et quoniam multa sunt quæ ad humanam vitam conducunt, nec omnis terræ pars omnia ferat, neque omnis multitudo omnium utilium ibidem proveniat loci, sed illa quidem Asia habeat, hæc autem Europa, alia vero Africa et alia terræ regio alia, nisi distantes continentes conjungeret mare et homines qui undiquaque sunt, per illud commercium haberent cum aliis qui ubicunque terrarum sunt, licet paucis necessariis satis abundaret aliqua natio, deficerent tamen plurima: nunc autem per mare alii aliis quæ necesse habent, suppeditant; et admiranda quædam communio hominibus et ubertas victus est; quoniam ea quæ vitam nostram sustentant, undiquaque per hoc elementum apportantur; et existimare oportet mare non divisas nec a se invicem distantes facere continentes; nam non accedo illis ex veteribus qui hoc

A ὅλως ἔμψυχα τὴν ὑγρότητα ἀποβαλόντα. Ἀλλὰ μὴν τήν γε παρὰ τἄλλα θαλάσσῃ οἰκειοτάτην φορὰν, τὰ τῶν ἰχθύων λέγω καὶ νηκτῶν πάντα γένη, πῶς ἄν τις κἂν ἀξίως θαυμάσοι περινοῶν; Τὰ μὲν τοίνυν ἄλλα τῶν ζώων, πρὸς τῷ τοῦ ὑγροῦ μετέχειν, ἔστιν οὗ καὶ τῶν ἄλλων πρώτων σωμάτων μετέχει· ἰχθύες δὲ καθαρῶς ἐκ θαλάσσης, ἐν αὐτῇ τὴν ἀρχὴν καὶ γεννώμενοι καὶ αὐξόμενοι, καὶ διὰ τέλους τρεφόμενοι, πολλοὶ μὲν τὸ πλῆθος· ὡς εἰ καὶ τὰ χερσαῖα μὴ ὑπερβάλλει τὸ κατ' αὐτοὺς, ἐλαττοῦσθαι πλὴν οὐδεὶς ἐρεῖ, οὔκουν ὅ γ' ἐπιεικῶς ἐπιστάμενος. πλεῖστα δὲ καὶ τῷ τῶν ἀνθρώπων χρήσιμοι γένει, οἷς τε τροφὴ γίγνεται, καὶ μάλα κατάδηλος τοῖς σώμασιν ἐντεῦθεν αὐτοῖς, καὶ οἷς αὖ τὴν ἄλλην χρείαν ἔστιν ἐκ τούτων ἀποπληροῦν, ἣν λόγῳ B μὲν εἰπεῖν οὐκ ἂν οἷόν τ' εἴη, πεῖρα δὲ μόνον διδάσκαλος.

Οὐ δὴ μόνον τῶν εἰρημένων χάριν τὸ τοῦ ὕδατος χρῆμα ἢ τὸ τῆς θαλάσσης, ἔξεστι γὰρ ἀκούειν ἑκάτερον, οὐ διαφέρομαι, οὐχὶ τούτων ἕνεκα μόνον θαύματος ἄξιον, ἀλλὰ καὶ ὧν ἡμεῖς κεχρήμεθα αὐτῷ συμφερόντως τῷ βίῳ. Καὶ ἀφίημι λέγειν ὡς ἀνακτᾶται τὸ ὕδωρ τοῖς ζώοις τὰ σώματα, τοῦτο μὲν πίνουσι, τοῦτο δὲ καὶ λουομένοις· καὶ ὡς ἄρτος φύεται ὕδατι, καὶ ὡς οὐκ ἔστιν οὐδὲν σχεδὸν εἰς βρῶσιν, ὅ τι μὴ μεθ' ὕδατος χρηματίσαι, καὶ ὅτι τοὺς ἅλας οὐκ ἄλλοθεν ἔχομεν ἢ ἐκ τούτου C συνισταμένους, μεθ' ὧν οἷον ἐμψυχοῦται τροφὴ, καὶ ἡδονῆς ὡς πλεῖστον μετέχει, καὶ ἀνθρώποις καθάπαξ ἐστὶν αἱρετὴ, καὶ πρός γε τοῖς εἰρημένοις, ὅτι καὶ ῥύπους καθαίρει τὸ ὕδωρ καὶ κηλῖδας ἐκπλύνει, καὶ μολυσμῶν ἀπαλλάττει καὶ δυσωδίας· γνώριμα γὰρ ταῦτα περιφανῶς· τὰ δέ γε μὴν ἕτερα εἰς ὅσα ἡμῖν ἀναγκαίως ἔχον ἐστὶ τόδε, πῶς ἄν τις ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ διέλθοι; Οὐ γὰρ ἂν βίος ὅλος ἀνθρώπινος ἀποχρήσοι, βουλομένοις καθέκαστον διελθεῖν, ὅσα τοῖς ἀνθρώποις ἐκ θαλάττης προσγίνεται. Πλὴν ἅψασθαι χρὴ μετρίως καὶ ὅσον ἀμυδράν τινα σκιαγραφίαν τὸν περὶ τούτων οἴεσθαι λόγον. Πολλῶν τοίνυν ὄντων ἅ γε εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον τελεῖ, οὐχ ἅπαντος δὲ μέρους γῆς τὰ πάντα φέροντος, οὐδ' ἀθρόον τῶν χρησίμων ἁπάντων D ἐν ταυτῷ ἀναδιδομένων, ἀλλὰ τὰ μὲν Ἀσίας ἐχούσης, τὰ δὲ Εὐρώπης, ἕτερα δὲ Λιβύης, καὶ ἄλλα ἑτέρου κλίματος γῆς, ἂν μὴ συνάπτουσα ἦν τὰς διεστώσας ἠπείρους θάλασσα, καὶ ἄνθρωποι διὰ ταύτης ἐπεμίσγοντο οἱ ἁπανταχόθεν τοῖς ὁποιδήποτε γῆς, κἂν ὀλίγων μὲν τῶν ἐπιτηδείων εὐπόρει τὸ γένος, ἀπελείπετο δὲ τῶν πλείστων· νυνὶ δὲ διὰ θαλάττης ἀλλήλοις τὰ πρὸς ἀλλήλων διδόασι καὶ θαυμασία τις κοινωνία τοῖς ἀνθρώποις ἐντεῦθεν, καὶ ἀφθονία βίου, ἐπεὶ καὶ τὰ συνεκτικὰ τῆς ἡμετέρας ζωῆς ἁπανταχοῦ διὰ τοῦδε τοῦ στοιχείου κομίζεται, καί γε μὴ διαιρεῖν, μηδὲ ἀποδιιστᾶν ἀλλήλων τὰς ἠπείρους νομίζειν προσήκει τὴν θάλασσαν· οὐ γάρ τοι συντίθεμαι οἷς τῶν πάλαι ταῦθ' οὕτως ἔδοξεν, τοὐναντίον μὲν οὖν συνάπτειν καὶ

εἰς ἄκραν ἕνωσιν ἰέναι ταύτας ποιεῖν, οὐ μόνον ὅτι τὴν μέσην εἰληφυῖα χώραν δεσμὸς τῶν ἄκρων ἐστὶν, ἀλλ' ὅτι καὶ ἐπικοινωνεῖν ἀλλήλας τὰ τμήματα τῇ διαδόσει καὶ ἐπαλλάττειν ποιεῖ. Ἴδοις γὰρ ἂν εἰς τὴν Ἰνδικὴν ἐπιφοιτῶντα Κελτὸν καὶ Γαλάτην, καὶ εἰς τὴν ἐκείνων αὖθις Ἰνδοὺς τὴν θάλατταν διαπεραιουμένους· οὐ γὰρ ἄλλως οἷόν τε· καὶ Λίβυες αὖ διατρίβουσιν ἐν Εὐρώπῃ χρησάμενοι τῇ θαλάσσῃ, καὶ Ἀσία τοὺς ἐξ ἑκατέρας γῆς δέχεται, τῆς αὐτῆς ταύτης παραπεμψάσης· διὸ καὶ οὐκ ἔστι μὴ καὶ τῶν ἄλλων νομίζειν εἶναι φορὰν τὴν τῆς ἑτέρας τῶν ἠπείρων φοράν· οὐδὲ κατὰ τῆς Σκυθῶν γῆς Ἀραβία κομπάζει· οὐδ' ἡ τῶν Αἰθιόπων κατὰ τῆς Ἑλλάδος, οὐδ' αὖ ἑτέρα τις καθ' ἑτέρας· ἐπεὶ τά γε δοκοῦντα ἑκάστης ἴδια κοινὰ ταῖς ἁπάσαις διὰ τὴν θάλασσαν γέγονε. Καὶ τό γε τὰ αὐτὰ εὑρίσκειν ἄφθονα πανταχοῦ τῆς γεννησάσης ἰδίως τάξίωμα καταβάλλει.

A opinabantur; sed e contra judico, mare continentes conjungere et facere ut in summam unionem illæ conveniant; non tantum quod medium mare locum adeptum extremarum partium vinculum sit, sed quod insuper portiones terræ sibi invicem distributione communicare et inter se permutare faciat. Videre enim licet in Indicam adventare regionem Gallum et Galatam et in horum rursus regionem trajicientes mare Indos; nec alia ratione fieri potest. Et Afri etiam in Europa versantur usi mari. Et Asia ex longinqua terra incolas recipit, ipso mari trajecto. Et idcirco non est existimandum aliarum terræ regionum alium esse proventum quam continentium. Neque adversus Scytharum regionem Arabia gloriatur; neque ea quæ B est Æthiopum adversus Græciam, neque porro alia quæpiam adversus aliam; quoniam ea, quæ cujusque propria esse videntur, ob mare omnibus communia facta sunt. Et hoc quidem quod eadem ubique copiose reperire licet, minuit pretium illius proventus qui in propria regione natus est.

Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων, κέρδη τοῖς ἀνθρώποις ἐκ θαλάττης μυρία, χρημάτων τε ἀπειρία καὶ ἄλλων ἀγαθῶν ἀφθονία, δι' ὧν αὐτός τις ἑαυτοῦ ὁρᾶται περιφανέστερος. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἴσως οὐ πολλοῦ τινος λόγου τοῖς γε φιλοσοφωτέροις, καὶ τὴν διάνοιαν ὑπὲρ τοὺς πολλούς. Τό γε μὴν κράτιστον κερδῶν ἁπάντων καὶ πᾶσιν ἐπίσης θαυμαζόμενον ἡ τῶν μακρὰν ὄντων κατάληψις ἐντεῦθεν προσγιγνομένη, καὶ πραγμάτων ἀκρίβεια καὶ ἐπιστήμη καὶ ἐμπειρία. Ἅπαντα συλλέγομεν κατὰ μικρὸν, πολλοῖς μὲν ἔθνεσι, πολλοῖς δὲ ἤθεσιν ὁμιλοῦντες καὶ καινότερα ἀεὶ μανθάνοντες ἐκ τοῦ καινοτέροις ἐντυγχάνειν ἀεὶ καὶ ἀνδράσι καὶ πόλεσι καὶ νομίμοις καὶ πᾶσι πράγμασιν, ἐξ ὧν ὡς ἐμπειρικώτατοι τῶν ἄλλων καὶ φρονιμώτατοι, εἴπερ καὶ ἐμπειρικώτατοι οἱ τῇ θαλάσσῃ κεχρημένοι γινώσκονται. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ καρτερικοὺς ἴδοις ἂν καὶ ἀνδρίας ὡς πλεῖστον ἥκοντας τοὺς αὐτοὺς τούτους· ὅτι μηδ' ἔσθ' ὅ γε παρὰ τὴν θάλασσαν ἱκανῶς τοῖς κινδύνοις παραμένειν διδάξει καὶ ἀναπείσει ὡς εὐψύχως φέρειν τὰ ἐπιόντα. Ἐμοὶ μὲν γὰρ εἰς ἔκπληξιν θάλασσα καὶ πόῤῥωθεν ἱσταμένῳ καὶ ἀπὸ τῆς θέας ἔχει, καὶ τῶν ἤχων τὸ φρικῶδες καὶ φοβερόν· τὸ δέ γε καὶ τολμᾷν ἐπιβαίνειν καὶ παρασκευάζεσθαι πρὸς κλύδωνα καὶ ζάλην καὶ τρικυμίαν καὶ πάσας μεταβολὰς καὶ ἀέρος καὶ ὕδατος, τοῦτ' ἤδη μέτρον ἅπαν ἀνδρείας ὑπερβάλλει καὶ καρτερίας.

Præter dicta vero, innumera hominibus lucra ex mari. Res enim innumeræ aliorumque bonorum ubertas exinde est; ob quæ quis seipso præcellentior videtur. Sed hæc fortasse non magis alicujus momenti videbuntur iis qui in sapientiæ studio magis versati sunt et qui intellectu vulgo præcellunt. At hoc sane omnibus lucris præstantius et æque ac cætera omnia admiratione dignum, quod earum quæ procul sunt rerum cognitio exinde ad- C veniat et actionum ac causarum agendarum accurata exploratio et scientia et experientia, quæ omnia colligimus brevi, cum multis gentibus et multis moribus conversantes, et meliora semper addiscentes eo, quod in novos et alios semper incidamus et homines et urbes et leges et res omnes. Unde tanquam magis experti et prudentiores aliis evadimus, siquidem experientia maxime præstare deprehenduntur illi qui mari uti solent. Nec profecto id tantum, sed et robustos et fortitudine præpollentes eosdem videre soles; quoniam nihil est quod præter mare sufficienter in periculis perseverare doceat, et persuadeat animose ferre quæcunque incidunt. Nam mihi equidem, etiamsi e longinquo constitutus sim, vel solo aspectu terro- D rem incutit mare, et frementes illi sonitus et tremendi. Quod vero et quis audeat ingredi et navigare per æstum et turbinem et decumanos fluctus et omnes vicissitudines aeris et aquæ, hoc sane omnem strenuitatis et tolerantiæ mensuram excedit.

Καὶ ταῦτα μὲν ὡς ἐκ μικρῶν τὸ ὑπερβάλλον τοῦ στοιχείου γνωρίσαι· παρεῖται δὲ τὰ μείζω καὶ τελεώτερα περὶ τοῦδε λέγειν ἡμῖν, ἀπορίαν ἑαυτοῖς συνειδόσιν ὥστε περὶ τοῦ κρατίστου τῶν ὄντων ὑψηλοτέρων ἅπτεσθαι λόγων. Καὶ γὰρ ἀρχή τις τὸ ὕδωρ τῆς ὑγρᾶς οὐσίας νομίζεται καὶ συνεκτικὸν τῶν λεγομένων παρὰ τοῦτο στοιχείων· ἐπειδὴ καὶ πᾶσιν ἐκείνοις εἰς τὸ εἶναι συμβάλλει. Τῷ τε γὰρ ἀέρι μεταδίδωσι τῆς ὑγρότητος, καὶ οὐκ ἄλλοθεν

Atque ita tanquam e parvis eminentiam hujus elementi cognoscere licet. Afferunt autem majora et magis eximia quæ de illo dicenda sunt hæsitationem nobis ipsis, utpote consciis nos de præstantissima rerum sublimium sermonem ordiri. Nam aqua etiam tanquam principium quoddam humidæ naturæ esse censetur, et continere ac in statu suo conservare ea quæ præter ipsum sunt elementa; quoniam et omnibus illis, ut subsistant, confert;

nam aeri dat de sua humiditate; nec aliunde talis aer nisi ex communione aquæ, igni autem alimentum est humidum et hoc manente manet et ipse; et hoc dum consumitur, ipse simul consumitur, et ubi plane defecerit, ipse deficit. Dantur etiam qui stellis ex aqua alimentum suppeditant; cujus causa et ignis et stellarum subsistentia quodammodo ex aqua est; unde enim aliquid nutritur, inde et in subsistendo permanentiam habere creditur. Terra autem et reliqua quæ ex ea facta sunt, manifesto ex aqua; non enim aliter quam hujus commnunione frigida est. Etenim si rursus abstuleris a terra omnem humiditatem, videbis ipsam infirmam et non subsistentem, aliaque sustinere non posse, sed quibusvis ponderibus usque et usque cedere. In promptu autem est et illud arenam contuenti cognoscere; quæ utique terra est, si ablata sit quæ eam cogit et continet humiditas. Et quidem illos, qui aquam unicum et solitarium omnium rerum principium esse dixerunt, non puto ob aliud quid quam hæc inductos fuisse ut hoc dicerent, non sine ratione hac opinione de aqua suscepta. Propterea nihil est, cur quis majoris momenti res velit minoris paria æstimare et prima in iis quæ posteriora sunt; reliquis enim elementis, quæ et ipsa prima rerum aiunt esse, tantum præcellit aqua, ut de illis quæ sua sunt, aliis communicet, ipsa vero nullatenus illis indigeat. Nam terræ equidem (ut iisdem rationibus denuo utar) de frigiditate communicat, sed nihil ab illa recipit: aeri autem de humiditate, ipsa autem eorum quæ aeris sunt non est indiga: igni vero aliquatenus in nutrimentum est. Cum autem oportet ut quasi ad pugnam veniant aqua et ignis, omnino necesse est, ut aut aqua robore inferior sit et cedat, aut aqua illius potentia tentata plane exstinguatur et nulla ratione inter res exsistentes supersit. Mare itaque tale est, ubique in omnibus imperium obtinens multa cum utilitate. Nobis autem non est facultas de illo pro dignitate dicendi neque etiam illud, ut par est, admirandi. Oportet itaque magnitudinem hujus negotii percipientem, silentium magis quam verba amplecti, ne admirationis magnitudinem orationis debilitas evertat.

A τοιοῦτος ἀὴρ ἢ τῇ μετουσίᾳ τοῦ ὕδατος. Πυρὶ δὲ τροφὴ γίγνεται τὸ ὑγρὸν, καὶ μένοντος τούτου, μένει κἀκεῖνο, καὶ δαπανωμένου συνδαπανᾶται, καὶ τελέως ἐκλελοιπότος ἀπομαραίνεται. Εἰσὶ δὲ οἳ καὶ τοῖς ἄστρασι τροφὴν ἐκ τοῦ ὕδατος παρεσκεύασαν, οὗ γε χάριν καὶ πυρὸς καὶ ἀστέρων ἡ σύστασις ἐκ τοῦ ὕδατος τρόπον τινά. Ὁπόθεν καὶ γὰρ ἕκαστον τρέφεται, ἐκεῖθεν καὶ τὴν εἰς τὸ εἶναι διαμονὴν ἔχειν πιστεύεται. Γῆς δὲ καὶ αὐτῆς ἕτερον τῶν ποιοτήτων περιφανῶς ἐκ τοῦ ὕδατος· οὐ γὰρ ἑτέρως γε ἢ τῇ μετουσίᾳ τοῦδε αὐτὴ ψυχρὰ, καὶ αὖθις ἀφέλῃς τῆς γῆς τὴν πᾶσαν ὑγρότητα, ἀσθενῆ τε ἴδοις καὶ ἀνυπόστατον, τά τε ἄλλα μὴ στέγουσαν καὶ παντοίοις βάρεσιν ὑποχωροῦσαν ἀεί. Πάρεστι B τοῦτο καὶ τὴν ψάμμον ὁρῶντα κατανοεῖν, ἥτις γῆ μὲν ἔστι, πλὴν ἀφῃρημένη τῆς εἰς ταυτὸν συναγούσης καὶ συνεχούσης ὑγρότητος. Καί γε τοὺς μίαν ἀρχὴν καὶ μόνην τῶν ὄντων εἰρηκότας εἶναι τὸ ὕδωρ οὐκ οἶμαι δι' ἄλλο ἢ ταῦτα προαχθέντας εἰπεῖν οὐκ ἔξω λόγου ταυτηνὶ τὴν δόξαν περὶ τοῦ ὕδατος εἰληφότας. Διὸ οὐδ' ἔστιν ὅτῳ τις τὸ στοιχεῖον τοῦτο παραβαλεῖ, εἰ μὴ βούλεται τοῖς ἐλάττοσιν ἀντεξετάζειν τὰ μείζω, καὶ τὰ πρῶτα τοῖς μετὰ ταῦτα. Στοιχείων μὲν γὰρ τῶν ἄλλων, ἅ γε καὶ αὐτὰ πρῶτα τῶν ὄντων φασὶν εἶναι, τοσοῦτον ὑπεραίρει τὸ ὕδωρ, ὡς τῶν ἑαυτοῦ μεταδιδόναι κἀκείνοις, αὐτὸ δὲ τῶν ἐκείνων δεῖσθαι μηδέποτε. Γῇ μὲν γὰρ, ἵνα καὶ αὖθις χρήσωμαι τοῖς αὐτοῖς, μεταδίδωσι τῆς ψυχρότητος, οὐδὲν δ' ἐκεῖθεν λαμ-C βάνει· ἀέρι δὲ τῆς ὑγρότητος καὶ τῶν παρὰ τοῦ ἀέρος ἐστὶν ἀνενδεής. Τῷ πυρὶ δὲ εἰς τροφὴν γίγνεταί πως· πλὴν δεῆσαν συνελθεῖν ὡς εἰς μάχην ὕδωρ καὶ πῦρ, ἀνάγκη πᾶσα ἢ τῷ ὕδατι, παραχωρῆσαι τοῦ κράτους καὶ ὑπεκστῆναι ἢ πειραθὲν τῆς ἐκείνου δυνάμεως, τελέως τε ἀποσβῆναι καὶ εἶναι μηδαμῶς ἐν τοῖς οὖσι. Καὶ θάλασσα μὲν οὖν τοιαύτη, ἁπανταχοῦ ἐν πᾶσι κρατοῦσα μετὰ πολλοῦ τοῦ χρησίμου, ἡμῖν δὲ περὶ αὐτῆς οὐχ ὅπως ἐρεῖν πρὸς ἀξίαν, ἀλλ' οὐδὲ προσηκόντως θαυμάσαι ἰσχύς. Δέον τοιγαροῦν τοῦ μεγέθους τοῦ πράγματος αἰσθομένους ἀντὶ τῶν λόγων ἀσπάσασθαι τὴν σιγὴν, ἵνα μὴ τὸ πολὺ τοῦ θαύματος τὸ ἀσθενὲς τῶν λόγων ὑφέληται.

ΠΑΡΟΙΜΙΑΙ

ΣΥΛΛΕΓΕΙΣΑΙ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΑΓΙΩΤΑΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ

ΚΥΡΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΚΥΠΡΙΟΥ

ΚΑΤΑ ΑΛΦΑΒΗΤΟΝ.

—

PROVERBIA

COLLECTA PER SANCTISSIMUM PATRIARCHAM

D. GREGORIUM CYPRIUM

JUXTA ALPHABETUM (a).

—

Αὐτὴ ἡ *μήρινθος οὐδὲν ἔσπασεν*. Ἀπὸ τῶν A ἁλιευτῶν τῶν μηδὲν ἑλκυσάντων εἴρηται.

Ἀφροδίσιος ὅρκος. Οὐκ ἐμποίνιμος.

Ἀγορὰ Κερκώπων. Ἐπὶ τῶν πονηρῶν καὶ κακοήθων. Κέρκωπες γάρ τινες ἀπατεῶνες ἐγίνοντο ἐν Ἐφέσῳ.

Ἀετοῦ γῆρας, κορύδου νεότης.

Ἀγαθὰ Κιλίκων. Ἐπὶ τῶν οὐ καλῶς πλουτούντων. Προδότης γὰρ Κίλιξ τις Μίλητον προδοὺς εὐπόρησεν.

Ἀγροίκου μὴ καταφρόνει ῥήτορος.

Ἀδώνιδος κῆποι. Ἐπὶ τῶν ὀλιγοχρονίων καὶ ἀώρων.

Ἄλλοτε δ' ἀλλοῖον τελέθειν καὶ χώρᾳ ἕπεσθαι. Ὅτι προσήκει τι γὰρ ἐξομοιοῦν ἑαυτὸν τοῖς B ἤθεσι τῶν πόλεων καὶ τόπων ἐν οἷς ἂν γένοιτο. Εἴρηται δὲ ἀπὸ τῶν πολυπόδων.

Ἄλλην δρῦν βαλάνιζε. Ἐπὶ τῶν ἀπαγορευόντων ζώσειν ἔτι τὴν αἴτησιν εἰώθασι λαμβάνειν.

Ἄδεις ὥσπερ εἰς Δῆλον πλέων. Ἐπὶ τῶν ἀφροντίστως καὶ φιληδόνως βιούντων.

Ἅλα καὶ κύαμον. Ἐπὶ τῶν μὴ εἰδότων καὶ

Ipse funis prorsus attraxit nihil. De piscatoribus successu destitutis usurpatum.

Venereum juramentum. Impune.

Forum Cercopum. De improbis et morum pravorum. Cercopes enim Ephesi fuere quidam impostores.

Aquilæ senectus, corydi juventus (1).

Cilicon bona. In eos qui unde minime oportebat, ditescunt. Proditor enim quidam, Cilicon nomine, Mileto abs se hostibus tradito, ad magnam opulentiam pervenit.

Agrestem ne contemnas oratorem.

Adonidis horti. De hortis parum durantibus et præmaturis (2).

Interdum varius, regio ut quæque exigit, esto. Quod locis, in quibus quis versatur, se adaptare debeat. Sumptum a polypodibus (3).

Aliam quercum excute. In illos qui indesinenter aliquid petunt, aut qui ab iisdem semper mutuantur (4).

Canis tanquam Delum navigans. De illis qui voluptatibus addicti et absque sollicitudine sunt.

Salem et fabam. De iis, qui se quidem scire rem

(1) Nempe quod aquila etiam vetula præstantior sit hac avicula, licet juvene. Dicitur autem aquila vitam amittere, quando rostri pars superior quæ adunca est, ad partem inferiorem cum tempore incurvatur.

(2) Propterea enim quod Adonis, ut est in fabulis, Veneris amore captus, ante pubertatem C periit, ideo viri mulieresque, orgia Veneris celebrantes, hortos in vasis seu receptaculis quibusdam plantabant. Qui cum radices non haberent, celeriterque emarcescerent, Adonidis horti illi appellabantur.

(3) Qui cuicunque petræ adhæserint, timore incitati, in ejus speciem se transformant.

(4) Veteres enim glandibus victitabant; illis ergo, qui quercus circumspiciebant, plenæne an inanes essent, *Aliam quercum excute,* dicebant.

(a) Primæ tantum litteræ ratione habita. — Ad pleniorem intelligentiam explicationes subjecimus ex Apostolio petitas. Edit.

aliquam simulant, quam tamen ignorant. Vates A enim salem et fabam opponunt (1).

Tollere axillam. De iis qui rustice admodum tripudiant.

Capra gladium præbens (2).

Sine lacrymis bellum et dormientis tropæum. De iis qui facillime et præter spem negotia sua recte conficiunt (3).

Monedulæ semper monedula assidet (4), et, *Parem semper cum pari Deus conjungit.*

Amaltheæ cornu. Quod Jupiter nutrici suæ Amaltheæ, quæ ex capra ipsum nutrierat, ejusdem capræ cornu dederit, ex quo proveniebat ipsi quidquid petiisset.

Aquilam volare doces.

Semper Jovis feliciter tali cadunt. De iis qui digne B honorantur.

Certamen excusationem non admittit neque amicitia.

Aquila in nubibus. De rebus captu difficilibus.

Molita vita. De iis quæ sine labore præsto sunt.

Anagyrum moves. De iis qui sibi ipsismet mala accersunt. Heros enim fuit quidam Anagyrus nomine, qui vicinos vexabat.

Tales me semper persequantur hostes. De iis qui contemnuntur et parvi fiunt.

Aquila thripas videt. De iis qui quospiam contemnunt.

Non est salsugo in illo. De homine insuavi. C

Vulpes non corrumpitur donis. De iis qui muneribus facile non corrumpuntur.

Semper Africa aliquid fert mali. In eos qui semper aliquid novi mali comminiscuntur.

Sursum versus fluminum feruntur fontes. De iis quæ contrario dicuntur.

Mœchus semper mœchum sapientem dicit.

Argenti fontes loquuntur. De iis qui propter nitias opes in ostentatione et deliciis vivunt.

Majorem vitato virum. Est Ionicum.

Arabius tibicen. Drachma canit, sed quatuor compescitur.

προσποιουμένων. Οἱ γὰρ μάντεις ἅλα καὶ κύαμον τιθέασι.

Αἴρειν μασχάλην. Ἀντὶ τοῦ εὐωχεῖσθαι. Εἴρηται ἀπὸ τῶν ἀγροικικῶς ὀρχουμένων.

Αἲξ δοῦσα τὴν μάχαιραν.

Ἄδακρυς πόλεμος καὶ καθεύδοντος τρόπαιον. Ἐπὶ τῶν ῥᾷστα καὶ παρ' ἐλπίδα κατορθούντων.

Ἀεὶ κολοιὸς πρὸς κολοιόν. Καὶ, *Ἀεὶ τὸν ὅμοιον ἄγει Θεὸς πρὸς ὅμοιον.*

Ἀμαλθείας κέρας. Ὅτι τῇ τροφῷ αὐτοῦ Ἀμαλθείᾳ ὁ Ζεὺς ἐξ αἰγὸς τρεφούσης αὐτὸν παρέσχε κέρας αἰγός· δι' οὗ ἐπέβλυζεν αὐτῇ πᾶν ὃ ἂν ᾐτήσατο.

Ἀετὸν ἵπτασθαι διδάσκεις.

Ἀεὶ γὰρ εὖ πίπτουσιν οἱ Διὸς κύβοι. Ἐπὶ τῶν ἀξίως τιμωμένων.

Ἀγὼν πρόφασιν οὐκ ἐπιδέχεται οὐδὲ φιλία.

Ἀετὸς ἐν νεφέλαις. Ἐπὶ τῶν δυσαλώτων.

Ἀληλεσμένος βίος. Ἐπὶ τοῦ ἑτοίμου καὶ απόνου.

Ἀνάγυρον κινεῖς. Ἐπὶ τῶν προξενούντων ἑαυτοῖς κακά. Ἀνάγυρος γάρ τις ἥρως ἐκάκου τοὺς γείτονας.

Ἀεί με τοιοῦτοι πολέμιοι διώκοιεν. Ἐπὶ τῶν καταπεφρονημένων καὶ οὐδενὸς ἀξίων.

Ἀετὸς θρίπας ὁρᾷ. Ἐπὶ τῶν καταφρονούντων τινῶν.

Ἅλμη οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ. Ἐπὶ τοῦ ἀηδοῦς.

Ἀλώπηξ οὐ δωροδοκεῖται. Ἐπὶ τῶν οὐ ῥᾳδίως ἁλισκομένων.

Ἀεὶ φέρει τι Λιβύη κακόν. Ἐπὶ τῶν ἀεὶ ἐξευρισκόντων τι νέον κακόν.

Ἄνω ποταμῶν χωροῦσι πηγαί. Ἐπὶ τῶν ἐναντίων λεγομένων.

Ἀεὶ ὁ πόρνος λέγει τὸν σώφρονα πόρνον.

Ἀργύρου κρῆναι λαλοῦσιν. Ἐπὶ τῶν διὰ πλοῦτον ἐμφανιζομένων ἢ εὐημερούντων.

Ἀπὸ μείζονος ἀνδρὸς ἄλευ', ἤτοι φυλάττου, Ἰωνικῶς.

Ἀράβιος αὐλητής. Ὃς ηὔλει μὲν δραχμῆς, ἐπαύετο δὲ τεττάρων.

(1) Unde factum, ut qui rerum secretarum quempiam participem reddebant, circa salem et fabam esse dicerentur.

(2) Fama est, Corinthiis Junoni Acreæ, cui Medea statuam posuisse fertur, sacrificantibus, eos qui in vicinia habitabant, mercede conductos cultrum occultasse, modisque omnibus ut lateret annixos: quem tamen capra pedibus fodicando eruit.

(3) Oraculum enim Lacedæmoniis datum fuit, fore ut pugna sine lacrymis essent superiores: unde nec quisquam illorum tum temporis occubuit.

(4) De iis, qui cum sui similibus versantur. Veneti qui ad mare Adriaticum accolunt, cum jam tempus aratri et sementis faciendæ adesset, monedulis dona mittebant, placentas et liba: quibus quidem donis hoc agebatur, ut velut placamenta quædam essent et induciarum pacta con- D venta, ne illæ Cereris fructum terræ commissum effoderent sublegerentque: quo facto illi quidem discedunt; cæterum monedularum nubes, duas aut tres juxta morem legatorum qui ex urbibus mitti solent, hospitalium munerum copiam inspecturas, ex suis amandant. Quibus inspectis, redeunt, atque illas qua voce inter se uti atque invicem intelligere innatum est, accersunt. Venientes autem nubium instar, si quæ diximus gustaverint, intelligunt Veneti sibi cum volucribus illis confœderationem esse: sin illa contempserint, et tanquam vilia cum dedecore despexerint, minimeque gustaverint; credunt indigenæ, talem illarum despectum famem sibi pro mulcta allaturum. Quippe jejunæ monedulæ, quæque, ut ita loquar, muneribus illis sese corrumpi non permiserunt, ad arva convolantes, majoremque satorum partem acerbissime iracundeque effodientes indagantes quæ, deprædantur.

A *Ἄϊδος κυνῆ.*

Ἄκρῳ ἅψασθαι δακτύλῳ.

Αἵματι κλαίειν. Καθ' ὑπερβολὴν ἐπὶ τῶν σφόδρα δακρυόντων.

Αἱ Χάριτες γυμναί. Ὅτι δεῖ δωρεὰν εὐεργετεῖν.

Ἀκόνην σιτίζεις. Ἐπὶ τῶν τρεφομένων, καὶ οὐκ ἐπιδιδόντων.

Ἄλλοι κάμον, ἄλλοι ὤναντο. Ἐπὶ τῶν παρ' ἐλπίδα τὰ ἀλλότρια κληρονομούντων.

Ἄλλο γλαὺξ, ἄλλο κορώνη φθέγγεται. Ἐπὶ τῶν μὴ συμφωνούντων ἀλλήλοις.

Ἀλωπεκίζειν πρὸς ἑτέραν ἀλώπεκα. Ἐπὶ τῶν ἐξαπατᾷν βουλομένων τοὺς ὁμοίους.

Ἄλλοισι μὲν γλῶσσα, ἄλλοισι δὲ γόμφιοι. Ἐπὶ τῶν λάλων καὶ φάγων.

B *Ἀνδρὸς γέροντος σταφὶς τὸ κρανίον.* Ἐπὶ τῶν εἰς οὐδὲν χρησιμευόντων.

Ἄλλα μὲν Λεύκων, ἀλλὰ δὲ Λεύκωνος ὄνος. Ἐπὶ τῶν ἐχόντων τοῖς λόγοις ἀσύμφωνα τὰ ἔργα.

Ἄλλην μὲν ἐξαντλοῦμεν, ἡ δ' ἐπεισρέει. Ἐπὶ τῶν μάτην πονούντων.

Ἄμας ἀπῄτουν, οἱ δ' ἀπηρνοῦντο σκάφας.

Ἅμ' ἠλέηται καὶ τέθνηκεν ἡ χάρις. Ἐπὶ τῶν ἀχαρίστων.

Ἂν μὴ παρῇ κρέας, ταρίχῳ στερκτέον. Ὅτι δεῖ τοῖς παροῦσιν ἀρκεῖσθαι.

Ἄμμες ποτ' ἦμες. Ἀεὶ τὰ πέρυσι βελτίω.

Ἀνὴρ ὁ φεύγων οὐ μένει κτύπον λύρας. Ἐπὶ τῶν ταχέως ὀφειλούντων ἕκαστα πράττειν.

C *Ἀνδρὶ Λυδῷ πράγματα οὐκ ἦν, ἀλλ' αὐτὸς ἐλθὼν ἐπρίατο.* Ἐπὶ τῶν κακὰ ἑαυτοῖς ἐπισπωμένων.

Ἄπληστος πίθος.

Ἀνέμους γεωργεῖν. Ἐπὶ τῶν πονούντων, καὶ μηδενὸς μεταλαγχανόντων.

Ἀνάγκῃ οὐδὲ θεοὶ μάχονται.

Ἀντὶ πέρκης σκορπίον. Ἐπὶ τῶν τὰ χείρω αἱρουμένων.

Ἁλιεὺς πληγεὶς νοῦν οἴσει. Παθὼν δέ τε νήπιος ἔγνω.

Ἄλλοι σπείρουσιν, ἄλλοι δ' ἀμήσονται.

Ἄρκτου παρούσης, ἴχνη ζητεῖς. Ἐπὶ τῶν προδήλων.

D *Ἀετὸν κάνθαρος μαιεύεται.* Ἐπὶ τῶν ὑπὸ τινῶν εὐτελῶν πασχόντων· ὁ γὰρ κάνθαρος τὰ τοῦ ἀετοῦ ὠὰ ἀφανίζει κυλίων.

Ἀνδρὸς γέροντος αἱ γνάθοι βακτηρία.

Orci galea (1).

Summo digito attingere.

Sanguine flere. Hyperbolice de iis qui multum lacrymantur.

Nudæ Gratiæ. Quod oporteat gratis benefacere.

Novaculum saginas. De iis qui multo alimento utuntur, nec inde proficiunt.

Alii laborabant, alii autem fruebantur. In illos qui præter spem aliorum bona consequuntur.

Aliud noctua, aliud cornix sonat. De iis qui inter se discordant.

Cum vulpe vulpinari. In eos qui sui similes fallere atque decipere elaborant.

Aliis lingua, aliis vero molares. In garrulos et voraces.

Viri senis infirmum est cranium. In illos qui nul i plane rei utiles sunt.

Fert aliud Leucon, aliud Leuconis asellus. De iis quorum sermo a factis dissentit (2).

Aliam exhausimus, alia rursum affluit. De iis qui frustra laborant.

Falces petebam, at hi ligones denegant (3).

Simul atque miseret, gratia omnis occidit. De ingratis.

Si caro non adsit, salsamentum adhibendum. Quod oportet nos iis quæ adsunt contentos esse.

Nos olim fuimus. Semper superior annus melior sequenti (4).

Vir qui fugit, lyræ sonitum haud moratur. In illos quibus celeriter quid faciendum incumbit.

Viro Lydo non erant negotia, sed ipse veniens sibi coemit. De iis, qui sibimet ipsis mala accersunt (5).

Dolium inexplebile (6).

Ventos colere. De iis qui e suis laboribus nihil emolumenti capiunt.

Necessitati nec dii repugnant.

Pro perca scorpium. De iis qui deteriora eligunt.

Piscator ictus sapiet. Imprudens experimento sapit, veluti etiam piscator semel percussus, post vulnus caute deinceps pisces tractat.

Alii serunt, alii metent.

Ursa præsente vestigia quæris. De rebus manifestis.

Aquilæ scarabæus obstetricatur. In eos qui damnum et injuriam ab aliis accipiunt. Scarabæus enim aquilæ ova evertendo perdit.

Maxillæ ad instar scipionis sunt seni (7).

(1) De iis, qui se arte quadam tegunt et occultant. Tali enim Plutonis galea Perseus usus, Gorgonis caput amputavit.

(2) Leucon enim rusticus melle utres plenos in sportulis impositos Athenas ferebat; sed quo minora tributa aut vectigalia ab ipso exigerentur, hordei parum superimposuit. Verum cum forte asinus collapsus fuisset, publicani, auxilio esse volentes, mel illud esse deprehenderunt.

(3) In eos qui alia postulant ab illis qui alia se habere negant.

(4) Laconicum proverbium, pro eo ac si diceretur, ἡμεῖς. Tres enim diversi chori vel ordines cum apud eos in publicis solemnitatibus haberentur, primus, qui ex senibus maxime constabat, incipiens, illa dicebat. Deinde juniorum et virile robur jam consecutorum hæc erat cantilena : *At nos tales modo : quod si lubet, experire.* Adolescentiorum vero, neque adhuc adultorum, ista : *At nos præstantiores futuri aliquando sumus.*

(5) Crœsus enim sua sibi culpa Cyrum hostem attraxit.

(6) In ventri deditos, seu de impossibilibus : pertusum enim apud inferos dolium erat.

(7) De iis qui in senectute multum edaces sunt.

Viro bene habenti amici adsunt.

Viro malis afflicto amici sunt procul.

Vulpes bovem incitat. De statura et mole quidem exiguis, sed dolosis, qui magnos, sed amentes, expugnant.

Ipsa dies quandoque parens, quandoque noverca. De iis qui interdum faustos, interdum infaustos dies ducunt.

Simul da, simul accipe. Quando cum eo cui fides habenda non est negotii aliquid transigimus.

Carbones thesaurus. De iis qui spei suæ successu falluntur.

A tardigradis asinis equus prosiliit (1).

Omnia sapientibus facillima. De iis qui prudentia res etiam difficiles superant.

Argenteis hastis pugna, et omnium victor eris (2).

Omnis echinus asper est.

Utrem excorias. In eos qui insipienter quid agunt.

Tibicinis vitam vivis. In eos qui de alieno vivunt.

Lues, porcelle, acinos vinaceos. Nempe quæ edisti reddes.

Supremam pravi jactus pervenit ad Aten. De iis qui factis suis digna perpetiuntur.

Athos obumbrat Lemniæ latus bovis (3).

A remo ad suggestum. In eos qui res magnas subito aggrediuntur.

Teipsum non alens, canes alis. In eos qui, cum ipsi versentur in paupertate, aliis se alimenta præbituros gloriantur.

Salis medimnum devorans. In ingratos.

Currus bovem trahit. In præpostere quid agentes.

Plaustralia verba. Hoc est, ingentes jactantiæ.

Homo euripus: anima euripus: mens euripus; ratio euripus. In homines lubricæ fidei.

Periit sus, et talentum, et maxilla (4).

Convivæ amicis non vocati amici eunt. Simile huic: *Sponte bonis mos est convivia adire bonorum* (5).

Apertæ Musarum fores (6).

Magistratus virum demonstrat (7).

Sal abiit illuc unde dimanaverat. De rebus male acquisitis et amissis. Mercatore enim salem in navi vehente fluctus supervenientes salem in mari merserunt.

A *Ἀνδρὸς καλῶς πράσσοντος ἔγγιστα φίλοι.*

Ἀνδρὸς κακῶς πράσσοντος ἐκποδὼν φίλοι.

Ἀλώπηξ τὸν βοῦν ἐλαύνει. Ἐπὶ τῶν δολερῶν καὶ μικρῶν, ὅμως δὲ μεγάλους καταγωνιζομένων ἄφρονας.

Ἄλλοτε μητρυιὴ πέλει ἡμέρα, ἄλλοτε μήτηρ. Ἐπὶ τῶν ποτὲ μὲν εὐημερούντων, ἄλλοτε δὲ δυσημερούντων.

Ἅμα δίδου καὶ λάμβανε. Ὅταν πρὸς ἄπιστον συναλλάσσωμεν.

Ἄνθρακες ὁ θησαυρὸς γέγονεν. Ἐπὶ τῶν ἐφ' οἷς ἤλπισαν διαψευσθέντων.

Ἀπὸ τῶν βραδυσκελῶν ὄνων ἵππος ὥρουσεν.

Ἅπαντα τοῖς σοφοῖς εὔκολα. Ἐπὶ τῶν διὰ φρόνησιν πάντων περιγενομένων.

B *Ἀργυραῖς λόγχαις μάχου, καὶ πάντων κρατήσεις.*

Ἅπας ἐχῖνος τραχύς.

Ἀσκὸν δέρεις. Ἐπὶ τῶν ἀνοήτως τι ποιούντων.

Αὐλητοῦ βίον ζῇς. Ἐπὶ τῶν ἐξ ἀλλοτρίων βιούντων.

Ἀποτίσεις, χοῖρε, γίγαρτα. Ἤτοι, ἃ ἔφαγες ἀποδώσεις.

Ἀπήντησε κακοῦ βουλὴ πρὸς ὑπερτάτην Ἄτην. Ἐπὶ τῶν πασχόντων ἄξια ὧν ἔδρασαν.

Ἄθως καλύπτει πλευρὰ Λημνίας βοός.

Ἀπὸ κώπης ἐπὶ βῆμα. Ἐπὶ τῶν ἀθρόως μεγίστοις ἐγχειρούντων.

C *Αὑτὸν οὐ τρέφων, κύνας τρέφεις.* Ἐπὶ τῶν ἀπορούντων μὲν ἑαυτοὺς τρέφειν, ἄλλους δὲ ἐπαγγελλομένων.

Ἁλῶν μέδιμνον ἀποφαγών. Ἐπὶ τῶν ἀχαρίστων.

Ἅμαξα τὸν βοῦν ἕλκει. Ἐπὶ τῶν ἀντιστρόφως τι ποιούντων.

Ἁμαξιαῖα ῥήματα. Ἐπὶ τῶν μεγάλων λόγων.

Ἄνθρωπος εὔριπος, καὶ ψυχὴ, καὶ διάνοια, καὶ τρόπος. Ἐπὶ τῶν ῥᾷστα μεταβαλλομένων.

Ἀπόλωλεν ἡ ὗς, καὶ τὸ τάλαντον, καὶ ἡ γνάθος.

Ἄκλητοι κωμάζουσιν ἐς φίλους φίλοι. Ὅμοιον καὶ τὸ, *Αὐτόματοι δ' ἀγαθοὶ ἀγαθῶν ἐπὶ δαῖτα ἴασιν.*

D *Ἀνεῳγμέναι Μουσῶν θύραι.*

Ἀρχὴ ἄνδρα δείκνυσιν.

Ἁλῶν δὲ φόρτος, ἔνθεν ἦλθεν, ἔνθ' ἔβη. Ἐπὶ τῶν κακῶς κτηθέντων καὶ ἀποκτηθέντων. Ἔμπορος γὰρ ἅλας ἐπιφερόμενος ἐν νηΐ, κλύδωνος ἐπιγενομένου, τοὺς ἅλας ἐν τῇ θαλάσσῃ ἀπέβαλεν.

(1) De iis qui ab exiguis ad majora progrediuntur.

(2) Quasi dicat, Auro omnia subiges. Philippo autem id oraculi datum ab Apolline, hoc indicante, ipsum per proditionem omnium fore victorem.

(3) Quod in Lemno bos esset ex albo confectus lapide, quem Athos mons obumbrat. Dicitur autem in illos qui molestia aut damno aliquos afficiunt.

(4) In eum qui quæ speraverat non est assecutus. Dictum porro est de nuptiis non factis.

(5) De iis qui non vocati alicubi se immiscent.

(6) De iis qui prompte et alacriter suaque sponte, præstantissima in quaque disciplina assequuntur.

(7) De iis qui antequam ad magistratum admoti sunt, moderati esse videntur, in illo autem jam constituti, improbi apparent. Theophrastus in opere *De parœmiis*. Alii autem dicunt Solonis esse apophthegma.

A *Ἀργαλέον φρονέοντα παρ' ἄφροσι πόλλ' ἀγορεύειν.*

Ἂν ἡ λεοντῆ μὴ ἐξίκηται, τῇ ἀλωπεκῇ πρόσαψον. Ἐπὶ τῶν φανερῶς μὲν βλάπτειν μὴ δυναμένων, πανουργίᾳ δὲ χρωμένων.

Ἀρότρῳ ἀκοντίζεις. Ἐπὶ τῶν ἀσκέπτως τι ποιούντων.

Αὐτὰρ ἡ πάγη ἔοικε λήψεσθαι πάγην.

Αὐτοῦ Ῥόδος, αὐτοῦ πήδημα.

Βοιώτιος νοῦς (1). Ἐπὶ τῶν ἀπαιδεύτων. Εἰς τοῦτο γὰρ ἀεὶ ὠνειδίζοντο οἱ Βοιωτοί.

Βοιώτιος νόμος. Ἐπὶ τῶν κατ' ἀρχὰς ἠρεμούντων, ὕστερον δὲ ταρασσόντων.

B *Βάσανος λίθος.* Ἐπὶ τῶν ἐξεταζομένων ἐν λόγοις· παρόσον, *Ἡ Λυδία λίθος τὸν χρυσόν.*

Βοιώτια αἰνίγματα. Ἐπὶ τῶν ἀσυνέτων. Βοιωτὴ γὰρ ἡ Σφίγξ.

Βοῦς ἐπὶ γλώσσης. Ἐπὶ τῶν δωροδοκουμένων, διὰ τὸ τῶν Ἀθηναίων νόμισμα βοῦν ἔχειν.

Γόνυ κνήμης ἔγγιον. Ἐπὶ τῶν ἑαυτοὺς μᾶλλον ἑτέρων ἀγαπώντων.

Γέροντα δ' ὀρθοῦν φλαῦρον ὃς νέος πέσῃ.

Γλυκεῖα ὀπώρα, φύλακος ἐκλελοιπότος. Ἐπὶ τῶν ἄνευ μόχθου τὰ ἀλλότρια καρπουμένων.

C *Γραῦς βακχεύει.* Ἐπὶ τῶν παρ' ὥραν τι διαπραττομένων.

Γραῶν ὕθλοι.

Γαστέρα μοι προφέρεις κάλλιστον ὄνειδος ἁπάντων. Ἡ πλήρης μὲν ἐλαφροτέρα, κενεὰ δὲ βαρεῖα.

Γῆς βάρος. Ἐπὶ τῶν ἀχρήστων.

Γλυκὺς ἀπείρῳ πόλεμος.

Γραῦς ἀνακροτήσασα πολὺν κονιορτὸν ἐγείρει. Ἐπὶ τῶν δι' ἐμπειρίαν πολλὰ πράγματα κινούντων.

Γύγου δακτύλιος. Ἐπὶ τῶν πολυμηχάνων.

Γυμνότερος παττάλου.

Γυνὴ στρατηγεῖ καὶ γυνὴ στρατοπεδεύεται. Ἐπὶ τῶν παραδόξων.

D *Γυναικὶ μὴ πίστευε μηδ' ὅταν θάνῃ.*

Γέλως Ἰωνικός. Ἐπὶ τῶν ἐκλελυμένων. Εἰς τοῦτο γὰρ Ἴωνες διεβάλλοντο.

Γέρων ἀλώπηξ οὐχ ἁλίσκεται.

Γλαῦκα εἰς Ἀθήνας. Ἐπὶ τῶν ἐπιδεδειχνυμένων πρὸς τοὺς εἰδότας ἅπερ ἄμεινον αὐτοῦ ἴσασι. Ὅτι πολλαὶ εἰς Ἀθήνας γλαῦκες.

Γέρων βοῦς ἀπένθητος ἐν δόμοισιν.

Durum, apud amentes prudenti multa profari. In indoctos dici posset.

Si leonina pellis non sufficit, vulpinam adsume. In eos qui, cum palam ulcisci non possunt, dolo utuntur.

Aratro jacularis. In eos qui inconsiderate aliquid agunt.

Cæterum laqueus laqueum capturus videbatur.

Hic Rhodus, hic saltus (2).

Bœoticus intellectus. De stupidis. Hoc enim Bœotis semper vitio versum.

Bœoticus mos. De iis quæ initio quidem quieta sunt, sed postea turbulenta evadunt.

Lydius lapis. De iis qui in litterarum disciplinis sunt probati. Simile huic : *Lydius lapis aurum discriminat.*

Bœotica ænigmata. De obscuris et intellectu difficilibus. Sphinx enim Bœotica fuit.

Bos in lingua. De iis qui donis se corrumpi sinunt, quia apud Athenienses nummus bove erat insignitus.

Genu crure propius. De iis qui seipsos potius quam alios diligunt.

Discenti assidue multa senecta venit.

Jucunda poma, si procul custodia. De iis qui sine labore alienis fruuntur.

Anus bacchatur. In eos qui intempestive aliquid faciunt.

Aniles fabulæ.

Ventrem mi objectas, quo probrum haud pulchrius ullum. Plenus is est levior, gravis idem, ubi pendet inanis (3).

Terræ onus. De inutilibus.

Dulce bellum inexperto (4).

Pulverem anus pedibus plaudens multum excitat omnis. In illos qui propter peritiam multas res movent.

Gygis annulus. De impostoribus.

Nudior clavo.

Dux ipsa belli femina et miles cluit. De inopinatis.

Ne feminæ quid credas, vel mortuæ.

Risus Ionicus. De dissolutis : eo enim nomine Iones reprehenduntur.

Annosa vulpes non capitur.

Noctuam Athenas. In eos qui aliquos docent, quæ doctoribus ipsi suis melius norunt; quod Athenis multæ sint noctuæ (5).

Senex bos non lugetur in domibus (6).

(1) Ὗς, *sus*, apud Apostolium, cent. v, n. 80. Edit.

(2) In eos qui de re quapiam sese jactant : a Rhodio quodam qui ob saltum gloriosius sese efferebat.

(3) Dictum in ventri deditos.

(4) De iis qui ex imperitia se in pericula præcipitant.

(5) Noctua porro viro ad rem quampiam quæ studio indigeat festinanti, si adsit atque assistat, non probum esse indicium aiunt. Universa in Creta non gigni noctuam ferunt, sed et illatam emori. Cum femina marem pugna superavit, præ lætitia collum ejus inflatur, barbam demittit, magnis animis repletur, et altius ingreditur.

(6) De iis qui suo tempore obierunt.

Litem subibit, vel si asinus mordeat canem. De iis qui ob parvas res calumniis divexantur.

Litem parit lis, noxa item noxam parit. In litigandi cupidos quique lites litibus nectunt, et quibus res plerumque male succedunt.

Turpe est eumdem bis ad lapidem impingere.

Dodonæum æs. De loquaci (1).

Per annulum trahi te oportet. De iis qui ob mœstitiam seu morbum macilenti facti sunt (2).

Cum diris flectunt venerandos munera reges.

Nectunt stupendas machinas Ægyptii (3).

Contigit et ignavis præda ex venatu (4).

Altera navigatio (5).

Delphinum patina non capit.

Epimenidis somnus. In eos qui multum dormiunt: quinquaginta enim annos dormivit.

In antro Trophonii vaticinatus est. In severos et risus plane expertes.

In area te abscondis. De iis qui latere non possunt.

Sit quæstor, atqui cætera, si lubet, canis. In eos qui præter meritum feliciter agunt: maxime vero in eunuchos.

Ex omni ligno cyphon fieri quiverit. Dicitur autem de rebus in specie quidem vilibus, sed ad usum necessariis.

In vetera præsepia. De iis qui ad ea redeunt quæ reliquerant.

In duobus tria conspicis. De iis qui alia pro aliis vident.

Effugere seu elabi. De iis animalibus quæ venatores effugiunt.

Elephantem ex musca facis. De iis qui res minimas oratione extollunt.

Ad imbecilles imbecillis advenis. In eos qui eisdem malis sunt affecti.

Dormienti sagena capit. De iis qui feliciter res suas perficiunt.

Inest et formicæ sua bilis. Nec parvos esse contemnendos.

Mercurius non initiatus (6).

Ex confracto calice bibere. De amicis infidis.

Melle teipsum tegis. In eos qui mollitiem voluptatemque sectantur.

Leoninum pellem induitur (7).

Endymionis somnum dormit. De iis qui nimis somno indulgent (8).

A *Δίκην ὑφέξει, κἂν ὄνος δάκνῃ κύνα.* Ἐπὶ τῶν ἐπὶ μικρῷ συκοφαντουμένων.

Δίκη δίκην ἔτικτε, καὶ βλάβη βλάβην. Ἐπὶ τῶν φιλοδίκων καὶ συναιρούντων δίκαις δίκας, καὶ ἐπὶ τῶν πυκναῖς προσπιπτόντων συμφοραῖς.

Δὶς πρὸς τὸν αὐτὸν αἰσχρὸν προσκρούειν λίθον.

Δωδωναῖον χαλκεῖον. Ἐπὶ λάλου.

Δακτύλῳ δεῖ σε ἑλκυσθῆναι. Ἐπὶ τῶν διὰ νόσον ἢ λύπην ἰσχνῶν γενομένων.

Δῶρα θεοὺς πείθει καὶ αἰδοίους βασιλῆας.

Δεινοὶ πλέκειν μηχανὰς Αἰγύπτιοι.

Δέδοται καὶ κακοῖς ἄγρα.

Δεύτερος πλοῦς.

Δελφῖνα λεκάνη οὐ χωρεῖ.

B

Ἐπιμενίδου ὕπνος. Ἐπὶ τῶν πολλὰ κοιμωμένων. Πεντήκοντα γὰρ ἔτη ἐκάθευδεν.

Ἐς Τροφωνίου μεμάντευται. Ἐπὶ τῶν σκυθρωπῶν καὶ ὠχρῶν.

Ἐν ἅλῳ δρασκάζεις, ἢ κρύπτῃ. Ἐπὶ τῶν μὴ δυναμένων λαθεῖν.

Ἔστω ταμίας, τἄλλα δ' εἰ βούλει κύων. Ἐπὶ τῶν παρ' ἀξίαν εὐημερούντων, καὶ μάλιστα εὐνούχων.

Ἐκ παντὸς ξύλου κύφων ἂν γίνοιτο. Λέγεται ἐπὶ τῶν τὸ εἶδος εὐτελῶν, εἰς χρείας δὲ ἀναγκαίων.

Εἰς ἀρχαίας φάτνας. Ἐπὶ τῶν ἐλθόντων εἰς ἅπερ πρότερον ὄντες ἐξέπεσον.

C

Ἐν δυοῖν τρία βλέπεις. Ἐπὶ τῶν ἄλλα ἀντ' ἄλλων ὁρώντων.

Ἐκπερδικίσαι καὶ ἐκκλῖναι. Ἐπὶ τῶν διαδιδρασκόντων τοὺς θηρευτάς.

Ἐλέφαντα ἐκ μυίας ποιεῖς. Ἐπὶ τῶν τὰ μικρὰ ἐπαιρόντων τῷ λόγῳ.

Εἰς ἀσθενοῦντας ἀσθενὼς ἐλήλυθας. Ἐπὶ τῶν ὅμοια πασχόντων.

Εὕδοντι κύρτος αἱρεῖ. Ἐπὶ τῶν εὐτυχούντων.

Ἔνεστι καὶ μύρμηκι χολή. Ὅτι μηδὲ τοῦ μικροῦ δεῖ καταφρονεῖν.

Ἑρμῆς ἀμύητος.

Ἐκ τετρημένης κύλικος πιεῖν. Ἐπὶ τῶν ἐψευσμένων φίλων.

D

Ἐν μέλιτι σαυτὸν κατακρύπτεις. Ἐπὶ τῶν συζώντων ἡδυπαθείαις.

Ἐνδύεται τὴν λεοντῆν.

Ἐνδυμίωνος ὕπνον ὑπνώττει. Ἐπὶ τῶν πολλὰ κοιμωμένων.

(1) Demon quidem refert, Dodonæ plurimos, atque inter se contiguos fuisse constitutos lebetes: adeo ut si quis unum pulsaverit, omnes ordine confestim sonum ederent. Cæterum Aristoteles id tanquam figmentum explodens atque confutans, duas ait columnas esse, et in una quidem esse lebetem, in altera autem puerum cum flagello, cujus lora etiam ferrea sint, eaque si vento agitata in lebetem impingant, ejusmodi sonitum reddere.

(2) Aristophanes in *Pluto*.

(3) In maxime maleficos: tales enim Ægyptii.

(4) De iis qui præter meritum feliciter agunt.

(5) Cum quis secundis ventis destitutus, remis navem impellit.

(6) De valde expertis in re quapiam. Irrisoria parœmia, similis huic, *Jace in illum telum, qui habet scientiam.*

(7) De iis qui magna aggrediuntur.

(8) Eo quod Endymion, a Somno adamatus, etiam nunc ab illo detineri dormiens dicatur.

A *Εἴληφεν ἡ παγὶς τὸν μῦν.* Ἐπὶ τῶν ὀξέως ἁλισκομένων.

Ἐν τριόδῳ εἰμὶ λογισμῶν. Ἐπὶ τῶν ἀπορούντων.

Ἐν μὲν τῷ φάει σκοτεινὸς, ἐν δὲ τῷ σκότει φωτεινός.

Ἐν φρέατι κυσὶ μάχεσθαι.

Ἐκδεδαρμένον δέρεις. Ἐπὶ τῶν μάτην πονούντων· βέλτιον δὲ ἐπὶ τῶν κακούντων τοὺς ἐν συμφοραῖς.

Ἔπειτα πλουτῶν οὐκ ἔθ' ἥδεται φακῇ. Πρὸ τοῦ δ' ὑπὸ τῆς πενίας πάντ' ἤσθιεν.

Ἐν θέρει τὴν χλαῖναν κατατρίβεις. Ἐπὶ τῶν μὴ καθ' ὥραν τοῖς ἀναγκαίοις χρωμένων.

Ἔνθ' οὔτε πλεῖν ἄνεμος, οὔτε μίμνειν ἐᾷ. Ἐπὶ τῶν δυσχρήστοις περιπεσόντων. B

Ἐλέφας μυὸς οὐκ ἀλεγίζει.

Ἐκτὸς πηλοῦ πόδα ἔχεις. Ἐπὶ τῶν ἔξω κινδύνων ὄντων.

Ἐκ τριχὸς κρέμαται. Ἐπὶ τῶν κινδυνευόντων. Ὅμοιον τῷ, *Ἐπὶ ξυροῦ.*

Εὐγενὴς ἐκ βαλαντίου. Ἐπὶ τῶν διὰ πλούτου τιμωμένων.

Ἔγχος ἐπὶ τῷ ἔγχει. Γραῦν φασι τοῦτο εἰπεῖν, καπήλῳ ἐνεχυράζουσαν ἔγχος.

Ἐλεύθεραι αἶγες ἀρότρου. Ἐπὶ τῶν βάρους ἀπηλλαγμένων.

Εἰς κόλπον πτύεις. Ἀντὶ τοῦ, Οὐ μεγαλοῤῥημονεῖς.

Ἐν πίθῳ τὴν κεραμείαν. Ἐπὶ τῶν μὴ κατὰ τρόπον τοῖς μαθήμασι προβαινόντων. C

Ἐν σκότει ὀρχεῖσθαι. Ἐπὶ τῶν ἀμαρτύρως μοχθούντων.

Ζωὸς γενήσῃ κρομμύου μοῖραν λαβών. Ἐπὶ τῶν ἐκ μικρᾶς αἰτίας μεγάλην δόξαν καρπουμένων.

Ζῶμεν οὐχ ὡς θέλομεν, ἀλλ' ὡς δυνάμεθα.

Ζητῶν γὰρ ὄψον θοιμάτιον ἀπώλεσα. Ἐπὶ τῶν ἀτυχεστάτων.

Ἧλος τὸν ἧλον, καὶ πάτταλος τὸν πάτταλον ἐξέκρουεν. Ἐπὶ ἰωμένων δι' ἁμαρτημάτων ἁμαρτήματα. D

Ἡ κύων ἐν τῇ φάτνῃ. Πρὸς τοὺς μήτε ἑαυτοῖς χρωμένους, μήτε ἄλλους ἐῶντας. Παρόσον ἡ κύων κριθὴν οὐκ ἐσθίει μένουσαν ἐν φάτνῃ· καὶ τὸν ἵππον οὐκ ἐᾷ.

Ἦσάν ποτ' ἦσαν ἄλκιμοι Μιλήσιοι.

Ἠλιθιώτερος Ἀδώνιδος τοῦ Πραξιτέλους. Ἄδωνις γάρ τις Πραξιτέλους υἱὸς ἀποθανὼν, καὶ ἐρωτηθεὶς πρὸς τῶν ἐν ᾅδου, τί κάλλιστον ἄνω κατ-

A *Cepit murem laqueus.* In eos qui cito comprehensi sunt.

In trivio syllogismorum versor. De iis qui in dubio sunt (1).

In luce tenebrosus, in nocte vero splendens (2).

In puteo cum canibus pugnare (3).

Excoriatum excorias. In eos qui operam ludunt. Melius vero de iis qui in calamitatem lapsos male habent.

Postea, quando dives erit, lente jam non gaudet. Antea omnia indiscriminatim edebat.

In æstate lænam deteris. In eos qui non tempore necessariis utuntur.

Ventus manere aut solvere hinc non sinit. De iis
B qui in res impeditas inciderunt (4).

Elephas de mure non curat (5).

Extra lutum pedes habes. De iis qui extra periculum sunt constituti.

Ex pilo pendet. De iis qui periclitantur. Simile : *In acie vel cuspide novaculæ constitit.*

Nobilis ex marsupio. In eos qui propter divitias magni fiunt.

Ensis ensi. Vetulam quamdam mulierem aiunt hoc dixisse quæ cauponi ensem oppignoraverat.

Liberæ sunt capræ ab aratro. De iis qui ab onere quopiam sunt liberati.

In sinum despuis. Quasi dicat, Magna non loqueris.

C *A dolio figulinam auspicaris.* De iis qui in studiis modum non observant.

In tenebris tripudiare. De iis qui sine teste laborant.

Eris salvus, cæpe duntaxat sumpta. In eos qui ex parva causa magnum gloriæ fructum percipiunt.

Vivimus non ut volumus, sed ut possumus.

Obsonium quærens, tunicam amisi. De infortunatissimis.

Clavus clavum, et palus palum excussit. De iis
D qui peccatum peccato sanant.

Canis in præsepi. In eos qui bonis suis nec ipsi utuntur, nec aliis uti permittunt. Eo quod canis in præsepi nec ipse avenam comedere præsumit, neque equo devorandam concedit.

Fuere quondam strenui Milesii (6).

Stupidior Adonide Praxiteles filio. Adonis enim quidam Praxiteli filium jam mortuus, interrogatus ab Orci habitatoribus, quid pulcherrimum in

(1) Quod qui in trivio est constitutus, qua sit ingrediendum, ignorat.

(2) In eos qui inutiles sunt et ad res ad quas minime oportebat ; metaphora ducta a noctua.

(3) De iis qui cum improbo quopiam pugnant, nec possunt evadere.

(4) Philoctet. ap. Æschylum.

(5) De iis qui parva exiliaque despectui habent.

(6) De iis qui aliquando facultatibus præstiterunt.

terra reliquisset, respondit, Solem, lunam, ficus, poma Hinc stupidus habitus, quod ista cum sole coæquasset.

Herculis sacrificium. De iis qui frustra sacrificia offerunt.

Aphya ignem. De rebus quæ cito perficiunt et consumuntur eo quod aphya cito coquitur.

Ira prostremo senescit. Ob senes dicitur : quo enim magis ætate provehuntur, eo iracundiores evadunt.

Maris aquam ex caverna. De iis qui rebus magnis exiguas et viles ambitiose comparant.

Thasus bonorum. De iis qui se quempiam divitem reddituros promittunt splendidumque.

Sacra anchora. Magnum auxilium (1).

Æqualitas amicitia (2).

Æqualitas bellum non parit.

Ilias malorum (3).

Hippolytum imitabor. De iis qui caste vivunt.

Equites in campum provocas. Hoc est felices ad ea opera in quibus sunt felices.

Mali corvi malum ovum (4).

Exorna spartam quam sortitus es. Quod oportet sorte quæ obtigit contentum esse et in illa acquiescere.

Cadmea victoria. Quæ in victoris damnum cedit.

Cygnea cantio. De iis, qui morti jam sunt vicini. Cygni enim, quando jam se morituros sentiunt, canere solent.

Cornix scorpionem. De iis qui rebus noxiis operam dant.

Cilicii hirci. Hoc est, villosi : unde etiam cilicium nomen accepit, quod ex villosis ejusmodi pilis contexatur.

Cretizare. Hoc est, decipere : deceptores enim Cretenses.

Nutricum instar male cibas (5).

A ἔλιπεν, ἀπεκρίνατο Ἥλιον, σελήνην, σῦκα, μῆλα. Ἔδοξε γοῦν ἠλίθιος· ταῦτα ἐξισῶν ἡλίῳ.

Ἡρακλέους θυσία. Ἐπὶ τῶν εἰκῆ ταῖς θυσίαις χρωμένων.

Ἡ ἀφύη τὸ πῦρ. Ἐπὶ τῶν ταχέως λαμβανόντων· παρόσον ἡ ἀφύη ταχέως ἕψεται.

Θυμὸς ἔσχατον γηράσκει. Λέγεται διὰ τοὺς πρεσβυτέρους. Ὅσον γὰρ γηράσκουσι, τὸν θυμὸν ἐῤῥωμενέστερον ἔχουσι.

Θαλάττης ἐκ χαράδρας ὕδωρ. Ἐπὶ τῶν τοῖς μεγάλοις τὰ μικρὰ προσφιλοτιμουμένων.

Θάσος ἀγαθῶν. Ἐπὶ τῶν εὐδαίμονα καὶ λαμπρὸν ἀποδεῖξαί τινα ἐπαγγελλομένων.

B

Ἱερὰ ἄγκυρα. Ἡ μεγάλη βοήθεια.

Ἰσότης φιλότης.

Ἴσος πόλεμον οὐ ποιεῖ.

Ἰλιὰς κακῶν.

Ἱππόλυτον μιμήσομαι. Ἐπὶ τῶν σωφρόνως βιούντων.

Ἱππέας εἰς πεδίον προκαλεῖ. Ὅπερ ἐστὶ, τοὺς εὐδοκιμοῦντας, εἰς ἅπερ εὐδοκιμοῦσιν ἔργα.

Κακοῦ κόρακος κακὸν ᾠόν.

Κόσμει σπάρταν ἣν ἔλαχες. Ὅτι δεῖ στέργειν τῇ δεδομένῃ τύχῃ καὶ ἀνέχεσθαι.

C

Καδμεία νίκη. Ἡ ἐπὶ κακῷ τῶν νενικηκότων.

Κύκνειον ᾆσμα. Ἐπὶ τῶν ἐγγὺς θανάτου ὄντων· οἱ γὰρ κύκνοι θνήσκοντες ᾄδουσιν.

Κορώνη τὸν σκορπίον. Ἐπὶ τῶν βλαβεροῖς ἐπιχειρούντων.

Κιλίκιοι τράγοι. Οἱ δασεῖς. Ὅθεν καὶ τὰ ἐκ τριχῶν ἱμάτια κιλίκια λέγονται.

Κρητίζειν. Ἀντὶ τοῦ ψεύδεσθαι καὶ ἀπατᾷν.

Καθώσπερ αἱ τίτθαι σιτίζεις κακῶς.

(1) Sacra anchora in navi vocatur, quæ quando maximum periculum imminet, extrema jacitur.

(2) Æqualitate amicitiam conciliari, et hoc dictum antiquum esse ac verum, Plato ait libro sexto *De legibus*.

(3) In eos qui maximis in malis jactati sunt, usurpatur.

(4) Corax prudens admodum erat homo, et qui se rebus optime norat accommodare ; utpote qui probe perspectum habebat, se non posse simul et tyranno inservire et placere populo. Peregre itaque profectus, composuit de procemiis, narrationibus, contentionibus, et epilogis, quo populum sibi conciliavit, ac deinde prodiit, inclamans atque adhortans, si quis artem discere vellet, indicta mercede mille drachmarum : cui Sitias discipulus accessit. Qui cum artem addidicisset, mercedem negabat. Ejus ergo rei gratia judices in concilium sunt convocati : quibus jam convenientibus, Corax dilemmate usus, sic ait : Si vicerit Sitias, mercedem reddere tenetur ; debet enim : si non vicerit vel sic quoque reddere debet, quod victus sit. Ad quæ sic respondit Sitias : Si vicero, reddere non debeo ; vici enim. Si non vicero, non teneor reddere ; neque enim debeo. Cumque judices dubii distraherentur, tandem exclamarunt : Mali corvi malum ovum. Sive quod Corax (corvus) animal sit, ovumque ejus ad vescendum inutile : sive quod corvus ubi jam ad senectutem pervenit, cum pullos suos alere non possit, seipsum illis in pabulum det, adeoque illi parentem devorent. Unde et parœmia.

(5) De Cleone dictum est : qui cum in paucissimis populo gratificaretur, multa ipsemet in lucrum suum convertebat. Usurpatur autem quando quis alicujus rei gratia acceptam cujuspiam pecuniam consumit. Nam nutrices nutrimenta mandentes, ore suo extrahunt, et puerorum imponunt : unde contingit, ut illæ paucæ pueris dent, plura autem ipsæ edant.

Κύων ἐπὶ τὸν ἴδιον ἔμετον.

Κἂν ἐπὶ τοῦ νεκροῦ κερδαίνειν.

Κατόπιν ἑορτῆς ἥκεις. Ἐπὶ τῶν καλοῦ πράγματος ἀπολιμπανομένων.

Κολοφῶνα ἐπέθηκας. Ἤτοι τὸ τέλειον καὶ πλῆρες.

Κατὰ ῥοῦν φέρεται.

Καρκῖνος λαγὼν αἱρεῖ. Ἐπὶ τῶν ἀδυνάτων.

Κενοὶ κενὰ βουλεύονται.

Κεστρεὺς νηστεύει. Ἐπὶ τῶν λαιμάργων· ἄπληστον δὲ τὸ ζῶον.

Κριὸς τροφεῖα ἀπέτισεν. Ἐπὶ τῶν ἀχαρίστων. Οἱ γὰρ κριοὶ καὶ τὰς φάτνας πλήττουσι καὶ τοὺς θρέψαντας.

Κακὰ μὲν θρῖπες, κακὰ δ' ἶπες. Ἄμφω γὰρ λυμαντικοί. Καὶ οἱ μὲν τὰ ξύλα, οἱ δὲ κέρατα ἐσθίουσιν.

Λήμνια κακά. Ἀπὸ τῶν ἐν Λήμνῳ γυναικῶν, αἳ τοὺς ἄνδρας αὐτῶν ἀπέκτειναν.

Λαγωὸς περὶ κρεῶν. Ἐπὶ τῶν κινδυνευόντων καὶ ἀγωνιζομένων· ἐπειδὴ κἀκεῖνος περὶ τῶν ἑαυτοῦ κρεῶν τρέχει.

Λύκος μάτην χανών· ἢ *Λύκος περὶ φρέαρ χορεύει.* Ἐπὶ τῶν μάτην πονούντων.

Λύκου πτερὸν ζητεῖς. Ἐπὶ τῶν ἀδυνάτων.

Λίνον λίνῳ κλώθεις. Ἐπὶ τῶν τὰ αὐτὰ πραττόντων ἢ λεγόντων, ἢ τῶν κατάλληλα.

Λύκος ἀετὸν φεύγει. Ἐπὶ ἀφύκτων.

Λύδιον ἅρμα. Ἐπὶ τῶν τραχυτάτων. Καί, *Παρ Λύδιον θέεις.*

Λευκῷ λίθῳ λευκὴ στάθμη.

Μία λόχμη δύο ἐριθακοὺς οὐ τρέφει.

Μηδικὴ τράπεζα.

Μέλιτος μύελον. Ἐπὶ τοῦ ἄγαν ἡδέος.

Μηδὲ μέλι, μηδὲ μελίσσας. Ἐπὶ τῶν παραιτουμένων ἀγαθόν τι παθεῖν διὰ τὸν κίνδυνον τὸν ἐν αὐτῷ.

Μὴ πρὸς λέοντα δορκὰς ἅψωμαι μάχῃ.

Μυσῶν λεία. Οἱ γὰρ περίοικοι τοὺς Μυσοὺς ἐλῄζον.

Μὴ κίνει Καμάριναν. Λίμνη ἣν ἀπηγόρευεν ὁ χρησμὸς μετοχετεῦσαι· οἱ δὲ χρησάμενοι παρακούσαντες ἐβλάβησαν.

Μωμήσεται μᾶλλον ἢ μιμήσεται. Ἐπὶ τῶν ἀπαιδεύτων.

Μὴ παιδὶ μάχαιραν.

Μὴ τοῖς ἀπείροις ἐγχειρίζειν πράγματα.

Μία χελιδὼν ἔαρ οὐ ποιεῖ, οὐδὲ μέλισσα μέλι.

Νεκρῷ μῦθον εἰς οὖς ἔλεγεν. Ἐπὶ τοῦ μὴ ἐπαΐοντος· καὶ ἐπὶ τῶν ἀναισθήτων.

A *Canis ad suum vomitum.*

De mortuo etiam lucrifacere.

Post festum venis. De iis qui præstanti quapiam re sua cunctatione frustrantur.

Colophonem imposuisti. Rem perfecisti et absolvisti.

Secundo æstu fertur (1).

Cancer leporem tollit. De impossibilibus.

Inanes inania consultant.

Mugil jejunat. In valde voraces. Inexplebile enim hoc animal.

Aries mercedem nutritionis persolvit. De ingratis. Arietes enim præsepia, quique illos nutriunt, ferire solent.

Mala res thripes, mala res ipes. Ambo enim vermes noxii: nam illi ligna, hi cornu exedunt. B

Lemnia mala. Ex Lemnicis mulieribus quæ maritos suos occiderunt.

Lepus pro carnibus. De iis qui periclitantes fortiter interim certant; lepus etenim pro suis carnibus currit.

Lupus frustra inhians, vel *Lupus circum puteum saltat.* De iis qui frustra in re quapiam laborant.

Lupi alas quæris. De impossibilibus.

Linum lino connectis. De iis qui eadem per eadem agunt seu dicunt.

Lupus aquilam fugit. De iis quæ effugi non possunt.

C *Lydius currus.* De maxime rudibus. Et, *Præter Lydum curris.*

Albo lapidi amussis alba (2).

Unum fruticetum duos erithacos non alit (3).

Medica mensa (4).

Mellis medulla. De rebus valde dulcibus.

Nec mel, nec apes. De iis qui nolunt bonum quid experiri ob periculum inhærens.

Non cum leone capra decertem (5).

Mysorum præda. Populi enim vicini Mysos deprædabantur.

Ne moveas Camarinam. Palus erat, quem alio deflectere oraculum vetuerat; qui autem consuluerant responso non obtemperantes, damnum sibi contraxerunt. D

Facilius carpet quam imitabitur. De indoctis.

Ne puero gladium.

Imperitis non sunt credenda negotia.

Una hirundo non facit ver, nec apis una mel.

Mortuo fabulam in aurem narrabat. De nihil audiente, et de stupidis.

(1) De iis qui prospere navigant, aut feliciter agunt.
(2) In eos qui obscura per æque obscura declarant. Aut de iis qui nihil intelligunt.
(3) In eos qui ex re parva lucrum affectant. Erithacus autem avicula est solitaria.
(4) De luxuriosis: delicata enim mensa Medi utebantur.
(5) De iis qui sunt viribus impares.

Nebulas cædis. De impossibilibus.

Navis supplicat petris. De valde stupidis (1).

Novacula in cotem (2).

Lignum curvum nunquam rectum. De incorrigibilibus.

Non citra aram consilio locus. Quod ante res consultandum sit, non in ipsis rebus. Sicut qui hostias aris admovent, non facto jam sacro consultant.

Non iterum vulpes. Deest, *capietur.* Illa enim ubi semel laqueos effugit, non iterum capitur.

Asinus gestat mysteria. De iis quibus indigne res aliqua creditur.

Asini maxilæ. In voraces.

Ubi cervi cornua abjiciunt loca inaccessa. De iis qui occupationes arduas reddunt.

Domi Milesia, non autem hic. De iis qui ubi non oportet mores et instituta parum laudabilia ostentant. Milesius enim quidam apud Lacedæmonios orationem habens et domesticas delicias commemorans, hoc audivit.

Vinum, o filii, verax.

Asinus in paleas.

Neque compluitur, neque sole aduritur. In stupidos.

Non lauderis, ne in parentalibus quidem. De hominibus improbis et nullius pretii. Solebant enim in parentalibus defunctos laudare, licet improbissimi fuissent.

Testis domo petitus. De iis qui contra seipsos testes producunt.

Asinus inter apes. De iis qui in mala inciderunt.

Asinus lyram audiens. De insipientibus.

Asino quis fabulam narrabat, ille autem aures movebat.

Ex multis paleis parum fructus reportavi (3).

Coram surdo disseris.

Ad sepulcrum novercæ plorat. De illis qui aliquid ficte agunt.

Multis ictibus domatur quercus. De rebus quæ difficulter capiuntur.

Antequam pisces ceperis, muriam misces. De iis qui tempora antevertunt.

Canis masculi multa cubilia. De iis qui in res venereas præcipites aguntur.

Sæpe etiam est stultus valde opportuna locutus.

A *Νεφέλας ξαίνεις.* Ἐπὶ τῶν ἀδυνάτων.

Ναῦς ἱκετεύει πέτραν. Ἐπὶ τῶν σφόδρα ἀναισθήτων.

Ξυρὸς εἰς ἀκόνην.

Ξύλον ἀγκύλον οὐδέποτ' ὀρθόν. Ἐπὶ τῶν ἀδιορθώτων.

Οὐ παρὰ βωμὸν δεῖ τὰς ἐπινοίας. Ὅτι πρὸ τῶν πραγμάτων δεῖ βουλεύεσθαι, καὶ μὴ ἐν αὐτοῖς. Ὥσπερ καὶ οἱ τὰ ἱερὰ προσάγοντες, οὐ μετὰ τὸ θῦσαι βουλεύονται περὶ αὐτῶν.

Οὐκ ἂν αὖθις ἀλώπηξ. Λείπει τὸ, *ἁλώσεται.* Αὕτη γὰρ ἅπαξ διαφυγοῦσα τὰς πάγας, οὐ δεύτερον B ἁλίσκεται.

Ὄνος ἄγει μυστήρια. Ἐπὶ τῶν ἀναξίως τι ἐμπεπιστευμένων.

Ὄνου γνάθοι. Εἰς πολυφάγον.

Ὅπου ἔλαφοι τὰ κέρατα ἀποβάλλουσι, τόποι δύσβατοι. Ἐπὶ τῶν ἐργώδεις εὑρεῖν τὰς διατριβὰς ποιουμένων. Οἱ μὲν γὰρ οὐκ ἔτ' εἰσὶν, οἱ δ' ὄντες κακοί.

Οἴκοι τὰ Μιλήσια, μὴ γὰρ ἐνθάδε. Ἐπὶ τῶν ὅπου μὴ προσήκει ἐπιδεικνυμένων τὰ ἤθη, ἢ ἐπιτηδεύματα διαβεβλημένα. Μιλήσιος γὰρ παρὰ Λακεδαιμονίοις δημηγορῶν, καὶ τὴν οἴκοι τρυφὴν ἐπαινῶν, ἤκουσε ταῦτα.

Οἶνος, ὦ παῖδες, ἀλήθεια.

Ὄνος εἰς ἄχυρα.

C *Οὔθ' ὕεται, οὔθ' ἡλιοῦται.* Ἐπὶ τῶν ἀναισθήτων.

Οὐκ ἐπαινεθείης οὐδὲ παρὰ δεῖπνα. Ἐπὶ τῶν φαυλοτάτων καὶ οὐδενὸς ἀξίων. Εἰώθασι γὰρ ἐν τοῖς ἀπὸ τῶν ἀποθανόντων δείπνοις αὐτοὺς ἐπαινεῖν, κἂν ἔτυχον ὄντες φαυλότατοι.

Οἴκοθεν ὁ μάρτυς. Ἐπὶ τῶν καθ' ἑαυτῶν φερόντων μάρτυρας.

Ὄνος ἐν μελίσσαις. Ἐπὶ τῶν ἐν κακοῖς περιπεσόντων.

Ὄνος λύρας ἀκούων. Ἐπὶ τῶν ἀξυνέτων.

Ὄνῳ τις ἔλεγε μῦθον, ὁ δὲ τὰ ὦτα ἐπέσειεν.

D *Πολλῶν ἀχύρων ὀλίγον καρπὸν ἀνήγαγον.*

Παρὰ κωφῷ διαλέγῃ.

Πρὸς σῆμα μητρυιᾶς κλαίει. Ἐπὶ τῶν προσποιουμένων.

Πολλαῖσι πληγαῖς δρῦς δαμάζεται. Ἐπὶ τῶν δυσαλώτων.

Πρὶν τοὺς ἰχθῦς λαβεῖν, τὴν ἅλμην κυκᾷς. Ἐπὶ τῶν τοὺς καιροὺς προλαμβανόντων.

Πολλαὶ κυνὸς ἄρρενος εὐναί. Ἐπὶ τῶν καταφερῶν εἰς τὰ τῆς Ἀφροδίτης ἔργα.

Πολλάκις μωρὸς ἀνὴρ κατὰ καίριον εἶπε.

(1) Ut et illud : Ἀνδριάντι πρεσβεύσωμεν, *Statuæ supplicemus.*

(2) De iis quæ aliquibus conveniunt. Seu in eos, qui quæ volunt, assequuntur. Similis illi : *Asinus in paleas.*

(3) De iis qui plurimum laborant et parum proficiunt.

A *Πολλὰ μεταξὺ κύλικος καὶ χείλεος ἄκρου.*

Πλίνθον πλύνεις. Ἐπὶ τῶν ἀδυνάτων.

Πτωχοῦ πήρα οὐ πίμπλαται. Ἐπὶ τῶν ἀπλήστων.

Ποικιλότης ὕδρας. Ἐπὶ τῶν δολερῶν.

Πολλοί σε μισήσουσιν ἂν σαυτὸν φιλῇς.

Πῦρ ἐπὶ δαλὸν ἐλθόν.

Πόλλ' οἶδ' ἀλώπηξ, ἀλλ' ἐχῖνος τὸ μέγα.

Πολλοί τοι ναρθηκοφόροι, παῦροι δέ τε Βάκχοι.

Πρὸς κέντρα λακτίζειν.

Προφάσεως δεῖται μόνον ἡ πονηρία.

Πρὸ τῆς νίκης ᾄδεις ἐγκώμιον.

Πολλὰ ψεύδονται ἀοιδοί.

B *Ποταμὸς πρὸς θάλατταν ἐρίζει.* Ἐπὶ τῶν ἀδυνάτων.

Πολλῶν ἐγὼ θηρίων ἀκήκοα ψόφους.

Πεινῶσαν ἀλώπεκα ὕπνος ἔρχεται.

Πενίη σοφίην ἔλαχεν.

Πάντα πέτρον κινήσω, πάντα κάλων.

Πρὸς λέοντα δορκάδες συνάπτουσι μάχας.

Ῥόδιοι τὴν θυσίαν. Ἐπὶ τῶν ἐν ἱεροῖς βλασφημούντων.

Ῥαχίας λαλίστερος. Ἐπὶ τῶν ἀδολέσχων. Ψόφον γὰρ ἀποτελεῖ βαλλομένη τοῖς κύμασιν.

Ῥαδαμάνθιος κρίσις. Ἡ δικαιοτάτη.

Ῥόδον παρελθὼν μηκέτι ζήτει πάλιν.

C *Ῥεχθὲν δέ τε νήπιος ἔγνω.*

Ῥηγίνων δειλότερος.

Σὺν Ἀθηνᾷ καὶ χεῖρα κίνει.

Συνῆλθεν Ἀτταγᾶς Νουμηνίῳ.

Σύμβουλός ἐστιν ὁ χρόνος τῶν πραγμάτων.

Συγγνώμη πρωτοπείρῳ. Ἐπὶ τῶν ἐν πρώτοις ἁμαρτανόντων.

Σαρδώνειος γέλως. Ὁ προσποιητὸς, καὶ μὴ ἐκ χαιρούσης καρδίας.

Σικελικὴ τράπεζα, καὶ Συβαριτική.

Σοφία μωροῦ. Ἐπὶ τῶν ἀσύνετα λαλούντων.

Σὲ δ' οἰωνίσαιτ' ἄν τις ἰδών. Καὶ Τὸ, τὸν δὲ ἡ νεότης ἐμίσουν τε καὶ οἰωνίζοντο.

Multa cadunt inter calicem supremaque labra (1).

Laterem lavas. De impossibilibus.

Mendici pera non impletur. Contra insatiabiles.

Hydræ astutia. De dolosis.

Multi te odio habebunt, si teipsum ames (2).

Ignis ad titionem veniens (3).

Scit multa vulpes, magnum echinus.

Multos thyrsigeros, paucos est cernere Bacchos (4).

Contra stimulum calcitrare (5).

Malitiæ soli prætextus necessarius.

Ante victoriam cantas triumphum.

Multa mentiuntur poetæ.

Fluvius mare irritat. De impossibilibus.

Multarum ego belluarum strepitus audivi (6).

Vulpem esurientem somnus invadit.

Paupertas sapientiam nacta est.

Omnem lapidem movebo, omnem rudentem (7).

Adversus leonem damæ pugnam ineunt.

Rhodii sacrificium. De iis qui in sacrificiis blasphemant.

Caute loquacior. De loquacibus: fluctibus enim verberata strepitum edit.

Radamanthi judicium. Judicium æquum.

Quam præteristi ne amplius quæras rosam.

Factum autem stultus cognovit (8).

Rheginensibus timidior (9).

Cum Minerva etiam manus move (10).

Convenerunt Attagas et Numenius (11).

Tempus rerum tessera.

Primum experienti venia danda. De iis qui in re cujuspiam primo aggressu errant.

Sardonius risus. Risus personatus et non ex animo benevolo.

Sicula mensa et Sybaritica.

Sapientia stulti. De his qui stulte loquuntur.

Te conspecto omen quis capiat. Vel..... Hunc adolescentes ut omen oderunt (12).

(1) De iis quæ longo post tempore eventura sunt. Cum enim vineam quidam plantaret, quidam famulorum hunc versum recitavit. Diogenianus autem ait quod cum Ancæus vineam plantans famulis suis gravis immineret, quemdam eorum dixisse illum de vite non gustaturum; cumque fructus jam ex ea provenissent, famulo illum suo ut sibi vinum misceret jussisse, cumque calicem ori admoveret, hujus versus illum admonuit. Quibus dictis alius famulus intravit renuntians regionem illam ab apro devastari. Relicto igitur calice Ancæus in aprum incurrens ab eodem interficitur.

(2) Ferunt Nymphas hoc Narcisso dixisse in fontem aspicienti, et suammet formam amanti.

(3) De rebus quæ cito fiunt.

(4) De iis qui sibi persuadent se splendidos esse, non sunt autem.

(5) In eos qui semetipsos lædunt.

(6) De iis qui in rebus gerendis sunt exercitatis- D simi: aut de iis qui minime timent.

(7) Polycrati Thebano hoc oraculum redditum fuit cum locum in quo Mardonius tabernaculum suum habuerat, Persis fuga dilapsis, emisset: ubi aurum invenit. Alii adagii originem a venatoribus ducunt.

(8) De insipientibus. Homeri.

(9) De supra modum timidis. Et *Timidior prospiciente.* Xenarchus enim Sophronis filius in Rheginensium timiditatem comico sale lusit, a Dionysio tyranno persuasus.

(10) Quidam oraculum accepit, ut admota manu Deum invocaret.

(11) De duobus furibus.

(12) De deformibus. Quod veteres ex eo quem primum in via obvium habebant, sive formosus esset, sive nigra veste sive candida indutus, omen caperent.

Tale quid Themistocles nunquam excogitavit. Quod sapientiæ laudem ferret (1).

Typhone multiplicius (2).

Talenti talenta. De valde divitibus.

Colophonem imposuisti. De magnis rebus, et efficaci suffragio (3)

Quod est in corde sobrii, est in lingua ebrii (4).

Fumum fugiens, in ignem incidit (5).

Canis delictum sus luit (6).

Cerebrum excussum esse mihi videris.

Scabentem mutuo scabere. De iis, qui se mutuo aut lædunt aut juvant. Translatione ducta ab asinis qui se invicem scabunt.

Crœsi filio taciturnior (7).

Quare te non suspendisti, ut Thebis heros fias? Thebis enim qui sibiipsis mortem intulerant, honore afficiebantur.

Hipparchi murus. Hipparchus enim Pisistrati filius, circum Pythia murum construxit, in quem Athenienses multum sumptus facere coegit.

Cerebrum excussum esse mihi videris.

Consilium quidem Dei fuit, factum autem meum. Hoc enim lepidiori sermone reipub. præfecti utebantur, ac si dicerent, Deus quidem rem suggessit, ego autem confeci.

Apio indiget. De periculose ægrotantibus. Solitum enim apio monumenta vestire.

Simius tragicus. In eos qui, nullius alioqui dignitatis, gravitatem sibi adfingunt.

Injuria ex injuria, ex probro probrum.

Super asini umbra. De iis qui super re nullius momenti deficiunt (8).

A *Τοιοῦτον Θεμιστοκλῆς οὔποτ' ἐνόησε.* Σοφίας γὰρ δόξαν οὗτος ἀπηνέγκατο.

Τυφῶνος πολυπλοκώτερον.

Ταλάντου τάλαντα. Ἐπὶ τῶν σφόδρα πλουσίων.

Τὸν κολοφῶνα ἐπέθηκας. Ἐπὶ μεγάλων πραγμάτων, καὶ ἐπὶ βεβαίου ψήφου.

Τὸ ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ νήφοντος ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ μεθύοντος.

Τὸν καπνὸν φεύγων εἰς τὸ πῦρ ἐνέπεσεν.

Τὸ κυνὸς κακὸν ὗς ἀπέτισεν. Ἐπὶ τῶν ἄλλων ἁμαρτόντων, ἄλλων δὲ δόντων δίκην.

Τὸν ξύοντα ἀντιξύειν. Ἀπὸ μεταφορᾶς τῶν ὄνων. Ἀλλήλους γὰρ ἀντικνήθουσιν. Ἐπὶ ὠφελούντων ἢ ἀντιβλαπτόντων ἀλλήλους.

Τοῦ Κροίσου παιδὸς σιγηλότερος.

B *Τί οὐκ ἀπήγξω ἵνα Θήβησιν ἥρως γένῃ;* Οἱ γὰρ ἑαυτοὺς διαχειρίζοντες ἐν Θήβαις ἐτιμῶντο.

Τὸ Ἱππάρχου τειχίον. Ἵππαρχος ὁ Πεισιστράτου παρὰ τὴν Πυθίαν τεῖχος ᾠκοδόμησε, πολλὰ τοὺς Ἀθηναίους εἰς τἀναλώματα ἀναγκάσας.

Τὸν ἐγκέφαλον κατασεσεῖσθαί μοι δοκεῖς.

Τὸ μὲν νόημα τοῦ Θεοῦ, τὸ δὲ κλέμμ' ἐμόν. Οὕτω γὰρ οἱ δημαγωγοὶ ἀστεϊζόμενοι ἔλεγον· Ὁ μὲν Θεὸς ὑπέβαλεν· ὁ ἐργασάμενος δὲ ἐγώ.

Τοῦ σελίνου δεῖται. Ἐπὶ τῶν ἰσχυρῶς νοσούντων· εἰώθασι γὰρ στεφανοῦν σελίνοις τὰ μνήματα.

Τραγικὸς πίθηκος. Ἐπὶ τῶν παρ' ἀξίαν σεμνυνομένων.

C

Ὕβρις ὕβριν ἔτικτε, καὶ ψόγος ψόγον.

Ὑπὲρ ὄνου σκιᾶς. Ἐπὶ τῶν ὑπὲρ μηδὲν πονούντων.

(1) Themistoclea vafrities etiam proverbio celebrata. Sic Eunapius Sardianus: Ὀδύσσειόν τινα καὶ Θεμιστόκλειον παρεληλυθὼς πανουργίαν. Eluxit autem potissimum quando spuriorum et legitimorum discrimen sustulit: de quo Plutarchus et parœmia εἰς Κυνόσαργες. Item, quando Xerxem astutia sua in fugam convertit. Aristoph. in Equitib. proverbio usus, quod Piræeum muro circumdari voluit. Sapiens vero habitus propter interpretationem oraculi Delphici de muro ligneo. PANTINUS.

(2) Parœmia est ex Phædro Platonis, qui est de pulchro: quem locum etiam Plutarchus descripsit libro Adversus Colotem. Verba Platonis sunt: Σκοπῶ οὐ ταῦτα, ἀλλὰ ἐμαυτὸν, εἴτε τι θηρίον ὢν τυγχάνω Τυφῶνος πολυπλοκώτερον, καὶ μᾶλλον ἐπιτετυφωμένον, εἴτε ἡμερώτερόν τε καὶ ἁπλούστερον ζῶον θείας τινὸς καὶ ἀτύφου μοίρας φύσει μετέχον. *Non ista, sed meipsum considero, num bellua quædam sim Typhone multiplicior jactantiorque, sive mansuetius aliquod et simplicius animal divinæ cujusdam ab omni fastu alienæ sortis naturæ particeps.* Quæ Socratis verba non ad subvertendam vitam, sed ad fastum stuporemque molestasque et nimias illas hominum de seipsis opiniones atque jactantiam inde expellendas Plutarchus facere ait: quæ ipsa quoque hanc parœmiam satis explicant. De *Typhone*, seu, (ut Latini poetæ, eorumque princeps semper appellant. Τυφῶν quoque Τυφὼς Pindaro Pythionic. Od. I.) *Typhæo* ἑκατογκεφάλῳ, quomodo Tellus, ob cædem gigantum irata, Jovem apud Junonem calumniata sit: illaque rem Saturno aperuerit, et ille duo ova ei dederit terra occultanda, unde nasceretur qui Jovem regno detruderet, aliaque id genus ληρώδη, longa est fabula: quam vide apud Eustathium in Iliad. β, ejusque allegoricum sensum. Malim autem legi Τυφῶνος πολυπλοκώτερον θηρίον, *Typhone multiplicior bellua*, ex Platone et Plutarcho: quo usus et Sextus Empiricus lib. I contra Logicos, cap. de homine, aut Τυφῶνος πολυπλοκώτερος, et Τυφ. ποικιλώτερος, *Typhone multiplicior et magis varius.* ID.

D (3) Duodecim civitates Ioniæ conveniebant de re communi consilium capturæ. at si quando suffragia æqualia esse contingebat, Colophonii reliquum quod cætera vinceret apponebant. Smyrnenses enim advenas secum commorantes in sua potestate habebant: pro quibus etiam suffragium ferebant. Unde parœmia de potentissimo ac firmo suffragio usurpatur.

(4) Huc pertinet parœmia Ἐν οἴνῳ ἀλήθεια: et Senarius ille ab Athenæo et Euripide citatus:

> Κάτοπτρον γὰρ εἴδους χαλκός ἐστ', οἶνος δὲ νοῦ.
> *Forma ære lucet, vina produnt pectora.*

PANTIN.

(5) De iis qui cum leviora mala fugiant, in majora se inducunt.

(6) Cum ob malum ab aliis commissum alii pœnas dederunt.

(7) Mutum enim filium Crœsus habuit.

(8) Ferunt Demosthenem pro reo quodam peri-

Ὑπὸ παντὸς λίθου σκορπίος εὕδει. Ἐπὶ κακοήθων. A

Ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα πηδᾷν. Ὅμοιον τῷ, *Ὑπερβάθμιον πόδα τείνεις.*

Ὑπὲρ τῶν ὅλων ἀναῤῥιπτεῖς. Οἷον ὑπὲρ τῶν ὅλων ἀγωνίζῃ καὶ κινδυνεύεις.

Ὑπηνέμια τίκτει. Ψευδῆ καὶ ἀβέβαια.

Ὕδραν τέμνεις. Ἐπὶ τῶν ἀμηχάνων.

Ὗς λουσαμένη εἰς κύλισμα βορβόρου.

Ὗς ὑπὸ ῥόπαλον. Ἐπὶ τῶν ἑαυτοὺς εἰς ὄλεθρον ἐμβαλλόντων.

Φρὺξ ἀνὴρ πληγεὶς ἀμείνων καὶ διακονέστερος. Νωθροὶ γὰρ δοκοῦσιν οἱ Φρύγες οἰκέται. B

Φρυνώνδας ἄλλος. Ἐπὶ τῶν πονηρῶν. Λέγεται δὲ καὶ ἐπὶ μάγων.

Χαλεπὸν χορίου κύνα γεύειν.

Χρήματ' ἀνήρ· πενιχρὸς δ' οὐδέποτ' ἐσθλός.

Χωρὶς τῶν Φρυγῶν καὶ Μυσῶν ὁρίσματα.

Χροῒ δῆλα. Φασὶ Φερεκύδην τὸν σοφὸν φθειριάσιν τελευτῆσαι· εἰπεῖν δὲ πρὸς Πυθαγόραν περὶ τούτου πυνθανόμενον προβαλόντα τὸν δάκτυλον, *Χροῒ δῆλα.*

Χύτραις λημᾷν καὶ κολοκύνταις. Ἐπὶ τῶν ἀμβλυωπούντων.

Χρυσῷ καταπάττων ἡμᾶς οὐ γινώσκεις. Ἐπὶ τῶν εἰκῇ λοιδορουμένων. Ἐπιφέρει γὰρ, Νῦν δὲ κόσμος τοῦτ' ἐστί μοι. C

Ὡς ἥρως ἐν ἀσπίδι ξενίσαι βούλομαι. Λέγεται ἐπὶ τῶν τοὺς φίλους τοῖς ἑαυτῶν ἔργοις εὐεργετούντων.

Ὦσιν ἑστῶσιν.

Ὤδινεν ὄρος, εἶτα μῦν ἀπέτεκεν. Παρατόξευσις ἢ ἔξω τοῦ σκοποῦ.

clitante defensionem habiturum, judicibus non satis attentis dixisse, Audite, viri, narrationem lepidam. Juvenis quidam Athenis Delphos usque asinum conduxerat; meridie autem jam instante, onus dissolvens, sub umbram asini subiit; repulsus autem ab agasone, illum non etiam umbram conduxisse dicente, ipse cum altero in judicium venit. Quo dicto Demosthenes ex suggestu descendit. Rogantibus autem judicibus ut finem judicii istius discere possent, conscenso iterum suggestu, De asini, inquit, umbra, viri optimi, audire cupitis, homine autem de vita periclitante, ne vocem quidem nostram audire sustinetis. Quo dicto, tactis judicibus, reum servavit. D

Sub omni lapide scorpius dormit. De improbis.

Ultra fossas saltare. Simile huic: *Ultra gradum pedem extendis* (1).

Super summa rerum aleas jacis. Quasi dicas, de universis certamen instituis ac periclitaris.

Subjectanea parit. Hoc est falsa et imbecillia.

Hydram secas. De rebus difficillimis.

Sus in cœni volutabro lota.

Sus sub fustem. De iis qui seipsos in perniciem præcipitant.

Phryx cæsus melior atque ad serviendum promptior. Quia pigri esse videntur Phryges servi.

Alter Phrynondas (2). De improbis dicitur et de magis.

Periculosum est, canem fœtus involucrum gustare (3).

Pecuniæ virum faciunt: pauper autem nunquam bonus (4).

Phrygum procul sunt et Mysorum termini (5).

Ex cute manifestum. Aiunt Pherecyden, sapientem, morbo pediculari periisse, Pythagoræ autem quomodo se haberet interroganti, digito extenso dixisse, *Ex cute patet.*

Ollis lippire et cucurbitis. De cæcutientibus.

Inaurare te nos non animadvertis. In eos qui temere corripiuntur. Infert enim, Mihi hoc ornamento est.

Ut heros in scuto haberi volo. De iis qui in amicos officia conferunt ex proprio.

Arrectis auribus.

Mons parturivit, deinde murem enixus est. Jaculatio extra scopum.

(1) Dictum a Crotoniata quinquertione, qui cum fossæ antea essent pedum quinquaginta, primus illas saltu superavit.

(2) Aristophanes in Amphiarao: *Impure tu Phrynonda tu, et merum scelus.*

(3) In eos, qui a parvis malis ad majora procedunt. Χορίον fœtus involucrum appellatur; quo canes gustato, etiam infantibus præ aviditate insidiantur.

(4) De iis qui propter opulentiam suaviter vivunt. Est autem apophthegmatica parœmia.

(5) De rebus inter se contrariis. Huic simile: *Sejuncta sunt Mirrhæ et Siloes flumina.*

ANNO DOMINI MCCLXXXIX

ATHANASIUS

CPOLITANUS PATRIARCHA

NOTITIA

(Ex Anselmi Bandurii *Imperio Orientali*, tom. II, in not.)

Abdicato patriarchatu Gregorio Cyprio circa mensem Junium anni Christi 1289, in ejus locum sufficitur Athanasius monachus e monte Gano; cujus promotionem celebravit Andronicus ad magnum palatium in Triclinio Justinianeo congrua tali functioni magnificentia, sed cum sinistro augurio terræmotus, ut scribit Pachymeres, lib. II, cap. 15, et die quarta decima mensis Octobris ejusdem anni ordinatur Athanasius, ut tradit idem scriptor citato loco. Hic autem cum sese rebus temporalibus vehementius immisceret, a populo ejicitur, ut scribit Nicephorus Callisti; quod quidem confirmatur ex Pachymere, qui pluribus res ab eo in patriarchatu gestas, ac ejus mores describit. Coactus autem fuit patriarchatum abdicare postquam quadriennium sedisset, nimirum die decima sexta mensis Octobris, ut tradit idem scriptor, cap. 24: Τοῦτο δέ τις καὶ μόνον παρατηρήσειεν, ὅτι τέσσαρσιν ἐνιαυτοῖς τὴν Ἐκκλησίαν κατέχων, αὐτὴν σχεδὸν ἡμέραν εἶδε τῆς ἐκβολῆς, ἣν δὴ καὶ τῆς ἀναβάσεως ἔγνωκεν, ἥτις καὶ Ἐλαφηβολιῶνος ἑκκαιδεκάτη ἦν. *Unum tamen ad ea illud non de nihilo quis observans adjunxerit, sic exacte quadriennium in patriarchatu Athanasium explevisse, ut eamdem ferme initi relictique regiminis Ecclesiæ numeraverit diem sextum decimum Octobris.* Sic Pachymeres; ex quo quidem patet Athanasium patriarchatum abdicasse die decima sexta mensis Octobris anni Christi 1293, cum sedisset annis quatuor, et duobus præterea diebus, cum ejusdem consecratio contigerit die quarta decima mensis Octobris anni 1289. Fallitur igitur Georgius Phrantza, qui Athanasio annos octo integros assignat. Quam vero fuerit Athanasius hominum regendorum ignarus, quamve sævus et inhumanus, facile quispiam cognoscere poterit non solum ex Pachymere, qui plura de eo (nam Gregoras schismaticorum hominum laudator in Athanasium valde propensus fuit), sed etiam ex ipsius Athanasii epistolis, quas ad imperatorem Andronicum et ad alios complures conscripserat. Quarum quidem epistolarum habetur codex chartaceus in bibliotheca regia, quem huic donavit Ill. D. Carolus Mauritius Tellerius, archiepiscopus dux Rhemensis, ut scribit doctissimus Boivinius in notis ad Gregoram, ubi de hoc codice ac epistolis et aliis opusculis Athanasii patriarchæ loquitur. Libet autem nobis (quoniam sex abhinc annis omnes Athanasii epistolas ac opuscula ex laudato codice Regio exscripsimus et in Latinum vertimus) hic integrum indicem prædictorum operum exhibere, quem cum ex schedis Boivinii, tum etiam proprio labore adornavimus. Sic igitur se habet:

1. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ τῶν ἀρχιερέων τῶν εὑρισκομένων ὧδε. *Epistola ad imperatorem, de episcopis, qui hic reperiuntur.*

2. Πρὸς τὸν αὐτοκράτορα γράμμα, ἀνιστορῶν αὐτὸν προόδους ποιεῖσθαι συχνότερον καὶ μᾶλλον περὶ τὰ τείχη καὶ πύλας τῆς πόλεως, καὶ μὴ εἰσέρχεσθαι εἴσω τῆς πόλεως μεθ' ὅπλων τινά. *Epistola ad imperatorem, narrans frequentes incursus maxime circa urbis muros et portas fieri; neque permittendum esse quempiam cum armis in urbem introire.*

3. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ τοῦ ἵνα ἀναχαιτίζωνται οἱ κακοπραγοῦντες, καὶ μὴ ἀναρτᾶν εἰς τὸ μέλλον, καὶ μᾶλλον ἐν κύκλῳ τῆς Ἁγίας Σοφίας. *Epistola ad imperatorem; quod abjiciendi sint qui nefaria agunt, nec differendum in futurum, maximeque in circuitu Sanctæ Sophiæ.*

4. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ τοῦ ὀρθοῦ δόγματος. *Epistola ad imperatorem, de recta fidei doctrina.*

5. Γράμμα πρὸς τὸν ἀποστείλαντα βιβλίον χάριν χανισκίου, καὶ στρέψαντα ταῦτα ἐξοπίσω. *Epistola ad eum, qui librum dono miserat; cui postea remissus fuit.*

6. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα διὰ τοῦ νομίμου τάχα συνοικεσίου. *Epistola ad imperatorem, de legitimo connubio.*

7. Γράμμα περὶ τοῦ συναχθῆναι τοὺς ἀρχιερεῖς ἐν τῇ Χώρᾳ ὅπως κοινῶς ἀπελθεῖν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα χάριν ὠφελείας κοινῆς. *Epistola, de congregandis in Choræ monasterium pontificibus, ut ad imperatorem communis utilitatis causa simul conveniant.*

8. Πρὸς τὸν αὐτοκράτορα γράμμα περὶ ἐλεημοσύνης, ζητῶν βουλὴν περὶ τῶν αἰχμαλώτων. *Epistola ad imperatorem de eleemosyna: consilium rogat circa captivos.*

9. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ τινῶν ὑποθέσεων μὴ διὰ μηνυτῶν στέλλεσθαι, ἀλλὰ στόμα πρὸς στόμα. *Epistola ad imperatorem, de non mittendis per nuntios certis negotiis, sed os ad os significandis.*

10. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ τῶν ἀρχιερέων, ἵνα τῇ λαχούσῃ ἀποκαταστῇ ἕκαστος. *Epistola ad imperatorem, ut singuli episcopi suis sedibus restituantur.*

11. Γράμμα πρὸς τὸν μέγαν διοικητήν, ἵνα τὰ ἀδικήσαντα ἀποδῷ. *Epistola ad magnum diœcetam, ut per injuriam ablata restituat.*

12. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα διὰ τὰ χρυσόβουλλα. *Epistola ad imperatorem propter chrysobulla* · ubi de rebus temporalibus monasteriorum administrandis.

13. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ἵνα ἕκαστος τῶν ἀρχιερέων ἀπέλθῃ πρὸς τῇ λαχούσῃ αὐτῷ. *Epistola ad imperatorem, ut singuli episcopi in suam Ecclesiam concedant.*

14. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ἵνα τηρηθῶσιν ἀσάλευτα δικαιοσύνη, καὶ σωφροσύνη καὶ ἔλεος. *Epistola ad imperatorem, ut justitia, temperantia et misericordia immutabiles serventur.*

15. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ τῶν ἀρχιερέων, ἵνα ἀπέλθῃ ἕκαστος εἰς τὴν λαχοῦσαν αὐτῷ, ὅπως διδάσκῃ τὸν λαὸν αὐτοῦ. *Epistola ad imperatorem, ut singuli episcoporum ad suum Ecclesiam redeant, ut doceant populum suum.*

16. Γράμμα περὶ τοῦ μή τις ποιμὴν ἀποστερεῖν ποίμνιον. *Epistola, ne quis pastor ovile deserat.*

17. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ἑκὼν ἢ ἄκων τῇ λαχούσῃ ἀπελθεῖν τοὺς ἀρχιερεῖς. *Epistola ad imperatorem, ut episcopi, vel sponte vel inviti, redeant ad Ecclesiam suam.*

18. Ἐν τῷ ἁγίῳ βαπτίσματι γράμμα πρὸς τὸν βασιλέα κῦρον Μιχαήλ, ἵνα πρὸς τῶν μυρίων φροντίδων μελέτημα ἔχειν καὶ τί ὑπεσχέθημεν. *Epistola ad imperatorem dominum Michaelem, ut inter sexcentas curas de iis quæ in sancto baptismate promisimus, solliciti simus.*

19. Γράμμα πρὸς τὴν δέσποιναν κῦραν Μαρίαν. *Epistola ad dominam Mariam imperatricem.*

20. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ἵνα παιδεύῃ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ εἰς τὰ τῷ Θεῷ ἀρεστά, καὶ πᾶν τὸ A ὑπήκοον. *Epistola ad imperatorem, ut instituat liberos et subditos omnes secundum Dei beneplacita.*

21. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ ἐπιστροφῆς πρὸς Θεόν, καὶ ἵνα ἐπιγνῷ ἕκαστος τὰ οἰκεῖα καὶ τὰ κοινά, καὶ περὶ τοῦ τετριγότος κτύπου ἐκείνου. *Epistola ad imperatorem de conversione ad Deum, et ut cognoscat unusquisque privata ac publica, et de strepitu facto.*

22. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ἵνα πολιτεύηται δικαιοσύνη, καὶ ἔλεος, καὶ ἀλήθεια. *Epistola ad imperatorem, ut administretur justitia, miseratio et veritas.*

23. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ἵνα μὴ ἀναβάλλῃ ποιεῖν τὰ καλά. *Epistola ad imperatorem,* B *ne bona facere differat.*

24. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, περὶ τῶν θεοκτόνων Ἰουδαίων, ἵνα ἐξέλθωσιν ἐκ τῆς πόλεως. *Epistola ad imperatorem, de Deicidis Judæis, ut ex urbe discedant.*

25. Πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ ἧς ὀφείλουσιν ἐπιμελείας ἐνδείκνυσθαι οἱ βασιλεῖς πρὸς τὸ ὑπήκοον ἐν ἀρχαῖς τῶν ἱερῶν καὶ ἁγίων νηστειῶν, Ἰνδ. δ'. *Ad imperatorem, quantam subditorum curam imperatores gerere debeant in principio sanctorum jejuniorum. Indict. IV.*

26. Πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, περὶ αὐτοῦ καὶ αὖθις, Ἰνδ. ε'. *Ad imperatorem, de eadem re iterum, Indictione V.*

C 27. Πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ τῆς τῶν Χριστουγέννων ἑορτῆς, ζητῶν χορηγηθῆναι σεπτὸν πρόσταγμα προστάσσον, ἐξ ὥρας ἑσπερινοῦ Σαββάτου, καὶ βασιλικῆς ἑορτῆς βαλανείῳ, ἢ καπηλείῳ μὴ εἰσαχθῆναι πρὸς πότον τινά. *Ad imperatorem de festo Nativitatis Christi, rogans venerandum emitti decretum, ne quis a vespera Sabbati et regiæ festivitatis in balneum aut tabernam ad libandum intromittatur.*

28. Πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, προσκαλούμενος αὐτὸν ἐν τῇ πανσέπτῳ κοιμήσει τῆς πανυπεράγνου Δεσποίνης καὶ Θεομήτορος. *Ad imperatorem, invitans ipsum ad Dormitionem intemeratæ et Deiparæ Dominæ.*

29. Πρὸς τὸν αὐτοκράτορα διανιστῶν αὐτὸν πρὸς D ἔλεον. *Ad imperatorem, excitans eum ad misericordiam.*

30. Πρὸς τὸν αὐτοκράτορα· ὅτι μὴ πρὸς εὐχὰς οἱ μετὰ τοῦ βασιλέως ἐν τοῖς κατηχουμενείοις συνελθόντες, πρὸς δὲ τρυφὰς ἔβλεψαν. *Quod ii qui cum imperatore in catechumeneis conveniunt, non ad preces, sed ad voluptatem respiciant.*

31. Πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ὅτι μὴ προστάσσει ἀπελθεῖν ἕνα ἕκαστον τῶν ποιμένων εἰς τὴν λαχοῦσαν αὐτῷ ποίμνην. *Ad imperatorem, cur non jubeat pastores singulos ad gregem suum pergere.*

32. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ἵνα μὴ δι' ὑπέρθεσιν μένωσιν ἀθεράπευτα ὅσα ἅττα μικρὰ ἀναφέρομεν, καὶ μὴ τῇ θυρίδι ῥιπτέσθω μόνον τὰ γράμματα. *Epistola ad imperatorem, ne per dila-*

tionem illa minima delicta, quæ referuntur, sine remedio maneant, neu litteræ solum per fenestram projiciantur.

33. Πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ τῶν ἐγγιζουσῶν ἡνωμένων οἰκιῶν μετὰ τῶν θείων καὶ σεβασμίων ἐκκλησιῶν, ὅπως ἔνι τοῦτο λίαν ἐφάμαρτον. *Ad imperatorem, de domibus quæ divinis ac venerandis Ecclesiis proximæ et conjunctæ sunt. Quod in hoc sit grave delictum.*

34. Πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, συμπάθειαν ἐξαιτῶν τοῖς ἀπολύσασι ἐξ εἱρκτῆς τὸν Παξῆν. *Ad imperatorem ut commisereatur iis qui Paxen ex carcere eduxerunt.*

35. Περὶ τοῦ ὅπως δεῖ συνδραμεῖν ἐν τῷ τοῦ Σωτῆρος ἅπαντας ἐνταφιασμῷ. *Quod oporteat omnes ad Salvatoris sepulturam concurrere.*

36. Πρὸς τὸν λαὸν ἅπαντα, παρακαλῶν συνδραμεῖν ἐν τῷ τοῦ Σωτῆρος ἐνταφιασμῷ. *Ad universum populum, cohortans eum ut ad Domini sepulturam concurrat.*

37. Πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ τοῦ αὐτοῦ. *Ad imperatorem de eadem re.*

38. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, προκαλούμενον αὐτὸν ἐν τῷ ἐνταφιασμῷ τοῦ Σωτῆρος. *Epistola ad imperatorem, invitans eum ad celebritatem sepulturæ Salvatoris.*

39. Πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, προσκαλούμενον ἐν τῇ πανσέπτῳ κοιμήσει τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου. *Ad imperatorem, invitans eum ad festum Dormitionis sanctissimæ Deiparæ.*

40. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ ἐλευθερίας τοῦ καταπολαῦσαι τὴν Ἐκκλησίαν Χριστοῦ. *Epistola ad imperatorem, de asserenda in libertatem Ecclesia Christi.*

41. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, περὶ οὗ ἀναφέρομεν, οὐ διά τι ἀνθρώπινον, ἀλλὰ μόνης χάριν ἀγάπης. *Epistola ad imperatorem. Quod non ex humano affectu, sed tantum charitatis causa hæc referamus.*

42. Γράμμα πρὸς τὸν βασιλέα περὶ τῶν διψώντων ἐν βρώσει ἄρτου καταφαγεῖν τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ συναλγεῖν αὐτὸν ἐν τοῖς ἐπερχομένοις ἀνιαροῖς, ὑπὲρ φίλων καὶ συγγενῶν. *Epistola ad imperatorem, de iis qui sitiunt populum Dei devorare sicut escam panis, et quod ipse condoleat plusquam amici et cognati, de ærumnis quæ accidunt.*

43. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ δωρεᾶς ἧς αὐτὸς ἀπολαύσας μὴ ἀνεχέσθω τῷ τὰ τοιαῦτα χαρισαμένῳ Θεῷ, μὴ ἀξίους ἀποτιννύειν καρπούς. *Epistola ad imperatorem. Ne omittat pro dono sibi collato, conferenti Deo dignos referre fructus.*

44. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ τοῦ ἀναγκάζειν τοὺς ἀρχιερεῖς προσκαρτερεῖν τὴν ποίμνην αὐτῶν, καὶ ποιμαίνειν καλῶς τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ. *Epistola ad imperatorem, de cogendis episcopis ut cum grege suo assidue commorentur, et recte populum Dei pascant.*

45. Πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, περὶ τῶν ἀρχιερέων, ἐνδιαιτᾶσθαι ἕκαστον τῇ λαχούσῃ, καὶ μὴ ποιεῖν πλέον ἑξαμηναῖον ἐκτὸς, ὡς τοῖς νόμοις δοκεῖ καὶ κανόσι, καὶ μὴ κατοικεῖν τῆς βασιλίδος ἐντός. *Ad imperatorem, quod debeant singuli episcopi in Ecclesiis suis manere, neque ab iis plus sex mensibus abesse, ut legibus et canonibus statutum est: et ne habitent in regia urbe.*

46. Πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, παρακαλῶν εὐεργεσίας τυχεῖν τὸν Οἰναιώτην. *Ad imperatorem, quem hortatur ut Œnæotæ beneficium impertiat.*

47. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ὅπως τυχεῖν φιλοτίμημα τὸν τερετίσαντα ἐν τῇ ἁγίᾳ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ τὸ συνοδικόν. *Epistola ad imperatorem. Quæ merces ei danda, qui in sancta Dei Ecclesia synodicum retulerat.*

48. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ τῶν αἰσχροκερδῶν καὶ τῶν προνομίων τῆς Ἐκκλησίας. *Epistola ad imperatorem, contra turpis lucri cupidos, et de privilegiis Ecclesiæ.*

49. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ τῶν θείων ναῶν τιμᾶν, καὶ λαμπρύνειν καὶ ὡραΐζειν, καὶ μὴ ἐμμένειν τινὰ κατηχουμενείοις, καὶ μὴ οἴκους τινῶν ἐγκολλᾶσθαι τοῖς θείοις ναοῖς. *Epistola ad imperatorem, de honorandis et exornandis divinis templis; quod neminem deceat in catechumeneis habitare; neque domos quorumpiam divina templa contingere par sit.*

50. Πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ὅπως μὴ παντὶ βουλομένῳ λέγειν πιστεύῃ, μηδὲ κωλύειν τοὺς καλλιεργοῦντας τὴν γῆν. *Ad imperatorem, ut ne cuivis loquenti aurem præbeat, nec colonos ab agris colendis coerceat.*

51. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, περὶ τῶν ἰταμῶν καὶ αἱμοχαρῶν καὶ πλουτούντων πολὺ τὸ κακόβουλον. *Epistola ad imperatorem, de impudentibus, sanguinariis, et in malitia locupletibus.*

52. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, πρὸς τοὺς χειρισθέντας φορεῖν μάχαιραν πρὸς Θεοῦ, καὶ μὴ κατὰ τὸ θέλημα τοῦ χειρίσαντος ἀνασείοντας αὐτὴν, ὅσα εἰς χόλον Θεοῦ παρορᾷ, καὶ ζημίαν ψυχῶν. Καὶ περὶ τοῦ Τύρου καὶ τοῦ Ἀλεξανδρείας, ὅπως ἐξέλθωσιν ἐκ τῆς πόλεως. *Epistola ad imperatorem. Quod ii quibus gladius a Deo traditus est, non ad tradentis placitum illo utantur; quod ad Deum ira inflammandum, et ad animarum perniciem vergit. Et ut Tyrius et Alexandrinus episcopi ex urbe discedant.*

53. *Νεαρά.* Ζήτησις (1) τοῦ πατριάρχου κυροῦ Ἀθανασίου, καὶ τῆς περὶ αὐτὸν ἱερᾶς συνόδου πρὸς τὸν εὐσεβέστατον βασιλέα κῦρον Ἀνδρόνικον τὸν Παλαιολόγον περὶ τινων κεφαλαίων νομίμων, τύπον ἔχουσα Νεαρᾶς, ἥτις καὶ ἐστέρχθη τότε παρὰ τοῦ αὐτοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως. *Novella, seu relatio patriarchæ domini Athanasii, et congregatæ apud eum synodi, ad religiosissimum imperatorem dominum Andronicum Palæologum; de quibusdam juris*

(1) Exstat et in codice Regio 2525.

capitibus, in modum Novellæ, quam imperator approbavit.

54. Γράμμα συγκαλῶν βασιλεῖς τε καὶ ἄρχοντας, ἱερεῖς καὶ μονάζοντας, ἵνα γυμνῷ τῷ ποδὶ ἐξέλθωσι μετὰ τῶν θείων εἰκόνων λιτάζοντες. *Epistola qua cohortatur imperatores, principes, sacerdotes et monachos, ut nudis pedibus cum divinis imaginibus processionem obeant.*

55. Πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, παρακινῶν ἐλθεῖν ἐν τῷ ἐνταφιασμῷ τοῦ Σωτῆρος. *Ad imperatorem, cohortans eum ut ad Salvatoris sepulturam accedat.*

56. Πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ τοῦ γεγονότος εἰς τὸν λαὸν λιμοῦ. *Ad imperatorem de fame qua populus laboravit.*

57. Πρὸς τὸν αὐτὸν, περὶ τοῦ αὐτοῦ καὶ αὖθις, καὶ μὴ πωλεῖν τινα σῖτον ἄνευ εἰδήσεως καὶ τοῦ πατριάρχου. *Ad eumdem, de eadem re, ac ne inscio patriarcha frumentum væneat.*

58. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ τοῦ αὐτοῦ, καὶ μὴ τιμιουλκεῖν. *Epistola ad imperatorem de eadem re, et ne pretium augere liceat.*

59. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ τοῦ παρ' ἐλπίδα συμπεσόντος τῆς δεσποίνης ὁ θάνατος. Falsa inscriptio. Inscribi debet : Γράμμα πρὸς τὴν βασίλισσαν περὶ τοῦ δεῖν αὐτὴν ὁμονοεῖν τῷ συζύγῳ. *Epistola ad imperatricem, quod oporteat eam cum conjuge moribus convenire.* Pertinet ad dissidia quæ fuerunt inter Andronicum imperatorem et uxorem ejus Irenen, de quibus Gregoras, etc.

60. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ τοῦ ὅσα θεοφιλῆ οἱ ποθοῦντες ὑποτίθενται καὶ βιάζουσι, κέρδος οἰκεῖον ὀφείλειν εἶναι λογιζομένους. *Epistola ad imperatorem. Quod ii qui amore ducuntur Deo placita suggerant, et magna vi perficere nitantur, id sibi lucro esse rati.*

61. Γράμμα πρὸς τὸν βασιλέα περὶ τοῦ ὀρθοδόξοις καλῶς κριθὲν ἀνεγείρειν θείους ναοὺς, εἶτα τῷ κατὰ τόπους φροντίζειν λαχόντι καταπιστεύειν, ὡς οἱ θεῖοι κανόνες διαγορεύουσιν. *Epistola ad imperatorem. Quod orthodoxis recte statutum et propositum sit, ut divina templa excitent : iis qui in diversis locis ad hoc deputati sunt concredenda : ut divini canones enuntiant.*

62. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ τοῦ πρόνοιαν προνοῆσαι τὸν πατριάρχην ἀθάραν ἕψειν (*sic*) περὶ τῶν πτωχῶν, καὶ ζητῆσαι ξύλα τὰ τὸ πῦρ τρέφοντα. *Epistola ad imperatorem, ut curet combustibilia ligna suppeditari, quo possit patriarcha pulmentum pauperibus coquere.*

63. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ὅπως ἕκαστος τῶν ἀρχιερέων τῇ λαχούσῃ προσκαρτερῇ, καὶ περὶ τῶν κλήρου ἀφηνιαζόντων ἕνεκεν ὀφφικίων καὶ ῥόγας. *Epistola ad imperatorem ut quisque episcopus in sua Ecclesia resideat. Et de clericis qui officiorum et rogæ causa contumaces sunt.*

64. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ τοῦ ἃ ἀναφέρειν οὐχ ἕνεκεν φίλων, ἢ συγγενῶν, ἢ δώρων, ἢ δόξης. *Epistola ad imperatorem, se ea quæ refert,* A *non amicorum, cognatorum, munerum, aut gloriæ causa referre.*

65. Γράμμα τοῦ πατριάρχου στηλιτευτικὸν περὶ Ἰωάννου τινὸς Δριμὺς τὸ ἐπίθετον, προσεταιρισαμένου συμμορίαν ἐπάρατον κατά τε τῆς ποίμνης Χριστοῦ, κατά τε τῆς Ἐκκλησίας, καὶ τοῦ θεοστεφοῦς αὐτοκράτορος. *Epistola patriarchæ, qua infamia notatur Joannes quidam Drimys, qui exsecrandam sibi societatem conciliaret contra gregem Christi, contra Ecclesiam, et a Deo coronatum imperatorem.*

66. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, διεγεῖρον αὐτὸν εἰς σύστασιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐννόμου ζωῆς πᾶν τὸ ὑπήκοον. *Epistola ad imperatorem, excitans eum ut Ecclesiam componat, et subditos ad vitam* B *secundum leges deducat.*

67. Γράμμα πρὸς ποιμένας, μὴ προσκυροῦσθαι πρός τινας μονὰς τὰς ὑπὸ χεῖρα αὐτῶν, ἢ πιπράσκειν, ἢ καὶ καταχαρίζεσθαι, εἰ μὴ ὡς νενομοθέτηται ἐγκανόνως. *Epistola ad pastores, ne monasteria subdita quasi propriam possessionem sibi attribuant, aut vendant, aut aliis tradant, nisi prout canonice statutum est.*

68. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ τοῦ περιποθήτου δεσπότου υἱοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου. *Epistola ad imperatorem, de despota Joanne suo filio.*

69. Πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ὅπως ἡ δέσποινα βαρέως ἔσχε κατὰ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς τοῦ πανευτυχεστάτου δεσπότου. *Ad imperatorem, quomodo impe-* C *ratrix graviter succenseat filio suo felicissimo despotæ.*

70. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ τοῦ δεσπότου καὶ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου, ἀναλόγως πρὸς τὰς ἐξόδους καὶ τοῦ ἀξιώματος ἔχειν τὰς οἰκονομίας. *Epistola ad imperatorem, de domino et filio suo Joanne. ut pro sumptibus et pro dignitate necessaria ipsi subministrentur.*

71. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ τοῦ προτρεψαμένου λαχόντος διενεργεῖν τὰ δημώδη, ἀναγαγεῖν τινα, λαξευτηρίῳ πατάξαι πρὸς καταστροφὴν ἐκτυπώματος τοῦ Σωτῆρος· καὶ περὶ τοῦ αὐθαδισθέντος ἁρπάσαι τὸν σῖτον. Titulus mendosus. *Epistola ad imperatorem, de publicarum rerum ad-* D *ministratore, qui quemdam induxit ut securi imaginem Salvatoris percuteret ac dejiceret : ac de eo qui frumentum abripere ausus est.*

72. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ τῶν μὴ θελησάντων, ἵνα ἐκτελεσθῇ ἡ ἑορτὴ τῶν θείων ἀποστόλων. Αὐτὸς δὲ μὴ ἀνασχόμενος ἐᾶσαι, ἀπέστειλε καὶ προσαγωγὴν τῇ ἱερᾷ λειτουργίᾳ τὸν πολυτίμητον καὶ ποικίλον ποδήρη. *Epistola ad imperatorem de iis qui nolebant festum divinorum apostolorum celebrari : et quod ipse imperator non passus sit, ut id prætermitteretur, et sacræ liturgiæ in donum miserit pretiosam ac pulchram tunicam talarem.*

73. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ τοῦ κυροῦ Νίφωνος ὄντος Κυζίκου, διὰ τὰς κατηγορίας τὰς ἀκουσθείσας περὶ αὐτοῦ. *Epistola ad imperato-*

rem de domino Niphone, Cyziceno episcopo, et de A *accusationibus ipsi oblatis.*

74. Γράμμα εὐχαριστήριον πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ὄντος ἐν ταύτῃ τῇ φροντίδι τοῦ κόσμου, μὴ τῶν πρωτείων ἑτέρῳ παραχωρεῖν, περὶ τοῦ ἀκουσθέντος αὐτῇ ἀπολωλότος προβάτου. Titulus inconcinnus. *Epistola in gratiarum actionem ad imperatorem. Quod cum in tanta mundi cura constitutus sit, non alteri primas detulerit, in reducenda ove quam periisse audierat.*

75. Γράμμα περὶ μοναχῶν τῶν καταπάτημα τῶν θείων κανόνων ἑκοντὶ αἱρετισάντων, καὶ ἀποφυγόντων τῆς οἰκείας μονῆς. *Epistola de monachis, qui arbitrio suo sacros canones conculcarunt, et a monasterio suo aufugerunt.*

76. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, τὸ ἀνηρτῆσθαι μετὰ Θεὸν ὅσα δὴ δεξιὰ καὶ εὐώνυμα τὰ κατὰ πνεῦμα πατρί. *Epistola ad imperatorem, ut post Deum sive in dextris sive in sinistris a spiritualis patris nutu pendeat.*

77. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ τοῦ ἀναθεωρεῖσθαι τὰ τῶν γεννημάτων καὶ ἄρτων εἶναι εἰς δικαίαν ἐξώνησιν. *Epistola ad imperatorem, ut provideat fructuum et panis venditionem justam esse.*

78. Γράμμα διεγεῖρον βασιλεῖς καὶ ἄρχοντας καὶ πᾶν τὸ ὑπήκοον πρὸς ἐπιστροφὴν πρὸς Θεὸν καὶ μετάνοιαν. *Epistola qua imperatores, principes et omnes subditi ad conversionem et ad pœnitentiam excitantur.*

79. Παραίτησις τῆς πρώτης πατριαρχίας αὐτοῦ. *Abdicatio prioris patriarchatus.*

80. Παραίτησις τῆς δευτέρας πατριαρχίας. *Posterioris patriarchatus abdicatio.*

81. Τοῖς ἱερωτάτοις ἀρχιερεῦσι Θεοῦ, καὶ τοῖς ἐνδοξοτάτοις τοῖς τῆς συγκλήτου βουλῆς, καὶ τοῖς ἐντιμοτάτοις τοῦ κλήρου ἱερεῦσι καὶ μονάζουσι, τοῖς τε στρατευομένοις, καὶ τοῖς τῆς πολιτείας πλουσίοις τε καὶ πενομένοις καὶ ἀνδράσι καὶ γυναιξὶ πᾶσι διηνεκῶς χορηγεῖσθαι τὸ τοῦ Θεοῦ ἐπεύχομαι ἔλεος. *Sanctissimis Dei præsulibus, gloriosissimo senatui, et honoratissimis e clero sacerdotibus et monachis; iis etiam qui militiam exercent, ac civibus divitibus pauperibusque viris et mulieribus omnibus Dei misericordiam conferri supplico.*

B

82. Γράμμα σταλὲν τῷ ἐπὶ τῶν δεήσεων περὶ τὰς ψήφους, ἃς πεποιήκασι διὰ τὸν Κυζίκου, ὅπως ποιοῦσιν αὐτὸν πατριάρχην. *Epistola ad magistrum libellorum supplicum, de electione qua creatus patriarcha fuerat episcopus Cyzici.*

83. Γράμμα ἀνεπίγραφον, seu fragmentum, in quo accusatus (1) pontifex provocat ad synodum, ut si crimina objecta vera esse pateat, deponatur et ignominiose ejiciatur; sin minus, delatores puniantur.

84. Γράμμα περὶ τοῦ πῶς καὶ διατί τὰ τῶν παραιτήσεων, τῆς πρώτης, φημὶ, καὶ τῆς δευτέρας, ἐγένοντο. *Epistola. Quomodo et quare prima et secunda patriarchatus abdicatio facta sit.*

Ex illis autem duodecim epistolis ad imperatorem, quas paulo superius recensuimus, de residendi necessitate omnibus episcopis imponenda, tres editæ fuere a Turrianno, Latine tantum, Florentiæ post librum de residentia pastorum; nam quinque aliæ Athanasii epistolæ ejusdem argumenti, quas ibidem edidit Turrianus Latine tantum, non reperiuntur inter epistolas Athanasii in laudato codice Regio. Turriani autem Latinum trium illarum epistolarum, verius dixeris paraphrasim quam versionem. Abdicationem prioris patriarchatus Athanasii, necnon παραίτησιν τῆς δευτέρας πατριαρχίας αὐτοῦ habes editas a Boivinio in Notis ad Gregoram Græce tantum, ubi etiam reperitur editum fragmentum illius Epistolæ Athanasii, περὶ τοῦ πῶς καὶ διατί τὰ τῶν παραιτήσεων, τῆς πρώτης, φημὶ, καὶ δευτέρας, ἐγένοντο. Nos autem tres epistolas ejusdem Athanasii *de Judæis urbe pellendis* supra lib. II, Græce tantum edidimus. Libet autem nobis hic exscribere abdicationem prioris patriarchatus Athanasii, cum nostra Latina versione; nam ex ea apparet, Athanasium abdicasse patriarchatum indictione septima, hoc est, anno Christi 1293, ut supra ex Pachymere diximus; qui præterea scriptor subjungit id factum die decima sexta mensis Octobris. Refert et Pachymeres παραίτησιν prioris patriarchatus Athanasii, sed in multis diversa est ab hac, quæ sic habetur in codice Regio olim Telleriano:

Abdicatio prioris patriarchatus.

Cum Ecclesiæ Christi curam, eo quo novit ipse judicio, suscepimus; cum iis Ecclesiam ejus scindere volebant contumeliosis hominibus ulciscendis, tum depellendis iis qui in impuritate, adulterio et fornicatione deprehensi fuerant, non frustra operam posuimus. Ignoravimus autem improbos quosdam mala pro nobis rependere iis qui principatum obtinent, quia se ad vitam secundum legem agendam compellent: illi enim immanes homines arrepta occasione ipsos in jus vocant, de administratione sua. Cum tamen ii qui hodie publicas res administrant, non tales in administratione sua ac-

C *Παραίτησις τῆς πρώτης πατριαρχίας αὐτοῦ.*

Τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας οἷς αὐτὸς οἶδε κρίμασι τὴν φροντίδα δεξάμενοι, οὐκ ἐξησφαλίσθημεν, τοῦ μήτε τοὺς σχιζομένους τῆς Ἐκκλησίας Χριστοῦ καὶ ὑβριστὰς αὐτοῦ τιμωρεῖν, μήτε τοὺς ἀκαθαρσίαις, μοιχείαις τε καὶ πορνείαις ἑαλωκότας ἀναχαιτίζειν. Ἠγνοήσαμεν δὲ ὅτι καὶ τὰ πονηρὰ ἀντὶ ἀγαθῶν ἀντιστρόφως οἱ φαῦλοι ἀνταποδιδόναι τοῖς ἄρχουσιν, ὡς ἐννόμως ζῆν ἀναγκάζοντας (2). Καιροῦ δραξάμενοι, ἀπηνεῖς εἰσπράττονται δίκας αὐτοὺς ἐν οἷς ποτε διῳκήκασι· καὶ ταῦτα μηδὲ τοῖς ἐνεργοῦσι (3) σήμερον τὰ δημόσια, τοιαύτας ἐν οἷς ἐνήργησαν ὑπεχόντων εὐθύνας, ὅσα ἡ κακοτρόπῳ γνώμῃ, ἢ

(1) Ipse scilicet Athanasius.
(2) Pro ἀναγκάζουσι vel ἀναγκάζονται.

(3) Pro τῶν ἐνεργούντων.

ἀγνοίᾳ κατὰ τοῦ δικαίου πεπαρῳνήκασιν. Ἀλλ', ὢ A τῶν ἐμῶν κακῶν, ὡς μηδὲ κἂν ἴσα τούτοις ἐξισωθῆναι καὶ τὰ ἡμέτερα! Καὶ εἰ καὶ πόθεν ταῦτα ἐπῆλθεν ἡμῖν ἄδηλα τοῖς πολλοῖς, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τῷ Θεῷ. Ὁ γὰρ εἰπὼν παῤῥησιασάμενος πρὸς Θεὸν, « Ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου κατέφαγέ με, » εἶπε καὶ τὸ, « Οἱ ὀνειδισμοὶ τῶν ὀνειδιζόντων σε ἐπέπεσον ἐπ' ἐμέ. » Οὐδὲ γὰρ ἡμετέρων μόνον ταῦτα σφαλμάτων ἀντέκτισις. Καὶ χάρις Θεῷ· καὶ ἡμεῖς μὲν ἀδικούμενοι οὕτως, οὐκ ἀδικούμεθα· ὅτι τὸν μὴ ἑαυτὸν ἀδικοῦντα οὐδεὶς δύναται παραβλάψαι· ἡ Ἐκκλησία δὲ πάλιν ὑβρίσθη καὶ ἐζημιώθη. Τίς δὲ ἡ ζημία; Τῶν μοναχῶν καὶ μοναζουσῶν, καὶ τοῦ λοιποῦ Χριστωνύμου λαοῦ, τῶν μὲν λόγῳ, τῶν δὲ καὶ βίᾳ βλεψάντων πρὸς τὸ σεμνότερον, ὡς καταιγὶς ἀγρία ἀθρόον ἐπεισπεσοῦσα, ἡ καθ' ἡμῶν ὕβρις B πρὸς τὰ σεμνότερα ἔτρεψεν. Ἡ δὲ ὕβρις καὶ τὸ αὐτῆς λυπηρὸν, τὸ μὴ κατὰ τῆς αὐτῶν (1) ὑπολήψεως μόνον, καὶ τὸ λίθους κρατῆσαι βαλεῖν ἡμᾶς, καὶ ἀναθεματίσαι, καὶ ὅσα σωματικῆς ἐστιν ὕβρεως ἐπειπεῖν, ἀλλ', οἴμοι! κατ' αὐτοῦ τοῦ σεβάσματος. Διὸ καὶ φημί· Εἰ ἐφρόνησα πώποτε, ἢ φρονῶ, ἢ φρονήσω τῆς ἁγίας Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας ἀλλότριον φρόνημα, ἀνάθεμά μοι ἀπὸ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ παντανάθεμα, καὶ κατανάθεμα. Εἰ δὲ ὡς οἱ τοῦ Κυρίου μου Ἰησοῦ ἐδογμάτισαν καὶ παραδεδώκασιν ἅγιοι μαθηταὶ καὶ ἀπόστολοι, καὶ οἱ τούτων διάδοχοι θεοφόροι Πατέρες, καὶ ὡς ἡ ἁγία Ἐκκλησία Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐδέξατο, πιστεύω καὶ προσκυνῶ καὶ δέχομαι καὶ ἀσπάζομαι καὶ κη- C ρύττω. Εἴ τι δὲ ταύτης ἐχθρὸν καὶ ἀλλότριον, παραπέμπω τῷ ἀναθέματι· οἱ κατ' ἐμοῦ ἀκονήσαντες γλώσσας, καὶ τοιαύτας ἀθέους φωνὰς ἐξερευξάμενοι διαβολῆς καὶ συκοφαντίας, ἐκκήρυκτοι οἱ τοιοῦτοι Ἐκκλησίας Χριστοῦ, καὶ ἀλύτῳ ἀφορισμῷ ἐκ τῆς ζωαρχικῆς Τριάδος, καὶ ἡμεῖς αὐτοὺς ὑποβάλλομεν καὶ ἀρᾷ ἀναθέματος. Ἐπεὶ δὲ νόμος τῇ Ἐκκλησίᾳ Χριστοῦ ἑκόντας ἄρχειν ἑκόντων, ἡμεῖς δὲ δυναστικῶς ἐδόξαμεν ἄρχειν, καὶ διὰ τοῦτο ἀπώσαντο, ἀπωσάμενοι τοῦ ποιμαίνεσθαι ὑφ' ἡμῶν, καὶ ἡμεῖς ποιμαίνειν αὐτοὺς παραιτούμεθα, κατὰ τὸν εἰπόντα· « Κλήρῳ ἀνυποτάκτῳ καὶ λαῷ ἀπειθεῖ ἀποτάσσομαι, » δεόμενος ἐκ ψυχῆς ἡμῖν τε καὶ αὐτοῖς ἵλεων ἔσεσθαι τὸν Θεόν. Τὰ δὲ ἡμέτερα ἄγοιτο ὅπου καὶ D βούλοιτο ὁ ἐν Τριάδι ὑμνούμενος Κύριος πρεσβείαις τῆς Θεομήτορος, τῶν νοερῶν Θεοῦ λειτουργῶν καὶ πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνος ἁγίων ἡμῶν. Καὶ οἱ ἀρχιερεῖς, εἰ μὲν κανονικῶς εἶπαν καὶ ἔπραξαν, καὶ δικαίως μου ἀπεκόπησαν, ἵλεως οὕτως ὁ Θεὸς εἴη καὶ αὐτοῖς· εἰ δὲ μὴ, τοῖς ῥηθεῖσιν ἐπιτιμίοις ὑπεύθυνοι ἔστωσαν, καὶ αὐτοὶ, καὶ οὓς ψευδῶς ὑποσύρουσι, καὶ ὑφ' ὧν παρεσύρησαν. *Εἶχε δὲ καὶ* Ἀθανάσιος ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Ἰνδικτ. ζ', *εἶχε καὶ μολιβδίνην βοῦλλαν πατριαρχικὴν, καὶ κάτωθεν ταῦτα*· Τούτοις στοιχῶ ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων· τούτοις ἐμμένω. Εἴ τι δὲ ἄλλο εἴπω

(1) Ἡμῶν legendum ut apud Pachymerem.

A cusandi causas dederint; quales illi sive ex improbo animo sive ex ignorantia, contra jus fasque et cum furore objiciunt. Sed, o meum infortunium, quod nostra illic nec paria nec comparanda sint! Ac etiamsi multis ignotum sit unde hæc nobis acciderint; at non Deo. Nam qui Deo cum fiducia dicere ausus est, « Zelus domus tuæ comedit me, » is ipse dixit, « Et opprobria exprobrantium tibi ceciderunt super me. » Non enim delictorum meorum tantum hæc ultio fuerit, qua de re gratias ago Deo; namque nos ita læsi nihil lædimur; quia ei qui se ipsum non lædit, nemo nocere valet; verum Ecclesia contumelia et damno iterum affecta est. Quodnam illud damnum? in monachos et moniales, ac reliquum Christianum populum, quorum B alii sermone, alii vel inviti ad honestiora spectant, ceu sæva procella confertim ingruens, contumeliam nostram in venerabiliora convertit. Contumelia porro illa et tristitia hinc consecuta, non contra famam solum nostram vergit, neque tantum eo devenit, ut arreptis lapidibus nos impeterent et anathematizarent, ac quamlibet in corpore injuriam pati cogerent; sed etiam, væ mihi! contra nostram de religione sententiam vertitur. Quamobrem dico: si unqnam tenui, vel jam teneo, vel in posterum tenebo, aliquam a sancta Christi et Dei Ecclesia alienam sententiam, anathema sit mihi a Christo Deo; imo omne anathema, et dirum anathema: si vero quemadmodum sancti discipuli et apostoli C Domini mei Jesu, et eorum successores Deiferi Patres, et sancta Ecclesia Christi Dei nostri, docuerunt et tradiderunt, ita credo, hæc adoro, hæc recipio et amplector et prædico: et si quid illi inimicum alienumve est, anathemati trado; ii qui linguas suas contra me exacuerunt, et impias voces calumnia et sycophantia plenas evomuerunt, proscripti sunto ex Ecclesia Christi, atque eos insolubili excommunicationi a vitæ principe Trinitate, ac maledicto anathematis nos subjicimus. Quoniam vero ea lex Ecclesiæ Christi, ut lubentes lubentibus imperent, nos vero cum auctoritate visi sumus imperare, atque ideo nos illi abjecerunt; abjecti nos ab illis ac pastoris officio depulsi, illos visissim pascere recusamus, secundum eum qui D dixit: « Sorti non obsequenti et populo rebelli renuntio. » Nobis tamen et ipsis propitium esse Deum precor. Nostra vero quo voluerit deducat qui in Trinitate celebratur Dominus, precibus Dei Matris, spiritualium Dei ministrorum, et omnium qui a sæculo fuerunt sanctorum nostrorum. Pontifices vero siquidem canonice dixerint et fecerint, et jure sese a me segregarint, propitius illis sit Deus; sin minus, prædictæ ultioni subjaceant tam illi, quam ii quos fallacibus verbis abducunt, et a quibus vicissim abducti sunt. *Sequebatur deinde*, Athanasius misericordia Dei archiepiscopus Constantinopoleos novæ, Romæ et œcumenicus patriarcha.

Indictione VII: *Habebat autem et plumbeam bullam patriarchalem et inferius hæc scripta erant*: In his incedo coram Deo, in his permaneo. Si quid vero aliud fecerim aut dixerim præter ea quæ hic scripta sunt, irritum habeo ac violentia tyrannideque plenum; nec tamen mihi segnitiei crimen, gratia Christi, hærere conscius sum. Indictione VII.

A ἢ πράξω ἐκτὸς τῶν ὧδε γεγραμμένων, ἄπεργον ἔχω καὶ βίας καὶ τυραννίδος ἔργον, μὴ συνειδὼς ἐμαυτῷ χάριτι Χριστοῦ ἀργίας τι ἔγκλημα. Ἰνδικτ. ζ'.

—

Placet hic etiam subjungere rescriptum ejusdem Athanasii patriarchæ cum nostra Latina versione, quo infamia notatur Joannes quidam Drimys, qui societatem cum exsecranda factione iniverat contra gregem Christi, contra Ecclesiam et a Deo coronatum imperatorem. Hujus autem Joannis meminere Gregoras et Pachymeres, sed paucis omnino verbis; unde loca illa Gregoræ, et Pachymeris, ubi de hoc Joanne igitur, non parum lucis accipere possunt ex hoc rescripto Athanasii, quod sic habet:

Rescriptum patriarchæ, quo infamia notatur Joannes quidam Drimys qui societatem cum exsecranda factione iniverat contra gregem Christi, contra Ecclesiam et a Deo coronatum imperatorem.

Beatæ naturæ gratias agimus cum pro reliquis divinis muneribus, tum qui Ecclesiam sacerdotio et imperio pulchre coronavit, ut ambobus hisce moderatoribus rite ac studiose gubernata, pullulantes uvas ad maturitatem deducat, plenasque ac divinis dignas torcularibus constituat, et quidquid in labruscam degenerat ab se eliminet: ut ex hoc negotio cognoscere licebit. Nam Christi Ecclesia cum reliquis divinis muneribus, quæ large hominibus præbita sunt, pontificum dextera magnam mirabilemque sacerdotum dignitatem [constituit], quorum officium est primo ut rectam de Deo doctrinam teneant, et ad sanguinem usque defendant ea quæ Deus defendi jubet, fideles religiosis imperatoribus maneant, et pie et caute justitiæ, temperantiæ et veritati dent operam, ut opere et verbo omnibus, ad institutionem utiles sint, et salis lucisque instar reliquo populo fiant: ac præcipue, ut dixi, auctores populis sint ut benevolentiam erga imperium conservent, quia Deus pacis dixit respicere se mansuetos, morigeros et fideles, supplicationes, gratiarum actiones orationesque frequentes pro imperio, pro magistratibus, pro seipsis et pro toto mundo, ut par est, edant; ut tranquillam agentes vitam, instar speculi fidelibus exhibeant, quo vitæ instituto opus est iis, qui se vero, viventi et uni Deo servire gloriantur; atque æquitate condecenti Christianum cœtum ad bonum omne operum exemplo compellant. Verum, in his, ceu in vinea, subortum rubum esse audivimus: unumque ex magni Salvatoris Christi discipulis profana quadam subversione et torva sententia, proditorem factum esse comperimus; Joannes scilicet quidam hoc tempore, Drimys cognomine, se unum ex sacerdotali ordine esse professus, magnam malitiæ vim effudit, ac reipublicæ fidelium perniciosam: et hæc sacro presbyteri nomine occultatus callidius aggressus est: ac si quis ovis pelle lupum obtegeret. Nescio quibus ex barathris et triviis emersus ad maturandam sibi perniciem prodierit; is cum multis sibi obsequentibus filiis perditionis, quos hæc occasio patefecit, regiam quasi rubigo adiit, ad imperatoris conspectum venit, a quo benigne,

Γράμμα τοῦ πατριάρχου στηλιτευτικὸν περὶ Ἰωάννου τινὸς, Δριμὺς τὸ ἐπίθετον προσεταιρισάμενος συμμορίαν ἐπάρατον κατά τε ποίμνης Χριστοῦ κατά τε τῆς Ἐκκλησίας καὶ **B** *τοῦ θεοστέπτου αὐτοκράτορος.*

Χάρις κἂν τοῦτο σὺν τῇ λοιπῇ ἀγαθοπρεπεῖ θεουργίᾳ τῇ φύσει τῇ μακαρίᾳ ὅτι τὴν Ἐκκλησίαν ἱερωσύνῃ καὶ βασιλείᾳ ἁρμοζόντως κατέστεψεν ὡς ἂν ὑπ' ἀμφοῖν ἐκ ζήλου κρατουμένη κυπρίζοντας βότρυς πεπάζῃ ἀξίους καὶ πλήρεις τῶν θείων ληνῶν, ἀφ' ἑαυτῆς ὀμφακίζον ἅπαν ἀποῤῥαπίζουσα, ὡς τοῦτο κἀντεῦθεν εἰσόμεθα. Τῆς γὰρ Χριστοῦ Ἐκκλησίας σὺν ταῖς λοιπαῖς θεϊκαῖς δωρεαῖς ἐπιδαψιλευομένης ἀνθρώποις, ἐκ δεξιᾶς ἀρχιερατικῆς, καὶ τὸ μέγα τουτὶ καὶ πανάγαστον τῆς ἱερωσύνης ἀξίωμα, οἷστισιν ὀφειλὴ τὸ πρώτως ὀρθοδοξεῖν εἰς Θεὸν, καὶ αἵματος μέχρις διεκδικεῖν, ὅσα φίλον αὐτῷ, καὶ δὴ καὶ τηρεῖσθαι πιστοὺς τοῖς θεόφροσιν αὐτοκράτορσι, **C** καὶ εὐλαβῶς καὶ πεφυλαγμένως δικαιοσύνῃ καὶ σωφροσύνῃ καὶ ἀληθείᾳ βιοτεύειν ἐπείγεσθαι, ὡς ἔργῳ καὶ λόγῳ παντὶ εἰς παίδευμα κεῖσθαι χρηστόν. Καὶ ἅλας καὶ φῶς τυγχάνειν τῷ λοιπῷ λαῷ, καὶ μάλα πρὸ τῶν λοιπῶν τὸ εὔνουν ὑποτιθέναι τῇ βασιλείᾳ, ὡς ἔφην, τηρεῖν τοῖς λαοῖς, ὡς ἐπιβλέπειν λελαληκότος τοῦ τῆς εἰρήνης Θεοῦ, πραέσι καὶ πειθηνίαν ἂν (*sic*) καὶ πιστοῖς· δεήσεις αὖ καὶ ἐντεύξεις εὐχαριστίας καὶ προσευχὰς πυκνὰς αὐτοὺς ποιουμένους ὀφειλομένως, ὑπέρ γε τῆς βασιλείας καὶ τῶν ἐν τέλει καὶ ἑαυτῶν, καὶ τοῦ κόσμου παντὸς, ὡς ἂν ἐν ἠρέμῳ ἐκεῖθεν ζωῇ δίκην ἐσόπτρου πιστοὺς ὑπεμφαίνοιεν ὁποίας δέοι ἀναστροφῆς τοῖς αὐχοῦσι λατρεύειν τῷ ἀληθεῖ καὶ ζῶντι καὶ μόνῳ Θεῷ, καὶ ἐπιεικείᾳ σεμνοπρεπεῖ τὸ Χριστώνυμον σύνταγμα **D** εἰς πᾶν ἀγαθὸν ἐξ ὧν ἐνεργοῦσιν αὐτοὶ συνελαύνοιεν. Ἀλλά γε κἀν τούτοις ὡς ἐν ἀμπέλῳ φύεσθαι βάτον ἠκούσαμεν, καὶ ἕνα προδότην τῶν τοῦ μεγάλου Σωτῆρος Χριστοῦ μαθητῶν βεβήλῳ (*sic*) γεγενημένον ἴσμεν παρατροπῇ. γνώμῃ τινὶ σκαιοτρόπῳ. Καί τις Ἰωάννης τανῦν Δριμὺς τὸ ἐπίθετον, τοῦ βήματος ἕνα προσμαρτυρῶν ἑαυτὸν κακίας ἐκβλύσαι ἐξήχθη, πολὺ τὸ δριμὺ καὶ ἐπίζον (*sic*) τῇ πολιτείᾳ πιστῶν καὶ ὀλέθριον· καὶ ταῦτα κλήσει τῇ ἱερᾷ ὑποκρυπτόμενος πανουργότερον· ὡς ἄν τις κῳδίῳ καὶ λύκον περικαλύψειεν, οὐκ οἶδα ἐκ ποίων βαράθρων τε καὶ τριόδων ἀνασωθεὶς πρὸ καιροῦ ἐπ' ἀπωλείᾳ τῇ ἑαυτοῦ. Καὶ ὅσους υἱοὺς ἀπωλείας καὶ τούτῳ καταπειθεῖς ἐπέδειξεν ὁ καιρὸς τὴν βασιλίδα καταλαμβάνει, οἷά τις ἐρυσίβη, καὶ βασιλεῖ τῷ ἁγίῳ ἐμφανισθεὶς

καὶ εἰσδεχθεὶς δεξιῶς, ὡς δῆθεν εἶναι τῶν εὐλαβῶν, A καὶ φιλοτιμηθεὶς ὑπὲρ τὴν ἀξίαν. Διὸ ἐπεφήμιζεν ἑαυτῷ ἱερωσύνης οἶμαι ἀξίωμα, ἕλκειν σκεπτόμενος διὰ τούτου πολλὴν πρὸς αὐτὸν τὴν ἀναδοχὴν, εἰωθότος τιμᾷν τὰ θεῖα, καὶ τοὺς τοῦ Θεοῦ, μεγάλαις ἀναδοχαῖς καὶ βασιλικαῖς τοῦ ἁγίου μου αὐτοκράτορος ἀπό γε φιλοθεΐας καὶ εὐσεβείας καὶ εὐλαβοῦς καὶ ἡμέρας ψυχῆς, ὡς οὔ ποτε τῶν ἀνέκαθεν βασιλέων ἄλλῳ τινὶ ἐν τοῖς θείοις· κἂν τούτῳ τὸ εὐλαβὲς μεμαρτύρηται· ὡς τοῦτο τούτου τῷ κράτει πεφιλοφρόνηται ὑπερβολῇ καλοκαγαθίας καὶ ἡμερότητος, ὡς ἵνα κἂν τούτῳ συνᾴδων εἴη τῷ μεγάλῳ Δαυΐδ· « Λίαν ἐμοὶ, ὁ Θεὸς, οἱ φίλοι σου ἐτιμήθησαν. » Ἀλλ' ὢ ψυχῆς ἀναισχύντου καὶ πάντη σκιᾶς! ἀντὶ γὰρ ὀφειλούσης εὐγνωμοσύνης τῇ εὐποιΐᾳ, ἐξ ἧς καὶ θῆρας ἴσμεν μεταβεβλῆσθαι, τὸν θεῖον φόβον B καὶ ὅρκους ἀποῤῥαπίσας ἀφ' ἑαυτοῦ ὁ λίαν δριμὺς καὶ δυσθάνατος, καὶ ὁμοίους αὐτῷ προσεταιρισάμενος κατά τε τῆς ποίμνης Χριστοῦ, κατά τε τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ θεοστεφοῦς αὐτοκράτορος ῥαψῴδημα δόλου καὶ τυραννίδος συνθέμενος. Φεῦ τῆς ἐρεσχελίας! ὁ ἄθλιος ἀπόγονος εἶναι τῶν πώποτε βεβασιλευκότων τινός· ὃν οὐδὲ γεννηθῆναι, οὐδὲ παρά τινος θεαθῆναι ἢ ἀκουσθῆναι ταῖς ἀληθείαις καὶ μέχρι σήμερον ἄνθρωπος ἠνωτίσθη πώποτε. Τραγέλαφος οἶμαί τις ἀνυπόστατος, ἢ καθά που τὰ λόγια, « Ὅτε ἡ θάλασσα ἐμαιοῦτο, σὺ ἐτήρησας τραγελάφων τοκετοὺς ἀκηκοώς. » Ἔνθεν πρεσβύτερα μὴ ὀκνεῖν διακηρυκεύειν ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ μείζονα, γέλωτος κωμῳδίαν ἀξίαν ἢ μᾶλλον δακρύων πολλῶν ἑαυτῷ καταχαριζόμενος, καὶ τοῖς προχείρως ἐκ C μοχθηρίας τοιαῦτα πιστεύουσι καὶ κρατύνουσιν. Ὅθεν καὶ μᾶλλον μυρμηκολέων εὑρέθη κακὸς κακῶς ὀλεσκόμενος ἀποτυχὼν τῆς βορᾶς, ὃς μετ' ἐκείνου τοῦ θεῖναι τοῖς ἄστροις τὸν θρόνον βατταρίσαι τετολμηκότος τὰ τοιαῦτα προσονειρῶξαι οὐκ ἔφριξε, μεθ' οὗ καὶ συνηριθμῆσθαι καὶ συντετάχθαι διὰ τὴν μίμησιν, ὡς ἐξ ὧν εἰργάσατο ἀποδείκνυται. Κἀκεῖθεν ὁμόφροσι τούτῳ τισὶ τὰ τῆς πλάνης αὐτοῦ καὶ ἀποστασίας καταπιστεύσαντα, καὶ ἀκοαῖς πονηραῖς λόγους διακομίσοντα πονηροὺς, τὰ αὐτοῦ βδελυρὰ σκαιωρήματα ἐν τῇ πόλει καὶ ταῦτα τοῦ κράτους ἐνσπείρας ὁ δείλαιος συμμορίαν ποιεῖται ἐπάρατον· οἳ καὶ μήπω διακορεῖς τῇ τοσαύτῃ μανίᾳ γενόμενοι, ἔτι ὠδίνοντες τὰ κακὰ, τοῦ μόνοι ἐνταῦθα D λυττᾷν μεθ' ὧν ᾠκειώσαντο μικρὸν λογιζόμενοι, μειζόνως ἐν κακουργίᾳ δραμεῖν συνέλαβον πόνον τοῦ ἀνομίαν ἀποτεκεῖν, ὡς ἂν μειζόνως ἐκπολεμῶσαι αὐτοὺς καὶ Θεὸν ἐπισπεύδοντες τοὺς κύκλῳ ἡμῶν ἀθέους καὶ ἀσεβεῖς, εἰς ἄσπονδον μάχην τὴν κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, καὶ ὅλου συντάγματος Χριστωνύμου, συγκαλέσαι ἐπ' ἀπωλείᾳ κοινῇ εἰς ἀντίληψιν τὴν ἑαυτῶν ἐψηφίσαντο. Καὶ τοῦτο ἐξήνυσαν ἂν, εἰ μὴ συνέχει τούτων τὰς μηχανὰς ὁ θανάτου ἐκτρέπων σκιὰν εἰς ζωὴν τοῖς ἐλπίδας βεβαίας ἀναθεμένοις αὐτῷ· ὃς καὶ τὸν πόνον αὐτὸν ταῖς αὐτῶν κεφαλαῖς ἐνδίκως ἐπέβαλε,

A quasi scilicet ex piorum numero esset, cum honore præter meritum exceptus est. Nomen autem sacerdotii, ut æstimo, simulavit; magnam sibi inde dignitatem conciliare studens apud eum qui divina et Dei homines honorare consuevit; magnis, inquam, et regiis observantiæ significationibus admissus a sancto imperatore meo, pro insita animo ejus religione, pietate ac ea qua præditus est mansuetudine; ita ut nulli antehac quantumvis pio, tantum benevolentiæ a superioribus imperatoribus exhibitum fuerit; qua etiam in re ejus pietatem testificari liceat: ibi etiam probitatis et mansuetudinis magnitudinem demonstravit; ita ut ea in re magno Davidi similis, dicere possit ut ille: « Mihi nimis honorati sunt amici tui Deus. » Sed, o animam B impudentem et tenebrosam! Nam pro debita tantis beneficiis grati animi significatione, cum in feræ naturam versum conspicimus, et Dei timore ac juramentis posthabitis et abjectis, Drimys ille ac exitiosus homo, cum alios sui similes sibi conciliasset, contra gregem Christi, contra Ecclesiam et contra divinitus coronatum imperatorem machinamentum doli et tyrannidis plenum struxit. Proh nugamentum! Miser ille se ex aliquo priscorum imperatorum ortum gloriatur, quem ne natum quidem, neque ab aliquo visum, auditumve hactenus ullus scivit. Hircocervum esse puto, nulla substantia præditum et fictum; sive cum hæc Scripturam alicubi dicentem audiisset: *Quando mare obstetricabatur, tu observasti partus hircocervorum* (1); C inde sibi antiquitatis et generis sui magnitudinem prædicandi occasionem impigne accipiens, comœdiam risu, imo potius lacrymis multis dignam edidit, tum sui causa, tum eorum qui temere ex improbitate talia crederent et confirmarent: quare facilius ille *myrmecoleon* deprehendetur, ac malus male peribit, cum nihil quod devoret, habeat, qui cum illo qui thronum suum in astris ponere volebat, talia effutire et somniare ausus non exhorruit: cum quo adnumerandum et constituendum eum esse ob imitationem, ex operibus ejus commonstratur. Inde vero cum quibusdam sibi consentientibus erroris et defectionis suæ secreta concredidisset, et improbis auribus improba verba dedisset, itemque D exsecranda et perversa machinamenta sua in civitate imperatoria disseminasset, abominandam sibi manum collegit hominum, qui cum nondum tanta stultitia saturi sint, mala parturientes, rati parum esse si in illa prima quam amplexi sunt stultitia furant', majoris in nequitia cursus laborem susceperunt, ut pariant iniquitatem; ita ut majoris belli Deo inferendi studio incensi, finitimos nostros atheos et impios, ad inexpiabile bellum adversus Dominum et adversus Christum ejus, et adversus totum Christianorum cœtum ad communem perniciem et sui auxilium evocare constituerint. Et hoc sane perfecis-

(1) *Job* XXXIX, 1. *Sed multum diverse.*

sent, nisi qui mortis umbram in vitam convertit in gratiam eorum qui spem in ipso firmam posuerunt, illud compressisset: qui etiam ipsorum laborem in capita eorum immisit, ita ut ipsi lapidem in suam perniciem volverint: quibus illa eveniant precor (o Christe rex et Deus, qui gregis tui misericorditer recordatus es, quem possedisti sanguine tuo) quæ acciderunt illis Oreb et Zebee et Salmana, ac eorum principibus qui superbe fremuerant; eo prorsus modo (2) quo isti adversus sanctuaria Dei se gerunt. Ille autem nullo jure, nulla occasione sive generis sive morum, regnum affectans, acerbissimus hominum, ac vere Dei osor, sui oblitus, ac ea quæ ne per somnium quidem assequi poterat, attingere, ac instar procellæ et diri turbinis omnia miscere ac in profundum infidelitatis demergere aggressus; quotquot e populo perditos homines ac imperio, imo potius Deo infestos reperit, maximeque ex lignariis sibi conciliavit; nulla rationabili occasione ductus, nisi quod perinde atque ille in Scriptura memoratus insipiens, una cum gregalibus suis, mente delusus ac deceptus exsecrandus homo hoc senserit ac dixerit, « Non est Deus. » Unde abominabilis factus ac delusus, velut miserabilis et vilis passer periit, qui sese vel Deo terribiliorem exhibiturum somniando speraverat, ac si mus pino se conferret. Quare una cum iis quos sibi amicitia improbe devinxerat, hoc prophetico sermone deridetur: « Regnarunt, enim, inquit, sibi, non per me; imperarunt et non noverunt me. » Neque secum reputarunt illi stupore perculsi homines, necnon imperitissimus ille dux eorum, qui cum se hesterna die ex sacerdotali ordine esse prædicasset, hodie gladio instructum se ostentare expetit, curruque vectus et sceptra tenens apparet. O justitia! qui audaciæ impietate apud sui similes conspicua redimitus est, solis stupidæ vanæque calumniæ fallaciis confisus, nec cogitabat non sine Deo regi nostra, ac durum esse contra stimulum calcitrare, neque illam nobis traditam doctrinam considerabat: « Per me reges regnant. » Quæ sane non intellexerunt miseri homines, neque cogitarunt capillos capitis sui numeratos esse; quod item eorum signifer non animadvertit. Adversus homines hujusmodi hæc fortasse precabatur divinus David his verbis: « Decidant a cogitationibus suis, secundum multitudinem impietatum eorum expelle eos; » et si non pœnitentiam agere maturent, a fidelium certe cœtu decidant; « et comprehendantur in superbia sua, et de exsecratione et mendacio usque ad consummationem annuntiabuntur; » scientes (siquidem velint ipsi qui corde perierunt) quomodo Deus dominetur, conservet, curet, foveat et protegat, pium, religiosum, cruciferum, mansuetum, Christi amantem imperatorem nostrum, mentique ipsius hæc divinitus inspiret: « Si volueris in viis meis ambulare, inimicos tuos ponam

A καὶ λίθον κυλίειν ἐφ' ἑαυτῶν αὐτοῖς ἐξεγένετο. Οἷς καὶ ἐπέλθοι μεθ' ὧν συμμάχων καὶ εἵλοντο, Χριστὲ βασιλεῦ καὶ Θεὲ, τῆς ποίμνης εὐσπλάγχνως μνησθεὶς, ἧς ἐκτήσω τῷ πάθει σου, οἷα καὶ ὅσα τῷ Ὠρὴβ ἐκείνῳ καὶ τῷ Ζεβεὲ καὶ τῷ Σαλμανὰν, καὶ τοῖς ἄρχουσι τοῖς ἐκείνων φρυαξαμένοις ὑπερηφάνως, οἷα καὶ οὗτοι τοῦ Θεοῦ τὰ ἁγιαστήρια. Ἐκ μηδενὸς τοῦ δικαίου ἢ ἀφορμῆς ἢ γένους, ἢ τρόπου βασιλειῶντος (*sic*) δριμυτάτου δριμέος, καὶ ὄντως θεοστυγοῦς ἐπιλησθέντος καὶ ἑαυτοῦ καὶ ἃ μηδ' ὄναρ ἰδεῖν ἐφικτὸν, διακένοις ἐπὶ τὸ δράξασθαι κατασπουδάσαντος, καὶ δίκην θυέλλης ὡς ἐκ τυφῶνος δεινοῦ διαταράξαι καὶ καταδῦσαι πρὸς ἀπιστίας βυθὸν, ὅσον ὑπόσαθρον εὗρε καὶ δύσνουν τῇ βασιλείᾳ ἐκ τοῦ λαοῦ· B Θεῷ δὲ καὶ πρότερον καὶ μᾶλλον ἀπὸ τῶν ξυλωτῶν ἐξ ἀφορμῆς εὐλόγου οὐδεμιᾶς εἰς τοῦτο ἐλθὼν, ἢ ἐκ τοῦ φρονηματισθῆναι καὶ μόνου, καθά που ὁ τῇ Γραφῇ προσᾳδόμενος ἄφρων μετὰ τῶν ἀκολούθων αὐτῷ φρεναπατηθεὶς ὁ ἐξάγιστος ὡς ὅτι οὐκ ἔστι Θεός· ἐξ οὗπερ καὶ διεφθάρη βδελυχθεὶς καὶ διαπαιχθεὶς ὡς στρουθίον οἰκτρὸν, ὁ φαντασθεὶς ἐμφανίζειν ἑαυτὸν, ὡς ᾤετο, ὑπὲρ Θεοῦ φοβερώτατον, οἷα πίτυος ἁπτόμενος μῦς· σύναμα καὶ οἷς περιεῖλω κακῶς προσεταιρισάμενος, ἐκεῖθεν μυκτηρισθέντας καὶ ἀναφωνήσει προφητικῇ. Ἐβασίλευον γὰρ, φησὶν, ἑαυτοῖς καὶ οὐ δι' ἐμοῦ, ἦρξαν, καὶ οὐκ ἐγνώρισάν με, μηδὲ τούτων λαβόντες εἰς νοῦν οἱ ἐμβρόντητοι, καὶ ὁ τούτων ἀπαιδευτότατος προεστώς· ὁ χθὲς τοῦ βήματος ἕνα φημίζων ἑαυτὸν, καὶ σήμερον C ξιφηφόρος διψάσας φανῆναι καὶ φαντασθεὶς ἁρματηλατεῖν, σκηπτοῦχος, ὦ δίκη, ὁ τολματίας (*sic*) ἀναδηθεὶς (*sic*) αὐθωρὸν τοῖς ὁμοίοις αὐτῷ τὴν δυσσέβειαν, μόνῃ θαῤῥήσας ἀπάτῃ κωφῆς καὶ ματαίας διαβολῆς, ὡς ὅτι τῶν ἡμετέρων οὐδὲν ἀθεεὶ, καὶ ὅτι σκληρὸν τὸ πρὸς κέντρα λακτίζειν αὐτοὺς καὶ (*sic*) ἐκ τοῦ, « Δι' ἐμοῦ βασιλεῖς βασιλεύουσι, » διδασκόμεθα, ἃ καὶ μὴ συνιέντες οἱ ἀλιτήριοι, οὐδ' ὅτι ἡμῶν καὶ αἱ τρίχες ἠριθμημέναι ἐκεῖθεν τῆς κεφαλῆς ἢ καὶ αὐτῶν πρωτουργός. Περὶ τούτων γὰρ τάχα κατηύξατο καὶ ὁ θεῖος Δαυῒδ, « Ἀποπεσάτωσαν, » λέγων, « ἀπὸ τῶν διαβουλιῶν αὐτῶν, κατὰ τὸ πλῆθός τε τῶν ἀσεβειῶν καὶ ἀπιστιῶν αὐτῶν αὐτοὺς ἔξωσον· » καὶ εἰ μὴ μετάνοιαν ἐπιδείξωνται D ταχινὴν, δηλαδὴ τῆς τῶν πιστῶν ὁμηγύρεως, « καὶ συλληφθήτωσαν ἐν τῇ ὑπερηφανίᾳ αὐτῶν, καὶ ἐξ ἀρᾶς καὶ ψεύδους μέχρι καὶ συντελείας διαγγελήσονται, » γνόντες, εἰ βούλοιντο, οἱ ἀπολωλεκότες καρδίαν, πῶς ὁ Θεὸς δεσπόζει καὶ συντηρεῖ καὶ φροντίζει καὶ περιέπει ὑπερασπίζων τὸν εὐσεβῆ καὶ θεόφρονα καὶ σταυροφόρον ἡμῶν καὶ πρᾳῆ καὶ φιλόχριστον ἄνακτα, εὐηχῶν εἰς νοῦν αὐτῷ θεϊκῶς, τὸ, « Εἰ βούλοιο ταῖς ὁδοῖς μου πορεύεσθαι, τοὺς ἐχθραίνοντάς σοι θήσομαι ἐν τῷ μηδενὶ, καὶ χεῖρα ἐπιβαλῶ τιμωρὸν μαχομένοις σοι. » Καὶ γὰρ οὐ μόνον ἐνύσταξαν οἱ ἐπιβεβηκότες τοῖς ἵπποις, οἱ τῷ δριμεῖ συνεκβακχευθέντες ἤτοι τῇ ἀλογίᾳ, οἱ καὶ ἀλόγων

(2) Seriem mire perplexam sic divinando vertimus.

αὐτῶν ἀλογώτεροι, ἀλλ' ἤδη καὶ ὕπνωσαν ὕπνον (A) αὐτὸν καὶ οὐχ εὗρον οὐδὲν, ἀπὸ ἐπιτιμήσεως πάντως τῆς θείας ὀργῆς παραδειγματισθείσης τῆς ἀνομίας αὐτῶν, ὡς μάτην χανόντων (*sic*), καὶ πρός γε τῇ ἁμαρτίᾳ καὶ ἀπωλείᾳ ᾗ αὐτοὺς ἐμβεβλήκασι, καὶ διηνεχῆ ὀφλήσουσι γέλωτα. Οἷς οὐδὲ δυνατὸν παρ' ἀνθρώπου ἀξίαν συμψηφισθῆναι τὴν τιμωρίαν, ἢ παρὰ μόνου Θεοῦ πρὸς τὸ τοῦ ἔργου τούτων ὠμὸν καὶ ἀσύγγνωστον, καὶ ἀθεώτατον καὶ ὀλέθριον. Εἴ τις ἡμῶν νουνεχῶς τὸ τοῦ ἀθέου τολμήσαντος διασκέψεται ἀποτέλεσμα, ὧν καὶ ἡμεῖς ἐνδίκως ὁμοῦ καὶ ἐνθέσμως μετὰ τῆς περὶ ἡμᾶς τῶν ὧδε λαχόντων ἱερωτάτων ἀρχιερέων θείας καὶ ἱερᾶς συνόδου, τοῦ Σάρδεων καὶ ὑπερτίμου, τοῦ Χαλκηδόνος καὶ ὑπερτίμου, τοῦ Περγάμου καὶ ὑπερτίμου, τοῦ Μιτζύνης καὶ ὑπερτίμου, τοῦ (*sic*) Ἀγκυράους καὶ ὑπερτίμου, (B) τοῦ ἀρχιεπισκόπου Χριστουπόλεως καὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Δίρκου, συμπαρόντων καὶ τῶν θεοφιλεστάτων ἐπισκόπων τοῦ Ῥαιδεστοῦ, πρὸς δὲ καὶ τοῦ Χαριουπόλεως, τὸ τόλμημα μυσαχθέντες τὸ ἀθεώτατον καὶ ἀναισχυντον, πάσης ἀπογυμνοῦμεν ἱερωσύνης αὐτὸν τὸν θῆρα τὸν δυτικὸν καὶ δριμὺν, σπορέα φρικτῶν ζιζανίων ὑπάρξαντα τοιούτων, εἰ καί ποτε ταύτης ἠξίωτο, ἀλλὰ μὴ μάτην ταύτης κατετυράννει ἐν λόγῳ μόνῳ ψιλῷ πρὸς ἐξαπάτην τῶν ἁπλουστέρων, τιμὴν κἀντεῦθεν ὁ ἄτιμος ἑαυτῷ ποριζόμενος, ὡς ὁ τρόπος ἀπήλεγξεν ἑαυτῷ ἀδεῶς τὰ ὑπὲρ ἑαυτὸν φημιζόμενος, σὺν τούτῳ καὶ τὸν ἀκόλουθον ὃν ἡ Μύρα Λυκίας προήνεγκεν, οἷα λύκον ἀσυμπαθῆ τοῖς προβάτοις Χριστοῦ προσενεχθῆναι ὁρμήσαντα. (C) Πρὸς δὲ καὶ ἀλύτῳ καὶ τούτῳ μετὰ τοῦ πρωταιτίου δρομέος σὺν πᾶσι τοῖς ἀκριβῶς εἰδόσι τὸ φόνιον βούλευμα, καὶ μὴ σπεύσασιν εἰς φανέρωσιν ἐνδεσμοῦμεν ἀφορισμῷ. Ἀλλὰ καὶ οἷς ἀπό γε τοῦ νῦν φωραθῇ, λύσσης τοιαύτης καὶ ἀθεΐας καὶ ἀπιστίας ἐγχείρημα, τούτῳ τῷ φρικαλέῳ τοῖς μὴ ἐξεστηκόσιν ἐμπεδοῦμεν ἀφορισμῷ, ὅτι μηδ' ἄλλο δριμύτερον ἢ πικρότερον τῷ δριμεῖ Ἰωάννῃ, καὶ τραγελάφῳ καὶ τῷ αὐτοῦ ἀκολούθῳ Σαρδαναπάλῳ, καὶ τοῖς ὁμόφροσι τούτων ἐν λόγῳ ξενίου δι' ἃ κατεπράξαντο. Ἔδοξε τῇ συνόδῳ παρασχεθῆναι τούτοις τῇ ἱερᾷ, ἀξίως τῆς ἐργασίας αὐτῶν, ὡς πτέρναν ἐπᾶραι τετολμηκότων κατά τε τῆς Ἐκκλησίας κατά τε τῆς βασιλείας, καὶ κατὰ τοῦ ὁμοφύλου παντός. Μηδέ γε ἐπόπτην οἱ δείλαιοι σωτηρίας αὐτῶν καὶ ζωῆς ἔχειν (D) τὸν παντεπόπτην Θεὸν δοκιμάσαντες, ἀλλ' ὄντως συκίνην ἐπικουρίαν ἐπὶ κεναῖς καὶ ματαίαις ἐλπίσιν αἰωρηθέντες καὶ κεπφωθέντες ἐλεεινῶς, καὶ τῷ ἀρχαίῳ συναποστάτῃ Σατᾶν ἑαυτοὺς ἀναθέμενοι, κἀκείνου τῶν συμβουλῶν πληρωθέντες, ὡς καὶ εἰς ἔργα φενακισθῆναι προβῆναι τὰς φλυαρίας αὐτῶν οἱ ἐπάρατοι πᾶσαν γῆν τὴν ὑπὸ Ῥωμαίων ἀρχὴν, ὢ τῆς ἀπάτης! ὡς νοσσιὰν καταλελειμμένην διακένως ἐλπίσαντες καταλήψασθαι (*sic*), καθά που καὶ τούτων ὁ εἰσηγήτωρ Σατᾶν ποτε φαντασθεὶς τὴν ὑπ' οὐρανὸν ἔλαθεν ἑαυτὸν καὶ σκότος ἀντὶ φωτὸς κεχρημάτικε, καὶ στάσεως τῆς ἐπουρανίου ὁ βδελυρὸς ἀξίως τὰ ὑποχθόνια ἀντηλλάξατο. Ἅπερ καὶ τοῖς ῥηθεῖσι τανῦν αὐτοῦ ὀπαδοῖς σπουδαίως ἐξείργασται, ἐλπίδων

in nihilum, et ultricem manum te impugnantibus immittam. » Etenim non modo dormitaverunt qui ascenderunt equos, qui una cum versuto illo bacchico furore sive insania agebantur; qui vere brutis ipsis irrationabiliores sunt : « sed et jam dormierunt somnum suum, et nihil invenerunt, » idque plane ab increpatione iræ divinæ : cum eorum iniquitas palam traducta sit, utpote qui frustra os aperuerint ad peccatum et ad perniciem in quam proruerunt; ita perpetuo risu digni habeantur : quibus non sane potest ab homine promeritum decerni supplicium, sed solum a Deo, ob opus scilicet illud crudele, venia indignum, impiissimum et perniciosum quod susceperunt. Si quis nostrum impii hominis audax facinus prudenter consideret [is certe putabit opus esse], ut nos cum sanctissimis archiepiscopis qui hic in sacra et divina synodo coacti sunt; Sardensi scilicet hypertimo, Chalcedonensi hypertimo, Mitzynensi hypertimo, Ancyrano hypertimo, et archiepiscopis Christopoleos et Dirci, præsentibus item religiosissimis episcopis Rædestæ et Chariopoleos, in scelus impiissimum et impudentissimum odio incensi, hanc feram occidentalem et vafram sacerdotio prorsus spoliemus, quæ tanta tam horrenda zizania disseminavit, etiamsi illo gradu dignatus aliquando fuerit. Verum in illo tyrannidem exercuit nudo tantum verbo usus ad simplices circumveniendos, et ad honorem sibi conciliandum, etsi vere infamis homo, ut ipsi mores ejus per se arguunt ac prædicant; cum illo item sequace ejus quem Myra Lyciæ protulit, qui quasi lupus immisericors in gregem Christi irrupit. Cum hoc autem et primo illo sceleris auctore ac prodromo, eos omnes qui in nefarii et sanguinarii consilii notitiam venerunt nec statim indicarunt, excommunicatione alligamus. Sed etiam eos qui ex hoc tempore rabiei impietatis et infidelitatis hujusmodi rei deprehensi fuerint, nisi resiliant, hac tremenda excommunicatione alligamus, quia nihil acrius et acerbius, acerbo illo Joanne hircocervo fuerit, et sequaci illius Sardanapalo; necnon eos qui cum ipsis, muneribus corrupti, ratione hospitii consenserunt propter facinora eorum damnamus. Visum est sacræ synodo ipsis condignam facinorum pœnam infligere, utpote qui calcaneum contra Ecclesiam, contra imperatorem, et contra contribules omnes extollere ausi sint. Qui miseri certe homines non cogitantes se Deum omnium inspectorem salutis et vitæ suæ exploratorem habere : sed vere ficulneum auxilium sibi in vana et futili spe reponentes ac miserabili levitate ducti, sese antiquo illi apostatæ Satanæ addixerunt; ejusque consiliis repleti eo decepti sunt ut frustra sperarent exsecrandi homines vana commenta sua totum Romanum imperium pervasura; ac se illud, o erroneam mentem! ceu nidum derelictum comprehensuros esse; quemadmodum eorum magister Satan, cum olim se totum orbem subacturum esse comminisceretur, nescius tene-

bras pro luce nactus est, et cœlestem stationem abominandus ille, cum inferis, ut meritus est, commutavit. Quæ jam memoratis illis ejus sequacibus obvenerunt: nam spe divina dejecti, spem suam in canibus impiis impii homines posuerunt: nam impia nundinatione magnæ Christi hæreditatis, orthodoxæ doctrinæ despectu, turpi contributium suorum proditione, impiis Amalecitis, Italis et iis qui circa Istrum incolunt legatos miserunt: ac nescio an dum eos evocarent, aliquid ex Christi rebus amplexi sint. Quare una cum sacra synodo id unum postulamus ab optimo, sereno, et ad beneficia, non supplicia inferenda nato, potentissimo et sancto meo imperatore ut ad malitiam comprimendam fidenter legibus utatur; utque mali artifices, et ii qui aliqua ratione in turpibus actis deprehensi fuerint, aut postea deprehendentur, se legum indignationi subjiciendos noverint: divino ac Dei præcone Paulo declarante, vindicem in iram ei qui malum agit, et eum qui non sine causa gladium portat, inter Dei ministros computari. Ubi enim metus, ibi divinorum humanorumque præceptorum observatio est: ut nobis recta instituta, quæ ad gloriam Christi justi judicis vergunt, servantibus, imperium ille totumque populum Christianum divina sua manu ab insidiis tutum, sanctis Deiparæ precibus confirmet: cui gloria, imperium, honor et magnitudo in sæcula. Amen.

A ἀποῤῥαγέντων θεϊκῶν, καὶ ταῦτα; ἀθέοις κυσὶν ἀναρτησάντων τῶν δυσσεβῶν, ἀπεμπολήσει φρικώδει ὅσον τὸ κατ' αὐτοὺς τῆς μεγάλης κληρονομίας Χριστοῦ καὶ ἀθετήσει ὀρθοδοξίας, καὶ προδοσίᾳ τοῦ ὁμοφύλου αἰσχρᾷ ἐν ἀθέοις πρεσβευομένους Ἀμαληκίταις καὶ Ἰταλοῖς· τοῖς τε περὶ τὸν Ἴστρον οἰκοῦσιν, οὐκ οἶδα εἰ τάχα πρὸς τῇ κλήσει ἀσπαζομένους κατὰ τι τῶν Χριστοῦ. Ἐν τούτοις σύναμα καὶ τῇ συνόδῳ τῇ ἱερᾷ, μίαν τὴν αἴτησιν ἐξαιτοῦμεν τῷ κρατίστῳ καὶ γαληνῷ, καὶ πρὸς εὐεργεσίαν γεγεννημένῳ τὰς ἀνθρωπείας οὐ τιμωρίας κρατίστῳ καὶ ἁγίῳ μοι αὐτοκράτορι τοὺς νόμους εἰς συστολὴν τῆς κακίας ἀπάρτι παῤῥησιάσασθαι· αὐτούς τε τοὺς κακεργάτας καὶ τοὺς ἄλλως ἑαλωκότας αἰσχραῖς ἢ καὶ μετέπειτα ἁλωσίμους, γνωρίζειν ἑαυτοὺς τὴν νόμιμον B ἀγανάκτησιν, τὸν ἔνδικον εἰς ὀργὴν τῷ πράσσοντι τὸ κακὸν, καὶ εἰκῆ μὴ φοροῦντα τὴν μάχαιραν τετάχθαι ἐν διακόνοις Θεοῦ, ἀποφηναμένου Παύλου τοῦ θείου καὶ θεοκήρυκος· ἔνθα γὰρ φόβος ἐκεῖ συντήρησις ἐνταλμάτων, τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων φημὶ, ὡς ἂν τηρούντων τὴν εὐνομίαν ἡμῶν, εἰς δόξαν οὖσαν Χριστοῦ τοῦ δικαίου χριτοῦ. Τὴν βασιλείαν ἀνεπιβούλευτον κρατυνεῖ παλάμῃ τῇ θεϊκῇ λιταῖς ἁγίαις τῆς Θεομήτορος καὶ πάντα λαὸν τὸν χριστώνυμον, ᾧ δόξα, κράτος, τιμὴ καὶ μεγαλωσύνη εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

Gregoras, lib. VII, cap. 9, causam cur Athanasius secundo patriarchatum abdicaverit, pluribus narrat, ubi doctissimus Boivinius ad marginem monet, id factum anno Christi 1310, unde apparet Athanasium secundo patriarcham sedisse annis sex et aliquot mensibus. Cæterum Athanasii abdicatio secundi patriarchatus, licet edita sit Græce tantum in Notis ad Gregoram pag. 762, uti supra monuimus, nobis tamen iterum eam hic edere cum nostra Latina versione placet. Sic igitur se habet:

Abdicatio secundi patriarchatus.

Cum Ecclesiæ Christi curam (eo quo novit ipse judicio) secundo gerendam suscepimus, Deus Ecclesiæ iis qui nos ad id muneris cohortati sunt episcopis (vos enim estis qui nobis meliora providistis), mercedem retribuat, cum primis autem imperatori meo qui a Deo coronatus est; is enim ab initio suum erga Ecclesiam cum scientia conjunctum studium, sollicitudinem et patrocinium exhibuit, exhibetque in dies, optima mente præditus, qua nostri curam gerere non destitit, ac nos laudibus et præconiis celebravit, stolis sacerdotalibus, sacris imaginibus probe ornatis, et incomparabilibus beneficiis Ecclesiam ditavit; ita ut nemo decessorum nostrorum patriarcharum ab orthodoxis et piis imperatoribus qui pridem fuerunt tanta obtinuerit, nisi fortasse illum quispiam cum magno illo qui secundum spiritum pater ejus est, et apostolis æquali, Constantino contulerit, ob honores quos ille sanctissimo Silvestro detulit; tametsi tanta intercapedo est inter illum et nos, quanta inter solarem radium et intuentes illum. Quamobrem uberrimum ipsi præmium ab universorum rege conferatur; quemadmodum et magno

C *Παραίτησις τῆς δευτέρας πατριαρχίας.*

Τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας, οἷς αὐτὸς οἶδε κρίμασι, καὶ δευτερόπρωτον τὴν φροντίδα διαδεξάμενοι, τοῖς εἰς τοῦτο προτρεψαμένοις ἀρχιερεῦσιν ὑμῖν (ὑμεῖς γὰρ ἐκεῖνοι) ὡς καὶ περὶ ἡμῶν προνοησαμένοις τὰ κρείττω, ὁ τῆς Ἐκκλησίας Θεὸς ἀνταμείψαιτο, καὶ μάλιστα τῷ θεοστεφεῖ βασιλεῖ καὶ ἁγίῳ μου αὐτοκράτορι, ἀρχῆθεν περὶ τὴν Ἐκκλησίαν ἐνδειξαμένῳ τὸν κατ' ἐπίγνωσιν ζῆλον καὶ σπουδὴν καὶ ἀναδοχὴν, καὶ καθ' ἑκάστην ἐνδεικνυμένῳ ἀρίστῃ φρενί· δι' ἣν καὶ ἡμῶν οὐ διέλιπε κήδεσθαι, ἐπαίνοις καὶ εὐφημίαις καταγεραίρειν (1), καὶ στολαῖς ἱεραρχικαῖς, καὶ ἱεραῖς εἰκόσι ταῖς μετὰ κόσμου, καὶ εὐεργεσίαις ἀσυγκρίτως τὴν Ἐκκλησίαν καταπλουτῶν. D Ὡς οὔποτε τῶν πατριαρχούντων τινὸς (2) τοιούτων ἐπαπολαῦσαι πρὸς τῶν ἀνέκαθεν εὐσεβῶν καὶ ὀρθοδόξων αὐτοκρατόρων· εἰ μή που καὶ τὴν παρίσωσιν πρὸς τῷ τούτου πατρὶ κατὰ πνεῦμα, τῷ μεγάλῳ φημὶ καὶ ἰσαποστόλῳ, εἰκάσειεν ἄν τις, ἐν ταῖς κατὰ τὸν ἐν ἁγίοις ἐκεῖνον τιμαῖς ἱερώτατον Σίλβεστρον, εἰ κἀκείνου τὸ μέσον πρὸς τὰ ἡμέτερα, ὅσον ἀκτῖνος ἡλιακῆς τοὺς πρὸς αὐτὴν ἀτενίζοντας. Δι' ἃ καὶ πλουσιοπαρόχως ἀνταμειφθείη πρὸς τοῦ παντάνακτος, καθὰ τῷ μεγάλῳ ἐκείνῳ ἐν βασιλεῦσι τὰ

(1) Forte καταγεραίρων.
(2) Forte, τινά.

γέρα, καὶ πρώτῳ ἐν ὀρθοδόξοις ὑπολεανθέντι πηλῷ πλατειῶν· ἐν δέ γε τῇ βασιλείᾳ Χριστοῦ ἐκείνῳ συνευωχεῖσθαι, καὶ ἐν Θεῷ γάννυσθαι. Ἀλλ' ὅπερ καὶ λέγειν ἐξώρμημαι, πρὸς τὸ τῆς ἱεραρχίας ἀνατεθέντες ἡμεῖς ὑψηλὸν, οὔτε διηγωνίσμεθα πρὸς τὸ μέγα πρεπόντως, οὔτε ἐδόξαμεν τοῖς πολλοῖς, ἀλλὰ καὶ δύσχρηστοι πλέον παρ' ὅσον καὶ εὑρισκόμεθα· καὶ δὴ πρὸς τοῖς ἄλλοις οἷς καὶ προσωνειδίκασι τὸ ἐν ὑποκρίσει βιοῦντας ἡμᾶς, οὐδὲ κατὰ τῆς ἁγίας καὶ ἀμωμήτου ὑμῶν πίστεως συκοφαντῆσαι ἐφείσαντο. Οἷς, Θεὲ τοῦ παντὸς, ὁ ἐλθὼν εἰς τὸ πλάνης καὶ ἀσεβείας βροτοὺς ἐκλυτρώσασθαι, ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου ἀντιμέτρησον· καὶ ἡ ῥομφαία αὐτῶν εἰσέλθοι εἰς τὰς καρδίας αὐτῶν, εἰ ἐγὼ ἐπὶ σὲ ἐπερῥίφην ἀπὸ γαστρός· καὶ μᾶλλον τοῖς περὶ τὸν Ἰάκωβον, τοῖς ἐπαράτοις καὶ πάντη θεοστυγέσιν. Οἳ καὶ καθάπερ ἀπεχθανόμενοι τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ, δικαιώσαντι καὶ ἡμᾶς καλεῖσθαι ἀπὸ Χριστοῦ, καὶ μὴ ἔχοντες ὅπως ἐκεῖνον ἀμύνονται, κατὰ τῆς ἱερᾶς ἐκείνου θεανδρικῆς καὶ προσκυνητῆς εἰκόνος, τῆς ἐρημώσεως τὰ βδελύγματα, ὢ τῶν ἐμῶν κακῶν! λυττῆσαι οὐκ ἔφριξαν, πρὸς δὲ καὶ τῆς παναχράντου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, καὶ τοῦ τύπου τοῦ θείου καὶ ζωηφόρου σταυροῦ. Δι' οὓς καὶ ἀνάθεμα πᾶσιν αἱρετικοῖς ἐκβοῶ ἀπὸ Θεοῦ παντοκράτορος, καὶ χριστιανοκατηγόρῳ παντὶ, τῷ μὴ ἀξιοχρέως μετανοήσαντι. Διὰ ταῦτα καὶ τῆς ἡμῶν (1) ἱερότητος δέομαι, μὴ πρὸς ἐμποδισμὸν ἐνστῆναί τινα δι' αὐτὸν τὸν Χριστόν. Ὅτι μηδὲ δυνατὸν ἄλλο τι φρονῆσαι ἀπάρτι ἡμᾶς, εἴ τι καὶ γένοιτο, ὅτι καὶ γήρᾳ καὶ ἀσθενείᾳ ταλαιπωροῦντες, οὐδὲ αὐτὸ τὸ ὁρᾷν ἔχομεν. Ἀλλὰ (*sic*) πρόσιτε, ἀξιῶ, τῷ ἁγίῳ μου αὐτοκράτορι, ἐκδυσωπῆσαι κἀκεῖνον ὑπὲρ ἐμοῦ, πλέον ἁπάντων τῆς Ἐκκλησίας τὴν μέριμναν τρέφοντι, συγκροτεῖν ἐξαιτοῦντες καὶ συντρέχειν ὑμῖν ἐν παντὶ, καὶ μᾶλλον εἰς ἐρεύνης πνευματικῆς ἀναζήτησιν· ὡς ἂν τὸν ἁρμόδιον ταῖς ὑμετέραις εὐχαῖς καταπέμψοι τῇ ποίμνῃ Χριστὸς εἰς ἐπίσκεψιν ἱερέων καὶ μοναζόντων, καὶ λαοῦ Χριστωνύμου τοῦ σύμπαντος. Πρὸς δὲ τούτοις, ἐπεὶ τὸν ἐν μέσῳ εἰκὸς εὑρισκόμενον μὴ λυπεῖν καὶ λυπεῖσθαι παρά τινων, τοὺς λυπήσαντας ὁπωσδήποτε, καὶ τοὺς ὑφ' ἡμῶν λυπηθέντας, συγχωρήσεως ἀξιώσει (2) καὶ ἀμφοτέρους ὁ ἐπὶ τὸ σῶσαι τὸ πλάσμα (3) φιλανθρώπως παραγενόμενος, καὶ κρατυνεῖ (4) τὰ τῶν ὀρθοδόξων, καὶ σκαιωρίας περιφυλάξοι παντοίας καὶ ποιμένας καὶ ποίμνια, ἕως τὴν γῆν ὁ ἥλιος ἐφορᾷ, πρεσβείαις ἀλήκτοις τῆς τὸν ἥλιον τῆς δικαιοσύνης σωματωσάσης Θεόν.

Τοῖς ἱερωτάτοις ἀρχιερεῦσι Θεοῦ, καὶ τοῖς ἐνδοξοτάτοις τοῖς τῆς συγκλήτου βουλῆς, καὶ τοῖς ἐντιμοτάτοις τοῦ κλήρου ἱερεῦσι καὶ μονάζουσι, τοῖς τε στρατευομένοις, καὶ τοῖς τῆς πολιτείας πλουσίοις τε καὶ πενομένοις, καὶ ἀνδράσι καὶ γυναιξὶ, πᾶσι διηνεκῶς χορηγεῖσθαι τὸ τοῦ Θεοῦ ἐπεύχομαι ἔλεος. Εἶτα καὶ πᾶσιν ἀντιβολῶ μὴ ὡς ἔτυχε προσταλαιπωρεῖν κοπιῶντας τῇ ἐν ᾗ παροικοῦμεν ἐσχατιᾷ,

A illi inter imperatores, et primo inter orthodoxos præmia contulit, qui antea luto platearum illitus fuerat : concedatque ipsi ut in regno Christi una cum illo epuletur et in Deo lætetur. Sed ut dicere cœperam, nos ad episcopatus fastigium evecti, ad magnam illam rem non quantum decebat laboravimus, ut permultis visum est ; imo etiam admodum inutiles deprehendimur : ac præterquam quod exprobrarunt nos cum hypocrisi vitam agere, ne quidem sanctam et inculpatam fidem nostram calumniis vacuam reliquerunt. Quibus, o Deus universorum, qui venisti ut mortales ab errore et impietate liberares, in justitia tua vice rependas, et gladius eorum intret in corda ipsorum, si ego, B et quidem plusquam ipse Jacobus, *in te projectus sum ex utero :* qui exsecrandi homines ac Dei osores, quasi inimicitias gerentes adversus Deum universorum, qui nos per Christum vocari dignatus est, neque ipsum aggredi valentes, contra sacram Dei viri et adorandam imaginem, quasi in abominatione desolationis (o meam calamitatem!) debacchari non exhorruerunt. Ad hæc vero similia perpetrarunt in purissimam Dominam nostram Deiparam, necnon in divinam et vivificam crucis imaginem. Quare ex Dei auctoritate universos hæreticos illos anathema esse a Deo omnipotente alta voce dico, necnon omnes Christianorum accusatores, nisi pœnitentiam egerint. Propterea ne in ipsius Christi causa obicem quempiam afferant; quia C fieri nequit ut alia jam sentiamus, quidquid tandem eveniat : nam senectute et infirmitate debilitati, ne quidem oculorum usum habemus. Sed, quæso, imperatorem meum adite, ac pro me rogate eum qui plus omnibus Ecclesiæ sollicitudinem gerit et fovet, ut vobiscum concurrat, vos adjuvet in omnibus, maximeque ad examinis spiritualis perquisitionem ; ut vestris precibus episcopum dotibus instructum mittat ad ovile Christi, qui sacerdotibus, monachis et universo Christiano populo prospiciat. Ad hæc vero par non est ut is qui jam in munere versatur aliquos offendat, vel a quibusdam offendatur ; cum iis qui me aliquando læserunt, tum iis qui a me læsi sunt, utrisque scilicet veniam D concedat qui peramanter ad opificium servandum advenit ; idemque orthodoxorum res confirmet, atque pastores et ovilia, quandiu sol terram respiciet, omni malitia vacuos conservet, precibus assiduis ejus qui Solem justitiæ Deum corpore instruxit.

Sanctissimis Dei præsulibus, gloriosissimo senatui, et honoratissimis e clero sacerdotibus et monachis, iis qui militiam exercent, ac civibus divitibus pauperibusque viris et mulieribus omnibus Dei misericordiam conferri supplico. Deinde universos rogo ut ne prorsus afflictioni se dedant, fracti animo ob extremam in qua versamur calamitatem : cum sapientia supra montem posita sit,

(1) Legendum ὑμῶν.
(2) Pro ἀξιώσεις.

(3) Πλάτυσμα apud Boivinium.
(4) Pro κρατύνεις.

ac illustret eos qui illuminationis causa ad eam concurrunt. Cæterum vobis a Deo charitatis retribuatur, quidquid laboris propter charitatem suscepistis, et utrisque nostrum merces conferatur : quandoquidem et nos insolubili amoris vinculo astricti, non levi de causa a vobis nos segregavimus, sed ut ille magnus præco ait, « Quæ sanctus Deus consilia iniit quis dissipabit ? » Nam cum ille et conspectu et alloquio charissimorum nos indignos judicaverit, id solum vobis suadere convenit ut pro nobis preces fundatis : ne etiam hac in parte a vobis dilectis et amicissimis meis sejungar ; cum quibus, o Fili Dei vitæ largitor, nobis in cœlestibus illis exercitibus choreas agere concede, Matris intercessione quæ te peperit, necnon apostolorum, martyrum et omnium sanctorum tuorum.

A τῆς σοφίας Θεοῦ ἐπάνω ὄρους κειμένης, καὶ τηλαυγούσης τοὺς ἕνεκεν φωτισμοῦ πρὸς αὐτὴν ἐπιτρέχοντας· πλὴν καὶ ἡμῖν ἀντιμετρηθείη πρὸς τοῦ τῆς ἀγάπης Θεοῦ ὅσον καὶ δι' ἀγάπην κεκοπιάκατε, καὶ ἡ ἀντάμειψις ἀμφοτέροις δαψιλευθείη. Ἐπεὶ καὶ ἡμεῖς τῷ περὶ ὑμᾶς ἀλύτῳ συνδούμενοι πόθῳ, οὐχ ὡς ἔτυχε διεστήσαμεν αὐτοὺς ἀφ' ὑμῶν (1), ἀλλ' ὥς που ὁ μεγαλοφωνότατος ὑποτίθεται· « Ἃ ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος βεβούλευται, τίς διασκεδάσει; » Ἐκείνου γὰρ κρίναντος ἀναξίους ἡμᾶς καὶ θέας καὶ ὁμιλίας αὐτῆς τῶν φιλτάτων, πειθαρχεῖν καὶ ὑμᾶς ὀφειλόμενον (2) ὑπερεύχεσθαι μόνον ὑμᾶς ἐξαιτοῦντες, μὴ κἀκεῖθεν ἀποζευχθεῖεν (3) πρὸς Θεοῦ φιλουμένων καὶ φιλτάτων ὑμῶν· μεθ' ὧν, Υἱὲ Θεοῦ ζωοδότα, ταῖς στρατιαῖς καὶ ἡμᾶς συγχορεῦσαι ταῖς οὐρανίαις εὐδό-
B κησον πρεσβείαις τῆς σε τεκούσης μητρὸς, καὶ ἀποστόλων, καὶ τῶν μαρτύρων, καὶ πάντων ἁγίων σου.

At pluribus idem Athanasius in una ex epistolis a nobis supra recensitis causam abdicationis primi ac secundi patriarchatus exponit; quam quidem epistolam hic integram cum nostra versione exhibere libet.

Epistola, quomodo et quare prima et secunda patriarchatus abdicatio facta sit.

Cum Christi Ecclesiam primum quadriennio reximus, o homo Dei, quando ea de re nos interrogasti, quo tempore sanctus meus imperator in regina urbium non morabatur, sed in Oriente urgente bello degebat, quod Deus castigationem orthodoxis ob contemptum evangelicorum præceptorum et divinarum legum immisisset ; immanem illam videlicet Barbarorum irruptionem et impetum ; unde non aderat qui tunc in dirigenda Christi hæreditate ad evangelicas et legales voces et ad pascua, mihi patrocinaretur ; attamen gratia Salvatoris mei juvante ad Dei placitum pro judicio et facultate mea subditos compellere non segnis eram ; laicos videlicet, sacerdotes, episcopos et monachos ; atque adversantibus undique plurimis, et clam publiceque insidiantibus, ac Satanica malitia offendicula mihi in via parantibus, sermonesque multos iniquos adversum me confingentibus, una in Deum spe ejusque solo patrocinio juvabar : exspectans num inimici mei pœnitentia, timore Dei ac veritate flecterentur, ac finem facerent mendaciorum et calumniarum, quas mendacii pater in animabus eorum inspergebat : maximeque si potentissimus imperator meus ad imperatoriam urbem citius accederet, hincque ex studio veritatis et justitiæ secundum Deum examen haberetur ; ita ut imperatoria permotus prudentia non impios perderet, sed solum omnia labia dolosa frenaret, imo etiam ut ea quæ ex diabolica suggestione vane vulgabantur, quasi ab igne animalcula alata consumerentur : ac non solum præteritorum vindictam faceret ; sed etiam perfectum, assiduum et immobile patrocinium præberet pro futuris eventibus : ac omnino confidebam me ad Dei placitum acturum

Γράμμα, περὶ τοῦ πῶς καὶ διατί τὰ τῶν παραιτήσεων, τῆς πρώτης φημὶ καὶ δευτέρας, ἐγένοντο.

Τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας τὸ πρῶτον ἐπὶ μόνῃ τετραετίᾳ γενόμενοι, ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ, ἐγκρατεῖς ὡς ἠρώτησας, τοῦ ἁγίου μου αὐτοκράτορος μὴ ἐνδημοῦντος τῷ τότε τῇ βασιλίδι τῶν πόλεων· ἀλλὰ περὶ τὴν Ἕω τὰς διατριβὰς ποιουμένῳ ἐκστρατείας κατεπειγούσης ἕνεκεν τῆς ἀπολυθείσης παιδείας
C ἀπὸ Θεοῦ ὀρθοδόξοις δι' ἀθέτησιν προσταγμάτων εὐαγγελικῶν καὶ ἁγίων νόμων, τῆς ἀνυποστάτου φημὶ βαρβαρικῆς ἐκδρομῆς καὶ κινήσεως. Ἔνθεν μὴ ἔχων τὸν ἀντιλαμβανόμενον εἰς τὸ τὴν κληρουχίαν ἰθύνειν Χριστοῦ πρὸς τὰς εὐαγγελικὰς καὶ νομίμους φωνὰς καὶ νομὰς, ὅμως ὡς δυνατόν μοι δωρεᾷ καὶ χάριτι τοῦ Σωτῆρός μου πρὸς τὸ δοκοῦν μοι θεάρεστον καταναγκάζειν οὐ κατενάρκουν λαϊκοὺς, ἱερεῖς καὶ ἀρχιερεῖς, καὶ μονάζοντας, καὶ ταῦτα πληθυνομένων ἑκάστοτε τῶν ἀντικειμένων μοι, καὶ ἐνεδρευόντων ἀφανῶς τε καὶ προφανῶς, τιθέντων μοι σκάνδαλα ἐχόμενα τρίβους σκαιωρίᾳ σατανικῇ, καὶ λόγους ὅτι πολλοὺς παρανόμους κατ' ἐμοῦ τεκταινόντων, μιᾷ καὶ μόνῃ τῇ ἐπὶ τὸν Θεὸν ἐτρεφόμην ἐλπίδι καὶ ἀντιλήψει· ὡς ἂν τοῖς ἀνθι-
D σταμένοις κακῶς μεταμέλεια ἐπικάμψῃ, καὶ φόβος Θεοῦ καὶ ἀλήθεια παυσαμένους ψευδολογιῶν καὶ διαβολῶν, ὧν ὁ τοῦ ψεύδους πατὴρ ταῖς αὐτῶν ἐνσπείρει ψυχαῖς· καὶ μᾶλλον εἰ καὶ ὁ κραταιὸς αὐτοκράτωρ μου πρὸς τὴν βασιλεύουσαν ἀναζεύξει ταχύτερον, κἀντεῦθεν ἐξετασμὸς φιλαλήθης καὶ φιλοδίκαιος καὶ φιλόθεος, καὶ ταῦτα πρὸς βασιλείου περιωπῆς ἐκφερόμενος, οὐχ ἀσεβεῖς ὀλέσει καὶ μόνον καὶ πάντα τὰ χείλη τὰ δόλια φιμωθήσονται, ἀλλὰ καὶ τὰ θρυλλούμενα (sic) μάτην δαιμονιώδει ὑποβολῇ, ὡς ἀπὸ πυρὸς ζωΰφια πτερωτὰ φλογισθήσονται. Καὶ τὴν ἐκδίκησιν οὐ μόνον τῶν παρεληλυ-

(1) Legendum ὑμῖν.
(2) An ἡμεῖς ὀφείλομεν.

(3) Forte ἀπεζευχθείην vel ἀποζευχθείημεν.

θότων ἐκεῖθεν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀντίληψιν πρὸς τὰ πρόσω ἐντελῆ καὶ διηνεχῆ καὶ ἀκράδαντον,' πρὸς ἅπαν ἐθάῤῥουν, καὶ ἐγχειρεῖν καὶ καταπλουτεῖν με θεάρεστον. Καὶ τὴν μογήσασαν πρὸ πολλοῦ εὐαγγελικὴν καὶ κανονικὴν τῶν νομίμων ἁγίων θεσμῶν, λαϊκοῖς καὶ μονάζουσι καὶ παντὶ τῷ τῆς Ἐκκλησίας πληρώματι· ἐξ ὧν εἰς αἰχμαλωσίαν, ὡς ἔφην, καὶ ὕβριν ψυχικὴν καὶ σωματικὴν ζημίαν ὁ περιούσιος ἐξεδόθη λαός. Ὧν ἀλλοτρόπως ῥυσθῆναι καὶ τῆς πρὶν εὐτυχίας, ὡς ὅτε ηὔγαζεν ὁ λύχνος τοῦ Θεοῦ ἐπὶ κεφαλὴν τῆς τῶν πιστῶν κληρουχίας, ἐξυψωθῆναι καὶ εὐημερῆσαι καὶ κρατυνθῆναι δι' ἐπινοίας καὶ ἐπιχειρήσεως ἀνθρωπίνης παντοίας ἀδύνατον εἰ μὴ διὰ μετανοίας εἰλικρινοῦς καὶ ἀνοθεύτου ἐπιστροφῆς πρὸς Θεὸν, καὶ συντηρήσεως τῶν θείων Εὐαγγελίων καὶ νόμων, ὡς ὀνειδιζόμεθα πρὸς τῆς θείας Γραφῆς. « Αὐτοὶ, » φησὶν, « οὐκ ἔμειναν ἐν τῇ διαθήκῃ μου, κἀγὼ ἠμέλησα αὐτῶν, λέγει Κύριος. Καὶ ὁ λαὸς οὐκ ἀπεστράφη ἕως ἐπλήγη. » Καὶ, « Εἰ ὁ λαός μου ἤκουσέ μου, ταῖς ὁδοῖς μου εἰ ἐπορεύθη, ἐν τῷ μηδενὶ ἂν τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν ἐταπείνωσα. » Καὶ, « Ἐπιστράφητε πρὸς μὲ, καὶ ἐπιστραφήσομαι πρὸς ὑμᾶς. » Καὶ, « Μὴ ῥητίνη οὐκ ἔστιν ἐν Γαλαὰδ, ἰατρὸς οὐκ ἔστιν ἐκεῖ; Διατί οὐκ ἀνέβη ἴασις θυγατρὸς λαοῦ μου; » καὶ ὅσα τοιαῦτα θεσπίζει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἰς ἐξυπνισμὸν καὶ ποιμένων καὶ ποιμνίων, καὶ ἀπειλὴν καταφρονητῶν. Τίνος γὰρ ἕνεκεν, ἀλλ' οὐ τὴν φροντίδα τῆς Ἐκκλησίας Χριστοῦ καὶ αὐτὸς ἀναδέδεγμαι, εἰ μὴ τὰ τοιαῦτα καὶ φρονεῖν καὶ διδάσκειν καὶ ὑπὲρ τούτων προκινδυνεύειν, καὶ ὡς ἐγένετο; Ἀλλὰ τὰ Χριστοῦ Ἰησοῦ καὶ τὰ τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ πρὸς τῇ ὀρθοδοξίᾳ ὅσον τὸ κατ' ἐμὲ, καὶ ῥυτίδος καὶ σπίλου παντὸς ὑπερτέραν ὁρᾶσθαι τῷ νυμφίῳ αὐτῆς καὶ Δεσπότῃ· ὃ καὶ ποιμένι παντὶ, ἀλλ' οὐ μισθωτῷ ἀναπολόγητον ὄφλημα. Ἀλλὰ βαβαί! συμπτωμάτων τῶν παρ' ἐλπίδα τινῶν, ὡς ἔοικεν, ὀρθοδόξῳ κλήσει σεμνυνομένων. Χείλη δὲ δόλια ἐν καρδίᾳ ἀναβλυζόντων κακὰ καὶ πόῤῥω Θεοῦ. Καὶ γὰρ ὅτε τὴν ἐπὶ τὰ κρείττω μεταβολὴν ἐπιλάμψαι, διὰ τῆς τῶν θείων θεσμῶν ἐκζητήσεως καὶ ἀνανεώσεως εὔελπις ἤμην τῇ ἐπελεύσει τοῦ αὐτοκράτορος, καὶ ἐκ τῶν συκοφαντωδῶν ἀῤῥητουργιῶν ἀναπνεῦσαι, τότε μᾶλλον τὰ θεοστυγῆ τῶν διαβολῶν κεκραταίωνται καθ' ἡμῶν, ἀποῤῥαγέντων μου οὐ μόνον τῶν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν διὰ τὸ ζηλότυπον, ὅτι μὴ πρὸς τὰς ὀρέξεις διεκείμην ἑκάστου, πρὸς δὲ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ δίκαιον τοῦ Θεοῦ, ὡς αὐτὸς μαρτυρήσει μοι· ὅθεν καὶ σύνοδον καθίσαντες τῆς ἐκκλησίας ἐντὸς καθ' ἡμῶν, καὶ ζητήσεις σκεψάμενοι, ὡς εἰ πρὸς ταύτας μὴ κατανεύοντα εὕρωσι, μηδὲ αὐτοὶ πατριαρχεύειν ὁμολογήσωσιν. Ἡμῶν δὲ τὰ τούτων ζητήματα μὴ ἀγνοησάντων ματαίαν πρόφασιν εἶναι, κἀντεῦθεν ἀπωσαμένου αὐτοὺς τοῦ μὴ ἀνελθεῖν πρὸς ἡμᾶς, τοῦ σκέμματος ἀστοχήσαντες πρὸς τὸ ἔργον χωρὶς ἀφορμῆς τοῦ ἐξῶσαι ἐχώρησαν παρὰ πᾶσαν ἀλήθειαν τῆς Ἐκκλησίας ἡμᾶς, ἀποσυνάγωγον θέμενοι τὸν πλησιάσαι καὶ συλλαλῆσαι ἡμῖν ἐξ αὐτῶν συμφωνήσαντες. Ἔτι μηδὲ βασιλεὺς τὸ τυ-

A ac divitias cumulaturum mihi et disciplinæ evangelicæ canonicæque quæ jamdiu multum laborabat, necnon laicis, monachis et toti Ecclesiæ plenitudini : ex quo populus peculiaris, ut dixi, in captivitatem, in animæ contumeliam, et corporale damnum traditus : qui alio modo redimi, et in primam felicitatem, quam habebat cum lucerna Dei luceret supra caput hæreditatis fidelium, restitui, erigi et confortari non poterat, nisi per sinceram, pœnitentiam, et puram conversionem ad Deum, ac per observationem divinorum Evangeliorum et legum : qua ratione a divina Scriptura exprobratur nobis. « Ipsi, ait, non permanserunt in testamento meo, et ego neglexi eos, dicit Dominus ; » et : « Populus conversus non est donec

B perculeretur ; » et : « Si populus meus audisset me, si in viis meis ambulasset, pro nihilo forsitan inimicos eorum humiliassem ; » et : « Convertimini ad me, et convertar ad vos ; » et : « Numquid resina est in Galaad, et medicus non est ibi? quare non ascendit curatio filiæ populi mei ? » et quæcunque similia Spiritus sanctus vaticinatur ad suscitationem pastorum et ovium, et ad comminationem despicientium. Qua de causa enim Ecclesiæ Christi curam susceperim, nisi ita sentiam et doceam et pro iis pericliter, quod accidit, utque curem ea quæ Jesu Christi et Ecclesiæ ejus sunt ad sanam doctrinam statuendam pro viribus meis, quo ipsa omni macula et sorde superior sponso suo et Domino

C appareat, quod indispensabile officium est cujuslibet pastoris nisi mercenarius sit. Sed, o inexspectatam calamitatem! a quibusdam inductam qui de orthodoxa vocatione palam gloriabantur, sed intus et in corde labia dolosa proferebant et procul a Deo erant. Cum enim per divinarum legum perquisitionem et renovationem, mutationem in melius fore sperarem in adventu imperatoris, ac me a sycophantiis et calumniis respiraturum esse confiderem, tunc maxime Deo odiosæ illæ calumniæ invaluerunt contra me, avulsis a me ob invidiam non modo fratribus et comministris, quia non pro singulorum cupiditatibus affectus eram, sed secundum veritatem et justitiam Dei, ut ipse mihi testis erit. Quare coacta est in ecclesia contra me

D synodus, ac quæsitæ conditiones sunt, ut si secundum eas munus patriarchæ obire nollem, me illi patriarcham esse negarent. Cum nos vero has quæstiones vanum prætextum esse non ignoraremus, ac ideo ipsos repelleremus ne nos convenirent, cum a scopo suo lapsi essent, sine prætextu ad nos pellendos et abdicandos processerunt præter omnem veritatem, neque extra Synagogam suam fecerunt, atque uno consensu me a colloquio suo cohibuerunt. Et adhuc quidem neque imperator neque aliquis comministrorum mihi subveniens eorum consilio obstitit. Tunc res humanas deflebamus, quo pacto nos homines Deum ob oculos non ponimus in quibus contra veritatem agimur; iis qui nos oderant in regia congregatis cum lætitia,

ut calumnias et opprobria mea confirmarent et abdicationem illam iniquam quasi pro more factam et legitimam ostenderent : qua de re ipsa veritas dicit, « Ut omnis qui occidet vos, arbitretur obsequium se præstare Deo ; » cum nemo tunc eo accedere auderet, nisi solum ii qui vana et mendacia tuebantur, lignariis ecclesiæ intus undique confluentibus, ac magna voce contumeliis, probris et anathematismis contra nos utentibus : vel sero tandem unus ex senatoriis ad nos accessit, ac clamorem episcoporum, eaque quæ contra famam nostram evulgata fuerant, quæ sane consistere non poterant utpote vana et mendacia, ut novit is qui cum justitia judicaturus est universam terram, acerbe renuntiavit, nos fortasse perterrefacere curans, ac si certo scivisset nos objectorum scelerum reos esse, et quasi miseratus calamitatem nostram, et veritus ne condemnationem pateremur, abdicationem a me postulabat, ut tolerabiliorem : ac si quis quempiam occidere gestiens, ex specie commiserationis, caput ejus præcidendum esse pronuntiet. At nos diximus : Præstantissime domine, cum injuste nobiscum agatur, atque horum criminum nobis conscii non simus, sententiam expetimus judicum qui Deum præ oculis habeant. Et quomodo abdicationem dabimus ? Quod si auctoritate compulsi dare cogamur, in communi tribunali veritas non confutabitur, quando Deus ultionum libere aget : unum certe ex oblatis contra nos, ut dicis, criminibus, non modo sufficit ad unum et solum, sed etiam ad totum episcoporum cœtum ex Ecclesia pellendum ; si quidem auditores mendacium veritati præponant. At periculum est, inquit ille, ne te condemnato, qui a te ordinati sunt inter laicos abjiciantur. Nos vero contra, Hæc vera simulatio est, diximus, nam qui a nobis lædendis non abstinuerunt, quomodo aliis parcent ? Ut autem ille vir primarius nihil perfecit, etiamsi bis et sæpe exierit, nemine comministrorum vel clericorum vel hegumenorum his omnibus diebus ad nos accedere audente, excepto tantum episcopo Gangrorum, quicum rem communicavi ; ac hieromonachi assidue hortabantur, utpote qui viderent hujusmodi incendium contra nos ab omnibus excitatum, ut a cœpto desisterem et abdicarem. Nam dicebant : Si quidam tecum reperirentur ex episcopis qui veritatem propugnarent, et si mandatum canonice accepisses, tu insistere deberes ac judicium postulare iis qui abdicationem peterent ; at quando a senatorio viro id præstatur, considera, quæso, quis eorum qui ante te ab Ecclesia ejecti sunt, quique et verbo et vita magni viri fuere, teque præstantiores, canonice, et non ex auctoritate sæculari dejectus fuerit ? Quamobrem Deo tua committens, qui venturus est res nostras judicare, abdica et recede, ne quidam ex conjuratis ad graviores sycophantias progressi multorum animabus et suis etiam damnum inferant. Hæc Deo teste causa fuit cum prioris tum posterioris abdicationis, hæc conspiratio

A χὸν, μηδέ τις τῶν συλλειτουργῶν ὑπάδων τὸ βούλευμα τοιοῦτον κρίνας ἀντέστη. Ἐταλανίσαμεν τὰ ἀνθρώπινα, πῶς μὴ πρὸ ὀφθαλμῶν οἱ ἄνθρωποι τιθέμεθα καὶ Θεὸν ἐν οἷς κατὰ τῆς ἀληθείας φερόμεθα, τῶν μισούντων τὰ ἀνακτόροις ἀθροιζομένων ἐν εὐφροσύνῃ, εἰς τὸ τοὺς ἐκ διαβολῶν καθ' ἡμῶν μώμους συστῆσαι καὶ κραταιῶσαι, ἵνα τὴν ἄδικον ἐκβολὴν ὡς συνήθη καὶ νόμιμον ἀποδείξωσι, καθὰ περὶ ὧν ἡ αὐτοαλήθεια, « Ἵνα πᾶς ὁ ἀποκτείνας ὑμᾶς δόξῃ λατρείαν προσφέρειν τῷ Θεῷ, » μηδενὸς πλησιάσαι τολμήσαντος ἔκτοτε, μόνον δὲ τῶν φυλασσομένων τὰ μάταια καὶ ψευδῆ ξυλωτῶν τῆς ἐκκλησίας ἐντὸς συντρεχόντων ἑκάστοτε· καὶ λοιδορίαις καὶ ὕβρεσι καὶ ἀναθεματισμοῖς καθ' ἡμῶν χρωμένων μεγάλῃ φωνῇ· ὀψὲ δὲ καὶ μόλις ἑνὸς συγκλητικῶν B πρὸς ἡμᾶς ἀνελθόντος, καὶ τὰ τῆς κραυγῆς τῶν ἀρχιερέων καὶ τὰ φημιζόμενα κατὰ τῆς ἡμῶν ὑπολήψεως ἀνυπόστατα καὶ μάταια καὶ ψευδῆ, ὡς οἶδεν ὁ μέλλων κρῖναι πᾶσαν τὴν γῆν ἐν δικαιοσύνῃ, ἐμβριθῶς διεξεργομένου καταπλῆξαι τάχα ἡμᾶς καὶ φοβῆσαι, ὡς εἴπερ ἐργάτην ἀναμφιβόλως ἠπίστατο τῶν φημιζομένων ἀνομημάτων τῇ ὑπολήψει ἡμῶν, καὶ ὡς οἰκτείρων τάχα τῆς συμφορᾶς μὴ καθαίρεσιν πάθωμεν, ἀπῄτει παραίτησιν τὸ τάχα κουφότερον, ὡς, εἴ τις κτεῖναί τινα σφαδάζων θυμῷ συμπαθείας προσχήματι δῆθεν, μόνον τούτου τὴν κεφαλὴν ἐκτεμεῖν ἀποφήνηται. Ἀλλ' ἡμεῖς, κυρὸς ὁ μέγας, εἰπόντες τῷ ἄρχοντι, ἀδικούμενοι, ὡς μηδὲν τῶν συκοφαντουμένων εἰδότες, κρίσιν ζητοῦμεν παρὰ C κριτῶν Θεὸν ἐχόντων πρὸ ὀφθαλμῶν· καὶ πῶς παραίτησιν δῶμεν; Εἰ δὲ δῶμεν δυναστευόμενοι, ἐν τῷ κοινῷ κριτηρίῳ οὐκ ἐλεγχθήσεται ἡ ἀλήθεια, ἡνίκα παῤῥησιάσεται Θεὸς ἐκδικήσεως, ἑνὸς τῶν φημιζομένων ἀτόπων παρὰ πολλῶν, ὡς μανθάνομεν, ἀπὸ σοῦ καθ' ἡμῶν, οὐχ ἕνα καὶ μόνον, ἀλλ' ὅλων ἀρχιερέων δυνάμενον ὁρμαθὸν τῆς Ἐκκλησίας ἐξῶσαι, εἴ γε τῆς ἀληθείας τὸ ψεῦδος οἱ ἀκροαταὶ προτιμήσουσιν· ἀλλὰ μὴ τῇ σῇ καθαιρέσει, φησὶ, καὶ οἱ ὑπὸ σοῦ χειροτονηθέντες τοῖς λαϊκοῖς κριθῶσιν ἀπόβλητοι. Σκῆψις ταῦτα, ἀντείπομεν. Οἱ γὰρ ἡμῶν μὴ φειδόμενοι ἀδικεῖν ἑτέρων πῶς φείσονται; Ὡς δὲ ὁ ἄρχων μηδὲν λαβὼν, καὶ δὶς καὶ πολλάκις ἀπῆλθε, μηδενὸς τῶν συλλειτουργῶν μηδὲ τῶν τοῦ κλήρου, μὴ ἡγουμένου πρὸς ἡμᾶς παραβάλλειν τολμῶντος D ἐπὶ τοσαύταις ἡμέραις ἐκτὸς τῶν ἀρχιερέων ἑνὸς τοῦ τότε Γαγγρῶν ᾧ κοινωσάμενοι περὶ τὴν παραίτησιν δι' ἣν καὶ ἠναγκαζόμεθα καὶ ἱερομονάχων προσκαρτερούντων δι' Ἐκκλησίας, καὶ τὴν ἐξαφθεῖσαν ὁρῶντες ἐξαίφνης τοσαύτην πυρκαϊὰν καθ' ἡμῶν παρὰ πάντων καὶ ἐκπληττόμενοι ἐνδοῦναι ἡμᾶς τῆς ἐνστάσεως συνεβούλευσαν. Εἰ μὲν εὑρίσκοντο λέγοντες καί τινες μετὰ σοῦ ἀντεχόμενοι τῶν ἀρχιερέων ὑπὲρ ἀληθείας Θεοῦ καὶ κανονικῶς ἐδέχου μηνύματα, καὶ αὐτὸς ἐνίστασθαι ὤφειλες καὶ κρίσιν ζητεῖν τοῖς ἀπαιτοῦσι παραίτησιν. Ἐπεὶ δὲ παρὰ συγκλητικοῦ, ὅρα τις τῶν ἐκδιωχθέντων ἀδίκως τῆς Ἐκκλησίας πρὸ σοῦ, καὶ ταῦτα λόγῳ καὶ βίῳ μεγάλων, καὶ ὑπὲρ σὲ ἀσυγκρίτων, κανονικῶς ἐξεβλήθη, ἀλλ' οὐχὶ ἐξουσιαστικῶς. Διὰ τοῦτο Θεῷ

πιστεύσας τὰ κατὰ σὲ καὶ αὐτὸς τῷ ἐρχομένῳ τὰ ἡμέτερα δικαιῶσαι παραιτησάμενος ἔξιθι, μὴ καὶ πρὸς βαρυτέρας τινὲς τῶν μηχανοῤῥαφῶν συκοφαντίας χωρήσαντες, πολλῶν ψυχὰς καὶ τὰς ἑαυτῶν καταβλάψωσι. Αὕτη ἐπὶ Θεοῦ μάρτυρι τῆς παραιτήσεως τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρας ἡ συσκευὴ καὶ ὑπόθεσις· εἰ καὶ τὰ τῶν κατηγοριῶν ποικίλα καὶ ἄνισα. Ἐπεὶ δὲ (1) οὐ δημοσίᾳ καὶ μόνον, ἀλλὰ καὶ οἴκοι τοῦ ἐρᾶσθαι (2) καὶ εὐλογεῖν καὶ διδάσκειν τοῖς τυχοῦσιν ἀπείργειν ἡμᾶς οἱ ἀρχιερεῖς ἐγκελεύονται, ἅπερ οὐδὲ τῷ δυσσεβεῖ Γεωργίῳ, ἢ τοῖς φυλασσομένοις (3) τὰ μάταια καὶ ψευδῆ ξυλωταῖς (4) ποσῶς ἐπετίμησαν, μὴ ἑαυτοὺς ἀκανόνιστα πράττειν καὶ ἄθεσμα, τὴν κρίσιν φρίττοντες τοῦ Θεοῦ, ἢ κἂν ἀνθρώπους αἰδούμενοι· ἀλλ' ἡμῖν ἐπιτρίβειν θαῤῥοῦσι τὸ ἀκανόνιστον. Αὐτοὶ καὶ τοὺς πρὸς τῶν θείων θεσμῶν ἐπαράτοις καὶ ἀλλοτρίοις τῆς Ἐκκλησίας Χριστοῦ, τὰς κεφαλὰς ὑποκλίναντες καὶ κανόνα δεξάμενοι, καὶ τὸν ἐν μακαρίᾳ τῇ μνήμῃ πατριάρχην τῆς Ἐκκλησίας Χριστοῦ καὶ ὁμολογητὴν κῦρον Ἰωσὴφ παρανάλωμα, ὅσον τὰ κατ' αὐτοὺς τῆς μανίας τῶν σχιζομένων γενέσθαι καταδεξάμενοι, καὶ ταῦτα μετὰ θάνατον, ὅπερ οὐκ εἶδεν ὁ ἥλιος. Ἀναμείναντες ἐπὶ χρόνοις τοσούτοις ζητῆσαί τινα τῶν πρὸ ὀφθαλμῶν ἐχόντων Θεόν. Πῶς καὶ πόθεν τοσαῦτα καθ' ἡμῶν ἐφρυάξαντο (5), καὶ μηδένα τὸν συλλυπούμενον μηδὲ τὸν παρακαλοῦντα εὑρόντες, ἵνα καὶ κρίσιν δικαίαν ζητήσωμεν, ἐκχεῶ καὶ αὐτὸς τοῦ δι' ἐμὲ σταυρωθέντος ἐνώπιον τὴν δέησίν μου, καὶ τὴν θλίψιν μου αὐτῷ ἀπαγγελῶ. Καὶ μᾶλλον ὡς τῆς κακίας ἐπιδιδούσης καὶ εἴργειν ἀναισχυντούσης καὶ τῶν ἀναπνοῶν ἡμᾶς τὸ λεγόμενον, ὡς μὴ λειτουργεῖν, μὴ εὐλογεῖν, μὴ διδάσκειν τινὰ τὰ πρὸς σωτηρίαν παραχωρούσης. Ἄγοιτο οὖν, Δέσποτα καὶ Θεὲ τοῦ παντὸς ἐν Τριάδι γινωσκόμενος καὶ ὑμνούμενος, ὅποι φίλον σοι τὰ ἡμέτερα, πρεσβείαις τῆς ἀῤῥήτως καὶ ἀῤῥυπάρως σωματωσάσης τὸν ἕνα τῆς παναγίας Τριάδος, καὶ πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνος λελατρευκότων Θεῷ καὶ τοιαῦτα παθόντων. Ἀμήν.

A exstitit: etiamsi accusationes variæ et dissimiles essent. Quia vero non publice solum, sed domi etiam ab interrogando, benedicendo et docendo nos coerceri jubent episcopi, quo neque impium Georgium, neque lignarios vana et mendacia tuentes prohibuerunt, nihil veriti quod contra canones et leges agant, neque judicium Dei formidantes, nec homines reveriti, verum illi nos audent de violatis canonibus accusare, qui hominibus secundum divinas leges exsecrandis et alienis ab Ecclesia Christi capita submiserunt, et ab iis legem acceperunt: et qui felicis memoriæ patriarcham Ecclesiæ Christi et confessorem dominum Joseph, quoad facultas et insania eorum tulit, schismaticis illis traducendum dimiserunt: etiam post mortem B ejus, quod nunquam antea sol viderat; cum tanto tempore perseveremus quærendo quempiam eorum qui Deum ante oculos habent, ut conquiramus quomodo tantum contra nos infremuerint, ac neminem inveniamus condolentem vel consolantem, ut justum judicium exquiramus: effundam ego in conspectu ejus qui pro me crucifixus est orationem meam, et tribulationem meam ipsi renuntiabo; cum maxime malitia augescat, ac impudenter nobis vel respirationem intercludat, ut ita dicam, ita ut neque celebrare, neque benedicere, neque docere quempiam ea quæ ad salutem spectant concedat. Nostra itaque, Domine Deus universorum qui in Trinitate cognitus es et celebraris, quo volueris C procedant, intercessionibus ejus quæ ineffabiliter et immaculate corpus præbuit uni ex sanctissima Trinitate, et omnium a sæculo Dei cultorum qui similia passi sunt.

—

Ex iis duobus Athanasii scriptis constat, causam abdicationis secundi patriarchatus Athanasii non fuisse eam quam refert Gregoras, lib. VII, cap. 9, neque illam quam adducit Nicephorus Chumnus, in Oratione inedita quæ inscribitur, Ἔλεγχος κατὰ τοῦ κακῶς τὰ πάντα πατριαρχεύσαντος Νίφωνος, ἀνενεχθεὶς παρὰ τοῦ Νικομηδείας καὶ τοῦ Μιτυλήνης πρὸς τὴν ἱερὰν σύνοδον, ubi ait, Athanasium sua sede expulsum et damnatum cessisse, eo quod minister ejus Theophanes dona accepisset ab iis quibus ordines sacri conferrentur; id quod patriarcha insciente fieri haud potuisset. Sic ibi Nicephorus Chumnus; cujus quidem Orationis fragmentum hic exscribo ex Notis Boivinii ad Gregoram: Τί δὲ καὶ ὅτι τοῦ πατριαρχεύσαντος Ἀθανασίου, ἐπειδὴ ὁ γνησίως ἐκείνῳ ἐξυπηρετούμενος Θεοφάνης φωραθείη δῶρα λαμβάνων ἐπὶ προτροπαῖς τοιαύταις, ἀπέστημεν, καὶ πάσαις ψήφοις ἀπεβαλόμεθα τόνδε τὸν πατριάρχην, καὶ οὐδ' οὐ μήποτε δεξαίμεθ' ἂν αὐτὸν οὔτε εἰς ἀρχιερωσύνην, οὔτε ἱερωσύνην; Ἐπεὶ καὶ συνειδέναι αὐτὸν καὶ μὴ ἀγνώστως ἔχειν τῶν τῷ Θεοφάνει πεπραγμένων, αὐτὸ τὸ πρᾶγμα καὶ δείκνυσι καὶ διελέγχει, καὶ ἔστιν ἰσχυρότερον παντὸς ἐλέγχου καὶ κατηγόρου. Non, inquam, Theophanis avaritia causa fuit, ut Athanasius secundo e sede pelleretur, ut ait Chumnus; nam Theophanem, inconsulto et minime probante Athanasio, dona accipere solitum fuisse (uti optime et Boivinius in Notis ad Gregoram) apparet ex epistola ipsius Athanasii ad imperatorem scripta, qua postulat ut inquiratur in eos qui xeniorum nomine pecuniam acceperint ex turpi causa, et nominatim notat ipsum Theophanem. Hanc etiam epistolam, cum sit inedita, libet hic cum nostra versione exhibere.

(1) Forte ἐπειδή.
(2) Ἱερᾶσθαι.
(3) Forte φρυασσομένοις.
(4) Forte ζηλωταῖς.
(5) Ἐφρυάξατε.

Epistola ad imperatorem contra turpis lucri cupidos, et de privilegiis Ecclesiæ.

Cum multi hodie plus appetant, quia maxime neminem eorum qui populum Domini ut escam panis devorant, et utraque manu etiam quæ imperii sunt in propriam rem divertunt, castigatione ad sanam mentem revocamus: quæso ut propter Dominum præsens negotium tractetur, neque ab iis qui muneribus excæcati sunt, veritas, jus et æquitas contemnantur, neque ita despiciatur Ecclesia, ut privilegia ejus cujusvis lucrum parare volentis calumniis subjiciantur. Sed promerita pœna afficiatur quivis maledictus homo; sive Theophanes, sive quisquis alius turpi lucro vel calumnia utitur, aut contra veritatem procedit, eamque mendacio obruere nititur: ac cum iis puniantur qui in tantam audaciam proruperunt, ut muneribus corrupti tam fœdum facinus occultent. Neque enim divina ultio semper dormitabit iis qui talia ausi sunt, quilibet tandem fuerint. His de causis precor iterum majestatem tuam, ut eorum examen et ultionem incunctanter et impigre procuret, non a corruptis et pecuniæ amori genua flectentibus viris faciendam: cujus causa Judas in fraudem ipse suam se extulit; ita ut ejus facinus ubique et assidue decantetur. Quod si non ulciscamur, sed neglectui et silentio nos dederimus, hæc apud justum judicem Deum inulta non erunt.

A *Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα κατὰ αἰσχροκερδῶν καὶ τῶν προνομίων τῆς Ἐκκλησίας.*

Πάντων ἐφιεμένων τοῦ πλείονος σήμερον, καὶ μᾶλλον ὅτι μηδένα διὰ παιδεύσεως σωφρονίζομεν τῶν ἐσθιόντων ἐν βρώσει ἄρτου τὸν τοῦ Κυρίου λαὸν, καὶ ἰδιοποιουμένων καὶ τὰ τῆς βασιλείας ἀμφοτέραις χερσὶ, κἂν ἡ παροῦσα ὑπόθεσις ὡς δέον ψηλαφηθήτω διὰ τὸν Κύριον· καὶ μὴ διὰ τῶν ἐκτυφλουμένων ξενίοις ἡ ἀλήθεια ἀθετείσθω καὶ τὸ ἔννομον καὶ τὸ δίκαιον. Μηδὲ τοσοῦτον καταφρονείσθω ἡ Ἐκκλησία τῶν προσόντων αὐτῇ προνομίων, εὐκόλως ὑπὸ παντὸς βουλομένου κερδαίνειν πεπλασμένῃ ὑποβεβλῆσθαι διαβολῇ· ἀλλ' ἀξίως ἐπιτιμάσθω ἐπάρατος πᾶς, εἴτε Θεοφάνης εἴτε οἷός ἐστιν ὁ χρώμενος τῇ αἰσχροκερδείᾳ καὶ τῇ διαβολῇ καὶ κατὰ τῆς ἀληθείας
B χωρῶν, καὶ ταύτης καταψευδόμενος· μεθ' ὧν καὶ οἱ ἐπὶ τοσοῦτον θαῤῥήσαντες νῦν τοῦ συγκαλύψαι ξενίοις καὶ τοιαύτην μιαιφονίαν ἐλεεινήν· ὅτι μηδὲ ἡ θεία δίκη ἐπινυστάξει μέχρι παντὸς τοῖς ταῦτα κατατολμῶσιν οἵτινες καὶ εἰσίν. Ἕνεκεν τούτων καὶ αὖθις ἐξέτασιν δέομαι, καὶ ἐκδίκησιν πρὸς τῆς ἐκ Θεοῦ βασιλείας σου ἀῤῥεπῆ γεννηθῆναι καὶ ἄοκνον, μὴ παρὰ διεφθορότων καὶ τῇ κακίστῃ φιλαργυρίᾳ γόνυ κλινάντων· δι' ἣν καὶ Ἰούδας ἐμεγαλύνθη ἐπισφαλῶς, ὡς προσᾴδεσθαι πανταχοῦ καὶ διηνεκῶς. Εἰ δὲ μὴ διεκδικοῦμεν, ἀλλ' ἀνεχόμεθα παρασιωπᾷν. Τὰ τοιαῦτα Θεῷ τῷ δικαιοκρίτῃ ἀνεύθυνα οὐ διαμενεῖ.

Epistola ad imperatorem de domino Niphone Cyziceno, quoad accusationes contra eumdem ipsi oblatas.

Cum aliquem in judiciis de præcipuis reum accidit apud nos mitti, auditis cunctorum legitime admissorum accusationibus, nec dilationibus utendum, nec morarum facultate in gratiam postulantium, causam celeriter agentes, et ut decet curantes. Quod si vero apud homines in sententiarum prolatione jurgium et obtrectatio, qualia procul dubio in divinis discrepanter occurrunt, tum magnis, tum parvis, ut si quis irrideat vel sacrilegis manibus tractet quæ ad eum spectant, dum posset ulcisci et vindictam retribuere Deus, maris placiditatem potius servans, ac nostri in omne bonum et æquum studii minime ignarus, ut culpas curaremus invicem, hominibus fratres commisit et justam prævaricationis pœnam, ne ullo modo veritati detraheretur. Idcirco quæquæ nobis ex auribus percipere accidit, nil ex his utpote spernendis dimittamur vacuis, nec ad tempus protrahamus, nedum obliviscamur, vel cæterarum cogitationum cursu delapsi, talia deseramus inulta quamvis causam noverimus. Quod si aliquis sibi noxium vel infensum patiatur, certe laudandum; quod vero eodem modo in fratres utatur, nec querimonia nec vituperatione vacabit; quod si tandem judicantis statuta consulas, periculosum. Nemo etenim optimus iniqua agentem comprobat, etsi philanthropus, sed et vindictam et iram miscens, eorum qui opera Dei ne-

C *Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ τοῦ κυροῦ Νίφωνος ὄντος Κυζίκου διὰ τὰς κατηγορίας τὰς ἀκουσθείσας περὶ αὐτοῦ.*

Ἡνίκα τινὰ τῶν ἐν δίκαις συνεχομένων παρὰ μεγάλων συμβῇ πρὸς ἡμᾶς σταλῆναι προσώπων, ἀκουσθῆναι τὴν δίκην ἐκείνων συνοδικῶς ἀξιούντων, οὐ πρὸς ἀναβολὰς χωροῦμεν καὶ ὑπερθέσεις τῶν πεμψάντων χάριν, ταχέως ἐπιμελούμενοι καὶ ὡς δέον φροντίζοντες. Εἰ δὲ ἐπ' ἀνθρώπων ἐν κρίσει διαφορὰ καὶ προτίμησις, ὁποία ἀναμφιβόλως καὶ ἀσυγκρίτως ἐν τοῖς ὑπὲρ Θεοῦ ἐποφείλεται, μεγάλοις τε καὶ μικροῖς, ὥστε καὶ τοὺς ἐμπαροινεῖν καὶ ἀφραίνειν τὰ εἰς αὐτὸν δυνατὸς ὢν ἐπεξέρχεσθαι καὶ διεκδικεῖν ἀγαθωσύνης πελάγει δοκιμάζων τὸν πόθον ἡμῶν πρὸς τὸ δίκαιον καὶ φιλάδελφον εἰ ἐπιμε-
D λούμεθα ἁμαρτίας ἐλευθεροῦν ἀδελφοὺς ἀνθρώποις παρέπεμψε τὴν δικαίαν ἐκδίκησιν, μηδὲν προτιμᾷν ἐντειλάμενος ἀληθείας. Διὰ τοῦτο τὰ φθάσαντα ἡμετέραις πεσεῖν ἀκοαῖς, μὴ ὥς τι τῶν εὐκαταφρονήτων, ἐάσωμεν ἀνενέργητα· μηδὲ καιροῦ ὑπερθέσει, ὅπως ἐπιλησθῶμεν, ἢ ἐξ ἄλλων φροντίδων παραδράμῃ ἡμᾶς ἀνεκδίκητα τῶν τοιούτων ὑφέξειν τὸν λόγον μὴ ἀγνοοῦντες. Εἰ γάρ τις τὸν προσκόπτοντα εἰς αὐτὸν, ἢ ζημιοῦντα ἀνέξεται, τῶν ἐπαινουμένων ἐστίν· εἰ δὲ χρήσεται τούτῳ ἐπὶ συνδούλοις, οὐδὲ μέμψεως ἔξω οὐδὲ ἀνεύθυνον· εἰ δὲ καὶ τοὺς κυρίους προσβλέπει τοῦ κρίνοντος, ἐπικίνδυνον· ὅτι μηδὲ αὐτὸς ὁ πανάγαθος ἀδικεῖσθαί τινα ἐπαινεῖ, καὶ εἰ λίαν ἐστὶ φιλάνθρωπος, ἀλλὰ κίρνησι τὸν τρυγίαν αὐτοῖς τοῦ θυμοῦ, ὀκνηρῶς τῶν δεσποτικῶν

ποιουμένοις, ἐξέτασιν ἔνθεν ὡς ἂν καὶ φροντίδος καὶ ἁμαρτίας ἐκλυτρωθῶμεν. Τῶν γὰρ λίαν βαρέων τὰ ἀκουσθέντα ἅπερ καὶ πρώην ἀνέφερον ζητῶ καὶ τανῦν τηρηθῆναι τῶν δύο ἕν· ἢ τηρηθῆναι παρὰ τῆς ἐκ Θεοῦ βασιλείας σου τῶν ἀμφοτέρων τοῦ κατηγόρου καὶ καθ' οὗ ἡ κατηγορία, ἢ ἐμπιστεύσασθαι τοῦτο ἡμῖν ὀλίγων τινῶν παρουσίᾳ κατακοῦσαι τῶν ἀμφοτέρων. Ἀναχωρῆσαι γὰρ ἄλλως ἐν τῇ λαχούσῃ κἀκείνῳ ἀσύμφορον καὶ ἡμῖν.

Γράμμα σταλὲν τῶν ἐπὶ τῶν δεήσεων περὶ τὰς ψήφους ἃς πεποιήκασι διὰ τὸν Κυζίκου ὅπως ποιοῦσιν αὐτὸν πατριάρχην.

Ὁ συνεχῶς στελλόμενος πρὸς ἡμῶν εἰς προσκύνησιν, ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ τοῦ κρατίστου καὶ ἁγίου μου αὐτοκράτορος, ὡς ἔθος ἐλθὼν πρὸ καιροῦ καὶ προσκυνήσας, καὶ ἐξελθὼν ἀνέμαθε πρός τινων ζητῆσαί σε τὸν ἅγιόν μου αὐτοκράτορα φωνηθῆναι τοῦ ὑποστρέψαι τὸν ἀδελφὸν, ἕνεκεν τοῦ ἐρωτῆσαι πῶς τὰ περὶ τῶν ψήφων ἐφάνη ἡμῖν, καὶ εἰ ἀπεδείχθη, καὶ τί ἐλαλήσαμεν περὶ τούτου· καὶ τὸ μὲν ψήφους προβῆναι ἢ μὴ προβῆναι, ἡμεῖς ἕως νῦν ἐπὶ μάρτυρι τῷ Θεῷ οὔτε ἠκούσαμεν, οὔτε εἰπεῖν πεφροντίκαμεν. Τί τοίνυν εἰ καὶ τὸν τῆς ἀντιλήψεώς σου μὴ ἴσμεν σκοπὸν, τίνος χάριν ὀρέγῃ μαθεῖν, τοὺς ἡμῖν τὰ περὶ τῶν ψήφων δοκεῖ ἐν καρδίᾳ, καὶ τί καὶ λαλήσομεν; Ἀλλά γε ὡς περὶ σοῦ λογιζόμενοι πάντῃ καλὰ θεῖα ὁμοῦ καὶ ἀνθρώπινα, καὶ τοῦτο τῶν τι συνοισόντων εὑρεῖν, ἐρᾷν τοῦ εἰς γνῶσιν ἐλθεῖν κεκρίκαμεν· καὶ μᾶλλον παρορμηθέντες πρὸς τῶν λογίων τοῦ Πατρὸς, ἑτοίμους εἶναι διδόναι ἡμᾶς θεσπιζόντων (sic) λόγον αἰτοῦντι παντὶ περὶ τῆς ἐλπίδος τῆς ἐν ἡμῖν· περὶ ἧς ἅπας λόγος καὶ ἅπαν μυστήριον, ἓν καὶ τοῦτο καὶ τῶν τιμιωτέρων τὰ τῶν ψήφων φημὶ λογιζόμενοι. Τῆς πρὸς αὐτοὺς πνευματικῆς δωρεᾶς καὶ εὐεργεσίας καὶ ἐλπίδος καὶ χάριτος ὡς ὀρεγόμεθα καὶ φρονοῦμεν καὶ εὐχόμεθα περὶ τούτου, καὶ λέγομεν ἀριδήλως γνωρίσαι σοι τὸ ἐφετὸν καὶ ἡμῖν λογισθὲν, ὡς ἐνὸν ἰδιωτικῶς ἐχαράξαμεν. Καὶ εἰ προτραπῶμεν, καὶ πέμψομεν, ἃ τῇ ἐνούσῃ σοι ἀξιοῦμεν παιδεύσει τε καὶ συνέσει διεξελθόντα, εἰ μὲν συναντῶσαν τῷ μεγαλείῳ τῶν ψήφων, τὴν ὑμετέραν εὑρήσεις συναίνεσιν καὶ διάθεσιν καὶ διάκρισιν, δηλώσεις ἀπεριφάνως· εἰ δὲ πόῤῥω τοῦ πρέποντος, οὐ γὰρ πάντων ἡ γνῶσις, ἐν ἀγάπῃ τοῦτο ἡμῖν γνωριεῖς, κἀντεῦθεν ἡμῖν καὶ συντηρηθεὶς πρὸς τοῦ Θεοῦ τῆς ἀγάπης, ὑγιής τε καὶ πολυχρόνιος, ὁ δεξάμενος καὶ ἀναγνοὺς, ἱππότην ἐκπέμψας μετὰ σπουδῆς, λαμβάνει καὶ ὅσον ἡμῖν ἐφάνη πρὸς τὰς ψήφους ἁρμόδιον ἔχον οὕτως.

Ἔδει τοῖς τὴν ἐκλογὴν ποιουμένοις πιστοῖς (1) τοῦ, ὃν εἰς τύπον ἔχειν Χριστοῦ, οὗ κατηξίωνται μόνου καὶ πρώτου ἀρχιερέως καὶ θύματος, μὴ ὅλως ὀρέξει καὶ διακρίσει ἀνθρωπίνῃ ἐπιχειρεῖν, νέμεσιν ὡς εἰδότας τὴν ἄνω· «Ἐβασίλευσαν γὰρ ἑαυτοῖς καὶ οὐ δι' ἐμοῦ, ἦρξαν καὶ οὐκ ἐγνώρισάν μοι·»

(1) Vitium.

A gligenter agunt, culpas et cogitationes redimendas curat. Valde dolens audita montis instar sustinui, et nunc cupio ut ex duobus alterum cures : vel per divinum imperium tuum hæc duo, et reum et accusationem de eo audire eligas ; vel nobis coram paucis quibusdam hæc duo quærendi curam committas; aliter versaberis in incertis et illi et nobis noxiis.

Epistola ad magistrum libellorum supplicum de electione qua patriarcha creatus fuerat episcopus Cyzici.

Vir a nobis perpetuo in venerationis officium B missus, o homo Dei omnipotentis ac sancti mei imperatoris, ex more ad tempus progressus, actaque veneratione, egressus a quibusdam audivit te sanctum meum imperatorem adire curavisse, ut fratrem moreris, ad audiendum modum quo nobis quæ ad suffragia spectant apparuerint, an etiam innotuerint, ac quid de hoc dixerimus. Et suffragia quidem processisse vel non processisse, nos usque adhuc, teste Deo, minime audivimus, nec aliquid dicere curavimus ; cum autem mentis tuæ scopum non noverimus, nescimus cujus gratia audire cupias, quonam modo nobis quæ ad suffragia spectant in corde videantur, sive etiam quæ dixerimus. Attamen, utpote de te cuncta honesta sive divina sive humana sentientes, illud C etiam ex utilibus aliquid inveniri, quod sic ad agnitionem venire cupias, dijudicavimus. Et aliunde patris præceptis moniti paratos esse nos reddere jubentibus cuicunque petenti rationem de spe quæ est in nobis : de qua omnis sermo et omne mysterium, et id unum in primis observandum dico in his quæ ad suffragia spectant, de his spirituale donum et benevolentiam et spem et gratiam a nobis exoptari, et sentimus et jactitamus, palamque dicimus nos agnovisse a te mandatum et a nobis excogitatum, quantum licet privatim inscripsimus. Quod si jussis obtemperaverimus, eaque miserimus quæ scientiæ ac prudentiæ tuæ digna reputamus, si quidem suffragiorum magnitudini accommodentur, tuum adaperies assensum, D consiliumque ac mentem palam ostendes ; sin autem extra congruum, non nobis enim cunctorum scientia, illud in charitate nobis aperies, et unde nobiscum maneas ex Dei charitate salvus et longævus, qui re accepta notaque, studiose equitem misisti ut quidquid nobis visum est de suffragiis sese congruenter habere suscipiat.

Oportebat viris electionem agentibus discipulis ejus, quem exemplar habebant, Christi, quem solum et primum pontificem et hostiam digne arbitrantur, ullo omnino modo consiliis judiciisque humanis inniti, utpote supernæ vindictæ haud inscii : Sibimetipsis regnaverunt, non autem per

me, imperaverunt ac mihi non innotuerunt; sed corde uno et anima una, quem ex pia assiduaque precatione a Deo electum judicaverunt, a Dei viris fidenter accipi, et tunc perfectam et ab omni jurgio immunem esse acceptationem a nobis cogitari, et a Deo electionem, ipsi soli duplicis salutis spes etiam committentes et non fluctuantes; illud vero revera fidei finis prudentiæque ac humilitatis. Ut enim a verbi præconibus, utpote novimus, statutum est, nonne illud lucramur tunc, nos electioni a Deo factæ, ab humanis immunem vacuamque cogitationibus et consiliis non contradicentes, prudenter fugientibus, etiam iis quibus divina statuere contigit, nempe conscientia non carpi, falsos etiam Dei ministros sive repellentes sive accipientes? Quod enim nescierunt ipse Deus pro merito accipit vel repellit. Quis enim mentem Domini novit unquam, aut fuit ejus consiliarius? Opere ostendentes nos credere quod in omni terra judicia Dei, quod etiam, non sicut videbit homo, ita videbit Deus. Sic autem placato, ut dixi, magno illo ac mirando sibiqua in gloria complacente Deo, minime vero incertis quorumdam consiliis paulisper commoto, omnino autem hac agendi ratione. Sive autem deinceps ex omnibus qui a Deo gratiam susceperunt fidelibus, veluti ex terra veritate orta, nullus contradixerit quod e cœlo justitia prospiciet, aut etiam quod, omnem utilitatem præbente Christo, fidelibus omne donum indeficientis benedictionis scaturiet, ex precibus a Deo jussis supplicationibusque ab ipso datis perpetuo increscentis; sive postea alicubi quæcunque nefanda et infausta adversus pastorem proferri acciderit (ab injuriis enim immunem esse solius Dei, qui dicere volenti non dat), ex his viri potestate fruentes talia spernant, utpote incredulitatis perditionisque zizania, sive ignominiæ damnationisque æternæ, sive etiam corruptorum membrorum quibus Ecclesiæ corpori incurabilis putredo communicatur, pro iis qui a tam fœdo turpique tabo semper audire gestiunt. Ita vero, ut judicio non ad alium spectante nisi ad illum qui omnem terram in justitia palam, æque magnaque cum potestate est judicaturus: coacto igitur a præposito totius Ecclesiæ cœtu, veluti vidente Christo et audiente, clarum atque manifestum peragendum est judicium, ac si interea condemnationis acta, extra leges et statuta, Dei in facie processisse videntur, et rigorose et inflexibiliter repellenda, ullo omnino modo Ecclesia excusationes accipiente, posteris tuitionis salutaris utilitatem stabiliri expedit. Quoad autem virum ejectum, nisi etiam insanuerit, emendationis suæ habenda est ratio; sin autem Dei misericordia contrarium acciderit, ac qui olim justum et verum et honestum et Deo gratum prosecutus est Satanas, exinde in cordibus penitus ingressus calumniatorum, turpe tabum adversus pastorem, nec non injuriosas et infaustas inanesque voces evomere

A ἀλλὰ καρδίᾳ μιᾷ καὶ ὁμοφροσύνῃ καὶ ἱκεσίᾳ εἰλικρινεῖ καὶ ἀόκνῳ τὸν θεοκρίτως ἐκεῖθεν κριθέντα ἀναμφιβόλως τοὺς τοῦ Θεοῦ ὑποδέχεσθαι. Καὶ τότε πολλὴν καὶ ἀσύγκριτον εἶναι νομίζειν ἡμῖν τὴν ἀποδοχὴν πρὸς Θεοῦ καὶ ἀντίληψιν, ἐπ' αὐτῷ τὰς ἐλπίδας καὶ μόνῳ τὰς τῆς διπλῆς σωτηρίας καὶ πιστεύοντας καὶ οὐ σαλεύοντας. Καὶ ὄντως πίστεως (*sic*) πέρα καὶ συνέσεως τὰ τοιάδε καὶ ταπεινώσεως· καθὰ καὶ τοῖς ὑπερέταις τοῦ Λόγου, ὡς ἴσμεν, διεπέπρακτο, ὡς πλουτοῦντας τῷ τότε ἀναντιῤῥήτως ἡμᾶς τὴν ἐκλογὴν θεοπάροχον, ἀνθρωπίνων ἐξῃρημένην καὶ ξένην ἐπινοιῶν καὶ ὀρέξεων, συνετῶς ἀποδιδρασκόντων, καὶ τῶν τὰ θεῖα λαχόντων οἰκοδομεῖν, τῷ μὴ ἁλῶναι ἐν συνειδήσει καὶ Θεοῦ ψευδομάρτυρας ἀποκρίνοντες καὶ ἐγκρίνοντες; οὗ μὴ B ᾔδεισαν καὶ Θεὸν ἐγκαίνειν ἢ ἀποκρίνειν πρὸς τὸ ἀξίωμα. Τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου ποτὲ, ἢ αὐτοῦ ἐγένετο σύμβουλος; πίστιν ἐν ἔργῳ δεικνύντες τὸ ἐν πάσῃ τῇ γῇ τὰ κρίματα τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ, Οὐχ ὡς ὄψεται ἄνθρωπος, οὕτως ὄψεται καὶ Θεός. Οὕτω δὲ καὶ παραιτουμένου, ὡς ἔφην, τούτου τοῦ μεγάλου καὶ θαυμασίου καὶ θεαρέστου εἰς δόξαν Θεοῦ, ἀλλ' οὐκ ἐπινοίαις ἐπισφαλέσι κραδαινομένου ποσῶς πρός τινων, πάντως ἐν τούτῳ Εἴθε δὲ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἐκ Θεοῦ χαρισθεῖσι πιστοῖς, ὡς ἀληθείας ἀνατειλάσης ἐκ γῆς, οὐδεὶς ἀντερεῖ ὡς καὶ δικαιοσύνη ἀνακύψει ἐξ οὐρανοῦ, καὶ οὕτω Χριστοῦ χρηστότητα χορηγοῦντος καὶ πιστοῖς πηγάσει πᾶν ἀγαθὸν εὐλογίας ἀνελλιποῦς, θεοπειθῶν ἐξ εὐχῶν καὶ ἱκεσιῶν C τῶν θεοπαρόχων πλουτιζομένης διηνεκῶς. Εἰ δέ που ὀψὲ κατὰ τοῦ ποιμένος λαληθῆναι συμβῇ τῶν ὅσα τῶν ἀπευκταίων καὶ ἀπαισίων, τὸ γὰρ ἀνάλωτον πάθεσι μόνου Θεοῦ, οὐχ ὑποδόντα τῷ βουλομένῳ λαλεῖσθαι. Ἐξ ὧν τοὺς κρατοῦντας ἐᾷν τὰ τοιάδε, ὡς ἀπιστίας καὶ ἀπωλείας ζιζάνια, ἀτιμίας καὶ καταγνώσεως ἀπεράντου, καὶ μελῶν ψωριώντων τῆς Ἐκκλησίας τῷ σώματι ἐνιέντων τὴν ἀθεράπευτον σῆψιν τοῖς ἀεὶ κνηθομένοις τὴν ἀκοὴν ἐν τοιαύτῃ ἀτίμῳ καὶ ἐφαμάρτῳ διαφθορᾷ. Ἀλλ' ὡς τῆς δίκης οὐκ ἄλλου, ἀλλὰ τοῦ μέλλοντος οὔσης κρῖναι πᾶσαν τὴν γῆν ἐν δικαιοσύνῃ, φανερὰν καὶ δικαίαν καὶ δυναστείας μακράν· συγκαλουμένου παντὸς τοῦ τῆς Ἐκκλησίας πληρώματος παρὰ τοῦ κρατοῦντος ὡς ὁρῶντος Χριστοῦ καὶ ἀκροωμένου ἐξάκουσον καὶ D λαμπρὰν τὴν κρίσιν καθίζειν, καὶ εἰ μεταξὺ τὰ τῆς καταδίκης θεσμοῖς καὶ κανόσι Θεοῦ κατενώπιον γυμνασθέντα ἐπικρατέστερα δόξης ἐξωθεῖσθαι καὶ ἀφειδῶς καὶ ἀπαραιτήτως, μηδὲ τῆς Ἐκκλησίας ἀσμενιζούσης τὰς ὁπωσδήποτε παραιτήσεις, ὄνησιν τοῖς μετέπειτα ἀσφαλείας σωτηριώδους ποιοῦν· τῷ δ' ἐκβληθέντι, εἰ μή που καὶ μέμηνε, μνωμένοις τρόπου μετάνοιαν. Εἰ δὲ ἐλέει Θεοῦ τοὐναντίον ἐκβῇ, καὶ ὁ πάλαι ἐξαιτησάμενος τὸν δίκαιον καὶ ἀληθινὸν καὶ ἄμεμπτον καὶ θεοσεβῆ Σατᾶν, κἀνταῦθα ἐν ταῖς καρδίαις ὅλως εἰσδὺς τῶν συκοφαντῶν, τὴν δυσώδη ὀδμὴν κατὰ τοῦ ποιμένος ἠρεύξατο, τὰς ὑβριστικὰς καὶ δυσφήμους καὶ φληναφώδεις φωνὰς, μὴ μαλακῶ τὰ τοιαῦτα, ἀλλὰ δικαιότερον ἐπεξεργαζόμενοι ὡ, ἐπὶ ὕβρει Θεοῦ, καὶ φειδοῦς ἁπάσης ἀποστερή-

σομεν. Καὶ καθ' ὅσον ἀγάπης καὶ ζήλου τοῦ πρὸς Θεὸν ἀπαραίτητος ὀφειλὴ τῷ πιστῷ, ὡς ὅτι μὴ τὸν τυχόντα ἀρχιερέα, ἀλλ' αὐτὸν τὸν τῆς Ἐκκλησίας Θεὸν τὸν ἀνύβριστον ἐμωμήσατο καὶ ἐξύβρισεν, ἐκεῖθεν ἀναμφιβόλου καὶ τῆς φωνῆς, τὸ « Ὁ ἀθετῶν ὑμᾶς ἐμὲ ἀθετεῖ, » καὶ τὸ ἔμπαλιν ἐκ τούτων καὶ τῶν τοιούτων τῶν ἐν ἀληθείᾳ φημὶ καὶ δικαιοσύνῃ καὶ πίστει καὶ φόβῳ Θεοῦ πρὸς ἡμῶν γινομένων. Ἀναλόγως συντηρηθῶμεν καὶ φρουρηθῶμεν καὶ ἀναχθῶμεν, ὡς καὶ ὄντας ἐν πᾶσιν ἡμᾶς Χριστοῦ, καὶ ἀκούοντας τοῖς ἔργοις τὴν πίστιν δεικνύναι, καὶ τὴν σπουδὴν, ἐφαμάρτου διπλόης ἀπηλλαγμένους, καὶ μάλιστα ἐν τοῖς τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀνθρωπίνων ὀρέξεων, κἀντεῦθεν ἐνδίκῳ καὶ θεαρέστῳ θυμῷ τὰ ἡμῶν καὶ τὰ τῶν πέλας δικάζοντας.

Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ τῶν θεοκτόνων Ἰουδαίων, ἵνα ἐξέλθωσι τῆς πόλεως.

Ῥαψάκου τοῦ τῶν Ἀσσυρίων βασιλέως Σεναχηρεὶμ στρατηγοῦ λόγους ὀνειδισμοῦ κατὰ τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ ἐμέσαι τολμήσαντος, ὁ θεοφιλέστατος βασιλεὺς Ἐζεκίας οὐ τὰ ἱμάτια μόνον διέῤῥηξε, ζηλῶν ὑπὲρ τοῦ μεγάλου Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν βασιλικὴν ἀποδὺς ἐσθῆτα, ἠμφιάσατο σάκκον. Ὅθεν ἐπικαμφθεὶς ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων, τὰς ἑκατὸν ὀγδοήκοντα πέντε χιλιάδας ἀνεῖλε τῶν Ἀσσυρίων. Ἡμᾶς δὲ, ἅγιε βασιλεῦ, πῶς ἀντιλήψεται ὁ Θεὸς Σαβαὼθ, ὅτι τὴν θεοκτόνον συναγωγὴν μὴ μόνον μέσον καθέζεσθαι παραχωροῦμεν τῶν ὀρθοδόξων, μυκτηρίζοντας τὰ ἡμέτερα, τὴν προσκύνησιν λέγω καὶ λατρείαν καὶ πίστιν τὴν πρὸς τὸν Κύριον καὶ Θεὸν ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ τὰς εἰκονικὰς ἡμῶν εὐσεβεῖς προσκυνήσεις, καὶ ὅσα ἡ ἁγία καὶ ἄμωμος τῶν Χριστιανῶν πίστις πλουτεῖ μυστήρια· ἀλλ' ὅτι καὶ διὰ δώρων πολλὴν αὐτοῖς τὴν ἰσχὺν παρεῖχεν ὁ Βωκαλᾶς, ὅτι εἰ τολμήσῃ τις τὴν Χριστιανῶν ἀπὸ ζήλου λαλῆσαι, τίς ὁ τῆς φυλακῆς ἐκεῖνον λυτρώσων; Περὶ δὲ τὴν Ἀρμενίων ὅσα ποιοῦσι τοὺς πλησιάζοντας ὀρθοδόξους, αἰσχύνομαι διηγήσασθαι, οἶδε Θεός· πλὴν ὅτι καὶ συναγωγὴν ἔχειν εἰς προσευχὴν οὐ κωλύονται. Εἰ δέ τις τῶν κωλυόντων ὀρθοδόξων κἀκεῖ τολμήσει λαλῆσαι, δι' ὀλίγων βασιλικῶν πολλὰ δυνήσονται οἱ Ἀρμένιοι. Ὅτι δὲ καὶ διὰ τὰς ἐμὰς ἁμαρτίας τῶν Χριστιανικῶν ἄρξαντες πόλεων Ἰσμαηλῖται, οὐδὲ σημαντῆρος ἦχον παραχωροῦσι Χριστιανοῖς, οὐδεὶς ἀγνοεῖ. Ἡμεῖς δὲ καὶ ταῦτα χάριτι Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ τὴν ἐν Χριστῷ βασιλείαν πλουτοῦντες κατεφρονήσαμεν, οὐ μόνον ποιεῖν ὅσα ἐποίησαν οἱ τῶν Ἰσμαηλιτῶν πρέσβεις, καὶ ταῦτα οὐδαμηνοὶ καὶ παρὰ τοιούτων ἀπεσταλμένοι, ἀλλὰ καὶ φανερῶς ἐφ' ὑψηλοῦ ἀναβαίνοντες, ὡς ἔθος ἔχουσιν ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν τὰ μυσαρὰ αὐτῶν ἐκφωνοῦσι μυστήρια. Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα τολμώμενα, συσκιάζουσιν οἱ ὁρῶντες, καὶ οὐ γυμνῶς ἀναφέρουσι τῇ βασιλείᾳ σου, ἵνα τὸν ἔνθεόν σου ζῆλον ἐνδείξῃς διὰ ταῦτα, ἅγιε βασιλεῦ. Πῶς εἰσακούσεται ὁ Θεὸς τῶν εὐχῶν ἡμῶν, εἰ καὶ ὅλως εὐχόμεθα; Πῶς ἔτι

A tentaverit, nedum talia negligenter accipiamus, e contra fortius enitentes utpote spreto Deo, cunctam excutiamus indulgentiam, in quantum charitas et studium Deo ab omni fideli ineluctabiliter debetur, veluti non jam pontificem, sed ipsum inviolabilem Ecclesiæ Deum irriserit ac contempserit, unde etiam illa clara vox : Qui vos spernit me spernit ; quibus verbis illa intelligo quæ contraria sunt iis et similibus quæ a nobis in veritate et justitia et fide et Dei timore fiunt. Quapropter nos servemus nosque tueamur et erigamus, veluti in omnibus nos ad Christum pertinentes, et operibus fidem præbere discentes, studioseque, a turpi duplicitate (præcipue vero in his quæ ad Deum spectant), ab omnique humano consilio
B exuti, et inde æquo gratoque Deo animo nostra et ea quæ proximi sunt dijudicantes.

Epistola ad imperatorem de deicidis Judæis, ut ex urbe discedant.

Rabsaces Assyriorum regis Sennacherib satrapa, cum multa probra in omnium Deum jactare ausus fuisset, piissimus rex Ezechias non scidit tantum vestimenta sua ex zelo magni Dei, sed et regiæ potestatis ornamenta deponens, opertus est sacco : quapropter miseratione commotus Deus exercituum, centum octoginta quinque millia percussit Assyriorum : nos vero, pie rex, quonam modo patietur Deus Sabaoth, cum deicidam synagogam, non solum in medio sedere fecerimus orthodoxorum, no-
C stra illudentem, et adorationem dico, et latriam, et fidem in Dominum et Deum nostrum Jesum Christum, et communes nostras pias adorationes, et illa omnia, quibus sancta ac irreprehensibilis Christianorum fides locupletatur, mysteria; sed etiam ob tot præclara dona tantamque virtutem quæque eis concessit Bocalas, quod si auderet aliquis Christianorum ex zelo vocem attollere, quis erit illum a carcere redimens? Quoad Armenios quantis vexationibus crucient cohabitantes orthodoxos, horresco referre, scit Deus; equidem synagogam agere precum non vetant, sed si quis, vetantibus orthodoxis, ibi audeat sermocinari, ex quibusdam regiis, multa possent Armenii. Quod
D et pro peccatis meis Christianorum potiti sint oppidis Ismaelitæ, nec liberator adfuerit cedentibus Christianis, nemo ignorat. Nos vero et hæc in gratia Christi Dei, et in Christi imperio locupletati contemnimus, non solummodo agere quæcunque egerunt antiquiores Ismaelitarum, hæc parvi reputantes, etsi de similibus missi, sed et palam in altum ascendentes, quod insuper tractent in regione sua scelesta quæque, mysteria nuncupent; ista et similia non erubescentes, quæ videntibus occultant, et non nisi velata præbent majestati tuæ, ut divino studio illa prosequaris, pie rex. si pateremur, quomodo exaudiet Deus preces nostras, dum in communi deprecaremur? Quomodo iterum te vocante dicet, Ecce ego? Quomodo loquetur

pacem super populum tuum? Propterea ut his tuis sermonibus aliquid proficiam, peto, oro, obtestor majestatem tuam, surge; accipiant injusti pœnas, improbi jugum, tu vero justitiæ et veritatis gloriam et honorem. Accingere gladio tuo super femur tuum cum Deo in omnibus æquis, et interfice, et iter prosperum age, et regna propter veritatem et justitiam, studio divino accensus et recta sentiens, ut te dextera Dei mirabiliter ducat, et glorificeris. Glorificantes me glorifico, ait enim Dominus. Novi ego quod glorifices Deum in corde, sed pariter lex Dei est, in abscondito eum glorificantes in abscondito glorificare; qui vero coram hominibus, et ipse coram hominibus. Quicunque enim, inquit, me confessus fuerit coram hominibus, confitebor et ego. In his si partes Dei susceperis, hæc divina tua potestas perficietur, nec aliud timendum aderit de cæteris : tibi igitur thesauriza apud Deum clarum et sanctum nomen; studio vere accendaris non quidem verbo, sed opere; non enim sermones, sed opera exhibere oportet in tempore exitus. Enitere Phinees : placa Deum propter mala acta, ut corruentis imperii ruinam compescat, ac Christianorum fines extendat, ut copiam omnium commodorum et præstet probis, ut pugnet tecum, et scabellum pedum tuorum ponat omne adversum et hostile pulveris instar; ut felicem tibi largiatur vitam, et imperium filiis et posteris, ac in mercedem laboris benedictione benedicat tibi, Dominus et cum terrestri regni gloriam concedat cœlestem. »

A λαλοῦντός σου λέγει, Ἰδοὺ πάρειμι; Πῶς λαλήσει εἰρήνην ἐπὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ; Διὰ ταῦτα, ἵνα τοῖς σοῖς λόγοις χρήσωμαι, παρακαλῶ, παρακαλῶ, παρακαλῶ τὴν βασιλείαν σου, διανάστηθι. Ἐχέτωσαν οἱ ἀδικούμενοι κρίσιν, οἱ κακοπραγοῦντες τὴν αναχαίτισιν, σὺ τῆς δικαιοσύνης καὶ ἀληθείας τὴν ἀποδοχὴν καὶ τὸν ἔπαινον. Περίζωσαι τὴν ῥομφαίαν σου ἐπὶ τὸν μηρόν σου μετὰ Θεὸν ἐν πᾶσι τοῖς ἀγαθοῖς, καὶ ἔντεινε καὶ κατευοδοῦ καὶ βασίλευε ἕνεκεν ἀληθείας καὶ δικαιοσύνης καὶ ζήλου θεϊκοῦ καὶ φρονήματος, ἵνα ἡ τοῦ Θεοῦ δεξιὰ θαυμαστῶς ὁδηγήσῃ σε, ἵνα δοξάσῃ. « Τοὺς γὰρ δοξάζοντάς με δοξάζω, » φησὶν ὁ Θεός. Καὶ οἶδα ὅτι δοξάζεις αὐτὸν ἐν καρδίᾳ. Ἀλλ' ὅμως νόμος ἐστὶ Θεοῦ, τοὺς κρυφίως αὐτὸν δοξάζοντας κρυφίως ἀντιδοξάζειν· τοὺς ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τό· B « Ὅστις ὁμολογήσειεν ἐμοὶ ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω κἀγώ. » Ἐν τούτοις εἰ σπεύσῃ μετὰ Θεὸν ἡ ἐκ Θεοῦ βασιλεία σου πρὸς ἐκπλήρωσιν, οὐκ ὀκνήσομεν ἀναφέρειν καὶ περὶ τῶν λοιπῶν. Κέρδησον οὖν διὰ τὸν Θεὸν τὸ καλὸν καὶ ἅγιον ὄνομα. Ζήλωσον ἀληθῶς μὴ λόγῳ, ἀλλ' ἔργῳ. Οὐ γὰρ λόγους ἐν καιρῷ ἐξόδου, ἀλλ' ἔργα χρεία ἐνδείξασθαι. Γενοῦ Φινεές. Ἐξίλασαι ὑπὲρ τῶν κακῶς γενομένων, ἵνα ἡ θραῦσις κοπάσῃ, ἵνα τὰ τῶν Χριστιανῶν ὅρια πλατύνῃ ὁ Θεὸς, ἵνα εὐθηνίαν τῶν χρειωδῶν παρέξῃ πρὸς τὸ ὑπήκοον, ἵνα ὑπερμαχήσοι σοι, ἵνα ὑπὸ τοὺς πόδας τοὺς σοὺς καταλεάνῃ πάντα ἐχθρὸν καὶ πολέμιον δίκην κονιορτοῦ, ἵνα μακραίωνά σοι παρέξῃ C ζωὴν, ἵνα τὴν βασιλείαν παισὶ καὶ ἐγγόνοις σου διὰ τὰς σὰς ἀρετὰς παραπέμψῃ γενεαῖς γενεῶν, ἵνα σὺν τῇ ἐπιγείῳ βασιλείᾳ παρέξῃ σοι καὶ τὴν οὐράνιον.

Epistola ad imperatorem ut instituat liberos et subditos omnes secundum Dei placita.

Quia filios non doces quæ acceptabilia sunt apud Dominum; quia honestum non curas, quemadmodum bonus debet paterfamilias; quia polluta et contaminata est Ecclesia, ita ut non tantum arceantur digniores, sed etiam audiantur indigni sermocinantes in concionibus; quia non solum ignarus relictus est vulgus, sed etiam ignorantiæ veritatis omnia vana Judæorum et Armeniorum admista fuere; quia laborantes non dijudicaverunt, sed in corruptionibus et injustitiis corruerunt; quia occulta est veritas et justitia et æquitas; quia populus Domini ab Ismaele in adulteria incestuosa traditur, et in pravas bestiarum cupiditates, et in infandam blasphemiam et magiam et injustitiam; quia nuspiam concessa est mortis impunitas solitariis et monachis; quia dum possent et communia et propria propter Dominum et cum Domino agere nec non celere contempserunt, potius inutile sectantes; quia missis copiis, non est a quo reprehendantur, et iter agere cum Christo reformidant; in adulteriis vero, et cædibus rapiuntur, et furtis, et omnibus unde victoriam consequantur; quia scientes Judæorum

Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ἵνα παιδεύῃ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ εἰς τὰ τῷ Θεῷ ἀρεστὰ, καὶ πᾶν τὸ ὑπήκοον.

Ὅτι μὴ τοὺς υἱοὺς παιδεύεις εἰς τὰ τῷ Θεῷ ἀρεστά· ὅτι τοῦ ὑπηκόου μὴ προνοῇ ὡς παίδων πατήρ· ὅτι ἐβεβηλώθη καὶ κατεβλήθη ἡ Ἐκκλησία, ὡς μὴ μόνον οὓς ἀγνοοῦσιν, ἀλλὰ καὶ οὓς οἴδασιν ἀναξίους εἰσάγειν τῷ βήματι· ὅτι οὐ μὴ μόνον ἀδίδακτος κατελείφθη ὁ κοινὸς λαὸς, ἀλλὰ καὶ τῇ εἰσαγωγῇ ὡς οὐκ ὤφειλεν Ἰουδαίων καὶ Ἀρμενίων καταμιαίνεται· ὅτι οἱ ἐνεργοῦντες οὐκ ἀνακρίνονται, ἀλλ' ἐν D ἀκαθαρσίᾳ καὶ ἀδικίᾳ πορεύονται· ὅτι ἐκρύβη ἡ ἀλήθεια καὶ δικαιοσύνη καὶ κρίσις καὶ ἔλεος· ὅτι ὁ τοῦ Θεοῦ λαὸς ἐξ Ἰσμαὴλ παρεδόθη διὰ μοιχείας αἱμομιξίας, καὶ κτηνῶν καὶ ἀῤῥένων μανίαν, καὶ τὴν ἀνυπόστατον βλασφημίαν καὶ γοητείαν καὶ ἀδικίαν· ὅτι οὐδέποτε ἄδεια ἀπωλείας ἐδόθη τοσαύτη μοναζούσαις καὶ μοναχαῖς· ὅτι δυνάμενος καὶ τὰ κοινὰ καὶ τὰ ἴδια διὰ Κυρίου καὶ μετὰ Κυρίου ποιεῖσθαι καὶ κτᾶσθαι ταπείνωσιν τὴν ὑφοποιὸν, προέκρινας τὸ ἀσύμβολον· ὅτι ἐκπεμπομένου στρατοῦ οὐκ ἔστιν ὁ νουθετῶν τούτους καὶ ἐκφοβῶν ὁδεύειν μετὰ Χριστοῦ· ἀλλὰ μοιχείαις καὶ ἁρπαγαῖς πρόσκεινται καὶ κλοπαῖς, καὶ πόθεν ἕξουσι τὸ νικᾶν· ὅτι καταγινώσκοντες τὴν τῶν Ἰουδαίων ἀπείθειαν καὶ παρανομίαν, δι' ἣν ὠλοθρεύθησαν, ἀπειθοῦμεν ἡμεῖς καὶ

παρανομοῦμεν μειζόνως ὅσον συνδούλων ἐκεῖνοι καταφρονοῦντες, τοῦ δὲ δεσπότου καὶ βασιλέως ἡμεῖς καὶ μεγάλου Θεοῦ. Εἰ οὖν τοῦτον μετὰ Θεὸν ὡς δυνατὸν σπουδάσεις τὴν ἄμειψιν, οὐ μόνον τῆς ἀπειλῆς ὑπέρτερος ἔσῃ, μετὰ σοῦ δὲ καὶ τὸ ὑπήκοον, ἀλλὰ καὶ πρὸς ταύτῃ τῇ βασιλείᾳ ἁρπάσει καὶ τὴν οὐράνιον.

A cæcitatem ac prævaricationes ex quibus perierunt, iis abutuntur, fidem amisimus nos et prævaricatione majori prævaricati sumus, hi coæquales servos contemnentes, nos vero Dominum et regem nostrum magnum Deum. Quapropter in his si Deum quantum fieri potest quærere studueris, in mercedem laboris, non solummodo errores debellaveris, sed etiam locum honestum, ac post hoc regnum lucraberis et cœleste.

Γράμμα περὶ τοῦ συναχθῆναι τοὺς ἀρχιερεῖς ἐν τῇ Χώρᾳ ὅπως κοινῶς ἀπελθεῖν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα χάριν ὠφελείας κοινῆς.

Ἐπεὶ ἕκαστον τῶν ἱερωτάτων ἀρχιερέων πρὸς λαχοῦσαν πρόκειται ἀπελθεῖν, εἰσὶ δέ τινα κοινῆς δεόμενα ἱκεσίας πρὸς τὸν κρατοῦντα, οἷον τὰ τῶν Λατίνων· καὶ ὅπως ἀδεῶς διδάσκειν τούτους ἀκούομεν, καὶ καταβλάπτειν τῶν ἀστηρίκτων πολλούς· οὐ δέον ἡμᾶς ἀθεράπευτον τοῦτο καταλιπόντας ἀναχωρεῖν· καὶ δὴ καὶ περὶ τῶν Ἰουδαίων καὶ Ἀρμενίων, ὅπως ἐξέλθωσι· καὶ ὅσα τοιαῦτα ἔργα θεοφιλῆ, ἱκεσίας κοινῆς δεόμενα· πρὸς δὲ καὶ διὰ τὴν κατεπείγουσαν ὥραν τοῦ θέρους· διὰ ταῦτα κελεύσατε, μετὰ τὸ γεύσασθαι ἡμᾶς τῇ Κυριακῇ συναχθῆναι καὶ ὁμοῦ ἀπελθεῖν πρὸς αὐτοκράτορα. Οὐ γὰρ οἶμαι τοῦτον παρίεσθαι τὸ λυσιτελὲς τῆς αἰτήσεως. Μὴ οὖν διὰ τὸν Κύριον δι' ὄκνον ἀπολειφθῇ τις. Εἰ οὖν κρίνατε δέον, συνέλθωμεν ἐν τῇ χώρᾳ, κἀκεῖθεν ὁμοῦ τοῖς βασιλεῦσιν ἐντύχωμεν.

Epistola de congregandis in Choræ monasterio presbyteris ut ad imperatorem communis utilitatis causa simul conveniant.

Nunc unumquemque præstantiorum presbyterorum juxta sortem mittere expedit; sunt enim quædam de quibus publicæ preces agendæ sunt B apud imperatorem, utpote de Latinis; ut secure patiantur docere audientes, et plurimos redarguere imbecillium. Non enim præstaret nos neglecta hæc relinquentes abire; sed e contra et de Judæis et Armeniis, ut proficiscantur; et alia similia apud Deum acceptabilia, de quibus prece publica opus est, agamus, ob properantem diem messis. Quapropter hæc dijudicastis, studium experiri in Dominicis, et congregare, et una mittere ad imperatorem. Non certe censeo hanc contemnendam utilem postulationem; et idcirco per Dominum, timidus quisque derelinquatur, ac dummodo expediens putastis, coadunemur in regionibus, ibi una cum imperantibus colloquium acturi.

ATHANASII

CP. PATRIARCHÆ

DE NECESSARIA EPISCOPORUM RESIDENTIA

EPISTOLÆ OCTO.

(Latine edidit Turrianus ad calcem libri *De residentia pastorum*, 4°, Florentiæ 1537.)

—

EPISTOLA I.

Athanasius patriarcha Constantinopolitanus, episcopo Cretæ, volenti proficisci ad episcopatum suum.

Charissime mi frater et comminister, gratia tibi et pax a Deo. Consilium istud tuum ac voluntas quæ ad auros meas perlata est, fortis virilisque animi, ac sursum tantum aspicientis, verique pastoris, vere ac legitime certantis, et nomini ac vocationi suæ respondentis visa est: non autem mercenarii et fugientis non solum si lupum videat, sed si vulpem; unde gregi Christi, principis pastorum, damnum creet, et animæ suæ infinitos præ- C paret cruciatus. Cur enim iste non potius vitam privatam vivere maluit, si cogitabat succumbere, seque, non oves pascere, pro quibus sanguinem suum Christus profudit? Quemadmodum non venit huic in mentem, ejus qui maledicto eum affecit, qui *opus Domini facit negligenter* [1]: quamvis facere nomine simulet, in cujus alioqui insidet, quod de insipiente scriptum est, qui *dixit in corde suo, non esse Deum* [2]: neque enim Deum ponunt, qui hæc in conspectu ejus facere audent. Ex quorum numero et ordine faxit Deus ne simus, ascribatque nos inter fideles dispensatores, concedatque benigne ut præsto simus Principi pastorum,

[1] Jer. XLVIII, 10. [2] Psal. X, 13.

ad perficiendum quæ oportet; ponamusque animas pro ovibus ejus qui simul et demonstravit et edicto sanxit, quod omnibus pastoribus (si quando alias) hodie maxime convenit, cum non solum lupi graves, impii, inquam, et hæretici, in gregem Domini irruunt; sed ex nobis ipsis, ut Apostolus ait, viri et mulieres non verentur Christianos a Christo distrahere et avellere. Quamobrem veris pastoribus non est tutum non vigilare, et non circumquaque omnia lustrare, ovesque errantes solum quærere, ac non magis sollicitos esse pro iis quæ non errant, perterritos horum temporum tenebris quæ justo Dei permissu ac judicio nobis illatæ sunt; quia scilicet non ita vivimus, ut eum decet qui nos vocavit. Sed, o animarum nostrarum detrimentum! o ingentes pœnas, nobis ob nostras libidines et perturbatas voluntates, quæ hoc malum pepererunt, infligendas! hoc, inquam, malum, ut gens sancta, per omnes campos et montes vitio pastorum absentium dispersa ac dissipata erret. Quare, quo celerius istud tuum debitum tibi inspiratum persolveris, sanctumque propositum perfeceris, tanto cum majore lucro perfeceris. Debent hoc facere omnes boni pastores, quicunque hoc nomine digni sunt; ita qui cessarit, non sit impune cessaturus. Etenim si quisque pastor in diœcesi quæ illi obtigit, vel biduum moretur, experiri liceat, permulta peccata et damna non esse futura in populo. Perinde namque esse videtur, gregem abesse a pastore, ut cæcum duce carere. Sane augentur oves et in tuto sunt, cum præsunt veri pastores: non autem qui solum ebibant lac et lana tegantur, omnique studio et arte seipsos, non oves pascant. Quod malum Deus ab ovili nostro avertat, multiplicetque in eo potius quidquid divinum Deoque gratum. Etenim si quod de te auditum tantum est a multis, de tuo ad diœcesim reditu (quod alioqui ab omni episcopo fieri debet) continuo visum est omnibus laudabile: nempe oves ablatas fortiter recuperare, non ablatas conservare viriliter: interdum etiam alienas adjungere ad nostras, tum errantes et amissas, quoad fieri possit, quærere ac vestigare, et inventas in humerum magno conatu imponere ad ecclesiasque reducere in numerum eorum qui ab errore alieni sunt; hæc, inquam, quam grata Deo et Deo deditis fuerint! Idcirco quod voluisti, quia honestissimum erat, laudaverunt cordati et prudentes omnes, et in primis imperator ipse, qui non solum approbavit, sed magnifica verba fecit, nactus hanc occasionem Ecclesiæ utilem, imitatus eloquentissimum illum virum, cum quo (quoties pro Ecclesia illi dicendum est ad utilitatem multorum) nemo orationis suavitate, copia et elegantia certare potest, et usque adeo, ut dixi, propositum consiliumque tuum aptum et congruens visum imperatori est, ut synodicis litteris et edicto

A suo decreverit, ut ex episcopatu, metropoli Monembasiensi subjecto, ducenti aurei annis singulis tibi redderentur, quo etiam beneficio nos obligavit, ut non solum propter religionem imperatorem laudemus, et pro eo omnes ecclesiastici preces adhibeamus, sed propter variam multiplicemque beneficentiam atque providentiam. Hoc exemplo factum est, ut episcopus Sardensis, præ studio et cupiditate eundi celeriter ad requirendas oves suas, non excusarit pericula, impedimenta itineris, senectutem, temporisque incommoditatem, quas omnes difficultates vicit animus ipsius promptus. Quem imperator cum laude dignum judicaret, et ad debitum ac salutare munus excitare vellet, providit ut esset, unde illi necessaria commode suppeterent; scilicet suo consilio et auctoritate perfecit, ut decreto synodi et edicto regis, Metymnensis metropolis ei adjiceretur, ut tibi hactenus adjecta fuit: idque duplici nomine et causa, et ut metropolita præsidio septus esset ad regendum, et ut populus ipse Metymnensium commodius faciliusque regeretur, ac propter vicinitatem oves scabiosæ curari possent opportunius, tum bene valentes conservari et excitari ad honesta opera. Utrumque enim vestrum maledicto afficit Scriptura sancta, si cum sitis pastores, non usque ad sanguinem, in iis quæ diximus efficiendis persistatis; donec, ut confidimus, Deus nobis propitius, pacem, tranquillitatem ac salutem cujusque pastoris gregi restituat; quod ut faciat, placandus flectendusque nobis est, et nostris recte factis, obedientia et vita Christiana implorandus. Ita enim fiet, ut legem divinam servantes, quæ turpiter viventes juste amisimus, precibus beatæ Mariæ restituantur. Vale in Christo.

EPISTOLA II.

Athanasius patriarcha Constantinopolitanus episcopo Sardensium.

Nosti, quemadmodum Sapientia discipulos suos doceat: *Ne* (inquit) *reprehendas sceleratos, ne te oderint* [a], tanquam sapientes tantum reprehendere oporteat, ut quicunque fratres amant, vicissim amentur. Opportune hinc principium sumpsisse videbor, qui ad te, virum sapientem et in litteris sanctis eruditum, scribam. Scio te non ignorare quæ sanctis apostolis de constitutione rerum ecclesiasticarum sancita sunt, ex quibus unum est, ut quisque pastor intra suos fines insistat propter pacem et charitatem, quarum est Jesus arctissimum vinculum, quod solvi non potest. Scis præterea, ut quales non essemus, appareret; quibus notis verum pastorem designantibus, magnus ille pontifex Christus, munus pastoris diffinierit: nempe mutua in illum charitate. Deinde non ignoras ornatum probi pastoris, qui sit animas gregis sui evidenter cogniturus, de quo scriptum est: *Bonus pastor animam suam ponit pro ovibus suis* [b]. Et

[a] Prov. IX, 8. [b] Joan. X, 15.

quod Gregorius cognomento Theologus edisserit : Non unumquemvis discipulum ad Evangelium mitti, neque qui mittitur, quomodocunque mitti, sed qui veritatis virtutisque studio tantum intentus sit, vacuus et expeditus omni cura, omnique impedimento liber, sine ære, sine virga, una tunica, nudis etiam pedibus, tanquam non possint aliter *speciosi esse pedes evangelizantium pacem, et cætera bona* [5]. Intellexisti etiam quis sit mercenarius et qualis, de quo pudet me tum dicere tum tacere, cum satis ipse status temporum et rerum eum ostendat atque coarguat. De quo si attente audiam prophetas, cum in mei similes pastores his verbis invehuntur : *Pastores pascunt seipsos, non oves* [6]; et illud : *O pastores, qui perditis oves pascuæ* [7]; item : *Pretio respondent sacerdotes, sacerdotes legem Domini occultarunt, et legem meam violarunt, et sancta mea profanarunt* [8]; item illud : *Lanis ovium indui, mactare quod pingue est, lac bibere* [9]; hæc, inquam, attente audiens, quid faciam, ne metuam eos qui me redarguunt, et clare ob oculos mihi ponunt, qualis sim? quæ si fabulas putat qui in ignem illum extremum non intuetur, mihi certe non fabulæ, sed ita horribilia omnia esse videntur, ut horrore exedant consumantque medullas. Neque tamen curamus facere pro viribus ne propter aliquod ex his vitium ac scelus constricti vinculis arctissimis, pœnis sempiternis afficiamur, sed potius damus operam vanis contentionibus judiciisque ad libidinem nostram corruptis, aut ab eo quod fieri oportuit, abducimur. Quæ enim facere solent, qui statum Ecclesiæ perturbare moliuntur, hæc isti quæstus gratia faciunt : scilicet cum a principio constitutum esset, ut bis quoque anno synodus haberetur, postea vero commodius videretur haberi semel, ne oves propter crebram absentiam pastorum, facile a lupis invadi possent, nostra nunc ætas, nescio an aliquid prudentioris consilii providens an corruptius judicans, hoc quoque sustulit : unde gravia et nova mala suscitavit, et curam pastoralem in pecunias pauperum corradendas contulit, grege lupis relicto : magna vero diligentia et vigilantia locum episcopi ornarunt, ut desertis suis gregibus apud reginam Constantinopolim accubarent. Deniquè maluerunt, brevi voluptate contenti, carni indulgere, quam cum populo Dei laborare, contemptis legibus divinis quæ prohibent, ne paulisper quidem impune a grege abesse. Ac nisi, ut Apostolus ait, *inimicus viderer verum eloquens*, possem aliquid vere dicere. Quid, quæso, juvat istos episcopos et pastores in urbe morari, nisi (omittam alia) ut patriarchas alios moveant, alios eligant; ne si idem diu sit patriarcha, res omnes ecclesiasticæ compositæ sint : quod præclarum facinus ex eo tempore facere isti consueverunt, ex quo Constantinopoli potiti sumus. Quod quidem cum reliquis malis non est ambiguum et incertum quin iram Dei nobis augeat : quandoquidem tolerasse Deum mundi peccatum didicimus, eremi vero peccatum nequaquam. Similiter verissimum est, neque pastores qui gregem negligunt impunitos; multosque discessuros, tametsi fortasse non ita videatur iis qui sponte velamen obtendunt, ne limatam Evangelii veritatem aspiciant; sicuti cum Moyses legitur populo Israel, quos quidem existimabam, sublato jam velamine, revelata facie videre. Sed, o calamitatem et miseriam, ut tempore ipso facile mala subeunt! quale est hoc monstri quod nunc ortum est ut reperiantur episcopi qui tantum dent consilium, suamque dicant sententiam : non autem qui decreta sententiamque majorum tum private tum publice confirment et sanciant, ita ut jam in causis pauperum nobiscum quidem sentiant qui pariter judicant, non tamen in causis divitum atque nobilium; quamobrem non convenit mihi cum his consessoribus judicibus judicare. Si pax munere Dei consecuta fuerit, et consilium frequens cogi contigerit, corrigentur hæc omnia : quod si secus evenerit (quandoquidem nescimus quid proximus dies sit allaturus), Judex ille qui falli non potest, Ecclesiæ suæ consulet. Hoc te scire volui, ne molestum esset venire. Vale.

EPISTOLA III.

Gratia et pax tibi a Deo omnipotente. Athanasius patriarcha Constantinopolitanus episcopo Apameæ.

Existimo te non ignorare quid Basilius ille magnus ad Gregorium scripserit, de eo ut excluderet mulierculam quam domi habebat; et quemadmodum jusserit, ut nisi statim excluderet, cessaret ab officio sacerdotali, redditurus Deo rationem cessationis, futurusque cuncto populo anathema si non cessaret, sed potius absque reverentia Deo offerret : quibus verbis demonstravit, quantum damni et jacturæ faceret, qui dignitatem adeptus non exerceret ministerium recte et assidue. Sunt itaque facta sanctorum Patrum exempla nobis, ut quæ nobis facienda sunt, cum iis comparemus quæ gratia sanctorum per eos aspiravit in quæ aspiciendum est, ut in solem aspicere solent, qui lumen desiderant. Quamobrem tibi hoc exemplar insculpimus, ut quandoquidem Ecclesiam tibi commendari voluisti, gregem Christi ad pascua viridia et salubria omni studio agas et ducas, defendasque eum a bestiis non quibuscunque, sed Arabicis, tum corporalibus quæ cernuntur, tum spiritualibus quæ non cernuntur. Et (ut debet verus episcopus) resideas sancte ad sanctam aram, de qua tibi participandum est, sicuti Dominus pronuntiavit *dignum esse operarium mercede sua*. Quamobrem non est existimandum, licere tibi diu quavis de causa abesse, quia potius faciendum tibi

[5] Nahum, I, 15. [6] Ezech. XXXIV, 8. [7] Ibid. 18. [8] Jerem. VI, 19. [9] Isa. LV, 1.

est, ut celeriter ire possis ad eam Ecclesiam quæ A tibi addita est et commendata, ut ei præsis; hoc autem facies, si prius restitui feceris quæcunque sive te conscio sive non conscio subrepta esse constiterit; ut benigne Deus sua cuique nostrum tribuere velit, quod erit suo tempore jucundissimum. Quæ quidem sublata sunt ab iis qui hanc labem episcopis aspergere volunt, ut dum ipsi aliis insidiantur et injurias ingerunt, culpa in eos qui mali pastores sunt, transferatur, alioqui quemadmodum ire licebit in aspectum eorum quorum damna et injurias inhumane contempseris: a quo tamen omni se injuria liberandos esse sperabant, aut quemadmodum cogemus eos ut magistratum ferant, nisi quod Zacchæus faciebat, hoc idem nos fecerimus? Ille enim si quid aliquem defraudabat, B reddebat quadruplum. Et Dominus pios omnes jubet ab avaritia abstinere: quod quidem qui non fecerit et docuerit, quemadmodum non erit anathema populo? Est enim pejus non facere hoc, quam quod Gregorius ille quem dixi, fecit. Quanto facilius et levius id mali potes corrigere? alioqui utrumque, imo quicunque non emendantur, a Christo principe pastorum punientur. Ergo postquam hoc perfeceris, veni ad nos, ut litteris acceptis a nobis absolvaris, et confirmatus eas bona conscientia ad munus pastorale administrandum. Quandiu enim non vereberis hæc quæ facis facere, nos quidem, te a diœcese tua absente, rei non erimus tuæ vacationis eorumque malorum C quæ ex absentia et vacatione nasci necesse est; neque eorum bonorum interceptores, quæ si adesses, opere et sermone facere poteras et debebas. Concedat tibi cunctisque fidelibus Deus, quod commodum est.

EPISTOLA IV.

Athanasius patriarcha episcopo Apameæ.

Tertio jam ad te scribo, mi frater et comminister, quandoquidem binis meis litteris superioribus, quas ad te misi, non *stetit verbum velut in ore duorum testium*, sicut ait Scriptura sancta. Hortamur ergo te, quia hoc jus postulat ut quæ subrepta sunt, iis quibus subrepta esse constat restituantur: ut cum restituta fuerint, ipse Ecclesiam tibi D commendatam adire possis, eumque honorare a quo cuncta sunt ita justis et mirificis modis disposita atque distributa ut vel grues suo tempore canant, neque sint omni tempore neque omni loco graculi. Ego vero cui grex Christi commissus est, si dignitatem muneris norit, iniquum esse arbitror, non usque ad sanguinem assidue ei studere et incumbere. Nisi forte ignoratis Deum esse, qui dixerit: *Petre, amas me? pasce oves meas.* Sed, hei mihi! non jam pastores oves pascunt, sed ovibus tanquam pane pascuntur. Jam horribilia illa mala malorum pastorum, quæ propheta Ezechiel describit, summa licentia irrepserunt. Quæ si talia tamque gravia vobis videntur, age, optime vir, contentus esto tua diœcesi; permane in ea; facsis cum ovibus tuis usque ad sanguinem illis affixus; quas quidem nunc in myrtetis, inter ficus et rosas, atque in montibus divina providentia custodit. Neque enim, quod certissimum est, virga et baculo tuo pastorali fit, ut in pascuis virentibus pacis et bonorum cœlestis Jerusalem eæ sint. Scis enim, qui amplius sex mensibus a diœcese abfuerint, nisi eos gravis morbus teneat, canonibus et legibus firmatum esse, ut sacerdotium et gregem amitterent. Verum, novum consilium et sceleratum hic a nostræ ætatis hominibus excogitatum est: scilicet, mittitis aliquem qui sciat mulgere gregem; ipsi vero in urbe Constantinopoli exspectatis propter præfecturas civiles, subscriptiones, intempestivas ordinationes, adde etiam bullas et decreta: et tanquam impune sit vobis futurum, ita procul a diœcesi vobis commissa receditis, et alia hujusmodi, ut cuique libet, committitis. Oportebat potius, cunctis episcopis undique in unum congregatis, suam cuique diœcesem funiculo distributionis circumscribi, atque ita patriarchæ partem suam a vobis assignari, aut vos a patriarcha privari. Et quid prodest, laborasse vos in deligendo ac constituendo patriarcha, ac postea insultare et efferri in eum, et vita ipsa atque factis irridere? nulla, ne ad breve quidem tempus, canonum et legum ratione habita: quem si vestris fortasse libidinibus resistere videatis, continuo crimina fingitis, et eum cum infamia atque dedecore ejicere contenditis. Ad quid vero necesse est, ad suam quemque diœcesem ire (propriam dico, aut sibi commendatam) nisi ut lupos inde arceatis? Quod si fortasse huc vos incitat et trahit tum studium atque desiderium consulendi multorum saluti, idque vobis propositum est; tum scientia tam multa ut hinc possitis, etiam quæ extra fines vestrarum diœceseon posita sunt, gubernare: ad exstinguendam sitim hanc hujusque studii ardorem, veniat in mentem illius cui plurima sanctarum litterarum scientia Theologi cognomentum dedit, illiusque parvæ Sozimorum diœceseos; ita ut vel propter reverentiam illius excellentis viri, vel propter æqualitatem honoris quo contenti esse debetis, quisque vestrum intra suos se fines contineat. Quamobrem existima, frater, deberi a te hoc usque ad sanguinem, ut cum ovibus tuis sis et vivas. Hoc idem cæteris episcopis studium esto, ipsis quidem et eorum gregibus salutare. Neque enim, hoc præsertim tempore, supplicia effugiet pastor qui cum grege non laborat; in quem profecto conveniat quod Dominus ait: *Videt lupum venientem, et relinquit oves, et fugit, et lupus rapit eas* [10], quæ qui non audit, sententiæ hujus auctorem contemnit. Etenim nisi hoc fiat, quorsum iste

[10] Joan. x, 12.

vester conventus; quid commodi affert? aut si quid boni hic agitis, dicite. Ego enim, nisi sacerdotio labem aspergeret oratio, multa demonstrarem indecora et ab Ecclesiæ constitutione aliena, quæ ex isto vestro in hanc urbem conventu proficiscuntur.

EPISTOLA V.

Athanasius patriarcha Constantinopolitanus, episcopis ad diœceses suas proficiscentibus.

Si quid est aliud necessarium, idque omnibus, maxime est, fratres et compastores mei, necessarium præsertim magistris Ecclesiæ, sanctam Scripturam revereri, metuere, et diligenti perscrutatione examinare; atque ad perficienda quæ in ea mandata sunt, promptos expeditosque esse cunctos Christianos, nisi prorsus insaniant; Dominus enim est qui hortatur perscrutari Scripturas; et ex eis, tum præterita, tum pleraque in posterum futura discere et docere. Unde salutis suæ cupidis semper studium fuit Mosem et prophetas audire. Verbum enim judicat nos, ut is qui mentiri non potest docuit. Quare omnis Scriptura divinitus inspirata salutaris et utilis est ad examinandum quod conveniens est et honestum, et ad erudiendum atque corrigendum. Utilis, inquam, non solum iis qui turpiter vivunt, sed magis iis, qui sobrie et continenter; iis vero qui pastorali dignitate et gradu qualicunque præditi et ornati sunt, est ipsa vita æterna, et lucerna pedibus eorum, viaque certissima ad faciendas Dei justitias. Ex ea enim discimus, per quem et a quo facti, et ad quem tendamus: quibus quidem injunctum est munus docendi; et non utcunque, sed ita pascendi, ut eum qui pascere dedit vicissim amemus, scientes quis est qui venit, et iterum venturus est ad judicandum vivos et mortuos: et scientes quod pastores qui Dei præcepta, vel propter reverentiam et metum vel propter charitatem animo servarint, ad dexteram positi incredibili splendore fulgebunt: qui vero non servarint, ad sinistram erunt ad omne genus cruciatuum damnati: et, quod est omnium intolerabilissimum atque acerbissimum, procul a conspectu Dei ejecti, et perpetuo conscientiæ morsu exagitati; rursus vero qui munere pastorali recte defuncti fuerint coram angelis et hominibus laudabuntur, utpote probi, fideles et prudentes atque grati, quique sal et lumen fuerint hominibus, nihil quod utile atque commodum esset prætermittentes: qui non verbis solum, sed factis et virtutes tradiderunt, et vitia expulerunt, cunctis præcipientes ut declinarent a malo et facerent bonum. Ad quod quidem bonus Deus legem non scriptam naturæ insculpsit gratis: deinde servos mittere non destitit, qui nuntiarent Dei voluntatem non solum invitatis ad cœnam et nuptias, sed iis etiam qui erant in viis et sepibus cum ornatu nuptiali: cæteros enim non sic ornatos, vincula et tenebras manere. Rogo, quicunque pastores appellamur, demus operam, ut in eorum

A numero reperiamur, quos Deus occulto suo judicio, quod ipsi notum est, ad vocandum invitatos miserit; obsecro et obtestor, ne obliviscamur, neve jussa mandataque ejus qui misit abjiciamus ac negligamus, sicut ii qui corda habent crapula et sollicitudinibus mundi gravata et depressa. Qui quidem vigilare et orare jussi sumus, tanquam non aliter futura tormenta vitare possimus, neque aliter coram Deo sisti innocentes, ostensuri utrum, mnis datis ad mensam negotiati fuerimus, an potius in fundo atque sudario occultaverimus, ut quidam præ nequitia et ignorantia fecisse accusati sunt. Horribiles profecto sunt minæ nobis pastoribus propositæ, nisi vigilaverimus: quibus mandatum commissumque est, tradere conservis, tum

B verbo tum factis, vera dogmata et vitæ perfectæ normam; tum reposcere rationem progressus spiritualis, vigilanter tuba canere, ne romphæa animam alicujus corripiat, alioqui ex manibus nostris repetendam, denique incessanter explanare quæ sit Dei voluntas: et cum olim ad hoc opus multi missi fuerint, nostrum est timere ne in labores eorum ingressi, pœnas demus si minus laboremus. Quod, utinam ne nobis eveniat quibus donata sunt non solum quæ typis et symbolis designata sunt, quæque prophetæ atque justi expetierunt, sed etiam gratiæ dispensatores facti sumus. Quare nisi aperto capite munera Dei, quæ neque oratione consequi, neque mente comprehendere licet, perpetuo prædicaverimus, quicunque hujusmodi dignitate pa-

C storali præditi sumus, haud dubie in manus Dei incidemus: nisi, inquam, prædicaverimus quemadmodum ex nihilo cuncta Deus effecerit, quam admirabilia exsistant ex omni parte universitatis rerum in hominem beneficia, quæ nobis promissa si mandata Dei perfecerimus; quæ rursus minæ suppliciorum propositæ si non perfecerimus; et nisi prædicaverimus quod qui male vixerunt, irato Deo ab hac vita recedent, demum pœnas daturi sempiternas. Præterea repetere voces prophetarum, quas illi ad revocandum a vitiis hominum genus adhibuerunt: item commemorare adventum Domini, et bona inde profecta: tum mortem probrosam, sepulturam et reditum ad vitam,

D ascensum ad cœlos, missionem Spiritus sancti tributumque hominibus Spiritum sanctum, apostolos missos in universum mundum ut baptizarent ac docerent quæcunque ipse servare præceperat; quibus se Christus promisit semper affuturum. Adhæc instare diem illius magnæ iræ et calamitatis, propter multitudinem scelerum; quando draco ille, ex improviso, ad corrumpendos omnes aderit. Item Eliæ et Enoch reditum ad incumbendum saluti hominum adversum diabolum, quem Dominus præsentia adventus sui destruet. Præterea dicemus de rapiendis obviam Christo, quando cœli magno impetu transibunt, terra autem et quæ in ipsa sunt opera exurentur. Quæ quidem cum exspectentur, quales, quæso, ac quam sanctos nos

esse oportet! Debemus etiam commemorare judicium extremum, subsellia apposita, præsidentem judicio Antiquum dierum, libros apertos, fluvium ignis: deinde, eos qui ad dexteram erunt, commendatos bonis operibus processuros in resurrectionem vitæ; eos vero, qui ad sinistram, processuros in resurrectionem judicii. Hæc sunt, quæ a nobis sunt semper populis inculcanda, et honestæ vitæ exemplo commendanda, atque consulenda: quæ quidem cum Deo nos copulant. Hoc est illud Evangelii, bonos fidelesque dispensatores dare conservis suis in tempore mensuram tritici: confirmare, inquam, fratres, ut contemptis bonis terrenis, soli virtuti et Deo adhæreant. In his vigilare, et hæc meditari debemus, fratres; si magno ministerio, cui præsidemus, satisfacere velimus: ac non potius illos imitari proscriptos profligatosque dispensatores; qui, dum, ut illis videtur, moram Dominus facit, edunt et potant: quos, cum venerit, idem, ut minatus est, dividet. Quæ omnia non solum nos inclamare debemus, sed etiam fidelibus hominibus commendare, qui possint et alios docere; ita ut nihil sit faciendum, quod a sacra Scriptura alienum sit. Debemus præterea eos qui peccaverint, pœnis et locis ad eas solvendas descriptis, secundum canones Patrum afficere, distinguentes sanctum a profano: impie enim agunt quidam, qui multos eorum violant, neque meminerunt quod scriptum est: *Impii transierunt fines* [11]; et illud: *Maledictus qui terminos a patribus positos transgreditur*; et quod est in Evangelio: *Qui solverit unum ex mandatis, minimus vocabitur in regno cœlorum, qui autem fecerit et docuerit, magnus* [12]. Omni itaque studio laborandum est ut concupiscientias carnis quæ militant adversus animum, superent omnes fideles: admonendique subinde, quemadmodum clamet Paulus vas electionis, neminem eorum qui peccatis operam dant, possessurum regnum cœlorum. Qui cum nos hortetur ut eum imitemur, sicuti ipse Christum; beatos pastores qui eum secuti imitatique fuerint. Tametsi enim non sint imitabiles illius excellentissimæ virtutes (qua sumus ignavia et inertia), illud, inquam, vivere ex manibus, et Evangelium sine sumptu exponere: nobis tamen satis est si præbeamus nos operarios cibo dignos, ac non potius bona pauperum hianti ore devoremus. Hortandi præterea, ut arrectis, quod aiunt, auribus, et vigilantes, clamorem illum mediæ noctis, improvisum et subitum exspectent, ne nihil cogitantes et in scelere occupati, aut voluptati vel somno indulgentes, adventum illum illustrissimum pulcherrimi Sponsi non sentiant. Ut enim admoneremur vigilandum esse, horam noctis appellat Dominus, illuminatissimum illud tempus. Utinam nunquam nati essent quibus claudendum est, et frustra standum atque pulsandum, quibus tolerabilius leviusque fuisset igne consumptos esse, quam audire illud: *Non novi vos* [13]. Quamobrem Paulus: *Ne erretis* [14], inquit; enumerans scilicet quæ a regno Christi arcent et excludunt; quæ omnia nisi vobis discipulis ejus nos commemoraverimus atque denuntiaverimus, væ nobis! Caveamus ergo ne debito quod commune est omnium pastorum, populos fraudemus; debito, inquam, fungendi *pro Christo legatione* [15], Deo per nos hortante, ne qui semel baptizatus committat ut ad nuptias intrare prohibeatur. Eos vero qui alios decipiunt, tanquam falsos apostolos, impostores, adhibitis sanctis Scripturis redarguamus ac prodamus, commemorato exemplo decem virginum, sagenæ missæ in mare, illius induti sordide, aliisque hujusmodi. Hæc nocte dieque debent singuli pastores gregibus suis inculcare: quæ tam necessaria sunt, quam est respirare animanti. Necessarium, inquam, omnia judicia et testimonia Dei denuntiare, ita ut ab hoc officio neque eos superbia et elatio retrahat, neque altitudo diei, *id est*, prosperitas et opulentia: quin potius, si tempus postulet, pro legibus, et statutis divinis sanguinem fundere, quoniam non possit aliter pastor Christum amare, qui magistrum finibus charitatis circumscripsit, cum dixit Apostolus: *Quis nos separabit a charitate Christi* [16]? Deinde cavendum nobis est, ne ulli cito manus imponamus, non ante justam ætatem, non sine titulo, non extra fines diœcesis. Testimonium dicant non quivis, sed graves homines, qui educationem ejus et mores norint, anne sit iracundus, an superbus, an ebrius, an avarus, an pugnax, an dicax, an percussor, an petulans, an illiteratus. Post ordinationem vero curandum est ut sacra reverenter ac religiose tractare et administrare discat, mysteria præsertim Eucharistiæ ac baptismi: ne, quæ sanctissima sunt, ab aliquo deliro indecore et temere administrare doceantur. Ad hæc providendum, ne cuivis pateat ascensus in suggestum, neque docere liceat in ecclesia nisi ei qui castitate etiam et temperantia atque pietate præditus sit. Item ut nihil eorum quæ ad edendum idonea sunt, offerantur in ecclesia, præter oleum, ceram et thus. Nemini sine probatione, aut pro munere Eucharistia detur, nisi permissu et concessu Patris spiritualis. Ne liceat [illegible] non vacare in festo Resurrectionis, [illegible] in fines alterius: in conjugiis, cave[illegible] propinquitas sanguinis, adoptio [illegible] baptismate. Videndum e[illegible] non solum licitum sit c[illegible] quoque: ne, inquam, [illegible] benedictionem una [illegible] porum ne solvant [illegible] feriæ. Eleemo[illegible] ab omnibus f[illegible] decimas et p[illegible]

[11] Prov. xxii, 28. [12] Matth., v, 19. [13] Matth. vii, 23. [14] [illegible] viii, 35.

rum, meminisse propinquorum in precibus, abstinere a fornicatione, sanguine et suffocato, a præstigiis, incantationibus, observationibus superstitiosis, ab omni specie divinationum; non comprehendere cum hæretico, nisi sit sponsor qui canones servare non didicit, eum neque baptizari neque monachum fieri liceat. Monachum qui a monasterio aufugerit, qui receperit aut ordinarit, puniatur. Denique repetenda sunt et commemoranda frequenter a magistris Ecclesiæ, quæ fideles facere debent; et quæ tanquam pestes, abominari. Commemorandus etiam ignis ille, in consummatione sæculi exspectandus. Tum exsecrabilis illa mundi lues, nefarii, inquam, Antichristi adventus, ne si ex improviso, nihil præmeditatis, adfuerit iniquus ille atque superbus, qui extollitur supra omne B quod dicitur Deus, multi in errorem inducantur, cum eodem in flammam ignis conjiciendi. Hoc, precor, pastorum opus sit; hæc cura et studium, ut quæ Patribus visa sunt quæque illi accurate tenuerunt, illa ad temperandos regendosque fideles adhibeamus: et qui ea non servarint, quæ servare, non solvere jussi sumus, hos maledictis gravissimis anathematum afficiamus. Ante omnia vero baptizatos omnes hortari debemus, ut usque ad sanguinem integerrime servent quæcunque Christus præcepit: affirmantes absque operibus mortuam esse fidem, et quod non omnis qui dicit, *Domine Domine, intrabit in regnum cœlorum* [17]; et illud: Qui non amat me, sermones meos non C servat. Hæc et alia hujusmodi ex sanctis Scripturis, nisi iis qui ea ignorant exposuerimus, quemadmodum erimus fideles dispensatores? Ne, quæso, oscitanter atque negligenter, sed cum timore potius atque tremore, sine ulla cunctatione, Evangelia sancta edisseramus, docentes cœlum et terram transitura, verba autem ejus nequaquam. Dicamus frustra fortasse dictum esse in Scriptura; *Nemo erret*: nemo inquam neque eorum qui antea fuerunt, neque eorum qui postea erunt. Est autem nobis primum, qui pastores sumus, navandum virtuti, docendumque omnino, quod est in sanctis Scripturis, eos qui Christum ejusque sermones reverenter observaverint, eos, inquam, ab eodem Christo confitendos, declarandos et coro- D nandos, ac gloria sempiterna esse honorandos; qui eum corpore et spiritu honorarunt, nunc, inquam, jam fideles atque prudentes declaratos, ad nuptias et immortales illas delicias admittendos, ut cum pulcherrimo illo sponso Ecclesiæ Domino nostro Jesu Christo semper sint; cui honor, et imperium in sæcula.

EPISTOLA VI.

Ejusdem, ad imperatorem, ut jubeat episcopis ire ad suas diœceses.

Si urbes in Oriente vastari et funditus interire scis, quod malum Deus avertat, cur non jubes, qui A curam omnium a Deo suscepisti, urbes deseri, et ad nos venire habitatores earum; imo potius, in gratiam episcoporum hoc prohibes. Sin autem, per gratiam Dei, hoc tua prudentia et judicio assequeris, puniri nos a Deo, non ut pereamus, sed ut convertamur: cur non jubes pastoribus illarum civitatum, ut quisque eorum cum grege suo sit, ut tum precibus Deo adhibendis, tum admonitionibus et objurgationibus suos a peccatis servent; atque ita Deum placent, ut minas aliquando remittat. An si tu oves pastori committeres, deinde illas quidem derelictas cerneres, illum vero quieti suæ suisque cupiditatibus indulgere et servire, dic obsecro, relinqueresne pastorem impunitum? non patimur oves, pecudes, impune negligi, et patiemur pastores animarum impune seipsos pascere, non oves? quid, quæso, apud Deum excusabimus? utinam ne illud nobis exprobretur: *Omnes quærunt quæ sua sunt, non quæ Jesu Christi* [18]. Quod enim preces et vigilias præ ignavia non curant, et nos quia his vacamus, rident, plane ostendit nihil eos malle, neque aliud eis esse propositum, quam patriarchas movere, et munera accipere in judicio, et cætera alia committere quæ ipse status temporum docuit. Aut igitur jube singulis quibusque ad diœceses proficisci suas, aut sinant me ad unum e suis gregibus ire; et me jurejurando obstringam nunquam ab eo discessurum, ipsi vero urbem Constantinopolim sibi inter se dividant. Quid enim infelicius esse potest, quam in cæteris civitatibus licere cuique pastori suos, quantum potest et jus est, regere atque gubernare; in sola vero hac urbe judicem esse quicunque velit; verum si mihi credis, religiosissime imperator, fac ut hos potius tristitia afficias, quam Deum. Etenim, si quando alias, nunc maxime episcopos cum gregibus suis mori oporteret. Quod si nolueris, propter tuam erga eos reverentiam, cogere ut faciant quod facere debent, ego suscepta causa, velint nolint, ex urbe pellam, reddamque audaciæ hujus rationem Deo.

EPISTOLA VII.

Ejusdem, ad eumdem imperatorem, de eadem re.

Si verum est quod dici solet qui gregem pastore privat, utrique periculum creare, profecto prave supplicium manet eum qui pastorem arcet ab ovili; debetque qui pastor est, usque ad sanguinem pro grege Christi non relinquendo labores perferre, nisi cum opus fuerit in synodo singulis annis ad agendum de rebus necessariis paulisper abesse. Quibus conclusis, celeriter redeundum illi sit, si credit se redditurum rationem summo pastori Christo, et si dignus est nomine pastoris: nisi forte etiam propter necessitatem, ad utilitatem animarum pertinentem, ab imperatore aut a patriarcha statim rediturus vocetur. Quod si aliter

[17] Matth. vii, 21. [18] Philipp. ii, 21.

episcopis aut imperatori videatur, sive quid secus A fiat, minime ipse sequar neque assentiar ullo modo: neque enim rationem habebit Deus causationum nostrarum et cupiditatum, sed rationes reposcet de veritate, justitia, divinisque legibus et statutis.

EPISTOLA VIII.

Ejusdem, ad eumdem, de eadem re.

Memento Scripturæ, quæ jubet contristare potius homines quam Deum. Tibi vero, imperator, cur grave videatur, justitiam, temperantiam, misericordiam, populis tuis sancire, et inde non modo nullum incommodum reportare, sed potius operibus bonis conciliare Dei misericordiam? quid justius, quam si episcopus quisque jubeatur, velit nolit, ad diœcesim suam redire? Annon hoc debitum solvere tenentur, idque canone sancitum est? nonne pastorum præsentia potest, hoc præsertim tempore, populum ad preces excitare? Quæ enim alia spes Christiani est nisi quæ in precibus posita est? Quod si cupiunt in hac urbe habitare, dividant illam inter se, etc.

NICEPHORUS BLEMMIDA

NOTITIA

(Fabr. Bibliotheca Græca ed. Harles, tom. VII, p. 670.)

Nicephorus Blemmida, abbas, circa annum Christi 1255 designatus a Theodoro Lascari imperatore patriarcha Constantinopolitanus, munus non adiit, sed presbyteri dignitate et monastico habitu contentus vixit. Confer de illo Boivinium ad Niceph. Gregoram, pag. 728, et Allatium contra Creygthonum, p. 611 seq., et ad Georgium Acropolitam, pag. 254, et *De consensu* lib. II, cap. 14, § 4, ubi *epistolam* ejus *encyclicam* de pellice imperatoris Michaelis Palæologi, Marcesina, in Gregorii Thaumaturgi monasterium irrumpente et a Blemmida, abbate, repulsa [alii aliter narrant hanc historiolam] Græce edidit et Latine (qua lingua etiam apud Odoricum Raynaldum tom. XIV *Annal.* (a) ex Allatii versione legitur (b). *Libros* Blemmidæ *duos de Spiritu sancto* laudat Manuel Caleca libro IV contra Græcos. *Indicio, inquit, nobis sunt Nicephori Blemmidæ, monachi et presbyteri, cujus in omni virtute et sapientia nomen insigne apud omnes est, duo ad Theodorum (Ducam) Lascarim, regem, libri de Spiritu sancto conscripti, quibus indicatur ex Filio et per Filium substantiam habere, a sanctis Patribus traditum* (c). In editis prior horum librorum Jacobo, Bulgariæ archiepiscopo, posterior imperatori, Lascari, inscriptus est. Prodierunt Græce et Latine ad calcem tomi XIII *Annal.* ab Raynaldo editi cum versione Allatii Rom. 1646 fol. et in ejusdem Allatii *Græcia orthodoxa*, tom. I, pag. 1-60, ibid. 1652, 4. Ad eumdem Ducam Lascarin scripsit librum (d) *De imperatoris institutione* Ὁποῖον δεῖ εἶναι τὸν βασιλέα, qui in variis bibliothecis occurrit ms. Etiam in bibl. Vindobonensi (e), sic uti fuit interpolatus a Georgio Galesiota, Magnæ Eccles. CP. diacono et Georg. Œnæota: *De quæstionibus quibusdam dogmaticis* ad eumdem Lascarin, et *orationem de fide* (1) ad monachos monasterii, a se exstructi, cujus inde κτήτορα se vocat, atque

(a) Ad. an. 1255, num. 76.

(b) Add. G. Cave, *Hist. litt. de SS. Eccl.* tom. II, p. 304 seq.; Cas. Oudin. *Comm. de SS. Eccl.* t. III, p. 221; Hamberger. in *Z. N.* IV, p. 398, Saxium in *Onom.* II, p. 312 seq. et alios, quos hic et ego in *Introd. in Hist. L. Gr.* II, part. I, pag. 520, laudavimus. (Harl.)

(c) Nic. Blemmidæ, De processione Spir. sancti, ad imper. Ducam Lascarim, in cod. Escorial. teste Pluero in *Itiner. per Hispan.* p. 182. — Fragmentum in cod. Medic. Laurent. 12, n. 3, plut. 6, uti videtur Bandin. Cat. codd. Gr. 1, p. 121. — In cod. bibl. publ. Paris. 1303, n. 10, de processione Spir. sancti a Filio et per Filium, et n. 11, de quæstionibus quibusdam ad imp. Theodorum Ducam Lascarim. (Harl.)

(d) Locum exinde producit Allatius, *De libris ecclesiasticis Græcor.* p. 121.

(e) In cod. Vindob. 125, n. 5. Plura de eo dabit Lambec. comment. VII, p. 480 sqq. et de Georgio Galesiota laudat idem Allatium, *De Georgiis*, p. 383. — In bibl. Paris. publ. cod. 3030. Reliquorum opusculorum codd. omissis iis, quos Montfaucon in bibl. biblioth. mss. memoravit, paulo post simul, ut chartæ parcam, indicabo. (Harl.)

(1) Blemmidæ opera, sed non omnia, Lipsiæ prodierunt anno 1784, sub hoc titulo: Νικηφόρου μοναστοῦ καὶ πρεσβυτέρου τοῦ Βλεμμίδου Ἐπιτομὴ λογικῆς, ξυγγραφεῖσα Ἰωάννῃ Δουκί τε καὶ βασιλεῖ τῷ Βατάτζῃ περί που τὸ ,ατλβ' ἔτος τὸ σωτήριον, κατὰ δὲ τὸ ,αψε' ἐν Αὐγούστῃ τῶν Βινδελικῶν τυπωθεῖσα, ἤδη δὲ τύποις β' ἐκδοθεῖσα μετὰ τῆς Ἐπιτόμου αὐτοῦ Φυσικῆς· ἐφεξῆς δὲ ὅτε Περὶ σώματος καὶ περὶ ψυχῆς ἐκτεθεῖται τοῦ αὐτοῦ λόγος· μεθ' ἧς ὁ περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως τῆς ψυχῆς, Θεοφάνους τε τοῦ Μηδείας καὶ Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου, καὶ τελευταῖον ὅτε Περὶ πίστεως καὶ ἀρετῆς καὶ ἀσκήσεως τοῦ αὐτοῦ Βλεμμίδου, προηγουμένης τούτων τῆς καθολικωτέρας αὐτοῦ ἐπιστολῆς..... Impensis Ἰωαννίτου τοῦ Κατζῆ Νίκου Lips. Breitcopf, 1784. 8°. At hujus editionis exemplaribus omnibus in Orientem transmissis, nullum jam in partibus nostris invenire est. Hanc autem editionem ab Harlesio, qui circa annum 1800 Fabricii Bibliothecam novis curis auctam edebat, ignoratam fuisse eo magis nobiscum mireris, quod Breitkopfius iste qui Blemmidam ediderat, idem ille typographus sit quo Harlesius usus est in recusione Bibliothecæ Fabricii, ut ex titulo in fronte voluminum posito apparet.

libros tres instructionis ad monachos memorat Labbeus, pag. 88 seq. et 94 bibl. nov. ms. *Encomium Greg. Nazianzeni, et expositionem versuum ejus* pag. 111. *Isagogen in Arist. de cœlo et quod mundus non sit ab æterno*, pag. 114. *Historiam de S. Paulo et Patribus*, *qui in Latro monte solitariam vitam egerunt*, elegantissime et ad antiquum succum conscriptam habere se testatus est Allatius, p. 244, ad Georg. Acropolitam. In Vaticana, ut ab eodem Allatio discimus, ms. legitur λόγος, ὃς ἐπεστάλη τῷ βασιλεῖ, βασιλικὸς κληθεὶς ἀνδριάς· ἔστι δὲ καὶ μονασταῖς καὶ παντὶ σπουδαίῳ λυσιτελής. Incipit : Νόμος ἀρχῆθεν συμβαίνων τοῖς πράγμασι τοὺς ὑπηκόους εἰσφέρειν τῷ βασιλεῖ. *Logicam* (*f*) e quatuor, et *Physicam* e duobus ms. bibl. Augustanæ (*g*) Græce (non simul etiam Latine, ut a Caveo (*h*) traditum) edidit Joh. Wegelinus, Augustanus. Augustæ Vindel. 1605, 8. Utraque junctim (Logica enim πρῶτον βιβλίον dicitur in Physica, p. 32) scripsit Blemmidas in gratiam Joannis Ducæ, et Physicæ p. 264 seq. inseruit Fragmentum *exegeseos* suæ *in Psalmos* (*i*), cujus alia apospasmatia servantur mss. in bibl. Vindobo-

(*f*) Blemmidæ *De quinque vocibus* Latine prodiit Joach. Perionio interprete Basil. 1542, 8, et *Ratio de compendiaria arte disserendi et de Astrolabio*, una cum aliis aliorum scriptis, interprete Georgio Valla, Venet. 1498, fol. Hoc de Astrolabio ad Nicephorum Gregoram sunt, qui referant. (FABRIC.) De Georg. Vallæ opere v. supra de Nic. Gregoræ scriptis ad n. 31. — Nic Blemm. *De quinque vocibus*, cur sint hæ solum, pars est et quidem caput 9 logices, ut ex indice capp. apud Iriart. l. c. pag. 198 cognoscere licet. Græce illa particula est edita cum Pselli *Introduct. in sex philosophiæ modos*, ejusd. compendio quinque vocum et decem prædicamentorum philosophiæ; cum Georg. Pachymer. *De sex philosophiæ definitionibus*, etc. Venet. in 8. *V.* Catal. bibl. Leidensis, p. 163 et 165. Exemplo illius bibl sunt quædam Græce adscripta. (HARL.)

(*g*) Nicephori Blemmidæ Epitome logica e quatuor mss. jam primum Græce edita a J. Wegelino Augustæ Vindel. 1605, 8. — Eadem e Græco idiomate in Latinum versa a J. Wegelino, ibid. 1607, 8. Henm. — Goetz dedit in Mem. bibl. Dresd. II, p. 393 seq. plenos titulos Wegelin. edit. Niceph. Blemm. Epitome logic. etc. 1605, 8; et ejusdem Epit. physica, 31 gravissim. capitum, cum fragm. insuper exegeseos in psalmum VIII, quibus non tantum physica, sed etiam geographica — pertractantur, etc. Aug. Vind. 1605, 8. — Fabric. in emendandis notavit : quod separatim deinde utraque Latine etiam Wegelin. vulgavit, *Physicam* quidem Blemmidæ a 1605 et *physicam* [quod vero vitium esse videtur, et scribendum fuisse *logicam*], 1607, 8. — Atque de edit. et versione Th. Wegelini ann. 1606 Aug Vindel. vid. Brucker in *Hist. crit. philos.* tom. II, p. 545, qui ex dedicat. Wegelini quædam excerpsit, notat hanc physicam jam editam esse inter opp. Damasceni a Jac. Billio, Paris. 1577 et 1603; cum vero hoc Blemmidæ physicum compendium non integrum referre, sed 17 tantum capita. Idem Weg. notat, inter G. Vallæ opp. ejus esse physiologiam, totam ad verbum ex Blemmida, sed hujus nomine suppresso, transcriptam, sed obscure, etc. — In bibl. August. Vindel. sunt, teste Reisero in Cat. p. 77, n. 5, Nic. Blemmidæ, *De sophisticis elenchis*, n. 5; Nic. Blemm. et Georgii Pachymeræ Epit. philosophica, complectens logicam, ethicam, physicam; n. 6 et 7 Niceph. logica, exemplari duplo, altero autem alicubi mutilo; ex hoc duplici codice edidisse cum versione Latina, analysi, argumentis et adnotationibus, J. Wegelinum, adnotat Reiser., qui pag. 91 alios August. Vindel. codd. nominat; n. 71, Nic. Blemm. Epitom. isagogic. de logica; et libr. II, elementorum physicorum : n. 72, logica et physica, addita nota : « Codex priore antiquior et correctior, nec nisi pagella deest initio, quamvis prioribus pagellis non parum arrosis. » — Dresdæ in bibl. Elect. *Epitome logica*, de quo cod. v. Goetzii *Mem. bibl. Dresd.* II, p. 293. Monachii, in bibl. elect. cod. 103 Introductionis dialecticæ et physicæ libri II. — In cod. 151 Logica et commentarii in sex posteriora prædicamenta (Catal. codd. Gr. p. 42. et 60). — In bibl. Cæsarea Vindob. cod. 44, n. 5, Logica. (*V.* Lambec. Comm. VII, p. 183, ibique notam Kollarii.) — In cod. 93, Epitome physica, divisa in capp. 32, et in cod. 94, tribuitur Nicephoro Blemmidæ logica, in capp. 36 divisa : perperam vero eidem attribuitur syntagma philosophicum : de qua re plura scripsi supra ad Catal. Scriptorum Nicephori Gregoræ, n. 10. *V.* Lambec. l. c. p. 305, n. 2, 375 seq. et 382. — In cod. 95, n. 1, Nic. Blemm. logica; n. 3, physica : e quibus cod. Wegelini edit. posse haud mediocriter emendari ac suppleri, monet Lambec. p. 376. — In codd. 96, 97, logica, in cod. 98, pars logices et in cod. 99, fragmenta quædam illius. V. Lambec. l. c. p. 383, 386, 387. — Florentiæ, in bibl. Laurent. Niceph. Blemm. logica in cod. 8. plut. 71, et cod. 16, n. 16, plut. 87, Isagogic. epitomes lib. I, qui *logicam*, et liber II, qui *physicam* continet. — in cod. *Escorial.* de *logica*, *philosophia*, *anima*, *et de duobus elementis*, *quibus mundus constat* : ejusdem aut alterius Nicephori, monachi Polemitæ, *De logica*. *V.* Pluer. *Itinerar. per Hisp.* p. 183. — In bibl. publ. Paris. *de animæ facultatibus* in cod. 1999. — *Logica* in cod. 2099, 2100, 2102, 2103 et 2104. — Opusculum ineditum *De sophisticis elenchis*, in codd. 1937 et 1938. — *Introductio ad philosophiam* in cod. 1998, continet *logicam* et *physicam*, 1999, *physicam*, 2000, iterum *physicam* comprehendit, et 2001, lib. II, *De dialectica*. *Physica* in cod. 2099, 2100, 2101, 2133 et 2134; in cod. Naniano 266, Venet. *V.* Cat. codd. Gr. Nan. p. 454. — In bibl. Regia Taurinensi, *Epitome physices*, in cod. 251. — *Expositio logices*, et *De physica auscultatione*, in cod. 262, (Cat. codd. Gr. pag. 371.) — In bibl. Regia Matrit. cod. 59, Epitome isagogica et *logices* et *physicæ*, lib. II, de quo cod. copiosus est Iriarte, Cat. codd. Gr. p. 197 seq. (HARL.)

(*h*) In priore ed.; nam in ed. Basil. 1745, p. 305, est correctum. (HARL.)

(*i*) Conf. Oudin. tom. III, p. 223, de codice potissimum Vindobonensi. In codice modo memorato *Matritensi* sunt ex Nic Blemm. *explanatione in octavum Psalmum* cap. 32, aut potius in h. cod. 31. Iriarte tamen, p. 199, observat, primum Nesselium diserte tradidisse in parte IV Catalogi, in cod. 382 Vindob. librum eumdem divisum esse in cap. 32, tum contra Fabric. nostrum monet, Blemmidam fragmentum exegeseos suæ in Psalmos physico libro non *inseruisse*, sed potius *subjecisse* propter argumenti cognationem, quippe cum Blemmida in memorata exegesi, ut in toto fere physices libro, de ratione cœlorum, quorum supremi Artificis magnificentiam regius vates in Psalmo VIII mirifice prædicat, disseruisset. — In cod. Coislin. 102, *Nic. Blemmidæ expositio in Psalmos*; commentarium in illos excipit *expositio in Cantica canticorum*; quæ quidem num ejusdem sit auctoris, necne, non exprimitur, teste Montfaucon in *Bibl. Coisl.* p. 178. — Idem commentarius est in

nensi, in qua etiam reperitur λόγος περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος, quemadmodum Ingolstadiensis et Vaticana habent ejus *Encomium in S. Joannem evangelistam*, et λόγους *De anima et corpore*, atque *De fide, virtute ac religione* opuscula. In Vindobonensi præterea sunt περὶ οὔρων ποίημα τοῦ λογιωτάτου καὶ σοφωτάτου Βλεμμίδου· incipit : Τῶν ἀσθενῶν θέλεια μάθε τρισκαίδεκα· tum περὶ αἱμάτων, sive κανὼν εἰς τὰς κρίσεις τῶν αἱμάτων τῆς φλεβοτομίας τῶν ἀσθενῶν, (quæ duo carmina in alio codice tribuuntur Maximo Planudæ). Vide Lambecium, lib. VI [part. II, p. 249, *Koll.*]. Præterea εἴδησις τῶν ἰατρικῶν μέτρων, et Διαγνώσεις καὶ θεραπεῖαι τῶν ἀνθρώπων. Denique geographicum περὶ οἰκήσεων opusculum. Γεωγραφίαν συνοπτικὴν vocat Salmasius pag. 276 Epist. *Demonstrationem quod individuis vita non sit præfinita*, memorat in *Apparatu* Possevinus. Vide et infra, in *Nicephorus Monachus*. (Fabr.) Reliquorum opusculorum codd. h. l. simul indicabo. In bibl. Cæsar. Vindob. exstant : in cod 20, n. 2, opuscula quatuor medica, a Fabr. modo Græce designata : 1) Notitia mensurarum medicarum ; 2) Canticum s. carmen de judicando de sanguine phlebotomiæ ægrotorum ; 3) Canticum de urinis ægrotorum ; 4) Cognitiones et curationes morborum humanorum in 130 divisæ. (Lambec. VI, part. II, pag. 249 seq.) Cantica tamen n. 2 et 3 in cod. Cæsar. Vind. 269, n. 9, tribuuntur Maximo Planudæ, teste Lambec. V, p. 450. Eadem vero duo opusc. *De urinis* et *De sanguine phlebotomiæ* Nic. Blemm. tribuuntur in codd. 40, n. 5, et 42, n. 2. V. Lambec. VI, pag. 355 et 359. — In eadem bibl. Cæs. cod. 42, n. 19, exstat Nic. Blemm. *Fragmentum geographicum*. (Lambec. VII, p. 179.) — *Geographiæ compendium* est in codd. bibl. Taurin. 232 et 244 (Cat. codd. Gr. p. 318 et 373). — Mediolani, in bibl. Ambrosiana, teste Montfauc. in *Diario Ital*, p. 14. — Matriti, in bibl. Escor. *Geographia compendiaria;* ordo et canon in 13 signa, quæ videntur in hominis ægritudinibus; et de cognitionibus illarum, maxime de illarum curatione, auctore Pluero, l. cit. — In cod. bibl. publ. Paris. 1414, (secundum auctorem Cat. codd. II, p. 316.) 1) Nic. Blemm. Geographiæ compendium, sive potius Dionysii Alexandrini Orbis Descriptio, soluta oratione explicata. 2) Ejusdem aliud Compendium, ubi de terra, illius magnitudine et climatibus disseritur : opus regi cuidam orthodoxo inscriptum. — In bibl. Coislin. 388, Nic. Blemm. *Geographia synoptica*. Sed Montfaucon, in *Bibl. Coisl.* p. 599, « Hæc, ait, Geographia ab homine imperito et insulso descripta fuit, ac vix credam, esse Nic. Blemmidæ, viri, ut sua ætate, docti. Hic regiones, flumina, urbes, non quales erant et vocabantur tempore scriptoris, sed quales ex vetustioribus geographis perperam et indocte consarcinatæ sunt, repræsentantur. » Gœtz tamen in Mem. bibl. Dresdensis, II, p. 594, ait caput physicæ epitomes tricesimum in Wegelin. edit. agere περὶ οἰκήσεων, quod Fabr. tanquam opusculum geographicum ex Lambecio laudasset. — In cod. Coislin. 208, Scholia Niceph. Blemm. in *Odas Mosis et aliorum*, cum paraphrasi et manu Tinerilli scr. ann. ab Incarnatione 1656. V. Montfauc. *Bibl. Coisl.* p. 267. — Florentiæ, in cod. Laur. Medic. orat. *De regno*. (Bandin. I, p. 121, n. 31) et libell. *De fide ad monachos monasterii a se exstructi*. (Bandin. III, p. 399, cod. 16, plut. 87, n. 17.) — In bibl. publ. Paris. orat. *De custodia cordis*, in codd. 1091, n. 11 ; 1101, n. 11 ; 1143, n. 4. — Orat. *in laudem S. Joannis Theologi*, in codd. 1225, n. 1. — *Vita Pauli Latrensis*, in cod. 1195, n. 19. — *De animi facultatibus*, in cod. 1999, n. 3. — *De cœlo et quod mundus sit æternus*, (quod est cap. 24 lib. physic.) in eodem cod. ; et in codd. 2999, n. 3, ac n. 4, *De vacuo* (h. e. cap. 30 ejusd. operis) et in 2100, n. 5, *De cœlo, sole, luna, sideribus et diebus*. — Opusc. (ab aliis Maximo tributum) *De urinis*, in codd. 2220, n. 6. — 2303, n. 3 ; 2315, n. 5 ; et 2671, n. 6. — *De auri conficiendi ratione* in cod. 2329, n. 10. ac 2309, n. 9, cum scholiis margini adjectis ; — *Methodus inveniendi Paschalis*, in cod. 1050, n. 4, p. 199, tom. II, catal. — In bibl. Reg. Taurinensi, Serm. *de animæ necessitate et de cognitione hominum*, in cod. 331, quorum duorum opusculor. neque Caveus facit mentionem , neque Fabricius, V. Catal. codd. Gr. Taur. pag. 414 et 415. — In cod. Matrit. 59, ex orat. Nic. Blemm. ad monachos instruendos, sive ex ejus typico, orat. *de fide* cum duplici scholio, et *De virtute atque exercitatione*. V. Iriarte, l. c. p. 199. — In codd. Escorial. *De fide*, cum variis ; *De nomine et verbo ; Introductoriæ* in Aristot. *Physicam* Epitomes liber XV, et secundus, teste Pluero l. cit. — Monachii, in bibl. elector. Bavar. cod. 103, Nic. Blemm. encomium in Joannem evangelistam ; oratio *De anima* ; or. *De corpore* ; *Enarrationes in aliquot psalmos ; De fide ; De virtute et vita religiosa*. — In cod. 152, Nic. *De cœlo*. (cat. codd. gr. p. 42 et 60.) Add. supra vol. IV, pag. 206, sub fin. et p. 220, et infra, vol. XII, ubi de medicis et chemicis agitur, etc., et Kollar. in Supplem. ad Lambecii comm. pag. 663 seq. (Harl.)

cod. bibl. publ. Paris. 155 (in quo etiam Comm. in *Cantica canticorum*, eidem Nicephoro attributus.) — In cod. 810 (in Psalm. I-X, XIV, L, LXXIII.) — in codd. 2099 et 2100, in Psalmum VIII, comm. etiam subjectus est capp. physices. — In cod. Escorial. Expositio in illud Psalmogr. *Lunam et stellas, quas tu fundasti*, teste Pluero, in *Itin. per Hispan.* p. 183. — In codd. bibl. Taurin. 103, idem comment. in Psalmos. V. Cat. codd. Gr. pag. 214. — Ib. in cod. 130, Nic. interpretatio titulorum Psalmorum, et quam ob causam dictus quilibet fuerit, quam a Nicephoro commentario suo Psalmorum forte præmissam fuisse suspicatur auct. catal. mem. p. 230. — In cod. 311 ejusd. bibl. fin. sunt Nic. Blemmidæ et aliorum scriptor. eccles. hymni et preces. (Harl.)

ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΤΟΥ ΒΛΕΜΜΙΔΟΥ

ΛΟΓΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΑΠΟΔΕΙΚΝΥΩΝ ΔΙΑ ΧΡΗΣΕΩΝ ΓΡΑΦΙΚΩΝ, ΔΙ' ΥΙΟΥ, ΚΑΙ ΕΞ ΥΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΕΙΣΘΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΟ ΑΓΙΟΝ.

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΝ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ ΙΑΚΩΒΟΝ.

—

NICEPHORI BLEMMIDÆ

ORATIO PRIMA

DEMONSTRANS SANCTORUM PATRUM TESTIMONIIS PER FILIUM, ET EX FILIO SPIRITUM SANCTUM DICI.

AD JACOBUM BULGARIÆ ARCHIEPISCOPUM.

(Ex Leonis Allatii *Græcia orthodoxa*, tom. I.)

—

α'. Ἔστι μοι πάθος, ὅπερ ἐξαγγελῶ· καὶ γὰρ ὁ λό- A γος πρὸς ἀκέστορα ἱερὸν, καὶ ὅσοι τῆς αὐτῆς ἐπιστήμης αὐτῷ. Ἐγὼ τοῖς σοφοῖς παῤῥησίᾳ λαλῶ, καὶ οὔτε μοι δέος ἐκκαλύπτοντι τὴν διάνοιαν· ἢ γὰρ βεβαίωσιν, ἢ διόρθωσιν ἡ ἄπταιστος κρίσις ἐπαγάγοι τοῖς λεγομένοις. Ἀσόφοις δὲ διαλεγόμενος ὑποστέλλομαι, καὶ μάλισθ' ὅτε περὶ Θεοῦ φθέγγομαι· δέδοικα γὰρ τὸ μὴ ξυνιέναι αὐτοὺς, ὡς ἐντεῦθεν ἐπισφαλῆ πρὸς τὸν λόγον ὑπόνοιαν ὑφορώμενος. Εἰ δὲ τῷ ἀσόφῳ συνέλθοι τὸ φίλερι, τότε καὶ πρὸς τὸ λέγειν ὅλως ὀκνῶ τε καὶ ἀναδύομαι. Ὥσπερ γὰρ οὐκ ἀποδεκτὸς ὁ θρασέως καὶ ἀπερισκέπτως θεολογῶν (ἡνιοχεῖσθαι γὰρ τὴν θεολογίαν φόβῳ χρεὼν, ὡς ἂν μὴ πρὸς ἀπωλείας ὤσειεν ὀλισθήματα), παραπλησίως καὶ ὁ φιλονείκως ἀκροώμενος, καὶ τρόπῳ παντὶ πρὸς τὸ ἀντιλέγειν ὁρῶν, ἀποπεμπταῖος καὶ ἀποτρό- B παιος. Ἔρις γὰρ κακόχαρτος ταράττει καὶ συγχεῖ τὴν ἀλήθειαν. Εἰ δὲ καὶ γλῶσσαι πολλαί εἰσιν αἱ συῤῥυεῖσαι πρὸς τὸ αὐτὸ, πῶς οὐκ ἂν δόξειαν τοῖς πολλοῖς περιγινόμεναι μιᾶς ἑτεροῤῥεποῦς; εἰ δὲ καὶ ὧν αἱ ὑπεροχαὶ, πῶς εἰς ἀγαθὸν ἀποβαίη τῷ ἀσυμφώνῳ τὸ ἀληθευτικὸν, κατά γε δὴ τοὐμφανές;

β'. Οὕτως ἐν τούτοις ἔχων, οὕτω πάσχων ἐπεὶ C πρὸς σοφοὺς νῦν ὁ λόγος, καὶ εἰρήνην ζητοῦντας τὴν ἐν Χριστῷ καὶ διώκοντας, πεπαῤῥησιασμένως ἐρῶ περὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος· τὸ δέ ἐστιν, εἰ δι' Υἱοῦ τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται Πνεῦμα παρὰ Πατρὸς, ἢ μὴν ἐκ Πατρὸς προσεχῶς, ἀλλ' οὐ δι' Υἱοῦ. Καὶ ὅτι μὲν τὸ πρῶτον πολλοὶ τῶν ἱερῶν διδασκάλων παρέδοσαν, οὐδεὶς δὲ τὸ δεύτερον, οἶμαι δὴ πάντα μαρτυρήσειν ἄνδρα θειογραφικὴν εὐθύτητι διωκού-

1. Morbum, quo afficior, in lucem proferam: ad medicum enim sacrum oratio dirigitur, et omnes alios, qui iisdem ac ille disciplinis præditi sunt. Ipse cum doctis palam libereque sermones confero: nullusque me sensa aperientem timor invadit: namque infallibile judicium dicta vel corriget, vel comprobabit. Cum vero sciolos alloquor, reprimo me, et potissimum cum de Deo verba facio; vereor etenim, ne dum ipsi rem non capiunt, falsi mihi suspicionem appingant. Quod si imperito contentionis studium accedit, tum loqui detrecto, et de circulis subducor. Quemadmodum enim nullo modo admitti debet, qui audacter et inconsiderate de rebus divinis loquitur (necesse quippe est, Theologiam timore dirigi, ne in excidium præcipites agat), pari ratione, qui contentiose aures exhibet, et modis omnibus contradictionem ambit, ejiciendus est, et exsecrandus. Contentio siquidem malis gaudens confundit, turbatque veritatem. Quod si et sermones plerique in idem una simul concurrant, quomodo non videbuntur multis unius, qui in alteram partem inclinat, potiores esse? Et si eorum fuerint, qui in dignitatibus sunt, qua ratione veritas ipsa in bonum illi, qui contraria sentit, in conspectu aliorum vertetur?

2. Cum ita me habeam, et ita afficiar, et ad peritos oratio sit, eosque, qui pacem in Christo quærunt, et procurant, libere aperteque de proposita quæstione edisseram, quæ erit: an per Filium Spiritus sanctus a Patre procedit, an vero ex Patre absque medio, et non per Filium. Et primum quidem a multis sanctis doctoribus traditum fuisse, secundum a nemine, existimo omnes homines, qui in sacris litteris exerciti sunt, et æquitate dirigun-

tur, suo testimonio comprobaturos. Et nos item non minus hanc rem tribus epistolis, jam percensuimus

3. Quod vero in Evangeliis plane vox illa inserta non est, quod plerique ad contradicendum arripiunt, dogmati nihilominus non officere probatur eorum fide digno testimonio, qui res theologicas pertractarunt; quando nec in nostra potestate esse, Deiferorum Patrum dictis non credere, sed eorum auctoritatem dicti demonstrationem esse, facultate omni logica et contradictoria validiorem, cui a theologia nomen est, in invectivis adversus Julianum decernat. Qui enim evangelistis inspiravit, ille idem et aliis diviniloquis verba dictavit, et Dei voces sunt sanctorum omnium sacrosancta monumenta.

4. Et dicere eadem ab illis qui Spiritui adversantur, corrupta fuisse, stultum est ac fatuum, cum nihil id omnino ad hæresim conferat, per Filium Spiritum sanctum fateri a Patre procedere, sed penitus eam rejicit ac refellit. Hac etenim Spiritus creatura impie admodum asseritur, illo ex ipsa Filii essentia prædicatur, et ejusdem cum Patre et Filio essentiæ. Et quamnam probabilitatem habuerit, simile facinus in universos totius orbis sacros libros tantorum sanctorum simul desæviisse, et corruptelam adeo universalem fuisse, nullumque ante nos tantam noxam indicasse? Non fuit unquam, non est: mentis miseræ, ac infelicis commentum id est.

5. Quanam item ratione quicunque adversus Latinos post dissidium et schisma, quæ in dissidio erant, conscripserunt, ex Filio Spiritum sanctum esse essentialiter, pro viribus adversati sunt; per Filium vero a Patre nequaquam, imo potius inter eos peritiores, veluti patroni illius causam susceperunt, inde argumenta sumentes ad refellendum et illud: *Ex Filio*. Idque ita se habere ex libro, cui *Sacrum Armamentarium* nomen est, discimus. Librum porro tunc temporis doctorum virorum præcipuis in veneratione fuisse, postea ab aliis magno studio conquisitum, nostra hac ætate maxime celebratum, atque in honore habitum, et neminem unquam, etiam eorum, qui pudore deposito omnia inverecunde tentant, adversum eum linguam movere ausum esse, cum et violentius Spiritus processioni ex Filio adversetur, res ipsæ satis luculenter clamant. In eo Latini, uti in dialogis fieri amat, introducuntur, sapientissimi Cyrilli dictum ad propriam opinionem corroborandam proponentes; verba Cyrilli sunt: *Mutabilis vero minime est Spiritus; nam si mutationi esset obnoxius, ipsi divinæ naturæ defectus ascriberetur, siquidem Dei, et Patris, nec non et Filii est, qui essentialiter ex utroque, ex Patre scilicet per Filium, Spiritus profluit.* Expendamus porro quænam ad eos, qui Roma convenerant, responderunt: *Beatus hic Pater Cyrillus multas nostrarum rationum*

A μενον. Οὐχ ἧττον δὲ καὶ ἡμεῖς ἐν τρισὶν Ἐπιστολαῖς φθάσαντες ὑπεμνήσαμεν.

γ'. Ὅτι δὲ τὸ μὴ τοῖς Εὐαγγελίοις σαφῶς τὴν φωνὴν ἐντετάχθαι, τοῦτο δὴ τὸ πρόχειρον εἰς ἀντιλογίαν πολλοῖς, οὔτι που τοῦ δόγματος ἀφαιρεῖται τὸ εὐπαράδεκτον, ἡ τῶν θεολογησάντων ἀξιοπιστία παρίστησιν, ἐπεὶ μηδ' ἐξεῖναι ἀπιστεῖν τοῖς ὑπὸ τῶν θεοφόρων ἀνδρῶν εἰρημένοις, ἀλλ' ἀπόδειξιν εἶναι τοῦ λόγου τὸ ἐκείνων ἀξιόπιστον, πάσης δυνάμεως λογικῆς καὶ ἀντιλογικῆς ἰσχυρότερον ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος ἐν τοῖς Στηλιτευτικοῖς ἀποφαίνεται. Ὁ γὰρ τοῖς εὐαγγελισταῖς ἐμπνεύσας, αὐτὸς ἐκεῖνος καὶ τοῖς λοιποῖς θεηγόροις ἐνέπνευσε, καὶ Θεοῦ φωναὶ τὰ τῶν ὅλων ἁγίων ἅγια συγγράμματα.

B

δ'. Τὸ δὲ λέγειν αὐτὰ νενοθεῦσθαι παρὰ τῶν Πνευματομάχων, ἠλίθιον, ἐπεὶ κατ' οὐδὲν ὅλως τῇ αἱρέσει συμβάλλεται τὸ δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὁμολογεῖσθαι προοδικῶς εἶναι παρὰ Πατρὸς, εἰ μὴ τοὐναντίον ἅπαν, καὶ καταβάλλει ταύτην, καὶ ἀναιρεῖ. Τῇ μὲν γὰρ κτίσμα βλασφημεῖται τὸ Πνεῦμα, τῷ δ' ἐκ τῆς οὐσίας αὐτῆς κηρύττεται τοῦ Υἱοῦ, καὶ ὁμοούσιον Πατρὶ καὶ Υἱῷ. Τίνα δ' ἂν ἔχοι καὶ λόγον τὸ τὴν τοιαύτην κακουργίαν ταῖς ἁπανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ἱεραῖς ἐνσκῆψαι βίβλοις τῶν τοσούτων ἁγίων ὁμοῦ, καὶ τὴν παραφθορὰν οὕτω γενέσθαι παγκόσμιον τοῖς τῶν μεγάλων Πατέρων συγγράμμασι, καὶ μηδένα τῶν πρὸ ἡμῶν τὴν λύμην ἐπισημήνασθαι; Οὐκ ἔστι τοῦτο, οὐκ ἔστι· διανοίας τὸ

C τοιοῦτον ἀνάπλασμα κακοδαίμονος.

ε'. Πῶς δὲ καὶ ὅσοι κατὰ Ῥωμαίων γεγράφασι τὰ τῆς ἔριδος μετὰ τὸ σχίσμα καὶ τὴν διάστασιν, πρὸς μὲν τὸ, ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα εἶναι οὐσιωδῶς, ὡς εἶχον, ἀντέστησαν, πρὸς δὲ τὸ, δι' Υἱοῦ παρὰ τοῦ Πατρὸς, οὐδαμῶς, μᾶλλον μὲν οὖν οἱ λογιώτεροι, καὶ συνηγοροῦντες αὐτῷ κατεφάνησαν. Κἀντεῦθεν ἐπιχειροῦντες ἀνασκευάζειν τὸ, ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Καὶ ὅτι τοῦθ' οὕτως ἔχον ἐστὶν, ἐκ τῆς *Ἱερᾶς Ὁπλοθήκης* μανθάνομεν. Ὅπως δὲ ἡ βίβλος αἰδέσιμος ἦν τοῖς τότε τῶν λογίων ἀνδρῶν λογάσι, καὶ περισπούδαστος εἰσέπειτά τε καὶ ἕως ἡμῶν περίπυστος καὶ ἐξαίρετος, καὶ οὐδείς ποτε κατ' αὐτῆς, οὐδὲ τῶν πάντῃ ἀπηναιδευμένων κινῆσαι γλῶσσαν

D ὅλως τετόλμηκεν, ἐπεὶ καὶ βιαιότερον ἐνίσταται πρὸς τὴν υἱόθεν τοῦ Πνεύματος πρόοδον, αὐτὰ βοᾷ διαπρυσίως τὰ πράγματα. Ἐν ταύτῃ Ῥωμαῖοι διαλογικοῖς νόμοις εἰσάγονται ῥῆσιν τοῦ σοφωτάτου Κυρίλλου προτείνοντες εἰς σύστασιν τοῦ σφῶν αὐτῶν δόγματος, οὕτως ἔχουσαν· *Τρεπτὸν δὲ οὔτοι που τὸ Πνεῦμα ἐστίν· ἢ εἴπερ τὸ τρέπεσθαι νοσεῖ, ἐπ' αὐτὴν ὁ μῶμος τὴν θείαν ἀναδραμεῖται φύσιν, εἴπερ ἐστὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ μὴν καὶ τοῦ Υἱοῦ, τὸ οὐσιωδῶς ἐξ ἀμφοῖν, ἤγουν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ προερχόμενον Πνεῦμα.* Τίς οὖν ἡ ἀπολογία πρὸς τοὺς ἐκ Ῥώμης κατανοήσωμεν. *Ὁ μακάριος οὗτος πατὴρ Κύριλλος τὰς πολλὰς τῶν ἡμετέρων λόγων προφάσεις προαναιρῶν σύντομον εὐθὺς τῇ τῶν ἀσαφῶν σαλ-*

λαβῶν προφορᾷ προσήνεγκε τὴν σαφήνειαν. Εἰπὼν γὰρ οὐσιωδῶς ἐξ ἀμφοῖν τὸ Πνεῦμα προέρχεσθαι, τὸ, ἤγουν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, συντόμως ἐπήγαγε. Τὸ δὲ διὰ τῆς τοιαύτης ἐπαγωγῆς συναγόμενον οὐδὲν ἕτερον ἢ τὸ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα προέρχεσθαι, οὐ μὴν καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Εἰ γὰρ καὶ τοῦτ' ἦν, οὐκ ἂν τῆς τοιαύτης τῷ ἁγίῳ προσθήκης ἐδέησεν. Οἱ ἐκ Ῥώμης πρὸς ταῦτα· *Τοίνυν οὐδ' ἡμεῖς σφαλλόμεθα, ἀκολούθως τῷ θείῳ τούτῳ Πατρὶ ἐκ Πατρὸς μὲν καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγοντες ἐκπορεύεσθαι, ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ τὴν ἐξ, ἀντὶ τῆς διὰ, καὶ νοοῦντες καὶ ἑρμηνεύοντες· ἀλλ' ὁ, καὶ, σύνδεσμος,* φασὶν οἱ πρὸς ἔλεγχον χωροῦντες αὐτῶν, *ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ παρ' ὑμῶν προστιθέμενος οὐκ ἐᾷ τοιαῦτα λέγειν, ὑμᾶς προφανῶς ἐλέγχων, ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ* B *τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγοντες ἐκπορεύεσθαι, καθ' ὁποῖον σημαινόμενον ἐπὶ τοῦ Πατρὸς τὴν ἐξ ἐκλαμβάνεσθε κατὰ τὸ αὐτὸ καὶ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ νοεῖτε ταύτην καὶ λέγετε. Τοίνυν ἢ καὶ ἐπ' ἀμφοῖν τῷ Πατρὶ δηλαδὴ καὶ τῷ Υἱῷ τὴν ἐξ πρόθεσιν κατὰ τὴν αὐτὴν σημασίαν τιθέατε· καὶ πῶς οὐκ ἐναντιοῦσθε τῷ θείῳ Πατρὶ, τὴν μὲν ἐξ ἐπὶ τοῦ Πατρὸς, τὴν δὲ διὰ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ ἐκφωνήσαντες, ἢ καὶ ἐπ' ἀμφοῖν ἀντὶ τῆς διὰ, τὴν ἐξ λαμβάνετε, διὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγοντες ἐκπορεύεσθαι, καὶ δότε λοιπὸν ἡμῖν ἕτερον, ἐξ οὗ τὸ Πνεῦμα διὰ τῶν δύο τούτων ἐκπορεύεσθαι λέγεται. Κατ' ἄλλην γὰρ ἐπὶ τοῦ Πατρὸς, καὶ κατ' ἄλλην ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ σημασίαν τὴν αὐτὴν καὶ μίαν πρόθεσιν ἐκλαμβάνεσθαι,* C *παρὰ τοῦ συμπλεκτικοῦ τούτου συνδέσμου βιαίως κωλύεσθε, καθὰ προειρήκαμεν. Τὸ γὰρ ἀσυνδέτως λέγειν, ἢ γράφειν* ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἐκ τοῦ Υἱοῦ, *καὶ ὑμεῖς ὡς βάρβαρον καὶ ἀδιανόητον ἀποφεύγετε.* Ταῦτα μὲν ἐκ τῆς ἱερᾶς Ὁπλοθήκης.

A *tergiversationes præcidens, compendiosam illico obscurarum syllabarum enuntiationi addidit expositionem. Cum enim dixisset, essentialiter ex utroque Spiritum profluere, illud ex Patre nempe per Filium, concise subnexuit. At quod ex simili inductione colligitur, nihil aliud, infert quam ex solo Patre Spiritus processionem, non autem ex Filio. Nam si id esset, similis additionis opus non fuisset.* Ad hæc, qui Roma advenerant : *Neque nos itaque fallimur dictis divini hujusce Patris inhærentes, cum asserimus ex Patre, et ex Filio Spiritum procedere; attamen in Filio* ex *præpositionem loco illius* per *intelligimus, et interpretamur. Sed conjunctio* et, inquiunt, qui eos refellere conabantur, *Filio a vobis annexa, ea quæ dicitis, manifesto confutat, cum ex Patre et ex Filio Spiritum procedere dicitis, in quo significatu in Patre præpositionem* ex *assumitis, in eodem et in Filio vos eam accipitis et fatemini. Quare, aut in utroque, in Patre nempe et Filio,* ex *præpositionem in eodem significatu astruitis, et quomodo divino Patri non adversamini, qui* ex *in Patre,* per *autem in Filio dictitat ; aut in utroque, loco illius* per, ex *præpositionem assumitis, per Patrem, et per Filium Spiritum asserentes procedere, et assignate nobis alium, ex quo Spiritus per hos duos procedere dicatur. Secundum enim unum significatum in Patre, et secundum alium in Filio unam eamdemque præpositionem accipere conjunctione illa copulativa, ut jam diximus, impedimini. Nam absque copula effari, aut scribere,* ex Patre, ex Filio, *vos quoque veluti barbarum et incogitabile vitatis.* Et hæc quidem ex divino armamentario.

ς'. Ἄλλος δέ τις τῶν ἐκκρίτων δηλαδὴ καὶ αὐτὸς τοῖς ἐκ Ῥώμης διαλεγόμενος, ἐπειδὴ προείλετο δεῖξαι, μηδ' ὁπωσοῦν ἀλλήλοις ἐναντία ὄντα κατά γε τὸ ἀληθὲς τὰ παρὰ τῶν ἁγίων λεγόμενα, κἂν δοκῇ τοῖς ἀπερ σκέπτοις. *Ἦν ἄν,* φησὶν, *ἐναντία, εἰ πρὸς τὸ αὐτὸ, καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ, καὶ τοῦ αὐτοῦ ὄντα σημαντικὰ, παρὰ μὲν τῶν, ἀπεβάλλοντο, παρὰ δὲ τῶν, ἐνεκρίνοντο. Οὕτω γοῦν καὶ ἐν τούτοις ὁ Χριστὸς* Ἐκ τοῦ Πατρὸς, *ἔφη,* τὸ Πνεῦμα ἐκπορευόμενον. *Καὶ τάχα πάντα ἀναφέρων πρὸς τὸν* D *Πατέρα ὡς πρὸς πρώτην αἰτίαν, καὶ τὴν τοῦ Πνεύματος ἐκπόρευσιν αὐτῷ ἀνατίθησι. Καὶ ὁ μὲν μέγας Ἀθανάσιος οὕτως εἶπε·* Τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς, ὡς παρὰ τοῦ Λόγου τοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον. *Ὁ δὲ Νύσσης εἰπὼν,* τὸν Υἱὸν εἶναι προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, *τουτέστι τοῦ* Πατρὸς, *ἐξῆς λέγει,* τὸ Πνεῦμα διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου. *Ὁ Σοφὸς Κύριλλος προφανῶς εἴρηκεν,* ἐξ ἀμφοῖν, δηλαδὴ τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, *ἀλλ' ἐφερμηνεύων, πῶς τὸ ἐξ ἀμφοῖν, εἶπεν, ἐπήγαγεν,* ἤγουν ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ. *Ὁ μέντοι Δαμασκηνὸς Ἰωάννης τὸ ἐκ Πατρὸς λέγων ὡς ἐκ πρώτης ἀρχῆς καὶ πρώτης αἰτίας,* οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, *φησὶν, ὡς ἐκ πρώτης ἀρχῆς, καὶ οὐκ ἀπη-*

6. Alius etiam vir eximius et præstans cum Latinis, sermonem conserens, cum sibi proposuisset demonstrare nullo modo, si veritas attendenda est, sibi, quæ a sanctis dicuntur adversari, licet id videatur imperitis, *Adversarentur utique,* inquit, *si de eodem, et secundum idem, idem significantia ab his quidem rejicerentur, ab aliis approbarentur. Sic itaque in similibus Christus asseruit,* Spiritum ex Patre procedere, *et omnia forte Patri referens tanquam primæ causæ, illi quoque Spiritus processionem ascribit. Et magnus quoque Athanasius ita locutus est :* Spiritus ex Patre, quemadmodum ex Verbo, quod ex Patre est, procedens. *Nyssenus autem cum dixisset,* Filium esse immediate ex primo; *Patre scilicet, subdit,* Spiritum per eum qui immediate est, ex primo. *Sapiens Cyrillus palam fassus est,* ex utroque, Patre nempe et Filio, *sed modum enarrans, quomodo ex utroque, addidit,* ex Patre scilicet per Filium. *Et Joannes Damascenus, ex Patre affirmans tanquam e primo principio, et prima causa,* non ex Filio, *ait, tanquam ex primo principio, nec prohibuit dici* ex Filio, *tanquam ex eo qui immediate, vel per eum qui immediate est ; idem enim valet* ex, *et* per *præpositio : idque sole-*

mine est divinis litteris, nec fuit a sanctis Patribus ignoratum. Et, si ex Filio, veluti ex Patre per Filium; et, si ab utroque, similiter. Et si ex prima quidem causa Patre, ex eo, qui immediate est Filio. Nec sane contra hisceret sapiens Damascenus adeo, quæ habent magnus Athanasius, magnus Cyrillus, et Nyssenus Gregorius, sed diceret et ipse omnino hoc modo, et ex Filio Spiritus, quando et ipse per *Filium dicit, ac si eamdem vim haberent* per, *et* ex *præpositiones. Quod si tanquam ex prima causa et ex Filio quispiam astrueret, quod nullus unquam ex Patribus affirmavit, contradicet ille certe, vocemque efferet.* Et de his quoque satis.

A γόρευσε τὸ, ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ὡς ἐκ τοῦ προσεχοῦς, ἤτοι διὰ τοῦ προσεχοῦς. Ταυτὸν γὰρ δύναται ἡ διὰ πρόθεσις καὶ ἡ ἐξ. Καὶ τοῦτο σύνηθες καὶ αὐτῇ τῇ Γραφῇ, καὶ τοῖς ἁγίοις Πατράσιν οὐκ ἀγνοούμενον. Καὶ εἰ μὲν ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ, καὶ εἰ ἐξ ἀμφοῖν, ὁμοίως δὲ καὶ εἰ ἐκ πρώτης μὲν αἰτίας τοῦ Πατρὸς, ἐκ τοῦ προσεχοῦς δὲ τοῦ Υἱοῦ, ἅπερ φησὶν ὁ μέγας Ἀθανάσιος, ὁ μέγας Κύριλλος, ὁ Νύσσης Γρηγόριος, οὐκ ἂν ὁ σοφὸς Ἰωάννης ἀντιφθέγξαιτο, ἀλλ' ἐρεῖ καὶ αὐτὸς ὅτι, οὕτως καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα. Διὰ τοῦ Υἱοῦ γὰρ, φησὶ καὶ αὐτὸς, ὡς ἰσοδυναμούσης τῆς διὰ καὶ τῆς ἐξ. Εἰ δὲ ὡς ἐκ πρώτης αἰτίας, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ λέγοι τις, ὅπερ εἶπε τῶν ἁγίων οὐδεὶς, καὶ ἀντιφθέγξεται, καὶ μέγα βοήσει. Ἐπὶ τοσοῦτον καὶ ταῦτα.

7. Multos prætcrea alios ex recentioribus illud, *ex Filio*, summo nisu oppugnantes, admodum vero valide illud, *per Filium* comprobantes, ostendimus secundum eam quam ante attulimus, expositionem; quare nescio undenam ducti hac ætate nonnulli, non sustinent dici : *Spiritum per Filium procedere ex Patre*. Sed videamus, quæ de hoc argumento Serapionem episcopum per epistolam edoceat, dignus, qui habeat ex immortalitate nomen, Athanasius : *Quemadmodum germen unigenitum Filius est, sic et Spiritus, qui a Filio datur et mittitur, et ipse unus, et non plures, neque ex pluribus unus, sed solus ipse Spiritus; nam cum unus sit Filius, vivens Verbum, unam oportet esse perfectam, completamque sanctificantem, et illuminantem vitam, quæ operatio ipsius et munus est; quæ ex Patre dicitur procedere, quando a Verbo, quod ex Patre est, sine ulla hæsitatione elucet, mittitur et datur.*

8. Elucendi verbo quidam mordicus inhærent, traduntque eo promulgationem indicari, non existentiam : namque per *procedere* antea positum exsistentiam manifestari. Si itaque Spiritus procedere dicitur ex Patre, quoniam a Verbo manifestatur, cum non manifestatur, neque ex Patre procedere dicetur. An igitur ante res conditas, sive sensiles, sive intellectuales, quibus a Verbo manifestatus est Spiritus sanctus, non dicetur ex Patre procedere? Quemadmodum enim quopiam dicente hominem essentiam animatam, sensilem, quandoquidem animal est, si alius causam evertere possit, inductionem etiam evertet : eadem ratione talium hominum suppositione sublata, quod inde colligitur, quantum in ipsis est, destruetur.

9. Et hi quidem adhuc, propter quid dicatur, Spiritus ex Patre procedere, quærent. Nos verum dictionis significatum assumentes, hunc in modum argumentemur. Spiritus ex Verbo, per Verbum scilicet profluit ex Patre, quemadmodum ex sole per lumen illuminans splendor. Id cum ita sit, et Verbum ex Patre confitemur; propterea et Spiritus ex Patre procedere dicitur. Usurpat vero dictionem, *elucet*, ad similitudinem vitæ illuminantis; ideoque et Verbi operationem, vivam scilicet et

B ζ'. Πολλοὺς δὲ καὶ ἄλλους τῶν νεωτέρων εὑρίσκομεν ἐνισταμένους μὲν πρὸς τὸ, *ἐκ τοῦ Υἱοῦ*, κατασκευάζοντας δὲ καὶ μάλα γενναίως τὸ, *δι' Υἱοῦ*. Καθ' ἣν προδιεσημηνάμεθα δήλωσιν. Ὅθεν οὐκ οἶδ' ὅ τι παθόντες ἀρτίως τινὲς οὐκ ἀνέχονται τὸ *Πνεῦμα δι' Υἱοῦ προσέρχεσθαι παρὰ τοῦ Πατρός*. Ἀλλ' ἴδωμεν οἷα περὶ τούτου διδάσκει τὸν ἐπίσκοπον Σεραπίωνα δι' ἐπιστολῆς ὁ τῆς Ἀθανασίας ἀξιώνυμος· *Ὥσπερ γέννημα μονογενές ὁ Υἱός ἐστιν, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα παρὰ τοῦ Υἱοῦ διδόμενον καὶ πεμπόμενον, καὶ αὐτὸ ἓν καὶ οὐ πολλὰ, οὐδὲ ἐκ πολλῶν ἓν, ἀλλὰ μόνον αὐτὸ Πνεῦμα. Ἑνὸς γὰρ ὄντος τοῦ Υἱοῦ τοῦ ζῶντος Λόγου, μίαν εἶναι δεῖ τελείαν καὶ πλήρη τὴν ἁγιαστικὴν ζωὴν, οὖσαν ἐνέργειαν αὐτοῦ καὶ δωρεὰν, ἥτις γε ἐκ Πατρὸς* C *λέγεται ἐκπορεύεσθαι, ἐπειδὴ παρὰ τοῦ Λόγου τοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁμολογουμένως ἐκλάμπει, καὶ ἀποστέλλεται καὶ δίδοται.*

η'. Ἐπιφύονται τῷ ἐκλάμπειν τινὲς, καὶ φανερώσεως εἶναί φασιν αὐτὸ δηλωτικὸν, οὐχ ὑπάρξεως· τὸ γὰρ *ἐκπορεύεσθαι* προδεδηλωκέναι τὴν ὕπαρξιν. Εἰ τοίνυν ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα λέγεται παρὰ τοῦ Πατρὸς, ἐπειδὴ παρὰ τοῦ Λόγου φανεροῦται, μὴ οὔσης τῆς φανερώσεως, οὐδ' ἐκ τοῦ Πατρὸς λέγοιτ' ἂν ἐκπορεύεσθαι. Τί γοῦν πρὸ τοῦ γεγονέναι τὴν κτίσιν, εἴτε τὴν νοητὴν, ἔνθα παρὰ τοῦ Λόγου πεφανέρωται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐκ ἂν αὐτὸ λεχθείη ἐκπορευόμενον ἐκ Πατρός; Ὥσπερ γὰρ εἴ τινος τὸν ἄνθρωπον λέγοντος οὐσίαν ἔμψυχον, αἰσθητικὴν, ἐπειδὴ ζῶον ἐστίν· εἴπερ ἔχει τις ἕτερος τὸ D αἴτιον ἀνελεῖν, συνανέλοι καὶ τὸ συμπέρασμα, τὸν αὐτὸν τρόπον τῆς αὐτῶν ὑποθέσεως ἀνατετραμμένης, τὸ δῆθεν συναγόμενον, ὅσον τὸ ἐπ' αὐτοῖς, διεσκέδασται.

θ'. Καὶ οὗτοι μὲν ἔτι δι' ὃ λέγεται παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα ζητείτωσαν. Ἡμεῖς δὲ τὴν ἀληθῆ προσλαβόμενοι σημασίαν τῆς λέξεως, οὕτως συλλογισόμεθα. Τὸ Πνεῦμα παρὰ τοῦ Λόγου, τουτέστι, διὰ τοῦ Λόγου πρόεισιν ἐκ Πατρὸς, ὥσπερ ἐξ ἡλίου διὰ τοῦ φωτὸς φωτιστικὴ λαμπηδών. Κἀπειδὴ τοῦτ' ἔστιν, ὁ δὲ Λόγος ἐκ τοῦ Πατρὸς ὡμολόγηται· διὰ τοῦτο καὶ τὸ Πνεῦμα παρὰ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι λέγεται. Κέχρηται δὲ τῇ *ἐκλάμπειν* ὁ διδάσκαλος λέξει, καταλλήλως τῇ φωτιστικῇ ζωῇ.

Διὰ τοῦτο καὶ τοῦ Λόγου ἐνέργειαν, σῶσαν δηλονότι, καὶ ὑφεστῶσαν τὸ ἅγιον ὠνόμασε Πνεῦμα, τὸν Λόγον καὶ Υἱὸν εἰδὼς Θεοῦ δύναμιν ἐνυπόστατον. Ἐπεὶ δὲ διὰ τῆς δυνάμεως ἡ ἐνέργεια, ἡ δὲ δύναμις ὁμολογουμένως ἐκ τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦτο ἐκ Θεοῦ ἡ ἐνέργεια. Τοῦτο γὰρ βούλεται τῷ διδασκάλῳ τὸ, *λέγεται ἐκπορεύεσθαι*, ὡς τῆς τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως λεγομένης καὶ κηρυττομένης ἐκ Πατρὸς διὰ τὴν πρὸς τὸ πρῶτον ἀναφοράν. Ὡς μὲν οὖν ἐνέργειαν τοῦ Υἱοῦ καὶ Θεοῦ Λόγου τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀϊδίως ἐκλάμπει παρ' αὐτοῦ, ταυτὸν δ' εἰπεῖν, δι' αὐτοῦ παρὰ τοῦ Πατρός· ὡς δὲ δωρεὰ καὶ ἀποστέλλεται, καὶ δίδοται φυσικῶς.

ι'. Ὅτι δὲ τὸ *ἐκλάμπειν* ἐν θεολογίᾳ παραστατικόν ἐστι τῆς ἀπαθοῦς καὶ ἀχρόνου ὑπάρξεως, καὶ ὁ μέγας Βασίλειος δείκνυσιν οὕτω λέγων ἐν δευτέρῳ τῶν Ἀντιῤῥητικῶν· *Κοινὴ πρόληψις πᾶσιν ὁμοίως Χριστιανοῖς ἐνυπάρχει τοῖς γε ὡς ἀληθῶς τῆς προσηγορίας ταύτης ἀξίοις, περὶ τοῦ φῶς εἶναι τὸν Υἱὸν γεννητὸν ἐκ τοῦ ἀγεννήτου φωτὸς ἀπολάμψαντα.* Καὶ πάλιν· *Ἀγαθοῦ μὲν Πατρὸς, ἀγαθὸς Υἱὸς, φωτὸς δὲ τοῦ ἀγεννήτου φῶς ἐξέλαμψε τὸ ἀΐδιον.* Καὶ Γρηγόριος δὲ τῶν Νυσσαέων ὁ σοφὸς ἱεράρχης, οὕτω φησὶν ἐν τῷ πρώτῳ τῶν Ἀντιῤῥητικῶν· *Πατὴρ μὲν ἄναρχος, καὶ ἀγέννητος, καὶ ἀεὶ Πατὴρ νοεῖται. Ἐξ αὐτοῦ δὲ κατὰ τὸ προσεχὲς ἀδιαστάτως ὁ μονογενὴς Υἱὸς τῷ Πατρὶ συνεπινοεῖται. Δι' αὐτοῦ δὲ, καὶ μετ' αὐτοῦ πρὶν τι κενόν τε καὶ ἀνυπόστατον διὰ μέσου παρεμπεσεῖν νόημα, εὐθὺς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον συνημμένως καταλαμβάνεται. Οὐχ ὑστερίζον κατὰ τὴν ὕπαρξιν μετὰ τὸν Υἱὸν, ὡς ποτὲ τὸν μονογενῆ δίχα τοῦ Πνεύματος νοηθῆναι, ἀλλ' ἐκ μὲν τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων, καὶ αὐτὸ τὴν αἰτίαν ἔχον τοῦ εἶναι, ὅθεν καὶ τὸ μονογενές ἐστι φῶς· διὰ δὲ τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς ἐκλάμψαν, οὔτε διαστήματι, οὔτε φύσεως ἑτερότητι τοῦ Πατρὸς, ἢ τοῦ μονογενοῦς ἀποτέμνεται.* Πάλιν πρὸς αὐτὸν ὁ μέγας Βασίλειος περὶ διαφορᾶς οὐσίας καὶ ὑποστάσεως· *Ὁ δὲ Υἱὸς τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον Πνεῦμα δι' ἑαυτοῦ καὶ μεθ' ἑαυτοῦ γνωρίζων, μόνος μονογενῶς ἐκ τοῦ ἀγεννήτου φωτὸς ἐκλάμψας, οὐδεμίαν κατὰ τὸ ἰδιάζον τῶν γνωρισμάτων τὴν κοινωνίαν ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα, ἢ πρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.* Ἰωάννης ὁ σοφὸς ποιητὴς ἐν Ὕμνοις πρὸς τὴν ὑπέραγνον Θεομήτορα. *Σὺ μήτηρ Θεοῦ ἀσυνδυάστως γεγέννησαι τοῦ ἐξ ἀκηράτου Πατρὸς ἐκλάμψαντος.* Ἐν τούτοις ὁ ἐξηγούμενος, ὁ πολλοῖς θαυμαζόμενος, ὁ καὶ τῶν ἱερῶν κανόνων πρῶτος σαφηνιστὴς, *τὸ ἐκλάμψαντος*, φησὶν, *τὴν ἄνω γέννησιν τοῦ Υἱοῦ ἀπαθῆ παρίστησιν. Ὡς γὰρ ἡ λαμπηδὼν ἐκ τοῦ ἡλίου ἀπαθῶς ἔξεισιν, οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς ἀπαθῶς γεγέννηται τῷ Πατρὶ, καὶ τὸ ἄχρονον δὲ τοῦ Υἱοῦ, καὶ κατὰ τοῦτο ἄναρχον, διὰ τοῦ ἐκλάμψαι διδάσκει ὁ ποιητής. Ὡς γὰρ ἅμα φῶς, καὶ ἅμα ἡ ἐξ αὐτοῦ λαμπηδὼν, οὕτως ἅμα νοηθείη Πατὴρ, ἅμα παρέπεται νοεῖσθαι καὶ τὸν Υἱόν.*

A subsistentem Spiritum sanctum compellavit, Verbum, et Filium noscens Dei virtutem enypostatam. Quando vero per virtutem operatio, virtus autem ex Deo nemine contradicente, propterea ex Deo operatio est, quod Magister insinuat illis verbis, *dicitur procedere*, cum Spiritus processio dicatur; et prædicetur ex Patre propter relationem ad primam causam. Uti itaque operatio Filii, et Dei Verbi Spiritus sanctus perpetuo elucet ab ipso, quod idem est, ac dicere, per ipsum a Patre. Sed tanquam donum et mittitur, et donatur naturaliter.

10. *Elucere* porro in rebus divinis exsistentiam B neque passioni obnoxiam, neque tempori subjacentem inducere, magnus Basilius ita probat, oratione secunda antirrhetica: *Communis*, inquit, *prænotio omnibus æque Christianis innata est iis, qui tali appellatione digni sunt, lumen esse Filium generatum ex ingenito lumine illucescentem.* Et rursum: *Boni Patris bonus Filius. Luminis vero ingeniti lumen eluxit sempiternum.* Gregorius quoque Nyssaensium doctus antistes in prima antirrhetica hæc habet: *Pater quidem sine principio, et ingenitus, et semper Pater intelligitur; ex eo vero immediate, et indivise unigenitus Filius cum Patre simul intelligitur; per hunc autem, et cum ipso, antequam inanis, et non subsistens in medio perceptio incidat, statim Spiritus sanctus junctim concipitur, non post Filium* C *exsistentia subsistens, ut aliquando unigenitus absque Spiritu concipiatur; sed ex rerum omnium Deo, et ipse suæ essentiæ causam habens, unde et unigenitum lumen oritur, per verum autem lumen elucescens, neque distantia, neque naturæ diversitate a Patre, sive ab unigenito dividitur.* Rursus ad eumdem magnus Basilius de differentia essentiæ, et hypostasis: *Filius ex Patre procedentem Spiritum per semetipsum, et una secum cognoscens, solus unigenite ex ingenito lumine elucens, nullam secundum proprietatem notarum communionem habet cum Patre, aut cum Spiritu sancto.* Joannes poeta sapientissimus in Hymnis ad immaculatissimam Virginem: *Mater Dei, absque conjunctione peperisti eum, qui ex incorrupto Patre eluxit.* Ad hæc interpres, qui multis D in admiratione est, et qui sacros canones primus exposuit: *Eluxit*, inquit, *supernam Filii absque passione generationem denotat. Quemadmodum enim splendor ex sole sine passione effluit, ita et Filius sine passione genitus est a Patre, et Filium absque tempore, et secundum id idem sine principio per Verbum elucere poeta edocet. Sicut enim simul lumen, et simul qui ex eo est, splendor; sic cum primum mente concipitur Pater, simul subsequitur et Filium intelligi.* Et hæc plusquam opus erat, adduximus. Ubi enim sententiæ mens prudens, multumque rebus adaptata videtur, si ita verbum accipiatur; sin minus in alium sensum distrahatur, multum improbabilitatis, atque inconcinnitatis præsefert, quid

inde magis ad veritatem comprobandam emendicandum est?

11. Illud autem dicere, ne quis existimet, principium Spiritus Filium, manifestare Spiritum per doctrinam suam, et veluti sibi cognatum exhibere, ideoque dici ex Patre procedere, curiosum quidem est, sed quod facile deprehendi potest. Quam enim suspicionem principii hujuscemodi manifestatio atque exhibitio inferet? et quanam ratione veluti cognatus Filius Spiritum sanctum exhibens, non a cognato sibi exhibebitur? et quomodo Verbo sine controversia ex Patre comparente, non habebit sine controversia quidquid habet a Patre? et qua ratione in posterum Spiritus principium Verbum reputabitur? Apage has pravas expositiones, tu quoque omnino dices, nec fallor, ei, quocum tibi litigium est. Verumtamen Spiritum ex Patre per Filium procedere, magnus Basilius pluribus in locis, et in antirrheticis potissimum decernit : *Quomodo itaque*, inquiens, *separabuntur ea quæ separari nequeunt, Verbum Dei, et Spiritus ex Deo per Filium. Si Spiritus non creditur, et Verbum quoque non creditur.* De hoc eodem perspicacissimus Epiphanius in Ancyroto hunc in modum discurrit : « *Ait itaque beatus Petrus his, qui cum Anania erant : «Cur tentavit vos Satanas, mentiri Spiritui sancto ? Et ait : Non homini mentiti estis, sed Deo. » Deus ergo ex Patre et Filio Spiritus, cui mentiti fuerant, qui de pretio fraudarant.* Et rursum : *Pater veri Filii Pater est, lumen totus, et Patris veri Filius, lumen de lumine, non ut res factæ, aut creatæ, nominatione sola Spiritus sanctus, Spiritus veritatis est; lumen tertium a Patre et Filio : reliqua alia positione, vel appositione, vel appellatione.* Hæc perspicacissimus Epiphanius, *ex Patre et Filio* usurpans, loco illius, *ex Patre per Filium*. Quemadmodum et sapientissimus Cyrillus in *Thesauris* his verbis enuntians : *Quod beatus Moyses homini a Deo inflatum fuisse contendit, id Christus post resurrectionem a mortuis renovans inflavit suis discipulis, dicens :* Accipite Spiritum, *ut rursus reformati in imaginem, quam a principio habuimus, conformes fiamus Creatori per Spiritus participationem. Cum itaque Spiritus sanctus ad nos veniens, conformes nos efficit Deo, profluit vero et ex Patre et Filio, manifestum est eum divinæ essentiæ esse, essentialiter in ipsa, et ex ipsa profluens.* Profluit, inquit, ex Patre et Filio, hoc est per Filium ex Patre. At Nyssaensium orbisque lumen, quot ille in locis palam confirmat, per Filium Spiritum sanctum ex Patre esse ? sed potissimum in prima Antirrhetica hæc de Spiritu tradit : *Patri secundum quod increatus est conjungitur, rursusque ab eo, quod quemadmodum ille Pater non est, separatur : conjungitur et Filio secundum quod increatus est, et quod causam exsistentiæ ex omnium Deo habeat; sejungitur rursus proprietate, quod non tanquam*

A Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἴσως ὑπὲρ τὴν χρείαν. Ὅπου γὰρ ἡ τοῦ λόγου διάνοια λελογισμένη καὶ λίαν ἡρμοσμένη φαίνεται, τοιουτοτρόπως ἐκλαμβανομένης τῆς λέξεως· ἄλλως δ' ἔχειν ὑπονοουμένης, πολὺ τὸ ἀλόγιστον φέρουσα καὶ ἀνάρμοστον, τί χρὴ πλέον ἐκεῖσε ζητεῖν εἰς τὴν τῆς ἀληθείας παράστασιν;

ια'. Τὸ δὲ λέγειν, ἵνα μή τις νομίσῃ, ὡς ἀρχὴ του Πνεύματος ὁ Υἱὸς, ἐπιφανεροῖ τὸ Πνεῦμα διὰ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, καὶ δίδωσιν ὡς συγγενὲς, διὰ τοῦτο λέγεται ἐκ Πατρὸς αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι, περίεργον μὲν, ἀλλ' εὐφώρατον. Ποίαν γὰρ τὸ φανεροῦν καὶ διδόναι τοιουτοτρόπως ὑποψίαν εἰσαγάγοι ἂν ἀρχῆς; ἢ πῶς ὡς συγγενὲς διδοὺς Λόγος τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐκ ἀντιδοθείη παρὰ τοῦ συγγενοῦς; ἢ πῶς τοῦ Λόγου πεφηνότος ὁμολογουμένως ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὐχὶ καὶ πάντα ὅσα ἔχει ὁ λόγος, ὁμολογουμένως ἐκ τοῦ Πατρός; καὶ πῶς ἀρχὴ τοῦ B Πνεύματος ὁ Λόγος νομισθείη λοιπόν; Ἄπαγε τῶν τοιούτων παρεξηγήσεων, οἶδ' ὅτι φαίης ἂν καὶ αὐτὸς τῷ ἐριστικῷ. Τὸ μέντοι δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα παρὰ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, καὶ Βασίλειος ὁ μέγας πολλαχοῦ, καὶ δὴ κἀν τοῖς Ἀντιῤῥητικοῖς ἀποφαίνεται· *Πῶς ἂν οὖν*, φάσκων, *χωρίζοιτο τὰ ἀχώριστα Λόγος Θεοῦ καὶ Πνεῦμα ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ, εἰ Πνεῦμα ἀπιστεῖται, καὶ Λόγος συναπιστεῖται.* Περὶ τούτου καὶ ὁ διορατικώτατος Ἐπιφάνιος ἐν τῷ Ἀγκυρωτῷ διέξεισιν οὑτωσί· *Φησὶν οὖν ὁ μακάριος Πέτρος τοῖς περὶ τὸν Ἀνανίαν· Τί ὅτι ἐπείρασεν ὑμᾶς ὁ Σατανᾶς, ψεύσασθαι ὑμᾶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον; καὶ φησὶν, Οὐκ ἀνθρώπῳ ἐψεύσασθε, ἀλλὰ Θεῷ. Ἄρα Θεὸς ἐκ Πατρὸς καὶ* C *Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, ᾧ ἐψεύσαντο οἱ ἀπὸ τοῦ τιμήματος νοσφισάμενοι.* Καὶ πάλιν· *Ὁ Πατὴρ ἀληθοῦς Υἱοῦ ἐστι Πατὴρ, φῶς ὅλος, καὶ Υἱὸς Πατρὸς ἀληθοῦς. Φῶς ἐκ φωτὸς, οὐχ ὡς τὰ ποιητὰ ἢ τὰ κτιστὰ, προσηγορίᾳ μόνῃ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἀληθείας ἐστί· φῶς τρίτον παρὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, τὰ δὲ ἄλλα πάντα, θέσει, ἢ παραθέσει, ἢ κλήσει.* Ταῦτα καὶ ὁ διορατικώτατος Ἐπιφάνιος τῷ *ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ* κεχρημένος ἀντὶ τοῦ *ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ*. Καθὰ καὶ ὁ σοφώτατος Κύριλλος ἐν τοῖς *Θησαυροῖς* λέγων οὕτως· *Ὅπερ ὁ μακάριος Μωϋσῆς ἐμπεφυσῆσθαι παρὰ Θεοῦ τῷ ἀνθρώπῳ διισχυρίσατο, τοῦτο Χριστὸς ἀνανεῶν ἐν ἡμῖν κατὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀναβίωσιν ἐνεφύσησε τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς λέγων,* Λάβετε, D Πνεῦμα, *ἵνα πάλιν ἀναμορφωθέντες εἰς τὴν ἐξ ἀρχῆς εἰκόνα σύμμορφοι φαινώμεθα τῷ πεποιηκότι διὰ τῆς τοῦ Πνεύματος μετοχῆς. Ὅτε τοίνυν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν ἡμῖν γινόμενον συμμόρφους ἡμᾶς ἀποδεικνύει Θεοῦ, πρόεισι δὲ καὶ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, πρόδηλον ὅτι τῆς θείας οὐσίας ἐστὶν, οὐσιωδῶς ἐν αὐτῇ καὶ ἐξ αὐτῆς προϊόν.* Πρόεισι, φησὶν, ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ· τουτέστι δι' Υἱοῦ παρὰ τοῦ Πατρός. Ὁ δέ γε τῶν Νυσσαέων καὶ τῆς οἰκουμένης φωστὴρ, ἐν πόσοις παρίστησιν ἐναργῶς, ὅτι δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ Πατρὸς, τέως γοῦν ἐν τῷ πρώτῳ τῶν Ἀντιῤῥητικῶν τάδε λέγει περὶ τοῦ Πνεύματος· *Τῷ Πατρὶ κατὰ τὸ ἄκτιστον συναπτόμενον πάλιν αὐτοῦ, τῷ μὴ Πατὴρ εἶναι καθάπερ ἐκεῖνος διαχωρίζεται. Τῇ δὲ πρὸς*

A τὸν Υἱὸν κατὰ τὸ ἄκτιστον συναφείᾳ, καὶ ἐν τῷ τὴν αἰτίαν τῆς ὑπάρξεως ἐκ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων ἔχειν ἀφίσταται πάλιν τῷ ἰδιάζοντι, ἐν τῷ μήτε μονογενῶς ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑποστῆναι, καὶ ἐν τῷ δι' αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι. Πάλιν δὲ τῆς κτίσεως διὰ τοῦ Μονογενοῦς ὑποστάσης, ὡς ἂν μὴ κοινότητά τινα τὸ Πνεῦμα νομισθῇ πρὸς ταύτην ἔχειν, ἐκ τοῦ διὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι, ἐν τῷ ἀτρέπτῳ καὶ ἀναλλοιώτῳ καὶ ἀπροσδεεῖ τῆς ἑτέρωθεν ἀγαθότητος, διακρίνεται τὸ Πνεῦμα ἀπὸ τῆς κτίσεως.

unigenitus ex Patre substitit, et quod per ipsum Filium apparuit. Rursus cum creatura per Filium substitisset, ne cum ea communionem Spiritus habere existimaretur, quod per Filium appareat immutabilitate, firmitate, ac bonitatis, quæ extranea sit, nulla indigentia, a creatura Spiritus secernitur.

ιβ'. Διαποροῦσι περὶ τοῦ *πεφηνέναι* τινές, Μή ποτε, λέγοντες, φανερώσεως αὐτὸ δηλωτικόν ἐστιν, οὐχ ὑπάρξεως. Καίτοι γ' ἐχρῆν αὐτούς, εἰ μὴ τῷ ἐνεργητικὸν εἶναι τὸ ῥῆμα κατά τε προφορὰν καὶ δήλωσιν ὁμοῦ προσεσχήκεσαν, κἂν γοῦν ἐξ ἄλλων ῥήσεων Πατρικῶν τὴν σημασίαν κατανενοηκέναι τῆς B λέξεως, καὶ μὴ τῆς ἀληθείας ἐπηρεαστὰς καθεστηκέναι διακενῆς. Αὐτίκα γὰρ ὁ μέγας Βασίλειος ταῦτα λέγει περὶ τοῦ Πνεύματος· *Οὐδὲν ἔχον ἑαυτῷ ἐπίκτητον, ἀλλ' ἀϊδίως πάντα ἔχον ὡς Πνεῦμα Θεοῦ, καὶ ἐξ αὐτοῦ πεφηνός.* Ὁ δὲ σοφώτατος Κύριλλος περὶ τοῦ Χριστοῦ· *Τὸν Θεοῦ μεσίτην καὶ ἀνθρώπων κατὰ τὰς Γραφὰς συγκεῖσθαι φαμέν, ἔκ τε τῆς καθ' ἡμᾶς ἀνθρωπότητος, τελείως ἐχούσης κατὰ τὸν ἴδιον λόγον, καὶ ἐκ τοῦ πεφηνότος ἐκ τοῦ Θεοῦ κατὰ φύσιν Υἱοῦ, τουτέστι, τοῦ μονογενοῦς.* Καὶ πάλιν· *Ἴδιόν ἐστι τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, οὔτοι που μόνον ᾗ Λόγος ἐστί, πεφηνὼς ἐκ Πατρός, ἀλλ' εἰ καὶ νοοῖτο καθ' ἡμᾶς ἄνθρωπος γεγονώς. Πρόδηλον δήπουθεν ὡς Θεὸς μὲν τὸ Πνεῦμα, τὸ ἐξ οὗ κυρίως ἔχον καὶ φυσι-* C *κῶς ὡς Θεός, τὰ δ' ἄλλα ποιήματα καταχρηστικώτερον ὡς ἐκ ποιητοῦ καὶ δημιουργοῦ πεφηνότα, ἐξ οὗ λεγόμενα.* Ὥστε σημαντικὸν ὑπάρξεως ἀριδήλως τὸ πεφηνέναι, τῆς Γραφῆς δὲ διαγορευούσης οὕτω περὶ τοῦ Πνεύματος· *Ὡς οὖν ὁ δημιουργὸς Λόγος ἐστερέωσε τὸν οὐρανόν, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, τουτέστιν, ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ.* Καὶ πάλιν, *Οὔτε ἀλλότριον τῆς τοῦ Θεοῦ δόξης τὸ Πνεῦμα τοῦ ἀρρήτου στόματος ἀρρήτως πεφηνός.* Οὐ ταυτὸν ἐπὶ τοῦ Πνεύματος δείκνυται φανερῶς τὸ πεφηνέναι, καὶ ἐκπορεύεσθαι;

12. De verbo illo *apparere* plerique dubitant. Anne, inquiunt, illud manifestationem et non existentiam notat? cum oporteret eosdem, præterquam quod verbum illud tum pronuntiatione, tum expressione activum est, saltim ex aliis Patrum sententiis vocis significatum colligere, neque veritatem calumniantes frustra tempus terere. In promptu enim sunt, quæ Basilius Magnus tradit de Spiritu: *Nihil habens in se ipso ascititium, sed ab æterno omnia possidens, ut Dei Spiritus, et ex ipso apparens.* Sapientissimus Cyrillus de Christo: *Mediatorem Dei et hominum, ut divinæ tradunt Litteræ, componi dicimus, et ex nostra humanitate secundum propriam rationem perfecta, et eo, qui a Deo apparuit, secundum naturam Filio, hoc est, unigenito.* Et rursus: *Proprius est Spiritus Filii, non ea ratione tantum, qua Verbum est, apparens ex Patre, sed ea etiam, qua a nobis concipitur homo factus. Manifestum Deum esse Spiritum, illud ex alio proprie possidens, et naturaliter ut Deus: alias vero creaturas magis improprie, tanquam quæ a Creatore et opifice apparuerunt, ex quo dicuntur. Quare manifestissime verbum* apparere *existentiam denotat, Scriptura verbo hæc asserente de Spiritu. Quemadmodum itaque opifex Verbum cœlum firmavit, ita et Dei Spiritus, qui ex Patre procedit, hoc est ex ore ejus.* Et rursus: *Neque a Dei gloria alienus Spiritus ex ineffabili ore ineffabiliter apparens.* An non manifesto de Spiritu evincitur idem esse apparere, et procedere?

ιγ'. Τοιγαροῦν ἔδει καὶ τοὺς ἐνταυθοῖ περὶ τοῦ πεφηνέναι διαποροῦντας, ἀλλαχόθεν, ὡς ἔφαμεν, ἐκ τῶν ἀναμφιλέκτων τὴν τῆς λέξεως πορίσασθαι δήλωσιν, ἢ μὲν ἔκ γε τῆς τοῦ λόγου συμφράσεως συν- D εωρακέναι τὸ ἀληθές, καὶ μὴ παραλογίζεσθαι σφᾶς αὐτούς. Ποίαν γὰρ ἂν ἔχειν ὑπωπτεύθη πρὸς τὴν κτίσιν κοινότητα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐκ τοῦ, τὴν μὲν διὰ τοῦ Μονογενοῦς ὑποστῆναι, τὸ δὲ δι' αὐτοῦ πεφανερῶσθαι αὐτῇ; Ἢ πῶς ἐν ἄλλοις διακρινόμενον τὸ Πνεῦμα ἀπὸ τῆς κτίσεως, οὐ μᾶλλον ἂν διεκρίνετο προχειρότερον, ἐκ τοῦ, τὴν μὲν διὰ τοῦ Μονογενοῦς ἔχειν τὸ εἶναι, τὸ δὲ μὴ δι' αὐτοῦ δὴ τοῦ Μονογενοῦς; ἀλλὰ τοῦτό ἐστι δι' Υἱοῦ τὸ εἶναι τῷ Πνεύματι παρὰ Πατρὸς φυσικῶς δι' Υἱοῦ, καὶ τῇ κτίσει, ἀλλὰ δημιουργικῶς. Τρεπτὴ γὰρ αὕτη· διὸ καὶ ἀλλοιωτή, καὶ τῆς ἐκ Θεοῦ ἀγαθότητος ἐπιδεής, τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ ἐτράπη ἀπὸ τοῦ μὴ εἶναι εἰς τὸ εἶναι μεταβαλόν· ἦν γὰρ ἀεί, διὸ οὐδὲ

13. Oportebat itaque eos qui hic de hujus verbi significatu hæsitant, aliunde, ut diximus, et ex indubitatis dictionis sententiam expiscari, vel saltem ex ipsa dicendi structura veritatem comprehendere, et non seipsos falsis ratiocinationibus decipere. Quid enim cum creatura habere commune existimaretur Spiritus sanctus ex eo quod illa quidem per Unigenitum substitit, Spiritus vero per ipsum illi manifestatus est? Annon cum in aliis Spiritus secernatur a creatura, magis et faciliori quodam modo secerneretur ex eo quod illa per Filium, quod sit, habeat: ille autem non per ipsum, Unigenitum nempe? Sed hoc est per Filium Spiritui, quod sit ex Patre naturaliter per Filium, et creaturæ, sed ut ab opifice productæ. Hæc enim haud firma est, ideoque et mutabilis, et divinæ bonitatis indigens. Sed Spiritus sanctus minime mutatus est, ex eo quod non est, ad id quod est,

gradum faciens. Erat enim semper : propterea neque creatura est ; etenim si creatum mutabile est, non creatum immutabile erit. Creatura mutabilis est, progressu sanctificationem acquirens, imo etiam a meliori desciscens et ad pejora retro commeans. Spiritus absolutissimam sibi sanctitatem ab æterno vindicat. Ergo si creatum mutabile est, quod immutabile est, creatum non est. Creatura secundum participationem bonum ex Deo habet, Spiritus vero ex seipso bonus est. Quod itaque alienæ bonitatis non indiget, et immutabilitate, atque firmitate Spiritus a creatura secernitur. Quæ si inficias ierint, aliquid cum creatura commune Spiritum habere existimare necesse est, ex eo quod per Filium a Patre apparuit.

14. Quibus statim objicimus Dei manus, quæ in Psalmis sunt, radios, cum consimilibus fluviis apud theologos, a Deo natos surculos, et bina viscera, et lumina Patris, et quidquid hisce haud dissimile est; neque norunt qui hæc proponunt, hypostaseon inconfusum, et primam causam inde nobis insinuari. Tandem in rebus divinis pertractandis consultissimus Athanasius, oratione de unigeniti Verbi incarnatione, de eodem Unigenito hæc scribit : *Dum commendat in manus Patris spiritum suum, ut homo, semetipsum sibi ut Deo commendat. Ipse enim est manus Patris.* Sapiens quoque Joannes in Ecclesia laudans eum qui extendit manus in cruce : *Propter me immaculatis illius manibus*, prædicat, *factam fuisse meam in principio creationem ex terra*, creandi vim ipsam Verbi et operationis efficientiam manus symbolice exemplo nostri nuncupans. Si quis vero et Filium et Spiritum manus Dei velit appellare, causam habeat neque improbabilem, neque intempestivam : et cum audit Filium brachium, et dexteram Dei, digitum vero Spiritum sanctum, tunc summam Filii et Spiritus unitatem speculetur, et per Filium Spiritum a Deo Patre procedere. Filium autem et Spiritum manus Dei intelligens, inconfusum inde, et per se subsistens Filii et Spiritus simul mente concipiat, non quod per Filium Spiritus non procedat ex Patre, quemadmodum neque quod hi inter se non connectantur, sicuti manus dextera, et læva : sed quod unus ex una parte est, alius in alia, non in seipsis confusi.

15. Ideo in Theologicis præstans Gregorius aliquando radio assimilat Filium, lumini Spiritum, et hunc quidem fluvio, illum fonti : aliquando eorumdem minime confusas Deitatis hypostases, et in descensu ad homines non separari a Patre explanans, uti binos radios eos ex uno sole mitti, et duos fluvios ex uno fonte longe lateque procurrentes, illique semper adhærentes, unde emanant, vocat. Aliquando unum indivisumque Triadis, nec non eumdem omnium honorem astruens, unam eam margaritam appellat. Et Dionysius re-

A κτίσμα. Εἰ γὰρ τὸ κτιστὸν τρεπτὸν, τὸ μὴ τρεπτὸν, οὐ κτιστόν. Ἡ κτίσις ἀλλοιωτὴ κατὰ προκοπὴν, λαμβάνουσα τὸν ἁγιασμὸν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀποφοιτῶσα τοῦ κρείττονος, καὶ πρὸς τὸ χεῖρον ὑποποδίζουσα. Τὸ δὲ Πνεῦμα τὴν ἀκροτάτην ἁγιωσύνην ἀϊδίως αὐχεῖ. Τοιγαροῦν, εἰ τὸ κτιστὸν καὶ ἀλλοιωτόν· τὸ μὴ ἀλλοιωτὸν, οὐδὲ κτιστόν. Ἡ κτίσις κατὰ μέθεξιν ἔχει τὸ ἀγαθὸν ἐκ τοῦ Θεοῦ, τὸ δὲ Πνεῦμα αὐτάγαθον. Ἐν ἄρα τῷ ἀπροσδεεῖ τῆς ἑτέρωθεν ἀγαθότητος, καὶ τῷ ἀναλλοιώτῳ, καὶ τῷ ἀτρέπτῳ διακρίνεται τὸ Πνεῦμα ἀπὸ τῆς κτίσεως. Εἰ μὴ, ταῦτα γὰρ ἐνομίσθη ἄν τινα πρὸς τὴν κτίσιν ἔχειν κοινότητα, τῷ δι' Υἱοῦ πεφηνέναι παρὰ Πατρός.

B ιδ'. Ἀλλ' εὐθὺς αἱ ψαλμικαὶ τοῦ Θεοῦ χεῖρες, αἱ θεολογικαὶ ἀκτῖνες, σὺν τοῖς ὁμοίοις ποταμοῖς, οἱ θεόφυτοί τε βλαστοὶ, καὶ τὰ δίδυμα σπλάγχνα, καὶ φῶτα τοῦ Πατρὸς, καὶ εἴ τι τοιοῦτον ἀντιπροτείνεται, καὶ οὐκ ἴσασιν οἱ ταῦτα δὴ προβαλλόμενοι, τὸ τῶν ὑποστάσεων ἀσύγχυτον, καὶ τὸ πρῶτον αἴτιον ἐντεῦθεν παραδηλούμενα. Τέως δ' οὖν ὁ τὰ θεῖα πολὺς Ἀθανάσιος ἐν τῷ περὶ τῆς τοῦ μονογενοῦς Λόγου ἐνανθρωπήσεως, τοιαῦτα φησὶ περὶ αὐτοῦ τοῦ Μονογενοῦς· *Ὅτε παρατίθεται τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Πατρὸς ὡς ἄνθρωπος, ἑαυτὸν παρατίθεται ἑαυτῷ, ὡς Θεῷ, αὐτὸς γὰρ ἡ χεὶρ καὶ αἱ χεῖρες τοῦ Πατρός.* Ὁ δὲ σοφὸς Ἰωάννης ἐπ' Ἐκκλησίας ὑμνῶν τὸν διαπετάσαντα τὰς χεῖρας C ἐν τῷ σταυρῷ· *Δι' ἐμὲ, ταῖς ἀχράντοις αὐτοῦ χερσὶ* κηρύττει *γεγονέναι τὴν ἐμὴν καταρχὰς διάπλασιν ἐκ χοὸς*, τὸ δημιουργικὸν τοῦ Λόγου, καὶ τὸ τῆς ἐνεργείας ἀνυστικὸν, χεῖρας ὀνομάζων, συμβολικῶς ἐκ τῶν καθ' ἡμᾶς. Εἰ δέ τις καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα χεῖρας αἱροῖτο καλεῖσθαι Θεοῦ, τὴν προσήκουσαν αἰτίαν συνεκδεχέσθω καὶ εὔλογον. Καὶ ὅτε μὲν ἀκούοι τὸν Υἱὸν βραχίονα καὶ δεξιὰν τοῦ Θεοῦ, δάκτυλον δὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τότε τὴν ἄκραν συμφυΐαν θεωρείτω τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ Πνεύματος, καὶ τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι. Τὸν Υἱὸν δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα χεῖρας νοῶν τοῦ Θεοῦ, τὸ ἀσύγχυτον ἐντεῦθεν συνεπινοείτω, καὶ ἰδιοϋπόστατον τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, οὐ τὸ μὴ διὰ τοῦ Μονογενοῦς ἐκπορεύεσθαι D τὸ Πνεῦμα παρὰ Πατρὸς, ὥσπερ οὐδὲ τὸ μὴ ἀλληλουχεῖσθαι ταῦτα κατὰ τὴν δεξιὰν χεῖρα καὶ τὴν εὐώνυμον, ἀλλὰ τὸ μὲν ἔνθεν εἶναι, τὸ δ' ἔνθεν, οὐκ ἐν ἀλλήλοις.

ιε'. Διὰ ταῦτα καὶ ὁ μέγας ἐν θεολογίᾳ Γρηγόριος ποτὲ μὲν ἀκτῖνι παρεικάζει τὸν Υἱὸν, φωτὶ δὲ τὸ Πνεῦμα, καὶ τὸν μὲν πηγῇ, τὸ δὲ ποταμῷ, ποτὲ δὲ τὸ τῶν εἰρημένων τῆς θεότητος ὑποστάσεων ἀσύγχυτον παραδηλῶσαι προθέμενος, καὶ τὸ ἀπὸ τοῦ Πατρὸς ἀχώριστον ἐν τῇ καθόδῳ τῇ πρὸς ἡμᾶς, ὥσπερ ἀκτῖνας δύο πέμπεσθαι ταύτας ἐξ ἑνὸς ἡλίου φησὶ, καὶ δύο ποταμοὺς ἐκ μιᾶς πηγῆς, προβαίνοντας μὲν πολύ τε καὶ εἰς μακρὸν, ἐχομένους δὲ τοῦ ὅθεν διαπαντὸς δὲ τὸ ἀδιαίρετον τῆς Τριάδος παραστῆσαι βουλόμενος, καὶ ὁμότιμον, ἕνα μαργαρίτην

ταύτην ἀποκαλεῖ. Καὶ Διονύσιος μὲν ὁ θεωρητικώτατος δίδυμα σπλάγχνα τοῦ Πατρὸς, καὶ φῶτα, καὶ ἄνθη, καὶ βλαστοὺς θεοφύτους προσαγορεύει τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα, τὸ τῶν ὑποστάσεων ὑπεμφαίνων ἀσύγχυτον, καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἔχειν καὶ ἄμφω τὸ εἶναι γνησίως καὶ ἀκραιφνῶς. Ἕτεροι δὲ τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν ῥίζαν μὲν ὀνομάζουσι τὸν Πατέρα, κλάδον τὸν Υἱὸν, καὶ καρπὸν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος διὰ τοῦ Υἱοῦ παρὰ τοῦ Πατρὸς ὑποδεικνύοντες ὕπαρξιν. Ἀκούω δὲ καί τινος θεολήπτου καὶ θεοσόφου καθηγητοῦ περὶ τῆς ὑπερθέου Τριάδος οὑτωσί με διδάσκοντος· *Τὴν μὲν ἀνωτάτω ῥίζαν, ἧς ἐπέκεινα τὸ σύμπαν οὐδὲν, ἐννοήσεις τὸν Πατέρα· τὸν δέ γε τῆς ἀνωτάτω ῥίζης ἐκπεφυκότα καὶ γεγεννημένον, παραδέξῃ τὸν Υἱὸν, οὐκ ἐν ἴσῃ τάξει τοῖς πεποιημένοις, τὴν ἐν χρόνῳ λαχόντα γέννησιν, οὔτε μὴν ἐν ἐλάττοσιν, ἢ ἐν οἷς ὁ Πατὴρ, τὸ τῆς ἰδίας φύσεως ἐκφαίνοντα κάλλος, ἀλλ' ἅμα τε καὶ συναΐδιον, πᾶν ὁτιοῦν ἰσόμετρον ἔχοντα, δίχα μόνου τοῦ τεκεῖν. Προσήκοι γὰρ ἂν τοῦτο μόνῳ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, ἅγιον δὲ Πνεῦμα προσερεῖς τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ προχεόμενον φυσικῶς, καὶ καθάπερ ἐν τύπῳ τῆς ἐκ στομάτων διαπνοῆς τὴν ἰδίαν ἡμῖν ὑποσημαῖνον ὕπαρξιν. Οὕτω τε σαφῆ καὶ ἀσύγχυτον τὴν τῶν τριῶν ὑποστάσεων ἐν ἰδικαῖς ὑπάρξεσιν ἰδιότητα τηρῶν, μίαν τε, καὶ ὁμοούσιον τὴν ἁπάντων βασιλίδα προσκυνήσεις φύσιν.* Τί τὸ προχεῖσθαι φυσικῶς; Αὐτὸ δὴ τὸ ἐκπορεύεσθαι τοῦ Πνεύματος, ὕπαρξις ἰδικὴ καὶ ἰδίωμα, καθὼς τοῦ Πατρὸς τὸ ἀνωτάτω εἶναι, καὶ οὗ ἐπέκεινα μηδὲν, τουτέστι τὸ ἄναρχον· καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ παρὰ τοῦ Πατρὸς γεγεννῆσθαι. Περὶ τούτων γὰρ ἡ σύμπασα ῥῆσις διέξεισι, τοὺς τῆς ὑπάρξεως τρόπους εἰλικρινῶς διορίζουσα τῶν μακαρίων τῆς θεότητος ὑποστάσεων.

ιϛ'. Ἀλλὰ τί χρὴ περὶ τῶν τοιούτων μακρηγορεῖν; Εἰ μὲν οὐδέπω σαφῶς οὐδεὶς τῶν ἁγίων ἐδίδαξε, τὸ δι' Υἱοῦ τὴν τοῦ Πνεύματος ἐκπόρευσιν εἶναι παρὰ Πατρὸς, οὐδ' ἡμεῖς ἀνάγκην ἔχομεν ὀρύσσειν φρέαρ καινόν. Εἰ δ' ἔκπαλαι τοῦτο τὸ φρέαρ ὀρώρυκτο, Φιλισταίου δὲ χεὶρ ἐνέφραξεν, ἢ συνέχωσεν, οὐκ ἀνακαθαριεῖ τις αὐτό ποτε, καὶ τὸν χοῦν ἐκφορήσας τὸν πολὺν τῆς ἀγνοίας, εὑρήσει τὸ ζῶν ὕδωρ, καὶ τῶν τῆς νομῆς προβάτων τὸ σύνταγμα διατμηθὲν οὐ καλῶς, εἰς μίαν πάλιν ποίμνην διὰ τοῦ κοινοῦ ποιμένος ἐπισυνάψει τῷ μονογενεῖ καὶ ἀγαπητῷ, ἐστιν οὗ καὶ τὴν αὐτοῦ δὴ τοῦ καλοῦ ποιμένος ἐκμιμησάμενος συγκατάβασιν; Φέρε δὴ μετὰ τῶν ἄλλων παίδων τοῦ Πατρὸς τοῦ κληρονόμου, καὶ χάριτι πατρὸς τῶν ἐθνῶν, καὶ τὸν μέγαν πάλιν κἀνταῦθα παραγάγωμεν Ἀθανάσιον, καὶ ἴδωμεν αὖθις ὅσον δὴ καὶ αὐτὸς τῇ τοῦδε φρέατος ἀνορυγῇ συνεβάλλετο. Τί γοῦν κατ' Εὐσεβίου τοῦ Σαμοσατέως, καὶ Μελετίου τῶν ἀλλοφύλων τῆς πίστεως ἠκροβολίσεν ὁ τοῦ Δεσπότου οἰκογενὴς, ὁ τῆς Ἐκκλησίας ὑπέρμαχος· *Ἦν δὲ ἀδύνατον ἐν τῇ τῆς Τριάδος δόξῃ τὸ Πνεῦμα δοξάζεσθαι, μὴ προοδικῶς ὂν ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ, ἀλλὰ ποιητικῶς ἐκ Θεοῦ γεγονὸς, ὡς*

A rum divinarum speculator et venator acerrimus bina Patris viscera, et lumina, et flores, et germina a Deo prognatos Filium et Spiritum indigitat, minime confusas eorum hypostases commonstrans, et ex Patre habere utrumque, quod vere et proprie sit. Alii ex sanctis Patribus radicem nuncupant Patrem, ramum Filium, et fructum Spiritum sanctum, Spiritus sancti per Filium exsistentiam demonstrantes. Audio præterea quemdam numine afflatum, et divina doctrina imbutum præceptorem de divina Triade hæc ad amussim disserentem: *Supremam omnium radicem, ultra quam, quidquid est, nihil est, intelligito mihi Patrem, e suprema vero radice enatum, prognatumque accipito Filium, non eodem modo, ac cæteræ res*
B *creatæ, generationis temporariæ modum sortitum, neque in paucioribus, quam Pater propriæ naturæ pulchritudinem commonstrantem; sed universa coæterna, et æque atque Pater mensura possidentem, unum si excipias, parere; namque id soli Deo et Patri convenit: Spiritum autem sanctum dicito, qui ex Deo Patre per Filium effunditur naturaliter, et veluti, ut exemplo hoc utar, ex oris spiratione propriam exsistentiam indicantem. Sic planam et inconfusam trium hypostaseon in singularibus exsistentiis proprietatem conservans, unam et consubstantialem reginam omnium naturam adorabis.* Quid est effundi naturaliter? ipsa processio Spiritus, exsistentia singularis, et proprietas, quem-
C admodum Patris supremo loco esse, et ultra quem, nihil hoc est absque principio; et Filii a Patre esse genitum. De his enim allata supra verba agunt, exsistentiæ modos perspicue determinantia beatarum Deitatis hypostaseon.

16. Verumtamen quid opus est de his plura dicere? Siquidem si nullus ex sanctis plane nos Spiritus processionem per Filium ex Patre esse docuisset, neque nobis effodiendus puteus novus esset: sed si jam olim puteus hic effossus est, et Philistæi manus obturavit, atque opplevit, non enim aliquando quispiam expurgaverit, immanisque ignorantiæ luto egesto, vivam aquam invenerit, et
D ovium, quæ pascuo huic destinatæ sunt, agmen, malisque artibus divisum in unum rursus gregem per communem pastorem unigenito, et dilecto in nonnullis ejusdem boni pastoris demissionem imitatus conjunxerit? Age igitur cum aliis filiis Patris et hæredis, et gratia patris gentium, magnum huc adducamus Athanasium, rursumque contemplemur, quæ ipse in hujusce putei effossione præstiterit. Quid itaque adversus Samosatenum Eusebium, et Meletium a fide alienos, Domini verna et Ecclesiæ defensor ejaculavit? *Fieri minime poterat, ut in Triadis gloria Spiritus glorificaretur, nisi ille proflueret ex Deo per Filium, sed ut reliquæ creaturæ ex Deo factus fuisset, ut asserunt.* Quid sit *proflueret*, Oratione de dogmatibus et ordine episco-

porum, qui theologi cognomen habet, paucis interpretatus est: *Si tu*, dicens, *curiose inquiris Filii generationem, et Spiritus effluxum, et ego quidem a te inquiro animæ et corporis mistionem*. Et rursus: *Ne curiose nimis Spiritus effluxum perquirito*. Secunda Oratione de pace: *Sed ibi relinques pulchrum fetum, et admirabilem effluxum*. Item: *Ipsi vero unam ac eamdem noscere naturam Deitatis, quæ absque principio, generatione et effluxu cognoscitur*. Quam itaque rationem in Patre, sine principio, et in Filio, genitum, eamdem habet in Spiritu, effluere, quod idem est, ac procedere.

17. Aliquando etiam ipse aliquos hunc in modum disserentes audivi: Si est per Filium Spiritus, quomodo in rebus theologicis pertractandis celeberrimus Gregorius dixit: *Volo Patrem majorem dicere, ex quo, ut æquales sint, æquales habent, et sunt. Hoc enim ab omnibus concedetur, vereorque ne principium, inferiorum principium faciam, et prælatione injuria afficiam?* Si Verbum, et Spiritus sanctus æqualia sunt, æqualem utique habebunt et exsistentiam, cum eam uterque habeat æqualiter a Patre. Hæc sunt recentiorum dubia, nullam scilicet æqualitatem cum unigenito Spiritum habiturum, si per ipsum procederet: et tamen ab eadem Patris sententia, quæ in ipsa objectione assumitur, facilis sese offert solutio. *Vereor enim*, ait, *ne principium, inferiorum principium faciam*; vult itaque magnus hic diviniloquus Pater principium æquale esse cum iis qui ab eodem emanant, cum in nullo principium ab æqualitate illa vulneretur, quæ eumdem honorem, eamdemque naturam constabilit, quemadmodum idem magister secunda oratione de pace plenissime asseverat, *Trias*, dicens, *verissime Trias est, o fratres, Trias non inæqualium rerum enumeratio, sed æqualium, et æque honoratarum comprehensio*. Quemadmodum itaque trium æqualitas non violat unius principium, sic et eorum qui ex principio sunt, æqualitas non tollit Spiritum per Filium ex Patre procedere. Hæc ergo æqualitas in Triade ante omnia servanda est, longeque mittenda confusio, ut excessus, et ut defectus inæqualitas, hoc est alienatio. Quid enim opus est Deum, aut insulse contrahere, aut inæqualitate concidere? rursumque non est contrahenda Deitas, aut impie dissolvenda, aut inæqualibus, vel naturæ, vel magnitudinis disjunctionibus discindenda. Sed si, inquiunt, per Filium Spiritus dicetur, Filius quoque Deum generaret, quæ Patris proprietas est. Compartietur ergo Filius cum Patre hanc proprietatem. Et Deipara facultate spoliatus Spiritus sanctus, an non de magno deitatis gradu decidet, si una cum facultate, essentia quoque privari necesse sit? Etenim si quod ejusdem est essentiæ, ejusdem etiam potentiæ est, quod ejusdem potentiæ non est, neque ejusdem essentiæ erit.

A *λέγουσι*. Τί τὸ *προοδικῶς* ἐν τῷ περὶ δογμάτων καὶ καταστάσεως ἐπισκόπων ὁ τῆς Θεολογίας ἐπώνυμος συντόμως ἡρμήνευσεν· *Εἰ πολυπραγμονεῖς*, εἰπὼν, *Υἱοῦ γέννησιν καὶ Πνεύματος πρόοδον, κἀγώ σου πολυπραγμονῶ τὸ κρᾶμα ψυχῆς τε καὶ σώματος*. Καὶ πάλιν, *Μηδὲ Πνεύματος περιεργάζου τὴν πρόοδον*. Ἐν δευτέρῳ δὲ τῶν Εἰρηνικῶν· *Ἀλλ' ἐκεῖσε ἀνοίσεις τὸ καλὸν γέννημα, καὶ τὴν θαυμασίαν πρόοδον*. Καὶ πάλιν· *Αὐτοὶ δὲ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν εἰδέναι φύσιν θεότητος ἀνάρχῳ καὶ γεννήσει καὶ προόδῳ γνωριζομένην*. Ὃν οὖν ἔχει λόγον ἐπὶ τοῦ Πατρὸς τὸ ἀνάρχως, ἐπί τε τοῦ Υἱοῦ τὸ γεννητῶς, τὸν αὐτὸν ἐπὶ τοῦ Πνεύματος τὸ προοδικῶς, ταυτὸν δ' εἰπεῖν ἐκπορευτικῶς.

ιζ'. Ἐγὼ δ' ἀκήκοά ποτε καὶ οὕτω διαπορούντων B τινῶν. Εἰ διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, πῶς ὁ θεολογικώτατος Γρηγόριος εἴρηκε, *Θέλω τὸν Πατέρα μείζω εἰπεῖν, ἐξ οὗ καὶ τὸ ἴσοις εἶναι τοῖς ἴσοις ἐστὶ, καὶ τὸ εἶναι. Τοῦτο γὰρ παρὰ πάντων δοθήσεται, καὶ δέδοικα τὴν ἀρχὴν, μὴ ἐλαττόνων ἀρχὴν ποιήσω, καὶ καθυβρίσω διὰ τῆς προτιμήσεως*. Εἰ Λόγος καὶ Πνεῦμα ἅγιον ἴσα, ἴσην ἂν ἔχοιεν καὶ τὴν ὕπαρξιν, ἔχοντα καὶ ἄμφω ταύτην ὡσαύτως παρὰ Πατρός. Ταῦτα τῶν καινοτέρων ἀπορημάτων, ὡς οὐκ ἂν πρὸς τὸν Μονογενῆ τὴν ἰσότητα τοῦ Πνεύματος ἔχοντος, εἰ δι' αὐτοῦ ἐκπορεύοιτο· καὶ μὴν καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς ἐν τῇ ἐνστάσει παρειλημμένης ῥήσεως Πατρικῆς ἡ λύσις προφαίνεται. *Δέδοικα γὰρ*, φησὶ, *τὴν ἀρχὴν μὴ ἐλαττόνων ἀρχὴν ποιήσω*· C ὥστε θέλει καὶ τὴν ἀρχὴν ὁ μέγας θεηγόρος ἴσην εἶναι τοῖς ἐξ αὐτῆς, μηδὲν τὸ ἀρχικὸν παραβλαπτομένην ἐκ τῆς ἰσότητος, ἥτις ὁμοτιμίαν δείκνυσι, καὶ ταυτότητα φύσεως, καθὼς ὁ αὐτὸς πάλιν διδάσκαλος ἐν δευτέρῳ τῶν Εἰρηνικῶν διαγορεύει σαφέστατα, *Τριὰς*, λέγων, *ὡς ἀληθῶς ἡ Τριὰς, ἀδελφοὶ, Τριὰς δὲ οὐκ ἀνίσων πραγμάτων ἀπαρίθμησις, ἀλλ' ἴσων καὶ ὁμοτίμων σύλληψις*. Ὥσπερ οὖν ἡ τῶν τριῶν ἰσότης οὐκ ἀφαιρεῖται τοῦ ἑνὸς τὴν ἀρχὴν, οὕτω καὶ ἡ τῶν ἐκ τῆς ἀρχῆς ἰσότης, οὐκ ἐστὶν ἀναιρετικὴ τοῦ, τὸ Πνεῦμα δι' Υἱοῦ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι. Ταύτην μὲν οὖν ἐν τῇ Τριάδι τηρεῖν τὴν ἰσότητα, τῶν ἀναγκαιοτάτων ἐστὶν, ἀποπεμπτέον δὲ πόῤῥω τὴν σύγχυσιν ὡς ὑπερβολὴν, ὡς ἔλλειψίν τε τὴν ἀνισότητα, τουτέστι τὴν D ἀλλοτρίωσιν. Τί γὰρ δεῖ Θεὸν ἢ συναλείφειν κακῶς, ἢ κατατέμνειν εἰς ἀνισότητα; καὶ πάλιν, ἢ συστέλλειν θεότητα καὶ ἀναλύειν ἀθέως, ἢ κατατέμνειν ἀνίσοις ἀλλοτριότησιν ἢ μεγέθους ἢ φύσεως. Ἀλλ' εἴπερ φασὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λεχθείη, θεογόνος ἂν εἴη καὶ ὁ Υἱός· τοῦτο δὲ τοῦ Πατρὸς ἰδίωμα. Συμμερίσεται ἄρα ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ τὸ τοιοῦτον ἰδίωμα. Τῆς δὲ Θεογόνου δυνάμεως μένον ἔρημον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐ κινδυνεύσει μεγάλῳ βαθμῷ τῆς θεότητος ἐκπεσεῖν, εἴ γε τῇ δυνάμει καὶ τὴν οὐσίαν ἀνάγκη συνυφαιρεῖσθαι; Εἰ γὰρ τὸ ὁμοούσιον, ὁμοδύναμον, τὸ μὴ ὁμοδύναμον οὐδ' ὁμοούσιον.

ιη'. Βαβαὶ, πόσον ἐμοὶ φέρει τὰ εἰρημένα τὸ A δύσληπτον. Εἰ γὰρ ὁ Πατὴρ γεννᾷ τὸν Υἱὸν μή ἔκ τινος τοῦτο λαβὼν, οὐδὲ ὁ Υἱὸς ἔχει τὸ Πνεῦμα λαβὼν αὐτὸ φυσικῶς παρὰ τοῦ Πατρὸς, οὐ γεννώμενον, ἀλλ' ἐκπορευόμενον δι' αὐτοῦ παρὰ τοῦ Πατρὸς, οὐκ οἶδα ποῖον ἐντεῦθεν ἰδίωμα πατρικὸν ἕξειν φάσκουσιν τὸν Υἱόν. Πῶς δὲ καὶ Θεογόνον τὸν Πατέρα κατονομάζουσιν; Εἰ μὲν ὅτι Θεὸν γεννᾷ τὸν Υἱὸν, ἀληθῶς τοῦτο τῆς Πατρικῆς ἐξαίρετον ὑποστάσεως, ὁ δὲ Υἱὸς οὐ Θεογόνος, Υἱὸν μὴ γεννῶν. Εἰ δὲ τὸ γεννᾷν καὶ προβάλλειν καὶ ἄμφω συνάγοντες εἰς ταυτὸν, Θεογόνον οὕτω τὸν Πατέρα φασὶν, ἰδοὺ Θεοῦ γόνος καὶ τὸ Πνεῦμα, καὶ πῶς μονογενὴς Υἱός; Εἰ δ' ἀπαρακαλύπτως τὸ προβάλλειν εἰσάγοντες ὡς ἰδίωμα Πατρικὸν, ἐντεῦθεν κατασκευάζουσι τὸ μὴ δι' Υἱοῦ πεφηνέναι τὸ Πνεῦμα παρὰ Πατρὸς, B ἐκ τοῦ ἐν ἀρχῇ ἐκχεῖσθαι σοφίζονται. Τὸ γὰρ ἐκ Πατρὸς μὴ δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα καὶ τὸ ἰδίωμα εἶναι Πατρικὸν τὸ προβλητικὸν, ἄντικρυς ταυτόν. Ποία δὲ Γραφὴ τὸ τοιοῦτον ἰδίωμα παραδίδωσιν; ἔπειτα πῶς τὸ προσὸν τῷ Πατρὶ καθάπερ ἀρχῇ προβλητικὸν συμμερισθήσεται τῷ Υἱῷ ἐκ τοῦ δι' αὐτοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα παρὰ Πατρός; Εἰ μὲν γὰρ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγει τις ὡς ἐκ πρώτης ἀρχῆς, ἔσται δὴ καὶ ὁ Υἱὸς κατὰ τὸ ἀρχικὸν κοινωνὸς τῷ Πατρί. Καὶ πῶς Υἱός; ἀνακόλουθον τοῦτο καὶ ἄτοπον. Εἰ δὲ καὶ αὐτὴ τοῦ Πνεύματος ἡ ἐκπόρευσις ἐκ τοῦ Πατρὸς διαῤῥήδην κηρύττεται, καθὼς καὶ πάντα ὅσα ἔχει ὁ Υἱὸς, προδήλως σκιαμαχοῦσιν οἱ ἀντιτείνοντες· ἐν δέ γε τοῖς ἐπενηνεγμένοις προσλαβώ- C μεθα καὶ τὸν Υἱὸν ἡμεῖς, καὶ ἀντεπενέγκωμεν τῆς θεογόνου δυνάμεως ἔρημον ὂν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἔρημος ὢν καὶ ὁ Υἱὸς, οὐ κινδυνεύσουσι κατ' αὐτοὺς τῆς θεότητος ἐκπεσεῖν;

ιθ'. Ἐγὼ δὲ θαυμάζω καὶ τὴν αὐτῶν σὺν ἀντιθέσει ἀντιστροφὴν, δι' ἧς μὴ εἶναι κατασκευάζουσι τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν ὁμοούσιον. Εἰ γὰρ τὸ μὲν ὁμοούσιον ὁμοδύναμον, τὸ δὲ μὴ ὁμοδύναμον μηδ' ὁμοούσιον, ἢ ὁ Υἱὸς ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ὁμοδύναμος, ἣν ὑπέθεντο δύναμιν, καὶ γεννήσει πάντως Υἱὸν, ἢ οὐχ ὁμοδύναμος τὴν τοιαύτην γεννητικὴν δύναμιν, καὶ κατ' αὐτοὺς, οὐδ' ὁμοούσιος τῷ Πατρί. Καὶ πῶς, φασὶν, εἰ διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ D Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὁ Καισαρείας Λεόντιος ἔλεγε κατὰ Νίκαιαν, ὡς ἐκ τῆς ὅλης συνόδου πρὸς τὸν Φιλόσοφον· *Δέχου μίαν θεότητα τοῦ Πατρὸς τοῦ γεννήσαντος τὸν Υἱὸν ἀνεκφράστως, καὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ γεγεννημένου ἐξ αὐτοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τοῦ ἐκπορευομένου ἐξ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς, ἰδίου δὲ ὄντος τοῦ Υἱοῦ*; Πῶς δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος ἐν Εὐαγγελίοις φησὶ, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, μὴ προστιθεὶς τὸ, διὰ τοῦ Υἱοῦ; Πρὸς ταῦθ' ἡμεῖς οὕτως ἀνθυποφέρομεν. Διὰ τί τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἴδιον εἶπεν ὁ Λεόντιος τοῦ Υἱοῦ, μὴ μέντοι καὶ τὸν Υἱὸν ἴδιον εἶναι τοῦ Πνεύματος, εἰ μὴ τὸν μὲν ᾔδει ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Πατρός; Εἰ

18. Papæ, quam mihi comprehensu difficilia sunt, quæ dicuntur! Etenim si Pater generat Filium, a nullo id accipiens, et Filius habet Spiritum, eum a Patre naturaliter accipiens, non genitum, sed per eumdem procedentem ex Patre: prorsus non capio, quamnam paternam proprietatem habiturum autumant Filium. Et quomodo Dei genitorem Patrem indigitant? Si quod Deum generat Filium, vere hoc est paternæ hypostaseos præcipuum, at Filius non Deum generans est, cum Filium non generet. Si vero generare, et producere, et utraque in unum colligantes, hac ratione Deum generantem Patrem appellant, ecce et Dei fetus est Spiritus; et quanam ratione unigenitus Filius erit? Si item producere aperte insinuantes, tanquam proprietatem paternam, inde comprobant, non per Filium apparuisse Spiritum ex Patre, ex eo quod in principio effundatur, subdole argutantur. Namque ex Patre non per Filium Spiritum, et proprietatem esse paternam vim producendi plane idem est: quænam autem Scriptura talem proprietatem tradit? Deinde quomodo, quæ inest Patri veluti principio facultas effundendi, dispartietur cum Filio, propterea quod per ipsum est Spiritus ex Patre? Siquidem si quis ex Filio Spiritum, ut ex primo principio asserat, communicabit utique Filius Patri, secundum quod ille principium est, et tum quomodo erit Filius? sed consequens id absurdum est, nec convenit. Quod si et ipsa Spiritus processio ex Patre palam edicitur, quemadmodum et omnia quæ habet Filius, manifesto adversarii inaniter cum umbra depugnant. Verumtamen in adductis nos Filium assumimus, et objicimus, facultate Deipara cum Spiritus sanctus careat, careatque et ipse Filius, annon secundum ipsos de deitate dejici periclitabuntur?

19. Ego porro admiror eorumdem cum oppositione conversionem, per quam Filium non ejusdem esse cum Patre naturæ astruunt. Etenim si id quod ejusdem essentiæ est, ejusdem facultatis est, et quod non est ejusdem facultatis, neque ejusdem essentiæ est, aut Filius ejusdem cum Patre essentiæ, ideoque et ejusdem facultatis, quam ipsi supponunt, omnino generabit Filium; aut non est ejusdem facultatis, generativæ scilicet, et secundum eosdem non erit ejusdem cum Patre essentiæ. Et quomodo, inquiunt, si per Filium est Spiritus sanctus, Leontius Cæsariensis nomine Nicænæ synodi ad philosophum respondet: *Accipe unam Deitatem Patris, qui genuit Filium ineffabiliter, et Filii ex eo geniti, et Spiritus sancti ex eodem Patre procedentis, qui et proprius est Filii?* Quomodo etiam et ipse Dominus in Evangelio dicit, Spiritum sanctum a Patre procedere, non addito, per Filium? His nos ita objicimus: Quare Spiritum sanctum proprium dixit Leontius Filii, non item et Filium proprium esse Spiritus, nisi quod agnosceret hunc quidem immediate ex Patre, Spiritum vero per Filium ex eodem Patre? Et si

placuerit, assumatur illud, *solo*, loco illius, *eodem*, ut objectio ipsorum magis ac magis urgeat, dicaturque, Spiritum sanctum, qui ex Patre solo procedit. Quid prætereа? Cum dicit divinus Athanasius, oratione prima *contra Arianos*, Patrem solum Spiritum sanctum suppeditare, annon dabimus Filio ejusdem Spiritus sancti suppeditationem? Aut cum dicit Dominus, de die illo, aut hora neminem scire, neque angelos cœlorum, nisi suum Patrem solum, an similem cognitionem Filio denegabimus? vel cum ad Patrem dicit: *Hæc est vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti, Jesum Christum*, annon asseremus Deum verum Christum? annon asseremus Deum verum Spiritum sanctum? Sed quemadmodum cum Pater scire solus dicitur, omnis alia cognitio, mortalium nempe, cessat: et cum solus verus Deus comprobatur, omnis externus Deus amandatur: ita et cum a solo Patre Spiritus sanctus emanare dicetur, omne alienæ essentiæ principium longe fugabitur. *Solum* etenim inter Deitatis hypostases divisionem necessario non infert, ut ipse rursus divinissimus Athanasius in congressu cum Ario commonstrat. Sic itaque nec dictio *in eodem*: discernit enim potius illa, quam dividit.

20. Et si placet una simul comprehendantur, et *solo*, et *eodem*; quis dummodo compos animi sit, non fatebitur ex eodem solo Deo et Patre Spiritum sanctum, tanquam ex primo principio procedere? et quæcunque habet Filius, ex Patre ea habere? Ipse vero hinc vereor, ne quis et meram impotentiam divinæ potentiæ, et vitæ privationem vitæ, quæ per seipsam vita est, et per se subsistentis Verbi irrationabilitatem attribuat, hæc eadem sibi tribuere Dominum contendens: *Non possum*, dicentem, *facere ex me ipso quidquam*; et: *Per Patrem vivo*; et, *Verbum quod auditis, non est meum, sed ejus, qui misit me, Patris*. Hæc Domino enuntiante propter Patris honorem, et ad primam causam respectum, et ne videatur Deo adversari, et alia auctoritate sermones serere: *Verbum*, ait, *quod auditis, non est meum, sed ejus, qui misit me, Patris*.

21. Ambigit nescio quis, ex iis etiam qui pleno pectore sapiunt, quam ob causam a Patre dixit Spiritum veritatis procedere, non addens illud, *per me*, cum tamen *Spiritum veritatis* dicens, proprium sui esse Spiritum sanctum confessus sit: *Ego enim*, inquit, *sum veritas*. De proprio, autem verbo quid? non dicit, Verbum meum a Patre est, sed *Verbum, quod auditis, non est meum, sed ejus, qui misit me, Patris*. Quid igitur fuisset si Dominus dixisset, Spiritus sanctus non est meus, neque procedit per me? Et tamen candidas prudentesque aures, neque hic sermo vulnerasset, propter eas causas, quas adduximus.

A βουλητὸν δὲ τὸ *μόνου* παρειλήφθω ἀντὶ τοῦ **αὐτοῦ**, ὡς ἂν ἡ ἔνστασις ἐπὶ πλέον ἔχῃ τὸ βίαιον, καὶ εἰρήσθω τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνου ἐκπορευόμενον. Τί γοῦν ὅτε φησὶν ὁ τὰ θεῖα πολὺς Ἀθανάσιος ἐν τῷ *κατὰ Ἀρειανῶν* πρώτῳ, τὸν Πατέρα μόνον εἶναι τοῦ ἁγίου Πνεύματος χορηγὸν, οὐ δώσομεν τῷ Υἱῷ τὸ εἶναι χορηγῷ τοῦ αὐτοῦ Πνεύματος; Ἢ ὅταν λέγῃ ὁ Κύριος περὶ τῆς ἡμέρας ἐκείνης, ἢ τῆς ὥρας μηδένα εἰδέναι, μηδὲ τοὺς ἀγγέλους τῶν οὐρανῶν, εἰ μὴ τὸν αὐτοῦ Πατέρα μόνον, οὐ δώσομεν καὶ τῷ Υἱῷ ταύτην τὴν εἴδησιν; ἢ ὅτε πρὸς τὸν πατέρα φησὶν, *Αὕτη ἐστὶν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν, καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστὸν*, οὐκ ἐροῦμεν Θεὸν ἀληθινὸν τὸν Χριστόν; οὐκ ἐροῦμεν Θεὸν ἀληθινὸν B τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον; Ἀλλ' ὥσπερ ὅταν ὁ Πατὴρ εἰδέναι λέγηται μόνος, πᾶσά τις ἑτέρα γνῶσις, τουτέστι τῶν γηγενῶν ἐξαργεῖ. Καὶ ὅταν μόνος ἀληθινὸς μαρτυρῆται Θεὸς, πᾶς τις ἑτεροφυὴς Θεὸς ἀποπέμπεται, τὸν αὐτὸν τρόπον, καὶ ὅτε παρὰ μόνου τοῦ Πατρὸς λεχθείη τὸ Πνεῦμα προέρχεσθαι, πᾶσά τις ἑτεροούσιος ἀρχὴ πόῤῥω φεύξεται. Τὸ γὰρ *μόνον*, οὐκ ἐξ ἀνάγκης ποιεῖται διαίρεσιν τῶν τῆς θεότητος ὑποστάσεων, ὡς αὐτὸς πάλιν ὁ θειότατος Ἀθανάσιος ἐν Διαλέξει τῇ πρὸς Ἄρειον ἀποδείκνυσιν. Οὕτως οὖν οὐδὲ τὸ *αὐτοῦ*· διακρινητικὸν γὰρ μᾶλλον τοῦτό ἐστιν, ἢ διαιρετικόν.

κ'. Εἰ δοκεῖ δὲ συμπαρειλήφθω καὶ τὸ, *μόνου*, καὶ τὸ, *αὐτοῦ*· τίς οὐχ ὁμολογεῖ τῶν φρονούντων ὀρθῶς, ἐξ αὐτοῦ μόνου τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τὸ C Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς ἐκ πρώτης ἀρχῆς ἐκπορεύεσθαι, καὶ πάντα ὅσα ἔχει ὁ Υἱὸς, ἐκ τοῦ Πατρὸς ταῦτ' ἔχειν αὐτόν; Ἐγὼ δὲ τὸ λοιπὸν δέδοικα, μή τις καὶ τελείαν ἀδυναμίαν τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως, καὶ ζωῆς ἐρημίαν τῆς αὐτοζωῆς, καὶ ἀλογίαν τοῦ ἐνυποστάτου Λόγου καταψηφίσαιτο, προσμαρτυρεῖν τὸν Κύριον ἑαυτῷ ταῦτα διατεινόμενος, *Οὐ δύναμαι*, λέγοντα, *ποιεῖν ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐδέν*· καὶ, *Διὰ τὸν Πατέρα ζῶ*· καὶ, *Ὁ Λόγος, ὃν ἀκούετε, οὐκ ἔστιν ἐμὸς, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με Πατρός*· τοῦ Κυρίου λέγοντος διὰ τὴν τοῦ Πατρὸς τιμὴν, καὶ τὴν εἰς τὸ πρῶτον αἴτιον ἀναφορὰν, διά τε τὸ μὴ δοκεῖν εἶναι ἀντίθεος, καὶ ὡς ἀπ' ἄλλης τινὸς ἐξουσίας ποιεῖσθαι τοὺς λόγους, ὅτι *Ὁ Λόγος, ὃν ἀκούετε, οὐκ ἔστιν ἐμὸς, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με Πατρός*.

D κα'. Ἀμφιβάλλει τις ὅλως τῶν νοῦν ἐχόντων. Τί δήποτε παρὰ τοῦ Πατρὸς εἴρηκεν ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, τὸ *δι' ἐμοῦ* μὴ προσθεὶς, καίτοιγε τὸ *Πνεῦμα τῆς ἀληθείας*, εἰπὼν, ἑαυτοῦ μεμαρτύρηκεν εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. *Ἐγὼ γάρ εἰμι*, φησὶν, *ἡ ἀλήθεια*. Περὶ δὲ τοῦ οἰκείου λόγου τί φησιν; οὐχ ὅτι Ὁ Λόγος ὁ ἐμὸς παρὰ τοῦ Πατρός ἐστιν, ἀλλ' ὅτι *Ὁ λόγος, ὃν ἀκούετε, οὐκ ἔστιν ἐμὸς, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με Πατρός*. Τί ἂν οὖν ἐγεγόνει λοιπὸν, εἴ πως εἰρήκει ὁ Κύριος, ὅτι Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ ἔστιν ἐμὸν, ἢ οὐκ ἐκπορεύεται δι' ἐμοῦ; Καίτοιγε τὴν εὐγνώμονα καὶ συνετὴν ἀκοὴν οὐδ' οὗτος ἂν ὁ λόγος παρέβλαψε, δι' ἃς αἰτίας ἀποδεδώκαμεν.

κβ'. Πῶς δ' ἐπιβάλλουσιν εὐστοχώτατα, καὶ τῷ *Πᾶσαν δόσιν ἀγαθὴν, καὶ πᾶν δώρημα τέλειον, ἄνωθεν εἶναι παρὰ τοῦ τῶν φώτων Πατρός;* Φῶτα λέγουσιν ἐνταυθοῖ τὸν Υἱὸν, καὶ τὸ Πνεῦμα, Πατέρα δὲ αὐτῶν τὸν Θεὸν μὴ συνιέντες, ὡς εἰ Πατὴρ τοῦ Πνεύματος ὁ Θεὸς, ἐξ ἀνάγκης τὸ Πνεῦμα Υἱός. Ὁ Πατὴρ γὰρ κυρίως Υἱοῦ Πατήρ. Καὶ πῶς ὁ Λόγος μονογενὴς, εἰ καὶ τὸ Πνεῦμα Υἱός; Ἀλλ' ὥσπερ Πατὴρ τῶν οἰκτιρμῶν ὁ Θεὸς, ὡς αἴτιος καὶ δοτὴρ οἰκτιρμῶν, οὕτω καὶ Πατὴρ τῶν φώτων ἐστί τε καὶ ὀνομάζεται. Φῶτα δὲ πάντες οἱ ἐκ Θεοῦ φωτισμοὶ, πᾶσαι αἱ ἐλλάμψεις, πάντα τὰ οὐράνια χαρίσματα, καὶ λαμπρὰ ταῦτα, καὶ δόσεις εἰσὶν ἀγαθαὶ, καὶ δωρήματα τέλεια, πάντων δὲ τούτων γενέτης καὶ παροχεὺς ὁ Θεὸς, οὐκ ἀνθρώποις μόνον, ἀλλὰ καὶ ταῖς ὑπερκοσμίοις ἁπάσαις δυνάμεσι. Χρὴ τοίνυν ἁπανταχοῦ τῆς Γραφῆς προσφυῆ τῷ ῥητῷ τὴν διάνοιαν ἐκζητεῖν, καὶ συνηρτημένην ἑαυτῇ καὶ συνᾴδουσαν, καὶ τὸ αἴτιον ὄντως αἴτιον ἁρμοδιώτατον, καὶ μὴ πρὸς ἀνοδίας καὶ κρημνοὺς ἐκτοπίζεσθαι, τὴν εὐθεῖαν ἐῶντας καὶ ἀπλανῆ.

A 22. Quomodo etiam recte illud conjiciunt: *Omne datum bonum, et omne donum perfectum desuper est ex Patre luminum?* Lumina hic vocant Filium, et Spiritum, Patrem vero eorum Deum; nec capiunt, quod si Deus Spiritus Pater est, necessario Spiritus esset Filius. Pater enim proprie Filii pater: et quomodo Verbum unigenitum, si Spiritus etiam Filius est? Sed quemadmodum Pater miserationum Deus est, veluti causa miserationum, et dator, sic et Pater luminum est, et dicitur: Lumina vero universæ illuminationes ex Deo, universæ illustrationes, universa cœlestia munera, et præclara quæque, data sunt bona, et dona perfecta; eorumque omnium genitor, et elargitor Deus non hominibus tantum, sed supermundanis omnibus virtutibus. B Sententia itaque locis in omnibus sacræ Scripturæ dicto consona; et sibimetipsi cohærens, respondensque, et causa vere causa, familiarissimaque quærenda est, dedecetque rectam viam inerrantemque deserentes ad prærupta, confragosaque nosmetipsos conjicere.

κγ'. Ἀλλὰ καὶ τὸ τελευταῖον αὐτῶν καὶ δυσάντητον, τόδε· Πῶς εἰ διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἐστὶν, ὁ σοφὸς Ἰωάννης φησὶν, *Ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα μὴ λέγεσθαι, καὶ ὅτι μόνος αἴτιος ὁ Πατήρ;* Εἰς ταυτὸ γὰρ συνάγουσιν, ὡς ἔοικε, τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τὸ, δι' Υἱοῦ. Ὅτι μὲν οὖν ὁ αὐτὸς, εἰ καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς οἶδε τὸ Πνεῦμα, πλὴν ἀλλὰ δι' Υἱοῦ, δῆλον ἐξ ὧν ἐν ἄλλοις φησὶν αὐτὸ Πνεῦμα Υἱοῦ, οὐχ ὡς ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ὡς δι' αὐτοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, ἐξ ὧν τε πρὸς Κύριον ἐν ὕμνοις βοᾷ, *Ἵλεων γένοιος ἡμῖν Πνεῦμα μεταδοτικὸν ἀγαθότητος, ἐκ Πατρὸς διὰ σοῦ προερχόμενον.* Λέγομεν δὲ καὶ ἡμεῖς, ὡς οὐκ ἂν ἐκ τοῦ Υἱοῦ προηγουμένως λεχθείη τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ· χρεὼν γὰρ ὁμολογεῖσθαι τὴν Πατρικὴν ὑπόστασιν, ἀρχὴν καὶ αἰτίαν καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ. Μόνος γὰρ αἴτιος ὁ Πατὴρ, καὶ οὐκ ἂν εἴη αἴτιον ἀρχικὸν ὁ Υἱὸς, ὧν αὐτοαίτιος ὁ Πατήρ. Μίαν γὰρ ἀρχὴν τὸν Πατέρα τὸν ἄναρχον δογματίζομεν καὶ κτίσεως καὶ θεότητος, τῆς κτίσεως ποιητικὴν, φυσικὴν τῆς θεότητος. Ὁ μὲν οὖν ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγων, ὑποψίαν παρέχει τοῦ, τὸν Υἱὸν δογματίζειν ἔχοντα τὸ προβλητικὸν, ὡς ὁ Πατὴρ τὸ γεννητικόν. Καὶ διὰ τοῦτο φησὶν ὁ θεῖος οὗτος ἀνὴρ, ὅτι *Ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα οὐ λέγομεν.* Ὁ δὲ λέγων ἐκ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα διὰ τοῦ Υἱοῦ, προδήλως ὁμολογεῖ, τὸν Πατέρα μόνον αἴτιον εἶναι τῆς τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως. Πάντα γὰρ ὅσα ἔχει ὁ Υἱὸς, οὕτως ἔχει λαβὼν αὐτὰ παρὰ τοῦ Πατρὸς, οὐσιωδῶς δηλονότι, καὶ φυσικῶς, ὡς κυρίως Υἱὸς ἐκ κυρίως Πατρός.

23. Postremum eorumdem, ac plane difficile argumentum est: Quomodo si per Filium Spiritus sanctus est, sapiens Joannes inquit: *Ex Filio Spiritum non dici, et Patrem solum causam esse.* Idem enim rentur, ut apparet, ex Filio, et per Filium. Joannem itaque licet ex Patre Spiritum dicat, nihilominus per Filium agnovisse, ex illis quæ aliis C in locis dicit, manifesto colligimus. Namque Spiritum ait Filii non tanquam ex ipso, sed tanquam per ipsum ex Patre procedentem; tum ex illis, quibus ad Dominum in hymnis clamat: *Propitium exhibeas nobis Spiritum, qui bonitatem elargitur, ex Patre per te procedentem.* Nos quoque asserimus nunquam ex Filio antecedenter dici posse Spiritum sanctum, sed ex Patre per Filium; namque asserenda est Paterna hypostasis principium et causa et Filii et ipsius Spiritus. Solus enim Pater causa est, Filiusque nunquam dicetur prima causa eorum quorum ipsa causa Pater est. Unum enim principium Patrem, qui sine principio est, decernimus, et creaturæ, et divinitatis, effectivum creaturæ, divinitatis naturale. D Qui itaque ex Filio Spiritum astruit, suspicionem injicit, ne Filium asserat vim producendi in se habere, quemadmodum habet Pater vim generandi. Proptereaque divinus hic vir ait: *Ex Filio Spiritum non dicimus.* Qui vero dicit Spiritum ex Patre per Filium, palam fatetur Patrem solum causam esse processionis Spiritus. Quæcunque enim habet Filius, ita habet ut accipiens ea a Patre, essentialiter scilicet, et naturaliter, tanquam proprie Filius ex proprie Patre.

κδ'. Εἰ δὲ καὶ τῷ ἱερῷ Συμβόλῳ τῆς πίστεως οὐκ ἐμπεριείληπται τὸ δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, θαυμάζειν οὐ χρή. Καὶ ἕτερα γὰρ τῶν ἀναγκαίων οὐ περιέχει τὸ Σύμβολον, καὶ τὸ δὴ ἀναγκαιότατον, ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα

24. Etiamsi vero in sacro Symbolo fidei non comprehendatur per Filium Spiritum sanctum a Patre procedere, non est, cur admiremur. Nam et alia ex necessariis Symbolum non continet, et id quod maxime omnium necessarium est, Spiritum

scilicet sanctum Deum esse, ejusdem cum Patre et Filio essentiæ. Propter quid enim Filium asseverat Dei Filium, et ante sæcula omnia genitum ex Patre, neque hoc solum, sed Deum rursus verum, et Patri consubstantialem, et de Spiritu sancto nihil tale prosequitur; sed postea cum de illius essentia et divinitate multi fuissent agitati sermones, tum Dominum ipsum vocat, et cum Patre, et Filio simul adorari, et conglorificari declarat. Annon exinde jam manifeste confitebimur Spiritum sanctum Deum esse? etiamne, si consubstantialem prædicemus illis, quibuscum adoratur et conglorificatur, de innovata fidei professione judicium subibimus? et quis sanæ mentis hoc dixerit? Hoc igitur modo nihil præter fas morem que accidet, si et processionem ejusdem Spiritus illi quidem Patres, qui tum floruerunt, suas ob causas enucleatius explicatiusque non tradiderunt. Vos autem præsenti temporis occasione ad multas gentes ad unionem in Christo pertrahendas provocati dilucidius eamdem exponetis; vos, inquam, ejusdem Spiritus, et perfecte Patrum sapientia sanctitateque illustrium, et fama clarissimorum dogmata sequentes, quæ ab ipso initio ad hæc usque tempora culpæ reprehensionem, et calumniarum aculeos omnino effugerunt. His Tarasius sanctissimus et rerum divinarum scientissimus fultus ac confirmatus, ex Patre per Filium procedentem Spiritum sanctum, libello synodico jam multo ante palam aperteque professus fuit; atque id in universali totius orbis terrarum auditorio; nec quisquam omnino ex omnibus fuit qui ejus doctrinam de Deo reprehendere, ac ei contradicere ausus est.

Θεὸς, καὶ ὁμοούσιον τῷ Πατρί τε καὶ τῷ Υἱῷ. Διὰ τί γὰρ τὸν μὲν Υἱὸν ἀναγορεύει Θεοῦ Υἱὸν, καὶ γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ οὐ ταῦτα μόνον, ἀλλὰ καὶ Θεὸν αὖθις ἀληθινὸν, καὶ ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, περὶ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος οὐδὲν τοιοῦτον διέξεισιν, ἀλλ᾽ ὕστερον, ὅτε περὶ τῆς οὐσίας αὐτοῦ καὶ θεότητος λόγος ἐγεγόνει πολὺς, τότε Κύριον αὐτὸ καλεῖ, καὶ τῷ Πατρὶ καὶ Υἱῷ συμπροσκυνούμενον, καὶ συνδοξαζόμενον ἀποφαίνεται. Πότερον ἐντεῦθεν οὐχ ὁμολογήσομεν οὕτω σαφῶς, Θεὸν εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον; ἢ καὶ ὁμοούσιον κηρύττοντες, οἷς συμπροσκυνεῖται καὶ συνδοξάζεται, λόγους καινοτομίας εἰς τὴν τῆς πίστεως ὁμολογίαν ὑφέξομεν; καὶ τίς ἂν εἴποι τοῦτο φρονῶν ὑγιῶς; Οὕτως οὖν οὐδὲν ἐξαίσιον, εἰ καὶ τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ αὐτοῦ Πνεύματος οἱ τότε μὲν Πατέρες διά τινας αἰτίας οὐ διηυκρίνησαν. Νῦν δὲ καιροῦ καλοῦντος ὑμᾶς ἐπὶ πολλοὺς λαοὺς εἰς τὴν κατὰ Χριστὸν ὁμόνοιαν ἐφελκύσασθαι διαρθρώσετε ὑμεῖς οἱ τοῦ αὐτοῦ Πνεύματος ἐντελῶς τοῖς τῶν ἐπὶ σοφίᾳ καὶ ἁγιότητι περιωπτων καὶ περιπύστων Πατέρων ἑπόμενοι δόγμασιν, οἷς ἀρχῆθεν καὶ ἕως ἡμῶν τὸ πάντη ἀνεπίληπτον συντετήρηται. Οἷς καὶ Ταράσιος ὁ ἁγιώτατος, καὶ τὰ θεῖα σοφώτατος ὠχυρωμένος καὶ ἠδρασμένος, ἐκ τοῦ Πατρὸς δι᾽ Υἱοῦ ἐκπορευόμενον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον προανεκήρυξε διὰ λιβέλλου συνοδικοῦ. Καὶ τὸ ἀκροατήριον οἰκουμενικὸν καὶ παγκόσμιον, καὶ οὐδεὶς τῶν ἁπάντων τῆς αὐτοῦ Θεολογίας ἐπιλαβέσθαι τετόλμηκεν.

25. Quamvis nonnullis nostri temporis sapientibus non defuerit solertia, quin etiam hic contradicendi ansas invenerunt; dicunt enim Orientales ea quæ in libello erant, silentio suo improbasse, cum in sua fidei professione illud, *per Filium*, omiserint. Verumtamen, quæ vis inde contradictioni fuerit, si beatissimi Sophronii tomum illi tenentes, miserunt sine ulla immutatione, ut par erat, conservatum; cum nulla urgeret necessitas interpolandi, contradicendique iis quæ ipsi receperant. Hoc quispiam ostendat, in aliquam saltem vel levissimam reprehensionem patriarchæ scriptum incurrisse. Id si non possunt, dicant interim, annon laudibus multis maximisque illud dignum duxerunt, speculativa et divina scientia instructissimæ considerationis sacrarium id esse confitentes, quod exactam et divinitus inspiratam rectæ fidei traditionem, clarissimamque apostolicorum, ac paternorum dogmatum explanationem uti solis radios emittit. Quis itaque dicit eos existimasse aliquid reprehensione dignum in scripto contineri, quod tot præconiis ab eisdem exceptum fuerat? Sed hi quidem sic. At œcumenica synodus audiens turbatane est? edidit strepitum? novam auditionem exhorruit? prohibuit, ut fieri amat in absurdorum dogmatum traditionibus? Minime gentium. Peterem ipse quoque non importune a tua multa

κε'. Εἰ καί τινες τῶν ἄρτι σοφῶν οὐδ᾽ ἐνταῦθα τρόπους ἀντιλογίας ἠμηχάνησαν ἐξευρεῖν. Φασὶ γὰρ, ὅτι κατὰ τὸ σιωπώμενον ἐπελάβοντο τοῦ λιβέλλου οἱ Ἀνατολικοὶ, τὸ δι᾽ Υἱοῦ παρέντες ἐν τῇ σφῶν αὐτῶν ὁμολογίᾳ τῆς πίστεως. Καίτοι ποῖον ἐντεῦθεν ἡ ἀντιλογία φέρει τὸ κραταιὸν, εἰ τὸν τοῦ μακαριωτάτου Σωφρονίου Τόμον ἐκεῖνοι τυχόντες ἔχειν, ἐστάλκασιν, ἀπαραποίητον αὐτὸν, ὡς ἔδει, τηρήσαντες, ἐπεὶ μηδ᾽ ἀνάγκην εἶχον μεταγγράφειν καὶ ἀντιπέμπειν, ἅπερ ἐδέξαντο. Διὸ τοῦτο δειξάτω τις, εἴ τινα μέμψιν κἂν γοῦν μετρίαν τῷ τοῦ πατριάρχου προσῆψαν γράμματι, καὶ εἰ μὴ τοῦτο τέως εἰ μὴ ἐπαίνων, καὶ τούτων πολλῶν καὶ μεγάλων αὐτὸ κατηξίωσαν, θεωρητικῆς, καὶ θεοφρονεστάτης διανοίας ἀνομολογήσαντες εἶναι πανίερον, θεόπνευστον τὴν τῆς ὀρθοδοξίας ἀκρίβειαν, καὶ τῶν ἀποστολικῶν τε καὶ Πατρικῶν δογμάτων τὴν διαφανεστάτην ἐξάπλωσιν, ὡς ἀκτῖνας ἡλιακὰς προβαλλόμενον. Καὶ λέγει τις ἐπιλήψιμόν τι φέρειν αὐτοὺς ἡγήσασθαι, τὸ τοσαύτης τετυχηκὸς παρ᾽ αὐτῶν ἀναῤῥήσεως; Ἀλλ᾽ οὗτοι μὲν οὕτως· ἡ δ᾽ οἰκουμενικὴ σύνοδος ἀκροασαμένη τετάρακται; τεθορύβηκε; τὸ καινὸν ἀπηγόρευκεν ἄκουσμα, καθὼς εἰώθει συμβαίνειν ταῖς τῶν ἀλλοκότων δογμάτων εἰσαγωγαῖς; Οὐδαμῶς. Ἐροίμην δ᾽ ἂν προσφόρως καὶ τὴν σὴν πολλὴν ἁγιότητα, τῷ ταύτης ἱλαρῷ, καὶ ἀτύφῳ, καὶ πρὸς ἀνοχὴν ἑτοίμῳ τεθαῤῥηκώς. Εἴ τινά ποτε προ-

ἤνεγκες δόξαν οὐχ ὑγιαίνουσαν, ἀπείη δὲ καὶ γνώμης οὕτως ἔχειν ἔφασκες, οὕτω φρονεῖν, οὕτω πιστεύειν διατεινόμενος, πότερον ἂν ἠρεμαίως οἱ πλησίον σου τὴν τοῦ δυσφήμου προσήκαντο πάροδον; Οὐκ ἂν ἀντεῖπον; οὐκ ἂν ἐξ ἐναντίας σου ἔστησαν; Ἐγὼ μὲν οἶμαι, μηδὲ τὸν οἰκεῖον σφᾶς αὐτοὺς ἐπεγνωκέναι καθηγεμόνα, πρὶν αὐτὸν ἀποσκευάσασθαι τὸ ἀπόβλητον, καὶ ταῖς τοῦ ἀναθέματος ἀραῖς ἐνδικώτατα καθυποβαλεῖν· ἐκεῖ δὲ τοὐναντίον ἅπαν. Οἱ γὰρ τῆς οἰκουμενικῆς συνελεύσεως, καὶ μάλισθ' ὅσοι τὴν ἱερὰν Γραφὴν ἐπιστημονικώτεροι καὶ σοφώτεροι τῶν λιβέλλων καὶ ἀμφοτέρων εἰς ἀκρόασιν ὑπανεγνωσμένων κοινήν, ὡς ἕνα τούτους κεκρίκασι, τῷ μὴ θατέρου θάτερον παραλλάττειν τι κατ' εὐσέβειαν. Ἤδεισαν γὰρ ἀκριβῶς τοὺς τῶν θεοφόρων B Πατέρων προέχοντας, δι' Υἱοῦ τὴν τοῦ Πνεύματος ἐκπόρευσιν εἶναι τεθεολογηκότας ἐκ τοῦ Πατρὸς, τούς τε παρὰ Πατρὸς διηγγελκότας αὐτὸ ἐκπορευόμενον, οὐκ ἀνηνναμένους τὸ δι' Υἱοῦ. Εἰ τοίνυν τοῖς ἐκ τοῦ Πατρὸς εἰρηκόσι τὸ Πνεῦμα ἐκπορευόμενον οὐκ ἀπείρηται ὅλως τὸ *δι' Υἱοῦ*, τοῖς δέ γε διαρθρῶσαι τὴν ἐκ Πατρὸς ἐκπόρευσιν τοῦ Πνεύματος παρ' αὐτοῦ κεκινημένοις τοῦ Πνεύματος προσεῤῥέθη τὸ *δι' Υἱοῦ*, εὔδηλον ὅτι σύμπαντες οἱ τοῦ Πνεύματος, οὐκ ἄλλως ἐκ τοῦ Πατρὸς αὐτὸ πεφρονήκασιν ἐκπορεύεσθαι, εἰ μὴ δι' Υἱοῦ, μηδεμίαν παρείσδυσιν ἔχοντες τοῦ ἐναντιολογεῖν ἐν αὐτοῖς, ἄκρας δὲ μᾶλλον συμφωνίας οὔσης ἐν τοῖς ἁγίοις, καὶ τὸ αὐτὸ τῶν ὅλων πεπαιδευμένων φρονεῖν, καὶ τῆς ἀγάπης καὶ εἰρήνης, καὶ ὁμονοίας ὄντων ἐν Πνεύματι, καθὰ δὴ καὶ οἱ τὸ ἱερὸν μάθημα παραδεδωκότες συνοδι- C κῶς. Κἀκεῖνοι γὰρ κατὰ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἱερογραφικῶς τὸ τοιοῦτον ἐξέθεντο, λόγοις οἰκονομίας τὴν φωνὴν παρασιωπήσαντες, τῷ τε πρὸς ἄλλα σπεύδειν ἐπείγοντα, καὶ τῷ τῶν αἱρετιζόντων τὸν θόρυβον ἀποσείεσθαι. Δι' ἣν αἰτίαν οὐδὲ Θεὸν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον σαφῶς οὕτω καὶ καθαρῶς προσηγόρευσαν, τῷ μὴ ἔχειν ἐκ τῶν Εὐαγγελίων ἑτοίμως τὴν προσηγορίαν πιστώσασθαι. Τί δ' ἔδει πρὸς διαλέξεις καὶ ὑπὲρ τῶν τοιούτων φωνῶν χωρεῖν αὐτοὺς, καὶ λογομαχεῖν, καὶ τὸν πολὺν κλονεῖσθαι λαὸν, ἐνὸν καὶ ἄλλως ἀναντιῤῥήτως τὴν εὐσεβῆ κρατύνεσθαι καὶ ὀρθόδοξον ἔννοιαν;

κϛ'. Ὅτι δὲ τὸ ἐκ Πατρὸς λέγειν ἐκπορευόμενον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ τὸ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, ταυ- D τὸν κατ' ἔννοιαν, οὐ διάφορον, ἐκ τῶν τῆς αὐτῆς ἑβδόμης συνόδου πρακτικῶν ἐναργέστατα καταφαίνεται. Τῶν Τόμων γὰρ ὑπανεγνωσμένων συνοδικῶς, τοῦ τε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ διασαφοῦντος ἐκπορευόμενον, καὶ τοῦ, ἀϊδίως ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαγορεύοντος, ὁ μὲν τῶν τῆς συνόδου σεπτῶν Πατέρων, οὕτως ἔχουσαν τὴν γνώμην ἐξήνεγκεν. *Ἐν μηδεμιᾷ ἐννοίᾳ παραλλάττοντα καὶ τὰ νῦν ἀναγνωσθέντα ἐκ τῆς Ἀνατολῆς πεμφθέντα πρὸς Ταράσιον τὸν ἁγιώτατον ἀρχιεπίσκοπον καὶ οἰκουμενικὸν πατριάρχην, τοῦ ὑπ' αὐτοῦ προομολογηθέντος ὅρου τῆς πίστεως εὑρών, κἀγὼ ὁ ἀνάξιος τούτοις συντίθεμαι.* Ὁ δὲ τοιαύτην ὧν

A sanctitate, illius hilaritati, et dejectioni et ad tolerandum facilitati maxime fidens. Si quam aliquando opinionem non sanam in medium attulisti, et te ita tenere contenderes, ita sentire, ita credere obnixe affirmares, an qui audiunt propinqui tacite blasphemam opinionem persentiscerent? Annon contradicerent? Annon adversum te omnia facerent? Ego sane existimo neque proprium ductorem eosdem velle recognoscere, ni prius rejiculam opinionem abjecerit, et anathematis diris justissime subjecerit. Ibi vero totum contrarium contigit. Nam qui in universalem congressum convenerant, et potissimum in sacris litteris scientiores, et sapientiores, cum uterque libellus aliis audientibus legeretur tanquam unum judicarunt, cum B unus ab alio in nullo, quod ad pietatem faceret, discreparet. Plane siquidem callebant, inter Deiferos Patres præcipuos, per Filium Spiritus processionem esse a Patre asseverasse; eosque qui illum ex Patre pronuntiassent, non respuisse per Filium. Si itaque ab iis qui ex Patre affirmaverunt Spiritum procedere, non rejicitur omnino, *per Filium:* ab iis vero, qui enucleate tradiderunt Spiritus ex Patre processionem, ab eodem Spiritu excitatis, additum fuit, *per Filium*, manifestum est universos, qui e Spiritu sunt, non aliter ex Patre eum procedere, quam per Filium sensisse, cum nulla in illis ratio contradicendi interveniat; imo summe inter se sancti conveniunt, doctique omnes hoc idem sentiunt, amorem, pacem, atque unionem C amplectentes in Spiritu: quemadmodum et qui sacram hanc doctrinam plena synodo tradiderunt. Illi etenim eodem sensu sacris innixi Litteris hoc exposuerunt e prudentiæ legibus vocem obticescentes; tunc ad alia procuranda, et sectariorum strepitus comprimendos intenti: ideoque neque Spiritum sanctum plane et clare Deum pronuntiarunt, cum non haberent in promptu quibus id ex Evangeliis comprobarent. Et quid opus erat eos pro his vocibus, disputationibus verbisque decertare, turbasque ciere in populo, cum possent alia ratione irrefragabiliter piam orthodoxamque sententiam constabilire?

26. Verum ex Patre asserere procedere Spiritum D sanctum, et ex Patre per Filium sensu idem esse, nec diversum, ex actis ejusdem septimæ synodi apertissime evincitur. Nam cum tomi in synodo lecti fuissent, ille videlicet, qui Spiritum sanctum ex Patre per Filium procedentem affirmat; tum alius, qui ab æterno procedentem ex Deo et Patre eumdem Spiritum asserit, unus ex synodi venerandis Patribus sententiam ita se habentem protulit: *Cum scripta, quæ nunc lecta, et ex Oriente missa sunt ad Tarasium sanctissimum archiepiscopum et œcumenicum patriarcham in nullo sensu discrepare a definitione fidei ab eodem emissa comperiam, ego quoque indignus assentior.* Alius eorum quæ audiit, sententiam hanc dedit: *Scripta Tarasii sanctissimi archiepiscopi et œcumenici patriarchæ,*

quæ lecta et ab Orientali diœcesi ab illius præsulibus missa sunt, talem conformitatem cum scriptis antistitis Constantinopolitani habere existimo, ut nulla diversitas inter ea sit, sed perfecta identitas: ita ut unum utraque sint, plena scilicet omni orthodoxia. Alius ita determinavit: *Quibus pietas curæ est, iis utique et orthodoxiæ oratio resplendet. Jure itaque merito mea parvitas lectis sacris, ac synodicis litteris sanctissimi et beatissimi Regiæ urbis archipræsulis Tarasii, quas ad Orientales transmisit: necnon et his, quæ ab eis ad ipsum directæ sunt, animum diligenter advertens, per omnia sanctorum Patrum fidei orthodoxæ concordantes legens cognovi.* Alius has voces emisit: *Consentientes intuens synodicas litteras Tarasii sanctissimi et œcumenici patriarchæ et rescripta eorum ab Orientalibus præsulibus transmissa, illis consentio.* Alius ita pronuntiavit: *Sicut unum sentientes convenimus, ita et unum dicere edocti sumus; quoniam itaque synodici apices Tarasii sanctissimi œcumenici patriarchæ ad sanctissimos Orientis præsules per eumdem transmissi, et rescripta per eosdem ad ipsum directa, de sancta et orthodoxa fide sex universalium synodorum inter se recte conveniant, ita et ego credo.* Reliqui sanctissimi episcopi hæc conclamarunt: *Tota, quæ per gratiam Christi veri Dei nostri, et piam tranquillissimorum, et orthodoxorum nostrorum imperatorum sanctionem congregata est synodus, relationem ab Adriano papa senioris Romæ ad maxime orthodoxos imperatores nostros, et chartam nunc lectam, quæ rectam orthodoxamque definitionem sanctissimi, et beatissimi œcumenici patriarchæ Tarasii complectitur, atque litteras ad beatitudinem ejus ab Orientis præsulibus missas, recipientes confirmamus, et veneramur.* Hinc indagatores veritatis astruunt, sanctissimum Tarasium processionem Spiritus sancti ex Patre per Filium in germana synodo cum examinasset, approbassetque, ita pie admodum, et divino instinctu tradidisse, multorum judicio stabilientem illud, et confirmantem, et per epistolam ad universas Christi Ecclesias promulgationem universalem transmittentem.

ἠκροάσατο τὴν κρίσιν πεποίηκε· *Τὰ ἀναγνωσθέντα γράμματα Ταρασίου τοῦ ἁγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, καὶ τὰ ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς διοικήσεως παρὰ τῶν αὐτόθι ἀρχιερέων, τοιαύτην οἰκειότητα ἔχειν πρὸς τὰ τοῦ αὐτοῦ ἡγοῦμαι ἀρχιερέως Κωνσταντινουπόλεως, ὥστε μηδεμίαν ἑτερότητα ἐν αὐτοῖς εἶναι, ἀλλὰ τελείαν ταυτότητα, ὡς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ τὰ ἄμφω εἶναι, ἤως πεπληρωμένα πάσης ὀρθοδοξίας.* Ἕτερος οὑτωσὶ ἀπεφήνατο· *Οἷς ἡ τῆς εὐσεβείας μεμελέτηται τρόπος, τούτοις δήπου πάντως καὶ ὁ τῆς ὀρθοδοξίας διαλάμπεται λόγος. Εἰκότως τοίνυν καὶ ἡ ἐμὴ βραχύτης, τοῖς ἀναγνωσθεῖσιν ἱεροῖς καὶ συνοδικοῖς γράμμασι τοῦ ὁσιωτάτου καὶ μακαριωτάτου τῆς βασιλευούσης τῶν πόλεων ἀρχιπροέδρου Ταρασίου, ἃ πρὸς τοὺς τῆς Ἑῴας ἐξαπέστειλεν, ἔτι γε μὴν καὶ τοῖς παρ' αὐτῶν πρὸς αὐτὸν ἀποσταλεῖσι νουνεχῶς τὸ τῆς διανοίας ἐνερείσας ὄμμα, κατὰ πάντα τῇ τῶν ἁγίων Πατέρων συμφωνοῦντα ὀρθοδόξῳ πίστει, διὰ τῆς ἀναγνώσεως ἔγνων.* Ἄλλος ταύτας εἴρηκε τὰς φωνάς· *Σύμφωνα ὁρῶν τὰ συνοδικὰ γράμματα Ταρασίου τε τοῦ ἁγιωτάτου καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, καὶ τὰ ἀντίγραφα αὐτῶν τὰ ἀπὸ τῶν τῆς Ἀνατολῆς ἀρχιερέων, συντίθεμαι αὐτοῖς.* Ἕτερος οὕτως ἐφθέγξατο· *Ὥσπερ ἓν φρονοῦντες ἐληλύθαμεν, οὕτω καὶ ἓν λέγειν ἐδιδάχθημεν. Συμφώνων τοίνυν οὐσῶν τῶν ὑπαναγνωσθεισῶν συνοδικῶν κεραιῶν Ταρασίου τοῦ ἁγιωτάτου οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, τῶν σταλεισῶν παρ' αὐτοῦ πρὸς τοὺς τῆς Ἑῴας ἁγιωτάτους ἀρχιερεῖς, καὶ τῶν ἀντιγράφων τῶν παρ' αὐτῶν πρὸς αὐτὸν πεμφθέντων, πρὸς τὴν ἁγίαν καὶ ὀρθόδοξον πίστιν τῶν ἓξ οἰκουμενικῶν συνόδων, οὕτω κἀγὼ πιστεύω.* Οἱ λοιποὶ τῶν ὁσιωτάτων ἐπισκόπων ταῦτ' ἐξεφώνησαν· *Πᾶσα ἡ κατὰ χάριν Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ τὸ φιλευσεβὲς θέσπισμα τῶν γαληνοτάτων καὶ ὀρθοδόξων ἡμῶν βασιλέων συναθροισθεῖσα ἁγία σύνοδος, τὴν γενομένην ἀναφορὰν παρὰ Ἀδριανοῦ πάπα τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης πρὸς τοὺς ὀρθοδοξοτάτους ἡμῶν βασιλεῖς, καὶ τὸν νυνὶ ἀναγνωσθέντα χάρτην, ὅρον ὀρθοδοξίας τοῦ ἁγιωτάτου καὶ μακαριωτάτου οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ταρασίου ὄντα, καὶ τὰ ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς ἀναπεμφθέντα πρὸς τὴν αὐτοῦ μακαριότητα παρὰ τῶν ἀρχιερέων γράμματα ἀποδεχόμενοι, στοιχοῦμεν, καὶ ἀσπαζόμεθα.* Ἐντεῦθεν οἱ τὸ ἀληθὲς ἐκζητοῦντες πορίζονται, καὶ ὅτι τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι μετὰ τῆς οἰκείας συνόδου κατεξετάσας καὶ δοκιμάσας ὁ ἁγιώτατος Ταράσιος, οὕτω θεοπνεύστως ἐξέθετο, κρίσει πολλῶν κυρωσάμενος αὐτὸ, καὶ βεβαιωσάμενος, καὶ κήρυγμα παγκόσμιον δι' ἐπιστολῆς εἰς πᾶσαν διαπεφοιτηκυίας ἐκκλησίαν Χριστοῦ ποιησάμενος.

27. Quod si fidei Symbolum, quod a Patribus in synodo secunda expositum fuit, etiam et illi in septima postea definitionem fidei esse decreverunt, non est cur miremur. Maluerunt enim publice cognitam omnibus, approbatamque definitionem robur adhuc habere, ne viderentur novam professionem sine ullo emolumento tradere cum eo tempore universa Ecclesia Christi unionis vinculo colligaretur. Nec ullus tunc temporis ex his omnibus patriarchæ contradicere ausus est. Esset enim

κζ'. Εἰ δὲ τὸ τῆς πίστεως Σύμβολον, ὃ παρὰ τῶν τῆς δευτέρας συνόδου Πατέρων ἐκτέθειται, καὶ οἱ τῆς ἑβδόμης ὅρον τῆς πίστεως καὶ αὖθις εἶναι κεκρίκασιν, οὐδὲν θαυμαστόν. Ἠρετίσαντο γὰρ ἐν τῷ κοινῷ τὸν πᾶσιν ἐγνωσμένον καὶ καθωμολογημένον λόγον, καὶ εἰσέτι κρατεῖν, καὶ μὴ δοκεῖν νέαν ὁμολογίαν ἐπὶ μηδενὶ κέρδει παραδιδόναι αὐτοὺς, ἡνωμένης οὔσης τῷ τότε τῆς ἐκκλησίας ἁπάσης Χριστοῦ· τέως τῶν ἁπάντων οὐδεὶς ἀντιφθέγξασθαι τῷ πατριάρχῃ τετόλμηκεν. Ἦν γὰρ ἂν τοῖς πρακτικοῖς

ἐντεταγμένη καὶ ἡ ἀντίῤῥησις. Ἀλλ', ὡς ἔοικε, νῦν A σύμπασα γνῶσις, σύμπας ζῆλος, τότε δέ γε καὶ ἐφεξῆς τοιοῦτον οὐδέν. Πῶς γὰρ ἂν τὸ τῆς ὀρθοδοξίας ἀλλότριον, εἴπερ ἦν ὅλως, ἀνεπισήμαντον, ἕως δεῦρο παρεωράθη, καὶ ἀστηλίτευτον; Ποῖον τῶν ἐκφύλων δογμάτων οὐ διεφαυλίσθη πολυτρόπως παραδειγματισθέν; Ποῖος ἀρχηγὸς τῆς οἱασοῦν αἱρέσεως, ἢ συνήγορος, οὐκ ἐκκήρυκτος; Τὸ δι' Υἱοῦ παρὰ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τίνες ἀποβάλλονται; Καὶ τοὺς τὸ δόγμα θεμένους ἀνάγραπτον οἰκειοῦνται, καὶ Πατέρας ἀποκαλοῦσι, καὶ διδασκάλους, καὶ ἁγίους Θεῷ, καὶ φωναῖς εὐφήμοις ἐπ' Ἐκκλησίας γεραίρουσι, καὶ τὰς εὐχὰς αὐτῶν αἰτοῦνται, καὶ τῆς ἐξ αὐτῶν ἐπικουρίας ἱκετεύουσιν ἐπιτεύξεσθαι; Καὶ ποίας ταῦτα τῆς συμφωνίας; Ἀλλ' ἔγωγε τέως τῶν ἁγίων ἀνδρῶν B ὑγιῆ πέπεισμαι εἶναι τὰ δόγματα, καὶ ὧν οὐχ ὑγιῆ τὰ δόγματα, τούτους οὐκ ἂν εἴποιμι ἁγίους ποτὲ, οὕτως ἀφελῶς ἔχω καὶ ἀπραγμόνως. Οὐδὲ γὰρ δένδρον ἀγαθὸν ἑωράκειν ποτὲ καρπὸν πονηρὸν προβαλλόμενον, ἀλλὰ τοῦ σαπροῦ δένδρου καρπὸν ἐκεῖνον εἶναι πεπείραμαι πονηρὸν, τοῦ δ' ἀγαθοῦ δένδρου καλὸς ἀραρότως καὶ ὁ καρπός.

utique et contradictio in actis inserta. Sed, ut videtur, hoc tempore omnis scientia, et omnis zelus abundat; tunc vero et subsecutis temporibus nihil simile fuit. Quomodo enim quod erat ab orthodoxa fide alienum, si quid fuerat, omnino ad hæc usque tempora sine ulla nota, atque reprehensione neglectum delituisset? Quodnam de extraneis dogmatibus reprehensioni non patuit, multis modis palam traductum? Quis cujuscunque hæreseos auctor, sive patronus proscriptus non fuit? Per Filium a Patre procedere Spiritum sanctum, quinam condemnant? Annon eos qui simile dogma scripto tradiderunt, sibi associant, Patresque nuncupant, et præceptores, sanctosque Dei, et vocibus bene ominatis in Ecclesia cohonestant, et preces eorum implorant, eorumque subsidia consequi contendunt? Et quænam in his consensio? Ego vero sanctorum Patrum dogmata sana esse existimo, et quorum dogmata sana non sunt, eos nunquam ipse sanctos compellarim. Ita sum simplex, et minime curiosus: neque enim arborem bonam nunquam conspicatus sum fructum malum producere, sed arboris putridæ fructum illum malum esse experientia ipsa cognovi; bonæ vero arboris bonus, ut et convenit, fructus est.

ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΤΟΥ ΒΛΕΜΜΙΔΟΥ

ΛΟΓΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΠΕΡΙ ΤΙΝΩΝ ΔΟΓΜΑΤΙΚΩΝ ΣΥΖΗΤΗΣΕΩΝ,

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΕΥΣΕΒΗ ΒΑΣΙΛΕΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, ΘΕΟΔΩΡΟΝ ΔΟΥΚΑΝ ΤΟΝ ΛΑΣΚΑΡΙΝ.

—

NICEPHORI BLEMMIDÆ

ORATIO SECUNDA

DE NONNULLIS DOGMATICIS QUÆSTIONIBUS,

AD PIUM IMPERATOREM CONSTANTINOPOLITANUM, THEODORUM DUCAM LASCARIM.

—

α'. Ὁ αἰτῶν ἐν οὐ καιρῷ, καὶ λαμβάνων ἐν καιρῷ, C παρίστησι τεκμηριωδῶς τὴν αἴτησιν εὔκαιρον, εἴ γε προηγουμένῳ τῷ μὴ κατὰ καιρὸν ἕποιτ' ἂν τὸ κατὰ καιρόν. Εἰ δέ τις τῇ τοῦ παρέχοντος ἐπιγράφοιτο προμηθείᾳ τὸ ἀποτέλεσμα, κἀντεῦθεν οὐχ ἧττον τὸ τοῦ κατάρξαντος δείκνυται νουνεχὲς, ὅτι τε καλῶς ᾔδει καὶ λίαν ἐπιστημόνως, ᾗ προκαταβάλλει τὰ σπέρματα, καὶ ὅτι τότε πάντως ἐχρῆν, ἵν' ὅτε δέοι μεταλήψαιτο τοῦ καρποῦ, προϋποτεθειμένης τῆς τοῦ ἐφίεσθαι συνετίσεως. Οὕτω καὶ γεωργὸς, οὕτω καὶ φυτουργὸς, κἂν μὴ παρὰ πόδας αὐτοῖς ἡ ἀπόλαυσις, προ-

1. Qui intempestive poscit, et tempestive accipit, perspicuis argumentis tempestivam petitionem ostendit, si, cum id quod intempestivum erat, præcesserit, subsequatur illud quod opportunum est. Si vero quis rei assecutionem ejus, qui eam exhibet providentiæ ascribat, inde non minor illius prudentia monstratur, qui eidem principium dedit; scivit enim cate et solerter quemnam in locum sementem projiceret, ut cum opus esset, postmodum fructum percipere posset, præhabita, scilicet solerti cognitione illius quod appeteret. Eadem ra-

tione et agricola, et sator, licet tum nullum ipsis emolumentum sit, ob eventum nihilominus labores præassumunt, spe meliore corroborati, quidquid illis adversari posset excutientes, tenentesque nihil illis evenire posse, quod spem frustretur, vel minuat. Propterea tu quoque sapientiæ fœtus, atque alumnus, nondum hac in urbe mota, quæ jam eruperat, dogmatica quæstione, de ea providus rationes exposcis ab iis quos tibi futuros morigeros existimasti, licet aliis studiis tum temporis occuparentur, et petitio illa non tantum molestiæ secum, quantum providentiæ afferebat, et in capite sapientis illis, qui res concipere poterant, oculos illius prænuntiabat, ea quæ nondum erant, melius prævidentis, quam eorum quæ jam sunt, exsistentiam capiant illi qui ea tantum quæ ante pedes sunt, intelligunt. Cum vero nunc rebus ita poscentibus, vocemur, non dicam, sed compellamur, licet infirma atque ægra valetudine simus, ad petitionis exactionem atque solutionem, veluti cujusdam præscripti vectigalis, et satis jam dilati debiti, habes opportune fructus eorum quæ antea projeceras; habes quantum nobis imbecillitas carnis mentisque permittit.

μοχθοῦσιν ὅμως διὰ τὴν ἔκβασιν, τῷ κρείττονι τῆς ἐλπίδος νευρούμενοι, τοὐναντίον ἀποσειόμενοι, καὶ ὡς ἐπ' ἔλαττον οἷα μηδέποτ' ἐσόμενον λογιζόμενοι, τῷ τοι καὶ σὺ σοφίας μαίευμα καὶ τιθήνημα, μήπω κεκινημένης ἐνταυθοῖ τῆς ἤδη συνεῤῥηγμένης δογματικῆς συζητήσεως, φθάνεις ἐξῃτημένος λόγους περὶ ταύτης, ἐξ ὧν τεθάῤῥηκας ἑτέροις ἐνασχολουμένων τηνικαῦτα σπουδάσμασι, καὶ ἦν ἡ αἴτησις οὐ τόσον ἑαυτῇ συνεπαγομένη τὸ φορτικὸν, ὅσον δὴ τὸ προοπτικὸν, κἂν τῇ κεφαλῇ τοῦ σοφοῦ τοῖς γε ξυνιέναι δυναμένοις τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ καταγγέλλουσα τὰ μήπω ὄντα προορωμένου πλέον, ἢ τὴν τῶν ὄντων ὑπόστασιν, οἱ κατανοεῖν ᾑρημένοι μόνα τὰ ἐν ποσίν. Ἐπεὶ δὲ νῦν τῇ φύσει τῶν πραγμάτων, οὐκ ἂν φαίημεν, ὅτι κεκλήμεθα, μᾶλλον μὲν οὖν ἀλλ' ἠπείγμεθα, καί τοι τὸ σῶμα νοσηλευόμενοι, πρὸς τὴν τοῦ αἰτήματος εἴσπραξιν καὶ ἀπότισιν οἷά τινος ὡρισμένου φόρου καὶ ἱκανῶς ἀφωσιωμένου ὀφλήματος, ἔχεις τοῦ προκαταβεβλημένου τὴν ἐπικαρπίαν κατὰ καιρόν. Ἔχεις δ' ὁπόσην ἡ ἐν ἡμῖν ἀσθένεια τῆς σαρκὸς ἅμα καὶ τῆς διανοίας παραχωρεῖ.

2. Ante omnia itaque scito processionem in Spiritu sancto modum exsistentiæ esse, et hypostaticam proprietatem, quemadmodum est in Filio nascibilitas, et in Patre innascibilitas. Illud etenim ingenitum esse, et genitum, et procedere, hunc quidem Patrem, illum Filium, hunc vero, de quo dicitur, Spiritum sanctum nuncupavit, ut in rebus theologicis pertractandis eximius Gregorius ait. Qui vero τὸ procedere in Spiritu sancto homonymum affirmant, assignent aliam vocem, quæ proprie exsistentiam Spiritus sancti notet; sin minus, innascibilitatem, et nascibilitatem in aliis divinis hypostasibus eodem stupore homonymon astruant. Etenim τὸ procedere cum rebus aliis annexum, eorum quibuscum construitur, conjunctionem significabit, verbi gratia: *Fluvius ex Edem procedit*; et hoc: *Procedebat foras, et loquebatur in idipsum*; verumtamen Spiritu sancto annexum, ipsam et solam Spiritus sancti exsistentiam significat, ut in Evangeliis, qui solus sapiens est, tradidit. Progredi vero, et effulgere, et si quid simile est, aliis rebus connexa alios sensus præseferunt; veluti: *Progreditur Rex*; et: *Justi fulgebunt sicut sol*, quæ in divinis assumpta, in Spiritu quidem Spiritus sancti exsistentiam significant, in Filio autem Filii; et testimonia, quæ plurima sunt, ex sacris Litteris, in promptu sunt perquirenti.

β'. Πρῶτον μὲν οὖν ἴσθι τὴν ἐκπόρευσιν ἐπὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τρόπον ὑπάρξεως, ὑποστατικὴν ἰδιότητα, καθώς ἐστιν ἡ γέννησις ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἡ ἀγεννησία ἐπὶ τοῦ Πατρός. Αὐτὸ γὰρ τὸ μὴ γεγεννῆσθαι, καὶ τὸ γεγεννῆσθαι, καὶ τὸ ἐκπορεύεσθαι, τὸν μὲν Πατέρα, τὸν δὲ Υἱὸν, τὸ δὲ τοῦθ' ὅπερ λέγεται Πνεῦμα ἅγιον, προσηγόρευσεν, ὥς φησιν ὁ πολὺς ἐν θεολογίᾳ Γρηγόριος. Οἱ δ' ὁμώνυμον ἐπὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τιθέντες τὸ ἐκπορεύεσθαι, δότωσαν ἑτέραν φωνὴν τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὑπάρξεως ἰδίως σημαντικὴν, ἢ μὴν καὶ τὴν ἀγεννησίαν, καὶ τὴν γέννησιν ἐπὶ τῶν ἄλλων τῆς θεότητος ὑποστάσεων μετὰ τῆς αὐτῆς παραπληξίας ὁμωνυμείτωσαν. Μεθ' ἑτέρων μὲν γὰρ πραγμάτων τὸ ἐκπορεύεσθαι συντaττόμενον, οἷς ἂν συντάττοιτο, δηλώσειε τὸ κατάλληλον, ὡς τὸ, *Ποταμὸς ἐξ Ἐδὲμ ἐκπορεύεται*, καὶ *Ἐξεπορεύετο ἔξω, καὶ ἐλάλει ἐπὶ τὸ αὐτό*. Κατὰ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εὑρισκόμενον, αὐτὴν καὶ μόνην σημαίνει τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὕπαρξιν, καθὼς ἐν Εὐαγγελίοις ὁ μόνος σοφὸς παραδέδωκε. Τὸ δέ γε προέρχεσθαι, καὶ τὸ ἐκλάμπειν, καὶ εἴ τι τοιοῦτον, ἄλλοις μὲν καὶ αὐτὰ συντιθέμενα πράγμασιν, ἄλλας ἐννοίας εἰσάγουσιν, ὡς τὸ, *Προέρχεται ὁ βασιλεὺς*, καὶ, *Οἱ δίκαιοι ἐκλάμψουσιν ὡς ὁ ἥλιος*, ἐν θεολογίᾳ δὲ παραλαμβανόμενα, τῇ μὲν περὶ τοῦ Πνεύματος τὴν τοῦ Πνεύματος σημαίνουσιν ὕπαρξιν, τῇ δὲ περὶ τοῦ Υἱοῦ, τὴν τοῦ Υἱοῦ, καὶ τὰς μαρτυρίας εὐχερὲς τῷ βουλομένῳ πολλάς γε οὔσας ἐκ τῆς ἱερᾶς Γραφῆς ἀναλέγεσθαι.

3. Verumenimvero Spiritus sancti processionem ex Patre per Filium esse multo jam antea in confessis erat, et usque ad hæc nostra tempora a piis hominibus asseritur, et veluti commune dogma Ecclesiæ recipitur. Sed non diu est, ex quo nonnulli ridicule dicam, an miserrime affecti, dum vel-

γ'. Τὸ δὲ τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκπόρευσιν δι' Υἱοῦ εἶναι παρὰ Πατρὸς ὁμολογούμενον ἦν ἀνέκαθεν, καὶ ἕως ἡμῶν τοῖς εὐσεβέσι καὶ πρεσβευόμενον, καὶ οἷα δόγμα κοινὸν ἀνατεθειμένον τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ. Καιρὸς δ' οὐ πολὺς, ἐξ οὗ τινες ἔπαθόν τι γελοιότατον, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, ἀθλιώτατον,

βουλόμενοι γὰρ ἐκ περιουσίας ἀνελεῖν, τὸ, *ἐκ τοῦ Υἱοῦ*, συνανεῖλον αὐτῷ καὶ τὸ, *δι' Υἱοῦ*, καὶ τὰ διδάγματα τῶν τοσούτων ἁγίων, ὅπου μὲν ἦν τις λαβὴ δοκοῦσα, διέστρεψαν, ὅπου δ' οὐκ ἦν οὐδαμῶς, ὡς ἀσύμφωνα δῆθεν τοῖς πολλοῖς διεκρούσαντο. Καὶ ὅπου μὲν ἦν τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς εἴτε προχεῖσθαι, εἴτε προέρχεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπὶ τῆς ἐκπορεύσεως παρεδέξαντο τὰ ὀνόματα· ὅπου δὲ τὸ δι' Υἱοῦ προσέκειτο, τὴν πρόχυσιν ἐκεῖ καὶ τὴν πρόοδον, καὶ εἴ τι ἄλλο τοιοῦτον ἀντὶ τῆς δωρεᾶς ἐξειλήφασι.

δ'. Σύνεσις δὲ οὐδεμία συνεωρακέναι, πρῶτον μὲν ὅτι πολλοὶ τῶν ἁγίων Πατέρων ἐδογμάτισαν καὶ λίαν σαφέστατα τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, τὸ δὲ μὴ διὰ τοῦ Υἱοῦ, τῶν ὅλων οὐδεὶς τῇ θεολογίᾳ προσέθετο, πλὴν εἰ μή τις εἰσάγει τὸ τοῦ Θεοδωρήτου φιλόνεικον. Δι' ὃ καὶ καθῄρητο, καὶ ἀποκεκήρυκτο, κἂν ὕστερον κατεγνωκὼς καὶ αὐτὸς ἑαυτοῦ, καὶ τοὺς οἰκείους λόγους, ὅσοι τῆς θεοστυγοῦς ἔριδος, ἀποσκευασάμενος, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ταῖς τοῦ ἀναθέματος ἀραῖς καθυποβαλὼν, μόλις οὕτω προσδέδεκτο.

ε'. Δεύτερον δὲ, τὸ πῶς ἂν ἔχοι ὁ Υἱὸς χορηγεῖν τὸ Πνεῦμα, μὴ κατά τινα σχέσιν ἑτέραν τῆς ὁμοουσιότητος ᾠκειωμένον αὐτῷ; Εἰ γὰρ τὸ ὁμοούσιον αἴτιον τῷ Υἱῷ τῆς χορηγίας τοῦ Πνεύματος, ἢ τινὸς τῶν ἄλλων, ὧν ἔχειν λέγεται παρὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, ἐπεὶ ὥσπερ ὁ Υἱὸς τῷ Πνεύματι ὁμοούσιον, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τῷ Υἱῷ, χορηγεῖ δὲ ὁ Υἱὸς τὸ Πνεῦμα, χορηγήσοι ἂν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸν Υἱόν. Ἴδιον τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, ἴδιος ἂν λέγοιτο καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος. Ἀποστέλλει ὁ Υἱὸς τὸ Πνεῦμα, καὶ αὐτὸς ὡς Θεὸς ἀνταποσταλείη παρὰ τοῦ Πνεύματος. Ἐκεῖνα λαλεῖ τὸ Πνεῦμα, ὅσα ἂν ἀκούοι παρὰ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ὁ Υἱὸς ἐκεῖνα λαλήσει, ὅσα ἂν ἀκούσειε παρὰ τοῦ Πνεύματος. Ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνει τὸ Πνεῦμα, λήψαιτο καὶ ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πνεύματος. Διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα συνάπτεται τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Υἱὸς διὰ τοῦ Πνεύματος συνάπτοιτο τῷ οἰκείῳ Πατρί. Ὅσα ἔχει τὸ Πνεῦμα, παρὰ τοῦ Λόγου ἔχει, καὶ ὁ Υἱὸς ὅσα ἔχει, ταῦτ' ἂν ἔχοι παρὰ τοῦ Πνεύματος. Διὰ τοῦ Πνεύματος ὁ Υἱὸς ἐνεργεῖ, ἐνεργοίη καὶ τὸ Πνεῦμα διὰ τοῦ Υἱοῦ. Εἰκὼν ἐστι τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, καὶ ὁ Υἱὸς εἰκὼν ἂν εἴη τοῦ Πνεύματος. Τοιαύτην τάξιν καὶ φύσιν ἔχει τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Υἱὸν, οἵαν ὁ Υἱὸς ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα· τοιαύτην ἂν ἔχοι καὶ ὁ Υἱὸς πρὸς τὸ Πνεῦμα καὶ τάξιν καὶ φύσιν, οἵαν αὐτὸ πρὸς τὸν Πατέρα. Πολλὰ τὰ τοιαῦτα· τέως δὲ καὶ ἀπὸ τῶν ἀπηριθμημένων ὅγε μὴ πάντη ἀπηναιδευμένος, καὶ ἀπονενοημένος τῇ ἀληθείᾳ κατάθοιτο.

ς'. Ζητεῖς μαρτυρίας, ὧν ἀρτίως εἰρήκαμεν; Πλείστας ἔναγχός σοι προκεχομίκαμεν. Τόμον ὅλον ἐγκεχειρικότες τοιούτων μεστόν. Ὅμως ἂν ἐξ ἐκείνων κἀνταῦθα βραχείας τινὰς παραθήσομεν. Ὁ τοίνυν τὰ θεῖα πολὺς Ἀθανάσιος, ἐν μὲν τῷ κατὰ Ἀρειανῶν πρώτῳ τάδε φησίν· *Ὁ δὲ Σωτὴρ τὸ ἔμπαλιν Θεὸς ὤν, καὶ τῇ βασιλείᾳ τοῦ Πατρὸς*

A lent penitus *ex Filio* tollere, una cum eo sustulerunt et *per Filium*, et tantorum Patrum documenta, si qua captionis dabatur ansa, perverterunt, sin vero nulla apparebat, tum illa, tanquam quæ cum multis aliis non convenirent, rejecerunt. Et ubicunque erat ex Patre sive effundi, sive emanare Spiritum sanctum, de processione voces acceperunt, ubicunque vero per Filium annexum erat, effusionem ibi, et emanationem, et si quid aliud simile, pro dono, et munere dici contenderunt.

4. Neque ulla illis prudentia adfuit discernendi. Primum quidem multos sanctos Patres et apertissime omnino sancivisse per Filium Spiritum sanctum ex Patre procedere, at per Filium non pro-

B cedere nullum, dum de rebus divinis ageret, affirmasse, nisi quis hoc a Theodoreto contentionis vitio dictum in medium afferat, propter quod depositus et proscriptus est; licet postea semetipsum condemnans, sermonibus propriis quos exsecrandæ contentionis studio effutierat, ablegatis, et anathematis diris subactis, vix tandem receptus sit.

5. Secundo vero, quonam modo posset Filius Spiritum largiri, nisi esset cum eo aliqua alia habitudine, quam consubstantialitatis conjunctus? Etenim, si consubstantialitas causa in Filio esset suppeditationis Spiritus, sive alterius cujuspiam ex iis quæ Spiritus habere dicitur a Filio, quando quemadmodum ejusdem essentiæ est cum Spiritu

C Filius; ita et Spiritus cum Filio, largitur vero Filius Spiritum, suppeditaret quoque Filium Spiritus: proprius est Filii Spiritus, proprius diceretur et Filius Spiritus; mittit Filius Spiritum, et ipse ut Deus contra mitteretur a Spiritu; loquitur Spiritus, quæcunque a Filio audit, et Filius loqueretur quæcunque a Spiritu audiret; ex Filio accipit Spiritus, acciperet et ex Spiritu Filius; per Filium Spiritus conjungitur Patri, et Filius per Spiritum proprio Patri conjungeretur; quæcunque habet Spiritus, a Filio habet, et Filius quæcunque habet, ea haberet a Spiritu; per Spiritum Filius operatur, et Spiritus per Filium operaretur; imago est Filii Spiritus, et Filius imago Spiritus esset: talem ordinem, naturamque habet Spiritus ad Fi-

D lium, qualem Filius habet ad Patrem, talem haberet et Filius ad Spiritum et ordinem, et naturam, qualem ipse Spiritus ad Patrem. Multa his similia sunt. Interim autem, et ex his quæ numerata jam sunt, qui omnino verecundiam non deposuit, et prorsus oblitus sui non est, veritati assensum præbebit.

6. Testimonia jam dictorum exposcis? Plurima paulo ante obtulimus, cum tomum traderemus horum refertissimum; nihilominus ex iis et hic nonnulla apponemus. Divinissimus Athanasius contra Arianos Oratione hæc habet: *Rursum vero Salvator Deus exsistens, dominatu Patris perpetuo imperans, et Spiritum sanctum unicus ipse largiens.*

Item : *Neque enim ex seipso Spiritus loquitur, sed Verbum est, quod illum dignis subministrat.* Item : *Denique quemadmodum ante incarnationem Verbum cum esset, sanctis veluti proprium Spiritum elargiebatur, sic et homo factus Spiritu sanctificat omnes.* Et tertia oratione : *Si Spiritus scit, multo magis scit Verbum, qua Verbum est, ex quo et Spiritus accipit.* Rursum : *Quæcunque habet Spiritus, ea habet a Verbo.* Illud autem : *Quicunque dixerit contra Filium hominis, remittetur ei*, exponens ait de Christo : *Ipse Verbum Dei cum sit, ipse per Spiritum omnia operatur.* Et ad Scrapionem episcopum : *Imago Filii dicitur, et est Spiritus.* Item : *Filius a Patre quidem mittitur, ipse vero Spiritum mittit; et Filius quidem Patrem glorificat, dicens : « Pater, ego te glorificavi. » Spiritus autem glorificat Filium : « Ille enim, » ait, « me glorificabit. » Et Filius inquit : « Quæ audivi a Patre, hæc et loquor mundo. » Spiritus ex Filio accipit : « De meo enim, » inquit, « accipiet, et annuntiabit vobis. » Et Filius in nomine Patris venit : « Spiritus autem sanctus, » ait, « quem mittet Pater in nomine meo. » Talem ordinem et naturam cum habeat Spiritus ad Filium, qualem habet Filius ad Patrem, quomodo qui hunc creaturam vocat, non idem et de Filio necessario sentiet? Etenim si Spiritus est creatura Filii, subsequens omnino fuerit affirmare eosdem, et Verbum Patris esse creaturam.* Magnus tum in agendis, tum in meditandis Basilius, de fide tractans in Asceticis : *Patre mittente Filium, Filio mittente Spiritum sanctum.* Item : *Spiritus sanctus, qui docet, et memoriæ suggerit, quæcunque a Filio audierit.* Et ad Amphilochium scribens : *Unus vero est et Spiritus sanctus, qui et ipse singulariter enuntiatur, et per unum Filium uni Patri conjungitur.* Et ad fratrem suum inter sanctos sapientissimum Gregorium de differentia essentiæ et hypostasis : *Quemadmodum, ait, in catena, qui unam extremitatem arripit, et aliud extremum una cum ea attrahit, sic et qui Spiritum traxit, per eum et Filium simul traxit; et si quis Filium vere susceperit, habebit ipsum utraque ex parte, hac Patrem, illa proprium Spiritum una secum ducentem. Neque enim a Patre, qui semper in Patre est, præscindi potest; neque a Spiritu unquam dissociabitur proprio, qui omnia in ipso operatur.* Et in Antirrheticis : *Unus Deus cum sit, Deus Filius paterna natura et paterno nomine; unus cum sit Dominus Filius, Dominus Pater, imaginis nomine vocitatus, tanquam exemplar illius et genitor, sic et Spiritus Dominus a Domino nomen habet, a quo subministratur, et Dominus ab imagine Spiritus, quando et Deus Spiritus ab eodem cognominetur.* Sapientissimus Cyrillus, ad imperatorem Theodosium de Christo : *Liberans enim a peccatis eum qui ipsi adhæret, proprio deinceps ungit Spiritu, quem immittit ipse tanquam ex Deo Patre Verbum; et ex propria natura nobis emittens, et tanquam rem incarnationis, dispensatione communem ponens propter unionem etiam, ut homo corporaliter insufflabat.*

A ἀεὶ βασιλεύων, τοῦ τε Πνεύματος τοῦ ἁγίου αὐτὸς ὢν χορηγὸς μόνος. Καὶ πάλιν· *Οὐ γὰρ ἀφ' ἑαυτοῦ τὸ Πνεῦμα λαλεῖ, ἀλλ' ὁ Λόγος ἐστὶν ὁ τοῦτο διδοὺς τοῖς ἀξίοις.* Καὶ αὖθις· *Ἀμέλει ὥσπερ πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως Λόγος ὢν ἐχορήγει τοῖς ἁγίοις ὡς ἴδιον τὸ Πνεῦμα, οὕτω καὶ ἄνθρωπος γενόμενος, ἁγιάζει τοὺς πάντας τῷ Πνεύματι.* Ἐν τῷ τρίτῳ δὲ τῶν αὐτῶν· *Εἰ τὸ Πνεῦμα οἶδε, πολλῷ μᾶλλον ὁ Λόγος, ᾗ Λόγος ἐστὶν, οἶδε, παρ' οὗ καὶ τὸ Πνεῦμα λαμβάνει.* Καὶ αὖθις· *Καὶ ὅσα ἔχει τὸ Πνεῦμα, ταῦτα παρὰ τοῦ Λόγου ἔχει.* Τὸ δ', *Ὃς ἂν εἴπῃ κατὰ τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἀφεθήσεται αὐτῷ*, διερμηνεύων, φησὶ περὶ τοῦ Χριστοῦ, ὅτι, *Αὐτὸς Λόγος ὢν τοῦ Θεοῦ, αὐτὸς διὰ τοῦ Πνεύματος ἐνεργεῖ τὰ πάντα.* B Πρὸς Σεραπίωνα δὲ τὸν ἐπίσκοπον· *Εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ λέγεται, καὶ ἔστι τὸ Πνεῦμα.* Καὶ πάλιν· *Ὁ μὲν Υἱὸς παρὰ τοῦ Πατρὸς ἀποστέλλεται, αὐτὸς δὲ τὸ Πνεῦμα ἀποστέλλει· καὶ ὁ μὲν Υἱὸς τὸν Πατέρα δοξάζει, λέγων, Πάτερ, ἐγώ σε ἐδόξασα, τὸ δὲ Πνεῦμα δοξάζει τὸν Υἱόν. Ἐκεῖνος γὰρ, φησὶν, ἐμὲ δοξάσει. Καὶ ὁ μὲν Υἱὸς φησιν, Ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ Πατρὸς, ταῦτα καὶ λαλῶ εἰς τὸν κόσμον, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνει. Ἐκ τοῦ ἐμοῦ γὰρ, φησὶ, λήψεται. Καὶ ὁ μὲν Υἱὸς ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Πατρὸς ἦλθε. Τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, φησὶν, ὃ πέμψει ὁ Πατὴρ ἐν τῷ ὀνόματί μου. Τοιαύτην δὲ τάξιν καὶ φύσιν ἔχοντος τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Υἱὸν, οἵαν ἔχει ὁ Υἱὸς πρὸς* C *τὸν Πατέρα, πῶς ὁ τοῦτο κτίσμα λέγων, οὐ τὸ αὐτὸ καὶ περὶ τοῦ Υἱοῦ ἐξ ἀνάγκης φρονήσει; Εἰ γάρ ἐστι τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ κτίσμα, ἀκόλουθον ἂν εἴη λέγειν αὐτοὺς καὶ τὸν Λόγον τοῦ Πατρὸς εἶναι κτίσμα.* Ὁ μέγας ἐν θεωρίᾳ καὶ πράξει Βασίλειος περὶ τῆς πίστεως διαλαμβάνων ἐν τοῖς Ἀσκητικοῖς· *Τοῦ μὲν Πατρὸς πέμποντος τὸν Υἱὸν, τοῦ δὲ Υἱοῦ πέμποντος τὸ ἅγιον Πνεῦμα.* Καὶ πάλιν, *Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ διδάσκον, καὶ ὑπομιμνῆσκον πάντα, ὅσα ἂν ἀκούοι παρὰ τοῦ Υἱοῦ.* Ἐπιστέλλων δὲ πρὸς Ἀμφιλόχιον, *Ἓν δὲ καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, φησὶ, καὶ αὐτὸ μοναδικῶς ἐξαγγελλόμενον, καὶ δι' ἑνὸς Υἱοῦ τῷ ἑνὶ Πατρὶ συναπτόμενον.* Πρὸς δὲ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ τὸν σοφὸν ἐν ἁγίοις Γρηγόριον, περὶ διαφορᾶς οὐσίας D καὶ ὑποστάσεως, *Ὥσπερ, φησὶν, ἐξ ἁλύσεως, ὁ τοῦ ἑνὸς ἄκρου ἁψάμενος, καὶ τὸ ἕτερον ἄκρον συνεπεσπάσατο, οὕτως ὁ τὸ Πνεῦμα ἑλκύσας, δι' αὐτοῦ καὶ τὸν Υἱὸν συνεφελκύσατο, καὶ εἰ τὸν Υἱὸν ἀληθῶς τις λάβοι, ἕξει αὐτὸν ἑκατέρωθεν, πῇ μὲν τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα, πῇ δὲ τὸ ἴδιον Πνεῦμα συνεπαγόμενον. Οὔτε γὰρ τοῦ Πατρὸς ὁ ἀεὶ ὢν ἐν τῷ Πατρὶ ἀποτμηθῆναι δύναται, οὔτε τοῦ Πνεύματος ποτὲ διαζευχθήσεται τοῦ ἰδίου, ὁ πάντα ἐν αὐτῷ ἐνεργῶν.* Ἐν δὲ τοῖς Ἀντιῤῥητικοῖς, *Ἑνὸς ὄντος τοῦ Θεοῦ, Θεὸς ὁ Υἱὸς, Πατρικῇ φύσει, καὶ Πατρικῷ ὀνόματι, καὶ ἑνὸς ὄντος Κυρίου τοῦ Υἱοῦ, Κύριος ὁ Πατὴρ, τῷ τῆς εἰκόνος ὀνόματι καλούμενος, ὡς πρωτότυπος αὐτῆς καὶ γεννήτωρ, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα Κύριος*

ἀπὸ τοῦ Κυρίου τὴν ἐπωνυμίαν ἔχει, ἀφ' οὗ καὶ μεταδίδοται· καὶ ὁ Κύριος ἀπὸ τῆς εἰκόνος Πνεῦμα, ἐπεὶ καὶ ὁ Θεὸς Πνεῦμα ἀπ' αὐτοῦ προσηγόρευται. Ὁ σοφώτατος Κύριλλος πρὸς τὸν βασιλέα Θεοδόσιον περὶ τοῦ Χριστοῦ· *Ἀπολύων γὰρ ἁμαρτίας τὸν αὐτῷ προσκείμενον, τῷ ἰδίῳ λοιπὸν καταχρίει Πνεύματι, ὅπερ ἐνίησι μὲν αὐτὸς ὡς ἐκ Θεοῦ Πατρὸς Λόγος, καὶ ἐξ ἰδίας ἡμῖν ἀναπηγάζων φύσεως, κοινὸν δὲ ὥσπερ τὸ χρῆμα τιθεὶς τῇ μετὰ σαρκὸς οἰκονομίᾳ διὰ τὴν ἕνωσιν, καὶ ὡς ἄνθρωπος ἐνέπνει σωματικῶς.* Ἐν δευτέρῳ βιβλίῳ τῶν Θησαυρῶν· *Ἀνάγκη τὸ Πνεῦμα τῆς οὐσίας ὑπάρχειν ὁμολογεῖν τοῦ Υἱοῦ. Ὡς γὰρ ἐξ αὐτοῦ κατὰ φύσιν ὑπάρχον, καὶ ἐπὶ τὴν κτίσιν παρ' αὐτοῦ πεμπόμενον, τὸν ἀνακαινισμὸν ἐργάζεται.* Καὶ πάλιν, *Οὐκ ἀλλότριον τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἀλλ' ἐν αὐτῷ, καὶ ἐξ αὐτοῦ, καὶ ὥσπερ ἐνέργειά τις φυσική.* Πρὸς δὲ Νεστόριον περὶ τοῦ Χριστοῦ πάλιν, *Αὐτὸς ἐνεργῶν διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἔφασκεν, ὅτι Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν.* Ἀλλ' ἐκ τούτων μὲν φανερόν, ὅτι δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα παρὰ Πατρός.

A Secundo *Thesaurorum* libro : *Necessario Spiritum ex natura Filii exsistere fatendum est : namque ut ex eo natura exsistens, et in creaturas ab eodem missus, renovationem efficit.* Item : *Non est alienus ab essentia Filii Spiritus sanctus, sed in ipso, et ex ipso, et veluti operatio quædam naturalis.* Item ad Nestorium de Christo : *Ipse operans per Spiritum sanctum dicebat : « De meo accipiet, et annuntiabit vobis. »* Atque ex his quidem manifestum est, per Filium esse Spiritum a Patre.

ζ'. Ἤδη δὲ καί τινας ἐνστάσεις τῶν ἀντιφερομένων τάς γε βιαιοτέρας ἐπισκεπτέον, ὅπως ἂν ἐξεταζομένων αὐτῶν ἡ τῆς ἀληθείας σύστασις ἐπὶ πλέον ἰσχυροτέρα φανείη τῇ τῶν τῆς ἀπάτης συστροφῶν διαλύσει συντρέχουσα, καὶ τὸ δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα πεφηνέναι παρὰ Πατρὸς ἐκφαίνουσα τρανότερον καὶ κρατύνουσα. Πῶς οὖν εἰκών ἐστι τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα; *φασίν.* Εἰ τοῦτο ἐστί, τῷ Υἱῷ κατὰ πάντα παρισωθήσεται, καὶ ἕξει παρ' ἑαυτῷ τὰ τῆς τοῦ Υἱοῦ γνωριστικὰ ὑποστάσεως. Πῶς οὖν οὐκ ἔσται γέννημα τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ πρόβλημα; ἢ πῶς οὐ τοῦ Υἱοῦ μὲν Υἱὸς, ἔγγονος δὲ τοῦ Πατρὸς, εἴπερ εἰς τὸν Υἱὸν ὡς εἰς ἀρχέτυπον ἀναφέρεται; Πρὸς ταῦτα κἂν μὴ πρὸς ἡμᾶς ἡ μάχη, πρὸς γὰρ τοὺς εἰρηκότας εἰκόνα τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλ' ἡμεῖς οὕτω φαμέν. Πᾶσα εἰκὼν ἐξ ἀνάγκης διαφέρει κατά τι πρὸς τὸ ἀρχέτυπον. Διαφορᾶς γὰρ οὐκ οὔσης τινὸς ἐν αὐτοῖς, εἶεν ἂν αἱ εἰκόνες ἀρχέτυπα· διὸ καθάπερ ὁ Υἱὸς εἰκὼν ὑπάρχων Πατρὸς διενήνοχε τοῦ πρωτοτύπου τῷ ἰδιώματι. Υἱὸς γὰρ οὐ Πατήρ, γεννητὸς, οὐκ ἀγέννητος, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ, καὶ ὂν καὶ λεγόμενον Πνεῦμά ἐστιν, οὐχ Υἱὸς, προβλητὸν, ἀλλ' οὐ γεννητόν. Ἡ γὰρ ἰδιότης ἀκίνητός ἐστιν ἐκ τοῦ ταύτην ἔχοντος· ἢ πῶς ἂν ἰδιότης μένοι κοινουμένη, καὶ ἀφ' ἑτέρου πρὸς ἕτερον μεταπίπτουσα; Τὸ γὰρ ἐν δυσὶν ἢ πολλοῖς θεωρούμενον, κοινότης, ἀλλ' οὐκ ἰδιότης ἐστίν.

B 7. Sed jam adversariorum objectiones aliquæ, et validiores considerandæ sunt, ut iis examinatis, veritas magis, fraudum machinis dissolutis, elucescat, per Filium Spiritum exsistere ex Patre, planius confirmans, atque stabiliens. Quomodo itaque imago Filii Spiritus est? *inquiunt.* Si id fuerit, Filio in omnibus exæquabitur, habebitque apud semetipsum per omnia hypostaseos Filii notas. Quomodo itaque non erit generatus a Patre, sed procedens? et quomodo non erit Filius Filii, et Patris nepos, si in Filium tanquam ad exemplar transfertur? Ad hæc, licet contentio contra nos suscepta non sit, sed contra eos qui Filii imaginem Spiritum sanctum asseverant, nos ita occurrimus : C Omnis imago necessario ab exemplari suo in aliquo differt. Nam si nulla esset inter ea differentia, essent plane imagines exemplaria. Quapropter, quemadmodum Filius imago Patris cum sit, differt tamen ab exemplari proprietate ; Filius enim est, non Pater ; generatus, non ingenitus : sic et Spiritus sanctus imago Filii cum sit, et dicatur, Spiritus est, non Filius ; effusus, sed non generatus ; proprietas enim ab eam possidente avelli non potest ; vel quomodo proprietas, si communicaretur, et ab uno in alium transmearet? Quod enim in duobus, aut pluribus conspicitur, communitas est, non proprietas.

η'. Ὅθεν οὐδὲ Υἱὸς ὅλως ἐκλήθη τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς ἂν εἴη μόνος Υἱὸς ὁ Υἱὸς, καὶ μόνον Υἱὸς, οὐ μὴν καὶ Πατήρ, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, Πνεῦμα μόνον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ Υἱὸς, καθὼς καὶ ὁ Πατὴρ μόνον Πατήρ. Διὸ καὶ ὁ μέγας ἐν θεωρίᾳ καὶ πράξει Βασίλειος οὕτω φησὶ πρὸς Εὐνόμιον ἀποροῦντα· *Διὰ τί μὴ καὶ τὸ μὴ εἶναι ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ, ἀλλ' ἵνα τὸ Πνεῦμα Υἱὸς τοῦ Υἱοῦ. Ὅτι οὐ διὰ τὸ μὴ εἶναι ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ, ἀλλ' ἵνα ἡ Τριὰς μὴ νομισθῇ πλῆθος ἄπειρον υἱοὺς ἐξ υἱῶν, ὡς καὶ ἐν ἀνθρώποις, ἔχειν ὑποπτευθεῖσα. Ἀλλὰ λέγεις, Εἰ Θεοῦ μὲν εἰκὼν ὁ Υἱὸς, Υἱοῦ δὲ τὸ Πνεῦμα· καὶ εἰ Θεοῦ μὲν Λόγος ὁ Υἱὸς, ῥῆμα δὲ Υἱοῦ τὸ*

8. Hinc neque Filius prorsus vocatus est Spiritus sanctus ; et solus Filius esset Filius, et tantummodo Filius, et non Pater : et Spiritus sanctus D Spiritus solum, non item et Filius, quemadmodum et Pater solum Pater. Propterea magnus tum agendis, tum meditandis Basilius Eunomio hæsitanti, quare non et Spiritus Filius Filii? respondet : *Non quod non sit ex Deo per Filium, sed ne Trias infinitam multitudinem, Filios scilicet ex Filiis, ut in hominibus solet, in se habere existimaretur. Sed ais: Si Dei imago est Filius, Filii vero Spiritus ; et si Dei quidem Verbum Filius, Verbum vero Filii Spiritus, quare non et Filius Filii Spiritus dictus est?*

hoc siquidem validissimo argumento ad tuam impietatem astruendam usus es. Aut enim Filium, aut creaturam jubes non tenere: et quod Filius nuncupatus non est, ideo creaturam esse impie asseris illum qui creaturæ causa est, qui creaturam sanctificat, et deificat, qui Domini, Deique appellatione glorificatur, qui divinas complet operationes. Cum itaque appellatione Filii indignus tibi judicetur, tanquam a Patre et Filio alienus, considera quanam ratione Filios efficit eos qui sanctificantur. Quod si tu per Spiritum Filius Dei es, quomodo Spiritus a filiatione alienus est? Item: *Dicimus itaque affirmare Filium ex Filio, Triadem in multitudinis deitatum suspicionem homines, qui id audissent, adduxisset; in promptu namque erat suspicari, sicut Filius ex Filio generatus est, ita ex hoc rursus alium prognatum esse, et rursus alium, et sic item plures alios unum post alium. Propterea ex Deo quidem esse Spiritum, palam Apostolus edixit, dicens: « Spiritum, qui ex Deo est, accepimus. » Et per Filium apparere plane demonstravit, cum Spiritum illum vocasset uti Dei et mentem Christi insuper asserens, quemadmodum et Dei Spiritum ut hominis. Filium vero Filii dicere cavit, ut unus quidem Pater et Deus, qui semper Pater perseverat, et est ab æterno quod est: unus vero Filius sempiterna generatione generatus qui sine principio est cum Patre, et Filius verus Dei semper est, qui est Deus Verbum et Dominus: unus et Spiritus sanctus vere Spiritus sanctus.*

9. *Et quare*, inquit, *Spiritus descendit ad Filium in specie columbæ, si omnino ex Filio erat? Qui ita sentit, modis omnibus in duo Christum unum dividit, ut ex Filio Dei Spiritum sanctum descendere dicat in filium hominis. Dicimus itaque non aliunde quam de cœlo in Dominum Spiritum descendere decuisse, unde etiam vox Patris advenit, ut cœlestem esse confirmaret, et Filium vere Dei, qui in terra abluebatur. Deinde ut in hominem propter dispensationem super Filium Spiritus descendit.* Hoc et sapientissimus docuit Cyrillus, prophetam Joelem exponens: *Qua enim est*, ait, *Deus et ex Deo secundum naturam Filius (generatus enim vere est ex Deo Patre) proprius ejus et in eo Spiritus est; quemadmodum et de ipso Deo et Patre intelligitur. Qua vero factus est homo, et modo nostro apparuit, ascititius illi esse Spiritus dicitur; descendit enim super ipsum in specie columbæ, cum secundum nos factus, ut dixi, tanquam unus ex nobis per dispensationem baptizaretur. Tum et proprius ipsius Spiritus donatus ipsi dicitur propter humanitatem; et hæc est exinanitio. Cum itaque ut homo propter dispensationem accipiebat Spiritum suum, undenam illum nisi de cœlo in sui gloriam debebat accipere? Post passionem vero, et resurrectionem, jam dispensatione perfecta, non accipit Spiritum sanctum, sed elargitur, et ex semetipso transmittit per insufflationem, facto ipso edocens, per eum a Patre procedere. Interim itaque*

A *Πνεῦμα, διατί μὴ Υἱὸς Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα εἴρηται; Τούτῳ γὰρ ἰσχυροτάτῳ πρὸς τὴν ἀσέβειαν ἐχρήσω. Ἢ γὰρ Υἱὸν, ἢ κτίσμα κελεύεις νοεῖν. Καὶ ὅτι μὴ Υἱὸς ὠνόμασται, διὰ τοῦτο κτίσμα εἶναι, βλασφημεῖς, τὸ τῆς κτίσεως αἴτιον, τὸ τῆς κτίσεως ἁγιαστικὸν καὶ θεοποιὸν, τὸ Κυρίου καὶ Θεοῦ δοξαζόμενον ὀνόματι, τὸ τῶν θείων ἐνεργειῶν πληρωτικόν. Ἐπεὶ οὖν ἀνάξιόν σοι φαίνεται τῆς τοῦ Υἱοῦ προσηγορίας ὡς ἀλλότριον Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, σκέψαι, πῶς υἱοὺς ἀπεργάζεται τοὺς ἁγιαζομένους. Εἰ δὲ σὺ διὰ τοῦ Πνεύματος Υἱὸς Θεοῦ, πῶς τὸ Πνεῦμα ξένον υἱότητος;* Καὶ αὖθις· *Λέγομεν οὖν ὅτι τὸ εἰπεῖν Υἱὸν ἐξ Υἱοῦ, τὴν Τριάδα τῆς θεότητος εἰς πλήθους ὑποψίαν προσῆγεν ἀνθρώποις, ἀκούσασιν. Ἕτοιμον* B *γὰρ ἦν ὑπολαβεῖν, ὡς εἴπερ Υἱὸς ἐξ Υἱοῦ γεγέννηται, καὶ ἐκ τούτου πάλιν ἕτερος ἂν εἴη γεγεννημένος, καὶ πάλιν ἄλλος, καὶ ἐπὶ πλῆθος ἑξῆς. Διὰ δὴ τοῦτο τὸ μὲν ἐκ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα εἶναι, τρανῶς ἀνεκήρυξεν ὁ Ἀπόστολος, λέγων, ὅτι Τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐλάβομεν, καὶ τὸ δι' Υἱοῦ πεφηνέναι σαφὲς πεποίηκεν Υἱοῦ Πνεῦμα ὀνομάσας αὐτὸ καθάπερ Θεοῦ, καὶ νοῦν Χριστοῦ προσειπὼν, καθάπερ καὶ Θεοῦ Πνεῦμα ὡς τοῦ ἀνθρώπου, Υἱὸν δὲ τοῦ Υἱοῦ προσειπεῖν ἐφυλάξατο, ἵνα εἷς μὲν Πατὴρ καὶ Θεὸς, ὁ ἀεὶ Πατὴρ διαμένων, καὶ ὢν ἀϊδίως ὅ ἐστιν. Εἷς δὲ Υἱὸς ἀϊδίῳ γεννήσει γεγεννημένος, ὁ ἄναρχος σὺν τῷ Πατρὶ, Υἱὸς ἀληθινὸς Θεοῦ, ἀεὶ ὢν, ὅ ἐστι, Θεὸς* C *Λόγος καὶ Κύριος, ἓν δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀληθῶς ἅγιον Πνεῦμα.*

θ'. *Καὶ ἵνα τί*, φησὶ, *τὸ Πνεῦμα κατῆλθεν ἐπὶ τὸν Υἱὸν ἐν εἴδει περιστερᾶς, εἴπερ ἦν ὅλως ἐκ τοῦ Υἱοῦ; Πάντως ὁ οὕτω φρονῶν, εἰς δύο διαιρεῖ τὸν ἕνα Χριστὸν, ἵνα ἐκ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καταβαῖνον εἴπῃ τὸ Πνεῦμα ἐπὶ τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου. Λέγομεν οὖν, ὡς οὐκ ἄλλοθεν ἐχρῆν κατιέναι τὸ Πνεῦμα ἐπὶ τὸν Κύριον, ἢ ἐκ τῶν οὐρανῶν, ὅθεν καὶ ἡ φωνὴ τοῦ Πατρὸς, ὡς ἂν οὐράνιον εἶναι πιστώσηται, καὶ Υἱὸν ὄντως Θεοῦ τὸν ἐπὶ γῆς βαπτιζόμενον. Ἔπειτα καὶ ὡς εἰς ἄνθρωπον διὰ τὴν οἰκονομίαν ἐπὶ τὸν Υἱὸν τὸ Πνεῦμα κατέρχεται.* Τοῦτο καὶ ὁ σοφώτατος ἐδίδαξε Κύριλλος, τὸν προφήτην Ἰωὴλ ἐξηγούμενος. D *Ἧ μὲν γάρ ἐστιν*, εἰπὼν, *Θεὸς καὶ ἐκ Θεοῦ κατὰ φύσιν ὁ Υἱὸς (γεγέννηται γὰρ ἀληθῶς ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς), ἴδιον αὐτοῦ τε καὶ ἐν αὐτῷ καὶ ἐξ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμά ἐστι καθάπερ ἀμέλει καὶ ἐπ' αὐτοῦ νοεῖται τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός. Ἧ δὲ γέγονεν ἄνθρωπος καὶ πέφηνε καθ' ἡμᾶς, ἐπακτὸν αὐτῷ εἶναι τὸ Πνεῦμα λέγεται. Καταπεφοίτηκε γὰρ ἐπ' αὐτὸν ἐν εἴδει περιστερᾶς, ὅτε καθ' ἡμᾶς γεγονὼς, ὡς ἔφην, ὡς εἷς ἐξ ἡμῶν οἰκονομικῶς ἐβαπτίζετο. Τότε καὶ τὸ ἴδιον αὐτοῦ Πνεῦμα δοτὸν αὐτῷ λέγεται, διὰ τὸ ἀνθρώπινον· καὶ τοῦτό ἐστιν ἡ κένωσις. Ἐπεὶ γοῦν ὡς ἄνθρωπος διὰ τὴν οἰκονομίαν ἐδέχετο τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ, πόθεν ἔδει τοῦτο δέχεσθαι, εἰ μὴ ἀπὸ τῶν οὐρανῶν εἰς δόξαν αὐτοῦ; Μετὰ δὲ τὸ πάθος καὶ τὴν ἀνάστα-*

σιν ἤδη τῆς οἰκονομίας τετελεσμένης, οὐ λέγεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλὰ δίδωσι καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ προΐησι δι' ἐμφυσήσεως, πρακτικῶς ἐκδιδάσκων, ὅτι δι' αὐτοῦ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται. Τέως δ' οὖν ἐπεὶ ἀπερίγραπτος ὁ Λόγος καὶ ἐν τῷ Ἰορδάνῃ μετὰ σώματος ἦν, οὗ προσείληφε, καὶ ἀσωμάτως ἐν οὐρανῷ καθὼς καὶ ἁπανταχοῦ. Αὐτὸς οὖν ἀπὸ τῶν οὐρανῶν ὡς Θεὸς πέμπει τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ εἰς ἑαυτὸν ὡς εἰς ἄνθρωπον. Διὸ καὶ ὁ τὰ θεῖα πολὺς Ἀθανάσιος, ἐν οἷς περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ μονογενοῦς Λόγου διέξεισιν, εἰπὼν ὅτι, ὥσπερ περιστερὰ ὤφθη τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καταβαῖνον καὶ μένον ἐπὶ τὸν Κύριον, ἐπάγει λοιπόν· *Αὐτὸς γὰρ ἄνωθεν αὐτὸ ἐπέμπεν ὡς Θεός, καὶ αὐτὸς αὐτὸ κάτωθεν ὑπεδέχετο ὡς ἄνθρωπος. Ἐξ αὐτοῦ οὖν εἰς αὐτὸν κατῄει, ἐκ τῆς θεότητος αὐτοῦ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα αὐτοῦ.*

A *Verbum incircumscriptum cum esset, in Jordane erat cum corpore, quod assumpserat, et sine corpore, in cœlo, ut et ubique. Ipse igitur de cœlo ut Deus mittit Spiritum suum in semetipsum ut hominem.* Quapropter in rebus divinis præstans Athanasius, in iis quæ de incarnatione unigeniti Verbi pertractat, postquam dixisset tanquam columbam visum fuisse Spiritum sanctum descendentem manentemque super Dominum, subdit: *Ipse enim superne demittebat ut Deus, et inferne ipse eum suscipiebat ut homo. Ex eo igitur in eum descendebat, ex ejus deitate in humanitatem ipsius.*

ι'. Πάλιν ἐνίστανται γενναιότερον οὕτω προτείνοντες. Πᾶν ὃ περὶ Θεοῦ λέγεται, ἢ κοινόν ἐστι τῆς Τριάδος, ἢ μιᾶς ὑποστάσεως ἴδιον· ὥστε καὶ τὸ ἐκπορευτικὸν, ἢ καὶ τῶν τριῶν εἴη ἂν ὑποστάσεων, ἢ μιᾶς ἐξ αὐτῶν· μέσον γάρ τι φυσικοῦ καὶ ὑποστατικοῦ ἰδιώματος, οὐ γινώσκομεν. Ἐπεὶ δὲ παρὰ τοῦ Πατρὸς ὁμολογουμένως ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα, παρ' ἑαυτοῦ δὲ ἀδύνατον ἐκπορεύεσθαι, οὐδὲ παρὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, καὶ ἔσται τῆς Πατρικῆς ὑποστάσεως ἴδιον τὸ ἐκπορευτικόν. Οὕτω γὰρ καὶ Γρηγόριος ἐν βίβλῳ τῇ *Θεογνωσίᾳ* διδάσκει τῶν Νυσσαέων ὁ πρόεδρος, *Πνεῦμα* λέγων, *τὸ τῆς Πατρικῆς ὑποστάσεως ἐκπορευόμενον, τοῦ δ' ἕνεκα γὰρ καὶ Πνεῦμα στόματος, ἀλλ' οὐχὶ Λόγον στόματος εἴρηκεν ὁ Δαβὶδ, ἵνα τὴν ἐκπορευτικὴν ἰδιότητα τῷ Πατρὶ μόνῳ προσοῦσαν πιστώσηται.*

B 10. Adhuc validius instant atque objiciunt: Quidquid de Deo dicitur, aut Triadi commune est, aut uni hypostasi proprium; quare id quod est emittere, aut tribus hypostasibus conveniet, aut uni; nihil enim medium inter naturalem et hypostaticam proprietatem agnoscimus. Quando vero ex Patre, nemine hæsitante, Spiritus procedit, et fieri nequit ut a semet aliquid procedat, neque ex Filio procedet, et sic vis emittendi erit propria hypostasis paternæ. Sic etenim et Gregorius in libro qui *De Dei cognitione* inscribitur, Nyssaensium antistes docet: *Spiritus*, inquiens, *ex paterna hypostasi procedens; hanc etiam ob causam, et Spiritum oris, non autem Verbum oris David appellavit, ut proprietatem procedendi Patri soli* C *astrueret.*

ια'. Τί οὖν ἡμεῖς πρὸς ταῦτα φαμέν; Πρῶτον μὲν, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ καθάπερ ἐκ πρώτης ἀρχῆς δογματίζομεν, ἀλλὰ διὰ τοῦ Υἱοῦ παρὰ τοῦ Πατρός. Ἔπειτα καθὼς οὐ δύναται παρ' ἑαυτοῦ ἐκπορεύεσθαι πάντως, οὐδ' ἀποστέλλεσθαι παρ' ἑαυτοῦ δύναιτ' ἂν, ἵνα μὴ τὸ αὐτὸ καὶ ἀποστέλλον εἴη κατὰ ταυτὸν, καὶ ἀποστελλόμενον. Ἐπεὶ δὲ καὶ παρὰ Πατρὸς ἀποστέλλεται, καὶ παρὰ τοῦ Υἱοῦ, καθὼς αὐτὸς ὁ τοῦ Πατρὸς Υἱὸς ἐν Εὐαγγελίοις ἐδίδαξεν, ἔγνωμεν, ἰδοὺ τὴν ἀποστολὴν τοῦ Πνεύματος, μέσην ὑποστατικῆς τε καὶ φυσικῆς ἰδιότητος. Ὅθεν ὁ τῆς ἐνστάσεως θέμεθλος διασέσεισται καὶ σεσάθρωται. Τί δ' ἂν φαῖεν καὶ κατ' αὐτὸ τὸ τοῦ Πνεύματος ὄνομα τοῦ ἀγνώστου μέσου γινωσκομένου; Πνεῦμα γὰρ Πατρὸς, καὶ Πνεῦμα Υἱοῦ, τὸ ἅγιον Πνεῦμα λέγεται, καὶ ἐστὶν, ἑαυτοῦ δὲ Πνεῦμα οὔτ' ἔστιν, οὔτε λέγεται, καθὼς οὐδὲ ὁ Πατὴρ ἑαυτοῦ Πατὴρ, ἢ ὁ Υἱὸς ἑαυτοῦ Υἱός.

11. Quid itaque nos ad hæc dicimus? Primum quidem nos Spiritum sanctum non ex Filio tanquam ex primo principio asseveramus, sed per Filium ex Patre. Deinceps, quemadmodum non potest ex seipso procedere omnino, neque a semetipso mitti poterit, ne idem et mittens sit secundum idem, et missum. Cum autem et a Patre mittitur, et a Filio, siculi ipse Patris Filius in Evangelio docuit, novimus, missionem Spiritus mediam inter hypostaticam, et naturalem proprietatem. Quare instantiæ fundamentum disjectum plane emarcuit. Quid porro dicerent de ipso Spiritus nomine, quod in iis in quibus medium non D agnoscunt, medium tamen esse cognoscitur. Spiritus enim Patris, et Spiritus Filii sanctus Spiritus dicitur et est; sui ipsius vero Spiritus neque est, neque dicitur; quemadmodum neque Pater sui ipsius Pater, neque Filius sui ipsius Filius.

ιβ'. Ἀλλ' ἐξεταστέον λοιπὸν, εἴπερ ὀρθῶς τε καὶ ἀσφαλῶς τὸ τοῦ σοφοῦ Γρηγορίου ῥητὸν παρενήνεκται, λέγοντος, ὡς αὐτοί φασι, τὸν Δαβὶδ τούτου χάριν εἰρηκέναι τὸ Πνεῦμα στόματος πνεῦμα, καὶ μὴ τὸν Λόγον στόματος λόγον, ἵνα τὴν ἐκπορευτικὴν ἰδιότητα τῷ Πατρὶ μόνῳ προσοῦσαν πιστώσηται. Πῶς οὖν εἰ τὸν Λόγον εἰρήκει στόματος λόγον, καί τινι μετὰ τοῦ Πατρὸς ἑτέρῳ τὴν τοιαύτην ἂν ἐκπορευτικὴν ἰδιότητα ἐκοινώσατο; Ποίαν ἔχει τὴν

12. Cæterum illud examinandum est, utrum recte tutoque sapientis Gregorii dictum adductum sit, dicentis, ut ipsi aiunt, Davidem ideo dixisse spiritum oris Spiritum, et non verbum oris Verbum, ut proprietatem emittendi soli Patri assereret. Quomodo itaque si dixisset verbum oris Verbum, aliquem una cum Patre hujus emittendi proprietatis participem fecisset? Quam oratio necessitatem arguit? Sed, ut videtur, Scripturarum

subita, nec satis accurata lectio, non minus quam mores contentiosi, et quæ inde subsequitur, facinorosa astutia absurda hæc in medium protulit. Cum enim tribus elementis, et apice superposito vox *Spiritus* exaretur, dum abbreviatur, et pari modo etiam vox *Patris* medio elemento tantum discrepante, medii corruptio atque immutatio, quod facile fieri potuit, in fraudem parum consideratos deduxit, qui quod proprium erat Spiritus, Patri adaptarunt.

13. Sed oportebat porro considerare ἐκπορεύεσθαι *procedere*, passive quidem formari, sed sensum præseferre activum; ut potius sit Spiritus sanctus ἐκπορευτικὸς *procedens*, quam ἐκπόρευτος *emanatus*, aut profusus, ut ita dicam: agere enim est, et non pati, progredi et procedere. Quapropter sapiens hic vir opportune interpretans ait: *Ideo Spritum oris, non vero Verbum oris David dicit, ut procedendi proprietatem soli Spiritui vindicaret;* non vero et ipsi Verbo, quia verba oris procedere dicuntur: *Quæ enim procedunt, ait, per labia mea, non faciam irrita.* Propterea vates dixit: *Verbo Domini cœli firmati sunt*, et non verbo oris Domini, ne dicendo *Verbo oris* astrueret Filio et Verbo vim procedendi. Subnexuit autem: *Et Spiritui oris ejus*, ut inde Spiritui et soli processionem vindicaret. Procedendi porro proprietatem tanquam propriam Spiritus notionem agnovisse Nyssaensium, et totius orbis splendorem, ex his quæ subdit, manifeste colligimus: sic enim infert: *Ut cum Verbum diceret, veluti ex intellectu Dei, et Patris nullis passionibus obnoxiam, atque ineffabilem Filii generationem haberemus; cum vero Spiritum oris, sanctificantem et essentialem facultatem, et vivificantem Spiritus hypostasim intelligeremus, processivæ proprietatis nomine, quasi nota signatam.* Sanctus quoque Pater Anastasius proprietatem Spiritus processionem agnoscit. Namque decimo sexto capite libri, cui *Duci viæ* nomen est, hæc habet: *Neque enim ingenita Patris persona carnem assumpsit, neque procedens sancti Spiritus hypostasis.* Et a paterna hypostasi Spiritum sanctum procedere nullo modo impedit, quin etiam per Filium, ut sapiens hic Antistes de sancta Trinitate ad Ablabium pertractans palam clamat: *Immutabilitatem*, dicens, *naturæ confitentes, non imus inficias secundum causam et causatum differentiam, in qua sola discerni aliud ab alio deprehendimus, cum hoc quidem causam credamus esse, illud ex causa. Et illius etiam, quod ex causa est, rursus aliud discrimen observamus: hoc etenim est immediate ex primo, hoc vero per id, quod contiguum atque immediatum est, ex primo; ut et unigeniti proprietas absque ambiguitate in Filio maneat, et ex Patre Spiritum esse nulli dubium sit, Filio, qui medius est, sibi ipsi unigeniti proprietatem conservante, et Spiritum a naturali ad Patrem habitudine minime arcente.* Idem de Spiritu sancto agens, et adversus Macedonium disserens, ita et Filii gene-

A ἀνάγκην ὁ λόγος; Ἀλλ' ὡς ἔοικεν ἡ παροδικὴ τῶν Γραφῶν διεξέλευσις, οὐχ ἧττον ἢ τὸ τοῦ τρόπου φίλερι, καὶ τὸ ἐντεῦθεν κακοῦργον τὰς τοιαύτας ἀτοπίας εἰσήνεγκε. Τρισὶ γὰρ στοιχείοις μετ' ἐπιθέσεως κεραίας τῆς *Πνεύματι* λέξεως διαχαραττομένης συγκοπτικῶς, κατὰ ταῦτα δὲ καὶ τῆς *Πατρὶ*, τοῦ μέσου μόνου γε διενηνοχότος, ἡ τοῦ μέσου παραφθορά τε καὶ μεταποίησις (καὶ γὰρ εὐχερής) τὴν ἀπάτην τοῖς μὴ ἐπεσκεμμένοις προὐξένησε τὸ τοῦ Πνεύματος ἴδιον τῷ Πατρὶ προσαρμόσασιν.

ιγ'. Ἀλλ' ἐχρῆν ἐννοῆσαι τὸ *ἐκπορεύεσθαι* παθητικῶς μὲν ἐσχηματισμένον, φέρον δὲ δήλωσιν ἐνεργητικήν, ὡς εἶναι μᾶλλον *ἐκπορευτικὸν* τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἤπερ *ἐκπόρευτον*· ἐνεργεῖν γὰρ, ἀλλ' οὐχὶ πάσχειν ἐστὶ τὸ πορεύεσθαί τε, καὶ ἐκπο-
B ρεύεσθαι. Διὸ καὶ ὁ σοφὸς οὗτος ἀνὴρ καιρίως ἀπαγγέλλων φησί· *Τοῦ δ' ἕνεκα Πνεῦμα στόματος, ἀλλ' οὐχὶ Λόγον στόματος εἴρηκεν ὁ Δαβίδ, ἵνα τὴν ἐκπορευτικὴν ἰδιότητα μόνῳ προσοῦσαν τῷ Πνεύματι πιστώσηται*· μὴ μέντοι δηλαδὴ καὶ τῷ Λόγῳ. Καὶ γὰρ ἐπεὶ τὰ τοῦ στόματος ῥήματα ἐκπορευόμενα λέγεται· *Τὰ γὰρ ἐκπορευόμενα, φησὶ, διὰ τῶν χειλέων μου, οὐ μὴ ἀθετήσω.* Τούτου χάριν εἴρηκεν ὁ προφήτης· *Τῷ Λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν*, ἀλλ' οὐχὶ, Τῷ Λόγῳ τοῦ στόματος Κυρίου. Ἵνα μὴ διὰ τοῦ εἰπεῖν τῷ λόγῳ τοῦ στόματος, προσμαρτυρήσῃ τῷ Υἱῷ καὶ Λόγῳ τὸ ἐκπορευτικόν. Ἐπήγαγε δὲ καί· *Τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ*, ὡς ἂν ἐντεῦθεν τῷ Πνεύματι καὶ
C μόνῳ πιστώσηται τὸ ἐκπορευτικόν. Ὅτι δὲ τὴν ἐκπορευτικὴν ἰδιότητα χαρακτηριστικὴν οἶδε τοῦ Πνεύματος ὁ τῶν Νυσσαέων καὶ τῆς οἰκουμένης φωστὴρ, ἀριδήλως ἐξ ὧν ἐπιφέρει, παρίστησι· λέγει γὰρ οὕτως· *Ἵνα διὰ μὲν τοῦ, Λόγον εἰπεῖν, τὴν ὡς ἐκ νοῦ Θεοῦ, καὶ Πατρὸς ἀπαθεστάτην καὶ ἄῤῥητον τοῦ Υἱοῦ παραδεξώμεθα γέννησιν· διὰ δὲ τοῦ εἰρηκέναι Πνεῦμα στόματος τὴν ἁγιαστικὴν καὶ οὐσιώδη δύναμιν, καὶ ζωαρχικὴν τοῦ Πνεύματος ὑπόστασιν ὑπολάβωμεν, τῷ τῆς ἐκπορευτικῆς ἰδιότητος ὀνόματι δηλονότι χαρακτηριζομένην.* Καὶ ὁ ἐν ἁγίοις δὲ Πατὴρ Ἀναστάσιος, ἰδίωμα τοῦ Πνεύματος γινώσκει τὸ ἐκπορευτικόν. Ἐν γὰρ ἕκτῳ καὶ δεκάτῳ κεφαλαίῳ τῆς αὐτοῦ βίβλου τῆς *Ὁδηγοῦ* κεκλημένης, οὕτω φησίν· *Οὐ γὰρ*
D *τὸ ἀγέννητον τοῦ Πατρὸς πρόσωπον ἐσαρκώθη, οὔτε μὲν ἡ ἐκπορευτικὴ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὑπόστασις.* Τοῦ δέ γε παρὰ τῆς Πατρικῆς ὑποστάσεως τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι, κωλυτικὸν οὐκ ἔστιν οὐδαμῶς τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ. Καθὼς καὶ ὁ σοφὸς οὗτος ἱεράρχης περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος πρὸς Ἀβλάβιον θεολογῶν, διαῤῥήδην βοᾷ· *Τὸ ἀπαράλλακτον*, λέγων, *τῆς φύσεως ὁμολογοῦντες, τὴν κατὰ τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν διαφορὰν οὐκ ἀρνούμεθα. Ἐν ᾧ μόνῳ διακρίνεσθαι τὸ ἕτερον τοῦ ἑτέρου καταλαμβάνομεν. Τῷ τὸ μὲν αἴτιον πιστεύειν εἶναι, τὸ δὲ ἐκ τοῦ αἰτίου. Καὶ τοῦ ἐξ αἰτίου δὲ ὄντος, πάλιν ἄλλην διαφορὰν ἐννοοῦμεν. Τὸ μὲν γὰρ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, τὸ δὲ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου. Ὥστε καὶ*

τὸ μονογενὲς ἀναμφίβολον ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ μένειν, καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸ Πνεῦμα μὴ ἀμφιβάλλειν, τῆς τοῦ Υἱοῦ μεσιτείας καὶ ἑαυτῷ τὸ μονογενὲς φυλαττούσης, καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς φυσικῆς πρὸς τὸν Πατέρα σχέσεως μὴ ἀπειργούσης. Ὁ αὐτὸς περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διαλαμβάνων, καὶ κατὰ Μακεδονίου φερόμενος, οὕτω διατυποῖ τὴν τοῦ Υἱοῦ γέννησιν, καὶ τὴν τοῦ Πνεύματος πρόοδον· *Ἐφ' ὧν ἡ κατὰ τὸ ἀγαθὸν ἐνέργεια*, φάσκων, *οὐδεμίαν ἐλάττωσιν, ἢ παραλλαγὴν ἔχει, πῶς ἐστιν εὔλογον τὴν κατὰ τὸν ἀριθμὸν τάξιν, ἐλαττώσεώς τινος τῆς κατὰ φύσιν παραλλαγῆς οἴεσθαι σημεῖον εἶναι; Ὥσπερ ἂν εἴ τις ἐν τρισὶ λαμπάσι διῃρημένην βλέπων τὴν φλόγα· αἰτίαν δὲ τοῦ τρίτου φωτὸς αἰτίαν ὑποθώμεθα εἶναι τὴν πρώτην φλόγα ἐκ διαδόσεως διὰ τοῦ μέσου τὸ ἄκρον ἐξάψασαν), ἔπειτα κατασκευάζει πλεονάζειν ἐν τῇ πρώτῃ φλογὶ τὴν θερμασίαν, τῇ δ' ἐφεξῆς ὑποβεβηκέναι καὶ πρὸς τὸ ἔλαττον ἔχειν τὴν παραλλαγήν, τὴν δὲ τρίτην, μηδὲ πῦρ ἔτι λογίζεσθαι, κἂν παραπλησίως καίῃ καὶ φαίνῃ, καὶ πάντα τὰ τοῦ πυρὸς ἐργάζηται.* Πάλιν ὁ αὐτὸς ἐν τῷ πρώτῳ τῶν Ἀντιῤῥητικῶν τάδε φησί· *Οὐκ ἀνάγκη πάσῃ τῇ εἰκόνι δουλεύοντας δοῦναι τοῖς συκοφάνταις λαβὴν ἐν τῇ τοῦ ὑποδείγματος ἀτονίᾳ. Οὐχὶ ἀκτῖνα ἐξ ἡλίου νοήσομεν, ἀλλ' ἐξ ἀγεννήτου Ἡλίου ἄλλον Ἥλιον τὸν Υἱὸν ὁμοῦ τῇ τοῦ πρώτου ἐπινοίᾳ γεννητῶς αὐτῷ συνεκλάμποντα, καὶ κατὰ πάντα ὡσαύτως ἔχοντα κάλλει, δυνάμει, καὶ λαμπηδόνι, μεγέθει, φαιδρότητι, καὶ πᾶσιν ἁπλῶς τοῖς περὶ τὸν ἥλιον θεωρουμένοις.* Καὶ πάλιν, *Ἕτερον τοιοῦτον φῶς τὸ Πνεῦμα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον οὐ χρονικῷ τινι διαστήματι τοῦ γεννητοῦ φωτὸς ἀποτεμνόμενον, ἀλλὰ δι' αὐτοῦ μὲν ἐκλάμπον, τὴν δὲ τῆς ὑποστάσεως αἰτίαν ἔχον ἐκ τοῦ πρωτοτύπου.* Ἐκλάμποντα εἴρηκε τὸν Υἱόν, ἐκλάμπον εἴρηκε καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· διὰ τοῦ ἐκλάμπειν ἐδήλωσε τὴν ὕπαρξιν τοῦ Υἱοῦ, διὰ τοῦ ἐκλάμπειν ἐδήλωσε καὶ τὴν τοῦ Πνεύματος ὕπαρξιν, τὸ ἀπαθὲς, καὶ ἄχρονον, τῆς τοῦ Υἱοῦ γεννήσεως, καὶ τῆς τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως σημηνάμενος δι' οἰκειότητα ὀνόματος τοῖς πράγμασιν, οἷς ἐχρήσατο *τῷ ἡλίῳ καὶ τῷ φωτί*· προσμαρτυρήσας δέ γε τῷ διὰ τοῦ γεννητοῦ φωτὸς ἐκλάμποντι τὴν αἰτίαν τῆς ὑποστάσεως ἐκ τοῦ πρωτοτύπου φωτὸς, ἐδήλωσε καθαρῶς καὶ εἰλικρινῶς, ὅτι δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα παρὰ Πατρός. Τοιούτῳ χρᾶται τῷ ὑποδείγματι περὶ τῶν αὐτῶν, καὶ ὁ τοῦδε τοῦ Πατρὸς ὁμώνυμος καὶ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος, ἐν οἷς δογματίζει περὶ τοῦ Πνεύματος. *Ἀμέριστος γὰρ*, φησὶν, *ἐν μεριστοῖς, εἰ δεῖ συντόμως εἰπεῖν, ἡ θεότης, καὶ οἷον ἐν ἡλίοις τρισὶν ἐχομένοις ἀλλήλων.* Μία τοῦ φωτὸς σύγκρισις· οὐκ εἶπεν, ἁπτομένοις ἀλλ' ἐχομένοις. Οὕτω δ' ἂν ἔχοιεν οἱ ἥλιοι τὸ εἶναι καὶ φαίνειν, ὁ μὲν ἀρχικῶς, οἱ δ' ἀχρόνως ἐκ τῆς ἀρχῆς· οὔ φημι μετὰ τὴν ἀρχὴν οὐδαμῶς· καὶ ὁ μὲν αὐτῶν ἀμέσως ἐκ τῆς ἀρχῆς, ὁ δὲ διὰ τοῦ μέσου παρ' αὐτῆς τῆς ἀρχῆς. Οὕτως ἔστιν ἐννοῆσαι τὸ συμφυὲς τοῖς ἡλίοις καὶ ἄπειρον· οὕτω τριῶν ἀπείρων ἄπειρος συμφυΐα θεωρηθήσεται.

ιδ'. Μὴ γὰρ διὰ τοῦ Λόγου παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευομένου τοῦ Πνεύματος, μέσος ἂν εἴη ὁ Πατὴρ,

A rationem, et Spiritus processionem exprimit: *In quibus, quæ secundum bonum operatio est, nullam imminutionem aut immutationem habet. Quomodo rationi consentaneum fuerit, ordinem secundum numerum imminutionis alicujus, aut secundum naturam immutationis signum esse existimare. Quemadmodum si quis in tribus lampadibus subdivisam flammam conspiciens (causam vero tertii luminis supponamus esse primam flammam ex communicatione cum medio extremum inflammantem), postmodum astrueret in prima flamma abundare calorem; eam vero, quæ subsequitur, immutari et paulatim imminui; tertiam nec ignem amplius censendum esse, licet æqua ratione adurat, et splendeat omniaque ignis operetur.* Rursus ipse in primo *Antirrheticorum* B hæc ait: *Non oportet imagini servientes præbere calumniatoribus ansam in exempli imbecillitate. Non radium ex sole intelligimus, sed ex ingenito Sole alium Solem, Filium scilicet simul cum primi intellectione per generationem una cum ipso effulgentem, eidemque per omnia æqualem pulchritudine, virtute, splendore, magnitudine, claritate, et uno verbo omnibus, quæ soli inesse cernuntur.* Et rursus: *Aliud simile lumen Spiritum eodem modo, non temporis aliquo intervallo a genito lumine dissectum; sed per illud splendens, ac hypostaseos causam habens ex primo illo, ac exemplari lumine.* Effulgentem dixit Filium, splendentem dixit et Spiritum sanctum, per splendorem exsistentiam Filii, per splendorem Spiritus quoque exsistentiam manifestavit; nulli passioni obnoxiam, C nulli tempori subjacentem Filii generationem, et Spiritus processionem indicans per nomen rebus affine *solis*, et *luminis*, quibus usus est: et suo testimonio constabiliens, illius qui per genitum lumen splendet, causam hypostasis ex prototypo lumine, pure planeque commonstravit, per Filium esse Spiritum ex Patre. Hoc idem exemplum usurpat de iisdem Pater hujusce nominis, et cui Theologo cognomen est, in his quæ de Spiritu docet: *Indivisa enim, ait, in distinctis, si breviter nos expedire volumus, Deitas, et veluti in tribus solibus sibi invicem cohærentibus est.* Una est luminis comparatio; non dixit, se mutuo tangentibus, sed cohærentibus: hac enim ratione soles haberent et D esse, et illuminare; hic quidem principaliter, illi sine tempore ex principio; non inquam, post principium omnino; et unus quidem ex ipsis immediate ex principio, alius per medium ab ipso principio. Et hac ratione possumus intelligere, quod solibus cognatum est, et infinitum: hoc modo trium infinitorum infinita cognatio conspicietur.

14. Nam si per Verbum a Patre non procedit Spiritus, medius Pater erit, utraque ex parte fe-

rens Verbum et Spiritum. In confesso porro est, esse principium; et si tanquam a principio Patre Verbum et Spiritus, et non alius per alium, Deitatis divisio introducitur, præterquam quod Verbum et Spiritus ab invicem non distinguerentur. Quomodo enim unum esset Trias? Et si id non fuerit, quomodo incircumscripta? Quonam modo cum Filio Spiritus, quemadmodum Filius cum Patre secundum eumdem Theologum: *Omnia quæcunque Pater habet, sunt Filii, præter ingeniti rationem; omnia quæ habet Filius, sunt Spiritus, excepta generatione; dedecebatque omnino deficere aliquando aut Filium Patri, aut Spiritum Filio; et unam gloriam Patris agnoscimus, æqualem cum eo Unigeniti honorem; unam Filii et Spiritus gloriam. Neque sustinet Pater Filio privari, neque Filius Spiritu sancto*; et secundum magnum Basilium: *Quemadmodum se habet Filius ad Patrem, ita Spiritus ad Filium?* et plane secundum divinum Athanasium: *Eamdem unitatem habet Spiritus ad Filium, quam habet Filius ad Patrem?*

15. Quid porro impediet aliquando effari, quæ ex altera parte respondent? penitus nihil. Sed si Filius generatur a Patre, Spiritus per Filium ab eodem Patre procedit, omne absurdum, atque improbabile longe fit: namque ostenditur Deus principium, et medium, et finis, per seipsum, et per ea quæ ex ipso sunt; et necessario Deitas Trinitas. Unum etenim medium ratio novit, quod si plura supponantur, medium omnino nullum erit: *Propterea unitas in dyadem mota in Triadem stetit.* Sic itaque et principium proprie principium; et quæ ex principio, et in principio erunt, in seipsis summam unionem, summamque consociationem sibi et inter se vindicantia, et ad principium unam vim indivisam præseferentia atque infinitam. Ubi enim medium vere medium est, ibi et unum, et ubi unio est, ea secundum unius participationem gignitur: in tantum namque, quæ unita sunt, uniuntur, in quantum vere unius participant. Hoc et externi subobscure imaginati sunt. Unde et tria omnia, et ter ubique secundum summam ac mutuam cohærentiam philosophantur. Hinc infinitum nonnulli hoc universum asseverantes, aberrarunt a veritate, cum nullum discernerent inter creaturam et Deitatem discrimen, neque caperent quid sit id quod natura, et quid quod participatione est, et quantum quod productum est, a productrice causa et principio differat. Demonstratum est itaque, etsi succincte, abunde nihilominus ei qui veritatem djiudicare novit, nulla alia ratione Spiritum sanctum ex Patre procedere nisi per Filium, quemadmodum eodem Spiritu afflati tradiderunt.

A παρ' ἑκάτερα φέρων Λόγον καὶ Πνεῦμα. Ὁμολόγηται δὲ καὶ ἡ ἀρχή. καὶ εἴπερ ὡς ἐξ ἀρχῆς τοῦ Πατρὸς Λόγος καὶ Πνεῦμα, μὴ διὰ θατέρου θάτερον, διαίρεσις εἰσάγεται τῆς θεότητος. Ἀπείη δὲ καὶ τὸ, ἀντιδιῃρημένα εἶναι Λόγον καὶ Πνεῦμα. Πῶς γὰρ ἑνάς; ἢ Τριάς; Εἰ μὴ τοῦτο δὲ, πῶς ἀπερίγραπτος; Τίνα δὲ τρόπον μετὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, καθάπερ ὁ Υἱὸς μετὰ τοῦ Πατρὸς, κατὰ τὸν αὐτὸν Θεολόγον; *Πάντα ὅσα ὁ Πατὴρ τοῦ Υἱοῦ, πλὴν ἀγεννησίας. Πάντα ὅσα ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος, πλὴν γεννήσεως· καὶ οὐκ ἔπρεπεν ἐλλείπειν ποτὲ, ἢ Υἱὸν Πατρὶ, ἢ Πνεῦμα Υἱῷ. Καὶ μίαν μὲν δόξαν Πατρὸς γινώσκομεν, τὴν ὁμοτιμίαν τοῦ Μονογενοῦς, μίαν δὲ Υἱοῦ, τὴν τοῦ Πνεύματος. Καὶ οὐκ ἀνέχεται Πατὴρ Υἱὸν ζημιούμενος, οὐδὲ Υἱὸς τὸ* B *Πνεῦμα τὸ ἅγιον.* Καὶ πῶς κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον· *Ὡς ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα ἔχει, οὕτως τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Υἱόν*; καὶ κατὰ τὸν τὰ θεῖα πολὺν Ἀθανάσιον, *Τὴν αὐτὴν ἑνότητα ἔχει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον πρὸς τὸν Υἱὸν, ἣν ὁ Υἱὸς ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα*;

ιε'. Τί δὲ καὶ τὸ ἀπεῖργον λέγεσθαί πη καὶ τὰ ἀντίστροφα; πάντως οὐδέν· ἀλλὰ τοῦ Υἱοῦ γεννωμένου παρὰ τοῦ Πατρὸς, τοῦ δὲ Πνεύματος ἐκπορευομένου δι' Υἱοῦ παρ' αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς, πᾶν ἄτοπον, πᾶν ἀδύνατον ἀπελήλαται. Δείκνυται γὰρ ἀρχὴ καὶ μέσον καὶ τέλος ὁ Θεὸς, δι' ἑαυτοῦ καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ, καὶ ἀναγκαίως ἡ θεότης Τριάς. Ἓν γὰρ μέσον οἶδεν ὁ λόγος· πλειόνων δ' ὑποτιθεμένων, οὐδὲν τὸ C μέσον ὄντως ἐστί. *Διὰ τοῦτο μονὰς εἰς δυάδα κινηθεῖσα μέχρι Τριάδος ἔστη.* Οὕτως οὖν καὶ ἡ ἀρχὴ κυρίως ἀρχὴ, καὶ τὰ ἐκ τῆς ἀρχῆς, ἔν τε τῇ ἀρχῇ καὶ ἐν ἀλλήλοις, ἄκραν καὶ τὴν ἕνωσιν, ἄκραν καὶ τὴν συμφυΐαν αὐχοῦντα καὶ πρὸς ἄλληλα, καὶ πρὸς τὴν ἀρχὴν, ἓν κράτος ἀδιαίρετον παριστῶντα, καὶ ἄπειρον. Ὅπου γὰρ τὸ μέσον ὄντως μέσον, ἐκεῖ καὶ τὸ ἓν, καὶ ὅπου ἕνωσις, κατὰ τὴν μετοχὴν γίνεται τοῦ ἑνός. Κατὰ τοσοῦτον γὰρ ἑνοῦνται τὰ ἡνωμένα, καθόσον μετέχει τοῦ ὄντως ἑνός. Τοῦτο καὶ οἱ θύραθεν ἀμυδρῶς ἐφαντάσθησαν. Ὅθεν καὶ τὰ τρία πάντα, καὶ τὸ τρὶς πάντῃ, κατὰ τὴν ἄκραν ἀλληλουχίαν ἐφιλοσόφησαν. Ἐντεῦθεν ἄπειρον ὑπειληφέναι τινὲς τὸ πᾶν ἐπλανήθησαν, μὴ διακρίναντες D οὐσίαν κτίσεως καὶ θεότητος, μηδὲ συνιδόντες τί τὸ φύσει, καὶ τί τὸ μεθέξει, καὶ πόσον τὸ παρηγμένον τῆς παρακτικῆς αἰτίας καὶ ἀρχῆς ἀπολείπεται. Δέδεικται λοιπὸν, εἰ καὶ διὰ βραχέων, ἀλλ' οὖν ἱκανῶς τῷ γε κρίνειν ἐπισταμένῳ τὸ ἀληθὲς, ὡς οὐκ ἄλλως πέφυκεν ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ Πατρὸς εἰ μὴ δι' Υἱοῦ, καθὼς ἐθεολόγησαν οἱ τοῦ Πνεύματος.

MONITUM

Opusculum subsequens edidit Dositheus, Hierosolymitanus patriarcha schismaticus, in ΤΟΜΩ ΑΓΑΠΗΣ, Iassiæ 1698, qui totus scriptis heterodoxorum placitis faventibus conflatus est. Certe doctrina de processione Spiritus sancti in hoc sermone tradita cum ea quam Blemmides in opusculis superioribus propugnavit conciliari omnino non potest. Sub eodem titulo sermonem istum exstare ait Bandinius (II, 399) Florentiæ in biblioth. Mediceo-Laurent., cod. 16, plut. 87, n. 17.

ΤΟΥ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ

ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΤΟΥ ΒΛΕΜΜΙΔΟΥ

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΜΟΝΑΧΟΥΣ

ΤΟΥ ΑΝΕΓΕΡΘΕΝΤΟΣ ΠΑΡ' ΑΥΤΟΥ ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΟΥ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΡΙΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΠΕΡΙ ΠΙΣΤΕΩΣ

ΛΟΓΟΣ.

SAPIENTISSIMI MONACHI

NICEPHORI BLEMMIDÆ

AD MONACHOS MONASTERII AB IPSO EXSTRUCTI

EX TERTIO IPSIUS LIBRO DE FIDE

SERMO.

Τοῖς ὁσίοις τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ τοῦ ὄντος, καὶ A ἐκλεκτοῖς φοιτηταῖς ὁ κατ' εὐδοκίαν αὐτοῦ καὶ χρηστότητα κτήτωρ τοῦ καθ' ἱεροῦ φροντιστηρίου, Νικηφόρος ἐν μονάζουσιν ἱερεὺς γηραιὸς ἀσθενὴς, τῶν τῆς ὑμῶν ὁσιότητος εὐχῶν ἐπιδεὴς, τὴν παροῦσαν ὑμῶν ὑπόμνησιν ἐξ ἀγάπης ὑπαγορεύω, πάσης αὐτὴν ὑποτυπώσεως ἑτέρας προεκτιθέμενος.

Ἐπειδὴ γὰρ πρώτιστον τῷ Χριστιανῷ καὶ πάντων ἀναγκαιότατον εἰδέναι τὴν εὐσέβειαν, καὶ ταύτην ἀσπάζεσθαι καὶ ταύτῃ συζῇν, καὶ ζωῆς τῆς παρούσης συνεκδημεῖν, ἄξιόν ἐστι πιστεύειν καὶ ὁμολογεῖν καὶ κηρύττειν ἡμᾶς, ὅτι Θεὸς εἷς ἐστιν, ἤγουν οὐσία μία θεότητος, ἀκατάληπτος καὶ ἀπρόσιτος, ἐν τρισὶ τελείαις ταῖς ὑποστάσεσι τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι. Ἄκτιστος ὁ Πατὴρ, ἄκτιστος ὁ Υἱὸς, ἄκτιστον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὁ Πατὴρ ἀγέννητος, ὁ Υἱὸς οὐκ ἀγέννητος· ἐγέννησε γὰρ τὸν Υἱὸν ὁ Πατὴρ πρὸ πάντων τῶν αἰώνων θεοπρεπῶς· τὸ

Sanctis Heri Christi viventis, et electis discipulis, qui secundum ejus placitum et bonitatem dominus sum sacrati monasterii, Nicephorus inter monachos sacerdos, senex, debilis, sanctitatis vestræ precum indigens, præsentem vestri memoriam ex charitate suggero, eam præ omni demonstratione exponens.

Cum revera primum est Christiano homini et ante omnia maxime necessarium, pietatem noscere, amplecti, cum ea conversari et præsenti vita peregrinari, dignum est credamus et confiteamur et prædicemus quoniam unus est Deus, hoc est, unica substantia divinitatis, incomprehensibilis, inaccessibilis, in tribus perfectis personis, Patre, Filio et sancto Spiritu. Increatus Pater, increatus Filius, increatus Spiritus sanctus. Ingenitus Pater; non ingenitus Filius, genuit enim Filium Pater ante omnia sæcula divinitus; nec genitus nec ingenitus Spiritus

sanctus, sed procedens substantialiter a Patre. Semper erat Pater, et semper erat Filius, et semper erat Spiritus sanctus. Et quemadmodum concipere non datur unquam solem absque suo lumine, ita nec Patrem omnino quis concipere potest absque Filio; Pater enim semper erat Pater, manifestum igitur quod semper haberet Filium. Idcirco quoad initium in tempore, ut Pater principio caret, ita et Filius principio caret; semper enim erat Filius, et semper Filius; divinum enim nescit mutationem. Quoad autem principium naturale seu causale, principio non caret Filius, principium enim ejus est Pater, substantiale, non creans. Solus igitur, quoad principium naturale, principio caret Pater, nullam utpote habens causam sui, propter quod sane et Dominus Patrem suum glorificans dicebat: *Pater meus major me est* [1]; major ut principio carens, ut causa carens, ut principium naturale et causa substantialis Filii. Et rursus, quemadmodum sol naturaliter et absque ulla affectione vel segnitie emittit lucem, nec separatur a luce: lux enim et ex ipso et in ipso est; simili fere modo Pater substantialiter absque passione, extraque tempus gignit Filium, nec ullo modo separatur a Filio; est enim Filius et ex Patre semper et in Patre semper, et Pater in eo semper. Et Spiritus sanctus ex Patre procedit semper, et in Patre Filioque semper est. Monas igitur et secundum illud constituitur sancta Trinitas, et secundum omnia quidem, sepositis proprietatibus, Pater et Filius et Spiritus sanctus unum sunt. Perfectus Deus est Pater; perfectus Deus Filius; perfectus Deus Spiritus sanctus; sed unus Deus, non tres dii. Tres autem homines, vel etiam et duo, unum hominem dicere non licet, etsi unius sint naturæ omnes homines, ab invicem enim in re distinguuntur, et unusquisque, inter eos, propriam habet formam in spatio; sed etiam et tempore, et voluntate, et potentia, et gloria, et multis aliis alter ab altero differt. Aliquid simile et de angelis suscipiendum est; horum enim quisque suo loco spiritualiter circumscribitur; quia omnes finiti, et alius alii obtingit gradus, et alius alium splendorem accipit; et alius quidem prius, alius vero posterius; alius immediate, alius non immediate, sed sive per unum sive per plures interpositos. Et alius alio mittitur; et, in summa, multa sunt quæ eos ab invicem discriminent. Solas autem tres personas summæ divinitatis nec locus ab invicem separat, quia non finitæ, et quia ubique et omnino in invicem circumincedunt absque confusione; nec tempus, ante enim sæcula pariter sunt hæ tres personæ, et extra tempus; nec alia quidem prior, alia vero posterior. Sed etiam et una tribus est deliberatio et voluntas, una potentia omnipotens, una operatio operans omnia, una dominatio omnibus dominans; gloria, splendor, supergloriosa, superlucentia eadem tribus; ejusdemque substantiæ, et honoris,

A Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐ γεννητὸν, οὐκ ἀγέννητον, ἀλλ' ἐκπορευόμενον οὐσιωδῶς παρὰ τοῦ Πατρός. Ὁ Πατὴρ ἦν ἀεὶ, καὶ ὁ Υἱὸς ἦν ἀεὶ, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἦν ἀεί. Καὶ ὥσπερ οὐκ ἔστιν ἐννοῆσαί ποτε τὸν ἥλιον ἄνευ τοῦ οἰκείου φωτὸς, οὕτως οὐδὲ τὸν Πατέρα δύναταί τις ὅλως φαντασθῆναι χωρὶς τοῦ Υἱοῦ. Πατὴρ γὰρ ἦν ὁ Πατὴρ ἀεί. Δῆλον οὖν ὅτι καὶ Υἱὸν εἶχεν ἀεί· διὸ κατὰ τὴν χρονικὴν ἀρχὴν, ὥσπερ ὁ Πατὴρ ἄναρχος, οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς ἄναρχος· ἀεὶ γὰρ ἦν ὁ Υἱὸς, καὶ ἀεὶ Υἱὸς, τὸ γὰρ θεῖον τροπὴν οὐ προσίεται. Κατὰ δὲ τὴν φυσικὴν ἀρχὴν, εἴτουν τὸ αἴτιον, οὐκ ἄναρχος ὁ Υἱὸς, ἀρχὴ γάρ ἐστιν αὐτοῦ ὁ Πατὴρ, οὐσιώδης, οὐ δημιουργική. Μόνος τοίνυν κατὰ τὴν φυσικὴν ἀρχὴν ἄναρχος ὁ Πατὴρ μὴ ἔχων τινὰ αἴτιον ἑαυτοῦ. Διά τοι τοῦτο καὶ ὁ
B Κύριος τὸν αὐτοῦ Πατέρα τιμῶν ἔλεγεν· *Ὁ Πατήρ μου μείζων μού ἐστι.* Μείζων ὡς ἄναρχος, ὡς ἀναίτιος, ὡς ἀρχὴ φυσικὴ, καὶ κατ' οὐσίαν αἴτιος τοῦ Υἱοῦ. Ὥσπερ δ' αὖ ὁ ἥλιος φυσικῶς καὶ ἄνευ τινὸς πάθους, ἢ βραδύτητος ἐκπέμψας τὸ φῶς, οὐκ ἀποτέμνηται τοῦ φωτὸς, ἔστι γὰρ τὸ φῶς καὶ ἐξ αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ· παραπλησίως ὁ Πατὴρ οὐσιωδῶς καὶ ἀπαθῶς καὶ ἀχρόνως γεννήσας τὸν Υἱὸν, οὐδ' ὁπωσοῦν διέστη τοῦ Υἱοῦ. Ἔστι γὰρ ὁ Υἱὸς καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀεὶ, καὶ ἐν τῷ Πατρὶ ἀεί. Καὶ ὁ Πατὴρ ἐν αὐτῷ ἀεί· καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀεὶ ἐκπορεύεται, καὶ ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ἐν τῷ Υἱῷ ἐστιν ἀεὶ, καὶ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἀεί. Μονὰς οὖν καὶ κατὰ τοῦτο καθέστηκεν ἡ ἁγία Τριάς. Καὶ κατὰ πάντα
C δὲ, πλὴν τῶν ἰδιοτήτων ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἕν εἰσι. Θεὸς τέλειος ὁ Πατὴρ, Θεὸς τέλειος ὁ Υἱὸς, Θεὸς τέλειος τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ἀλλ' εἷς Θεὸς, οὐ τρεῖς θεοί. Τοὺς μὲν γὰρ τρεῖς ἀνθρώπους, ἀλλὰ δὴ καὶ τοὺς δύο, οὐκ ἔστιν εἰπεῖν ἄνθρωπον ἕνα, κἂν φύσεως ὦσιν ἄνθρωποι πάντες μιᾶς. Ἀπ' ἀλλήλων γὰρ διακέκρινται πραγματικῶς, καὶ ἕκαστος αὐτῶν ἰδίαν ἔχει περιγραφὴν τοπικὴν, ἀλλὰ καὶ χρόνῳ καὶ βουλήσει, καὶ δυνάμει, καὶ δόξῃ, καὶ πολλοῖς ἄλλοις ἕτερος ἑτέρου διείργεται. Παραπλήσιόν τι κἀπὶ τῶν ἀγγέλων ὑποληπτέον. Κἀκείνων γὰρ ἕκαστος ἰδίῳ τόπῳ νοερῶς περιγράφεται, διότι πάντες περιγραπτοὶ, καὶ βαθμὸς ἄλλος ἄλλῳ κεκλήρωται, καὶ ἄλλος ἄλλην
D ἔλλαμψιν δέχεται. Καὶ ὁ μὲν πρότερον, ὁ δ' ὕστερον· καὶ ὁ μὲν ἀμέσως, ὁ δ' οὐκ ἀμέσως, ἀλλ' ἢ δι' ἑνὸς, ἢ διὰ πλειόνων τῶν μεταξύ. Καὶ ἄλλος ἀλλαχοῦ ἀποστέλλεται, καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν πολλά ἐστι τὰ ἐξ ἀλλήλων αὐτοὺς διατέμνοντα. Μόνα δὲ τὰ τρία πρόσωπα τῆς ὑπερτάτου θεότητος οὔτε τόπος ἀπ' ἀλλήλων διΐστησιν, ὅτι ἀπερίγραπτα, καὶ ὅτι πάντη τε καὶ πάντως ἐν ἀλλήλοις περικεχωρήκασιν ἄτερ συγχύσεως· οὔτε χρόνος. Προαιώνια γὰρ ὁμοῦ τὰ τρία καὶ ὑπέρχρονα, καὶ οὐ τὸ μὲν πρότερον, τὸ δὲ μετ' αὐτὸ, ἀλλὰ καὶ μία τοῖς τρισὶ βούλησίς τε καὶ θέλησις, μία δύναμις πανσθενὴς, ἐνέργεια μία παντουργικὴ, μία κυριότης παντοκρατὴς, δόξα, λαμπρό-

[1] Joan. xiv, 28.

A τῆς, ὑπέρδοξος, ὑπέρλαμπρος, ἡ αὐτὴ τοῖς τρισίν. Ὁμοουσίως τε τοῖς αὐτοῖς καὶ ὁμοτίμως τὸ ὑπερούσιον. Οὕτω τοι τὰ τρία ἓν ἀραρότως εἰσὶν ἀσύγχυτα ταῖς ὑποστατικαῖς ἰδιότησι, καὶ ὄντα καὶ πιστευόμενα.

Ἰδιότης δὲ καὶ ἰδίωμα καὶ ἴδιον λέγεται τὸ μιᾶς ἑκάστης χαρακτηριστικὸν ὑποστάσεως γνώρισμα, διὰ τὸ ἰδικῶς ἐκείνῳ μόνῳ προσεῖναι, τῷ οὗ ἐστιν ἴδιον, οὐ μὴν καὶ ἄλλῳ τινί. Τὸ γὰρ καὶ ἄλλῳ τινὶ προσὸν, τοῦτο κοινὸν καὶ οὐχ ἴδιον. Οἷον ἴδιον τοῦ Πατρὸς τὸ ἀγέννητον, τοῦτο ἰδικῶς μόνῳ πρόσεστι τῷ Πατρί. Μόνος γὰρ ὁ Πατὴρ ἀγέννητος, ἐπεὶ καὶ μόνος Πατήρ. Ἴδιον τοῦ Υἱοῦ τὸ γεννητόν. Ἴδιον τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὸ ἐκπορεύεσθαι παρὰ τοῦ Πατρός. Οὔτε δὲ τὸ Πνεῦμα γεννᾶται τὸ ἅγιον, οὔτε ὁ Υἱὸς ἐκπορεύεται. Τὸ μέντοι ἄκτιστον καὶ ἀπερίγραπτον καὶ ὑπερούσιον καὶ τὰ τοιαῦτα, κοινὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος· διὰ τοῦτο καὶ τῆς θείας φύσεως ἰδιώματα λέγονται· τῆς θείας μὲν φύσεως ὅτι φυσικὰ καὶ οὐχ ὑποστατικὰ ταῖς
B τρισὶν ὁμοτίμως προσόντα τῆς θεότητος ὑποστάσεσιν· ἰδιώματα δὲ, ὡς ἄλλῃ πάσῃ φύσει πλὴν μόνης τῆς θείας οὐσίας πάμπαν ἀμέθεκτα, μήτ' ἀνθρώποις, μήτ' ἀγγέλοις ὅλως ἐνθεωρούμενα.

Καλεῖται δὲ καὶ ἡ οὐσία καὶ φύσις καὶ μορφὴ κοινῶς, ἡ τῶν ἰδικῶς ὄντων περιοχικὴ οὐσία, ὡς οὖσα ἀεί· φύσις δὲ, ὡς φύουσα τὰς ὑποστάσεις· μορφὴ δὲ, ὡς ὅλων τῶν μορφωμάτων τῶν ὑπ' αὐτὴν ἤτοι τῶν χαρακτήρων συλληπτική. Τὰ δὲ περιεχόμενα λέγονται καὶ ἄτομα καὶ ὑποστάσεις, καὶ πρόσωπα. Καὶ ἄτομα μὲν διὰ τὸ μηδὲν αὐτῶν τομὴν ἤτοι διαίρεσιν ἐπιδέχεσθαι· τῆς γὰρ ἀνθρωπίνης οὐσίας, ταυτὸν δ' εἰπεῖν ἀνθρωπότητος, εἰς τοὺς κατ' αἴσθησιν ἀνθρώπους διαιρουμένης, οὐδεὶς αὐ-
C τῶν εἰς ἄλλους ἀνθρώπους τέμνεσθαι δύναται, ζῶα λογικὰ καὶ θνητὰ, νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικὰ καὶ κατὰ τοῦτον τὸν λόγον οἱ ἐπὶ μέρους ἅπαντες, ἄτομα. Ὑποστάσεις δὲ ὡς ὑπὸ τὴν φύσιν ἑστῶτα καὶ μένοντα καθόλου ταύτης οὔσης καὶ θεωρουμένης ἐννοηματικῶς, τῶν δὲ μερικῶν ὄντων, καὶ τὸ εἶναι ἐχόντων πραγματικῶς. Πρόσωπα δὲ, διότι ἕκαστον αὐτῶν οἰκεῖον ἔχει χαρακτῆρα τοῖς λοιποῖς ἀκοινώνητον. Τοιγαροῦν ἐπὶ τῆς θεότητος μίαν οὐσίαν, φύσιν μίαν, καὶ μίαν μορφὴν δογματίζομεν. Ἄτομα δὲ τρία, τρεῖς ὑποστάσεις, τρία πρόσωπα χαρακτῆρσι κατταλλήλοις, εἴτουν ἰδιώμασι, γνωριζόμενα. Χαρακτὴρ δὲ λέγεται τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως ὁ Υἱὸς, οὐχ ὅτι αὐτός ἐστι τὸ ἴδιον τοῦ Πατρὸς, τίς γὰρ ἂν τοῦτο ὑπονοήσειε λόγου μετεσχηκώς; ἀλλ'
D ὅτι καθὸ πατὴρ ὁ Πατὴρ ἐκ τοῦ ἔχειν Υἱὸν χαρακτηρίζεται καὶ γνωρίζεται, καὶ ὅτι πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς ἔχων ὁ Υἱὸς ἐν ἑαυτῷ μένων Υἱὸς δείκνυσι τὸν ἐξ οὗ, καθάπερ εἰκὼν αὐτοῦ φυσικὴ καὶ ἀπαράλλακτος· διὸ καί φησιν· *Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑώρακε τὸν Πατέρα.* Νοῦς δὲ ὢν ὁ ἄναρχος φύσει Θεὸς ὁμοφυοῦς ὑπάρχει Λόγου πηγαστικός· Πατὴρ δὲ ὢν, γεννητικός ἐστιν ὁμοουσίου Υἱοῦ· διὰ τοῦτο καὶ τοῦ Θεοῦ Λόγος

[1] Joan. xiv, 9.

A iisdem est supersubstantiale. Sic sane tres personæ unum apte sunt inconfusæ, personalibus proprietatibus, et sunt et creduntur.

Proprietas vero et idioma et proprium dicitur uniuscujusque personæ signum peculiare, propterea quod huic tantum conveniat proprie, cujus est proprium, nec tamen alii cuipiam. Quod enim alii cuipiam convenit, id commune est et non proprium. Ut Patris proprium est esse ingenitum, quod proprie Patri solum convenit, solus enim Pater est ingenitus, quia et solus Pater, Filii proprium est esse genitum; et Spiritus sancti, procedere a Patre: nec enim gignitur Spiritus sanctus, nec Filius procedit. Attamen creatos non esse nec finitos, sed esse supersubstantiales, et alia hujusmodi communia sunt et Patri et Filio et Spiritui sancto, propterea que dicuntur divinæ naturæ idiomata: divinæ quidem naturæ, quia naturalia et non personalia:
B tribus æque convenientia Divinitatis hypostasibus, idiomata vero utpote cuilibet alii naturæ, excepta sola divina substantia, omnino non participanda, nec in hominibus nec in angelis omnino inspecta.

Vocatur autem essentia (substantia) et natura et forma communiter; essentia includens ea quæ sunt propria, utpote quæ est semper; natura vero utpote producens personas, et forma utpote omnes formas sub ipsa et signa comprehendens. Quæ autem includuntur, dicuntur et individua, et hypostases et personæ. Individua quidem, cum nullum eorum sectionem vel divisionem admittere possit. Essentia enim humana, et ut ita
C dicam, humanitate in hominibus sensibilibus divisa, nemo horum in aliis hominibus dividi potest; sunt animalia rationabilia et mortalia, intelligentiæ et scientiæ capacia, et juxta hanc rationem omnes singuli sunt individua. Hypostases vero, quasi sub natura stantia manentiaque hac ipsa exsistente considerataque in specie, partibusque exsistentibus et esse habentibus in re. Personæ autem, quia unumquodque horum proprium habet characterem, cæteris non communem. Sic igitur de Divinitate, unam essentiam, unam naturam, unam formam dogmatizamus; individua tria, hypostases tres, personas tres quæ characteribus convenientibus, id est, idiomatibus noscuntur. Character quidem paternæ hypostaseos dicitur Filius, non
D quod ipse sit proprium Patris, quis enim illud suspicaretur mentis compos? sed quod Pater ut pater distinguitur et noscitur ex eo quod Filium habet, et quia omnia Patris habens Filius, in se manens Filius, monstrat unde sit, tanquam imago ejus naturalis nec discrepans; idcirco et ait: *Qui vidit me, vidit Patrem* [1], Spiritus cum sit ille, qui natura absque principio est, Deus fons est verbi ejusdem naturæ; Pater cum sit, gignit Filium ejusdem

essentiæ. Ipse Dei Verbum et Patris Filius idem A est. Hic est Filius et Verbum Dei et Patris, per quem omnem creationem ut per propriam sapientiam potentiamque creavit Pater; ipse enim est Patris sapientia et potentia, hic propter nos, benevolentia genitoris semet incarnavit. In Patre exsistens, et nobiscum factus, nam non est finitus, et carnem, animam, mentem, rationem, voluntatem, vim, omnia homini quæ natura conveniunt, assumpsit, nec ipsarum, quæ post primam culpam in nos inductæ sunt passiones, quas non attingit exprobratio, expers mansit, sed et ista propter magnam (indulgentiam) condescensionem admisit, ut reformaret in melius omnem humanitatem, et ne plura dicam, perfectus homo factus est non B secundum phantasiam aut opinionem, sed vere et evidenter homo factus, sicut et nos, et supra nos. Sicut et nos: quia conceptus in utero mulieris, in eo formatus, gestatus quantum et quomodo lex naturæ juberet, more infantium est partus. Supra nos: quia conceptio ex Spiritu sancto fuit sine copulatione, extra carnalem voluptatem, extra (moventem) cogitationem turbidam; corporis compaginatio ex purissimis fuit virgineisque sanguinibus; perfectioque formationis operis ex primo principio, ex ipsa conceptione; sic enim decebat quia sine semine; partus absque pariendi pœnis parientis virginitatem non vitiavit; mansit enim ipsa virgo et post partum, sicut erat et ante partum et ante conceptionem, quæ et per totam vitam C semper virgo fuit puraque et immaculata, talem enim decebat esse quæ Deum pareret. Sicut nos: quia corpus de limo assumpsit et corruptibile ex quatuor compositis humoribus, vivificatum anima trina, calore innato et naturalibus viribus habitum, fami et siti et aliis innocentibus vitæ infirmitatibus subjectum. Supra nos: quia non mere homo erat, sed homo una et Deus, non enim e Deo conversus in hominem suam incarnationem perfecit; sed manens Deus quod erat, factus est homo quod non erat; non in divinam naturam mutans humanam quam assumpsit, sed in propriis limitibus constantem hanc deificans summa unione: quemadmodum enim ferro ignis unitus, illud ex omni parte quidem concalefacit nec tamen a natura ferri separat; ipsum D enim, et post calefactionem, manet ferrum ignitumque et est et dicitur; eodem modo mortali naturæ unitus Dei Filius et Verbum et Deus, hanc quidem deificavit nec a statu mortali separavit; manet enim ipsa mortalis et post deificationem natura, mortalisque est et dicitur deificata natura, deificata caro cum anima spirituali, rationabili volenteque et operante.

Cum autem spurium sit et contra naturam peccatum, forinsecus (a foris) enim nobis, si quando non vigilemus (abstineamus), supervenit, hoc et merito Deus Verbum non admisit, cum rursus assumptam naturam totam deificavit, inaccessa juste mansit deificata, et omnimodo intacta peccato.

καὶ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς ὁ αὐτός. Οὗτος ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, δι' οὗ πᾶσαν τὴν κτίσιν ὡς δι' οἰκείας σοφίας τε καὶ δυνάμεως ἐδημιούργησεν ὁ Πατήρ· αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ τοῦ Πατρὸς σοφία καὶ δύναμις· οὗτος δι' ἡμᾶς εὐδοκίᾳ τοῦ γεγεννηκότος αὐτὸν ἐνηνθρώπησεν. Ἐν τῷ Πατρὶ ὢν καὶ μεθ' ἡμῶν γεγονὼς, ἀπερίγραπτος γὰρ, καὶ σάρκα, ψυχὴν, νοῦν, λόγον, θέλησιν, ἐνέργειαν, πάντα τὰ κατὰ φύσιν τῷ ἀνθρώπῳ προσόντα προσείληφε, μηδ' αὐτῶν τῶν μετὰ τὴν πρώτην ἁμαρτίαν ἐπεισαχθέντων ἡμῖν παθῶν, ὧν οὐ καθικνεῖται μῶμος, μείνας ἀπείρατος· ἀλλὰ καὶ ταῦτα διὰ πολλὴν συγκατάβασιν προσηκάμενος, ἵνα μετασκευάσῃ πρὸς τὸ κρεῖττον πᾶσαν τὴν ἀνθρωπότητα, καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν τέλειος γέγονεν ἄνθρωπος, οὐ κατὰ φαντασίαν, ἢ δόκησιν, ἀλλ' ὄντως καὶ ἐναργῶς ὑπάρξας ἄνθρωπος, καθ' ἡμᾶς ὁμοῦ καὶ ὑπὲρ ἡμᾶς· καθ' ἡμᾶς ὅτι συλληφθεὶς ἐν μήτρᾳ γυναικὸς, ζωοπλασθεὶς ἐν αὐτῇ, κυοφορηθεὶς ἐφ' ὅσον καὶ καθὼς ὁ τῆς φύσεως ἐδίδου νόμος ἐτέχθη βρεφοπρεπῶς. Ὑπὲρ ἡμᾶς, ὅτιπερ ἡ σύλληψις ἐξ ἁγίου Πνεύματος, ἄτερ συνδυασμοῦ, σαρκικῆς ἐκτὸς ἡδονῆς, χωρίς τινος ἐμπαθοῦς ἐννοήματος, ἡ τοῦ σώματος σύμπηξις ἐκ πανάγνων αἱμάτων παρθενικῶν, ἡ τελεσιουργία τοῦ σχήματος ἐκ πρώτης ἀρχῆς ἐξ αὐτῆς τῆς συλλήψεως· οὕτω γὰρ ἔπρεπε τῷ δίχα σπορᾶς. Ὁ τόκος ἄνευ ὠδίνων τὴν τῆς γειναμένης παρθενίαν οὐκ ἐλυμήνατο. Μεμένηκε γὰρ αὕτη παρθένος καὶ μετὰ τόκον, ὥσπερ ἦν καὶ πρὸ τόκου καὶ πρὸ συλλήψεως, ἡ καὶ διὰ βίου παντὸς ἀειπάρθενος, ἄχραντός τε καὶ ἀκηλίδωτος. Τοιαύτην γὰρ ἔπρεπεν εἶναι τὴν τεκοῦσαν Θεόν. Καθ' ἡμᾶς ὅτι σῶμα χοϊκὸν ἀνελάβετο καὶ φθαρτὸν ἐκ τῶν τεσσάρων συντεθειμένων χυμῶν, ψυχῇ τριμερεῖ ζωοποιούμενον, ἐμφύτῳ θερμῷ καὶ δυνάμεσι φυσικαῖς διοικούμενον, πείνῃ καὶ δίψῃ, καὶ τοῖς ἄλλοις ἀνεγκλήτοις τῆς φύσεως ἀσθενήμασιν ὑποκείμενον. Ὑπὲρ ἡμᾶς, ὅτι οὐ ψιλὸς ἄνθρωπος ἦν, ἀλλ' ἄνθρωπος ὁμοῦ καὶ Θεός· οὐ γὰρ τραπεὶς ἐκ τοῦ εἶναι Θεὸς, εἰς τὸ γενέσθαι ἄνθρωπος τὴν οἰκείαν ἐνανθρώπησιν ἐξετέλεσεν, ἀλλὰ μείνας Θεὸς ὅπερ ἦν, γέγονεν ἄνθρωπος ὅπερ οὐκ ἦν, οὐκ εἰς θείαν φύσιν τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν μεταβαλὼν, ἣν προσείληφεν, ἀλλ' ἐν τοῖς οἰκείοις ὅροις μείνασαν, θεώσας αὐτὴν διὰ τῆς ἄκρας ἑνώσεως· ὥσπερ γὰρ τῷ σιδήρῳ τὸ πῦρ ἑνούμενον ὁλικῶς ἐκπυροῖ μὲν αὐτὸν, τῆς δὲ τοῦ σιδήρου φύσεως οὐκ ἐξίστησι, μένει γὰρ οὗτος καὶ μετὰ τὴν ἐκπύρωσιν σίδηρος, καὶ πεπυρωμένος σίδηρός ἐστί τε καὶ λέγεται, τοιουτοτρόπως τῇ βροτείᾳ φύσει ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ Θεὸς ἑνωθεὶς, ἐθέωσε μὲν αὐτὴν, τοῦ δὲ βροτείαν εἶναι φύσιν αὐτὴν οὐκ ἐξέστησε. Μένει γὰρ αὕτη βροτεία φύσις καὶ μετὰ τὴν θέωσιν. Καὶ τεθεωμένη φύσις βροτεία καὶ λέγεται καὶ ἔστι, τεθεωμένη σὰρξ μετὰ ψυχῆς νοερᾶς, λογικῆς, θελητικῆς, ἐνεργητικῆς.

Ἐπεὶ δὲ νόθον ἡ ἁμαρτία καὶ παρὰ φύσιν, ἔξωθεν γὰρ ἡμῖν ὅταν μὴ νήφωμεν ἐπεισέρχεται, ταύτην εἰκότως ὁ Θεὸς Λόγος οὐ προσελάβετο. Πάλιν ἐπεὶ τὴν προσληφθεῖσαν φύσιν ὅλην ἐθέω-

σιν, ἀνεπίβατος δικαίως ἡ θεωθεῖσα καὶ ἄψαυστος A κατὰ πάντα τρόπον τῇ ἁμαρτίᾳ μεμένηκεν. Ἀλλ' οὐδὲ προαίρεσις ἡ ἀμφιῤῥεπὴς ἦν ἐν Χριστῷ. Προαιρετικὸς μὲν γὰρ ἦν ὡς αὐτεξούσιος καὶ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον ὁ Χριστὸς, ὅτι καὶ λογικός. Πᾶν γὰρ λογικὸν αὐτεξούσιον. Πᾶν δ' αὐτεξούσιον προαιρετικόν. Βουλῆς δὲ καὶ σκέψεως καὶ γνώμης καὶ προαιρέσεως, ὥσπερ ἡμεῖς, ἔχρῃζεν οὐδαμῶς, ὥσπερ αὖ οὐδὲ νήψεως. Θεὸς γὰρ ἦν κατ' ἄμφω τὸ μὲν φύσει, τὸ δὲ θεώσει. Διὸ δὴ καὶ κατὰ τοῦτον τὸν λόγον πάσης ἁμαρτίας ἀνώτερος ἦν· ἢ γὰρ ἐξ ἐπισφαλοῦς προαιρέσεως τὸ ἁμαρτάνειν, ἢ καὶ παρὰ προαίρεσιν ἐξ ἀπροσεξίας ἡμῖν ἐπιγίνεται. Μᾶλλον δὲ καὶ αὐτὸ τὸ ἀπροσεκτεῖν ἁμαρτία ἐστὶν, ἢ τέως γοῦν ἁμαρτίας ἀρχή· διά τοι τοῦτο καὶ τῶν ἀκουσίων ἁμαρτημάτων εἰσπραττόμεθα δίκας. Ὅθεν δ' B ἀπέδρα τὸ αἴτιον, ποίαν ἐκεῖ τὸ αἰτιατὸν εἶχε παρείσδυσιν;

Προαίρεσις μὲν οὖν ἁπλῶς ἐστι πρόοδος πρὸς τὸ αἱρετὸν, ἤγουν αὐτεξούσιος ἄλογος ὁρμὴ πρὸς τὸ θελητὸν, ἥτις πρόσεστι κατὰ φύσιν παντὶ λογικῷ. Προαίρεσις λέγεται πάλιν ἡ πρὸ ἑτέρου αἵρεσις, ἥτις γίνεται βουλῆς προηγησαμένης, εἶτα κρίσεως, μεθ' ἣν ἡ πρὸς τὸ ἐκ βουλῆς κριθὲν διάθεσις ἕπεται, καὶ λέγεται γνώμη, ἡ νῦν δηλουμένη προαίρεσις, εἴτουν ἡ ἐπιλογὴ τοῦ δόξαντος καλοῦ, διαδέχεται. Τὴν τοιαύτην προαίρεσιν οὐκ ἂν εἴπῃ τις εὖ φρονῶν ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ. Ποίας γὰρ ἦν βουλῆς ἐνδεής; ἢ τίνος τῶν ἐκ βουλῆς ὁ θαυμαστὸς σύμβουλος, ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός; ἢ πῶς ἂν προσαφθείη C προαίρεσις ἡ ἐν ἡμῖν τῷ προεκλεξαμένῳ τὸ ἀγαθὸν, καθὼς μεμαρτύρηται; καὶ γὰρ Ἡσαΐας προανακέκραγεν, ὅτι πρὶν ἢ γνῶναι αὐτὸν ἢ προελέσθαι πονηρὰ, ἐκλέξεται τὸ ἀγαθόν· τουτέστιν οὔτ' ἂν προέλοιτο, τὸ δ' ἀγαθὸν ἐκ πρώτης ἀρχῆς ἐκλέξεται. Καὶ αὖθις, πρινὴ γνῶναι τὸ παιδίον ἀγαθὸν ἢ κακὸν ἀπειθεῖ πονηρίᾳ τοῦ ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν. Ἤγουν πρὸ πάσης γνώσεως τὸ παιδίον, ἐν ἄκρᾳ νηπιότητι πρὸς τὸ πονηρὸν ἀπειθῶς ἔχον καὶ ἀῤῥεπῶς, τὸ ἀγαθὸν οἰκειώσεται. Τὸ δὲ, « πρινὴ γνῶναι » κατὰ τὸ φαινόμενον εἴρηται. Πότε γὰρ ἦν μὴ γινώσκον τὸ παιδίον, ἐν ᾧ πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως ἀπόκρυφοι, καταλλήλοις καιροῖς ἐφ' ὅσον ἐχρῆν φανερούμενοι; Τοιοῦτόν ἐστι καὶ τὸ σοφίᾳ καὶ χάριτι προκόπτειν μετὰ τῆς ἡλικίας τὸν D Ἰησοῦν, κατὰ τὸ φαινόμενον δηλαδή. Τῆς μὲν γὰρ ἡλικίας ἐπίδοσις ἦν αὐξομένου τοῦ σώματος φυσικῶς, σοφίας δὲ καὶ χάριτος τῶν πρωτίστων καὶ ἀκροτάτων οὐκ ἐπίδοσις, ἀλλὰ φανέρωσις εὔκαιρος. Τοιγαροῦν ὁ Χριστὸς Θεὸς ὢν ἡνωμένος τῇ ἀνθρωπίνῃ οὐσίᾳ καθ' ὑπόστασιν, ἦν ἀγαθὸς ὡς Θεός. Εἶχε δὲ καὶ ὡς ἄνθρωπος αὐτεξουσίως τὸ ἀγαθὸν κατὰ φύσιν ὄν· ὥσπερ γὰρ τὸ κακὸν καὶ ἡ ἁμαρτία παρὰ φύσιν, οὕτω δὴ τὸ ἀγαθὸν ἡ ἀρετὴ κατὰ φύσιν ἐστί· διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἁμαρτία τοιαύτην ἔσχε προσηγορίαν, ὡς ἀποτυχία τοῦ κατὰ φύσιν καὶ ἀγαθοῦ.

Οἱ μὲν οὖν ἄγγελοι δυσκίνητοι πρὸς τὸ κακὸν καὶ λέγονται καί εἰσι, τῇ περὶ Θεὸν προσεδρείᾳ, καὶ τῇ ἐλλάμψει τῇ συνεχεῖ βοηθούμενοι· ἡ δὲ τοῦ Κυρίου

Sed nec prælatio incerta (æquilibrans) erat in Christo, prælationis enim erat capax ut pote sui juris vel secundum humanitatem Christus, quia rationabilis; omne enim rationabile est sui juris, et omne quod est sui juris, prælationis capax est. Consilio autem et consideratione et judicio et prælatione, sicut nos, nullo modo egebat, quemadmodum rursus nec (abstinentia) vigilantia; Deus enim erat secundum duo, naturam quidem et deificationem; propterea sane et secundum hanc rationem longe superior erat omni culpa; vel enim ex prælatione incerta culpa venit, vel præter prælationem ex inconsiderantia; imo quidem et ipsa inconsiderantia culpa est, vel saltem aliquatenus initium peccandi; quamobrem sane et de involuntariis peccatis pœnas solvere debemus. Unde fugit causa qualem ibi introitum habebat quod allegatur?

Prælatio quidem est igitur simpliciter processus ad volitum, scilicet liber incogitatusque ad volitum impetus qui, natura, est omnis creaturæ rationabilis. Rursus dicitur prælatio præ alio electio, quæ fit præeunte deliberatione, postea judicio, posteaque sequitur dispositio ad judicatum ex deliberatione tendens, et dicitur sententia; nunc demonstrata prælatio, seu selectio ejus quod videtur bonum, succedit. Talem prælationem nemo recte sentiens diceret de Christo. Quali enim deliberatione, vel quo, eorum quæ ad hanc pertinent, egeat mirabilis consiliarius, Sapientia Dei et Patris? Vel quomodo prælatio ut in nobis est et aptaretur qui bonum præeligit ut testatur (propheta)? Etenim Isaias ante clamavit quia priusquam cognoverit ille, vel malum prætulerit, bonum eliget. Hoc est, nec præferret, sed bonum a principio primum eliget. Et rursus priusquam cognosceret puer bonum vel malum, non confidit malitiæ, eligendi causa boni; id est, ante omnem cognitionem puer, a tenera infantia nec docilem nec proclivem ad malum se habens, bonum sibi assumet; quod autem dicitur, « Priusquam cognosceret, » ex specie dicitur. Quando enim nesciens erat puer in quo omnes thesauri sapientiæ et scientiæ absconditi sunt, aptis temporibus, quantum opus erat, apparentes? Illud est quod dicitur Jesum proficere sapientia et gratia cum ætate, in specie scilicet. Ætatis enim accretio erat corporis naturalis accretio; sapientiæ vero et gratiæ accretio non auctio erat eorum quæ prima summaque fuere, sed apparitio opportuna. Sic igitur Christus jam Deus humanæ substantiæ unitus hypostatice, bonus erat ut Deus; habebat autem et ut homo libere quod secundum naturam est bonum. Quemadmodum enim malum et culpa sunt contra naturam, sic sane bonum et virtus secundum naturam sunt; propterea etiam nomen habet culpa (defectus) quasi defectio, ab eo quod est secundum naturam et quod est bonum.

Angeli quidem propterea tardi ad malum dicuntur et sunt, eo adjuti quod Deo astent, et continua exinde luce illuminatur. Sed Domini

anima omnino ad malum non prona erat, in sese ipsa ipsum habens Deum Verbum, non possessione sed unione; et illa quidem imperium exercebat in corpore, Deus vero Verbum ejus erat dux, quem libere sequebatur, dum divinæ voluntatis impletionem ipsa, summa sanctitate, valde appeteret. Propterea et Dominus, Patrem orans in tempore passionis, ut homo dicebat: *Non sicut ego volo, sed sicut tu; fiat voluntas tua* [a]. Et vero hic sermo est animæ Domini unam scientis voluntatem sic uniti Dei Verbi et Patris. Habebat igitur Herus ea qua sunt servorum propter servos, sed supra servos; herus enim erat licet servilem induisset formam; nam vere sicut nos, esuriebat, soporem sustinebat, defatigabatur, mœrebat, lacrymabatur, timebat, sed libenter. Quando volens ipse humanitati suæ dabat proprium patienter agere, et id supra nos, rursus comedebat, bibebat, dormiebat, colloquebatur sicut nos, sed omnia hæc sancte et supra nos. Quis enim inter nos in naturalibus innoxiis inveniretur prorsus innocens? Patiebatur pro nobis, in cruce fixione et tensione (algebat) dolebat. Demum mortuus est, sed libenter; aderant et passio et dolor et mors; patiebatur caro, naturaliter dolebat anima propter societatem; ex ea enim carni sensus. Attamen divinitas in utraque non patiebatur, non dolebat; longe enim supra hæc est Divinitas; anima separata est a carne, sed Divinitas indivisa ab utraque erat. Passus Dominus et mortuus et sepultus corruptionem excussit, et quæ sunt corruptionis, et postquam corpus ad incorruptionem disposuisset, propriamque animam ex potestate ut Deus assumpsisset, surrexit tertia die. *Ego*, enim, ait, *pono animam meam ut iterum eam sumam; nam potestatem habeo ponendi eam, et potestatem habeo iterum eam sumendi* [b] Si autem et post resurrectionem Dominus comedit, id certe ex dispositione fecit, cum suis prandens discipulis, quasi is surrexisset qui prius erat cum eis. Quando autem dico ex dispositione, excludo phantasiam; etenim vere comedit, cibum vero novo quodam decenti modo ut ipsi visum est, digessit. Propterea quoque signa vulnerum ostendit, quæ fuerant quidem et jam non erant, præsentia ea reddens ut omnipotens. Cum enim corpus illud omni penuria, omni repercussu superius factum sit, neque cibos, neque contrectationem admittebat, idcirco etiam non secundum carnem nunc esse Dominum dicimus, ut pote qui carnalia deposuit, cibi appetitum, somnum, laborem et alia hujusmodi, prætereaque et renisum; ejus enim corpus excussa corruptione, nihil egens factum est, et impassibile, intactile, et immortale; non tamen increatum, neque infinitum, hæc enim solius Divinitatis sunt; et ut verba contraham, quantum erat capax divinorum honorum humanitas Christi, ex ipso Verbo per unionem habuit, per quam et veneranda et ado-

[a] Luc. xxvi, 39. [b] Joan. x, 18.

A ψυχὴ παντελῶς πρὸς τὸ κακὸν ἀκίνητος ἦν, αὐτὸν ἔχουσα τὸν Θεὸν Λόγον ἐν ἑαυτῇ, οὐ κατὰ σχέσιν, ἀλλὰ καθ' ἕνωσιν. Καὶ ἡ μὲν τὴν ἡγεμονίαν ἐνήργει τοῦ σώματος, ὁ δὲ Θεὸς Λόγος ἦν αὐτῆς ἡγεμὼν, αὐτεξουσίως ἑπομένης αὐτῷ, καὶ τὴν τοῦ θείου θελήματος αὐτοῦ καὶ λίαν ἐπιποθούσης ἐκπλήρωσιν, τῷ τῆς ἁγιότητος ὑπερβάλλοντι. Διὸ καὶ ὁ Κύριος πρὸς τὸν αὐτοῦ Πατέρα προσευχόμενος ἐν τῷ καιρῷ τοῦ πάθους ὡς ἄνθρωπος ἔλεγεν, *Οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σύ· γεννηθήτω τὸ θέλημά σου*. Καὶ γὰρ οὗτος ὁ λόγος τῆς τοῦ Κυρίου ψυχῆς, ἓν εἰδυίας θέλημα τοῦ ἡνωμένου ταύτῃ Θεοῦ Λόγου, καὶ τοῦ Πατρός. Εἶχε μὲν οὖν ὁ Δεσπότης τὰ τῶν δούλων διὰ τοὺς δούλους, ἀλλ' ὑπὲρ τοὺς δούλους. Δεσπότης B γὰρ ἦν, εἰ καὶ δουλικὴν εἰλήφει μορφήν· ἐπείνα κατ' ἀλήθειαν ὡς ἡμεῖς, ἐδίψα, νυσταγμὸν ἔφερε, κοπιῶν ἦν, λυπούμενος ἦν, δακρύων, δειλιῶν, ἀλλ' ἑκουσίως. Ὅτε θέλων αὐτὸς ἐνεδίδου τῇ αὐτοῦ ἀνθρωπότητι τὸ ἴδιον ἀμέμπτως ποιεῖν, καὶ τοῦτο ὑπὲρ ἡμᾶς, πάλιν ἤσθιεν, ἔπινεν, ἐκάθευδε, διελέγετο καθάπερ ἡμεῖς. Ἀλλὰ πάντα ἀναμαρτήτως, καὶ τοῦτο ὑπὲρ ἡμᾶς. Τίνι γὰρ ἂν ἡμῶν ἐν τοῖς φυσικοῖς ἀδιαβλήτοις εὑρεθείη διόλου τὸ ἄμεμπτον; Ἔπασχεν ὑπὲρ ἡμῶν, ἤλγει τῇ ἐν σταυρῷ προσηλώσει καὶ διατάσει· τέλος ἀπέθανεν. Ἀλλ' ἐθελουσίως ἦν αὐτῷ καὶ τὸ πάθος καὶ τὸ ἄλγος, καὶ τὸ θανεῖν· ἔπασχεν ἡ σάρξ. Ἤλγει φυσικῶς ἡ ψυχὴ διὰ τὴν συνάφειαν, ἐξ αὐτῆς γὰρ ἡ αἴσθησις τῇ σαρκί· πλὴν ἡ θεότης ἡ ἐν ἀμφοῖν οὐκ ἔπασχεν, οὐχ ἤλγει. C Τῶν γὰρ τοιούτων τὸ θεῖον ὑπέρτερον. Ἡ ψυχὴ διῄρητο τῆς σαρκὸς, ἀλλ' ἡ θεότης ἐξ ἀμφοῖν ἀδιαίρετος ἦν. Παθὼν ὁ Κύριος καὶ θανὼν καὶ ταφεὶς ἀπετινάξατο τὴν φθορὰν καὶ τὰ τῆς φθορᾶς. Καὶ κατασκευάσας αὐτοῦ τὸ σῶμα πρὸς ἀφθαρσίαν, καὶ τὴν οἰκείαν ψυχὴν κατ' ἐξουσίαν ὡς Θεὸς προσλαβόμενος ἀνέστη τριήμερος. *Ἐγὼ* γὰρ *τίθημι τὴν ψυχήν μου*, φησὶν, *ἵνα λάβω πάλιν αὐτήν*. *Ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτὴν, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν*. Εἰ δὲ καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ὁ Κύριος ἔφαγεν, ἀλλὰ κατ' οἰκονομίαν τοῦτο πεποίηκε, τοῖς ἰδίοις παριστῶν μαθηταῖς, ὡς αὐτὸς ἦν ἀναστὰς, ὁ πρότερον ὢν μετ' αὐτῶν. Ὅταν δὲ λέγω κατ' οἰκονομίαν τὴν φαντασίαν ἐκκρούομαι· καὶ γὰρ ἔφαγεν D ἀληθῶς, τὴν τροφὴν δὲ καινοπρεπῶς ὡς οἶδεν αὐτὸς διῳκήσατο. Διὰ τοῦτο καὶ τύπους ὑπεδείκνυ πληγῶν, τὰ γεγονότα μὲν, μὴ ὄντα δὲ, παρόντα ποιῶν ὡς παντοδύναμος. Ἐπεί τοί γε τὸ σῶμα ἐκεῖνο πάσης ἐνδείας, πάσης ἀντιτυπίας ὑπέρτερον γεγονὸς, οὔτε τροφὰς οὔτε ψηλαφήσεις προσίετο. Διὸ καὶ μὴ κατὰ σάρκα νῦν εἶναι τὸν Κύριον λέγομεν, ὡς τὰ τῆς σαρκὸς ἀποθέμενον, τροφῆς ἔφεσιν, ὕπνον, κόπον καὶ τὰ τοιαῦτα· πρὸς τούτοις καὶ τὸ ἀντίτυπον. Τὸ σῶμα γὰρ αὐτοῦ διὰ τῆς ἀπεκδύσεως τῆς φθορᾶς ἀνενδεὲς ἀπετελέσθη καὶ ἀπαθὲς, καὶ ἀναφὲς, καὶ ἀθάνατον, οὐ μὴν καὶ ἄκτιστον, οὔτ' αὖ ἀπερίγραπτον, ταῦτα γὰρ μόνης θεότητος· καὶ ἵν' εἴπω συνελὼν, ὅσον μὲν ἦν δεκτικὸν θείων αὐχημάτων τὸ ἀνθρώπινον τοῦ-

Χριστοῦ, μετέσχεν υπ' αὐτοῦ τοῦ Λόγου διὰ τὴν A ἕνωσιν, δι' ἣν καὶ σεπτόν ἐστι, καὶ προσκυνητόν· ὅσον δὲ οὐκ ἦν δεκτικὸν οὐ μετέσχεν, ἵνα κἀντεῦθεν τό τε διάφορον τῶν φύσεων τοῦ Χριστοῦ, τό τε μοναδικὸν τοῦ προσώπου γινώσκωμεν.

Πρεσβεύομεν τοίνυν ἐπὶ Χριστοῦ μίαν ὑπόστασιν σύνθετον, ἐκ δύο συντεθειμένην φύσεων, θεότητος δηλονότι καὶ ἀνθρωπότητος, ἀλλήλαις ἡνωμένων κατ' αὐτὴν τὴν τοῦ Λόγου ὑπόστασιν. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ τὴν τοιαύτην ἕνωσιν καθ' ὑπόστασιν λέγομεν, ὅτι μία ὑπόστασις ἐκ τῶν τριῶν τῆς θεότητος ὑποστάσεων, ἥτις ἐστὶν ἡ τοῦ Υἱοῦ, τὰς δύο φύσεις ἀλλήλαις ἥνωσεν ἀσυγχύτως ἐν ἑαυτῇ τε καὶ καθ' αὐτήν. Οὐ γὰρ ὑπέστη καθ' αὑτὸ, κἂν ἀκαριαίως τὸ τοῦ Χριστοῦ ἀνθρώπινον ὡς ἂν ὑπόστασις τοῦτο B λέγοιτο. Καὶ γὰρ οὐκ ἐχρῆν· τί γὰρ ἦν τὸ κέρδος ἡμῖν τὸ θεωθῆναι μίαν ὑπόστασιν; ἀλλὰ τὴν φύσιν ὁ Θεὸς Λόγος ἐν ἑαυτῷ προσελάβετο πᾶσαν τῆς ἀνθρωπότητος, ἵνα θεώσῃ πάντας ἡμᾶς. Ὅθεν μιᾶς ὑποστάσεως κηρύττομεν τὸν Χριστὸν, καὶ δύο φύσεων ἡνωμένων ἀλλήλαις ἀσυγχύτως ἕνωσιν ἄκραν, ἀδιαιρέτων μενουσῶν ἀϊδίως, ἔκ τε ἀλλήλων καὶ τῆς ὑποστάσεως καθ' ἣν ἥνωνται. Τῶν δὲ φύσεων ἐχουσῶν τὸ ἀσύγχυτον καὶ τὰ προσόντα ταύταις ἀσύγχυτα, τὰς θελήσεις καὶ τὰς ἐνεργείας φημί. Μένει γοῦν ἡ θεϊκὴ θέλησις θεϊκὴ, καὶ ἡ ἀνθρωπικὴ πάλιν ἀνθρωπικὴ, πλὴν τεθεωμένη διὰ τὴν ἕνωσιν. Τοῦτο κἀν ταῖς ἐνεργείαις γινώσκεται. Δύο τοίνυν θελήσεις ἐν τῷ Χριστῷ. Θέλων δὲ καὶ κατ' ἄμφω τὰς θελήσεις, κατ' ἄμφω τε τὰς ἐνεργείας ἐνεργῶν, C εἷς ὁ αὐτὸς ὁ θεάνθρωπος, μὴ διαιρούμενος εἰς Θεὸν ἰδικῶς, καὶ εἰς ἄνθρωπον ἰδικῶς, ἀλλ' εἷς ἀμερίστως ὑπάρχων Θεὸς καὶ ἄνθρωπος ὁ αὐτὸς, ταυτὸν δ' εἰπεῖν Θεὸς καὶ ἀνήρ· ὅθεν θεανδρικὴν ἐνέργειαν ὁ εἰπὼν οὐ σύγχυσιν ταῖς φυσικαῖς ἐνεργείαις εἰσήγαγεν, ἀλλὰ τὴν εἰς ἄκρον αὐτῶν παρέστησεν ἕνωσιν καὶ τὸ τεθεῶσθαι τὴν ἀνθρωπίνην ἐνέργειαν. Ὥσπερ γὰρ ἐν Χριστῷ διὰ τῆς ἑνώσεως ἡ ἀνθρωπίνη τεθέωτο φύσις, οὕτω δὴ καὶ ἡ θέλησις συντεθέωτο καὶ ἡ ἐνέργεια. Διὸ καὶ τερατουργοῦντος αὐτοῦ τοῖς θεϊκοῖς ἐνεργήμασι τὰ ἀνθρωπικὰ συνεζεύγνυτο, κἀκ τῶν ἀνθρωπικῶν ἐνεργημάτων, λόγου δηλονότι καὶ ἀφῆς καὶ τῶν τοιούτων, αἱ θεοσημεῖαι προέβαινον· καθάπερ σιδήρου τμητικοῦ πυρωθέντος καὶ τέμνοντος καὶ καίοντος ἐν ταυτῷ, καὶ ἡ τομὴ D μετὰ τῆς καύσεως γίνεται, καὶ ἡ καῦσις ἀχώριστός ἐστι τῆς τομῆς καὶ ἡ τῶν δύο ἐνεργειῶν συνδρομὴ τὸ ἑνιαῖον εἰσφέρει ταύταις οὐ κατὰ φύσιν, ἀλλὰ καθ' ἕνωσιν. Ὁ τοίνυν θεανδρικὴν φήσας ἐνέργειαν διὰ μὲν τῆς ἑνικῆς προφορᾶς τὸ τὰς δύο ἐνεργείας ἓν εἶναι τῇ συνελεύσει καὶ μὴ διακεκρίσθαι ταύτας πραγματικῶς ἀπ' ἀλλήλων δεδήλωκεν· ἐν δὲ τῷ εἰπεῖν θεανδρικὴν, θείαν δηλονότι καὶ ἀνδρικὴν, τὸ τῶν ἐνεργειῶν τῇ φύσει διάφορον καὶ μετὰ τὴν ἕνωσιν ἔδειξεν. Ἄλλως δὲ δύο τινὰ δηλοῦντος τοῦ τῆς ἐνεργείας ὀνόματος, ἐνέργεια γὰρ φυσική ἐστιν ἡ τῆς ἐνοικούσης τῇ φύσει δυνάμεως πρόβασις εἰς ἔργου τινὸς ἐκπλήρωσιν, ἥτις ἐν τῷ ἐνεργεῖν ἔχει τὸ εἶναι, καθὼς ἡ δύναμις ἐν τῷ πεφυκέναι καὶ

randa est; quantum autem non erat capax, non participavit, ut exinde quoque differentiam naturarum unitatemque personæ cognoscamus.

Veneramur igitur in Christo unam hypostasim compositam, duobus compositam naturis, divinitate scilicet et humanitate sibi invicem unitis secundum ipsam Verbi hypostasim; ideo enim hanc unionem dicimus secundum hypostasim, quia una hypostasis, inter tres divinitatis hypostases, quæ est hypostasis Filii, duas naturas inter se invicem univit inconfuse in seipsa, et secundum ipsam; non enim substitit secundum se, vel unum momentum, humanitas Christi, ita ut illa hypostasis diceretur, et revera non oportebat. Quid enim lucri nobis si deificata fuisset una hypostasis? Sed Deus Verbum in seipso assumpsit totam naturam humanitatis ut nos omnes deificaret, unde unius hypostaseos esse Christum prædicamus, et duarum naturarum inter se summa unione unitarum inconfuse, in æternumque manentium indivisarum ab invicem atque hypostasi secundum quam uniuntur. Naturis vero habentibus esse inconfusas, et inconfusa sunt quæ eis conveniunt: voluntates dico et operationes: manet igitur divina voluntas divina, et rursus humana humana, excepto quod et per unionem deificata sit, quod et operationibus cognoscitur. Duo sunt igitur in Christo voluntates. Volens autem secundum duas voluntates, operans secundum duas operationes. Unus idem est Deus homo, non divisus in Deo proprie et homine proprie, sed unus modo indivisibili Deus et homo idem est, aliis verbis, Deus et vir. Unde divino virilem operationem dicens, non confusionem in naturales operationes induxit, sed earum in summa unionem proposuit, et deificationem operationis humanæ. Quemadmodum enim in Christo, per unionem deificata est humana natura, ita sane et voluntas una deificata fuit, et operatio; ideoque et miracula edens Christus, divinis operationibus humanas conjungebat, et ex humanis operationibus Verbi evidenter, tactuque et aliis hujusmodi, Dei manifestationes prodibant: quomodo ferrum acutum ardensque, et secat et urit idem, et fit cum ustione sectio et ustio inseparabilis est a sectione, et duarum operationum concursus unitatem his inducit, non secundum naturam, sed secundum unionem. Qui igitur dixit divino virilem operationem, unica enuntiatione ostendit duas operationes unum quid esse concursu, nec in re illas ab invicem discriminari, sed quia dixit divino virilem, divinam scilicet et virilem, operationum naturalem differentiam vel post unionem ostendit. Aliter vero duo quædam indicante operationis nomine, operatio enim naturalis, est naturæ inhærentis potentiæ processio ad alicujus operis impletionem, quæ in operandum habet esse, sicut potentia habet esse in eo quod sit a natura et possit, dicitur rursus

operatio operis impletio, ipsum operatum, operis perfectio, actio ipsa, hoc igitur posterius significatum operatione, aptandum est operationi divino virili; Deus homo enim cum est Christus, et omnis ejus operatio divino-humana est, et divino-virilis. Sic autem loqui non infert confusionem operationibus naturalibus, sed unum et eumdem esse demonstrat qui divine et humane operatur; nec divina secundum Deum, nam est homo; nec humana secundum hominem, nam est Deus. Similiter qui dixit unam naturam Dei Verbi, adjiciens incarnatam, hanc abstulit suspicionem; alia enim est Verbi natura, scilicet divina, aliaque rursus natura carnis, scilicet humana; et synecdochice, alia voluntas naturæ divinæ, et alia humanæ. Voluntatem dicimus actum volendi, ipsam potestatem volentem, quæ est voluntas naturalis. Voluntatem igitur humanæ naturæ Dominus postquam assumpsisset deificassetque ipsam servavit quæ erat secundum naturam humanam. Et illud cum evidenter proponere vellet, domum ingressus in regionibus Tyri et Sidonis, a nemine cognosci voluit nec potuit latere; ex dispositione latere volens, nequivit, docens nos ex ipsis operibus, voluntatem his quæ sunt humanæ naturæ debilem, ab omnipotente non recusatam, sed essentialiter ipsam ei dispositam, dum nostram totam naturam cum omnibus quæ sunt secundum naturam accepit.

Dicitur quidem igitur voluntas actio volendi quæ est voluntas naturalis, ut monstratum est; dicitur autem voluntas etiam ipsum volitum quod in hominibus est subjiciens non idem omni naturæ conveniens. Alii enim hominum solum vivere placet, alii quidem libere loqui, alii terram exercere, alii navigare, et rursus alii aliud est in mente. Plerumque autem eidem et uni diversum, et aliud aliudque est volitum. Vocatur autem hæc voluntas subjiciens (moralis, ex more, juxta morem, sententiam). Cum igitur duarum esse naturarum Dominum confitentur, creditur et duas habere voluntates naturales, divinam et humanam, scilicet duas potentias volentes ab invicem distinctas ratione naturæ. Cum igitur eum unius esse hypostaseos cognoscitur, non cautum est dicere de eo diversas voluntates morales. Volitum enim unum est quia et volens unus, voluntate ejus humana ad proprium volitum inclinata, quando hoc ejus volitum, et in quantum erat volitum, voluntati divinæ erat. Dupliciter autem dicitur (mos) sententia; dicitur enim et merus motus ad volitum ut sapienter exsistens et cum cognitione in creaturis rationabilibus; dicitur etiam sententia, et ex deliberatione prævia judicioque dispositio ad aliquid. Non cautum est sive sententiam sive voluntatem moralem dicere de Christo, secundum posterius sententiæ sensum; quia cum his inducitur ignorantia; etsi enim ignorantem naturam sumpserit

A δύνασθαι, λέγεται πάλιν ἐνέργεια καὶ ἡ τοῦ ἔργου ἐκπλήρωσις, αὐτὸ τὸ ἐνεργητὸν, ὁ τοῦ πράγματος ἀποτελεσμὸς, ἡ πρᾶξις αὐτή. Τοῦτο δὴ τὸ δεύτερον σημαινόμενον τῆς ἐνεργείας προσαρμοστέον τῇ θεανδρικῇ. Θεανθρώπου γὰρ ὑπάρχοντος τοῦ Χριστοῦ καὶ πᾶσα πρᾶξις αὐτοῦ θεανθρωπινὴ καὶ θεανδρική. Τὸ δ' οὕτω λέγειν οὐ φέρει σύγχυσιν ταῖς ἐνεργείαις ταῖς φυσικαῖς, ἀλλ' ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν εἶναι διασαφεῖ τὸν ἐνεργοῦντα καὶ θεϊκῶς καὶ ἀνθρωπικῶς, οὔτε τὰ θεῖα κατὰ Θεὸν, ἄνθρωπος γὰρ, οὔτε κατ' ἄνθρωπον τὰ ἀνθρώπινα, Θεὸς γάρ. Ὡσαύτως καὶ ὁ μίαν φύσιν εἰρηκὼς τοῦ Θεοῦ Λόγου σεσαρκωμένην προσθεὶς τὴν τοιαύτην ἀνεῖλεν ὑπόνοιαν. Ἑτέρα γὰρ ἡ Λόγου φύσις, ἤγουν ἡ θεία, καὶ ἑτέρα πάλιν ἡ τῆς σαρκὸς ἤτοι ἡ ἀνθρωπικὴ, συνεκδοχικῶς B ἕτερον θέλημα τῆς θείας φύσεως, καὶ ἕτερον τῆς ἀνθρωπικῆς. Θέλημα δὲ τὴν θέλησιν λέγομεν, αὐτὴν τὴν δύναμιν τὴν θελητικὴν, ἥτις ἐστὶ θέλημα φυσικόν. Τὸ τοίνυν τῆς ἀνθρωπίνης θέλημα φύσεως ὁ Κύριος προσλαβόμενος, καὶ θεώσας αὐτὸ διετήρησεν ὅπερ ἦν κατὰ φύσιν ἀνθρώπινον. Καὶ τοῦτο παραστῆναι βουλόμενος ἐναργῶς, εἰσελθὼν εἰς οἶκον ἐν τοῖς μέρεσι Τύρου καὶ Σιδῶνος, οὐδένα ἠθέλησε γνῶναι, καὶ οὐκ ἠδυνήθη λαθεῖν· οἰκονομικῶς γὰρ θελήσας λαθεῖν οὐ δεδύνητο, διδάσκων ἡμᾶς διὰ τῶν πραγμάτων αὐτῶν, ὅτι τὸ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως θέλημα τὸ ἀσθενὲς ὁ πανσθενὴς οὐκ ἀπεδοκίμασεν, ἀλλ' οὐσιωδῶς ᾠκειώσατο καὶ αὐτὸ, τὴν ἡμετέραν ὅλην φύσιν μετὰ πάντων τῶν κατὰ φύσιν C ἀναλαβών.

Λέγεται μὲν ἓν θέλημα προηγουμένως ἡ θέλησις, ἥτις ἐστὶ θέλημα φυσικὸν, ὡς δεδήλωται. Λέγεται γὰρ θέλημα καὶ αὐτὸ θελητὸν, ὅπερ ἐν ἀνθρώποις ἐστὶν ὑποτακτικὸν οὐ τὸ αὐτὸ πάσῃ τῇ φύσει προσόν. Τῷ μὲν γὰρ τῶν ἀνθρώπων τὸ ἰδιάζειν τυχὸν τεθέληται, τῷ δὲ τὸ παῤῥησιάζεσθαι· καὶ τῷ μὲν τὸ γεηπονεῖν, τῷ δὲ τὸ ναυτίλλεσθαι· καὶ ἄλλῳ πάλιν ἄλλο τι κατὰ γνώμην ἐστί. Πολλάκις δὲ τῷ αὐτῷ καὶ ἑνὶ διάφορον, καὶ ἄλλοτε ἄλλο τὸ θελητόν. Καλεῖται δὲ τὸ τοιοῦτον ὑποτακτικὸν θέλημα γνωμικόν. Τοιγαροῦν ὁ Κύριος ἐπεὶ δύο φύσεων ὡμολόγηται, δύο κεκτῆσθαι καὶ θελήματα πιστεύεται φυσικὰ, θεῖόν τε καὶ ἀνθρώπινον· ἤγουν δυνάμεις δύο θελητικὰς ἀλλήλων διαφερούσας τῷ λόγῳ τῆς φύσεως. Ἐπεὶ δὲ D μιᾶς ὑποστάσεως ἔγνωσται, σφαλερὸν εἰπεῖν ἐπ' αὐτοῦ διάφορα θελήματα γνωμικά. Τὸ γὰρ θελητὸν ἓν, ὅτι καὶ ὁ θέλων εἷς· τῆς ἀνθρωπικῆς αὐτοῦ θελήσεως πρὸς τὸ οἰκεῖον θελητὸν κινουμένης, ὅτε τοῦτο τῇ θεϊκῇ θελήσει αὐτοῦ θελητὸν ἦν, καὶ ἐφ' ὅσον ἦν θελητόν. Διχῶς δὲ τῆς γνώμης λεγομένης, λέγεται γὰρ γνώμη καὶ ἡ ἁπλῶς ῥοπὴ πρὸς τὸ θελητὸν, ὡς ἐλλόγως γινομένη καὶ μετὰ γνώσεως ἐν τοῖς λογικοῖς, λέγεται γνώμη καὶ ἡ ἐκ προβουλεύσεως καὶ κρίσεως περί τι διάθεσις. Οὐκ ἀσφαλὲς ἢ γνώμην ἢ θέλημα γνωμικὸν εἰπεῖν ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὸ τῆς γνώμης δεύτερον σημαινόμενον, διὰ τὸ συνεισάγεσθαι τούτοις τὴν ἄγνοιαν. Εἰ γὰρ καὶ τὴν ἀγνοοῦσαν ὁ Κύριος φύσιν ἀνέλαβεν, ἀλλὰ τῶν θείων αὐχημάτων ταύτῃ μετέδωκε. Καὶ ἦν ἡ τοῦ Κυρίου

ψυχὴ πᾶσαν ἔχουσα σοφίαν, θείαν ἅμα δὴ καὶ ἀνθρωπικήν, πᾶσαν γνῶσιν, τῶν γεγονότων, τῶν ὄντων, τῶν ἐσομένων, οὐ φύσει, οὐ χάριτι, διὰ δὲ τὴν πρὸς αὐτὸν τὸν μόνον σοφὸν, καὶ πάντα καὶ πρὸ τῆς αὐτῶν γενέσεως εἰδότα προαιωνίως καθ' ὑπόστασιν ἕνωσιν. Ποίας οὖν ἔχρῃζεν αὕτη βουλῆς; τίνος τῶν μετὰ τὴν βουλὴν ἡ πάντα γινώσκουσα, καθὼς ἔφαμεν;

Εἰ δέ ποτε πεινῶντα τὸν Κύριον ἐλθεῖν γέγραπται πρὸς συκῆν καρπὸν οὐκ ἔχουσαν, εἰ ἄρα εὑρήσει τι ἐν αὐτῇ, καὶ οὐχ εὗρεν, εἰ μὴ φύλλα, καθ' ὑπόνοιαν ὁ τοιοῦτος τοῦ λόγου σχηματισμὸς, καθὼς ἂν ὑπενόησεν ἴσως ὁ τὴν αὐτοῦ πρὸς τὴν συκῆν κατιδὼν ἔλευσιν, μὴ μέντοι τὸν τῆς οἰκονομίας λόγον εἰδώς. Τίνι γὰρ ἂν καὶ τῶν τυχόντων ἠγνοήθη τὸ πρόδηλον; ἐπεὶ καὶ καιρὸς σύκων οὐκ ἦν, ἀλλ' ὡς ἂν ὁ τὸ πᾶν ἰσχύων ἐνδείξηται κατὰ καιρὸν ὅτι μὴ μόνον εὐεργετικὴν ἔχον δύναμιν, ἀλλά γε καὶ τιμωρητικὴν, καὶ ὡς εἴπερ ἐθέλοι λόγῳ μόνῳ τοὺς σταυρώσαντας ἀποξηρανεῖ, τὴν πεῖναν καὶ τὴν πρὸς τὴν συκῆν ἔλευσιν προηγούμενα τίθησι τῆς τοιαύτης ἐνδείξεως ὁ σοφὸς καὶ φιλάνθρωπος· διά τοι τοῦτο καὶ παρὰ τὸ εἰωθὸς ἡ πεῖνα πρωΐας οὔσης, καθὼς τεθέλητο. Τοιγαροῦν ἡ πρὸς τὴν συκῆν ἄφιξις, ὡσαύτως καὶ ἡ περὶ τοῦ Λαζάρου πεῦσις, ὅποι τέθειτο θανὼν ἐκεῖνος, καὶ εἴ τι παραπλήσιον, οὐκ ἀγνοίας, ἀλλ' οἰκονομίας καὶ προσφόρου συγκαταβάσεως. Κατὰ μὲν οὖν τὸ δεύτερον τῆς γνώμης καὶ τῆς προαιρέσεως σημαινόμενον οὔτε γνώμην, οὔτε προαίρεσιν εἴποιμεν ἂν ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ· κατὰ δὲ τὸ πρῶτον καὶ κατὰ γνώμην Θεοῦ τόδε τι διαπεπρᾶχθαί φαμεν· τουτέστι θελητὸν τῷ Θεῷ καὶ ἀποδεκτὸν τὸ πραχθέν. Ὡς εἰ λέγοιμεν τὸν Δαυῒδ βεβασιλευκέναι κατὰ γνώμην Θεοῦ, καὶ προαιρετικὸς μὲν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, προαιρετικὸν δὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἴρηται. Δέον οὖν ἐρευνᾶσθαι τὴν λέξιν ἐν ἅπασιν, εἰ πλείω δηλοῖ τοῦ ἑνὸς, καὶ μετ' εὐκρινείας τοὺς λόγους προβαίνειν πρὸς τὰ δηλούμενα. Πολλὴ γὰρ ἡ ἐκ τῆς ὁμωνυμίας ἀπάτη, καὶ πρῶτος αὕτη τρόπος ἐν τοῖς σοφίσμασιν. Οὕτω τοι καὶ τὸ *Θεὸς* ὄνομα, καὶ τὸ *ἄνθρωπος* ποτὲ μὲν φύσιν σημαίνει, ποτὲ δ' ὑπόστασιν. Ἡ δὲ θεότης ὡσαύτως καὶ ἡ ἀνθρωπότης φύσιν ἀεὶ μόνην, ἀλλ' οὔποτε καὶ ὑπόστασιν. Τὸ δὲ Χριστὸς δηλοῖ σύνθετον ἐκ θεότητός τε καὶ ἀνθρωπότητος. Καὶ τὸ χρῖσμα μὲν ἡ θεότης, ἡ ἀνθρωπότης δὲ τὸ χρισθέν. Χρῖσιν δὲ νοητέον τὴν ὅλου τοῦ χρίσματος εἰς ὅλον τὸ χρισθὲν περιχώρησιν. Οὕτω γὰρ ἂν εἴη τὸ τὴν χρῖσιν δεδεγμένον ταῖς ἀληθείαις ὅλον Χριστόν. Τὸ γὰρ ἐπιπολαίως χρισθὲν ἐκ μέρους Χριστὸν, ἀλλ' οὐχ ὅλον, ὅθεν οὐδὲ κυρίως Χριστόν. Διὸ βασιλεῖς τε καὶ ἀρχιερεῖς τῷ ἐλαίῳ χριόμενοι, καὶ τὴν ἐπιπόλαιον δεχόμενοι χρῖσιν, οὐ κυρίως Χριστοί. Εἰ δὲ ἡ χάρις εἰς βάθος διὰ τοῦ χρίσματος, οὐ κυρίως Χριστοί, χάριτι γὰρ καὶ ἐπίκληροι. Μόνος τοίνυν ὁ Κύριος κυρίως Χριστὸς, ὡς ὅλος δι' ὅλου, καὶ οὐ χάριτι. Τῇ δὲ καθ' ὑπόστασιν ἑνώσει καὶ ἀϊδίως Χριστός. Τὸ δὲ Θεὸς ὄνομα σημαίνει μὲν καὶ τὸ

A Dominus hanc saltem participem reddidit divinæ gloriæ (divinorum honorum), et erat Domini anima omnem habens sapientiam, divinam simul et humanam; omnem scientiam præteritorum, præsentium et futurorum non natura, non gratia, sed unione secundum hypostasim, cum ipso solo sapiente et omnia vel antequam fiant cognoscente. Qua igitur deliberatione hæc egeret, vel quo eorum quæ sunt post deliberationem egeret ea quæ omnia cognoscit, ut diximus?

Si quando quidem scriptum est: Dominum esurientem venisse ad ficum non habentem fructum, si forte aliquid inveniret in ea nec invenit nisi folia, secundum conjecturam is est sermonis modus ut forsan conjecisset qui eum vidisset ad ficum venientem nec tamen dispositionis rationem scivisset, B a quo enim et accidentium ignorata fuisset evidentia, cum tempus ficorum non adesset; sed ut omnipotens ille ostenderet secundum tempus, quod non solum habeat potentiam quæ benefaciat, sed etiam quæ castiget, et quod, si velit verbo solo crucifigentes siccabit; famem et accessum ad ficum exempla ponit talis demonstrationis sapiens et hominum amator; ideo sane et contra morem fuit fames mane sicut placuerat. Idcirco sane ad ficum accessus, sicut et de Lazaro interrogatio: ubi positus fuisset mortuus ille? et si quid simile, non ignorantiæ sunt sed dispositionis et condescensionis aptæ. Secundum igitur posteriorem sententiæ et prælationis sensum, neque sententiam C neque prælationem diceremus de Christo; secundum vero priorem, (et) secundum sententiam Dei aliquid factum fuisse dicimus, hoc est, voluit, factum gratumque habuit Deus, ut si dicamus, Davidem regnasse secundum sententiam Dei. Et quidem Verbum Dei (sui juris, et sui juris Spiritus sanctus dicuntur) prælationis capax et capax prælationis Spiritus sanctus dicitur. Oportet igitur scrutari enuntiationem in omnibus, si plura uno significet, et cum discretione verba procedere ad ea quæ significantur. Multus enim ex homonymia error, et præcipuus ea mos est in sophismatibus. Sic sane et nomen « Deus » et nomen « homo; » modo enim naturam significat, modoque hypostasim. Divinitas quoque sicut et humanitas naturam D semper solam, sed nunquam et hypostasim; Christus autem præbet compositum ex Divinitate et humanitate. Unguentum quidem Divinitas, unctum humanitas, unctionem vero intelligere est (transitionem, transfusionem) circumincessionem totius unguenti in toto uncto; sic enim qui unctionem accepisset, vere foret totus Christus (unctus), nam summatim tantum unctus ex parte Christus est, non vere totus, unde nec regie Christus. Ideo reges et sacerdotum principes oleo uncti, et summatim unctionem accipientes, non regie Christi sunt, et si gratia in profundo per unctionem, non regie Christi sunt, nam vel cum gratia caduci. Solus igitur Dominus regie Christus est utpote totus omnino; non vero gratia, sed unione secundum

hypostasim perpetuo Christus. Nomen quidem Deus Θεὸς indicat quidem quod agendi, quod creandi capax est; fecisse enim est posuisse θεῖναι et qui fecit est qui posuit θείς, evidentissimum quoque est quod proponat operationem (spectantem) θεατικῆς (qua spectetur) spectando idoneam. Nam ipsorum quæ nondum facta sunt quasi sub oculis jacentium spectator est Deus, et inspector omnium universim. Omniumque nominum aptissimum ei qui principio carens, immensus est, et quæ non erant educit, est: (ens) « qui est » et quia semper solus ipse est, et quia (τοῦ esse) exsistentiæ fons ipse solus.

A ποιητικὸν, καὶ τὸ δημιουργικὸν, θεῖναι γὰρ τὸ ποιῆσαι, καὶ θεὶς ὁ ποιήσας, ἀριδηλότερον δὲ τῆς θεατικῆς ἐνεργείας ἐστὶ παραστατικόν. Καὶ αὐτῶν γὰρ τῶν μήπω γενομένων ὡς ὑπ' ὄψιν κειμένων θεατής ἐστιν ὁ Θεὸς, ἔφορός τε τῶν ὅλων ἁπαξαπλῶς. Πάντων δὲ τῶν ὀνομάτων οἰκειότερον τῷ ἀνάρχῳ καὶ ἀπείρῳ καὶ παραγωγεῖ τῶν ποτὲ μὴ ὄντων τὸ ὢν· ὅτι τε ἀεί ἐστι μόνος αὐτὸς, καὶ ὅτι πηγὴ τοῦ εἶναι μόνος αὐτός.

Qui in sanctis est Nicephorus Blemmides a rege Joanne Duca de processione sanctissimi Spiritus interrogatus: Utrum recte sentiant Latini necne, sic respondit: eos etsi lingua duas causas inducere vel duo principia recusent, dum rursus ex Filio Spiritum procedere dicunt, in eo præcipue mente falli, et quod verbis refugiunt in idipsum operibus converti, eadem enim agunt ac si quis « hominem » dicens intendat (includat) ipsum et animal esse, non dicere; et quomodo, quaque ratione eos conversos inveniamus in id quod refugiunt ex eo patere: si gigni Filium, et procedere Spiritum inveniuntur propria differentiæ hypostaticæ utriusque, quatenus gignitur Filius causam habet, quoad id, Patrem; quatenus procedit Spiritus de Filio quoque causam habet, quoad id, Filium quoque. Si Pater gignens Filium causa ejus est, emittens Spiritum causa ejus est; sed et Filius emittit Spiritum, Spiritus igitur causa est et Filius. Si, secundum veritatem, et traditionem pietatis, et Patrum doctrinam, (τὸ) procedere et processio de Spiritu sancto dicta, ea inveniantur quæ significent quomodo sit a Patre, et hypostaticæ differentiæ erga Filium discretivæ proprium admittitur, non tamen quod indicet cum eo conjunctionem, sive connaturam, seu consubstantialitatem. Hujus autem causa Pater est, sed id habet ille juxta ipsos, et ex Filio quid nihil aliud dat (igitur) illud, et positum de Filio, sed quam potius ut ex Patre. Sic sane etiam de Filio Spiritum sanctum procedere proponitur. Duo igitur causæ Spiritus, scilicet ejus quæ ei obtingit hypostaticæ proprietatis, id est, processionis, omni modo conducuntur. Qui dicit igitur Filium a Patre gigni, non autem hunc ejus causam esse contendit, omnino mentitur. Si enim gignitur, causam habet etiam id unde gignitur. Et qui dicit Spiritum procedere de Patre, nec ejus causam et hunc esse, mentitur, nam per processionem inducit et hunc ejus causam esse, cum ex hoc procedit. Qui dicit Spiritum procedere et de Filio, non autem et causam ejus hunc esse dicit, mentitur. Concludentes igitur declaramus ita quod naturaliter, in his quæ dicunt, blasphemant et propter blasphemiam reprobatorum judicabuntur. Etsi enim additio concederetur, quod naturaliter est malum adest, et etsi admitteretur non esse ma-

Ὁ ἐν ἁγίοις Νικηφόρος ὁ Βλεμμίδης παρὰ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου τοῦ Δούκα περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐρωτηθεὶς, εἰ καλῶς φρονοῦσι Λατῖνοι ἢ οὐ, ἀπεκρίθη οὕτως· ὡς εἰ καὶ τῇ γλώσσῃ τὸ δύο εἰσάγειν αἴτια, ἢ δύο ἀρχὰς
B ἀποφεύγουσιν, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγοντες ἐκπορεύεσθαι εἰς τοῦτο μᾶλλον τῷ νῷ ἐκπίπτουσι (1). Καὶ ὃ διὰ λόγων ἀποδιδράσκουσιν εἰς τοῦτ' αὐτὸ διὰ τῶν ἔργων περιτρέπονται. Ταυτὸν γὰρ ποιοῦσιν, ὡς εἴ τις ἄνθρωπον λέγων, ἐνίσταται καὶ ζῶον μὴ λέγειν εἶναι αὐτόν. Καὶ ὅπως καὶ τίνι λόγῳ περιτρεπομένους αὐτοὺς εὑρίσκομεν εἰς ὅπερ ἀπαγορεύουσι, δῆλον ἐντεῦθεν· εἰ τὸ γεννᾶσθαι τὸν Υἱὸν καὶ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τῆς ὑποστατικῆς διαφορᾶς ἑκατέρων τυγχάνουσιν ἴδια, καθὸ γεννᾶται ὁ Υἱὸς κατὰ τοῦτο αἴτιον ἔχει τὸν Πατέρα· καθὸ ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, κατὰ τοῦτο αἴτιον ἔχει καὶ τὸν Υἱόν. Εἰ ὁ Πατὴρ γεννῶν τὸν Υἱὸν αἴτιος αὐτοῦ ἐστιν, ἐκπο-
C ρεύων δὲ τὸ Πνεῦμα αἴτιος αὐτοῦ ἐστιν, ἐκπορεύει δὲ τὸ Πνεῦμα καὶ ὁ Υἱὸς, αἴτιος καὶ ὁ Υἱὸς ἄρα τοῦ Πνεύματος. Εἰ κατὰ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν τῆς εὐσεβείας παράδοσιν καὶ τὴν τῶν Πατέρων διδασκαλίαν τὸ ἐκπορεύεσθαι καὶ ἡ ἐκπόρευσις ἐπὶ τοῦ ἁγίου λεγόμενα Πνεύματος τοῦ πῶς ἀπὸ τοῦ Πατρὸς εἶναι τυγχάνουσι δηλωτικὰ, καὶ τῆς ὑποστατικῆς διαφορᾶς τῆς πρὸς τὸν Υἱὸν γνωριστικῆς ἴδιον ὡμολόγηται, οὐμενουν τῆς πρὸς αὐτὸν συναφείας, εἴτουν συμφυΐας ἢ ὁμοουσιότητος δεικτικόν. Τούτου δ' αἴτιος ὁ Πατήρ. Ἔχει δὲ τοῦτο κατ' αὐτοὺς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Ὅτι μηδὲν ἄλλο δίδωσιν οὗν τὸ καὶ τιθέμενον ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ μᾶλλον ὡς ἐκ τοῦ Πατρός. Οὕτω δὴ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα
D τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι παριστᾶν. Δύο ἄρα τὰ αἴτια τοῦ Πνεύματος, εἴτουν τῆς ἀποκληρωθείσης αὐτῷ ὑποστατικῆς ἰδιότητος, τῆς ἐκπορεύσεως δηλαδὴ κατὰ πάντα τρόπον συνάγεται. Ὁ λέγων γεννᾶσθαι τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς, μὴ καὶ αἴτιον δὲ ἀπισχυριζόμενος τοῦτον αὐτοῦ, ψεύδεται πάντως. Εἰ γὰρ γεννᾶται, καὶ αἴτιον ἔχει τὸ ἐξ οὗ γεννᾶται. Καὶ ὁ λέγων ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς, μὴ καὶ αἴτιον δὲ αὐτοῦ τοῦτο λέγων, ψεύδεται. Συνεισάγει γὰρ διὰ τῆς ἐκπορεύσεως καὶ τὸ αἴτιον αὐτοῦ εἶναι· ἐπείπερ ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύεται. Ὁ λέγων ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, μὴ καὶ αἴτιον δὲ αὐτοῦ τοῦτον λέγων, ψεύδεται.

(1) Hæc qui poterit conciliet cum iis quæ exstant supra col. 534.

Συμπεριλαμβάνοντες δὲ ἀποφαινόμεθα οὕτως· ὅτι φυσικῶς εἰς ἃ λέγουσι βλασφημοῦσι καὶ διὰ τὴν βλασφημίαν τῶν ἀποβλήτων κριθήσονται. Ὅταν γὰρ ἡ προσθήκη συγχωρηθῇ, τὸ καὶ φυσικῶς κακὸν εἶναι προσίσταται· καὶ ὅταν δοθῇ τὸ μὴ κακὸν εἶναι, τὸ τῆς προσθήκης ἐπισφαλὲς οὐ συγχωρεῖ τὰ κατὰ διαδοχήν· καὶ οὕτως ἀμφοτέρωθεν ἀλληλουχεῖται τὰ τῆς κακότητος, καὶ κατὰ τοὺς ἐπεμβεβλημένους τῶν κρίκων ἀλλήλοις συνδέδενται.

A lum. Additionis periculum non admittit quæ secundum traditionem sunt, et sic utrobique connectuntur quæ sunt malitiæ et sicut incerti circuli alia aliis colliguntur.

ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ

ΜΟΝΑΣΤΟΥ ΚΑΙ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΤΑ ΗΜΑΘΙΑ ΗΣΥΧΑΣΤΗΡΙΟΥ

ΤΟΥ ΒΛΕΜΜΙΔΟΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΚΑΘΟΛΙΚΩΤΕΡΑ ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΠΟΛΛΟΥΣ.

—

NICEPHORI BLEMMIDÆ

MONACHI ET PRESBYTERI QUOD IN EMATHIIS EST MONASTERII

EPISTOLA UNIVERSALIOR ET AD MULTOS

De Marchesina, impp. Joannis Ducæ pellice, quam templo ejecerat Blemmida.

(Ex Leonis Allatii libro *De consensu* p. 717.)

—

Ὅτε ἡ ἀρχόντισσα ἡ Μαρκεσίνα, ἡ ἐξόχως ἐρωμένη τῷ βασιλεῖ, καὶ διὰ τοῦτο πάντων ὑπερτεροῦσα, καὶ αὐτῆς τῆς Αὐγούστης πρωτεύουσα τυραννικῶς, εἰσέφρησεν ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς σεβασμίᾳ μονῇ τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ, ἐν ἐκείνῃ τῇ μονῇ τῷ τότε διαγόντων ἡμῶν· εἰσῆλθε δὲ καὶ πρὸς τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ, τελουμένης τῆς λειτουργίας, καὶ ἀπεκλείσθη παρ' ἡμῶν τῆς ἱερᾶς ἀκροάσεως, καὶ ἀπεδιώχθη μετ' αἰσχύνης, ὀδυρομένη τὸ γεγονὸς ἐπὶ αὐτῇ· πάλιν ἡμεῖς ἐν πνεύματι τολμητίας, καὶ πάλιν ἡμῖν ἀπειλαὶ καὶ περιστάσεις καὶ κίνδυνοι. Ἔτι τὴν κοσμικὴν ἐσμεν σοφίαν ἀπαίδευτοι, καὶ στυγητοὶ διὰ τοῦτο καὶ ἀποτρόπαιοι. Πάλιν ἀντιφερόμεθα ταῖς ἀρχαῖς, καὶ εἰκότως ἀπελεγχόμεθα δύσχρηστοι. Μικρὸν τῆς τῶν δεινῶν ἐπιφορᾶς ἀνεψύξαμεν, καὶ ὁ Σατὰν ἤγαγεν εἰς ἡμᾶς C τὴν ἀσελγῆ τε, καὶ φαρμακὸν, τῆς οἰκουμένης τὸ πρόσκομμα, τὸ παγκόσμιον σκάνδαλον, μετὰ τοῦ αὐχένος καὶ τῆς ὀφρύος καὶ τοῦ φρυάγματος τάχα μὲν καταπλήξων καὶ καταπαλαίσων ἡμᾶς, ἤδη ταῖς τῶν ἀλγεινῶν ἐκδειματωθέντας καὶ προκατασεισθέντας ἐπαγωγαῖς. Τοῦτο γὰρ ᾠήθη, πτωχοὺς τὴν διάνοιαν, καὶ τὸν τῆς ψυχῆς τόνον παρειμένους εἰδὼς, ὄντως δὲ τῷ μόνῳ σοφῷ τε καὶ ἰσχυρῷ κατασοφισθησόμενός τε καὶ ἐκνευρισθησόμενος.

B Principem Marcesinam, efflictim ab imperatore adamatam, ideoque reliquos alios superantem, et ipsi Augustæ prælatam, tyrannice in venerandum Sancti Gregorii Thaumaturgi monasterium, ubi eo tempore nos degebamus, irrepsisse; introisse etiam in Dei templum, cum sacrificium missæ fieret, et exclusam fuisse per nos a sacra auditione, atque cum dedecore fugatam, dum interim illa de hoc facinore lamentaretur, et dolenter ferret; iterum nos spiritu audaces, confidenter loquimur, et agimus; rursumque minæ, angustiæ, et pericula. Adhuc nos mundanam sapientiam non edidicimus; ideoque et odiosi sumus et exsecrandi. Rursus potestatibus obsistimus, meritoque inutiles redarguimur. Haud diu est, cum, a malorum impetu emergentes, nos recreavimus, et Satan ad nos traduxit impudicam et veneficam, orbis offendiculum, universale scandalum, cum cervice et supercilio ac fastu forte nos attonitos redditurus, ac prostraturus, infortuniorum atque incommodorum crebris occursationibus jam perterritos concussosque. Id enim sibi proposuerat, facile inopes nos mente et animi viribus delassatos agnoscens, sed vere a solo sapiente et valido decipiendus et enervandus. Repentina, effrenis, projectaque mæ-

nas ista ad venerandum nostrum hospitium, cum **A** gravi ingentique pompa, non sine cæco impetu, instar rapidi varioque aquarum decursu tumidi torrentis, irruit. Nostri, qui fores custodiebant, et quicunque alii intra templum aderant, intuiti obriguerunt; nec una omnes sententia tenebat. Cum omni apparatu et in ipsum templum, dum divinum ac mysticum sacrificium conficiebatur, exsecrabilis illa influxit. Nos, rei inexspectatæ novitate, quid ageremus, nescientes, statim adulteram a sacra auditione, communi concordique fidelium oratione ac hymnodia repellimus, aversamur impudentem, maximeque Christi legibus injuriosam, et injuriam palam profitentem; totis conatibus e sacris locis profanam ejicimus; infirmitate carnis trementes et **B** timidi, sed Dei inconcusso timore hominem exuentes, ducentesque mortem improbitate impietateque ipsa multo optabiliorem; et cum ea, cujus cum Christianis nullum consortium est, simul in ecclesia commorari, exsecrabilius æstimantes, quam pessima morte ex hoc corpore separari, verbera simul et carceres et famem, et si quid his pejus excogitari poterit, per totam vitam sustinentes. Præsentium enim malorum violentissimum atque longissimum in ævum perdurans, non ultra vinculi abruptione extentum cum marcida hac vita convolvitur, maximorum et nunquam dissolvendorum præmiorum copiam retribuens. At leges Dei contemnere, et quod sensum oblectat, Dominicis sancitis præferre, trudi etiam, ex se mœrorem affert **C** intolerabilem, et nullis terminis circumscriptam infamiam. Oportet itaque nos invocationem, quam inter orandum effundimus, veram ostendere, et veluti illius boni filii bonum operari; et licet pulvis subtrahat, intente nosmetipsos ad superiora propter erga Patrem altissimum reverentiam compellere, et conversationem, tanquam in patria, in cœlis habere, salvere jusso, ante etiam ipsam solutionem, quidquid in nobis terreni conspicitur. Quod si ad primum ordinem non perveneiimus, saltim ad delectationes, quæ verbis exprimi nequeunt, et quæ veluti victoriæ præmium iis, qui virtutibus insudarunt, præparatæ sunt, animum intendere, et propter sempiternam beatitudinem **D** afflictiones omnes perferre. Neque enim sunt hujusce temporis passiones, quotcunque illæ et quantæ unque sint, illius, quam speramus, retributionis condignæ. Quod si e mercenariorum cœtu exciderimus, saltim in postremo eorum, qui salvantur, ordine annumerari, et præceptorum Domini causam et fensionemque suscipere, neglectus pœnam, in gehenna scilicet condemnationem, timentes; propterea que, si opus fuerit, eorum causa vitæ discrimen adire. Quandoquidem quantæ dementiæ est pusillis castigationibus majores, et exiguis tormentis perenniora præponere; eoque potissimum, si breviores sobrietatem et sapientiam conciliant, hominemque expurgant (quis enim, dummodo vixerit, non deliquit? et quis ab immunditia mun-

A Ἄθρους ἀκάθεκτος ἡ μαινὰς τῷ ἡμεδαπῷ σεμνείῳ προσέῤῥαξε, μετὰ βαρείας ὅσα, καὶ σφοδρᾶς τῆς πομπῆς, ὀξυῤῥόπου δίκην χειμάῤῥου· πολυμιγοῦς τε ἑωρακότες αὐτὴν οἱ περὶ τὰς πύλας ἡμέτεροι καὶ ὅσοι τῶν ἐντὸς πεφρίκασι, διαπεφωνήκασιν. Εἰσεῤῥύη πανετοίμως καὶ εἰς αὐτὸν τὸν νεὼν, τῆς θείας καὶ μυστικῆς ἐπιτελουμένης θυσίας, ἐναγής. Ἡμεῖς δὲ καὶ ταῦτ' ἐν ἀμηχανίᾳ γεγονότες τῷ ἀδοκήτῳ τοῦ πράγματος ἀπείργομεν εὐθὺς τὴν μοιχαλίδα τῆς ἱερᾶς ἀκροάσεως, τῆς κοινῆς καὶ συμφώνου τῶν πιστῶν εὐχῆς τε καὶ ὑμνῳδίας, ἀποτροπιαζόμεθα τὴν ἀσχήμονα, τὴν ἐκτόπως τοῖς νόμοις τοῦ Χριστοῦ ἐνυβρίζουσαν, καὶ τὴν ὕβριν δημοσιεύουσαν· ὅλαις ὁρμαῖς ἐξοστρακίζομεν τῶν ὁσίων τόπων τὴν βέβη-**B**λον, περιδεεῖς μὲν ὄντες τῇ ἀσθενείᾳ τῆς σαρκὸς καὶ ὑπότρομοι, τῷ τοῦ Κυρίου δὲ κρατίστῳ φόβῳ τὸν ἄνθρωπον ἐκκρουόμενοι, καὶ τοῦ παρανομῆσαι τὸ θανεῖν μᾶλλον αἱρούμενοι, καὶ τῷ τῇ ἀκοινωνήτῳ συνεκκλησιάσαι τῶν ἀπευκταίων πλέον ἡγούμενοι τοῦ πικρῶς ἀπαλλαγῆναι τοῦδε τοῦ σκήνους, πληγὰς ἐν αὐτῷ καὶ καθείρξεις, καὶ λιμώξεις, καὶ εἴ τι ἄλλον τῶν ἀπειλουμένων ὑπενεγκόντες διὰ βίου παντός. Τῶν μὲν γὰρ παρόντων ἀδρῶν τὸ βιαιότατόν τε καὶ μονιμώτατον μὴ περαιτέρω τῆς τοῦ δεσμοῦ διαῤῥήξεως ἐξισχύσαν, τῇ ἐπικήρῳ συγκατεστράφη ζωῇ, μεγίστων ἀντιφιλοτιμησάμενον καὶ ἀκαταλύτων ἐπάθλων ἑσμόν· τὸ δ' ἀλογῆσαι νόμων Θεοῦ, καί τι τῶν θελγόντων τὴν αἴσθησιν προκρῖναι τῶν τοῦ Κυρίου θεσμῶν τὸ **C** ἀπεῤῥῖφθαι προξενεῖ ἐξ αὐτοῦ πικρίαν ἀνύποιστον, αἰσχύνην ἀπέραντον. Χρὴ μὲν οὖν ἡμᾶς τὴν ἐν προσευχαῖς ἀληθίζειν ἐπίκλησιν, καὶ οἷα τέκνα τοῦ ἀγαθοῦ τὸ ἀγαθὸν ἐνεργεῖν, εἰ καὶ ὁ χοῦς ὑποσύρει, συντόνως ἀνθέλκειν ἑαυτοὺς πρὸς τὰ ἄνω διὰ τὴν πρὸς τὸν ὕψιστον Πατέρα αἰδῶ, καὶ τὸ πολίτευμα ἔχειν ὡς ἐν πατρίδι ἐν οὐρανοῖς, ἐῤῥεῖν ἀφέντας πᾶν γεηρὸν καὶ πρό γε τῆς ἀναλύσεως. Εἰ δὲ τῆς πρώτης οὐκ ἐφικνούμεθα τάξεως, πρὸς τὰς ἀνεκφράστους ἀπολαύσεις τέως ὁρᾷν, αἳ δὴ βραβεῖα τοῖς ἐν ἀρετῇ καμοῦσι προητοιμάσθησαν, καὶ πᾶσαν θλῖψιν ὑποφέρειν διὰ τὴν αἰωνίζουσαν εὐκληρίαν. Οὐ γάρ ἐστιν ὅλως τοῦ νῦν καιροῦ τὰ παθήματα, κἂν ὁπόσα, κἂν ὁποῖά ποτ' ἂν εἴη πρὸς τὴν ἐλπιζομένην **D** ἀντίδοσιν ἄξια. Εἰ δὲ καὶ τῆς τῶν μισθωτῶν διαμαρτάνομεν ὁμηγύρεως, κἂν γοῦν τῇ ἐσχάτῃ μοίρᾳ τῶν σωζομένων ἐγκαταλέγεσθαι, καὶ τῶν δεσποτικῶν προσταγμάτων ἀντέχεσθαι, δεδοικότας τὸ τῆς περιφρονήσεως ἐπιτίμιον, τὴν ἐν γεέννῃ κατάκρισιν, καὶ διὰ τοῦτο καὶ προκινδυνεύειν αὐτῶν, εἰ δεήσειεν. Ἐπεὶ πόσης ἀνοίας ἐστὶ μικρῶν τιμωριῶν τὰς μείζους, καὶ παυροτέρων βασάνων τὰς διαρκεστέρας ἀλλάξασθαι, καὶ μᾶλλον εἴπως αἱ μὲν αἱ βραχεῖαι σωφρονίζουσι, καὶ καθαίρουσι, τίς γὰρ ζήσας οὐχ ἥμαρτεν; ἀπὸ ῥύπου δὲ τίς καθαρός; αἱ δὲ λάχος εἰσὶν ἀναφαίρετον; ὥσπερ γάρ τις ὁπωσοῦν ἐπταικὼς, ἐκλογῆς αὐτῷ προκειμένης κολάσεων, εἰ τῶν τήμερον κουφοτάτων, μετρίων ἴσως τινῶν ῥαπισμῶν, προέλοιτο τὰς ἐπιπονωτέρας εἰς τὸ ἑξῆς, οἷον στρεβλώσεις, ξέσεις, μελῶν ἐκτομὰς,

ἀφρονέστατος κρίνοιτ' ἂν δίκαιος καὶ ἀλογώτατος· οὕτως ὁ τῶν ἄρτι προσλόμενος δυσχερῶν τὰς ἐσομένας ἀλγηδόνας ἐν αἰῶνι τῷ τῆς ἐκτίσεως, ὅταν ἑκάστου τὸ ἔργον, ὁποῖόν ἐστι, δοκιμάσῃ τὸ πῦρ· ἀνοητότατός τε καὶ ἀθλιώτατος παραπλησίως καὶ ὁ τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀπάτην ὑπὲρ τὴν τοῦ Θεοῦ δόξαν ἠγαπηκώς. Καὶ οὗτος γὰρ ὄντως τετύφλωται, καὶ σκιᾶς ἐπειλημμένος, ἢ νηὸς ἴχνους ἐν ὕδασιν, οἴεταί τι ἔχειν ἔχων οὐδέν. Ἐπεί τοί γε εἰ φιλόδοξῇ, ζητείτω δόξαν τὴν ἀληθῆ τε καὶ μένουσαν, μὴ τὴν ψευδομένην καὶ παραῤῥέουσαν, ἀνθρώποις προσκείμενος, καὶ Θεοῦ ἀφιστάμενος. Ὁ γὰρ ἀνθρώποις σπεύδων ἀρέσκειν οὐκ ἔστι δοῦλος Χριστοῦ, καὶ οἷς πάντες ἄνθρωποι λέγουσι "καλῶς," τούτοις ὁ ἀληθὴς λόγος ἀποκληροῖ τὸ, *οὐαί*. Κἂν οὐχ οἱ πολλοὶ τῆς ἴσης γνώμης ἡμῖν, ἀλλὰ μήτ' ἐν πονηρευομένοις παραζηλοῦν διδασκόμεθα, μήτε τοὺς τὴν ἀνομίαν ποιοῦντας ζηλοῦν. Κἂν οὗτοι πατέρες εἶεν, ἀφιέναι προσῆκον αὐτοὺς, καὶ ἀκολουθεῖν ὀπίσω Χριστοῦ, τῶν ἰχνῶν αὐτοῦ δεδράχθαι, τῶν αὐτοῦ δικαιωμάτων ἐξέχεσθαι. Μὴ οὕτως γάρ τις ποιῶν, ἄξιος οὐκ ἔστι Χριστοῦ. Τοῖς τοιούτοις ἐπειγόμενοι λογισμοῖς, ἀπελαύνομεν παραυτίκα τῶν θείων σηκῶν τὴν ἀνόσιον, οὔτε τὸν ἅγιον ἄρτον τῇ ἀναιδεῖ καὶ ἀκαθάρτῳ δοῦναι τολμήσαντες, οὔτε μὴν ἔμπροσθεν τῆς καλινδουμένης τῷ τῆς μοιχείας βορβόρῳ τοὺς λαμπροὺς βαλεῖν καὶ μαργαρώδεις λόγους τῆς ἱερᾶς τελετῆς. Ὅθεν ἐν Κυρίῳ καρτεροῦμεν τὰ ἐπερχόμενα.

A dus fuerit?) perenniora vero sors sunt auferri nescia! Quemadmodum enim quoquo modo delinquens, optione illi punitionum proposita, si præsentibus levissimis, paucis nempe alapis, molestius in futurum tempus ærumnari, excruciari, deartuarique peroptaret, jure merito insipientissimus ac dementissimus haberetur; pari ratione, qui præsentibus noxis, tempore retributionis futuras calamitates, cum, uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit, præferret, amentissimus æque ac miserrimus existimaretur, et qui hominum fraudes gloria divina cariores haberet: hic siquidem vere oculis captus est, ut qui, cum umbram apprehenderit, aut navis in aquis vestigium, aliquid se possidere opinatur, cum nihil possideat. Quandoquidem si gloriæ amans est, gloriam veram ac B permanentem, non decipientem ac fluxam, hominibus adhærens, et a Deo recedens, conquirat. Qui enim id studet, ut hominibus placeat, servus Christi non est; et de quibus omnes homines recta enuntiant, illis verus sermo, *væ*, impertitur. Et licet multorum non eadem est ac nostri sententia, veruntamen neque malitiose facientes æmulari docemur, neque imitari operantes iniquitatem. Et si hi Patres sunt, negligendi sunt, sectandusque est Christus, illius vestigiis inhærendum, et ex illius justificationibus dependendum. Namque qui non operatur hoc modo, dignus Christo non est. His freti cogitationibus, statim e sacris ædibus impiam pellimus, neque sanctum panem inverecundæ atque immundæ exhibere ausi sumus, neque ante volutantem sese continuo in cœno ac adulterii sordibus, splendida et instar margaritarum candida sacrosancti sacrificii verba mittere. Quare in Domino, quæ nobis inferuntur danturque, sustinemus.

DE NICEPHORI BLEMMIDÆ

ORATIONE POLITICA

EDITORIS ROMANI MONITUM (a).

Scriptis politicis, quæ in hoc meo volumine multa sunt, bonam mantissam mihi attexere videor, edendo Nicephori Blemmidæ de arte regnandi luculento libello, quem hactenus invulgatum tum Vaticana bibliotheca tum aliæ etiam nonnullæ possidebant. Quo super scripto illud in primis adnotandum est, duplex ejus esse exemplar, alterum purum et originale, quale scilicet e Nicephori ingenio manuque prodiit; alterum metaphrasi ad planiorem elocutionem translatum; quam rem diserte nos docet Vindobonensis codex apud Lambecium ed. nov. tom. VII, p. 481: Τοῦ σοφωτάτου κυροῦ Νικηφόρου τοῦ Βλεμμίδου λόγος περὶ βασιλείας, μεταφρασθεὶς πρὸς τὸ σαφέστερον παρὰ τοῦ σακελλ ου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας διακόνου κυροῦ Γεωργίου τοῦ Γαλησιώτου, καὶ τοῦ Οἰναιώτου κυροῦ Γεωργίου, τῶν λογιωτάτων ἀνδρῶν καὶ ῥητόρων. *Nicephori Blemmidæ oratio de regno, ad clariorem stylum translata a domino Georgio Galesiota Magnæ Ecclesiæ* (id est Constantinopolitanæ) *diacono, et a domino Georgio OEnæota, viris sapientissimis et rhetoribus.* Ergo codex Vindobonensis transformatam habet, non primigeniam, orationem; sicuti etiam codex regius Parisiacus a Cangio laudatus, ut nos infra dicemus in scholiis ad capitulum orationis octavum. Eadem oratio sic, ut diximus

(a) Ang. Maii *Script. Vet.* tom. II, p. 609.

transfigurata occurrit etiam in duobus Vaticanæ bibliothecæ codicibus, quorum recentior ab altero vetustiore descriptus est, bona quidem calligraphia, sed mala interdum Græcorum nexuum intelligentia, ut identidem conferens ego agnovi.

Reliquum ergo erat, ut Nicephori primigenia illa, ante Georgiorum metaphrasin, oratio vestigaretur; quam item, etsi fine multatam, in uno Vaticano codice feliciter offendi (1) lectam autem, paulo abstrusiore atque interdum poetico prope stylo constare sensi; ita ut bene de hoc libello meriti sint Georgii illi duo, a quibus molliore syntaxi verbisque communioribus Nicephorus convestitus est. Quæ cum ita se haberent, ego quoque de lectoribus meis bene me credidi meriturum, si hanc potius metaphrasim quam originalem ipsam lucubrationem in Latinam linguam transferrem, ac politicorum hominum principumque commoditati exhiberem. Ne tamen ipsum Nicephori purum scriptum ingratis tenebris premerem; id quoque si non præmittendum metaphrasi, certe adjiciendum, in hac mea editione putavi: præsertim quia non semper metaphrasis lucem originali scripto adfert; sed hoc potius illam illuminat aliquando et corrigit.

Nicephori Blemmidæ, inter monachos dignitate abbatis, scripta plurima, eruditionem multiplicem, virtutem non vulgarem, ex historia satis cognoscimus. Ætas quoque ejusdem apprime constat; vixit enim sub Græcis Cæsaribus Nicææ regnantibus propter Byzantium a Latinis occupatum; circaque annum 1255 Constantinopolitani patriarchatus dignitatem a Theodoro Lascare imp. sibi delatam recusavit. Jam neque metaphrastes Georgius Galesiota ab eadem ætate multum abest: fuit is enim Gregorii Cyprii (qui anno 1289 patriarchatum Constantinopolitanum abdicavit) familiaris (2). Denique etiam participem metaphraseos faciendæ Georgium Œnæotam, æqualem Galesiotæ fuisse patet; quanquam hunc postremum inter Georgios connumerare Allatius oblitus est.

Oratio hæc inscripta fuit a Nicephoro Βασιλικὸς Ἀνδριάς, *Regia Statua*; quia videlicet regis optimi imaginem sibi effingere conatus est; veluti Polycliteum aliquod signum omni arte laboratum atque pulcherrimum, ut ipse loquitur cap. 6. Et sane hinc patet quantum conferat ad civilem philosophiam Christiana doctrina; quæ nisi adsit, omnis propemodum disputatio politicorum inanis esse videtur et infructuosa. Ecce enim in uno Christiani Nicephori libello plus fortasse utilitatis est quam in multis veterum ethnicorum. Auctor in priore operis parte capitalia vitia persequitur et virtutes cardinales commendat: in postrema vero parte pietatem adversus Deum et ecclesiasticorum dogmatum observantiam, proposita præsentis ac multo magis futuræ vitæ beatitate, eloquenter suadet.

(1) In eodem codice præmittitur orationi politicæ illa Nicephori epistola de alio argumento (id est de pellice Joannis Ducæ imp. a Nicephoro templo ejecta) quam jamdiu vulgavit Leo Allatius in opere *De consensu*, p. 717 sqq. Est autem hic codex Vaticanus auctori suppar, nempe inter XIII et XIV sæculum scriptus.

(2) Vide Allatium *de Georgiis*, cap. 54; Lequinium *Or. Christ.* tom. I, p. 289.

ΤΟΥ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ

ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΒΛΕΜΜΙΔΟΥ

ΛΟΓΟΣ

ΟΠΟΙΟΝ ΔΕΙ ΕΙΝΑΙ ΤΟΝ ΒΑΣΙΛΕΑ

SAPIENTISSIMI

NICEPHORI BLEMMIDÆ

ORATIO

QUALEM OPORTEAT ESSE REGEM.

1. *Rex sermonem sapientium audiat.* — Vetusta quædam lex vim obtinuit, publico regimini con-

C

Α'. Παλαιός τις νόμος ἐπεκράτησε τοῖς πράγμασι συμφωνῶν, ὥστε τοὺς δούλους διδόναι τῷ βασιλεῖ·

ὅπερ προξενεῖ πολλὴν τοῖς τοιούτοις δούλοις ὠφέλειαν· οὕτως γὰρ μέλλουσι πληροῦσθαι τὰ πρέποντα· ὁ γὰρ ἐμπιστευθεὶς τὴν τῶν πάντων διοίκησιν, ἐκεῖνος ἔχει τὴν προμήθειαν· διὰ τοῦτο ἀφ' ἑαυτοῦ τὸν βασιλέα μηδὲν ἔχοντα ἴδιον (1), πρέπον ἐστὶν ἐκ τῶν κοινῶν λαμβάνειν, καὶ κοινὰ τὰ τῶν ὅλων ποιεῖν· ὡς ἂν ἐντεῦθεν οἰκονομῇ πάντας ἀσφαλῶς ἔχειν τὰ ἴδια, συγκροτοῦντας καὶ συμβοηθοῦντας ἀλλήλοις, καὶ διὰ παντὸς ἐπιμελουμένους ἵνα φυλάττωνται ἀδιαχώριστοι, ὥσπερ ἓν σῶμα ὄντες· οὕτω δὲ καὶ ζῶον ἀκαταμάχητον δύναται εἶναι, ἐὰν πάντα τὰ ἑαυτοῦ μέλη καὶ μέρη τὰς ἑαυτῶν ἐνεργείας πληρῶσιν· ὁ γοῦν βασιλεὺς κεφαλὴ καὶ νοῦς τῶν ὅλων ὑπάρχων, ἔχει δίκαιον λαμβάνειν ἀπὸ πάντων τελέσματα, εἰς τὴν αὐτῶν κατοχύρωσιν καὶ ἀσφάλειαν· ἀπὸ μὲν οὖν τῶν πραγματευομένων, καὶ κερδαινόντων ἁρμόζει λαμβάνειν τὸν βασιλέα μερίδα· ἀπὸ δὲ τῶν ἐχόντων λογιότητα καὶ σοφίαν δέχεσθαι τὴν διὰ τῶν λόγων εὐφημίαν καὶ τοὺς ἐπαίνους· ὅπερ ἐστὶ χρησιμώτερον παντὸς ἄλλου τελέσματος, τόσον ὅτι καὶ οἱ λόγοι τῶν ἄλλων τεχνῶν εἰσι τιμιώτεροι· εἰ γοῦν ἁπάντων ἀνθρώπων ὑψηλότερος ὁ βασιλεὺς, ἡ δὲ φιλοσοφία τῶν ἄλλων τεχνῶν χρησιμωτέρα, τί ἄλλο ἁρμοδιώτερον εἰς βασιλέα τοῦ διὰ τῶν λόγων ἐπαίνου; ἐπειδὴ τὰ μεγάλα τοῖς μεγάλοις ἁρμόζει, καὶ τὰ ὑψηλὰ πάντων τοῖς ὑψηλοῖς· τοίνυν ἡ βασιλεία μὲν εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἔχει Θεοῦ (2), ἡ δὲ φιλοσοφία εἰκόνα τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας· ὥστε ἡ βασιλεία ἡ μὴ ἀγαπῶσα τὴν σοφίαν μακρὰν ἐστι τοῦ Θεοῦ· διὰ τοῦτο πρέπουσι τῷ βασιλεῖ οἱ ἀπὸ τῆς σοφίας καρποί.

Β'. Ἀναγκαίως τοίνυν ἐστὶ πρῶτον εἰπεῖν τὸν ὅρον τῆς βασιλείας· ἔστι δὲ αὕτη λαοῦ στηριγμὸς ἀμετακίνητος· οὐκ ἐν ὑποκρίσει καὶ ἀπάτῃ ἐναντία τὰ ἔργα δεικνύουσα, καὶ τῷ ὑψηλῷ ὀνόματι ἀντιλέγουσα· πῶς δὲ ἑδραίωμα καὶ σύστασις μέλλει ὁ βασιλεὺς δικαίως ὀνομάζεσθαι, ἐὰν εἰς ἀλόγους ἐπιθυμίας ἐμπίπτῃ καὶ θυμοὺς ἀσχήμονας καὶ ἀτάκτους; Μᾶλλον μὲν οὖν ταραχῆς καὶ ἐμποδισμοῦ γίνεται πρόξενος, ὡς παράδειγμα τοῦ ὑπηκόου λαοῦ, ἀναγκαζομένου καὶ σπουδάζοντος μιμεῖσθαι αὐτόν· ὥστε ἁρμόζει τὸν βασιλέα, ἵνα πρῶτον ἑαυτοῦ βασιλεύῃ, καὶ μετὰ ταῦτα παντὸς τοῦ λαοῦ. Ὁ δὲ μὴ δυνάμενος μιᾶς οἰκίας τῆς ἰδίας κατάρχειν πῶς ἀληθῶς αὐτοκράτωρ πόλεων καὶ λαῶν ὀνομάζεσθαι δίκαιος; Εἰ δὲ ὁ τοιοῦτος λαίμαργος ὑπάρχει καὶ δοῦλος τῶν αἰσχρῶν ἡδονῶν, ἄξιός ἐστι μισεῖσθαι καὶ ἀποστρέφεσθαι παρὰ τῆς ὑπερτάτης τιμῆς καὶ τοῦ ὕψους τῆς βασιλείας· τίς γὰρ οὐκ ἂν αἰσχυνθείη καὶ μόνον ἐνθυμηθεὶς βασιλικὴν σεμνότητα εἰς αἰσχρὰς καὶ ἀπρεπεῖς πράξεις ἐμπίπτουσαν, καὶ παρόμοια πάσχουσαν, ὥσπερ τινὲς ὑπὸ τῆς μυθευομένης μαγικῆς Κίρκης ἐκείνης

A sentanea, ut subditi mortales tributum regi pendant: quæ res ipsismet subditis multam exhibet utilitatem. Sic enim officium quisque suum exsequitur. Nam rex, cui omnia administranda commissa fuerunt, providendo invigilat: ideoque ipsum nihil proprium habentem decet de publico accipere, et quodammodo publicas efficere omnium facultates. Sic enim is curaverit, ut rem quisque suam tuto possideat, dum invicem homines conspirant et adjuvant, omnique ope nituntur ut unius corporis instar inter se cohæreant. Quippe animal inviolabile est, quoad ejus membra partesque muneribus quæque suis defunguntur. Jam vero rex, cum sit omnium civium caput et mens, tributa ab omnibus jure meritoque capit, quibus ad B eosdem protegendos conservandosque utatur. Ab iis igitur qui negotiantur lucrisque dant operam, æquum est regem particulas accipere: ab iis autem qui sapientiam litterasque profitentur, verborum elogia famamque referre: quod quidem tributorum omnium pretiosissimum est; quatenus nimirum litteræ reliquis artibus sunt præstantiores. Igitur si aliis hominibus celsior rex est, philosophia autem cæteris artibus excellentior, quidnam regi convenientius est, quam litterarum præconium? quandoquidem magna magnos decent, sublimia sublimes. Regnum quidem imago quædam similitudoque Dei est: philosophia autem provi- C dentiæ divinæ repræsentatio: ita ut siquod aliquando regni genus a sapientia abhorret, id longe a Deo recedat. Igitur regi conveniunt sapientiæ fructus.

II. *Rex vitet impudicitiam.* — Sed enim quid sit regnum ante omnia definiendum est. Regnum sermone Græco significat populi basim. Est ergo res constans, non quæ per hypocrisin atque fraudem contraria opera exhibeat, nominisque excelsitati repugnet. Cur autem basis firmamentumque juste appelletur rex, qui absurdis cupiditatibus, inhonestis scilicet inordinatisque animi motibus, obnoxius sit? Imo vero scandali perturbationisque occasio fit, quandoquidem ipse propositus ad exemplum est, cui se conformare subjectus populus D vel invitus vel sponte solet. Rex ergo oportet se ipsum primum, deinde populum universum, regat. Jam qui ne uni quidem propriæ domui moderari potest, quomodo is, inquam, populorum et urbium jure meritoque imperator appellabitur? Quod si is avidus servusque turpium voluptatum est, in odium publicum merito incurrit, et de summa sua dignitate regalique fastigio periclitatur. Quem enim paululum cogitantem non pudeat majestatis regiæ ad indecoros fœdosque actus se deprimentis, idemque patientis, atque illi homines, quos nota

(1) Sic optimus imperator Antoninus Pius aiebat: *Postea quam ad imperium transivimus, et illud quod habuimus ante, perdidimus.* Capitolin. cap. 4. Contra irridebatur Vespasianus imp. qui de suo impensas fac ereidentidem dictitabat. *Excerpt. Vat.* p. 219.

(2) Lege Petri Magistri fragmenta politica, lib. v [ap. Maium tomo eodem *Script. Vet.* secundo].

in fabulis saga Circe in sues canesque transformabat? Et illi quidem sues effecti fuerunt, quia voluptatum in cœno sese volutabant; canes autem, quia rabie quadam atque insania conciti ad impudicos amores ruebant. Itaque regi valde idoneum est rationale sapientis doctrinæ a Mercurio inventum pharmacum, quod petulantes voluptatis vires compescat, tanquam illa in fabulis herba dicta *moly*. Imo regi opus est gladio ancipite, qui non sine sapiente consilio bonum deteriore discriminet; ita ut virtutem sibi vindicet atque adserat, vitium repellat atque castiget. Sic enim et Ulyxes non solum ipse Circes incantamenta vitavit, verum etiam socios, qui in id malum incurrerant, liberavit. Similiter regis officium est non solum ut ipse ab omnibus voluptatum illecebris liber immunisque sit, verum etiam ut alios homines ab his expediat tum oratione sua tum exemplo: ita ut sacris hymnis perpetuo celebrari se audiat. Jam si cordati prudentesque homines magnopere dolent, cum a rege subditus aliquis in captivitate apud hostes detentus negligitur; quanto tristius molestiusque est, si forte rex sponte sua pudendis voluptatibus servit, seque risui atque conviciis adpetendum exhibet? qui etiamsi in tenebris facinora sua continere satagat, verax tamen conscientiæ suæ testimonium effugere nequit, Deique præsertim omnituentem oculum, qui secretæ quoque turpitudinis opera odio prosequitur. Præter quam quod homines quoque pleraque observant, risuque et maledictis differunt; eaque irrisio in futurum quoque tempus propagatur. Ecce enim multos videmus in historicis libris infamia conspersos: plurimos item propter suum honestorum operum studium laude mactatos, atque æternæ posterorum memoriæ perenni cum fama traditos. Rex Græcorum Alexander post devictum Darium, filias hujus pulchritudine mira conspicuas, ceu maximum victoriæ præmium sibi oblatas, ne videre quidem passus est; aitque, turpe fore, si is qui viros vicisset, a feminis vinceretur. Cyri Medorum Persarumque regis par virtus fuit. Nam et hic superatis acie Assyriis, atque ab exercitu suo, manubiarum nomine, Susiorum regina donatus, quæ insigni forma præstabat, reginæ is quidem magnam curam gessit; ceteroquin ipsam aspicere recusavit, dicens, opus esse ut pudicitiæ reges custodes fiant, non insidiatores; tum quia id supremam dignitatem decet, tum quia pudicitia fortitudinem prudentiamque conservat et copulat. Revera qui se voluptatum famulitio addicunt, ac furiosum feminarum amorem præ se ferunt, effusisque habenis ad

A εἰς χοίρους καὶ κύνας μετεβάλοντο; χοῖροι μὲν γινόμενοι, ὡς κυλιόμενοι ἐν τῷ βορβόρῳ τῶν ἡδονῶν· κύνες δὲ, ὡς λυσσῶντες καὶ ἐκμαινόμενοι πρὸς τοὺς ἀσελγεῖς ἔρωτας· τῷ δὲ βασιλεῖ καταπολύ ἐστιν εὐπρεπὲς τὸ παρὰ τοῦ Ἑρμοῦ τῆς τοῦ λόγου σοφίας φάρμακον λογικὸν, ἐναντιούμενον πρὸς τὰς ἀκολάστους δυνάμεις τῆς ἡδονῆς, ὥσπερ ἐν τῷ μύθῳ βοτάνη τις λεγομένη *μῶλυ* (3)· ἀλλὰ δὴ καὶ δίστομον ξίφος τὸ χωρίζον μετὰ συνέσεως γνώσεως τὸ καλὸν ἐκ τοῦ χείρονος· καὶ τὸ μὲν καλὸν ὡς ὠφέλιμον προκρίνον καὶ συνιστῶν, τὸ δὲ ἐναντίον, ἀποδιῶκόν τε καὶ μεμφόμενον· οὕτω γὰρ καὶ Ὀδυσσεὺς οὐ μόνον ἐξέφυγε τὰς γοητείας τῆς Κίρκης, ἀλλὰ καὶ τοὺς παθόντας ἠλευθέρωσε φίλους· B καὶ τὸν βασιλέα πρέπει, ἵνα οὐ μόνον αὐτὸς ὑπάρχῃ ἀδούλωτος καὶ πεφυλαγμένος ἀπὸ πασῶν ἡδονῶν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλλους ἐλευθεροῖ καὶ διὰ λόγου καὶ ὑποδείγματος, καὶ ὕμνων ἱερῶν ἀκούειν διηνεκῶς (4). Εἰ γοῦν μεγάλην προξενεῖ λύπην εἰς τοὺς νουνεχεῖς καὶ φρονίμους ἀνθρώπους τὸ παρορᾷν τὸν βασιλέα αἰχμάλωτον τὸ ὑπήκοον, πόσῳ μᾶλλόν ἐστι λυπηρὸν καὶ ὀδυνηρὸν, ἐὰν ὁ βασιλεὺς οἰκειοθελῶς αἰχμάλωτος γένηται ὑπὸ τῶν αἰσχρῶν ἡδονῶν, καὶ εἰς ὄνειδος καὶ γέλωτα καταστῇ; κἂν γὰρ κρύπτηται καὶ σπουδάζῃ λανθάνειν, ἀλλὰ διαφυγεῖν οὐ δύναται τὸ τῆς συνειδήσεως ἀληθὲς, καὶ μάλιστα τὸν τὰ κρυπτὰ βλέποντα παντεπόπτην ὀφθαλμὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰ τῆς αἰσχύνης ἔργα μισοῦντα· ὅπου τε τὰ πλείονα καὶ οἱ ἄνθρωποι C βλέποντες καταγελῶσι καὶ διασύρουσι, καὶ ὁ γέλως παραπέμπεται καὶ εἰς τοὺς ἐφεξῆς χρόνους· πολλοὺς γὰρ βλέπομεν ἐν τοῖς ἱστορικοῖς βιβλίοις ὑβριζομένους, καὶ πλείστους ἐπαινουμένους διὰ τὴν περὶ τὰ καλὰ σπουδὴν αὐτῶν, καὶ εἰς αἰωνίαν καὶ διηνεκῆ μνήμην περιλαλουμένους καὶ παραπεμπομένους. Βασιλεὺς Ἑλλήνων Ἀλέξανδρος, νικήσας Δαρεῖον, καὶ τὰς ἐκείνου θυγατέρας ὡς προτίμησιν τῆς νίκης διὰ τὸ ὑπερβολικὸν τοῦ κάλλους προσαγομένας αὐτῷ, οὐδὲ ἰδεῖν κατεδέξατο· εἰπὼν αἰσχύνης ἄξιον εἶναι νικῆσαι μὲν ἄνδρας, ὑπὸ γυναικῶν δὲ ἡττηθῆναι. Ὅμοιον δὲ τούτῳ ἐποίησε Κῦρος ὁ τῶν Μήδων καὶ Περσῶν βασιλεύς· νικήσας γὰρ τὸν πόλεμον Ἀσσυρίων, καὶ παρὰ τοῦ στρατεύματος τὴν τῶν Σουσίων βασιλίδα (5) ὡς λάφυρον λαβὼν D διὰ τὴν τοῦ κάλλους ὑπερβολὴν, πολλὴν μὲν αὐτῆς ἐποιήσατο ἐπιμέλειαν, ἰδεῖν δὲ οὐδόλως ἠξίωσεν, ἀποφηνάμενος φύλακας εἶναι χρὴ τῆς σωφροσύνης τοὺς βασιλεῖς, ἀλλ' οὐκ ἐπιβούλους, διά τε τὸ μέγεθος τῆς ἀξίας, καὶ ὅτι σωφροσύνη ἀνδρείαν καὶ φρόνησιν συνέχει τε καὶ συνάπτει· τὸ γὰρ δουλωθῆναι ταῖς ἡδοναῖς καὶ γυναικομανῆ φαίνεσθαι, καὶ ὥσπερ διὰ χαλινοῦ πρὸς τὰ αἰσχρὰ φέρεσθαι

(3) *Odyss.* x, 305.

(4) Hymnus reapse laudativus a Photio scriptus, atque ore Ecclesiæ dictus ad Basilium imperatorem, exstat in melodorum ineditorum codice Barberino, de quo locutus sum in prioris voluminis præfatione, p. 44. Videtur ergo in Græcorum more positum fuisse, ut principes suos sacris etiam hymnis celebrarent. Nisi forte Nicephorus respicit potius ad hymnos illos, de quibus Plato *Leg.* VII, p. 800 sqq. ed. Serr. Vel explicandum est, *tum sacris hymnis perpetuo audiendis*.

(5) Lege Xenophontem *Cyrop.* lib. v, 1. Addere licebat Africani majoris exemplum, quod est apud Polybium, x, 19.

ἔργα, καὶ δειλοὺς ποιεῖ τοὺς τοιούτους καὶ ἄφρονας· A κἂν ῥωμαλέος λογίζηται εἶναι, δειλός ἐστι καὶ ἀθλιώτερος ἀῤῥώστου παντός, ἐπειδὴ τὴν δύναμιν παρέλυσε τῆς ψυχῆς· καὶ εἴ τις τὴν κατάλυσιν τῶν ἱστορουμένων βασιλέων ἐξετάσει, οὐδὲν ἄλλο ἢ τὴν λαγνείαν ἣν εἶχον, εὑρήσει τὸ αἴτιον· καὶ γὰρ ὁ Ἀσσύριος Σαρδανάπαλος πόθεν ἀφῃρέθη τὴν ἀρχὴν παρὰ τοῦ Μήδου Ἀρσάκου, καὶ ταῦτα πλοῦτον ἔχων τοσοῦτον, καὶ τηλικοῦτον πλῆθος στρατεύματος ἐπαγόμενος; Πάντως ἀπὸ τοῦ ἐκμανῆναι ταῖς αἰσχίσταις ἐπιθυμίαις, καὶ τῆς οἰκείας δειλίας καὶ γυναικώδους ψυχῆς, ἥτις ἄνανδρον ἐποίησε καὶ τὸ στράτευμα· τῆς γὰρ κεφαλῆς παθαινομένης, ἀνάγκη καὶ τὸ λοιπὸν σῶμα συμπάσχειν· Ἕως μὲν οὖν διὰ τῆς σωφροσύνης ὥπλιζεν ἑαυτὸν, ἰσχυρὸς ἦν καὶ B ἅπασι φοβερός· ἀφ' οὗ δὲ τῶν ἡδονῶν δοῦλος ἐγένετο, ὑπὸ πάντων κατεπατεῖτο· καθώς τις τοῦτο προεμαντεύσατο (6). Ὁ δὲ Δαρεῖος ὁ Ἀστυάγους υἱὸς (7), τὴν Βαβυλωνίων ἀρχὴν μετὰ πάσης εὐκολίας κατέλυσε, μέχρις ἂν τὴν σωφροσύνην ἐτίμα· ὕστερον δὲ εἰς ἀσέλγειαν ἐμπεσὼν, οὐ μόνον τὴν βασιλείαν ἀπώλεσεν, ἀλλὰ καὶ ζωῆς ἐστερήθη παρὰ Κύρου τοῦ Πέρσου ὃς εἶχε τὴν σωφροσύνην. Τί δὲ κατέβαλε τὸν τοῦ Ἀρσάμου Δαρεῖον καὶ πᾶσαν κατέλυσε τὴν ἀρχὴν τῶν Περσῶν; Πάντως ἡ περὶ τὰς ἀκολασίας ὄρεξις καὶ ἐπιθυμία. Καὶ ἵνα τοὺς μὲν παλαιοὺς καταλείψωμεν, τῶν δὲ νεωτέρων μνησθῶμεν, ἐρῶ· Τί ἄλλο τὴν μεγαλόπολιν ταύτην αἰχμάλωτον τοῖς Λατίνοις παρέδωκε, καὶ πάσης συμφορᾶς τὴν οἰκουμένην ἐπλήρωσεν, ἢ ἡ ἐπίψογος C τῶν τότε κρατούντων διαγωγή, καὶ ἡ ἐντεῦθεν χαύνωσις καὶ δειλία (8); καὶ γὰρ ἕτερον οὐδέν τι καὶ τοὺς ἄνδρας γυναικώδεις ποιεῖ, ὡς ἡ πρὸς γυναῖκας (9) ἄλογος ὁρμὴ καὶ ἐμπάθεια· ἐκ τούτων γὰρ σαθροῦται καὶ σῶμα καθόλου· σωφροσύνη μὲν γὰρ ἐνδυναμοῖ σῶμα καὶ ψυχὴν ἰσχυροποιεῖ, ἀκολασία δὲ καὶ ἀμφότερα βλάπτει καὶ ζημιοῖ· κἂν γὰρ δοκῇ ὁ ἀκόλαστος ὑγείαν ἔχειν καὶ εὐκρασίαν σωματικὴν, οὐδὲν διαφέρει τῶν μυθευομένων τοῦ Ἀδώνιδος κήπων, οἵτινες καὶ ἐπάνω τῶν λίθων πεφυτευμένοι πολὺν ἐλάμβανον γέλωτα (10). Οἷα δὲ τὰ σπουδάσματα τῆς πορνικῆς ἐργασίας, τοιαῦτα καὶ τὰ τῆς ὑγείας τῆς ἐξ αὐτῆς ὀνείρου παντὸς ἀσθενέστερα· φθείρει γὰρ τὴν ζωὴν, καὶ τὸν τῆς D ἀνδρίας θεμέλιον ἀνατρέπει. Τὴν δὲ φρόνησιν εἰς τὸ ἐναντίον καὶ τὸ μηδὲν γινώσκειν παρασκευάζει· καὶ τὴν εὐδαιμονίαν ματαίως ποιεῖ φέρεσθαι ὡς ὕλην ἀργὴν τεχνίτην μηδαμῶς ἔχουσα. Διὰ ταῦτα

turpia opera proruunt, timidi mox dementesque evadunt: hique etiamsi robustis viribus præditi existimentur, nihilominus formidolosi sunt atque ægroto quolibet miseriores, postquam animi vim fregerunt. Profecto qui regum in historiis ruinas investigaverit, nullam fere ejus rei causam, præter illorum lasciviam, deprehendet. Namque et Assyrius Sardanapalus curnam regno ab Arbace Medo spoliatus fuit, cum cæteroqui tantis opibus tantoque exercitus numero esset succinctus? Prorsus ob turpissimas, quibus deditus erat, cupiditates, atque ob suam ignaviam effeminatumque animum, qui militares quoque ejus copias corrupit. Nam si caput languet, reliquum quoque corpus compati necesse est. Quamdiu igitur honestis moribus semel ille communivit, validus fuit ac nemini non formidabilis: postquam autem voluptatibus succubuit, cuncti eum gravi pede presserunt: quam rem vates quidam præcinuerat. Jam et Darius, Astyagis filius, Babyloniorum imperium facile delevit, cum adhuc ipse probitatem coleret: verum ubi ad luxuriam deflexit, non regnum tantummodo amisit, verum etiam vita a Cyro Persa, frugi homine, orbatus fuit. Præterea curnam Arsami filius Darius cum universo Persarum imperio concidit? Sine dubio propter intemperantis libidinis effrenem cupiditatem. Atque ut, veteribus omissis, recentiora tempora commemoremus, quid, inquam, aliud magnam hanc urbem captivam Latinis tradidit, orbemque omni calamitate inundavit, quam culpabilis illorum qui tunc imperabant vita, ex eaque manans ignavia atque timiditas? Nihil mehercule æque viros effeminat, quam erga mulieres cæcum studium atque proclivitas. Etenim hinc etiam corpus penitus flaccescit. Secus vero pudicitia et corpus roborat et animo vires suppeditat: intemperantia autem utrique nocet perniciemque creat. Etiamsi enim libidinosus homo videatur recta valetudine bonaque corporis temperatione præditus, nihilominus a fabulosis Adonidis hortis non differt, qui in saxeo solo plantati magnopere deridebantur. Jam qualis meretriciæ operæ substantia est, talis item quæ inde consequitur valetudo, quovis nimirum somnio fragilior: dissolvitur enim vita, et virilitatis fundamenta quatiuntur; lumenque ingenii in contrarias tenebras inscitiæ convertitur. Tum vero regii status fortuna temere circumagitur, veluti otiosa materia fictore suo de-

(6) Intellige Belesyos vaticinium, ut diserte ait in genuino scripto noster Nicephorus; et confer Diodorum Siculum lib. II, 24.

(7) Darium hunc Græci Cyaxarem appellant (nominatim Xenophon), ut diserte ait Polychronius a me nuper editus in Comm. ad Dan. *Coll. Vat.* tom. I, part. II, p. 131. Jam Cyrum Cyaxari et Astyagi successisse exploratum est; utrum vero hæreditario et pacifico jure, an armorum vi, historici discrepant. Lege citatum locum p. 131, Xenophontem, etc.

(8) Lege Nicetæ Choniatæ historiam ed. Paris. p. 363 sqq., ubi de Græcorum principum, qui fugam capessiverunt, solutis moribus, deque Balduini Flandri, qui in imperium successit, castitate verba fiunt. Capta est a Latinis Constantinopolis anno 1204, recepta a Græcis anno 1261. Ergo intra id intervallum scripta est hæc oratio.

(9) Codd. αὐτάς.

(10) Scilicet id evasit in proverbium apud Græcos. Legesis Zenob. I, 49; Diogen. I, 14; ne alia testimonia, quæ multa sunt, congeram.

stituta. Quæ cum ita se habeant, summopere necesse est ut rex voluptatum victor sit, easque regat.

III. *Rex ne sit iracundus.* — Age vero iracundiæ quoque vesaniam ad latrones rex amandabit; quorum furor instar serpentium est; crudelitas autem et immitis animus a malorum dæmonum adversus homines odio non differt. Porro virum, quem Deus legatum veluti suum orbi præfecit, et cui creaturarum suarum, id est subditorum hominum, curam commisit, tranquillitas decet, mansuetudo atque clementia; reputantem scilicet, oportere a se hominibus subditis eamdem curam impendi, quam cognatis suis, quam sibimet ipsi impertiri solet. Incolumes igitur prudenter reget; infirmis omni ope consultum volet, et quolibet providentiæ studiique genere subveniet eosdemque beneficiis et comitate sibi devinciet. Quod si quos forte, quantumvis benefactis ac largitionibus sæpenumero ornatos, refractarios adhuc minimeque benevolos experietur, cum his sane severius agendum est; ita tamen ut hujusmodi quoque hominibus, veluti membris nostris morbo aliquo laborantibus, compatiamur. Sic enim rex benignitatem sibi Dei conciliabit; sic firmum regnum inconcussumque tenebit, sic in omnium amore erit, atque ab omnibus uno ore quaquaversus prædicabitur. Nimirum his laudibus homines coronam regi contexent, dum concordi voce iterabunt: Hic temperantissimus, hic mitissimus, hic Deo similis est. Secus vero qui levis cujuslibet delicti causa dure atque inhumaniter servos homines plectit, is nihil ab eo differt qui diabolico instinctu percitus carnes proprias forte voraret. Sicuti enim in ejusmodi insania vincit dolorem furor, sic indomita ira inexorabiles ad expetendas pœnas facit eos qui commoti sunt; neque cogitare sinit quantus illorum dolor futurus sit qui puniuntur; et quod homogeneæ naturæ sit qui cruciatur homo, quantumque mœrorem contrahat; et quod miserator alienæ calamitatis Deus magnam paret sævo homini pœnam atque vindictam. Acerbe aliquis, puta, aliquem virgis cædit, aut alio modo plagas imponit injusta ira commotus: ecce idem repercutitur vicissimque pulsatur, febri puta, dolore capitis, paroxysmi horrore, aliisve gravibus infirmitatibus: et quanto molestior aliis fuit, tanto graviorem talionis pœnam a Numine refert. Quod si minus cito vindictam experitur, attamen insperato tempore pœnas luet. Quippe sacris divinisque oraculis admonemur, alio nos tempore peccare solere, alio facti mercedem recipere, veluti propter cæsos Gabaonitas famem deinceps coortam scimus. Quod si quis forte per hujus temporis lapsum impunis fuerit, idem tamen in vitæ termino multo

A τῶν ἀναγκαιοτάτων τῷ βασιλεῖ κρατεῖν καὶ βασιλεύειν τῶν ἡδονῶν.

Γ. Τὸ δὲ ὀργίλον καὶ μανικὸν παραπέμπειν εἰς τοὺς λῃστάς (11)· τούτων γὰρ ὁ θυμὸς κατὰ τὴν ὁμοίωσίν ἐστι τοῦ ὄφεως· καὶ τὸ ἀπηνὲς καὶ ἀσυμπάθητον κατὰ τὴν τῶν πονηρῶν δαιμόνων μισανθρωπίαν. Ὁ δὲ ταχθεὶς κατὰ τὴν ὁμοιότητα τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ πλάσματος αὐτοῦ, ἤγουν τῶν δούλων τὴν ἐπιμέλειαν πιστευθεὶς, τὸ γαληνὸν ὀφείλει ἔχειν καὶ ἥμερον καὶ φιλάνθρωπον· γινώσκων καλῶς ὅτι χρεωστεῖ περιέπειν ὡς συγγενὲς τὸ ἀρχόμενον καὶ καθὼς ἑαυτόν· καὶ τῶν μὲν ὑγιαινόντων ποιεῖσθαι προμήθειαν, ἐπισκέπτεσθαι δὲ παντοίως τοὺς ἀρρωστοῦντας, καὶ θεραπεύειν κατὰ πᾶσαν πρόνοιαν B καὶ σπουδὴν, καὶ οἰκειοῦσθαι τούτους δι' εὐεργεσίας καὶ ἱλαρότητος. Εἰ δέ τινας ἴδοι μετὰ τὸ εὐεργεσιῶν τε καὶ δωρεῶν ἀπολαύειν συχνῶν, ἀνυποτάκτους καὶ μὴ εὔνοιαν ἔχοντας, καὶ αὐστηρότερον ἀνάγκη τούτοις προσφέρεσθαι· πλὴν καὶ οὕτως ὡς οἰκείοις αὐτοῦ μέλεσι συλλυπεῖσθαι τοῖς πάσχουσιν· οὕτω γὰρ ὁ βασιλεύων εἰς ἑαυτὸν ἕλκει τοὺς οἰκτιρμοὺς τοῦ Θεοῦ· οὕτω τὴν βασιλείαν ἔχει μόνιμόν τε καὶ ἀκατάλυτον· οὕτω παρὰ πάντων φιλεῖται, καὶ παρὰ πάντων ὡς ἀφ' ἑνὸς στόματος εἰς πάντα τόπον διαφημίζεται· τοιούτοις ἐπαίνοις πλεκόντων καὶ στεφανούντων τὸν βασιλέα, καὶ ἀπὸ συμφωνίας λεγόντων, Οὗτός ἐστιν ὁ σωφρονέστατος, ὁ πραότατος, ὁ ἐξομοιούμενος τῷ Θεῷ· τὸ δὲ δι' ὀλίγον τι C πλημμέλημα ἀπηνῶς καὶ ἀπανθρώπως τοὺς δούλους κολάζειν οὐδὲν διαφέρει τοῦ διὰ μανίαν δαιμονικὴν τὰς ἰδίας κατατρώγοντος σάρκας· καὶ γὰρ ὥσπερ ἐν τῇ τοιαύτῃ μανίᾳ ἡ ταύτης ὁρμὴ κατισχύει τῶν ὀδυνῶν, οὕτω καὶ τὸ τοῦ θυμοῦ ἀκράτητον ἀναισθητεῖν τοὺς βουλομένους (12) παρασκευάζει πρὸς τὰς κολάσεις, καὶ οὐδὲν ἀφίησι νοεῖν ὅσην ἔχουσι λύπην οἱ κολαζόμενοι· καὶ ὅτι τῆς αὐτῆς ἐστι φύσεως ὁ κολαζόμενος ἄνθρωπος, καὶ πόσην ὑπομένει τὴν λύπην, καὶ ὅπως ὁ συμπαθὴς Θεὸς μεγάλην ἐπάγει κατ' αὐτοῦ τὴν τιμωρίαν τε καὶ ἐκδίκησιν· οἷον ἔτυψέ τις καὶ ἔδειρέ τινα πικρῶς διὰ ῥάβδου, καὶ τρόπον ἕτερον ἐμαστίγωσεν ὑπὸ ἀλόγου θυμοῦ κινηθείς· ἀντετύφθη, ἀντεπλήγη ὑπὸ πυρετοῦ τυχὸν, ὑπὸ κεφαλῆς ἄλγους, ὑπὸ ῥίγους καὶ ὑπὸ ἑτέρων D μεγάλων ἀσθενειῶν· ὅτε δὲ πλέον τι ἐκακοποίησε, καὶ πλείονα τιμωρίαν καὶ ἄμυναν ἀπέλαβεν ἀπὸ Θεοῦ. Εἰ δὲ τὰ τῆς δίκης οὐ παρευθὺς, δώσει τὴν τιμωρίαν καθ' ὃν οὐ γινώσκει καιρόν· ὥσπερ ἐν τοῖς θείοις καὶ ἱεροῖς λογίοις ἀκούομεν καὶ διδασκόμεθα, ὅτι ἐν ἄλλοις πταίομεν καιροῖς, ἐν ἄλλοις ἀπολαμβάνομεν· ὥσπερ οἴδαμεν ὑπὸ λιμοῦ παθόντας καὶ τοὺς Γαβαωνίτας (13). Εἰ δ' ἴσως τοῦ χρόνου παρατρέχοντος ἀτιμώρητος φαίνεται, ἀλλ' ἐν τῷ τέλει τῆς ζωῆς πολλαπλασίονα ὑποστήσεται καὶ

(11) Quantopere virum principem iracundia dedeceat, sapienter disputat Cicero in insigni illa epistola ad Q. fratrem I, 1; necnon *Tuscul.* IV, 22, et *De rep.* II, 41.

(12) Ita cod. pro ὀργιζομένους, quod est in genuina oratione.

(13) Male explicavit metaphrastes Nicephorum, qui recte habet ὁ ὑπὲρ τῶν Γαβαωνιτῶν λιμός; consentiens videlicet cum sacra Historia II Reg. XXI, 1. Ego igitur in interpretatione Nicephorum malui quam metaphrastem sequi.

δώσει τὴν τιμωρίαν. Τέως γε μὴν οὐ δυνατὸν διαφυγεῖν αὐτὸν τὸ παρὰ πάντων μισεῖσθαι· κἂν διὰ δειλίαν οἱ μισοῦντες οὐ δεικνύουσι τὸ μῖσος, ἀλλ' ἐν τῷ κρυπτῷ τῆς ψυχῆς καὶ ἐν τοῖς διαλογισμοῖς ἔχουσι κατ' αὐτοῦ. Καταπολὺ δέ ἐστι καλλίων καὶ ὠφελιμώτερος ὁ διὰ τὴν χρηστότητα τῆς γνώμης καὶ τὴν σύνεσιν καὶ τὴν ἀρετὴν ἀπὸ κοινῆς γνώμης αἱρετὸς βασιλεὺς τοῦ διὰ τὸ κολαστικὸν καὶ τὸ βίαιον φοβεροῦ φαινομένου· τὸν μὲν γὰρ ἀπὸ διαθέσεως καὶ γνώμης κοινῆς αἱρετὸν βασιλέα καὶ ἀγαπῶσι καὶ μετ' εὐνοίας φοβοῦνται· τὸν δὲ κολαστικὸν ἐπιθυμοῦσι σφόδρα ἐκφεύγειν. Πῶς δ' ἄν τις δύναιτο λέγειν, πόσην ἔχει τὴν ἀσχημοσύνην ὁ βασιλεὺς, εἴπερ θυμοῦται ἀκράτητα, καὶ οὐ συνήθη ποιήσει τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ὑπομένειν καὶ κατέχειν τὸ πῦρ τοῦ θυμοῦ; ὁπότε ἡ τούτου φλὸξ ἀνάπτει τὴν καρδίαν καὶ ἀναφλέγει, τοῦ περὶ τὴν καρδίαν αἵματος περιζέοντος καὶ ταρασσομένου· ἐν γὰρ τοῖς ἀγγείοις τοῦ σώματος τὸ αἷμα στενοχωρούμενον, καὶ πρὸς τὴν ἔξω ἐπιφάνειαν βιαζόμενον τρέχειν, τὸ μὲν πρόσωπον ὠγκωμένον ποιεῖ, καὶ ἀπὸ ἀναιδείας ἐρυθρόν· εἶτα καὶ μέλαν, τοῦ λοιποῦ σώματος κλονουμένου τε καὶ ταραττομένου· τοὺς δὲ ὀφθαλμοὺς πυροειδεῖς καὶ φλογώδεις, καὶ οἵους τῶν δρακόντων ἀκούομεν, ἀτάκτως καὶ συνεχῶς κινουμένους τε καὶ ἀναπηδῶντας, καὶ τοὺς οἰκείους ὅρους ἐκφυγεῖν βουλομένους· τὴν δὲ φωνὴν ἐπὶ μέγα ἐξαίρει· καὶ τοὺς λόγους ἀτάκτους καὶ μὴ δηλοῦντας ποιεῖ σαφῶς τὰ λεγόμενα, διὰ τὸ πολὺ τῆς ὀργῆς. Βασιλέως τοίνυν οὕτω διακειμένου, ποταπὴν οἰήσεταί τις τὴν κατάστασιν τῆς τούτου ψυχῆς; Ὡς εὐστόχως ἄρα καὶ καλῶς εἶπεν ὁ Σολομὼν, ὅτι θυμώδης ἀνὴρ οὐκ εὐσχήμων (14)· διὰ τοῦτο καὶ ἀπρεπὲς καθόλου καὶ ἀνάξιον τὸ τοῦ θυμοῦ πάθος τῆς βασιλικῆς κοσμιότητος.

Δ'. Λαῶν κοσμήτορες οἱ βασιλεῖς ἔκπαλαι παρὰ τῶν σοφῶν ὠνομάσθησαν, καὶ ποιμένες λαῶν (15). Ὁ δὲ προτιμηθεὶς εἰς καλλωπισμὸν λαοῦ, ὥσπερ ἐν πολέμοις ὁ στρατηγὸς, καθὰ πρῶτος ἀρχηγὸς καὶ διδάσκαλος τῶν ἠθῶν, πόσην πλέον τῶν ἄλλων ὀφείλει ἔχειν οὗτος τὴν κοσμιότητα; πόσην δὲ ἐπιμέλειαν καὶ περὶ τὰ πρόβατα ὁ ποιμὴν ἐνδείκνυται; ἄγων μὲν ἐπὶ νομὰς ἀγαθὰς, τέρπων δὲ καὶ εὐφραίνων αὐτὰ μετὰ αὐλῶν καὶ ᾀσμάτων· οὐ καταδεσμεύων, οὐδὲ πιέζων, οὐδὲ θλίβων, οὐδὲ λυπῶν, διὰ πρόφασιν αἰτιῶν· ταῦτα γὰρ οὐ καλοῦ εἰσι ποιμένος, οὐδὲ κατὰ τὸν εὐαγγελικὸν ὁρισμὸν τιθέναι τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῆς ποίμνης πεπαιδευμένου. Τὸ δὲ μὴ λυπεῖσθαι ἐπὶ τῇ ταλαιπωρίᾳ καὶ τῇ συντριβῇ τῶν ἀρχομένων, τῆς ἴσης καὶ ὁμοίας φύσεως ἠξιωμένων παρὰ Θεοῦ, ἀλλὰ τέρπεσθαι καὶ χαίρειν ἐπὶ τοῖς ἑτέρων κακοῖς, ὅμοιόν ἐστι τῆς ὠμότητος καὶ θηριωδίας τοῦ διαβεβοημένου ἐκείνου Ἐχέτου (16). Ὁ Σέσωστρις ὁ τῶν Αἰγυπτίων καὶ Ἀσσυρίων δυνάστης, βασιλέας πολλοὺς δουλωσάμενος, σχεδὸν γὰρ

A majus supplicium subibit. Interim vero haud effugere potest universale odium: quamvis enim inimici ejus retinentur metu quominus odium declarent, in animorum tamen arcano mentiumque latebris iram fovent. Valde ergo præstat opportuniorque est leni animo præditus rex, qui ob suam prudentiam atque virtutem communi suffragio creatus fuerit, quam qui suppliciis ac violentia tremendum se fecerit. Etenim regem ex animi sententia communique voto delectum amant omnes, et cum benevolentia verentur; sævum regem magnopere aversantur atque devitant. Quis autem satis dicere queat, quam turpe sit regem sine modo iræ indulgere, neque animum suum ad patientiam consuefacere atque ad cohibendas iracun-B diæ flammas? videlicet cum hujus ardor viscera incendit atque perurit; cumque sanguis circa cor fervet ac tumultuatur. Quippe in corporis vasis compressus sanguis atque ad cutis superficiem concurrere adactus, vultum quidem tumidum efficit impudenterque rubentem; tum etiam nigros colores trahit, et corpus reliquum quatitur et tremiscit: oculi ignei flammeique, quales serpentium esse audimus, incomposite perpetuoque moventur, vel potius agitantur, suisque sedibus exsilire videntur: vox magnopere intenditur: sermo neque verborum sententiam aperte significans, neque ordinatus, ira nimia impediente. Cum ergo rex ita se habet, quinam erit animi ejus status? Recte igitur atque egregie dixit Salomon, virum iracun-C dum non esse venustum. Quamobrem iræ perturbatio indigna prorsus est majestate regia eamque dedecorat.

IV. *Rex sit clemens.* — Populorum compositores dicti sunt olim a sapientibus reges, itemque pastores populorum. Jam qui recte instruendo populo præpositus est (haud aliter quam in exercitu est imperator), ut morum scilicet antesignanus sit atque magister, quantam is quamque præcipuam moris proprii compositionem præ se ferre debet? Age sis considera quantam gregis sui curam pastor expromit: ad pastiones uberes ducit, fistula can-D tuque oblectat et recreat; neque porro vinculis impedit, neque vexat, neque illi culparum obtentu gravis molestusve est. Non enim id boni pastoris officium foret, neque ejus qui ex evangelica norma pro grege animam ponere edoctus fuit. Porro rex qui calamitatibus angoribusque subditorum hominum non commovetur, quos Deus homogenea natura donavit, immo etiam alienis lætatur malis: hic, inquam, rex ab illius famigerati Echeti sævitia moribusque ferinis non abest. Ægyptiorum Assyriorumque rex Sesostris, multis devictis regibus

(14) Proverb. xi, 25, ed. Gr.

(15) Utraque appellatio occurrit apud Homerum. Tum etiam in Creta publici rectores vocabantur *cosmæ*. Aristot. *De rep.* ii, 10; item Cic. *De rep.* ii, 33.

(16) *Odyss.* xviii, 84.

(maximam enim propemodum orbis partem perdomuit) in tantum impudentiæ proterviæque venit, ut captos ab se reges currui subjunxerit, multaque dementia tumidus, desuper sublimis residens, brutorum animantium loco regibus abuteretur, eaque re stultissime oblectaretur ac superbiret. Tum vero cum unus de subjunctis currui regibus tardius incederet, causamque a Sesostride rogaretur, idcirco se ait demoratum, quia ad rotarum conversiones mentem intenderet. Sesostris autem probe intelligens, id ab eo sibi dictum, ut fortunæ inconstantiam volubilitatemque significaret, mitior in posterum clementiorque fuit. Hiero Syracusanus, quanquam invitis Siculis imperium arripuerat, nulli tamen adversariorum molestus fuit, postquam imperio potitus est; quin immo perpetuis eos beneficiis ornavit, atque ut mitis pater cum populo versatus est. Ergo imperium annos quatuor et quinquaginta retinuit, pacem patriæ conservavit, sibi vero quietem imperturbatamque securitatem. Nam et non semel conatus imperium deponere, communibus populi precibus veritus fuit. Tantus erat erga eum subditorum omnium amor! propterea quod temperantissimus esset et beneficentissimus, summaque præsertim clementia præditus. Similis huic Alcimus Lydus fuit: atque idcirco in pace rerumque omnium copia subditus illi populus vitam traduxit. Septimo videlicet regni ejus anno, celebratis ab universa gente comitiis, ut vita regis prorogaretur omnes conceptis votis precati sunt. Igitur ille diuturno ævo incolumis, Lydis felicitatem, sibi gloriam nomenque illustre ad nostram usque ætatem peperit. Laudo inter reges inclytum Constantinum illum Magnum, propterea quod in legibus suis loco tituli *Majestas mea decernit*, scribebat *Tranquillitas mea mandat*: quo vocabulo significabat, tranquillitatem mansuetudinemque singulariter regum esse propriam, ipsosque ab ea magis ornari quam a purpura atque diademate. Hæc enim, ut reor, tyranni quoque habent; sola vero tranquillitas securus est dignitatis regiæ thesaurus nullique direptioni obnoxius. Quamobrem multi olim reges super hac virtute tum re tum verbis philosophati sunt: Trajanus in primis, qui patri Nervæ principi bono successit, eumque æmulatus est. Is adeo modestus, clemens atque incomparabili virtute fuit, ut cuilibet dolenti compateretur atque adgemeret: offensas æquo animo ferret, dicens, oportere regem Deo parem esse atque erga peccantes famulos indulgentem. Igitur ipse quoque veniam a Deo consecutus est, non peccatorum tantummodo, verum etiam paganitatis

A τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ κόσμου ὑπεποιήσατο (17). ἐπὶ τοσοῦτον ἀναιδείας καὶ ἀναισχυντίας ἐχώρησεν, ὥστε τοὺς κρατηθέντας ὑπ' αὐτοῦ βασιλεῖς ὑποζεῦξαι ἐν ἅρματι, μετὰ πολλῆς ἀπονοίας τε καὶ ἐπάρσεως ἐπάνω καθίσας αὐτῶν, ἀντὶ ἀλόγων ζώων ἐχρῆτο τοῖς βασιλεῦσι, τερπόμενος ἀλογίστως καὶ θρασυνόμενος (18). Ἑνὸς δὲ τῶν ὑποζευγμένων βραδύνοντος πρὸς τὴν κίνησιν, τὴν αἰτίαν ἐρωτήσας ὁ Σέσωστρις, ἤκουσε παρ' ἐκείνου, διὰ τοῦτο βραδύνειν, ὅτι τὸν λογισμὸν εἶχε βλέποντα τὴν κίνησιν τῶν τροχῶν. Καταλαβὼν δὲ ὁ Σέσωστρις ὅτι τὸν τοιοῦτον λόγον εἶπεν αὐτῷ, τὸ τῆς τύχης δηλῶν ἄστατόν τε καὶ μετάβολον, πρᾳότερος εἰς τὸ ἑξῆς καὶ συμπαθέστερος ἦν. Ἱέρων δὲ ὁ Συρακούσιος, καὶ
B ταῦτα μὴ βουλομένων ἄρξας τῶν Σικελῶν, οὐδένα τῶν ἀντιμαχομένων καὶ πολεμίων ἐλύπησεν ἐπιλαβόμενος τῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ μᾶλλον εὐηργέτει τούτους διὰ παντὸς, καὶ ὡς πατὴρ ἱλαρὸς πρὸς ἅπαν τὸ πλῆθος διέκειτο· ἄρξας οὖν ἔτη πεντήκοντα τέσσαρα, διεφύλαξε μὲν τῇ πατρίδι τὴν εἰρήνην, ἑαυτῷ δὲ τὸ ἀτάραχόν τε καὶ ἀνενόχλητον· καὶ πολλάκις δὲ βουληθεὶς παραιτήσασθαι τὴν ἀρχὴν, κοινῇ παρακλήσει τοῦ πλήθους διεκωλύθη· ἐπὶ τοσοῦτον ἠγαπᾶτο παρὰ πάντων τῶν ἀρχομένων, σωφρονικώτατος ὢν καὶ εὐεργετικώτατος, καὶ μᾶλλον ἡμερώτατος. Ὅμοιος αὐτῷ ἦν καὶ Ἄλκιμος ὁ Λυδός· διὰ τοῦτο ἐν γαλήνῃ καὶ ἀφθονίᾳ τὸ ὑπήκοον ἐποίησε ζῆν· μετὰ δὲ παρέλευσιν ἑπτὰ χρόνων τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ συναχθέντες πάντες ὁμοῦ οἱ λαοὶ παρεκάλουν
C τὴν ζωὴν τοῦ βασιλέως αὐξάνεσθαι· γενόμενος δὲ πολυχρόνιος, τοῖς μὲν Λυδοῖς εὐδαιμονίαν κατέλιπεν, ἑαυτῷ δὲ κλέος καὶ ὄνομα μέχρι καὶ τοῦ νῦν χρόνου (19). Ἐπαινῶ τὸν ἐν βασιλεῦσιν ἀοίδιμον Κωνσταντῖνον τὸν Μέγαν ὅτι ἐν τοῖς ἐκείνου προστάγμασιν ἀντὶ τοῦ γράφειν, *Ἡ βασιλεία μου διορίζεται*, *Ἡ γαληνότης* (20) *μου παρακελεύεται*, ἔγραφε· δηλῶν ὅτι τὸ γαληνὸν καὶ ἥμερον ἴδιον ἐξαιρέτως τῶν βασιλέων, πλέον κοσμοῦν αὐτοὺς καὶ καλλωπίζον τῆς ἁλουργίδος τε καὶ τοῦ διαδήματος· αὐτὰ γὰρ ἴσως καὶ τύραννοι ἔχουσι. Γαληνότης δὲ μόνη τῆς βασιλικῆς ἀξίας ἐστὶν ἄσυλος θησαυρὸς καὶ ἀνεπιβούλευτος· διὸ πολλοὶ τῶν πάλαι βασιλέων ἔργοις καὶ λόγοις ἐφιλοσόφησαν περὶ ταύτης τῆς ἀρετῆς·
D οὐχ ἔλαττον δὲ τῶν ἄλλων Τραϊανὸς ὁ βασιλεὺς τὸν πατέρα Νερούαν διαδεξάμενος, καλῶς καὶ αὐτὸν βασιλεύσαντα ἐμιμεῖτο· τοσοῦτον γὰρ εἶχε τὸ ταπεινὸν καὶ συμπαθὲς καὶ ἀπρόσιτον ὡς καὶ παντὶ λυπουμένῳ συμπάσχειν, καὶ συναλγεῖν· καὶ πρὸς τοὺς πταίοντας ἀνεξίκακον εἶναι, λέγων, Ἁρμόζει τῷ βασιλεῖ ἐξισοῦσθαι Θεῷ καὶ τῶν πταισάντων τῶν δούλων ἀνέχεσθαι· διὰ τοῦτο καὶ συγγνώμης ἠξιώθη παρὰ Θεοῦ οὐ μόνον τῶν ἁμαρτιῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀσεβείας

(17) Revera in obelisco quodam Ægyptio sacris litteris et hieroglyphicis inscriptum erat: *Rex Ægypti Sesonchosis orbis potens*. (Est autem Sesonchosis Sesostris). Lege Julium Valerium a me editum *De rebus Alexandri Maced.* lib. I, 31, et Diodorum I, 55.

(18) Lege Diodorum Siculum I, 58.

(19) Lege Suidam voc. Ξανθός.

(20) Interpretor potius *tranquillitas* quam *serenitas*. Cæterum de utroque hoc titulo in Cæsareis decretis usitato legesis Jureti doctas observationes ad Symmachi epistolas lib. II, 8, p. 54; lib. X, 46, p. 290.

αὐτοῦ, τὸ μέγιστον καὶ παράδοξον, ταῖς δεήσεσι τοῦ Θαυματουργοῦ (21) Γρηγορίου, οὗ ὁ διάλογος (22)· τῆς γὰρ φιλανθρωπίας καὶ συμπαθείας ἧς ἐκεῖνος πλουσίως μετεδίδου τοῖς πταίουσιν, ἔτυχε καὶ αὐτὸς ἐν τῷ τῆς ζωῆς τέλει παρὰ Θεοῦ, τοῦ ἀποδεχομένου μὲν τὸ συμπαθὲς καὶ φιλάνθρωπον, μισοῦντος δὲ τὸ ἀπηνὲς καὶ ἀπάνθρωπον· καὶ τοὺς πρὸς ὁμόφυλον ἀκαμπεῖς καὶ ἀσυμπαθεῖς καταξίαν κολάζοντος· ἔδειξε γὰρ ὅτι συνεργούσης εὐχῆς δικαίου νικᾷ τὸ συμπαθὲς καὶ αὐτὴν τὴν ἀσέβειαν. Ὅτι δὲ καὶ σωφροσύνην εἶχεν ὁ Τραϊανὸς ὁ βασιλεὺς κοσμοῦσαν αὐτῷ, πρόδηλον· ἐπειδὴ οὐδεὶς κἂν τὰς λοιπὰς ἀρετὰς ἔχῃ, χωρὶς αὐτῆς σωφροσύνης τὸν Κύριον ὄψεται (23)· καὶ γὰρ ἀδύνατον ἄνευ σωφροσύνης ἔχειν τινὰ ἀρετὴν ἑτέραν ἀνόθευτον· ἀνδρεῖον γὰρ πῶς ἄν τις εἴπῃ κατὰ τῶν σαρκικῶν παθῶν ἀνανδριζόμενον; ὁ γὰρ ἑαυτόν τε καὶ τὴν μεθ' ἧς ἀσελγαίνει μὴ παραιτούμενος ἀδικεῖν πάντως οὐδὲ δίκαιός ἐστιν ὁ τοιοῦτος, ἀλλ' οὐδὲ φρόνιμος ὁ μὴ ζητῶν τὸ φέρον ὄνησιν αὐτῷ καὶ ὠφέλειαν τὴν ἀρίστην, λέγω δὴ καὶ τὸν ἁγιασμόν· ἀλλὰ καὶ τὸν ἡγεμόνα νοῦν δοῦλον ποιῶν ἀκαθάρτων ὀρέξεων, καὶ διὰ τὴν μυσαρὰν καὶ βδελυκτὴν ἡδονὴν τῶν ἀῤῥήτων καὶ αἰωνίων ἀγαθῶν ἀποστερῶν ἑαυτόν.

E'. Ἔστι δὲ καὶ ὁ τῶν χρημάτων ἔρως ἀπρεπὴς μάλιστα τῷ βασιλεῖ καὶ ἀνάρμοστος· τέσσαρα γὰρ ἀπὸ τῆς φιλοχρηματίας γεννῶνται τὰ κάκιστα· τὸ μικροπρεπὲς καὶ φειδωλὸν ἐν ταῖς δόσεσι· τὸ καπηλικὸν καὶ πλεονεκτικὸν ἐν τῷ παρ' ἑτέρων λαμβάνειν αὐτῷ· τὸ μὲν γὰρ μηδόλως ἢ μετὰ βίας καὶ ὀλίγοις εὐεργετεῖν δουλικόν· δοῦλος γὰρ οὐ δίδωσιν· εἰ δ' ἴσως δώσει, καὶ τοῦτο πάνυ μικρὸν καὶ ὀλίγον, καὶ ἀπὸ κλοπῆς τῶν τοῦ δεσπότου πραγμάτων. Ὁ γὰρ καὶ αὐτὸ τὸ σῶμα δεδουλωμένος πῶς ἂν ἔχῃ διδόναι; τὸ δὲ πολλοῖς μὲν διδόναι πλὴν μετὰ μικρολογίας, καὶ ταῦτα πρὸς τοὺς ἀξίους πολλῶν, τοῦτο εὐτελοῦς τινος καὶ οὐδαμινοῦ, οὐ μὴν τοῦ εἰς βασιλικὸν καὶ ὑψηλὸν θρόνον ἐγκαθημένου. Τὸ δὲ τοῖς ταπεινοῖς πράγμασι συναναμίγνυσθαι, καὶ τοὺς τῶν κοινῶν ἀνθρώπων πορισμοὺς ἀνελευθέρως μηχανᾶσθαι καὶ οἰκονομεῖν, ὥστε μεταφέρειν εἰς τὸ δημόσιον καὶ ὑποκλέπτειν καὶ ὑπαρπάζειν τὴν τοῦ

(quæ maxima perque mira res fuit) precibus scilicet magni Gregorii, cujus est ille dialogus. Nimirum clementiam misericordiamque, quam erga offensores suos vel calamitosos copiose exprompserat, vicissim ipse post mortalem hanc vitam a Deo impetravit; qui ut benignitatem charitatemque amplectitur, ita sævitiam inhumanitatemque aversatur, durosque et inexorabiles erga homogeneam naturam homines pro dignitate ac merito ulciscitur: demonstravitque aliquando, justi hominis intercedentibus precibus, paganitatis ipsum crimen misericordia posse superari. Quod autem temperantia quoque Trajanus præditus fuerit, vel inde patet, quod nemo etiamsi cæteris ornatus virtutibus, absque tamen temperantia Deum visurus est. Et quidem fieri non potest, ut homo intemperans virtutem ullam haud fucatam possideat. Quomodo enim fortis erit, qui carnalibus adfectibus semet debilitat? Sed ne justus quidem erit, qui se et illam, cum qua luxuriam exercet, injuria afficit. Postremo is procul prudentia est, qui rem multo sibi pretiosissimam et utilissimam negligit, animæ scilicet sanctificationem, quique mentem suam natura reginam, impurarum cupiditatum famulam facit; qui scelestæ denique detestandæque voluptatis causa summis bonis ac sempiternis semet excludit.

V. *Rex ne sit avarus.* — Insuper pecuniæ amor a dignitate regis maxime abhorret. Etenim ex hac cupiditate quatuor pessima gignuntur vitia; scilicet in dando, tenuitas et difficultas; in accipiendo, cauponium et ingluvies. Et nihil omnino vel difficulter raroque largiri, servile est: nihil enim dat servus; vel si forte dat, id plane tenue minutumque est, ac de domini patrimonio furtim detractum. Quam enim is habebit dandi copiam, cujus ipsum corpus in mancipio est? Porro autem multis dare, sed tenuiter, præsertim si multa meriti sunt, hoc vilis hominis est et contemptibilis, non ejus qui regalem sublimemque thronum insideat. Tum humilibus negotiis semet immiscere, et vulgarium hominum lucra illiberaliter sectari atque tractare, ut in fiscum transferas subtractum ereptumque subdito homini victum, hoc cauponarium est. Exigere autem tributa insolita præterque subditorum vires,

(21) Falli mihi videtur metaphrastes scribens θαυματουργοῦ pro μεγάλου, sive quia non satis intellexit vim vocabuli πολύς, quo utitur Nicephorus; sive quia cogitavit incautius de Græco Gregorio Thaumaturgo, pro Magno Gregorio Romano. Scimus tamen Gregorium quoque Romanum prodigiis inclaruisse, et Græcos Thaumaturgi epitheton haud uni Neocæsariensi tribuere.

(22) Fabulam hanc, qua Trajanus imp. dicitur precibus magni Gregorii ex inferorum pœnis liberatus, jamdiu refutarunt docti theologi, quos enumerat Carolus Sardagna, *Theolog.* tom. IV, ed. Rom. p. 2?5. Ea narratur in Vita magni Gregorii a Paulo diacono, qui tamen hac super re ut nemo discutiat suadet. Rursus eadem narratio occurrit in Vita pariter sancti Gregorii a Joanne diacono scripta, qui, rem intra arctiores limites cogens, Trajanum a cruciatibus quidem resolutum, sed neque ex inferorum claustris eductum, neque certe in paradiso repositum, ait. Verumtamen Maurini Patres in ejusdem S. Gregorii Vita copiosius doctiusque scripta, lib. III, cap. 40, fabellam hanc evidentibus argumentis explodunt, citatis præsertim Gregorii Dialogis, in quibus justa (ideoque contraria) sententia semper legitur. Adeo fallitur Græcus Nicephorus, dum erroris hujus testimonium e Gregorii nescio quo Dialogo accersit, sive revera spurius aliquis apud Græcos exstiterit, sive lapsus memoria Nicephorus est. Quod autem Paulus diaconus narrationem suam ex Anglorum sacris libris haurire se ait, recte est: nam in ejus gentis aliquot liturgiis preces quoque pro damnatorum minuenda pœna leguntur; qui error a fabula illa Trajani manavisse videtur, sicuti a spuria Damasceni quadam oratione, quæ Trajani pariter fabulam habet, migravit ejusdem rei commemoratio in Græcorum Euchologium.

(23) Matth. v, 8.

impudens atque iniqua avaritia est. Quamobrem avaritiæ morbus pessimus, qui animæ decus infringit atque obscurat, regiam dignitatem humilificat atque imminuit, totis animi viribus detestandus est. Quippe huic avaritiæ rex Perseus deditus, regnum suum ac dignitatem amisit; captusque a Romanis, vinculis onustus in triumpho ductus est; cumque sua pecunia in cæcum carcerem conjectus, vitam misere clausit: magnopere et tunc ob stultam suam avaritiam irrisus, atque ad nostram usque ætatem ludibrio habitus. At vero Alexander admirandus rex, avaritiæ victor, dum hoc vitium odio et contemptui habet, universi prope orbis brevi tempore dominium obtinuit. Is quia thesaurorum apud se locum tenere dicebat familiares suos, quos defensores in omni bello atque auxiliares circumferebat, a nemine non laudatur, multisque regibus major evasit, atque ad hunc usque diem præconiis celebratur. Eodem animi habitu Cyrus quoque fuit: qui opes universas amicis suis largiens, cunctas se possidere putabat; qui dum suos dites faceret atque exornaret, lætabatur ipse atque gestiebat. Dicente autem nescio quo, Tu vero, Cyre, ecquando temet ornabis? Vel maxime, respondit, ornatus sum, dum vos omnes ornatos aspicio. Rursus alio rogante, Cur nam tibi opes non sumis? Atqui, inquit, sum ditissimus, quia meos omnes divitiis affluentes video. Ejusmodi cum esset Cyrus, patris nomen ob suam clementiam obtinuit, quia videlicet omnem dabat operam ut qui in ejus ditione degebant, beatissimi essent. At Cambyses, quia contrariis moribus præditus fuit, asper acerbusque dominus vocitatus est. Darius avarus, sordidus, turpisque lucri studiosus, qui acervandæ pecuniæ causa nullum lapidem non movebat, caupo dicebatur. Jam et Thebanorum dux Epaminondas hunc tantopere pecuniæ morbum oderat, ut observato aliquando milite, qui captivum suum divendebat, scutum illi eripuerit, eumdemque albo militari expunxerit, dicens: Mihi quidem scutum restitue; tu vero cauponium tuum exerceto. Cato Romanorum imperator cum eum legati Britannici amicitiæ charitatisque ineundæ causa convenissent, multamque vim auri offerrent, homines quidem hilariter benevoleque admisit, postulatamque amicitiam libenter largitus est; aurum tamen remisit, dicens: servos emi solere, amicos eligi. Adeo hic etiam pecuniæ contemptor fuit! quam ob rem late per orbem prope universum nomen ejus inclaruit. Jam quæ Cyrus et Epaminondas, hac virtute ac prudentia insignes, splendide patraverunt, alii scilicet narrent, qui historiis illorum legendis tempus contriverunt. Etenim Alexandri, Cyri atque Epaminondæ res præclare gestæ ingenti face splendidiores relucent; nemoque eas ignorat, nisi qui forte plane socors est atque omnis honestatis incuriosus. Sunt

(24) Lege Diodori ac Polybii Vaticana excerpta, p. 73, 529.

(25) Ita diserte testatur Diodorus Siculus ed. Wessel. tom. II, pag. 553. Confer Cic. *De rep.* I, 28.

A ὑπηκόου ζωήν, τοῦτο καπηλικόν. Τὸ δὲ ἀπαιτεῖν τέλη παράλογα καὶ ὑπὲρ τὴν τῶν ἀρχομένων δύναμιν ἀναιδεστάτης πλεονεξίας καὶ ἀδικίας ἐστίν. Ὅθεν τὴν τῆς φιλοχρηματίας κακίστην νόσον ἀμαυροῦσαν μὲν καὶ σκοτίζουσαν τὸ τῆς ψυχῆς κάλλος, τὴν δὲ βασιλείαν ἐλαττοῦσαν καὶ ἀκρωτηριάζουσαν, δεῖ μισεῖν ἐξ ὅλης ψυχῆς· ταύτην γὰρ τὴν φιλοχρηματίαν ὁ μὲν βασιλεὺς Περσεὺς ἀγαπήσας (24), ἐξεβλήθη καὶ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ καὶ τιμῆς· καὶ κατασχεθεὶς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων, ἤγετο δέσμιος· καὶ μετὰ τῶν χρημάτων εἰς σκοτικὸν λάκκον ἐνεβλήθη, καὶ τὴν ἑαυτοῦ ζωὴν ἀθλίως ἀπώλεσεν· πολλὰ διὰ τὴν ἀφροσύνην καὶ φιλοχρηματίαν καταγελασθεὶς, καὶ μέχρι τοῦ παρόντος χρόνου καταγελᾶται. Ἀλέξανδρος δὲ ὁ θαυμάσιος βασιλεὺς, τὴν φιλοχρηματίαν B νικήσας, καὶ τὸ ταύτης πάθος μισήσας καὶ βδελυξάμενος, σχεδὸν τῆς οἰκουμένης ἁπάσης ἐν βραχεῖ χρόνῳ γέγονε βασιλεύς· θησαυροὺς γὰρ οὗτος τοὺς φίλους ἡγούμενος, οὓς συνασπιστὰς εἰς πάντα πόλεμον εἶχε καὶ βοηθοὺς, παρὰ πάντων ἐπαινεῖται, πολλῶν βασιλέων μείζων γενόμενος, καὶ μέχρι τοῦ νῦν θαυμαζόμενος. Ταύτης τῆς γνώμης καὶ Κῦρος ἐτύγχανε· πάντα γὰρ χρήματα τοῖς φίλοις δωρούμενος, τὰ πάντων ἔχειν ἐνόμιζε· καὶ πλουτίζων τοὺς αὐτοῦ καὶ κοσμῶν, αὐτὸς ἠγάλλετό τε καὶ ἐφαιδρύνετο. Τινὸς δὲ εἰπόντος αὐτῷ, Σὺ δὲ, ὦ Κῦρε, πότε κοσμήσεις σαυτόν; Καὶ μὴν ἐξόχως, εἶπε, Κεκόσμημαι, πάντας ὑμᾶς κεκοσμημένους ὁρῶν. Ἄλλου δέ τινος ἐρωτήσαντος αὐτὸν, Διατί οὐ πλουC τεῖς; Καὶ μὴν, εἶπε, τοῦτο μέγας πλοῦτος ἐμοὶ, ὅτι βλέπω πλουτοῦντας πάντας τοὺς ἡμετέρους. Ὁ τοιοῦτος Κῦρος πατὴρ ἐκαλεῖτο (25) διὰ τὸ συμπαθὲς, καὶ τὸ κατὰ πάντα τρόπον ἐπιμελεῖσθαι, ἵνα πάντα τὰ κάλλιστα ἔχωσιν οἱ ὑπὸ τὴν ἐκείνου ἀρχήν. Ὁ δὲ Καμβύσης διὰ τὸ τὰ ἐναντία τούτῳ ποιεῖν, χαλεπὸς καὶ πικρὸς δεσπότης ἐλέγετο. Ὁ δὲ Δαρεῖος φιλοχρήματος ὢν καὶ φειδωλὸς, καὶ αἰσχροκερδὴς καὶ τρόπους ἐπινοῶν χρημάτων συναγωγῆς, κάπηλος ὠνομάζετο (26). Ἀλλὰ καὶ Ἐπαμινώνδας ὁ Θηβαίων στρατηγὸς οὕτως ἀπὸ ψυχῆς ἐμίσει τὴν τοιαύτην νόσον περὶ τὰ χρήματα, ὥστε ὡς εἶδέ ποτέ τινα τῶν στρατιωτῶν ἀπεμπολήσαντα ὃν εἶχεν αἰχμάλωτον, ἀφελόμενος τὴν ἀσπίδα, τοῦ στρατιωτικοῦ τάγματος αὐτὸν ἀπεδίωξεν, εἰπὼν, Ἐμοὶ D μὲν ἀντίστρεψον τὴν ἀσπίδα· σὺ δὲ σὺν τῷ καπήλῳ εὐτρέπισον. Κάτων δὲ ὁ τῶν Ῥωμαίων στρατηγὸς τοὺς ἐλθόντας εἰς αὐτὸν πρέσβεις ἀπὸ Βρετανίας ἕνεκεν φιλίας καὶ ἀγάπης, καὶ πολλοὺς χρυσοῦ κομίσαντας θησαυροὺς, ἐκείνους μὲν ἡδέως καὶ μετ' εὐφροσύνης ἐδέξατο, καὶ τὴν φιλίαν ἣν ἐζήτουν ἀποδεξάμενος ἔστερξε· τὸν δὲ χρυσὸν ἀπεπέμψατο [εἰπὼν] ὡς οἱ δοῦλοι μέν εἰσιν ὠνητοὶ, οἱ δὲ φίλοι αἱρετοί. Τοσοῦτον δὲ καὶ οὗτος καταφρονητὴς ἐγένετο τῶν χρημάτων· διὰ τοῦτο καὶ πανταχοῦ σχεδὸν τῆς οἰκουμένης γέγονε περιώνυμος. Ὅσα δὲ ἀμφότεροι οὗτοι οἱ στρατηγοὶ ὅ τε Κῦρος καὶ ὁ Ἐπαμινώνδας

(26) Ex Herodoto III, 89.

τοιοῦτοι φανέντες τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν σύνεσιν κατώρθωσαν μεγαλοπρεπῶς, λεγέτωσαν ἄλλοι, ὅσοι τὰς περὶ αὐτῶν ἱστορικὰς βίβλους ἀνέγνωσαν· Ἀλεξάνδρου γὰρ καὶ Κύρου καὶ Ἐπαμινώνδου κατορθώματα μεγάλου πυρσοῦ φαίνει λαμπρότερον· καὶ μόνοις εἰσὶν ἄγνωστα τοῖς ῥᾳθύμως καὶ ἀμελῶς ἔχουσι περὶ τὰ καλά· καὶ οὐδέποτε συντελεσθήσονται ταῦτα, μέχρις ἂν ὁ ἥλιος περιαυγάζῃ τὴν γῆν· καὶ εἰς οἷον δὲ ἕτερον τὰ τρία ταῦτα συνέλθωσι, τό τε σωφρονικὸν, τὸ πρᾶον, καὶ τὸ φιλότιμον, ἐκεῖ πάντως ἀκολουθοῦσι τὰ ἀνδραγαθήματα καὶ ἡ δόξα· σωφροσύνη μὲν γὰρ ἀνδρίας ἐστὶ παίδευμα καὶ μελέτημα, προξενοῦν τροποῦσθαι τοὺς πολεμίους τε καὶ ἐχθρούς· πρᾳότης δὲ καὶ τὸ ἀνεξίκακον γυμνάσιόν ἐστι μεγαλοψυχίας τε καὶ ὑπομονῆς, καὶ ἄντικρυς πρόξενος τοῦ παρὰ πάντων στέργεσθαι καὶ φιλεῖσθαι· τὸ δέ γε φιλότιμον καὶ εὐεργετικὸν καὶ τοὺς συμμάχους καὶ φίλους ἐνδυναμοῖ, καὶ τοὺς αὐχένας τῶν ἐχθρῶν καταστρέφει· καὶ τὸ οἰκεῖον κατωχυρωμένον ποιεῖ, καὶ τὸ ἀλλότριον καὶ ξένον δουλοῖ, καὶ ἀνοίγει πᾶν στόμα, καὶ πᾶσαν γλῶσσαν διερεθίζει πρὸς ἔπαινον· ὥστε τὰ τρία ταῦτα τὰ προτεθέντα, ἐν συντόμῳ εἰπεῖν, νίκης καὶ λαμπρᾶς δόξης εἰσὶ πρόξενα τῷ τούτοις κεκοσμημένῳ. Μῦθός ἐστι τῶν Ἑλλήνων, ὅτι δὴ μῆλα χρυσᾶ ὁ Ἡρακλῆς ἀφελόμενος ἀπὸ τῶν θυγατέρων τοῦ Ἄτλαντος Ἑσπερίδων, ὅτε ἀπέκτεινε καὶ τὸν ποικιλόμορφον καὶ ἑκατοντακέφαλον δράκοντα· δοκεῖ γοῦν ἀπὸ ἀλληγορίας, ὅτι μῆλα μὲν λέγονται διὰ τὴν νίκην (27), χρυσᾶ δὲ διὰ τὴν δόξαν· ὁ γοῦν τὰ τρία ταῦτα μισήσας, ἤγουν ἡδονὴν, ὀργὴν καὶ χρημάτων ἔρωτα, εἰς ἃ ὡς ἐπὶ πολὺ περιπίπτουσιν οἱ ἄνθρωποι, ἔχοντες ἐπὶ τούτοις, ὡς Ἄτλαντα, τὸν ἀνένδοτον λογισμὸν, οὗτος ὁ ταῦτα νενικηκὼς, τέλειός ἐστι καὶ ἀξιοθαύμαστος, προλαμβάνων ἐν τῇ νεότητι τὰ ἐν γήρᾳ πρέποντα κατορθώματα, καὶ τὸ τῆς ἀμελούσης ψυχῆς θηρίον μετὰ σπουδῆς καταβάλλων, καὶ ῥᾳθύμως διακειμένης περὶ τὰς λογικὰς κατὰ φύσιν ὁρμὰς, αἵτινες τὰς παρὰ φύσιν καὶ ἀλόγους κινήσεις καταβάλλουσι· πρὸς γὰρ τὸ ἰσχυρόν τε καὶ ὑψηλὸν τοῦ ἡγεμονικοῦ δειλιᾷ καὶ νεκροῦται τὸ ἀπηλλοτριωμένον καὶ παρὰ φύσιν· καὶ πάσχει πλέον ἢ αἴλουρος ὠρυομένου λέοντος· ὥσπερ πάλιν ἐκ τοῦ ἐναντίου ἀπὸ τοῦ ῥᾳθυμεῖν καὶ ἀμελεῖν, καὶ ἀγαπᾷν ὕπνους πλέον τοῦ δέοντος, ἰσχυροποιοῦνται τὰ πάθη καὶ θράσος λαμβάνουσι· καὶ παραλαβόντα τοῦτον ὡς αἰχμάλωτον τὰ τοιαῦτα πάθη, ἀποτυφλοῦσιν ὥσπερ ἡ Δαλιδὰ τὸν ἀνδρικώτατον ἐκεῖνον Σαμψὼν, τὰς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τρίχας ἐκκόψασα· καὶ γίνεται εἰς ἐμπαιγμὸν καὶ τυφλὸς καὶ ἀναίσθητος.

A enim res ejusmodi, quarum fama nunquam conticescet, quandiu Phœbi radius tellurem collustrabit. Profecto ubicunque tres hæ virtutes convenerint, temperantia, mansuetudo et liberalitas, ibi præclara facinora gloriamque exsistere necesse est. Etenim temperantia, fortitudinis magisterium est atque exercitatio, eaque vires suppeditat ad privatos publicosque hostes vincendos. Mansuetudo ac patientia magnitudinem animi constantiamque nos docet, et universalem nobis conciliat benevolentiam atque amicitiam. Denique liberalitas et beneficentia socios nobis amicosque arctius devincit, et inimicorum fastum humilificat; propria firmat, aliena atque externa perdomat : omnium ora resolvit, linguasque ad præconium excitat. Ut verba ad B compendium conferam, tribus his virtutibus ornatus homo splendidam gloriam victoriamque referet. Græcorum fabulæ narrant, Herculem aurea mala abstulisse Hesperidum Atlantis filiarum, postquam draconem multiformem centicipitemque interfecit. Videntur autem dici per allegoriam mala quidem propter victoriam, aurea vero propter gloriam. Qui tria hæc igitur vitia devicerit, voluptatem, iram, avaritiam, in quæ plerumque homines incurrunt, ibique atlantica veluti firmitate hærent; talis, inquam, victor, et perfectus vir est et admirabilis; atque adhuc juvenis digna senilibus annis facinora perpetrat ; idemque pigri animi monstrum impigre perimit; pigri, inquam, animi ad rationales C dignosque natura sua actus, quibus alieni a ratione naturaque motus cohibendi sunt. Nam coram forti excelsaque mentis potentia formidare solet atque torpere quidquid spurium præterque naturam est ; graviusque timet, quam leone rugiente feles. Secus autem ex ignavia, incuria, somnique superflui studio, corroborantur vitia atque audaciam sumunt, moxque hominem irretitum excæcant; ceu fortissimum illum Sampsonem Dalida, postquam ei caput capillis nudaverat : denique oculis sensuque orbatus, ludibrio habetur.

ϛ'. Ἔστιν ὅτε καὶ ὑπὸ ματαίας ἐπάρσεως δόξαν τὴν αἰσχύνην ἡγούμενος· ἂν δὲ καὶ κόλακες αὐτὸν οἱ κατάρατοι καὶ ἐπίτριπτοι καὶ φθορεῖς πλησιάζοντες κολακεύωσι, καὶ τὰ πρὸς χάριν καὶ ἡδονὴν λέγωσιν, ὡς γνησίους τούτους φίλους ἀσπάζεται, μὴ δυνάμενος διακρίνειν ὅσην ἔχουσι τὴν διαφορὰν φίλοι καὶ κόλακες· οἱ μὲν διὰ παντὸς, ἤγουν οἱ κόλακες, ἐπιχειροῦσι τὰ πρὸς ἡδονὴν λέγειν, καὶ βλάβης εἰσὶ πρόξενοι· φίλοι δὲ πρὸς τὸ λυσιτελὲς καὶ ὠφέλιμον βλέπουσιν, εἰ καὶ πρὸς τὴν αἴσθησιν οἱ τούτων λόγοι φαίνονται λυπηροί· οἱ μὲν γὰρ πρὸς μόνον σπουδάζουσι τὸ λαμβάνειν, οἱ δὲ ὑπὲρ τῆς ὠφελείας;

D VI. *Rex caveat ab inani gloria.*— Aliquando vero contingit, ut inani elatione abreptus rex, gloriam esse existimet quæ reapse ignominia est : nempe cum eum maledicti et scelesti exitiosique adulatores circumstant, qui ad gratiam voluptatemque aurium loquuntur ; atque hos ille ceu fideles amicos amplectitur, neque potis est discernere quantopere ab amico differat adsentator. Hoc ergo hominum genus blanda semper verba connectit, perniciemque propinat. At amici ad regis utilitatem juvamenque spectant, etiamsi forte oratio eorum molesta videatur. Adsentatores habendo inhiant ;

(27) Poeta nobilis ait : *E come quel fantin che corre al pome.* Non ergo est apud poetam *pome* pro Gallico *paume* (*la palma*), ut quidam ingeniosus amicus meus arbitrabatur.

amici vitam quoque suam pro rege prodigere non recusant. Denique adsentatores corvis pejores sunt; hi enim corporum oculos effodiunt; illi animam excæcant. Ast amicus amici tanquam altera persona est. Nonnulli igitur sæpenumero levitate quadam elati hoc morbo urgentur, atque a palponibus mancipiorum instar circumaguntur: nonnulli etiam ob insaniam mentis atque superbiam. Aiunt Hipponoum Corinthium qui, præter victorias ceteras, de Amazonibus quoque triumphaverat, cum inani fastu tumidus, Pegaso conscenso, per aerem quoque ferri voluit, lacrymabili ex ea celsitate casu ruisse: quo excæcatus, errabat incertis gressibus, ne viæ quidem ducem habens. Similiter humana quoque mens, etiamsi adversus voluptatem gloriabunda decertans primo vicerit, flammamque harum exstinxerit, tum etiam iracundiam profligaverit, et avaritiæ pondus a se depulerit, egregiis triumphis partis propterea quod res omnes humiles proculcaverit; si, inquam, homo elationem suam hactenus non stiterit, sed sublimius adhuc evehi voluerit, neglectaque officiorum cura, prudentium quoque admonitorum consilia respuerit, non solum lapsu improviso corruet, verum instar carentis lumine errabit, nullo honestatis sensu retento, turbine veluti ventorum atque fluctuum in intemperantiæ petulantiæque mare submersus. Nam quia superbus fuit, quia mediocritatis oblitus, idcirco vim animi volatilem, fabulosi instar Icari, amisit. Mitto Lycaonidas, qui ob vanum tumorem suum fulminibus cum duce proprio deflagraverunt, qui ipsis potissimum antesignanus superbiæ fuerat. Prætereo illum Salmoneum, qui eo vesaniæ prorupit, ut tonitrua quoque bovinis pellibus imitaretur: cujus superbiæ causa cum nova urbe sua ejusdemque incolis deletus est. Sileo denique fabulosos illos Haloadas, eorumque humi lapsum, postquam celso quodam connisi fuerant Pelio monte conscenso cœlum adpetere. Expedit igitur tumidas elatasque cogitationes animo expellere, quæ casus atque ruinæ ministræ sunt; sectari autem atque omni studio complecti modestiam, quæ parens firmitatis est. Ergo opus est inhonestas animi perturbationes bello persequi atque amputare. Atque ut ille inclytus Perseus, accepta a Mercurio falce, tria Gorgonis capita abstulit, nullum ipse detrimentum ab ea passus; ita oportet regem rationis ope fretum primos subορientium cupiditatum motus animo deliberato præcidere: tum etiam humilitate ac modestia diversorum vitiorum capita amburere, velut ille Hercules fabulosæ hydræ capita amputavit. Regem quippe thronus decet flammeus simul et igneus,

A τοῦ φίλου ἕτοιμοι δοῦναι καὶ αὐτὴν τὴν ψυχήν· καὶ ὅτι κόλακες μὲν, καὶ τῶν κοράκων εἰσὶ χείρονες· ὥσπερ ἐκεῖνοι των σωμάτων τοὺς ὀφθαλμοὺς (28), οὕτω καὶ οὗτοι τὴν ψυχὴν ἐκτυφλοῦντες· φίλοι δὲ ἀντὶ ἄλλων εἰσὶν ἑαυτῶν· πολλάκις μὲν γὰρ ὑπὸ χαυνότητος πάσχουσι τοῦτό τινες, καὶ ἄγονται ὡς ἀνδράποδα ὑπὸ τῶν κολάκων· πολλάκις δὲ καὶ ἐξ ἀπονοίας τε καὶ ἐπάρσεως· λέγουσι γὰρ καὶ Ἱππόνουν τὸν Κορίνθιον (29), πολλὰς καὶ ἄλλας νίκας νικήσαντα, καὶ αὐτὰς Ἀμαζόνας κατατροπωσάμενον, ἐπεὶ ἐξ ἐπάρσεως ἐβουλήθη καὶ εἰς αὐτὸν τὸν αἰθέρα διὰ τοῦ Πηγάσου ἵππου δραμεῖν, πεσεῖν πτῶμα δακρύων ἄξιον· τοὺς ὀφθαλμοὺς γὰρ ἐκτυφλωθεὶς, περιεπάτει πλανώμενος, μηδὲ χειραγωγὸν ἔχων τὸν ὁδηγοῦντα. B Ὁμοίως καὶ ὁ ἀνθρώπινος λογισμὸς, εἰ καὶ μετὰ τῶν ἡδονῶν ἀλαζονευσάμενος νικήσει πρότερον, κατασβέσει τε τὴν αὐτῶν φλόγα, καὶ τὸν θυμὸν πατάξει, καὶ τὸ τῆς φιλοχρηματίας βάρος ἀποῤῥίψει, κατορθώσας νίκην ἀρίστην, ὅτι πάσας χαμαιζήλους πράξεις ὑπερανέβη, ἐὰν μὴ μέχρι τούτου στήσῃ τὸ ὑπεροπτικὸν, ἀλλ' ἤδη καὶ εἰς τὰ ὑψηλότερα κατεπαρθῇ, ἀμελήσας τοῦ φροντίζειν τοῦ δέοντος, καὶ τοῦ τὰς τῶν φρονίμων ἀνθρώπων δέχεσθαι συμβουλὰς, οὐ μόνον πτῶμα πίπτει παράδοξον, ἀλλ' ὥσπερ τυφλὸς περιπλανᾶται, μηδενὸς καλοῦ αἰσθανόμενος· καθάπερ ὑπὸ ταραχῆς πνευμάτων καὶ κυμάτων τῷ τῆς ἀκολασίας καὶ ἀδιαφορίας πελάγει καταποντιζόμενος, ἐκ τοῦ ἐπαρθῆναι καὶ πλέον φρονῆσαι τοῦ δέοντος, τὸ ὀξύπτερον τῆς ψυχῆς ἀπο-C λέσας, ὥσπερ ὁ μυθευόμενος Ἴκαρος· ἐῶ γὰρ λέγειν τοὺς Λυκαονίδας, οἳ διὰ τὸν μάταιον τῦφον αὐτῶν κεραυνοῦ γεγόνασι παρανάλωμα μετὰ καὶ τοῦ στρατηγοῦ αὐτῶν, ὃς ἐπὶ μᾶλλον καὶ τῆς ἀπονοίας αὐτῆς ἐτύγχανε στρατηγός (30). Ἀφίημι δὲ τὸν Σαλμωνέα (31) ἐκεῖνον, ὃς εἰς τοσοῦτον ἦλθεν ἀπονοίας, ὅτι καὶ βροντὰς ἠθέλησε ποιεῖν ἐκ βοείων δερμάτων (32)· καὶ διὰ τὴν τοιαύτην ἔπαρσιν ἐκεῖνου ἀφανισθέντα σὺν τῇ καινῇ πόλει καὶ τοῖς ταύτης οἰκήτορσι· τούς τε μυθευομένους Ἀλωάδας ἐκείνους (33), καὶ ἣν ἔπεσον ἐν γῇ πτῶσιν, ἐπεὶ θρασυνθέντες διά τινος ὑψηλοῦ ὄρους Πηλίου λεγομένου εἰς οὐρανὸν ἐπεχείρησαν ἀναβαίνειν· διὰ τοῦτο πρέπον ἐστὶν ἐξορίζειν ἀπὸ ψυχῆς τὸ ἐπηρμένον καὶ D μετέωρον φρόνημα, ἐπειδὴ καταπτώσεως καὶ καταβολῆς ἐστι πρόξενον· ἀγαπᾷν δὲ καὶ ζητεῖν ἐκ παντὸς τρόπου τὸ μέτριον καὶ στηριγμοῦ πρόξενον. Ἄξιον οὖν μάχεσθαι καὶ ἐκτέμνειν τὰ αἰσχρὰ πάθη· καὶ ὥσπερ ὁ ἔνδοξος ἐκεῖνος Περσεὺς παρὰ Ἑρμοῦ δρέπανον λαβὼν ἐξέτεμε τῆς Γοργόνης τρεῖς κεφαλὰς, πᾶσαν ἐξ ἐκείνης βλάβην ἀποφυγὼν, οὕτω χρὴ καὶ τὸν βασιλέα διὰ τοῦ λόγου τὰς ὑποβαλλούσας τὰ πάθη πρώτας κινήσεις ἐκκόπτειν τῇ τῆς ψυχῆς διακρίσει· οὐ μὴν δὲ ἀλλὰ καὶ τῷ τῆς ἀτυφίας καὶ

(28) Notum est antiquorum proverbium *cornicum oculos configere*, cujus egregiam interpretationem habes apud classicum interpretem a me Romæ editum ad Ciceronis orationem *pro Flacco* xx, 2.

(29) De Hippono tragœdiam scripserat Sophocles, teste non semel Hesychio, Polluce iv, 5, et Stephano voc. Ὤλενος.

(30) Apollodorus Bibl. iii, 8.

(31) Cod. στρατηγὸν pro Σαλμωνέα, vel inutili varietate, vel manifesto mendo, quod coarguitur a genuino Nicephori textu.

(32) Apollodorus Bibl. i, 9.

(33) Idem i, 7.

ταπεινώσεως περὶ τὰς κεφαλὰς τῶν ποικίλων πα- A θῶν καταφλέγειν, ὥσπερ ὁ Ἡρακλῆς τὰς τῆς μυθευομένης ἐκείνης ὕδρας ἀπέκοπτε κεφαλάς· τοιοῦτος θρόνος πρέπει τῷ βασιλεῖ φλογώδης ὁμοῦ τε καὶ πύρινος, κατακαίων μὲν τοὺς ἐναντίους ἐχθρούς· τὸν δ' ἐπ' αὐτοῦ τοῦ θρόνου καθεζόμενον βασιλέα οὐ μόνον οὐ καταβλάπτων, ἀλλὰ καὶ πρὸς ὕψος ἀναβιβάζων οὐράνιον, καὶ καταφανῆ καὶ λαμπρὸν καὶ περίδοξον, καὶ διάδηλον ἕως αὐτῶν τῶν τῆς οἰκουμένης περάτων ἀπεργαζόμενος· ὥστε καὶ τὴν προφητικὴν μεγαληγορίαν ἐφαρμόζεσθαι τούτῳ, λέγουσαν (34)· « Ἔφαναν αἱ ἀστραπαί σου τῇ οἰκουμένῃ. » Πᾶς ἄνθρωπος βλέπων χαρᾶς πληροῦται ὁμοῦ καὶ ἐκπλήξεως. Τί χρὴ πολλὰ λέγειν; Βασιλεὺς μετὰ τῶν ἄλλων καλῶν καὶ ταπεινόφρων γενόμενος, αὐτοῦ τοῦ B Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐστι μιμητής· ὃς κλίνας τοὺς οὐρανούς, διὰ τὴν κοινὴν ἡμῶν σωτηρίαν τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους, καταβέβηκεν εἰς ἡμᾶς καὶ δούλου μορφὴν ἀνεδέξατο· ὃς ἀνῆλθε μετὰ σώματος πάλιν εἰς οὐρανοὺς ὑπερκοσμίως, αὐτῷ τῶν οὐρανίων πυλῶν διανοιχθεισῶν. Ὁ γοῦν κεκοσμημένος ὑπὸ Χριστοῦ βασιλεὺς καὶ διὰ τοῦτο θεοσεβέστατος, ἐν οἷς μὲν τὸ ἀλλότριον ἀποδιώκει καὶ πάντη ἀνοίκειον αὐτῷ αἶσχος, μεγάλην ἔχει τὴν εὐφροσύνην· ἐν οἷς δὲ τὸ βασιλικὸν ἐνδείκνυται κάλλος, χαρᾶς πληροῦται καὶ ἡδονῆς. Γινώσκω τοῦτο ἐγὼ ἀκριβῶς ἐξ αὐτῆς τῆς πείρας καὶ τῶν πραγμάτων. Οὕτω δ' ἔχων ὁ βασιλεύς, κανὼν ἐστι καὶ ὑπόδειγμα παντὸς ἀγαθοῦ, καὶ διαλάμπει φαιδρότερον τοῦ περιᾳδομένου Πολυκλείτου (35) ἐκείνου· καὶ κατὰ δύο τρόπους εὐφραίνεται, ἔν τε τῷ μετὰ σπουδῆς τὰ καλὰ διαπράττεσθαι, καὶ τὰ ἐναντία τούτοις μισεῖν καὶ ἀποδιώκειν ὡς ἀνοίκεια τούτῳ.

qui hostes quidem amburat, sedentem autem in ipso regem non solum haud lædat, verum etiam ad astra sublevet; thronus, inquam, coruscus, splendidus, illustris, qui regem ad extremos usque orbis fines fama clarificet : ita ut prophetæ quoque sublime effatum huic conveniat, quod ait : Apparuerunt fulgura tua orbi terrarum; omnis homo videns, gaudio simul ac stupore completur. Quid plura ? Rex, si ad cæteras virtutes modestiam quoque adjecerit, Christi ipsius veri nostri Dei imitator fit; qui cœlos inclinans, propter communem humani generis salutem, servili forma circumdatus ad nos descendit; qui cum corpore cœlos denuo sublimiter repetiit, supernis illi patentibus januis. Rex igitur qui dignitatem a Christo accepit, ideoque summe venerandus est, quatenus quidem turpitudinem vitat quæ ab ejus persona maxime abhorret, ingenti hilaritate perfunditur; quatenus autem regium decus ostentat, maximam rursus percipit voluptatem. Hoc ego apprime compertum habeo experientia vitæ ac negotiorum. Rex, si ita se habeat, omnis honestatis regula exemplumque fit, celebratoque illo Polycleto splendidior coruscat, duplicique gaudio distenditur, tum quia honestatem studiose sectatur, tum quia vitium huic contrarium odit atque repellit.

Ζ'. Δεῖ δὲ πρὸς τούτοις τὸν βασιλέα καὶ σπουδαῖον C εἶναι· οὐδὲν γὰρ ἄλλο οἶδεν εὐφραίνειν αὐτὸν ὡς τὸ ἐξ ἱδρώτων καὶ πόνων νίκας καὶ ἀριστείας ποιεῖν, καὶ τὴν ἰδίαν ἐπαυξάνειν ἀρχήν· ἔσται δὲ πάντως τοιοῦτος, εἴπερ ἐστὶ καὶ καρτερικός, καὶ προσδέχεται τοὺς ἐξ εὐνοίας ὑπομιμνήσκοντας αὐτόν τινος ἐλαττώματος· ἐπεὶ καὶ τῶν φαρμάκων καὶ βοηθημάτων τὰ καθαρτήρια ἐπαχθῆ μὲν δοκοῦσι καὶ λυπηρὰ πρὸς τὰ σώματα· τὴν δέ γε μοχθηρὰν προσλαμβάνοντα ὕλην, ὑγείαν προξενοῦσι τοῖς σώμασιν· τοῖς μὲν ἀπὸ νόσου βοηθοῦσιν ἀντίδοτοι καὶ καθάρσια, ἐὰν μόνον παρασκευαζομένους τοὺς ἰατροὺς παραδέχωνται· τῷ δὲ κατὰ ψυχὴν ὑγιαίνειν ἐθέλοντι ἀντὶ τρυφῆς πάσης καὶ ἡδυσμάτων εἰσὶν αἱ καλαὶ παραινέσεις καὶ συμβουλαὶ ἀπὸ ἱστορίας· ὧν ἄνευ οὐδὲ τὸ ζῆν ἡγεῖται καλόν· νοερὸς γὰρ ὅλος ὑπάρ- D χων, εἰκότως ὀφείλει σπουδάζειν καὶ τὸν ἡγεμόνα νοῦν συνιστᾶν. Ὁ δὲ λόγος ἐπικοσμείτω τὸν βασιλέα πρὸς τὸ κοινὸν προκεῖσθαι τοῖς πᾶσιν ὑπόδειγμα. Ἔστω δὲ αὐτῷ καὶ κόσμος εὐπρεπέστατος ἡ ἀλήθεια· ταύτῃ γὰρ λαμπρυνόμενος ὁ ὑψηλότατος βασιλεύς, πάλιν ἐπιφανὴς γενήσεται καὶ περίβλεπτος· πάντας γὰρ ἐφέλκεται καὶ ἐπισπᾶται πρὸς ἑαυτόν, οἷον ἡ μαγνῆτις, διὰ τῆς ἀληθείας ἅπαντας ἐπισπώμενος. Εἰ δ' ἴσως ἕτοιμός ἐστιν εἰς τὸ ψεύ-

VII. *Rex sit actuosus et verax.* — Insuper oportet regem vitæ genus actuosum sectari : nihil enim eum magis delectabit, quam res egregias sudore proprio ac labore partas conficere, suumque imperium incrementis amplificare. Is autem hujusmodi futurus est, si patientiam non detrectabit, et si benevole audiet eos a quibus, si qua in re peccaverit, admonebitur. Nam pharmaca etiam et purgandorum viscerum adjumenta, videntur sane molesta corporibus et ingrata; eadem tamen materiam noxiam detrahunt, sanitatemque restituunt. Morbosis nimirum corporibus opitulantur antidota et purgationes, si certe medicis a quibus ministrantur, obtemperemus. Ast homini curandi animi sui studioso, præsto sunt, adversus omnes delicias atque illecebras, præclaræ admonitiones atque hortamenta historiarum, sine quibus ne vivere quidem præclarum videtur. Etenim homo cum sit totus intelligens, actuosus sit oportet, mentemque ducem se habere demonstret. Rationis igitur lumen regem ornet, ita ut cunctis exemplo luceat. Sit autem præcipuum ejus ornamentum veritas : hac enim fastigium regis collustratum si fuerit, vicissim ipse fit clarus atque conspicuus, mortalesque omnes ad se contrahit, ceu magnetis

(34) Psal. LXXVI, 19.

(35) Non intellexit metaphrastes Πολυκλείτειον Nicephori : itaque pro opere Polycleti posuit ipsum Polycletum. Loquitur autem reapse auctor de signo statuarii Polycleti omnium præconiis celebrato; cui similem fore dicit regem virtute perfectum. Ego igitur Latine interpretans, Nicephori mentem sequi malui, quam metaphrastæ.

quædam, veritatis cogente vi. Quod si forte rex a mendacio non abhorreat, seque hujus tenebris circumtegat, qui licet hunc gloria præditum dicere? Immo vero is exsecrabilis est atque invisus, et bonorum comparatione damnatur, ceu solaribus coram radiis ingens nebula. Ergo falsitas procul esto, acuto veritatis ense præcisa; nullusque ei sit liber aditus, sed ad reorum carcerem relegetur. Triumphet veritas, et sponsionibus atque promissis anteeat, tum etiam ad finem usque prosequatur. Nam si fidem liberare vel parum differas, id pœnitentiam animi exilitatemve demonstrat. Is autem hoc esse habitu mentis cognoscitur, qui non statim promissa facit, verum differt atque procrastinat, ceu philosophus ille Pyrrhon, qui propterea ephecticus, id est assensum sustinens, appellatus fuit. Qui vero promissorum omnino fidem fallit, is hinc satis demonstrat mentis suæ fundamentum prorsus esse putridum atque quassatum : quæ res regi apprime indecora est eodemque indigna. Nulla quippe eum necessitas cogit ad falso fraudulenterque loquendum. Qui enim id homini accidat, cui rerum potestas omnium arbitriumque commissum est? Nisi autem hic præ cæteris veritatem coluerit, quomodo fidem deinceps nanciscetur? Rursus quomodo subditi homines ad constantiam orationis erudientur? Immo invicem suspecti erunt princeps ac subditus, atque omnia perturbatione laborabunt, secundum Empedoclis opinionem, qui existimabat elementa omnia mundana fuisse permixta, priusquam ea dissociarent rixa et sympathia, et suo quodque elementum adfini adhæresceret : quæ eadem fere dogmata fuerunt Heracliti quoque et Democriti et Zenonis cognomento immoti, de copula rerum et de repugnantia. Igitur nullum convenientius regi ornamentum est quam veritas, et precum supplicum, quæ quidem justæ sunt, compendiosa exauditio nullis dilationibus prorogata. Non enim sinendum est ut supplices tristitia adficiantur, et diem de die prospectantes angantur, dum suas preces irritas cernunt. Id enim a regali providentia longe recedit.

VIII. *Rex milites exerceat.* — Age vero milites quoque ad exercitia excitandi sunt, ejusque rei regem oportet esse incentorem atque magistrum. Inexercitatus enim miles rudis est et laboris intolerans : omnis autem ars resque gerenda, meditatione et cura melior fit et bene constituitur : quare apte omnino, et secundum rei veritatem, consuetudo dicitur altera natura. Namque adsueti laboribus atque molestiis, etiamsi infirmi sint et senes, attamen validiores patientioresque videntur juvenilibus atque robustis, sed usu expertibus. Spectare id licet in tignariis fabris, in fossoribus, vinitoribus atque bajulis : hi enim quotidiana hæc opera,

A δεσθαι καὶ τῷ ἐντεῦθεν σκότει περικαλύπτεσθαι, πῶς ἂν ὁ τοιοῦτος ἔνδοξος ὀνομάζεσθαι δίκαιος; εἰ μὴ μᾶλλον στυγητὸς καὶ μεμισημένος, συγκρινόμενος τοῖς ἑτέρων καλοῖς καὶ ἀπελεγχόμενος, ὥσπερ μέγα νέφος ἀκτῖσιν ἡλιακαῖς. Τοιγαροῦν ἀποδιωκέσθω τὸ ψεῦδος μακρὰν ἀποκοπτόμενον τῷ τμητικωτάτῳ ξίφει τῆς ἀληθείας, μηδεμίαν ἔχον παῤῥησίαν, ἀλλ' εἰς τὸν τόπον τῶν καταδίκων ἀπελαυνόμενον. Ἡ δὲ ἀλήθεια παῤῥησιαζέσθω, καὶ ἐν ταῖς ἐπαγγελίαις καὶ ὑποσχέσεσι προφθανέτω, καὶ ἐπακολουθείτω τὸ τέλος· τὸ γὰρ καὶ ἐπολίγον βραδύνειν καὶ μὴ τελειοῦν τὴν ὑπόσχεσιν, μεταμέλειαν καὶ φειδωλίαν δηλοῖ. Τῆς δὲ γνώμης ταύτης παράστασις τὸ μὴ παραυτίκα πληροῦν τὰ ὑπεσχημένα, ἀλλ' ἐπέχειν καὶ ἀμφιβάλλειν, ὥσπερ ὁ φιλόσοφος B ἐκεῖνος Πύῤῥων (36) ἐποίει, καὶ διὰ τοῦτο ὠνομάσθη ἐφεκτικός. Εἰ δὲ καὶ εἰς τέλος οἱ τῆς ὑποσχέσεως λόγοι ψευδεῖς ἀπελέγχονται, ἐκ τούτου ἀληθῶς δείκνυται, ὡς διασεσεισμένος ἐστὶ καὶ σαθρὸς τοῦ λογισμοῦ ὁ θεμέλιος. Τοῦτο δὲ ἀπρεπές ἐστι βασιλέως καὶ πάντη ἀνάξιον· οὐδὲ γὰρ ἀνάγκην ἔχει βιαζομένην, ὥστε ἀπατηλὰ καὶ ψευδῆ λέγειν· πῶς γάρ; ᾧ πολὺ τὸ κράτος καὶ κατὰ πάντων ἡ δύναμις· εἰ γὰρ μὴ πρὸ τῶν ἄλλων ἁπάντων οὗτος τιμᾷ τὴν ἀλήθειαν, πόθεν ἕξει τὸ ἀξιόπιστον; ἢ πόθεν τὸ ἀρχόμενον καὶ ὑπήκοον ἐκπαιδευθείη τὴν τῶν λόγων ἀσφάλειαν; ἔσονται γὰρ πρὸς ἀλλήλους ἐν ὑποψίᾳ ὅ τε ἄρχων καὶ ὁ ἀρχόμενος, καὶ συγχύσεως τὰ πάντα μέλλουσιν εἶναι μεστὰ, κατὰ τὴν C τοῦ Ἐμπεδοκλέους δόξαν, ὃς ἐδόξαζεν, ὅτι τὰ ἐν κόσμῳ πάντα πράγματα ἦσαν ἐν συγχύσει καὶ ἀναμεμιγμένα, πρὸ τοῦ τὸ νεῖκος καὶ τὴν φιλίαν διαχωρίσαι αὐτὰ, καὶ ἕκαστον πρὸς τὸ οἰκεῖον καὶ συγγενὲς καταστῆσαι· ἀλλὰ δὴ καὶ κατὰ τὰ δόγματα τοῦ τε Ἡρακλείτου καὶ Δημοκρίτου, καὶ Ζήνωνος τοῦ ἀκινήτου, περὶ μίξεως καὶ ἐναντιουμένων ἀλλήλοις. Ἁρμοδιώτατος ἄρα καλλωπισμὸς ἡ ἀλήθεια τῷ βασιλεῖ, καὶ τὸ πρὸς τὰς εὐλόγους τῶν δεομένων αἰτήσεις ἀποπληρωτικὸν ἐν συντόμῳ καὶ μὴ ἐν ἀναβολαῖς τε καὶ ὑπερθέσεσιν. Οὐ χρὴ δὲ παραλιμπάνειν τοὺς ἱκετεύοντας ἀνιᾶσθαι καὶ ἐκπιέζεσθαι ἀπὸ τοῦ ἡμέραν ἐξ ἡμέρας παρατρέχειν, καὶ μὴ ἀποπληροῦν τὰς δεήσεις αὐτῶν· τοῦτο γὰρ πόῤῥω κηδεμονίας βασιλικῆς.

D Η'. Χρὴ δὲ καὶ τοὺς στρατιώτας διεγείρειν πρὸς τὰ γυμνάσια, καὶ αὐτὸν εἶναι τὸν βασιλέα καὶ εἰς τοῦτο ἀλείπτην καὶ παιδευτήν· τὸ γὰρ ἀγύμναστον, ἀμαθές τε καὶ ἀκαρτέρητον· πᾶσα δὲ τέχνη καὶ πρᾶξις διὰ μελέτης καὶ ἐπιμελείας βελτιοῦται καὶ καλῶς συνίσταται, καὶ ἡρμοσμένως πάντως καὶ προσφυῶς ὡς ἄλλη φύσις ἡ συνήθεια ὀνομάζεται· καὶ γὰρ οἱ συνειθισμένοι τοῖς πόνοις καὶ ταῖς κακοπαθείαις, κἂν ἀσθενεῖς ὦσι καὶ γηραιοὶ, ἰσχυρότεροι καὶ καρτερικώτεροι φαίνονται τῶν νέων καὶ δυνατῶν, ἀσυνήθων δὲ ὄντων· καὶ δῆλον ἀπὸ τῶν διενεργούντων τὰς οἰκοδομὰς καὶ τὰς κτίσεις, καὶ ἀπὸ ἐργαζομένων τὴν γῆν σκαπανέων καὶ φυτηκό-

(36) Codd. Πύῤῥος.

μων καὶ τῶν βασταζόντων ἐν τοῖς ὤμοις βάρη δυσβάστακτα· ὡς ἔργον γὰρ ἔχοντες τὰ τοιαῦτα, καὶ ὑπὸ τῆς μακρᾶς συνηθείας γεγυμνασμένοι, μετ' εὐκολίας ἐπιτηδεύουσι καὶ ἀνύουσι. Πρὸς ταῦτα δὲ οἱ καταπολὺ ἀνδρικώτατοι ἀδύνατοι καὶ ἀδόκιμοι φαίνονται· ὡσαύτως οἱ προσεθίζοντες ἑαυτοὺς εἰς ἵππων ἐποχήσεις καὶ ὁπλοφορίας καὶ ξιφῶν καὶ δοράτων μεταχειρίσεις ἐν καιροῖς πολέμου φαίνονται χρήσιμοι, καὶ νικῶσι πολλοὺς δυνατωτέρους διὰ τὴν ἐκείνων ἀπειρίαν. Ἀγνοῶ δὲ καὶ κατὰ τί δοκεῖ λυσιτελὲς καὶ ὠφέλιμον τὸ καταγίνεσθαι εἰς παίγνια, καὶ μεταχειρίζεσθαι ποτὲ μὲν ἐν τῇ δεξιᾷ, ποτὲ δὲ ἐν τῇ ἀριστερᾷ ἐν τῷ μετεωρίζειν εἰς ὕψος διὰ τοῦ δίνου τὴν σφαῖραν, ὃ δὴ κοινῶς ὀνομάζεται τζυκάνιον (37). Ὁμοίως καὶ τὰ ἄλλα τῶν παιγνίων εἰς ἃ B κεχήνασι πολλοὶ καὶ σπουδάζουσιν· οὐδὲν πάντως λυσιτελοῦσιν ἢ συμβάλλονται εἰς ἀντιπαρατάξεις πολεμικὰς καὶ μονομαχίας ἀνθρώπων ἰσχυρῶν καὶ μαχίμων· ἂν δέ τις εὐλογεῖν θέλῃ, καὶ λέγῃ ὅτι διὰ τῆς τοιαύτης γυμνασίας γίνονται οἱ ἄνθρωποι εὔστροφοι καὶ εὐκίνητοι, οὕτως ἂν ὁ μάγειρος καὶ τὸ χυτρίδιον διὰ τὸ ἀκίνητον ἀξιώσει μετακινεῖν τε καὶ στρέφειν, ἢ καὶ ἐπάνω ἀσκοῦ ἑνὶ ποδὶ ἅλλεσθαι καὶ πηδᾷν, καὶ τοιαῦτα ἕτερα ποιεῖν καταγνώσεως ἔργα, τῇ προφάσει τοῦ γενέσθαι εὐκίνητος. Ὁπότε δὲ κατανεύσει τις εἶναί τινα καὶ ἐκ τούτων ἴσως ὠφέλειαν, ἀλλ' ὡς εἴπομεν, καταπολύ ἐστι κάλλιον τὸ στρατιωτικῶς ἐγγυμνάζεσθαι, εἴ γε μετὰ τῆς εὐκινησίας κατεπέκεινα ἔχει καὶ ταῦτα. Οὐ δὲ τοῦτό ἐστιν ἐπαινετὸν καταπολὺ τὸ ἐν ἀμφοτέραις ταῖς C χερσὶ λίθον ἔχοντά τινα περικλονεῖν τὸ ἴδιον σῶμα καὶ οὕτω πηδᾷν; Μᾶλλον μὲν οὖν ἐστι κάλλιον τὸ μεθ' ὅπλων τρέχειν τινά, ἢ καὶ πάλην ἀσκεῖν καὶ ἀκοντισμοὺς, τὸ βάρος τῶν ὅπλων εἰς πᾶσαν γυμνασίαν εἰ δυνατὸν περιφέροντα, καὶ μεγάλην δόξαν ἐκ τούτου κερδαίνοντα. Ἐκύκλωσάν ποτε βάρβαροι Ῥωμαίους· οἱ δὲ ἐκ πλαγίου ἐνέδραν καὶ λόχον ποιήσαντες, ἐξαίφνης τοὺς κυκλοῦντας ἐκύκλωσαν, καὶ διὰ δοράτων ἀπέκτειναν· ἦσαν γὰρ ἀκριβῶς πρότερον παιδευθέντες ἀκοντίζειν, καὶ μεθ' ὅπλων ἱππάζεσθαι καὶ ταχυδρομεῖν, καὶ πῶς χρὴ πολεμίους κυκλῶσαι, καὶ πῶς ὑπὸ τούτων κυκλωθέντας ἀποφυγεῖν· ἡ γὰρ μελέτη πᾶν πρᾶγμα βελτιοῖ καὶ αὐξάνει (38)· διὰ τοῦτο σφόδρα ἐστὶ καὶ ἀναγκαῖον προγυμνάζεσθαι εἰς πάντα τὰ συμβαλλόμενα κατὰ πόλεμον, καὶ μὴ ἐν τῷ καιρῷ τοῦ πολέμου ζητεῖν τὴν αὐτῶν ἐπιτήδευσιν (39).

A propter diuturnum usum, facile exercent: cum interim vel fortissimos alios ad ea ineptos videmus. Similiter qui equitando et gerendis armis et gladiis lanceisque tractandis semel exercuerunt, belli tempore utiles sunt, et fortioribus sed minus exercitatis prævalent. Nescio autem cur utilis videatur ludorum exercitatio, nempe cum modo dextra modo sinistra manu jacitur in sublime rotante turbine sphæra: idemque aio de aliis ludis quos multi valde mirantur et adpetunt: siquidem hi nihil prosunt usibus bellicis neque conferunt ad pugnacium hominum dimicationes. Quod si moderate loquendum est, sane licet dicere homines hoc exercitio fieri agiles et expeditos. Sic enim etiam coquo, ne quietus degat, ollam circumagere licet, super utre uno pede insistere vel saltare, atque alios hujusmodi ridendos motus actitare, dum agilitatis adquirendæ studium simulat. Sed fac esse aliquam horum fortasse ludorum utilitatem; nihilominus, ut diximus, multo honestius est militariter se exercere, quandoquidem præter agilitatem alios quoque fructus consequemur. Dicet aliquis: Nonne saltem laudabile est saxum utraque manu tenentem circumagere corpus et saltare? Atqui, aio, multo est præclarius armatum decurrere, et luctam vel jaculationem frequentare, armorumque pondus in omni, si fieri potest, exercitio gestare, atque hinc laudem insignem referre. Romanos olim circumdederant barbari; verum illi ex obliquo insidiis structis obsessores suos repente obsederunt et lanceis confoderunt. Erant enim antea ad jaculandum accurate exerciti, ad equitandum cum armis decurrendumque, ad circumveniendos hostes, ad effugium ex obsessione captandum. Quippe exercitatio meliora omnia facit et auget. Ergo magnopere necesse est cuncta quæ ad bellum pertinent exercitio præoccupare: non autem, instante bello, tum demum de iis cogitare.

θ'. Εἰ δὲ καὶ τῆς κατὰ θάλασσαν εὐδοκιμήσεως D ἐπιτυγχάνειν καιρὸς, οὐδὲ ταύτην χρὴ παραιτεῖσθαι· λίαν γάρ ἐστι χρήσιμος εἰς τὸ ναυμαχεῖν· ποιεῖ γὰρ τὸν ὁπλίτην ἑδραίως καὶ στηριγμένως ἵστασθαι ἐπὶ τῆς νηὸς ὥσπερ ἐπὶ πέτρας τινὸς, καθὼς ἱστοροῦσι τὸν Εὔφημον (40) ἐκεῖνον, μηδὲν δεινὸν ἀπὸ τοῦ τῆς θαλάσσης κλύδωνος ὑφιστάμενον· ὁ δὲ μὴ διὰ πείρας προπαιδευθεὶς ἐκ πρώτης προσβολῆς καταπίπτει, εἰ καὶ ἄλλως ῥωμαλέος ἐστὶ καὶ δυσκαταγώνιστος·

IX. *Rex scientiam maritimæ rei militaris haud negligat.* — Quod si opportunitas ferat maris quoque peritiam adipiscendi, ne hanc quidem negligere oportet; multum enim ea interest, siquando maritimo bello opus fuerit. Sic enim miles firmiter in navi constanterque veluti in petra stare consuescit (qualem narrant Euphemum illum), nihilque a maris fluctuatione patitur. Qui autem haud exercitio se præmuniverit, primo statim progressu

(37) Vocabulum hoc explicatur *ludus pilæ in equo* a Cangio, qui de eo dissertationem se instituisse affirmat. Citat autem Cangius hunc ipsum auctoris nostri locum ex ms.; sed incautius dicit esse vocabulum Blemmydæ; est enim paraphrasiæ; Blemmyda autem in genuino scripto id non habet. Nimirum Cangius ignoravit, scriptum Blemmydæ a Galesiota fuisse interpolatum seu potius refectum.

(38) Est illud sapientis Periandri effatum Μελέτη τὸ πᾶν, *in exercitatione sunt omnia.*

(39) Legesis Ciceronem *De rep.* I, 6.

(40) Ab Euphemo Argo navem, defuncto Tiphy, fuisse gubernatam exploratum est.

labitur, quantumlibet robustus pugnaxque sit. Non A enim potest maritimis hostibus resistere, dum navis fluctuat, dum ipse vomitu et vertigine quatitur, neque pedem firmiter figere potest. Laudo Athenienses veteres, qui vitam suam eloquentia, juris prudentia, bellis terrestribus ac maritimis, exercebant: siquidem eloquentia mentem linguamque erudiebant; jure justitiam condiscebant; [armis] libertatem tuebantur, victoriasque plurimas et trophæa gloriosa sibi comparabant. Nam primo quidem Darium Xerxis patrem turpiter fugere coegerunt, deletis apud Marathonem trecentis militum millibus, quos Datis atque Artaphernes ducebant; cum ipsi Athenienses haud plus novem mille numero essent, præter Platæensium mille auxiliares: imperatoribus nimirum Militiade et Stesilao, pole- B marchis autem Callimacho et Cynegyro. Iidem postea Athenienses, suppetias ferente universa Græcia, Xerxem quoque debellaverunt. Ergo is qui pridem sine modo superbiebat, elementa pervertebat, mare in tellurem, tellurem in mare, convertens; qui etiam mare sæviens virgis castigaverat; qui exercitum multitudine innumerabilem, meta casrorum tanquam modio quodam dimetiebatur: cujus equitatus fluvios exsiccabat, veluti in Phrygia Scamandrum, in Thessalia Peneum, in Attica Ilissum; qui denique solem multitudine sagittarum obscurabat; hic, inquam, magnus et immensus, vix una navi ex ostiis Strymonis fluvii evadens, saluti consuluit, ægre admodum nec sine terrore ingenti C manibus Atheniensium elapsus. Tanta autem victoria patrata est, cum Græciæ universæ nonnisi naves ducentæ septuaginta et una ad Salaminam starent; ipse autem Xerxes bis mille et ducentas septem naves secum duceret. Deinde terra quoque infinitum bellatorum numerum amisit, partim acie, partim fame et frigore in fuga consumptorum: atque haud scio an vix aliqui Persidem reviserint. Has nimirum victorias, hæc trophæa referunt, qui se ad præclara opera exercitio diligentique meditatione comparaverunt. Eruditio enim trophæa confert et ornat.

X. *Rex ne sit cunctator, et captandæ occasioni* D *invigilet.* — Cujusvis autem negotii caput est et robur, ne rex in prædictarum rerum apparatu cunctator sit aut occasionem prætervehi sinat: more illius Charinadæ, quem agendi socordia et ignavia celebrem reddidit. Immo vero ab apparatu non est desinendum, etiamsi nullum exspectetur bellum. Sic enim comparati militum animi, siquod improvisum exsistat bellum, patriæ utiles erunt, hostesque propulsabunt. Volucre tempus est; neque id quisquam a tergo persequens consequi po-

A οὐδὲ γὰρ ἂν δυνηθείη πρὸς τοὺς κατὰ θάλασσαν πολεμίους ἀντιμάχεσθαι, τῆς νηὸς σαλευομένης, αὐτὸς πρὸς ἐμέτους τρεπόμενος, καὶ ταρασσόμενος καὶ ἰλιγγιῶν, καὶ τὴν τῶν ποδῶν βάσιν ἔχων ἀστήρικτον. Ἐπαινῶ τοὺς Ἀθηναίους ἐκείνους, μερίσαντας τὸν ἑαυτῶν βίον εἰς λόγους καὶ νόμους, καὶ πεζομαχίας καὶ ναυμαχίας· ἐκ μὲν γὰρ τῆς τῶν λόγων μελέτης καὶ νοῦν καὶ γλῶσσαν ἐπαίδευσαν· ἐκ δὲ τῶν νόμων δικαιοσύνην ἐξήσκησαν, ἐλευθερίαν ἐφύλαξαν, καὶ νίκαις καὶ ἀριστείαις πολλαῖς ἐκοσμήθησάν τε καὶ ἐδοξάσθησαν; πρότερον μὲν γὰρ Δαρεῖον τὸν τοῦ πατέρα κατῄσχυναν, κατατροπωσάμενοι καὶ καταλύσαντες εἰς Μαραθῶνα τὰς τριάκοντα μυριάδας, ἃς Δάτις καὶ Ἀρταφέρνης οἱ στρατηγοὶ ἐπεφέροντο, Ξέρξου ἔχοντες στρατεύματα χιλιάδας ἐννέα, καὶ Πλα- B ταιέων χιλίους συμμάχους· στρατηγούντων μὲν Μιλτιάδου τε καὶ Στησίλεω (41), πολεμαρχούντων δὲ Καλλιμάχου καὶ Κυναιγείρου· ὕστερον δὲ οἱ αὐτοὶ Ἀθηναῖοι, συμμαχούσης καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, καὶ τὸν Ξέρξην κατηγωνίσαντο· καὶ ὁ πρὶν ἄμετρα κομπάζων, καὶ στοιχεῖα μετακινῶν, καὶ τὴν μὲν ξηρὰν ποιῶν θάλασσαν, τὴν δὲ θάλασσαν ξηράν, καὶ ἀγριουμένην μαστιγῶν, καὶ διὰ τὸ τοῦ στρατεύματος πλῆθος καὶ ἀριθμὸν σχεδὸν ὑπερβαῖνον ἀντὶ μοδίου τινὸς κάστρῳ χρώμενος πρὸς τὴν μέτρησιν, καὶ ποταμοὺς ἀποξηραίνων πινόντων τῶν ἵππων, ὡς ἐν Φρυγίᾳ μὲν τὸν Σκάμανδρον, ἐν Θετταλίᾳ δὲ τὸν Πηνειόν, ἐν Ἀττικῇ δὲ τὸν Ἰλισσόν, τὸν δὲ ἥλιον ἀποκρύπτων διὰ τῶν τοξευμάτων τῆς στρατιᾶς, C ἐκεῖνος ὁ δοκῶν πολὺς εἶναι καὶ μέγας, μόλις ἐν μιᾷ νηῒ ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ Στρυμόνος διεσώζετο, μετὰ πολλῆς ἀγωνίας καὶ φόβου τὰς Ἀθηναίων χεῖρας διαφυγών· καὶ ταῦτα τῶν πάντων Ἑλλήνων διακοσίας ἑβδομήκοντα καὶ μίαν νῆας ἐχόντων εἰς Σαλαμίνην· ἐκεῖνος δισχιλίας διακοσίας ἑπτὰ ἐπαγόμενος νῆας κατεναυμαχήθη. Κατὰ δὲ τὴν ξηρὰν ὕστερον, πεντακοσίων (42) μυριάδων ἀνδρῶν μαχίμων διαφθαρεισῶν, τῶν μὲν πολέμῳ, τῶν δὲ ὑπὸ λιμοῦ καὶ κρύους ἐν τῷ φεύγειν ἐπιχειρεῖν, οὐκ οἶδα τίνες ὑπολειφθέντες τὴν Περσίδα κατέλαβον γῆν. Τοιαύτας ἀριστείας καὶ τρόπαια ποιοῦσιν οἱ τὰ καλὰ ἔργα προπαιδευόμενοι, καὶ τούτοις μετὰ σπουδῆς προεθίζοντες ἑαυτούς, τοῦ λόγου κοσμοῦντος καὶ διδόντος τὰ τρόπαια.

D Γ'. Ὃ δὲ μέγιστόν ἐστιν ἔργον ἐν πάσαις πράξεσι καὶ ἀνυσιμώτατον, τὸ μὴ βραδύνειν τὸν καιρὸν ἐν τῇ παρασκευῇ τούτων· κατὰ τὸν Χαρινάδην (43) ἐκεῖνον, ὃς ἀμελῶς καὶ ῥαθύμως ἐν τῷ πράττειν διέκειτο· ἀλλὰ προευτρεπίζεσθαι καὶ μή τινος ἀνάγκης προσδοκωμένης πολέμου· ὡς ἂν προπαρεσκευασμένας τὰς ψυχὰς ἔχοντες, ἐὰν ἴσως καὶ ἀπροσδοκήτως ἐπέλθῃ τις πόλεμος, ὠφελήσωσι μὲν ἑαυτούς, τοὺς δὲ ἀντιμάχους κατατροπώσωνται· ὁ γὰρ χρόνος ταχύτατος, καὶ οὐδένα περιμένει τῶν ῥαθυμούντων, οὐδὲ δυνήσεταί τις φθάσαι αὐτὸν κατόπισθεν τρέχων·

(41) Stesilaus ergo unus erat e decem prætorum numero, qui Marathoniam pugnam rexerunt (Nep. *in Milt.* cap. 6). Nomen Stesilai Thrasylao geniti prodit etiam Herodotus VI, 114, cumque in dicta pugna occubuisse dicit.

(42) Scribe πεντήκοντα.

(43) Est hoc nomen tardissimi et socordis senis apud Aristophanem *Vesp.* v. 232, et *Pac.* 1155.

οὐδὲ ἐὰν παραπλήσιος ᾖ τὴν ταχύτητα τῶν τοῦ Βορέου πτερωτῶν υἱῶν, ὡς οἱ Ἕλληνες μυθολογοῦσι τοῦ Ἰζῆ (44) τε καὶ τοῦ Κάλαϊ. Λέγουσί τινες ὅτι καὶ Λύσιππος ὁ ζωγράφος (45) ἐκεῖνος ὁ Σικυωνίοις βουληθεὶς ζωγραφῆσαι καὶ ὡς ἐν παραδείγματι δεῖξαι ὁποίαν ἔχει τὴν φυγὴν ὁ χρόνος, ἐποίησε τοῦτον κωφὸν, ὀπισθοφάλακρον, πτερόποδα, καὶ ἐπάνω τοῦ τροχοῦ βεβηκότα, μάχαιραν διδόντα κάτωθεν ἱσταμένῳ τινί· κωφὸν μὲν, ὡς πρὸς τοὺς αὐτὸν φωνοῦντας μηδαμῶς αἰσθανόμενον· φαλακρὸν δὲ τὰ ὄπισθεν, ὡς ἀδυνάτου ὄντος ὄπισθεν διώκοντά τινα κρατῆσαι αὐτόν. Πῶς δέ τις αὐτὸν παραδραμόντα φθάσαι ἰσχύσειε πτερόποδα ὄντα καὶ ἐπὶ σφαίρας ἱστάμενον; διδόντα δὲ ξίφος, διότι οἱ μήτε δυνάμενοι τῆς κόμης κρατῆσαι, μήτε φθάσαι φεύγοντα, τιτρώσκονται τῷ βέλει τῆς λύπης ὡς τῆς ζημίας ἐπαισθανόμενοι. Ἀννίβας ὁ τῆς Σικελίας καὶ Ἀφρικῆς στρατηγὸς, τῶν Ῥωμαίων ποτὲ βουληθέντων ἐπιστρατεῦσαι κατὰ τῆς Σικελίας, προλαμβάνει τὴν ἔφοδον· καὶ τὰ δύσβατα τῶν ἀλπίων ὀρέων διακαθάρας, δι' αὐτῶν πρὸς Ἰταλίαν χωρεῖ· καὶ διαφόρως αὐτοὺς πολεμήσας, πολυτρόπως αὐτοὺς ἐκνικᾷ· τέλος δὲ πάλιν εἰς πολὺ πλῆθος συναχθεῖσιν ἐπιτεθεὶς εἰς Καλαβρίαν (46), παράδοξόν τινα ἐπάγει τὸν ὄλεθρον· λέγουσι γὰρ τοὺς χρυσοῦς δακτυλίους τῶν πεφονευμένων στρατιωτῶν μοδίῳ μετρῆσαί τε καὶ διαμερίσασθαι· τὰς δὲ γυναῖκας Ῥωμαίας διὰ τὴν τοιαύτην τῶν ἀνδρῶν σπάνιν ἀνδραπόδοις καὶ βαρβάροις συζεύγνυσθαι. Ἀλλ' ὁ τοσοῦτος νικητὴς, ἐκεῖνος Ἀννίβας, ἐπάρσει καὶ τρυφῇ καταχαυνωθεὶς, καὶ διὰ τοῦτο ἀμελήσας τέλος ἄριστον ἐπιθεῖναι ταῖς τοιαύταις πράξεσιν, ἕως ἐκπορθῆσαι τὴν Ῥώμην καὶ κατασκάψαι, ὕστερον ὑπὸ Σκηπίωνος τοῦ στρατηγοῦ Ῥωμαίων κατεδιώκετο, καὶ φεύγων τὴν Βιθυνίαν κατέλαβε, καὶ δηλητήριον φάρμακον πιὼν, πικρῶς ἀπώλεσε τὴν ζωήν· ὡσαύτως καὶ ἄλλως ἄλλοτε κατὰ διαφόρους καιροὺς ἀμελήσαντες τὰ ὅμοια ἔπαθον. Ἐπιμελητέον τοίνυν ἁρπάζειν τὸν ἁρμοδιώτατον ἐλθόντα καιρὸν, καὶ μὴ παραχωρεῖν αὐτὸν μὲν παρέρχεσθαι, εἰς τὸ μέλλον δὲ ἐλπίζειν ἀδήλως τῶν λυσιτελούντων ἐπιτυχεῖν, ἢ τὴν τυχὴν ἀναμένειν τὰ συντείνοντα ἐκτελέσαι· ἀλλὰ μὴ προπαιδευτικὴν ἐπιστήμην ἔχειν κατορθοῦσαν πάντα τὰ χρήσιμα. Καὶ κυβερνήτης γὰρ ἄριστος ἐκεῖνός ἐστιν ὃς ἐν εὐδίαις εὐθέτῳ καιρῷ καὶ γαλήνῃ σπουδάζει καὶ λογισμὸν ἔχει καὶ μέριμναν, εὐτρεπίζειν ἅπαντα τὰ πρὸς ἀπαρτισμὸν τῆς νηός· καὶ ἐπιμελεῖται ἵνα ἐπιτήδεια ὦσι τά τε πηδάλια καὶ ἄρμενα καὶ σχοινία· ὡς ἄν ποτε τρικυμίας καὶ κλύδωνος ἐπελθόντος, ἀβλαβῆ καὶ ἀκίνδυνον εἰς λιμένα διασώσῃ τὴν ναῦν. Ὁ δὲ τῶν ἀναγκαίων τῆς νηὸς χρειωδῶν ἀμελῶν, καὶ τὸν εὐδιεινὸν τῆς εὐπλοίας καιρὸν ὑπὸ ῥαθυμίας καταλιμπάνων, καὶ πρὸς τὸ ἔργον δυσκίνητος ὢν, καταποντιστὴς μᾶλλον ἢ κυβερνήτης δί-

A terit; nemo, inquam, ne si alatos quidem Boreæ filios, ut Græci fabulantur, Zetin et Calain pernicitate sua æmuletur. Aiunt Lysippum pictorem inclytum, dum Sicyoniis tempus ejusque celerem fugam exprimere vellet, repræsentasse illud surdum, occipitio calvo, pedibus alatis, rotæ insidens, ensemque cuidam inferne adstanti porrigens. Surdum quidem, quia neminem a quo vocetur exaudit: retro calvum, quia nemo illud præteritum retinere potest. Quis enim cursum adæquet alipedis et præterlapsi rotæque insistentis? Denique gladium porrigens, quandoquidem hi qui neque capillo retinere, neque cursu æquiparare potuerunt, mœroris telo figuntur, quia suum detrimentum sentiunt. B Hannibal per Siciliam et Africam creatus imperator, cum in Siciliam Romani expeditionem molirentur, transitum ipse anticipavit, viaque sibi per alpinos montes patefacta, in Italiam irrupit; Romanos diversis prœliis pulsatos fregit; novissime vero magnam illorum multitudinem denuo contractam incredibili clade in Calabria profligavit. Fertur enim Hannibal occisorum Romanorum aureos annulos modio metitus distribuisse: Romanas autem matronas fama est, penuria civium, servis et barbaris nupsisse. Sed enim tantus hic Hannibal superbia deliciisque inflatus, cum neglexisset præclarum terminum facinoribus suis imponere, ita ut Romam obsideret atque exscinderet, postea a Romanorum duce Scipione fugatus est; C atque ita exsul in Bithyniam delatus, veneno epoto, amarum vitæ finem nactus est. Similiter alii aliter diversis temporibus pari negligentia utentes pares adversitates experti sunt. Studiose igitur curandum est, ut opportunissimum quodque tempus captemus, neque id sinamus elabi, cæca spe lusi fore ut quod utile est nanciscamur, dum fortunam ipsam quæ nobis expediunt curaturam arbitramur, etiamsi nos ea minime scientia instructi simus, quæ quidquid frugi est operatur. Profecto ille optimus gubernator est, qui sereno tranquilloque tempore, studium omne, cogitationem, et curam collocat in apparandis quæcumque ad instruendam navem pertinent: quique consulit ut aptus sit malus, et vela, et funes, ita ut cum decumanus fluctus D tempestasque surrexerit, navim incolumem in portum referat. Secus vero qui necessaria navis instrumenta negligit, idoneumque prospere navigando serenum tempus socorditer omittit, neque ad laborem alacriter incumbit, is navifragus potius quam gubernator appellari debet. Quanquam enim e tempestate navis aliquando incolumis redeat, id fortunæ imputandum erit; nam per gubernatoris quidem incuriam non stetit, quominus ea fluctibus absorberetur. Pari ergo ratione ne du-

(44) Ita codd.

(45) Atqui Lysippum Sicyonium dicit statuarium Plinius lib. XXXIV, sect. 19. Consentit autem in oratione genuina Nicephorus qui nec pictorem vocat, immo statuarium se agnoscere demonstrat verbo ἠγαλμάτωσεν.

(46) Leviter errare videtur Nicephorus, geographiæ cæteroquin, de qua etiam scripsit, non ignarus, dum Calabriam dicit pro finitima Apulia, in qua provincia sunt Cannæ.

cem quidem imparatum esse oportet vel negligentem, sed bene potius eruditum, arte sua exactum, atque in omni sui muneris parte perfectum, celerem, navum; alis in summa, si fieri potest, instructum sive ad suorum tutelam et conservationem, sive ad hostes venandos præoccupandosque. Et sane is caveat ne similis sit inscitis medicis, qui congrua ægrotis pharmaca haud ante sibi comparant, sed necessitatis demum tempore ea requirunt; quæ tunc si forte haud nanciscuntur, mira dicunt et jactant, illico nimirum a se morbum pulsum iri, siquidem idonea pharmaca non desiderarent: atque interim plurimum de pharmacorum virtute blaterant. Nonnulli contra ex his medicis impotentiam suam naturæ imputant, atque ita nonnisi oneri ægrotantibus sunt. Si quis vero eos reprehendit, naturæ tantummodo se ministros esse aiunt, librorumque doctrinas conspuunt. Mitto quod hi sæpenumero naturæ ipsi adversantur, neque medici sunt, sed pestes et homicidæ. Imitandi sunt igitur docti potius prudentesque medici, qui, gnari quam volucre tempus sit, artem suam cum omni sedulitate expromunt, primis morbi motibus adversantes, ut quam ocissime valetudinis integritatem restituant.

A κτιος ὀνομάζεσθαι· καὶ ἐὰν κλύδωνος ἐπιγενομένου ἡ ναῦς ἀπὸ τῶν κυμάτων ἀβλαβὴς διαφυλαχθείη, τοῦτο τῆς τύχης ἔργον εἴποι τις εἶναι· ὅσον γὰρ τὸ ἀπὸ τῆς ἀμελείας ἐκείνου πάντως ἂν ἡ ναῦς ἐκινδύνευσε καταποντισθεῖσα. Οὐ χρὴ τοίνυν οὐδὲ τὸν στρατηγὸν ἀπαρασκεύαστον εἶναι καὶ ἀμελῆ, ἀλλὰ κατηρτισμένον καὶ τέλειον εἶναι ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις τῆς ἀρχῆς, ἤγουν ταχὺν εἶναι, σπουδαῖον, πτερωτὸν, εἰ δυνατὸν, εἴς τε τὴν τῶν οἰκείων φυλακὴν καὶ συντήρησιν, εἴς τε τὴν τῶν ἐναντίων θήραν καὶ πρόσληψιν· καὶ μὴ ὅμοιον εἶναι τοῖς ἀμαθέσι τῶν ἰατρῶν, οἵτινες οὐ παρασκευάζουσιν ἔχειν τὰ τοῖς νοσοῦσι προσήκοντα φάρμακα, ἀλλὰ κατ' αὐτὸν τῆς ἀνάγκης καιρὸν ἐπιζητοῦσι πορίζεσθαι· καὶ μὴ δυνηθέντες εὑρεῖν, τερατολογοῦσι καὶ ἐγκαυχῶνται B ὡς εἴπερ εἶχον φάρμακα τὰ χρειώδη, ταχέως ἂν τὴν νόσον ἀπήλασαν, πλεῖστα περὶ τῆς τῶν φαρμάκων δυνάμεως φυσιολογοῦντες. Τινὲς δὲ τῶν τοιούτων ἰατρῶν τὴν ἑαυτῶν ἀδυναμίαν τῇ φύσει ἀνατιθέασι, φόρτος μόνον κενὸς τοῖς ἀῤῥώστοις φαινόμενοι· καὶ εἴ τις αὐτοῖς ὀφθείη μεμφόμενος, φύσεως μόνης ὑπουργοὶ λέγουσιν εἶναι, τὰς ἀπὸ τῶν βιβλίων ἐπιστήμας παραιτησάμενοι· ἐῶ γὰρ λέγειν, ὅτι πολλάκις καὶ αὐτῇ τῇ φύσει ἐναντιοῦνται, θεραπευταὶ μὲν οὐκ ὄντες, βροτολοιγοὶ δὲ μάλιστα καὶ φθορεῖς. Ἀλλὰ μιμεῖσθαι τοὺς τῶν ἰατρῶν ἐπιστήμονας καὶ φρονίμους οἱ τὸν καιρὸν εἰδότες ὀξύτατον μετὰ πάσης ἵστανται τῆς σπουδῆς, τῇ πρώτῃ κινήσει τοῦ νοσήματος ἀνθιστάμενοι, ἵνα ὡς ἐν συντόμῳ τὸ τῆς ὑγείας καλὸν διασώσωσιν.

XI. *Rex dignos magistratus eligat.* — Age vero nihil magis a rege fieri necessarium est, quam judicum in universa ditione sua constitutionem; itemque in foris mercatoriis, curatorum; qui sane haud aveant humanis carnibus vesci (id quod Prometheo contingere fabulæ narrant, cui adfixo in Caucasi rupibus jecur depascitur aquila), sed qui apprime studiosi justitiæ sint, qui avaritiam et ipsi a se repellant et in aliis persequantur, qui tutam æquabilitatem conservent, neque pecuniæ per scelus colligendæ inhient, publicamque rem compilent, verum prudenti consilio jus ubique æquitatemque præ se ferant, atque a cæteris mortalibus longe differant. Neque tamen hi similes Corœbo vel Margitæ vel etiam Melitidæ sint, quorum primus in littore stans fluctus numerabat; ita tamen ut post tertium subsisteret, majorem numerum percensere nesciens. Alter dubitans rogabat uter parentum suorum se genuisset. Tertius denique uxoris consortium vitabat, haud cælibatus puriorisque vitæ desiderans, sed a socru sua vapulare metuens, si forte uxorem attingeret. Quos omnes consilii expertes atque dementes fuisse nemo non videt. Rursus populorum judices ne sint astuti ac perversi, neque ad maleficia solertes: quales erant Cacus, Autolycus, et Eurybates, qui aliena armenta furantes ad suas caulas atque latebras aversis corporibus pertrahebant; ita ut qui pedum vestigia in latronum vestibulis obser-

ΙΑ'. Ὃ δὲ ἀναγκαιότατόν ἐστι τῷ βασιλεῖ πάντων μάλιστα τὸ εἰς ἅπασαν τὴν ὑπ' αὐτὸν ἀρχὴν δικαστὰς ἐγκαταστῆσαι· οὐ μὴν δὲ ἀλλὰ καὶ ἐν ἀγοραῖς C ἐπιμελητὰς, οὐκ ἀνθρωπίνας σάρκας ἐπιθυμοῦντας ἐσθίειν (καθὼς ὁ μῦθος λέγει τὸν Προμηθέα παθεῖν ἐν τῷ ὄρει Καυκάσῳ προσηλωμένον, ἀετοῦ τὸ ἧπαρ αὐτοῦ κατεσθίοντος)· ἀλλὰ περὶ πλείστου ποιουμένους τὰ δίκαια, πλεονεξίας ἀπεχομένους, καὶ ἀπὸ τῶν ἄλλων ταύτην ἀποδιώκοντας, εὐταξίαν οἰκονομοῦντας παῤῥησιάζεσθαι· οὐ πρὸς συλλογὴν χρημάτων παράνομον ἀποβλέποντας, καὶ ληστρικῶς διακειμένους τῇ πολιτείᾳ, ἀλλὰ μετὰ λελογισμένης συνέσεως τὸ νόμιμον ἐπὶ πᾶσι καὶ διορθωτικὸν συνεισφέροντας, καὶ διαφέροντας τῶν ἄλλων πολλῇ τῇ περιουσίᾳ· μὴ παραπλησίους δὲ Κοροίβῳ, Μαργίτῃ τε, καὶ τῷ Μελιτίδῃ (47)· ὧν ὁ μὲν περὶ τοὺς αἰγιαλοὺς βαδίζων ἐμέτρει τὰ κύματα, καὶ μέχρι τριῶν προβαίνων, ἵστατο ἐπὶ πλέον μὴ δυνάμενος D προχωρεῖν· ὁ δὲ διαπορῶν ἠρώτα, ὁπότερος τῶν γονέων αὐτὸν ἐγέννησεν· ὁ δ' ἕτερος οὐκ ἤθελήσε συμμιγῆναι τῇ αὐτοῦ γυναικὶ, οὐ παρθενίαν τιμῶν, οὐδὲ ἁγνεύειν βουλόμενος, ἀλλὰ λέγων φοβεῖσθαι μήποτε κόλασιν εὕρῃ παρὰ τῆς πενθερᾶς αὐτοῦ χάριν τῆς συνουσίας· ἀφελεῖς ὄντες παντελῶς καὶ ἀνόητοι· μηδὲ πάλιν περιέργους καὶ κακοτρόπους καὶ ἐπινοητικοὺς εἰς τὸ πονηρεύεσθαι· ὁποῖοι ἦσαν ὅ τε Κάκκος, ὁ Αὐτόλυκος, καὶ ὁ Εὐρυβάτης (48), τὰ ἀλλότρια κλέπτοντες ζῶα, καὶ εἰς τὰς οἰκείας αὐτῶν ἀντιστρόφως εἰσάγοντες καταδύσεις καὶ μάνδρας·

(47) Priores duos memorat Polybius in *Vaticanis excerptis* p. 381, tertium Aristophanes *Ran.* v. 1022, et Lucianus in *Amoribus* haud procul fine.

(48) Sunt hi latrones in fabulis famosi.

ὥστε τοὺς περιεργαζομένους τὰ τῶν ποδῶν αὐτῶν ἴχνη ἐν τῇ εἰσελεύσει τῆς καταδύσεως τῶν κλεπτῶν, ὑπολαμβάνειν ὅτι μᾶλλον ἐξῆλθον τὰ ζῶα· καὶ οὐ τοῦτο μόνον ἐποίουν, ἀλλὰ καὶ μετήμειβον ταῦτα, καὶ μετεχρωμάτιζον, καὶ παντοίαις μηχαναῖς τε καὶ τέχναις τοὺς ἔχοντας αὐτὰ παρεκρούοντο· καὶ τοὺς παρατηροῦντας λανθάνοντες διέφευγον, δίκην καπνοῦ κρημνοὺς διερχόμενοι, καὶ τοίχους ὑπερπηδῶντες, καὶ ποικίλως ἐναλλασσόμενοι· ὡς ὁ Νηρεὺς ἐκεῖνος, καὶ Περικλύμενος (49), καὶ Πρωτεὺς ὁ Αἰγύπτιος σοφιστής· ὃν λέγουσιν ἀπὸ Παλλήνης τῆς Θρακικῆς ὑποστρέψαι ποτὲ εἰς Αἴγυπτον· ἐν μυχοῖς καὶ χάσμασιν ἀδύτοις τε καὶ ἀγνώστοις· ἀλλὰ χρὴ ἐκλέγεσθαι πόλεων ἐπιστάτας καὶ δημαγωγούς, οἵτινες ὁμοίως καὶ ἀφέλειαν καὶ πονηρίαν ἐξέφυγον, καὶ φρονήσει καὶ δικαιοσύνῃ κεκόσμηνται· τοιούτων γὰρ ὄντων αὐτῶν, τό τε πλῆθος εὔκοσμον ἔσται σὺν εὐταξίᾳ, καὶ ὁ βασιλεὺς ἕξει δόξαν καὶ κλέος τοιούτου βασιλεύων λαοῦ. Ἵνα δὲ καὶ πρὸς ἀρίστους ἄνδρας τὸν λόγον ἐπαναγάγωμεν, τοιούτους εἶναι δεῖ τοὺς στρατηγοὺς καὶ τοῦ λαοῦ διαιτητὰς καὶ ἐφόρους, οἷος ἦν ὁ Ἄραψ ἐκεῖνος Γουνεὺς, Κέφαλος ὁ ἐξ Ἰταλῶν πολιτογραφηθεὶς εἰς Ἀθήνας, Ἀριστείδης τε καὶ Ἀριστοφῶν, συνήθεις ὄντες τῶν Ἀθηναίων· ὁ μὲν γὰρ Γουνεὺς ἐννομώτατος ὢν δικαστὴς καὶ πλεονεξίαν πᾶσαν μισῶν, καὶ τοὺς πλεονέκτας κολάζων, Βαβυλωνίων καὶ Φοινίκων στασιασάντων ποτὲ, ἧκει πρὸς αὐτοὺς κελευσάσης τῆς Σεμιράμιδος· ὁ δὲ καὶ μόνον ὀφθεὶς διαλύει τὴν στάσιν· καὶ πρὸς φιλίαν συνάπτει τὰ γένη, τῷ τρόπῳ καὶ τῇ ἀρετῇ αἰδῶ καὶ ἐντροπὴν ἐμβαλὼν εἰς αὐτούς. Ἀριστείδης ἐπὶ τοσοῦτον ἐφίλει τὸ δίκαιον, ὥστε καὶ ἐξορίαν διὰ τοῦτο κατεδικάσθη, τῶν πλειόνων δύσχρηστον αὐτὸν ἡγουμένων· ὥσπερ ἐν Ῥώμῃ ποτὲ λέγουσι Μάρκιον τὸν στρατηγὸν διὰ δικαιοσύνην ὑπὸ τοῦ πλήθους ἐξελαυνόμενον τῆς πατρίδος· καὶ τῶν ἐχεφρόνων πενθούντων αὐτὸν, ἐκεῖνος πρὸς οὐδὲν ἐχαυνώθη, ἀλλὰ τὴν γνώμην εἶχε στερεὰν καὶ ἀκλόνητον· Κέφαλος δὲ σχεδὸν παντελῶς ἀνέγκλητος ἔμεινεν ἄν, εἰ μὴ συκοφαντίᾳ τινὸς ἀπροβούλευτον ψήφισμα γέγονε κατ' αὐτοῦ, καίτοι γε ἀναιτίου ὄντος παντάπασιν· Ἀριστοφῶν δὲ κατηγορούμενος διὰ πάσης αὐτοῦ τῆς ζωῆς, ἐπειδὴ μισοπόνηρος ἦν καὶ τοὺς κακοὺς ἀμυνόμενος, ὅμως ἅπαν κατηγορίας δικαστήριον ἐξενίκησεν. Εἰ δὲ λέγοι τις δυσχερὲς εἶναι τοιούτους ἄνδρας νῦν εὑρεθῆναι, ἀλλ' οὐκ ἄλλοθέν ἐστι τὸ αἴτιον, ἢ ὅτι περιφρονοῦνται μὲν οἱ καλοὶ, καὶ ἐν οὐδεμιᾷ βελτίστῃ κρίνονται μοίρᾳ· οἱ πονηροὶ δὲ προκρινόμενον ἐπιδιδόασι καὶ αὐξάνουσι· πᾶν γὰρ τὸ ζητούμενον αὐξάνει τε καὶ παῤῥησιάζεται· τὸ δ' ἀμελούμενον ἐλαττοῦται καὶ ἀποκρύπτεται· πόθεν γὰρ ἄλλοθεν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς τούτοις χρόνοις ἐσπάνισε τὰ τῶν λόγων καὶ μαθημάτων καὶ ἀπεσβέσθη, καὶ ἡ τῶν ἠθῶν κοσμιότης ἐφθάρη, ἢ πάντως ὅτι παρευδοκιμοῦνται μὲν οἱ τοῦ καλοῦ καὶ τῶν λόγων, καὶ ἐν οὐδενὶ λόγῳ τάττονται· ἐκλέγονται δὲ καὶ προτι-

varent, illinc potius armenta egressa existimarent. Neque id solum latrones faciebant, verum etiam fucatis coloribus armenta transfigurabant, et sexcentis dolis atque artificiis justos dominos fallebant: nam et illorum custodes latebant per inaccessa, fumi instar, obrependo, muros transiliendo, varias formas induendo, veluti Nereus ille, et Periclymenus, et Proteus sophista Ægyptius; quem aiunt e Pallene Thracica migravisse in Ægyptum, ibique in antris quibusdam adytisque incognitis habitavisse. Oportet igitur eligere urbium præfectos populique rectores, qui inscitia non minus quam improbitate careant, quique prudentia et justitia præditi sint. His enim ita se habentibus et populus bene moratus erit, et rex inclytam gloriam referet tali populo præsidens. Jam ut ad viros quoque optimates orationem nostram convertamus, plane opus est ut duces et populi compositores et ephori ejusmodi sint, qualis ille Arabs Guneus, et Cephalus Italus qui ad Atheniensium civitatem transiit; qualis item Aristides et Aristophon qui Atheniensium consuetudine et patria utebantur. Guneus quidem judex æquissimus, injustitiæ omnis osor atque vindex, bello inter Babylonios Phœnicasque coorto, jubente Semiramide ad eos venit; vixque ab his visus, bellum exstinxit, suaque virtute discordes gentes composuit, reverentiam iis et pudorem incutiens. Aristides autem tantopere justitiæ tenax erat, ut exsilium quoque ob eamdem sit passus, quoniam ejus causa in multorum offensionem incurrit. Veluti Romæ Marcius dux propter suam justitiam a populo pulsus patria fuit: quo tempore cordatis hominibus casum ejus deflentibus, ipse tamen animo non est fractus, sed suam sententiam firmam imperturbatamque retinuit. Cephalus autem omni fere criminatione liber fuisset, nisi, ob calumniam nescio cujus, improvida sententia, quanquam plane innocens, percussus fuisset. Aristophon denique in omni vita calumniis adpetitus, quia improbitatis atque improborum hostis erat, in cunctis tamen judiciis superior discessit. Porro siquis dicat, homines hujusmodi ægre his temporibus inveniri, causa rei quidem haud alia est, quam quia boni contemnuntur, neque præclarum aliquem fructum consequuntur; scelesti autem bonis præclari subvehuntur altius honoribusque mactantur. Nam res cujus usus expetitur, facile crescit atque emergit; quæ vero negligitur, ea minuitur latebrasque petit. Cur enim ætate nostra disciplinæ ac literæ perraræ vel exstinctæ sunt? cur morum quoque honestas defloruit, nisi quia docti honestique viri prætermittuntur, nulloque in pretio habentur, pravus autem quisque deligitur et antefertur, tum in ecclesiasticis dignitatibus tum etiam civilibus? Neque pensi habetur, quam laudabile gloriosumque, item quam turpe atque infame, summæ ipsi potestati sit,

(49) De hoc lege Apollodorum I, 9. Reliqui notissimi.

prout boni vel mali deliguntur, fiuntque pontifices, præfecti urbium, prætores, duces, vel alii hujusmodi magistratus. Neque item disquiritur, quanta utilitas, vel secus quantum damnum, non solum ad populum, sed etiam ad reges ipsos, a quibus electio fit, redundet. Nam quibus hominibus haud inest animæ rectrix ratio, in his dementia, inscitia et pravorum operum studium dominatur. Rursus ubi honesta virtutis forma non est, ibi impudenter versari et debacchari vitia necesse est. Quid ergo aliud regem maximum, inlustrem, gloriosum, ab omnium linguis collaudatum celebratumque reddit, nisi quod is honore, benevolentia omnique reverentiæ officio prosequitur homines eruditione, virtute, prudentia, ornatos? Quid e contrario aliud malam B regi famam conciliat, nisi quod familiares habet, complectitur atque honorat incompositis moribus homines, insipientes atque lascivos? Quippe cum rex aspernatur despicitque homines litteris et consilio instructos; habet autem in aere perditum quemvis et ab honestate modestiaque alienum; id hercle documento est, magnificari ab eo vitium, odio haberi spernique virtutem; in pretio esse apud eum inscitiam, litteras conspui. Jam qui hac mente est, is sine dubio cum imperiti vulgi sententia animisque conspirat. Ergo decet atque apprime necessarium est, bonos honestosque viros honoribus et gloria ornare. Sic enim rex efficiet, ut et bonorum numerus augeatur, et sibi immortale nomen atque ab omnibus laus contingat.

A μῶνται οἱ φαῦλοι ἔν τε τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ἀξιώμασι, καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς πολιτικοῖς; καὶ οὐδὲ κρίνεται, πόσον εἰς εὐδοξίαν καὶ ἔπαινον, ἢ ἀδοξίαν καὶ ψόγον, συμβάλλεται εἰς τὴν πρώτην καὶ μεγίστην ἀρχὴν, τὸ ἢ τοὺς καλοὺς, ἢ τοὺς κακοὺς ἐκλέγεσθαι, καὶ καθιστᾷν ἱεράρχας καὶ πολιτάρχας, πραίτωράς τε καὶ στρατηγοὺς καὶ ἑτέρους προβιβασμούς· καὶ πόσον τὸ ὠφέλιμον ἢ τὸ ἐπιβλαβὲς περιγίνεται ἀπὸ τούτων, οὐ μόνον εἰς τὸ τοῦ λαοῦ πλῆθος, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἐν ἀξιώμασιν ὄντας· ἐν οἷς γὰρ ἀνθρώποις οὐκ ἔστιν ὁ κοσμήτωρ τῆς ψυχῆς λόγος, ἐν τούτοις ἐπικρατεῖ ἀλογία καὶ ἀπαιδευσία, καὶ ἡ τῶν φαύλων ἐπιτήδευσις ἔργων· ἐν οἷς δὲ πάλιν οὐ πάρεστι τὸ τῆς ἀρετῆς καλὸν, ἐξ ἀνάγκης ἀνερυθριάστως καὶ ἀναιδῶς τὰ τῆς κακίας αἴσχιστα ἔργα πράττεται καὶ σπουδάζεται. Τί οὖν ἄλλο τὸν βασιλέα μέγιστον καὶ περιφανῆ καὶ περίδοξον καὶ διὰ πάσης γλώττης εὐφημούμενον, καὶ περιᾳδόμενον καὶ ἀγαπώμενον ἀπεργάζεται ἢ τὸ διὰ τιμῆς καὶ εὐμενείας ἄγειν καὶ περὶ πολλοῦ ποιεῖσθαι τοὺς λογιότητι καὶ ἀρετῇ καὶ συνέσει κεκοσμημένους; Τί δ' ἄλλο ἐκ τοῦ ἐναντίου τὴν ἄδοξον φήμην αὐτῷ προξενεῖ ἢ τὸ οἰκειοῦσθαι καὶ ἀναδέχεσθαι καὶ τιμᾷν τοὺς ἀτάκτους καὶ ἀλόγους καὶ ἀσελγεῖς; τὸ γὰρ περιφρονεῖν μὲν καὶ ἀτιμάζειν τοὺς λόγῳ καὶ συνέσει πεπαιδευμένους, ἀναδέχεσθαι δὲ καὶ τιμᾷν τοὺς κατεγνωσμένους καὶ μακρὰν ὄντας τοῦ καλοῦ καὶ τῆς εὐτάκτου διαγωγῆς, δεῖγμα σαφές ἐστιν, ὅτι κακίαν μὲν ἐξαίρει καὶ ἀνυψοῖ, ἀρετὴν δὲ ἀποτρέπεται καὶ μισεῖ· καὶ θαυμάζει μὲν ἀλογίαν, τοὺς δὲ λόγους βδελύττεται. Τὸ δ' οὕτω κρινόμενον ὁμολογουμένως μετὰ τοῦ πλήθους ἐστὶ καὶ τῆς αὐτοῦ συμφωνίας καὶ γνώμης. Διὰ ταῦτα πρέπον ἐστὶ καὶ ἀναγκαιότατον, ἐνδόξους καὶ ἐντίμους ποιεῖν τοὺς καλοὺς καὶ ἀγαθοὺς ἄνδρας· ἵνα ὁ τοῦτο ποιῶν βασιλεὺς παρασκευάζῃ μὲν αὐξάνεσθαι τοὺς καλοὺς, οἰκονομῇ δὲ εἰς ἑαυτὸν παρὰ πάντων ἄπαυστον δόξαν καὶ κλέος.

XII. *Rex apprime sit religiosus.* — Sed enim omnis rei bonæ caput est, et in primis decet regem, in quovis opere Deum spectare, atque omni nisu viribusque curare, ut a sanctis Patribus definitos in re religiosa terminos conservet atque retineat, ab eorumque firmis decretis nunquam discedat; neque ea ullo modo negligat; atque ita a Deo miserante impetret incolumitatem eorumdem perpetuam et custodiam. His a rege diligenter peractis, non sine constanti puraque erga Deum spe, res curæque ejus lætum exitum nanciscentur, adversarii hostesque profligabuntur et corruent. Ita se gessit Ezecias rex, quo tempore Senacherimus adversus Hierosolyma copias adduxit. Etenim agrum suburbanum longe lateque cibariis spoliavit, puteos D excæcavit, fossas ingentes perduxit, urbem externis operibus circumvallavit; intra ipsam vero vigiles constituit, sagittarios, scutatos, hastatos, funditores, armavit, necnon alios qui manibus aut machinis lapides jacularentur. Cum his collocavit delectos optimates qui vigilibus præessent ac moderarentur, alios denique qui circum operas discurrerent · nihilque prætermisit, quod tutelæ munitioni-

C ΙΒ'. Κεφαλὴ δὲ πάντων τῶν ἀγαθῶν πρέπει τὸν βασιλέα βλέπειν διὰ παντὸς πρὸς Θεὸν, καὶ κατὰ πᾶσαν ἰσχύν τε καὶ δύναμιν συντηρεῖν καὶ φυλάσσειν τὰ τῶν θεοφόρων Πατέρων περὶ εὐσεβείας ὅρια καὶ θεσπίσματα παντελῶς ἀπαράβατα καὶ ἀμετακίνητα, καὶ μὴ κατά τινα τρόπον τούτων καταμελεῖν· καὶ οὕτως ἐνδέχεσθαι παρὰ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ τὴν τούτων σύντήρησιν καὶ κατόρθωσιν· καὶ διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν τὸν Θεὸν ἀπαρασαλεύτου καὶ καθαρᾶς ἐλπίδος μετὰ τὸ ἀποπληροῦν σπουδαίως πάντα τὰ εἰρημένα, μέλλουσι κατευθύνεσθαι τὰ ἔργα καὶ οἱ κόποι αὐτοῦ· καὶ οἱ ἀντίμαχοι αὐτοῦ καὶ πολέμιοι καταπίπτειν καὶ καταβάλλεσθαι. Οὕτω καὶ ὁ βασιλεὺς Ἐζεκίας ἐποίησεν, ὁπότε ὁ Σεναχαρεὶμ στρατιὰν κατὰ τῆς Ἱερουσαλὴμ ἤγειρεν (50)· ἀπὸ μὲν γὰρ τῶν ἐκτὸς τῆς πόλεως χωρίων, ἀφῃρεῖτο μὲν τὰς τροφὰς, ἔφραττε δὲ τὰς πηγὰς, ἐξώρυττε δὲ τάφρους εἰς βάθος, κατησφαλίζετο δὲ τὴν πόλιν οἰκοδομήμασι προτειχισμάτων· ἐντὸς δὲ τῆς τοιαύτης πόλεως ἀπέταττε φύλακας, τοξότας; καθώπλιζεν· ἔτι τε πελταστὰς καὶ δορυφόρους καὶ σφενδονήτας, καὶ τοὺς ἐκ χειρῶν καὶ μηχανημάτων πετροπομπούς. Σὺν τούτοις ἐξελέγετο τοὺς ἀρίστους τῶν φρουρού-

(50) II Paralip. XXXII.

τῶν ἐπιστάτας καὶ ἄρχοντας, καὶ τοὺς εἰς διατροχὴν A τεταγμένους, καὶ πᾶσαν ἀσφάλειαν ἐμηχανᾶτο καὶ κατοχύρωσιν. Ὅμως καὶ ταῦτα πάντα ποιῶν, ἀπὸ μόνου τοῦ ὑψίστου Θεοῦ ἤλπιζε καὶ προσεδόκα τὴν ἀπολύτρωσιν· καὶ νύκτα καὶ ἡμέραν ἐν συντριβῇ καρδίας ἐζήτει καὶ παρεκάλει τὴν ἀπαλλαγὴν τῶν δεινῶν· διὰ τοῦτο οὐδὲ τῶν ἐλπίδων ἀπέτυχεν· ὁ γὰρ Σεναχερεὶμ ὁ θρασὺς καὶ ὑπέρογκος ἅμα τῷ προσβαλεῖν τῇ χώρᾳ τῶν Ἰουδαίων, ὑπὸ δειλίας μετάμελος γεγονώς, ἤρξατο φεύγειν· τοὺς δὲ στρατηγοὺς αὐτοῦ μετὰ πολλοῦ στρατεύματος ἐκεῖσε κατέλιπε, τὸν πόλεμον αὐτοῖς ἀναθέμενος. Ἀπέστειλε δὲ τῷ βασιλεῖ Ἐζεκίᾳ γράμματα βλασφημίας καὶ ὀνειδισμοὺς ἔχοντα, ἅπερ ὁ σοφὸς βασιλεὺς ἀναγνοὺς καὶ τὴν καρδίαν πληγείς, μετὰ πλείστης λύπης καὶ στεναγμοῦ καταλαμβάνει πρὸς τὸν ναόν· καὶ ἀνα- B γνοὺς ἐν τῷ ἱερῷ τὴν ἐπιστολήν, τὸν Θεὸν προκαλεῖ γενέσθαι τῶν βλασφημουμένων ἐκδικητήν, ἱκετεύων τοιαῦτα (51)· « Ἴδε, Κύριε Σαβαώθ, ὅσα Σεναχερεὶμ ἐξ ἀπονοίας καὶ ἐπάρσεως ὠνείδισεν εἰς τὸ ἅγιον. Σῶσον ἡμᾶς ἐκ χειρὸς αὐτοῦ, Δέσποτα· γνώτω ὅτι σὺ εἶ μόνος Θεός; » τί οὖν; ὁ τοῖς στεναγμοῖς τῶν εἰς αὐτὸν ἠλπικότων ἕτοιμος, ὁ συντρίβων πολέμους, ὁ καταβάλλων ὑπερηφάνους, ὁ θανατῶν ἀσεβεῖς, ὁ εἰς ᾅδου κατάγων ἁμαρτωλούς, δεκαοκτὼ μυριάδας τῶν πολεμίων, ἀλλὰ καὶ χιλιάδας αὐτῶν πέντε, ἐν μιᾷ νυκτὶ ἀναιρεῖ· καὶ οἱ τὴν τοῦ Θεοῦ πόλιν ἐν συντόμῳ ἐγκαυχώμενοι καταβαλεῖν ἀθλίως καὶ παρ' ἐλπίδα ἀποβάλλουσι τὴν ζωήν, καὶ ἐν μιᾷ ῥοπῇ αἰχμαλωτίζονται τὰς ψυχάς· μόλις δὲ ὁ Ἀσσύριος τηνικαῦτα τὸν ὄλεθρον ἐκφυγών, ὅπως ἂν αἴσθησιν C λάβοι τῆς τοῦ βλασφημουμένου δυνάμεως, ὅπως ἂν αἰσχύνην περιβάλοιτο ὡς ἔνδυμα, καὶ ἀτιμίας πληρωθείη τὸ πρόσωπον, καὶ κατεγνωσμένος τὴν τῶν Νινευϊτῶν καταλάβοι· ὕστερον παρὰ τῶν αὐτοῦ παίδων κατασφάττεται· ἀξίαν τιμωρίαν δοὺς, ὡς μετὰ βλασφημίας ἐκμανεὶς κατὰ τοῦ πεποιηκότος Θεοῦ. Βασιλεὺς Ἰουδαίας ἦν ὁ Ἰωσαφὰτ (52) πολλῶν καὶ διαφόρων ἐθνῶν συμφωνησάντων κατ' αὐτοῦ, ἐξ ἀνάγκης καὶ αὐτὸς μετὰ σπουδῆς ἡτοιμάσθη πρὸς ἀντιμάχησιν, συναθροίσας καὶ καθοπλίσας ὡς ἔπρεπε τὸν οἰκεῖον λαόν, καὶ τὰ τῆς πολεμικῆς καθόσον ἦν δυνατὸν προδιαθέμενος ἄριστα. Πλὴν οὔτε τῷ πλήθει τῶν πολεμούντων (53) ἐθάῤῥησεν, οὔτε τοῖς ὅπλοις, οὔτε τῇ κατὰ τὸν πόλεμον ἐμπειρίᾳ· ἀλλὰ D εἰς μόνον τὸν κραταιὸν καὶ βοηθὸν καὶ παντοδύναμον Θεὸν καταφυγών· καὶ διὰ νηστείας καὶ δακρύων ὅ τε βασιλεὺς καὶ ὁ ὑπ' αὐτὸν ἅπας λαὸς ποιήσαντες εὐμενῆ, οὕτως ἦλθεν εἰς πόλεμον καὶ ἀντιπαράταξιν τῆς πολλαχόθεν συναχθείσης ἐκείνης στρατιᾶς. Τί τὸ ἐντεῦθεν; Ὁ μὲν βασιλεὺς Ἰωσαφὰτ ἐπί τινος ὑψηλοῦ καὶ μετεώρου τόπου συνάγεται· καὶ τὰ τῶν ὑπεναντίων στρατεύματα κατ' ἀλλήλων μεθ' ὁρμῆς φέρονται· καὶ Ἰδουμαῖοι μὲν ὑπὸ Μωαβιτῶν καὶ Ἀμμανιτῶν φονεύονται πρότερον· πάλιν δὲ μικρὸν ὕστερον ἄμφω ταῦτα τὰ γένη κατακτείνονται ὑπ' ἀλλήλων· καὶ ὁ βασιλεὺς μετὰ τοῦ ὑπ' αὐτὸν

(51) IV Reg. XIX; Isa. XXXVII.
(52) II Paralip. XX.

que conferret. Et tamen his actis, ab uno Deo altissimo salutem exspectabat, et diu noctuque cum cordis sui contritione propulsationem malorum implorabat. Quare neque spes ejus lusa fuit. Etenim audax ille et superbus Senacherimus simul ac Judæorum regionem attigit, timore resipuit fugamque capessivit; duces tamen suos ibidem reliquit, quibus belli summam mandavit. Tum ad regem Ezeciam litteras blasphemiis conviciisque plenas misit, quibus rex catus lectis, corde ingemiscens, multo cum mœrore atque ejulatu ad templum contendit; ibique iterum lecta epistola, Deum, ut blasphemiarum ultor fieret, his verbis rogavit: Respice, Domine exercituum, quæ convicia Senacherimus dementia fastuque elatus adversus tuum sanctuarium conjecerit. Serva nos de manu ejus, Domine. Sentiat ille Deum te esse. Quid ergo egit ille qui sperantium gemitus sine mora exaudit, qui bella confringit, superbos deprimit, impios interimit, peccatores ad inferos detrahit? Hostium octoginta quinque millia una nocte occidit. Atque ita qui Dei civitatem brevi se capturos jactabant, misere atque insperato vitam amiserunt; horæque momento cum animabus suis in captivitatem deciderunt. Rex vero Assyrius vix tunc exitium vitavit; videlicet ut ejus Numinis, quod blasphemiis læserat, vim agnosceret; ut ignominia tanquam veste oblimaretur, et facies ejus pudore rubesceret, atque ita ab omnibus exsibilatus Niniven reverteretur. Postremo tamen a suis liberis interficitur, dignas crimine pœnas luens, propterea quod blasphemias adversus Deum creatorem furiose eructaverat. Judææ rex Josaphatus, multis diversisque populis adversus eum conspirantibus, ipse quoque necessitate coactus fuit ad parandam sedulo defensionem, populum suum conscribendo armisque instruendo, remque bellicam pro copia et viribus disponendo. Is tamen neque bellatorum numero confidebat, neque armis, neque peritia bellica; verum unice ad fortem et auxiliatorem et omnipotentem Deum confugiebat; ideoque jejunans et lacrymans tum rex tum cunctus populus ei subjectus, postquam Deum sibi conciliarunt, ad bellum progressi sunt, et collectitiæ hostium multitudini occurrerunt. Quid inde? Josaphatus rex excelso quodam in loco cum suis copiis constitit; Idumæi autem a Moabitis atque Ammanitis cædi cœperunt. Deinde similiter hi duo postremi populi inter se digladiati sunt atque occiderunt. Rex autem cum proprio exercitu in sublimi specula se continens, cædis hostilis otiosus spectator erat, dum universa alienigenarum multitudo partim captivata fuit, partim occisa. Tum auctori prodigiorum Deo, qui unica voluntatis vi omnia peragit, quique tantam victoriam triumphumque referendum curaverat, concordi regis universique exercitus voce gratiæ persolutæ sunt hymnusque dictus: nam sine ullo

(53) Codd. πολεμίων.

conflictu bellico tam insigne trophæum rex constituit; ita ut locus etiam, in quo tam mirabile facinus patratum fuit eucharisticam quamdam appellationem adsciverit. Hæc egregia facta atque victoriæ, absque etiam decertatione, contingunt illis qui firmam indeficientemque in Deo spem fundaverunt. Hi sunt fructus vitæ sanctæ Deoque placentis. Quem enim quis delectat, ab eodem vicissim diligitur. Et ille quidem ab amante fidenter petit, hic petentem non respuit neque tristem dimittit. Contrariis contraria accidunt. Igitur Israeli, quamdiu divinæ legi parebat, prosperitates victoriæque obveniebant; peccanti autem, calamitas in promptu erat. Revera quotiescunque Deum pie colebat, ditio ejus finesque protelabantur, hostes ei fiebant obnoxii, mœnia subito prosternebantur, urbes raptim capiebantur, agmina adversaria concidebantur, grando violenter illapsa hostes exterrebat, sol restitabat diemque producebat, ut hostium internecioni conficiendæ sufficeret, duce Jesu Navi filio. Præterea trecenti qui Gedeonem comitabantur viri, quique veluti prælibantes ac more catulorum raptim de flumine lambuerant, totidem lagenis cum lampadibus et tubis instructi multa hostium millia consumpserunt. Item sub una manu aratrique manubrio sexcenti ceciderunt; rursusque Sampsonis manu asinique maxilla mille homines icti perierunt. Sed enim quis temporum illorum prosperitates narrare queat? quis celebria facta, morborum et mortium depulsiones, incrementaque annorum ad vitæ propagationem concessa? manifestum solis regressum, ita ut diuturniore lucis præsentia longiores dies fierent? flumen suspensum, rupem aquas fundentem stagnumque gignentem; coturnices cœlitus projectas, imbrium ritu, ne israelitica plebs victu careret; Erythræum mare divisum, Judæorum absque periculo transitum; Ægyptiorum persequentium naufragium; igneæ columnæ nubisque ducatum; Ægypti plagas; quinque et septuaginta hominum turbæ incrementum tantum, ut in sexcenta animarum millia, atque etiam ultra, Jacobi stirps excreverit; quanquam innumeris adpetita insidiis, ut illorum historia singillatim demonstrat. Profecto Dei beneficia, erga illos qui legi ejus obtemperant, vim facundiæ naturæque vincunt. E contrario ii qui herilibus Dei mandatis cum contemptu repugnant, magnis suppliciis irretiuntur, rabidos scilicet venenatorum serpentium, scorpiorum et aspidum, morsus experiuntur; terræ hiatibus absorpti æternis vinculis in profundo retinentur; fulminibus inflammantur fœni ritu ac cinerescunt; clades fugasque insignes ab hostibus perpetiuntur; urbes suas eversas vident, necessarios in servitutem abactos, bella civilia et interneciones. Insuper pluviarum penuria exarescunt, et agrorum sterilitate ac fame conficiuntur. Multo

A στρατεύματος ἀπὸ περιωπῆς καὶ ὕψους τὴν παράταξιν ἔχων, ἔβλεπε μόνον τὰς τῶν πολεμίων σφαγάς, παντὸς τοῦ πλήθους τῶν ἀλλοφύλων ἐν ἡμέραις τρισὶν αἰχμαλωτισθέντος καὶ φονευθέντος. Ὁ δὲ τῶν θαυμάτων Θεὸς, ὁ πάντα μόνῳ τῷ βούλεσθαι οἰκονομῶν, καὶ τὴν τοσαύτην τροπαιουχίαν καὶ νίκην ἐπευδοκήσας, μιᾷ γλώττῃ τοῦ βασιλέως καὶ τῆς στρατιᾶς ἁπάσης τὴν εὐχαριστίαν ἔλαβε καὶ τὸν ὕμνον· ἄνευ γὰρ πολεμικῆς συμμίξεως τὸ μέγα τοῦτο τρόπαιον ὁ βασιλεὺς ἔστησεν· ὥστε καὶ ὁ τρόπος ἔνθα τὸ θαυμασιώτατον ἔργον πεπλήρωται, ἐκληρώσατο τὴν τῆς εὐλογίας ἐπωνυμίαν (54). Τοιαύτας ἀριστείας καὶ νίκας ἄνευ πολεμικῆς ποιοῦσιν οἱ βεβαίαν ἐλπίδα καὶ ἀκλινῆ πρὸς τὸν Θεὸν ἔχοντες· ταύτας δὲ προξενεῖ βίος σεμνὸς καὶ θεάρεστος B ἀγωγή· ὃν γὰρ εὐφραίνει τις, καὶ ὑπ' αὐτοῦ πάντως φιλεῖται· ἔχει δὲ καὶ θάῤῥος πρὸς τὸν φιλοῦντα· ὁ δὲ οὐκ ἀποστρέφεται, οὐδὲ λυπῶν ἀποπέμπει· εἴωθε δὲ τὰ ἐναντία τοῖς ἐναντίοις συμβαίνειν. Διὰ τοῦτο καὶ τῷ Ἰσραὴλ κατορθοῦντι μὲν τοὺς θείους νόμους ὑπῆρχε τὰ κατορθώματα καὶ νίκας ποιεῖν· ἀθετοῦντι δὲ καὶ παραβαίνοντι τούτους, τὸ καταβάλλεσθαι· ὅτε μὲν γὰρ τὸν Θεὸν ἐξεζήτει, τὰ τούτου σχοινίσματα καὶ τὰ ὅρια ἐπλατύνετο, κατάσχεσις τῶν ἀλλοτρίων ἐδίδοτο, τείχη κατεβάλλοντο ἐξαίφνης, πόλεις ἑτοίμως ἡλίσκοντο, συντάξεις τῶν ἐθνῶν συνεκόπτοντο, χάλαζα τινασσομένη μετὰ βιαίας ῥύμης τε καὶ ὁρμῆς τοὺς πολεμίους ἐξεφόβει καὶ συνετάρασσεν· ἥλιος ἵστατο τοῦ δρόμου καὶ τὴν C ἡμέραν παρακατεῖχεν, εἰς παντελῆ ἐξολόθρευσιν καὶ ἀφανισμὸν τῶν ἐχθρῶν, Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ στρατηγοῦντος· τριακοσίοις ἀνδράσι τοῖς κυνηδὸν ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ λείψασι καὶ οἷον μεθ' ἁρπαγῆς ἐκπιοῦσι τὸ ὕδωρ καὶ μετὰ τοῦ Γεδεὼν εὑρισκομένοις, καὶ τοσαύταις ὑδρίαις ὡς ἀγγείοις ὀστρακίνοις καὶ λαμπάσι καὶ σάλπιγξι, μυριάδες πολεμίων διεφθείροντο· δυνάμει τε μιᾶς χειρὸς ἐν ποδὶ ἀρότρου ἑξακόσιοι ἔπιπτον. Πάλιν δὲ τῇ τοῦ Σαμψὼν χειρὶ διὰ σιαγόνος καὶ παρειᾶς ὄνου κατεκτείνοντο χίλιοι. Ἀλλὰ τίς ἂν εἰπεῖν δυνηθείη τὰς εὐκολίας τῶν χρόνων ἐκείνων; τὰς εὐδοξίας, τὰς τῶν νοσημάτων καὶ θανάτων ἀποφυγάς, τὰς ἐπαυξήσεις καὶ προσθήκας τῶν ἐνιαυτῶν εἰς παρέκτασιν τῆς ζωῆς; προδηλουμένη ἡλίου ἀναστροφῇ, καὶ πλείονι παρουσίᾳ φωτὸς μα- D κροτέρων γινομένων τῶν ἡμερῶν· ἀνακοπὴν ποταμοῦ, πέτραν ὕδωρ ἐκβλύζουσαν ὡς καὶ λίμναν ποιεῖν· ὀρτυγομήτραν οὐρανόθεν καταπεμπομένην ὡς ὑετὸν, καὶ τὸν Ἰσραηλιτικὸν λαὸν τρέφουσαν· Ἐρυθρᾶς θαλάσσης διαίρεσιν, καὶ τὴν τῶν Ἰουδαίων ἄνευ κινδύνου διαπεραίωσιν, καὶ τὴν τῶν Αἰγυπτίων διωκόντων καταπόντωσιν· στύλου πυρὸς καὶ νεφέλης προκαθοδήγησιν· Αἰγύπτου πληγὰς καὶ μάστιγας· τὴν ἐξ ἀνθρώπων πέντε καὶ ἑβδομήκοντα ἐπίδοσιν καὶ διαδοχὴν μετὰ πλήθους τοῦ γένους, ὡς εἰς ἑξακοσίας χιλιάδας καὶ ἐπέκεινα προχωρῆσαι αὐτὴν ἐκ τῆς ῥίζης τοῦ Ἰακὼβ· καὶ ταῦτα μυρίαις περικυκλουμένου ἐπιβουλαῖς, ὡς κατὰ μέρος ἡ περ-

(54) II Paralip. xx, 26 : *Vocaveruntque locum illum Vallem Benedictionis usque in præsentem diem.*

αὐτῶν ἱστορία δηλοῖ. Ὄντως αἱ παρὰ τοῦ Θεοῦ εὐεργεσίαι εἰς τοὺς φυλάσσοντας τὰς αὐτοῦ ἐντολὰς νικῶσι καὶ λόγους καὶ φύσεως δύναμιν· ὥσπερ πάλιν οἱ ἐκτρεπόμενοι ἀπὸ τῶν δεσποτικῶν θείων προστάξεων, καὶ καταφρονηταὶ τούτων γινόμενοι, μεγάλοις δεινοῖς περιέπιπτον· χολέραις δηλονότι καὶ τρώσεσιν ἰοβόλων ὄφεων, σκορπίων τε καὶ ἀσπίδων· ἀλλὰ καὶ ἀπὸ σεισμῶν γῆς συγχώσεις καὶ δεσμοὺς ἀφύκτους ἐν ἀβύσσοις ὑπέμενον, καὶ ἐμπρησμοὺς ἀπὸ κεραυνῶν φλογώδεις καὶ ἐκτεφρώσεις δίκην κονιορτοῦ, τροπὰς ἐξ ἐχθρῶν, καὶ πτώσεις διαβεβοημένας· ἔτι δὲ πόλεων ἐκπορθήσεις, τῶν οἰκείων ἀνδραποδισμοὺς καὶ ἀπαγωγὰς καὶ καταδουλώσεις, ἐμφυλίους μάχας τε καὶ σφαγάς· πρὸς τούτοις ἀνομβρίαις κατεξηραίνοντο, καὶ ἀφορίαις καρπῶν, καὶ λιμοῖς κατετήκοντο· συνέθλιβον δὲ μᾶλλον αὐτοὺς καὶ ἀέρων φθοραί, ἐξ ὧν καὶ λοιμώδεις ἀποτίκτονται νόσοι καὶ συντριβαὶ σωμάτων, δαιμονίων καὶ πονηρῶν πνευμάτων διενοχλήσεις ἐπίεζον δεινῶς ἀποπνιγόντων τε καὶ στρεβλούντων· λέπραι καὶ ἀργίαι μελῶν, σπλάγχνων σήψεις καὶ διαβρώσεις, καὶ ὀδύναι μετὰ πολλῆς δριμύτητος πλήττουσαι, ὥσπερ ὁμοῦ συνδραμοῦσαι. Ἀλλὰ τίς ἂν δυνηθείη ἀπαριθμεῖν τῶν καταφρονητῶν Θεοῦ τὰς ποινάς τε καὶ τιμωρίας, καὶ τοὺς κατὰ καιρικὰς περιόδους ἀφανισμούς; Τὰ δὲ μετὰ τὴν τοῦ παρόντος βίου τελευτὴν δικαιωτήρια ἐν τῷ μέλλοντι κατὰ πολὺ τῶν εἰρημένων εἰσὶ λυπηρότερα· ὅσῳ καὶ τὸ διηνεκὲς καὶ μόνιμον καὶ ἄπαυστον ἔχουσι· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ κάκιστον· ἐκείνοις γὰρ τοῖς αἰωνίοις κολαστηρίοις οἱ μὴ ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ ἐπιστρέφοντες παραπέμπονται, ἀνυπομόνητον τὴν αἰσχύνην κληρούμενοι· οἱ δέ γε πρὸς τὸν Κύριον ἀποβλέποντες, καὶ τὰς ἑαυτῶν πράξεις καὶ τὰ διανοήματα ἔμπροσθεν τιθέντες αὐτοῦ, ἐν μὲν τῷ κόσμῳ καὶ τῷδε τῷ βίῳ ἔχουσι τὸ παρὰ πάντων ἐπαινεῖσθαί τε καὶ θαυμάζεσθαι, τὸ ἐν ταῖς εὐφημίαις μνήμην ἔχειν διὰ παντός, τὸ κατὰ νοῦν εὐφροσύνην ἔχειν καὶ ἡδονήν, ἐξ αὐτῶν τῶν ἔργων ὧν πράττουσι, καὶ ἐκ τῆς ἐλπίδος τῶν ἀμοιβῶν. Αὐτὰ δὲ τὰ ὑπερκόσμια καὶ αἰώνια ἔπαθλα ποία γλῶσσα ἰσχύσει διηγήσασθαι; Ποῖος ὀφθαλμὸς ἐθεάσατο; Ποῖον οὖς ἤκουσεν; ἐπὶ τίνος ἀνθρώπου καρδίαν ἀνέβη; Ἀκατάληπτός ἐστιν ἀνθρώπῳ παντὶ διὰ τὴν ὑπερβολὴν ἡ εὐτρεπισθεῖσα ἀπόλαυσις τοῖς ἐξ ὅλης ψυχῆς τὸν Θεὸν ἀγαπήσασι, καὶ ἡ λαμπρότης, καὶ ἡ ἀγαλλίασις καὶ ἡ δόξα. Ὁ τοίνυν τοσαύτην εὐδοξίαν καὶ εὔκλειαν, καὶ τοσούτων ἀγαθῶν πλῆθος ἀποδιώκων διὰ ματαίαν ἐπιθυμίαν καὶ ὄρεξιν, τὴν δὲ διπλῆν ἀδοξίαν καὶ ἀτιμίαν μετὰ τῶν ἀνυποίστων ὀδυνηρῶν ἐκείνων ἀντιλαμβάνων, πόσης ἀλογίας καὶ ἀφροσύνης κρίνεται ἄξιος;

vero magis eisdem nocet pestilens aer, et malorum spirituum molestiæ modo strangulantium modo aliter excruciantium; lepra paralysisque membrorum, viscerum putredines ac lacerationes, acutissimorum denique dolorum cumulus. Quanquam quis demum percenseat contemptorum Dei pœnas atque supplicia et diversis temporibus exitia? Ceteroquin quæ post hujus vitæ exitum supersunt ergastula, ea multo prædictis pœnis molestiora scimus, quatenus nimirum perpetua sunt atque immotis claustris conclusa. Nam in ista demum æternitate summum malum versatur. Atqui ad æterna illuc ergastula, hi qui in præsente vita non resipiscunt, amandantur, intoleranda ignominia obruti. Contra ii qui ad Deum respiciunt suosque actus et cogitationes coram illo componunt, hoc quidem in orbe vitaque laudantur ab omnibus ac suspiciuntur, nemoque est qui de illis honorificam commemorationem non faciat; conscientia denique recte factorum speque mercedis animum erectum lætumque gerunt. Nam cœlestia quidem supermundialia præmia quænam lingua eloquetur? quis oculus vidit? quænam auris audivit, vel in cujusnam hominis cor ascenderunt. Incomprehensibilis est cuivis homini, propter suam magnitudinem, parata illis beatitudo, splendor, gaudium, et gloria, qui Deum toto ex animo diligunt. Siquis ergo tantam dignitatem excelsitatemque, tantamque bonorum copiam propter insanas quasdam cupiditates desideriaque abjicit; vicissimque gravissimam ignominiam et dedecus cum intolerandis doloribus sibi deligit; nonne hic summam suam stultitiam dementiamque demonstrat?

ιγ'. Καίτοι γε πλεῖον εὑρήσει τις ἐν τῷ παρόντι βίῳ τὸ ἀνήδονον τοῦ νομιζομένου ἡδέος, ὅταν ὁ νοῦς ἀπὸ τῶν παθῶν ἀχλύος καθαρεύσῃ ποσῶς (55), καὶ γνωρίσῃ ἑαυτὸν ἐν τοῖς ῥυπάσμασι καὶ μολυσμοῖς κατακυλιόμενον τῆς ἐμπαθοῦς ἀσελγείας, καὶ παρὰ τῶν πλειόνων εἰς παροιμίαν τό, Ὗς ἐν βορβόρῳ, περισυρόμενον καὶ καταγελώμενον. Γινώσκομεν δὲ τὸν κεκρατημένον ἐν τοῖς τοιούτοις ὑποπτεύοντα προχείρως τοὺς μὴ τοιούτους αὐτοῦ, καὶ οὕτω τὴν κακὴν ταύτην ὑποψίαν αὐξάνοντα· ποτὲ μὲν ἐξαπατώμενον ἐξ ἀπονοίας ἀλογίστου καὶ ἄφρονος, ποτὲ δὲ καὶ ἐκ ψευδῶν λόγων ἐξ ὑπονοίας τινῶν βασκάνων παρασυρέντα· οὐδὲν γὰρ οὕτως ἀνοίγει τὴν παρείσδυσιν τῆς συκοφαντίας, ὡς ἡ τῆς συνειδήσεως

XIII. *Rex caveat a mala fama.* Quin adeo vitæ quoque hujus multo abundantiorem tristitiam quam suavitatem agnoscere licebit, si quando animus paulisper perturbationum caliginem absterserit, seque in sterquilinio sordibusque versantem agnoverit luxuriæ intemperantis, derisumque et expositum illi vulgi proverbio, Sus in cœno. Sane novimus facile accidere ut qui hujusmodi illecebris deditus fuerit, de aliis quoque qui aliter vivunt injuriose suspicetur; atque ita malam existimationem propagari: et modo quidem reapse hominem fragilitate propria vitiosoque animo labi; modo tamen falsis etiam rumoribus immerito traduci. Nihil enim tantopere viam calumniæ sternit, quam

(55) Ita cod.

præjudicata vitiorum conscientia. Verum ille rex, A qui vanas cupiditates freno coercet, caput suum constanter in cœlum usque sublatum tenet, suæque dignitatis et gloriæ celsitudinem splendoremque contemplans, mendacem quemvis sermunculum flocci facit, nullis scurrilium hominum nugis aurem præbet, quia nihil in se reprehensione dignum agnoscit. Sicuti enim ille qui vituperanda opera exercet, ex semetipso ignominiam haurit; ita qui laudabiliter vivit, jam ipse per se honoratissimus est, etiamsi eum sexcenti stultis maledictis oppugnent. Quod si forte actus aliquis damnabilis fuerit, is sedulo corrigendus est; multoque impensius quam Ægyptii solebant, apud quos animarum purgationes in more positæ erant. Sin aliter B res sit, maledicum quidem ceu furiosum aliquem despiciendum esse, vetus sapiensque lex monet. Nam qui clam atque in angulis maledicit, nihil ei nocebit qui ab omnibus uno ore laudatur. Quod si forte dolor aliquis maledici linguam acuit, sane expedit rei radicem exscindere; quo facto germen quoque exarescere nemo non videbit. Sic enim se gessit Philippus rex. Nam cum Parmenio apud eum accusaret Nicanorem regi maledicere solitum, Philippus rei causam accurate vestigavit; cumque comperisset Nicanorem egestate ac fame premi, lautas divitias in maledicum contulit; qui deinde laudandi extollendique benefactoris sui nullum finem faciebat: qua re cognita rex, per præconem edici publice in ditione sua jussit; nimirum C principes tum laudum tum etiam maledictorum sibimet auctores fieri. Namque Nicanorem egenum atque famelicum beneficiis cumulans ex obtrectatore ferventissimum laudatorem sui effecerat. Quod si forte improbum aliquid ad regis aures deveniat, par est de illo diligentiorem quæstionem institui; reque comperta, peccantem corrigere oportet non inclementer, ut ne pœna meritum excedat. Id enim vel maxime regem decet. Multi enim injuriam patiuntur ab accusantium fraudibus et commentis, dum mendaciorum obtentu judex decipitur: veluti ii qui neque explorando neque lydio lapide colorem æneo metallo deterunt, falluntur sæpe atque adulterinam materiam instar D auri reputant: nonnulli etiam vilissimum vitrum gemmæ nitidæ pretiosæque loco habent, quia spurius videlicet fucatusque color visum perturbat, vel inexpertum fortasse vel incuriosum vel etiam infirmitate aliqua laborantem. Similiter mendacium dolose objectum, perturbat judicis mentem, vel quia is imperitus est, vel quia socorditer vestigationem omittit, vel quia denique ira commotus est ob delati criminis atrocitatem. Quod si ille, qui reus peragitur, jamdiu suspectus

ἐπὶ τοῖς κακοῖς προκατάγνωσις. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς, αὐτοκράτωρ τῶν ἀλογίστων ὁρμῶν, τὴν κεφαλὴν ἔχει ἐστηριγμένην ἐν οὐρανῷ· καὶ τὸ ὑψηλὸν τῆς ἑαυτοῦ τιμῆς καὶ ἀξίας· καὶ λαμπρότητος βλέπων, παντὸς ψευδῆ καὶ μάταια λέγοντος, οὐδαμῶς ἐπιστρέφεται· πάσης φλυαρίας οὐδόλως ἀκούει, μηδὲν ἐπίψογον γινώσκων εἰς ἑαυτόν· ὥσπερ γὰρ ὁ τὰ τῆς ὕβρεως ἔργα πράττων ἀφ' ἑαυτοῦ ἔχει τὸ ἄτιμον, οὕτως ὁ τὰ ἐπαίνου ἄξια ποιῶν οἴκοθεν ἐστι τιμιώτατος, κἂν μυρίοι ματαίως ἐξυβρίζωσι κατ' αὐτοῦ. Εἰ μὲν τὸ ἔργον καταγνώσεώς ἐστιν ἄξιον, ἐπιμελητέον πάσῃ σπουδῇ διορθώσασθαι τοῦτο· πολλῷ μᾶλλον παρ' ὃ Αἰγύπτιοι, καθ' οὓς εἶχον ἀπὸ συνηθείας ποιεῖν καθαρμοὺς τῶν ψυχῶν (56)· εἰ δ' οὖν, ἀλλ' ὁ φλυαρῶν ὡς μαινόμενος ἄξιος παραβλέπεσθαι· ἀρχαία καὶ νουνεχὴς ἐστι τοῦτο νομοθεσία· οὐδὲν γὰρ βλάψειεν ὁ ἐν παραβύστῳ καὶ γωνίᾳ ὑβρίζων τὸν ὑπὸ πάντων ὡς ἀφ' ἑνὸς στόματος ἐπαινούμενον. Εἰ δ' ἴσως καὶ λύπη τις τὴν ἀπὸ τοῦ ὑβρίζοντος λοιδορίαν ἐγέννησε, ἄξιον ἐκκόψαι τὴν ῥίζαν· καὶ πᾶς τις ἂν ἴδοι ταχέως συναπομαραινόμενον καὶ τὸ βλάστημα. Ὅμοιον γὰρ καὶ ὁ βασιλεὺς ἐποίησε Φίλιππος· ἐπεὶ γὰρ ὁ Παρμενίων κατήγορος ἐγένετο πρὸς αὐτὸν ὡς ὁ Νικάνωρ ἐξύβρισε κατ' αὐτοῦ, ἀκριβῶς ὁ Φίλιππος ἀνεψηλάφησε τὴν αἰτίαν· καὶ τὴν τοῦ Νικάνωρος ἀπὸ λιμοῦ ἔνδειαν καὶ στέρησιν εὑρηκὼς, εὔπορον καὶ πλούσιον τὸν δυσφημοῦντα ἀπέδειξεν. Ὁ δὲ ἔκτοτε οὐκ ἐπαύετο τὸν εὐεργέτην ἀποσεμνύνων καὶ ἐκθειάζων· μαθόντα δὲ τοῦτο τὸν βασιλέα, κήρυκα πέμψαι καὶ διαφημίσαι καὶ δῆλον ποιῆσαι πρὸς ἅπαντας τοὺς ὑπ' αὐτὸν, ὅτι οἱ ἄρχοντές εἰσιν αἴτιοι ἑαυτοῖς καὶ τῶν ἐπαίνων καὶ τῶν λοιδοριῶν (57)· εὐποιήσας γὰρ τὸν Νικάνωρα, ἐνδεῶς ἔχοντα, ὡς εἴρηται, καὶ λιμώττοντα, καὶ διὰ τοῦτο δυσφημοῦντα, θερμότατον ἐπαινέτην μετὰ τοῦτο πεποίηκεν ἑαυτοῦ. Εἰ δ' ἴσως πονηρόν ἐστι τὸ διαγγελλόμενον, ἄξιον ἐξακριβοῦσθαι καὶ διερευνᾷν αὐτὸ μάλιστα· καὶ φανεροῦ τοῦ τολμήματος γινομένου, σωφρονίζειν μετὰ χρηστότητος καὶ οὐκ ἔξω τοῦ πρέποντος ὅρου τὸν πλημμελήσαντα· ἐπεὶ τοῦτο κόσμος ἐστὶ διαφερόντως πρέπων τῷ βασιλεῖ. Πολλοὶ δὲ πεπόνθασιν ἄδικα παρὰ τῶν ὑποβαλλόντων ῥᾳδιουργίας καὶ δολιότητας, τῇ τοῦ ψεύδους ἐπικαλύψει ἀπατωμένου τοῦ κρίνοντος· ὥσπερ οἱ μὴ τῇ βασάνῳ καὶ τῇ λυδίᾳ λίθῳ τὰ ὑπὸ τῆς τοῦ χαλκοῦ βαφῆς παρατρίβοντες κατασοφίζονται πολλάκις, καὶ τὴν νενοθευμένην ὕλην φαντάζονται ὡς χρυσόν· τινὲς δὲ καὶ οὐδαμινὴν ὕελον ὑπολαμβάνουσι λίθον τιμίαν καὶ καθαράν, τοῦ νόθου καὶ ἐξωτερικοῦ χρώματος τὴν ὁρατὴν συγχέοντος δύναμιν, ἢ μὴ πεπειραμένην, ἢ μὴ περιεργασαμένην, ἢ καὶ ἀσθενεστέραν ἴσως ὑπό τινος πάθους γεγενημένην· οὕτω δὴ καὶ ψεῦδος κατασκευασθὲν μετὰ μηχανῆς, συγχέει τὸν λογισμὸν, ἢ δι' ἀπειρίαν,

(56) Num intelligendum est animarum judicium quod nobis passim papyri exhibent? (Corpora quidem Ægyptios sæpissime purgare solitos, ait Diodorus I, 8.) De animæ purgationibus legendus est Porphyrius in Sententiis, tum etiam in epistola ad Marcellam a me Mediolani edita.

(57) Lege Plutarchum *Apophth.* ed. Reisk. tom. VI, p. 676, qui tamen accusatorem dicit *Smicythum*, non *Parmenionem*.

ἢ δι' ἀμέλειαν τὴν ἀκριβῆ ἐξέτασιν παραιτούμενον, ἢ τεταραγμένον ὑπὸ θυμοῦ καὶ ὀργῆς διὰ μέγιστον ἔγκλημα. Εἰ δὲ τὸ κατηγορούμενόν ἐστιν ἐν ὑποψίᾳ καὶ ἄλλοτέ ποτε τὸ τοιοῦτον πρόσωπον ἐπὶ τοῖς ὁμοίοις ἔφθασε κατηγορηθῆναι, ἢ καὶ ὁ κατήγορος εὐνοίας καὶ ἀληθείας κέκτηται δόξαν, πολύς ἐστιν ἐντεῦθεν ὁ κίνδυνος. Ἀλλὰ τούτων ἁπάντων ὁμοῦ συνελθόντων καὶ μὴ δυνηθέντων παρασαλεῦσαι τῆς ὀρθῆς κρίσεως τὸν κριτήν, κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον γίνεται φανερὸν καὶ θαυμάζεται τῆς τούτου φρονήσεως τὸ στερεὸν καὶ ἑδραῖον καὶ κατωχυρωμένον καὶ βεβηκὸς καὶ κατὰ ἀλήθειαν ἀνδρικὸν καὶ γενναῖον.

A fuerit, atque alias etiam de re simili accusatus, vel si accusator benivolus veraxque creditur, tunc sane negotium periculosius est. Nihilominus si horum omnium concursu judex a sententia recta inflexus non fuerit, tunc enimvero palam fiet ac celebrabitur mentis ejus sapientia atque constantia summis viribus fulta, veritatisque studium generosum et viro dignum.

ιδ'. Ταῦτα ὁ μετὰ πολλῆς εὐνοίας συντεθειμένος παρ' ἐμοῦ λόγος οὗτος ὁ πενιχρὸς, ὥσπερ ἄλλο τι χρέος, προσφέρει τῷ βασιλεῖ· πίστιν ἐντεῦθεν διδοὺς καὶ πληροφορίαν τῆς ἡμετέρας ἀκραιφνοῦς καὶ καθαρᾶς μετὰ προαιρέσεως δουλείας τε καὶ ὑποταγῆς· καὶ ὁ βασιλεὺς ἡδέως καὶ ἱλαρῶς καὶ εὐμενῶς αὐτὸν προσδεξάμενος, τὰ κρείττονα δὲ καὶ πλείονα παρὰ τῶν ἐλλογιμωτέρων καὶ σοφωτέρων ἀπαιτήσας, δίκαιον ἀπαραίτητον ἔχει ἐνθεῖναι καὶ φυλάξαι αὐτὰ ἐν τῷ ταμείῳ τῆς ψυχῆς, καὶ κατέχειν καὶ συντηρεῖν ἄσυλα καὶ ἀμετακίνητα, ἀσφαλῶς καὶ καλῶς συγκλείσας καὶ ἁρμοσάμενος τὰς θύρας αὐτῆς, καὶ κλείθροις καὶ μοχλοῖς ἰσχυροῖς στηρίξας μετ' ἀσφαλείας, καὶ φύλακας ἀνυστάκτους τε καὶ ἀγρύπνους ἐπιστήσας αὐτοῖς· καὶ οὕτω λοιπὸν θησαυρίσας πλοῦτον βασιλικῆς μεγαλειότητος ἄξιον, καὶ μεγαλοπρεπῶς καὶ αὐτοκρατορικῶς ἀπολαύων αὐτοῦ, ὀφείλει μεταδιδόναι φιλοτίμως καὶ δαψιλῶς πᾶσι τοῖς ἀρχομένοις· ἵν' οὕτως αὐξάνωσι τὰ καλὰ καὶ πληθύνωνται, καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς ἕτερον διαδόσιμα γίνωνται· πάντως εἰς παράδειγμα καὶ ἀρχέτυπον βλεπόντων τὸν βασιλέα οὕτω κεκοσμημένον, καὶ ἔργῳ καὶ λόγῳ παριστῶντα καὶ δεικνύοντα ἑαυτὸν εὑράμενον τὴν κρατίστην καὶ ἀληθεστάτην εὐδαιμονίαν, καὶ τὴν ἀποκειμένην ἀπὸ ταύτης ἀτελεύτητον καὶ αἰωνίαν μακαριότητα.

XIV. *Conclusio.* Hanc ego pauperculam orationem cum multa animi benivolentia compositam, instar debiti tributi, regi offero, ut fidele testimonium sit sinceræ meæ puræque volente animo devotionis ac servitutis. Quam ubi rex libenter læto vultu B benivoloque animo exceperit, tum alia meliora et plura ab eruditioribus prudentioribusque exquisiverit; facere non poterit, quin ea reponat in animi arca atque custodiat, atque ab omni direptione protegat, claustris ejus egregie obseratis, seris validisque vectibus ad cautelam adhibitis, vigilibus denique custodibus juxta positis. Atque ita omne opum genus regia magnitudine dignum congerens, eoque splendide et regaliter utens, partes ejus liberaliter atque copiose in subjectos populos effundet; ut sic bona magno numero proveniant, vicissimque et ex ordine propagentur; dum omnes scilicet ad sic exornatum regem, tanquam ad exemplar archetypumque, respectant; ad regem, inquam, qui factis verbisque demonstret, summam C se verissimamque tum præsentis temporis felicitatem esse adeptum; tum etiam illam, quæ nos deinde manet, perennem sine fine beatitudinem.

ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΒΛΕΜΜΥΔΟΥ

ΛΟΓΟΣ ΟΣ ΕΠΕΣΤΑΛΗ ΤΩ ΒΑΣΙΛΕΙ

ΒΑΣΙΛΙΚΟΣ ΚΛΗΘΕΙΣ ΑΝΔΡΙΑΣ *.

α'. Νόμος ἀρχῆθεν συμβαίνων τοῖς πράγμασι τοὺς ὑπηκόους εἰσφέρειν τῷ βασιλεῖ· καὶ τοῦτο σφίσιν αὐτοῖς τὰ μάλιστα συντελεῖ· καὶ οὐ μὴν ἄλλως ἐκτελοῖντο τὰ δέοντα· τῷ μὲν γὰρ ἡ τῶν ὅλων ἐπιτροπή, τούτῳ δὴ καὶ ἡ πρόνοια· τὸν δὲ μηκέτι ἴδιον ἔχοντα τῶν ἰδιωτῶν, ἐπείπερ ἐξήρηται, χρεὼν ἔχειν ἐκ τῶν κοινῶν ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ, καὶ τὰ πάντων οἰκειοῦσθαι μετὰ τῶν πάντων· καὶ οὕτω τοὺς ἰδίους D παρασκευάζειν ἀσφαλῶς κεκτῆσθαι τὰ ἴδια, τῷ συνδιδόναι καὶ συναρήγειν ἀλλήλοις, καὶ τὸ συμφυὲς ἐκ παντὸς τρόπου τηρεῖν ὡς ἐν ὁλομελείᾳ, καὶ ἀδιάσπαστοι· οὕτω δὴ καὶ ζώου σῶμα δυσκαταγώνιστον, πάντων μελῶν καὶ μερῶν ἀκραιφνῆ συνεισαγόντων (1) τὰ σφῶν αὐτῶν ἐνεργήματα· τῷ τοι καὶ βασιλεὺς κεφαλὴ τῶν ὑπηκόων ἢ νοῦς καθεστώς, ἔχοι ἂν δικαίως ἀπαιτεῖν ἐξ ἁπάντων καταλλήλους

(1) Cod. συνεισάγων.

* *Recole monitum priori hujus orationis exemplari præfixum.*

τὰς εἰσφοράς· καὶ τοῦτο δρᾷν εἰς συντήρησιν τῆς A ὁλότητος· τοὺς μὲν οὖν περὶ τὰς ὕλας ἠσχολημένους εὖ ἂν ἔχοι προσήκουσαν τῶν ἐργασιῶν εἰσπράττεσθαι τὴν ἀπόμοιραν· ἢ μὴν ἀνταλλαττομένους καὶ καθαρμόζοντας πρὸς τὴν κρίσιν τοῦ ὑπερέχοντος· τοὺς δὲ περὶ λόγον ἐσπουδακότας καὶ τὴν ἀλήθειαν τὸν ἀληθῆ λόγον εἰσφέρειν, φόρου παντὸς ἑτέρου λυσιτελέστερον, ὅσῳ καὶ τὸ σπούδασμα τῶν ἄλλων ἁπλῶς ὑπερέκεινα. Τοιγαροῦν εἰ πάντων ἀνθρώπων ὑπερτερεῖ βασιλεύς, ἡ φιλοσοφία δὲ πασῶν ἐπιστημῶν ὁμοῦ καὶ τεχνῶν, τί ἂν εἴη φιλοσοφίας δώρου τῷ βασιλεῖ πρεπωδέστερον; εἴ γε τὰ ὑπερέχοντα τοῖς ὑπερέχουσι, καὶ αἱ ἀπαρχαὶ τοῖς ἐξάρχουσι· βασιλεία μὲν οὖν εἰκονίζει κράτος Θεοῦ, φιλοσοφία δὲ σοφίαν καὶ πρόνοιαν Θεοῦ· ἄσοφον δὲ B κράτος καὶ προνοίας ἄνευ πόῤῥω Θεοῦ· διὸ τὰ τῆς φιλοσοφίας νοήματά τε καὶ πράγματα τῷ βασιλεῖ καθέστηκεν οἰκειότερα.

β'. Πρῶτον μὲν οὖν εἴ γε συνεπτυγμένος ὅρος τοὔνομα, τοῦτ' εὔλογον ἀναπτύξαι, κἀντεῦθεν δῆλον θέσθαι τί βασιλεύς. Ἔστι τοίνυν βασιλεὺς βάσις λαοῦ· τὸ γὰρ ἀσινὲς οὐ κατ' ἄνθρωπον πρὸς τὸ δεῖσθαι προσθήκης τε καὶ τροπῆς· ἡ δέ γε βάσις στεῤῥοτάτη πέφυκεν εἶναι τῶν ἐπ' αὐτῆς, μὴ κατειρωνευομένην μηδ' ἀντιπεφρασμένην τὴν κλῆσιν φέρουσα. Πῶς οὖν τις ἐπιθυμίαις ἐκτόποις ἢ θυμοῖς ἀλόγοις περικλονούμενος βάσις ἂν εἴη λαοῦ; μενοῦνγε τάραχος, περιτροπή· κἀπειδὴ καὶ σκοπὸς, ὑπόδειγμα πονηρὸν τοῦ ἄρχεσθαι λαχόντος πρὸς τὴν ἐξομοίωσιν ἐπισπεύδοντος, χρὴ λοιπὸν τὸν βασιλέα C προβασιλεύειν τῶν ἐν αὐτῷ, καὶ οὕτω δὴ τῶν περὶ αὐτῶν τε καὶ τῶν ἐκτός. Τὸν δέ γε μιᾶς οἰκίας οὐκ ἰσχύσαντα τῆς ἔνδον κατακρατεῖν πολλοῦ ἂν δέοι πολλῶν ἀναγορεύεσθαι πόλεων ἀψευδῶς αὐτοκράτορα. Τὸ μὲν οὖν ἀνδραποδῶδες καὶ λίχνον περὶ τὰς αἰσχίστας τῶν ἡδονῶν ὅσης ὑπεροψίας ἄξιον, ὅσων ἀποτροπιασμῶν, πρὸς τοσαύτης δεσποτείας, πρὸς τηλικαύτης τιμῆς; τίς γὰρ οὐκ ἂν ἐγκαλύψαιτο, καὶ μόνον διανοησάμενος βασιλικῆς σεμνότητος καὶ θειότητος ὄλισθον εἰς αἰσχρότατα; τούτων δὴ παθόντων, οἱ πρὸς τῆς Κίρκης ἠλόγωνται τὸ πάθος τὸ ἀτιμότατον, οἱ κάπροι καὶ κύνες ἐξ ἀνθρώπων γεγένηνται· τὸ μὲν ὡς τῷ βορβόρῳ τῆς ἡδυπαθείας ἐγκαλινδούμενοι, τὸ δ' ὡς λυσσῶντες τῷ ἔρωτι· D βασιλεῖ δ' ἂν ἐπιπρεπὲς, ἑρμαϊκὸν μῶλυ, φάρμακον λογικὸν, πρὸς τὰς τῆς ἡδονῆς γοητείας ἀντιπαθές· ἤδη δὲ καὶ ξίφος ἀμφίστομον, ὀξεῖα τομὴ διακρίσεως, διαιροῦσα τὸ κρεῖττον εὐθὺς ἐκ τοῦ χείρονος· καὶ τὸ μὲν αἱρουμένη καὶ συνιστῶσα, τοῦ δὲ κατατρέχουσα· τούτοις γὰρ καὶ τὸν Λαερτίου φασὶ μὴ μόνον αὐτὸν διατετηρῆσθαι ταῖς τῆς Κίρκης μαγγανείαις ἀνάλωτον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἑαλωκότας τῶν ἑταίρων ἐπανασώσασθαι. Οὕτω καὶ βασιλέα χρὴ μὴ μόνον αὐτὸν ἀδούλωτον διαπεφυλάχθαι ταῖς ἡδοναῖς, ἀλλὰ καὶ τοὺς δεδουλωμένους ἐλευθεροῦν καὶ λόγῳ καὶ ὑποδείγματι, καὶ παιάνων ἱερῶν ἐπαΐειν διαπαντός· ἀνέβης εἰς ὕψος σωφροσύνης αἰχμαλωσίαν τῷ ἀγαθῷ αἰχμαλωτεύσας· ἐπεί τοί γε μέγα πένθος τοῖς γε νοῦν ἔχουσι περιορᾶσθαι βασιλεῖ τὴν αὐτὴν κληρουχίαν αἰχμάλωτον. Εἰ δέ τοι καὶ αὐτὸς πάθοι τοιοῦτον, ποίαν οὐχ ὑπερβαίνει βαρυαλγῆ συμφοράν; ἢ ποῖον οὗτος τὸ γενναῖον ἐνδείξαιτο πρὸς ἀντίπαλον καὶ ἀνδρικὸν ὁ μὴ πρὸς ἐπανάστασιν ἄτερ δοράτων, ἄτερ ξιφῶν ὠκὺ παυσμένην ἀνθεστηκώς; ἀλλὰ μαλακιζόμενός τε καὶ θηλυνόμενος, καὶ αὐθαιρέτοις ἐμπαιγμοῖς προδιδόμενος; Κἂν μή τις ὁρῴη, τὴν ἀλήθειαν οὐ διαφυγγάνει καὶ τὴν συνείδησιν· καὶ πρό γε τούτων τὸ τηλεσκόπον ὄμμα καὶ πανδερκὲς, τὸ τὰ λαθρηδὸν τολμώμενα, καὶ κατοπτεῦον ἀκριβῶς οὐδ' ὅσον εἰπεῖν, καὶ τὰ τῆς αἰσχύνης ἐναντίον αὐτοῦ τελούμενα μυσαττόμενον· ὅπου γε καὶ ἀνθρώποις οὐκ ἄδηλα τὰ πολλὰ, καὶ κατεμωκῶνται καὶ διακωμῳδοῦσι καὶ ἐκθειάζουσι, καὶ εἰς αἰωνίζουσαν μνήμην τὴν περὶ τὰ καλὰ σπουδὴν αὐτῶν παραπέμπουσι. Βασιλεὺς Ἑλλήνων Ἀλέξανδρος ἡττηθέντος Δαρείου καὶ τῶν ἐκείνου θυγατέρων προσηγμένων αὐτῷ γέρας ἀπόλεκτον διὰ κάλλους ὑπεροχὴν οὐ κατεδέξατο ταύταις (2) δὴ προσιδεῖν· αἰσχρὸν εἶναι φάμενος ἄνδρας νικήσαντας ὑπὸ γυναικῶν ἡττηθῆναι· τὸ δ' αὐτὸ καὶ Κῦρος πρῴην, ὁ Περσῶν αὐτοκράτωρ καὶ Μήδων· ἐπεὶ γὰρ Ἀσσυρίους καὶ τοὺς ἐκείνων συμμάχους κατετροπώσατο, καὶ ἡ Πάνθεια τῶν Σουσίων ἡ βασιλὶς πάντων αὐτῷ λαφύρων ἐξῄρητο παρὰ τοῦ στρατοῦ, καὶ ἦν διαβεβοημένη τὸ εἶδος ὡς ἀπαράμιλλος τῆς Ἀσίας ἁπανταχῇ, πολλῆς μὲν αὐτὴν ἐπιμελείας ἠξίωσεν, ἑωρακέναι δ' ὅλως οὐχ ᾑρετίσατο· φύλακας σωφροσύνης, οὐκ ἐπιβούλους, κρίνας εἶναι τοὺς βασιλεῖς, διά τε τὸ τῆς ἀξίας θεοειδὲς, καὶ ὅτι σωφροσύνη καὶ ἀνδρίας καὶ φρονήσεως συνοχή· τὸ γὰρ ἐκδεδόσθαι πρὸς ἔρωτας καὶ πρὸς γυναῖκας κεχηνέναι, καὶ ὡς διὰ φορβειᾶς ἕλκεσθαι πρὸς τὰ αἴσχιστα, καὶ δειλοὺς καὶ ἄφρονας ἀπεργάζεται· κἂν ὁ οὕτω ἔχων σφριγῴη τὸ σῶμα, ψοφοδεὴς καὶ παντὸς καχεκτοῦντος ἀλλοιότερον διακείμενος, ἐπειδὴ τὸν τόνον τῆς ψυχῆς παραλέλυται· καὶ εἴ τις ἂν τὴν τῶν θρυλλουμένων ἡγεμονιῶν σκοποίη κατάλυσιν, ὑπὸ τῆς συνούσης αὐταῖς εὑρήσει λαγνείας ἐξειργασμένην· αὐτίκα γὰρ ὁ Ἀσσύριος Σαρδανάπαλος πόθεν εὕρατο τὴν πυρὰν, καὶ εἰς τὸν Μῆδον Ἀρσάκην τὴν δυναστείαν ἀπετινάξατο; καὶ ταῦτα πόσῳ πλούτῳ βρίθων; πόσον ἐπαγόμενος στράτευμα; πάντως ἐκ τοῦ ἐκκεκαῦσθαι ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτοῦ πάντας ἐκ τῆς οἰκείας θηλύτητος, ἢ καὶ τὸν στρατὸν ἐξήνδρισε· παθούσης γὰρ κατάκρως τῆς κεφαλῆς, τὸ συνημμένον σῶμα τίς μηχανὴ μὴ πάθῃ; Ἕως μὲν οὖν σωφροσύνῃ καθώπλιστο, κραταιὸς ἦν, ἀπρόβλητος ἦν, πάντες αὐτὸν ἐδεδίεσαν, πάντες αὐτὸν ἐπεφρίκεσαν· ἀφ' οὗ δὲ ταύτην ἀπεσκευάσατο, καὶ ταῖς ἡδοναῖς ἀνέπεσε καὶ ὑπτίασεν, ἔδει τίνος ἐξῆς ὥστε καὶ καταπατεῖσθαι λοιπόν; ἢ Βελεσύος χρησμολογοῦντος καὶ τοῦ λακτίζοντος; Ὁ δ' Ἀστυάγους Δαρεῖος ὁπόσος ἦν, ὃς τὴν Βαβυλωνίων ὡς ἐν ἀθυρματίῳ τινὶ καὶ παιδιᾷ σύμπασαν ἐξηλάπαξε; Πλὴν ἀλλὰ καὶ οὗτος καὶ βασιλείας

(2) Ita cod.

ἀπεστέρητο καὶ ζωῆς διὰ τὴν ἐπεισαχθεῖσαν ἀσέλγειαν, τὸν Πέρσην Κῦρον οὐχ ὑπομείνας τὸν σώφρονα. Τί δὲ καθεῖλε τὸν Ἀρσάμου Δαρεῖον, καὶ πᾶσαν Περσῶν κατέλυσε τὴν ἀρχήν; οὐχ ἡ περὶ τὰς φαύλας ὀρέξεις ῥοπὴ καὶ τὸ ἀκρατές; καὶ ἵνα τῶν πόῤῥω διὰ τὸ πλῆθος ἀφέμενοι, τῶν ἐγγυτάτω μνησθείημεν, τί τὸ ἡμέτερον ἀνάκτορον παρεστήσατο, τὴν ἁπασῶν τῶν πόλεων κρατιστεύουσαν, καὶ τῶν ἀῤῥήτων δεινῶν τὴν οἰκουμένην ἀνέπλησεν; ἄρ' οὐχ ἡ τῶν προμάχων ἐπίῤῥητος βιοτή; τὸ ἀξιοζήλωτον σπούδασμα, καὶ τὸ ἐντεῦθεν διακεχαυνῶσθαι πρὸς πᾶσαν ἔνστασιν; οὐδὲ γὰρ ἕτερον οὐδὲν ἄνδρας εἰς γυναῖκας ἀμείβειν οἶδεν, ὡς ἡ πρὸς αὐτὰς ἐμπαθὴς σχέσις καὶ ἐμμανής· οὐδὲν ἕτερον δυσαλέας ζωῆς καὶ μαχλοσύνης καὶ σῶμα σαθροῖ καὶ ψυχήν· σωφροσύνη ῥώννυσι σῶμα, σωφροσύνη κραταιοῖ τὴν **B** ψυχήν· ἀκολασία δὲ καὶ ἄμφω διαλυμαίνεται· κἂν ὑγεία τις ἐξ ἡδονῆς τῷ καταβεβλακευμένῳ, κἂν εὐσαρκία νομίζοιτο, τῶν Ἀδώνιδος κήπων οὐδέν τι διενηνόχατον, οἵπερ ἐπ' ὀστράκων τεθηλότες, πλέον τὸν γέλων συνίστων τοῖς ἐνορῶσιν, ἢ τὸ τεθηλὸς ἑαυτοῖς. Οἷα δὲ τῶν τῆς Κύπριδος τὰ σπουδάσματα, τοῖα καὶ τὰ τῆς εὐεξίας αὐτοῖς· ὀνείρων ἀποσκιάσματα· τὸ τῆς ζωῆς γὰρ κεφάλαιον τῆς ἀνθρωπίνης διέφθορεν, ὁ τῆς ἀνδρίας θέμεθλος ἀνατέτραπται, φρόνησις εἰς τὸ μηδὲν εἰδέναι, μηδ' ὡς οὐκ ἴσασι, περιέστηκε· τὰ δὲ τῆς εὐκληρίας ὕλη μόνη, τεχνίτου λείποντος, εἰκῇ φερομένη, καὶ ἀποτελοῦσα τὸ καθὼς ἔτυχε· διὰ ταῦτα τῶν ἀναγκαιοτάτων τῷ βασιλεῖ βασιλεύειν τῶν ἡδονῶν.

C γ'. Τὸ δ' ὀργίλον καὶ μεμηνὸς ἀπεῤῥίφθω λησταῖς, ὧν κατὰ τὴν τοῦ ὄφεως ὁμοίωσιν ὁ θυμός· ὧν κατὰ τὴν δαιμονικὴν μισανθρωπίαν τὸ ἀπηνές· τῷ καθ' ὁμοίωσιν τεταγμένῳ Θεοῦ καὶ τοῦ πλάσματος αὐτοῦ πεπιστευμένῳ τὴν ἐπιμέλειαν, τὸ γαληνὸν προσηρμόσθω καὶ ἥμερον, τὸ ἐπιεικὲς καὶ φιλάνθρωπον· εἰδότι καλῶς ὅτι τὸ ἀρχόμενον συγγενὲς, καὶ ὡς ἑαυτὸν περιέποντι, τῶν ὑγιαινόντων προμηθουμένῳ, τοὺς ἀῤῥωστοῦντας ἐπισκεπτομένῳ, καὶ θεραπείας ἀξιοῦντι τῆς κρείττονος, μαλάγματι μὲν ὡς ἐπίπαν καὶ καταδέσμοις· ποτὲ δὲ καὶ κατὰ πολλὴν ἀνάγκην προσφερομένῳ καὶ αὐστηρότερον, εἴπερ μετὰ συχνὴν καὶ παρήγορον ἀγωγὴν ὁρῴη τὴν νόσον ἀγρίαν τε καὶ δυσκάθεκτον· ὡς μέντοι μέλεσι γνησίοις **D** συνοδυνωμένῳ τοῖς πάσχουσιν· οὕτω τις εἰς ἑαυτὸν ἕλκει τοὺς οἰκτιρμοὺς τοῦ Θεοῦ· οὕτω βασιλείαν ἀκατάλυτον ἑαυτῷ προμνηστεύεται· οὕτω κἀνταῦθα πᾶσι φιλεῖται, πᾶσιν ἑκασταχῇ περιᾴδεται, διακεκραγόσιν: Ὁ σωφρονέστατος, ὁ πραότατος, ὁ ἀφομοιότατος Θεῷ. Τὸ δὲ σάρκας ἀνθρώπων καταξαίνειν δι' ἀμυδρόν τι πλημμέλημα τοῦ κατεσθίειν διὰ μανίαν ἑαυτοὺς οὐ πάμπολυ διενήνοχεν· ὥσπερ γὰρ ἐκεῖ τῆς τῶν ὀδυνῶν αἰσθήσεως ἡ φορὰ τῆς νόσου κατακρατεῖ, παραπλησίως κἀνταῦθα τοὺς ὀργιζομένους τὸ τοῦ θυμοῦ διατίθησιν ἀκατάσχετον, καὶ οὐ μεθίησιν ἐννοεῖν, ὅσον ἂν ἠνιῶντο πάσχοντες οὗτοι· καὶ ὅτι τῆς αὐτῆς οὐσίας ὁ τιμωρούμενος, καὶ οἷον φέρει τὸ ἄλγος· καὶ οἵαν ὁ συμπαθὴς δεσπότης ἐπάγει τὴν ἄμυναν· ἔτυψέ τις ῥοπάλοις πικρῶς, **A** πυγμαῖς ἔπληξεν, ἀλόγῳ θυμῷ χαριζόμενος· ἀντιτέτυπται, ἀντιπέπληκται, ῥίγει τυχὸν, πυρετῷ, κεφαλῆς ἄλγει, καρδιωγμοῖς, τηνεσμοῖς, ἑτέροις ἀνιαροῖς· ὅτ' οὐκ ἔμελλε, πλεῖόν τι δέδρακε, πλεῖόν τι πεπόνθει· εἰ δ' οὐ παρὰ πόδας παντὶ ποινὰ, κατὰ καιροὺς οὓς οὐκ εἴσεται· μαρτυρεῖ πρὸς ἑτέροις πολλοῖς ὁ ὑπὲρ τῶν Γαβαωνιτῶν λιμὸς, ὡς ἐν ἄλλοις πταίοντες καιροῖς, ἐν ἄλλοις ἀπολαμβάνομεν. Ὁ δ' ἐνταυθοῖ τὰ πάντα παραδραμὼν βιαιοτέροις ἂν ἐγκύρσοι καὶ μονιμωτέροις ἐν τῷ τέλει δεινοῖς. Τὸ δέ γε μισεῖσθαι καὶ ἀπευκταῖος εἶναι καὶ ἀποτρόπαιος καρπώσαιτο καὶ ἔτι περιών· κἂν οὐκ εἰς τοὐμφανὲς διὰ δέος, ἀλλ' ἐν διαθέσει ψυχῆς ῥίζῃ πονηρῶν διαλογισμῶν· ὅσῳ δὲ κρείττων αἱρετὸς ἡγεμὼν διὰ τὸ χρηστὸν, τοῦ φοβεροῦ διὰ τὸ κολαστικόν· ὑπὲρ μὲν **B** γὰρ τοῦ προτέρου φόβος πολὺς, αἱρετὴ δὲ καὶ μᾶλλον τοῦ δευτέρου ἀπαλλαγή. Τί δὲ χρὴ λέγειν τὰ τῆς ἀσχημοσύνης, εἴ ποτ' ἂν ἴσως ἐκ τοῦ μὴ συνειθίσθαι τὴν ἐποχὴν τοῦ θυμοῦ μακρὸν ὑπερβαίη τοὺς ὅρους αὐτὸς παρὰ τὴν τοῦ πάσχοντος βούλησιν· ἐπὰν τὸ περὶ τὴν κάραν αἷμα παφλάζον σφοδρῶς καὶ ἀνακυκώμενον, κατὰ πολλὴν ἐρημίαν τοῦ κατευνάζοντος καὶ καταστέλλοντος λογισμοῦ, κἀν τοῖς ἀγγείοις συνωθούμενον οὕτω δὴ καὶ στενοχωρούμενον ταράττοι καὶ παρακινοίη τὸν ὀργιζόμενον, πρός τε τὴν ἐπιφάνειαν αὐτὴν βιαζόμενον, τὸ μὲν πρόσωπον διφυδηκὴς ἐκτελοίη μετά τινος ἀναιδοῦς ἐρύθους καὶ πελιδνότητος καὶ ποικίλης περικλονήσεως· τοὺς δ' ὀφθαλμοὺς ἄντικρυς ἄνθρακας ἀπεργάζοιτο καὶ οἵους τοὺς δρακόντων ἀκούομεν, πυκνὰ περιστρεφουμένους **C** καὶ ἀναπάλλοντας καὶ τὰς οἰκείας ἕδρας οὐ στέγοντας· ἡ φωνὴ δ' ὑπερτείνοιτο, καὶ ὁ λόγος οὐκ εὔσημος ἀκριβῶς, ἅπαν τε τὸ σῶμα σπαράττοιτο καὶ ἀτάκτως ᾄττοι καὶ παραφέροιτο, τῷ πνεύματι τῆς ὀργῆς ἐνεργούμενον· ὁποία τότε ψυχῆς φανείη κατάστασις; ὄντως ἀνὴρ θυμώδης οὐκ εὐσχήμων, εὐστόχως εἴρηται· διὸ καὶ λίαν ἀπᾷδον τοῦτο τὸ πάθος τῇ βασιλικῇ κοσμιότητι.

δ'. Λαῶν κοσμήτορες οἱ βασιλεῖς ἔκπαλαι κέκληνται καὶ ποιμένες λαῶν· ὁ τοίνυν λαοὺς προβεβλημένος κοσμεῖν, ὡς στρατηγὸς ἐν ταῖς παρατάξεσιν, ὡς πρῶτος ἡγεμὼν καὶ παιδευτὴς ἐν τοῖς ἤθεσιν, ὅσον ἔχειν αὐτὸς ὀφείλει τὸ κόσμιον; ὅσον δὲ πρὸς τὰ ποίμνια τὸ κηδεμονικὸν ὁ ποιμὴν, ἄγων μὲν ἐπὶ **D** νομὰς ἀγαθὰς, αὐλῷ δὲ τέρπων καὶ σύριγγι καὶ ᾠδαῖς· οὐ δεσμῶν, οὐ στρεβλῶν, οὐ καταικίζων μικραῖς προφάσεσι· ταῦτα γὰρ οὐ καλοῦ ποιμένος, οὐδὲ τιθέναι τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῆς ποίμνης πεπαιδευμένου. Τό γε μὴν κἀπὶ τῇ τῶν ἀγομένων τέρπεσθαι συντριβῇ τῶν τῆς αὐτῆς φύσεως ἠξιωμένων, καὶ τοῖς ἑτέρων ἀλγεινοῖς ἐφήδεσθαι, τῆς Ἐχέτου θηριωδίας καὶ ἰταμότητος. Σέσωστρις Αἰγυπτίων καὶ Ἀσσυρίων δυνάστης, βασιλέας ὑποτάξας πολλοὺς, κόσμου γὰρ κατῆρξεν, εἰ μὴ παντὸς, τοῦ γε πλείονος, ἅρματι μὲν αὐτοὺς ὑπεζεύγνυ λαμπρῷ, δι' αὐτῶν δ' ἐπιβαίνων πεφρονηματισμένος καὶ γηθόσυνος· καί τινός ποτε τῶν ὑπεζευγμένων βράδιστον καὶ ἀνακεκομμένον βαδίσαντος, Τί δῆτα μέλλεις, ἀνήρετο; καὶ ὃς, Ὅτι τὰς τῶν τροχῶν, ἐπήγαγε,

στροφὰς καθορῶ· συνεὶς οὖν ὁ Αἰγύπτιος τὸ τῆς A τύχης ἄστατον ὑποδηλωθὲν, πρᾳότερος τοῦ λοιποῦ καὶ συμπαθέστερος ἦν. Ἱέρων δὲ Συρακούσιος οὐχ ἑκόντων ἡγεμονεύσας τῶν Σικελῶν, οὕστινα τῶν πρὶν ἀντικαθισταμένων μετὰ τὴν ἡγητορίαν λελύπηκε· μᾶλλον μὲν οὖν εὖ ἐποίει πᾶν τὸ πλῆθος διὰ παντὸς, οἷα πατὴρ ἱλαρὸς ἑκάστῳ δὴ προφερόμενος. Ἔτεσι δὲ κατάρξας τέσσαρσι πρὸς πεντήκοντα, τῇ πατρίδι μὲν τὴν εἰρήνην, ἑαυτῷ δὲ τὴν ἀρχὴν ἀστασίαστον πάντη διατετήρηκεν. Ἐπιβαλλόμενος δὲ πολλάκις ἀποθέσθαι τὴν δυναστείαν, κοινῇ τοῦ πλήθους ἀντιβολήσει διακεκώλυται· τοσοῦτον ἐράσμιος ἐγεγόνει τοῖς ἀρχομένοις, σωφρονικώτατος ὤν, εὐεργετικώτατος, ἔτι μᾶλλον ἡμερώτατος. Τοῦ δ' αὐτοῦ τρόπου καὶ Ἄλκιμος ἦν ὁ Λυδός· ὅθεν ἐν γαλήνῃ καὶ ἀφθονίᾳ τὸ ὑπήκοον βιοῦν παρεσκεύασεν· ἑπτὰ δὲ B διεληλυθότων ἐτῶν ἐθεοκλύτουν οἱ λαοὶ παγγενῇ συνιόντες καὶ πανδημεὶ τὸν βίοτον ἐπεκτείνεσθαι τῷ σφῶν αὐτῶν βασιλεῖ· καὶ ἦν τοῦτο· καὶ πολυετὴς ὁ Ἄλκιμος γεγονὼς, εὐημερίαν μὲν τῷ τότε Λυδοῖς, ἑαυτῷ δ' ὄνομα καὶ ἕως δεῦρο πολὺ καὶ κλεινὸν καταλέλοιπεν. Ἐπαινῶ τοὺς προγενέστερον βεβασιλευκότας Ῥωμαίων, ὅτι τὸ, Ἡ γαληνότης ἡμῶν, πᾶσιν αὐτῶν ἐνετίθουν τοῖς διατάγμασιν, ἀντὶ τοῦ γράφειν, Ἡ βασιλεία μου· δηλοῦντες ὅτι τὸ γαληνόν τε καὶ ἥμερον ἀφωσιωμένον τῷ βασιλεῖ καὶ ἐξαίρετον, καὶ ὑπὲρ αὐτὴν τὴν ἁλουργίδα καὶ τὸ διάδημα· τὰ μὲν γὰρ καὶ τύραννοι σφετερίζονται· γαληνότης δὲ βασιλικῆς ἀξίας καὶ μόνης ἄσυλόν τι χρῆμα καὶ ἀναφαίρετον· διὸ πολλοὶ τῶν πάλαι βασιλέων ἔργοις C τε καὶ λόγοις ἐφιλοσόφησαν περὶ ταύτης τῆς ἀρετῆς· οὐκ ἔλαττον δὲ τῶν ἄλλων ὁ μετὰ Νερούαν τὸν πράως καὶ σοφῶς καὶ αὐτὸν βεβασιλευκότα, τὴν αὐτοκρατορίαν περιζωσάμενος· οὗτος γὰρ τοσοῦτον ἔσχηκε τὸ πρᾶον καὶ φίλοικτον, ὡς καὶ συγκάμπτεσθαι παντὶ λυπουμένῳ καὶ συναλγεῖν· πρὸς δὲ καὶ τωθασμοὺς φέρειν καὶ ἀνεξικακεῖν· δεῖν ἐξισοῦσθαι λέγων τὸν βασιλέα τῷ Θεῷ, καὶ πλημμελειῶν καὶ σκωμμάτων ἀντέχεσθαι. Τί οὖν ἀπῆγε τῆς τοσαύτης χρηστότητος; συγγνώμην τῶν ἠγνοημένων εὕρατο καὶ ἠσεβημένων, τὸ μέγιστον, ὑπὸ πρεσβευτῇ τῷ πολλῷ Γρηγορίῳ, οὗ ὁ διάλογος· οὐ γὰρ ἑτέροις μετέδωκε δαψιλῶς, τούτου μετὰ τέλος ἀπήλαυσεν δαψιλέστερον· δείξας τὸ συμπαθὲς, εὐχῆς D δικαίου συναρηγούσης, ἀσεβείας ἐπικρατέστερον. Ὅτι δὲ καὶ σωφροσύνῃ κεκόσμητο, πρόδηλον· χωρὶς γὰρ ταύτης οὐδεὶς τὸν Κύριον, κἂν εὐσεβοίη, κατόψαιτο, κἂν ταῖς ἄλλαις λέγοιτο κομᾷν ἀρεταῖς· καὶ γὰρ ὄντως οὐδ' ἔστιν ἀρετὴν οὐδεμίαν ἄνευ σωφροσύνης εὑρεῖν ἀνόθευτον· ἀνδρεῖος γὰρ πῶς ὁ μὴ κατὰ σαρκίνων ὁρμῶν ἀνδριζόμενος; Ὁ δ' αὑτὸν ἀδικῶν καὶ μεθ' ἧς ἀσελγαίνει, πῶς δίκαιος; Ἢ ποίαν αὐχοίη φρόνησιν ὁ μὴ τὸ φέρον ὄνησιν ἑαυτῷ τὴν ὑπερτάτην συνειδώς τε καὶ ἐκλεγόμενος; λέγω δὲ τὸν ἁγιασμόν· ἀλλὰ τὸν ἡγεμόνα καταδουλαγωγῶν ταῖς ἀκαθάρτοις ὀρέξεσι, καὶ τοῦ ἀκροτάτου τῶν ἐφετῶν ἀποστερῶν ἑαυτὸν, διὰ τὴν ἐξάγιστον ἡδονήν.

Ε'. Ἔστι δὲ καὶ ὁ τῶν χρημάτων ἔρως ἀπρεπὴς ἄγαν τῷ βασιλεῖ καὶ ἀνάρμοστος· τέτταρα γὰρ ἐντεῦθεν ἀποκυΐσκεται τέρατα, τὸ ἀνελεύθερον, καὶ τὸ μικροπρεπὲς ἐν ταῖς δόσεσι, τὸ καπηλικὸν, καὶ τὸ πλεονεκτικὸν ἐν ταῖς λήψεσι· τὸ μὲν γὰρ μηδ' ὅλως ἢ ὀλίγους καὶ βεβιασμένως εὐεργετεῖν δουλικόν· δοῦλος γὰρ οὐ δίδωσιν, ἢ ὀλίγοις εἴπερ ἐκβιασθείη, καὶ τούτοις κλέπτων τὰ τοῦ δεσπότου· πῶς γὰρ ἄλλως ὁ μηδὲν ἔχων, καὶ αὐτὸ τὸ σῶμα δεδιαπεπραμένος; Τὸ δὲ πολλοῖς μὲν δωρεῖσθαι, πεφεισμένως δέ γε καὶ πενιχρῶς, καὶ μάλιστα τοῖς ἀξίοις πολλοῦ, τοῦτ' εὐτελοῦς τινος καὶ μικροῦ, μὴ μέντοι τοῦ πάντων ὑπερτεροῦντος καὶ ὑπερέχοντος· τὸ δ' αὐτοῖς χαμαιζήλοις συμφέρεσθαι πράγμασι, καὶ τοὺς ἰδιωτικοὺς πορισμοὺς μεταβιβάζειν εἰς τὸ δημόσιον, μηχαναῖς τέ τισι κατασοφίζεσθαι καὶ περισυλᾶν τὸ ὑπήκοον, τοῦτο καπηλικόν· τὸ φορολογεῖν δὲ πέρα τοῦ δέοντος καὶ παραλόγως δασμολογεῖν, ἢ καὶ παντὶ τρόπῳ νηλεῶς ἐκλωπίζειν τοὺς ὑπὸ χεῖρα καὶ τραχηλίζειν ἀπηρυθριασμένης πλεονεξίας ἐστίν· ὅθεν τὴν τῆς φιλοχρηματίας κακίστην νόσον, ὡς τὸ τῆς ψυχῆς ἀχρειοῦσαν κάλλος, ὡς αὐτὴν τὴν ἀρχὴν ἀκρωτηριάζουσαν, ἀποστυγητέον ὅλῃ σπουδῇ· τοιαύτην γὰρ ὀλέτειραν οὖσαν τῶν ἀγαθῶν Περσεὺς καὶ Ἀλέξανδρος βασιλεῖς Μακεδόνων, ὁ μὲν προσηκάμενος, καὶ συμμαχίας ἠρήμωτο καὶ τιμῶν, καὶ καθηρημένος ὑπὸ Ῥωμαίων, καὶ δέσμιος ἠγμένος, λάκκῳ ζοφώδει μετὰ τῶν χρημάτων ἐγκαθεῖρκτο, καὶ τὴν ἑαυτοῦ ζωὴν ἀθλίως οὕτω κατέστρεψεν· ἱκανῶς τε τῆς φρενοβλαβείας τῷ τότε μυκτηρισθεὶς, καὶ εἰς ἔτι χλευάζεται παρὰ τῶν εἰδότων καὶ ταλανίζεται· κρείττων δὲ τοῦ πάθους Ἀλέξανδρος γεγονὼς, καὶ ἀποσοβήσας καὶ ἀποδιοπομπήσας αὐτὸ, μικροῦ δεῖν ἁπάσης οἰκουμένης ἐν βραχεῖ κατεκράτησεν· θησαυροὺς γὰρ οὗτος τοὺς φίλους ἡγούμενος, ὑφ' ὧν καὶ συνασπίζοιτο καὶ δοξάζοιτο, τῆς ἀρίστης ἀπηύρα κρίσεως, ὑπὲρ ὅσους βασιλέας μεγαλυνθείς. Ταύτης τῆς γνώμης καὶ Κῦρος ἐτύγχανε, καὶ πάντα διδοὺς τοῖς φίλοις, τὰ πάντων ἔχειν ἐνόμιζε· καὶ πλουτίζων τοὺς αὐτοῦ καὶ κοσμῶν, αὐτὸς ἠγάλλετό τε καὶ ἐφαιδρύνετο· καί ποτε παρ' αὐτῶν ἠρωτημένος, Σὺ δὲ, Κῦρε, πότε κοσμήσεις σαυτόν; Ἆρ' οὐκ ἐξόχως, ἔφη, κεκόσμημαι, πάντας ὑμᾶς κεκοσμημένους ὁρῶν; Παρ' ἄλλων δὲ, Διὰ τί οὐ πλουτεῖς; τί δ' εἴρηκεν; Οὐχ ὑπερβαλόντως πλουτῶ, τοὺς ἐμοὺς πάντας πλουτοῦντας εἰδώς; Οὗτος πατὴρ ἐκαλεῖτο διὰ τὸ συμπαθὲς, καὶ τὸ πάντα τἀγαθὰ μηχανᾶσθαι τοῖς ὑπ' αὐτόν· ὥσπερ αὖ ὁ Καμβύσης διὰ τὸ χαλεπὸν καὶ ὀλίγωρον δεσπότης πικρός. Ὁ δέ γε Δαρεῖος, διὰ τὸ φιλοκερδὲς, διὰ τὸ χυδαιότροπον, διὰ τὸ μετακινεῖν καὶ ὑπονοθεύειν τὰ πράγματα, κάπηλος. Ἀλλ' Ἐπαμινώνδας Θηβαίων στρατηγὸς οὕτως ἐτίθει τὴν τοιαύτην λώβην ἐν βδελυκτοῖς, ὥστ' ἐπειδή ποτε κατεῖδέ τινα τῶν ὑπασπιστῶν αἰχμαλώτων δεδεγμένον λύτρα, τὴν ἀσπίδα λαβὼν ἀπώσατο τοῦτον τοῦ τάγματος· Ἐμοὶ, φάμενος, ἀπόδος τὴν ἀσπίδα, σὺ δὲ καπηλεῖον ἐξώνησαι. Πρὸς δέ γε Κάτωνα Ῥωμαίων στρατηγὸν οἱ τῶν Βρετανῶν ὑπὲρ φιλίας διαπρε-

σθευσάμενοι βασιλεῖς, ἕως γὰρ κἀκείνων ἡ τοῦ ἀνδρὸς ἐπεφθάκει φήμη, καὶ χρυσοῦ μακρὰ τάλαντα διαπεπόμφασιν εἰς τοῦτο· καὶ ὃς τὴν μὲν φιλίαν ὡμολόγησε καὶ ἐκύρωσεν· τὸν δὲ χρυσὸν ἀπεπέμψατο· τοὺς δούλους εἰπὼν εἶναι τῶν ὠνητῶν· τοὺς δέ γε φίλους τῶν αἱρετῶν· τοσοῦτον δὴ καὶ οὗτος τοῦ τῶν χρημάτων κατεστρατήγησεν ἔρωτος. Ὁπόσα δ' ἄμφω καὶ διὰ ταύτην τὴν ἕξιν κατωρθωκείτην τὼ στρατηγὼ, δεικνύντων ἄλλοι, τῆς ἱστορίας ἀπολαμβάνοντες· τὰ γὰρ Ἀλεξάνδρῳ καὶ Κύρῳ καὶ πρὸς ταύτης ἐξειργασμένα, πυρσοῦ διαφαίνει λαμπρότερον, οἷς μὴ τῷ τῆς διανοίας ὀπτικῷ ῥᾳστώνης ἀμαύρωσις ἐπικέχυται· καὶ οὔποτ' ἂν ἀποσβαίη, τοῦ ἡλίου χθόνα περιαυγάζοντος· καὶ ὅπη δ' ἄλλῃ τὰ τρία ταῦτα συνέλθοιεν, τὸ σῶφρον, τὸ ἤπιον, τὸ φιλότιμον, ἐκεῖ καὶ τὸ ἀριστεύειν καὶ τὸ κλεΐζεσθαι. Σωφροσύνη μὲν γὰρ ἀνδρίας παίδευμα καὶ μελέτημα, καὶ τοῦ τῶν ἀνθισταμένων κατεπεμβαίνειν καὶ ἡττᾷν αὐτοὺς καὶ τροποῦν· πραότης δὲ καὶ τὸ ἀνεξίκακον καρτερίας καὶ μεγαλοψυχίας γυμνάσιον καὶ στεῤῥότης· ἅμα δὲ καὶ τῆς παρὰ πάντων στοργῆς ἀρχὴ καὶ κρηπίς· τὸ δ' εὐεργετικὸν καὶ τὰς τῶν συμμάχων χεῖρας νευροῖ, καὶ τοὺς τῶν ἀντιμάχων αὐχένας κλίνει, καὶ τὸ οἰκεῖον ἐχυροῖ, καὶ τὸ ἀλλότριον ὑποτάττει, καὶ πάντων ἀνοίγει στόμα, πᾶσαν γλῶσσαν θήγει πρὸς ἔπαινον· ὥστε καὶ νίκης καὶ δόξης ὁμοῦ τὰ διειλημμένα ποριστικώτατα· φύσει γὰρ νικητὴν ἔνδοξόν τε φύσει τὸν κατωρθωκότα προαπετέλεσεν· μήποτ' οὖν ὀρθῶς ταῦτ' ἂν λέγοιτο μῆλα χρύσεα πρὸς Ἡρακλέους ἀφῃρημένα τῶν Ἑσπερίδων ἐπὶ τοῦ Ἄτλαντος, τὸν ἑκατογκέφαλον ὅτε δὴ πέφνε καὶ ποικιλόφωνον δράκοντα τοῦ Ἀθύμαντος (3); εὖ γὰρ ἂν ἔχοι τῷ χρυσίῳ τὴν δόξαν ἐξεικονίζεσθαι· τὸν δ' ἀλλόκοτον δράκοντα καὶ τερατώδη πρὸς τὸ τῆς φαύλης ὀρέξεως πολύτροπον ἐκλαμβάνεσθαι. Τοιγαροῦν ὁ τοῦτο κατηργηκὼς καὶ οἷον ἀπεκτονὼς, ἤρατο κλέος βραβείων τριῶν, ἡδονὴν, ὀργὴν, ἔρωτα χρημάτων νενικηκώς. Ταῦτα δ' ὡς τὰ πολλὰ ταῖς ἑσπερίσι φυλάττεται βιοταῖς, ἐν αἷς ὁ Ἄτλας λογισμὸς καὶ ἀνένδοτος· ὁ δ' αὖ τὸ τέλειον προειληφὼς χρόνους ἐν ὀλίγῳ πεπληρώκει μακρούς· καὶ τρισαριστεὺς ἀξιοθαύμαστος ἀναδέδεικται τὰ γήρως κατορθώματα προηρπακὼς ἐν νεότητι· καὶ τὸ τῆς ναρκώσης ψυχῆς ποικίλον θηρίον ἀνῃρηκὼς ἐν σπουδῇ τῆς παρειμένης περὶ τὰς ἐλλόγους καὶ κατὰ φύσιν ὁρμάς· δι' ὧν ἄρα λοφῶσιν αἱ παρὰ φύσιν καὶ ἄλογοι· τῷ γὰρ ἀνημμένῳ καὶ συντόνῳ τοῦ καθηγεμόνος διαπέφρικε τὸ ἀλλόφυλον καὶ ἀπέψυχε· καὶ πάσχει πλέον ἢ κνώδαλον ἐκ λέοντος ὠρυγῆς· ὥσπερ τῷ διακεχαυνῶσθαι καὶ πνεῦμα πεπτωκέναι, καὶ νήγρετον καθυπνωκέναι τὸν ἰσχυρὸν, ἀναζωπυροῦται τὰ πάθη, καὶ ἀποθρασύνεται, καὶ παρειληφότα τοῦτον ὑπὸ Δαλιδᾶ τῆς ᾑρετισμένης συνοίκου νωχελίας, ἀποκεχαρμένον τὴν σύνεσιν ἐκτυφλοῖ, καὶ οὕτω διαπαίζει πολυειδῶς, ἄλλοτε

A πρὸς ἄλλα τῶν γελοίων καθέλκοντα· τὸ δ' ἀθλιώτερον οὐδ' οἶδεν ὁ κατειλημμένος, οἷ κακοῦ γέγονεν· ἀλλὰ πεπωρωμένος πέφηνε καὶ ἀναίσθητος.

ς'. Ἔστι δ' ἐνίοτε καὶ τῇ συμφορᾷ βρενθυόμενος, καὶ δόξαν τὴν αἰσχύνην ἡγούμενος. Εἰ δὲ καὶ κόλακες ἐπίτριπτοι θωπεύοντες τύχοιεν καὶ καταψῶντες αὐτὸν καὶ σαίνοντες, ἐνασμενίζει τούτοις ἢ (4) φίλοις, μὴ ξυνορῶν τὸ διάφορον· ὅτι κόλαξ μὲν ἐκ παντὸς τρόπου τὸ ἡδὺ καρυκεύει, κἂν δηλητήριον· φίλος δὲ τὸ ἐπωφελὲς ἀγωνίζεται, κἂν πρὸς ἀνάγκην ἀνιῷη τὴν αἴσθησιν· καὶ ὁ μὲν ὅλαις ἡνίαις πρὸς μόνον φέρεται τὸ λαβεῖν· ὁ δ' ὑπὲρ τοῦ τῷ πεφιλημένῳ συνοίσοντος, καὶ αὐτὴν προΐεται τὴν ζωήν· καὶ ὅτι κόλακες μὲν χείρους κοράκων· ὁ δὲ φίλος ἄλλος αὐτός. Ἔστι μὲν οὖν τὸ ἐκλελυμένον τούτων B παραίτιον τῶν δεινῶν· αὐτοῦ δὲ πολλάκις τὸ ὑπερήφανον. Διὸ καὶ τὸν Κορίνθιον Ἱππόνουν μετὰ νίκας ὅσας ἱστόρηται, τὴν τῶν ἀρχύων τῆς Ἀντείας ἐξάλυξιν, τῶν ἀδίκων ἐρώτων καὶ ἀδικωτέρων ἐπιβουλῶν, τὴν τῶν Σολύμων, τῶν Ἀμαζόνων τῆς τῶν ἀκμαιοτέρων ἐνέδρας Λυκίων καταπολέμησιν, ἐπεὶ καὶ τὸν αἰθέρα διαπτῆναι τῷ Πηγάσῳ νεανιεύσοιτο, κατενηνέχθαι κύμβαχον, καὶ πεπηρῶσθαι μὲν τὰς ὄψεις, ἀλᾶσθαι δὲ κατὰ πεδίον ἀλήϊον, μὴ τετυχηκότα τέως χειραγωγοῦ· παραπλησίως ἄρα καὶ γαῦρος καὶ ἀλαζὼν λογισμὸς, εἰ καὶ τῆς ἀντώσης ἐν ἀρχαῖς μαλθακῶς ἡδονῆς περιγένοιτο πρότερον, ἔπειτα δὲ καὶ αὐτὴν τὴν μεσαιτάτην ταύτης φλόγωσιν κατασβέσειε, τήν τε τοῦ θυμοῦ προτομὴν ἀνέλοι, καὶ τὸν τῆς χρηματομανίας ὁλκὸν ἀποτάμοι, σύ- C στασιν καὶ λόχησιν ἐμπαθῆ τῷ ὑπερῆρθαι πάσης χαμαιζήλου σχέσεως τροπωσάμενος, εἰ μὴ πρὸς μόνα τὰ φαῦλα φέροι τὸ ὑπεροπτικὸν, ἀλλ' ἤδη καὶ πρὸς τὰ κρείττω καὶ ὑψηλότερα, τοῦ τε συντείνειν ἑαυτὸν εἰς τὸ δέον καταπεφρονηκὼς, καὶ συμβουλίας νουνεχοῦς ἑτέρου καταμελῶν, πρὸς τὸ πρῶτον καταβάλλεται πτῶμα· καὶ τὸ διακριτικὸν ἐκτετυφλωμένος, ἔρημος πλανᾶται παντὸς ὁδηγοῦ, μηδενὸς ἐπαΐων χρησίμου· πνευμάτων δὲ καὶ κυμάτων ὄχλῳ, διακένοις ταράχοις περιβομβούμενος, ἢ τῷ τῆς ἀτασθαλίας πελάγει καταποντοῦται, πτεροῤῥυήσας ὥσπερ Ἴκαρος (5), τῷ πέρα τοῦ μέτρου πτερύξασθαι, καὶ τῶν ἡλιακῶν ἀμαρυγμάτων κατεπαρθῆναι· τοὺς γὰρ Λυκαονίτας παρίημι, κεραυνουμέ- D νους σὺν τῷ σφῶν αὐτῶν ἀρχηγέτῃ καὶ τῆς απονοίας καὶ τῆς γενέσεως· καὶ τὸν ἀπὸ βύρσης βροντῶντα Σαλμωνέα ταυτὸ πάσχοντα· καὶ τὴν καινὴν πόλιν ἐξαφανιζομένην σὺν τοῖς οἰκήτορσι· καὶ τοὺς Ἀλωάδας, καὶ τὴν ὑπ' ἀλλήλων πτῶσιν αὐτῶν ἐν τῇ γῇ, πρὶν Ὄσσαν ἐπ' Ὄλυμπον θέντας, ἐπὶ δ' Ὄσσαν τὸ Πήλιον ἀναφοιτῆσαι πρὸς οὐρανόν· καὶ τὰς ἄλλας τῆς ὑπερηφανίας ὁρμὰς καὶ καταστροφάς. Ποῤῥωτάτω τοίνυν ἐξοριστέον, ἐπεὶ καταβλητικὸν, τὸ μετέωρον φρόνημα· προσοικειωτέον δὲ τὸ μέτριον, ὅτι βεβηκὸς καὶ ὑπερείδειν εἰδός· καὶ δὴ τῇ τοῦ λόγου συναρμοστέον τιμῇ, καὶ τὴν ἀρίστην

(3) Ita cod. Fort. Ἀθάμαντος.

(4) Ita cod. pro ὡς.

(5) Cod. Ἰκάριος.

ταύτην συζυγίαν ἢ συμφυΐαν, τὴν ἀδαμαντίνην ἅρπην παραληπτέον τὴν Ἑρμαϊκήν· δι' ἧς ὁ θεῖος Περσεὺς, ὁ νοερὸς ἀνὴρ καὶ κατὰ τῆς ἀλογίας πολεμικὸς, οὐ δῆτα μίαν ἐκ τῶν τριῶν, ἀλλ' ὅλας τὰς εἰρημένας τρεῖς Γοργονείους τῆς μοχθηρᾶς ὀρέξεως ἐκτετμηκὼς κεφαλὰς, πάθος ἅπαν καταγωνίσοιτο, τῷ ἑωρακέναι τὰς κορυφαίας ἐκτομὰς ἀπολιθωθὲν, καὶ ὅλως μεῖναν ἄπρακτον καὶ ἀκίνητον. Τοῦτο δὲ τὸ μετριόφρον καὶ ἄτυφον, καὶ πῦρ οἶδεν ὁ λόγος, τὸν ἐπηρμένον ὄφιν καταπιμπρῶν, καὶ τὴν ἐξ αὐτοῦ γεγενημένην ὕδραν, τὴν πολύμορφον κακίαν, τελέως ἐξαναιροῦν, μετὰ τῆς ὀρθῆς γε[illegible]ίμενον κρίσεως· ἡ μὲν γὰρ ἐκτέμνει τὴν μοχθηρίαν, τὸ δὲ τὰς ἀποφύσεις οὐ συγχωρεῖ· τοῦτο καὶ λαμπρὸν ὄχημα καὶ ὄντως βασιλικόν· ὡς φλὸξ μὲν ὑπαντιάζον τοῖς ἀντιβαίνουσιν· αὐτὸν δὲ τὸν ἀναβάτην οὐκ ἀποῤῥιπτοῦν ὡς Φαέθοντα διὰ τὸ ἀνέδραστον, ἀλλὰ μετὰ πολλῆς τῆς ἀσφαλείας ἀναφέρον πρὸς ὕψος οὐράνιον, καὶ διάδηλον ἕως αὐτῶν τῶν τῆς οἰκουμένης περάτων ἀπεργαζόμενον· πρὸς ὃν καὶ μεγαληγορία προφητικὴ διακέκραγεν, Ἔφαναν αἱ ἀστραπαί σου τῇ οἰκουμένῃ· πᾶς ἄνθρωπος ἱλαρὸς εἶδε καὶ ἐσαλεύθη καὶ καταπέπληκται· βασιλεὺς γὰρ μετὰ τῶν ἄλλων βασιλικῶν καλῶν μετριοφρονῶν (τί τὰ πολλὰ χρὴ λέγειν;) αὐτὸν ὑπογράφει τὸν κεκλικότα τοὺς οὐρανοὺς, καὶ καταβεβηκότα μέχρι δούλου μορφῆς, τὸν βασιλέα τῆς δόξης· ᾧ τῶν αἰωνίων πυλῶν ὀρθεισῶν ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς ὑπερκοσμίου μετὰ σώματος ἡ ἀνάβασις· ἀλλ' ὅ γε τὴν αὐτοῦ φέρων μόρφωσιν θεοειδέστατος βασιλεὺς, οἷς τὸ βασιλικὸν διαδείκνυται κάλλος, ἐπεντρυφᾷ· οἷς τὸ ἀλλότριον αἶσχος ἀποῤῥαπίζεται, γέγηθεν· εὖ οἶδα τοῦτο, παρὰ τῆς ἐναργείας δεδιδαγμένος· ὅτι γὰρ κἂν ἀρετῆς καὶ ὑπὲρ τὸν ᾀδόμενον Πολυκλείτειον πέφηνεν ὡραιότατος, ἀγάλλεται δῆτα καὶ ἀμφοτέρωθεν, ἔκ τε τῆς τῶν οἰκείων προσλήψεως καὶ ἀναῤῥήσεως, ἔκ τε τῆς τῶν ἀνοικείων ἀποθέσεως καὶ φαυλίσεως· ὥσπερ γὰρ τὸ φίλτρον καὶ προσφυὲς ἐγκωμιαζόμενον γάννυσιν, οὕτω στηλιτευόμενον, τὸ ἐχθρὸν καὶ ἀξύμβατον ἐκ τῶν ἐναντίων διὰ τῶν ἐναντίων, συναγομένης μιᾶς οἰκειότητος.

ζ'. Ἀλλ' οὐδὲν τῷ σπουδαίῳ τῆς ὄντως ἡδύτητος οἰκειότερον· ἢ μᾶλλον ἐξαναιρέσεως τῆς δοκούσης ἐκ πόνων, ἐξ ἱδρώτων, ἐκ βίας πέφυκε γίνεσθαι· τοῦ καρτερεῖν συνειδέναι τὴν τῶν καρτερούντων πικρίαν ἐξαίροντος· καὶ τοῦ καθυπερτερεῖν τὴν καθυπερτεροῦσαν χαρμονὴν συνεισφέροντος· ταύτην ποτὲ καὶ καταγνώσεως λύπη προὐξένησεν ἢ τοὺς ὅρους οὐχ ὑπερβέβηκεν, οὐδὲ πρὸς κρημνὸν ἐξώκειλεν ἀπογνώσεως· ἐπεὶ καὶ τὰ καθαρτικὰ τῶν φαρμάκων πολεμίως μὲν ἔχει πρὸς τὸ σῶμα τοῦ ζώου· τὴν δέ γε μοχθηρὰν ἐπισπώμενα ὕλην, ὑγείας παραίτια γίνεται, ὅταν οὐχ ὑπερβαίη τοὺς ὅρους ἡ κάθαρσις, οὐδὲ συνεκκριθείη τὸ ἀναγκαῖον εἰς σύστασιν· ἄλλοις μὲν οὖν ταυτὶ καθάρσια τυχὸν ἢ καὶ ἀντίδοτοι, τοῖς μὴ πρὸς τὸ ἔσχατον ἐληλακόσι τῆς νόσου καὶ πάνδεινον· ὥστε μηδὲ προσίεσθαι τῆς σκολιότητος ἀποῤῥιπτουμένης, διὰ τῶν κατηγορημάτων αὐτῆς· καὶ πρὸς τὸ εὐθὲς διὰ τῶν εὐφημι-

A σμῶν ἀλλοιουμένου τοῦ δεκτικοῦ· τῷ δὲ καλῷ κἀγαθῷ τὰ βέλτιστα καὶ προσαρμάτων καὶ ἡδυσμάτων, οἷς χαίρει, οἷς εὐεκτεῖ, ὧν ἄνευ καὶ τὸ εἶναί οἱ μὴ εἶναι λελόγισται· νοερὸς γὰρ ὅλος καθεστηκὼς, νοῦν τρέφειν καὶ ἥδειν ἐσπούδακε, καὶ οὕτω κέκρικε ζῆν, καὶ ὑπέρευγε ζῆν. Ὁ δὲ λόγος ἐπικοσμείτω τὸν βασιλικὸν ἀνδριάντα πρὸς τὴν τοῦ παραδείγματος ἐπικόσμησιν. Ἀριπρεπέστατος δὲ κόσμος ἀλήθεια· ταύτην περιβεβλημένος ὁ ὑψηλότατος, ἐπεὶ φῶς πᾶσιν ἐπιφανὴς καὶ περίβλεπτος· πάντας γὰρ ἐπιστρέφει πρὸς ἑαυτόν· εἴ γε μὴν τὸν τοῦ ψεύδους ὑποδύοιτο σκότον, ἔχοι ἂν ἐπὶ τὸ περίοπτον· εἰ μὴ καθότι ζοφόεις ὑπέρκειται τοῖς ἑτέρων ἀγασμοῖς παραθεωρούμενος, ὥσπερ καὶ μέλαν νέφος ἑτερογενοῦς τινος φαύσεως προτκεχυμένης τῷ περιέχοντι·

B τοιγαροῦν ἐπισειέσθω τῷ ψεύδει Τενέδιος πέλεκυς, ἵν' ἐκδειμαινόμενον ὑποστέλλοιτο, τὴν ἀναίρεσιν ὑφορώμενον· ἡ μακρὰ γραμμὴ καὶ μέλαινα ψῆφος κληρούσθων ἢ μὴν ἐκφοίτησις ἐς Κυνόσαργες, οἷον δὲ πεπαῤῥησιάσθω τὸ ἀψευδές· ἥττω δὲ περισπούδαστον, καὶ τὸ θᾶττον ἀνύττειν τὰ ἐπηγγελμένα, τοῦ ἐπαγγέλλεσθαι· τὸ μὲν γὰρ μέλλον ἐπὶ βραχὺ τὸ περιεσκεμμένον δηλοῖ· καθὼς αὖ ἐπὶ μήκιστον Πυῤῥωνείου μόριον ἐποχῆς. Εἰ δ' αὖθις ὑπέστη μὴ παραχρῆμα περαίνοιτο, πῶς οὐκ ἂν ὑπεμφῆναι τὸ τῆς γνώμης τῆς μετὰ τὴν κρίσιν ἀμφιῤῥεπές; Εἰ δὲ καὶ διαπίπτοιεν εἰς τέλος, ὄντως αὐτὸ τὸ τοῦ λογισμοῦ βάθρον ὑποσεσάθρωται· τοῦτο δὲ τοῦ προκεκριμένου πάντων ὅσον ἀνάξιον· ᾧ μηδὲν κατ' ἀνάγ-

C κην τὸ παλινάγρετα λέγειν· ᾧ πολὺ τὸ κράτος τὸ ἀνεμώλια βάζειν. Πόθεν δὲ τῷ ὑπερέχοντι τὸ ἀξιόπιστον; ἢ πόθεν τὸ τῶν λόγων ἀσφαλὲς ἐκπαιδευθείη τὸ ὑπερβεβηκός; Ἐν ὑποψίᾳ πρὸς ἀλλήλους, ἄρχων τε καὶ ἀρχόμενος, ἐν συγχύσει τὸ πᾶν, κατὰ τὸ Ἐμπεδόκλειον σφαῖρον, καὶ τὴν τοῦ νείκους ἡττημένην φιλίαν, δι' ἣν ὁ πυρὸς ἐκθέμενος ἄξια τῷ πυρὶ πεφίλωτο, ἵν' ὁμοῦ γένηται χρήματα πάντα τό γε αὐτὸ διὰ τῆς ἀναλύσεως ἐν κινήσει τὸ πᾶν, κατὰ τὸν Ἡρακλείτου λόγον τὸν ἄστατον· ᾧ τὴν ἐναντίαν ὁ ἀκίνητος ἐτράπετο Ζήνων· καὶ πῶς εἰς τοῦτο κεκίνηται, πῶς δ' ἐκεῖνο, ἔστησε τὸ δόγμα, καὶ τὴν ὑπόληψιν ἐν δοκήσει τὸ πᾶν, ὡς Δημόκριτος ὁ μετὰ αὐτῶν ληρημάτων οὐκ ὤν· ἐξ ὧν κατεσκεύαζε, καὶ πάλιν νόμῳ χροιὴ, μᾶλλον δὲ γνῶσις καὶ λόγος καὶ

D ἄνθρωπος· ἐτεῇ δὲ κενόν· ἁρμοδιώτατον ἄρα κόσμημα τῷ κρατοῦντι τὸ ἀληθευτικόν· πρὸς δὲ καὶ τὸ τῶν αἰτήσεων εὐλόγως ἠγμένων ἀποπληρωτικόν· ὥσπερ αὖ τὸ τῶν ἄλλως ἐχουσῶν ἀποτρεπτικόν· καὶ ταῦτα τὴν ταχίστην, καὶ μετ' ἐπειγωλῆς· οὐ μὴν ἐατέον τοὺς προσπεφοιτηκότας χρονοτριβοῦντας πιέζεσθαι· τοῦτο γὰρ πόῤῥω κηδεμονίας βασιλικῆς.

η'. Ἰτέον τὸ λοιπὸν ἐπὶ τὰ γυμνάσια τὸ στρατιωτικόν· ἀλείπτης δὲ καὶ παιδευτὴς προηγείσθω κατὰ λόγον ὁ ἡγεμών· τὸ γὰρ ἀγύμναστον ἀδαές τε καὶ ἀκαρτέρητον· μελέτῃ δὲ καὶ ἀσκήσει καὶ πράξεις καὶ τέχνη κρατύνεται· καὶ καλῶς εἴρηται, Φύσις ἄλλη τὸ ἔθος· ἐπείπερ οἱ μοχθεῖν εἰθισμένοι καὶ τληπαθεῖν, κἂν γεραιοὶ, τῶν ἀκμαίων τῶν εὐσθενῶν

ἀσυνήθων φερεπονώτεροι. Καὶ μαρτυροῦσιν οἱ περὶ τὰς οἰκοδομίας καὶ φυτηκομίας ἐξυπουργοῦντες, οἷς ἔργον τὸ σκάπτειν καὶ τὸ ἀχθοφορεῖν· οὕτω καὶ ἱππάζεσθαι προειθισμένος τις ἅμα δὲ καὶ ὁπλοφορεῖν, στερρῶς τε κατέχειν αἰχμὴν ἢ φάσγανον, καὶ πλήττειν καιρίως καὶ νεανικῶς καὶ βῶν ἀζαλέην ἠδ' ἐπὶ δεξιὰ νωμᾶν ἠδ' ἐπ' ἀριστερὰ προσφόρως καὶ ἀσφαλῶς, οὔποτ' ἂν ἀδόκιμος ἐν ταῖς κατὰ πόλεμον ξυμβολαῖς· ἀλλὰ καὶ πολλῶν σθεναρωτέρων μετὰ τῆς ἀπειρίας ἐπικρατέστερος· τό γε μὴν τὴν μικρὰν ὑφαρπάζειν σφαῖραν διὰ τοῦ δίνου, καὶ περιάγειν καὶ μετεωρίζειν και ἀπολαμβάνειν ἐν δεξιᾷ, καὶ τἄλλα τῶν ἀθυρμάτων, οὐκ οἶδ' ὁπόσον ἂν πρὸς ὁπλομαχίαν συμβάλοιντο, καὶ ἀντιπολέμησιν γενναίαν καὶ ἀνδρικήν· εἰ καὶ τηνάλλως ἐντεῦθεν αἰτιολογοίη τις τὸ ἐν πολέμοις εὐκίνητον· οὗτος δ' ἂν καὶ τὴν χυτρίδα προσλήψαιτο· καὶ μάλιστα διὰ τὴν ἀμφίβασιν ἢ καὶ τὸ ἀσκωλιάζειν, ὥστε κατὰ τοὺς δρόμους ἢ τὰς ἅλσεις μὴ ὀλισθαίνειν· κἀνταῦθα δοίημεν, ἀλλ' ὃ προειρήκαμεν προφερέστερον, εἴ γε μετὰ τῆς εὐκινησίας καὶ πᾶσαν ἄλλην ἐκπαιδεύσει μέθοδον ὁμοῦ καὶ καρτερίαν πολεμικήν. Οὐδὲ τὸ διττὼ λίθω χεροῖν ἀμφοῖν διαμερισάμενον, καὶ πρότερον ὥσπερ ἐπὶ τρυτάνης αὐτὼ ταλαντεύσαντα καὶ ζυγοστατήσαντα καὶ σὺν αὐτοῖν τὼ χέρε πρόσω τε καὶ ὀπίσω νωμήσαντα, καὶ τὸ λοιπὸν συγκινήσαντα καὶ περικλονήσαντα σῶμα, μετὰ τοσαύτης μελλήσεως ἅλλεσθαι καὶ ἐφάλλεσθαι, χρήσιμον ἐς πολύ· μᾶλλον μὲν οὖν τοὺς μεθ' ὅπλων δρόμους καὶ τὰς ἐξ αὐτῶν καὶ μετ' αὐτῶν ἅλσεις προαιρετέον, καὶ τὴν πάλην καὶ τοὺς ἀκοντισμούς, τὸ τῶν ὅπλων ἄχθος εἰ οἷόν τε πανταχόθεν συμπεριφέροντα, τόν γε κυδιάνειραν ἀφ' ἑαυτοῦ μάχην γνωσόμενον, καὶ τῶν ἀμφ' αὐτόν. Ἐκύκλωσάν ποτε Βάρβαροι Ῥωμαίους· οἱ δὲ τὸ πλαίσιον λύσαντες ἐς λόχους, περιέσχον ἐξαπιναίως τοὺς περιέχοντας· καὶ συγκλείσαντες, ἀκοντισμοῖς διεχρήσαντο· προμεμελέτητο γὰρ αὐτοῖς καὶ τὸ ἀκοντίζειν καὶ τὸ μεθ' ὅπλων ἱππάζεσθαι καὶ ταχυδρομεῖν, καὶ τὸ εὐπερίστροφον, καὶ ὅπως χρὴ διαπεφευγέναι κύκλωσιν, καὶ ὅπως κυκλώσασθαι. Μελέτη δέ τοι πᾶν ἔργον ὀφέλλει καὶ βελτιοῖ· διὸ τῶν ἀναγκαιοτάτων προγεγυμνάσθαι πᾶσι τοῖς κατὰ πόλεμον, καὶ μὴ συνάγειν ἐπ' αὐτὸ τάξιν ὀρεϊκὴν καὶ προπαίδευσιν· ἀλλ' ὥσπερ κεφαλισμούς τινας τὰς προασκήσεις ἀρίστως προεκδιδάσκεσθαι πρὸς εὐχρεστέραν τῶν μειζόνων κατόρθωσιν.

θ'. Εἰ δὲ καὶ τῆς κατὰ θάλατταν ἐμπειρίας τετυχηκέναι καιρός, μηδὲ ταύτην παραιτητέον· κάρτα γὰρ εὔχρηστος πρὸς τὸ ναυμαχεῖν ὡς ἐπὶ πέτρας τῆς νεὼς ἱστᾶσα τὸν ὁπλίτην ἀκράδαντον, οἷον ἕτερον Εὔφημον, πάσχοντα μηδὲν ἐκ τῶν κλυδασμῶν ἀηδές· ὅμως τοί γε μὴ πεπειραμένος, κἂν ἄλλως ἀκαταγώνιστος μαχητής, ἐκ πρώτης ἡττημένος εὑρίσκεται προσβολῆς· οὐ γὰρ οἷός τέ ἐστι τοῖς ἐναλίοις ἀντιμάχοις ἀντικαθίστασθαι, τῆς τριήρους σαλευομένης, ναυτιῶν, σκοτοδινῶν, τὰς βάσεις περιτρεπόμενον· ἐξαίρω τῶν Ἀθηναίων τοὺς πάλαι

A λόγων καὶ νόμων μελέτῃ πεζομαχίας τε καὶ ναυμαχίας τὸν βίον διῃρηκότας· ἐξ ὧν διάνοιαν ἐσύνετισαν, γλῶσσαν ἐπαίδευσαν, εὐνομίαν ἐξήσκησαν, ἐλευθερίαν ἐφύλαξαν, νίκαις πυκναῖς ἐλαμπρύνθησαν, ἀριστείαις πολλαῖς ἐκλεΐσθησαν· Δαρεῖον μὲν πρότερον τὸν Ὑστάσπου υἱέα καὶ Ξέρξου γενέτην κατῄσχυναν ὁπότε κατ' αὐτῶν ἐπέπομψε Δάτιν καὶ Ἀρταφέρνην, μυριάδας τριάκοντα στρατοῦ Περσικοῦ τροπωσάμενοι περὶ Μαραθῶνα, χιλιάσιν ἐννέα καὶ Πλαταιέσι χιλίοις, Μιλτιάδου μὲν καὶ Στησίλεω στρατηγούντων, καὶ Καλλιμάχου δὲ καὶ Κυναιγείρου πολεμαρχούντων· ὕστερον δὲ καὶ τῆς ἄλλης συμμαχούσης Ἑλλάδος, τὸν Ξέρξην κατηγωνίσαντο· καὶ ὁ πρὶν ἄμετρα κομπάζων, καὶ στοιχεῖα μετακινῶν, ἤπειρον θαλαττῶν καὶ θάλατταν **B** ἠπειρῶν, καὶ μὴ πειθομένην μαστίζων τε καὶ δεσμῶν, τῆς ἐκπληξίας! καὶ τειχέων περιοχῇ τὸν στρατὸν ὡς μεδίμνῳ μετρῶν διὰ τὸ δυσάριθμον, καὶ ποταμοὺς ἀποξηραίνων ἐν τῷ τοὺς ἵππους αὐτοῦ διερχομένου κύψαντας ὕδωρ πιεῖν, ὡς ἐν Φρυγίᾳ τὸν Σκάμανδρον, ἐν Θετταλίᾳ τὸν Πηνειόν, ἐν Ἀττικῇ τὸν Ἰλισσόν, κἀκ τῆς τῶν βελῶν ἐπαφέσεως ἀποκρύπτων τὸν ἥλιον, μόλις ἐκ Στρυμόνος ἐν νηῒ μιᾷ διεσώζετο, τὰς τῶν Ἀθηναίων χεῖρας ἀγωνίᾳ μεγάλῃ καὶ πολλῷ καμάτῳ διεκφυγών· ἐν θαλάσσῃ τὸ πρῶτον περὶ Ἀττικῶν πλοίων ὁμοῦ καὶ συμμαχικῶν (6), ἑπτὰ δὲ πρὸς διακοσίοις καὶ δισχιλίοις τῶν Περσικῶν· ἔπειτα κατὰ τὴν ἤπειρον τέλεον ἡττηθείς, καὶ τὰς πεντακοσίας τοῦ μαχίμου καὶ **C** ἀπομάχου λαοῦ μυριοστύας ἀποβαλών, τῶν μὲν πολέμῳ διαφθαρέντων, τῶν δὲ λιμῷ καὶ κρύει κατὰ τὴν φυγήν· οὐκ οἶδα τίνων τὴν Περσίδα ἑωρακότων· τοιαῦτα ποιεῖν οἶδε προμελέτησις καὶ προεθισμὸς ἔργων ὀρεϊκῶν, τοῦ λόγου συνεργοῦντος καὶ συνιστῶντος τὰ τρόπαια.

ι'. Τὸ πάντων μέγιστον ἐν ταῖς πράξεσι καὶ ἀνυσιμώτατον μὴ τούτων αὐτῶν ἐν τῷ παρασκευάζεσθαι κατατρίβειν τὸν καιρὸν καὶ ἀναισιμοῦν· μηδ' ἐν τοῖς ἐπιχειρήμασι μελλονικιᾷν, ἢ καὶ σχολαιότερον βαίνειν πρὸς τὸ καλοῦν, ἢ καὶ Χαρινάδου νωθέστερον· ἀλλὰ προητοιμάσθαι μὲν εἰς ἅπαν μὴ προσδοκώμενον, πάντων φυλακτηρίων, πάντων ἀμυντηρίων προηυτρεπισμένων, εἰρήνης οὔσης, εἰρήνης ἐλπιζομένης· ἐπὰν δέ τι φανείη τῶν δεόντων, **D** ἢ πρὸς ἑαυτῶν λυσιτέλειαν ἢ πρὸς ἐναντίων ἐπήρειαν, αἴφνης καὶ ἀνυπόπτως ἐπιέναι χρεὼν ὅσον τὸ τῆς ἰσχύος· ὀξὺς γὰρ ὁ χρόνος καὶ οὐκ ἂν οὐδενὶ καταληφθείη παραδραμών, οὐδ' εἰ Ζῆτις καὶ Κάλαϊς ἐπετρεχέτην τὼ υἱὼ Βορέου τω πτερωτώ· Λύσιππος ὅθεν ὁ Σικυώνιος ὅ τι ποτέ ἐστιν ὁ χρόνος καλῶς συμβολογραφῶν, κωφὸν αὐτὸν ἠγαλμάτωσεν, ὀπισθοφάλακρον πτερόποδά τε, κἀπὶ σφαίρας βεβηκότα, μάχαιράν τινι πρὸς τὸ κατόπιν ὀρέγοντα· δηλῶν ἐντεῦθεν ὡς οὐκ ἂν ἐπιστραφείη καλούμενος, διότι κεκώφευκεν· οὔτε τις αὐτὸν ἐκ τῶν ὀπίσω παρακατάσχοι δεδραγμένος τῆς κόμης· τὸ γὰρ ὀπισθόκρανον κατεψίλωτο· πῶς δὲ καὶ ὅλως παραδραμόντα

(6) Numerum navium Græcarum habes in metaphrasi.

τις καταλήψαιτο, τὸν ὀξυκινησίαν τοσαύτην φέροντα κἀκ τῶν ποδῶν κἀκ τῆς βάσεως; ῥομφαίαν σπάσαιτο λύπης, ὥστε θυμὸν ἀμύσσειν ὁ τῆς ζημίας αἰσθόμενος. Ἀννίβας Ἀφρικῆς καὶ Σικελικῆς στρατιᾶς ἀρχηγὸς, ἐπειδὴ Ῥωμαῖοι κατὰ Σικελῶν ἐξορμήσειαν, προφθάνει τὴν ἔφοδον, καὶ τὰς τῶν Ἀλπίων ὀρέων διακαθάρας ἀβάτους, δι' αὐτῶν πρὸς Ἰταλίαν χωρεῖ, καὶ διαφόρως Ῥωμαίοις ἀντιταξάμενος, διαφόρως αὐτοὺς ἐκνικᾷ· τέλος δσον οἷόν τε πλῆθος ἠθροικόσι καὶ παρεμβεβληκόσι κατὰ Καλαυρίαν ἐπεισρυεὶς, ἄπιστον ἐπάγει τὸν ὄλεθρον· λέγεται γὰρ τοὺς τῶν ἀνῃρημένων δακτυλίους μεδίμνοις ἐκμεμετρῆσθαι, τάς τε Ῥωμαίας ἐκ λειπανδρίας Βαρβάροις συνῳκηκέναι καὶ ἀνδραπόδοις. Ἀλλ' ὁ τοσοῦτος νικητὴς ἐπάρσει καὶ τρυφῇ καταχαυνωθεὶς, καὶ τοῦ τέλους ἐπιθεῖναι τῇ πράξει καὶ παραλήψεσθαι τὴν Ῥώμην καὶ κατασκάψαι τὴν ἄνεσιν ἀνθελόμενος, ὕστερον ὑπὸ Σκηπίωνος στρατηγοῦ Ῥωμαίων κατεδιώκετο· καὶ φυγὰς τὴν Βιθυνίαν κατειληφὼς, δηλητηρίῳ τὸν βίον μετήλλαττεν· ἄλλοι τε ἄλλως τοῦ καιροῦ καταμελήσαντες, ἐδυσφόρησαν. Σπευστέον οὖν τὸν εὔθετον ἁρπάζειν ἀπηντηκότα καιρὸν, καὶ μὴ προϊέναι παραχωρεῖν, τῷ τηνικαῦτα ζητεῖν συντείνοντα καὶ οἰκονομεῖν ἢ τῷ νωθρεύεσθαί τε καὶ ἀναβάλλεσθαι, καὶ τύχην ἀναμένειν αὐτουργὸν τῶν ἀποτελεσμάτων, ἀλλ' οὐχ ἐπιστήμην κατορθωτικὴν τῶν χρησίμων προβάλλεσθαι· καὶ κυβερνήτης γὰρ ἄριστος ἐκεῖνός ἐστιν, ὃς οὐ κακῶς τὸν διαπλοϊσμὸν παραπόλλυσιν εὔκαιρον· ᾧπερ εὖ ἔχει τὰ πηδάλια, τὰ ἱστία, τὰ πρότονα, καὶ εἴ τι ἄλλο πρὸς καταρτισμὸν τῆς νεὼς, γαλήνης οὔσης, αἰθρίας οὔσης· ἥ τε νῆψις ἔμμονος, καὶ τὸ ἐμμέριμνον ἄπαυστον· ὅπως ἂν εἰ προκύψειε καταιγὶς, εἰ κλύδων ἐγείροιτο, παραυτόθεν ἀντικατασταίη καὶ περιγένοιτο, καὶ πρὸς ἀγαθοὺς ἀγάγοι λιμένας τὴν ναῦν· ὅ γε μὴν τῶν τῆς νεὼς ἐπιτηδείων καταμελῶν, ἢ τὸν τῆς εὐπλοίας καιρὸν εἰκῇ προϊέμενος, καὶ ὅλως ἐκ ῥᾳστώνης ὑποσκάζων πρὸς τὸ ἔργον καὶ δυσκινητῶν, καταποντιστὴς μᾶλλον ἢ κυβερνήτης ἐστί· καὶ εἰ διασωθείη τοῦ πελάγους καὶ κρείττων ὀφθείη τῶν κυμάτων ἡ ναῦς, τοῦθ' ὡς ἔτυχε· καὶ τούτου δὲ τὸ εὖ ἡ τοῦ ναυαρχοῦντος εἰκαιοτροπία πρὸς τοὐναντίον μετεσκεύασεν. Οὐ χρὴ τοίνυν οὐδὲ τὸν ἀρχηγὸν ἀπαρασκεύως ἔχειν ἢ νωχελῶς, ἀλλὰ κατηρτισμένον ἐν τοῖς ἔργοις ἅπασι τῆς ἀρχῆς, ὠκὺν εἶναι, πτηνὸν εἶναι, φθάνειν ἀερίως εἴς τε τὴν τῶν προσόντων ὑπερμάχησιν καὶ συντήρησιν, εἴς τε τὴν τῶν μὴ προσόντων θήραν καὶ πρόσληψιν, καὶ μὴ τοῖς τῶν Ἀσκληπιαδῶν ἀμεθόδοις ἐοικέναι, καὶ φρενοληπτοις· ὧν οἱ δεύτεροι κατ' αὐτὴν τὴν τῆς ἀνάγκης ἀκμὴν τὰ φάρμακα πορίζεσθαι βούλονται· καὶ μὴ εὑρίσκοντες ἴσως, ὑφαίνουσι λήρους μακροὺς, Εἴπερ ἦν ἡμῖν τοδὶ τὸ ἀλεξιτήριον, λέγοντες, ἦν ἂν ἡμῖν χάρτιστα πρὸς τὴν νοῦσον ἀνταγωνίσασθαι· τὸ μὲν γὰρ δυνάμεως τοίας τετύχηκεν, ἡ δὲ τοίας δυσκρασίας ἐξέθορεν· οἱ λοιποὶ τῇ φύσει τὸ πᾶν ἐπιῤῥιπτοῦσι, ἐτώσιον ἄχθος ἐπιπεφορτισμένοι τοῖς κάμνουσιν· εἰ καί τις αἰτιῷτο τῆς ἀπραξίας, φύσεως εἶναί φασιν ὑπουργοὶ, τῶν οἰκείων

A ἐξελόντες βίβλων τὸ λοιπὸν τῆς ὑπογραφῆς· ἐῶ γὰρ εἰπεῖν ὡς τῇ φύσει πολλάκις καὶ ἀντιπράττουσιν, ἀκέστορες μὲν οὐδαμῶς, ἀναιρέται δὲ μᾶλλον εὑρισκόμενοι καὶ βροτολοιγοί· τοὺς δ' ἐπιστήμονας ἐκμιμεῖσθαι καὶ νουνεχεῖς, ὅτι λυσιτελές τε καὶ τίμιον· οἱ τὸν καιρὸν εἰδότες ὀξὺν μετὰ πάσης ἵστανται τῆς ἑτοιμασίας ἐπὶ τῆς ἀφετηρίας αὐτῆς· ὡς ἐν ἀχαρεῖ τὸ παρὸν ἀγαθὸν διασώσειαν, ἀνακαλέσοιντό τε τὸ μὴ παρόν· οὐ τὸ εὔκαιρον παραπέμποντες, ἀλλ' ἐξ ὧν ἐργάζοντες παρακαλούμενοι, μᾶλλον δ' ἕλκοντες· εἶτ' ἐφεστηκότι πρὸς ἐργασίαν βελτίῳ χρώμενοι· πάμπαν ἀμελλητὶ, μεθ' ὅσης ἠπειγμένης ὁρμῆς εἶεν.

ΙΑ'. Δικασπόλους δὲ καὶ ἀγορανόμους δήμοις ἐγκαταστατέον καὶ πόλεσιν οὐχ ἡπάτων ἀνδρομέων ἐμφο-
B ρουμένους ὡς τῶν Προμηθέως λέγουσιν ἐν τῷ Σκυθικῷ Καυκάσῳ τὸν ἀετὸν, κεκλοφότος τὸ πῦρ· ἀλλὰ τὴν ἀλόγιστον ἐπιθυμίαν ἐκκόπτοντας, πλεονεξίαν ἐξαίροντας, δικαιοσύνην εἰσφέροντας, εὐταξίαν παιδεύοντας, πᾶσαν ἄτοπον πρᾶξιν κολάζοντας, πρὸς τὸ ἔννομον ἀποσκοποῦντας καὶ διορθωτικὸν, οὐ πρὸς χρημάτων παράνομον ἀθροισμὸν καὶ λῃστείαν τοῦ πολιτεύματος· ἄνδρας συνέσει τῶν πολλῶν ὑπερφέροντας· οὐ κατὰ Κόροιβον ὄντας καὶ Μαργίτην, καὶ Μελιτίδην· ὧν ὁ μὲν τοὺς ῥηγμῖνας περινοστῶν, ἠρίθμει τὰ κύματα, καὶ μέχρι τριῶν προβαίνων, ὑπενόστει, προϊέναι περαιτέρω μὴ ἐγνωκώς· ὁ δ' ἐκμαθεῖν ἀνηρώτα τίς ἐξ ἀμφοῖν τοῖν γονέοιν ἐγκυμονήσας αὐτὸν ἀπέτεκεν· ὁ δ' ὕστατος, οὐ παρθενίαν
C τιμῶν, οὐχ ἁγνεύειν προῃρημένος, τῇ γαμετῇ συνελθεῖν οὐκ ἐπείθετο, δεδιέναι λέγων μὴ πρὸς τῆς γειναμένης αὐτὴν ἐγκληθεὶς ὀφέξει δίκας τῆς συνελεύσεως· οὔτε μὴν ἐκ διαμέτρου Κάκκους, Αὐτολύκους, Εὐρυβάτους, ἐκ τῶν ὀπίσω ποιουμένους ἐν ταῖς σφῶν αὐτῶν καταδύσεις τὴν τῶν κλωπευομένων ζῴων ὑπείσδυσιν, ὥστε δοκεῖν ἐξιέναι μᾶλλον τὰ εἰσαγόμενα· μεταχρωννύντας τε καὶ μεταμείβοντας, καὶ ποικίλως παραχρουομένους τοὺς ἔχοντας· ἀναῤῥιχωμένους τε καὶ κρημνοβατοῦντας ἐπ' ὄψεσι τῶν τηρούντων, καὶ δίκην ἀέλλης ἐκδραπετεύοντας, διαλανθάνοντας, ἀφαντουμένους, πολυειδῶς αὖ ἐξαλλαττομένους· ὡς Νηρεύς τις ἢ Περικλύμενος ἢ Πρωτεὺς ὁ Αἰγύπτιος σοφιστής· οὗ καὶ τὴν πρὸς Αἴγυπτον ἐκ Παλλήνης τῆς Θρᾳκικῆς παλιννόστησιν, ἐν χάσμασι καὶ μυχοῖς ὑπο-
D ποντίοις παραδοξοποιοῦσιν, ὡς ἀδιάγνωστον· ἀλλὰ τὸ εὐηθὲς ἐκκεκλικότας καὶ πονηρὸν ἐν ταυτῷ, φρονήσει κεκοσμῆσθαι δίκαιον τοὺς τῶν ἄλλων ἐπισκηπτῆρας· οὕτω γὰρ τῶν τῆς ἀφροσύνης ἔργων ἐλαυνομένων, εὐκοσμία τῷ πλήθει προσείη, καὶ δόξα μεγίστη τῷ τοιούτου λαοῦ βασιλεύοντι· τοιούτους εἶναι προσήκει τοὺς διαιτητὰς καὶ τοὺς ἐφόρους, οἷος ὁ Ἄραψ Γουνεὺς, Κέφαλος ὁ ἐξ Ἰταλῶν εἰς Ἀθήνας πολιτογραφηθεὶς, Ἀριστείδης, καὶ Ἀριστοφῶν, Ἀθηναίων ἰθαγενεῖς· Γουνεὺς μὲν γὰρ ἐννομώτατος ὢν δικαστὴς καὶ πλεονεξίαν πᾶσαν ἀποστυγῶν, καὶ τοὺς ἁρπακτῆρας αἰσχύνων τιμωρούμενος, ἐπειδή ποτε Βαβυλώνιοι καὶ Φοίνικες στασιάσειαν, ἥκει πρὸς αὐτοὺς ἐγκέλευστος ὑπὸ Σεμιράμιδος· ὁ δὲ λύει τὴν στάσιν ὀφθεὶς, καὶ ἀποκαταλλάττει τὰ

γένη, τῷ τρόπῳ καταιδέσας τοὺς στασιάζοντας. Ἀριστείδης δὲ καταχρινόμενος ἐξοστρακισμὸν, καὶ πυνθανόμενος τί ἂν λυποίη, Δίκαιος εἶ πολλοῦ καὶ τοῖς πλείοσι δύσχρηστος, ἤκουεν· οὕτω ἐν Ῥώμῃ Μάρκιος στρατηγὸς, ὃν διὰ δικαιοσύνην, τῆς πατρίδος ἐξελαυνόμενον ἐπένθει μὲν ἡ πόλις, αὐτὸς δ' ἦν ἀλυπὴς, καὶ τῆς οἰκείας στεῤῥότητος οὐδέ τι παρέκλινεν· Κέφαλος μικροῦ δεῖν διαμεμενήκει πάμπαν ἀνέγκλητος, εἰ μὴ ψηφίσματος ἀπροβουλεύτου συκοφαντία παρεισδεδύκει, μηδὲν ἔχοντος ἐπιμέμψασθαι τῷ ἀνδρὶ μηδενός· Ἀριστοφῶν δὲ τοὐναντίον διὰ βίου κατηγορούμενος· τὸ γὰρ αὐτοῦ μισοπόνηρον τοὺς ἀντιπολιτευομένους νύττον οὐκ ἀπημβλύνετο· πλὴν ἀλλὰ τὴν νικῶσαν ἀπενηνεγμένος ἐξῄει δικαστηρίου παντός. Εἰ δὲ δυσχερὲς τοιούτους ἄνδρας εὑρίσκεσθαι νῦν, ἀλλ' ὅτι περιφρονοῦνται, πονηροὶ δ' ἐπιδιδόασι προκρινόμενοι· πᾶν γὰρ τὸ ζητούμενον καὶ τιμώμενον αὔξει καὶ παῤῥησιάζεται· τὸ δ' ἀμελούμενον φθινύθει καὶ ἀποκρύπτεται· πόθεν γὰρ ἄλλοθεν ὁ πολὺς λόγος ἀπέσβη παρ' ἡμῖν, καὶ ἡ κοσμιότης διέφθορε τῶν ἠθῶν, ἢ πάντως ἐκ τῆς αὐτῶν ἀποπομπῆς, ἐκ τῆς τῶν ἐναντίων ἐπιλογῆς, ἔν τε τοῖς πολιτικοῖς ἔν τε τοῖς πνευματικοῖς ἀξιώμασι; καὶ οὐκ ἔγνωσται πόσον εἰς εὐδοξίαν ἢ ἀδοξίαν συμβάλλεται τὸ στρατηγοὺς καὶ πραίτωρας καὶ ἱεράρ- A χας καὶ πολιτάρχας, τοίους ἢ τοίους ἐξάδεσθαι προσόντας τῇ πρώτῃ ἀρχῇ· καὶ πόσον εἰς αὐτὴν ἐντεῦθεν διαβιβάζεται μὴ μόνον εἰς τὴν πληθὺν τὸ συνοῖσον ἢ τὸ λυμαντικόν· ὅθεν γὰρ ἀπῴχετο λόγος, ἐκεῖ καὶ φήμη καὶ δρᾶσις τῆς ἀλογίας ἐνέσκηψεν· ὅθεν ἀρετὴ ἀπελήλαται, τὸ τῆς κακίας ἔργον διάγδουπον ἐπεισπέπαικε· τί οὖν μέγιστον καὶ ἥδιστον ἐκφανεῖ τὴν προὔχοντα; Τὸ λογιότητα καὶ ἤθους σεμνότητα κεκτημένον ἅμα καὶ περὶ πολλοῦ τιθέμενον ἐξακούεσθαι, ἢ τοὔμπαλιν ἀμουσίαν καὶ ἀβελτηρίαν εἰσοικιζόμενον καὶ τιμῶντα διαφημίζεσθαι· τὸ γὰρ τῶν πεπαιδευμένων ὑπερορᾷν καὶ τοὺς ἀποφωλίους προσίεσθαι καὶ ἀνυψοῦν τί ἄλλο ἐστὶν ἢ κακίαν ἐξαίρειν καὶ ἀρετὴν ἀποτρέπεσθαι; θαυμάζειν ἀλογίαν, καὶ λόγον ἀποδιοπομπεῖν; Τὸ δ' οὕτω κρίνον ὁμολογου- B μένως μετὰ τοῦ πλήθους καὶ τῆς συστοιχίας αὐτοῦ· διὰ ταῦτα περιόπτους τιθέναι τοὺς ἐσθλοὺς ἄνδρας ἀναγκαιότατον· ἵν' ὁ τοῦτο δρῶν αἴροι μὲν ζῆλον ἔργων σπουδαίων πολλοῖς, αἴροι δὲ κῦδος ἄσπετον ἑαυτῷ.

ιβ'. Κεφάλαιον τῶν ἀγαθῶν ἀτενίζειν ἀεὶ πρὸς τὸν Κύριον, καὶ τρέχειν μὲν καὶ οἰκοδομεῖν καὶ φυλάσσειν καθ' ὅλην ἀνθρωπίνην ἰσχύν· ἀμελεῖν ὅλως γὰρ, εὔηθες. . . . . . .

ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΒΛΕΜΜΙΔΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΗΣ ΕΠΙΤΟΜΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ Α'.

ΕΠΙΤΟΜΗ ΛΟΓΙΚΗΣ.

NICEPHORI BLEMMIDÆ

EPITOMES ISAGOGICÆ

LIBER PRIMUS.

EPITOME LOGICA.

JOANNIS WEGELINI AUGUSTANI

EPISTOLA NUNCUPATORIA

Textui Græco, anno 1605 *Augustæ Vindelicorum edito, præmissa.*

Nobilissimo et amplissimo viro, pietate, prudentia et doctrina spectatissimo, D. Wolfgango Duo in Hammel et Ainhofeu, reipublic. Augustanæ patritio et senatori, ac ecclesiæ ibidem evangelicæ curatori, novique collegii administratori, Domino suo plurimum honorando, gratiam a Deo.

Omnibus hominibus sana mente præditis, nobilissime et amplissime vir, domine plurimum honorande, in primo ortu insitum est a conditore Deo optimo maximo ut non tantum voces simplices pro rerum significatarum natura a se invicem discernere, definiendo declarare, dividendo explicare; sed etiam inter se conjungere affirmando et a se invicem disjungere negando; tum ab una enuntiatione ad aliam ratiocinando progredi, et ultro citroque veluti discurrere, syllogismos et alias argumentationum formas conficere ac denique has ad totius alicujus systematis sive corporis constructionem certa quadam methodo disponere et coagmentare possint. Quæ naturalis est logica omnibus hominibus cum rationis beneficio communis; qua etiam a se invicem tantum differunt, quantum mentis acumine, perspicientia et sagacitate alii aliis antecellunt. Verum enimvero cum lapsu protoplastorum illa mentis concreata acrimonia et perspicacitas, celeritas et dexteritas non tantum in rebus spiritualibus quoad verum et salutarem Dei et mysteriorum ipsius cognitionem prorsus sit amissa, sed etiam in naturalibus et civilibus multum labefactata, ut jam homines partim apprehendendo, definiendo et dividendo simplicia, partim conjungendo et disjungendo eadem, partim ratiocinando et discurrendo, partim connectendo et disponendo sæpe et multis modis aberrent: hinc adeo quidam aliis ingeniosiores et perspicaciores longo usu et observatione cum propria tum aliorum certas quasdam simplicium vocum classes et earumdem logicas distinctiones (quas prædicamenta et prædicabilia vocant) definitionum, divisionum, propositionum et prædicationum, tum syllogismorum ac aliarum argumentationum adhæc locorum omnis generis et denique methodo-

rum genera, formas, differentias exceptarunt, certisque legibus astrinxerunt. Et hæc artificialis logica dicitur, quod certis quibusdam præceptis ad unum finem humano generi utilem spectantibus in formam artis redacta sit. Quanquam autem aliqui etiam sine hac arte logica eruditi et in sua facultate præstantes viri reperiantur: illi tamen quidquid habent doctrinæ, singularis ingenii beneficio consecuti sunt: quale cum omnibus haud contigerit, cæteris hæc ars logica discenda et exercenda, ac ita natura adjuvanda est. Cum imprimis illi qui res sine logica sciunt, ut plurimum de illis duntaxat confuse quod ita sint, non etiam distincte cur ita sint cognitum habeant; et proinde in sua qualicunque scientia sæpenumero inconstantes sint, et facili labore ad alias opiniones adduci queant. Quin et hoc ipsum scilicet, quod sciant aliquid, scire non possunt sine logica, qua sola per reflexionem quamdam mentis ad normas logicas vere aliquid nos scire scimus. Sicut enim artis nauticæ imperiti, etsi interdum recte navigent, hoc ipsum tamen ignorant, quia tabulam uti normam non respiciunt: eodem modo imperiti logicæ artis, tametsi sciant aliquid, hoc ipsum tamen se scire sæpe non sciunt; propterea quod scientiam suam arte logica explorare non possunt.

Quæ cum ita se habeant, et hæc artificialis logica pro singulari Dei beneficio agnoscenda, et proinde non contemnenda aut intermittenda, sed magni facienda et in scholis discenda est; ab illo imprimis qui eam optime tradidit. Qui quidem est, communi etiam omnium gentium consensu, miraculum illud naturæ, Aristoteles: qui etiam primus omnium philosophorum artem hanc perfectissime invenit, conscripsit, docuit. Cum enim, ut ipse inquit philosophus, aliæ artes antiquitus inventæ primum, et deinde temporum decursu paulatim auctæ et perfectæ fuerint; aliæ vero nuper inventæ nec adhuc auctæ adeo atque perfectæ sint, sed absolvendæ restent: ars logica nec a veteribus philosophis olim, nec nuper ab iis qui circa Aristotelis ætatem vixerunt, inventa, nedum perfecta et absoluta fuit. Quanquam enim negari non potest, quin Pythagoras, Zeno Eleates, Socrates et Plato, logica quædam tradiderint; ut imprimis Socrates ab artificio definitionis et inductionis invento commendatur; nullus tamen eorum totam artem logicam certis canonibus complexus est. Sicut autem qui ad domum aliquam exstruendam ligna aliquot, aut lapides, aut cæmenta conferunt, non propterea domum construere, multo minus totam absolvisse dicendi sunt, sic nec illi, etsi utilia quædam præcepta logica hinc inde inculcarunt, artem logicam conscripsisse et perfecisse putandi sunt. Sed et ipse Philosophus allegato loco fatetur jam ante sua tempora exstitisse, qui orationes ad interrogandum aptas tradiderunt ediscendas; eos nimirum qui ex litigiosis disputationibus quæstum fecerunt: verum etiam simul affirmat, institutionem earum Gorgiæ similem fuisse, ut qui interrogationes de iis rebus quæ sæpe in disputationem veniunt proponendo, non ipsam artem, sed tantum ea quæ ab arte proficiscuntur tradiderint: perinde ac si quis omnis generis calceamentorum copiam suppeditaret, sed rationem conficiendorum non doceret; qui prodesset quidem, sed tamen artem sutoriam docuisse dici non posset. Aristoteles igitur artis logicæ primus inter philosophos inventor, excultor et magister jure optimo agnoscitur et prædicatur. Etsi autem Diogenes Laertius plures ab ipso libros logicos confectos et editos commemorat quam hodie in ipsius Logica sive Organo reperimus, hi tamen ipsi, qui divino beneficio hactenus conservati sunt, totius artis logicæ maximam partem saluberrimis præceptis comprehensam optimoque ordine digestam continent. Quod vero a quibusdam in hisce Aristotelis reliquis libris logicis uberior hypotheticorum syllogismorum et aliarum compositarum argumentationum, divisionis item ac denique methodorum doctrina desideratur, defectus ille ex aliis in hoc genere præstantibus logicis, qui inventis Aristotelicis facile aliquid amplius addere potuerunt, compensari potest. Quapropter omni laude dignissimi sunt interpretes Arabes, Græci, Latini, qui cum alia Aristotelis scripta, tum etiam logica, partim paraphrasi, partim exegesi et fusiore commentario omnibus temporibus explicare conati sunt. Sed non minus etiam suam laudem merentur, qui ex logicis Aristotelis libris in gratiam discentium epitomas et synopses extraxerunt, easque vel continuo orationis genere vel dialogistico vel etiam quæstionum et responsionum forma adornarunt. Quarum quidem aliis sæculis major, aliis minor; sed patrum et avorum proxime præterito maxima fuit et etiam nunc est copia; de quibus aliorum esto judicium. Et certo non ita mihi difficile fuisset, vel ex Organo Aristotelis vel liberiorem methodum sequenti non ex eo tantum, sed etiam ex interpretibus et aliis auctoribus logicis talem aliquam synopsim colligere. Sed cum in tanta librorum ejuscemodi recentiorum copia supervacaneam quodammodo meam operam futuram existimassem; et vero manuscriptorum quorumdam librorum veterum typis nunquam excusorum occasionem in instructissima reipublicæ nostræ bibliotheca mihi oblatam viderem: huc animum potius applicui ut ex ea tales aliquot cum antiquitatis et doctrinæ causa gratiores, tum juventuti scholasticæ mihi commissæ convenientiores et utiliores eruerem et proferrem, in Latinam linguam converterem et commentariis in tironum usum declararem. Qualis etiam est hæc Nicephori Blemmidæ Epitome logica, quam ex quatuor manuscriptis codicibus bibliothecæ nostræ publicæ inter se collatis optima fide descripsi, Latinam feci, et scholiis cum analyticis tum exegeticis privatim declaravi, et jam etiam ad communem omnium qui uti volunt et possunt utilitatem Græce primus edo. Quæ sane tribus præcipue de causis debet omnibus antiquioris et solidioris et sincerioris philosophiæ studiosis esse commendatissima. Primum enim non tantum communem logicæ partem universam, quæ est de prædicabilibus, prædicamentis,

propositionibus, syllogismis; sed etiam doctrinam definitionis et divisionis, itemque de sophisticis elenchis (ut taceam doctissima prolegomena) ex sententia Aristotelis perspicere et methodice genere orationis optimo explicat, omnesque passim divisiones propositas synopticis tabulis uno quasi intuitu conspiciendas exhibet. Deinde vero etiam imperatori, ut diserte in proœmio dicitur et pagina etiam 182 indicatur, nimirum ut ex historiis non dubie colligitur, Joanni Ducæ, Græcorum Nicæno (Orientis enim imperium tum divisum fuerat) imperatori et quidem ipsius jussu ante annos 370 circiter logica epitome confecta fuit. Quod enim aliqui auctorem hujus epitomes Michaeli Psello coætaneum faciunt, quem anno Christi 1057 floruisse constat, quomodo ipsa epitome logica ab annis 550 scripta fuisset, cum historiis ego conciliare non possum, quæ auctorem ipsius in tempore Joannis Ducæ collocant, qui circa annum Christi 1230 rerum Græcarum potitus est. Ac denique auctorem habet Epitome hæc logica Nicephorum Blemmidem, virum et doctissimum et religiosissimum, cujus apud historicos sui temporis honestissima passim fit mentio. Hic enim cum sub Joanne Duca de consensu Græcæ et Latinæ Ecclesiæ ageretur, multa e sacris litteris testimonia collegit, quæ Latinorum dogma confirmarunt. Hic Germano patriarcha exstincto Nicææ, quo post captam Constantinopolim a Latinis sedes illa aliquandiu translata fuit, propter singularem doctrinam et pietatem successor denominatus est; quanquam vitæ quietioris amore munus oblatum recusavit. Hic Marcesinam pellicem, cujus consuetudine imperator Ducas usus est, posthabita uxore Alemanna, Manfredi Siciliæ regis sorore, Anna, quam, priore conjuge Irene Theodosii Lascaris filia defuncta, duxerat, templo a se exstructo ingressuram exclusit. Nefas enim judicabat nefariam et impudicam mulierem profanis et conseeleratis pedibus sacrum pavimentum calcare cum prius eam tam lingua quam calamo redarguisset sæpius; qui etiam nihil de hoc ab imperatore sibi metuit, quem pellex prætextu læsæ majestatis imperatoriæ ad vindictam contra ipsum incitaverat, frustra tamen; quod ipse imperator tandem peccatum suum agnoscens et confitens in hominem justum et bene de se meritum salva conscientia nihil moliri mali neque posset neque vellet. His nimirum de causis Nicephori Blemmidæ ista logica Epitome charior et commendatior nobis esse debet, ut et alia ejus scripta quæ adhuc in bibliothecis, Italiæ præsertim, asservantur; ex quibus ego etiam physicam illius Epitomen triginta et unius gravissimorum capitum in manibus habeo et interpretor.

Tibi autem, nobilissime et acceptissime vir, domine plurimum honorande, logicam hanc illius Epitomen inscribo, propterea quod etiam de libris ejusmodi philosophicis et laboribus scholasticis rectius judicare potes; ut qui jam a multis annis in nostra republica non tantum senator sed etiam scholarcha fueris. Accedit huc, quod cum ab aliis, tum in primis a domino meo socero tuus erga litteras et litterarum cultores singularis amor mihi sæpius commendatus fuit. Ac cum non ita pridem in ecclesiæ evangelicæ curatorum, collegiique nostri administratorum ordinem omnium approbatione electus fueris: hac mea nuncupatione non tantum de munere gravissimo oblato, pie gratulari, sed in primis etiam meam obedientiam et subjectionem testari volui. Tanta etiam tua amplitudo est, ut adversus obtrectatores, si qui erunt, librum hunc satis tueri possit. Eum igitur ut in meliorem partem benevole accipiat, et me sibi commendatum habere dignetur, majorem in modum rogo.

Datum in collegio, Augustæ Vindelicorum, 25 Decembris, quo die Filius Dei ante annos 1604 propter nos et nostram salutem homo natus est, qui propter hanc ipsam suam nativitatem Amplitudini Tuæ, totique ejus familiæ annum novum felicem esse clementer concedat. Amen.

Amplitud. Tuæ observantiss. M. Jo. WEGELINUS, *Augustanus.*

LECTORI BENEVOLO SALUTEM.

Usus sum, amice lector, quatuor manuscriptis codicibus bibliothecæ Augustanæ in hac logica Nicephori Blemmidæ Epitome describenda et conferenda. Proinde eam ex mutua collatione perfectiorem edo, quam in ullo est singulorum illorum. Subinde enim unus alteri succurrit, vel omissa restituendo, vel perperam scripta corrigendo. Quæ autem in uno deerant, sed in altero reperiebantur, si quidem ad sententiæ integritatem pertinere visa sunt, simpliciter in contextum assumpsi: quæ vero talia erant, ut vel etiam abesse posse viderentur, uncis quadrati formam repræsentantibus inclusi. Tabulas synopticas quæ in duobus manuscriptis codicibus ad calcem erant omnes simul adjectæ, ego suis capitibus ad quæ pertinebant, seorsum adjunxi; ut in illis quasi uno conituitu præcipuæ divisiones in singulis capitibus conspicerentur. Sic ergo tecum, amice lector, Epitomen hanc logicam eruditissimam, et, ut spero, non ingratam communico; ex qua quid promittere tibi debeas, en breviter singulorum capitum, quæ sunt quadraginta, argumenta accipe. Prima duo capita sunt de definitione et divisione; nobilissima profecto capita, et tanto pluris facienda quanto minus de illis, de divisione in primis (de definitione enim in Topicis

reperitur, ut argumenta suppeditat), ab Aristotele in loco est pertractatum. Quoad ordinem tamen, rectius, meo judicio, illa capiti 25 subjungerentur; quod sine definitione et divisione doctrina prædicabilium et prædicamentorum melius tradi et intelligi, quam doctrina de definitione et divisione sine prædicabilium et prædicamentorum cognitione explicari et percipi potest. Abhinc capitibus quinque proxime sequentibus utilissima quædam quasi prolegomena persequitur. Nam capite 3 de experimentis, artis et scientiæ differentiis, natura et origine; — 4. de sex philosophiæ definitionibus a Pythagora, Platone, Aristotele relictis; — 5. de distinctione ἐπινοίας; — 6. de septem philosophorum sectis; — 7. de divisione philosophiæ in theoreticam et practicam, deque utriusque subdivisione, et singularum partium objecto, fine, ordine, erudite et scite auctor disserit. — Cap. 8, de synonymis, heteronymis, diversis, homonymis, polyonymis, paronymis (malo enim Græca vocabula retinere, quam Latina duriora usurpare) agit; quæ singula definit, et a se invicem distinguit, ut haud immerito trium definitionum illarum, quæ in principio libri Categoriarum traduntur, commentarius hoc caput dici possit. — Cap. 9, de quinque vocibus (quas alias prædicabilia appellant) in genere disputat, quarum numerum quinarium erudita divisione investigat, et prædicationis diversitatem indicat. — Cap. 10, de genere et de specie seorsum tractat, utriusque diversa primum significata, dein definitiones et divisiones, ac denique cum relata sint (genus enim speciei genus, et species generis est species) σχέσεως, hoc est habitudinis, seu relationis differentias exponens. — Cap. 11, rursum de genere et specie et insuper de individuo disserit, ubi genera et species diverso respectu ante multa, in multis, et post multa dici ostendit; dein entis divisionem proponit, quam instituto suo accommodat et varia individui significata enumerat. — Cap. 12, differentiam aggreditur, quæ quoniam duplex est, essentialis et accidentalis, definitiones et divisiones, aliaque quædam adjacentia subjungit. — Cap. 13, proprii quatuor modos et totidem significata communis recenset, ac imprimis quartum proprii modum declarat. — Cap. 14, de decem categoriis seu prædicamentis explicat, quomodo illa philosophi invenerint, et a se invicem distinxerint; quorum etiam singula partim definitionibus, partim exemplis declarat; imprimis autem fusius tria illa postrema, ubi, quando, et situm esse; ut accusandus non sit, quod in speciali explicatione de illis postea nihil tradat amplius. — Cap. 15, adhuc de prædicamentis agit, et in primis divisionem illam anteprædicamentalem de eorum quæ vel in subjecto sunt, et de subjecto dicuntur, vel alterutrum duntaxat, vel neutrum sunt, differentiis explicat; et ex entis divisione prædicamentorum originem et ordinem rimatur; quod quidem etiam in decem prædicamenta, non ut genus in species, sed ut vocabulum ab uno vel ad unum dividi ostendit, et insuper a prædicabilibus prædicamenta distinguit. — Cap. 16, de iis quæ prædicantur agit; prædicationum aliquot divisiones enucleans et regulam antepraedicamentalem priorem explicans, et undecim modos eorum quæ sunt in aliquo commemorans, quos ad prædicamentum ubi reducit, — Cap. 17, unius et ejusdem et diversi modos enumerat, et regulam posteriorem antepraedicamentalem explicat, simulque (quod imprimis in theologia ad articulum de hypostatica duarum naturarum in Christo unione rectius intelligendum haud parum emolumenti habet) de hypostaseos, enypostati, anypostati significationibus determinat. — Cap. 19, substantiæ divisionem per intermedia genera et species ad individua usque substantialia persequitur, tandemque docet, rectius genera et species quam individua substantiæ propriissime et primo et maxime substantias appellari. — Cap. 20, substantiæ consectaria, quæ vulgo propria appellantur enumerat et evolvit, ubi multa passim philosophicæ eruditionis plena interserit. — Cap. 21, qualitatis divisiones et subdivisiones persequitur et quia aliqui motum etiam quantitatem esse putarunt, opinionem hanc rejicit, et species motus divisoria methodo investigat. — Cap. 22, de qualitate agit, quam in quatuor genera dividit, et singula per definitionem et divisionem explicat; qualia item quot modis accipiantur determinans. — Cap. 23, relatorum duplicem definitionem, divisiones varias et consectaria proponit. — Cap. 24, tria prædicamenta agere, pati et habere definit, dividit et per adjacentia explicat. — Cap. 25, cum jam supra capite decimo quarto de tribus prædicamentis, quando, ubi et situm esse egerit, ad opposita accedit, quorum numerum quaternarium per divisionem investigat, et singulas species, in primis contraria, privantia, et contradicentia fuse explicat, habitus et privationis homonymiam utiliter inter alia evolvens. — Cap. 26, cum jam de modis prioris et simul capite decimo octavo, et de motus speciebus capite vicesimo primo et de significatis habendi capite vicesimo quarto explicuerit, ad nomen et verbum, quæ sunt integrales enuntiationis partes, accedit; utriusque definitionem ex Aristotele proponit et explicat, differentias et divisiones explanat; et alia, in primis de duplici verborum, ut et substantivi verbi *est, erat, erit*, significatione; de veritate item et falsitate orationis, venuste et erudite disputat. — Cap. 27, orationem definit, et in quinque species, vocativam, imperativam, interrogativam, optativam et enuntiativam dividit; et singularum specierum originem ab animæ potentiis philosophice rimatur; mox enuntiationem in affirmationem et negationem dividit, ex quibus oppositio efficitur, quam itidem definit et duobus modis fieri ostendit; donec alia nova divisione propositiones dividat in eas quæ solo subjecto et prædicato, et in eas quæ etiam tertio appraedicato, et in eas quæ insuper modo constant; et denique de una et multiplici propositione aliisque ad propositionem pertinentibus disserit. — Cap. 28, de tribus materiis propositionum, necessaria, impossibili et contingente explicat,

quas primum a modis propositionum discernit et deinde contingentem materiam in ἐκβεβηκυῖαν, id est, eorum quæ evenerunt, et eorum quæ adhuc futura sunt, hoc est, proprie contingentem dividit : hinc ad propositiones et indefinitas accedit, mox signa enumerat, definit, dividit : ad hæc definitas in universales et particulares subdividit; atque inde contrarias, subcontrarias, contradictorias, subalternas propositiones determinat, et quomodo quoad verum et falsum in omni materia se habeant, indicat : donec tandem propositionum modos, necessarium, impossibile et contingens dividit. — Cap. 29, indefinitas propositiones describit, et affirmativas particularibus, negativas modo particularibus, modo universalibus (idque sæpius) æquipollere ostendit: sed et definitas, indefinitas et singulares propositiones quomodo in oppositione respectu veri et falsi se habeant, declarat : interim etiam de vi et usu articuli Græcorum quædam obiter injiciens. — Cap. 30, de affirmatione et negatione agit, in specie ostendens quomodo in omnis generis propositionibus negatio facienda sit; quid item sit affirmatio ex transpositione, et cur ita dicta sit, et quomodo fiat; quatenus insuper nomina et verba, particula negandi et signa in propositionibus transposita idem significent; quibus omnibus regulam subjicit, qua consequentes propositiones efficiantur. — Cap. 31, definitio syllogismi, mox divisio in simplicem et compositum, utriusque item majores et minores propositiones, itemque termini et eorumdem affectio; hinc principia canonica, in toto esse, et dici de omni, etc., et regulæ generales de puris particularibus et negativis nil concludentibus; de consecutione item conclusionis ad deteriorem partem proponuntur et explicantur : quibus omnibus tandem doctrina de conversione propositionum, contingente, simplici, per contrapositionem, exemplis illustrata subjicitur. — Cap. 32, docetur, quomodo medii termini variata dispositio tres figuras syllogisticas efficiat et quot singulæ modos, quæ item cum aliis communia et sibi propria habeant adjacentia; et quo ordine quaque ex causa sic numerentur. — Cap. 33, primæ figuræ modos quatuor syllogisticos exemplis declarat et unius asyllogisti inconsequentia cæterorum etiam vitiositatem ostendit. — Cap. 34, secundæ et tertiæ figuræ modos syllogisticos exemplis illustrat, et uno alteroque asyllogisto docet, quid etiam de cæteris judicandum sit. — Cap. 35, syllogismos dividit in perfectos et imperfectos, docetque quomodo secundæ et tertiæ figuræ syllogismi ut imperfecti ad primæ figuræ modos ut perfectos reduci, vel etiam abductione ad impossibile confirmari possint. — Cap. 36, syllogismorum hypotheticorum partes et species persequitur. — Cap. 37, sex sophismata in dictione. — Cap. 38, septem extra dictionem declarat. — Cap. 39, elenchum definit et explicat, ostendens insuper quomodo ad elenchi ignorationem omnes paralogismi reduci queant. — Cap. 40, de propositionibus privativis et transpositis erudita quædam annotat, ac denique cum syllogismorum categoricorum et hypotheticorum tum sophisticorum elenchorum numerum colligit.

Habes, amice lector, capitum singulorum argumenta, quæ accurate et perspicue et sufficienter in ipso libro explicantur. Quod si meam operam tibi gratam fore intellexero, alias etiam versionem meam Latinam recognitam tecum communicabo. Bene vale et fave.

JOANNIS WEGELINI AUGUSTANI

EPISTOLA NUNCUPATORIA

Textui Latino Logicæ, anno 1607 *Augustæ Vindel. edito præfixa.*

—

Nobilissimis et amplissimis viris Marco Velsero et Joanni Jacobo Remboldo, Aug. Vindel. Duumviris præfect. septemvirumque collegio, Dominis pl. observandis. S. P. D.

Nicephori Blemmidæ, qui plura cum in theologia tum in philosophia scripsit ante annos circiter trecentos septuaginta septem, Epitomen logicam et physicam, Græce e manuscriptis inter se collatis quatuor codicibus bibliothecæ vestræ publicæ, nobilissimi et amplissimi viri, domini plurimum observandi, primus ego anno post Christum natum supra millesimum sexcentesimo quinto typis hic excudendam curavi, et in publicum emisi. Anno sequente primo Physicam a me Latine versam et brevi analysi singulorum capitum in membra membrorumque argumentis, allegationibus item marginalibus et notis alicubi auctam et illustratam edidi. Hanc etiam Logicam profero eadem qua antea Physicam opera studioque meo. Nam et eam ex Græco sermone in Latinum transtuli, et singula capita in membra resolvi, eademque succinctis argumentis comprehendi, et Aristotelis, interpretum ejus, itemque aliorum philosophorum probatorum et meorum in Gregorium Aneponymum scholiorum notationibus in marginem rejectis, passim locupletavi. Commentarium etiam luculentiorem, quem jam confectum habeo, addidissem, nisi jam antea in hac materia aliquid foras dedissem, et operæ typographicæ partim mihi sumptus facienti, partim om-

ptori pluris constituræ fuissent, et per se etiam ipsamet hæc Logica sic facilis et perspicua foret, ut ab iis qui aliquanto diligentius in Logicorum scholis versati sunt, citra longiorem commentarium, inquisitis saltem locis quæ allegata sunt, ubi occurrere videbitur difficultas, intelligi posset. Quam erudite autem et ad mentem Aristotelis accommodate scripta sit, nolo hic prolixius dicere; cum, ut est in communi verbo, vino vendibili suspensa hedera nihil sit opus. Ipsi lectori judicium relinquo. Hoc tamen silentio præterire non possum, quanti nimirum hanc Logicam ipsi Græci fecerint, ex eo facile colligi posse, quod non tantum in bibliotheca A. V. quater in diversis iisque vetustis codicibus, sed etiam (ut ex catalogis deprehendo) in Vaticana bis ad minimum, in Viennensi ter vel quater, in Palatina bis, in Monacensi toties manuscripta reperitur. Nec dubium est, quin etiam alibi sæpius habeatur, cum Gesnerus in edita *Bibliotheca* scribat, illam in multis Italiæ bibliothecis manuscriptam Græce exstare. Sed nisi Græci ipsi eam magni fecissent, in tot profecto exemplaria tanto labore non descripsissent. Hac itaque ego etiam de causa operæ pretium me facturum putavi, si non tantum eam e manuscriptis codicibus eruerem, et ex mutua collatione perficerem, sed Latinitate insuper donarem et sic ut jam prodit, meo qualicunque labore concinnatam publicarem. Quod autem eam nobilissimi et amplissimi viri, domini plurimum observandi, A. V. inscribo et dedico, causis meo judicio satis justis et gravibus adductus facio. Primum enim cum ex A. V. manuscriptis codicibus illam descripserim, et deinde Latine verterim sicque ad prelum adornarim; quod absque illis fuisset, facere mihi non licuisset, decere omnino judicavi, ut unde in Græca lingua habere ipsam contigit, eodem, hoc est, ad A. V. jure quasi postliminii reverteretur. Cumque etiam ad alia quædam opuscula quæ antehac publicavi et ad reliqua etiam mea studia hactenus per plures annos bibliotheca A. V. cum a manuscriptis, tum ab impressis libris instructissima, clementer mihi patuerit: pro eo etiam hac mea dedicatione gratitudinis aliquod signum dare volui. Ac denique cum A. V. non tantum bonas litteras, artes et scientias intelligat, sed etiam amet, ornet et provehat; cui rei satis est indicio, quod cum bibliothecam illam publicam a majoribus collectam, quotannis adhuc magna librorum novorum accessione amplificat, tum scholam ei adjunctam, cujus ego quoque per plures annos discipulus olim fui, clementer adhuc fovet et sustentat; confido etiam hanc Epitomen artis logicæ, qua nulla magis ad omnes alias artes, scientias et facultates utiliter et docendas et discendas est necessaria, A. V. non esse plane displicituram. Parum sane per se, fateor, A. V. humilitas hujus logicæ respondet. Sed eam, ut opinor, aliquantulum sublevare et attollere poterit Joannis Ducæ Græcorum imperatoris majestas, cujus mandato ab auctore Blemmide primum conscripta fuit. Eam igitur ut A. V. clementer suscipiat et me porro etiam sibi commendatum habere dignetur, majorem in modum submisse rogo: quam quidem ego a divina clementia reipublicæ ornandæ et tuendæ salvam et incolumem esse precor.

Augustæ Vindelicorum e museo, 16 Augusti, anno Domini 1607.

A. V. observantissimus M. Jo. WEGELINUS *Augustanus.*

ΕΠΙΤΟΜΗΣ ΛΟΓΙΚΗΣ

ΤΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ

—

EPITOMES LOGICÆ CAPITULA.

—

NICEPHORI BLEMMIDÆ

EPITOMES LOGICÆ PROŒMIUM.

SYNOPSIS.

1. *Causam impulsivam ab utilitate sumptam indicat auctor, quare hos Commentarios logicos ediderit, simulque occasionem scriptionis explicat, quæ fuit regis postulatum; et item tempus notat quo scripserit, juvenilem nimirum ætatem, cum eleganti* ἤθει *et decoro modestiæ.* — 2. *Collationem regni et philosophiæ partim a fine, partim a forma petitam instituit.* — 3. *Per consectarium ostendit regni et philosophiæ conjunctione quam proxime ad divinam imaginem perveniri, et hinc etiam ad subditos magnam felicitatem propagari, quod Platonis sententia confirmat.* — 4. *Cum præcisione per expolitionem confirmat, scienter regere summam esse practicæ philosophiæ perfectionem, et regem qui cum in practica, tum theoretica et logica philosophia fuerit versatus, quasi Deum quemdam alterum in terra deprehensum iri.* — 5. *Thesin ad hypothesin transfert, et quod generatim dixit, ad imperatorem suum applicat cum ejusdem commendatione.* — 6. *Causam institutæ scriptionis repetit.* — 7. *Veniam petit siquid vel in ordine transposuerit, vel in ipsorum præceptorum perfectione minus assecutus fuerit.*

—

PROŒMIUM.

2 1. Quandoquidem logica scientia ad sacras Litteras et universas veritatis rationes non exiguum affert emolumentum: convenire judicavimus, ut rationis discipulis, qui rerum veritati initiati essent, exiguos aliquos hac logica commentarios nostros relinqueremus, quos ad regis postulatum ju-

C

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

α'. Ἐπειδήπερ ἡ λογικὴ ἐπιστήμη πρὸς τὴν ἱερὰν Γραφὴν καὶ πάντας τοὺς τῆς ἀληθείας λόγους οὐκ ὀλίγον φέρει τὸ χρήσιμον· δέον ἐκρίναμεν τοῖς τοῦ λόγου φοιτηταῖς τοῦ ὄντος καὶ τῆς ἀληθείας μύσταις μικρούς τινας ἐν ταύτῃ τῇ λογικῇ λιπεῖν ἡμετέρους ὑπομνηματισμοὺς, οὓς αἰτησαμένῳ βασιλεῖ,

νέοι ἔτι ὄντες καὶ πρὸς φιλοσοφίαν εἰσαγωγικοὶ καὶ ἀνεπιστήμονες (ὁποῖοι καὶ εἰς τὸ ἑξῆς ἐκ τῆς συντρόφου ῥαθυμίας καὶ ῥυπαρίας διεμείναμεν) ἐκδεδώκαμεν, οὕτω προοιμιασάμενοι.

β'. Βασιλείας καὶ φιλοσοφίας πολὺ τὸ συγγενές τε καὶ ὁμοιότροπον. Καὶ ἄμφω γὰρ τὸ μεγαλεῖον τῆς θεαρχίας ἐξεικονίζουσι, καὶ τὸν ἴσον προτίθενται σκοπὸν ἑαυταῖς· ἡ μὲν τῶν ἀξιῶν ὑπερέχουσα, καὶ ταῖς ἀρχαῖς ἐπιτάττουσα· ἡ δὲ τῶν τεχνῶν ἐξάρχουσα καὶ τῶν ἐπιστημῶν, καὶ νομοθετοῦσα ταύταις ἁπάσαις, καὶ καλουμένη διὰ ταῦτα τέχνη τεχνῶν καὶ ἐπιστήμη ἐπιστημῶν· ὥσπερ ἡ βασιλεία τῶν ἀξιῶν ἀξία καὶ ὑπεροχὴ τῶν ὑπεροχῶν.

γ'. Βασιλείας οὖν καὶ φιλοσοφίας συνελθουσῶν τέλειον τὸ κατ' εἰκόνα θείαν χαρακτηρίζεται καὶ ἀνενδεὲς, ὡς ἐξὸν ἀνθρώπῳ, τὸ ἀρχικὸν ἀποδείκνυται· κἀντεῦθεν εὐζωΐα καὶ εὐπραγία τοῖς ἀρχομένοις πολλή· καθώς που καί τις μέγας φιλόσοφος ἐγνωμάτευσεν ἄριστα, τότε τοὺς ὑπηκόους εὖ ἕξειν ἀποφηνάμενος, ὅτε βασιλεύει φιλόσοφος, ἢ φιλοσοφεῖ βασιλεύς.

δ'. Καὶ ἵν' εἴπω συντόμως τὸ πᾶν, οὐκ ἄλλο τι ἐστὶ τὸ βασιλεύειν ἐπιστημονικῶς ἢ τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας αὐτὸ τὸ ἀκρότατον. Ἐν αὐτῷ γὰρ ἅπαν τὸ νομοθετικόν τε καὶ δικαστικόν. Εἰ δὲ τοῦτο, μετὰ τοῦ θεωρητικοῦ τε καὶ λογικοῦ καὶ ἐν πράγμασι καὶ δόγμασι βασιλικῶς ἐπιστατήσει ὁ βασιλεύς· καὶ τὸ προνοητικὸν καὶ διακυβερνητικὸν καὶ ὅλως τὸ παιδευτικὸν ἐνδείξεται πανταχοῦ, καὶ θεός τις ἄλλος ἐπὶ γῆς εὑρεθήσεται, μετὰ τῆς τῶν ὄντων γνώσεως ἀκωλύτως τῶν καταδεεστέρων ἐπιμελούμενος.

ε'. Ταῦτ' οὖν ὁ ἐμὸς αὐτοκράτωρ εἰδὼς, ὅτι πολλὴν περὶ φιλοσοφίαν εἰσάγει σπουδὴν, τοῖς φυσικοῖς πλεονεκτήμασι τὴν περὶ τὰ κάλλιστα μελέτην ἐπισυνάπτων, ἐξ ὧν ὁμοῦ πέφυκεν ἐντελῶς κατορθοῦσθαι πᾶν ἔργον τίμιον.

ς'. Ἐπεὶ δὲ καὶ ἡμᾶς τοὺς μικροὺς μικράν τινα καὶ πρόχειρον αὐτῷ συνεισενεγκεῖν τοῦ σπουδάσματος ἐκέλευσεν ἀφορμὴν, ἀποπληροῦντες τὴν κέλευσιν τοὺς ὑποτεταγμένους εἰσαγωγοὺς ἐν φιλοσοφίᾳ κατ' ἐπιτομὴν συνετάξαμεν ὀλίγους ὑπομνηματισμούς.

ζ'. Ὅθεν εἴ τις τῶν ἐπιστημόνων τὸ παρὸν ἐπέρχοιτο συνταγμάτιον μὴ πρὸς τὸ τῆς ὑπομνηματίσεως ἀμεθόδευτον καὶ τὸ τῶν ἐπιστασιῶν ἀκατευστόχητον ἀφορῶν ὀργιζέσθω. Καὶ γὰρ ὃ δέδοται, τοῦτο καὶ εἴρηται καὶ ὡς δέδοται. Ὃ δὲ ἡ σύνοικος ἀμέλεια καὶ ἡ ἀκαθαρσία φθάσαι κεκωλύκασιν ἡμᾶς, ἐκ τῆς πλουτοδότιδος φιλοσοφίας εἰσφερέτω παρ' ἑαυτοῦ ὁ ἠξιωμένος λαβεῖν, τῆς τε ἀνεπιστημοσύνης συγγινωσκέτω ἡμῖν.

A venili ætate, cum adhuc ad philosophiam introduceremur et ignari essemus (quales etiam deinceps ex solita remissione et squalore permansimus) sic præfati edidimus.

2. Regni et philosophiæ multa est cognatio et convenientia. Ambo enim divini imperii majestatem quasi in effigie repræsentant, et parem sibi scopum proponunt; cum illud quidem dignitatibus antecedat et potestatibus imperet : hæc autem artibus et scientiis cum imperio præsit, hisque omnibus leges præscribat; ac ob id ars artium et scientia scientiarum vocetur; quemadmodum regnum dignitas dignitatum et eminentiarum eminentia.

3. Quando proinde regnum et philosophia coie-
B rint, tum imaginis divinæ perfectio exprimitur, omnisque indigentiæ expers, quantum et quatenus homini contingere **3** potest, imperium demonstratur, atque hinc etiam ad subditos beatitudo vitæ et rerum regendarum prosperitas derivatur. Quemadmodum etiam alicubi magnus quidam philosophus optime censuit, qui pronuntiavit, tunc bene cum subditis actum iri, cum regit philosophus, aut rex philosophatur.

4. Atque, ut breviter rem omnem dicam, scienter regere nihil est aliud quam activæ philosophiæ summum fastigium. In ipsa enim omnis legum ferendarum et judiciorum ratio consistit. Quod cum ita sit, comparata insuper et contemplativæ et
C rationalis philosophiæ cognitione, rex ut rege dignum est et agendo et decernendo præerit et providentiam ac gubernandi dexteritatem et per omnia eruditionem ubique ostendet, et alter quidam in terra deus deprehendetur, ut qui cum entium cognitione citra impedimentum etiam inferiorum rerum curam suscipiat.

5. Hæc igitur cum sciret imperator meus, maxima ad philosophiam incumbit diligentia, et cum excellentibus naturæ notitiis optimorum studiorum exercitationem conjungit, quibus simul junctis omne honestum opus **4** et negotium perfecte et cum laude administrari consuevit.

6. Quoniam autem etiam nos pro tenuitate nostra
D exiguum aliquod et facile sibi jussit afferre opusculi subsidium; ut mandato ejus pareremus, subjectas in philosophiam compendiarias introductiones, exiguos commentarios, composuimus.

7. Quare si quis doctorum in præsens incidet opusculum, ne ad commentationis indispositionem et præceptorum minus accuratam solertemque dexteritatem respiciens irascatur. Quod enim datum est, id etiam dictum est, et ut datum est. Quod autem negligentia nobis familiaris et inexpurgati animi crassities assequi prohibuerunt, ex liberalissimo philosophiæ penu ultro huc, qui cupit auferre, afferat, et nostræ ignorantiæ veniam impertiat.

SYNOPSIS CAPITIS PRIMI,

QUOD EST DE DEFINITIONE.

1. Homonymia vocabuli Græci ὅρου et significatorum enumeratio. — 2. Quo significato hic accipiatur. — 3. Definitio definitionis cum explicatione ejusdem logica.—4. Quare definitio oratio definiatur. — 5. Quare concisa. — 6. Quare adjiciatur, naturam subjectæ rei declarans. — 7. Virtus definitionis, quod cum definito convertatur; quæ etiam exemplo definitionis hominis declaratur, quam Græci veteres adhuc gentiles usurparunt; quæ ex eorum sententia per singulas particulas explicatur. — 8. Vitium definitionis, quando non convertitur cum definito, quod fit duabus ex causis; vel ex additione vel subtractione dictionum, quorum illa defectum, hæc excessum rerum causatur. — 9. Occupatio, qua docet quæ additio definitionis conversionem impediat et quod propriorum ac inseparabilium accidentium additio definitionis conversionem non destruat, sed tantum brevitatem vitiet, et quod hac de causa in definitiones tantum descriptorias assumantur. — 10. Proprie dicta definitio et definitio descriptoria quid differant. — 11. Definitio descriptoria cur ita dicta. — 12. Usus descriptionis. — 13. Definitionis descriptoriæ usus. — 14. Definitionem descriptoriam non eodem semper modo fieri. — 15. Inscitiæ esse, cum suppetunt differentiæ essentiales, usurpare accidentales, et describere quod potuerit definiri, nisi imperfectorum ratio sit habenda. — 16. Definitiones etiam sumi ex materia et forma. — 17. Sumi item ex subjecto et fine. — 18. Sumi denique ex subjecto solo, et ex fine solo, cum alterutrum sufficit, plerumque tamen cum genere. — 19. In hujusmodi etiam definitionibus (quæ alias causales dicuntur) reperiri quæ generibus et differentiis constituentibus sint analoga, sive proportione respondeant. — 20. Cur ὁρισμοὶ quos Latine definitiones reddimus, ita Græcis dicti. — 21. Alia ratio cur et ὁρισμοὶ et ὅροι, id est definitiones et fines ita Græcis dicti. — 22. Ὑπογραφὴ quæ Latinis est descriptio cur Græcis ita dicta, ubi etiam ἀναλογία definitionis, descriptionis et descriptoriæ definitionis enucleatur. — 23. Annotatio de proprio quod in definitionibus et descriptionibus differentiæ rationem habeat, sive essentialis sive adventitiæ, prout nimirum fuerit proprium.

—

5-6 CAPUT I.

De definitione.

1. Quod Græcis ὅρος est, dicitur quidem etiam limes. Sed et cum principium, tum ipse finis rei dicitur. Sic enim universum quod extremitates habet, ὡρισμένον, id est terminatum vocatur, quatenus extremitates habet. Quoad hoc significatum etiam Aristoteles ὅρον, id est, terminum vocavit, in quem propositio resolvitur. Veluti sit propositio: Rex philosophatur: ὅροι, id est termini 7 hujus propositionis sunt, τὸ rex et τὸ philosophatur. In hæc enim, ut in ultimas extremitates propositio resolvitur, nec fieri potest ut resolutio ulterius procedat. Quemadmodum enim hæc compositionis in propositione principia, sic et resolutionis fines sunt. Et vero cum principium tum finis, πέρατα, id est extremitates dicuntur. In quod enim aliquid evadit et desinit, extremitas est. Unde illis quidem qui a principio ad finem eunt, finis; qui a fine ad principium, principium extremitas deprehenditur. Sed et ambæ extremitates quod secundum eas res terminata sit, termini denominantur. Dicitur ὅρος etiam status rhetoricus et caput, quod eodem cum statu venit nomine, et dogmatum seu sententiarum comprehensio; et omnis in summam contracta oculisque subjecta oratio, ὅρος vocatur. Sed et adhibetur etiam ὅρος et ὁρίζειν pro securitate et cautione cum indicem rei obnoxiæ et oppignoratæ damus.

A

ΚΕΦΑΛ. Α'.

Περὶ ὅρου.

α'. Ὅρος λέγεται μὲν καὶ τὸ ὁροθέσιον· λέγεται δὲ καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ πράγματος καὶ τὸ τέλος αὐτό. Οὕτω γὰρ τὸ πᾶν τὸ πεπερασμένον ὡρισμένον καλεῖται, καθὸ πεπέρασται. Κατὰ τοῦτο τὸ σημαινόμενον καὶ Ἀριστοτέλης ὅρον ἐκάλεσεν, εἰς ὃν ἀναλύεται ἡ πρότασις. Οἷον ἔστω πρότασις, Βασιλεὺς φιλοσοφεῖ· ὅροι τῆς προτάσεως ταύτης εἰσὶ, τὸ βασιλεὺς, καὶ τὸ φιλοσοφεῖ. Εἰς ταῦτα γὰρ ἀναλύεται ἡ πρότασις, ὥσπερ εἰς τελευταῖα πέρατα, καὶ οὐκ ἔστι δυνατὸν περαιτέρω προελθεῖν τὴν ἀνάλυσιν. Ὥσπερ γὰρ ἀρχαὶ ταῦτα τῆς ἐν προτάσει συνθέσεως, οὕτω καὶ τέλη τυγχάνει τῆς ἀναλύσεως. Καὶ ἡ ἀρχὴ δὲ καὶ τὸ τέλος πέρατα λέγονται. Πέρας B γάρ ἐστι τὸ κατάντημα. Ὅθεν τοῖς μὲν ἐκ τῆς ἀρχῆς πρὸς τὸ τέλος ἰοῦσι τὸ τέλος πέρας εὑρίσκεται, τοῖς δ' ἐκ τοῦ τέλους πρὸς τὴν ἀρχὴν ἡ ἀρχή. Καὶ ἄμφω δὲ τὰ πέρατα, διὰ τὸ κατ' αὐτὰ ὡρίσθαι τὸ πρᾶγμα, ὅροι κατονομάζονται. Λέγεται ὅρος καὶ στάσις ῥητορικὴ, καὶ κεφάλαιον τῇ στάσει ὁμωνυμοῦν, καὶ δογμάτων περίληψις. Καὶ πᾶς λόγος κεφαλαιώδης καὶ εὐσύνοπτος ὅρος καλεῖται. Τάττεται δὲ ὅρος καὶ τὸ ὁρίζειν καὶ ἐπὶ ἀσφαλείας καὶ βεβαιώσεως.

2. Insuper autem præter hæc dicitur ὅρος et ὁρισμὸς id quod Latinis est finis et finitio seu definitio, nimirum ex genere et constituentibus differentiis aut talibus quæ his analoga sunt 8 conflata oratio, et quæ rei substantiam paucis significat: de qua nunc dicere nobis est propositum. Nam et nomen quidem etiam rei substantiam, sed obscure, definitio autem, aperte significat, quam etiam sic explicant.

β'. Ἔτι δὲ παρὰ ταῦτα λέγεται ὅρος καὶ ὁρισμὸς C ὁ ἐκ γένους καὶ συστατικῶν διαφορῶν, ἢ τῶν ἀναλογούντων αὐτοῖς συγκείμενος λόγος καὶ σημαίνων οὐσίαν πράγματος ἐν ὀλίγῳ· περὶ οὗ νῦν πρόκειται λέγειν ἡμᾶς. Σημαίνει μὲν γὰρ καὶ τὸ ὄνομα πράγματος οὐσίαν, ἀλλὰ σκιωδῶς· ὁ δὲ ὁρισμὸς φανερῶς· ὃν καὶ ἀποδιδόασιν οὕτως.

3. Definitio est oratio concisa, naturam rei subjectæ declarans; τὸ oratio proin ut genus assump-

γ'. Ὅρος ἐστὶ λόγος σύντομος, δηλωτικὸς τῆς φύσεως τοῦ ὑποκειμένου πράγματος. Τὸ μὲν οὖν *λόγος*

ὡς γένος εἴληπται· τὸ δὲ *σύντομος*, καὶ τὸ *δηλωτικὸς* τῆς φύσεως τοῦ ὑποκειμένου πράγματος, ὡς διαφοραὶ συστατικαί.

δ'. Λόγος τοίνυν εἴρηται ὁ ὁρισμὸς πρὸς ἀντιδιαστολὴν τοῦ ὀνόματος· ὅτι τὸ μὲν ὄνομα κἂν ὁπωσοῦν σημαίνῃ φύσιν πράγματος καὶ αὐτό, ἀλλ' οὖν ἐκ μιᾶς συνέστηκε λέξεως· ὁ δὲ λόγος ἐκ δύο λέξεων τὸ ἐλάχιστον.

ε'. Σύντομος δὲ, διά τε τοὺς ἄλλους μακροὺς καὶ τοὺς διεξοδικῶς περὶ φύσεως πραγμάτων διαλαμβάνοντας.

ς'. Ἐπεὶ δέ εἰσι λόγοι σύντομοι καὶ οὐκ εἰσὶν οἱ τοιοῦτοι ὁρισμοί, φύσιν πράγματος μὴ δηλοῦντες, οἷα καὶ τὰ ἀποφθέγματα· τὸ, Γνῶθι σαυτὸν, τὸ, Μηδὲν ἄγαν, καὶ τὰ τοιαῦτα· διὰ τοῦτο προσετέθη τὸ *δηλωτικὸς* τῆς φύσεως τοῦ ὑποκειμένου πράγματος.

ζ'. Ἀρετὴ δὲ τοῦ ὁρισμοῦ ἐστι τὸ ἀντιστρέφειν πρὸς τὸ ὁριστὸν, οἷον ὡς ἐν ὑποδείγματι· τὸν ἄνθρωπον ὁρίζονται ζῶον λογικὸν θνητὸν νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικόν. Καὶ ζῶον μὲν λέγουσιν αὐτὸν χωρίζοντες ἀπό τε τῶν ἀψύχων, καὶ ἀπὸ τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζωοφύτων. Ἐπεὶ δὲ τὸ ζῶον γένος ἐστὶ τῶν λογικῶν τε ζώων τε καὶ ἀλόγων, διὰ τοῦτο προστιθέασι καὶ τὸ λογικὸν, διιστῶντες τὸν ἄνθρωπον τῶν ἀλόγων ζώων. Ἐπεὶ δὲ καὶ τοὺς ἀγγέλους ζῶα λέγουσι λογικὰ, πρὸς δὲ καὶ τὰ οὐράνια σώματα, ζῶα λογικὰ τερατεύονται· διὰ τοῦτο προστιθέασι καὶ τὸ θνητὸν, ἀπὸ τῶν εἰρημένων τὸν ἄνθρωπον διαστέλλοντες. Ἀλλὰ καὶ νύμφας μακραίωνας εἶναι μυθεύονται ζῶα λογικὰ καὶ μακρόβια, ὅμως μέντοι θνητὰ, ἐκ φύσεως, ἀλλ' οὐκ ἐκ μαθήσεως γινώσκοντα τοὺς τεχνικούς τε λόγους τοὺς ἐπιστημονικούς. Τούτων οὖν ἀφιστῶντες τὸν ἄνθρωπον προστιθέασι τῷ ὅρῳ αὐτοῦ καὶ τὸ *νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικόν*. Ἔστιν οὖν οὗτος ὁ ὅρος ἐκ γένους μὲν τοῦ ζώου, ἐκ δὲ συστατικῶν διαφορῶν τοῦ τε λογικοῦ καὶ τοῦ θνητοῦ· καὶ τὸ νοῦ τε καὶ ἐπιστήμης δεκτικὸν ἴδιον ὂν τοῦ ἀνθρώπου· συστατικῇ ἔοικε διαφορᾷ διὰ τὸ οὐσιωδῶς προσεῖναι αὐτῷ. Εἰσὶ γὰρ καὶ οὐσιώδη ἴδια, ἅ τινες διαφορὰς μονοειδεῖς ὀνομάζουσιν. Ἀντιστρέφει τοίνυν ὁ δηλωθεὶς ὁρισμὸς πρὸς τὸ ὁριστόν. Καὶ γὰρ εἴ τι ἄνθρωπος, τοῦτο ζῶον λογικὸν θνητὸν νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικὸν, καὶ εἴ τι ζῶον λογικὸν θνητὸν νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικὸν, τοῦτο ἄνθρωπός ἐστιν. Ἀρετὴ μὲν οὖν τοῦ ὁρισμοῦ τὸ ἀντιστρέφειν πρὸς τὸ ὁριστόν· κακία δὲ τὸ μὴ ἀντιστρέφειν.

η'. Γίνεται δὲ τὸ μὴ ἀντιστρέφειν ἢ διὰ προσθήκην λέξεων, ἢ δι' ἀφαίρεσιν. Καὶ ὁ μὲν τῶν λέξεων πλεονασμὸς ἔλλειψιν τῶν πραγμάτων ἐργάζεται, ἡ δὲ ἔλλειψις τῶν λέξεων τῶν πραγμάτων πλεονασμόν. Καὶ οὕτως ἀμφοτέρωθεν ἔκ τε τοῦ πλεονασμοῦ καὶ τῆς ἐλλείψεως ἀτελὴς ὁ ὅρος ἐστίν. Εἰ γὰρ ἐπὶ τοῦ κατὰ τὸν ἄνθρωπον ὁρισμοῦ πλεονάσας τις ταῖς λέξεσιν ἐρεῖ, Ἄνθρωπός ἐστι ζῶον λογικὸν θνητὸν νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικὸν γραμματικόν· ἔλλειψιν τῶν πραγμάτων ἐποίησεν. Οὐ πάντας γὰρ τοὺς ἀνθρώπους τῷ ὅρῳ ἐμπεριέλαβεν, ἀλλὰ μόνους τοὺς γραμ-

A tum est : at τὸ concisa et τὸ declarans naturam rei subjectæ, ut differentiæ constituentes.

4. Definitio igitur oratio dicta est, ut a nomine contradistingueretur; quod licet nomen ipsum etiam quoquo modo naturam rei significet, ex una tamen dictione constat : oratio autem ex duabus ad minimum dictionibus conficitur.

5. Concisa porro et propter alias longas orationes, et eas quæ fusæ pluribusque ambagibus de rerum natura disceptant.

6. Quandoquidem autem concisæ sunt orationes, et non tamen definitiones, quippe quæ rei naturam non declarant, ut sunt apophthegmata, τὸ Nosce teipsum, τὸ Ne quid nimis, et hujuscemodi : propter-
B ea adjectum est, τὸ naturam subjectæ rei declarans.

7. Definitionis porro virtus est converti cum definito, velut in exemplo : **9** hominem definiunt animal rationale mortale, intelligentiæ et scientiæ capax. Et animal quidem dicunt eum cum ab inanimis, tum a plantis et plantanimantibus separantes. Quoniam autem animal et rationalium, et irrationalium animalium genus est, propterea etiam rationale apponunt, hominem ab irrationalibus animalibus dirimentes. Et quia angelos animalia dicunt rationalia ; et insuper etiam corpora cœlestia animalia esse rationalia fingunt : propterea et τὸ mortale a dictis hominem distinguentes adjiciunt. Sed et longævas nymphas esse fabulantur
C animalia rationalia et longam vitam agentia, mortalia tamen nihilominus; natura, non ex institutione omnes artium et scientiarum rationes cognoscentia. Ab his igitur sejungentes hominem definitioni ejus adjiciunt etiam τὸ intelligentiæ et scientiæ capax. Definitio ergo hæc ex genere quidem, animali ; ex differentiis autem constituentibus rationali et mortali constat. Sed et τὸ intelligentiæ et scientiæ capax, quod hominis est proprium, constituenti simile est differentiæ, propterea quod essentialiter adest ei. **10** Sunt enim etiam essentialia propria, quæ aliqui differentias monoides, id est, unius speciei nominant. Convertitur ergo declarata definitio cum definito. Si quid enim homo est, hoc animal rationale mortale, intelligentiæ et scientiæ capax est ;
D animal rationale, mortale, intelligentiæ et scientiæ capax, hoc homo est. Definitionis igitur virtus est, cum definito converti ; vitium vero est (definitionis) non converti (cum definito).

8. Evenit autem ut non convertatur aut propter dictionum additionem aut propter subtractionem. Et dictionum quidem redundantia, defectum rerum efficit, et sic utraque ex parte, cum ex redundantia tum ex defectu imperfecta est definitio. Si quis enim in definitione hominis redundans dictionibus inquiat : Homo est animal rationale, mortale, intelligentiæ et scientiæ capax, grammaticum : defectum rerum admisit. Neque enim si quid homo est, hoc animal rationale, mortale, intelligentiæ et scientiæ capax, grammaticum est. Sin autem

rursus dictionibus aliquis deficiens inquiat : Homo est animal rationale, mortale, **11** secundum Græcanicas nugas rebus abundavit. Quas enim hæ longævas nymphas introducunt, una cum hominibus complexus est. Et siquid equidem homo est, hoc animal rationale mortale est : non autem siquid animal rationale mortale est, hoc jam etiam homo est.

A ματικούς. Καὶ εἴ τι μὲν ζῶον λογικὸν θνητὸν νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικὸν γραμματικὸν, τοῦτο καὶ ἄνθρωπος. Οὐ μὴν δὲ καὶ ἀντιστρέφει· οὐδὲ γὰρ εἴ τι ἄνθρωπος, τοῦτο ζῶον λογικὸν θνητὸν νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικὸν γραμματικόν. Εἰ δέ γε πάλιν ἐλλείψας ταῖς λέξεσιν εἴποι τις, Ἄνθρωπός ἐστι ζῶον λογικὸν θνητὸν, ἐπλεόνασε κατὰ τὸν Ἑλληνικὸν ὕθλον τοῖς πράγμασι. Καὶ ἃς γὰρ οὗτος νύμφας εἰσάγει μακραίωνας, τοῖς ἀνθρώποις συμπεριέλαβε. Καὶ εἴ τι μὲν ἄνθρωπος, τοῦτο ζῶον λογικὸν θνητὸν, οὐκ εἴ τι δὲ ζῶον λογικὸν θνητὸν, τοῦτο ἤδη καὶ ἄνθρωπος.

9. Cæterum et hoc sciendum est quod illa (modo) additio conversionem definitionis prohibeat, quæ adjicit ipsi ea quæ in omnibus definitis non spectantur. Quoniam nimirum et propriorum et eorum accidentium, quæ in omnibus individuis spectantur, additio conversionem non prohibet, sed non necessariam duntaxat orationis copiam affert ; et exinde definitionis brevitatem tollit. Si quis enim hominis definitioni τὸ risibile et erectum incedens adjiciat, nequaquam violabit conversionem. Si quid enim animal rationale, mortale, intelligentiæ et scientiæ capax, risibile, erectum incedens : hoc etiam homo est. Et si quid homo, hoc animal rationale, mortale, intelligentiæ et scientiæ capax, risibile, erectum incedens est. At propria et inseparabilia accidentia in definitiones descriptorias assumuntur.

θʹ. Ἰστέον δὲ ὅτι ἐκείνη ἡ προσθήκη τὴν τοῦ ὅρου κωλύει ἀντιστροφὴν, ἡ προστιθεῖσα αὐτῷ, ἃ μὴ θεωροῦνται ἐν πᾶσι τοῖς ὁριστοῖς. Ἐπεί τοί γε καὶ τῶν ἰδίων καὶ τῶν ἐν πᾶσι τοῖς ὑπὸ τὸ αὐτὸ εἶδος ἀτόμοις θεωρουμένων συμβεβηκότων προσθήκη B τὴν ἀντιστροφὴν οὐ κωλύει· περιττολογίαν δὲ μόνην ἐμποιεῖ, κἀντεῦθεν τὴν συντομίαν τοῦ ὅρου περιαιρεῖ. Καὶ γὰρ εἴ τις τῷ τοῦ ἀνθρώπου ὅρῳ τὸ γελαστικὸν προσθήσει καὶ τὸ ὀρθοπεριπατητικὸν, οὐ παραβλάψει τὴν ἀντιστροφὴν οὐδαμῶς. Εἴ τι γὰρ ζῶον λογικὸν θνητὸν νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικὸν γελαστικὸν ὀρθοπεριπατητικὸν, τοῦτο ἄνθρωπος· καὶ εἴ τι ἄνθρωπος, τοῦτο ζῶον λογικὸν θνητὸν νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικὸν, γελαστικὸν, ὀρθοπεριπατητικόν. Παραλαμβάνονται δὲ τὰ ἴδια καὶ τὰ ἀχώριστα συμβεβηκότα εἰς τοὺς ὑπογραφικοὺς ὁρισμούς.

12 10. Differt autem proprie dicta definitio a definitione descriptoria ; quod proprie dicta definitio ex genere et differentiis omnino essentialibus constat, descriptoria autem ex genere et differentiis aliis essentialibus, aliis accidentalibus.

ιʹ. Διαφέρει δὲ ὁ κυρίως ὁρισμὸς τοῦ ὑπογραφικοῦ ὁρισμοῦ· ὅτι ὁ μὲν κυρίως ὁρισμὸς ἐκ γένους C σύγκειται καὶ διαφορῶν τῶν ὅλων οὐσιωδῶν· ὁ δὲ ὑπογραφικὸς ἐκ γένους καὶ διαφορῶν, τινῶν μὲν οὐσιωδῶν, τινῶν δὲ ἐπουσιωδῶν.

11. Ob hoc enim ipsum etiam descriptoria definitio dicitur, quod ex parte quidem cum definitione, ex parte vero cum descriptione communicat. Descriptio enim et ex genere et propriis et inseparabilibus accidentibus constat, ut siquis dicat : Homo est animal risibile, erectum incedens, latis unguibus præditum, utens manibus. Composita enim est hæc descriptio ex genere animalis, et differentiis essentiam consequentibus, risibilis quod est proprium, tum aliis quæ sunt inseparabilia accidentia.

ιαʹ. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ὑπογραφικὸς ὁρισμὸς λέγεται, ὅτι κατά τι μὲν κοινωνεῖ τῷ ὁρισμῷ, κατά τι δὲ τῇ ὑπογραφῇ. Καὶ γὰρ ἡ ὑπογραφὴ ἔκ τε γένους καὶ ἰδίων καὶ συμβεβηκότων ἀχωρίστων συνίσταται· ὡς ὅταν εἴποι τις, Ἄνθρωπός ἐστι ζῶον γελαστικὸν, ὀρθοπεριπατητικὸν, πλατυώνυχον, χερσὶ χρώμενον. Συνέστη γὰρ ἡ τοιαύτη ὑπογραφὴ ἐκ γένους τοῦ ζώου, καὶ διαφορῶν ἐπουσιωδῶν, τοῦ τε γελαστικοῦ ὅπερ ἐστὶν ἴδιον, καὶ τῶν ἄλλων ἅπερ εἰσὶ συμβεβηκότα ἀχώριστα.

12. Usum autem habet descriptio, quando res non habet essentiales differentias.

ιβʹ. Ἔχει δὲ τὸ χρήσιμον ἡ ὑπογραφὴ, ὅταν οὐκ D ἔχῃ τὸ πρᾶγμα οὐσιώδεις διαφοράς.

13. Sed et descriptoria definitio utilis est cum res habet essentiales quidem differentias, sed non tamen sufficientes, quæ ipsam perfectam exhibeant, ut in definitione equi. Dicimus enim, Equus est animal irrationale. Et τὸ irrationale quidem **13** est differentia essentialis ; sed quia ab omnibus animalibus equum separare non potest, etiam proprium adjicimus, quod est hinniendi facultate præditum. Sed et aliqui majoris perspicuitatis gratia τὸ quadrupes, quod est inseparabile accidens, adjiciunt, sic dicentes : Equus est animal irrationale quadrupes hinniendi facultate præditum.

ιγʹ. Χρήσιμος δὲ καὶ ὁ ὑπογραφικὸς ὁρισμὸς, ὅταν ἔχῃ μὲν τὸ πρᾶγμα οὐσιώδεις διαφορὰς, οὐ μὴν ἀρκούσας εἰς τὸ ἀνελλιπῶς παραστῆσαι αὐτό· ὡς ἐπὶ τοῦ ὅρου τοῦ ἵππου. Λέγομεν γὰρ, Ἵππος ἐστὶ ζῶον ἄλογον· καὶ τὸ μὲν ἄλογον οὐσιώδης διαφορά ἐστιν· ἀλλ' ἐπειδὴ τῶν ὅλων ζώων χωρίσαι τὸν ἵππον οὐ δύναται, προστιθέαμεν καὶ τὸ ἴδιον, ὅπερ ἐστὶ τὸ χρεμετιστικόν. Τινὲς δὲ διὰ σαφήνειαν πλείονα καὶ τὸ τετράπουν, ὅπερ ἐστὶν ἀχώριστον συμβεβηκὸς, προστιθέασιν, οὕτω λέγοντες· Ἵππος ἐστὶ ζῶον ἄλογον τετράπουν χρεμετιστικόν.

ιδ'. Οὐ πάντοτε δὲ ὁ ὑπογραφικὸς ὁρισμὸς πᾶσι A χρᾶται τοῖς οὐσιώδεσι καὶ ἔκτοτε τοῖς ἐπουσιώδεσιν, ἀλλὰ καὶ μιᾷ μόνῃ πολλάκις ἀρκούμενος οὐσιώδει διαφορᾷ, τὸ λοιπὸν ἐξ ἐπουσιωδῶν συμπληροῖ.

ιε'. Διαφορῶν δὲ οὐσῶν οὐσιωδῶν ἀρκουσῶν εἰς τὸν ὁρισμὸν, τὸ παραλαμβάνειν ἐπουσιώδεις ἀτεχνίας ἐστίν. Ὡσαύτως καὶ τὸ δι' ὑπογραφῆς δεικνύειν τὸ πεφυκὸς δειχθῆναι δι' ὁρισμοῦ· πλὴν εἰ μή πως πρὸς ἀτελεῖς τὸν λόγον ποιούμενός τις, οὐ δύναται τὸ πρᾶγμα σαφῶς αὐτοῖς ἐκ τῶν οὐσιωδῶν καὶ μόνων παραστῆσαι διαφορῶν. Τότε γὰρ καὶ διαφορὰς ἐπουσιώδεις, διὰ τοὺς πρὸς οὓς ὁ λόγος, εἰς διασάφησιν πλείονα παραλήψεται.

ιϛ'. Λαμβάνονται οἱ ὁρισμοὶ καὶ ἐξ ὕλης καὶ ἐξ B εἴδους. Οἷον, Ἀνδριάς ἐστιν ἐκ χαλκοῦ πεποιημένος ἀνδρὸς εἶδος ἐμφαίνων. Ὕλη μὲν οὖν ἐστιν ὁ χαλκὸς καὶ ἀναλογεῖ τῷ γένει· τὸ δὲ *ἀνδρὸς εἶδος ἐμφαίνων*, εἶδος ὄν, ταῖς διαφοραῖς ἀναλογεῖ ταῖς συστατικαῖς.

ιζ'. Λαμβάνονται καὶ ἐξ ὑποκειμένου καὶ τέλους. Ὑποκείμενον μὲν οὖν ἐστι, περὶ ὃ τὸ ὁριστὸν καταγίνεται· τέλος δὲ, οὗ στοχάζεται. Οἷον Ἰατρική ἐστι τέχνη περὶ τὰ ἀνθρώπεια σώματα καταγινομένη, ὑγείας περιποιητική. Ὑποκείμενα γὰρ τῇ ἰατρικῇ τὰ ἀνθρώπεια σώματα· τέλος δὲ τὸ περιποιεῖσθαι αὐτοῖς τὴν ὑγίειαν καὶ ἢ παροῦσαν διαφυλάττειν, ἢ ἀποῦσαν ἀνακαλεῖσθαι.

ιη'. Λαμβάνονται καὶ ἐξ ὑποκειμένου μόνου καὶ C ἐκ τέλους μόνου, ὅταν ἐκ θατέρου τούτων δυνατὸν ᾖ δηλοῦσθαι τὸ πρᾶγμα. Ἐξ ὑποκειμένου μόνου ὁρισμὸς, ὡς ὅτε λέγει τις, Ὑαλουργική ἐστι τέχνη καταγινομένη περὶ τὴν ὕαλον· ἐκ δὲ τοῦ τέλους μόνου, ὡς τὸ, Μαγειρική ἐστι τέχνη ἐδεσμάτων κατασκευαστική.

ιθ'. Θεωροῦνται δὲ καὶ ἐν τοῖς τοιούτοις ἅπασιν ὁρισμοῖς τὰ γένεσιν ἀναλογοῦντα καὶ διαφοραῖς ταῖς συστατικαῖς· ὥσπερ κἀν τοῖς προσεχῶς εἰρημένοις ἡ τέχνη μὲν ὡς γένος ἐστὶν, ὡς διαφοραὶ δὲ συστατικαὶ τὰ λοιπά.

κ'. Τὴν κλῆσιν δ' ἔχουσιν οἱ ὁρισμοὶ ἐκ μεταφορᾶς τῶν τῆς γῆς ὁροθεσίων· ὡς γὰρ δι' ἐκείνων χωρίζεται τὰ χωρία ἀπ' ἀλλήλων, οὕτω καὶ διὰ τῶν ὁρισμῶν ἀπ' ἀλλήλων τὰ πράγματα διακρίνεται. D

κα'. Λέγονται δὲ καὶ ὁρισμοὶ καὶ ὅροι διά τε τὸ περιορίζειν καὶ περικλείειν, καὶ οὕτω διαχωρίζειν ἐξ ἀλλήλων τὰ ὁριστὰ, καὶ διὰ τὸ εὐόρατα καὶ εὐσύνοπτα καὶ σαφῆ ποιεῖν τὰ πράγματα. Δηλοῦσι μὲν γὰρ καὶ τὰ ὀνόματα φύσεις πραγμάτων, ὡς ἔφημεν. Διὸ καί τινες ὅρους συνεσταλμένους ταῦτα κεκλήκασιν, ὥσπερ οὖν ὀνόματα ἐξηπλωμένα τοὺς ὁρισμούς· πλὴν ὃ δηλοῦσι τὰ ὀνόματα, σκοτεινῶς τε καὶ ἀσαφῶς καὶ ἀδιακρίτως δηλοῦν πεφύκασιν· οἱ δὲ ὅροι καθαρῶς καὶ σαφῶς καὶ διακεκριμένως, διὰ τὸ χρῆσθαι διαφοραῖς καὶ ταύταις οὐσιώδεσι, τουτέστιν

14. Non semper autem descriptoria definitio omnibus utitur essentialibus (differentiis) et hinc essentiam sequentibus, sive adventitiis; sed sæpe etiam una sola acquiescens essentiali differentia, quod reliquum est ex adventitiis complet.

15. Quando vero essentiales differentiæ sufficiunt ad definitionem, inscitiæ est adventitias assumere; eodem modo et descriptione ostendere quod definitione ostendi potest; nisi quis ad imperfectos sermonem faciens non possit illis ex essentialibus et solis differentiis manifesto rem ob oculos ponere. Tunc enim etiam adventitias differentias propter eos ad quos sermo fit, uberioris explanationis gratia assumet.

16. Sumuntur definitiones et ex materia et ex forma, veluti: Statua est ex ære facta viri speciem **14** repræsentans. Materia proinde quidem est æs, et generi proportione respondet. At τὸ viri speciem repræsentans, cum forma sit, differentiis constituentibus est analogum.

17. Sumuntur etiam ex subjecto et fine. Subjectum quidem est, circa quod definitum occupatur; finis autem quo collineat seu respicit, ut: Medicina est ars quæ circa humana corpora occupatur, quorum sanitatem asserit. Medicinæ enim subjecta sunt humana corpora; finis autem est, sanitatem ipsis asserere, et vel præsentem conservare, vel absentem revocare.

18. Sumuntur etiam ex subjecto solo et fine solo, cum ex horum altero res declarari potest. Definitio ex subjecto solo est, ut cum dicit aliquis, Vitraria est ars quæ circa vitrum occupatur. Ex fine autem solo, ut Culinaria seu coquinaria est ars quæ cibos apparat.

19. Spectantur vero etiam in hujuscemodi omnibus definitionibus, quæ generibus et differentiis constituentibus sunt analogæ, quemadmodum etiam in illis quæ modo ante dictæ sunt, ars quidem ut genus; cætera autem sunt, ut constituentes differentiæ.

20. Appellationem sortiti sunt ὁρισμοὶ, id est, definitiones **15** ex translatione terræ ὁροθεσίων, id est limitum. Quemadmodum enim per hos fundi a se invicem separantur, sic etiam res a se invicem mediantibus definitionibus discernuntur.

21. Dicuntur autem etiam ὁρισμοὶ καὶ ὅροι, id est definitiones et fines, quod circumquaque finiant et undique claudant, ac sic a se invicem definita disseparent, quodque res aspectui obvias et perspicuas manifestasque faciant. Nam et nomina quidem etiam naturas rerum, ut diximus, explicant: quapropter etiam ipsa aliqui contractas definitiones vocarunt; quemadmodum definitiones, explicata nomina. Veruntamen id quod declarant nomina, obscure et inevidenter indiscreteque declarare solent: definitiones contra pure et eviden-

ter et discrete, propterea quod differentiis utantur, iisque essentialibus, hoc est, quæ essentias et naturas rerum a se invicem disseparare queant.

22. Descriptio autem hanc appellationem sortita est quod umbratili picturæ similis sit. Perfectæ enim picturæ definitio quidem similis est, quæ ipsam rei naturam declarat; descriptio autem umbratilem aliquam picturam **16** imitatur. Cum enim ea quæ circa rei naturam sunt intercipiat, ex illis rem conjectandam concedit. Descriptoria autem definitio umbratili, nec perfectæ picturæ, sed intermedio alicui similis est: propius tamen accedit sive ad definitionem sive ad descriptionem pro essentialibus vel adventitiis differentiis.

23. Sciendum denique quod etiam proprium cum in definitionibus tum in descriptionibus differentiæ rationem habeat: essentialis quidem, id quod pure essentiale est, quod etiam, ut diximus, monoidem seu unius speciei vocant differentiam, quia de pluribus speciebus non dicitur, velut in homine, intelligentiæ et scientiæ capax. Essentiam autem sequentis differentiæ rationem obtinet reliquum proprium, ut in homine ridendi, in equo hinniendi, in cane latrandi facultatem habens. Quod proprium est si tale est, ut essentiam consequatur, omni tamen accidente tanto est præstantius, quanto magis totam speciem quam omne accidens imprimere et insignire potest.

A οὐσίας καὶ φύσεις πραγμάτων δυναμέναις ἀπ' ἀλλήλων διαχωρίζειν.

κβ'. Ἡ δὲ ὑπογραφὴ ταύτης τῆς κλήσεως ἔτυχε διὰ τὸ ἐοικέναι σκιαγραφίᾳ. Τελείᾳ μὲν γὰρ γραφῇ ὁ ὅρος ἔοικε, δηλῶν αὐτὴν τὴν φύσιν τοῦ πράγματος. Ἡ δ' ὑπογραφὴ σκιαγραφίαν μιμεῖταί τινα. Τὰ γὰρ περὶ τὴν φύσιν τοῦ πράγματος διαλαμβάνουσα δίδωσιν ἐκ τούτων εἰκάζειν τὸ πρᾶγμα. Ὁ δὲ ὑπογραφικὸς ὁρισμὸς οὔτε σκιαγραφίᾳ ἔοικεν, οὔτ' αὖ ἐντελογραφίᾳ, ἀλλὰ μεσότητί τινι. Προσεγγίζει δὲ μᾶλλον εἴτε τῷ ὁρισμῷ, εἴτε τῇ ὑπογραφῇ, κατὰ τὰς οὐσιώδεις ἢ ἐπουσιώδεις διαφορὰς, ἐξ ὧν ὁμοῦ καὶ συνέστηκεν.

B κγ'. Ἰστέον δ' ὅτι καὶ τὸ ἴδιον ἐν τοῖς ὁρισμοῖς τε καὶ ταῖς ὑπογραφαῖς λόγον ἔχει διαφορᾶς, οὐσιώδους μὲν τὸ καθαρῶς οὐσιῶδες, ὃ καὶ διαφορὰν μονοειδῆ καλοῦσιν, ὡς εἴπομεν, ὡς μὴ κατὰ πλειόνων εἰδῶν λεγόμενον, οἷον ἐν ἀνθρώπῳ τὸ νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικόν· ἐπουσιώδους δὲ διαφορᾶς λόγον ἔχει τὸ λοιπὸν ἴδιον· οἷον ἐν ἀνθρώπῳ τὸ γελαστικὸν, ἐν ἵππῳ τὸ χρεμετιστικὸν, καὶ ἐν κυνὶ τὸ ὑλακτικόν. Ὅπερ ἴδιον κἂν ἐπουσιῶδες εἴη, πλὴν ἀλλὰ συμβεβηκότος παντὸς προτιμότερον, ὅτῳ καὶ εἶδος ὅλον χαρακτηρίζειν δύναται πλέον ἢ ἅπαν συμβεβηκός.

Αἱ διαιρέσεις τοῦ πρώτου βιβλίου τοῦ σοφωτάτου Βλεμμίδου καθ' ἕκαστον κεφάλαιον.

Ὁ ὅρος {
ἢ ἐκ γένους καὶ συστατικῆς διαφορᾶς·
ἢ ἐξ ὕλης καὶ εἴδους·
ἢ ἐξ ὑποκειμένου καὶ τοῦ τέλους.

17 *Divisiones prioris libri doctissimi Blemmidæ per singula capita.*

Ὅρος significat {
1. Limitem.
2. Extremitatem, ut sunt principium et finis.
3. Terminum logicum quomodo Aristoteles dicit ὅρος, id est, terminum voco in quem resolvitur propositio.
4. Statum rhetoricum.
5. Caput statui homonymum.
6. Dogmatum comprehensionem.
7. Omnem brevem et compendiosam orationem.
8. Securitatem et cautionem.
9. Definitionem, quæ definitur oratio concisa naturam rei subjectæ declarans.

Definitio conficitur vel ex {
Genere et differentia constituente,
Materia et forma,
Subjecto et fine (sive conjunctis sive conjunctis).

Definitio / Definitio descriptoria / Descriptio } conficitur ex genere et {
differentiis essentialibus,
differentiis aliquibus essentialibus, aliquibus essentiam consequentibus,
propriis et inseparabilibus accidentibus.

Definitio / Descriptio / Definitio descriptoria } similis est picturæ {
perfectæ,
umbratili,
intermediæ.

18 SYNOPSIS CAPITIS II,

QUOD EST DE DIVISIONE.

1. *Præmissis aliquot divisionibus et subdivisionibus rerum divisionis modos investigat.* — 2. *Octo enumerat in universum, eosdemque exemplis declarat.* — 3. *A genere in species.* — 4. *A specie in individua.*

— 5. A totis in partes, quas dividit in similares et dissimilares, et utrasque describit. — 6. Ab uno et ad unum. — 7. A voce homonyma seu æquivoca in sua significata. — 8. A substantia in accidentia. — 9. Ab accidentibus in substantias. — **19** *10. Ab accidentibus in accidentia. — 11. Censet ex his octo modis tres tantum esse proprie dividendi modos, reliquos abusive sic dici. — 12. Ostendit a specie in individua non esse divisionem, sed enumerationem saltem, quia ipsa infinita sunt. — 13. Nec ab accidentibus esse in substantias divisionem, sed esse eam potius a substantia in alias substantias. — 14. Nec a substantia in accidentia, sed saltem a substantia in alias substantias vicissim accidentia habentes. — 15. Nec ab accidentibus in accidentia, sed vel a genere in species, vel a substantia in alias substantias. — 16. Nec in illis quæ ab uno et ad unum dicuntur quod eorum uti infinitorum sit tantum enuntiatio. — 17. Divisio, subdivisio et superdivisio (ἐπιδιαίρεσις) quid differunt, et quando hæc fieri debeat. — 18. Causa quare ex eodem genere sectæ species dicantur Græcis ἀντιδιαιρούμενα. — 19. Alia appellationis causa. — 20. Quid natura prius. — 21. In speciebus inter se collatis et individuis non esse natura prius, qua de causa illæ ἀντιδιαιρούμενα dicantur. — 22. Nec magis et minus in illis esse, secus quam in his quæ ab uno et ad unum dicuntur.*

—

A

ΚΕΦΑΛ. Β'.

Περὶ διαιρέσεως.

α'. Πᾶν πρᾶγμα ἢ διαιρετόν ἐστιν ἢ ἀδιαίρετον. Τὸ δὲ διαιρετὸν ἢ καθ' αὑτὸ διαιρεῖται, ἢ κατὰ συμβεβηκός. Καὶ τὸ μὲν καθ' αὑτὸ διαιρούμενον ἢ ὡς πρᾶγμα διαιρεῖται ἢ ὡς φωνή. Καὶ εἰ μὲν ὡς πρᾶγμα, γίνεται ἀπὸ γένους εἰς εἴδη διαίρεσις, καὶ ἀπὸ εἴδους εἰς ἄτομα, καὶ ἀπὸ ὅλων εἰς μέρη, καὶ ἀφ' ἑνὸς καὶ πρὸς ἕν. Ταῦτα γὰρ ὡς πράγματα διαιροῦνται. Εἰ δὲ ὡς φωνή, γίνεται ἡ διαίρεσις ἀπὸ ὁμωνύμου φωνῆς εἰς διάφορα σημαινόμενα. Τὸ μὲν οὖν καθ' αὑτὸ διαιρούμενον, τοιαύτην ἐπιδέχεται τὴν διαίρεσιν· τὸ δὲ κατὰ συμβεβηκὸς ἢ ὡς ἀπὸ οὐσίας εἰς συμβεβηκότα ἔχει τὴν διαίρεσιν, ἢ ὡς ἀπὸ συμβεβηκότων εἰς οὐσίας, ἢ ἀπὸ συμβεβηκότων B εἰς συμβεβηκότα. Ταῦτα γὰρ πάντα κατὰ συμβεβηκός εἰσιν.

β'. Ἐντεῦθεν τοίνυν φαίνονται τρόποι διαιρετικοὶ ὀκτώ·

γ'. Ὁ ἀπὸ γένους εἰς εἴδη· οἷον τὸ ζῶον διαιρεῖται εἰς λογικὸν καὶ ἄλογον.

δ'. Ὁ ἀπὸ εἴδους εἰς ἄτομα, οἷον ὁ ἄνθρωπος διαιρεῖται εἰς Πέτρον καὶ Παῦλον, καὶ τοὺς λοιποὺς κατὰ μέρος ἀνθρώπους.

ε'. Ὁ ἀπὸ ὅλων εἰς μέρη, ὁμοιομερῆ τε καὶ ἀνομοιομερῆ. Καὶ ὁμοιομερῆ μὲν λέγονται τὰ δεχόμενα καὶ τὸ ὄνομα καὶ τὸν ὅρον τοῦ ὅλου τε καὶ ἀλλήλων· ὡς ὅταν τέμωμεν τὴν σάρκα εἰς πολλὰς σάρκας. Καὶ γὰρ ἕκαστον τῶν μερῶν σὰρξ λέγεται, καὶ τὸν ὁρι- C σμὸν τῆς σαρκὸς ἐπιδέχεται. Αἷμα γάρ ἐστι πεπηγὸς ὑπὸ φύσεως. Ἀνομοιομερῆ δέ εἰσι τὰ μήτε ὀνόματος μήτε ὁρισμοῦ κοινωνοῦντα ἢ τῷ ὅλῳ, ἢ ἀλλήλοις· ὡς ὅταν διέλωμεν τὸν Πέτρον εἰς κεφαλὴν, χεῖρας καὶ πόδας· οὐδὲν γὰρ ἐκ τούτων, οὔτε τὸ ὄνομα, οὔτε τὸν ὁρισμὸν ἐπιδέχεται τοῦ ὅλου ἢ τῶν λοιπῶν μερῶν.

ϛ'. Ὁ ἀφ' ἑνὸς καὶ πρὸς ἕν· ἀφ' ἑνὸς μὲν, ὡς ἀπὸ τῆς ἰατρικῆς, ἰατρικὸν βιβλίον, ἰατρικὸν ἐργαλεῖον. Ταῦτα γὰρ ἀφ' ἑνός εἰσιν, ἐπείπερ ἀπὸ μιᾶς τῆς ἰατρικῆς ὠνομάσθησαν· πρὸς ἓν δὲ ὡς ὑγιεινὸν φάρμακον, ὑγιεινὸν βρῶμα. Πρὸς ἓν γὰρ βλέπουσι, τὴν ὑγίειαν.

ζ'. Ὁ ἀπὸ ὁμωνύμου φωνῆς εἰς διάφορα σημαινόμενα, εἴτε ὅλα εἴτε μέρη· ὅλα μὲν ὡς ὅταν ἡ κύων D φωνὴ διαιρῆται εἴς τε τὸν ἀστρῷον κύνα, τὸν χερ-

CAPUT II.

De divisione.

1. Omnis res vel dividi potest vel non potest dividi. Quæ autem dividi potest aut secundum se dividitur aut secundum accidens. **20** Et quidem quæ secundum se dividitur, aut ut res aut ut vox dividitur. Et siquidem ut res dividitur, divisio fit a genere in species et a specie in individua, et a totis in partes, et ab uno et ad unum. Hæc enim ut res dividuntur. Sin vero ut vox dividitur a voce homonyma (quam æquivocam vocant) in diversa significata fit divisio. Quod igitur secundum se dividitur, hujusmodi divisionem suscipit. Quod autem secundum accidens dividitur vel ut a substantia in accidentia, vel ut ab accidentibus in substantias, vel ut ab accidentibus in accidentia divisionem habet. Quippe hæc omnia sunt secundum accidens.

2. Hinc igitur octo dividendi modi oriuntur.

3. A genere in species, velut animal dividitur in rationale et irrationale.

4. A specie in individua, velut homo dividitur in Petrum et Paulum et cæteros particulares homines.

5. A totis in partes cum similares, tum dissimilares. Et similares quidem dicuntur, quæ recipiunt et nomen et definitionem cum totius tum sui invicem; ut cum carnem in multas carnes secuerimus. Quælibet enim **21** partium et caro dicitur, et definitionem carnis recipit. Sanguis enim est a natura concretus. Dissimilares autem sunt, quæ neque nomine neque definitione vel cum toto vel secum invicem communicant; ut cum Petrum in caput, manus et pedes diviserimus. Nulla enim ex his neque nomen neque definitionem totius aut cæterarum partium suscipit.

6. Ab uno et ad unum. Ab uno quidem, ut a medicina medicus liber, officina medica. Hæc enim ab uno sunt, quandoquidem ab una medicina nominata sunt. Ad unum vero, ut salubre medicamentum, salubris cibus. Ad unum enim, salutem seu sanitatem respiciunt.

7. A voce homonyma in diversa significata, sive tota sive partes; tota quidem, ut cum vox canis dividitur et in sidereum et terrestrem et marinum

canem. Partes autem ut cum γλώσσης (linguæ) nomen de extremitate, id est, lingula, calceamenti; et de extremitate, id est, lingula tibiæ; et de gustatoria animalium particula effertur, quæ partes, non tota sunt.

8. A substantia in accidentia, ut cum dixerimus: Hominum alii albi, alii nigri sunt.

22 9. Ab accidentibus in substantias, ut Alborum alia animata, alia inanimata sunt.

10. Ab accidentibus in accidentia, ut Alborum alia calida, alia frigida sunt, calida quidem, ut in calce viva; frigida vero, ut in nive (videre est).

11. Sciendum autem quod modi divisorii proprie sint tres: a genere in species, a totis in partes, et a voce homonyma in diversa significata: cæteri autem modi magis abusive divisorii nominantur.

12. A speciebus enim in individua non est divisio, sed enumeratio. Individua enim cum infinita sint, divisioni subjici non possunt.

13. Sed nec ab accidentibus in substantias fit divisio. Qui enim dicit alborum alia animata, alia inanimata esse, quasi a corporibus quæ albedinem receperunt, quæ substantiæ sunt, divisionem efficit. Neque enim accidens in substantias dividi potest, quia quod ut res dividitur, in similia vult dividi, non in dissimilia.

14. Neque vero etiam a substantia in accidentia fit divisio. Dicere enim, hominum alios esse albos, alios nigros, non est divisio a substantia in accidentia, sed a substantia in substantias quæ vicissim habent accidentia. In homines enim nigros et 23 albos facta est divisio, qui sunt substantiæ.

15. Sed nec ab accidentibus in accidentia fit divisio. Nam vel a genere in species est talis divisio, ut cum colorem in album et nigrum divisero (color enim albi et nigri genus est), vel a substantia in substantias. Dicere enim alborum alia calida, alia frigida esse, nihil aliud est, quam quod corporum albedine præditorum alia calorem habeant, alia frigus. Ipsa enim per se albedo quæ accidens est, neque calida neque frigida est, quoniam nullum accidens alii accidenti ad exsistentiam subjectum est; sed sola substantia omnibus accidentibus, ut hæc sint, subjicitur.

16. Neque vero in illis quæ ab uno et ad unum sunt divisio spectatur, sed enumeratio. Nam et hæc infinita sunt et comprehendi non possunt, quemadmodum sane etiam individua. Dicere enim potest aliquis, librum medicum et vas medicum et emplastrum medicum, et infinita alia. Eodem modo salubre vinum, salubrem diætam, salubrem aerem et hujusmodi.

17. Sciendum autem quod divisio, addivisio seu

A σαῖον καὶ τὸν θαλάσσιον· ταῦτα γὰρ ὅλα εἰσί. Μέρη δὲ ὡς ὅταν τὸ τῆς γλώττης ὄνομα φέρηται κατὰ τοῦ ἄκρου τοῦ ὑποδήματος, τοῦ ἄκρου τοῦ αὐλοῦ, καὶ τοῦ γευστικοῦ μορίου τῶν ζώων· ἅτινα μέρη εἰσὶ καὶ οὐχ ὅλα.

η'. Ὁ ἀπὸ οὐσίας εἰς συμβεβηκότα, ὡς ὅταν εἴπωμεν· Τῶν ἀνθρώπων οἱ μέν εἰσι λευκοὶ, οἱ δὲ μέλανες.

θ'. Ὁ ἀπὸ συμβεβηκότων εἰς οὐσίας, ὡς Τῶν λευκῶν τὰ μὲν ἔμψυχα, τὰ δὲ ἄψυχα.

ι'. Ὁ ἀπὸ συμβεβηκότων εἰς συμβεβηκότα, οἷον, Τῶν λευκῶν τὰ μὲν θερμὰ, τὰ δὲ ψυχρά· θερμὰ μὲν ὡς ἐπὶ τῆς ἀσβέστου, ψυχρὰ δὲ ὡς ἐπὶ τῆς χιόνος.

ια'. Ἰστέον δ' ὅτι κυρίως διαιρετικοὶ τρόποι τρεῖς B εἰσιν· ὁ ἀπὸ γένους εἰς εἴδη, ὁ ἀπὸ ὅλων εἰς μέρη, καὶ ὁ ἀπὸ ὁμωνύμου φωνῆς εἰς διάφορα σημαινόμενα· οἱ δὲ ἄλλοι τρόποι καταχρηστικώτερον διαιρετικοὶ ὀνομάζονται.

ιβ'. Ἀπὸ γὰρ εἰδῶν εἰς ἄτομα διαίρεσις οὐκ ἔστιν, ἀλλ' ἀπαρίθμησις. Ἄπειρα γὰρ ὄντα τὰ ἄτομα διαιρέσει καθυποβληθῆναι οὐ δύναται.

ιγ'. Ἀλλ' οὐδὲ ἀπὸ συμβεβηκότων εἰς οὐσίας γίνεται διαίρεσις. Ὁ γὰρ λέγων, ὅτι τῶν λευκῶν τὰ μὲν ἔμψυχα, τὰ δὲ ἄψυχα, ὡς ἀπὸ σωμάτων ἐπιδεδεγμένων λευκότητα ποιεῖται τὴν διαίρεσιν, ἅτινα οὐσίαι εἰσίν. Οὐδὲ γὰρ δύναται τὸ συμβεβηκὸς εἰς οὐσίας διαιρεθῆναι, ὅτι τὸ διαιρούμενον ὡς πρᾶγμα εἰς ὅμοια θέλει διαιρεῖσθαι, οὐ μὴν εἰς ἀνόμοια.

C ιδ'. Οὔτε δὲ ἀπὸ οὐσίας εἰς συμβεβηκότα γίνεται διαίρεσις. Τὸ γὰρ λέγειν ὅτι τῶν ἀνθρώπων οἱ μέν εἰσι λευκοὶ, οἱ δὲ μέλανες, οὐκ ἔστι διαίρεσις ἀπὸ οὐσίας εἰς συμβεβηκότα, ἀλλὰ ἀπὸ οὐσίας εἰς οὐσίας πάλιν ἐχούσας συμβεβηκότα. Εἰς ἀνθρώπους γὰρ μέλανας καὶ λευκοὺς ἐγένετο ἡ διαίρεσις, οἵτινες οὐσίαι εἰσίν.

ιε'. Ἀλλ' οὐδ' ἀπὸ συμβεβηκότων εἰς συμβεβηκότα γίνεται διαίρεσις. Ἢ γὰρ ἀπὸ γένους εἰς εἴδη ἐστὶν ἡ τοιαύτη διαίρεσις· ὡς ὅταν εἰς λευκὸν καὶ μέλαν διαιρήσω τὸ χρῶμα· γένος γάρ ἐστι τὸ χρῶμα τοῦ λευκοῦ καὶ τοῦ μέλανος· ἢ ἀπὸ οὐσίας εἰς οὐσίας. Τὸ γὰρ λέγειν, ὅτι τῶν λευκῶν τὰ μέν εἰσι θερμὰ, τὰ δὲ ψυχρὰ, οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν, ἢ ὅτι τῶν σωμάτων τῶν ἐπιδεδεγμένων λευκότητα τὰ μὲν ἔχει θερμότητα, τὰ δὲ D ψυχρότητα. Καὶ γὰρ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἡ λευκότης, ἥτις ἐστὶ συμβεβηκὸς, οὔτε θερμή ἐστιν, οὔτε ψυχρά. Ἐπεὶ οὐκ ἔστι τι συμβεβηκὸς ἑτέρῳ συμβεβηκότι πρὸς ὕπαρξιν ὑποκείμενον· μόνη δὲ ἡ οὐσία πᾶσι τοῖς συμβεβηκόσι πρὸς τὸ εἶναι ταῦτα ὑπόκειται.

ιϛ'. Οὔτε δὲ ἐν τοῖς ἀφ' ἑνὸς καὶ πρὸς ἓν θεωρεῖται διαίρεσις, ἀλλ' ἀπαρίθμησις. Ἀόριστα γὰρ καὶ ταῦτα καὶ ἀπερίληπτα, ὥσπερ δὴ καὶ ἄτομα. Δύναται γὰρ εἰπεῖν τις ἰατρικὸν βιβλίον, καὶ ἰατρικὸν σκεῦος, ἰατρικὸν ἔμπλαστρον, καὶ ἄλλα μυρία· ὡσαύτως ὑγιεινὸν οἶνον, ὑγιεινὴν δίαιταν, ὑγιεινὸν ἀέρα, καὶ τὰ τοιαῦτα.

ιζ'. Ἰστέον δὲ ὅτι διαίρεσις, ἐπιδιαίρεσις, κατὰ

A τοῦτο διαφέρουσιν ἀλλήλων, καθότι ἡ μὲν διαίρεσις πρώτως τέμνει τὸ πρᾶγμα· ἡ δὲ ἐπιδιαίρεσις κατὰ δευτέραν ἐπιβολὴν τέμνει τὸ αὐτὸ πρᾶγμα· ἡ δέ γε ὑποδιαίρεσις ἓν τῶν τμημάτων παραλαβοῦσα τέμνει αὐτό· οἷον Ὁ ἄνθρωπος διαιρεῖται εἰς ἄρσεν καὶ θῆλυ· τοῦτο διαίρεσις· καὶ πάλιν Ὁ ἄνθρωπος διαιρεῖται εἰς ψυχὴν καὶ σῶμα· τοῦτο ἐπιδιαίρεσις, ἥτις τότε μόνον ὀφείλει γίνεσθαι, ὅτε καθ' ἕκαστον τῶν τμημάτων τῆς πρώτης διαιρέσεως, τὰ τῆς δευτέρας διαιρέσεως, εἴτουν ἐπιδιαιρέσεως, θεωροῦνται τὰ τμήματα. Ἰδοὺ γὰρ ἐν τῷ ἄῤῥενι καὶ ἐν τῷ θήλει θεωρεῖται ψυχὴ καὶ σῶμα. Ὅταν δὲ εἰπὼν ὅτι ἡ οὐσία διαιρεῖται εἰς σῶμα καὶ ἀσώματον, εἴπω πάλιν, ὅτι τὸ σῶμα διαιρεῖται εἰς ἔμψυχον καὶ ἄψυχον, ἐποίησα ὑποδιαίρεσιν.

superdivisio et subdivisio secundum hoc differunt, quatenus divisio quidem rem primario **24** secat; addivisio altero aggressu eamdem rem dividit; subdivisio denique unum membrum assumptum partitur: velut Homo dividitur in marem et feminam. Hoc divisio est. Et rursus Homo dividitur in animam et corpus; hoc addivisio est, quæ tum modo fieri debet, cum in quolibet primæ divisionis membro, membra secundariæ divisionis, sive addivisionis considerantur et spectantur. Ecce enim in mare et in femina cum anima tum corpus consideratur. Quando autem primum dixero substantiam dividi in corpus et incorporeum et denuo dicam corpus in animatum et inanimatum dividi, subdivisionem effeci.

ιη'. Λέγονται δὲ τὰ ἐκ τοῦ αὐτοῦ γένους τμηθέντα B εἴδη ἀντιδιαιρούμενα ὡς ἀντίθεσίν τινα πρὸς ἄλληλα φέροντα, κἂν ἐκ τοῦ αὐτοῦ εἶεν καὶ ἑνός· οἷον τὸ σῶμα καὶ τὸ ἀσώματον ἐκ τῆς οὐσίας διαιρεθέντα, καὶ μετέχοντα τῆς οὐσίας ἐπίσης, ἀντίκεινται θάτερον θατέρῳ κατὰ τὰς οὐσιώδεις διαφοράς· τὸ μὲν γὰρ τριχῆ διαστατόν· τὸ δὲ τοῦ τριχῆ διαστατὸν εἶναι πόῤῥω καθέστηκε. Καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως.

18. Dicuntur porro species quæ ex eodem genere sectæ sunt (εἴδη ἀντιδιαιρούμενα), id est species contradivisæ ut quæ mutuam oppositionem secum trahant, tametsi ex uno et eodem sint: veluti, corpus et incorporeum divisa ex substantia et substantiam ex æquo participantia quoad essentiales differentias sibi opponuntur, alterum alteri. Illud enim trina dimensione constat; hoc autem ab eo ut trifariam in dimensiones pateat, longe remotum est. Et in aliis similem in modum res se habet.

ιθ'. Λέγοιντο δ' ἂν ἀντιδιαιρούμενα, καὶ ὡς ὁμοτίμως μετέχοντα τοῦ γένους ἐξ οὗ διῄρηται, καὶ ὡς ἂν εἴποι τις ὄντα ἰσοδιαιρούμενα καὶ ἀντὶ θατέρου θάτερον κατὰ τὸ ἰσοδιαίρετον λογιζόμενα. Καὶ γὰρ ἐν τούτοις οὐκ ἔστι τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον μετέχον C τοῦ γένους· οὔτε γὰρ τὸ σῶμα τυγχάνει οὐσία μᾶλλον τοῦ ἀσωμάτου, οὔτε τὸ ἀσώματον οὐσία μᾶλλον τοῦ σώματος· καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὡσαύτως. Οὔτε δὲ τὸ φύσει πρότερον ἐν τοῖς ἀντιδιαιρουμένοις εὑρίσκεται· κατὰ πάντας γὰρ τοὺς τρόπους τῶν διαιρέσεων ἄπεστιν ἐκ τῶν τμημάτων τό τε μᾶλλον καὶ ἧττον καὶ τὸ φύσει πρότερον, πλὴν τῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ πρὸς ἕν.

25 19. Sed et dici queant εἴδη ἀντιδιαιρούμενα et quod pari honoris gradu participent genus ex quo divisæ sunt et quod sint, quasi dicat aliquis, ἰσοδιαιρούμενα, id est, æqualiter in divisionem venientes et tales qualium altera ut altera quoad divisionis æqualitatem reputetur. In his enim non est, quod genus participet magis et minus. Nec enim corpus magis est substantia quam incorporeum, nec incorporeum magis est substantia quam corpus. Et in aliis eodem modo res se habet. Neque vero etiam quod natura prius est ἐν τοῖς ἀντιδιαιρουμένοις, id est in iis quæ e regione, sive æqualiter dividantur, reperitur. In omnibus enim divisionum modis cum τὸ magis et minus tum τὸ natura prius a membris, exceptis eorum quæ ab uno et ad unum (sunt dicunturque) longe remotum est.

κ'. Φύσει δὲ πρότερον λέγεται τὸ συναναιροῦν καὶ μὴ συναναιρούμενον· καὶ συνεισφερόμενον καὶ μὴ συνεισφέρον, οἷον τὸ ζῶον φύσει πρότερον τοῦ ἀνθρώπου, διότι ἀναιρούμενον συναναιρεῖ τὸν ἄνθρωπον· D ζώου γὰρ μὴ ὄντος, οὐδὲ ἄνθρωπος ἔσται· συνεισφερόμενον δὲ οὐ συνεισφέρει· ἐπεὶ συνεισφέρεται μὲν τῷ ἀνθρώπῳ (ἀνθρώπου γὰρ ὄντος καὶ ζῶόν ἐστιν ἐξ ἀνάγκης), οὐ συνεισφέρει δὲ τὸν ἄνθρωπον. Ζώου γὰρ ὄντος οὐκ ἤδη καὶ ἄνθρωπος ἔσται, ἀλλ' ἵππος τυχὸν, ἢ βοῦς ἢ κύων, ἢ ἄλλο τι ζῶον. Φύσει γοῦν πρότερόν ἐστι τὸ γένος τοῦ εἴδους, καὶ τὸ εἶδος τῶν ἀτόμων.

20. Natura autem prius dicitur, cum quod simul alterum tollit nec ab illo simul tollitur; tum quod simul infertur ab altero, nec infert alterum: veluti animal natura prius est homine, propterea quod cum tollitur, hominem secum tollit (quippe si non est animal, neque homo erit); **26** cum autem simul infertur, non simul infert; quandoquidem simul quidem cum homine infertur (homine enim exsistente et animal est necessario), non tamen simul infert hominem. Animali enim exsistente non protinus etiam homo erit, sed equus fortasse aut bos, aut canis, aut aliud aliquod animal. Natura proinde prius est genus specie, et species individuis.

κα'. Ἐν δὲ τοῖς εἴδεσιν ἢ τοῖς ἀτόμοις οὐ θεωρεῖται τὸ φύσει πρότερον. Οὐ γὰρ τὸ λογικὸν φύσει πρότερον τοῦ ἀλόγου (ἐπεὶ οὐδὲ συναναιρεῖ, οὐδὲ συνεισ-

21. In speciebus autem vel individuis id quod natura prius est, non spectatur. Non enim rationale natura prius est quam irrationale seu brutum

(neque enim simul tollit, neque infertur simul), nec rursus Petrus quam Paulus natura prior est.

22. Sed neque rationale magis est animal, minus autem irrationale seu brutum, neque Petrus est magis homo, minusque Paulus. Sed medicamentum medicamento alio est salubrius, et liber alio libro ad medicinam est convenientior sive (si ita liceat dicere) medicinalior.

φέρεται) · οὐδὲ πάλιν ὁ Πέτρος φύσει πρότερος τοῦ Παύλου.

κβ'. Ἀλλ' οὐδὲ μᾶλλον ζῶον ὑπάρχει τὸ λογικὸν, τὸ δὲ ἄλογον ἧττον · οὐδὲ ὁ Πέτρος μᾶλλον ἄνθρωπος καὶ ἧττον ὁ Παῦλος. Φάρμακον δὲ ἄλλου φαρμάκου ὑγιεινότερον καὶ βιβλίον ἄλλου βιβλίου ἰατρικώτερον.

Σχῆμα κεφαλ. β', περὶ διαιρέσεως.

Πᾶν τὸ διαφορούμενον
- ἢ καθ' αὐτὸ
  - ἢ ὡς πρᾶγμα
    - ἢ ἀπὸ γένους εἰς εἴδη,
    - ἢ ἀπὸ εἴδους εἰς ἄτομα,
    - ἢ ἀπὸ ὅλων εἰς μέρη,
    - ἢ ἀφ' ἑνὸς καὶ πρὸς ἕν,
  - ἢ ὡς φωνὴ καὶ ἔστιν ἀπὸ ὁμωνύμου, φωνῆς εἰς διάφορα σημαινόμενα.
- ἢ κατὰ συμβεβηκός
  - ἢ ἀπὸ οὐσίας εἰς συμβεβηκότα,
  - ἢ ἀπὸ συμβεβηκότων εἰς οὐσίας,
  - ἢ ἀπὸ συμβεβηκότων εἰς συμβεβηκότα.

Tabula capitis 2 de divisione.

Quidquid dividitur dividitur
- aut secundum se
  - aut ut res
    - aut a genere in species,
    - aut a specie in individua,
    - aut a totis in partes,
    - aut ab uno et ad unum.
  - aut ut vox, et est a voce homonyma in diversa significata.
- aut secundum accidens
  - aut a substantia in accidentia,
  - aut ab accidentibus in substantias,
  - aut ab accidentibus in accidentia.

27 SYNOPSIS CAPITIS III,

QUOD EST DE EXPERIMENTO, EXPERIENTIA, ARTE ET SCIENTIA; UBI ETIAM DE ANIMÆ POTENTIIS.

28 1. *Duas notitiæ divisiones proponit, ex quarum membris quatuor inter se invicem combinatis omnes notitiæ species producit, quemadmodum etiam sub finem capitis in tabulis synopticis ob oculos ponitur.* — 2. *Ex prima combinatione experimentum constituit et definit.* — 3. *Ex secunda combinatione experientiam elicit, quam ibidem definit, et exemplo medicorum empiricorum declarat.* — 4. *Ex tertia combinatione artis et scientiæ partem colligit.* — 5. *Ex quarta combinatione perfectam artem et scientiam infert, et utriusque differentiam in objectis indicat.* — 6. *Artis definitionem proponit, ex antecedentibus illatam.* — 7. *Aliam etiam artis definitionem proponit, quam alias Luciano tribuunt, et per singulas particulas explicat, ubi etiam per occasionem oppositorum artis* τῆς ματαιοτεχνίας *et* κακοτεχνίας *differentiam ostendit.* — 8. *Tertiam definitionem artis profert.* — 9. *Scientiæ definitionem proponit et explicat, simulque ipsam ab arte distinguit, quarum hæc circa fluxa et non semper eodem modo se habentia versatur, ut etiam medicina; cum illa circa fluxus et mutationis expertia occupetur, ut physica.* — 10. *Etymologiam vocabuli Græci* ἐπιστήμης *assignat.* — 11. *Posteriorem capitis partem aggreditur et animæ potentias dividit.* — 12. *Vegetativas tres recenset, nutricem, auctricem et generatricem.* — 29 13. *Vitales et appetentes quatuor, voluntatem, electionem, iram et cupiditatem, et porro has in rationales, rationis expertes et medias subdividit.* — 14. *Cognoscentes quinque numerat, mentem, dianœam, opinionem, imaginationem, sensum, quas eodem modo subdividit.* — 15. *Opinionem facit duplicem, cum ratione et sine ratione, et utramque describit, et exemplis declarat.* — 16. *Sensum definit.* — 17. *Phantasiam item.* — 18. *Explicat quare Aristoteles imaginationem vocarit mentem patientem, et primo quidem cur mentem, deinde cur patientem.* — 19. *Per porisma causatur, cur imaginatione corrupta cognitorum oblivionem patiamur, et cur conceptus mentis passiones animæ dicantur.* — 20. *Dianœam definit.* — 21. *Explicat quare dianœa mens potestate vocetur.* — 22. *Quid conferat et quomodo ad mentem actu perducatur et quod ac quare ejus intellectio passio dicatur.* — 23. *Quatenus ab opinione rationali differat.* — 24. *Mentem describit et determinat, quinam hanc notitiam sinceram habeant.* — 25. *Potentiis animæ declaratis aperit, ex quibus animæ potentiis singulæ notitiarum species proveniant, et primo quidem ex quibus experimentum.* — 26. *Deinde ex quibus experientia, cum quæ* αὐτοψία, *tum quæ* ἱστορία *dicitur.* — 27. *Tertio, ex quibus ars.* — 28. *Quarto, ex quibus scientia.* — 29. *Per porisma, aliud a superiore, quod fuit membro quarto, artis et scientiæ discrimen infert.*

ΚΕΦΑΛ. Γ'.

A

Περὶ πείρας, ἐμπειρίας, τέχνης, καὶ ἐπιστήμης· ἐν ᾧ καὶ περὶ τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς.

α'. Ἡ γνῶσις ἢ ἄνευ λόγου ἐστὶν, ἢ μετὰ λόγου· καὶ ἢ μερικὴ ἐστιν, ἢ καθόλου.

β'. Ἡ μὲν οὖν ἄνευ λόγου γνῶσις ἡ μερικὴ ποιεῖ τὴν πεῖραν· καὶ ἔστιν ἡ πεῖρα ἑνὸς πράγματος ἄλογος γνῶσις· οἷον ὅταν τις ἓν μόνον γινώσκοι βοήθημα, καὶ τούτῳ χρῷτο, τὴν αἰτίαν ἀγνοῶν καθ' ἣν ὠφελεῖ τὸ τοιοῦτον βοήθημα.

γ'. Ἡ δὲ ἄνευ λόγου γνῶσις ἡ καθόλου ποιεῖ τὴν ἐμπειρίαν· καὶ ἔστιν ἐμπειρία ἡ τῶν καθόλου γνῶσις ἄλογος· ὥσπερ ἐπὶ τῶν ἐμπειρικῶν ἰατρῶν· οὗτοι γὰρ πολλὰ μὲν γινώσκουσι βοηθήματα, τὴν αἰτίαν δὲ τῆς βοηθείας αὐτῶν οὐ γινώσκουσιν. Ἐμπειρία τοίνυν ἐστὶ μνήμη καὶ τήρησις ἄλογος τῶν B πολλάκις καὶ ὡσαύτως ὀφθέντων. Ὁ γὰρ ἐμπειρικὸς ἰατρὸς ἐν μνήμῃ κατέχων καὶ τηρῶν τὰ πολλάκις καὶ ὡσαύτως ὀφθέντα ἰάματα κέχρηται τούτοις· τὸν γὰρ λόγον τῆς ἰάσεως οὐκ εἰδώς.

servet medicamenta quæ sibi sæpe et eodem modo quare sanent, non intelligat.

δ'. Ἡ δὲ μετὰ λόγου μερικὴ γνῶσις τέχνης ἢ ἐπιστήμης μέρος ποιεῖ· τέχνης μὲν, εἰ τὸ ὑποκείμενον τρεπτὸν, ἐπιστήμης δὲ, εἰ τὸ ὑποκείμενον ἄτρεπτον.

ε'. Ἡ δὲ καθόλου μετὰ λόγου γνῶσις τελείαν τέχνην ἢ τελείαν ἐπιστήμην ποιεῖ· τέχνην μὲν, εἴπερ ἔχει τὰ ὑποκείμενα τρεπτά τε καὶ ἀλλοιωτὰ, εἰ δ' ἄτρεπτα καὶ ἀναλλοίωτα, ἐπιστήμην.

C

ς'. Τέχνη γὰρ καὶ ἐπιστήμη κατὰ τὰ ὑποκείμενα διαφέρουσιν. Ἔστι μὲν οὖν ἡ τέχνη γνῶσις τῶν καθόλου μετὰ λόγου τρεπτὰ τὰ ὑποκείμενα ἔχουσα.

ζ'. Ἢ πάλιν, τέχνη ἐστὶ σύστημα ἐκ καταλήψεων ἐγγεγυμνασμένων πρός τι τέλος εὔχρηστον τῶν ἐν τῷ βίῳ. Σύστημα μὲν οὖν ἐκ καταλήψεων, τουτέστιν ἄθροισμα ἐξ ἐφευρέσεων, εἴρηται, πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῆς πείρας ὑπαρχούσης γνώσεως μερικῆς, ἐγγεγυμνασμένων δὲ, ἤτοι δεδοκιμασμένων, διὰ τὴν ἐμπειρίαν ἀδόκιμον οὖσαν τριβήν. Τὸ δὲ, πρός τι τέλος εὔχρηστον τῶν ἐν τῷ βίῳ, προστέθειται διὰ τὰς ματαιοτεχνίας καὶ κακοτεχνίας, αἵτινες οὐδὲ τέχναι εἰσίν. Ἡ γὰρ ματαιοτεχνία οὔτε ὠφέλειαν D οὔτε βλάβην εἰσφέρει τῷ βίῳ, ὡς ἡ νευροβατικὴ, καὶ ἡ κοντοπαικτική· ἡ δέ γε κακοτεχνία πρὸς τῷ μηδὲν ὠφελεῖν καὶ βλάπτει τὸν βίον, ὡς ἡ γοητική.

η'. Τέχνη πάλιν ἐστὶν ἕξις ὁδῷ βαδίζουσα μετὰ φαντασίας. Πρόσκειται τὸ *μετὰ φαντασίας* διὰ τὴν φύσιν· ἕξις γάρ τίς ἐστι καὶ ἡ φύσις, ὡς ἔχουσα τὸ εἶναι ἐν οἷς ἐστιν· οἷον ἐν ζώῳ, ἐν φυτῷ, ἐν λίθῳ καὶ τοῖς λοιποῖς· βαδίζει δὲ καὶ ὁδῷ, τουτέστι κατὰ τάξιν προέρχεται, καὶ πάντα κατὰ λόγον ποιεῖ, ἀλλ' οὐ μετὰ φαντασίας, ὥσπερ ἡ τέχνη. Οὐδὲ γὰρ προδιατυποῖ ἐν ἑαυτῇ ὃ βούλεται κατασκευάσαι. Ἄλογος γάρ ἐστιν. Ἀλλ' ὁ τεχνίτης κεχρημένος τῷ λόγῳ, ἡνίκα τι βούλεται ποιῆσαι, πρότερον διατυποῖ τὸ τοιοῦτον ἐν ἑαυτῷ, καὶ εἶθ' οὕτως ἀποτελεῖ.

CAPUT III.

De experimento, experientia, arte et scientia; ubi etiam de animæ potentiis.

30 1. Notitia vel sine ratione est vel cum ratione, estque vel particularis vel universalis.

2. Quæ quidem igitur sine ratione est particularis notitia, experimentum facit; et est experimentum unius rei notitia rationis expers, ut cum quis unum solum novit remedium eoque utitur, causam ignorans propter quam tale remedium sit utile.

3. Quæ autem sine ratione est universalis notitia, experientiam constituit. Estque experientia, universalium notitia rationis expers, ut in medicis qui empirici dicuntur, propterea nimirum quod experientia nitantur, videre est. Hi enim multa quidem norunt remedia, sed causam quare juvent ipsa et utilia sint, ignorant. Est igitur experientia memoria et observatio eorum quæ sæpe et eodem modo visa sunt. Nam medicus empiricus, id est, qui experientia nititur, cum memoria teneat et observet medicamenta quæ sibi sæpe et eodem modo animadversa sunt, utitur illis, tametsi rationem

4. Porro particularis cum ratione notitia, artis vel scientiæ partem efficit: artis quidem, si subjectum sit mutabile, scientiæ vero, si subjectum immutabile.

31 5. Universalis vero cum ratione notitia, perfectam artem aut perfectam scientiam efficit: artem quidem, siquidem subjecta habet mutationi et alterationi obnoxia; scientiam vero, si mutationis et alterationis experientia. Quippe ars et scientia quoad subjecta differunt.

6. Quare ars quidem est notitia universalium cum ratione conjuncta, habens subjecta mutabilia.

7. Vel rursum: ars est constitutio ex observationibus et præceptionibus exercitatione deprehensis ad utilem aliquam rerum humanarum finem pertinentibus conflata. Constitutio proinde quidem ex observationibus et præceptionibus, hoc est, collectio seu congeries ex adinventionibus dicta est, ut ab experimento contradistingueretur, quod particularis notitia est; sed exercitatione deprehensis sive probatis, propter experientiam, quæ probationis expers est exercitatio seu usus. Denique τὸ ad utilem aliquem rerum humanarum finem pertinentibus (conflata), adjectum est propter malas artes et vanas artes, quæ ne quidem artes (simpliciter ita dictæ) sunt. Nam **32** vana ars nec emolumentum, nec detrimentum affert vitæ, ut funambulatoria et contolusoria. At mala ars præterquam quod nihil commodat, obest etiam vitæ, ut incantatoria.

8. Rursus ars est habitus (certa) via procedens cum imaginatione. Adjectum est τὸ cum imaginatione propter naturam. Nam et natura, quidam habitus est, ut quæ habeat sive contineat esse rerum in quibus est: ut in animali, in planta, in lapide et cæteris. Procedit autem etiam certa via, hoc est, ordine progreditur, et omnia secundum rationem

facit, sed non tamen cum imaginatione quemadmodum ars. Neque enim prius animo in seipsa concipit quod vult construere, quippe rationis expers est; sed artifex qui ratione utitur, quando aliquid efficere vult, prius id apud seipsum animo concipit, et sic deinde perficit.

9. Jam vero scientia est infallibilis et immutabilis universalium notitia. Ea enim quæ cognoscuntur infallibiliter cognoscit, propterea quod natura eorum fluxus et alterationis expers est. Neque enim particularium temperamentorum proprietates exquirit, ut medicina, sed de universali **33** homine et de universali equo et similibus quæ eodem se semper modo habent, disceptat. Ars vero circa fluxa et non eodem modo semper se habentia versatur. Quæ enim huic subjecta sunt fluxa et alterationi obnoxia sunt: quemadmodum medicinæ humana corpora. Unde etiam medici est, cum alicui purgationem opportuno dedit tempore, subito autem tum habitus corporis mutatus et hinc subjectum alteratum est, quod detrimentum, non emolumentum purgationem sit secutum, et sanationis frustratio non ex artis ratione, sed ex mutabili et alterabili subjecti natura contigerit. Hæc autem subjectorum instabilitas in omnibus etiam artibus consideratur.

A θ'. Ἐπιστήμη δέ ἐστιν ἡ τῶν καθόλου ἄπταιστος γνῶσις καὶ ἀμετακίνητος. Ἀπταίστως γὰρ γινώσκει τὰ γινωσκόμενα, διὰ τὸ αὐτῶν ἄῤῥευστόν τε καὶ ἀναλλοίωτον. Οὐδὲ γὰρ ἐξετάζει τῶν ἐπὶ μέρους κράσεων τὰς ἰδιότητας ὥσπερ ἡ ἰατρική, ἀλλὰ περὶ τοῦ καθόλου ἀνθρώπου διαλαμβάνει καὶ τοῦ καθόλου ἵππου καὶ τῶν ὁμοίων, ἅτινα ἀεὶ ὡσαύτως ἔχουσιν· ἡ δὲ τέχνη περὶ τὰ ῥευστά, καὶ τὰ μὴ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχοντα καταγίνεται. Τὰ γὰρ ὑποκείμενα ταύτῃ ῥευστά εἰσι καὶ ἀλλοιωτά· καθὼς τῇ ἰατρικῇ τὰ ἀνθρώπεια σώματα. Ὅθεν καὶ τοῦ ἰατροῦ ἐστιν, ὅτε δόντος τινὶ καθάρσιον ἐν καιρῷ δέοντι, αἴφνης δὲ τραπέντος τηνικαῦτα τοῦ καταστήματος, κἀντεῦθεν ἀλλοιωθέντος τοῦ ὑποκειμένου, βλάβη καὶ οὐκ ὠφέλεια τῷ καθαρτίῳ ἐπηκολούθησε, καὶ γέγονεν ἡ
B ἀποτυχία τῆς ἰάσεως οὐ παρὰ τὸν λόγον τῆς τέχνης, ἀλλὰ παρὰ τὸ τρεπτὸν τοῦ ὑποκειμένου καὶ ἀλλοιωτόν. Τοῦτο δὲ τὸ ἄστατον τῶν ὑποκειμένων καὶ ἐπὶ πασῶν θεωρεῖται τεχνῶν.

10. Unde etiam ἐπιστήμη, quæ subjecta habet stabilia, sic nominata est Græcis quod nos ἐπὶ στάσιν, hoc est ad statum deducat; dum ab infinitione et mutabilitate particularium abducit. Quippe ἐπιστήμη, hoc est scientia, circa universalia et casuum varietatis expertia versatur.

ι'. Ὅθεν ἡ τὰ ὑποκείμενα ἔχουσα στάσιμα ἐπιστήμη ὠνόμασται, διὰ τὸ ἐπὶ στάσιν καὶ ὅρον τῶν πραγμάτων ἄγειν ἡμᾶς, τῆς ἀοριστίας καὶ μεταβολῆς τῶν ἐπὶ μέρους ἀπάγουσα. Ἡ γὰρ ἐπιστήμη περὶ τὰ καθόλου καὶ ἀμετάπτωτα καταγίνεται.

11. Cæterum et hoc cognoscendum est, potentiarum animæ alias quidem esse vegetativas, alias vero vitales et appetitivas, alias denique cognoscentes.

ια'. Δεῖ δὲ καὶ τοῦτο γινώσκειν, ὅτι τῶν ψυχικῶν δυνάμεων αἱ μέν εἰσι φυτικαί, αἱ δὲ ζωτικαὶ καὶ ὀρεκτικαί, αἱ δὲ γνωστικαί.

34 12. Et quidem vegetativæ sunt, et nutrix et auctrix et generatrix, vitales autem, et appetitivæ, voluntas et electio, ira seu irascendi potentia, et cupiditas, seu cupiendi facultas.

C ιβ'. Καὶ φυτικαὶ μέν εἰσιν ἥ τε θρεπτικὴ καὶ αὐξητικὴ καὶ γεννητική, ζωτικαὶ δὲ καὶ ὀρεκτικαὶ βούλησις καὶ προαίρεσις, θυμὸς καὶ ἐπιθυμία.

14. Et voluntas quidem est, rationalis potentia: rationis autem expertes potentiæ sunt, cupiditas et ira. Electio denique utrisque ambigit, sive cum utrisque communicat. Voluntas enim quidem animæ rationalis est ipsius, quatenus per se consideratur et ad solum bonum extenditur: electio autem ipsius est, quatenus cum irrationali natura copulata est; et alias quidem ad rationem, alias autem ad brutam naturam se explicat, et hoc præ illo αἱρεῖται, hoc est amplectitur seu (si ita dicere liceat) legit, quapropter etiam προαίρεσις hoc est electio dicitur.

ιγ'. Καὶ ἡ μὲν βούλησις δύναμίς ἐστι λογική· ἄλογοι δὲ δυνάμεις ἡ ἐπιθυμία καὶ ὁ θυμός. Ἡ δὲ προαίρεσις ἐπαμφοτερίζει. Ἡ μὲν γὰρ βούλησις αὐτῆς καθ' αὑτὴν ἐστι τῆς λογικῆς ψυχῆς, καὶ πρὸς μόνον τὸ ἀγαθὸν ἀποτείνεται· ἡ δὲ προαίρεσις τῆς συμπεπλεγμένης ἐστὶ τῇ ἀλόγῳ. Καὶ ποτὲ μὲν πρὸς τοῦ λόγου γίνεται, ποτὲ δὲ πρὸς τῆς ἀλογίας, καὶ αἱρεῖται τόδε πρὸ τοῦδε, διὸ καὶ προαίρεσις λέγεται.

14. Cognoscentes denique animæ sunt potentiæ, mens, dianœa, opinio, imaginatio et sensus; et ex his quidem rationales sunt, mens et dianœa, rationis autem expertes sunt, imaginatio et sensus.

D ιδ'. Γνωστικαὶ δὲ τῆς ψυχῆς δυνάμεις εἰσὶ νοῦς, διάνοια, δόξα, φαντασία καὶ αἴσθησις· καὶ λογικαὶ μὲν τούτων νοῦς καὶ διάνοια· ἄλογοι δὲ φαντασία καὶ αἴσθησις.

15. Opinio denique mediæ naturæ est. Nam et cum ratione et sine ratione est. Ac sine ratione quidem quando res sine causa opinatur: cum ratione **35** vero, quando ex causa aliqua rationi consentanea ad opinandum provehatur: velut opinatur aliquis animam rationalem esse immortalem, nulla ad hoc causa adductus: en hæc est sine

ιε'. Ἡ δὲ δόξα ἐπαμφοτερίζει. Γίνεται γὰρ καὶ μετὰ λόγου καὶ ἄνευ λόγου. Καὶ ἄνευ λόγου μέν, ὅταν χωρὶς αἰτίας δοξάζῃ τὰ πράγματα· μετὰ λόγου δὲ ὅταν ἐξ αἰτίας εὐλόγου τινὸς εἰς τὸ δοξάσαι προάγηται· οἷον δοξάζει τις τὴν λογικὴν ψυχὴν ἀθάνατον εἶναι, μὴ ἔκ τινος αἰτίας εἰς τοῦτο ἐλθών, ἰδοὺ ἄλογος ἡ δόξα. Δοξάζει πάλιν ἄλλος τὴν αὐτὴν ψυχὴν ὑπάρχειν ἀθάνατον, ἀλλ' ἐκ τοῦ εἶναι αὐτὴν αὐτοκίνητον,

ταυτὸν δ' εἰπεῖν, αὐτενέργητον· τὸ δὲ αὐτοκίνητον ἀεικίνητον· τὸ δὲ ἀεικίνητον ἀθάνατον· ἰδοὺ μετὰ λόγου δόξα, ἥτις ἐστὶ τὸ συμπέρασμα τῶν προτάσεων.

A ratione opinio. Rursus alius opinatur eamdem animam esse immortalem, sed exinde quod a seipsa moveatur, sive quod idem est, a seipsa operetur. Quod autem a seipso movetur, semper movetur. Quod semper movetur, est immortale. Ecce cum ratione opinio, quæ propositionum est conclusio.

ιϛ'. Αἴσθησις δέ ἐστιν ἡ τοῦ παρόντος μερικὴ γνῶσις. Τοῦ παρόντος γὰρ ἀντιλαμβάνεται ἡ αἴσθησις· οἷον (ἡ) ὅρασις, εἰ μὴ ὄψεταί τι, οὐ δύναται γνῶναι αὐτό. Καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως.

16. Sensus autem est præsentis rei notitia particularis. Sensus enim id quod præsens est apprehendit: veluti visus nisi videat aliquid, cognoscere id non potest. Et similem in modum in aliis sensibus res se habet.

ιζ'. Φαντασία δέ ἐστιν ἡ τοῦ ἀπόντος μερικὴ γνῶσις· ὡς ὅταν χθὲς ἰδὼν ἄνθρωπον σήμερον φαντασθῶ αὐτὸν, ἤγουν ἀναπολήσω τὸν τοιοῦτον.

17. Imaginatio est absentis rei notitia particularis, ut cum heri conspicatus hominem hodie eum imaginatus fuero, hoc est, ejusmodi recoluero.

ιη'. Νοῦν δὲ παθητικὸν ὁ Ἀριστοτέλης τὴν φαντασίαν ὠνόμασε· νοῦν μὲν, ὡς ἔνδον ἐν ἑαυτῇ τὸ γνωστὸν ἔχουσαν, καὶ ταύτῃ διαφέρουσαν τῆς αἰσθήσεως· ὅτι ἅπερ ἡ αἴσθησις ἔξω κείμενα γινώσκει, δεομένη πάντως τῆς ἐκείνων παρουσίας πρὸς τὸ ἐνεργῆσαι περὶ αὐτὰ, τούτων ἡ φαντασία τοὺς τύπους διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀπομαξαμένη, ἔχει ἐν ἑαυτῇ καὶ δύναται προβάλλειν, μὴ δεομένη τῶν ἔξω κειμένων. Διὸ κἂν τοῖς ὕπνοις ἐνεργεῖ τὸ φανταστικὸν, ἀνενεργήτων μενουσῶν τῶν αἰσθήσεων. Νοῦν μὲν οὖν διὰ ταῦτα τὴν φαντασίαν ἐκάλεσεν ὁ Φιλόσοφος, παθητικὸν δὲ, διότι μετὰ μερισμοῦ γινώσκει (τὰ πράγματα) καὶ διαστάσεως ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἀρχομένη τε καὶ συνισταμένη καὶ τῇ χρονίῳ διαλυομένη πολλάκις ἀπουσίᾳ τῶν αἰσθητῶν.

18. Aristoteles autem imaginationem, mentem B patientem nominavit: mentem quidem quod intus in seipsa habeat id quod cognosci potest, et hactenus a sensu differat, quod ea quæ sensus extra posita cognocit requirens omnino eorum præsentiam **36** ut operetur circa ipsa, horum formas mediantibus sensibus abstersas in seipsa habet imaginatio, et promovere potest, ut iis quæ extra posita sunt, non opus habeat. Quapropter etiam imaginativa in somnis operatur sensibus etiam operationis expertibus manentibus. Hac igitur de causa imaginationem Philosophus mentem vocavit. Patientem autem, quod cum partitione et intervallo (res) cognoscit, ut quæ a sensibus et incipiat et consistat, et sæpe longa sensibilium absentia dissolvatur.

ιθ'. Ἐπεὶ οὖν οὐδὲν τῶν ἐνταῦθα πραγμάτων χωρὶς φαντασίας ἰσχύομεν νοεῖν, οὐκ ἀπαθὴς δὲ καθέστηκεν αὕτη· διαλύσει δὲ ὑπόκειται, καθὼς ἔφημεν, καὶ φθορᾷ διὰ τοῦτο τῆς φαντασίας φθειρομένης, τὴν τῶν ἐγνωσμένων πάσχομεν λήθην· ἐπεὶ συμπεπλεγμένην τῇ φαντασίᾳ τὴν νόησιν ἔχομεν. Ὅθεν καὶ τὰ νοήματα παθήματα λέγεται τῆς ψυχῆς· οὐχ ὅτι πάσχει ἡ λογικὴ ψυχὴ, ἀλλ' ὅτι χωρὶς τοῦ παθητικοῦ νοῦ, τουτέστι τῆς φαντασίας, οὐδὲν πέφυκε τῶν ἐν τῷ κόσμῳ νοεῖν.

C 19. Quoniam igitur nihil rerum apud nos sine imaginatione intelligere valemus, hæc autem passionis expers non est, sed dissolutioni, ut diximus, corruptionique subjecta est: propterea cum imaginatio corrumpitur, eorum quæ nobis cognita sunt, oblivionem patimur, quandoquidem cum imaginatione conjunctam intellectionem habemus. Unde etiam conceptus mentis passiones animæ dicuntur; non quod anima rationalis patiatur, sed quod sine mente patiente, hoc est sine imaginatione, nihil rerum mundanarum intelligere per naturam potis sit.

κ'. Διάνοια δέ ἐστι γνωστικὴ τῶν καθόλου μετὰ λόγου δύναμις, οὐκ ἀθρόως, ἀλλὰ διά τινος μεθόδου καταλαμβάνουσα τὸ γνωστόν.

20. Jam vero dianœa (ratiocinatio, seu discursus) **37** est potentia, quæ cum ratione cognoscit D universalia; quæ non confestim, sed compendiaria quadam via et ratione, id quod cognosci potest, apprehendit.

κα'. Καλεῖται δὲ ἡ διάνοια καὶ δυνάμει νοῦς διὰ τὸ συνεπαίρεσθαι τῷ ἐνεργείᾳ νῷ, τουτέστι διὰ συλλογισμῶν ἀνάγεσθαι πρὸς ἅπερ ἁπλαῖς ἐπιβολαῖς ὁ ἐνεργείᾳ νοεῖ νοῦς.

21. Vocatur autem dianœa etiam mens potestate, quod simul evehatur ad mentem actu, hoc est, ad ea per syllogismos adducatur, quæ simplicibus applicationibus mens actu intelligit.

κβ'. Ἡ διάνοια τοίνυν ὁ δυνάμει νοῦς συνεργεῖ πρὸς τὸ δέον, καὶ βοηθεῖ καὶ ταῖς ὀρεκτικαῖς δυνάμεσι τῆς ψυχῆς, καὶ πρὸς τὸ λελογισμένον ἀλόγους οὔσας αὐτὰς ὁδηγεῖ. Συνεπαίρεται δὲ καὶ τῷ ἐνεργείᾳ νῷ πρὸς τὴν τῶν ὄντων ἀναγομένη γνῶσιν, ὡς εἴρηται. Διὸ γοῦν ἐκ τοῦ ἀτελοῦς ἐπὶ τὸ τέλειον πρόεισιν, ἤγουν ἐκ τοῦ δυνάμει πρὸς τὸ ἐνεργείᾳ. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ταύτης ἐνέργεια εἴτουν ἡ νόησις

22. Dianœa igitur, mens potestate, ad officium cooperatur, opemque fert etiam appetitivis animæ potentiis, ipsasque cum rationis expertes sint, ad rationis magisterium deducit. Sed simul etiam ad mentem actu evehitur, dum ad eorum quæ sunt notitiam, ut dictum est, adducitur. Hac de causa etiam hujus operatio, hoc est intellectio, passio dicitur, ad distinctionem ope-

rationis mentis, quæ seipsa perfecta et mens actu vocatur, ut quæ cum essentia concurrentem habeat operationem, et cum ea quæ potestate est, impermistam, et ob id passionis prorsus expers sit.

23. Differt autem dianœa ab opinione, quæ cum ratione est, quod opinio quidem cum ratione propositionum est, ut dictum est, conclusio; dianœa autem propositiones extra controversiam **38** positas accipiens quæsitum confirmat. Accipiens enim hoc apud omnes in confesso positum, quod anima a se moveatur, quodque id quod a se movetur semper moveatur, et quod denique id quod semper movetur, immortale sit, confirmat hinc animam immortalem esse: et sic ex hujuscemodi confirmatione concludit opinio, quæ cum ratione est, quod anima immortalis sit.

24. Mens denique simplici applicatione, hoc est confestim, sine tempore, melius quam per demonstrationem omnia quæ sub ipsam cadunt, intelligibilia nimirum, cognoscit. Quam sane notitiam sinceram et impermistam illi habent qui per actionem et contemplationem ad summum purgationis et scientiæ fastigium pervenerunt.

25. Hæc cum ita sese habeant, ex sensu quidem experimentum emergit. Id enim particularis et ratione destituta est notitia.

26. At vero experientia et ex opinione rationis experte, et ex sensu et imaginatione simul provenit: et cum quidem ex sensu et imaginatione, αὐτοψία, hoc est, ipsa rei inspectio: etenim empiricus, hoc est, qui experientia nititur, medicus, cum **39** ipse remedia viderit, et eadem per sensum probaverit, eorumque operationes per imaginationem in seipso collegerit, singulis illis per occasionem ad curationes utitur; quando vero ex opinione rationis experte proruit experientia, tunc historia vocatur, ut cum qui arbitratur tales aliquas esse horum remediorum naturas, cum ipse ea nondum expertus fuerit, sed ab aliis audiverit et sic opinatus fuerit.

27. Ex opinione autem cum ratione et dianœa, ars exsurgit. Nam et hæc, perinde ut ipsæ, universalia cum ratione cognoscit.

28. Scientia denique tum ex dianœa, tum ex mente generatur. Ac ea quidem principia, quæ demonstrationibus indigent, veluti quod punctum partes non habeat, et similia, ex dianœa accipit, illa vero quæ apud omnes in confesso sunt et demonstrationibus non indigent, ut quod Deus bonus, et similia, ex mente.

29. Differt igitur etiam quoad hoc ars a scientia, quod ars quidem et ex opinione rationis participe et ex dianœa, scientia autem ex dianœa et mente emergit.

A πάθος; λέγεται πρὸς διάκρισιν τῆς ἐνεργείας τοῦ νοῦ, τοῦ αὐτοτελοῦς καλουμένου καὶ ἐνεργείᾳ νοῦ, ὡς τῇ οὐσίᾳ σύνδρομον τὴν ἐνέργειαν ἔχοντος, ἀμιγῆ τε τοῦ δυνάμει καὶ διὰ τοῦτο παντελῶς ἀπαθῆ.

κγ'. Διαφέρει δὲ διάνοια τῆς μετὰ λόγου δόξης· ὅτι ἡ μὲν μετὰ λόγου δόξα συμπέρασμά ἐστιν, ὡς εἴρηται, τῶν προτάσεων· ἡ δὲ διάνοια λαμβάνουσα τὰς προτάσεις ὁμολογουμένας κατασκευάζει τὸ ζητούμενον. Λαμβάνουσα γὰρ ὁμολογούμενον ὅτι ἡ ψυχὴ αὐτοκίνητός ἐστι, καὶ ὅτι τὸ αὐτοκίνητον ἀεικίνητον, καὶ ὅτι τὸ ἀεικίνητον ἀθάνατον, κατασκευάζει ἐντεῦθεν ἀθάνατον τὴν ψυχήν· καὶ οὕτως ἐκ τῆς τοιαύτης κατασκευῆς ἡ μετὰ λόγου δόξα συμπεραίνει, ὅτι ἡ ψυχὴ ὑπάρχει ἀθάνατος.

B

κδ'. Ὁ δὲ νοῦς ἁπλῇ προσβολῇ, τουτέστιν εὐθέως, ἀχρόνως, κρειττόνως ἢ κατὰ ἀπόδειξιν πάντα τὰ ὑποπίπτοντα αὐτῷ γινώσκει, τὰ νοητὰ δηλαδή· ἣν δὴ γνῶσιν ἐκεῖνοι ἔχουσιν ἀκραιφνῆ τε καὶ ἀμιγῆ, οἵτινες διὰ πράξεως καὶ θεωρίας εἰς ἄκρον καθάρσεως καὶ ἐπιστήμης ἀφίκοντο.

κε'. Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἐκ μὲν τῆς αἰσθήσεως ἐγείρεται ἡ πεῖρα· καὶ γὰρ αὕτη μερική ἐστι γνῶσις καὶ ἄλογος.

κς'. Ἡ δὲ ἐμπειρία ἔκ τε τῆς ἄνευ λόγου δόξης ἔρχεται, καὶ ἐκ τῆς αἰσθήσεως καὶ φαντασίας ὁμοῦ· C καὶ ὅτε μὲν ἐκ τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς φαντασίας, αὐτοψία καλεῖται· καὶ γὰρ αὐτόπτης γενόμενος τῶν βοηθημάτων ὁ ἐμπειρικὸς ἰατρὸς, καὶ βασανίσας αὐτὰ διὰ τῆς αἰσθήσεως, καὶ συναγαγὼν ἐν ἑαυτῷ διὰ τῆς φαντασίας τὰς ἐνεργείας αὐτῶν, χρᾶται κατὰ καιροὺς ἐν ἑκάστῳ πρὸς τὰς ἰάσεις· ὁπότε δ' ἐκ τῆς ἀλόγου δόξης ἡ ἐμπειρία ὁρμᾷ, τότε καλεῖται ἱστορία, ὡς ὅταν τις νομίσῃ τὰς φύσεις τῶνδε τῶν βοηθημάτων τοιάσδε τινὰς εἶναι μὴ πειρασθεὶς αὐτὸς, ἀλλ' ἀπ' ἄλλων ἀκούσας καὶ οὕτω δοξάσας.

κζ'. Ἐκ δὲ τῆς μετὰ λόγου δόξης καὶ τῆς διανοίας ἡ τέχνη ἀνίσταται. Καὶ γὰρ καὶ αὕτη ταύταις ὁμοίως τὰ καθόλου μετὰ λόγου γινώσκει.

D κη'. Ἡ δὲ ἐπιστήμη γεννᾶται ἔκ τε τῆς διανοίας καὶ τοῦ νοῦ. Καὶ τὰς μὲν δεομένας ἀποδείξεων ἀρχὰς, οἷον ὅτι τὸ σημεῖον ἀμερὲς καὶ τὰ τοιαῦτα, ἐκ τῆς διανοίας λαμβάνει, τὰς δ' ὁμολογουμένας καὶ ἀνενδεεῖς ἀποδείξεων, οἷον ὅτι ὁ Θεὸς ἀγαθὸς καὶ τὰ ὅμοια, ἐκ τοῦ νοῦ.

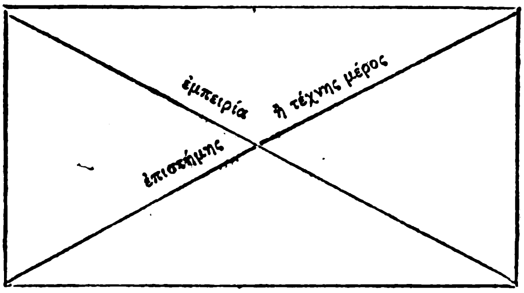
κθ'. Διαφέρει γοῦν καὶ κατὰ τοῦτο τέχνη ἐπιστήμης, ὅτι ἡ μὲν τέχνη ἔκ τε τῆς μετὰ λόγου δόξης καὶ τῆς διανοίας ἐγείρεται, ἡ δὲ ἐπιστήμη ἐκ τῆς διανοίας καὶ τοῦ νοῦ.

Σχῆμα κεφαλ. γ', Περὶ γνώσεως.

Ἡ γνῶσις
- ἢ ἄνευ λόγου
  - ἢ μερικὴ,
  - ἢ καθόλου.
- ἢ μετὰ λόγου
  - ἢ μερικὴ,
  - ἢ καθόλου,

ἢ ἄνευ λόγου — ἀσύστατος — ἢ μετὰ λόγου

πεῖρα

τέχνη ἢ ἐπιστήμη τελεία

ἢ μερικὴ — ἀσύστατος — ἢ καθόλου

Καὶ ἄλλως.

Γνῶσις
- ἢ ἄνευ λόγου
  - ἢ μερικὴ, καὶ ποιεῖ τὴν πεῖραν,
  - ἢ καθόλου, καὶ ποιεῖ τὴν ἐμπειρίαν,
- ἢ μετὰ λόγου
  - ἢ μερικὴ, μέρος
    - ἐπιστήμης
    - ἢ
    - τέχνης
  - ἢ καθόλου
    - ἢ τρεπτὰ ἔχουσα τὰ ὑποκείμενα, καὶ ποιεῖ τέχνην τελείαν·
    - ἢ ἄτρεπτα, καὶ ποιεῖ ἐπιστήμην τελείαν.

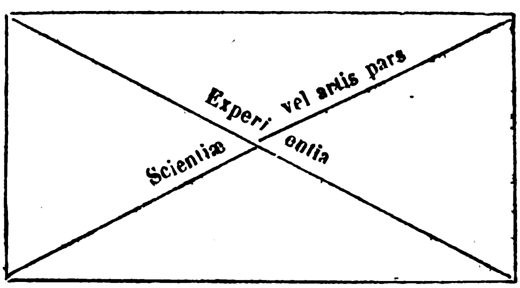
—

40 *Tabula capitis 3, De notitia.*

Notitia est
- vel sine ratione et
  - vel particularis,
  - vel universalis.
- vel cum ratione et
  - vel particularis,
  - vel universalis.

vel sine ratione — inconsistens — vel cum ratione

Experimentum

ars aut scientia perfecta

vel particularis — inconsistens — vel universalis

41 *Et aliter.*

Notitia (est)
- vel sine ratione
  - vel particularis, et efficit experimentum,
  - vel universalis, et efficit experientiam.
- vel cum ratione
  - vel particularis : pars
    - scientiæ
    - vel
    - artis
  - vel universalis
    - vel mutabilia habens subjecta, et efficit perfectam artem,
    - vel immutabilia, et efficit perfectam scientiam.

Τῶν ψυχικῶν δυνάμεων
- αἱ μὲν φυσικαὶ, — αἱ δὲ γεννητικαί
- αἱ δὲ ζωτικαὶ καὶ ὀρεκτικαὶ, — βούλησις, προαίρεσις, θυμὸς, καὶ ἐπιθυμία.
- αἱ δὲ γνωστικαὶ, — νοῦς, διάνοια, δόξα, φαντασία, αἴσθησις.

42

Animalium seu animæ potentiarum (sunt)
- aliæ quidem vegetantes — aliæ quidem altrices, aliæ vero auctrices, aliæ denique generatrices.
- aliæ vero vitales et appetitivæ — voluntas, electio, ira, et cupiditas.
- aliæ denique cognoscentes — mens, dianœa, opinio, imaginatio, sensus.

SYNOPSIS CAPITIS IV,

QUOD EST DE PHILOSOPHIÆ DEFINITIONIBUS.

1. *Sex philosophiæ definitiones commemorat, primam ab objecto, ente, sumptam; quæ tamen metaphysicæ videatur potius convenire, quæ alias prima philosophia dicitur. Illa enim ens simplicissime considerat, non quatenus, quantum aut quale, vel aliter determinatum est.* — 43 2. *Secundam iterum ab objecto divinarum et humanarum rerum desumptam, per partitionem.* — 3. *Tertiam a fine vel effectu, qui est meditatio mortis, scilicet voluntariæ, quemadmodum etiam per occupationem de* αὐτοχειρίᾳ *tacitam objectionem prævenit, et cum vitam tum mortem distinguit, ut ita manifestum fiat, qua de morte hic sermo sit.* — 4. *Quartam item a fine, qui est similitudo cum Deo.* — 5. *Probat hanc definitionem.* — 6. *Per occupationem explicat, cur in definitione adjiciatur, quanta (similitudo) in hominem cadere potest.* — 7. *Quintam proponit* κατ' ἔπαινον *ab ordine, quem philosophia habet inter artes et scientias; quippe quasi regina super omnes evecta est; quod tamen etiam metaphysicæ convenit.* — 8. *Sextam* κατ' ἐτυμολογίαν *et a fine. Sapientiæ quippe amor, hoc est Dei, qui est ipsa sapientia, dilectio, philosophiæ finis est.* — 9. *Commemoratas definitiones singulas suis auctoribus assignat.*

CAPUT IV.

Quænam sint philosophiæ definitiones.

1. Multæ definitiones philosophiæ sunt expositæ, ex quibus tamen sex meliores et solidiores sunt aliis. Ac primo quidem est quæ dicit, philosophiam esse notitiam entium, quatenus entia sunt; hoc est, quatenus singula naturam, non quatenus numerum et proprietatem habent. Neque enim philosophus 44 sibi propositum habet, ut particulares homines cognoscat, quot numero et quales sint proprietatibus. Neque vero etiam cætera entia sigillatim, sed naturam eorum communiter considerat eodemque modo etiam aliarum rerum naturas scire vult.

2. Secunda definitio est quæ dicit, philosophiam esse cum divinarum tum humanarum rerum notitiam. Quoniam enim entia vel corruptibilia sunt vel incorruptibilia, et incorruptibilium quidem divina, corruptibilium autem humana præstantiora sunt, ex præstantioribus partibus omnes (reliquas) declaravit, et notitiam entium ipsa quoque (hæc definitio) philosophiam vocavit.

A

ΚΕΦΑΛ. Δ'.

Τίνες οἱ τῆς φιλοσοφίας ὁρισμοί.

α'. Πολλοὶ τῆς φιλοσοφίας ἐκτέθεινται ὁρισμοί· ἓξ δέ εἰσι τῶν ἄλλων οἱ κρείττους καὶ ἀσφαλέστεροι. Καὶ πρῶτος μὲν ὁ λέγων ὅτι φιλοσοφία ἐστὶ γνῶσις τῶν ὄντων ᾗ ὄντα ἐστὶν, ἀντὶ τοῦ, καθὸ φύσεως ἔχουσιν ἕκαστα, οὐ μὴν ἀριθμοῦ καὶ ἰδιότητος· οὐ γὰρ προτίθεται ὁ φιλόσοφος εἰδέναι τοὺς ἐπὶ μέρους ἀνθρώπους ὁπόσοι εἰσὶ καὶ ὁποῖοι τὰς ἰδιότητας. Οὐδὲ τὰ λοιπὰ τῶν ὄντων καθ' ἕκαστον ἐπισκέπτεται, τὴν φύσιν δὲ τῶν ὄντων κοινῶς· ὡσαύτως δὲ καὶ τὰς τῶν ἄλλων πραγμάτων φύσεις ἐπίστασθαι βούλεται.

B β'. Δεύτερος ὅρος ὁ λέγων ὅτι φιλοσοφία ἐστὶ γνῶσις θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Ἐπεὶ γὰρ τὰ ὄντα ἢ φθαρτά εἰσιν ἢ ἄφθαρτα, τιμιώτερα δὲ τῶν μὲν ἀφθάρτων τὰ θεῖα, τῶν δὲ φθαρτῶν τὰ ἀνθρώπινα· ἐκ τῶν τιμιωτέρων μερῶν τὰ πάντα ἐδήλωσε, καὶ γνῶσιν δὲ αὐτὸς τῶν ὄντων τὴν φιλοσοφίαν ἐκάλεσε.

γ'. Τρίτος ὅρος ὁ λέγων, ὅτι φιλοσοφία ἐστὶ μελέτη A θανάτου, δηλονότι τοῦ προαιρετικοῦ. Οὐδὲ γὰρ βούλεται ὁ φιλόσοφος περὶ τῆς ἀναιρέσεως αὐτοῦ μελετᾷν. Οὕτω γὰρ ἂν τοὺς δημιουργικοὺς ἀνατρέποι νόμους· εἴ γε ὁ μὲν δημιουργὸς συνέδησε τῷ σώματι τὴν ψυχὴν, ὁ δὲ βούλεται τὸν τοιοῦτον ἀναλύειν δεσμὸν παρὰ τὴν τοῦ συνδήσαντος κέλευσιν. Ἀλλ' ἐπεὶ διττή ἐστιν ἡ ζωὴ (καὶ γὰρ ἡ μὲν φυσικὴ, ἡ δὲ προαιρετική· καὶ φυσικὴ μὲν ἡ συνάφεια τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, καθ' ἣν ὑπὸ τῆς προνοίας ἐτάχθημεν ζῆν, καθ' ἣν τὸ σῶμα δεσμεῖ τὴν ψυχήν· προαιρετικὴ δὲ (ζωὴ) ἡ πρὸς τὸ σῶμα συμπάθεια καὶ περὶ τὰς ἡδονὰς ἀσχολία, καθ' ἣν ἡ ψυχὴ ἑαυτὴν δεσμεῖ καὶ προσπατταλεύει τῷ σώματι)· διττὸς γινώσκεται δὲ ὁ θάνατος, φυσικὸς καὶ προαιρετικός. B Καὶ φυσικὸς μέν ἐστι θάνατος ὁ τοῦ σώματος διαχωρισμὸς ἀπὸ τῆς ψυχῆς, καθ' ὃν ἅπας ἄνθρωπος τελευτᾷ· προαιρετικὸς δὲ θάνατος ἡ κατ' ἀρετὴν ὑπάρχει ζωή· καθ' ἣν ὁ ἀληθὴς φιλόσοφος χωρίζει καὶ πρὸ τοῦ φυσικοῦ θανάτου τὴν ψυχὴν ἐκ τοῦ σώματος νέκρωσιν ἀπεργαζόμενος τῶν παθῶν· (καὶ) διὰ τῆς τοιαύτης νεκρώσεως τῷ ἀπαθεῖ κατὰ τὸ δυνατὸν ὁμοιούμενος. Ἔστι δὲ καὶ κοινότερον περὶ τῆς τοῦ θανάτου μελέτης εἰπεῖν· ὅτιπερ ὁ τὴν ἐντεῦθεν ἐκδημίαν ἐν νῷ φέρων διαπαντὸς καὶ μελέτημα ταύτης τιθέμενος ἔμμονον, πάντων φιλοσοφήσει τῶν σωματικῶν τὴν ἀπαλλαγὴν, καὶ ὅσα τὴν ψυχὴν βελτιοῖ κατορθῶσαι σπουδάσει, καὶ τὴν ἀρετὴν καὶ συμπολιτευομένην καὶ συνέκδημον κτήσεται, τῶν ἐπικήρων ἀνταλλαξάμενος τὰ αἰώνια. C

δ'. Τέταρτος ὅρος ἐστὶν ὁ λέγων ὅτι φιλοσοφία ἐστὶν ὁμοίωσις Θεῷ κατὰ τὸ δυνατὸν ἀνθρώπῳ.

ε'. Ἐπεὶ γὰρ ὁ Θεὸς διττὰς ἔχει τὰς ἐνεργείας τὰς μὲν γνωστικὰς τῶν ὄντων, καθ' ἃς πάντα γινώσκει καὶ πρὸ γενέσεως αὐτῶν· τὰς δὲ προνοητικὰς τῶν καταδεεστέρων, καθ' ἃς προνοεῖται τοῦ κόσμου παντός· ἀλλὰ δὴ καὶ ὁ φιλόσοφος τῶν ὄντων σπεύδει πάντων εἶναι θεωρητὴς καὶ τὴν τῶν ὅλων φύσιν ἐπίστασθαι· προνοεῖται δὲ καὶ τῶν καταδεεστέρων· διὰ μὲν τῆς θεωρητικῆς τὰ δόγματα διδάσκων τῆς ἀληθείας, διὰ δὲ τῆς πρακτικῆς ἤθη ῥυθμίζων καὶ νομοθετῶν τὰ δέοντα καὶ δικάζων καὶ παντοίαν ἄλλην D ποιούμενος ἐπιμέλειαν τοῦ συνοίσοντος· εἰκότως ἡ φιλοσοφία διὰ ταῦτα Θεῷ ὑπάρχει ὁμοίωσις.
tentias dicit, et in quamvis aliam profuturi curam jure similitudo cum Deo exsistit.

ς'. Πρόσκειται δὲ τὸ *κατὰ τὸ δυνατὸν ἀνθρώπῳ* καλῶς, ἐπεὶ τῶν γνώσεων καὶ τῶν προνοιῶν πάμπολυ τὸ διάφορον. Ὧν γὰρ αἱ οὐσίαι διάφοροι καὶ καθ' ὅσον, τούτων καὶ αἱ τελειότητες κατὰ τοσοῦτον διάφοροι. Τίς δὲ σύγκρισις φύσεως πάμπαν τρεπτῆς καὶ ῥευστῆς πρὸς τὴν μακαρίαν ἐκείνην οὐσίαν καὶ παντάπασιν ἐξῃρημένην ἁπάσης φθορᾶς καὶ τροπῆς τὴν πάντα νοῦν μὴ μόνον ἀνθρώπινον, ἀλλὰ καὶ ἀγγελικὸν ἐς ἀπειράκις ἄπειρον ὑπερβαίνουσαν;

3. Tertia definitio est, quæ dicit, philosophiam esse meditationem mortis, electitiæ nimirum seu voluntariæ. Neque enim hoc philosophus meditari vult, quomodo sibi ipsi manus inferat (sic enim condititias leges everteret; siquidem conditor quidem animam cum corpore copulavit, ille autem hujuscemodi copulam injussu ejus qui copulavit dissolvere præsumit). Sed quoniam vita duplex est (est enim alia quidem naturalis, alia vero electiva; et naturalis **45** quidem, connexio animæ et corporis, secundum quam a divina providentia vivendi dispositionem accepimus, qua corpus ligat animam; electitia vero, conjunctio seu consortium cum corpore et circa voluptates occupatio, qua seipsam anima ligat, et corpori affigit) : duplex etiam mors esse cognoscitur, naturalis et electiva. Et naturalis quidem mors est disseparatio animæ a corpore, secundum quam omnis homo decedit, electitia vero mors, secundum virtutem vita exsistit; secundum quam verus philosophus etiam ante mortem naturalem separat animam a corpore, dum passionum mortificationem operatur, et hujuscemodi mortificatione naturæ impassibili, quantum ejus fieri potest, similis efficitur. Sed licet etiam communius de meditatione mortis disserere : quod qui ex hoc mundo discessum mente semper circumfert et in constante hujus meditatione versatur, is liberationem ab omnibus corporalibus commentabitur et quæcunque animum meliorem efficiunt, peragere studebit, virtutemque cum in republica comitem, tum in peregrinatione sociam habebit, caducis **46** et fluxis pro æternis permutatis.

4. Quarta definitio est quæ ait, philosophiam esse similitudinem cum Deo, quanta in hominem cadere potest.

5. Quoniam enim Deus habet duplices operationes; alias quidem quibus cognoscit entia, secundum quas omnia etiam ante ortum suum cognoscit; alias vero, quibus egenarum rerum providentiam habet, secundum quas toti mundo prospicit, jam vero etiam philosophus eorum quæ sunt contemplator esse, et rerum universarum naturam scire contendit; quin et egenarum rerum rationem et curam habet, quando contemplativæ quidem (philosophiæ) beneficio, dogmata seu decreta veritatis docet; activæ autem mores ad concinnitatem conformat, et de officiis leges promulgat, et senet diligentiam incumbit : eapropter philosophia

6. Bene autem adjectum est, quanta in hominem cadere potest; siquidem notitiarum et providentiarum magna est diversitas. Quorum enim substantiæ sunt diversæ et in quantum sunt diversæ, horum etiam perfectiones **47** in tantum sunt diversæ. Atqui quæ comparatio est naturæ per omnia mutabilis fluxuque cum beata illa substantia quæ ab omni corruptione et mutatione exempta est, quæque omnem non modo humanum, sed etiam angelicum intellectum in infinities infinitum transcendit?

7. Quinta definitio est, quæ philosophiam artem artium et scientiam scientiarum definit : cum omnes artes et scientiæ sua principia a philosophia accipiant', siquidem hæc universorum naturas scit.

8. Sexta et ultima definitio est, quæ philosophiam esse dicit amorem sapientiæ, hoc est, Dei dilectionem. Ipse enim est αὐτόσοφία, hoc est, ipsa sapientia; quique amat ipsum et quantum fieri potest contemplatione et actione cum ipso congreditur, ille proprie φιλοσόφος, hoc est, sapientiæ amans seu studiosus vocabitur.

9. Prima quidem igitur dictarum definitionum et secunda et sexta Pythagoræ Samio acceptæ feruntur : tertia vero et quarta Platoni ; quinta denique Aristoteli.

A ζ'. Πέμπτος ὁρισμὸς ὁ τὴν φιλοσοφίαν τέχνην τεχνῶν καὶ ἐπιστήμην ἐπιστημῶν ὁριζόμενος, ἐπεὶ πᾶσαι τέχναι καὶ ἐπιστῆμαι παρὰ τῆς φιλοσοφίας λαμβάνουσι τὰς ἀρχάς, εἴ γε τῶν ὅλων αὕτη τὰς φύσεις ἐπίσταται.

η'. Ἔκτος καὶ τελευταῖός ἐστιν ὁρισμὸς ὁ τὴν φιλοσοφίαν εἶναι λέγων φιλίαν σοφίας, τουτέστιν ἀγάπην Θεοῦ. Αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ αὐτοσοφία· καὶ ὁ φιλῶν αὐτὸν, καὶ κατὰ τὸ δυνατὸν διὰ θεωρίας καὶ πράξεως αὐτῷ συνὼν, ἐκεῖνος ἂν κυρίως κληθείη φιλόσοφος.

θ'. Ὁ μὲν οὖν πρῶτος τῶν εἰρημένων ὁρισμῶν καὶ ὁ δεύτερος, καὶ ὁ ἕκτος, εἰς Πυθαγόραν τὸν Σάμιον ἀναφέρονται, ὁ τρίτος δὲ καὶ ὁ τέταρτος εἰς τὸν B Πλάτωνα· ὁ δέ γε πέμπτος εἰς τὸν Ἀριστοτέλην.

Σχῆμα κεφαλ. δ'. Τίνες οἱ τῆς φιλοσοφίας ὁρισμοί.

Ὁρισμοὶ φιλοσοφίας
- φιλοσοφία ἐστὶ γνῶσις τῶν ὄντων ᾗ ὄντα ἐστί·
- φιλοσοφία ἐστὶ γνῶσις θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων·
- φιλοσοφία ἐστὶ μελέτη θανάτου·
- φιλοσοφία ἐστὶν ὁμοίωσις Θεῷ κατὰ τὸ δυνατὸν ἀνθρώπῳ·
- φιλοσοφία ἐστὶ τέχνη τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν ἐπιστήμη·
- φιλοσοφία ἐστὶ φιλία σοφίας·

—

48 *Tabula capitis 4, De philosophiæ definitionibus.*

Philosophiæ definitiones (sex) :
- philosophia est notitia entium quatenus entia sunt.
- philosophia est notitia cum divinarum tum humanarum rerum.
- philosophia est meditatio mortis.
- philosophia est similitudo cum Deo quanta in hominem cadere potest.
- philosophia est ars artium et scientia scientiarum.
- philosophia est amor sapientiæ.

—

SYNOPSIS CAPITIS V,

QUOD EST DE CONCEPTU MENTIS, SEU NOTIONE.

1. Ἐπίνοιαν, id est notionem seu conceptum mentis, bifariam distinguit. — 2. Prius significatum ejus cum etymologia exponit. — 3. Exemplo id declarat. — 4. Idem et altero exemplo explicat. — 5. Idem significativum et proprium et principale esse ostendit. — 6. Posterius significatum recenset et exemplis declarat. — 7. Nudam ἐπίνοιαν a phantasia distinguit.

—

C

CAPUT V.

De conceptu mentis.

49 1. Conceptus mentis duplex dicitur.

2. Unus quidem, qui sit quasi supra rem facta speculatio et cogitatio, quæ a natura conjuncta disseparet et utrumque sub propria subsistentia concipiat.

3. Velut simul anima et corpus sunt condita, et ex utrisque unum, homo scilicet, factum est. Sed mentis conceptus hominem in animam et corpus etiam ante illorum a se invicem secretionem dividit, animamque a corpore seorsim, et corpus seorsim ab anima concipit; propterea quod hæc quidem substantia est immortalis, et corpori vitæ causa : illud autem mortalis naturæ, non habens a seipso quod vivit, et quæ alia utrisque diversa accedunt.

ΚΕΦΑΛ. Ε'.

Περὶ ἐπινοίας.

α'. Διττὴ λέγεται ἡ ἐπίνοια.

β'. Ἡ μὲν οἷον ἐπίνοιά τις οὖσα καὶ ἐπενθύμησις τὰ ἐκ τῆς φύσεως συνημμένα διαχωρίζουσα καὶ ἰδιοσυστάτως ἐπινοοῦσα ἑκάτερον.

γ'. Οἷον ἅμα ψυχὴ καὶ σῶμα δεδημιούργηνται, καὶ ἓν ἐξ ἀμφοτέρων ὁ ἄνθρωπος γέγονεν. Ἀλλ' ἡ ἐπίνοια διαιρεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα καὶ πρὸ τῆς ἀπ' ἀλλήλων αὐτῶν διακρίσεως καὶ τὴν ψυχὴν χωρὶς τοῦ σώματος ἐπινοεῖ, καὶ τὸ σῶμα χωρὶς τῆς ψυχῆς· διὰ τὸ τὴν μὲν ἀθάνατον εἶναι οὐσίαν καὶ ζωῆς αἰτίαν τῷ σώματι, τὸ δὲ θνητῆς φύσεως οὐκ ἀφ' ἑαυτοῦ τὸ ζῆν ἔχον, καὶ ὅσα ἄλλα πρόσεστιν ἑκατέροις διάφορα.

δ'. Πάλιν ὁμοῦ τὸ σῶμα καὶ τὸ χρῶμα πεφύκασιν A εἶναι· καὶ οὐκ ἔστι σῶμα χρώματος χωρισθῆναι, οὔτε χρῶμα τοῦ ὑποκειμένου σώματος ἄμοιρον· ἀλλ' ἐξ ἀλλήλων ταῦτα (ἡ) ἐπίνοια διαχωρίζουσα, τὸ κεχρωσμένον φύσει σῶμα συνίστησιν ἐν ἑαυτῇ μεμονωμένον, ἐστερημένον τοῦ χρώματος καὶ τὸ χρῶμα πάλιν ἰδίᾳ διῃρημένον τοῦ σώματος.

ε'. Καὶ αὕτη μὲν ἡ πρώτως καὶ κυρίως ἐπίνοια.

ς'. Ἡ δὲ λοιπὴ ψιλὴ ἐπίνοια ὀνομάζεται, ἥτις διανοίας ὑπάρχει ἀνάπλασμα. Τὰ γὰρ μηδαμῇ μηδαμῶς ὄντα ὡς ὄντα λογίζεται· πτερωτὸν ἄνθρωπον συνιστῶσα, καὶ σκύμνους λεόντων ἕλκοντας ἄροτρον, καὶ πλοῖον ἐναέριον, καὶ ἕτερα παραπλήσια, καὶ ἐκ τῶν ὅλων δὲ μέρη λαμβάνουσα καὶ συντιθεῖσα μετ' ἀλλήλων ὑφιστᾷ τὰ πάντη ἀνύπαρκτα. Τοιοῦτον ὁ B κένταυρος, εἴτουν ἱππάνθρωπος, τῶν ὄντων οὐδὲν ἀλλ' ἢ μόνον ψιλὸν ἐπινόημα.

ζ'. Διαφέρει δὲ τῆς φαντασίας ἡ ψιλὴ ἐπίνοια, ὅτι ἡ μὲν φαντασία τῶν ὄντων ἐστὶν ἀναπόλησις· ὅταν τις τὸ ὁραθὲν ἀναπολῇ καὶ φαντάζηται. Ἡ δὲ ψιλὴ ἐπίνοια τῶν μηδαμῶς ὄντων ἐστὶ διατύπωσις, γένεσιν ἔχουσα τὴν ἐνθύμησιν, τὴν δὲ λήθην, τελείαν φθοράν.

4. Rursus simul et corpus et color esse consueverunt; nec potest corpus a colore separatum esse, nec color subjecto corpore vacare potest. Sed mentis conceptus ista a se invicem disseparans, corpus quod natura coloratum est, in seipso solitarium et colore privatum; et rursus colorem a corpore divisum sigillatim constituit.

5. Et hic quidem primario et proprie conceptus mentis dicitur.

6. Qui autem præter hunc est, nudus mentis conceptus nominatur, qui **50** dianœæ figmentum exsistit. Quæ enim nullo modo uspiam sunt, quasi sint, ratione concipit: quando hominem alatum, et catulos leonum trahentes aratrum, et navigium quod in aere feratur, et alia his similia, constituit. Sed et ex totis partes accipiens, et secum invicem componens, ea quæ nullam prorsus habent exsistentiam, supponit. Tale quid est Centaurus, sive (si ita Latine dicamus) equhomo seu homequus; quod nihil est entium, sed duntaxat nudum commentum.

7. Differt autem ab imaginatione nudus mentis conceptus, quod imaginatio quidem est entium repetitio, quando quis quod sibi visum est recolit et imaginatur; sed nudus mentis conceptus earum quæ prorsus non sunt conformatio; quæ pro generatione cogitationem, pro perfecta corruptione oblivionem habet.

Σχῆμα κεφαλ. ε', Περὶ ἐπινοίας.

Ἡ ἐπίνοια
- ἡ μὲν ἐπίνοιά τίς ἐστι, τὰ ἐκ φύσεως συντημμένα διαχωρίζουσα καὶ ἰδιοσυστάτως ἐπινοοῦσα ἑκάτερον, ὡς τὸν ἄνθρωπον ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος, ἥτις λέγεται κυρίως ἔννοια·
- ἡ δὲ ψιλὴ ἐπίνοια, τὰ μηδαμῇ μηδαμῶς ὄντα συνιστῶσα, οἷον πλοῖον ἐναέριον, ἢ τραγέλαφος.

—

51 *Tabula capitis 5, De conceptu mentis.*

Conceptus mentis est
- alius quidem supra rem facta speculatio quæ a natura conjuncta dirimit, et utrumque sub peculiari hypostasi seu subsistentia concipit, ut hominem ex anima et corpore: qui proprie conceptus mentis dicitur;
- alius vero nudus mentis conceptus, qui quæ nuspiam prorsus sunt constituit, ut sunt navigium quod in aere feratur, aut tragelaphus, quasi dicas hircocervus.

SYNOPSIS CAPITIS VI,

QUOD EST DE SECTIS.

1. *Sectam philosophicam definit.* — 2. *Definitionem explicat, et primo quidem rationem reddit, quare dicat, quod sit virorum non viri opinio, ubi eam etiam a thesi distinguit, quam itidem definit.* — 3. *Cur urbanorum seu elegantium.* — 4. *Cur, inter se quidem consentientium, sed ab aliis dissentientium.*—5. *Sectam septem modis dici ostendit.* — 6. *Ab auctore.* — 7. *A patria ejus.* — 8. *A loco congressuum.* — 9. *A censura in judicando adhibita.* — **52** 10. *A modo vivendi.* — 11. *A fine.* — 12. *Ab accidente aliquo*

—

ΚΕΦΑΛ. Ϛ'.

Περὶ αἱρέσεων.

C

α'. Ἡ κατὰ φιλοσοφίαν αἵρεσίς ἐστιν ἀνδρῶν ἀστείων δόξα, πρὸς ἑαυτοὺς μὲν συμφωνούντων, πρὸς ἑτέρους δὲ διαφωνούντων.

β'. Ἀνδρῶν εἴρηται καὶ οὐχὶ ἀνδρός, ἐπειδὴ ἡ τοῦ ἑνὸς ἀνδρὸς δόξα αἵρεσιν οὐ ποιεῖ, ἀλλὰ θέσιν. Θέσις γάρ ἐστι παράδοξος ὑπόληψις (καὶ) ἑνός τῶν

CAPUT VI.

De sectis.

1. Secta secundum philosophiam est virorum urbanorum secum ipsis quidem consentientium, ab aliis vero dissentientium opinio.

2. Virorum dictum est, et non viri; quandoquidem unius viri opinio sectam non facit, sed thesin. Nam thesis est præter (omnium) opinionem existi-

matio unius alicujus eorum qui in philosophia sunt celebres, ut Heracliti, quod omnia moveantur; et Parmenidis, quod ens sit unum et immobile; et Antisthenis, quod non liceat contradicere. Proinde qui sectam constituant, multi sunt.

3. Verum etiam urbani, hoc est, cum alicujus auctoritatis tum docti; si enim vulgares sint et gregarii, quomodo in philosophia sectam constituent?

4. Denique certam sectæ notam dat, consensio cum dissensione. Qui enim et secum invicem, et cum aliis consentiunt, sectam non efficiunt. Quod enim ab omnibus unanimiter asseveratur, communis notio est: ut quod Deus bonus sit, et sol illuminandi facultatem habeat.

5. Cæterum sectæ in philosophia septem modis nominatæ sunt.

53 6. Vel enim ab ipso sectæ principe, ut Platonici et Aristotelici.

7. Vel a patria ejus qui sectæ princeps est, ut Cyrenaici propter Aristippum Cyrenæum; et Megarici propter Euclidem Megarensem.

8. Vel a loco in quo congressus instituebant, ut stoici propter variam in Attica (sive Athenis) stoam (seu porticum).

9. Vel a censura quam in philosophando adhibuerunt, ut ephectici (hoc est, qui assensionem inhibebant). Ii enim cum opinarentur nihil comprehendi posse, propositionum solutiones inhibebant

10. Vel a modo vitæ, ut cynici, qui indifferenter canum instar vivebant, quique philosophiæ dogmata muniebant, eademque demonstrationibus propugnabant, et amicos ab alienis, hoc est, ad philosophandum aptos ab ineptis ad id ipsum, secernebant, et illos quidem benevole suscipiebant, hos vero libere et palam reprehendebant, et procul ab auditorio exigebant.

11. Vel a fine, ut voluptarii, qui finem philosophiæ esse dicebant voluptatem quæ ex notitia et ἀπαθείᾳ, hoc est, vacuitate passionum, et adductione ad divinum numen, quod omnium expetendorum primum est, percipitur.

54 12. Vel ab accidente aliquo, ut peripatetici, qui sic appellati sunt, quod secundum peripaton, hoc est deambulationem, suos congressus instituerent: ut una cum anima corpus exerceretur.

A κατὰ φιλοσοφίαν γνωρίμων, ὡς ἡ τοῦ Ἡρακλείτου, ὅτι πάντα κινεῖται· καὶ ἡ τοῦ Παρμενίδου, ὅτι ἓν τὸ ὂν καὶ ἀκίνητον· καὶ ἡ τοῦ Ἀντισθένους, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀντιλέγειν. Πολλοὶ τοιγαροῦν εἰσιν οἱ συνιστῶντες τὴν αἵρεσιν.

γ'. Ἀλλὰ καὶ ἀστεῖοι, τουτέστι ἀξιόλογοί τε καὶ ἐπιστήμονες. Εἰ γὰρ εἰκαῖοι καὶ ἀγελαῖοι, αἵρεσιν ἐν φιλοσοφίᾳ πῶς ποιήσονται;

δ'. Χαρακτηρίζει δὲ τὴν αἵρεσιν συμφωνία μετὰ διαφωνίας. Οἱ γὰρ καὶ πρὸς ἑαυτοὺς συμφωνοῦντες καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους αἵρεσιν οὐ ποιοῦσι. Τὸ γὰρ παρὰ πάντων ὁμολογούμενον κοινή ἔννοιά ἐστιν· οἷον ὅτι ὁ Θεὸς ἀγαθὸς, καὶ ὁ ἥλιος φωτιστικός.

B ε'. Ὠνομάσθησαν δὲ αἱ κατὰ φιλοσοφίαν αἱρέσεις κατὰ τρόπους ἑπτά.

ς'. Ἢ γὰρ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ αἱρεσιάρχου, ὡς Πλατωνικοὶ καὶ Ἀριστοτελικοί.

ζ'. Ἢ ἀπὸ τῆς πατρίδος τοῦ αἱρεσιάρχου, ὡς οἱ Κυρηναϊκοὶ, διὰ τὸν Κυρηναῖον Ἀρίστιππον. Καὶ οἱ Μεγαρικοὶ δι' Εὐκλείδην τὸν Μεγαρέα.

η'. Ἢ ἀπὸ τοῦ τόπου, ἐν ᾧ τὰς συνουσίας ἐποιοῦντο, ὡς οἱ στωϊκοὶ, διὰ τὴν ἐν Ἀττικῇ ποικίλην στοάν.

θ'. Ἢ ἀπὸ τῆς ἐν τῷ φιλοσοφεῖν ἐπικρίσεως, ὡς οἱ ἐφεκτικοί. Οὗτοι γὰρ ἀκαταληψίαν δοξάζοντες ἐπεῖχον τὰς λύσεις τῶν προτάσεων.

C ι'. Ἢ ἀπὸ τοῦ τρόπου τῆς ζωῆς, ὥσπερ οἱ κυνικοὶ ζῶντες ἀδιαφόρως δίκην κυνῶν· τά τε δόγματα τῆς φιλοσοφίας φρουροῦντες, καὶ ὑπερμαχοῦντες αὐτῶν διὰ τῶν ἀποδείξεων, καὶ τοὺς φίλους ἐκ τῶν ἀλλοτρίων, ἤγουν τοὺς πρὸς τὸ φιλοσοφεῖν ἐπιτηδείους ἐκ τῶν ἀνεπιτηδείων πρὸς αὐτὸ διακρίνοντες· καὶ τοὺς μὲν εὐμενῶς δεχόμενοι, τοὺς δὲ μετὰ παῤῥησίας ἐλέγχοντες καὶ τοῦ ὁμακοΐου μακρὰν ἐκδιώκοντες.

ια'. Ἢ ἀπὸ τοῦ τέλους, ὥσπερ οἱ ἡδονικοὶ, τέλος τῆς φιλοσοφίας λέγοντες εἶναι τὴν ἡδονὴν, τὴν ἐκ γνώσεως καὶ ἀπαθείας καὶ τῆς πρὸς τὸ Θεῖον ἀναγωγῆς, τὸ πρῶτον τῶν ἐφετῶν.

D ιβ'. Ἢ ἀπό τινος συμβεβηκότος, ὡς οἱ περιπατητικοὶ, κληθέντες οὕτω διὰ τὸ τὰς συνουσίας ποιεῖσθαι κατὰ περίπατον· ὡς ἂν ἅμα τῇ ψυχῇ καὶ τὸ σῶμα γυμνάζοιτο.

Σχῆμα κεφαλ. ς', Περὶ αἱρέσεων.

Ποσαχῶς ὠνομάσθησαν αἱ κατὰ φιλοσοφίαν αἱρέσεις,	ἢ ἀπὸ τοῦ αἱρεσιάρχου, ὡς οἱ Πλατωνικοί· ἢ ἀπὸ τῆς πατρίδος τοῦ αἱρεσιάρχου, ὡς οἱ Κυρηναϊκοὶ διὰ τὸν Κυρηναῖον Ἀρίστιππον· ἢ ἀπὸ τοῦ τόπου, ὡς οἱ στωϊκοί· ἢ ἀπὸ τῶν ἐν τῷ φιλοσοφεῖν ἐπικρίσεων, ὡς οἱ ἐφεκτικοί· ἢ ἀπὸ τοῦ τρόπου τῆς ζωῆς, ὡς οἱ κυνικοί· ἢ ἀπὸ τοῦ τέλους, ὡς οἱ ἡδονικοί· ἢ ἀπό τινος συμβεβηκότος, ὡς οἱ περιπατητικοί.

Tabula capitis 6, De sectis.

Septem modis sectæ in philosophia nominatæ sunt,	vel a principe sectæ, ut Platonici, vel a patria principis sectæ, ut Cyrenaici, propter Aristippum Cyrenæum, vel a loco, ut stoici, vel a censuris in philosophando, ut ephectici, vel a modo vitæ, ut cynici, vel a fine, ut voluptuarii, vel ab accidente aliquo, ut peripatetici.

SYNOPSIS CAPITIS VII,

QUOD EST DE PHILOSOPHIÆ DIVISIONE.

1. *Philosophiam secundum peripateticos bipartito dividit in contemplativam et activam, ac utriusque cum objectum, tum opus et finem explicat.* — **55** 2. *Ostendit philosophiam sibi ad hos fines consequendos aptum instrumentum invenisse, logicam nimirum, quam etiam describit et similibus declarat.* — 3. *Contemplativam philosophiæ partem in tres alias partes subdividit.* — 4. *Supradictam subdivisionem ab objecti scilicet entis speculabilis triplicitate comprobat, et in entibus mathematicis diutius immoratur, et eorum conditionem simili declarat.* — 5. *Contemplativæ philosophiæ partium objecta sigillatim explicat.* — 6. *Earumdem ordinem quoad nos exponit.* — 7. *Et nomenclationis rationem reddit.* — 8. *Mathematicam in quatuor partes sive species subdividit.* — 9. *Subdivisionem hanc a divisionibus quantitatis confirmat.* — 10. *Singulis mathematicis istis scientiis sua objecta assignat, et hinc definitiones conficit.* — 11. *De subdivisione theoreticæ philosophiæ concludit.* — 12. *Activam philosophiæ partem in tres alias subdividit, et in concreto describit.* — 13. *Ostendit universam philosophiam practicam in legum ferendarum et judiciorum muneribus absolvi.* — 14. *Ex divisione et subdivisionibus animæ, cujus philosophia est medicina, superiorem divisionem philosophiæ in contemplativam et activam elicit.* — 15. *Sed et exinde subdivisionem contemplativæ philosophiæ in physiologicam, metaphysicam et mathematicam deducit, cui etiam dissertationem de anima adjungit.*

—

ΚΕΦΑΛ. Ζ'.

Τίς ἡ τῆς φιλοσοφίας διαίρεσις.

A

α'. Ἡ φιλοσοφία διαιρεῖται εἰς τὸ θεωρητικὸν καὶ τὸ πρακτικόν. Καὶ διὰ μὲν τοῦ θεωρητικοῦ γινώσκει τὰ ὄντα· διὰ τοῦ πρακτικοῦ τὰ ἤθη κοσμεῖ. Τοῦ μὲν οὖν θεωρητικοῦ τέλος ἐστὶ τὸ ἀληθές, τοῦ πρακτικοῦ δὲ τὸ ἀγαθόν.

β'. Ἀλλ' ἐπείπερ ἀναγκαῖόν ἐστι διακρίνεσθαι τὸ ἀληθὲς ἀπὸ τοῦ ψεύδους, καὶ τὸ ἀγαθὸν ἀπὸ τοῦ κακοῦ, ὥστε τὰ μὲν ἑλέσθαι ἡμᾶς, τὰ δὲ φυγεῖν καὶ μὴ τοῖς ἐναντίοις περιπίπτειν δι' ἄγνοιαν, πρὸς τὴν τοιαύτην διάκρισιν ἐξεῦρεν ἡ φιλοσοφία (τὴν) ἀπόδειξιν ὄργανον ἐπιτηδειότατον· ὅπερ ἐστὶ τὸ λογικόν· ἤγουν περὶ ὃ καταγίνεται ἡ λογικὴ πραγματεία. Καὶ ἔστι τὸ λογικὸν φιλοσοφίας ἐργαλεῖον χρειωδέστατον, ὑπ' αὐτῆς κατεσκευασμένον· ὥσπερ ὑπὸ χαλκευτικῆς ὁ ἄκμων, καὶ ἡ σφύρα καὶ τὸ ξυλάφιον, ὄργανα ὑπάρχοντα ταύτης δὴ τῆς χαλκευτικῆς.

B

γ'. Τὸ θεωρητικὸν τῆς φιλοσοφίας διαιρεῖται εἰς τὸ φυσιολογικόν, τὸ μαθηματικὸν καὶ τὸ θεολογικόν.

δ'. Διαιρεῖται δὲ εἰς τρία τὸ θεωρητικόν, ἐπεὶ καὶ τὰ ὄντα περὶ ἃ τὸ θεωρητικὸν καταγίνεται, τριττά. Ἢ γὰρ τῆς ὕλης ἀχώριστα παντελῶς καὶ τῇ ὑποστά-

CAPUT VII.

Quæ sit philosophiæ divisio.

56 1. Philosophia in contemplativam et activam dividitur. Et per contemplativam quidem ea quæ sunt cognoscit, per activam autem mores exornat. Proinde contemplativæ quidem finis est verum; activæ vero bonum.

2. Verumtamen quandoquidem necessarium est verum a falso et bonum a malo discernere, ut illud quidem amplectamur, hoc vero fugiamus, nec in contraria propter ignorantiam incidamus : philosophia demonstrationem, aptissimum instrumentum, invenit, quod est logica ; utpote circa quam logica tractatio occupatur. Et est logica instrumentum philosophiæ utilissimum ab ipsa comparatum et effectum, quemadmodum ab arte ferraria incus et malleus et forceps, quæ hujus, ferrariæ nimirum artis, sunt organa.

3. Contemplativæ philosophiæ (pars) dividitur in physiologiam, mathematicam et theologiam.

4. Dividitur autem contemplativa in tria, quoniam et entia, circa quæ occupatur contemplativa, sunt triplicia. Vel enim a materia prorsus sunt in-

separabilia cum subsistentia, tum mentis notione, qualia sunt corpora naturalia; aut (prorsus) sunt a **57** materia separabilia et subsistentia et mentis notione; ut quæ supra naturam sunt et incorporea, aut partim quidem inseparabilia a materia, partim vero separabilia, ut quæ quidem quoad subsistentiam in materia, quoad mentis vero notionem, materiæ expertia sunt, velut numeri et figuræ. Neque enim numerus denarius, exempli gratia, aut triangulum sine materia subsistere potest; sed vel in lignis, vel in lapidibus, vel in aliis quibusdam materialibus exsistentiam habeat numerus quidem, quoad discretionem, figura vero, quoad continuitatem. Quando enim aliquis imaginatur et ipsos numeros vel figuras per se recolit; quemadmodum cera quæ sigillum abstergit et exprimit, nihil de lapide signatorio aufert: eodem modo et hic nihil tum de materia absumit, sed solas figuras et numeros sine materia in dianœa exprimit et effingit.

5. Quoniam ergo contemplativæ (philosophiæ parti) omnia entia ad cognitionem subjecta sunt, triplicia autem sunt entia: hujus gratia et contemplativæ (philosophiæ pars) in tria (tres partes) dividitur. Et physiologia quidem circa ea occupatur **58** quæ prorsus sunt in materia, theologia vero circa ea quæ per omnia materia sunt expertia: mathematica denique circa ea quæ et materiam et immortalitatem participant.

6. Et prima quidem quoad nos est physiologia ut quæ nobis qui in materia sumus, propinquet; secunda, mathematica quæ veluti conjunctio quædam est materiæ et immortalitatis: tertia et ultima est theologia, quæ materiæ per omnia est expers.

7. Physiologia igitur, quod circa naturam et corruptibilia occupetur, propterea sic nominata est: theologia vero, quod circa divina et incorruptibilia versetur, vocata est theologia. Quoniam autem per mathematicam ex aliis alia discimus, et a sensibus ea quæ supra sensum sunt, edocemur, et per hanc veluti quodam ponte et scala utentes ad immaterialitatem ex materia transcendimus, et ab humilibus terrenisque ad sublimem et cœlestem contemplationem transferimur; eapropter ipsa est mathematica nuncupata. Mathesis enim seu doctrina est non cognitorum apprehensio et veluti ex ignoratione ad cognitionem transpositio.

59 8. Hæc mathematica in arithmeticam, musicam, geometriam et astronomiam dividitur. Etenim circa quantum occupatur. Quantum autem aliud quidem est continuum, aliud vero discretum. Et continuum quidem est cujus partes communi quodam termino conjunguntur, veluti linea.

9. Omnes enim partes illius conjunctæ sunt sibi invicem ut punctis quæ sunt in ipsa nihil a conjunctione impediantur. Punctum enim quod mediæ partis, lineæ, exempli gratia, extremitas est, reliquæ mediæ partis in hac est principium. Discretum autem quantum est, quod partes suas ad

A σει καὶ τῇ ἐπινοίᾳ, ὁποῖα τὰ φυσικὰ σώματα· ἢ (παντελῶς) τῆς ὕλης χωριστὰ καὶ τῇ ὑποστάσει καὶ τῇ ἐπινοίᾳ, οἷα τὰ ὑπὲρ φύσιν (τε) καὶ ἀσώματα· ἢ κατά τι μὲν ἀχώριστα τῆς ὕλης, κατὰ τὶ δὲ χωριστά· κατὰ μὲν τὴν ὑπόστασιν ἔνυλα ὄντα, κατὰ δὲ τὴν ἐπίνοιαν ἄϋλα· ὥσπερ οἱ ἀριθμοὶ καὶ τὰ σχήματα. Οὐδὲ γὰρ ὁ δέκα τυχὸν ἀριθμὸς, ἢ τὸ τρίγωνον ἄνευ ὕλης ὑποστῆναι δύναται. Ἀλλ' ἢ ἐν ξύλοις, ἢ ἐν λίθοις, ἢ ἐν τισιν ἄλλοις ὑλικοῖς τὴν ὕπαρξιν ἔχουσιν· ὁ μὲν ἀριθμὸς κατὰ διορισμὸν, τὸ δὲ σχῆμα κατὰ συνέχειαν τῇ μέντοι ἐπινοίᾳ δύνανται τῆς ὕλης χωρίζεσθαι. Καὶ γὰρ ἡνίκα τις φαντάζεται καὶ ἀναπολεῖ τοὺς ἀριθμοὺς αὐτοὺς καθ' ἑαυτοὺς, ἢ τὰ σχήματα, καθὼς ὁ κηρὸς ἀναματτόμενος τὴν σφραγῖδα, οὐδέν τι τοῦ σφραγιστηρίου ἀφαιρεῖται· B τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ οὗτος οὐδέν τι τῆς ὕλης λαμβάνει τότε, μόνα δὲ τὰ σχήματα καὶ τοὺς ἀριθμοὺς ἀΰλως, ἐν τῇ διανοίᾳ διατυποῖ.

ε'. Ἐπεὶ γοῦν τῷ θεωρητικῷ πάντα τὰ ὄντα πρὸς γνῶσιν ὑπόκειται, τὰ δὲ ὄντα τριττά· τούτου χάριν καὶ τὸ θεωρητικὸν εἰς τρία διαιρεῖται. Καὶ τὸ μὲν φυσιολογικὸν περὶ τὰ πάντη ἔνυλα καταγίνεται, τὸ δὲ θεολογικὸν περὶ τὰ πάντη ἄϋλα· τὸ δέ γε μαθηματικὸν περὶ τὰ μετέχοντα καὶ ὕλης καὶ ἀϋλίας.

C ς'. Καὶ πρῶτον μέν ἐστι πρὸς ἡμᾶς τὸ φυσιολογικὸν, ὡς πλησιάζον τοῖς ἐνύλοις ἡμῖν· δεύτερον, τὸ μαθηματικὸν, οἷόν τις σύνδεσμος ὑπάρχων ὕλης καὶ ἀϋλίας· τρίτον καὶ τελευταῖον τὸ θεολογικὸν, ἀμέτοχον ὂν τῆς ὕλης παντάπασι.

ζ'. Τὸ μὲν οὖν φυσιολογικὸν, ὡς περὶ τὰ φυσικὰ καταγινόμενον καὶ φθαρτὰ, διὰ τοῦθ' οὕτως ὠνόμασται. Τὸ δὲ θεολογικὸν, ὡς περὶ τὰ θεῖα καὶ ἄφθαρτα, κέκληται θεολογικόν. Ἐπεὶ δὲ διὰ τοῦ μαθηματικοῦ ἐξ ἄλλων ἄλλα μανθάνομεν, καὶ ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν τὰ ὑπὲρ αἴσθησιν διδασκόμεθα, καὶ οἱονεί τινι γεφύρᾳ καὶ κλίματι χρώμενοι τούτῳ, πρὸς τὴν ἀϋλίαν ἐκ τῆς ὕλης δι' αὐτοῦ μεταβαίνομεν, καὶ ἀπὸ τῶν χθαμαλῶν καὶ γηΐνων πρὸς θεωρίαν ὑψηλὴν μετατιθέμεθα καὶ οὐράνιον, διὰ τοῦτο μαθηματικὸν D αὐτὸ προσηγόρευται. Μάθησις γάρ ἐστι τῶν μὴ ἐγνωσμένων κατάληψις, καὶ οἷον ἐξ ἀγνωσίας εἰς γνῶσιν μετάθεσις.

η'. Τοῦτο τὸ μαθηματικὸν διαιρεῖται εἰς ἀριθμητικὴν, μουσικὴν, γεωμετρίαν καὶ ἀστρονομίαν· καὶ γὰρ περὶ ποσὸν γίνεται· τοῦ δὲ ποσοῦ τὸ μέν ἐστι συνεχὲς, τὸ δὲ διωρισμένον. Καὶ συνεχὲς μέν ἐστι, οὗ τὰ μόρια πρός τινα κοινὸν ὅρον συνάπτει, οἷον ἡ γραμμή.

θ'. Καὶ γὰρ πάντα τὰ μέρη αὐτῆς συνημμένα ἐστὶν ἀλλήλοις, μὴ παρὰ τῶν ἐν αὐτῇ σημείων διειργόμενα τὴν συνάφειαν. Τὸ γὰρ σημεῖον, ὃ πέρας ἐστὶ τοῦ ἡμίσους μέρους τυχὸν τῆς γραμμῆς, ἀρχὴ τοῦ λοιποῦ ἡμίσους μέρους ταύτης καθέστηκε. Διωρισμένον δὲ ποσόν ἐστι, οὗ τὰ μόρια πρός τινα

καινὸν ὅρον οὐ συνάπτει· οἷον ὁ ἀριθμός· οὐ γὰρ τοῦ ἓξ τυχὸν τὸ ἥμισυ μέρος ἤτοι τὰ τρία, κοινὸν ὅρον ἔχει τινὰ μετὰ τοῦ λοιποῦ ἡμίσεος ἤτοι τῶν ἄλλων τριῶν, πρὸς ὃν ὅρον ταῦτα δὴ τὰ μέρη συναφθεῖεν ἄν· ἀλλὰ ταῖς μονάσιν ἀπ' ἀλλήλων ἅπαντα μέρη παντὸς ἀριθμοῦ διακέκρινται. Τοῦ μὲν οὖν διωρισμένου ποσοῦ, τὸ μέν ἐστι καθ' αὑτὸ, οἷον τὸ ἄρτιον, τὸ περιττὸν, τὸ τέλειον, καὶ τὰ τοιαῦτα· τὸ δὲ σχέσιν ἔχον πρὸς ἄλλο τι, οἷον διπλάσιον, ἥμισυ, μεῖζον, ἔλαττον, ἐπίτριτον, ἡμιόλιον, καὶ τὰ ὅμοια. Τοῦ δὲ συνεχοῦς ποσοῦ τὸ μὲν ἔστιν ἐν μονῇ καὶ στάσει, τὸ δ' ἐν κινήσει καὶ περιφορᾷ.

ι'. Ἡ τοίνυν ἀριθμητικὴ καταγίνεται περὶ ποσὸν διωρισμένον καθ' ἑαυτό, ἡ δὲ μουσικὴ περὶ ποσὸν διωρισμένον ἐν σχέσει. Καὶ ἔστιν ἡ μὲν ἀριθμητικὴ γνῶσις ποσοῦ διωρισμένου καθ' αὑτό, ἡ δὲ μουσικὴ γνῶσις ποσοῦ διωρισμένου ἐν σχέσει. Ἡ γεωμετρία καταγίνεται περὶ ποσὸν συνεχὲς ἀκίνητον, ὁποῖον ἡ γῆ. Καὶ ἔστιν ἡ γεωμετρία γνῶσις ποσοῦ συνεχοῦς ἀκινήτου, ἡ δὲ ἀστρονομία περὶ ποσὸν συνεχὲς ἀεικίνητον, ὁποῖον ὁ οὐρανός. Καὶ ἔστιν ἡ ἀστρονομία γνῶσις ποσοῦ συνεχοῦς ἀεικινήτου.

ια'. Ταῦτα μὲν περὶ τοῦ τῆς φιλοσοφίας θεωρητικοῦ.

ιβ'. Τὸ δὲ πρακτικὸν διαιρεῖται εἰς ἠθικὸν, οἰκονομικὸν καὶ πολιτικόν. Καὶ ἠθικὸς μέν ἐστι φιλόσοφος ὁ τὰ ἑαυτοῦ ἤθη καὶ ἄλλου ῥυθμίζειν δυνάμενος· οἰκονομικὸς δὲ ὁ καὶ οἶκον ὅλον ἐκπαιδεύειν καλῶς ἐπιστάμενος. Ὁ δέ γε πόλιν ἢ καὶ πόλεις διεξάγων καὶ διακυβερνῶν ἀρίστως πολιτικός.

ιγ'. Κατορθοῦται δὲ τὸ πᾶν πρακτικὸν διά τε τοῦ νομοθετικοῦ καὶ δικαστικοῦ. Καὶ γὰρ νομοθετεῖ ὁ πρακτικὸς φιλόσοφος καὶ πόλει καὶ οἴκῳ καὶ μαθητῇ καὶ ἑαυτῷ τὰ συνοίσοντα. Ὡσαύτως δὲ καὶ δικάζει, τοὺς μὲν καλῶς πράττοντας τῶν ἀγομένων ἐπαινῶν καὶ τιμῶν, καὶ τῶν προσηκουσῶν ἀμοιβῶν ἀξιῶν, τοὺς δὲ κακῶς ἐλέγχων καὶ φαυλίζων καὶ τιμωρούμενος. Γίνεται δὲ καὶ ἑαυτῷ δικαστὴς ὁ φιλόσοφος, καὶ τέρπεται μὲν πράττων τὰ ἀγαθὰ καὶ ταῖς ἀρεταῖς ἐνηδύνεται· παραβαίνων δέ τι τῶν δεόντων πενθεῖ, καὶ ἑαυτὸν ἐπιπλήττει καὶ διόρθωσιν τῶν ἐσφαλμένων ἐργάζεται.

ιδ'. Ὥσπερ τοίνυν τοῦ σώματος τελείωσίς ἐστιν ἡ ἰατρική· οὕτω δὴ τῆς ψυχῆς ἡ φιλοσοφία τελείωσις, ἰατρικὴ γινωσκομένη ψυχῆς. Ἐπεὶ δὲ τῆς ψυχῆς τὸ μὲν ἔστιν ὀρεκτικὸν, τὸ δὲ γνωστικόν· καὶ τὸ μὲν ἄλογον, τὸ δὲ λογικόν· καὶ τοῦ γνωστικοῦ τε καὶ λογικοῦ τὸ μὲν συνεργοῦν τῷ ὀρεκτικῷ, οἷος ὁ δυνάμει νοῦς, ἡ διάνοια, τὸ δὲ χωριστὸν καὶ ἐξῃρημένον παντάπασιν, οἷος ὁ κατ' ἐνέργειαν νοῦς· ὅσον μὲν τῆς φιλοσοφίας τελειωτικόν ἐστι τοῦ ὀρεκτικοῦ τῆς ψυχῆς, καὶ αὐτοῦ δὴ δυνάμει νοῦ, τοῦ συνεργοῦντος τῷ ὀρεκτικῷ, τοῦτο πρακτικὸν ὀνομάζεται περὶ πρᾶξιν ἠσχολημένον, καὶ τέλος ἔχον τὴν αἵρεσιν καὶ ἐπίτευξιν τοῦ ἀγαθοῦ· ὅσον δὲ τοῦ

A communem terminum non conjungit, veluti numerus. Neque enim senarii, exempli gratia, pars dimidia, sive ternarius, communem quemdam terminum habet cum reliquo dimidio, sive cæteris tribus quo termino hæ scilicet partes conjunctæ essent; sed unitatibus a se invicem omnes partes omnis numeri discretæ sunt. Quapropter discretum quidem quantum aliud est per se, veluti par, impar, perfectum, et quæ sunt hujus generis: aliud vero affectionem seu respectum habet ad aliud; veluti duplum, dimidium, majus, minus, **60** sesquitertium, sesquialterum, et similia. Continuum autem quantum aliud est in mansione et statu, aliud in motu et conversione.

10. Arithmetica quidem igitur circa quantum B discretum per se occupatur, musica vero circa quantum discretum in respectu. Estque arithmetica quidem notitia quanti discreti per se musica vero notitia quanti discreti in respectu. Geometria circa quantum continuum immobile occupatur, quale terra est. Estque geometria notitia quanti continui immobilis. Astronomia vero circa quantum continuum semper mobile versatur, quale cœlum est. Estque astronomia notitia quanti continui quod semper movetur.

11. Hæc quidem de contemplativa philosophiæ parte.

12. Porro activa (philosophiæ pars) in ethicam, œconomicam et politicam dividitur. Et ethicus C (seu moralis) quidem philosophus est, qui suos et alterius mores concinne conformare potest: œconomicus autem qui etiam totam domum probe novit erudire: politicus denique qui civitatem aut etiam civitates dirigit et gubernat optime.

13. Omnes autem totius activæ (philosophiæ) **61** partes implentur per legum ferendarum et judiciorum officium. Activus enim philosophus et civitati et domui et discipulo et sibi ipsi de profuturis leges fert. Eodem modo etiam judicat, dum subditorum recte quidem agentes laudat et honore et convenientibus præmiis dignatur; male vero (se gerentes) reprehendit, negligit et punit. Sed et sibi ipsi etiam philosophus fit judex, et bona quidem agens oblectatur et in virtutibus voluptatem capit; D sed aliquid officiorum transgrediens, dolet, seque ipsum castigat, et lapsuum correctionem allaborat.

14. Quemadmodum igitur medicina corporis est perfectio, ita sane animæ perfectio philosophia est, quæ animæ medicina agnoscitur. Quoniam autem animæ pars alia est quæ appetit, alia quæ cognoscit; et rursus hujus alia quidem rationis particeps, alia rationis expers est: cumque ejus quæ cognoscit, quæque rationis particeps est, una quidem cooperetur appetenti (parti), qualis est mens potestate, ipsa dianœa; altera vero separabilis et prorsus exempta sit, qualis est mens actu; quanta quidem philosophiæ pars **62** appetentem animæ partem, et ipsam scilicet mentem potestate, quæ appetenti cooperatur, perficit,

hæc activa nominatur, cum circa actionem sit occupata, finemque habeat boni apprehensionem et consecutionem; quanta vero cognoscentem (animæ partem) perficit, veritatem pro fine habens, hæc communiter contemplativa dicitur.

15. Cæterum quanta quidem notitiam mentis potestate perficit, eam nimirum quæ cum sensu et imaginatione circa formas materiatas et a materia inseparabiles occupatur, hæc physiologia vocatur, quod circa has et in his natura sit; quanta vero puram mentis actu operationem perficit, eamque mentis potestate quæ ad mentem actu provehitur, siquidem notitia est circa formas eas quæ omni modo sunt a materia separabiles, talis theologia vocatur et prima philosophia et metaphysica, quod supra naturalia sit collocata; sin vero circa formas est partim quidem a materiæ separabiles, partim vero inseparabiles, quæ talis est, mathematica nominatur et de anima. Nam et mathematica essentia, media (quædam) est quodammodo materiæ et **63** immaterialitatis: per universale quidem habens, ut a materia separari possit; per id vero quod in dimensiones patet ac discreta est, ut a materia separari non possit. Simili modo etiam anima quoad sensus quidem et imaginationes, et mentem potestate, inseparabilis est a materia; quoad vero mentem actu, quæ suprema et purissima animæ pars est, anima a materia prorsus separata est.

A γνωστικοῦ τελειωτικὸν, τέλος ἔχον τὴν ἀλήθειαν, τοῦτο λέγεται κοινῶς θεωρητικόν.

ιε'. Ἀλλ' ὅσον μὲν τὴν γνῶσιν τοῦ δυνάμει νοῦ τελειοῖ, τὴν μετ' αἰσθήσεως καὶ φαντασίας περὶ τὰ ἔνυλα εἴδη καὶ ἀχώριστα τῆς ὕλης καταγινομένην, τοῦτο καλεῖται φυσιολογικὸν, ὅτι περὶ ταῦτα ἡ φύσις καὶ ἐν τούτοις ἐστίν· ὅσον δὲ τὴν τοῦ ἐνεργείᾳ νοῦ καθαρὰν ἐνέργειαν τελειοῖ, καὶ τὴν τοῦ δυνάμει νοῦ τὴν συνεπαιρουμένην τῷ ἐνεργείᾳ νῷ, εἰ μὲν περὶ τὰ πάντη χώριστα τῆς ὕλης ἡ γνῶσίς ἐστι, τὸ τοιοῦτον θεολογικὸν καλεῖται, καὶ πρώτη B φιλοσοφία, καὶ μετὰ τὰ φυσικὰ, ὡς ἐπέκεινα τεταγμένον τῶν φυσικῶν· εἰ δὲ περὶ τὰ πῇ μὲν χωριστὰ τῆς ὕλης εἴδη, πῇ δὲ ἀχώριστα, τὸ τοιοῦτον μαθηματικὸν ὀνομάζεται καὶ περὶ ψυχῆς. Ἥ τε γὰρ μαθηματικὴ οὐσία μέση (τις) πώς ἐστιν ὕλης καὶ ἀϋλίας· τῷ μὲν καθόλου τὸ χωριστὸν ἔχουσα τῆς ὕλης, τῷ δὲ διαστατῷ καὶ διακεκριμένῳ τὸ ἀχώριστον. Καὶ ἡ ψυχὴ ὁμοίως· κατὰ μὲν τὰς αἰσθήσεις καὶ φαντασίας, καὶ τὸν δυνάμει νοῦν, ἀχώριστος τῆς ὕλης ἐστί· κατὰ δὲ τὸν ἐνεργείᾳ νοῦν, ὅς ἐστι τῆς ψυχῆς τὸ ἀκρότατόν τε καὶ καθαρώτατον, παντάπασιν ἡ ψυχὴ τῆς ὕλης κεχώρισται.

Σχῆμα κεφαλ. ζ', Τίς ἡ τῆς φιλοσοφίας διαίρεσις.

- Ἡ φιλοσοφία (διαιρεῖται)
  - εἰς θεωρητικὸν
    - φυσιολογικὸν,
    - μαθηματικὸν
      - γεωμετρία,
      - ἀστρονομία,
      - ἀριθμητική,
      - μουσική.
    - καὶ θεολογικόν.
  - καὶ πρακτικὸν
    - ἠθικὸν
    - οἰκονομικὸν,
    - πολιτικόν.

—

Tabula capitis 7, Quæ sit philosophiæ divisio.

- Philosophia dividitur in
  - contemplativam (ut sunt)
    - physiologia
    - mathematica (ut sunt)
      - geometria,
      - astronomia,
      - arithmetica,
      - musica.
    - theologia (seu metaphysica)
  - et activam (ut sunt)
    - ethica,
    - œconomia,
    - politica.

—

64 SYNOPSIS CAPITIS VIII,

QUOD EST DE UNIVOCIS, DIVERSIVOCIS, ET DIVERSIS, ÆQUIVOCIS ITEM ET MULTIVOCIS ET DENOMINATIVIS.

1. *Eorum quæ in mundo exsistunt quodvis et unum et multa est: et quidem ut unum, nomine; ut multa, vel definitione vel descriptione declaratur.* — 2. *Ex utriusque nominis et definitionis tum convenientia, tum discrepantia quatuor oriuntur syzygiæ. prima eorum quæ nomine et definitione communicant: secunda eorum quæ utroque discrepant; tertia eorum quæ nomine conveniunt et definitione discrepant; quarta eorum quæ definitione communicant, et nomine discrepant.* — 3. *Ex prima syzygia sunt univoca, ut eorum definitione et exemplis auctor probat.* — 4. *Ex secunda syzygia et diversivoca et diversa sunt, quorum discrimen per definitiones et exempla indicat.* — 5. *Ex tertia syzygia sunt æquivoca, quæ ili-*

dem definit. — 6. Indicat cur in superiorum definitionibus ubique adjiciatur, τὸ secundum nomen. — 7. Quid in illis ratio significet. — 8. Quid essentiæ nomen declaret. — 9. Quid nomen philosophis et hic et alibi sæpe significet, quodque etiam verba et aliæ partes orationis homonymως nomina dicantur. — 10. Tria in æquivocis quærenda esse, et quæ sint illa. — 11. Ex quarta syzygia sunt multivoca, quæ describit. — 12. Denominativa inter univoca et æquivoca medio loco constituta sunt, magis tamen propinquant univocis, quia majorem habent communitatem quam differentiam. — **65** *13. Per occupationem docet quid denominativa requirant et æquivocorum etiam octo requisita enumerat. — 14. Singula singulis exemplis declarat. — 15. Concludit dissertationem de æquivocis. — 16. Redit ad denominativa quæ definit. — 17. Exponit quomodo in definitione vox casus accipiatur. — 18. Quatuor requisita denominativorum assignat, quorum si unum desit, non sit verum denominativum, ut exemplis manifestum facit. — 19. Primum exemplum in quo deest tertium requisitum communitas rei. — 20. Secundum, in quo deest quartum requisitum, differentia rei. — 21. Occasione secundi exempli etymologiam vocabuli παρθένος enucleat. — 22. Tertium in quo desideratur primum requisitum, nominis communitas. — 23. Quartum, a quo abest secundum requisitum, nominis differentia. — 24. Denominativorum et vocabulorum ab uno discrimen evolvit.*

—

ΚΕΦΑΛ. Η'. A

Περὶ συνωνύμων, ἑτερωνύμων, καὶ ἑτέρων, ὁμωνύμων τε καὶ πολυωνύμων, καὶ παρωνύμων.

α'. Ἕκαστον τῶν ὄντων ἐν κόσμῳ καὶ ἕν τί ἐστι καὶ πολλά· οἷον ὁ ἄνθρωπος καὶ ἕν (τί) ἐστι καθὸ ἄνθρωπος, καὶ πολλὰ καθὸ ζῶον, καὶ λογικὸν καὶ θνητὸν, καὶ νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικόν. Ἐπεὶ οὖν ἕκαστον τῶν ὄντων ἐν κόσμῳ, καὶ ἕν τί ἐστι καὶ πολλὰ, ὡς μὲν ἓν δηλοῦται ὑπὸ τοῦ ὀνόματος, ὡς δὲ πολλὰ δηλοῦται ὑπὸ τοῦ ὁρισμοῦ, ἢ τῆς ὑπογραφῆς. Καὶ γὰρ ὁ ἄνθρωπος, ἓν ὢν καὶ πολλὰ, ὡς μὲν ἓν ὑπὸ τῆς ἄνθρωπος δηλοῦται φωνῆς, ἥτις ἁπλοῦν ἐστιν ὄνομα· ὡς δὲ πολλὰ, ὑπὸ τοῦ ὅρου τοῦ λέγοντος, ζῶον λογικὸν, θνητὸν, νοῦ καὶ ἐπιστή- B μης δεκτικόν·. ὃς δὴ ὅρος λόγος ὑπάρχει τῶν ὧν ἔχει ὁ ἄνθρωπος ἕκαστον ἐπεξιών.

β'. Ἔστωσαν οὖν δύο τινὰ πράγματα ἢ καὶ πλείω, καὶ ταῦτα ἢ καὶ κατὰ τὸ ὄνομα καὶ κατὰ τὸν λόγον κοινωνείτωσαν ἀλλήλοις· ἢ καὶ κατ' ἄμφω διαφερέτωσαν· ἢ (καὶ) κατὰ μὲν τὸ ὄνομα κοινωνείτωσαν, κατὰ δὲ τὸν λόγον διαφερέτωσαν· ἢ τὸ ἀνάπαλιν, κατὰ μὲν τὸν λόγον κοινωνείτωσαν, κατὰ δὲ τὸ ὄνομα διαφερέτωσαν, ὡς εἶναι τέσσαρας τὰς διαφοράς.

γ'. Εἰ μὲν οὖν καὶ κατ' ἄμφω κοινωνοῦσι, κατὰ τὸ ὄνομά φημι, καὶ (κατὰ) τὸν λόγον καλοῦνται συνώνυμα, ὡσανεὶ μεταδιδόντα ἀλλήλοις σὺν τῷ ὀνόματι καὶ τοῦ λόγου· συνώνυμα γάρ εἰσιν, ὧν τό τε ὄνομα κοινὸν καὶ ὁ κατὰ τοὔνομα λόγος τῆς C οὐσίας ὁ αὐτὸς, οἷον ζῶον, ὅ τε ἄνθρωπος καὶ ὁ βοῦς κατὰ τὸ ζῶον ὄνομα συνώνυμα ὄντα· καὶ γὰρ ἄμφω καὶ ζῶα προσαγορεύονται, καὶ τὸν αὐτὸν ἐπιδέχονται λόγον, καθὸ ζῶα· ἔστι γὰρ ἑκάτερον οὐσία ἔμψυχος, αἰσθητική, μεταβατική.

δ'. Εἰ δὴ κατὰ τὸ ὄνομα, καὶ κατὰ τὸν λόγον διαφέρουσιν, εἰ μὲν ἔχουσιν ἓν ὑποκείμενον, λέγονται ἑτερώνυμα, ὥσπερ ἀνάβασις καὶ κατάβασις. Ἔχουσι γὰρ ἓν ὑποκείμενον τὴν κλίμακα· ὁμοίως καὶ σπέρμα καὶ καρπός. Θεωροῦνται γὰρ περὶ τὸν αὐτὸν σῖτον, ὃς πρὸς μὲν τὸ εἶναι καὶ ἀπηρτίσθαι λέγεται καρπὸς, πρὸς δὲ τὸ μέλλειν καὶ πεφυκέναι λέγεται σπέρμα. Εἰ δὲ διάφορα ἔχουσι τὰ ὑποκεί- D μενα, λέγονται ἕτερα, οἷον ἄνθρωπος καὶ ἵππος,

CAPUT VIII.

De univocis, diversivocis et diversis, æquivocis item et multivocis et denominativis.

1. Quodvis eorum quæ sunt in mundo et unum aliquid et multa est : velut homo et unum quid est quatenus homo, et multa, quatenus animal, et rationale et mortale **66** et intelligentiæ scientiæque capax. Quoniam igitur quodvis eorum quæ sunt in mundo, et unum aliquid et multa est : ut unum quidem a nomine declaratur, ut multa autem a definitione seu descriptione declaratur. Homo enim cum sit unum et multa, ut unum quidem a voce declaratur, quæ simplex nomen est : ut multa vero, a definitione quæ dicit : animal rationale, mortale, intelligentiæ et scientiæ capax. Quæ sane definitio est oratio singula quæ habet homo persequens.

2. Sint igitur duæ quæpiam res vel etiam plures, et hæ vel secundum nomen et definitionem inter se communicent ; vel etiam quoad utrumque differant ; vel quoad nomen quidem communicent, quoad definitionem autem differant; vel contra quoad definitionem quidem communicent, quoad nomen autem differant, ut quatuor sint differentiæ.

3. Quod siquidem igitur quoad etiam utrumque communicent, quoad nomen inquam et definitionem, univoca vocantur, ut quæ sibi invicem cum nomine etiam definitionem impertiant. Univoca enim sunt, quorum et nomen commune et ratio essentiæ secundum **67** nomen eadem : veluti animal est et homo et bos, quæ secundum nomen animal univoca sunt. Ambo enim et animalia appellantur, et eamdem quatenus animalia definitionem suscipiunt. Utrumque enim est substantia animata, sentiens, progressiva.

4. Sin vero quoad nomen et quoad definitionem differant, siquidem unum habeant subjectum, diversivoca dicuntur, quemadmodum ascensio et descensio. Unum enim subjectum, scalam habent. Simili ratione et semen et fructus. In uno enim tritico considerantur, quod ea ratione qua est, et perfectum est, fructus dicitur ; qua ratione vero futurum est, et aliud per naturam fieri potest, dicitur semen. Sin vero differentia subjecta habeant

diversa dicuntur : velut homo et equus, non quatenus animalia (quoad hoc enim sunt univoca), sed quatenus homo et equus sunt. Differentia enim habent nomina, sed et differentes quoad nomina definitiones (habent). Homo enim quatenus homo, est animal rationale, mortale, intelligentiæ et scientiæ capax. Equus autem, quatenus equus, est animal irrationale, quadrupes, hinniendi facultate
68 præditum. Sed et differentia subjecta habent. Alia enim hominis est substantia, et alia est substantia equi. Dicuntur autem diversivoca quidem, quorum et nomen diversum est, et essentiæ ratio secundum nomen diversa est, cum unum subjectum habeant ; diversa vero, quorum et nomen diversum et quoad nomen essentiæ ratio diversa est, cum differentia subjecta habeant.

A οὐ καθὸ ζῶα (κατὰ τοῦτο γὰρ συνώνυμά εἰσιν), ἀλλὰ καθὸ ἄνθρωπος καὶ ἵππος. Διάφορα γὰρ ἔχουσι καὶ τὰ ὀνόματα καὶ λόγους. Ὁ μὲν γὰρ ἄνθρωπος ᾗ ἄνθρωπος ζῶόν ἐστι λογικὸν, θνητὸν, νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικόν· ὁ δὲ ἵππος ᾗ ἵππος ζῶον ἄλογον, τετράπουν, χρεμετιστικόν. Ἀλλὰ καὶ τὰ ὑποκείμενα διάφορα· ἄλλη γὰρ ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἄλλη ἡ οὐσία τοῦ ἵππου. Λέγεται δὲ ἑτερώνυμα μὲν ὧν τό τε ὄνομα ἕτερον καὶ ὁ κατὰ τοὔνομα λόγος τῆς οὐσίας ἕτερος ἓν ἐχόντων τὸ ὑποκείμενον· ἕτερα δὲ, ὧν τό τε ὄνομα ἕτερον, καὶ ὁ κατὰ τοὔνομα λόγος τῆς οὐσίας ἕτερος διάφορα ἐχόντων τὰ ὑποκείμενα.

5. Si porro quoad nomen quidem communicent, quoad definitionem autem differant, æquivoca nuncupantur. Æquivoca enim sunt, quorum nomen solum commune, sed quoad nomen essentiæ ratio diversa est : quemadmodum duo Ajaces. Ili enim unum quidem commune nomen habent, quod est Ajax ; sed quoad Ajacis nomen, definitionem non eamdem (habent). Alter enim eorum est is Ajax qui Telamonis filius, et ex Salamine oriundus fuit, et singulari certamine cum Hectore decertavit : alter est is Ajax, qui Oilei filius, Locrus et pedibus celer fuit, et siquid aliud habet.

6. Bene autem ubique adjicitur τὸ secundum nomen. Æquivoca enim quoad aliud aliquid univoca deprehendentur ; et univoca, æquivoca. Ac
69 in aliis simili ratione comparatum est. Vide enim et duo Ajaces quatenus quidem Ajaces æquivoci sunt : quatenus autem homines, univoci sunt utique.

7. Porro ratio, scilicet essentiæ, in his omnibus et de definitione et de descriptione dicta est.

8. Essentiæ autem nomen τὸ simpliciter esse declarat. Etenim duo Ajaces, quatenus uterque Ajax est, hactenus definitionem diversam habent ; quoad vero naturam, unam et eamdem habent.

9. Sciendum autem et hoc, philosophos nomen de omni significativa voce accipere. Quod si hoc, igitur et verba erunt æquivoca : velut τὸ ἐρῶ. Significat enim et *dicam*, et *amantium modo affectus sum*. Et in aliis vero etiam orationis partibus æquivocationem aliquis inveniet.

10. Tria autem in æquivocis quærenda sunt : num sit e numero æquivocorum id de quo sermo est ; et quot de significatis nomen ejusmodi usurpetur ; et quo de significatorum sermo sit.

11. Cæterum si quoad definitionem quidem res communicent, quoad nomen autem differant, multivoca dicuntur, nempe quando eadem res multis nominibus appellatur, velut ensis, spatha, gladius,
70 framea. Hæc enim omnia unam definitionem suscipiunt : quippe ferrum utrinque incidens (seu anceps) sunt. Definitio autem multivocorum est, plurima nomina quæ de una re dicuntur.

12. Porro sunt etiam quædam medio loco con-

B ε'. Εἰ δὲ κατὰ μὲν τὸ ὄνομα κοινωνοῦσι, κατὰ δὲ τὸν λόγον διαφέρουσι, καλοῦνται ὁμώνυμα. Ὁμώνυμα γάρ εἰσιν, ὧν ὄνομα μόνον κοινὸν, ὁ δὲ κατὰ τοὔνομα λόγος τῆς οὐσίας ἕτερος· ὥσπερ οἱ δύο Αἴαντες. Οὗτοι γὰρ ἓν μὲν ὄνομα κοινὸν ἔχουσι τὸ Αἴας, τὸν δὲ κατὰ τὸ Αἴας λόγον οὐ τὸν αὐτόν. Ὁ μὲν γάρ ἐστιν Αἴας ὁ τοῦ Τελαμῶνος υἱὸς ὁ ἐκ Σαλαμῖνος, ὁ μονομαχήσας τῷ Ἕκτορι· ὁ δὲ Αἴας ὁ τοῦ Ὀϊλέως υἱὸς, ὁ Λοκρὸς, ὁ τοὺς πόδας ταχὺς, καὶ εἴ τι ἕτερον ἔχει.

ϛ'. Πρόσκειται δὲ τὸ κατὰ τοὔνομα καλῶς πανταχοῦ. Κατ' ἄλλο γάρ τι τὰ ὁμώνυμα συνώνυμα εὑρεθήσονται, καὶ τὰ συνώνυμα· καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων
C ὁμοίως. Ἰδοὺ γὰρ καὶ οἱ δύο Αἴαντες καθὸ μὲν Αἴαντες ὁμώνυμοί εἰσι, καθὸ δὲ ἄνθρωποι πάντως συνώνυμοι.

ζ'. Ὁ δὲ λόγος ἐν τούτοις ἅπασι κατά τε τοῦ ὁρισμοῦ καὶ τῆς ὑπογραφῆς εἴρηται.

η'. Τὸ δὲ τῆς οὐσίας ὄνομα τὸ ἁπλῶς εἶναι δηλοῖ. Οἱ γὰρ δύο Αἴαντες καθό εἰσιν Αἴας ἑκάτεροι, κατὰ τοῦτο τὸν λόγον ἔχουσιν ἕτερον, κατὰ δὲ τὴν φύσιν ἕνα καὶ τὸν αὐτόν.

θ'. Χρὴ δὲ γινώσκειν, ὅτι τὸ ὄνομα οἱ φιλόσοφοι καὶ κατὰ πάσης φωνῆς σημαντικῆς ἐκλαμβάνουσιν. Εἰ τοῦτο, τοίνυν καὶ ῥήματα ὁμώνυμα ἔσονται, οἷον τὸ ἐρῶ. Ἔστι γὰρ τὸ λέξω, καὶ τὸ ἐρωτικῶς ἔχω.
D Καὶ ἐφ' ἑτέρων δὲ τοῦ λόγου μερῶν ὁμωνυμίαν εὑρήσει τις.

ι'. Τρία δὲ δεῖ ἐπὶ τῶν ὁμωνύμων ζητεῖν· εἰ ἔστι τῶν ὁμωνύμων τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος· καὶ κατὰ πόσων σημαινομένων τὸ τοιοῦτον ὄνομα φέρεται· καὶ περὶ ποίου τῶν σημαινομένων ὁ λόγος ἐστίν.

ια'. Εἰ δὲ κατὰ μὲν τὸν λόγον κοινωνοῦσι τὰ πράγματα, κατὰ δὲ τὸ ὄνομα διαφέρουσι, πολυώνυμα λέγονται, ἤγουν ὅταν τὸ αὐτὸ πρᾶγμα πολλοῖς καλῆται ὀνόμασιν, οἷον φάσγανον, σπάθη, ξίφος, ἄορ. Ἕνα γὰρ λόγον ἐπιδέχονται ταῦτα πάντα. Σίδηρος γὰρ ἀμφήκης εἰσίν. Ἔστι δὲ ὁ τῶν πολυωνύμων λόγος πλεῖστα ὀνόματα καθ' ἑνὸς λεγόμενα πράγματος.

ιβ'. Εἰσὶ δὲ καί τινα μεταξὺ τῶν ὁμωνύμων καὶ

τῶν συνωνύμων, κοινωνοῦντα καὶ διαφέροντα τῷ τε ὀνόματι καὶ τῷ κατὰ τοὔνομα λόγῳ· πλησιάζουσι δὲ ταῦτα μᾶλλον τοῖς συνωνύμοις· πλείονα γὰρ ἔχουσι τὴν κοινωνίαν, ἢ τὴν διαφοράν, ἅπερ καλοῦνται παρώνυμα, ὡς ἀπό τινων παρωνομασμένα· οἷον ἀπὸ τῆς γραμματικῆς γραμματικός, καὶ ἀπὸ τῆς μουσικῆς ὁ μουσικός. Καὶ γὰρ τῷ ὀνόματι κοινωνοῦσι καὶ διαφέρουσι, μὴ τὴν αὐτὴν κατάληξιν ἔχοντα τοῦ ὀνόματος· καὶ τῷ κατὰ τοὔνομα λόγῳ κοινωνοῦσι πάλιν καὶ διαφέρουσιν.

A stituta inter æquivoca et univoca quæ communicant et differunt cum nomine, tum definitione quoad nomen ; magis tamen ad univoca accedunt (quam æquivoca), quippe plus communitatis habent quam differentiæ ; quæ denominativa vocantur, quasi ab aliquibus denominata, velut a grammatica grammaticus, a musica musicus. Partim enim nomine et communicant et differunt, ut quæ eamdem nominis terminationem non habeant : partim iterum definitione quoad nomen communicant et differunt. Grammatica enim et musica sunt notitiæ : grammaticus autem et musicus substantiæ, in quibus sunt notitiæ.

ιγ Ἡ μὲν γὰρ γραμματικὴ καὶ ἡ μουσικὴ γνώσεις εἰσίν· ὁ δὲ γραμματικὸς καὶ ὁ μουσικὸς οὐσίαι, ἐν αἷς αἱ γνώσεις. Ἡ γραμματικὴ δὲ γυνή, καὶ ἡ μουσικὴ γυνὴ οὐκ εἰσὶ παρώνυμα, ἀλλ' ὁμώνυμα. Χρὴ γὰρ ἐπὶ μὲν τῶν παρωνύμων ἐξ ἀνάγκης παρηλλάχθαι τὴν κατάληξιν τοῦ ὀνόματος, ἐπὶ δὲ τῶν ὁμωνύμων σώζεσθαι κατὰ πάντα τὸ ὄνομα ἀπαράλλακτον· μὴ μόνον κατὰ τὴν κατάληξιν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ πνεῦμα, καὶ κατὰ τὸν τόπον, καὶ κατὰ τὴν πτῶσιν, καὶ κατὰ τὴν γραφήν, καὶ κατὰ τὸν ἀριθμόν, καὶ κατὰ τὸ γένος, καὶ κατὰ τὸ τοῦ λόγου μέρος, καὶ κατὰ τὴν συνήθειαν.

13. Grammatica autem mulier, et musica mulier, non sunt denominativa, sed æquivoca. In denominativis enim necessario terminationem nominis mutatam esse oportet, et in æquivocis nomen ab B immutatione immune conservari **71** oportet ; non secundum terminationem duntaxat, sed etiam secundum spiritum, et secundum tonum, et secundum casum, et secundum scripturam, et secundum numerum, et secundum genus, et secundum partem orationis, et secundum consuetudinem.

ιδ'. Τὸ γὰρ οἷος, δασυνόμενον μὲν δηλοῖ τὸ *ὁποῖος*, ψιλούμενον δέ, τὸ *μόνος*. Καὶ ἡ τοῦ πνεύματος διαφορὰ χωρίζει τῶν ὁμωνύμων αὐτό. Ἀλλ' οὐδὲ τὸ *Ἄργος*, καὶ τὸ *ἀργός*, ὁμώνυμά εἰσι διὰ τὴν τοῦ τόνου διαφοράν. Τὸ μὲν γὰρ Ἄργος παροξυτόνως δηλοῖ τὸν Ἄργον ὃν ἀπέκτεινεν ὁ Ἑρμῆς, καὶ ἄλλων ὀνόματα· τὸ δὲ ἀργὸς ὀξυτόνως δηλοῖ τὸν βραδὺν καὶ λευκόν. Τὸ *ἐλάτης*, διαφέρον κατὰ τὴν πτῶσιν, οὐκ ἔστιν ὁμώνυμον. Ὅτε γὰρ τὴν ἐλάτην δηλοῖ τὸν ἡνίοχον, εὐθεῖά ἐστιν· ὅτε δὲ τὴν ἐλάτην τὸ δένδρον, γενική· ἐνταῦθα δὲ κατὰ τὸ γένος ἐστὶν ἡ διαφορά· τὸ καινὸν καὶ κατὰ τὴν γραφὴν διαφέρον οὐκ ἔστιν ὁμώνυμον· ψιλούμενον γὰρ σημαίνει τὸ μάταιον καὶ τὸ κοῦφον, διφθογγιζόμενον δέ, τὸ νέον καὶ τὸ παράδοξον. Τὸ *εἶπον*, ἐπεὶ διαφέρει τῷ ἀριθμῷ καὶ ἑνικῶς μὲν δηλοῖ τὸ εἶπον ἐγώ, πληθυντικῶς δὲ τὸ εἶπον ἕτεροι. Διὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ὁμώνυμον. Τὸ *φάρος* ὅτε διαφέρει τὸ γένος οὐκ ἔστιν ὁμώνυμον. Ἀρσενικῶς μὲν γὰρ αὐτὸ τὸ κτίσμα δηλοῖ, θηλυκῶς δὲ τὴν πόλιν· οὐδετέρως δὲ τὸ ἱμάτιον. Τὸ *ἔχεις* μέρει λόγου διαφέρει. Καὶ ὅτε μὲν ὄνομά ἐστι, γένος ὄφεων σημαίνει πληθυντικῶς, ὅτε δὲ ῥῆμα, ἐπὶ δευτέρου προσώπου τὸ *κέκτησαι*· διὸ καὶ τῆς ὁμωνυμίας ἐξέπεσε. Τὸ *ἅρμα*, συνηθείᾳ μὲν Ἑλληνικῇ ταττόμενον ἐπὶ τοῦ ἱππικοῦ ζεύγους, ἐπὶ τῶν ὅπλων δὲ τῷ τῶν Ῥωμαίων ἔθει φερόμενον, τῶν ὁμωνύμων ἀπηλλοτρίωται.

14. Etenim (nomen) οἷος aspero spiritu affectum, *qualis* ; leni præditum, *solus* declarat. Atque (ita) spiritus differentia ipsum ab æquivocis separat. Sed neque Ἄργος et ἀργός propter toni differentiam sunt æquivoca. Etenim τὸ Ἄργος, tono in priore syllaba affectum, significat Argum quem Mercurius interfecit et aliorum nomina : at ἀργός tono acuto C in ultima affectum, tardum et album declarat. Τὸ ἐλάτης quod casu differt, non est æquivocum. Quando enim aurigam declarat, agitatorem (nimirum) frena tenentem, rectus est (nominandi causa) : quando autem abietem, arborem, gignendi est (casus). Hic autem (etiam) quoad genus est differentia. Τὸ καινὸν quod etiam scriptura differt, non est æquivocum. Cum enim per ε scribitur, vanum et leve significat ; cum diphthongo signatur, novum et quod præter opinionem **72** est. Τὸ εἶπον quia numero differt, et singulariter quidem significat, *Ego dixi* ; pluraliter autem, *Alii dixerunt* ; hac de causa non est æquivocum. Τὸ φάρος quia genere differt, non est æquivocum. Masculino enim quidem D genere ipsam structuram (seu turrim) ; feminino autem, urbem ; neutro denique vestimentum declarat. Τὸ ἔχεις parte orationis differt. Et quando quidem nomen est numero multitudinis genus serpentum declarat : quando vero verbum est in secunda persona, τὸ *habes* (seu *possides*) denotat. Proinde etiam ab æquivocatione excidit. Τὸ ἅρμα quandoquidem Græca consuetudine pro jugo equestri ponitur, Romanorum autem more pro armis profertur, ab æquivocis liberatum est.

ιε'. Τοσαῦτα περὶ τῶν ὁμωνύμων.

15. Et tantum quidem de æquivocis.

ιϛ'. Τὰ δὲ παρώνυμα ὑπογράφουσιν οὕτως· παρώνυμά εἰσιν, ὅσα ἀπό τινος ἀποφέροντα τῇ πτώσει, τὴν κατὰ τοὔνομα προσηγορίαν ἔχει. Οἷον ἀπὸ τῆς γραμματικῆς ὁ γραμματικός, καὶ ἀπὸ τῆς ἀνδρείας ὁ ἀνδρεῖος.

16. Denominativa autem sic describunt : Denominativa sunt quæ ab aliquo differentia casu, quoad nomen appellationem habent, velut a grammatica grammaticus et a fortitudine fortis.

17. In hac denominativorum descriptione casus A vocatur dictionis terminus.

18. Quatuor autem quibusdam (requisitis) opus est ut demonstrativa **73** fiant : communitate et differentia nominis et communitate differentiaque rei.

19. Unde τὸ Helenus et Helena non sunt denominativa. Communitatem enim quidem et differentiam nominis habent ; rei autem communitatem non habent. Helenus enim qui ex Troja (oriundus) Priamides, vates fuit, alius est. Rursumque alia est Helena Lacæna Ledæ ex Tyndaro filia, quæ infinitarum calamitatum Phrygibus et Achivis causa fuit ; nec ut a scientia sciens ita ab Helena Helenus (dicitur).

20. Sed neque etiam παρθενικὴ et παρθένος denominativa sunt. In his enim rei non est differentia. Idem enim etiam ambæ dictiones significant. B

21. Παρθένος autem (id est virgo) nobis (Græcis) ex eo quod παρὰ Θεῷ, id est πλησίον Θεοῦ apud Deum, hoc est prope Deum sit, propter sanctitatem dicta est, siquidem per omnia virgo sit, animaque etiam cum corpore virginitatem servet.

22. Neque vero virtus et vir bonus denominativa sunt. Ab his enim abest nominis communio.

23. Neque vicissim musica mulier et scientia musica sunt denominativa, propterea quod differentiam **74** aliquam nominis non habeant.

24. Differunt autem denominativa ab illis quæ C ab uno dicuntur, quod denominativa continent ea a quibus denominata sunt ; quemadmodum grammaticus grammaticam et justus justitiam continent. At quæ ab uno sunt, non etiam. Neque enim instrumentum medicum medicinam continet, neque liber grammaticus grammaticam ; quoniam id quidem ex seipso mederetur, hic autem scriberet et legeret.

ιζ'. Ἐν ταύτῃ τῇ τῶν παρωνύμων ὑπογραφῇ πτῶσις καλεῖται πέρας τῆς λέξεως.

ιη'. Τεσσάρων δέ τινων χρεία, ἵνα γίνωνται τὰ παρώνυμα· κοινωνίας καὶ διαφορᾶς ὀνόματος καὶ κοινωνίας καὶ διαφορᾶς πράγματος.

ιθ'. Ὅθεν τὸ Ἕλενος καὶ Ἑλένη παρώνυμα οὐκ εἰσί. Κοινωνίαν μὲν γὰρ καὶ διαφορὰν ὀνόματος ἔχουσι· πράγματος δὲ κοινωνίαν οὐκ ἔχουσιν. Ὁ μὲν γὰρ Ἕλενος ὁ ἐκ Τροίας ὁ Πριαμίδης ὁ μαντικὸς ἕτερος· ἄλλη δὲ πάλιν ἡ Ἑλένη ἡ Λάκαινα, ἡ τῆς Λήδης ἐκ Τυνδάρεω παῖς, ἡ μυρίων συμφορῶν Φρυξὶν αἰτία καὶ Ἀχαιοῖς· καὶ οὐχ ὡς ἐξ ἐπιστήμης ὁ ἐπιστήμων, ἐκ τῆς Ἑλένης ὁ Ἕλενος.

κ'. Ἀλλ' οὐδὲ τὸ *παρθενικὴ* καὶ *παρθένος* παρώνυμα. Πράγματος γὰρ ἐν τούτοις οὐκ ἔστι διαφορά· ταυτὸ γὰρ αἱ λέξεις καὶ ἄμφω σημαίνουσι.

κα'. Παρθένος δ' ἡμῖν ἐκ τοῦ παρὰ Θεῷ εἶναι, τουτέστι πλησίον Θεοῦ, διὰ τὴν ἁγνείαν ἠτυμολογῆται· εἴγε τὸ ὅλον παρθένος εἴη καὶ τῆς ψυχῆς παρθενευούσης μετὰ τοῦ σώματος.

κβ'. Οὔτε δὲ τὸ ἀρετὴ καὶ σπουδαῖος παρώνυμα. Καὶ γὰρ ἄπεστιν ἐκ τούτων ἡ κοινωνία τοῦ ὀνόματος.

κγ'. Οὔτ' αὖ μουσικὴ γυνὴ, καὶ μουσικὴ ἐπιστήμη παρώνυμα· διὰ τὸ μὴ κεκτῆσθαί τινα διαφορὰν τοῦ ὀνόματος.

κδ' Διαφέρουσι δὲ τὰ παρώνυμα τῶν ἀφ' ἑνός· ὅτι τὰ μὲν παρώνυμα περιέχουσι τὰ ἀφ' ὧν παρωνομάσθησαν, ὡς ὁ γραμματικὸς τὴν γραμματικὴν, καὶ ὁ δίκαιος τὴν δικαιοσύνην· τὰ δὲ ἀφ' ἑνὸς οὐκ ἔτι. Οὐδὲ γὰρ περιέχει τὸ ἰατρικὸν ἐργαλεῖον τὴν ἰατρικὴν, οὐδὲ τὸ γραμματικὸν βιβλίον τὴν γραμματικήν· ἐπεὶ τὸ μὲν ἂν ἰάτρευεν ἐξ ἑαυτοῦ, τὸ δ' ἔγραφε καὶ ἀνεγίνωσκε.

Σχῆμα κεφαλ. η', Περὶ συνωνύμων, ἑτερωνύμων, ἑτέρων ὁμωνύμων τε καὶ πολυωνύμων, καὶ παρωνύμων.

Δύο τινὰ
- ἢ καὶ κατὰ τοὔνομα καὶ κατὰ τὸν λόγον κοινωνοῦσι· καί εἰσι συνώνυμα, οἷον ζῶον, ὅ τε ἄνθρωπος καὶ ὁ βοῦς κατὰ τὸ ζῶον ὄνομα·
- ἢ καὶ κατὰ τοὔνομα, καὶ κατὰ τὸν λόγον διαφέρουσιν,
  - ἢ ἓν ἔχουσιν ὑποκείμενον, καί εἰσιν ἑτερώνυμα, ὡς ἀνάβασις καὶ κατάβασις·
  - ἢ διαφορὰ, καί εἰσιν ἕτερα, ὡς ἄνθρωπος καὶ ἵππος, καθὸ ἄνθρωπος καὶ ἵππος·
- ἢ κατὰ μὲν τὸ ὄνομα κοινωνοῦσι, κατὰ δὲ τὸν λόγον διαφέρουσι καὶ εἰσιν ὁμώνυμα· ὡς οἱ δύο Αἴαντες κατὰ τὸ Αἴας ὄνομα·
- ἢ κατὰ μὲν τὸν λόγον κοινωνοῦσι, κατὰ δὲ τὸ ὄνομα διαφέρουσι καί εἰσι πολυώνυμα, ὡς ἄορ, ξίφος, μάχαιρα·
- ἢ κοινωνοῦσι καὶ διαφέρουσι καὶ κατὰ τοὔνομα καὶ κατὰ τοὔνομα λόγον, καὶ εἰσι παρώνυμα, ὡς γραμματικὸς καὶ γραμματική.

Tabula capitis 8, de univocis, diversivocis, diversis, æquivocis item et multivocis et denominativis

75 Duo aliqua
- vel et quoad nomen et quoad definitionem communicant et sunt univoca; velut animal (est) et homo et bos quoad nomen animal.
- vel quoad nomen et quoad definitionem differunt: (et)
  - vel unum habent subjectum et sunt diversivoca ut ascensio et descensio,
  - vel differentia (subjecta habent) et sunt diversa, ut homo et equus quatenus homo et equus.
- vel secundum nomen quidem communicant, secundum definitionem autem differunt, et sunt æquivoca: ut dico Ajaces quoad nomen Ajacis,
- vel quoad definitionem quidem communicant, quoad nomen autem differunt, et sunt multivoca, ut ensis, gladius, machæra.
- vel communicant et differunt cum quoad nomen tum quoad definitionem secundum id nomen, et sunt denominativa ut grammaticus et grammatica.

—

76 SYNOPSIS CAPITIS IX,

QUOD EST DE QUINQUE VOCIBUS.

1. *Methodo divisoria per divisiones et subdivisiones vocis numerum quinque vocum erudite colligit.* — 2. *Subdivisio prima.* — 3. *Secunda.* — 4. *Tertia.* — 5. *Quarta.* — 6. *Quinta.* — 7. *Sexta.* — 8. *Septima.* — 9. *Octava.*—10. *Hinc numerum quinarium prædicabilium conficit.*— 11. *Ostendit quare genus præcedat differentiam.* — 12. *Quare differentia speciem.* —13. *Quare species proprium.* — 14. *Quare proprium accidens.* — 15. *Quare proprium essentiæ adjunctum accidente etiam melius adeoque prius sit.* — 16. *Et accidens postremo constituatur loco.* — 17, *Quinque vocum seu prædicabilium collationem instituit.* — 18. *Docet proprium esse ut plurimum* ἐπουσιῶδες *saltem, reperiri tamen etiam alicubi essentiale, ut in homine intelligentiæ et scientiæ capax.*—19. *Probat* τὸ *risibile esse proprium hominis* ἐπουσιῶδες *saltem.* — 20. *Judicat etiam propria in definitionibus assumi.*—21. *Monet interim ut essentiale* ἐπουσιώδει *præferatur.* — 22. *In defectu tamen essentialis et* τὸ ἐπουσιῶδες *adhibeatur.* — 23. *Quare bruta proprium* ἐπουσιῶδες *saltem, homo et essentiale et* ἐπουσιῶδες *habeat.*

—

ΚΕΦΑΛ. Θ'.

Περὶ τῶν πέντε φωνῶν.

α'. Ἡ φωνὴ ἢ ἔναρθρός ἐστιν ἢ ἄναρθρος. Καὶ περὶ μὲν τῆς ἀνάρθρου φωνῆς, ἐπείπερ οὐκ ἐγγράμματος αὕτη, λόγος οὐδείς.

β'. Ἡ δ' ἔναρθρος φωνὴ καὶ ἐγγράμματος ἢ σημαντική ἐστιν, ἢ ἄσημος. Ἄσημος μὲν οὖν ἐστιν ἡ μὴ δηλοῦσά τι πρᾶγμα. Τοιαύτην ἄσημον ἔφασάν τινες εἶναι τὸ βλίτυρι καὶ τὸ σκινδαψός· ἥτις φωνὴ καὶ ἀκατηγόρητος λέγεται, ὡς μὴ κατά τινος πράγματος ἀγορευομένη, τουτέστι λεγομένη. Σημαντικὴ δὲ καὶ κατηγορικὴ φωνή ἐστιν ἡ σημαίνουσα πρᾶγμα· οἷον ζῶον, ἄνθρωπος, λίθος· ἥτις λέγεται καὶ ἁπλῶς κατηγορικὴ, ὡς ἀγορευομένη καὶ λεγομένη κατὰ πράγματος ὁπωσοῦν.

γ'. Αὕτη (τοίνυν) ἡ ἁπλῶς κατηγορικὴ λεγομένη (φωνὴ) ἢ μερική ἐστιν, ἢ καθόλου. Καὶ μερικὴ μέν ἐστιν ἡ ἐπὶ τῶν ἀτόμων παραλαμβανομένη· περὶ ὧν οὐ διαλαμβάνουσιν οἱ φιλόσοφοι, διὰ τὸ ἄπειρα ὑπάρχειν αὐτά.

δ'. Ἡ δὲ ἁπλῶς κατηγορικὴ καθόλου φωνὴ ἢ οὐσιωδῶς κατηγορεῖται ὧν κατηγορεῖται, ἢ ἐπουσιωδῶς.

ε'. Καὶ εἰ μὲν οὐσιωδῶς κατηγορεῖται, ἢ πολλαῖς φύσεσιν ἁρμόζει, ἢ μιᾷ.

ς'. Καὶ εἰ μὲν πολλαῖς φύσεσιν ἁρμόζει, ἢ ἐν τῷ τί ἐστι κατηγορεῖται καὶ ποιεῖ γένος, ἢ ἐν τῷ ὁποῖόν τί ἐστι, καὶ ποιεῖ τὴν διαφοράν.

A

CAPUT IX.

De quinque vocibus.

77 1. Vox aut articulata est aut inarticulata. Et de inarticulata quidem voce, quandoquidem hæc scribi non potest, nullus sermo.

2. Articulata autem vox quæ etiam scribi potest, aut significativa est, aut non significativa. Ergo non significativa quidem est, quæ rem aliquam non declarat. Ejusmodi non significativam vocem aliqui dixerunt esse τὸ blityri et τὸ scindapsus; quæ vox etiam acategoretos, quasi dicas, imprædicabilis dicitur, ut quæ de re aliqua non prædicetur, hoc est dicatur. Significativa autem et prædicativa vox est quæ rem significat: velut animal, homo, lapis: quæ etiam simpliciter prædicativa dicitur, ut quæ de re

B

quoquo modo prædicetur et dicatur.

3. Hæc (igitur) quæ simpliciter prædicativa (vox) dicitur, aut particularis est, aut universalis. Et particularis quidem est, quæ de individuis assumitur, de quibus philosophi non disserunt propterea quod ipsa infinita existant.

4. Ea autem quæ simpliciter prædicativa universalis vox est, aut essentialiter prædicatur de quibus prædicatur, aut in modum adjunctorum essentiæ.

5. Et siquidem essentialiter prædicatur, aut multis naturis congruit, aut uni.

6. **78** Et cum quidem multis naturis congruit, aut in quid est prædicatur, et efficit genus: aut in quale quid est, et facit differentiam.

7. Sin autem uni naturæ congruit, aut in quid A est prædicatur et speciem facit: aut in quale quid est, et facit proprium essentiale.

ζ'. Εἰ δὲ μιᾷ φύσει ἁρμόζει, ἢ ἐν τῷ τί ἐστι κατηγορεῖται καὶ ποιεῖ τὸ εἶδος· ἢ ἐν τῷ ὁποῖόν τί ἐστι καὶ ποιεῖ τὸ οὐσιῶδες ἴδιον.

8. Et ita quidem se habet vox universalis quæ essentialiter prædicatur. Quæ autem in modum adjunctorum essentiæ prædicatur, ipsa quoque aut uni naturæ congruit, aut multis. Et si quidem uni naturæ congruit, proprium facit adjunctum essentiæ: constat quippe de eo, quod etiam in quale quid est prædicetur. In iis enim quæ essentiæ adjuncta sunt, ipsum quid est nullum locum habet. Si autem multis naturis congruit, efficit accidens.

η'. Καὶ οὕτω μὲν ἡ οὐσιωδῶς κατηγορουμένη καθόλου φωνή. Ἡ δ' ἐπουσιωδῶς κατηγορουμένη ἢ μιᾷ φύσει ἁρμόζει καὶ αὕτη ἢ πολλαῖς. Καὶ εἰ μὲν μιᾷ φύσει ἁρμόζει, ποιεῖ τὸ ἐπουσιῶδες ἴδιον· δῆλον δ' ὅτι καὶ ἐν τῷ ὁποῖόν τί ἐστι κατηγορεῖται. Ἐπὶ γὰρ τῶν ἐπουσιωδῶν οὐδεμίαν χώραν ἔχει τὸ τί ἐστιν. Εἰ δὲ πολλαῖς φύσεσιν ἁρμόζει, ποιεῖ τὸ συμβεβηκός.

9. Et si quidem in tale quid est prædicatur, inseparabile facit accidens. Sin vero, quomodo aliquid se habeat, separabile facit accidens. B

θ'. Καὶ εἰ μὲν ἐν τῷ ὁποῖόν τί ἐστι κατηγορεῖται, ποιεῖ τὸ ἀχώριστον συμβεβηκός. Εἰ δ' ἐν τῷ πῶς ἔχον ἐστὶ, ποιεῖ τὸ χωριστὸν συμβεβηκός.

10. Hinc igitur voces universales simpliciter prædicativæ, sive significativæ quinque colliguntur: genus, differentia, species, proprium et accidens. Et de his apud philosophos sermo est.

ι'. Συνάγονται τοίνυν ἐντεῦθεν καθόλου φωναὶ κατηγορικαὶ ἁπλῶς ἤτοι σημαντικαὶ πέντε· γένος, διαφορὰ, εἶδος, ἴδιον καὶ συμβεβηκός· (καὶ) περὶ τούτων παρὰ τοῖς φιλοσόφοις ὁ λόγος.

79 11. Genus quidem igitur prius est differentia, quia differentias continet. Etenim animal, cum genus sit, ratinoale et irrationale in seipso continet.

ια'. Τὸ μὲν οὖν γένος προτερεύει τῆς διαφορᾶς, ὅτι περιεκτικόν ἐστι τῶν διαφορῶν. Τὸ γὰρ ζῶον, γένος ὂν, περιέχει ἐν ἑαυτῷ τὸ λογικὸν καὶ τὸ ἄλογον.

12. Differentia autem præcedit speciem, quandoquidem specie est universalior. Rationale enim homine est universalius. Non enim de homine tantum, sed etiam de angelo effertur.

ιβ'. Ἡ διαφορὰ δὲ προτερεύει τοῦ εἴδους, ἐπεὶ καθολικωτέρα τοῦ εἴδους ἐστί. Καὶ γὰρ τὸ λογικὸν καθολικώτερόν ἐστι τοῦ ἀνθρώπου. Φέρεται γὰρ οὐ κατὰ τοῦ ἀνθρώπου μόνον, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοῦ ἀγγέλου.

13. Species autem præcedit proprium, quando- C quidem species quidem duntaxat essentialis est, proprium vero etiam essentiæ adjunctum. Essentialia autem adjunctis essentiæ honoratiora sunt. Illa enim cum adsunt quidem, speciem conservant; cum vero absunt, corrumpunt eam. At essentiæ adjuncta, neque cum adsunt, conservant; neque cum absunt, corrumpunt (speciem). Et vero alio modo speciem oportet priorem esse et sic habere proprium quod aliis speciebus sit incommunicabile.

ιγ'. Τὸ δὲ εἶδος προτερεύει τοῦ ἰδίου· ἐπειδὴ τὸ μὲν εἶδος μόνον οὐσιῶδές ἐστι, τὸ δὲ ἴδιον καὶ ἐπουσιῶδες. Τὰ οὐσιώδη δὲ καὶ ἐπουσιωδῶν τιμιώτερα. Ταῦτα γὰρ παρόντα μὲν σώζουσι τὸ εἶδος, ἀπόντα δὲ φθείρουσιν αὐτό. Τὰ δὲ ἐπουσιώδη οὔτε παρόντα σώζουσιν, οὔτε ἀπόντα φθείρουσι. Καὶ ἄλλως δὲ δεῖ πρότερον εἶναι τὸ εἶδος καὶ οὕτως ἔχειν τὸ ἴδιον εἴδεσιν ἄλλοις ἀμέθεκτον.

14. Proprium autem accidente prius est: quandoquidem accidens tantum essentiæ adjunctum est, proprium autem et essentiale et essentiæ adjunctum est.

ιδ'. Τὸ δὲ ἴδιον προτερεύει τοῦ συμβεβηκότος· ἐπειδὴ τὸ μὲν συμβεβηκὸς μόνον ἐπουσιῶδές ἐστι, τὸ δὲ ἴδιον καὶ οὐσιῶδες καὶ ἐπουσιῶδες.

15. Sed ipsum etiam essentiæ adjunctum pro- D prium accidente est honoratius. Illud enim animalis quædam facultas **80** est quæ interius consideratur et speciem designat seu certa quadam nota insignit. Soli enim speciei et omni et semper inest: unde etiam convertitur. Si quid enim homo est, risibile est: et si quid risibile est, homo est. Accidens autem extrinsecus circa corpus, et in ipsa magis est superficie, nec etiam soli speciei inest, ut eam ab aliis speciebus discernat. Etenim cygnus quidem albus est, sed non etiam convertitur: quandoquidem non siquid album, hoc jam etiam cygnus est. Multa enim præter cygnum animalia volatilia conspeximus alba et magis in oris maritimis. Sed et nix et gypsum et alia multa quæ alba sunt,

ιε'. Ἀλλὰ δὲ αὐτὸ τὸ ἐπουσιῶδες ἴδιον τιμιώτερόν ἐστι τοῦ συμβεβηκότος. Τὸ μὲν γὰρ ψυχική τίς ἐστι δύναμις ἐντὸς θεωρουμένη καὶ τὸ εἶδος χαρακτηρίζουσα. Μόνῳ γὰρ ὑπάρχει τῷ εἴδει καὶ παντὶ καὶ ἀεί· ὅθεν καὶ ἀντιστρέφει. Καὶ γὰρ εἴ τι ἄνθρωπος, γελαστικόν· καὶ εἴ τι γελαστικὸν, ἄνθρωπος. Τὸ δὲ συμβεβηκὸς ἐκτός ἐστι περὶ τὸ σῶμα, καὶ πρὸς αὐτὴν μᾶλλον τὴν ἐπιφάνειαν, καὶ οὐδὲ μόνῳ τῷ εἴδει ὑπάρχει, ἵνα διαχωρίσῃ αὐτὸ τῶν ἄλλων εἰδῶν. Καὶ γὰρ λευκὸς μὲν ὁ κύκνος ἐστὶν, οὐ μὴν δὲ καὶ ἀντιστρέφει· ἐπείπερ οὐχ εἴ τι λευκὸν, τοῦτο ἤδη καὶ κύκνος. Πολλὰ γὰρ παρὰ τὸν κύκνον πτηνὰ ζῶα κατείδομεν λευκὰ καὶ μᾶλλον ἐν τοῖς αἰγιαλοῖς. Ἀλλὰ καὶ ἡ χιὼν, καὶ ἡ τίτανος, καὶ ἄλλα πολλὰ λευκὰ ὄντα, οὐκ εἰσὶ κύκνοι. Καὶ

κατὰ τοῦτον οὖν τὸν λόγον εἰκότως καὶ τὸ ἐπουσιῶ- A δες ἴδιον προτέτακται τοῦ συμβεβηκότος.

ιϛ'. Τὸ δὲ συμβεβηκὸς τὴν ἐσχάτην εἴληχε τάξιν.

ιζ'. Τὸ μὲν οὖν γένος, ἡ διαφορὰ καὶ τὸ εἶδος, οὐσιώδη πάντοτέ εἰσι, τὸ δὲ συμβεβηκὸς ἐπουσιῶδες ἀεί. Τὸ δέ γε ἴδιον ἐπαμφοτερίζει.

ιη'. Καὶ τὰ πολλὰ μὲν ἐπουσιῶδές ἐστιν· εὑρίσκεται δέ που καὶ οὐσιῶδες· οἷον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὸ νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικόν. Οὐ γάρ ἐστι τοῦτο διαφορά. Κατὰ πλειόνων γὰρ εἰδῶν, οὐ καθ' ἑνὸς ἡ διαφορά. Τὸ δὲ νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικὸν ἰδίως μόνῳ τῷ ἀνθρώπῳ ὑπάρχει· μόνος γὰρ ὁ ἄνθρωπος B δέχεται τὸν θύραθεν νοῦν τὸν ἐκ τῆς μαθήσεως, καὶ μόνος τὰς ἐπιστήμας διδάσκεται.

ιθ'. Λέγεται δὲ οὐσιῶδες (καὶ) τὸ τοιοῦτον ἴδιον, ὅτι καὶ παρὸν σώζει τὸ εἶδος· ὁ γὰρ ἄνθρωπος τοῦτο ὅλον ἐστὶ ζῶον λογικὸν, θνητὸν, νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικόν· καὶ ἀπὸν φθείρει. Εἰ μὴ γὰρ ὑπάρχει νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικὸν, οὐκ ἔσται ἄνθρωπος. Ἐπεὶ γοῦν τὸ νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικὸν καὶ παρὸν σώζει τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἀπὸν φθείρει, λέγεται δὲ καὶ καθ' ἑνὸς εἴδους μόνου τοῦ ἀνθρωπείου καὶ ἐν τῷ ὁποῖόν τί ἐστι κατηγορεῖται· διὰ ταῦτα οὐσιῶδες ἴδιον εἴρηται.

κ'. Τὸ δὲ γελαστικὸν ἴδιον τοῦ ἀνθρώπου ἐπουσιῶ- C δές ἐστι. Παρὸν μὲν γὰρ οὐ σώζει· καὶ γὰρ οὐ χρῄζομεν τοῦ γελαστικοῦ πρὸς συμπλήρωσιν τῆς φύσεως ἡμῶν· τοῦ δέ γε νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικοῦ χρῄζομεν διὰ τὴν ἔξωθεν γνῶσιν καὶ τὰς ἐπιστήμας, ὡς εἴρηται· ἀπὸν δὲ πάλιν τὸ τοιοῦτον ἐπουσιῶδες ἴδιον οὐ φθείρει. Δύναται γὰρ καὶ μὴ ἔχων τὸ γελαστικὸν ὁ ἄνθρωπος οὐδὲν ἧττον εἶναι ἄνθρωπος· μὴ ἔχων δὲ καὶ τὸ νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικὸν οὐ δύναται εἶναι ἄνθρωπος, μήτε γνῶσιν, μήτε ἐπιστήμην δυνάμενος δέξασθαι.

κα'. Παραλαμβάνονται δὲ καὶ τὰ ἴδια ἐν τοῖς ὁρισμοῖς, χαρακτηριστικὰ τυγχάνοντα τῶν εἰδῶν. D

κβ'. Καὶ ὅπου μὲν ἔστιν οὐσιῶδες ἴδιον, τοῦ ἐπουσιώδους προκρίνεται (χαρακτηρίζειν γὰρ μᾶλλον δύναται), καὶ εἰς τὸν ὁρισμὸν τοῦτο παραλαμβάνεται· ὥσπερ ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου. Λέγομεν γὰρ, Ἄνθρωπός ἐστι ζῶον λογικὸν, θνητὸν, νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικόν· καὶ οὐ λέγομεν γελαστικόν.

κγ'. Ὅπου δὲ οὐσιῶδες ἴδιον οὐχ εὑρίσκεται, τὸ ἐπουσιῶδες εἰσάγεται, ὡς ἐπὶ τοῦ ἵππου. Λέγομεν γὰρ, Ἵππος ἐστὶ ζῶον ἄλογον, τετράπουν, χρεμετιστικόν. Καὶ ἔστι τὸ χρεμετιστικὸν ἴδιον ἐπουσιῶδες τοῦ ἵππου.

κδ'. Ἐν μὲν οὖν τοῖς ἄλλοις ζώοις ἐπουσιῶδες

cygni non sunt. Et quoad hanc igitur rationem proprium etiam essentiæ adjunctum accidenti præpositum est.

16. Accidens autem postremum ordinem sortitum est.

17. Proin genus quidem differentia et species semper sunt essentialia; accidens vero semper essentiæ; adjunctum est: proprium denique utriusque naturæ est particeps.

18. Et quidem ut plurimum adjunctum est essentiæ; reperitur autem alicubi etiam essentiale, velut in homine intelligentiæ et scientiæ capax. **81** Nec enim hoc differentia est. Differentia namque de pluribus speciebus, non de una (prædicatur). Atqui τὸ intelligentiæ et scientiæ capax proprie soli homini inest. Solus enim homo intelligentiam, quæ forinsecus ex institutione est, recipit, et solus scientias docetur.

19. Dicitur autem (etiam) hoc proprium essentiale: quod et cum adest, conservat speciem (homo enim totum, hoc est animal rationale, mortale, intelligentiæ et scientiæ capax), et cum abest, corrumpit. Nisi enim intelligentiæ et scientiæ capax exsistat, non erit homo. Quoniam igitur τὸ intelligentiæ et scientiæ capax et cum adest, conservat hominem, et cum abest, corrumpit, de una autem etiam sola humana specie dicitur et in quale quid est prædicatur: propterea essentiale proprium dictum est.

20. Risibile autem proprium hominis est essentiæ adjunctum. Cum enim adest quidem, non conservat speciem (neque enim indigemus risibili ad completionem naturæ nostræ. At ejus quod est intelligentiæ et scientiæ capax indigemus propter extrinsecus (advenientem) notitiam et scientias, ut dictum est); **82** iterum autem cum abest ejusmodi proprium essentiæ adjunctum, non corrumpit (speciem). Potest enim homo, etiamsi non habeat τὸ risibile, nihilominus esse homo. At si τὸ intelligentiæ et scientiæ capax non habeat, non potest esse homo, ut qui neque notitiam neque scientiam recipere possit.

21. Assumuntur porro etiam propria in definitionibus ut quæ species certo aliquo charactere seu nota insigniendi vim habeant.

22. Ac ubi quidem essentiale est proprium, ei quod essentiæ adjunctum est præfertur (magis enim species charactere insignire potest), ideoque in definitionem assumitur: quemadmodum in homine. Dicimus enim, Homo est animal rationale, mortale, intelligentiæ et scientiæ capax: nec dicimus risibile.

23. Ubi autem essentiale proprium non reperitur, id quod essentiæ adjunctum est, substituitur, ut in equo. Dicimus enim, Equus est animal irrationale, quadrupes, hinniendi facultate præditum. Estque τὸ hinniendi facultatem habens, proprium quod essentiæ equi adjunctum est.

24. Itaque in cæteris quidem animalibus proprium

duntaxat essentiæ adjunctum est. Homo autem
83 quoniam et irrationalem naturam vitamque participat, et animam rationalem præ omnibus animalibus singularem habet, propterea duplex proprium habet : τὸ risibile quidem, quod cum brutis communicat; τὸ intelligentiæ vero et scientiæ capax, quod intellectualis et rationalis est, et modo quodam cum angelis conjungitur et angelus est cum corpore.

A μόνον τὸ ἴδιον· ὁ δὲ ἄνθρωπος, ἐπεὶ καὶ τῆς ἀλόγου μετέχει φύσεως καὶ ζωῆς, καὶ τὴν λογικὴν ψυχὴν ἐξαίρετον ἔχει παρὰ πάντα τὰ ζῶα, διὰ τοῦτο διττὸν φέρει τὸ ἴδιον· τὸ μὲν γελαστικὸν, ὡς κοινωνῶν τοῖς ἀλόγοις· τὸ δὲ νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικὸν, ὡς νοερός τε καὶ λογικὸς, καὶ τοῖς ἀγγέλοις τρόπον τινὰ συναπτόμενος καὶ ἄγγελος ὢν μετὰ σώματος.

Σχῆμα κεφαλ. θ', Περὶ τῶν πέντε φωνῶν.

Ἡ φωνὴ
- ἢ ἔναρθρος
  - ἢ σημαντική
    - ἢ καθόλου
      - ἢ οὐσιώδης
        - ἢ πολλαῖς φύσεσιν ὑπάρχει
          - ἢ ἐν τῷ τί ἐστι κατηγορεῖται, καὶ ποιεῖ τὸ γένος·
          - ἢ ἐν τῷ ὁποιόν τί ἐστι, καὶ ποιεῖ τὴν διαφοράν·
        - ἢ μιᾷ
          - ἢ ἐν τῷ τί ἐστι, καὶ ποιεῖ τὸ εἶδος·
          - ἢ ἐν τῷ ὁποῖόν τί ἐστι, καὶ ποιεῖ τὸ οὐσιῶδες ἴδιον·
      - ἢ ἐπουσιώδης
        - ἢ μιᾷ φύσει ἁρμόζει, καὶ ποιεῖ τὸ ἐπουσιῶδες ἴδιον·
        - ἢ πολλαῖς, καὶ ποιεῖ τὸ συμβεβηκός.
    - ἢ μερική
  - ἢ ἄσημος
- ἢ ἄναρθρος

84 *Tabula capitis 9. De quinque vocibus.*

Vox
- aut articulata
  - aut significativa
    - aut universalis
      - aut essentialis
        - aut multis naturis congruit: (et)
          - aut in quid est prædicatur et facit genus,
          - aut in quale quid est prædicatur et facit differentiam.
        - aut uni (naturæ congruit, et)
          - aut in quid est (prædicatur) et facit speciem,
          - aut in quale quid est et facit essentiale proprium.
      - aut essentiæ adjuncta
        - aut uni naturæ congruit et facit proprium essentiæ adjunctum,
        - aut multis (naturis congruit) et facit accidens,
    - aut particularis (ut Petrus, Paulus),
  - aut non significativa (ut blityri, scindapsus),
- aut inarticulata (ut latratus canum, mugitus boum).

85 SYNOPSIS CAPITIS X.

QUOD EST DE GENERE ET SPECIE; UBI ETIAM DE SCHESI SEU HABITUDINE.

1. *Generis ut vocabuli homonymi diversa significata recenset, quorum hoc primum est.*—2. *Secundum significatum.* — 3. *Incidenter homonymiam vocabuli Judæorum exponit.* — 4. *Tertium significatum, quo accipitur apud logicos.* — 5. *Genus quomodo hic accipiatur definit.* — 6. *Speciei etiam ut vocabuli homonymi significatum prius exponit.* — 7. *Posterius, quo speciem definit.* — 8. *Ostendit genus et speciem relata esse, et naturalem relationem habere.* — 9. *Hac occasione relationem facit quadruplicem.* — 10. *Probat etiam genus et speciem quoad naturam referri ad se invicem.* — 11. *Analogia Adami, Abelis, Sethi. Divisionem generis in summum et subalternum, itemque speciei in subalternam et infimam instituit.* — 12. *Analogiam accommodat, et primum summa genera, dein species infimas, ac denique genera subalterna et species subalternas describit.* — 13. *Rationem reddit quare genera subalterna sic vocentur.* — 14. *Omnia exemplis declarat in substantiæ divisionibus.* — 86 15. *Docet hominem uti speciem specialissimam et respectu generis sui et respectu individuorum suorum genus non esse, sed saltem spe-*

ciem. — 16. Et ab absurdo probat hominem uti speciem specialissimam suorum individuorum genus non esse, sed saltem speciem. — 17. Declarat individua suarum specierum itemque species suorum generum et omnino subalterna genera superiorum usque ad supremum adeoque omnia inferiora superiorum, et nomen et definitionem recipere, sed superiora inferiorum non item. — 18. Species item inter se invicem collatas neque nomine neque definitione communicare.—19. Sed communis generis et nomen definitionem ex æquo accipere.

ΚΕΦΑΛ. Ι'.

A

Περὶ γένους καὶ εἴδους, ἐν ᾧ καὶ περὶ σχέσεως.

α'. Τὰ σημαινόμενα τοῦ γένους ὑπάρχει διάφορα. Γένος γὰρ λέγεται καὶ ἡ ἑκάστου τῆς γενέσεως ἀρχὴ, εἴτε ἀπὸ τοῦ τεκόντος, εἴτε ἀπὸ τῆς πατρίδος· ἀπὸ μὲν τοῦ τεκόντος, ὡς ὅταν εἴπωμεν, τὸν Ἰούδαν ἐκ τοῦ Ἰσραὴλ ἔχειν τὸ γένος ἢ ἐκ τοῦ Ἀβραάμ. Ἀπὸ δὲ τῆς πατρίδος, ὡς ὅταν λέγωμεν τὸν Παῦλον Ταρσέα εἶναι τὸ γένος. Ἐκεῖ μὲν γὰρ τὸ γένος εἴτουν ἡ ἀρχὴ τῆς γενέσεως ὁ Ἀβραὰμ καὶ ὁ Ἰσραὴλ, ἐνταῦθα δὲ πάλιν γένος καὶ ἀρχὴ γενέσεως ἡ Ταρσός. Διττὴ τοίνυν ἡ τῆς γενέσεως ἀρχὴ, φυσική τε καὶ τοπική· φυσικὴ μὲν ἡ ἐκ τοῦ τεκόντος, τοπικὴ δὲ ἡ ἐκ τῆς πατρίδος.

B

β'. Λέγεται γένος καὶ αὐτὸ τὸ πλῆθος τῶν ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς, καθὸ σχέσεως ἔχουσι πρός τε τὴν πρώτην ἀρχὴν καὶ πρὸς ἀλλήλους αὐτούς· ὡς ὅταν λέγωμεν τὸ γένος τῶν Ἰουδαίων. Καὶ γὰρ οἱ Ἰουδαῖοι σχέσιν ἔχουσι καὶ πρὸς τὴν πρώτην ἀρχὴν τῆς γενέσεως, ἤγουν τὸν Ἰούδαν, ἐξ οὗ κατάγονται, καὶ πρὸς ἀλλήλους τὴν τῆς συγγενείας.

γ'. Ἐκλήθησαν δὲ πρώτως καὶ κυρίως οἱ Ἰουδαῖοι οἱ ἐκ τοῦ Ἰούδα κατὰ ἀποτομὴν τῶν ἀπὸ τῶν ἄλλων κεκλημένων γενῶν, ἤγουν τῶν Λευϊτῶν, τῶν Βενιαμιτῶν, καὶ τῶν λοιπῶν φυλῶν· ὕστερον δὲ καὶ τὸ ἅπαν ἔθνος τῶν Ἑβραίων Ἰουδαῖοι κατονομάζονται διὰ τὸ τῆς Ἰούδα φυλῆς ἐπίσημον καὶ βασιλικόν.

C

δ'. Ἄλλως δὲ λέγεται γένος, ᾧ ὑποτάσσεται τὸ εἶδος, καθ' ὁμοιότητα τῶν εἰρημένων γενῶν. Ἀρχή τε γάρ ἐστι τὸ τοιοῦτον γένος τῶν ὑφ' ἑαυτὸ, καὶ περιέχει καὶ πᾶν τὸ πλῆθος τῶν ὑπ' αὐτό.

ε'. Τριχῶς οὖν τοῦ γένους λεγομένου, περὶ τοῦ τρίτου τοῖς φιλοσόφοις ὁ λόγος ὃ καὶ ὑπογράφοντες λέγουσι· Γένος ἐστὶ τὸ κατὰ πλειόνων καὶ διαφερόντων τῷ εἴδει ἐν τῷ τί ἐστι κατηγορούμενον.

ς'. Καὶ τὸ εἶδος δὲ οὐχ ἕν τι δηλοῖ· λέγεται γὰρ τὸ εἶδος καὶ ἐπὶ τῆς ἑκάστου μορφῆς, καθὸ λέγομεν εὐειδεῖς ἀνθρώπους καὶ δυσειδεῖς· οἷον ὁ Νιρεὺς εὐειδὴς, ὁ Θερσίτης δὲ δυσειδής. Καὶ τὸ εἶδος τοῦ ἀνδριάντος τοιόνδε.

D

ζ'. Λέγεται εἶδος καὶ τὸ τασσόμενον ὑπὸ τὸ γένος καὶ οὗ κατηγορεῖται τὸ γένος ἐν τῷ τί ἐστι. Περὶ τούτου τοῖς φιλοσόφοις ὁ λόγος.

η'. Ἐπεὶ δὲ τὸ γένος ἀποδιδόντες τοῦ εἴδους ἐμνήσθημεν, εἰπόντες· Γένος ἐστὶ τὸ κατὰ πλειόνων καὶ διαφερόντων τῷ εἴδει ἐν τῷ τί ἐστι κατηγορούμενον, καὶ τὸ εἶδος ὑπογράφοντες, καὶ περὶ τοῦ γένους διαλαμβάνομεν· Εἶδός ἐστι, λέγοντες, τὸ τασσόμενον ὑπὸ τὸ γένος καὶ οὗ κατηγορεῖται τὸ γένος ἐν τῷ τί ἐστι· χρὴ γινώσκειν, ὅτι καθάπερ ἐν τῷ

CAPUT X.

De genere et specie, ubi etiam de schesi.

1. Significata generis diversa sunt. Genus enim dicitur etiam generationis cujusque principium, sive ab eo qui genuit, sive a patria. Ab eo quidem qui genuit, ut cum dixerimus, Judam habere genus ex Israel aut ex Abraham. A patria vero, ut cum dicimus Paulum genere Tarsensem esse. Etenim ibi quidem genus sive generationis principium est Abraham et Israel, hic autem rursum Tarsus genus et principium generationis est. Duplex igitur generationis est principium, naturale et locale; naturale quidem quod a genitore, locale quod a patria est.

2. Dicitur genus etiam ipsa multitudo eorum qui ab uno sunt principio, quatenus et ad primum principium et ad se invicem **87** schesin seu respectum habent: ut cum genus Judæorum dicimus. Judæi enim et ad primum principium ortus, nempe Judam, a quo deducuntur; et ad se invicem schesin habent, eam quæ in cognatione consistit.

3. Cæterum primo et proprie Judæi vocati sunt, qui ex Juda sunt, ut sejungerentur a generibus quæ ab aliis denominata sunt, a Levitis, Benjaminitis, et cæteris tribubus. Deinde vero etiam universa gens Hebræorum Judæi cognominati sunt, propter tribus Juda celebritatem et dignitatem.

4. Alio autem modo dicitur genus, cui subjicitur species, forte secundum similitudinem generum quæ dicta sunt. Ejusmodi enim genus et principium est eorum quæ sub se sunt, et universam etiam multitudinem continet eorum quæ sub ipso sunt.

5. Cum igitur genus tribus modis dicatur, de tertio apud philosophos sermo est, quod etiam describentes dicunt: Genus est quod de multis et differentibus specie in quid est prædicatur.

6. Et vero etiam species non unum aliquid declarat. Etenim species etiam de cujusque rei forma dicitur, quatenus formosos et deformes homines dicimus, veluti Nireus **88** formosus, Thersites autem deformis; et forma statuæ, tale quid est.

7. Dicitur species etiam quod sub genere collocatur et de quo genus in quid est prædicatur. De hoc philosophis sermo est.

8. Quoniam autem genus definientes speciei mentionem fecimus, cum diximus: Genus est quod de pluribus et differentibus in quod est prædicatur, speciemque describentes etiam de genere disserimus; dicentes: Species est quæ sub genere collocatur, et de qua genus in quid est prædicatur; sciendum est, quod quemadmodum in oratione de

patre etiam filius inducitur et vicissim pater in oratione de filio (pater enim est qui filium habet, et filius qui patrem habet), eodem modo etiam in oratione de genere etiam species, et in oratione de specie genus infertur. Genus enim speciei est genus, et species generis est species. Schesin enim ad se invicem naturalem habent

9. Quatuor autem modis schesis dicitur : aut secundum artem, ut magistri et discipuli, aut secundum fortunam, ut domini et servi, aut secundum electionem, ut amici ad amicum, aut secundum naturam, ut patris et filii, et generis ac speciei.

10. **89** Quemadmodum enim pater filii est causa, filius autem (si ita liceat loqui) causatus seu effectus ; sic etiam genera propriarum specierum causæ, species autem causata seu effecta sunt.

11. Quemadmodum autem primus homo, nempe Adam, pater quidem dicitur, propterea quod filios habuit; filius autem non dicitur cum patrem non habuerit : Abel vero filius quidem dicitur, propterea quod a patre Adam genitus est; pater autem non dicitur, quandoquidem filium non genuit ; Seth denique et pater dicitur et filius; pater quidem ut qui filium genuerit; filius vero ut qui ex patre Adam sit genitus: ita sane etiam in generibus et speciebus deprehendere id licet.

12. Sunt enim prima quædam et suprema genera, quæ supra se aliud genus non habent. Hæc vocantur generalissima. Genus enim generalissimum, quod cum genus sit non est species, et supra quod aliud aliquod transcendens genus non fuerit. Sunt autem etiam species quædam ultimæ et infinitæ, quæ alias species non habent, quæ ex ipsis dividantur. Hæ vocantur species specialissimæ. Species **90** specialissima est, quæ cum species sit non est genus : et quam cum species sit, in species amplius dividere non possumus : (et) quæ de pluribus ac differentibus numero in quid est prædicatur. Sunt autem (etiam) alia extremorum media quæ eadem species sunt et genera : antecedentium quidem species, consequentium autem genera.

13. Dicuntur vero hæc media, genera subalterna; non quod de quolibet quodlibet efferatur, ejusdemque idem sit et genus et species; sed quod genus sub alio genere finiat, et rursus hoc sub alio, ac inter se invicem commune habeant, ut veluti species subjiciantur, quamvis sint genera.

14. Veluti substantia primum et generalissimum est genus. Sub substantia, corpus. Dividitur enim substantia in corpus et incorporeum. Sub corpore animatum corpus. Rursus sub hoc sentiens; sub quo animal : sub animali vero, animal ratione præditum, sub quo Petrus, Paulus, et reliqui particulares homines, qui omnes individua nominantur. Substantia quidem igitur genus est, ut dictum est, generalissimum, quod non habeat aliud genus quod ipsam transcendat : homo **91** autem species est specialissima, quod aliam speciem quæ infra se descendat, non habeat ; quæ porro media sunt inter

A περὶ τοῦ πατρὸς λόγῳ καὶ ὁ υἱὸς συνεισάγεται, καὶ ὁ πατὴρ πάλιν ἐν τῷ περὶ τοῦ υἱοῦ, πατὴρ γάρ ἐστιν ὁ ἔχων υἱὸν, καὶ ὁ υἱὸς ὁ ἔχων πατέρα· τὸν αὐτὸν τρόπον κἀν τῷ περὶ γένους λόγῳ καὶ τὸ εἶδος εἰσφέρεται, κἀν τῷ περὶ εἴδους τὸ γένος. Τὸ γὰρ γένος εἴδους ἐστὶ γένος, καὶ τὸ εἶδος γένους ἐστὶν εἶδος. Σχέσιν γὰρ ἔχουσι πρὸς ἄλληλα φυσικήν.

θʹ. Λέγεται δὲ ἡ σχέσις τετραχῶς· ἢ κατὰ τέχνην, ὥσπερ διδασκάλου καὶ μαθητοῦ· ἢ κατὰ τύχην, ὡς δεσπότου καὶ δούλου· ἢ κατὰ προαίρεσιν, ὡς φίλου πρὸς φίλον· ἢ κατὰ φύσιν, ὡς πατρὸς καὶ υἱοῦ, καὶ γένους καὶ εἴδους.

ιʹ. Ὥσπερ γὰρ ὁ πατὴρ αἴτιός ἐστι τοῦ υἱοῦ, ὁ δὲ υἱὸς αἰτιατός· οὕτω καὶ τὰ γένη τῶν οἰκείων εἰδῶν αἴτιά εἰσι, τὰ δὲ εἴδη αἰτιατά.

B

ιαʹ. Ὥσπερ δὲ ὁ πρῶτος ἄνθρωπος, ἤγουν ὁ Ἀδὰμ, πατὴρ μὲν λέγεται, διότι ἔσχεν υἱούς· υἱὸς δὲ οὐ λέγεται πατέρα μὴ σχών· ὁ δὲ Ἄβελ υἱὸς μὲν λέγεται, διότι γεγέννηται παρὰ πατρὸς τοῦ Ἀδάμ· οὐ λέγεται δὲ πατὴρ, ἐπείπερ υἱὸν οὐκ ἐγέννησεν· ὁ δέ (γε) Σὴθ καὶ πατὴρ λέγεται καὶ υἱὸς, πατὴρ μὲν ὡς γεννήσας υἱὸν τὸν Ἐνὼς, υἱὸς δὲ, ὡς γεννηθεὶς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ Ἀδάμ· οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τῶν γενῶν καὶ τῶν εἰδῶν ἔστιν εὑρεῖν.

ιβʹ. Εἰσὶ γάρ τινα γένη πρώτιστα καὶ ἀνώτατα, μὴ ἔχοντα ἐπάνω αὐτῶν ἕτερον γένος· ταῦτα καλοῦνται γενικώτατα γένη. Γενικώτατον γὰρ γένος ἐστὶν, ὃ γένος ὂν οὐκ ἔστιν εἶδος, καὶ ὑπὲρ ὃ οὐκ ἂν C εἴη ἄλλο τι ἐπαναβεβηκὸς γένος. Εἰσὶ δὲ καί τινα εἴδη ἔσχατα καὶ κατώτατα, μὴ ἔχοντα ἕτερα εἴδη, ἐξ αὐτῶν διαιρούμενα. Ταῦτα ὀνομάζεται εἰδικώτατα εἴδη. Εἰδικώτατον γὰρ εἶδός ἐστιν, ὅπερ εἶδος ὂν οὐκ ἔστι γένος· καὶ ὃ εἶδος ὂν οὐκ ἂν διελοίμεθα εἰς εἴδη ἔτι, (καὶ) τὸ κατὰ πλειόνων καὶ διαφερόντων τῷ ἀριθμῷ ἐν τῷ τί ἐστι κατηγορούμενον. Εἰσὶ δὲ (καὶ) ἄλλα μέσα τῶν ἄκρων εἴδη καὶ γένη τὰ αὐτά· εἴδη μὲν τῶν πρὸ αὐτῶν, γένη καὶ τῶν μετ' αὐτά.

ιγʹ. Λέγεται δὲ ταῦτα τὰ μέσα γένη ὑπάλληλα· οὐχ ὅτι ἕκαστον ἐφ' ἕκαστον φέρεται καὶ τοῦ αὐτοῦ τὸ αὐτὸ γένος καὶ εἶδός ἐστιν· ἀλλ' ὅτι γένος ὑπ' D ἄλλο γένος τελεῖ, κἀκεῖνο ὑφ' ἕτερον, καὶ ἔχουσιν ἄλληλα κοινὸν τὸ ὑποκεῖσθαι ὡς εἴδη καί γένη ὄντα.

ιδʹ. Οἷον ἡ οὐσία πρώτιστόν ἐστι γένος καὶ γενικώτατον. Ὑπὸ (γὰρ) τὴν οὐσίαν τὸ σῶμα. Διαιρεῖται γὰρ ἡ οὐσία εἰς σῶμα καὶ ἀσώματον. Ὑπὸ (δὲ) τὸ σῶμα τὸ ἔμψυχον σῶμα· ὑπ' αὐτὸ πάλιν τὸ αἰσθητικόν· ὑφ' ὃ τὸ ζῶον· ὑπὸ τὸ ζῶον δὲ τὸ λογικὸν ζῶον, ὁ ἄνθρωπος· ὑφ' ὃ ὁ Πέτρος, ὁ Παῦλος καὶ οἱ λοιποὶ κατὰ μέρος ἄνθρωποι, οἵτινες ὀνομάζονται πάντες ἄτομα. Ἡ μὲν οὖν οὐσία γένος ἐστὶν, ὡς εἴρηται, γενικώτατον, διὰ τὸ μὴ ἔχειν ἕτερον γένος ταύτην ἐπαναβεβηκός· ὁ δὲ ἄνθρωπος εἶδός ἐστιν εἰδικώτατον, διὰ τὸ μὴ ἔχειν ἕτερον εἶδος ὑποβεβηκός· τὸ δὲ μέσον τῆς οὐσίας καὶ τοῦ ἀνθρώπου,

καὶ γένη καὶ εἴδη εἰσὶ τὰ αὐτά· τῶν μετ' αὐτὰ γένη, τῶν πρὸ αὐτῶν εἴδη. Τὸ γὰρ σῶμα τῆς μὲν οὐσίας εἶδος, τοῦ δὲ ἐμψύχου σώματος γένος· ἔχει γὰρ τὸ ἁπλῶς σῶμα τεταγμένον ὑφ' ἑαυτὸ τὸ ἔμψυχον σῶμα. Τοῦτο δὴ τὸ ἔμψυχον εἶδος μέν ἐστι τοῦ σώματος, γένος δὲ τοῦ αἰσθητικοῦ· τὸ αἰσθητικὸν εἶδος μὲν τοῦ ἐμψύχου, γένος δὲ τοῦ ζώου· τὸ ζῶον εἶδος μὲν τοῦ αἰσθητικοῦ, γένος δὲ τοῦ λογικοῦ· τὸ δὲ λογικὸν ζῶον, ὁ ἄνθρωπος, εἶδος μὲν τοῦ ζώου, οὐκέτι δὲ γένος τοῦ Πέτρου, καὶ τοῦ Παύλου, καὶ τῶν λοιπῶν ἀτόμων, ἀλλ' εἶδός ἐστι καὶ αὐτῶν.

A substantiam et hominem, eadem et genera sunt et species: consequentium genera, antecedentium species. Corpus enim substantiæ quidem species; animati autem corporis genus est. Simpliciter enim corpus sibi subjectum habet animatum corpus. Hoc porro animatum corporis quidem species, sentientis vero genus est. Sentiens animali quidem species, sed animalis genus est. Animal sentientis quidem species, ratione autem præditi genus est. Denique ratione præditum animal, homo, species quidem animalis, sed non amplius Petri et Pauli et reliquorum individuorum genus est, sed etiam eorumdem est species.

ιε'. Τοῦ μὲν οὖν ζώου, εἶδος λέγεται, διότι περιέχεται ὑπ' αὐτοῦ, τῶν δὲ ἀτόμων εἶδος, ὅτι περιέχει αὐτά.

15. Proin animalis quidem species dicitur, quia continetur ab eo; individuorum autem species, B quia continet ipsa.

ιϛ'. Εἰ γὰρ ἦν γένος τῶν ἀτόμων ὁ ἄνθρωπος, εἴδη ἂν ὑπῆρχον τὰ ἄτομα. Πᾶν γὰρ γένος εἰς εἴδη διαιρεῖται· τὰ δὲ εἴδη τεμνόμενα μεταδιδόασι (καὶ) τοῖς ἐξ αὐτῶν καὶ τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ ὁρισμοῦ. Ὥστε καὶ ὁ Πέτρος, εἰς ψυχὴν καὶ σῶμα τεμνόμενος, μετεδίδου ἂν τοῖς ἐξ αὐτοῦ καὶ τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ ὁρισμοῦ· καὶ ἦν οὕτως ἡ τοῦ Πέτρου ψυχὴ Πέτρος· καὶ τὸ σῶμα πάλιν Πέτρος· καὶ τὸν τοῦ Πέτρου ὅρον, ἀλλὰ δὴ καὶ τὸν τοῦ ἀνθρώπου παρὰ μέρος ἐκληροῦντο ἀμφότεροι. Νῦν δὲ τοῦτο οὐκ ἔστιν· οὐκ ἄρα γένος ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' εἶδος εἰς ἄτομα διαιρούμενον.

16. Si enim homo individuorum genus esset, individua species essent. Omne enim genus in species dividitur; species autem cum secantur, **92** his quæ ex ipsis sunt et nomen et definitionem impertiunt. Quare Petrus qui in animam et corpus secatur, his quæ ex se sunt et nomen et definitionem impertiret: et sic anima Petri Petrus, et rursum corpus Petrus esset: et Petri definitionem, quin et hominis sigillatim utraque acciperent. Atqui hoc non est; non ergo homo genus est, sed species quæ in individua dividitur.

ιζ'. Πάντα δὲ τὰ ἄτομα καὶ τὸ ὄνομα καὶ τὸν ὁρισμὸν τῶν οἰκείων εἰδῶν ἀνελλιπῶς ἐπιδέχονται, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν γενῶν. Ὡσαύτως δὲ καὶ τὰ εἴδη τῶν γενῶν, καὶ τὰ ὑπάλληλα γένη τῶν ἀνωτέρω γενῶν ἕως τοῦ γενικωτάτου· καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν, τὰ μὲν ὑποκάτω λαμβάνουσι τῶν ἄνω πάντων ἀνελλιπῶς καὶ τὰ ὀνόματα καὶ τοὺς ὁρισμούς· τὰ ἐπάνω τῶν ὑποκάτω οὐδ' ὁπωσοῦν.

17. Omnia autem individua et nomen et definitionem propriarum specierum, quin et ipsorum ge- C nerum sine defectu recipiunt. Eodem vero modo sunt species generum et genera subalterna superiorum generum usque ad generalissimum. Et ut simpliciter dicam, inferiora quidem superiorum omnium et nomina et definitiones absque detractione accipiunt: superiora autem inferiorum nullo modo.

ιη'. Ἀλλ' οὐδὲ τὰ εἴδη κοινωνοῦσιν ἀλλήλοις, ἢ κατὰ τοὺς ὅρους, ἢ κατὰ τὰ ὀνόματα. Καὶ γὰρ ὁ ἄνθρωπος οὔποτ' ἂν ἵππος κληθείη, ἢ ὁ ἵππος ἄνθρωπος. Οὔτε δὲ ὁ τοῦ ἵππου ὅρος ἁρμόσει τῷ ἀνθρώπῳ, ἢ ὁ τοῦ ἀνθρώπου τῷ ἵππῳ. Τὸν γὰρ ἄνθρωπον οὐδεὶς εἶναι φαίη ἂν ζῶον ἄλογον, τετράπουν, χρεμετιστικόν· ἢ τὸν ἵππον, ζῶον λογικὸν, θνητὸν, νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικόν.

18. Sed neque generum species communicant invicem, vel quoad definitiones, vel quoad nomina. Nunquam enim homo equus vocabitur, aut equus homo. Neque vero etiam equi definitio homini aut hominis equo congruet. Nemo enim hominem animal irrationale, quadrupes, hinniendi facultate præditum; aut equum animal rationale, mortale, intelligentiæ et scientiæ capax dixerit.

ιθ'. Τοῦ δὲ κοινοῦ γένους καὶ τὸ ὄνομα καὶ τὸν ὅρον τὰ εἴδη ἐπίσης λαμβάνουσιν· οὐ τὸ μὲν τῶν εἰδῶν μᾶλλον, τὸ δὲ ἧττον· καὶ γὰρ ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ ἵππος, κοινὸν γένος ἔχοντες τὸ ζῶον, καὶ ζῶα καλοῦνται ὁμοῦ, καὶ ὁμοίως τὸν τοῦ ζώου κέκτηνται ὁρισμόν. Καὶ ἄμφω γὰρ οὐσίαι εἰσὶν ἔμψυχοι, αἰσθητικαὶ καὶ μεταβατικαί.

D 19. **93** At vero communis generis et nomen et definitionem species ex æquo accipiunt; non una quidem specierum magis, altera minus. Nam et homo et equus cum genus habeant commune animal, et simul animalia vocantur et simili ratione definitionem animalis obtinent. Ambo enim sunt substantiæ animatæ, sentientes, progressivæ.

Σχῆμα κεφαλ. ι', Περὶ γένους καὶ εἴδους, ἐν ᾧ καὶ περὶ σχέσεως.

Τὸ γένος
- ἡ ἑκάστου τῆς γενέσεως ἀρχὴ
  - ἡ φυσικὴ, εἴτουν ἀπὸ τοῦ τεκόντος ὡς Ἰσραηλῖται·
  - ἡ τοπικὴ, εἴτουν ἀπὸ τῆς πατρίδος, ὡς Θηβαῖοι.
- ἡ ἀπὸ μιᾶς σχέσεως, ὡς Ἡρακλεῖδαι καὶ Ἰουδαῖοι
  καὶ ᾧ ὑποτάσσεται τὸ εἶδος.

Τὸ εἶδος	ἡ ἑκάστου μορφὴ, ὡς δυσειδής τις, ἢ εὐειδής· καὶ οὗ κατηγορεῖται τὸ γένος ἐν τῷ τί ἐστι.
Ἡ σχέσις	φυσικὴ, ὡς πατὴρ, υἱὸς, καὶ γένος καὶ εἶδος· τυχικὴ, ὡς δοῦλος καὶ δεσπότης· τεχνικὴ, ὡς μαθητὴς καὶ διδάσκαλος· καὶ προαιρετικὴ, ὡς φίλος καὶ φίλος.

—

Tabula capitis 10. De genere et specie, ubi etiam de schesi.

Genus (dicitur)	cujusque generationis principium	aut naturale, sive a genitore, ut Israelitæ, aut locale, sive a patria ut Thebani,
	aut ab una schesi, ut Heraclidæ et Judæi, et cui species subjicitur.	
Species (dicitur)	cujusque forma, ut aliquis deformis aut formosus (dicitur), et de quo genus in quid est prædicatur.	
94 Schesis (est) aut	naturalis, ut pater, filius : et genus ac species, fortuita, ut servus ac dominus, artificialis, ut discipulus et magister, et electitia (seu ex consilio), ut amicus et amicus.	

—

SYNOPSIS CAPITIS XI.

QUOD EST DE GENERE ET SPECIE; UBI ETIAM DE INDIVIDUIS.

1. Methodo divisoria generum et specierum naturam ex parte investigat, quod nimirum sint entia incorporea quæ in aliis esse habeant. —2. Ostendit eadem, et ante multa, et in multis, et post multa recte dici, diverso tamen respectu. — 3. Simili id declarat. — 4. Simile applicat, et primum exponit, quomodo genera et species sint et dicantur ante multa, nimirum ut formæ in Deo. — 5. Deinde quomodo in multis, quatenus scilicet species in individuis, et genera in speciebus, et his mediantibus in individuis ipsa quoque considerantur. — 6. Denique quomodo post multa, quatenus nimirum per mentem a singularibus abstrahuntur, et in illa velut in loco intelligibili reponuntur. —7. Excipit omnia quidem genera, sed non omnes etiam species post multa dici posse, idque divisione entis probat, **95** *quatenus id cum natura tum notitia vel terminatum est vel non est terminatum. — 8. Docet genera generalissima et subalterna, terminata esse cum natura tum notitia. —9. Individua contra nec natura nec notitia. — 10. Species specialissimas natura quidem terminatas esse, sed non etiam notitia, ut quæ a nobis omnes percipi non possint propter causas in textu expositas. — 11. Obiter explicat, quomodo sit intelligendum, Deum ab operibus suis quievisse, et quatenus adhuc operetur. —12. Ostendit quæ et quot Plato genera summa statuerit, quæ primum enumerat, et deinde explicat, causa etiam indicata, propter quam ea cum summis generibus recensuerit. — 13. Aristotelem variare de numero summorum generum in physica et logica. — 14. Genera generalissima cum species specialissimas sub se habere, tum genera subalterna. — 15. Ex speciebus specialissimis immediate in individua fieri divisionem, quo nomine etiam ab aliquibus individua genera appellantur. — 16. Individui quatuor significata recenset. —17. In quarto significato describit.*

—

CAPUT XI.

De genere et specie; ubi etiam de individuis.

1. Eorum quæ dicuntur esse, alia quidem subsistunt, alia vero non subsistunt, sed in solis animi nudis notionibus sunt posita. Porro eorum quæ subsistunt alia quidem sunt corpora, alia vero incorporea. Incorporeorum autem **96** quædam propriam habent subsistentiam, ut angelus et anima; quædam in aliis esse habent. Talia etiam genera sunt et species.

2. Dicuntur autem genera et species ante multa, in multis, post multa.

3. Velut concipiatur aliquod signum quamcunque habens effigiem, ex quo multæ ceræ effigiem participent; et aliquis has ante oculos sibi proponat, cum antea nunquam signum viderit, inspexerit autem ea in quibus est effigies, consideraveritque quod eamdem omnia participent; et quæ multa videntur, in unum definitione seu ratione complexus, hoc in dianœa retineat; effigies quidem quæ in signo est, ante multa; quæ autem in ceris, in

A

ΚΕΦΑΛ. ΙΑ'.

Περὶ γένους καὶ εἴδους· ἐν ᾧ καὶ περὶ ἀτόμων.

α'. Τῶν λεγομένων εἶναι τὰ μὲν ὑφέστηκε, τὰ δὲ οὐχ ὑφέστηκεν, ἀλλ' ἐν μόναις ἐπινοίαις κεῖται ψιλαῖς. Τῶν δὲ ὑφεστηκότων τὰ μὲν σώματά εἰσι, τὰ δὲ ἀσώματα. Τῶν δὲ ἀσωμάτων τὰ μὲν ἰδίαν ὑπόστασιν ἔχει, ὡς ἄγγελος καὶ ψυχή· τὰ δὲ ἐν ἑτέροις ἔχει τὸ εἶναι· τοιαῦτά εἰσι καὶ τὰ γένη καὶ τὰ εἴδη.

β'. Λέγονται δὲ τὰ γένη καὶ τὰ εἴδη πρὸ τῶν πολλῶν, ἐν τοῖς πολλοῖς, ἐπὶ τοῖς πολλοῖς.

γ'. Οἷον ἐννοείσθω τι σφραγιστήριον, ἔχον καὶ ἐκτύπωμα τὸ τυχὸν, ἐξ οὗ κηρία πολλὰ μεταλαβέτω
C
τοῦ ἐκτυπώματος, καί τις ὑπ' ὄψιν ἀγαγέτω ταῦτα· μὴ προκατιδὼν μηδόλως τὸ σφραγιστήριον, ἑωρακὼς δὲ τὰ ἐν οἷς τὸ ἐκτύπωμα, καὶ ἐπιστήσας ὅτι πάντα τοῦ αὐτοῦ μετέχουσιν ἐκτυπώματος, καὶ τὰ δοκοῦντα πολλὰ τῷ λόγῳ συναθροίσας εἰς ἕν, ἐχέτω τοῦτο κατὰ διάνοιαν. Τὸ μὲν οὖν σφραγιστήριον τύπωμα λέγεται πρὸ τῶν πολλῶν· τὸ δ' ἐν τοῖς κη-

ρίοις ἐν τοῖς πολλοῖς· τὸ δὲ ἐξ αὐτῶν καταληφθὲν καὶ κατὰ διάνοιαν ἀΰλως ὑποστὰν ἐπὶ τοῖς πολλοῖς.

δ'. Οὕτως οὖν καὶ τὰ γένη καὶ τὰ εἴδη πρὸ τῶν πολλῶν μέν εἰσιν ἐν τῷ δημιουργῷ, κατὰ τοὺς ποιητικοὺς λόγους· ἐν τῷ Θεῷ γὰρ οἱ οὐσιοποιοὶ λόγοι τῶν ὄντων ἑνιαίως προϋφεστήκασι· καθ' οὓς λόγους ὁ ὑπερούσιος τὰ ὄντα πάντα καὶ προώρισε καὶ παρήγαγεν.

ε'. Ὑφεστηκέναι δὲ λέγονται τὰ γένη καὶ τὰ εἴδη ἐν τοῖς πολλοῖς, διότι ἐν τοῖς κατὰ μέρος ἀνθρώποις τὸ τοῦ ἀνθρώπου εἶδός ἐστι, καὶ τοῖς κατὰ μέρος ἵπποις τὸ τοῦ ἵππου εἶδος· ἐν ἀνθρώποις δὲ καὶ ἵπποις καὶ τοῖς ἄλλοις ζώοις τὸ γένος εὑρίσκεται τῶν τοιούτων εἰδῶν, ὅπερ ἐστὶ τὸ ζῶον· κἂν τοῖς ζώοις ὁμοῦ καὶ τοῖς ζωοφύτοις τὸ καθολικώτερον γένος τὸ αἰσθητικὸν ἐξετάζεται· συναχθέντων δὲ καὶ τῶν φυτῶν, θεωρεῖται τὸ ἔμψυχον. Εἰ δὲ σὺν τοῖς ἐμψύχοις ἐθέλει τις ἐπισκοπεῖν καὶ τὰ ἄψυχα, τὸ σῶμα σύμπαν κατόψεται. Συνδραμουσῶν δὲ τοῖς εἰρημένοις τῶν ἀσωμάτων οὐσιῶν, τὸ πρῶτον γένος φανεῖται καὶ γενικώτατον, καὶ οὕτω μὲν ἐν τοῖς πολλοῖς ὑφέστηκε τὰ εἴδη καὶ τὰ γένη.

ϛ'. Καταλαβὼν δέ τις ἐκ τῶν κατὰ μέρος ἀνθρώπων τὴν αὐτῶν φύσιν, τὴν ἀνθρωπότητα, ἐκ δὲ τῶν κατὰ μέρος ἵππων αὐτὴν τὴν ἱππότητα, καὶ οὕτω τὸν καθόλου ἄνθρωπον καὶ τὸν καθόλου ἵππον ἐπινοήσας· καὶ τὸ καθόλου ζῶον ἐκ τῶν καθέκαστα τῷ λόγῳ συναγαγών· καὶ τὸ καθόλου αἰσθητικόν, καὶ τὸ καθόλου ἔμψυχον, καὶ τὸ καθόλου σῶμα, καὶ τὴν καθολικωτάτην οὐσίαν ἐξ ἁπάντων συλλογισάμενος, ὁ τοιοῦτος ἐν τῇ ἑαυτοῦ διανοίᾳ τὰ γένη καὶ τὰ εἴδη ἀΰλως ὑπέστησεν ἐπὶ τοῖς πολλοῖς, τουτέστι μετὰ τὰ πολλὰ καὶ ὑστερογενῶς.

ζ'. Ἰστέον δὲ ὅτι πάντα μὲν τὰ γένη λεχθήσονται ἐπὶ τοῖς πολλοῖς, οὐ πάντα δὲ τὰ εἴδη. Τὸ γὰρ ὂν ἢ καὶ τῇ φύσει καὶ τῇ γνώσει πεπερασμένον ἐστίν· ἢ οὐδὲ τῇ φύσει οὐδὲ τῇ γνώσει· ἢ τῇ φύσει μὲν πεπέρασται, τῇ γνώσει δὲ οὐ πεπέρασται· οὐδὲν δέ πού ἐστι τῇ γνώσει πεπερασμένον, ἄπειρον ὂν τῇ φύσει.

η'. Τούτων οὕτως ἐχόντων, τὰ μὲν γενικώτατα γένη καὶ τὰ ὑπάλληλα καὶ φύσει καὶ γνώσει πεπέρασται. Δέκα γάρ εἰσι τὰ γένη τὰ γενικώτατα· ὡρισμένα δέ γε καὶ τὰ ὑπάλληλα.

θ'. Τὸ δὲ τῶν ἀτόμων πλῆθος οὔτε τῇ φύσει οὔτε τῇ γνώσει πεπερασμένον ἐστίν. Ἀεὶ γὰρ γίνεται καὶ ἀεὶ φθείρεται, καὶ οὔτε πέρας ὑπὸ τῆς φύσεως εἴληφεν, οὔτε τὸ γεγονὸς στάσιμον ὑπάρχει καὶ μόνιμον. Τὸ δὲ τοιοῦτον πῶς τῇ γνώσει περιληφθήσεται;

ι'. Τὰ δὲ εἰδικώτατα εἴδη τῇ μὲν φύσει πεπέρασται, τῇ γνώσει δέ εἰσιν ἀπερίληπτα. Πολλὰ γὰρ ἡμῖν ἄγνωστα τῶν τοιούτων εἰδῶν, ἢ ἐν ἐρημίαις

A multis, quæ denique ex eis deprehensa immaterialiter in dianœa subsistit, post multa dicitur.

4. Sic igitur et genera et species ante multa quidem sunt in conditore, quoad efficientes rationes (seu formas). In Deo enim essentiantes (ut ita dicam) rationes entium simul et singulariter præsubstiterunt, secundum quas rationes is qui supra essentiam longe omnem evectus est, omnia entia et prædefinivit et produxit.

5. Subsistere autem genera et species in multis dicuntur, quod in **97** particularibus hominibus species hominis, et in particularibus equis species equi est: in hominibus autem et equis et aliis animalibus specierum ejusmodi genus reperi-
B tur quod est animal; et in animalibus simul et plantanimantibus genus universalius quod est sentiens exquiritur; ad quæ collectis etiam plantis animatum spectatur. Quod si quis cum animatis etiam inanimata insuper considerare velit, universum corpus inspiciet. Si denique cum dictis etiam incorporeæ substantiæ concurrerint, primum et generalissimum genus apparebit. Atque sic in multis quidem genera et species subsistunt.

6. Porro si quis ex particularibus hominibus naturam eorumdem, anthropoteta, id est humanitatem (ut nobis ita secundum Græcum dicere liceat), et ex equis particularibus ipsam hippoteta, id est
C equitatem comprehenderit; atque sic universalem hominem et universalem equum mente conceperit; et (præterea) universale animal ex singularibus ratione collegerit; et universale sentiens, et universale animatum, et universale corpus, et universalissimam substantiam ex omnibus complexus
98 fuerit, talis in dianœa sua genera et species immaterialiter ἐπὶ τοῖς πολλοῖς, hoc est, post multa et generatione posteriore constituit.

7. Sciendum autem omnia quidem genera, sed non omnes species, post multa dici posse. Ens enim vel et natura et cognitione terminatum est; vel neque natura neque cognitione: vel natura quidem terminatum est, cognitione autem terminatum non est; nihil autem uspiam cognitione terminatum est,
D quod natura infinitum sit.

8. Quæ cum ita se habeant, generalissima quidem et subalterna genera cum natura tum cognitione terminata sunt. Decem enim sunt genera generalissima; finita autem sunt quin etiam subalterna genera.

9. At individuorum multitudo neque natura neque cognitione terminata est. Semper enim cum generantur tum corrumpuntur, et nec a natura terminum acceperunt, nec cum generata sunt, stabilia exsistunt et permanent. At quod tale est, qui cognitione comprehendetur?

10. Jam vero specialissimæ species natura quidem terminatæ sunt, cognitione autem sunt incomprehensibiles. Multæ enim ex ejusmodi speciebus

incognitæ **99** sunt nobis, cum vel in desertis in- A accessis vel in speluncis sint nostramque cognitionem effugiant.

11. Quatenus igitur quidem omnes species natura terminatæ sunt, quievit Deus ab operibus suis; diversam enim ab illis quas condidit, non facit. Quatenus autem individua adhuc generantur, nec a natura horum generatio adhuc terminata est; Pater Domini usque in præsens operatur, Filiusque operatur : quin et liquet quod Paracletus qui simul omnia condidit, simul operetur et hæc et providentiam et dispensationem et mirabilia.

12. Porro haud ignorandum est, quod Plato quinque dicat entium genera : substantiam, identitatem, diversitatem, motum et statum; substantiam inquiens eam quæ simpliciter est exsistentia; identitatem, B communitatem; diversitatem, differentiam; motum, actum; statum cum quietem, hoc est hujus alicujus motus abjectionem, tum in eo quod aliquid movetur, mansionem; secundum quam etiam cœlo et divinis statum tribuit; in eodem enim semper moveri statum declarare dicit. Quoniam igitur in omnibus entibus et exsistentia est, et communitas differentiaque **100** mutua, actio item et status actionis qualiscunque : ideo talia entium genera appellant, quod in multis quæ quidem sunt, spectentur.

13. Aristoteles autem in physicis quidem materiam ponit pro genere; in logica autem tractatione decem prædicamenta, genera generalissima C pronuntiat : substantiam, quantum, quale, ad quid, ubi, quando, agere, pati, habere, situm esse.

14. Horum quodvis et species specialissimas et genera subalterna habet.

15. Ex speciebus autem specialissimis confertim in individua fit divisio; quæ nec divisio est proprie, sed enumeratio. Quare etiam aliqui species specialissimas genera individua nominarunt : genera quidem, quod comprehendant partes sibi subjectas, individua vero, quod dividi non possint. Genus enim quod dividitur necessario in species dividitur.

16. Individuum autem quatuor significat : quod dividi non potest, quatenus partes non habet, ut punctum et nunc et unitas, quæ etiam quantitatis D expertia dicuntur; quod difficulter secari potest, ut adamas lapis; speciem specialissimam quod in alias species non dividatur; **101** et proprie insectile seu individuum, quod secatur quidem, sed priorem speciem post sectionem non servat : veluti Petrus secatur quidem in animam et corpus; sed neque anima per se perfectus Petrus est (quoniam nec homo perfectus est), neque corpus.

17. De hoc individuo apud philosophos sermo est, quod ita definiunt : Individuum est quod constat ex proprietatibus, quarum congeries in alio nunquam conspicitur.

ἀβάτοις, ἢ ἐν σπηλαίοις ὄντα καὶ τὴν ἡμετέραν γνῶσιν διαδιδράσκοντα.

ια'. Καθὸ μὲν οὖν πάντα τὰ εἴδη τῇ φύσει πεπέρασται, κατέπαυσεν ὁ Θεὸς ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ· ἑτεροῖον γὰρ ὧν ἐποίησεν οὐ ποιεῖ· καθὸ δὲ τὰ ἄτομα γίνεται ἔτι, καὶ οὔπω πεπέρασται τούτων ἡ γένεσις ὑπὸ φύσεως· ὁ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἕως ἄρτι ἐργάζεται, καὶ ὁ Υἱὸς ἐργάζεται· δῆλον δ' ὅτι καὶ ὁ συμπαντουργὸς Παράκλητος συνεργάζεται, ταῦτά τε καὶ τὰς προνοίας καὶ τὰς οἰκονομίας καὶ τὰ θαυμάσια.

ιβ'. Χρὴ δὲ γινώσκειν ὡς ὁ Πλάτων πέντε γένη τῶν ὄντων φησίν· οὐσίαν, ταυτότητα, ἑτερότητα, κίνησιν καὶ στάσιν· οὐσίαν λέγων τὴν ἁπλῶς ὕπαρξιν, ταυτότητα τὴν κοινωνίαν, ἑτερότητα τὴν διαφοράν, κίνησιν τὴν ἐνέργειαν, στάσιν τήν τε ἠρεμίαν, ἤγουν τὴν ἀποβολὴν τῆς τοιᾶσδε κινήσεως, καὶ τὴν ἐν τῷ κινεῖσθαι μόνην, καθ' ἣν καὶ τῷ οὐρανῷ καὶ τοῖς θείοις δίδωσι στάσιν· τὸ γὰρ ἀεὶ ἐν τῷ αὐτῷ κινεῖσθαι στάσιν λέγει δηλοῦν. Ἐπεὶ τοίνυν ἐν τοῖς οὖσι καὶ ὕπαρξίς ἐστι καὶ κοινωνία πρὸς ἄλληλα καὶ διαφορά, ἐνέργειά τε καὶ στάσις τῆς ἐνεργείας ὁποιαοῦν· διὰ τοῦτο τὰ τοιαῦτα γένη ὀνομάζει τῶν ὄντων ὡς πολλοῖς τοῖς γε οὖσιν ἐνθεωρούμενα.

ιγ'. Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ἐν μὲν τοῖς φυσικοῖς τὴν ὕλην τίθεται γένος· ἐν δὲ τῇ λογικῇ πραγματείᾳ τὰς δέκα κατηγορίας γένη λέγει τὰ γενικώτατα· οὐσίαν, ποσόν, ποιόν, πρός τι, ποῦ, πότε, ποιεῖν, πάσχειν, ἔχειν, κεῖσθαι.

ιδ'. Τούτων ἕκαστον ἔχει καὶ εἰδικώτατα εἴδη καὶ ὑπάλληλα γένη.

ιε'. Ἐκ δὲ τῶν εἰδικωτάτων εἰδῶν εὐθὺς εἰς ἄτομα γίνεται ἡ διαίρεσις· ἥτις οὐδὲ διαίρεσίς ἐστι κυρίως, ἀλλ' ἀπαρίθμησις. Διὸ καί τινες αὐτὰ τὰ εἰδικώτατα εἴδη γένη ὠνόμασαν ἄτομα· γένη μὲν ὡς περιληπτικὰ τῶν ὑπ' αὐτὰ μερῶν· ἄτομα δὲ ὡς ἀδιαίρετα. Τὸ γὰρ διαιρούμενον γένος εἰς εἴδη διαιρεῖται ἀναγκαίως.

ις'. Σημαίνει δὲ τὸ ἄτομον τέσσαρα· τὸ ἀδιαίρετον καθὸ ἀμερές, ὡς ἡ στιγμή, καὶ τὸ νῦν, καὶ ἡ μονάς, ἅτινα καὶ ἄποσα λέγεται· τὸ δύστμητον, ὡς ὁ ἀδάμας, λίθος· τὸ εἰδικώτατον εἶδος διὰ τὸ μὴ τέμνεσθαι εἰς ἕτερα εἴδη· καὶ τὸ κυρίως ἄτομον, ὃ τέμνεται μέν, οὐ σώζει δὲ μετὰ τὴν τομὴν τὸ πρότερον εἶδος· οἷον ὁ Πέτρος τέμνεται μὲν εἰς ψυχὴν καὶ σῶμα, ἀλλ' οὔτε ἡ ψυχὴ καθ' ἑαυτήν ἐστι Πέτρος τέλειος, ἐπεὶ οὐδὲ ἄνθρωπος τέλειός ἐστιν, οὔτε τὸ σῶμα.

ιζ'. Περὶ τούτου τοῦ ἀτόμου τοῖς φιλοσόφοις ὁ λόγος· ὅπερ ἀποδιδόασιν οὕτως· Ἄτομόν ἐστι τὸ ἐξ ἰδιοτήτων συγκείμενον, ὧν τὸ ἄθροισμα οὐκ ἂν ὀφθείη ἐπὶ ἑτέρου ποτέ.

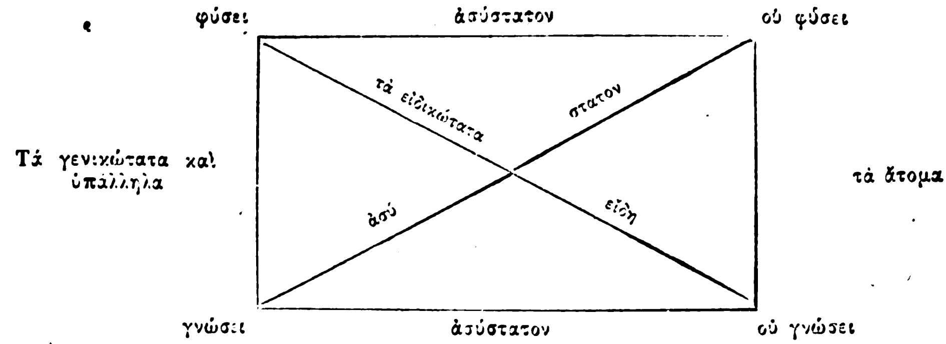
Σχῆμα κεφαλ. ια', Περὶ γενῶν καὶ εἰδῶν, ἐν ᾧ καὶ περὶ ἀτόμου.

Τὰ γένη καὶ τὰ εἴδη
- πρὸ τῶν πολλῶν, ὡς ἐν τῷ δημιουργῷ·
- ἐν τοῖς πολλοῖς, ὡς ἐν τοῖς κατὰ μέρος ἀνθρώποις τὸ ἀνθρώπου εἶδος·
- ἐπὶ τοῖς πολλοῖς, ὡς ἐν τῇ διανοίᾳ.

Τῶν λεγομένων εἶναι
- τὰ μὲν ὑφέστηκε
  - τὰ μὲν σώματα
  - τὰ δὲ ἀσώματα
    - τὰ μὲν ἰδίαν ὑπόστασιν ἔχει, ὡς ἄγγελος, ψυχή·
    - τὰ δὲ ἐν ἑτέροις ἔχει τὸ εἶναι, ὡς τὰ γένη καὶ τὰ εἴδη.
- τὰ δὲ ἐν μόναις ψιλαῖς ἐπινοίαις εἰσί.

Τὸ ἄτομον
- τὸ ἀδιαίρετον, ὡς ἡ στιγμὴ καὶ τὸ νῦν καὶ ἡ μονάς·
- τὸ δύστμητον, ὡς ὁ ἀδάμας·
- τὸ εἰδικώτατον εἶδος, ὡς μὴ τεμνόμενον εἰς εἴδη·
- καὶ τὸ κυρίως ἄτομον, ὡς Σωκράτης.

Τὸ ὂν πεπέρασται

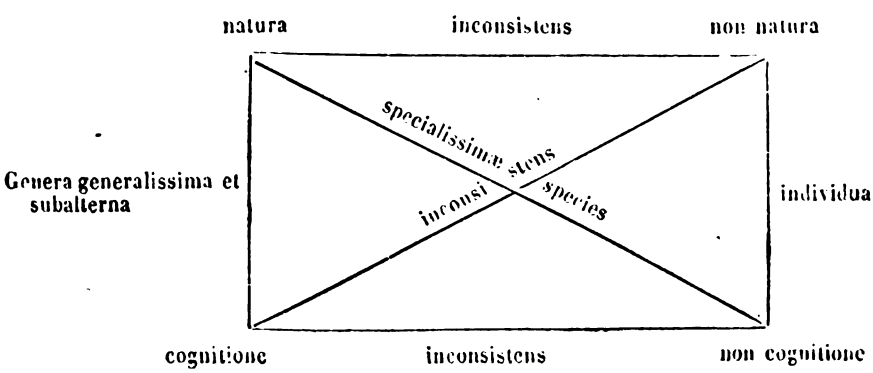
***Tabula capitis 11**, De generibus et speciebus, ubi etiam de individuo.*

Genera et species (sunt)
- ante multa, ut in conditore,
- in multis, ut in particularibus hominibus species hominis,
- post multa, ut in dianœa.

Eorum quæ dicuntur esse
- alia subsistunt et
  - alia sunt corpora,
  - alia incorporea, et
    - alia propriam habent subsistentiam ut angelus et anima,
    - alia in aliis esse habent, ut genera et species.
- alia in solis nudis notionibus sunt.

102 Individuum (dicitur)
- quod dividi non potest, ut punctum et nunc et unitas,
- quod difficulter secari seu dividi potest, ut Adamus,
- specialissima species, quod in species non dividatur,
- et proprie individuum, ut Socrates.

Ens terminatur

103 SYNOPSIS CAPITIS XII,

QUOD EST DE DIFFERENTIA ET ACCIDENTE

1. Per occupationem reddit rationem quare simul de differentia et accidente agat, qua nimirum accidens est differentia ἐπουσιώδης, id est essentiæ adjuncta. — 2. Essentialis differentia quænam habeat attributa, et quando vocetur propriissime, nimirum differentia. — 3. Definitionem differentiæ propriissime dictæ assignat ex Porphyrio, eamdemque explicat, ostendens juxta quomodo differentiæ sint in genere, et quomodo non sint. — 4. Aliam definitionem differentiæ profert. — 5. Tertiam definitionem affert. — 6. Quartam etiam assignat. — 7. Easdem differentias propriissime scilicet dictas docet et constitutivas et divisivas dici diverso respectu, idque exemplis declarat, ubi obiter etiam animal plantanimal, et plantam definit. — 8. Cur differentiæ, specificæ dictæ sint. — 9. Utilem annotationem proponit de homonymia differentiarum, quamodo pro differentiis, modo pro generibus subalternis usurpantur, quam etiam simili alterius homonymiæ calidi et frigidi declarat. — 10. Simile accommodat. — 11. Explicat quo discrimine differentiæ et quo genera subalterna sint. — 12. Probat divisionem substantiæ in corpus et incorporeum ut in species, et iterum corporis in animatum et inanimatum, **104** *ut in species, non posse fieri nisi per dictas differentias corporeitatis, incorporeitatis, animalitatis et inanimalitatis, quæ tamen sæpe καθ' ὁμωνυμίαν concrete proferantur. — 13. Monet quod in divisione corporis in animatum et inanimatum, ut in divisione generis in species, subintelligendum sit corpus ad discrimen differentiarum. — 14. Concludit de differentia essentiali; quæ propriissime differentia est. — 15. Ad differentiam essentiæ adjunctam transit, eamque accidens esse pronuntiat. — 16. Dividit eam in communiter et proprie sic dictam. — 17. Utramque describit, quod illa sit accidens separabile, hæc inseparabile. — 18. Accidentis separabilis naturam exponit et exemplis declarat. — 19. Accidentis inseparabilis naturam declarat et illustrat.— 20. Ostendit, hæc accidentia inseparabilia quatenus separari non possint, et quatenus etiam separari possint. — 21. Infert ex præmissa distinctione per πόρισμα, quod accidenti et separabili et inseparabili communes definitiones accidentis conveniant quarum duas recenset. — 22. Triplicis differentiæ, communiter, proprie, propriissime communitas, et diversitas, eaque ab effectibus sumpta. — 23. Earumdem differentiarum aliud discrimen a modo prædicationis et inhærentiæ. — 24. Tertium discrimen ab usu quem habent vel non habent ad definitiones. — 25. Homonymia essentiæ et accidentis. —* **105** *26. Accidens pro proprio essentiali sumptum et primo et per se inest. — 27. Nec tamen etiam quidquid per se inest, etiam primo inest, quippe illud latius patet quam hoc. — 28. Definitiones quomodo insint definitis. 29. Demonstratio ex quibus fiat.*

CAPUT XII.

De differentia et accidente.

A 1. Disserenti de differentia non inconveniens est de accidente dicere, quoniam et ipsum differentia nominatur. Differentia enim vel essentialis est, vel essentiæ adjuncta.

2. Essentialis quidem differentia est, quæ et per se est et naturalis et specifica ; quæ apud philosophos propriissime differentia vocatur ; qua species differt a specie : veluti rationale. Quoad hoc enim species hominis a specie equi et cæteris præter hominem animalibus differt : quod utique rationale per se inest homini, et hominis naturam constituendi, humanamque speciem faciendi facultatem habet. Differentiam autem propriissime sic dicunt (et describunt) :

B 3. Differentia est qua species superat genus. Homo enim superat animal per rationale. Animal enim actu neque rationale est neque irrationale ; quoniam idem opposita habent. Potestate tamen animal et **106** rationale exsistit et irrationale, omnesque habet sub se (constitutas) differentias. Hoc enim nisi ita esset, unde species haberent differentias ? Nec igitur ex non entibus in genere species consistit (potestate enim in genere sunt specierum differentiæ), nec circa idem simul sunt opposita. Quippe genus actu nullam habet specierum differentiam.

C 4. Definiunt autem hanc essentialem et propriissime differentiam etiam sic : Differentia est quod de pluribus et differentibus specie in quale quid

ΚΕΦΑΛ. ΙΒ'.

Περὶ διαφορᾶς καὶ συμβεβηκότος.

α'. Τῷ διαλαμβάνοντι περὶ διαφορᾶς οὐκ ἀπεικὸς καὶ περὶ συμβεβηκότος εἰπεῖν· ἐπεὶ καὶ αὐτὸ διαφορὰ ὀνομάζεται. Ἡ γὰρ διαφορὰ ἢ οὐσιώδης ἐστὶν, ἢ ἐπουσιώδης.

β'. Οὐσιώδης μὲν ἔστι διαφορὰ ἡ καθ' αὑτήν τε καὶ φυσικὴ καὶ εἰδοποιός, ἥτις καλεῖται παρὰ τοῖς φιλοσόφοις ἰδιαίτατα διαφορά· καθ' ἣν εἶδος εἴδους διαφέρει· οἷον τὸ λογικόν. Κατὰ τοῦτο γὰρ διαφέρει τὸ εἶδος τοῦ ἀνθρώπου τοῦ εἴδους τοῦ ἵππου καὶ τῶν λοιπῶν τῶν παρὰ τὸν ἄνθρωπον ζώων. Ὁ δὴ λογικὸν καθ' αὑτὸ ὑπάρχει τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεώς ἐστι παραστατικόν, καὶ τοῦ ἀνθρωπείου εἴδους ποιητικόν. Λέγουσι δὲ τὴν ἰδιαίτατα διαφορὰν οὕτως·

γ'. Διαφορά ἐστιν, ᾗ περισσεύει τὸ εἶδος τοῦ γένους. Ὁ γὰρ ἄνθρωπος πλέον ἔχει τοῦ ζώου τὸ λογικόν. Τὸ γὰρ ζῶον οὔτε λογικόν ἐστιν ἐνεργείᾳ, οὔτε ἄλογον· ἐπεὶ τὸ αὐτὸ ἕξει τὰ ἀντικείμενα. Δυνάμει δέ γε τὸ ζῶον καὶ λογικὸν ὑπάρχει καὶ ἄλογον, καὶ πάσας ἔχει τὰς ὑπ' αὐτὸ διαφοράς. Εἰ μὴ γὰρ τοῦτο, πόθεν ἂν τὰ εἴδη σχοῖεν (τὰς) διαφοράς; Οὔτε γοῦν ἐκ τῶν οὐκ ὄντων ἐν τῷ γένει τὸ εἶδος συνίσταται (δυνάμει γάρ εἰσιν ἐν τῷ γένει τῶν εἰδῶν αἱ διαφοραί)· οὔτε περὶ (τὸ) αὐτό εἰσιν ἅμα τὰ ἀντικείμενα. Ἐνεργείᾳ γὰρ οὐδεμίαν ἔχει τὸ γένος διαφορὰν τῶν εἰδῶν.

δ'. Ὁρίζονται δὲ ταύτην τὴν οὐσιώδη καὶ ἰδιαίτατα διαφορὰν καὶ οὕτω· Διαφορά ἐστι τὸ κατὰ πλειόνων καὶ διαφερόντων τῷ εἴδει ἐν τῷ ὁποῖόν τί ἐστι κατ-

κατηγορούμενον. Ἐρωτώμενοι γὰρ τί ἐστιν ἄνθρωπος, A οἰκείως ἂν λέγοιμεν ὅτι ζῶον· πυνθανομένου δέ τινος ὁποῖόν τι ζῶον ὁ ἄνθρωπος, τότε πάλιν οἰκείως ἔστιν εἰπεῖν, ὅτι λογικόν.

ε'. Ὑπογράφουσι δὲ τὰς τοιαύτας καὶ οὕτω· Διαφορά ἐστι τὸ χωρίζειν πεφυκὸς τὰ ὑπὸ τὸ αὐτὸ γένος. Τὸ γὰρ λογικὸν καὶ τὸ ἄλογον χωρίζει τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν ἵππον, ὑπὸ τὸ αὐτὸ γένος ὄντα τὸ ζῶον.

ς'. Πάλιν διαφορά ἐστιν, ὅτῳ διαφέρει ἕκαστον. Ἄνθρωπος γὰρ καὶ ἵππος κατὰ μὲν τὸ γένος οὐ διενήνοχε (ζῶα γὰρ καὶ ἀμφότερα)· κατὰ δὲ τὰς διαφορὰς, ἤτοι κατὰ τὸ λογικὸν καὶ τὸ ἄλογον, ἀπ' ἀλλήλων διέστηκε.

ζ'. Λέγονται δὲ αἱ ἰδιαίτατα διαφοραὶ διαιρετικαὶ B καὶ συστατικαί· διαιρετικαὶ μὲν τῶν γενῶν, συστατικαὶ δὲ τῶν εἰδῶν. Τὸ γὰρ σῶμα καὶ τὸ ἀσώματον διαιροῦσι τὴν οὐσίαν· τὸ δὲ ἔμψυχον καὶ τὸ ἄψυχον διαιροῦσι τὸ σῶμα· καὶ τὸ αἰσθητικὸν καὶ τὸ ἀναίσθητον διαιροῦσι τὸ ἔμψυχον· καὶ τὸ μεταβατικὸν καὶ τὸ ἀμετάβατον διαιροῦσι τὸ αἰσθητικόν. Ταῦτα γοῦν τὰ τῶν γενῶν διαιρετικὰ γίνονται συστατικὰ τῶν εἰδῶν· τὸ γὰρ ἔμψυχον, καὶ τὸ αἰσθητικὸν καὶ τὸ μεταβατικὸν συνιστῶσι τὸ ζῶον. Ζῶον γάρ ἐστιν οὐσία ἔμψυχος αἰσθητική, μεταβατική. Τὸ ἔμψυχον, τὸ αἰσθητικὸν, τὸ ἀμετάβατον, συνιστῶσι τὸ ζωόφυτον. Ἔστι γὰρ τὸ ζωόφυτον οὐσία ἔμψυχος, αἰσθητική, ἀμετάβατος. Τὸ ἔμψυχον δὲ μετὰ τοῦ ἀναισθήτου τὸ φυτὸν συνιστῶσι, C καὶ ἔστι (τὸ) φυτὸν οὐσία ἔμψυχος, ἀναίσθητος. Καὶ ἕτερα πάλιν ἑτέρων εἰδῶν γίνονται συστατικά, πρότερον ὄντα γενῶν διαιρετικά.

η'. Διότι γοῦν αἱ διαιρετικαὶ τῶν γενῶν διαφοραὶ γίνονται συστατικαὶ τῶν εἰδῶν, ὁμοῦ πᾶσαι κέκληνται εἰδοποιοί.

θ'. Αὗται δὲ αἱ διαφοραὶ λέγονται εἶναι τὰ ὑπάλληλα γένη, ἀπαραλλάκτως δὲ οὐκ εἰσὶν, ἀλλ' ὥσπερ θερμὸν καὶ ψυχρόν. Ὀνομάζονται μὲν καὶ αὗται μόναι αἱ ποιότητες, ἡ θερμότης δηλονότι καὶ ἡ ψυχρότης· καλοῦνται δὲ οὕτω καὶ τὰ τῶν τοιούτων ποιοτήτων μετέχοντα σώματα, ἤγουν τὸ σῶμα τὸ ἔχον ἐν ἑαυτῷ τὴν θερμότητα καλεῖται θερμὸν, καὶ τὸ τὴν ψυχρότητα κεκτημένον ψυχρόν. Τὸ δ' αὐτὸ κἀπὶ τῶν ἄλλων ποιοτήτων τε καὶ πεποιωμένων σωμάτων ἔστιν εὑρεῖν. D

ι'. Οὕτω δὴ (καὶ σῶμα καὶ) ἀσώματον, ἔμψυχόν τε καὶ ἄψυχον, καὶ αἰσθητικὸν καὶ λογικὸν, καὶ τἄλλα ὁμοίως. Λέγονται μὲν καὶ αὗται μόναι αἱ ποιότητες· ἡ σωματότης, ἡ ἀσωματότης, ἡ ἐμψυχότης, ἡ ἀψυχότης, ἡ αἰσθητικότης, ἡ λογικότης καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν ὡσαύτως· λέγονται δ' οὕτως καὶ αἱ οὐσίαι αἱ τὰς τοιαύτας ἐν ἑαυταῖς κεκτημένας ποιότητας. Σῶμα μὲν ἡ τὴν σωματότητα κεκτημένη οὐσία· ἀσώματον δὲ ἡ τὴν ἀσωματότητα· καὶ ἡ μὲν τὴν ἐμψυχότητα ἔχουσα ἔμψυχον· ἡ δὲ τὴν ἀψυχότητα ἄψυχον· ἡ δὲ τὴν αἰσθητικότητα αἰσθητικόν· καὶ ἡ τὴν λογικότητα λογικόν.

est prædicatur. Si enim interrogamur quid sit homo, convenienter dicimus, quod animal sit: sin autem sciscitetur aliquis, quale quid est homo animal, tunc iterum apte dicere licet, quod rationale.

5. Porro hujuscemodi (differentias) etiam sic describunt: Differentia est quod naturalem vim habet separandi ea quæ sunt sub eodem genere. Etenim rationale et irrationale separat hominem et equum qui sub eodem sunt genere, animali.

6. Rursus differentia est quo quodvis differt. Homo enim et equus secundum genus quidem non differunt (ambo enim etiam animalia sunt); secundum **107** differentias autem, sive quoad rationale et irrationale, dissident a se invicem.

7. Dicuntur autem differentiæ propriissime cum constitutivæ tum divisivæ; divisivæ quidem generum, constitutivæ vero specierum. Corpus enim et incorporeum substantiam dividunt, et sentiens sensusque expers animatum dividunt, et progressivum progressionisque expers sentiens dividunt. Hæc scilicet quæ genera dividunt, species ipsas constituunt. Animatum enim et sentiens et progressivum constituunt animal. Animal enim est substantia animata, sentiens, progressiva. Animatum, sentiens progressionis expers, constituunt plantanimal. Plantanimal enim est substantia animata, sentiens, progressionis expers. Animatum autem cum eo quod sensus expers est plantam constituit. Estque planta substantia animata, sensus expers. Et rursus alia alias species constituunt, cum prius genera diviserint.

8. Propterea igitur quod divisivæ generum differentiæ specierum constitutivæ efficiuntur, specificæ simul omnes vocatæ sunt.

9. Hæ (porro) differentiæ dicuntur esse **108** genera subalterna, indiscriminatim tamen non sunt, sed sicut calidum et frigidum (se habent). Nominantur quidem (sic) et hæ solæ qualitates, caliditas videlicet et frigiditas: sed vocantur sic etiam corpora, quæ hujusmodi qualitates participant: nempe corpus quod in seipso caliditatem habet, calidum vocatur, et quod frigiditatem obtinet, frigidum. Idemque etiam in aliis et qualitatibus et qualitate præditis corporibus deprehendere licet.

10. Sic sane etiam et corpus (corporeum) et incorporeum et animatum inanimatumque, et sensitivum et rationale, et alia similiter. Dicuntur quidem et hæ solæ qualitates; corporeitas (ut ita dicam), incorporeitas, animatitas, inanimatitas, sensitivitas, rationalitas (vel corporea, incorporea, animata, inanimata, sentiens, rationalis qualitas): et eodem modo in aliis se res habet; sed dicuntur etiam sic substantiæ quæ hujuscemodi in seipsis qualitates obtinent: corpus quidem, substantia quæ corporeitatem obtinet; incorporeum autem, quæ incorporeitatem; et quæ quidem animatitatem habet,

animatum ; quæ vero inanimatitatem, inanimatum : **109** quæ sensitivitatem, sensitivum ; quæ rationalitatem, rationale.

11. Hæ igitur qualitates per se quidem (considaratæ) differentiæ sunt : substantiæ autem quæ qualitates ejusmodi participant, subalterna genera exsistunt, (quomodo enim alias eadem et genera fuerint et differentiæ?) et ut differentiæ quidem in quale quid est, ut genera vero in quid est prædicabuntur. A

12. Quod si autem etiam omne genus quod in species dividitur, per differentias divisivas dividitur; omnium autem consensu et confessione substantiæ species sunt corpus et incorporeum : per quales differentias in has substantia dividitur aut dividetur nisi per ipsam et corporeitatem et incorporeitatem ? Rursus autem corpus in proprias species, animatum et inanimatum, quomodo utique secabitur quam scilicet per animatitatem et inanimatitatem ? Quando enim substantiam in corpus et incorporeum dividi dicimus, in substantiam corporatam et non corporatam simpliciter substantiam dividi pronuntiamus : quoniam corpus antea quidem substantia tantum erat, posteaquam autem actu corporeitatem **110** etiam assumpsit, substantia corporea factum est. Eodemque modo incorporeum incorporeitate accepta, substantia incorporea factum est. Sed et animatum antea erat simpliciter corpus, hoc est substantia corporea ; posteaquam autem animatitatis particeps est factum, corpus animatum effectum est. B

13. Quando igitur divisionem corporis facimus in animatum et inanimatum, corpus subaudire oportet, ut corpus in corpus animatum et inanimatum corpus dividatur. Sicque etiam in aliis est faciendum ; ut et differentiæ et genera speciesque sine confusione conserventur id quod sunt. C

14. De essentiali quidem igitur differentia, quæ etiam propriissime differentia vocatur, hæc dicta sint.

15. At vero differentia essentiæ adjuncta est ipsum accidens.

16. Dividitur autem hæc et in communiter et in proprie (dictam) differentiam.

17. Et communiter quidem (dicta) differentia est accidens separabile, quod etiam in eo quomodo aliquid se habeat, prædicatur. Proprie autem dicta differentia est inseparabile accidens, quod etiam in quale quid est dicitur. Accidentis **111** enim aliud separabile, aliud inseparabile est. D

18. Quoad igitur quidem separabile accidens differt individuum ab alio individuo et a seipso : veluti sedet Petrus, ambulat Paulus : quippe quoad sedere et ambulare Petrus et Paulus a se invicem differre dicuntur. Contingit autem sedere Paulum et Petrum ambulare ; et sic ab illis differentiam ejusmodi separari, et utrumque etiam pro alio accipere. Rursus individuum a seipso differt, dum aliquando quidem sedet, aliquando autem stat aut ambulat ; et aliquando quidem dormit, aliquando

ια'. Αὗται μὲν οὖν καθ' ἑαυτὰς αἱ ποιότητές εἰσιν αἱ διαφοραί· αἱ δὲ μετέχουσαι τῶν τοιούτων ποιοτήτων οὐσίαι τὰ ὑπάλληλα γένη τυγχάνουσιν. Ἐπεὶ πῶς ἂν τὰ αὐτὰ καὶ γένη ἔσοιντο καὶ διαφοραί; Καὶ ὡς διαφοραὶ μὲν, ἐν τῷ ὁποῖόν τί ἐστι κατηγορηθεῖεν, ὡς γένη δ' αὖ ἐν τῷ τί ἐστιν.

ιβ'. Εἰ δὲ καὶ πᾶν γένος εἰς εἴδη διαιρούμενον διὰ τῶν διαιρετικῶν διαιρεῖται διαφορῶν· εἴδη δὲ τῆς οὐσίας ὁμολογοῦνται εἶναι τὸ σῶμα καὶ (τὸ) ἀσώματον· διὰ ποίων διαφορῶν εἰς ταῦτα ἡ οὐσία διαιρεῖται ἢ διαιρεθήσεται, εἰ μὴ δι' αὐτῆς σωματότητός τε καὶ (τῆς) ἀσωματότητος; Τὸ δὲ σῶμα πάλιν εἰς τὰ οἰκεῖα εἴδη, τὸ ἔμψυχόν τε καὶ τὸ ἄψυχον, πῶς ἄρα τμηθήσεται, ἢ πάντως διὰ τῆς ἐμψυχότητος καὶ ἀψυχότητος; Ὅτε γὰρ λέγομεν τὴν οὐσίαν διαιρεῖσθαι εἰς σῶμα καὶ ἀσώματον, εἰς οὐσίαν σεσωματωμένην καὶ μὴ σεσωματωμένην, τὴν ἁπλῶς οὐσίαν διαιρεῖσθαί φαμεν· ἐπεὶ τὸ σῶμα πρότερον ἦν οὐσία μόνον, ἐνεργείᾳ δὲ λαβὸν καὶ (τὴν) σωματότητα, γέγονεν οὐσία ἐνσώματος. Ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ ἀσώματον δεξάμενον τὴν ἀσωματότητα οὐσία ὑπῆρξεν ἀσώματος. Καὶ τὸ ἔμψυχον δὲ πρότερον ἦν ἁπλῶς σῶμα, τουτέστιν οὐσία ἐνσώματος· μετασχὸν δὲ καὶ τῆς ἐμψυχότητος, σῶμα ἔμψυχον ἐκτετέλεσται.

ιγ'. Ὅτε γοῦν τοῦ σώματος τὴν διαίρεσιν εἰς ἔμψυχον ποιοῦμεν καὶ ἄψυχον, χρὴ προσυπακούειν τὸ σῶμα· ἵνα διαιρῆται τὸ σῶμα εἰς ἔμψυχον σῶμα καὶ ἄψυχον σῶμα. Οὕτω δὴ κἀπὶ τῶν ἄλλων ποιητέον· ὡς ἂν καὶ αἱ διαφοραὶ καὶ τὰ γένη καὶ τὰ εἴδη σώζωνται ἀσυγχύτως ὅπερ εἰσί.

ιδ'. Περὶ μὲν οὖν τῆς οὐσιώδους διαφορᾶς, ἥτις καὶ ἰδιαίτατα καλεῖται διαφορὰ, τοσαῦτα εἰρήσθω.

ιε'. Ἡ δ' ἐπουσιώδης διαφορὰ αὐτό ἐστι τὸ συμβεβηκός.

ις'. Διαιρεῖται δ' αὕτη εἴς τε τὴν κοινῶς διαφορὰν, καὶ εἰς τὴν ἰδίως διαφοράν.

ιζ'. Καὶ κοινῶς μὲν διαφορά ἐστι τὸ χωριστὸν συμβεβηκὸς, ὃ καὶ ἐν τῷ πῶς ἔχον ἐστὶ κατηγορεῖται· ἰδίως δὲ διαφορὰ τὸ ἀχώριστον συμβεβηκός· ὃ καὶ ἐν τῷ ὁποῖόν τί ἐστι λέγεται. Τοῦ γὰρ συμβεβηκότος τὸ μὲν ἔστι χωριστὸν, τὸ δὲ ἀχώριστον.

ιη'. Κατὰ μὲν οὖν τὸ χωριστὸν συμβεβηκὸς διαφέρει ἄτομον ἑτέρου ἀτόμου καὶ ἑαυτοῦ· οἷον κάθηται Πέτρος, βαδίζει Παῦλος. Κατὰ γοῦν τὸ καθῆσθαι καὶ τὸ βαδίζειν ἀλλήλων λέγονται διαφέρειν ὁ Πέτρος καὶ ὁ Παῦλος. Ἐνδέχεται δὲ καθῆσθαι τὸν Παῦλον καὶ βαδίζειν τὸν Πέτρον, καὶ οὕτω χωρισθῆναι αὐτῶν τὴν τοιαύτην διαφορὰν, καὶ λαβεῖν ἄλλην ἀντ' ἄλλης ἑκάτερον. Πάλιν διαφέρει ἄτομον ἑαυτοῦ ἐν τῷ ποτὲ μὲν καθῆσθαι, ποτὲ δ' ἑστάναι ἢ βαδίζειν· καὶ ποτὲ μὲν καθεύδειν, ποτὲ δ' ἐγρη-

A γορέναι· καὶ ὁτὲ μὲν νοσεῖν, ὁτὲ δὲ ὑγιαίνειν· καὶ νῦν μὲν νεάζειν, ἔκτοτε δὲ γεγηρακέναι. Ταῦτα γοῦν καὶ τὰ παραπλήσια λέγονται κοινῶς διαφοραὶ, καὶ χωριστὰ συμβεβηκότα.

vero vigilat; et alias quidem ægrotat, alias vero sanum est; et nunc quidem juvenescit, abhinc vero senescit. Hæc proinde et his similia dicuntur communiter differentiæ et separabilia accidentia.

ιθ'. Κατὰ δὲ τὸ ἀχώριστον συμβεβηκὸς ἑαυτοῦ μὲν οὐ διαφέρει τὸ ἄτομον, ἑτέρου δὲ ἀτόμου διαφέρει. Οἷον, Ἔστι τις σιμός· ἀδύνατον χωρισθῆναι αὐτοῦ τὴν σιμότητα· διαφέρει δὲ οὗτος τοῦ γρυποῦ. Ὡσαύτως καὶ ὁ γλαυκὸς καὶ ὁ ἔχων ἐκ τραύματος ἐσκιῤῥωμένην οὐλὴν, ἑαυτῶν μὲν οὐ διαφέρουσιν, ἄλλων δὲ διαφέρουσιν.

19. Quoad autem accidens inseparabile a se ipso quidem non differt individuum, differt autem ab alio individuo. Veluti, aliquis simus est, fieri non potest ut ab eo simitas separetur: differt autem hic ab eo qui adunco naso est. Similiter et qui cæsios habet oculos, et qui cicatricem habet ex vulnere quasi callo obductam, a seipsis quidem non differunt, ab aliis autem differunt.

κ'. Ἔστι δὲ ἡ σιμότης, ἡ γλαυκότης, ἡ ἐν τῷ Αἰθίοπι μελανία καὶ ἡ ἐν τῷ κόρακι, καὶ ἡ ἐν τῷ κύκνῳ λευκότης, καὶ τὰ τοιαῦτα συμβεβηκότα ἀχώριστα· καθὸ οὐ δύναται χωρισθῆναι πραγματικῶς B τῶν ἐν οἷς ἀτόμων εἰσί· κατ' ἐπίνοιαν δὲ χωρίζονται καὶ αὐτὰ τῶν πραγμάτων, τὴν φύσιν μὴ λυμαινόμενα.

112 20. Sunt autem simitas et cæsius oculorum color, nigredo in Æthiope et in corvo, et albedo in cygno et hujuscemodi, accidentia inseparabilia: quomodo reipsa separari non possunt ab individuis in quibus sunt, quamvis et ipsa separantur animi notione seu conceptu, ut rerum naturam non labefaciant (seu corrumpant).

κα'. Διὰ τοῦτο παντὸς συμβεβηκότος ἀχωρίστου καὶ χωριστοῦ κοινὸς ὁ λόγος οὗτός ἐστι· Συμβεβηκός ἐστιν, ὃ γίνεται καὶ ἀπογίνεται χωρὶς τῆς τοῦ ὑποκειμένου φθορᾶς. Καὶ πάλιν, συμβεβηκός ἐστιν ὃ ἐνδέχεται τῷ αὐτῷ ὑπάρχειν ἢ μὴ ὑπάρχειν. Ἐνδέχεται γὰρ ἄνθρωπον καὶ καθῆσθαι καὶ ἑστάναι καὶ βαδίζειν καὶ εἶναι σιμὸν καὶ μὴ εἶναι· καὶ ἀπογινομένης τῆς γλαυκότητος, οὐδὲν ἧττον ὁ ἄνθρωπος μένει. Δύναται δὲ καὶ κύκνος ἐπινοηθῆναι μέλας, καὶ ὁ κόραξ λευκὸς, καὶ Αἰθίοψ ἀποβαλὼν τὴν χροιάν. Καὶ ταῦτα πάντα γενέσθαι δύναται χωρὶς C τῆς τοῦ ὑποκειμένου φθορᾶς.

21. Quapropter omnis accidentis inseparabilis et separabilis est hæc communis definitio: Accidens est quod adest et abest citra subjecti corruptionem. Et rursus: Accidens est quod contingit eidem inesse aut non inesse. Contingit enim hominem et sedere et stare et ambulare, et esse simum ac non esse; et absente cæsio oculorum colore nihilominus homo manet; sed et cygnus cogitari potest niger, et corvus albus, et Æthiops colore abjecto; possuntque hæc omnia sine subjecti corruptione fieri.

κβ'. Τριχῶς οὖν τῆς διαφορᾶς λεγομένης, κοινῶς καὶ ἰδίως καὶ ἰδιαίτατα, πᾶσα μὲν διαφορὰ ἑτερότης τέ ἐστι καὶ ἑτεροῖόν τι ποιεῖ προσγινομένη τινί. Ἀλλ' αἱ μὲν κοινῶς καὶ ἰδίως διαφοραὶ ἀλλοῖον ποιοῦσιν· αἱ δὲ ἰδιαίτατα ἄλλο· αἵτινές εἰσιν ἀχώριστοι καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ἐπίνοιαν. Οὐδὲ γάρ ἐστιν ἐπινοῆσαι ζῶον ἀναίσθητον, ἢ ἄνθρωπον ἄλογον, ἢ ἵππον ἀλογίας κεχωρισμένον.

22. Cum igitur tripliciter differentia dicatur, communiter et proprie et propriissime, omnis equidem differentia est (ut ita dicam) alteritas, et varium aliquid efficit cum adjungitur alicui, sed quæ quidem communiter et proprie sunt differentiæ, diversum, **113** quæ autem propriissime sunt, aliud efficiunt; quæ etiam quoad ipsam animi notionem sunt inseparabiles. Neque enim animal sensus expers aut hominem ratiocinandi facultate destitutum, aut equum a rationis experte conditione separatum licet animo concipere.

κγ'. Αὗται μὲν οὖν αἱ ἄλλο ποιοῦσαι διαφοραὶ καθ' ἑαυτάς τέ εἰσι, καὶ τὸ μᾶλλον καὶ τὸ ἧττον οὐκ ἐπιδέχονται. Οὔτε γὰρ τὸ γένος μᾶλλον καὶ ἧττον κατηγορεῖται οὗ ἂν εἴη γένος, οὔτε αἱ τοῦ γέ- D νους διαφοραὶ, καθ' ἃς διαιρεῖται τὸ γένος εἰς τὰ εἴδη. Αἱ δὲ ἀλλοῖον ποιοῦσαι κατὰ συμβεβηκός τέ εἰσι, καὶ ἐπιτείνονται καὶ ἀνίενται ἅπασαι. Κάθηται γάρ τις πλέον ἑτέρου, καὶ ἄλλος ἄλλου βαδίζει πλέον· καὶ σιμοῦ σιμότερός ἐστί τις, καὶ γλαυκοῦ γλαυκότερος.

23. Hæ quidem igitur differentiæ quæ aliud faciunt cum per se sunt, tum magis et minus non recipiunt. Neque enim genus magis et minus prædicatur de eo cujus est genus; neque differentiæ generis secundum quas genus in species dividitur. Quæ vero aliud faciunt cum per accidens sunt, tum omnes intenduntur et remittuntur. Etenim aliquis plus sedet alio, et alius alio plus ambulat, et simo aliquis est magis simus, et cæsio aliquis magis est cæsius.

κδ'. Οὐδεμία δὲ τῶν κοινῶς ἢ ἰδίως διαφορῶν συντελεῖ πρὸς τὸν ὁρισμόν. Ὑπογράφουσι γὰρ αὗται τὰ πράγματα, οὐ μὴν καὶ ὁρίζουσιν. Αἱ δὲ ἰδιαίτατα διαφοραὶ πράγματος ἑκάστου συμπληροῦσι τὸν ὁρισμόν.

24. Nulla autem communiter aut proprie (dictarum) differentiarum ad definitionem confert. Hæ enim describunt quidem res, sed non etiam definiunt. Propriissime autem (dictæ) differentiæ definitionem complent cujusque rei.

κε'. Ἀναγκαῖον δὲ εἰδέναι, ὅτι (τε) τὸ τῆς οὐσίας ὄνομα καὶ ἐπὶ τῆς ἁπλῶς ὑπάρξεως ἐνίοτε τάττεται, καὶ ὅτι τὸ συμβεβηκὸς δηλοῖ ποτε τὸ οὐσιῶδες·

25. Necessarium porro scitu est, quod essentiæ nomen nonnunquam etiam de simpliciter exsistentia adhibeatur; et quod accidens aliquando **114**

denotet proprium essentiale, ut quod accidat rei A et cum ipsa concurrat. Dicimus enim essentiam coloris propterea quod et accidens in numero entium consistat, et ipsum quoquomodo sit. Et iterum dicimus conclusionem propositionibus accidere; hoc est naturaliter et essentialiter ad eas consequi.

26. Dicitur autem ejusmodi accidens, hoc est, essentiale proprium quodque omnino est inseparabile quoad ipsam etiam animi notionem, primo et per se inesse rei; ut corpori, patere in tres dimensiones; primo quidem, quia ei soli immediate inest; per se autem, quia essentialiter.

27. Non autem siquid per se, hoc etiam primo (inest rei). Latius enim patet quod per se inest eo quod primo inest. Etenim animal quod homini per B se et essentialiter inest, non inest etiam primo. Animal enim est, si homo non est. At aliquid tres dimensiones habens non est, si corpus non sit; nec intelligentiæ et scientiæ capax, si homo non sit: nec conclusio, si propositiones non sint: nec definitio, cum abest definitum.

28. Quapropter etiam definitiones et primo insunt definitis, et essentialiter, siquidem proprie definitiones sunt.

115 29. Ex his (igitur) quæ per se et primo insunt demonstratio proprie dicta efficitur; nec vero ex accidentibus, vel ex his quæ quidem per se, non tamen primo rebus insunt.

A ἴδιον, ὡς συμβαῖνον καὶ συντρέχον τῷ πράγματι. Λέγομεν γὰρ τὴν οὐσίαν τοῦ χρώματος, διὰ τὸ ἐν τοῖς οὖσι τετάχθαι καὶ τὸ συμβεβηκὸς καὶ ὁπωσοῦν εἶναι αὐτό. Καὶ πάλιν λέγομεν συμβαίνειν ταῖς προτάσεσι τὸ συμπέρασμα, τουτέστι συνέπεσθαι φυσικῶς τε καὶ οὐσιωδῶς.

κϛ'. Λέγεται δὲ τὸ τοιοῦτον συμβεβηκὸς, εἴτουν τὸ οὐσιῶδες, ἴδιον καὶ πάντη ἀχώριστον καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ἐπίνοιαν, πρώτως καὶ καθ' αὐτὸ ὑπάρχειν τῷ πράγματι· ὡς τῷ σώματι, τὸ τριχῆ διαστατόν· πρώτως μὲν, ὅτι αὐτῷ μόνῳ ὑπάρχει ἀμέσως· καθ' ἑαυτὸ δὲ, ὅτι οὐσιωδῶς.

κζ'. Οὐκ εἴ τι δὲ καθ' αὐτὸ, τοῦτο καὶ πρώτως. Ἐπὶ πλέον γὰρ τοῦ πρώτως τὸ καθ' αὐτό. Τὸ γὰρ B ζῶον ὑπάρχον τῷ ἀνθρώπῳ καθ' αὐτὸ καὶ οὐσιωδῶς, οὐχ ὑπάρχει καὶ πρώτως. Ἔστι γὰρ ζῶον ἀνθρώπου μὴ ὄντος. Τριχῆ δέ τι διαστατὸν, σώματος μὴ ὄντος, οὐκ ἔστιν· οὔτε νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικὸν, ἀνθρώπου μὴ ὄντος· οὔτε συμπέρασμα, προτάσεων μὴ οὐσῶν· οὔτε ὁρισμὸς, ἀπόντος τοῦ ὁριστοῦ.

κη'. Διὸ καὶ οἱ ὁρισμοὶ καὶ πρώτως ὑπάρχουσι τοῖς ὁριστοῖς, καὶ οὐσιωδῶς, εἴ γε κυρίως εἰσὶν ὁρισμοί.

κθ'. Ἐκ τούτων (οὖν) τῶν καθ' αὐτὰ καὶ πρώτως ἡ κυρίως ἀπόδειξις γίνεται· οὔτε δὲ ἐκ τῶν συμβεβηκότων, οὔτ' ἐκ τῶν καθ' αὐτὰ μὲν, μὴ πρώτως δὲ τοῖς πράγμασιν ὑπαρχόντων.

Σχῆμα κεφαλ. ιβ', Περὶ διαφορᾶς καὶ συμβεβηκότος.

Ἡ διαφορὰ
- ἡ οὐσιώδης, ἥτις καλεῖται ἰδιαίτατα, ὡς τὸ λογικόν·
- ἡ ἐπουσιώδης
  - ἢ κοινῶς, ὡς τὸ καθῆσθαι·
  - ἢ ἰδίως, ὡς τὸ φαλακρόν.

Ἡ διαφορὰ
- κοινῶς,
- ἰδίως,
- ἰδιαίτατα.

Τῶν διαφορῶν
- αἱ μὲν ἄλλο ποιοῦσιν, ὡς τὸ λογικόν·
- αἱ δὲ ἀλλοῖον, ὡς τὰ κοινῶς καὶ ἰδίως συμβεβηκότα.

Τῶν διαφορῶν
- αἱ μὲν χωρισταὶ,
  - αἱ μὲν κατ' αὐτὸ,
  - αἱ δὲ κατὰ συμβεβηκός.
- αἱ δὲ ἀχώριστοι.

Tabula capitis 12, De differentia et accidente.

Differentia (est)
- aut essentialis, quæ vocatur propriissime (differentia), ut rationale;
- aut essentiæ adjuncta
  - aut communiter, ut sedere,
  - aut proprie, ut calvum.

Aliter.

Differentia (tribus modis dicitur)
- communiter,
- proprie,
- propriissime.

Differentiarum
- aliæ faciunt aliud, ut rationale,
- aliæ diversum, ut communiter et proprie accidentia.

Differentiarum (sunt)
- aliæ separabiles
  - aliæ per se,
  - aliæ per accidens.
- aliæ inseparabiles.

SYNOPSIS CAPITIS XIII.

DE PROPRIO; IN QUO ETIAM DE COMMUNI.

1. *Distinguit proprium in quatuor modos.* — 2. *Primum.* — 3. *Secundum.* — 4. *Tertium.* — 5. *Quartum.* — 6. *Occupatio.* — 7. *Ostendit quartum modum proprii proprie sic dici quia nimirum convertitur.* — 8. *Alia occupatio.* — 9. *Descriptio proprii.* — 10. *Exponit quamlibet speciem habere suum peculiare proprium quo etiam ab aliarum specierum communione dirimatur.* — 11. *Occupatio: quare homo duplex habeat proprium, aptitudinem ad ridendum et aptitudinem ad intelligentiam scientiamque accipiendam.* — 12. *Conclusio occupationis.* — 13. *Commune in quatuor modos distinguit.* — 14. *Primum.* — 15. *Secundum.* — 16. *Tertium.* — 17. *Quartum.* — 18. *Exempla commemorat quarti modi quo commune aliquid dicatur.* — 19. *Divisio proprii Platonica.*

A

ΚΕΦΑΛ. ΙΓ'.

Περὶ ἰδίου· ἐν ᾧ καὶ περὶ κοινοῦ.

α'. Τὸ ἴδιον λέγεται τετραχῶς.

β'. Ἢ ὃ παντὶ μὲν ὑπάρχει τῷ εἴδει, οὐ μόνῳ δέ· ὡς τῷ ἀνθρώπῳ τὸ δίπουν· πᾶς μὲν γὰρ ἄνθρωπος δίπους· οὐ μόνος ὁ ἄνθρωπος δίπους, ἀλλὰ καὶ ἕτερα ζῶα.

γ'. Ἢ ὃ μόνῳ μὲν, οὐ παντὶ δὲ, ὡς τῷ ἀνθρώπῳ τὸ φαλακρόν· καὶ γὰρ μόνος ὁ ἄνθρωπος φαλακρὸς, ἀλλ' οὐ πᾶς ἄνθρωπος φαλακρός.

δ'. Ἢ ὃ παντὶ καὶ μόνῳ, οὐκ ἀεὶ δὲ, ὡς τῷ ἀνθρώπῳ τὸ πολιοῦσθαι· οὐκ ἀεὶ γὰρ, ἀλλ' ἐν γήρᾳ, μένοντος τοῦ κατὰ φύσιν.

ε'. Τέταρτον, ἐφ' ᾧ συνδεδράμηκε τὸ παντὶ καὶ τὸ μόνῳ καὶ τὸ ἀεί· ὡς τῷ ἀνθρώπῳ τὸ γελαστικόν. B Πᾶς γὰρ ἄνθρωπος, καὶ μόνος ἄνθρωπος, καὶ ἀεὶ, γελαστικός.

ς'. Γελαστικὸς δὲ λέγεται, οὐ τῷ ἀεὶ γελᾷν, ἀλλὰ τῷ πεφυκέναι γελᾷν.

ζ'. Τοῦτο τὸ τέταρτον κυρίως ἴδιον λέγεται· ὅτι καὶ ἀντιστρέφει. Πᾶς γὰρ ἄνθρωπος γελαστικὸς, καὶ πᾶν γελαστικὸν ἄνθρωπος.

η'. Εἰ γὰρ καὶ ὁ πίθηκος φαίνεται ἴσως γελῶν· ἀλλ' οὐκ ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὴν δύναμιν τοῦ γελᾷν, οὐδὲ ταῖς ἀληθείαις γελᾷ· κατὰ μόνην δὲ τὴν ἐπιφάνειαν τὸ γελᾷν σχηματίζεται, τῷ μιμεῖσθαι τὸν ἄνθρωπον. Ζῶον γὰρ μιμηλότατον τυγχάνει ὁ πίθηκος. C Οὕτω γελᾷν οἶμαι καὶ τὸν ἐρωδιὸν, διάκενον γέλωτος καὶ ψυχικῆς ἄμοιρον διαχύσεως.

θ'. Ὑπογράφεται δὲ τὸ ἴδιον οὕτως· ἴδιόν ἐστι τὸ παντὶ καὶ μόνῳ τῷ εἴδει καὶ ἀεὶ ὑπάρχον.

ι'. Ἑκάστῳ μὲν οὖν εἴδει τῶν ζώων ἐξαίρετόν ἐστιν ἴδιον· τῷ ἀνθρώπῳ τὸ γελαστικὸν, τῷ ἵππῳ τὸ χρεμετιστικὸν, τῷ κυνὶ τὸ ὑλακτικόν· καὶ τοῖς ἄλλοις ἕτερα ἴδια. Κατὰ ταῦτα γὰρ διαχωρίζονται τῆς κοινωνίας ἀλλήλων τὰ εἴδη, καὶ διὰ τοῦτο λέγονται ἴδια· διὰ τὸ ἰδιαζόντως προσεῖναι τοῖς εἴδεσιν, ὧν εἰσιν ἴδια μηδεμίαν κοινωνίαν ἔχοντος τοῦ εἴδους πρὸς ἕτερον εἶδος κατὰ τὸ ἴδιον. D

ια'. Ἐπεὶ δὲ ὁ ἄνθρωπος ὑπάρχει διπλοῦς (μετέχει γὰρ καὶ τῆς τῶν ἀλόγων ζωῆς, καὶ τῆς τῶν

CAPUT XIII.

De proprio; in quo etiam de communi.

1. Proprium quatuor modis dicitur.

2. Aut quod omni speciei, sed non soli, inest, ut homini bipes; omnis enim quidem homo bipes, sed non solus homo bipes est, verum etiam alia animalia.

3. Aut quod soli quidem, sed non omni: ut homini calvum; solus enim **117** homo calvus est, sed non omnis homo calvus est.

4. Aut quod omni et soli, sed non semper, ut homini canescere; non enim semper, sed in senectute (canescit), manente eo quod secundum naturam est.

5. Quartum, in quo (hæc) concurrunt, omni et soli et semper; ut homini aptum esse ad ridendum. Omnis enim homo et solus homo et semper, ad ridendum aptus est.

6. Dicitur autem aptus ad ridendum, non quod semper rideat, sed quod naturalem ridendi facultatem habeat.

7. Hoc quartum, proprie (seu principaliter) proprium dicitur: propterea quod etiam convertitur. Omnis enim homo ad ridendum aptus est, et omne quod ad ridendum aptum est, homo est.

8. Etsi enim etiam simia forte ridens conspicitur, in seipsa tamen facultatem ridendi non habet, neque ridet revera; sed quoad solam superficiem τὸ ridere figuratur, dum hominem imitatur. Etenim animal istud imitationis est studiosissimum et peritissimum. Sic et erodium (alii ardeolam, alii fulicam reddunt) ridere opinor, cum intus sit a risu vacuus, et expers ejus effusionis (et lætitiæ) quæ est ab anima.

118 9. Porro proprium sic describitur: proprium est quod omni et soli speciei et semper inest.

10. Cuivis ergo quidem speciei animalis peculiare proprium est: homini aptum esse ad ridendum, equo aptum esse ad hinniendum, cani aptum esse ad latrandum; et aliis alia propria. Quoad hæc enim species a communione quam habent a se invicem dirimuntur; ac ob id propria dicuntur, quod singulariter adsint iis speciebus quarum sunt propria, ut quoad proprium species ad aliam speciem communionem nullam habeat.

11. Quoniam autem homo duplex est (nam et ratione destitutorum vitam et ratione præ-

ditorum intellectionem participat, ut qui terrenus sit et cœlestis, mortalis et immortalis, visibilis et intelligibilis), quatenus quidem cum rationis expertibus communicat, proprium etiam habet, τὸ ad ridendum aptum esse. Quippe aptitudo ad ridendum facultas est animæ ratione carentis quæ per musculos operatur; quemadmodum etiam hinniendi aptitudo et similia; quatenus vero cum ratione præditis communicat, τὸ intelligentiæ et scientiæ capax pro proprio obtinet:
119 quod animæ ratione præditæ facultas est.

12. Homo igitur singula habet propria communibus singulis convenientia.

13. Cæterum etiam commune quatuor modis dicitur.

14. Vel enim id quod in partes potest dividi, ut ager communis.

15. Vel id quod citra divisionem in communem usum assumitur (et adhibetur), ut unus servus, aut unus equus diversorum dominorum.

16. Vel id quod in præoccupatione proprium efficitur, quomodo locus qui in theatro communis est, fit proprius ejus qui præoccupavit ipsum.

17. Vel quod in æquo participatur, ut vox præconis.

18. Quoad hoc significatum et materia omnibus quæ sunt communis est, et genera atque differentiæ speciebus ipsa participantibus communia: animal universis animalibus commune est, et rationale universis rationalibus, et irrationale universis irrationalibus: et sic in aliis convenienter se res habet. Quoad hoc significatum etiam in homonymis (æquivocis) nomen solum commune; in synonymis (univocis) et nomen et quoad nomen definitio communis est. Et est commune, quod in multis consideratur, aut de multis prædicatur.

120 19. Ad extremum Platonici proprium tribus modis accipiunt; a coagmentatione partium instrumentalium, ut biceps amphisbænæ; ab actu, ut oblique ambulans cancro: a potentia, ut igni urendi facultas. Etenim ignis magis quam quodvis aliud corpus potest urere.

A λογικῶν νοήσεως, ἐπίγειος ὢν καὶ οὐράνιος, θνητὸς καὶ ἀθάνατος, ὁρατὸς καὶ νοούμενος), καθὸ μὲν κοινωνεῖ τοῖς ἀλόγοις, ἔχει καὶ τὸ γελαστικόν. Ἔστι γὰρ τὸ γελαστικὸν δύναμις τῆς ἀλόγου ψυχῆς ἐνεργουμένη διὰ τῶν μυῶν· ὡς καὶ τὸ χρεμετιστικὸν καὶ τὰ τοιαῦτα· καθὸ δὲ τοῖς λογικοῖς κοινωνεῖ, τὸ νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικὸν κέκτηται ἴδιον· τοῦτο δὲ τῆς λογικῆς ψυχῆς ἐστι δύναμις.

ιβ'. Ἔχει τοίνυν ὁ ἄνθρωπος ἕκαστον ἴδιον κατάλληλον ἑκάστῳ κοινῷ.

ιγ'. Λέγεται δὲ καὶ τὸ κοινὸν τετραχῶς.

B ιδ'. Ἢ γὰρ τὸ εἰς μέρη διαιρετὸν, ὡς ἀγρὸς κοινός.

ιε'. Ἢ τὸ ἀδιαιρέτως ἐν χρήσει κοινῇ λαμβανόμενον, ὡς εἷς δοῦλος, ἢ εἷς ἵππος, δεσποτῶν διαφόρων.

ις'. Ἢ τὸ ἐν προκαταλήψει ἰδιοποιούμενον, ὡς ὁ ἐν θεάτρῳ τόπος κοινὸς ὢν, ἴδιος γίνεται τοῦ προκαταλαβόντος αὐτόν.

ιζ'. Ἢ τὸ ἐπίσης μετεχόμενον, ὡς ἡ φωνὴ τοῦ κήρυκος.

ιη'. Κατὰ τοῦτο τὸ σημαινόμενον ἥ τε ὕλη πᾶσι τοῖς οὖσι κοινὴ, καὶ τὰ γένη καὶ αἱ διαφοραὶ κοινὰ τοῖς αὐτῶν μετέχουσιν εἴδεσι· τὸ ζῶον ὅλοις τοῖς ζώοις κοινὸν, καὶ τὸ λογικὸν ὅλοις τοῖς λογικοῖς, καὶ τοῖς ἀλόγοις τὸ ἄλογον· καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἁρμοζόντως. C Κατὰ τὸ τοιοῦτον τοῦ κοινοῦ σημαινόμενον, καὶ ἐπὶ τῶν ὁμωνύμων τὸ ὄνομα μόνον κοινόν· ἐπὶ δὲ τῶν συνωνύμων τό τε ὄνομα καὶ ὁ κατὰ τοὔνομα λόγος. Ἔστι δὲ κοινὸν τὸ ἐν πολλοῖς θεωρούμενον, ἢ τὸ πολλῶν κατηγορούμενον.

ιθ'. Τὸ δὲ ἴδιον οἱ Πλατωνικοὶ τριχῶς ἐκλαμβάνονται· ἀπὸ τῆς διοργανώσεως, ὡς τὸ δικέφαλον τῇ ἀμφισβαίνῃ· ἀπὸ τῆς ἐνεργείας, ὡς τὸ λοξοβαδιστικὸν τῷ καρκίνῳ· ἀπὸ τῆς δυνάμεως, ὡς τὸ καυστικὸν τῷ πυρί. Δύναται γὰρ ὑπὲρ πᾶν ἕτερον σῶμα καίειν τὸ πῦρ.

Σχῆμα κεφαλ. ιγ', περὶ ἰδίου, ἐν ᾧ καὶ περὶ κοινοῦ.

Τὸ ἴδιον
- ὃ παντὶ μὲν ὑπάρχει, μὴ μόνῳ δὲ, ὡς τῷ ἀνθρώπῳ τὸ δίπουν·
- ὃ μόνῳ, οὐ παντί· ὡς τὸ φαλακρὸν ἢ γραμματικόν·
- ὃ μόνῳ καὶ παντὶ, οὐκ ἀεὶ δέ· ὡς τῷ ἀνθρώπῳ τὸ πολιοῦσθαι·
- ὃ μόνῳ καὶ παντὶ καὶ ἀεὶ· ὡς τῷ ἀνθρώπῳ τῷ γελαστικὸν, ὃ καὶ κυρίως ἴδιόν ἐστι.

Τὸ κοινὸν
- τὸ εἰς μέρη διαιρετὸν, ὡς ἀγρὸς κοινός·
- τὸ ἀδιαίρετως ἐν χρήσει κοινῇ λαμβανόμενον, ὡς εἷς δοῦλος δύο δεσποτῶν·
- τὸ ἐν προκαταλήψει ἰδιοποιούμενον, ὡς ὁ ἐν θεάτρῳ τόπος·
- τὸ ἐπίσης μετεχόμενον, ὡς ἡ φωνὴ τοῦ κήρυκος τοῖς ἀκούουσι.

Τὸ ἴδιον ἐκλαμβάνουσιν οἱ Πλατωνικοὶ
- ἀπὸ τῆς διοργανώσεως, ὡς τὸ δικέφαλον τῇ ἀμφισβαίνῃ·
- ἀπὸ τῆς ἐνεργείας, ὡς τὸ λοξοβαδιστικὸν τῷ καρκίνῳ·
- ἀπὸ τῆς δυνάμεως, ὡς τὸ καυστικὸν τῷ πυρί.

Tabula capitis 13, de proprio, in quo etiam de communi.

Proprium (dicitur quatuor modis):	quod omni quidem inest, sed non soli, ut homini bipes; quod soli, sed non omni, ut calvum aut grammaticum (homini); quod soli et omni, sed non semper, ut homini canescere; quod soli et omni et semper, ut homini aptum esse ad ridendum; quod etiam proprie (principaliter) proprium est.
121 Commune (dicitur quatuor modis):	quod in partes potest dividi, ut ager communis; quod citra divisionem in communem usum assumitur, ut unus servus duorum dominorum; quod præoccupatione proprium fit, ut locus in theatro; quod ex æquo participatur, ut vox præconis ab audientibus.
Proprium accipiunt Platonici (tribus modis):	a partium instrumentalium coagmentatione, ut biceps amphisbænæ; ab actu, ut oblique gradiens cancro; a potentia, ut urendi facultas igni.

SYNOPSIS CAPITIS XIV,

QUOD EST DE PRÆDICAMENTIS.

1. *Eorum quæ sunt et dicuntur quadrimembris divisio.* — 2. *Quarti membri subdivisio in decem prædicamenta quibus omnia entia includuntur.* — **122** 3. *Causa finalis propter quam decem prædicamenta a philosophis constituta et his omnia entia comprehensa fuerint, entium nimirum omnium scientia.* — 4. *Modus quo prædicamenta inventa sint, et primo quidem substantiæ prædicamentum.* — 5. *Quomodo accidentium prædicamenta.* — 6. *Quantitatis.* — 7. *Qualitatis.* — 8. *Relatorum, ubi etiam relata generaliter describit.* — 9. *Ubi.* — 10. *Quando.* — 11. *Agere.* — 12. *Pati.* — 13. *Quid agere et pati.* — 14. *Habere, quod etiam describit.* — 15. *Situm esse.* — 16. *Situm esse quid.* — 17. *Divisio τοῦ situm esse prima.* — 18. *Divisio secunda.* — 19. *Divisio tertia.* — 20. *Divisio quarta.* — 21. *Conclusio modi quo inventa et constituta sunt decem prædicamenta.* — 22. *In his omnibus complexis nec veritatem nec falsitatem esse, nisi complexione quadam conjungantur, ut propositio efficiatur.* — 23. *Occupatio de verbis primæ et secundæ personæ.*

A

ΚΕΦΑΛ. ΙΔʹ.

Περὶ τῶν κατηγοριῶν.

αʹ. Τὰ λεγόμενα καὶ ὄντα, ἢ τῇ μὲν προφορᾷ εἰσιν ἁπλᾶ, τῷ δὲ σημαινομένῳ συμπεπλεγμένα (ὡς τὸ *τρέχω*. Τὸ γὰρ *τρέχω* ἁπλοῦν μὲν ἐστι τῇ προφορᾷ καὶ ἀσύνθετον, τῷ δὲ σημαινομένῳ, συμπεπλεγμένον καὶ σύνθετον. Δηλοῖ γὰρ ἐμὲ, καὶ τὸν δρόμον, τουτέστιν οὐσίαν καὶ ἐνέργειαν)· ἢ τῇ μὲν προφορᾷ ὑπάρχουσι σύνθετα, τῷ σημαινομένῳ δέ γε ἁπλᾶ (ὡς τε λέγει τις πράγματος ὁρισμόν· ἓν γὰρ τότε δηλοῖ διὰ τῆς συνθέτου φωνῆς, ἐκεῖνο δηλονότι τὸ πρᾶγμα, ὅπερ ὁρίζεται)· ἢ καὶ τῇ προφορᾷ καὶ τῷ σημαινομένῳ συμπεπλεγμένα εἰσὶ τὰ λεγόμενα· ὡς τὸ Παῦλος δημηγορεῖ· ἢ καὶ τῇ προφορᾷ καὶ τῷ σημαινομένῳ ἁπλᾶ.

B

βʹ. Τούτων τῶν κατὰ μηδεμίαν συμπλοκὴν λεγομένων ἕκαστον ἢ οὐσίαν σημαίνει, ἢ ποσὸν, ἢ ποιὸν, πρός τι, ἢ πότε, ἢ ποιεῖν, ἢ πάσχειν, ἢ ἔχειν, ἢ κεῖσθαι. Πάντα γὰρ τὰ ὄντα ὑπὸ τὰς δέκα ταύτας κοινότητας ἀναφέρονται· καὶ οὐκ ἔστι τῶν ὄντων οὐδὲν, ὃ μὴ ταύταις ἐμπερικλείεται.

γʹ. Καὶ γὰρ οἱ φιλόσοφοι πάντων τῶν ὄντων ἐπιστήμονες εἶναι βουλόμενοι, ἐπεὶ τῶν κατὰ μέρος ἐπιστήμη οὐκ ἔστι διά τε τὸ πολυάριθμον αὐτῶν καὶ τὸ ἀεὶ γεννητὸν καὶ φθαρτὸν, ταῖς εἰρημέναις κοινότησι τὰ πάντα συμπεριώρισαν.

C

δʹ. Καὶ τοὺς μὲν κατὰ μέρος ἀνθρώπους, καὶ τοὺς κατὰ μέρος ἵππους ἐπισκεψάμενοι πρότερον ὅπως ἔχουσι φύσεως, ἐπὶ τὸν καθόλου ἄνθρωπον καὶ τὸν

CAPUT XIV.

De prædicamentis.

1. Quæ dicuntur et sunt, vel sunt prolatione quidem simplicia, significato autem complexa: ut τὸ curro (τὸ curro enim, prolatione quidem simplex est et incompositum; significato autem complexum et compositum est: quippe me et cursum, hoc est, substantiam et actum declarat), vel prolatione quidem sunt composita, sed tamen significato simplicia (ut quando quis rei definitionem dicit;
123 etenim unum tunc voce composita declarat, eam nimirum rem quæ definitur), vel ea quæ dicuntur, et prolatione et significato complexa sunt, ut, Paulus concionatur: vel et prolatione et significato sunt simplicia.

2. Horum quæ citra omnem complexionem dicuntur quodvis, aut substantiam significat, aut quantum, aut quale, aut ad aliquid, aut ubi, aut aliquando, aut agere, aut pati, aut habere, aut situm esse. Omnia enim quæ sunt, sub decem has communitates referuntur: nec ullum ens est, quod his non includatur.

3. Etenim philosophi, cum omnium eorum quæ sunt scientes esse vellent, quia particularium, et propter numerosam multitudinem, et perpetuam generationem corruptionemque suam non est scientia, dictis communitatibus omnia circumscripserunt.

4. Et hominum particularium et particularium equorum considerata prius natura, quam habeant, ad universalem hominem et universalem equum,

hoc est, ad hominis et equi speciem, ascenderunt. Hoc autem etiam in aliis particularibus animalibus cum fecissent ab his quæ mutationi et alterationi sunt obnoxia ad ea quæ mutationis et alterationis sunt expertia, transierunt. Particularia enim quidem mutationi et alterationi sunt **124** obnoxia : universalibus autem convenit ut eodem modo se semper habeant. Quoniam autem etiam hujuscemodi species non omnes dianœa possunt comprehendi (multæ enim earum ignorantur a nobis), universaliore alio inquisito animal repererunt. Eodem præterea modo particularibus plantis ad universalem plantam et plantanimalibus ad plantanimal collectis ; omnia hæc, animal, plantam, plantanimal, animato constrinxerunt. Sed et porro inanimatas naturas contemplati, lignum, lapidem, ferrum et similia ; his universale inanimatum constituerunt : et hoc cum animato per corpus colligarunt. Quia autem etiam angelum et animam esse cognoverunt, quæ corporis naturam non participant (hoc enim in partes est dividuum, et tres dimensiones habet : illa vero partium prorsus sunt expertia et nullam dimensionem obtinent, non longitudinem, non latitudinem, non profunditatem), per substantiam corpus cum incorporeo univerunt, adeoque **125** substantia horum omnium quæ per se exsistunt, commune genus facta est.

5. Quoniam autem res quædam in substantia sunt nec in seipsis exsistentiam habent, ita etiam de his considerationem susceperunt.

6. Duo quædam et tria et decem et viginti inventa ad numerum : magnum autem et parvum et quæ sunt hujus generis, ad magnitudinem reduxerunt : numerum denique et magnitudinem quanto comprehenderunt. Duas proinde communitates habuerunt, quæ multas res continerent, substantiam (scilicet) et quantitatem.

7. Rursus aliquid album est, nigrum, fulvum (gilvum), hæc sub colore coacervarunt. Estque aliquid dulce, amarum, calidum, frigidum : hæc sane et colorem et artes et scientias una communitate, qualitate circumscripserunt. Est autem qualitas a qua quod ipsam participat, denominative, aut alio quoquo modo denominatur ; ut a grammatica grammaticus, a virtute vir bonus.

8. Quia vero porro et dextrum est aliquid et sinistrum, et duplum et dimidium : talia ei quod est ad aliquid attribuerunt. Sunt autem ad aliquid, alterius ad alterum **126** habitudo seu respectus.

9. Iterum aliquid est in mente, in foro, in theatro : talia communitati τοῦ ubi adaptarunt ; τὸ ubi autem loci exhibitivum est : suntque tot illius differentiæ quot loci : sursum, deorsum : dextrum, sinistrum : ante, post.

10. Jam vero heri, et præterito anno, et hodie, et cras, et quotquot sunt hujus generis ad quando collegerunt ; hoc autem temporis significativum est. Suntque differentiæ τοῦ quando, quot etiam temporis sunt, præsens, præteritum, et futurum.

A καθόλου ἵππον ἀνέδραμον, τουτέστιν ἐπὶ τὸ εἶδος τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐπὶ τὸ εἶδος τοῦ ἵππου. Τοῦτο δὲ κἀπὶ τῶν ἄλλων ζώων πεποιηκότες τῶν μερικῶν, ἀπὸ τῶν τρεπτῶν καὶ ἀλλοιωτῶν μετέβησαν ἐπὶ τὰ ἄτρεπτά τε καὶ ἀναλλοίωτα. Τρεπτὰ μὲν γὰρ καὶ ἀλλοιωτὰ ὑπάρχει τὰ μερικὰ, τοῖς δὲ καθόλου τὸ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχειν ἐστίν. Ἐπεὶ δὲ καὶ τῶν τοιούτων εἰδῶν οὐκ ἔστιν ἅπαντα τῇ διανοίᾳ περιληπτὰ (πολλὰ γὰρ αὐτῶν ἀγνοεῖται ἡμῖν), τὸ καθολικώτερον αὖθις ζητήσαντες εὗρον τὸ ζῶον. Ὡσαύτως δὲ καὶ τὰ κατὰ μέρος φυτὰ πρὸς τὸ καθόλου συναγαγόντες φυτὸν, καὶ πρὸς τὸ ζωόφυτον τὰ ζωόφυτα· ταῦτα πάντα, τὸ ζῶον, τὸ φυτὸν, τὸ ζωόφυτον, τῷ ἐμψύχῳ συνέδησαν. Θεωρήσαντες δὲ καὶ (τὰς) ἀψύχους φύσεις, τὸ ξύλον, τὸν λίθον, τὸν σίδηρον καὶ τὰ ὅμοια, B τὸ καθόλου ἄψυχον δι' αὐτῶν συνεστήσαντο· καὶ τοῦτο μετὰ τοῦ ἐμψύχου συνῆψαν διὰ τοῦ σώματος. Ὅτι δὲ καὶ ἄγγελον ἔγνωσαν εἶναι καὶ ψυχὴν, οὐ μετέχει δὲ ταῦτα τῆς τοῦ σώματος φύσεως (τὸ μὲν γὰρ μεριστὸν, καὶ τρεῖς ἔχον διαστάσεις· τὰ δὲ παντελῶς ἀμερῆ, καὶ μηδεμίαν κεκτημένα διάστασιν· οὐ μῆκος, οὐ πλάτος, οὐ βάθος), διὰ τῆς οὐσίας ἥνωσαν τῷ σώματι τὸ ἀσώματον, καὶ γέγονε ἡ οὐσία πάντων τούτων αὐθυπάρκτων ὄντων γένος κοινόν.

ε'. Ἐπεὶ δέ τινα τῶν πραγμάτων ἐν τῇ οὐσίᾳ, μὴ μέντοι ἐν ἑαυτοῖς τὴν ὕπαρξιν ἔχουσιν, οὕτω C καὶ περὶ τούτων ἐσκέψαντο.

ϛ'. Δύο τινὰ καὶ τρία, καὶ δέκα καὶ εἴκοσιν εὑρηκότες, ἀνήγαγον ἐπὶ τὸν ἀριθμόν· μέγα δὲ καὶ μικρὸν καὶ τὰ τοιαῦτα ἐπὶ τὸ μέγεθος· τὸν ἀριθμὸν δὲ καὶ μέγεθος περιέλαβον τῷ ποσῷ. Δύο γοῦν ἔσχον κοινότητας περιεκτικὰς πραγμάτων πολλῶν, τὴν οὐσίαν καὶ τὸ ποσόν.

ζ'. Πάλιν ἔστι τι λευκὸν, μέλαν, κιῤῥόν· ταῦτα ὑπὸ τὸ χρῶμα συνήθροισαν. Ἔστι δέ τι γλυκὺ, πικρὸν, θερμὸν, ψυχρόν· ταῦτα δὴ καὶ τὸ χρῶμα, καὶ τὰς τέχνας, καὶ τὰς ἐπιστήμας μιᾷ κοινότητι περιέγραψαν, τῷ ποιῷ. Ποιὸν δέ ἐστιν, ἀφ' οὗ παρωνύμως ὀνομάζεται τὸ μετέχον, ἢ ὁπωσοῦν ἄλλως ἀπ' αὐτοῦ· ὡς ἀπὸ τῆς γραμματικῆς ὁ γραμματικὸς, καὶ ἀπὸ D τῆς ἀρετῆς ὁ σπουδαῖος.

η'. Ὅτι δὲ καὶ δεξιὸν ἔστι τι καὶ ἀριστερὸν, καὶ διπλάσιον καὶ ἥμισυ· τὰ τοιαῦτα τῷ πρός τι ἀπένειμαν. Ἔστι δὲ τὰ πρός τι σχέσις ἑτέρου πρὸς ἕτερον.

θ'. Πάλιν ἔστι τι ἐν νῷ, ἐν ἀγορᾷ, ἐν θεάτρῳ, τῇ τοῦ ποῦ κοινότητι τὰ τοιαῦτα προσήρμοσαν. Τόπου δὲ παραστατικὸν ὑπάρχει τὸ ποῦ· διαφοραὶ δὲ αὐτοῦ ὅσαι καὶ τοῦ τόπου· ἄνω, κάτω, δεξιὰ, ἀριστερὰ, ἔμπροσθεν, ὄπισθεν.

ι'. Τὸ δὲ χθὲς καὶ πέρυσι καὶ σήμερον, καὶ αὔριον, καὶ ὅσα τοιαῦτα, ἐπὶ τοῦ πότε συνήγαγον· τὸ δὲ ἐστι χρόνου σημαντικόν. Διαφοραὶ δὲ τοῦ πότε, ὅσαι καὶ τοῦ χρόνου· ἐνεστὼς, παρεληλυθὼς, καὶ μέλλων.

ια'. Τὸ δὲ τύπτειν, τὸ θερμαίνειν, τὸ ψύχειν καὶ A τὰ τοιαῦτα, ἤγουν παραπλήσια, ἐν τῷ ποιεῖν ἔθεσαν.

ιβ'. Ὥσπερ αὖ ἐν τῷ πάσχειν, τὸ τύπτεσθαι, τὸ θερμαίνεσθαι, τὸ ψύχεσθαι, καὶ τὰ ὅμοια.

ιγ'. Ἔστι δὲ ποιεῖν μὲν τὸ δρᾷν περί τι, πάσχειν δὲ τὸ ὑφ' ἑτέρου ἀλλοιοῦσθαι.

ιδ'. Πάλιν ἐπειδή ἐστι τὸ ὑποδεδέσθαι, ὡπλίσθαι, δακτύλιον φορεῖν, τὰ ἐοικότα πάντα ταῦτα τῷ ἔχειν δεδώκασιν. Ἔστι δὲ τὸ ἔχειν οὐσίας περὶ οὐσίαν περίθεσις.

ιε'. Τὸ δὲ ἑστάναι, καὶ ἀνακεῖσθαι, καὶ καθῆσθαι, γένει κοινῷ τῷ κεῖσθαι ὑπέταξαν.

ις'. Κεῖσθαι δέ ἐστιν ἡ τοιάδε θέσις τοῦ σώματος.

B ιζ'. Εἰ μὲν γὰρ ὄρθια τὰ μέλη πάντα εἰσὶν, ἑστάναι λέγεται· εἰ δ' ὕπτια πάντα, ἀνακεῖσθαι καὶ ἀνακεκλίσθαι. Εἰ δὲ τὰ μὲν ὀρθιάζοντα, τὰ δ' ὑπτιάζοντά πως, καθῆσθαι.

ιη'. Τοῦ δὲ κεῖσθαι τὰ μὲν φύσει μετέχει, ὡς τὰ τέσσαρα στοιχεῖα, ἐν τοῖς ἰδίοις ἱδρυμένα, καὶ ὁ οὐρανὸς τὴν ἀνωτάτω χώραν ἐπέχων· τὰ δὲ θέσει, ὡς ἀνδριάντες, καὶ κίονες, καὶ σκεύη καὶ ὅλως τὰ κατὰ τέχνην τινὰ ἢ χρείαν τιθέμενα.

ιθ'. Ἔτι τὰ μὲν ἐν στάσει ἔχει τὴν θέσιν, ὡς ἡ γῆ· τὰ δ' ἐν κινήσει, ὡς τὰ οὐράνια σώματα.

κ'. Ἔτι τὰ μὲν διαμέσον ἔχει τὸ κεῖσθαι, ὡς τὰ στοιχεῖα καὶ οὐρανός· τὰ δ' ἔγχρονον, ὡς τὰ ἐν μέρει χρόνου ὑφεστῶτα. C

κα'. Οὕτω μὲν οὖν οἱ φιλόσοφοι τὰς τοιαύτας δέκα γενικωτάτας ἐξεῦρον κοινότητας.

κβ'. Ἕκαστον δὲ τῶν κατὰ μηδεμίαν συμπλοκὴν λεγομένων αὐτὸ καθ' αὑτὸ πρᾶγμα μὲν ἐξ ἀνάγκης δηλοῖ, ψεῦδος δὲ ἢ ἀλήθειαν οὐδαμῶς· τῇ δὲ πρὸς ἄλληλα τούτων συμπλοκῇ ἡ ἀλήθεια, ἢ ψεῦδος ἀκολουθεῖ. Ἂν μὲν γὰρ εἴπω, ἄνθρωπος, ἢ ἵππος, ἢ τρέχει, ἢ ἵσταται· πρᾶγμα μὲν σημαίνω ἁπλῶς, οὐκ ἀληθεύω δὲ, οὐδὲ ψεύδομαι· ἐὰν δὲ συμπλέξας ἐρῶ, ἄνθρωπος τρέχει, ἢ ἵππος ἵσταται, τότ' ἐξ ἀνάγκης ἢ ἀληθεύω ἢ ψεύδομαι.

κγ'. Τὰ μὲν οὖν πρῶτα καὶ δεύτερα πρόσωπα, D διὰ τὸ εἶναι ὡρισμένα, ὡς τὸ τρέχω καὶ τρέχεις, συμπεπλεγμένα εἰσὶ τῷ σημαινομένῳ· τὰ δὲ τρίτα, διὰ τὸ εἶναι ἀόριστα, μετὰ τῶν ἁπλῶν ἐτάχθησαν.

11. At τὸ verberare, τὸ calefacere. τὸ refrigerare. et hujuscemodi, hoc est, cognata, in τῷ agere reposuerunt.

12. Quemadmodum vicissim in τῷ pati, τὸ verberari, τὸ calefieri, τὸ refrigerari, et similia.

13. Est autem agere quidem operari circa aliquid : pati vero est alterari ab alio.

14. Rursus quoniam est calceatum esse, armatum esse, annulum gestare, omnia his convenientia τῷ habere attribuerunt. Estque τὸ habere substantiæ circa substantiam positio.

15. At τὸ stare, et jacere (recumbere), et sedere, communi generi quod est situm esse subjecerunt.

16. Est autem τὸ situm esse certo quodam modo affecta positio.

127 17. Si enim membra omnia recta sunt, stare ; si omnia supina, jacere (accumbere). Si quædam erecta, quædam resupina sunt, sedere dicitur.

18. Porro τὸ situm esse quædam natura quodammodo participant, ut quatuor elementa in propriis locis collocata, et cœlum quod superiorem regionem obtinet ; quædam positione, ut statuæ et columnæ, et supellectilia, et in universum ea quæ secundum artem aut usum ponuntur.

19. Præterea alia in statu situm habent, ut terra : alia in motu, ut corpora cœlestia.

20. Insuper alia quidem habent situm esse permanens, ut elementa et cœlum : alia temporarium, ut quæ in parte temporis subsistunt.

21. Sic quidem igitur philosophi hujuscemodi decem generalissimas communitates invenerunt.

22. Porro quodvis eorum quæ citra omnem complexionem dicuntur, ipsum seipso rem quidem necessario, falsitatem autem vel veritatem nequaquam declarat ; sed mutuam eorum complexionem vel veritas vel falsitas comitatur. Cum enim quidem dixero, homo aut equus, aut currit, aut stat , rem quidem simpliciter significo ; non autem verum vel falsum dico. Quando autem complexione 128 facta dico, homo currit, aut equus stat, tum necessario aut verum aut falsum dico.

23. Primæ quidem igitur et secundæ personæ, propterea quod definitæ sint, ut curro et curris, significato complexæ sunt ; tertiæ autem propterea quia infinitæ sunt, cum simplicibus collocatæ sunt.

Σχῆμα κεφαλ. ιδ', περὶ τῶν κατηγοριῶν.

Τὰ λεγόμενα καὶ ὄντα
- ἢ τῇ μὲν προφορᾷ εἰσιν ἁπλᾶ, τῷ δὲ σημαινομένῳ σύνθετα, ὡς τὸ τρέχω·
- ἢ τῇ μὴν προφορᾷ σύνθετα, τῷ δὲ σημαινομένῳ ἁπλᾶ, ὡς οἱ ὁρισμοί.
- ἢ καὶ τῇ προφορᾷ καὶ τῷ σημαινομένῳ ἁπλᾶ
  - οὐσία, ὡς ἄνθρωπος, βοῦς·
  - ποσὸν, ὡς δίπηχυ·
  - ποιὸν, ὡς λευκὸν, μέλαν·
  - πρός τι, ὡς πατὴρ, υἱός·
  - ποῦ, ἐν λυκείῳ·
  - πότε, χθὲς, πέρυσι·
  - ποιεῖν, ψύχειν, θερμαίνειν·
  - πάσχειν, θερμαίνεσθαι, ψύχεσθαι·
  - ἔχειν, ὑποδεδέσθαι·
  - κεῖσθαι, καθῆσθαι.

Τὰ κείμενα
- τὰ μὲν φύσει, ὡς τὰ στοιχεῖα·
- τὰ δὲ θέσει, ὡς ἀνδριάντες καὶ (τὰ) σκεύη.

Τὸ κεῖσθαι
- ἵστασθαι,
- ἀνακεῖσθαι,
- καθῆσθαι.

Ἄλλως· τὰ κείμενα
- ἢ διαμένον ἔχει τὸ κεῖσθαι, ὡς τὰ στοιχεῖα·
- ἢ ἔγχρονον, ὡς τὰ τεχνητά.

—

Tabula capitis 14, de prædicamentis.

Quæ dicuntur et sunt
- aut prolatione quidem sunt simplicia, significato autem composita, ut τὸ curro;
- aut prolatione quidem sunt composita, significato autem simplicia, ut definitiones;
- aut prolatione et significato sunt composita, ut propositiones.
- aut et prolatione et significato sunt simplicia,
  - substantia, ut homo, bos;
  - quantum, ut bicubitum;
  - quare, ut album, nigrum;
  - ad aliquid, ut pater et filius;
  - ubi, ut in lyceo;
  - quando, ut heri, anno præterito;
  - agere, ut refrigerare, calefacere;
  - pati, ut calefieri, refrigerari;
  - habere, ut calceatum esse;
  - situm esse, ut sedere.

129 **Quæ sita sunt**
- alia natura sita sunt, ut elementa;
- alia positu (seu arbitrio humano), ut statuæ et supellectilia.

Situm esse est (vel)
- stare,
- jacere,
- sedere,

Aliter quæ ista sunt
- vel permanens habent τὸ situm esse, ut elementa;
- vel temporarium, ut artificialia (seu arte facta).

—

SYNOPSIS CAPITIS XV.

ADHUC DE PRÆDICAMENTIS.

1. *Divisio entium bimembris et utriusque membri subdivisio.* — 2. *Subjecti homonymia et κατηγορίας etymon.* — 3. *Subjectum ad exsistentiam quid.* — 4. *Subjectum ad prædicationem quid.* — 5. *Idem exemplis declarat.* — 6. *Canon duplex discernendi subjectum ad exsistentiam et ad prædicationem.* — 7. *Herminia primariæ divisionis.* — 8. *Item subdivisionis prioris et tacite etiam posterioris.* — 9. *Ut melius intelligantur superiores divisiones ostendit, quæ tantum de subjecto dicantur, et quæ tantum subjecta sint, et quæ denique tum de subjecto dicantur, tum subjecta sint.* — **130** 10. *Ex superioribus divisionem anteprædicamentalem quæ quadrimembris est infert.* — 11. *Per divisionem et aliquot subdivisiones entis numerum denarium prædicamentorum invenit.* — 12. *Prædicamenta, voces simplices.* — 13. *Occupatio.* — 14. *Prædicamenta.* — 15. *Prædicamentorum et prædicabilium discrimen.* — 16. *Probatio discriminis.* — 17. *Prædicamenta cur genera generalissima.* — 18. *Occupatio.* — 19. *Ratio prima cur ens non sit genus prædicamentorum.*—20. *Ratio secunda.*—21. *Accidens non esse genus novem prædicamentorum.* — 22. *Ratio tertia, quare ens non sit genus decem prædicamentorum.* — 23. *Altera ratio quare nec accidens sit genus reliquorum novem prædicamentorum.* — 24. *Divisio entis in decem prædicamenta, divisio ut vocabuli ab uno et ad unum.*

CAPUT XV

Adhuc de prædicamentis.

1. Eorum quæ sunt alia quidem de subjecto dicuntur, alia vero de subjecto non dicuntur. Quæ porro de subjecto dicuntur, alia quidem in subjecto non sunt, alia vero in subjecto sunt. Itidem etiam, eorum quæ de subjecto non dicuntur, alia quidem in subjecto non sunt, alia vero in subjecto sunt.

2. Duplex autem subjecti significatum est; denotat enim et subjectum ad exsistentiam et subjectum ad prædicationem. Categoria vero (prædicamentum) dicta est, διὰ τὸ κατά τινων ἀγορεύεσθαι, quod de aliquibus **131** dicatur (prædicetur).

A

ΚΕΦΑΛ. ΙΕ'.

Ἔτι περὶ κατηγοριῶν.

α'. Τῶν ὄντων τὰ μὲν καθ' ὑποκειμένου λέγεται, τὰ δ' οὐ λέγεται καθ' ὑποκειμένου. Τῶν δὲ λεγομένων καθ' ὑποκειμένου τὰ μὲν ἐν ὑποκειμένῳ οὐκ ἔστι, τὰ δ' ἐν ὑποκειμένῳ ἐστίν. Ὡσαύτως καὶ τῶν μὴ λεγομένων καθ' ὑποκειμένου, τὰ μὲν ἐν ὑποκειμένῳ οὐκ ἔστι, τὰ δ' ἐν ὑποκειμένῳ ἐστί.

β'. Διττὸν δὲ τοῦ ὑποκειμένου (τὸ) σημαινόμενον· δηλοῖ γὰρ καὶ τὸ πρὸς ὕπαρξιν ὑποκείμενον, καὶ τὸ ὑποκείμενον πρὸς κατηγορίαν. Κατηγορία δὲ εἴρηται, διὰ τὸ κατά τινων ἀγορεύεσθαι ἤτοι λέγεσθαι,

γ'. Πρὸς ὕπαρξιν μὲν οὖν ὑπόκειται ἡ οὐσία τοῖς A συμβεβηκόσι. Ταῦτα γὰρ ἐν τῇ οὐσίᾳ ἔχει τὸ εἶναι· καὶ ἔστι μόνη ἡ οὐσία πρὸς ὕπαρξιν ὑποκείμενον.

δ'. Πρὸς κατηγορίαν δὲ ὑπόκεινται τὰ ἄτομα τοῖς οἰκείοις εἴδεσί τε καὶ γένεσι· καὶ τὰ εἴδη τοῖς ἑαυτῶν γένεσιν ἕως τοῦ γενικωτάτου.

ε'. Οἷον ὁ Πέτρος ἄνθρωπός ἐστιν. Ὑπόκειται ὁ Πέτρος ἐνταῦθα τῷ ἀνθρώπῳ πρὸς κατηγορίαν, καὶ λέγεται ὁ ἄνθρωπος καθ' ὑποκειμένου τοῦ Πέτρου· ἐπεὶ ὁ Πέτρος ὑποκείμενόν ἐστι· κατηγορούμενον δὲ ὁ ἄνθρωπος. Πάλιν τὸ ζῶον οὐσία ἐστίν· ὑπόκειται τὸ ζῶον καθ' ὑποκειμένου τοῦ ζώου, τουτέστι κατηγορούμενον, ἡ οὐσία.

ϛ'. Ἔνθα μὲν οὖν ἡ *κατὰ* πρόθεσις φαίνεται, καὶ κατὰ γενικὴν πτῶσιν τελεῖται ἡ σύνταξις· ἐκεῖ τὸ B πρὸς κατηγορίαν παραλαμβάνεται ὑποκείμενον, ὡς ὅταν εἴπωμεν τῶν ὄντων τὰ μὲν καθ' ὑποκειμένου λέγεται. Διὰ τοῦτο γὰρ τίθεμεν καὶ τὸ *λέγεται*, ἵνα καὶ ἐντεῦθεν τὸ πρὸς κατηγορίαν γνωσθῇ ὑποκείμενον. Τὸ γὰρ *λέγεται* καὶ τὸ *κατηγορεῖται* ταυτόν ἐστιν. Ἔνθα δὲ ἡ *ἐν* πρόθεσις ὁρᾶται, καὶ κατὰ δοτικὴν πτῶσιν γίνεται ἡ σύνταξις· ἐκεῖ τὸ πρὸς ὕπαρξίν ἐστιν ὑποκείμενον, ὡς ὅταν εἴπωμεν· Τὰ δὲ ὑποκειμένῳ ἐστί. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ τὸ *ἐστὶ* τιθέαμεν, ἵνα καὶ ἐντεῦθεν τὸ πρὸς ὕπαρξιν γνωσθῇ ὑποκείμενον· ὑπάρξεως γὰρ παραστατικὸν τὸ *ἔστιν*.

ζ'. Ὅταν οὖν λέγωμεν ὅτι τῶν ὄντων τὰ μὲν καθ' C ὑποκειμένου λέγεται, τὰ δὲ οὐ λέγεται καθ' ὑποκειμένου, τοῦτό φαμεν· ὅτι τῶν ὄντων τὰ μέν τινων κατηγοροῦνται, τὰ δὲ οὐ κατηγοροῦνταί τινων.

η'. Ὅταν δὲ λέγωμεν ὅτι τῶν καθ' ὑποκειμένου λεγομένων τὰ μὲν ἐν ὑποκειμένῳ οὐκ ἔστι, τὰ δ' ἐν ὑποκειμένῳ ἐστὶ, τοῦτό φαμεν, ὅτι τῶν κατηγορουμένων τὰ μὲν ἐν ἑτέροις οὐκ ἔχουσι τὴν ὕπαρξιν (οὐσίαι γάρ εἰσιν αὐθύπαρκτα πράγματα καὶ μὴ δεόμενα ἑτέρων πρὸς σύστασιν), τὰ δ' ἐν ἑτέροις ἔχουσι τὸ εἶναι. Συμβεβηκότα γάρ εἰσι, μὴ δυνάμενα καθ' ἑαυτὰ εἶναι, ἀλλ' ἐν ταῖς οὐσίαις τὴν ὕπαρξιν ἔχοντα.

θ'. Μόνως μὲν οὖν καθ' ὑποκειμένου λέγεται καὶ οὐχ ὑποκείμενα τὰ καθόλου τῶν πραγμάτων καὶ D γενικώτατα. Ταῦτα γὰρ κατηγοροῦνται μόνον, οὐ μὴν καὶ ὑπόκεινται. Οὐ καθ' ὑποκειμένου δέ εἰσιν, ἀλλ' ὑποκείμενα μόνως, δηλονότι τὰ μερικὰ τῶν πραγμάτων καὶ ἄτομα, διὰ τὸ μὴ κατηγορεῖσθαί τινων. Ὁμοῦ δὲ καθ' ὑποκειμένου τε καὶ ὑποκείμενα λέγεται τὰ εἰδικώτατα εἴδη καὶ τὰ ὑπάλληλα γένη· ὡς ἄλλων μὲν ὄντα καθολικώτερα καὶ ἄλλων αὖ μερικώτερα· καὶ τοῖς μὲν ἐπάνω αὐτῶν ὑποκείμενα, τῶν δ' ὑποκάτω κατηγορούμενα.

ι'. Δῆλον ἐντεῦθεν ὡς καθ' ὑποκειμένου, καὶ οὐκ ἐν ὑποκειμένῳ ἐστὶν ἡ καθολικωτέρα οὐσία. Οὐ καθ' ὑποκειμένου, καὶ οὐκ ἐν ὑποκειμένῳ, ἡ μερικὴ οὐσία καὶ ἄτομος. Καθ' ὑποκειμένου, καὶ ἐν ὑποκειμένῳ, τὸ καθολικὸν συμβεβηκός. Οὐ καθ' ὑποκει-

3. Ad exsistentiam quidem igitur substantia accidentibus subjecta est. Hæc enim in substantia esse habent; estque sola substantia subjectum ad exsistentiam.

4. Ad prædicationem vero individua propriis speciebus et generibus subjecta sunt, et species sui generibus usque ad generalissimum.

5. Veluti Petrus homo est. Hic Petrus homini ad prædicationem subjectus est, et homo de subjecto Petro dicitur : quandoquidem Petrus subjectum : homo, prædicatum est. Rursus animal est substantia ; animal subjectum est : de subjecto, animali, hoc est prædicatum substantia est.

6. Ubi igitur præpositio κατὰ (de) spectatur, et (in Græco quidem) casu genitivo (in Latino autem ablativo casu) constructio perficitur, ibi subjectum ad prædicationem assumitur : ut cum dicimus : Eorum quæ sunt alia quidem de subjecto dicuntur. Propterea enim etiam τὸ dicuntur, ponimus, ut vel hinc subjectum ad prædicationem agnoscatur. Idem enim sunt τὸ dicuntur et prædicantur. Ubi autem præpositio ἐν (in) conspicitur et (in Græco quidem casu dativo, in Latino autem iterum **132** ablativo casu fit constructio), ibi subjectum est ad exsistentiam; ut cum dicimus : Alia vero in subjecto sunt. Propterea enim etiam τὸ sunt ponimus, ut et hinc subjectum ad exsistentiam cognoscatur ; nam τὸ sunt exsistentiæ repræsentationem habet.

7. Cum ergo dicimus eorum, quæ sunt alia de subjecto dici, alia de subjecto non dici, hoc asseveramus eorum quæ sunt alia prædicari de aliquibus, alia non prædicari de aliquibus.

8. Cum vero dicimus, eorum quæ de subjecto dicuntur, alia in subjecto esse, alia in subjecto non esse : hoc pronuntiamus, eorum quæ prædicantur, alia in aliis non habere exsistentiam (substantiæ enim sunt res per se exsistentes nec aliorum ad sui constitutionem indigentes), alia in aliis esse habere. Accidentia enim sunt quæ per se esse non possunt, sed in substantiis exsistentiam habent.

9. Tantum igitur de subjecto dicuntur et subjecta non sunt, res universales et generalissimæ. Hæ enim prædicantur tantum, nec vero etiam subjiciuntur. Non autem de subjecto sunt, sed subjecta tantum, res puta particulares et individuæ, propterea quod de aliquibus non **133** prædicantur. Simul autem et de subjecto et subjecta dicuntur species specialissima et subalterna genera, ut quæ sint aliis quidem universaliora et vicissim aliis particulariora; et superiorum quidem subjecta, inferiorum autem prædicata.

10. Unde manifestum est de subjecto (dici) et non esse in subjecto substantiam universaliorem. Non de subjecto (dici) et non in subjecto (esse) particularem et individuam substantiam. De subjecto (dici) et in subjecto (esse) universale acci-

dens. Non de subjecto (dici) et in subjecto (esse) particulare et individuum accidens.

11. Quibus ita distinctis ens aut in subjecto est, aut non est in subjecto. Quod si quidem igitur in subjecto non fuerit, substantiam efficit; sin in subjecto est, aut non est per se, aut est per se. Sed siquidem per se est, aut in partes dividitur et quantum efficit; aut in partes non dividitur, et quale constituit. Quod si vero per se non est, aut habitudo tantum est, et efficit ea quæ sunt ad aliquid, aut secundum aliorum habitudinem intelligitur et sex reliqua prædicamenta efficit. Pulcherrimum enim et primum **134** prædicamentum substantiæ, cum quanto quidem, τὸ ubi et quando: cum quali autem, τὸ agere et pati; cum iis denique producit.

12. Atque hæc sunt decem prædicamenta, quæ omnia sunt simplicia.

13. Etsi enim substantia cum quando quidem τὸ ubi et τὸ quando; cum quali vero τὸ agere et τὸ pati; cum iis denique quæ sunt ad aliquid, τὸ habere et situm esse dicitur progenerare. Prædicamentorum nullum est compositum. Neque enim in loco esse aut in tempore esse, aut tale aliquid, prædicamentum esse (compositum). Eapropter igitur aliqua prædicamenta nominibus infinitivis nuncupata sunt; τὸ agere et pati et situm esse ne personas assumendo compositionem aliquam inducerent.

14. Omnia proin prædicamenta simplices et universales voces sunt, quæ simplices et universales res per medios simplices et universales conceptus significant.

15. Differunt autem a quinque vocibus, quod hæc quidem prædicamenta de rebus naturaliter efferuntur dum rerum naturas significant; suntque voces naturarum prædicativæ, sive conceptus **135** qui de rebus naturaliter dicuntur. Propterea etiam prædicamenta proprie vocata sunt. Quinque voces dicuntur equidem et ipsæ simpliciter prædicativæ, quatenus significativæ sunt; verumtamen naturas rerum non significant, neque de rerum exsistentia efferuntur. Et propterea proprie non obtinent, ut prædicativæ voces, sed simpliciter voces sint: conceptus nimirum significativi qui in conceptibus considerantur, his qui de rerum entitate dicuntur. Quapropter rationales potius fuerint, quam prædicativæ (voces).

16. Quemadmodum enim in entibus conceptus proprie prædicativi inveniuntur (nam et substantia conspicitur in rebus et quantum et quale et cætera) eumdem ad modum in ejusmodi prædicativis conceptibus, rationales hæ voces considerantur. Nam et in substantia genus et species et differentia et proprium, et accidens in ipsa consistens conspicitur. Et in cæterorum vero prædicamentorum quolibet et genus deprehenditur et species et differentia, et proprium et accidens quod per ipsum totum penetret.

A μένου καὶ ἐν ὑποκειμένῳ τὸ μερικὸν καὶ ἄτομον συμβεβηκός.

ια'. Τούτων οὕτω διακεκριμένων, τὸ ὂν ἢ ἐν ὑποκειμένῳ ἐστὶν, ἢ οὐκ ἐν ὑποκειμένῳ. Εἰ μὲν οὖν μὴ ἐν ὑποκειμένῳ εἴη, τὴν οὐσίαν ποιεῖ· εἰ δ' ἐν ὑποκειμένῳ, ἢ οὐ καθ' αὑτό ἐστιν, ἢ καθ' αὑτό. Ἀλλ' εἰ μὲν καθ' αὑτὸ, ἢ μεριστόν ἐστι καὶ ποιεῖ τὸ ποσὸν, ἢ ἀμέριστον καὶ ποιεῖ τὸ ποιόν. Εἰ δ' οὐ καθ' αὑτὸ, ἢ σχέσις μόνον ἐστὶ καὶ ποιεῖ τὰ πρός τι, ἢ κατὰ σχέσιν ἄλλων νοεῖται, καὶ ποιεῖ τὰς λοιπὰς ἓξ κατηγορίας. Ἡ γὰρ καλλίστη καὶ πρώτη τῶν κατηγοριῶν οὐσία μετὰ μὲν τοῦ ποσοῦ γεννᾷ τὸ ποῦ καὶ τὸ πότε· μετὰ δὲ τοῦ ποιοῦ τὸ ποιεῖν καὶ τὸ πάσχειν· μετὰ δὲ τοῦ πρός τι τὸ ἔχειν καὶ τὸ κεῖσθαι. quæ sunt ad aliquid, τὸ habere et situm esse

B ιβ'. Καὶ αὗταί εἰσιν αἱ δέκα κατηγορίαι· πᾶσαι δὲ τυγχάνουσι ἁπλαῖ.

ιγ'. Κἂν γὰρ ἀπογεννᾷν ἡ οὐσία λέγηται, μετὰ μὲν τοῦ ποσοῦ τὸ ποῦ καὶ τὸ πότε· μετὰ δὲ τοῦ ποιοῦ, τὸ ποιεῖν καὶ τὸ πάσχειν· μετὰ δὲ τῶν πρός τι, τὸ ἔχειν καὶ τὸ κεῖσθαι. Ἀλλ' οὐδεμία τῶν κατηγοριῶν σύνθετός ἐστιν. Οὐδὲ γὰρ κατηγορία τὸ ἐν τόπῳ εἶναι, ἢ τὸ ἐν χρόνῳ εἶναι, ἢ ἄλλο τι τῶν τοιούτων. Διὰ τοῦτο καὶ ὀνόμασιν ἀπαρεμφάτοις τῶν κατηγοριῶν τινες ὠνομάσθησαν· τὸ ποιεῖν δηλαδὴ καὶ τὸ πάσχειν καὶ τὸ ἔχειν καὶ τὸ κεῖσθαι· ἵνα μὴ τῷ ἐφέλκεσθαι πρόσωπα σύνθεσίν τινα εἰσαγάγωσιν.

ιδ'. Πᾶσαι τοίνυν αἱ κατηγορίαι ἁπλαῖ καὶ καθολικαὶ φωναί εἰσιν, ἁπλᾶ καὶ καθολικὰ σημαίνουσαι

C πράγματα διὰ μέσων ἁπλῶν καὶ καθολικῶν νοημάτων.

ιε'. Διαφέρουσι δὲ τῶν πέντε φωνῶν, ὅτι αὗται μὲν αἱ κατηγορίαι κατὰ πραγμάτων φέρονται φυσικῶς, φύσεις πραγμάτων σημαίνουσαι· καὶ εἰσὶ φωναὶ κατηγορικαὶ φύσεων, ἤτοι λόγοι κατὰ πραγμάτων λεγόμενοι φυσικῶς. Διὰ τοῦτο καὶ κατηγορίαι κυρίως ἐκλήθησαν. Αἱ δὲ πέντε φωναὶ λέγονται μὲν καὶ αὗται κατηγορικαὶ ἁπλῶς, ὡς σημαντικαί· οὐ μὴν φύσεις πραγμάτων σημαίνουσιν, οὐδὲ κατὰ πραγμάτων ὑπάρξεως φέρονται. Καὶ κατὰ τοῦτο οὐδὲ κυρίως ἔχουσι τὸ κατηγορικαὶ εἶναι φωναὶ, ἀλλ' ἁπλῶς φωναί· λόγοι δηλονότι σημαντικοὶ τῆς κατὰ πραγμάτων ὀντότητος, λεγομένοις λόγοις

D ἐνθεωρούμενοι. Διὸ καὶ λογικαὶ μᾶλλον εἶεν ἂν, ἢ κατηγορικαί.

ις'. Καθάπερ γὰρ ἐν τοῖς οὖσιν οἱ κυρίως κατηγορικοὶ λόγοι εὑρίσκονται (καὶ οὐσία γὰρ ἐνορᾶται τοῖς πράγμασι καὶ ποσὸν καὶ ποιὸν καὶ τὰ λοιπὰ), κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐν τοῖς τοιούτοις κατηγορικοῖς, αἱ λογικαὶ αὗται θεωροῦνται φωναί. Καὶ γένος γὰρ ἐμφαίνεται τῇ οὐσίᾳ καὶ εἶδος καὶ διαφορὰ καὶ ἴδιον, καὶ συμβεβηκὸς ἐν αὐτῇ συνιστάμενον. Καὶ τῶν λοιπῶν δὲ κατηγοριῶν μιᾷ ἑκάστῃ καὶ γένος ἐμφαίνεται καὶ εἶδος, καὶ διαφορὰ καὶ ἴδιον καὶ συμβεβηκὸς δι' αὐτῆς ὅλης χωροῦν.

ιζ'. Πᾶσαι δὲ αἱ κατηγορίαι γενικώτατα γένη εἰσί, διὰ τὸ μὴ ἔχειν ἐπάνω αὐτῶν ἄλλο τι γένος ἐπαναβεβηκός.

ιη'. Κἂν γὰρ ἐκ τοῦ ὄντος διαιροῦνται, ἀλλ' οὐκ ἔστιν αὐτῶν γένος τὸ ὄν.

ιθ'. Τὸ γὰρ γένος οὐ μόνον τοῦ ὀνόματος μεταδίδωσι τοῖς οἰκείοις εἴδεσιν, ἀλλὰ καὶ ὅλου τοῦ ὁρισμοῦ. Τὸ δὲ ὂν διαιρούμενον εἰς τὰς δέκα κατηγορίας, τοῦ μὲν ὀνόματος αὐταῖς μεταδίδωσιν· τοῦ λόγου δὲ τελείου γε οὐδεμιᾷ· τὸ γὰρ ὂν οὕτως ὑπογράφουσιν. Ὄν ἐστιν ἢ αὐθύπαρκτον πρᾶγμα καὶ μὴ δεόμενον ἑτέρου πρὸς σύστασιν· ἢ τὸ μὴ καθ' ἑαυτὸ δυνάμενον εἶναι, ἀλλ' ἐν ἑτέρῳ ἔχον τὴν ὕπαρξιν. Ἡ δὲ πρώτη τῶν κατηγοριῶν οὐσία τὸν τοιοῦτον ὅλον λόγον οὐκ ἐπιδέχεται· ἀλλὰ τὸ ἓν μέρος αὐτοῦ. Καὶ γὰρ οὐσία ἐστὶ πρᾶγμα αὐθύπαρκτον, μὴ δεόμενον ἑτέρου πρὸς σύστασιν, καὶ οὐδὲν πλέον. Ἀλλὰ καὶ αἱ λοιπαὶ κατηγορίαι συμβεβηκὸς οὖσαι, τὸ λοιπὸν μέρος λαμβάνουσι τῆς τοῦ ὄντος ὑπογραφῆς, καὶ οὐχ ὅλην τὴν ὑπογραφὴν, οὐδὲ αὗται. Συμβεβηκὸς γάρ ἐστι πρᾶγμα, μὴ καθ' ἑαυτὸ δυνάμενον εἶναι, ἀλλ' ἐν ἑτέρῳ ἔχον τὴν ὕπαρξιν. Ὥστε οὐκ ἔστι γένος τῶν κατηγοριῶν τὸ ὄν.

κ'. Ἔτι πᾶν γένος διαιρούμενον εἰς εἴδη μὴ εἰδικώτατα, δύο ἢ τρία ἔχει τὰ ἐξ αὐτοῦ διαιρούμενα, ἢ καὶ κατὰ τὸ σπάνιον τέσσαρα. Τοῦ δὲ ὄντος ἡ διαίρεσις μέχρι δέκα προχωροῦσά τινων μὴ ὄντων εἰδικωτάτων εἰδῶν, εἰκότως οὐδ' ἀπὸ γένους εἰς εἴδη ἐστί. Τὸ δὲ μὴ εἶναι τὰς κατηγορίας εἰδικώτατα εἴδη παρίσταται σαφῶς ἐκ τοῦ ἔχειν ταύτας ὑφ' ἑαυτὰς καὶ εἰδικώτατα εἴδη, καὶ γένη ὑπάλληλα.

κα'. Ἐντεῦθεν δηλονότι οὐδὲ τὸ συμβεβηκός ἐστι γένος τῶν ἐννέα κατηγοριῶν, εἰ καὶ μεταδίδωσι ταύταις καὶ τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ λόγου τελείου. Ὥσπερ γάρ τι γένος φωνὴ ὂν λογική, μεταδίδωσι ταῖς δέκα κατηγορίαις καὶ τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ λόγου αὐτοῦ (καὶ γὰρ ἑκάστη τῶν κατηγοριῶν καὶ γένος λέγεται, καὶ κατὰ πλειόνων καὶ διαφερόντων τῷ εἴδει, ἐν τῷ τί ἐστι κατηγορεῖται), κατὰ τοῦτον τὸν λόγον καὶ τὸ συμβεβηκὸς μεταδίδωσι ταῖς ἐννέα κατηγορίαις, καὶ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ καὶ τῆς οἰκείας ὑπογραφῆς, μὴ ὂν γένος τῶν κατηγοριῶν. Φωνὴ γάρ ἐστι καὶ αὐτὸ λογικὴ, μία τῶν πέντε φωνῶν.

κβ'. Πάλιν ἐν οἷς τὸ πρῶτον καὶ τὸ δεύτερον φύσει, τούτων τὸ κοινῶς κατηγορούμενον γένος οὐκ ἔστιν (οὐδὲ γὰρ ἐν τοῖς εἴδεσι τοῦ αὐτοῦ γένους θεωρεῖται τὸ φύσει πρότερόν τε καὶ ὕστερον). Ἐν δὲ ταῖς κατηγορίαις θεωρεῖται αὐτό· φύσει γὰρ προτέρα τῶν συμβεβηκότων ἡ οὐσία ἐστί. Οὐσίας γὰρ μὴ οὔσης, ἐν τίνι σχοίη ἂν τὴν ὕπαρξιν τὸ συμβεβηκός; Συμβεβηκότος δὲ μὴ ὄντος, ἔσται οὐσία. Πρᾶγμα γάρ ἐστιν αὐθύπαρκτον αὕτη, μὴ δεόμενον ἑτέρου πρὸς σύστασιν. Ὥστε ἡ οὐσία συναναιρεῖ καὶ οὐ συναναιρεῖται, καὶ συνεισφέρεται καὶ οὐ συνεισφέρει. Ὅπου γὰρ συμβεβηκὸς, ἀναγκαίως ἐκεῖ καὶ οὐσία ἐν ᾗ ἐστι (τὸ) συμβεβηκός. Οὐ μὴν ἔνθα γε

17. Porro omnia prædicamenta sunt **136** genera generalissima, quod supra se non habeant genus aliud aliquod superius.

18. Etsi enim ex ente dividuntur, tamen ens non est genus eorum.

19. Etenim genus non tantum nomen propriis speciebus, sed etiam totam definitionem impertit. Ens vero quod in decem prædicamenta dividitur, nomen quidem eis, definititionem autem, perfectam nimirum, nulli impertit; sic enim ens describunt. Ens est vel res per se exsistens et alia ad sui constitutionem non indigens; vel quæ per se esse non potest, sed in alia habet exsistentiam. Jam vero primum prædicamentum substantia definitionem ejusmodi totam non recipit, sed unam illius partem (duntaxat). Etenim substantia est res per se exsistens non indigens alia ad sui constitutionem; et nihil est amplius. Sed et reliqua prædicamenta quæ sunt accidens, reliquam partem ex descriptione entis accipiunt quidem, sed ne hæc quidem totam descriptionem admittunt. Accidens enim est res quæ per se esse non potest, sed in alia habet exsistentiam. Quare ens prædicamentorum genus non est.

20. Præterea omne genus quod in species **137** non specialissimas dividitur, duas aut tres habet quæ ex se dividuntur; aut, quod etiam raro fit, quatuor. Ergo entis divisio cum ad decem quædam, quæ non sunt species specialissimæ, procedat; merito neque generis in species est divisio. Quod autem prædicamenta specialissimæ species non sint, manifesto per id ostenditur, quod hæc sub se et species specialissimas et genera subalterna habeant.

21. Hinc nimirum neque accidens est genus novem prædicamentorum, tametsi his et nomen et definitionem perfectam impertit. Quemadmodum enim genus quod est vox logica decem prædicamentis et nomen et definitionem suam impertit (etenim quodlibet prædicamentum et genus dicitur et de pluribus differentibus specie in quid est prædicatur), eadem ratione et accidens novem prædicamentis et nomen suum et propriam descriptionem impertit, ut non sit genus prædicamentorum. Etenim et ipsum est vox logica, una (nimirum) ex quinque vocibus.

22. Rursus in quibus est primarium et secundarium natura, hæc genus quod de ipsis communiter prædicetur, **138** non habent (neque enim in speciebus ejusdem generis prius et posterius conspicitur). Atqui in prædicamentis id ipsum animadvertitur; etenim substantia accidentibus natura prior est. Nisi enim substantia esset, in quonam accidens suam exsistentiam haberet? Ut autem etiam accidens non sit, substantia erit. Etenim hæc res est per se exsistens ad constitutionem alia non indigens. Quapropter substantia simul tollit, nec simul tollitur; et simul infertur, nec simul infert. Ubi enim accidens est, ibi necessario

et substantia est, in qua est accidens : non tamen ubi substantia est, ibi etiam necessario accidens est. Fieri enim potest ut substantia etiam sine accidente consideretur, ratione ea qua per se habet exsistentiam. Quare ne sic quidem ens prædicamentorum genus est.

A οὐσία, εἴη ἂν καὶ συμβεβηκὸς ἐξ ἀνάγκης. Δυνατὸν γὰρ καὶ χωρὶς συμβεβηκότος οὐσίαν θεωρεῖσθαι κατὰ τὸν τῆς αὐθυπαρξίας λόγον. Ὥστε καὶ οὕτως οὐκ ἔστι γένος τῶν κατηγοριῶν τὸ ὄν.

23. Spectatur autem etiam in cæteris prædicamentis natura prius et posterius. Etenim quantum quali est prius; et quale illis quæ sunt ad aliquid; materia enim formæ expers prius quantitatem et postea modo qualitatem accipit. Rursus quale cum sit per se prius est iis quæ sunt ad aliquid : **139** quippe hæc habitudines (seu respectus) sunt; quæ autem per se sunt, habitudinibus priora sunt. Quæ cum ita se habeant priora sunt quæ oriuntur ex substantia et quanto, illis, quæ oriuntur ex substantia et quali. Et iterum hæc priora sunt illis quæ ex substantia et iis quæ sunt ad aliquid oriuntur. Quare etiam hoc modo accidens novem prædicamentorum genus non est.

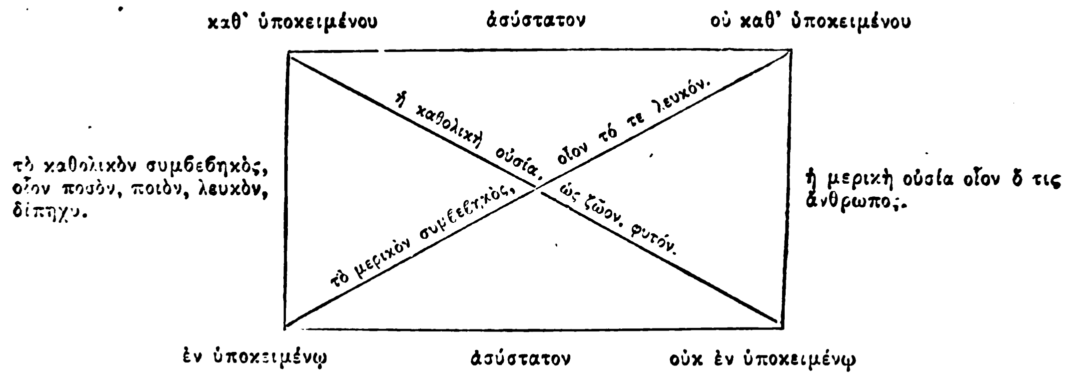
κγ'. Θεωρεῖται δὲ κἀν ταῖς λοιπαῖς κατηγορίαι το φύσει πρότερόν τε καὶ ὕστερον. Τὸ γὰρ ποσὸ πρότερον τοῦ ποιοῦ· καὶ τὸ ποιὸν τῶν πρός τι· ἡ γὰ ἀνείδεος ὕλη πρότερον ποσοῦται, καὶ ὕστερον ποι οῦται. Τὸ ποιὸν δὲ πάλιν καθ' αὑτὸ ὂν πρότερόν ἐσ τῶν πρός τι· ταῦτα γὰρ σχέσεις ἐστί· τὰ δὲ κα' ἑαυτὰ ὄντα τῆς σχέσεως πρότερα. Τούτων οὕτω ἐχόντων, πρότερα τὰ ἐξ οὐσίας καὶ ποσοῦ τῶν ἐ οὐσίας καὶ ποιοῦ. Καὶ ταῦτα πάλιν πρότερα τῶν ἐ B οὐσίας καὶ τῶν πρός τι. Τοίνυν καὶ οὕτως οὐκ ἔστι οὐδὲ τὸ συμβεβηκὸς γένος τῶν ἐννέα κατηγοριῶν

24. Dividitur autem ens in decem prædicamenta nullo alio divisionis modo quam qui est eorum quæ ab uno et ad unum dicuntur. Sola enim hæc divisio ex omnibus prius et posterius natura, quod in sectionibus spectetur, habet.

κδ'. Διαιρεῖται δὲ τὸ ὂν εἰς τὰς δέκα κατηγορίας κατ' ἄλλον οὐδένα τῶν διαιρετικῶν τρόπων, ἢ ὡς τ ἀφ' ἑνὸς καὶ πρὸς ἕν. Μόνη γαρ ἡ διαίρεσις αὕτη τὸ φύσει πρότερόν τε καὶ ὕστερον ἔχει θεωρούμενον ἐν τοῖς τμήμασι.

Σχῆμα κεφαλ. ιδ', ἔτι περὶ κατηγοριῶν.

Τῶν ὄντων
- τὰ μὲν καθ' ὑποκειμένου λέγεται
  - τὰ μὲν ἐν ὑποκειμένῳ ἐστὶν, ὡς τὸ καθολικὸν συμβεβηκός·
  - τὰ δ' ἐν ὑποκειμένῳ οὐκ ἔστιν, ὡς ἡ καθολικὴ οὐσία.
- τὰ δ' οὐ λέγεται καθ' ὑποκειμένου
  - τὰ μὲν ἐν ὑποκειμένῳ ἐστὶν, ὡς τό τι λευκόν·
  - τὰ δ' ἐν ὑποκειμένῳ οὐκ ἔστιν, ὡς ἡ μερικὴ οὐσία καὶ ἄτομον.

Τὸ ὄν
- ἡ ἐν ὑποκειμένῳ
  - ἡ καθ' αὑτὸ
    - ἢ μεριστόν ἐστι καὶ ποιεῖ τὸ ποσόν·
    - ἢ ἀμέριστον καὶ ποιεῖ τὸ ποιόν.
  - καὶ οὐ καθ' αὑτὸ
    - ἡ σχέσις μόνον ἐστὶ, καὶ ποιεῖ τὰ πρός τι.
    - ἡ κατὰ σχέσιν ἄλλων νοεῖται.
      - ἡ οὐσίας καὶ ποσοῦ: ποῦ, πότε
      - ἡ οὐσίας καὶ ποιοῦ: ποιεῖν, πάσχειν·
      - ἡ οὐσίας καὶ πρός τι: ἔχειν, κεῖσθαι.
- ἡ οὐκ ἐν ὑποκειμένῳ, καὶ ποιεῖ τὴν οὐσίαν.

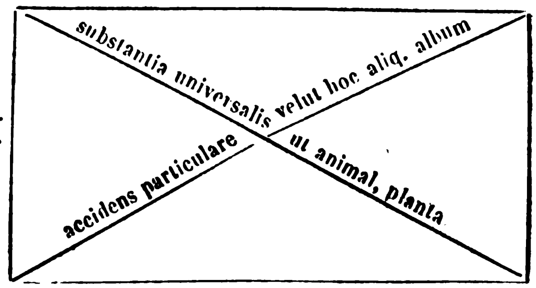
140 *Tabula capitis 15, item de prædicamentis.*

Eorum quæ sunt
- quædam equidem de subjecto dicuntur, (quorum quidem)
  - alia in subjecto sunt, ut universale accidens;
  - alia in subjecto non sunt, ut universalis substantia.
- quædam vero de subjecto non dicuntur (quorum quidem)
  - alia in subjecto sunt, ut hoc aliquid album (particulare seu singulare accidens);
  - alia in subjecto non sunt, ut particularis substantia et individuum (substantiale, ut hic homo Petrus, Paulus, etc.)

Quæ sunt

de subjecto dicuntur — inconsistens — non dicuntur de subjecto

universale accidens velut quantum quale album bicubitum.

substantia particularis, velut homo quidam (Petrus etc.).

in subjecto sunt — inconsistens — non sunt in subjecto

141 Ens
- vel in subjecto est
  - aut per se
    - aut in partes dividitur, et quantum efficit;
    - aut in partes non dividitur, et quale non constituit.
  - aut non per se
    - aut habitudo tantum est, et efficit ea quæ sunt ad aliquid;
    - aut secundum aliorum habitudinem intelligitur
      - vel substantiæ et quanti: ubi, quando;
      - vel substantiæ et qualis: agere, pati;
      - vel substantiæ et eorum quæ sunt ad aliquid: habere, situm esse.
- vel non est in subjecto et substantiam efficit.

—

SYNOPSIS CAPITIS XVI,

QUOD EST DE IIS QUÆ PRÆDICANTUR; UBI ETIAM DE IIS QUÆ SUNT IN ALIQUO.

1. *Prædicatio duplex.* — 2. *Prædicatio majoris seu latioris prædicati de subjecto, quæ et qualis.* — 3. *Prædicatio æqualis prædicati, quæ et qualis.* — 4. *Regula anteprædicamentalis prior.* — 5. *Probatio regulæ et alia prædicationis divisio.* — 6. *Prædicatio de subjecto quæ.* — 7. *Exemplis regula declaratur.* — 142
8. *Prædicatio in subjecto quæ.* — 9. *De prædicatione in subjecto, id est accidentali, regula antepræ dimentalis non est vera.* — 10. *Idem tribus exemplis ostenditur.* — 11. *Discrimen prædicationis de subjecto et in subjecto, quarum illa semper est univoca, hæc nunquam, sed partim æquivoca, partim denominativa, partim diversivoca.* — 12. *Essentiæ et essentialis itemque accidentis et accidentalis discrimen, quarum illa res sunt, hæc modi inexsistentiæ.* — 13. *Essentia et accidens quid.* — 14. *Essentia et accidentale quid.* — 15. *Modi undecim quibus aliquid in aliquo esse dicitur.* — 16. *Omnes ad prædicamentum ubi reducuntur.*

—

ΚΕΦΑΛ. ΙϚ'.

Περὶ τῶν κατηγορουμένων· ἐν ᾧ καὶ περὶ τοῦ ἔν τινι.

α'. Πᾶσα κατηγορία ἢ ἐπίσης ἐστὶ τοῦ ὑποκειμένου, ἢ ἐπὶ πλέον· ἐπ' ἔλαττον δὲ οὐδέποτε.

β'. Καὶ ἐπὶ πλέον μὲν, ὅτε τὰ καθολικώτερα κατηγοροῦνται τῶν μερικωτέρων. Οἷον, Πᾶς ἄνθρωπος ζῶόν ἐστιν. Ἰδοὺ τὸ ζῶον ἐπὶ πλέον ὂν τοῦ ἀνθρώπου, κατηγορήθη αὐτοῦ μερικωτέρου ὑπάρχοντος. Οὐκ ἔστι δὲ ἀντιστρέψαντας εἰπεῖν, ὅτι Πᾶν ζῶον

A

CAPUT XVI.

De iis quæ prædicantur; ubi etiam de iis quæ sunt in aliquo.

1. Omnis prædicatio aut æqualiter se habet ad subjectum aut latius: nulla angustius.

2. Ac latius quidem cum universaliora de particularioribus prædicantur. Velut: Omnis homo est animal. Ecce animal cum latius sit homine, prædicatum est de eo qui est aliquid particularius. Non licet autem conversione facta dicere: Omne ani-

mal est homo. Cum enim homo sit animali angustius quid, prædicari de eo non potest; animal enim continet hominem: homo autem non continet animal. Neque enim solus homo est **143** animal, sed etiam bruta animalia. Atque ita quidem prædicatio fit quæ latius ad subjectum se habet; nequaquam autem (fit prædicatio) quæ angustius se habeat (ad subjectum).

3. Fit autem aliquando prædicatio etiam æqualiter (se habens ad subjectum), ut in speciebus et propriis, in definitionibus et definitis. Velut: Omnis homo est aptus ad ridendum; et, Omne aptum ad ridendum est homo. Similiter, Omnis homo est animal rationis particeps, mortale, intelligentiæ et scientiæ capax. Et, Omne animal rationis particeps, mortale, intelligentiæ et scientiæ capax, est homo. Atque hæc quæ æqualiter se habent, convertibilia et reciprocam prædicationem habentia dicuntur.

4. Sciendum est autem quod cum alterum de altero ut de subjecto, hoc est, essentialiter prædicatur, quæcunque de prædicato essentialiter dicuntur, hæc etiam de subjecto efferri possint.

5. Cum enim duplex sit prædicatio, una de subjecto, altera in subjecto.

6. De subjecto est, cum universaliora de particularioribus prædicantur essentialiter et quoad rem; et, ut totum dicam, univoce: quando videlicet et prædicata et subjecta ad **144** unum idemque commune genus referuntur; verbi causa ad substantiam, aut quantum, aut aliquod aliud ex decem generalissimis generibus. Tunc enim quæcunque de aliquo prædicantur, ut dixi, etiam de subjecto illius prædicabuntur.

7. Velut homo prædicatur essentialiter de Petro, et vero de homine animal essentialiter prædicatur (etenim ambo in uno prædicamento sunt substantiæ), proin etiam de Petro animal prædicabitur. Etenim Petrus est homo: sed etiam animal est. Rursum de quinque prædicatur numerus essentialiter, et de numero discretum etiam ipsum essentialiter prædicatur. Etenim ambo etiam sub quanto sunt; ergo etiam de quinque discretum prædicabitur. Etenim quinque et numerus et discretum est. Et hæc quidem de subjecto est prædicatio.

8. Prædicatio autem in subjecto est, cum aliquid de aliquo in modum essentiæ adjunctorum (seu accidentaliter) dicitur; quando nimirum etiam ad unum et idem commune genus prædicatum et subjectum non referuntur.

9. Non enim tunc, quæcunque de subjecto sive essentialiter sive accidentaliter dicuntur, **145** ea jam etiam de subjecto efferentur.

10. Veluti de cygno prædicatur album accidentaliter, de albo autem color essentialiter. Cygnus enim in substantia est; at album et color sub quali. Color igitur non dicetur de cygno: nam cygnus, et cerussa, et gypsum et nix alba quidem sunt, sed colores non

A ἄνθρωπός ἐστιν. Ἐπ' ἔλαττον γὰρ τοῦ ζώου ὁ ἄνθρωπος ὢν οὐ δύναται κατηγορηθῆναι αὐτοῦ· τὸ μὲν γὰρ ζῶον περιέχει τὸν ἄνθρωπον· ὁ δὲ ἄνθρωπος οὐ περιέχει τὸ ζῶον. Οὐδὲ γὰρ μόνος ὁ ἄνθρωπός ἐστι ζῶον, ἀλλὰ καὶ τὰ ἄλογα ζῶα. Καὶ οὕτως ἐπὶ πλέον μὲν γίνεται κατηγορία· ἐπ' ἔλαττον δὲ οὐδαμῶς.

γ'. Γίνεται δέ ποτε καὶ ἐπίσης κατηγορία· ὡς ἐπὶ τῶν εἰδῶν τε καὶ τῶν ἰδίων, ἐπὶ τῶν ὁρισμῶν τε καὶ τῶν ὁριστῶν. Οἷον, Πᾶς ἄνθρωπος γελαστικός ἐστι· καὶ, Πᾶν γελαστικὸν ἄνθρωπός ἐστιν. Ὁμοίως Πᾶς ἄνθρωπος ζῶον λογικὸν, θνητὸν, νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικόν ἐστι. Καὶ, Πᾶν ζῶον λογικὸν, θνητὸν, νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικὸν, ἄνθρωπός ἐστι. Ταῦτα
B δὲ τὰ ἐπίσης ἀντιστρέφοντα, καὶ ἀντικατηγορούμενα λέγεται.

δ'. Χρὴ δὲ γινώσκειν, ὡς ὅταν ἕτερον ἑτέρου κατηγορῆται ὡς καθ' ὑποκειμένου, τουτέστιν, οὐσιωδῶς, ὅσα κατὰ τοῦ κατηγορουμένου λέγεται οὐσιωδῶς, ταῦτα καὶ κατὰ τοῦ ὑποκειμένου ῥηθήσεται.

ε'. Διττῆς γὰρ οὔσης τῆς κατηγορίας, τῆς μὲν καθ' ὑποκειμένου, τῆς δ' ἐν ὑποκειμένῳ.

ς'. Καθ' ὑποκειμένου μέν ἐστιν, ὅτε τὰ καθολικώτερα κατηγοροῦνται τῶν μερικωτέρων οὐσιωδῶς καὶ πραγματικῶς, καὶ τὸ ὅλον εἰπεῖν συνωνύμως· ὁπότε δηλαδὴ, καὶ τὰ κατηγορούμενα καὶ τὰ ὑποκεί-
C μενα, ὑφ' ἓν καὶ τὸ αὐτὸ γένος κοινὸν ἀναφέρονται, ὑπὸ τὴν οὐσίαν τυχὸν, ἢ τὸ ποσὸν, ἢ ἄλλο τι τῶν δέκα γενικωτάτων γενῶν. Τότε γὰρ ὅσα τινὸς κατηγοροῦνται, καθὼς εἴπομεν, καὶ τοῦ ὑποκειμένου αὐτῷ κατηγορηθήσονται.

ζ'. Οἷον ὁ ἄνθρωπος οὐσιωδῶς κατηγορεῖται τοῦ Πέτρου, καὶ τοῦ ἀνθρώπου δ' οὐσιωδῶς κατηγορεῖται τὸ ζῶον (ὑπὸ μίαν γὰρ κατηγορίαν τὴν οὐσίαν καὶ ἀμφότερα), καὶ τοῦ Πέτρου τοίνυν τὸ ζῶον κατηγορηθήσεται. Ὁ γὰρ Πέτρος ἄνθρωπός ἐστιν· ἀλλὰ καὶ ζῶόν ἐστι. Πάλιν τοῦ πέντε κατηγορεῖται οὐσιωδῶς ὁ ἀριθμός· καὶ τοῦ ἀριθμοῦ κατηγορεῖται τὸ διωρισμένον οὐσιωδῶς καὶ αὐτό. Καὶ γὰρ ὑπὸ τὸ ποσὸν καὶ ἀμφότερα, καὶ τοῦ πέντε γοῦν κατηγορηθήσεται τὸ διωρισμένον. Ὁ γὰρ πέντε καὶ ἀριθμός
D ἐστι, καὶ διωρισμένον ἐστί. Καὶ αὕτη μὲν ἡ καθ' ὑποκειμένου κατηγορία.

η'. Ἐν ὑποκειμένῳ δὲ κατηγορία ἐστὶν ὅταν κατά τινος λέγηταί τι ἐπουσιωδῶς· ὁπόταν δηλονότι μηδ' ὑφ' ἓν καὶ τὸ αὐτὸ γένος κοινὸν ἀναφέρονται τὸ κατηγορούμενον καὶ τὸ ὑποκείμενον.

θ'. Τότε γὰρ οὐχ ὅσα κατὰ τοῦ κατηγορουμένου λέγεται, εἴτε οὐσιωδῶς, εἴτε ἐπουσιωδῶς, ταῦτα ἤδη καὶ κατὰ τοῦ ὑποκειμένου ῥηθήσεται.

ι'. Οἷον τοῦ κύκνου κατηγορεῖται τὸ λευκὸν ἐπουσιωδῶς· τοῦ δὲ λευκοῦ τὸ χρῶμα οὐσιωδῶς. Ὁ μὲν γὰρ κύκνος ὑπὸ τὴν οὐσίαν ἐστί· τὸ δὲ λευκὸν καὶ τὸ χρῶμα ὑπὸ τὸ ποιόν. Οὐ τοίνυν τὸ χρῶμα κατὰ τοῦ κύκνου ῥηθήσεται· ὁ γὰρ κύκνος, καὶ τὸ

ψιμμίθιον, καὶ ἡ τίτανος καὶ ἡ χιὼν λευκὰ μέν εἰσι· χρώματα δὲ οὐκ εἰσί. Πάλιν τοῦ ἀνθρώπου κατηγορεῖται τὸ ζῶον οὐσιωδῶς· τοῦ δὲ ζώου τὸ δισύλλαβον ἐπουσιωδῶς· ὁ μὲν γὰρ ἄνθρωπος, καὶ τὸ ζῶον, ὑπὸ τὴν οὐσίαν εἰσί· τὸ δὲ δισύλλαβον ὑπὸ τὸ ποσόν. Οὐ τοίνυν καὶ τοῦ ἀνθρώπου τὸ δισύλλαβον κατηγορηθήσεται· καὶ γὰρ ὁ ἄνθρωπος ζῶον μέν ἐστι, δισύλλαβον δὲ οὐκ ἔστι. Πάλιν κατὰ τοῦ Σωκράτους ἐπουσιωδῶς λέγεται τὸ φιλόσοφον· κατὰ δὲ τοῦ φιλοσόφου ὁμοίως ἐπουσιωδῶς τὸ τετρασύλλαβον· ὁ μὲν γὰρ Σωκράτης ὑπὸ τὴν οὐσίαν ἐστὶ, τὸ δὲ φιλόσοφον ὑπὸ τὸ ποιόν· τὸ δὲ τετρασύλλαβον ὑπὸ τὸ ποσόν. Ἀλλ' οὐχὶ καὶ κατὰ τοῦ Σωκράτους ῥηθείη ἂν τὸ τετρασύλλαβον. Φιλόσοφος μὲν γάρ ἐστιν ὁ Σωκράτης, οὐ μὴν δὲ καὶ τετρασύλλαβον.

ια'. Ὥσπερ δὲ πάντοτε τῇ καθ' ὑποκειμένου κατηγορίᾳ ἐμφαίνεται τὸ συνώνυμον, οὕτως τῇ ἐν ὑποκειμένῳ οὐδέποτε· ἀλλ' ὁτὲ μὲν τὸ ὁμώνυμον· ὡς ὅταν εἴπῃ τις τήνδε τὴν γυναῖκα μουσικὴν ἢ γραμματικήν· ὁτὲ δὲ τὸ παρώνυμον· ὡς ὅταν ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας παρονομάσῃ τις τὸν Ἀριστοτέλη φιλόσοφον· ποτὲ αὖ τὸ ἑτερώνυμον· ὡς ὅταν ἐκ τῆς ἀρετῆς σπουδαῖον τὸν Σωκράτην καλέσῃ τις. Τὸ γὰρ ἐνάρετον ἐν τῇ τοῦ Ἑλληνισμοῦ συνηθείᾳ οὐχ εὕρηται.

ιβ'. Οὐσία δὲ καὶ οὐσιῶδες διαφέρουσιν ἀλλήλων· ὡσαύτως συμβεβηκός τε καὶ ἐπουσιῶδες.

ιγ'. Ἡ μὲν γὰρ οὐσία πρᾶγμά ἐστιν αὐθύπαρκτον, μὴ δεόμενον ἑτέρου πρὸς σύστασιν. Τὸ δὲ συμβεβηκὸς πρᾶγμά ἐστιν ἐν τῇ οὐσίᾳ ὑπάρχον, μὴ ὡς μέρος, καὶ μὴ δυνάμενον εἶναι τῆς οὐσίας χωρίς.

ιδ'. Τὸ οὐσιῶδες δὲ καὶ ἐπουσιῶδες τρόποι εἰσὶν ὑπάρξεώς τινων ἔν τισι. Καὶ τὸ μὲν οὐσιῶδες τὸ οἰκεῖον καὶ γνήσιον τοῦ ἐνυπάρχοντος παρίστησι πράγματος πρὸς ἐκεῖνο ᾧ ἐνυπάρχει. Τὸ δὲ ἐπουσιῶδες τὸ ἀλλότριον δηλοῖ καὶ τὸ ἐπείσακτον. Ὅθεν καὶ ἐν πάσαις ταῖς κατηγορίαις τὸ οὐσιῶδές τε καὶ τὸ ἐπουσιῶδες λαμβάνεσθαι δύναται.

ιε'. Τὸ δ' ἔν τινι λέγεται ἑνδεκαχῶς· ὡς γένος ἐν εἴδει· οἷον τὸ ζῶον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. Τὸ γὰρ γένος ἐξῃρημένην ἔχον τὴν ὕπαρξιν, ὅλον ἐν ἑκάστῳ γίνεται τῶν εἰδῶν, καὶ κοινὸν τοῖς εἴδεσιν ἅπασι καὶ ἰδικὸν ἑνὶ ἑκάστῳ εἴδει ἐστί. Καθὼς ἡ φωνὴ τοῦ κήρυκος τοῖς ἀκούουσι, καὶ ἡ ὕλη τοῖς ἐν κόσμῳ, καὶ τὸ τοῦ κύκλου κέντρον ταῖς ἐξ αὐτοῦ δὴ τοῦ κέντρου ἀρχομέναις εὐθείαις· ὡς εἶδος ἐν γένει, οἷον ὁ ἄνθρωπος ἐν τῷ ζώῳ. Περιέχεται γὰρ ὁ ἄνθρωπος ἐν τῷ ζώῳ, καὶ πᾶν εἶδος ἐν τῷ οἰκείῳ γένει, ὡς ὅλον ἐν μέρεσι, καθάπερ ὁ Σωκράτης ἐν τοῖς ἑαυτοῦ μέρεσι, κεφαλῇ, χερσὶ, ποσὶ, καὶ τοῖς ἄλλοις· καὶ τοῦτο δ' ἔν τισίν ἐστι, καὶ οὐκ ἔν τινι. Λέγεται δὲ μέρος μὲν ὅλου· ὅλον δὲ μερῶν οὐδαμῶς, ἀλλ' ὅλον ἐν μέρεσιν. Ὡς μέρος ἐν ὅλῳ· καθάπερ χεὶρ ἢ ποὺς ἐν Σωκράτει. Ὡς εἶδος ἐν ὕλῃ· καθὰ τὸ εἶδος τοῦ ἀνδριάντος ἐν τῷ χαλκῷ, καὶ τὸ σημεῖον ἐν τῇ γραμμῇ· εἰδοποιεῖ γὰρ καὶ τὸ σημεῖον τὴν πεπε-

A sunt. Rursus de homine animal essentialiter prædicatur; de animali autem trisyllabum accidentaliter; homo enim et animal sub substantia sunt: trisyllabum autem sub quanto est. Non igitur etiam de homine trisyllabum prædicabitur; etenim homo animal quidem est, sed non est trisyllabum. Iterum de Socrate accidentaliter dicitur philosophum; sed de philosopho quadrisyllabum simili ratione accidentaliter dicitur; Socrates enim sub substantia: at philosophum sub quali est: quadrisyllabum denique sub quanto. Sed non etiam de Socrate quadrisyllabum dicetur. Socrates enim quidem est philosophus, sed non etiam quadrisyllabum est.

B 11. Quemadmodum enim in prædicatione de subjecto univocum semper conspicitur: sic in prædicatione in subjecto (nunquam deprehenditur); sed interdum quidem æquivocum, ut cum aliquis hanc mulierem musicam aut grammaticam dicit: nonnunquam vero demonstrativum, ut cum a philosophia **146** Aristotelem aliquis denominaverit philosophum; interdum denique diversivocum, ut cum aliquis Socratem a virtute virum bonum dixerit. Etenim in Græcæ linguæ consuetudine τὸ ἐνάρετον (ut etiam in Latina lingua virtuosum) non reperitur.

12. Differunt autem inter se substantia et substantiale, similiter accidens et essentiæ adjunctum (seu accidentale).

C 13. Substantia enim quidem res est per se exsistens non indigens alia ad sui constitutionem. Accidens autem res est, quæ in substantia non ut pars exsistit, nec seorsim a substantia esse potest.

14. Substantiale autem et accidentale modi sunt exsistentiæ aliquorum in aliquibus. Et essentiale quidem proprietatem et germanam convenientiam rei inexsistentis declarat, ad illam in qua exsistit. Accidentale autem alienum et adventitium denotat. Quare etiam in omnibus prædicamentis et essentiale et essentiæ adjunctum (seu accidentale) accipi potest.

15. Cæterum quod est in aliquo, undecim modis dicitur; ut genus in specie, velut animal in homine. **147** Genus enim cum ex abstractione habeat exsistentiam, totum est in quavis specie, et
D omnibus speciebus commune et cuique speciei proprium est: Quemadmodum vox præconis audientibus, et materia iis quæ in mundo sunt, et centrum circuli rectis quæ ex eo (scilicet centro) incipiunt; ut species in genere, veluti homo in animali. Continetur enim homo in animali et omnis species in proprio genere; ut totum in partibus: quemadmodum Socrates in suis partibus, capite, pedibus, manibus et aliis; et vero hæc in aliquibus est et non in aliquo. Ac dicitur pars quidem totius: totum autem partium nequaquam, sed totum in partibus. Ut pars in toto: quemadmodum manus aut pes in Socrate. Ut forma in materia: quemadmodum forma statuæ in ære, et punctum

in linea; nam et punctum informat finitam lineam. A In tempore, ut Noe in tempore diluvii. In loco, ut sacerdos in templo; in vase, ut aqua in poculo. Et fuerit vas quidem locus translatilis: locus autem, vas intranslatile. In causa efficiente, ut omnia in Deo, et in artifice eorum quæ ab ipso fiunt rationes; et in principe res subditorum. **148** In causa finali, ut lectus in quiete hominum, et in sanitate exercitium. In subjecto, ut accidens in substantia.

ρασμένην γραμμήν. Ἐν χρόνῳ, ὡς ἐν τῷ καιρῷ τοῦ κατακλυσμοῦ Νῶε. Ἐν τόπῳ, ὡς ἱερεὺς ἐν τῷ ναῷ· ἐν ἀγγείῳ, ὡς ὕδωρ ἐν ἐκπώματι. Καὶ εἴη ἂν τὸ μὲν ἀγγεῖον τόπος μεταφορητός· ὁ δὲ τόπος ἀγγεῖον ἀμεταφόρητον. Ἐν τῷ ποιητικῷ αἰτίῳ, ὡς τὰ πάντα ἐν τῷ Θεῷ, καὶ ἐν τῷ τεχνίτῃ τῶν ὑπ' αὐτοῦ γενομένων οἱ λόγοι· καὶ ἐν τῷ ἄρχοντι, τῶν ἀρχομένων τὰ πράγματα. Ἐν τῷ τελικῷ αἰτίῳ, ὡς ἐν τῇ ἀναπαύσει τῶν ἀνθρώπων ἡ κλίνη, καὶ ἐν τῇ ὑγιείᾳ ἡ γυμνασία. Ἐν ὑποκειμένῳ, ὡς ἐν τῇ οὐσίᾳ τὸ συμβεβηκός

16. Reducuntur autem ad prædicamentum ubi, quæ sunt in aliquo. Et enumerata quidem ejus sunt, quod secundum naturam est: ejus autem quod præter naturam est, ut corruptio in animali et ignis in ligno. Nam in universum corruptio est B in eo quod præter naturam corrumpitur. Neque enim naturæ est intentio ut ipsius opus pereat, sed ut potius conservetur et permaneat.

ιϛ'. Ἀνάγονται δὲ ὑπὸ τὴν ποῦ κατηγορίαν τὰ ἔν τινι. Καὶ τὰ μὲν ἀπηριθμημένα τοῦ κατὰ φύσιν ἐστί· τοῦ δὲ παρὰ φύσιν, ὡς ἡ φθορὰ ἐν τῷ ζώῳ, καὶ τὸ πῦρ ἐν τῷ ξύλῳ. Καθόλου γὰρ ἡ φθορὰ ἐν τῷ φθειρομένῳ παρὰ φύσιν ἐστίν. Οὐδὲ γὰρ ὁ τῆς φύσεως σκοπὸς τὸ ταύτης [ἔργον] ἀπόλλυσθαι· συντηρεῖσθαι δὲ μᾶλλον καὶ διαμένειν.

Σχῆμα κεφαλ. ιϛ', περὶ τῶν κατηγορουμένων· ἐν ᾧ καὶ περὶ τοῦ ἔν τινι.

Πᾶσα κατηγορία	ἢ ἐπὶ πλέον, ὡς τὸ ζῶον τοῦ ἀνθρώπου· ἢ ἐπίσης, ὡς τὸ γελαστικὸν τοῦ ἀνθρώπου.
Τὰ ἔν τινι	ὡς γένος ἐν εἴδει· οἷον τὸ ζῶον ἐν ἀνθρώπῳ· ὡς εἶδος ἐν γένει· οἷον ἄνθρωπος ἐν τῷ ζώῳ· ὡς ὅλον ἐν μέρεσιν· οἷον ὁ Σωκράτης ἐν τοῖς οἰκείοις μέρεσι· ὡς μέρος ἐν ὅλῳ· οἷον γὰρ ἡ χεὶρ ἢ πούς ἐν Σωκράτει· ὡς εἶδος ἐν ὕλῃ· ὡς τὸ εἶδος τοῦ ἀνδριάντος ἐν τῷ χαλκῷ· ἐν χρόνῳ· ὡς Νῶε ἐν τῷ καιρῷ τοῦ κατακλυσμοῦ· ἐν τόπῳ· ὡς ἱερεὺς ἐν τῷ ναῷ, ὕδωρ ἐν ἀγγείῳ· ἐν τῷ ποιητικῷ αἰτίῳ· ὡς τὰ πάντα ἐν τῷ Θεῷ· ἐν τῷ τελικῷ αἰτίῳ, ὡς ἡ γυμνασία ἐν τῇ ὑγιείᾳ· ἐν ὑποκειμένῳ, ὡς ἐν τῇ οὐσίᾳ τὸ συμβεβηκός.

Tabula capitis 16, de iis quæ prædicantur; ubi etiam de iis quæ sunt in aliquo.

Omnis prædicatio	aut latius se habet ad subjectum, ut animal ad hominem; aut æqualiter, ut risibile ad hominem.
149 Quæ sunt in aliquo (dicuntur undecim modis):	ut genus in specie, velut animal in homine; ut species in genere, velut homo in in animali; ut totum in partibus, velut Socrates in propriis partibus; ut pars in toto, velut manus aut pes in Socrate; ut forma in materia, velut forma statuæ in ære; in tempore, velut Noe in tempore diluvii; in loco, ut sacerdos in templo; in vase, ut aqua in poculo; in causa efficiente, ut omnia in Deo; in causa finali, ut exercitium in sanitate; in subjecto, ut accidens in substantia.

150 SYNOPSIS CAPITIS XVII

DE UNO, EODEM ET DIVERSO; UBI ETIAM DE HYPOSTASI.

1. *Unum et idem tribus modis dici.* — 2. *Diversum totidem.* — 3. *Diversa seu differentia numero, id est individua, cur heterohypostata dicantur, et quid ab homohypostatis differant.* — 4. *Quatuor porismata ex superioribus illata.* — 5. *Quæ maxime dici possint heteroidea.* — 6. *Regula antepraedicamentalis posterior.*— 7. *Regulæ posterioris antepraedicamentalis appendix, vel, ut alii volunt, regula tertia antepraedicamentalis.* — 8. *Homogenea et homoidea a Patribus pro iisdem, nempe pro homousiis, accipi.* — 9. *Hypostaseos duo significata.* — 10. *Anhypostati item.* — 11. *Enhypostati quatuor.* — 12. *Ejusdem quintum.* — 13. *Hypostasin, individuum, personam apud Patres pro eodem haberi.*

CAPUT XVII.

De uno, eodem et diverso; ubi etiam de hypostasi.

1. Tribus modis dicitur unum et idem. Aut ge-

ΚΕΦΑΛ. ΙΖ'.

Περὶ ἑνός, ταυτοῦ καὶ ἑτέρου· ἐν ᾧ καὶ περὶ ὑποστάσεως.

α'. Τριχῶς λέγεται τὸ ἓν καὶ ταυτόν. Ἢ γὰρ τῷ

A γένει, καὶ ποιεῖ τὰ ὁμογενῆ· οἷον ἄνθρωπος καὶ ἵππος· ταῦτα γὰρ ἓν καὶ ταυτὸν γένος ἔχουσι τὸ ζῶον. Ἢ τῷ εἴδει, καὶ ποιεῖ τὰ ὁμοειδῆ· οἷον Πέτρος καὶ Παῦλος· τούτοις γὰρ ἓν καὶ ταυτὸν εἶδος ὑπάρχει ὁ ἄνθρωπος. Ἢ τῷ ἀριθμῷ, καὶ ποιεῖ τὸ ἄτομον καθ' αὑτὸ νοούμενον, τῶν λοιπῶν ἀτόμων κεχωρισμένον· οἷον Σωκράτης. Ἓν γὰρ ὑπάρχει καὶ ταυτὸν, εἰ καὶ πλείστοις ἴσως καλοῖτο ὀνόμασι· Σωκράτης, Σωφρονίσκου υἱὸς, φιλόσοφος. Τὸ δ' αὐτὸ κἀπὶ τῶν ἰδίως λεγομένων πολυωνύμων ἐστίν. Ἓν γὰρ καὶ ταυτὸν ὑπάρχει τῷ ἀριθμῷ, τὸ ξίφος, καὶ τὸ ἄορ, καὶ ἡ σπάθη, καὶ τὸ φάσγανον.

β'. Ὁσαχῶς δὲ λέγεται τὸ ἓν καὶ ταυτὸν, τοσαυταχῶς καὶ τὸ ἕτερον. Ἢ γὰρ τῷ γένει καὶ τοῦτο λέγεται, καὶ ποιεῖ τὰ ἑτερογενῆ, οἷον ζῶον καὶ ἐπιστήμη· B τοῦ μὲν γὰρ ζῴου γένος ἡ οὐσία, τῆς ἐπιστήμης δὲ τὸ ποιόν. Ἢ τῷ εἴδει, καὶ ποιεῖ τὰ ἑτεροειδῆ· οἷον ἵππος καὶ βοῦς· ἄλλο γὰρ εἶδος ἵππου, καὶ ἄλλο τοῦ βοὸς, εἰ καὶ γένος οὐκ ἄλλο καὶ ἄλλο. Ἢ τῷ ἀριθμῷ καὶ ποιεῖ (τὰ) ἄτομα· καὶ γὰρ τῷ ἀριθμῷ διαφέρουσιν, ὅσα τῇ συνδρομῇ τῶν συμβεβηκότων τὴν ἰδιότητα τῆς ἰδίας ὑποστάσεως ἀφωρίσαντο.

γ'. Ταῦτα δὲ λέγονται καὶ ἑτεροϋπόστατα, ὡς ἐσχηκότα τὴν ἀνὰ μέρος καθ' ἑαυτὰ ὕπαρξιν. Τούτῳ γὰρ καὶ τῶν ὁμοϋποστάτων διενηνόχασιν. Ὁμοϋπόστατα γάρ εἰσιν, ὅταν δύο φύσεις ἐν μιᾷ ὑποστάσει ἑνωθῶσι, καὶ μίαν σχῶσιν ὑπόστασιν σύνθετον, καὶ ἓν πρόσωπον· ὡς ψυχὴ καὶ σῶμα.

C δ'. Πάντα μὲν οὖν τὰ ὁμοειδῆ ἐξ ἀνάγκης εἰσὶ καὶ ὁμογενῆ· οὐ πάντα δὲ τὰ ὁμογενῆ ἀναγκαίως καὶ ὁμοειδῆ. Οὕτως καὶ ἑτερογενῆ μὲν ὁμολογουμένως πάντα ἑτεροειδῆ· οὐ πάντα δὲ τὰ ἑτεροειδῆ ἤδη καὶ ἑτερογενῆ. Καὶ τὰ μὲν τῷ γένει ἕτερα καὶ τῷ εἴδει καὶ τῷ ἀριθμῷ διαφέρουσι· τὰ δὲ τῷ εἴδει ἕτερα τῷ μὲν ἀριθμῷ διαφέρουσιν, οὐ μὴν δὲ ἀεὶ καὶ τῷ γένει. Οὔτε δὲ τῷ ἀριθμῷ διαφέροντα ἐξ ἀνάγκης καὶ τῷ εἴδει, καὶ τῷ γένει ἕτερά ἐστιν.

ε'. Ἑτεροειδῆ δὲ λέγοιντ' ἂν μάλιστα τὰ ἐκ διαφόρων εἰδικωτάτων εἰδῶν ἄτομα. Καθάπερ γὰρ Σωκράτης καὶ Πλάτων ὁμοειδῆ (καὶ ἄμφω γὰρ ἄνθρωποι) D τὸν αὐτὸν τρόπον Πήγασος καὶ Κέρβερος, ἑτεροειδῆ. Τὸν μὲν γὰρ ἵππον λέγουσιν εἶναι τὸν Πήγασον, τὸν δὲ κύνα τὸν Κέρβερον.

ς'. Τῶν ἑτερογενῶν δὲ καὶ μὴ ὑπάλληλα τεταγμένων ἕτεραι τῷ εἴδει καὶ αἱ διαφοραί· οἷον ζῴου καὶ ἐπιστήμης. Ἄλλαι γὰρ διαφοραὶ τοῦ ζῴου καὶ ἄλλαι τῆς ἐπιστήμης. Τοῦ μὲν γὰρ ζῴου συστατικαὶ διαφοραὶ, τὸ ἔμψυχον, τὸ αἰσθητικὸν, τὸ μεταβατικόν· διαιρετικαὶ τὸ λογικὸν, τὸ ἄλογον, τὸ πεζὸν, τὸ πτηνὸν, τὸ ἔνυδρον, καὶ ἕτερα. Τῆς δὲ ἐπιστήμης συστατικαὶ μὲν τὸ τοῖς λογικοῖς ἐνυπάρχειν ζώοις, τὸ δυσμετάβλητον, τὸ ἄπταιστον τῶν ὑποκειμένων· διαιρετικαὶ δὲ τὸ θεωρητικὸν, τὸ πρακτικόν· καὶ αὖθις τὸ γεωμετρικόν τε καὶ ἀστρονομικὸν καὶ τὰ

nere et facit homogenea (quæ sunt ejusdem generis), ut homo et equus; etenim hæc unum et idem genus habent, animal. Aut specie, et facit homoidea (quæ sunt ejusdem speciei): ut Petrus et Paulus; horum enim una et eadem est species, homo. Aut numero, et facit individuum, quod per se intelligitur a reliquis individuis separatum, velut Socrates. Etenim unum et idem est (numero), licet plurimis forte nominibus vocetur: **151** Socrates, Sophronisci filius, philosophus. Atque idem etiam in his quæ proprie multivoca dicuntur, est. Etenim unum et idem numero sunt mucro, ensis, spatha, gladius.

2. Quot autem modis unum et idem dicitur, tot modis etiam diversum dicitur. Nam et hoc vel genere dicitur, et efficit heterogenea (quæ sunt diversi generis), velut animal et scientia; animalis enim genus est substantia; scientiæ autem qualitas. Aut specie, et facit heteroidea (quæ sunt diversæ species), velut equus et bos; alia enim species est equi, alia bovis, tametsi genus non est aliud atque aliud. Aut numero, et facit individua; etenim numero differunt quæcunque accidentium concursu peculiaris hypostaseos proprietatem separarunt.

3. Dicuntur autem hæc etiam heterohypostata, quod seorsim habeant per se exsistentiam. In hoc enim etiam ab illis differunt, quæ sunt homohypostata. Etenim homohypostata sunt, cum duæ naturæ in una hypostasi unitæ fuerint, et unam hypostasin compositam unamque personam habuerint; ut anima et corpus.

4. Omnia igitur homoidea quidem sunt necessario **152** etiam homogenea: non autem omnia homogenea, necessario etiam sunt homoidea. Ita etiam heterogenea quidem omnia omnium consensu sunt heteroidea: non autem omnia heteroidea sunt jam etiam heterogenea. Et quæ quidem genere diversa sunt, etiam specie et numero differunt: quæ autem specie diversa sunt, numero quidem, non semper autem etiam genere differunt. Neque vero numero differentia, necessario etiam specie et genere diversa sunt.

5. Heteroidea autem maxime dici possint individua quæ sunt ex differentibus speciebus specialissimis. Quemadmodum enim Socrates et Plato sunt homoidea (ambo enim sunt homines), eodem modo Pegasus et Cerberus sunt heteroidea. Illum enim equum, hunc canem esse ferunt.

6. Cæterum heterogeneorum, hoc est, sub diversis generibus exsistentium et non subalternatim positorum, diversæ etiam sunt specie differentiæ: velut animalis et scientiæ. Aliæ enim animalis, aliæ scientiæ sunt differentiæ. Animalis enim constituentes differentiæ sunt, animatum, sentiens, progressivum; dividentes, rationis particeps, rationis expers, gradiens, **153** volatile, aquatile, et alia. Scientiæ autem, constituentes quidem (differentiæ) sunt, animalibus ratione præditis inesse, difficulter mutari, non excidere subjectis: dividentes

vero, contemplativum, activum; et iterum geometricum et astronomicum, et similia. Cujus enim prædicamenti genus, illius etiam species est: sed et convenientes differentiæ. Heterogeneorum igitur, hoc est, eorum quæ sub diversis generibus exsistunt, diversæ sunt etiam specie differentiæ cum constituentes tum dividentes.

A τοιαῦτα. Καὶ γὰρ ἧς κατηγορίας ὑπάρχει τὸ γένος, ἐκείνης καὶ τὸ εἶδος· κατάλληλοι δὲ καὶ αἱ διαφοραί. Τῶν τοίνυν ἑτερογενῶν ἕτεραι τῷ εἴδει καὶ αἱ διαφοραὶ αἱ συστατικαί τε καὶ αἱ διαιρετικαί.

7. Eorum autem, quæ subalternatim ponuntur dividentes quidem non semper sunt eædem. Si enim corpus dividatur in animatum et inanimatum, non etiam animatum iterum in animatum et inanimatum dividetur, sed in sentiens et sensus expers; eritque etiam corpus divisum in sentiens et sensus expers. Rursus animati et sentientis communes differentiæ dividentes reperientur, et rationis particeps et rationis expers. Atque sic generum subalternatim positorum differentiæ dividentes alias quidem eædem, alias vero non eædem erunt. Ut autem constituentes differentiæ **154** semper sint eædem, nihil est quod prohibeat. Cum enim subalternatim posita sint homogenea (ejusdem generis), et univoca fiat prædicatio, quotquot prædicati sunt differentiæ, omnes etiam subjecti erunt.

ζ'. Τῶν δέ γε ὑπάλληλα τεταγμένων, διαιρετικαὶ μὲν οὐ πάντοτε αἱ αὐταί. Τοῦ γὰρ σώματος διαιρουμένου εἰς ἔμψυχον σῶμα καὶ ἄψυχον, οὐ διαιρεθήσεται καὶ τὸ ἔμψυχον εἰς ἔμψυχον πάλιν καὶ ἄψυχον, ἀλλ' εἰς αἰσθητικὸν καὶ ἀναίσθητον· ἔσται δὲ καὶ τὸ σῶμα διῃρημένον εἰς αἰσθητικὸν καὶ ἀναίσθητον. Πάλιν τοῦ ἐμψύχου καὶ τοῦ αἰσθητικοῦ (εἰς λογικὸν καὶ ἄλογον) εὑρεθήσονται κοιναὶ διαφοραὶ διαιρετικαὶ, τὸ λογικόν τε καὶ ἄλογον. Καὶ οὕτως ἔσονται τῶν ὑπάλληλα γενῶν διαφοραὶ διαιρετικαὶ ποτὲ μὲν αἱ αὐταὶ, ποτὲ δ' οὐχ αἱ αὐταί. Τὰς δὲ συστατικὰς εἶναι πάντοτε τὰς αὐτὰς τὸ κωλῦον οὐδέν. B Ὁμογενῶν γὰρ ὄντων τῶν ὑπάλληλα, καὶ συνωνύμου γενομένης τῆς κατηγορίας, ὅσαι τοῦ κατηγορουμένου διαφοραί εἰσι, πᾶσαι δὲ τοῦ ὑποκειμένου ἔσονται.

8. Scire autem oportet quod sancti Patres eadem dicunt homogenea et homoidea, homousia (coessentialia) videlicet, hypostases nimirum quæ sub eadem specie sunt.

η'. Χρὴ δὲ γινώσκειν ὡς οἱ θεῖοι Πατέρες ὁμογενῆ καὶ ὁμοειδῆ τὰ αὐτὰ λέγουσι, τὰ ὁμοούσια δηλαδὴ, ἤγουν τὰς ὑπὸ τὸ αὐτὸ εἶδος ὑποστάσεις.

9. Atqui hypostasis duo significat. Declarat enim et simpliciter exsistentiam, quatenus etiam aliqui ex Patribus nomen hypostasis ad significandam naturam assumpserunt. Denotat etiam individuum, quod etiam proprie hypostasis dicitur, propterea quod per se revera subsistat. Essentia enim acceptis accidentibus in individuis reipsa subsistit.

θ'. Ἡ δ' ὑπόστασις δύο σημαίνει. Δηλοῖ γὰρ καὶ τὴν ἁπλῶς ὕπαρξιν, καθὸ καί τινες τῶν Πατέρων, ὡς δηλωτικὸν φύσεως, παρειλήφασι τὸ τῆς ὑποστάσεως ὄνομα. Δηλοῖ καὶ τὸ ἄτομον ὃ καὶ κυρίως ὑπόστασις λέγεται, διὰ τὸ καθ' αὑτὸ ὑφεστάναι πραγματικῶς. C Ἐν γὰρ τοῖς ἀτόμοις ἡ οὐσία ἐνεργείᾳ ὑφέστηκε, προσλαβοῦσα τὰ συμβεβηκότα.

10. Et vero anhypostaton duo significat. Nam et id (significat), quod nullo modo uspiam est: et accidens ut quod propriam hypostasin sive exsistentiam non habeat, sed in substantia subsistat.

ι'. Καὶ τὸ ἀνυπόστατον δὲ δύο σημαίνει. Τό τε γὰρ μηδαμῇ μηδαμῶς ὂν, καὶ τὸ συμβεβηκὸς, ὡς μὴ ἔχον ἰδίαν ὑπόστασιν, εἴτουν ὕπαρξιν, ἀλλ' ἐν τῇ οὐσίᾳ ὑφεστηκός.

11. Enhypostaton autem interdum quidem id quod simpliciter exsistit declarat; quo significato non tantum simpliciter substantia, sed etiam accidens enhypostaton dicitur, **155** cum magis heterohypostaton (id est, in alio habens subsistentiam) sit; interdum autem etiam individuum declarat. Sed tamen nec ipsum proprie enhypostaton est, sed hypostasis. Proprie enim enhypostaton est, vel quod per se quidem non subsistit, sed in hypostasibus consideratur, ut species, nempe natura (communis scilicet, etenim natura hominum non secundum seipsam, sed in particularibus hominibus subsistit), vel quod cum altero quodam differente secundum substantiam congreditur ad unam compositam hypostasin complendam. Quemadmodum anima et corpus secum invicem congressa hunc aliquem hominem absolverunt.

ια'. Τὸ δὲ ἐνυπόστατον ποτὲ μὲν τὸ ἁπλῶς ὕπαρχον δηλοῖ, καθὸ σημαινόμενον οὐ μόνον τὴν ἁπλῶς οὐσίαν, ἀλλὰ καὶ τὸ συμβεβηκὸς ἐνυπόστατον λέγομεν, ἑτεροϋπόστατον μᾶλλον ὑπάρχον· ποτὲ δὲ δηλοῖ καὶ τὸ ἄτομον. Οὐδ' αὐτὸ δὲ κυρίως ἐνυπόστατόν ἐστιν, ἀλλ' ὑπόστασις. Κυρίως γὰρ ἐνυπόστατόν ἐστιν ἢ τὸ καθ' αὑτὸ μὲν μὴ ὑφιστάμενον, ἀλλ' ἐν D ταῖς ὑποστάσεσι θεωρούμενον, ὥσπερ τὸ εἶδος, ἤγουν ἡ φύσις· καὶ γὰρ τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις οὐ καθ' ἑαυτὴν, ἀλλ' ἐν τοῖς κατὰ μέρος ἀνθρώποις ὑφέστηκεν· ἢ τὸ συνερχόμενον ἑτέρῳ τινὶ διαφόρῳ κατὰ τὴν οὐσίαν εἰς μιᾶς ὑποστάσεως συνθέτου ἐκπλήρωσιν· ὡς ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα συνελθόντα ἀλλήλοις τόν τινα ἄνθρωπον ἀπετέλεσαν.

12. Hæc quidem igitur enhypostata dici quiverint; quod autem ex illis compositum est, hypostasis. Sed et ea natura quæ ab alia hypostasi assumpta in ipsa exsistentiam habet, et hæc, inquam,

ιβ'. Τὰ μὲν οὖν ἐνυπόστατα λεχθεῖεν ἄν· τὸ δ' ἐξ αὐτῶν ἀλλήλων συντεθειμένον ὑπόστασις. Ἀλλὰ καὶ ὑφ' ἑτέρας ὑποστάσεως προσληφθεῖσα φύσις, καὶ ἐν αὐτῇ ἐσχηκυῖα τὴν ὕπαρξιν καὶ αὕτη καλῶς

ἐνυπόστατος λέγεται· ὅθεν καὶ τοῦ Κυρίου ἡ σὰρξ, μηδὲ πρὸς καιροῦ ῥοπὴν ἀκαριαίαν ὑποστᾶσα καθ' ἑαυτὴν, οὐχ ὑπόστασις, ἀλλ' ἐνυπόστατος καὶ λέγεται καὶ ἔστιν. Ἐν γὰρ τῇ τοῦ Θεοῦ Λόγου ὑποστάσει ὑπέστη προσληφθεῖσα ὑπ' αὐτῆς, καὶ ταύτην ἔσχε καὶ ἔχει ὑπόστασιν.

ιγ'. Ἰστέον δ' ὅτι οἱ ἅγιοι Πατέρες τὸ αὐτὸ καὶ ἓν ἐκάλεσαν ὑπόστασίν τε καὶ ἄτομον καὶ πρόσωπον, τὸ διὰ τῶν ἑαυτοῦ ἰδιωμάτων ἀρίδηλον καὶ περιωρισμένην ἀπὸ τῶν ὁμοφυῶν αὐτοῦ παρεχόμενον ἡμῖν τὴν οἰκείαν ἐμφάνειαν.

A recte ennypostatos dicitur. Unde etiam Domini caro quæ neque ad exiguum temporis momentum per se subsistit, non hypostasis, sed enhypostatos et dicitur et est. Etenim in Dei Verbi hypostasi substitit assumpta ab ea, atque hanc habuit habetque hypostasin.

13. Sciendum **156** autem sanctos Patres unum et idem et hypostasin et individuum et personam vocasse ; id nimirum quod per attributa sua manifestam et ab aliis secum ejusdem naturæ circumfinitam nobis propriam apparitionem exhibet.

Σχῆμα κεφαλ. ιζ', περὶ ἑνὸς ταυτοῦ καὶ ἑτέρου, ἐν ᾧ καὶ περὶ ὑποστάσεως.

Τὸ ἓν καὶ ταυτὸν	ἢ γένει, οἷον ἄνθρωπος καὶ ἵππος· ἢ εἴδει, ὡς Πέτρος καὶ Παῦλος· ἢ ἀριθμῷ, ὡς λώπιον καὶ ἱμάτιον·
Τὸ ἕτερον	ἢ γένει, ὡς ζῶον καὶ ἐπιστήμη· ἢ εἴδει, ὡς ἵππος καὶ βοῦς· ἢ ἀριθμῷ, ὡς Σωκράτης καὶ Πλάτων·
Ὑπόστασις	ἢ ἁπλῶς ὕπαρξις· ἢ καὶ τὸ ἄτομον·
Ἀνυπόστατον	ἢ τὸ μηδαμῆ μηδαμῶς ὄν· ἢ τὸ συμβεβηκός.
Τὸ ἐνυπόστατον	τὸ ἁπλῶς ὑπάρχον· τὸ ἄτομον· τὸ μὴ καθ' ἑαυτὸ θεωρούμενον, ὡς τὸ εἶδος τοῦ ἀνθρώπου ἐν τοῖς κατὰ μέρος· καὶ τὸ συνερχόμενον διαφόρως κατὰ τὴν οὐσίαν εἰς μιᾶς ὑποστάσεως σύστασιν.

Tabula capitis 17, de uno eodem et diverso, ubi etiam de hypostasi (anhypostato et enhypostato).

Unum et idem (dicitur)	aut genere, velut homo et equus, aut specie, ut Petrus et Paulus, aut numero, ut indumentum et vestimentum.
Diversum (dicitur)	aut genere, ut animal et scientia, aut specie, ut equus et bos, aut numero, ut Socrates et Plato.
Hypostasis (dicitur)	aut simpliciter exsistentia, aut individuum.
157 Anhypostaton (dicitur)	aut quod prorsus nuspiam est, aut accidens.
Enhypostaton (dicitur)	quod simpliciter exsistit, individuum, quod per se non consideratur, ut species hominis in particularibus, quod congreditur cum differente quoad substantiam ad unius hypostaseos constitutionem.

SYNOPSIS CAPITIS XVIII.

QUOD EST DE PRIORE ET POSTERIORE ET SIMUL.

1. *Quinque modi prioris.* — 2. *Primus est a tempore.* — 3. *Secundus a natura.* — 4. *Tertius ab ordine.* — 5. *Quartus a dignitate.* — 6. *Quintus a notione seu conceptu mentis.* — 7. *Posterioris totidem modi.* 8. *Prioris et posterioris hæc divisio, qualis sit.* — 9. *Eorum quæ simul dicuntur tres modi, quorum primus est a tempore.* — 10. *Secundus a natura.* — 11. *Tertius a divisione.* — 12. *His tribus additur quartus a dignitate.*

ΚΕΦΑΛ. ΙΗ'.

Περὶ προτέρου καὶ ὑστέρου, καὶ περὶ τοῦ ἅμα.

α'. Κατὰ πέντε τρόπους τὸ πρότερον λέγεται.

B

CAPUT XVIII.

De priore et posteriore et simul.

1. Prius quinque modis dicitur.

2. Uno quidem modo a tempore, quo aliud alio A antiquius et vetustius dicimus: Usurpatur autem antiquius quidem proprie in animatis, **158** maxime in hominibus: in inanimatis autem (et) simul omnibus vetustius. Manifestum autem est oportere cum alio conferentem facere comparationem, ne quis seipso secundum juvenilem ætatem, quæ tempore prior est, antiquior (seu senior) deprehendatur.

3. Alio modo prius dicitur, quod secundum naturam est. Est autem natura prius quod simul tollit et simul non tollitur; quodque juxta infertur, nec juxta infert. Velut unum prius est duobus. Etenim sublatum secum tollit duo. Si enim unum non sit, quomodo duo erunt? Si autem duo sublata B fuerint, non juxta unum tollitur. Unum enim est, si duo non sint. Rursus cum duobus unum simul infertur. Ubi enim duo, ibi etiam unum est. Etenim duo sunt unum et unum. Non autem unum simul infert duo. Unum enim si sit, non est necesse etiam duo esse. Hoc modo genera suis speciebus priora sunt et species individuis suis; et simpliciter universaliora particularioribus quæ in eodem prædicamento sunt.

4. Tertius modus est is, qui est secundum ordinem, ut exordium narratione prius est, et miles duce exercitus.

5. Quartus est qui **159** secundum dignitatem est, ut princeps prior est subdito, dignitate videlicet et honore. Hunc modum Aristoteles non recipit. C Pro eo autem ponit illum qui secundum causam est, velut, Homo est; et dicimus etiam nos veram esse orationem, quod sit homo. Quare esse hominem causa est veræ hujus orationis quæ est quod homo sit. Quoad hoc significatum Patrem qui sine principio est, primum et majorem Unigenito dicimus, quod exsistentiæ illius causa sit essentialiter.

6. Adjiciunt aliqui modis prioris eum qui secundum notionem mentis est: velut ædificaturi murum fundamentum jacimus, dicimusque, quia prius cogitantes murum propter murum fundamentum jacimus, murum fundamento priorem esse. Reducitur autem modus hic ad eum qui secundum dignitatem est, quo id quod melius et honoratius est, prius D dicitur. Et quemadmodum prior dignitate, ordine posterior deprehenditur (etenim principe prius est subditus, et posterius princeps constituitur), simili modo etiam id quod notione mentis prius est, posterius absolvitur et perficitur.

7. Quot autem modis prius, tot etiam **160** modis posterius (dicitur), si apposite et convenienter modis prioris fiat oppositio.

8. Dividunt autem prius et posterius secundum magis et minus, ut ea quæ ab uno.

9. Simul porro uno quidem modo sunt, quorum generatio est in eodem tempore, ut cum uno momento duos nasci contigerit. Hic modus primo modo prioris qui est a tempore opponitur.

β'. Καθ' ἕνα μὲν τρόπον ἀπὸ τοῦ χρόνου, καθ' ὃ πρεσβύτερον καὶ παλαιότερον ἕτερον ἑτέρου φαμέν. Τάττεται δὲ τὸ μὲν πρεσβύτερον κυρίως ἐπὶ τῶν ἐμψύχων καὶ μάλιστα ἐπ' ἀνθρώπων, ἐπὶ δὲ τῶν ἀψύχων (καὶ) ὁμοῦ πάντων τὸ παλαιότερον. Δῆλον δ' ὅτι πρὸς ἕτερον χρὴ παραβάλλοντα πάντοτε ποιεῖσθαι τὴν σύγκρισιν, ἵνα μή τις ἑαυτοῦ κατὰ τὴν νέαν ἡλικίαν, ὡς τῷ χρόνῳ προτέραν, εὑρεθείη πρεσβύτερος.

γ'. Καθ' ἕτερον τρόπον λέγεται πρότερον, τὸ κατὰ φύσιν. Φύσει δὲ πρότερόν ἐστι τὸ συναναιροῦν καὶ μὴ συναναιρούμενον, καὶ συνεισφερόμενον καὶ μὴ συνεισφέρον. Οἷον τὸ ἓν πρότερον φύσει τῶν δύο. Καὶ γὰρ ἀναιρούμενον, συναναιρεῖ τὰ δύο. Μὴ ὄντος γὰρ ἑνὸς, πῶς ἔσονται δύο; τῶν δύο δ' ἀναιρεθέντων, οὐ συναναιρεῖται τὸ ἕν. Ἔστι γὰρ ἕν, δύο μὴ ὄντων. Πάλιν τοῖς μὲν δύο συνεισφέρεται τὸ ἕν· ἔνθα γὰρ δύο, ἐκεῖ καὶ τὸ ἕν· ἓν γὰρ καὶ ἓν τὰ δύο· οὐ συνεισφέρει δὲ τὸ ἓν τὰ δύο· ἑνὸς γὰρ ὄντος, οὐκ ἀναγκαῖον εἶναι καὶ δύο. Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον τὰ γένη πρότερα τῶν οἰκείων εἰδῶν, καὶ τὰ εἴδη τῶν ἀτόμων, καὶ ἁπλῶς τὰ καθολικώτερα τῶν ὑπὸ τὴν αὐτὴν κατηγορίαν μερικωτέρων.

δ'. Τρίτος τρόπος ὁ κατὰ τάξιν, ὡς τὸ προοίμιον πρότερον τῆς διηγήσεως, καὶ ὁ στρατιώτης τοῦ στρατηγοῦ.

ε'. Τέταρτος ὁ κατ' ἀξίαν· ὡς ὁ ἄρχων πρότερος τοῦ ἀρχομένου, τῇ ἀξίᾳ δηλονότι καὶ τῇ τιμῇ. Τοῦτον τὸν τρόπον ὁ Ἀριστοτέλης οὐ δέχεται. Τίθησι δ' ἀντ' αὐτοῦ τὸν κατὰ τὸ αἴτιον· οἷον, Ἔστιν ἄνθρωπος, καὶ λέγομεν καὶ ἡμεῖς ἀληθῆ λόγον, ὅτι ἔστιν ἄνθρωπος. Τὸ εἶναι γοῦν ἄνθρωπον αἴτιον γίνεται τοῦ λόγου τούτου τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ, ὅτι ἔστιν ἄνθρωπος. Κατὰ τοῦτο τὸ σημαινόμενον λέγομεν τὸν ἄναρχον Πατέρα πρῶτον καὶ μείζονα τοῦ Μονογενοῦς, ὡς αἴτιον τῆς αὐτοῦ ὑπάρξεως οὐσιωδῶς.

ς'. Προστιθέασί τινες τοῖς τρόποις τοῦ προτέρου τὸν κατ' ἐπίνοιαν· ὡς ὅταν βουλόμενοι τοῖχον δείμασθαι θεμέλιον καταβάλλωμεν· καὶ λέγομεν, Ἐπεὶ πρότερον τὸν τοῖχον ἐπινοήσαντες διὰ τὸν τοῖχον τιθέμεθα τὸν θεμέλιον, ὁ τοῖχός ἐστι πρότερος τοῦ θεμελίου. Συνάγεται δ' οὗτος ὁ τρόπος τῷ κατ' ἀξίαν· καθ' ὃν τὸ βέλτιον καὶ τιμιώτερον λέγεται πρότερον. Καὶ ὥσπερ ὁ κατ' ἀξίαν πρότερος ὕστερος εὑρίσκεται κατὰ τάξιν (ὁ γὰρ ἄρχων πρότερόν ἐστιν ἀρχόμενος καὶ ὕστερον ἄρχων καθίσταται)· τοιουτοτρόπως καὶ τὸ κατ' ἐπίνοιαν πρότερον ὕστερον ἀπαρτίζεται καὶ τελειοῦται.

ζ'. Ὁσαχῶς δὲ τὸ πρότερον, τοσαυταχῶς καὶ τὸ ὕστερον, προσφυῶς τοῖς τρόποις καὶ καταλλήλως γινομένης τῆς ἀντιθέσεως.

η'. Διαιροῦσι δὲ τὸ πρότερον καὶ ὕστερον καὶ τὸ μᾶλλον καὶ τὸ ἧττον, ὥσπερ τὰ ἀφ' ἑνός.

θ'. Ἅμα δέ ἐστι καθ' ἕνα μὲν τρόπον, ὧν ἡ γένεσις ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ· ὡς ὅταν ἐν μιᾷ ῥοπῇ τύχῃ γεννηθῆναι δύο τινάς· οὗτος ὁ τρόπος τῷ πρώτῳ τρόπῳ τοῦ προτέρου ἀντίκειται, τῷ ἀπὸ τοῦ χρόνου.

ι'. Καθ' ἕτερον τρόπον ἅμα λέγονται τὰ κατὰ φύσιν ἅμα ὑπάρχοντα. Ταῦτα δέ ἐστι τὰ συναναιροῦντα καὶ συναναιρούμενα, συνεισφερόμενά τε καὶ συνεισφέροντα· οἷον τὰ πρός τι. Οὗτος δὲ ὁ τρόπος ἀντίκειται τῷ τοῦ προτέρου δευτέρου τρόπῳ, τῷ κατὰ φύσιν· καί γε τῷ πέμπτῳ τῷ κατὰ τὸ αἴτιον. Τῷ δευτέρῳ μὲν οὖν καθ' ὅσον ἀντιστρέφει, ἀντίκειται τῷ μὴ ἀντιστρέφοντι· τῷ πέμπτῳ δ' αὖθις, ἢ μὴν τετάρτῳ, καθ' ὅσον οὐκ ἔστι θάτερον αἴτιον τοῦ λοιποῦ. Τοιαῦτα γὰρ τὰ πρός τι, καθὸ πρός τι. Τὸ γὰρ πατὴρ καὶ υἱὸς ἅμα ἐστὶ καὶ οὐδέτερον αἴτιον, κατ' αὐτὸ (τοῦτο, τὸ πατὴρ καὶ υἱός)· μᾶλλον μὲν οὖν αἴτιον ἑκατέρου ἑκάτερόν ἐστι. Αἴτιον γὰρ τοῦ πατέρα εἶναι τὸ υἱὸν εἶναι· καὶ τοῦ υἱὸν εἶναι τὸ πατέρα εἶναι. Κἂν ἄλλως αἴτιος τῆς τοῦ υἱοῦ ὑπάρξεως ὁ πατὴρ, οὐ μὴν τῆς τοῦ πατρὸς ὁ υἱός. Ὁ μὲν γὰρ πατὴρ ἐγέννησεν, ὁ δὲ υἱὸς ἐγεννήθη. Καὶ γέγονεν ὁ υἱὸς ἐκ του πατρός· οὐ μὴν ἐκ τοῦ υἱοῦ ὁ πατήρ.

ια'. Τρίτον τοῦ ἅμα σημαινόμενον, τὰ ἀντιδιαιρούμενα εἴδη· ὡς ὅταν διαιροῦντες τὸ ζῶον εἰς λογικὸν καὶ ἄλογον, ἅμα λέγομεν εἶναι τὸ λογικὸν καὶ τὸ ἄλογον· καὶ οὐ τὸ μὲν πρότερον, τὸ δ' ὕστερον. Ἀντίκειται δὲ τῶν ἀντιδιαιρουμένων ὁ τρόπος τῷ τρίτῳ τρόπῳ τοῦ προτέρου τῷ κατὰ τάξιν. Ἰσόστοιχα γὰρ τὰ ἀντιδιαιρούμενα, καὶ τὴν αὐτὴν ἀλλήλοις ἔχοντα τάξιν.

ιβ'. Δοκεῖ δέ τι του ἅμα καὶ τῷ κατ ἀξίαν ἀντικεῖσθαι τρόπῳ τοῦ προτέρου. Τοῦτο δ' ἂν εἴη τὸ ἰσάξιόν τε καὶ ὁμότιμον.

A 10. Alio modo simul dicuntur, quæ secundum naturam simul exsistunt. Hæc autem sunt ea, quæ juxta tollunt et juxta tolluntur, quæque juxta inferuntur et juxta inferunt. Velut ea quæ sunt ad aliquid. Hic autem modus opponitur secundo prioris modo qui est secundum naturam, quin etiam quinto qui est secundum causam : secundo quidem qui non convertitur opponitur in quantum convertitur; rursum vero quarto aut etiam quinto, quatenus alterum non est causa alterius. Talia enim sunt, quæ sunt ad aliquid quatenus sunt ad aliquid. Pater enim et filius sunt simul, et neuter secundum hoc ipsum (quod pater et filius sunt) causa est. Magis igitur alteruter alterutrius causa est. Etenim ejus quod est patrem esse causa est, esse filium,
B **161** et ejus quod est esse filium causa est esse patrem : tametsi alias pater exsistentiæ filii nec patris (exsistentiæ) filius causa est. Pater enim genuit; filius autem genitus est : et ex patre filius, non ex filio pater est natus.

11. Tertium (ejus quod dicitur) simul significatum sunt species e regione divisæ; ut cum animal dividentes in rationis particeps et rationis expers; rationis particeps et rationis expers simul esse dicimus, nec illud prius, hoc posterius. Opponitur autem hic e regione divisorum modus tertio modo prioris qui secundum ordinem est. Etenim ejusdem seriei sunt et eumdem inter se invicem habent ordinem quæ e regione dividuntur.

C 12. Videtur autem amplius aliquid (de eo quod dicitur) simul, opponi ei modo prioris qui secundum dignitatem est; fueritque hoc id quod æqualis dignitatis et ejusdem honoris est.

Σχῆμα κεφαλ. ιη, περὶ προτέρου καὶ ὑστέρου καὶ περὶ τοῦ ἅμα.

Τὸ πρότερον καὶ ὕστερον
- τὸ κατὰ χρόνον·
- τὸ τῇ φύσει πρότερον·
- τὸ κατὰ τάξιν, ὡς τὸ προοίμιον τῆς διηγήσεως·
- τὸ κατ' ἀξίαν, ὡς ὁ ἄρχων τοῦ ἀρχομένου·
- τὸ κατὰ τὸ αἴτιον, ὡς τὸ εἶναι ἄνθρωπον τοῦ ἀληθοῦς περὶ αὐτοῦ λόγου τοῦ ὅτι ἐστὶν ἄνθρωπος.

Ἅμα λέγεται
- τὰ κατὰ χρόνον, οιον εἰ γεννηθῶσι δύο τινὲς κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον·
- τὰ κατὰ φύσιν, ὡς τὰ πρός τι·
- τὰ ἀντιδιαιρούμενα ἐκ τοῦ αὐτοῦ γένους, ὡς τὸ λογικὸν καὶ ἄλογον.

Tabula capitis 18, de priore et posteriore et eo quod est simul.

162 **Prius et posterius (dicitur)**
- quod secundum tempus est;
- quod natura est;
- quod est secundum ordinem, ut exordium narratione;
- quod secundum dignitatem est, ut princeps subdito;
- quod secundum causam est, ut esse hominem veræ de ipso orationis hujus quod sit homo.

Simul dicuntur
- quæ secundum tempus sunt, veluti si duo aliqui eodem tempore geniti fuerint ;
- quæ secundum naturam sunt, ut quæ sunt ad aliquid ,
- quæ ex eodem genere velut e regione dividuntur, ut rationis particeps et rationis expers.

SYNOPSIS CAPITIS XIX,

QUOD EST DE SUBSTANTIA.

1. Homonymia substantiæ, ejusdemque in altera significatione descriptio et cum accidente comparatio. — 2. Divisio substantiæ. — 3. Plantæ definitio ex tradita divisione constituitur, et per partes probatur. — 4. Animalis item **163** *et plantanimalis definitiones inde colliguntur. — 5. Itemque hominis. — 6. Individua seu hypostases ab Aristotele propriissime et primo et maxime substantias appellari. — 7. Aliorum alia sententia, qui hæc elogia substantiæ speciebus infimis tribuunt. — 8. Speciem specialissimam quare aliqui substantiam et naturam et formam appellarint. — 9. Quatenus illis individua sint substantiæ.*

CAPUT XIX.

De substantia.

1. Essentia significat quidem aliquando etiam simpliciter exsistentiam, cum etiam de omnibus entibus effertur; proprie autem prædicamentum accidentibus contradivisum declarat; quod est res per se exsistens, non indigens alia ut sit. Huic enim etiam ipsum ens primo convenit; post hanc vero accidentibus.

2. Hæc substantia in corpus et incorporeum dividitur, corpus in animatum et inanimatum; animatum in sentiens et sensus expers: sentiens in progressivum et progressionis expers: progressivum in rationale et irrationale; rationale quidem, hominem; irrationale autem, præter hominem animalia.

3. Planta quidem igitur est substantia animata sensus expers: substantia, quia ipsa planta per se est, nec habet esse in alio, sed alia **164** potius in ipsa exsistentiam habent. Exsistit enim in planta et quantum (etenim bicubita forte vel tricubita est hæc planta), et quale (etenim nigra vel alba est), et ad aliquid (major enim est alia planta, et alia vicissim minor), et ubi (in loco enim est), et quando (quia etiam in tempore), et agere (floret enim et fructum fert), et pati (secatur enim forte aut refrigeratur aut calefit), et situm esse (stat enim erecta aut ad terram inclinata), et habere: erit enim fortasse munimentum aliquod plantæ radicem ipsius quodammodo aut stipitem attingens. Ita igitur planta est substantia. Animata autem quia nutritur et augetur et simile sibi generat. Atqui animæ facultates sunt: nutrix, auctrix et generatrix (vis). Quia autem planta est animata, nimirum etiam corporata est. Corpus enim animatum id dicitur quod habet animam. Non autem est appositum definitioni, corporatum; ut quod animo subaudiatur et subintelligatur. Ita igitur planta etiam animata est. At sensus expers est, quia nullo quinque sensuum regitur, non visu, non auditu, non olfactu, non gustu, **165** non tactu. Manifestum autem est quod etiam progressionis sit expers. Dico autem progressionis expers, quod facultatem de loco in locum progrediendi in se non habet; quemadmodum progressivum id quod interius a seipso secundum locum moveri potest.

4. Planta igitur est substantia animata sensus expers. At animal et plantanimal simul sunt substantia animata sentiens. Ut igitur a se invicem

ΚΕΦΑΛ. ΙΘʹ.

Περὶ οὐσίας.

αʹ. Ἡ οὐσία σημαίνει μὲν ποτὲ καὶ τὴν ἁπλῶς ὕπαρξιν, ὅτε καὶ κατὰ πάντων τῶν ὄντων φέρεται· κυρίως δὲ τὴν ἀντιδιαιρουμένην τοῖς συμβεβηκόσι, κατηγορίαν δηλοῖ, ἥτις ἐστὶ πρᾶγμα αὐθύπαρκτον μὴ δεόμενον ἑτέρου πρὸς σύστασιν. Ταύτῃ γὰρ καὶ τὸ ὂν πάρεστι πρώτῃ· μετὰ ταύτην δὲ τοῖς συμβεβηκόσιν.

βʹ. Αὕτη ἡ οὐσία διαιρεῖται εἰς σῶμα καὶ ἀσώματον· τὸ σῶμα εἰς ἔμψυχον καὶ ἄψυχον· τὸ ἔμψυχον εἰς αἰσθητικὸν καὶ ἀναίσθητον· τὸ αἰσθητικὸν εἰς μεταβατικὸν καὶ ἀμετάβατον· τὸ μεταβατικὸν εἰς λογικὸν καὶ ἄλογον· λογικὸν μὲν τὸν ἄνθρωπον, ἄλογον δὲ, τὰ παρὰ τὸν ἄνθρωπον ζῶα.

γʹ. Οὐσία μὲν οὖν ἔμψυχος ἀναίσθητος τὸ φυτόν· οὐσία, ἐπείπερ αὐτὸ καθ' αὑτό ἐστι τὸ φυτὸν, καὶ οὐκ ἐν ἑτέροις ἔχει τὸ εἶναι· ἀλλ' ἕτερα μᾶλλον ἐν αὐτῷ τὴν ὕπαρξιν ἔχουσιν. Ὑπάρχει γὰρ ἐν τῷ φυτῷ καὶ ποσὸν (δίπηχυ γάρ ἐστιν ἴσως ἢ τρίπηχυ τουτὶ τὸ φυτόν)· καὶ ποιὸν (μέλαν γάρ ἐστιν ἢ λευκὸν) καὶ πρός τι (μεῖζον γάρ ἐστιν ἑτέρου φυτοῦ, καὶ ἄλλου πάλιν μικρότερον)· καί που (ἐν τόπῳ γάρ ἐστι) καί ποτε, διότι καὶ ἐν χρόνῳ· καὶ ποιεῖν (ἀνθεῖ γὰρ ἢ καρποφορεῖ)· καὶ πάσχειν (τέμνεται γὰρ τυχὸν, ἢ ψύχεται, ἢ θερμαίνεται)· καὶ κεῖσθαι (ἵσταται γὰρ ἢ ὄρθιον, ἢ πρὸς γῆν νενευκός)· καὶ ἔχειν· ἔσται γὰρ ἴσως καί τι θρίγγωμα τῷ φυτῷ τῆς αὐτοῦ πως ῥίζης ἢ τοῦ στελέχους ἁπτόμενον. Οὕτω μὲν οὖν οὐσία ἐστὶ τὸ φυτόν· ἔμψυχον δὲ, διότι τρέφεται καὶ αὔξεται, καὶ γεννᾷ ὅμοιον ἑαυτῷ. Δυνάμεις δὲ ψυχῆς τὸ θρεπτικὸν, καὶ αὐξητικὸν, καὶ γεννητικόν. Ἐπεὶ δὲ ἔμψυχον τὸ φυτὸν, δηλονότι καὶ σεσωματωμένον ἐστίν. Ἔμψυχον γὰρ λέγεται τὸ σῶμα τὸ ἔχον ψυχήν. Οὐ προστέθειται δὲ τὸ σεσωματωμένον τῷ ὅρῳ, ὡς τῷ ἐμψύχῳ συνυπακουόμενόν τε καὶ συννοούμενον. Οὕτω μὲν καὶ ἔμψυχον τὸ φυτόν· ἀναίσθητον δὲ, διὰ τὸ μηδεμιᾷ διοικεῖσθαι τῶν πέντε αἰσθήσεων· οὐχ ὁράσει, οὐκ ἀκοῇ, οὐκ ὀσφρήσει, οὐ γεύσει, οὐχ ἁφῇ. Δῆλον δ' ὅτι καὶ ἀμετάβατον. Ἀμετάβατον δέ φημι τὸ μὴ ἔχον ἐν ἑαυτῷ δύναμιν μεταβατικὴν ἐκ τόπου εἰς τόπον· ὥσπερ μεταβατικὸν τὸ ἔνδοθεν ἀφ' ἑαυτοῦ κινεῖσθαι κατὰ τόπον δυνάμενον.

δʹ. Ἔστι μὲν οὖν τὸ φυτὸν οὐσία ἔμψυχος ἀναίσθητος· οὐσία δ' ἔμψυχος αἰσθητικὴ τὸ ζῶον ὁμοῦ καὶ ζωόφυτον. Ἵνα γοῦν ἀπ' ἀλλήλων ταῦτα δια-

κριθείη, προσθετέον τῷ μὲν ὅρῳ τοῦ ζώου τὸ μεταβατικὸν, τῷ δὲ τοῦ ζωοφύτου τὸ ἀμετάβατον. Μεταβατικὸν δὲ λέγομεν τὸ ζῶον, καὶ οὐχ ἁπλῶς κίνησιν ἔχον· ἐπείπερ ἐκ τῶν ὅλων κινήσεων τὴν μετάβασιν ἔχει πλείονα παρὰ τὸ ζωόφυτον, ἤγουν τὴν κατὰ τόπον μεταβολήν. Πᾶσα γὰρ ἄλλη κίνησις καὶ τῷ ζωοφύτῳ ἔνεστι καὶ αὐτῷ τῷ φυτῷ. Γίνονται γὰρ καὶ ταῦτα, καὶ φθείρονται, καὶ αὔξονται, καὶ μειοῦνται, καὶ ἀλλοιοῦνται, θερμαινόμενα καὶ ψυχόμενα, καὶ καθ' ἕτερα πάθη διάφορα τὴν ἀλλοίωσιν ὑπομένοντα τῇ οἰκείᾳ φύσει καταλλήλως ἑκάτερον. Ἔστι μὲν οὖν τὸ ζῶον οὐσία ἔμψυχος αἰσθητικὴ μεταβατική· τὸ δὲ ζωόφυτον οὐσία ἔμψυχος αἰσθητικὴ ἀμετάβατος. Καὶ κατὰ μὴν τὴν ἁπτικὴν αἴσθησιν τὸ ζωόφυτον πλεονεκτεῖ τοῦ φυτοῦ. Διὰ δὲ τὸ μὴ μεταβαίνειν, ὑστερεῖται τοῦ ζώου· καὶ οὕτω μὲν ἔχει τὸ ζῶον καὶ τὸ ζωόφυτον.

ε'. Ὁ δὲ ἄνθρωπος ζῶόν ἐστι λογικὸν, ἤγουν οὐσία ἔμψυχος, αἰσθητικὴ, μεταβατικὴ, λογική. Ἀλλ' εἰ μὲν οὕτως ὁ τοῦ ἀνθρώπου ὁρισμὸς ἀπεδίδοτο, λεγόντων ἡμῶν, Ἄνθρωπός ἐστιν οὐσία ἔμψυχος, αἰσθητικὴ, μεταβατικὴ, λογική· οὐκ ἂν τῷ τοῦ ἀνθρώπου ὁρισμῷ προσέκειτο τὸ θνητὸν, ὡς τῇ ἐμψύχῳ οὐσίᾳ συνεισαγόμενον. Πᾶν γὰρ ἔμψυχον καὶ θνητὸν, ὥσπερ καὶ πᾶν σύνθετον, διαλυτόν. Σύνθεσις γὰρ ἀρχὴ μάχης, μάχη δὲ διαστάσεως, διάστασις δὲ λύσεως. Ἐπεὶ δὲ τὸ οὕτως ὁρίζεσθαι ἀδολεσχίας ἐστὶ μὴ πρεπούσης τοῖς ὁρισμοῖς, (τί γὰρ ἐν ὅροις, λόγοις συντόμοις, χρὴ πολυλογεῖν, ἐνὸν μιᾷ λέξει τὰ πλεῖστα περιλαβεῖν καὶ διὰ τοῦ ζῶον εἰπεῖν τὴν οὐσίαν δηλῶσαι, καὶ τὸ ἔμψυχον, καὶ τὸ αἰσθητικὸν, καὶ τὸ μεταβατικόν;) διὰ τοῦτο ζῶον λέγοντες τὸν ἄνθρωπον λογικὸν, προστίθεμεν τῷ ὅρῳ καὶ τὸ θνητόν. Δηλοῖ γὰρ τὸ τοῦ ζώου ὄνομα καὶ τὸν ἄγγελον ὡς ζωῆς μετέχοντα καὶ αὐτὸν, εἰ καὶ τῆς ἀθανάτου καὶ ὑπὲρ αἴσθησιν· ὃς δὴ καὶ λογικός ἐστι, καὶ ἡ λογικότης αὐτοῦ πάσης ἀλογίας ἀνεπιμιγὴς, καὶ πάμπαν ἀμέθεκτος. Ἵνα γοῦν μή τις, ἀκούων ζῶον λογικὸν, ὑπολάβῃ τυχὸν τὸν ἄγγελον λέγεσθαι, τὸ θνητὸν ἐπεισήχθη τῷ ὅρῳ διὰ σαφήνειαν ἔξωθεν· οὐ μὴν ἀπὸ τῆς κατὰ τὴν οὐσίαν τομῆς καὶ ὑποδιαιρέσεως. Οὐδὲ γάρ ἐστιν αὐτὸ τὸ ζῶον, τουτέστι, τὴν οὐσίαν τὴν ἔμψυχον, τὴν αἰσθητικὴν καὶ μεταβατικὴν, εἰς λογικὸν καὶ ἄλογον διαιρήσαντας, ὑποδιελεῖν αὖθις τὸ λογικὸν εἰς θνητὸν καὶ ἀθάνατον. Οὕτω γὰρ ποιήσαντες, ἢ τὸν Ἑλληνικὸν ὕθλον συστήσομεν, καὶ τὰ οὐράνια σώματα ζῶα τερατευσόμεθα, καὶ αὐτοὶ καὶ λογικὰ καὶ ἀθάνατα ἢ τοὺς ἀγγέλους ζῶα εἰπόντες ἀθάνατα, δοξάσομεν αὐτοὺς ἐμψύχους τε καὶ αἰσθητικούς· εἰ τοῦτο δὲ καὶ σεσωματωμένους καὶ οὕτω ἀθανάτους ὁμολογοῦντες αὐτοὺς, τοὐναντίον μᾶλλον θνητοὺς εἶναι κατασκευάσομεν ἐξ ὧν λέγομεν. Πάλιν εἴπερ ἐκ τοῦ θνητοῦ τὸν ἄνθρωπον διέλοιμεν, καὶ τὸν βοῦν, καὶ τὸν ἵππον, καὶ τὰ λοιπὰ ζῶα· πᾶν τὸ θνητὸν ἔσται καὶ λογικόν (τὰ γὰρ ἐπάνω τῶν ὑποκάτω κατηγοροῦνται)· κἀντεῦθεν ἁρμόσει καὶ τοῖς ἀλόγοις τὸ λογικόν· ὅπερ

A discernerentur, apponendum est animalis quidem definitioni, progressivum; plantanimalis vero, progressionis expers. Dicimus autem animal progressionem et non simpliciter motum habens, quandoquidem ex omnibus motibus progressionem, id est mutationem secundum locum, præ plantanimali superantem habet. Omnis enim alius motus et plantanimali et ipsi plantæ inest. Nam et hæc oriuntur, et occidunt, et augentur, et crescunt et diminuuntur, et alterantur, dum calefiunt, et refrigerantur et secundum alias diversas passiones alterationem sustinent, utrumque prout naturæ suæ convenit. Animal igitur est **166** substantia animata sentiens progressiva. Plantanimal autem est substantia animata sentiens, progressionis expers. B Et secundum tangendi quidem sensum plantanimal plus habet quam planta; sed propterea quod non progreditur, minus habet quam animal. Et sic quidem habet se animal et plantanimal.

5. Homo autem est animal rationale, id est, substantia animata, sentiens, progressiva, rationalis. Sed si ita quidem hominis definitio assignaretur, ut diceremus: Homo est substantia animata, sentiens, progressiva, rationalis: non adjiceretur utique definitioni hominis τὸ mortale, ut quod cum animata substantia simul inferretur. Omne enim animatum etiam mortale est; quemadmodum etiam omne compositum dissolvi potest. Compositio enim pugnæ, pugna diremptionis, diremptio solutionis est C principium. Quia autem sic definire nugationis est definitionibus non convenientis, (cur enim in definitionibus quæ sunt concisæ orationes multa verba oporteat facere, cum una dictione comprehendere liceat quam plurima, et dicendo animal declarare et substantiam et animatum et sentiens et progressivum?) eapropter pronuntiantes hominem **167** animal rationale definitioni etiam τὸ mortale adjicimus. Nomen enim animalis etiam angelum declarat, ut qui et ipse vita communicet, quanquam immortali sensumque superante; ut qui et rationalis sit et cujus (ut ita dicam) rationalitas cum irrationalitate omni impermista sit et nihil quidquam commercii habens. Ne quis ergo audiens animal rationale existimet fortasse angelum dici, D τὸ mortale definitioni (hominis) superinductum est extrinsecus: non vero ex substantiæ sectione et subdivisione. Neque enim cum animal, hoc est, substantiam animatam sentientem et progressivam in rationale et irrationale diviserimus, licet iterum rationale in mortale et immortale subdividere. Sic enim si fecerimus, aut Græcanicas nugas commendabimus et corpora cœlestia prodigiose affirmabimus ipsi quoque animalia rationalia et immortalia, aut si angelos dixerimus animalia immortalia, ipsos cum animatos tum sentientes opinabimur: si hoc et corporatos: et sic dum eos immortales profitemur, e contra potius mortales esse nostris dictis confirmabimus. Rursus si ex mortali hominem diviserimus **168** et bovem et equum et cætera ani-

malia; omne mortale erit etiam rationale (superiora enim de inferioribus prædicabuntur): atque hinc etiam irrationabilibus rationale conveniet, quod sane est absurdissimum. Secabitur ergo rationale animal sive homo recta (seu immediate) in individua: Petrum, Paulum et reliquas hypostases.

A ἐστὶν ἀτοπώτατον. Τμηθήσεται γοῦν τὸ λογικὸν ζῷον εὐθὺς, εἴτουν ὁ ἄνθρωπος, εἰς τὰ ἄτομα Πέτρον, Παῦλον καὶ τὰς λοιπὰς ὑποστάσεις.

6. Quas inquit Aristoteles dici substantias propriissime et primo et maxime. Individua enim respectu eorum qui sensibiles sunt (etiam) proprie substantiæ esse videntur propterea quod sensibiliter exsistant. Et primo apprehenduntur: etenim dianœa nostra per sensibilia provehitur ad intelligibilia. Et maxime substantiæ esse apparent, propterea quod in seipsis actu habent accidentia exsistentia. Atque talem quidem vulgus hominum de illis opinionem habet.

ς'. Ἃς φησιν ὁ Ἀριστοτέλης οὐσίας λέγεσθαι κυριώτατά τε καὶ πρώτως καὶ μάλιστα. Τὰ γὰρ ἄτομα πρὸς τοὺς αἰσθητοὺς (καὶ) κυρίως δοκοῦσιν οὐσίαι λέγεσθαι, διὰ τὸ αἰσθητῶς ὑπάρχειν, καὶ πρώτως καταλαμβάνονται. Διὰ τῶν αἰσθητῶν γὰρ ἡ διάνοια ἡμῶν ἀνάγεται πρὸς τὰ νοητά. Καὶ μάλιστα φαίνονται οὐσίαι εἶναι, διὰ τὸ ἐνεργείᾳ ἔχειν ἐν ἑαυταῖς τὰ συμβεβηκότα ὑπάρχοντα. Καὶ οὕτω μὲν ὁ πολὺς ἄνθρωπος ἔχει δόξης περὶ αὐτῶν

7. Qui vero accuratius et diligentius de his considerarunt propriissime (principalissime) et primo et maxime substantias quæ revera sint, non dicantur, species specialissimas pronuntiarunt: propriissime quidem quod intelligibiliter exsistant et sensum transcendant (intelligibilia **169** enim meliora et magis propria sensibilibus); primo autem, ut quæ primo omnes differentias essentiales et propria recipiant, et hæc omnia consequenter individuis a se impertiant (ex universali enim homine et Petrus homo dicitur, et animal rationale mortale intelligentiæ et scientiæ capax): maxime denique, ut quæ alterationis expertes et stabiles et semper sint, cum individua alterentur et instabilia sint, et alias alia generentur et corrumpantur.

B ζ'. Οἱ δ' ἐξεταστικώτερον περὶ τούτων διασκεψάμενοι κυριώτατα καὶ πρώτως καὶ μάλιστα κατ' ἀλήθειαν οὐσίας οὔσας οὐ λεγομένας τὰ εἰδικώτατα ἔφασαν εἴδη· κυριώτατα μὲν, διὰ τὸ νοητῶς ὑπάρχειν καὶ ὑπερβαίνειν τὴν αἴσθησιν. Κρείττω γὰρ καὶ κυριώτερα τῶν αἰσθητῶν τὰ νοητά. Πρώτως δὲ, ὡς πρώτως ἐπιδεδεγμένα πάσας τὰς οὐσιώδεις διαφορὰς καὶ τὰ ἴδια, καὶ τούτων πάντων μεταδιδόντα τοῖς ἀτόμοις ὑστέρως ἀφ' ἑαυτῶν. Ἐκ γὰρ τοῦ καθόλου ἀνθρώπου καὶ ὁ Πέτρος ἄνθρωπος λέγεται, καὶ ζῷον λογικὸν θνητὸν, νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικόν· μάλιστα δὲ ὡς ἐναλλοίωτα καὶ στάσιμα καὶ ἀεὶ ὄντα τῶν ἀτόμων παντοίως ἀλλοιουμένων καὶ ἀστατούντων, καὶ ἄλλοτε ἄλλων γιγνομένων καὶ φθειρομένων.

8. Unde etiam illi qui veram philosophiam inquisiverunt, unamquamque specierum specialissimarum substantiam et naturam simul et formam vocarunt; substantiam, ut quæ semper sit et nunquam corrumpatur: naturam, ut quæ germinet (seu producat) hypostases, et principium et causas et vis immutabilis omnibus sub se contentis hypostasibus exsistat, et hunc in modum moveri cuivis illarum præbeat: formam denique, quod specificata sit et formata essentialibus differentiis et propriis quam perfectissime, et universas formaturas seu characteres eorum quæ sub ipsa sunt, comprehendat.

C η'. Ὅθεν καὶ οἱ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν ζητήσαντες ἓν ἕκαστον τῶν εἰδικωτάτων εἰδῶν οὐσίαν καὶ φύσιν ἐκάλεσαν ὁμοῦ καὶ μορφήν· οὐσίαν, ὡς οὖσαν ἀεὶ, καὶ μηδέποτε φθειρομένην· φύσιν, ὡς φύουσαν τὰς ὑποστάσεις, καὶ ἀρχὴν καὶ αἰτίαν καὶ δύναμιν ἀμετάβλητον πάσαις ταῖς ὑπ' αὐτὴν ὑποστάσεσιν ὑπάρχουσαν, καὶ τὸ κινεῖσθαι τοιῶσδε τούτων ἑκάστῃ παρέχουσαν· μορφὴν δὲ, διὰ τὸ εἰδοποιηθῆναι καὶ μορφωθῆναι ταῖς οὐσιώδεσι διαφοραῖς, καὶ τοῖς ἰδίοις ὡς ἐντελέστατα, καὶ τῶν ὅλων μορφωμάτων τῶν ὑπ' αὐτὴν, ἤτοι τῶν χαρακτήρων εἶναι συλληπτικήν.

9. Individua autem, **170** quatenus partes sunt substantiarum, eatenus etiam substantiæ vocabuntur. Nam et Plato homines particulares hominis frusta (seu particulas) esse inquit. Unde et Petrus quidem est substantia, et Paulus est substantia. Sed utrique etiam ejusdem sunt substantiæ.

θ'. Τὰ δ' ἄτομα καθὸ μέρη οὐσιῶν, κατὰ τοῦτο καὶ οὐσίαι κληθήσονται. Καὶ Πλάτων γὰρ τοὺς
D κατὰ μέρος ἀνθρώπους ἀνθρώπου κέρματά φησιν· ὅθεν καὶ Πέτρος μὲν οὐσία ἐστὶ, καὶ Παῦλος οὐσία ἐστὶν, ἀλλ' οὐσίας μιᾶς καὶ ἀμφότεροι.

Σχῆμα κεφαλ. ιθ', περὶ οὐσίας.

Ἡ οὐσία { ἡ ἁπλῶς ὕπαρξις·
χυρίως δὲ ἡ ἀντιδιαιρουμένη τοῖς συμβεβηκόσι.

Ἡ οὐσία διαιρεῖται
εἰς
σῶμα ἀσώματον
ἔμψυχον ἄψυχον
αἰσθητικὸν ἀναίσθητον
μεταβατικὸν ἀμετάβατον
λογικὸν ἄλογον
τὸν ἄνθρωπον

Tabula capitis 19, de substantia.

Substantia dividitur
in
corpus incorporeum
animatum inanimatum
sentiens sensus expers
progressivum progressionis expers
rationale irrationale
hominem

171 SYNOPSIS CAPITIS XX.

ADHUC DE SUBSTANTIA.

1. *Materiam et formam a proprie dicta substantia, id est, composita, distinguit.* — 2. *Enumerat propria seu attributa substantiæ, quorum primum est, non esse in subjecto.* — 3. *Quid sit esse in subjecto et cui conveniat.* — 4. *Convenit hoc primum proprium etiam substantiali differentiæ.* — 5. *Secundum attributum substantiæ conveniens etiam substantiali differentiæ est univoce de subjectis prædicari.* — 6. *Occupatio de differentia an et quomodo prædicetur.* — 7. *Alia occupatio de differentia qualis sit qualitas.* —8. *Attributum hoc primario substantiæ et substantiali differentiæ convenit; secundario etiam generibus et speciebus accidentium.* — 9. *Attributum tertium substantiæ, nihil ei esse contrarium.* — 10. *Convenit tamen etiam aliis ut figuris, coloribus mediis et quantis definitis* — 11. *Definita quanta quæ.* — 12. *Magnum et parvum, multum et paucum non quanta proprie, sed ad aliquid sunt et opponuntur etiam non ut contraria, sed ut ad aliquid.* — 13. *Magnum tamen et parvum etiam aliquando* ἀσχέτως *de infinito quanto accipiuntur.* —14. *Quartum attributum substantiæ, quoad sua scilicet individua non recipere magis et minus, et quomodo hoc intelligendum.* — 15. *Substantia tamen simpliciter* **172** *secundum magis et minus dicitur, quod tribus exemplis probatur.* — 16. *Quippe substantia immaterialis ut spiritus magis est substantia quam materialis.* —17. *Sic materia et forma minus sunt substantiæ quam composita ex ipsis substantia.* — 18. *Item compositæ substantiæ individuæ magis sunt substantiæ Aristotelii, minus earum species, et adhuc minus genera, quippe remotiora ab individuis quam species.* — 19. *Convenit tamen etiam hoc attributum omnibus quibus non habere contrarium.* — 20. *Duo attributa substantiæ simul commemorat, quintum et sextum; quorum illud est substantiæ compositæ individua sub monstrationem cadere et hoc aliquid dici, hoc est, quoad sui mutationem aliquam contraria posse alterius suscipere.* — 21. *Convenit hoc ultimum proprium soli et omni compositæ primæ substantiæ, sed tamen non omni quoad omnia contraria.* — 22. *Restringitur hoc proprium ad illa tantum contraria quorum alterum natura, adeoque inseparabiliter non inest.* — 23. *Occupatio.* — 24. *Corpora tamen cœlestia ab hoc proprio substantiæ excipiuntur; quippe non recipiunt successive contraria quia non sunt proprie individua.* — 25. *Quin ne quidem recipere possunt, quia in circulari motu suum esse habent.* — 26. *Occupatio, nisi quis contrarietatem statuat in motibus planetarum et aliis eorumdem* **173** *passionibus quæ contrariæ esse videntur.* — 27. *Præcisio.* — 28. *Occupatio de oratione et opinione.* — 29. *Responsio prima.* — 30. *Secunda.* — 31. *Tertia.*

ΚΕΦΑΛ. Κ'.

Ἔτι περὶ οὐσίας.

α'. Τῆς κυρίως οὐσίας ἀποδιίσταται πρεπόντως ἡ ὕλη τε καὶ τὸ εἶδος. Οὐσιώδη γὰρ ταῦτα μᾶλλον ἤπερ οὐσίαι. Περὶ μὲν (οὖν) τούτων ὑπομνησθήσεται κατὰ τὸ δευτέρου βιβλίου πρῶτον κεφάλαιον.

β'. Τῇ δέ γε κυρίως οὐσίᾳ, πράγματι αὐθυπάρκτῳ, μὴ δεομένῳ τινὸς ἑτέρου πρὸς σύστασιν, ὡμολογημένη πρόσεστιν οἰκειότατα τὸ μὴ ἐν ὑποκειμένῳ εἶναι.

A

CAPUT XX.

Adhuc de substantia.

1. Et materia et forma merito a proprie (dicta) substantia distinguitur. Hæc enim substantialia magis quam substantiæ sunt. Horum quidem igitur in posterioris libri primo capite mentio fiet.

2. At vero proprie (dictæ) substantiæ quæ est res per se exsistens, non indigens alicujus alterius ad hoc, ut sit, omnium consensu propriissime convenit, hoc non esse in subjecto.

3. In subjecto autem (esse) dicitur, quod cum in aliquo sit non ut pars, impossibile est esse seorsim ab eo in quo est, quandoque ab eo in quo est cogitatione seu notione mentis separatum non corrumpit ipsum. Hoc autem est accidens. Omni igitur proprie quidem dictæ substantiæ competit non esse in subjecto.

4. Non soli tamen substantiæ, sed etiam substantiali differentiæ. Etenim et hæc non est in subjecto. Neque enim in homine rationale, ut in subjecto exsistit, sed ut pars. Si enim ut in subjecto exsisteret, fieri posset ut ab homine separaretur, **174** et homo nihilominus homo maneret. Nunc autem hoc non est. Si enim rationale ab homine ablatum fuerit, corrumpitur homo.

5. Commune est substantiæ et differentiæ etiam hoc: univoce dici quæcunque sunt sub ipsis. Petrus enim etiam nomen et definitionem hominis recipit.

6. Et vero rationale vocatur ipsa differentia, hoc est, hæc rationalitas. Sed et Petrus vocatur rationale quatenus est animal rationalitatem participans. Etsi autem etiam definitionem rationalitatis Petrus invariate non recipit (rationalitas enim quidem est facultas utendi ratione: Petrus autem est animal quod utitur ratione), non tamen est mirandum. Dicitur enim univocum et quod nomen ac definitionem impertit. Dicitur porro etiam id quod tantum ad exsistentiam conducit. Ita enim etiam Aristoteles animam de animali univoce prædicari inquit, quoniam ad ipsius exsistentiam confert: tametsi neque nomen neque definitionem animali impertiat. Prædicatur autem differentia univoce de iis quæ sub ipsa sunt.

7. Et quoad hanc rationem differentia etiamsi qualitas esse apparet, non tamen **175** est simpliciter qualitas, sed qualitas essentialis quæ nulla cogitatione ab eo in quo est separari potest, veluti rationalitas. Considerantibus enim eam nobis antequam cum animali congreditur et hominem perficit, forte sola et nuda qualitas intelligi queat, quanquam tum etiam magnam vim habens; posteaquam autem cum animali congressa est, et hominem effecit, tum sane (ut ita dicam), in homine substantiata (sive in hominis substantiam conversa) est; nec homo quidquam aliud est quam animal cum rationalitate. Cum igitur rationalitas ab homine omnino etiam quoad ipsam mentis notionem (seu cogitationem) sit inseparabilis, homo autem de Petro univoce prædicetur, et hominis rationalitas de Petro univoce dicetur. Quemadmodum enim species prædicatur de aliquo, ita de eo cum specie revera prædicabitur etiam differentia. Etenim speciei est cognatissima et omnino ab ea sejungi nequit, et sine ipsa species ne brevi quidem momento subsistere potest.

8. Primario igitur substantiæ et differentiæ convenit omnia ab eis univoce prædicari. At vero etiam in accidentibus **176** genera de suis specie-

A γ'. Ἐν ὑποκειμένῳ δὲ λέγεται, ὃ ἔν τινι μὴ ὡς μέρος ὑπάρχον, ἀδύνατον χωρὶς εἶναι τοῦ ἐν ᾧ ἐστι· καὶ ὃ τοῦ ἐν ᾧ ἐστιν ἐπινοίᾳ χωριζόμενον, οὐ φθείρει αὐτό. Τοῦτο δέ ἐστι τὸ συμβεβηκός. Πάσῃ μὲν οὖν τῇ κυρίως οὐσίᾳ πρόσεστι τὸ μὲν ἐν ὑποκειμένῳ εἶναι.

δ'. Οὐ μόνῃ δὲ τῇ οὐσίᾳ, ἀλλὰ καὶ τῇ οὐσιώδει διαφορᾷ· καὶ αὕτη γὰρ οὐκ ἐν ὑποκειμένῳ ἐστίν. Οὐδὲ γὰρ ὡς ἐν ὑποκειμένῳ ὑπάρχει τῷ ἀνθρώπῳ τὸ λογικὸν, ἀλλ' ὡς μέρος. Εἰ γὰρ ὡς ἐν ὑποκειμένῳ ὑπῆρχε, δυνατὸν ἦν ἂν χωρίζεσθαι τοῦ ἀνθρώπου καὶ μηδὲν ἧττον ἄνθρωπον μένειν τὸν ἄνθρωπον. Νῦν δὲ τοῦτο οὐκ ἔστιν. Εἰ γὰρ ἀφαιρεθείη B τοῦ ἀνθρώπου τὸ λογικὸν, ὁ ἄνθρωπος φθείρεται.

ε'. Κοινὸν οὐσίας καὶ διαφορᾶς καὶ τὸ συνωνύμως λέγεσθαι πάντα τὰ ὑπ' αὐτῶν. Ὁ Πέτρος γὰρ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸν ὁρισμὸν ἐπιδέχεται.

ϛ'. Καὶ λογικὸν δὲ καλεῖται μὲν καὶ ἡ διαφορὰ, τουτέστιν ἡ λογικότης αὕτη· καλεῖται δὲ καὶ ὁ Πέτρος λογικὸν, καθὸ ζῶον μετέχον τῆς λογικότητος. Εἰ δὲ καὶ τὸν ὅρον τῆς λογικότητος ἀπαραλλάκτως ὁ Πέτρος οὐκ ἐπιδέχεται (λογικότης μὲν γάρ ἐστι δύναμις χρήσεως λόγου· ὁ δὲ Πέτρος ζῶόν ἐστι χρώμενον λόγῳ)· θαυμαστὸν οὐδέν. Συνώνυμον γὰρ λέγεται μὲν καὶ ὅπερ ὀνόματός τε καὶ ὁρισμοῦ μεταδίδωσι. Λέγεται δὲ καὶ ὅπερ συντελεῖ μόνον πρὸς ὕπαρξιν. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης τὴν C ψυχὴν συνωνύμως κατηγορεῖσθαι τοῦ ζῴου φησίν· ἐπειδὴ πρὸς τὴν ὕπαρξιν αὐτοῦ συντελεῖ· κἂν μήτε τοῦ ὀνόματος μεταδιδοίη τῷ ζῴῳ, μήτε τοῦ ὁρισμοῦ. Εἴη δ' ἂν συνωνύμως κατηγορουμένη τῶν ὑπ' αὐτὴν ἡ διαφορά.

ζ'. Καὶ κατὰ τοῦτον τὸν λόγον ἡ διαφορὰ κἂν ποιότης φαίνηται εἶναι, ἀλλ' οὐχ ἁπλῶς ποιότης ἐστὶν, ἀλλ' οὐσιώδης ποιότης, μηδεμιᾷ ἐπινοίᾳ δυναμένη χωρίζεσθαι τοῦ ἐν ᾧ ἐστιν· οἷον ἡ λογικότης. Πρὸ μὲν γὰρ τοῦ συνελθεῖν τῷ ζῴῳ καὶ ἀποτελέσαι τὸν ἄνθρωπον σκοποῦσιν ἡμῖν, ἴσως ἂν μόνη ποιότης νοηθείη, πλὴν καὶ τότε μεγάλην ἔχουσα δύναμιν· συνελθοῦσα δὲ τῷ ζῴῳ, καὶ τὸν ἄνθρωπον ἐκτελέσασα, οὐσίωται δὴ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ οὐδὲν D ἄλλο ἐστὶ κατ' οὐσίαν ὁ ἄνθρωπος ἢ ζῶον μετὰ λογικότητος. Ἐπεὶ γοῦν ἡ λογικότης ἀχώριστος τοῦ ἀνθρώπου, πάντη καὶ κατ' αὐτὴν ἐστι τὴν ἐπίνοιαν· ὁ δὲ ἄνθρωπος κατηγορεῖται τοῦ Πέτρου συνωνύμως· καὶ ἡ τοῦ ἀνθρώπου λογικότης ἄρα συνωνύμως κατὰ τοῦ Πέτρου ῥηθήσεται. Ὥσπερ γὰρ τὸ εἶδος κατηγορεῖται τινὸς, οὕτως αὐτοῦ συγκατηγορεῖται τῷ εἴδει καὶ ἡ διαφορά. Συμφυεστάτη γὰρ ὑπάρχει τῷ εἴδει καὶ παντελῶς αὐτοῦ ἀδιάσπαστος, καὶ χωρὶς αὐτῆς οὐδαμῶς τὸ εἶδος ὑφέστηκεν, οὐδὲ πρὸς βραχύ.

η'. Πρώτως μὲν οὖν τῆς οὐσίας καὶ τῆς διαφορᾶς ἐστι τὸ συνωνύμως λέγεσθαι πάντα τὰ ἀπ' αὐτῶν. Κἀν τοῖς συμβεβηκόσι δὲ τὰ γένη τῶν οἰκείων εἰ-

δων, καὶ τὰ εἴδη τῶν οἰκείων ἀτόμων, καὶ ἁπλῶς A τὰ ἐπάνω τῶν ὑποκάτω, συνωνύμως κατηγοροῦνται.

θ'. Ὅτι καὶ οὐσιωδῶς πρόσεστι τῇ οὐσίᾳ, καὶ τὸ μηδὲν ἐναντίον εἶναι αὐτῇ. Τὰ γὰρ ἐναντία, περί τι ὑποκείμενον μάχονται· καὶ σπεύδει τούτων ἑκάτερον νικῆσαι τὸ ἕτερον ὅπως ἂν τοῦ ὑποκειμένου γένηται ἐγκρατές. Οὐδὲ γὰρ ἰσχύει τὸ ὑποκείμενον ἐν τῷ αὐτῷ νῦν, τὰ ἐναντία δέξασθαι ὁλικῶς. Ὥστε τἀναντία τῶν ἐν ὑποκειμένῳ ἐστίν· ἡ δέ γε οὐσία τῶν ἐν ὑποκειμένῳ μὴ οὖσα, ἐναντίον ἕξει οὐδέν. Οὐδὲ γὰρ ἐναντίον τῇ οὐσίᾳ θείη τις ἂν τὸ μὴ ὄν. Ὁ γὰρ οὐδαμῶς ὑφέστηκεν, οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς ἕτερον. Εἰ δὲ τὸ πῦρ καὶ τὸ ὕδωρ ἀλλήλοις ἐναντία δοκεῖ· ἀλλ' οὐ καθὸ οὐσίαι τὸ ἐναντιοῦσθαι φέρουσιν, ἀλλ' ᾗ πεποίωνται B Ἀντίκειται γὰρ τὸ θερμὸν τῷ ψυχρῷ, καὶ τὸ ξηρὸν τῷ ὑγρῷ.

ι'. Καὶ ἄλλοις δὲ πολλοῖς ἐστι τὸ μηδὲν ἔχειν ἐναντίον· ὡς τοῖς σχήμασι, καὶ τῶν χρωμάτων τοῖς μέσοις· τῷ ἐρυθρῷ, τῷ ξανθῷ, τῷ φαιῷ καὶ τοῖς ὁμοίοις· καὶ τοῖς ἀφωρισμένοις ποσοῖς. Οὐκ ἔστι δ' αὐτοῖς ἐναντίον, ἵνα μὴ ἄδικος ἡ φύσις εὑρεθείη, πολλὰ ἐναντία ἑνὶ ἀντιτάξασα.

ια'. Ἀφωρισμένα δὲ ποσὰ λέγεται, ὅσαπερ ὡρισμένην τινὰ ποσότητα ἔχουσιν, ὡς δύο, πέντε, δέκα καὶ δίπηχυ, πεντάπηχυ, δεκάπηχυ, καὶ τὰ παραπλήσια, καὶ μὴ τῇ πρὸς ἕτερον σχέσιν λέγονται, C καθάπερ τὸ μέγα καὶ μικρὸν, καὶ τὸ πολὺ καὶ ὀλίγον.

ιβ'. Πρός τι γὰρ ταῦτα, καὶ οὐ ποσὰ, καὶ ἀντίκειται ἀλλήλοις, οὐχ ὡς ἐναντία, ἀλλ' ὡς πρός τι. Τὸ γὰρ μέγα πρὸς μικρὸν λέγεται μέγα, καὶ τὸ πολὺ πρὸς ὀλίγον λέγεται πολύ. Καὶ εἴπερ ἐστὶν ἐναντία τὰ τοιαῦτα, ἐπεὶ τὸ αὐτὸ καὶ ἓν δύναται εἶναι καὶ μέγα καὶ μικρὸν, καὶ πολὺ καὶ ὀλίγον πρὸς ἄλλο καὶ ἄλλο παραλαμβανόμενον· ἔσοιντ' ἂν ἐν ἑνὶ ὑποκειμένῳ τἀναντία κατὰ ταυτὸν, ἢ μᾶλλον ἐναντίον ἔσοιτο ἑαυτοῦ τὸ αὐτό.

ιγ'. Λέγεται δέ ποτε καὶ τὸ μέγα καὶ πολὺ ἀσχέτως ἐπὶ ἀορίστου ποσοῦ λαμβανόμενον· ὡς λέγομεν, Ὡς πολὺ τὸ πλῆθος τῆς χρηστότητός σου, Κύριε, D καὶ ὅτι τὸ ἔλεός σου μέγα ἐπ' ἐμέ!

ιδ'. Πρόσεστι τῇ οὐσίᾳ καὶ τὸ μὴ ἐπιδέχεσθαι τὸ μᾶλλον καὶ τὸ ἧττον κατὰ τὰ ἑαυτῆς ἄτομα δηλαδή· οἷον ἕκαστον τῶν τῆς οὐσίας ἀτόμων οὐ λέγεται μᾶλλον καὶ ἧττον, ἐκεῖνο ὅπερ ὠνόμασται. Ὁ Πέτρος γὰρ καὶ ὁ Παῦλος οὐσίας ὄντες ἄτομα, ὠνομάσθησαν ἄνθρωποι κατὰ τὸ εἶδος τὸ ἀνθρώπειον, ᾧ περιέχονται καὶ οὐ λέγονται μᾶλλον καὶ ἧττον ἄνθρωποι. Οὔτε γὰρ ὁ Πέτρος μᾶλλον ἄνθρωπος λέγεται, ἢ ὁ Παῦλος ἧττον ἄνθρωπος· ἤ τις ἑαυτοῦ ποτὲ μὲν μᾶλλον ἄνθρωπος, ποτὲ δὲ ἧττον ἄνθρωπος. Τοῦτο καὶ ἐπὶ τῶν ἵππων, καὶ ἐπὶ τῶν λίθων, καὶ τῶν λοιπῶν τῆς οὐσίας ἀτόμων.

bus, et species de suis individuis, et simpliciter superiora de inferioribus univoce prædicantur.

9. Præterea etiam essentialiter competit substantiæ et hoc, nihil ei contrarium esse. Contraria enim circa aliquod subjectum pugnant; et horum utrumque contendit superare alterum, ut subjecto potiatur. Neque enim subjectum in eodem momento contraria ex toto recipere valet. Quare contraria ex eorum sunt numero quæ in subjecto sunt. At substantia quæ in eorum numero non est, quæ in subjecto sunt, nihil habebit contrarium. Neque enim aliquis non ens contrarium substantiæ posuerit. Quod enim nequaquam subsistit, nullam ad alterum obtinet schesin (seu habitudinem). Etsi autem ignis et aqua sibi invicem contraria esse videntur, non tamen quatenus substantiæ sunt hoc habent ut contrarientur, sed quatenus qualitatibus sunt prædita. Calidum enim frigido, et siccum humido opponitur.

10. Et vero etiam aliis multis competit hoc, nihil habere contrarium, ut figuris et mediis coloribus, rubro, flavo, fusco et similibus; et definitis quantis. Non est autem eis contrarium, **177** ne natura deprehendatur injusta esse, quæ uni multa contraria objecerit.

11. Definita porro quanta dicuntur, quæcunque aliquam finitam quantitatem habent, ut duo, quinque, decem, et bicubitum, quinquecubitum, decicubitum et similia; nec (ex) habitudine ad alterum dicuntur, quemadmodum magnum et parvum, et multum et paucum.

12. Etenim hæc ad aliquid et non quanta sunt, et opponuntur sibi invicem non ut contraria, sed ut ea quæ sunt ad aliquid. Magnum enim ad parvum dicitur magnum, et multum ad paucum dicitur multum. Et siquidem talia essent contraria, quia unum et idem potest esse et magnum et parvum, et multum et paucum, cum ad aliud atque aliud assumitur; in uno subjecto simul contraria forent; aut potius idem sui ipsius foret contrarium (quod utrumque absurdum est).

13. Dicitur autem etiam aliquando et magnum et multum sine habitudine (seu absolute) cum pro quanto infinito accipitur; ut dicimus: Quam multa est abundantia bonitatis tuæ, Domine, et magna est tua erga me misericordia

178 14. Competit substantiæ et hoc, non recipere magis et minus, quoad sua videlicet individua. Veluti quodvis substantiæ individuorum non dicitur magis et minus illud quod nominatum est. Etenim Petrus et Paulus cum individua sint substantiæ, homines nominati sunt secundum humanam speciem, qua continentur nec magis et minus homines dicuntur. Neque enim Petrus magis homo dicitur, aut Paulus minus homo, aut aliquis seipso alias magis homo, alias vero minus homo. Hoc etiam de equis et lapidibus et cæteris substantiæ individuis sic accipiendum est.

15. Quandoquidem sane simpliciter substantia A secundum magis et minus dici queat; propterea quod alia substantia magis substantia, et alia minus cognoscitur.

16. Veluti materiæ expers et supramundana substantia, quam hæc mundana et materialis consensu omnium magis est substantia. Magis enim esse (convenit) illis quæ in statu sunt propter materiæ vacuitatem, quam illis quæ sunt in instabili fluxu materiæ.

17. Rursus autem ipsa materia sane et forma apparent esse minus substantiæ quam ea quæ ex ipsis composita est, propterea quod neque materia per se, neque forma per se perfectam habeat ὀντότητα, quasi dicas entitatem, seu conjunctim possint considerari secundum exsistentiam; et **179** B propterea tantum quod substantiæ elementa sunt, nomen substantiæ participent.

18. Ipsius autem vicissim compositæ substantiæ Aristoteles individua magis esse dicit substantias, et species minus substantias; et his adhuc minus (ipsa) genera, de quo jam ante diximus.

19. Convenit etiam ipsum recipere magis et minus quoad dictum modum omnibus quibus non habere aliquid contrarium. Nam magis et minus via est ad contraria. Velut in mutatione ex frigido in calidum id quod antea frigidum erat fit minus frigidum; et tunc quomodocunque calidum, fit deinde magis calidum.

20. Maxime autem proprium est substantiæ C compositæ hoc, unumquodque ipsius individuorum et sub ostensionem cadere et hoc aliquid dici, et quoad sui mutationem posse contraria suscipere alterius. Fieri enim non potest ut duo contraria in eodem subjecto simul consistant. Si enim contraria sunt accidentia, vicissim in individuis **180** substantiæ compositæ actu considerabuntur.

21. Quanquam non omnia in omni individuo. Neque enim ignis ut maneat ignis, unquam frigidus fieri queat, aut aqua sicca. Nam ignis caliditas et aquæ humiditas non simpliciter his qualitates, sed essentiales sunt differentiæ, essentiam complentes; nec ignis et aqua manentia quæ sunt, ab illis quæ secundum essentiam habent, ullo D modo dimoveri possunt vel etiam sola mentis notione.

22. Illa enim quibus natura et inseparabiliter alterum contrariorum non inest, utrumque contrariorum per vices suscipere possunt. Propterea etiam corvus cogitabitur forte albus, quod nigrum ei non competat essentialiter, actu tamen et revera nunquam albus fuerit, propterea quod et huic nigrum etsi non essentialiter, tamen alio modo inest, ut separari non possit. Ignis quidem igitur frigidus, aut aqua sicca ne quidem cogitabitur. Cum autem ignis humida materia nutritur, humidus erit, quoad sensum; quemadmodum etiam aqua quæ ab ignita substantia calefacta est, calida.

ιε'. Ἐπεί τοί γε ἁπλῶς ἡ οὐσία κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον λεχθείη ἂν διὰ τὸ οὐσίαν ἄλλης οὐσίας μᾶλλον οὐσίαν, καὶ ἑτέρας ἧττον γινώσκεσθαι.

ις'. Οἷον ἡ μὲν ἄϋλος οὐσία καὶ ὑπερκόσμιος τῆς ἐγκοσμίου ταύτης καὶ ὑλικῆς, ὁμολογουμένως ἐστὶ μᾶλλον οὐσία. Μᾶλλον γὰρ τὸ εἶναι τοῖς ἐν στάσει διὰ τὴν ἀϋλίαν, ἢ τοῖς ἐν ἀστάτῳ τῆς ὕλης ῥοῇ.

ιζ'. Αὕτη δὲ πάλιν ἡ ὕλη, καθάπερ δὴ καὶ τὸ εἶδος, ἧττον οὐσίαι τῆς ἐξ αὐτῶν συντεθειμένης φαίνονται εἶναι διὰ τὸ μήτε τὴν ὕλην καθ' αὑτὴν, μήτε τὸ εἶδος καθ' ἑαυτὸ τελείας μετέχειν ὀντότητος, ἀλλὰ σὺν ἀλλήλοις δύνασθαι θεωρεῖσθαι ὑπαρκτικῶς· καὶ καθὸ μόνον οὐσίας στοιχεῖα, κατὰ τοῦτο τοῦ τῆς οὐσίας μετέχειν ὀνόματος.

ιη'. Αὐτῆς δὲ πάλιν τῆς συνθέτου οὐσίας τὰ ἄτομα ὁ Ἀριστοτέλης μᾶλλον οὐσίας φησὶ, καὶ ἧττον οὐσίας τὰ εἴδη, καὶ τούτων ἧττον ἔτι τὰ γένη. Καὶ περὶ τούτου φθάσαντες εἴπομεν.

ιθ'. Πρόσεστι τὸ μὴ ἐπιδέχεσθαι τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον, κατὰ τὸν εἰρημένον τρόπον, καὶ πᾶσιν οἷς τὸ μὴ ἔχειν τι ἐναντίον. Τὸ γὰρ μᾶλλον καὶ ἧττον ὁδός ἐστιν ἐπὶ τἀναντία· οἷον ἐπὶ τῆς ἐκ ψυχροῦ μεταβολῆς εἰς θερμὸν, ἧττον ψυχρὸν γίνεται πρότερον τὸ ψυχρὸν, καὶ τότε θερμὸν ὁπωσοῦν, εἶτα μᾶλλον θερμόν.

κ'. Ἴδιον δὲ μάλιστα τῆς συνθέτου οὐσίας τὸ ἕκαστον τῶν ἑαυτῆς ἀτόμων ὑποπίπτειν τε δείξει, καὶ τόδε τι λέγεσθαι καὶ κατὰ τὴν ἑαυτοῦ μεταβολὴν τῶν ἐναντίων εἶναι δεκτικὴν παρὰ μέρος. Ἀδύνατον γὰρ ἐν τῷ αὐτῷ ὑποκειμένῳ δύο ἐναντία συστῆναι κατὰ ταυτόν. Εἰ γὰρ τἀναντία συμβεβηκότα ἐστὶ, παρὰ μέρος ἐν τοῖς ἀτόμοις τῆς συνθέτου οὐσίας ἐνεργείᾳ θεωρηθήσεται.

κα'. Πλὴν οὐκ ἐν παντὶ ἀτόμῳ τὰ πάντα. Οὐδὲ γὰρ τὸ πῦρ γένοιτ' ἄν ποτε ψυχρὸν, μένον πῦρ· ἢ τὸ ὕδωρ ξηρόν. Ἡ γὰρ τοῦ πυρὸς θερμότης, καὶ ἡ τοῦ ὕδατος ὑγρότης, οὐχ ἁπλῶς ποιότητες τούτοις εἰσίν· ἀλλ' οὐσιώδεις διαφοραὶ, συμπληρωτικαὶ τῆς οὐσίας αὐτῶν· καὶ οὐκ ἂν μένοντα τὸ πῦρ καὶ τὸ ὕδωρ ἅπερ ἐστὶ, τῶν κατ' οὐσίαν αὐτοῖς ὑπαρχόντων ἐκσταῖεν ὅλως· οὐδὲ κατὰ μόνην ἐπίνοιαν.

κβ'. Οἷς γὰρ μὴ φύσει καὶ ἀχωρίστως θάτερον ὑπάρχει τῶν ἐναντίων, ταῦθ' ἑκατέρων τῶν ἐναντίων παρὰ μέρος ἐστὶ δεκτικά. Διὸ καὶ ὁ κόραξ ἐπινοηθήσεται μὲν ἴσως λευκὸς διὰ τὸ μὴ οὐσιωδῶς προσεῖναι τὸ μέλαν αὐτῷ· πραγματικῶς δὲ λευκὸς οὐκ ἄν ποτε γένοιτο, διότι καὶ τούτῳ τὸ μέλαν, εἰ καὶ μὴ οὐσιωδῶς, ἀλλ' ἄλλως ὑπάρχει ἀχώριστον. Ψυχρὸν μὲν οὖν τὸ πῦρ, ἢ τὸ ὕδωρ ξηρὸν οὐδ' ἐπινοηθήσεται· ὑγρᾷ δὲ τρεφόμενον ὕλῃ τὸ πῦρ ἔσται ὑγρὸν ὡς πρὸς αἴσθησιν· ὥσπερ καὶ ὑπὸ πυρώδους οὐσίας θερμανθὲν τὸ ὕδωρ, θερμόν.

κγ'. Δέξεται δὲ τὸ πῦρ καὶ τὴν ἐπὶ τὰ κάτω φορὰν A ὠθούμενον διὰ τῆς ἐκθλίψεως, ὡς ὁ κεραυνός· καὶ τὸ ὕδωρ ὁλκῇ πνεύματος ἐσεῖται μετέωρον, κἀπὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως τἀναντία θεωρηθήσεται· κατά γε τὸ πεφυκός.

κδ'. Τὰ δ' οὐράνια σώματα ὡς μοναδικὰ, τινῶν οὐχ ὑπάρχουσιν ἄτομα. Οὔτε γὰρ γένος, οὔτε εἶδός ἐστιν ἐν αὐτοῖς. Καὶ διὰ τοῦτο τἀναντία οὐκ ἐπιδέχονται.

κε'. Μᾶλλον δ' ἐν τῇ κυκλοφορίᾳ τὸ εἶναι ἔχοντα, οὐκ ἂν ἔχοιέν τινα τοῦ ἐναντίου παραδοχήν.

κς'. Εἰ μή τις λάβῃ τὰς ἀντικειμένας κινήσεις ἐν πλάνησιν. Οὗτοι γὰρ φέρονται μὲν, καὶ ἀπὸ δυσμῶν εἰς ἀνατολὰς οἰκείαν φοράν· συμφέρονται δὲ καὶ τῷ παντὶ πρὸς δυσμὰς ἐξ ἀνατολῶν, B συνόδους τε ποιοῦνται καὶ ἀποστάσεις καὶ ταπεινώματα καὶ ὑψώματα, καὶ προποδίζουσι καὶ ἀναποδίζουσι, καὶ βορείοις καὶ νοτίοις τοῦ ζωδιακοῦ πελάζουσι μέρεσι· τοῦ ἡλίου μόνου πάντοτε τὴν μέσην φερομένου καὶ ὁμαλῶς. Ἡ δὲ σελήνη, καὶ ποικίλως τοῖς φωτισμοῖς τε καὶ σκοτασμοῖς σχηματίζεται καὶ τέλειον ἀμαυροῦται μόνης τῶν ὅλων τῆς ἀπλανοῦς σφαίρας μηδεμίαν ἐπιδεχομένης ἐναντιότητα, εἰ μή πω λέγει τις καινοτέρας ἐναντιότητας, τήν τ' ἐξ ἀνατολῶν εἰς δυσμὰς φορὰν κατὰ τὸ ὑπὲρ γῆν λεγόμενον ἡμισφαίριον, καὶ τὴν ἐκ δυσμῶν εἰς ἀνατολὰς κατὰ τὸ δοκοῦν ὑπὸ γῆν, διὰ τῆς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς κυκλοφορικῆς ἀπαρτιζομένας κινήσεως, καὶ ξένως καὶ θαυμαστῶς συλληπτικὰς ἀλλήλων οὔσας C καὶ συντελεστικάς.

κζ'. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐπὶ τοσοῦτον.

κη'. Φαίνεται δὲ καὶ ὁ λόγος καὶ ἡ δόξα τῶν ἐναντίων εἶναί πως δεκτικά. Καὶ ὁ μὲν λόγος δηλοῖ τὸν προφορικὸν καὶ ἔστι ποσόν· ἡ δόξα δὲ λόγος ἐνδιάθετος οὖσα, τάττεται ὑπὸ τὸ ποιόν. Δοκοῦσι δὲ καὶ ἄμφω τυγχάνειν τῶν ἐναντίων, ὡς εἴρηται, δεκτικά. Ἐὰν γὰρ καθημένου τοῦ Σωκράτους λέγῃ τις αὐτὸν ἢ δοξάζῃ καθῆσθαι, ἀληθεύει· τούτου δ' ἀναστάντος, ψεύδεται.

κθ'. Ἀλλ' οὐχ οὕτω τὰ τῆς οὐσίας ἄτομα δεκτικὰ τῶν ἐναντίων ὑπάρχειν ἐλέγετο· κατὰ δὲ τὴν μετα- D βολὴν ἑαυτῶν. Ὁ λόγος δὲ καὶ ἡ δόξα μένουσιν ὅπερ εἰσὶ, τοῦ πράγματος μεταβάλλοντος.

λ'. Ἄλλως τε οὐδὲ τἀναντία λόγος ἢ δόξα δύναται δέξασθαι. Πάσχει γὰρ τὸ τἀναντία δεχόμενον. Ἡ γὰρ εἰς τἀναντία μεταβολὴ πάθος ἐστίν· ἡ δόξα δὲ καὶ ὁ λόγος ἀκίνητα μένει καὶ ἀμετάβλητα.

λα'. Μᾶλλον δὲ εἰπεῖν οὐδὲ μένει, ἀλλ' ἅμα τῷ δοξασθῆναι τὸ πρᾶγμα ἡ δόξα πέπαυται, καὶ ἅμα τῷ ῥηθῆναι ὁ λόγος ἔφθαρται. Καὶ ἄλλος μὲν λόγος ὁ εἰπὼν τὸ πρότερον τὸν Σωκράτην καθῆσθαι, καὶ ἄλλος ὁ μετ' ἐκεῖνον λεχθείς. Τὸ δ' αὐτὸ καὶ ἐπὶ τῆς δόξης.

λβ'. Ἡ οὐδὲ τῆς δόξης ἐστὶ τὸ ἀληθεύειν ἢ ψεύδεσθαι,

23. Recipiet autem ignis et motum ad inferiora cum **181** per elisionem propellitur, ut fulmen; et aqua venti tractione sublimis erit: et in aliis similiter contraria pro naturali habilitate considerabuntur.

24. Atqui corpora cœlestia ut singularia, non sunt aliquorum individua. Neque enim genus neque species est in illis. Et propterea non suscipiunt contraria.

25. Sed potius dum in circulari motu τὸ esse habent, contrarii aliquam susceptionem non admittunt.

26. Nisi quis oppositos in planetis motus accipiat. Hi enim etiam ab occasibus ad ortus motu proprio moventur: simul autem etiam cum universo (id est, primo mobili) ex ortibus in occasus moventur, et conjunctiones et recessus, et dejectiones et exaltationes subeunt, et procedunt (directi), et retrocedunt, et aquilonaribus australibusque Zodiaci partibus propinquant; ut tantum sol perpetuo in medio Zodiaci et æquabiliter moveatur: luna autem et varie cum illuminationibus tum obscurationibus figuratur, et tandem prorsus evanescit; ut sola inter omnes inerrans sphæra nullam contrarietatem recipiat, nisi quis noviores contrarietates dicat cum lationem illam quæ **182** ex ortibus est in occasus secundum hemisphærium quod supra terram dicitur, tum eam quæ ex occasibus est in ortus secundum id quod sub terra videtur (hemisphærium), quæ una et eadem circulari motione absolvuntur, et singulari admirabilique modo se mutuo complectuntur et perficiunt.

27. Sed de his quidem in tantum.

28. Videntur autem et oratio et opinio, contraria quodammodo recipere posse. Et oratio quidem prolatitiam declarat, et est quantitas: opinio autem cum sit oratio interna, sub qualitate reponitur. Videntur autem utraque, ut dictum est, contraria suscipere posse. Cum enim sedente Socrate dicit aut opinatur aliquis sedere ipsum, tum vere dicit (aut opinatur); postquam autem surrexit, mentitur.

29. Verum haud ita individua substantiæ posse contraria suscipere dicebantur, sed quoad sui mutationem. Oratio autem et opinio manent quod sunt, re tantum mutationem subeunte.

30. Aliter etiam oratio et opinio ne quidem contraria suscipere possunt. Quod enim contraria suscipit, patitur. Mutatio enim in contraria passio est. At opinio et oratio **183** motus et mutationis expertes manent.

31. Quin rectius loquendo neque manent; sed simul ac rem opinati sumus, cessavit opinio; et simul ac dicta est oratio, corrupta est. Et alia quidem oratio est quæ prius dixit Socratem sedere, et alia quæ post illam dicta est. Idem autem etiam de opinione sentiendum.

32. Aut an neque opinionis est veram esse vel

mentiri, sed anima? Neque enim opinio per seipsam opinatur, sed anima opinione opinatur. Neque oratio sola vera est aut mentitur; sed hujus et rei complexio: et horum quidem duorum consonantia verum, dissonantia autem falsum efficit.

A ἀλλὰ τῆς ψυχῆς; οὐ γὰρ ἡ δόξα δοξάζει καθ' ἑαυτὴν, ἀλλ' ἡ ψυχὴ δοξάζει τῇ δόξῃ· οὐδὲ ὁ λόγος ἀληθεύει μόνος ἢ ψεύδεται, ἀλλ' ἡ τούτου καὶ τοῦ πράγματος συμπλοκή. Καὶ ἡ μὲν συμφωνία τῶν δύο ποιεῖ τὸ ἀληθὲς, ἡ δὲ διαφωνία τὸ ψεῦδος.

Tabula capitis 20, item de substantia.

Substantia dicitur vel {
proprie, ut composita,
minus proprie, ut materia et forma.

Substantia alia est {
prima, ut individua substantiæ,
secunda, ut species et genera substantiæ.

184 Substantiæ convenit {
1. Non esse in subjecto.
2. Univoce de suis subjectis dici.
3. Nihil esse contrarium.
4. Non recipere magis et minus.
5. Quodlibet illius individuorum sub ostensionem cadere, et hoc aliquid dici.
6. Quoad sui mutationem contraria alterius suscipere posse.

—

SYNOPSIS CAPITIS XXI,

QUOD EST DE QUANTO; UBI ETIAM DE MOTU.

1. *Dividit quantum in continuum et discretum et utrumque describit.* — 2. *Quanti discreti species recenset, et simul ostendit quomodo hic accipiendæ sint.* — 3. *Easdem probat et declarat.* — 4. *Continui quanti species enumerat.* — 5. *Easdem probat.* — 6. *Punctum, unitas et nunc quatenus conveniant et quatenus non conveniant.* — 7. *Nec superficiem lineis, nec corpus superficiebus augeri.* — 8. *Occupatio de corpore quatenus substantia sit, et quatenus quantitatis continuæ species.* — 9. *Continuum et discretum quantum quatenus etiam in toto mundo consideretur.* — 10. **185** *Per epidiæresin seu novam divisionem, quantum denuo subdividit in id quod habet positionem partium et quod non habet.* — 11. *Probat etiam numeri, orationis et temporis partes non habere positionem.* — 12. *Pondus non recte in prædicamento quantitatis collocari.* — 13. *Quæ quanta per accidens dicantur.* — 14. *Duo quanti propria, ut appellentur enumerat.* — 15. *Occupatio.* — 16. *Motum non esse quantitatem, tametsi in quantitate consideretur ut etiam in aliis, substantia, qualitate et ubi.* — 17. *Dividit φορὰν, id est, lationem in rectilineam et circularem; et rectilineam in sex species subdividit pro loci partibus seu speciebus, ut adeo cum circulari sint septem motus locales.* — 18. *Species motus per divisionem ejus quod mutatur investigat.* — 19. *Distincte indicat, quo de motu hic loquatur.* — 20. *Probat quare generatio et corruptio mutationes sint, non motus.* — 21. *Occupatio, qua docet, alterationem esse peculiarem motus speciem.* — 22. *Ostendit omni motui etiam quietem aliquam opponi, quam facit triplicem, ante motum, post motum, in motu.* — 23. *Omnem motum ex aliquo in aliquid fieri per inductionem probat.* — 24. *Quatenus motui quies et ante motum, et post motum, et in ipso motu opponatur explicat.* — 25. *Ut motui simpliciter quies simpliciter opponitur, ita motibus singularibus singulares et motus et quies opponi.* — 26. *Inductione declarat.* — 27. *Præcisio.*

—

CAPUT XXI.

De quanto, ubi etiam de motu.

186 1. Quantum aliud quidem est continuum, aliud vero discretum. Et continuum quidem est, quod partes ad aliquem communem terminum conjungit. Discretum autem est quod partes ad communem aliquem terminum non conjungit.

2. Discreta igitur quanta sunt et numerus et oratio. Non autem accipiendus est numerus qui simpliciter dicitur, sed qui partibiliter a sensibilibus participatur, sive ipsa quæ numerantur, non quatenus materiæ, sed quatenus numerationi objiciuntur. Oratio autem (accipienda est) quæ voce editur; secundum quam etiam una dictio, oratio dici queat.

3. Si igitur numerus senarius fortasse ut in partes dividatur, in tria et tria, aut quatuor et duo, aut quinque et unum, aut duo et duo et duo divisione facta non erit alicubi partibus ejus communis terminus ad quem hæc conjungantur invicem. Et vero oratio prolatitia si secundum dictio-

B

ΚΕΦΑΛ. ΚΑ'.

Περὶ ποσοῦ, ἐν ᾧ καὶ περὶ κινήσεως.

α'. Τοῦ ποσοῦ τὸ μὲν ἔστι συνεχὲς, τὸ δὲ διωρισμένον· καὶ συνεχὲς μὲν ἔστι, ὃ τὰ μόρια πρός τινα κοινὸν ὅρον συνάπτει· διωρισμένον δέ ἐστιν, ὃ τὰ μόρια οὐ συνάπτει πρός τινα κοινὸν ὅρον.

β'. Διωρισμένα οὖν ποσά ἐστιν, ὅ τε ἀριθμὸς καὶ ὁ λόγος. Ἀριθμὸν δὲ μὴ τὸν ἁπλῶς λεγόμενον ἐκληπτέον, ἀλλὰ τὸν τοῖς αἰσθητοῖς μεριστῶς μετεχόμενον, ἤτοι αὐτὰ τὰ ἀριθμούμενα, οὐ καθὸ ὕλας, ἀλλὰ καθὸ ἀριθμητά· λόγον δὲ τὸν διὰ φωνῆς ἐνεργούμενον· καθ' ὃν καὶ ἡ μία λέξις λέγοιτο λόγος.

C γ'. Ἂν γοῦν ὁ ἓξ τυχὸν ἀριθμὸς ὡς εἰς μέρη διαιροῖτο, εἰς τρία καὶ τρία, ἢ τέσσαρα καὶ δύο, ἢ πέντε καὶ ἓν, ἢ δύο καὶ δύο καὶ δύο γενομένης τῆς διαιρέσεως, οὐκ ἔσται που τοῖς αὐτοῦ μέρεσιν ὅρος κοινὸς, πρὸς ὃν ἀλλήλοις ταῦτα συνάπτοιντο. Καὶ ὁ προφορικὸς δὲ λόγος διαιρούμενος κατὰ λέξεις, ἢ καὶ

κατὰ συλλαβὰς, πρὸς οὐδένα κοινὸν ὅρον ἔχοι ἂν A τὰ οἰκεῖα μέρη συναπτόμενά τε καὶ συνενούμενα. Διὰ τοῦτο γοῦν ἀριθμὸς καὶ λόγος διωρισμένα καλοῦνται ποσὰ, διὰ τὸ ἕκαστον αὐτῶν ἔχειν τὰ οἰκεῖα μέρη ἀπ' ἀλλήλων διακεκριμένα καὶ διακεχωρισμένα.

δ'. Συνεχῆ δὲ ποσά ἐστι τὸ σῶμα, ἡ ἐπιφάνεια, καὶ ἡ γραμμὴ, ὁ τόπος τε καὶ ὁ χρόνος.

ε'. Ἂν τοίνυν ἑκάστου τούτων τὰ μέρη τις ἐκζητοίη, δυνάμει ταῦτα διαιρῶν καὶ ἐπισκεπτόμενος, ἀλλήλοις εὑρήσει συνημμένα καὶ ἀδιάκριτα. Τὰ μὲν γὰρ τοῦ σώματος μόρια ἐπιφανείᾳ συνάπτεται, τὰ δὲ τῆς ἐπιφανείας γραμμῇ· σημείῳ δὲ τὰ τῆς γραμμῆς· καὶ τὰ τοῦ τόπου δὲ μέρη γραμμῇ συνάπτει πρὸς ἄλληλα. Ἐπιφάνεια γάρ τίς ἐστι καὶ ὁ τόπος, πέρας ὑπάρχων τοῦ περιέχοντος, καθὸ περιέχει τὸ B περιεχόμενον· ἤγουν τέλος τοῦ περιέχοντός τι, καθὸ τέλος περιέχει τὸ περιέχον, ἐκεῖνο τὸ πρᾶγμα τὸ περιεχόμενον ὑπ' αὐτοῦ δὴ τοῦ περιέχοντος. Τοῦ χρόνου δὲ διαιρουμένου, εἰς παρεληλυθότα καὶ μέλλοντα, συνάπτει τὰ μέρη τούτου τὸ νῦν.

ς'. Ὃ δέ ἐστι σημεῖον ἐν γραμμῇ, τοῦτο μονὰς ἐν ἀριθμῷ, καὶ ἐν χρόνῳ τὸ νῦν. Ἄποσα γὰρ τὰ τρία καὶ ἀμερῆ. Ἀλλ' ἡ μὲν μονὰς, εἰ καὶ ἀριθμὸς οὐκ ἔστιν, ὅμως γίνεται μέρος τοῦ ἀριθμοῦ. Διὸ καὶ προστιθεμένη, αὔξει αὐτόν. Ὁ γὰρ ἀριθμὸς ἐκ μονάδων ὑπάρχει συγκείμενος· ἐπεὶ καὶ σωρεία μονάδων ἐστί. Τὸ δὲ σημεῖον τῇ γραμμῇ προστιθέμενον οὐκ αὔξει αὐτήν· ὅτι μηδ' ἐκ σημείων συνέστηκεν ἡ γραμμή. Καὶ τὸ νῦν δὲ προστιθέμενον τῷ χρόνῳ, οὐδεμίαν αὔξησιν δίδωσιν, ὅτι μηδὲ μέρος C αὐτῷ, μηδὲ τὸ τυχόν.

ζ'. Ἀλλὰ δὴ καὶ ἡ γραμμὴ προστιθεμένη τῇ ἐπιφανείᾳ οὐκ αὔξει αὐτήν· ἐπεὶ μόριον οὐκ ἔστιν αὐτῆς οὐδὲ τοὐλάχιστον. Ἡ μὲν γὰρ ἐπιφάνεια μῆκος ἔχει καὶ πλάτος· ἡ γραμμὴ δὲ μηκός ἐστιν ἀπλατές. Οὕτω δὲ καὶ τὸ σῶμα τρεῖς διαστάσεις ἔχον, μῆκος, πλάτος καὶ βάθος, εἴτουν πάχος, ὑπὸ τῆς ἐπιφανείας οὐκ αὔξεται.

η'. Εἰ δὲ τὸ σῶμα οὐσία ἐστὶ, λέγεται δὲ καὶ ποσὸν, οὐδὲν θαυμαστόν. Καθόσον μὲν γὰρ ὑποκείμενόν ἐστι, καὶ ταυτὸ καὶ ἓν μένον τῷ ἀριθμῷ, τῶν ἐναντίων ἐστὶ δεκτικὸν, ἀναμφιλέκτως οὐσία ἐστί· D καθόσον δὲ τριχῇ διαστατὸν, καὶ μετρεῖσθαι πέφυκε, κατὰ τοῦτο μόνον ὑπάρχει ποσόν.

θ'. Τὸ συνεχὲς δὲ τοῦ ποσοῦ καὶ τὸ διωρισμένον κἀν τῷ κόσμῳ θεωρεῖται παντί· τοῦ μὲν συνεχοῦς ἡ φύσις ἥτις καλεῖται μέγεθος ᾧ ἀκολουθεῖ τὸ πηλίκον, καθ' ἕνωσιν καὶ ἀλληλουχίαν· τοῦ δὲ διωρισμένου ἥτις καλεῖται πλῆθος, ᾧ ἀκολουθεῖ τὸ ποσὸν, κατὰ σωρείαν καὶ παράθεσιν. Καὶ κατὰ μὲν τὴν τοῦ μεγέθους οὐσίαν εἷς ὁ κόσμος ἐστί τε καὶ νοεῖται σφαιρικὸς καὶ συμπεφυκὼς ἑαυτῷ, διατεταμένος τε καὶ ἀλληλουχούμενος. Κατὰ δὲ τὸ πλῆθος ἢ τε σύνταξις θεωρεῖται καὶ ἡ διακόσμησις, ἡ ἐκ τοσῶνδε φέρε εἰπεῖν στοιχείων καὶ ζώων ἢ φυτῶν καὶ ἐναντιοτήτων ἢ ὁμοιοτήτων τόσων καὶ τόσων.

nes ut etiam secundum syllabas dividatur, ad nullum communem terminum suas partes conjunctas et counitas habet. Propter hoc igitur numerus et oratio discreta quanta vocantur quod **187** utrumvis earum a se invicem discretas et disseparatas partes habet.

4. Continua autem quanta sunt, corpus, superficies et linea, locusque et tempus.

5. Cum ergo cujusque harum partes inquirit aliquis et eas potentia dividit consideratque, secum invicem connexas et indiscretas inveniet. Etenim corporis quidem partes superficie, superficiei vero linea, lineæ denique puncto conjunguntur. Et vero loci etiam partes linea conjungit ad invicem. Nam et locus est quædam superficies, cum sit extremitas continentis (corporis) quatenus continet contentum : hoc est, finis continentis aliquid quo fine continens continet rem illam quæ continetur ab ipso videlicet continente. Cum porro tempus dividitur in præteritum et futurum, hujus partes nunc conjungit.

6. Quod autem punctum est in linea, hoc unitas et in numero et nunc in tempore. Hæc enim tria quantitatis et partium expertes sunt. Sed unitas quidem, etsi non est numerus, nihilominus tamen pars fit numeri. Quare etiam cum apponitur auget numerum. Numerus enim ex unitatibus est compositus, quandoquidem **188** etiam unitatum congeries. Punctum autem cum lineæ apponitur, non auget eam quia neque ex punctis constat linea. Et vero etiam nunc cum apponitur tempori, nullam ei auctionem præstat, quia neque pars illius est quotacunque etiam.

7. Sed et linea utique apposita superficiei non auget eam, quia non est pars illius ne minima quidem. Superficies enim habet longitudinem et latitudinem : linea autem est longitudo latitudinis expers. Sic autem etiam corpus habens tres dimensiones, longitudinem, latitudinem et profunditatem sive crassitiem, a superficie non augetur.

8. Etsi vero corpus substantia est, et etiam quantum dicitur, non est mirandum. In quantum enim est subjectum, et unum idemque numero manens contraria suscipere potest, sine contradictione substantia est : in quantum autem tres dimensiones habet, et mensurari per naturam potest, quoad hoc solum, quantum exsistit.

9. Ut vero continuum et discretum de quanto etiam in universo mundo consideratur : continui quidem natura quæ vocatur magnitudo quam sequitur (quantum) : secundum **189** unionem et mutuam complexionem ; discreti autem natura quæ vocatur multitudo, quam sequitur τὸ ποσὸν (quotum vel quot), secundum congeriem et appositionem. Et quoad quidem magnitudinis essentiam cum unus est mundus, tum rotundus et sibi connatus, distentusque et sibi mutuo cohærens intelligitur : at secundum multitudinem et ordo (seu constructio) et cum ornatu dispositio, ex tot

verbi gratia elementis et animalibus aut plantis et contrarietatibus aut similitudinibus tot et tam multis consideratur.

10. Præterea enumeratorum quantorum alia habent positionem partium inter se mutuam, alia non habent. Positionem ergo mutuam habent partes lineæ, quemadmodum sane etiam superficiei et corporis et loci. Non autem habent positionem mutuam partes numeri, quemadmodum etiam orationis et temporis partes. Hæ enim ordinem quidem habent, quæ prima et quæ secunda; positionem autem non habent.

11. Nam ejus quod est positionem habere, characteristicon est partes contineri et permanere; quorum quidem neutrum habet oratio; tempus vero **190** continuum quidem est, sed ejus partes non permanent. Quippe tempus numerus est motus. Et ejus quidem præteritum præterfluxit, futurum autem nondum est. Atqui in numero inversum accidit. Hic enim permansionem habet quidem partium suarum, continuitate autem privatus est.

12. Porro aliqui etiam pondus (vel si mavis stateræ examen) sub quanto collocant, et fortassis absque errore. Nec enim pondus gravitas et levitas est, ut quidam instantes dicunt, ut esset qualitas: sed gravitatis et levitatis mensura est. Et hæc quidem ita.

13. Dicitur autem etiam quantum secundum accidens, ut multum album, et longa actio, et multus motus. Album enim propterea quod multa (seu magna) sit superficies in qua est, multum dicitur; ut actio longa propter tempus: et motus multus, cum propter tempus tum propter locum.

14. Convenit quanto non recipere magis et minus, et non habere contrarium.

15. Nisi quis circa locum esse dicat contrarietatem quanti, velut sursum et deorsum. Sed sursum et deorsum si quidem quoad habitudinem ad nos dicantur, ex eorum **191** sunt numero quæ sunt ad aliquid (lunam enim quoad nos sursum dicimus, quæ tamen omnibus planetis aliis inferior exsistit), sin quoad naturam dicantur, τὸ sursum et deorsum, prædicamenti ubi sunt, ut cum dicimus, ignem quidem sursum, terram vero deorsum esse.

16. Visum est autem aliquibus quod et motus quantum sit. Verum motus non est quantum, sed in quanto consideratur; quemadmodum etiam in substantia et in quali et in ubi. In substantia quidem, ut generatio et corruptio (quanquam hæ potius mutationes sunt et motus abusive dicuntur; sed in quanto et quali et ubi, proprie motus inveniuntur). In quanto incrementum; in quali, alteratio; in ubi denique, mutatio secundum locum, quæ latio vocatur.

17. Dividitur autem hæc et in circularem motum, quem circulationem vocamus, et in motum secundum rectam lineam. Motus autem ejus qui est secundum rectam lineam, sex sunt differentiæ: qui sursum est, qui deorsum est; qui ad intra,

A ι'. Ἔτι τῶν ἀπηριθμημένων ποσῶν τὰ μὲν ἔχει θέσιν τῶν ἐν αὐτοῖς μορίων πρὸς ἄλληλα, τὰ δ' οὐκ ἔχει. Θέσιν μὲν (οὖν) ἔχει πρὸς ἄλληλα τὰ μόρια τῆς γραμμῆς, ὥσπερ δὴ καὶ τῆς ἐπιφανείας καὶ τὰ τοῦ σώματος, καὶ τοῦ τόπου. Θέσιν δὲ οὐκ ἔχει πρὸς ἄλληλα τὰ μόρια τοῦ ἀριθμοῦ, ὥσπερ δὴ καὶ τὰ τοῦ λόγου, καὶ τὰ τοῦ χρόνου. Ταῦτα γὰρ τάξιν μὲν ἔχει, τί πρῶτον καὶ τί δεύτερον· θέσιν δ' οὐκ ἔχει.

ια'. Τὸ γὰρ θέσιν ἔχειν χαρακτηριστικόν ἐστι τοῦ τὰ μόρια συνέχεσθαί τε καὶ ὑπομένειν. Ὧν ὁ μὲν λόγος οὐδέτερον ἔχει· ὁ δὲ χρόνος συνεχὴς μέν ἐστιν, οὐχ ὑπομένει δ' αὐτοῦ τὰ μόρια. Χρόνος γάρ ἐστιν ἀριθμὸς κινήσεως. Καὶ τὸ μὲν παρεληλυθὸς αὐτοῦ διέῤῥευσε· τὸ δὲ μέλλον οὔπω ἔστιν. Ἐπὶ δὲ
B τοῦ ἀριθμοῦ συμβέβηκε τὸ ἀνάπαλιν. Οὗτος γὰρ μονὴν μὲν ἔχει τῶν μορίων αὐτοῦ, τῆς δὲ συνεχείας ἐστέρηται.

ιβ'. Τίθενταί τινες καὶ τὴν ῥοπὴν ὑπὸ τὸ ποσόν· καὶ ἴσως οὐ σφαλερῶς. Οὐ γάρ ἐστιν ἡ ῥοπὴ βαρύτης καὶ κουφότης, ὥς τινες ἐνιστάμενοι λέγουσιν, ἵν' ᾖ ποιότης, ἀλλὰ μέτρον βαρύτητος καὶ κουφότητος. Ταῦτα μὲν οὕτως

ιγ'. Λέγεται δὲ καὶ κατὰ συμβεβηκὸς ποσόν· ὡς πολὺ λευκὸν, καὶ μακρὰ πρᾶξις καὶ κίνησις πολλή. Τὸ μὲν γὰρ λευκὸν, διὰ τὸ πολλὴν εἶναι τὴν ἐπιφάνειαν ἐν ᾗ ἐστι, λέγεται διὰ τοῦτο πολύ· ἡ δὲ πρᾶξις μακρὰ
C διὰ τὸν χρόνον· καὶ ἡ κίνησις πολλὴ διά τε τὸν χρόνον, καὶ διὰ τὸν τόπον.

ιδ'. Πρόσεστι τῷ ποσῷ τὸ μὴ ἐπιδέχεσθαι τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον, καὶ τὸ μηδὲν ἔχειν ἐναντίον.

ιε'. Εἰ μή τις λέγοι περὶ τὸν τόπον εἶναι τὴν ἐναντιότητα τοῦ ποσοῦ, ὡς τὸ ἄνω καὶ κάτω. Ἀλλὰ τὸ ἄνω καὶ κάτω, εἰ μὲν κατὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς σχέσιν λέγοιντο, τῶν πρός τί ἐστι· τὴν γὰρ σελήνην πρὸς ἡμᾶς ἄνω φαμὲν, κατωτέρω τῶν ἄλλων πλανήτων πάντων ὑπάρχουσαν· εἰ δὲ πρὸς τὴν φύσιν λέγοιντο τὸ ἄνω καὶ τὸ κάτω, τῆς ποῦ κατηγορίας ἐστίν· ὡς ὅταν λέγωμεν, τὸ μὲν πῦρ εἶναι ἄνω, τὴν δὲ γῆν κάτω.

ιϛ'. Ἔδοξε δέ τισι καὶ τὴν κίνησιν εἶναι ποσόν. Ἀλλ' οὐκ ἔστι ποσὸν ἡ κίνησις, ἐν τῷ ποσῷ δὲ θεω-
D ρεῖται καθάπερ καὶ ἐν τῇ οὐσίᾳ καὶ ἐν τῷ ποιῷ, καὶ τῷ ποῦ. Ἐν μὲν τῇ οὐσίᾳ, ὡς ἡ γένεσις καὶ φθορά. Μεταβολαὶ δὲ μᾶλλον αὗται, κινήσεις δὲ λέγονται καταχρηστικῶς· ἐν τῷ ποσῷ δὲ, καὶ τῷ ποιῷ, καὶ τῷ ποῦ, κυρίως κινήσεις εὑρίσκονται· ἐν τῷ ποσῷ μὲν αὔξησις καὶ μείωσις· ἐν τῷ ποιῷ δὲ ἀλλοίωσις· ἐν τῷ ποῦ δὲ ἡ κατὰ τόπον μεταβολή, ἥτις καλεῖται φορά.

ιζ'. Διαιρεῖται δ' αὕτη εἴς τε τὴν κύκλῳ κίνησιν, ἣν καλοῦμεν περιφορὰν, καὶ εἰς τὴν ἐπ' εὐθείας. Τῆς ἐπ' εὐθείας δὲ κινήσεως διαφοραί εἰσιν ἕξ· ἡ ἐπὶ τὸ ἄνω, ἡ ἐπὶ τὸ κάτω, ἡ ἐπὶ τὸ ἔσω, τουτέστι τὸ ἔμπροσθεν, ἡ ἐπὶ τὸ ἔξω, τουτέστι τὸ ὄπισθεν, ἡ ἐπὶ

τὰ δεξιὰ καὶ ἡ ἐπὶ τὰ ἀριστερά. Τὸ γὰρ ἐπὶ τὸ μέσον καὶ ἐπὶ τὸ κάτω κινεῖσθαι κατὰ τὸν κόσμον ταυτόν ἐστιν. Ὅθεν μετὰ τῆς περιφορᾶς ἑπτὰ τοπικαὶ κινήσεις εἰσίν.

A hoc est, in anteriorem partem est, et qui ad extra est, hoc est in posteriorem partem; **192** quique ad dextram et sinistram est. Nam ad medium et deorsum moveri, secundum mundum idem est. Unde cum circulatione septem locales motus sunt.

ιη'. Ἐπεὶ τοίνυν τὸ μεταβάλλον ἢ καθ' ἑαυτὸ μεταβάλλει, ἢ κατά τι τῶν ἐν αὐτῷ ἢ περὶ αὐτό· εἰ μὲν καθ' ἑαυτὸ μεταβάλλει, ποιεῖ γένεσιν καὶ φθοράν· εἰ δὲ κατά τι τῶν ἐν αὐτῷ, εἰ μὲν κατὰ τὸ ποσὸν, ποιεῖ αὔξησιν καὶ μείωσιν· εἰ δὲ κατὰ τὸ ποιὸν, ποιεῖ ἀλλοίωσιν· κατὰ δὲ τὸ περὶ αὐτὸ μεταβάλλον ποιεῖ τὴν κατὰ τόπον μεταβολήν. Ὁ γὰρ τόπος οὔτ' αὐτό ἐστι τὸ κινούμενον, οὔτε τι τῶν ἐν αὐτῷ· ἀλλὰ τοῖς κινουμένοις παρέπεται, καὶ περὶ τὰ κινούμενά ἐστιν.

18. Quoniam igitur quod mutatur, aut quoad seipsum mutatur, aut quoad aliquid eorum quæ in ipso sunt, aut quoad aliquid eorum quæ sunt circa ipsum: si quidem quoad seipsum mutatur, generationem efficit et corruptionem; sin vero quoad aliquid eorum quæ sunt in ipso, cum quidem secundum quantum, incrementum et decrementum efficit; cum autem secundum quale, alterationem constituit; sin denique mutatur quoad aliquid B circa ipsum, mutationem in loco efficit. Locus enim neque ipsum est quod movetur, neque aliquid eorum quæ sunt in ipso; sed ea quæ moventur subsequitur, et circa ea quæ moventur, est.

ιθ'. Ἐνταῦθα δὲ κίνησιν λέγομεν οὐ τὴν νοερὰν, οὐ τὴν ψυχικὴν αὐτοκίνητον, ἀλλὰ τὴν φυσικὴν καὶ σωματικὴν, ἥτις λέγεται κυρίως μεταβολή.

19. Motum autem hic dicimus non intellectualem, non animæ illum quo scimus etiam rationalem animam a seipsa moveri posse, sed naturalem et corporeum qui proprie mutatio dicitur.

κ'. Ἐπεὶ δὲ τὴν γένεσιν καὶ φθορὰν μεταβολὰς εἶναι μᾶλλον, ἀλλ' οὐ κινήσεις φθάσαντες εἴπομεν· οὐ χρὴ ἀγνοεῖν, ὅτι τὸ κινούμενον, ἐνεργείᾳ ὂν καὶ ὑπομένον, οὕτω κινεῖται· τὸ δὲ μὴ ὂν ἐνεργείᾳ, μηδ' ὑπομένον οὐδὲ κινεῖται. Ἐπεὶ γοῦν ἡ γένεσις ἐκ τοῦ μὴ ὄντος ἐστὶν εἰς τὸ εἶναι μεταβολὴ, διὰ τοῦτο κίνησις οὐκ ἔστι. Τὸ γὰρ μὴ ὂν οὐ κινεῖται. Πάλιν ἐπεὶ ἡ φθορὰ ἐκ τοῦ ὄντος ἐστὶν εἰς τὸ μὴ εἶναι μεταβολὴ, διὰ τοῦτο κίνησις οὐκ ἔστι· μὴ γὰρ ὑπομένον τὸ ὂν κατὰ τὴν τοιαύτην μεταβολὴν, ἀλλὰ τῆς οἰκείας φύσεως ἐκπίπτον καὶ διαλυόμενον, πῶς ἂν κυρίως κινεῖσθαι λέγοιτο;

20. Quoniam autem generationem et corruptionem mutationes potius esse et non motiones, jam ante diximus: ignorandum haud est, id **193** quod movetur, cum actu sit et permaneat, moveri: quod autem non sit actu neque permaneat, ne moveri quidem. Quoniam igitur generatio ex non ente ad esse est mutatio, propterea motus non est. Cum enim ens in ejusmodi mutatione C non maneat, sed a propria natura excidat et dissolvatur, quomodo proprie moveri diceretur?

κα'. Τὴν δ' ἀλλοίωσίν τινες οὐκ εἶδος εἶναι κινήσεως ἔφασαν, ἀλλὰ τοῖς λοιποῖς ταύτης συμπίπτειν εἴδεσι. Τοῦτο δ' οὐκ ἔστι. Δυνατὸν γὰρ ἀλλοίωσιν γίνεσθαι χωρὶς ἄλλου τινὸς εἴδους κινήσεως. Τὸ γὰρ κατὰ πάθος κινούμενον οὐκ ἀναγκαῖον ἤδη καὶ αὔξεσθαι, ἢ μειοῦσθαι· οὔτε δὲ τὸ αὐξόμενον ἢ μειούμενον ὁπωσοῦν ἀνάγκη καὶ ἀλλοιοῦσθαι, τὸ γὰρ τετράγωνον αὔξεται μὲν περιτεθέντος αὐτῷ γνώμονος, οὐκ ἀλλοιοῦται δὲ (μένει γὰρ καὶ αὖθις τετράγωνον), καὶ τοῦ γνώμονος περιαιρεθέντος, μειοῦται καὶ μένει πάλιν τετράγωνον. Καὶ ὁ οἶνος ἀλλοιοῦται μήτ' αὐξόμενος, μήτε μειούμενος. Ὥστε ἡ ἀλλοίωσις δύναται θεωρεῖσθαι καθ' ἑαυτὴν, ἀμιγὴς ταῖς ἄλλαις κινήσεσι.

21. Cæterum aliqui alterationem non esse speciem motus dixerunt, sed cum reliquis hujus speciebus coincidere. Quod non est. Fieri enim potest, ut fiat alteratio seorsim ab alia aliqua motus specie. Quod enim secundum passionem, non necesse est jam etiam augeri et minui. Neque vero etiam quod augetur et minuitur quoquomodo necesse est etiam alterari. Quadratum enim augetur quidem circumposito ei gnomone, non alteratur tamen. Manet enim adhuc etiam quadratum. Et gnomone ablato minuitur et manet iterum quadratum; et D vinum alteratur ut nec augeatur nec minuatur. Quare alteratio per seipsam considerari potest, ut aliis motibus impermista sit.

κβ'. Πάσῃ δὲ κινήσει καὶ ἠρεμία τις ἀντίκειται. Τῇ ἁπλῶς κινήσει ἡ ἁπλῶς ἠρεμία, εἴτουν ἀκινησία, ἥ τε πρὸ τῆς κινήσεως, καὶ ἡ μετὰ τὴν κίνησιν. Τάχα δὲ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ κινήσει.

22. Omni autem motui etiam quies aliqua opponitur; **194** motui simpliciter quies simpliciter sive immobilitas, et quæ ante motum et quæ post motum est; forte autem etiam ea quæ est in ipso motu.

κγ'. Ἐπεὶ γὰρ πᾶσα κίνησις καὶ μεταβολὴ ἔκ τινος εἴς τι γίνεται, οἷον ἐπὶ γενέσεως, ἐκ τῶν στοιχείων εἰς τὸ σύνθετον σῶμα· ἐπὶ δὲ τῆς φθορᾶς, ἐκ τοῦ σώματος αὖθις εἰς τὰ στοιχεῖα· κἀπὶ μὲν τῆς αὐξήσεως ἐκ τοῦ ἐλάττονος εἰς τὸ μεῖζον· ἐπὶ δὲ τῆς μειώσεως ἔμπαλιν ἐκ τοῦ μείζονος εἰς τὸ ἔλαττον· ἐπὶ δὲ τῆς ἀλλοιώσεως ἐκ τῶν ἀντικειμένων ποιοτή-

23. Quoniam igitur omnis motus et mutatio ex aliquo fit in aliquid; velut in generatione ex elementis in corpus compositum; in corruptione ex corpore iterum in elementa; et in incremento quidem ex minori ad majus; in decremento vero ex majori ad minus; in alteratione porro ex oppositis qualitatibus in oppositas qualitates, ut ex ca

lore in frigus et ex nigro in album: in mutatione A denique secundum locum ex oppositis locis in opposita, hoc est, ex eo qui sursum est, deorsum; et ex eo qui deorsum est, sursum; et in aliis similiter se res habet.

24. Hæc quoniam ita se habent, quatenus quidem motus ex aliquo est, quieti antecedenti dicetur opponi; quatenus autem est in aliquid, quieti consequenti; quatenus denique non perficitur sine tempore, sed etiam quæ videtur confectissima (maximeque subitanea) mutatio et concretio lactis in tempore fit: secundum hoc habet forte etiam consequentem et intelligibilem aliquam quietem, dum **195** ex remissione ad intentionem procedit, et ex eo quod est minus ad id quod magis est provehitur, B donec ipsum perfecte finem assequatur: sive is ex extremis sive ex intermediis fuerit. Est enim etiam in intermediis et remissio et intentio, et minus et magis. Et extrema quidem sunt, veluti calidum et frigidum; illud quidem ut adurens, hoc autem ut enecans. At inter hæc non paucæ remissiones et intentiones sunt. Ergo motui simpliciter, simpliciter quies opponitur.

25. At singularibus motibus singulares motus et singulares quietes convenienter opponuntur.

26. Generationi quidem ut generationi corruptio, ut motui autem, quies secundum illum: incremento decrementum; et secundum decrementum quies (neque enim in infinitum augetur quod auge- C tur, aut semper minuitur quod minuitur); mutationi secundum locum, ut motui quidem, quies secundum locum; at ut mutationi secundum locum mutatio in contrarium locum, velut ei quæ est in inferiora **196** illa quæ est ad superiora; ei quæ est ad dextram illa quæ est ad sinistram; ei quæ est ad interiora, hoc est ad anteriora, illa quæ est ad exteriora, hoc est posteriora, et e contra. Soli autem cœlesti motui non est contrarius aliquis motus, nisi quis eas quæ sunt ab ortibus in occasus et iterum ab occasibus in ortus periodos sphæræ, contrarios esse motus evincere voluerit. Et alteratio vero ut mutatio secundum quale contrariam habebit mutationem, quæ est in qualis contrarium, ut dealbatio denigrationem D et frigefactio calefactionem; ut motus autem quieti secundum quale contrariabitur.

27. De motu autem et de quiete posterioris libri secundo et quinto capitibus accuratius commemorabitur.

των εἰς τὰς ἀντικειμένας, ὡς ἐκ θερμότητος εἰς ψυχρότητα, κἀκ μέλανος εἰς λευκόν· ἐπὶ δὲ κατὰ τόπον μεταβολῆς ἐκ τῶν ἀντικειμένων εἰς τοὺς ἀντικειμένους, ἤγουν ἄνωθεν κάτω καὶ κάτωθεν ἄνω· κἀπὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως.

κδ'. Ἐπεὶ ταῦθ' οὕτως ἔχει, καθὸ μὲν ἔκ τινος ἡ κίνησις τῇ πρὸ αὐτῆς ἠρεμίᾳ λέγοιτ' ἂν ἀντικεῖσθαι· καθὸ δὲ εἴς τι, τῇ μετ' αὐτήν· καθὸ δ' οὐκ ἀχρόνως ἐπιτελεῖται, ἀλλὰ καὶ ἡ δοκοῦσα ἀθρουστάτη μεταβολή, ὡς ἡ πῆξις τοῦ γάλακτος, ἐν χρόνῳ γίνεται· κατὰ τοῦτο συνεπομένην ἔχει τάχα καὶ ἠρεμίαν νοουμένην τινὰ ἐξ ὑφέσεως εἰς ἐπίτασιν προοδεύουσα, κἀκ τοῦ ἧττον εἰς τὸ μᾶλλον φερομένη, μέχρις ἂν φθάσῃ τελέως αὐτὸ δὴ τὸ κατάντημα· κἂν τε τῶν ἄκρων εἴη τοῦτο, κἂν τε τῶν μεταξύ. Ἔστι γὰρ κἀν τοῖς μεταξὺ καὶ ὕφεσις καὶ ἐπίτασις, καὶ τὸ ἧττον καὶ τὸ μᾶλλον. Καὶ ἄκρα μέν, οἷον τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρόν· τὸ μὲν ὡς καῖον, τὸ δὲ ὡς νεκροῦν· μεταξὺ δὲ τούτων ὑφέσεις οὐκ ὀλίγαι καὶ ἐπιτάσεις. Τῇ μὲν οὖν ἁπλῶς κινήσει ἡ ἁπλῶς ἠρεμία ἀντίκειται

κε'. Ταῖς δὲ καθέκαστα κινήσεσιν αἱ καθέκαστα κινήσεις, καὶ αἱ καθέκαστα ἠρεμίαι καταλλήλως ἀντίκεινται.

κς'. Τῇ γενέσει, ὡς μὲν γενέσει, ἡ φθορά· ὡς δὲ κινήσει, ἡ κατ' αὐτὴν ἠρεμία· τῇ αὐξήσει ἡ μείωσις, καὶ ἡ κατ' αὔξησιν ἠρεμία. Οὐδὲ γὰρ εἰς ἄπειρον αὔξεται τὸ αὐξόμενον, ἢ τὸ μειούμενον μειοῦται ἀεί· τῇ κατὰ τόπον μεταβολῇ, ὡς μὲν κινήσει, ἡ κατὰ τόπον ἠρεμία· ὡς δὲ κατὰ τόπον μεταβολῇ, ἡ εἰς τὸν ἀντικείμενον τόπον μεταβολή· οἷον, τῇ ἐπὶ τὰ κάτω ἡ ἐπὶ τὰ ἄνω· καὶ τῇ ἐπὶ τὰ ἄνω ἡ ἐπὶ τὰ κάτω· τῇ εἰς δεξιὰ ἡ εἰς ἀριστερά, καὶ τῇ εἰς ἀριστερὰ ἡ εἰς δεξιά· τῇ ἐπὶ τὰ ἔσω, τουτέστι τὰ ἔμπροσθεν, ἡ ἐπὶ τὰ ἔξω, τὰ ὄπισθεν· καὶ ἀνάπαλιν. Μόνῃ δὲ τῇ οὐρανίῳ κινήσει οὐκ ἔστιν ἐναντία τις κίνησις, εἰ μή τις τὰς ἐξ ἀνατολῶν εἰς δυσμάς, καὶ πάλιν ἐκ δυσμῶν εἰς ἀνατολὰς περιόδους τῆς σφαίρας ἐναντίας εἶναι κινήσεις βιάσοιτο. Καὶ ἀλλοίωσις δέ, ὡς μὲν μεταβολὴ κατὰ τὸ ποιόν, ἐναντίαν ἕξει τὴν εἰς τοὐναντίον τοῦ ποιοῦ μεταβολήν· ὡς ἡ λεύκανσις τὴν μέλανσιν καὶ ἡ ψύξις τὴν θέρμανσιν· ὡς κίνησις δὲ πρὸς τὴν κατὰ τὸ ποιὸν ἠρεμίαν ἐναντιωθήσεται.

κζ'. Περὶ κινήσεως δὲ καὶ ἠρεμίας ἐξεταστικώτερον ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ κατὰ τὸ τέταρτον κεφάλαιον, καί γε τὸ πέμπτον ὑπομνησθήσεται.

Σχῆμα κεφαλ. κα', περὶ ποιοῦ· ἐν ᾧ καὶ περὶ κινήσεως.

Ἄποσα { στιγμή, νῦν, μονάς.

Τοῦ ποσοῦ {
- τὸ μὲν συνεχὲς ὅ ἐστι μέγεθος { σῶμα, ἐπιφάνεια, γραμμή, τόπος, χρόνος.
- τὸ δὲ διωρισμένον, ὅ ἐστι πλῆθος { ἀριθμός, λόγος.

- Τῶν ποσῶν
  - τὰ μὲν ἔχει θέσιν τῶν μορίων,
    - σῶμα,
    - ἐπιφάνεια,
    - γραμμή,
    - τόπος·
  - τὰ δ' οὐκ ἔχει θέσιν μορίων
    - ἀριθμός,
    - λόγος,
    - χρόνος.

- Ἡ κίνησις
  - γένεσις,
  - φθορά,
  - αὔξησις,
  - μείωσις,
  - ἀλλοίωσις,
  - κατὰ τόπον μεταβολή.

- .. κίνησις
  - ἐν οὐσίᾳ
    - ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι γένεσις,
    - ἐκ τοῦ ὄντος εἰς τὸ μὴ εἶναι φθορά.
  - ἐν ποσῷ
    - αὔξησις,
    - μείωσις.
  - ἐν ποιῷ
    - ἀλλοίωσις.
  - ἐν τῷ ποῦ, ἡ κατὰ τόπον μεταβολή, ἥτις καλεῖται φορά,
    - ἐπ' εὐθείας
      - ἡ ἐπὶ τὸ ἄνω,
      - ἐπὶ τὸ κάτω,
      - ἐπὶ τὰ δεξιά,
      - ἐπὶ τὰ ἀριστερά,
      - ἐπὶ τὸ ἔμπροσθεν, ὅ ἐστιν ἔσω,
      - ἐπὶ τὸ ὄπισθεν, ὅ ἐστιν ἔξω.
    - κύκλῳ ἥτις ἐστὶ περιφορά.

- Τὸ μεταβάλλον
  - ἢ κατὰ ἑαυτὸ μεταβάλλει καὶ ποιεῖ
    - γένεσιν,
    - φθοράν.
  - ἢ κατά τι τῶν ἐν αὐτῷ
    - ἢ κατὰ ποσὸν, καὶ ποιεῖ
      - αὔξησιν,
      - μείωσιν.
    - ἢ κατὰ ποιὸν καὶ ποιεῖ ἀλλοίωσιν·
  - ἢ περὶ αὐτὸ, καὶ ποιεῖ τὴν κατὰ τόπον μεταβολήν.

—

Tabula capitis **21**, *de quanto, ubi etiam de motu.*

- Quantitatis expertia (sunt)
  - punctum,
  - nunc,
  - unitas.

- 197 Quantum aliud (est)
  - continuum quod est magnitudo (ut)
    - corpus,
    - superficies,
    - linea,
    - locus,
    - tempus.
  - discretum quod est multitudo (ut)
    - numerus,
    - oratio.

- Quantorum
  - alia habent positionem partium (ut)
    - corpus,
    - superficies,
    - linea,
    - locus.
  - alia non habent positionem partium (ut)
    - numerus,
    - oratio,
    - tempus.

198 Motus consideratur vel
- in substantia (ut)
  - ex non ente in esse, generatio,
  - ex ente in non esse, corruptio.
- in quanto (ut)
  - incrementum,
  - decrementum,
- in quali, alteratio.
- in ubi (ut) mutatio secundum locum quæ latio vocatur (estque vel)
  - secundum rectam lineam, quæ est vel
    - ad superum,
    - ad inferum,
    - ad dextrum,
    - ad sinistrum,
    - ad anterius quod est intra,
    - ad posterius quod est extra.
  - circularem, quæ est circumlatio.

199 Motus (species numerantur sex)
- generatio,
- corruptio,
- incrementum,
- decrementum,
- alteratio,
- mutatio secundum locum.

Quod mutatur
- aut secundum se mutatur (et facit)
  - generationem et corruptionem.
- aut secundum aliquid eorum quæ sunt in ipso (et tum)
  - aut secundum quantum et facit
    - incrementum,
    - decrementum.
  - aut secundum quale, et facit alterationem.
- aut secundum aliquid eorum quæ sunt circa ipsum, et facit mutationem secundum locum.

SYNOPSIS CAPITIS XXII.

QUOD EST DE QUALI ET QUALITATE.

1. *Qualitatem describit.* — 2. *Qualis homonymiam explicat.* — 3. *Qualitatem in quatuor sive genera sive species dividit.* — 4. *Dispositionis homonymiam exponit.* — 5. *Habitus et dispositionis differentiam explicat, et alterum per alterum describit.* — 6. *Habitum definit et dividit.* — 7. *Dispositionem definit.* — 8. *Secundum speciem qualitatis potentiam et impotentiam aggreditur.* — 200 9. *Per occupationem ostendit, quam potentiam hominis hic intelligat, et cum potentiæ tum impotentiæ exempla proponit.* — 10. *Tertiam speciem qualitatis assumit, et differentiam passibilis qualitatis passionisque duplicem vel etiam triplicem proponit.* — 11. *Utramque dividit a subjectis.* — 12. *Passibilem qualitatem in inanimatis subdividit et facit triplicem.* — 13. *Occupatio.* — 14. *Passibiles qualitates animatorum alterius a subjecto dividit in eas quæ sunt in anima et quæ sunt in corpore.* — 15. *Passiones quid dicantur.* — 16. *Dividit in eas quæ sunt inanimatorum et animatorum : quarum has ulterius subdividit in eas quæ sunt in anima et in eas quæ sunt in corpore.* — 17. *Occasione exemplorum generationem naturalem palloris ex metu, et ruboris ex verecundia scite describit.* — 18. *Item ostendit iis qui concipiuntur certos colores ex humorum et sanguinis mistione qualibuscunque de causis ingenerari, id quod etiam exemplo mulieris innominatæ probat.* — 19. *Infert pallorem ex metu et ruborem ex verecundia passiones esse.* — 201 20. *Quartam speciem qualitatis adoritur, figuram et formam.* — 21. *Figuræ et formæ differentiam indicat.* — 22. *Figuram describit.* — 23. *Formam distinguit et ostendit de utra hic sermo sit.* 24. *Figuræ et formæ differentiam explicat.* — 25. *Rectitudinem et curvitatem describit.* — 26. *Asperum et læve non qualitates, sed positiones esse pronuntiat, idque utriusque descriptione probat.* — 27. *Rarum et densum distincte in elementis quidem qualitates essentiales et naturales, in aliis autem corporibus positiones tantum esse affirmat et utrumque describit.* — 28. *Qualia etiam in concreto describit.* — 29. *Dividit quadrifariam.* — 30. *Eorumdem propria seu adjacentia recenset.* — 31. *Primum.* — 32. *Secundum.* — 33. *Tertium.* — 34. *Sicut quale simile et dissimile ; ita quanto æquale et inæquale maxime tribui.*

CAPUT XXII.

De quali et qualitate.

1. Qualitas est, secundum quam aliqui dicuntur quales (esse).

2. Dicitur autem quale quidem et ipsa qualitas ; sed et id quod qualitatem recipit, quale dicitur, hoc est illud ipsum quod qualitate affectum est.

A

ΚΕΦΑΛ. ΚΒʹ.

Περὶ ποιοῦ καὶ ποιότητος.

αʹ. Ποιότης ἐστὶ, καθ' ἣν ποιοί τινες (εἶναι) λέγονται.

βʹ. Ποιὸν δὲ λέγεται μὲν καὶ αὐτὴ ἡ ποιότης. Λέγεται δὲ καὶ τὸ ἐπιδεδεγμένον τὴν ποιότητα, τουτέστιν, αὐτὸ τὸ πεποιωμένον.

γ'. Διαιρεῖται δὲ ἡ ποιότης εἰς ἕξιν καὶ διάθεσιν· εἰς δύναμιν καὶ ἀδυναμίαν· εἰς πάθος καὶ παθητικὴν ποιότητα· καὶ εἰς σχῆμα καὶ μορφήν. A

3. Qualitas vero dividitur in habitum et dispositionem, in potentiam et impotentiam, in passionem et passibilem qualitatem, et in figuram ac formam.

δ'. Ἕξεως μὲν οὖν καὶ διαθέσεως ὄνομα κοινὸν ἡ διάθεσις. Διαιρεῖται γὰρ ἡ διάθεσις εἴς τε τὴν ἕξιν, καὶ τὴν ὁμωνύμως τῷ κοινῷ καλουμένην διάθεσιν.

4. Dispositio proin quidem habitus et dispositionis commune nomen est. Dividitur enim dispositio et in habitum et in dispositionem quæ æquivoce cum communi dispositio vocatur.

ε'. Αἳ καὶ διαφέρουσιν ἀλλήλων, τῷ τὴν μέν, ἤτοι τὴν ἕξιν πολυχρόνιον καὶ δυσκίνητον εἶναι, τὴν δέ, τὴν διάθεσιν, ὀλιγοχρόνιον καὶ εὐκίνητον· ἡ μὲν γὰρ διάθεσις οἷον ἕξις ἐστὶν ἀπαγής· ἡ δ' ἕξις πεπηγυῖα διάθεσις, καὶ δυσμόχλευτος.

202 5. Quæ etiam a se invicem differunt, quod ille quidem, sive habitus diuturnus sit et difficulter amoveri possit; hæc autem sive dispositio, exigui sit temporis et facile amoveri possit. Dispositio enim quidem est habitus velut habitus est non firmus habitus; habitus vero, est dispositio firmata et quæ difficulter extrudi queat.

ϛ'. Ἕξις τοιγαροῦν ἐστι ποιότης δυσαπάλλακτος, τελειωτικὴ μέν, ὡς ἐπιστήμη καὶ ἀρετή, καὶ ἀσφαλὴς ὑγίεια· κακωτικὴ δέ, ὡς ὁ ἑκτικὸς πυρετός. Αὐτίκα γὰρ ἡ ἐπιστήμη οὐκ ἂν ἀποβληθείη χωρὶς μεγάλης μεταβολῆς, εἴθ' ὑπὸ νόσου γεγονυίας, εἴθ' ὑπὸ συνεχοῦς ῥαθυμίας, εἴθ' ὑπό τινος ἄλλου τοιούτου αἰτίου. Τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἀρετή, σωφροσύνη, δικαιοσύνη, καὶ ἄλλη πᾶσα, οὐκ ἔστιν εὐαπόβλητος, οὐδ' εὐκίνητος. Ὡσαύτως καὶ ἡ μόνιμος ὑγίεια καὶ ἡ πολλῷ χρόνῳ οἱονεὶ πεφυσιωμένη νόσος. B

6. Habitus proinde qualitas est, quæ difficulter immutari potest, perficiens aut etiam depravans subjectum. Perficiens quidem, ut scientia et virtus et constans sanitas, depravans autem, ut febris hectica. Neque enim scientia statim abjici potest sine magna mutatione, sive a morbo orta fuerit, sive a continua ignavia, sive ab alia aliqua causa ejuscemodi. Eumdem ad modum etiam virtus, temperantia, justitia, et quævis alia, non potest facile abjici aut removeri. Itidem et stabilis sanitas et morbus, qui longo tempore veluti naturalis factus est.

ζ'. Διάθεσις δέ ἐστιν ἡ εἰς ἕξιν ὁδός, ἢ καὶ διὰ τὸ μήπω στάσιν ἐσχηκέναι τῶν εὐκινήτων ἐστὶ καὶ τῶν εὐμεταβλήτων· ὡς ἡ ἐπίκτητος θέρμη καὶ ψύξις, καὶ ἡ ἀβέβαιος ὑγεία καὶ ἡ νόσος. C

7. Dispositio autem est via ad habitum, quæ etiam propterea quod statum non adepta sit, earum est ex numero quæ facile moveri et mutari possunt: ut acquisitus calor et frigus, et infirma valetudo morbusque.

η'. Ἕτερον εἶδος ποιότητος, δύναμις καὶ ἀδυναμία.

203 8. Alia species qualitatis (est) potentia et impotentia.

θ'. Δύναμιν δέ γέ φαμεν οὐ τὴν κοινὴν ἐπιτηδειότητα, καθ' ἣν πρὸς πάσας τὰς τέχνας δύναμιν ἔχειν πάντες ἄνθρωποι λέγονται φυσικήν, ἀλλὰ τὴν ἰδίως προσοῦσαν εὐφυΐαν ἑκάστῳ τινὶ πρὸς τόδε τι· ἥτις εὐφυΐα καὶ αὐτὴ φυσικῶς προσεῖναι λέγεται. Καὶ ἡ κρᾶσις γὰρ φύσις ὀνομάζεται μερική. Κατὰ τὴν τοιαύτην δύναμιν τὴν ἐπὶ μέρους λέγομέν τινας πυκτικούς, ἢ δρομικούς, ἢ ὑγιεινούς, ἢ νοσώδεις· τῷ τοὺς μὲν ἔχειν ἀφορμὰς φυσικὰς εἰς τὸ καλῶς ἐξασκῆσαι τὴν πυκτικήν, τοὺς δὲ πάλιν τὴν δρομικήν· καὶ τοὺς μὲν κεκτῆσθαι δύναμιν φυσικήν, εἰς τὸ μὴ πάσχειν ῥαδίως ὑπὸ τῶν τυχόντων καὶ παραβλάπτεσθαι· τοὺς δὲ τῆς τοιαύτης ἐστερῆσθαι δυνάμεως. Οὕτω λέγεται καὶ τὸ σκληρόν, καὶ τὸ μαλακόν· τὸ μὲν δύναμιν ἔχειν τοῦ μὴ τέμνεσθαι ῥαδίως· τὸ δὲ μαλακὸν πρὸς τοῦτο ἀδυνατεῖν. D

9. Potentiam autem dicimus utique non communem aptitudinem, qua ad omnes artes potentiam naturalem habere omnes homines dicuntur; sed eam naturæ bonitatem (et indolem) quæ proprie singulis ad hoc aliquid adest, quæ naturæ bonitas (et indoles) etiam ipsa naturaliter adesse dicitur. Nam et ipsum temperamentum particularis natura appellatur. Secundum ejusmodi particularem potentiam dicimus aliquos pugilares (seu aptos ad pugilatum) aut cursores (seu aptos ad currendum) aut valentes (seu salubri corpore), aut valetudinarios; propterea quod alii quidem naturalia habeant subsidia ad bene exercendam pugilatoriam (artem), alii vero ad cursoriam, quodque alii naturalem habeant potentiam, ut non facile patiantur aut lædantur a quibuslibet, alii autem ejusmodi potentia privati sint. Ita etiam durum et molle dicitur, illud quidem potentiam habere ut non facile secetur; hoc autem, molle (nimirum) ad id impotentia laborare.

ι'. Τρίτον εἶδος ποιότητος, παθητικὴ ποιότης καὶ πάθος, ἃ καὶ διαφέρουσιν ἀλλήλων· τῷ τὴν μὲν παθητικὴν ποιότητα συνεζευγμένην εἶναι πάθει τινί, τὸ δὲ πάθος ὁδὸν εἶναι πρὸς τὴν τοιαύτην ποιότητα· καὶ τὴν μὲν ἐν τῷ γεγονέναι τὸ εἶναι ἔχειν, τὸ δ' ἐν τῷ γίνεσθαι. Ἡ μὲν οὖν παθητικὴ ποιότης ἕξει ἀναλογεῖ, διαθέσει δέ γε τὸ πάθος.

10. Tertia species qualitatis (est) passibilis (seu passiva 204 vel potius passifica, si ita dicere liceret) qualitas et passio, quæ etiam a se invicem differunt in eo, quod passibilis qualitas conjuncta est passioni alicui; passio autem via est ad ejusmodi qualitatem et quod hæc quidem in eo quod facta sit; illa in eo quod fiat, esse habet. Passibilis proinde qualitas habitui; at vero dispositioni passio proportione respondet.

11. Spectantur autem ambo non tantum in animatis ut habitus et dispositio, sed etiam in inanimatis.

A ια'. Θεωροῦνται δ' ἄμφω, μὴ μόνον ἐν ἐμψύχοις, ὥσπερ ἡ ἕξις καὶ ἡ διάθεσις, ἀλλὰ καὶ ἐν ἀψύχοις.

12. Proin passibilis quidem qualitas in inanimatis triplex est. Aut enim a passione non est orta quidem, passionem autem infert nobis; ut calor ignis. Hic enim ab aliqua passione non est ortus, quandoquidem naturaliter et essentialiter igni inest; nobis tamen passionem affert, calorem. Aut etiam a passione est orta et passionis causa fit, quemadmodum juris esculenti suavitas. Hæc enim et a passione condimenti orta est, et gustum dum ejus fit particeps suavitate afficit. Aut orta quidem est a passione, passionem autem nobis non communicat. Quemadmodum colores se habent. Cum enim ex passione contemperatione 205 videlicet facti sint, non una secum etiam nos colorant.

ιβ'. Ἡ μὲν οὖν ἐν ἀψύχοις παθητικὴ ποιότης ὑπάρχει τριττή. Ἢ γὰρ ἀπὸ πάθους μὲν οὐκ ἐγένετο, πάθος δ' ἡμῖν ἐμποιεῖ· ὡς ἡ τοῦ πυρὸς θερμότης· αὕτη γὰρ ἀπό τινος οὐκ ἐγένετο πάθους· ἐπεὶ φυσικῶς καὶ οὐσιωδῶς ἔνεστι τῷ πυρί· φέρει δ' ἡμῖν πάθος τὴν θέρμανσιν· ἢ καὶ ἀπὸ πάθους γέγονε, καὶ πάθους αἰτία γίνεται· καθάπερ ἡ τοῦ ζωμοῦ ἡδύτης· αὕτη γὰρ καὶ ἀπὸ πάθους τῆς καρυκείας ἐγένετο, καὶ τὴν γεῦσιν ἡδύνει μετεχομένη· ἢ γέγονε μὲν ἀπὸ πάθους, οὐ μεταδίδωσι δὲ τοῦ πάθους ἡμῖν· ὡς ἔχει τὰ χρώματα. Καὶ γὰρ ἐκ πάθους γεγονότα, τῆς κράσεως, οὐ συγχρωματίζει ἑαυτοῖς καὶ
B ἡμᾶς.

13. Etsi vero album dicitur disgregare et diffundere visum: nigrum congregare et colligere: non tamen passionem faciunt denominativam. Album non dealbat; nigrum non denigrat: quemadmodum ignis calefacit et mel dulcat seu dulcedine afficit; cum ille quidem calidus, hoc vero dulce sit. Sic igitur in inanimatis qualitates passibiles spectantur.

ιγ'. Εἰ δὲ τὸ λευκὸν λέγεται διακρίνειν καὶ διαχέειν τὴν ὄψιν, συγκρίνειν δὲ καὶ συνάγειν τὸ μέλαν· ἀλλ' οὐ ποιοῦσι πάθος παρώνυμον· οὐ λευκαίνει τὸ λευκὸν, οὐ μελαίνει τὸ μέλαν· καθὰ τὸ πῦρ θερμαίνει, καὶ τὸ μέλι γλυκαίνει· τὸ μὲν θερμὸν ὑπάρχον, τὸ δὲ γλυκύ. Οὕτω μὲν οὖν ἐν ἀψύχοις αἱ παθητικαὶ θεωροῦνται ποιότητες.

14. In animatis autem, aut secundum animam, aut secundum corpus animadvertuntur. Secundum corpus, ut nigredo quæ naturaliter adest Æthiopibus et corvis (nam et hæc quoque ex aliqua humorum temperatione facta est; quemadmodum et congenitus pallor et rubedo, secundum, quæ aliqui et pallidi et ruffi vocati sunt), aut etiam illi pallores et nigredines, quæ propter longum morbum, aut continuitatem adustionis permanentes et difficulter mobiles fiunt. Passibiles autem secundum animam qualitates sunt, ut insania et iracundia et quæcunque aliæ commotiones mentis non naturaliter sed a quibusdam casibus ortæ sunt, cum difficulter mutari possint, vel etiam prorsus dimoveri nequeant.

ιδ'. Ἐν δὲ τοῖς ἐμψύχοις ἢ κατὰ ψυχὴν ἢ κατὰ σῶμα γινώσκονται. Κατὰ σῶμα μὲν, ὡς ἡ φυσικῶς προσοῦσα μελανία τοῖς Αἰθίοψι καὶ τοῖς κόραξι· καὶ αὕτη γὰρ ἐκ ποιᾶς κράσεως γέγονε τῶν χυμῶν,
C ὥσπερ καὶ ἡ ἐκ γενετῆς ὠχρότης καὶ ἐρυθρότης· καθ' ἃς ὠχρίαι καὶ ἐρυθρίαι κέκληνταί τινες· ἢ καὶ ὅσαι διὰ νόσον μακρὰν, ἢ συνέχειαν καύματος, ὠχρότητες καὶ μελανότητες παραμόνιμοι καὶ δυσκίνητοι γίνονται. Παθητικαὶ δὲ κατὰ ψυχὴν ποιότητες, ὡς ἡ μανία καὶ ἡ ὀργὴ, καὶ ὅσαι ἄλλαι ἐκστάσεις μὴ φυσικῶς, ἀλλ' ἀπό τινων συμπτωμάτων γεγένηται δυσαπάλλακτοι οὖσαι, ἢ καὶ ὅλως ἀκίνητος.

206 15. Passiones autem dicuntur, quæcunque et facile dissolvuntur et cito mutantur.

ιε'. Πάθη δὲ λέγονται, ὁπόσα ῥᾳδίως τε διαλύονται καὶ ταχὺ μεταβάλλουσι.

16. Et ut in inanimatis quidem adventitius in aqua calor, passio est: ut in animatis vero, secundum animam quidem, ut ira fortuita, velut si quis iratus fuerit propter aliquid eorum quæ ipsi absurda visa sunt incitatus. Etenim cito iterum ad priorem se recipit statum; unde nec etiam qui ejusmodi est, iracundus vocatur, sed iratus fuisse dicitur. At secundum corpus passiones dicuntur, et pallor ob metum et robur ob verecundiam.

ιϛ'. Καὶ ὡς μὲν ἐν ἀψύχοις ἡ ἐν ὕδατι ἐπίκτητος θέρμη πάθος ἐστίν· ὡς δ' ἐν ἐμψύχοις κατὰ μὲν
D ψυχὴν ἡ κατά τινα τύχην ὀργή· οἷον εἴπερ τις ὀργισθείη, διά τι τῶν αὐτῷ δοξάντων ἀτόπων παροξυνθείς. Πάλιν γὰρ ταχέως εἰς τὴν προτέραν φθάνει κατάστασιν. Ὅθεν οὐδ' ὀργίλος ὁ τοιοῦτος καλεῖται· ἀλλ' ὅτι ὠργίσθη λέγεται. Κατὰ σῶμα δὲ πάθη λέγονται ἥ τε διὰ φόβον ὠχρίασις, καὶ ἡ δι' αἰδῶ ἐρυθρίασις.

17. Etenim pallor quidem ob metum fit sanguine ad cor ut ad proprium suum recurrente principium et non amplius apparente in superficie. Quod contingit etiam illis qui alias sanguine exhausti sunt. Qui autem propter pudorem robur, oboritur sanguine a corde ad superficiem prodeunte et veluti obstruente (parti animæ) principali, tenebrasque

ιζ'. Ἡ μὲν γὰρ διὰ φόβον ὠχρίασις γίνεται τοῦ αἵματος ἐπὶ τὴν καρδίαν ὡς ἐπὶ τὴν οἰκείαν ἀρχὴν ἀνατρέχοντος, καὶ μηκέτι τῇ ἐπιφανείᾳ διαφαινομένου, ὅπερ συμβαίνει καὶ τοῖς ἄλλως αἵματος κεκενωμένοις· ἡ δὲ δι' αἰσχύνην ἐρυθρίασις γίνεται τοῦ αἵματος ἀπὸ τῆς καρδίας ἐπὶ τὴν ἐπιφάνειαν προϊόντος, καὶ ὥσπερ ἐπιπροσθοῦντος τῷ ἡγεμονικῷ, καὶ

ἐπισκοτοῦντος τῷ ὑπελθόντι κατὰ τὴν διάνοιαν αἰσχρῷ δι' αἰδῶ.

ιη'. Φασὶ γοῦν ὅτι καὶ κισσωμένοις εἴπερ αἱ τοιαῦται γένοιντο συνδρομαὶ, δι' αἰτίας ὁποίας δή τινας, τοιαῦτα φυσικὰ γίνεσθαι χρώματα. Καί τις γυνὴ λέγεται τῷ καιρῷ τῆς συλλήψεως Αἰθίοπα φαντασθεῖσα (καὶ) μήτ' Αἰθίοψ οὖσα, μήτ' Αἰθίοπι συγγινομένη, τεκεῖν Αἰθίοπα.

ιθ'. Τοίνυν ἡ διὰ φόβον ὠχρίασις, καὶ ἡ δι' αἰδῶ ἐρυθρίασις, πάθη λέγονται διὰ τὸ εὐκίνητόν τε καὶ εὐαπόβλητον. Διὸ οὐδὲ ἐξ αὐτῶν παρωνύμως ὠχρίας ἢ ἐρυθρίας καλοῦσι τοὺς πάσχοντας.

κ'. Τέταρτον εἶδος ποιότητος, σχῆμα καὶ ἡ περὶ B ἕκαστον ἐνυπάρχουσα μορφὴ, ἔτι δὲ πρὸς τούτοις εὐθύτης καὶ καμπυλότης, καὶ τὰ τούτοις ὅμοια· οἷα τὰ κωνοειδῆ καὶ ἑλικοειδῆ καὶ φακοειδῆ. Ταῦτα γὰρ πάντα τῷ τετάρτῳ τῆς ποιότητος εἴδει συνάγονται.

κα'. Σχῆμα δὲ καὶ μορφὴ διαλλάττουσι.

κβ'. Καὶ σχῆμα μέν ἐστι τὸ ὑπό τινος ἢ τινων ὅρων περιεχόμενον. Ληπτέον καὶ τοῦτο, κατὰ τὴν ποιὰν τῆς ἐπιφανείας ἀποπεράτωσιν.

κγ'. Ἡ δὲ μορφὴ διχῶς λέγεται· μορφὴ γάρ ἐστι καὶ τὸ εἰδικώτατον εἶδος, περὶ οὗ νῦν οὐκ ἔστιν ὁ λόγος. Μορφὴ λέγεται καὶ τὸ περὶ τὴν ἐπιφάνειαν ἐπιφαινόμενον ποιὸν τύπωμα, τουτέστιν ἡ ἰδέα καὶ ὁ χαρακτήρ· καθὸ καλά τινα καὶ εὔμορφα λέγομεν, C ἢ δυσειδῆ καὶ δύσμορφα· περὶ τούτου νῦν ὁ λόγος.

κδ'. Ἐπὶ μὲν οὖν τῶν φυσικῶν τάττουσι τὸ σχῆμα καὶ τὴν μορφὴν, τὸ σχῆμα δὲ μόνον ἐπὶ τῶν μαθηματικῶν, τριγώνου, τετραγώνου, καὶ τῶν λοιπῶν.

κε'. Εὐθύτης δὲ λέγεται ἡ ὀρθότης, καὶ καμπυλότης ἡ στρεβλότης· ἀφ' ὧν εὐθεῖα λέγεται καὶ καμπύλη γραμμή.

κς'. Τὸ τραχὺ καὶ τὸ λεῖον ἔφασάν τινες ποιότητας εἶναι· θέσεις δὲ μᾶλλον δοκοῦσιν, οὐχὶ ποιότητες. Λεῖον μὲν γάρ ἐστιν, οὗ τὰ μόρια ἐπ' εὐθείας ἐπίσης κεῖται· ὡς ἐπὶ τῶν ἀποτεταμένων μαρμάρων. Τραχὺ δὲ οὗ μὴ ἐπίσης κεῖται, ἀλλὰ τὰ μὲν ὑπερέχει, τὰ δ' ἐλλείπει· ὡς ἐπὶ τοῦ πρίονος. D

κζ'. Τὸ μανὸν δὲ καὶ τὸ πυκνὸν ἐπὶ μὲν τῶν στοιχείων θεωρούμενα ποιότητές εἰσιν οὐσιώδεις καὶ φυσικαί· τοῦ γὰρ ἀέρος καὶ τοῦ πυρὸς ἡ μανότης ὅλη δι' ὅλων αὐτῶν διακεχώρηκεν οὐσιωδῶς τε καὶ φυσικῶς· ὥσπερ καὶ ἡ πυκνότης τοῦ ὕδατος καὶ τῆς γῆς· ἐπὶ δὲ τῶν ἄλλων σωμάτων θέσεις ὑπάρχουσι τὸ μανόν τε καὶ τὸ πυκνόν. Καὶ πυκνὸν μέν ἐστιν, οὗ τὰ μόρια σύνεγγυς κεῖται μὴ δυναμένου παρεμπίπτειν μεταξὺ τούτων ἑτέρου σώματος· ὡς ἔχει χαλκός τε καὶ σίδηρος. Μανὸν δὲ τὸ οἷον μὴ ἓν ὂν, ἀλλ' ἔχον ἀπ' ἀλλήλων διεστηκότα τὰ μόρια, καὶ πρὸς ὑποδοχὴν ἑτέρου σώματος ἐπιτήδεια· καθάπερ

A offundente subingressæ secundum mentem turpitudini propter verecundiam.

18. Aiunt igitur et iis qui concipiuntur, si tales qualibuscunque de causis concursiones (humorum) eveniant, **207** ejusmodi colores naturales evadere. Et mulier quædam cum tempore conceptionis Æthiopem imaginata fuisset et neque Æthiops esset neque cum Æthiope commisceretur, Æthiopem peperisse dicitur.

19. Ergo pallor ob metum et rubor ob verecundiam, propterea quod facile et amoventur et facile abjiciuntur, passiones dicuntur. Qua de causa nec ex illis pallidos aut ruffos denominative vocant, eos qui patiuntur.

20. Quarta species qualitatis est figura, et quæ unicuique rei inest forma. Insuper ad hæc rectitudo et curvitas, et quæ sunt similia ; ut quæ turbinis et helicis, et lentis figuram habent. Hæc enim omnia ad quartam speciem qualitatis colliguntur.

21. Differunt autem figura et forma.

22. Et figura quidem est, quæ ab aliquo aut ab aliquibus terminis continetur. Accipiendum autem hoc est secundum certam aliquam superficiei determinationem.

23. At forma dupliciter dicitur. Forma enim est et species specialissima, de qua nunc non est sermo. Dicitur forma etiam qualis aliqua quæ circa superficiem conspicitur, impressio : idea nimirum et **208** character : quatenus aliqua pulchra et formosa, aut turpia et deformia dicimus. De hac nunc sermo est.

24. Usurpant autem figuram et formam in physicis ; figuram in mathematicis tantum ; triangulo, quadrangulo et reliquis.

25. Ipsaque directio, rectitudo ; obliquitas, seu torsio, curvitas dicitur ; a quibus recta et curva linea dicitur.

26. Asperum et læve dixerunt aliqui esse qualitates. Sed magis videntur positiones, non qualitates esse. Læve enim est cujus partes secundum rectam lineam æqualiter sitæ sunt, ut in exporrectis (seu politis) marmoribus (videre est). Asperum vero est, cujus partes non æqualiter sitæ sunt, sed aliæ quidem eminent, aliæ depressæ sunt : ut in serra.

27. At rarum et densum in elementis considerata essentiales et naturales qualitates sunt. Etenim aeris et ignis raritas tota per ipsa tota penetravit essentialiter et naturaliter, quemadmodum densitas per aquam et terram. In aliis autem corporibus cum rarum tum densum positiones sunt. Et densum quidem est, cujus partes proxime invicem sitæ sunt ut non possit inter eas intercidere corpus aliud, **209** quemadmodum se habet æs et ferrum. Rarum vero quod veluti non unum est, sed partes a se invicem distantes et ad susceptionem alterius corporis aptas habet. Quemadmodum

se habet spongio et pumex. De qualitatibus igitur hæc dicta sunt.

28. Qualia autem sunt, quæ a qualitatibus denominative, aut alio quocunque modo ab ipsis dicuntur.

29. Nam quatuor modis qualia sumuntur; aut denominative et hoc ut plurimum; ut ab albedine corpus album, et a dulcedine, dulce: aut æquivoce, ut triangulum, quadrangulum, et quæ sunt hujusmodi; et musica mulier ac grammatica (nam in his cum qualitatibus etiam qualia eodem nomine veniunt), aut diverso nomine; quemadmodum virtute præditus vir bonus dicitur: aut sine nomine; quemadmodum in secunda qualitatis specie res aliquando sese habet, ea inquam quæ est secundum potentiam et impotentiam. In hac enim specie nonnunquam quale tantum nomen adeptum est; veluti dicimus pugilarem qui apte ad pugilatoriam (artem) dispositus est et pugil fieri potest; potentia autem, nempe ipsa aptitudo **210** sine nomine mansit. Etenim pugilatoria accepit secundum actum non secundum potentiam. Nonnunquam autem etiam quale et qualitas inde nominationis expertia manserunt: quemadmodum etiam is qui naturæ habet bonitatem ad grammaticam, et ipsa ad grammaticam aptitudo. Et grammaticæ enim etiam arti nomen ab actu assignatum est.

30. Adest quali et maxime convenienter seu proprie contrarietatem suscipere. Nam et in aliis prædicamentis contraria secundum quale, quod in quovis est inesse videntur. Verumtamen ne omni quidem quali contrarium est consequens. Figuris enim rectilineis et circularibus nihil est contrarium. Sed neque rubro, fusco, flavo et aliis coloribus mediis contrarietas aliqua (seu contrarium aliquod) objicitur. Si enim contraria sunt quæ plurimum distant a se invicem; jure mediis quæ plurimum a se invicem non distant, contrarium nihil obsistet. Quomodo autem etiam plura uni contraria fuerint?

31. At vero magis et minus quali adest. Ubi enim contrarietas est, ibi etiam magis et minus semper fere invenitur. **211** Et siquidem in omnibus contrariis spectetur intermedium, necessario etiam magis et minus spectabitur. Sin autem sit alicubi, quod rariuscule fit, contrarietas immediata, ut ea quæ est in simpliciter pari et impari, illinc magis et minus abest.

32. Maxime autem proprium est quali, simile aut dissimile. Similitudo autem est ejusdem speciei seu formæ adventitia participatio. Unde colore similes dicimus qui eumdem colorem habent; similes charactere seu lineamentis, qui eamdem ideam seu speciem obtinent.

33. Porro quemadmodum quali simile et dissimile, sic et quanto æquale ac inæquale (convenit). Nam et corpus æquale est corpori, aut inæquale: et numerus numero æqualis au inæqualis; et lo-

A ἔχει σπόγγος καὶ κίσσηρις. Περὶ μὲν οὖν ποιοτήτων τοσαῦτα εἰρήσθω.

κη'. Ποιὰ δέ ἐστι τὰ ἀπὸ τῶν ποιοτήτων παρωνύμως λεγόμενα, ἢ ὁπωσοῦν ἄλλως ἀπ' αὐτῶν.

κθ'. Τετραχῶς γὰρ λαμβάνονται τὰ ποιά· ἢ παρωνύμως, καὶ τοῦθ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον· ὡς ἀπὸ τῆς λευκότητος τὸ λευκὸν σῶμα, καὶ ἀπὸ τῆς γλυκύτητος τὸ γλυκύ· ἢ ὁμωνύμως, ὡς τὸ τρίγωνον, τὸ τετράγωνον, καὶ τὰ τοιαῦτα, καὶ ἡ μουσικὴ γυνὴ καὶ ἡ γραμματική· καὶ γὰρ ἐπὶ τούτων ταῖς ποιότησι ταυτωνυμοῦνται καὶ τὰ ποιά· ἢ ἑτερωνύμως, ὡς ὁ τῆς ἀρετῆς μετέχων σπουδαῖος λέγεται· ἢ ἀκατονομάστως, ὡς ἐπὶ τοῦ δευτέρου τῆς ποιότητος B εἴδους ἔχει ποτὲ, τοῦ κατὰ δύναμιν καὶ ἀδυναμίαν φημί· ἐπὶ τούτου γὰρ τοῦ εἴδους ἐνίοτε μὲν μόνον τὸ ποιὸν ὀνόματος ἔτυχεν· ὡς λέγομεν πυκτικὸν τὸν ἐπιτηδείως πρὸς πυκτικὴν διακείμενον, καὶ γενέσθαι πύκτην δυνάμενον· ἡ δὲ δύναμις, ἤγουν ἡ ἐπιτηδειότης, ἀνώνυμος ἔμεινε. Τὸ γὰρ ὄνομα κατ' ἐνέργειαν ἔσχεν ἡ πυκτική, καὶ οὐ κατὰ δύναμιν. Ἐνίοτε δὲ καὶ τὸ ποιὸν καὶ ἡ ποιότης ἀκατονόμαστα μεμενήκασιν· ὥσπερ ὁ πρὸς γραμματικὴν εὐφυῶς ἔχων, καὶ ἡ πρὸς αὐτὴν τὴν γραμματικὴν ἐπιτηδειότης. Καὶ τῇ γραμματικῇ γὰρ τέχνῃ τὸ ὄνομα πρὸς τῆς ἐνεργείας κεκληροδότηται.

λ'. Πρόσεστι τῷ ποιῷ καὶ μάλιστα συγγενῶς τὸ C ἐναντίωσιν ἐπιδέχεσθαι. Κἀν ταῖς ἄλλαις γὰρ κατηγορίαις τἀναντία κατὰ τὸ ἐν ἑκάστῃ ποιὸν ἐγγίνεσθαι δοκεῖ· πλὴν οὐδὲ τῷ ποιῷ παντὶ τοὐναντίον ἀκολουθεῖ. Τοῖς σχήμασι γὰρ τοῖς εὐθυγράμμοις καὶ κυκλικοῖς ἐναντίον οὐδέν. Ἀλλ' οὐδὲ τῷ ἐρυθρῷ καὶ φαιῷ καὶ ξανθῷ καὶ τοῖς ἄλλοις τῶν χρωμάτων μέσοις ἐναντιότης τις ἀντιτάττεται. Εἰ γὰρ τὰ πλεῖστον ἀλλήλων διεστηκότα ἐναντία εἰσί· τοῖς μέσοις εἰκότως μὴ πλεῖστον τῶν ἄκρων διεστηκόσιν ἐναντίον οὐδὲν ἀντιστήσεται, πῶς δὲ καὶ πλείω ἐναντία ἔσοιντο τῷ ἑνί;

λα'. Καὶ τὸ μᾶλλον δὲ καὶ ἧττον πρόσεστι τῷ ποιῷ. Ἔνθα γὰρ ἐναντίωσις, ἐκεῖ καὶ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ὡς ἐπίπαν εὑρίσκεται. Καὶ εἴπερ ἐν πᾶσι D θεωροῖτο τοῖς ἐναντίοις τὸ ἔμμεσον, ἐξ ἀνάγκης καὶ τὸ μᾶλλον καὶ τὸ ἧττον θεωρηθήσεται. Εἰ δ' ἐστί που σπανιάκις ἐναντίωσις ἄμεσος, ὡς ἡ τοῦ ἁπλῶς ἀρτίου καὶ περιττοῦ, τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἐκεῖθεν ἄπεστιν.

λβ'. Ἴδιον δὲ μάλιστα τῷ ποιῷ τὸ ὅμοιον ἢ ἀνόμοιον. Ὁμοιότης δέ ἐστιν ἡ τοῦ αὐτοῦ εἴδους ἐπεισοδιώδης μέθεξις. Ὅθεν ὁμοίους χρόᾳ τοὺς ἔχοντας τὸ αὐτὸ χρῶμά φαμεν· ὁμοίους τε χαρακτῆρι τοὺς τὴν αὐτὴν κεκτημένους ἰδέαν.

λγ'. Ὥσπερ τῷ ποιῷ τὸ ὅμοιον ἢ ἀνόμοιον, οὕτως καὶ τῷ ποσῷ τὸ ἴσον ἢ ἄνισον. Καὶ σῶμα καὶ ἴσον σώματί ἐστιν, ἢ μὴν ἄνισον· καὶ ἀριθμὸς ἀριθμῷ ἴσος ἢ ἄνισος, καὶ τόπος τόπῳ, καὶ χρόνος χρό-

νῳ, καὶ λόγος λόγῳ. Καὶ ἐπὶ τῶ ἄλλων ὡσαύτως τῶν κυρίως καὶ μὴ κατὰ συμβεβηκὸς λεγομένων ποσῶν. Ἡ γὰρ πρᾶξις τῇ πράξει οὐκ ἂν λέγοιτο ἴση ἢ ἄνισος· ἀλλ' ὁμοία μᾶλλον ἢ ἀνομοία· καὶ λευκῷ λευκὸν ὅμοιον ἢ ἀνόμοιον.

λδ'. Λέγουσι δὲ τὴν ποσότητα καὶ τὰς ἄλλας κατηγορίας, πλὴν τῆς οὐσίας, διαιρεῖσθαι εἰς τὰ ἐξ αὐτῶν, ὡς τὰ ἀφ' ἑνὸς καὶ πρὸς ἕν, διὰ τὸ μηδὲ κυρίως εἶναι γένη. Τὰ γὰρ ἔχοντα τάξιν τί πρῶτον καὶ τί δεύτερον ἐν τοῖς ἀπ' αὐτῶν τὸ τοῦ γένους γνήσιον οὐ διασώζουσιν.

cus loco; et tempus tempori; et oratio orationi. Et eodem modo in aliis quæ proprie et non secundum accidens quanta dicuntur. Neque enim actio actioni æqualis dicetur, sed similis potius aut dissimilis.

34. Aiunt autem qualitatem et alia prædicamenta excepta substantia dividi in ea quæ sunt ex ipsis velut quæ ab uno et ad unum dicuntur, propterea quod nec etiam **212** proprie genera sunt. Quæ enim habent ordinem, quid primum vel quid secundum in his quæ ab ipsis dicuntur, illa generis sinceritatem non retinent.

Σχῆμα κεφαλ. κβ', περὶ ποιοῦ καὶ ποιότητος.

Ἡ ποιότης διαιρεῖται
- εἰς ἕξιν, ὡς ἐπιστήμη καὶ ἀρετή· καὶ διάθεσιν, ὡς ψύξιν καὶ θέρμανσιν·
- δύναμιν, ὡς ὑγιεινὸν καὶ σκληρόν· καὶ ἀδυναμίαν, ὡς νοσῶδες καὶ μαλακόν·
- πάθος, ὡς ὠχρίασις ἢ ἐρυθρίασις· καὶ παθητικὴν ποιότητα, ὡς γλυκύτης καὶ πικρότης.
- σχῆμα, ὡς τρίγωνον, τετράγωνον· καὶ μορφήν, ὡς εὐειδὴς καὶ δυσειδής.

Τὰ ποιὰ λαμβάνεται
- ἢ παρωνύμως, ὡς ἀπὸ τῆς γραμματικῆς γραμματικός·
- ἢ ὁμωνύμως, ὡς τὸ τρίγωνον καὶ ἡ μουσικὴ γυνή
- ἢ ἑτερωνύμως, ὡς ἐκ τῆς ἀρετῆς ὁ σπουδαῖος·
- ἢ ἀκατονομάστως, ὡς ἐπὶ τοῦ δευτέρου τῆς ποιότητος εἴδους.

—

Tabula capitis 22, de quali et qualitate.

Qualitas dividitur
- in habitum; ut scientia et virtus: et dispositionem, ut frigus et calorem.
- in potentiam, ut salubre et durum; et impotentiam, ut valetudinarium et molle.
- in passionem, ut pallor et robur; et passibilem qualitatem, ut dulcedo et amaritudo.
- in figuram, ut triangulum, quadrangulum; et formam, ut formosus et deformis.

Qualia sumuntur
- aut denomative, ut a grammatica grammaticus,
- aut æquivoce, ut triangulum, et mulier musica,
- aut diverso nomine, ut ex virtute vir bonus,
- aut sine nomine, ut in secunda specie qualitatis.

—

213 SYNOPSIS CAPITIS XXIII,

QUOD EST DE IIS QUÆ SUNT AD ALIQUID.

1. *Relatorum definitionem proponit primo Platonicam.* — 2. *Deinde etiam Aristotelicam et perfectiorem.* — 3. *Unum et idem et relatum esse potest et non esse relatum, diverso considerationis modo.* — 4. *Multiplex et ut ab exemplis colligitur quintuplex relatio seu relatorum conversio.* — 5. *Duo relatorum propria recenset habere contrarium et magis minusque suscipere, quæ tamen haud omnibus conveniunt.* — 6. *Exemplis declarat, in quibus tamen aliqua discrepantia occurrit.* — 7. *Æquale magis et minus non convenit.* — 8. *Sed inæquale ut et dissimile ac simile magis et minus recipiunt.* — 9. *Non tamen æquale et inæquale, vel simile et dissimile sunt contraria.* — 10. *Occupatio quare inæquale recipiat magis et minus cum videatur esse quantum.* — 11. *Occupatio, quare et quomodo unum et idem ut virtus et scientia in diversis prædicamentis reponatur.* — 12. *Tertium proprium relatorum proponit, converti nimirum seu reciprocari mutuo.* — 13. *Regulam tradit de recte facienda redditione seu assignatione correlati; et interim potestatem concedit si nomen proprium desit, novum fingendi idque a primitivo deducendi.* — 14. *Probat regulam quia ne quidem etiam in iis relatis quæ* **214** *omnium confessione convertuntur, vera sit conversio, si recta correlati redditio seu assignatio non fiat.* — 15. *Occupatio quare et quomodo clavus et ala cum sint substantiæ pro relatis accipiantur.* — 16. *Declarat a pari, nempe a partibus et toto itemque a generibus et speciebus substantiarum.* — 17. *Quartum relatorum proprium explicat.* — 18. *Occupatio quomodo et quatenus defuncti patris filius dicatur.* — 19. *Admonitio de vero sensu hujus proprii relatorum, quod scilicet eis conveniat quoad σχέσιν, non quoad substantiam.* — 20. *Exemplo alio relatorum secundum dici idem proprium declarat, ut scilicet constet proprium hoc convenire relatis non tantum secundum esse, sed etiam secundum dici, adeoque omnibus relatis convenire.* — 21. *Occupatio, quomodo scibilia et sensibilia priora sint scientia et sensu.* — 22. *Relata dividit respectu fundamentorum suorum.* — 23. *Alia divisione relata in decem ut appellat species dividit.* — 24. *Singulas species ordine quo recensuit explicat.*

—

ΚΕΦΑΛ. ΚΓ'.

Περὶ τῶν πρός τι.

α'. Πρός τί εἰσιν, ὅσα αὐτὰ ἅπερ ἐστὶν ἑτέρων

CAPUT XXIII.

De iis quæ sunt ad aliquid.

1. Ad aliquid sunt, quæ ea ipsa quæ sunt, alio-

rum esse, aut quoque alio modo ad alterum dicuntur. Nam quæ ad aliquid sunt in eo quod habitudines sunt exsistentiam habent.

2. Quapropter etiam secundum aliam descriptionem ad aliquid sunt, quibus esse idem est quod ad aliquid quodammodo se habere.

215 3. Cum quidem igitur aliquid quoad seipsum consideratur, non est ad aliquid : cum vero habitudine ad aliquid fuerit præditum, tum sane est ad aliquid. Veluti Socrates, quatenus quidem homo aut philosophus aut tale quid est per se dicitur et nullo modo ad aliud refertur : quatenus autem pater aut doctor, eatenus ad aliud refertur, et quæ ipse est aliorum esse dicitur. Pater enim cum sit, filii pater dicitur; et doctor cum sit, discipuli doctor dicitur.

4. Quia autem multiplex est eorum quæ sunt ad aliquid, relatio ad aliud, et non omnia aliorum esse dicuntur; propterea etiam adjectum est, aut quoquo alio modo ad aliud (referuntur). Quædam enim eorum quæ sunt ad aliquid, ad genitivum casum referuntur, ut filius et pater, discipulus et doctor. Quædam ad dativum casum ut æquale et simile. Æquale enim æquali æquale, et simile simili simile est. Quædam simul ad genitivum et ablativum (in Græca quidem lingua dativum) : ut exsuperans exsuperati est exsuperans: et exsuperatum exsuperante exsuperatur; et iterum, exsuperans **216** exsuperantia exsuperat : veluti denarius exsuperat senarium quaternario. Quædam autem etiam cum præpositione dicuntur, ut magnum ad parvum et magnum; et parvum ad magnum parvum. Quædam etiam cum aliqua circa dictionem mutatione; ut secans id quod secatur secat; et quod secatur a secante secatur. Quoniam igitur

A εἶναι λέγεται ἢ ὁπωσοῦν ἄλλως πρὸς ἕτερον. Ἐν γὰρ τῷ σχέσεις εἶναι τὰ πρός τι τὴν ὕπαρξιν ἔχουσι.

β'. Διὸ καὶ καθ' ἑτέραν ὑπογραφὴν πρός τί εἰσιν, οἷς τὸ εἶναι ταυτόν ἐστι τῷ πρός τί πως ἔχειν.

γ'. Ὅταν μὲν οὖν θεωρῆταί τι καθ' αὑτὸ, πρός τι οὐκ ἔστιν· ἡνίκα δὲ σχέσιν πρὸς ἕτερον σχῇ, τότε δὴ πρός τί ἐστιν· οἷον ὁ Σωκράτης, καθὸ μὲν ἄνθρωπος, ἢ φιλόσοφος, ἤ τι τοιοῦτον, καθ' αὑτὸ λέγεται· καὶ οὐδ' ὅλως πρὸς ἕτερον ἀναφέρεται· καθὸ δὲ πατὴρ ἢ διδάσκαλος, κατὰ τοῦτο πρὸς ἕτερον ἀναφέρεται, καὶ ἅπερ ἐστὶν αὐτὸς, ἑτέρων εἶναι λέγεται. Πατὴρ γὰρ ὢν υἱοῦ λέγεται πατήρ· καὶ διδάσκαλος ὢν μαθητοῦ διδάσκαλος λέγεται.

B

δ'. Ἐπεὶ δὲ πολυσχιδὴς ἡ πρὸς ἕτερον τῶν πρός τι ἀναφορὰ, καὶ οὐ λέγεται πάντα ἑτέρων· διὰ τοῦτο πρόσκειται τὸ ἢ ὁπωσοῦν ἄλλως πρὸς ἕτερον. Τὰ μὲν γὰρ τῶν πρός τι πρὸς γενικὴν φέρεται πτῶσιν· ὡς υἱὸς καὶ πατὴρ, μαθητὴς καὶ διδάσκαλος· τὰ δὲ πρὸς δοτικὴν, ὡς τὸ ἴσον καὶ ὅμοιον· τὸ γὰρ ἴσον ἴσῳ ἴσον, καὶ τὸ ὅμοιον ὁμοίῳ ὅμοιον· τὰ δὲ πρὸς γενικὴν ὁμοῦ καὶ δοτικήν· ὡς τὸ ὑπερέχον τοῦ ὑπερεχομένου ὑπερέχει, καὶ τὸ ὑπερεχόμενον ὑπερέχοντι ὑπερέχεται· καὶ πάλιν τὸ ὑπερέχον ὑπεροχῇ ὑπερέχει· οἷον ὁ δέκα τοῦ ἓξ ὑπερέχει τῷ τέσσαρα· τινὰ δὲ καὶ μετὰ προθέσεως λέγεται· ὡς τὸ μέγα πρὸς μικρὸν μέγα, καὶ τὸ μικρὸν πρὸς μέγα μικρόν. C Τινὰ δὲ καὶ μετά τινος περὶ τὴν λέξιν ὑπαλλαγῆς· ὡς τὸ τέμνον τεμνόμενον τέμνει, καὶ τὸ τεμνόμενον ὑπὸ τέμνοντος τέμνεται. Ἐπεὶ οὖν οὕτω τὰ πρός τι πολυειδῶς σχηματίζεται, διὰ τοῦτο πρόσκειται τῇ τούτων ὑπογραφῇ τὸ ἢ ὁπωσοῦν ἄλλως πρὸς ἕτερον.

quæ sunt ad aliquid ita multifariam figurantur et exprimuntur, propterea ipsorum descriptioni adjectum est hoc, aut alio quocunque modo ad aliud (referuntur).

5. Convenit quibusdam quæ sunt ad aliquid et contrarietas, et magis minusque; verumtamen non ea ratione quæ sunt ad aliquid, sed quia sine alio prædicamento ne quidem cogitari possunt per se quæ sunt ad aliquid. Semper enim cum aliis prædicamentis coexsistunt. Propterea cum quidem in prædicamento accepta fuerint contrarietatem habente, contrarietatem et ipsa habebunt; sin autem in prædicamento contrarietatem non habente, nec ipsa aliquam contrarietatem habebunt. In quo autem prædicamento **217** contrarietas est, in illo etiam magis et minus est, siquidem contrarietas intermedium habet ut antea dictum est.

6. Scientiæ igitur, particulari illi nimirum quæ est in hoc aliquo (hoc est singulari) nomine, contrarium erit ignorantiæ; et hæc magis scientia minusve scientia dici queat. Quemadmodum etiam huic quæ ab aliquibus (hoc est, singularibus) hominibus exercetur virtuti vitium est contrarium; et hæc magis virtus minusque virtus dici queat. Universali autem scientiæ et huic quidem quoad universalem rationem ignorantia est contrarium;

ε'. Πρόσεστί τισι τῶν πρός τι καὶ ἐναντιότης καὶ τὸ μᾶλλον καὶ τὸ ἧττον· πλὴν οὐ κατὰ τὸν λόγον τῶν πρός τι· ἀλλ' ἐπεὶ χωρὶς ἑτέρας κατηγορίας οὐδ' ἐπινοηθῆναι δύναται τὰ πρός τι καθ' ἑαυτά (ταῖς ἄλλαις γὰρ κατηγορίαις ἀεὶ συνυφίσταται). Διὰ τοῦθ' ὅταν μὲν ἐπὶ κατηγορίας ληφθείη ἐχούσης ἐναντίωσιν, ἕξει καὶ αὐτὰ ἐναντίωσιν· ὅταν δ' ἐπὶ D κατηγορίας οὐκ ἐχούσης ἐναντίωσιν, οὐδ' αὐτὰ ἕξει τινὰ ἐναντίωσιν· ἐν ᾗ δὲ κατηγορίᾳ ἡ ἐναντίωσις, ἐν ἐκείνῃ καὶ τὸ μᾶλλον καὶ τὸ ἧττόν ἐστιν, εἴπερ ἡ ἐναντίωσις ἔχει τὸ ἔμμεσον, ὡς προείρηται.

ς'. Τῇ γοῦν ἐπὶ μέρους ἐπιστήμῃ, δηλονότι τῇ ἐν ἀνθρώπῳ τῷδέ τινι, ἐναντίον ἐστὶν ἡ ἄγνοια· καὶ μᾶλλον ἐπιστήμη λέγοιτ' ἂν αὕτη καὶ ἧττον ἐπιστήμη. Καθάπερ καὶ τῇ ἐνεργουμένῃ παρά τινων ἀρετῇ ἐναντίον ἐστὶν ἡ κακία· καὶ μᾶλλον ἀρετὴ λέγοιτ' ἂν αὕτη καὶ ἧττον ἀρετή. Τῇ καθόλου δ' ἐπιστήμῃ ἐναντίον μὲν καὶ ταύτῃ κατὰ τὸν καθόλου λόγον ἡ ἄγνοια· τὸ μᾶλλον δὲ καὶ ἧττον οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῇ. Οὐδὲ γὰρ τῆς καθόλου ἐπιστήμης μᾶλλον γένοιτ' ἂν ἐπιστήμη. Τὸ δ' αὐτὸ καὶ ἐπὶ τῆς καθόλου

ἀρετῆς. Ἀτελῶν γὰρ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἀλλ' οὐ A τελείων καὶ ἀκροτήτων.

ζ'. Ἀλλ' οὐδὲ τὸ ἴσον ἐπιδεκτικόν ἐστι τοῦ μᾶλλον καὶ ἧττον. Ὥρισται γὰρ τὸ ἴσον· τὸ δὲ μᾶλλον καὶ ἧττον κατὰ τὸ ἀόριστον τῆς ὕλης ὑφέστηκε.

η'. Τὸ δ' ἄνισον καὶ τὸ ἀνόμοιον, καὶ τὸ ὅμοιον ἐπιδεκτικὰ τοῦ μᾶλλον καὶ ἧττον πέφυκεν εἶναι. Ἑτέρου γὰρ ἕτερον, μᾶλλον καὶ ἧττον ὅμοιον καὶ ἀνόμοιον καὶ ἄνισόν ἐστί τε καὶ λέγεται.

θ'. Οὐ διδόασι δ' αὐτοῖς ἐναντίωσιν, ἵνα μὴ, ἐπεὶ τὸ αὐτὸ πρὸς ἄλλο καὶ ἄλλο λαμβανόμενον εὑρίσκεται ἴσον καὶ ἄνισον, ὅμοιόν τε καὶ ἀνόμοιον, διὰ B τοῦτο καὶ τἀναντία ὁμοῦ ἐπιδέχηται τὸ αὐτό.

ι'. Εἰ δὲ τὸ ἄνισον ἴδιον ὂν τοῦ ποσοῦ, τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἔφαμεν ἐπιδέχεσθαι, διαπορεῖσθαι οὐ χρή. Τὸ μὲν γὰρ ποσὸν, ᾗ ποσὸν, οὐκ ἐπιδέχεται τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον. Τὸ δὲ συμβεβηκὸς τῷ ποσῷ τὸ μᾶλλον ἐπιδέξαιτο καὶ τὸ ἧττον· οὐ καθὸ ποσὸν, ἀλλὰ καθὸ ποιόν.

ια'. Πάλιν εἰ τῶν πρός τι εὑρίσκονται ἀρετὴ καὶ ἐπιστήμη ποιότητες οὖσαι, δέον ἀναλογίζεσθαι, ὡς τὸ αὐτὸ κατ' ἄλλον καὶ ἄλλον λόγον, ὑπ' ἄλλην καὶ ἄλλην τάττεσθαι κατηγορίαν, οὐκ ἀπεικός. Ἐπιστήμη τοίνυν καὶ ἀρετὴ ὡς μὲν ποιοὺς παρεχόμεναι, C ποιότητές εἰσιν· ὅτι δὲ πρὸς ἕτερον σχέσιν ἐμφαίνουσι, τοῖς πρός τι συνάγονται. Καὶ γὰρ ἐπιστήμη ἐπιστητοῦ ἐπιστήμη· καὶ ἀρετὴ σπουδαίου ἀρετή.

ιβ'. Πάντα δὲ τὰ πρός τι πρὸς ἀντιστρέφοντα λέγεται, ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ ἀρχόμενα πράγματος, καὶ εἰς τὸ αὐτὸ καταλήγοντα, κἂν ἐνίοτε τῇ προφορᾷ τῆς λέξεως διαλλάττωσιν· ὡς ὁ φίλος φίλου φίλος· καὶ τὸ δῶρον παρὰ τοῦ δωρουμένου δωρεῖται.

ιγ'. Χρὴ δὲ πρὸς ὃ λέγεται κατὰ φύσιν τὸ πρᾶγμα, πρὸς τοῦτο ποιεῖσθαι καὶ τὴν ἀπόδοσιν, κἂν μὴ εἴη ὄνομα κείμενον, ἀπὸ τοῦ πρωτοτύπου παρονομάζειν τὸ δεύτερον. Ἰδοὺ γὰρ (ὁ) ὄρνις ἔχει πτερὸν, ἀλλ' οὐχ ᾗ ὄρνις ἔχει πτερὸν, ἀλλ' ᾗ πτερωτόν. Τῶν γὰρ D πτερωτῶν τὰ μὲν ἔστιν ὑμενόπτερα, ὡς αἱ μέλισσαι· τὰ δὲ κολεόπτερα, ὡς οἱ κάνθαροι· τὰ δὲ σαρκόπτερα, ὡς αἱ νυκτερίδες· τὰ δὲ σχιζόπτερα, ὡς οἱ ὄρνιθες. Οὐ πᾶν τοίνυν τὸ ἔχον πτερὸν ἤδη καὶ ὄρνις, ἀλλὰ πτερωτόν. Οὕτω γοῦν ἀποδοτέον· τὸ πτερὸν πτερωτοῦ πτερόν· καὶ τὸ πτερωτὸν πτερῷ πτερωτόν. Πάλιν ἐπείπερ οὐ πάντα τὰ πλοῖα πηδάλιον ἔχει (τὰ γὰρ ἀκάτια κώπαις ἐρέττονται, ἅμα δὴ καὶ ἰθύνονται)· τὸ πηδάλιον οὐκ ἀποδοτέον πρὸς τὸ πλοῖον, ἀλλὰ πρὸς τὸ πηδαλιωτόν· ἵνα γένηται καλῶς ἡ ἀντιστροφή· τὸ γὰρ πηδάλιον, πηδαλιωτοῦ πηδάλιον· καὶ τὸ πηδαλιωτὸν, πηδαλίου πηδαλιωτόν.

ιδ'. Δῆλον οὖν ἐκ τούτων ὅτι μὴ γινομένης οἰ-

at magis et minus non est in ea. Neque enim universali scientia magis scientia fuerit. Idemque etiam de virtute universali judicium est. Imperfectorum enim est magis et minus, non perfectorum et supremorum.

7. Sed nec etiam æquale magis et minus suscipiendi facultatem habet; æquale enim definitum est. At magis et minus secundum infinitionem materiæ subsistit.

8. Sed inæquale et dissimile et simile, magis et minus suscipiendi vim naturalem habent. Aliud enim alio magis et minus simile et dissimile et inæquale est atque dicitur.

9. Non attribuunt autem ipsis contrarietatem, ut ne **218** quandoquidem idem ad aliud atque aliud acceptum, æquale et inæquale, simile et dissimile deprehenditur, propterea etiam idem contraria simul suscipiat.

10. Etsi vero inæquale quod quanti est proprium magis et minus diximus suscipere, tamen hoc in controversiam et dubium non est vocandum. Quantum enim qua quantum non suscipit magis et minus. Quod autem quanto accidit magis et minus suscipiet; non quatenus quantum sed quatenus quale.

11. Rursus si virtus et scientia cum sint qualitates e numero eorum quæ sunt ad aliquid esse deprehenduntur, recordari oportet, quod idem secundum aliam atque aliam rationem sub aliud et aliud prædicamentum poni non est inconsentaneum. Scientia igitur et virtus, ut quidem quales reddunt, qualitates sunt: quod autem habitudinem ad aliud præ se ferunt, ad ea quæ sunt ad aliquid colliguntur. Scientia enim scibilis est scientia, et virtus viri boni virtus est.

12. Omnia porro quæ sunt ad aliquid ad convertentia dicuntur (seu reciprocantur); ab eadem re incipientia et in eamdem desinentia, tametsi nonnunquam **219** prolatione dictionis varient: ut amicus amici amicus, et donum a donante donatur.

13. Oportet autem ad quod secundum naturam res dicitur, ad id redditionem præstare, etsi nomen positum non fuerit, a primigenio denominare alterum. Ecce enim avis habet alam, sed non qua avis habet alam, verum qua alatum est (quippiam). Alatorum enim quædam habent alas pelliceas, ut apes quædam pennarum tutelæ crustam habent inductam, ut scarabæi; quædam carneas habent alas, ut noctuæ (et vespertiliones): quædam alas fissas habent, ut aves. Non igitur omne quod habet alam, illico etiam avis est, sed alatum. Sic proinde reddendum est; ala alati ala est; et alatum ala alatum est. Rursus quandoquidem non omnia navigia clavum habent (acatia enim seu navigia actuaria remis aguntur juxta et diriguntur), clavus non ad navigium reddendus est, sed ad clavatum, ut recta fiat controversia. Etenim clavus clavati clavus est, et clavatum est clavo clavatum.

14. Ex his igitur manifestum est, si redditio non

fiat convenienter, quod nec in illis quæ omnium consensu reciprocantur **220** et nomina habent posita, conversio fiat. Si quis enim servum, hominis servum dixerit et non domini, conversionem efficere non poterit. Verum enim quidem est etiam hoc, servum hominis esse servum, sed non qua homo habet aliquis servum, sed qua dominus; alioquin omnes homines haberent servos.

15. Etsi vero clavus et ala cum sint substantiæ ad aliquid sumuntur, non tamen quatenus substantiæ sunt ad aliquid, sed quatenus habitudine mutua sunt prædita.

16. Nam et pars cum habitudine sit prædita ad totum, pars totius dicitur; et totum in partibus totum. Et genera substantiarum atque species secundum habitudinis rationem dicuntur. Genus enim speciei genus, et species generis species est.

17. Præterea quæ sunt ad aliquid simul natura sunt. Unde et se tollunt mutuo et coinferuntur. Si enim non sit filius nec pater erit; sin autem filius sit, utique et pater erit: et rursus si pater quidem sit, et filius erit; sin autem pater non sit, nec filius erit.

18. Cum enim defuncti filium dicimus, secundum relationem eam quando adhuc vivebat pronuntiamus, aut etiam **221** quod mortuus non perierit. Quare ea quæ sunt ad aliquid et se tollunt mutuo et simul exsistunt.

19. At vero τὸ simul exsistere et se mutuo tollere in iis quæ sunt ad aliquid quoad habitudinem accipiendum est, non quoad substantiam. In quo enim iis quæ sunt ad aliquid τὸ exsistere convenit, in hoc τὸ simul exsistere et se mutuo tollere.

20. Rursus exsistente scientia scibile est, et sensu sensibile; scientia autem non exsistente et sensu, etiam scibile et sensibile sublatum est, et vice versa.

21. Etsi autem generatione sunt priora scibilia et sensibilia (ipsa) scientia et sensu, non tamen quatenus scibilia sunt et sensibilia: quemadmodum neque pater qua pater filio est antiquior, tametsi prior sit tempore. Antequam enim genuravit filium, non erat pater: quando autem generavit filium, tunc incepit ut esset pater. Sic etiam res se habet in scibilibus et sensibilibus.

22. Præterea quæ sunt ad aliquid aut in firmis (seu subsistentibus) per se sive substantiis habitudinem obtinent, aut in non firmis per se, quæ sunt accidentia. Si proinde quidem in firmis per se, aut naturalem obtinent **222** habitudinem, ut pater et filius, aut non naturalem. Si non naturalem aut fortuitam, ut servus et dominus; aut artificialem, ut discipulus et doctor; aut electitiam, ut amicus et amicus. Sin in non firmis per se aut naturalem aut duplum et dimidium; aut non naturalem, ut magnum et parvum. Hoc enim fortunæ magis quam naturæ est. Ars enim et electio in non firmis per se locum non habent, nisi forte conspiciatur aliquid

A κείως τῆς ἀποδόσεως οὐδὲ ἐπὶ τῶν ὁμολογουμένως λεγομένων πρὸς ἀντιστρέφοντα καὶ ἐχόντων ὀνόματα κείμενα γένοιτ' ἂν ἡ ἀντιστροφή. Ἂν γὰρ τὸν δοῦλον ἀνθρώπου δοῦλον εἴποι τις, καὶ οὐ δεσπότου, ποιῆσαι ἀντιστροφὴν οὐκ ἂν δύναιτο. Ἀληθὲς μὲν γὰρ καὶ τὸ τὸν δοῦλον ἀνθρώπου εἶναι δοῦλον, ἀλλ' οὐχ ᾗ ἄνθρωπος ἔχει τις δοῦλον, ἀλλ' ᾗ δεσπότης· ἢ γὰρ ἂν δούλους εἶχον ἅπαντες ἄνθρωποι.

ιε'. Εἰ δὲ τὸ πηδάλιον καὶ τὸ πτερὸν, οὐσίαι ὄντα, πρός τι λαμβάνονται· οὐ καθὸ οὐσίαι γίνονται πρός τι, ἀλλὰ καθὸ σχέσιν ἔχει πρὸς ἄλληλα.

ις'. Καὶ τὸ μέρος γὰρ σχέσιν ἔχον πρὸς τὸ ὅλον, μέρος ὅρου λέγεται· καὶ τὸ ὅλον ἐν μέρεσιν ὅλον. Καὶ τὰ γένη τῶν οὐσιῶν καὶ τὰ εἴδη κατὰ τὸν τῆς
B σχέσεως λέγεται λόγον. Τὸ γὰρ γένος εἴδους γένος· καὶ τὸ εἶδος γένους εἶδος.

ιζ'. Ἔτι τὰ πρός τι ἅμα τῇ φύσει ἐστίν. Ὅθεν καὶ συναναιροῦσι καὶ συνεισφέρονται. Υἱοῦ γὰρ μὴ ὄντος, οὐκ ἔσται πατήρ· ὄντος δὲ υἱοῦ, ἔσται δὴ καὶ πατήρ· καὶ πάλιν πατρὸς μὲν ὄντος, καὶ υἱὸς ἔσται· μὴ ὄντος δὲ πατρὸς, οὐκ ἔσται υἱός.

ιη'. Εἰ γὰρ λέγομεν υἱὸν τοῦ τετελευτηκότος, κατ' ἀναφορὰν τὴν ὅτ' ἔζη τοῦτό φαμεν· ἢ καὶ ὅτι θανὼν οὐκ ἀπώλετο. Ὥστε τὰ πρός τι καὶ συναιροῦσι καὶ συνυπάρχουσι.

ιθ'. Τὸ συνυπάρχειν δὲ καὶ συναναιρεῖν ἐπὶ τῶν
C πρός τι κατὰ σχέσιν ἐκληπτέον, οὐ κατ' οὐσίαν. Ἐν ᾧ γάρ ἐστι τοῖς πρός τι τὸ ὑπάρχειν, ἐν τούτῳ καὶ τὸ συνυπάρχειν καὶ τὸ συναναιρεῖν.

κ'. Πάλιν ἐπιστήμης οὔσης, ἔστιν ἐπιστητόν· καὶ αἰσθήσεως, αἰσθητόν· ἐπιστήμης δὲ μὴ οὔσης καὶ αἰσθήσεως, ἀνῄρηται καὶ τὸ ἐπιστητὸν καὶ τὸ αἰσθητόν· καὶ ἀνάπαλιν.

κα'. Εἰ δὲ καὶ προγενέστερα τὰ ἐπιστητὰ καὶ τὰ αἰσθητὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς αἰσθήσεως, ἀλλ' οὐ καθὸ ἐπιστητὰ καὶ αἰσθητά. Ὥσπερ οὐδ' ὁ πατὴρ, ᾗ πατὴρ, πρεσβύτερός ἐστι τοῦ υἱοῦ, κἂν τῷ χρόνῳ πρότερος εἴη· πρὸ τοῦ γεννῆσαι γὰρ υἱὸν οὐκ ἦν πατήρ· ὅτε δὲ γεγέννηκεν υἱὸν, τότε ἤρξατο τοῦ εἶναι πατήρ· οὕτως ἔχει κἀπὶ τῶν ἐπιστητῶν τε
D καὶ αἰσθητῶν.

κβ'. Ἔτι τὰ πρός τι, ἢ ἐν τοῖς αὐθεδράστοις ἤτοι ταῖς οὐσίαις ἔχει τὴν σχέσιν ἢ οὐκ ἐν τοῖς αὐθεδράστοις, ἅπερ ἐστὶ τὰ συμβεβηκότα. Εἰ μὲν οὖν ἐν τοῖς αὐθεδράστοις, ἢ φυσικὴν ἔχει τὴν σχέσιν, ὡς πατὴρ καὶ υἱός· ἢ οὐ φυσικήν. Εἰ δ' οὐ φυσικὴν, ἢ τυχικὴν, ὡς δοῦλος καὶ δεσπότης· ἢ τεχνικὴν, ὡς μαθητὴς καὶ διδάσκαλος· ἢ προαιρετικὴν, ὡς φίλος καὶ φίλος. Εἰ δ' οὐκ ἐν τοῖς αὐθεδράστοις, ἢ φυσικὴν, ὡς διπλάσιον καὶ ἥμισυ· ἢ οὐ φυσικὴν, ὡς μέγα καὶ μικρόν. Τοῦτο γὰρ τύχης μᾶλλον ἢ φύσεως. Τέχνη δὲ καὶ προαίρεσις ἐν τοῖς οὐκ αὐθεδράστοις χώραν οὐκ ἔχουσιν. Εἰ μή τί που φανείη πρὸς ἄλλο τὴν ἀναφορὰν ἔχον, αὐθέδραστον καὶ κατὰ συμβε-

βηκὸς ἴσως λεγόμενον. Ἀλλ' ἐν τοῖς εἰρημένοις μὲν ἅπαντα τὰ πρός τι συνάγεται. A

ad aliud relationem habens, quod per se firmum et per accidens forte dicitur. Sed in his quidem omnia quæ sunt ad aliquid colliguntur.

κγ'. Πλατύτερον δέ τινες καὶ σαφέστερον, εἰς εἴδη δέκα διαιροῦσι τὰ πρός τι· ταυτότητα, ἀνισότητα, γένεσιν, μέθεξιν, ὕφεσιν, πεῖσιν, κρίσιν, θέσιν, ἀσυμμετρίαν, καὶ τὴν πρὸς τὸ γένος ἀναφοράν.

23. Latius autem aliqui et manifestius in decem species dividunt ea quæ sunt ad aliquid, identitatem, inæqualitatem, generationem, participationem, submissionem, passionem, judicium, positionem, asymmetriam seu incommensurabilitatem, et ad genus relationem.

κδ'. Ταυτότης μὲν οὖν ἐστιν, ὅταν πρὸς συνώνυμον ἡ κρίσις γένηται· ὡς ὁ φίλος φίλου φίλος, καὶ ὁ ἐχθρὸς ἐχθροῦ ἐχθρὸς, καὶ τὸ ἴσον ἴσῳ ἴσον· καὶ τὸ ὅμοιον ὁμοίῳ ὅμοιον. Ἀνισότης, ὡς τὸ μεῖζον, τὸ διπλάσιον, τὸ πολλαπλάσιον. Γένεσις, ὡς πατὴρ, υἱός. Μέθεξις, ὡς τὸ μετέχον καὶ μετεχόμενον. Ὕφεσις, ὡς δοῦλος καὶ μαθητής. Πεῖσις ὡς τυπτό- B μενος, καιόμενος. Κρίσις, ὡς μέτρον, αἴσθησις, ἐπιστήμη· κρίνει γὰρ καὶ ἡ ἐπιστήμη τὸ ἐπιστητὸν, καὶ ἡ αἴσθησις τὸ αἰσθητὸν, καὶ πᾶσα γνῶσις τὸ γνωστὸν, καὶ τὸ μέτρον τὸ μετρητόν· καὶ τὰ ὅμοια τούτοις ὡς κρίνοντά ἐστι πρὸς κρινόμενα. Θέσις, ὡς δεξιὸν, ἀριστερὸν, καθέδρα, στάσις, ἀνάκλισις. Ταῦτα πάντα πρὸς ἀντιστρέφοντα λέγεται· ἀσυμμετρία, ἤτοι ἀδυναμία, οἷον τὸ ἀδύνατον ὑφ' ἡμῶν ὁρᾶσθαι, τοῦτο καὶ ἡμεῖς ἀδυνατοῦμεν ὁρᾷν, ὡς τὴν ἄναστρον σφαῖραν, τὸ ἐν βυθῷ ὄστρακον, τὸν ἀέρα ὡς ἀχρωμάτιστον. Ἡ πρὸς τὸ γένος ἀναφορά· ὡς ὅταν ἡ γεωμετρία λέγοιτο πρός τι, κατὰ τὴν πρὸς τὴν ἐπιστήμην ἀναφοράν. Ἐπιστήμη γὰρ ἐπιστήμη, καὶ τὸ ἐπιστητὸν ἐπιστήμῃ ἐπιστητόν.

24. Identitas proinde quidem est, cum ad univocum fit collatio, ut amicus amici amicus, et inimicus inimici inimicus; et æquale æquali æquale, et simile simili simile. Inæqualitas, ut majus, duplum, multiplex. Generatio, ut pater, **223** filius. Participatio, ut participans et quod participatur. Submissio, ut servus, discipulus. Passio, ut verberatus, ustus. Judicium, ut mensura, sensus, scientia. Judicat enim scientia scibile, et sensus sensibile, et omnis notitia noscibile; et mensura mensuratum; et his similia ut judicantia sunt ad ea quæ judicantur. Positio ut dextrum, sinistrum, sessio, statio, reclinatio. Hæc omnia ad convertentia dicuntur (seu reciprocantur). Asymmetria sive impotentia, velut quod impossibile est a nobis videri, hoc etiam non possumus videre, ut sphæram astris carentem, ostream in profundo, aerem veluti coloris expertem. Relatio ad genus, ut cum geometria dicitur ad aliquid secundum relationem, quam habet ad scientiam. Scientia enim scibilis est scientia, et scibile scientia est scibile.

Σχῆμα κεφαλ. κγ'. περὶ τῶν πρός τι.

Τῶν πρός τι φέρεται
- τὰ μὲν πρὸς γενικὴν, ὡς πατὴρ υἱοῦ πατήρ·
- τὰ δὲ πρὸς δοτικὴν, ὡς τὸ ἴσον ἴσῳ ἴσον·
- τὰ δὲ πρὸς γενικὴν ὁμοῦ καὶ δοτικὴν, ὡς τὸ ὑπερέχον ὑπερεχομένου ὑπερέχει, καὶ τὸ ὑπερεχόμενον ὑπερέχοντι ὑπερέχεται·
- τὰ δὲ μετὰ προθέσεως, ὡς τὸ μέγα πρὸς μικρὸν μέγα·
- τὰ δὲ καὶ μετά τινος περὶ τὴν λέξιν ὑπαλλαγῆς, ὡς ὁ τέμνων τεμνόμενον τέμνει, καὶ τὸ τεμνόμενον ὑπὸ τέμνοντος τέμνεται.

Τὰ πρός τι ἔχει σχέσιν
- ἢ ἐν τοῖς αὐθεδράστοις, ἤτοι ταῖς οὐσίαις
  - φυσικὴν, ὡς πατὴρ καὶ υἱός·
  - τυχικὴν, ὡς δοῦλος καὶ δεσπότης
  - τεχνικὴν, ὡς μαθητὴς καὶ διδάσκαλος·
  - προαιρετικὴν, ὡς φίλος καὶ φίλος.
- ἢ οὐκ ἐν τοῖς αὐθεδράστοις, ἤτοι συμβεβηκόσι
  - φυσικὴν, ὡς διδάσκαλος καὶ ἥμισυ·
  - τυχικὴν, ὡς μέγα καὶ μικρόν.

Ἔτι τῶν πρός τι
- ταυτότης,
- ἀνισότης,
- γένεσις,
- μέθεξις,
- ὕφεσις,
- πεῖσις,
- κρίσις,
- θέσις,
- ἀσυμμετρία,
- καὶ πρὸς τὸ γένος ἀναφορά.

224 *Tabula capitis* 23, *de his quæ sunt ad aliquid.*

Eorum quæ sunt ad aliquid, referuntur
- alia quidem ad casum genitivum, ut pater filii est pater,
- alia vero ad dativum, ut æquale æquali æquale,
- alia ad genitivum simul et dativum (in Græco, sed in Latino ad accusativum et ablativum) : ut exsuperans exsuperatum exsuperat, et exsuperatum exsuperante exsuperatur,
- alia cum præpositione, ut magnum ad parvum magnum,
- alia denique cum aliqua circa dictionem mutatione, ut secans id quod secatur secat; et quod secatur a secante secatur (in Græco posterius membrum exempli manifestius est).

225 Quæ sunt ad aliquid, obtinent habitudinem
- aut in firmis per se hoc, est substantiis (aut) :
  - naturalem, ut pater et filius,
  - fortuitam, ut servus et dominus,
  - artificialem, ut discipulus et doctor,
  - electitiam, ut amicus et amicus.
- aut in non firmis per se, hoc est, accidentibus (aut) :
  - naturalem, ut duplum et dimidium,
  - fortuitam, ut magnum ad parvum.

Præterea eorum quæ sunt ad aliquid (aliud est)
- identitas,
- inæqualitas,
- generatio,
- participatio,
- submissio,
- passio,
- judicium,
- positio,
- asymmetria seu incommensurabilitas
- ad genus relatio.

---

226 SYNOPSIS CAPITIS XXIV,

QUOD EST DE FACERE, PATI ET HABERE.

1. *Quid facere et pati et quatenus differant.*—2. *Admonitio seu regula quomodo judicandum quid sit facere et pati, nimirum non ex figura dictionis, sed ex ipsa significatione, et quare hoc ipsum ita faciendum.*— 3. *Tò facere dividitur trifariam.* — 4. *Contemplari tribus modis dicitur.* — 5. *Universa contemplationis functio quomodo procedat.* — 6. *Æquivocum generi facere et creare significat, et de artibus etiam accipitur quæ ad vitam conducibilia comparant.* — 7. *Agere,* τὸ πράττειν, *de quibus dicatur.* — 8. *Quæ aliquibus sint factivæ seu effectivæ et quæ activæ artes.* — 9. *Facere et pati etiam in inanimatis consideratur.* — 10. *Pati duplex est, corruptivum et perfectivum.*—11. *Occupatio, quomodo τὸ facere et pati constituant diversa prædicamenta, cum tamen ad se invicem referri videantur.* — 12. *Secunda occupatio in observationem desinens.*—13. *Tertia occupatio, quod facere et pati inter se non sint contraria, quanquam utrumque seorsim et contrarium recipit et magis minusque.* — 14. *Vocem habere æquivocam distinguit : quippe quæ et prædicamentum significat, et alia etiam quorum octo recenset, sed duo tantum, tertium et quartum ad hoc prædicamentum referri possunt.* —15. *Habere prædicamentale definit.* — 16. *Ostendit quid eo contineatur.*—17. *Quid non contineatur eo.*— 227 18. *Habere et possidere quomodo ex Platonis sententia differant.* — 19. *Dividit ea quæ sic haberi dicuntur, a tempore.* — 20. *Quæ belli tempore habentur, ea subdividit a modo et iterum hæc nova divisione ab effectu dispescit.* — 21. *Quæ pacis tempore habentur, sudbividit ab usu et posterius membrum ulterius a subjecto subdividit.*—22. *Quæ pacis tempore habentur rursus ab accidente subdividit.* —23. *Habere prædicamentale convenire proprie tantum illis quæ eligunt, id est, hominibus, nec etiam proprie inanimatis.* — 24. *Huic habere quæ privatio opponatur.* — 25. *Conclusio capitis cum occupatione, ceu de cæteris prædicamentis quando, ubi et situm esse nihil hic disserat.*

CAPUT XXIV.

De facere, pati et habere.

1. Facere est operari circa aliquid : pati autem est ab alio alterari. Agere quidem igitur in seipso habet causam : pati vero cum in seipso, tum in alio. In seipso quidem quod aptum natum est, ut alterari possit; in alio vero, quod ab aliquo alteratur.

2. Non autem ad solam figuram quid agere quidque pati sit, sed ad res ipsas potius respiciendo, ita nos judicare oportet. Quædam enim quidem et re et figuratione dictionis habent agere, ut sanare, quædam autem dictionis quidem figura sunt activa, dum active proferuntur; 228 reipsa autem passiva. Quale est τὸ mœrere et τὸ πάσχειν (susti-

A

ΚΕΦΑΛ. ΚΔ'.

Περὶ τοῦ ποιεῖν καὶ πάσχειν καὶ ἔχειν.

α'. Ποιεῖν ἐστι τὸ δρᾷν περί τι· πάσχειν δὲ τὸ ὑφ' ἑτέρου ἀλλοιοῦσθαι. Τὸ μὲν οὖν ποιεῖν ἐν ἑαυτῷ τὴν αἰτίαν ἔχει· τὸ δὲ πάσχειν ἐν ἑαυτῷ τε καὶ ἐν ἄλλῳ· ἐν ἑαυτῷ μὲν, τῷ πεφυκέναι ἀλλοιοῦσθαι· ἐν ἄλλῳ δὲ, τῷ ὑπό τινος ἀλλοιοῦσθαι.

β'. Δεῖ δὲ μὴ ἀφορῶντας εἰς μόνον τὸ σχῆμα τῆς λέξεως, οὕτω κρίνειν, τί ἐστι ποιεῖν καὶ τί ἐστι πάσχειν· ἀλλ' εἰς αὐτὰ τὰ πράγματα μᾶλλον. Τινὰ μὲν γὰρ καὶ τῷ πράγματι καὶ τῷ σχηματισμῷ τῆς λέξεως ἔχουσι τὸ ποιεῖν, ὡς τὸ ἰατρεύειν· τινὰ δὲ τῷ μὲν τῆς λέξεως σχήματι ποιητικά ἐστιν ἐνεργητικῶς προφερόμενα, τῷ πράγματι δὲ παθητικά.

Τοιοῦτόν ἐστι τὸ ἀδημονεῖν, καὶ αὐτὸ τὸ πάσχειν πάθος δηλοῦντα, κἂν ἐνέργειαν τῇ προφορᾷ σχηματίζωνται. Τινὰ δὲ παθητικῶς προαγόμενα, παριστῶσιν ἐνέργειαν· οἷον τὸ ἔρχεσθαι καὶ (τὸ) ἀγωνίζεσθαι.

γ'. Διαιρεῖται δὲ τὸ ποιεῖν εἴς τε τὸ θεωρεῖν, καὶ εἰς τὸ ὁμώνυμον τῷ γένει ποιεῖν, καὶ εἰς τὸ πράττειν.

δ'. Τὸ μὲν οὖν θεωρεῖν ἢ περὶ τὴν τῶν νοητῶν καὶ ἀμερίστων οὐσιῶν ἐπίσκεψιν νοήσεσιν ἁπλαῖς ἐνεργεῖ, ὅπερ ἐστὶ καὶ κυρίως θεωρεῖν· ἔργον δὲ τοῦτο μόνου νοός· ἢ περὶ τὰ ἀκίνητα μαθηματικὰ ποιεῖται διανόησιν· οἷόν ἐστι τὸ γεωμετρεῖν ὡρισμέναις μὲν, οὐ μὴν ἁπλαῖς ἔτι χρώμενον ταῖς ἐπιβολαῖς, ἀλλὰ συνθέτοις καὶ κατὰ διέξοδον, οἷαί εἰσιν αἱ τῆς καθαρᾶς διανοίας ἐνέργειαι. Ἢ περὶ τὰς ἀεικινήτους αἰσθητὰς οὐσίας ποιεῖται τὴν θεωρίαν αἰσθήσει μετὰ λογισμοῦ χρώμενον. Οἷόν ἐστι τὸ ἀστρονομεῖν συμφώνους τοῖς φαινομένοις τοὺς λόγους ἐπιδεικνύμενον.

ε'. Καὶ οὕτως ἡ ὅλη τῆς θεωρίας ἐνέργεια ἄνωθεν ἀπὸ τῶν καθαρῶν νοήσεων ἐπὶ τοὺς μετ' αἰσθήσεως λογισμοὺς προχωρεῖ. Τὸ μὲν οὖν θεωρεῖν οὕτως ἔχον ἐστί.

ς'. Τὸ δ' ὁμωνυμοῦν τῷ γένει ποιεῖν, ἐν τῷ τὰ μηδέ που εἶναι μετέχοντα, εἰς τὸ εἶναι ἄγειν ὑφέστηκε. Τοῦτο δὲ κυρίως καὶ ἀληθῶς, ἐν μόνῳ τῷ Θεῷ ἐστι τῷ πάντα τὰ ὄντα ἐκ μὴ ὄντων παραγαγόντι τὸ πρῶτον, καὶ αὖθις ἐξ ὄντων τὰ μὴ ὄντα παράγοντι. Λέγονται δὲ καὶ αἱ τέχναι ποιεῖν τὰ χρήσιμα πρὸς τὴν αὐτάρκειαν τοῦ βίου παρασκευάζουσαι.

ζ'. Τὸ δὲ πράττειν ἐπὶ τοῦ προαιρεῖσθαι καὶ βουλεύεσθαι καὶ δογματίζειν καὶ τῶν ὁμοίων λαμβάνεται.

η'. Τινὲς δὲ ποιητικὰς μὲν λέγουσι τέχνας ὧν τὰ ἀποτελέσματα παραμένει μετὰ τὴν ποίησιν· ὡς ἔχει ἡ οἰκοδομικὴ καὶ ναυπηγική· πρακτικὰς δὲ, ὧν τὰ ἀποτελέσματα ἐν τῷ γίνεσθαι τὸ εἶναι ἔχοντα, οὐ παραμένει· ὡς ἐπὶ τῆς αὐλητικῆς ἔστιν ὁρᾷν καὶ ὀρχηστικῆς.

θ'. Θεωρεῖται δὲ καὶ ἐν ἀψύχοις τὸ ποιεῖν, ὥσπερ δὴ καὶ τὸ πάσχειν· οἷον τὸ πῦρ θερμαίνει, καὶ ὁ κρύσταλλος ψύχει, καὶ τὸ ξύλον τέμνεται, καὶ ὁ λίθος θερμαίνεται, καὶ αὖθις ψύχεται.

ι'. Τοῦ πάσχειν δὲ τὸ μὲν ἔστι φθαρτικὸν, ὡς τὸ καίεσθαι, τὸ δὲ τελειωτικὸν, ὡς τὸ μανθάνειν καὶ γινώσκειν καὶ αἰσθάνεσθαι.

ια'. Εἰ δὲ τὸ ποιεῖν καὶ πάσχειν σχέσιν ἔχει πρὸς ἄλληλα, ὡς τὸ θερμαίνειν καὶ τὸ θερμαίνεσθαι· ἀλλ' ἕκαστον χρὴ, καθὸ λέγεσθαι, κατὰ τοῦτο καὶ ἀνάγειν ἐπὶ (τὸ) γένος. Ἔστι τοίνυν καὶ τὸ ποιεῖν καθ' αὑτὸ κεχωρισμένον τῶν πρός τι, καὶ τὸ πάσχειν ὡσαύτως. Καθάπερ δ' ἐν δ' οὐσίᾳ τὸ πρός τι ἐφαίνετο, κατὰ τὸ πατὴρ καὶ υἱὸς κἂν τῷ ποσῷ κατὰ τὸ

A nere) quæ passionem denotant, tametsi operationem prolatione figurent. Quædam denique cum passive proferantur, actionem repræsentant, ut ingredi et præliari.

3. Jam vero τὸ facere et in contemplari et in æquivocum generi facere et in agere dividitur.

4. Contemplari proinde quidem vel de intelligibilibus et indivisibilibus substantiis considerationem præstat simplicibus intellectionibus, quod etiam proprie est contemplari (hoc autem solius mentis munus est), vel circa immobilia mathematica commentationem obit, velut est geometram agere; definitis quidem sed non amplius simplici-
B bus utens applicationibus, verum compositis et secundum transitum ab uno ad aliud quales sunt actus puræ dianœæ; vel circa semper mobiles et sensibiles substantias contemplatione defungitur sensu cum ratiocinatione utens; velut est astronomum agere consentientibus phænomena seu apparentias rationibus commonstrans.

5. Atque ita tota contemplationis functio superne a puris intellectionibus ad ratiocinationes 229
cum sensu junctas procedit; τὸ contemplari igitur ita se habet.

6. Quod autem generi æquivocum est facere, in hoc quod est in esse deducere ea quæ esse prorsus non habuerunt, consistit. Hoc autem proprie et vere
C in solo Deo est, qui omnia entia ex non entibus produxit primum, et iterum ex entibus (in) non entia reducit. Dicuntur quin etiam artes facere cum utilia ad sufficientiam vitæ comparant.

7. At τὸ agere de (iis quæ sunt) eligere et consultare et statuere et similibus accipitur.

8. Factivas porro quidem artes dicunt, quarum apotelesmata seu effecta post effectionem permanent, quomodo ædificandarum domorum et navium fabricandarum ars se habet. Activas autem artes vocant quarum apotelesmata seu effecta cum in eo quod fiunt suum esse habeant, non permanent:
D ut in modulandi et saltandi artibus videre est.

9. Consideratur præterea τὸ facere etiam in inanimatis, quemadmodum sane etiam τὸ pati; velut ignis calefacit et crystallus frigefacit, et lignum secatur, et lapis calefit, iterumque refrigeratur.

230 10. Ejus autem quod est pati aliud est corruptivum, ut uri; aliud perfectivum, ut discere, cognoscere et sentire.

11. Etsi autem facere et pati habent ad se invicem habitudinem, ut calefacere et calefieri; unumquodque tamen quatenus dicitur, eatenus etiam ad genus reducere oportet. Est igitur et facere per se, separatum ab illis quæ sunt ad aliquid; et pati similiter. Quemadmodum autem ipsum ad aliquid in substantia spectabatur, secundum id quod pater

et filius; et in quanto, æquale et inæquale; et in quali, simile et dissimile; ita sane etiam in τὸ agere et pati.

12. Nec quidquam est absurdi, unum idemque duobus prædicamentis subjici, cum et quoad subsistentiam per se habet, et quoad habitudinem ad aliud consideratur.

13. Sed neque etiam contrarietatem habent ad se invicem τὸ agere et pati, tametsi oppositis utantur vocibus. Contrarietatem tamen et magis minusque quodvis eorum suscipit (calefacere enim contrarium est τῷ refrigerare), contingitque magis et minus calefacere. Et iterum calefieri contrarium est τῷ refrigerari; et fieri potest ut magis aliquid calefiat, et **231** minus calefiat. At vero τὸ calefacere τῷ calefieri non est contrarium; neque τὸ frigefacere τῷ frigefieri. Et in aliis eodem modo res se habet. Atque de agere et pati tantum sit dictum.

14. Habere autem simpliciter dictum vox est æquivoca. Continet enim et ipsum prædicamentum, et vero etiam alia declarat. Dicitur enim habere, ut habitum et dispositionem, vel aliam aliquam qualitatem. Ita dicimus habere scientiam et virtutem aut albedinem aut pallorem; ut quantum, quatenus aliquis dicitur habere magnitudinem fortassis aut quinque cubitorum ea quæ circa corpus sunt, velut vestimentum aut tunicam: aut in parte velut habere pedes et manus et caput; et in vase, quemadmodum medimnus dicitur habere frumenta et aquam amphora: ut possessionem; dicimus enim domum aut agrum habere. Dicitur etiam vir habere uxorem et uxor virum. Sed hic habendi modus maxime alienus esse videtur. Neque enim hic habere aliud quam cohabitare declarat. Et hæc quidem de æquivoca voce habere.

15. Unde philosophi prædicamentum habere ab aliis significatis **232** dividentes, ita dicunt. Habere est substantiæ ad substantiam circumpositio.

16. Si quod igitur corpus acquisitum, ut alterum alteri circumjacet, omne hoc habendi prædicamento comprehendunt.

17. Quare nec possessiones, seu opes, aut mancipia, aut amicos, aut patres aut filios, aut partes corporis quoad hoc habendi genus dicunt; quando hæc in circumpositione non sunt.

18. Huic utique τὸ habere et possidere ex Platonis sententia variant; velut si quis vestem emat et quod continens sit non gestet; possidere quidem eam, nequaquam autem habere dicetur.

19. Quæ igitur secundum habere prædicamentale habentur, aut belli aut pacis tempore habentur.

20. Et eorum quæ belli tempore habentur, alia circumjacent, alia obtinentur: et horum alia defensiva, alia offensiva sunt: defensiva, ut thorax, galea, scutum; offensiva, ut hasta, gladius, sagitta.

21. Eorum autem quæ pacis tempore habentur, alia propter ornatum et secundum diversas corporis partes habentur, ut corona, monile, annulus; alia propter tegumentum. Et horum quidem aliqua

ἴσον καὶ ἄνισον, κἂν τῷ ποιῷ κατὰ τὸ ὅμοιον καὶ ἀνόμοιον· οὕτω δὴ κἂν τῷ ποιεῖν καὶ τῷ πάσχειν.

ιβ'. Καὶ οὐδὲν ἄτοπον τὸ αὐτὸ καὶ ἓν ὑπὸ δύο κατηγορίας τελεῖν, κατά τε τὴν καθ' αὑτὸ ὑπόστασιν, καὶ κατὰ τὴν πρὸς ἕτερον σχέσιν νοούμενον.

ιγ'. Ἀλλ' οὐδ' ἐναντίωσιν ἔχει τὸ ποιεῖν καὶ τὸ πάσχειν πρὸς ἄλληλα, κἂν ἀντιθέτοις χρῶτο φωναῖς. Ἐναντίωσιν μέντοι καὶ τὸ μᾶλλον καὶ τὸ ἧττον ἕκαστον (αὐτῶν) ἐπιδέχεται. Τὸ γὰρ θερμαίνειν ἐναντίον τῷ ψύχειν· καὶ μᾶλλον ἔστι θερμαίνειν καὶ ἧττον. Καὶ πάλιν τὸ θερμαίνεσθαι ἐναντίον τῷ ψύχεσθαι· καὶ μᾶλλον θερμαίνεσθαι δυνατὸν, καὶ ἧττον θερμαίνεσθαι. Τὸ δέ γε θερμαίνειν οὐκ ἠναντίωται τῷ θερμαίνεσθαι, οὔτε τὸ ψύχειν τῷ ψύχεσθαι· καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὡσαύτως. Περὶ μὲν οὖν τοῦ ποιεῖν καὶ πάσχειν ἐπὶ τοσοῦτον εἰρήσθω.

ιδ'. Τὸ δ' ἔχειν ἁπλῶς μὲν λεγόμενον ὁμώνυμος φωνή ἐστι. Περιέχει μὲν γὰρ καὶ τὴν κατηγορίαν αὐτήν· δηλοῖ δὲ καὶ ἄλλα τινά. Λέγεται γὰρ ἔχειν, ὡς ἕξιν καὶ διάθεσιν, ἢ ἄλλην τινὰ ποιότητα. Οὕτω λέγομεν ἔχειν ἐπιστήμην καὶ ἀρετὴν, ἢ λευκότητα, ἢ ὠχρότητα. Ὡς ποσὸν, καθὸ λέγεταί τις ἔχειν μέγεθος, τετράπηχυ τυχὸν ἢ πεντάπηχυ· ὡς τὰ περὶ σῶμα, οἷον ἱμάτιον ἔχειν ἢ χιτῶνα· ὡς ἐν μορίῳ, οἷον δακτύλιον ἔχειν ἐν χειρί· ὡς μέρος, οἷον πόδας ἔχειν καὶ χεῖρας καὶ κεφαλήν· ὡς ἐν ἀγγείῳ, καθάπερ ὁ μέδιμνος ἔχειν λέγεται τοὺς πυροὺς, καὶ ὁ ἀμφορεὺς τὸ ὕδωρ· ὡς κτῆμα· λέγομεν γὰρ οἰκίαν ἔχειν ἢ ἀγρόν. Λέγεται δὲ καὶ γυναῖκα ἔχειν ὁ ἀνὴρ, καὶ ἡ γυνὴ ἄνδρα. Οὗτος δ' ὁ τρόπος ἀλλοτριώτατος ἔοικεν εἶναι τοῦ ἔχειν· οὐδὲ γὰρ ἄλλο τὸ ἔχειν ἐνταῦθα ἢ τὸ συνοικεῖν δηλοῖ. Ταῦτα μὲν περὶ τῆς τοῦ ἔχειν ὁμωνύμου φωνῆς.

ιε'. Ὅθεν ἀποδιαιροῦντες τὴν κατηγορίαν τὸ ἔχειν οἱ φιλόσοφοι τῶν ἄλλων σημαινομένων, οὕτω φασίν· Ἔχειν ἐστὶν οὐσίας περὶ οὐσίαν περίθεσις.

ιϛ'. Εἴ τι γοῦν σῶμα ἐπίκτητον, ὡς ἕτερον ἐν ἑτέρῳ περίκειται, πᾶν τὸ τοιοῦτον τῇ ἔχειν κατηγορίᾳ περιλαμβάνουσι.

ιζ'. Διὸ οὐδὲ κτήματα, ἢ ἀνδράποδα, ἢ φίλους, ἢ πατέρας, ἢ υἱοὺς, ἢ τὰ μέρη τοῦ σώματος, κατὰ τοῦτο τὸ γένος ἔχειν φασίν· ὅτι μηδ' ἐν περιθέσει ταῦτά ἐστιν.

ιη'. Ἔνθεν τοι καὶ τὸ ἔχειν καὶ τὸ κεκτῆσθαι διαλλάττουσι κατὰ Πλάτωνα· οἷον εἴ τις ἱμάτιον πριάμενος καὶ ἐγκρατὴς ὢν μὴ φοροίη, κεκτῆσθαι μὲν λεχθείη ἄν· ἔχειν δ' οὐδαμῶς.

ιθ'. Τὰ τοίνυν κατὰ τὸ κατηγορικὸν ἔχειν ἐχόμενα, ἢ κατὰ πόλεμον ἔχεται, ἢ ἐν εἰρήνῃ.

κ'. Καὶ τῶν κατὰ πόλεμον τὰ μὲν περικείμενά ἐστι, τὰ δὲ κατεχόμενα· καὶ τὰ μὲν φυλάγματα, τὰ δ' ἀμυντήρια· φυλάγματα μὲν, ὡς θώραξ, κράνος, ἀσπίς· ἀμυντήρια δὲ, ὡς δόρυ, ξίφος, τόξον.

κα'. Τῶν δ' ἐν εἰρήνῃ, τὰ μὲν διὰ κόσμον κατὰ διάφορα μέρη τοῦ σώματος ἔχεται· ὡς στέφανος, περιδέῤῥαιον, δακτύλιος, τὰ δὲ διὰ σκέπην. Καὶ τούτων τὰ μὲν περὶ τὸ πολὺ τοῦ σώματος, ὡς ἱμά-

τιον, τὰ δὲ περὶ μέρος, ὡς ὑποδήματα· τινὰ δὲ καὶ ὡς ὄργανα, οἷον σκέπαρνον.

κβ'. Τινὰ καὶ ἄλλως, ὡς κτήματα, ὡς ἀργύριον, ἢ ἄλλο τι, ὃ πολλάκις κατέχομεν.

κγ'. Δεῖ δὲ πᾶν τὸ κυρίως ἔχον κατὰ προαίρεσιν ἔχειν. Ὅθεν οὐδὲ κυρίως λέγοιντ' ἂν ἔχειν τὰ ἄψυχα κατὰ τὸ σημαινόμενον τῆς κατηγορικῆς τοῦ ἔχειν φωνῆς.

κδ'. Ἀντίκειται δὲ τῷ ἔχειν στέρησίς τις· ὡς λέγομεν, γυμνὸς, ἀνυπόδετος, ἄοπλος. Τοσαῦτα καὶ περὶ τοῦ ἔχειν.

κε'. Περὶ δὲ τῶν λοιπων κατηγοριῶν, ὡς προδήλων καὶ ἀποικίλων, ἱκανὰ καὶ ἅπερ ἐν τοῖς προηγησαμένοις ἐῤῥέθησαν.

A circa universum **233** pene corporis, ut vestimentum; aliqua autem circa partem, ut calcei.

22. Sed et quædam ut instrumenta (habentur), velut dolabra; quædam etiam alio modo, ut facultates, ut argentum, aut aliud aliquid quod sæpe obtinemus.

23. Porro omne quod habet, secundum electionem habere oportet. Unde etiam inanimata secundum prædicamentalis vocis habendi significatum, proprie habere non dicuntur.

24. Ad extremum τῷ habere privatio aliqua opponitur ut dicimus; nudus, discalceatus, inermis. Tantum etiam de habere.

25. De reliquis autem prædicamentis, ut quæ antea manifesta sint et minime varia, sufficiunt B quæ antecedentibus dicta sunt.

Σχῆμα κεφαλ. κδ', περὶ τοῦ ποιεῖν καὶ πάσχειν καὶ ἔχειν.

- Τὸ ποιεῖν
  - εἰς τὸ θεωρεῖν, ἤτοι νοεῖν,
  - καὶ τὸ ποιεῖν, ἤτοι οἰκοδομεῖν,
  - καὶ τὸ πράττειν, οἷον προαιρεῖσθαι, βουλεύεσθαι.
- Τοῦ πάσχειν
  - τὸ μὲν φθαρτικὸν, ὡς τὸ καίεσθαι·
  - τὸ δὲ τελειωτικὸν, ὡς τὸ μανθάνειν ἢ αἰσθάνεσθαι.
- Τὸ ἔχειν
  - ὡς ἕξιν καὶ διάθεσιν, ἢ ἄλλην ποιότητα,
  - ὡς ποσὸν οἷον ἔχειν μέγεθος,
  - ὡς τὰ περὶ τὸ σῶμα, οἷον ἱμάτιον,
  - ὡς ἐν μορίῳ, ὡς δακτύλιον,
  - ὡς μέρος, ὡς χεῖρα, ἢ πόδα,
  - ὡς ἐν ἀγγείῳ, οἷον ὁ μέδιμνος τοὺς πυρούς·
  - ὡς κτῆμα, οἷον ἀγρόν·
  - ὡς γυναῖκα, ἢ ἄνδρα, ὅ ἐστι συνοικεῖν.
- Τοῦ κατηγορικοῦ ἔχειν
  - τὰ μὲν κατὰ πόλεμον
    - τὰ μὲν περικείμενα ἐπιδιαίρεσις
      - τὰ μὲν φυλάγματα,
      - τὰ δὲ ἀμυντήρια.
    - τὰ δὲ κατεχόμενα.
  - τὰ δὲ ἐν εἰρήνῃ
    - τὰ μὲν διὰ κόσμον, ὡς στέφανος, περιδέῤῥαιον,
    - τὰ δὲ διὰ σκέπην
      - τὰ μὲν περὶ τὸ πολὺ τοῦ σώματος, ὡς ἱμάτιον,
      - τὰ δὲ περὶ μέρος, ὡς ὑποδήματα.

234 *Tabula capitis 22, de eo quod est facere et pati et habere.*

- Τὸ ποιεῖν facere (dividitur in)
  - contemplari, sive intelligere,
  - et facere, velut ædificare,
  - et agere, ut eligere, deliberare.
- Ejus quod pati dicitur (aliud est)
  - corruptivum, ut uri,
  - perfectivum, ut discere aut sentire.
- Habere (dicitur) vel
  - ut habitum et dispositionem aut aliam qualitatem,
  - ut quantum, velut habere magnitudinem,
  - ut ea quæ sunt circa corpus, velut vestimentum,
  - ut in parte, ut annulum,
  - ut partem, ut manum aut pedem,
  - ut in vase, velut modius frumenta,
  - ut possessionem, velut agrum,
  - ut uxorem aut virum, quod est cohabitare.

235 Ejus habere quod est prædicamentale
- alia belli tempore (habentur)
  - alia quidem circumjacent, seu circumaccommodantur epidiæresis.
    - alia defensiva,
    - alia offensiva.
- alia in pace (habentur)
  - alia quidem propter ornatum, ut corona, collarium.
    - alia quidem circa totum pene corpus, ut vestimentum,
    - alia circa partem, ut calcei.
  - alia vero propter tegumentum.

SYNOPSIS CAPITIS XXV,

QUOD EST DE OPPOSITIS.

1. *Opposita definit.* — 2. *Opposita dividit, et specierum quaternarium numerum divisionibus investigat.* — 3. *Quæ sunt ad aliquid, definit.* — 4. *Contraria dividit.* — 5. *Occupatio, quomodo malum sit contrarium et privatio.* — 6. *Nova divisione contraria dividit in immediata et mediata.* — 7. *Utraque describit.* — 8. *Immediata subdividit in essentialia subjecti et accidentalia.* — **236** 9. *Essentialia declarat exemplo paris et imparis in numero, ubi obiter parem et imparem numerum definit.* — 10. *Accidentalia etiam exemplo morbi et sanitatis explicat, et per occupationem ostendit quomodo hic morbus accipiendus sit.* — 11. *Mediata contraria subdividit in ea, quorum utrumque a subjecto abesse, et quorum alterum duntaxat abesse potest.* — 12. *Medium contrariorum mediatorum dividit in id quod utrumque extremorum participat, et in id quod neutrum extremorum participat.* — 13. *Ostendit quomodo recentiores boni et mali medium, quod alias neque bonum neque malum dicitur, peculiari nomine indifferentis insigniverint.* — 14. *Et quomodo Archytas ex veteribus etiam in relatis medium constituerit.* — 15. *Et quod contrariorum comprehensiones seu tituli sint ad aliquid, non item quæ illis comprehenduntur.* — 16. *Contraria mediata porro subdividit in ea quæ unum et in ea quæ plura habent media.* — 17. *Tria contrariorum consectaria recenset.* — 18. *Primum quod bonum malo quidem sit contrarium, sed malum et bono et malo.* — 19. *Occupatio quomodo natura non sit injusta, tametsi malo et bonum et malum sit contrarium.* — 20. *Alia occupatio, cur malum non tantum bono, sed etiam malo sit contrarium, et contra bonum malo duntaxat, non etiam bono sit contrarium.* — 21. *Secundum consectarium, contraria sibi invicem in genere et specie coexsistere posse,* **237** *sed in individuo quoad ad unum locum coexsistere non posse.* — 22. *Tertium consectarium, contraria vel sub eodem esse genere, vel sub contrariis generibus, vel ipsamet esse contraria genera.* — 23. *Contrariorum unum supremum genus esse ostendit, qualitatem videlicet.* — 24. *Accedit ad tertiam speciem oppositorum, et primo ostendit, cum habitum tum privationem multis modis adeoque æquivoce dici.* — 52. *Habitus significatum primum.* — 26. *Secundum.* — 27. *Tertium.* — 28. *Quartum.* — 29. *Quintum.* — 30. *Sextum.* — 31. *Totidem privationis quot habitus significata esse ostendit.* — 32. *Primum significatum privationis.* — 33. *Secundum.* — 34. *Tertium.* — 35. *Quartum.* — 36. *Quintum.* — 37. *Sextum.* — 38. *Oppositio secundum habitum et privationem proprie accipitur in iis, quæ speciei alicujus individuis omnibus insunt.* — 39. *Privatio tribus characteribus (seu nobis) designatur, quoniam vel uno absente non est logica privatio.* — 40. *Privatio hæc ipsius potentialis est.* — 41. *Privatio semper boni, mali nunquam dicitur.* — 42. *Non in dictionem respicientibus, sed in rem dictione significatam judicanda est, ubi* τὰ στερητικὰ, *id est, privativa facit triplicia.* — 43. *Quartam speciem oppositorum quæ contradicentia dicuntur aggreditur, et contradictionis partes ostendit et etymologicam descriptionem proponit.* — **238** 44. *Affirmationem et negationem quæ sunt partes integrales contradictionis describit.* — 45. *Affirmatio et negatio verum et falsum dividere possunt, non item reliquæ species, quæ sunt oppositorum simplicium.* — 46. *Quin cætera opposita neque per complexionem prolata, verum et falsum dividere possunt, nisi in certis entibus, ut contrariorum exemplo ostendit.* — 47. *Adeoque non etiam possunt hoc in omnibus entibus, ut iterum exemplis declarat relatorum, privantium contrariorum.* — 48. *Contra affirmatio et negatio non in quibusdam tantum entibus, sed in omnibus, quin etiam in non entibus verum et falsum dividunt, ut exemplis declarat.*

CAPUT XXV.

De oppositis.

1. Opposita sunt, quæcunque circa idem simul et secundum idem rei forinsecus exquisita coexsistere non possunt.

2. Hæc autem vel in orationibus, vel in rebus opponuntur. Et siquidem in orationibus, affirmatio est et negatio. Sin in rebus aut secundum habitudinem, aut non secundum habitudinem dicuntur. Et secundum habitudinem quidem sunt, quæ ad aliquid dicuntur. Quæ porro secundum habitudinem non dicuntur, aut mutantur in se invicem, subjecto nimirum exsistente quod recipiendi vim habeat; et sunt contraria, aut non mutantur in se **239** invicem, ac sunt habitus et privatio. Habitus enim

A

ΚΕΦΑΛ. ΚΕ'.

Περὶ τῶν ἀντικειμένων.

α'. Ἀντικείμενά ἐστιν, ὅσα περὶ τὸ αὐτὸ ἅμα καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ τοῦ πράγματος ἢ πρὸς τὸ αὐτὸ ἔξωθεν ἐξεταζόμενα συνυπάρξαι οὐ δύναται.

β'. Ταῦτα δὲ ἢ ἐν λόγοις ἀντίκειται, ἢ ἐν πράγμασι. Καὶ εἰ μὲν ἐν λόγοις, κατάφασίς ἐστι καὶ ἀπόφασις. Εἰ δ' ἐν πράγμασιν ἢ κατὰ σχέσιν λέγεται, ἢ οὐ κατὰ σχέσιν. Καὶ κατὰ σχέσιν μὲν ἔστι τὰ πρός τι. Τὰ δὲ μὴ κατὰ σχέσιν λεγόμενα ἢ μεταβάλλει εἰς ἄλληλα τοῦ δεκτικοῦ δηλονότι ὑπάρχοντος, καί εἰσιν ἐναντία· ἢ οὐ μεταβάλλει εἰς ἄλληλα, καὶ ἔστιν ἕξις καὶ στέρησις. Ἡ μὲν γὰρ ἕξις μεταβάλλει εἰς στέρησιν· ἡ στέρησις δὲ εἰς ἕξιν οὐ μεταβάλλει. Τετραχῶς τοίνυν τὰ ἀντικείμενα λέγεται,

A ἢ ὡς τὰ πρός τι, οἷον διπλάσιον, ἥμισυ· ἢ ὡς τἀναντία, οἷον λευκὸν, μέλαν· ἢ ὡς ἕξις καὶ στέρησις, οἷον ὄψις καὶ τυφλότης, ἢ ὡς κατάφασις καὶ ἀπόφασις· οἷον, ἄνθρωπος κάθηται, ἄνθρωπος οὐ κάθηται.

γʹ. Τὰ μὲν οὖν πρός τι (καὶ) συνεισάγουσιν ἄλληλα καὶ συναναιροῦσι καὶ αὐτὰ ἅπερ εἰσὶ, τῶν ἀντικειμένων αὐτοῖς εἶναι λέγεται· ἢ ὁπωσοῦν ἄλλως πρὸς αὐτά.

δʹ. Τὰ δ' ἐναντία ἢ εἴδη καὶ ἄμφω εἰσὶν, ὡς λευκὸν καὶ μέλαν, ψυχρόν τε καὶ θερμὸν καὶ τὰ ὅμοια· ἢ θάτερον θατέρου ἐσχάτη ἀπόπτωσίς ἐστιν, ὡς δειλία καὶ ἀδικία. Ἡ μὲν γὰρ τῆς ἀνδρίας, ἡ δὲ τῆς δικαιοσύνης τελέως ἐξέπεσον. Καὶ ὅλως τὸ κακὸν, B εἶδος μὲν καὶ ὅρος οὐκ ἔστιν· ἔκπτωσις δὲ τελεία τοῦ ἀγαθοῦ.

εʹ. Ὅταν μὲν οὖν αὐτὸ σκοπῶμεν ὡς πεφυκὸς, ἀνακάμπτειν πρὸς τὸ εἶδος, ἐναντίον ἐστίν· ὅταν δὲ μηδαμῶς ἀνακάμπτειν δύνηται, τότε λέγεται στέρησις.

ϛʹ. Ἔτι τῶν ἐναντίων τὰ μὲν ἔστιν ἄμεσα, τὰ δὲ μεσωτὰ, εἴτουν ἔμμεσα.

ζʹ. Καὶ ἄμεσα μὲν ἔστιν, ὧν ἐξ ἀνάγκης θάτερον ὑπάρχει τῷ δεκτικῷ· ἔμμεσα δὲ, ὧν οὐκ ἐξ ἀνάγκης ὑπάρχει θάτερον.

ηʹ. Τῶν δ' ἀμέσων ἐναντίων τὰ μὲν ἔστιν οὐσιώδη, τὰ δ' ἐπουσιώδη.

θʹ. (Καὶ) οὐσιώδη μὲν, ὡς ἐπ' ἀριθμοῦ, τὸ ἄρτιόν C τε καὶ περιττόν. Οὐδὲ γὰρ δυνατὸν ἐπινοῆσαι κεχωρισμένον τοῦ ἀρτίου τὸν ἀριθμὸν, ἢ τοῦ περιττοῦ τὸν ἑπτά. Διὰ τοῦτο καὶ οὐσιώδη λέγεται. Ἄρτιος δέ ἐστιν ὁ δίχα διαιρούμενος ἀριθμός. Ὁ δὲ μὴ διαιρούμενος δίχα, λέγεται περιττός. Τὰ μὲν οὖν οὐσιώδη τῶν ἀμέσων ἐναντίων τοιαῦτα.

ιʹ. Τὰ δ' ἐπουσιώδη εἰσὶν, ὅσα δύναται χωρὶς τῆς φθορᾶς τοῦ δεκτικοῦ γίνεσθαί τε καὶ ἀπογίνεσθαι· οἷον ὑγίεια καὶ νόσος. Ἐνταῦθα δὲ νόσον ἐκληπτέον τὴν ὁποιανδήτινα τῆς φύσεως ὑποπίπτουσαν αἰσθήσει παρατροπήν. Οὕτω μὲν οὖν τῶν ἐναντίων τὰ ἄμεσα.

ιαʹ. Τῶν δ' ἐμμέσων λεγομένων καὶ μεσωτῶν, ἢ D ἀμφότερα δύναται ἀπεῖναι τοῦ ὑποκειμένου· ὡς τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν τοῦ Σωκράτους· δυνατὸν γὰρ εἶναι τὸν Σωκράτην μήτε μέλανα, μήτε λευκὸν, ἀλλ' ὠχρὸν ἢ φαιόν· ἢ θάτερον μὲν τῶν ἐναντίων ἄπεστι, τὸ δὲ λοιπὸν πάντως ὑπάρχει, διὰ τὸ προκατειλῆφθαι τὸ εἶδος ὑπ' ἐκείνου. Οἷον τὸ μὲν λευκὸν ὑπάρχει κύκνῳ καὶ χιόνι καὶ τιτάνῳ, ἄπεστι δὲ τὸ μέλαν· κόρακι δὲ καὶ ἐβένῳ καὶ πίσσῃ τὸ μέλαν ὑπάρχει, ἄπεστι δὲ τὸ λευκόν.

ιβʹ. Τὸ μέσον δὲ τῶν ἐμμέσων ἐναντίων ἢ καὶ ἀμφοτέρων μετέχει τῶν ἄκρων, ὅτε καὶ κατωνόμασται, ὡς τὸ χλιαρόν· ἢ οὐδετέρου τῶν ἄκρων, ὅτε καὶ ἀκατονόμαστόν ἐστι, μόνῃ τῇ τῶν ἄκρων ἀποφάσει δηλούμενον· ὡς τὸ μέσον τοῦ δικαίου καὶ ἀδί-

quidem mutatur in privationem ; privatio autem in habitum non mutatur. Quatuor proinde modis opposita dicuntur; aut ut ad aliquid, velut duplum, dimidium : aut ut contraria, velut album, nigrum: aut ut habitus et privatio, veluti visus et cæcitas : aut ut affirmatio et negatio, velut homo sedet, homo non sedet.

3. Illa igitur quæ sunt ad aliquid, et se invicem simul inducunt, et simul tollunt; et ea quæ sunt oppositorum sibi esse dicuntur, aut quocunque alio modo ad ipsa referuntur.

4. Contraria porro vel etiam ambo sunt species, ut album et nigrum, frigidum et calidum, et similia; aut alterum ab altero extrema est prolapsio, ut timiditas et injustitia. Illa enim quidem a fortitudine, hæc a justitia perfecte excidit. Et in universum sane, malum non est species et finis, sed a bono perfecta elapsio.

5. Cum id ergo consideraverimus, quatenus ad speciem redire potest, contrarium est : cum vero redire nequaquam potest, tunc privatio dicitur.

6. Præterea contrariorum alia sunt immediata, alia intermedium habent, sive mediata sunt.

240 7. Et quidem immediata sunt, quorum alterum subjecto ex necessitate inest : mediata sunt, quorum alterum ex necessitate non inest.

8. Immediatorum autem contrariorum alia substantialia sunt, alia accidentalia.

9. Et substantialia quidem ut in numero par et impar. Neque enim fieri potest ut numerum senarium separatum a pari et septenarium ab impari cogitemus. Propterea etiam substantialia dicuntur. Par autem numerus est qui bifariam dividitur : qui autem bifariam non dividitur, impar dicitur. Itaque contraria immediata substantialia sunt ejusmodi.

10. At accidentalia sunt, quæ citra corruptionem subjecti adesse et abesse possunt ; veluti sanitas et morbus. Accipiendus autem hic est morbus pro quacunque naturæ perversione quæ sub sensum cadit. Sic igitur contraria immediata se habent.

11. Quæ autem mediata dicuntur, et intermedium habent, aut ambo possunt a subjecto abesse ; ut album et nigrum a Socrate (fieri enim potest ut neque niger neque albus, seu pallidus aut fuscus Socrates sit), aut alterum quidem abest contrariorum, reliquum **241** autem inest utique, quod species ab eo jam ante occupata sit : velut album inest cygno et nivi et cerussæ, nigrum abest ; at corvo et ebeno et pici nigrum inest, album abest.

12. Jam vero medium contrariorum mediatorum aut utrumque participat extremorum quando et nomen habet, ut tepidum ; aut neutrum participat extremorum, cum etiam innominatum est, solaque extremorum negatione declaratur ; ut medium justi

et injust'. Dicitur enim hoc neque justum neque injustum. Quale sane nefas infans est qui neque justus neque injustus.

13. Aliqui autem ex recentioribus medium quod inter malum et bonum consideratur quoquomodo, indifferens vocaverunt.

14. Sed et Archytas in iis quæ sunt ad aliquid medietates ostendit. Etenim inter dominum et servum ponit id quod est liberum; et inter majus et minus æquale, inter latum et angustum id quod congruens seu accommodatum est.

15. Sciendum porro ea quæ continent contraria esse ad aliquid (contrarium enim contrario est contrarium); at quæ comprehenduntur illis, non communicare cum iis quæ sunt ad aliquid.

242 16. Præterea mediatorum contrariorum alia quidem habent unum medium; alia vero multa. Nam calidum et frigidum habent unum solum medium, quod est tepidum: album autem et nigrum habent fuscum, pallidum, flavum, rubrum, fulvum et alia.

17. Tria sunt autem contrariorum consectaria.

18. Primum quod bonum quidem malo duntaxat, malum autem et bono et alii malo sit contrarium. Veluti contraria est temperantia tum intemperantiæ, tum sensuum stupori; nam et utraque sunt vitia; at intemperantia et temperantiæ quidem contrariatur, et vero etiam sensuum stupori contrariatur.

19. Nec est injusta natura quæ uni duo contraria objecerit. Unum enim uni est objectum; moderatio immoderationi. Temperantia enim quidem cum sit mediocritas, moderatio est: at stupor et intemperantia cum extrema sint, immoderationes sunt. Hæc enim quidem excessus: ille vero defectus est. Contrariatur igitur moderatio immoderationi, ut bonum malo: extremæ vero sibi invicem contrariantur, quod plurimum a se distent invicem.

243 20. Et malo quidem malum contrariatur: at bonum alicui bono non est contrarium; unum enim simplexque est bonum: malum autem et varium est et multifidum.

21. Secundum contrariorum consectarium est, quod contraria sibi invicem in genere et specie coexsistere possunt: genere quidem, ut animali: specie, ut homine. Animalium enim alia alba, alia nigra: et hominum alios sanos, alios ægrotos esse dicimus. In individuo autem contraria secum invicem quoad unum locum coexsistere non possunt. Nec enim Socratem simul sanum esse et ægrotare, aut secundum eamdem partem in eodem tempore calefieri et refrigerari contingit.

22. Tertium (consectarium contrariorum est), quod contraria vel sunt sub eodem genere, ut album et nigrum sub colore; aut sub contrariis generibus, ut justitia et injustitia sub virtute et vitio; aut ipsa sane contraria genera sunt, ut universale bonum et malum universale. Hæc enim quæ sunt contraria, genera sunt.

κου. Λέγεται γὰρ τοῦτο οὐδὲ δίκαιον, οὐδὲ ἄδικον· τοιοῦτον τὸ βρέφος, οὔτε δίκαιον οὔτε ἄδικον.

ιγ'. Τινὲς δὲ τῶν νεωτέρων μέσον ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ θεωρούμενον ὁπωσοῦν ἐκάλεσαν ἀδιάφορον.

ιδ'. Ἀρχύτας δὲ κἀν τοῖς πρός τι μεσότητος δείκνυσι. Μεταξὺ γὰρ δεσπότου καὶ δούλου τίθησι τὸ ἐλεύθερον· καὶ μείζονος καὶ ἐλάττονος τὸ ἴσον· καὶ πλατέος καὶ στενοῦ τὸ ἐφαρμόζον.

ιε'. Ἐπιστητέον δ' ὅτι τῶν ἐναντίων αἱ περιοχαὶ πρός τί εἰσι. Τὸ γὰρ ἐναντίον ἐναντίῳ ἐναντίον· τὰ δὲ περιεχόμενα οὐ κοινωνοῦσι τοῖς πρός τι.

ιϛ'. Ἔτι τῶν ἐμμέσων ἐναντίων τὰ μὲν ἓν ἔχει μέσον, τὰ δὲ πολλά. Θερμὸν γὰρ καὶ ψυχρὸν (ἓν) ἔχει μέσον μόνον τὸ χλιαρόν· λευκὸν δὲ καὶ μέλαν ἔχει τὸ φαιόν, τὸ ὠχρόν, τὸ ξανθόν, τὸ ἐρυθρόν, τὸ πυῤῥόν, καὶ ἕτερα.

ιζ'. Τρία δέ τινα τοῖς ἐναντίοις παρέπεται.

ιη'. Πρῶτον, ὅτι τὸ μὲν ἀγαθὸν ἐναντίον τῷ κακῷ· τὸ δὲ κακὸν τῷ τε ἀγαθῷ καὶ ἄλλῳ κακῷ. Οἷον ἐναντία μὲν ἡ σωφροσύνη τῇ τε ἀκολασίᾳ καὶ ἠλιθιότητι (κακίαι γὰρ καὶ ἄμφω)· ἡ δ' ἀκολασία ἐναντιοῦται μὲν καὶ τῇ σωφροσύνῃ, ἐναντιοῦται δὲ καὶ τῇ ἠλιθιότητι.

ιθ'. Καὶ οὐκ ἔστιν ἄδικος ἡ φύσις, δύο ἐναντία ἑνὶ ἀντιτάξασα. Ἓν γὰρ ἀντιτέτακται τῷ ἑνί, ἡ συμμετρία τῇ ἀσυμμετρίᾳ. Ἡ μὲν γὰρ σωφροσύνη μεσότης οὖσα, συμμετρία ἐστίν· ἡ δ' ἠλιθιότης καὶ ἡ ἀκολασία ἄκρα οὖσαι, ἀσυμμετρίαι εἰσίν. Ἡ μὲν γάρ ἐστιν ὑπερβολή, ἡ δ' ἔλλειψις. Ἐναντιοῦται γοῦν ἡ συμμετρία τῇ ἀσυμμετρίᾳ, ὡς ἀγαθὸν κακῷ· τὰ δ' ἄκρα ἐναντιοῦται ἀλλήλοις, ὅτι πλεῖστον ἀπ' ἀλλήλων διέστηκε.

κ'. Καὶ τῷ μὲν κακῷ ἐναντιοῦται κακόν· τὸ δ' ἀγαθὸν οὐκ ἔστιν ἐναντίον τινὶ ἀγαθῷ· ἓν γάρ ἐστι τὸ ἀγαθὸν καὶ ἁπλοῦν· τὸ δὲ κακὸν ποικίλον τε καὶ πολυσχιδές.

κα'. Δεύτερον τῶν ἐναντίων παρακολούθημα, ὅτι τἀναντία δύναται συνυπάρχειν ἀλλήλοις ἐν γένει καὶ εἴδει· γένει μέν, ὡς τῷ ζώῳ, εἴδει δέ, ὡς τῷ ἀνθρώπῳ. Λέγομεν γὰρ τῶν ζώων τὰ μὲν εἶναι λευκά, τὰ δὲ μέλανα· καὶ τῶν ἀνθρώπων τοὺς μὲν ὑγιαίνειν, τοὺς δὲ νοσεῖν. Ἐν ἀτόμῳ δὲ τἀναντία συνυπάρχειν ἀλλήλοις καθ' ἕνα τόπον οὐ δύναται. Καὶ γὰρ οὐκ ἔστι τὸν Σωκράτην ὑγιαίνειν καὶ νοσεῖν ἅμα· ἢ καθ' ἓν μόριον, ἐν ταυτῷ θερμαίνεσθαί τε καὶ ψύχεσθαι.

κβ'. Τρίτον, ὅτι τἀναντία ἢ ὑπὸ τὸ αὐτὸ γένος εἰσίν, ὡς τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν ὑπὸ τὸ χρῶμα· ἢ ὑπὸ τἀναντία γένη, ὡς δικαιοσύνη καὶ ἀδικία, ὑπὸ τὴν ἀρετήν, καὶ ὑπὸ τὴν κακίαν· ἢ αὐτὰ δὴ τἀναντία γένη εἰσίν, ὡς τὸ καθόλου ἀγαθὸν καὶ τὸ καθόλου κακόν. Ταῦτα γὰρ ἐναντία ὄντα γένη εἰσίν.

κγ'. Εἰδέναι δὲ δεῖ, ὅτι τῶν ἀλλήλοις ἐναντίων ἓν A τὸ ἀνωτάτω γένος ἐστίν. Οὔτε γὰρ ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ κακία πρῶτα γένη εἰσίν, ἄνω γὰρ αὐτῶν ἕξις τε καὶ διάθεσις· οὔτε τὸ καθόλου ἀγαθὸν, καὶ τὸ καθόλου κακόν· ἀλλὰ καὶ ταῦτα συνάπτονται ἢ συνάγονται τῷ ποιῷ. Καὶ ἔστι τὸ ποιὸν γένος πάντων αὐτῶν γενικώτατον. Τοσαῦτα περὶ ἐναντίων.

κδ'. Ἕξις δὲ καὶ στέρησις λέγεται πολλαχῶς. Καθ' ἕνα μὲν γὰρ τρόπον ἕξις λέγεται ἡ τοῦ ἔχοντος καὶ τοῦ ἐχομένου ἐνέργεια.

κε'. Ἕξις γὰρ ἱματίου λέγεται, ὅταν ὁ μὲν ἔχῃ, τὸ δ' ἔχηται ὑπὸ τοῦ ἔχοντος. Καὶ ἕξιν ὅπλων εἶπέ που Πλάτων ἐπὶ τοῦ ἔχοντος ὅπλα.

κϛ'. Καθ' ἕτερον δὲ τρόπον ἕξεις λέγομεν τὰς B ἐπικτήτους ποιότητας, ἐμμόνους γεγονυίας· τάς τε φυσικὰς καὶ τὰς κατ' ἐπιστήμην ἢ τέχνην, καθ' ἃς οἱ ἐν αὐταῖς ἑκτικοὶ λέγονται. Κατὰ τοῦτο δὴ καὶ τὰς τελείας ἀρετὰς ὀνομάζομεν ἕξεις.

κζ'. Ἕξις καλεῖται καὶ ἡ φυσικὴ κατασκευὴ, ὅταν ἔμμονος ᾖ, ὥσπερ σωματικάς τινας ἕξεις καὶ ψυχικὰς νοοῦμεν ἐπί τινων· καὶ ἀρετὰς ἢ κακίας ἐκ φύσεως εἴτουν κράσεως.

κη'. Λέγουσί τινες ἕξιν καὶ τὴν τῆς φύσεως ἐπιτηδειότητα.

κθ'. Λέγουσι καὶ τὴν φυσικὴν δύναμιν· ὡς τοῦ πυρὸς τὸ θερμαίνειν, ὅτε μὴ θερμαίνοι, καὶ τὴν ὄψιν C τοῦ καθεύδοντος.

λ'. Ἔτι δὲ μᾶλλον ἡ τελικὴ ἐνέργεια ἕξις ἐστίν· ὡς ἡ ὅρασις ἡ ἤδη ὁρῶσα, καὶ ἡ θερμότης ἡ ἤδη θερμαίνουσα.

λα'. Πολλαχῶς οὖν τῆς ἕξεως λεγομένης, πολλαχῶς καὶ ἡ στέρησις λέγεται καταλλήλως τῇ ἕξει λαμβανομένη. Ἡ μὲν γὰρ ἕξις ἀπὸ τοῦ ἔχειν εἴληπται· ἡ δὴ στέρησις ἀέχειά τίς ἐστιν.

λβ'. Ἀντίκειται γοῦν τῷ πρώτῳ σημαινομένῳ τῆς ἕξεως ἡ στέρησις τοῦ ἱματίου καὶ τοῦ ὅπλου.

λγ'. Τῷ δευτέρῳ ἡ τῶν ἐπικτήτων ποιοτήτων ἀποβολή.

λδ'. Τῷ τρίτῳ, τῆς φυσικῆς κατασκευῆς ἡ μετατροπή. D

λε'. Τῷ τετάρτῳ, ἢ ὅπερ οὐδόλως πέφυκεν ἔχειν τὸ γένος, ὡς λέγομεν τὸ μὲν βρέφος ἔχειν ἐπιτηδειότητα πρὸς τὸ δέξασθαι τὴν γραμματικὴν· ἐστερῆσθαι δὲ τῆς ἐπιτηδειότητος ταύτης τὴν πλάτανον ὅτι καὶ τὸ ἅπαν φυτόν· ἢ ὅπερ τὸ γένος μὲν πέφυκεν ἔχειν, τὶ δὲ τῶν εἰδῶν οὐκ ἔχει· ὡς τὸ ζῶον μὲν ἔχει ἐπιτηδειότητα τοῦ ὁρᾷν, ὁ δ' ἀσπάλαξ ταύτης ἐστέρηται.

λϛ'. Τῷ πέμπτῳ, ἡ ἀποβολὴ τῆς καθ' ἕξιν δυνάμεως.

λζ'. Τῷ ἕκτῳ καὶ τελευταίῳ, τῆς τελικῆς ἐνεργείας ἡ στέρησις.

λη'. Κυρίως δὴ καθ' ἕξιν καὶ στέρησιν ἀντίθεσις

23. Nosse autem oportet eorum quæ sibi invicem sunt contraria, unum summum genus esse. Neque enim virtus et vitium prima sunt **244** contraria. Etenim supra ipsa sunt et habitus et dispositio, nec universale bonum et universale malum sunt summa genera; sed et hæc ad quale copulantur et colliguntur. Estque quale illorum omnium genus generalissimum. Tantum de contrariis.

24. Habitus autem et privatio multifariam dicuntur. Uno enim modo dicitur habentis et habiti actus.

25. Habitus enim vestimenti dicitur, cum ille quidem habet, hoc vero habetur. Et Plato alicubi habitum armorum de eo dixit, qui arma habet.

26. Alio autem modo habitus dicimus qualitates acquisitas cum stabiles factæ fuerint, partim naturales, partim eas quæ secundum scientiam et artem sunt, secundum quas qui in ipsis sunt, hectici, id est, habitibus præditi dicuntur. Secundum quod sane (significatum) etiam perfectas virtutes, nominamus habitus.

27. Habitus vocatur etiam naturalis præparatio seu confirmatio cum stabilis fuerit; quomodo corporis et animæ aliquos habitus in aliquibus animadvertimus; et virtutes aut vitia ex natura, sive temperamento.

28. Dicunt aliqui habitum et naturæ aptitudinem.

245 29. Dicunt etiam (habitum) potentiam naturalem, ut ignis τὸ calefacere cum non calefecit, et visum dormientis.

30. Insuper autem potius perfectus actus est habitus; ut visio jam videns et calor jam calefaciens.

31. Cum igitur multifariam habitus dicatur, multifariam etiam privatio dicitur, quæ habitui congruenter accipitur. Habitus enim quidem ab habendo sumptus est; privatio autem inhabitio quædam, seu habendi quidam defectus est.

32. Itaque primo habitus significato opponitur privatio vestimenti et teli.

33. Secundo acquisitarum qualitatum abjectio.

34. Tertio, naturalis præparationis seu confirmationis inversio.

35. Quarto, vel quod omnino non potest habere genus, quomodo infantem quidem dicimus aptitudinem habere grammaticæ suscipiendæ, platanum autem hac aptitudine privatam esse, quia etiam omnis planta: aut quando quidem ipsum genus habere potest, quædam autem ex speciebus non habet; quomodo quidem animal videndi habet aptitudinem, hac autem talpa privata est.

36. Quinto potentiæ secundum habitum amissio.

246 37. Sexto et ultimo perfecti actus privatio.

38. Proprie autem oppositio quæ secundum ha-

bitum et privationem est, in his solis accipitur quæ secundum naturam omni speciei insunt.

A ἐπὶ μόνων λαμβάνεται τῶν κατὰ φύσιν προσόντων τῷ εἴδει παντί.

39. Hæc autem tribus hisce characteribus seu notis designatur, quod natura habere potest, et quando natura habere potest, et ubi natura habere potest. Neque enim dicemus lapidem esse cæcum, quandoquidem natura non habere potest visum; neque recens natum infantem, proprie edentulum, propterea quod hoc tempore non potest natura habere dentes; neque dicetur aliquis cæcus, quod pede non videat: quippe pes visionis capax non est. Tunc igitur privatio proprie dicitur, cum natura quæ habitus est capax tempore idoneo, in conveniente parte seu membro, habitu isto privata est: ut qui ex nativitate cæcus est, vel qui incurabilem cæcitatem ex aliqua passione subiit.

λθ'. Αὕτη δὲ χαρακτηρίζεται τοῖς τρισὶ τούτοις, ὅπερ πέφυκεν ἔχειν, καὶ ὅτε πέφυκεν ἔχειν καὶ ἔνθα πέφυκεν ἔχειν. Οὔτε γὰρ ἂν τὸν λίθον εἴποιμεν εἶναι τυφλόν· ἐπείπερ οὐ πέφυκεν ἔχειν ὅρασιν· οὔτε τὸ ἀρτιγενὲς βρέφος κυρίως νωδὸν, διὰ τὸ μὴ πεφυκέναι κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον ἔχειν ὀδόντας· οὔτε τις λέγοιτο τυφλὸς, ὅτι μὴ ὁρῴη τῷ ποδί· καὶ γὰρ ὁ ποῦς ἀνεπίδεκτος ὄψεως. Τότε τοιγαροῦν κυρίως στέρησις λέγεται, ὅτε φύσις δεκτικὴ τῆς ἕξεως, κατὰ τὸν ἐπιτήδειον χρόνον, ἐν μορίῳ τῷ πρέποντι, τῆς ἕξεως ταύτης ἐστέρηται· ὡς ὁ ἐκ γενετῆς τυφλὸς ἢ ὁ διά τι πάθος ὑποστὰς ἀβλεψίαν ἀνίατον.

B

40. Et hæc privatio ipsius potentialis est. Nisi enim ipsius potentialis esset, aliquando in actum produceretur.

μ'. Αὕτη δὲ ἡ στέρησις καὶ τοῦ δυνάμει ἐστίν. Εἰ γὰρ οὐκ ἦν τοῦ δυνάμει, ἤγετ' ἂν εἰς τὸ ἐνεργείᾳ ποτέ.

41. Nunquam autem mali et perniciosi, sed boni et utilis privatio dicitur.

μα'. Οὐ λέγεται δέ ποτε στέρησις τοῦ κακοῦ τε καὶ βλαβεροῦ, ἀλλὰ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ χρησίμου.

247 42. Jam vero etiam non ad dictionem respicientes judicare privationem oportet. Quædam enim et nomen et rem privativam habent; quemadmodum τὸ ἀναίσθητος quasi dicas, insensatus, cum de apoplectico, hoc est, resoluto membris dicitur. Quædam vero nomen quidem privativum, rem autem nequaquam (privativam) habent, ut incorporeum et immortale. Quædam denique rem quidem habent privativam, non autem etiam nomen, ut cæcus et mutus. Hæc de habitu et privatione.

μβ'. Χρὴ δὲ μὴ πρὸς τὴν λέξιν ἀφορῶντας, κρίνειν τὴν στέρησιν. Τινὰ μὲν γὰρ καὶ τοὔνομα καὶ τὸ πρᾶγμα στερητικὸν ἔχει· ὥσπερ τὸ ἀναίσθητος ἐπὶ τοῦ ἀποπλήκτου λεγόμενον. Τινὰ δὲ τὸ μὲν ὄνομα στερητικὸν ἔχει, τὸ πρᾶγμα δὲ οὐδαμῶς· ὡς τὸ ἀσώματον καὶ ἀθάνατον. Τινὰ δὲ τὸ πρᾶγμα μὲν ἔχει στερητικὸν, οὐ μὴν ἤδη καὶ τοὔνομα· ὡς τυφλὸς καὶ κωφός. Ταῦτα περὶ ἕξεως καὶ στερήσεως.

43. Cæterum affirmatio et negatio ejusdem et C unius rei contradictionem absolvunt. Contradictio autem est opposita dictio.

μγ'. Κατάφασις δὲ καὶ ἀπόφασις τοῦ αὐτοῦ καὶ ἑνὸς πράγματος ἀπαρτίζουσι τὴν ἀντίφασιν. Ἀντίφασις δέ ἐστιν ἡ ἀντικειμένη φάσις.

44. Affirmatio proinde quidem est dicere, quid insit alicui, velut Petrus ambulat: hoc est, Petro ambulare inest. Negatio autem est dicere quid alicui non insit, velut Petrus non ambulat; hoc est, Petro ambulare non inest.

μδ'. Κατάφασις μὲν οὖν ἐστι τὸ εἰπεῖν τί τινι ὑπάρχει· οἷον, Πέτρος περιπατεῖ· ἤγουν ὑπάρχει τῷ Πέτρῳ τὸ περιπατεῖν. Ἀπόφασις δὲ τὸ εἰπεῖν τί τινι οὐχ ὑπάρχει· οἷον, Πέτρος οὐ περιπατεῖ· ἤγουν τῷ Πέτρῳ οὐχ ὑπάρχει τὸ περιπατεῖν.

45. Affirmatio igitur et negatio falsitatem et veritatem dividere possunt.

με'. Κατάφασις (μὲν) οὖν καὶ ἀπόφασις διαιρεῖν δύναται τὸ ψεῦδος καὶ τὴν ἀλήθειαν.

46. Aliter vero opposita hoc non possunt. Etenim voces simplices sunt et neque verum neque falsum dicunt cum videlicet per se proferuntur: conjuncta tamen ut affirmationes et negationes possunt veritatem **248** et falsitatem dividere in D aliquibus quæ sunt; in iis quæ non sunt, minime (possunt). Velut Socrates valet, Socrates ægrotat. Etenim siquidem sit Socrates, unum verum, alterum falsum erit: sin autem non sit, ambo falsa sunt; si enim non sit Socrates, neque valet, neque ægrotat.

μς'. Τὰ δ' ἄλλως ἀντικείμενα τοῦτο οὐ δύναται. Φωναὶ γὰρ εἰσιν ἁπλαῖ, καὶ οὔτε ἀληθεύουσιν, οὔτε ψεύδονται, καθ' αὐτὰ δηλαδὴ προφερόμενα· συμπλακέντα δὲ δύναταί ποτε, καθὸ καταφάσεις διαιρῆσαι τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ ψεῦδος ἐπί τινων ὄντων· ἐπὶ μὴ ὄντων δὲ οὐδαμῶς. Οἷον Σωκράτης ὑγιαίνει, Σωκράτης νοσεῖ. Ὄντος μὲν γὰρ τοῦ Σωκράτους, ἔσται τὸ μὲν ἀληθὲς τὸ δὲ ψεῦδος· μὴ ὄντος δὲ, ἀμφότερα ψευδῆ· μὴ ὢν γὰρ ὁ Σωκράτης, οὔθ' ὑγιαίνει οὔτε νοσεῖ.

47. Et ita quidem ejusmodi opposita, si cum complexione proferuntur, nec etiam in omnibus quæ sunt veritatem et falsitatem semper dividunt. Neque enim anima dextra aut sinistra dicetur unquam: neque puer recens genitus, edentulus aut dentes habens: neque aer niger aut albus.

μζ'. Καὶ οὕτω δὲ μετὰ συμπλοκῆς τὰ τοιαῦτα τῶν ἀντικειμένων προφερόμενα, οὐδ' ἐπὶ πάντων τῶν ὄντων, τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ ψεῦδος διαχωρίζουσιν. Οὐδὲ γὰρ ἂν ἡ ψυχὴ δεξιὰ ἢ ἀριστερὰ λεχθείη ποτέ· οὐδὲ τὸ ἀρτιγέννητον παιδίον, νωδὸν ἢ ὀδόντας ἔχον· οὐδὲ μέλας ἢ λευκὸς ὁ ἀήρ.

48. ... ratio et negatio in omnibus cum en-

μη'. Ἡ δὲ κατάφασις καὶ (ἡ) ἀπόφασις ἐπὶ πάν-

των τῶν ὄντων τε καὶ μὴ ὄντων διαιροῦσι τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ ψεῦδος ἀεί. Ἐὰν γὰρ εἴπωμεν, Ὁ ἀὴρ μέλας ἐστὶν, ὁ ἀὴρ μέλας οὐκ ἔστι· διείλομεν τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ ψεῦδος. Ψεῦδος μὲν γὰρ, ὅτι μέλας ἐστὶν ὁ ἀὴρ, ἐπείπερ καὶ ἀχρωμάτιστος· ἀληθὲς δὲ, ὅτι οὐκ ἔστι μέλας. Εἰ γὰρ χρῶμα τὸ μέλαν, ὁ μὴ ἔχων χρῶμα μέλας οὐκ ἔστιν· ὥσπερ οὐδὲ λευκὸς ἢ κεχρωσμένος ὅλως. Οὕτω δὴ κἂν εἴπωμεν· Σωκράτης νοσεῖ, Σωκράτης οὐ νοσεῖ, διαιροῦμεν τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ ψεῦδος· κἄν τε εἴη ὁ Σωκράτης κἄν τε μὴ εἴη. Εἰ μὲν γάρ ἐστιν, ἢ νοσεῖ, ἢ οὐ νοσεῖ. Εἰ δ' οὐκ ἔστι, πάντως οὐδὲ νοσεῖ. Κἀπὶ τῶν μηδὲ τὴν ἀρχὴν ὑποστάντων ὡσαύτως· οἷον, Κένταυρός ἐστι, κένταυρος οὐκ ἔστι. Τὸ μὲν γὰρ ἓν ἐξ αὐτῶν ἀληθὲς, τὸ δὲ ἕτερον ψεῦδος ἐξ ἀνάγκης.

A tibus tum non entibus veritatem et falsitatem dividunt. Si enim dixerimus, Aer est niger, aer non est niger, veritatem et falsitatem divisimus. Falsum enim est aerem esse nigrum, quandoquidem etiam coloris expers est : verum autem est non esse nigrum. Si enim nigredo color est, qui colorem non habet, neque niger est, quemadmodum neque albus nec omnino coloratus. Sic sane etiam cum dixerimus : Socrates ægrotat, Socrates non ægrotat, veritatem vel falsitatem dividimus ; **249** sive etiam Socrates sit, sive non sit. Si enim quidem sit, aut ægrotat, aut non ægrotat. Sin non sit, nec ægrotat utique. Et eodem modo in iis quæ nec omnino substiterunt (res se habet) velut, Centaurus est, centaurus non est. Unum enim eorum verum, alterum necessario falsum est.
B

Σχῆμα κεφαλ. κε', περὶ τῶν ἀντικειμένων.

Τὰ ἀντικείμενα
- ἢ ἐν λόγοις, καὶ ποιεῖ κατάφασιν καὶ ἀπόφασιν, οἷον, κάθηται, οὐ κάθηται.
- ἢ ἐν πράγματι
  - ἢ κατὰ σχέσιν, καὶ ποιεῖ τὰ πρός τι, ὡς, πατὴρ, υἱός.
  - ἢ οὐ κατὰ σχέσιν
    - ἢ μεταβάλλει εἰς ἄλληλα τοῦ δεκτικοῦ ὑπάρχοντος, καὶ ποιεῖ τὰ ἐναντία, ὡς θερμὸν καὶ ψυχρόν·
    - ἢ οὐ μεταβάλλει εἰς ἄλληλα, καὶ ἔστιν ἕξις καὶ στέρησις, ὡς ὄψις καὶ τυφλότης.

Τὰ ἀντικείμενα
- ἢ ὡς κατάφασις καὶ ἀπόφασις,
- ἢ ὡς τὰ πρός τι,
- ἢ ὡς τὰ ἐναντία,
- ἢ ὡς ἕξις καὶ στέρησις.

τὰ ἐναντία
- ἢ εἴδει καὶ ἄμφω εἰσὶν, ὡς ψυχρὸν καὶ θερμόν·
- ἢ θάτερον θατέρου ἐσχάτη ἀπόπτωσις, ὡς δικαιοσύνη καὶ ἀδικία.

Τῶν ἐναντίων
- τὰ μὲν ἔστιν ἄμεσα
  - τὰ μὲν οὐσιώδη, ὡς περιττὸς καὶ ἄρτιος·
  - τὰ δ' ἐπουσιώδη, ὡς νόσος καὶ ὑγίεια.
- τὰ δὲ μεσωτὰ εἴτουν ἔμμεσα
  - ἢ ἀμφότερον δύναται ἀπεῖναι τοῦ ὑποκειμένου, ὡς τὸ λευκὸν καὶ μέλαν τοῦ Σωκράτους·
  - ἢ θάτερον μὲν τῶν ἐναντίων ἄπεστι, τὸ δὲ λοιπὸν πάντως ὑπάρχει διὰ τὸ προκατειλῆφθαι τὸ εἶδος ὑπ' ἐκείνου, ὡς τῷ πυρὶ ἡ θερμότης.

Τῶν ἐμμέσων ἐναντίων
- τῶν μὲν τὸ μέσον ἑκατέρου μετέχει τῶν ἄκρων, ὡς τὸ χλιαρόν·
- τῶν δὲ τὸ μέσον οὐδετέρου μετέχει τῶν ἄκρων, ὡς τὸ μέσον τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀδίκου, οὔτε δίκαιον οὔτε ἄδικον.

Ἔτι τῶν ἐμμέσων ἐναντίων
- τὰ μὲν ἔχει μέσον, ὡς τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρὸν, τὸ χλιαρόν·
- τὰ δὲ πλείω, ὡς μέσον λευκοῦ καὶ μέλανος, τὸ φαιὸν, τὸ πυῤῥὸν, τὸ ξανθὸν, καὶ ἄλλα.

Ἡ ἕξις
- ἢ τοῦ ἔχοντος καὶ τοῦ ἐχομένου ἐνέργεια, ὡς ἕξις ἱματίου ἢ ὅπλου·
- ἢ ἐπίκτητος ποιότης, ὅταν ἔμμονος ᾖ, ὡς ἐπιστήμη καὶ ἀρετή·
- ἢ φυσικὴ κατασκευὴ, εἴτουν κρᾶσις, ὅταν ἔμμονος ᾖ·
- ἢ τῆς φύσεως ἐπιτηδειότης·
- ἢ φυσικὴ δύναμις, ὡς τοῦ πυρὸς τὸ θερμαίνειν·
- ἢ ὅτε μὴ θερμαίνῃ· καὶ ἡ ὄψις τοῦ καθεύδοντος·
- ἢ τελικὴ ἐνέργεια, ὡς ἡ ὅρασις ἡ ἤδη ὁρῶσα.

Ἡ στέρησις
- ἡ στέρησις τοῦ ἱματίου καὶ τοῦ ὅπλου·
- ἡ ἀποβολὴ τῶν ἐπικτήτων ποιοτήτων·
- ἡ μετατροπὴ τῆς φυσικῆς κατασκευῆς·
- ἢ ὅπερ οὐδόλως πέφυκεν ἔχειν τὸ γένος, ὡς ἡ πλάτανος δυνάμει γραμματικήν· ἢ ὅπερ πέφυκεν ἔχειν τὸ γένος, τὶ δὲ τῶν εἰδῶν οὐκ ἔχει, ὡς ὁ ἀσπάλαξ τὴν ὅρασιν.
- ἡ ἀποβολὴ τῆς καθ' ἕξιν δυνάμεως·
- ἡ στέρησις τῆς τελικῆς ἐνεργείας.

Tabula capitis 25, de oppositis.

Opposita (accipiuntur)
- aut in orationibus, et faciunt affirmationem et negationem, velut, (Socrates sedet, (Socrates) non sedet.
- aut in rebus
  - aut secundum habitudinem, et efficiunt ea quæ sunt ad aliquid, ut pater et filius.
  - aut non secundum habitudinem
    - aut mutantur in se invicem si subjectum sit quod vim recipiendi habeat, et efficiunt contraria, ut calidum et frigidum.
    - aut non mutantur in se invicem, et sunt habitus et privatio, ut visus et cæcitas.

250 **Opposita (sunt)**
- aut ut affirmatio et negatio,
- aut ut ad aliquid,
- aut ut contraria,
- aut ut habitus et privatio.

Contrariorum
- aut etiam utrumque est species, ut frigidum et calidum,
- aut alterum ab altero est extrema prolapsio seu defectio: ut justitia et injustitia.

Contrariorum
- alia sunt immediata; (et)
  - alia essentialia, ut par et impar,
  - alia essentiæ adventitia seu accidentalia, ut morbus et sanitas.
- alia medium habent, sive mediata (sunt (quorum)
  - aut utrumque potest abesse a subjecto, ut album et nigrum a Socrate,
  - aut alterum quidem abest contrariorum, alterum vero inest omnino, quod jam ante species ab eo sit occupata, ut igni calor (inest).

251 **Contrariorum mediatorum (alia sunt)**
- quorum medium participat utrumque extremorum, ut tepidum,
- quorum medium participat neutrum extremorum, ut medium justi et injusti, neque justum neque injustum.

Præterea contrariorum mediatorum
- alia unum habent medium, ut calidum et frigidum habent (tepidum),
- alia plura, ut medium albi et nigri, fuscum, fulvum, flavum et alia.

Habitus (dicitur) vel
- habentis et habiti actus, ut vestimenti aut teli habitus,
- acquisita qualitas, cum fuerit stabilis, ut scientia et virtus,
- naturalis præparatio, sive temperamentum cum permanens fuerit,
- naturæ aptitudo,
- naturalis potentia, ut calefacere ignis cum non calefacit et visus dormientis,
- perfectus actus, ut visio jam videns.

252 **Privatio (dicitur vel)**
- privatio vestimenti et teli,
- acquisitarum qualitatum amissio,
- naturalis præparationis inversio,
- aut ejus quod genus ipsum prorsus habere non potest: ut platanus potentia grammaticam (habere non potest) aut ejus quod quidem genus habere potest, aliqua autem ex speciebus non habet, ut talpa visum.
- amissio potentiæ secundum habitum,
- privatio perfecti actus

SYNOPSIS CAPITIS XXVI,

QUOD EST DE NOMINE ET VERBO.

1. *Nomen definit.* — 2. *Verbum item.* — 3. *Definitiones explicat, et primo ostendit nomen et verbum esse voces articulatas.* — 4. *Rationem reddit, cur humana dialectus seu elocutio, vox articulata dicatur.* — 5. *Deinde ostendit nomina et verba esse voces significativas.* — 6. *Tertio, esse* κατὰ συνθήκην, *id est ex instituto.* — 7. *Et proinde non natura.* — 8. *Occupatio, quare cum voces sint natura, non item nomina et verba.* — 253 9. *Concludit nomina et verba esse* κατὰ συνθήκην, *id est,* κατὰ θέσιν, *hoc est, ex instituto, et simul modum excipit, quo natura dici possint.* — 10. *Alium item modum indicat, quo dici possint* κατὰ συνθήκην, *id est, ex compositione, puta syllabarum ad differentiam vocum inarticulatarum.* — 11. *Sed et hujus modi alium sensum profert, quo* κατὰ συνθήκην, *id est, ex compositione dici possint.* — 12. *Quarto ostendit nominum et verborum partes separatim nihil significare, non tantum simplicium, sed etiam compositorum.* —13. *Quinto, omnia nomini et verbo communia esse, exceptis specificis differentiis, quod nomina sint sine tempore, verba tempus adsignificent.* — 14. *Explicat quid sit sine tempore in definitione nominis, quid item in definitione verbi adsignificare tempus.* — 15. *Alium etiam nominum et verborum differentiam in hoc constituit, quod illa ut hæc actionem et passionem non significent.* — 16. *Annotat quæ apud dialecticos in nomina et verba dividantur, et quomodo reliqua omnia orationis saltem ligamenta sint.* — 17. *Occupatio qua explicatur, quid inter dictionem et orationem sit discriminis.* — 18. *Ostendit nominibus et verbis per se prolatis veritatem et falsitatem non inesse.* — 19. *Occupatio de verbis primæ et secundæ et aliquibus etiam tertiæ personæ, quatenus verum et falsum aliquid significent.* — 20. *Per epiphoram concludit nomina* 254 *et verba per se prolata verum et falsum non dicere, quod tamen conjuncta (scilicet in propositione) faciant.* — 21. *Modum vel potius ordinem determinat, quo verum et falsum significent, primo nimirum in conceptibus, deinde modo per hos in rebus.* — 22. *Per occasionem obiter* τὸ *intelligere describit.* — 23. *Quando conceptus veri et falsi dicantur.* — 24. *Quomodo item circa nomina et verba verum et falsum subsistat.* — 25. *Concludit orationem de eo quæ nomina et quæ verba sint.* — 26. *Porro explicat quæ nomina et quæ verba infinita sint et cur utraque sic vocentur.* — 27. *Quinque horum vocis simplicis, dictionis, termini, nominis et verbi differentiam evolvit, quæ non est secundum subjectum seu rem ipsam, sed secundum* σχέσιν, *id est habitudinem, seu* λόγον, *id est rationem.* — 28. *Ostendit quod apud dialecticos ipsa etiam nomina verba, et contra verba nomina dicantur; et quomodo hæc in illa et illa in hæc transeant.* — 29. *Occupatio, qua declarat,* τὸ *est, fuit et erit, quando exsistentiam et tempus significent; quando item tempus tantum.* — 30. *Infert quod omnis propositio ex nomine et verbo constituatur.* — 31. *Docet etiam quomodo nomen et subjectum ex articulo apud Græcos; verbum et prædicatum ex est, fuit et erit sive actu sive potentia positis dignoscendum sit.* — 32. *Denique ostendit, quod et quare* τὸ *est, fuit et erit primigenia verba dicantur.* —

ΚΕΦΑΛ. ΚϚʹ.

Περὶ ὀνόματος καὶ ῥήματος.

A

αʹ. Ὄνομά ἐστι φωνὴ σημαντικὴ κατὰ συνθήκην ἄνευ χρόνου, ἧς οὐδὲν μέρος ἐστὶ σημαντικὸν κεχωρισμένον.

βʹ. Ῥῆμα δέ ἐστι φωνὴ σημαντικὴ κατὰ συνθήκην προσσημαίνουσα χρόνον, ἧς οὐδὲν μέρος ἐστὶ σημαντικὸν κεχωρισμένον.

γʹ. Ὅτι μὲν οὖν ἔναρθροι φωναὶ τὸ ὄνομα καὶ τὸ ῥῆμα, παντί που δῆλον.

δʹ. Ἔναρθρος δὲ λέγεται πᾶσα τῶν ἀνθρώπων διάλεκτος· διὰ τὸ τὰς συμπληρούσας αὐτὴν συλλαβὰς ἄρθροις ἐοικέναι ζώου, δυναμένοις ἀπ' ἀλλήλων διακρίνεσθαι κατ' ἐνέργειαν.

εʹ. Ὅτι δὲ καὶ σημαντικαὶ, φανερὸν καὶ αὐτό. Καὶ γὰρ τὸ ἄνθρωπος καὶ ἵππος καὶ τρέχει, καὶ B διαλέγεται, καὶ τὰ τοιαῦτα, δύναμιν ἔχει σημαντικήν.

ϛʹ. Ἀλλὰ καὶ κατὰ συνθήκην ἐστὶ τὰ ὀνόματα καὶ τὰ ῥήματα. Συνέθεντο γὰρ Ἕλληνες μὲν, τοῖσδε τοῖς ὀνόμασι τὰ πράγματα καλεῖν· Ἰνδοὶ δ' ἑτέροις, καὶ ἄλλοις Αἰγύπτιοι. Καὶ οἱ αὐτοὶ δὲ τὰ αὐτὰ πράγματα ποτὲ μὲν ἄλλοις ποτὲ δ' ἑτέροις σημαίνειν ὀνόμασιν· ὥσπερ καὶ τὰς τοιάσδε ἐνεργείας καὶ τὰ τοιάδε πάθη διὰ τῶνδε καὶ τῶνδε τῶν ῥημάτων ἐκφαίνειν ἐκύρωσαν.

ζʹ. Ὅθεν οὐδὲ φύσει τοῖς ἀνθρώποις τὰ ὀνόματά ἐστι καὶ τὰ ῥήματα· διότι τὰ φύσει παρὰ πᾶσι τὰ αὐτά.

ηʹ. Κἂν αἱ φωναὶ δὲ φύσει (φωνητικὸν γὰρ ζῶον

CAPUT XXVI.

De nomine et verbo.

255 1. Nomen est vox significativa ex instituto sine tempore cujus pars nulla significat separata.

2. Verbum autem est vox significativa ex instituto, quæ tempus adsignificat cujus nulla pars separata significat.

3. Et nomen quidem atque verbum esse voces articulatas, cuivis fermo clarum est.

4. Articulata autem dicitur omnis hominum dialectus (seu elocutio) propterea quod syllabæ quæ complent eam articulis animalis sint similes qui a se invicem actu discerni possunt.

5. Jam vero etiam significativas esse et ipsum manifestum est. Namque τὸ homo et equus et currit et disserit, et hujusmodi significativam habent potentiam.

6. Sed et ex instituto sunt nomina et verba. Græci enim quidem hisce nominibus res vocare instituerunt, aliis autem Indi, Ægyptii aliis. Quin et iidem res easdem interdum aliis et iterum interdum aliis nominibus significare; quemadmodum etiam et hasce actiones et hasce passiones aliis atque aliis verbis patefacere decreverunt.

256 7. Quare etiam natura non sunt hominibus nomina et verba, propterea quod quæ natura sunt, apud omnes sint eadem.

8. Quanquam autem voces sunt natura (homo

enim vocale est animal), nomina tamen et verba non sunt simpliciter voces, sed voces certo modo formatæ.

9. Relinquitur ergo nomina et verba esse positione (ab aliquibus enim sunt imposita), nisi quis illa alio modo natura esse dicat, quod apte se habeant ad res quibus sunt imposita, quodque naturæ rerum convenienter et congruenter sint imposita.

10. Dici vero etiam possint nomina et verba κατὰ συνθήκην, id est ex compositione, ad discrimen vocum inarticulatarum quæ et ipsæ significativæ sunt, quemadmodum gemitus et fletus dolorem, et risus atque cachinnus excellentem animæ diffusionem seu lætitiam significant; et aliæ voces quæ non sunt ex compositione, puta syllabarum, diversas res declarant.

11. Dici queant (commemorata nomina et verba) κατὰ συνθήκην (quasi dicas ex compositione) etiam propterea quod syllabæ in ipsis etsi natura discretæ sunt, non tamen a se invicem recisæ sint, et per se scilicet proferantur, sed in **257** mutua compositione conjunctim; ita ut nomen et verbum velut unum corpus consideretur quod ex diversis partibus absolvitur.

12. Porro partes nominis et verbi a se invicem separatæ significationis manent expertes. Etenim consignificare quidem sibi invicem dicitur una quæque pars; per se autem significare aliquid nequaquam (dicitur). Et simplicium quidam nominum et verborum partes ne videntur quidem etiam per se significativæ esse. Compositorum autem nominum et verborum partes speciem quidem aliquam significandi exhibent, verum tamen in veritate non significant. Etenim τὸ ἵππος (equus) cum sit pars τοῦ κάλλιππος, nihil significat. Cum enim quidem τὸ ἵππος (equus) solum ut nomen, hoc animal significat. Cum autem ut pars accipitur τοῦ κάλλιππος, avulsum a suo integro, expers aliquid significationis efficitur. Eumdem sane ad modum etiam verbi partes cum a se inviem discernuntur, significatione quoque separantur.

13. Omnia enim et nomini et verbo sunt communia: præterquam quod verbum quidem adsignificat tempus; nomen autem est sine tempore.

258 14. Atqui sine tempore dicimus, non id quod nunquam tempus significat, sed quod tempus non adsignificat. Videsis enim hesternum, hodiernum, et quæ sunt hujusmodi, tempus quidem significant, non tamen etiam tempus adsignificant, ut verba; propterea quod verba primario quidem actionem aut passionem significant, insuper autem secundaria ratione etiam ipsum tempus declarant, quo actio, quo passio (indicatur) præsens exempli gratia latiore significato aut præteritum, aut etiam futurum.

15. Differunt autem nomina a verbis in eo, quod nullam actionem aut passionem declarant, quomodo quidem cum verbis comparatum est. Hoc igitur a se invicem discrimen obtinuerunt nomina et verba.

A ὁ ἄνθρωπος), ἀλλ' οὐχ ἁπλῶς φωναὶ τὰ ὀνόματα καὶ τὰ ῥήματα· φωναὶ δὲ τοιῶσδε μεμορφωμέναι.

θ'. Θέσει τὸ λοιπόν εἰσι τὰ ὀνόματα καὶ τὰ ῥήματα. Τέθεινται γὰρ ὑπό τινων· εἰ μή τις λέγοι φύσει τρόπον ἄλλον ὑπάρχειν αὐτὰ διὰ τὸ οἰκείως ἔχειν πρὸς τὰ πράγματα οἷς ἐτέθησαν, καὶ τῇ τῶν πραγμάτων φύσει καταλλήλως τεθῆναι καὶ ἁρμοζόντως.

ι'. Λέγοιντο δ' ἂν κατὰ συνθήκην φωναὶ σημαντικαὶ τὰ ὀνόματα καὶ τὰ ῥήματα, καὶ πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῶν ἀνάρθρων φωνῶν, τῶν σημαντικῶν οὐσῶν καὶ αὐτῶν· ὡς ὁ στεναγμὸς καὶ ὁ θρῆνος ὀδύνην σημαίνουσι· καὶ ὁ γέλως καὶ ὁ καγχασμὸς χαρὰν καὶ ψυχῆς διάθεσιν ὑπερβάλλουσαν· καὶ ἄλλαι φωναὶ μὴ κατὰ συνθήκην οὖσαι, συλλαβῶν δηλαδὴ, B πράγματα δηλοῦσι διάφορα.

ια'. Λέγοιντο κατὰ συνθήκην τὰ εἰρημένα καὶ διὰ τὸ μὴ τὰς αὐτὰς ἐν αὐτοῖς συλλαβὰς, εἰ καὶ φύσει διωρισμέναι εἰσὶν, ἀποκεκομμένας ἀπ' ἀλλήλων εἶναι, καὶ καθ' ἑαυτὰς δῆτα προφέρεσθαι, ἀλλὰ κατὰ τὴν μετ' ἀλλήλων συνθήκην συλληπτικῶς· ὡς ἑνὸς οἱονεὶ σώματος θεωρουμένου τοῦ ὀνόματος ἢ τοῦ ῥήματος ἐκ διαφόρων ἀπαρτιζομένου μερῶν.

ιβ'. Τὰ μέρη δὲ τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ ῥήματος ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμένα, μένει ἀσήμαντα. Συσσημαίνειν μὲν γὰρ ἀλλήλοις λέγεται· σημαίνειν δέ τι τῶν μερῶν ἕκαστον καθ' αὑτὸ οὐδαμῶς. Καὶ τὰ μὲν τῶν ἁπλῶν ὀνομάτων ἢ ῥημάτων μέρη οὐδὲ κἂν C γοῦν δόκησιν ἔχει τοῦ καθ' αὑτὰ εἶναι σημαντικά. Τὰ δὲ τῶν συνθέτων φαντασίαν μὲν παρέχει τινὰ τοῦ σημαίνειν, οὐ μέντοι σημαίνει κατά γε τὸ ἀληθές. Τοῦ γὰρ κάλλιππος ὀνόματος μέρος ὂν τὸ ἵππος, οὐδὲν σημαίνει. Μόνον μὲν γὰρ ὡς ὄνομα τὸ ἵππος ῥηθὲν, σημαίνει τόδε τὸ ζῶον. Ὁπόταν δ' ὡς μέρος ληφθείη τοῦ κάλλιππος, ἀποσπασθὲν τῆς οἰκείας ὁλότητος, νεκρόν τι κατὰ τὸ σημαινόμενον γίνεται. Τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ τὰ μέρη τοῦ ῥήματος ἀπ' ἀλλήλων διακρινόμενα, καὶ τῆς σημασίας χωρίζεται.

ιγ'. Τὰ πάντα γὰρ κοινὰ τῷ τε ὀνόματι καὶ τῷ ῥήματι· πλὴν ὅτι τὸ ῥῆμα μὲν προσσημαίνει χρόνον· D ἄνευ δὲ χρόνου τοὔνομά ἐστι.

ιδ'. Τὸ δὲ ἄνευ χρόνου φαμὲν οὐ τὸ μὴ σημαῖνον χρόνον ποτὲ μηδαμῶς, ἀλλὰ τὸ μὴ προσσημαῖνον χρόνον. Ἰδοὺ γὰρ τὸ χθεσινὸν, τὸ σημερινὸν, καὶ τὰ τοιαῦτα σημαίνουσι μὲν χρόνον, οὐ μὴν δὲ καὶ προσσημαίνουσιν, ὡς τὰ ῥήματα· διότι τὰ ῥήματα προηγουμένως μὲν ἐνέργειαν ἢ πάθος σημαίνουσι· πρὸς τούτοις δὲ κατὰ δεύτερον λόγον καὶ τὸν χρόνον δηλοῦσιν αὐτὸν, καθ' ὃν ἡ ἐνέργεια, καθ' ὃν τὸ πάθος, τὸν ἐνεστῶτα τυχὸν πλατυκῶς, ἢ τὸν παρεληλυθότα, ἢ καὶ τὸν μέλλοντα.

ιε'. Διαφέροι δ' ἂν τὰ ὀνόματα τῶν ῥημάτων κἂν τῷ μηδεμίαν ἐνέργειαν ἢ πάθος δηλοῦν, ὡς ἔχει τὰ ῥήματα. Ταύτην μὲν οὖν τὴν ἀπ' ἀλλήλων διάκρισιν ἔσχον τὰ ὀνόματα καὶ τὰ ῥήματα.

ιϛ'. Χρὴ δὲ γινώσκειν ὅτι τὰ φύσεων, ἢ προσώ- A πων, ἢ ἐνεργειῶν, ἢ παθῶν ἢ ποιᾶς συμπλοκῆς πρὸς ἐνέργειαν, πρὸς πάθος δηλωτικὰ, ταῦτα πάντα κατὰ τοὺς διαλεκτικοὺς εἰς ὀνόματα διαιροῦνται καὶ ῥήματα. Καὶ τὰ μὲν κατὰ χρόνον λεγόμενα, ἢ ὁπωσοῦν ἐν ταῖς προτάσεσι κατηγορούμενα, προσαγορεύονται ῥήματα· τὰ δ' ἄνευ χρόνου λεγόμενα, ἢ τὴν τῶν ὑποκειμένων πληροῦντα χρείαν, ὀνόματα· τὰ δ' ἐν μηδετέρᾳ τούτων χώρᾳ παραλαμβανόμενα, τὰ ἄρθρα δηλαδὴ, αἱ προθέσεις, οἱ σύνδεσμοι καὶ τὰ ἐπιῤῥήματα, κἂν ἄλλως συνεκφέρωνται ταῖς προτάσεσιν, ἀλλ' οὐ μέρη λόγου κυρίως εἰσὶν, ἀλλὰ τῶν μερῶν τοῦ λόγου συνεκτικὰ καὶ συνθετικά· μέρη μέντοι λέξεως ὑπάρχουσι καὶ αὐτά.

16. Cognoscendum autem est, quod quæ naturas aut personas aut actiones, aut passiones, aut cujusdammodi complexionem ad actionem, ad passionem declarare valent, hæc omnia secundum dialecticos in nomina et verba dividantur. Et quæ quidem secundum tempus dicuntur, aut quoquomodo in propositionibus prædicantur, verba; quæ autem sine tempore dicuntur, **259** aut subjectorum usum explent, nomina appellentur: quæ denique in neutro horum locorum assumuntur, articuli videlicet, præpositiones, conjunctiones et adverbia, quanquam alias simul efferuntur cum propositionibus; tamen orationis partes proprie non sunt, sed partium orationis continendarum et componendarum seu constringendarum facultatem habent; dictionis tamen partes et ipsa sunt.

ιζ'. Καὶ ὁ λόγος δὲ κατὰ φιλοσόφους τῆς λέξεως B μέρος ἐστίν. Ὁ μὲν γὰρ πλήρωμα προηγουμένως, τῶν δὲ πράγματα σημαινουσῶν ὑπάρχει φωνῶν· ἡ δὲ λέξις πλήρωμα πασῶν ἁπλῶς τῶν φωνῶν, τῶν παραλαμβανομένων πρὸς τὴν διάλεκτον.

17. Et vero oratio secundum philosophos pars dictionis est. Etenim illa quidem (oratio scilicet) plenitudo est præcipue vocum res significantium. Elocutio autem est plenitudo omnium simplicium vocum quæ ad dialectum assumuntur.

ιη'. Τὰ μὲν οὖν ὀνόματα καὶ τὰ ῥήματα καθ' ἑαυτὰ προφερόμενα οὔτε ἀλήθειαν, οὔτε ψεῦδος ἐμφαίνουσι. Κἂν γὰρ μυριάκις εἴπῃ τις τὸ Σωκράτης, ἢ τὸ φιλοσοφεῖ, ἤ τι τῶν τοιούτων, ἀσυνδυάστως καὶ καθ' αὑτὸ, οὔτ' ἀλήθειαν οὔτε ψεῦδος ἐρεῖ.

18. Nomina porro et verba cum per se proferuntur, neque verum neque falsum indicant. Si quis enim infinities dixerit τὸ Socrates, aut τὸ philosophatur, aut horum aliquid sine combinatione et per se, neque verum neque falsum dicet.

ιθ'. Εἰ δ' ἀληθεύειν ἢ ψεύδεσθαι καθ' ἑαυτὰ τῶν ῥημάτων τὰ πρῶτα πρόσωπα δοκεῖ καὶ τὰ δεύτερα, καὶ ὅσα τῶν τρίτων ἐπὶ ὡρισμένου λέγεται πράγματος· ἀλλὰ καὶ τούτοις ἡ ἀλήθεια καὶ τὸ ψεῦδος ἐκ C τῆς κατὰ δύναμιν ἀκολουθεῖ συμπλοκῆς· ἐπεὶ δὲ ταῦτα δυνάμει συμπεπλεγμένα καὶ λέγεται καὶ ἔστι. Τῷ μὲν γὰρ πρώτῳ προσώπῳ συνεξακούεται τὸ ἐγὼ, Τῷ δὲ δευτέρῳ τὸ σύ· τὸ δ' ἐγὼ καὶ τὸ σὺ, ἀντωνυμίαι ὄντα, ἀντὶ ὀνομάτων παραλαμβάνονται. Τοῖς δὲ τρίτοις προσώποις, τοῖς ἐπί τινος πράγματος ὡρισμένου λεγομένοις, ἐκεῖνο συνεκφαίνεται καθ' οὗ λέγονται· ὡς ἐπὶ τοῦ ὕει καὶ βροντᾷ καὶ ἀστράπτει, τοὔνομα τῆς προνοίας ἔξωθεν ὑπακούεται.

19. Etsi autem verborum primæ et secundæ personæ et quotquot tertiæ de re definita dicuntur per se verum aut falsum dicere videntur: tamen et ad has ex complexione quam habent secundum potentiam veritas **260** et falsitas consequitur: quoniam et hæ potentia complexæ et dicuntur et sunt. Cum prima autem persona τὸ ego exauditur, cum secunda τὸ tu; (τὸ ego autem et tu quæ sunt pronomina, assumuntur pro nominibus. Cum tertiis autem personis quæ pro aliqua re finita dicuntur, simul innotescit illud de quo dicuntur: ut in τῷ pluit, tonat, fulgurat, nomen providentiæ extrinsecus subauditur.

κ'. Τὰ τοίνυν ὀνόματα καὶ τὰ ῥήματα καθ' αὑτὰ προβαλλόμενα, οὔτ' ἀληθείας οὔτε ψεύδους τυγχάνει δηλωτικά· συμπλακέντα δ' ἀλλήλοις, ποτὲ μὲν ἀλήθειαν, ποτὲ δὲ ψεῦδος σημαίνουσι.

20. Nomina igitur et verba cum per se proferuntur neque veri neque falsi declarandi facultatem habent; at invicem conjuncta alias quidem verum, alias vero falsum significant.

κα'. Προηγουμένως μὲν γὰρ δηλοῦσι τὰ νοήματα D τῆς ψυχῆς, διὰ μέσων δὲ τῶν νοημάτων τὰ πράγματα. Τὰ γὰρ νοήματα τῶν πραγμάτων εἰσὶν εἰκόνες ἐν τῇ ψυχῇ.

21. Primario enim quidem conceptus animæ; mediantibus vero conceptibus res declarant. Conceptus enim, rerum sunt imagines in anima.

κβ'. Καὶ οὐδὲν ἄλλο τί ἐστι τὸ νοεῖν ἢ τὸ δέξασθαι τοῦ νοουμένου τὸ εἶδος.

22. Nec intelligere quidquam est aliud quam ejus quod intelligitur speciem recipere.

κγ'. Ὅταν μὲν οὖν ἀκριβῶς ὁμοιωθῇ τοῖς πράγμασι τὰ νοήματα, καὶ ὥσπερ τούτοις ἐφαρμοσθῇ, τότε καὶ ἀληθῆ νοήματα λέγεται· ὅτε δὲ μὴ οὕτως ἔχει, ψευδῆ.

23. Quando ergo conceptus accurate rebus assimilati, et velut his applicati fuerint ut congruant, tunc etiam veri conceptus; quando autem non ita se habent, falsi dicuntur.

κδ'. Τὸ δ' αὐτὸ κἀπὶ τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν ῥημάτων ἐστίν. Ὅταν μὲν γὰρ καὶ ταῦτα τῇ τῶν πραγμάτων ὑποστάσει συνᾴδωσι, τότε τὸ ἀληθὲς ὑφίστα-

24. Idem autem etiam in nominibus et verbis videre licet. Quando enim et hæc quidem cum rerum subsistentia concinunt seu consentiunt;

261 tunc circa hæc verum subsistere; quando autem non ita se habent, falsum accidere dicimus.

25. Quænam igitur nomina et quæ verba sint quantum fieri potest, ostensum est.

26. Hæc autem cum assumunt particulam negativam, non amplius vocantur nomina et verba solum et simpliciter, sed infinita nomina et infinita verba; velut τὸ non homo quidem et τὸ non Socrates infinita nomina. At τὸ non currit et τὸ non philosophatur, infinita verba. Hanc autem obtinuerunt appellationem, quod de re aliqua finita non accipiantur.

27. Sciendum præterea est hoc, vocem simplicem, et dictionem, et terminum et nomen atque verbum subjecto quidem inter se invicem necesse esse eadem, secundum solam autem habitudinem differre. Velut τὸ homo ut quidem alicujus significativum est, simplex vox vocatur: ut autem pars affirmationis aut negationis, dictio: ut autem in syllogismo assumitur et propositionis pars dicitur, terminus: ut autem subjectum, nomen; ut prædicati locum obtinens, verbum (appellatur).

28. Jam vero nomina apud dialecticos etiam verba; et verba nomina dicuntur. 262 Etenim hi omnem vocem significativam ut subjectum quidem in propositione accipientes, nomen appellant; prædicatum autem facientes, verbum cognominant. Quoniam enim duplicem significationem verba inferunt, et exsistentialem, qua actionem aut passionem significant; et temporalem, qua etiam aliquod tempus adsignificant: cum quidem ea secundum solam exsistentiæ significationem accipiunt dialectici, tum subjecta faciunt, tum nomina vocant: cum autem secundum temporis (significationem usurpant), tunc prædicatorum loco ea ponentes verba dicunt. Jam vero nomina simplicem exsistentiæ significationem habentia, cum quidem hæc pura accipiunt et subjecta faciunt et quod sunt nomina dicunt: cum autem hæc prædicata fecerint, pura ea non relinquunt, sed τὸ est aut fuit aut erit apponunt: ut et hæc inde duplicem significationem habentia, propria videlicet quæ est exsistentiæ et eam quæ est ex adjunctione τοῦ est aut fuit aut erit, quæ temporalis est, verborum vicem impleant.

29. Cæterum τὸ est et fuit et erit, cum per se quidem sunt, duplicem 263 habent significationem, ut verba; exsistentiæ nimirum et temporis; ut cum dixerimus: Homo est, aut homo fuit, aut homo erit. Cum autem nominibus adjunguntur et cum illis exquiruntur, solam temporis habent significationem (ut cum dixerimus, Socrates est sapiens, aut Socrates fuit sapiens, aut Socrates erit sapiens), exsistentiæque significationem obtinent nomina quibus apponuntur. Quare cum ejusmodi nominibus et exsistentiam et tempus significantia perfectorum verborum proprietatem servant.

A σθαι περὶ ταῦτά φαμεν· ὅτε δ' οὐχ οὕτως ἔχει, συμβαίνειν τὸ ψεῦδος.

κε'. Τίνα μὲν οὖν τὰ ὀνόματα καὶ τίνα τὰ ῥήματα καθ' ὅσον οἷόν τε, δέδεικται.

κϛ'. Ταῦτα δὴ προσλαμβάνοντα μόριον ἀρνητικὸν οὐκ ἔτι καλοῦνται ὀνόματα καὶ ῥήματα μόνως καὶ ἁπλῶς, ἀλλὰ ἀόριστα ὀνόματα καὶ ἀόριστα ῥήματα· οἷον τὸ μὲν οὐκ ἄνθρωπος καὶ τὸ Σωκράτης ἀόριστα ὀνόματα. Τὸ δ' οὐ τρέχει, καὶ τὸ οὐ φιλοσοφεῖ, ἀόριστα ῥήματα. Ταύτην δ' ἔσχον τὴν κλῆσιν, διὰ τὸ μὴ ἐπί τινος ὡρισμένου λαμβάνεσθαι.

κζ'. Δεῖ δὲ καὶ τοῦτο εἰδέναι ὅτι ἁπλῆ φωνὴ, καὶ φάσις καὶ ὅρος καὶ ὄνομα καὶ ῥῆμα τῷ μὲν ὑποκειB μένῳ ταὐτά ἐστιν ἀλλήλοις· κατὰ μόνην δὲ τὴν σχέσιν ἔχουσι τὴν διαφοράν. Οἷον τὸ ἄνθρωπος, ὡς μὲν σημαντικόν τινος, ἁπλῆ καλεῖται φωνή· ὡς δὲ μέρος καταφάσεως ἢ ἀποφάσεως, φάσις· ὡς δ' ἐν συλλογισμῷ παραλαμβανόμενον καὶ προτάσεως μόριον λεγόμενον, ὅρος· ὡς δ' ὑποκείμενον, ὄνομα· ὡς δὲ τάξιν ἐπέχον κατηγορουμένου, ῥῆμα.

κη'. Ῥήματα δὲ παρὰ τοῖς διαλεκτικοῖς καὶ τὰ ὀνόματα λέγονται· καὶ τὰ ῥήματα πάλιν ὀνόματα. Πᾶσαν γὰρ οὗτοι φωνὴν σημαντικὴν, ὡς μὲν ὑποκείμενον ἐν προτάσει λαμβάνοντες προσαγορεύουσιν ὄνομα· κατηγορούμενον δὲ ποιοῦντες, ῥῆμα κατονομάζουσιν. Ἐπεὶ γὰρ διπλῆν σημασίαν τὰ ῥήματα φέρουσι τὴν ὑπαρκτικὴν καθ' ἣν ἐνέργειαν ἢ πάθος C σημαίνουσι· τήν τε χρονικὴν, καθ' ἣν καὶ χρόνον τινὰ προσσημαίνουσιν· ὅταν μὲν κατὰ τὴν ὑπαρκτικὴν μόνην σημασίαν ταῦτα λαμβάνωσιν, ὑποκείμενά τε ποιοῦσι καὶ καλοῦσιν ὀνόματα· ὅταν δὲ κατὰ τὴν χρονικὴν, τότε κατηγορούμενα τιθέντες λέγουσι ῥήματα. Τὰ δ' ὀνόματα σημασίαν ἁπλῆν τῆς ὑπάρξεως ἔχοντα, ὅταν μὲν καθαρὰ ταῦτα λαμβάνωσιν, ὑποκείμενά τε ποιοῦσι καὶ ὅπερ εἰσὶν ὀνόματα λέγουσιν· ὅταν δὲ κατηγορούμενα ταῦτα ποιήσωσιν, οὐκ ἐῶσιν αὐτὰ καθαρά· προστιθέασι δὲ τούτοις καὶ τὸ ἔστιν, ἢ τὸ ἦν, ἢ τὸ ἔσται· ὡς ἂν ἐντεῦθεν διπλῆν καὶ ταῦτα τὴν σημασίαν ἔχοντα, τὴν οἰκείαν δὴ τὴν ὑπαρκτικὴν, καὶ τὴν ἐκ τῆς προσθήκης τοῦ ἔστιν, ἢ τοῦ ἦν ἢ τοῦ ἔσται, ἥτις ὑπάρχει χρονικὴ, τὴν τῶν ῥημάτων χρείαν ἀποπληρῶσι.

D κθ'. Τὸ ἔστι δὲ καὶ ἦν καὶ ἔσται καθ' αὑτὰ μὲν ὄντα, διπλῆν ἔχει τὴν σημασίαν, ὡς ῥήματα· τὴν ὑπαρκτικὴν, καὶ τὴν χρονικὴν· ὡς ὅταν εἴπωμεν. Ἄνθρωπός ἐστιν, ἢ, Ἄνθρωπος ἦν, ἢ, Ἄνθρωπος ἔσται. Ὅταν δὲ προστιθέμενα τοῖς ὀνόμασιν ὁμοῦ μετ' αὐτῶν ἐξετάζωνται, μόνην ἔχει τὴν χρονικήν· ὡς ὅταν εἴπωμεν, Σωκράτης σοφός ἐστιν, ἢ, Σωκράτης σοφὸς ἦν, ἢ, Σωκράτης σοφὸς ἔσται· τὴν δ' ὑπαρκτικὴν σημασίαν κέκτηνται τὰ ὀνόματα οἷς προστίθενται. Ὥστε μετὰ τῶν τοιούτων ὀνομάτων ὕπαρξίν τε καὶ χρόνον σημαίνοντα τὴν τῶν ἐντελῶν ῥημάτων σώζουσιν ἰδιότητα.

λʹ. Πᾶσα τοίνυν πρότασις ἐξ ὀνόματος καὶ ῥήματος A ἔχει τὴν γένεσιν· οἷον τὸ φιλοσοφεῖν ἀγαθόν ἐστιν. Ἰδοὺ τὸ φιλοσοφεῖν ὄνομα λέγεται· τὸ δὲ ἀγαθόν ἐστι ῥῆμα.

λαʹ. Καὶ ἁπλῶς ἔνθα τὸ ἄρθρον ἢ δυνάμει, ἢ ἐνεργείᾳ θεωρεῖται, ἐκεῖνο καὶ ὄνομα ὑπάρχει, καὶ ὑποκείμενον. Ἔνθα δὲ τὸ ἔστιν ἢ δυνάμει, ἢ ἐνεργείᾳ, ἐκεῖνο καὶ ῥῆμα καὶ κατηγορούμενον λέγεται. Ἐνεργείᾳ μὲν οὖν καὶ τὸ ἄρθρον, καὶ τὸ *ἔστιν* ἐπὶ τῆς εἰρημένης προτάσεως φαίνεται τῆς λεγούσης· Τὸ φιλοσοφεῖν ἀγαθόν ἐστι· δυνάμει δὲ καὶ ἀμφότερα, ὡς ὅταν εἴπωμεν, Ἀγαθὸν πεποιθέναι ἐπὶ Κύριον. Οὐδὲν γὰρ ἕτερον λέγομεν, ἢ ὅτι τὸ πεποιθέναι ἐπὶ Κύριον ἀγαθόν ἐστι· καὶ πάλιν, Παῦλος ἐπέστελλεν, ἤγουν, Ὁ Παῦλος ἐπιστέλλων ἦν· καὶ Ἰωάννης βασιλεύει, τουτέστι ὁ Ἰωάννης βασιλεύων ἐστί· καὶ B βασιλεύσει Κύριος εἰς τὸν αἰῶνα· ταὐτὸν δ' εἰπεῖν ὅτι ὁ Κύριος βασιλεύσων ἔσται εἰς τὸν αἰῶνα.

λβʹ. Τὸ ἔστι δὲ καὶ ἦν καὶ ἔσται ῥήματα λέγονται ἀρχοειδῆ, διὰ τὸ τἄλλα πάντα ῥήματα εἰς τὰς μετοχὰς καὶ εἰς αὐτὰ ἀναλύεσθαι.

30. Omnis ergo propositio ex nomine et verbo suam constitutionem habet; velut τὸ philosophari bonum est. Ecce τὸ philosophari nomen: at τὸ bonum est, verbum dicitur.

31. Et simpliciter ubi articulus aut potentia aut actu consideratur, illud et nomen et subjectum exsistit. Ubi autem τὸ est aut potentia aut actu habetur, illud et verbum et prædicatum dicitur. Proinde quidem actu et articulus et verbum *est* in dicta propositione conspicitur quæ dicit τὸ philosophari bonum est: utraque autem etiam potentia, ut cum dixerimus, bonum confidere in Domino. Nihil **264** enim aliud est quam τὸ confidere in Domino bonum est; et iterum: Παῦλος per litteras significabat; hoc est ὁ Παῦλος per litteras erat seu fuit significans: et Ἰωάννης regnat, hoc est, ὁ Ἰωάννης est regnans: et regnabit Κύριος in æternum, idem dictu est ac, Ὁ Κύριος regnaturus est in æternum.

32. Τὸ est autem et fuit et erit, verba primigenia dicuntur, quod omnia alia verba in participia et ipsa resolvuntur.

Tabula capitis 26, *de nomine et verbo.*

Nomen consideratur et { grammatice, logice: et est vox significativa ex instituto, sine tempore, cujus pars nulla significat separata.

Verbum consideratur et { grammatice, logice: et est vox significativa ex instituto quæ tempus adsignificat, cujus nulla pars separata significat.

265 Vox alia est { articulata et hæc vel { significativa, ut homo, non significativa, ut blitiri. — non articulata, ut latratus canum.

Nomina et verba significant κατὰ συνθήκην vel { ex instituto, scilicet nomenclatoris, adeoque non natura, ex compositione, puta syllabarum ad differentiam vocum inarticulatarum.

Nomen est vel { finitum, ut Socrates, homo, infinitum, ut non Socrates, non homo.

Verbum est vel { finitum: ut currit, philosophatur, infinitum, ut non currit, non philosophatur.

266 SYNOPSIS CAPITIS XXVII,

QUOD EST DE ORATIONE ET PROPOSITIONIBUS.

1. *Orationem definit et probat.* — 2. *Orationem in quinque species dividit, quas singulas explicat.* — 3. *Originem et numerum harum quinque orationis specierum investigat.* — 4. *Enuntiativam orationem definit.* — 5. *Eamdem dividit in affirmationem et negationem ut in species.* — 6. *Utramque speciem definit.* — 7. *Affirmatio et negatio faciunt contradictionem.* — 8. *Unde contradictio sit dicta et quid sit.* — 9. *Contradictionem, id est oppositionem (sic enim seipsum declarat) dividit a qualitate partium suarum, in oppositionem nimirum veræ affirmationis et falsæ negationis, ac contra falsæ affirmationis et veræ negationis, et divisionem probat.* — 10. *Affirmationem et negationem appellat orationem enuntiativam, et simul indicat, quare* προτάσεις, *id est propositiones, nominentur.* — 11. *Propositionis etiam geminam definitionem proponit.* — 12. *Propositiones dividit in eas quæ ex subjecto et prædicato, et in eas quæ ex tertio apprædicato, et in eas quæ etiam ex modo constant; interim explicans quid subjectus, quid prædicatus terminus sit, et quid tertium apprædicatum vocetur, et quid modus significet.* — 13. *Modos recenset et exemplis declarat.* — 14. *Plures quatuor terminis commemoratis in nulla propositione reperiri ostendit.* — 15. *Omnis propositionis subjectum et prædicatum ex quibus constet.* — 16. *Nomen et casus nominis quo differant.* — **267** 17. *Quid item verbum et casus verbi differant.* — 18. *Quæ propositio una dicatur.* — 19. *Quæ propositio non una, sed multiplex, seu plures appelletur.* — 20. *Quod propositio, quæstio, enuntiatio, instantia, conclusio non reipsa, sed saltem ratione differant.*

CAPUT XXVII.

De oratione et propositionibus.

1. Oratio est, quæ ex pluribus quam una voce significativa constat, cujus quæ sunt proprie partes, separatæ significant. Oratio enim ex duabus vocibus significativis ad minimum habet constitutionem. Una quippe vox significativa, non est oratio.

2. Quinque autem orationis species sunt: vocativa, ut, Viri fratres et compauperes; at, o viri, tantum, non oratio vocativa, sed vocatio est. Et vero (speciem) orationis vocativam Stoici appellativam vocant. Secunda species orationis est imperativa, ut, Declina a malo et fac bonum. Tertia sciscitativa sive interrogativa, ut, Quæ tua patria? quæ tua studia? Quarta optativa quam Stoici dicunt precatoriam; ut, Fiat, Domine, misericordia tua super nos, quemadmodum speravimus in te. Quinta enuntiativa, vel, ut apud Stoicos dicitur, axioma, de qua logica tractatio considerationem **268** instituit, quæ ab enuntiando dicta est. Secundum illam enim de qualibet re enuntiamus, velut: Deus est bonus; homo non est immortalis.

3. Cum autem duplices sint in nobis animæ facultates, aliæ cognoscentes secundum quas quodvis eorum quod est cognoscimus: aliæ quæ vitales et appetitivæ dicuntur, secundum quas quæ vel bona sunt vel bona videntur, expetimus: quatuor quidem orationis præter enuntiativam species ex appetitivis proveniunt facultatibus animæ, non ipsius secundum seipsam agentis, sed ad alium se extendentis, qui conducere videtur ad id posse quod illa cupit consequi; et vel sermonem ab ipso exigentes, ut in sciscitativa oratione, ut rem; et si rem vel illum ipsum ad quem sermo est adipisci desiderantis, ut in vocativa; aut quamdam ab eo actionem, eamque vel ut a præstantiore ut in optione seu precatione, vel ut a deteriore, quemadmodum in ea quæ proprie vocatur imperium seu jussio. Sola autem enuntiativa a cognoscentibus animæ provenit facultatibus, quæ rerum in nobis cognitionem vere vel apparenter factam enuntiare solet: **269** quare etiam a cæteris orationis speciebus sola veritatis et falsitatis capax est.

4. Enuntiativa igitur oratio est cui verum et falsum inest dicere.

5. Species autem sunt ipsius, affirmatio et negatio.

6. Et affirmatio quidem est enuntiatio alicujus de aliquo, hoc est, enuntiare et dicere quid insit alicui. Negatio autem est enuntiatio alicujus ab aliquo, hoc est, enuntiare quid alicui non insit.

7. Et hæc contradictionem efficiunt.

8. Dicta vero est contradictio quod partes secundum verum et falsum contradicentes invicem habeat. Est enim contradictio affirmationis et negationis pugna quæ secundum veritatem et falsitatem

A

ΚΕΦΑΛ. ΚΖ'.

Περὶ λόγου καὶ προτάσεων.

α'. Λόγος ἐστὶν ἐκ πλειόνων ἢ μιᾶς φωνῆς σημαντικῆς συνεστὼς, οὗ τὰ κυρίως μέρη κεχωρισμένα σημαντικά ἐστιν. Ὁ γὰρ λόγος ἐκ δύο φωνῶν σημαντικῶν τοὐλάχιστον ἔχει τὴν σύστασιν. Μία γὰρ φωνὴ σημαντικὴ λόγος οὐκ ἔστι.

β. Πέντε δὲ τὰ εἴδη τοῦ λόγου· τὸ κλητικὸν, ὡς τὸ, Ἄνδρες ἀδελφοὶ καὶ συμπένητες· τὸ δὲ, ἄνδρες, μόνον, οὐ λόγος κλητικὸς, ἀλλὰ κλῆσις. Τὸ τοῦ λόγου δὲ κλητικὸν οἱ Στωϊκοὶ καλοῦσι προσαγορευτικόν. Δεύτερον εἶδος τοῦ λόγου τὸ προστακτικὸν, ὡς τό· Ἔκκλινον ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποίησον ἀγαθόν. Τρίτον, τὸ πυσματικὸν, εἴτουν τὸ ἐρωτηματικόν· ὡς τὸ, Τίς ἡ πατρίς σου; τί σοι τὸ ἐπιτήδευμα; Τέταρτον, τὸ εὐκτικὸν, ὅπερ οἱ ἀπὸ τῆς στοᾶς λέγουσιν

B

ἀρατικὸν, ὡς τό· Γένοιτο, Κύριε, τὸ ἔλεός σου ἐφ' ἡμᾶς, καθάπερ ἠλπίσαμεν ἐπὶ σέ. Πέμπτον, τὸ ἀποφαντικὸν, ἤτοι τὸ παρὰ τοῖς Στωϊκοῖς ἀξίωμα· περὶ ὃ τῇ λογικῇ πραγματείᾳ ἡ σκέψις ἐστὶν, ὅπερ ἐκ τοῦ ἀποφαίνεσθαι εἴρηται. Κατ' αὐτὸ γὰρ περὶ οὑτινοσοῦν τῶν πραγμάτων ἀποφαινόμεθα· οἷον, Ὁ Θεὸς ἀγαθός ἐστιν· Ὁ ἄνθρωπος οὐκ ἔστιν ἀθάνατος.

γ'. Διττῶν δ' οὐσῶν ἐν ἡμῖν δυνάμεων ψυχικῶν, τῶν γνωστικῶν, καθ' ἃς ἕκαστον τῶν ὄντων γινώσκομεν· τῶν δὲ ζωτικῶν καὶ ὀρεκτικῶν καλουμένων, καθ' ἃς ἢ τῶν ὄντων ἀγαθῶν ἢ τῶν δοκούντων ἀγαθῶν ἐφιέμεθα· τὰ μὲν παρὰ τὸ ἀποφαντικὸν εἴδη

C

τοῦ λόγου τὰ τέσσαρα ἐκ τῶν ὀρεκτικῶν δυνάμεων προέρχεται τῆς ψυχῆς, οὐκ αὐτῆς καθ' αὑτὴν ἐνεργούσης, ἀλλὰ πρὸς ἕτερον ἀποτεινομένης τὸν συμβάλλεσθαι δοκοῦντα πρὸς τὸ τυχεῖν τῆς ἐφέσεως, καὶ ἤτοι λόγον παρὰ αὐτοῦ ζητούσης, ὡς ἐπὶ τοῦ πυσματικοῦ· ἢ πρᾶγμα· καὶ εἰ πρᾶγμα, ἤτοι αὐτοῦ ἐκείνου ἐφιεμένης τυχεῖν πρὸς ὃν ὁ λόγος, ὥσπερ ἐπὶ τοῦ κλητικοῦ (ἢ πυσματικοῦ)· ἤ τινος παρ' αὐτοῦ πράξεως, καὶ ταύτης ἢ ὡς παρὰ κρείττονος καθάπερ ἐπὶ τῆς εὐχῆς, ἢ ὡς παρὰ χείρονος, καθάπερ ἐπὶ τῆς κυρίως καλουμένης προστάξεως. Μόνον δὲ τὸ ἀποφαντικὸν, ἀπὸ τῶν γνωστικῶν δυνάμεων προέρχεται τῆς ψυχῆς ἐξαγγελτικὸν ὑπάρχον τῆς ἀληθῶς ἢ φαινομένως γενομένης τῶν πραγμάτων

D

γνώσεως ἐν ἡμῖν· διὸ καὶ μόνον τῶν ἄλλων τοῦ λόγου εἰδῶν ἀληθείας καὶ ψεύδους ἐστὶ δεκτικόν.

δ'. Ἔστι τοίνυν ἀποφαντικὸς λόγος, ἐν ᾧ τὸ ἀληθεύειν ἢ ψεύδεσθαι ὑπάρχει.

ε'. Εἴδη δὲ αὐτοῦ κατάφασις καὶ ἀπόφασις.

ς'. Καὶ κατάφασις μὲν ἔστιν ἀπόφανσίς τινος κατά τινος, ἤγουν τὸ ἀποφήνασθαι καὶ εἰπεῖν, τί τινι ὑπάρχει. Ἀπόφασις δέ ἐστιν ἀπόφανσίς τινος, ἤγουν τὸ ἀποφήνασθαι, τί τινι οὐχ ὑπάρχει.

ζ'. Ταῦτα δὲ ποιοῦσιν ἀντίφασιν.

η'. Εἴρηται δ' ἀντίφασις, ἀπὸ τοῦ τὰ μόρια ἔχειν ἀλλήλοις ἀντιφάσκοντα κατὰ τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ ψεῦδος. Ἔστι γὰρ ἀντίφασις μάχη καταφάσεως καὶ ἀποφάσεως τῶν κατὰ τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ ψεῦδος ἀν-

τικειμένων τῷ αὐτῷ τε ὑποκειμένῳ χρωμένων, καὶ A τὸν αὐτὸν κατηγορούμενον αὐτοῦ κατηγορεύσιν, μήτε καθ' ὁμωνυμίαν, μήτε κατά τι τῶν ἄλλων, ὅσα πρὸς τὰς ἐνοχλήσεις τῶν σοφιστῶν προσδιοριζόμεθα.

θ'. Τετραχῶς δὲ προαγομένης τῆς ἀποφάνσεως (ἢ γὰρ τὸ ὑπάρχον ὡς μὴ ὑπάρχον ἀποφαίνεταί τις, οἷον, Τὸ ἁμαρτάνειν οὐκ ἔστι κακόν· ἢ τὸ ὑπάρχον ὡς ὑπάρχον, οἷον, Τὸ ἁμαρτάνειν κακόν ἐστιν· ἢ τὸ μὴ ὑπάρχον ὡς ὑπάρχον, οἷον, Τὸ ἁμαρτάνειν ἀγαθόν ἐστιν· ἢ τὸ μὴ ὑπάρχον ὡς μὴ ὑπάρχον, οἷον, Τὸ ἁμαρτάνειν οὐκ ἔστιν ἀγαθὸν), ἐντεῦθεν ἀντιθέσεις γίνονται δύο· μία μὲν ψευδοῦς ἀποφάσεως πρὸς ἀληθῆ κατάφασιν· ἑτέρα δὲ καταφάσεως ψευδοῦς πρὸς ἀπόφασιν ἀληθῆ. Καὶ παρὰ ταύτας B τὰς δύο ἀντιθέσεις οὐδ' ἐπινοῆσαι ἄλλην ἐνδέχεται.

ι'. Πᾶσα δὲ κατάφασις λόγος ἐστὶν ἀποφαντικός· ὡσαύτως καὶ πᾶσα ἀπόφασις. Ὀνομάζονται δὲ καὶ ἄμφω προτάσεις, ὡς ὑπὸ τῶν συλλογίσασθαι βουλομένων προτεινόμεναι τοῖς κοινοῖς τῶν λόγων.

ια'. Ἔστι τοίνυν πρότασις λόγος ἀποφαντικὸς, ἢ τινος κατά τινος ἢ τινος ἀπό τινος. Καὶ ἄλλως· Πρότασίς ἐστιν ἀντιφάσεως μιᾶς μόριον.

ιβ'. Τῶν δὲ προτάσεων αἱ μὲν ἐξ ὑποκειμένου καὶ κατηγορουμένου σύγκεινται μόνον (καὶ ὑποκείμενος [ὅρος] ἐστὶ περὶ οὗ ὁ λόγος· κατηγορούμενος δὲ ὁ περὶ τοῦ ὑποκειμένου λεγόμενος. Οἷον, Γρηγόριος θεολογεῖ· τὸ μὲν Γρηγόριος ὑπόκειται· περὶ αὐτοῦ γὰρ ὁ λόγος· τὸ δὲ θεολογεῖ κατηγορεῖται· C κατὰ τοῦ Γρηγορίου γὰρ λέγεται τὸ θεολογεῖν). Τῶν οὖν προτάσεων αἱ μὲν ὑποκείμενον καὶ κατηγορούμενον ἔχουσι, καὶ οὐδὲν πλέον· αἱ δὲ καὶ τρίτον προσκατηγορούμενον, τὸ ἐστίν. Ὅσα γὰρ καθ' ἑνὸς ὑποκειμένου λέγεται κατὰ μίαν πρότασιν, εἷς τὰ πάντα κατηγορούμενος ὀνομάζεται. Τὸ δὲ ἔστι προσαγορεύεται προσκατηγορούμενον· οἷον, Γρηγόριος θεολόγος καὶ φυσιολόγος καὶ πάντων τῶν ὄντων ἐπιστήμων ἐστίν. Ὑποκείμενος μὲν γὰρ ὅρος τὸ Γρηγόριος. Τὸ δὲ θεολόγος καὶ φυσιολόγος, καὶ πάντων τῶν ὄντων ἐπιστήμων, κατηγορούμενος εἷς· καὶ πρὸς τούτῳ κατηγορούμενον τὸ ἐστίν. Αἱ δὲ τῶν προτάσεων καὶ τρόπον προσκείμενον ἔχουσιν, τὸν ὅπως ὑπάρχει τὸ κατηγορούμενον τῷ ὑποκειμένῳ D σημαίνοντα.

ιγ'. Τρόποι δέ εἰσι τὸ ἀναγκαῖον, τὸ ἀδύνατον, τὸ ἐνδεχόμενον, τὸ καλῶς, τὸ σαφῶς, καὶ ἕτερα· ὧν ὁ ἀριθμὸς, φύσει μὲν περιληπτὸς, ἡμῖν δ' ἀπερίληπτος. Οἷον, Ἀναγκαῖον τὸν ἄνθρωπον ἀναπνεῖν· Ἀδύνατον εἶναι τὸν ἵππον πτερωτόν· Βασίλειον ἐνδέχεται γονυκλιτεῖν· Ἀθανάσιος καλῶς διδάσκει· Ἰωάννης σαφῶς ἐξηγεῖται.

ιδ'. Τούτων δὲ τῶν τεσσάρων ὅρων, ἤγουν τοῦ ὑποκειμένου, τοῦ κατηγορουμένου, τοῦ προσκατηγορουμένου, καὶ τοῦ τρόπου, πλείονας οὐκ ἔστιν ἐπινοῆσαι πρὸς μιᾶς προτάσεως γένεσιν.

ιε'. Ἐπὶ πάσης δὲ προτάσεως ὁ κατηγορούμενος ἢ ῥῆμα ὑπάρχειν ὀφείλει, ἢ πτῶσις ῥήματος, ἢ ἀορι-

opponuntur et eodem subjecto utuntur, et de ipso idem prædicatum efferunt, neque secundum homonymiam neque secundum aliquid eorum quæ contra sophistarum importunitates determinamus.

9. Verum enimvero cum quatuor modis proferatur enuntiatio (vel enim quod inest quasi non insit enuntiat aliquis, ut, Peccare non est malum; vel quod inest quasi insit, ut, Peccare malum est; vel quod non inest quasi insit, ut, Peccare bonum **270** est; vel quod non inest, quasi non insit, ut, Peccare non est bonum), hinc duæ fiunt oppositiones, una quidem falsæ negationis ad veram affirmationem, altera vero falsæ affirmationis ad veram negationem. Atque præter has duas oppositiones aliam ne quidem cogitare licet.

10. Omnis autem affirmatio est enuntiativa; similiter et omnis negatio. Et ambæ vero etiam propositiones nominantur, quod ab iis qui ratiocinari (seu syllogismum facere) volunt, communibus orationibus proponantur.

11. Quare propositio est oratio enuntiativa vel alicujus de aliquo vel alicujus ab aliquo. Et aliter: propositio est unius contradictionis particula.

12. Porro propositionum aliæ ex subjecto et prædicato tantum constant. Estque subjectus terminus de quo oratio est: prædicatus, qui de subjecto dicitur, velut, Gregorius de Deo disserit: τὸ Gregorius quidem subjicitur: de eo enim sermo est: τὸ de Deo disserit, prædicatur; de Gregorio enim dicitur τὸ de Deo disserere. Propositionum igitur aliæ subjectum et prædicatum habent, neque plus, aliæ vero etiam tertium apprædicatum, τὸ est. Quæ **271** enim de uno subjecto in una propositione dicuntur, omnia unus prædicatus (terminus) nominantur. Τὸ est autem, apprædicatum appellatur velut, Gregorius theologus et physiologus, et omnium entium sciens est. Τὸ Gregorius enim subjectus terminus est: at τὸ theologus, physiologus, et omnium entium sciens, unus prædicatus: et quod ad hæc prædicatur τὸ *est*. Aliæ autem propositiones etiam modum adjectum habent, quomodo prædicatum subjecto insit significantem.

13. Suntque modi necessarium, impossibile, contingens, pulchre, perspicue, et cætera: quorum numerus natura quidem est comprehensibilis, nobis autem incomprehensibilis. Velut necessarium est hominem respirare, impossibile est hominem esse alatum, Basilium contingit ingeniculari seu genua flectere: Athanasius pulchre docet, Joannes perspicue explanat.

14. Et plures hisce terminis nempe subjecto, prædicato, apprædicato, et modo ad unius propositionis constitutionem excogitare non licet.

15. Cæterum in omni propositione prædicatus terminus aut verbum, aut casus verbi, aut infini-

tum verbum esse debet : **272** subjectus vero aut nomen aut casus nominis, aut infinitum nomen aut oratio ex pluribus nominibus composita.

16. Differt autem nomen a casu nominis, quod illud quidem recto casu profertur et nomen dicitur, ut, Judas est proditor ; sed nominis secundum obliquos alios, genitivum, dativum, accusativum prolatio, casus nominis vocatur, quod quasi ex integro seu recto ceciderit. Velut, Virtutis studiosum esse justum est ; Cum Christo pati utile ; Diem retributionis attingere necesse est.

17. Differt autem etiam verbum a casu verbi, quod verbum quidem præsens tempus declarat, ut, Paulus concionatur ; sed verbi casus cum præteritum tum futurum, velut Petrus negavit, Diabolus punietur.

18. Ubi igitur uterque terminus eorum qui propositionem complent, unam aliquam naturam declarat, subjectus et prædicatus ; hanc propositionem unam dicimus, licet totam definitionem acceperimus pro subjecto aut pro prædicato, aut etiam similiter pro utroque. Veluti si dixerit aliquis : Animal rationale, mortale, intelligentiæ et scientiæ capax, est substantia animata, sensus et **273** progressionis particeps. Hic enim τὸ animal rationale, mortale, intelligentiæ et scientiæ capax, subjectum est ; quod ut unum nomen reputatur, tametsi ex multis vocibus significativis compositum. At τὸ substantia animata, sensus et progressionis particeps ; hoc omne, prædicatum est ; quod sane cum apprædicato *est*, unum verbum efficitur.

19. Ubi autem alteruter terminorum plures res significat, plures propositiones esse dicimus, atque tot quot numero significata sunt ; tametsi hæc ab uno nomine significentur. Veluti si dixerit aliquis : Ajax cum Hectore solus decertavit, si non determinaverit Ajacum de utro sibi sermo sit. Hanc enim propositionem nemo, opinor, accuratus unam dicet, quæ propter homonymiam et falsum et verum simul dicit.

20. Jam vero propositio et enuntiatio et instantia et conclusio subjecto quidem nihil differunt, habitudine autem (seu respectu) differunt : velut, Anima est immortalis ; cum quidem ut pars syllogismi assumitur, propositio nominatur ; cum id autem ad inquisitionem profert aliquis utrum ergo anima est immortalis, quæstio : **274** cum jam aliquis simpliciter enuntiat dicens, Anima immortalis est, enuntiatio : cum porro instat aliquis, unde constat, quod anima immortalis sit, instantia dicitur : cum denique ex propositionibus collectum fuerit ut cum dixerimus : Anima semper movetur ; quod semper movetur, est immortale ; ergo anima est immortalis, tum conclusio exsistit.

A στον ῥῆμα· ὁ δ' ὑποκείμενος, ἢ ὄνομα, ἢ πτῶσις ὀνόματος, ἢ ἀόριστον ὄνομα, ἢ λόγος ἐκ πλειόνων ὀνομάτων συγκείμενος.

ιϛʹ. Διαφέρει δὲ τὸ ὄνομα τῆς τοῦ ὀνόματος πτώσεως, ὅτι τὸ μὲν κατ' εὐθεῖαν φερόμενον, ὄνομα λέγεται· οἷον, Ὁ Ἰούδας προδότης ἐστίν· ἡ δὲ κατὰ τὰς ἄλλας πλαγίας προφορὰ τοῦ ὀνόματος, γενικὴν, δοτικὴν καὶ αἰτιατικὴν, πτῶσις καλεῖται ὀνόματος ὡς ἐκ τῆς ὀρθῆς εἴτουν εὐθείας πεπτωκυῖα. Οἷον, Τῆς ἀρετῆς ἐξέχεσθαι δίκαιον· Τῷ Χριστῷ συμπάσχειν ὠφέλιμον· Τὸν καιρὸν τῆς ἀνταποδόσεως ἀναγκαῖον καταλαβεῖν.

ιζʹ. Διενήνοχε δὲ καὶ ῥῆμα πτώσεως ῥήματος τῷ τὸ μὲν ῥῆμα τὸν ἐνεστῶτα χρόνον δηλοῦν, ὡς τὸ, Παῦλος δημηγορεῖ· τὴν δὲ τοῦ ῥήματος πτῶσιν, B τόν παρεληλυθότα τε καὶ τὸν μέλλοντα. Οἷον, Πέτρος ἠρνήσατο· Διάβολος κολασθήσεται.

ιηʹ. Ἔνθα μὲν οὖν ἑκάτερος ὅρος τῶν συμπληρούντων τὴν πρότασιν μιᾶς τινος φύσεως ἐστι δηλωτικὸς, ὁ ὑποκείμενος καὶ ὁ κατηγορούμενος, μίαν λέγομεν εἶναι ταύτην τὴν πρότασιν, κἂν ὁρισμὸν ὅλον λάβωμεν ὑποκείμενον ἢ κατηγορούμενον, ἢ καὶ ἀμφοτέρους ὁμοίως. Ὡς ἐὰν εἴπῃ τις, Τὸ ζῶον λογικὸν θνητὸν, νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικὸν, οὐσία ἔμψυχος αἰσθητικὴ μεταβατική ἐστιν. Ἐνταῦθα γὰρ τὸ ζῶον λογικὸν, θνητὸν, νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικὸν ὑποκείμενόν ἐστιν, ὡς ἓν λογιζόμενον ὄνομα, κἂν ἐκ πολλῶν φωνῶν σημαντικῶν ὑπάρχῃ συγκείμενον. Τὸ δὲ οὐσία ἔμψυχος, αἰσθητικὴ, μεταβατικὴ, τοῦτο σύμπαν κατηγορούμενον· ὃ δὴ μετὰ τοῦ ἔστι προσκατηγορουμένου ῥῆμα γίνεται ἕν. C

ιθʹ. Ἔνθα δὲ πλειόνων πραγμάτων, ὁποτεροσοῦν τῶν ὅρων σημαντικός ἐστι, πλείους εἶναι τὰς προτάσεις φαμὲν, καὶ τοσαύτας, ὅσον τὸ τῶν σημαινομένων πλῆθός ἐστι· κἂν ὑφ' ἑνὸς ὀνόματος ταῦτα σημαίνηται. Ὡς ὅταν εἴπῃ τις· Αἴας ἐμονομάχησεν Ἕκτορι, μὴ προσδιορισάμενος, περὶ ποτέρου τῶν Αἰάντων ὁ λόγος αὐτῶν. Ταύτην γὰρ τὴν πρότασιν οὐδεὶς, οἶμαι, τῶν ἐξεταστικῶν μίαν ἐρεῖ τὴν καὶ ψευδομένην ἅμα καὶ ἀληθεύουσαν διὰ τὴν ὁμωνυμίαν.

κʹ. Πρότασις δὲ καὶ πρόβλημα καὶ ἀπόφανσις καὶ ἔνστασις καὶ συμπέρασμα κατὰ μὲν τὸ ὑποκείμενον D οὐδὲν διαφέρει· κατὰ σχέσιν δὲ διενήνοχεν· οἷον, Ἡ ψυχὴ ἀθάνατός ἐστιν, ὅταν μὲν ὡς συλλογισμοῦ μέρος λαμβάνηται, πρότασις ὀνομάζεται· ὅταν δ' εἰς ζήτησιν προβάλληταί τις αὐτὸ λέγων, Ἆρά γε ἀθάνατός ἐστιν ἡ ψυχή; πρόβλημα· ὁπόταν δέ τις ἁπλῶς ἀποφαίνηται λέγων, Ἡ ψυχὴ ἀθάνατός ἐστιν, ἀπόφανσις· ἐνισταμένου δέ τινος, Πόθεν δῆλον, ὡς ἡ ψυχὴ ἀθάνατός ἐστιν, ἔνστασις λέγεται· ὁπηνίκα δ' ἐκ προτάσεων συναχθείη, ὡς ὅταν εἴπωμεν· Ἡ ψυχὴ ἀεικίνητος· τὸ ἀεικίνητον ἀθάνατον· ἡ ψυχὴ ἄρα ἀθάνατος· τότε τυγχάνει συμπέρασμα.

Σχῆμα κεφαλ. κζ', περὶ λόγου καὶ προτάσεων.

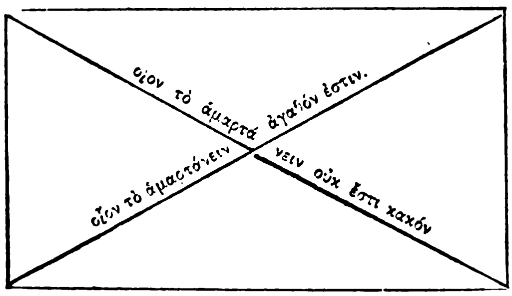
Τοῦ λόγου (εἶδος)
- τὸ μὲν κλητικόν· ὡς τό, Ἄνδρες ἀδελφοὶ καὶ συμπένητες·
- προστακτικόν· ὡς τό, Ἔκκλινον ἀπὸ κακοῦ καὶ ποίησον ἀγαθόν·
- πυσματικόν· ὡς τό, Τίς ἡ πατρίς σου;
- εὐκτικόν, ὅπερ οἱ ἀπὸ τῆς στοᾶς λέγουσιν ἀρατικόν· ὡς τό, Γένοιτο, Κύριε, τὸ ἔλεός σου.
- ἀποφαντικόν· οἷον, Ἡ ψυχὴ ἀθάνατος.

Ὁ λόγος
- ἢ ἀπὸ τῶν ὀρεκτικῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς
  - ἢ λόγον ἀπό τινος ζητούσης τῆς ψυχῆς, καὶ ποιεῖ τὸν πυσματικόν·
  - ἢ πρᾶγμα καὶ
    - ἢ αὐτὸν πρὸς ὃν ὁ λόγος, καὶ ποιεῖ τὸν κλητικόν·
    - ἢ τινος παρ' αὐτοῦ πράξεως
      - ἢ ὡς παρὰ κρείττονος, καὶ ποιεῖ τὸν εὐκτικόν·
      - ἢ παρὰ χείρονος, καὶ ποιεῖ τὸν προστακτικόν.
- ἢ ἀπὸ τῶν γνωστικῶν, καί ἐστιν ὁ ἀποφαντικός.
  - κατάφασις· ὡς, Σωκράτης περιπατεῖ·
  - ἀπόφασις· ὡς, Σωκράτης οὐ περιπατεῖ.

Πᾶσα ἀπόφανσις δείκνυσιν·

τὸ ὑπάρχον — ἀσύστατον — τὸ μὴ ὑπάρχον

οἷον τὸ ἁμαρτάνειν, κακὸν ἐστιν.

οἷον, τὸ ἁμαρτάνειν οὐκ ἔστιν ἀγαθόν.

ὡς ὑπάρχον — ἀσύστατον — ὡς μὴ ὑπάρχον

Τῶν προτάσεων
- αἱ μὲν ἐξ ὑποκειμένου καὶ κατηγορουμένου μόνον, οἷον, Γρηγόριος θεολογεῖ·
- αἱ δὲ καὶ τρίτου προσκατηγορουμένου τοῦ ἐστίν· οἷον, Σωκράτης φιλόσοφός ἐστιν·
- αἱ δὲ ἐκ τρόπου, τοῦ δηλοῦντος ὅπως ὑπάρχει τῷ ὑποκειμένῳ ὁ κατηγορούμενος, οἷον, Δυνατόν ἐστι τὸν Σωκράτην φιλοσοφεῖν.

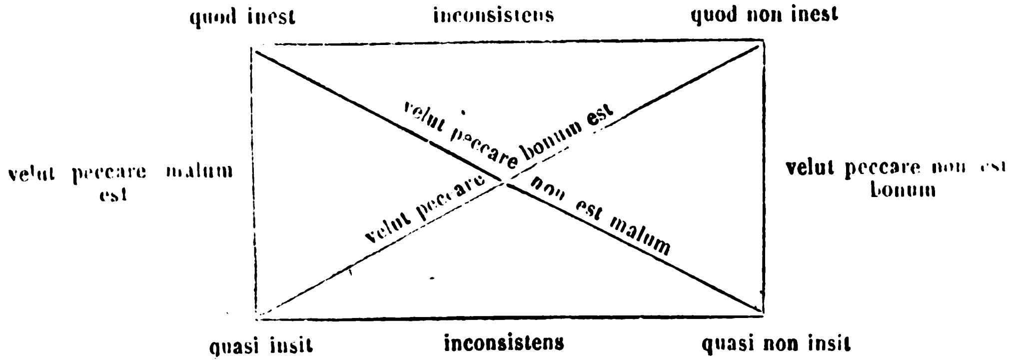
—

Tabula capitis 27, de oratione et propositionibus.

Orationis species alia est
- vocativa: ut, O viri fratres et compauperes.
- imperativa: ut, Declina a malo et fac bonum.
- sciscitativa, ut, Quæ tua patria?
- optativa, quam Stoici precativam dicunt, ut: Fiat, Domine, misericordia tua;
- enuntiativa, velut, Anima est immortalis.

275 **Oratio (provenit)**
- aut ab appetitivis facultatibus animæ (et)
  - aut sermonem ab aliquo exigentis, et facit sciscitativam.
  - aut rem, et
    - aut ipsum ad quem sermo est, et facit vocativam.
    - aut aliquam ab ipso operam (flagitantis)
      - vel ut a præstantiore, et facit optativam;
      - vel ut a deteriore, et facit imperativam.
- aut a cognoscentibus, et est enuntiativa (vel)
  - affirmatio, ut, Socrates ambulat,
  - negatio, ut, Socrates non ambulat.

Omnis enuntiatio ostendit.

276 Propositionum { aliæ quidem ex subjecto et prædicato tantum constant, ut, Gregorius de Deo disserit.
aliæ vero ex tertio apprædicato sunt, ut, Socrates est philosophus.
aliæ denique ex modo qui declarat quomodo prædicatum subjecto insit, velut, Socratem philosophari est possibile.

—

SYNOPSIS CAPITIS XXVIII,

QUOD EST DE MATERIIS QUÆ IN PROPOSITIONIBUS CONSIDERANTUR, ET DE PRÆDEFINITIONE SEU SIGNO.

1. *Materiam propositionum dividit in necessariam, contingentem et impossibilem, et divisionem probat.* — 2. *Singulas species exemplis declarat.* — 3. *Causam reddit quare a philosophis materiæ appellentur.* — 4. *Quid a modis differant, ostendit.* — 5. *Docet quod Aristoteles materiam contingentem subdividat in* ὑπάρχουσαν, *id est existentem, et proprie contingentem.* — 6. *Posteriorem capitis partem aggreditur et propositiones dividit in imprædefinitas et prædefinitas.* — 7. *Prædefinitiones enumerat, et bifariam dividit.* — **277** 8. *Docet prædefinitiones subjectis semper adjungi, non prædicatis; et quam significationem seu potestatem habeant, exemplis declarat.* — 9. *Per epiphoram concludit, quod prædefinitiones seu signa ostendant duntaxat differentiam multitudinis partium subjecti, quatenus prædicatum participant vel non participant.* — 10. *Consequenter ostendit quod et cur logici propositiones universales appellent universales ut universales seu ut universaliter acceptas; et particulares, universales ut particulares seu ut particulariter sumptas.* — 11. *Per occupationem quasi indicat, quid particulares propositiones a singularibus differant.* — 12. *Subjicit tandem quomodo prædefinitæ propositiones a prædefinitionibus denominentur.* — 13. *Porro ostendit quod et quare prædefinitiones apud Græcos absolute feminino genere proferantur.* — 14. *Quod universalis affirmans et universalis negans propositiones sint contrariæ, cæteris tamen paribus.* — 15. *Rationem reddit quare contrariæ dicantur, quod nimirum contraria simplicia imitentur.* — 16. *Explicat rationem etiam in specie, ac primo quidem quod contrariæ propositiones in materia necessaria et impossibili contrariis simplicibus immediatis sint similes.* — 17. *Occupatio.* — 18. *Deinde etiam quod in materia contingente contrariis mediatis sint similes.* — 19. *Alium etiam rationem assignat, quare contrariæ propositiones sic dictæ esse possunt.* — **278** 20. *Dissertationem de contrariis propositionibus concludit.* — 21. *Ostendit quod particularis affirmans et particularis negans appellentur subcontrariæ et quare sic appellentur.* 22. *Ostendit quod affirmantes propositiones, universalis et particularis, itemque negantes similiter,* ὑπάλληλοι, *id est subalternæ, vocentur, ubi etiam ratio nominis cum falsa tum vera indicatur.* — 23. *Aliam etiam rationem appellationis hujus per præcisionem insinuat.* — 24. *Per* ἀνακεφαλαίωσιν *repetit quæ contrariæ, subcontrariæ, et subalternæ sint propositiones, et deinde etiam ostendit (ex definitis quidem propositionibus), solas universalem affirmantem et particularem negantem, item particularem affirmantem et universalem negantem, esse contradictorie oppositas et semper verum falsumque dividere.* — 25. *Probat hoc ipsum.* — 26. *Occupatio de particulari negatione in materia impossibili, utrum cum universali affirmatione simul falsum dicat, cum responsione duplici.* — 27. *Necessarium dividit in proprie et non proprie necessarium.* — 28. *Impossibile etiam in proprie et improprie impossibile dividit.* — 29. *Duplex necessarium et duplex impossibile ratione materiarum etiam logicarum distinguit, sive singula ad suas materias logicas refert.* — 30. *Contingens etiam in tres species subdividit et singulas exemplis declarat.* — **279** 31. *Singulis speciebus suas causas efficientes assignat.*

—

CAPUT XXVIII.

De materiis quæ in propositionibus considerantur, et de prædefinitione seu signo.

1. Tres sese offerunt propositionum materiæ, necessaria, contingens, impossibilis. Quoniam enim in omni propositione et subjectus et prædicatus inest: terminus, habitudo prædicati ad subjectum tales materias progenerat. Prædicatus enim vel semper inest subjecto vel nunquam; vel quandoque quidem inest, quandoque vero non inest. Si

A

ΚΕΦΑΛ. ΚΗ'.

Περὶ τῶν ἐν ταῖς προτάσεσι θεωρουμένων ὑλῶν καὶ περὶ προσδιορισμοῦ.

α'. Τρεῖς ὕλαι τῶν προτάσεων φαίνονται, ἀναγκαία, ἐνδεχομένη, ἀδύνατος. Ἐπεὶ γὰρ πάσῃ προτάσει, καὶ ὑποκείμενος ἔνεστι καὶ κατηγορούμενος, ἡ σχέσις τοῦ κατηγορουμένου πρὸς τὸν ὑποκείμενον, τὰς τοιαύτας ὕλας ἀπογεννᾷ. Καὶ γὰρ ὁ κατηγορούμενος ἢ ἀεὶ ὑπάρχει τῷ ὑποκειμένῳ ἢ οὐδέποτε· ἢ ποτὲ μὲν ὑπάρχει, ποτὲ δ' οὐχ ὑπάρχει. Εἰ

A μὲν οὖν ἀεὶ ὑπάρχει τῷ ὑποκειμένῳ, τὴν ἀναγκαίαν ὕλην ποιεῖ· εἰ δὲ οὐδέποτε, τὴν ἀδύνατον· εἰ δὲ ποτὲ μὲν ὑπάρχει, ποτὲ δ' οὐχ ὑπάρχει, τὴν ἐνδεχομένην.

β'. Ἀναγκαίας μὲν οὖν ὕλης τὸ εἰπεῖν, Ὁ ἄνθρωπος ἀναπνεῖ, ἀεὶ γὰρ ὑπάρχει τῷ ἀνθρώπῳ τὸ ἀναπνεῖν. Ἀδυνάτου δὲ τὸ εἰπεῖν· Ὁ ἄνθρωπος ἵπταται· οὐδέποτε γὰρ ὑπάρχει τῷ ἀνθρώπῳ τὸ ἵπτασθαι· ἐνδεχομένης δὲ τὸ εἰπεῖν, Παῦλος δημηγορεῖ, ποτὲ μὲν γὰρ ὑπάρχει τῷ Παύλῳ τὸ δημηγορεῖν, ποτὲ δ' οὐχ ὑπάρχει.

γ'. Τὰς τοιαύτας δὲ σχέσεις ὕλας οἱ φιλόσοφοι προσηγόρευσαν· ὡς μὴ λαμβανομένας ἐκ τῆς ἡμετέρας ὑπολήψεως ἢ κατηγορίας, ἀλλ' ἀπὸ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων αὐτῆς.

B δ'. Διαφέρουσι δὲ τῶν τρόπων, τοῦ ἀναγκαίου δηλαδὴ καὶ ἀδυνάτου καὶ ἐνδεχομένου· τῷ τοὺς μὲν τρόπους ἐν τῷ ἐκφωνεῖσθαι μόνον, καὶ τοῖς ὅροις προστίθεσθαι τῶν προτάσεων ἔχειν τὴν ὑπόστασιν· τὰς δέ γε ὕλας ἐν αὐτῇ θεωρεῖσθαι τῶν πραγμάτων τῇ φύσει τῶν παραλαμβανομένων ἐν ταῖς προτάσεσιν.

ε'. Τριῶν οὖν οὐσῶν, ὡς εἴρηται, τῶν ὑλῶν, ἀναγκαίας, ἀδυνάτου καὶ ἐνδεχομένης, τὴν ἐνδεχομένην Ἀριστοτέλης εἰς δύο διαιρεῖ· εἴς τε τὴν ἐκβεβηκυῖαν, ἣν ὀνομάζει ὑπάρχουσαν, καὶ εἰς τὴν μέλλουσαν, ἣν καὶ κυρίως ἐνδεχομένην φησί.

ς'. Τῶν δὲ προτάσεων αἱ μέν εἰσι χωρὶς διορισμῶν, εἴτουν προσδιορισμῶν, ὅθεν καὶ ἀδιόριστοι καὶ ἀπροσδιόριστοι λέγονται· αἱ δὲ μετὰ διορισμῶν, τῶν καὶ προσδιορισμῶν. Διὸ καὶ διωρισμένας καὶ C προσδιωρισμένας ταύτας φαμέν.

ζ'. Τέσσαρες δέ εἰσιν οἱ διορισμοὶ οὗτοι καὶ προσδιορισμοί· πᾶς, οὐδείς, τὶς, οὐ πᾶς, καὶ πᾶς μὲν καὶ οὐδείς, καθόλου εἰσί· τὶς δὲ καὶ οὐ πᾶς μερικοί. Πάλιν, πᾶς καὶ τὶς καταφατικοί· οὐδεὶς δὲ καὶ οὐ πᾶς ἀποφατικοί.

η'. Πάντοτε δὲ τοῖς ὑποκειμένοις συντάσσονται πρὸ τῶν ὑποκειμένων τιθέμενοι· οἷον, Πᾶς ἄνθρωπος ἀναπνεῖ· τουτέστι, πάντα τὰ ὑπὸ τὸ εἶδος τοῦ ἀνθρώπου ἄτομα τὸ ἀναπνεῖν ἔχουσι. Τὸ γὰρ πᾶς οὐ τὸ καθόλου σημαίνει, ἀλλ' ὅτι καθόλου· τουτέστι τὸ εἰπεῖν, Πᾶς ἄνθρωπος, ἢ πᾶν ζῶον, οὐ σημαίνει τὴν τοῦ εἴδους ἢ τὴν τοῦ γένους φύσιν τὴν συλληπτικὴν D καὶ ἑνοποιὸν πάντων τῶν ὑπ' αὐτά· ἀλλ' ὅτι καθόλου φέρεται τὸ κατηγορούμενον κατὰ πάντων τῶν μερικωτέρων, ἃ περιλαμβάνει τὸ ὑποκείμενον. Οὐδεὶς ἄνθρωπος ἵπταται, τουτέστιν, οὐδενὶ τῶν ὑπὸ τὸν ἄνθρωπον ἀτόμων ὑπάρχει τὸ ἵπτασθαι· ἤγουν οὐδενὶ τῶν ὑπὸ τὸ ὑποκείμενον ὑπάρχει τὸ κατηγορούμενον. Τὶς ἄνθρωπος φιλοσοφεῖ, τουτέστι, τινὶ τῶν ὑπὸ τὸ ὑποκείμενον, ἤτοι τὸν ἄνθρωπον ἀτόμων, ὑπάρχει τὸ κατηγορούμενον, τὸ φιλοσοφεῖν δηλονότι. Οὐ πᾶς ἄνθρωπος γεωμετρεῖ, τουτέστιν, οὐ παντὶ τῶν ὑπὸ τὸ ὑποκείμενον ἀτόμων ὑπάρχει τὸ κατηγορούμενον, ὅπερ ἐστὶ τὸ γεωμετρεῖν.

θ'. Ἔργον τοίνυν τῶν προσδιορισμῶν τὸ μόνην σημαίνειν τὴν κατὰ (τὸ) πλῆθος διαφορὰν τῶν ὑπὸ τὸ

quidem igitur semper inest subjecto, necessariam efficit materiam; sin nunquam, impossibilem: quod si autem aliquando quidem inest, aliquando vero non inest, contingentem.

2. Necessariæ igitur materiæ est dicere, Homo respirat. Semper enim homini respirare inest. Impossibilis autem est dicere: Homo volat: nunquam enim homini volare inest. Contingentis denique, ut dicere: Paulus concionatur: concionari enim Paulo alias inest quidem, alias vero non inest.

3. Appellaverunt autem philosophi habitudines ejuscemodi materias: quod non ex nostra opinione aut prædicatione, sed ex ipsa rerum natura assumantur.

280 4. At a modis necessario videlicet et impossibili et contingente differunt, quod modi quidem in hoc tantum quod efferuntur et propositionum terminis apponuntur, suam constitutionem habent: materiæ autem in ipsa rerum in propositionibus assumptarum natura considerantur.

5. Cum ergo tres, ut dictum est, sint materiæ, necessaria, impossibilis et contingens; Aristoteles contingentem in duas dividit, et in eam quæ evenit, quam exsistentem nominat; et in futuram, quam etiam proprie contingentem dicit.

6. Porro propositionum aliæ sunt absque definitionibus sive prædefinitionibus (unde etiam indefinitæ et imprædefinitæ dicuntur), aliæ cum definitionibus, quæ etiam prædefinitiones appellantur. Quare etiam has definitas et prædefinitas dicimus.

7. Quatuor autem sunt hæ definitiones et prædefinitiones: omnis, nullus, aliquis, non omnis. Ac omnis quidem et nullus, universales sunt: aliquis autem et non omnis, particularis. Rursum omnis et aliquis, affirmativæ: nullus et non omnis negativæ.

8. Semper autem cum subjectis junguntur, dum subjectis præponuntur, **281** velut, Omnis homo respirat: hoc est, omnia sub specie hominis individua τὸ respirare habent. Τὸ omnis enim non universale significat, sed quod universaliter (universale accipiatur), hoc est, dicere, Omnis homo aut omne animal, non significat speciei aut generis naturam comprehendentem et unientem omnia quæ sub ipsis sunt, sed quod prædicatum universaliter effertur de omnibus particularioribus quæ subjectum complectitur. Nullus homo volat, hoc est, nulli hominis individuo volare inest, quippe nulli eorum quæ subjecto subsunt prædicatum inest. Aliquis homo philosophatur, hoc est, alicui eorum quæ subjecto sive homini subsunt, individuum inest, philosophari scilicet. Non omnis homo terram metitur: hoc est, non omnibus individuis quæ subsunt homini prædicatum inest, quod est terram metiri.

9. Munus igitur prædefinitionum est solam significare differentiam multitudinis eorum quæ ad

subjectum referuntur, quod vel communicent vel non communicent prædicato.

10. Cæterum universales propositiones sive eas quæ universales prædefinitiones habent, **282** etiam universales ut universales, seu universaliter (acceptas) vocant; propterea quod in his cum universalibus subjectis universales prædefinitiones conjunguntur; particulares autem propositiones, eas puta quæ particulares prædefinitiones habent, etiam universales ut particulares (seu particulariter acceptas) nominant. In his enim particulares prædefinitiones universalibus subjectis conjunguntur. Homo enim universale subjectum est, ut quod omnia sub ipso individua contineat. At aliquis et non omnis particulares prædefinitiones sunt.

11. Differunt autem a propositionibus singularibus particulares, quod singulares quidem de re aliqua finita una, exempli gratia, de Petro, enuntiationem faciant, velut, Petrus edit miracula: particulares vero nihil finitum significent, sed de aliquo, quidquid id est, enuntiationem, velut, Aliquis homo est justus.

12. Jam autem prædefinitarum propositionum quotquot prædefinitionem τὸ omnis habent, universales affirmativæ propositiones et affirmationes sunt; **283** quotquot eam, quæ est nullus, universales negativæ et negationes: quotquot eam quæ est aliquis, particulares affirmativæ et affirmationes; quotquot eam quæ est, non omnis, particulares negativæ et negationes sunt.

13. Efferuntur autem absolute dictæ prædefinitiones nomine feminino (in Græco quidem), velut ἡ πᾶς, omnis; ἡ οὐδεὶς, nullus; ἡ τὶς, aliquis, et ἡ οὐ πᾶς, non omnis.

14. Universalis igitur affirmativa propositio et universalis negativa, nempe ἡ πᾶς, omnis, et ἡ οὐδεὶς, nullus (secundum relationem enim ad propositiones femininum nomen prædefinitiones assumpserunt), hæ inquam universales, contrariæ sunt, iisdem terminis quoad eumdem ordinem custoditis, ut nimirum in omni propositionum oppositione fieri debet, solis prædefinitionibus variantibus.

15. Contrariæ autem dicuntur propterea quod contraria imitentur. Nam et plurimum a se invicem distant: siquidem una affirmat universaliter, altera negat universaliter.

16. Et cum immediatis tum mediatis contrariis sunt similes: immediatis quidem in materia necessaria et impossibili. Nam et contrariorum immediatorum ex necessitate adest alterum subjecto; **284** et ejusmodi propositionum ex necessitate altera vera est, altera falsa in dictis materiis: in necessaria quidem affirmativa, velut, Omnis homo respirat: in impossibili autem, negativa, velut, Nullus homo volat.

17. Omnino autem exsistentiæ quidem verum, inexsistentiæ vero falsum proportione respondet. In

A ὑποκείμενον ἀναφερομένων, ἢ ὡς μετεχόντων, ἢ ὡς μὴ μετεχόντων τοῦ κατηγορουμένου.

ι'. Καλοῦσι δὲ τὰς καθόλου προτάσεις, ἤτοι τὰς ἐχούσας τοὺς καθόλου προσδιορισμοὺς, καὶ καθόλου ὡς καθόλου· διότι ἐπὶ τούτων τοῖς καθόλου ὑποκειμένοις οἱ καθόλου συντάττονται προσδιορισμοί· τὰς δὲ μερικὰς προτάσεις, ἤγουν τὰς ἐχούσας τοὺς μερικοὺς προσδιορισμοὺς, ὀνομάζουσι (καὶ) καθόλου ὡς μερικάς. Ἐπὶ τούτων γὰρ οἱ μερικοὶ προσδιορισμοὶ τοῖς καθόλου ὑποκειμένοις συντάττονται. Καθόλου μὲν γὰρ ὑποκείμενον ὁ ἄνθρωπος, ὡς περιέχον πάντα τὰ ὑπ' αὐτὸν ἄτομα· τὸ δὲ τὶς καὶ τὸ οὐ πᾶς μερικοὶ προσδιορισμοί

B ια'. Διαφέρουσι δὲ τῶν καθέκαστα προτάσεων αἱ μερικαὶ τῷ τὰς μὲν καθέκαστα ποιεῖσθαι τὴν ἀπόφανσιν ἐπί τινος ὡρισμένου ἑνὸς τοῦ Πέτρου τυχόν· οἷον, Πέτρος θαυματουργεῖ. Τὰς δὲ μερικὰς μηδὲν ὡρισμένον σημαίνειν, ἀλλ' ἐπί τινος τοῦ τυχόντος ποιεῖσθαι τὴν ἀπόφανσιν· οἷον, Τὶς ἄνθρωπος δίκαιός ἐστι.

ιβ'. Τῶν δὲ προσδιωρισμένων προτάσεων, ὅσαι μὲν ἔχουσι τὸν πᾶς προσδιορισμὸν, καθόλου καταφατικαὶ προτάσεις καὶ καταφάσεις εἰσίν· ὅσαι δὲ τὸν οὐδεὶς, καθόλου ἀποφατικαὶ καὶ ἀποφάσεις· ὅσαι δὲ τὸν τὶς, μερικαὶ καταφατικαὶ καὶ καταφάσεις· ὅσαι δὲ τὸν οὐ πᾶς, μερικαὶ ἀποφατικαὶ καὶ ἀποφάσεις.

C ιγ'. Ἐκφέρονται δὲ ἀπολύτως οἱ ῥηθέντες προσδιορισμοὶ ὀνόματι θηλυκῷ· οἷον *ἡ πᾶς*, καὶ *ἡ οὐδεὶς*, καὶ *ἡ τὶς*, καὶ *ἡ οὐ πᾶς*.

ιδ'. Ἡ μὲν οὖν καθόλου καταφατικὴ πρότασις, καὶ ἡ καθόλου ἀποφατικὴ, ἤγουν ἡ πᾶς, ἡ οὐδεὶς (κατὰ γὰρ τὴν εἰς τὰς προτάσεις ἀναφορὰν τὸ θηλυκὸν οἱ προσδιορισμοὶ προσέλαβον ὄνομα), αὗται δὴ αἱ καθόλου ἐναντίαι εἰσὶ τῶν αὐτῶν ὅρων κατὰ τὴν αὐτὴν τάξιν φυλαττομένων· δηλονότι κατὰ πᾶσαν ἀντίθεσιν τῶν προτάσεων, μόνων δ' ἐναλλαττομένων τῶν προσδιορισμῶν.

ιε'. Ἐναντίαι δὲ λέγονται διὰ τὸ τἀναντία μιμεῖ-
D σθαι. Πλεῖστόν τε γὰρ διεστήκασιν ἀπ' ἀλλήλων· εἴ γε ἡ μὲν καταφάσκει καθόλου, ἡ δὲ ἀποφάσκει καθόλου.

ιϛ'. Καὶ τοῖς ἀμέσοις καὶ τοῖς ἐμμέσοις ἐναντίοις ἐοίκασι· τοῖς μὲν ἀμέσοις, ἐπὶ τῆς ἀναγκαίας ὕλης καὶ ἀδυνάτου. Τῶν τε γὰρ ἀμέσων ἐναντίων, ἐξ ἀνάγκης τῷ ὑποκειμένῳ πάρεστι θάτερον. Καὶ τῶν τοιούτων προτάσεων ἐξ ἀνάγκης ἡ ἑτέρα καθέστηκεν ἀληθὴς ἐπὶ τῶν εἰρημένων ὑλῶν· ἐπὶ μὲν τῆς ἀναγκαίας ἡ καταφατική· οἷον, Πᾶς ἄνθρωπος ἀναπνεῖ· ἐπὶ δὲ τῆς ἀδυνάτου ἡ ἀποφατική· οἷον, Οὐδεὶς ἄνθρωπος ἵπταται.

ιζ'. Πάντως δὲ τῇ μὲν ὑπάρξει τὸ ἀληθὲς ἀναλογεῖ· τῇ δ' ἀνυπαρξίᾳ τὸ ψεῦδος. Κατὰ μὲν οὖν ταύτας

τὰς ὕλας ἡ πᾶς, καὶ ἡ οὐδεὶς, τοῖς ἀμέσοις ἐναντίοις A ἐοίκασι.

ιη'. Κατὰ δὲ τὴν ἐνδεχομένην τοῖς ἐμμέσοις ὧν δυνατὸν μηδ' ἕτερον παρεῖναι τῷ ὑποκειμένῳ. Καὶ ἄμφω αἱ προτάσεις κατὰ τὴν ἐνδεχομένην ὕλην συμψεύδονται· οἷον, Πᾶς ἄνθρωπος δίκαιός ἐστιν, Οὐδεὶς ἄνθρωπος δίκαιός ἐστιν.

ιθ'. Ἢ καὶ ὅτι αἱ δηλωθεῖσαι προτάσεις οὐδέποτε μὲν συναληθεύουσι, ποτὲ δὲ καὶ συμψεύδονται· καὶ κατὰ τοῦτ' ἂν εἰκότως ἐναντίαι κατονομάζοιντο. Τὰ γὰρ ἐναντία συνυπάρχειν μὲν ἀλλήλοις κατ' ἐνέργειαν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ὑποκειμένου ἀδύνατον· ἅμα δ' ἀπεῖναι αὐτοῦ δυνατόν.

κ'. Καὶ ὅτι μὲν αἱ ῥηθεῖσαι προτάσεις ἐναντίαι, B καὶ διότι δεδήλωται.

κα'. Ἡ δὲ μερικὴ καταφατικὴ, καὶ ἡ μερικὴ ἀποφατικὴ, καλοῦνται ὑπεναντίαι· ὡς ὑπὸ ταῖς ἐναντίαις τεταγμέναι κἀκείναις ἑπόμεναι. Καὶ γὰρ ὅταν ἡ ἑτέρα τῶν καθόλου ἀληθεύῃ, τότε συναληθεύει καὶ ἡ ὑπ' αὐτὴν μερικὴ· ὡς οἷον μέρος αὐτῆς οὖσα, καὶ ὑπ' αὐτῆς περιεχομένη.

κβ'. Διὸ καὶ τὰς καταφατικὰς προτάσεις, τὴν καθόλου λέγω δὴ καὶ τὴν μερικὴν, τὴν πᾶς καὶ τὴν τὶς, καὶ αὖθις τὰς ἀποφατικὰς, τὴν οὐδεὶς καὶ οὐ πᾶς, ὑπαλλήλους καλοῦσιν· οὐχ ὅτιπερ ὡς ἡ τὶς ὑπὸ τὴν πᾶς, οὕτω δὴ καὶ ἡ πᾶς ὑπὸ τὴν τίς· καὶ ὡς ἡ οὐ πᾶς ὑπὸ τὴν οὐδεὶς, οὕτω καὶ ἡ οὐδεὶς ὑπὸ τὴν οὐ πᾶς (τοῦτο γὰρ ψεῦδος ὁμοῦ καὶ ἀδύνατον)· ἀλλ' ὅτι τὸ ὑπὸ τὴν πᾶς εἶναι τὴν τὶς, καὶ συναληθεύειν C αὐτῇ, δίδωσι μὲν ἡ πᾶς, ὡς καθόλου· λαμβάνει δὲ ἡ τὶς, ὡς μέρος τῆς πᾶς, καὶ οὕτως ἐκ τῆς πᾶς τῇ τὶς ὄντος τοῦ ὑποκεῖσθαι, ὡς τῆς *ὑπὸ*, *ἐν ἀλλήλοις* θεωρουμένης· ἐν μὲν τῇ πᾶς ἐνεργητικῶς· ἐν δὲ τῇ τὶς τὸ ὑποκεῖσθαι· τῆς δὲ τὶς δεχομένης αὐτὸ διὰ τὴν ἀλληλουχίαν καὶ ἄμφω *ὑπάλληλοι* κέκληνται. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους ὑπάλληλοι, καὶ ἡ οὐδεὶς καὶ ἡ οὐ πᾶς.

κγ'. Εἰ δὲ καὶ τοῖς ὑπαλλήλοις γένεσιν οἱ παρόντες ἁρμόζουσι λόγοι, σκοπείτω ὁ ἐξεταστικός.

κδ'. Ἡ μὲν οὖν πᾶς καὶ ἡ οὐδεὶς ἐναντίαι· ἡ τὶς καὶ οὐ πᾶς ὑπεναντίαι· ἡ πᾶς καὶ τὶς, καὶ αὖθις ἡ D οὐδεὶς καὶ ἡ οὐ πᾶς ὑπάλληλοι· μόναι δὲ τῶν ἄλλων προτάσεων ἀντιφατικῶς ἀλλήλαις ἀντίκεινται, καὶ διαιροῦσιν ἀεὶ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ ψεῦδος ἡ καθόλου καταφατικὴ καὶ ἡ μερικὴ ἀποφατικὴ· καὶ πάλιν ἡ μερικὴ καταφατικὴ καὶ ἡ καθόλου ἀποφατική· ἤγουν ἡ πᾶς καὶ οὐ πᾶς· καὶ ἡ τὶς καὶ οὐδείς· καὶ τοῦτο εἰκότως.

κε'. Αἱ μὲν γὰρ ἐναντίαι κατὰ τὸ ποιὸν διαφέρουσαι (καταφατικὴ γὰρ ἡ μία καὶ ἡ ἑτέρα ἀποφατικὴ) ποσὸν ἔχουσι τὸ αὐτό. Καὶ ἄμφω γὰρ καθόλου· αἱ ὑπεναντίαι ὡσαύτως τῷ ποιῷ διαφέρουσαι τὸ αὐτὸ ποσὸν ἔχουσι. Μερικαὶ γὰρ καὶ ἄμφω· αἱ ὑπάλληλοι τοὐναντίον κατὰ τὸ ποσὸν διαφέρουσαι, ποιὸν ἔχουσι τὸ αὐτό. Ἡ μὲν γὰρ μία συζυγία τὸ καταφατικὸν

his igitur materiis, omnis et nullus, contrariæ propositiones immediatis contrariis sunt similes.

18. At vero in contingenti materia mediatis contrariis, quorum neutrum subjecto adesse est possibile; et ambæ propositiones in materia contingenti simul mentiuntur: velut, Omnis homo justus est, Nullus homo justus est.

19. Aut vero etiam quod declaratæ propositiones nunquam equidem simul verum dicunt, aliquando autem etiam simul falsum aiunt; hac etiam de causa merito contrariæ denominabuntur. Contraria enim coexsistere quidem invicem actu in eodem subjecto impossibile, simul autem ab eodem abesse possibile est.

20. Et quod igitur dictæ propositiones sint contrariæ et quare, declaratum est.

21. Jam vero particularis affirmativa et particularis negativa **285** subcontrariæ vocantur, ut quæ sub contrariis positæ sint et illas sequantur. Cum enim altera universalium verum dicit, tum etiam particularis quæ sub ea est, verum profitetur, ut quæ velut pars sit illius et ab ipsa contineatur.

22. Propterea etiam affirmativas propositiones, universalem inquam et particularem, omnis et aliquis; et iterum negativas et non omnis ὑπαλλήλους, id est subalternas, vocant, non equidem quod sicut aliquis sub omnis, ita etiam omnis sub aliquis: et sicut non omnis sub nullus, ita etiam nullus sub non omnis sit (hoc enim falsum juxta et impossibile est), sed quod τὸ aliquis esse sub τῷ omnis et simul cum eo verum dicere, concedit quidem omnis ut universales; accipit autem etiam aliquis ut pars ipsius τοῦ omnis: atque ita cum ipsum subjici sit τῷ aliquis ex τῷ omnis quasi præpositio, ὑπὸ, ἐν ἀλλήλοις, id est in alterius, consideretur et accipiatur, in omnis quidem active, in aliquis autem passive; hoc est, ut τὸ omnis quidem τῷ aliquis præbeat ipsum subjectum esse, id autem τὸ aliquis recipiat propter mutuam cohærentiam; ideo ambæ ὑπάλληλοι, id est, **286** subalternæ vocatæ sunt. Iisdem rationibus subalternæ sunt etiam τὸ nullus et non omnis.

23. Utrum autem quæ hic dicuntur generibus subalternis congruant, accuratus rei indagator consideret.

24. Τὸ omnis igitur et nullus contrariæ; aliquis et non omnis subcontrariæ; omnis et aliquis, ac iterum nullus et non omnis, subalternæ sunt propositiones. Solæ autem ex aliis propositionibus contradictoriæ sibi invicem opponuntur, et verum falsumque semper dividunt universalis affirmativa et particularis negativa, et iterum particularis affirmativa et universalis negativa, hoc est, omnis et non omnis, ac aliquis et nullus; idque merito.

25. Etenim contrariæ secundum qualitatem differentes (una quippe affirmativa, altera negativa est) eamdem quantitatem habent: nimirum ambæ universales sunt. Eodem modo subcontrariæ qualitate differentes eamdem quantitatem habent, quippe etiam ambæ particulares sunt. Subalternæ contra quantitate differentes eamdem qualitatem

subjectum referuntur, quod vel communicent vel non communicent prædicato.

10. Cæterum universales propositiones sive eas quæ universales prædefinitiones habent, 282 etiam universales ut universales, seu universaliter (acceptas) vocant; propterea quod in his cum universalibus subjectis universales prædefinitiones conjunguntur; particulares autem propositiones, eas puta quæ particulares prædefinitiones habent, etiam universales ut particulares (seu particulariter acceptas) nominant. In his enim particulares prædefinitiones universalibus subjectis conjunguntur. Homo enim universale subjectum est, ut quod omnia sub ipso individua contineat. At aliquis et non omnis particulares prædefinitiones sunt.

11. Differunt autem a propositionibus singul... ribus particulares, quod singulares quidem de aliqua finita una, exempli gratia, de Petro, en... tiationem faciant, velut, Petrus edit mirac... particulares vero nihil finitum significent, s... aliquo, quidquid id est, enuntiationem, velut, ... homo est justus

12. Jam autem prædefinitarum propos... quotquot prædefinitionem τὸ omnis hab... versales affirmativæ propositiones et ... nes sunt; 283 quotquot eam, quæ ... universales negativæ et negationes: q... quæ est aliquis, particulares affirmat... mationes; quotquot eam quæ est, no... ticulares negativæ et negationes sun...

13. Efferuntur autem absolute d... tiones nomine feminino (in Græc... ἡ πᾶς, omnis; ἡ οὐδείς, nullus; ἡ οὐ πᾶς, non omnis.

14. Universalis igitur affirm... universalis negativa, nempe οὐδείς, nullus (secundum rel... positiones femininum nom... sumpserunt), hæ inquam sunt, iisdem terminis ... custoditis, ut nimirum i... positione fieri debet, ... riantibus.

15. Contrariæ aut... contraria imitentur ... cem distant: siqu... altera negat unive...

16. Et cum i... sunt similes: i... saria et impos... diatorum ex... 284 et ... altera vera es... necessaria quidem a... respirat: in impossibili au... Nullus homo volat.

17. Omnino autem exsistentiæ quidem veru... exsistentiæ vero falsum proportione respondet. In

στ' ἂν ἐπι- A
ὃ' ἀναγκαῖον
δίζοντα βαδί-
.νον, ἵστασθαι.
; μὴ ὄν, ὅπερ
ὃ; τῷ πυρὶ τὸ
σθαι· τὸ δὲ μὴ
ειμένῳ τὸ κατη-
ἡ βαδίζοντι, καὶ

γκης ὂν τῆς ἀναγ-
ἐξ ἀνάγκης μὴ ὂν
τῷ ὑποκειμένῳ τὸ
ιὴ ᾖ τῷ ὑποκειμένῳ
; ἐνδεχομένης ὕλης
B

ὸ ἐνδεχόμενον· εἰς τὸ
' ἔλαττον. Ἐπὶ πολὺ
πενταδάκτυλον εἶναι·
αὶ μὴ ἀναγνῶναι· ἐπ'
οντα θησαυρῷ περιτυ-

ἐνδεχόμενον φύσεως καὶ
τε φύσις ἐν τοῖς οἰκείοις
κατορθοῖ. Σπάνια γὰρ τὰ
ἰκείου τέλους τυγχάνει ὡς
ἐνδεχόμενον προαιρέσεως
γάρ, καὶ ἀναγνῶναι καὶ μὴ
αι καὶ μὴ λούσασθαι. Τοῦτο
ἴδος καλεῖται καὶ ὁπότερον C
ντο οὐδὲν πλέον τῆς ἀνυπαρ-
ὅτ' ἔλαττον· ἀλλ' ὁμοίως ἐκ-
ερον ἔτυχε τῆς ἀντιφάσεως
αττον ἐνδεχόμενον τύχης καὶ
κατὰ τύχην μὲν λέγομεν, ἃ τοῖς
νομένοις παρυφίσταται· καθὰ
ρεσις τοῦ θησαυροῦ. Τύχη γάρ
υμβεβηκὸς ἐν τοῖς κατὰ προαί-
αὐτόματον λέγομεν, ἃ τοῖς κατὰ
καὶ μὴ κατὰ προαίρεσιν παρυφί-
εισμοῦ γεγονότος, καί τινος δια-
τῆς γῆς, ὕδατος ἀναῤῥαγῆναι πη-
γάρ ἐστιν αἴτιον κατὰ συμβεβηκὸς
προαίρεσιν.

A luna vel nube quantisper obscuratur necessarium est : simpliciter autem necessarium non est. Tale est etiam hoc, ambulantem ambulare ex necessitate; et hoc, stantem stare.

28. Duplex etiam est, quod ex necessitate non est, quod est impossibile : unum quidem proprie, ut ignem refrigerare et hominem volare; alterum vero non proprie, sed donec prædicatum subjecto non inest, ut ambulare non ambulanti; et stare non stanti.

29. Quod quidem igitur proprie est **290** ex necessitate materiæ est necessariæ; quod vero proprie ex necessitate non est, impossibilis; quod denique donec prædicatum inest subjecto est; et contra donec prædicatum non inest subjecto, non

B ens, contingentis est materiæ.

30. Jam vero contingens in tria dividitur; in id quod ut plurimum, quod ex æquo, et ut minimum (est contingens); ut plurimum quidem, ut hominem esse quinque digitis præditum : ex æquo, ut legere et non legere : ut minimum, velut fodientem incidere in thesaurum.

31. Quod igitur quidem ut plurimum contingens est naturæ et artis est : quandoquidem et natura in propriis effectis et operibus recte fungitur suo munere : monstra enim rara sunt; et, ars proprium finem ut plurimum consequitur. Quod autem ex æquo contingens est, electionis opus est. Etenim penes nos est et legere et non legere, et lavare et non lavare. Et hæc contingentis species vocatur

C etiam, utrumvis acciderit; propterea quod secundum id exsistentia præ inexsistentia nihil neque plus neque minus habet, sed similiter evenire potest, utravis contradictionis pars contigerit. **291**
Quod denique ut minimum contingens est, fortunæ et casus est. Et secundum quidem fortunam dicimus, quæ subsistunt cum iis quæ secundum electionem fiunt, ut inventio thesauri cum fossione. Fortuna enim causa est per accidens in iis quæ secundum electionem fiunt. Secundum casum autem dicimus ea quæ cum illis subsistunt, quæ secundum naturam fiunt, non secundum electionem : velut terræ motu facto et aliqua terræ parte scissa aquæ fontem erupisse. Casus enim causa est per accidens in iis quæ secundum electionem non fiunt.

D

κεφαλ. κη', περὶ τῶν ἐν ταῖς προτάσεσι θεωρουμένων ὑλῶν καὶ προσδιορισμῶν.

προτάσεων	ἀναγκαία, οἷον, ἄνθρωπος ἀναπνεῖ· ἐνδεχομένη, οἷον, Παῦλος δημηγορεῖ· ἀδύνατος, οἷον, ἄνθρωπος ἵπταται.

habent : una enim conjugatio affirmativum, altera negativum habet : in utraque autem conjugatione **287** sola quantitas diversa est. Etenim τὸ omnis universalis ; et τὸ aliquis particularis : ac iterum, τὸ nullus universalis ; et non omnis particularis est. Qualitas igitur quidem est affirmativum et negativum : quantitas autem, universale aut particulare. Omnes igitur propositionum conjugationes, in quibus contrarium, in quibus subcontrarium, in quibus subalternum est, secundum quid communicant, et secundum quid differunt. Atqui universalis affirmativa et particularis negativa cum qualitate tum quantitate pugnantes perfectam ad se invicem differentiam habent : quemadmodum sane etiam particularis affirmativa et universalis negativa. Propterea etiam ipsas simul verum aut falsum unquam dicere est impossibile. Nam in materia quidem necessaria verum dicentibus affirmationibus negationes falsæ sunt : in impossibili autem vice versa. In contingente una affirmatio quæ est universalis falsa ; et huic contradicens negatio particularis, vera : ac una affirmatio quæ est partiularis, vera ; et huic contradicens negatio uuiversalis, falsa est.

288 26. Cæterum haud existimandum est particularem negationem in materia impossibili cum universali negatione simul falsum dicere, velut cum ea Omnis homo volat, hanc, Non omnis homo volat. Neque enim τὸ non omnis, ex necessitate simul infert τὸ aliquis, ut hæc, Non omnis homo volat, idem ei dicat, Aliquis homo volat. Etenim τὸ non omnis, ipsum per seipsum duntaxat accipimus, quasi propriam habens potestatem, qua prædefinitionem τοῦ omnis tollat, ut nihil aliud attrahat. In quibus igitur rebus τὸ omnis mentitur, in illis τὸ non omnis verum dicit, ut quod τοῦ omnis tollendi facultatem habeat. Nihil enim aliud ait dicens : Non omnis homo volat, quam, non est hoc verum, quod omnis homo volet. Præterea quemadmodum particularis affirmatio pars est universalis affirmationis : ita etiam particularis negatio universalis negationis pars est. Quoniam igitur particularis affirmatio partim quidem propter seipsam verum dicit, ut in contingente materia : partim autem propter universalem negationem, cujus pars est, ut in materia necessaria (si enim omnis homo respirat, etiam aliquis homo respirat). **289** Erit hoc etiam in particulari negatione. Nam et ipsa partim quidem propter seipsam verum dicit, ut in contingente materia : partim autem propter universalem negationem, ut in impossibili. Si enim nullus homo volat : etiam non omnis homo volat. Itaque ἡ non omnis in impossibili materia propter τὴν nullus verum dicit, quemadmodum etiam ἡ aliquis propter τὴν omnis.

27. Cæterum duplex est necessarium ; unum quidem proprie quod subjecto semper inest, ut soli moveri et homini respirare : alterum vero non proprie, quod ex necessitate est, quantisper prædicatum subjecto inest : velut obscurari solem a

A ἔχει, ἡ δ' ἑτέρα τὸ ἀποφατικόν. Ἐν ἑκατέρᾳ δὲ τῶν συζυγιῶν, τὸ ποσὸν μόνον διάφορον. Ἡ πᾶς γὰρ καθόλου, καὶ ἡ τὶς μερική. Καὶ αὖθις ἡ οὐδεὶς καθόλου, καὶ ἡ οὐ πᾶς μερική. Ποιὸν μὲν οὖν ἐστι τὸ καταφατικὸν ἢ ἀποφατικόν· ποσὸν δὲ, τὸ καθόλου ἢ μερικόν. Πᾶσαι τοίνυν αἱ συζυγίαι τῶν προτάσεων, ἐν αἷς τὸ ἐναντίον, ἐν αἷς τὸ ὑπεναντίον, ἐν αἷς τὸ ὑπάλληλον κατά τι μὲν κοινωνοῦσι, κατά τι δὲ διαφέρουσιν. Ἡ δὲ καθόλου καταφατικὴ καὶ ἡ μερικὴ ἀποφατική, καὶ κατὰ τὸ ποιὸν καὶ κατὰ τὸ ποσὸν μαχόμεναι, τελείαν ἔχουσι τὴν πρὸς ἀλλήλας διαφοράν· ὥσπερ δὴ καὶ ἡ μερικὴ καταφατικὴ καὶ ἡ καθόλου ἀποφατική. Διὸ καὶ ἀδύνατον συναληθεύειν αὐτὰς ἢ συμψεύδεσθαι πώποτε. Ἐπὶ μὲν γὰρ τῆς ἀναγκαίας ὕλης ἀληθευουσῶν τῶν καταφάσεων αἱ B ἀποφάσεις ψευδεῖς εἰσιν, ἐπὶ τῆς ἀδυνάτου δὲ τὸ ἔμπαλιν· ἐπὶ τῆς ἐνδεχομένης μία κατάφασις ψευδὴς ἡ καθόλου, καὶ ἡ ἀντιφάσκουσα ταύτῃ ἀπόφασις ἡ μερικὴ ἀληθής· καὶ μία κατάφασις ἀληθής, ἡ μερική, καὶ ἡ ἀντιφάσκουσα ταύτῃ ἀπόφασις ἡ καθόλου ψευδής.

κϛ'. Οὐ χρὴ δ' ὑπολαμβάνειν τὴν μερικὴν ἀπόφασιν ἐπὶ τῆς ἀδυνάτου ὕλης τῇ καθόλου καταφάσει συμψεύδεσθαι. Οἷον τῇ, Πᾶς ἄνθρωπος ἵπταται, τὴν, Οὐ πᾶς ἄνθρωπος ἵπταται. Οὐδὲ γὰρ ἡ, Οὐ πᾶς, ἐξ ἀνάγκης συνεισάγει τὴν τὶς ὥστε τὴν, Οὐ πᾶς ἄνθρωπος ἵπταται, ταυτὸ λέγει τῇ, Τὶς ἄνθρωπος ἵπταται. C Τὸ γὰρ, Οὐ πᾶς, αὐτὸ καθ' αὑτὸ λαμβάνομεν μόνον, ὡς ἰδίαν ἔχον δύναμιν, καθ' ἣν τὸν πᾶς προσδιορισμὸν ἀναιρεῖ, μηδὲν ἐπισυρόμενον ἕτερον. Ἐφ' ὧν οὖν πραγμάτων τὸ πᾶς ψεύδεται, ἐπ' ἐκείνων ἀληθεύει τὸ οὐ πᾶς, ὡς τοῦ πᾶς ἀναιρετικόν. Οὐδὲν γὰρ ἕτερόν φησιν ὁ λέγων, ὅτι, Οὐ πᾶς ἄνθρωπος ἵπταται, ἢ ὅτι οὐκ ἔστι τοῦτο, ὅτι πᾶς ἄνθρωπος ἵπταται. Ἔτι ὥσπερ ἡ μερικὴ κατάφασις τῆς καθόλου καταφάσεως μέρος ἐστίν· οὕτω καὶ ἡ μερικὴ ἀπόφασις τῆς καθόλου ἀποφάσεως μέρος ἐστίν. Ἐπεὶ γοῦν ἡ μερικὴ κατάφασις πῇ μὲν δι' ἑαυτὴν ἀληθεύει, καθάπερ ἐπὶ τῆς ἐνδεχομένης ὕλης, πῇ δὲ διὰ τὴν καθόλου κατάφασιν, ἧς μέρος ἐστὶ καθάπερ ἐπὶ τῆς ἀναγκαίας ὕλης (εἰ γὰρ πᾶς ἄνθρωπος ἀναπνεῖ, καὶ τὶς ἄνθρωπος D ἀναπνεῖ), τοῦτ' ἔσται καὶ ἐπὶ τῆς μερικῆς ἀποφάσεως. Καὶ αὕτη γὰρ πῇ μὲν ἀληθεύει δι' ἑαυτήν, ὡς ἐπὶ τῆς ἐνδεχομένης ὕλης, πῇ δὲ διὰ τὴν καθόλου ἀπόφασιν ὥσπερ ἐπὶ τῆς ἀδυνάτου. Εἰ γὰρ οὐδεὶς ἄνθρωπος ἵπταται, καὶ οὐ πᾶς ἄνθρωπος ἵπταται. Ἀληθεύει ἄρα ἡ οὐ πᾶς ἐπὶ τῆς ἀδυνάτου διὰ τὴν οὐδείς· ὥσπερ καὶ ἡ τὶς ἐπὶ τῆς ἀναγκαίας διὰ τὴν πᾶς.

κζ'. Διττὸν δὲ τὸ ἀναγκαῖον· τὸ μὲν κυρίως, ὅπερ τῷ ὑποκειμένῳ ὑπάρχει ἀεί· ὡς τῷ ἡλίῳ τὸ κινεῖσθαι, καὶ τῷ ἀνθρώπῳ τὸ ἀναπνεῖν· τὸ δὲ μὴ κυρίως, ὅπερ ἐστὶν ἐξ ἀνάγκης ἔστ' ἂν τῷ ὑποκειμένῳ τὸ κατηγορούμενον ᾖ· οἷον τὸ ἐπιπροσθεῖσθαι τὸν

ἥλιον ὑπὸ τῆς σελήνης ἢ τοῦ νέφους, ἔστ' ἂν ἐπιπροσθῆται ἀναγκαῖόν ἐστιν· ἁπλῶς δ' ἀναγκαῖον οὐκ ἔστι. Τοιοῦτόν ἐστι καὶ τὸ τὸν βαδίζοντα βαδίζειν ἐξ ἀνάγκης· καὶ τὸ τὸν ἱστάμενον, ἵστασθαι.

κη'. Διττὸν δὲ καὶ τὸ ἐξ ἀνάγκης μὴ ὄν, ὅπερ ἐστὶ τὸ ἀδύνατον· τὸ μὲν κυρίως, ὡς τῷ πυρὶ τὸ ψύχειν, καὶ τῷ ἀνθρώπῳ τὸ ἵπτασθαι· τὸ δὲ μὴ κυρίως, ἀλλ' ἔστ' ἂν μὴ ᾖ τῷ ὑποκειμένῳ τὸ κατηγορούμενον, ὡς τὸ βαδίζειν τῷ μὴ βαδίζοντι, καὶ τῷ μὴ ἱσταμένῳ τὸ ἵστασθαι.

κθ'. Τὸ μὲν οὖν κυρίως ἐξ ἀνάγκης ὂν τῆς ἀναγκαίας ὕλης ἐστί· τὸ δὲ κυρίως ἐξ ἀνάγκης μὴ ὂν τῆς ἀδυνάτου· τὸ δ' ἔστ' ἂν ᾖ τῷ ὑποκειμένῳ τὸ κατηγορούμενον ὄν· ἔστ' ἂν δὲ μὴ ᾖ τῷ ὑποκειμένῳ τὸ κατηγορούμενον, μὴ ὂν τῆς ἐνδεχομένης ὕλης ἐστίν.

λ'. Εἰς τρία δὲ διαιρεῖται τὸ ἐνδεχόμενον· εἰς τὸ ἐπιπολύ, τὸ ἐπίσης, καὶ τὸ ἐπ' ἔλαττον. Ἐπὶ πολὺ μέν, ὡς τὸ τὸν ἄνθρωπον πεντεδάκτυλον εἶναι· ἐπίσης, ὡς τὸ ἀναγνῶναι καὶ μὴ ἀναγνῶναι· ἐπ' ἔλαττον, ὡς τὸ τὸν σκάπτοντα θησαυρῷ περιτυχεῖν.

λα'. Τὸ μὲν οὖν ἐπιπολὺ ἐνδεχόμενον φύσεως καὶ τέχνης ἐστίν· ἐπείπερ ἥ τε φύσις ἐν τοῖς οἰκείοις ἀποτελέσμασιν ὡς ἐπιπολὺ κατορθοῖ. Σπάνια γὰρ τὰ τέρατα, καὶ ἡ τέχνη τοῦ οἰκείου τέλους τυγχάνει ὡς ἐπιπολύ· τὸ δ' ἐπίσης ἐνδεχόμενον προαιρέσεως ἔργον ἐστίν. Ἐφ' ἡμῖν γάρ, καὶ ἀναγνῶναι καὶ μὴ ἀναγνῶναι, καὶ λούσασθαι καὶ μὴ λούσασθαι. Τοῦτο δὲ τοῦ ἐνδεχομένου τὸ εἶδος καλεῖται καὶ ὁπότερον ἔτυχε· διότι κατὰ τοῦτο οὐδὲν πλέον τῆς ἀνυπαρξίας ἡ ὕπαρξις ἔχει, οὔτ' ἔλαττον· ἀλλ' ὁμοίως ἐκβῆναι δυνατόν, ὁπότερον ἔτυχε τῆς ἀντιφάσεως μέριον. Τὸ δ' ἐπ' ἔλαττον ἐνδεχόμενον τύχης καὶ αὐτομάτου ἐστί. Καὶ κατὰ τύχην μὲν λέγομεν, ἃ τοῖς κατὰ προαίρεσιν γινομένοις παρυφίσταται· καθὰ τῷ σκάπτειν ἡ εὕρεσις τοῦ θησαυροῦ. Τύχη γάρ ἐστιν αἴτιον κατὰ συμβεβηκὸς ἐν τοῖς κατὰ προαίρεσιν· κατὰ δὲ τὸ αὐτόματον λέγομεν, ἃ τοῖς κατὰ φύσιν γινομένοις καὶ μὴ κατὰ προαίρεσιν παρυφίσταται· ὡς τὸ σεισμοῦ γεγονότος, καί τινος διαστάντος μέρους τῆς γῆς, ὕδατος ἀναῤῥαγῆναι πηγήν. Αὐτόματον γάρ ἐστιν αἴτιον κατὰ συμβεβηκὸς ἐν τοῖς μὴ κατὰ προαίρεσιν.

A luna vel nube quantisper obscuratur necessarium est: simpliciter autem necessarium non est. Tale est etiam hoc, ambulantem ambulare ex necessitate; et hoc, stantem stare.

28. Duplex etiam est, quod ex necessitate non est, quod est impossibile: unum quidem proprie, ut ignem refrigerare et hominem volare; alterum vero non proprie, sed donec prædicatum subjecto non inest, ut ambulare non ambulanti; et stare non stanti.

29. Quod quidem igitur proprie est **290** ex necessitate materiæ est necessariæ; quod vero proprie ex necessitate non est, impossibilis; quod denique donec prædicatum inest subjecto est; et contra donec prædicatum non inest subjecto, non
B ens, contingentis est materiæ.

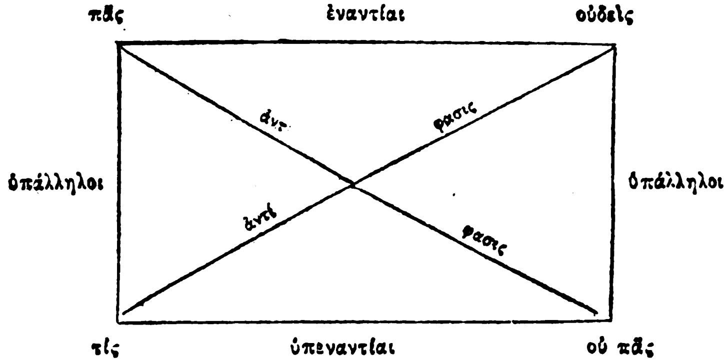
30. Jam vero contingens in tria dividitur; in id quod ut plurimum, quod ex æquo, et ut minimum (est contingens); ut plurimum quidem, ut hominem esse quinque digitis præditum: ex æquo, ut legere et non legere: ut minimum, velut fodientem incidere in thesaurum.

31. Quod igitur quidem ut plurimum contingens est naturæ et artis est: quandoquidem et natura in propriis effectis et operibus recte fungitur suo munere: monstra enim rara sunt; et, ars proprium finem ut plurimum consequitur. Quod autem ex æquo contingens est, electionis opus est. Etenim penes nos est et legere et non legere, et lavare et non lavare. Et hæc contingentis species vocatur
C etiam, utrumvis acciderit; propterea quod secundum id exsistentia præ inexsistentia nihil neque plus neque minus habet, sed similiter evenire potest, utravis contradictionis pars contigerit. **291**
Quod denique ut minimum contingens est, fortunæ et casus est. Et secundum quidem fortunam dicimus, quæ subsistunt cum iis quæ secundum electionem fiunt, ut inventio thesauri cum fossione. Fortuna enim causa est per accidens in iis quæ secundum electionem fiunt. Secundum casum autem dicimus ea quæ cum illis subsistunt, quæ secundum naturam fiunt, non secundum electionem: velut terræ motu facto et aliqua terræ parte scissa aquæ fontem erupisse. Casus enim causa est per accidens in iis quæ secundum electionem non fiunt.
D

Σχῆμα κεφαλ. κη', περὶ τῶν ἐν ταῖς προτάσεσι θεωρουμένων ὑλῶν καὶ προσδιορισμῶν.

Ὕλαι τῶν προτάσεων {
ἀναγκαία, οἷον, ἄνθρωπος ἀναπνεῖ·
ἐνδεχομένη, οἷον, Παῦλος δημηγορεῖ·
ἀδύνατος, οἷον, ἄνθρωπος ἵπταται.

Προσδιορισμοί.

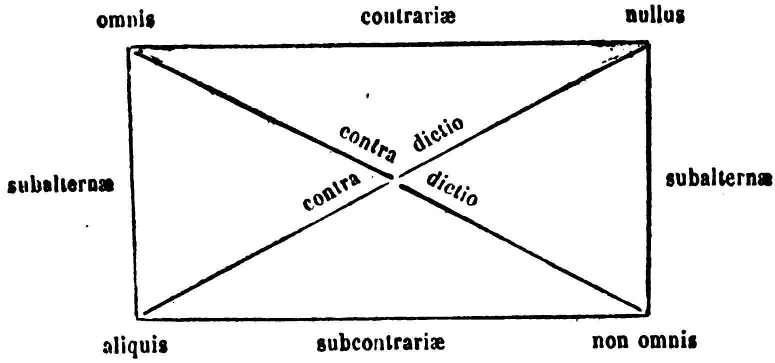
Τῶν προτάσεων	αἱ μὲν προσδιωρισμέναι · οἷον, πᾶς ἄνθρωπος ἀναπνεῖ · αἱ δὲ ἀπροσδιόριστοι · οἷον, ἵππος τρέχει.
Τὸ ἀναγκαῖον	ἢ κυρίως, ὡς τῷ ἀνθρώπῳ τὸ ἀναπνεῖν· ἢ μὴ κυρίως, ὡς τὸ τὸν βαδίζοντα βαδίζειν ἀνάγκης.
Τὸ ἀδύνατον	ἢ κυρίως, ὡς τῷ ἀνθρώπῳ ἵπτασθαι · ἢ μὴ κυρίως, ἀλλ' ἔστ' ἂν μὴ ᾖ τὸ κατηγορούμενον, ὡς τὸ βαδίζειν τῷ μὴ βαδίζοντι.
Τὸ ἐνδεχόμενον διαιρεῖται	εἰς τὸ ἐπιπολὺ, ὡς τὸ τὸν ἄνθρωπον πενταδάκτυλον εἶναι· εἰς τὸ ἐπίσης, ὡς τὸ ἀναγνῶναι καὶ μὴ ἀναγνῶναι . εἰς τὸ ἐπ' ἔλαττον, ὡς τὸ σκάπτοντα θησαυρῷ περιτυχεῖν.

—

Tabula capitis 28, de materiis quæ in propositionibus considerantur, et. prædefinitionibus.

Materia propositionum (sunt)	necessaria, velut, homo respirat, contingens, velut, Paulus concionatur, impossibilis, velut, homo volat.

292 *Prædefinitiones*

Necessarium (est) aut	proprie, ut homini respirare, non proprie, ut ambulantem ambulare ex necessitate.
Impossibile (est) aut	proprie, ut homini volare, improprie, sed donec prædicatum non inest, ut ambulare non ambulanti.
Contingens dividitur in	id quod ut plurimum, ut hominem esse quinque digitis præditum, id quod ex æquo, ut legere et non legere, id quod est minimum, ut fodientem invenire thesaurum.

—

293 SYNOPSIS CAPITIS XXIX,

QUOD EST DE IMPRÆDEFINITIS PROPOSITIONIBUS.

1. *Quæ propositiones Græcis imprædefinitæ sint.* — 2. *Cur a propositionibus imprædefinitis apud Græcos etiam articulus abesse debeat; ubi de articuli significatione et potestate quædam adjiciuntur; et quod cum ad universalium, tum ad singularium, quin et ad præcellentium rerum significationem assumatur.*

— 3. *Quæ propositiones imprædefinitæ sint per epiphoram repetit.* — 4. *Easdem definitis particularibus æquipollere ex Aristotele ostendit.* — 5. *Probat per partes tam de affirmationibus quam negationibus indefinitis, quanquam hæ sæpius universalibus æquipolleant quam particularibus definitis.* — 6. *A consequente probat quod indefinitæ perinde ut definitæ in materia contingenti simul verum dicant, et tamen etiam ut contradictoriæ accipi possint, quatenus negans indefinita pro universali accipitur.* — 7. *De indefinita affirmatione per epiphoram idem repetit, quod quinto membro proposuit.* — 8. *Probat exemplo particularis definitæ negationis factæ ex particulari affirmatione negationem indefinitam modo particulari, modo universali negationi æquipollere.* — 9. *Idem ostendit exemplo particularis negationis factæ ex universali affirmatione.* — **294** 10. *Explicat quomodo propositiones definitæ, indefinitæ, singulares in oppositionibus quoad verum et falsum dividendum conveniant et differant.* — 11. *Per occupationem discrimen* τοῦ μέλλοντος καὶ ἐσομένου *explicat.*

—

ΚΕΦΑΛ. ΚΘ'.

Περὶ ἀπροσδιορίστων προτάσεων.

α'. Ἀπροσδιόριστοι προτάσεις εἰσὶν, ὅσαι καθόλου ἔχουσαι τοὺς ὑποκειμένους χωρίς τε προσδιορισμοῦ καὶ χωρὶς ἄρθρου προφέρονται.

β'. Τὸ γὰρ ἄρθρον δηλοῖ μὲν καὶ τὴν τοῦ ὑποκειμένου μεθ' οὗ τάττεται φύσιν, δηλοῖ δὲ καὶ τὰ ὑπὸ τὸ τοιοῦτον ὑποκείμενον μερικὰ, ὅτε καὶ τὴν δύναμιν ἔχει τοῦ πᾶς προσδιορισμοῦ· οἷον, εἰ μὲν εἴπομεν, Ὁ ἄνθρωπος εἶδός ἐστι, τὸ ἑνιαῖον τοῦ καθόλου ἀνθρώπου σημαίνομεν, τὸ πάντων τῶν κατὰ μέρος ἀνθρώπων συλληπτικόν· εἰ δέ γε φήσομεν, Ὁ ἄνθρωπος ζῶόν ἐστι, τότε δηλοῦμεν πάντα τὰ ὑπὸ τὸν ἄνθρωπον, ἤτοι τὸ ἀνθρώπειον εἶδος ἄτομα, καὶ οὐδὲν ἄλλο φαμὲν, ἢ ὅτι πᾶς ἄνθρωπος ζῶόν ἐστιν. Ἐπεὶ γοῦν τὸ ἄρθρον καὶ πολλὰ συνεμφαίνει καὶ ἓν, διὰ τοῦτο καὶ πρὸς τὴν τῶν καθολικῶν πραγμάτων συμπαραλαμβάνεται δήλωσιν· ὡς ὅταν λέγωμεν, Ὁ ἄνθρωπος, τὸ ζῶον, ἡ αἴσθησις. Ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν τῶν μοναδικῶν· ὡς ὅταν λέγωμεν, Ὁ ἥλιος, ἡ σελήνη, καὶ ὁ Πέτρος καὶ ὁ Παῦλος. Ἐνίοτε δὲ κἀπὶ τοῦ ὑπερέχοντος τῶν ὁμοστίχων λαμβάνεται· καθὸ τὸν Παῦλον δηλῶσαι βουλόμενοί φαμεν, ὁ Ἀπόστολος, καὶ τὸν Δαβὶδ, ὁ Προφήτης.

γ'. Ὅσαι τοίνυν τῶν προτάσεων ἔχουσαι καθόλου τοὺς ὑποκειμένους ἄνευ προσδιορισμοῦ ἢ ἄρθρου προτείνονται, καλοῦνται ἀπροσδιόριστοι, ἢ ἀδιόριστοι· οἷον, Ἄνθρωπος περιπατεῖ, Ἄνθρωπος οὐ περιπατεῖ.

δ'. Ταύτας δέ φησιν ὁ Ἀριστοτέλης ταῖς προσδιωρισμέναις μερικαῖς ἰσοδυναμεῖν.

ε'. Ἀλλ' αἱ μὲν καταφάσεις ἀναμφιλέκτως ἰσοδυναμοῦσι ταῖς διωρισμέναις μερικαῖς καταφάσεσιν· αἱ δ' ἀποφάσεις ποτὲ μὲν ἰσοδυναμοῦσι ταῖς μετὰ προσδιορισμοῦ μερικαῖς ἀποφάσεσι, ποτὲ δὲ ταῖς καθόλου· καὶ μάλιστα ταῖς καθόλου. Σχεδὸν γὰρ οὐδεὶς τῶν παλαιῶν ἀντὶ τῆς μερικῆς διωρισμένης ἀποφάσεως τῇ ἀδιορίστῳ χρησάμενος φαίνεται. Ὅμως ταῖς διαφόροις ἀποφαινομένων ἐννοίαις ἀκολουθεῖ καὶ ἡ μὴ διωρισμένη ἀπόφασις.

ϛ'. Ὅθεν ἐπὶ τῆς ἐνδεχομένης ὕλης, ἐφ' ἧς αἱ μερικαὶ προσδιωρισμέναι συναληθεύουσιν, ἤ τις δηλονότι καὶ ἡ οὐ πᾶς· ἐπὶ ταύτης καὶ αἱ μὴ προσδιωρισμέναι συναληθεύουσι, καὶ πάλιν ἀντιφατικῶς ἀντικεῖσονται.

ζ'. Ἡ μὲν οὖν ἀδιόριστος κατάφασις ἰσοδυναμεῖ

CAPUT XXIX.

De imprædefinitis propositionibus.

A 1. Imprædefinitæ propositiones sunt, quotquot universalia subjecta habentes et sine prædefinitione et sine articulo proferuntur.

2. Etenim articulus et subjecti cum quo ponitur naturam declarat; et vero etiam particularia sub ejusmodi subjecto declarat, quando etiam prædefinitionis, ipsius omnis scilicet, vim habet. Velut si dixerimus, Ὁ ἄνθρωπος (homo) est species, unam naturam universalis hominis omnes particulares homines comprehendentem significamus. Sin autem dixerimus, Ὁ ἄνθρωπος est animal, tunc omnia sub homine seu humana specie individua declaramus, et nihil aliud dicimus, quam quod omnis homo sit B animal. Quoniam igitur articulus et multa simul patefacit et unum, eapropter etiam ad universalium rerum declarationem coassumitur. Veluti si dicamus, Ὁ ἄνθρωπος (homo), τὸ ζῶον (animal), ἡ αἴσθησις (sensus). Sed et **295** ad solitariarum (rerum cum earum quæ sui juris sunt, tunc individuarum declarationem articulus coassumitur): ut si dicamus, Ὁ ἥλιος (sol), ἡ σελήνη (luna), et ὁ Πέτρος (Petrus) et ὁ Παῦλος (Paulus). Interdum etiam de præcellente inter eos qui ejusdem sunt ordinis sumitur: quatenus Paulum indicare volentes dicimus, ὁ Ἀπόστολος (Apostolus), et Davidem ὁ Προφήτης (Propheta).

3. Quotquot igitur propositiones universalia subjecta habent et sine prædefinitione aut articulo proponuntur, imprædefinitæ aut indefinitæ vocantur; velut Ἄνθρωπος (homo) ambulat: Ἄνθρωπος C (homo) non ambulat.

4. Porro has Aristoteles prædefinitis particularibus æquipollere ait.

5. Veruntamen affirmationes citra controversiam definitis particularibus affirmationibus æquipollent. Negationes vero, alias cum prædefinitione particularibus negationibus, alias universalibus et maxime universalibus (æquipollent). Nemo enim fere ex veteribus pro particulari definita negatione usus esse videtur indefinita. Nihilominus tamen ad differentes enuntiantium notiones consequitur **296** etiam non definita (seu indefinita) negatio.

6. Unde in contingente materia in qua particulares prædefinitæ simul verum dicunt, ἤ aliquis scilicet et ἡ non omnis: in hac etiam non prædeD finitæ simul verum aiunt, et rursus contradictorie opponentur.

7. Indefinita igitur affirmatio sine ambiguitate

definitæ particulari affirmationi æquivalet : velut hæc, Homo est justus, huic, Aliquis homo est justus.

8. Quemadmodum ergo in definita particulari affirmatione, siquidem posita fuerit particula negativa, alias particularem negationem, alias universalem efficit : veluti cum hoc audiverimus, Aliquis homo non est justus, siquidem negandi particulam ad τὸ aliquis exaudiverimus, idem huic significare putamus : non aliquis, sive nullus, quod manifestius apparet, si τὸ, Non est ante aliquis fuerit positum : veluti hoc non est aliquis homo immortalis ; sin autem negandi particulam ad prædicatum exaudiverimus, idem significare putamus cum quod est, non omnis, hoc est, non omnis homo est justus : sic etiam in indefinita negatione **B** pro enuntiantium dianœa (seu sententia) **297** et particulare et universale significatur, dum inficiatio vel ut cum τῷ aliquis, quod potentia in indefinita negatione continetur vel ut cum prædicato conjungitur. Magis igitur etiam hæc ad universale declinat, cum ab inficiatione negationis fecerimus initium, dicentes : Non est homo justus.

9. Sic vero etiam in universali affirmatione si ponatur inficiatio ante est, et vel ad τὸ omnis vel ad prædicatum subintelligi possit ; evenit ut propositio quatenus quidem (prædefinitionem) τὸ omnis tollit, idem cum particulari negatione valeat, quod manifestius apparet, si τὸ non est in principio propositionis ponatur. Velut : Non est omnis **C** homo sapiens : quatenus vero prædicatum removet, universali negationi æquale robur habeat : ut, Omnis homo non est sapiens, quod idem est cum hoc : Nullus homo est sapiens.

10. Cum autem tres sunt propositionum species, nempe prædefinitæ, et imprædefinitæ et singulares : prædefinitæ quidem et imprædefinitæ quoad omne tempus ad dividendum verum et falsum pariter se habent ; singulares autem in necessaria et impossibili materia quoad omne **298** quidem tempus definite verum et falsum dividunt ; in contingente vero quoad præsens et præteritum definite, quoad futurum indefinite : velut, Socrates disputabit, aut, Socrates non disputabit. **D** Quod enim quidem aut disputaturus aut non disputaturus sit, manifestum est. Utra autem contradictionis pars sive affirmatio sive negatio verum dicat, de futuro tempore non licet definite dicere.

11. Differunt denique τὸ μέλλον et τὸ ἐσόμενον. Nam τὸ ἐσόμενον est, quod certo eventurum est : velut, Æstas erit, Hiems erit. Τὸ μέλλον autem quod evenire et non evenire potest : velut, Hic infans erit grammaticus. Etenim infantem fieri et non fieri grammaticum est possibile.

A τῇ διωρισμένῃ μερικῇ καταφάσει χωρὶς ἀμφιβολί- ὡς εἴρηται· οἷον ἡ, Ἄνθρωπος δίκαιός ἐστι, τῇ, Τ ἄνθρωπος δίκαιός ἐστιν.

η'. Ὥσπερ οὖν ἐπὶ τῆς διωρισμένης μερικῆς κ ταφάσεως, εἴ γε τεθῇ τὸ ἀρνητικὸν μόριον, ποτὲ μ μερικὴν ἀπόφασιν, ποτὲ δὲ καθόλου ποιεῖ· οἷον τ Τὶς ἄνθρωπος δίκαιος οὐκ ἔστιν, ἀκούσαντες, εἰ μ πρὸς τὸ τὶς τὴν ἄρνησιν ἐξακούσαιμεν, ταυτὸν οἰό μεθα σημαίνειν τῷ οὔτις εἴτουν οὐδείς· ὅπερ φα νεται σαφέστερον, εἰ τὸ Οὐκ ἔστι τεθῇ πρὸ τοῦ τὶς ὡς τὸ, Οὐκ ἔστι τις ἄνθρωπος ἀθάνατος. Εἰ δὲ πρ τὸν κατηγορούμενον τὴν ἄρνησιν ἐξακούσαιμεν ταυτὸν οἰώμεθα σημαίνειν τῷ οὐ πᾶς, ἤγουν, ο πᾶς ἄνθρωπος δίκαιός ἐστιν· οὕτω κἀπὶ τῆς ἀδιο ρίστου ἀποφάσεως, κατὰ τὴν τῶν ἀποφαινομένω **B** διάνοιαν, καὶ τὸ μερικὸν καὶ τὸ καθόλου σημαίνεται. τῆς ἀρνήσεως συνταττομένης, ὡς πρὸς τὸ τὶς τὸ δυνάμει περιεχόμενον ἐν τῇ ἀδιορίστῳ καταφάσει, ἢ ὡς πρὸς τὸ κατηγορούμενον. Μᾶλλον μὲν οὖν ἀποκλίνει καὶ αὕτη πρὸς τὸ καθόλου, ὅταν ἀπὸ τῆς ἀρνήσεως ποιώμεθα τῆς ἀποφάσεως τὴν ἀρχὴν, Οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος δίκαιος, λέγοντες.

θ'. Οὕτω καὶ κἂν τῇ καθόλου καταφάσει τῆς ἀρνήσεως τιθεμένης πρὸ τοῦ ἐστι, καὶ δυναμένης ἢ πρὸς τὸ πᾶς ἢ πρὸς τὸ κατηγορούμενον ἐξακούεσθαι, συμβαίνει τὴν πρότασιν, ὡς μὲν ἀναιροῦσαν τὸ πᾶς, τῇ κατὰ μέρος ἀποφάσει ταυτὸν ἰσχύειν· ὅπερ σαφέστερον φαίνεται τιθεμένου τοῦ οὐκ ἔστι κατ' **C** ἀρχὰς τῆς προτάσεως· οἷον, Οὐκ ἔστι πᾶς ἄνθρωπος σοφός· ὡς δὲ τὸ κατηγορούμενον ἀναιροῦσαν, τῇ καθόλου ἀποφάσει ἰσοσθενεῖν· οἷον, Πᾶς ἄνθρωπος σοφὸς οὐκ ἔστιν· ὅπερ ταυτόν ἐστι τῷ, Οὐδεὶς ἄνθρωπος σοφός ἐστι.

ι'. Τριῶν δ' ὄντων εἰδῶν τῶν προτάσεων, ἤτοι τῶν προσδιωρισμένων, τῶν ἀπροσδιορίστων, καὶ τῶν καθέκαστα, αἱ μὲν προσδιωρισμέναι καὶ ἀπροσδιόριστοι κατὰ πάντα χρόνον ὁμοίως ἔχουσι πρὸς τὸ διαιρεῖν τὸ ψεῦδος καὶ τὴν ἀλήθειαν· αἱ δὲ καθέκαστα κατὰ πάντα μὲν χρόνον ἐπὶ τῆς ἀναγκαίας ὕλης καὶ ἀδυνάτου διαιροῦσιν ὡρισμένως τὸ ψεῦδος καὶ τὴν ἀλήθειαν· ἐπὶ δὲ τῆς ἐνδεχομένης κατὰ πάντα μὲν τὸν ἐνεστῶτα καὶ παρεληλυθότα ὡρισμένως, κατὰ δὲ τὸν μέλλοντα ἀορίστως· οἷον, Σωκράτης **D** διαλέξεται, ἢ, Σωκράτης οὐ διαλέξεται. Ὅτι μὲν γὰρ ἢ διαλέξεται, ἢ οὐ διαλέξεται, δῆλον· ὁπότερον δὲ τῆς ἀντιφάσεως ἀληθεύει μόριον, εἴτε ἡ κατάφασις, εἴτε ἡ ἀπόφασις, ὡρισμένως οὐκ ἔστιν εἰπεῖν ἐπὶ μέλλοντος.

ια'. Διενήνοχε δὲ τὸ μέλλον καὶ τὸ ἐσόμενον. Ἐσόμενον μὲν γάρ ἐστι τὸ ἐξάπαντος ἐκβησόμενον· οἷον, Ἔσται θέρος, Ἔσται χειμών· μέλλον δὲ τὸ ἐκβῆναι καὶ μὴ ἐκβῆναι δυνάμενον· οἷον, Τόδε τὸ βρέφος ἔσται γραμματικόν. Δυνατὸν γὰρ γενέσθαι καὶ μὴ γενέσθαι τὸ βρέφος γραμματικόν.

Σχῆμα κεφαλ. κθ', περὶ ἀπροσδιορίστων προτάσεων.

Τῶν προτάσεων	αἱ μὲν προσδιωρισμέναι, οἷον, πᾶς ἄνθρωπος λογικός·
	αἱ δὲ ἀπροσδιόριστοι, οἷον, ἵππος τρέχει·
	αἱ δὲ καθέκαστα, οἷον, Παῦλος δημηγορεῖ.

Tabula capitis 29, de imprædefinitis propositionibus.

Propositionum	aliæ quidem prædefinitæ, ut, omnis homo est rationalis,
	aliæ vero imprædefinitæ, ut, equus currit,
	aliæ denique singulares, ut, Paulus concionatur.

299 SYNOPSIS CAPITIS XXX,

QUOD EST DE AFFIRMATIONE ET NEGATIONE.

*1. Affirmationem describit. — 2. Negationem item. — 3. Regulas exponit quomodo negationes faciendæ sint; et primo quidem in propositionibus ex subjecto et prædicato ne affirmationes infinitæ fiant. — 4. Occupatio, quare τὸ non discerit, exempli gratia non faciat affirmationem ex infinito prædicato. — 5 Per epiphoram repetit quod membro tertio proposuit, et ostendit deinde quomodo in propositionibus ex tertio apprædicato negationes faciendæ sint, ne fiant affirmationes transpositæ. — 6. Causas exponit cur affirmatio ex transpositione seu transposita sic dicta sit. — 7. Confirmat propositionem hanc, exempli gratia, Homo est non animal, non esse negationem, sed affirmationem transpositam. — 8. Pluribus exemplis declarat, quomodo in propositionibus ex tertio apprædicato fieri debeat negatio, ne fiat affirmatio transposita. — 9. Juxta monstrat quomodo in propositionibus, ex tertio apprædicato affirmatio ex transpositione facienda sit. — 10. Conclusio superiorum et ad sequentia transitio. — 11. Tertiam regulam tradit, quomodo in propositionibus modalibus sit facienda negatio. — 12. Occupatio. — 13. Nomina et verba in propositionibus transposita idem significare, nisi quod in rhythmo et perspicuitate aliquid se offerat discriminis — **300** 14. Itidem negandi particulam cum termino cui conjuncta est, transpositam idem significare. — 15 Ipsam tamen per se transpositam variare propositiones, prout vel subjecto vel prædicato vel apprædicato, vel signis aliquibus adjungitur. — 16. Causam reddit cur Græci in propositionibus pro οὔτις usurpent οὐδείς. — 17. Prædefinitiones seu signa instar particulæ negandi si per se translocentur, propositiones variare, et interdum evertere. — 18. Sed si cum terminis quibus a principio fuerunt adjunctæ transferantur, easdem propositiones servare. — 19. Regula proponitur secundum quam propositiones consequentes faciendæ sint. — 20. Cautio ne pro prædicato tota propositio accipiatur. — 21. Declarat hanc regulam exemplis et primum quidem propositionum definitarum exemplo. — 22. Regulam supra membro 19 propositam uberius explicat. — 23. Dein eamdem exemplo singularium propositionum explicat. — 24. Denique indefinitarum. — 25. Rationem reddit de indefinitis negationibus transpositis, cur ad indefinitas affirmationes simplices non ita evidenter consequantur.*

—

ΚΕΦΑΛ. Λ'.

A

Περὶ καταφάσεως καὶ ἀποφάσεως.

α. Κατάφασίς ἐστιν, ὡς προείρηται, τὸ εἰπεῖν, τί τινι ὑπάρχει, εἴτε κατ' οὐσίαν, οἷον, Ὁ ἄνθρωπος ζῶόν ἐστι (κατ' οὐσίαν γὰρ ὑπάρχει τῷ ἀνθρώπῳ τὸ ζῶον εἶναι), εἴτε κατὰ συμβεβηκὸς, ὡς, Πλάτων διαλέγεται. Δυνατὸν γὰρ αὐτὸν καὶ διαλέγεσθαι καὶ μὴ διαλέγεσθαι· τὸν ἄνθρωπον δὲ μὴ εἶναι ζῶον ἀδύνατον.

β'. Ἀπόφασις δέ ἐστιν ἀναίρεσις καταφάσεως. Ἡ κατάφασις γὰρ τὸ ἀρνητικὸν προσλαβοῦσα μόριον, ἀπόφασις γίνεται.

γ'. Χρὴ δὲ τὸ τοιοῦτον ἀρνητικὸν μόριον ἐπὶ μὲν τῶν ἐξ ὑποκειμένου καὶ κατηγορουμένου προτάσεων τῷ κατηγορουμένῳ συνάπτεσθαι, ἤγουν τῷ ῥήματι. Τῆς γὰρ, Πλάτων διαλέγεται, καταφάσεως ἀπόφασίς ἐστιν, οὐχ ἡ λέγουσα, Οὐ Πλάτων διαλέγεται (κατάφασις γάρ ἐστι καὶ αὕτη, τὸν ὑποκείμενον ἀόριστον ἔχουσα), ἀλλ' ἡ λέγουσα, Πλάτων οὐ διαλέγεται.

B

δ'. Τὸ δὲ, οὐ διαλέγεται, καθ' αὐτὸ μὲν ὡς ἕν τι θεωρούμενον, λέγεται ἀόριστον ῥῆμα, διὰ τὸ μηδενὸς ὡρισμένου εἶναι σημαντικόν· ἐν δὲ τῇ προτάσει παραλαμβανόμενον, ὡς τοῦ ὑποκειμένου ἀποφασκόμενον, ὡρισμένον ἐστίν. Οὐκέτι γὰρ ὡς ἕν, ἀλλ' ὡς

CAPUT XXX.

De affirmatione et negatione.

1. Affirmatio est, ut ante dictum, dicere quid insit alicui, sive secundum substantiam, ut, Homo est animal (etenim homini **301** inest secundum substantiam esse animal), sive secundum accidens: ut, Plato disputat. Illum enim disputare et non disputare est possibile. At hominem non esse animal, impossibile est.

2. Negatio autem affirmationis remotio (seu peremptio). Affirmatio enim assumpta negativa particula fit negatio.

3. Cæterum hanc negandi particulam in propositionibus ex subjecto et prædicato conjungi oportet prædicato sive verbo. Etenim affirmationis, Plato disputat, non est negatio quæ dicit, Non Plato disputat (nam et hæc est affirmatio infinitum subjectum habens), sed hæc quæ dicit, Plato non disputat.

4. At τὸ non disputat si per se ut unum aliquid consideretur, verbum infinitum dicitur, propterea quod finitum nihil significet: sed cum in propositione assumitur ut de subjecto negetur finitum est. Non enim amplius ut unum, sed ut duo sumitur,

negativa particula ipsum prædicatum a subjecto discretum esse ostendente.

5. In propositionibus ergo quidem ex subjecto et prædicato si fiat negatio, prædicato particula inficiationis conjungenda est. At vero in propositionibus ex **302** tertio apprædicato ejusmodi inficiationis particula, apprædicato, nempe ipsi Est, et non alii alicui adjungenda est. Affirmationis enim hujus, Homo est animal, negatio est quæ dicit, Homo non est animal, non hæc quæ dicit, Homo est non animal.

6. Hæc enim affirmatio ex transpositione dicitur, propterea quod transposita negandi particula ex apprædicato in prædicatum, per hujusmodi transpositionem negatio fiat affirmatio : aut quod pro finito prædicato transposito infinito, finito nimirum sublato, ex ejusmodi transpositione prædicati declarata fiat affirmatio.

7. Propositio igitur hæc, Homo est non animal, affirmatio est, non negatio. Qui enim dixerit, Homo est non animal, dixit hominem esse non animal, sed aliud quid præter animal. Qui autem dixerit, Homo non est animal, ille de homine negavit eum esse animal, et indicavit non inesse hoc homini, esse animal. Dictum autem est quod enuntiativarum orationum, quæ dicit aliquid alicui inesse, est affirmatio ; quæ autem dicit non inesse, est negatio. Affirmatio igitur est **303** hoc, Homo est non animal ; negatio autem hujus, hoc : Homo non est non animal.

8. Eodem modo etiam hujus affirmationis, Socrates est justus, negatio est, Socrates non est justus, non hæc, Socrates est non justus. Hæc enim ex transpositione est affirmatio, et hujus negatio est, Socrates non est non justus. Similem in modum etiam hujus, Aristoteles est philosophans ; negatio est, Aristoteles non est philosophans. At hoc, Aristoteles est non philosophans, affirmatio est transposita, cujus negatio est, Aristoteles non est non philosophans.

9. In affirmationibus enim ex tertio apprædicato si negandi particula prædicato simpliciter apponatur, ex transpositione affirmationes facit. Et si etiam ex pluribus prædicatum sit compositum, sive omnia ex quibus ejusmodi est compositum, de subjecto dicantur essentialiter, quemadmodum in definitionibus ; sive ex his aliquid secundum accidens, ut cum dixerimus, Socrates est homo albus, oportet negandi particulam omni seu toti prædicato anteponi, ut affirmationem ex transpositione faciamus. Velut, Homo est animal rationale, mortale, intelligentiæ et scientiæ capax. Hoc simplex est affirmatio. Ex transpositione autem affirmatio est, Homo **304** est non animal rationale, mortale, intelligentiæ et scientiæ capax. Et iterum, Socrates est homo philosophus, albus, simplex

A δύο λαμβάνεται, τοῦ ἀρνητικοῦ μορίου τὸ διακεκρίσθαι τὸ κατηγορούμενον ἀπὸ τοῦ ὑποκειμένου ἐμφαίνοντος.

ε'. Ἐπὶ μὲν οὖν τῶν ἐξ ὑποκειμένου καὶ κατηγορουμένου προτάσεων, γινομένης τῆς ἀποφάσεως, τῷ κατηγορουμένῳ συναπτέον τὸ τῆς ἀρνήσεως μόριον· ἐπὶ δὲ τῶν ἐκ τρίτου προσκατηγορουμένου προτάσεων τῷ προσκατηγορουμένῳ συναπτέον τὸ τοιοῦτον τῆς ἀρνήσεως μόριον, τῷ ἔστι δηλονότι καὶ οὐκ ἄλλῳ τινί. Τῆς γὰρ, Ὁ ἄνθρωπος ζῶόν ἐστι, καταφάσεως ἀπόφασίς ἐστιν ἡ λέγουσα, Ὁ ἄνθρωπος οὐ ζῶόν ἐστιν.

ς'. Αὕτη γὰρ ἐκ μεταθέσεως κατάφασις λέγεται, διὰ τὸ, μετατεθέντος τοῦ ἀρνητικοῦ μορίου, ἐκ τοῦ προσκατηγορουμένου εἰς τὸν κατηγορούμενον, ἐκ B τῆς τοιαύτης μεταθέσεως τὴν ἀπόφασιν γενέσθαι κατάφασιν· ἢ καὶ ἀντὶ τοῦ ὡρισμένου κατηγορουμένου μετατεθέντος ἀορίστου, ἀρθέντος δηλονότι τοῦ ὡρισμένου, ἐκ τῆς τοιαύτης μεταθέσεως τοῦ κατηγορουμένου τὴν δηλωθεῖσαν γενέσθαι κατάφασιν.

ζ'. Ἡ τοίνυν, Ὁ ἄνθρωπος οὐ ζῶόν ἐστι, πρότασις κατάφασίς ἐστιν, οὐκ ἀπόφασις. Ὁ γὰρ εἰπὼν, Ὁ ἄνθρωπος οὐ ζῶόν ἐστιν, ἔφησε τὸν ἄνθρωπον εἶναι μὴ ζῶον, ἀλλ' ἕτερόν τι παρὰ τὸ ζῶον. Ὁ δὲ εἰπὼν, Ὁ ἄνθρωπος ζῶον οὐκ ἔστιν, ἐκεῖνος ἀπέφησε τοῦ ἀνθρώπου τὸ εἶναι ζῶον αὐτόν· καὶ ἐδήλωσεν ὅτι οὐχ ὑπάρχει τῷ ἀνθρώπῳ τὸ ζῶον εἶναι. Εἴρηται δ' ὅτι τῶν ἀποφαντικῶν λόγων ὁ μέν τινι C ὑπάρχειν τι λέγων κατάφασίς ἐστιν· ὁ δὲ μὴ ὑπάρχειν ἀπόφασις. Κατάφασις ἄρα ἐστὶ τὸ, Ὁ ἄνθρωπος οὐ ζῶόν ἐστιν· ἀπόφασις δὲ τούτου τὸ, Ὁ ἄνθρωπος οὐ ζῶον οὐκ ἔστιν.

η'. Ὡσαύτως καὶ τῆς, Σωκράτης δίκαιός ἐστι, καταφάσεως ἀπόφασίς ἐστιν ἡ, Σωκράτης δίκαιος οὐκ ἔστιν· οὐ μὴν ἡ, Σωκράτης οὐ δίκαιός ἐστιν. Αὕτη γὰρ ἐκ μεταθέσεως ὑπάρχει κατάφασις. Ἀπόφασις δὲ ταύτης ἡ, Σωκράτης οὐ δίκαιος οὐκ ἔστιν. Ὁμοίως καὶ τοῦ, Ἀριστοτέλης φιλοσοφῶν ἐστιν, ἀπόφασις τὸ, Ἀριστοτέλης φιλοσοφῶν οὐκ ἔστι. Τὸ δὲ, Ἀριστοτέλης οὐ φιλοσοφῶν ἐστιν, ἐκ μεταθέσεως κατάφασίς ἐστιν· ἀπόφασις δὲ τούτου τὸ, Ἀριστοτέλης οὐ φιλοσοφῶν οὐκ ἔστιν.

θ'. Ἐπὶ γὰρ τῶν ἐκ τρίτου προσκατηγορουμένου D καταφάσεων ἁπλῶς τὸ ἀρνητικὸν μόριον προστιθέμενον τῷ κατηγορουμένῳ τὰς ἐκ μεταθέσεως καταφάσεις ποιεῖ· κἂν ἐκ πλειόνων δὲ σύνθετον εἴη τὸ κατηγορούμενον· εἴτε πάντων ἐξ ὧν συντέθειται τὸ τοιοῦτον κατὰ τοῦ ὑποκειμένου λεγομένων οὐσιωδῶς, καθάπερ ἐπὶ τῶν ὁρισμῶν, εἴτε καί τινος ἐκ τούτων κατὰ συμβεβηκός· ὡς ὅταν εἴπωμεν, Ὁ Σωκράτης ἄνθρωπος λευκός ἐστι, χρὴ τὸ ἀρνητικὸν μόριον προτίθεσθαι τοῦ κατηγορουμένου παντὸς, ἵνα τὴν ἐκ μεταθέσεως κατάφασιν ποιήσωμεν· οἷον, Ὁ ἄνθρωπος ζῶον λογικὸν, θνητὸν, νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικόν ἐστι· τοῦτο ἁπλῆ κατάφασις. Ἐκ μεταθέσεως δὲ κατάφασις, Ὁ ἄνθρωπος οὐ ζῶον λογικὸν, θνητὸν, νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικόν ἐστι. Καὶ πάλιν, Σωκράτης ἄνθρωπος φιλόσοφος λευκός ἐστιν,

ἁπλῆ κατάφασις· ἐκ μεταθέσεως δὲ κατάφασις, Σωκράτης οὐκ ἄνθρωπος φιλόσοφος λευκός ἐστι.

ι'. Πῶς μὲν οὖν γίνεται ἡ ἀπόφασις ἐν ταῖς ἐξ ὑποκειμένου καὶ κατηγορουμένου προτάσεσιν, ἀλλὰ δὴ κἀν ταῖς ἐκ τρίτου προσκατηγορουμένου διείληπται.

ια'. Ἵνα δὲ κἀν ταῖς μετὰ τρόπου προτάσεσιν ὡς δέον ἡ ἀπόφασις γίνηται, τῷ τρόπῳ συντακτέον τὴν ἄρνησιν. Τοῦ γὰρ, Ἐνδέχεται Σωκράτην βαδίζειν, ἀπόφασίς ἐστι τὸ, Οὐκ ἐνδέχεται Σωκράτην βαδίζειν. Τὸ δὲ, Ἐνδέχεται Σωκράτην μὴ βαδίζειν, ἐκ μεταθέσεώς ἐστι κατάφασις· ἀπόφασις δὲ τούτου τὸ, Οὐκ ἐνδέχεται Σωκράτην μὴ βαδίζειν.

ιβ'. Γίνεται μὲν γὰρ ἀπόφασις ἐπὶ τῶν τοιούτων προτάσεων, καὶ τῷ *ἔστι* συμπλεκομένης τῆς ἀρνήσεως, ὅταν αὐτὸ δὴ τὸ ἔτι λαμβάνωμεν κατ' ἐνέργειαν ἐν ταῖς τοιαύταις προτάσεσι τιθέντες πραγματικῶς μὴ μέντοι μόνον συννοοῦντες αὐτό· οἷον ὅταν οὐ λέγωμεν, Δυνατὸν τὸν Σωκράτην φιλοσοφεῖν, ἀλλ' ὅταν, Δυνατόν ἐστι τὸν Σωκράτην φιλοσοφεῖν. Ταύτης γὰρ τῆς καταφάσεως ἀπόφασις καὶ ἡ, Δυνατόν ἐστι τὸν Σωκράτην φιλοσοφεῖν· καὶ ἡ, Δυνατὸν οὐκ ἔστι τὸν Σωκράτην φιλοσοφεῖν. Ἀλλὰ κρεῖττον καὶ ἀσφαλέστερον τὸ κατὰ πάσας τὰς ἀποφάσεις ἐν ταῖς μετὰ τρόπου προτάσεσι προτιθέναι τοῦ τρόπου τὴν ἄρνησιν· εἴτ' ἔχουσιν, εἴτ' οὐκ ἔχουσι τὸ ἔστι προσκείμενον· καὶ τῆς, Δυνατόν ἐστι Σωκράτην φιλοσοφεῖν, καταφάσεως ἀπόφασιν τιθέναι τὴν, Οὐ δυνατόν ἐστι Σωκράτην φιλοσοφεῖν. Ὡσαύτως δὲ κἀπὶ τῶν ἄλλων τῶν ὁμοίων ποιεῖν.

ιγ'. Ἐν δὲ ταῖς προτάσεσι τὰ ὀνόματα μετατιθέμενα καὶ τὰ ῥήματα ταυτὸ σημαίνει διὰ παντός. Περὶ μὲν γὰρ τὸ εὔρυθμον καὶ σαφὲς τῆς ἀπαγγελίας οὐκ ὀλίγην διαφορὰν ἡ τοιάδε τάξις τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν ῥημάτων ἐργάζεται· περὶ δὲ τὸ σημαινόμενον οὐδὲ μίαν ποιεῖ τὴν ἐναλλαγήν. Ταυτὸ γὰρ σημαίνει τὸ εἰπεῖν, Ἔστιν ἄνθρωπος δίκαιος, καὶ, Ἔστι δίκαιος ἄνθρωπος, καὶ, Δίκαιος ἄνθρωπός ἐστι, καὶ, Ἄνθρωπός ἐστι δίκαιος.

ιδ'. Οὕτω δὲ καὶ ἀρνητικὸν μόριον, μετὰ τοῦ ὅρου ᾧ συνέζευκται μετατιθέμενον, ταυτὸ σημαίνει. Ταυτὸ γάρ ἐστιν εἰπεῖν, Οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος δίκαιος, καὶ, Οὐκ ἔστι δίκαιος ἄνθρωπος, καὶ, Δίκαιος ἄνθρωπος οὐκ ἔστι, καὶ, Ἄνθρωπος οὐκ ἔστι δίκαιος.

ιε'. Αὐτὸ μέντοι τὸ ἀρνητικὸν μόριον μετατιθέμενον καθ' αὑτὸ, παντάπασιν ἐξαλλάττει τὰς προτάσεις καὶ τῷ μὲν ὑποκειμένῳ συμπλεκόμενον ποιεῖ κατάφασιν ἐξ ἀορίστου ὑποκειμένου, οἷον, Οὐκ ἄνθρωπος δίκαιός ἐστι· τῷ δὲ κατηγορουμένῳ κατάφασιν ἐκ μεταθέσεως, οἷον, Ἄνθρωπος οὐ δίκαιός ἐστι· τῷ δὲ προσκατηγορουμένῳ ἀπόφασιν, οἷον, Ἄνθρωπος δίκαιος οὐκ ἔστιν. Ὁμοίως δὲ καὶ τισι προσδιορισμοῖς συμπλεκόμενον. Ἐπὶ γὰρ τοῦ, Πᾶς ἄνθρωπος δίκαιός ἐστι, τὸ τῆς ἀρνήσεως μόριον, τῷ πᾶς προσδιορισμῷ συμπλεκόμενον, ἀπόφασιν ποιεῖ τὴν, Οὐ πᾶς ἄνθρωπος δίκαιός ἐστι· τῷ δὲ, Τὶς ἄνθρωπος δίκαιός ἐστι, κατὰ τὸν τῆς προσδιορισμὸν

A affirmatio. At ex transpositione affirmatio est, Socrates est non homo, philosophus, albus.

10. Quomodo igitur in propositionibus ex subjecto et prædicato, sed et in propositionibus ex tertio apprædicato fiat negatio disceptatum est.

11. Ut autem etiam in propositionibus modalibus negatio fiat, quemadmodum oportet, negativa particula modo conjungenda est. Hujus enim, Contingit Socratem ambulare, negatio est, Non contingit Socratem ambulare. At τὸ, Contingit Socratem non ambulare, affirmatio est ex transpositione: cujus negatio est, Non contingit Socratem non ambulare.

B 12. Fit enim negatio in ejusmodi propositionibus, si etiam verbo *est* inficiationis particula applicetur, cum nimirum ipsum Est acta accipimus in ejusmodi propositionibus, et id reipsa ponimus, non tantum subintelligimus: velut cum non dicimus Possibile Socratem philosophari, sed cum dicimus Possibile est Socratem philosophari. Hujus enim affirmationis **305** negatio est et hæc, non possibile est Socratem philosophari: et hæc non est possibile Socratem philosophari. Sed melius est et tutius in omnibus negationibus propositionum modalium inficiationem modo præponere; sive ille τὸ Est adjectum sive non habeant; et hujus affirmationis, Possibile est Socratem philosophari, negationem constituere hanc, Non possibile est Socratem philosophari; et eodem modo in aliis similibus facere

C 13. Porro in propositionibus nomina et verba si transponantur, idem semper significant. Quoad quidem rhythmi venustatem et perspicuitatem pronuntiati, non exiguam differentiam talis nominum et verborum ordo causatur: at quoad significatum, nullam mutationem efficit. Idem enim significant dicere, Est homo justus, et, Est justus homo, et, Justus homo est, et, Homo est justus.

14. Ita vero etiam negandi particula cum termino cui conjugata est si transponatur, idem significat. Idem enim est dicere, Non est homo justus, et, Non est justus homo, et, Justus homo non est,
D et, Homo non est justus.

15. Ipsa tamen negandi particula si per se transponatur, **306** propositiones omnino immutat, et subjecto quidem conserta affirmationem facit ex infinito subjecto, velut, Non homo justus est: prædicato autem, affirmationem transpositam, velut, Homo est non justus: apprædicato denique negationem: ut, Homo non est justus. Simili ratione etiam si aliquibus prædefinitionibus applicetur (negandi particula, negationem facit). Nam in hoc, Omnis homo est justus, si negandi particula prædefinitioni omnis adjungatur, negationem facit hanc, Non omnis homo est justus; huic autem, Τὶς (aliquis) homo est justus, si juxta prædefinitio-

nem aliquis componatur (inficiationis particula) negationem efficit hanc, Οὔτις (non aliquis) homo est justus.

16. Sed quia τὸ οὔτις (pro nullus) magis est poeticum (quam oratorium) pro illo quod communi usui familiare est, assumitur τὸ οὐδεὶς, quod æqualem τῷ οὔτις vim et robur habet. Quapropter in hac negatione, οὔ τὶς (non aliquis) homo est justus, siquidem τὸ οὐ τὶς proferatur accentu in ultima syllaba, primo quidem Græcorum usui minus notum est, et insuper etiam magis abusive (quam proprie) dicitur, **307** nihilque finitum in quantitate significat. Verum enim est hoc, οὔ τὶς (non aliquis) homo justus est, cum si plures, justi sint; tum si nullus, justus exsistat. Hinc etiam propter ejuscemodi infinitionem hoc τὸ οὐ τὶς, cum accentu in ultima, nequaquam in usu est.

B 17. Quemadmodum autem negativa particula, si per se quidem transponatur, ex aliis alias propositiones efficit : sin autem cum particula propositionis, cui in principio conjuncta erat omnifariam transponatur, eamdem significationem retinet : ita sane etiam prædefinitiones si per se quidem translocentur propositiones, interdum evertant et ex veris falsas efficiant.

18. Sin vero cum terminis, quibus initio consertæ fuerant, transferantur, easdem propositiones custodiunt : ut, Omnis homo est animal, Est animal omnis homo : Homo omnis, animal est : Animal, omnis homo est. Et quotquot aliis illa modis variegare contingit.

C 19. Quod si autem consequentes, sive simul verum aut falsum dicentes omnes propositiones invenire volumus, tali utemur regula. In omni propositione quæ aut finitum habet subjectum, aut infinitum ; **308** et aut simplex est aut transposita : et secundum quantitatem quidem aut universalis aut particularis, aut singularis aut indefinita ; secundum qualitatem vero aut affirmativa aut negativa est : subjectum quidem terminum in consequentibus ad se invicem propositionibus eumdem ut et quantitatem servari, cætera vero omnia mutari oportet.

20. Attendendum autem ne pro prædicato totam propositionem, sed propositionis partem accipiamus. Sit enim ut in hypothesi propositio hæc, Homo est justus, oportet τὸ homo, pro subjecto, D τὸ justus est, pro prædicato accipere.

21. Huic regulæ si attendamus, consequentes propositiones omnes inveniemus : velut in prædefinitis huic, Omnis homo est animal, quæ simplex est universalis affirmatio, hæc ex transpositione universalis negatio consequens est : Nullus homo est non animal : et huic simplici particulari affirmationi, Aliquis homo est philosophus, particularis negatio ex transpositione consequens est, Non omnis homo est non philosophus.

22. Oportet enim in consequentibus propositio-

A συντιθέμενον, ἀπόφασιν ποιεῖ, τὴν, Οὔτις ἄνθρωπος δίκαιός ἐστιν.

ις'. Ἀλλ' ἐπεὶ τὸ οὔτις ποιητικώτερον, ἀντ' αὐτοῦ παραλαμβάνεται τὸ τῇ κοινῇ χρήσει σύνηθες, τὸ οὐδεὶς, ὅπερ ἔχει τὴν ἴσην τῷ *οὔτις* ἰσχύν. Διὸ καὶ ἡ ἀπόφασις, Οὐδεὶς ἄνθρωπος δίκαιός ἐστιν, ὀξυτόνως μέντοι τὸ *οὐ τὶς* προφερόμενον, πρῶτον μὲν τῇ Ἑλληνικωτέρᾳ χρήσει οὐκ ἔγνωσται. Πλὴν καὶ καταχρηστικώτερον λεγόμενον τὸ *οὐ τὶς*, οὐδὲν ὡρισμένον σημαίνει κατὰ ποσόν. Ἀληθὲς γὰρ τὸ, *Οὐ τὶς* ἄνθρωπος δίκαιός ἐστι, καὶ πλειόνων ὄντων δικαίων, καὶ μηδενὸς δικαίου ὑπάρχοντος. Ὅθεν καὶ διὰ τὴν τοιαύτην ἀοριστίαν οὐδόλως ἐν χρήσει τὸ τοιοῦτον ὀξύτονον οὐ τὶς γίνεται.

B ιζ'. Καθάπερ δὲ τὸ ἀποφατικὸν μόριον, καθ' αὑτὸ μὲν μετατιθέμενον, ἄλλας ἐξ ἄλλων τὰς προτάσεις ποιεῖ· μετὰ δέ γε τοῦ μορίου τῆς προτάσεως, ᾧτινι συμπεπλεγμένον ἦν ἐξ ἀρχῆς παντοδαπῶς μετατιθέμενον, τὴν αὐτὴν τηρεῖ πρότασιν· οὕτω δὴ καὶ οἱ προσδιορισμοὶ καθ' αὑτοὺς μὲν μεταταττόμενοι τὰς προτάσεις ἐνίοτε ἀναστρέφουσι, καὶ ψευδεῖς ποιοῦσιν ἐξ ἀληθῶν.

ιη'. Μετὰ μέντοι τῶν ὅρων οἷς ἐξ ἀρχῆς συνεπλάκησαν μεταβιβαζόμενοι, τὰς αὐτὰς προτάσεις φυλάττουσιν· οἷον, Πᾶς ἄνθρωπος ζῶόν ἐστι, Ζῶον πᾶς ἄνθρωπός ἐστι, Ἄνθρωπος πᾶς ζῶόν ἐστι, Ζῶον πᾶς ἄνθρωπός ἐστι. Καὶ ὁσαχῶς ἄλλως ἐνδέχεται διαπλέκειν αὐτά.

C ιθ'. Εἰ μέλλοιμεν δὲ καὶ τὰς συνακολουθούσας, εἴτουν συναληθευούσας ἢ καὶ συμψευδομένας εὑρίσκειν πασῶν τῶν προτάσεων, κανόνι τοιούτῳ χρησόμεθα πάσης προτάσεως, ἢ ὡρισμένον ἐχούσης τὸν ὑποκείμενον, ἢ ἀόριστον· καὶ ἢ ἁπλῆς οὔσης ἢ ἐκ μεταθέσεως· καὶ κατὰ μὲν τὸ ποσὸν ἢ καθόλου οὔσης ἢ μερικῆς ἢ ἀδιορίστου ἢ καὶ καθέκαστα· κατὰ δὲ τὸ ποιὸν ἢ καταφατικῆς ἢ ἀποφατικῆς· χρὴ τὸν μὲν ὑποκείμενον ὅρον φυλάττεσθαι τὸν αὐτὸν ἐπὶ τῶν συνακολουθουσῶν ἀλλήλαις προτάσεων, ἀλλὰ δὴ καὶ τὸ ποσόν· πάντα δὲ τὰ λοιπὰ ἐναλλάττεσθαι.

κ'. Προσεκτέον δὲ μὴ τελείαν λαμβάνειν πρότασιν τὸν κατηγορούμενον, ἀλλὰ μέρος προτάσεως. Ἔστω γὰρ ὡς ἐν ὑποθέσει πρότασις ἡ, Ἄνθρωπος δίκαιός D ἐστι. Δεῖ τὸ μὲν, ἄνθρωπος ὑποκείμενον λαβεῖν, τὸ δὲ, δίκαιός ἐστι, κατηγορούμενον· καὶ μὴ ὅλον τὸ, Ἄνθρωπος δίκαιός ἐστι, κατηγορούμενον.

κα'. Τούτῳ τῷ κανόνι προσέχοντες τὰς συνακολουθούσας προτάσεις ἁπάσας εὑρήσομεν· οἷον ἐπὶ τῶν προσδιωρισμένων τῇ, Πᾶς ἄνθρωπος ζῶόν ἐστιν, ἁπλῇ οὔσῃ καταφάσει καθόλου, ἡ ἐκ μεταθέσεως καθόλου ἀπόφασις συνακολουθεῖ, ἡ, Οὐδεὶς ἄνθρωπος οὐ ζῶόν ἐστι· καὶ τῇ, Τὶς ἄνθρωπος φιλόσοφός ἐστιν, ἁπλῇ οὔσῃ καταφάσει μερικῇ, ἡ ἐκ μεταθέσεως μερικὴ ἀπόφασις συνακολουθεῖ, ἡ, Οὐ πᾶς ἄνθρωπος οὐ φιλόσοφός ἐστι.

κβ'. Χρὴ γὰρ τὴν μὲν κατάφασιν γίνεσθαι ἀπό-

φασιν ἐπὶ τῶν συνακολουθουσῶν, καὶ τὴν ἀπόφασιν κατάφασιν, τὴν ἁπλῆν ἐκ μεταθέσεως, καὶ τὴν ἐκ μεταθέσεως ἁπλῆν· τἄλλα καὶ πάντα φυλάττεσθαι ἀπαράλλακτα· οἷον τὸ καθόλου μένειν καθόλου. Καὶ τὸ μερικὸν, μερικόν· τὸ προσδιωρισμένον, προσδιωρισμένον· καὶ τὸ ἀδιόριστον, ἀδιόριστον· καὶ τὸ καθέκαστα, καθέκαστα· καὶ τὸ ὑποκείμενον τὸ αὐτόν.

κγ'. Ὅθεν τῇ, Σωκράτης δίκαιός ἐστι, συνακολουθήσει ἡ, Σωκράτης οὐ δίκαιος οὐκ ἔστι.

κδ'. Καὶ ἀνάπαλιν τῇ, Ἄνθρωπος πολυμαθής ἐστιν, ἡ· Ἄνθρωπος οὐ πολυμαθὴς οὐκ ἔστιν.

κε'. Ἀλλὰ δεῖ ἐνταῦθα, ἤγουν ἐν ταῖς ἀδιορίστοις προτάσεσι, μεμνῆσθαι οὗπερ εἰρήκαμεν πρότερον· ὅτι αἱ ἀποφάσεις αὗται οὐκ ἰσοδυναμοῦσιν ἀναμφιλέκτως ταῖς μερικαῖς. Ὥστε ἡ, Ἄνθρωπος οὐ πολυμαθὴς οὐκ ἔστιν, ἀπόφασις οὐκ ἐναργῶς συνακολουθήσει τῇ, Ἄνθρωπος πολυμαθής ἐστιν· ἐν τῷ ποσῷ θεωρουμένης ἐξαλλαγῆς· εἴ γε τῶν ἀπροσδιορίστων προτάσεων αἱ μὲν καταφάσεις ἰσοσθενοῦσιν ὁμολογουμένως ταῖς μερικαῖς, αἱ δ' ἀποφάσεις οὐχ οὕτως ἔχουσαι φαίνονται.

A nibus affirmationem quidem fieri negationem; et
309 negationem, affirmationem; simplicem, transpositam; et transpositam, simplicem; cætera vero omnia invariata servari: velut universale manere universale; particulare, particulare; prædefinitum, prædefinitum; indefinitum, indefinitum, et singulare, singulare; ac subjectum, idem.

23. Unde huic, Socrates est justus, consequens erit hæc, Socrates non est non justus.

24. Et vicissim huic, Homo est multiscius, hæc, Homo non est non multiscius.

25. Sed hic nimirum in indefinitis propositionibus meminisse oportet ejus de quo ante diximus, quod hæ negationes haud absque controversia particu-
B laribus æquipolleant. Quare hæc negatio, Homo non est non multiscius, ad hanc, Homo est multiscius, evidenter non consequenter: cum in quantitate evariatio spectetur, siquidem imprædefinitarum propositionum affirmationes particularibus communi omnium consensu æqualem vim et robur habent, negationes autem non ita sese habere conspiciuntur.

310 *Tabula capitis 30, de affirmatione et negatione.*

Ut fiat negatio, adjungenda est negandi particula non
- in propositionibus ex subjecto et prædicato constantibus, Ipsi prædicato; ut; Plato non disserit,
- in propositionibus ex tertio apprædicato, apprædicato, ut, Plato non est rudis;
- in propositionibus modalibus, modo, ut, non contingit Platonem ambulare.

Negandi particula non
- præposita apprædicato facit negationem simplicem, ut, homo non est animal,
- postposita facit affirmationem ex transpositione, ut, homo est non animal.

311 Affirmatio ex transpositione dicitur vel quod
- negandi particula ex apprædicati loco ponatur in loco prædicati,
- pro finito prædicato transponatur infinitum, finito sublato,
- ordo consecutionis sit transpositus: quippe ad simplicem negationem affirmatio transposita consequitur, et contra.

Negandi particula adjuncta		facit	
	nomini		affirmationem ex infinito subjecto,
	prædicatori		affirmationem ex transpositione vel negationem simplicem,
	apprædicato		affirmationem simplicem,
	signis, omnis et aliquis		negationem simplicem.

Ordo consecutionis propositionum, cujus hæc regula.

312 Ad affirmationem simplicem quamcunque sequitur negatio transposita; et contra ad negationem simplicem sequitur affirmatio transposita. Exempli gratia:

	Affirmationes simplices.	*Negationes transpositæ.*
Prædefinitæ	Omnis homo est justus	Nullus homo est non justus
	Aliquis homo est justus	Non aliquis homo est non justus
Singularis	Socrates est justus	Socrates non est non justus
Indefinita	Homo est multiscius	Homo non est non multiscius

Consequentes.

	Negationes simplices.	*Affirmationes transpositæ.*
Prædefinitæ	Nullus homo est justus	Omnis homo est non justus
	Aliquis homo non est justus	Aliquis homo est non justus
Singularis	Socrates non est justus	Socrates est non justus
Indefinita	Homo non est multiscius	Homo est non multiscius

SYNOPSIS CAPITIS XXXI

QUOD EST DE SYLLOGISMO ET CONVERSIONE.

313 1. *Syllogismum definit.* — 2. *Definitionem explicat secundum singulas particulas.* — 3. *Occupatio, cur in definitione ponatur* τὸ συμβαίνει, *id est evenit.* — 4. *Epiphora ex quot et quibus syllogismis constet.* — 5. *Quare conclusio sequatur ex necessitate in syllogismo ad præmissas.* — 6. *Syllogismus* ὁμωνύμως *usurpatur, et primo pro toto conserto ex præmissis et conclusione, quomodo etiam defini us fuit et duobus exemplis declaratur.* — 7. *Deinde etiam pro conclusione tantum.* — 8. *Syllogismi simplicis et compositi differentia indicatur.* — 9. *Omnem propositionem ex subjecto et prædicato constitui ex terminis.* — 10. *Quantum et prædicatum ad subjectum et subjectum ad prædicatum esse debeat in propositione.* — 11. *Quid sit in toto esse.* — 12. *Quid sit dici de omni.* — 13. *Quod est in tote esse et dici de omni in propositionibus affirmativis, idem est non in toto esse et dici de nullo in negativis.* — 14. *Quid non in toto esse.* — 15. *Quid dici de nullo.* — 16. *Proprie dictus syllogismus simplex, nimirum quot habeat propositiones seu præmissas.* — 17. *Quomodo hæ distinguantur.* — 18. *Utra major propositio dicatur.* — 19. *Utra minor.* — 20. *In compositis syllogismis quæ propositio analogice major et minor dicatur.* — 21. *Quæ propositio in syllogismo deterior, quæ melior cum in quantitate tum in qualitate.* — 22. *Quod deteriorem partem sequatur conclusio, quemadmodum inductione probatur modorum syllogisticorum.* — 314 23. *Ex duabus negativis et duabus particularibus præmissis nullum syllogismum fieri.* — 24. *Ad secundam partem capitis acceditur, et conversio describitur.* — 25. *Dividitur ab objecto.* — 26. *Per præcisionem conversio terminorum simplicium tangitur.* — 27. *Conversio syllogismorum declaratur.* — 28. *In propositionibus quæ conversio contingens vocetur et quare.* — 29. *Quæ conversio cum contrapositione et cur ita indicatur et quam late pateat.* — 30. *Quæ conversio simplex et quomodo definiatur.* — 31. *Docetur in specie quomodo propositiones singulæ convertantur, et primo quidem universalis affirmativa.* — 32. *Quod universalis negans propositio in rebus contingentibus non convertatur in seipsam.*

CAPUT XXXI.

De syllogismo et conversione.

1. Syllogismus est oratio in qua positis aliquibus aliud quid ab iis quæ posita sunt ex necessitate evenit, propterea quod hæc sunt.

2. Syllogismus enim est oratio ex nominibus et verbis composita : in qua sane oratione, positis, hoc est, consensis aliquibus (hæc autem sunt propositiones) quoad omnem necessitatem 315 evenit, propterea quod hæ scilicet propositiones sunt, aliud quid ab ejusmodi propositionibus, unum puta et finitum, quod est conclusio

3. Cum autem in definitione positum sit, ex necessitate, ne quis forte existimet , in sola materia necessaria conclusionem sequi ad propositiones, τὸ evenit, adjectum est. Hoc autem significat, naturaliter propositionibus concurrere (conclusionem) hoc est , cum ipsis (ut etymologia Græci verbi exprimatur) venire.

4. Omnis igitur simplex syllogismus ex duabus constat propositionibus et conclusione, quæ a propositionibus diversa est, una et finita, hoc est affirmante vel negante, universali aut particulari.

5. Necessario autem et irrefragabiliter in omni materia evenit ; quandoquidem idem est ac si diceretur : conclusio consequitur propositiones non propter naturam rerum , sed propter positum propositionum ; quæ scilicet propositiones sufficientes sunt ad conclusionem colligendam , nulla alia ad ipsam propositione indigentes.

6. Totum autem hoc, duæ propositiones videlicet cum conclusione, syllogismus, hoc est, ratiocinatio vocatur 316 quod ex ejusmodi propositionibus per conclusionem ratiocinemur, hoc est , cum ratione colligamus id quod ad ostensionem est pro-

A

ΚΕΦΑΛ. ΛΑ'.

Περὶ συλλογισμοῦ καὶ ἀντιστροφῆς.

α'. Συλλογισμός ἐστι λόγος, ἐν ᾧ τεθέντων τινῶν ἕτερόν τι τῶν κειμένων ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει τῷ ταῦτα εἶναι.

β'. Λόγος γάρ ἐστιν ὁ συλλογισμὸς, ἐξ ὀνομάτων καὶ ῥημάτων συγκείμενος, ἐν ᾧ δὴ λόγῳ τεθέντων, εἴτουν ὁμολογηθέντων τινῶν (ταῦτα δέ εἰσι προτάσεις), κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην συμβαίνει, διὰ τὸ εἶναι ταύτας δὴ τὰς προτάσεις ἕτερόν τι τῶν τοιούτων προτάσεων, ἓν δηλονότι καὶ ὡρισμένον, ὅπερ ἐστὶ τὸ συμπέρασμα.

γ'. Τεθέντος δὲ τοῦ ἐξ ἀνάγκης ἐν τῷ λόγῳ τοῦ συλλογισμοῦ, ἵνα μή τις ἴσως ἐπὶ μόνης ὑπολάβοι τῆς ἀναγκαίας ὕλης ἕπεσθαι τὸ συμπέρασμα ταῖς
B
προτάσεσι, τὸ συμβαίνει προστέθειται. Τοῦτο δὲ δηλοῖ, τὸ συντρέχειν φυσικῶς ταῖς προτάσεσιν, ἤγουν σὺν αὐταῖς βαίνειν, ὡς ἂν εἴποι ἐτυμολογῶν.

δ'. Πᾶς τοίνυν ἁπλοῦς συλλογισμὸς ἐκ προτάσεων συνίσταται δύο, καὶ συμπεράσματος ἑτέρου παρὰ τὰς προτάσεις ὄντος, ἑνός τε καὶ ὡρισμένου, καταφατικοῦ, τουτέστιν ἢ ἀποφατικοῦ, καθόλου ἢ μερικοῦ.

ε'. Ἠναγκασμένως δὲ καὶ ἀπαραιτήτως ἐπὶ πάσης ὕλης συμβαίνει· ταυτὸν δ' εἰπεῖν, συνακολουθεῖ τὸ συμπέρασμα ταῖς προτάσεσιν, οὐ διὰ τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ διὰ τὴν θέσιν τῶν προτάσεων. Αἱ δὴ προτάσεις αὐτάρκεις εἰσὶ πρὸς τὸ συν-
C
αγαγεῖν τὸ συμπέρασμα, μηδεμιᾶς ἄλλης προτάσεως πρὸς τοῦτο δεόμεναι.

ϛ'. Τοῦτο δ' ὅλον, αἱ δύο προτάσεις δηλαδὴ μετὰ καὶ τοῦ συμπεράσματος, καλεῖται συλλογισμὸς, ὅτιπερ ἐκ τῶν τοιούτων προτάσεων διὰ τοῦ συμπεράσματος συλλογιζόμεθα· τουτέστι συνάγομεν λογικῶς τὸ εἰς δεῖξιν προκείμενον. Συλλογὴ γὰρ λόγων

ἐστὶν ὁ συλλογισμός. Πρόκειται γοῦν ἡμῖν ἴσως δεῖξαι τὴν λογικὴν ψυχὴν ἀεικίνητον, καὶ λέγομεν οὕτως· Ἡ λογικὴ ψυχὴ αὐτοκίνητος· τοῦτο πρότασις· τὸ αὐτοκίνητον ἀεικίνητον· ἑτέρα πρότασις. Ταύταις οὖν ταῖς δυσὶ προτάσεσιν ἐξ ἀνάγκης συνέπεται (τὸ) συμπέρασμα, ὅτι ἡ λογικὴ ψυχὴ ἀεικίνητος. Τοῦτο δὲ ἦν τὸ εἰς δεῖξιν προκείμενον. Ἄλλος πάλιν συλλογισμὸς δι' οὗ τὴν λογικὴν ψυχὴν ἀθάνατον δείκνυμεν. Ἡ λογικὴ ψυχὴ ἀεικίνητος· τὸ ἀεικίνητον, ἀθάνατον· ἡ λογικὴ ψυχὴ ἄρα ἀθάνατος. Μία πρότασις, Ἡ λογικὴ ψυχὴ ἀεικίνητος· ἑτέρα πρότασις, Τὸ ἀεικίνητον ἀθάνατον. Συμπέρασμα δὲ, Ἡ λογικὴ ψυχὴ ἀθάνατος· ὅπερ ἐξ ἀνάγκης συνηκολούθησε ταῖς ληφθείσαις προτάσεσιν, ἕτερον ὂν παρ' αὐτάς.

ζ'. Ποτὲ δὲ καὶ αὐτὸ τὸ συμπέρασμα καλεῖται συλλογισμὸς, ὡς τὰ διεστῶτα ἐν τοῖς λόγοις, εἴτουν ἐν ταῖς προτάσεσι, τοὺς ἄκρους ὅρους φημὶ, συνάγον ὁμοῦ καὶ ὡς συλλέγον τὴν ἐν πᾶσι τοῖς ὅροις διεσπαρμένην ἀπόδειξιν.

η'. Ὁ τοίνυν κυρίως συλλογισμὸς ὁ ἁπλοῦς ἐκ προτάσεων συνίσταται δύο, καὶ τοῦ συμπεράσματος. Οἱ δὲ σύνθετοι συλλογισμοὶ ἐκ πλειόνων προτάσεων σύγκεινται. Δυνατὸν γὰρ ἐκ τῶν εἰρημένων συλλογισμῶν, ἕνα συνθέντας εἰπεῖν. Ἡ λογικὴ ψυχὴ αὐτοκίνητος· τὸ αὐτοκίνητον ἀεικίνητον· τὸ ἀεικίνητον ἀθάνατον· ἡ λογικὴ ψυχὴ ἄρα ἀθάνατος.

θ'. Πᾶσα δὲ πρότασις ἐξ ὑποκειμένου καὶ κατηγορουμένου συνίσταται· οἳ μόνοι καὶ ὅροι κυρίως εἰσίν. Εἰς αὐτοὺς γὰρ ἀναλύεται ἡ πρότασις, ὡς εἴς τινα στοιχεῖα καὶ πρώτας ἀρχάς.

ι'. Καὶ ὁ μὲν κατηγορούμενος ἢ μείζων ὀφείλει εἶναι τοῦ ὑποκειμένου, ἢ ἴσος· ἐλάττων δὲ οὐδαμῶς· ὁ δέ γε ὑποκείμενος ἢ ἐλάττων ἢ ἴσος· μείζων δὲ οὐδαμῶς.

ια'. Ὅταν μὲν οὖν ἐκ τοῦ ὑποκειμένου πρὸς τὸν κατηγορούμενον ἐρχώμεθα, λέγεται ἐν ὅλῳ, ὡς ὅταν εἴπωμεν· Ἡ λογικὴ ψυχὴ αὐτοκίνητος· ἤγουν ἡ λογικὴ ψυχὴ ἐν παντὶ τῷ αὐτοκινήτῳ, ἢ ἐν ὅλῳ τῷ αὐτοκινήτῳ. Ἐν ὅλῳ γὰρ αὐτοκινήτῳ ἡ λογικὴ ψυχὴ ὡς μέρος ἐστί. Ταυτὸν δέ ἐστιν εἰπεῖν, Ἡ λογικὴ ψυχὴ ἐν ὅλῳ τῷ αὐτοκινήτῳ· καὶ ἡ λογικὴ ψυχὴ αὐτοκίνητος.

ιβ'. Ὅταν δὲ πρὸς τὸν ὑποκείμενον ἐκ τοῦ κατηγορουμένου ἐρχώμεθα, τότε λέγεται κατὰ παντός· ὡς ὅταν εἴπωμεν, Τὸ αὐτοκίνητον κατὰ πάσης ψυχῆς λογικῆς· ἢ οὕτως, Τὸ αὐτοκίνητον πάσῃ ψυχῇ λογικῇ ὑπάρχει, τοῦτο λέγοντες, ὅτι τὰ ἄτομα πάντα τῆς λογικῆς ψυχῆς ἔχει τὸ εἶναι καὶ λέγεσθαι αὐτοκίνητα

ιγ'. Ὥσπερ δὲ τὸ ἐν ὅλῳ, καὶ τὸ κατὰ παντὸς ἐν ταῖς καταφατικαῖς προτάσεσιν, οὕτως ἐν ταῖς ἀποφατικαῖς τὸ οὐκ ἐν ὅλῳ καὶ τὸ κατ' οὐδενός.

ιδ'. Ὅταν μὲν γὰρ ἐπὶ τῶν καταφατικῶν προτά-

A positum. Syllogismus enim orationum (seu rationum) est sylloge (seu collectio). Est nimirum nobis exempli gratia propositum ostendere, rationalem animam semper esse mobilem, et sic dicimus : Anima rationalis a se est mobilis. Hoc est propositio. Quod est a se mobile, est semper mobile : altera propositio. Ad has igitur duas propositiones ex necessitate consequitur conclusio : animam rationalem esse semper mobilem. Hoc autem erat ad ostensionem propositum. Rursum alius syllogismus, quo animam rationalem immortalem esse ostendimus. Anima rationalis est semper mobilis; quod est semper mobile est immortale ; ergo anima rationalis est immortalis. Una propositio, anima rationalis est semper mobilis. Secunda propositio, quod est semper mobile, est immortale. Conclusio denique, anima rationalis est immortalis : quæ ex necessitate ad sumptas propositiones consecuta est, cum ab ipsis diversa sit.

B 7. Nonnunquam autem etiam ipsa conclusio syllogismus **317** vocatur, ut quæ distantia in orationibus sive in propositionibus, extremos, inquam, terminos, in unum cogat, et dispersam in omnibus terminis demonstrationem quasi colligat.

8. Qui igitur proprie est syllogismus, nempe simplex, ex duabus propositionibus et conclusione constituitur. Qui autem compositi sunt syllogismi, ex pluribus propositionibus constant. Possumus enim ex dictis syllogismis uno confecto dicere, anima rationalis est a se mobilis : quod a se est mobile, est semper mobile : quod est semper mobile, est immortale. Ergo anima rationalis est immortalis.

9. Cæterum omnis propositio ex subjecto et C prædicato constituitur, qui etiam soli proprie termini sunt. In ipsos enim, ut in elementa quædam et prima principia, resolvitur.

10. Et prædicatus quidem (terminus) aut major esse debet subjecto, aut æqualis, nequaquam autem minor. At vero subjectus, aut minor, aut æqualis, nequaquam autem major.

11. Cum igitur ex subjecto ad prædicatum venimus, in toto dicitur, ut cum dixerimus, Anima rationalis est a se mobilis, hoc est, anima rationalis est **318** in omni eo quod est a se mobile, aut anima rationalis est in toto, quod a se mobile est. In toto enim quod a se mobile est, anima rationalis ut pars est. Idem autem est dicere, anima rationalis in toto est, quod a se est mobile; et anima D rationalis est a se mobilis.

12. Cum vero ex prædicato ad subjectum venimus, tunc de omni dicitur : ut cum dixerimus, quod est a se mobile, de omni anima rationali (dicitur), aut ita, quod est a se mobile, omni animæ rationali inest, hoc nimirum dicentes omnia individua animæ rationalis habere hoc quod sint et dicantur a se mobilia.

13. Quemadmodum autem in toto et de omni in affirmativis propositionibus : ita τὸ non in toto et de nullo in negativis propositionibus sunt.

14. Cum enim a subjecto ad prædicatum in pro-

positionibus negativis venimus, tunc dicitur non in toto. Velut, Homo non est inanimatum : aut, Homo non est in toto inanimato ; pro eo, Homo non est pars inanimati.

15. Cum autem ex prædicato ad subjectum venimus, tunc de nullo dicitur, velut, Inanimatum de nullo homine est, aut inanimatum nulli homini inest, hoc est, **319** nullum humanæ speciei individuum deprehendetur habere, quod sit aut dicatur inanimatum.

16. Duas igitur propositiones habet proprie dictus syllogismus, nempe simplex.

17. Sed una earum major, altera minor vocatur.

18. Et major quidem quæ illum terminum prædicatum habet, quem etiam conclusio.

19. Quæ autem restat, minor est : velut in hoc syllogismo : Anima est semper mobilis ; semper mobile est immortale ; ergo anima est immortalis. Major propositio est quæ dicit : Semper mobile est immortale. Habet enim immortale, prædicatum : quod etiam conclusioni similiter prædicatum est. Nam conclusio sic habet : Anima immortalis est. At minor propositio est quæ dicit, animam esse semper mobilem.

20. In compositis autem syllogismis secundum proportionem major est inter omnes proportiones, quæ prædicatum habet eumdem terminum, quem et conclusio; minor autem, quæ hunc terminum non habet. Et insuper minor propositio est quæ idem subjectum habet quod et conclusio.

21. Dicitur porro etiam deterior et melior propositio in syllogismo. Quoniam **320** enim omnis propositio et quantitatem habet (aut enim universalis aut particularis est) et qualitatem (aut enim affirmativa aut negativa est), deterior quidem est secundum quantitatem particularis universali, secundum qualitatem autem negativa deterior affirmativa ; relinquitur inde meliores esse universalem particulari et affirmativam negativa.

22. Deteriorem autem ex propositionibus sequitur conclusio. Si igitur ex duabus affirmativis constiterit syllogismus et ambabus universalibus, nulla in hoc propositio est deterior, et erit etiam conclusio affirmativa et universali. Sin vero ex duabus affirmativis propositionibus syllogismus fuerit, una universali, altera particulari, quoniam particularis universali est deterior, ut dictum est ; conclusio quæ hanc deteriorem sequitur erit particularis affirmativa. Quod si rursum ex una affirmativa, altera negativa, et vero ambabus universalibus syllogismus consertus fuerit, conclusio quidem universalis erit (quandoquidem nulla propositio particularis est), negativa tamen, ut quæ deteriorem in qualitate **321** propositionem sequatur. Sin denique ex particulari affirmativa et universali negativa, perfectus fuerit syllogismus, conclusio sequetur in quantitate quidem particularem, in qualitate autem ne-

A σεων ἐκ τοῦ ὑποκειμένου πρὸς τὸν κατηγορούμενον ἐρχώμεθα, τότε λέγεται οὐκ ἐν ὅλῳ· οἷον, Ὁ ἄνθρωπος ἄψυχον οὐκ ἔστιν· ἤ, Ὁ ἄνθρωπος οὐκ ἐν ὅλῳ τῷ ἀψύχῳ ἐστίν· ἀντὶ τοῦ, Μέρος οὐκ ἔστι τοῦ ἀψύχου ὁ ἄνθρωπος.

ιε'. Ὅταν δὲ πρὸς τὸν ὑποκείμενον ἐκ τοῦ κατηγορουμένου ἐρχώμεθα, τότε λέγεται κατ' οὐδενός· οἷον, Τὸ ἄψυχον κατ' οὐδενὸς ἀνθρώπου ἐστίν· ἤ, Τὸ ἄψυχον οὐδενὶ ἀνθρώπῳ ὑπάρχει· τουτέστιν, Οὐδὲν τοῦ ἀνθρωπείου εἴδους ἀτόμων ἔχον εὑρεθήσεται τὸ εἶναι ἢ λέγεσθαι ἄψυχον.

ις'. Δύο μὲν οὖν προτάσεις ὁ κυρίως ἔχει συλλογισμὸς ὁ ἁπλοῦς.

ιζ'. Ἀλλ' ἡ μὲν αὐτῶν καλεῖται μείζων, ἡ δ' ἐλάττων.

B ιη'. Καὶ μείζων μὲν ἡ τὸν ὅρον ἐκεῖνον ἔχουσα κατηγορούμενον, ὅνπερ καὶ τὸ συμπέρασμα.

ιθ'. Ἐλάττων δέ ἐστιν ἡ λοιπή· οἷον ἐπὶ τοῦδε τοῦ συλλογισμοῦ· Ἡ ψυχὴ ἀεικίνητος· τὸ ἀεικίνητον ἀθάνατον· ἡ ψυχὴ ἄρα ἀθάνατος. Μείζων πρότασίς ἐστιν ἡ λέγουσα· Τὸ ἀεικίνητον ἀθάνατον, ἔχει γὰρ τὸ ἀθάνατον κατηγορούμενον· ὅπερ ἐστὶ καὶ τῷ συμπεράσματι ὁμοίως κατηγορούμενον. Τὸ συμπέρασμα γὰρ ἡ ψυχὴ ἀθάνατος. Ἐλάττων δὲ πρότασίς ἐστιν ἡ λέγουσα ὅτι ἡ ψυχὴ ἀεικίνητος.

κ'. Ἐπὶ δὲ τῶν συνθέτων συλλογισμῶν ἀναλόγως μείζων μὲν ἔστι πασῶν προτάσεων ἡ ἔχουσα κατηγορούμενον τὸν αὐτὸν ὅρον, ὅνπερ καὶ τὸ συμπέρασμα· ἐλάττων δὲ ἡ τὸν τοιοῦτον ὅρον μὴ ἔχουσα· C καὶ ἔτι ἐλάττων ἡ ἔχουσα τὸν αὐτὸν ὑποκείμενον, ὅνπερ καὶ τὸ συμπέρασμα.

κα'. Λέγεται δὲ καὶ χείρων πρότασις ἐν συλλογισμῷ, καὶ κρείττων· ἐπεὶ γὰρ πᾶσα πρότασις, καὶ ποσὸν ἔχει (ἢ γὰρ καθόλου ἢ μερική) καὶ ποιόν· (ἢ γὰρ καταφατική, ἢ ἀποφατική)· χείρων μὲν ἐστι κατὰ (τὸ) ποσὸν τῆς καθόλου ἡ μερική· χείρων δὲ καὶ κατὰ τὸ ποιὸν τῆς καταφατικῆς ἡ ἀποφατική. Λοιπὸν κρείττους ἡ καθόλου τῆς μερικῆς, καὶ ἡ καταφατικὴ τῆς ἀποφατικῆς.

κβ'. Τῇ χείρονι δὲ τῶν προτάσεων ἕπεται τὸ συμπέρασμα. Εἰ μὲν οὖν ἐκ δύο καταφατικῶν συσταίη ὁ συλλογισμὸς καὶ ἀμφοῖν καθόλου· οὐδεμία πρότα- D σις ἐν τούτῳ χείρων ἐστί. Καὶ ἔσται τὸ συμπέρασμα καὶ καταφατικὸν καὶ καθόλου· ἂν δ' ἐκ δύο καταφατικῶν εἴη προτάσεων ὁ συλλογισμὸς, τῆς μὲν μιᾶς καθόλου, τῆς ἑτέρας δὲ μερικῆς· ἐπεὶ χείρων ἐστὶν, ὡς εἴρηται, τῆς καθόλου ἡ μερική· ταύτῃ δὴ τῇ χείρονι ἑπόμενον τὸ συμπέρασμα ἔσται μερικὸν καταφατικόν. Ἂν δ' ἐκ μιᾶς μὲν καταφατικῆς, ἑτέρας δὲ ἀποφατικῆς, καὶ ἀμφοῖν δὲ καθόλου συμπλακείη συλλογισμός· ἔσται τὸ συμπέρασμα καθόλου μὲν (ἐπείπερ οὐδεμία πρότασις μερική), ἀποφατικὸν δὲ τῇ χείρονι κατὰ τὸ ποιὸν προτάσει ἑπόμενον· ἂν δ' ἐκ μερικῆς καταφατικῆς, καὶ καθόλου ἀποφατικῆς ἀπαρτισθείη συλλογισμὸς, ἀκολουθήσει τὸ συμπέρασμα τῇ καταφατικῇ μὲν κατὰ τὸ ποσὸν, τῇ ἀποφατικῇ δὲ κατὰ τὸ ποιόν· καὶ ἔσται μερικὸν

ἀποφατικὸν ἐξ ἀμφοτέρων τῶν προτάσεων τὸ χεῖριστον ἐκλεξάμενον. A

κγ'. Ἐκ δύο δὲ ἀποφατικῶν προτάσεων, κἂν καθόλου εἶεν· ἢ ἐκ δύο μερικῶν, κἂν καταφατικαὶ εἶεν, οὐδέποτε δύναται γενέσθαι συλλογισμός.

κδ'. Ἡ δ' ἀντιστροφή, οἱονεὶ στροφή τίς ἐστιν εἰς τοὐπίσω καὶ παλινδρόμησις.

κε'. Αὕτη ἡ ἀντιστροφὴ καὶ ἐν ὅροις θεωρεῖται, καὶ ἐν προτάσεσι, καὶ ἐν συλλογισμοῖς.

κς'. Ἀλλὰ περὶ μὲν τῆς ἐν ὅροις ἀντιστροφῆς ἐν τῷ περὶ τῶν πρός τι κεφαλαίῳ διείληπται· ὅτι ὁ πατὴρ υἱοῦ πατήρ· καὶ ὁ υἱὸς πατρὸς υἱός, καὶ τὰ ἑξῆς.

B κζ'. Ἐν συλλογισμοῖς δὲ γίνεται ἀντιστροφή, ὅταν τὸ συμπέρασμα λαβόντες καὶ προσθέντες τὴν μείζω τῶν προτάσεων, τὴν ἐλάττω κατασκευάσωμεν· οἷον κείσθω συλλογισμὸς ὁ λέγων, Ἡ λογικὴ ψυχὴ αὐτοκίνητος· τὸ αὐτοκίνητον ἀεικίνητον· τὸ ἀεικίνητον ἀθάνατον· ἡ λογικὴ ψυχὴ ἀθάνατος. Ἔχομεν οὖν τὸ αὐτὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ λογικὴ ψυχὴ ἀθάνατος. Τοῦτο λαβόντες καὶ ποιήσαντες ἐλάττω πρότασιν, εἶτα προσθέντες τὰς λοιπάς, ποιοῦμεν συμπέρασμα τὴν πρὶν οὖσαν ἐλάττω πρότασιν, λέγοντες οὕτως· Ἡ λογικὴ ψυχὴ ἀθάνατος· τὸ ἀθάνατον ἀεικίνητον· τὸ ἀεικίνητον αὐτοκίνητον· ἡ λογικὴ ψυχὴ ἄρα αὐτοκίνητος. Ἐνδέχεται δὲ καὶ τὴν ἐλάττω πρότασιν τῷ συμπεράσματι συμπλέξαντας ποιῆσαι συμπέρασμα τὴν ἐν τῷ προτέρῳ συλλογισμῷ μείζω πρότασιν· C οἷον, Ἡ λογικὴ ψυχὴ ἀθάνατος· τὸ ἀθάνατον αὐτοκίνητον· τὸ αὐτοκίνητον ἀεικίνητον· ἡ λογικὴ ψυχὴ ἄρα ἀεικίνητος. Οὕτω μὲν οὖν γίνεται ἡ ἐν συλλογισμοῖς ἀντιστροφή.

gativam; eritque particularis negativa, quæ ex ambabus propositionibus id quod deterrimum est elegerit.

23. Ex duabus autem negativis propositionibus, etsi universales fuerint: aut ex duabus particularibus, etsi affirmativæ fuerint, nunquam potest syllogismus fieri.

24. Cæterum conversio veluti quædam in posteriora versio et recursus (seu reciprocatio) est.

25. Hæc conversio in terminis spectatur et in propositionibus et in syllogismis.

26. Sed de conversione quidem in terminis in capite de iis quæ sunt ad aliquid disceptatum est; quod pater filii sit pater, et filius sit patris filius, et quæ deinceps sunt.

27. In syllogismis autem fit conversio, cum conclusione accepta et majore propositione apposita minorem confirmaverimus. Veluti ponatur syllogismus qui dicit: Anima rationalis est a se mobilis. Quod est a se mobile, est semper mobile. Quod est semper mobile, est immortale. **322** Anima igitur rationalis est immortalis. Habemus igitur eamdem conclusionem, animam rationalem esse immortalem. Hanc accipientes et minorem propositionem facientes, et inde cæteras adjicientes, conclusionem efficimus eam, quæ prius erat minor propositio, sic dicendo: Anima rationalis est immortalis; quod est immortale est semper mobile; quod est semper mobile est a se mobile; anima igitur rationalis est a se mobilis. Contingit autem et minore propositione conclusioni conjuncta facere conslusionem eam quæ in priore syllogismo erat major propositio. Velut, Anima rationalis est immortalis; quod est immortale est a se mobile; quod est a se mobile est semper mobile; rationalis igitur anima est semper mobilis. Sic quidem igitur in syllogismis fit conversio.

κη'. Ἡ δ' ἐν προτάσεσι γινομένη ἀντιστροφὴ ἢ τὴν μὲν τάξιν τῶν ὅρων φυλάττει τὸν αὐτὸν τηροῦσα κατηγορούμενον, καὶ τὸν αὐτὸν ὑποκείμενον· μόνην δὲ τὴν ποιότητα μεταβάλλει, ποιοῦσα τὴν ἀποφατικὴν πρότασιν καταφατικήν, καὶ καταφατικὴν ἀποφατικήν. Καὶ λέγεται αὕτη ἐνδεχομένη ἀντιστροφή, ὡς ἐπὶ μόνης τῆς ἐνδεχομένης ὕλης συνισταμένη· οἷον, Τὶς ἄνθρωπος λούεται, Τὶς ἄνθρωπος οὐ λούεται. Αὕτη δ' οὐκ ἂν εἴη κυρίως ἀντιστροφή.

D

κθ'. Εἰ δὲ μήτε τῶν ὅρων ἡ τάξις φυλάττοιτο, μήτε μὴν ἡ ποιότης, γίνεται ἡ καλουμένη σὺν ἀντιθέσει ἀντιστροφή. Καλεῖται δ' οὕτως, διὰ τὸ ἀντιστρέφειν ἡμᾶς ἐκ τοῦ κατηγορουμένου πρὸς τὸν ὑποκείμενον λαμβάνοντας τοὺς ἀντικειμένους τῶν ὅρων ἀντὶ καταφατικῶν ἀποφατικούς, καὶ ἀντὶ ἀποφατικῶν καταφατικούς. Οἷον, Εἰ ὁ ἄνθρωπος ζῶον, τὸ μὴ ζῶον οὐδὲ ἄνθρωπος. Καὶ εἰ τὸ πῦρ οὐ ψυχρόν, τὸ ψυχρὸν οὐχὶ πῦρ. Ἀναγκαιοτάτη δέ ἐστιν ἐπὶ πάσης ὕλης ἡ τοιαύτη ἀντιστροφή.

λ'. Εἰ δ' ἡ μὲν ποιότης ἡ αὐτὴ μένει τῶν προτάσεων, ἡ τάξις δὲ μόνη τῶν ὅρων ἐναλλάττοιτο, καὶ ὁ μὲν ὑποκείμενος γίνεται κατηγορούμενος, ὁ δὲ

28. Quæ autem in propositionibus fit conversio, aut ordinem quidem terminorum conservat, eumdem prædicatum et eumdem subjectum retinens: solam autem qualitatem immutat, ex negativa propositione affirmativam, et ex affirmativa negativam efficiens. Et dicitur hæc contingens conversio, quod in **323** sola contingente materia consistat; velut, Aliquis homo lavat, Aliquis homo non lavat: quanquam hæc proprie non fuerit conversio.

29. Quod si autem neque terminorum ordo neque etiam qualitas servetur, conversio fit, quæ cum contrapositione vocatur. Sic autem vocatur, propterea quod nos ex prædicato ad subjectum convertamus, terminos oppositos accipiendo, pro negativis affirmativos, et pro affirmativis negativos. Velut, si homo est animal; quod non est animal non est homo. Et si ignis non est frigidus: quod frigidum est, non est ignis. Maxima autem necessaria est ejusmodi conversio in omni materia.

30. Sin autem, qualitate propositionum eadem manente, solus terminorum ordo immutetur; et subjectus quidem fiat prædicatus, prædicatus vero sub-

jectus, simplex fit conversio. Simplex enim conversio est communio duarum propositionum quoad utrumque terminum, ut ordo quidem terminorum mutetur, sed qualitas eadem retineatur cum veritatis consensu.

31. Quoniam autem in specie quatuor sunt propositiones, universalis affirmans, universalis negans, **324** particularis affirmans, particularis negans: universalis quidem affirmativa in particularem affirmantem quoad dictam conversionem simplicem convertetur; velut, Omnis homo est animal; et, Quoddam animal est homo.

32. Universalis autem negativa in seipsam: velut, Nullus homo est rationis expers; et, Nullum rationis expers est homo.

33. Et vero etiam particularis affirmativa in seipsam convertetur: velut, Aliquis homo est albus; et, Aliquid album est homo.

34. At particularis negativa in solis contingentibus rebus in seipsam convertitur. Velut, Non omnis homo quinque digitis est præditus, et, Non omne quod quinque digitis est præditum, homo est. In aliis autem (rebus) neque in seipsam neque in universalem negativam convertitur. Si enim dixerimus: Non omne animal est equus: non possum etiam dicere, Non omnis equus est animal, aut, Nullus equus est animal. Omnis enim equus est animal. Hinc etiam reprobatur conversio ejus quæ est non omnis (particularis negativæ propositionis).

35. Sed neque universalis negans in contingentibus quidem rebus in seipsam **325** convertitur. Dicere enim licet quod contingat nullum hominem lavare; non licet autem, conversione facta, dicere quod contingat nullum lavans esse hominem. Lavat enim equus et bos; nec verum est dicere quod contingat ut equus et bos non sit homo. Necesse enim potius est hæc non esse hominem: hoc est, impossibile est equum aut bovem esse hominem. Quod enim necesse est non esse, hoc impossibile est esse. Quod autem potest et esse et non esse, hoc contingere dicimus.

A κατηγορούμενος ὑποκείμενος, γίνεται ἡ ἁπλῆ ἀντιστροφή. Ἁπλῆ γὰρ ἀντιστροφή ἐστι κοινωνία δύο προτάσεων κατ' ἀμφοτέρους τοὺς ὅρους, τῆς μὲν τάξεως τῶν ὅρων ἀμειβομένης, τοῦ δὲ ποιοῦ φυλαττομένου μετὰ τοῦ συναληθεύειν.

λα'. Ἐπεὶ δὲ κατ' εἶδος τέσσαρες αἱ προτάσεις εἰσὶ, καθόλου καταφατική, καθόλου ἀποφατική, μερικὴ καταφατικὴ, μερικὴ ἀποφατική· ἡ μὲν καθόλου καταφατικὴ πρὸς τὴν μερικὴν καταφατικὴν ἀντιστρέψει κατὰ τὴν ῥηθεῖσαν ἀντιστροφὴν τὴν ἁπλῆν· οἷον, Πᾶς ἄνθρωπος ζῶον· καὶ, Τὶ ζῶον ἄνθρωπος.

λβ'. Ἡ δὲ καθόλου ἀποφατικὴ πρὸς ἑαυτὴν, οἷον, Οὐδεὶς ἄνθρωπος ἄλογός ἐστι· καὶ, Οὐδὲν ἄλογον ἄνθρωπός ἐστι.

B λγ'. Καὶ ἡ μερικὴ δὲ καταφατικὴ πρὸς ἑαυτὴν ἀντιστρέφει· οἷον, Τὶς ἄνθρωπος λευκὸς, καὶ, Τὶ λευκὸν ἄνθρωπος.

λδ'. Ἡ δέ γε μερικὴ ἀποφατικὴ ἐπὶ μόνων τῶν ἐνδεχομένων πραγμάτων ἀντιστρέφει πρὸς ἑαυτήν· οἷον, Οὐ πᾶς ἄνθρωπος πενταδάκτυλος· καὶ, Οὐ πᾶν πενταδάκτυλον ἄνθρωπος· ἐπὶ δὲ τῶν ἄλλων οὔτε πρὸς ἑαυτὴν ἀντιστρέφει, οὔτε πρὸς τὴν καθόλου ἀποφατικήν. Εἰ γὰρ εἴποιμεν, Οὐ πᾶν ζῶον ἵππος, οὐ δυνάμεθα εἰπεῖν καὶ, Οὐ πᾶς ἵππος ζῶον· ἢ, Οὐδεὶς ἵππος ζῶον· πᾶς γὰρ ἵππος ζῶόν ἐστιν. Ὅθεν καὶ ἀποδοκιμάζεται ἡ ἀντιστροφὴ τῆς οὐ πᾶς.

C λε'. Ἀλλ' οὐδ' ἡ καθόλου ἀποφατικὴ ἐπί γε τῶν ἐνδεχομένων ἀντιστρέφει πρὸς ἑαυτήν. Ἔστι μὲν γὰρ εἰπεῖν, ὡς ἐνδέχεται μηδένα ἄνθρωπον λούσασθαι· οὐκ ἔστι δὲ καὶ ἀντιστρέψαντας εἰπεῖν, ὅτι ἐνδέχεται μηδένα λουόμενον ἄνθρωπον εἶναι. Λούεται γὰρ καὶ ἵππος καὶ βοῦς, καὶ οὐκ ἔστιν ἀληθὲς τὸ λέγειν τὸν ἵππον ἢ τὸν βοῦν ἐνδέχεσθαι μὴ εἶναι ἄνθρωπον. Ἀνάγκη γὰρ μᾶλλον ταῦτα μὴ εἶναι ἄνθρωπον· τουτέστιν ἀδύνατον εἶναι τὸν ἵππον ἢ τὸν βοῦν ἄνθρωπον. Ὃ γὰρ ἀνάγκη μὴ εἶναι, τοῦτ' ἀδύνατον εἶναι· ὃ δὲ δύναται καὶ εἶναι καὶ μὴ εἶναι, τοῦτ' ἐνδέχεσθαι λέγομεν.

Tabula capitis 31, de syllogismo et conversione.

Syllogismus vocatur	plerumque totum hoc, duæ propositiones cum conclusione; quatenus definitur: syllogismus est oratio in qua positis aliquibus aliud quid ab iis quæ posita sunt ex necessitate evenit, propterea quod hæc sint; interdum etiam ipsa conclusio.		
326 Syllogismus alius est	simplex, qui ex duabus propositionibus et conclusione constat; compositus, qui ex pluribus propositionibus constat et in tot simplices syllogismos resolvitur, quot supra duas alias habet proportiones.		
Prædicatum subjecto debet esse	aut minus, aut æquale; non minus.		
Subjectum prædicato debet esse	aut minus, aut æquale; non majus.		
In propositionibus affirmantibus si	ex subjecto ad prædicatum venimus ex prædicato ad subjectum venimus	dicitur	in toto de omni

In propositionibus negativis si
- ex subjecto ad prædicatum venimus, dicitur non in toto.
- ex prædicato ad subjectum convertimur, dicitur de nullo.

327 Conversio spectatur vel in
- terminis : ut, Pater est filii pater, et filius patris filius ;
- propositionibus, de qua postea ;
- syllogismis, cum conclusione accepta et altera præmissarum reliqua infertur.

In conversione propositionum
- ordo terminorum servatur, sola qualitas mutatur, et est contingens conversio : ut, Aliquis homo lavat, Aliquis homo non lavat. Etimproprie conversio dicitur.
- nec terminorum ordo nec qualitas servatur ; et est conversio per contrapositionem ; ut, Homo est animal ; et, Quod non est animal non est homo.
- qualitas servatur, sed ordo terminorum mutatur ; et simplex appellatur ; estque vel
  - simplex homonymως, ut, Nullus homo est lapis, et nullus lapis est homo,
  - per accidens, ut, Omnis homo est animal ; et, Quoddam animal est homo.

Propositio deterior est secundum
- quantitatem: universali particularis
- qualitatem: affirmante negans

sed deteriorem partem seu præmissam sequitur conclusio.

—

328 SYNOPSIS CAPITIS XXXII,

QUOD EST DE TRIBUS FIGURIS.

1. *Quod et quare in syllogismo simplici tres sint proprie termini.* — 2. *Illi termini qui et quales sint.* — 3. *Exemplaris declaratio.* — 4. *Communis et medius terminus in propositionibus trifariam disponitur.* — 5. *Hinc tres figuræ syllogismorum oriuntur.* — 6. *Prima figura.* — 7. *Secunda.* — 8. *Tertia.* — 9. *Singularum figurarum quot modi syllogistici in specie.* — 10. *Modi syllogistici cur etiam conjugationes syllogisticæ dicantur.* — 11. *Figurarum trium quot syllogisticæ conjugationes sint in universum.* — 12. *Trium figurarum quæ communia* — 13. *Quæ propria primæ figuræ.* — 14. *Quæ secundæ.* — 15. *Quæ tertiæ.* — 16. *Admonitio de communitatibus trium figurarum ubique observandis.* — 17. *Ordo figurarum.* — 18. *Ratio ordinis.* — 19. *Repetit quot modi syllogistici sint singularum figurarum, et causam variantis numeri explicat.*

—

ΚΕΦΑΛ. ΛΒ'.

Περὶ τῶν τριῶν σχημάτων.

A

α'. Ἐν τῷ ἁπλῷ συλλογισμῷ τρεῖς κυρίως ὅροι εἰσί. Δύο γὰρ προτάσεις ὁ ἁπλοῦς ἔχει συλλογισμὸς, ὧν ἑκάστη δύο κέκτηται ὅρους· ἕνα ὑποκείμενον, καὶ ἕνα κατηγορούμενον. Ἀλλ' ἴδιον μὲν ἔχει τὸν ἕνα τῶν ὅρων, τὸν δὲ λοιπὸν τῇ ἑτέρᾳ προτάσει κοινόν.

β'. Ὥστε τρεῖς ὅροι τὸν ἁπλοῦν συνιστῶσι συλλογισμόν· οἱ δύο ἴδιοι, καὶ ὁ κοινός. Οἱ μὲν οὖν ἴδιοι ἄκροι· ὁ δὲ κοινὸς μέσος.

γ'. Οἷον ἔστω πρότασις, Ὁ ἄνθρωπος ζῶον. Ἑτέρα πρότασις, Τὸ ζῶον οὐσία. Ταύταις δὴ ταῖς δυσὶ προτάσεσι τὸ ζῶον ὅρος κοινός· ὁ δὲ αὐτὸς ὅρος καὶ μέσος ἐστίν. Ἴδιος δὲ καὶ ἄκρος ὅρος τῇ B μὲν τῶν προτάσεων· ὁ ἄνθρωπος, τῇ δὲ ἡ οὐσία. Συναγόμενοι δὲ οἱ ἄκροι τῶν ὅρων εἰς ταυτὸ, καὶ οἷον ἑνούμενοι συμπέρασμα γίνονται. Εἰ γὰρ ὁ ἄνθρωπος ζῶον, καὶ τὸ ζῶον οὐσία, ὁ ἄνθρωπος οὐσία ἐστίν.

δ'. Ὁ τοίνυν κοινὸς καὶ μέσος ὅρος, ὁ δὶς ἐν τῇ συνθήκῃ τῶν προτάσεων λαμβανόμενος ἢ κατὰ μὲν τὴν μίαν τῶν προτάσεων ὑπόκειται, τουτέστιν ὑποκείμενός ἐστι, κατὰ δὲ τὴν ἄλλην κατηγορεῖται, τουτέστι κατηγορούμενός ἐστιν· ἢ καὶ κατ' ἄμφω τὰς

CAPUT XXXII.

De tribus figuris.

1. In simplici syllogismo tres proprie termini sunt. Duas enim propositiones simplex syllogismus habet, quarum utraque duos obtinet terminos, unum subjectum, et alterum prædicatum. Sed proprium quidem habet unum terminum, reliquum alteri propositioni commune m.

2. 329 Quare tres termini simplicem syllogismum constituunt : duo proprii et communis. Proprii quidem igitur extremi : communis autem, medius.

3. Velut sit propositio : Homo est animal. Altera propositio : Animal est substantia. His sane duabus propositionibus, animal, communis est terminus. Sed et idem terminus etiam medius est. Proprius autem et extremus terminus illi quidem propositioni, homo : huic autem, substantia. Quod si extremi termini colligantur in unum et velut uniantur, conclusio efficiuntur. Si enim homo, animal : et animal, substantia ; homo (ergo) substantia est.

4. Communis igitur et medius terminus est qui bis in propositionum compositione accipitur, aut in una quidem propositione subjicitur, hoc est, subjectus est ; in altera vero prædicatur, hoc est, prædicatus est ; aut etiam in ambabus propositio-

nibus prædicatur: aut etiam in ambabus subjicitur.

5. Et ita tres figuræ syllogismorum prodeunt.

6. Si enim communis et medius terminus in una propositione extremo uni subjicitur, in altera autem de extremo reliquo prædicatur, prima oboritur figura. Velut: Homo est animal; animal est substantia; homo est substantia.

7. Quod si autem etiam in utraque propositione idem communis et medius terminus **330** prædicatur etiam de utrisque extremis, secunda figura efficitur. Velut: Homo est animal; lapis non est animal; homo non est lapis.

8. Quod si denique etiam in ambabus propositionibus idem communis et medius terminus etiam utrique extremo subjicitur, tertia figura emergit. Velut: Homo est animal; homo est rationale; ergo animal est rationale.

9. Prima igitur figura syllogisticos modos quatuor obtinet, totidem etiam secunda; tertia figura sex habet modos syllogisticos.

10. Syllogistici autem modi etiam syllogisticæ conjugationes denominantur. Duæ enim propositiones secundum unum terminum conjugatæ singulos horum modorum efficiunt.

11. Omnes proin syllogisticæ conjugationes trium figurarum, sive modi syllogistici, quatuordecim efficiuntur.

12. Communia quidem igitur trium figurarum sunt, quamlibet earum habere necessario unam propositionem affirmantem, et unam universalem. **331** In nulla enim figura syllogismus unquam aut ex duabus negativis aut ex duabus particularibus constiterit. Hæc igitur tribus figuris communia sunt.

13. Propria autem primæ quidem figuræ, minorem propositionem semper habere affirmantem, et majorem semper universalem, sive affirmantem sive negantem. Ac colligit hæc figura et affirmantes et negantes, et universales et particulares conclusiones.

14. Secundæ figuræ propria sunt, majorem propositionem semper universalem habere, sive affirmantem sive negantem. Quin potius hoc commune est et primæ et secundæ figuræ; singulariter autem secundæ figuræ propria sunt minorem propositionem habere, vel affirmantem vel negantem, sive universalis sive particularis sit; et propositiones dissimiles figura, sive qualitate dissimiles, hoc est, unam quidem, utravis fuerit, affirmantem, reliquam negantem. Colligit autem hæc figura et universales et particulares conclusiones, verumtamen negantes omnes, et nullam unquam affirmantem.

15. Tertiæ figuræ proprium habere semper mi-

A προτάσεις κατηγορεῖται· ἢ καὶ κατ' ἄμφω ὑπόκειται.

ε'. Καὶ οὕτω τρία σχήματα συλλογισμῶν ἀναφαίνεται.

ϛ'. Εἰ μὲν γὰρ ὁ κοινὸς καὶ μέσος ὅρος κατὰ μὲν τὴν μίαν τῶν προτάσεων τῷ ἄκρῳ ὑπόκειται, κατὰ δὲ τὴν ἑτέραν τοῦ λοιποῦ ἄκρου κατηγορεῖται, τὸ πρῶτον γίνεται σχῆμα· οἷον, Ὁ ἄνθρωπος ζῶον· τὸ ζῶον οὐσία· ὁ ἄνθρωπος οὐσία.

ζ'. Εἰ δὲ καὶ καθ' ἑκατέραν τῶν προτάσεων ὁ αὐτὸς κοινὸς καὶ μέσος ὅρος κατηγορεῖται καὶ ἀμφοτέρων τῶν ἄκρων, τὸ δεύτερον γίνεται σχῆμα· οἷον, Ὁ ἄνθρωπος ζῶον, ὁ λίθος οὐ ζῶον· ὁ ἄνθρωπος οὐ λίθος.

η'. Εἰ δὲ καὶ κατ' ἄμφω τὰς προτάσεις ὁ αὐτὸς
B κοινὸς καὶ μέσος ὅρος καὶ τοῖς δυσὶν ἄκροις ὑπόκειται, τὸ τρίτον γίνεται σχῆμα· οἷον, Ὁ ἄνθρωπος ζῶον, ὁ ἄνθρωπος λογικόν· τὸ ζῶον λογικόν.

θ'. Τὸ μὲν οὖν πρῶτον σχῆμα συλλογιστικοὺς τρόπους κέκτηται τέσσαρας· τοσούτους δὲ καὶ τὸ δεύτερον. Τὸ δὲ τρίτον σχῆμα τρόπους ἔχει συλλογιστικοὺς ἕξ.

ι'. Συλλογιστικοὶ δὲ τρόποι καὶ συλλογιστικαὶ συζυγίαι κατονομάζονται. Δύο γὰρ προτάσεις καθ' ἕνα ὅρον συνεζευγμέναι τῶν τοιούτων τρόπων ἕκαστον ἀπεργάζονται.

ια'. Πᾶσαι τοίνυν συζυγίαι συλλογιστικαὶ τῶν τριῶν σχημάτων, εἴτουν τρόποι συλλογιστικοὶ,
C ποσοῦνται τέσσαρες καὶ δέκα.

ιβ'. Κοινὰ μὲν οὖν τῶν τριῶν σχημάτων εἰσὶ, τὸ μίαν τῶν προτάσεων ἔχειν ἕκαστον αὐτῶν καταφατικὴν ἐξ ἀνάγκης, καὶ μίαν καθόλου. Ἐν οὐδενὶ γὰρ τῶν σχημάτων συσταίη ποτὲ συλλογισμὸς ἢ ἐκ δύο ἀποφατικῶν προτάσεων, ἢ ἐκ δύο μερικῶν. Ταῦτα μὲν οὖν τῶν τριῶν σχημάτων κοινά.

ιγ'. Ἴδια δὲ τοῦ μὲν πρώτου σχήματος τὸ τὴν ἐλάττονα πρότασιν ἔχειν ἀεὶ καταφατικὴν, εἴτε καθόλου, εἴτε μερικὴν, καὶ τὸ τὴν μείζονα καθόλου διαπαντὸς, εἴτε καταφατικὴν, εἴτε ἀποφατικήν· συνάγει δὲ τὸ τοιοῦτον σχῆμα καὶ καταφατικὰ καὶ ἀποφατικὰ συμπεράσματα, καὶ καθόλου καὶ
D μερικά.

ιδ'. Τοῦ δευτέρου σχήματος ἴδια τὸ ἔχειν ἀεὶ καθόλου τὴν μείζονα πρότασιν, εἴτε καταφατικὴν, εἴτε ἀποφατικήν· μᾶλλον δὲ τοῦτο κοινὸν τῷ πρώτῳ τε καὶ δευτέρῳ σχήματι· κυρίως δὲ τοῦ δευτέρου σχήματος ἴδια τὸ τὴν ἐλάττω πρότασιν, εἴτε καταφατικὴν ἔχειν, εἴτε ἀποφατικὴν, ἢ καθόλου οὖσαν ἢ μερικήν· καὶ τὸ τηρεῖν πάντοτε τὰς προτάσεις ἀνομοιοσχήμονας, εἴτουν ἀνομοίους κατὰ τὸ ποιόν· ἤγουν τὴν μίαν μὲν καταφατικὴν οἷαν δή τινα, τὴν δὲ λοιπὴν ἀποφατικήν. Συνάγει δὲ τοῦτο τὸ σχῆμα καὶ καθόλου καὶ μερικὰ συμπεράσματα, πλὴν ἀποφατικὰ πάντα, καὶ οὐδὲν οὐδέποτε καταφατικόν.

ιε'. Τοῦ τρίτου σχήματος ἴδιον τὸ ἔχειν ἀεὶ τὴν

A ἐλάττω πρότασιν καταφατικὴν, εἴτε καθόλου, εἴτε μερικήν. Μᾶλλον δὲ τοῦτο κοινὸν τῷ πρώτῳ καὶ τρίτῳ σχήματι. Κυρίως δὲ τοῦ τρίτου σχήματος ἴδιον τὸ ἔχειν τὴν μείζω πρότασιν κατὰ τὸ ποσὸν ἀδιάφορον, ἢ καθόλου δηλονότι ἢ μερικὴν, ἢ καταφατικὴν οὖσαν ἢ ἀποφατικήν. Συνάγει δὲ τὸ τρίτον σχῆμα καὶ καταφατικὰ καὶ ἀποφατικὰ συμπεράσματα· πλὴν τὰ πάντα μερικὰ, καὶ οὐδὲν καθόλου ποτέ.

ιϛ'. Παρατηρητέον δὲ τὰ κοινὰ τῶν τριῶν σχημάτων ἁπανταχοῦ· τὸ μήτε μερικὰς εἶναι καὶ ἄμφω τὰς προτάσεις ἐν οὐδενὶ τῶν σχημάτων, μήτε μὴν ἄμφω ἀποφατικάς.

ιζ'. Πρώτην μὲν οὖν τάξιν ἐκεῖνο τῶν σχημάτων εἰκότως ἀπείληφεν, ὃ πάντα συνάγειν δύναται τὰ B συμπεράσματα· τὰ καταφατικὰ, τὰ ἀποφατικὰ, τὰ καθόλου, τὰ μερικά. Τὴν δευτέραν δὲ τάξιν ὃ καταφατικὸν μὲν οὐ συνάγει συμπέρασμα· τέως δ' οὖν συμπεραίνει καὶ καθόλου καὶ μερικά. Τὴν τρίτην δὲ καὶ ὑστάτην ἔλαχε τάξιν ὃ καταφατικὰ μὲν καὶ ἀποφατικὰ συλλογίζεται, πλὴν ἅπαντα μερικά.

ιη'. Κρεῖττον γὰρ σχῆμα, καὶ εἰς ἀπόδειξιν χρησιμώτερον, ὅπερ ἁπλῶς καθόλου συνάγει, τοῦ μηδὲν καθόλου συνάγοντος. Πάλιν κρεῖττόν ἐστιν, ὃ καταφατικὸν καθόλου συνάγειν δύναται. Τῇ γὰρ ἀποδεικτικῇ ἐπιστήμῃ διαφερόντως μὲν ἐσπούδασται τὸ καθόλου καταφατικὸν μᾶλλον τοῦ ἀποφατικοῦ. Τὸ μὲν γὰρ τὰ ὄντα κατασκευάζει· τὸ δ' ἀποφατικὸν τὰ μὴ ὄντα. Πολλῷ δὲ κρεῖττον καὶ τιμιώ- C τερον τοῦ μὴ ὄντος τὸ ὄν. Κατὰ δεύτερον δὲ λόγον καὶ τοῦ καθόλου ἀποφατικοῦ ἐφρόντισεν ἡ ἀπόδειξις· ἠμέλησε δὲ τῶν μερικῶν· ἐπεὶ τὰ καθόλου ζητεῖ, καὶ περὶ αὐτὰ καταγίνεται.

ιθ'. Τρόποι δὲ συλλογιστικοὶ τοῦ πρώτου σχήματος τέσσαρες· καὶ τοῦ δευτέρου τέσσαρες· ἓξ δὲ τοῦ τρίτου. Κατὰ μὲν γὰρ τὸ πρῶτον σχῆμα δύο τινὰ παραφυλαττόμεθα· τὸ μηδέποτε τὴν ἐλάττω πρότασιν ἀποφατικὴν εἶναι, μήτε τὴν μείζω μερικήν. Ὡσαύτως δὲ κατὰ τὸ δεύτερον δύο· τὸ μηδαμῶς εἶναι τὰς προτάσεις ὁμοιοσχήμονας, μήτε τὴν μείζω ποτὲ μερικήν. Κατὰ δὲ τὸ τρίτον ἓν μόνον ὑπάρχει τὸ παρατήρημα· τὸ μηδέποτε τὴν ἐλάττω πρότασιν ἀποφατικὴν εἶναι. Ὅθεν εὐλόγως τῶν D ἄλλων δύο σχημάτων ἀνὰ τέσσαρας ἐχόντων συλλογιστικὰς συζυγίας τὸ τρίτον ἓξ ἐκληρώσατο.

norem propositionem **332** affirmantem sive universalem sive particularem. Quin potius hoc secundæ et tertiæ figuræ commune est. Singulariter autem tertiæ figuræ proprium est, habere majorem propositionem indifferentem, aut universalem scilicet aut particularem, sive affirmans sit sive negans. Colligit autem tertia figura et affirmantes et negantes conclusiones, verumtamen particulares omnes et nullam unquam universalem.

16. Observandum autem communia tria figurarum ubique esse, ut neque ambæ propositiones in ulla figura particulares sint, neque ambæ negantes.

17. Primum quidem igitur ordinem illa figura merito accepit, quæ omnes potest colligere conclusiones affirmantes, negantes, universales, particulares. Secundum autem in ordine locum ea, quæ licet affirmantem non colligat conclusionem, colligit tamen et universales et particulares. Tertium et ultimum locum sortita est, quæ affirmantes quidem et negantes colligit conclusiones, verumtamen omnes particulares

18. Melior enim figura et ad demonstrationem conducibilior quæ simpliciter universale colligit, quam ea quæ nihil **333** universale colligit. Iterum melior est quæ universale affirmativum colligere potest. Demonstrativa enim scientia universalis affirmativi potissimum studiosa est, magis quam negativi. Illud enim entia confirmat . hoc, negativum non entia. Atqui ens non ente multo melius est et honorabilius. Secundaria autem ratione et universalis negativi rationem habet demonstratio; particularia autem negligit, quoniam universalia quærit et circa ipsa occupatur.

19. Modi autem syllogistici primæ figuræ sunt quatuor, et secundæ quatuor, tertiæ sex. In prima enim figura duo quædam præcavemus, ut nunquam minor propositio negativa neque major particularis sit. Eodem modo in secunda duo : ut neutiquam propositiones sint figura similes, nec major unquam particularis. In tertia denique (figura) una tantum exsistit observatio, ut nunquam propositio minor, negativa sit. Quare jure merito cum cæteræ duæ figuræ ad quatuor habeant syllogisticas conjugationes, tertia sex sortita est.

334 *Tabula capitis 32, de tribus figuris.*

Medius terminus qui bis in propositionibus accipitur, aut in
- una quidem propositione subjicitur, in altera vero prædicatur, et oboritur prima figura syllogismorum.
- ambabus propositionibus prædicatur, et hinc est secunda figura syllogismorum.
- ambabus subjicitur, et emergit tertia figura.

335 Figurarum alia sunt

- Communia duo
  - 1. Unam propositionem habere necessario affirmantem,
  - 2. Et unam universalem,
  - nam ex puris negantibus et puris particularibus nihil sequitur
- Propria et alia
  - Primæ
    - 1. Minorem propositionem semper habere affirmantem; convenit tamen etiam tertiæ.
    - 2. Majorem semper universalem habere; convenit tamen etiam secundæ.
    - 3. Colligere omnis generis conclusiones, univers. part. affirm. negantes.
  - Secundæ
    - 1. Majorem propositionem semper habere universalem; convenit tamen etiam primæ.
    - 2. Minorem habere vel affirmantem vel negantem, sive univers. sive part. sit: et propositiones habere ἀνομοιοσχήμονας, figura, id est qualitate dissimiles.
    - 3. Tantum negantes colligere conclusiones, quanquam et part. et univ.
  - Tertiæ
    - 1. Habere semper minorem propositionem affirmantem; convenit tamen etiam primæ.
    - 2. Majorem propositionem habere indifferentem in quantitate et qualitate.
    - 3. Colligere conclusiones tantum particulares, quanquam et affirm. et negantes.

336 SYNOPSIS CAPITIS XXXIII,

QUOD EST DE PRIMA FIGURA.

1. *Figuram primam describit.* — 2. *Modos ejus syllogisticos recenset et explicat ordine.* — 3. *Primum, Barbara.* — 4. *Celarent.* — 5. *Darii.* — 6. *Occupatio de syllogismis habentibus pro minore termino singulare aliquod et individuum.* — 7. *Ferio.* — 8 *Ostendit quales sint hi quatuor modi primæ figuræ et cur syllogistici dicantur, et cur alii omnes præter eos ἀσυλλόγιστοι sint et dicantur, quod uno etiam exemplo declarat.*

CAPUT XXXIII.

De prima figura.

1. Quando communis et medius terminus quidem extremorum subjectus, alterius vero prædicatus fuerit; perspicuum sit autem, quod de minore prædicatur et majori subjiciatur, tunc prima fit figura.

2. Hujus autem figuræ modi syllogistici, ut ante dictum, sunt quatuor.

3. Et primus quidem est modus qui duabus constat affirmativis universalibus propositionibus, affirmativam universalem colligens conclusionem. Velut ex eo quod est in toto: Omnis homo animal: omne animal substantia; (igitur) omnis homo substantia. Et sic: 337 Omnis homo in toto animali; omne animal in tota substantia; omnis homo in tota substantia. Ex eo quod est de omni: Substantia de omni animali; animal de omni homine; substantia de omni homine. Et sic: Substantia omni animali inest; animal omni homini; substantia omni homini inest.

A

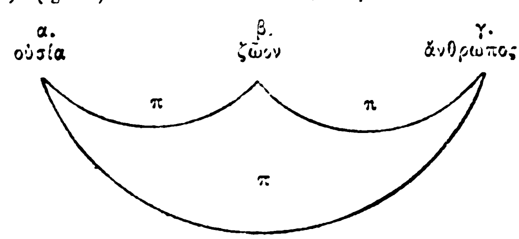
ΚΕΦΑΛ. ΛΓ'.

Περὶ τοῦ πρώτου σχήματος.

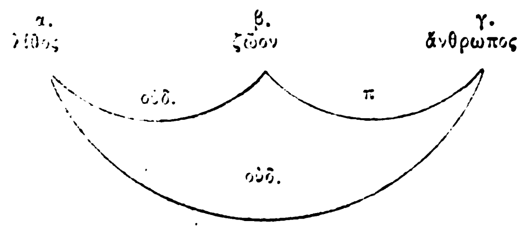
α'. Ὅταν ὁ κοινὸς καὶ μέσος ὅρος τῷ μὲν ὑποκείμενος εἴη τῶν ἄκρων, τοῦ δὲ κατηγορούμενος· δῆλον δ' ὅτι κατηγορεῖται τοῦ ἐλάττονος, ὑπόκειται δὲ τῷ μείζονι· τότε τὸ πρῶτον γίνεται σχῆμα.

β'. Τούτου δὲ τοῦ σχήματος τρόποι συλλογιστικοὶ, καθὼς προείρηται, τέσσαρες.

γ'. Καὶ πρῶτος μέν ἐστι τρόπος, ὅστις ἐκ δύο συνίσταται καταφατικῶν καθόλου προτάσεων, καταφατικὸν καθόλου συνάγων συμπέρασμα· οἷον ἐκ τοῦ ἐν ὅλῳ· Πᾶς ἄνθρωπος ζῶον· πᾶν ζῶον οὐσία· (ἄρα) πᾶς ἄνθρωπος οὐσία.

B Καὶ οὕτως· Πᾶς ἄνθρωπος ἐν ὅλῳ τῷ ζώῳ· πᾶν ζῶον ἐν ὅλῃ τῇ οὐσίᾳ· πᾶς ἄνθρωπος ἐν ὅλῃ τῇ οὐσίᾳ. Ἐκ τοῦ κατὰ παντός· Ἡ οὐσία κατὰ παντὸς ζώου· τὸ ζῶον κατὰ παντὸς ἀνθρώπου· ἡ οὐσία κατὰ παντὸς ἀνθρώπου. Καὶ οὕτως· Ἡ οὐσία παντὶ ζώῳ ὑπάρχει· τὸ ζῶον παντὶ ἀνθρώπῳ· ἡ οὐσία παντὶ ἀνθρώπῳ ὑπάρχει.

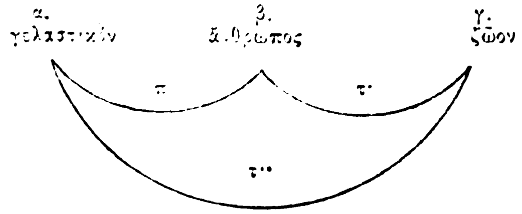

δ'. Δεύτερος τρόπος τοῦ πρώτου σχήματος, ὃς ἐκ καθόλου καταφατικῆς τῆς ἐλάττονος, καὶ καθόλου ἀποφατικῆς τῆς μείζονος, ἀποφατικὸν καθόλου συνάγει συμπέρασμα· οἷον ἐκ τοῦ ἐν ὅλῳ καὶ οὐκ ἐν ὅλῳ· Πᾶς ἄνθρωπος ζῶον· οὐδὲν ζῶον λίθος· οὐδεὶς ἄνθρωπος λίθος. Καὶ οὕτως· Ὁ ἄνθρωπος ἐν ὅλῳ τῷ ζώῳ· τὸ ζῶον οὐκ ἐν ὅλῳ τῷ λίθῳ· ὁ ἄνθρωπος ἐν ὅλῳ τῷ λίθῳ οὐκ ἔστιν· ἤγουν οὐχ ὑπάρχει μέρος τοῦ λίθου ὁ ἄνθρωπος, ὡς εἶναι τὸν λίθον μὲν ὅλον, αὐτοῦ δέ τι μέρος τὸν ἄνθρωπον. Ἐκ τοῦ κατὰ μηδενὸς καὶ κατὰ παντός· Ὁ λίθος κατ' οὐδενὸς ζώου· τὸ ζῶον κατὰ παντὸς ἀνθρώπου· ὁ λίθος κατ' οὐδενὸς ἀνθρώπου· ταυτὸ δέ ἐστι κατὰ μηδενὸς καὶ κατ' οὐδενός. Καὶ οὕτως· Ὁ λίθος οὐδενὶ ζώῳ ὑπάρχει· τὸ ζῶον παντὶ ἀνθρώπῳ· ὁ λίθος ἄρα οὐδενὶ ἀνθρώπῳ ὑπάρχει.

A

4. Secundus modus primæ figuræ, qui ex universali affirmatione minore et universali negativa majore negativam universalem colligit conclusionem: velut ex eo quod est in toto et non in toto: Omnis homo animal; nullum animal lapis: nullus homo lapis. Et sic: Homo in toto animali; animal non in toto lapide; homo non in toto lapide: hoc est, homo non exsistit pars lapidis: ut lapis quidem totum, homo autem pars illius esset. Ex eo quod est de nullo et de omni: Lapis de nullo animali, animal de omni homine; lapis de nullo homine. Idem autem Græcis est κατὰ μηδενὸς καὶ κατ' οὐδενός. Et sic: Lapis nulli animali inest; animal omni homini; lapis igitur nulli homini inest.

B

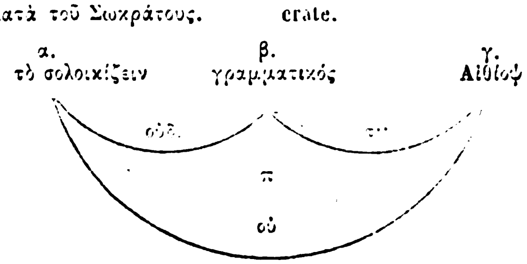

ε'. Τρίτος τρόπος τοῦ πρώτου σχήματος, ὁ ἐκ καταφατικῆς μερικῆς τῆς ἐλάττονος καὶ καθόλου καταφατικῆς τῆς μείζονος μερικὸν καταφατικὸν συνάγων συμπέρασμα· οἷον ἐκ τοῦ ἐν ὅλῳ· Τὶ ζῶον ἄνθρωπος· πᾶς ἄνθρωπος γελαστικόν· τὶ ζῶον γελαστικόν. Καὶ οὕτω· Τὶ ζῶον ἐν ὅλῳ τῷ ἀνθρώπῳ· πᾶς ἄνθρωπος ἐν ὅλῳ τῷ γελαστικῷ· τὶ ζῶον ἐν ὅλῳ τῷ γελαστικῷ. Ἐκ τοῦ κατὰ παντὸς καὶ κατά τινος· Τὸ γελαστικὸν κατὰ παντὸς ἀνθρώπου· ὁ ἄνθρωπος κατά τινος ζώου· τὸ γελαστικὸν κατά τινος ζώου. Καὶ οὕτω· Τὸ γελαστικὸν παντὶ ἀνθρώπῳ· ὁ ἄνθρωπός τινι ζώῳ· τὸ γελαστικόν τινι ζώῳ.

ς'. Δυνατὸν δὲ καὶ ἀντὶ τοῦ τὶς προσδιορισμοῦ προσλαβεῖν ὡρισμένον τι πρόσωπον τῶν καθέκαστα, καὶ τὰ αὐτὰ πάλιν συναγαγεῖν· οἷον, Ὁ Σωκράτης ἄνθρωπος· πᾶς ἄνθρωπος γελαστικόν· ὁ Σωκράτης ἄρα γελαστικόν. Καὶ πάλιν· Τὸ γελαστικὸν κατὰ παντὸς ἀνθρώπου· ὁ ἄνθρωπος κατὰ τοῦ Σωκράτους· τὸ γελαστικὸν ἄρα κατὰ τοῦ Σωκράτους.

5. Tertius modus primæ figuræ est qui ex affirmativa particulari minore et universali affirmativa majore particularem affirmativam colligit conclusionem: velut **333** ex eo quod est in toto: Aliquod animal homo; omnis homo risibile; aliquod animal risibile. Et sic: Aliquod animal in toto homine; omnis homo in toto risibili; aliquod animal in toto risibili. Ex eo quod est de omni et de C aliquo: Risibile de omni homine; homo de aliquo animali; risibile de aliquo animali. Et sic: Risibile omni homini; homo alicui animali; risibile alicui animali.

6. Possumus autem etiam pro prædefinitione (seu signo) aliquis finitam aliquam personam ex singularibus assumere, et rursus eadem colligere: veluti: Socrates homo; omnis homo risibile; Socrates igitur risibile. Et rursus: Risibile de omni homine; homo de Socrate; risibile igitur de Socrate.

A 7. Quartus modus primæ figuræ est qui negativa universali majori et affirmativa particulari minore concludit particularem negativam : velut ex eo quod est de nullo et de aliquo. Solœcisare de nullo grammatico ; grammaticum de quodam Æthiope ; solœcisare non de omni Æthiope. Et sic : Solœcisare nulli grammatico ; grammaticum cuidam Æthiopi ; solœcisare cuidam Æthiopi non inest, 339 hoc est, non omni Æthiopi inest. Ex eo quod est in toto, et non in toto. Quidam Æthiops est grammaticus ; nullus grammaticus est solœcista ; non omnis Æthiops solœcista. Et sic : Quidam Æthiops in toto grammatico ; nullus grammaticus in toto solœcista (neque enim grammaticus solœcistæ pars est, sed potius ab illo remotissimus) ; quidam igitur Æthiops non in toto solœcista, hoc est, non B omnis Æthiops in toto solœcista.

8. Hi quidem igitur quatuor modi primæ figuræ ex veris propositionibus verum semper concludunt ; unde etiam syllogistici nominantur. Qui vero præter illos sunt, omnes asyllogisti sunt, propterea quod et vera et falsa concludant propositionibus veris exsistentibus. Ut enim patet, ex universali affirmativa majore et universali negativa minore, et verum et falsum in prima figura colligitur, verum quidem : Nullus lapis est homo ; omnis homo est animal ; nullus lapis est animal : falsum autem : Nullus lapis est homo ; omnis homo est substantia ; nullus lapis est substantia. Talia eveniunt etiam aliis modis hujus figuræ qui a nobis non sunt C traditi. Ac idem etiam in aliis figuris invenire datur.

ζ'. Τέταρτος τρόπος τοῦ πρώτου σχήματος, ὅς ἐξ ἀποφατικῆς καθόλου τῆς μείζονος καὶ καταφατικῆς μερικῆς τῆς ἐλάττονος συμπεραίνει μερικὸν ἀποφατικόν· οἷον, Ἐκ τοῦ κατὰ μηδενὸς καὶ κατά τινος. Τὸ σολοικίζειν κατ' οὐδενὸς γραμματικοῦ· τὸ γραμματικὸν κατά τινος Αἰθίοπος· τὸ σολοικίζειν κατ' οὐ παντὸς Αἰθίοπος. Καὶ οὕτως· Τὸ σολοικίζειν οὐδενὶ γραμματικῷ· τὸ γραμματικόν τινι Αἰθίοπι· τὸ σολοικίζειν τινὶ Αἰθίοπι οὐχ ὑπάρχει, τουτέστιν, οὐ παντὶ Αἰθίοπι ὑπάρχει. Ἐκ τοῦ ἐν ὅλῳ, καὶ οὐκ ἐν ὅλῳ· Τὶς Αἰθίοψ γραμματικός· οὐδεὶς γραμματικὸς σολοικιστής· οὐ πᾶς Αἰθίοψ σολοικιστής. Καὶ οὕτω· Τὶς Αἰθίοψ ἐν ὅλῳ τῷ γραμματικῷ· οὐδεὶς γραμματικὸς ἐν ὅλῳ τῷ σολοικιστῇ· οὐδὲ γάρ ἐστι μέρος τοῦ σολοικιστοῦ ὁ γραμματικός· ἀπηλλοτριωμένος δὲ μᾶλλον αὐτοῦ. Τὶς ἄρα Αἰθίοψ οὐκ ἐν ὅλῳ τῷ σολοικιστῇ, τουτέστιν, οὐ πᾶς Αἰθίοψ ἐν ὅλῳ τῷ σολοικιστῇ.

η'. Οὗτοι μὲν οὖν οἱ τέσσαρες τρόποι τοῦ πρώτου σχήματος ἐξ ἀληθῶν προτάσεων ἀληθὲς ἀεὶ συμπεραίνουσιν· ὅθεν καὶ συλλογιστικοὶ ὀνομάζονται· οἱ δὲ παρ' αὐτοὺς ἅπαντες ἀσυλλόγιστοί εἰσι, διὰ τὸ συνάγειν καὶ ἀληθῆ καὶ ψευδῆ, τῶν προτάσεων οὐσῶν ἀληθῶν. Ἰδοὺ γὰρ ἐκ καθόλου καταφατικῆς τῆς μείζονος, καὶ καθόλου ἀποφατικῆς τῆς ἐλάττονος, καὶ ἀληθὲς καὶ ψευδὲς ἐν πρώτῳ συνάγεται σχήματι· ἀληθὲς μέν· Οὐδεὶς λίθος ἄνθρωπος· πᾶς ἄνθρωπος ζῶον· οὐδεὶς λίθος ζῶον· ψευδὲς δὲ, Οὐδεὶς λίθος ἄνθρωπος· πᾶς ἄνθρωπος οὐσία· οὐδεὶς λίθος οὐσία. Τοιαῦτα συμβαίνει καὶ τοῖς ἄλλοις τρόποις τοῦ τοιούτου σχήματος τοῖς μὴ παραδεδομένοις ἡμῖν· τὸ αὐτὸ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων σχημάτων ἔστιν εὑρεῖν.

Tabula capitis 33, de prima figura.

340 Prima figura ex	a et a	colligit	a	unde	Barbara,
	e et a		e		Celarent,
	a et i		i		Darii,
	e et i		o		Ferio.

—

SYNOPSIS CAPITIS XXXIV,

QUOD EST DE SECUNDA ET TERTIA FIGURA.

1. *Secundam figuram describit.* — 2. *Modos ejus recenset et ordine explicat.* — 3. *Cesare.* — 4. *Camestres.* — 5. *Festino.* — 6. *Baroco.* — 7. *Rationem reddit quare hi quatuor modi hujus figuræ sint syllogistici, et præter eos omnes alii asyllogisti, et uno exemplo declarat.* — 8. *Tertiam figuram describit.* — 9. *Modos ejus recenset et ordine explicat.* — 10. *Darapti.* — 11. *Felapton.* — 12. *Darisi.* — 13. *Ferison.* — 14. *Disamis.* — 15. *Bocardo.* — 16. *Occupatio.* — 17. *Concludit de modis syllogisticis hujus figuræ.* — 18. *Occupatio de syllogismis constantibus ex indefinitis propositionibus.*

—

D

CAPUT XXXIV.

De secunda et tertia figura.

1. Quando communis et medius terminus etiam de utroque extremorum prædicatur, tunc efficitur secunda figura.

2. Modi autem syllogistici etiam hujus figuræ sunt 341 quatuor.

3. Primus igitur ex universali attributiva ; hoc

ΚΕΦΑΛ. ΛΔ'.

Περὶ τοῦ δευτέρου σχήματος καὶ τρίτου.

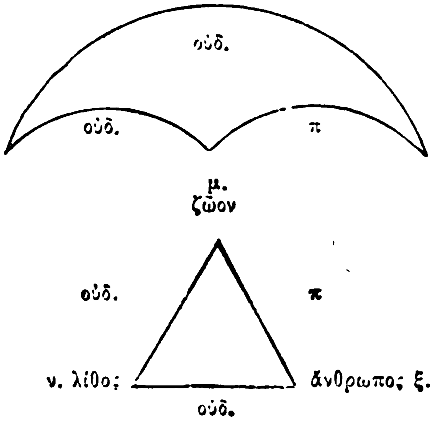
α'. Ὅταν ὁ κοινὸς καὶ μέσος ὅρος κατηγορῆται καὶ ἀμφοτέρων τῶν ἄκρων, τότε τὸ δεύτερον γίνεται σχῆμα.

β'. Τρόποι δὲ συλλογιστικοὶ καὶ τοῦδε τοῦ σχήματος τέσσαρες.

γ'. Πρῶτος μὲν (οὖν) ἐκ καθόλου κατηγορικῆς

ἤγουν καταφατικῆς τῆς ἐλάττονος, καὶ καθόλου στερητικῆς, ταυτὸν δ' εἰπεῖν, ἀποφατικῆς τῆς μείζονος· συνάγει (δὲ) συμπέρασμα καθόλου στερητικόν· οἷον, Ὁ ἄνθρωπος ζῶον· ὁ λίθος οὐ ζῶον· ἄνθρωπος ἄρα οὐ λίθος.

A est affirmativa, minore; et universali privativa (idem est autem dicere negativa) universalem privativam colligit conclusionem: velut, Homo est animal: lapis non est animal; (ergo) homo non est lapis.

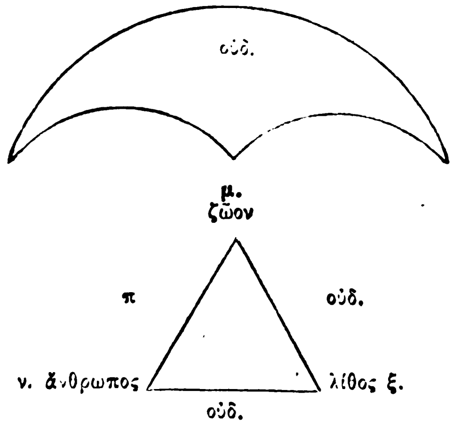

Καὶ πάλιν· Τὸ ζῶον κατ' οὐδενὸς λίθου· τὸ ζῶον κατὰ παντὸς ἀνθρώπου· ὁ λίθος ἄρα κατ' οὐδενὸς ἀνθρώπου.

Et iterum: Animal de nullo lapide; animal de omni homine; lapis igitur de nullo homine.

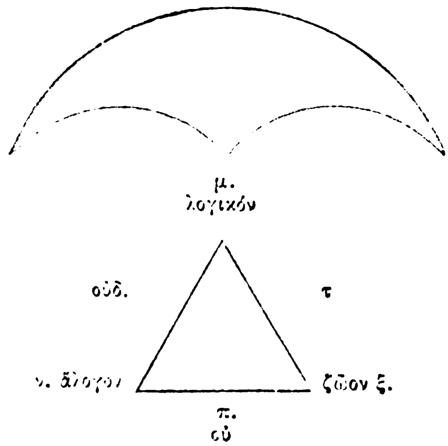
δ'. Δεύτερος τρόπος τοῦδε τοῦ σχήματος ἐκ καθόλου στερητικῆς τῆς ἐλάττονος, καὶ κατηγορικῆς καθόλου τῆς μείζονος· συνάγει δὲ καὶ αὐτὸς καθόλου στερητικόν· οἷον, Οὐδεὶς λίθος ζῶον· πᾶς ἄνθρωπος ζῶον· οὐδεὶς λίθος ἄρα ἄνθρωπος.

B 4. Secundus modus hujus figuræ ex universali privativa minore, et attributiva universali majore (constat); colligit autem et ipse universalem privativam (conclusionem): velut, Nullus lapis animal: omnis homo est animal; nullus lapis est homo.

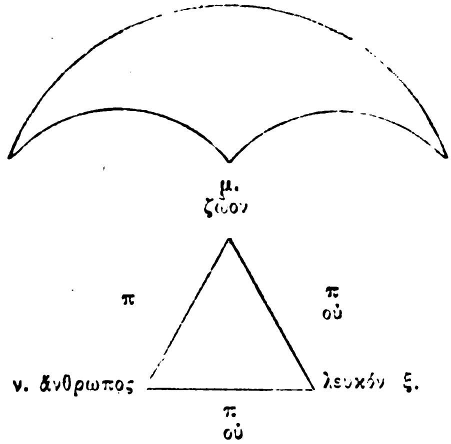
ε'. Τρίτος τρόπος ἐστὶν, ὃς ἐκ μερικῆς καταφατικῆς τῆς ἐλάττονος, καὶ καθόλου τῆς μείζονος, ἀποφατικὸν μερικὸν συλλογίζεται· οἷον, Τὶ ζῶον λογικόν· οὐδὲν ἄλογον λονικόν· οὐ πᾶν ζῶον ἄλογον.

C 5. Tertius modus est, qui ex particulari affirmativa minore, et privativa universali majore, negativam particularem ratiocinatur (conclusionem), velut, Aliquod animal rationale; nullum irrationale rationale: non omne animal irrationale.

6. Quartus modus est, qui ex negativa particulari minore, et affirmativa universali majore et ipse particularem negativam colligit (conclusionem) : velut, Non omne album animal · omnis homo animal ; non omne album homo.

A ϛ'. Τέταρτος δὲ τρόπος ἐστὶν, ὅστις ἐξ ἀποφατικῆς μερικῆς τῆς ἐλάττονος, καὶ καταφατικῆς καθόλου τῆς μείζονος, συμπεραίνει καὶ αὐτὸς μερικὸν ἀποφατικόν· οἷον, Οὐ πᾶν λευκὸν ζῶον· πᾶς ἄνθρωπος ζῶον· οὐ πᾶν λευκὸν ἄνθρωπος.

342 7. Et hi quidem modi verum ex veris propositionibus concludentes syllogistici et vocantur et sunt : qui autem præter eos sunt, propterea quod et vera et falsa colligant, et dicuntur et sunt asyllogisti. Evidenter enim ex duabus negativis universalibus propositionibus et verum et falsum concluditur : verum quidem ita : Nullus lapis est homo ; nullus equus est homo ; nullus lapis est equus : falsum autem : Nullus homo volat ; nullum rationale volat ; nullus homo est rationalis.

8. Cæterum tertia figura est quando communis et medius terminus etiam utrique extremorum subjectus fuerit.

9. Modi autem tertiæ figuræ sunt sex.

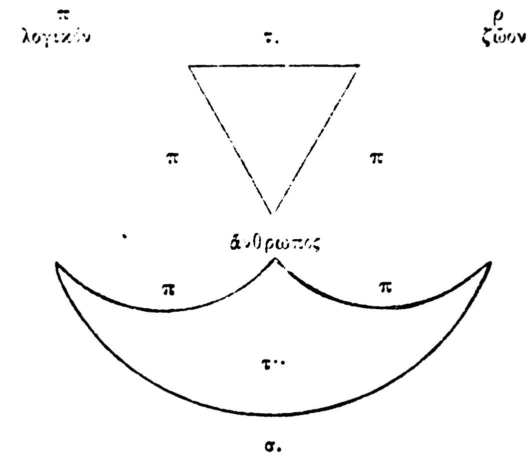
10. Et primus quidem qui ex duabus affirmativis universalibus propositionibus particularem affirmativam colligit conclusionem ; ut, Omnis homo est animal ; omnis homo est rationale ; aliquod animal est rationale. Et iterum : Rationale de omni homine ; animal de omni homine; rationale igitur de quodam animali.

B ζ'. Καὶ οὗτοι μὲν οἱ τρόποι τὸ ἀληθὲς ἐξ ἀληθῶν προτάσεων συμπεραίνοντες, συλλογιστικοὶ καλοῦνταί τε καὶ εἰσίν· οἱ δὲ παρ' αὐτοὺς, διὰ τὸ συνάγειν καὶ ἀληθῆ καὶ ψευδῆ, καὶ λέγονται καὶ τυγχάνουσιν ἀσυλλόγιστοι. Ἴδε γὰρ, ἐκ δύο στερητικῶν καθόλου προτάσεων καὶ τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ ψευδὲς συμπεραίνεται· τὸ μὲν ἀληθὲς οὕτως, Οὐδεὶς λίθος ἄνθρωπος· οὐδεὶς ἵππος ἄνθρωπος· οὐδεὶς λίθος ἵππος· τὸ δὲ ψευδές· Οὐδεὶς ἄνθρωπος ἵπταται· οὐδὲν λογικὸν ἵπταται· οὐδεὶς ἄνθρωπος λογικός.

η'. Σχῆμα δὲ τρίτον ἐστὶν, ὅταν ὁ κοινὸς καὶ μέσος ὅρος καὶ ἀμφοτέροις τοῖς ἄκροις ὑποκείμενος εἴη.

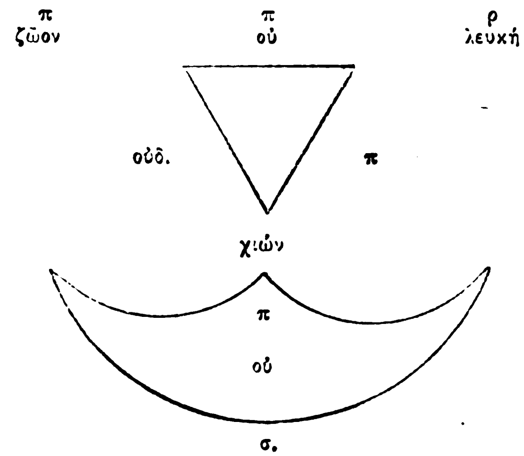
θ'. Τρόποι δέ εἰσι τοῦ τρίτου σχήματος ἕξ.

ι'. Καὶ πρῶτος μὲν, ὅστις ἐκ δύο καταφατικῶν καθόλου προτάσεων μερικὸν καταφατικὸν συνC άγει συμπέρασμα· οἷον, Ὁ ἄνθρωπος ζῶον· ὁ ἄνθρωπος λογικόν· τὶ ζῶον λογικόν. Καὶ πάλιν, Τὸ λογικὸν κατὰ παντὸς ἀνθρώπου· τὸ ζῶον κατὰ παντὸς ἀνθρώπου· τὸ λογικὸν ἄρα κατά τινος ζώου.

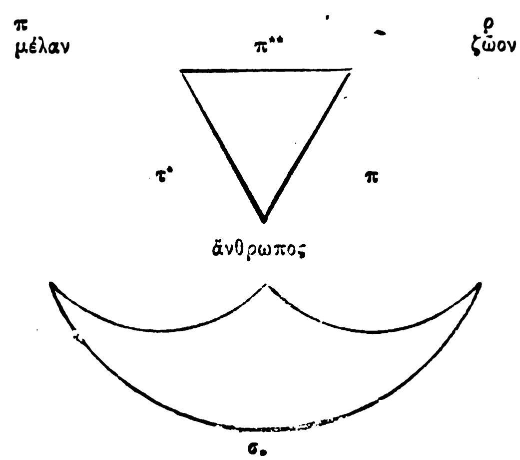
ια'. Δεύτερος τρόπος, ὃς ἐξ ἀποφατικῆς καθόλου τῆς μείζονος, καὶ καθόλου κατηγορικῆς τῆς ἐλάττονος, μερικὸν στερητικὸν συνάγει συμπέρασμα· οἷον, Πᾶσα χιὼν λευκή· οὐδεμία χιὼν ζῶον· οὐ πᾶν λευκὸν ζῶον. Καὶ πάλιν· Τὸ ζῶον οὐδεμιᾷ χιόνι· τὸ λευκὸν πάσῃ χιόνι· τὸ ζῶον οὐ παντὶ λευκῷ.

A 11. Secundus modus est, qui ex negativa universali majore et universali attributiva minore particularem privativam conclusionem 343 colligit; velut: Omnis nix alba; nulla nix animal; non omne album animal. Et iterum: Animal nulli nivi; album omni nivi; animal non omni albo (inest).

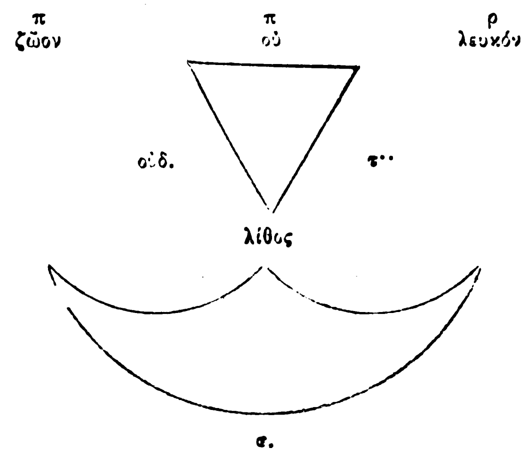
ιβ'. Τρίτος τρόπος, ὅστις ἐκ μερικῆς καταφατικῆς τῆς ἐλάττονος καὶ καθόλου καταφατικῆς τῆς μείζονος ἀθροίζει μερικὸν συμπέρασμα καταφατικόν· οἷον, Τὶς ἄνθρωπος μέλας· πᾶς ἄνθρωπος ζῶον· τὶ μέλαν ζῶον.

B 12. Tertius modus est, qui ex particulari affirmativa minore et universali affirmativa majore particularem affirmativam conclusionem infert; exemplo gratia: Aliquis homo est niger; omnis homo est animal; aliquod nigrum est animal.

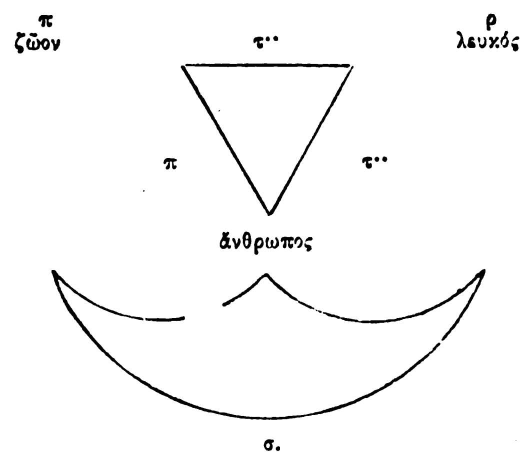
13. Quartus modus est qui ex particulari attributiva minore et privativa universali majore particularem negativam colligit conclusionem : velut, Aliquis lapis est albus; nullus lapis est animal · non igitur omne album est animal.

A ιγ'. Τέταρτος τρόπος ὁ ἐκ μερικῆς κατηγορικῆς τῆς ἐλάττονος καὶ στερητικῆς καθόλου τῆς μείζονος συνάγων μερικὸν ἀποφατικόν· οἷον, Τὶς λίθος λευκός· οὐδεὶς λίθος ζῶον· οὐκ ἄρα πᾶν λευκὸν ζῶον.

14. Quintus modus est qui ex universali affirmativa minore et particulari affirmativa majore particulare attributivum concludit : velut, Omnis homo est animal; aliquis homo est albus; aliquod animal, album.

B ιδ'. Πέμπτος τρόπος ὁ ἐκ καθόλου καταφατικῆς τῆς ἐλάττονος, καὶ μερικῆς καταφατικῆς τῆς μείζονος, συμπεραίνων μερικὸν κατηγορικόν· οἷον, Πᾶς ἄνθρωπος ζῶον· τὶς ἄνθρωπος λευκός· τὶ ζῶον λευκόν.

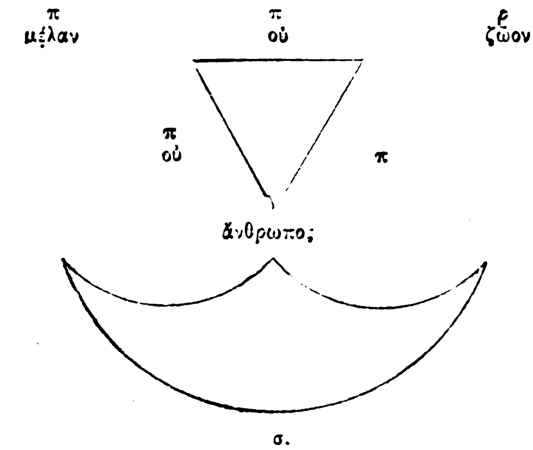

15. Sextus denique et ultimus modus est, qui ex universali attributiva minore et privativa particulari majore particularem ratiocinando infert (conclusionem) : velut, Omnis homo est animal ; non omnis homo est niger ; non omne animal est nigrum.

C ιε'. Ἕκτος δὲ καὶ τελευταῖος τρόπος ἐστὶν ὁ ἐκ καθόλου κατηγορικῆς τῆς ἐλάττονος, καὶ στερητικῆς ἐπὶ μέρους τῆς μείζονος, μερικὸν συλλογιζόμενος ἀποφατικὸν συμπέρασμα, οἷον· Πᾶς ἄνθρωπος ζῶον· οὐ πᾶς ἄνθρωπος μέλας· οὐ πᾶν ζῶον μέλαν.

344 16. Possumus autem etiam aliter ex eo quod est in toto et non in toto colligere omnes secundæ et tertiæ figuræ syllogismos : itidem et ab eo quod est de omni et de nullo : quemadmodum in prima figura et nos communis et universalis exempli gratia fecimus.

ις'. Δυνατὸν δὲ καὶ ἄλλως ἐκ τοῦ ἐν ὅλῳ καὶ οὐκ ἐν ὅλῳ συναγαγεῖν τοὺς τοῦ δευτέρου καὶ τρίτου σχήματος συλλογισμοὺς ἅπαντας· ὡσαύτως καὶ ἀπὸ τοῦ κατὰ παντὸς, καὶ κατ' οὐδενός· καθὼς ἐν τῷ πρώτῳ σχήματι καὶ ἡμεῖς ὑποδείγματι ἕνεκα κοινοῦ καὶ καθολικοῦ πεποιήκαμεν.

ιζ'. Ἰδοὺ τοίνυν καὶ τοῦ τρίτου σχήματος αἱ A πᾶσαι συλλογιστικαὶ συζυγίαι δεδήλωνται, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλη τις παρ' αὐτάς, τὸ ἀληθὲς ἀναγκαίως ἀεὶ συμπεραίνουσα. Ταῦτα μὲν οὖν εἴρηται περὶ τῶν ἐκ διωρισμένων προτάσεων συνισταμένων συζυγιῶν συλλογιστικῶν.

ιη'. Περὶ δὲ τῶν ἐχόντων καὶ ἀδιορίστους προτάσεις συλλογισμῶν ἱκανὰ τὰ προειρημένα περὶ τῶν τοιούτων ἀδιορίστων προτάσεων· πλὴν κἂν τοῖς ἔχουσι καὶ ἀδιορίστους προτάσεις συλλογισμοὺς ἀναγκαῖον τῇ χείρονι τῶν προτάσεων ἕπεσθαι τὸ συμπέρασμα. Χείρων δὲ τῆς διωρισμένης ἡ ἀδιόριστος· ὥσπερ καὶ τῆς κατηγορικῆς ἡ στερητική, καὶ τῆς καθόλου ἡ μερική.

17. Manifeste igitur etiam tertiæ figuræ syllogisticæ conjugationes declaratæ sunt : nec est alia præter eas quæ verum necessario semper concludat. Hæc igitur dicta sunt de syllogisticis conjugationibus, quæ ex definitis constant propositionibus.

18. De illis syllogismis qui etiam indefinitas habent, sufficiunt ea quæ ante dicta sunt de indefinitis propositionibus. Verumtamen et in syllogismis qui indefinitas habent propositiones, necesse est ut conclusio deteriorem propositionem sequatur. Deterior autem est indefinita quam definita; quemadmodum etiam negativa quam affirmativa et particularis quam universalis.

345 *Tabula capitis 34, de secunda et tertia figura.*

Secunda figura ex	e et a	colligit	e	unde	Cesare,
	a et e		e		Camestres,
	e et i		o		Festino,
	a et o		o		Baroco
Tertia figura ex	a et i	colligit	i	unde	Davanti,
	e et a		o		Felapton,
	i et a		i		Disacius,
	e et i		o		Ferison,
	a et i		i		Datisi,
	o et a		o		Bocardo.

SYNOPSIS CAPITIS XXXV,

QUOD EST DE SECUNDÆ ET TERTIÆ FIGURÆ REDUCTIONE AD PRIMAM, ET DE ABDUCTIONE AD IMPOSSIBILE.

1. *Syllogismos dividit in perfectos et imperfectos.* — 2. *Qui sint perfecti et imperfecti, et cur perfecti ita dicti sint.* 3. *Iidem quomodo secundum τὸ omne concludant et progrediantur.* — 4. *Quomodo secundum τὸ ex toto.* — 5. *Cur prima figura sit perfecta, secunda autem et tertia imperfectæ.* — 6. *Qualis sit ostensio secundæ figuræ.* — 7. *Qualis tertiæ.* — **346** 8. *Secunda et tertia figura quomodo perficiantur, et quibus ad perfectionem instrumentis opus habeant.* — 9. *Quomodo fiat deductio ad impossibile.* — 10. *Exemplo declaratur.* — 11. *Transitio ad exemplarem declarationem reductionis ostensivæ et abductionis ad impossibile singulorum modorum secundæ et tertiæ figuræ.* — 12. *Quomodo et quo primus modus secundæ figuræ reducatur primum ostensive et deinde per deductionem ad impossibile.* — 13. *Secundus modus.* — 14. *Tertius modus.* — 15. *Quartus modus.* — 16. *A secunda figura ad tertiam transitur.* — 17. *Quomodo et quo primus modus tertiæ figuræ reducatur.* — 18. *Secundus modus.* — 19. *Tertius.* — 20. *Quartus.* — 21. *Quintus.* — 22. *Sextus.* — 23. *Ostenditur reductionem utramque per controversionem scilicet propositionum seu ostensivam, et per deductionem ad impossibile posse æque fieri ex eo quod est in toto et non in toto, itemque ex eo quod est de omni et de nullo.* — 24. *Quare etiam particulares primæ figuræ modi reducantur ad universales, et quomodo hoc fiat.* — 25. *Darii.* — 26. *Ferio.* — 27. *Concluditur quod ad duos modos universales primæ figuræ omnes alii modi omnium figurarum adeoque omnes syllogismi reducuntur.*

CAPUT XXXV.

De secundæ et tertiæ figuræ reductione ad primam, et de abductione ad impossibile.

1. Syllogismorum alii perfecti vocati sunt, alii imperfecti.

2. Perfecti quidem, qui **347** sunt primæ figuræ; imperfecti autem, qui secundæ et tertiæ. Et perfecti quidem primæ figuræ nominati sunt propterea quod ostensionem rectam et manifestam ipsi per seipsos faciant; sive ab eo quod est in toto, sive ab eo quod est de omni, ratiocinentur. Etenim ex uno extremo ad æternum per medium et communem terminum efficiuntur.

3. Et quandoquidem ex eo quod est de omni concludunt ad minorem et extremum terminum ex primo et majore termino progrediuntur per ipsum medium et communem terminum, qui sane communis et medius terminus majore quidem termino minor, minore autem major est; et hinc etiam naturæ consecutionem et ordinem effigiant: quoniam et natura ex universalioribus et simplicioribus ad particulariora et magis composita descendit.

4. Quando autem ex eo quod est in toto colligunt, tunc apertiore et sensui notiore via procedentes, ex minore termino per medium bono iterum ordine ad majorem veniunt, et sic utrinque a recta et manifesta ostensione non aberrant, sed et superne deorsum, et inferne sursum gradatim **348** necessarium exhibent, compositivam et resolutivam methodum imitando.

5. Sic quidem igitur et propter hanc causam prima figura vocata fuit. Secunda autem et tertia figura imperfectæ dictæ sunt, quod ipsæ per se ostensionem rectam et manifestam non faciant, sed potius obliquam et absconditam ut quæ nec naturæ nec sensus respectum habent.

6. Secunda enim figura ex eo quod est de omni ostensionem facit, ab universalibus ad particulariora progreditur; et iterum retrocedit ac recurrit, et quasi a recto decerrasset, iterum ex prioribus et universalioribus principiis ad alia particulariora procedit. Quando autem hæc secunda figura ex eo quod est in omni colligit, tunc ex particularioribus ad universaliora procedens fit retrogrediens, et prioris principii velut oblita ex alio ad primam metam defertur: atque ita contortam et confusam ostensionem efficit.

7. Atqui huic figuræ e diverso tertia affecta est: ut quæ ex eo quo est de omni, duo quidem principia, unam autem metam particulariorem principiis; ex eo autem quod est in toto unum **349** quidem principium, sed duas metas tali principio universaliores habeat.

8. Quoniam igitur duæ figuræ secunda et tertia rectam ostensionem assequi non quiverunt, et exinde etiam imperfectæ vocatæ sunt; ad per-

ΚΕΦΑΛ. ΛΕ'.

Περὶ τῆς τοῦ δευτέρου καὶ τρίτου σχήματος ἀναγωγῆς εἰς τὸ πρῶτον σχῆμα, καὶ περὶ τῆς εἰς ἀδύνατον ἀπαγωγῆς.

α'. Τῶν συλλογισμῶν οἱ μὲν ἐκλήθησαν τέλειοι, οἱ δὲ ἀτελεῖς.

β'. Τέλειοι μὲν οἱ τοῦ πρώτου σχήματος, ἀτελεῖς δὲ οἱ τοῦ δευτέρου καὶ τρίτου. Καὶ τέλειοι μὲν οἱ τοῦ πρώτου σχήματος ὠνομάσθησαν, διότι τὴν δεῖξιν εὐθεῖαν ποιοῦνται καὶ φανερὰν αὐτοὶ καθ' ἑαυτούς· κἂν ἀπὸ τοῦ ἐν ὅλῳ, κἂν ἀπὸ τοῦ κατὰ παντὸς συλλογίζωνται. Καὶ γὰρ ἐξ ἑνὸς ἄκρου πρὸς θάτερον διὰ τοῦ μέσου γίνονται καὶ κοινοῦ.

γ'. Καὶ ὅτε μὲν ἐκ τοῦ κατὰ παντὸς συμπεραίνουσι πρὸς τὸν ἐλάττω καὶ ἔσχατον ὅρον ἐκ τοῦ πρώτου καὶ μείζονος φέρονται δι' αὐτοῦ τοῦ μέσου τε καὶ κοινοῦ· ὃς δὴ κοινὸς καὶ μέσος τοῦ μείζονος μὲν ἐλάττων, τοῦ ἐλάττονος δὲ μείζων ἐστί· κἀντεῦθεν φύσεως ἀκολουθίαν καὶ τάξιν ἐξεικονίζουσιν. Ἐπεὶ καὶ ἡ φύσις ἐκ τῶν καθολικωτέρων καὶ ἁπλουστέρων ἐπὶ τὰ μερικώτερα καταβαίνει καὶ συνθετώτερα.

δ'. Ὅταν δ' ἐκ τοῦ ἐν ὅλῳ συλλέγωσι, τότε τὴν σαφεστέραν καὶ τῇ αἰσθήσει γνωριμωτέραν ὁδεύοντες, ἐκ τοῦ ἐλάττονος ὅρου διὰ τοῦ μέσου πάλιν εὐτάκτως ἔρχονται πρὸς τὸν μείζω· καὶ οὕτως ἑκατέρωθεν τῆς εὐθείας καὶ φανερᾶς οὐ διαμαρτάνουσι δείξεως· ἀλλ' ἄνωθέν τε κάτω, καὶ κάτωθεν ἄνω κλιμακηδὸν τὸ ἀναγκαῖον δεικνύουσι, καὶ τὴν διαιρετικὴν μιμούμενοι καὶ τὴν ἀναλυτικήν.

ε'. Οὕτω μὲν οὖν καὶ διὰ ταῦτα τὸ πρῶτον σχῆμα τέλειον κέκληται. Τὸ δεύτερον δὲ καὶ τρίτον ἐρρέθησαν ἀτελῆ, διότι τὴν δεῖξιν οὐκ εὐθεῖαν ποιοῦνται καὶ φανερὰν αὐτὰ καθ' ἑαυτά· σκολιὰν δὲ μᾶλλον καὶ κεκρυμμένην· οὔτε πρὸς φύσιν, οὔτε πρὸς αἴσθησιν βλέποντα.

ς'. Τὸ μὲν γὰρ δεύτερον σχῆμα τὴν δεῖξιν ποιούμενον ἐκ τοῦ κατὰ παντὸς ἐκ τῶν καθολικωτέρων ἐπὶ τὰ μερικώτερα φέρεται· καὶ αὖθις ἀναποδίζει καὶ ὀπισθοδρομεῖ· καὶ οἷον ἀποπλανηθὲν τοῦ ὀρθοῦ πάλιν ἐκ τῶν προτέρων (καὶ) καθολικωτέρων ἀρχῶν ἐπ' ἄλλα φέρεται μερικώτερα. Ὅταν δ' ἐκ τοῦ ἐν ὅλῳ συνάγῃ τοῦτο τὸ σχῆμα τὸ δεύτερον, τότε ἐκ τῶν μερικωτέρων ἐπὶ τὰ καθολικώτερα προερχόμενον παλιμπόρευτον γίνεται, καὶ τῆς προτέρας ἀρχῆς οἷον ἐπιλαθόμενον ἐξ ἑτέρας φέρεται πρὸς τὸ πρῶτον κατάντημα· καὶ οὕτω τὴν δεῖξιν συνεστραμμένην καὶ συγκεχυμένην ἐργάζεται.

ζ'. Τοὔμπαλιν δὲ τούτῳ τῷ σχήματι πάσχει τὸ τρίτον· ἐκ μὲν τοῦ κατὰ παντὸς, δύο τὰς ἀρχὰς ἔχον, ἓν δὲ τὸ κατάντημα μερικώτερον τῶν ἀρχῶν· ἐκ δὲ τοῦ ἐν ὅλῳ μίαν μὲν τὴν ἀρχὴν, δύο δὲ τὰ καταντήματα καθολικώτερα τῆς τοιαύτης ἀρχῆς.

η'. Ἐπεὶ γοῦν τὰ δύο σχήματα τὸ δεύτερον καὶ τὸ τρίτον ἐφικέσθαι τῆς εὐθείας δείξεως οὐ δεδύνηνται, καὶ ἀτελῆ τοὐντεῦθεν ἐκλήθησαν· δέονται πρός τε

λείωσιν, εἴτουν πρὸς τὴν εἰς τὸ εὐθὲς τῆς δείξεως A ἄνοδον, ἀντιστροφῶν τε ἁπλῶν, καὶ τῆς εἰς ἀδύνατον καὶ ἄτοπον ἀναγωγῆς.

θ'. Γίνεται δὲ ἡ τοιαύτη ἀπαγωγὴ, ὅταν τινὸς οἱονεὶ τῷ τοῦ συλλογισμοῦ συμπεράσματι ἀντιλέγοντος, ἢ μιᾷ τινι τῶν προτάσεων τεθείη τὸ ἀντιφατικῶς ἀντικείμενον· κἀντεῦθεν συναχθείη ἀδύνατόν τι καὶ ἄτοπον· ἀδύνατον μὲν, ὡς πρὸς τὸ πρᾶγμα, ἄτοπον δὲ, ὡς πρὸς τὸν λόγον.

ι'. Οἷον ἐπὶ τοῦ παρόντος συλλογισμοῦ· Οὐ πᾶν λευκὸν ζῶον· πᾶς ἄνθρωπος ζῶον· οὐ πᾶν ἄρα λευκὸν ἄνθρωπος· εἴ τις ἐνσταίη μὴ ἀληθὲς εἶναι τὸ, Οὐ πᾶν λευκὸν ἄνθρωπος· ἔσται ἀντιφατικῶς αὐτῷ B ἀντικείμενον ἀληθὲς τὸ, Πᾶν λευκὸν ἄνθρωπος. Ἐπὶ πάντων γὰρ τῶν ὄντων τε καὶ μὴ ὄντων θάτερον μόριον τῆς ἀντιφάσεως ἀληθὲς, τὸ δ' ἄλλο ψευδές. Εἰ τοίνυν τὸ, Οὐ πᾶν λευκὸν ἄνθρωπος, εἴη ψευδές· ἔσται δὴ ἀληθὲς ἐξ ἀνάγκης τὸ ἀντιφατικῶς αὐτῷ ἀντικείμενον, ὅπερ ἐστὶ τὸ, Πᾶν λευκὸν ἄνθρωπος. Ἀντίκεινται γὰρ ἀντιφατικῶς ἀλλήλαις ἡ πᾶς καὶ ἡ οὐ πᾶς· καὶ πάλιν ἡ τὶς καὶ ἡ οὐδείς. Εἰ τοίνυν διὰ τὴν ἔνστασιν, Πᾶν λευκὸν ἄνθρωπος, ἦν δὲ μία πρότασις τοῦ τεθέντος συλλογισμοῦ τὸ, Πᾶς ἄνθρωπος ζῶον· λαβόντες τὴν τοιαύτην πρότασιν, καὶ τὴν ἐκ τῆς ἐνστάσεως τοῦ ἀντιλέγοντος, τοιοῦτον ποιήσομεν συλλογισμόν· Πᾶν λευκὸν ἄνθρωπος· πᾶς ἄνθρωπος ζῶον· πᾶν λευκὸν ζῶον. Ἀλλ' ἦν καὶ, Οὐ C πᾶν λευκὸν ζῶον, πρότασις ὡμολογημένη κατὰ τὸν πρότερον συλλογισμόν. Οὕτω γὰρ εἶχεν ἐκεῖνος ὁ συλλογισμός· Οὐ πᾶν λευκὸν ζῶον· πᾶς ἄνθρωπος ζῶον· οὐ πᾶν λευκὸν ἄνθρωπος. Διὰ γοῦν τὴν ἔνστασιν ἠκολούθησε τὸ πᾶν λευκὸν εἶναι ζῶον. Πᾶν δὲ λευκὸν ζῶον εἶναι, καὶ οὐ πᾶν λευκὸν ζῶον εἶναι, ἀδύνατον τῇ φύσει τοῦ πράγματος, καὶ ἄτοπον τὸ λέγειν ὅλην τὴν ἀντίφασιν ἀληθεύειν ὁμοῦ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἑνὸς, τουτέστιν, ὁ τοιοῦτος λόγος οὐκ ἔχει τόπον καὶ χώραν παραδοχῆς, ἀλλ' ἐστὶ παντελῶς ἀπαράδεκτος· τὸ ἀδύνατόν τε καὶ ἄτοπον τῇ ἐνστάσει τοῦ ἀντιλέγοντος ἠκολούθησαν. Ὅθεν ψευδὲς μὲν τὸ τῆς ἐνστάσεως, ἀληθὲς δὲ τὸ συμπέρασμα τοῦ προτέρου συλλογισμοῦ, τὸ, Οὐ πᾶν λευκὸν ἄνθρωπος. Τὸ δ' αὐτὸ ἀδύνατόν τε καὶ ἄτοπον ἕπεται καὶ D προτάσεως εἴτε τῆς ἐλάττονος εἴτε τῆς μείζονος ληφθείσης ψευδοῦς ἐν συλλογισμῷ σωζομένου τοῦ σχήματος ὑγιοῦς. Τοῦτον μὲν οὖν τὸν τρόπον ἡ εἰς ἀδύνατον τελεῖται ἀπαγωγή.

ια'. Καιρὸς δὲ λοιπὸν τοὺς τοῦ δευτέρου καὶ τρίτου σχήματος συλλογιστικοὺς τρόπους εἰς τὸ πρῶτον σχῆμα δι' ὑποδειγμάτων ἀναγαγεῖν.

ιβ'. Πρῶτος τοίνυν τρόπος τοῦ δευτέρου σχήματος, Πᾶς ἄνθρωπος ζῶον· οὐδεὶς λίθος ζῶον· οὐδεὶς ἄνθρωπος λίθος. Τούτου δὴ τοῦ συλλογισμοῦ τὴν μείζω πρότασιν ἀντιστρέψαντες, τὸν δεύτερον τρόπον τοῦ πρώτου σχήματος ἐκτελέσομεν· ἐπεὶ γὰρ ἡ οὐδεὶς ἀντιστρέφει πρὸς ἑαυτήν· εἰ οὐδεὶς λίθος ζῶον, καὶ οὐδὲν ζῶον λίθος. Πᾶς δὲ ἄνθρωπος ζῶον·

fectionem sive ad hoc ut ad rectitudinem ostensionis perveniant tum simplicibus conversionibus, tum abductione ad impossibile absurdumque indigent.

9. Fit autem ejusmodi abductio, quando aliquis veluti conclusioni syllogismi contradicat, aut uni ex propositionibus, contradictorie repugnans sumptum; et inde impossibile aliquid et absurdum collectum fuerit: impossibile quidem ut quoad rem; absurdum vero, ut quoad orationem.

10. Velut in præsente syllogismo: Non omne album animal; omnis homo animal; non omne igitur album homo: si quis instet non esse verum hoc, Non omne album est homo, erit (verum) quod ei contradictorie opponitur, Omne album homo. In omnibus enim cum quæ sunt, tum quæ non sunt, altera contradictionis pars vera, altera falsa est. Quod si igitur hoc, Non omne album homo, falsum fuerit, verum utique fuerit **350** quod ei contradictorie opponitur; quod est, Omne album est homo. Contradictorie enim opponuntur sibi invicem (propositiones) omnis et non omnis, rursumque aliquis et nullus. Si igitur propter instantiam, Omne album homo; erat autem una propositio syllogismi positi hæc: Omnis homo animal, accepta hac propositione et ea quæ est ex contradicentis instantia, talem syllogismum faciemus: Omne album homo; omnis homo animal; omne album animal. Sed erat etiam non omne album (animal) secundum priorem syllogismum consensa et approbata propositio. Sic enim ille syllogismus habebat: Non omne album animal; omnis homo animal; non omne album homo. Propter instantiam igitur secutum est, omne album esse animal. Atqui omne album esse animal et non omne album esse animal, impossibile est quoad rei naturam, et absurdum est dicere totam contradictionem simul de uno et eodem veram esse; hoc est, ejusmodi oratio non est ullo modo probanda, sed omnino improbanda; ipsumque impossibile et absurdum ad instantiam contradicentis secutum est. Unde **351** falsum quidem est quod est ex instantia; vera autem prioris syllogismi est conclusio, hæc, non omne album homo. Idem autem cum impossibile tum absurdum sequitur si etiam propositio sive minor sive major falsa, sumpta fuerit, dummodo figura sana servetur. Hoc igitur modo deductio ad impossibile perficitur.

11. Cæterum modo tempus est syllogisticos secundæ et tertiæ figuræ modos ad primam figuram per exempla reducendi.

12. Primus igitur secundæ figuræ modus est: Omnis homo animal; nullus lapis animal; nullus homo lapis. Hujus sane syllogismi majorem propositionem si converterimus, secundum primæ figuræ modum efficiemus. Quia enim (propositio universalis negativa) nullus in seipsam convertitur, si nullus lapis animal; etiam nullum animal lapis.

A At omnis homo animal. Si omnis homo animal et nullum animal lapis, nullus homo lapis. Ac ita quidem per controversionem simplicem primus modus secundæ figuræ ad primam figuram reducitur. Per deductionem autem ad impossibile sic: Si non est verum hoc, Nullus homo lapis; sane aliquis homo lapis erit. **352** Est autem etiam nullus lapis animal. Colligitur ergo secundum quartum modum primæ figuræ, non omnis homo animal. Si enim quidam homo lapis est, nullus autem lapis animal, non omnis homo animal. Supponebatur autem etiam omnis, quod absurdum est.

13. Secundus modus servandæ figuræ per duas conversiones ad secundum modum primæ figuræ reducetur: velut: Nullus lapis animal; omnis homo animal; nullus lapis homo. Convertatur minor. B Si nullus lapis, animal; etiam nullum animal, lapis. Omnis autem homo, animal. Si omnis homo, animal; et nullum animal, lapis, nullus homo, lapis. Sed non erat hæc prioris syllogismi conclusio. Opus igitur hic quoque est altera conversione: Si nullus homo lapis; et nullus lapis homo. Per deductionem autem ad impossibile sic: Si non est hoc verum, Nullus lapis est homo, sane hoc erit, Quidam lapis homo. Est autem etiam omnis homo animal: et colligitur, Quidam lapis animal. Supponebatur autem etiam, Nullus lapis animal, quod absurdum est.

14. Tertius modus secundæ figuræ ad quartum primæ figuræ modum sic per conversionem reducitur: **353** Quoddam animal rationale; nullum irrationale rationale; non omne animal irrationale. Convertatur major: Si nullum irrationale rationale; nullum etiam rationale irrationale; at quoddam animal rationale. Si quoddam animal rationale, et nullum rationale irrationale: non omne animal irrationale. Per deductionem ad impossibile: Si falsum est hoc, non omne animal irrationale, verum utique erit hoc, omne animal irrationale. Positum autem est etiam nullum irrationale rationale. Non igitur animal rationale. Supponebatur autem etiam aliquod animal rationale; quod est impossibile.

15. Quartus modus secundæ figuræ ad primam figuram reducetur, nullo quidem modo per conversionem, sed sola ad absurdum deductione. Hic enim ex (propositionibus) non omnis et omnis D constat. Sed (propositio) omnis in (propositionem) aliquis convertitur. Duæ autem particulares propositiones non utique in prima figura, sed nec in alia figura syllogismum constituunt. Unde ejusmodi modus secundæ figuræ per conversionem ad primam non potest pervenire: **354** per deductionem tamen ad impossibile pervenit. Velut, Non omne album animal; omnis homo animal; non igitur omne album homo. Si hoc non est, erit illud omne album homo. Est autem etiam omnis homo animal. Si omne album homo; omnis autem homo animal; omne igitur album animal. Supponebatur autem etiam non omne (album animal); quod est absurdum.

εἰ πᾶς ἄνθρωπος ζῶον· καὶ οὐδὲν ζῶον λίθος· οὐδεὶς ἄνθρωπος λίθος. Καὶ οὕτω μὲν δι' ἀντιστροφῆς ὁ πρῶτος τρόπος τοῦ δευτέρου σχήματος εἰς τὸ πρῶτον ἀνάγεται σχῆμα. Διὰ δὲ τῆς εἰς ἀδύνατον ἀπαγωγῆς οὕτως· Εἴπερ οὐκ ἀληθὲς τὸ, Οὐδεὶς ἄνθρωπος λίθος ἐστίν· ἔσται δὴ, Τὶς ἄνθρωπος λίθος· ἔστι δὲ καὶ οὐδεὶς λίθος ζῶον· συνάγεται ἄρα κατὰ τὸν τέταρτον τρόπον τοῦ πρώτου σχήματος· οὐ πᾶς ἄνθρωπος ζῶον. Εἰ γὰρ τὶς ἄνθρωπος λίθος· οὐδεὶς δὲ λίθος ζῶον· οὐ πᾶς ἄνθρωπος ζῶον. Ὑπέκειτο δὲ καὶ πᾶς, ὅπερ ἄτοπον.

ιγ'. Ὁ δεύτερος τρόπος τοῦ δευτέρου σχήματος διὰ δύο ἀντιστροφῶν εἰς τὸν δεύτερον τρόπον τοῦ πρώτου σχήματος ἀναχθήσεται, οἷον· Οὐδεὶς λίθος ζῶον· πᾶς ἄνθρωπος ζῶον· οὐδεὶς λίθος ἄνθρωπος· ἀντεστράφθω ἡ ἐλάττων. Εἰ οὐδεὶς λίθος ζῶον, καὶ οὐδὲν ζῶον λίθος. Πᾶς δὲ ἄνθρωπος ζῶον· εἰ πᾶς ἄνθρωπος ζῶον, καὶ οὐδὲν ζῶον λίθος· οὐδεὶς ἄνθρωπος λίθος. Ἀλλ' οὐκ ἦν τοῦτο συμπέρασμα τοῦ προτέρου συλλογισμοῦ. Δεῖ τοίνυν κἀνταῦθα ἑτέρας ἀντιστροφῆς· εἰ οὐδεὶς ἄνθρωπος λίθος, καὶ οὐδεὶς λίθος ἄνθρωπος. Διὰ τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς οὕτως· Εἰ οὐκ ἔστι τὸ, Οὐδεὶς λίθος ἄνθρωπος, ἀληθὲς ἔσται δὴ τὸ, Τὶς λίθος ἄνθρωπος· ἔστι δὲ καὶ ἄνθρωπος ζῶον· καὶ συνάγεται, Τὶς λίθος ζῶον· ὑπέκειτο δὲ καὶ, Οὐδεὶς λίθος ζῶον· ὅπερ ἄτοπον.

C ιδ'. Ὁ τρίτος τρόπος τοῦ δευτέρου σχήματος εἰς τὸν τοῦ πρώτου σχήματος τέταρτον τρόπον οὕτω δι' ἀντιστροφῆς ἀναχθήσεται· Τὶ ζῶον λογικόν· οὐδὲν ἄλογον λογικόν· οὐ πᾶν ζῶον ἄλογον. Ἀντεστράφθω ἡ μείζων· Εἰ οὐδὲν ἄλογον λογικὸν, καὶ οὐδὲν λογικὸν ἄλογον. Τὶ δὲ ζῶον λογικόν. Εἰ τὶ ζῶον λογικὸν, καὶ οὐδὲν λογικὸν ἄλογον· οὐ πᾶν ζῶον ἄλογον. Διὰ τῆς εἰς ἀδύνατον ἀπαγωγῆς· Εἰ ψευδές ἐστι τὸ, οὐ πᾶν ζῶον ἄλογον· ἔσται δὴ ἀληθὲς τὸ, πᾶν ζῶον ἄλογον. Ἔστι δὲ κείμενον καὶ, οὐδὲν ἄλογον λογικόν· οὐδὲν ἄρα ζῶον λογικόν. Ὑπέκειτο δὲ καὶ, τὶ ζῶον λογικόν· ὅπερ ἀδύνατον.

ιε'. Ὁ τέταρτος τρόπος τοῦ δευτέρου σχήματος εἰς τὸ πρῶτον ἀναχθήσεται σχῆμα, οὐδαμῶς μὲν δι' ἀντιστροφῆς, διὰ μόνης δὲ τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς. Οὗτος γὰρ ἐκ τῆς οὐ πᾶς συνίσταται καὶ τῆς πᾶς. Ἀλλ' ἡ πᾶς πρὸς τὴν τὶς ἀντιστρέφει. Δύο δὲ μερικαὶ προτάσεις μήτοι γε κατὰ τὸ πρῶτον, ἀλλ' οὐδὲ κατ' ἄλλο σχῆμα συλλογισμὸν ἀπαρτίζουσιν. Ὅθεν δι' ἀντιστροφῆς ὁ τοιοῦτος τρόπος τοῦ δευτέρου σχήματος οὐ δύναται πρὸς τὸ πρῶτον ἐπανελθεῖν· ἐπανέρχεται δὲ διὰ τῆς εἰς ἀδύνατον ἀπαγωγῆς· οἷον· Οὐ πᾶν λευκὸν ζῶον· πᾶς ἄνθρωπος ζῶον· οὐκ ἄρα πᾶν λευκὸν ἄνθρωπος. Εἰ οὐκ ἔστι τοῦτο, ἔσται πᾶν λευκὸν ἄνθρωπος. Ἔστι δὲ καὶ πᾶς ἄνθρωπος ζῶον· εἰ πᾶν λευκὸν ἄνθρωπος· πᾶς δὲ ἄνθρωπος ζῶον· πᾶν ἄρα λευκὸν ζῶον. Ὑπέκειτο δὲ καὶ οὐ πᾶν, ὅπερ ἄτοπον.

ιϛ'. Οὕτω μὲν οὖν τὸ δεύτερον σχῆμα εἰς τὸ πρῶτον ἀνάγεται. Τὸ τρίτον δὲ οὕτως·

ιζ'. Ὁ πρῶτος τρόπος τοῦ τρίτου σχήματος· Πᾶς ἄνθρωπος ζῶον· πᾶς ἄνθρωπος λογικόν· τὶ ζῶον λογικόν. Ἀντεστράφθω ἡ ἐλάττων· Εἰ πᾶς ἄνθρωπος ζῶον· καὶ τὶ ζῶον ἄνθρωπος· πᾶς δὲ ἄνθρωπος λογικόν· τὶ ζῶον ἄρα λογικόν. Εἰ μή τι ζῶον λογικόν· οὐδὲν ζῶον λογικόν. Πᾶς δὲ ἄνθρωπος ζῶον· εἰ πᾶς ἄνθρωπος ζῶον, καὶ οὐδὲν ζῶον λογικόν· οὐδεὶς ἔσται ἄνθρωπος λογικός. Ἀλλ' ὑπέκειτο καὶ πᾶς.

ιη'. Ὁ δεύτερος τρόπος [τοῦ τρίτου σχήματος]· Πᾶσα χιὼν λευκή· οὐδεμία χιὼν ζῶον· οὐ πᾶν λευκὸν ζῶον. Ἀντεστράφθω ἡ ἐλάττων· Εἰ πᾶσα χιὼν λευκή· καὶ τὶ λευκὸν χιών· οὐδεμία δὲ χιὼν ζῶον· οὐ πᾶν ἄρα λευκὸν ζῶον· εἰ μὴ τοῦτο· Πᾶν λευκὸν ζῶον· ἔστι δὲ καὶ πᾶσα χιὼν λευκή. Τοίνυν εἰ πᾶσα χιὼν λευκή· πᾶν δὲ λευκὸν ζῶον· πᾶσα χιὼν ἄρα ζῶον. Ἦν δὲ καὶ οὐδεμία χιὼν ζῶον

ιθ'. Ὁ τρίτος τρόπος· Τὶς ἄνθρωπος μέλας· πᾶς ἄνθρωπος ζῶον· τὶ μέλαν ζῶον. Ἀντεστράφθω ἡ ἐλάττων· Εἴ τις ἄνθρωπος μέλας· καὶ τὶ μέλαν ἄνθρωπος· πᾶς δὲ ἄνθρωπος ζῶον· ὥστε τὶ μέλαν ζῶον· εἰ τοῦτο ψευδὲς, οὐδὲν μέλαν ζῶον· τὶς δὲ ἄνθρωπος μέλας. Εἴ τις ἄνθρωπος μέλας, καὶ οὐδὲν μέλαν ζῶον· οὐ πᾶς ἄνθρωπος ζῶον. Ἦν δὲ καὶ πᾶς.

κ'. Ὁ τέταρτος τρόπος· Τὶς λίθος λευκός· οὐδεὶς λίθος ζῶον· οὐ πᾶν λευκὸν ζῶον. Ἀντεστράφθω ἡ ἐλάττων· Εἴ τις λίθος λευκὸς, καὶ τὶ λευκὸν λίθος· οὐδεὶς δὲ λίθος ζῶον· οὐ πᾶν ἄρα λευκὸν ζῶον· εἰ τοῦτο οὐκ ἔστιν, ἔσται πᾶν λευκὸν ζῶον· ἔστι δὲ καὶ τὶς λίθος λευκός· εἰ τὶς λίθος λευκός· πᾶν δὲ τὸ λευκὸν ζῶον· τὶς λίθος ζῶον. Ἀλλ' ὑπέκειτο καὶ οὐδείς.

κα'. Ὁ πέμπτος τρόπος· Πᾶς ἄνθρωπος ζῶον· τὶς ἄνθρωπος λευκός· τὶ ζῶον λευκόν. Ἀντεστράφθω ἡ μείζων· Εἰ τὶς ἄνθρωπος λευκὸς, καὶ τὶ λευκὸν ἄνθρωπος· πᾶς δὲ ἄνθρωπος ζῶον· τὶ ἄρα λευκὸν ζῶον. Ἀντεστράφθω καὶ τὸ συμπέρασμα· Εἰ τὶ λευκὸν ζῶον· καὶ τὶ ζῶον λευκόν.

κβ'. Ὁ ἕκτος τρόπος καὶ ὕστατος· Πᾶς ἄνθρωπος ζῶον· οὐ πᾶς ἄνθρωπος μέλας· οὐ πᾶν ζῶον μέλαν. Ἀλλ' οὗτος ὁ τρόπος πρὸς τὸ πρῶτον σχῆμα δι' ἀντιστροφῆς οὐκ ἀνάγεται. Γίνεται γὰρ ἐκ δύο μερικῶν προτάσεων πρὸς τὴν τὶς ἀντιστρεφούσης τῆς πᾶς. Ὅθεν διὰ μόνης τῆς εἰς ἀδύνατον τελειοῦται ἀπαγωγῆς· εἰ γὰρ ψευδὲς τὸ μὴ πᾶν ζῶον εἶναι μέλαν, ἀληθὲς ἂν εἴη τὸ ἀντιφατικῶς ἀντικείμενον, ἤγουν τὸ πᾶν ζῶον εἶναι μέλαν. Ἀλλ' ἦν καὶ πᾶς ἄνθρωπος ζῶον. Εἰ τοίνυν πᾶς ἄνθρωπος ζῶον· πᾶν δὲ ζῶον μέλαν· πᾶς ἄνθρωπος μέλας. Ὑπέκειτο δὲ καὶ τὸ οὐ πᾶς, ὅπερ ἄτοπον.

A 16. Sic quidem igitur secunda figura ad primam reducitur. Tertia autem sic

17. Primus modus tertiæ figuræ : Omnis homo animal ; omnis homo, rationale ; quoddam animal, rationale. Minor convertatur : Si omnis homo animal ; et quoddam animal homo ; omnis autem homo, rationale ; quoddam igitur animal rationale. (Sic quidem ostensive, per impossibile vero ita :) Si non quoddam animal, rationale ; nullum animal, rationale. Omnis autem homo, animal. Si omnis homo, animal, et nullum animal, rationale ; nullus homo erit rationale. Sed supponebatur etiam, omnis.

18. Secundus modus tertiæ figuræ : Omnis nix, alba ; nulla nix, animal : non omne album, animal. Convertatur minor : Si omnis nix, alba ; et,
B aliquod **355** quod album, nix : nulla autem nix, animal : non ergo omne album, animal. Si hoc non sit, omne album, erit animal. Est autem etiam omnis nix alba ; igitur si omnis nix, alba, omne autem album, animal ; omnis ergo nix, animal. Erat autem etiam nulla nix, animal.

19. Tertius modus : Aliquis homo, niger : omnis homo animal : aliquod nigrum animal. Convertatur minor : Si aliquis homo, niger, et aliquod nigrum homo erit : omnis autem homo animal : quare aliquod nigrum animal. Sin hoc falsum sit, nullum nigrum erit animal : aliquis autem homo, niger. Si aliquis homo niger ; et nullum nigrum animal, non omnis homo animal. Erat autem etiam
C omnis (homo animal).

20. Quartus modus : Aliquis lapis, albus : nullus lapis animal : non omne album animal. Convertatur minor : Si aliquis lapis, albus : etiam aliquod album, lapis. Nullus autem lapis, animal ; Non ergo omne album, animal. Si hoc non sit, erit omne album, animal. Est autem etiam aliquis lapis, albus. Si aliquis lapis, albus : omne autem album animal : aliquis lapis, animal. Sed supponebatur etiam nullus (lapis animal).

356 21. Quintus modus est, Omnis homo, animal : aliquis homo albus, aliquod animal, album. Convertatur major : Si aliquis homo, albus, et aliquod album homo. Omnis autem homo, animal ;
D aliquod ergo album animal. Convertatur etiam conclusio : Si aliquod album, animal ; etiam aliquod animal album.

22. Sextus et ultimus modus : Omnis homo, animal : non omnis homo, niger : non omne animal, nigrum. Sed hic modus ad primam per conversionem non reducitur. Fit enim ex duabus particularibus propositionibus, dum (universalis affirmativa) omnis in (particularem affirmativam) aliquis convertitur. Unde per solam deductionem ad impossibile perficitur. Si enim falsum hoc sit, non omne animal esse nigrum, verum fuerit contradictione oppositum, hoc nimirum, omne animal esse nigrum. Sed erat etiam, omnis homo animal. Quod si igitur omnis homo animal ; omne

autem animal nigrum; omnis homo, niger. Supponebatur autem etiam, non omnis (homo niger), quod absurdum est.

23. Fieri autem potest etiam aliter ex eo quod est in toto et non in toto duarum reliquarum **357** figurarum ad primam reductio. Eodem modo etiam ex eo quod est de omni et de nullo, sive per conversionem sive per deductionem ad impossibile reductio ejusmodi efficiatur.

24. Cæterum quoniam philosophia, quemadmodum sæpe dictum est, universalia quærit et circa ea occupatur et tertius quartusque modus primæ figuræ particularia colligunt, et ipsi ad eosdem qui universaliter in eadem prima figura colligunt, ad primum inquam et secundum modum reducuntur, cum prius ostensione per impossibile ad universaliter colligentes in secunda figura et exinde per eos ad universales primæ figuræ syllogismos reducuntur.

25. Velut tertius modus primæ figuræ : Aliquod animal, homo ; omnis homo, risibile ; aliquod animal, risibile : si non est aliquod animal, risibile ; nullum animal, risibile erit. Est autem etiam omnis homo, risibile, et colligitur juxta secundum modum secundæ figuræ : nullum animal, homo. Supponebatur autem etiam aliquod animal homo.

26. Quartus modus primæ figuræ : Aliquis Æthiops grammaticus : nullus grammaticus **358** solœcista : non omnis Æthiops solœcista. Si non est hoc (verum), omnis Æthiops (erit) solœcista. Atqui etiam nullus grammaticus est solœcista. Colligitur ergo in primo modo secundæ figuræ, Nullus Æthiops, grammaticus. Supponebatur autem etiam aliquis (Æthiops solœcista).

27. Quoniam igitur tertius et quartus modus primæ figuræ ad secundæ figuræ universales syllogismos referuntur : hi autem iterum ad eos qui in prima figura universaliter colligunt, quemadmodum ante ostendimus, reducuntur; satis manifestum est, quod etiam tertius modus primæ figuræ et quartus ad universaliter concludentes in eadem prima figura referantur. Nam et hoc exemplis commonstratum est. Igitur etiam ad primum et secundum modum primæ figuræ omnes redigentur, nec ulla uspiam particularis conclusio secundum hanc methodum invenietur.

A κγ'. Δυνατὸν δὲ καὶ ἄλλως ἐκ τοῦ ἐν ὅλῳ καὶ οὐκ ἐν ὅλῳ ποιήσασθαι τὴν εἰς τὸ πρῶτον σχῆμα τῶν λοιπῶν δύο σχημάτων ἀναγωγήν. Ὡσαύτως (δὲ) καὶ ἀπὸ τοῦ κατὰ παντὸς καὶ κατ' οὐδενός· κἄν τε δι' ἀντιστροφῆς ἡ τοιαύτη ἀναγωγὴ ἐκπεραίνοιτο, κἄν τε διὰ τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς.

κδ'. Ἀλλ' ἐπεὶ φιλοσοφία, καθὰ πολλάκις εἴρηται, τὰ καθόλου ζητεῖ, καὶ περὶ αὐτὰ καταγίνεται· μερικὰ δὲ συνάγουσιν ὅ τε τρίτος καὶ ὁ τέταρτος τρόπος τοῦ πρώτου σχήματος, ἀνάγονται καὶ αὐτοὶ πρὸς τοὺς ἐν τῷ αὐτῷ πρώτῳ σχήματι τὸ καθόλου συνάγοντας, τὸν πρῶτον τρόπον φημὶ καὶ τὸν δεύτερον· πρότερον τῇ δι' ἀδυνάτου δείξει πρὸς τοὺς ἐν δευτέρῳ σχήματι τὸ καθόλου συνάγοντας ἀναγόμενοι, καὶ δι' αὐτῶν ἔκτοτε πρὸς τοὺς τοῦ πρώτου σχήματος καθόλου συλλογισμούς. B

κε'. Οἷον ὁ τρίτος τρόπος τοῦ πρώτου σχήματος· Τὶ ζῶον ἄνθρωπος· πᾶς ἄνθρωπος γελαστικόν· τὶ ζῶον γελαστικόν· εἰ μή ἐστι τι ζῶον γελαστικόν· οὐδὲν ζῶον ἔσται γελαστικόν. Ἔστι δὲ καὶ πᾶς ἄνθρωπος γελαστικὸν, καὶ συνάγεται κατὰ τὸν δεύτερον τρόπον τοῦ δευτέρου σχήματος, Οὐδὲν ζῶον ἄνθρωπος. Ὑπέκειτο δὲ καὶ, Τὶ ζῶον ἄνθρωπος.

κς'. Ὁ τέταρτος τρόπος τοῦ πρώτου σχήματος· Τὶς Αἰθίοψ γραμματικός· οὐδεὶς γραμματικὸς σολοικιστής· οὐ πᾶς Αἰθίοψ σολοικιστής. Εἰ μὴ τοῦτο, πᾶς Αἰθίοψ σολοικιστής· ἔστι δὲ καὶ οὐδεὶς γραμματικὸς σολοικιστής· συνάγεται τοίνυν ἐν δευτέρῳ τρόπῳ τοῦ δευτέρου σχήματος, Οὐδεὶς Αἰθίοψ γραμματικός. Ὑπέκειτο δὲ καὶ τίς. C

κζ'. Ἐπεὶ τοίνυν ὁ τρίτος καὶ ὁ τέταρτος τρόπος τοῦ πρώτου σχήματος εἰς τοὺς τοῦ δευτέρου σχήματος ἀναφέρονται καθόλου συλλογισμούς· οὗτοι δὲ πάλιν ἀνάγονται πρὸς τοὺς ἐν τῷ πρώτῳ σχήματι, τὸ καθόλου συνάγοντας, καθάπερ προϋπεδείξαμεν· εὔδηλον ὅτι καὶ ὁ τρίτος τρόπος τοῦ πρώτου σχήματος, καὶ ὁ τέταρτος εἰς τοὺς ἐν αὐτῷ τῷ πρώτῳ σχήματι τὸ καθόλου συμπεραίνοντας ἀναχθήσονται. Εἰ πάντες δὲ συλλογισμοὶ πρὸς τὸ πρῶτον ἀναφέρονται σχῆμα (καὶ τοῦτο γὰρ ὑποδέδεικται)· καὶ πρὸς τὸν πρῶτον ἄρα καὶ δεύτερον τρόπον τοῦ πρώτου σχήματος ἀναβιβασθήσονται σύμπαντες, καὶ οὐδὲν εὑρεθήσεταί που συμπέρασμα μερικὸν κατὰ ταύτην τὴν μέθοδον.

359 *Tabula capitis* 35.

Syllogismi sunt alii	perfecti, ut qui sunt primæ figuræ,
	imperfecti, ut qui sunt secundæ et tertiæ figuræ qui reductione ad primam opus habent.

Cesare	reducitur ostensive ad	Celarent	per impossibile ad	Ferio	o et a	contradicunt
Camestres		Celarent		Darii	i et e	
Festino		Ferio		Celarent	o et i	
Baroco		Nullum		Barbara	a et o	

Darapti Felapton Datisi Ferison Dizamis Bocardo	reducitur ostensive ad	Darii Ferio Darii Ferio Darii Nullum	per impossibile ad	Celarent Barbara Ferio	e et a a et e o et a	contraria sunt
				Darii Celarent Barbara	i et e e et i a et o	contradicunt

Reductio alia est { ostensiva, Græcis δεκτικὴ, quæ fit propositionum conversionibus, per deductionem ad impossibile; qua aliquo veluti conclusioni syllogismi contradicente aut uni ex propositionibus, contradictione repugnans sumitur et inde impossibile aliquid et absurdum colligitur.

---

360 SYNOPSIS CAPITIS XXXVI.

QUOD EST DE HYPOTHETICIS SEU CONDITIONALIBUS SYLLOGISMIS.

1. *Quatuor partes integrales syllogismi hypothetici constituit.* — 2. *Ostendit antecedens et consequens vel secundum continuitatem proferri et dici connexum; vel secundum discretionem et dici disjunctum.* — 3. *Exemplo hæc declarat.* — 4. *Priorem modum exponit hypotheticorum syllogismorum secundum continuitatem.* — 5. *Posteriorem.* — 6. *Docet in utroque modo antecedens et consequens non uno tantum, sed quatuor modis posse sumi, quorum primus est positus.* — 7. *Secundus.* — 8. *Tertius.* — 9. *Quartus.* — 10. *Concludit de his duobus modis hypotheticorum syllogismorum secundum continuitatem et de eorum quadruplici varietate.* — 11. *Accedit ad modos qui sunt secundum distantiam et primum exponit subjiciens in quibus rebus is adhibeatur.* — 12. *Secundum.* — 13. *Tertium.* — 14. *Concludit de tribus modis hypotheticorum syllogismorum secundum distantiam.* — 16*. *Quando possit disjunctum adhiberi et non tantum unius positione reliquum vel reliqua removeri, sed etiam unius vel duorum remotione poni reliquum, ut in secundo et tertio modo.* — 17. *Sextum modum hypotheticorum syllogismorum proponit et describit.* — **361** 18. *Facit ejus quatuor modos.* — 19. *Singulorum singula exempla proponit.* — 20. *Per ἀνακεφαλαίωσιν sex modos syllogismorum hypotheticorum expositos repetit.* —

A

ΚΕΦΑΛ. ΛϚʹ.

Περὶ τῶν ὑποθετικῶν συλλογισμῶν.

αʹ. Πᾶς ὑποθετικὸς συλλογισμὸς ἡγούμενον ἔχει τι καὶ ἑπόμενον πρόσληψιν καὶ συμπέρασμα.

βʹ. Τὸ δ' ἡγούμενον καὶ τὸ ἑπόμενον ἢ κατά τινα συνεχῆ καὶ ἀδιάσπαστον ἀκολουθίαν προάγονται, καὶ λέγονται ὁμοῦ συνημμένον, ὅτε καὶ τὸ ἑπόμενον ἓν πρᾶγμά ἐστιν· ἢ κατὰ διάκρισιν προφέρονται καὶ διάστασιν, καὶ ὁμοῦ λέγονται διεζευγμένον· ὅτε καὶ τὸ ἑπόμενον ἐκ διαφόρων πραγμάτων συνέστηκεν.

γʹ. Οἷον· Εἰ ἄνθρωπός ἐστι, καὶ ζῶόν ἐστιν. Ἀλλὰ μὴν ἄνθρωπός ἐστι. Καὶ ζῶον ἄρα ἐστί. Τὸ μὲν, Εἰ ἄνθρωπός ἐστι, καλεῖται ἡγούμενον· τὸ δὲ, Καὶ ζῶόν ἐστι, ἑπόμενον λέγεται· διότι τὸ ζῶον ἕπεται B τῷ ἀνθρώπῳ συνεισφερόμενον· ὁ δ' ἄνθρωπος ἡγεῖται τοῦ ζώου συνεισφέρων αὐτό. Πάντοτε δὲ τὸ ἑπόμενον ἢ ἐπιπλέον, ἢ ἐπίσης εἶναι τοῦ ἡγουμένου χρεών· ἐπ' ἔλαττον δὲ οὐδέποτε· τοῦτο δ' ὅλον, Εἰ ἄνθρωπός ἐστι, καὶ ζῶόν ἐστι, συνημμένον κατονομάζεται, διὰ τὸ συνῆφθαι ἀλλήλοις τὸ ἡγούμενόν τε καὶ τὸ ἑπόμενον. Τὸ δ', Ἀλλὰ μὴν ἄνθρωπός ἐστι, πρόσληψις καλεῖται καί γε μετάληψις. Δηλοῦσι δὲ καὶ ἀμφότερα τὰ ὀνόματα τὸ δὶς λαμβάνεσθαι τὸ αὐτό. Τὸ δὲ, Καὶ ζῶον ἄρα ἐστὶ, τοῦτο συμπέρασμα. Πάλιν· Ὁ δέκα ἢ ἄρτιός ἐστιν, ἢ περιττός. Ἀλλὰ μὴν οὐ περιττός. Ἄρτιος ἄρα. Ἡγούμενον μὲν, ὁ δέκα· ἑπόμενον δὲ τὸ, ἢ ἄρτιός ἐστιν ἢ περιττός. Τοῦτο δ' ὅλον, τὸ, Ὁ δέκα ἢ ἄρτιός ἐστιν ἢ περιττός, C

CAPUT XXXVI.

De hypotheticis seu conditionalibus syllogismis.

1. Omnis syllogismus hypotheticus antecedens aliquod habet et consequens, assumptionem et conclusionem.

2. Antecedens autem et consequens aut secundum continuam aliquam et indistractam consecutionem producuntur et connexum simul dicuntur, quando etiam consequens res una est: aut secundum discretionem et distantiam proferuntur, et simul dicuntur disjunctum, quando etiam consequens ex rebus diversis constat.

3. Veluti: Si homo est, et animal est. Atqui homo est. Ergo etiam animal est. Hoc quidem, Si homo est, antecedens vocatur, hoc autem, Et animal est, consequens dicitur; propterea quod animal sequitur ad hominem, quod coinfertur ab eo; homo autem antecedit, ut qui coinferat ipsum. (Semper autem consequens aut latius aut æquale antecedenti esse oportet, nunquam vero minus.) At totum hoc, Si homo est, et **362** animal est, connexum denominatur, propterea quod antecedens et consequens invicem connexa sint. Sed hoc, Atqui homo est, assumptio et transsumptio vocatur. Ambo autem vocabula designant bis idem accipi. At hoc, Ergo etiam animal est, est conclusio: Iterum, Decem aut par est aut impar. Atqui non est impar. Par igitur. Antecedens quidem, decem: consequens autem, aut par est aut impar. Totum autem hoc Decem aut par aut impar est, disjunctum vo-

* Deest analysis num. 15, qui tamen in textu legitur.

catur. Hic enim disseparatio et disjunctio consideratur. A

4. Primus quidem igitur modus hypotheticorum secundum continuitatem est qui positione antecedentis simul infert consequens : veluti, Si nox est, sol infra terram est. Atqui non est; sol igitur infra terram est.

5. Secundus modus juxta continuitatem syllogismorum hypotheticorum est, qui ex remotione consequentis simul removet antecedens : velut, Si hoc homo est, et animal est. Atqui non est animal; neque igitur homo est. In hoc autem modo totus per omnia character servatur conversionis per contrapositionem.

6. Porro existimandum non est, in utrovis **363** horum duorum modorum necesse esse affirmative B semper accipere antecedens et consequens. Contingit enim etiam utraque affirmative accipere, quemadmodum in modo dictis exemplis. Fieri autem potest etiam ut vel utraque sint negativa ; aut antecedens quidem affirmativum, consequens autem negativum, aut contra.

7. Ex utrisque negativis prior modus : Si non est hoc animal, neque homo est. Atqui non est animal. Neque igitur homo est. Antecedens quidem igitur est in hoc conditionali, non esse hoc animal : consequens autem, hoc non esse hominem. Positione igitur hujus quod non sit animal, simul inferimus, non esse hominem. Posterior modus ex duobus negativis : Si non est hoc animal, neque homo est. Atqui homo est ; ergo etiam animal est. C Antecedens quidem in hoc est, non esse animal : consequens autem hoc, non esse hominem. Remotione igitur hujus, non esse hominem, simul etiam removetur non esse animal. **364** Atqui cum τὸ non esse removetur, τὸ esse ponitur.

8. Ex antecedente affirmativo et consequente negativo prior modus hic est : Si dies est, nox non est. Atqui dies est ; nox igitur non est. Posterior modus : Si unum esset homo, nunquam doleret. Atqui dolet ; non igitur est unum.

9. Ex antecedente negativo et consequente affirmativo prior modus hic : Si dies non est, sol infra terram est. Sed dies non est ; sol igitur infra terram est. Posterior modus : Si non esset homo D compositus, simplex et uniforme esset quod sanaret ipsum. Atqui non est simplex et uniforme quod sanat ipsum ; homo igitur est compositus.

10. Hi quidem igitur duo modi ex hypothesi syllogismorum sunt, et sic constituuntur cum juxta continuitatem, ut dictum est, producantur.

11. Eorum autem qui secundum distantiam proferuntur, ubi etiam consequens ex rebus differentibus constat, unus est ex negativa complexione qui positione unius eorum quæ sunt in consequente, reliquum aut reliqua removet. Accipitur autem hic modus vel in rebus nullo prorsus modo oppositis, vel in mediate oppositis et medium infinitum

καλεῖται διεζευγμένον. Θεωρεῖται γὰρ ἐνταυθοῖ διαχωρισμὸς καὶ διάζευξις.

δ'. Πρῶτος μὲν οὖν τρόπος τῶν ὑποθετικῶν ὁ κατὰ συνέχειαν, τῇ θέσει τοῦ ἡγουμένου συνεισάγων τὸ ἑπόμενον· οἷον, Εἰ ἔστι νύξ, ὁ ἥλιος ὑπὸ γῆν ἐστιν. Ἀλλὰ μὴν ἔστι νύξ· ὁ ἥλιος ἄρα ὑπὸ γῆν ἐστιν.

ε'. Δεύτερος τρόπος ὁ κατὰ συνέχειαν, τῇ ἀναιρέσει τοῦ ἑπομένου συναναιρῶν τὸ ἡγούμενον· οἷον, Εἰ τόδε ἄνθρωπός ἐστι, καὶ ζῶόν ἐστιν. Ἀλλὰ μὴν ζῶον οὐκ ἔστιν· οὐδὲ ἄνθρωπος ἄρα. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ τρόπῳ σώζεται σύμπας ὁ χαρακτὴρ τῆς σὺν ἀντιθέσει ἀντιστροφῆς.

ϛ'. Οὐ δεῖ δὲ νομίζειν ἐν ὁποτερῳοῦν τούτων τῶν δύο τρόπων ἀναγκαῖον εἶναι καταφατικῶς πάντοτε λαμβάνειν τὸ ἡγούμενόν τε καὶ τὸ ἑπόμενον. Ἐνδέχεται μὲν γὰρ καὶ ἄμφω καταφατικῶς λαμβάνειν, ὡς ἐπὶ τῶν προσεχῶς εἰρημένων ὑποδειγμάτων. Δυνατὸν δὲ καὶ ἄμφω γε ἀποφατικά, ἢ τὸ μὲν ἡγούμενον καταφατικὸν, τὸ δ' ἑπόμενον ἀποφατικὸν, ἢ τὸ ἀνάπαλιν.

ζ'. Οἷον ἐκ δύο ἀποφατικῶν ὁ πρῶτος τρόπος· Εἰ μὴ ἔστι τόδε ζῶον, οὐδὲ ἄνθρωπός ἐστιν. Ἀλλὰ μὴν οὐκ ἔστι ζῶον. Οὐδὲ ἄνθρωπος ἄρα ἐστίν. Ἡγούμενον μὲν γὰρ ἐν τούτῳ τῷ ὑποθετικῷ τὸ μὴ εἶναι τόδε ζῶον· ἑπόμενον δὲ τὸ μὴ εἶναι ἄνθρωπον. Τῇ θέσει γοῦν τοῦ μὴ εἶναι ζῶον συνεισάγομεν τὸ μὴ εἶναι ἄνθρωπον. Ὁ δεύτερος τρόπος ἐκ τῶν δύο ἀποφατικῶν· Εἰ μὴ ἔστι τόδε ζῶον, οὐδὲ ἄνθρωπός ἐστιν. Ἀλλὰ μὴν ἄνθρωπός ἐστι· καὶ ζῶον ἄρα ἐστίν. Ἡγούμενον μὲν ἐν τούτῳ τὸ μὴ εἶναι ζῶον· ἑπόμενον δὲ τὸ μὴ εἶναι ἄνθρωπον. Τῇ γοῦν ἀναιρέσει τοῦ μὴ εἶναι ἄνθρωπον ἀναιρεῖται καὶ τὸ μὴ εἶναι ζῶον· ἀναιρουμένου δὲ τοῦ μὴ εἶναι τίθεται τὸ εἶναι.

η'. Ἐξ ἡγουμένου καταφατικοῦ καὶ ἑπομένου ἀποφατικοῦ πρῶτος τρόπος οὗτος· Εἰ ἡμέρα ἐστί, νὺξ οὐκ ἔστιν. Ἀλλὰ μὴν ἡμέρα ἐστί· νὺξ ἄρα οὐκ ἔστιν. Ὁ δεύτερος τρόπος· Εἰ ἓν ὁ ἄνθρωπος, οὐδέποτ' ἂν ἤλγεεν (ἤλγει). Ἀλγεῖ δέ· οὐκ ἄρα ἕν ἐστιν.

θ'. Ἐξ ἀποφατικοῦ ἡγουμένου καὶ καταφατικοῦ ἑπομένου πρῶτος τρόπος οὗτος· Εἴπερ οὐκ ἔστιν ἡμέρα, ὁ ἥλιος ὑπὸ γῆν ἐστιν. Ἀλλὰ μὴν ἡμέρα οὐκ ἔστιν· ὁ ἥλιος ἄρα ὑπὸ γῆν ἐστιν. Ὁ δεύτερος τρόπος· Εἰ οὐκ ἦν ὁ ἄνθρωπος σύνθετος, ἁπλοῦν ἂν ἦν καὶ μονοειδὲς τὸ ἰώμενον αὐτόν. Ἀλλὰ μὴν οὐκ ἔστιν ἁπλοῦν καὶ μονοειδὲς τὸ ἰώμενον αὐτόν· σύνθετος ἄρα ὁ ἄνθρωπος.

ι'. Οὗτοι μὲν οὖν οἱ δύο τρόποι τῶν ἐξ ὑποθέσεως συλλογισμῶν, καὶ οὕτω συνίστανται κατὰ συνέχειαν, ὡς εἴρηται, προαγόμενοι.

ια'. Τῶν δὲ προφερομένων κατὰ διάστασιν, ἔνθα καὶ διάφορα πράγματα τὸ ἑπόμενον, ὁ μὲν ἔστιν ἐξ ἀποφατικῆς συμπλοκῆς τῇ θέσει τῶν τοῦ ἑπομένου ἑνὸς ἀναιρῶν τὸ ἕτερον, ἢ τὰ ἕτερα. Λαμβάνεται δ' οὗτος ἢ ἐπὶ τῶν μηδ' ὅλως ἀντικειμένων πραγμάτων ἢ ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων ἐμμέσως καὶ τὸ μέσον ἐχόντων ἀόριστον. Ἐπὶ τῶν ἐμμέσως ἀντι-

κειμένων, καὶ ἀόριστον ἐχόντων τὸ μέσον, οὕτως· A 'Ο κόραξ οὐχὶ (καὶ) λευκὸς καὶ μέλας ἐστίν. 'Αλλὰ μὴν μέλας· οὐκ ἄρα λευκός. Καὶ πάλιν· 'Ο κύκνος οὐχὶ καὶ λευκὸς καὶ μέλας ἐστὶ, καὶ κιῤῥὸς καὶ φαιός. 'Αλλὰ μὴν λευκός· οὐκ ἄρα τὰ λοιπά. 'Επὶ τῶν οὐκ ἀντικειμένων οὕτως· Τὸ ὁρώμενον οὐχὶ καὶ ἄνθρωπος καὶ ἵππος καὶ βοῦς καὶ κύων ἐστίν. 'Αλλὰ μὴν ἄνθρωπος· οὐκ ἄρα τὰ ἕτερα. Καὶ οὗτος μὲν τρίτος τρόπος τῶν ὑποθετικῶν.

ιβ'. Τέταρτος ὁ ἐκ διαζευκτικοῦ τῇ θέσει τῶν τοῦ ἑπομένου ἑνὸς τὸ λοιπὸν ἀναιρῶν ἢ τὰ λοιπά. Λαμβάνεται δ' οὗτος ἐπί τε τῶν ἀμέσως ἀντικειμένων, ἐπί τε τῶν ἐμμέσως, ἀλλ ὡρισμένον ἐχόντων τὸ μέσον. Καὶ ἀμέσως μὲν, ὡς, 'Ο δέκα ἢ ἄρτιός ἐστιν ἢ περιττός. 'Αλλὰ μὴν ἄρτιος· οὐκ ἄρα περιττός. 'Εμμέσως δὲ καὶ ὡρισμένως, οἷον, Τόδε τοῦδε ἢ B μεῖζόν ἐστιν, ἢ ἔλαττον, ἢ ἴσον. 'Αλλὰ μὴν ἴσον τυχόν· οὐκ ἄρα μεῖζον οὐδ' ἔλαττον.

ιγ'. Πέμπτος τρόπος ὁ ἐκ διαζευκτικοῦ, τῇ ἀναιρέσει τῶν τοῦ ἑπομένου ἑνὸς, ἢ καὶ τῶν ἄλλων παρὰ τὸ ἕν, εἰσφέρων τὸ λοιπόν. Λαμβάνεται δὲ καὶ οὗτος ἐφ' ὧν καὶ ὁ τέταρτος· οἷον, 'Ο ἓξ ἢ ἄρτιός ἐστιν, ἢ περιττός. 'Αλλὰ μὴν οὐκ ἔστι περιττός· ἄρτιος ἄρα. Καὶ πάλιν· 'Ο ἓξ ἢ τέλειός ἐστιν, ἢ ἀτελὴς, ἢ ὑπερτελής. 'Αλλὰ μὴν οὔτ' ἀτελὴς, οὔθ' ὑπερτελής· τέλειός ἐστιν ἄρα.

ιδ'. Οὗτοι τοίνυν οἱ τρεῖς τρόποι, κατὰ διάζευξιν ὑπάρχοντες καὶ διάστασιν, οὕτω προφέρονται.

ιε'. Καὶ γὰρ ὅτε μηδαμῶς ἀντίκεινται τὰ πράγματα, ἢ ἀντίκεινται μὲν, ἀλλ' ἐμμέσως καὶ τὸ μέσον ἀόριστον ἔχουσιν· ἀδύνατον τότε πᾶσιν ἐπεξελθεῖν, C καὶ διὰ τοῦτο διαζευκτικῶς οὐκ ἔστι ταῦτα προαγαγεῖν· οὔτ' αὖ τῇ ἀναιρέσει τοῦ ἑτέρου ἢ τῶν ἑτέρων εἰσαγαγεῖν τὸ λοιπόν. Οὐδὲ γὰρ, εἰ μὴ ἔστιν ἄνθρωπος, ἤδη ἵππος ἐστίν· οὔτ' αὖ εἰ οὐκ ἔστι λευκὸν ἢ μέλαν, ἔσται φαιόν· τοίνυν ἀντὶ μὲν τοῦ διαζευκτικοῦ χρηστέον τῇ τῆς ἀποφάσεως συμπλοκῇ· τῇ θέσει δὲ τοῦ ἑτέρου τὸ ἕτερον ἀναιρετέον ἢ τὰ ἕτερα. Οἷον· Οὐχὶ καὶ κύων καὶ λύκος ἐστὶ τὸ ὁρώμενον· ἀλλὰ μὴν λύκος· οὐκ ἄρα κύων. Καὶ πάλιν· Οὐκ ἐρυθρὸν τὸ αὐτὸ (καὶ) φοινικοῦν ὑπάρχει, καὶ πορφυροῦν, καὶ ὠχρόν. 'Αλλὰ μὴν φοινικοῦν· οὐκ ἄρα τὰ ἕτερα.

ις'. Ὅτε δὲ ἢ ἀμέσως ἀντίκεινται τὰ πράγματα D ἢ ἐμμέσως μὲν, ὡρισμένον δὲ τὸ μέσον ἐστὶν αὐτοῖς, τότε διαζευκτικῶς προαχθήσονται· καὶ μὴ μόνον ἀναιρεθήσεται τὸ ἕτερον ἢ τὰ ἕτερα τῇ θέσει τοῦ ἑνὸς, ἀλλὰ καὶ τῇ ἀναιρέσει τῶν ἄλλων τεθήσεται τὸ λειπόμενον.

ιζ'. Ἕτερος τρόπος παρὰ τοὺς εἰρημένους ὁ ἐξ ὅλων ὑποθέσεων συνεστὼς, ὃς καὶ δι' ὅλου ὑποθετικὸς ὀνομάζεται, πρόσληψιν μὴ ἔχων, ἀλλ' ἐξ ἡγουμένων καὶ ἑπομένων ποιούμενος τὸ συμπέρασμα.

ιη'. Δείκνυσι δὲ, τίνος ὄντος, τί ἔστιν ἢ τί οὐκ ἔστιν, αὖθίς τε τίνος μὴ ὄντος, τί ἔστιν ἢ τί οὐκ ἔστι.

ιθ'. Καὶ τίνος μὲν ὄντος τί ἐστιν, οὕτως· Εἰ ὁ Θεὸς δίκαιος, ἀνταπόδοσίς ἐστι τῶν βεβιωμένων· εἰ ἀντα-

habentibus. In mediate quidem oppositis et medium infinitum habentibus sic: Corvus non et niger et albus est. Atqui niger est; 365 non ergo albus. Et iterum: Cygnus non et albus et niger et fulvus et fuscus est. Atqui albus; non ergo cætera. In iis quæ non opponuntur sic: Quod videtur, non et homo et bos et canis est. Atqui homo; non ergo et cætera. Et hic quidem tertius hypotheticorum modus est.

12. Quartus qui ex disjunctivo constans positione unius eorum quæ sunt in consequente, reliquum aut reliqua removet. Accipitur autem hic cum in iis quæ immediate, tum quæ mediate opponuntur, sed medium finitum habent. Et immediate quidem, ut, Decem aut par aut impar est. Atqui par; non ergo impar. Mediate autem et finite, veluti: Hoc illo aut majus est, aut minus aut æquale. Atqui æquale fortassis; non ergo majus neque minus.

13. Quintus modus qui ex disjunctivo constans remotione unius eorum quæ sunt in consequente aut aliorum præter unum, infert reliquum. Accipitur autem et hic iis in rebus in quibus et quartus. Veluti: Sex aut par est aut impar. Atqui non est impar; ergo par. Et iterum: Sex aut perfectus aut 366 imperfectus, aut plusquam perfectus est (numerus). Atqui neque imperfectus, neque plusquam perfectus; igitur perfectus est.

14. Hi igitur tres modi qui ex disjunctione et distantia sunt, ita proferuntur.

15. Cum enim res nequaquam opponuntur, aut opponuntur quidem sed mediate et medium infinitum habent, fieri non potest, ut tunc omnia percurramus: et ea de causa non licet ulla disjunctive proferre, neque etiam remotione alterius vel aliorum reliquum inferre; neque enim, si non est homo, protinus equus est. Neque rursus, si non est album aut nigrum, fuscum erit; pro disjunctiva negationis complexione utendum; unius autem positione reliquum aut reliqua removenda. Veluti: Quod videtur non simul et canis et lupus est. Atqui lupus est; non ergo canis est. Et iterum: idem non et rubrum et puniceum et purpureum et pallidum exsistit. Atqui puniceum; non ergo cætera.

16. Quando autem aut immediate res opponuntur aut mediate quidem, sed finitum habent medium, tunc disjunctive producentur; nec tantum positione unius reliquum aut reliqua removebuntur, sed etiam cæterorum remotione quod reliquum est ponetur.

367 17. Alius modus est a dictis qui ex totis hypothesibus constat, qui etiam ex toto hypotheticus, qui non habet assumptionem, sed ex antecedentibus et consequentibus conclusionem conficit.

18. Ostendit autem quod exsistente quid sit aut quid non sit; et rursus quo non exsistente quid sit aut quid non sit.

19. Et quidem quo exsistente quid sit, ita: Si Deus est justus, tunc invita factorum est retributio;

si in vita factorum est retributio, anima immortalis est; si ergo Deus justus est, anima immortalis est. Quo existente quid non sit, ita: Si anima rationalis est a se mobilis, nunquam constiterit quin moveatur; si nunquam constiterit quin moveatur, non corrumpetur. Si igitur anima rationalis est a se mobilis, non corrumpetur. Quo non exsistente quid sit, ita: Si non est dies, nox est; si nox est, sol infra terram est. Si igitur non est dies, sol infra terram est. Quo non exsistente quid non sit, ita: Si quod sanat hominem ægrotantem, non est unum; nec unum est a quo ægrotat. Si non est unum a quo ægrotat homo; non est simplex et incompositus. Si igitur quod sanat hominem non est unum, homo non est simplex et incompositus.

368 20. Primus modus hypotheticorum qui secundum continuitatem positione antecedentis simul tollit consequens. Secundus modus hypotheticorum qui secundum continuitatem remotione consequentis removet antecedens. Tertius modus hypotheticorum qui secundum distantiam ex negativa complexione constans unius eorum quæ sunt in consequente positione, reliquum aut reliqua removet. Quartus hypotheticorum qui secundum distantiam ex disjunctivo constans unius eorum quæ sunt in consequente positione, reliqua tollit. Quintus modus hypotheticorum qui secundum distantiam ex disjunctivo constans remotione unius eorum quæ sunt in consequente aut aliorum præter unum infert reliquum. Sextus modus hypotheticorum qui ex totis hypothesibus constat et ex toto hypotheticus vocatur.

A πόδοσίς ἐστι τῶν βεβιωμένων, ἀθάνατος ἡ ψυχή· εἰ ὁ Θεὸς ἄρα δίκαιος, ἀθάνατός ἐστιν ἡ ψυχή. Τίνος ὄντος, τί οὐκ ἔστιν, οὕτως· Εἰ ἔστιν ἡ λογικὴ ψυχὴ αὐτοκίνητος, οὔ ποτε σταίη τοῦ κινεῖσθαι· εἰ μήποτε σταίη τοῦ κινεῖσθαι, οὐ φθαρήσεται. Εἰ ἔστιν ἄρα ἡ λογικὴ ψυχὴ αὐτοκίνητος, οὐ φθαρήσεται. Τίνος μὴ ὄντος, τί ἔστιν, οὕτως· Εἰ οὐκ ἔστιν ἡμέρα, νὺξ ἐστιν· εἰ νὺξ ἐστιν, ὁ ἥλιος ὑπὸ γῆν ἐστιν. Εἰ ἄρα οὐκ ἔστιν ἡμέρα, ὁ ἥλιος ὑπὸ γῆν ἐστι. Τίνος μὴ ὄντος, τί οὐκ ἔστιν οὕτως· Εἰ τὸ ἰώμενον νοσοῦντα τὸν ἄνθρωπον οὐκ ἔστιν ἕν, οὐδ' ἐστὶν ἓν ὑφ' ὅτου νοσεῖ. Εἰ δὲ μὴ ἔστιν ἓν ὑφ' ὅτου νοσεῖ, οὐκ ἔστιν ἁπλοῦς ὁ ἄνθρωπος καὶ ἀσύνθετος. Εἰ τὸ ἰώμενον ἄρα νοσοῦντα τὸν ἄνθρωπον οὐκ ἔστιν ἕν, οὐκ ἔστιν ἁπλοῦς ὁ ἄνθρωπος καὶ ἀσύνθετος.

B κʹ. Πρῶτος τρόπος τῶν ὑποθετικῶν ὁ κατὰ συνέχειαν, τῇ θέσει τοῦ ἡγουμένου συνεισάγων τὸ ἑπόμενον. Δεύτερος τρόπος τῶν ὑποθετικῶν ὁ κατὰ συνέχειαν, τῇ ἀναιρέσει τοῦ ἑπομένου συναναιρῶν τὸ ἡγούμενον. Τρίτος τρόπος τῶν ὑποθετικῶν ὁ κατὰ διάστασιν, ἐξ ἀποφατικῆς συμπλοκῆς τῇ θέσει τῶν τοῦ ἑπομένου ἑνὸς ἀναιρῶν τὸ ἕτερον ἢ τὰ ἕτερα. Τέταρτος τρόπος των ὑποθετικῶν ὁ κατὰ διάστασιν ἐκ διαζευκτικοῦ, τῇ θέσει τῶν τοῦ ἑπομένου ἑνὸς τὸ λοιπὸν ἀναιρῶν, ἢ τὰ λοιπά. Πέμπτος τρόπος τῶν ὑποθετικῶν ὁ κατὰ διάστασιν ἐκ διαζευκτικοῦ, τῇ ἀναιρέσει τῶν τοῦ ἑπομένου ἑνὸς, ἢ καὶ τῶν ἄλλων παρὰ τὸ ἕν, εἰσφέρων τὸ λοιπόν. Ἕκτος τρόπος τῶν ὑποθετικῶν ὁ ἐξ ὅλων ὑποθέσεων συνεστὼς, καὶ καλούμενος δι' ὅλου ὑποθετικός.

Tabula capitis 36, de hypotheticis seu conditionalibus syllogismis.

Omnis syllogismus hypotheticus habet:
- antecedens et consequens,
- assumptionem et conclusionem.

Hæc duo proferuntur secundum vel:
- continuitatem et dicuntur connexum;
- distantiam et dicuntur disjunctum.

369 Syllogismorum hypotheticorum sunt sex modi:
- Duo secundum continuitatem
  1. Qui positione antecedentis simul infert consequens.
  2. Qui remotione consequentis simul removet antecedens.
- Tres secundum distantiam
  1. Ex negativa complexione constans positione unius eorum quæ sunt in consequente, reliquum aut reliqua removet.
  2. Ex disjunctivo constans positione unius eorum quæ sunt in consequente, reliquum aut reliqua removet.
  3. Ex disjunctivo constans, remotione unius eorum quæ sunt in consequente aut aliorum præter unum infert reliquum.
- Unus ex toto hypotheticus qui ostendit
  1. Quo exsistente vel
     1. Quid sit.
     2. Quid non sit.
  2. Quo non existente est
     1. Quid sit.
     2. Quid non sit.

In duobus primis modis hypotheticorum qui sunt secundum continuitatem sumuntur vel:
- antecedens et consequens ambo vel
  - affirmativa,
  - negativa.
- antecedens affirmativum et consequens negativum.
- antecedens negativum, consequens affirmativum.

370 SYNOPSIS CAPITIS XXXVII,

QUOD EST DE SOPHISMATIS IN DICTIONE.

1. Sex enumerat quæ sophisticos in dictione elenchos faciant. — 2. Primum modum sophisticorum elenchorum ex homonymia per exemplum declarat et ostendit qua ratione solvendus sit. — 3. Secundum modum ex amphibolia explicat. — 4. Secundum modum a primo distinguit. — 5. Occupatio, unde in hoc secundo modo significationis diversitas oboriatur. — 6. Tertium modum proponit ex compositione. — 7. Quartum ex divisione. — 8. Ostendit ab aliis hos duos modos elenchorum sophisticorum pro uno poni. — 9. Quintum ex accentu proponit modum sophisticorum elenchorum. — 10. Sextum ex figura dictionis.

—

A

ΚΕΦΑΛ. ΛΖ'.

Περὶ τῶν παρὰ τὴν λέξιν σοφισμάτων.

α'. Τὰ ποιοῦντα τοὺς σοφιστικοὺς ἐλέγχους ἕξ εἰσιν ἐν τῇ λέξει, ὁμωνυμία, ἀμφιβολία, σύνθεσις, διαίρεσις, προσῳδία, σχῆμα λέξεως.

β'. Παρὰ τὴν ὁμωνυμίαν μὲν σόφισμα· οἷον, Τὰ δέοντα ἀγαθά ἐστι. Τὰ κακὰ δέοντά ἐστι. Τὰ κακὰ ἄρα ἀγαθά ἐστιν. Ὁμώνυμον ἐνταῦθα τὸ δέον. Δηλοῖ γὰρ τὸ πρός τι χρήσιμον καὶ τὸ καθ' αὑτὸ ἀγαθόν. Ἐν μὲν οὖν τῇ ἐλάττονι προτάσει τῇ λεγούσῃ, Τὰ κακὰ δέοντα, τὸ δέον ἀντὶ τοῦ χρησίμου παρείληπται. Χρημάτων γὰρ ἀφαιρέσεις, καὶ καθείρξεις καὶ μάστιγες, καὶ τὰ τοιαῦτα, καθ' αὑτὰ ὄντα κακὰ, χρήσιμά ἐστι πρὸς τοὺς δεομένους σωφρονισμοῦ. Κατὰ δὲ τὴν μείζω πρότασιν, λέγεται τὸ δέον, ὡς B καθ' αὑτὸ ἀγαθόν. Καὶ οὕτως ἐκ τῆς ὁμωνυμίας εὗρε χώραν ὁ παραλογισμός. Χρὴ τοίνυν, ὁμωνύμων ἐρωτωμένων, διαστέλλειν τὰ σημαινόμενα, καὶ οὕτω τὴν ἀπόκρισιν ἀσφαλῆ ποιουμένους, τὸν σοφιστὴν ἀποκρούεσθαι. Πρῶτος μὲν οὖν σοφισμὸς, ὁ παρὰ τὴν ὁμωνυμίαν ἐστί.

γ'. Δεύτερος ὁ παρὰ τὴν ἀμφιβολίαν· οἷον, Ἆρ' ὃ γινώσκει τις, τοῦτο γινώσκει; Γινώσκει δέ τις τὸ ξύλον. Τὸ ξύλον ἄρα γινώσκει. Τὸ γινώσκει ἀμφίβολον. Οὐ γάρ ἐστι σαφὲς, πότερον ὁ γινώσκων λέγεται γινώσκειν, ἢ τὸ γινωσκόμενον εἶναι τὸ γινῶσκον. Καὶ πάλιν· Ἆρ' ἔστι σιγῶντα λέγειν; Οὐχί. Τί δ' ὅταν λέγῃ τις ξύλα καὶ λίθους, οὐ λέγει σιγῶντα; Ἔστιν ἄρα σιγῶντα λέγειν. Ἀμφιβάλλεται τὸ σιγῶντα, ποῦ τακτέον· πότερον πρὸς τὸν λέγοντα, C ἤτοι τὸν ἄνθρωπον, ἢ πρὸς τὰ λεγόμενα, ἤγουν τὰ πράγματα.

δ'. Διενήνοχε δὲ τοῦ παρὰ τὴν ὁμωνυμιαν τρόπου ὁ παρὰ τὴν ἀμφιβολίαν· ὅτι ὁ μὲν παρὰ τὴν ὁμωνυμίαν ἐξ αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος διάφορα σημαίνοντος τὴν ἀπάτην εἰσάγει· ὁ δὲ παρὰ τὴν ἀμφιβολίαν ἐκ τοῦ λόγου ποιεῖται τὴν πλάνην, δηλοῦντος οὐχ ἕν. Ἐκληπτέον δὲ λόγον ἐνταῦθα τὴν τῶν λέξεων σύνταξιν, ὄνομα δὲ τὴν λέξιν ἁπλῶς. Τὸ μὲν γὰρ δέον δηλοῖ πλείω κατὰ πᾶσαν πτῶσιν μετακλινόμενον, ὅθεν καὶ ὁμώνυμον λέγεται.

ε'. Τὸ δὲ γινώσκει καὶ τὸ σιγῶντα, καὶ τὰ τοιαῦτα, τὰ διάφορα σημαίνειν ἔσχον ἐκ τῆς τοιᾶσδε συντάξεως. Ὅθεν εἴ τις οὕτως ἐρεῖ· Ὃ ἐγὼ γινώσκω, ἐκεῖνο γινώσκω. Καὶ πάλιν, Ἆρ' ἔστι σοι λέγειν D σιγῶντι; τὸ ἀμφίβολόν ἐστιν οὐδέν. Εἰ δὲ τὸ δέον ἀγαθὸν εἴποι τις, ἢ ἔστι τῷ δέοντι ἀγαθὸν, ἢ ὁπωσ-

CAPUT XXXVII.

De sophismatis in dictione.

1. Sex sunt quæ sophisticos elenchos faciunt in dictione; homonymia (æquivocatio), amphibolia (ambiguitas), compositio, divisio, prosodia (accentus), figura dictionis.

2. Ex homonymia sophisma: exempli gratia: Τὰ δέοντα sunt bona. Mala sunt δέοντα. Mala igitur bona sunt. Hic τὸ δέον est homonymum. Designat enim et quod utile est ad aliquid, et quod per se bonum est. In minore quidem propositione dicente, Mala sunt δέοντα, τὸ δέον **371** pro utili assumptum est. Pecuniarum enim ademptiones, et carcerum pœnæ et flagra et ejusmodi, cum per se mala sint, utilia tamen sunt ad eos qui castigatione indigent. In majore autem propositione τὸ δέον dicitur ut per se bonum. Atque ita ex homonymia paralogismus (falsa ratiocinatio) locum invenit. Oportet igitur cum homonyma ratiocinio inducuntur distinguere significata, atque sic firmam responsionem faciendo sophistam repellere. Primum igitur, hoc ex homonymia sophisma est.

3. Secundum ex ambiguitate. Velut, Num quod aliquis cognoscit, hoc cognoscit? Cognoscit autem aliquis lignum. Ergo lignum cognoscit; τὸ cognoscit est ambiguum. Non enim constat utrum is qui cognoscit, dicatur cognoscere; an quod cognoscitur, esse cognoscens. Et rursus: Num licet σιγῶντα dicere? Non. Quid, an cum quis dicit ligna et lapides, nonne dicit σιγῶντα? Licet igitur σιγῶντα dicere. Ambiguitur τὸ σιγῶντα quo referendum? ad dicentemne, sive hominem; an vero ad ea quæ dicuntur, ad res nimirum.

4. Differt autem modus ex amphibolia ab eo qui ex homonymia, quod qui ex homonymia **372** est, ex ipso nomine diversa significante deceptionem inducit: qui autem ex ambiguitate est, ex oratione non unum significante committit. Accipienda autem est hic oratio pro dictionum constructione: nomen pro dictione simpliciter. Τὸ δέον enim omni casu declinatum plura denotat; unde etiam homonymum dicitur.

5. Τὸ γινώσκει autem et τὰ σιγῶντα et quæ sunt hujus generis quod diversa significent, ex tali aliqua constructione habent. Unde si quis dicat: Quod ego cognosco, illud cognosco. Et iterum: Utrum licet tibi σιγῶντι (id est silenti) dicere? nullum est ambiguum. Quod si autem aliquis di-

xerit, τὸ δέον bonum est, aut bonum inest τῷ δέοντι, aut quocunque alio modo, homonymia τοῦ δέοντος semper servatur.

6. Tertius modus ex compositione. Velut : Sedens potest ambulare. Socrates sedet. Ergo Socrates ambulat. Verum etiam non ambulat. Sedet nimirum. Paralogismus ex compositione ortus est. Oportebat enim, sicut in majore propositione τὸ potest, et τὸ ambulare de medio termino prædicata fuerant, ita etiam in conclusione τὸ potest cum τῷ ambulare, composite **373** et conjunctim de Socrate dicta fuisse, non τὸ ambulat duntaxat. Cum ergo in conclusione compositio non plene facta sit, paralogismus ex compositione ortus est.

7. Quartus est is modus qui est ex divisione. Velut, Quinque sunt tria et duo. Tria et duo sunt imparia et paria. Quinque igitur imparia sunt et paria. Sophisma est ex divisione, propterea quod quinque in minore propositione divisa sunt in tria et duo ; et seorsim de quolibet dicat major propositio, quod tria et duo per se uterque numerus, ille quidem impar, hic par sit : deinde vero conclusio enuntiet de quinque simul ea quæ de ipsis partibus ex quibus constant in propositionibus dicta fuerunt.

8. At aliqui modum unum qui ex compositione et divisione est posuerunt : propterea quod idem quod ab hoc dividitur componatur illi, et quod huic componitur, dividatur ab illo : exempli gratia in paralogismo : quinque divisa sunt in tria et duo, et de tribus quidem prædicatum est impar, de duobus autem par, juxta divisionem. Præterea in sophismate superius proposito τὸ ambulare et τὸ potest de sedente per compositionem **374** prædicata fuerunt : divisum autem τὸ ambulare a τῷ potest, de Socrate prædicatum fuit defectu admisso.

9. Quintus modus est, qui ex accentu est ; velut : Οὗ (ubi) habitas, domus est ; Οὐ(non) habitas, negatio est. Domus igitur negatio est. Sophisma est ex accentu. In priore enim propositione τὸ οὗ spiritu aspero et tono circumflexo datum, *ubi* significabat ; in secunda propositione cum leni spiritu et sine tono acceptum negationem declaravit.

10. Sextus modus est e figura dictionis. Nominatur autem sic, quandoquidem hujusmodi configuratio dictionis, paralogismorum hujus generis causa sit. Veluti, discere, est circa disciplinam operari. Operari circa disciplinam est docere. Discere ergo est docere. Sophisma est ex figura dictionis. Passivum enim in activum, et activum in passivum figuratum est. Operari enim circa disciplinam et passionis et actionis declarandæ facultatem habet. Et iterum : Num contingit idem simul facere et fecisse ? non : Quid ? an non contingit idem simul videre **375** et vidisse ? quare

A οὖν ἄλλως, ἡ τοῦ δέοντος ὁμωνυμία φυλάσσεται πάντοτε.

ϛʹ. Τρίτος τρόπος ὁ παρὰ σύνθεσιν· οἷον, Ὁ καθήμενος δύναται βαδίζειν. Ὁ Σωκράτης κάθηται. Ὁ Σωκράτης ἄρα βαδίζει. Ἀλλὰ δὲ οὐ βαδίζει. Κάθηται γάρ. Ὁ παραλογισμὸς παρὰ τὴν σύνθεσιν γέγονεν. Ἔδει γὰρ, καθάπερ ἐν τῇ μείζονι προτάσει τὸ δύναται καὶ τὸ βαδίζειν τοῦ μέσου ὅρου ἅμα κατηγόρηνται, οὕτω δὴ κἂν τῷ συμπεράσματι τὸ δύναται μετὰ τοῦ βαδίζειν συντεθειμένως καὶ συνημμένως λεχθῆναι κατὰ Σωκράτους, ἀλλ' οὐχὶ τὸ βαδίζει μόνον. Ἐλλιπῶς οὖν ἐν τῷ συμπεράσματι τῆς συνθέσεως γεγονυίας, ὁ παρὰ τὴν σύνθεσιν ἐγένετο παραλογισμός.

B ζʹ. Τέταρτος τρόπος ὁ παρὰ τὴν διαίρεσιν. Οἷον, Τὰ πέντε τρία καὶ δύο· τὰ τρία καὶ δύο περιττὰ καὶ ἄρτια· τὰ πέντε ἄρα περιττὰ καὶ ἄρτια. Τὸ σόφισμα παρὰ τὴν διαίρεσιν, διὰ τὸ διῃρῆσθαι τὰ πέντε κατὰ τὴν ἐλάττω πρότασιν εἰς τρία καὶ δύο, καὶ ἰδίᾳ περὶ ἑκάστου τὴν μείζω πρότασιν εἰπεῖν, ὅτι ὁ τρία καὶ ὁ δύο καθ' ἑαυτὸν ἕκαστος ἀριθμὸς ὁ μὲν ἔστι περιττὸς, ὁ δ' ἄρτιος· εἶτ' ἀποφήνασθαι τὸ συμπέρασμα περὶ τοῦ πέντε ὁμοῦ, τὰ περὶ τῶν αὐτῶν μερῶν ἐξ ὧν συντέθειται, ταῖς προτάσεσιν εἰρημένα.

ηʹ. Τινὲς δὲ τρόπον ἕνα τὸν παρὰ σύνθεσιν καὶ διαίρεσιν ἔθεντο, διὰ τὸ τὸ αὐτὸ διαιρούμενον ἀπὸ τοῦδε συντίθεσθαι τῷδε, καὶ συντιθέμενον τῷδε διαι- C ρεῖσθαι ἀπὸ τοῦδε. Οἷον ἐπὶ τοῦ δηλωθέντος νῦν παραλογισμοῦ τὰ πέντε διῄρηνται εἰς τὰ τρία καὶ τὰ δύο. Καὶ τῶν μὲν τρία κατηγορήθη τὸ περιττὸν, τῶν δύο δὲ ἄρτιον κατὰ διαίρεσιν· ἄμφω δ' ὁμοῦ, τὸ περιττὸν δηλονότι καὶ ἄρτιον, τῶν πέντε κατηγορήθησαν κατὰ σύνθεσιν. Πάλιν ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρω ῥηθέντος σοφίσματος, τὸ βαδίζειν καὶ τὸ δύναται τοῦ καθημένου κατηγορήθησαν κατὰ σύνθεσιν· διαιρεθὲν δὲ τὸ βαδίζειν ἀπὸ τοῦ δύναται, τοῦ Σωκράτους κατηγόρηται, τὸν ἔκλειψιν ἀμειψάμενον.

θʹ. Πέμπτος τρόπος ὁ παρὰ προσῳδίαν· οἷον· Οὗ καταλύεις, οἰκία ἐστίν· οὐ καταλύεις, ἀπόφασίς ἐστιν· ἡ οἰκία ἄρα ἀπόφασίς ἐστι. Παρὰ τὴν προσῳδίαν τὸ σόφισμα. Ἐν μὲν γὰρ τῇ προτέρᾳ προτάσει, τὸ οὗ μετὰ δασέος πνεύματος καὶ τόνου περισπω- D μένου δοθὲν, τὸ ὅπου ἐσήμαινεν· ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ προτάσει μετὰ ψιλοῦ πνεύματος ληφθὲν, καὶ τόνου χωρὶς ἐδήλωσεν ἄρνησιν.

ιʹ. Ἕκτος τρόπος ὁ παρὰ τὸ σχῆμα τῆς λέξεως. Ὀνομάζεται δ' οὕτως, ἐπείπερ ὁ ποιὸς τῆς λέξεως σχηματισμὸς αἴτιος τοῦ τοιούτου γίνεται παραλογισμοῦ· οἷον, Τὸ μανθάνειν ἐνεργεῖν ἐστι περὶ τὴν μάθησιν· τὸ ἐνεργεῖν περὶ τὴν μάθησιν διδάσκειν ἐστί· τὸ μανθάνειν ἄρα διδάσκειν ἐστίν. Ὁ σοφισμὸς παρὰ τὸ σχῆμα τῆς λέξεως. Ἐσχημάτισται γὰρ τὸ μαθητικὸν εἰς τὸ ἐνεργητικὸν, καὶ τὸ ἐνεργητικὸν εἰς τὸ παθητικόν. Τὸ γὰρ ἐνεργεῖν περὶ τὴν μάθησιν καὶ πάθους καὶ ἐνεργείας δηλωτικόν ἐστι. Καὶ πάλιν· Ἆρ' ἐνδέχεται τὸ αὐτὸ ποιεῖν ἅμα καὶ πεποιηκέναι; Οὐχί. Τί δ' οὐκ ἐνδέχεται τὸ αὐτὸ καὶ ὁρᾷν ἅμα καὶ ἑωρακέναι; ὥστε

καὶ ποιεῖν καὶ πεποιηκέναι. Παρὰ τὸ σχῆμα τῆς A λέξεως καὶ τοῦτο τὸ σόφισμα. Τὸ γὰρ ὁρᾷν καὶ ἑωρακέναι, κἂν εἰς παρόντα καὶ παρῳχημένον ἐσχημάτισται χρόνον, πλὴν ἓν σημαίνει καὶ τὸ αὐτὸ διὰ τὸ οἷον ἀχρόνως καὶ ἀδιαστάτως τὴν ὅρασιν ἐνεργεῖν. Ὅθεν ὅπερ τις ὁρᾷ, τοῦτο μονονουχὶ καὶ ἑώρακε. Ποιεῖν δὲ καὶ πεποιηκέναι τὸ αὐτὸ οὐκ ἐνδέχεται ἅμα διὰ τὴν τῶν χρόνων διάστασιν. Τὸ μὲν γὰρ ποιεῖν ἐνεστῶτα χρόνον δηλοῖ· τὸ δὲ πεποιηκέναι τὸν παρεληλυθότα.

et facere et fecisse. Et hoc sophisma ex figura dictionis est. Videre enim et vidisse tametsi in præsens et præteritum figurata sunt : unum tamen idemque significant, propterea quod citra intervallum et distantiam visio operetur. Unde quod quis videt, tantum non etiam vidit. Idem autem facere et fecisse propter temporum distantiam simul non contingit. Facere enim præsens tempus ; fecisse autem, præteritum declarat.

Σχῆμα κεφαλ. λζ', περὶ τῶν παρὰ τὴν λέξιν σοφισμάτων.

Τὰ παρὰ τὴν λέξιν σοφίσματα	ὁμωνυμία, ἀμφιβολία, σύνθεσις, διαίρεσις, προσῳδία, σχῆμα λέξεως.

Tabula capitis 37. de sophismatis in dictione.

Sophismata in dictione sunt sex	homonymia seu æquivocatio, amphibolia, compositio, divisio, accentus, figura dictionis.

SYNOPSIS CAPITIS XXXVIII,

QUOD EST DE SOPHISMATIS EXTRA DICTIONEM.

1. Conjungit hoc caput cum superiore. — 2. Septem modos sophisticorum elenchorum extra dictionem enumerat. — 3. Primum modum ex accidente exemplis declarat. — 4. Ostendit propositos paralogismos trium posteriorum exemplorum posse etiam ad modum homonymiæ revocari. — **376** *5. Secundum modum explicat, et quia est compositus partem seu speciem utramque describit et exemplis declarat. — 6. Ex ignoratione elenchi tertium modum exemplo patefacit. — 7. Quartum ex consequente exponit. — 8. Quintum a petendo et accipiendo id quod in principio fuit propositum, sive ut alias dicitur ex petitione principii. — 9. Sextum a ponendo non causam ut causam. — 10. Septimum a pluribus interrogationibus.*

ΚΕΦΑΛ. ΛΗ'. B

Περὶ τῶν ἐκτὸς τῆς λέξεως σοφισμάτων.

α'. Τῶν σοφισματικῶν τρόπων ἓξ μὲν παρὰ τὴν λέξιν εἰσί, περὶ ὧν προσεχῶς ὑπεμνήσαμεν.

β'. Ἑπτὰ δὲ τῆς λέξεως ἐκτός· παρὰ τὸ συμβεβηκὸς, παρὰ τὸ πῇ καὶ ἁπλῶς, παρὰ τὴν τοῦ ἐλέγχου ἄγνοιαν, παρὰ τὸ ἑπόμενον, παρὰ τὸ τὸ ἐν ἀρχῇ αἰτεῖσθαι, παρὰ τὸ τιθέναι τὸ μὴ αἴτιον ὡς αἴτιον· ὃς δὴ τρόπος καὶ μὴ παρὰ τοῦτο κατονομάζεται· παρὰ τὸ τὰ πλείω ἐρωτήματα ἓν ποιεῖν.

γ'. Παρὰ τὸ συμβεβηκὸς μὲν, οἷον, Ὁ Σωκράτης ἕτερον Πλάτωνος. Ὁ Πλάτων ἄνθρωπος· ὁ Σωκράτης ἄρα ἕτερόν τι τοῦ ἀνθρώπου. Λέγεται δὲ παρὰ τὸ συμβεβηκὸς ὅτι μὴ κατὰ φύσιν ἕτερόν ἐστιν, ὁ Σωκράτης τοῦ Πλάτωνος, ἀλλὰ καθ' ὑπόστασιν καὶ τὰς ὑποστατικὰς C ἰδιότητας. Ταῦτα δὲ πάντα περὶ τὴν φύσιν εἰσὶν ἀλλ' οὐ φύσεις· τὸ συμπέρασμα δὲ λαβὼν ἀπὸ τῶν περὶ τὴν φύσιν, τὴν ἑτερότητα πρὸς τὴν φύσιν μετήνεγκε. Πάλιν, Ὁ ἄνθρωπος ζῷον· τὸ ζῷον γένος· ὁ ἄνθρωπος ἄρα γένος. Καὶ, Ὁ Πέτρος ἄνθρωπος· ὁ

CAPUT XXXVIII.

De sophismatis extra dictionem.

1. Sophistici modi in dictione sunt sex, quorum continenter mentionem fecimus.

2. Extra dictionem, septem : Ex accidente, ex eo quod est quadamtenus et simpliciter, ex ignoratione elenchi, ex consequente, ex eo quod petitur in principio propositum, ex eo quod ponit aliquis non causam ut causam, qui etiam modus non propter hoc denominatur ; ex eo quod plures interrogationes aliquis unam facit.

3. Ex accidente quidem, velut : Socrates est diversum quid a Platone. Plato est homo : ergo Socrates diversum quid est ab homine. Dicitur autem ex accidente, quia Socrates a Platone non secundum naturam, sed secundum hypostasin (individuum) et proprietates hypostaticas (individuantes) **377** diversum est. Hæc autem omnia circa naturam, non natura sunt. Qui conclusio diversitatem ab iis sumptam quæ circa naturam sunt, ad ipsam naturam transtulit. Iterum, Homo est

animal, animal est genus, ergo homo est genus. Et : Petrus est ἄνθρωπος; ἄνθρωπος est trisyllabum; ergo Petrus est trisyllabum. Hæc et ejus generis sophismata ex accidente sunt; neque enim genus de homine essentialiter prædicatur, neque trisyllabum de homine essentialiter effertur : ut ex necessitate illud quidem de homine, hoc de Petro diceretur. Cum autem prædicatio fit non essentialiter, sed accidentaliter, non omnia quæ de prædicato dicuntur, necesse est etiam de subjecto dici. Rursus in secunda figura : Mel intentionem et remissionem non suscipit, dulce intentionem et remissionem suscipit, ergo mel non est dulce. Et iterum : Album est secundum magis et minus. Cygnus, nix, cerussa secundum magis et minus non sunt; non ergo hæc alba sunt. Ex accidente sunt sophismata, propterea quod neque τὸ magis et minus de albo, neque intendi et remitti de dulci essentialiter prædicentur.

378 4. Arbitror autem si quis hos paralogismos etiam ex homonymia dicat, ipsum a vero haud procul aberraturum esse. Dulce enim et album cum ipsas qualitates, dulcedinem et albedinem, tum insuper ipsa qualitatibus prædita corpora significant. Ergo in majoribus quidem propositionibus sophismata solas qualitates dabant, dulcedinem et albedinem : in conclusionibus autem corpora sumebant cum qualitatibus. Sin vero quod dulce et quod album proponebant, eadem etiam concluderent; nihil fortassis rationi dissentaneum sequeretur; neque enim mel est ejusmodi dulce quale intentionem et remissionem suscipit, hoc est, dulcedo. Neque cygnus est ejusmodi album quale secundum magis et minus est, hoc est, albedo, sed ambo etiam corpora sunt; mel quidem, dulce corpus; at cygnus, album corpus. Et quatenus corpora sunt, magis et minus omnemque intentionem et remissionem non suscipiunt; servantia nimirum in seipsis quod eis secundum naturam est. Talia sunt nix et cerussa et his similia. Sic etiam aliud animal, homo est; et aliud animal, genus. Animal enim quidem genus est, simpliciter animal, **379** hoc est, quod omnes species comprehendit, quæ vita perfecta designantur. Homo autem istiusmodi specierum una est, quæ species ad perfectam vitam, insuper et rationalitatem et naturalem aptitudinem intelligentiæ et scientiarum forinsecus accipiendarum ipsam informantia habet. Homo igitur non est simpliciter animal, sed hujuscemodi animal. At hujuscemodi animal non est genus, sed species.

5. Secundus modus sophisticorum elenchorum est ab eo quod est quadamtenus, seu secundum quid et simpliciter. Et quidem τὸ secundum quid vocatur prædicatio composita, quæ particulariora declarat. Semper enim compositiones particulares facit. Quare etiam animal rationale, particularius est quam animal. At τὸ simpliciter dicitur incomposita prædicatio, quæ res universaliores patefacit seu significat. Simplicia enim compositis univer-

A ἄνθρωπος τρισύλλαβον· ὁ Πέτρος ἄρα τρισύλλαβον. Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα σοφίσματα παρὰ τὸ συμβεβηκός· οὔτε γὰρ ζώου κατηγορεῖται τὸ γένος οὐσιωδῶς, οὔτε τοῦ ἀνθρώπου τὸ τρισύλλαβον οὐσιωδῶς, ἵν' ἐξ ἀνάγκης τὸ μὲν κατὰ τοῦ ἀνθρώπου, τὸ δὲ κατὰ τοῦ Πέτρου λεχθείη. Γινομένης δὲ τῆς κατηγορίας μὴ οὐσιωδῶς, ἀλλ' ἐπουσιωδῶς, οὐχ ὅσα κατὰ τοῦ κατηγορουμένου λέγεται, ταῦτ' ἀνάγκη καὶ κατὰ τοῦ ὑποκειμένου λέγεσθαι πάντα. Πάλιν ἐν δευτέρῳ σχήματι· Τὸ μέλι ἐπίτασιν καὶ ἄνεσιν οὐκ ἐπιδέχεται· τὸ γλυκὺ ἐπίτασιν καὶ ἄνεσιν ἐπιδέχεται· τὸ μέλι ἄρα οὐκ ἔστι γλυκύ. Καὶ αὖθις· Τὸ λευκὸν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττόν ἐστιν. Ὁ κύκνος, ἡ χιὼν, τὸ ψιμμίθιον, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον οὐκ εἰσίν· οὐκ ἄρα ταῦτα λευκά. Παρὰ τὸ συμβεβηκὸς B τὰ σοφίσματα, διὰ τὸ μήτε τοῦ λευκοῦ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον κατηγορεῖσθαι οὐσιωδῶς, μήτε τοῦ γλυκέος τὸ ἐπιτείνεσθαι καὶ ἀνίεσθαι.

δ'. Οἶμαι δὲ τοὺς τοιούτους παραλογισμοὺς, εἴ τις καὶ παρὰ τὴν ὁμωνυμίαν ἐρεῖ, καὶ οὗτος οὐκ ἂν ἀποπλανηθείη πόῤῥω τοῦ ἀληθοῦς. Τὸ γλυκὺ γὰρ καὶ τὸ λευκὸν σημαντικά ἐστι καὶ τῶν ποιοτήτων αὐτῶν, τῆς γλυκύτητος λέγω καὶ τῆς λευκότητος· ἀλλὰ δὴ καὶ τῶν πεποιωμένων σωμάτων. Κατὰ μὲν οὖν τὰς μείζους προτάσεις, ποιότητας μόνας ἁπλῶς ἐδίδουν οἱ σοφισμοὶ, γλυκύτητα καὶ λευκότητα· ἐν δὲ τοῖς συμπεράσμασι σώματα μετὰ ποιοτήτων ἐλάμβανον. Εἰ δ' ὃ γλυκὺ καὶ ὃ λευκὸν προέτεινον, ἐκεῖνα C καὶ συνεπέραινον, οὐδὲν ἂν ἴσως ἠκολούθει παράλογον. Οὔτε γὰρ τὸ μέλι γλυκὺ τοιοῦτον ὁποῖον ἐπίτασιν καὶ ἄνεσιν ἐπιδέχεται, τουτέστι γλυκύτης, οὐδ' ὁ κύκνος τοιοῦτο λευκὸν, ὁποῖον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττόν ἐστιν, ἤγουν λευκότης· ἀλλὰ σώματα καὶ ἄμφω· τὸ μὲν γλυκὺ σῶμα τὸ μέλι· τὸ δ' αὖ σῶμα λευκὸν ὁ κύκνος· καὶ καθὸ σώματα τοῦ μᾶλλον καὶ τοῦ ἧττον ἀνεπίδεκτα μένει, καὶ πάσης ἐπιτάσεώς τε καὶ ἀνέσεως, σώζοντα δηλονότι τὸ κατὰ φύσιν ἐν ἑαυτοῖς. Τοιαῦτα καὶ ἡ χιὼν, καὶ τὸ ψιμμίθιον, καὶ τὰ παραπλήσια. Οὕτω καὶ ἄλλο μὲν ζῶον ὁ ἄνθρωπος, ἄλλο δὲ ζῶον τὸ γένος. Ζῶον μὲν γὰρ γένος τὸ ἁπλῶς ζῶον, ἤγουν τὸ τῶν εἰδῶν ἁπάντων συλληπτικὸν, τῶν κατὰ τὴν τελείαν χαρακτηριζομένων. Ὁ δ' ἄνθρωπος ἓν τῶν τοιούτων εἰδῶν, ὃ πρὸς D τῇ τελείᾳ ζωῇ φέρει καὶ τὴν λογικότητα, καὶ τὴν πρὸς τὸ δέχεσθαι τὸν θύραθεν νοῦν καὶ τὰς ἐπιστήμας ἐπιτηδειότητα φυσικὴν, μορφωτικὰ ἑαυτοῦ. Ζῶον οὐχ ἁπλῶς ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ τοιοῦτον ζῶον. Τὸ δὲ τοιοῦτον ζῶον οὐ γένος, ἀλλ' εἶδός ἐστι.

ε'. Δεύτερος τρόπος τῶν ἐκτὸς τῆς λέξεως ἐλέγχων σοφιστικῶν ὁ παρὰ τὸ πῇ καὶ ἁπλῶς. Καὶ πῇ μὲν καλεῖται ἡ σύνθετος κατηγορία μερικωτέρων οὖσα δηλωτική. Καὶ γὰρ ἡ σύνθεσις ἀεὶ μερικεύει τὰ πράγματα. Διὸ καὶ τὸ λογικὸν ζῶον μερικώτερόν ἐστι τοῦ ζώου. Ἁπλῶς δὲ ἡ ἀσύνθετος κατηγορία λέγεται, καθολικωτέρων ὑπάρχουσα πραγμάτων ἐμφαντική. Τὰ γὰρ ἁπλᾶ τῶν συνθέτων καθολικώτερα. Γίνεται τοίνυν ὁ παρὰ τὸ πῇ καὶ ἁπλῶς παρα-

λογισμὸς ἢ ὅταν τὰ πῆ κατηγορήσωμεν ἁπλῶς, ἢ A τὰ ἁπλῶς κατηγορήσωμεν πῆ, τουτέστιν ἢ ὅταν τὰ ἅμα καὶ συνθέτως κατηγορούμενα κατηγορήσωμεν ἰδίᾳ καὶ ἀσυνθέτως· ἢ τὰ ἰδίᾳ καὶ ἀσυνθέτως κατηγορούμενα ὁμοῦ καὶ συνθέτως κατηγορήσωμεν. Τοῦ προτέρου παράδειγμα· Ὁ πατὴρ μείζων τοῦ υἱοῦ τῷ αἰτίῳ· τὸ αἴτιον φύσει· ὁ πατὴρ ἄρα μείζων τοῦ υἱοῦ φύσει. Παρὰ τὸ πῆ καὶ ἁπλῶς προέβη τὸ σόφισμα. Καὶ γὰρ ὁ πατὴρ μείζων τοῦ υἱοῦ τῷ φύσει αἰτίῳ, ἤγουν τῷ φυσικῷ, οὐ τῷ δημιουργικῷ. Τοίνυν ἐπεὶ καὶ τὸ αἴτιον καὶ τὸ φύσει, κατηγορηθῆναι ὀφείλοντα πῆ, καὶ ὁμοῦ καὶ συνθέτως, ἁπλῶς καὶ ἰδίᾳ καὶ ἀσυνθέτως κατηγορήθησαν, εὗρε χώραν ὁ παραλογισμός. Τοῦ δευτέρου παράδειγμα· Σίμων σκυτεὺς καὶ ἀγαθός· πᾶς σκυτεὺς ἀγαθὸς B εὐφυῶς κατασκευάζει τὰ πέδιλα· Σίμων τὸ λοιπὸν εὐφυῶς κατασκευάζει τὰ πέδιλα. Ἦν δ' ὁ Σίμων οὐκ ἀγαθὸς τὴν τέχνην, ἀλλὰ τὸν τρόπον. Τὸ σόφισμα παρὰ τὸ πῆ καὶ ἁπλῶς· τὸ γὰρ ἀγαθὸς καὶ τὸ σκυτεὺς, ἁπλῶς καὶ ἰδίᾳ καὶ ἀσυνθέτως κατηγορηθέντα τοῦ Σίμωνος κατὰ τὴν ἐλάττω πρότασιν, πῆ καὶ ὁμοῦ κατὰ τὴν μείζω καὶ συνθέτως ἐλήφθησαν.

saliora sunt. Fit igitur ab eo quod est secundum quid et simpliciter paralogismus, vel cum ea quæ secundum quid sunt, simpliciter prædicaverimus; vel cum ea quæ sunt simpliciter, prædicaverimus secundum quid: hoc est, vel cum ea quæ simul **380** et composite prædicantur, seorsim et incomposite prædicaverimus; vel ea quæ seorsim et incomposite prædicantur, simul et conjunctim et composite prædicaverimus. Prioris exemplum est: Pater major est filio causa: Causa est natura: Pater (igitur) major filio natura. Ab eo quod est secundum quid et simpliciter, sophisma provenit. Pater enim major est filio, causa natura, hoc est, naturali, non conditrice (seu efficiente). Quare cum et causa et τὸ natura quæ debebant secundum quid et simul et composite prædicata esse, simpliciter et seorsim et incomposite prædicata fuerint, paralogismus locum invenit. Posterioris exemplum est: Simon sutor est et bonus; omnis bonus sutor scite conficit calceos; Simon ergo scite conficit calceos. Atqui Simon bonus erat, non quidem arte, sed moribus. Sophisma est ex eo quod est secundum quid et simpliciter. Nam τὸ bonus et sutor quæ simpliciter et seorsim et incomposite in minore propositione de Simone prædicata fuerunt, secundum quid et simul et composite in majore sumpta fuerunt.

ϛ'. Τρίτος τρόπος παρὰ τὴν τοῦ ἐλέγχου ἄγνοιαν· οἷον, Τὰ δέκα διπλάσια· τὰ δέκα οὐ διπλάσια· πρὸς μὲν γὰρ τὰ πέντε διπλάσια· πρὸς ἄλλα δὲ οὐ διπλάσια. Τὰ διπλάσια τοιγαροῦν οὐ διπλάσια. Λέγεται δὲ παρὰ τὴν τοῦ ἐλέγχου ἄγνοιαν, ὅτι παρὰ τὸ μὴ γινώσκειν τὸν ἀποκρινόμενον, ἴσως δὲ καὶ τὸν ἐρωτῶντα, τί ἐστιν ἔλεγχος, λαμβάνει τόπον ὁ παραλογισμός. C Ἔλεγχος γάρ ἐστιν ἀντίφασις τοῦ αὐτοῦ καὶ πρὸς τὸ αὐτὸ, μὴ μέντοι πρὸς ἄλλο καὶ ἄλλο. Τὰ δέκα δὲ πρὸς τὰ πέντε μὲν εἴρηται διπλάσια· πρὸς τ' ἄλλα δὲ οὐ διπλάσια.

6. Tertius modus est ex ignoratione elenchi: ut, Decem **381** sunt dupla; decem non sunt dupla (ad quinque enim dicuntur dupla: ad alium numerum non dupla). Dupla igitur non sunt dupla. Dicitur autem ex ignoratione elenchi, quia ex eo quod respondens quin et interrogans forte nescit quid sit elenchus, paralogismus obtinet locum. Elenchus enim est contradictio ejusdem et ad idem, nec vero ad aliud atque aliud. Atqui decem ad quinque quidem dupla; ad alium autem numerum non dupla dicuntur.

ζ'. Τέταρτος τρόπος ὁ παρὰ τὸ ἑπόμενον· οἷον, Δημόκριτος φεύγει πρὸς ἔρημον· ὁ φεύγων πρὸς ἔρημον μαίνεται· Δημόκριτος ἄρα μαίνεται. Λέγεται δὲ παρὰ τὸ ἑπόμενον, ἐπείπερ ἕπεται τῷ μαινομένῳ τὸ φεύγειν πρὸς ἔρημον· πλὴν οὐκ ἀντιστρέφει. Οὐ γὰρ εἴ τις φεύγει πρὸς ἔρημον, ἤδη καὶ μαίνεται· ἀλλ' ἔστιν ὃς τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων ὑπερφρονήσας ἀταραξίαν καὶ ἡσυχίαν ζητεῖ, καὶ διὰ τοῦτο πρὸς τόπους ἀπηλλαγμένους θορύβων ἀναχωρεῖ· καθὼς καὶ ὁ ἰατρὸς Ἱπποκράτης ὁ Κῷος D ἐπέστησε ἀκούσας ὅτι Δημόκριτος ἐμάνη καὶ πρὸς ἔρημον ἀνεχώρησε.

7. Quartus modus est ex consequente, exempli gratia: Democritus fugit ad desertum; qui fugit ad desertum, insanit; Democritus ergo insanit. Dicitur autem ex consequente, quoniam insanientem sequitur fugere ad desertum: verumtamen non convertitur. Non enim si quis ad desertum fugit, jam etiam insanit; sed est aliquis, qui rebus humanis despectis, imperturbationem et tranquillitatem quærit et propterea ad loca a tumultibus liberata secedit; quemadmodum etiam medicus Hippocrates Cous institit, postquam audivit Democritum insaniisse, et ad desertum secessisse.

η'. Πέμπτος τρόπος παρὰ τὸ αἰτεῖσθαι καὶ λαμβάνειν τὸ ἐν ἀρχῇ, ἤγουν τὸ προκείμενον εἰς δεῖξιν τιθέναι ὥσπερ ὁμολογούμενον· οἷον, πρόκειται εἰς δεῖξιν τὸ τὴν ψυχὴν εἶναι ἀθάνατον. Τοῦτό ἐστι τὸ ἐν ἀρχῇ, τὸ προηγούμενον, δι' ὃ γίνεται ὁ συλλογισμός. Εἴ τις οὖν εἴποι, ὅτι Ἡ ψυχὴ ἄφθαρτος· τὸ ἄφθαρτον ἀθάνατον· ἡ ψυχὴ ἄρα ἀθάνατος· οὗτος αἰτεῖται καὶ λαμβάνει τὸ ἐν ἀρχῇ τὸ ζητούμενον. Οὐδὲ γὰρ διενήνοχε τοῦ ἀθανάτου κατὰ τὴν σημασίαν τὸ ἄφθαρτον, εἰ μὴ κατὰ μόνην τὴν προφοράν. Ταυτὸ γὰρ κατὰ τὴν ἔννοιαν ἀθάνατόν τε καὶ ἄφθαρτον. Ὅθεν ὁ οὕτω συλλογιζόμενος δείκνυσιν οὐδὲν,

8. Quintus modus est ex eo, quod petit aliquis et accipit, **382** id quod in principio est positum, hoc est ex eo quod aliquis id quod ad ostendendum est propositum, ut consensum ponit et accipit; exempli gratia, ad ostendendum est propositum, animam esse immortalem. Hoc in principio est positum, ipsum antecedens, propter quod syllogismus fit. Quod si quis igitur dicat: Anima est incorruptibilis; incorruptibile est immortale; ergo anima est immortalis: hic petit et accipit quod in principio est positum, ipsum quæsitum. Neque enim incorruptibile ab immortali quoad significationem,

nisi sola prolatione, differt. Idem enim mentis conceptu sunt, cum immortale tum incorruptibile. Quare qui sic ratiocinatur nihil ostendit; sed quod in principio ponebatur, et quod quærebatur sine demonstratione, petit et accipit.

9. Sextus modus ex eo quod ponit aliquis non causam ut causam. Fit autem hoc in syllogismis per impossibile. Veluti, si dicente aliquo, quod omni risibili insit rationale, alius hinc scilicet, orationem ad impossibile deducens, inquiat : Si rationale inest omni risibili, risibile omni simiæ; rationale igitur omni simiæ, propter **383** hypothesin; quod est impossibile. Hic quod non est causa ut causa est positum. Neque enim hoc, quod omni risibili insit rationale (hoc enim erat hypothesis) ipsius impossibilis causa exstitit : sed propter hoc contigit deductio ad impossibile, quod omni simiæ risibile. Hoc enim cum falsum sit, induxit impossibile : quandoquidem nulla simia revera ridet, etiamsi forte risus similitudinem quamdam exhibeat, cum animal sit imitationis peritissimum.

10. Septimus et ultimus modus est qui plures interrogationes unam facit : veluti, Socrates docet Platonem et Aristotelem ; Plato et Aristoteles sunt homo ; Socrates ergo hominem docet, et non homines. Hic cum plura sint quæ interrogata fuerunt, unum (tamen) facta sunt. Atqui quodvis subjectum peculiari interrogatione opus habet. Alia enim de Platone, alia de Aristotele est oratio. Diversa igitur subjecta cum mixtim ut unum interrogata fuerint, sophisma constituerunt.

A ἀλλὰ τὸ ἐν ἀρχῇ τὸ ζητούμενον αἰτεῖται καὶ λαμβάνει χωρὶς ἀποδείξεως.

θʹ. Ἕκτος τρόπος παρὰ τὸ τιθέναι τὸ μὴ αἴτιον ὡς αἴτιον. Γίνεται δὲ τὸ τοιοῦτον ἐν τοῖς δι' ἀδυνάτου συλλογισμοῖς. Οἷον, εἴ τινος εἰπόντος, Παντὶ γελαστικῷ ὑπάρχει τὸ λογικὸν, ἕτερος ἐντεῦθεν δῆθεν, εἰς ἀδύνατον ἀπάγων τὸν λόγον, ἐρεῖ· Εἰ τὸ λογικὸν παντὶ γελαστικῷ· τὸ γελαστικὸν παντὶ πιθήκῳ· τὸ λογικὸν ἄρα πιθήκῳ παντὶ διὰ τὴν ὑπόθεσιν· ὅπερ ἀδύνατον. Ὡς αἴτιον ἐνταυθοῖ τέθειται τὸ μὴ αἴτιον. Οὐδὲ γὰρ τὸ εἶναι παντὶ γελαστικῷ τὸ λογικὸν (τοῦτο γὰρ ἦν ἡ ὑπόθεσις) τοῦ ἀδυνάτου γέγονεν αἴτιον· μὴ παρὰ τοῦτο συμβέβηκεν ἡ εἰς B ἀδύνατον ἀπαγωγὴ, ἀλλὰ παρὰ τὸ ὑπάρχειν πιθήκῳ παντὶ τὸ γελαστικόν. Τοῦτο γὰρ ψεῦδος ὂν, εἰσήγαγε τὸ ἀδύνατον· ἐπείπερ οὐδεὶς πίθηκος ταῖς ἀληθείαις γελᾷ, εἰ καὶ ἴσως γελᾷν σχηματίζηται, ζῶον ὑπάρχον μιμητικόν.

ιʹ. Ἕβδομος τρόπος καὶ ὕστατος ὁ παρὰ τὸ τὰ πλείω ἐρωτήματα ἓν ποιεῖν· οἷον, Σωκράτης διδάσκει Πλάτωνα καὶ Ἀριστοτέλην· Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης ἄνθρωπός ἐστι· Σωκράτης ἄρα διδάσκει ἄνθρωπον, ἀλλ' οὐκ ἀνθρώπους. Ἐνταῦθα πλείω τὰ ἠρωτημένα ὑπάρχοντα γεγόνασιν ἕν. Ἕκαστον δὲ τῶν ὑποκειμένων ἰδίας δεῖται τῆς ἐρωτήσεως. Ἄλλος μὲν γὰρ ὁ περὶ Πλάτωνος λόγος· ὁ δὲ περὶ Ἀριστοτέλους ἕτερος. Συμμιγῶς τοίνυν τὰ διάφορα ὑποκείμενα ἐρωτηθέντα ὡς ἕν, τὸν σοφισμὸν συν-
C εστήσαντο.

Σχῆμα κεφαλ. λη', περὶ τῶν ἐκτὸς τῆς λέξεως σοφισμάτων.

Τὰ ἐκτὸς τῆς λέξεως σοφίσματα
- παρὰ τὸ συμβεβηκός·
- παρὰ τὸ πῇ καὶ ἁπλῶς·
- παρὰ τὴν τοῦ ἐλέγχου ἄγνοιαν·
- παρὰ τὸ ἑπόμενον·
- παρὰ τὸ, τὸ ἐν ἀρχῇ αἰτεῖσθαι·
- παρὰ τὸ τιθέναι τὸ μὴ αἴτιον ὡς αἴτιον·
- παρὰ τὸ τὰ πλείω ἐρωτήματα ἓν ποιεῖν.

Tabula capitis* 38, *de sophismatis extra dictionem.

384 Sophismata extra dictionem sunt
- ex accidente,
- ex eo quod est secundum quid et simpliciter,
- ex ignoratione elenchi,
- ex consequente,
- ex eo quod petit aliquis in principio positum,
- ex eo quod ponit aliquis non causam ut causam.
- ex eo quod aliquis plures interrogationes unam facit.

SYNOPSIS CAPITIS XXXIX,

QUOD EST DE ELENCHO, ET QUOD OMNES PARALOGISMI AD IGNORATIONEM ELENCHI REDUCANTUR.

1. *Elenchum definit.* — 2. *Singulas particulas definitionis elenchi explicat, et ostendit, quomodo secundum eas qui aliquem velit elencho convincere, oppositum colligere et contradictionem facere debeat.* — 3. *Quomodo in uno et eodem.* — 4. *Quomodo non in nomine, sed in re.*—5. *Quomodo nec in nomine synonymo.* — 6. *Quomodo ex datis necessario.* — 7. *Quomodo non annumerato eo quod in principio est propositum.*

— 8. *Quomodo secundum idem.* — 9. *Quomodo ad idem.* — 10. *Quomodo eodem modo et in eodem tempore.*—11. **385** *Concludit hæc omnia requisita scire debere eum qui vel falso elencho decipi nolit, vel decipientes convincere vero elencho velit.* —12, 13. *Ostendit quomodo sophismata in dictione ad ignorationem elenchi reducantur.* — 14. *Ex homonymia.* — 15. *Ex amphibolia.* — 16. *Ex compositione et divisione.*— 17. *Ex accentu.* — 18. *Ex figura dictionis.* — 19. *Concludit de sophismatis in dictione quomodo ad ignorationem elenchi reducantur.* — 20. *Transit ad sophismata extra dictionem, quomodo et ipsa ad ignorationem elenchi reducuntur, et primo quidem sophisma ex pluribus interrogationibus unam faciens.* — 21. *A dicto secundum quid et simpliciter.* — 22. *A non causa ut causa.* — 23. *Ex accidente et consequente.* — 24. *Ex petitione ejus quod in principio fuit propositum.*—25. *Concludit et concedit etiam aliis modis sophismata omnia ad ignorationem elenchi reduci posse.*

—

ΚΕΦΑΛ. ΛΘ'.

Περὶ ἐλέγχου, καὶ ὅτι πάντες οἱ παραλογισμοὶ εἰς τὴν τοῦ ἐλέγχου ἄγνοιαν ἀνάγονται.

A

α'. Ἔλεγχός ἐστιν ἀντίφασις τοῦ αὐτοῦ καὶ ἑνὸς μὴ ὀνόματος, ἀλλὰ πράγματος, καὶ ὀνόματος μὴ συνωνύμου, ἀλλὰ τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τῶν δοθέντων ἐξ ἀνάγκης μὴ συναριθμουμένου τοῦ ἐν ἀρχῇ, κατὰ τὸ αὐτὸ καὶ πρὸς τὸ αὐτὸ, καὶ ὡσαύτως, καὶ ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ.

β'. Τοίνυν εἰ μέλλει τις μὴ καλῶς λέγοντα τὸν προσδιαλεγόμενον ἀνελέγχειν, ὀφείλει τὸ ἀντικείμενον συνάγειν, οὗπερ ἂν ὁ προσδιαλεγόμενος ἀποφαίνοιτο (τοῦτο γάρ ἐστιν ἡ ἀντίφασις).

γ'. Συνάγειν δὲ τὴν ἀντίφασιν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἑνὸς, οὐ μὴν ἐπ' ἄλλου καὶ ἄλλου. Τὸ γὰρ, εἰπόντος τινὸς τὸν Ἀριστοτέλην τεχνολογεῖν, ἕτερον εἰρηκέναι τὸν Πλάτωνα μὴ τεχνολογεῖν, οὐκ ἔστιν ἔλεγχος. Διὰ τοῦτό φησιν ὁ ὁρισμὸς ἀντίφασιν τοῦ αὐτοῦ καὶ ἑνὸς εἶναι τὸν ἔλεγχον.

B

δ'. Μὴ ὀνόματος δὲ, ἀλλὰ πράγματος, τουτέστι μὴ μόνον ὀνόματος, ἀλλὰ καὶ πράγματος. Εἰ γὰρ ἓν μὲν ὑπάρχει τοὔνομα, διάφορα δὲ τὰ ὑπ' αὐτοῦ δηλούμενα πράγματα, καὶ ὁ μὲν ἐπ' ἄλλου σημαινομένου δοίη τὸν λόγον, ὁ δ' ἐφ' ἑτέρου ποιήσοιτο τὴν ἀντίφασιν, οὐ γίνεται ἔλεγχος.

ε'. Ἀλλ' οὐδὲ τοῦ συνωνύμου ὀνόματος ἡ ἀντίφασις ἔλεγχός ἐστι. Τὸ γὰρ εἰπεῖν, Ζῶον περιπατεῖ, ζῶον οὐ περιπατεῖ, καὶ ἄμφω γε ἀληθῆ. Ἔλεγχος οὖν ἐστιν ἡ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἑνὸς ὀνόματός τε καὶ πράγματος ἀντίφασις.

C

ς'. Ἐκ τῶν δοθέντων ἐξ ἀνάγκης συναγομένη, καὶ οὐκ ἐξ ἑτέρων τινῶν.

ζ'. Μὴ συναριθμουμένου τοῦ ἐν ἀρχῇ, τουτέστι, δι' ἑτέρου ὀνόματος λαμβανομένου τοῦ ζητήματος ἀντὶ προτάσεως εἰς τὸν λόγον τῆς ἀποδείξεως. Τοῦτο γὰρ ὑπάρχει τὸ ἐν ἀρχῇ.

η'. Καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ χρὴ, μὴ μέντοι κατ' ἄλλο καὶ ἄλλο μέρος τοῦ ὑποκειμένου γίνεσθαι τὴν ἀντίφασιν. Εἰ γὰρ τὸ αὐτὸ ξύλον κατὰ μὲν τὸ μῆκος λέγοιτο δίπηχυ, κατὰ δὲ τὸ πλάτος οὐ δίπηχυ· καὶ Αἰθίοψ κατὰ μὲν τὴν τοῦ σώματος ἐπιφάνειαν μέλας, κατὰ δὲ τοὺς ὀδόντας οὐ μέλας, οὐδ' οὕτως γίνεται ἔλεγχος.

D

θ'. Καὶ πρὸς αὐτὸ δὲ μὴ μέντοι πρὸς ἄλλο δεῖ ἀντιφάσκειν. Οὐδὲ γὰρ ἐλέγχειν ἐστὶ τὸ τὸν δέκα λέγειν πρὸς τὸν πέντε διπλάσιον, οὐ διπλάσιον δὲ πρὸς ἕτερον ἀριθμόν.

ι'. Οὐ μόνον δὲ κατὰ τὸ αὐτὸ καὶ πρὸς τὸ αὐτὸ

CAPUT XXXIX.

De elencho, et quod omnes paralogismi ad ignorationem elenchi reducantur.

1. Elenchus est contradictio unius et ejusdem non nominis sed rei; et nominis non synonymi, sed ejusdem ex iis quæ data sunt ex necessitate, non annumerato eo quod est in principio secundum idem et ad idem, et eodem modo, et eodem tempore.

2. Si vult igitur aliquis, non recte dicentem eum qui secum **386** confert redarguere, debet oppositum colligere ejus quod enuntiat is qui confert cum ipso; quippe hoc est contradictio.

3. Colligere autem contradictionem in uno et eodem, non in alio atque alio. Si enim cum dixerit aliquis, Aristotelem artificiose disputare, alius inquiat, Platonem non disputare artificiose, non est contradictio. Propterea dicit definitio, contradictionem esse unius et ejusdem elenchum.

4. Non autem nominis, sed rei, hoc est, non tantum nominis, sed etiam rei. Si enim unum quidem nomen fuerit, et vero res diversæ quæ ab eo declarantur; et unus quidem in alio significato assignet orationem, alter autem in alio contradictionem faciat, non fit elenchus.

5. Sed neque synonymi nominis contradictio elenchus est. Dicere enim, Animal ambulat, animal non ambulat, etiam ambo vera sunt. Elenchus igitur est unius et ejusdem et nominis et rei contradictio.

6. Quæ ex datis necessario, non ex aliis aliquibus colligitur.

7. Non annumerato eo quod est in principio, hoc est ut non assumatur quæstio per aliud nomen loco propositionis in demonstrationis orationem. Hoc enim est id **387** quod fuit propositum in principio.

8. Sed et secundum eamdem, non secundum aliam atque aliam subjecti partem oportet contradictionem fieri. Si enim idem lignum secundum longitudinem, bicubitum; secundum latitudinem, non bicubitum dicatur; et Æthiops quoad corporis superficiem niger, quoad dentes non niger; neque ita fit elenchus.

9. Et ad idem quidem, non autem ad aliud contradicere oportet. Neque enim hoc est contradicere, cum dicit aliquis denarium duplum ad quinarium, ad alium autem numerum non duplum.

10. Non solum autem secundum idem et ad idem

perfici oportet contradictionem, sed etiam eodem modo, et in eodem tempore. Eodem quidem modo, ne dicamus infantem, grammaticum et non grammaticum; aut dormientem, videntem et non videntem: unum quidem actu, alterum autem potentia accipiendo. In eodem denique tempore, ne eumdem hominem, quoad aliud tempus malum; quoad aliud tempus, non malum dicamus.

11. Hæc omnia scire oportet eum, qui aliis non vult decipi et decipientes redarguere.

12. Inde manifestum est, **388** quod omnes paralogismi ad ignorationem elenchi referantur; cum sint falsi quidam et captiosi elenchi, et ea de causa sophistici elenchi vocentur, ut quod illis sophistæ utantur, quibus nihil aliud curæ est, quam eum cum quo conferunt, ejusmodi coloratis syllogismis decipere.

13. Si igitur verus elenchus contradictio est unius et ejusdem non tantum nominis, sed etiam rei: qui hoc sciverit, sophismatis in dictione non seducetur.

14. Nam et homonymia per diversam nominis significationem diversas res inducit.

15. Et amphibolia propter orationem et constructionem quæ unam formam non habent, circa unum non versatur.

16. Et vero compositio alias res composite, alias divise declarat. Atqui in proprie dicto elencho unum et idem prorsus et extra compositionem et in compositione declarari oportet.

17. Accentus autem præterquam quod diversas significationes infert, ne quidem unum idemque per omnia nomen servat.

18. Sed et dictionis figuratio significationem rerum immutat.

19. Atque hinc in nullis sophismatis in dictione unum idemque cum nomen tum rem invenire licet, **389** quemadmodum veri elenchi definitio requirit.

20. Ubi autem locum habebit id etiam quod plures interrogationes unam facit, ut etiam ad sophismata extra dictionem respiciamus, siquidem elenchus unius et solius rei tum nominis, nec diversorum contradictionem ratiocinatur?

21. Quomodo autem paralogismus a dicto secundum quid et simpliciter cum elencho jungetur, cum in una et eadem re contradictionem non ratiocinetur?

22. Quod si etiam ex datis necessario elenchus conficitur, utique qui non est ex datis necessario, haud elenchus fuerit, qualis est is qui non causam ut causam ponit.

23. Jam vero qui ex accidente et consequente sunt, etsi etiam ex datis concludere videntur, tamen nec ipsi ex necessitate concludunt. Neque enim quæ prædicato secundum essentiam non insunt, hæc de subjecto prædicari necesse est; unde accidentis syllogismus non est. At pars ejus qui est ex accidente, is etiam est qui est ex consequente:

A τελεῖσθαι χρὴ τὴν ἀντίφασιν, ἀλλὰ καὶ ὡσαύτως, καὶ ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ. Ὡσαύτως μὲν, ἵνα μὴ λέγωμεν τὸ βρέφος γραμματικόν τε καὶ οὐ γραμματικόν· ἢ τὸν κοιμώμενον ὁρῶντα καὶ οὐχ ὁρῶντα, τὸ μὲν κατὰ τὸ δυνάμει, τὸ δὲ κατὰ τὸ ἐνεργείᾳ λαμβάνοντες· ἐν τῷ αὐτῷ δὲ χρόνῳ, ἵνα μὴ τὸν αὐτὸν ἄνθρωπον λέγωμεν κατ' ἄλλον μὲν χρόνον φαῦλον, κατ' ἄλλον δὲ πάλιν χρόνον οὐ φαῦλον.

ια'. Ταῦτα πάντα χρεὼν εἰδέναι τὸν μή τ' ἀπατᾶσθαι, καὶ τοὺς ἀπατῶντας ἐλέγχειν βουλόμενον.

ιβ'. Ἐντεῦθεν δῆλόν ἐστιν, ὡς οἱ παραλογισμοὶ πάντες εἰς τὴν τοῦ ἐλέγχου ἄγνοιαν ἀναφέρονται. ψευδεῖς τινες ὄντες ἔλεγχοι καὶ ἀπατηλοὶ, καὶ διὰ τοῦτο σοφιστικοὶ καλούμενοι ἔλεγχοι, ὡς χρωμένων τούτοις τῶν σοφιστῶν, τῶν μηδὲν ἄλλο ἐσπουδακό- B των, ἢ τοιούτοις κεχρωματισμένοις συλλογισμοῖς τὸν προσδιαλεγόμενον ἀπατᾷν.

ιγ'. Εἰ τοίνυν ὁ ἀληθὴς ἔλεγχος ἀντίφασίς ἐστι τοῦ αὐτοῦ καὶ ἑνὸς μὴ μόνον ὀνόματος, ἀλλὰ καὶ πράγματος· ὁ τοῦτο εἰδὼς οὐκ ἂν παρασυρείη τοῖς παρὰ τὴν λέξιν σοφίσμασιν.

ιδ'. Ἥ τε γὰρ ὁμωνυμία διάφορα εἰσάγει τὰ πράγματα διὰ τῆς διαφόρου σημασίας τοῦ ὀνόματος.

ιε'. Καὶ ἡ ἀμφιβολία διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς συντάξεως τὸ μονοειδὲς οὐκ ἐχόντων οὐ περὶ ἓν καταγίνεται.

ις'. Καὶ ἡ σύνθεσις δὲ καὶ ἡ διαίρεσις ἄλλα μὲν συντεθειμένως, ἄλλα δὲ διῃρημένως δηλοῦσι πράγματα. Δεῖ δ' ἐπὶ τοῦ κυρίως ἐλέγχου τὸ αὐτὸ καὶ ἓν δηλοῦ- C σθαι παντοίως καὶ χωρὶς καὶ μετὰ συνθέσεως.

ιζ'. Ἡ δὲ προσῳδία, πρὸς τῷ διαφόρους φέρειν τὰς σημασίας, οὐδὲ τοὔνομα φυλάσσει τὸ αὐτὸ καὶ ἓν κατὰ πάντα.

ιη'. Καὶ ὁ τῆς λέξεως δὲ σχηματισμὸς τῶν πραγμάτων ἐναλλάττει τὴν δήλωσιν.

ιθ'. Κἀντεῦθεν οὐκ ἔστιν εὑρεῖν ἐν οὐδενὶ τῶν παρὰ τὴν λέξιν σοφισμάτων τὸ αὐτὸ καὶ ἓν ὄνομά τε καὶ πρᾶγμα, καθὼς ὁ τοῦ ἀληθοῦς ἐλέγχου λόγος ἀπαιτεῖ.

κ'. Ποῦ δ' ἕξει χώραν καὶ ὁ τὰ πλείω ἐρωτήματα ποιῶν ἓν, ἵνα καὶ πρὸς τοὺς ἔξω τῆς λέξεως ἴδωμεν σοφισμοὺς, εἴπερ ὁ ἔλεγχος ἑνὸς καὶ μόνου πράγματός τε καὶ ὀνόματος, ἀλλ' οὐ διαφόρων ἀντίφασιν συλλογίζεται;

D κα'. Πῶς δ' ἂν ὁ παρὰ τὸ πῇ καὶ ἁπλῶς παραλογισμὸς μετὰ τοῦ ἐλέγχου ταχθείη, μὴ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἑνὸς πράγματος συλλογιζόμενος τὴν ἀντίφασιν;

κβ'. Εἰ δὲ κἀκ τῶν δοθέντων ἐξ ἀνάγκης ὁ ἔλεγχος γίνεται, πάντως ὁ μὴ ἐκ τῶν δοθέντων ἐξ ἀνάγκης οὐκ ἔλεγχος· ὁποῖος ὁ τὸ μὴ αἴτιον τιθεὶς ὡς αἴτιον.

κγ'. Ὁ δὲ παρὰ τὸ συμβεβηκὸς, καὶ ὁ παρὰ τὸ ἑπόμενον, εἰ καὶ δοκοῦσι συμπεραίνειν ἐκ τῶν δοθέντων, ἀλλ' οὐ συμπεραίνουσιν ἐξ ἀνάγκης οὐδ' αὐτοί. Οὐδὲ γὰρ ὅσα μὴ κατ' οὐσίαν ὑπάρχει τῷ κατηγορουμένῳ, ταῦτ' ἀνάγκη τοῦ ὑποκειμένου κατηγορεῖσθαι· ὅθεν τοῦ συμβεβηκότος οὐκ ἔστι συλλογισμός. Μέρος δὲ τοῦ παρὰ τὸ συμβεβηκὸς καὶ

ὁ παρὰ τὸ ἑπόμενον, μόνῳ διαλλάττων τῷ λαμβάνειν τὴν μείζω πρότασιν ἐκ διεψευσμένης ἀντιστροφῆς. Οὐδ' ὁ παρὰ τὸ ἑπόμενον ἄρα συλλογισμὸς, ὥσπερ οὐδ' ὁ παρὰ τὸ συμβεβηκός· οὐδεὶς γὰρ ἔχει τὸ ἐξ ἀνάγκης. Οὔτε γὰρ, εἰ ὁ ἄνθρωπος ζῶον, τὸ δὲ ζῶον δισύλλαβον, ἀνάγκη τὸν ἄνθρωπον εἶναι δισύλλαβον· ἐπεὶ μηδὲ τῷ ζώῳ πρόσεστιν οὐσιωδῶς τὸ δισύλλαβον, ἵνα καὶ κατὰ τοῦ ἀνθρώπου λεχθείη ζώου τυγχάνοντος. Οὔτ' αὖθις εἰ ὁ μαινόμενος φεύγει πρὸς ἔρημον, ἀληθὴς δήπου καὶ ἡ ἀντιστροφὴ, τὸ, τὸν φεύγοντα πρὸς ἔρημον ἤδη καὶ μαίνεσθαι. Οὐδὲ γάρ ἐστιν (οὐκ ἔστι) τῷ διὰ φιλοσοφίαν ζητοῦντι τὰς ἐρήμους τὸ μαίνεσθαι, τοὐναντίον μενοῦνγε μᾶλλον τὸ σωφρονεῖν. Διὰ ταῦτ' ἄρα τῷ τοῦ ἐλέγχου ὅρῳ τὸ ἐξ ἀνάγκης προσκείμενον ἀναγκαίως ἀποτρέπει τούς τε τὸ μὴ αἴτιον ὡς αἴτιον τιθέντας, τούς παρὰ τὸ συμβεβηκὸς, καὶ τοὺς παρὰ τὸ ἑπόμενον σοφισμούς.

κδ'. Τοὺς δὲ τὸ ἐν ἀρχῇ αἰτοῦντας ἀκροβολίζει τὸ μὴ συναριθμουμένου τοῦ ἐν ἀρχῇ.

κε'. Καὶ ἄλλως δ' ἂν ἴσως ἐκ διαφόρων μερῶν τοῦ τὸν ἀληθῆ δηλοῦντος ἔλεγχον ὁρισμοῦ, μὴ ὄντας ἐλέγχους ἀπελέγξοι τοὺς σοφιστικοὺς ὁ ἐξεταστικός.

A hoc solo evarians quod majorem propositionem ex falsa conversione accipit. Neque igitur qui ex consequente, syllogismus est; quemadmodum nec is qui ex 390 consequente (est paralogismus), syllogismus est; quemadmodum nec is qui ex accidente est; neuter enim id habet, quod ex necessitate est. Neque enim si homo est animal, animal autem est trisyllabum, necesse est ut homo sit trisyllabus; quandoquidem neque animali essentialiter convenit trisyllabum, ut etiam de homine diceretur, qui (homo) est animal. Neque rursus si insaniens fugit ad desertum, vera nimirum est conversio hæc, eum qui fugit ad desertum, jam etiam insanire. Neque enim inest, non inest, inquam, ei qui propter philosophiam quærit deserta, insanire; B sed contra potius sapere et moderatum esse. Eapropter igitur τὸ ex necessitate definitioni elenchi adjectum necessario avertit, et ea quæ non causam pro causa ponunt, et quæ ex accidente et consequente sunt sophismata.

24. Illa denique quæ petunt id quod in principio est propositum, configit hoc, non annumerato eo quod est in principio.

25. Et vero etiam aliter fortassis ex diversis partibus definitionis elenchum verum declarantis, sophisticos elenchos accuratus indagator non esse veros elenchos arguerit.

391 *Tabula capitis* 39, *de elencho*, etc.

Elenchus est contradictio
- 1. unius et ejusdem non tantum nominis, sed etiam rei.
- 2. ex iis quæ data sunt ex necessitate.
- 3. non annumerato eo quod est in principio positum.
- 4. secundum idem, ad idem, eodem modo et eodem tempore.

horum elenchi requisitorum ignoratione peccant omnes paralogismi ex
- 1. homonymia, amphibolia, compositione, divisione, accentu, figura dictionis, pluribus interrogationibus, dicto secundum quid et simpliciter. — hæc enim omnia diversas res efficiunt: accentus etiam diversa nomina.
- 2. non causa ut causa, accidente, consequente — quippe ex datis necessario non colligunt.
- 3. petitione principii ut vulgo dicitur.
- 4. igroratione elenchi in specie sic dicta. — ut ipsa appellationum convenientia ostendit.

SYNOPSIS CAPITIS XL,

QUOD EST DE PROPOSITIONIBUS ET SYLLOGISMIS.

1. *Divisiones aliquot propositionis repetit.* — 2. *Privativam propositionem describit, ostendens simul quare cum simplex sit privativa tamen dicatur.* — 3. *Prædicatorum in propositionibus simplicibus sive habitum sive privationem significantibus et in transpositis diversam rationem explicat.* — 392 4. *Monet, ne pro exemplis proposita, pro integris propositionibus accipiantur, sed pro prædicatis tantum et pro*

propositionibus. — 5. Docet, ad simplicem affirmationem consequi negationem transpositam, et propterea etiam propositionem transpositam appellari. — 6. Movet quæstionem, quare non etiam propositiones privativæ, dictæ sint transpositæ, quia nimirum non par est earum ratio per omnia, et simul tabulam proponit consecutionis propositionum simplicium privativarum et transpositarum. — 7. Ostendit quatenus propositæ φάσεις *æquipolleant propositionibus indefinitis et simul veræ sint. — 8. Quatenus contradicant et verum falsumque dividant. — 9. Singulos modos syllogisticos trium figurarum breviter repetit et hypotheticorum syllogismorum ac sophisticorum elenchorum summam assignat.*

—

CAPUT XL.

De propositionibus et syllogismis.

1. Omnis propositio aut affirmatio est aut negatio. Omnis autem affirmatio et omnis negatio subjectum habet, et prædicatum, aut etiam tertium apprædicatum, aut etiam modum : et vel cum prædefinitione (signo), aut sine prædefinitione effertur; et vel particularis est, vel universalis, vel singularis; et **393** vel simplex est, vel cum transpositione : et vel habitum declarat, vel privationem.

2. Cæterum quæ privationem declarat, privativa denominata est : ut, Hic est injustus, aut insipiens, aut immisericors, aut imprudens, aut eviratus, aut intemperans. Est autem et hæc simplex; sed propterea quod habitum non ostendit, sed privationem, peculiariter privativa vocata est.

3. Τὸ justus igitur unum declarat, sive τὸ homo, sive etiam proprium nomen adjectum habeat, siquidem affirmationis pars fuerit : eodemque modo et τὸ injustus. Sin negationis pars fuerit, siquidem etiam finitum nomen habet, iterum unum declarat : velut, Phalaris non est justus : aut Phalaris non est justus homo : aut Simon non est homo injustus. Si vero nomen non proprium, sed tantum τὸ homo adjectum habuerit negatio, non unum sed tria declarat. Etenim non est justus homo, injustus homo et modo infans, et si quid præter hominem equus, lapis, et non ens. Hæc enim neque homines, neque justi sunt. Similiter, non est injustus homo, et homo justus et puerulus, qui nec habitum nec privationem participavit; et omne aliud quod homo non est. **394** Et ita quidem res se habet in simplicibus propositionibus habitum aut privationem declarantibus. Quæ autem ex transpositione est negatio, non habens nomen proprium, duo quædam significat : similiter et affirmatio. Namque non est homo non justus; et justus homo, et siquid præter hominem. Bos enim, cum omnino non sit homo, quomodo sit homo non justus? Quare contradictione oppositum non est, Homo non justus (de bove verum erit). Atqui est homo non injustus et injustus homo, et infans qui homo quidem est, sed æque justus neque injustus.

4. Sed hæc omnia scire oportet, non esse vere propositiones, sed partes propositionum, prædicata scilicet. Quapropter etiam subjecta extrinsecus accipiunt. Omnis autem propositio peculiare subjectum habet, et non extrinsecus ipsum accipit.

5. Proinde ad hanc simplicem affirmationem, Est homo justus, negatio ex transpositione consequitur, Non est homo non justus. Propterea enim etiam

A

ΚΕΦΑΛ. Μ'.

Περὶ προτάσεων καὶ συλλογισμῶν.

α'. Πᾶσα πρότασις ἢ κατάφασίς ἐστιν, ἢ ἀπόφασις. Πᾶσα δὲ κατάφασις, καὶ πᾶσα ἀπόφασις, ὑποκείμενον ἔχει καὶ κατηγορούμενον, ἢ καὶ τρίτον προσκατηγορούμενον, ἢ καὶ τρόπον· καὶ ἢ μετὰ προσδιορισμοῦ ἐκφέρεται, ἢ χωρὶς προσδιορισμοῦ· καὶ ἢ μερική ἐστιν, ἢ καθόλου, ἢ καθέκαστα· καὶ ἢ ἁπλῆ ἐστιν, ἢ ἐκ μεταθέσεως· καὶ ἢ ἕξιν δηλοῖ, ἢ στέρησιν.

β'. Ἡ δηλοῦσα καὶ τὴν στέρησιν στερητικὴ κατωνόμασται· ὡς τὸ, Οὗτος ἄδικός ἐστιν, ἢ ἄσοφος, ἢ ἀνελεήμων, ἢ ἄφρων, ἢ ἄνανδρος, ἢ ἀκόλαστος. Ἁπλῆ δέ ἐστι καὶ αὕτη· διὰ δὲ τὸ μὴ δηλοῦν ἕξιν,
B ἀλλὰ στέρησιν, ἰδίως ἐκλήθη στερητική.

γ'. Τὸ μὲν οὖν δίκαιος ἓν δηλοῖ, κἄν τε τὸ ἄνθρωπος ἔχῃ προσκείμενον, κἄν τε καὶ κύριον ὄνομα, εἴ γε δὴ καταφάσεως εἴη μέρος· ὡσαύτως καὶ τὸ ἄδικος. Εἰ δ' ἀποφάσεως εἴη μέρος, εἰ μὲν ἔχει καὶ ὡρισμένον ὄνομα· πάλιν ἓν δηλοῖ οἷον, Ὁ Φάλαρις δίκαιος οὐκ ἔστιν· ἤ, Ὁ Φάλαρις ἄνθρωπος δίκαιος οὐκ ἔστιν· ἤ, Ὁ Σίμων ἄνθρωπος ἄδικος οὐκ ἔστιν. Εἰ δ' οὐκ ἔχει κύριον ἡ ἀπόφασις ὄνομα, μόνον δὲ τὸ ἄνθρωπος προσκείμενον, οὐχ ἕν, ἀλλὰ τρία (τινὰ) δηλοῖ ἡ ἀπόφασις. Ἄνθρωπος γὰρ δίκαιος οὐκ ἔστιν, ὁ ἄδικος ἄνθρωπος καὶ τὸ ἀρτιγενὲς βρέφος, καὶ εἴ τι παρὰ τὸν ἄνθρωπον, ὁ ἵππος, ὁ λίθος, τὸ μὴ ὄν. Ταῦτα γὰρ οὔτ' ἄνθρωποί εἰσιν,
C οὔτε δίκαιοι. Ὡσαύτως ἄνθρωπος ἄδικος οὐκ ἔστιν, ὁ δίκαιος ἄνθρωπος, καὶ τὸ μήτε τῆς ἕξεως μήτε τῆς στερήσεως μετέχον παιδίον, καὶ πᾶν ἕτερον ὃ μηδ' ἄνθρωπος. Ταῦτα μὲν ἐπὶ τῶν ἕξιν ἢ στέρησιν δηλουσῶν προτάσεων ἁπλῶν. Ἡ δ' ἐκ μεταθέσεως ἀπόφασις μὴ κύριον ὄνομα ἔχουσα, δύο τινὰ δηλοῖ· ὁμοίως δὲ καὶ ἡ κατάφασις, Ἄνθρωπος γὰρ οὐ δίκαιος οὐκ ἔστι, καὶ ὁ δίκαιος ἄνθρωπος, καὶ εἴ τι παρὰ τὸν ἄνθρωπον. Ὁ γὰρ βοῦς, μὴ ὢν ὅλως ἄνθρωπος, πῶς ἂν εἴη οὐ δίκαιος ἄνθρωπος; Ὥστε τὸ ἀντιφατικῶς ἀντικείμενον, Ἄνθρωπος οὐ δίκαιος οὐκ ἔστιν· ἄνθρωπος δὲ οὐ δίκαιός ἐστιν, ὅ τε ἄδικος ἄνθρωπος, καὶ τὸ βρέφος, ὅπερ ἄνθρωπος μὲν ἔστιν, οὔτε δὲ δίκαιος, οὔτε ἄδικος.

D δ'. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα δέον εἰδέναι, ὅτι προτάσεις οὐκ εἰσὶ κατ' ἀλήθειαν, ἀλλὰ μέρη προτάσεων τὰ κατηγορούμενα· διὰ τοῦτο καὶ ὑποκείμενα ἔξωθεν δέχονται. Πᾶσα δὲ πρότασις ἴδιον ὑποκείμενον ἔχει, καὶ οὐκ ἔξωθεν αὐτὸ δέχεται.

ε'. Τῇ μὲν οὖν ἁπλῇ καταφάσει τῇ, Ἄνθρωπος δίκαιός ἐστιν, ἡ ἐκ μεταθέσεως ἀπόφασις συνακολουθεῖ, ἡ Ἄνθρωπος οὐ δίκαιος οὐκ ἔστι. Διὰ τοῦτο

A γὰρ καὶ ὑπ' αὐτὴν τέτακται παρὰ τῷ τεχνολόγῳ καὶ ἐκ μεταθέσεως, ὡς τινες ἔφασαν, εἴρηται· διότι ὑπὸ τὴν κατάφασιν ἡ ἀπόφασις, καὶ ὑπὸ τὴν ἀπόφασιν ἡ κατάφασις.

ϛ'. Ἀλλὰ πῶς οὐκ ἐκλήθησαν οὕτω καὶ αἱ στερητικαί, τὴν αὐτὴν τεταγμέναι τάξιν· οὕτω γὰρ ἔχει ἡ τάξις·

Ἄνθρωπος δίκαιός ἐστιν.
Ἄνθρωπος δίκαιος οὐκ ἔστιν.
Ἄνθρωπος ἄδικος οὐκ ἔστιν.
Ἄνθρωπος ἄδικός ἐστιν.
Ἄνθρωπος οὐ δίκαιος οὐκ ἐστιν.
Ἄνθρωπος οὐ δίκαιός ἐστιν

Ἡμεῖς μὲν οὖν διὰ τί ἐκ μεταθέσεως ὠνομάσθησαν, ὡς ὑπελάβομεν, προειρήκαμεν· ὅτι δέ, ὃς ἄνθρωπος δίκαιός ἐστιν, B οὗτος ἄνθρωπος ἄδικος οὐκ ἔστι, καὶ ἄνθρωπος οὐ δίκαιος οὐκ ἔστι, φανερόν. Οὐ μὴν δὲ ὃς ἄνθρωπος δίκαιος οὐκ ἔστιν, ἤδη καὶ ἄνθρωπος ἄδικός ἐστι. Τὸ γὰρ νεογνὸν ἄνθρωπος δίκαιος οὐκ ἔστιν· οὐκ ἤδη δὲ καὶ ἄνθρωπός ἐστιν ἄδικος. Ἀλλ' ἄνθρωπος οὐ δίκαιός ἐστιν. Ὃς δὲ ἄνθρωπος ἄδικός ἐστιν, ἄνθρωπος οὐ δίκαιός ἐστι, καὶ ἄνθρωπος δίκαιος οὐκ ἔστι. Ταῦτα καὶ χωρὶς τῆς τεχνολογικῆς περιεργίας δῆλα τῷ νουνεχεῖ, τὴν τῶν πραγμάτων φύσιν ὑπαγορεύουσαν αὐτῷ τὴν ἀλήθειαν ἔχοντι.

ζ'. Δεῖ δ' ἐφιστάνειν ὅλως, ὅτι τὸ ἄνθρωπος ὑποκείμενον λαμβάνοντες ἐπὶ τῶν προσεχῶς δεδηλωμένων φάσεων, προτάσεις αὐτὰς ἀδιορίστους ποιήσομεν· τὰς ἀδιορίστους δὲ προτάσεις, ἐπὶ διαφόρων C τοῦ ὑποκειμένου μερῶν, ὁμοίως ταῖς μερικαῖς δυναμένας συναληθεύειν, Ἀριστοτέλης φησίν. Ὅθεν τήν, Ἄνθρωπος δίκαιός ἐστι, πρότασιν, καὶ τήν, Ἄνθρωπος δίκαιος οὐκ ἔστιν, ἐπὶ διαφόρων τοῦ καθόλου ἀνθρώπου μερῶν, ἤγουν ἐπὶ διαφόρων ἀτόμων λαμβανομένας, κατὰ τὴν τῶν ἀποφαινομένων ἔννοιαν ἰσχύειν συναληθεύειν οὐκ ἀπὸ λόγου.

η'. Ὅταν μέντοι τὸ ἄνθρωπος ὡς ὑποκείμενον μὴ λαμβάνοι τις, ἀλλ' ὅλον τό, Ἄνθρωπος δίκαιός ἐστιν, ὡς κατηγορούμενον ἑτέρου ὑποκειμένου λαμβανομένου· ὡσαύτως δὲ καὶ τό, Ἄνθρωπος δίκαιος οὐκ ἔστιν· εἰκότως τότε τὸ ψεῦδος διαιροίη καὶ τὴν ἀλήθειαν ἄτερ ἀμφιβολίας τινός. Ἀνάγκη γὰρ τῶν τε ὄντων καὶ τῶν μὴ ὄντων ἕκαστον ἢ εἶναι τυχὸν ἄνθρωπον δίκαιον, ἢ μὴ εἶναι. Περιλαμβάνει γὰρ ἡ D ἀντίφασις πάντα τὰ ὄντα καὶ τὰ μὴ ὄντα· καὶ ἐφ' ὧν ἀληθεύει τὸ ἓν μόριον τῆς ἀντιφάσεως, ἐπ' ἐκείνων ψεύδεται θάτερον· ἐφ' ὧν δ' ἐκεῖνο ψεύδεται, τὸ λοιπὸν ἀληθεύει. Τοσαῦτα καὶ νῦν περὶ προτάσεων.

θ'. Συλλογισμοὶ δὲ τοῦ πρώτου σχήματος, ἤγουν συλλογιστικοὶ τρόποι, τέσσαρες παραδίδονται. Πρῶτος ὁ ἀπὸ τῆς πᾶς καὶ πᾶς συνάγων πᾶς· δεύτερος ὁ ἀπὸ τῆς πᾶς καὶ οὐδεὶς συνάγων οὐδείς· τρίτος ὁ ἀπὸ τῆς τὶς καὶ πᾶς, συνάγων τίς. Τέταρτος, ὁ ἀπὸ τῆς τὶς καὶ οὐδείς, συνάγων οὐ πᾶς. Τέσσαρες τρόποι καὶ τοῦ δευτέρου σχήματος συλλογιστικοί· ὁ ἀπὸ τῆς πᾶς, καὶ οὐδείς, συνάγων οὐδείς· ὁ ἀπὸ τῆς οὐδεὶς καὶ πᾶς συνάγων καὶ αὐτὸς οὐδείς· ὁ ἀπὸ τῆς τὶς καὶ οὐδείς, συνάγων οὐ πᾶς· ὁ ἀπὸ τῆς οὐ πᾶς καὶ πᾶς, συνάγων καὶ αὐτὸς οὐ πᾶς. Ἓξ δὲ

sub ipsa collocata est apud artificem (logicum) et ut quidam dicunt ex transpositione dicta, quia sub affirmatione est negatio, et sub negatione affirmatio.

395 6. Sed quomodo non etiam privativæ sic vocatæ sunt quæ eodem collocantur ordine. Sic enim ordo habet:

Est homo justus.
Non est homo justus.
Non est homo non justus.
Non est homo justus.
Est homo justus.
Est homo non justus.

Nos igitur quare ex transpositione nominatæ sint ut existimavimus, ante diximus. Quod autem qui est justus homo, hic non sit homo injustus, et non sit homo non justus, manifestum est. Non autem qui non est justus homo, jam etiam est homo injustus. Nam recens natus infans, non est justus homo: non autem jam etiam est homo injustus, sed est homo non justus. Qui autem est homo injustus, est homo non justus, et non est homo justus. Hæc etiam absque operosa artis inquisitione cuivis intelligenti manifesta sunt, qui ipsam rerum naturam habet sibi verum denuntiantem.

7. Omnino autem hic adjiciendum est quod si τὸ homo in modo expositis dictionibus pro subjecto accipiamus, ipsas indefinitas propositiones facturi simus. Jam vero indefinitas propositiones de diversis subjecti partibus, perinde ut particulares, simul verum **396** dicere Aristoteles profitetur. Unde hanc, homo est justus, propositionem, et hanc, homo non est justus, de diversis universalis hominis partibus, hoc est, de diversis individuis acceptam pro enuntiantium conceptu simul verum posse dicere, non est a ratione alienum.

8. Quod si autem τὸ homo, ut subjectum non accipiat aliquis, sed totum hoc, Est homo justus, ut prædicatum alterius subjecti quod assumitur; et eodem modo, hoc ipsum, Non est justus homo; tunc merito verum et falsum citra ullam ambiguitatem diviserit. Necesse est enim quodvis cum entium, tum non entium, esse exempli gratia hominem justum vel non esse. Contradictio enim omnia complectitur et entia et non entia et in quibus una pars contradictionis verum dicit, de illis mentitur altera: de quibus autem illa mentitur, verum dicat reliqua. Et tantum etiam nunc de propositionibus.

9. Syllogismi autem primæ figuræ, hoc est modi syllogistici, quatuor fuere traditi. Primus ex (propositionibus) omnis et omnis colligens omnis: secundus ex omnis et nullus colligens nullus; tertius ex aliquis et omnis colligens **397** aliquis; quartus ex aliquis et nullus colligens non omnis. Quatuor modi etiam secundæ figuræ syllogistici, primus ex omnis et nullus colligens nullus; secundus ex nullus et omnis colligens nullus: tertius ex aliquis et nullus colligens non omnis; quartus ex non omnis et omnis colligens et ipse non omnis. Sex autem

tertiæ figuræ modi sunt syllogistici; primus ex omnis et omnis colligens aliquis: secundus ex omnis et nullus colligens non omnis: tertius ex aliquis et omnis colligens aliquis; quartus ex aliquis et nullus, colligens ut secundus modus, non omnis; quintus ex omnis et aliquis colligens ut tertius modus, aliquis; sextus, ex omnis et non omnis colligens juxta secundum et quartum modum, non omnis. Hypothetici sex sunt: et elenchi sophistici tredecim.

A τοῦ τρίτου σχήματος τρόποι συλλογιστικοί· ὁ ἀπὸ τῆς πᾶς καὶ πᾶς, συνάγων τίς· ὁ ἀπὸ τῆς πᾶς καὶ οὐδείς, συνάγων οὐ πᾶς· ὁ ἀπὸ τῆς τὶς καὶ πᾶς συνάγων τίς· ὁ ἀπὸ τῆς τὶς καὶ οὐδείς, συνάγων ὡς δεύτερος τρόπος οὐ πᾶς· ὁ ἀπὸ τῆς πᾶς καὶ τὶς συνάγων ὡς ὁ τρίτος τρόπος τίς· ὁ ἀπὸ τῆς πᾶς καὶ οὐ πᾶς, συνάγων κατὰ τὸν δεύτερον καὶ τὸν τέταρτον τρόπον οὐ πᾶς. Ὑποθετικοὶ ἕξ· καὶ σοφιστικοὶ ἔλεγχοι δέκα καὶ τρεῖς.

μ'. Περὶ προτάσεων καὶ συλλογισμῶν.

Πᾶσα πρότασις	ἢ κατάφασις, ἢ ἀπόφασις.
Ἔτι ἡ πρότασις δηλοῖ	ἢ ἕξιν, ἢ στέρησιν.
Ἔτι ἡ πρότασις	ἢ ἁπλῆ, ἢ μεταθέσεως.

Tabula capitis 40, de propositionibus et syllogismis.

Omnis propositio est aut	affirmatio, negatio.
398 Præterea omnis propositio declarat aut	habitum, privationem.
Insuper propositio est aut	simplex, ex transpositione.
Non est justus homo et	injustus homo, infans modo natus, quidquid præter hominem est equus, lapis, chimæra.
Non est injustus homo et	justus homo, infans, quidquid est homo.
Est homo non justus	justus homo, infans, non etiam quidquid præter hominem est, equus, lapis.
399 Non est homo non justus	justus homo, quidquid præter hominem est, non etiam infans.

ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ

ΤΟΥ ΒΛΕΜΜΙΔΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΗΣ ΕΠΙΤΟΜΗΣ ΒΙΒΛΙΟΝ Β'.

—

ΕΠΙΤΟΜΗ ΦΥΣΙΚΗ.

—

NICEPHORI BLEMMIDÆ

EPITOMES ISAGOGICÆ LIBER II.

—

EPITOME PHYSICA.

—

JOANNIS WEGELINI AUGUSTANI

PRÆFATIO

*Textui Græco, anno 1605 Augustæ Vindelicorum edito *, præmissa.*

—

Nobilissimo et magnifico, pietate, doctrina prudentia, spectatissimo viro, Domino, Alberto a Stetten in Bocksperg, reipubl. Augustanæ consuli, et ecclesiæ evangelicæ curatori, collegiique administratori, Domino suo plurimum honorando, salutem et gratiam a Deo.

Quibus a rebus alias artes et scientiæ commendari solent, nobilissime et magnifice vir, domine plurimum honorande, eæ in physica, hoc est, in illa scientia quæ circa corporum naturalium principia, causas, proprietates, vires et effectus versatur, copiosissime se offerunt. Cum enim origo primum et antiquitas eis laudem conciliare soleat, antiquissima est physica, quæ suam originem ab ipso habet Deo opt. maximo, qui eam primo homini, Adamo, cæteris creaturis quasi alteri in terris præfecto Deo, inseviт: cujus hic etiam beneficio omnibus ad se conditore adductis animalibus in paradiso convenientia naturæ nomina imposuit, et sine dubio etiam cæterarum substantiarum naturalium intima mysteria perspexit. Quanquam vero hæc illius naturalium rerum scientia per lapsum invidia Satanæ haud parum imminuta, non tamen prorsus sublata fuit. Nam aliquam ejus partem retinuit, et liberis suis tradidit: ut sincerior quidem physicæ notitia in patriarcharum aliorumque sanctorum, Sethi, Nohæ, Semi, Abrahami, Jacobi, Josephi, Mosis etc. familia permanserit, et ad eorum posteros, atque hinc per tot migrationes ad alios etiam infideles populos, Chaldæos imprimis, Babylonios et Ægyptios transmissa fuerit. De Salomone certe rege vetustissimo sacræ litteræ diserte testantur, quod non tantum aliis sapientiæ partibus, sed et hac ipsa quæ est rerum naturalium ita excelluerit ut disputarit de lignis a cedro quæ est in Libano usque ad hyssopum quæ egreditur de pariete, et disseruerit de jumentis et volucribus, et reptilibus et piscibus: adeo quidem, ut de universis popu-

* *Nicephori Blemmidæ Epitome physica, triginta et unius gravissimorum capitum cum fragmento insuper exegeseos in psalmum octavum: quibus non tantum physica, sed etiam geographica, astronomica, optica, astrologica et theologica multa pertractantur: quam ante annos 370 ab auctore conscriptam jamprimum e manuscriptis codicibus bibliothecæ Augustanæ edidit Joannes Wegelinus, Augustanus: præmissa commendatione physicæ et adjuncto sub finem libri Indice. Aug. Vindel. excudit David Francus a. 1605.*

lis, et regibus terræ cum ad reliquam, tum etiam ad hanc ejus sapientiam audiendam concursum fuerit. Quid? quod etiam ethnici qui moralem philosophiam a Socrate primum excultam et in urbibus collocatam, inque domos introductam aiunt, ut auctor est Aristoteles et Cicero, ante illum commemorant Thaletem Milesium, Anaxagoram, Empedoclem, Democritum, Pythagoram, et alios illustres philosophos, qui omnes in contemplatrice philosophia, adeoque etiam in naturali scientia insignes et clari fuerunt; ut cuivis sit hinc facile colligere, naturalem scientiam morum disciplina quatenus quidem hæc certis præceptis comprehensa est, multo antiquiorem esse. Jam vero cum artibus et scientiis ipsa etiam suavitas et jucunditas tribuere laudem soleat; et ab hac physica merito commendari potest. Quid enim suavius, adeoque homine dignius, quam ex humilitate terrenarum et angustarum caducarumque rerum in altitudinem et amplitudinem ascendere rerum cœlestium? tot cœlorum orbes, magnitudines, distantias; tot stellarum in iis pulcherrima corpora, tot eorumdem tamque varios nec tamen irregulares motus; tam diversos luminis et cum lumine virtutum influxus in hæc inferiora; imprimis vero solis et lunæ effectus in dierum et noctium vicissitudinibus, incrementis, decrementis; in mensium, annorum, statorum temporum successionibus, contemplari? Quid jucundius, quam a cœlis et igni qui supremum inter elementa locum obtinet, ad aerem decrescendo, tot et tam varia per diversas ejus regiones meteora, partim vere subsistentia, partim ita tantum propter umbræ et luminis commistiones radiorumque refractiones apparentia spectare, eorumdem causas, materiam, formam, efficientia, fines; tot inquam inflammationum, chasmatum cometarum, pluviæ, roris, pruinæ, nivis, grandinis, tonitruorum, fulminum, halonum, iridum, pareliorum, ventorum, etc. considerare? Quid voluptuosius, quam delatum ad aquas et terram fontium et fluviorum ortus, marium æstus, terræ concussiones, totidemque etiam in iis substantiarum, ut herbarum, fruticum, plantarum, lapidum item et metallorum, aliorumque fossilium proprietates et differentias scrutari? Quid ad animi oblectationem magis comparatum, quam tot in aere, aqua, terra degentium animalium naturam, in primis vero hominis cognoscere; qui non tantum ex corpore, cujus partium structura, et coagmentatio solertissima et divinissima est; sed etiam ex anima intelligente constat, quæ facultates et operationes habet multiplices et plane admirabiles? Quin imo ipsorum elementorum mutationes in se invicem itemque prima principia, materiam et formam, ac communissima omnium exinde constantium rerum attributa, motum infinitum, locum et tempus examinare? Merito igitur gravissimus auctor Cicero dixit, considerationem contemplationemque naturæ naturale quoddam animorum ingeniorumque esse pabulum. Multi picturarum, et imaginum, alii etiam ædificiorum, basilicarum, theatrorum inspectione delectantur. Sed quid ista omnia humani ingenii inventa et opera ad totius universi picturatissimum opus, ad hoc naturæ amplissimum theatrum quod a Deo opt. max. ex nihilo productum est, et adhuc potentissime sustentatur regiturque? Hic sane, hic inquam veræ ingeniis excelsioribus voluptates paratæ sunt, non quidem illæ in esu ac potu, in lusibus, in pecuniis, in sodalitatibus, in amoribus, adeoque in corporis titillationibus, sed in animorum deliciis et oblectationibus consistentes; quæ nec ut illæ crassæ et corporeæ momentanea brevitate inanes relinquunt sectatores suos, nec diuturnitate molestiam creant, nec ipso usu damnum inferunt. Nimirum quod Cicero generatim dixit de studiis litterarum, hoc sigillatim de naturalium rerum scientia et contemplatione verissime affirmari potest, quod alat adolescentiam, senectutem oblectet, secundas res ornet, adversis perfugium et solatium præbeat, delectet domi, non impediat foris, pernoctet nobiscum, peregrinetur, rusticetur. Quis igitur non vel hujus suavitatis et jucunditatis nomine, qua plena est, physicam magnifaciendam putet?

Verum enimvero non hæc tantum suavitas et jucunditas, sed etiam multiplex utilitas in commendationibus physicæ commemoranda venit. Nam licet etiam propter solam naturæ cognitionem et contemplationem, quam ut contemplatim scientia pro fine sibi propositam habet physica, minime contemnenda sit, quamplurimæ tamen illi etiam aliæ utilitates adjunguntur. Ad universam enim fere philosophiam multas et magnas utilitates affert. Ad metaphysicam quidem, quod ex continua moventium et mobilium serie quæ infinita esse non potest, ad primum motorem Deum opt. max. motus omnis et mutationis expertem quin et ad cœlestium intelligentiarum ab Aristotele sphæris ætheriis assignatarum cognitionem nos adducit, quod item animæ humanæ inchoatam explicationem metaphysicæ perficiendam et absolvendam tradit. Ad mathematicas vero etiam disciplinas, imprimis ad illas quæ minus pure et sincere mathematicæ vocantur, quod objecta sua ex physica mutuantur; astronomia quidem cœlum, musica sonum et vocem, optica radium visivum, quæ omnia ex physica desumuntur. Sed et astrologicis et physiognomonicis prædictionibus hactenus tantum fides adhibetur, quatenus illæ principiis physicis et hinc exstructis fundamentis nituntur.

Præterea ad moralem philosophiæ partem plurimum emolumenti affert physica. Ut enim de ethica in specie sic dicta saltem id ostendam, primo ad Nicomachum libro philosophus divisionem animæ facultatum ex physica repetit, ut subjectum felicitatis moralis adeoque etiam virtutis, cujus illa exercitio definitur, manifestum fiat; secundo virtutem in intellectualem et moralem partitur; tertio de spontaneo et invito, quinto de jure naturali et talione agit; sexto virtutes intellectuales explicat; septimo de continentia et incontinentia itemque de voluptate, ut et decimo, disserit; quæ omnia absque animæ ejusque quoad

varias facultates variorum munerum et operum notitia recte explicari vel intelligi non possunt. Nihil jam dicam de aliis artibus mechanicis, quæ omnes in materiam naturalem operantur suasque formas introducunt; adeoque naturam vel imitantur vel perficiunt. Quod si igitur physica ad nihil aliud utilis esset amplius, propter has saltem commemoratas utilitates merito prædicanda et studiose discenda esset. Verum non has tantum philosophiæ præstat utilitates, sed etiam ad alias sublimiores facultates non minores affert commoditates. Medicina enim a physica sic dependet ut non tantum objectum, sed etiam prima principia, plurimasque demonstrationes ex ipsa desumat. Qua de causa etiam ipse Philosophus confines artes physicam et medicinam appellat, quod medici quidem elegantiores et diligentiores de natura dicant, et exinde suæ artis principia desumant: physici vero argutiores naturæ tractationem adusque medicinæ principia persequantur. Quod sane adeo verum est, ut etiam in proverbium abierit, quo dicitur, ubi desinit physicus, ibi medicum incipere. Omitto jam quod contemplatrix medicina, a qua etiam medici aliqui physici dicuntur, quæ versatur circa corporis humani partes, earumdemque temperamenta, facultates, operationes, itemque circa sanitatem et morbum quibus illæ sunt obnoxiæ; et circa alimenta ac medicamenta quibus morbus propulsatur, et sanitas vel conservatur acquisita vel amissa reparatur, tota est physica. Sed nec ad jurisprudentiam prorsus infructuosa est physicæ cognitio. Nam jus naturæ norma et mensura est juris civilis, adeo ut nisi cum lege naturæ, cum notitiis humanæ menti in prima creatione insitis et adhuc reliquis jus civile consentiat, non amplius juris appellationem tueatur, sed injuriæ accipiat. Et cum sibi hoc propositum habeat jurisprudentia ut civilem justitiam inter homines conservet, sine qua nulla potest consistere societas: majorem profecto justitiæ operam navabit is, qui pulcherrimum ipsius ideam in natura quoque inspexerit; quique animo suo perpenderit, quam omnia naturæ opera suo munere diligentissime fungantur; nullam sibi mutuo injuriam inferant, sed potius inserviant; superiora inferioribus suam virtutem impertiant, inferiora accipiant et vicissim superioribus obediant; adeoque omnia sine dissidio suavissima concordia, suas operationes eo referant, ne quid universitatis respublica detrimenti capiat, sed potius inviolata et illabefactata conservetur.

Quid vero jam de theologia dicam? Nonne cognitio et consideratio naturæ ad Dei optimi maximi ut causæ primæ et principis cognitionem adducit; quod nimirum eum non tantum æternam mentem, quæ ante res alias naturales fuerit omnes; sed etiam simplicem, quæ omnis compositionis et dissolutionis expers sit; sed etiam infinitam, quæ sua sapientia, potentia, bonitate cæterisque immensitatibus omnia finiat, et a nullo finiatur; sed etiam humani generis amantissimam esse oporteat, cujus gratia omnia alia, ipsum vero ad sui cognitionem et dilectionem condiderit? Certe Epicurus, si Ciceroni credimus, hac maxime de causa in adeo tetras opinionum absurditates vel potius profanitates, ut Dei providentiam negaret, incidit; quod et mathematicæ et physicæ ignarus fuit. Contra memorabile est quod Aristoteles de Heraclito refert, ipsum aliquando cum in casa furnaria caloris gratia sedisset, aliquos qui ipsum alloqui voluerant, sed tamen reveriti humilitatem loci constiterant, ad se ingredi jussisse ratione addita: Quoniam ne huic quoque loco desunt dii immortales. Quo sane Philosophus, unius veri Dei licet ignarus, indicare voluit, nullum in toto universo esse angulum, in quo Dei opt. max. bonitatis et potentiæ impressa non sint vestigia; nullum esse cespitem, in quo non aliquid mirandum videre liceat, quemadmodum sane etiam Aratus dixit:

Jovis omnia plena;

Sed rectius poeta Christianus:

Et levis est cespes qui probet esse Deum;

Et:

Præsentemque Deum quælibet herba facit.

Nimirum hoc est quod Paulus ad Romanos (I, 20) scribit, ex creatione mundi per ea quæ facta sunt, invisibilia Dei, ipsius scilicet sempiternam potentiam et divinitatem, intellecta conspici. Et quod ad Lystrenses inquit: Deum etiam olim gentibus expertem testimonii se non reliquisse, benefacientem ipsis, de cœlo dantem pluvias et tempora fructifera, implentem cibo et lætitia corda eorum. Quod ad Athenienses inquit, Bonitatis et potentiæ Dei adeo plena esse omnia, ut pene manibus contrectari possit, qui etiam non longe absit ab unoquoque nostrum, ut in quo vivamus et moveamur et simus. Quid? quod hæc naturæ consideratio non tantum notitiam Dei exhibet, sed ejusdem etiam amorem excitare potest. Quis enim in talem mentem æternam simplicissimam, infinitam, amantissimam humani generis, illi præsidentem et providentem non summo feratur amore et desiderio? quis eam profanitate morum ausit offendere? quis a se abalienare cupiat? Quæ tamen ita nemo interpretabitur, quasi hanc notitiam et dilectionem Dei quæ ex naturæ consideratione oboriri potest ad salutem et vitam æternam consequendam sufficere putem; quippe hoc saltem fine a me illa commemorantur, quod notitia et dilectio illa Dei quantulacunque est, ad salvificam notitiam collata, ex natura tamen haberi possit; quam etiam qui negligit, vel hac de causa apud Deum inexcusabilis futurus sit: quo ex principio Paulus quoque maximam gentilium partem accusat et damnat. Quanquam autem ingens est hæc physicæ utilitas, majores tamen ad ipsammet theologiam affert, siquidem ei se ut manifestam

humiliter submittat, non ut dominam imperiose præferat. Quis enim quamplurimos eosque difficillimos in doctrina Ecclesiæ locos sine physicæ scientia intelliget? Quis sine animæ notitia, quæ physica est, vel docebit alios, vel ipse feliciter percipiet doctrinam de imagine Dei, ad quam homo primum fuit conditus, cujus præcipua pars in anima, in mentis perspicientia, et voluntatis rectitudine, omniumque affectuum harmonia constitit? Quis eodem modo articulum de peccato originis, quod imagini illi Dei concreatæ, proh dolor! successit, explicabit? Quis item controversissimum de libero arbitrio, quod et ipsum cum in ratione tum in voluntate residet, enucleabit? et quomodo illud a Deo dictum ad Cainum: Sub te erit appetitus peccati, et tu dominaberis illi, intelligendum sit; qui item etiam ante conversionem homo locomotivam in externis regere possit, et quod voluntas non tantum elicitos, sed et imperatos actus habeat, quos inferioribus facultatibus, sentienti, moventi, appetenti præcipiat, et quamplurima hujus generis alia? Prætereo jam locum de contingentia et necessitate, cujus explicatio a doctrina causarum naturalium fere tota dependet. Ad ipsa sacrosancta Biblia, ad Mosis et prophetarum, ad Christi et apostolorum dicta et scripta si perveniendum sit, quis illa fideliter et solide interpretabitur sine accurata physicæ notitia? Quot enim passim res, quot similitudines, quot metaphoræ, quot aliæ phrases ex media natura desumptæ occurrunt? Imprimis vero in hexaemero Mosis, in Jobi posterioribus capitibus, in plurimis psalmis, in Proverbiis, Ecclesiaste, Cantico canticorum Salomonis, in Siracide, in Sapientia, in Apocalypsi, quis inoffenso pede progredietur, nisi naturalium rerum probe fuerit instructus scientia? Quod sane etiam veteres theologi cum Græci tum Latini considerantes, Justinus Martyr, Clemens Alexandrinus, Origenes, Athanasius, Basilius, Nazianzenus, Gregorius Nyssenus, Cyrillus Alexandrinus, Theodoretus, Eusebius Cæsariensis, Damascenus, Irenæus, Tertullianus, Lactantius, Cyprianus, Hilarius, Hieronymus, Augustinus, etc., cum aliis philosophiæ partibus, tum etiam physicæ diligentem operam impenderunt, quemadmodum ex eorum scriptis ad nos transmissis videre licet.

Nec vero est ut existimet aliquis propterea minus curandam esse physicam, quod ad eloquentiam vel impedimentum, vel nullam certe utilitatem afferat. Nam et physica partim magnam copiam earum rerum offert, in quibus explicandis et amplificandis eloquentia suas vires exserere, quin et a quibus in aliis materiis exaggerandis amplificationum præsidia mutuari potest: partim vero affectuum naturam explicat in quibus tempestive et apposite movendis non postremum eloquentiæ officium consistit. Quod sane non tantum Aristoteles sensisse arguitur, cum in rhetoricis docet quomodo auditores ad iram, ad lenitatem, ad amorem, ad odium, ad metum, ad confidentiam, ad pudorem, ad gratiam, ad misericordiam, ad indignationem, ad invidiam, ad æmulationem, adducendi; et morum genera qui secundum affectus et habitus et ætates et fortunas hominum variant, diligenter cognoscenda sint; sed etiam Plato suo testimonio comprobat, cum eloquentissimum Græciæ oratorem Periclem ad ingenii acumen non tantum exercitationem dialecticæ, sed etiam naturæ contemplationem, cui familiaritate fretus Anaxagoræ se tradidit, adjunxisse scribit; quibus utique a rebus τὸ ὑψηλόνουν καὶ πάντῃ τελεσιουργικὸν, hoc est, mentis sublimitas et vis efficax in quavis re perficienda proficiscatur. Quis igitur etiam ad eloquentiam physicæ studium prodesse negabit?

Sed finem facio utilitatum hujus scientiæ commemorandarum, in quibus forsitan justo diutius immoratus sum. Hoc unum hic saltem subjicio, quod hujus scientiæ cognitio non sit ita difficilis, quin ab adolescentibus mediocris ingenii et profectus cum fructu audiri et disci possit. Quod enim Aristoteles in Ethicis negat puerum posse fieri physicum, non est illud simpliciter, sed cum certa distinctione intelligendum; non quod universalia axiomata et pronuntiata physica capere non possit; sed quod singularium ex quibus collecta sunt, sufficientem observationem et experientiam per ætatem habere non possit. Quo fere etiam modo accipiendum, cum item negat juvenem doctrinæ moralis commodum auditorem esse: nimirum non hoc sensu, quod præcepta moralia intelligere non possit; sed quod partim mens ejus expers sit cognitionis rerum et actionum civilium de quibus et ex quibus hæc disciplina disputat; partim vero appetitus ejus ad omnis generis perturbationes et affectus proclivis sit, nec ita ut præcipitur, agendum esse judicet. Quanquam ne hoc quidem de omnibus juvenibus, sed de aliquibus saltem verum est, qui nec naturæ, nec educationis, nec divinæ regenerationis beneficio meliores evaserunt. Verum enimvero cum in quavis arte et scientia addiscenda plurimum momenti in doctore sit positum; in physicæ etiam scientia doctorem omnium gentium consensu solertissimum habemus Aristotelem; qui non tantum omnibus aliis ante se physicis qui partim imperfecte, partim etiam perperam de rerum naturalium causis tradiderunt, quemadmodum eorum errores passim refutat; sed ipsi etiam Platoni, in Timæo imprimis pleraque obscuritatibus et ambiguitatibus involventi præferendus videtur; cum quoad methodum et demonstrationis perfectionem, tum vero etiam quoad sententiarum accurationem, proprietatem et mediocrem perspicuitatem. Quanquam autem Aristoteles sine dubio cum in aliis philosophiæ partibus, tum vero etiam in physica, quam multis libris persecutus est, quorum plerique etiamnum hodie exstant, optimus doctor et magister est: tyrones tamen hujus scientiæ non omnes adhuc idonei videntur, qui ad eum immediate sine aliqua compendiosiore informatione, adeoque manuductione ablegentur; cum quod de aliquibus rebus fusius, quam illi bene capere possint, differat; tunc vero etiam quod nonnullis in locis cum pro-

pter res ipsas, tum propter dicendi genus concisum et terminorum quorumdam singularium difficultatem, inprimis vero etiam et in confutationibus veterum philosophorum quorum scripta ad nos non pervenerunt, ut exinde de ipsorum opinionibus et argumentis liquidius constare posset, aliquanto sit obscurior.

Quapropter illorum studium improbandum videtur neutiquam qui ex libris Philosophi physicis perspicuas quasdam et breves synopses vel epitomas eorum quæ maxime necessaria et cum primis sunt utilia, resectis aliis minutioribus et ad veterum confutationem maxime pertinentibus collegerunt: qualium etiam hodie imprimis magna copia exstat, et subinde ad eam novarum nova fit accessio. Etsi autem nulli suam laudem, quam merito obtinet, præreptam volo, eximie tamen mihi præ multis aliis in hoc genere compendiis placuit hæc Nicephori Blemmidæ (cujus *logicam* superioribus nundinis Francofurtensibus in publicum emisi) Epitome Physica, non antiquitatis tantum causa, sed imprimis etiam propter res ipsas non tantum physicas, sed etiam geographicas, astronomicas, opticas, astrologicas, theologicas, breviter, perspicue, erudite et nervose bona methodo et dicendi genere optimo, triginta et uno capitibus pertractatas; quorum 1° agit (ut tituli saltem singulorum quasi in tabella breviter proponantur) *de naturalibus principiis et causis*; 2° *De materia, forma et privatione*; 3° *De causis et effectibus, itemque de fortuna et casu*; 4° *De motu et quiete deque entelechia, et eo quod potentia, quodque actu est*; 5° *Adhuc de motu et quiete* 6° *De generatione et corruptione*: 7° et 8° *De natura*, 9° *De loco et tempore*; 10° *De infinito*; 11° *De elementis*; 12° *De flammis ardentibus quæ circa cælum conspiciuntur, et de capris, facibus et stellis discurrentibus*, ut appellantur; 13° *De cometis et lacteo circulo*; 14° *De pluvia, grandine, nive, rore et pruina*. 15° *De fontibus et fluminibus*; 16° *De mari*: 17 *De ventis et reliquis halitibus*, 18° *De terræ motu*, 19° *De tonitru et fulgore, procella et vortice et turbine et fulmine*, 20° *De apparentibus in cælo phasmatibus*, 21° *De halone et prius de visione*; 22° *De iride*: 23° *De virgis et parheliis, itemque de metallis et fossilibus*; 24° *De cælo, quodque mundus non sit æternus*, 25° *De æthere et stellis*, 26° *De sole*; 27° *De luna*; 28° *De terra et ejus zonis, quodque terra ad sphæram cælestem, quin et ad solis sphæram centri rationem obtineat*; 29° *De diebus et noctibus et quatuor anni horis*, 30° *De habitationibus*, 31° *De vacuo*. Quibus omnibus in fine fragmentum exegeseos in psalmum octavum eodem Blemmida auctore accessit ita eruditum, ut optandum esset, totam exegesin in illum psalmum, vel etiam in totum psalterium, si modo ab auctore elaborata fuit, adhuc hodie exstare (a); ut quæ non paucis in hunc librum vere regium (quem et ego hoc honore præ cæteris jam dignor, ut non tantum objectiones ex eo prolatas a discipulis dissolvam, sed etiam singulos psalmos hebraice prælegam, latine interpreter et sæpius grammatice explicem) commentariis par futura, sed etiam palmam præreptura videatur.

Cæterum hanc ipsam epitomen physicam in duobus manuscriptis codicibus bibliothecæ Augustanæ, altero perveteri, recentiore altero reperi; pellectam ut eruditam et opera insumenda dignam, deprehendi; ipse descripsi; ac non tantum ex Græca Latinam feci, sed etiam ita conversam partim marginalibus notis ad Aristotelem imprimis et Cleomedem aliosque recentiores physicos et astronomos deducentibus, partim vero cursoria lectione multo fusius totam discipulis meis explicavi. Eamdem nunc ex collatione manuscriptorum codicum perfectam et integram cum ad aliorum publicam utilitatem, tum vero ad institutam cum discipulis quorum subinde aliis in academias discedentibus novi succedunt, privatam repetitionem primus Græce edo, versiorem cum notis etiam brevi, Deo volente, recognitam publicaturus. Tuæ vero, nobilissime et magnifice vir, domine plurimum honorande, tuæ, inquam, magnificentiæ hanc Epitomen physicam inscribo, non quod illi ab inscriptione ad nominis claritatem quæ cum apud cives nostros, tum etiam apud exteros est amplissima, quidquam accedere posse putem amplius, sed quod partim illi quæ etiam nostri collegii administrationi præest, rationem aliquam officii mei reddere, partim vero libro in publicum exeunti auctoritatem aliquam conciliare, quin et patrocinium defensionemque, si indigeat, impetrare ab ea cupiam. Quamvis autem fortassis parum decere videbitur aliquibus, magnificentiam tuam ex curia et foro in scholas physicorum, et a negotiis consularibus ad solitariam naturæ contemplationem avocare, tamen et his quod respondeam in promptu est. Nam etsi quidem magnificentia tua rerum civilium cognitione et transactione maxime ex officio occupata est; non tamen a naturæ inspectione et consideratione abhorret; nec nihil in ea reperit, quod reipublicæ aliquam ideam pulcherrime repræsentet. Cum enim corpora cœlestia tam variis quidem motibus, sed tamen sine dissidio egregie conspirantibus convertantur; docet hoc certe, inter cives quoque, in republica bene constituta, etsi studiis sint diversissimi, concordiam cætero qui esse debere. Jam vero cum non tantum cœlestia corpora tanto intervallo dissita elementis et quæ ex ipsis constant suam cum imperio vim et virtutem impertiant; sed hæc ab illis grate et sine rebellione accipiant; iterum hoc magistratus et subditorum ordinem, et illius in hos imperium, horumque erga illos cum subjectione obedientiam quasi in lucidissimo speculo proponit. Ac cum denique res naturales in hoc inferiore mundo alias generari, alias corrumpi, alias augeri, alias minui, alias varie alterari, alias etiam secundum locum mutari videamus; quis negabit hoc significationem habere rerum etiam hu-

(a) Exstat in codd. Gr. Reg. Paris., unde eam describendam curavimus. Edit.

manarum vicissitudinis; quod non tantum pro re nata, pro moribus civium, pro commodo reipublicæ, pro variis circumstantiis, leges et consuetudines modo abrogandæ, modo renovandæ modo mutandæ sint; sed quod etiam inter ipsos cives alii propter virtutem et res præclare gestas ad honores et dignitates promovendi, alii propter improbitatem puniendi et abscindi mereantur, veluti carcinomata et pestes, ne sinceriorem reipublicæ partem inficiant, dendi sint. Nihil jam dicam de eo, quod etiam bruta animalia civitatis ordinem commonstrant, quæ et ipsa suos reges et magistratus habent, quos venerantur et observant, interque se munia et officia mirabiliter partiuntur et exsequuntur; ut in apibus, piscibus, avibus videre licet. Quæ cum ita se habeant, adeoque etiam in natura Deus optimus maximus venustissimam reipublicæ ideam depinxerit, inscriptionem hujus Epitomes physicæ magnificentiam tuam minime dedecere arbitror. Quin potius cum omnia Nicephori Blemmidæ scripta Joanni Ducæ, Nicæno Græcorum imperatori, ante annos trecentos septuaginta summopere placuerint, nec hoc illius opusculum physicum, mea opera et studio sic adornatum, Tuæ magnificentiæ displiciturum sperabo: quam interim naturæ auctori, servatori, moderatori, adeoque naturæ Deo potentissimo, Patri Domini nostri Jesu Christi in Spiritu sancto votis etiam meis commendo.

Datum Augustæ Vindelicorum in collegio, 21 Augusti, anno salutis 1605.

Magnificentiæ tuæ observantissimus, M. Jo. Wegelinus, collegii inspector.

CANDIDO LECTORI.

Duobus usus sum manuscriptis codicibus bibliothecæ Augustanæ ad hanc Epitomen physicam, amice lector, uno vetustiore, recentiore altero. Et quidem per mediam fere partem ex recentiore textum primo descripsi, veterisque variantem lectionem in marginem rejeci. Sed posteaquam inter describendum animadverti recentiore codice veterem multo perfectiorem esse, postea ipsum veterem describendum mihi sumpsi, et recentis lectionem ubi variabat, ad oram marginis retuli. Lectionem ergo meliorem, sive ea in margine, sive in textu reperiatur, quemadmodum sane meum de variante lectione judicium sæpius diserte indicavi. In capite 28, pag. 232, defecit codex vetustior et saltem recentior suppetiit, qui, ut dictum, non fuit per omnia integer. Ideoque etiam magis ibi quam alibi per conjecturam quædam emendanda indicavi. Cæteroqui vero uterque manuscriptus codex nullas nisi punctulorum, easque sæpe alieno loco positas distinctiones habuit. Ego, prout sententia exigere mihi visa fuit, has quas vides, adjeci: in quibus tamen etiam nonnunquam punctulum inferne figendum, supra, et contra, a syllabotheta fuit positum. Quod tu, lector, ipse agnosces et corriges. Subinde etiam parenthesium signis quædam inclusi, ut sententia redderetur dilucidior. Tandem ne Græcæ huic editioni quidquam deesset, indicem rerum insigniorum alphabeticum subjeci. Quod meum studium, æqui boni facies. Hoc te tantum adhuc scire cupio, si dubites, utrum Logica quam superioribus nundinis emisi, et hæc Physica, quam nunc edo, sint ejusdem auctoris; indubium te posse judicium facere ex eo quod et in Logica duobus locis ad Physicam hanc remittatur (a). Ex quo indubie colligere licet, ejusdem auctoris utrumque istum fœtum esse, Nicephori nimirum Blemmidæ: cujus etiam nomen expresse præscriptum est in manuscriptis codicibus.

Bene vale.

(a) Et in Physica (cap. 4, n. 12) ad Logicam. Edit. Patr.

JOANNIS WEGELINI AUGUSTANI

PRÆFATIO

Textui Latino, Aug. Vind. anno 1606 edito, præmissa.

Nobilissimo et amplissimo viro, domino Leonharto Pallero in Hammel et Ainhofen, domino suo plurimum honorando, salutem et gratiam a Deo.

Nobilissime et amplissime Vir, domine plurimum honorande. Edidi ante annum Nice-

phori Blemmidæ Epitomen physicam Græcam ex duobus manuscriptis codicibus Bibliothecæ Augustanæ inter se collatis restitutam; quæ non tantum antiquitatis gratia, quippe ab auctore sui temporis præcipuo et theologo et philosopho, inque historiis nomine virtutis et doctrinæ laudatissimo, ante annos trecentos septuaginta circiter conscripta: sed etiam propter res ipsas varias et arduas, physicas, geographicas, astronomicas, opticas et theologicas, eumdem tamen scopum et finem pulchre respicientes, et præterea orationis genere tersissimo et accuratissima methodo ad Platonis et Aristotelis, ut et Cleomedis, præcipuorum philosophorum mentem et sententiam triginta duobus capitibus pertractatas, merito grata et commendata doctis, imprimis philosophiæ studiosis, esse debet. Verum cum Græcæ linguæ non omnes gnari sint, quod non omnium institutis et vitæ generibus necessaria sit vel utilis; cumque intellexerim ex quibusdam iisque non contemnendæ auctoritatis viris gratiorem fuisse illam Græcam epitomen futuram, si Latinam versionem adjunctam habuisset: proinde quod ante annum angustia temporis exclusus præstare non potui, paucis abhinc mensibus occasionem nactus in me suscepi et versionem meam jam antea confectam recognovi, et recognitam typographo seorsim excudendam dedi. Fateor quidem ingenue et libenter me inter vertendum cum jam aliquousque progressus fuissem, comperisse Physicam B. Damasceni, quam Jacobus Billius Prunæus, Gallus, vir Latine et Græce doctissimus, operibus B. Damasceni a se translatis et Lutetiæ Parisiorum anno 1577, excusis, et 1603 ibidem recusis, inseruit, cum hac ipsa Blemmidæ Physica quoad aliquot capita prorsus convenire (ut illa mihi adeo non B. Damasceni, sed hujus nostri Blemmidæ Physica esse videatur), et proinde translationem Billii Latinam me legisse, et alicubi postea imitatum fuisse fateor. Sed eadem illa ut a Billio inscribitur B. Damasceni Physica, septemdecim duntaxat in universum constat capitibus. Primum quidem caput de philosophiæ definitionibus idem prorsus habet cum tertio et sexagesimo quinto capite Dialecticæ Damasceni, cætera vero sedecim capita cum totidem Blemmidæ capitibus habet prorsus convenientia; at reliqua quindecim Blemmidæ capita, ut et fragmentum expositionis in psalmum octavum, ne uno quidem verbo attingit; vel quod ea Billius in ms. codice Physicæ Damasceni non habuerit, vel alio aliquo nescio quo consilio studiose prætererit. Quin et hoc fateor, cum jam versionem Physicæ nostri auctoris, Blemmidæ, ad finem fere perduxissem, quod inquisiturus aliquid in Laurentii Vallæ Dialecticarum disputationum libris, forte fortuna inciderim in Georgii Vallæ Placentini, Itali, opera, ut ea Venetiis anno Domini 1501, apud Aldum Romanum excusa in bibliotheca Augustana habentur, quodque in illis obiter cum alia scripta tum etiam Physiologiam Vallæ inspiciens animadverterim, primum quidem, ipsum in illam ex Blemmide quædam transcripsisse; deinde vero etiam ulterius progressus deprehenderim, eumdem totam hanc Blemmidæ Physicam Latine quidem versam, sed sine auctoris ulla mentione, sibi vindicasse, et uti laborem proprium expetendorum et fugiendorum a se structo libro vicesimo secundo et tertio, Physiologiæ autem tertio et quarto inseruisse, cum duobus tantum capitibus de cometis et de cœlo aliquid de suo amplius addidisset. Sed profecto ut salva alias existimatione tanti philosophi et polyhistoris, suoque tempore doctissimi viri dicam, nonnullis in locis a genuino sensu Blemmidæ aberravit, et passim ita obscure vertit, vel certe typographus ita indistincte et confuse edidit, ut mediocriter in Græcis litteris versatus et rerum physicarum cognitione imbutus Græca ipsamet facilius quam ista Latina sit intellecturus. Proinde nihil hoc ego moratus in versione mea quam pene ad finem perduxeram absolvenda perrexi, adeoque totius hujus Epitomes physicæ novam versionem, nec parum, ut opinor, Latinam, nec adeo obscuram confeci, præterquam ubi ipsarum rerum gravitas et versionis lex quæ me ad Græcum textum fideliter reddendum astrinxit, aliquam legenti caliginem offundere et difficultatem objicere queat. Passim etiam in margine libros et capita allegavi ex Platone, Aristotele, Cleomede, ex quibus Blemmides multa mutuatus est. Quin et aliorum quorumdam, postremis præcipue capitibus, auctorum loca citavi, unde eorum quæ a Blemmide traduntur, uberior tractatio et explicatio peti potest. Singula porro capita in certa membra resolvi, et singulorum argumenta breviter comprehendi, capitibusque suis præmisi; ac denique in eorum gratiam qui Latina cum Græcis, vel vicissim Græca cum Latinis conjungere volunt, Græci textus paginas in Latina versione correspondentes ad marginem passim annotavi, ut adeo qui legunt Græca et hærent, protinus Latina possint numero indice consulere; vel etiam qui legunt Latina et Græcum textum conferre volunt, ejusdem numeri indicis beneficio quod quærunt in promptu habere, suique voti compotes illico fieri possint. Non difficile mihi fuisset cæteroqui commentariolum addere, quemadmodum sane discipulis meis totam illam epitomen privatim explicui; et simul subinde ad Physicam Philippi Melanchthonis, itemque ad laudatissima præceptorum meorum compendia, M. Georgii Liebleri physicum, et M. Michaelis Mæstlini astronomicum, aliorumque virorum doctorum hujus generis libros remisi. Sed quia nundinæ Francofurtenses instabant, et verebar etiam ne cum mihi ad typographum, tum emptoribus libri ad bibliopolam sumptus et pretium accresceret, ab ulteriore commentatione et additione abstinui. Tibi autem, vir nobilissime et amplissime, domine plurimum honorande, hanc versionem a me sic adornatam inscribo, non tantum propterea quod et ipse in studiis litterarum probe versatus es et de illis judicare potes, sicut et alios complures in familia tua habes affines non tam genere quam doctrina et virtute viros nobilissimos, sed et an quod cum ante annum nobilissimo, amplissimo et prudentissimo

viro, domino Alberto a Stetten in Bocksperg, consuli Augustano et Ecclesiæ nostræ curatori, collegiique administratori, domino meo summisse colendo, socero tuo, Græcam hanc ipsam Epitomen publice inscripsissem, et ille de versione Latina a me confecta et propediem publicanda intellexisset, benevole subjecit, posse me eam suorum alicui nuncupare. Huic ergo illius consilio ut obtemperarem, cum imprimis etiam nobilissimo, amplissimo et spectatissimo viro, domino Wolfgango Pallero, in Hammel et Ainhofen, senatori et ædili Augustano, Ecclesiæ item et collegii nostri administratori, domino meo summisse honorando, parenti tuo, Epitomen logicam Græcam ejusdem autoris Blemmidæ (quam etiam dudum converti et explicui, et hoc tempore recognosco) ante sesquiennium dedicarim; en tibi hanc Epitomen physicam a me translatam et sic editam, deque multis rebus cum jucundissimis tum utilissimis cognitu agentem inscribo, dedico, offero. Eam proinde ut benevole suscipias et conatum meum in meliorem partem interpreteris, et adversus malevolos defensionem et patrocinium præstes, majorem in modum qua par est animi subjectione oro. Vicissim ego te cum tua tuorumque nobilissimis et amplissimis familiis divinæ gratiæ, favori et protectioni meis etiam votis commendo. Datum Augustæ Vindelicorum, in collegio, 25 Augusti, anno Domini 1606.

Amplitud. Tuæ observantiss.

M. Joh. WEGELINUS Augustanus, collegii inspector.

AD LECTOREM.

Jacobus Billius in operibus B. Damasceni, anno 1577, Lutetiæ Parisiorum, excusis, et 1603 ibidem recusis, super Physicam Damasceni sic præfatur : *Hæc Damasceni Physica, cujus exemplar Græcum nobis singulari doctrina vir Jacobus Cujacius exhibuit, est Aristotelicæ Physicæ velut quoddam compendium. Quam cum eruditissimo eximiaque humanitate prædito Italo cuidam ostendissem, ejus lectione majorem in modum delectatus est, meque nonnullis in locis ob rerum potius quam verborum obscuritatem hærentem juvit, explanatis iis quæ mihi negotium facessebant. Cujus propterea nomen libenter hic ascripsissem, nisi id mihi ne facerem, ab eo interdictum fuisset. Sed ipsemet brevi, si ea otia ad quæ aspirat, nactus fuerit, præclaris ingenii monumentis, clarum se atque illustrem reddet.* Hæc Billius. Quod si Damasceni Physica quæ constat capitibus septendecim tantum, et quorum a primo reliqua sedecim cum totidem nostræ Physicæ capitibus per omnia conveniunt, hanc Billii et aliorum virorum doctorum commendationem (ut facile concedimus) meretur : duplo magis eam merebitur nostra Physica, quæ supra illa sedecim capita quibus cum Damasceni Physica convenit, alia etiam sedecim continet capita illis prioribus nec minus jucunda, nec minus utilia, nec etiam ad physicam Epitomen absolvendam minus necessaria. Quin si dicere licet quod sentio, Damasceno illa Physica perperam mihi ascripta a Billio videtur, quemadmodum etiam in operibus Damasceni Basileæ anno 1575 excusis nec Græce nec Latine habetur. Forte Billium hoc movit, quod nomen Damasceni præscriptum habuit in manuscripto codice suo. Sed non est hoc nunquam factum, uti suorum verorum auctorum nomina libris aliquibus præscripta non fuerint, sed aliorum, a quibus plus ipsis auctoritatis posse accedere existimatum fuit. Vel forte etiam hoc respexit Billius, quod primum caput illius Physicæ in Damasceni Logica bis reperitur, ordine nimirum et tertium et sexagesimum quintum ; unde existimavit, ejusdem fore auctoris etiam sequentia capita sedecim, Damasceni nimirum. Sed nec hoc adeo firmum argumentum est. Videtur enim caput istud primum non ab auctore Physicæ, sed ab alio aliquo librario vel lectore prolegomenorum vice præpositum ; quippe manifestam connexionem cum sequentibus capitibus primum illud caput in textu non habet; quemadmodum sane etiam nostra Physica omisso eo statim a capite incipit, quod in illa secundum est. Quod autem hæc nostra Physica Blemmidæ sit, nec alterius auctoris : non tantum ex eo confirmo, quod in manuscriptis codicibus nomen Blemmidæ expresse præfixum habet, sed quod etiam auctor illius capite quarto p. 46, v. 5. Logicam Blemmidæ epitomen, et caput illius vicesimum quartum allegat sibique tribuit; quam quidem logicam Blemmidæ, non Damasceni esse ex manifesta utriusque differentia cuivis liquido constare potest. Quin sicut autor hujus Physicæ, Logicam Blemmidæ allegat : ita etiam Blemmides in Logica ad hanc ipsam Physicam duobus in locis, nimirum p. 118, v. ult. ad caput primum de principiis naturalibus, et p. 136, v. 3, ad quartum et quintum caput de motu et quiete lectorem remittit, ubi plura hisce de rebus dicere proposuerit; et sane etiam congruit : ut adeo nullum dubium relinquatur, quin uni auctori, Nicephoro nimirum Blemmidæ, utramque epitomen, et Logicam, priorem, et Physicam, posteriorem, tribuere et acceptam referre debeamus. Quod te lector scire volui. Vale.

Cum Blemmides noster huic suæ Epitomæ Physicæ titulum faciat De acroasi Physica seu auscultatione naturali, quomodo etiam Aristoteles libros octo Physicorum inscripsisse perhibetur, quanquam Blemmides multo plura in Epitome sua persequitur, quam Aristoteles illis libris : proinde duas Epistolas brevitatis elegantissimæ tenuissimo filo contextas, Alexandri regis, discipuli, et Aristotelis philosophi, præceptoris, responsorias, deque his ipsis libris agentes, ut quidem apud Gellium lib. XX, c. 4, leguntur et ex Andronico philosopho proponuntur, subjicere visum est : ut intelligerent vel hinc philosophiæ studiosi, quanti hæc doctrina rerum naturalium facienda sit, cum illam tantus rex et monarcha tanti fecerit.

Ἀλέξανδρος Ἀριστοτέλει εὐπράττειν.

Οὐκ ὀρθῶς ἐποίησας ἐκδοὺς τοὺς ἀκροαματικοὺς τῶν λόγων. Τίνι γὰρ ἔτι διοίσομεν ἡμεῖς τῶν ἄλλων, εἰ καθ' οὓς ἐπαιδεύθημεν λόγους, οὗτοι πάντων ἔσονται κοινοί; Ἐγὼ δὲ βουλοίμην ἂν ταῖς περὶ τὰ ἄριστα ἐμπειρίαις, ἢ ταῖς δυνάμεσι διαφέρειν.

Ἀριστοτέλης Ἀλεξάνδρῳ εὐπράττειν.

Ἔγραψάς μοι περὶ τῶν ἀκροαματικῶν λόγων οἰόμενος δεῖν αὐτοὺς φυλάττειν ἐν ἀποῤῥήτοις. Ἴσθι οὖν αὐτοὺς ἐκδεδομένους καὶ μὴ ἐκδεδομένους. Ξυνετοὶ γάρ εἰσι μόνοις τοῖς ἡμῶν ἀκούσασι.

Alexander Aristoteli salutem.

Non recte fecisti quod auscultatorios libros edideris. Etenim qua re tandem cæteris antecellemus, si disciplinæ, quibus eruditi sumus, communes fiant omnium? Ego vero rerum optimarum peritia, quam potentia ulla præstare maluerim.

Aristoteles Alexandro salutem.

Scripsisti ad me de libris auscultatoriis, existimans in arcanis custodiendos fuisse. Scito igitur ipsos editos et non editos esse. Cognosci enim percipique ab iis tantum poterunt, qui nos audierint.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ.

INDEX CAPITUM.

ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ
ΤΟΥ ΒΛΕΜΜΙΔΟΥ
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΗΣ ΕΠΙΤΟΜΗΣ ΒΙΒΛΙΟΝ Β'.
ΠΕΡΙ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΚΡΟΑΣΕΩΣ.

NICEPHORI BLEMMIDÆ
ISAGOGICÆ EPITOMES LIBER II.
DE ACROASI PHYSICA, HOC EST DE AUSCULTATIONE NATURALI.

SYNOPSIS CAPITIS I,

QUOD EST DE NATURALIBUS PRINCIPIIS ET CAUSIS.

1 1 *Agit de differentia principii et causæ, ostendens principium latius patere quam causam : utrumque tamen etiam quatenus conveniunt, pluribus dici modis; ex quo, secundum quod, a quo, propter quod, item per quod et ad quod fiat sitque aliquid.* — 2. *Causas in proprie causas et concausas dividit, indicans quo a se invicem distent discrimine.* — 3. *Causam efficientem omnium proprie et primo Deum; finalem, ejusdem bonitatis agnitionem et prædicationem pie affirmat : proxime efficientem causam naturam dici ostendit, quam tamen cum Platone potius instrumentalem causam facit : et exemplarem item describit.* — 4. *Alia duo significata principii explicat, quibus causam superat : quod significat, id unde primus motus est, in quo significato diutius moratur; quodque notat cujusque rei ortus temporarii principium.* — 5. *Probat corporum naturalium prima principia esse formam et privationem; ut, quæ sint prima et suprema omnium contrariorum; quod item quia sunt contraria, subjecto opus habeant, quod est materia, ut ita tria sint principia; sed per se quidem duo, materia et forma; tertium per accidens, privatio, quanquam et hæc generationis necessarium est principium;* 2 *ut adeo non erraturi sint qui tria, et qui duo sub diversa consideratione numerant principia.* — 6. *Privationem physicam a logica, de qua agitur in categoriis, distinguit, illamque aptitudine in subjecto ad formam recipiendam describit, cui etiam secundum contrariorum oppositionem repugnat; ubi duplicia facit contraria.* — 7. *Per occupationem diluit objectionem, qui forma et privatio cum sint contraria, non sint sub eodem genere; formæ interim et accidentis differentiam exponens, et cur privatio accidens sit materiæ, forma non item.* — 8. *Aliam objectionem occupat, qui formæ privatio sit contraria, cum substantiæ nihil sit contrarium; in cujus solutione ostendit, quatenus forma et materia sint essentiæ, quatenus non sint; et, quo respectu materia magis quam forma, quo item forma magis quam materia sit substantia.* — 9. *Quo respectu privatio sit principium et causa per accidens, quo per se; et quod una eademque res contrario modo affecta contrariorum causa sit, ut forma et privatio.*

B

CAPUT I.
De naturalibus principiis et causis.

3 1. Omnis causa etiam principium [1]; non omne

ΚΕΦΑΛ. Α'.
Περὶ τῶν φυσικῶν ἀρχῶν καὶ αἰτίων.

α'. Πᾶν τὸ αἴτιον καὶ ἀρχή· οὐ πᾶσα δὲ ἀρχὴ ἤδη

[1] 4 Metaphys. c. 1.

καὶ αἴτιον. Ῥητέον δὲ πρότερον περὶ τῆς ἰσαχῶς A τῷ αἰτίῳ λεγομένης ἀρχῆς. Λέγεται τοίνυν ἀρχὴ τὸ ἐξ οὗ, ὡς ἡ ὕλη· ἐξ οὗ πρώτως ἐνυπάρχοντος γίνεταί τι· οἷον λίθοι καὶ ξύλα οἰκίας ἀρχαί. Τὸ καθ' ὅ, ὡς ἡ μορφὴ καὶ τὸ σχῆμα καὶ ὅλως τὸ εἶδος. Τὸ ὑφ' οὗ, ὡς ἡ φύσις τῶν φυσικῶν ἀρχή, καὶ ἡ τέχνη τῶν τεχνητῶν. Τὸ δι' ὅ, ἤτοι τὸ οὗ ἕνεκα· ὡς ἡ νίκη, ἀρχὴ τῆς ἀθλήσεως· ἕνεκα γὰρ τῆς νίκης τελεῖται ἡ ἄθλησις. Ἀρχὴ δὲ κατὰ Πλάτωνα καὶ τὸ δι' οὗ, ὡς τὸ ὄργανον· καὶ τὸ πρὸς ὅ, ὡς τὸ παράδειγμα. Ὡσαύτως δὲ λέγεται καὶ αἴτιον τὸ ἐξ οὗ, οἷον τὸ ὑλικόν· τὸ καθ' ὅ, οἷον τὸ εἰδικόν· τὸ ὑφ' οὗ, οἷον τὸ ποιητικόν· τὸ δι' ὅ, οἷον τὸ τελικόν· τὸ δι' οὗ, οἷον τὸ ὀργανικόν· τὸ πρὸς ὅ, οἷον τὸ παραδειγματικόν. Κατὰ γοῦν τὰ τοιαῦτα τοῦ αἰτίου καὶ τῆς ἀρχῆς σημαινόμενα, τῷ μὲν ὑποκειμένῳ ταυ- B τόν ἐστιν ἀρχή τε καὶ αἴτιον· τῇ ἐπινοίᾳ δὲ διαφέρουσιν. Ἡ μὲν γὰρ ἀρχὴ ἐπινοεῖται καθὸ προηγεῖται· τὸ δ' αἴτιον καθ' ὃ ποιεῖ τι καὶ ἀποτελεῖ τὸ μετ' αὐτό, ὄντος καὶ τοῦ αἰτίου δυνάμει ἀρχικοῦ· καὶ τῆς ἀρχῆς δυνάμει τελεστικῆς.

tamen principium illico etiam causa est. Disserendum autem prius est de principio, quod totidem modis, quot causa dicitur. Principium itaque dicitur id ex quo [aliquid est;] ut materia; ex quo primum inexsistente fit aliquid, velut lapides et ligna, domus principia [sunt.] Id secundum quod, ut forma et figura, et omnino species. Id a quo, ut natura, naturalium; et artificialium, ars principium est. Id propter quod, seu cujus gratia, ut victoria, certaminis est principium; siquidem victoriæ gratia certamen perficitur. Porro ex Platonis sententia principium est etiam id, per quod [fit aliquid;] ut instrumentum; ad quod, ut [a] exemplar. Eodem autem modo etiam causa dicitur id ex quo, ut materialis; id secundum quod, ut formalis; id a quo, ut efficiens; id propter quod, ut finalis; id per quod, ut instrumentalis; id ad cujus similitudinem, ut exemplaris. Quoad igitur ejusmodi causæ et principii significata, subjecto quidem unum idemque sunt principium et causa; sed cogitatione differunt. Principium enim, quatenus antecedit, **4** cogitatur: causa vero, quatenus aliquid efficit, et quod consequitur, perficit: cum alias potentia et causa principii, et principium potentia perficiendi et causandi vim habeat.

β'. Τῶν δ' ἀπηριθμημένων αἰτίων τὰ μὲν κυρίως αἴτια λέγεται· τὰ δὲ συναίτια· αἴτια μέν, τὸ ποιητικόν, τὸ τελικόν, τὸ παραδειγματικόν· συναίτια δὲ τὸ ὑλικόν, τὸ εἰδικὸν καὶ τὸ ὀργανικόν. Διαφέρει δὲ κυρίως αἴτιον καὶ συναίτιον· τὸ μὲν κυρίως αἴτιον τῷ χωριστὸν εἶναι τοῦ ἀποτελουμένου καὶ ἐξῃρημένον παντάπασι· τὸ δὲ συναίτιον ἐν τῷ ἀποτελουμένῳ C πράγματι θεωρεῖσθαι.

2. Enumeratarum autem causarum aliæ proprie causæ dicuntur; aliæ concausæ. Causæ quidem [proprie] efficiens, finalis, exemplaris; concausæ vero, materialis, formalis, et instrumentalis. Atqui differunt proprie causa et concausa, quod causa quidem ab eo quod efficitur, separata et omnino secreta sit; concausa vero, in eo quod efficitur, consideretur.

γ'. Ὅθεν ποιητικὸν αἴτιον (καὶ) κυρίως καὶ πρώτως ὁ θεῖός ἐστι νοῦς· καὶ τελικὸν ἡ αὐτοῦ ἀγαθότης, δι' ἣν πᾶσαν κτίσιν ἐδημιούργησεν, ἵνα γνωρίζηται καὶ κηρύττηται. Προσεχῶς δὲ ποιητικὸν αἴτιον ἡ φύσις λέγεται· ἣν καλῶς ὁ Πλάτων ὀργανικὸν μᾶλλον αἴτιον τίθεται, ὡς κινουμένην μὲν ὑφ' ἑτέρου (τοῦ θείου νοῦ, τοῦ ἀκινήτου κατὰ πᾶσαν μεταβολήν), κινοῦσαν δ' ἕτερα, τὰ φυσικὰ σώματα δηλαδὴ ὢν καὶ ἀχώριστος οὖσα, συναίτιον μᾶλλον εὐλόγως λέγοιτ' ἄν, ἀλλ' οὐ κυρίως αἴτιον. Παραδειγματικὸν δ' αἴτιον, ὥσπερ δὴ καὶ ἀρχὴν παραδειγματικήν, τοὺς ἐν τῷ δημιουργῷ νῷ προϋφεστῶτας ἑνιαίως οὐσιοποιοὺς λόγους τῶν ὄντων ἐδιδάχθημεν εἶναι. Πρὸς οὓς ὡς πρὸς ἀρχέτυπα D προαιώνια σύμπασα κτίσις ἀπηκριβώθη τῷ παντουργικῷ καὶ θείῳ βουλήματι. Ἔτι λέγεται ἀρχή, τὸ ἀφ' οὗ· τουτέστιν, ὅθεν ἡ πρώτη κίνησις· ᾧ δὴ σημαινομένῳ τῆς ἀρχῆς ἀντίκειται ἡ τελευτή. Κατὰ γοῦν τὸ τοιοῦτον σημαινόμενον τῆς ἀρχῆς, τουτέστι, τὸ ἀφ' οὗ ἀρχὴ μὲν ὁδοῦ λέγεται, τὸ πρῶτον βῆμα· ἀρχὴ δὲ νηὸς τρόπις· οἰκίας θεμέλιος· λόγου προοίμιον· φυτοῦ τε ῥίζα, καὶ ζώου καρδία. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὡς μέρη προηγούμενα καλοῦνται ἀρχαί· μὴ ὡς μέρη δέ· ἀρχὴ μὲν γραμμῆς στιγμή. Γραμμὴ δ' ὁμοίως ἐπιφανείας ἀρχή· καὶ σώματος ἐπιφάνεια. Χρόνου δὲ πάλιν ἀρχὴ τοιαύτη τὸ νῦν·

3. Hinc causa efficiens [et] proprie et primario divina mens est; ac finalis, ipsius bonitas, cujus gratia omnes creaturas condidit, ut agnosceretur ipsa et prædicaretur. Propinqua autem causa efficiens, natura dicitur; quam recte Plato [b] instrumentalem potius causam esse ponit, ut quæ moveatur quidem ab altero [divina mente quæ quoad omnem mutationem est immobilis], alia autem, naturalia nimirum corpora moveat; a quibus cum etiam separari non possit, optima ratione concausa potius quam proprie causa dici queat. Jam vero exemplarem causam, ut sane etiam **5** exemplare principium, substantiæ effectrices entium rationes, quæ in architectatrice mente simpliciter præexstiterunt, esse didicimus; ad quas, ut archetypa [seu exemplaria] omni ævo antiquiora omnes creaturæ ab omnium rerum conditrice et divina voluntate perfectæ et omnibus numeris absolutæ sunt. Præterea dicitur principium [c], id, de quo, hoc est, unde primus motus [fit], cui sane significato principii finis opponitur. Quoad hoc igitur significatum principii, hoc est, id de quo, viæ principium, primus passus dicitur: navis principium, carina; domus, fundamentum; orationis, exordium; et plantæ, radix; et animalis cor. Et hæc quidem, ut partes antecedentes, principia dicun-

[a] 2 Phys. c. 3, t. 28; 4 Metaphys. c. 2. [b] De legibus p. 767. [c] De homonymia principii vide Damasc. contra Manich.

tur, at non ut partes; lineæ quidem principium A punctum, itemque superficiei principium, linea, et corporis, superficies; et rursus tale temporis principium, nunc (seu momentum), et simili ratione motus principium, quod cinema [5] (seu mutationis punctum), vocatur. Omnis autem continui, lineæ videlicet, superficiei, et corporis, temporis item et motus duplex esse principium videtur. Principium enim est 6 et antecedens pars continui [6], quæ etiam infinita est, propterea quod potestate in infinitum possit dividi. Rursus vero principium est etiam id, quod nec ut pars, nec æque ac totum est, ut antea dictum. Quale vero continui est principium, talem etiam convenienter modo finem oportet accipi. Veluti lineæ principium, est punctum: et finis item, punctum est. Sin autem antecedens lineæ pars, ut principium illius sumatur: ultima etiam pars lineæ, ut finis illius accipietur. Atque eodem modo in omni continuo res se habet.

ὁμοίως δὲ κινήσεως ἀρχὴ τὸ καλούμενον κίνημα. Ἔοικε δ' ἀρχὴ παντὸς συνεχοῦς ὑπάρχειν διττή· γραμμῆς δηλονότι καὶ ἐπιφανείας καὶ σώματος, χρόνου τε καὶ κινήσεως. Ἔστι μὲν γὰρ ἀρχὴ καὶ τὸ προηγούμενον μέρος τοῦ συνεχοῦς, ὅπερ καὶ ἀόριστόν ἐστι, διὰ τὸ ἐπ' ἄπειρον εἶναι δυνάμει διαιρετόν. Ἔστι δὲ πάλιν ἀρχὴ καὶ ἡ μὴ ὡς μέρος, μηδ' ὁμοία τῷ ὅλῳ, καθάπερ προείρηται. Ὁποία δ' ἡ ἀρχὴ τοῦ συνεχοῦς, τοιοῦτον χρὴ καὶ τὸ πέρας καταλλήλως λαμβάνεσθαι· οἷον ἡ τῆς γραμμῆς ἀρχὴ σημεῖον· καὶ τὸ πέρας σημεῖον. Εἰ δὲ τὸ προηγούμενον μέρος τῆς γραμμῆς ὡς ἀρχὴ ταύτης λαμβάνοιτο, καὶ τὸ τελευταῖον μέρος τῆς γραμμῆς ὡς πέρας ταύτης λαμβάνοιτ' ἄν. Τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον κἀπὶ παντὸς συνεχοῦς.

4. Insuper dicitur cujusque rei ratione temporis principium generationis, ipsum tempus quo res primum oriri cœpit; quod ideo definire non est facile, quia quævis pars cujuslibet continui potestate in infinitum dividitur.

B δ'. Ἔτι λέγεται τῆς κατὰ χρόνον ἑκάστου γενέσεως ἀρχὴ αὐτὸς ὁ χρόνος ἐν ᾧ τὸ πρᾶγμα πρώτως ἤρξατο· ὃν οὐδ' ὁρίσαι ῥᾴδιον διὰ τὸ ἐπ' ἄπειρον διαιρεῖσθαι δυνάμει πᾶν μέρος παντὸς συνεχοῦς.

5. His ita distinctis inquirenda jam sunt principia et causæ corporum naturalium ex quibus primo orta sunt, et in quæ postremo iterum dissolvuntur [7]. Quoniam igitur quod generatur, non ex quolibet, sed ex contrario generatur; nec in quodlibet, sed in contrarium corrumpitur (exempli gratia, ex immusico seu eo quod musica privatum est, fit musicum; et rursus in immusicum interit), quæ prima 7 et suprema ex contrariis cogitari possunt; corporum etiam generationi subjectorum prima fuerint principia. Prima autem et suprema omnium contrariorum cogitantur forma et privatio. Proinde hæc naturalium (corporum) prima sunt principia. Quandoquidem autem contraria e numero eorum quæ in subjecto sunt, esse cognoscuntur; et cum quidem per se sunt, pati a se invicem afficique non possunt: (oportet enim patiens remanendo pati, contraria autem se invicem non sustinent; sed in subjecto in se invicem agere possunt. Etenim immusicum et musicum si per se sint, a se invicem pati non possunt, nisi in subjecto, in Socrate, verbi causa, vel Platone fuerint.) Proinde certe et forma et privatio subjecto quodam opus habent, in quo etiam ipsa agere possint in se invicem. Subjectum enim [8] quod non est oppositum, utrumque tamen oppositorum sustinebit. Hoc autem subjectum fuerit informis et qualitatis expers materia, primum subjectum primis contrariis conveniens. Tria igitur naturalium (corporum) generationis prima sunt principia: forma, privatio, et materia. Verum tamen 8 forma quidem et materia per se intelliguntur esse principia [9]; quia materia formæ subjicitur, non opponitur ei; quo nomine etiam advenientem ipsam sustinet vel potius ipsam appetit; privatio autem

ε'. Τούτων οὕτω διακεκριμένων, ζητητέον ἤδη τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ αἴτια τῶν φυσικῶν σωμάτων, ἐξ ὧν πρώτως γεγόνασι, καὶ εἰς ἃ ἐσχάτως αὐτὰ πάλιν διαλύονται. Ἐπεὶ τοίνυν τὸ γινόμενον οὐκ ἐκ τοῦ τυχόντος, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐναντίου γίνεται, καὶ οὐκ εἰς τὸ τυχὸν, ἀλλ' εἰς τοὐναντίον φθείρεται (οἷον ἐκ τοῦ ἀμούσου γίνεται τὸ μουσικὸν, καὶ πάλιν εἰς τὸ ἄμουσον φθείρεται)· τὰ πρῶτα καὶ ἀνωτάτω τῶν ἐναντίων ἐπινοούμενα εἶεν ἂν τῶν ὑπὸ γένεσιν σωμάτων πρῶται ἀρχαί· πρῶτα δὲ καὶ ἀνωτάτω ἐναντίων C ἁπάντων ἐπινοεῖται τὸ εἶδος καὶ ἡ στέρησις. Ἀρχαὶ ἄρα πρῶται ταῦτα τῶν φυσικῶν. Ἀλλ' ἐπεὶ τἀναντία τῶν ἐν ὑποκειμένῳ γινώσκεται, καὶ καθ' ἑαυτὰ μὲν ὄντα πάσχειν ὑπ' ἀλλήλων οὐ δύναται (δεῖ μὲν γὰρ τὸ πάσχον ὑπομένον πάσχειν. Τἀναντία δ' οὐχ ὑπομένουσιν ἄλληλα· ἐν ὑποκειμένῳ δὲ δρᾷν εἰς ἄλληλα δύναται. Τὸ γὰρ ἄμουσον καὶ τὸ μουσικὸν οὐ δύναται πάσχειν ὑπ' ἀλλήλων ὄντα καθ' αὑτὰ, εἰ μὴ ἐν ὑποκειμένῳ εἴη τῷ Σωκράτει τυχὸν ἢ τῷ Πλάτωνι)· δεῖ καὶ τῷ εἴδει καὶ τῇ στερήσει πάντως ὑποκειμένου τινὸς ἐν ᾧ καὶ δρᾷν εἰς ἄλληλα ταῦτα δύναιντο. Μὴ ὂν γὰρ ἀντικείμενον τὸ ὑποκείμενον, ἑκάτερον τῶν ἀντικειμένων ὑπομενεῖ. Τοῦτο δ' ἂν εἴη τὸ ὑποκείμενον, ἡ ἀνείδεος ὕλη καὶ ἄποιος, D πρῶτον ὑποκείμενον τὰς πρώτας ἀντικειμένοις κατάλληλον, τρεῖς ἄρα τῶν φυσικῶν αἱ τῆς γενέσεως πρῶται ἀρχαί· τὸ εἶδος, ἡ στέρησις καὶ ἡ ὕλη. Ἀλλὰ τὸ μὲν εἶδος καὶ ἡ ὕλη καθ' αὑτὰ νοοῦνται ἀρχαὶ, διὰ τὸ τὴν ὕλην ὑποκεῖσθαι τῷ εἴδει, καὶ ἀντικεῖσθαι αὐτῷ. Διὸ καὶ ὑπομένει προσιὸν αὐτὸ, καὶ ἐφίεται μᾶλλον αὐτοῦ. Ἡ δὲ στέρησις, ἀντικειμένη καὶ ἀσύνακτος οὖσα πρὸς τὸ εἶδος, ἐξίσταται ἐσιόντος αὐτοῦ. Ὅθεν καὶ κατὰ συμβεβηκὸς ἀρχὴ νοεῖται ἡ στέρησις, ὡς μόνον προϋπάρχουσα τῆς γενέσεως. Οὐ γὰρ ἂν ἔσοιτο γένεσις μὴ οὔσης στερήσεως· ἐπεὶ

[5] Lib. Categ c. 6, s. 2. [6] Phys. c. 1, tex. 15, 23. [7] Phys. c. 6, t. 41, 43, 44, 47. [8] Phys. c. 7, t. 53-60, 62, [9] 1 Phys. 7. t. 56.57; 1 Phys. c. 8, t. 64.

A τὸ γινόμενον ἐκ μὴ τοιούτου πεφυκότος γίνεται. Μὴ κατὰ συμβεβηκὸς δ' οὔσης ἀρχῆς τῆς στερήσεως, ἀλλὰ καθ' αὑτὸ, φθείροιτ' ἂν τὸ ὑποκείμενον ἐν τῇ ταύτης ἀποβολῇ, εἴπερ τὸ εἶναι αὐτῷ σὺν τῷ ἐστερῆσθαι ἦν. Ἐστερημένη γὰρ τοῦ εἴδους ἡ ὕλη ἐτύγχανεν οὖσα. Ὥστε πῶς μὲν τρεῖς ἀρχαὶ θεωροῦνται τῶν φυσικῶν· πῶς δὲ δύο τῆς στερήσεως οὔσης ἀρχῆς κατὰ συμβεβηκὸς, ἀλλ' οὐ καθ' αὑτό.

cum formæ opponatur, et cum ipsa societatem inire non possit, ingrediente ipsa discedit. Unde etiam privatio principium ex accidente esse intelligitur, ut quæ ante generationem tantum exsistat. Neque enim si privatio non sit, generatio erit: quandoquidem quod generatur, ex eo quod non est ejusmodi, sed ad id aptum natum est, generatur [10]. Quod si autem privatio non esset principium per accidens, sed per se; subjectum utique in illius abjectione corrumperetur; siquidem ipsi essentiæ ratio, cum eo quod est privatum esse, foret; materia quippe forma privata esset. Quodammodo ergo tria, quodammodo duo naturalium (corporum) principia considerantur [11]; cum privatio non sit principium per se, sed per accidens.

ϛ'. Ἄλλη δέ ἐστιν ἡ ἐν ταῖς κατηγορίαις ἀντικειμένη τῇ ἕξει στέρησις, ὡς ἡ τυφλότης τῇ ὄψει, ἥτις οὐδ' ἀνακάμπτει πρὸς τὴν ἕξιν μετέχουσά πως τῆς ποιότητος καὶ αὐτὴ καὶ παρακεχρωσμένη τῷ εἴδει οὗ λέγεται στέρησις. Ἄλλη δὲ πάλιν αὕτη ἡ στέρη-
B σις ἀνακάμπτουσα πρὸς τὸ εἶδος καὶ ἀντικειμένη αὐτῷ, οὐχ ὡς στέρησις ἕξει (κἂν στέρησις ὀνομάζηται), ἀλλ' ὡς ἡ ἠρεμία τῇ κινήσει καὶ ἁπλῶς, ὡς τἀναντία. Τὰ γὰρ ἐναντία ἢ εἴδη καὶ ἄμφω ἐστὶν, ὡς ψυχρὸν καὶ θερμόν· ἢ θάτερον ἐσχάτη θατέρου ἀπόπτωσις (ὡς ἡ ἀδικία καὶ ἡ δειλία), πεφυκὸς μέντοι πρὸς τὸ εἶδος ἀνακάμπτειν. Ὅτε δὲ μὴ πέφυκεν ἀνακάμπτειν, τότ' ἐστὶν ὄντως στέρησις. Αὕτη δὲ ἡ τῷ εἴδει ἀντικειμένη στέρησις μετὰ τῆς πρὸς τὸ εἶδος ἐπιτηδειότητος θεωρεῖται, καθάπερ καὶ ἡ ἠρεμία μετὰ τῆς πρὸς τὴν κίνησιν ἐπιτηδειότητος. Ἠρεμία τε γάρ ἐστιν ἡ τοῦ πεφυκότος κινεῖσθαι ἀκινησία· καὶ στέρησις ἀπουσία ἐν τῷ πεφυκότι. Τοίνυν κατὰ τὴν τῶν ἐναντίων ἀντίθεσιν, ἡ στέρησις καὶ τὸ εἶδος ἀντίκειται. Ὥστε κατὰ τὴν εἰς ἀλ-
C ληλα τούτων μεταβολὴν τὴν γένεσιν ἐπιτελεῖσθαι καὶ τὴν φθοράν.

6. Alia autem est privatio, quæ in categoriis [12] habitui opponitur, ut visui cæcitas, quæ nunquam ad habitum revertitur, quodammodo nimirum et ipsa qualitatis particeps et tincta **9** illa forma cujus privatio dicitur. Alia autem rursus hæc privatio quæ ad formam redit, eique opponitur, non quidem ut habitui privatio (tametsi privatio nominetur), sed ut quies motui, et ut simpliciter dicam, perinde ut contraria. Nam quæ contraria sunt, aut etiam ambo species sunt, ut frigidum et calidum; aut alterum ab altero longissime cadit; sed ita tamen natura comparatum est, ut ad formam redire possit. Cum autem natura sic comparatum non est, ut reverti possit, tunc vere est privatio. Atque hæc formæ opposita privatio cum aptitudine ad formam; quemadmodum etiam quies, cum aptitudine ad motum consideratur. Nam et quies est immobilitas ejus quod ita natura comparatum est, ut moveri possit; et privatio, est absentia in eo quod sic natura comparatum est. Proinde qua ratione contraria pugnant inter se, privatio et forma opponuntur, ut per mutuam ipsarum mutationem generatio et corruptio perficiatur [13].

ζ'. Ἀλλ' εἰ τἀναντία ὑπὸ τὸ αὐτὸ γένος εἰσὶ, τὸ δὲ εἶδος καὶ ἡ στέρησις ἐναντία, πότερον ὑπὸ τὸ αὐτὸ γένος εἰσίν; ἢ πάντως ἐκεῖνα τῶν ἐναντίων ὑπὸ τὸ αὐτὸ γένος ἐστὶν, ὅσα εἴδη καὶ ἄμφω, καθὼς τὸ ψυχρὸν καὶ τὸ θερμόν· ὧν δὲ θάτερον ἐσχάτη ἀπόπτωσις τοῦ λοιποῦ, ταῦτ' οὐκ ἀνάγκη τῷ αὐτῷ γένει συνάγεσθαι· ὥσπερ οὐδ' ἁπλῶς τὴν ἀνυπαρξίαν καὶ τὴν ὕπαρξιν. Τὸ μὲν γὰρ οὐκ ἔστι, τὸ δ' ἔστι. Τοῦ μὴ ὄντος δὲ καὶ τοῦ ὄντος πῶς ἂν εἴη γένος κοινόν; Οὐκ ἤδη τοίνυν, εἴπερ οὐσία τις τὸ εἶδός ἐστιν, ἔσοιτ' ἂν καὶ ἡ στέρησις ὅλως οὐσία. Τὸ μὲν γὰρ εἶδος ἐπεὶ μετὰ τῆς ὕλης τὴν σύνθετον οὐσίαν συνίστησιν, εἴη ἂν καὶ οὐσία τις· ἡ δέ γε στέρησις D
τὴν σύνθετον οὐσίαν διαλύουσά τε καὶ φθείρουσα, πῶς ἂν εἴη ὅλως οὐσία; Εἴη δ' ἂν τὸ εἶδος οὐσία μᾶλλον καὶ οὐ συμβεβηκὸς, καὶ ἐν ὑποκειμένῳ τῇ ὕλῃ γινώσκεται, διὰ τὸ μετὰ τῆς ὕλης τὴν σύνθετον οὐσίαν ἀποτελεῖν, μέρος ταύτης γινόμενον, ὥσπερ δὴ καὶ ἡ ὕλη. Καὶ τούτῳ διαφέροιεν ἂν ἀλλήλων τὸ εἶδος καὶ τὸ συμβεβηκὸς, κἂν ἄμφω ἐν ὑποκειμένῳ λέγοιντο εἶναι, ὅτι τὸ μὲν συμβεβηκὸς τῇ οὐσίᾳ συνελθὸν οὐ δύναταί τι ποιῆσαι σύνθετον μετ' αὐτῆς· ὥσπερ δὴ καὶ ἡ στέρησις μὴ δυναμένη μετὰ τῆς

7. Sed [dicat aliquis] si contraria sub eodem sunt genere; forma autem et privatio contraria sunt, utrum sub eodem genere erunt? an omnino illa **10** demum contraria sunt sub eodem genere, quæ ambo etiam species sunt, ut frigidum et calidum; quorum autem alterum a reliquo longissime cadit, hæc ad idem genus colligi non est necesse; quemadmodum ut simpliciter dicam, nec exsistentiæ privationem et ipsam exsistentiam. Illa enim, non est; hæc, est. Atqui ejus quod est, et ejus quod non est, qui commune genus esse possit? Non ergo protinus, siquidem forma sit essentia quædam, etiam privatio essentia omnino fuerit. Formæ enim quia cum materia essentiam compositam constituit, essentia quædam fuerit; at vero privatio, quia compositam essentiam dissolvit et corrumpit, quomodo tandem essentia esse poterit? Forma autem essentia potius fuerit, et non accidens; tametsi in subjecto, in materia, esse agnoscatur, propterea quod cum materia compositam essentiam efficiat, cum pars sit illius, quemadmodum sane etiam materia. Atque hoc a se invicem forma et accidens differunt, tametsi ambo in subjecto esse

[10] 1 Phys. c. 8, t. 66. [11] 1 Phys. c. 8, t. 67, 70. [12] Lib. Categ. c. 10, s. 20. [13] 1 Phys. c. 6, t. 50, c. 8, t. 57.

dicantur, quod accidens cum essentia congressum A non potest aliquid cum ea compositum efficere; quemadmodum sane etiam privatio, quia non potest cum materia aliquid **11** compositum efficere [14], accidens est materiæ: forma autem cum materia essentiam compositam efficit; et proinde non est accidens.

ὕλης σύνθετόν τι ποιῆσαι, συμβεβηκός ἐστι τῇ ὕλῃ. Τὸ δ' εἶδος τὴν σύνθετον οὐσίαν μετὰ τῆς ὕλης ποιεῖ, κἀντεῦθεν οὐκ ἔστι συμβεβηκός.

8. Quod si [regerat aliquis amplius] essentiæ nihil est contrarium, formæ autem privatio est contraria, [quomodo forma erit essentia?] Verum illi essentiæ nihil est contrarium, quæ nunquam in subjecto consideratur, forma autem quatenus in subjecto, materia, agnoscitur, hactenus etiam illi privatio est contraria. Deinde vero forma hæc ne quidem essentia est proprie, quemadmodum nec materia. Si enim elementa ab his quæ sunt ex elementis diversa sunt (neque enim carnis elementa, carnes sunt), satis manifestum est nec essentiæ elementa, proprie essentias esse, qualis est ea quæ constat ex ipsis. B Sed quoniam essentia intentionis et remissionis ratione dicitur; erunt hæcquoque quodammodo essentiæ, composita tamen deteriores, et ut ita dicam, essentiales, non essentiæ; quo nomine etiam corporeæ, et non corpora. Hæc autem cum ita se habeant, quodam equidem modo forma magis essentia videtur esse; quodam autem modo **12** materia. Etenim quoad stabilitatem quidem et subjectionis rationem materia magis quam forma censetur essentia: quatenus autem cuique rei suum esse per formam est (per quam etiam ab aliis differens in propria consistit natura), eatenus forma magis essentia exsistimatur.

η'. Εἰ δὲ τῇ οὐσίᾳ ἐναντίον οὐδέν· τῷ δὲ εἴδει ἐναντία ἡ στέρησις· ἀλλ' ἐκείνῃ τῇ οὐσίᾳ ἐναντίον οὐδὲν τῇ μὴ ἐν ὑποκειμένῳ θεωρουμένῃ ποτέ. Τὸ δὲ εἶδος καθ' ὃ ἐν ὑποκειμένῳ τῇ ὕλῃ γινώσκεται, κατὰ τοῦτο καὶ ἐναντίον ἔχει τὴν στέρησιν. Ἔπειτα οὐδὲ κυρίως οὐσία τὸ τοιοῦτον εἶδός ἐστιν, ὥσπερ οὐδὲ ἡ ὕλη· εἰ γὰρ ἕτερα τὰ στοιχεῖα τῶν στοιχειωτῶν (οὐδὲ γὰρ τῆς σαρκὸς τὰ στοιχεῖα σάρκες εἰσὶν), εὔδηλον, ὡς οὐδὲ τὰ τῆς οὐσίας στοιχεῖα (ταῦτα δὲ τὸ εἶδος καὶ ἡ ὕλη) κυρίως ἂν εἶεν οὐσίαι· ὁποία ἡ ἐξ αὐτῶν. Ἀλλ' ἐπείπερ ἡ οὐσία κατὰ τὸ μᾶλλον λέγεται καὶ τὸ ἧττον, ἔσοιντό πως καὶ ταῦτα οὐσίαι· χείρους μέντοι τῆς συνθέτου, καὶ οἷον εἰπεῖν οὐσιώδη καὶ οὐκ οὐσίαι. Διότι καὶ σωματικὰ, ἀλλ' οὐ σώματα. Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων, πῶς μὲν τὸ εἶδος μᾶλλον οὐσία δοκεῖ, πῶς δὲ ἡ ὕλη; Κατὰ μὲν γὰρ τὸ μόνιμον καὶ τὸ ὑποκεῖσθαι μᾶλλον τοῦ εἴδους οὐσία ἡ ὕλη νομίζεται· καθόσον δ' ἑκάστῳ τῶν ὄντων κατὰ τὸ εἶδος τὸ εἶναί ἐστι (καθ' ὃ καὶ διαφέρον τῶν ἄλλων ἐπ' οἰκείας καθέστηκε φύσεως), κατὰ τοῦτο μᾶλλον οὐσία τὸ εἶδος ὑπολαμβάνεται.

9. Porro aliud est naturalium corporum principia inquirere, ex quibus aliquid non per accidens, sed per se ortum est; et aliud est simpliciter [dictæ] mutationis principia indagare. C Quoad prius ergo, privatio erit et principium et causa per accidens; ut quæ non exsistat in re quæ oritur, sed etiam ab ea sejuncta sit. Materia enim et forma in eo quod oritur exsistunt, et propterea etiam elementaria rerum generationi subjectarum principia dicuntur [15]; quippe elementa in ea re quæ constat ex ipsis, exsistere necesse est. Quoad autem posterius, privatio non tantum per accidens principium et causa erit, sed jam etiam per se. Sicut enim forma mutationis ad esse causa est, ita privatio, ad non esse. Hinc igitur manifestum est, unam eamdemque rem contrario modo affectam, contrariorum causam effici. Forma enim cum adest quidem, generationis **13** causa per se; cum au- D tem abest, corruptionis causa est per accidens, inverso modo privatio se habet. Cum enim adest quidem, corruptionis causa per se; cum vero abest, generationis causa est per accidens. Aut, ut rectius dicam, privatio et cum adest et cum abest, generationis causa est per accidens; cum quidem adest, propterea quod id quod oritur, ex eo quod non est hujusmodi, oriri oportet; cum autem abest, quod ipsa abscedente, forma innascitur.

θ'. Ἄλλο δέ ἐστιν ἀρχὰς τῶν φυσικῶν σωμάτων ζητεῖν, ἐξ ὧν γέγονέ τι μὴ κατὰ συμβεβηκὸς, ἀλλὰ καθ' αὑτὸ, καὶ ἄλλο μεταβολῆς ἁπλῶς ἀρχὰς ἐρευνᾷν. Κατὰ μὲν οὖν τὸ πρῶτον ἡ στέρησις ἂν εἴη ἀρχή τε καὶ αἴτιον κατὰ συμβεβηκὸς, ὡς μὴ ἐνυπάρχον τῷ γινομένῳ, ἀλλὰ (καὶ) κεχωρισμένον αὐτοῦ. Ἡ ὕλη γὰρ καὶ τὸ εἶδος ἐνυπάρχουσι τῷ γινομένῳ, καὶ διὰ τοῦτο καὶ στοιχειώδεις ἀρχαὶ τῶν ὑπὸ γένεσιν λέγονται. Ἐνυπάρχειν γὰρ ἀναγκαῖον τὰ στοιχεῖα τῷ στοιχειωτῷ. Κατὰ δὲ τὸ δεύτερον οὐκ ἂν εἴη μόνον κατὰ συμβεβηκὸς ἀρχὴ καὶ αἴτιον ἡ στέρησις· ἀλλ' ἤδη καὶ καθ' αὑτό. Ὡς γὰρ τῆς εἰς τὸ εἶναι μεταβολῆς αἴτιον τὸ εἶδος· οὕτω τῆς εἰς τὸ μὴ εἶναι ἡ στέρησις. Δῆλον οὖν ἐντεῦθεν, ὅτι τὸ αὐτὸ καὶ ἓν ἐναντίως διακείμενον τῶν ἐναντίων αἴτιον γίνεται. Τῇ μὲν γὰρ παρουσίᾳ τὸ εἶδος αἴτιόν ἐστι τῆς γενέσεως καθ' αὑτό· τῇ δ' ἀπουσίᾳ αἴτιον τῆς φθορᾶς κατὰ συμβεβηκός. Ἡ στέρησις δ' ἔμπαλιν· τῇ μὲν παρουσίᾳ τῆς φθορᾶς αἴτιον καθ' αὑτό· τῇ δ' ἀπουσίᾳ τῆς γενέσεως αἴτιον κατὰ συμβεβηκός. Ἢ μᾶλλον κατὰ τὴν παρουσίαν καὶ κατὰ τὴν ἀπουσίαν εἴη ἂν ἡ στέρησις αἴτιον κατὰ συμβεβηκὸς τῆς γενέσεως· κατὰ μὲν τὴν παρουσίαν, ὅτι ἐκ μὴ τοιούτου δεῖ γενέσθαι τὸ γινόμενον· κατὰ δὲ τὴν ἀπουσίαν, ὅτι ἀπογινομένης αὐτῆς τὸ εἶδος ἐγγίνεται.

[14] 1 Phys. c. 8, t. 60, 66. [15] 1 Phys. c. 9, t. 57.

SYNOPSIS CAPITIS II,

QUOD EST DE MATERIA ET FORMA ET PRIVATIONE.

1. Ex variis divisionibus et subdivisionibus eorum quæ proprie fieri dicuntur, ostendit quæcunque proprie fiant, ex subjecto fieri, adeoque ex eo quod fiant, et ex eo ex quo fiant, composita esse; quorum posterius duplex est, materia et privatio, ut ita et duo et tria sint naturalium corporum principia; duo per se, materia et forma, tertium per accidens, privatio. — 2. Demonstrat hanc privationem male a veteribus fuisse sublatam, cum qua nimirum etiam quantum in ipsis fuit, generationem et corruptionem rerum naturalium sustulerunt, earumque **14** *mistionem duntaxat et mistorum dissolutionem substituerunt. — 3. Ad objectionem contra generationem et corruptionem rerum naturalium a veteribus motam et indiscussam duplici distinctione entis et non entis respondet, quod nimirum aliud sit per se, aliud per accidens, et quod item aliud sit tale actu, aliud potentia; et ostendit, id quod fit, partim ex eo quod est, partim ex eo quod non est, fieri: rursus quod corrumpitur, partim in id quod est, partim in id quod non est, corrumpi. — 4. Docet materiam primam analogia, quam ad alias res artificiales habet, cognosci; sed adhuc perfectius omnium formarum negatione seu remotione. — 5. Recenset aliquot materiæ appellationes, et in primis quare eam Plato magnum et parvum appellasse videri possit. — 6. Aliorum sententias de materia exponit, quorum alii eam incorpoream, alii corpus, sed qualitatibus orbatum, rationibus suis nixi appellarunt. — 7. Commemorat quod eam quidam ethnici philosophi ortus et interitus expertem imaginati fuerint, ubi pie distinguit et docet, quod physice ortus et interitus sit expers, et quod hyperphysice ratione creationis ex nihilo et in nihilum destructionis, cum ortam esse tum interituram dici possit. — 8. Platonicos et Peripateticos conciliat, quorum illi* **15** *materiam alterationis expertem, hi totam alterationi subjectam fecerunt: quod nimirum illi de prima, hi de secunda materia locuti sint.*

—

A

ΚΕΦΑΛ. Β'.

Περὶ τῆς ὕλης καὶ τοῦ εἴδους καὶ τῆς στερήσεως.

α'. Τῶν κυρίως γινομένων τὰ μὲν ὡς ἁπλᾶ γίνεται, τὰ δ' ὡς σύνθετα. Τὰ μὲν οὖν σύνθετα συνθέσει, ὡς ἡ οἰκία· τῶν δ' ἁπλῶν τὰ μὲν ὡς διὰ βάθους, τὰ δ' (ὡς) ἐπιπολῆς. Καὶ τὰ μὲν ἐπιπολῆς μετασχηματίσει· ὡς ὅταν ἐκ σφαίρας ἀνδριὰς γίνηται, ἢ ἁπλῶς ἐκ χαλκοῦ· τῶν δὲ διὰ βάθους τὰ μὲν καθόλου· ὡς ὁ ἄνθρωπος ἐκ σπέρματος ἀλλοιουμένου· τὰ δὲ κατὰ μέρος· καὶ τούτων τὰ μὲν προσθέσει, ὡς τὰ αὐξανόμενα, τὰ δ' ἀφαιρέσει, ὡς τὰ μειούμενα. Τοίνυν εἰ πάντα τὰ κυρίως γινόμενα κατά τινα γίνεται τούτων τῶν τρόπων· τὰ δὲ κατὰ τούτους γινόμενα τοὺς τρόπους ἐξ ὑποκειμένου γίνεται (καὶ γάρ ἐστί τι τὸ μετασχηματιζόμενον, καὶ τὸ ἀλλοιούμενον, καὶ ἐπὶ τοῦ B προσθέσει γινομένου ἔστι τι ᾧ προστίθεται, καὶ ἐπὶ τοῦ ἀφαιρέσει οὗ ἀφαιρεῖται· ἔστι δὲ καὶ ἐπὶ τῆς συνθέσεως τὰ συντιθέμενα), δῆλον ὅτι πάντα τὰ κυρίως γινόμενα ἐξ ὑποκειμένου γίνεται. Εἰ οὖν καὶ ὑποκείμενόν τί ἐστιν ἐν πάσῃ γενέσει, καὶ τὸ τῷ ὑποκειμένῳ ἐπιγινόμενον· δῆλον ὅτι πᾶν τὸ γινόμενον σύνθετόν ἐστιν ἔκ τε τοῦ ὃ γίνεται, τουτέστι τοῦ εἴδους, καὶ ἐκ τοῦ γινομένου. Διττὸν δὲ τοῦτο· τό τε ὑποκείμενον, ἤγουν ἡ ὕλη, καὶ τὸ ἀντικείμενον τῷ εἴδει, ἤγουν ἡ στέρησις. Γίνεται γὰρ τὸ εἶδος, οἷον ἡ οἰκία, ἔκ τε τῶν ὑποκειμένων λίθων καὶ ξύλων, κἀκ τῆς στερήσεως, ἤτοι τοῦ μὴ εἶναι οἰκία· κἀπὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως. Τρεῖς ἄρα τῆς τῶν φυσικῶν γενέσεως πρῶται ἀρχαί· τὸ ὑποκείμενον, ἤγουν ἡ ὕλη, καὶ τὰ δύο ἀντικείμενα, τὸ εἶδος C δηλαδὴ καὶ ἡ στέρησις. Ἀλλὰ πῶς μὲν τρεῖς, πῶς δὲ δύο, τῆς φυσικῆς τῶν σωμάτων γενέσεως αἱ πρῶται ἀρχαί; Λέγεται πρότερον, ὅτι καθ' αὑτὰ μὲν ἡ ὕλη καὶ τὸ εἶδος ἀρχαί· κατὰ συμβεβηκὸς δὲ ἡ στέρησις.

CAPUT II.

De materia et forma et privatione.

1. Eorum quæ proprie fiunt, alia ut simplicia fiunt, alia ut composita [16]. Composita quidem, per compositionem, ut domus; simplicium vero alia, ut per profunditatem; alia vero ut in superficie. Ac ea quidem quæ superficiarie fiunt, per figuræ commutationem fiunt; ut cum ex globo aut simpliciter ex ære fit statua. Eorum autem quæ ut per profunditatem fiunt, quædam in universum fiunt; ut homo ex semine alterationem subeunte; quædam ex parte. Et horum alia fiunt per appositionem, ut quæ crescunt: alia per detractionem, ut quæ decrescunt. Proinde si omnia quæ proprie fiunt, secundum horum modorum aliquem fiunt; quæ autem secundum hos modos fiunt, ex subjecto fiunt (est enim aliquid quod in aliam figuram commutatur, et quod alteratur; et in eo quod per appositionem fit, est aliquid cui apponitur; et in eo quod per detractionem, est aliquid cui detrahitur; et denique in compositione sunt quæ componuntur): **16** manifestum est, omnia quæ proprie fiunt, ex subjecto fieri. Quod si igitur in omni generatione cum subjectum est aliquid, tum quod ad subjectum accedit, manifestum est, quidquid fit, ex eo quod fit, hoc est forma, et ex eo, ex quo fit, compositum esse. Atqui hoc duplex est: et subjectum, puta materia; et quod formæ opponitur, hoc est privatio [17]. Fit enim forma, velut domus, ex subjectis lapidibus et lignis; et ex privatione, hoc est, eo quod non erat domus. At in aliis rebus eodem modo res se habet. Tria ergo naturalium [corporum] generationis prima sunt principia: subjectum, puta materia, et duo opposita [contraria], forma videlicet et privatio [18]. Verum quonam modo tria, quo rursus modo duo sunt naturalium corporum generationis principia? Dictum est antea, quod per se quidem principia sunt, materia et forma; per accidens autem, privatio.

[16] 1 Phys. c. 8, t. 62, 63, 64. [17] 1 Phys. c. 8, t. 60, 66, 67. [18] 1 Phys. t. 67, 80.

A **2.** Hanc privationem cum aliqui ex veteribus non intellexissent, naturalem generationem, itidemque corruptionem sustulerunt. Dicebant enim [19]: Si omne quod fit, vel ex eo quod est, vel ex eo quod non est, fieri necesse est, sed nec ex ente **17** fit ens (jam enim, antequam fiat, ens est); nec rursus ex non ente (sit enim aliquid oportet id ex quo fit aliquid, et ut rem uno verbo complectar, non ens nihil est): consequens est, ne generationem quidem nec corruptionem esse. In quid enim resolvetur id, quod non ex aliquo ortum est? Quare mistio tantum erit et mistorum dissolutio. In hac dubitatione versabantur, dum ens idem cum eo quod fit; non ens autem, quod omnino non sit existimabant.

β'. Ταύτην τὴν στέρησίν τινες τῶν ἀρχαιοτέρων μὴ ἐννοήσαντες, τὴν φυσικὴν ἀνεῖλον γένεσιν· ὡσαύτως καὶ φθοράν. Ἔλεγον γάρ· Εἰ πᾶν ὃ γίνεται, ἢ ἐξ ὄντος ἢ ἐκ μὴ ὄντος ἀνάγκη γίνεσθαι· οὔτε δ' ἐξ ὄντος τὸ ὂν γίνεται (ἤδη γὰρ ἔστι πρὸ τοῦ γενέσθαι τὸ ὄν), οὔτ' αὖ ἐκ μὴ ὄντος (δεῖ γὰρ εἶναί τι τὸ ἐξ οὗ γένοιτ' ἄν· καὶ ὅλως τὸ μὴ ὂν οὐδέν ἐστιν), οὔτε γένεσις ἂν εἴη, οὔτε δὲ φθορά. Εἰς τί γὰρ ἀναλυθήσεται τὸ μὴ ἔκ τινος γεγονός; ὥστε μίξις ἐστὶ μόνον, καὶ τῶν μιγέντων διάλλαξις. Ταῦτα διηπόρουν τὸ αὐτὸ τῷ γινομένῳ μόνον ἐννοοῦντες ὄν· μὴ ὂν δὲ τὸ πάντη μὴ ὄν.

3. At vero scire oportebat duobus modis ens et non ens dici: aliud quidem per se, aliud vero per B accidens. Sic enim materia quidem per accidens dicitur non ens esse; quia privationis particeps est, quæ privatio per se non ens vocatur [20]. Nam formæ duntaxat absentia esse agnoscitur, et nihil aliud. Ac rursus materia per se ens [appellatur] ut subjectum; privatio autem ens per accidens, quod enti, hoc est materiæ, accidat. Ac præterea ens cum id quod potestate, tum id quod actu est, significat. Sic igitur materia quidem potestate est, quod fit; non autem actu. Causa autem materiæ, quod ejusmodi naturam habet, est privatio; quæ absentia **18** est in eo quod natura sic aptum est; quæ etiam, quia quidem absentia est, efficit ut materia non sit actu, quod oritur; quia vero in subjecto est quod natura sic aptum est, materiæ C præstat, ut potestate sit omne id quod oritur. Quare quod fit, ex eo quod quadantenus est, quadantenus non est, oritur; et rursus in id, quod quadantenus est, quadantenus non est, corrumpitur. Neque enim uno modo dicitur ens et non ens, quemadmodum opinabantur, qui generationem et corruptionem tollebant: sed fieri potest, ut unum idemque et ens et non ens sit. Nec contradictio propterea simul verum dixerit. Quoad aliud enim ens, et quoad aliud non ens erit. Nam haud materia et privatio sola sunt et entia et non entia, sicut dictum est: sed etiam singulæ perfecte species et ens sunt et non ens: ut quæ quidem aliquid sint, aliquid vero non sint; exempli gratia, homo ens quidem est, quia homo est; non ens autem, quia equus non est. Quippe multitudinis causa ipsis etiam perfectis speciebus non ens superinducitur [21].

γ'. Ἐχρῆν δ' ἐπιστῆναι ὅτι διχῶς λέγεται τὸ ὂν καὶ τὸ μὴ ὄν· τὸ μὲν καθ' αὑτό, τὸ δὲ κατὰ συμβεβηκός. Οὕτως οὖν ἡ μὲν ὕλη κατὰ συμβεβηκὸς λέγεται μὴ ὄν, τῷ μετέχειν τῆς στερήσεως· ἥτις στέρησις καθ' αὑτὸ καλεῖται μὴ ὄν. Ἀπουσία γὰρ μόνον τοῦ εἴδους γινώσκεται καὶ οὐδὲν ἕτερον. Καὶ πάλιν ἡ μὲν ὕλη καθ' αὑτὸ ὄν, ὡς ὑποκείμενον, ἡ δὲ στέρησις κατὰ συμβεβηκὸς ὄν, ὅτι τῷ ὄντι, τουτέστι τῇ ὕλῃ, συμβέβηκε· καὶ ἔτι τὸ ὂν τό τε δυνάμει δηλοῖ καὶ τὸ ἐνεργείᾳ. Οὕτως οὖν ἡ ὕλη δυνάμει μὲν ἔστιν ὅπερ γίνεται, ἐνεργείᾳ δ' οὔ. Αἰτία δὲ τῇ ὕλῃ τῆς τοιαύτης φύσεως ἡ στέρησίς ἐστιν, ἀπουσία οὖσα ἐν τῷ πεφυκότι· καὶ διὰ μὲν τὸ ἀπουσία εἶναι, ποιοῦσα τὴν ὕλην μὴ εἶναι ἐνεργείᾳ ὃ γίνεται· διὰ δὲ τὸ ἐν τῷ πεφυκότι δυνάμει τὴν ὕλην εἶναι, πᾶν ὃ γίνεται, παράγουσα. Ὥστε ὃ γίνεται, ἐκ τοῦ πῇ μὲν ὄντος, πῇ δὲ μὴ ὄντος γίνεται· καὶ φθείρεται πάλιν εἰς τὸ πῇ μὲν ὄν, πῇ δὲ μὴ ὄν. Οὐδὲ γὰρ μοναχῶς λέγεται τὸ ὂν καὶ τὸ μὴ ὄν, καθὼς ᾤοντο οἱ τὴν γένεσιν ἀναιροῦντες καὶ τὴν φθοράν· ἀλλὰ δυνατὸν τὸ αὐτὸ καὶ ἓν ὄν τε καὶ μὴ ὂν εἶναι. Καὶ οὐκ ἂν εἴη συναληθεύουσα ἡ ἀντίφασις. Κατ' ἄλλο μὲν γὰρ ἔσται ὄν, κατ' ἄλλο δὲ μὴ ὄν. Οὐ γὰρ ἡ ὕλη καὶ ἡ στέρησις μόνα καὶ ὄντα καὶ μὴ ὄντα εἰσίν, ὥσπερ εἴρηται· ἀλλὰ δὴ καὶ τῶν τελείων εἰδῶν ἕκαστον καὶ ὄν ἐστι καὶ μὴ ὄν· τὶ μὲν ὄν, τὶ δὲ μὴ ὄν. Οἷον ὁ ἄνθρωπος ὂν μέν ἐστιν, ἐπεὶ ἄνθρωπος· μὴ ὂν δέ, διότι οὐχ ἵππος. Διὰ γὰρ τὸ πλῆθος καὶ αὐτοῖς τοῖς τελείοις εἴδεσιν ἐπεισάγεται τὸ μὴ ὄν.

D **4.** Porro materia ex analogia [proportione] quam habet ad res alias, **19** naturali quidem modo cognoscitur. Sicut enim æs ad statuam, aut lignum ad lectum, aut ad aliud aliquid artificiale forma insignitum id quod formæ expers est antequam formam accipit, se habet: ita prima materia ad naturalia [corpora] se habet. Atque hoc sane modo ex analogia ad res alias materiam comprehendimus. Ex specierum autem negatione perfectius [eam cognoscimus]. Cum enim ultimas species inter se invicem commutari et propterea subjecto quodam

δ'. Γινώσκεται δ' ἡ ὕλη φυσικῶς μὲν ἐξ ἀναλογίας τῆς πρὸς τἄλλα. Καὶ γὰρ ὡς πρὸς ἀνδριάντα χαλκός, ἢ πρὸς κλίνην ξύλον, ἢ πρὸς ἄλλο τι τῶν ἐχόντων μορφὴν τεχνητῶν τὸ ἄμορφον ἔχει πρὶν λαβεῖν τὴν μορφήν· οὕτως ἔχει ἡ πρώτη ὕλη πρὸς τὰ φυσικά. Τοῦτον μὲν οὖν τὸν τρόπον φυσικῶς ἐκ τῆς ἀναλογίας τῆς πρὸς τἄλλα τὴν ὕλην καταλαμβάνομεν· ἐκ δὲ τῆς ἀποφάσεως τῶν εἰδῶν τελειότερον. Τὰ τελευταῖα γὰρ εἴδη θεασάμενοι πρὸς ἄλληλα μεταβάλλοντα, καὶ διὰ τοῦτό τινος ὑποκειμένου δεόμενα, πεφυκότος δέχεσθαι παρὰ μέρος τῶν ἀντι-

[19] 1 Phys. c. 9, t. 71. [20] 1 Phys. c. 9, t. 75. [21] 1 Phys. c. 8, text. 69; Plato in Timæo, p. 1061.

κειμένων ἑκάτερον· ἐπὶ τὴν ἔννοιαν τῆς ὕλης ἐρχόμεθα κατ' ἀπόφασιν τῶν εἰδῶν, τὴν εἰς τὸ δεκτικὸν ἀπάγουσαν ὑποκείμενον.

ε'. Ταύτην τὴν ὕλην μέγα καὶ μικρὸν ὁ Πλάτων ὠνόμασεν, ἐκ μιᾶς ἀντιθέσεως πάσας αὐτῇ τὰς ἀντιθέσεις προσεῖναι μαρτυρῶν, καὶ δυάδα δ' ἀόριστον καὶ ἀσυμμετρίαν αὐτὴν ἐκάλεσαν· ἧς μέρη ὑπερβολή τε καὶ ἔλλειψις, καὶ τὸ πολὺ καὶ ὀλίγον, καὶ ἡ ἀνισότης, πάντα τῇ ὕλῃ προσήκοντα, ἅπερ ἴσως διὰ τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ μικροῦ αὐτὸς ἐνεδείξατο· ὡς τῆς ὕλης, ἀσωμάτου μὲν καὶ ἀμεγέθους οὔσης, καὶ διὰ τοῦτο μικρᾶς ἂν λεγομένης· παντὸς δ' ὄγκου καὶ πάσης διαστάσεως αἰτίας, καὶ διὰ τοῦτο μεγάλης.

ς'. Ταύτην δὴ τὴν ὕλην τινὲς μὲν ἀσώματον ἔφασαν· ἄλλοι δὲ σῶμα κεκλήκασιν ἄποιον· οἱ μὲν διὰ τὸ εἶναι παντελῶς ἀμεγέθη τε καὶ ἀδιάστατον, οἱ δὲ διὰ τὸ οἷον πάρεσιν ὑπάρχειν καὶ ἔκστασιν, καὶ ἀοριστίαν τῆς ἀσωμάτου καὶ ἀμερίστου καὶ νοητῆς φύσεως. Ὅθεν καὶ σῶμα ταύτην ἐκάλεσαν, οὐ τὸ κατ' εἶδος καὶ λόγον ὑφεστὼς, καὶ τρισὶ διαστάσεσιν ὡρισμένον εἰδητικῶς· ἀλλὰ τὸ πάντῃ παρειμένον τε καὶ ἐκλελυμένον, καὶ πανταχόθεν ἀπὸ τοῦ ὄντος ἀποῤῥέον εἰς τὸ μὴ ὄν.

ζ'. Ταύτην τὴν ὕλην καὶ ἄφθαρτον φαντάζονται καὶ ἀγέννητον. Τὸ μὲν γὰρ εἶδος καὶ τὴν στέρησιν ὡς ἐναντία γίνεσθαί τε καὶ φθείρεσθαι λέγουσι· καὶ τοῦ μὲν εἴδους παρόντος ἀπεῖναι τὴν στέρησιν, τῆς δὲ στερήσεως παρούσης ἀπεῖναι τὸ εἶδος, καὶ οὕτω τὴν γέννησιν ἐπιτελεῖσθαι καὶ τὴν φθοράν· τὴν ὕλην δ' οὖσαν ὑποκείμενον καὶ κατὰ τὸ δυνάμει οὐσιωμένην, καὶ μετὰ τῆς στερήσεως εἶναι, καὶ τοῦ εἴδους ἐνεργείᾳ παρόντος μένειν, καὶ διασώζειν τὸ δυνάμει αὐτῆς ἀναλλοίωτον, ὅθεν μηδὲ μεταβάλλειν ταύτην ἀπὸ τοῦ δυνάμει εἰς τὸ ἐνεργείᾳ ποτέ· ἀλλὰ μένουσαν ὅπερ ἐστὶ, δέχεσθαι τὸ εἶδος· καὶ τοῦ εἴδους ὑποχωροῦντος μένειν πάλιν ὅπερ πρότερον ἦν, καὶ οὕτω μήτε γίνεσθαι μήτε φθείρεσθαι. Ἴσως δὲ πῶς μὲν ἀγέννητος ἔσται ἡ ὕλη καὶ ἄφθαρτος, πῶς δὲ γεννητὴ καὶ κατὰ φύσιν φθαρτή. Ἀγέννητος μὲν οὖν ἔσται, διὰ τὸ μὴ ἔκ τινος ὑποκειμένου πρώτου καθ' αὑτὸ ἐνυπάρχοντος γίνεσθαι· αὕτη γὰρ πρῶτόν ἐστιν ὑποκείμενον, ἐνυπάρχον καθ' αὑτὸ, καὶ ἄφθαρτος πάλιν κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον, διὰ τὸ μὴ εἶναί τινα στοιχειώδη ταύτης ἀρχὴν, εἰς ἣν καὶ ἀναλυθήσεται, εἴ γε τὸ φθειρόμενον φυσικῶς, οὐ τῷ ἀναλύεσθαι εἰς τὸ μὴ ὂν φθείρεσθαι λέγεται, ἀλλὰ τῷ (ἀναλύεσθαι) εἰς ἐκεῖνο ἐξ οὗ πρώτως ἐνυπάρχοντος (καὶ) μὴ κατὰ συμβεβηκὸς, ἐγεγόνει. Γεννητὴ δέ ἐστιν ἡ ὕλη κατὰ τὸ ἔχειν αἴτιον ποιητικόν τε καὶ τελικὸν, ἐκ τοῦ μηδαμῇ μηδαμῶς ὄντος ὑπὸ Θεοῦ παραχθεῖσα εἰς δεῖγμα καὶ μεγαλωσύνην τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ καὶ δυνάμεως. Ἐπεὶ γοῦν ἡ ὕλη

A indigere perspexerimus, quod ita natura comparatum sit, ut utrumque contrariorum per vices suscipere possit; in materiæ notitiam per formarum negationem ad subjectum suscipiendi facultate præditum abducentem pervenimus [22].

5. Hanc materiam Plato [23] magnum et parvum appellavit, ex una oppositione omnes illi oppositiones inesse testificans, et dualitatem interminatam et asymmetriam [quasi dicas, incommensurabilitatem] ipsam vocavit; cujus partes sunt, excessus et defectus, et multum et paucum, et inæqualitas, omnia materiæ convenientia, quæ fortassis ipse per magnum et parvum subindicavit; **20** quod materia corporis quidem et magnitudinis expers sit, et eapropter parva dicatur; omnis autem
B molis et dimensionis causa sit, et ideo magna [appelletur].

6. Hanc nimirum materiam aliqui corporis expertem dixerunt; alii corpus qualitatibus orbatum vocarunt; illi quidem quod prorsus magnitudine et dimensione vacet; hi vero quod veluti remissio et excessio et infinitio sit incorporeæ et impartibilis intelligibilisque naturæ [24]. Proinde hanc etiam corpus appellarunt, non id quod per formam et rationem [seu speciem] subsistat, sed quod prorsus remissum et solutum sit, et omni ex parte ab ente in non ens defluat [25].

7. Et hanc materiam etiam generationis et corruptionis expertem imaginantur. Formam enim et
C privationem ut contraria generari et corrumpi dicunt; et præsente quidem forma, privationem abesse; privatione autem præsente, formam abesse; ac ita generationem et corruptionem perfici; materiam autem, cum sit subjectum et in eo quod est potestate suam habeat essentiam, et cum privatione esse, et forma actu præsente manere, hocque suum potestate esse ab omni alteratione **21** liberum conservare [26]; atque hinc effici, ut nec a potestate esse ad actu esse commutetur, sed manens quod est, formam suscipiat; et forma recedente maneat iterum quod prius erat; et sic nec generetur nec corrumpatur. Fortassis autem quodammodo materia generationis et corruptionis expers est; quodammodo autem generationi et se-
D cundum naturam corruptioni est obnoxia. Itaque generationis quidem expers erit, quod ex aliquo subjecto primo quod per se insit, non generetur [27]. Ipsa enim primum est subjectum quod per se inest. Nec vero corruptioni erit subjecta per eamdem rationem, quod nullum elementare sit ipsius principium in quod etiam resolvatur; siquidem quod interit naturaliter, non ideo quod in non ens resolvatur, interire dicitur, sed quod in id [resolvatur], ex quo ut primum inesset, non per accidens, generatum fuerat. Generationi autem subjecta est materia, quatenus causam habet efficientem et finalem;

[22] 1 Phys. c. 10. t. 80. [23] Plato Parm. et Tim.; Plot. Enn. 2, lib. 4, c. 11; Zab. lib. 2 de materia prima, c. 9. [24] Zab. ibid. lib. 2, c. 12. [25] 1 Phys. c. 10, t. 82. [26] Zab. 1 de mat. prima, c. 11. [27] 1 Phys. c. 10, t. 82.

ut quæ ex nihilo prorsus a Deo producta fuerit, ut A suam bonitatem et potentiam ostenderet illustremque redderet. Quoniam vero materia ex nihilo producta **22** est, profecto etiam perfectæ corruptioni obnoxia erit; tametsi alioqui Deus, qui est ipsa summa bonitas, opificium suum non in nihilum, sed in meliorem statum commutaturus sit.

μὴ οὖσα παρῆκται, πάντως ὑπόκειται καὶ φθορᾷ παντελεῖ· κἂν ὁ πανάγαθος Θεὸς οὐκ εἰς τὸ μὴ εἶναι, μᾶλλον μὲν οὖν εἰς τὸ κρειττόνως εἶναι μετασκευάσοι τὴν δημιουργίαν αὐτοῦ.

8. Præterea Platonici quidem materiam omnis alterationis expertem, Peripatetici autem totam penitus alterationi subjectam esse aiunt. Verum illi cum de qualitatis experte loquantur, prima [inquam] materia; non concedunt ipsam alterationi subjici. Id enim alteratur, quod qualitate est præditum, aliam abjiciens, et aliam assumens qualitatem. Quod autem qualitate vacat, quo tandem modo alterari quiverit? Propterea etiam compositam essentiam, formam in materia, non ex forma et materia dicunt; ut quæ simul invicem non alterentur. B Peripatetici autem propinquam materiam accipientes, ut quatuor elementa, merito etiam alterari dicunt ipsam ut qualitate præditam, et ex forma ac materia compositum esse; ut hujusmodi materia in aliam formam mutetur, et forma illa a materia suscipiatur.

η'. Ἔτι τὴν ὕλην οἱ μὲν Πλατωνικοὶ λέγουσιν ἀναλλοίωτον, οἱ δὲ Περιπατητικοὶ ὅλην δι' ὅλης ἀλλοιωτήν. Ἀλλ' οἱ μὲν περὶ τῆς ἀποίου λέγοντες ὕλης τῆς πρώτης οὐ συγχωροῦσιν ἀλλοιοῦσθαι αὐτήν. Ἀλλοιοῦται γὰρ τὸ πεποιωμένον, ἄλλην μὲν ἀποβάλλον, ἄλλην δὲ προσλαμβάνον ποιότητα· τὸ δ' ἄποιον, πῶς ἂν ἀλλοιωθείη; Διὰ τοῦτο καὶ τὴν σύνθετον οὐσίαν εἶδος ἐν ὕλῃ φασίν· ἀλλ' οὐκ ἐξ εἴδους καὶ ὕλης, ὡς μὴ συναλλοιουμένων ἀλλήλοις. Οἱ δ' ἀπὸ τοῦ περιπάτου τὴν προσεχῆ λαμβάνοντες ὕλην, ὡς τὰ τέσσαρα στοιχεῖα, εἰκότως καὶ ἀλλοιοῦσθαι λέγουσι ταύτην ὡς πεποιωμένην, καὶ ἐξ ὕλης καὶ εἴδους τὸ σύνθετον εἶναι, εἰς εἶδος ἕτερον μεταβαλλούσης τῆς τοιαύτης ὕλης καὶ ὑλουμένου τοῦ εἴδους ἐκείνου.

---

23 SYNOPSIS CAPITIS III,

QUOD EST DE CAUSIS ET EFFECTIS, UBI ETIAM DE FORTUNA ET CASU.

1. Causas et effecta dividit in per se et per accidens talia, eademque exemplis declarat. — 2. Per ἐπιδιαίρεσιν ambo ista in propinqua et remota dividit, et exemplis iterum illustrat: simul ostendens causas per se et per accidens non tantum absolute, sed etiam conjuncte dici posse. — 3. Per aliam ἐπιδιαίρεσιν causas et effecta per se et per accidens, propinqua item et remota in talia actu et potestate partitur, docens causas et effecta actu, simul esse et simul non esse; non item causas et effecta potestate. — 4. Duo præcepta dat de cujusque rei suprema, id est, præcipua causa inquirenda; et de causis ita assignandis, ut effectis conveniant. — 5. Duo theoremata proponit; prius, quod causæ per se non aliæ in aliis effectis seorsim, sed plures in uno effecto simul, quin potius omnes inveniantur; tametsi nonnunquam aliquot conveniant, ut forma et finis in naturalibus, et nonnunquam etiam efficiens: posterius, quod eodem modo quædam sibi invicem causæ sint, quomodo laborare bonæ valetudinis, et bona valetudo laborandi causa est. — 6. Ostendit fortunam et casum dici causas veluti efficientes, sed tamen per accidens, easque in raris contingentibus **24** *consistere. — 7. Eadem a se invicem distinguit, ut fortuna in iis quæ secundum electionem fiunt; casus in iis quæ secundum naturam contingunt, versetur. — 8. Fortunam secundum qualitatem, in secundam et adversam; secundum quantitatem, in εὐτυχίαν et δυστυχίαν distinguit; quæ tamen ambo duntaxat in illis quæ agere possunt, et proinde in nullo inanimato, nec bestiis, nec etiam pueris reperiuntur, proprie quidem loquendo. — 9. Ambo fortunam et casum ad generaliter dictum αὐτόματον, id est, casum reducit; ubi τοῦ αὐτομάτου ὁμωνυμίαν et etymologiam explicat. — 10. Docet quare etiam omnis casus, causa dicatur, quanquam per accidens. — 11. Τὸ frustra describit et trifariam dici ostendit. — 12. Per occupationem ostendit, quanquam pater sit causa quodammodo efficiens filii in generatione materiali: quod tamen in divina generatione Deus Pater Filii sit causa pure essentialis, non efficiens, propterea quod nec creatus, nec factus est Filius, sed genitus; quanquam alias omnium aliarum creaturarum proprie causa est efficiens, angelorum etiam.*

CAPUT III.

De causis et effectis, ubi etiam de de fortuna et casu.

C

1. Causarum quædam sunt per se, quædam per accidens [28]. Eodemque modo eorum quæ a causis proficiscuntur, hoc est effectorum, quædam per se sunt, quædam per accidens. **25** Veluti causa efficiens per se quidem statuæ est statuarius; per accidens autem, Polycletus, aut albus, aut musicus. Accidit enim statuario ut Polycletus fortasse vocaretur, et albus esset aut musicus. Pari modo etiam effectum statuarii

ΚΕΦΑΛ. Γ'.

Περὶ αἰτιατῶν, ἐν ᾧ καὶ περὶ τύχης καὶ αὐτομάτου.

α'. Τῶν αἰτίων τὰ μὲν ἔστι καθ' αὑτά, τὰ δὲ κατὰ συμβεβηκός. Ὡσαύτως καὶ τῶν ὧν εἰσιν αἴτια, τουτέστι τῶν αἰτιατῶν, τὰ μὲν καθ' αὑτά, τὰ δὲ κατὰ συμβεβηκός. Οἷον ποιητικὸν αἴτιον τοῦ ἀνδριάντος καθ' αὑτὸ μὲν ὁ ἀνδριαντοποιός, κατὰ συμβεβηκὸς δὲ ὁ Πολύκλειτος, ἢ ὁ λευκός, ἢ ὁ μουσικός. Συνέβη γὰρ τῷ ἀνδριαντοποιῷ Πολυκλείτῳ καλεῖσθαι τυχὸν καὶ λευκῷ εἶναι ἢ μουσικῷ. Ὁμοίως δὲ καὶ ἀνδριαν-

[28] 2 Phys. c. 3, t. 32, 33; 4 Metaphys. c. 2.

τοποιοῦ αἰτιατὸν καθ' αὑτὸ μὲν ὁ ἀνδριάς, κατὰ A συμβεβηκὸς δὲ ὁ Μαρκίων ἴσως, ἢ ὁ τρίπηχυς ἢ ὁ ἐρυθρός. Συνέβη γὰρ τῷ ἀνδριάντι ἀνεστηλῶσθαι διὰ Μαρκίωνα καὶ καλεῖσθαι Μαρκίωνι, καὶ τριπήχει εἶναι ἢ ἐρυθρῷ

β'. Τῶν αἰτίων δὲ καὶ τῶν αἰτιατῶν ὁμοῦ, τῶν τε καθ' ἑαυτά, καὶ κατὰ συμβεβηκός, τὰ μέν ἐστι προσεχῆ, τὰ δὲ πόῤῥω· οἷον, προσεχὲς αἴτιον καθ' αὑτὸ τοῦδε τοῦ ἀνδριάντος ὅδε ὁ ἀνδριαντοποιός· καὶ ἔτι πόῤῥω ὁ τεχνίτης. Προσεχὲς αἰτιατὸν καθ' αὑτὸ τοῦδε τοῦ ἀνδριαντοποιοῦ ὅδε ὁ ἀνδριάς· πόῤῥω δὲ ὁ ἁπλῶς ἀνδριάς, καὶ ἔτι ἡ εἰκών. Προσεχὲς αἴτιον κατὰ συμβεβηκὸς ὁ Πολύκλειτος· πόῤῥω δὲ ὁ ἄνθρωπος· καὶ ἔτι τὸ ζῶον, ἢ ὁ λευκός· καὶ ἔτι ὁ κεχρωματισμένος. Καὶ τὸ μὲν λευκόν, καὶ ὅλως τὸ B κεχρωματισμένον, κατὰ συμβεβηκὸς ὑπάρχει τῷ Πολυκλείτῳ· ὁ δ' ἄνθρωπος καὶ ὅλως τὸ ζῶον καθ' αὑτό. Τῷ ἀνδριάντι οὐ μόνον ὁ λευκὸς καὶ ὁ κεχρωματισμένος, ἀλλὰ καὶ ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ζῶον, κατὰ συμβεβηκός εἰσιν αἴτια. Εἰ γὰρ ὁ Πολύκλειτος αἴτιος κατὰ συμβεβηκὸς τοῦ ἀνδριάντος ἐστὶ, τῷ Πολυκλείτῳ δὲ καθ' αὑτὸ ὑπάρχει ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ζῶον· καὶ ὁ ἄνθρωπος ἄρα καὶ τὸ ζῶον κατὰ συμβεβηκός εἰσιν αἴτια τοῦ ἀνδριάντος. Προσεχὲς αἰτιατὸν κατὰ συμβεβηκὸς ὁ Μαρκίων· πόῤῥω δὲ ὁ ὠνομασμένος. Καὶ πάλιν προσεχὲς αἰτιατὸν τόδε τὸ τρίπηχυ· πόῤῥω δὲ ὁ ἁπλῶς τρίπηχυς καὶ ἔτι ὁ μεμεγεθισμένος· ἀλλὰ τὸ μὲν τρίπηχυ καὶ τὸ μεμεγεθισμένον κατὰ συμβεβηκὸς τῷ Μαρκίωνι, τὸ ὠνομασμένον δὲ καθ' αὑτό. Πάντα δ' ὁμοῦ ταῦτα C καὶ τὰ τοιαῦτα κατὰ συμβεβηκὸς αἰτιατὰ τοῦ ἀνδριαντοποιοῦ· τὰ καθ' αὑτὸ δὲ καὶ τὰ κατὰ συμβεβηκὸς αἴτια μὴ μόνον ἀπολελυμένως, ἀλλὰ καὶ συμπεπλεγμένως δύναται λέγεσθαι· οἷον αἴτιον τοῦ ἀνδριάντος οὐ μόνον ὁ ἀνδριαντοποιὸς ῥηθείη ἂν ἰδικῶς, καὶ πάλιν ἰδικῶς ὁ Πολύκλειτος, ἀλλὰ καὶ κατὰ συμπλοκὴν ὁ Πολύκλειτος ἀνδριαντοποιός. Ὡσαύτως δὲ καὶ τὰ αἰτιατά.

γ'. Πάντων δὲ τῶν εἰρημένων αἰτίων καὶ αἰτιατῶν, τῶν τε καθ' αὑτὸ καὶ τῶν κατὰ συμβεβηκός, τῶν τε προσεχῶν καὶ τῶν πόῤῥω, τὰ μὲν δυνάμει λέγεται, τὰ δὲ ἐνεργείᾳ. Τὸ δυνάμει δὲ νῦν οὐ τὸ οἷόν τε γίνεσθαι δηλοῖ, ἀλλ' ἁπλῶς τὸ μὴ ἐνεργοῦν, μήτ' αὖ ἐνεργούμενον. Οὐκ ἐνεργεῖ δὲ καὶ τὰ οἷά τε ἐνεργῆσαι καὶ τὰ πεπαυμένα τοῦ ἐνεργεῖν· ὥσπερ D πάλιν οὐκ ἐνεργεῖται. καὶ τὰ οἷά τε ἐνεργηθῆναι καὶ τὰ πεπαυμένα τοῦ ἐνεργεῖσθαι. Τὰ μὲν οὖν ἐνεργείᾳ αἴτια καὶ (τὰ) αἰτιατά, ἅμα τε ἔστι καὶ πάλιν ἅμα οὐκ ἔστιν· ἤγουν συνεισφέρει τε ἄλληλα καὶ συναναιρεῖ. Ἅμα γάρ ἐστιν ὁ οἰκοδομῶν οἰκοδόμος, καὶ τὸ οἰκοδομούμενον οἴκημα· καὶ μὴ ὄντος τοῦ οἰκοδομοῦντος, οὐδὲ τὸ οἰκοδομούμενόν ἐστιν. Ὡσαύτως καὶ τοῦ οἰκοδομουμένου μὴ ὄντος, οὐκ ἔστιν οὐδ' ὁ οἰκοδομῶν. Τὰ δὲ δυνάμει οὐκ ἀεὶ ἅμα ἔστι καὶ ἅμα οὐκ ἔστι. Δυνατὸν γὰρ ἢ τὴν οἰκίαν διαμένειν, τὸν δ' οἰκοδόμον θανεῖν· ἢ τοῦτον μὲν ζῆν ἔτι, τὴν δ' οἰκίαν καταπεσεῖν.

per se quidem est statua; per accidens autem, Marcion forte, aut tricubitus, aut rufus. Accidit enim statuæ, ut propter Marcionem erecta fuerit, et Marcion vocaretur, ac tricubita aut rufa foret.

2. Porro causarum et effectorum simul, cum per se tum per accidens, alia propinqua sunt, alia remota. Exempli gratia, causa propinqua per se hujusce statuæ est hic statuarius; remota vero, simpliciter statuarius; et adhuc remotior, artifex. Propinquum effectum per se hujusce statuarii est hæc statua; remotum autem, simpliciter statua; et amplius, imago. Propinqua causa per accidens est Polycletus; remota autem, homo; et adhuc remotior, animal, aut albus; et porro colore præditus. Ac album quidem et ipsum omnino colore præditum, Polycleto insunt per accidens; homo autem et omnino animal, per se. At vero statuæ non tantum albus et coloratus, sed 26 etiam homo et animal per accidens sunt causæ. Cum enim Polycletus causa statuæ sit per accidens, Polycleto autem per se insit homo et animal, hominem igitur et animal per accidens esse causas statuæ necesse est. Propinquum effectum per accidens est Marcion: remotum, nomine præditus. Et iterum propinquum effectum est hoc tricubitum; remotum autem, simpliciter tricubitus; et adhuc remotius, magnitudine præditus. Sed tricubitum quidem et magnitudine præditum Marcioni insunt per accidens; nomine præditum vero, per se. Omnia autem hæc et hujus generis alia per accidens sunt effecta statuarii [29]. Cæterum causæ cum per se, tum per accidens, non tantum absolute, sed etiam conjuncte dici possunt; veluti causa statuæ non tantum statuarius seorsim, sed etiam conjuncte, Polycletus statuarius dici poterit; eodemque etiam modo effecta se habent [30].

3. Omnes insuper causæ et effecta de quibus dictum est, cum quæ per se et per accidens, tum quæ propinqua et remota sunt; partim potestate, partim actu dicuntur. Potestate autem hic non id quod fieri potest, declarat; sed quod nec agit, nec agitur. 27 Atqui non agunt cum ea quæ agendi habent potentiam, tum quæ agere cessaverunt. Quemadmodum vicissim non aguntur, cum quæ potentiam habent qua agi possint, tum quæ agi desierunt. Quæ igitur causæ et effecta sunt actu, simul et sunt, et simul non sunt [31]; hoc est se mutuo simul et inferunt et tollunt. Simul enim sunt ædificans architectus, et domus quæ ædificatur; et si non sit ædificans, nec erit quod ædificatur; eodemque modo si non sit quod ædificatur, nec erit ædificans. Quæ vero potestate sunt, non semper simul sunt et simul non sunt. Fieri enim potest, ut vel domus permaneat, cum architectus est mortuus; vel hic quidem adhuc vivat, cum domus collapsa est [32].

[29] 2 Phys. c. 3, t. 33. [30] 2 Phys. c. 3, t. 34. [31] 2 Phys. c. 3, t. 37; 4 Metaphys. c. 2. [32] 2 Phys. c. 3, t. 38.

4. Jam vero cujusque rei perpetuo suprema, A hoc est, præcipua causa inquirenda est. Exempli gratia, homo ædificat, quia ædificator est: ædificator autem per ædificatoriam ædificat. Ædificatoria igitur prior et magis præcipua causa est. Præterea causæ ita sunt assignandæ, ut effectis conveniant, veluti propinquæ propinquis, remotæ remotis; et quæ quidem **28** actu sint, his quæ sunt actu; quæ autem potestate sint, his quæ potestate sunt.

δ'. Χρὴ δ' ἀεὶ τὸ ἀκρότατον, εἴτουν τὸ κυριώτατον αἴτιον ἑκάστου τῶν πραγμάτων ζητεῖν· οἷον, ὁ ἄνθρωπος οἰκοδομεῖ, διότι οἰκοδόμος· οἰκοδομεῖ δ' ὁ οἰκοδόμος κατὰ τὴν οἰκοδομικήν· ἡ ἄρα οἰκοδομικὴ πρότερον καὶ κυριώτερον αἴτιον. Ἔτι καταλλήλως τοῖς αἰτιατοῖς ἀποδοτέον τὰ αἴτια· οἷον τοῖς προσεχέσι τὰ προσεχῆ, καὶ τοῖς πόῤῥω τὰ πόῤῥω· καὶ τὰ μὲν κατὰ τὸ ἐνεργείᾳ τοῖς κατὰ τὸ ἐνεργείᾳ, τὰ δὲ κατὰ τὸ δυνάμει τοῖς κατὰ τὸ δυνάμει.

5. Porro haud in aliis effectis aliæ causæ considerantur [33]; veluti in alio effecto causa efficiens, et in alio finalis, et in alio rursus alia; sed multæ in uno, vel potius in unoquoque omnes, tametsi nonnunquam aliquot causæ in unum coeunt. In B domo enim causa efficiens ædificator est, vel potius ipsa ædificandi scientia. Finalis, pluviarum, ventorum et æstuum depulsio. Et materialis quidem, lapides, ligna et lutum; formalis vero, figura et forma; et in universum species ad cujus similitudinem efficitur. Quod si vero aliquis etiam de instrumentali inquirat; serram, et asciam, et perpendiculum, et alia quædam inveniet. Sin etiam de exemplari, est illa domus delineatio et conformatio quæ prius in mente exstitit. Porro autem in quibusdam effectibus quædam causæ in unum mutuo coeunt [34]. In naturalibus enim rebus et forma et finis idem sunt; quandoquidem natura formæ causa omnia antecedentia molitur. Suntque forma et finis ratione quidem et definitione duo; numero C autem et subjecto unum sunt. Quare **29** interdum formalis et finalis causa in unum coire possunt. Sed et nonnunquam etiam cum his coincidit efficiens; licet non subjecto, vel numero, at specie tamen. Homo enim hominem generat; estque ei qui generatur, pater quodammodo causa efficiens, qui cum eo quoad speciem et essentiæ rationem idem est [35]. Insuper et alia aliorum eodem modo causæ sunt, ut laborare bonæ valetudinis, et bona valetudo laborandi causa est; non solum enim laborare bonæ valetudinis causa est efficiens, bona autem valetudo finalis causa laborandi, siquidem bonæ valetudinis gratia labor suscipitur, sed utique etiam bona valetudo laborandi causa efficiens agnoscitur; siquidem is modo qui bene valet, la- D borare et opus suum exercere potest: Quare una eademque res pluribus modis causa dici, et quoad eumdem modum tam causa quam effectus alicubi reperiri potest [36].

ε'. Οὐκ ἄλλοις δὲ τῶν αἰτιατῶν ἄλλα τῶν αἰτίων ἐνθεωροῦνται· οἷον ἄλλῳ μὲν αἰτιατῷ ποιητικὸν αἴτιον, ἄλλῳ δὲ τελικὸν, καὶ ἑτέρῳ αὖ ἕτερον· ἀλλὰ πολλὰ τῷ ἑνὶ, μᾶλλον δ' ἑκάστῳ τὰ πάντα· κἄν ποτε συνέβη τινὰ τῶν αἰτίων εἰς ἕν. Ἐπὶ μὲν γὰρ τῆς οἰκίας αἴτιον ὁ οἰκοδόμος ποιητικὸν, ἢ μᾶλλον ἡ οἰκοδομική. Τελικὸν δὲ ἡ ἀπαλέξησις τῶν ὄμβρων, τῶν ἀνέμων καὶ τῶν καυμάτων. Καὶ ὑλικὸν μὲν οἱ λίθοι, τὰ ξύλα καὶ ὁ πηλὸς, εἰδικὸν δὲ τὸ σχῆμα καὶ ἡ μορφὴ, καὶ ὅλως τὸ εἶδος καθ' ὃ γίνεται. Εἰ δέ τις ζητοίη καὶ ὀργανικὸν, εὑρήσει τὸν πρίονα, τὸ σκέπαρνον, τὴν κάθετον, καὶ ἄλλα τινά. Εἰ δὲ καὶ παραδειγματικὸν, ἔστιν ἡ προδιατύπωσις τῆς οἰκίας καὶ προδιαμόρφωσις. Ἐπὶ δέ τινων αἰτιατῶν τινα τῶν αἰτίων ἀλλήλοις συνέρχονται εἰς ταυτό. Τὸ αὐτὸ γὰρ ἐν φυσικοῖς καὶ εἶδός ἐστι καὶ τέλος· ἐπείπερ ἡ φύσις ἕνεκα τοῦ εἴδους μηχανᾶται πάντα τὰ προηγούμενα. Καὶ ἔστι τὸ εἶδος καὶ τὸ τέλος δύο μὲν κατὰ τὸν λόγον· ἓν δὲ κατ' ἀριθμὸν καὶ τὸ ὑποκείμενον. Ὥστε εἰς ἓν ἔρχεσθαι δύναταί ποτε τὸ εἰδικὸν αἴτιον καὶ τὸ τελικόν. Ἐνίοτε δὲ ταυτὸ γίνεται τούτοις καὶ τὸ ποιητικὸν, εἰ καὶ μὴ τῷ ὑποκειμένῳ, μηδὲ τῷ ἀριθμῷ· τέως δ' οὖν τῷ εἴδει. Ἄνθρωπος γὰρ ἄνθρωπον γεννᾷ· καὶ ἔστι τῷ γεννωμένῳ ποιητικόν πως αἴτιον ὁ πατὴρ, ταυτὸν ὢν αὐτῷ κατὰ τὸ εἶδος καὶ τὸν λόγον τῆς οὐσίας. Τινὰ δὲ καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀλλήλων ἐστὶν αἴτια· ὡς τὸ πονεῖν τῆς εὐεξίας, ἡ εὐεξία τε τοῦ πονεῖν· οὐ μόνον γὰρ τὸ μὲν πονεῖν αἴτιόν ἐστι τῆς εὐεξίας ποιητικὸν, ἡ δ' εὐεξία τελικὸν αἴτιον τοῦ πονεῖν, ἐπείπερ ἕνεκα τῆς εὐεξίας παραλαμβάνεται τὸ πονεῖν· ἀλλὰ δὴ καὶ ἡ εὐεξία ποιητικὸν αἴτιον γινώσκεται τοῦ πονεῖν· εἴγε τοῦ εὐεκτοῦντός ἐστι τὸ δύνασθαι πονεῖν τε καὶ ἐνεργεῖν. Ὥστε τὸ αὐτὸ καὶ ἓν δύναται πλεοναχῶς τε αἴτιον λέγεσθαι, καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εὑρίσκεσθαί που καὶ αἴτιον ὁμοῦ καὶ αἰτιατόν.

6. Postremo etiam fortunam et casum causas quasdam tanquam efficientes, veruntamen per accidens appellant [37]. Fortuna enim et casus causæ quædam sunt per accidens in iis quæ fiunt alicujus gratia, et horum in illis quæ raro fiunt. Cum **30** enim contingens trifariam dividatur: in

ς'. Λέγουσι δὲ καὶ τὴν τύχην καὶ τὸ αὐτόματον αἰτιά τινα οἱονεὶ ποιητικὰ, πλὴν κατὰ συμβεβηκός. Τύχη γὰρ καὶ αὐτόματον αἰτιά τινα κατὰ συμβεβηκὸς ἐν τοῖς ἕνεκά του γινομένοις, καὶ τούτων ἐν τοῖς ἐπ' ἔλαττον. Τοῦ γὰρ ἐνδεχομένου διαιρουμένου τριχῶς, εἴς τε τὸ ἐπὶ πολὺ, καὶ τὸ ἐπίσης, καὶ τὸ

[33] 2 Phys. c. 3, t. 30; 4 Metaphys. c. 2. [34] 2 Phys. c. 7, t. 70. [35] 4 Phys. c. 3, t. 30; 4 Metaphys. c. 2. [36] 2 Phys. c. 5, t. 53, et c. 6, t. 57, 65. [37] 2 Phys. c. 5, t. 48, 50, 51, et c. 6, t. 57.

ἐπ' ἔλαττον· ἡ τύχη καὶ τὸ αὐτόματον ἐν τοῖς ἐπ' ἔλαττον φαίνονται.

id quod ut plurimum, et in id quod ex æquo, et in id quod raro contingit; fortuna et casus in his spectantur, quæ raro contingunt.

ζ'. Καὶ ἡ μὲν τύχη ἐν τοῖς κατὰ προαίρεσιν· οἷον, εἴ τις ἐπὶ τῷ καταβαλεῖν θεμέλιον σκάπτων ἐνέτυχε θησαυρῷ· τὸ δ' αὐτόματον ἐν τοῖς κατὰ φύσιν· οἷον εἴ ποθεν λίθος μή τινος βαλόντος αὐτὸν μόνος κατενεχθεὶς ἐπάταξεν ἄνθρωπον, ἢ τινος ἵππος ὑπὸ τῶν πολεμίων ληφθεὶς καὶ τὰς προτέρας νομὰς φαντασθεὶς εἰς τὸν οἰκεῖον δεσπότην ἦλθε τοὺς πολεμίους φυγών· φύσις γὰρ καὶ πᾶσα ἡ ἄλογος καλεῖται ζωή. Ὅθεν τὰ μὲν ἐπισυμβαίνοντα ταῖς ἀλόγοις ἐνεργείαις καὶ φυσικαῖς ἀπὸ ταυτομάτου φασί· καὶ τὸ προηγησάμενον αἴτιον λέγουσιν αὐτόματον. Ὅσα δὲ ταῖς κατὰ προαίρεσιν ἐνεργείαις ἐπισυμβαίνει, ταῦτ' ἀπὸ τύχης· καὶ τύχην, τὴν παρυφισταμένην αἰτίαν τῇ προαιρέσει καὶ τοῖς κατὰ προαίρεσιν.

7. Et fortuna quidem in iis quæ secundum electionem fiunt; veluti si quis ad fundamentum jaciendum fodiens in thesaurum incidat; casus autem in iis quæ secundum naturam fiunt [38]; exempli gratia, si alicunde lapis ut nemo ipsum projecerit a se delapsus percusserit hominem [39], aut alicujus equus ab hostibus captus et priora pascua imaginatus ab hostibus fuga elapsus sit, et ad proprium dominum se contulerit. Nam et omnis bruta vita, natura dicitur. Unde etiam quæ rationis expertibus et naturalibus operationibus adventitia ratione accidunt, a casu pronuntiant; et causam antegressam, casum nuncupant. Quæ autem actionibus ab electione proficiscentibus insuper accidunt [40], hæc a fortuna profitentur; et causam quæ electioni et ab electione ortis juxta assistit, fortunam appellant [41].

η'. Ἀλλ' ἀγαθὴν μὲν τύχην, ὅταν τι ἀγαθὸν ἀποβῇ· φαύλην δ', ὅταν φαῦλον. Ὁπόταν δὲ τὰ ἀποβαίνοντα μέγεθος ἔχωσιν, εὐτυχίαν καὶ δυστυχίαν φασί. Τὸ δ' εὐτυχεῖν καὶ τὸ δυστυχεῖν ἐν τοῖς δυναμένοις πράττειν γνωρίζεται. Καὶ γὰρ εὐπραγεῖν ἐστι καὶ δυσπραγεῖν. Ὅθεν οὐδὲν ἄψυχον ἢ θηρίον ἢ παιδίον εὐτυχεῖν λέγεται κυρίως ἢ δυστυχεῖν, εἰ μὴ καθ' ὁμοιότητα· καθὼς ἔφη Πρώταρχος εὐτυχεῖς εἶναι τοὺς λίθους ἐξ ὧν οἱ βωμοί, ὅτι τιμῶνται· οἱ δ' ὁμόζυγες αὐτῶν καταπατοῦνται.

8. Et bonam quidem fortunam cum aliquid boni evenit; malam, cum mali aliquid. Quando denique iis quæ eveniunt, magnitudo quædam **31** inest, εὐτυχίαν [42], hoc est ingentem fortunæ prosperitatem, et δυστυχίαν, id est ingens infortunium nominant [43]. Fortunatum autem et infortunatum esse in iis quæ possunt agere, animadvertitur. Hoc enim idem est quod prospere et male agere. Unde fit, ut nullum inanimatum, aut bestia, aut puer fortunatus aut infortunatus esse proprie dicatur, nisi per similitudinem, quemadmodum Protarchus dixit, fortunatos esse lapides ex quibus altaria exstruuntur, quod honore afficiantur; cum reliqui qui sunt ejusdem generis, pedibus conculcentur [44].

θ'. Συνάγεται δὲ καὶ ἡ τύχη καὶ τὸ αὐτόματον εἰς τὸ γενικῶς ὠνομασμένον αὐτόματον. Τοῦτο δὲ τὸ κοινῶς αὐτόματον οὕτω κέκληται ὡς αὐτὸ μάτην ὅσον ἐπὶ τῷ ἀκολουθοῦντι ἀποτελέσματι προσγινόμενον· ὅσον γὰρ ἐπὶ τῇ εὑρέσει τοῦ θησαυροῦ μάτην ἡ σκάψις προγέγονεν, ἐπεὶ διὰ τὴν τοῦ θεμελίου καταβολὴν καὶ ἡ τοῦ λίθου καταφορά, καὶ ἡ τοῦ ἵππου ἐκ τῶν πολεμίων φυγή, μάτην ὅσον ἐπὶ τοῖς παρηκολουθηκόσιν ἀποτελέσμασι προγεγόνασιν. Οὔτε γὰρ ὁ λίθος ἕνεκα τοῦ πατάξαι κατήνεκται· οὔθ' ὁ ἵππος τοὺς πολεμίους ἐκπέφευγεν, ἕνεκα τοῦ πρὸς τὸν ἴδιον δεσπότην ἐλθεῖν· ἀλλ' ὁ μὲν ἵνα τὸν οἰκεῖον καταλάβῃ τόπον, τὸ κάτω καὶ μέσον, ἤγουν ὁ λίθος (πάντα γὰρ τὰ βάρη αὐτοφυῶς ἐπὶ τὸ κέντρον ὁρμᾷ)· ὁ δ' ἵππος ἵνα πρὸς τὰς συνήθεις ἔλθῃ νομάς.

9. Jam vero fortuna et casus ad sic generaliter dictum casum colligitur. Hoc autem communiter acceptum [45], αὐτόματον, sic vocatum est, quod αὐτὸ μάτην, id est, ipsum frustra, quantum ad subsequens effectum attinet, accedat. Quantum enim ad thesauri inventionem attinet, fossio frustra præcessit; quoniam propter fundamentum jaciendum [suscepta fuerat]: itemque lapidis ab alto casus et equi ab hostibus fuga frustra, si effecta quæ subsecuta sunt species, antecesserunt. Nec enim lapis percutiendi alicujus gratia decidit; nec equus propterea ab hostibus **32** aufugit, ut ad proprium dominum se conferret; sed ille quidem, lapis scilicet, ut proprium locum, inferum puta et medium, occuparet (gravia enim omnia sua natura ad centrum cum impetu moventur); equus autem, ut ad consueta pascua se conferret.

ι'. Αἴτιον δὲ ὅμως τὸ πᾶν αὐτόματον λέγεται· διότι μὴ προηγησαμένου τοῦδε οὐκ ἂν τὸ τοιοῦτον τέλος ἐπηκολούθησεν. Αἴτιον μέντοι τοῦ τοιούτου τέλους κατὰ συμβεβηκός, ἀλλ' οὐ καθ' αὑτό· οἷον ἡ σκάψις αἴτιον μὲν ἦν καθ' αὑτὸ τῆς τοῦ θεμελίου καταβολῆς· συνέβη δὲ γενέσθαι καὶ τῆς τοῦ θησαυροῦ εὑρέσεως αἴτιον, γενομένη μάτην ὅσον ἐπὶ τῇ εὑρέσει τοῦ θησαυροῦ.

10. Verum enim vero omnis casus, causa dicitur; quia nisi hic præcessisset, ejusmodi finis subsecutus haud fuisset; tametsi hujusce finis causa est per accidens, et non per se. Veluti fossio fundamenti quidem jaciendi causa erat per se; accidit autem, ut inventionis thesauri causa fieret: cum quantum ad inventionem thesauri attinet, frustra suscepta fuerit.

[38] 2 Phys. c. 6, t. 61. [39] 2 Phys. c. 6, t. 60, 65, 66. [40] 2 Phys. c. 5, t. 52. [41] 2 Phys. c. 5, t. 56. [42] 2 Phys. c. 5, t. 56. [43] 2 Phys. c. 6, t. 58, 59. [44] 2 Phys. c. 6, t. 57. [45] 2 Phys. c. 6, t. 63.

11. Frustra enim id omne dicitur [46], quod juxta A antegressum actionis scopum non evenit. Hoc autem trifariam dividitur. Aut enim si nullus omnino finis actionem consecutus fuerit, eam frustra susceptam dicimus; ut si quis purgandi corporis causa purgante medicamento hausto purgatus non fuerit; aut si alius aliquis finis secutus fuerit quam proponitur, et quam agens destinat; ut si quis emendi alicujus gratia in forum progressus in amicum inciderit, et cum ipso diem exegerit: **33** aut si finis quidem propter quem actio suscepta fuit, contigerit; sed insuper aliquid aliud obtigerit, ut si quis lavandi gratia profectus, et in balneo debitorem nactus, loto corpore etiam debitum receperit. Quantum enim ad hoc quod recepit B debitum, frustra in balneum progressus est. Non enim hic ei scopus et propositum erat, ut progressus in balneum acciperet debitum.

ια'. Μάτην γὰρ λέγεται πᾶν τὸ μὴ κατὰ τὸν προηγησάμενον τῆς ἐνεργείας σκοπόν. Τοῦτο δὲ διαιρεῖται τριχῶς. Ἢ γὰρ ὅταν οὐδ' ὁτιοῦν τέλος ἐπακολουθήσῃ τῇ πράξει μάτην πεπρᾶχθαι ταύτην φαμέν· ὡς εἴ γε καθάρσεως ἕνεκα πιών τις καθάρσιον μὴ καθαρθείη· ἢ ὅταν ἄλλο τι τέλος ἀκολουθήσῃ παρὰ τὸ σκοπούμενον, καὶ οὗ ὁ πράττων στοχάζεται· ὡς εἴ τις ἀφικόμενος ὠνήσασθαί τι ἐν ἀγορᾷ φίλῳ περιτύχῃ καὶ διημερεύσῃ μετ' αὐτοῦ· ἢ ὅταν γένηται μὲν καὶ τὸ τέλος οὗ ἕνεκεν ἡ πρᾶξις, προσεπιγένηται δέ τι καὶ ἕτερον· ὡς εἴ τις ἐπὶ τῷ λούσασθαι πορευθεὶς, ἐπὶ τὸ βαλανεῖόν τε χρεωφειλέτην εὑρὼν, λουσάμενος ἀπέλαβε καὶ τὸ δάνειον. Ὅσον γὰρ ἐπὶ τῷ ἀπολαβεῖν τὸ δάνειον, μάτην εἰς τὸ βαλανεῖον ἀφίκετο. Καὶ γὰρ οὐχ ἦν ὁ σκοπὸς τῆς εἰς τὸ βαλανεῖον ἀφίξεως ἡ τοῦ χρέους ἀπόληψις.

12. Verum enim vero quia nostra dissertatio superius affirmavit, patrem filii efficientem quodammodo causam esse, sciendum est, in materiali quidem generatione patrem fortassis efficientem causam dici posse, tametsi non proprie. Instrumentalis enim potius et adjuvans causa est; ut qui non gignat liberos quando vult, sed tum demum, cum illa omnium rerum effectrix voluntas cœlitus moverit. In illa autem generatione, quæ per omnia immaterialis est, in divina, non est Pater Filii, ut efficiens causa, sed pure essentialis. Ibi enim demum efficiens est causa, ubi est quod C efficitur, sive quod afficitur, hoc est materia. Ubi autem non est quod efficitur, quomodo ibi est quod efficit? siquidem quod efficit, id **34** quod efficitur, efficit; et quod efficitur, ab efficiente efficitur. Ex eorum enim hæc numero sunt, quæ ad aliquid referuntur, seque mutuo simul inferunt, et a se simul tolluntur invicem. Proprie autem efficiens causa omnium creaturarum, cum earum quæ sub sensum, tum earum quæ sub intellectum cadunt, Deus est. Ipsi enim etiam angeli, si cum his quæ sub sensum cadunt comparentur, tum demum materiæ expertes dicuntur: quandoquidem solum divinum numen vere materiæ expers est, et eapropter etiam solum minime factum est.

ιβ'. Ἀλλ' ἐπείπερ αἴτιον τοῦ υἱοῦ ποιητικόν πως εἶναι τὸν πατέρα, φθάσας ὁ λόγος ἀνωτέρω διέλαβεν· ἰστέον ὡς ἐπὶ ὑλικῆς γεννήσεως αἴτιον ἴσως ἂν λεχθείη ποιητικὸν ὁ πατὴρ, εἰ καὶ μὴ κυρίως· ὀργανικὸν γὰρ μᾶλλόν ἐστι καὶ συναίτιον, μὴ παιδοποιῶν ὅτε βούλεται, μόνον δ' ὁπόταν κινῇ τὸ παντουργὸν ἄνωθεν βούλημα. Ἐπὶ μέντοι τῆς παντάπασιν ἀΰλου γεννήσεως, ἣ θεία δ' αὕτη ἐστὶν, οὐχ ὡς ποιητικὸν αἴτιον ὁ πατὴρ τοῦ υἱοῦ, ἀλλ' οὐσιῶδες εἰλικρινῶς. Ἐκεῖ γὰρ τὸ ποιοῦν ἔνθα καὶ τὸ ποιούμενον, ἤτοι τὸ πάσχον, ὅπερ ἐστὶν ἡ ὕλη. Ὅπου δὲ τὸ ποιούμενον οὐκ ἔστι, πῶς ἐκεῖ τὸ ποιοῦν; εἴ γε τὸ ποιοῦν ποιούμενον ποιεῖ· καὶ τὸ ποιούμενον ὑπὸ ποιοῦντος ποιεῖται· τῶν πρός τι καὶ γὰρ ταῦτα, καὶ συνεισφέρει ἄλληλα, καὶ ἀλλήλοις συναιρεῖται. Κυρίως δὲ ποιητικὸν αἴτιον ἁπάσης κτίσεως, αἰσθητῆς τε καὶ νοητῆς, ὁ Θεός. Καὶ αὐτοὶ γὰρ οἱ ἄγγελοι πρὸς τὰ ὑπὸ τὴν αἴσθησιν συγκρινόμενοι, λέγονται ἄϋλοι· ἐπεὶ μόνον τὸ Θεῖον ἄϋλον ὄντως, καὶ διὰ τοῦτο καὶ μόνον ἀγένητον.

[46] 2 Phys. c. 6, t. 62.

SYNOPSIS CAPITIS IV,

QUOD EST DE MOTU ET QUIETE; UBI ETIAM DE ENTELECHIA, AC EO QUOD POTENTIA ET ACTU EST.

1. *Motum distinguit et in posteriore significato acceptum ex Aristotele definit.* — 2. *Vocabuli ἐντελεχείας per quam motus definitur, tria significata recenset, quorum tertium duntaxat ad definitionem motus convenit, qui est actus imperfectus, et ejus quod est in potentia, non quod hinc ipsum agat, sed agatur, adeoque motus* **35** *est actus passivus ejus quod est in potentia.* — 3. *Docet omne compositum ex materia et forma habere ipsum potestate et actu, sed moveri tantum quatenus est potestate; unde infert motum ejus quod potestate est passionem potius quam actionem esse; conjecturam interim suam proferens qua ratione etiam possit actio dici; tametsi proprie omne quod movetur, quatenus movetur, patiatur, non agat; adeo ut quod non patitur, ne moveatur quidem.* — 4. *Describit quid sit quod potestate, et contra quod actu est; quorum illud altera definitionis motus est particula.* — 5. *Exemplo declarat partes definitionis motus hactenus expositas, et eamdem aliorum etiam exemplorum rationem esse tradit præcisione usus.* — 6. *Explicat quomodo accipiendum sit cum dicitur moveri quippiam quatenus potestate est, adeoque etiam ultimam definitionis motus particulam evolvit.* — 7. *Aliam motus definitionem priore dilucidiorem proponit et explicat, ostenditque motum non in movente, sed in eo quod movetur esse.* — 8. *Tertiam definitionem motus affert ostendens interim affectiones ex motibus reliquas non esse motus, sed motuum effecta.* — 9. *Occasione præcedentis definitionis explicat, quomodo motus dici possit actio respectu et mobilis et moventis.* — 10. *Ostendit motum unum quid esse,* **36** *ut effectio et passio unum sunt; quæ quidem ratione differunt, sed subjecto conveniunt; mox tamen iterum se quasi*

corrigens non tantum subjecto, sed et ratione unum dicit esse motum, qui a movente est in mobili. — **11.** *Aliorum opinionem recenset de prædicamento motus, quod aliqui quantitatem, aliqui relationem statuerunt, et tandem suam sententiam exponit, quod in nullo decem prædicamentorum per se esse videatur.* — **12.** *Discrimen exponit inter τὸ potestate esse et ipsam potestatem, itemque inter τὸ actu esse et ipsum actum, singula descriptionibus suis persequens.* — **13.** *Pronuntiat rem secundum potestatem etiam potestate esse dici, et secundum actum etiam actu esse; et proinde utrumque potestate et actu esse distinguit.* — **14.** *Quatuor illorum collationem instituit, et simul determinat, quomodo secundum hæc τὸ moveri contingat.* — **15.** *Per occupationem explicat quomodo accipiendum sit cum moveri dicitur quod potestate est; et quid dicatur quiescere; quid item quies sit, et quæ ejus requisita; unde infert tandem de Deo non dici convenienter quod quiescat.*

—

ΚΕΦΑΛ. Δ'. A

Περὶ κινήσεως καὶ ἠρεμίας, ἐν ᾧ καὶ περὶ ἐντελεχείας, καὶ τοῦ δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ.

α'. Λέγεται μὲν καὶ ἡ τελεία ἐνέργεια κίνησις κατὰ τὴν ἀπὸ τῆς οὐσίας πρὸς τὸ ἐνεργεῖν διάστασιν. Οὕτω γὰρ καὶ νοερὰν λέγομεν κίνησιν· καὶ τὴν λογικὴν ψυχὴν κινεῖσθαί φαμεν βουλευομένην καὶ διανοουμένην καὶ θεωροῦσαν καὶ κρίνουσαν. Ἀλλ' ἐκείνη μὲν ἡ κίνησις ἐνέργειά ἐστιν ἀμετάβλητος ἀεὶ ὡσαύτως ἔχουσα, καὶ τῶν τελείων οὖσα καθὸ τελεία· τῶν γὰρ ἐνεργείᾳ ὄντων, ἡ τοιαύτη ἐστὶ κίνησις· ἡ δ' ἐνταῦθα παραδιδομένη κίνησις μεταβολή ἐστιν ἀεὶ ῥέουσα καὶ τῶν ἀτελῶν ἐνέργεια καθὸ ἀτελῆ· διότι τῶν δυνάμει καὶ τῶν μήπω ὄντων, ἀλλ' ἐσομένων αὕτη ἡ κίνησις. Ὅθεν καὶ οὕτω ταύτην ὁρίζονται· Κίνησίς ἐστιν ἡ τοῦ δυνάμει B ὄντος ἐντελέχεια ᾗ τοιοῦτόν ἐστιν· ἤγουν ἡ τοῦ δυνάμει ὄντος ἐνέργεια, καθὸ δυνάμει ἐστίν.

β'. Ἐντελέχεια δὲ προηγουμένως μὲν ἡ τοῦ ἐντελοῦς ἔχεια λέγεται, ἤγουν ἡ κατὰ τὸ ἐντελὲς ἕξις, ἡ τελειότης τοῦ πράγματος, καθ' ἣν τὸ ἐντελὲς ἔχει τὸ πρᾶγμα, καθ' ἣν τέλειόν ἐστιν εἶδος τὸ πρᾶγμα· διὸ καὶ ἄνθρωπος ἐντελεχείᾳ οὐ τὸ κατὰ τὴν μήτραν οἰκονομούμενον ἔμβρυον καὶ διοργανούμενον καὶ τελεσιουργούμενόν ἐστιν· ἀλλ' ἐκεῖνος ἐντελεχείᾳ ἐστὶν ἄνθρωπος, ὁ ἀπαρτισθεὶς καὶ ἀποτεχθεὶς, ὡς κατὰ τὸ ἀνθρώπειον εἶδος τελειωθείς. Ὅθεν καὶ τὴν ψυχὴν ἐντελέχειαν ὁρίζονται τοῦ φυσικοῦ καὶ ὀργανικοῦ καὶ δυνάμει ζωὴν ἔχον- C τος σώματος· οὐχ ὅτι ἐνέργειά ἐστιν ἡ ψυχὴ, ἀλλ' ὅτι κατ' ἐκείνην ἡ τελειότης αὐτῷ. Καλεῖται δ' ἐντελέχεια καὶ ἡ τοῦ τελείου ἐνέργεια, ταυτὸν δ' εἰπεῖν, ἡ τελεία ἐνέργεια. Τῶν γὰρ τελείων καὶ αἱ ἐνέργειαι τέλειαι· ὥσπερ τῶν ἀτελῶν ἀτελεῖς. Ἐντελέχεια δὲ λέγεται ἡ τελεία ἐνέργεια ὡς τὸ ἐντελὲς ἔχουσα καὶ αὕτη· καὶ ὡς ἐντελεστικὴ τῆς ἐχείας, ἤγουν τελειωτικὴ τῆς ἕξεως. Καὶ γὰρ ἡ κατὰ τὴν ἕξιν ἐνέργεια τελειότης ὑπάρχει τῆς ἕξεως. Καταχρηστικώτερον δὲ καὶ ἡ ἁπλῶς ἐνέργεια λέγεται ἐντελέχεια· καθόσον ἕκαστον ἐνεργοῦν ἀποδίδωσι τὰς οἰκείας ἐνεργείας κατὰ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν, εἴτε τελεία ἡ φύσις, εἴτε καὶ ἀτελής. Κατὰ τοῦτο τὸ σημαινόμενον καὶ ἡ κίνησις D ἐντελέχεια λέγεται, ἤγουν ἁπλῶς ἐνέργεια. Τοιαύτη δ' ἂν εἴη πάντως, ὁποῖον καὶ τὸ δυνάμει. Τὸ δὲ δυνάμει ἀτελὲς, καὶ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ ἀτελής. Ὥστε ἡ κίνησις ἐνέργεια εἴη ἂν ἀτελής· ἐνέργειά

CAPUT IV.

De motu et quiete; ubi etiam de entelechia, ac eo quod potentia et actu est.

1. Perfectus quidem etiam actus secundum distantiam quæ ab essentia ad ipsummet agere est, motus dicitur. Sic enim etiam intellectualem 37 motum dicimus; et animam rationalem, quando deliberat, et cogitat, et contemplatur, et judicat, moveri asserimus. Sed motus ille actus est mutationis expers, eodem semper modo se habens, et pertinens ad perfecta, quatenus perfecta sunt. Eorum enim quæ actu sunt, hujusmodi motus est. Motus autem de quo hic agitur, mutatio est semper fluens, et imperfectorum actus, quatenus imperfecta sunt: quia eorum quæ potentia sunt, et nondum exsistunt, sed modo futura sunt, hic motus est. Unde etiam illum ita definiunt [47]: Motus est entelechia ejus quod potentia est, quatenus tale est; hoc est, actus ejus, quod potentia est, quatenus est potentia.

2. Entelechia autem primario quidem τοῦ ἐντελοῦς ἔχεια, seu ἡ κατὰ τὸ ἐντελὲς ἕξις dicitur; perfectio rei, per quam res perfectionem habet, per quam res est perfecta forma. Quare etiam homo entelechia non est embryo qui in matrice conficitur, et organis instruitur, partibusque suis absolvitur; sed ille demum est entelechia homo, qui partibus suis omnibus perfectus et in lucem editus, et quoad humanam formam consummatus est. 38 Unde etiam animam definiunt entelechiam naturalis et organici [48], et potentia vitam habentis corporis: non quod anima actio sit, sed quod per eam ipsi [corpori] sit perfectio. Vocatur autem etiam entelechia, ἡ τοῦ τελείου ἐνέργεια, hoc est perfecti actio, quod idem est, ac si dicas, perfecta actio. Perfectorum enim etiam actiones perfectæ sunt; quemadmodum imperfectorum, imperfectæ. Perfecta autem actio entelechia dicitur, cum quod ipsa perfectionem habeat; tum etiam sit ἐντελεστικὴ τῆς ἐχείας, hoc est, perficiendi habitus vim habeat, ipsiusque exsistat perfectio. Actio enim secundum habitum edita, habitus est perfectio. Abusive autem etiam entelechia dicitur simpliciter actio, quatenus unumquodque agens actiones suæ naturæ consentaneas edit, sive natura perfecta, sive imperfecta sit. Quoad hoc significatum etiam motus entelechia, hoc est, simpliciter actio dicitur. Talis autem erit utique, quale etiam illud est, quod est potentia. Quare cum quod po-

[47] 2 Phys. c. 1, t. 6, 9, 10. [48] 2 De anima, c. 1, t. 6, et c. 2, t. 24.

tentia est imperfectum sit, ipsius etiam actio im- A perfecta erit; et illius etiam actus quod potentia est, non quod secundum eam agat, **39** id quod potentia est, sed quod agatur. Quod enim actu est, ipsum agere potest, quatenus actu est; quemadmodum ignis calefacit, cum actu sit calidus. Quod autem potentia est, quatenus est potentia, patitur, non agit; quemadmodum aqua calefit, cum potentia sit calida. Etsi vero aqua quæ adhuc calefit, ipsa quoque calefacit; tamen quatenus amplius calefieri potest, eatenus calefit, cum potentia, calida sit adhuc per se. Quatenus autem caloris est particeps, eatenus calefacit, ut quæ actu calida sit per se. Quapropter motus ejus quod est potentia passivus quidam actus cognoscitur.

3. Quandoquidem enim quidquid sub generationem cadit, ex materia et forma constat; habet B etiam potentia et actu esse, ipsumque moveri et movere, quod perinde est ac si dicas, pati et efficere. Et quoad formam quidem, ipsum actu esse; quoad vero materiam, ipsum potentia esse habet. Et quidem ad actu esse pertinet agere, et movere, et efficere; ad potentia vero esse [spectat] agi et moveri et pati. Unde fit, cum motus ejus quod potentia est, actus esse dicatur, ut passio sit potius. Fortassis autem etiam idcirco actus **40** dici queat, quia quod movetur, a natura sibi insita proxime habet, ut pro sua aptitudine moveatur; tametsi primum principium motus sui extrinsecus accipiat. Proprie vero quidquid movetur, patitur, non agit. Quod non patitur, nec movetur etiam: propterea quod id quod potentia est quatenus potentia est C movetur ad id quod actu est transeundo. Estque motus via quædam ab esse potentia ad actu esse transferens. Quod autem actu est, quatenus est actu, motus expers manet.

4. Porro quod est potentia, est id quod potest et ita natura comparatum est, ut fieri possit hoc quod potentia dicitur: quod autem est actu, illud est quod jam id est, quod actu dicitur.

5. Exempli gratia: scholasticus Zosimion, qui cum albus esset, a diuturno morbo niger factus est, prius actu albus erat, niger vero potentia, quandoquidem niger fieri poterat. Quatenus igitur albus erat, moveri non dicebatur; quatenus autem niger, siquidem potentia id erat, cum nigredinem contrahere cœpit, atque ab eo quod poten- D tia niger erat, ad id ut actu niger fieret adducebatur; tum ad nigredinem moveri dicebatur. **41** Atque illa nigredinis contractio, motus erat; quæ actus erat Zosimionis potentia nigri, quantum ad potentiam attinet, hoc est, quatenus ita comparatus erat, ut niger fieri posset. Posteaquam autem niger factus est, non jam quantum ad nigredinem attinet, movebatur, sed in nigredine constitit. Eodem igitur etiam modo omne quod actu est, non movetur, quatenus actu est.

6. Sed neque moveri aliquid dicitur, quatenus potentia est, dum in potentia tantum manet et sola aptitudine cognoscitur: verum quando a potentia

A τε τοῦ δυνάμει· οὐχ ὅτι ἐνεργεῖ κατ' αὐτὴν τὸ δυνάμει, ἀλλ' ὅτι ἐνεργεῖται. Τὸ γὰρ ἐνεργείᾳ ὂν ἐκεῖνο δύναται ἐνεργεῖν, καθὸ ἐνεργείᾳ ἐστίν· ὥσπερ τὸ πῦρ θερμαίνει, θερμὸν ὂν ἐνεργείᾳ. Τὸ δὲ δυνάμει, καθὸ δυνάμει πάσχει, οὐκ ἐνεργεῖ· καθὼς τὸ ὕδωρ θερμαίνεται, δυνάμει τυγχάνον θερμόν. Εἰ δὲ (καὶ) θερμαινόμενον ἔτι τὸ ὕδωρ θερμαίνει καὶ αὐτὸ, ἀλλὰ καθ' ὃ μὲν ἐπιπλέον δύναται θερμανθῆναι, κατὰ τοῦτο θερμαίνεται· δυνάμει ὂν ἔτι θερμὸν κατ' αὐτό· καθ' ὃ δὲ μετέχει θερμότητος, κατὰ τοῦτο θερμαίνει, ἐνεργείᾳ ὂν θερμὸν καθ' αὐτό. Τοίνυν ἡ κίνησις παθητική τις ἐνέργεια τοῦ δυνάμει γινώσκεται.

γ'. Καὶ γὰρ ἐπείπερ ἐξ ὕλης καὶ εἴδους συνέστηκε B τῶν ὑπὸ γένεσιν ἕκαστον, ἔχει γὰρ τὸ δυνάμει καὶ τὸ ἐνεργείᾳ καὶ τὸ κινεῖσθαι καὶ τὸ κινεῖν, ταυτὸν δ' εἰπεῖν, πάσχειν τε καὶ ποιεῖν. Καὶ κατὰ μὲν τὸ εἶδος ἔχει τὸ ἐνεργείᾳ, κατὰ δὲ τὴν ὕλην τὸ δυνάμει. Καὶ τοῦ μὲν ἐνεργείᾳ ἐστὶ τὸ ἐνεργεῖν καὶ κινεῖν καὶ ποιεῖν· τοῦ δυνάμει δὲ τὸ ἐνεργεῖσθαι καὶ κινεῖσθαι καὶ πάσχειν. Ὅθεν ἡ κίνησις, ἐνέργεια τοῦ δυνάμει λεγομένη, πάθος μᾶλλόν ἐστιν. Ἐνέργεια δὲ λέγοιτ' ἂν ἴσως, καὶ διότι τὸ κινούμενον ὑπὸ τῆς ἐν αὐτῷ φύσεως ἔχει προσεχῶς τὸ κινεῖσθαι, κατὰ τὴν οἰκείαν ἐπιτηδειότητα, κἂν τὴν πρώτην τοῦ κινεῖσθαι ἀρχὴν ἔξωθεν λαμβάνοι. Κυρίως δὲ πᾶν τὸ κινούμενον, καθὸ κινεῖται, πάσχει, οὐκ ἐνεργεῖ. Ὃ δὲ μὴ πάσχει, οὐδὲ κινεῖται. Διότι τὸ μὲν δυνάμει καθὸ δυνάμει κινεῖται μεταβαῖνον C ἐπὶ τὸ ἐνεργείᾳ· καὶ ἡ κίνησις ὁδός τίς ἐστιν ἀπὸ τοῦ δυνάμει ἐπὶ τὸ ἐνεργείᾳ διαβιβάζουσα· τὸ δ' ἐνεργείᾳ καθὸ ἐνεργείᾳ μένει ἀκίνητον

δ'. Δυνάμει μὲν οὖν ἐστιν ὃ δύναται καὶ πέφυκε γενέσθαι τοῦτο, ὃ λέγεται δυνάμει· ἐνεργείᾳ δὲ, ὃ ἤδη ἐστὶ τοῦτο, ὃ λέγεται ἐνεργείᾳ.

ε'. Οἷον ὁ σχολαστικὸς Ζωσιμίων, ὃς λευκὸς ὢν ὑπὸ νοσήματος ἐμελάνθη χρονίου, πρότερον ἦν ἐνεργείᾳ λευκός· δυνάμει δὲ μέλας, ἐπείπερ ἠδύνατο γενέσθαι μέλας. Καθὸ μὲν οὖν λευκὸς, οὐκ ἂν ἐλέγετο κινεῖσθαι· καθὸ δὲ μέλας, ἐπείπερ δυνάμει ἐτύγχανεν, ὅτ' ἤρξατο μελαίνεσθαι καὶ ἀπὸ τοῦ D δυνάμει μέλας εἰς τὸ ἐνεργείᾳ μέλας γενέσθαι προήγετο, τότ' ἂν ἐπὶ τὸ μέλαν ἐλέγετο κινεῖσθαι. Καὶ ἦν ἡ μέλανσις κίνησις, ἐνέργεια οὖσα τοῦ δυνάμει μέλανος Ζωσιμίωνος, κατὰ τὸ δυνάμει, τουτέστι καθὸ ἐπεφύκει γενέσθαι μέλας. Ὅτε δ' ἐνεργείᾳ γέγονε μέλας, οὐκέτι κατὰ τὸ μέλαν κινούμενος ἦν· ἀλλ' ἕστηκεν ἐν τῷ μέλανι. Τὸν αὐτὸν τρόπον (οὖν) καὶ πᾶν ἐνεργείᾳ ὂν, οὐ κινεῖται καθὸ ἐστιν ἐνεργείᾳ.

ς'. Ἀλλ' οὐδὲ καθὸ δυνάμει λέγοιτ' ἂν τι κινεῖσθαι, μένον δυνάμει μόνως καὶ μόνῃ ἐπιτηδειότητι γνωριζόμενον. Ἀλλ' ὅταν ἀπὸ τοῦ δυνάμει μετα-

ἄλλῃ τὸ ἐνεργείᾳ μένον ἔτι δυνάμει, τότε λέγεται A
κινεῖσθαι. Διά τοι τοῦτο πρόσκειται τῷ τῆς κινήσεως ὁρισμῷ τὸ ᾗ τοιοῦτον, ἤγουν τὸ καθὸ δυνάμει ἐστίν· ἵνα κἂν τῷ ὑποκειμένῳ ταυτὸν ᾖ τὸ δυνάμει καὶ τὸ ἐνεργείᾳ· κατὰ τὸ δυνάμει γινομένη ἡ κίνησις θεωρεῖτο· καὶ ἕως ἂν ἔτι περισώζηται τὸ δυνάμει. Τούτου γὰρ τελέως ἀπολουμένου κίνησις οὐκ ἔστι. Τὸ γὰρ ἐνεργείᾳ γενόμενον καθόσον ἐνεργείᾳ, οὐκ ἐν κινήσει ἐστίν· ἐν στάσει δὲ καὶ μονῇ. Κἂν τούτῳ ἡ κίνησις διαφέροι ἂν τοῦ ἐνεργείᾳ τε καὶ τῆς τελείας ἐνεργείας· ὅτι ἐπὶ μὲν τούτων ἔφθαρται τὸ δυνάμει· ἐπὶ δὲ τῆς κινήσεως, μένοντος τοῦ δυνάμει τῆς κινήσεως ἐπιτελεῖται ἐνέργεια.

ζ'. Πάλιν κίνησίς ἐστιν ἐντελέχεια τοῦ κινητοῦ B
ᾗ κινητὸν, ἤγουν ἐνέργεια παθητικὴ τοῦ δυναμένου καὶ πεφυκότος κινηθῆναί τε καὶ μεταβαλεῖν ἀπὸ τοῦδε εἰς τόδε, καθὸ δύναται καὶ πέφυκεν, οὐ καθὸ ἤδη ἔστιν. Εἰ δὲ τοῦ κινητοῦ ἐστι τοιαύτη ἐντελέχεια ἡ κίνησις, δῆλον ὡς οὐκ ἐν τῷ κινοῦντι, ἀλλ' ἐν τῷ κινουμένῳ ἐστίν. Εἰ δὲ ἡ ὅρασις οὐκ ἐν τῷ ὁρωμένῳ, ἀλλ' ἐν τῷ ὁρῶντι τυγχάνουσα, ἐν τῷ κινοῦντι εἶναι καὶ ποιοῦντι δοκεῖ· ἀλλ' ὑπὸ τῆς λέξεως ἡ ἀπάτη προφερομένης μὲν ἐνεργητικῶς, οὐδὲν δ' ἧττον δηλούσης πρᾶγμα παθητικόν. Πᾶν γὰρ (τὸ) αἰσθανόμενον πάσχει καὶ οὐ ποιεῖ· διὸ καὶ ἡ ὅρασις ἐν τῷ ὁρῶντι οὖσα, ἐν τῷ πάσχοντι (καὶ) κινουμένῳ ἐστὶ, καθὼς καὶ αἱ λοιπαὶ τῶν αἰσθήσεων ἐν τοῖς αἰσθανομένοις εἰσίν· οὐχ ὡς ἐν κινοῦσί τε καὶ ποιοῦσιν, ἀλλ' ὡς ἐν κινουμένοις C
καὶ πάσχουσι.

η'. Καὶ ἄλλος καὶ λόγος ἀποδίδοται τῆς κινήσεως, δεικνύων αὐτὴν τοῦ κινοῦντος καὶ ποιοῦντος οὖσαν κυρίως ἐνέργειαν, καὶ ἀπ' αὐτοῦ μὲν ἀρχομένην τε καὶ ἐνδιδομένην, ἐνστηριζομένην δὲ καὶ ἐμμένουσαν τῷ κινουμένῳ καὶ πάσχοντι. Ὁ δὲ λόγος τοιοῦτος· Κίνησίς ἐστιν ἐνέργεια τοῦ κινοῦντος ἐν τῷ κινουμένῳ. Καὶ γὰρ ἡ οἰκοδόμησις ἐνέργειά ἐστι τοῦ οἰκοδομοῦντος ἐν τῷ οἰκοδομουμένῳ· καὶ ἰάτρευσις ἐνέργεια τοῦ ἰατρεύοντος ἐν τῷ ἰατρευομένῳ. Ἄλλο δέ ἐστιν οἰκοδόμησις καὶ ἰάτρευσις· καὶ ἄλλο τὸ ᾠκοδομῆσθαι καὶ ἰατρεῦσθαι. Ἡ μὲν γὰρ οἰκοδόμησις καὶ ἰάτρευσις ἐν τῷ γίνεσθαι τὸ D
εἶναι ἔχουσι· τουτέστιν, ἐν τῷ οἰκοδομεῖσθαι τὸ οἰκοδομούμενον· καὶ ἐν τῷ ἰατρεύεσθαι τὸ ἰατρευόμενον. Τὸ δ' ᾠκοδομῆσθαι καὶ ἰατρεῦσθαι ἐν τῷ γενέσθαι τὸ εἶναι λαμβάνουσι. Διὸ καὶ οἰκοδόμησις μὲν καὶ ἰάτρευσις κινήσεις εἰσί· τὸ δ' ᾠκοδομῆσθαι καὶ ἰατρεῦσθαι κεκινῆσθαί ἐστιν. Αἱ ἄρα διαθέσεις αἱ ἀπὸ τῶν κινήσεων ἐγγινόμεναι κινήσεις οὐκ εἰσὶν, ἀλλ' ἀποτελέσματα τῶν κινήσεων.

θ'. Ἐπεὶ δὲ ἡ κίνησις ἐν τῷ κινουμένῳ ὑπὸ τοῦ κινοῦντός ἐστιν, ὡς μὲν ἐν τῷ κινουμένῳ οὖσα, παθητική τε καὶ ἀτελὴς ἐνέργεια λέγεται. Διόπερ καὶ τὸ κινούμενον ὅπερ ἐστὶ τὸ δυνάμει, πάσχει τε

esse ad actu esse movetur, cum interim adhuc esse potentia maneat, tum moveri dicitur. Propterea definitioni motus adjectum est, quatenus tale est, hoc est, quatenus potentia est; ut, tametsi subjecto idem sint, quod potentia et actu est; motus tamen quoad esse potentia factus consideretur, et quandiu ipsum potentia esse incolume conservatur. Hoc enim prorsus interempto non [amplius] est motus. Quod enim actu esse consecutum est, quatenus actu est, non est in motu, sed in statu et constantia. Atque in hoc motus ab eo quod est actu et ab ipso perfecto actu differt; **42** quod in his id quod potentia est, interiit; in motu autem, manente eo quod est potentia, motus actio perficitur.

7. Rursum, motus est entelechia mobilis [49], quatenus est mobile, hoc est, actus passivus ejus quod potentia est, et ita natura comparatum, ut moveri et ab hoc in hoc mutari possit, quatenus potest et natura comparatum est, non quatenus jam est. Quod si autem motus est ejusmodi entelechia rei mobilis [50], manifestum est, eum non in movente, sed in eo quod movetur, esse. Et si vero ἡ ὅρασις, id est visio, quæ non in viso, sed in vidente exsistit, in movente et agente esse videtur; deceptio tamen a dictione oritur, quæ quidem ita profertur quasi actionem significet, nihilominus tamen rem passivam declarat. Quidquid enim sentit, patitur et non agit. Quapropter etiam visio licet in vidente sit, tamen in patiente, eoque quod movetur, est: quemadmodum etiam reliqui sensus in sentientibus sunt, non ut in moventibus et agentibus, sed ut in iis quæ moventur et patiuntur [51].

8. Et alia vero etiam motus definitio assignatur, quæ ostendit ipsum moventis et efficientis proprie actum esse, ut qui **43** ab ipso quidem incipiat et tribuatur, in eo autem quod movetur et patitur, fulciatur et maneat. Hujusmodi autem est definitio: Motus est actus ejus quod movet in eo quod movetur. Ædificatio enim actus est ædificantis in eo quod ædificatur: et sanatio est actus sanantis in eo quod sanatur. Aliud autem est ædificatio et sanatio: aliudque ædificatum et sanatum esse. Ædificatio enim et sanatio in ipso fieri suum esse habent; hoc est, in eo dum ædificatur id quod ædificatur, et dum sanatur id quod sanatur. At vero ædificatum et sanatum esse, ex hoc quod facta sunt, esse accipiunt. Quapropter etiam ædificatio et sanatio motus sunt: ædificatum autem et sanatum esse, motum esse. Affectiones itaque quæ insunt ex motibus, non sunt motus, sed effecta motuum.

9. Quoniam autem motus est in eo quod a movente movetur; ut quidem in eo quod movetur exsistit, passivus et imperfectus actus dicitur (quandoquidem etiam quod movetur, hoc est,

[49] 3 Phys. c. 2, t. 16. [50] 3 Phys. c. 2, t. 18. [51] 3 Phys. c. 3, t. 23.

quod potentia est, cum patitur, quatenus potentia est, tum natura imperfectum est : nondum enim est quod dicitur); ut autem a 44 movente proficiscitur, magis proprie et perfectius actus dici queat; quandoquidem etiam movens quale est, quod actu est, cum ad agendum valet quatenus actu est, tum natura perfectum est. Quippe etiam est quod dicitur. Motus proinde actus est.

10. Idemque et ut actio, et ut passio est [52]. Actio autem et passio ratione quidem differunt ; subjecto autem unum idemque sunt ambæ, ut docendi et discendi actus, utque ascensus et descensus [53]. Quin imo potius et subjecto et ratione unus idemque motus est, qui ab eo quod movet in eo quod movetur exsistit. Neque enim quemadmodum actio et passio dividuntur, illa circa affectionem ab agente; hæc circa eam quæ a patiente est exoriens; sic etiam ab ipso [motu] quod est ab hoc et quod est in hoc distincta sunt; sed ambo hæc unum motum complent, ipsius definitionem omnibus suis numeris absolventia.

11. Porro motum sub quantitate collocant; quandoquidem propter magnitudinem, in qua consideratur, continuus videtur; quemadmodum tempus propter motum. Et vero etiam in iis quæ ad aliquid referuntur, eum reponunt; siquidem motus, ejus quod 45 movetur, est motus; et quod movetur, per motum movetur. Fortassis autem motus cum indefinitus sit, in nullo decem generum definitorum per se recipietur. Cum enim ea quæ sunt ac definita sunt, respectu actus ac potentiæ dicantur, motus in horum neutro poni potest. Nam et quod potentia tantum est, nondum movetur; et quod actu est, non amplius movetur.

12. Aliud autem est potentia, et aliud quod est potentia; itemque aliud est quod est actu, et aliud actus. Illi igitur quod est potentia, id quod actu est, opponitur; potentiæ vero, actus. Et potentia quidem est perfecta essentiæ præparatio, et non impedita ad agendum promptitudo, vim inferendi actus habens : quemadmodum dicimus ignem habere urendi potentiam. Potentia autem esse, est aptitudo imperfecta ad quod dicitur potentia esse, ipsum agere ab alio accipiens, et non a se emittens, quemadmodum dicimus semen potentia esse animal. Porro actu est, quod agere jam potest secundum id quod dicitur. Quemadmodum Aristoxenus dicitur musicus, cum actu sit musicus; quoniam secundum musicam agere potest, quatenus 46 musicus. Actus autem est motus efficax qui a potentia emittitur. Efficax autem est [motus] qui in opere consistit. Opus vero, et effectio et actio. Effectio denique et actio ab efficiendo et agendo sunt : quorum in primo libro (1) capite vicesimo quarto a nobis ante facta est mentio.

A καθὸ δυνάμει, καὶ τὴν φύσιν ἐστὶν ἀτελές. Ὃ γὰρ λέγεται, οὔπω ἔστιν. Ὡς δ' ὑπὸ τοῦ κινοῦντος ἐνέργεια λέγοιτ' ἂν κυριώτερόν τε καὶ τελειότερον. Ἐπεὶ καὶ τὸ κινοῦν, ὅπερ ἐστὶ τὸ ἐνεργείᾳ, ἐνεργεῖν τε ἰσχύει καθὸ ἐνεργείᾳ, καὶ τὴν φύσιν ὑπάρχει τέλειον. Ὃ γὰρ λέγεται, τοῦτο καὶ ἔστιν. Ἡ κίνησις ἄρα ἐνέργεια.

ι'. Καὶ ὡς ποίησις καὶ ὡς πάθησις ἡ αὐτή. Ποίησις δὲ καὶ πάθησις τῷ λόγῳ μὲν διαφέρουσι· τῷ δ' ὑποκειμένῳ ταυτὸ καὶ ἓν ἄμφω εἰσίν, ὡς δίδαξις καὶ μάθησις, καὶ ὡς ἀνάβασις καὶ κατάβασις· ἢ μᾶλλον καὶ τῷ ὑποκειμένῳ καὶ τῷ λόγῳ εἴη ἂν ἡ κίνησις μία καὶ αὐτή, ἐν τῷ κινουμένῳ οὖσα ὑπὸ τοῦ κινοῦντος· οὐδὲ γὰρ ὥσπερ ἡ ποίησις καὶ ἡ πάθησις μερίζονται, ἡ μὲν περὶ τὴν ἀπὸ τοῦ ποιοῦντος B σχέσιν, ἡ δὲ περὶ τὴν ἀπὸ τοῦ πάσχοντος· οὕτω καὶ ἀπ' αὐτῆς τὸ ὑπὸ τοῦδε καὶ τὸ ἐν τῷδε μεμέρισται· ἀλλ' ἄμφω ταῦτα τὴν μίαν κίνησιν συμπληροῖ, τὸν λόγον αὐτῆς ἀπαρτίζοντα.

ια'. Τάττουσι δὲ τὴν κίνησιν ὑπὸ τὸ ποσόν· ἐπεὶ δοκεῖ συνεχὴς διὰ τὸ μέγεθος ἐν ᾧ θεωρεῖται· καθὼς ὁ χρόνος διὰ τὴν κίνησιν. Καὶ ὑπὸ τὰ πρός τι δὲ ταύτην τιθέασιν, εἴγε ἡ κίνησις κινουμένου κίνησις, καὶ τὸ κινούμενον κινήσει κινούμενον. Ἴσως δ' ἀόριστός τις οὖσα ἡ κίνησις, ἐν οὐδενὶ τῶν ὡρισμένων δέκα γενῶν καθ' αὑτὴν συναχθήσεται. Τῶν γὰρ ὄντων καὶ ὡρισμένων ἢ κατὰ τὸ δυνάμει λεγομένων, C ἢ κατὰ τὸ ἐνεργείᾳ, ἡ κίνησις ἐν οὐδετέρῳ τούτων τεθῆναι δύναται. Καὶ γὰρ τὸ δυνάμει μόνον ὂν οὔπω κινεῖται· καὶ τὸ ἐνεργείᾳ ὂν οὐκ ἔτι κινεῖται.

ιβ'. Ἄλλο δέ ἐστι τὸ δυνάμει, καὶ ἄλλο ἡ δύναμις· καὶ ἄλλο τὸ ἐνεργείᾳ, καὶ ἄλλο ἡ ἐνέργεια. Τῷ μὲν οὖν δυνάμει τὸ ἐνεργείᾳ ἀντίκειται· τῇ δυνάμει δὲ ἡ ἐνέργεια. Καὶ ἡ δύναμις μέν ἐστι παρασκευὴ τελεία τῆς οὐσίας, καὶ ἑτοιμότης ἀκώλυτος πρὸς τὸ ἐνεργεῖν, οἰστικὴ τῆς ἐνεργείας· ὡς λέγομεν, Τὸ πῦρ ἔχει δύναμιν καυστικήν. Δυνάμει δέ ἐστιν ἐπιτηδειότης ἀτελὴς πρὸς ὃ λέγεται δυνάμει, τὸ ἐνεργεῖν παρ' ἄλλου δεχομένη, καὶ οὐκ ἀφ' ἑαυτῆς προβάλλουσα· ὡς λέγομεν, Τὸ σπέρμα δυνάμει D ζῶον. Ἐνεργείᾳ δέ ἐστιν, ὃ ἐνεργεῖν ἤδη δύναται κατ' ἐκεῖνο ὃ λέγεται· ὡς, Ἀριστόξενος λέγεται μουσικός, ἐνεργείᾳ ὢν μουσικός· ἐπεὶ δύναται κατὰ τὴν μουσικὴν ἐνεργεῖν, καθὸ μουσικός. Ἐνέργεια δέ ἐστιν ἡ ἀπὸ τῆς δυνάμεως προβαλλομένη κίνησις ἐνεργός· ἐνεργὸς δέ (ἐστιν), ἡ ἐν τῷ ἔργῳ· ἔργον δὲ ἥ τε ποίησις καὶ ἡ πρᾶξις. Ἡ ποίησις δὲ καὶ ἡ πρᾶξις ἐκ τοῦ ποιεῖν καὶ (ἐκ) τοῦ πράττειν· περὶ ὧν ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ κατὰ τὸ εἰκοστὸν καὶ τέταρτον κεφάλαιον προϋπέμνησται.

[52] 3 Phys. c. 2, t. 18. [53] 3 Phys. c. 2, t. 22.

(1) Id est Epitome logica, supra.

A ιγ'. Τούτων οὕτω διωρισμένων χρὴ γινώσκειν ὅτι λέγεται τὸ πρᾶγμα καὶ κατὰ τὴν δύναμιν δυνάμει, καὶ κατὰ τὴν ἐνέργειαν ἐνεργείᾳ. Διὸ καὶ τὸ δυνάμει διττὸν, καὶ τὸ ἐνεργείᾳ διττόν. Λέγεται γὰρ δυνάμει καὶ τὸ κατ' ἐπιτηδειότητα μόνην ἀτελῆ μήπω μηδαμῶς γενόμενον τοῦτο ὃ λέγεται· ὡς εἴπομεν, Τὸ σπέρμα δυνάμει ζῶον, καὶ ὡς λέγομεν, Τὸ παιδίον δυνάμει μουσικόν· ὅτι δύναται γενέσθαι τὸ μὲν σπέρμα ζῶον, τὸ παιδίον δὲ μουσικόν. Ἀλλὰ καὶ τὸ γενόμενον μὲν ἤδη καὶ τὴν ἕξιν τελείαν ἔχον, μὴ ἐνεργοῦν δὲ κατ' αὐτὴν, δυνάμει λέγεται καὶ αὐτό· ὡς δυνάμει μουσικὸν τὸν Ἀριστόξενον λέγομεν, ὅταν οὐ κιθαρίζῃ, ἀλλ' ἢ καθεύδῃ ἢ ἄλλο τι ἐνεργῇ. Κατὰ τοῦτο τὸ σημαινόμενον καὶ τὸ πῦρ δυνάμει λέγομεν καυστικὸν, ὅταν μὴ καίῃ. Τὸ μὲν οὖν πρῶτον δυνάμει λέγεται ἀτελὲς, τὸ δὲ δεύτερον τέλειον· καὶ τὸ μὲν πρῶτον κατ' ἐπιτηδειότητα, τὸ δὲ δεύτερον τέλειον· καὶ τὸ μὲν πρῶτον κατ' ἐπιτηδειότητα, τὸ δὲ δεύτερόν καθ' ἕξιν. Διττὸν δὲ καὶ τὸ ἐνεργείᾳ λέγεται τό τε δυνάμενον ἐνεργεῖν κατ' ἐκεῖνο καθ' ὃ (καὶ) λέγεται, μὴ μέντοι ἐνεργοῦν· ὅπερ ταυτόν ἐστι τῷ δευτέρῳ σημαινομένῳ τοῦ δυνάμει· καὶ τὸ κατὰ τὴν ἐνεργὸν κίνησιν θεωρούμενον· οἷον, ὅταν ὁ μὲν Ἀριστόξενος κιθαρίζῃ, καίῃ δὲ τὸ πῦρ πρακτικῶς.

13. His ita determinatis sciendum est rem et secundum potentiam, potentia esse dici; et secundum actum, actu. Quapropter etiam quod potentia est, duplex est; et quod actu est, duplex est. Dicitur enim potentia, quod secundum solam imperfectam aptitudinem nondum adhuc factum est hoc quod dicitur; quomodo diximus semen potentia esse animal, et quomodo asserimus puerum potentia esse musicum; quod semen quidem animal, puer autem musicus fieri potest. Sed quod jam factum est, et perfectum habitum obtinet, nec tamen secundum illum agit, et ipsum potentia dicitur; quemadmodum Aristoxenum potentia dicimus musicum, cum cithara non canit, sed aut dormit, aut aliud quid agit. Quoad hoc significatum B dicimus etiam ignem potentia urere, quando non urit. Prius igitur quod potentia **47** est, imperfectum: posterius, perfectum dicitur. Et prius quidem quoad aptitudinem, posterius quoad habitum dicitur. Sed et quod actu est, duplex dicitur; et quod operari potest, secundum illud juxta quod etiam dicitur, tametsi non operetur; quod idem est cum secundo significato ejus quod potentia dicitur; et quod secundum efficacem motum consideratur, veluti cum Aristoxenus cithara canit, et ignis revera urit.

ιδ'. Τὸ τοίνυν δεύτερον δυνάμει μέσον ἐστὶ τῶν τε πάντῃ καὶ μόνως ὄντων δυνάμει, καὶ τῶν πάντῃ καὶ μόνως ὄντων ἐνεργείᾳ· ἅτε ἀμφοτέρων μετέχον, καὶ πρὸς ἑκάτερον ὑπάρχον τὸ ἕτερον· οἷον πρὸς μὲν τὸ πρῶτον δυνάμει ἐνεργείᾳ ὂν, πρὸς δὲ τὸ δεύτερον ἐνεργείᾳ δυνάμει. Τὸ πρῶτον οὖν δυνάμει τὸ ἀτελὲς, ὥσπερ εἴρηται, διὰ τῆς κινήσεως εἰς τὸ πρῶτον ἐνεργείᾳ προάγεται. Οὐ γὰρ ἐξ ἀνάγκης καὶ εἰς τὸ δεύτερον. Καὶ ὁπόταν τὸ οὕτως ὂν δυνάμει πρὸς τὸ ἐνεργείᾳ γενέσθαι χωρῇ, μὴ ἐξιστάμενον τοῦ δυνάμει εἰς τὸ παντελὲς, τότε λέγομεν κινεῖσθαι αὐτό.

14. Posterius igitur quod potentia est, medium est inter ea quæ omnino et tantum potentia, quæque omnino et tantum actu sunt; quod utriusque C sit particeps, et ad utrumque alterum exsistat, ut quod quidem ad prius potentia, actu, quoad posterius actu potentia sit. Prius igitur potentia quod imperfectum est, ut diximus, per motum ad prius actu perducitur. Nec enim necessario etiam ad posterius. Et quando quod ita potentia est ad actu esse procedit, ita tamen ut non omnino et perfecte ab eo discedat, quod potentia est; tum ipsum moveri dicimus.

ιε'. Κινεῖσθαι δὲ τὸ δυνάμει λέγοντες, οὐ τὴν ἐπιτηδειότητα κινεῖσθαί φαμεν, ἀλλὰ τὸ τὴν ἐπιτηδειότητα κεκτημένον, τουτέστι τὸ ἐπιτήδειον αὐτὸ καθὸ τοιοῦτόν ἐστιν ὅπερ πάλιν, ὅτε μὴ κινεῖται καθ' ἣν πέφυκε κινεῖσθαι κίνησιν, τότε λέγομεν αὐτὸ κατ' ἐκείνην τὴν κίνησιν ἠρεμεῖν· ἠρεμία γάρ ἐστιν ἀκινησία τοῦ πεφυκότος κινεῖσθαι ὅτε πέφυκε, καὶ οὗ πέφυκε, καὶ ὡς πέφυκεν. Ὅτε μὲν πέφυκεν, ἐπείπερ οὐκ ἂν τὸ ἀρτιγενὲς σκυλάκιον ἠρεμεῖν λέγοιτο κατὰ τὸ ὁρᾷν· πέφυκε μὲν γὰρ ὁρᾷν, ἀλλ' οὐκ εὐθὺς τὸ τεχθέν· ὅπου δὲ πέφυκεν, ἐπείπερ τῆς ἐν ἀέρι κινήσεως, οὐκ ἂν οἱ ἰχθύες λέγοιντο ἠρεμεῖν. Οὐδὲ γὰρ ἡ φύσις αὐτοῖς δέδωκεν ἐν ἀερίοις εἶναι. Καθὰ δὲ πέφυκεν, ὅτιπερ οὐκ ἂν οἱ ὄφεις τῆς κατὰ βάδισιν κινήσεως λέγοιντο ἠρεμεῖν· ἑρπυστικοὶ (γὰρ) ἐκ φύσεως, καὶ οὐ βαδιστικοί. Τὸ τοίνυν πεφυκὸς κινεῖσθαι καὶ μὴ κινούμενον ὁπότε πέφυκε, καὶ ἔνθα πέφυκε, καὶ ὡς πέφυκε τῆς κινήσεως ταύτης ἐστερημένον, λέγεται

15. Cum autem moveri dicimus id quod potentia est, non aptitudinem, sed id quod aptitudinem possidet, hoc est, ipsum **48** aptum quatenus tale est, moveri pronuntiamus. Quod rursus cum non movetur, quo motu moveri aptum est; tum ipsum quoad istum motum quiescere dicimus [83]. Quies D enim est immobilitas ejus quod ita natura aptum est ut moveri possit, quando, ubi et quomodo natura aptum est. Quando quidem natura ita aptum est, quoniam recens editus catulus quoad visum quiescere non dicitur. Natura enim aptus est quidem, ut videre possit: sed tamen non statim ut est editus. Ubi autem natura aptum est, quando quidem quoad motum in aere pisces quiescere non dicuntur. Neque enim natura ipsis concessit, ut in aere viverent. Quomodo denique natura aptum est, quandoquidem serpentes quoad gradiendi motum quiescere non dicuntur. Serpendi enim et non gradiendi facultatem a natura habent. Quod igitur

[83] 3 Phys. c. 4, t. 20.

natura aptum est ut moveri possit, nec tamen movetur, quando, et ubi, et quomodo natura aptum est : id motu hoc privatum quiescere dicitur. Hinc igitur cum divinum numen, quod omni vacat materia, ab omni aptitudine et omni imperfectione exemptum sit (cum ipsum esse et **49** perfectio sit) ; et propterea moveat quidem, primoque et proprie moveat ; ipsum autem quoad omnem mutationem sit immobile, convenienter et accommodate dici non potest quiescere. Cui enim motus inest, hujus immobilitas quies est. Immobilitas autem in Deo non est quies, sed identitas et status omnis semper mutationis expers.

A ἠρεμεῖν. Ἐντεῦθεν δῆλον ὡς ἐπεὶ τὸ Θεῖον παντάπασιν ἄϋλον, πάσης ἐπιτηδειότητος καὶ πάσης ἀτελείας ὑπερεξῄρηται, καὶ αὐτὸ ὑπάρχον καὶ αὐτοτέλειον· καὶ διὰ τοῦτο κινεῖ μὲν, καὶ πρώτως καὶ κυρίως κινεῖ, ἀκίνητον δέ ἐστι κατὰ πᾶσαν μεταβολήν· οὐκ ἂν λέγοιτο καταλλήλως καὶ προσφυῶς ἠρεμεῖν. Ὧ γὰρ ἡ κίνησις ἔνεστι, τούτου ἡ ἀκινησία ἠρεμία ἐστίν. Ἐπὶ δὲ τοῦ Θεοῦ ἡ ἀκινησία οὐκ ἔστιν ἠρεμία, ἀλλὰ ταυτότης καὶ κατάστασις ἀεὶ ἀμετάβλητος.

SYNOPSIS CAPITIS V,

IN QUO ADHUC DE MOTU ET QUIETE.

1. *Ostendit motum in quatuor considerari prædicamentis, et de sibi subjectis homonymως prædicari.* — 2. *Probat motum localem qui Græce etiam φορὰ, quasi dicas latio, quænquam non satis proprie dicitur, maxime proprium motum esse; quia nimirum sit aliis omnibus evidentior.* — 3. *Demonstrat motum localem omnibus aliis priorem esse, idque aliquot rationibus; quarum prima est, quia sit perfectior.* — 4. *Secunda ratio est, quia non immutat necessario statum ejus quod movetur.*— 5. *Tertia ratio est, quia natura cæteris motibus antecedit, et augmentationi et alterationi.* — 6. *Quin et quodammodo generationi et corruptioni, quæ proprie motus non sunt; ubi inter generationem naturalem et naturali sublimiorem,* **50** *id est, creationem distinguit : pro duplici causa, proxima, quæ est natura; et ea quæ primario et proprie causa est, architectatrix mens nimirum.* — 7. *Probat motum circularem cæteris motibus localibus priorem esse, quia non tantum misto, sed et rectilineo prior est, tum quia antiquior, tum quia stabilior; antiquior quidem, quia cœlo est insitus; stabilior vero, quia solus potest esse continuus; ubi etiam ostenditur cæteros omnes motus, quin et mutationes non posse esse continuas, itemque quis motus sit continuus, quis non continuus, declaratur.* — 8. *Explicat aliud esse quietem, et aliud finem ac principium motus, quorum illa fit in temporis extensione, hæc minime. Unde etiam quiescere et moveri et insistere et sisti, ut et generari et similia cum extensione fiunt temporis : at quievisse, motum esse, institisse, ad quietem venisse, generatum esse etc. minime. Sunt enim hæc motuum termini.* — 9. *Per porisma infert, tempus quo res mutabatur tantum, cum eo in quo mutatio absoluta est, non esse majus eo in quo mutabatur tantum; quia nimirum mutatio in termino temporis absoluta est, qui nec auget nec minuit; quippe quod in linea punctum, hoc in motu κίνημα est.*— 10. *Probat motum super recta linea sive rectilineum, infinitum non esse; quia nimirum quod eo movetur, siquidem reflectitur, duobus motibus* **51** *deinceps tantum, non continuis movetur; ubi etiam cum in genere ea quæ deinceps et continua sunt, tum in specie motus deinceps et continuos describit et distinguit. Contra vero ostendit motum circularem infinitum sive termini expertem esse posse, quia omnes illius conversiones uno κινήματι continuentur invicem. Quod sane novum sed non multum differens a priore argumentum est, quo monstratur motum circularem rectilineo perfectiorem et priorem esse.* — 11. *Probat alio argumento motum circularem esse præstantiorem et priorem rectilineo, quia nimirum solus circularis est etiam æquabilis. Rectilineus enim inæquabilis est, cum in iis quæ præter naturam eo moventur, ut quæ trahuntur et projiciuntur, itemque in animalibus, quæ αὐτοκίνητα dicuntur propter insitam animam; tum etiam in iis quæ secundum naturam eo moventur; contra vero motus circularis magis est æquabilis; quia quod eo movetur, ut et ipse circulus et sphæra, a principio et fine quod est centrum semper distat æqualiter; ubi etiam declaratur quibus respectibus centrum et finis et principium et medium sit circuli ut et sphæræ.* — 12. *Docet motum circularem cum rectilineo quoad celeritatem aut æqualitatem aut tarditatem comparari non posse, simulque determinat qui motus comparari possint; nimirum illi duntaxat,* **52** *qui sunt ejusdem generis et speciei, et numero tantum differunt; quippe qualis mobilium, talis et motuum divisio est, ut perinde sicut mobilia, ita quoque motus genere, specie et numero differant, quorum postremi tantum comparari possunt.* — 13. *Per occupationem ostendit instrumentorum diversitatem, quibus motus perficiantur, non impedire, quominus illi conferri possint, dummodo sint ejusdem speciei; ubi etiam docet rectos motus omnes comparari posse, ut nihil id impediat σχέσεων diversitas, cum super uno subjecto perficiantur.*— 14. *Declarat omnem motum cum motum tum quietem sibi oppositam habere, quæ tamen non sit statio, cumque motui cuivis qui unus est numero quies opponatur, quæ præcedit et quæ consequitur motum, determinat quietem quæ præcedit motui opponi maxime, et denique etiam motus contrarios in specie exponit, et in substantia et in quantitate et in qualitate et in ubi.* — 15. *Ostendit omnium motuum localium tres tantum esse simplices; duos rectos, qui sunt sursum et deorsum, et tertium circularem; quia nimirum hi soli insunt corporibus simplicibus vel his quæ simplicia videntur.* — 16. *Probat motibus rectis omnibus esse aliquos contrarios, circulari autem ex aliorum sententia nullum, non tantum non alium circularem quod concedit, sed ne rectum quidem, ut illi* **53** *volunt, quorum etiam argumentum commemorat.* — 17. *Suam auctor de hoc argumento subjicit ἐπίκρισιν, quod nimirum motus recti et circulari motui et sibi invicem possint esse contrarii diverso respectu : rectus recto propter loci contrarietatem, vicissim circulari propter alias contrarietates quas recenset. Et hanc plurium diversam oppositionis rationem similibus exemplis probat æqualis et virtutum et motuum quæ et ipsa pluribus, sed diverso respectu, opponuntur.* — 18. *In fine causam indicat, quare Aristoteles et qui eum sequuntur, motui circulari negent esse contrarium, ut nimirum obtineant ne ipsi quidem cœlo esse contrarium, et proinde nec generatum esse, nec corruptum iri, sed æternum esse. Ex quo tamen, si etiam concederetur, tantum hoc sequeretur, cœlum a naturali generatione et corruptione eximi; non etiam a divina, creatione scilicet, de qua sacræ tradunt Litteræ.*

ΚΕΦΑΛ. Ε.

A

Ἔτι περὶ κινήσεως καὶ ἠρεμίας.

α'. Ἐν τέσσαρσι κατηγορίαις θεωρεῖται ἡ κίνησις· ἐν οὐσίᾳ, γένεσις καὶ φθορά· ἐν ποσῷ, αὔξησις καὶ μείωσις· ἐν ποιῷ, ἀλλοίωσις· ἐν τῇ ποῦ κατηγορίᾳ, ἡ κατὰ τόπον μεταβολή, ἥτις καλεῖται φορά. Διαιρεῖται δ' αὕτη εἰς τὴν ἐπ' εὐθείας, καὶ εἰς τὴν κύκλῳ, καὶ εἰς τὴν ἐκ τούτων μικτήν. Κοινότης οὖν ἐστιν ἡ κίνησις, ὁμωνύμως κατηγορουμένη τῶν διαφόρων κινήσεων. Ὥσπερ γὰρ τὰ γένη ἐν οἷς ἡ κίνησις γενικώτατα ὄντα γένος οὐκ ἔχουσιν ἄλλο ἐπαναβεβηκός· οὕτω δὴ καὶ ἐν αὐτοῖς κινήσεις οὐκ ἔχουσι γένος περιλαμβάνον αὐτάς. Ὁμώνυμος δ' οὖσα ἡ κίνησις, δι' ὁμωνύμων ἔφθασε τοὺς αὐτῆς λόγους ἀπολαβεῖν ταῖς διαφόροις ἰδιότησιν αὐτῆς ἐφαρμόζοντας.

CAPUT V.

Adhuc de motu et quiete.

1. Motus [55] in quatuor prædicamentis consideratur : in substantia, generatio et corruptio : in quantitate, augmentatio et diminutio : in qualitate, alteratio : in prædicamento ubi, mutatio secundum locum, quæ latio vocatur [56]. Porro hæc in eam quæ secundum rectam lineam fit, et in eam quæ in orbem fit, **54** et in eam quæ ex his mista est, dividitur. Motus ergo communitas quædam est, quæ de diversis motibus æquivoce prædicatur. Ut enim genera, in quibus motus est, cum generalissima sint, genus aliquod sublimius non habent; ita etiam motus qui in ipsis sunt, genus non habent quo comprehendantur. Cum autem motus B sit æquivocum, suas definitiones per æquivoca præripuit quæ diversis ipsius proprietatibus congruunt.

β'. Ὧν πρώτη καὶ κυριωτάτη ἐστὶν ἡ φορά. Κυριωτάτη μέν, ἐπειδὴ τῶν ἄλλων ἐναργεστέρα τυγχάνει· διὸ καὶ ἁπλῶς κινεῖσθαί φαμεν τὸ κατὰ τόπον κινούμενον. Ὃ δὲ κατὰ τόπον ἠρεμοῦν ἄλλην τινὰ κινεῖται κίνησιν, πῇ λέγομεν αὐτὸ κινεῖσθαι, κατ' αὔξησιν τυχὸν ἢ μείωσιν ἢ ἀλλοίωσιν. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ κατὰ τόπον ὑφ' ἑαυτοῦ μεταβάλλον, ἤτοι τὸ ζῶον, ἰδίως ὀνομάζουσιν αὐτοκίνητον. Οὕτω μὲν οὖν κυριωτάτη τῶν ἄλλων κινήσεων ἡ κατὰ τόπον μαρτυρεῖται.

2. Quarum prima et maxime propria est latio. Maxime propria quidem, quandoquidem aliis evidentior est. Qua de causa [57] etiam id quod secundum locum movetur, simpliciter moveri dicimus. Quod autem secundum locum quiescens alio aliquo movetur motu, quodammodo moveri dicimus, quoad augmentationem aut diminutionem aut alterationem scilicet. Quapropter etiam quod a se ipso secundum locum mutatur, hoc est animal, proprie αὐτοκίνητον, hoc est, a seipso mobile, appellant. Sic igitur motum secundum lo- C cum inter omnes maxime proprium esse constat.

γ'. Πρώτη δὲ προηγουμένως μέν, ὡς τελειοτέρα· τῶν γὰρ ζώντων, ἤτοι τῶν ἐμψύχων, τὰ μὲν ὅλως ἀκίνητα κατὰ ταύτην τὴν κίνησιν, οἷα τὰ φυτὰ καὶ τὰ προσπεφυκότα τῶν ζώων, ἃ καλοῦνται ζωόφυτα· τοῖς δὲ τελειουμένοις ὑπάρχει τὸ κατὰ τόπον κινεῖσθαι, ὡς τὰ λεγόμενα αὐτοκίνητα ζῶα, ἃ δὴ μόνα καὶ ἀδιορίστως ζῶα καλεῖν εἰώθαμεν. Εἰ τοίνυν τελειότερα μὲν τῶν φυτῶν τὰ ζωόφυτα, πλείους δυνάμεις ἔχοντα ψυχικάς· τούτων δὲ πάλιν τὰ ζῶα κατὰ τρόπον ὅμοιον ἐντελέστερα, τοῖς ζώοις δ' αὖ τελειουμένοις ἡ κατὰ τόπον προσγίνεται κίνησις· αὕτη ἂν εἴη τελεωτέρα, καὶ διὰ τοῦτο καὶ τιμιωτέρα, καὶ πρώτη τῶν ἄλλων κινήσεων. Τὸ γὰρ τελεώτερον, ὅσῳπερ ἂν ᾖ τελεώτερον, τοσούτῳ γε τῶν ἀτελεστέρων καὶ ἐντιμότερον.

3. Primus autem [58] primario quidem : quia perfectior. Viventium enim, id est, **55** animatorum quædam quoad hunc motum omnino sunt immobilia, veluti plantæ; et quæ animalibus maxime cognata sunt, quæ zoophyta, id est plantanimantia, vocantur : iis autem quæ perfectione sunt prædita, inest ut secundum locum moveantur [59], ut ea quæ vocantur a seipsis mobilia animalia, quæ sane solum et sine determinatione animalia vocare consuevimus. Quod si igitur plantis perfectiora sunt plantanimantia, quia plures animæ facultates habent; vicissim autem his eodem modo animalia perfectiora sunt; ac denique animalibus quæ perfectionem majorem habent, motus D in loco adjungitur : hic utique et perfectior et proinde mobilior, et cæteris motibus prior erit. Quippe quod perfectius est, quanto quidem est perfectius, tanto etiam imperfectioribus est præstantius.

δ'. Ἀλλ' οὐδ' ἐξαλλάσσει τὴν τοῦ κινουμένου κατάστασιν ἡ φορά· καθάπερ αἱ λοιπαὶ τῶν κινήσεων· οὔτε τὴν οὐσίαν, ὡς γένεσις καὶ φθορά· οὔτε τὸ ποσόν, ὡς αὔξησις καὶ μείωσις· οὔτε τὸ ποιόν, ὡς ἀλλοίωσις. Τὸ δὲ φυλάττον τὴν τοῦ κινουμένου κατάστασιν τῶν μὴ φυλαττόντων τιμιώτερον ἂν κριθείη, καὶ διὰ τοῦτ' αὐτὸ πρότερον.

4. Sed neque ejus quod movetur statum et conditionem immutat latio [60], quemadmodum reliqui motus; nec substantiam, ut generatio et corruptio; nec quantitatem, ut augmentatio et diminutio; nec qualitatem, ut alteratio. Atqui ejus quod movetur statum conservans, illis quæ ipsum non conservant, præstantius, **56** et propterea etiam prius judicatur.

[55] 3 Phys. c. 1, t. 4. [56] 8 Phys. c. 12, t. 64. [57] 8 Phys. c. 14, t. 77. [58] 8 Phys. c. 10, t. 53. [59] 8 Phys. c. 10, t. 58, et 14, t. 77. [60] 8 Phys. c. 10, t. 56.

5. Præterea vero etiam natura aliis motibus A prior est latio. Augmentatione enim alteratio natura prior est [61] (quandoquidem quod naturaliter augetur, ab alimento augeri solet; alimentum autem primo quidem non est simile ei quod alitur, sed per alterationem ei assimilatur et agglutinatur, ipsumque nutrit et auget; atque ita augmentationem alteratio præcedit); alterationem autem localis mutatio præcedit; exempli gratia, in animalibus alimentum ad ventriculum delatum primam alterationem subit, dum per illius concoquendi facultatem chylus efficitur; et ita postquam ad hepar pervenit, in sanguinem mutatur; et hinc denique ei quod nutritur, assimilatur. Atque ut summatim dicam, quando utrumque in sede sua B manet, cum id quod alterat, tum id quod alteratur, fieri nequit alteratio. Localis ergo motus vel in alterato, vel in alterante, vel etiam in utroque requiritur; siquidem alteratio futura sit. Si igitur prior est alteratio naturali quidem augmentatione [62] (non enim etiam mathematica, qua circumposito gnomone quadratum augmentatur), **57** omnem autem alterationem quædam in loco mutatio antecedit; natura cæteris motibus latio prior erit. Generatio enim [63] et corruptio proprie motus non esse in sequentibus monstrabuntur.

6. Tempore præterea non solis motibus naturalibus reliquis, sed etiam generatione et corruptione localis motus prior est. Corruptio enim quoad tempus omni mutatione est posterior, ut quæ ab C eo quod est ad id quod non est, transitio sit. Generatio autem [64] in unoquoque eorum quæ fiunt, si unum videlicet idemque respiciamus, prior perspicietur. Posteaquam enim res generata est, et per essentiam subsistit, tunc demum cæteris motibus, et tandem locali movetur. Si autem cogitamus antiquiorem filio patrem esse, quatenus perfectus homo ante fuit, et motu locali non caruit etiam antequam pater fieret; atque, ut summatim dicam, cœlum res omnes conditas vetustate superare, lationem autem cœlo esse insitam; sane latio etiam quoad tempus omni motu et mutatione, adeoque etiam ipsa generatione prior esse deprehendetur. Generatione autem dico naturali, D quæ ex eo quod potentia est, actu vero **58** non est, ad actu esse progressio est et temporalis transitus. Quandoquidem etiam aliam generationem ratio agnoscit naturali sublimiorem, quæ est universi ex prorsus nihilo exsistentia et prima procreatio. Quemadmodum enim efficiens causa duplex est; et propinqua quæ natura esse dicitur, et primario ac proprie causa, quæ est mens architectatrix; sic generatio duplex est una quidem ex præsubsistente apta materia ad formam aliquam cum temporali extensione productio (cujus quidem generationis principium et causa, vel, ut verius

ε'. Ἔτι δὲ καὶ φύσει προτέρα τῶν ἄλλων κινήσεων ἡ φορά. Τῆς μὲν γὰρ αὐξήσεως ἡ ἀλλοίωσίς ἐστι προτέρα κατὰ φύσιν (ἐπεὶ τὸ φυσικῶς αὐξόμενον ὑπὸ τροφῆς αὔξεσθαι πέφυκεν· ἡ δὲ τροφὴ πρότερον μὲν ἔστιν οὐχ ὁμοία τῷ τρεφομένῳ, ἐξομοιοῦται δὲ τούτῳ δι' ἀλλοιώσεως. Καὶ προσκρίνεται καὶ τρέφει καὶ αὔξει αὐτό, καὶ οὕτω προηγεῖται τῆς αὐξήσεως ἡ ἀλλοίωσις), ἀλλοιώσεως δὲ ἡ κατὰ τόπον μεταβολή· οἷον ἐπὶ τῶν ζώων ἡ τροφὴ τῷ στομάχῳ προσενεχθεῖσα τὴν πρώτην ἀλλοίωσιν ἀλλοιοῦται, χυλοποιηθεῖσα διὰ τοῦ ἐν αὐτῇ πεπτικοῦ, καὶ οὕτω γενομένη πρὸς τὸ ἧπαρ ἐξαιματοῦται, κἀντεῦθεν ἐξομοιοῦται τῷ τρεφομένῳ. Καὶ καθόλου δ' εἰπεῖν, τοῦ ἀλλοιοῦντος καὶ τοῦ ἀλλοιουμένου, μενόντων κατὰ χώραν ἑαυτῶν, οὐκ ἂν ἀλλοίωσις γένοιτο. Δεῖ γοῦν κινήσεως τοπικῆς ἢ τοῦ ἀλλοιουμένου, ἢ τοῦ ἀλλοιοῦντος, ἢ καὶ ἀμφοτέρων, εἰ μέλλει γενέσθαι ἀλλοίωσις. Εἰ τοίνυν προτέρα μὲν τῆς φυσικῆς αὐξήσεως ἡ ἀλλοίωσις (οὐ γὰρ δὴ καὶ τῆς μαθηματικῆς καθ' ἣν αὔξεται τὸ τετράγωνον τῇ περιθέσει τοῦ γνώμονος), πάσης δ' ἀλλοιώσεως προηγεῖταί τις κατὰ τόπον μεταβολή· προτέρα φύσει τῶν ἄλλων ἂν εἴη κινήσεων ἡ φορά. Γένεσις γὰρ καὶ φθορὰ μὴ οὖσαι κυρίως κινήσεις, ἐν τοῖς ἑπομένοις δειχθήσονται.

ϛ'. Χρόνῳ δὲ προτερεύει μὴ μόνων τῶν ἄλλων φυσικῶν κινήσεων ἡ κατὰ τόπον, ἀλλὰ καὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς. Φθορὰ μὲν γὰρ ἁπάσης μεταβολῆς ὑστεροχρονεῖ, μετάβασις ἐκ τοῦ ὄντος οὖσα πρὸς τὸ μὴ ὄν· γένεσις δὲ προτέρα μὲν ἐφ' ἑκάστου τῶν γινομένων, τοῦ αὐτοῦ δηλαδὴ καὶ ἑνὸς σκοπουμένοις θεωρηθήσεται. Μετὰ γὰρ τὸ γενέσθαι τὸ πρᾶγμα καὶ κατ' οὐσίαν ὑποστῆναι, τότε τὰς ἄλλας κινεῖται κινήσεις, καὶ τελευταίαν τὴν τοπικήν. Ἐννοοῦσι δ' ἡμῖν, ὡς ὁ πατὴρ πρεσβύτερος τοῦ υἱοῦ τέλειος ἄνθρωπος ὤν, καὶ τῆς κατὰ τόπον μὴ ἐστερημένος κινήσεως, καὶ πρὸ τοῦ γενέσθαι πατήρ, ὅλως τε τοῦ γενητοῦ παντὸς ὁ οὐρανὸς ἀρχαιότατος, τῷ δ' οὐρανῷ συμφυὴς ἡ φορά, πάντως ἡ φορὰ προτέρα καὶ κατὰ χρόνον πάσης κινήσεως καὶ μεταβολῆς καὶ αὐτῆς δὴ τῆς γενέσεως εὑρεθήσεται. Γενέσεως δὲ λέγω τῆς φυσικῆς ἥτις ἐστὶν ἡ ἐκ τοῦ δυνάμει ὄντος, ἐνεργείᾳ δὲ μὴ ὄντος, εἰς τὸ ἐνεργείᾳ εἶναι πρόοδος καὶ μετάβασις ἔγχρονος. Ἐπεί τοί γε καὶ ἄλλην γένεσιν οἶδεν ὁ λόγος, ὑπὲρ τὴν φυσικὴν οὖσαν τὴν ἐκ τοῦ μηδαμῇ μηδαμῶς ὄντος ὕπαρξιν τοῦ σύμπαντος καὶ πρώτην οὐσίωσιν. Ὥσπερ γὰρ τὸ ποιητικὸν αἴτιον διττόν, τό τε προσεχὲς ὅπερ ἡ φύσις λέγεται εἶναι, καὶ τὸ πρώτως καὶ κυρίως αἴτιον, ὅπερ ἐστὶν ὁ νοῦς ὁ δημιουργός· οὕτω διττὴ ἡ γένεσις, ἡ μὲν ἐκ προϋφεστώσης ὕλης ἐπιτηδείου εἰς εἶδός τι προαγωγὴ μετὰ χρονικῆς παρατάσεως (ταύτης δὲ τῆς γενέσεως ἀρχὴ καὶ αἰτία προσεχής, τὸ δ' ἀληθέστερον, συναιτία ἡ φύσις ἐστίν)· ἡ δ' ἑτέρα γένεσις δημιουργία

[61] 8 Phys. c. 10, t. 55, et 2 de Anima, c. 4, t. 45. [62] Lib. Categoriarum c. 14, s. 5. [63] 5 Phys. c. 3, t. 10-12. [64] 8 Phys. c. 10, t. 57.

τοῦ πράγματος, καὶ τοῦ μηδ' ὅλως ὄντος παραγωγὴ A χωρὶς τῆς οἱασοῦν παρατάσεως. Ταύτης τῆς γενέσεως ἀρχὴ καὶ αἰτία μόνη ἐστὶν ἡ παντουργὸς σοφία καὶ δύναμις τοῦ Θεοῦ, ἡ καὶ τῆς ὕλης καὶ τῆς φύσεως καὶ τῶν ὄντων ἁπάντων ποιητική. Πῶς μὲν οὖν ἡ κατὰ τόπον μεταβολὴ πρώτη πασῶν τῶν κινήσεων καὶ αὐτῆς τῆς γενέσεως καὶ ποίας γενέσεως, εἴρηται.

ζ'. Δῆλον δ' ἐκ τῶν εἰρημένων, ὅτι καὶ ἡ κύκλῳ κίνησις πασῶν προτερεύει τῶν κατὰ τόπον κινήσεων, ὅτι καὶ τῷ πρώτῳ τῶν αἰσθητῶν κτισμάτων τῷ οὐρανῷ συμφυής. Τριῶν οὖν οὐσῶν κινήσεων τοπικῶν, τῆς ἐπ' εὐθείας, τῆς κύκλῳ, καὶ τῆς ἐκ τούτων μικτῆς, τῆς μὲν μικτῆς οὐχ ἡ κύκλῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπ' εὐθείας ὡμολόγηται προτερεύειν B (ἐπεὶ τῶν συνθέτων φύσει πρότερα τὰ ἁπλᾶ)· τῆς δ' ἐπ' εὐθείας πρώτη ἐστὶν ἡ κύκλῳ, διότι καὶ ἀρχαιοτέρα καὶ διότι μονιμωτέρα. Μόνη γὰρ αὕτη δύναται συνεχὴς εἶναι διόλου τῶν ἄλλων ἐξ ἀντικειμένων εἰς ἀντικείμενα γινομένων καὶ διακοπτουσῶν ἐξ ἀνάγκης τὸ συνεχές, μὴ μόνον τῶν τοπικῶν κινήσεων τῶν παρὰ τὴν κύκλῳ, ἀλλὰ καὶ τῶν ἑτέρων μεταβολῶν· ἡ μὲν γὰρ γένεσις ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ ὂν γίνεται, ἡ δὲ φθορὰ ἐκ τοῦ ὄντος εἰς τὸ μὴ ὄν· ἡ αὔξησις ἐκ τοῦ μικροῦ εἰς τὸ μέγα· καὶ ἡ φθίσις, εἴτουν ἡ μείωσις, ἐκ τοῦ μείζονος εἰς τὸ ἔλαττον· ἡ ἀλλοίωσις ἐκ τῶν ἐναντίων παθῶν εἰς τἀναντία· καὶ ἡ ἐπ' εὐθείας φορὰ ἐκ τῶν ἐναντίων τόπων εἰς τοὺς ἐναντίους· ἐκ τοῦ ἄνω εἰς τὸ κάτω· C ἐκ τοῦ ἔμπροσθεν εἰς τοὔπισθεν· ἐκ τῶν δεξιῶν εἰς τὰ ἀριστερά, καὶ ἀνάπαλιν. Ἐπεὶ γοῦν αἱ λοιπαὶ πᾶσαι κινήσεις ἐξ ἀντικειμένων εἰς ἀντικείμενα γίνονται, διαφόρους ἀρχὰς ἔχουσαι καὶ τέλη διάφορα, συνεχεῖς οὐκ ἂν εἶεν διόλου. Συνεχὴς γὰρ διόλου κίνησίς ἐστιν ἡ γινομένη πάντοτε ἡ αὐτή, καὶ πέρας ἀναγκαῖον μὴ ἔχουσα. Ἡ δὲ μὴ γινομένη πάντοτε ἡ αὐτή, καὶ διὰ τοῦτο καταντῶσα πρὸς πέρατα, ἀνάγκην ἔχει κατὰ τὰ πέρατα ἠρεμεῖν. Ἠρεμήσει τοίνυν ἐν τῷ ἀντικειμένῳ τὸ κινούμενον, καὶ οὕτως εἰς τὸ ἀντικείμενον ἐλεύσεται, κἀντεῦθεν ἡ τῆς κινήσεως συνέχεια διακοπήσεται. Τὸ δὲ κύκλῳ φερόμενον οὐχ ἕξει ἀνάγκην ἠρεμῆσαι, τὴν αὐτὴν ὁδὸν συνεῖρον ἀεὶ καὶ φερόμενον ἐπὶ ταυτά.

D

η'. Ἄλλο δέ ἐστιν ἠρεμία, καὶ ἄλλο πέρας κινήσεως καὶ ἀρχή. Ἡ μὲν γὰρ ἠρεμία ἀπουσία τυγχάνει κινήσεως, ἐν παρατάσει θεωρουμένη τινί, διὰ τοῦτο καὶ διαιρετὴ καθάπερ ἡ κίνησις. Τὸ δὲ πέρας καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως ἐν τῇ κινήσει εἰσὶ μηδεμιᾶς μετέχοντα παρατάσεως· ὅθεν καὶ ἀδιαίρετα. Διὸ καὶ τὸ ἠρεμεῖν ἐν χρονικῇ παρατάσει ἐστὶ κατὰ τὴν ἠρεμίαν ὄν, ὥσπερ κατὰ τὴν κίνησιν τὸ κινεῖσθαι, τὸ ἵστασθαι, καὶ τὸ ἠρεμίζεσθαι. Κινεῖσθαι γάρ ἐστι καὶ τὸ ἵστασθαι καὶ τὸ ἠρεμίζεσθαι. Τὸ μὲν γάρ ἐστιν ἐπὶ στάσιν ὁδεύειν, τὸ δ' ἐπ' ἠρεμίαν.

loquar, adjuvans causa est natura); altera vero generatio est effectio rei, et ejus quod nullo omnino modo erat, sine ulla extensione adductio. Atque hujusce generationis principium et causa sola est omnium rerum effectrix sapientia et potentia Dei, quæ et materiæ et naturæ, et omnium quæ sunt, effectrix est. Quomodo igitur localis mutatio omnibus motibus, ipsaque etiam generatione et quali generatione prior sit, dictum est.

7. Ex his vero quæ dicta sunt, constat etiam, quod motus circularis omnibus localibus motibus prior sit; quia etiam **59** primæ sensibilium creaturarum, nempe cœlo, a natura est insitus [65]. Cum igitur tres locales sint motus, qui super recta linea fit, circularis, et ex his mistus: palam in confesso est [66], non circularem tantum, sed et rectilineum misto anteire (quoniam natura compositis simplicia priora sunt); rectilineo autem circularem priorem esse; cum quia est antiquior, tum quia est stabilior. Solus enim [67] omnino continuus esse potest; cum cæteri ex contrariis in contraria fiant, et non tantum locales motus, excepto circulari, sed etiam reliquæ mutationes continuitatem necessario intersecent. Generatio enim ex eo quod non est in id quod est [68]; corruptio ex eo quod est, in id quod non est, fieri consuevit; augmentatio ex parvo in magnum; decretio seu diminutio ex majore ad minus; alteratio ex contrariis passionibus in contrarias; et latio secundum rectam lineam ex locis contrariis in contraria, ex supero in inferum, ex anteriore in posteriorem, ex dextro in sinistrum et contra [69]. Quoniam igitur [69*] cæteri omnes motus ex oppositis in opposita fiunt, cum diversa principia et diversos fines habeant; continui **60** per omnia esse non possunt. Continuus enim per omnia motus est, qui semper idem est, et terminum necessarium non habet. Qui autem idem semper non est [70], et hac de causa ad terminos tandem pervenit, hic circa terminos necessario quiescit. Quapropter in opposito quiescet id quod movetur, et ita ad oppositum perveniet; hincque motus continuitas incidetur. Quod autem circulariter movetur, cum eamdem semper viam conficiat, et ad eadem feratur, necessario non quiescet.

8. Cæterum aliud quies, et aliud motus est finis atque principium. Quies enim est motus absentia, quæ in extensione quadam consideratur, et propterea divisioni subjicitur, sicut et motus. Finis autem et principium motus in motu sunt, ut nulla extensione communicent; unde etiam divisionis sunt expertia. Quapropter etiam ipsum quiescere in temporali extensione est, cum secundum quietem sit; perinde ut secundum motum est moveri, et sisti, et ad quietem contendere. Etenim et sisti, et ad quietem contendere moveri est. Illud

[65] 8 Phys. c. 13, t. 75. [66] 8 Phys. c. 12, t. 64, et c. 13, t. 75. [67] 8 Phys. c. 13, t. 75. [68] 8 Phys. c. 11, t. 62, 63. [69] 8 Phys. c. 12, t. 64. [69*] 8 Phys. c. 14, t. 76. [70] 8 Phys. c. 12, t. 64.

enim est ad statum, hoc ad quietem progredi. Quapropter omnia hæc temporalem extensionem 61 sustinent[70*], quemadmodum et ipsum generari et corrumpi, et vivere, et mori, et quæ his sunt similia. At vero ipsum motum esse, et institisse, et quievisse, et generatum corruptumque esse, et vixisse et mortuum fuisse, et quæ sunt hujus generis, nullam extensionem tolerant. Non enim in tempore perficiuntur, sed in temporis termino, cum motuum termini sint et limites, et ea de causa divisione omni vacent.

9. Quapropter etiam tempus in quo res quamcunque mutationem subibat cum eo in quo mutatio absoluta est, non est majus eo in quo solo mutationem subibat; quandoquidem non in tempore mutatio absoluta fuit, sed in termino ejus temporis quo mutationem subibat. Terminus autem cum quantitatis sit expers; neque si adjungatur [rei alicui], auget, neque si subtrahatur, minuit. Quemadmodum igitur lineæ terminus et principium sunt puncta magnitudinis et divisionis expertia, eodem modo etiam motus omne principium et terminus omnis, partibus et divisione carent. Hæc autem κινήματα, ut aliqui vertunt, mutata, vocantur. Et sicut linea per puncta secatur, 62 et punctum de linea nihil detrahit : ita et motus per τὰ κινήματα dividitur, nec κίνημα de motu quidquam accipit.

10. Et sicut infinita recta linea inveniri non potest (omnem enim rectam primæ sphæræ diameter magnitudine superat, quæ evidenter finita est), ita neque super recta linea motus ullus infinitus est. Quod enim[71] super recta linea movetur, siquidem reflectitur, duos motus efficit, deinceps quidem se consequentes, non tamen inter se continuos. Deinceps[72] autem sunt, inter quæ nihil intervenit ejusdem generis. Continua vero invicem sunt, quorum alterius finis est principium alterius[73]. Continui igitur etiam motus sunt[74], quorum termini unum sunt, cum et ipsi sint unius ejusdemque speciei, et item id quod movetur unum idemque sit. Qui ergo motus inter se sunt continui, omnino etiam deinceps sunt : non autem etiam qui deinceps sunt, illico inter se continui sunt. Quod igitur super recta linea movetur, siquidem retrocedit, deinceps quidem se consequentes motus facit ; at non etiam proinde continuos. Inter hujusmodi enim motus quies quædam intervenit, quæ continuitatem intersecat. 63 Terminatur enim primus motus, et ut ab alio principio alter conficitur. Inter finem autem primi, et principium secundi quies media agnoscitur. Duo enim finiti rectilinei motus se invicem in uno κινήματι non tangunt : quemadmodum duæ finitæ rectæ in uno puncto inter se invicem copulari possunt. Manifestum hoc reddunt figuræ rectilineæ. Diversarum enim quidem rectarum linearum ter-

A Διὸ πάντα ταῦτα παράτασιν χρονικὴν ὑπομένουσιν, ὥσπερ καὶ τὸ γίνεσθαι καὶ τὸ φθείρεσθαι, καὶ τὸ ζῇν καὶ τὸ θνήσκειν, καὶ ὅσα τούτοις παρόμοια. Τὸ δὲ κεκινῆσθαι, καὶ τὸ ἑστάναι, καὶ τὸ ἠρεμηκέναι, τὸ γενέσθαι τε καὶ ἐφθάρθαι, καὶ ζῆσαι καὶ θανεῖν, καὶ τὰ τοιαῦτα οὐδεμίαν καρτεροῦσι παράτασιν· οὐ γὰρ ἐν χρόνῳ ἀποτελοῦνται, ἀλλ' ἐν πέρατι χρόνου πέρατα κινήσεων ὄντα καὶ καταντήματα, καὶ διὰ τοῦτο τὸ σύνολον ἀμερῆ.

θ'. Διὸ καὶ ὁ χρόνος ἐν ᾧ τὴν ὁποιανοῦν μεταβολὴν τὸ πρᾶγμα μετέβαλε, μετὰ τοῦ ἐν ᾧ μεταβέβληκεν, οὐκ ἔστι μείζων τοῦ ἐν ᾧ μετέβαλε μόνου· διότι οὐκ ἐν χρόνῳ μεταβέβληκεν, ἀλλ' ἐν τῷ πέρατι B τοῦ ἐν ᾧ μετέβαλε χρόνου. Τὸ δὲ πέρας ἄποσον ὄν, οὔτε προστιθέμενον αὔξει, οὔτ' αὖ μειοῖ ἀφαιρούμενον. Καθάπερ οὖν τῆς γραμμῆς τὸ πέρας καὶ ἡ ἀρχὴ σημεῖά ἐστιν ἀμεγέθη καὶ ἄτομα· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τῆς κινήσεως ἀρχὴ πᾶσα καὶ ἅπαν πέρας ἀμερῆ τινα καὶ ἀδιαίρετά εἰσι. Καλοῦνται δὲ ταῦτα κινήματα. Καὶ ὥσπερ ἡ γραμμὴ τέμνεται κατὰ τὰ σημεῖα, καὶ τὸ σημεῖον οὐκ ἀφαιρεῖταί τι τῆς γραμμῆς· οὕτω καὶ ἡ κίνησις διαιρεῖται κατὰ (τὰ) κινήματα, καὶ τῆς κινήσεως οὐδὲν ἀπολαμβάνει τὸ κίνημα.

ι'. Καὶ ὥσπερ οὐκ ἔστιν εὑρεῖν ἄπειρον εὐθεῖαν γραμμὴν (μείζων γὰρ ἁπάσης εὐθείας ἡ τῆς πρώC της σφαίρας διάμετρος, ἥτις ἐναργῶς πεπέρασται)· οὕτως οὐδ' ἐπ' εὐθείας κίνησις οὐδεμία ἐστὶν ἄπειρος. Τὸ γὰρ ἐπ' εὐθείας κινούμενον εἴπερ ἀνακάμπτει, δύο κινήσεις ποιεῖ, ἐφεξῆς μὲν, οὐ μὴν συνεχεῖς ἀλλήλαις. Ἐφεξῆς δέ εἰσιν, ὧν οὐκ ἔστι τι συγγενὲς μεταξύ· ὡς ἐφεξῆς οἰκίας λέγομεν, ὧν μεταξὺ οὐκ ἔστιν ἑτέρα οἰκία. Καὶ κινήσεις οὖν ἐφεξῆς, ὧν ἐστί τις ὁμοειδὴς κίνησις μεταξύ. Συνεχῆ δ' ἀλλήλοις ἐστὶν, ὧν θατέρου τὸ πέρας ἀρχὴ γίνεται τοῦ λοιποῦ. Καὶ συνεχεῖς οὖν ἀλλήλαις κινήσεις, ὧν τὰ πέρατα ἕν, αὐτῶν τε οὐσῶν ὁμοειδῶν καὶ τοῦ κινουμένου τυγχάνοντος τοῦ αὐτοῦ καὶ ἑνός. Αἱ μὲν οὖν συνεχεῖς ἀλλήλαις κινήσεις πάντως καὶ ἐφεξῆς· οὐ μὴν δὲ καὶ αἱ ἐφεξῆς ἤδη καὶ συνεχεῖς ἀλλήλαις. Τὸ γοῦν ἐπ' εὐθείας κινούμενον, εἴπερ D ἀνακάμπτει, ποιεῖ μὲν ἐφεξῆς τὰς κινήσεις, οὐ μὴν δὲ καὶ συνεχεῖς. Μεταξὺ γὰρ τῶν τοιούτων κινήσεων ἠρεμία τίς ἐστι, διακόπτουσα τὴν συνέχειαν. Περατοῦται γὰρ ἡ πρώτη κίνησις, καὶ ὡς ἀπ' ἄλλης ἀρχῆς ἡ ἑτέρα ἐπιτελεῖται. Μέσον δὲ τοῦ πέρατος τῆς πρώτης καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς δευτέρας ἡ ἠρεμία γινώσκεται. Δύο γὰρ πεπερασμέναι κινήσεις ἐπ' εὐθείας ἀλλήλων οὐχ ἅπτονται καθ' ἓν κίνημα· καθάπερ εὐθεῖαι δύο πεπερασμέναι δύνανται καθ' ἓν σημεῖον ἀλλήλαις συνάπτεσθαι. Δηλοποιοῦσι τὸ λεγόμενον τὰ τῶν σχημάτων εὐθύγραμμα. Τῶν μὲν γὰρ διαφόρων εὐθειῶν τὰ πέρατα

[70*] 6 Phys. c. 12, t. 67, 68. [71] 8 Phys. c. 12, t. 65. [72] 5 Phys. c. 5, t. 25. [73] 5 Phys. c. 5, t. 26, et 6, t. 59. [74] 5 Phys. c. 6,, t. 39, 41, et 8. c. 12, t. 61.

ἐφαρμόζει διὰ τὸ ὑπομένειν αὐτὰς, τῶν δὲ διαφόρων A ἐπ' εὐθείας κινήσεων οὐδόλως ἐφαρμόζει τὰ πέρατα, διὰ τὸ ἐν ἀστάτῳ ῥοῇ χρονικῇ γίνεσθαι τὰς κινήσεις· κἀντεῦθεν (δῆλόν ἐστι) μὴ δύνασθαι τὸ αὐτὸ καὶ ἓν κίνημα πέρας εἶναι τῆς πρώτης κινήσεως καὶ τῆς δευτέρας ἀρχὴν, λαμβανόμενον δὶς, καθάπερ ἐπὶ τῶν εὐθειῶν ἡ στιγμή. Διαῤῥέει γὰρ ὁ χρόνος μεταξὺ καὶ διιστᾷ τὰ κινήματα. Ἡ δὲ τῶν κινημάτων διάστασις ἠρεμίαν γεννᾷ. Τῆς γὰρ ἐπὶ τὸ ἄνω φορᾶς τοῦ λίθου τὸ τέρμα διΐσταται τῆς ἀρχῆς τῆς ἐπὶ τὸ κάτω φορᾶς, τῷ ὀξυκινήτῳ τῆς τοῦ χρόνου ῥοῆς· ὅθεν καὶ ἠρεμία τις νοεῖται μεταξὺ τῶν δύο τοῦ λίθου φορῶν. Διὰ ταῦτα τοίνυν οὐκ ἔστιν ἐπ' εὐθείας ἐννοῆσαι κίνησιν ἄπειρον. Ἐπὶ δὲ τοῦ κύκλου συνδραμόντων ἀλλήλοις τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ πέρατος, καὶ ἡ κύκλῳ κίνησις ἄπειρος· εἴτουν ἀπεράτωτος δύναται γίνεσθαι, πασῶν τῶν περιφορῶν B καθ' ἓν κίνημα συναπτομένων καὶ συνεχιζομένων ἀλλήλαις, καὶ ὡς μιᾶς περιφορᾶς τελουμένων τῶν ὅλων μέχρις ἂν τὸ τελευταῖον καταλάβοιεν πέρας, τὸ ὡρισμένον αὐταῖς ὑπὸ τοῦ τὴν πρώτην δόντος ἀρχήν. Διά τε γοῦν τὴν τοιαύτην συνέχειαν ἡ κυκλοφορία τελειωτέρα ἐστὶ, καὶ πρώτη τῆς ἐπ' εὐθείας κινήσεως.

ια'. Καὶ ὅτι μόνη πέφυκεν ὁμαλής. Τὰ γὰρ ἐπ' εὐθείας εἴτε κατὰ φύσιν εἴτε παρὰ φύσιν κινούμενα, ἀνωμάλως ἀπὸ τῆς ἀρχῆς φέρεται πρὸς τὸ τέλος. Τὰ μὲν γὰρ παρὰ φύσιν φερόμενα, ὅσα μὲν ἕλκονται βραδύτερον φέρονται τὴν ἀρχὴν, θᾶττον δὲ τῷ ἕλκοντι πλησιάζοντα, διὰ τὸ μᾶλλον ἐπικρατεῖν C τότε τὴν τοῦ ἕλκοντος δύναμιν. Ὅσα δὲ ῥιπτοῦνται θᾶττον μὲν κινοῦνται πρὸς τῇ ἀρχῇ· ἀφιστάμενα δέ γε, βραδύτερον, ἐκλυομένης δῆτα τῆς ἀπὸ τοῦ ῥίψαντος ἐνδοθείσης δυνάμεως. Οὕτω τοι καὶ ἡ ζωϊκὴ κίνησις εἶναι μὲν ταχεῖα δύναται καταρχὰς, προϊοῦσα δὲ, τοῦ τάχους ὑφίησι. Κἂν γὰρ αὐτοκίνητα λέγοιντο τὰ ζῶα, διὰ τὸ ἐν ἑαυτοῖς ἔχειν τὰ τῆς τοπικῆς κινήσεως αἴτια τὰς ψυχάς· ἀλλ' οὖν παρὰ φύσιν ἡ κίνησις τῶν σωμάτων γίνεται ὡς ἑτεροκινήτων, ὠθουμένων βιαίως· καθάπερ ὑπὸ μοχλῶν ὑπὸ τῶν ὡς ὀργάνοις χρωμένων τούτοις ψυχῶν· διὸ κάμνει καὶ ἀναπαύσεως δεῖται μὴ κινούμενα κατὰ φύσιν. Ἡ γὰρ κατὰ φύσιν αὐτοῖς κίνησις ἐπὶ τὰ κάτω ἐστὶν, ὥσπερ καὶ παντὶ σώματι βάρος ἔχοντι. Τὰ δὲ κατὰ φύσιν πάλιν κινούμενα θᾶττον D κινεῖται τοῖς τόποις αὐτῶν πλησιάζοντα, τῆς οἰκείας ὁλότητος ἐφιέμενα, καὶ ἀπ' αὐτῆς δυναμούμενα, καὶ οἱονεὶ μᾶλλον εἰδοποιούμενα. Ὥστε τὸ ἐπ' εὐθείας κινούμενον εἴτε κατὰ φύσιν, εἴτε παρὰ φύσιν, ἀνώμαλον ποιεῖται τὴν κίνησιν· μόνον δὲ τὸ κύκλῳ φερόμενον ὁμαλῶς δύναται φέρεσθαι τῷ ἀεὶ ἴσον ἀφεστάναι τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ πέρατος, ὅπερ ἐστὶ τὸ κέντρον, καὶ μήτ' ἀπ' αὐτοῦ μήτε πρὸς αὐτὸ φέρεσθαι, ἀλλὰ περὶ αὐτό. Διὸ περὶ τὸ αὐτὸ στρεφόμενον, καὶ τὸ ἴσον ἀπέχον ἀεὶ, ὁμοίως κινεῖται. Ἀρχὴ δὲ καὶ πέρας καὶ μέσον κύκλου τε καὶ σφαί-

mini apte cohærent, quia ipsæ permanent; at motuum diversorum rectilineorum termini sibi prorsus non congruunt, propterea quod motus in instabili temporis fluxu fiunt. Atque hinc manifestum est non posse unum et idem κίνημα bis sumptum primi motus finem et secundi principium esse, quemadmodum punctum in lineis. Effluit enim interim tempus, et disjungit κινήματα, κινημάτων autem disjunctio quietem gignit. Finis enim motus lapidis quo sursum fertur a principio ejus motus quo deorsum movetur, per rapiditatem fluxus temporis distinguitur. Unde etiam quies aliqua inter duas lapidis lationes animadvertitur. Eapropter igitur nullus motus super recta linea infinitus cogitari **64** potest. At in circulo [75], cum principium et finis concurrant, motus circularis infinitus est, sive interminatus fieri potest; cum omnes conversiones uno κινήματι conjungantur et continuentur invicem, et ut conversio una omnes perficiantur, donec extremum terminum occupaverint, qui ipsis ab eo, a quo primum principium acceperunt, præstitutus est. Propter hanc igitur continuitatem circularis motus perfectior et rectilineo motu prior est.

11. Itemque quia solus est æquabilis. Quæ enim ad rectam lineam moventur, sive secundum naturam, sive præter naturam moveantur, inæquabiliter a principio ad finem perferuntur. Etenim [76] quæ præter naturam feruntur, siquidem trahantur, tardius in principio feruntur, celerius autem cum trahenti appropinquant, quod potentia trahentis tum magis dominetur; sin vero jaciantur, celerius quidem in principio moventur, cum autem remotiora sunt, tardius; deficiente nimirum illa vi quæ a jaciente fuerat insita. Sic igitur et animalis motus in principio quidem celer esse potest; sed posteaquam processit, de celeritate remittit. Etsi enim [77] αὐτοκίνητα, id est, **65** a seipsis motum habentia, dicantur animalia, propterea quod in se ipsis localis motus causas habeant, animas nimirum; corporum tamen motus præter naturam fit, ut quæ aliena vi moveantur, atque ab animabus, quæ ipsis velut instrumentis utuntur, tanquam a vectibus quibusdam propellantur. Qua de causa, cum secundum naturam non moveantur, fatigantur et quietem desiderant. Naturalis enim ipsis motus deorsum est, sicut omni corpori gravitate prædito. Rursus autem [78] quæ secundum naturam moventur, celerius moventur cum ad loca sua propius accedunt, ut quæ integritatem et perfectionem suam expetant, et ab ea robur contrahant, magisque ut ita dicam, informentur. Quapropter quod super recta linea sive secundum sive præter naturam movetur, inæquabilem motum efficit; solum autem id quod circulariter movetur, æquabiliter ferri potest; propterea quod semper et æquo

[75] 8 Phys. c. 12, t. 75. [76] 8 Phys. c. 14, t. 76. [77] 8 Phys. c. 14, t. 77. [78] 5 Phys. c. 9, t. 63, 64.

intervallo a principio et fine, hoc est, centro distet; et neque ab ipso, neque ad ipsum, sed circa ipsum feratur. Quapropter cum circa idem perpetuo versetur, parique semper intervallo distet, similiter movetur. **66** Centrum autem et principium et finis, et medium circuli globique est. Principium nimirum, quia secundum æqualem a centro distantiam tum circulus, tum globus subsistit; finis, quia omnes a circumferentia lineæ in ipso terminantur [79]; medium, quia undecunque a circumferentia distat æqualiter. Sic itaque etiam quoad æquabilitatem circularis motus recto præstantior et prior est.

A ρας, τὸ κέντρον ἐστίν· ἀρχὴ μὲν, ὅτι κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ κέντρου ἴσην ἀπόστασιν ὅ τε κύκλος ὑφίσταται καὶ ἡ σφαῖρα· πέρας, ὅτι πᾶσαι αἱ ἀπὸ τῆς περιφερείας γραμμαὶ εἰς αὐτὸ περατοῦνται· μέσον, ὅτε πανταχόθεν ἴσον ἀπὸ τῆς περιφερείας διέστηκεν. Οὕτω γοῦν καὶ κατὰ τὸ ὁμαλὲς τιμιωτέρα ἐστὶ καὶ πρώτη τῆς ἐπ' εὐθείας κινήσεως ἡ κυκλοτερής.

12. Sed ne quidem recto comparari potest. Comparare autem hic assimilare, conferre et simul expendere dicitur. Non itaque circularis motus recto quoad celeritatem et æqualitatem aut tarditatem comparari potest; quia neque circularis linea rectæ comparatur [80]. Neque enim ipsarum est communis mensura. Unde fit ut nec recta linea circulari æqualis statui possit. Illi autem motus comparari possunt, qui numero differunt, ejusdemque generis sunt et speciei. Quoniam enim [81] ea quæ differunt, aut genere differunt, aut specie, aut numero; qua differentia a se invicem differunt quæ moventur, quatenus moventur; eadem etiam ipsi motus differunt. Si enim ea quæ moventur, generis ratione differunt; motus etiam genere **67** different; exempli gratia, si illud quidem augmentatur, hoc vero dealbatur, augmentatio etiam a dealbatione quoad genus discrepabit. Etenim illa quidem secundum quantitatem, hæc secundum qualitatem fit, quæ diversa sunt entis genera. Quod si specie differant ea quæ moventur, motus quoque speciei ratione dissidebunt: ut dealbatio a denigratione, et rectilineus motus a conversione. Si vero in illis quæ moventur, numeri tantum differentia est; solo etiam numero motus different, qui sane etiam sibi invicem mutuo comparari poterunt [82]; exempli gratia, humana generatio humanæ generationi, et non equinæ, quippe hæ non sunt ejusdem speciei. Et eodem modo augmentatio augmentationi ejusdem speciei. Pariterque in alteratione, velut dealbatio dealbationi, et denigratio denigrationi, et in motu locali rectilineus rectilineo, et circularis circulari, et in aliis similiter.

ιβ'. Ἔστι δὲ καὶ ἀσύμβλητος τῇ ἐπ' εὐθείας. Συμβάλλειν δὲ λέγεται τὸ παραβάλλειν καὶ συγκρίνειν, καὶ ὅλως συνεξετάζειν. Οὐκ ἔστι γοῦν ἡ κύκλῳ κίνησις τῇ ἐπ' εὐθείας συμβλητὴ κατὰ τὸ θᾶττον καὶ τὸ ἴσον ἢ τὸ βραδύτερον, ὅτι μηδὲ τῇ εὐθείᾳ B γραμμῇ συμβάλλεται ἡ περιφερής. Οὐ γάρ ἐστι κοινὸν μέτρον αὐτῶν. Ὅθεν οὐδ' ἔστιν εὐθεῖαν γραμμὴν ἴσην περιφερεῖ εἰδέναι. Συμβληταὶ δὲ κινήσεις εἰσὶν αἱ ἀριθμῷ διαφέρουσαι, ὁμογενεῖς τε καὶ ὁμοειδεῖς. Ἐπεὶ γὰρ τὰ διαφέροντα ἢ γένει διαφέρει, ἢ εἴδει, ἢ ἀριθμῷ, καθ' ἣν διαφορὰν τὰ κινούμενα διαφέρει ἀλλήλων καθὸ κινούμενα· κατὰ ταύτην διαφέρουσι καὶ αἱ κινήσεις. Εἰ μὲν γὰρ κατὰ γένος ἡ τῶν κινουμένων διαφορὰ εἴη, καὶ αἱ κινήσεις διαφέροιεν ἂν κατὰ γένος· οἷον εἰ τὸ μὲν αὔξεται, τὸ δὲ λευκαίνεται, καὶ ἡ αὔξησις γένει διοίσει τῆς λευκάνσεως. Καὶ γὰρ ἡ μὲν κατὰ (τὸ) ποσὸν, ἡ δὲ κατὰ (τὸ) ποιὸν, ἅπερ ἐστὶ διάφορα γένη τοῦ ὄντος. Εἰ δὲ εἴδει διαφέρει τὰ κινούμενα, εἴδει καὶ αἱ κινή- C σεις διοίσοιεν· ὡς ἡ λεύκανσις τῆς μελάνσεως, καὶ ἡ ἐπ' εὐθείας φορὰ τῆς περιφορᾶς. Εἰ δ' ἀριθμῷ μόνῳ τοῖς κινουμένοις ἡ διαφορὰ, μόνῳ καὶ αἱ κινήσεις ἀριθμῷ διαφέροιεν, αἳ δὴ καὶ ἀλλήλαις ἔσονται συμβληταί· οἷον ἡ ἀνθρωπεία γένεσις τῇ ἀνθρωπείᾳ γενέσει, καὶ οὐ τῇ ἱππείᾳ· καὶ γὰρ οὐχ ὁμοειδεῖς· καὶ ἡ αὔξησις ὡσαύτως τῇ ὁμοειδεῖ αὐξήσει· καὶ ἐπὶ τῆς ἀλλοιώσεως τὸν αὐτὸν τρόπον· οἷον ἡ λεύκανσις τῇ λευκάνσει, καὶ ἡ μέλανσις τῇ μελάνσει, καὶ ἐπὶ τῆς τοπικῆς κινήσεως ἡ ἐπ' εὐθείας τῇ ἐπ' εὐθείας, καὶ ἡ κυκλοτερὴς τῇ κυκλοτερεῖ· καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως.

13. Porro [83] hoc ut motus inter se comparari possint, nihil impedit instrumentorum diversitas, per quæ motus fiunt: exempli gratia, si huic pedes, alii pennæ fuerint instrumenta motus. Nam alia quidem **68** ratione ambulatio a volatu differt, quoad nimirum certam quamdam qualitatis figurationem; at quoad localem speciem, nihil differunt. Quapropter etiam comparari possunt, dummodo ad rectam aut fractam lineam etiam ambo conficiantur. Omnes autem rectilinei motus inter se invicem comparari poterunt, ut nihil ad hoc impedimenti ipsis afferat habitudinum diver-

ιγ'. Διαφέρει δὲ οὐδὲν εἰς τὸ συμβλητὰς εἶναι τὰς κινήσεις ἡ τῶν ὀργάνων ἑτεροιότης, δι' ὧν (καὶ) αἱ D κινήσεις· οἷον, εἰ τῷ μὲν πόδες εἶεν, τῷ δὲ πτέρυγες τὰ ὄργανα τῆς κινήσεως. Ἄλλως μὲν γὰρ διαφέρει βάδισις πτήσεως, ἤγουν κατὰ τὸν ποιὸν σχηματισμόν· κατὰ δὲ τὸ τοπικὸν εἶδος οὐ διαφέρει. Διὸ καὶ συμβληταὶ, μόνον εἰ ἐπ' εὐθείας, ἢ ἐπὶ κεκλασμένης καὶ ἄμφω τελοῖντο. Πᾶσαι δὲ αἱ ἐπ' εὐθείας κινήσεις ἀλλήλαις ἔσονται συμβληταὶ, μηδόλως ἐμποδιζόμεναι τῷ διαφόρῳ τῶν σχέσεων· ἐπείπερ ἓν τὸ ὑποκείμενον ἔχουσι τὴν εὐθεῖαν, καὶ ὁμοειδεῖς διὰ τοῦτό εἰσι μόνῳ τῷ ἀριθμῷ διαφέρουσαι.

[79] 8 Phys. c. 14, t. 76. [80] 7 Phys. c. 5, t. 21-24. [81] 7 Phys. c. 5, t. 32; 8 Top. c. 7. [82] 7 Phys. c. 5, t. 33, 34. [83] 7 Phys. c. 5. t. 30.

sitas; quandoquidem unum subjectum, rectam lineam, habent, et proinde ejusdem speciei sunt, soliusque numeri differentiam admittunt.

ιδ'. Ἑκάστη δὲ πασῶν τῶν κινήσεων καὶ ἠρεμίαν A ἀντικειμένην ἔχει καὶ κίνησιν· οὐκ ἔστι δὲ στάσις ἡ ἠρεμία. Καὶ γὰρ ἐνέργειά τις καὶ ἡ στάσις, καὶ εἶδος τῇ κινήσει σύστοιχον, ὡς λέγομεν στάσιν ἔχειν ἐν τῷ μέσῳ τὴν γῆν. Ἐνέργεια γὰρ τῆς γῆς τὸ ἐν μέσῳ ἑστηκυῖαν εἶναι αὐτήν· ὥσπερ τοῦ οὐρανοῦ τὸ κινεῖσθαι περὶ τὸ μέσον. Ἡ δ' ἠρεμία οὐκ ἔστιν ἐνέργεια, μόνον δ' ἀπουσία κινήσεως. Τῇ μὲν οὖν κατὰ τόπον κινήσει κατὰ τόπον ἠρεμία ἀντίκειται· καὶ τῇ κατ' ἀλλοίωσιν κατ' ἀλλοίωσιν· καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν μιᾷ ἑκάστῃ κινήσει τῷ ἀριθμῷ καὶ ἡ πρὸ τῆς τοιαύτης κινήσεως ἠρεμία, καὶ ἡ μετὰ τὴν τοιαύτην κίνησιν ἀντιμάχεται· μάλιστα μὲν οὖν ἡ πρὸ τῆς κινήσεως. Ὃ γὰρ ἡ κίνησις φεύγει καὶ οὗτινος ἐκστῆναι σπεύδει, τοῦτο μᾶλλον ἐναντίον αὐτῇ. B Πρὸς ὃ δ' ἄπεισι καὶ ὅπερ ἐπείγεται καταλήψεσθαι, τοῦτο πῶς οἰκεῖον αὐτῇ; Κινήσεις δ' ἐναντίαι εἰσὶν ἢ μᾶλλον μεταβολαὶ γένεσις καὶ φθορά, αὔξησις καὶ μείωσις· ἐπὶ δὲ τῆς ἀλλοιώσεως, θέρμανσις καὶ ψύξις, λεύκανσίς τε καὶ μέλανσις, καὶ ἄλλαι συζυγίαι διάφοροι. Ἐπὶ δὲ τῆς κατὰ τόπον μεταβολῆς ἡ ἄνω καὶ ἡ κάτω, ὡς ἐν μήκει· ἡ εἰς τὰ δεξιὰ καὶ ἡ εἰς τὰ ἀριστερά, ὡς ἐν πλάτει· ἡ εἰς τοὔμπροσθεν καὶ ἡ εἰς τοὔπισθεν, ὡς ἐν βάθει.

14. Porro quisque motus et quietem et motum oppositum habet; sed quies non est statio. Nam et statio actus quidam est [84], et species motui conjuncta, quemadmodum terram in medio stationem habere dicimus. Actus enim terræ est, quod ipsa stat in medio; quemadmodum cœli [actus est], quod ipsum circa medium movetur. At vero quies non est actus, sed motus duntaxat absentia. Locali proinde motui localis quies opponitur, et alterationis motui alterationis quies; et ut simpliciter dicam, cuique motui quoad numerum uni quies etiam cum quæ motum hujusmodi præcedit, **69** tum quæ sequitur, repugnat; maxime tamen ea, quæ motum præcedit. Quod enim motus fugit, et a quo discedere festinat, hoc ipsi magis est contrarium. Id autem ad quod abit, et quod apprehendere contendit, magis hoc ipsi familiare est. Contrarii autem motus, vel potius mutationes sunt, generatio et corruptio, augmentatio et diminutio [85]. In alteratione autem calefactio et refrigeratio, dealbatio et denigratio, aliæque variæ conjugationes. In locali denique mutatione, quæ est sursum et quæ est deorsum, ut in longitudine; quæ est dextrorsum et sinistrorsum, ut in latitudine; quæ est ante et retro, ut in profunditate.

ιε'. Τῶν τοιούτων δὲ τοπικῶν κινήσεων ἐπ' εὐθείας οὐσῶν ἡ ἄνω καὶ ἡ κάτω μόναι κυρίως ἁπλαῖ· πασῶν γὰρ τῶν κατὰ τόπον μεταβολῶν τρεῖς αἱ κυρίως ἁπλαῖ· ἡ περὶ τὸ τοῦ παντὸς μέσον, ἥτις C ἐστὶν ἡ κύκλῳ· ἡ ἀπὸ τοῦ μέσου, ἥτις (ἐστὶν) ἡ ἄνω· καὶ ἡ ἐπὶ τὸ μέσον, ἥτις ἡ κάτω. Μόναι δ' αὗται κυρίως ἁπλαῖ, διότι ταύταις μόναις κινοῦνται φυσικῶς τὰ δοκοῦντα τῶν σωμάτων ἁπλᾶ. Πᾶσα δ' ἁπλῆ κίνησις ἁπλοῦ τινός ἐστι σώματος κατὰ φύσιν, καὶ παντὸς ἁπλοῦ σώματος ἡ φυσικὴ κίνησις ἁπλῆ τίς ἐστι.

15. Cæterum cum hujusmodi locales motus in rectum fiant, soli tamen illi qui sursum et deorsum fiunt, proprie sunt simplices. Omnium enim localium mutationum tres tantum sunt proprie simplices: quæ circa universi medium est, hoc est circularis; quæ est a medio, hoc est quæ sursum fit; quæ est ad medium, hoc est quæ deorsum fit. Solæ autem hæ proprie simplices sunt, quia naturaliter his solis moventur ea corpora quæ simplicia esse videntur. Omnis autem simplex motus **70** simplicis alicujus corporis est secundum naturam: et omnis simplicis corporis motus naturalis simplex quidam est.

ιϛ'. Ταῖς μὲν οὖν ἐπ' εὐθείας φοραῖς ἐναντίωσις, ὡς εἴρηται, πρόσεστι· τῇ κύκλῳ δὲ κινήσει κίνησιν οὐδεμίαν ἐναντίαν εἶναί φασι. Καὶ ὅτι μὲν οὐκ ἐναντιοῦνται ἀλλήλαις ἡ ἐξ ἀνατολῆς εἰς δυσμάς, καὶ ἡ ἐκ δυσμῶν εἰς ἀνατολάς, ἔγνωσται. Καὶ γὰρ αἱ τῶν πλανητῶν σφαῖραι, κατ' ἄμφω ταύτας τὰς περιφο- D ρὰς περιφέρονται· τὴν μὲν κατὰ φύσιν τὴν ἐκ δυσμῶν εἰς ἀνατολάς· τὴν δὲ βιαίως καὶ ὑπὲρ φύσιν, ὡς ἰσχυροτέρᾳ καὶ κρείττονι τῇ ἀπλανεῖ συμπεριαγόμενοι πρὸς δυσμὰς ἐξ ἀνατολῶν. Ἐναντίαι οὖν αἱ εἰρημέναι οὖσαι περιφοραί, πῶς ἂν συνεῖεν ἀλλήλαις ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ καθ' ἓν ὑποκείμενον; Ὅτι δὲ μηδ' ἡ ἐπ' εὐθείας κίνησις ἐναντιοῦται κινήσει περιφερεῖ, τοιουτοτρόπως κατασκευάζουσιν. Αἱ ἐπ' εὐθείας κινήσεις ἐναντίαι ἀλλήλαις εἰσίν. Ἓν δ' ἐναντίον ἑνί· καὶ διὰ τοῦτο οὐδεμία τῶν ἐπ' εὐθείας φορῶν

16. Rectis igitur motibus contrarietas, ut dictum, inest; circulari autem motui, nullum motum [contrarium] esse dicunt. Quod enim motus ab ortu in occasum, et ab occasu in ortum non sint contrarii, exploratum est. Namque planetarum sphæræ ambabus his conversionibus circumferuntur: altera secundum naturam, ab occasu in ortum; altera violenta et supra naturam, quippe quod cum fortiori et meliori inerrantium stellarum sphæra ab ortu in occasum circumagantur. Quod si igitur istæ conversiones essent contrariæ, qui fieri posset, ut eodem tempore in uno subjecto coirent invicem? Quod autem ne rectilineus quidem motus ei qui in orbem fit contrarius sit, hoc modo confirmant. Rectilinei motus inter se invicem sunt contrarii. Unum autem uni est contrarium. Pro-

[84] 5 Phys. c. 8. t. 53. [85] 8 Phys. c. 12, t. 64.

pter id ergo etiam nullus rectilineus motus circulari est contrarius, ne plura contraria uni opponantur.

A ἐναντιοῦται τῇ κύκλῳ, ἵνα μὴ πλείω ἐναντία ἀντιταχθεῖεν ἑνί.

17. Atqui haud scio an hæc confirmatio a reprehensione aliena sit, ut quidam asserunt. Non enim impossibile **71** est rectilineos motus et circulari et sibi invicem quoad aliud atque aliud esse contrarios; ac sic rursus unum uni ut rationi consentaneum est, contrarium inveniri. Quatenus enim motuum rectilineorum simplicium unus sursum, alter deorsum fit, quoad locorum contrarietatem pugnant invicem; quatenus autem [86] rectilinei motus ab aliis punctis incipiunt, et in alia desinunt; cum contra circularis motus ab eodem incipiat, et in idem perveniat; et quatenus iterum rectilinei motus omni ex parte sunt ejusmodi, ut frangi nequeant; cum contra circularis motus nullam prorsus partem habeat, qua frangi non possit; et quatenus [87] insuper rectilineos bis super iisdem spatiis sine quiete impossibile est fieri, cum circularis contra eamdem viam sine quiete infinities peragret; quatenus denique [88] rectilineorum nullus est æquabilis, cum contra circularis perpetuam æquabilitatem habere possit; ob has, inquam, proprietates motuum, non autem ob locorum contrarietatem, circularis motus rectilineis contrarius reperitur, omnibus rectilineis motibus unius instar sumptis, ut ei qui in orbem fit, opponantur. **72** Atque talis oppositionum modus etiam in aliis rebus invenitur [89]. Æquale enim et mediocre, ei quod excedit, et ei quod exceditur, majori, inquam, et minori opponitur [90]; ac rursum majus et minus sibi invicem opponuntur. Ac ita sane etiam virtutes cum mediocritates sint, iis quæ a mediocritate remota sunt, excessibus scilicet et defectibus contrariantur; ac rursus excessus et defectus sibi mutuo repugnant. Eodem item modo motus et motibus et quietibus adversantur, ac rursum quietes sibi invicem opponuntur, quæ in contrariis locis et contrariis qualitatibus et quantitatibus sunt. Exempli gratia, quies in superiore loco quieti in inferiore; quies in albo quieti in nigro; ac denique illæ quæ quosdam motus præcedunt, illis quæ eosdem sequuntur. Verum alio modo motus quieti, et alio modo motui opponitur. Motui enim ut contrariæ speciei, quieti autem ut prolapsioni a specie. Ac rursus quietes ut extrema invicem dissident [91]. Quod igitur etiam circularis motus aliquid contrarium habeat, et quomodo id fiat, dictum est.

ιζ'. Μήποτε δ' οὐκ ἔστιν ἀνεπίληπτος ἡ τοιαύτη κατασκευὴ, ὥς τινες ἐφιστῶσιν. Οὐ γὰρ ἀδύνατον τὰς ἐπ' εὐθείας κινήσεις τῇ κύκλῳ τε καὶ ἀλλήλαις ἐναντιοῦσθαι κατ' ἄλλο καὶ ἄλλο, καὶ οὕτω πάλιν ἓν ἐναντίον ἑνὶ κατὰ λόγον εὑρίσκεσθαι. Καθὸ μὲν γὰρ ἡ μὲν ἄνω τῶν ἐπ' εὐθείας κινήσεων τῶν ἁπλῶν, ἡ δὲ κάτω, μάχονται πρὸς ἀλλήλας κατὰ τὴν τῶν τόπων ἐναντιότητα. Καθὸ δ' αἱ μὲν ἐπ' εὐθείας ἀπ' ἄλλων σημείων ἄρχονται, καὶ εἰς ἕτερα καταλήγουσιν· ἡ δὲ κύκλῳ κίνησις ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ ἄρχεται καὶ εἰς τὸ αὐτὸ καταντᾷ· καὶ καθὸ πάλιν αἱ μὲν ἐπ' εὐθείας ἄκλαστοι κατὰ πᾶν εἰσι μόριον, ἡ κύκλῳ B δὲ μηδὲ τὸ τυχὸν ἔχει μόριον ἄκλαστον· ἔτι δὲ καθὸ τὰς μὲν ἐπ' εὐθείας δὶς ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἄνευ ἠρεμίας γενέσθαι ἀδύνατον, ἡ δὲ κύκλῳ τὴν αὐτὴν ἄνευ ἠρεμίας μυριάκις περίεισι· καὶ ὅτι τῶν μὲν ἐπ' εὐθείας οὐδεμία ἐστὶν ὁμαλὴς, τῇ κύκλῳ δὲ δυνατὸν ἀεὶ τυγχάνει τὸ ὁμαλές· κατὰ ταῦτα δὴ τὰ ἰδιώματα τῶν κινήσεων, οὐ μὴν κατὰ τὴν τῶν τόπων ἐναντιότητα, τῇ κύκλῳ πρὸς τὰς ἐπ' εὐθείας ἐναντίωσις εὑρεθήσεται τῶν ὅλων εὐθειῶν κινήσεων, ὡς μιᾶς λαμβανομένων πρὸς τὴν ἀντίθεσιν τῆς περιφεροῦς. Τοιοῦτος δὲ τρόπος ἀντιθέσεων καὶ ἐπ' ἄλλων πραγμάτων εὑρίσκεται. Τὸ γὰρ ἴσον καὶ τὸ μέτριον ἀντίκειται τῷ ὑπερέχοντι καὶ τῷ ὑπερεχομένῳ, τῷ μείζονι λέγω καὶ τῷ ἐλάττονι. Πάλιν δ' ἀλλήλοις ἀντίκεινται τὸ μεῖζόν τε καὶ τὸ ἔλαττον. Οὕτω δὴ καὶ C αἱ ἀρεταὶ συμμετρίαι οὖσαι, ταῖς ἀσυμμετρίαις ἐναντιοῦνται, ταῖς ὑπερβολαῖς δηλονότι καὶ ταῖς ἐλλείψεσιν· ὑπερβολαὶ δὲ καὶ ἐλλείψεις ἀλλήλαις μάχονται, καὶ κινήσεις κινήσεσί τε καὶ ἠρεμίαις ἀντιθετοῦνται, καὶ ἠρεμίαι πάλιν ἀλλήλαις αἱ ἐν τοῖς ἐναντίοις τόποις καὶ ταῖς ἐναντίαις ποιότησιν ἢ ποσότησιν· οἷον ἡ ἐν τῷ ἄνω ἠρεμία τῇ ἐν τῷ κάτω· καὶ ἡ ἐν τῷ λευκῷ τῇ ἐν τῷ μέλανι· καὶ ἁπλῶς αἱ πρὸ τῶν τοιῶνδε κινήσεων ταῖς μετὰ τὰς τοιάσδε κινήσεις. Ἄλλως δὲ τῇ ἠρεμίᾳ ἡ κίνησις, καὶ ἄλλως τῇ κινήσει ἀντίκειται. Τῇ μὲν γὰρ κινήσει, ὡς ἐναντίῳ εἴδει, τῇ δ' ἠρεμίᾳ, ὡς ἀποπτώσει τοῦ εἴδους. Ὡς ἄκρα δὲ πάλιν αἱ ἠρεμίαι ἀλλήλαις ἀνθίστανται. Τὸ μὲν οὖν ἐναντίωσιν ἔχειν καὶ τὴν κυκλοφορίαν, ὅπως καὶ τίνα τρόπον, εἴρηται. D

18. Illis autem qui ab omni cum contrarietate eximunt, hoc propositum **73** est, ut hinc scilicet cœlum generationis, indeque etiam corruptionis expers esse monstrent. Si enim, inquiunt, contrariorum contrarii motus sunt, cujus rei motui nullus est contrarius, ne ea quidem quidquam habet contrarium. Quod si igitur cœlesti motui nullus est

ιη'. Τοῖς δὲ πάσης ἐναντιότητος ταύτην ὑπερεξαιροῦσι σκοπός ἐστι τὸν οὐρανὸν ἐντεῦθεν δεῖξαι δῆθεν ἀγέννητον, ὅθεν καὶ ἄφθαρτον. Εἰ γὰρ τῶν ἐναντίων, φασὶν, ἐναντίαι καὶ αἱ φοραὶ, οὗ τῇ φορᾷ μὴ ἔστιν ἐναντία φορὰ, οὐδ' αὐτὸ ἔχει τι ἐναντίον. Εἰ τοίνυν τῇ οὐρανίῳ φορᾷ μὴ ἔστι τις ἐναντία φορὰ, οὐδὲ τῷ οὐρανῷ ἐστί τι ἐναντίον. Τὸ γινόμενον δὲ καὶ

[86] 8 Phys. c. 12, t. 75. [87] 8 Phys. c. 14, t. 76. [88] 8 Phys. c. 14, t. 76. [89] 8 Phys. c. 11, t. 62.
[90] 2 ad Nic. c. 8; 1 mag. Mor., c. 9; 2 Eudem. c. 3. [91] 5 Phys. 8, t. 55, et 8 Phys. c. 14, t. 76.

φθειρόμενον, ἐξ ἐναντίου γίνεται καὶ εἰς ἐναντίον **A** φθείρεται. Τὸ οὐράνιον ἄρα σῶμα, μὴ ἔχον ἐναντίον ἐξ οὗ γένοιτ' ἂν, καὶ εἰς ὃ πάλιν φθαρείη, ἀγέννητον καὶ ἄφθαρτον ἀποδείκνυται. Ἀλλ' οἱ τοιαῦτα λέγοντες, ὅταν καὶ ἀναμφίλεκτον τὴν πρότασιν λάβοιεν τὴν τεθεῖσαν τὸ μηδεμίαν κίνησιν τῇ οὐρανίῳ φορᾷ ἐναντίαν εἶναι, τότε τῆς φυσικῆς γενέσεως ἐξῃρημένον τὸν οὐρανὸν συλλογίζονται καὶ τῆς ὁμοίας φθορᾶς, καθ' ἃς καὶ τὰ στοιχεῖα μεταβάλλει εἰς ἄλληλα, τῆς θατέρου φθορᾶς γινομένης γενέσεως τοῦ λοιποῦ. Κατ' ἄλλην δὲ γένεσιν γενητὸν οἴδασι τὸν οὐρανὸν οἱ φρονοῦντες ὀρθῶς· καθ' ἣν ἐκ τοῦ μὴ εἶναι ὅλως, τῷ θείῳ παρήχθη προστάγματι, καὶ ἀκολούθως καὶ φθορᾷ παντελεῖ κατὰ τὴν οἰκείαν φύσιν ὑποκεῖσθαι αὐτὸν δογματίζουσι, τῇ τοῦ δημιουργήσαντος ἀγαθότητι τὴν ἐπὶ τὸ βέλτιον ἀλλαγὴν **B** ἁπάσης αἰσθητῆς κτίσεως ἐπιψηφιζόμενοι.

contrarius, ne cœlo quidem quidquam erit contrarium. Atqui quod generatur et quod corrumpitur, ex contrario generatur et in contrarium corrumpitur. Cœleste igitur corpus, cum non habeat contrarium ex quo generetur, et in quod rursum corrumpatur, generationis et corruptionis expers esse demonstratur. Verum qui ejuscemodi oratione utuntur, tanquam controversiæ expertem propositionem accipiendo eam quæ ponit, nullum motum cœlesti motui esse contrarium, ita demum cœlum a naturali generatione [91], atque item a simili corruptione (quibus etiam elementa inter se mutantur, dum unius corruptio fit reliqui generatio) exemptum esse concludunt. Qui autem rectius sentiunt, alterius generationis ratione cœlum generatum esse dicunt, qua ex prorsus nihilo productum est divino mandato : **74** et per consequens etiam omnimodæ corruptioni quoad suam naturam ipsum subjectum esse statuunt, conditoris bonitati creaturarum sensibilium omnium in melius mutationem ascribentes.

—

SYNOPSIS CAPITIS VI,

QUOD EST DE GENERATIONE ET CORRUPTIONE.

1. *Affirmat primum generationem et corruptionem non esse proprie motus, sed tantum mutationes; et ex etymologia vocabuli* μεταβολῆς *docet, quid sit mutatio, et in quibus reperiatur, nimirum in contradictione et in contrariis speciebus, cum illis quæ simpliciter, tum his etiam quæ quodammodo sunt contrariæ, quodque mutatio alia sit quadantenus, alia simpliciter mutatio.* — 2. *Indicat latius patere mutationem quam motum, quidque proprie motus et quid proprie mutationes appellentur, determinat; hoc interim docens mutationem vel ex contraria specie in contrariam, vel ex alterius prolapsione et absentia, hoc est, ex privatione quæ ubique reperitur fieri.* — 3. *Distinguit privationem alias esse cum perfecta specie, ut privationem ignis in aqua, et tum etiam dici id quod generatur, non tantum ex sua privatione, sed etiam ex contraria specie generari; alias vero privationem non esse cum perfecta* **75** *specie, sed in aliquo saltem materiali ad formam suscipiendam apto, qualis est privatio animalis in semine, et tum dici id quod generatur ex speciei tantum absentia sive privatione generari; et quomodo hoc accipiendum sit, per duas occupationes explicat.* — 4. *Generationem et corruptionem describit, probatque neutram vel motum vel quietem esse, et denique ostendit ipsis cum mutationes tantum sint,* ἀμεταβλησίαν *analogam quieti opponi.* — 5. *Postquam hactenus absolvit de mutationibus substantialibus, de generatione et corruptione substantiali, jam incipit disserere de mutationibus secundum accidens: quomodo augmentatio, generatio quædam; diminutio, corruptio quædam; dealbatio, generatio quædam; denigratio, corruptio quædam dicitur: ubi regulam proponit, quod in omnibus prædicamentis mutatio in melius, generatio; in deterius, corruptio dicatur; quod exemplis probat trium prædicamentorum, substantiæ, quantitatis et qualitatis: præcisione tandem utens, quod omnis secretio generatio, concretio corruptio sit; quia nimirum melior est secretio concretione, cum quidem etiam in omnibus entibus melius et deterius reperiatur, ut Pythagoreorum etiam auctoritate constat.* — 6. *Docet quando fiat generatio simpliciter (quæ secundum prædicamenta sic dicitur, non quæ ratione melioris* **76** *ita appellatur), et quando non fiat, sed generatio saltem quædam vel augmentatio vel alteratio.* — 7. *Exemplum augmentationis proponit in igni cujus augmentationem obiter distinguit a generatione et accessione ignis; et non tantum in aliis inanimatis ita se habere augmentationem ostendit, sed etiam in animatis, et augmentationis illius modum declarat, itemque oppositæ diminutionis; et præterea docet, nec quod discedit a corpore, ipsum minui, nec quod accedit, augeri, quippe* ἐμπνευμάτωσις *non est cibi augmentatio, sed corruptio; et insuper explicat quomodo augmentatio ab alteratione differat; ac denique determinat quomodo non tantum nutritio, sed et augmentatio fiat, et quando tantum augmentatio, quando nutritio et augmentatio simul.* — 8. *Breviter subjicit in prædicamento ubi in mutationibus localibus, quæ generationes quædam, quæ contra corruptiones quædam dicantur: sicut etiam supra in aliis prædicamentis explicatum fuit.*

—

ΚΕΦΑΛ. Ϛ'.

Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς.

C α'. Ἡ γένεσις καὶ ἡ φθορὰ κινήσεις οὐκ εἰσὶ κυρίως, ἀλλὰ μόνον μεταβολαί. Μεταβολὴ δέ ἐστι μετάβασις ἀπ' ἄλλου εἰς ἄλλο. Τὸ γὰρ ὄνομα τῆς μεταβολῆς ἄλλο μετ' ἄλλο δηλοῖ, τοῦ *μετὰ* σημαίνοντος, ὅτι τὸ μὲν πρότερόν ἐστιν ἐν τῇ μεταβολῇ, τὸ δ'

CAPUT VI.

De generatione et corruptione.

1. Generatio et corruptio motus non sunt proprie, sed tantum mutationes. Mutatio autem est transitus ab alio in aliud [92]. Nomen enim Græcum ἡ μεταβολὴ aliud post aliud declarat: ut τὸ μετὰ significet, unum in mutatione **77** prius, alterum

[91] 1 De ortu et interitu, c. 3. [92] 5 Phys. c. 2, t. 7.

A posterius esse. Prius quidem hoc ex quo mutatur id quod mutatur; posterius vero, in quod [mutatur]. Consideratur porro mutatio in contradictione et in contrariis speciebus, cum illis quæ simpliciter sunt contrariæ, hoc est extremæ; quales sunt album et nigrum; tum iis quæ quodammodo sunt contrariæ, hoc est intermediæ [94]. Quod enim intermedium est, contrarii rationem ad utrumque extremorum obtinet: velut minus album ad nigrum quidem est album, sed ad magis album nigrum est. Nigri enim mistione minus album oboritur. Propterea etiam cum id quod minus album est in magis album mutatur, tanquam ex nigro in album fit mutatio. Quod enim minus album est ratione nigredinis, quæ ipsi inest, in magis album mutatur. Unde etiam quadam tantum ex parte [seu B particularis] fit mutatio [95]. Eodem etiam modo quando id quod magis est album in minus album mutatur, tanquam ex albo in nigrum fit mutatio. In nigredinem enim quæ in minus albo est, id quod magis album est, ex parte mutatur. Ac eam ob causam mutatio quæ ex intermediis ad **78** intermedia fit, quadam ex parte dicitur: quæ autem ex extremis fit, simpliciter mutatio vocatur.

ὕστερον· πρότερον μὲν τὸ ἐξ οὗ μεταβάλλει τὸ μεταβάλλον· ὕστερον δὲ τὸ εἰς ὅ. Θεωρεῖται δ' ἡ μεταβολὴ ἐν ἀντιφάσει καὶ ἐν τοῖς ἐναντίοις εἴδεσι, τοῖς τε ἁπλῶς ἐναντίοις, ἤγουν τοῖς ἄκροις, ὁποῖα τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν· καὶ τοῖς πῇ ἐναντίοις, ἤτοι τοῖς μεταξύ. Τὸ γὰρ μεταξὺ τὸν τοῦ ἐναντίου λόγον ἔχει πρὸς ἑκάτερον τῶν ἄκρων· οἷον τὸ ἧττον λευκὸν πρὸς μὲν τὸ μέλαν λευκόν ἐστι· μέλαν δὲ πρὸς τὸ μᾶλλον λευκόν. Μίξει γὰρ τοῦ μέλανος γίνεται τὸ ἧττον λευκόν. Διὸ καὶ ὅταν εἰς τὸ μᾶλλον λευκὸν μεταβάλλῃ τὸ ἧττον λευκὸν, ὡς ἐκ μέλανος γίνεται πρὸς τὸ λευκὸν ἡ μεταβολή. Τὸ γὰρ ἧττον λευκὸν κατὰ τὸ ἐν αὐτῷ μέλαν μεταβάλλει πρὸς τὸ μᾶλλον λευκόν. Ὅθεν καὶ μερικὴ γίνεται ἡ μεταβολή. Ὡσαύτως καὶ ὅτε τὸ μᾶλλον λευκὸν εἰς τὸ ἧττον μεταβάλλει λευκὸν, ὡς ἐκ λευκοῦ πρὸς μέλαν γίνεται ἡ μεταβολή. Πρὸς γὰρ ἐν τῷ ἥττονι λευκῷ μέλαν μεταβάλλει τι τοῦ μᾶλλον λευκοῦ. Διά τοι τοῦτο ἡ ἐκ τῶν μεταξὺ πρὸς τὰ μεταξὺ μεταβολὴ πῇ λέγεται· ἡ δ' ἐκ τῶν ἄκρων ἁπλῶς καλεῖται μεταβολή.

2. Cæterum [96] latius patet mutatio quam motus. Omnes enim ab eo quod potentia est ad actu esse progressiones manente interim quod est potentia esse, mutationes sunt. Verum ex his illæ quæ duntaxat ex quomodocunque contrariis speciebus in contrarias species transitiones sunt remanente et mutationem sustinente subjecto, hæ magis proprie motus nominantur. Quæ autem non remanente C subjecto [97] sive ex contrariis speciebus in contrarias species transeunt, sive non ex contrariis speciebus in contrarias, sed per prolapsionem et absentiam alterius specierum manifestam contrarietatem habent in iis ex quibus et in quæ mutantur [98], hæ proprie duntaxat mutationes vocantur, non motus, quæ sunt generatio et corruptio, quæ secundum substantiam mutationes sunt. Generatur enim id quod generatur, et corrumpitur id quod corrumpitur ex contrario in contrarium, sive utrumque sit species, sive alterum sit alterius prolapsio. Neque enim omni speciei species necessario est contraria. Quænam **79** enim homini species contraria aut musico afferri queat? cum absentia alterius speciei, hoc est privatio, ubique reperiatur. D

β'. Ἔστι δ' ἐπιπλέον τῆς κινήσεως ἡ μεταβολή. Πᾶσαι μὲν γὰρ αἱ ἀπὸ τοῦ δυνάμει εἰς τὸ ἐνεργείᾳ πρόοδοι, μένοντος ἔτι τοῦ δυνάμει, μεταβολαί εἰσιν. Ἀλλὰ τούτων ὅσαι μὲν μόνον ἐξ ἐναντίων ὁπωσοῦν εἰδῶν εἰς ἐναντία εἴδη μετελεύσεις εἰσὶν, ὑπομένοντος τοῦ ὑποκειμένου καὶ μεταβάλλοντος, αὗται κινήσεις ὀνομάζονται κυριώτερον· ὅσαι δὲ, τοῦ ὑποκειμένου μὴ ὑπομένοντος, εἴτ' ἐξ ἐναντίων εἰδῶν εἰς ἐναντία μεταβαίνουσιν εἴδη, εἴτε μὴ ἐξ ἐναντίων εἰδῶν εἰς ἐναντία εἴδη, ἀλλὰ κατ' ἀπόπτωσιν καὶ ἀπουσίαν θατέρου (τῶν) εἰδῶν ἐμφαινομένην τὴν ἐναντίωσιν ἔχουσιν, ἐν τοῖς ἐξ ὧν καὶ εἰς ὃ μεταβάλλουσιν, αὗται καλοῦνται μεταβολαὶ μόνον κυρίως, ἀλλ' οὐ κινήσεις, αἵτινές εἰσιν ἡ γένεσις καὶ ἡ φθορὰ, κατ' οὐσίαν οὖσαι μεταβολαί. Γίνεται γὰρ τὸ γινόμενον καὶ φθείρεται τὸ φθειρόμενον ἐξ ἐναντίου εἰς ἐναντίον, εἴτε (καὶ) ἀμφοτέρων ὄντων εἰδῶν, εἴτε θατέρου ὄντος ἀποπτώσεως τοῦ λοιποῦ. Οὐ γὰρ ἐξ ἀνάγκης εἴδει παντὶ εἶδος ἐναντίον ἐστί. Τί γὰρ τῷ ἀνθρώπῳ ἐναντίον εἶδος ἔσοιτ' ἂν ἢ τῷ μουσικῷ; Ἀπουσία δὲ θατέρου εἴδους, ἤγουν ἡ στέρησις, εὑρίσκεται πανταχοῦ.

3. Sed interdum privatio cum perfecta specie est perfectas eas quibus constituitur qualitates habente: quemadmodum privatio ignis quæ in aqua est simul est cum aquæ specie quæ perfecta est ac perfectas suas qualitates obtinet; frigus videlicet et humorem, quæ ignis qualitatibus sunt contrariæ. Ac propterea ignis non tantum ex sua privatione, sed etiam ex contraria sibi specie fieri dicitur. Quando vero cum perfecta specie non exsistit pri-

γ'. Ἀλλὰ ποτὲ μὲν ἡ στέρησις μετὰ τελείου εἴδους ἐστὶ, τελείας τὰς αὐτοῦ συστατικὰς ποιότητας ἔχοντος, ὥσπερ ἡ ἐν τῷ ὕδατι στέρησις τοῦ πυρὸς σύνεστι τῷ εἴδει τοῦ ὕδατος τελείῳ ὄντι, καὶ τελείας τὰς ἐν αὐτῷ ποιότητας ἔχοντι, τὴν ψυχρότητα δηλονότι καὶ τὴν ὑγρότητα, τὰς ἐναντίας ταῖς ποιότησι τοῦ πυρός. Καὶ διὰ τοῦτο (τὸ) πῦρ οὐ μόνον ἐκ τῆς οἰκείας στερήσεως, ἀλλὰ κὰκ τοῦ ἐναντίου ἑαυτῷ εἴδους λέγεται γίνεσθαι. Ὅταν δὲ μὴ εἴδει τελείῳ

[94] 5 Phys. c. 2, t. 7, 9. [95] 5 Phys. c. 1, t. 6. [96] 5 Phys. c. 2. [97] 5 Phys. c. 2, t. 8. [98] 5 Phys. c. 2, t. 7.

συνυπάρχῃ ἡ στέρησις, ἀλλ' ὑλικῷ τινι ἐπιτηδείως A ἔχοντι δέξασθαι τὸ εἶδος τὸ ἀντικείμενον τῇ στερήσει, ὡς ἡ ἐν τῷ σπέρματι στέρησις τοῦ ζώου· τότε οὐκ ἐξ εἴδους ἐναντίου, ἀλλ' ἐξ ἀπουσίας εἴδους ἤτοι στερήσεως λέγεται γίνεσθαι τὸ γινόμενον· οὐχ ὅτι οὐκ ἔστιν εἶδός τε καὶ τὸ σπέρμα, ἀλλ' ὅτι ἀτελὲς εἶδος καὶ ὕλης λόγον ἐπέχον πρὸς τὴν τοῦ τελείου εἴδους ὑπόστασιν, καὶ εἰς ἐκεῖνο τὴν ὅλην κεκτημένον τὴν ἀναφοράν. Εἰσὶ δέ τινες ἴσως κἂν τῷ σπέρματι ποιότητες ἐναντίωσιν ἔχουσαι πρὸς τὰς τοῦ ἀποτελουμένου ποιότητας, ἀλλ' ἀτελεῖς καὶ αὗται καὶ οὐχ ὡς αἱ τῶν τελείων εἰδῶν τέλειαι. Διὸ ὅσαι μὲν ἐναντίαι πως ταῖς τοῦ ἀποτελουμένου ποιότησίν εἰσιν ἐν τῷ σπέρματι, πρὸς τὰς τοῦ ἀποτελουμένου ποιότητας μεταβάλλουσι, τοῦ μὲν ὑγροῦ τοῦ ἐν τῷ B σπέρματι ξηραινομένου, τοῦ δὲ σφαιρικοῦ ἐκτεινομένου. Ὅσαι δ' ὁμοειδεῖς ταῖς τοῦ ἀποτελουμένου εἰσὶν, ἐκ τοῦ ἀτελοῦς μεταβάλλουσι πρὸς τὸ τέλειον. Διὰ γοῦν τὸ ἀτελὲς τῆς διαθέσεως τοῦ ὑποκειμένου, ὅταν ἐκ σπέρματος τὸ ζῶον ἢ ἐξ ἀμούσου λέγηται τὸ μουσικὸν, οὐκ ἐξ ἐναντίου εἴδους, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀπουσίας τοῦ εἴδους καὶ τῆς στερήσεως λέγεται γίνεσθαι. Διά ταῦτά τοι καὶ ἐξ ἐναντίου γίνεσθαι καὶ εἰς τοὐναντίον φθείρεσθαι λέγεται πᾶν τὸ γινόμενον καὶ φθειρόμενον, καὶ γένεσις πᾶσα καὶ φθορὰ φυσικὴ κοινῶς λέγονται κατ' ἀντίφασιν. Τὸ γὰρ ὂν καὶ τὸ μὴ ὂν, καθὸ τὸ μὲν ὂν, τὸ δὲ μὴ ὂν ἐναντία εἴδη μὴ ὄντα, τὴν ἀντίθεσιν ἀντιφατικῶς ποιοῦνται πρὸς ἄλληλα.

δ'. Γένεσις δέ ἐστιν ἡ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ ὂν C μεταβολὴ καὶ μετάβασις, ἤγουν ἡ μεταξὺ ὁδὸς τῆς ἀπὸ τοῦ μὴ εἶναι εἰς τὸ εἶναι τοῦ πράγματος ἀποκαταστάσεως. Φθορὰ δὲ ἡ ἐκ τοῦ ὄντος εἰς τὸ μὴ ὂν ὁμοίως μεταβολὴ, τοῦ ὄντος καὶ μὴ ὄντος ἐνεργείᾳ λαμβανομένων. Οὐ λέγονται δὲ κυρίως κινήσεις ἡ γένεσις καὶ ἡ φθορά· διότι κἂν ἀτελὴς ἐνέργειά ἡ κίνησις καὶ παθητική, πλὴν τὸ κινούμενον ἐνεργείᾳ ὂν καὶ ὑπομένον κινεῖσθαι χρή· τὸ δὲ μὴ ὂν ἐνεργείᾳ μηδ' ὑπομένον, οὐδὲ κινούμενόν ἐστιν. Οὐδὲ γὰρ ὥσπερ ὁ ἄνθρωπος ἐνεργείᾳ ὢν καὶ μένων ἄνθρωπος κινεῖται, κατά τι τῶν ἐν αὐτῷ συμβεβηκότων αὐξόμενος ἢ λευκαινόμενος ἢ φερόμενος, οὕτω καὶ ὕλη μεταβάλλει κατὰ τὴν γένεσιν. Διά τοι τοῦτο ἡ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι πρόοδος οὐκ ἔστι κίνησις. Ἐπεὶ δὲ τὴν ὕλην (οὐ) λέγομεν ὑφεστηκέναι καθ' ἑαυτὴν D (οὐδὲ γὰρ ἐξ ὕλης καὶ εἴδους τὰ σώματα λέγοντες ἐκ προϋπαρχούσης ὕλης ἢ προϋφεστῶτος εἴδους τὴν τῶν σωμάτων τιθέμεθα σύστασιν, ἀλλ' ὅτι λόγῳ μόνῳ διακρίνοντες ἀπ' ἀλλήλων τὴν ὕλην καὶ τὸ εἶδος δυνάμεθα θεωρεῖν ἑκάτερον καθ' ἑαυτό· καὶ γὰρ οὐδέτερον ὑποστῆναι δύναται θατέρου χωρὶς), ὅπερ ὡς ὕλη λαμβάνεται καὶ λέγεται μὴ ὂν, καὶ τοῦτο μετὰ εἴδους εὑρίσκεται, ἢ τελείου ἢ ἀτελοῦς. Καὶ ὂν τι ἔστιν ἄλλως, λέγεται δὲ μὴ ὄν· ἐπείπερ ἐνεργείᾳ οὐκ ἔστιν ὃ γίνεται. Τὸ δὲ τοιοῦτο μὴ ὂν οὐ κινεῖται, οὔτε καθ' ἑαυτὸ, οὔτε κατὰ συμβεβηκός. Οὔτε γὰρ καθὸ μὴ ἔστι κινεῖται, οὔτε τῷ ἄλλο τι εἶ-

vatio, sed cum materiali aliquo ad eam speciem quæ privationi opponitur suscipiendam accommodato, ut in semine, animalis privatio; tum non ex specie contraria, sed ex speciei absentia, hoc est privatione, generari dicitur quod generatur: non quod non etiam semen sit aliqua species, sed quod imperfecta sit species, et materiæ rationem ad perfectæ speciei subsistentiam habeat, ad eamque totam relationem obtineat. Sunt autem forte etiam in semine qualitates quædam ei quod hinc efficitur **80** contrariæ: sed et ipsæ imperfectæ, neque ut perfectarum specierum perfectæ. Quapropter illæ quæ ejus quod efficitur qualitatibus sunt in semine quodammodo contrariæ, in ejus quod efficitur qualitates mutantur, dum id quidem quod in semine humidum est arescit, quod autem rotundum est, extenditur: quæ vero cum eo quod efficitur ejusdem speciei sunt, ex imperfecto in perfectum mutantur. Nimirum propter imperfectam subjecti dispositionem cum ex semine animal aut ex immusico musicum fieri dicitur, non ex contraria specie, sed ex speciei absentia et privatione fieri dicitur. Atque eapropter et ex contrario generari et in contrarium corrumpi dicitur quidquid generatur et corrumpitur. Ac omnis generatio et corruptio naturalis communi modo per contradictionem dicuntur. Nam ens et non ens [89], quatenus illud est, hoc non est, cum species contrariæ non sint, oppositionem ad se invicem contradictoriam efficiunt.

4. Generatio autem est ex non ente in ens mutatio ac transitus; hoc est via intermedia, qua res **81** ex non esse ad esse constituitur. Corruptio contra [1] eodem modo ex ente in non ens mutatio, ut ens et non ens actu sumantur. Cæterum generatio et corruptio proprie motus non dicuntur; propterea quod etsi motus imperfectus et passivus actus sit [2], tamen id quod movetur, ut actu sit et maneat, moveri necesse sit; quod autem actu non est, neque remanet, ne moveatur quidem. Neque enim quemadmodum homo actu exsistens et manens homo movetur, dum per accidentia quæ in ipso sunt augetur aut dealbatur, aut in loco movetur, ita etiam materia in generatione mutatur. Propterea ex non ente ad esse progressio motus non est. Quoniam autem materiam separatim exsistere non dicimus (neque enim cum ex materia et forma dicimus corpora, ex præexsistente materia aut præsubsistente forma corpora constituta esse dicimus; sed quod sola ratione materiam et formam a se invicem discernentes, utramque sejunctim considerare possumus; quippe neutra absque altera seorsim subsistere potest), id quod tanquam materia sumitur, et non ens dicitur, et cum forma vel perfecta vel imperfecta **82** reperitur. Et quanquam alias sit ens, tamen non ens dicitur: quandoquidem actu non est quod fit. Et hoc videlicet non ens neque per se neque per accidens movetur. Neque enim

[89] 5 Phys. c. 2, t. 7. [1] 5 Phys. c. 1, t. 4, et c. 2, t. 7. [2] 5 Phys. c. 1, t. 8.

quatenus non est movetur, neque quatenus aliud quiddam actu est, cum id ipsum maneat, moveri potest; exempli gratia: semen nec ut animal movetur (neque enim animal est), nec ut semen. Si enim quoquo modo in generatione mutatur, a natura sua discedit, et dum mutatur, non manet semen, sed semper alias aliud per mutationem efficitur. Cum igitur [5] hoc modo non ens propterea moveri non possit, mutatio autem a non ente hunc in modum sit generatio: non igitur generatio motus erit. Sed ne quies quidem. Nam quod natura aptum est, ut moveri possit, id cum non movetur, quiescere dicitur, quod sane est actu ens. Quod autem moveri non potest, id ne quiescere quidem potest. Quapropter generatio neque motus, neque quies est. Quæ cum ita se habeant, nec corruptio vel motus vel quies etiam erit. Motui enim [6] vel motus vel quies opponitur. Quod si generationem horum neutrum **83** esse ostensum est, qui fieri potest, ut corruptio motus sit? qui rursum quies, cum generatio cui corruptio opponitur, motus non sit? Generatio igitur et corruptio motus vel quietes non sunt, sed mutationes duntaxat. Cum autem motus non sint, quietem oppositam non habent, sed vacuitatem a mutatione tanquam mutationes; vacuitatem, inquam, a mutatione quæ quieti proportione respondeat. Sicut enim quies motus absentia, ita vacuitas a mutatione mutationis est absentia. Quemadmodum igitur quietes, ita etiam vacationes a mutatione oppositionem habere deprehendentur; atque vacuitas a mutatione in ente, et vacuitas a mutatione in non ente sibi invicem opponentur. De mutationibus ergo secundum substantiam, hoc est, de simplici generatione et corruptione hæc pro compendio commentationis dicta sint.

A ναι ἐνεργείᾳ, τὸ αὐτὸ μένον κινεῖσθαι δύναται· οἷον τὸ σπέρμα οὔτε καθὸ ζῶον κινεῖται (οὐδὲ γάρ ἐστιν), οὔτε καθὸ σπέρμα· καὶ γὰρ εἰ ποσῶς μεταβάλλει κατὰ γένεσιν, τῆς ἑαυτοῦ ἐξίσταται φύσεως, καὶ μεταβάλλον, οὐ μένει σπέρμα, ἀλλὰ ἀεὶ ἄλλοτε ἄλλο γίνεται κατὰ τὴν μεταβολήν. Εἰ τοίνυν τὸ οὕτω μὴ ὂν οὐ δύναται διὰ ταῦτα κινεῖσθαι, ἡ δ' ἐκ τοῦ οὕτω μὴ ὄντος μεταβολὴ γένεσίς ἐστιν· οὐκ ἔστιν ἄρα ἡ γένεσις κίνησις. Ἀλλ' οὐδ' ἠρεμία· τὸ γὰρ πεφυκὸς κινεῖσθαι, τοῦτο καὶ ἠρεμεῖ μὴ κινούμενον, ὅπερ ἐστὶ τὸ ἐνεργείᾳ ὄν. Ὃ δὲ κινεῖσθαι ἀδύνατον, τοῦτο καὶ ἠρεμεῖν ἀδύνατον. Ὥστε οὐκ ἔστιν ἡ γένεσις, οὔτε κίνησις, οὔτε ἠρεμία. Εἰ δ' ἔχει ταῦθ' οὕτως, οὐδ' ἡ φθορὰ κίνησίς ἐστιν, οὔτε μὴν ἠρεμία. Τῇ κινήσει γὰρ ἢ κίνησις ἢ ἠρεμία τὸ ἀντικείμενον. B Εἰ δὲ μηδ' ἕτερον οὖσα τούτων ἡ γένεσις δέδεικται, πῶς ἂν εἴη κίνησις ἡ φθορά; Πῶς δὲ πάλιν ἠρεμία, μὴ οὔσης κινήσεως τῆς γενέσεως, ᾗπερ ἀντίκειται ἡ φθορά; Οὐκ ἄρα ἡ γένεσις καὶ ἡ φθορὰ κινήσεις, οὔτε ἠρεμίαι, μόνον δὲ μεταβολαί. Κινήσεις δὲ μὴ οὖσαι, ἠρεμίαν ἀντικειμένην οὐχ ἕξουσιν, ἀλλ' ἀμεταβλησίαν ὡς μεταβολαί, ἀμεταβλησίαν ἀναλογοῦσαν τῇ ἠρεμίᾳ. Καθὼς γὰρ ἡ ἠρεμία ἀπουσία κινήσεως, οὕτως ἡ ἀμεταβλησία ἀπουσία μεταβολῆς. Ὥσπερ οὖν ἠρεμιῶν, οὕτω καὶ ἀμεταβλησιῶν ἀντίθεσις εὑρεθήσεται, καὶ ἔσονται ἡ ἐν τῷ ὄντι ἀμεταβλησία καὶ ἡ ἐν τῷ μὴ ὄντι ἀλλήλαις ἀντιθετούμεναι. Περὶ μὲν οὖν τῶν κατ' οὐσίαν μεταβολῶν, ἤγουν τῆς ἁπλῶς γενέσεως καὶ φθορᾶς, εἰρήσθω τοσαῦτα κατ' ἐπιτομὴν ὑπομνήσεως.

5. Dicuntur porro etiam mutationes accidentales, generationes quædam, et corruptiones item quædam; veluti augmentatio est generatio quædam, diminutio vero est corruptio quædam. Nec quemadmodum dicimus animal generatum esse, cum ex semine fit, **84** et corruptum esse, cum mortuum fuerit, sic animal simpliciter generatum esse dicimus, cum bicubitum forte factum fuerit, sed quod animal bicubitum generatum sit, animalisque bicubitum corruptum sit: quodque animal album generatum sit, et animalis albedo corrupta sit. Nam et in alteratione, dealbatio, generatio quædam; denigratio autem, corruptio quædam dicitur. Commune enim est in omnibus prædicamentis (sive generatio simpliciter consideretur, ut in substantiis, sive quædam generatio, ut in accidentibus), ut quæ in meliora et præstantiora est mutatio, generatio dicatur; quæ in deteriora et viliora, corruptio: exempli gratia, in substantiis mutatio a terra in ignem, generatio simpliciter dicitur, corruptio autem quædam; contra ex igni in terram [mutatio], corruptio simpliciter, generatio autem quædam vocatur: eo quod melior et præstantior et magis essentia est ignis existentia;

C εʹ. Λέγονται δὲ καὶ αἱ κατὰ συμβεβηκὸς μεταβολαὶ γενέσεις τινὲς καὶ φθοραί τινες· οἷον ἡ μὲν αὔξησις γένεσίς τις, φθορὰ δέ τις ἡ μείωσις. Καὶ οὐχ ὥσπερ λέγομεν ὅτι γέγονε τὸ ζῶον, ὅτ' ἐκ σπέρματος γένοιτο, καὶ ὅτι ἔφθαρται, ὅτε δὴ τεθναίη· τὸν αὐτὸν τρόπον λέγομεν ὅτι γέγονε τὸ ζῶον ἁπλῶς, ὅταν γένηται δίπηχυ τυχὸν, ἀλλ' ὅτι γέγονε τὸ ζῶον δίπηχυ, καὶ ἔφθαρται τοῦ ζώου τὸ δίπηχυ· καὶ γέγονε τὸ ζῶον λευκὸν, καὶ ἔφθαρται τοῦ ζώου τὸ λευκόν. Καὶ ἐπ' ἀλλοιώσεως ἡ μὲν λεύκανσις γένεσίς τις λέγεται, φθορὰ δέ τις ἡ μέλανσις. Κοινὸν γάρ ἐστιν ἐν ἁπάσαις κατηγορίαις (εἴτε γένεσις ἁπλῶς θεωροῖτο καθάπερ ἐν οὐσίαις, εἴτε τὶς γένεσις, καθὼς ἐν συμβεβηκόσι) τὸ τὴν μὲν ἐπὶ τὰ κρείττω καὶ τιμιώτερα μεταβολὴν γένεσιν λέγεσθαι, φθορὰν δὲ D τὴν ἐπὶ τὰ χείρω καὶ ἀτιμότερα· οἷον ἐπὶ τῶν οὐσιῶν ἡ μὲν ἀπὸ τῆς γῆς μεταβολὴ πρὸς τὸ πῦρ γένεσις ἁπλῶς λέγεται, φθορὰ δὲ τίς· ἡ δ' ἀπὸ τοῦ πυρὸς εἰς τὴν γῆν φθορὰ μὲν καλεῖται ἁπλῶς, γένεσις δὲ τὶς τῷ κρείττω καὶ τιμιωτέραν καὶ μᾶλλον οὐσίαν εἶναι τὴν ὕπαρξιν τοῦ πυρὸς, χείρω δὲ καὶ ἀτιμοτέραν καὶ ἧττον οὐσίαν τῆς γῆς τὴν ὑπόστασιν· εἴδει μὲν γὰρ ἀναλογεῖ τὸ πῦρ, ὕλῃ δὲ καὶ στερήσει ἡ γῆ. Ἐπεὶ γὰρ ἡ μὲν ὕλη περιέχεται ὑπὸ

[5] 5 Phys. c. 2, t. 8. [6] 5 Phys. c. 2, t. 8.

τοῦ εἴδους, τὸ δὲ εἶδος περιέχει τὴν ὕλην, πέρας ὂν καὶ ὅρος αὐτῆς (περαίνει γὰρ καὶ ὁρίζει τὸ τῆς ὕλης ἄπειρόν τε καὶ ἀόριστον)· καὶ ἐπὶ τῶν εἰδοπεποιημένων ἤδη σωμάτων (τῶν) κατὰ τὸν τόπον φυσικῶς κινουμένων τὸ μὲν περιεχόμενον ὕλης ἂν ἔχοι λόγον (τοιοῦτον δὲ τὸ βαρὺ καὶ ἐν μέσῳ, τουτέστιν ἡ γῆ), τὸ δὲ περιέχον εἴδους. Τοιοῦτον δὲ τὸ κοῦφον καὶ ἄνω, τουτέστι τὸ πῦρ· καὶ τῶν μεταξὺ καὶ σωμάτων, ἤγουν τοῦ ἀέρος καὶ τοῦ ὕδατος, τὸ μὲν περιεχόμενον, ὅπερ ἐστὶ τὸ ὕδωρ, ὕλης ἂν ἔχοι λόγον πρὸς τὸν ἀέρα τὸν περιέχοντα, εἴδους δὲ λόγον ὁ ἀὴρ πρὸς τὸ ὕδωρ τὸ περιεχόμενον ὑπ' αὐτοῦ. Διὸ μὴ μόνον ἐπὶ (τῆς) γῆς καὶ πυρὸς ἡ μὲν ἀπὸ γῆς εἰς πῦρ μεταβολὴ γένεσις ἁπλῶς λέγοιτ' ἄν, φθορὰ δὲ τίς· ἡ ἀπὸ πυρὸς δ' εἰς γῆν φθορὰ μὲν ἁπλῶς, γένεσις δὲ τίς· ἀλλὰ καὶ ἐφ' ὕδατος καὶ ἀέρος ἡ μὲν ἀφ' ὕδατος εἰς ἀέρα μεταβολὴ καλοῖτ' ἂν ἁπλῶς γένεσις, φθορὰ δὲ τίς· ἡ δ' ἀπ' ἀέρος εἰς ὕδωρ μεταβολὴ φθορὰ μὲν ἁπλῶς, γένεσις δὲ τίς. Οὐ μόνον δ' ἐπὶ τῶν οὐσιῶν ἐστιν ἡ εἰρημένη ἀναλογία, ἀλλὰ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς γένεσιν. Ἐν μὲν τῷ ποσῷ τὸ μέγα καὶ τὸ πολὺ εἴδει ἀναλογεῖ, τὸ μικρὸν δὲ καὶ τὸ ὀλίγον ὕλῃ. Καὶ ἡ μὲν αὔξησις εἴδει, ἡ δὲ μείωσις ὕλῃ. Διὸ καὶ ἡ μὲν τῇ γενέσει ἔοικεν, ἡ δὲ τῇ φθορᾷ. Ἐν δὲ τῷ ποιῷ τὸ μὲν λευκὸν καὶ τὸ θερμὸν εἴδει ἀναλογεῖ, τὸ δὲ μέλαν καὶ τὸ ψυχρὸν ὕλῃ. Ὅθεν καὶ λεύκανσις καὶ θέρμανσις γενέσεις εἶεν ἄν, φθοραὶ δὲ μέλανσίς τε καὶ ψύχρανσις. Ὅλως γὰρ ἐν ταῖς ἀντιθέσεσι τὰ κρείττω μὲν ὡς εἴδει ἀναλογοῦντα λαμβάνεται, ὡς ὕλῃ δὲ καὶ στερήσει τὰ καταδεέστερα. Διὸ καὶ καθόλου πᾶσα διάκρισις γένεσις ὅλως κληθείη ἄν, φθορὰ δὲ τοὐναντίον ἡ σύγκρισις, ὅτι κρεῖττον ἡ διάκρισις δοκεῖ τῆς συγκρίσεως. Τὸ κρεῖττον δὲ καὶ τὸ χεῖρον ἐν πᾶσι θεωρεῖται τοῖς οὖσιν. Οὕτω (τοι) καὶ Πυθαγόρειοι συστοιχίας τινὰς ἀντικειμένας ἐξεῦρον δέκα τὸν ἀριθμόν, ὑφ' ἃς ὥσπερ εἰς ἀρχὰς τὰ ὄντα (πάντα) συνάγουσι.

A deterior autem et vilior et minus essentia terræ subsistentia; ignis enim formæ, terra vero materiæ et privationi proportione respondet. Quoniam enim materia quidem a forma **85** continetur, forma autem continet materiam, ut quæ ipsius extremitas ac finis sit (ipsius enim immensitatem ac infinitatem terminat et circumscribit); ideo etiam in corporibus jam informatis, quæ naturali ratione per locum moventur, id quod continetur, (tale autem est quod gravitate præditum et in medio situm est, hoc est terra) materiæ rationem obtinet; quod autem continet (quale est quod levitate præditum et in superiori loco est, ignis videlicet), formæ vicem obit. Et intermediorum vero etiam corporum, hoc est, aeris et aquæ, B id quidem quod continetur, quod est aqua, materiæ rationem habet ad aerem continentem: aer autem formæ rationem ad aquam quæ continetur ab ipso. Quapropter non tantum circa terram et ignem a terra in ignem mutatio, simpliciter generatio dici potest, corruptio autem quædam: et contra ab igni in terram [mutatio], simpliciter corruptio, generatio autem quædam: sed et circa aquam et aerem mutatio quidem ab aqua in aerem, generatio simplex dici potest, corruptio autem quædam; et contra ab aere in aquam mutatio, corruptio quidem **86** simpliciter, generatio autem quædam. Non autem in substantiis duntaxat, sed etiam in omnibus generibus dicta analogia reperitur. In C quantitate quidem magnum et multum formæ, parvum et paucum materiæ; et augmentatio item formæ, diminutio materiæ proportione respondet. Et proinde illa generationi, hæc corruptioni similis est. In qualitate vero album et calidum formæ, nigrum et frigidum materiæ respondet. Unde etiam dealbatio et calefactio generationes, denigratio et refrigeratio corruptiones sunt. Nam omnino in oppositionibus præstantiora, ut formæ, viliora autem, ut materiæ et privationi respondentia accipiuntur. Quapropter etiam in universum omnis secretio, omnino generatio; concretio contra, corruptio vocari queat, propterea quod secretio concretioni antecellere videtur. Melius porro et pejus in omnibus entibus consideratur. Sic etiam Pythagorei oppositas quasdam conjugationes numero decem invenerunt ad quas tanquam ad principia, omnia entia colligunt.

Καὶ ἡ μὲν κρείττων μοῖρα παρ' αὐτοῖς ἐστιν αὕτη·	Ἡ ἀντικειμένη χείρων αὕτη·	**87** Ac præstantior quidem apud ipsos pars hæc est.	Opposita [7] autem ac deterior pars hæc est.
Ἀγαθόν,	Κακόν,	D Bonum.	Malum.
Πέρας,	Ἄπειρον,	Finis.	Infinitum.
Περιττόν,	Ἄρτιον,	Impar.	Par.
Ἕν,	Πλῆθος,	Unum.	Multitudo.
Δεξιόν,	Ἀριστερόν,	Dextrum.	Sinistrum.
Φῶς,	Σκότος,	Lumen.	Tenebræ.
Ἄρρεν,	Θῆλυ,	Masculus.	Femina.
Ἠρεμοῦν,	Κινούμενον,	Quiescens.	Motum.
Εὐθύ,	Καμπύλον,	Rectum.	Curvum.
Τετράγωνον,	Ἑτερόμηκες.	Quadratum.	Altera parte longius.

ς'. Ὅταν μὲν οὖν ἐξ ἄλλης οὐσίας εἰς ἄλλην οὐσίαν μετάβασις γίνηται, ἢ ἐξ ἀπλῆς, ὡς ἐκ σπέρμα-

6. Cum igitur ex alia substantia in aliam substantiam fit transitus, aut ex imperfecta, ut ex

[7] 1 Metaphys. c. 5.

semine animal; aut ex perfecta, ut ex aqua aer: A tum generatio est simpliciter. Cum autem circa aliquod forma præditum fit mutatio ratione cujusdam accidentis quod in ipso est, veluti quando aqua calefit, ut a liquida natura sua non deficiat, tunc quædam quidem, calidi nimirum, est generatio, totum autem alteratio est. Nam simpliciter generatio [8], aliud, alteratio autem, qualitate **88** differens efficit. At cum ad speciem aliquam simile aliquid ex dissimili per alterationem apponitur, atque hinc ad massam et quantitatem, quæ est in corpore, fit accessio, generatio quidem est quædam etiam hoc, totum autem augmentatio.

7. Veluti cum lignis igni appositis et accensis flammæ fit incrementum. Quando autem ex lignorum aut aliorum corporum attritione ignis exstiterit, tale quid non ignis augmentatio, sed tantum generatio est. Quando denique ignis igni adjungitur, accessio ignis tantum vocatur. Atque eodem modo res in aliis inanimatis corporibus se habet. Sed et in animatis ad eumdem modum fit augmentatio, assimilato nimirum nutrimento per alteratricem facultatem ei quod nutritur, et eidem apposito, atque hinc secundum proportionem membris corporis omnibus accrescentibus: ut substantia quæ adjungitur totum omnino corpus non penetret, sed priorem protrudat, illaque vicissim priorem, atque ita tota major fiat, et secundum proportionem totum corpus accrescat; quemadmodum contra in corpore quod minuitur, et rugatur, propinquis partibus **89** evacuatis universum corpus diminutionem subit, per transpositionem quamdam et retrocessionem diminutione undique facta. Porro autem nec quod effluit et discedit, diminui, nec quod adjungitur, augeri dicitur: tametsi illud per detractionem minus, hoc per adjunctionem majus fieri videtur. Nam quod minuitur et augetur remanere oportet, ut illud quidem diminutionem sustineat, hoc augmentationem suscipiat. Et licet aliquando nutrimentum in flatum mutetur, non tamen augetur. Nam mutatio in flatum est corruptio illius, non augmentatio. Et hoc nomine augmentatio ab alteratione differre queat, quod alterans interdum vicissim alteratur, quemadmodum nos vestimenta quæ frigida sunt calefacimus, et vicissim ab ipsis calorem contrahimus; et balneorum aer nos calefaciens vicissim calefit a nobis. At quod auget, non vicissim augetur unquam; sed cum ei quod augetur adjungitur, et in ejus quod augetur substantiam mutatur ab ea naturali facultate quæ in eo est quod augetur; ita demum augmentationem præstat, similaribus scilicet partibus [9] eam primo, et hinc **90** etiam dissimilaribus excipientibus. Hoc autem fit, cum quod adjungitur exsuperat id quod detrahitur in quantitate: Cum enim corporalis materia in continuo affluxu et effluxu constituta sit, quando id quod affluit et ingreditur, plus est eo quod

τος ζῶον, ἢ ἐκ τελείας, ὡς ἐξ ὕδατος ἀὴρ, τότε γένεσίς ἐστιν ἁπλῶς· ὅταν δὲ γίνηται περί τι εἰδοπεποιημένον μεταβολὴ, κατά τι τῶν συμβεβηκότων αὐτῷ· οἷον ὅταν τὸ ὕδωρ θερμαίνηται τῆς ὑδατηρᾶς μὴ ἐξιστάμενον φύσεως, τότε τις μὲν ἔστι γένεσις, τοῦ θερμοῦ δηλονότι, τὸ δ' ὅλον ἀλλοίωσις. Ἡ μὲν γὰρ ἁπλῶς γένεσις ἄλλο ποιεῖ, ἀλλοῖον δὲ ἡ ἀλλοίωσις. Ὅταν δέ τινι τῶν εἰδῶν ὁμοίου τινὸς πρόσθεσις B ἐξ ἀνομοίου γένηται δι' ἀλλοιώσεως, κἀντεῦθεν ἐπίδοσις τοῦ ὄγκου καὶ τοῦ ποσοῦ τοῦ ἐν σώματι, γένεσις μέν τίς ἐστι καὶ τὸ τοιοῦτον, τὸ δὲ σύμπαν αὔξησις.

ζ'. Οἷον ὅταν τῷ πυρὶ ξύλων προστεθέντων καὶ ἐξαφθέντων ἐπίδοσις γένηται τῆς φλογός. Ὅταν δ' ἀπὸ παρατρίψεως ξύλων ἢ λοιπῶν σωμάτων γένηται πῦρ, τὸ τοιοῦτον οὐκ αὔξησις πυρὸς, ἀλλὰ γένεσίς (ἐστι) μόνον. Ὅταν δὲ πῦρ πυρὶ προστεθείη, προσθήκη μόνον καλεῖται πυρός. Ὡσαύτως δ' ἔχει κἀπὶ τῶν ἄλλων ἀψύχων σωμάτων. Ἀλλὰ δὴ κἀπὶ τῶν ἐμψύχων οὕτως αὔξησις γίνεται, τῆς τροφῆς ἐξομοιουμένης δηλονότι τῷ τρεφομένῳ διὰ τῆς ἐν αὐτῷ ἀλλοιωτικῆς δυνάμεως καὶ προστιθεμένης αὐτῷ· κἀντεῦθεν τῶν σωμάτων ἐπιδιδούσης κατ' ἀναλογίαν ὁλότητος, τῆς μὲν προστιθεμένης οὐσίας μὴ διιούσης διόλου πάντη τοῦ σώματος, προωθούσης δὲ τὴν πρὸ αὐτῆς, κἀκείνης ὡσαύτως τὴν πρὸ ἐκείνης καὶ οὕτω τῆς ὅλης πλείονος γινομένης, καὶ κατὰ λόγον ἐπιδιδόντος πάντη τοῦ σώματος· ὥσπερ τοὐναντίον ἐπὶ C τοῦ μειουμένου καὶ ῥυτιδουμένου σώματος, τῶν πλησίων κινουμένων μορίων τὸ πᾶν σῶμα πάσχει τὴν μείωσιν, κατὰ μετάθεσίν τινα καὶ καθ' ὑποχώρησιν πανταχῆ γινομένης τῆς μειώσεως. Οὔτε δὲ τὸ ἀποῤῥέον καὶ ἀφιστάμενον λέγεται μειοῦσθαι, οὔτε τὸ προστιθέμενον αὔξεσθαι, κἂν τὸ μὲν ἔλαττον δοκῇ διὰ τοῦ ἀφαιρεῖσθαι γινόμενον, τὸ δὲ μεῖζον διὰ τοῦ προστίθεσθαι. Τὸ γὰρ μειούμενον καὶ τὸ αὐξόμενον, ὑπομένοντα, χρὴ τὸ μὲν τὴν μείωσιν πάσχειν, τὸ δὲ τὴν αὔξησιν δέχεσθαι. Κἂν ποτε ἡ τροφὴ μεταβάλλῃ εἰς πνεῦμα, οὐκ αὔξεται· φθορὰ γάρ ἐστιν αὐτῆς ἡ ἐμπνευμάτωσις, ἀλλ' οὐκ αὔξησις. Κἂν τούτῳ διαφέροι ἂν ἀλλοιώσεως αὔξησις, ὅτι τὸ μὲν ἀλλοιοῦν ἔστιν ὅτε ἀνταλλοιοῦται, καθά που τὰ ἱμάτια ψυχρὰ D ὄντα θερμαίνομεν ἡμεῖς καὶ ἀντιθερμαινόμεθα ὑπ' αὐτῶν, καὶ ὁ ἐν τοῖς βαλανείοις ἀὴρ ἡμᾶς θερμαίνων ἀντιθερμαίνεται ὑφ' ἡμῶν. Τὸ δ' αὖξον οὐκ ἀνταύξεται πώποτε. Προστιθέμενον δὲ τῷ αὐξομένῳ καὶ εἰς τὴν τοῦ αὐξομένου μεταβάλλον οὐσίαν, ὑπὸ τῆς ἐν αὐτῷ δὴ τῷ αὐξομένῳ δυνάμεως φυσικῆς, οὕτω τὴν αὔξησιν ἀπεργάζεται, τῶν ὁμοιομερῶν δηλονότι πρώτως δεχομένων αὐτὴν, κἀντεῦθεν καὶ τῶν ἀνομοιομερῶν. Τοῦτο δὲ γίνεται, ὅταν τὸ προστιθέμενον ὑπερβάλλῃ τοῦ ἀφαιρουμένου κατὰ (τὸ) ποσόν. Τῆς γὰρ σωματικῆς ὕλης ἐν συνεχεῖ καθεστηκυίας ἐπιῤῥοῇ τε καὶ ἀποῤῥοῇ, ὅταν μὲν τὸ ἐπιῤῥέον καὶ εἰσιὸν πλεῖον εἴη τοῦ ἀποῤῥέοντος καὶ ἀφισταμένου, τροφὴ καὶ αὔξησις γίνεται· ὅταν δ' ἴσον, τροφὴ μόνον· ὅτ...

[8] De ortu et interitu, c. 4. [9] De ortu et interitu, c. 5.

δέ γε καὶ ἔλαττον, τροφὴ καὶ μείωσις, συντελοῦντος A τοῦ ἐπεισιόντος εἰς μόνην τοῦ εἴδους τινὰ φυλακήν. Ἔστι γὰρ καὶ τοῦ ποσοῦ μειουμένου τὸ εἶδος φυλάττεσθαι. Οὐ γάρ ἐστιν ἡ μείωσις καὶ ἡ φθίσις ἁπλῶς φθορὰ, ἀλλά τις φθορά· καθάπερ ἡ αὔξησις γένεσίς τις.

η΄. Ἐπὶ δὲ τῆς κατὰ τόπον μεταβολῆς ἡ μὲν ἄνω κατὰ φύσιν φορὰ, καὶ ἡ εἰς τὰ δεξιὰ, καὶ ἡ εἰς τὰ ἔμπροσθεν, γενέσεις ἂν εἶέν τινες· φθοραὶ δέ τινες ἡ εἰς τὰ κάτω φορὰ, καὶ ἡ εἰς ἀριστερὰ, καὶ εἰς τὰ ὄπισθεν.

effluit et abscedit, nutritio et augmentatio fit; quando autem æquale duntaxat, nutritio tantum; quando denique minus, nutritio et diminutio; ut quod ingreditur, hoc tantum præstet, ut species quoquomodo conservetur. Potest enim etiam decrescente quantitate species conservari. Neque enim diminutio et decretio simplex est corruptio, sed corruptio quædam; quemadmodum augmentatio, generatio quædam.

8. At in ea mutatione quæ per locum fit, ad superiorem et dextram et anteriorem partem motus naturalis, generationes quædam; contra in inferiorem, et sinistram et posteriorem partem motus, corruptiones quædam dici queant.

SYNOPSIS CAPITIS VII,

QUOD EST DE NATURA.

91 1. *Definit naturam et definitionem paraphrastice interpretatur.* — 2. *Docet quomodo in definitione naturæ vocabulum motus sit accipiendum, et quod natura sit causa ejus propinqua, ipsaque etiam a Deo moveatur; ubi etiam distincte tradit, quomodo natura secundum rationem agere dicatur : unde infert naturam merito a Platone causam instrumentalem esse appellatam, et actum ejus potius quamdam perpessionem esse.* — 3. *Cur in definitione adjiciatur, cui inest, seu ejus in quo est?* — 4. *Cur, primo?* — 5. *Cur, per se, et non secundum accidens?* — 6. *Per corollarium exponit discrimen rerum naturalium et artificialium.* — 7. *Quare natura et motus et quietis principium dicatur, et quomodo hoc accipiendum sit.* — 8. *Quomodo differant,* τὸ *natura et secundum naturam, et quid utrumque sit.* — 9. *Superius discrimen confirmat, et ad ea quæ fiunt præter naturam refert etiam vitia a natura contracta et defectus, et reliquas naturæ aberrationes, ut in monstris, ubi simul istorum causam materialem quidem exponit.* — 10. *Discrimen explicat, quomodo præter naturam et supra naturam differant.*

ΚΕΦΑΛ. Ζ΄. B

Περὶ φύσεως.

α΄. Φύσις ἐστὶν ἀρχὴ κινήσεως καὶ ἠρεμίας, ἐν ᾧ ὑπάρχει πρώτως καθ' αὑτὸ καὶ μὴ κατὰ συμβεβηκός. Ἐπεὶ δ' ἡ κίνησις ἐνέργεια τοῦ δυνάμει ἐλέγετο καθὸ δυνάμει, ἀργία δὲ τούτου ἡ ἠρεμία· τὸ αἴτιον τῆς τοιαύτης ἐνεργείας καὶ ἀργίας ἡ φύσις ἐστὶν, ἤγουν ἡ παρὰ τοῦ δημιουργοῦ τοῖς φυσικοῖς ἐντεθεῖσα πᾶσιν ἐπιτηδειότης καὶ δύναμις οὐκ ἐπείσακτος πρὸς τὸ ἀφ' ἑαυτῶν κινεῖσθαι καὶ μεταβάλλειν, καὶ πάλιν ἀφ' ἑαυτῶν παύεσθαι τῆς τοιαύτης κινήσεως καὶ μεταβολῆς· ἡ τοιαύτη τούτοις ἐντὸς οἰκουροῦσα εὐφυΐα φύσις ὠνόμασται.

β΄. Τὴν κίνησιν δὲ παραλαμβάνομεν ἐνταῦθα κοινότερον ἀντὶ πάσης μεταβολῆς. Ταύτης τῆς μεταβολῆς, ὥσπερ δὴ καὶ τῆς ἀμεταβλησίας ἡ φύσις C αἰτία ἐστὶν, αἰτία προσεχής τε καὶ κινητή. Κινουμένη γὰρ φύσις κινεῖ. Πρώτως δὲ καὶ ἀκινήτως καὶ κυρίως αἰτία τῶν ἁπάντων καὶ αὐτῆς τῆς φύσεως ὁ Θεός. Εἰ δὲ καὶ ποιεῖν ἡ φύσις λέγεται καὶ κατὰ λόγον ποιεῖν, ἀλλ' ὁ ποιητικὸς λόγος διττός· ὁ μὲν γνωστικῶς ποιῶν καὶ κυρίως ποιῶν, ὁ δὲ γνώσεως μὲν ἄτερ καὶ τῆς εἰς ἑαυτὸν ἐπιστροφῆς, τεταγμένως δὲ καὶ ὡρισμένως καὶ προηγουμένου τινὸς τέλους ἕνεκα. Κατὰ τοῦτον τὸν λόγον ἡ φύσις λέγεται ποιεῖν, ἄλογος οὖσα κατὰ τὸν πρῶτον λόγον. Ὅθεν εἰκότως ὀργανικὸν αἴτιον ὁ Πλάτων ταύτην φησίν· ἐπείπερ ὥσπερ τὸ σκέπαρνον ἢ ὁ πρίων οὐκ οἴδασιν οὐδὲν ἐν τοῖς τεχνητοῖς, οὕτως οὐδ' ἐν τοῖς φυσικοῖς

CAPUT VII.

De natura.

1. Natura [10] est principium motus et quietis ejus in quo est, primo, per se, et non secundum accidens. Quoniam autem motus ejus 92 quod potentia est quatenus est potentia actus, et quies ejusdem cessatio dicebatur; hujus actus et cessationis causa est natura : hoc est, rebus omnibus naturalibus a conditore insita aptitudo, et potentia non adventitia, qua a seipsis moveri et mutari, et rursus a seipsis ab ejusmodi motu et mutatione cessare queunt. Ejusmodi quæ in ipsis habitat naturæ aptitudo, natura nominata est.

2. Porro motum hic communiter pro omni mutatione accipimus. Hujus igitur mutationis, quemadmodum et vacuitatis a mutatione, causa natura est. Causa, inquam, propinqua et motui subjecta. Natura enim movetur, et ita demum movet. Primo autem et sine motu et proprie, omnium, adeoque ipsius etiam naturæ causa, Deus est. Etsi autem etiam natura facere dicitur, et secundum rationem facit, tamen efficiens ratio duplex est : altera per scientiam et proprie faciens, altera sine scientia et reflexione ad seipsam, ordinate tamen et finite, et antecedentis alicujus finis gratia. Quoad hanc rationem natura dicitur facere, cum quoad priorem rationem expers rationis sit. Unde etiam merito causam 93 instrumentalem Plato [11] eam pronuntiat; quoniam, ut ascia et serra nihil omnino norunt in

[10] 2 Phys. c., t. 3. [11] 1 De legibus, p, 767.

rebus artificialibus, sic neque natura in naturalibus. Sola autem illa omnium rerum architectatrix mens ante ævum scit omnia et proprie facit, ut natura solam aptitudinem, quam a rerum omnium conditore accepit, inferne præbeat; ipse autem rerum omnium conditor pro sua voluntate finem et perfectionem superne tanquam lucem quamdam porrigat. Unde etiam naturæ actus perpessio est potius. Sic enim modo facit, ut patiatur etiam: et sic movet, ut etiam moveatur. Ita nimirum natura est principium et causa motus quo movetur aliquid, et quietis qua ad quietem tendit; principium autem et causa ei rei cui primo per se et non secundum accidens inest.

3. Adjectum porro est, in quo inest, ob ea quæ arte constant. Hæc enim extra se causas habent. Ædificatoria enim domus quidem causa est; extrinsecus autem eam facit, et non est in domo. (In ædificatore quippe est.) Quapropter nec ædificatoria est natura domus.

4. Adjectum est item primo, quia etiam lectus in seipso principium **94** motus et quietis habet. Nam si ex superiore loco demissus fuerit, in inferiorem fertur. Sed non primo inest lecto motus ejusmodi principium, verum ligno, ac per illud demum lecto. Ac ob id ne naturalis quidem dicitur lectus, sed artificialis. Quatenus enim lectus est, naturam non habet.

5. Adjectum est per se et non secundum accidens [11], quia ægrotans medicus seipsum sanare potest, atque ita principium et causam motus et mutationis in sanitatem in seipso habebit; et primo, non tamen per se. Non enim qua ægrotans principium motus in sanitatem in seipso habet; sed per accidens, quatenus accidit, ut, qui ægrotabat, esset medicus.

6. Naturalia igitur motionis causam in seipsis, artificialia autem extrinsecus habent. Neque enim artifex, neque ars in seipsis [causam motus habent.] Etenim gleba ad inferiora fertur, cum extrinsecus non moveatur; lectus autem extrinsecus figuratur. Et causa quidem cur gleba, cum ad integrum suum elementum pervenerit, quiescat, intus est; cur autem lectus figuratus sit, extrinsecus ab artifice est. Nam et in iis quæ natura et quæ arte constant, **95** unde motus, inde etiam quietis est principium.

7. Porro non omnia quæ natura moventur, secundum omnem sui motus speciem quiescere necesse est; sed quædam cum moveantur, quietem etiam motui succedentem habent; quædam autem ita in loco moventur, ut nunquam ipsis quoad hunc motum accidat quiescere. Ac propterea natura, quæ principium et causa motus et quietis exsistit, iis quæ moventur hoc præstat ut moveantur; iis quæ quiescunt, hoc ipsum ut quiescant; omnibus autem in universum naturalibus, ut moveantur et quiescant [suppeditat]. Atque ad hunc modum na-

[11] 2 Phys. c. 1, t. 3.

A ἡ φύσις. Πάντα δὲ μόνως ὁ δημιουργὸς νοῦς προαιωνίως ἐπίσταται καὶ κυρίως ποιεῖ, μόνην ἐπιτηδειότητα κάτωθεν παρεχομένης τῆς φύσεως, ἣν ἔλαβεν ἀπὸ τοῦ δημιουργοῦ, αὐτοῦ δὲ τοῦ δημιουργοῦ κατὰ τὸ οἰκεῖον βούλημα τὸ τέλος ἄνωθεν ἐπιλάμποντος. Ὅθεν καὶ ἡ τῆς φύσεως ἐνέργεια πάθος μᾶλλόν ἐστι. Πάσχουσα γὰρ ποιεῖ καὶ κινουμένη κινεῖ. Οὕτως ἐστὶν ἡ φύσις ἀρχὴ καὶ αἰτία (τῆς) κινήσεως τῆς κατὰ τὸ κινεῖσθαι, καὶ ἠρεμίας τῆς κατὰ τὸ ἠρεμίζεσθαι· ἀρχὴ δὲ καὶ αἰτία τῷ πράγματι ἐκείνῳ, ἐν ᾧ ὑπάρχει· πρώτως καθ' αὑτὸ, καὶ μὴ κατὰ συμβεβηκός.

γ'. Πρόσκειται τὸ ἐν ᾧ ὑπάρχει διὰ τὰ τεχνητά. B Ταῦτα γὰρ ἔξωθεν ἔχει τὰ αἴτια. Ἡ γὰρ οἰκοδομικὴ αἰτία μὲν ἔστι τῆς οἰκίας, ἔξωθεν δὲ ποιεῖ, καὶ οὐκ ἐν τῇ οἰκίᾳ ὑπάρχει (ἐν τῷ οἰκοδόμῳ γάρ)· διὸ οὐδὲ φύσις τῆς οἰκίας ἡ οἰκοδομική ἐστι.

δ'. Πρόσκειται τὸ πρώτως, ὅτι καὶ ἡ κλίνη ἀρχὴν ἔχει κινήσεως καὶ ἠρεμίας ἐν ἑαυτῇ. Ἀφεθεῖσα γὰρ ἄνωθεν ἐπὶ τὰ κάτω φέρεται. Ἀλλ' οὐ πρώτως τῇ κλίνῃ τῆς τοιαύτης ὑπάρχει κινήσεως ἡ ἀρχὴ, ἀλλὰ τῷ ξύλῳ καὶ δι' αὐτοῦ τῇ κλίνῃ. Ὅθεν οὐδὲ φυσικὴ λέγεται ἡ κλίνη, ἀλλὰ τεχνητή. Καθὸ γὰρ κλίνη, φύσιν οὐκ ἔχει.

ε'. Πρόσκειται τὸ καθ' αὑτὸ καὶ μὴ κατὰ συμβεβηκὸς, C ὅτι ὁ νοσῶν ἰατρὸς ἰάσαιτο ἂν ἑαυτόν· καὶ οὕτως τὴν ἀρχὴν καὶ αἰτίαν τῆς εἰς τὴν ὑγίειαν κινήσεως καὶ μεταβολῆς ἕξει ἐν ἑαυτῷ καὶ πρώτως· οὐ μὴν δὲ καὶ καθ' ἑαυτό. Οὐ γὰρ ᾗ νοσῶν τὴν ἀρχὴν τῆς κινήσεως τῆς εἰς ὑγίειαν ἐν ἑαυτῷ ἔχει· ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκὸς, καθὸ συμβέβηκε τῷ νοσοῦντι ἰατρῷ εἶναι.

ϛ'. Τὰ μὲν οὖν φυσικὰ τὴν αἰτίαν τῆς κινήσεως ἐν ἑαυτοῖς ἔχει, τὰ δὲ τεχνητὰ ἔξωθεν. Οὐδὲ γὰρ ἐν ἑαυτοῖς ὁ τεχνίτης, οὐδ' ἡ τέχνη. Φέρεται μὲν γὰρ ἐπὶ τὰ κάτω ἡ βῶλος οὐκ ἔξωθεν κινουμένη· σχηματίζεται δὲ ἡ κλίνη ἔξωθεν. Καὶ ἡ αἰτία δὲ τῆς ἠρεμίσεως τῇ μὲν βώλῳ, καταλαβούσῃ τὴν ἑαυτῆς ὁλότητα, ἔνδοθεν, τῷ σχηματισμῷ δὲ τῆς κλίνης ἔξωθεν ἀπὸ τοῦ τεχνίτου. Κἀν τοῖς κατὰ φύσιν γὰρ, κἀν τοῖς D κατὰ τέχνην, ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως, ἐκεῖθεν καὶ ἡ τῆς ἠρεμίας ἀρχή.

ζ'. Οὐ πάντα δὲ τὰ φύσει κινούμενα ἀνάγκη καὶ ἠρεμεῖν κατὰ πᾶν εἶδος τῆς τούτων κινήσεως· ἀλλὰ τινὰ μὲν κινούμενα καὶ ἠρεμίαν ἔχει διαδεχομένην τὴν κίνησιν· τισὶ δὲ κινεῖσθαι μὲν ἐν τόπῳ συμβέβηκεν, οὐδέποτε δὲ κατὰ τὴν τοιαύτην κίνησιν ἠρεμεῖν. Ὅθεν ἡ φύσις, ἀρχὴ καὶ αἰτία κινήσεως καὶ ἠρεμίας τυγχάνουσα, τοῖς μὲν κινουμένοις ἔσται τοῦ κινεῖσθαι παρεκτική· τοῖς δὲ καὶ ἠρεμοῦσι καὶ αὐτοῦ δῆτα τοῦ ἠρεμεῖν· πᾶσι δ' ὁμοῦ τοῖς φυσικοῖς τοῦ κινεῖσθαί τε καὶ ἠρεμεῖν. Οὕτως ἡ φύσις ἀρχὴ κινήσεως καὶ ἠρεμίας γινώσκεται. Καὶ γὰρ οὐ μό-

νον τὸ αἰθέριον ἅπαν σῶμα κινεῖται κίνησιν ἄληκτον τοπικὴν, ἀλλὰ δὴ καὶ τὸ πῦρ, κατὰ τὸ τοιοῦτον τῆς κινήσεως εἶδος, οὐδέποτε ἠρεμεῖ. Φύσει γάρ ἐστι καὶ αὐτὸ ἀεικίνητον.

η'. Διαφέρει δ' ἀλλήλων τὸ φύσει καὶ τὸ κατὰ φύσιν. Ἐπιπλέον γὰρ τὸ φύσει τοῦ κατὰ φύσιν. Καὶ φύσει μὲν λέγεται πᾶν τὸ παρακολουθοῦν καὶ συμβαῖνον τῇ φυσικῇ οὐσίᾳ, καθὸ τοιαύτη· οἷον τῷ σώματι τὸ ὑγιαίνειν καὶ τὸ νοσεῖν. Ἀλλὰ τὸ μὲν ὑγιαίνειν κατὰ φύσιν λέγομεν, ὡς ἀποβαῖνον κατὰ τὸ (τῆς) φύσεως βούλημα· τὸ δὲ νοσεῖν, παρὰ φύσιν· καὶ τῷ πυρὶ φύσει μὲν καὶ κατὰ φύσιν ἡ ἐπὶ τὰ ἄνω φορά· ἡ δ' ἐπὶ τὰ κάτω διὰ (τῆς) βαρείας ὕλης καθολκὴ τοῦ πυρὸς φύσει καὶ οὐ κατὰ φύσιν. Οὐδὲ γὰρ ἡ φύσις βούλεται τὴν τελειωτικὴν τοῦ εἴδους ἐνέργειαν παραβλάπτεσθαι.

θ'. Καὶ τὰ ἐκ γενετῆς δὲ πηρώματα, καὶ τὰ ἐν στερήσει, καὶ ὅλως τὰ ἀποτεύγματα φύσει μὲν λέγεται διὰ τὸ κατ' ἐνέργειαν γίνεσθαι φύσεως, παρὰ φύσιν δὲ καὶ οὐ κατὰ φύσιν, ὅτι μηδ' ἡ φύσις εἴς τι τοιοῦτον ὁρᾷ. Γίνεται δὲ τοῦ τέλους ἁμαρτία ἔστιν ὅτε, ὥσπερ ἐν τοῖς ἔργοις τῆς τέχνης παρὰ τὸν τῆς τέχνης σκοπόν· οὕτω κἀν τοῖς ἔργοις τῆς φύσεως παρὰ τὸ τῆς φύσεως βούλημα· ὅθεν ἢ διὰ πλεονασμὸν ὕλης, ἢ δι' ἔλλειψιν, ἢ διὰ παρατροπὴν ἀποτυγχάνειν ἡ φύσις λέγεται τοῦ σκοποῦ. Κἀντεῦθεν τὰ παρὰ τὴν φυσικὴν συνήθειαν ἀποτεύγματα γίνονταί τε καὶ λέγονται.

ι'. Διαφέρει δὲ καὶ τὸ παρὰ φύσιν καὶ ὑπὲρ φύσιν, ἐκτροπαὶ καὶ ἄμφω τοῦ κατὰ φύσιν τυγχάνοντα, τῷ τὸ μὲν ὑπὲρ φύσιν ἐκτροπὴν ὑπάρχειν τοῦ κατὰ φύσιν ἐπὶ τὸ κρεῖττόν τε καὶ ὠφέλιμον, τὸ δὲ παρὰ φύσιν ἐκτροπὴν τοῦ κατὰ φύσιν ἐπὶ τὸ χεῖρον καὶ βλαβερόν· καὶ ὅτι τὸ μὲν παρὰ φύσιν ἔργον ἐστὶ φυσικῆς ἀσθενείας, τὸ δ' ὑπὲρ φύσιν θείας δυνάμεως.

A tura motus et quietis principium esse agnoscitur. Non enim universum tantum ætherium corpus motu locali incessabili movetur, sed etiam ignis quoad hanc motus speciem nunquam quiescit. Nam ipse quoque natura ita comparatus est, ut semper moveatur.

8. Porro [12] τὸ natura et secundum naturam esse differunt : quippe τὸ natura latius patet quam secundum naturam. Et natura quidem dicitur, omne quod naturalem substantiam, quatenus talis est, comitatur, eique accidit, veluti corpori sanum esse **96** et ægrotare. Sed sanum esse secundum naturam dicimus, ut secundum naturæ voluntatem eveniens; ægrotare autem præter naturam. Et igni quidem natura et secundum naturam inest, ut in B superiora loca feratur; at cum ignis in inferiorem locum per gravem materiam deprimitur, id natura et non secundum naturam fit. Neque enim natura eum actum qui speciem perficit obledi vult.

9. Et vero etiam naturæ vitia ab ortu contracta, et quæ in privatione consistunt, et ut summatim dicam, quæ præter intentionem fiunt, natura quidem dicuntur, propterea quod secundum naturæ actionem fiunt; sed præter naturam et non secundum naturam, quia ne natura quidem ejusmodi quid respicit. Sicut autem in artis operibus præter artis intentionem, ita in naturæ operibus præter naturæ voluntatem nonnunquam a fine aberratur. Unde vel propter redundantiam, vel propter defe- C ctum, vel propter depravationem materiæ, natura a scopo aberrare dicitur. Atque hinc præter consuetudinem naturalem infelices successus oriuntur et dicuntur.

10. Differunt autem et præter **97** naturam, et supra naturam, quæ ambo quoque ab eo quod secundum naturam est, deflexiones sunt; quia id quod supra naturam est ab eo quod secundum naturam est ad præstantius aliquid et utilius, quod autem præter naturam est, ab eo quod secundum naturam est, ad deterius et exitiale deflectat; et quia id quod præter naturam est, naturalis imbecillitatis opus, quod est supra naturam, divinæ potentiæ opus sit.

SYNOPSIS CAPITIS VIII.

ADHUC DE NATURA.

1. *Philosophorum de natura discrepantes opiniones recenset, quorum alii materiam, alii formam, alii compositum ex materia et forma, alii ipsam productionem rei naturalis appellarunt naturam. — 2. Nomen quidem* φύσεως *ultimo enumerato significato, sed notionem causæ efficienti rerum naturalium proximæ respondere dicit, quod exemplo etiam artis statuariæ docet, cujus et naturæ ex Aristotelis quidem sententia quintuplicem analogiam cum una differentia exponit. — 3. Eamdem analogiam artis statuariæ et naturæ ex sententia Platonis indicat, quam etiam magis probat* **98** *uti Christianæ religioni magis consentaneam. — 4. Disputationem de natura duobus capitibus pertractatam concludit et breviter naturæ effecta repetit.*

D

ΚΕΦΑΛ. Η'.

Ἔτι περὶ φύσεως.

α. Ἔνιοι μὲν τὴν ἐν ἑκάστῳ ὕλην ἐκάλεσαν φύ-

CAPUT VIII.

Adhuc de natura.

1. Nonnulli materiam quæ in unaquaque re est,

[12] 2 Phys. c. 1, t. 5.

naturam vocaverunt, hoc est, id quod in unaquaque re naturali primo inest, concinnitatis expers, ut statuæ quidem naturam esse æs, lecti lignum, et alterius cujuspiam arte factæ rei, aliud; naturalis autem omnis corporis, primam et qualitatis expertem materiam. Materiam autem dixerunt naturam propterea quod in omnibus mutationibus remaneat, eademque semper sit. Aliqui contra formam quæ materiam ambit, naturam nuncuparunt; quia secundum naturale nomen materia non dicatur, priusquam formam susceperit; quemadmodum neque æs dicitur statua, antequam statuæ formam acceperit; ut materia tantum potestate sit, cum unaquæque res actu designetur et exprimatur. Qui perfectius [14] quam priores de natura conjecturam facere videntur. Alii compositum ex materia et forma naturam dixerunt, propterea quod homo ex homine, bos ex bove, et ut **99** breviter dicam, compositum ex composito oriatur. Hoc autem natura, non natura est. Alii quasi productionem, et generationem et motum, quo a producente producitur productum, hanc naturam esse existimarunt. Quemadmodum enim in vestimento est id quod texit, hoc est textor; et quod texitur, hoc est vestimentum; et tertio loco textura quæ motus quidam est ab efficiente in id quod efficitur: sic in re naturali est id quod producit, et quod producitur, et quæ inter utrunque interjecta est φύσις [natura], quam motum et mutationem dicebamus.

2. Naturæ ergo nomen huic φύσει (naturæ), τῇ οἷον ἐκφύσει (quæ est quasi productio) convenit; at notio nominis ei quæ proprie φύσις est, quadrat; quæ res natura constantes procreat et producit, atque omnium rerum naturalium proxime efficiens causa est. Quemadmodum enim statuæ causa est ars statuaria, aliarumque arte constantium rerum sunt aliæ artes; eodem modo naturalium etiam operum natura causa est, quemadmodum ex proportione agnoscitur. Nam æri quidem materia qualitatis expers; formæ autem statuæ, **100** naturalis forma; jam æris motui ad recipiendam statuæ formam, ipsa velut productio, hoc est, naturalis motus et mutatio: statuariæ porro arti, quæ æri causa motus est, hoc est, ipsum æs ad statuam omnibus numeris absolvendam movet et componit, ea quæ proprie natura dicitur; ipsi denique statuæ, quod ex materia et forma est compositum, proportione respondet, quod naturæ opus est: perinde ut artis statuariæ, statua. Verum in artis quidem operibus motus causa extrinsecus exsistit, cum sit in artifice et ex ipso operetur; in naturalibus autem operibus intus est, cum naturalibus operibus ipsi sit insita. Quo etiam ars et natura a se invicem differunt. Atque hæc quidem ad Aristotelis scopum accedunt, qui naturam efficientem causam constituit.

3. Quod autem Plato melius de hoc disserat, dum principem mentem, efficientem omnium causam

[14] 2 Phys. c. 1, t. 11, 12.

A σιν, ἤτοι τὸ πρώτως ἐν ἑκάστῳ τῶν φυσικῶν ὑπάρχον ἀῤῥύθμιστον· ὡς ἀνδριάντος μὲν φύσιν εἶναι χαλκὸν, κλίνης δὲ ξύλον, καὶ ἄλλου τῶν τεχνητῶν ἄλλο· τοῦ φυσικοῦ δὲ παντὸς σώματος τὴν πρώτην ὕλην καὶ ἄποιον. Εἰρήκασι δὲ φύσιν τὴν ὕλην, διὰ τὸ ὑπομένειν ἐν ταῖς παντοίαις μεταβολαῖς, καὶ τὴν αὐτὴν εἶναι διαπαντός. Τινὲς δὲ περὶ τὴν ὕλην εἶδος φύσιν ὠνόμασαν, διὰ τὸ μὴ λέγεσθαι τὴν ὕλην κατὰ τὸ φυσικὸν ὄνομα, πρὶν τὸ εἶδος ἀπολαβεῖν, ὥσπερ οὐδὲ τὸν χαλκὸν λέγεσθαι ἀνδριάντα, πρὶν τὸ τοῦ ἀνδριάντος εἶδος ἀπολαβεῖν, ὡς δυνάμει μόνον οὔσης τῆς ὕλης, ἑκάστου (δὲ) τῶν πραγμάτων ἐνεργείᾳ χαρακτηριζομένου. Ἔδοξαν δ' οὗτοι τελειώτερον τῶν πρώτων στοχάζεσθαι περὶ φύσεως. Ἕτεροι τὸ σύνθετον ἐξ ὕλης καὶ εἴδους φύσιν εἰρήκασι διὰ τὸ ἄνθρωπον
B ἐξ ἀνθρώπου γίνεσθαι, καὶ βοῦν ἐκ βοὸς, καὶ ἁπλῶς ἐκ τοῦ συνθέτου τὸ σύνθετον. Τοῦτο δὲ φύσει ἐστὶν, ἀλλ' οὐ φύσις. Ἄλλοι τὴν οἷον ἔκφυσιν καὶ γένεσιν καὶ κίνησιν καθ' ἣν ὑπὸ τοῦ φύοντος φύεται τὸ φυόμενον, ταύτην εἶναι φύσιν ὑπέλαβον. Ὥσπερ γὰρ ἐπὶ τοῦ ἱματίου τὸ ὑφαῖνόν ἐστιν, ἤγουν ὁ ὑφάντης, καὶ τὸ ὑφαινόμενον, ἤτοι τὸ ἱμάτιον, καὶ τρίτη ἡ ὕφανσις κίνησίς τις οὖσα ἀπὸ τοῦ ποιοῦντος ἐπὶ τὸ γινόμενον· οὕτως ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ τὸ φύον καὶ τὸ φυόμενον, καὶ μεταξὺ ἀμφοῖν ἡ τοιαύτη φύσις, ἡ οἷον ἔκφυσις ἣν ἐλέγομεν καὶ μεταβολήν.

β'. Τὸ μὲν οὖν ὄνομα τῆς φύσεως προσήκει ταύτῃ τῇ φύσει, τῇ οἷον ἐκφύσει· ἡ δὲ τοῦ ὀνόματος ἔννοια
C τῇ κυρίως ἐφαρμόζει φύσει, τῇ φυούσῃ καὶ ἀναβλαστανούσῃ τὰ φυσικὰ, καὶ ποιητικῇ αἰτίᾳ οὔσῃ κατὰ τὸ προσεχὲς ἁπάντων τῶν φυσικῶν. Ὥσπερ γὰρ τοῦ ἀνδριάντος (ἡ) αἰτία ἡ ἀνδριαντοποιητικὴ τέχνη καὶ τῶν ἄλλων τεχνικῶν ἔργων αἱ λοιπαὶ τέχναι· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τῶν φυσικῶν ἔργων ἡ φύσις αἰτία ἐστὶν, ὡς ἐξ ἀναλογίας γινώσκεται. Ἀναλογεῖ γὰρ τῷ μὲν χαλκῷ ἡ ἄποιος ὕλη, τῷ δὲ τοῦ ἀνδριάντος εἴδει τὸ φυσικὸν εἶδος· τῇ κινήσει δὲ τοῦ χαλκοῦ τῇ πρὸς τὸ δέξασθαι τὸ τοῦ ἀνδριάντος εἶδος, ἡ οἷον ἔκφυσις, ἤγουν ἡ φυσικὴ κίνησις καὶ μεταβολή. Τῇ ἀνδριαντοποιητικῇ δὲ τέχνῃ τῇ αἰτίᾳ τῷ χαλκῷ τῆς κινήσεως, ἤγουν τῇ κινούσῃ καὶ ῥυθμιζούσῃ τὸν χαλκὸν πρὸς ἀνδριάντος ἀπάρτισιν, ἡ κυρίως φύσις ἀναλογεῖ· αὐτῷ δὲ τῷ ἀνδριάντι τὸ ἐξ ὕλης καὶ εἴ-
D δους σύνθετον· ὅπερ ἐστὶν ἔργον τῆς φύσεως, ὥσπερ τῆς ἀνδριαντοποιητικῆς ὁ ἀνδριάς. Ἀλλ' ἐπὶ μὲν τῶν τῆς τέχνης ἔργων ἡ τῆς κινήσεως αἰτία ἔξωθέν ἐστιν ἐν τῷ τεχνίτῃ οὖσα, καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐνεργοῦσα· ἐπὶ δὲ τῶν φυσικῶν ἔργων ἔνδοθεν ἔμφυτος αὐτοῖς τοῖς ἔργοις τοῖς φυσικοῖς. Καὶ τούτῳ διαφέρει τέχνη καὶ φύσις. Ταῦτα μὲν κατὰ τὸν Ἀριστοτέλους σκοπὸν τιθεμένου τὴν φύσιν αἴτιον ποιητικόν.

γ'. Εἰ δὲ κρεῖττον ὁ Πλάτων περὶ τούτων φιλοσοφεῖ, τὸν ἀρχικώτατον νοῦν αἴτιον ποιητικὸν ἁπάντων

ἀποφαινόμενος, ὀργανικὸν καὶ τὴν φύσιν αἴτιον, εἴτουν συναίτιον, ἐκ τῆς αὐτῆς ἀναλογίας ἔξεστι τῷ βουλομένῳ κατανοεῖν. Ὅτι μὲν οὖν τὸ φυσικὸν σῶμα καὶ ὕλην ἔχει καὶ εἶδος (ἐκ τούτων γάρ), καὶ ὅτι γενητὸν, καὶ διὰ τοῦτο κίνησιν ἔχει τὴν ἐπὶ γένεσιν, καὶ πρὸ πάντων τὸ τῆς κινήσεως αἴτιον (κινήσεως γὰρ οὔσης, πάντως ἔστι τι τὸ κινοῦν), ταῦτα πᾶσι τοῖς λόγου μετέχουσιν ὡμολόγηται. Τοίνυν κατὰ τὴν προειρημένην ἀναλογίαν ἀναλογείτω μὲν τῷ χαλκῷ τῷ δυνάμει ἀνδριάντι ἡ πρώτη καὶ ἀνείδεος ὕλη καὶ ἄμορφος, ἡ μόνον ἔχουσα τὸ δυνάμει, ἤγουν ἡ οὖσα δυνάμει πάντα τὰ φυσικὰ, ταυτὸν δ' εἰπεῖν, τὰ σωματικά. Τῷ εἴδει δὲ τοῦ ἀνδριάντος τὸ φυσικὸν εἶδος τὸ τῆς ὕλης μορφωτικόν· ἡ δὲ τοῦ δυνάμει ἐνέργεια, ἤγουν ἡ κίνησις καθ' ἣν ἐνεργεῖται τὸ δυνάμει προαγόμενον εἰς τὸ ἐνεργείᾳ, τῇ τοῦ χαλκοῦ πρὸς τὸ ἀνδριαντοποιηθῆναι κινήσει ἀναλογείτω, τῇ διαλύσει, τῇ διαπλάσει, τῇ διαξέσει. Κατὰ ταῦτα γὰρ ὁ δυνάμει ἀνδριὰς, ἤγουν ὁ χαλκὸς, κινεῖται πρὸς τὸ γενέσθαι τῇ ἐνεργείᾳ ἀνδριάς. Τὸ δ' αἴτιον τῆς κινήσεως τῇ ὕλῃ, καθ' ἣν κίνησιν τὸ δυνάμει αὐτῆς ἐνεργεῖται, τουτέστι καθ' ἣν κίνησιν ἐκ τοῦ δυνάμει εἶναι σῶμα φυσικὸν ἡ ὕλη προάγεται εἰς τὸ ἐνεργείᾳ εἶναι σῶμα φυσικὸν (τοῦτο δὲ τὸ αἴτιον τὴν φύσιν ἐλέγομεν), ἀναλογείτω τῇ ἀνδριαντοποιητικῇ τέχνῃ. Τῷ ἀνδριαντοποιῷ γοῦν αὐτῷ τῷ τεχνίτῃ τί τὸ ἀναλογοῦν, ἢ πάντως ὁ πρῶτος καὶ ἀληθὴς τεχνίτης καὶ δημιουργὸς, ὅς ἐστιν ὁ Θεός; Δυνατὸν οὖν τὴν τέχνην ἐκτὸς εἶναι τοῦ τεχνίτου; Καὶ πῶς ἔσται τεχνίτης οὗτος τὴν τέχνην οὐκ ἔχων ἐν ἑαυτῷ; Ἢ γοῦν οἱ τῇ τέχνῃ τὴν φύσιν εἰκάζοντες δώσουσιν εἶναι τὴν φύσιν παρὰ (τῷ) Θεῷ καὶ Θεοῦ σοφίαν καὶ γνῶσιν ταύτην καλέσουσιν, ἢ οἱ λέγοντες τὴν φύσιν ἐνυπάρχειν τοῖς φυσικοῖς τὸν, Θεὸν τῆς ἑαυτοῦ σοφίας καὶ γνώσεως ἀλλοτριώσουσι. Μή ποτε γοῦν, ἐπείπερ ἐν ταῖς τέχναις καὶ ὄργανά εἰσιν ὑπουργικὰ, βέλτιον εἰπεῖν τὴν φύσιν ὀργάνῳ μᾶλλον ἀναλογεῖν θείᾳ ῥοπῇ κινουμένην, καὶ ἄλλοτε ἄλλως τὰ φυσικὰ μετατιθεμένην καὶ μετατρέπουσαν, οἷς ὁ δημιουργὸς ἐπίσταται λόγοις κατὰ τὴν ἔμφυτον αὐτοῦ σοφίαν καὶ ἀκατάληπτον, τὴν τῶν ὅλων ποιητικὴν καὶ συνεκτικὴν καὶ διακυβερνητικήν.

δ'. Τοσαῦτα καὶ περὶ φύσεως, ἥτις ἐστὶν, ὡς εἴρηται, τοῖς μὲν κινουμένοις μόνον, ἀρχὴ κινήσεως, τοῖς δὲ κινουμένοις καὶ ἠρεμοῦσιν, ἀρχὴ κινήσεως καὶ ἠρεμίας, ἀρχὴ καὶ αἰτία προσεχής· τὸ κινεῖν ἔχουσα καὶ ἠρεμίζειν τὰ ὑπὸ τὴν αἴσθησιν, τοιῶσδέ πως ἕκαστον, κατὰ τὴν νεῦσιν τοῦ μόνου σοφοῦ ἀρχιτέκτονος καὶ παναιτίου Θεοῦ.

A pronuntiat, ex eadem proportione volenti perspicere licet. Quod igitur naturale corpus et materiam et formam habeat (ex his enim constat), quodque generatum sit, et quod motum **101** ad generationem habeat, et ante omnia motus causam (quippe si motus sit, omnino quippiam movens esse necesse est); hæc apud omnes ratione præditos in confesso sunt. Quapropter secundum prædictam proportionem æri quod potestate est statua, prima et speciei expers, et informis materia, quæ hoc tantum habet, ut potestate sit; hoc est, quæ potestate est res omnis naturalis sive quod idem dictu est, omne corpus, proportione respondeat: at formæ statuæ forma naturalis quæ materiam informat. Jam vero actus ejus quod potestate
B est, hoc est, motus quo efficitur id quod ex potestate esse ad actu esse producitur: æris motui ad hoc ut statua conficiatur, hoc est, dissolutioni, effictioni, expolitioni analogice respondeat. Secundum hoc enim id quod potestate est statua, hoc est æs, ad id movetur ut actu fiat statua. Quod denique materiæ causa motus est, quo motu ab eo quod potestate est corpus naturale ad hoc ut actu sit corpus naturale, materia producitur (atqui hanc causam, naturam dicebamus), statuariæ arti eadem proportione respondeat. Statuario igitur ipsi et artifici quid est quod **102** proportione respondeat, quam omnino primus ille et verus artifex atque conditor qui est Deus? Fierine igitur potest, ut
C ars sit extra artificem? Et quo tandem modo hic erit artifex, qui artem in se non habeat? Qui igitur arti naturam comparant, aut naturam apud Deum esse concedent, Deique sapientiam et cognitionem eam appellabunt: aut si naturam in rebus naturalibus inesse dicent, Deum a sua sapientia et cognitione removebunt. Nunquid igitur cum in artibus etiam instrumenta administra sint, melius erit dicere, naturam cum instrumento potius habere proportionem, quæ divino nutu moveatur, et alias alio modo res naturales transponat et invertat, rationibus nimirum iis, quas ipse conditor pro sua sibi insita et omnium hominum comprehensionem effugiente sapientia, qua universa hæc efficit, tuetur et gubernat, cognitas habet?

D 4. Et hæc etiam de natura, quæ, ut dictum, illis quæ duntaxat moventur, principium motus: iis quæ moventur et quiescunt, motus et quietis principium, principium inquam et causa proxima: hoc habens, ut moveat, et ad quietem **103** perducat, ea quæ sub sensum cadunt, certo singula modo pro unius illius sapientis architecti omniumque rerum auctoris Dei nutu et arbitrio.

SYNOPSIS CAPITIS IX,

QUOD EST DE LOCO ET TEMPORE.

1. *Ea quæ sunt, quadrifariam dividit, in motus, motuum principia, ea quæ moventur, et denique ea quæ sunt horum gratia; et præterea corporis, loci, motus, et temporis mutuam σχέσιν seu affectionem proponit.* — 2. *Locum describit et descriptionem paraphrastice explicat, et primo genus quare superficies di-*

catur probat, et participatione locali dimensionibus longitudinis et latitudinis subjectum esse monstrat, quia nimirum est superficies. — 3. Exempla loci recenset, et in primo per occupationem diluit objectionem tacitam, et in altero divisionem loci in universaliorem et particulariorem, sive latiorem et angustiorem insinuat. — 4. Locum propinquum qui etiam magis proprius est declarat, et geminum ejus officium exponit, continere et suscipere locatum. — 5. Relicta hac de loco sententia, quæ etiam Aristotelis est, propriam affert sententiam, et locum non tantum primo definit et pro duplici **104** *situs differentia, essentialis et adventitii, in naturalem et accidentalem dividit, sed etiam pro essentialis situs variatione locum quoque naturalem subdividit, in eum quem quælibet res habet ut totum per se accepta, et in eum quem habet ut pars universi considerata, quem utrumque exemplo terræ declarat, et posterioris etiam vim naturalem exponit. — 6. Locum hunc quem ille intelligit, negat corporis continentis extremitatem esse, et eumdem a re inseparabilem esse ostendit, cum quidem Aristotelicus locus sit separabilis, ut ex locatorum corporum translatione patet; et per* πόρισμα *infert, quæ moventur localiter, partim in loco, partim non in loco esse. — 7. Aperit quem supra nempe membro quinto per accidens locum dixerit, scilicet Aristotelicum; quem item ibi situm adventitium appellarit. — 8. Definitionem loci alteram quæ est, mensura situs eorum quæ posita sunt, commendat; quod omnem locum comprehendat, cum eum qui est in corporibus, tum eum qui est in incorporeis, ut etiam in numeris; quin et corporeum, cum naturalem, tum accidentalem; et naturalem iterum utrumque. Atque ita disputationem de loco concludit. — 9. Ad disputationem accedit de tempore, quod primum incomplete per numerum motus definit; deinde numerum facit duplicem numerantem et numeratum, ipsumque* **105** *numerantem subdividit in eum qui est secundum quantitatem, et in eum qui est secundum ordinem, ac denique ostendit tempus numerum esse et numerantem et numeratum; sed numeratum secundum ordinem, hoc est, secundum prius et posterius, idque in motu primo et simplici circulari, qualis est cœlestis motus: quomodo temporis definitio completur. — 10. Ostendit tempus mensurare motum circularem, eumque cœlestem, sed per illum omnes alios motus: et esse quidem motus circularis numerum tum numerantem, tum numeratum; sed cæterorum motuum numerantem duntaxat, non etiam numeratum. Unde infert tempus ubique idem esse. — 11. Rationem assignat, quare tempus quod cum motu locali est evidentius sit eo quod est cum aliis motibus; et quasi per correctionem subjicit illud ipsum quod est cum locali motu tempus etiam alios motus mensurare. — 12. Probat tempus non tantum motuum, sed etiam quietum esse mensuram, ubi etiam duplicem facit motum, unum qui quieti opponitur, et alterum qui etiam quietem comprehendit, et denique definitionem temporis novam subjicit. — 13. Indicat quare tempus quod est continua quantitas numerus dicatur, ubi ostendit ipsum non tantum numerum sed et mensuram esse; perinde ut et numerus qui et ipse est ex quatuor mensuris* **106** *quas enumerat et explicat. — 14. Tempus in præteritum et futurum dividit, et* τὸ *nunc per quod divisio fit temporis analogice declarat, et tempus esse negat. — 15. Ipsum etiam* τὸ *nunc dividit in id quod primo et per se ita dicitur, et partium atque divisionis expers est; et in id quod respectu præsentis temporis dicitur, ac temporis pars est; ubi etiam præsens tempus definit, et ipsum quoque* NUNC *dici ostendit.*

CAPUT IX.

De loco et tempore.

A

1. Eorum quæ sunt, alia motus sunt, ut generationes et alterationes, et reliquæ mutationes: alia autem motuum principia, ut primario quidem Deus (hic enim summa et præcipue omnis motus causa est); consequenter autem anima quæ ipsamet a se movet illa quæ ipsius sunt participia; ac tertio denum loco natura, quæ hanc aptitudinem rebus naturalibus affert, ut per se moveantur, non item ex se. Nam hoc animalium est proprium. Ergo, inquam, eorum quæ sunt alia motus, alia motuum sunt principia; alia quæ moventur, ut corpora ipsa, cum simplicia tum composita; alia denique eorum gratia quæ moventur, ut locus et B tempus. Corpus igitur quidem in loco, motus autem in corpore, et **107** tempus denique in motu est.

2. Et locus [15] quidem est continentis [corporis] extremitas immobilis qua continet id quod continetur [16]: hoc est, qua id quod continetur cum eo quod continet contactum habet. Quemadmodum enim vas quod locus qui transferri potest dicitur, non ipsum totum ejus quod continetur locus est, sed interna ejus concava superficies qua id quod continetur attingit: eodem modo etiam locus, qui vas quod transferri non possit dicitur, juxta superficiem qua contenta corpora attingit, intelligitur.

ΚΕΦΑΛ. Θ΄.

Περὶ τόπου καὶ χρόνου.

α΄. Τῶν ὄντων τὰ μὲν κινήσεις, ὡς γενέσεις, καὶ ἀλλοιώσεις, καὶ αἱ λοιπαὶ μεταβολαί, τὰ δὲ ἀρχαὶ κινήσεων· ὡς προηγουμένως μὲν ὁ Θεὸς, οὗτος γάρ ἐστι (τὸ πρῶτον) καὶ ἀρχικώτατον αἴτιον ἁπάσης κινήσεως· ἑπομένως δὲ ἡ ψυχὴ, αὐτὴ ὑφ' ἑαυτῆς κινοῦσα τὰ ταύτης μετέχοντα· κατὰ τρίτον δὲ λόγον ἡ φύσις ἐπιτηδειότης οὖσα τοῖς φυσικοῖς πρὸς τὸ κινεῖσθαι ἀφ' ἑαυτῶν, οὐ μὴν ὑφ' ἑαυτῶν. Τοῦτο γὰρ ἴδιον τῶν ζώων. Τὰ μὲν οὖν τῶν ὄντων κινήσεις εἰσὶ, τὰ δὲ ἀρχαὶ κινήσεων, τὰ δὲ κινούμενα, ὡς τὰ σώματα, τά τε ἁπλᾶ καὶ τὰ σύνθετα· τὰ δὲ, διὰ τὰ κινούμενα, ὡς τόπος καὶ χρόνος. Τὸ μὲν οὖν σῶμα ἐν τόπῳ ἐστὶν, ἡ δὲ κίνησις ἐν τῷ σώματι· ὁ δὲ χρόνος ἐν τῇ κινήσει.

β΄. Καὶ τόπος μὲν ἔστι τὸ τοῦ περιέχοντος πέρας ἀκίνητον καθ' ὃ περιέχει τὸ περιεχόμενον. Ταυτὸν δ' εἰπεῖν καθ' ὃ συναφή ἐστι περιεχομένου καὶ περιέχοντος. Ὡς γὰρ τὸ ἀγγεῖον ὃ τόπος λέγεται μεταφορητὸς, οὐκ ἔστι σύμπαν τόπος τοῦ περιεχομένου, ἀλλ' ἡ ἐντὸς αὐτοῦ κοίλη ἐπιφάνεια, καθ' ἣν τῷ περιεχομένῳ συνάπτεται· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ τόπος, ὃς ἀγγεῖον ἀμεταφόρητον λέγεται, κατὰ τὴν ἁπτομένην τῶν περιεχομένων σωμάτων ἐπιφάνειαν νοεῖται. Τοίνυν καὶ ἀσώματος

[15] 4 Phys. c. 4, t. 14, et c. 6, t. 41. [16] 4 Phys. c. 4, t. 17, et c. 6, t. 41, 42.

ὁ τόπος ἐστὶ καὶ διαστατὸς κατὰ μέθεξιν τοῦ ἐν τόπῳ· ἐπιφάνεια γάρ ἐστιν· ἡ δ' ἐπιφάνεια καὶ ἀσώματος ὑπάρχει καὶ κατὰ μῆκος καὶ πλάτος διαστατή.

γ'. Τῶν μὲν οὖν ἐντὸς τοῦ οὐρανοῦ σωμάτων ἁπάντων τόπος ἐστὶν ἡ κοίλη τοῦ οὐρανοῦ ἐπιφάνεια. Εἰ γὰρ καὶ κινεῖται ὁ οὐρανὸς κατὰ τὴν τῶν μορίων φορὰν, ἀλλ' ἕτερον τρόπον ἀκίνητός ἐστι, καθὸ μὴ μεταλλάσσει τόπον ὅλως ὁμοῦ. Καθ' ὅλον μὲν οὖν ἀκίνητός ἐστι· κατὰ μέρη δὲ κινητός τε καὶ ἀκίνητος καὶ ὁμαλεστάτην τὴν κίνησιν καὶ ἄκρως τεταγμένην ποιούμενος. Πάλιν ἡ κατὰ τὴν πρὸς τὸν ἀέρα συναφὴν ἐπιφάνεια τοῦ αἰθέρος τόπος ἐστὶ τῶν ὑπὸ σελήνην στοιχείων καὶ τῶν λοιπῶν σωμάτων τῶν κατωτέρω, καὶ ἑξῆς μέχρι καὶ τῶν ἐπὶ μέρος σωμάτων καθολικώτεροι τόποι καὶ μερικώτεροι εὑρεθήσονται.

δ'. Καὶ ὁ προσεχὴς τόπος, ἐκεῖνος καὶ ἰδιαίτερος, ὅς ἐστιν ἡ κατὰ τὴν πρὸς τὸ περιέχον σῶμα συναφὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἀέρος, ἢ τοῦ ὕδατος ἢ τῆς γῆς, μὴ μεταῤῥέοντος δηλονότι τοῦ ὕδατος, ἵνα μὴ ὡς ἐν ἀγγείῳ μᾶλλον ἢ ὡς ἐν τόπῳ τὸ ἐν ἐκείνῳ σῶμα ὑποληφθείη διὰ τὸ μεταφορητὸν τοῦ τόπου τοῦ ἐν τῷ ὕδατι· καὶ μάλιστα εἰ καὶ τὸ σῶμα συμμεταφέροιτο. Ὁ μὲν οὖν εἰρημένος τόπος ὁ κατὰ τὴν περιοχήν ἐστι καὶ ὑποδοχήν. Καὶ γὰρ ἕκαστον τῶν περιεχόντων γίνεται τόπος τῷ περιεχομένῳ, καὶ ὡς περιεκτικὸς αὐτοῦ, καὶ ὡς ὑποδεκτικός.

ε'. Καὶ οὗτός ἐστιν ὁ πλατυκῶς λεγόμενος τόπος ὃς καὶ ἀκίνητός ἐστι καὶ χωριστὸς ἄλλοτε ἄλλως γινόμενος κατὰ τὴν τῶν σωμάτων μετάστασιν. Ἔοικε δὲ κατὰ λόγον ἀκριβέστερον ὁ τόπος, μέτρον εἶναι τῆς τῶν κειμένων θέσεως· ὥσπερ καὶ ὁ χρόνος μέτρον ἐστὶ τῆς τῶν κινουμένων κινήσεως. Διττὴ δὲ ἡ θέσις, ἡ μὲν οὐσιώδης, ἡ δ' ἐπείσακτος. Διττὸς οὖν καὶ ὁ τόπος, ὁ μὲν κατὰ φύσιν, ὁ δὲ κατὰ συμβεβηκός. Ἀλλὰ καὶ ἡ οὐσιώδης θέσις διττή, ἡ μὲν κατὰ τὸν εὐθετισμὸν καὶ τὴν εὐταξίαν τῶν οἰκείων μορίων ἑκάστου πράγματος, ὡς ὅλου θεωρουμένου, καθ' ἣν κεφαλὴ μὲν καὶ χεῖρες καὶ πόδες καὶ τὰ λοιπὰ τῶν μορίων ἐπὶ ζώου τοιῶσδε κεῖται πρὸς ἄλληλά τε καὶ πρὸς τὸ ὅλον ζῶον καὶ τὸ ὅλον πρὸς τὰ μέρη· ῥίζαι δὲ καὶ στελέχη καὶ κλάδοι ἐπὶ φυτῶν ὁμοίως· ἡ δὲ κατὰ τὸν τοῦ ὅλου ὡς μέρους πρὸς τὸ ὁλικώτερον ἀναφοράν. Ὡς γὰρ τῶν μερῶν ἕκαστον καθ' ἑαυτὸ μὲν ὅλον τί ἐστι, πρὸς δὲ τὸ ὅλον λέγεται μέρος· οἷον ἡ κεφαλὴ καθ' ἑαυτὴν μὲν ὅλη τυγχάνει, μέρος δὲ τοῦ σώματος λέγεται· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὸ ὅλον πρὸς ὁλικώτερον ἄλλο, μέρος ἐστίν· οἷον ἡ γῆ καθ' ἑαυτὴν μὲν ὅλη ἐστὶ, πρὸς δὲ τὸ σύμπαν τοῦ κόσμου λέγεται μέρος. Διττὸς οὖν ἐστι καὶ ὁ κατὰ φύσιν τόπος· ὁ μὲν τῶν οἰκείων μορίων ἑκάστου εὐθετισμὸς, ὁ δὲ ἀφορισμὸς καὶ κλη-

A Proinde [17] locus corporis expers est et secundum participationem ejus quod in loco est, dimensioni subjicitur; quippe superficies est, superficies autem et corpore vacat, et secundum longitudinem et latitudinem dimensioni est obnoxia.

3. Eorum igitur omnium quæ intra cœlum sunt corporum locus est concava cœli superficies. Nam [18] etsi quoad partium lationem movetur cœlum, alio tamen modo est immobile; quatenus locum in totum simul non immutat. Itaque quoad totum, est immobile; quoad partes autem, mobile; motuque æquabilissimo et ordinatissimo cietur. Rursus ea ætheris **108** superficies, qua cum aere conjungitur, elementorum infra lunam et reliquorum in-
B feriorum corporum locus est. Et sic deinceps usque ad particularia corpora, ampliora et angustiora loca reperientur.

4. Et propinquus ille locus idem etiam magis est proprius, qui secundum copulationem cum continente corpore superficies est aeris, aut aquæ, aut terræ, non transfluente videlicet aqua, ne ut in vase potius quam ut in loco corpus quod in eo est accipiatur, quia transferri potest locus qui in aqua est, ac tum præsertim, cum etiam corpus simul transfertur. Atque hic quidem locus comprehensionis et susceptionis ratione exsistit. Quodvis enim eorum quæ continent locus fit ei quod continetur,
C cum quod ipsum comprehendat, tum quod suscipiat.

5. Atque hic latiore significatione dictus locus est, qui etiam est immobilis et separabilis, et alias alius pro corporum migratione efficitur. At vero locus, si accuratius loquamur, situs rerum earum quæ positæ sunt mensura esse videtur, quemadmodum etiam tempus motionis earum rerum quæ moventur mensura est. Duplex autem situs est; unus essentialis, alter **109** adventitius. Proinde etiam locus duplex est: unus ad naturam pertinens, alter ex accidente. Sed et essentialis situs duplex est. Unus ratione concinnæ et ordinatæ colloeationis partium cujuslibet rei quatenus ut
D totum consideratur, juxta quam caput quidem et manus et pedes et cæteræ partes animalis certo quopiam modo sitæ sunt cum ad se invicem, et ad totum animal, tum ipsum totum [animal] ad partes; radices item et stipites et rami in plantis similem in modum. Alter autem ratione ea qua totum ut pars ad id quod latius patet, refertur. Quemadmodum enim partium quælibet per se quidem totum est aliquid, ad totum autem relata pars dicitur: veluti caput per se quidem totum exsistit, pars autem corporis dicitur: eumdem ad modum totum etiam ad aliquid latius patens si referatur, pars est: exempli gratia, terra per se quidem to-

[17] 4 Phys. c. 3, t. 8, 10. [18] 4 Phys. c. 7, t. 71.

tum est; ratione autem totius mundi, pars dicitur. Duplex est igitur etiam naturalis locus: unus propriarum cujusque rei partium apta et concinna collocatio; alter separatio et sors ad continendas singulas totius mundi partes. Quo **110** significatu locus terræ dicitur universi medium. Ac si quis terram e situ quem habet in mundi medio emoverit, propriarum equidem partium aptam collocationem in integritate sua retinebit: sed tum ut universitatis pars situm suum non habebit. Quapropter etiam ipsa tota demissa ad medium feretur, tametsi partes ipsius collocationem [conjunctionem localem] mutuam retineant, cum ipsa etiam extra medium exsistere cogitatione concipiatur. Hujus loci gratia, et ea quæ moventur naturaliter [19], et quæ consistunt, partim moventur, partim consistunt: ut quæ moventur, tanquam partes, situm apprehendant; quæ consistunt, in loco sibi ut partibus attributo, suaviter commorentur.

A ρος εἰς κατοχὴν ἑνὶ ἑκάστῳ τῶν τοῦ ὅλου κόσμου μερῶν· καθὸ λέγεται τόπος τῆς γῆς τὸ μέσον τοῦ παντός. Κἄν τις ἐκστήσειε τὴν γῆν τῆς περὶ τὸ μέσον τοῦ παντὸς θέσεως, τῶν μὲν οἰκείων μερῶν τὸν εὐθετισμὸν ἐν τῇ οἰκείᾳ καθέξει ὁλότητι· τὴν δ' ὡς μέρος τοῦ παντὸς οὐχ ἕξει τότε θέσιν. Διὸ καὶ αὕτη ὅλη ἀφεθεῖσα ἐπὶ τὸ μέσον οἰσθείη ἄν· καίτοι τῶν ἐν αὐτῇ μερῶν τὴν πρὸς ἄλληλα φυλαττόντων συντόπωσιν, καὶ ὅταν αὕτη νοοῖτο ἔξω τοῦ μέσου τυγχάνουσα. Διὰ τὸν τόπον τοῦτον, καὶ τὰ κινούμενα φυσικῶς καὶ τὰ ἱστάμενα, τὰ μὲν κινεῖται, τὰ δ' ἕστηκεν· ἵνα τῆς ὡς μέρη θέσεως ἐν καταλήψει γένωνται τὰ κινούμενα· τὰ δ' ἱστάμενα τῷ ἀφορισθέντι τόπῳ τούτοις ὡς μέρεσιν ἐμφιλοχωροῦνται.

6. Hac igitur ratione locus non erit extremitas continentis [corporis]. Quomodo enim continentis corporis extremitas fuerit ordinis et separationis causa, cum ipsa potius extremitas ab eis quæ in ipsa sunt et ab ipsa continentur, definiatur. Propriarum ergo cujusque rei partium apta et conveniens collocatio est locus inseparabilis, sive moveatur sive quiescat res. Nam idem semper manet, **111** donec res exstiterit. Reliquus autem locus separatur. Quando enim moventur corpora, cum ipsis juxta non movetur. Qua de causa etiam quæ secundum locum moventur, quodammodo in loco esse, quodammodo in loco non esse dicuntur. In loco enim his ut partibus designato non sunt. Alias enim quiescerent, si hunc locum tenerent. At in loco corporibus aliis separato sunt, ut in aere verbi gratia aut aqua.

B ς'. Κατὰ τοῦτον οὖν τὸν λόγον ὁ τόπος οὐκ ἔσται τὸ πέρας τοῦ περιέχοντος. Πῶς γὰρ ἂν εἴη τὸ τοῦ περιέχοντος πέρας τάξεως αἴτιον ἢ ἀφορισμοῦ, αὐτὸ μᾶλλον τὸ πέρας ὁριζόμενον ὑπὸ τῶν ἐν αὐτῷ γινομένων καὶ ὑπ' αὐτοῦ περιεχομένων; Ὁ μὲν οὖν τῶν οἰκείων μορίων ἑκάστου εὐθετισμὸς ἀχώριστός ἐστι τόπος, κἂν κινῆται τὸ πρᾶγμα, κἂν ἠρεμῇ· μένει γὰρ διηνεκὴς ὁ αὐτὸς, ἔστ' ἂν ᾖ τὸ πρᾶγμα· ὁ δὲ λοιπὸς τόπος χωρίζεται. Κινουμένων γὰρ τῶν σωμάτων οὐ συγκινεῖται αὐτοῖς· διὸ καὶ τὰ κατὰ τόπον κινούμενα πῶς μὲν ἐν τόπῳ εἶναι λέγονται, πῶς δ' οὐκ ἐν τόπῳ. Ἐν μὲν γὰρ τῷ ἀφωρισμένῳ τόπῳ τούτοις ὡς μέρεσιν οὐκ εἰσίν· ἢ γὰρ ἠρέμουν τὸν τοιοῦτον τόπον κατέχοντα. Ἐν δὲ τόπῳ εἰσὶν ἀφωρισμένῳ σώμασιν ἄλλοις, τῷ ἀέρι τυχὸν ἢ τῷ C ὕδατι.

7. Atque hic est is locus qui latiore significatione sic dicitur, aliis quidem assignatus, ex accidente autem eorum quæ moventur locus effectus. Nam motus quo aliquid secundum locum movetur, alias alios situs assumit, intermedio aere aut aqua divisis donec præterierit id quod valentius est. Atque situs quem accipit id quod movetur, partium aeris aut aquæ situs est; fit autem etiam ei quod movetur, situs adventitius. Quod igitur ipsum ut rei motum subeuntis situm metitur, ei quod movetur locus fit per accidens. Quapropter ei quod ratione loci movetur, præter aptam et convenientem suarum partium collocationem locus non est proprius. Quem enim permutat locum non is **112** illi secretus est, sed continentis aeris aut aquæ: cujus etiam alias in alia parte constitui solet id quod movetur.

ζ'. Καὶ οὗτός ἐστιν ὁ ἐν πλάτει λεγόμενος τόπος, ἄλλοις μὲν κληρωθεὶς, κατὰ συμβεβηκὸς δὲ καὶ τῶν κινουμένων τόπος γινόμενος. Ἡ γὰρ κατὰ τόπον κίνησις θέσεων ἄλλοτε ἄλλων ἐστὶ μετάληψις τοῦ μεταξὺ ἀέρος ἢ τοῦ ὕδατος διαιρουμένου ἕως ἂν παρέλθοι τὸ ἰσχυρότερον. Καὶ ἡ θέσις ἣν μεταλαμβάνει τὸ κινούμενον τῶν τοῦ ἀέρος ἐστὶ μορίων θέσις, ἢ τῶν τοῦ ὕδατος. Γίνεται δὲ καὶ τῷ κινουμένῳ θέσις ἐπείσακτος. Τὸ γοῦν μετροῦν αὐτὴν ὡς τοῦ κινουμένου θέσιν τόπος ἐστὶ τῷ κινουμένῳ κατὰ συμβεβηκός. Ὥστε τῷ κινουμένῳ κατὰ τόπον ἴδιος τόπος οὐκ ἔστι παρὰ τὸν εὐθετισμὸν τῶν οἰκείων μερῶν. D Ὃν γὰρ διαμείβει τόπον, οὐχ αὐτοῦ ὑπάρχει ἀφορισμὸς, ἀλλὰ τοῦ περιέχοντος ἀέρος ἢ ὕδατος οὗ καὶ τὸ κινούμενον ἄλλοτε ἐν ἄλλῳ μέρει πέφυκε γίνεσθαι.

8. Præclare igitur locum definiunt, qui ipsum situs eorum quæ posita sunt mensuram esse aiunt. Nam hæc definitio omnem locum comprehendit, qui cum in corporibus, tum in incorporeis consideratur. Quippe et in incorporeis situs ratione ordinis intelligitur; quemadmodum binarius ante terna-

η'. Καλῶς οὖν ὁρίζονται τὸν τόπον οἱ λέγοντες αὐτὸν μέτρον εἶναι τῆς τῶν κινουμένων θέσεως. Ὁ γὰρ ὁρισμὸς οὗτος περιλαμβάνει πάντα τόπον ἔν τε σώμασιν ἔν τε ἀσωμάτοις θεωρούμενον. Καὶ ἐν ἀσωμάτοις γὰρ θέσις νοεῖται κατὰ τὴν τάξιν· ὡς λέγεται κεῖσθαι τὴν δυάδα πρὸ τῆς τριάδος, καὶ τὴν

[19] 4 Phys. c. 4, t. 48, 49.

τριάδα πρὸ τῆς τετράδος· καὶ κατὰ τὴν τοιαύτην θέσιν τόπους οἴδαμεν ἀριθμῶν. Ἔστι δὲ κἀν τοῖς σώμασι θέσις, ὡς εἴρηται, ἡ οὐσιώδης καὶ ἡ ἐπείσακτος καὶ ἡ οὐσιώδης διττή. Ὥστε κατὰ τὸ τῆς θέσεως διάφορον ὁ ἀποδεδομένος τόπου λόγος τοῖς διαφόροις ἐφαρμόζει τόποις. Τί μὲν οὖν ἐστι τόπος ὑποτετύπωται.

θʹ. Χρόνος δέ ἐστιν ἀριθμὸς κινήσεως. Καλεῖται δ' ἀριθμὸς καὶ ὁ ἀριθμῶν καὶ ὁ ἀριθμούμενος, ὥσπερ λέγεται μέτρον τὸ μετροῦν τε καὶ τὸ μετρούμενον· οἷον ὁ μοναδικὸς ἀριθμὸς, ἤγουν ὁ ἐκ μονάδων συντεθειμένος, καὶ ἀριθμὸς ἵππων ἢ βοῶν. Καὶ πάλιν χοῖνιξ ἡ ξυλίνη καὶ ἡ τοῦ σίτου· καὶ ἀμφορεὺς ὁ κεράμειος καὶ ὁ τοῦ ὕδατος. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἀριθμούμενον διττόν ἐστι, τὸ μὲν κατὰ ποσὸν, ὡς λέγομεν δύο κινήσεις ἢ τρεῖς· τὸ δὲ κατὰ τάξιν, ὡς λέγομεν προτέραν κίνησιν καὶ ὑστέραν. Ἔστιν οὖν ὁ χρόνος ἀριθμὸς κινήσεως καὶ ὡς ἀριθμῶν καὶ ὡς ἀριθμούμενος· ἀριθμούμενος δὲ κατὰ τὴν τάξιν· ἤτοι κατὰ τὸ πρότερόν τε καὶ ὕστερον· τοῦ προτέρον καὶ ὕστερον λαμβανομένων κατὰ τὴν τοῦ εἶναι παράτασιν. Ἀριθμεῖται μὲν οὖν ὁ χρόνος ὑπὸ τῆς πρώτης καὶ ἁπλῆς κινήσεως τῆς κυκλοφορικῆς· ἀνταριθμεῖται δὲ πάλιν αὐτήν. Εἰ μὴ γὰρ ὑπὸ χρόνου ἡ τοιαύτη κίνησις, ὑπὸ τίνος ἀριθμηθείη ἄν;

ιʹ. Τὴν πρώτην οὖν καὶ κυριωτάτην τῶν κινήσεων τὴν κυκλοφορίαν ὁ χρόνος μετρῶν, κατ' ἐκείνην καὶ τὰς ἄλλας κινήσεις μετρεῖ. Ὥστε τῆς μὲν κυκλοφορικῆς κινήσεως ἀριθμὸς ἔσται ὁ χρόνος καὶ ὡς ἀριθμῶν καὶ ὡς ἀριθμούμενος· τῶν δὲ λοιπῶν κινήσεων ὡς ἀριθμῶν μόνον, οὐ μὴν καὶ ὡς ἀριθμούμενος. Οὐ γὰρ (καὶ) τῆς ἐμῆς βαδίσεως, καὶ τῆς σῆς λευκάνσεως ἀριθμὸς ἔσται ὁ χρόνος ὡς ἀριθμούμενος (ἐπεὶ εἰ τοῦτό γε, οὐκ ἂν ἦν ἀδιάφορος, οὐδ' ἅμα καθ' ἓν νῦν ἀφοριζόμενος), ἀλλὰ τῆς πρώτης καὶ ἁπλῆς τοῦ οὐρανοῦ κινήσεως μόνης ἀριθμητὸν ὢν ὁ χρόνος κατὰ τὸ ἐκείνης πρότερόν τε καὶ ὕστερον (τὸ γὰρ πρότερόν τε καὶ ὕστερον τῆς τοιαύτης κινήσεως ἀριθμούμενον ὁ χρόνος ἐστίν). Οὕτως ἀριθμεῖ τὰ ἐν τοῖς διαφόροις κινήσεσι πρότερά τε καὶ ὕστερα καθ' ἓν τὸ οἰκεῖον νῦν. Διὸ καὶ ἅμα πανταχοῦ ὁ αὐτός ἐστι χρόνος μέτρον ὑπάρχων πάσης κινήσεως. Χρόνῳ γὰρ μετρεῖται σύμπασα κίνησις.

ιαʹ. Ὥσπερ δὲ τῶν ἄλλων κινήσεων ἐναργεστέρα ἐστὶν ἡ κατὰ (τὸν) τόπον· οὕτω καὶ ὁ ταύτῃ τῇ κινήσει συνὼν χρόνος ἐναργέστερός ἐστι τοῦ ταῖς ἄλλαις συνόντος κινήσεσι. Μήποτε δ' ἀκριβέστερον σκοποῦντι καὶ αἱ ἄλλαι πᾶσαι κινήσεις οἷον γενέσεις, αὐξήσεις, ἀλλοιώσεις ὑπὸ τοῦ χρόνου μετροῦνται (τούτου) τοῦ τῇ τοπικῇ συνόντος κινήσει. Ὥραις γὰρ καὶ ἡμέραις καὶ μησὶ καὶ ἐνιαυτοῖς καὶ τῶν ἄλλων κινήσεων ὁρίζομεν τὴν παράτασιν.

A rium, et ternarius ante quaternarium positus esse dicitur. Atque hujus situs ratione numerorum locos novimus. Est autem etiam in corporibus situs quemadmodum dictum est, essentialis et adventitius. Et essentialis duplex. Pro differentia ergo situs assignata loci definitio diversis locis accommodatur. Quid ergo locus sit, ita designatum est.

9. Tempus autem [20] est numerus motus. Vocatur autem numerus cum is qui numerat, tum qui numeratur; quemadmodum mensura dicitur [21], tam quæ mensurat, quam quæ mensuratur. Veluti monadicus numerus, hoc est, ex unitatibus compositus; et numerus equorum aut boum. Et rursus chœnix lignea, et item tritici; et amphora figlina, et item aquæ
B **113** amphora. Sed id quod numeratur, duplex est: unum ratione quantitatis, quomodo duos aut tres motus dicimus; alterum ratione ordinis, quomodo priorem et posteriorem motum dicimus. Tempus igitur motus cum ut numerans, tum ut numeratus numerus est; numerans autem secundum ordinem sive secundum prius et posterius, priori et posteriori secundum ipsius esse extensionem acceptis [22]. Numeratur ergo tempus a primo et simplici motu circulari, vicissimque eum numerat. Nisi enim a tempore ejusmodi motus [numeraretur], a quo tandem numerabitur?

10. Dum ergo primum et maxime principalem motum, conversionem nimirum, tempus metitur,
C secundum illam etiam alios motus metitur. Quapropter tempus erit circularis quidem motus numerus cum ut numerans, tum ut numeratus; cæterorum autem motuum ut numerans duntaxat, non item ut numeratus. Neque enim ambulationis meæ, et tuæ dealbationis tempus est numerus ut numeratus (quandoquidem si hoc ita esset, non esset indifferens, neque simul in uno puncto secerneretur); sed cum primi et simplicis motus **114** cœlestis solius sit tempus id quod numeratur secundum illius prius et posterius. (Nam prius et posterius hujus motus cum numeratur tempus est.) Sic denique ea quæ in differentibus motibus priora et posteriora sunt, secundum unum suum nunc numerat [23]. Quapropter
D etiam simul ubique idem tempus est quod omnis motus mensura exsistit. Tempore enim omnis motus mensuratur.

11. Quemadmodum autem omnibus aliis motibus evidentior est is qui ratione loci fit; sic etiam tempus quod cum ipso est evidentius est eo quod cum aliis motibus exsistit. Atque etiam haud scio an non si rem accuratius consideraverimus, hoc tempus quod cum locali motu conjunctum est, cæteros etiam motus, velut generationes, augmentationes, alterationes metiatur? Per horas enim et dies et menses et annos aliorum etiam motuum extensionem definimus [24].

[20] 4 Phys. c. 16, t. 101. [21] 4 Phys. c. 16, t. 102. et c. 18, t. 110. [24] 4 Phys. c. 19, t. 118.

[22] 4 Phys. c. 16, t. 99. [23] 4 Phys. c. 17, t. 103.

12. Non autem motionum tantum, sed et quie- A tum mensura tempus est. Nam et hæ a tempore per accidens mensurantur. Neque enim qualenus quietes, hoc est, motuum absentiæ sunt, eatenus mensurantur; sed quatenus et ipsa quodammodo 115 motus dici queunt. Duplex enim motus est, unus quieti oppositus, alter fluxio simpliciter et extensio, qui etiam quietem comprehendit. Tempus igitur cum id quod movetur, tum quod quiescit, metitur. Nam et motum ejus metietur, et quietem quanta sit, hoc est utriusque eorum quantum ad essentiam attinet, extensionem. Quare ut rem paucis verbis dicam, tempus ejus fluxionis quæ in generatione est mensura est; quæ quidem communis est et motus et quietis et essentiæ in omnibus rebus quæ generantur. B

13. Tempus autem dictum fuit numerus, non quod simpliciter numerus sit (quandoquidem et ipsum est continuum, quemadmodum motus et magnitudo), sed quod per distinctionem prioris et posterioris ejus, quod in continuatione est, ab iis agnoscitur, qui tempus sentire possunt, propterea numerus dicitur[25]. Nec vero simpliciter numerus est, sed et ipsa mensura est, quemadmodum numerus. Quatuor enim mensuræ sunt, numerus, magnitudo, locus et tempus. Et numerus quidem discretionem; magnitudo, distantiam; locus, omnis generis situm; tempus, generationis fluxum 116 et extensionem metitur.

14. Porro tempus proprie dividitur in præteritum C et futurum: et per NUNC dividitur. Estque NUNC præteriti quidem finis, futuri autem principium: temporis vero pars ne minima quidem[26]. Sed quod est in linea punctum et in motu κίνημα: hoc etiam est NUNC in tempore. Quantitatis enim et divisionis expertia sunt[27] punctum, κίνημα et NUNC. Et ita quidem se habet quod primo et per se NUNC dicitur.

15. Quemadmodum autem locus dicitur, et continentis extremitas, et tota domus locus dicitur ejus qui in domo est, quatenus continentis extremitatem in se continenter habet: sic etiam NUNC dicitur[28], cum id quod primo et per se, hoc est, quod partium et divisionis expers; tum id ipsum quod ratione præsentis temporis dicitur, quod sane tem- D poris pars est, et secundum latiorem divisionem a præterito et futuro contra distinguitur. Diciturque hoc NUNC, temporis pars; quatenus in se continenter habet, quod primo et per se NUNC dicitur. Præsens igitur tempus est, quod in utramque partem adjacet proprie dicti NUNC; particulare tempus, ex præterito et 117 futuro constans; quod ob propinquitatem, quam cum proprie dicto NUNC habet, ipsummet etiam NUNC dicitur.

ιβ'. Οὐ μόνον δὲ τῶν κινήσεων μέτρον ἐστὶν ὁ χρόνος, ἀλλὰ δὴ καὶ τῶν ἠρεμιῶν. Καὶ αὗται γὰρ ὑπὸ χρόνου μετροῦνται κατὰ συμβεβηκός. Οὐ γὰρ καθὸ ἠρεμίαι, τουτέστιν, ἀπουσίαι κινήσεων, κατὰ τοῦτο μετροῦνται· ἀλλὰ καθὸ καὶ αὗταί πως κινήσεις λεχθεῖεν ἄν. Διττὴ γὰρ ἡ κίνησις, ἡ μὲν ἀντικειμένη τῇ ἠρεμίᾳ, ἡ δὲ ῥοὴ ἁπλῶς καὶ παράτασις, ἥτις ἐστὶ τῆς ἠρεμίας περιληπτική. Ὥστε μετρήσει ὁ χρόνος καὶ τὸ κινούμενον καὶ τὸ ἠρεμοῦν. Τὴν γὰρ κίνησιν αὐτοῦ μετρήσει καὶ τὴν ἠρεμίαν ὁπόση τις, ἤγουν ἑκατέρας αὐτῶν τὴν κατὰ τὸ εἶναι παράτασιν. Ὥστε συνελόντα φάναι, μέτρον ἐστὶν ὁ χρόνος τῆς ἐν γενέσει ῥοῆς, ἥτις ἐστὶ κοινὴ καὶ κινήσεως καὶ ἠρεμίας καὶ τοῦ ἐν πᾶσι τοῖς γινομένοις εἶναι.

ιγ'. Λέλεκται δὲ ἀριθμὸς ὁ χρόνος, οὐχ ὅτι ἁπλῶς ἐστιν ἀριθμὸς (ἐπεὶ συνεχὴς καὶ αὐτὸς, ὥσπερ ἡ κίνησις καὶ τὸ μέγεθος), ἀλλ' ὡς τῷ διορισμῷ τοῦ ἐν τῇ συνεχείᾳ (προτέρου καὶ ὑστέρου) γνωριζόμενος ὑπὸ τῶν αἰσθέσθαι χρόνου δυναμένων, διὰ τοῦτο λέγεται ἀριθμός. Οὐκ ἔστι δ' ἁπλῶς ἀριθμὸς, ἀλλὰ μέτρον καὶ αὐτὸς, ὥσπερ ὁ ἀριθμός. Τέσσαρα γάρ εἰσι μέτρα, ἀριθμὸς, μέγεθος, τόπος καὶ χρόνος. Καὶ ὁ μὲν ἀριθμὸς τὴν διάκρισιν μετρεῖ, τὸ δὲ μέγεθος τὴν διαστάσιν, ὁ δὲ τόπος τὴν παντοίαν θέσιν, ὁ δὲ χρόνος τὴν τῆς γενέσεως ῥοὴν καὶ παράτασιν.

ιδ'. Διαιρεῖται δὲ ὁ χρόνος κυρίως εἰς παρεληλυθότα καὶ μέλλοντα, καὶ διαιρεῖται κατὰ τὸ ΝΥΝ. Καὶ ἔστι τὸ ΝΥΝ πέρας μὲν τοῦ παρεληλυθότος, ἀρχὴ δὲ καὶ τοῦ μέλλοντος, χρόνου δὲ μέρος οὐδὲ τοὐλάχιστον, ἀλλ' ὅπερ ἐστὶν ἐν γραμμῇ σημεῖον· καὶ κίνημα ἐν κινήσει· τοῦτο δὲ ἐν χρόνῳ τὸ ΝΥΝ. Ἄποσα γὰρ καὶ ἄτομα τὸ σημεῖον, τὸ κίνημα καὶ τὸ ΝΥΝ. Καὶ οὕτως μὲν ἔχει τὸ πρώτως καὶ καθ' αὑτὸ λεγόμενον ΝΥΝ.

ιε'. Ὥσπερ δὲ τόπος λέγεται μὲν καὶ τὸ πέρας τοῦ περιέχοντος· λέγεται δὲ καὶ ἡ οἰκία πᾶσα, τόπος τοῦ ἐν τῇ οἰκίᾳ ὄντος, καθόσον ἔχει προσεχῶς ἐν ἑαυτῇ τὸ τοῦ περιέχοντος πέρας· οὕτω λέγεται καὶ ΝΥΝ τό τε πρώτως καὶ καθ' αὑτὸ, τουτέστι, τὸ ἀμερὲς καὶ ἀδιαίρετον, καὶ αὐτὸ δὴ τὸ κατὰ χρόνον τὸν ἐνεστῶτα λεγόμενον· ὅπερ ἐστὶ μέρος χρόνου, ἀντιδιαιρούμενον κατὰ τὴν πλατυκὴν διαίρεσιν πρὸς παρεληλυθότα καὶ μέλλοντα· καὶ λέγεται ΝΥΝ τὸ τοιοῦτον τοῦ χρόνου μέρος, καθόσον ἔχει ἐν ἑαυτῷ προσεχῶς τὸ πρώτως καὶ καθ' αὑτὸ λεγόμενον ΝΥΝ. Ἐνεστὼς οὖν χρόνος ἐστὶν ὁ ἐφ' ἑκάτερα παρακείμενος τῷ κυρίως ΝΥΝ· χρόνος μερικὸς ἐκ παρεληλυθότος καὶ μέλλοντος συνεστὼς, καὶ διὰ τὴν πρὸς τὸ κυρίως ΝΥΝ γειτνίασιν, ΝΥΝ λεγόμενος καὶ αὐτός.

[25] 4 Phys. c. 19, t. 114. [26] 4 Phys. c. 19, t. 121, 125. [27] 4 Phys. c. 14, t. 89. [28] 4 Phys. c. 19, t. 122.

SYNOPSIS CAPITIS X,

QUOD EST DE INFINITO.

1. Quinque significata infiniti recenset, quorum primum convenit partium et quantitatis expertibus, ut puncto lineæ, mutato in motu, et momento in tempore. — 2. Cujus propter figuram non licet ut invenias extremitatem; seu quod progressionem quidem habet, sed ad cujus finem pervenire non possis. — 3. Quod constructionis causa invium est, aut ægre transiri potest. — 4. Quod sua natura finitum est, sed propter extrinsecus adveniens impedimentum transiri non potest. — 5. Cujus semper aliqua pars sumenda restat, quale est in numero, magnitudine, et tempore. — 6. Infinitum quinti modi cum in iis quæ augentur, tum quæ dividuntur, potestate tantum inesse probat, non actu. — 7. Declarat quomodo infinitum in eo quod dividi et quod augere potest, insit. — 8. Explicat in infinitum divisio et auctio, qualis actus sit, ejus nimirum quod potestate est, et actus imperfectus, quod simili motus declaratur. — 9. Sententiam hactenus expositam de **118** *infinito, quod nimirum consistat in infinita divisione et additione, auctoritate Platonis confirmat. — 10. Probat actu perfecto nullam nec magnitudinem nec multitudinem infinitam esse; idque primum ostensive argumento cœli, quod corporum quidem omnium maximum est, sed finitum tum magnitudine, tum multitudine rerum contentarum; deinde vero etiam per impossibile supponendo arenam esse infinitam.*

ΚΕΦΑΛ. Ι.

Περὶ ἀπείρου.

α'. Τὸ ἄπειρον λέγεται πενταχῶς· ἕνα μὲν τρόπον τὸ ἀμερές τε καὶ ἄποσον· ὡς ἐν γραμμῇ σημεῖον. Πέρας μὲν γὰρ ὑπάρχει γραμμῆς τὸ σημεῖον. Αὐτὸ δὲ τὸ σημεῖον ἴδιον πέρας οὐκ ἔχει, διότι μηδὲ μέρος τὸ οἱονοῦν. Ὅθεν καὶ ὅσαπερ ἂν συνέλθοι σημεῖα, μόριον οὐκ ἀποτελέσει γραμμῆς οὐδὲ τοὐλάχιστον· ἐπείπερ οὐδ' ἀλλήλων ἅπτεσθαι δύναται, ἀλλ' ἐφαρμόζει τὰ πάντα. Τὰ γὰρ ἁπτόμενα κατὰ πέρατα ἅπτονται. Ὧν δὲ μέρος οὐθὲν, δῆλον ὅτι καὶ πέρας οὐθέν· οἷς δὲ μὴ ἔστι πέρας, οὐδὲ τὸ ἅπτεσθαι. Ἅπτεσθαι γὰρ λέγονται, ὧν ἅμα τὰ πέρατα. Ὃν δὲ λόγον ἔχει τὸ σημεῖον ἐν γραμμῇ, τὸν αὐτὸν ἐν χρόνῳ τὸ ΝΥΝ, καὶ ἐν κινήσει τὸ κίνημα. Ὥστε τὸ σημεῖον, τὸ ΝΥΝ, καὶ τὸ κίνημα, μὴ ἔχοντα μέρη, κἀντεῦθεν μηδὲ πέρατα διὰ τοῦτο λέγονται ἄπειρα, ταυτὸν δ' εἰπεῖν, ἀπεράτωτα.

β'. Κατὰ δεύτερον τρόπον ἄπειρον λέγεται, οὗ διὰ τὸ σχῆμα πέρας οὐκ ἔστιν εὑρεῖν, ὡς ἐπὶ τῶν κυκλικῶν τε καὶ σφαιρικῶν. Ἐπὶ τούτων γάρ ἐστι (τὸ) λαμβάνειν ἀεὶ κατὰ τὴν περιστροφὴν, κἂν ἀπὸ τῶν αὐτῶν ἐπὶ ταῦτα πάλιν καὶ πάλιν ἡ ἀνακύκλησις γίνηται.

γ'. Τρίτον τρόπον ἄπειρον λέγεται τὸ διὰ κατασκευὴν ὑπάρχον ἀδιαπόρευτον ἢ μᾶλλον δυσδιαπόρευτον· ὡς ὁ λαβύρινθος παρὰ Κρησὶ καὶ παρὰ Λακεδαιμονίοις ὁ Κεάδας, ἔνθα τοὺς κατακρίτους ἐνέβαλον. Ὅτι γὰρ διεξώδευται λαβύρινθος, ἔδειξε Δαίδαλος ὁ τεκτηνάμενος αὐτὸν, ὅτε καθειρχθεὶς ὑπὸ Μίνωος σὺν τῷ υἱῷ Ἰκαρίῳ ἐντὸς λαβυρίνθου ἀπέδρα· καὶ πρὸ τούτου Θησεὺς λίνον ἐξάψας τῆς θύρας ἐν τῷ εἰσιέναι ὑποθήκαις Δαιδάλου, καὶ τοῦτο ἐφελκόμενος ἐν τῷ ἐξιέναι. Ὅτι δὲ καὶ ὁ Κεάδας, ἐδήλωσεν ἡ ἀλώπηξ ἡ τὸν Μεσσήνιον Ἀριστομένην ποδηγήσασα καὶ τὴν διέξοδον αὐτῷ ὑποδείξασα.

δ'. Τέταρτον τρόπον λέγεται ἄπειρον, ὃ πεφυκὸς διαπόρευσιν ἔχειν ἀδιεξίτητόν ἐστιν ἄλλως· καθάπερ ἡ διακεκαυμένη καὶ ἡ κατεψυγμένη. Τῷ μὲν

[29] 3 Phys. c. 6, t. 35. [30] 5 Phys. c. 5, t. 22.

A

CAPUT X.

De infinito.

1. Infinitum quinque modis dicitur [29]. Uno quidem modo, quod partium et quantitatis expers est, ut punctum in linea. Quippe punctum lineæ est extremitas. Atqui ipsum punctum extremitatem propriam non habet, propterea quod neque partem ullam habet. Unde fit, ut, quotcunque sane puncta congrediantur, ne minimam tamen partem effectura sint; quippe cum ne quidem invicem se tangere possint, sed omnia sibi congruant. Quæ enim se tangunt, quoad extremitates se tangunt. Quæ autem partem nullam habent, ea nec extremitatem habere constat. Quæ denique extremitatem non habent, iis ne quidem ipsum tangere convenit.

B Tangere **119** enim se dicuntur invicem [30], quorum extremitates simul sunt. Porro quam in linea punctum: eam NUNC in tempore, et mutatum in motu rationem habet. Proinde punctum, NUNC, et mutatum, cum partes non habeant, et proinde nec extremitates, hanc ob causam infinita, et quod idem dictu est, extremitatum expertia dicuntur.

2. Secundo autem modo infinitum dicitur, cujus extremitas propter figuram inveniri non potest, ut in circularibus et globosis. In his enim per conversionem semper aliquid licet ut accipias, tametsi iterum atque iterum ab iisdem ad eadem revolutio fiat.

3. Tertio modo infinitum dicitur, quod constructionis causa impervium est, vel potius ægre transiri potest, ut labyrinthus apud Cretenses, et apud Lacedæmonios Ceadas, in quem

C condemnatos conjecerunt. Quod enim labyrinthus penetratus fuerit, Dædalus qui eum fabrefecit indicio est, quando a Minoe intra eum cum filio Icaro conclusus evasit; et ante eum Theseus qui, Dædali suasu, filum foribus cum ingrederetur alligatum, inter egrediendum quoque secum attraxit. Quod autem **120** etiam e Ceada exiri potuerit, vulpes manifestum fecit, quæ Aristomeni Messenio ductrix fuit, et exitum commonstravit.

4. Quarto modo infinitum dicitur, quod cum natura ita comparatum sit, ut transiri possit; alia tamen ratione transitum non admittit, ut torrida

et frigida [terræ Zona]. Quia enim magnitudo ipsarum definita est, ambæ etiam transiri possunt. Verum aeris intemperies obstat, ne peragrari queant.

5. Quintum [31] et magis proprium infiniti significatum est, cujus semper aliquid licet ut accipias, non idem tamen [32]. Hoc autem in numero quoad additionem; in magnitudine, quoad divisionem spectatur. Nam et omni numero semper aliquid addere licet, et omne continuum in infinitum potest dividi. In tempore autem ambo conveniunt; additio nimirum et divisio. Et additione quidem futurum tempus habet ut infinitum sit; divisione autem præteritum.

6. Porro autem et in his quæ augentur [33], et in his quæ dividuntur, potestate infinitum inest; quia scilicet illa augeri, hæc dividi, semper possunt. Neque enim numerus actu in infinitum auctus est (quippe omnis **121** actu sumptus, terminatus est); neque magnitudo in infinitas partes erit actu divisa. Omnis enim divisio actu facta, finitas sectiones reponit. Sic igitur etiam omne tempus quod actu divisum est, aut additionem suscepit, terminatum est. Quapropter infinitum in quibus rebus inest, potestate cognoscitur. In eo enim quod semper secari possit, nec unquam sectio desinat; et semper augeri possit, nec unquam desinat auctio, infinitum consideratur.

7. Proinde infinitum in eo quod dividi, et in eo quod augeri potest, locum habet. Etsi enim non dividatur, id quod dividi potest, aut augeatur, quod augeri potest, tamen illud quidem in infinitum dividi, hoc autem in infinitum augeri potest. Quanquam autem etiam in eo quod dividitur et quod augetur, infinitum consideratur, sic tamen saltem, quandiu dividitur et augetur.

8. Estque auctio et divisio in infinitum actus ejus quod potestate est, et imperfectus actus. Fit enim remanente eo quod potestate est, et in fieri suum esse habet. Et quemadmodum rei mobilis actus qui ipsum potestate servat, motus esse dicebatur, ita etiam ejus quod dividi et augeri **122** potest actus qui ipsum potestate retinet, infinitum obtinet. Nam simul ac a potestate esse sejunctus fuerit, extremitatem accepit, et infinitionem deposuit. Quapropter infinitum ab hoc ut potestate sit, non decedit [34].

9. Sic etiam Plato magnum et parvum, infinitum dicebat, quia in utroque infinitum potestate est [35].

10. At actu perfecto nulla nec magnitudo nec multitudo infinita in mundo est. Cum enim major cœlo magnitudo non sit, hoc tamen terminatum est; quandoquidem etiam motus illius terminatus est. Totum enim breviori quam unius nychthemeri seu naturalis diei spatio ab eodem puncto ad idem circumvolvitur. Cum autem cœlum quod omnia

A γὰρ ὡρίσθαι τὸ μέγεθος αὐτῶν, διαπορευταὶ καὶ ἄμφω εἰσίν. Ἀλλ' ἡ τοῦ ἀέρος ἀσυμμετρία κωλύει τὴν αὐτῶν διεξέλευσιν.

ε'. Πέμπτον σημαινόμενον τοῦ ἀπείρου καὶ κυριώτερον, οὗ ἔστιν ἀντιλαμβάνειν οὐ τὸ αὐτό. Τοῦτο δ' ἐπὶ τοῦ ἀριθμοῦ θεωρεῖται κατὰ πρόσθεσιν· ἐπὶ δὲ μεγέθους κατὰ διαίρεσιν. Παντί τε γὰρ ἀριθμῷ προστιθέναι ἔστιν ἀεὶ, καὶ πᾶν συνεχὲς ἐπ' ἄπειρον ὑπάρχει διαιρετόν. Ἐπὶ δὲ τοῦ χρόνου καὶ ἄμφω συνέρχονται, πρόσθεσις δηλαδὴ καὶ διαίρεσις. Καὶ προσθέσει μὲν ὁ μέλλων ἔχει τὸ ἄπειρον· ὁ παρεληλυθὼς δὲ διαιρέσει.

ς'. Καὶ τοῖς αὐξομένοις δὲ καὶ τοῖς διαιρουμένοις B δυνάμει τὸ ἄπειρον ἔνεστιν· ὅτι δύναται δηλονότι τὸ μὲν αὔξεσθαι, τὸ δὲ διαιρεῖσθαι ἀεί. Οὔτε γὰρ ἀριθμὸς ἐνεργείᾳ ἐστὶν εἰς ἄπειρον αὐξηθεὶς (πᾶς γὰρ ὁ ληφθεὶς ἐνεργείᾳ πεπέρασται), οὔτε μέγεθος ἐνεργείᾳ ἔσται διῃρημένον εἰς ἄπειρα. Πᾶσα γὰρ διαίρεσις ἐνεργείᾳ γεγονυῖα, πεπερασμένα τὰ τμήματα τίθησιν. Οὕτω τοίνυν καὶ πᾶς χρόνος ἐνεργείᾳ διαιρεθεὶς, ἢ πρόσθεσιν δεδεγμένος, πεπέρασται. Ὥστε τὸ ἄπειρον οἷσπερ ἔνεστι, δυνάμει γινώσκεται· ἐν γὰρ τῷ δύνασθαι πάντοτε τέμνεσθαι καὶ μηδαμοῦ καταλήγειν τὴν τομὴν, καὶ πάλιν αὔξεσθαι πάντοτε καὶ μηδαμοῦ καταλήγειν τὴν αὔξησιν, θεωρεῖται τὸ ἄπειρον.

ζ'. Ἐν τῷ διαιρετῷ ἄρα τὸ ἄπειρον, καὶ ἐν τῷ C αὐξητῷ. Κἂν γὰρ μὴ διαιρῆται τὸ διαιρετὸν, ἢ αὔξηται τὸ αὐξητόν· ἀλλ' οὖν τὸ μὲν ἐπ' ἄπειρόν ἐστι διαιρετὸν, τὸ δ' ἐπ' ἄπειρον αὐξητόν. Εἰ δὲ κἂν τῷ διαιρουμένῳ καὶ αὐξομένῳ θεωρεῖται τὸ ἄπειρον, ἀλλ' ἕως ἂν διαιρῆται ἢ αὔξηται.

η'. Καὶ ἔστιν ἡ ἐπ' ἄπειρον αὔξησις καὶ διαίρεσις ἐνέργεια τοῦ δυνάμει, καὶ ἀτελὴς ἐνέργεια. Μένοντος γὰρ τοῦ δυνάμει γίνεται, κἂν τῷ γίνεσθαι τὸ εἶναι ἔχει. Καὶ ὥσπερ ἡ τοῦ κινητοῦ ἐντελέχεια φυλάττουσα τὸ δυνάμει, κίνησις ἐλέγετο εἶναι· οὕτω καὶ ἡ τοῦ διαιρετοῦ καὶ τοῦ αὐξητοῦ ἐντελέχεια φυλάττουσα τὸ δυνάμει, τὸ ἄπειρον ἔχει. Τοῦ δυνάμει γὰρ χωρισθεῖσα πέρας ἔλαβε, καὶ τὸ ἄπειρον D ἀπελάβετο. Ὥστε τοῦ δυνάμει τὸ ἄπειρον οὐκ ἐξίσταται.

θ'. Οὕτω καὶ Πλάτων τὸ μέγα καὶ τὸ μικρὸν ἄπειρον ἔλεγεν, ὅτι ἐφ' ἑκάτερά ἐστιν ἡ ἀπειρία δυνάμει.

ι'. Ἐνεργείᾳ δὲ τελείᾳ οὐκ ἔστιν ἄπειρον οὔτε μέγεθος, οὔτε πλῆθος ἐν τῷ κόσμῳ οὐδέν. Μέγεθος γὰρ οὐκ ἔστι μεῖζον τοῦ οὐρανοῦ, καὶ οὗτος ὑπάρχει πεπερασμένος· ἐπειδὴ καὶ ἡ τούτου κίνησις πεπερασμένη. Καὶ γὰρ ἐλάττονι χρόνῳ τοῦ νυχθημέρου σύμπας ἐκ τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ αὐτὸ περιστρέφεται. Τοῦ δ' οὐρανοῦ τοῦ τὸ πᾶν περιέχοντος πεπε-

[31] 3 Phys. c. 6, t. 63. [32] 3 Phys. c. 6, t. 56, et c. 7, t. 68. [33] 3 Phys. c. 6, t. 57 et 59. [34] 3 Phys. c. 4, t. 27, et c. 6, t. 61. [35] 3 Phys. c. 5, t. 39, etc.

ρασμένου τυγχάνοντος, πλῆθος ἄπειρον πῶς ἂν εἴη τούτου ἐντός; Ἄλλως δὲ πάλιν ἐπεὶ μεῖζον οὐκ ἔστιν ἀπείρου λαβεῖν (εἰ γάρ ἐστιν, οὐκ ἂν εἴη τὸ ἄπειρον ἄπειρον· ἔχον μεῖζόν τι ἑαυτοῦ καὶ διὰ τοῦτο πεπερασμένον ὄν). Ὑποκείσθω ἡ ἄμμος ἄπειρος εἶναι τῷ πλήθει. Προστιθεμένων οὖν αὐτῇ τῶν ἀτόμων ζώων, τῶν φυτῶν, τῶν ἀστέρων, καὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων σωμάτων, μεῖζον πάντως πλῆθος εὑρίσκεται. Ὥστε καὶ ἡ ἄμμος πεπέρασται, εἴγε πλῆθος εὑρίσκεται μεῖζον αὐτῆς. Ὁμοίως δὲ καὶ τὰ λοιπὰ τῶν σωμάτων ἰδίᾳ θεωρούμενα χωρὶς πάσης ἀμφιβολίας πεπερασμένα γνωσθήσονται. Καὶ τὸ σύμπαν ἄρα πλῆθος τῶν ὅλων σωμάτων πεπέρασται. Τὸ γὰρ ἐκ πεπερασμένων συγκείμενον ὁμολογουμένως πεπερασμένον. Ὥστε οὐκ ἔστιν ἄπειρον ἐν τῷ κόσμῳ οὐδέν.

A continet, terminatum sit, qui intra ipsum infinita multitudo fuerit? Et rursus, alio modo, quandoquidem infinito nihil majus licet sumere (quippe si posset, jam infinitum non esset infinitum, ut quod aliquid seipso majus haberet, et propterea finitum esset); arena supponatur infinita esse multitudine. Quod si itaquè ei singularia animalia, plantæ, stellæ, et alia in universum corpora adjungantur, major profecto multitudo deprehenditur. **123** Quare etiam arena terminata erit, siquidem major, quam est ipsius multitudo, reperitur. Simili autem ratione et reliqua corpora si seorsim considerentur, absque omni dubio finita esse deprehendentur. Universa proinde etiam omnium corporum multitudo terminata est. Quod enim ex
B terminatis est compositum, id omnium confessione terminatum est. Quapropter in mundo nullum (actu) infinitum est [24].

SYNOPSIS CAPITIS XI,

QUOD EST DE ELEMENTIS.

1. *Transitione proponit, de quibus hoc capite dicere velit, de secundariis nimirum et corporeis principiis quæ ex primis illis materia et forma conflata sunt, quæque proprie elementa et simplicia corpora diverso respectu vocantur.* — 2. *Cum formis rerum naturalium insit contrarietas et principia in materia et contrarietate consistant, inquirit quænam sit illa contrarietas, nempe sensibilis quidem, sed tamen non quævis sensibilis, verum illa duntaxat quæ tactu percipitur, quæ omnium est latissima. Sicut et ipse tactus, cum cæterarum ut contrarietatum, ita et qualitatum nulla per* **124** *omnia sensibilia corpora vagetur, quod inductione probat colorum, sonorum, odorum, saporum.* — 3. *Explicat illas contrarietates sub tactum cadentes et earum octo syzygias recenset, ex quibus tamen duæ tantum principes sunt, quæ cum agunt in se invicem, tum a se invicem non continentur, quæ quidem duo requisita cæteris sex non conveniunt.* — 4. *Probat grave et leve, asperum et lævé, seu scabrum et glabrum non agere in se invicem, nec pati a se invicem.* — 5. *Cæterarum contrarietatum qualitates ad humidum et siccum reduci ostendit, quod horum utriusque definitionibus probat.* — 6. *Tenue sub humido, et crassum sub sicco contineri probat.* — 7. *Densum sub sicco, rarum sub humido comprehendi ostendit.* — 8. *Occupatio.* — 9. *Viscosum seu lentum sub humido, aridum seu friabile sub sicco includit.* — 10. *Molle humido, durum sicco adducit.* — 11. *Epiphora, quod duæ saltem sint contrarietates tactiles, quæ cum agunt in se invicem, tum a se invicem patiuntur, quaque ab aliis et sub aliis non continentur.* — 12. *Simpliciter humidi tres quasi species recenset, madens, humectum, proprie humidum.* — 13. *Simpliciter quasi species recenset, proprie siccum, humectationis expers, et concretum.* — 14. *Simpliciter humidum et simpliciter siccum describit.* — 15. *Conclusio est, qua infert cum ad duas syzygias* **125** *calidi et frigidi, humidi et sicci omnis alia contrarietas reducatur, illis etiam elementa quæ proxima sunt corporum naturalium principia constitui et informari.* — 16. *Docet quibus qualitatibus duarum syzygiarum elementa sigillatim informentur et constituantur.* — 17. *Quatenus elementa ex se invicem generentur et in se invicem corrumpantur, et quæ facilius vel difficilius.* — 18. *Occupatione objectionem diluit tacitam quod aquam et ignem, terram et aerem contraria dixit.* — 19. *Declarat substantiales elementorum qualitates, quatenus formæ et quatenus accidentia sint, quatenus item formæ et informantes qualitates dicantur.* — 20. *Occupatio, quare hæc forma nonnunquam substantia dicatur.* — 21. *Quæ forma secundario et minus substantia, quæ forma primo et propriissime et maxime substantia dicatur, et qualis hæc sit.* — 22. *Quomodo elementis insit contrarietas et cognatio, a qua tum generatio et corruptio, tum universi conservatio exsistit.* — 23. *Elementa non tantum ratione qualitatum, sed et ponderum ratione copulari dirimique.* — 24. *Occupatio qua etiam docetur quo respectu ignis et aqua, quo item respectu ignis et terra magis sint contraria.* — 25. *Occupatio alia, qua etiam docetur, quo de igni hic sermo sit, nempe de elementari, non de usuali et culinario.* — 26. *Elementa* **126** *quando plane a se invicem mutentur, et quando ac quomodo ex elementis complures et differentes compositorum species efficiantur.* — 27. *Quæ physicis sint elementa, quæque tantum principia, et quid inter utraque sit discriminis.* — 28. *Pura et simplicia elementa, tantum mente percipi, et elementorum ut in sensus incurrunt nullum impermistum esse cum reliquis; singula tamen a prædominante natura sic denominari.* — 29. *Probatio a sensu in exemplo terræ cum præcisione cæterorum elementorum.* — 30. *Probatio a natura elementari et declaratio a simili partium.* — 31. *Occupatio qua ostenditur etiam plantas et animalia plus terræ participare quia sunt in loco terræ; cæterorum vero elementorum plus minusve pro majore vel minore eorum a terris distantia.*

C

ΚΕΦΑΛ. ΙΑ'.

Περὶ στοιχείων.

α'. Εἴρηται μὲν πρότερον περὶ τῶν πρώτων καὶ ἀσωμάτων καὶ ἁπλουστάτων στοιχειωδῶν ἀρχῶν

CAPUT XI.

De elementis.

1. De primis et corpore vacantibus simplicissimisque naturalis corporis cujusque elementaribus

[24] 3 Phys. c. 5, t. 56.

principiis, de materia videlicet et forma, sive de materia qualitatis experte, et qualitate immateriali (forma enim qualitas est, quandoquidem corpus qualitate affectum informat), dictum quidem antea est; nunc autem de aliis quibusdam secundis **127** principiis corporeis, quæ ex primis illis conflata sunt, oratio instituetur; quæ proprie elementa et simplicia corpora appellantur. Elementa quidem, quod cætera naturalia corpora proxime ex his constant; simplicia autem corpora, si cum his quæ conflantur ex ipsis, conferantur. Omnia enim ex quibus compositio fit, his quæ ex ipsis componuntur, simpliciora sunt.

A παντὸς σώματος φυσικοῦ, τῆς ὕλης δηλαδὴ καὶ τοῦ εἴδους, ἤτοι τῆς ἀποίου ὕλης καὶ τῆς ἀΰλου ποιότητος· ποιότης γὰρ τὸ εἶδος· ἐπεὶ σώματος πεποιωμένου εἰδοποιόν· νῦν δὲ περί τινων ἄλλων ὁ λόγος ἀρχῶν δευτέρων σωματοειδῶν, ἐκ τῶν πρώτων συγκειμένων ἀρχῶν, αἵτινες ἰδίως στοιχεῖα καὶ ἁπλᾶ προσαγορεύονται σώματα· στοιχεῖα μὲν, ὅτι τὰ λοιπὰ φυσικὰ σώματα προσεχῶς ἐκ τούτων συνίστανται· σώματα δ' ἁπλᾶ, πρὸς τὰ συγκείμενα ἐκ τούτων παραβαλλόμενα. Πάντα γὰρ ἐξ ὧν ἡ σύνθεσις τῶν ἐξ ἐκείνων συντιθεμένων ἁπλούστερα.

2. Quod igitur in formis contrarietas sit (omnis enim generatio ex contrario, et rursus omnis corruptio in contrarium fit) ante commemoratum est. Quoniam autem [17] naturalium et sensibilium corporum omnium inquirendo principia, materiam et contrarietatem invenimus et constituimus; princeps omnis contrarietas, sensibilis erit; nec tamen quæcunque sensibilis, sed ea demum quæ materiæ proxime conjuncta et maxime communis est, et per omnia corpora vagatur. Ejusmodi autem est ea quæ sub tactum cadit. Cum enim primus omnium sensuum secundum naturam sit tactus; merito etiam communissima ratione rebus omnibus sensibilibus hoc impertit ut tangi possint. Eorum enim quæ sensibilia sunt, quædam videri **128** non possunt, propterea quod colore carent, qualis est aer; quædam audiri nequeunt, quia strepitum non edunt, ut spongia et lana; quandoquidem etiam solidis et renitentibus corporibus non per se, sed propter collisionem cum aere convenit naturaliter, ut strepitum edant. Sed nec etiam odores per omnia sensibilia [vagantur]. Videsis enim aerem; is ut coloris, ita etiam proprii odoris expers est; et hactenus transportandorum colorum et odorum facultatem habet. Quin ne quidem etiam qualitates quæ sub gustum cadunt, sunt in omnibus. Aqua enim quæ saporibus subjecta est, per se saporis expers est. Solas autem eas qualitates quæ sub tactum cadunt, omnia corpora peragrare videmus. Illæ igitur contrarietates sub tactum veniunt, quæ per omnia corpora grassari, et communissima principia esse possunt.

β'. Ὅτι μὲν οὖν ἐναντιότης ἐν τοῖς εἴδεσι (πᾶσα γὰρ
B γένεσις ἐκ τοῦ ἐναντίου, καὶ πάλιν εἰς τοὐναντίον πᾶσα φθορὰ) προϋπέμνησται· ὅτι δὲ σωμάτων φυσικῶν καὶ αἰσθητῶν ἁπάντων ζητοῦντες ἀρχὰς, τὴν ὕλην καὶ τὴν ἐναντίωσιν ἔγνωμεν, αἰσθητὴ ἂν εἴη πᾶσα ἐναντίωσις ἀρχικὴ, καὶ οὐχ ἡ τυχοῦσα αἰσθητὴ, ἀλλ' ἡ τῇ ὕλῃ προσεχεστάτη καὶ κοινοτάτη καὶ διὰ πάντων τῶν σωμάτων διήκουσα. Τοιαύτη δέ ἐστιν ἡ ἁπτή. Πρώτη γὰρ οὖσα κατὰ φύσιν ἡ ἁφὴ πασῶν τῶν αἰσθήσεων, εἰκότως καὶ τοῦ ἁπτοῦ μεταδίδωσι κοινοτάτως πᾶσι τοῖς αἰσθητοῖς. Τινὰ μὲν γὰρ τῶν αἰσθητῶν ὁόρατα διὰ τὸ ἀχρωμάτιστον, οἷος ὁ ἀήρ· τινὰ δὲ ἀνήκουστα, ὡς ἄψόφητα οἷος ὁ σπόγγος καὶ τὸ ἔριον· ὅπου γε καὶ τοῖς τῶν σωμάτων ἀντιτύποις οὐ καθ' αὑτὰ, τῇ δὲ πρὸς τὸν ἀέρα προσρήξει, πέφυκε τὸ ψοφεῖν. Ἀλλ' οὐδὲ
C αἱ ὀσμαὶ διὰ πάντων τῶν αἰσθητῶν. Ἰδοὺ γὰρ ὁ ἀὴρ ὥσπερ χρώματος, οὕτω καὶ ὀσμῆς ἰδίας ἀμέθεκτος· καὶ ταύτῃ διαπορθμευτικὸς γίνεται χρωμάτων τε καὶ ὀσμῶν. Ἀλλ' οὐδὲ γευσταὶ ποιότητες ἐν πᾶσίν εἰσι. Τὸ γοῦν ὕδωρ τοῖς χυμοῖς ὑποκείμενον, ἄχυμόν ἐστι καθ' αὑτό· μόνας δὲ διὰ πάντων τῶν σωμάτων διαπεφοιτηκυίας τὰς ἁπτὰς ὁρῶμεν ποιότητας. Ἁπταὶ ἄρα εἶεν ἂν ἐναντιώσεις αἱ διὰ πάντων τῶν σωμάτων διήκειν δυνάμεναι, καὶ καινότατα εἶναι ἀρχαί.

3. Quænam ergo sunt eæ contrarietates quæ sub tactum cadunt [18]? caliditas et frigiditas, humiditas et siccitas, levitas et gravitas, mollities et durities, viscositas et ariditas, levitas et asperitas, tenuitas et crassities, raritas et densitas, quæ omnes conjugationes numero **129** octo sunt. Harum quidem aliquæ in se invicem agere nequeunt, aliquæ vero in aliis continentur. At principibus contrarietatibus convenit, ut et totæ per totas in se agant invicem, quod per eas generatio et corruptio perficiatur; nec aliæ sub aliis collocentur. Qui enim æquali honore principia esse possent?

γ'. Τίνες οὖν ἐναντιώσεις ἁπταί; Θερμότης καὶ ψυχρότης, ὑγρότης καὶ ξηρότης, κουφότης καὶ
D βαρύτης, μαλακότης καὶ σκληρότης, γλισχρότης καὶ κραυρότης, λειότης καὶ τραχύτης, λεπτότης καὶ παχύτης, μανότης καὶ πυκνότης, τὸν ἀριθμὸν αἱ πᾶσαι συζυγίαι ὀκτώ. Τούτων τινὲς μὲν οὐ δύνανται δρᾷν εἰς ἀλλήλας, τινὲς δὲ ταῖς ἄλλαις ἐμπεριέχονται. Προσήκει δὲ ταῖς ἀρχικαῖς ἐναντιότησι καὶ δρᾷν εἰς ἀλλήλας ὅλας δι' ὅλων, ὡς ἂν δι' αὐτῶν ἐπιτελοῖτο γένεσις καὶ φθορὰ, καὶ μηδ' ἄλλας ὑπ' ἄλλας τετάχθαι. Πῶς γὰρ ἂν εἶεν ὁμοτίμως ἀρχαί;

4. Grave igitur et leve, asperumque et læve, nec agere nec pati possunt. Neque enim vel grave gravitatem, vel leve levitatem vicino corpori im-

δ'. Τὸ μὲν οὖν βαρὺ καὶ τὸ κοῦφον, τὸ τραχύ τε καὶ τὸ λεῖον, οὔτε ποιεῖν οὔτε πάσχειν ἰσχύουσιν. Οὔτε γὰρ τὸ βαρὺ μεταδοίη ἂν τῷ παρακειμένῳ

[17] 2 De ortu et interitu c. 1. [18] Ibid. c. 2.

βαρύτητος, οὔτε τὸ κοῦφον κουφότητος· οὔτ' αὐτὸ τραχὺ τραχύτητος, οὔτε τὸ λεῖον λειότητος

ε'. Τὸ μαλακὸν δὲ καὶ τὸ σκληρὸν, τὸ γλίσχρον καὶ τὸ κραῦρον, τὸ λεπτὸν καὶ τὸ παχὺ, τὸ μανὸν καὶ τὸ πυκνὸν, ταῦτα πάντα τῷ ὑγρῷ καὶ τῷ ξηρῷ συνυπάγεται. Τὸ μὲν γὰρ ὑγρὸν ὅρῳ ἀλλοτρίῳ εὐόριστόν ἐστι καὶ τῶν πόρων ἀναπληστικόν.

ϛ'. Τοιοῦτον καὶ τὸ λεπτομερὲς, εὐπεριόριστον ὅρῳ παντὶ καὶ τῶν κενοτήτων ἀναπληρωτικόν. Εἰς μέδιμνον γὰρ καρύων ἐμβαλλομένη σεμίδαλις, δύναται διεισδύνειν (καὶ) εἰς τὰς μεταξὺ τῶν καρύων κενὰς τοῦ στερεοῦ σώματος χώρας καὶ ταύτας ἀναπληροῦν. Τὸ αὐτὸ δὲ καὶ τὸ ὑγρὸν ποιεῖ. Τὸ γὰρ ὕδωρ παντὶ ἀκολουθεῖ ὅρῳ τῷ ἁπτομένῳ καὶ περιέχοντι. Διὰ ταῦτα τοίνυν ὑπὸ τὸ ὑγρὸν τάττουσι τὸ λεπτόν. Ὁμοίως δὲ καὶ ὑπὸ τὸ ξηρὸν τὸ παχύ. Καθάπερ γὰρ τὸ ξηρὸν τῷ μὲν οἰκείῳ ὅρῳ εὐόριστον, τῷ δ' ἀλλοτρίῳ δυσόριστον (ἀντιβατικὸν γάρ ἐστι, καὶ τοῖς περιέχουσιν, οὐκ ἀκολουθεῖ)· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὸ παχὺ μεγαλομερὲς ὂν οὐκ εἰς χώραν δίεισιν ἅπασαν.

ζ'. Ὡσαύτως καὶ τὸ πυκνὸν καὶ τὸ ἀραιὸν, τὸ μὲν ὑπὸ τὸ ξηρὸν τιθέασι, τὸ δ' ὑπὸ τὸ ὑγρόν.

η'. Μήποτε δὲ καὶ τὸ λεπτὸν καὶ τὸ παχὺ, τὸ μανόν τε καὶ τὸ πυκνὸν τῶν ποιητικῶν καὶ παθητικῶν ἀποδοκιμασθεῖεν ἐναντιώσεων, διὰ τὸ μηδ' αὐτὰ δύνασθαι δρᾷν ὅλα δι' ὅλων εἰς ἄλληλα· καὶ οὐκ ἂν τὴν ἄμμον ἢ τὴν τέφραν ἀναγκασθείη τις ὑγρὰ καλέσαι διὰ τὴν ἐνοῦσαν αὐτοῖς λεπτομέρειαν, ξηρὰ προδήλως ὑπάρχοντα.

θ'. Τὸ γλίσχρον δὲ φανερῶς ὑγρόν ἐστι μετὰ πάθους τινός. Εἰ δὲ τὸ γλίσχρον ὑγρὸν, τοὐναντίον αὐτῷ, τουτέστι τὸ κραῦρον, ἔσται ξηρόν. Τὰ γὰρ ἐναντία τοῖς ἐναντίοις ὑπάρχουσιν.

ι'. Ὑπείκει δὲ τὸ μαλακὸν τῇ ἁφῇ καθὸ μετέχει ὑγρότητος. Τὸ γὰρ ὑπείκειν ἴδιόν ἐστι τοῦ ὑγροῦ. Διὸ καὶ τὸ μαλακὸν περιληφθήσεται τῷ ὑγρῷ.

ια'. Δῆλον δ' ὅτι καὶ τὸ σκληρὸν τῷ ξηρῷ. Φανερὸν οὖν ἐντεῦθεν, ὡς δύο ἐναντιότητες ἁπταὶ περιλείπονται πεφυκυῖαι ποιεῖν τε καὶ πάσχειν ὅλαι δι' ὅλων, καὶ μηδαμῶς τισιν ἐμπεριεχόμεναι· θερμότης αὗται δὴ καὶ ψυχρότης, ὑγρότης τε καὶ ξηρότης, αἳ κοιναὶ πάντως εἶεν ἂν εἰδοποιοὶ ἀρχαὶ πάντων σωμάτων τῶν αἰσθητῶν.

ιβ'. Καὶ τοῦ διεροῦ δὲ καὶ τοῦ βεβρεγμένου καὶ τοῦ ἰδίως ὑγροῦ, καθὸ τοιαῦτα, τὸ ἁπλῶς ὑγρὸν περιεκτικόν ἐστι. Διερὸν μὲν οὖν λέγεται τὸ ἐπιπολῆς ἔχον ἀλλοτρίαν ὑγρότητα· ὡς εἴ τις ὕδωρ ἐπιχέοι λίθῳ τυχὸν ἢ ξύλῳ ἢ ζώου σώματι ἢ ἱματίῳ μετρίως. Τὸ γὰρ ἐν βάθει τὴν ἀλλοτρίαν ἔχον ὑγρότητα βεβρεγμένον κατονομάζεται, οἷος ὑπάρχει καὶ ὁ πηλός. Ἰδίως δὲ καλεῖται ὑγρὸν τὸ ἔχον οἰκείαν ἐν τῷ βάθει κεκρυμμένην ὑγρότητα καὶ δεικνύον αὐτήν· καθάπερ ὁ κηρὸς καὶ ὁ μόλιβδος, καὶ τὰ λοιπὰ τῶν τηκτῶν ὅτε τήκονται.

A perfite queat; nec rursus asperum, asperitatem, aut læve, lævitatem.

5. At molle vero et durum, viscosum et aridum, tenue et crassum, rarum et densum, omnia hæc ad humidum et siccum reducuntur. Humidum enim [39] alieno termino facile finitur et meatuum replendorum facultate est præditum.

6. Cujusmodi etiam est quod partes habet tenues; ut quod omni termino facile contineatur, et inania spatia expleat. Si enim in nucum modium siligo injiciatur, in intermedias solidi corporis nucum regiones vacuas penetrare easque replere potest. Quod idem sane etiam humidum efficit. Aqua enim omnem terminum comitatur qui **130** quidem attingit et continet. Eapropter igitur sub humido tenue
B collocant; et simili ratione crassum sub sicco. Quemadmodum enim siccum suo quidem termino facile, alieno autem difficulter coercetur (contra nitendi enim vim habet, nec iis quæ continent obsequitur): eodem modo etiam crassum cum grandes partes habeat, in omnem regionem non penetrat.

7. Haud secus etiam densum et rarum, alterum sub sicco, alterum sub humido constituunt.

8. Nunquam vero etiam tenue et crassum, rarum et densum ab efficientibus et patientibus contrarietatibus ideo repudiabuntur, propterea quod nec ipsa tota per tota in se invicem agere possunt. Nec arenam aut cinerem ob eam partium tenuitatem quæ inest ipsis, humida vocare cogetur aliquis, cum manifesto sicca sint.

C 9. Porro viscosum, manifesto humidum est cum affectione quapiam. Quod si viscosum est humidum, contrarium ejus, hoc est aridum, siccum erit; contraria quippe insunt contrariis.

10. Molle denique tactui cedit, quatenus humiditatis est particeps. Cedere namque humidi est proprium. Quapropter etiam **131** molle sub humido comprehendetur; et ut liquet durum sub sicco.

11. Ex his igitur patet, duas relinqui contrarietates tactiles, quæ ita natura comparatæ sint, ut totæ per totas agant et patiantur, et neutiquam sub aliis aliquibus contineantur: quæ sunt caliditas et frigiditas, humiditas et siccitas, quæ utique communia sunt omnium sensilium corporum informantia principia.
D

12. Cæterum et διερόν, hoc est, madens et humectum, et quod proprie humidum est, quatenus ejusmodi sunt, ab eo quod simpliciter humidum est, comprehenditur [40]. Madens quidem proinde dicitur quod superficie tenus alienam habet humiditatem; ut si quis in lapidem exempli gratia, aut lignum, aut corpus animalis aut vestem, parce aquam effundat. Id enim quod in interioribus partibus alienam humiditatem habet, humectum nuncupatur; quale lutum est. Proprie autem humidum vocatur, quod peculiarem in imo absconditam habet humiditatem eamque ostendit, ut cera, et plumbum, et cætera quæ liquescere possunt, cum liquescunt.

[39] 2 De ortu et interitu cap. 2. [40] Ibid.

13. Quod si simpliciter humidum ea quæ dicta sunt, comprehendit, **132** liquet id quod simpliciter siccum est, contraria etiam continere. Opponitur autem madenti quidem id quod proprie siccum est, quod ne superficie tenus quidem alienam humiditatem recipit; humecto deinde id quod humectationis expers est; ei denique quod proprie humectum est, quod concretum est et rigidum, ut ostrea et metalla, cum quæ liquescere non possunt, tum quæ possunt liquescere, sed antequam liquescant. Concretorum enim et rigidorum quædam liquescere possunt; quædam non possunt liquescere.

14. Jam vero simpliciter humidum est, quod totum per omnia manifestam humiditatem propriam semper obtinet: et siccum simpliciter, quod simili ratione totum per omnia siccitatem habet insitam.

15. Quæ cum ita sese habeant, quoniam in universum omnis contrarietas quæ tactui subjicitur cum agendi tum patiendi facultatem habens ad duas illas commemoratas syzygias colligitur, neutra autem harum sub altera invenitur (neque enim ullum calidum aut siccum sub altero collocatur; quippe alias omne calidum etiam siccum, et omne siccum etiam calidum foret; neque **133** frigidum et humidum ullum sub altero eadem de causa; multo autem minus contraria sub contrariis; qui enim repugnantium alia sub aliis esse possint?); satis profecto constat ea corpora quæ a prædictis contrarietatibus primo informantur, naturalium corporum omnium proxima elementa esse.

16. Informatur itaque primo ignis quidem caliditate et siccitate [41], et vero caliditate maxime: aer caliditate et humiditate, magis tamen humiditate; aqua humiditate et frigiditate, sed magis frigiditate; terra frigiditate et siccitate, sed ut plurimum siccitate [42]. Ignis proinde et aer et terra compositorum naturalium corporum proxima elementa sunt.

17. Quæ nimirum elementa, non quatenus elementa sunt, sed quatenus corpora qualitate prædita, cum ex se invicem generantur, tum in se invicem corrumpuntur. Ac eorum quidem quæ communem qualitatem obtinent [43], ut ignis et aer caliditatem, itemque aqua et terra frigiditatem, facile alia in alia mutantur, ut quæ unius duntaxat qualitatis ratione mutentur. Quæ autem utriusque qualitatis ratione opponuntur, tardius **134** in se mutantur invicem, ut aqua et ignis, itemque terra et aer, quæ sane etiam absolute sunt contraria.

18. Etsi vero [44] hæc substantiæ sunt, nihil autem substantiæ est contrarium; non tamen quatenus substantiæ et subjecta sunt, eatenus inter se contraria sunt ignis et aqua, itemque aer et terra, sed quoad qualitates quibus informantur. Nam ignis caliditas frigiditati aquæ repugnat, vicissimque siccitas humiditati. Et rursus aeris humiditas siccitati terræ, et caliditas frigiditati. Ac simpliciter in omnibus elementis contrariæ qualitates contrariis opponuntur.

A ιγ'. Εἰ δὲ τῶν ῥηθέντων περιληπτικόν ἐστι τὸ ἁπλῶς ὑγρὸν, δῆλον ὅτι καὶ τῶν ἀντικειμένων τὸ ἁπλῶς ξηρόν. Ἀντίκειται δὲ τῷ μὲν διερῷ τὸ ἰδίως ξηρὸν, ὅπερ οὐδ' ἐπιπολῆς ἀλλοτρίαν ὑγρότητα δέδεκται· τῷ δὲ βεβρεγμένῳ τὸ ἄβροχον· τῷ ἰδίως ὑγρῷ δὲ τὸ πεπηγός· οἷά εἰσι τὸ ὄστρακον, καὶ τῶν μετάλλων τά τε μὴ τηκτὰ καὶ τὰ τηκτὰ πρὶν ταχῇ. Τῶν γὰρ πεπηγότων τὰ μὲν τηκτὰ, τὰ δ' ἄτηκτα.

ιδ'. Ὑγρὸν δ' ἁπλῶς, ὅπερ ὅλον δι' ὅλου ἀεὶ φανερὰν οἰκείαν ὑγρότητα κέκτηται· καὶ ξηρὸν ἁπλῶς, ὅπερ ὅλον δι' ὅλου ὁμοίως ἔμφυτον ἔχει ξηρότητα.

B ιε'. Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἐπεὶ καθόλου πᾶσα ἐναντιότης ἁπτὴ ποιητικὴ καὶ παθητικὴ, ταῖς εἰρημέναις δύο συζυγίαις συνάγεται, οὐδεμία δὲ τούτων ὑπὸ τὴν ἑτέραν εὑρίσκεται (οὐδὲ γὰρ τὸ θερμὸν καὶ τὸ ξηρὸν οὐδὲν ὑπὸ θάτερον τάττεται. Καὶ γὰρ οὕτως ἂν ἦν πᾶν θερμὸν καὶ ξηρὸν, ἢ πᾶν ξηρὸν καὶ θερμόν· οὔτε τὸ ψυχρὸν καὶ τὸ ὑγρὸν οὐδὲν ὑπὸ τὸ λοιπὸν διὰ ταυτά· πολλῷ γε μᾶλλον οὐδὲ τἀναντία ὑπὸ τἀναντία· πῶς γὰρ ἔσοιντ' ἂν ὑπάλληλα τὰ μαχόμενα;), πάντως εὔδηλον, ὅτι τὰ πρώτως ὑπὸ τῶν εἰρημένων ἐναντιώσεων εἰδοποιούμενα σώματα, ταῦτ' ἂν εἶεν στοιχεῖα προσεχῆ πάντων σωμάτων τῶν φυσικῶν.

C ις'. Εἰδοποιεῖται μὲν οὖν πρώτως τὸ πῦρ θερμότητι καὶ ξηρότητι· καὶ μάλιστά γε θερμότητι· ὁ δ' ἀὴρ θερμότητι καὶ ὑγρότητι, καὶ πλέον ὑγρότητι· τὸ δ' ὕδωρ ὑγρότητι καὶ ψυχρότητι, καὶ μᾶλλον ψυχρότητι· ἡ δὲ γῆ ψυχρότητι καὶ ξηρότητι, καὶ τοὐπίπαν ξηρότητι. Πῦρ ἄρα καὶ ἀὴρ καὶ ὕδωρ καὶ γῆ στοιχεῖα προσεχῆ τῶν συνθέτων σωμάτων τῶν φυσικῶν.

ιζ'. Ἃ δὴ στοιχεῖα, οὐ καθὸ στοιχεῖα, καθὸ καὶ σώματα πεποιωμένα, ἐξ ἀλλήλων τε γίνεται καὶ εἰς ἄλληλα φθείρεται. Καὶ τὰ μὲν κοινὴν κεκτημένα ποιότητα, καθάπερ τὸ πῦρ καὶ ὁ ἀὴρ τὴν θερμότητα, καὶ τὸ ὕδωρ καὶ ἡ γῆ τὴν ψυχρότητα, ῥᾳδίως ταῦτα μεταβάλλει εἰς ἄλληλα, κατὰ μίαν ποιότητα πάμπαν
D δὴ μεταβάλλοντα· τὰ δὲ καὶ κατ' ἄμφω τὰς ποιότητας ἀντικείμενα, βραδυτέραν ποιεῖται πρὸς ἄλληλα τὴν μεταβολήν· ὡς τὸ ὕδωρ καὶ τὸ πῦρ, ἡ γῆ τε καὶ ὁ ἀὴρ, ἃ δὴ καὶ ἁπλῶς ἐναντία εἰσίν.

ιη'. Εἰ δ' οὐσίαι ταῦτα, τῇ οὐσίᾳ δ' ἐναντίον οὐδὲν, ἀλλ' οὐ καθ' ὃ οὐσίαι καὶ ὑποκείμενα, κατὰ τοῦτο ἐναντιοῦνται πρὸς ἄλληλα πῦρ καὶ ὕδωρ, καὶ πάλιν ἀὴρ καὶ γῆ, ἀλλὰ καθ' ἃς εἰδοποιοῦνται ποιότητας. Ἡ γὰρ ἐν πυρὶ θερμότης τῇ ἐν ὕδατι ψυχρότητι μάχεται, καὶ ἡ ξηρότης αὖ τῇ ὑγρότητι. Καὶ πάλιν ἡ ἐν ἀέρι ὑγρότης τῇ ἐν γῇ ξηρότητι· καὶ ἡ θερμότης τῇ ψυχρότητι. Καὶ ἁπλῶς ἐπὶ πάντων τῶν στοιχείων αἱ ἐναντίαι ποιότητες ταῖς ἐναντίαις ἀντίκεινται.

[41] 2 De ortu et interitu c. 4. [42] Ibid. c. 3. [43] Ibid. c. 4, 5. [44] Ibid. c. 3 et 8.

ιθ'. Πᾶσαι δ' οὐσιώδεις ποιότητες, κἂν ὦσιν εἴδη τινὰ (μετὰ γὰρ τοῦ πρώτου ὑποκειμένου δηλονότι τῆς ὕλης ἀποτελοῦσι τὸ δεύτερον ὑποκείμενον ἤτοι τὸ σῶμα)· πλὴν καθ' αὐτὰς θεωρούμεναι χωρὶς τοῦ ὑποκειμένου, συμβεβηκότα εἰσί. Διὸ καὶ εἴδη καὶ εἰδοποιοὶ καλοῦνται ποιότητες ὡς ἑτέρου ὄντος τοῦ εἴδους ὃ ποιοῦσι παρὰ τὸ εἶδος καθ' ὃ αὗται λέγονται εἴδη. Τὸ μὲν γὰρ μετὰ τῆς ὕλης νοεῖται καὶ οὐσία καὶ ὑποκείμενόν ἐστιν· ὡς τὸ πῦρ καθὸ πῦρ, καὶ ἡ γῆ καθὸ γῆ, καὶ τὰ λοιπὰ τῶν ἀποτελουμένων εἰδῶν. Ἐκεῖνο δὲ τὸ εἶδος καθὸ αἱ ποιότητες λέγονται εἴδη χωρίς τε τῆς ὕλης ἐπινοεῖται (πῶς γὰρ ἂν ἄλλως ἐξ ὕλης καὶ εἴδους λεχθεῖεν τὰ σώματα;) καὶ οὐκ ἔστιν οὐδ' οὐσία οὐδ' ὑποκείμενον, ἐν ὑποκειμένῳ δὲ μάλιστα.

κ'. Κἂν ποτε οὐσία λεχθείη, διὰ τοῦτο λέγεται οὐσία, διὰ τὸ μετὰ τοῦ ὑποκειμένου δύνασθαι μίαν οὐσίαν ἀποτελεῖν, καὶ μὴ ἀπογίνεσθαι τοῦ ἀποτελεσθέντος χωρὶς τῆς τούτου φθορᾶς, ταυτὸν δ' εἰπεῖν διαλύσεως.

κα'. Διὰ ταῦτά τοι τὸ εἶδος καὶ δευτέρα λέγεται καὶ ἧττων οὐσία, μᾶλλον δὲ οὐσιῶδες καὶ οὐκ οὐσία. Καὶ αὖ πάλιν κυριώτατα καὶ πρώτως καὶ μάλιστα οὐσία φιλοσοφεῖται παρὰ τῶν ὄντως φιλοσόφων καὶ δογματίζεται. Τὸ μὲν γὰρ ἄνευ τῆς ὕλης ἐπινοούμενον ὡς ἐν ὑποκειμένῳ τῇ ὕλῃ δυνάμενον ἔχειν τὴν ὕπαρξιν εἰκότως οὐσία οὐ κυρίως λέγεται· τὸ δὲ μετὰ τῆς ὕλης ὂν ἐνεργείᾳ καὶ μετ' αὐτῆς χρηματίζον ἓν ὑποκείμενον, ὡς κατὰ συνεκδοχὴν ἐκ θατέρου τῶν συνελθόντων εἰς τὸν τοῦ συνθέτου ἀπαρτισμὸν προσαγορευομένου τοῦ σύμπαντος, τὸ τοιοῦτον εἶδος δικαίως ἂν οὐσία κυριωτάτη τε καὶ πρώτως καὶ μάλιστα λέγοιτο. Τοῦτο δέ ἐστι τὸ εἰδικώτατον πασῶν τῶν ἐπὶ μέρους οὐσιῶν περιληπτικὸν καὶ συλληπτικὸν καὶ λόγον ἔχον πρὸς αὐτάς, ὃν ἡ ὁλότης πρὸς τὰς ὁμοιομερείας αὐτῆς. Οὕτω δὴ καὶ Πλάτων τοὺς κατὰ μέρος ἀνθρώπους ἀνθρώπου κέρματα προσηγόρευσεν.

κβ'. Οὐσῶν δὲ τεσσάρων ποιοτήτων καθολικῶν, εἰκότως καὶ τὰ στοιχεῖα τέσσαρα γέγονε, καὶ διττὰς ἓν ἕκαστον αὐτῶν ποιότητας ἐκληρώσατο. Μόνως γὰρ οὕτως τοῖς στοιχείοις ἐναντιότης τε καὶ συγγένεια πρόσεστι· δι' ἃς γένεσις καὶ φθορὰ καὶ ἡ διαμονὴ τοῦ παντός. Διὰ μὲν γὰρ τὴν ἐναντίωσιν ἐπιτελεῖται γένεσις καὶ φθορά· πᾶσα γὰρ γένεσις ἐκ τοῦ ἐναντίου ὑπὸ τοῦ ἐναντίου· καὶ πᾶσα φθορὰ εἰς τοὐναντίον ὑπὸ τοῦ ἐναντίου πάλιν. Οὐχ ὑπὸ τοῦ τυχόντος γὰρ πάσχει τὸ πάσχον, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ ἐναντίου· οἷον τὸ ψυχρὸν ὑπὸ τοῦ θερμοῦ πάσχει τὴν θέρμανσιν. Κἂν ὁ λύχνος εἰς πυρκαϊὰν προσενεχθεὶς πάσχῃ τὴν σβέσιν, ἀλλ' οὐχ ὑφ' ὁμοίου πάσχει ὁ λύχνος, ὑπὸ δ' ἐναντίου. Καὶ γὰρ ἡ ἐλάττων φλὸξ ἐκδαπανᾶται ὑπὸ τῆς μείζονος· ἐναντιοῦται δὲ τὸ μεῖζον τῷ ἥττονι. Διὰ μὲν οὖν τὴν ἐναντίωσιν ἐπιτελεῖται γένεσις καὶ φθορά· διὰ δὲ τὴν συγγένειαν, διαμένει τὸ πᾶν. Συνάπτεται γὰρ ἡ γῆ τῷ ὕδατι κατὰ τὸ ψυχρόν, καὶ τὸ ὕδωρ τῷ ἀέρι, τὸ ὑγρὸν καὶ

19. Porro quanquam omnes substantiales qualitates sunt formæ quædam (cum primo enim subjecto, materia nimirum, secundarium subjectum, sive corpus absolvunt); per se tamen sine subjecto consideratæ, accidentia sunt. Quapropter et formæ et informantes qualitates vocantur, quod diversa sit forma quam efficiunt ab ea secundum quam ipsæ formæ vocantur. Altera enim cum materia intelligitur, et essentia atque subjectum est; ut ignis quatenus ignis, et terra quatenus terra, et reliquæ formæ quæ absolvuntur. Illa autem **135** forma, juxta quam qualitates dicuntur formæ, cum sine materia cogitatur (quonam enim alias pacto ex materia et forma dici corpora possent?) tum nec substantia, nec subjectum est; sed in subjecto maxime.

20. Et quanquam aliquando substantia dicta fuerit, propterea tamen substantia dicitur, quia cum subjecto unam substantiam absolvere potest, nec ab eo quod absolutum est citra ipsius interitum, sive quod idem est, dissolutionem abest.

21. Quam sane ob causam forma et secunda et minus substantia dicitur, quin imo potius substantiale aliquid, et non substantia. Rursumque etiam propriissime et primo et maxime substantia a veris philosophis traditur et statuitur. Quæ enim quidem sine materia concipitur, tanquam in subjecto, materia scilicet exsistentiam habere possit, merito substantia proprie non dicitur. Quæ autem cum materia actu est, et cum ea unum subjectum nominatur, tanquam per synecdochen ab altero eorum quæ ad compositum omnibus numeris absolvendum concurrunt universo nuncupato; hujusmodi forma jure optimo substantia propriissime et primum et maxime **136** dici queat. Hæc autem maxime specialis est, quæ particulares omnes substantias circumplectitur et comprehendit, et eamdem ad ipsas, quam integrum aliquod ad similares suas partes rationem habet [48]. Sic Plato singulos homines, hominis fragmenta nuncupavit.

22. Porro cum universales qualitates sint quatuor, non immerito etiam quatuor elementa sunt, et duplicem qualitatem eorum singula acceperunt. Sic enim duntaxat elementis tum contrarietas tum cognatio inest, quarum causa generatio et corruptio et totius universi conservatio exsistit. Contrarietatis enim causa generatio et corruptio absolvitur; quippe omnis generatio ex contrario est a contrario; et contra omnis corruptio in contrarium a contrario. Non enim a quovis patitur id quod patitur, sed a contrario; veluti frigidum a calido calefactionem sustinet. Ac quanquam lucerna in ingentem rogum conjecta exstinctionem subit, non tamen a simili patitur lucerna, sed a contrario. Quippe minor flamma a majore consumitur, majus autem minori est contrarium. Quare contrarietatis causa generatio et corruptio perficitur. At cognationis gratia universitas permanet. Nam terra aquæ **137** quoad frigiditatem, et aqua aeri quoad

[48] 2 De ortu et interitu c. 5.

humiditatem, et aer igni quoad caliditatem, et ignis terræ quoad siccitatem conjungitur. Atque ita concinnus quidam circulus unionis rerum pugnantium ac chorus ex contrarietatibus et communitatibus sibi mutuo devinctus omnibus suis partibus absolvitur.

23. Quin et ponderum quoque ratione elementa et copulantur et dirimuntur. Nam terra tantum gravis est, qua de causa substat omnibus. Ignis tantum levis, quapropter etiam omnibus imminet, quæ natura secundum rectam lineam moventur; aqua quam terra quidem levior, eique imminens; sed tamen gravior quam aer, ipsique substans: aer denique aqua levior, sed igni gravior. Quapropter per se et simpliciter, terra quidem grave elementum; ignis, leve; aer porro et aqua ad aliquid et quadantenus cum levia sunt tum gravia, et suo interventu plurimum a se invicem dissita, ignem videlicet et terram, inter se mutuo devinciunt.

24. Quodam enim modo magis contraria sunt ignis et aqua: quodam modo ignis et terra. Nam ratione quidem agentium et patientium **138** qualitatem, ignis et aqua magis sunt contraria, sed ratione ponderum terra et ignis sibi invicem sunt contraria maxime. Hac enim ex causa etiam maxima ipsis ratione loci distantia contigit; quod superior nimirum terra omnibus corporibus est inferior; superior contra, hoc est, proxime infra lunam ignis exstitit.

25. Cæterum hic de elementari igne loquimur [46], qui succensio proprie vocatur, quia cum motum aliquem nanciscitur, plerumque inflammatur, et ejusmodi fit ignis qui nobis usui est et inservit. Differt enim ignis elementaris ab eo qui inservit nobis [47], quod is qui nobis inservit, supra modum fervidus est; quemadmodum glacies supra modum frigida. Unde neque a glacie, neque ab eo qui nobis in usu est igne quidquam gignitur. Elementaris vero ignis et aqua elementaris gignendi vim habent, et ad compositorum corporum constitutionem assumuntur; quando autem ad immoderationem discedunt, hæc quidem glaciem, ille vero ignem ministerialem efficit.

26. Cum igitur alterum elementum pluribus partibus excedit alterum; tum quod minus est a majori superatum immutatur, **139** et tale fit totum quale id quod superatur. Cum autem contraria omnia æquales quodammodo vires habent, nullumque reliquum magnopere superat; tum demum compositum efficitur, dum alterum agit in alterum et rursus alterum patitur ab altero; neutrumque ab altero propter virium quasi æqualitatem vincitur, sed utriusque extremitas retunditur, atque intermedium aliquod oritur. Quia autem intermedium istud simplex et individuum non est (in latitudine enim consideratur, et multum differre solet, quemadmodum albi et nigri intermedium;

A ὁ ἀὴρ τῷ πυρὶ κατὰ τὸ θερμὸν, καὶ τὸ πῦρ τῇ γῇ κατὰ τὸ ξηρόν. Καὶ οὕτω τις κύκλος ἐναρμόνιος τῆς τῶν μαχομένων ἑνώσεως ἀπαρτίζεται, καὶ χορὸς ἀλληλένδετος ἐξ ἐναντιοτήτων καὶ κοινωνιῶν συμπληρούμενος.

κγ'. Καὶ κατὰ τὰς ῥοπὰς δὲ τὰ στοιχεῖα καὶ συνάπτονται καὶ διίστανται. Βαρεῖα μὲν γὰρ μόνως ἡ γῆ· διὸ καὶ πᾶσιν ὑφίσταται. Κοῦφον δὲ μόνως τὸ πῦρ· διὸ καὶ πᾶσιν ἐπιπολάζει ὅσοις ἐπ' εὐθείας τὸ φέρεσθαι φυσικῶς. Τὸ δ' ὕδωρ κουφότερον μὲν τῆς γῆς καὶ ταύτῃ ἐπιπολάζον, βαρύτερον δὲ τοῦ ἀέρος καὶ τούτῳ ὑφιστάμενον. Ἀὴρ δὲ τοῦ μὲν ὕδατος κουφότερος, τοῦ πυρὸς δὲ βαρύτερος. Ὥστε καθ' αὑτὸ καὶ ἁπλῶς βαρὺ μὲν στοιχεῖον ἡ γῆ, B κοῦφον δὲ τὸ πῦρ· ὁ δ' ἀὴρ καὶ τὸ ὕδωρ πρός τι καί πῃ κοῦφά τε καὶ βαρέα εἰσὶ, καὶ δι' ἑαυτῶν τὰ πλεῖστον διεστῶτα, τὸ πῦρ δηλαδὴ καὶ τὴν γῆν ἀλλήλοις συνάπτουσι.

κδ'. Πῶς μὲν γὰρ ἐναντία μᾶλλον τὸ πῦρ καὶ τὸ ὕδωρ, πῶς δὲ τὸ πῦρ καὶ ἡ γῆ; Κατὰ μὲν γὰρ τὰς ποιητικὰς καὶ παθητικὰς ποιότητας τὸ πῦρ καὶ τὸ ὕδωρ ἐναντία μᾶλλόν εἰσι, κατὰ δὲ τὰς ῥοπὰς ἡ γῆ καὶ τὸ πῦρ ἀλλήλοις ἐναντιώτατα. Καὶ γὰρ ἐντεῦθεν ἡ κατὰ τόπον ἀπ' ἀλλήλων διάστασις πλείστη τούτοις συμβέβηκε· κατωτέρω μὲν τῶν ὅλων σωμάτων οὔσης τῆς γῆς, ἀνωτέρω δὲ πάλιν, ἤγουν ὑπὸ τὴν σελήνην εὐθὺς ὑπάρχοντος τοῦ πυρός.

C

κε'. Ἐνταῦθα δὲ τὸ στοιχειῶδες λέγομεν πῦρ, ὃ καλεῖται ἰδίως ὑπέκκαυμα, διὰ τὸ κινήσεως ἐπιτυγχάνον τινὸς πολλάκις ἐκκαίεσθαι καὶ γίνεσθαι πῦρ ὁποῖον τὸ ἐν τῇ χρήσει καὶ διακονικόν. Τὸ γὰρ στοιχειῶδες πῦρ ἄλλο τί ἐστι παρὰ τὸ διακονικόν· διότι τὸ διακονικὸν ὑπερβολὴν ἔχει ζέσεως· ὥσπερ καὶ ὁ κρύσταλλος ψύξεως. Ὅθεν οὔθ' ὑπὸ κρυστάλλου ζωογονεῖταί τι, οὔθ' ὑπὸ τοῦ ἐν χρήσει πυρός. Τὸ δὲ στοιχειῶδες πῦρ καὶ τὸ στοιχειῶδες ὕδωρ ζωογόνα εἰσὶ, καὶ πρὸς σύστασιν τῶν συνθέτων σωμάτων παραλαμβάνονται· ἐξιόντα δ' ἐπ' ἀμετρίαν, τὸ μὲν τὸν κρύσταλλον, τὸ δὲ τοῦτο τὸ διακονικὸν ἐργάζεται πῦρ.

D κϛ'. Ἡνίκα μὲν οὖν θάτερον τῶν στοιχείων ἐπὶ πλεῖον ὑπερέχει θατέρου, τότε μεταβάλλει τὸ ἔλαττον ὑπὸ τοῦ πλείονος κρατούμενον, καὶ γίνεται τὸ σύμπαν ὁποῖον τὸ ὑπερβάλλον. Ὅταν δέ πως ἰσάζῃ τἀναντία πάντα καὶ μηδὲν ἐπικρατέστερον ᾖ κατὰ πολὺ τοῦ λοιποῦ, τότ' ἀποτελεῖται τὸ σύνθετον, ἑκατέρου δρῶντος εἰς ἑκάτερον καὶ ὑπὸ θατέρου πάσχοντος θατέρου, καὶ μηδετέρου καταχρατοῦντος ἑτέρου διὰ τὴν οἷον ἰσότητα τῶν δυνάμεων, ἀλλὰ κολαζομένης μὲν τῆς ἑκατέρων ἀκρότητος γινομένου δέ τινος μεταξύ. Διότι δ' οὐκ ἔστιν ἑνιαῖον καὶ ἄτομον τοῦτο τὸ μεταξὺ (καὶ γὰρ ἐν πλάτει θεωρεῖται καὶ πολὺ διάφορόν ἐστι, καθὰ καὶ τὸ μεταξὺ τοῦ λευκοῦ καὶ τοῦ μέλανος. Ὠχρὸν γὰρ καὶ πυῤῥὸν καὶ φαιὸν καὶ

[46] 1 Meteor. c. 4. [47] 2 De ortu et interitu c. 3.

ἄλλα πολλά), διὰ τοῦτο καὶ τὰ εἴδη τῶν συνθέτων A πλείονά τέ εἰσι καὶ ἀλλήλων διοίσοντα, τὰς διαφόρους οὐσιώδεις τε καὶ ἐπουσιώδεις ποιότητας κτώμενα· κατὰ τὴν ποιὰν τῶν στοιχείων κρᾶσίν τε καὶ ἀλλοίωσιν τοῦ πυρὸς, τοῦ ἀέρος, τοῦ ὕδατος, καὶ τῆς γῆς.

κζ'. Ταῦτα γὰρ μόνα στοιχεῖα τῶν σωμάτων καλεῖν ἀξιοῦσιν οἱ πλεῖστοι τῶν φυσικῶν· ὧν ἐστι καὶ ὁ ἐν ἰατροῖς δόκιμος Γαληνός· τὴν ὕλην δὲ καὶ τὴν ποιότητα, ἤτοι τὸ εἶδος, μόνως ἀρχὰς, ἀρχῶν διαφορὰν καὶ στοιχείων τιθέμενοι· τὸ τὰς μὲν ἀρχὰς οὐκ ἐξ ἀνάγκης ὁμογενεῖς εἶναι τοῖς πράγμασιν ὧν εἰσιν ἀρχαὶ, τὰ δὲ στοιχεῖα πάντως ὁμογενῆ. Διὸ τὴν μὲν ἁπλῆν ποιότητα, οἷον τὴν θερμότητα ἢ τὴν ξηρότητα, ἢ τὴν ψυχρότητα, ἢ τὴν ὑγρότητα, στοιχεῖόν B φασι τῆς συνθέτου ποιότητος τῆς θερμότητος ἅμα δὴ καὶ ξηρότητος, καὶ πάλιν τῆς ψυχρότητος ἅμα δὴ καὶ ὑγρότητος· τὸ δ' ἁπλοῦν σῶμα σώματος στοιχεῖον τοῦ μὴ ἁπλοῦ, οἷον τὸ πῦρ ἢ τὸν ἀέρα ἢ τὸ ὕδωρ ἢ τὴν γῆν, στοιχεῖον σώματος τοῦ συνθέτου. Σῶμα γὰρ ἁπλοῦν ὕλη μετὰ ποιότητος· θερμότητος τυχὸν ἢ ψυχρότητος ἢ ξηρότητος ἢ ὑγρότητος.

κη'. Τὰ μὲν οὖν εἰρημένα τέσσαρα στοιχεῖα καθαρὰ καὶ εἰλικρινῆ νοῦς μόνος οἶδε διακρίνων ὁρᾷν. Οὐδὲ γάρ ἐστιν οὐδὲν αὐτῶν ἀμιγὲς τῶν λοιπῶν· διότι πάντα νενόθευται τοῖς ἑτερογενέσιν, C εἴτουν ἑτεροειδέσι καὶ ἀναμέμικται, καὶ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀλλήλων μετείληφεν· ὥστε κατὰ τὸ ἐπικρατοῦν τὸ μὲν πῦρ ὀνομάζεσθαι, τὸ δ' ὕδωρ· καὶ τὸ μὲν ἀέρα, τὸ δὲ γῆν.

κθ'. Τοῦτο δ' ὑπαγορεύει καὶ αὐτὴ ἡ αἴσθησις. Ἡ γὰρ γῆ συνέχεται μὲν καὶ οὐ κατατέθραυσται τῇ συμπλοκῇ τοῦ ὕδατος οἱονεί τινι κόλλῃ συνδεδεμένη. Κέχρωσται δὲ καὶ ἀνεζωπύρηται τῷ πυρί· πλήρης δέ ἐστιν ἀεὶ τῷ κενῷ χώραν μὴ διδοῦσα, κἂν ἀποῤῥέῃ διὰ τὴν τοῦ ἀέρος παρείσδυσιν. Διὸ καὶ ἕστηκεν ὀρθίως καὶ ἀνέχεται μὴ πεπτωκυῖα. Οὕτω δὲ κἀπὶ τῶν ἄλλων στοιχείων ἔστιν εὑρεῖν.

λ'. Ἀλλὰ καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς στοιχειώδους φύσεως ἔστι τὸ λεγόμενον κατανοῆσαι. Τὰ γὰρ στοι- D χεῖα, καθὸ στοιχεῖα, καθ' αὑτὰ μὲν οὐδαμοῦ ἐστιν· ὥσπερ οὐδὲ τὰ τοῦ λόγου στοιχεῖα τὰ εἴκοσι τέσσαρα· δι' ἀλλήλων δ' ἀεὶ κεχωρηκότα τὸ σύνθετον ἀποδιδόασι. Καὶ γὰρ ὥσπερ τὰ μέρη τοῦ ὅλου τυγχάνει μέρη, καὶ καθ' αὑτὰ εἶναι οὐ δύναται μέρη ὄντα· οὕτω καὶ τὰ στοιχεῖα τοῦ συνθέτου ἐστὶ στοιχεῖα, καὶ δι' ἀλλήλων ἀεὶ κεχώρηκε, καὶ οὐδέποτε καθ' αὑτὰ ὑφέστηκεν· ἀλλήλοις δὲ πρῶτον συνανακραθέντα καὶ κατ' ἐπικράτειαν ἑνὸς εἰδοποιηθέντα· οὕτως ὡς ἐξ ἁπλῶν τῶν κατ' ἐπικράτειαν κατὰ δευτέραν σύνθεσιν τά τε ζῶα συνιστῶσι καὶ τὰ φυτὰ καὶ τὰ μέρη αὐτῶν.

A quippe pallidum et rufum et fuscum et multa alia), propterea etiam compositorum species et plures sunt atque differentes a se invicem, diversis cum substantialibus tum substantiam consequentibus præditæ qualitatibus; pro elementorum, ignis, aeris, aquæ et terræ mistionis alterationisque ratione.

27. Sola enim hæc plurimi ex physicis corporum elementa vocare dignantur; quorum e numero magnæ inter medicos auctoritatis Galenus est; materiam autem et qualitatem sive formam, principia duntaxat, differentiam inter principia **140** et elementa constituentes, quod principia ejusdem cum his rebus quarum sunt principia generis esse minime necesse sit; cum elementa ejusdem om- B nino sint generis. Qua de causa qualitatem simplicem, verbi gratia, caliditatem, aut siccitatem, aut frigiditatem, aut humiditatem compositæ qualitatis elementum esse aiunt, caliditatis nimirum et siccitatis simul, rursusque frigiditatis simul et humiditatis; simplex item corpus, corporis non simplicis elementum: exempli gratia, ignem, aut aerem, aut aquam, aut terram, compositi corporis elementum. Simplex enim corpus est, materia cum qualitate conjuncta, cum caliditate scilicet aut frigiditate, aut siccitate, aut humiditate.

28. Proinde dicta hæc quatuor elementa sola mens discernens intueri potest [48]. Neque enim ullum eorum a cæterorum commistione immune C est; propterea quod omnia ab eis quæ aliud genus seu aliam speciem habent, adulterata et cum eis permista sunt, et se ipsis invicem magis aut minus communicant, ut ejus gratia quod prædominatur aliud ignis, aliud aqua, aliud aer, aliud terra nuncupetur.

29. Id quod **141** etiam ipse sensus subindicat. Terra enim per aquæ complexum veluti glutine quodam devincta continetur et non confracta est; per ignem colore infecta et suscitata est; plena item semper est locum vacuo non concedens, tametsi propter aeris subingressionem diffluat. Qua de causa etiam erecta stat [49], et ruinæ expers sustentatur. Quod idem etiam in cæteris elementis perinde reperitur.

30. Sed et ab ipsa elementari natura id quod D dicitur animadvertas licet. Elementa enim ut elementa per se nusquam sunt; quemadmodum nec orationis elementa viginti quatuor; sed inter se mutuo commeantia compositum corpus efficiunt. Quemadmodum enim partes totius sunt partes, nec separatim et per se esse possunt, cum partes sint, sic etiam elementa compositi sunt elementa, et per se invicem commeant, nec unquam separatim subsistunt; verum inter se invicem primum commista et per unius præpotentiam informata, ita demum ex his quæ prævalent ut ex simplicibus, secundaria compositione cum animalia tum plantas earumdemque partes efficiunt.

[48] 2 De ortu et interitu c. 3. Fernel. lib. 2 De elementis. Jov. Pontanus lib. 4, De rebus cœlestibus.
[49] Ps. civ, v. 5; Ecclesiastæ i, v. 4,

31. Quanquam plantæ et animalia **142** et omnia terrestria corpora plus terræ quam reliquorum elementorum obtinent. Quodvis enim circa locum suum plus sibi vindicat. Quod si ergo terræ locus universi medium est; his quæ sunt in loco terræ, plurimum terræ inerit; deinde et aquæ et aeris et ignis pro ratione localis horum elementorum a terra distantiæ partem capiunt.

A λα'. Πλείονος μέντοι τῶν ἄλλων στοιχείων μετέχει τῆς γῆς τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα καὶ ὅσα περίγεια σώματα. Ἕκαστον γὰρ περὶ τὸν οἰκεῖον τόπον μᾶλλον πλεονεκτεῖ. Καὶ εἰ τῆς γῆς τόπος τὸ μέσον τοῦ παντὸς, τοῖς οὖσιν ἐν τῷ τόπῳ τῆς γῆς πλεῖστον ὑπάρξει τῆς γῆς· εἶτα καὶ ὕδατος μετέσται αὐτοῖς ἀέρος τε καὶ πυρὸς πρὸς λόγον τῆς ἀπὸ γῆς τουτωνὶ τῶν στοιχείων τοπικῆς διαστάσεως.

SYNOPSIS CAPITIS XII,

QUOD EST DE FLAMMIS ARDENTIBUS QUÆ IN CŒLO APPARENT, ET DE IIS QUÆ CAPRÆ ET FACES ET STELLÆ DISCURRENTES VOCANTUR

1. Dividit totam rerum universitatem divisione integri in partes suas; nimirum in regionem superiorem seu ætheriam, et inferiorem seu elementarem. — 2. Aerem subdividit in eum qui circa terram est, et in eum quem dicit esse ignem elementarem, qui magis proprie ὑπέκκαυμα *vocetur; et iterum* ὑπέκκαυμα *subdividit in magis et minus purum, quod utrumque ut et aerem continuum cum æthere moveri pronuntiat, excepto solo eo aere, qui intra terræ prominentias et inæquabilitates continetur: quem tamen ipsum ulteriore divisione in eum dispescit, qui terræ* **143** *vicinior et proinde calidior est, et eum qui a terra remotior eaque de causa frigidior exsistit. — 3. Duplicem ex terra et aqua exhalationem generari ostendit, vaporosam et fumidam, quam utramque explicat et describit. — 4. Vaporem et exhalationem, fumidam scilicet, aliquousque mistim et indiscrete efferri, sed tandem secerni, et utrumque sibi cognatum corpus et convenientem locum quærere. — 5. Quatenus* ὑπέκκαυμα *incendatur, et quomodo flamma ardens efficiatur. — 6. Quomodo cæteræ igniteæ impressiones fiant, ut primum capra. — 7. Quomodo fax seu torris. — 8. Quomodo stellæ discurrentes. — 9. Stellas discurrentes et hoc et alio modo fieri. — 10. Ignem qui excretione in media aeris regione generatur interdum in terras et maria decidere, et quando hoc fiat. — 11. Stellas discurrentes* ἐν τῷ ὑπεκκαύματι *per inflammationem: in aere frigidiore per excretionem generari. — 12. Excretionem istam semper in oppositam condensationis partem fieri. — 13. Occupatio eorum quæ deorsum projiciuntur, multa in transversum moveri. — 14. Conclusio* ἀνακεφαλαιωτικὴ, *qua causæ, materialis et efficiens, dictorum spectrorum repetuntur. — 15. Corollarium, quo ex cursus velocitate arguendum proponitur, spectra dicta omnia, et imprimis stellarum discurrentium, infra lunam fieri.*

CAPUT XII.

De flammis ardentibus quæ in cœlo apparent, et de iis quæ capræ et faces et stellæ discurrentes vocantur.

144 1. Desuper quidem a firmamenti principio usque ad lunæ extremitatem, æthereum est corpus; infra autem ad medium et circa medium gravissima et frigidissima corpora sunt, terra et aqua [80]; et terra quidem ad medium, aqua autem circa medium: inter hæc autem corpora et ætherem aer est, et ignis ille qui elementaris vocatur; aer quidem terram et aquam consequens; post aerem vero ignis elementaris collocatus, qui diversus est ab eo qui actu ignis est [81], hoc est, qui usui nostro inservit, estque excessus et quasi effervescentia calidi [82].

2. Porro aeris qui propter id quod vincit in eo sic dicitur, pars terræ vicina, humida est maxime et calida. Etenim siccæ quidem etiam exhalationis e terra est particeps; plus tamen vaporis humidis. Hujusmodi igitur est illius elementi quod aerem appellamus ea pars quæ terræ vicina est. Quæ autem sublimior est illa, calida jam et sicca est. Atque hic ignis ille est, qui elementaris vocatur, qui licet ignis consueto more dicatur, magis tamen proprie ὑπέκκαυμα, id est, succensio, seu fomes, vocatur. Succenditur enim sæpe exiguum

B

ΚΕΦΑΛ. ΙΒ'.

Περὶ τῶν φαινομένων φλογῶν καιομένων περὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τῶν καλουμένων αἰγῶν, καὶ δαλῶν καὶ διαθεόντων ἀστέρων.

α'. Ἄνωθεν μὲν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ στερεώματος μέχρι καὶ τοῦ τέρματος τῆς σελήνης τὸ αἰθέριόν ἐστι σῶμα· κάτω δ' ἐπὶ τὸ μέσον καὶ περὶ τὸ μέσον τὰ τῶν σωμάτων βαρύτατα καὶ ψυχρότατα, γῆ τε καὶ ὕδωρ· ἡ γῆ μὲν ἐπὶ τὸ μέσον, τὸ δ' ὕδωρ περὶ τὸ μέσον· μεταξὺ δὲ τούτων τῶν σωμάτων καὶ τοῦ αἰθέρος ὁ ἀὴρ ἐστι καὶ τὸ καλούμενον στοιχειῶδες πῦρ, ἐχόμενος μὲν τῆς γῆς καὶ τοῦ ὕδατος ὁ ἀήρ· μετὰ δὲ τὸν ἀέρα τὸ πῦρ τεταγμένον τὸ στοιχειῶδες, ἄλλο τυγχάνον παρὰ τὸ ἐντελεχείᾳ πῦρ, ἤγουν τὸ διακονικὸν, ὅπερ ἐστὶν ὑπερβολὴ, καὶ οἷον ζέσις

C θερμοῦ.

β'. Τοῦ δὲ λεγομένου ἀέρος διὰ τὸ ἐπικρατοῦν ὅσον μὲν περὶ τὴν γῆν ὑγρόν ἐστι μάλιστα καὶ θερμὸν (μετέχει μὲν γὰρ καί τινος ἀναθυμιάσεως ξηρᾶς ἐκ τῆς γῆς)· τὸ δὲ πλέον ἀτμίδος ἐστὶν ὑγρᾶς. Τὸ μὲν οὖν περὶ τὴν γῆν τοῦ ὑφ' ἡμῶν καλουμένου ἀέρος τοιοῦτον· τὸ δ' ὑπὲρ τοῦτο θερμὸν καὶ ξηρὸν ἤδη. Καὶ τοῦτό ἐστι καλούμενον στοιχειῶδες πῦρ, ὃ διὰ συνήθειαν λέγεται πῦρ· κυριώτερον δὲ καλεῖται ὑπέκκαυμα. Ὑπεκκαίεται γὰρ πολλάκις μικρᾶς ἐπιτυχὸν κινήσεως, καὶ πῦρ ἐντελέστατον γίνεται. Τοῦτο δὴ τὸ ὑπέκκαυμα συνεχές ἐστι τῷ αἰθέρι. Κατὰ γὰρ τὴν

[80] 1 Meteor. c. 3. [81] 2 De ortu et interitu c. 3. [82] 1 Met. c. 3.

κοίλην ἐπιφάνειαν τῆς σεληνιακῆς σφαίρας, τούτῳ A συνάπτεται, καὶ ὥσπερ τοῦ αἰθέρος τὸ μὲν ἔστιν εἰλικρινὲς, τὸ δ' ἧττον καθαρὸν, καὶ μάλιστα ὅσον ἐστὶ περὶ τὴν κατὰ τὸ ὑπέκκαυμα συναφὴν, οἷον ὑποστάθμη τοῦ αἰθέρος ὄν· οὕτω δὴ καὶ τοῦ ὑπεκκαύματος τὸ μὲν ἔστιν ὅλως θερμὸν καὶ ξηρὸν, ὅσον ἄνω μᾶλλον καὶ τοῦ αἰθέρος ἐγγύτερον, τὸ δ' ἧττον τοιοῦτον, ὅσον κατωτέρω καὶ τοῦ αἰθέρος ἀπώτερον. Φερομένων γὰρ κύκλῳ τοῦ αἰθέρος καὶ τῶν ἐν αὐτῷ σωμάτων, τὸ προσεχὲς ἀεὶ τῇ κινήσει διακρινόμενον ἐκπυροῦται, καὶ ἔστι θερμότερον μάλιστα καὶ ξηρότερον. Ὅσον δὲ τοῦ αἰθέρος ἀφέστηκεν, ἧττον ὑπάρχει τοιοῦτον πρὸς λόγον τῆς ἀποστάσεως. Συγκινεῖται δὲ τῷ αἰθέρι κατὰ λόγον τὸ ἅπαν ὑπέκκαυμα· συμφέρεται δέ πως διὰ τὴν συνέχειαν καὶ ὁ ἐλόμενος τούτου ἀήρ· πλὴν τοῦ ὄν- B τος ἐντὸς τῶν τῆς γῆς ἐξοχῶν καὶ ἀναπληροῦντος τὰς ἀνωμαλίας τῆς γῆς καὶ ἀπαρτίζοντος ταύτην, ὡς εἶναι σφαιροειδῆ σὺν αὐτῷ· οὗτος γὰρ οὐκ ἔτι, κύκλῳ συμπεριάγεται· διότι θολερὸς καὶ παχὺς, κἀντεῦθεν βαρύτερος καὶ δυσκίνητος· ὅτι καὶ τῷ ὕδατι καὶ τῇ γῇ συγγενής· ἴσως καὶ τῶν κατὰ τὰ ὄρη ἐξοχῶν κωλυουσῶν αὐτοῦ τὴν μετάστασιν. Τούτου δὴ τοῦ ἀέρος τοῦ μὴ συγκινουμένου τῷ ὑπεκκαύματι ὅσον ἀπογειότερόν ἐστι, τοῦτο δὲ καὶ ψυχρότερον· διὰ τὸ μήθ' ὑπὸ κινήσεως μήθ' ὑπὸ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων ἀνακλωμένων θερμαίνεσθαι. Προσπιπτουσῶν γὰρ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων τῇ γῇ, καὶ πάλιν ἐκ ταύτης ἀνακλωμένων, τῇ διπλῇ παρόδῳ θερμαίνεται, ὃ μᾶλλον προσγειότερόν ἐστι τοῦ C ἀέρος· τὸ δ' ἀπογειότερον καθόσον ἀπογειότερον, κατὰ τοσοῦτον οὐ δέχεται τὴν ἐκ τῆς ἀνακλάσεως τῶν ἀκτίνων θερμότητα. Ἐξασθενοῦσι γὰρ αἱ ἀνακλάσεις, εἰς ἀχανῆ τὸν ἀέρα χεομένων τῶν ἀκτίνων καὶ σκιδναμένων.

etiam motum consecuta et perfectissimus **145** ignis efficitur. Hæc nimirum succensio ætheri est continua; quippe quoad concavam lunaris sphæræ superficiem illi conjungitur. Ac quemadmodum ætheris pars alia quidem sincera, alia vero minus pura est, et in primis ea quæ cum succensione [53] conjungitur, quæ veluti fæx est ætheris: ita scilicet etiam fomitis pars quædam est omnino calida et sicca, quanto sublimior et ætheri propinquior est; quædam autem non ita calida et sicca, quanto inferior et ab æthere remotior. Cum enim æther et quæ in ipso sunt corpora, in circulum volvantur: quod ei cohæret [54] perpetuo motu secretum inflammatur, et summe calidum atque siccum est; quod autem ab æthere distat, pro distantiæ ratione minus calidum et siccum est. Jam vero cum æthere universa succensio servata proportione simul movetur, sed et propter continuitatem conjunctus illi aer quodammodo movetur [55]; illo excepto qui intra prominentias terræ est, et inæqualibilitates terræ replet, ut ipsa cum eo orbicularis sit. Non enim amplius hic in orbem circumagitur, quia turbidus et crassus et hinc etiam gravior est, et ejusmodi **146** qui difficulter moveri queat; quia tum aquæ tum terræ cognatus est, ac forte etiam propterea quod montium eminentiæ migrationem ejus impediunt. Hujus sane aeris pars ea quæ cum succensione simul non movetur, quanto a terra est remotior, tanto etiam frigidior est: propterea quod nec a motu nec a radiis solaribus calefiat, cum refringuntur. Cum enim solares radii in terram incidunt, et denuo ex ipsa refringuntur, duplici transitu calefit ea pars aeris quæ terræ est vicinior; quæ autem est remotior, quanto remotior, ea de causa ex radiorum refractione calorem non recipit. Debiliores enim [56] fiunt radii, cum in vastum aerem funduntur et dissipantur.

γ'. Τούτων οὕτως ὑποκειμένων σαφέστερον εἴπωμεν, ὅτι τῆς γῆς καὶ τοῦ ὕδατος ὑπὸ τοῦ ἡλίου θερμαινομένων, ἤτοι τῆς γῆς αὐτῆς καὶ παντὸς ὑγροῦ τοῦ ἐν αὐτῇ καὶ περὶ αὐτὴν, διάφορος ἀναθυμίασις γίνεται· καὶ ἡ μὲν ἐκ τοῦ ὑγροῦ ὑγρὰ, ἥτις καλεῖται ἀτμίς· ἡ δ' ἀπ' αὐτῆς τῆς οὐσίας τῆς γῆς, ξηρᾶς οὔσης, ξηρὰ, ἥτις καὶ καπνώδης καὶ πνευματώδης ἀναθυμίασις λέγεται· καὶ ἁπλῶς οὕτω καὶ ἀδιορίστως ἀναθυμίασις ὀνομάζεται. Μετέχουσι δὲ καὶ ἄμφω θερμότητος, τῷ διὰ θερμότητα γίνεσθαι. D Καὶ ἔστιν ἀτμίδος μὲν φύσις θερμὸν καὶ ὑγρὸν, ἀναθυμιάσεως δὲ φύσις θερμὸν καὶ ξηρόν. Καὶ ἔστιν ἀτμὶς δυνάμει, οἷον ὕδωρ· ἀναθυμίασις δὲ δυνάμει, οἷον πῦρ. Καὶ ἡ μὲν ἀναθυμίασις ἐπιπολάζει διὰ κουφότητα (τὸ γὰρ θερμὸν ξηρότητα προσλαβὸν, κοῦφον γίνεται)· ἡ δ' ἀτμὶς ὑφίσταται διὰ βαρύτητα. Τὸ γὰρ ὑγρὸν μετέχει βαρύτητος.

3. His ita substratis clarius ita disseramus: cum terra et aqua calefiunt a sole, ipsius videlicet terræ omnisque humidi quod est in ea et circa eam variæ exhalationes efficiuntur: una quidem ex humido humida, quæ vapor vocatur; altera vero quæ ex terræ siccæ substantia, ipsa quoque sicca est, quæ fumosa et flatuosa exhalatio dicitur, ac ita etiam simpliciter et sine determinatione exhalatio nominatur. Ambæ autem caliditatis sunt participes, **147** quia propter calorem fiunt [57]. Ac vaporis quidem natura calida est et humida; exhalationis natura calida et sicca est. Estque vapor quidem potestate, veluti aqua; exhalatio autem potestate veluti ignis est. Ac exhalatio quidem propter levitatem eminet (quippe calidum siccitate accepta leve efficitur), vapor autem propter gravitatem subsidit; humidum enim gravitatis est particeps.

δ'. Μέχρι μὲν οὖν τινος ἡ ἀτμὶς καὶ ἡ ἀναθυμίασις συμμίκτως καὶ ἀδιακρίτως ἀνέρχονται· προϊοῦ-

4. Aliquousque ergo et vapor et exhalatio mistim ac indiscrete ascendunt, sed progressu secer-

[53] 1 Meteor. c. 3. [54] 1 Meteor. c. 3. [55] ibid. [56] 3 Meteor. c. 3. [57] 1 Meteor. c. 3.

nuuntur, atque utrumque quærit id quod sibi cognatum est; adeoque vapor quidem inferius relinquitur, exhalatio autem cum succensione conjungitur. Neque enim succensio quoad substantiam aliud quidquam est, quam exhalatio a vapore separata, nec permista cum eo.

5. Quando igitur [58] succensio circulari motu movetur, qua parte ad inflammationem subeundam apta et concreta est, hac inflammatur. Quod si igitur longitudinem habet et latitudinem id quod accenditur, flamma ardens apparet, stipulis illis quæ in arvis incenduntur, non absimilis.

6. Quod si longitudinem habet, sed non etiam respondentem **148** latitudinem, tum capra fit aut fax aut discurrens sive prosiliens stella. Si enim quod accenditur in longitudinem magis pateat quam in latitudinem, atque in obliquum ardens deflagrationes quasdam et excursiones inflammationis efficiat non separatas, sed cum ardenti corpore toto copulatas, ut scintillare videatur; hoc capra nominatur.

7. Sin autem in longitudinem tantum incensum fuerit, ut non etiam scintillet, tale quid fax vocatur.

8. Quando denique non una et continua fuerit inflammatæ succensionis magnitudo, sed intervalla habet (ut quasi ipsius partes a se invicem sejunctæ sint, singulæ suam concretionem habeant); ipsa autem intervalla tenuem quamdam exhalationem subeundæ inflammationi ipsam etiam aptam habeant, distantes autem a se invicem hæ istius succensionis partes profunditatem et latitudinem longitudini parem obtineant, tunc stellæ efficiuntur, quæ prosilire videntur. Cum enim [59] ex hujusmodi concretionibus ea quæ prima est a motu inflammata fuerit, mox ignis per tenuem exhalationem eam quæ interjecta est ad eam concretionem **149** quæ deinceps sita est, distribuitur, eumdemque in modum ab hac ad proximam; idque tantisper facit, donec omnes ad dictum modum sibi invicem deinceps positas istiusmodi succensionis concretiones peragrarit; idemque ignis qui a principio propter celerem distributionem superne movebatur aut projiciebatur videtur. Quemadmodum enim in lucernis cum una ardet [60], altera autem exstincta statim illi supposita fuerit, exhalatio quæ ex recens exstincta ad ardentis flammam effertur incensa, quatenus ad illam admota est, suppositam lucernam inflammat; ut exhalatio ea quæ deinceps sequitur ab ea quæ prius ab ardentis lucernæ flamma accensa est, inflammetur, donec ad illud lucernæ ellychnium a quo exhalatio orta est, perventum fuerit; nec ignis sese diffundere, dum aliud ex alio incenditur, sed id quod primo incensum est moveri videtur: ita fieri existimandum est etiam in illis stellis quæ

A σαι δὲ διακρίνονται καὶ τὸ συγγενὲς ἑκατέρα ζητεῖ· κἀντεῦθεν ἡ μὲν ἀτμὶς ἐναπολιμπάνεται κατωτέρω, ἡ δ' ἀναθυμίασις μετὰ τοῦ ὑπεκκαύματος γίνεται. Οὐδὲν γάρ ἐστιν ἄλλο (κατὰ) τὴν οὐσίαν τὸ ὑπέκκαυμα ἢ ἀναθυμίασις ἀτμίδος κεχωρισμένη καὶ ἀμιγής.

ε'. Τὸ τοίνυν ὑπέκκαυμα κινούμενον ὑπὸ τῆς τοῦ κυκλοφορικοῦ κινήσεως, καθ' ὃ ἂν μάλιστα τὴν πρὸς τὸ ἐξαφθῆναι ἐπιτηδειότητα καὶ σύστασιν ἔχει, κατὰ τοῦτο ἐξάπτεται. Ἂν μὲν οὖν μῆκος ἔχῃ καὶ πλάτος τὸ ἐξαπτόμενον, φαίνεται καιομένη φλὸξ, παραπλησίως ταῖς ἐν ἀρούραις ἐξαπτομέναις καλάμαις γινόμενον.

ς'. Ἂν δὲ μῆκος μὲν ἔχῃ, μηκέτι δὲ καὶ πλάτος
B ἀνάλογον, τότε γίνεται αἲξ ἢ δαλὸς ἢ διαθέων εἴτουν διάττων ἀστήρ. Ἂν μὲν γὰρ ᾖ πλέον κατὰ μῆκος τὸ ἁπτόμενον, ἔλαττον δὲ κατὰ πλάτος, κατὰ δὲ τὰ πλάγια καιόμενον, ποιεῖταί τινας ἐκπυρώσεις καὶ ἐκδρομὰς τῆς ἐξάψεως μὴ καθ' αὑτὰς, ἀλλὰ συνηρμένας ὅλῳ τῷ καιομένῳ σώματι, ὡς δοκεῖν ἀποσπινθηρίζειν, τὸ τοιοῦτον αἲξ ὀνομάζεται.

ζ'. Ὅταν δὲ μόνον ἐπὶ τὸ μῆκος ᾖ ἐξημμένον, μηκέτι δὲ καὶ ἀποσπινθηρίζων, τὸ τοιοῦτον καλεῖται δαλός.

η'. Ἂν δὲ μὴ ἓν ὑπάρχῃ καὶ συνεχὲς τὸ τοῦ ἐξαπτομένου ὑπεκκαύματος μῆκος, ἀλλὰ διαστήματα ἔχον (ὡς κεχωρισμένων ὄντων ἀπ' ἀλλήλων τῶν τούτου μερῶν, ἰδίαν σύστασιν ἔχοντος ἑκάστου
C αὐτῶν), καὶ τὰ διαστήματα δὲ λεπτὴν ἀναθυμίασιν ἔχῃ τινὰ, πρὸς τὸ ἐκκαυθῆναι καὶ αὐτὴν ἐπιτήδειον, ἀφεστῶτα δ' ἀπ' ἀλλήλων τὰ μέρη τοῦ τοιούτου ὑπεκκαύματος ἔχῃ καὶ βάθος καὶ πλάτος ὁμοίως τῷ μήκει, τότε γίνονται οἱ δοκοῦντες διάττειν ἀστέρες. Ὅταν γὰρ ἡ πρώτη κειμένη τῶν τοιούτων συστάσεων ὑπὸ τῆς κινήσεως ἐκκαυθῇ, ταχέως τὸ πῦρ διὰ τῆς μεταξὺ λεπτῆς ἀναθυμιάσεως ἐπὶ τὴν ἐφεξῆς κειμένην σύστασιν διαδίδοται, καὶ ἀπὸ ταύτης πάλιν ὁμοίως ἐπὶ τὴν μετ' αὐτήν· καὶ τοῦτο ποιεῖ ἕως ἂν ἐπέλθῃ πάσας τὰς κατὰ τὸν εἰρημένον τρόπον ἐφεξῆς ἀλλήλων οὔσας συστάσεις τοῦ τοιούτου ὑπεκκαύματος· καὶ φαίνεται τὸ πῦρ τὸ αὐτὸ τὴν ἀρχὴν ἄνωθεν φερόμενον ἢ ῥιπτούμενον διὰ τὴν ταχεῖαν διάδοσιν. Ὡς γὰρ ἐπὶ τῶν λύχνων, ὅταν ὁ μὲν καίηται, ἄλλος
D δ' ἀποσβεσθεὶς εὐθὺς ὑποτεθῇ αὐτῷ, ἡ ἀπὸ τοῦ νεωστὶ ἐσβεσμένου ἀναφερομένη ἀναθυμίασις ἐπὶ τὴν τοῦ καιομένου φλόγα ἀφθεῖσα, καθὸ ἐπλησίασεν αὐτῇ, ἐξάπτει τὸν ὑποκείμενον λύχνον, ἐξαπτομένης τῆς ἐφεξῆς ἀναθυμιάσεως τῇ πρώτῃ ἐξαφθείσῃ ὑπὸ τῆς τοῦ καιομένου λύχνου φλογὸς ἕως τῆς τοῦ λύχνου θρυαλλίδος ἀφ' ἧς ἡ ἀναθυμίασις· φαίνεται δὲ οὐ διαδιδόμενον τὸ πῦρ ἄλλου ἐξ ἄλλου ἁπτομένου, ἀλλὰ τὸ πρῶτον ἀφθὲν φερόμενον· οὕτως ὑπολαμβάνειν χρὴ κἀπὶ τῶν διάττειν καὶ φέρεσθαι δοκούντων ἀστέρων γίνεσθαι· ἄλλου μετ' ἄλλο ταχέως ἐξαπτομένου διὰ τὴν πρὸς τοῦτο ἐπιτηδειότητα τῆς ὑποκειμένης ὕλης.

[58] I Meteor. c. 4. [59] I Meteor. c. 4. [60] Ibid. c. 4.

prosilire et vagari videntur, ut alia post aliam propter subjectam materiam, quæ ad hoc ipsum apta est accendatur.

A θʹ. Ὅτε μὲν οὖν οὕτως οἱ διᾴττοντες γίνονται ὑπὸ τῆς κινήσεως τῶν οὐρανίων σωμάτων ἐξαπτομένου τοῦ ὑποκειμένου αὐτοῖς δὴ τοῖς οὐρανίοις σώμασιν ἐπιτηδείου πρὸς ἔξαψιν ὑπεκκαύματος καὶ τὸ ἐφεξῆς ἐξάπτοντος, ὥσπερ εἴρηται. Ὅτε δ' ἐκ τοῦ συνισταμένου διὰ ψύξιν ἀέρος ὃς ὑπὸ τὸ ὑπέκκαυμα τὴν θέσιν ἔχει τὸ ἐναπειλημμένον ἐν αὐτῷ θερμὸν περιστελλόμενον, καὶ ὑπὸ τοῦ περιέχοντος αὐτὸ ἀέρος ψυχόμενον καὶ εἰς ἓν ἀθροιζόμενον, ἐξαφθὲν ἐκθλίβεται μετὰ βίας καὶ φέρεται, ὥσπερ τὰ ἐκπυρηνιζόμενα ῥιπτούμενον (οἷον ὡς ὁπόταν ἡμῶν τοὺς δακτύλους συσφιγγόντων καὶ μάλιστα τὸν μέγαν τε καὶ τὸν λιχανὸν ὑπὲρ τὸ μέσον τοῦ πυρῆνος, ἐξολισθαίνει ὁ πυρὴν καὶ ἐκπηδᾷ καὶ μᾶλλον εἰ μετέχει λειότητος καὶ γλισχρότητος, ὡς οἱ τῶν ἐλαιῶν κόκκοι πυροῦ σχῆμα φέροντες καὶ τὰ τούτοις παρόμοια). Τότε δὴ τὸ αὐτὸ μένει πῦρ, ἀλλ' οὐκ ἐξάπτει τὸ ἐφεξῆς. Ἀμφοτέρως οὖν δοκοῦσιν οἱ διᾴττοντες γίνεσθαι.

9. Interdum igitur hunc in modum fiunt prosilientes stellæ, dum **150** a motu corporum cœlestium, qui ipsis scilicet cœlestibus corporibus ad incensionem aptus fomes subjectus est accenditur, et eum qui deinceps est, sicuti dictum, incendit. Interdum autem ex concrescente propter frigus aere qui juxta succensionem positus est, quod in eo caloris relictum est confringitur, et ab aere quo continetur frigescens et in unum se cogens, deinde incensum vi eliditur et movetur veluti nuclei digitis projectum (uti cum super medium nucleum digitos imprimis magnum et indicem comprimimus, elabitur et exsilit nucleus, eoque magis si lævitate et viscositate sit præditus, quemadmodum olivarum acini qui tritici figuram præ se B ferunt, et alia his similia), tunc sane idem ignis manet, sed id quod deinceps est non accendit. Utroque igitur modo stellæ proruentes fieri videntur.

ιʹ. Τοῦτο μέντοι τὸ ἐκκρίσει γεννώμενον πῦρ πολλάκις εἰς τὸ κάτω μέρος θλιβόμενον, καὶ εἰς γῆν καὶ εἰς θάλασσαν καταφέρεται καὶ νύκτωρ καὶ μεθημέραν αἰθρίας οὔσης. Τότε δὲ φέρεται κάτω, ὅταν ἀπὸ τοῦ ἄνω μέρους ἡ τοῦ ἀέρος πύκνωσίς τε καὶ ψύξις ἀρξαμένη, τὸ ἐναπειλημμένον αὐτῇ θερμὸν εἰς τὸ κάτω μέρος ἀπώσεται. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ κεραυνὸς πῦρ ὢν εἰς τὸ κάτω φέρεται διὰ τὴν βίαιον ἔκθλιψιν, ἐπεὶ τῷ πυρὶ κατὰ φύσιν ἡ εἰς τὸ ἄνω φορά.

10. Quanquam hic ignis qui excretione generatur, sæpe in inferiorem partem eliditur [61], inque terram et mare, cum noctu tum interdiu, sereno cœlo defertur. Tum autem deorsum fertur, cum a superiore parte condensatio et refrigeratio aeris incepta, quicquid in ipsa caloris relictum **151** et inclusum est, in inferiorem partem propulerit. Quapropter [62] etiam fulmen, etsi ignis est, ad inferiora tamen propter violentam expressionem fertur; quandoquidem igni secundum naturam motus sursum C convenit.

ιαʹ. Ὅσα μὲν οὖν ἐν τῷ ἀνωτέρῳ σώματι ἐν ᾧ τὸ ὑπέκκαυμα, διαττόντων φάσματα γίνεται, τῷ ἐξάπτεσθαι γίνεται, τῆς ἀναθυμιάσεως ἐκκαιομένης καὶ κατὰ τὸ ἑξῆς διαδιδομένης, ὡς εἴρηται· ὅσα δ' ἐν τῷ κατωτέρῳ, ἔνθα ὁ ἀήρ, τῇ ἐκκρίσει· τῷ ψυχομένης τῆς ὑγρᾶς ἀναθυμιάσεως ἐξ αὐτῆς τὴν ἔκκρισιν γίνεσθαι.

11. Quæcunque igitur in superiore corpore in quo est succensio, prosilientium stellarum spectra fiunt, per inflammationem fiunt, ut nimirum exhalatio accendatur, et ad id quod deinceps sequitur, ut dictum est, distribuatur. Quotquot autem in inferiore fiunt, ubi aer est, per excretionem fiunt: quod frigore concrescente humida exhalatione sic ex ipsa fiat excretio [63].

ιβʹ. Ὡς δ' ἂν ἔχῃ θέσεως ἡ πυκνουμένη καὶ ψυχομένη ἀναθυμίασις, καὶ ἐφ' ἃ τετραμμένη εἴη, οὕτως εἰκὸς καὶ ἐπὶ ταῦτα τὸ ἐξ αὐτῆς ἐκκρινόμενον φέρεσθαι πῦρ. Ἢ γὰρ εἰς τὸ ἄνω γίνεσθαι τὴν ἔκκρισιν, ἂν κάτωθεν ἡ πύκνωσις· ἢ εἰς πλάγιον, ἂν ἐκεῖσε συνέβη ἡ πύκνωσις· ἢ κάτω, ἂν ἄνωθεν ἡ ἀρχὴ τῆς πυκνώσεως γίνηται.

12. Prout vero sita fuerit illa densescens ac frigore concrescens exhalatio, ac in quam se partem converterit; sic quoque in eamdem partem ignem illum qui ex ipsa excernitur, ferri consentaneum est. Nam vel sursum excretionem fieri par est, si condensatio in inferiore loco fue- D rit; vel in obliquum, si illuc vergat; vel deorsum, si superne fiat condensationis principium.

ιγʹ. Τὰ πολλὰ μέντοι τῶν εἰς τὸ κάτω ῥιπτουμένων εἰς τὸ πλάγιον φέρεται, διὰ τὸ δύο ἅμα ποιεῖσθαι ταύτας φοράς· τὴν μὲν εἰς τὸ ἄνω καὶ κατὰ φύσιν (ἐπεὶ τῷ πυρὶ κατὰ φύσιν τὸ ἄνω φέρεσθαι), τὴν δ' εἰς τὸ κάτω βιαίως διὰ τὴν ἔκθλιψιν. Καὶ ἔστιν ἡ εἰς τὸ πλάγιον φορὰ ἔκ τε τῆς ἄνω καὶ τῆς κάτω μικτή. Τοῦτο δὲ γίνεται, ὅταν μηδ' ἑτέρα πάντη ἐπικρατῇ.

13. Quanquam multa eorum quæ deorsum jaciuntur, in transversum feruntur, quod duplici illa motu cieantur; uno sursum et secundum naturam **152** (quippe igni sursum moveri secundum naturam convenit), altero deorsum per vim clisionis causa [64]. Estque hic obliquus motus et ex eo qui sursum et ex eo qui deorsum fit mistus. Quod quidem fit, cum neuter per omnia prævalet.

[61] 1 Meteor. c. 4. [62] Ibid. c. 1. [63] Ibid. c. 4. [64] Ibid. c. 4.

14. Omnium ergo horum causa ut materia quidem est exhalatio (hæc enim est quod inflammatur), ut movens autem et efficiens causa, nonnunquam motus circularium corporum (ab hoc enim quæ in succensione sunt inflammantur); nonnunquam vero aeris refrigeratio et condensatio.

A ιδʹ. Πάντων οὖν τῶν τοιούτων αἰτία ὡς μὲν ὕλη ἡ ἀναθυμίασις (αὕτη γὰρ ἡ ἐξαπτομένη), ὡς δὲ κινοῦν τε καὶ ποιοῦν, ὁτὲ μὲν ἡ κίνησις τῶν ἐγκυκλίων σωμάτων (ὑπὸ ταύτης γὰρ τὰ ἐν τῷ ὑπεκκαύματι ἐξάπτεται), ὁτὲ δὲ ἡ ἀέρος ψύξις καὶ πύκνωσις.

15. Quod autem infra lunam ejusmodi concretiones et trajectiones fiant, celeritas earum quæ in excursione perspicitur, ostendit. Quemadmodum enim ea quæ projiciuntur, celerius quam stellæ propter vicinitatem nobis moveri videntur, tametsi alias ab earum celeritate longo intervallo distent: sic etiam stellæ quæ prosilientes dicuntur, propter vicinitatem suam celerius quam stellæ moveri videntur.

ιεʹ. Ὅτι δὲ κάτω σελήνης αἱ τοιαῦται γίνονται συστάσεις καὶ ἐκδρομαὶ, παρίστησιν ἡ φαινομένη αὐτῶν ἐν τῇ διαδρομῇ ταχυτής. Ὡς γὰρ τὰ ὑφ' ἡμῶν ῥιπτούμενα θᾶττον τῶν ἀστέρων ἡμῖν δοκεῖ κινεῖσθαι διὰ τὴν ἐγγύτητα, μηδ' ἐγγὺς ἐκείνοις ὁμοίῳ χρώμενα τάχει· οὕτω καὶ οἱ διάττειν λεγόμενοι θᾶττον τῶν ἀστέρων ἡμῖν κινούμενοι φαίνονται δι' ἐγγύτητα.

B

SYNOPSIS CAPITIS XIII,

QUOD EST DE COMETIS SEU STELLIS CRINITIS, ET LACTEO CIRCULO.

1. In genere easdem esse causas hujus capitis meteororum quæ fuerunt superioris capitis. — 2. Materiæ ut et efficientis cometarum in specie conditio. — 3. Divisio cometarum in crinitos et barbatos, et homonymia cometæ. — 4. Usus exhalationis quæ ad cometam evehitur duplex. — 5. Quando cometa per se, quando sub aliis stellis conspiciatur. — 6. Occupatio. — 7. Occupatio alia. — 8. Cometa quando cum stella moveatur, quando non cum stella, et quare. — 9. Occupatio. — 10. Cometarum concretio unde ignea esse arguatur. — 11. Causa ob quam non ita multi simul, nec adeo crebro, nec facile intra tropicos cometæ generentur. — 12. Alia causa quare neque multi simul neque singuli crebro cometæ generentur; ubi etiam pars capitis incipit posterior. — 13. Quomodo lacteus circulus secundum Aristotelem et auctorem ad eumdem fere modum ex iisdem causis, materiali et efficiente, ut cometæ, generetur. — 14. Ubi lacteus circulus maxime generetur, et cur non in Zodiaco. — 15. Ex lactei circuli tum situ tum multitudine et magnitudine stellarum ipsius, causa materialis, exhalatio nimirum, colligitur. — 16. Idem a signo probatur duplicitatis illius. — 17. Ex multitudine et magnitudine stellarum **154** *circa lacteum circulum causa ejus efficiens, nempe stellarum motus investigatur. — 18. Ex his infert lactis definitionem, in quod etiam causam paucitatis et infrequentiæ cometarum denuo rejicit.*

CAPUT XIII.

De cometis et lacteo circulo.

C

ΚΕΦΑΛ. ΙΓʹ.

Περὶ κομητῶν καὶ τοῦ γαλαξίου κύκλου.

1. Quæ prius commemoratarum flammarum, facium et reliquorum [spectrorum] causæ dicebantur (causa autem materialis quidem eorum esse dicebatur fumosa exhalatio quæ potestate ignis est, et eapropter succensio vocatur; efficiens autem causa, cœlestium corporum motus dicebatur); eædem etiam eorum de quibus nunc verba facimus, causæ esse videntur.

αʹ. Ἅπερ τῶν προειρημένων ἐλέγετο αἴτια τῶν φλογῶν, τῶν δαλῶν καὶ τῶν λοιπῶν (ἐλέγετο δὲ ὑλικὸν μὲν αἴτιον ἐκείνων ἡ καπνώδης ἀναθυμίασις, ἡ δυνάμει πῦρ οὖσα καὶ διὰ τοῦτο καλουμένη ὑπέκκαυμα· ποιητικὸν δ' αἴτιον ἡ τῶν οὐρανίων ἐλέγετο κίνησις), ταῦτα δὴ καὶ τῶν νῦν λεγομένων αἴτια δοκεῖ τὰ αὐτά.

2. Cum enim ob ætheris et corporum quæ eo continentur conversionem in ejusmodi exhalationem, quæ nimirum ad inflammationem subeundam accommodata est, principium igneum incidit, estque exhalatio densata, ut ignem ferre possit, non tenuis et acerosa, ut facile consumatur [65]; sed neque igneum principium ita vehemens et copiosum ut celeriter et vehementer hanc densitatem comburat; nec rursus ita imbecille, ut celeriter exstinguatur, sed hac exhalatione valentius, ita ut diutius permanere **155** possit; simul autem etiam contingat, ut inferne ab hac parte alia exhalatio bene temperata et ad incensionem suscipiendam idonea efferatur; tunc id quod inflammatur, crinita aut barbata stella videtur.

βʹ. Ὅταν γὰρ διὰ τὴν τοῦ αἰθέρος καὶ τῶν ἐν αὐτῷ σωμάτων περιφορὰν εἰς τοιαύτην ἀναθυμίασιν, εὔκρατον δηλονότι πρὸς ἔξαψιν, ἐμπέσῃ πυρώδης ἀρχὴ καὶ ἡ ἀναθυμίασις ὑπάρχῃ πεπυκνωμένη καὶ στέγειν πῦρ δυναμένη, καὶ μὴ λεπτὴ καὶ ἀχυρώδης καὶ
D ῥᾳδίως ἀναλισκομένη· ἀλλὰ δὴ καὶ ἡ πυρώδης ἀρχὴ μήθ' οὕτως σφοδρὰ καὶ πολλὴ ὡς ταχέως καὶ ἐπιπολὺ ἐκκαῦσαι τὴν πυκνότητα ταύτην, μήτ' αὖ οὕτως ἀσθενὴς, ὡς ἀποσβεσθῆναι ταχὺ, ἀλλ' ἰσχυροτέρα τῆς τοιαύτης καὶ ἐπιπλεῖον δυναμένη διαμένειν· ἅμα ἐ συμπίπτοι καὶ κάτωθεν ἄλλην κατὰ τοῦτο τὸ μέρος ἀναθυμίασιν εὔκρατον ἀναφέρεσθαι καὶ πρὸς ἔξαψιν ἐπιτηδείαν· τότε τὸ ἐξαπτόμενον ἀστὴρ δοκεῖ κομήτης ἢ πωγωνίας.

[65] 1 Meteor. c. 7.

γ'. Εἰ μὲν γὰρ πάντη ὁμοία ἡ ἔξαψις εἴη τῆς ἀναφερομένης ἀναθυμιάσεως καὶ οἷον σφαιροειδής, κομήτης ὀνομάζεται· εἰ δ' ἐπιμήκης, πωγωνίας προσαγορεύεται. A

δ'. Καὶ ἄμφω δὲ κοινῷ λόγῳ κομῆται λέγονται. Συντελεῖ δ' ἡ κάτωθεν ἀναφερομένη πρὸς ἔξαψιν εὔκρατος ἀναθυμίασις τοῖς κομήταις εἴς τε διαμονὴν χορηγίαν παρέχουσα τῷ πυρὶ, καὶ εἰς τὴν τῆς κόμης φαντασίαν. Οὐ γὰρ περιωρισμένον καὶ ἐπιτετορευμένον ἐστὶ τὸ καιόμενον, ἀλλ' ἐκδρομάς τινας ἔχον καὶ ἐξοχὰς, δι' ἃς ἡ φαντασία τῆς κόμης γίνεται.

ε'. Ὅταν μὲν οὖν ἡ τοιαύτη ἀρχὴ τῆς συστάσεώς τε καὶ ἐξάψεως ἐν τῷ κατωτέρῳ γένηται τόπῳ, καὶ μὴ πλησίον τῶν ἀστέρων, καθ' ἑαυτὸν ὁ κομήτης φαίνεται. Ὅταν δ' ἐγγὺς τοῦ αἰθέρος ὑπό τινα τῶν ἀστέρων ἢ τῶν πλανωμένων ἢ τῶν ἀπλανῶν ἡ τοιαύτη ἀναθυμίασις συστῇ, ὑπὸ τῆς τοῦ ἀστέρος ἐκείνου κινήσεως τὴν αἰτίαν τῆς συστάσεως καὶ τῆς ἐξάψεως ἔχουσα [ς'] (καὶ γὰρ οὐ μόνον ὁ ἥλιος, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀστέρες διὰ τῆς κινήσεως θερμαίνοντες τὴν γῆν, ἀναθυμιάσεις ἀνέλκουσιν ἐξ αὐτῆς καὶ μᾶλλον ἐκ τοῦ ἀέρος)· τότε δὴ τότε τῶν προϋπαρχόντων τις ἀστέρων κομήτης φαίνεται. B

ζ'. Οὐ γὰρ ἡ φαινομένη κόμη τῶν ἀστέρων πρὸς αὐτοῖς ὑπάρχει τοῖς ἄστρασιν, ἀλλ' ὑπ' αὐτοὺς οὖσα φαίνεται πρὸς αὐτοῖς, καὶ συμπεριάγεται αὐτοῖς.

η'. Ὅταν μὲν οὖν ἀνωτέρω καὶ πλησίον τοῦ αἰθέρος ὑπό τινα τῶν ἀστέρων ἡ κόμη γένηται, ἐκείνῳ συγκινεῖται, ὡς ἐκείνου τῇ τοιαύτῃ συστάσει τὴν αἰτίαν παρέχοντος. Ὅταν δὲ κατωτέρω καὶ καθ' ἑαυτὸν ὁ κομήτης συστῇ, οὐκέτι τινὶ τῶν ἀστέρων ἰσοδρομεῖ, ἀλλ' ἐφυστερίζων καὶ ὑπολειπόμενος φαίνεται. Τοιαύτη γὰρ ἡ κίνησίς τε καὶ περιφορὰ τοῦ κόσμου τοῦ περὶ γῆν, οὐχ ἰσοδρομοῦσα τοῖς οὐρανίοις· ἀλλ' οὐδ' ὁμαλῶς αὐτοῖς ἑπομένη, οὐδ' ἀκριβῶς σφαιρική· ἅτε μὴ κατὰ φύσιν οὕτω δὴ σφαιρικῶς κινουμένων τῶν περιγείων, ἀλλ' ὑποσυρομένων μόνων ὑπὸ τῆς τῶν οὐρανίων κινήσεως. C

θ'. Εἰ δὲ καὶ οἱ πλάνητες βιαίως κινοῦνται τὴν ἀπ' ἀνατολῶν εἰς δυσμὰς, ἀλλὰ τέως ἡ κίνησις αὐτῶν σφαιρική· τῶν δὲ περιγείων οὐ τοιαύτη. D

ι'. Ὅτι δὲ πυρώδης ἡ τῶν κομητῶν ἐστι σύστασις, τὸ σημαίνειν αὐχμούς τε καὶ πνεύματα πλείους αὐτοὺς γινομένους τεκμήριον. Ὅταν γὰρ ἡ θερμὴ καὶ πυρώδης ἀναθυμίασις πλεονάζῃ, οὗτοί τε συνίστανται, καὶ ὑπὸ τῆς τοιαύτης ἀναθυμιάσεως ὁ ἀὴρ ξηρότερος γίνεται· καὶ διακρίνεται καὶ διαλύεται τὸ ἐξατμίζον ἀπὸ τοῦ περὶ τὴν γῆν τόπου καὶ ἀναφερόμενον ὑγρὸν, ὥστε μὴ συνίστασθαι ῥᾳδίως καὶ μεταβάλλειν εἰς ὕδωρ.

3. Si enim per omnia similis fuerit exhalationis quæ evehitur inflammatio, ac veluti globi speciem præ se ferat, cometa, id est, crinita stella dicitur; sin autem oblonga, barbata nuncupatur.

4. Sed ambæ etiam communi vocabulo cometæ dicuntur [66]. Cæterum illa bene temperata ad inflammationem exhalatio quæ inferne sursum fertur, cum ad durationem cometis conducit, fomentum igni suppeditans, tum ad comæ figuram efficiendam utilis est. Neque enim circumcirca definitum et detornatum est id quod flagrat, sed procursus quosdam habet et eminentias propter quas comæ figura oritur.

5. Cum igitur istiusmodi concretionis et inflammationis principium in inferiore loco fit, non prope stellas, per se cometa cernitur. Cum autem prope ætherem, sub aliqua stellarum aut errantium aut inerrantium (quas fixas vocant), exhalatio ejusmodi constiterit, ab illius stellæ motu concretionis **156** et inflammationis suæ causam habens, ([6] non enim sol duntaxat, sed et stella motu terram calefacientes, exhalationes ex ea vel ex aere potius attrahunt), tunc sane, tunc, inquam, earum stellarum quæ jam ante præsto sunt, aliqua crinita apparet.

7. Neque enim crinis ille stellarum qui apparet, ipsis inest stellis; sed cum infra ipsas sit, ad ipsas tamen apparet et cum ipsis in orbem versatur.

8. Cum igitur superius et prope ætherem sub aliqua stellarum coma seu crinis exstiterit, simul movetur cum illa, ipsa hujusmodi constitutioni causam præbente. Cum autem inferius et per se cometa constiterit [67], non amplius pari cum aliqua stellarum cursu fertur, sed tardius subsequi et a tergo relinqui videtur. Talis enim est mundi circa terram motus et conversio, ut æqualem cœlestibus [corporibus] motum non observet, sed nec æquabiliter ea comitetur, nec sphæræ speciem exquisite imitetur; quippe cum corpora terræ proxima non ita secundum naturam in orbem moveantur, sed tantum a cœlestium [corporum] motu juxta protrahantur.

9. Quanquam vero etiam **157** erraticæ stellæ violenter ab ortu in occasum moventur, motus tamen earum in orbem est, cum corporum terræ vicinorum motus non sit ejusmodi.

10. Porro vero cometarum constitutionem esse igneam id est indicio, quod si plures fuerint [68], et æstus et ventos designent. Cum enim calida et ignea exhalatio abundat, partim ipsi conflantur, partim ab ejuscemodi exhalatione siccior aer efficitur, humorque ille qui ex loco terræ vicino evaporat et subvehitur, dissipatur et dissolvitur, ut haud ita facile concrescat et in aquam commutetur.

[66] 1 Meteor. c. 7. [67] Ibid. [68] Ibid.

11. Quod autem non ita multi cometæ, nec ita crebro ut stellæ prosilientes, exsistunt; quodque etiam qui exsistunt, extra potius quam intra tropicos exsistunt: causam esse censent solis aliorumque planetarum motum: qui cum intra tropicos moveantur (hic enim signiferi circuli in quo motus planetarum perficitur, situs est), densiores et conglobatas exhalationes, quæ cometarum sunt materia, disgregant ut plurimum et extenuant [69].

12. Maxime autem in causa esse videtur, quod in istis partibus cometæ non oriuntur, quia fere in lactis regionem, **158** hoc est, in circulum Galaxiam maxima ejusmodi exhalationum pars excernitur, ibidemque collecta lucem eam quæ conspicitur efficit.

13. Quemadmodum enim stellæ quædam cum errantes [70], tum inerrantes, crinitæ, ut dictum est, videntur, cum infra ipsas densior exhalatio concrescit et inflammatur et cum ipsis simul convertitur: sic etiam in lacteo circulo res se habere videtur. Quod enim exhalatio ea, quæ circa unam quampiam stellam exsistit, crinis figuram efficit; idem etiam dum in iis stellis in quibus lac apparet simul fit, circulum hunc qui lacteus appellatur, efficere videtur. Quod igitur circa unam stellarum fieri potest, id etiam in universo cœlo fieri non est inconsentaneum. Si enim unius stellæ motus facit tale aliquid, non absurdum est existimare, quod omnium etiam [stellarum] motus idem præstare possit, ut exhalationem sibi subditam exsuscitent et inflamment et secum trahant.

14. Cæterum hoc potius fieri consentaneum est in ea cœli parte, in qua plures densæ et magnæ stellæ sunt. Itaque in Zodiaco exhalatio ejusmodi et concretio non manet, propterea **159** quod sol et cæteri planetæ qui per hunc moventur, ejusmodi concretionem disgregant et extenuant.

15. Quod autem lacteus circulus qui et ipse maximus est et obliquus ut Zodiacus, tropicos situ excedit, aliosque circulos non procul a polis attingit, et ex obliqua parte Zodiaci collocatur, ut ne in ipso planetæ moveantur, quodque præterea magnis et splendidis stellis est refertus, rationi consentaneum est arbitrari, cum ob situm, tum ob stellarum quæ in ipso sunt multitudinem et magnitudinem, eam exhalationem quæ congregatur et concrescit et inflammatur, lac in ipso efficere.

16. Hujus autem rei illud signum est, quod et ipsius circuli concretio amplior est, et lumen copiosius in altero semicirculo, qua parte duplam magnitudinem habere lacteus circulus conspicitur, ubi majores et densiores stellæ sunt.

17. Si igitur hoc in circulo lumen apparet, in quo multæ et magnæ stellæ sunt, et rursus ipsius

A ια'. Τοῦ δὲ μὴ γίνεσθαι πολλοὺς κομήτας μηδὲ πλειστάκις ὡς οἱ διᾴττοντες, ἀλλὰ καὶ τοὺς γινομένους ἐκτὸς τῶν τροπικῶν γίνεσθαι μᾶλλον ἤπερ ἐντὸς, αἰτίαν τιθέασι τὴν τοῦ ἡλίου καὶ τῶν ἄλλων πλανητῶν κίνησιν, οἳ μεταξὺ τῶν τροπικῶν κινούμενοι (τοιαύτη γὰρ ἡ τοῦ ζωδιακοῦ θέσις καθ' ὃν τῶν πλανητῶν ἡ κίνησις) διακρίνουσι τὰ πολλὰ καὶ λεπτύνουσι τὰς πυκνοτέρας καὶ πεπιλημένας ἀναθυμιάσεις, αἵ τινές εἰσιν ὕλη τῶν κομητῶν.

ιβ'. Μάλιστα δ' αἰτία δοκεῖ τοῦ μὴ γίνεσθαι κατὰ ταῦτα τὰ μέρη κομήτας, ὡς ἐπίπαν τὸ εἰς τὴν τοῦ γάλακτος χώραν, ἤγουν εἰς τὸν γαλαξίαν κύκλον, τὸ πλεῖστον τῶν τοιούτων ἀναθυμιάσεων ἀποκρίνεσθαι· κἀκεῖσε ἀθροιζόμενον, ποιεῖν (τὸ) φαινόμενον
B φῶς.

ιγ'. Ὥστε γὰρ τινες τῶν ἀστέρων ἢ τῶν πλανητῶν ἢ καὶ τῶν ἀπλανῶν φαίνονται κομῆται, καθάπερ εἴρηται, συνισταμένης ὑπ' αὐτοὺς ἀναθυμιάσεως πυκνοτέρας καὶ ἐξαπτομένης καὶ συμπεριφερομένης αὐτοῖς· οὕτω δοκεῖ κἀπὶ τοῦ γαλαξίου γίνεσθαι κύκλου. Ὁ γὰρ ἡ περὶ ἕνα τῶν ἀστέρων ἀναθυμίασις τοιαύτη γενομένη κομήτην ποιεῖ, τοῦτο περὶ τοὺς ἀστέρας ἅμα γινόμενον καθ' οὓς τὸ γάλα φαίνεται, τὸν καλούμενον γαλαξίαν κύκλον ἔοικεν ἀποτελεῖν. Τὸ τοίνυν περὶ ἕνα τῶν ἀστέρων γίνεσθαι πεφυκὸς οὐκ ἀπεικὸς γίνεσθαι καὶ περὶ τὸν ὅλον οὐρανόν. Εἰ γὰρ ἑνὸς ἀστέρος κίνησις ποιεῖ τι τοιοῦτον, οὐκ ἄτοπον ὑπολαβεῖν καὶ τὴν τῶν πάντων κίνησιν τὸ
C αὐτὸ δύνασθαι ποιεῖν ὡς ἐκριπίζειν τε καὶ ἐξάπτειν τὴν ὑπ' αὐτοὺς ἀναθυμίασιν καὶ συνεφέλκεσθαι.

ιδ'. Τὸ τοιοῦτον δὲ γίνεσθαι μᾶλλον εἰκὸς, καθ' ὃ μέρος τοῦ οὐρανοῦ πλεῖστοι καὶ πυκνοὶ καὶ μεγάλοι ἀστέρες εἰσί. Κατὰ μὲν οὖν τὸν ζωδιακὸν ἡ τοιαύτη ἀναθυμίασις καὶ σύστασις οὐ μένει· διότι κατὰ τοῦτον ὁ ἥλιος καὶ οἱ λοιποὶ κινούμενοι πλανῆτες διακρίνουσι τὴν τοιαύτην σύστασιν καὶ λεπτύνουσιν.

ιε'. Ὅτι δ' ὁ γαλαξίας κύκλος μέγιστος ὢν καὶ αὐτὸς καὶ λοξὸς ὥσπερ ὁ ζωδιακὸς, ὑπερβάλλει τῇ θέσει τοὺς τροπικοὺς, καί τινων ἑτέρων ἐφάπτεται κύκλων οὐ πόρρω τῶν πόλων ὄντων, καὶ κεῖται τοῦ ζωδιακοῦ ἐκ πλαγίων ὡς μὴ κατ' αὐτὸν κινεῖσθαι
D τοὺς πλάνητας, ὅτι τε πλήρης ὁ τόπος μεγάλων καὶ λαμπρῶν ἀστέρων, εὔλογον ὑπολαμβάνεται διά τε τὴν θέσιν καὶ τὸ τῶν κατ' αὐτὸν ἀστέρων πλῆθος καὶ μέγεθος ἀθροιζομένην τὴν ἀναθυμίασιν καὶ συνισταμένην καὶ ἐξαπτομένην ποιεῖν ἐν τούτῳ τὸ γάλα.

ιϛ'. Τούτου δ' ἂν εἴη σημεῖον τὸ καὶ αὐτοῦ τοῦ κύκλου τὴν σύστασιν πλείω εἶναι καὶ πλεῖον τὸ φῶς ἐν τῷ ἑτέρῳ ἡμικυκλίῳ καθ' ὃ διπλόην τινὰ ἔχων ὁ γαλαξίας ὁρᾶται, ἐν ᾧ μείζους καὶ πυκνότεροι ἀστέρες εἰσίν.

ιζ'. Εἰ τοίνυν ἐν τῷ κύκλῳ τούτῳ φαίνεται τὸ φῶς ἐν ᾧ πολλοὶ καὶ μεγάλοι ἀστέρες, καὶ αὐτοῦ δὲ τοῦ

[69] I Meteor. c. 7, 8. [70] Ibid. c. 8.

κύκλου πλέον πάλιν ὁρᾶται τὸ φῶς, ἐν ᾧ μέρει πλείους καὶ μείζους ἀστέρες· εὔλογον τοὺς ἀστέρας καὶ τὴν κίνησιν αὐτῶν τοῦ κατὰ τὸν γαλαξίαν πάθους αἴτια εἶναι οἴεσθαι· ἐπεὶ καὶ πάντων τῶν ἐν τῇ λεγομένῃ ἀπλανεῖ σφαίρᾳ κύκλων, ἐν τούτῳ μόνῳ τὰ μεταξὺ τοιούτων ἀστέρων πεπλήρωται. Κατὰ γὰρ τοὺς ἄλλους κύκλους φανερὰ διαλείμματα φαίνονται, καὶ τόποι πολλοὶ, ἀστέρων κενοί.

ιη'. Ἔστιν οὖν τὸ γάλα, ὡς οἷον ὁρίσασθαι, ἡ διὰ τὴν ἔκκρισιν γινομένη τοῦ μεγίστου κύκλου κόμη. Διὸ, καθὼς εἴρηται πρότερον, οὐ πολλοὶ οὐδὲ πολλάκις κομῆται γίνονται διὰ τὸ τὴν τοιαύτην σύστασιν ἀποκεκρίσθαι καὶ συνεχῶς ἀποκρίνεσθαι εἰς τοῦτον τὸν τόπον.

A circuli majus lumen in ea parte cernitur, in qua plures et majores stellæ reperiuntur; rationi consentaneum est arbitrari, a stellis et ipsarum motu lacteum circulum proficisci; quippe **160** cum ex omnibus circulis qui in stellarum fixarum orbe sunt, in hoc solo intermedia loca stellis ejusmodi repleta sint. In aliis enim circulis manifesta intervalla et multa loca stellis vacua cernuntur.

18. Lac igitur, ut ita definiam, is maximi circuli crinis est, qui propter excretionem efficitur [71]. Quæ etiam, ut ante dictum, causa est, ut nec multi, nec crebro fiant cometæ, quod hujuscemodi concretio secreta sit ac continenter in hunc locum secernatur.

—

SYNOPSIS CAPITIS XIV,

QUOD EST DE PLUVIA, GRANDINE, NIVE, RORE ET PRUINA.

1. *Hujus et duorum præcedentium capitum meteora diversas causas habent, cum materialem, tum efficientem.* — 2. *Ex vapore alias vel pluvia, vel grando, vel nix, alias ros et pruina pro locorum diversitate generatur.* — 3. *Quando et quomodo pluvia generetur.* — 4. *Humidum quod a sole evehitur iterum in terram decidit, si non eodem, aliis tamen annis, quod manifesto signo comprobatur.* — 5. *Mutatio ex aqua in aerem vapore, et postea ex aere in aquam nube mediante fit, ut quæ ambo aquæ* **161** *et aeris sint intermedia diverso respectu.* — 6. *Nebula quid et quot modis fiat et quid significet.* — 7. *Pluviæ generatio et species, psecas id est minuta pluvia et imber recensentur.* — 8. *Fiunt certis temporibus propter solis motum proprium.* — 9. *Sed et quotidie quædam ex humido, et quædam ex humore terræ admisto in vaporem fit mutatio propter solis motum quotidianum, ex cujus vaporis ea parte quæ in infima regione aeris subsistit, pruina et ros generatur, illa quidem hieme et frigidis in locis, hic vere potissimum et autumno, inque locis temperatis, utraque autem cœlo sereno et tranquillo, quorum etiam subsistentiæ in infima regione aeris signum proponitur, quod in montibus editioribus non generentur.* — 10. *Ut pruina et ros in infima, ita pluvia, grando et nix in media regione fiunt.* — 11. *Pluvia et ros propter eamdem causam fiunt ut et pruina atque nix; sed differunt tum hæc tum illa partim intentione et remissione, partim multitudine et paucitate.* — 12. *Sicut ros ad pluviam, ita pruina ad nivem se habet, et quid utraque sit et qua ex causa fiat utraque et quid utraque significet.* — 13. *Nubes quid sit, quid item nebula, et quot modis hæc fiat, quidque sit serenitas quæ et nubi et nebulæ opponitur.* — 14. *Pluvia quomodo fiat ex nube, et quæ eius differentiæ, quomodo item ros ex vapore fiat.* — 15. **162** *Quid nivem et in primis ejus candorem rigoremque efficiat, et quid ningor appelletur, et quomodo ex vapore pruina fiat, quidque drosopachne dicatur.* — 16. *Sicut pluviæ ros, et nivi pruina respondet, ita nihil quidem grandini, et quomodo grando fiat.* — 17. *Quid ἀντιπερίστασις, id est, mutuus adversus conatus (ut quidam vertunt), et quomodo fiat, quodque tam in frigido quam in calido locum habeat, ut experientia subterraneorum locorum et aquarum fontanarum testatur.* — 18. *Ἀντιπερίστασις etiam in superiore fit loco aeris, et sæpe vel pluviam vel grandinem causatur.* — 19. *Quando grando potius quam pluvia tantum fiat.* — 20. *Mutationum ejusmodi propius terram factarum quæ ratio et conditio.* — 21. *Cur grandes stillæ non cadant densæ.* — 22. *Grandines quibus anni temporibus magis, quibus minus generentur.* — 23. *Occupatio : qua de causa circa Arabiam et Æthiopiam crebriores et vehementiores pluviæ generentur.*

—

ΚΕΦΑΛ. ΙΔ'.

Περὶ ὄμβρου, χαλάζης, χιόνος, δρόσου καὶ πάχνης.

α'. Ὥσπερ τῶν προειρημένων ἁπάντων παθῶν αἴτιον ὑλικὸν ἡ ἀναθυμίασις ἐγνωρίζετο· οὕτω δὴ τῶν νῦν λεγομένων αἴτιον τοιοῦτον γινώσκεται ἡ ἀτμίς. Αἴτιον δὲ ποιητικὸν ἐκείνων μὲν ἡ τῶν οὐρανίων κίνησις, τούτων δὲ ἡ ψύξις.

β'. Ἡ γάρ τοι ἀτμὶς ἢ μετεωροτέρα γίνεται, ὑπὸ πλείονος ἀναφερομένη θερμότητος, ἢ μένει κάτω που τοῦ περιγείου ἀέρος διὰ τὴν βραχύτητα τοῦ ἀνάγοντος ταύτην θερμοῦ.

γ'. Ἄνω μὲν οὖν ἀνενεχθεῖσα καὶ ψυχθεῖσα, γίνεται ὄμβρος καὶ χάλαζα καὶ χιών· κάτω δὲ μείνασα

B

CAPUT XIV.

De pluvia, grandine, nive, rore et pruina.

1. Quemadmodum earum omnium quæ prius commemoratæ sunt affectionum, materialis causa esse exhalatio ostendebatur: ita earum de quibus nunc sermo est, ejuscemodi causa esse vapor intelligitur. Causa autem efficiens illarum quidem est motus corporum cœlestium; harum autem, refrigeratio.

2. **163** Vapor enim aut altius attollitur [72], cum a majore calore subvehitur; aut infra in aere terræ vicino ob caloris ipsum subvehentis brevitatem moratur.

3. Cum itaque sursum evectus et refrigeratus fuerit, imber et grando et nix efficitur. Cum autem

[71] I Meteor. c. 8. [72] Ibid. c. 9.

infra remanserit et refrigeratus fuerit, ros et pruina generatur. Quando enim a terra fit remotior, ut separetur quæ ipsum evexit calida et fumosa exhalatio, quique huic adest calor; dum illa quidem excernitur et subvehitur ad fomitem, hic autem ob loci frigiditatem exstinguitur; tunc vapor contracto frigore a caliditate desertus densatur, et in nubem ex aere concrescit, inque aquam mutatur et pluvia efficitur. Est vero vapor quidem ex aqua quæ extenuatur et rarefit; idem autem extenuatus et rarefactus, aer fit; aer porro incrassatus et condensatus, nubes efficitur; nubes denique cum in aquam mutatur, pluviam causatur.

4. Humidum ergo quod sol quotidie adducit et elevat, dum id calore suo in vaporem convertit, extenuat et discernit; hoc posteaquam in superiorem locum collectum est et propter frigus constitit atque concrevit, **164** rursus in aquam conversum ad terram defertur. Et quanquam non singulis annis tantumdem quantum evectum est decidat; statis tamen temporibus defertur et redditur omne humidum quod evectum est, id etiam quod propter tardiorem mutationem ibi moram fecit. Propterea etiam post annos quibus æstus major fuit, iterum pluvii exoriri solent; exhalatione nimirum humida, quæ nondum hactenus mutata fuit, ipsa quoque mutationem cum illa quæ evehitur, subeunte.

5. Mutatio igitur ex aqua in aerem mediante vapore fit. Vapor enim est aer crassior, qui aliquid etiam aquæ habet, et propterea aeris et aquæ est intermedium. At vero ex aere in aquam mutatio mediante nube fit. Ac quod vapor deorsum, hoc nubes sursum est. Ambo enim aeris et aquæ sunt intermedia.

6. Nebula autem [73] est nubis in aquam concretæ et mutatæ superfluitas. Quod enim in nubis mutatione in aquam relictum, hoc est, quod in nube sterile repertum fuerit, id denique nebula est. Fit autem etiam ex nube nebula, quando ita conglobari non potuit, ut in aquam mutata fuisset. Unde etiam nebula serenitatis **165** potius quam aquæ signum est [74]. Est enim quasi sterilis nubes, quæ non quidem in aquam mutatur, quia siccior, deorsum tamen cadit, quia frigidior.

7. Quando igitur in loco a terra remotiore coacervatus vapor frigus contraxerit, ut diximus, tunc pluvia generatur; quæ quidem si minutioribus partibus et non confertim, sed paulatim deciderit, quasi ex nube generaretur modo, psecas seu minuta pluvia vocatur. Sin autem partibus majoribus et confertius, quasi jamjam nubis mutatio in aquam sit facta, imber nominatur.

8. Solent autem hæc certis anni [75] temporibus fieri. Ejusmodi enim exhalationes et mutationes secundum proprios solis motus fiunt maxime, se-

A καὶ ψυχθεῖσα, γίνεται δρόσος καὶ πάχνη. Ὅταν μὲν (οὖν) γὰρ ἀπογειοτέρα γένηται χωριζομένη τῆς ἀναγούσης ταύτην θέρμης καὶ καπνώδους ἀναθυμιάσεως καὶ τῆς συνούσης ταύτῃ θερμότητος, τῆς μὲν ἐκκρινομένης καὶ ἀναφερομένης πρὸς τὸ ὑπέκκαυμα, τῆς δὲ σβεννυμένης διὰ τὴν τοῦ τόπου ψυχρότητα· τότε δὴ ψυχομένη ἡ ἀτμὶς διὰ τὴν ἀπόλειψιν τοῦ θερμοῦ, πυκνοῦται καὶ εἰς νέφος ἐξ ἀέρος συνίσταται, καὶ εἰς ὕδωρ μεταβάλλει, καὶ ὄμβρος γίνεται. Ἔστι δὲ ἡ μὲν ἀτμὶς ἐκ τοῦ ὕδατος λεπτυνομένου καὶ ἀραιουμένου· αὕτη δὲ λεπτυνθεῖσα καὶ ἀραιωθεῖσα, γίνεται ἀήρ· ὁ δ' ἀὴρ παχυνθεὶς τε καὶ πυκνωθεὶς, γίνεται νέφος· τὸ δὲ νέφος μεταβάλλον εἰς ὕδωρ, τὸν ὄμβρον ποιεῖ.

δ'. Ὃ τοίνυν ἀνάγει καὶ μετεωρίζει τοῦ ὑγροῦ ὁ
B ἥλιος καθεκάστην, ἀτμίζων τῇ θερμότητι καὶ λεπτύνων καὶ διακρίνων, τοῦτο συναθροισθὲν εἰς τὸν ἄνω τόπον καὶ διὰ ψυχρότητα συστὰν καὶ συγκριθὲν, πάλιν ὕδωρ γενόμενον, πρὸς τὴν γῆν καταφέρεται. Κἂν μὴ κατ' ἐνιαυτὸν δὲ ἴσον τῷ ἀναχθέντι κατενεχθῇ, ἀλλ' ἔν τισι τεταγμένοις χρόνοις καταφέρεται καὶ ἀποδίδοται πᾶν τὸ ἀναχθὲν ὑγρὸν, καὶ ὑστερῆσαν τῷ μὴ ταχέως μεταβαλεῖν. Διὸ καὶ μετὰ τὰ αὐχμηρὰ ἔτη φιλεῖ πάλιν ἔπομβρα γίνεσθαι, τῆς ἀμεταβλήτου μεινάσης ὑγρᾶς ἀναθυμιάσεως συμμεταβαλλούσης τῇ ἀναφερομένῃ.

ε'. Ἡ μὲν οὖν ἐξ ὕδατος εἰς ἀέρα μεταβολὴ διὰ
C μέσης ἀτμίδος γίνεται. Ἡ γὰρ ἀτμὶς παχύτερός ἐστιν ἀὴρ, ἔχων τι καὶ ὕδατος, καὶ διὰ τοῦτο ἀέρος τυγχάνει καὶ ὕδατος μεταξύ. Ἡ δ' ἐξ ἀέρος εἰς ὕδωρ μεταβολὴ διὰ μέσου γίνεται νέφους. Καὶ ὅπερ ἡ ἀτμὶς κάτω, τοῦτ' ἄνω τὸ νέφος. Καὶ ἄμφω γὰρ ἀέρος καὶ ὕδατος μεταξύ.

ς'. Ἡ δ' ὀμίχλη περίττωμα τῆς εἰς ὕδωρ τοῦ νέφους συγκρίσεώς ἐστι καὶ μεταβολῆς. Τὸ γὰρ ὑπολειφθὲν ἀπὸ τῆς νεφέλης ἐν τῇ εἰς ὕδωρ μεταβολῇ, τουτέστιν, ὅπερ ἐν τῇ νεφέλῃ ἄγονον εὑρέθῇ, μὴ δυνάμενον εἰς ὕδωρ μεταβαλεῖν, ὀμίχλη τολοιπόν ἐστι. Γίνεται δ' ὀμίχλη καὶ τὸ νέφος, ὅταν μὴ δυνηθῇ πιληθῆναι οὕτως, ὡς εἰς ὕδωρ μεταβαλεῖν. Ὅθεν ἡ ὀμίχλη καὶ σημεῖον μᾶλλον εὐδίας ἐστὶν ἤπερ ὕδατος. Νεφέλη γὰρ ὥσπερ ἄγονος ὑπάρχει μὴ μετα-
D βάλλουσα μὲν εἰς ὕδωρ ὡς ξηροτέρα, κάτω δὲ πίπτουσα πάλιν ὡς ψυχροτέρα.

ζ'. Ὅταν μὲν οὖν ἐν τῷ ἀπογειοτέρῳ τόπῳ συναθροισθεῖσα ἡ ἀτμὶς ψυχθῇ, καθὼς εἴρηται, τότε γίνεται ὄμβρος· ὃς εἰ μὲν κατὰ μικρὰ μόρια φέροιτο καὶ μὴ ἀθρόως, ἀλλὰ κατὰ μέρος, ὡς κατολίγον ἐκ τοῦ νέφους γεννώμενος, καλεῖται ψεκάς· εἰ δὲ κατὰ μείζω καὶ ἀθροώτερον, ὡς ἤδη γενομένης τῆς εἰς ὕδωρ τοῦ νέφους μεταβολῆς, ὀνομάζεται ὑετός.

η'. Φιλοῦσι δὲ ταῦτα γίνεσθαι κατὰ τὰς ἐνιαυσίας ὥρας. Αἱ γὰρ τοιαῦται ἀναθυμιάσεις καὶ μεταβολαὶ κατὰ τὰς ἰδίας κινήσεις τοῦ ἡλίου μάλιστα γίνονται,

[73] 1 Meteor. c. 9; De mundo c. 4. [74] 1 Meteor. c. 9. [75] Ibid.

καθ' ἃς κινήσεις καὶ αἱ ὧραι τοῦ ἔτους διαιροῦνται. A Τὸν γὰρ οἰκεῖον κύκλον ἀμείβων ὁ ἥλιος, τὰ μὲν διακρίνει τῶν ὑποκειμένων σωμάτων, πλησίον αὐτῶν γενόμενος (τά τε γὰρ ὕδατα λεπτύνει καὶ αὐτὴν τὴν γῆν) καὶ τὰς ἀναθυμιάσεις ποιεῖ· τὰ δὲ συγκρίνει πάλιν, ἀφιστάμενος πόῤῥω. Τότε γὰρ συγκρίνεται ἡ ὑγρὰ ἀναθυμίασις εἰς νέφη καὶ ὕδατα. Ὅθεν τῇ προσόδῳ τε καὶ ἀφόδῳ τῶν ἐναντίων παθῶν ὁ ἥλιος αἴτιος γίνεται, κινούμενος τὸν ζωδιακόν.

θ'. Γίνεται δὲ καὶ καθημερινή τις ἀπὸ τῆς περὶ γῆν ὑγρότητος εἰς ἀτμίδα μεταβολή· λαμβάνουσα καὶ αὕτη τὴν ἀρχὴν ἐκ τῆς καθημερινῆς ὑπὲρ γῆν τε καὶ ὑπὸ γῆν τοῦ ἡλίου κινήσεως κατὰ τὴν μετὰ τοῦ παντὸς συμπεριφοράν. Ἐκ δὴ ταύτης τῆς καθημερινῆς ἀτμίδος, ὅση ἂν μὴ ἰσχύσειεν ἐπιπολὺ μετεωρισθῆναι, διὰ τὴν B ἀσθένειαν τοῦ ἀνάγοντος ταύτην θερμοῦ, ἐγγὺς τῆς γῆς ψυχθεῖσα νύκτωρ (ψυχρότεραι γὰρ αἱ νύκτες) δρόσον καὶ πάχνην ἀποτελεῖ· πάχνην μὲν, ὅταν διὰ πολὺ ψῦχος ἡ ἀτμὶς αὕτη παγῇ πρὸ τοῦ εἰς ὕδωρ μεταβαλεῖν· δρόσον δὲ, ὅταν τῷ μὴ πάνυ ψυχρὸν εἶναι τὸ περιέχον ἡ ἀτμὶς εἰς ὕδωρ ἀλλοιωθῇ· μήθ' οὕτω θερμανθεῖσα ὥστε ξηρανθῆναι, μήθ' οὕτω ψυχθεῖσα ὥστε παγῆναι. Ὅθεν ἡ μὲν πάχνη χειμῶνος καὶ ἐν τοῖς χειμεριωτέροις γίνεται τόποις· ἡ δὲ δρόσος, ἔαρος μάλιστα καὶ φθινοπώρου, καὶ ἐν τόποις εὐκράτοις. Αἰθρίας δὲ καὶ νηνεμίας (καὶ) ἄμφω γίνονται. Μὴ οὔσης γὰρ αἰθρίας οὐκ ἂν ἡ ἀτμὶς ἀναφέροιτο· ξηρότητος γὰρ δεῖ πρὸς τὴν ἀναγωγὴν αὐτῆς καὶ λεπτότητος ἐν τῷ περιέχοντι, τουτέστιν, ἵνα μὴ τὸ περιέχον κά- C θυγρον ἐκ τῶν καταφερομένων ὄμβρων ᾖ καὶ παχύ. Τότε γὰρ ἡ ἀτμὶς ἀναχθῆναι οὐ δύναται. Οὔτε δ' ἀνέμου ὄντος συνίσταιτ' ἂν ἡ ἀτμὶς ὥστε παγῆναι ἢ εἰς ὕδωρ μεταβαλεῖν, ἀλλὰ σκίδναιτό τε καὶ διαφθείροιτο. Τεκμήριον δὲ (καὶ) τοῦ συνίστασθαι τήν τε πάχνην καὶ τὴν δρόσον μὴ πόῤῥω τῆς γῆς τὸ ἐπὶ τοῖς ὑψηλοτέροις ὄρεσι μηδετέραν αὐτῶν γίνεσθαι.

ι'. Πάχνη μὲν οὖν καὶ δρόσος ἐν τοῖς προσγειοτέροις συνίστανται τόποις· ὄμβρος δὲ καὶ χάλαζα, καὶ χιὼν, ἐν τοῖς ἀπογειοτέροις· ἔνθα μήθ' ὁ ἀὴρ ῥεῖ καὶ συμπεριφέρεται τῷ κύκλῳ κινουμένῳ σώματι, ὡς διὰ τὴν τοιαύτην ῥύσιν καὶ κίνησιν τὰς συστάσεις μὴ γίνεσθαι τῶν νεφῶν, μήτε τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων D αἱ ἀνακλάσεις τὸ ἔντονον ἔχουσιν, ὥστε μὴν τοῦ ἀέρος εἰς νέφη πίλησιν κωλύεσθαι τῇ θερμότητι. Ἐν δὴ τοῖς τοιούτοις τόποις τοῖς περὶ τὰ νέφη συνίστανται διὰ ψύξιν ὄμβρος, χιών τε καὶ χάλαζα.

ια'. Καὶ ὁ μὲν ὄμβρος διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν τῇ δρόσῳ γίνεται· ἡ χιὼν δὲ διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν τῇ πάχνῃ. Διαφέρει δ' ὄμβρος καὶ δρόσος, καὶ πάλιν χιὼν καὶ πάχνη, τῷ μᾶλλον καὶ ἧττον καὶ πλήθει καὶ ὀλιγότητι. Ὁ μὲν γὰρ ὄμβρος, πολύς· ἐκ πολλῆς γὰρ ἀτμίδος γίνεται ψυχομένης· καὶ ὁ τόπος ἐξ οὗ τε ἀναφέρεται καὶ εἰς ὃν ἀθροίζεται, πολύς· καὶ ὁ χρόνος ἐν ᾧ τε ἀναφέρεται καὶ ἐν ᾧ ψύχεται, πολύς.

A cundum quos etiam anni tempora dividuntur. Cum enim proprium circulum sol percurrit, alia ex subjectis corporibus quibus propior efficitur, discernit (quippe aquam extenuat ipsamque terram), et exhalationes efficit; alia autem a quibus discedit longius, constringit. Tunc enim humida exhalatio in nubes et aquas cogitur. Unde suo accessu et recessu sol contrariarum passionum causa est, dum movetur **166** in Zodiaco.

9. Fit autem etiam quotidiana quædam ex humore circa terram in vaporem mutatio; quæ ipsa etiam a quotidiano solis super et subter terram motu quem communem habet cum totius universi conversione, sumit initium. Hujus nimirum quotidiani vaporis quæ pars altius elevari propter calidi B ipsum adducentis infirmitatem non valuerit, ea cum prope terram refrigerata noctu fuerit (noctes enim frigidiores sunt), rorem et pruinam efficit. Pruinam quidem, cum propter ingens frigus vapor ille conglaciaverit [76]; rorem vero, cum propterea quod continens non adeo frigidum est, vapor in aquam alteratus fuerit; nimirum nec ita calefactus ut exsiccaretur, nec ita refrigeratus ut conglaciaret. Unde pruina quidem hieme et frigidis fit in locis; ros autem vere potissimum et autumno, inque temperatis locis. Ambo autem hæc sereno et tranquillo cœlo fiunt. Neque enim [77] cœlo non exsistente sereno vapor evehi potest. Siccitate enim et tenuitate [corporis] continentis opus C est ad elevationem ipsius; hoc est, ne continens ex decidentibus imbribus humidum crassumque sit. **167** Tunc enim sursum adduci vapor non potest. Neque vero vento exsistente consistere potest vapor, ut conglaciet aut in aquam mutetur, sed dissipatur et corrumpitur. Indicium autem est ejus quod et pruina et ros non procul a terra consistant, quia neutrum eorum in editioribus montibus generetur [78].

10. Quare pruina quidem et ros in locis terræ vicinioribus, at vero imber et grando et nix in locis a terra remotioribus consistunt; ubi neque aer fluit et cum corpore quod circulariter movetur, simul convertitur, uti propter ejusmodi fluxum et motum nubium concretiones non fiant; neque ra- D diorum solarium refractiones efficaciam eam habent, ut aeris in nubes conglobationem suo calore impedire queant. In ejusmodi scilicet locis quibus nubes continentur, per refrigerationem et pluvia et nix et grando consistunt.

11. Et pluvia quidem propter eamdem causam propter quam ros generatur; nix vero propter eamdem causam quam propter pruina [79]: differunt autem pluvia et ros, itemque rursus nix et pruina intentione et remissione itemque, multitudine et paucitate. Pluvia enim copiosa **168** est; ex copioso quippe vapore frigescente generatur; et locus etiam ex quo elevatur et in quem coacervatur amplus est;

[76] 1 Meteor. c. 10. [77] Ibid. [78] Ibid. [79] Ibid. c. 11.

A quin et tempus quo elevatur et quo frigescit, longum est. Ros vero exiguum quid est singulorum dierum, et ex loco est exiguo, celeremque generationem habet.

12. Quemadmodum autem ros ad pluviam, ita pruina ad nivem sese habet. Nix enim nubis jam consistentis est congelatio; pruina, vaporis congelatio. Utraque autem propter magnum frigus congelant; suntque vel horæ vel regionis frigidæ signa. Nisi enim frigus prævaleret [80], neque vapor, qui calorem a quo elevatus est in seipso habet, nec nubes congelasceret, quæ et ipsa tamen adhuc calorem habet ab eo reliquum, qui vaporem ex terra sustulit, ex quo nubes est. Prorsus autem nubes caloris est particeps. Hoc enim ni ita se haberet, non maneret sursum, sed ut nebula deorsum caderet.

B 13. Nubes quidem igitur est crassamentum vapidum convolutum aquæ generandæ vim habens. Nebula vero vapida exhalatio aquæ nequaquam genitrix, aere quidem densior, nube autem rarior, fitque vel ex nubis principio rarescente, **169** vel ex reliquiis. Adversaria autem his est serenitas, quæ nihil aliud est quam aer nubibus nebulaque per omnia vacuus.

14. Ex nube autem pluvia fit per expressionem ipsius magnopere incrassatæ; totque differentias habet, quot nubis habet compressio; quippe quæ si remissa fuerit, molles, sin vehemens, grossiores stirias dispergit. Atque hoc imber vocatur, contorta pluviæ stillicidia cum majuscula ipsa tum jugi tenore in terram cadentia. Ex vapore autem C ros generatur. Ros enim est humidum in serenitate per minutam concretionem decidens.

15. Nivem porro efficit nubis condensatæ et congelatæ suffriatio, quæ priusquam in aquam mutetur, contusa sit [81]. Et contusio quidem spumæ speciem exactumque candorem, congelatio autem, humoris qui inest, et nondum fusus est, cum nec etiam nubes rarefacta sit, rigorem efficit. Quod si cum impetu et confertim nix decidat, niphetos [ningor] nominatur. Quo modo autem ex nube nix, eodem ex vapore pruina generatur. Sed est etiam aliquid roris et pruinæ intermedium, quod drosopachnen dicunt, qui est ros semicongelatus, **170** quasi ros pruinosus.

D 16. Pluviæ proinde quidem in loco a terra remotiore concrescenti ros circa terram, nivi pruina quoad proportionem respondet. At vero quod grandini respondeat, circa terram nihil est. Neque enim ex nube in grandinem fit mutatio [82], sed primum fit pluvia, et propter antiperistasin congelat.

17. Est autem antiperistasis [quam alii coarctationem, alii compressionem undique circumtusam, alii mutuum adversum conatum vocant] transmutatio et transitio quædam ab ambientibus circa

Ὀλίγον δὲ καὶ ἐφήμερον ἡ δρόσος καὶ ἐξ ὀλίγου τόπου, καὶ ταχεῖα ἡ γένεσις αὐτοῦ.

ιβ'. Ὡς δὲ (ἡ) δρόσος πρὸς ὄμβρον, οὕτω πάχνη πρὸς χιόνα. Ἡ μὲν γὰρ χιὼν πῆξίς ἐστι νέφους ἤδη συνεστῶτος· ἡ δὲ πάχνη πῆξις ἀτμίδος. Καὶ ἄμφω δὲ διὰ μέγα πήγνυνται ψῦχος· καὶ σημεῖά ἐστιν ἢ ὥρας ἢ χώρας ψυχρᾶς. Εἰ μὴ γὰρ ἐπεκράτει τὸ ψῦχος, οὔτ' ἂν ἡ ἀτμὶς ἐπήγνυτο, τὸ ἀνάγον ταύτην θερμὸν ἔχουσα ἐν ἑαυτῇ, οὔτ' ἂν τὸ νέφος ἔχον ἔτι καὶ αὐτὸ θερμότητα τὴν ὑπολειφθεῖσαν τῆς μετεωρισάσης ἐκ τῆς γῆς τὴν ἀτμίδα, ἐξ ἧς ἀτμίδος τὸ νέφος. Πάντως δὲ τὸ νέφος μετέχει θερμότητος. Εἰ μὴ τοῦτο γάρ, οὐκ ἂν ἔμιμνεν ἄνω, ἀλλὰ καθάπερ ὀμίχλη κατέπιπτε κάτω.

ιγ'. Νέφος μὲν οὖν ἐστι πάχος ἀτμῶδες συνεστραμμένον γόνιμον ὕδατος, ὁμίχλη δὲ ἀτμώδης ἀναθυμίασις ἄγονος ὕδατος· ἀέρος μὲν πυκνοτέρα, νέφους δ' ἀραιοτέρα. Γίνεται δὲ ἤτοι ἐξ ἀραιώσεως ἀρχῆς νέφους, ἢ ἐξ ὑπολείμματος. Ἀντίπαλος δὲ τούτοις ἡ αἰθρία, μηδὲν ἕτερον οὖσα ἢ ἀὴρ ὡς ἐπίπαν ἀνέφελος καὶ ἀνόμιχλος.

ιδ'. Ἐκ μὲν οὖν τοῦ νέφους γίνεται ὄμβρος κατ' ἐκπιεσμὸν αὐτοῦ, εὖ μάλα πεπαχυμένου· διαφορὰς δ' ἴσχει τοσαύτας, ὅσας καὶ ἡ τοῦ νέφους θλῖψις. Ἠπία μὲν γὰρ οὖσα, μαλακὰς ψεκάδας διασπείρει, σφοδρὰ δέ, ψεκάδας ἁδράς. Καὶ τοῦτο κέκληται ὑετός, ὄμβρου συστρέμματα μεγάλα καὶ συνεχῆ φερόμενα ἐπὶ γῆς. Ἐκ δὲ τῆς ἀτμίδος γίνεται δρόσος. Δρόσος γάρ ἐστιν ὑγρὸν ἐν αἰθρίᾳ κατὰ λεπτὴν φερόμενον σύστασιν.

ιε'. Χιόνα δὲ ποιεῖ νέφους πεπυκνωμένου τε καὶ συμπεπηγμένου ἀπόθραυσις, ἀνακοπέντος πρὸ τῆς εἰς ὕδωρ μεταβολῆς. Ἐργάζεται δὲ ἡ μὲν κοπὴ τὸ ἀφρῶδες καὶ ἔκλευκον· ἡ σύμπηξις δὲ τοῦ ἐνόντος ὑγροῦ τὴν ψυχρότητα μήπω χυθέντος μήτε τοῦ νέφους ἠραιωμένου. Σφοδρὰ δὲ καὶ ἀθρόα καταφερομένη χιὼν νιφετὸς ὀνομάζεται. Ὃν δὲ τρόπον ἐκ τοῦ νέφους ἡ χιών, τὸν αὐτὸν ἐκ τῆς ἀτμίδος ἡ πάχνη. Ἔστι δὲ καί τι μεταξὺ δρόσου καὶ πάχνης, ὃ δροσοπάχνην φασίν, ἡμιπαγῆ δρόσον τυγχάνουσαν.

ιϛ'. Τῷ μὲν οὖν ὄμβρῳ ἐν τῷ ἀπογείῳ τόπῳ συνισταμένῳ ἡ δρόσος ἀνάλογον ἐν τῷ περὶ (τὴν) γῆν, τῇ δὲ χιόνι ἡ πάχνη. Οὐδὲν δὲ τὸ ἀναλογοῦν τῇ χαλάζῃ γίνεται περὶ (τὴν) γῆν. Οὐδὲ γὰρ ἐκ νέφους εἰς χάλαζαν ἡ μεταβολή, ἀλλ' ὄμβρος γίνεται πρότερον, καὶ δι' ἀντιπερίστασιν πήγνυται.

ιζ'. Ἀντιπερίστασις δέ ἐστι μετάστασις καὶ μεταχώρησις ἐκ τῶν κύκλῳ γινομένη περὶ τὸ μέσον· οἷον ὅταν περιωθούμενόν τι ὑπό τινος, αὐτὸ πάλιν τὸ προσεχὲς ὁμοίως ἀντιπεριωθῇ, κἀκεῖνο δὴ τὸ ἐχό-

[80] I Meteor. c. 11. [81] Ibid., De mundo cap. 4. [82] I Meteor. c. 12

A μενον καὶ οὕτως γίνηται τῶν τόπων ἀνταλλαγή· κἀντεῦθεν τῶν μὲν πέριξ τόπων ἀπόλειψις, πρὸς δὲ τὸν μέσον συνώθησις καὶ συνέλευσις. Τοῦτο γοῦν ἐστι (τὸ) γινόμενον κἀπὶ τοῦ θερμοῦ τε καὶ τοῦ ψυχροῦ. Ὅταν γὰρ ἐπικρατῇ τὸ θερμὸν, ἀπωθεῖ τὸ πλησιάζον αὐτῷ τοῦ ψυχροῦ· κἀκεῖνο πάλιν βιαζόμενον τὸ σύνεγγυς ἀπωθεῖ· καὶ οὕτως ἀντιμεθιστάμενον τὸ ψυχρὸν συνάγεται καὶ συσφίγγεται, καὶ δυναμικώτερον γίνεται. Τοῦτο δὲ πάσχει καὶ τὸ θερμὸν, ὁπόταν ἐπικρατῇ τὸ ψυχρόν. Διὸ καὶ χειμῶνος μὲν θερμότερά εἰσι τὰ ὑπὸ τὴν γῆν, καὶ αἱ πηγαὶ τῶν ὑδάτων θερμαίνονται, εἰς βάθος ἀπωθουμένης τῆς θέρμης ὑπὸ τῆς τοῦ περιέχοντος ψύξεως. Ἐν δὲ ταῖς ἀλέαις τοὔμπαλιν τὰ πηγαῖα ὕδατα ψύχεται, ψυχροτέρων γινομένων τῶν ὑπὸ γῆν διὰ τὴν τῆς περιεχούσης θερμότητος ἐπικράτειαν.

medium facta; exempli gratia, quando aliquid ab aliquo undequaque protrusum, vicissim ipsum eadem ratione continuum undique adversus se protrudit, et hoc id quod consequens est; et sic locorum fit permutatio, et ambientium quidem desertio, ad medium autem contrusio et coitio. Quod quidem fieri solet et in calido et in frigido. Cum enim dominatur calidum, propellit quidquid frigidi sibi vicinum est: et hoc vicissim dum vim patitur, propinquum repellit: atque ita frigidum dum contraria obsistentia habet, cogitur et constringitur, potentiusque efficitur. Quod idem etiam accidit **171** calido, cum frigidum dominatur. Quapropter etiam [83] hyeme subterranea loca calidiora sunt et fontes aquarum calefiunt, quia calor in inte- B riora a continentis [corporis] refrigeratione compellitur. Contra autem calidioribus tempestatibus aquæ fontanæ frigescunt, dum subterranea loca propter ambientis caloris dominium frigidiora efficiuntur.

ιη'. Τοῦτο γοῦν ὑποληπτέον κἂν τῷ ἄνω γίνεται τόπῳ. Ὅταν γὰρ τὸ περιέχον ὑπάρχῃ θερμὸν, τότε τὸ ψυχρὸν τὸ ἐν τοῖς νέφεσι κατισχόμενον, ἀντιπεριϊστάμενον ἔξωθεν ἔσω πρὸς βάθος διὰ τὴν κύκλῳ θερμότητα, ὁτὲ μὲν ταχέως ὕδωρ ἐκ τοῦ νέφους ποιεῖ· διὸ καὶ αἱ ψεκάδες ἐν ταῖς ἀλεειναῖς ἡμέραις μείζους, καὶ ὑετοὶ λάβροι καὶ ἐπειγμένοι, διὰ τὸ ἀθρόον τῆς μεταβολῆς. Ὅταν δ' ἔτι μᾶλλον ἀντιπεριστῇ ἐντὸς τὸ ψυχρὸν, ὡς πλεῖον ἐν τῷ βάθει γενέσθαι, συνελαυνόμενον εἰς τοῦτο ὑπὸ τῆς ἔξω θερμότητος, ἅμα τε τὴν εἰς ὕδωρ μεταβολὴν τοῦ νέφους ἐποίησε, καὶ εὐθὺς τῷ γενέσθαι, τὸ ὕδωρ ἔπηξε καὶ ἀπετέλεσε χάλαζαν.

18. Hoc scilicet etiam in superiore loco fieri existimandum est. Cum enim continens fuerit calidum, tum frigidum quod in nubibus coarctatur et per antiperistasin extrinsecus factam introrsum cogitur ad profunditatem circumdantis caloris gratia, interdum ex nube aquam celeriter efficit (unde etiam propter confertam et copiosam mutationem diebus calidis stillæ grandiores et imbres impetuosi et properati exoriuntur). Cum autem magis introrsum fuerit frigidum coactum per antiperistasin, ut in profunditatem magis resideat, ad eam nimirum ab exteriore calore compulsum, C tum simul et nubis mutationem in aquam fecit; et simul ac ea facta est, aquam in glaciem convertit, et grandinem effecit.

ιθ'. Συμβαίνει δὲ τοῦτο, ὅταν ὑπάρχῃ θᾶττων ἡ πῆξις τοῦ ὕδατος, ἢ ἡ ἐπὶ τὰ κάτω φορὰ αὐτοῦ· ἐπεὶ γὰρ ἥ τε καταφορὰ τοῦ ὕδατος ἐν χρόνῳ γίνεται, ἥ τε πῆξις ἐν χρόνῳ, ὅταν ἐλάττονι χρόνῳ τοῦ τῆς καταφορᾶς ἡ πῆξις γένηται, πήγνυται τὸ ὕδωρ, ἔτι ὂν ἄνω ἐν τῷ τόπῳ τοῦ νέφους.

19. Accidit autem hoc **172** cum celerior fuerit aquæ congelatio quam ejusdem deorsum delatio. Quoniam enim et aquæ delatio in tempore[84], et congelatio item in tempore fit; cum citius quam deferatur fit congelatio, conglaciat aqua adhuc in superiore parte nubis exsistens.

κ'. Ὅσῳ δ' ἂν ἐγγύτερον τῆς γῆς αἱ τοιαῦται γίνοιντο μεταβολαὶ, τοσούτῳ καὶ ἀθροώτεραι διὰ τὴν τοῦ τόπου θερμότητα, καὶ πολὺ μείζους αἱ ψεκάδες καὶ τὰ ὕδατα λαβρότερα, καὶ αἱ χάλαζαι μέγισται, καὶ οὐ στρογγύλαι τὸ σχῆμα διὰ τὸ βραχὺν φέρεσθαι τόπον καὶ μὴ τὰς αὐτῶν ἐξοχὰς ἐν τῷ πολλῷ διαστήματι περιθραύεσθαι τῆς καταφορᾶς, ὅπερ πάσχουσιν αἱ φερόμεναι πόῤῥωθεν.

20. Quanto propius autem terram ejusmodi mutationes contigerint, tanto etiam propter loci calorem copiosiores sunt, et multo majores stillæ et aquæ impetuosiores, et grandines maximæ, nec figura rotundæ; quia per breve feruntur spatium, nec earum extremitates longo delationis intervallo D in circuitu franguntur, quod illis accidit quæ eminus feruntur.

κα'. Οὐ πυκναὶ δὲ πίπτουσιν αἱ μεγάλαι ψεκάδες, διά τε τὸ ἐγγὺς γίνεσθαι τὴν τούτων μεταβολὴν, καὶ φθάνειν τὰς πρώτας καταφέρεσθαι πρὸ τῆς τῶν ἄλλων γενέσεως, καὶ διὰ τὸ μὴ διαιρεῖσθαι ταύτας ἐν (τῇ) καταφορᾷ· καθὼς αἱ ἀφ' ὕψους φερόμεναι διατέμνονται καὶ διαμερίζονται τῇ μακρᾷ καθόδῳ, καὶ σμικρυνόμεναι πυκνοῦνται.

21. Jam vero magnæ stillæ non cadunt densæ, et quia prope fit earum mutatio [85], et quia primæ prius deferuntur, quam aliæ generentur, et quia hæ in delatione non dividuntur: quemadmodum quæ ex alto feruntur, longo descensu dissecantur et dividuntur, et minutiores factæ densantur.

κβ'. Γίνονται δὲ αἱ χάλαζαι ἔαρος μὲν μάλιστα καὶ μετοπώρου· τῆς δ' ὀπώρας ὀλιγάκις, ἔτι δ' ἐπ' ἔλαττον τοῦ χειμῶνος, καὶ τότε ὅταν ἧτ-

22. Fiunt porro grandines vere quidem potissimum et sub finem autumni; raro autumno, et infrequentius hyeme; atque tum cum minus est

[83] 1 Meteor. c. 12. [84] Ibid. [85] Ibid.

frigoris: ac in universum fiunt in locis temperatioribus et 173 temporibus calidioribus[86], cujus causa est antiperistasis. Non autem crebro æstate fiunt, tametsi magis sit calida, ob humoris defectum qui vere copiosus est et ab hyeme remansit. Et vero etiam autumni finis jam humescit; fiuntque etiam autumno grandines maxime desinente, cum quod jam humor præsto sit, tum quod jam ante aer incaluerit, qui in aquam mutatur. Nam et hoc ex quadam parte ad refrigerationis celeritatem est utile. Quæ enim antea calefacta sunt[87], cum celerius tum vehementius refrigerantur.

23. Postremo[88] circa Arabiam et Æthiopiam æstate, non hyeme pluvias easque etiam vehementes et sæpe uno die fieri dicunt; causamque hujus rei ab antiperistasi reddunt, quæ inde exoritur, quod regio valde calida est. Et si enim in illis partibus æstas maxime sicca est; in aliis tamen locis pluviarum materia coacervatur, quæ dum ventis anniversariis ad montes illuc compellitur, consistit et has quas commemorant, pluvias generat.

A τον ἢ ψῦχος. Ὅλως δ' ἐν τοῖς εὐδιεινοτέροις γίνονται τόποις καὶ τοῖς ἀλεεινοτέροις καιροῖς διὰ τὸ τῆς ἀντιπεριστάσεως αἴτιον. Οὐ γίνονται δὲ πολλάκις τοῦ θέρους, καίτοι μᾶλλον ὄντος θερμοῦ, διὰ τὴν ἔνδειαν τῆς ὑγρότητος, ἥτις ἐν τῷ ἔαρι πολλή ἐστιν ἀπὸ τοῦ χειμῶνος μένουσα. Καὶ τὸ μετόπωρον δὲ ἤδη ὑγραίνεται. Γίνονται δὲ καὶ τῆς ὀπώρας χάλαζαι καὶ μᾶλλον ληγούσης, διὰ τὸ ἤδη τε ὑγρότητα εἶναι, καὶ διὰ τὸ προτεθερμάνθαι τὸν ἀέρα τὸν εἰς ὕδωρ μεταβάλλοντα. Συμβάλλεται γάρ πως καὶ τοῦτο πρὸς τὴν ταχυτῆτα τῆς ψύξεως. Τὰ γὰρ προθερμανθέντα ταχύτερόν τε καὶ ἰσχυρότερον ψύχεται.

κγ'. Λέγεται δὲ περὶ τὴν Ἀραβίαν καὶ Αἰθιοπίαν τοῦ θέρους, ἀλλ' οὐ τοῦ χειμῶνος τοὺς ὄμβρους γίνεσθαι, καὶ ταῦτα ῥαγδαίους καὶ τῆς αὐτῆς ἡμέρας B πολλάκις. Καὶ ἀποδίδοται καὶ τοῦ τοιούτου αἴτιον ἡ ἀντιπερίστασις, ἥτις γίνεται διὰ τὸ ἀλεεινὴν εἶναι τὴν χώραν ἰσχυρῶς. Εἰ δὲ τὸ θέρος ἐν ἐκείνοις τοῖς μέρεσι μάλιστα ξηρότατον, ἀλλ' ἐν ἄλλοις τόποις ἡ τῶν ὄμβρων ἀθροίζεται ὕλη, καὶ ὑπὸ τῶν ἐτησίων πνευμάτων εἰς τὰ ἐκεῖσε ὄρη ἀπωθουμένη συνίσταται, καὶ τοὺς ἱστορουμένους ὑετοὺς ἀπογεννᾷ.

SYNOPSIS CAPITIS XV,

QUOD EST DE FONTIBUS ET FLUVIIS.

174 1. *Removet causam non veram generationis fontium et fluviorum, et remotionem probat ac argumento defluentium ex nubibus aquarum declarat.* — 2. *Veras causas indicat, easque explicat, quæ eædem sunt cum causis aquarum superne descendentium.* — 3. *Occupatio.* — 4. *Comparationem instituit generationis aquarum supra et infra terram.* — 5. *Differentiam constituit fontium et scaturiginum.* — 6. *Plurimos et maximos fontes a montibus editioribus exordium habere pronuntiat, quibus etiam multæ scaturigines vicinæ sunt; quia nimirum montes ejusmodi cum aquam multam pluvialem in se recipiunt, tum copiosam ipsimet ex vaporibus in se generatis conficiunt.* — 7. *Quasi per porisma infert, fluvios qui ex stagnis oriri videntur, nihilominus a montibus habere exordia.* — 8. *Quibus a montibus perennes, et a quibus exigui temporis fluvii oriantur.* — 9. *Aliorum sententiam de origine fontium proponit, eamque primum disputandi gratia refutat.* — 10. *Eamdem ex vera animi sententia probat, et cum illa physicorum superiore commemorata sententia conciliat.*

CAPUT XV.

De fontibus et fluviis.

1. Non ut ex vase aliquo et antro copiosam aquam coacervatam habente e terra fontes sensim effluunt, ut quibusdam visum est. 175 Sunt enim[89] quidem cavernæ etiam aliquæ intra terram quæ aquas capiunt, e quibus hieme impletis aliqua fit aquæ emanatio: sed non est ista fontium causa. Neque enim[90] terra profecto tantæ aquæ conceptaculis sufficeret; ut neque nubes, siquidem et ipsæ in se haberent aquam omnem præexistentem quæ depluitura est; nec alia quidem pars deorsum ferretur, alia vero vicissim generaretur.

2. Quare potius quæ censentur causæ aquarum in terram decidentium (materialis enim causa vapor est; efficiens, refrigeratio); eædem ipsæ causæ erunt aquarum quæ ex terra redduntur. Quemadmodum enim supra terram evaporans aer in aquam mutatur, cum refrigeratur; sic etiam

C ΚΕΦΑΛ. ΙΕ'.

Περὶ πηγῶν καὶ ποταμῶν.

α'. Οὐχ ὡς ἐξ ἀγγείου τινὸς καὶ κοιλίας ἠθροισμένον ἀθρόον ὕδωρ ἐχούσης τῆς γῆς ἀποῤῥέουσιν αἱ πηγαὶ κατ' ὀλίγον, ὥς τισιν ἔδοξεν. Εἰσὶ (μὲν γὰρ) καί τινες κοιλότητες ἔνδον τῆς γῆς ὑδάτων χωρητικαὶ, ἀφ' ὧν πληρωθεισῶν τοῦ χειμῶνος ἀπόῤῥυσίς τις ὕδατος γίνεται. Ἀλλ' οὐ τοῦτ' ἂν εἴη τῶν πηγῶν αἴτιον. Οὐδὲ γὰρ ἐξήρκει πάντως ἡ γῆ ταῖς τοῦ τοσούτου ὕδατος ὑποδοχαῖς, ὥσπερ οὐδὲ τὰ νέφη· εἴπερ ἦν καὶ αὐτὰ προϋπάρχον ἔχοντα τὸ ὑετισθησόμενον ὕδωρ ἠθροισμένον ἅπαν ἐν ἑαυτοῖς· ἀλλὰ μὴ τὸ μὲν καταφέρεται, τὸ δ' αὖθις ἐγίνετο.

β'. Ὥστε μᾶλλον ἅπερ αἴτια τῶν εἰς γῆν κατα- D φερομένων ὑδάτων κρίνεται (ὑλικὸν μὲν γὰρ αἴτιον αὐτῶν ἡ ἀτμίς· ποιητικὸν δ' ἡ ψύξις), ταῦτ' ἂν εἴη καὶ τῶν ἐκ γῆς ἀναδιδομένων ὑδάτων αἴτια τὰ αὐτά. Ὥσπερ γὰρ ὑπὲρ γῆν ὁ ἀτμίζων ἀὴρ εἰς ὕδωρ μεταβάλλει ψυχόμενος· οὕτως ὑποληπτέον καὶ ὑπὸ

[86] 1 Meteor. c. 12. [87] Ibid. [88] Ibid. [89] Ibid. c. 13. [90] Ibid.

γῆν ἐκ τῶν ἐν γῇ ἀτμίδων γεννᾶσθαι ὕδωρ διὰ τὴν A ἐνοῦσαν τῇ γῇ ψυχρότητα.

γ'. Δέχεται μὲν γὰρ ἡ καὶ γῆ καὶ τὸ ἐκ τῶν ὄμβρων καταφερόμενον εἰς αὐτὴν ὕδωρ, καὶ στέγει τοῦτο ἐν ἑαυτῇ. Δύναται δὲ ἕτερον γεννᾷν συνεχῶς ἐν τοῖς πρὸς τοῦτο ἐπιτηδείοις τόποις αὐτῆς.

δ'. Ὥσπερ οὖν ἐν τῷ ὑπὲρ γῆν τόπῳ κατὰ μικρὰ συνιστάμεναι πρῶτον αἱ ῥανίδες, ἔπειτ' ἀλλήλαις μιγνύμεναι, τὸ τελευταῖον μετὰ πλήθους κατάγονται, ποταμόν τινα ἄνωθεν ῥέοντα ποιοῦσαι· τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ ὑπὸ γῆν, ἐκ μικρῶν ῥανίδων, ὥσπερ ἱδρούσης τῆς γῆς, συλλείβεται πρῶτον τὸ ὕδωρ, τό τε κατ' αὐτῆς δῦνον ὑπὸ τῶν ὄμβρων, καὶ τὸ γεννώμενον ἐν αὐτῇ· καὶ οἷον εἰς ἕν τι πηδώσης τῆς γῆς, B αἱ πηγαὶ γίνονται καὶ αἱ κρῆναι.

ε'. Αἱ πηγαὶ μὲν οὖν ἀρχαὶ τυγχάνουσι ποταμῶν· αἱ δὲ κρῆναι μικραὶ πηγαί εἰσι, μὴ δυναμένης αὐτῶν ἑκάστης ποτάμιον καθ' αὑτὴν ῥεῦμα προαγαγεῖν.

ϛ'. Οἱ πλεῖστοι δὲ καὶ μέγιστοι τῶν ποταμῶν ἀπὸ τῶν ὑψηλοτάτων ῥέουσιν ὀρῶν. Ὄρεσι δὲ γειτνιῶσι καὶ αἱ πλεῖσται κρῆναι, καὶ ἐξ ὀρῶν ἀποῤῥέουσιν. Ἐν γὰρ τοῖς πεδίοις ὀλίγαι (κρῆναι) παντελῶς εἰσι (καὶ) πηγαὶ καὶ ῥύσεις ὑδάτων χωρὶς τῶν ποταμίων· ἃ ῥεῖ μὲν διὰ τῶν πεδίων, ἔχει δὲ τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τῶν ὀρῶν. Τὰ γὰρ ὀρεινὰ καὶ ὑψηλὰ χωρία ὡς σπογγιαί τινες ἐπικρεμάμεναι τῶν χθαμαλῶν κατὰ μικρὰ μὲν, πολλαχῇ δὲ διαπηδῶσι, καὶ ἀποδιδόασιν ὅπερ ἐν ἑαυτοῖς ἀπὸ τῶν ὄμβρων ὕδωρ δεχόμενα C φυλάττει διὰ πυκνότητα. Ἔτι τε καὶ τὴν δι' αὐτῶν ἀνιοῦσαν ἐκ βάθους ἀτμίδα ψύχει τὰ τοιαῦτα χωρία καὶ μεταβάλλει εἰς ὕδωρ, ὡς καὶ τοῦτο γινόμενον ἀποῤῥεῖν ἐξ αὐτῶν· οὐ μὴν μόνον τὸ ἐκ τῶν ὄμβρων προενυπάρχον αὐτοῖς.

ζ'. Ὥστε καὶ ὅσοι τῶν ποταμῶν ἐξ ἑλῶν φαίνονται ῥέοντες, ἐκ τῶν ὑψηλοτέρων τόπων ἔχουσι τὰς πρώτας ἀρχάς. Ἐκεῖθεν γὰρ συλλειβόμενον τὸ ὕδωρ καὶ συῤῥέον καὶ ὑπονομεῦον τὰ ἕλη, ἐκ τούτων ὡς ἐκ πηγῶν ἀναδίδοται.

η'. Εἰ μὲν οὖν τὰ ἐπικείμενα ὄρη μέγιστά τε εἴη καὶ πυκνὰ καὶ ψυχρὰ, ῥέουσι καὶ οἱ ἐντεῦθεν ποταμοὶ ἀένναον. Οἱ γὰρ τοιοῦτοι τόποι πλεῖστον ὕδωρ καὶ δέχονται καὶ στέγουσι καὶ ποιοῦσι. Ὅσοις δὲ τῶν ποταμῶν καὶ ἐπικρεμάμεναι τῶν ὀρῶν συστάσεις D μικραί εἰσιν, ἢ σομφαὶ καὶ λιθώδεις καὶ ἀργιλώδεις, εἴτουν λευκαὶ καὶ οἷον τιτανώδεις, οἱ τοιοῦτοι ποταμοὶ, πρὶν ἐπελθεῖν τοὺς χειμερινοὺς ὄμβρους, τὸ ὕδωρ προαπολείπουσιν.

θ'. Εἰ δὲ ταῦθ' οὕτως ἔχει, πῶς ἂν δόξειεν εὔλογον ἐκ τῆς θαλάσσης ἄρχεσθαι τὰς πηγὰς, ὡς τοῦ θαλασσίου ὕδατος διηθουμένου καὶ διυλιζομένου διὰ τῆς γῆς, καὶ οὕτω γλυκαινομένου καὶ ἀναδιδομένου, καθὼς οὐκ ὀλίγοι πεφυσιολογήκασι; μᾶλλον γὰρ ἂν, εἰ τοῦτ' ἦν, ἐκ τῶν κοιλοτέρων τόπων, ἀλλ' οὐκ ἐκ τῶν ὑψηλοτέρων ἔῤῥεον αἱ πηγαὶ κατὰ τὸ εἰκός.

infra terram ex vaporibus, qui sunt in ipsa, aquam fieri existimandum est propter frigus quod terræ inest.

3. Nam terra quidem etiam aquam ex pluviis delatam recipit, sinuque suo tegit. Sed et aliam in locis ad hoc idoneis continenter generare potest.

4. Quemadmodum ergo in loco qui supra terram est, guttæ primum minutatim coagmentatæ, deinde inter se commistæ, tandem in copia deferuntur fluvium **176** aliquem superne fluentem efficientes; eodem sane etiam modo infra terram ex parvis guttis quasi sudaret terra stillat primum aqua cum quæ ipsam a pluviis subit, tum quæ inibi generatur; adeoque veluti consiliret terra in unum, fontes et scaturigines oriuntur.

5. Fontes proinde quidem fluviorum sunt principia; scaturigines autem, exigui fontes sunt; cum quælibet earum fluvialem decursum per se producere nequeat.

6. Porro plurimi et maximi fluvii ex altissimis fluunt montibus. Sed et plurimæ scaturigines montibus vicinæ sunt, et ex montibus defluunt. In planitie enim certe paucæ sunt (scaturigines et) fontes et fluxus aquarum, exceptis fluvialibus quæ per plana quidem decurrunt, sed originem habent a montibus. Quippe montana et edita loca veluti spongiæ quædam humilibus impendentes pauxillatim quidem, sed multis ex partibus rumpuntur, et aquam reddunt quam in se ex pluviis collectam asservant densitatis suæ causa. Quin et amplius ex suamet profunditate ascendentem vaporem refrigerant ejusmodi loca, et in aquam mutant; ut et hæc cum fit ex ipsis **177** effluat; nec ea tantum quæ ex pluviis inibi jam ante exsistit.

7. Quare omnes fluvii qui ex stagnis fluere videntur, ex locis editioribus sua prima habent exordia. Cum enim illinc aqua destillet et confluat et per cuniculos stagna subeat, ex his quasi ex fontibus editur.

8. Quod si igitur montes incumbentes, maximi sunt et densi et frigidi, etiam fluvii inde fluunt perenniter. Quippe ejusmodi loca plurimum aquæ et recipiunt et tegunt et faciunt [91]. Quibus autem fluviis impendentes montium constitutiones sunt exiguæ, aut inanes, et lapidosæ et argillosæ, sive albæ et veluti gypsatæ; ejusmodi fluvii prius aqua deficiunt, quam hibernæ pluviæ superveniant.

9. Quod si vero hæc ita se habent, quomodo rationi consentaneum est fontes ex mari principium habere, quasi aqua marina percolaretur et defæcaretur per terram, atque ita dulcesceret et restitueretur, quemadmodum non pauci physici disseruerunt? Nam si hoc ita esset, ex locis magis cavis, et non ex editioribus fontes fluere consentaneum videri queat.

[91] 1 Meteor. c. 14.

10. Atqui vero et hoc si alia ratione explicetur, A principiis **178** fontium convenire videtur. Cum enim terra pertusa et cuniculosa sit et aliquas quasi venas habeat; necessario ipsa universa ex mari aquam per divisionem et derivationem accipit; humore ex proximis mari partibus ad remotiores transeunte, et hinc vaporum copiam terræ præbente; qui dum elevantur et refrigerantur, ut ante dictum est, multum aquæ generabitur.

ι'. Ἄλλως δὲ δοκεῖ καὶ τοῦτο ταῖς ἀρχαῖς συμβάλλεσθαι τῶν πηγῶν. Διάτρητος οὖσα ἡ γῆ καὶ ὑπόνομος, καὶ ὥσπερ τινὰς ἔχουσα φλέβας, ἀναγκαίως ἐκ τῆς θαλάσσης δέχεται τὸ ὕδωρ πᾶσα κατὰ διάδοσιν, ἐκ τῶν ἔγγιστα τῇ θαλάσσῃ μερῶν τῆς γῆς διαβαίνοντος τοῦ ὑγροῦ καὶ πρὸς τὰ πορρωτέρω. κἀντεῦθεν ἀτμῶν ἀφθονίαν τῇ γῇ παρέχοντος· ὧν ἀναφερομένων καὶ ψυχομένων, ὡς προείρηται, γένεσις ὕδατος ἔσται πολλοῦ.

SYNOPSIS CAPITIS XVI,

QUOD EST DE MARI.

1. *Variæ divisiones aquarum. —2. Mare non est manu elaboratum, sed sponte naturæ suæ ortum, non tamen effluidum. — 3. Occupatio. — 4. Mare a partibus altioribus ad caviores fluit, non tamen in aliud receptaculum effluit, ac proinde aqua stagnans censetur. — 5. Mare non est aqua fontana, quia non est effluidum. — 6. Mare est aqua collectitia, non tamen ex fluminibus. Alias enim potius fontana et effluida esset. — 7. Mare non est æternum, ut neque mundus, quemadmodum putavit Aristoteles; sed cum mundo per creationem Dei cœpit, ut tradunt sacræ Litteræ et fide percipitur. — 8. Locus maris, etiam elementi aquæ est locus. Qua de causa etiam ad ipsum omnia alia feruntur flumina. — 9. Salsedinis et amaritudinis maris causæ sunt, tum illius* **179** *statio, tum evaporatio, quemadmodum simili declaratur. — 10. Quod mare neque majus neque minus fiat. — 11. Cur mare neque dulcius neque salsius efficiatur, adeoque eamdem fere semper cum quantitatem tum qualitatem servet. — 12. Ut ipsum mare, sic et ejus qualitas, salsedo et amaritudo cœpit; ubi etiam exponitur, quomodo accipiendum quod Deus in creatione dixit, Fiat firmamentum in medio aquarum, et dividat inter aquas et aquas. — 13. Ratiocinatio a posteriori, qua colligit ut nunc a calore solari facta subtilioris aquæ discretio causa sit salsedinis et amaritudinis marinæ, ita priorem mari hujus qualitatis causam fuisse, primam omnium a firmamento factam discretionem: quia sol cum firmamento, et firmamentum cum sole, physicorum omnium consensu sit ejusdem naturæ.*

CAPUT XVI.

De mari.

B 1. Aquarum [22] quæ circa terram et in terra sunt, aliæ fluitantes, aliæ stagnantes sunt. Et fluitantes quidem omnes ex fontibus aliquibus suæ fluxionis habent principia, sive sponte sua ortæ sint, ut fluviales, sive manu productæ, ut quæ per canales educuntur. Porro aquarum stagnantium aliæ sunt fontanæ, aliæ collectitiæ. Et harum simul aliæ sunt manu productæ, aliæ a seipsis ortæ. Fontanæ quidem manu productæ sunt puteales. **180** Fodiuntur enim putei et ad aquarum circum fluentium exceptionem comprehensionemque comparantur. At aquarum stagnantium fontanæ a seipsis ortæ, quæ exiguos fontes et locorum cavitates obtinent, effluere et dilabi non possunt. C Aquarum autem collectitiarum, quæ aut ex pluviis aut ex amnium affluxu sunt, aliæ habent ab arte præparata receptacula, aliæ ad cavitates in terra coacervantur, quæ etiam multitudine et paucitate differunt. Et siquidem multitudine sunt præditæ, stagna vocantur: sin autem sunt exiguæ, paludes seu lacunæ vocantur.

ΚΕΦΑΛ. ΙϚ'.

Περὶ θαλάσσης.

α'. Τῶν περὶ γῆν καὶ ἐπὶ γῆς ὑδάτων τὰ μὲν ῥυτά ἐστι, τὰ δὲ στάσιμα. Καὶ τὰ μὲν ῥυτὰ πάντα ἔκ τινων ἔχει πηγῶν τῆς ῥύσεως τὰς ἀρχὰς, κἂν αὐτοφυῆ, καθὰ τὰ ποτάμια, κἂν χειρόκμητα, καθὰ τὰ δ' ὀχετῶν ἐξαγόμενα. Τῶν δὲ στασίμων ὑδάτων τὰ μὲν ἔστι πηγαῖα, τὰ δὲ συλλογιμαῖα· καὶ τούτων ὁμοῦ τὰ μὲν χειρόκμητα, τὰ δ' αὐτοφυῆ. Χειρόκμητα μὲν πηγαῖα τὰ φρεατιαῖα· τὰ φρέατα γὰρ ὀρύσσεται καὶ κατασκευάζεται πρὸς τὴν τῶν περιεχομένων ὑδάτων συναγωγήν· αὐτοφυῆ δὲ πηγαῖα τῶν στασίμων ὅσα μικρὰς ἔχοντα πηγὰς καὶ τόπων κοιλότητας, οὐ δύναται ἀποῤῥεῖν. Τῶν δὲ συλλογιμαίων ὑδάτων ἢ ἐξ ὑετῶν ὄντων, ἢ ἐκ γενομένης ἐπιῤῥοῆς ποταμῶν, τὰ μὲν δεξαμενὰς ἔχει κατασκευαστὰς ὑπὸ τέχνης· τὰ δὲ πρὸς τὰς ἐπὶ (τῆς) γῆς κοιλότητας συναθροίζεται, ἃ καὶ διαφέρει πλήθει καὶ ὀλιγότητι. Καὶ πλῆθος μὲν ἔχοντα καλοῦνται λίμναι· ὀλίγα δ' ὄντα, λέγοντα τέλματα.

2. Quæ cum ita se habeant, quod mare sit manu factum et elaboratum, nulla ratione nititur. Cum autem a seipso sit ortum, aut effluidum erit aut stagnans. Et effluidum quidem non est. Quo enim efflueret? Sed ex multis qui Hyrcanum et Caspium mare circumiverunt, quæ nulla ex parte sibi invicem conjuncta videntur, nemo horum ullum effluidum deprehendit.

β'. Τούτων οὕτως ἐχόντων χειρόκμητον μὲν εἶναι τὴν θάλασσαν οὐδένα λόγον ἔχει· αὐτοφυὴς δ' οὖσα ἢ ἀπόῤῥυτος ἔσται ἢ στάσιμος. Καὶ ἀπόῤῥυτος μὲν οὐκ ἔστι· ποῦ γὰρ ἂν ποιήσαιτο τὴν ἀπόῤῥοιαν; ἀλλὰ καὶ πολλοὶ τὴν Ὑρκανίαν θάλασσαν καὶ τὴν Κασπίαν περιοδεύσαντες, αἵτινες οὐδὲ ἐφάνησαν ἀλλήλαις συνάπτουσαι κατ' οὐδὲν, οὐδεὶς οὐδεμίαν τούτων εὗρεν ἀπόῤῥυτον.

[22] 2 Meteor. c. 1.

γ'. Φαίνεται δ' ἡ θάλασσα ῥέουσα κατὰ τοὺς στενοὺς τόπους, ὧν ἑκατέρωσε πλατεῖα θάλασσά ἐστιν. Ὅπου γὰρ ἂν ἐκ πλατέος πελάγους εἰς στενὸν ἡ θάλασσα συνάγεται ὑπὸ τῆς περιεχούσης τὸ πέλαγος γῆς ὑψηλοτέρας οὔσης, κατὰ τοῦτο φαίνεται καὶ μεταῤῥέουσα ἄλλοτ' ἐπ' ἄλλο μέρος διὰ τὸ ταλαντεύεσθαι τὸ ὕδωρ δεῦρο κἀκεῖσε πολλάκις. Ὁ γίνεται μὲν καὶ ἐν τῇ ἀναπεπταμένῃ θαλάσσῃ· ἄδηλον δέ ἐστι, τῷ μὴ εἶναι τὴν αὐτῆς ἑκατέρωσε γῆν πλησίον, παρ' ἣν ἀμείβουσα ἡ μετάῤῥυσις ταύτης γνωρίζοιτ' ἄν.

δ'. Ῥεῖ δ' ἡ θάλασσα καὶ ἀπὸ τῶν ὑψηλοτέρων αὐτῆς ἐπὶ τὰ κοιλότερα διὰ τὸ πλῆθος τῶν εἰς τὰ ὑψηλότερα ταύτης ἐμβαλλόντων ποταμῶν· πέφυκε γὰρ τὸ ὕδωρ ἐκ τῶν ὑψηλοτέρων τόπων εἰς τὰ κοῖλα καταφέρεσθαί τε καὶ ῥεῖν. Ἔστι δὲ καὶ κἀν τῇ θαλάσσῃ τὰ μὲν αὐτῆς ὑψηλότερα, τὰ δὲ κοιλότερα. Ὅπως δ' ἂν ἡ θάλασσα ῥῇ, πάλιν ἐφ' ἑαυτὴν ἔχει τὸ ῥεῦμα, καὶ οὐ πρὸς ἄλλο δοχεῖον ἐμβάλλει, καθάπερ οἱ ποταμοὶ πρὸς αὐτήν. Διὰ τοῦτο καὶ στάσιμόν ἐστι τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης, ἀλλ' οὐκ ἀπόῤῥυτον.

ε'. Στάσιμον δ' ὂν ἢ πηγαῖον ἢ συλλογιμαῖον εἴη ἄν. Ἀλλ' ἐπείπερ ἦν πηγαῖον, ἦν ἂν καὶ ἀπόῤῥυτον. Πηγαῖον γὰρ ὕδωρ αὐτοφυὲς στάσιμον ὀλίγον εὑρίσκεται. Οὐδὲ γὰρ τὸ ἀπὸ μείζονος πηγῆς τὴν ἀρχὴν ἔχον δύναται στάσιμον εἶναι. Διὰ τοῦτο καὶ ὅσαι τῶν λιμνῶν ἐκ πηγῶν ἔχουσι τὰς ἀρχὰς, αἱ μὲν φανερὰς ἀποῤῥύσεις ποιοῦνται, αἱ δὲ δι' ὑπονόμων ἱστοροῦνται πρὸς θάλασσαν ἀποῤῥεῖν· καθὼς καὶ ἡ ὑπὸ τὸ ὄρος τὸν Καύκασον λίμνη, ἣν (οἱ) ἐκεῖσε θάλασσαν καλοῦσι διὰ τὸ μέγεθος· αὕτη γὰρ πολλῶν ποταμῶν ἐμβαλλόντων εἰς αὐτὴν καὶ μεγάλων οὐκ ἔχουσα φανερὸν ἔκρουν, ἐκδίδωσιν ὑπὸ γῆν κατὰ Κοραξοὺς περὶ τὰ καλούμενα βαθέα τοῦ Πόντου. Ὅθεν καὶ πόῤῥω τῆς γῆς περὶ τριακόσια στάδια σχεδὸν ἀναδίδωσι πότιμον ὕδωρ ἐπὶ τόπον πολύν.

ς'. Ἐπεὶ τοίνυν τὸ τῆς θαλάσσης ὕδωρ στάσιμον ὂν οὐκ ἔστι πηγαῖον, ὡς δείκνυται, λείπεται εἶναι συλλογιμαῖον. Οὐκ ἂν δ' εἴη συλλογιμαῖον ἐκ τῶν εἰσρεόντων ἐν αὐτῇ ποταμῶν, κἂν πολλοὶ ὦσι καὶ μέγιστοι. Τούτου γὰρ ὄντος ἦν ἂν πάλαι ποτὲ τῶν καιρῶν ὀλιγώτερον τὸ τῆς θαλάσσης ὕδωρ, καὶ ἀεὶ ἐπληθύετο. Μᾶλλον δ' ἦν ἂν ἔχον ἐκ πηγῶν τὰς ἀρχὰς ἤπερ ἐκ ποταμῶν· καὶ οὕτω πάλιν ἀπόῤῥυτον ἦν.

ζ'. Οἱ μὲν οὖν τῇ ἀνθρωπίνῃ σοφίᾳ καὶ τὴν θάλασσαν ἄναρχον, ὥσπερ δὴ καὶ τὸν κόσμον ὅλον ἑτοίμως ἔχουσιν ἀποφαίνεσθαι· ὅσοι δὲ τὴν γνῶσιν ἔσχον ὑπὸ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὑφηγήσεως, ὄντως οὔτε τὴν θάλασσαν, οὔτε τὸν ἄλλον κόσμον ἄναρχον ἐδιδάχθησαν, ἀλλ' ἀκηκόασιν· *Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν·* καὶ πάλιν· *Γεννηθήτω στερέωμα, καὶ τὸ ὑποκάτω τοῦ στερεώματος ὕδωρ συναχθήτω εἰς μίαν*

[93] 1 Meteor. c. 13. [94] Gen. i, 1.

3. Videtur autem mare fluere circa loca angusta, quorum ex utraque parte amplum mare est. Ubi enim ex amplo pelago in angustum cogitur mare a terra **181** continente pelagus cum altior sit, ob id fluere et alias in aliam partem refluere deprehenditur, propterea quod ibi aqua sæpius ultro citroque libretur. Quod fit quidem etiam in alto mari; evidens autem non est, quod utrinque ipsum ambiens terra prope non sit, ad quam alluens reciprocationem manifestam haberet.

4. Fluit autem mare etiam ab altioribus suis ad magis cavernosa, propter fluminum multitudinem quæ in altiora ipsius influunt. Quippe aqua ex altioribus locis in cava deferri et fluere consuevit; suntque etiam in mari partes aliæ altiores, caviores aliæ. Quomodocunque autem mare fluat, in seipsum refluit, nec in aliud receptaculum influit, quemadmodum in ipsum fluvii. Qua de causa etiam stagnans est maris aqua, non effluida.

5. Atqui cum stagnans sit, aut fontana erit aut collectitia. Sed siquidem fontana esset, utique et effluida esset. Quippe fontanarum aquarum sponte suæ naturæ ortarum, paucæ stagnantes reperiuntur. Neque enim quæ a majore fonte principium habet, stagnans esse potest. Quapropter etiam quotquot lacus ex fontibus habent principia, ii vel **182** manifestos faciunt effluxus, vel per cuniculos memorantur ad mare defluere. Quemadmodum etiam lacus [93] sub monte Caucaso, quem accolæ propter magnitudinem mare vocant. Hic enim multa et magna flumina in se influentia recipiens, nec manifestum effluxum habens, terram subit et demum juxta Coraxos circa vocata bathea, id est, profunda ponti acceptas evomit aquas. Unde etiam procul a terra ad trecenta fere stadia multis in locis aquam potulentam emittit.

6. Quoniam igitur aqua maris cum stagnans sit, non est fontana, ut ostenditur: eam esse collectitiam relinquitur. Non fuerit autem collectitia ex fluminibus ipsum ingredientibus, tametsi multa sint et maxima. Hoc enim si esset, priscis temporibus aqua maris minor fuisset, semperque multiplicaretur. Quin potius ex fontibus haberet principia, quam ex fluminibus: et ita denuo effluida esset.

7. Qui itaque humana sapientia sapientes sunt, et mare principii expers, quemadmodum sane etiam totum mundum prompte enuntiare possunt. Qui autem ex Spiritus sancti institutione notitiam adepti sunt, hi revera neque mare, neque cæterum **183** mundum principii expertem edocti sunt, sed audiverunt: «In principio fecit Deus cœlum et terram [94].» Et rursus: Fiat firmamentum, et aqua quæ infra firmamentum est in unam congeriem colliga-

tur [95], (hoc est, simul sit et per se), et conspiciatur arida. Hoc enim quod est in unam congeriem, non notat illud, in uno loco. Nam videsis divina iterum vox multitudines aquarum vocavit maria.

8. Quemadmodum igitur aliorum elementorum unicuique proprium locum conditor, sic et aquæ separavit. Videtur autem etiam physicis locus is quem mare continet, non esse maris locus, sed aquæ simpliciter [96]. Unde etiam omnia flumina ad mare, ut ad proprium locum feruntur. Nam fluxus in caviorem partem secundum naturam aquæ inest, et mare locum terræ cavissimum occupat.

9. Salsedinem porro et amaritudinem quam habet, ex eo quod consistit [97], et quod adeo a sole evaporat, habere videtur. Nam stante ipso id quidem quod est tenuius sol extrahit; quod autem crassius est, relinquit; quod sane cum quædam veluti superfluitas aquæ sit, salsum et amarum est. Quemadmodum enim in **184** corporibus animalium potulento humido cibo ingresso amarum et salsum redditur id superfluitatum genus quod in vesicam colligitur; quia a nativo calore animalium quod potabile est attrahitur [98], inque carnes et reliquam corporis substantiam ut convenit distribuitur; sic etiam in aqua fieri existimandum est. Cum enim universa dulcis sit, quia quod ipsius potabile est per exhalationem a solari calore excernitur, id quod relinquitur, et quasi quædam universæ est superfluitas, et salsum et amarum est.

10. Jam vero etiamsi multum aquæ singulis diebus in mare influit [99], nihilo tamen majus inde mare efficitur. Omnis enim aqua in ipsum influens cum in immensam amplitudinem dissipetur, cito nobisque non animadvertentibus exsiccatur. Neque vero iterum mare deprehenditur minus, tametsi multæ quotidie ex ipso exhalationes ascendant; propterea quod aqua, quæ ex mari evaporavit, vicissim infertur, cum per ingredientia in ipsum flumina, tum per pluviam quæ in ipsum decidit. Et ut uno verbo dicam, quod marinæ aquæ moles non augetur, in causa est ascendentium vaporum **185** copia; quod autem contra non minuitur, in causa est aqua exstrinsecus ingrediens.

11. Eapropter neque dulcius ab extrinsecus adveniente aqua, neque vicissim ab exhalationibus salsius et amarius mare redditur; sed fere semper eamdem et quantitatem et qualitatem aquæ retinet.

12. Proinde qui mare principii expers faciunt, hi etiam consequenter qualitatem ejus principio carere dicunt. Qui autem ex sacra Scriptura maris generationem didicerunt, hi etiam qualitatis istius principium sciunt, spiritualia simul et naturalia dogmata sequentes. Quia enim Dei jussu disseparata est a firmamento aqua terram circumtegens, illa

A *συναγωγὴν* · τουτέστιν, Ὁμοῦ γενέσθω καὶ καθ' αὑτὸ, καὶ ὀφθήτω ἡ ξηρά. Τὸ γὰρ *εἰς μίαν συναγωγὴν* οὐ δηλοῖ τὸ *ἐν ἑνὶ τόπῳ*. Ἰδοὺ γὰρ ἡ θεία πάλιν φωνὴ τὰ συστήματα τῶν ὑδάτων ἐκάλεσε θαλάσσας.

η'. Ὥσπερ τοίνυν τῶν ἄλλων στοιχείων ἑκάστῳ τόπον ἴδιον ἀφώρισεν ὁ δημιουργὸς, οὕτω δὴ καὶ τῷ ὕδατι. Δοκεῖ δὲ καὶ τοῖς φυσικοῖς ὃν κατέχει τόπον ἡ θάλασσα, μὴ εἶναι θαλάσσης τόπον, ἀλλ' ἁπλῶς ὕδατος. Ὅθεν καὶ πάντες οἱ ποταμοὶ πρὸς τὴν θάλασσαν, ὡς πρὸς οἰκεῖον φέρονται τόπον. Εἴς τε γὰρ τὸ κοιλότερον ἡ ῥύσις κατὰ φύσιν τῷ ὕδατι, καὶ ἡ θάλασσα τὸν κοιλότατον τόπον κατέχει τῆς γῆς.

θ'. Τὴν ἁλμυρότητα δὲ καὶ τὴν πικρίαν ἣν ἔχει B ἡ θάλασσα, ἐκ τοῦ ἵστασθαι καὶ διόλου ἀτμίζειν ὑπὸ τοῦ ἡλίου ἔχειν δοκεῖ. Ἱσταμένης γὰρ αὐτῆς, τὸ μὲν λεπτότερον ἀνιμᾶται ὁ ἥλιος, τὸ δὲ παχύτερον καταλείπει · ὅπερ οἷον περίττωμα ὂν ὕδατος, ἁλμυρόν ἐστι καὶ πικρόν. Ὡς γὰρ ἐν τοῖς τῶν ζώων σώμασι ποτίμου τῆς ὑγρᾶς εἰσελθούσης τροφῆς πικρὸν καὶ ἁλμυρὸν γίνεται τὸ συλλεγόμενον εἰς τὴν κύστιν περίττωμα, διὰ τὸ ὑπὸ τῆς ἐμφύτου τοῖς ζώοις θερμότητος τὸ πότιμον ἕλκεσθαι καὶ εἰς τὰς σάρκας καὶ τὴν λοιπὴν οὐσίαν τοῦ σώματος ἀναδίδοσθαι καθὼς πέφυκεν· οὕτως ὑποληπτέον κἀπὶ τοῦ ὕδατος γίνεσθαι. Γλυκέος γὰρ ὄντος τοῦ ἀθρόου τῷ τὸ πότιμον αὐτοῦ διὰ τῆς ἀναθυμιάσεως τῆς ἡλιακῆς θερμότητος ἀποκρίνεσθαι, τὸ καταλει- C πόμενον καὶ ὥσπερ περίττωμα τοῦ παντὸς ὂν ἁλμυρόν ἐστι καὶ πικρόν.

ι'. Πολλοῦ δὲ πλήθους ὕδατος ἑκάστης ἡμέρας ἐμβάλλοντος εἰς τὴν θάλασσαν, οὐδὲν πλείων ἡ θάλασσα γίνεται. Πᾶν γὰρ τὸ εἰς αὐτὴν ἐμβάλλον, εἰς ἀχανὲς πλάτος σκιδνάμενον, ταχύ τε καὶ ἀδήλως ἀναξηραίνεται. Οὔτε δὲ πάλιν ἡ θάλασσα ἐλάττων φαίνεται πολλῆς καθεκάστην γινομένης τῆς ἀναθυμιάσεως ἐξ αὐτῆς, ὅτι τὸ ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἀτμίσαν ὕδωρ αὖθις ἀντεισάγεται διά τε τῶν εἰσρεόντων εἰς αὐτὴν ποταμῶν, καὶ τοῦ καταφερομένου ὑετοῦ πρὸς αὐτήν. Καὶ ἁπλῶς τοῦ μὲν μὴ πληθύειν τὸν ὄγκον τοῦ ταύτης ὕδατος αἴτιον τὸ πλῆθος τῶν ἀναφερομένων ἀτμῶν, τοῦ δὲ μὴ ἐλαττοῦσθαι πάλιν αἴτιον τὸ ἔξωθεν εἰσερχόμενον D ὕδωρ.

ια'. Διὰ ταῦτα καὶ οὔτε γλυκυτέρα ὑπὸ τοῦ ἔξωθεν ὕδατος ἡ θάλασσα, οὔτ' αὖθις ἁλμυροτέρα καὶ πικροτέρα ὑπὸ τῶν ἀναθυμιάσεων γίνεται, ἀλλ' ὡς ἐπίπαν τὸ αὐτὸ ποσόν τε καὶ ποιὸν φυλάσσει τοῦ ὕδατος.

ιβ'. Οἱ μὲν οὖν ἄναρχον ποιοῦντες τὴν θάλασσαν ἄναρχον ἀκολούθως καὶ τὴν αὐτῆς εἶναι ποιότητα λέγουσιν · οἱ δὲ τὴν τῆς θαλάσσης γένεσιν παρὰ τῆς θείας μεμυημένοι Γραφῆς, οἴδασι καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς ταύτης ποιότητος, πνευματικοῖς ὁμοῦ καὶ φυσικοῖς ἑπόμενοι δόγμασιν· ἐπεὶ γὰρ Θεοῦ κελεύσει διακεχώρισται τὸ περικαλύπτον τὴν γῆν ὕδωρ

[95] Gen. I, 9. [96] 2 Meteor. c. 2. [97] Ibid. c. 3. [98] Ibid. c. 2. [99] Ibid.

A ὑπὸ τοῦ στερεώματος, οὐχ ὡς ἔτυχε γέγονεν ὁ διαχωρισμὸς, ἀλλὰ κατὰ τὸ προσῆκον, ὅσον μὲν λεπτότερον καὶ ἀεροειδέστερον καὶ κουφότερον τοῦ παντὸς διακριθὲν, ἄνω τέτακται· τὸ δὲ παχύτερον καὶ γεωδέστερον καὶ βαρύτερον ὑπολείπει κάτω· καθὼς καὶ νῦν ὁρᾶται γινόμενον ὑπὸ τοῦτο τοῦ ἡλίου διακρινόμενον. Ὃ γὰρ νῦν ὁ ἥλιος ποιεῖ κατὰ βραχὺ, τότ' ἐσάπαξ ἐπεποιήκει τὸ στερέωμα. Τὸ δὴ τοιοῦτον ὕδωρ τὸ παχὺ καὶ βαρὺ καὶ γεῶδες ἀπετέλεσε τὰς θαλάσσας θείῳ νεύματι συναχθὲν εἰς τὰς πρότερον μὲν οὐκ οὔσας ὑποδοχὰς, ὕστερον δὲ γενομένας ἐν τῷ γίνεσθαι τοῦ ὕδατος τὴν συναγωγήν. Ὅθεν οὐδὲ τὸ ἐν μέσῳ τοῦ ὕδατος γενέσθαι τὸ στερέωμα καὶ διαχωρίζειν ἀνὰ μέσον ὕδατος καὶ ὕδατος δηλωτικὸν ἂν εἴη τοῦ κατ' ἰσομοιρίαν ποσότητος ἐκτελεσθῆναι τὸν τοῦ ὕδατος διαχωρισμόν, ὥστε καὶ τὸ ὑποκάτω τοῦ στερεώματος B ἐναπειλημμένον ὕδωρ τοσοῦτον εἶναι ὅσον δὴ ἐπάνω, κἀντεῦθεν τὴν μεταξὺ τῆς γῆς καὶ τοῦ στερεώματος χώραν ἅπασαν πεπληρῶσθαι ὑδάτων, καὶ ὕστερον ἐλθεῖν πρὸς τὴν νῦν οὖσαν κατάστασιν τῇ τῶν ὑδάτων πρὸς τὸν οἰκεῖον τόπον συναγωγῇ. Τῆς γὰρ ὅλης γῆς ἐλάχιστον ἐχούσης λόγον (ἐῶ γὰρ εἰπεῖν μηδένα κατὰ τοὺς φυσικοὺς) πρὸς τὴν σφαῖραν τοῦ στερεώματος, ὁποῖαι δὴ κοιλότητες ταύτης ἐπινοηθεῖεν ἄν, ὅλως ἱκαναὶ πρὸς τὴν τῶν τοσούτων ὑδάτων ὑποδοχήν. Ἀλλὰ τὸ μὲν ἐν μέσῳ τοῦ ὕδατος γίνεσθαι τὸ στερέωμα, ὑποληπτέον ἂν εἴη σημαίνειν τὸ ἁπλῶς ὕδατος μεταξὺ δεδημιουργῆσθαι τὸ σῶμα τοῦ στερεώματος· τὸ δὲ διαχωρίζειν ἀνὰ C μέσον ὕδατος καὶ ὕδατος τὸ ἀπολαβεῖν καὶ ἀνενεγκεῖν καὶ φέρειν ἄνω πᾶν ὁπωσοῦν τὸ λεπτόν· τὸ πάντη δὲ γεωδέστατον καὶ οἷον εἰπεῖν τὴν τρύγα καὶ ὑποστάθμην καὶ ἁλμυρίδα τοῦ ὕδατος καταλιπεῖν κάτω καὶ μεσιτεύειν μὲν ὕδατι καὶ ὕδατι· πλὴν τὸ ἐπάνω τοῦ στερεώματος ὕδωρ ἀπειροπληθὲς εἶναι πρὸς τὸ ὑποκάτω τοῦ στερεώματος καὶ ὑπὲρ πάντα λόγον σχεδόν.

ιγ'. Εἰ δὴ τοίνυν ἡ ὑπὸ τῆς ἡλιακῆς θερμότητος γινομένη τοῦ λεπτοτέρου διάκρισις ὕδατος αἰτία δοκεῖ τῆς ἁλμυρότητος τῇ θαλάσσῃ καὶ τῆς πικρότητος, διὰ τὸ μετουσίᾳ πυρώδους δυνάμεως τοῖς χυμοῖς φυσιολογεῖσθαι τῶν τοιούτων ποιοτήτων τὴν D γένεσιν (ὅσον γὰρ οὐ δεδυνῆσθαι τὸ θερμὸν ἐν τῇ διακρίσει πρὸς ἑαυτὸ ἐπισπάσασθαι, τοιοῦτον ἁλμυρόπικρον γίνεσθαι, ὡς τὴν τέφραν, κἂν τοῖς ζώοις τὸν ἱδρῶτα καὶ τὰ λοιπὰ περιττώματα)· εἴη ἂν αἰτία προτέρα τῇ θαλάσσῃ τῆς οἰκείας ποιότητος ἡ ὑπὸ τοῦ στερεώματος γενομένη πρώτη τοιαύτη διάκρισις. Τῆς αὐτῆς γὰρ τῷ ἡλίῳ καὶ τὸ στερέωμα φύσεως παρὰ πάντων ὁμολογεῖται τῶν φυσικῶν, ὅσοι τε πέμπτον σῶμα τὸ αἰθέριον λέγουσι, καὶ ὅσοι πᾶν τὸ ὑπὸ τὴν αἴσθησιν ἐκ τῶν τεσσάρων στοιχείων συντεθειμένον γινώσκουσι, κἀντεῦθεν καὶ τὴν ὅλην ὑπὲρ σελήνην ἐγκόσμιον δημιουργίαν ἐκ τῶν στοιχειακῶν ἀκροτήτων ἐπικρατοῦντος τοῦ εἰλικρινεστέρου πυρὸς ἀποφαίνονται.

[1] Gen. I, 6.

sane dissparatio non temere et casu, sed ut conveniebat, facta est; ita ut, quæ quidem tenuior, et aeri similior leviorque de universa erat, per secretionem sursum constituta, crassior vero et terræ vicinior graviorque, inferius relicta fuerit; quemadmodum etiam nunc fieri conspicitur, cum a sole secernitur. Quod enim nunc brevi temporis spatio sol facit, tunc simul et semel firmamentum fecerat. Hujusmodi scilicet aqua crassa et gravis et terrestris **186** constituit maria, cum divino nutu in conceptacula quæ prius quidem non erant, sed postea cum aquarum collectione facta fuerunt, collecta est [1]. Unde neque ipsum in medio aquæ firmamentum factum esse, et dividere inter aquam et aquam, hoc significaverit, quod aquæ dissparatio secundum quantitatis æquabilitatem perfecta fuerit, ut aqua infra firmamentum relicta sit tanta, quanta est ea quæ supra firmamentum, utque hinc quæ inter terram et firmamentum intervenit regio, aquis fuerit universa impleta, et postea ad hunc statum interveniente aquarum in locum peculiarem collectione pervenerit. Cum enim universa terra minimam habeat rationem (nolo enim dicere nullam secundum physicos) ad firmamenti sphæram, qualesnam hujus cavitates, quæ omnino ad tantarum aquarum receptionem sufficerent, excogitari possent? Sed in medio aquæ factum esse firmamentum significare existimandum est, inter simpliciter aquam conditum esse firmamenti corpus, ipsum vero dividere inter aquam et aquam, denotare nihil aliud quam suscepisse et sustulisse et sursum evehere **187** quidquid leve fuit; ac terræ vicinissimum, et, ut ita dicam, fæcem et sedimentum, et aquæ salsilaginem inferius reliquisse, et inter aquam et aquam intervenire medium; aquam tamen quæ est supra firmamentum infinitæ esse multitudinis, si conferatur cum ea quæ est infra firmamentum, et omnem fere proportionem superare.

13. Quod si igitur a calore solari facta tenuioris aquæ discretio, videtur esse causa mari salsedinis et amaritudinis, propterea quod igneæ facultatis præsentia in physica docetur naturalis causa generationis, ejusmodi qualitatum in humoribus (quod enim calor in discretione non potuerit ad se attrahere, id salsamarum fieri, ut cinerem et sudorem in animalibus, cæterasque superfluitates), fuerit utique mari causa prior suæ qualitatis ea quæ primæ a firmamento facta est discretio. Nam omnes physici hoc fatentur, quod firmamentum cum sole ejusdem sit naturæ: cum ii qui ætherium quintum corpus dicunt, tum ii qui quidquid sub sensum cadit, ex quatuor elementis compositum agnoscunt, et hinc etiam universam quæ supra lunam est mundanam **188** structuram ex sincerissimis et defæcatissimis elementis sinceriore igne prædominante ortam esse pronuntiant.

SYNOPSIS CAPITIS XVII.

QUOD EST DE VENTIS ET RELIQUIS FLATIBUS.

1. Dividit exhalationem in vapidam et fumidam, quarum utraque ab alterius suæ qualitatis excellentia ita nuncupatur; et illa quidem aquarum pluentium; hæc, ventorum et flatuum materialis causa est. — 2. Ut non omnis aqua fluens, fluvius, sic nec omnis flatus, ventus est; adeoque flatus latius patet quam ventus. — 3. Superante exhalatione vapida, pluviosi; dominante fumida, ventosi et squalidi anni exoriuntur. — 4. Alias in tota aliqua regione vel pluviarum copia, vel venti et squalores exoriuntur, quia partes illius eamdem ad solem habent dispositionem; alias vero tantum in parte quapiam illius, quia exhalationes non in eadem semper regione manent, sed interdum ex una migrant in aliam a flatibus aliquibus propulsæ. — 5. Infert et concludit ex superioribus, materiam ventorum esse exhalationem calidam et siccam, et per occupationem docet, ventos tamen non videri calidos, quia aerem multo frigido vapore plenum commoveant, quod etiam exemplo declarat desumpto a flatu oris **189** *humani. — 6. Modum exponit, quo venti super et infra terram ex calida et sicca exhalatione oriantur, modo nimirum spissationis et condensationis et coalitionis; perinde ut aqua ex vapore super et infra terram generatur. — 7. Ventorum quidem materia est exhalatio calida et sicca, sed non impermista et inconfusa, id est, pura et sincera, quod arguit ventorum in aere quiescente prope terram generatio. — 8. Comparationem aquarum super et infra terram concretionis cum ventorum concretione, quin et ipsorum fluviorum ventorumque instituit. — 9. Ventos non ex sola pure et sincere calida siccaque exhalatione generali ab ipsorum motu obliquo etiam ostendit. — 10. Ventos duodecim a quatuor mundi plagis flantes numerat. — 11. Ventorum respectu Græciæ in qua fuit auctor, qualitates et varios effectus commemorat, quorum alii sunt sereni, alii humidi, alii nivales, alii æstuosi, alii cælum nubibus stipant, alii fulgura afferunt, alii grandines causantur. — 12. Docet qui venti ἐκνεφίαι, hoc est, procellæ et venti procellosi fiant. — 13. Explicat qui venti sibi invicem sint contrarii, eosque in specie enumerat, quod membrum ut et sequens ex diagrammate optime intelligitur. — 14. Adhuc specialius declarat qui venti orientales, qui occidentales, qui septentrionales, qui meridionales sint. —15. Ventos in fortiores et imbecilliores* **190** *pro locorum diversitate dividit. — 16. Alias etiam ventorum species, apogæos, encolpias, typhonicos, ecnephias, exhydrias enumerat. —17. Ventos a linea motus sui in euthypnoos et anacampsipnoos, partitur. — 18. Ostendit qui venti etesiæ et ornithiæ dicantur. — 19. Violentos flatus, catægidem, thyellam, lælapem, strobilum, terræ anaphysema seu aspirationem describit.*

CAPUT XVII.

De ventis et reliquis flatibus.

1. Cum [a] duplex sit exhalatio, alia vapida et humida, alia fumida et sicca; neutra harum absque altera reperitur, sed et ambæ simul sunt; ex eo vero quod præ altero abundat, totum nuncupatur. Exhalatio igitur quæ plus humidi participat, pluentis aquæ est principium; quæ autem plus sicci habet, ea principium et causa et materia ventorum reliquorumque flatuum agnoscitur.

2. Quemadmodum autem non omnis quomodocunque fluens aqua fluvius dicitur, sed ea demum quæ pro principio fluxus fontem habet, sic neque omnis flatus, ventus dicitur; sed qui pro principio fluxus sui quasi fontem habet; nam aspirationes ex terra, flatus quidem sunt, quia flant; venti tamen non sunt.

3. **191** Quando igitur vapida exhalatio abundat, tunc etiam pluviosi anni; quando autem sicca et fumida, tunc etiam ventosi et squalidi exoriri consueverunt.

4. Interdum ergo evenit, ut simul per amplam et continuam regionem aut pluviarum oriatur abundantia, aut venti et squalores; interdum vero etiam per partes hoc accidit. Nam sæpe regio circumquaque adjacens pluvias accipit, cum pars illius aliqua squalida relinquatur; aut etiam contra cum regio in circuitu squalida sit, pars quædam illius abundantiam pluviarum habere deprehenditur. Et causa quidem fuerit, quod plerumque eadem affectio ad majorem regionem penetrat, quia partes terræ sibi invicem vicinæ consimilem ad

ΚΕΦΑΛ. ΙΖ'.

Περὶ ἀνέμων καὶ τῶν λοιπῶν πνευμάτων.

α'. Διττῆς οὔσης τῆς ἀναθυμιάσεως, τῆς μὲν ἀτμιδώδους καὶ ὑγρᾶς, τῆς δὲ καπνώδους καὶ ξηρᾶς, οὐδετέρα τούτων χωρὶς τῆς ἑτέρας εὑρίσκεται, ἀλλ' ὁμοῦ μὲν καὶ ἄμφω, ἐκ δὲ τοῦ πλεονάζοντος καλεῖται τὸ ὅλον. Ἡ μὲν οὖν ὑγροῦ πλέον μετέχουσα ἀναθυμίασις ἀρχὴ τοῦ ὑομένου ὕδατός ἐστιν· ἡ δὲ τὸ ξηρὸν ἔχουσα πλέον ἀρχὴ καὶ αἰτία καὶ ὕλη τῶν ἀνέμων καὶ τῶν λοιπῶν πνευμάτων γινώσκεται.

β'. Ὥσπερ δ' οὐ πᾶν τὸ ὁπωσοῦν ῥέον ὕδωρ λέγεται ποταμὸς, ἀλλὰ τὸ ἀρχὴν ῥύσεως ἔχον πηγήν· οὕτως οὐδὲ πᾶν πνεῦμα λέγεται ἄνεμος, ἀλλὰ τὸ ἔχον ἀρχὴν τῆς ἑαυτοῦ ῥύσεως, οἷον πηγήν· τὰ γὰρ ἐκ τῆς γῆς ἀναφυσήματα πνεύματα μέν εἰσιν, ἐπειδὴ πνέουσιν· ἄνεμοι δ' οὐκ εἰσίν.

γ'. Ὅτε μὲν οὖν ἡ ἀτμιδώδης ἀναθυμίασις πλεονεκτεῖ, τότε καὶ ἔπομβρα τὰ ἔτη γίνεσθαι εἴωθεν· ὅτε δ' ἡ ξηρὰ καὶ καπνώδης, τότε καὶ τὰ ἔτη ἀνεμώδη καὶ αὐχμηρά.

δ'. Ποτὲ μὲν οὖν συμβαίνει κατὰ πολλὴν ἅμα χώραν καὶ συνεχῆ ἢ ἐπομβρίαν γίνεσθαι ἢ ἀνέμους καὶ αὐχμούς, ποτὲ δὲ καὶ κατὰ μέρη. Πολλάκις γὰρ ἡ μὲν κύκλῳ χώρα λαμβάνει τοὺς ὄμβρους· μέρος δέ τι ταύτης λείπεται αὐχμηρόν· ἢ καὶ ἀνάπαλιν, τῆς κύκλῳ χώρας αὐχμώσης, μέρος τι ταύτης ἐπομβρίαν ἔχον εὑρίσκεται. Καὶ εἴη ἂν αἴτιον τὸ τὰ πολλὰ μὲν τὸ αὐτὸ πάθος ἐπὶ πλείω διήκειν χώραν, διὰ τὸ τὰ σύνεγγυς ἀλλήλων μέρη τῆς γῆς ὁμοίαν ἔχειν σχέσιν πρὸς τὸν ἥλιον τὸν τῶν ἀναθυμιάσεων αἴτιον, εἰ μὴ διά τινα θέσιν ἰδίαν τόποι τινὲς δια-

[a] II Meteor. c. 4.

φορὰς ἔχουσι πρὸς τὸν ἥλιον παρὰ τοὺς οἷς παράκεινται. Οὐ μὴν ἀλλ' ἐνίοτε κατὰ μὲν τόδε τὸ μέρος τὴν ξηρὰν ἀναθυμίασιν συμβαίνει πλεονεκτεῖν, κατὰ δὲ τὸ παρακείμενον τὴν ὑγράν· καὶ ἀνάπαλιν. Οὗπερ αἴτιον ἂν εἴη τὸ ποτὲ μὲν ἀφ' ἧς ἀναφέρεται χώρας ἡ ξηρὰ, κατὰ ταύτην καὶ μένειν ῥέουσαν αὐτήν· ὁμοίως καὶ ἀφ' ἧς ἡ ὑγρὰ τὴν ὑγράν. Ὁ τὲ δ' ὑπαλλάσσεσθαι καὶ ἀπωθεῖσθαι ὑπὸ πνευμάτων τινῶν τὴν μὲν ὑγρὰν, ὅθεν ἡ ξηρὰ, τὴν δὲ ξηρὰν ὅθεν ἡ ὑγρά· ἢ ἡ μὲν ἔμεινε καθὸ ἀνηνέχθη, ἡ δ' εἰς ἄλλην που χώραν ἀπώσθη.

A solem qui exhalationum causa est dispositionem habent, nisi propter situm aliquem peculiarem, loca quædam ab illis quibus adjacent differentiam habeant. At vero interdum in una aliqua parte exhalationem siccam; in adjacente vero, humidam abundare contingit, et contra. Cujus rei causa est, quod interdum ex qua regione ascendit sicca [exhalatio], in eadem etiam fluens ipsa maneat; similiter **192** ex qua humida elevatur, ut ibi subsistat humida. Interdum vero vice versa mutatur, et a flatibus aliquibus depellitur, humida eo unde sicca est, sicca eo unde humida est; aut una quidem subsistit, quatenus sublata est; altera vero in aliam alicubi regionem repulsa est.

ε'. Τὴν μὲν οὖν τῶν ἀνέμων ὕλην, θερμὴν καὶ ξηρὰν ἀναθυμίασιν εἶναί φασι, μὴ δοκεῖν δὲ τοὺς ἀνέμους θερμοὺς, διὰ τὸ κινεῖν τὸν ἀέρα πολλῆς ἀτμίδος πλήρη τυγχάνοντα καὶ ψυχρᾶς. Οὕτω γὰρ καὶ τὸ διὰ τοῦ στόματος φυσώμενον πνεῦμα θερμὸν μὲν ἐγγύθεν εἶναι τοῦ στόματος, πόῤῥω δὲ ψυχρὸν διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν.

5. Materiam ergo ventorum, exhalationem calidam et siccam esse aiunt; non videri autem ventos calidos, propterea quod aerem moveant, qui multo B et frigido vapore refertus est. [a] Sic enim et flatum qui ore exhalatur, calidum quidem prope os; at ab ipso remotum, ex eadem causa frigidum esse.

ς'. Ἴσως δ' ἂν ἐκ θερμῆς μὲν ἀναθυμιάσεως ἔχοιεν οἱ ἄνεμοι τὰς ἀρχὰς, ὥσπερ δὴ καὶ οἱ ὄμβροι (πᾶσα γὰρ ἀναθυμίασις ξηρά τε καὶ ὑγρὰ διὰ τὸ ἐν αὐτῇ θερμὸν ἀναθυμιᾶται καὶ ἀναφέρεται). Ἀλλ' ὥσπερ ἡ ἀτμὶς διὰ ψύξιν πιλουμένη καὶ πυκνουμένη δύναται μεταβάλλειν εἰς ὕδωρ· οὐκ ἄτοπον ἂν εἴη τυχὸν τὸν αὐτὸν τρόπον ὑπολαβεῖν καὶ τὴν θερμὴν καὶ ξηρὰν ἀναθυμίασιν πιλεῖσθαί τε καὶ πυκνοῦσθαι, καὶ εἰς πνεῦμα συνίστασθαι. Καὶ ὥσπερ ἐκ τῆς ὑγροτέρας ἀναθυμιάσεως γίνεται ὕδωρ ὑπὲρ γῆν τε καὶ ὑπὸ γῆν, οὕτως αὖ ἐκ τῆς ξηροτέρας γίνεσθαι πνεῦμα καὶ ἄνω καὶ κάτω ὑπὸ γῆν.

6. Forte autem ex calida quidem exhalatione venti habent principia, quemadmodum etiam pluviæ (nam omnis exhalatio cum sicca tum humida propter calorem quem in se habet exhalatur et sursum fertur). Sed quemadmodum vapor, cum propter refrigerationem spissatur et condensatur, in aquam mutari potest; forte haud absurdum est et calidam siccamque exhalationem spissari et condensari, et inflatum coalescere. Ac quemadmodum ex humidiore exhalatione fit aqua super et infra terram, sic vicissim ex **193** sicciore flatum fieri sursum et deorsum infra terram.

C

ζ'. Ὕλη μὲν οὖν τῶν ἀνέμων εἴη ἂν ἡ θερμὴ ἀναθυμίασις καὶ ξηρὰ, οὐκ ἀμιγὴς οὐδ' ἄκρατος· ἐπείπερ ἡ τοιαύτη διαβαίνει πρὸς τὸ ὑπέκκαυμα· ἡ δὲ τῶν ἀνέμων σύστασις πλησίον γίνεται τῆς γῆς ἐν τῷ ἠρεμοῦντι ἀέρι, ἀλλ' οὐχ ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ αἰθέρος συνεπισυρομένῳ μετὰ τοῦ ὑπεκκαύματος. Ἦ γὰρ ἂν ἐπὶ ταυτὸ περιήγοντο πάντες ἄνεμοι· νῦν δὲ καί τινες ἀλλήλοις ἀντιπνέουσιν. Ἀλλὰ καί τινα τῶν ὑψηλοτέρων ἱστορεῖται ὀρῶν ὑπερνέφελά τε καὶ ὑπερήνεμα. Ἔνθα γοῦν τὰ νέφη συνίστανται, ἐκεῖσε δοκεῖ καὶ τοὺς ἀνέμους συνίστασθαι.

7. Materia igitur ventorum erit exhalatio calida et sicca, non impermista, nec pura, quandoquidem quæ talis est ad fomitem penetrat; cum ventorum concretio prope terram in aere quiescente fiat, non in eo qui una cum succensione ab æthere attrahitur. Alioqui omnes venti circumagerentur eodem spatio; jam vero etiam alii contra se flant invicem. Sed et de quibusdam montibus altioribus proditum in historiis reperitur, quod nebulas et ventos transcendant. Ubi igitur nubes concrescunt, ibi etiam venti concrescere videntur.

η'. Καὶ ὥσπερ τὰς ῥανίδας κατὰ μικρὰ συνισταμένας τὸ πρῶτον, ἔπειτ' ἀλλήλαις μιγνυμένας τὸ τελευταῖον καταφέρεσθαι μετὰ πλήθους· ὡς δὲ κἀν τῇ γῇ κατολίγον τὸ ὕδωρ συλλειβόμενον νοτιζούσης τῆς γῆς, καὶ τότε συναγόμενον εἰς ἕν, τὰς τῶν ποταμῶν ἀρχὰς ἐκτελεῖν, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὴν τῶν ἀνέμων σύστασιν γίνεσθαι· πολλῶν γὰρ ἀναθυμιάσεων κατὰ μικρὸν ἀλλήλαις συνιουσῶν εἰς τὸ φανερὸν οἱ ἄνεμοι προέρχονται μέγεθος. Διὸ καὶ ἐλάχιστοι μέν εἰσιν ὅθεν ἄρχονται πνεῖν· προϊόντες δ' αὔξονται καὶ λαμπροὶ γίνονται προσγινομένων αὐτοῖς ἀναθυμιάσεων κατὰ τὴν εἰς τὸ πρόσθεν πρόοδον καὶ συναυξουσῶν αὐτούς. Ὅπερ κἀπὶ τῶν με-

8. Et [b] quemadmodum guttæ cum pauxillatim primo coagmentantur, deinde inter se commiscentur, in copia tandem deferuntur; et sicut D aqua in terra sensim stillans, humorem [scilicet] fundente terra, et tunc in unum coiens, fluminum efficit principia; eodem modo et ventorum concretio fieri videtur; cum enim multæ exhalationes paulatim congressæ fuerint, tum venti ad manifestam magnitudinem perveniunt. Quamobrem etiam minimi sunt ibi, unde flare incipiunt; sed progressu augentur **194** et largi fiunt, dum per motum in anteriora accedentes exhalationes augent ipsos. Quod etiam in magnis fluminibus fieri conspicitur. Nam in fluxionum suarum primordiis

[a] II Meteor. c. 8. [b] II Meteor. c. 4,

parva sunt, quandoquidem non pauca eorum ex A scaturiginibus incipiunt; sed progressu majora fiunt, diversis in ipsa amnibus influentibus.

γάλων ποταμῶν γινόμενον φαίνεται. Μικρὰ μὲν γὰρ εἰσιν ἐν ταῖς τῶν ῥύσεων ἀρχαῖς, ἐπείπερ οὐκ ὀλίγοι αὐτῶν ἐν κρηνῶν ἄρχονται, προϊόντες δὲ μεγεθύνονται διαφόρων ῥευμάτων εἰσβαλλόντων αὐτοῖς.

9. Quod autem non ex sola calida et sicca exhalatione ventis sit generatio, id etiam ex ipsorum motu manifestum est; nam sursum eorum quisque moveretur, si ex ejusmodi exhalatione substantiam haberet. Jam autem omnium ventorum motus in latus quodammodo et obliquus est.

θʹ. Ὅτι δὲ οὐκ ἐκ μόνης θερμῆς καὶ ξηρᾶς ἀναθυμιάσεως τοῖς ἀνέμοις ἡ γένεσις, καὶ ἀπὸ τῆς αὐτῶν κινήσεως γνώριμον· ἄνω γὰρ ἂν ἕκαστος αὐτῶν ἐφέρετο, τὴν οὐσίαν ἔχων τοιαύτην ἀναθυμίασιν. Νῦν δὲ τῶν ὅλων ἀνέμων ἡ κίνησις εἰς τὸ πλάγιόν πως καὶ λοξή.

10. Omnes porro venti * qui flant duodecim observantur; ab ortu æquinoctiali subsolanus, qui apud Siculos hellespontias, apud Phœnices carnabas, apud accolas Ponti berecyntias vocatur; B ab occasu æquinoctiali, zephyrus, Latine favonius; ab ortu æstivo cæcias; ab occasu æstivo argestes, Latine corus, qui et olympias et iapyx et scirron nominatur; ab ortu hiberno, eurus, alias Latine vulturnus; ab occasu hiberno, libs, alias africus; a locis juxta arctum [ursam], boreas, qui proprie
195 septentrio dicitur; ab iis qui circa meridiem, notus, Romanis auster; inter septentrionem et corum thrascias; inter cæciam et septentrionem qui meses vocatur; quem quidem consueto more boream vel aquilonem potius appellamus; inter austrum et africum libonotus, quasi dicas, africauster; inter vulturnum et austrum, euronotus, quasi dicas vulturnauster, qui etiam phœnicias dicitur.

ιʹ. Δυοκαίδεκα δὲ πάντες ἄνεμοι φαίνονται πνέοντες. ἀπὸ τῆς ἰσημερινῆς ἀνατολῆς ἀπηλιώτης, ὁ παρὰ Σικελιώταις ἑλλησποντίας καλούμενος, καρνάβας δὲ παρὰ Φοίνιξι, καὶ παρὰ τοῖς ἐν Πόντῳ βερεκυντίας· ἀπὸ τῆς ἰσημερινῆς δυσμῆς ζέφυρος· ἀπὸ τῆς θερινῆς ἀνατολῆς καικίας· ἀπὸ τῆς θερινῆς δυσμῆς ἀργέστης, ὁ καὶ ὀλυμπίας καὶ ἰάπυξ καὶ σκίῤῥων ὀνομαζόμενος· ἀπὸ τῆς χειμερινῆς ἀνατολῆς εὖρος· ἀπὸ τῆς χειμερινῆς δυσμῆς λίψ· ἀπὸ τῶν περὶ τὴν ἄρκτον τόπων βορέας ὁ κυρίως ἀπαρκτίας λεγόμενος· ἀπὸ δὲ τῶν περὶ τὴν μεσημβρίαν νότος. Μεταξὺ δ' ἀπαρκτίου καὶ ἀργέστου θρασκίας· μεταξὺ καικίου καὶ ἀπαρκτίου ὁ καλούμενος μέσης· τοῦτον δὲ μᾶλλον βορέαν οἶδε καλεῖν ἡ συνήθεια· νότου καὶ λιβὸς λιβόνοτος· μεταξὺ· εὔρου δὲ καὶ νότου εὐρόνοτος, ὁ καὶ φοινικίας.

C 11. Ex his apud nos sereni sunt septentrio, thrascias, et corus, propterea quod a nobis nubes adigant, cum aquilonares simus. Sereni autem sunt, cum non admodum frigidi fuerint, ut prius exhalatio gelu constringatur et nubes, quam abigantur. Cæcias autem non est semper serenus, propterea quod in seipsum, unde incipit, reflectatur. Neque enim juxta rectam lineam ad latus movetur, sed juxta gibbosam, quæ gibbositate sua ad terram vergit. Idem autem cum emergit, et in nubes impingit, non depellit ipsas sed adducit ad locum, unde flat ipse. Hoc autem circa ipsum contingit, quod quia propius terram flat, eminentes aliquæ terræ partes ipsi obsistant, ac ita hujusce flatus motio
196 sursum revertatur. Maxime autem humidi D sunt ex ventis: africus, cæcias et subsolanus; sicci, corus et vulturnus: qui vulturnus in principio quidem siccus est, sed tandem aquam mittere consuevit. Nivales maxime, meses et septentrio, quippe hi frigidissimi; æstuosi, auster, favonius, et vulturnus. Nubibus autem stipant cœlum. densioribus quidem cæcias, rariusculis quodammodo africus. Fulgura afferunt, septentrio, thrascias, et corus, et meses insuper. Cum enim frigidi sint, quia propius nos flant veniuntque a partibus arcticis quæ frigidæ sunt; propter frigiditatem nubes spissant. At vero cum nubes spissantur, quod inibi calidum cohibitum est dum in unum cogitur, pervim confertum vehementi motu inflammatum excernitur. Ho-

ιαʹ. Τούτων αἴθριοί εἰσιν ἐν ἡμῖν ἀπαρκτίας, θρασκίας, καὶ ἀργέστης, διὰ τὸ τὰ νέφη ἀπωθεῖν ἀφ' ἡμῶν βορειοτέρων ὄντων. Αἴθριοι δέ εἰσιν, ὅταν μὴ τύχωσιν εἶναι πάνυ ψυχροί, ὡς φθάνειν πηγνύναι τὴν ἀναθυμίασιν καὶ τὰ νέφη πρὸ τοῦ ἀπώσασθαι. Ὁ δὲ καικίας οὐκ ἀεὶ ἐστιν αἴθριος διὰ τὸ ἀνακάμπτειν εἰς ἑαυτὸν, ὅθεν ἄρχεται. Οὐδὲ γὰρ εὐθεῖαν εἰς τὰ πλάγια φέρεται, ἀλλὰ κυρτὴν, ἔχουσαν τὸ κυρτὸν νενευκὸς πρὸς τῇ γῇ. Ἀνανεύων δὲ καὶ προσπίπτων τοῖς νέφεσιν οὐκ ἀπωθεῖ ταῦτα, ἀλλὰ προσάγει τῷ τόπῳ ὅθεν οὗτος ὁ ἄνεμος πνεῖ. Τοῦτο δ' ἂν συμβαίνοι περὶ αὐτὸν τῷ προσγειότερον αὐτῷ πνέοντι ἀντιπίπτειν τινὰς τῆς γῆς ἐξοχὰς, καὶ οὕτως ἀναστρέφειν εἰς τὸ ἄνω τὴν τοῦ πνεύματος τοῦδε φοράν. Ὑγροὶ δὲ μάλιστα τῶν ἀνέμων εἰσὶ λίψ, καικίας καὶ ἀπηλιώτης· ξηροὶ δὲ ἀργέστης καὶ εὖρος· ὃς εὖρος ἐν ἀρχῇ μὲν ὑπάρχει ξηρὸς, τελευτῶν δὲ πέφυκεν ὑδατώδης γίνεσθαι. Νιφετώδεις δὲ μάλιστα μέσης καὶ ἀπαρκτίας· οὗτοι γὰρ ψυχρότατοι· καυματώδεις δὲ νότος, ζέφυρος καὶ εὖρος. Νέφεσι δὲ πυκνοῦσι τὸν οὐρανὸν, πυκνοτέροις μὲν ὁ καικίας, ἀραιοτέροις δέ πως ὁ λίψ. Ἀστραπαῖοι δ' εἰσὶν ἀπαρκτίας, θρασκίας, ἀργέστης, καὶ πρὸς τούτοις ὁ μέσης. Ψυχροὶ γὰρ ὄντες διὰ τὸ ἐγγύτερον ἡμῶν πνεῖν, καὶ ἀπὸ τῶν ἀρκτικῶν μερῶν ὄντων ψυχρῶν, πιλοῦσι τὰ νέφη διὰ τὴν ψυχρότητα. Πιλουμένων δὲ τῶν νεφῶν τὸ ἐν αὐτοῖς ἐναπειλημμένον θερμὸν ἀθροιζόμενον εἰς ἓν, μετὰ βίας ἀθρόον ἐκκρίνεται διὰ τὴν σφοδρὰν κίνησιν ἐκπυρωθέν. Αὐτῶν δὲ τοῦ-

* II Meteor. c. 4 et 6. et De mundo c. 4.

των ἔνιοι καὶ χαλαζώδεις εἰσὶ τῷ ψυχρότητα πηγνύναι ταχέως τὸ ἐκκρινόμενον ὕδωρ. Δοκεῖ γὰρ καὶ οὕτως χάλαζα γίνεσθαι.

ιβ'. Καθίστανται δὲ καὶ ἐκνεφίαι ἀπαρκτίας, θρασκίας καὶ ἀργέστης. Ἐκνεφίαι γὰρ γίνονται, ὅταν ἄλλων πνεόντων ἀνέμων ἄλλοι ἐπιπεσόντες αὐτοῖς παύσωσιν αὐτούς. Ὅταν οὖν οἱ πρῶτοι πνέοντες ἀπώσωνται τὰ νέφη, δοκοῦσιν οἱ ἐκ τῶν ἐναντίων μερῶν ἐμπίπτοντες αὐτοῖς πνεῖν ἐξ αὐτῶν τῶν νεφῶν. Ἐπιπίπτουσι δὲ μάλιστα πνέουσιν ἄλλοις οὗτοι οἱ ἄνεμοι διὰ τὸ ἐγγύθεν αὐτοὺς πνέοντας καὶ μετὰ ῥύμης εἶναι σφοδρούς.

ιγ'. Ἐπεὶ δὲ τὰ πλεῖστον ἀπέχοντα κατὰ τόπον ἐναντία κατὰ τόπον ἐστί· πλεῖστον δ' ἀπέχει τὰ κατὰ διάμετρον· ἡ δ' ἰσημερινὴ ἀνατολὴ καὶ ἡ ἰσημερινὴ δυσμὴ διαμετροῦσιν ἀλλήλας κατὰ τὸν αὐτὸν ὁρίζοντα θεωρούμενα, καὶ πάλιν ἡ θερινὴ ἀνατολὴ καὶ ἡ χειμερινὴ δυσμή· καὶ αὖθις ἡ χειμερινὴ ἀνατολή, καὶ θερινὴ δυσμή· ὁμοίως δὲ καὶ ἡ ἄρκτος καὶ ἡ μεσημβρία· ἐπεὶ ταῦθ' οὕτως ἔχει, εὔδηλον ὡς ἀντιπνέουσιν ἀλλήλοις οἱ ἐκ τῶν ἐναντίων τόπων πνέοντες ἄνεμοι. Ὅθεν ὁ μὲν ἀπηλιώτης ἀντιπνεῖ τῷ ζεφύρῳ, ὁ καικίας δὲ τῷ λιβί, ὁ εὖρος τῷ ἀργέστῃ, καὶ ὁ βορέας τῷ νότῳ· ὡσαύτως ὁ θρασκίας τῷ φοινικίᾳ, καὶ ὁ μέσης τῷ λιβονότῳ. Δεῖ δὲ τὴν θέσιν τῶν ἀνέμων καὶ τὴν τοπικὴν αὐτῶν ἐναντίωσιν κατανοεῖν ἐκ τοῦ διαγράμματος.

ιδ'. Ἀνατολικοὶ μὲν οὖν εἰσιν ἄνεμοι καικίας, ἀπηλιώτης καὶ εὖρος· ὁ μὲν ἀπὸ τῆς θερινῆς ἀνατολῆς, ὁ δ' ἀπὸ τῆς ἰσημερινῆς, ὁ δ' αὖ ἀπὸ τῆς χειμερινῆς. Δυτικοὶ δ' ἄνεμοι ἀργέστης, ζέφυρος, λίψ· ὁ μὲν ἀπὸ τῆς θερινῆς δυσμῆς, ὁ δ' ἀπὸ τῆς ἰσημερινῆς· ὁ δὲ λὶψ ἀπὸ τῆς χειμερινῆς. Ἀρκτῷοι δὲ ἤτοι βόρειοι θρασκίας, ἀπαρκτίας, καὶ μέσης ὁ κατὰ συνήθειαν βορέας λεγόμενος· ὧν ὁ μὲν θρασκίας ἀπὸ τῶν δεξιῶν τῆς ἄρκτου μερῶν, καὶ ὡς πρὸς δύσιν ἔχει τὸ πνεῖν, τῇ θερινῇ πλησιάζων δυσμῇ· ὁ δ' ἀπαρκτίας ἀπὸ μέσης ἄρκτου· ὁ δὲ λοιπὸς ἐκ τῶν εὐωνύμων τῆς ἄρκτου μερῶν. Ἄνεμοι δὲ μεσημβρινοὶ ἤτοι νότιοι ὁ εὐρόνοτος, ὁ νότος καὶ ὁ λιβόνοτος· ὁ μὲν ἀπὸ τῶν δεξιῶν τῆς μεσημβρίας, ἤγουν ἔγγιστα τῇ χειμερινῇ ἀνατολῇ· ὁ δὲ νότος ἐκ μέσης μεσημβρίας· ὁ λιβόνοτος δ' ἐξ ἀριστερᾶς.

ιε'. Ἄλλοι δὲ τῶν ἀνέμων ἄλλως παρ' ἄλλοις μέρεσι φέρονται κραταιότερον ἢ ἀσθενέστερον. Τινὲς δὲ καὶ ἰδιοτρόπως ἐπικρατοῦσιν ἐν τόποις τισὶν ἐκεῖθεν τὴν γένεσιν ἔχοντες.

ιϛ'. Καὶ τούτων ὅσοιπερ ἐκ νενοτισμένης πνέουσι γῆς ἀπόγειοι λέγονται· ὅσοι δ' ἐκ κόλπων ἐξάττουσιν, ἐγκολπίαι. Τούτοις δ' ἀνάλογόν τι ἔχουσιν οἱ ἐκ ποταμῶν καὶ λιμνῶν. Ὅσοι δὲ τῶν ἀνέμων κατὰ ῥῆξιν γίνονται νέφους, εἰ μὲν καὶ ἀνάλυσιν τοῦ πά-

A rum autem ipsorum nonnulli grandinosi sunt, quod aqua quæ excernitur propter frigiditatem celeriter congelet et in glaciem concrescat. Sic enim etiam grando fieri videtur.

12. Fiunt autem etiam ecnephiæ, hoc est, procellæ (venti qui excussi nubibus sæviunt, quos Græci propterea ecnephias vocant): septentrio, thrascias, et corus. **197** Procellæ enim generantur, cum aliis ventis flantibus alii ingruunt, et eosdem comprimunt. Cum igitur qui primo flant, nubes depulerint, qui in eos ex contrariis partibus incidunt, ex ipsis nubibus flare videntur. Incidunt autem maxime hi venti in alios flantes, et quod ex propinquo ipsi spirent, et quod cum impetu vehementes sint.

B 13. Quoniam autem ea quæ secundum locum a se invicem distant plurimum, secundum locum contraria sunt; plurimum autem distant a se invicem, quæ per lineam dimetientem distant; ac æquinoctialis ortus et æquinoctialis occasus a se invicem per diametrum dissident, ut qui in eodem horizonte spectentur, rursumque ortus æstivus et occasus hibernus; ac vicissim ortus hibernus et occasus æstivus; similemque in modum denique arctus [septentrio] et meridies; hæc, inquam, quoniam ita sese habent, satis constat quod venti qui ex contrariis locis flant, contra se spirent invicem. Unde subsolanus contra favonium spirat, cæcias contra africum, vulturnus contra corum, contra

C austrum aquilo; similiter et thrascias contra phœniciam et meses contra **198** africaustrum. Oportet autem ventorum situm et localem eorum contrariationem ex diagrammate intelligere.

14. Orientales igitur venti sunt, cæcias, subsolanus, et vulturnus; primus ab æstivo, secundus ab æquinoctiali, tertius ab hiberno ortu. Occidentales autem venti sunt corus, favonius et africus; primus ab æstivo, secundus ab æquinoctiali, tertius, africus, ab hiberno occasu. Septentrionales sive aquilonares thrascias, septentrio et meses, qui consueto more aquilo dicitur; quorum thrascias quidem a dextris ursæ partibus et veluti ad occasum spirat æstivo ortui

D appropinquans; septentrio a media ursa, reliquus nempe meses ex sinistris ursæ partibus. Meridionales autem sive austrini venti sunt, vulturnauster, auster, et africauster; primus quidem a dextris meridiei, hoc est, proxime ortum hibernum; secundus, nimirum auster ex medio meridie; tertius africauster a sinistris.

15. Cæterum alii venti in aliis partibus fortius aut imbecillius feruntur. Aliqui etiam peculiari ratione quibusdam in locis dominantur, ut qui inde ortum habeant.

16. Ac de his, illi qui **199** ex humefacta terra flant, apogei, quasi terra oriundi, dicuntur; qui autem ex sinibus prosiliunt, encolpiæ, quasi sinuales, vocantur. Inter quos ipsos eosque, qui ex fluminibus et stagnis erumpunt, nonnihil propor-

tionis intercedit. Qui autem per ruptionem nubis A generantur, siquidem inter se invicem crassitiei dis solutionem efficiant, typhonici, Latine turbines, nominantur; sin vero minus crassi, ecnephiæ, id est, procellæ vocantur; qui denique aqua confertum rupta concitantur, exhydriæ, quasi aquatores, appellantur.

17. Porro qui venti rectis lineis grassantur, euthypnoi, hoc est, rectos flatus habentes; qui ad sua principia reflectuntur, anacampsipnoi, hoc est reflexis præditi flatibus dicuntur.

18. Sed et aliqui etesiæ, quasi anniversarii, dicuntur, qui æstate flant et ex septentrionalibus occidentalibusque ventis miscentur; alii autem ornithiæ, quasi dicas, aviarii, vernales quidam et aquilonares venti.

19. Denique ex genere violentiorum flatuum catægis est flatus qui ex superiori loco repente everberat. Thyella est flatus, qui vehementi impetu movetur, et flando repente prosilit. **200** Lælaps et strobilus est flatus qui inferne sursum (repente convolvitur). Denique anaphysema quasi aspiratio terræ est flatus sublimem se rapiens qui vel ex specu altius depresso vel ex terræ hiatu egeritur: qui quidem quando cum robore et calore convolutus fertur, prester terrestris dicitur.

χους ποιοῖντο πρὸς ἑαυτοὺς, τυφωνικοὶ ὀνομάζονται. εἰ δ' ἧττον εἶεν παχεῖς, ἐκνεφίαι καλοῦνται· μεθ' ὕδατος δ' ἀθρόως ῥαγέντος ὁπόσοι φέρονται ἐξυδρίαι προσαγορεύονται.

ιζ'. Καὶ ὅσοι μὲν τῶν ἀνέμων πρὸς εὐθεῖαν διαπνέουσιν, εὐθύπνοοι λέγονται· ὅσοι δ' ἀνακάμπτουσι πρὸς τὰς οἰκείας ἀρχὰς, καθάπερ ὁ καικίας, ἀναχαμψίπνοοι.

ιη'. Λέγονται δέ τινες καὶ ἐτησίαι κατὰ τὸ θέρος πνέοντες καὶ μίξιν ἔχοντες ἔκ τε τῶν ἀρκτῴων καὶ δυτικῶν· ἄλλοι δ' ὀρνιθίαι ἐαρινοί τινες ἄνεμοι βόρειοι.

B ιθ'. Τῶν γε μὴν βιαίων πνευμάτων καταιγὶς μέν ἐστι, πνεῦμα τύπτον ἄνωθεν ἐξαίφνης μετὰ σφοδρότητος. Θύελλα δὲ, πνεῦμα μετὰ ῥύμης φερόμενον ἰσχυρᾶς καὶ ἄφνω προσαλλόμενον ἐν τῷ πνεῖν. Λαῖλαψ δὲ καὶ στρόβιλος πνεῦμα εἰλούμενον κάτωθεν ἄνω. Γῆς δὲ ἀναφύσημα, πνεῦμα κατὰ τὴν ἐκ βυθοῦ τινος ἢ ῥήγματος ἀνάδυσιν ἄνω φερόμενον. Ὅταν δ' εἰλούμενον φέρηται πολὺ καὶ θερμὸν, πρηστὴρ χθόνιος λέγεται.

SYNOPSIS CAPITIS XVIII,

QUOD EST DE TERRÆ MOTU.

1. *Qua ex causa materiali et efficiente terræ motus fiat.* — 2. *Plerumque tranquillo a ventis tempore fiunt, quanquam interdum etiam ventis coortis, sed tamen minores.* — 3. *Noctu et magis sub auroram cum plures tum majores terræ motus fiunt; quia ista tempora maxime a ventis silent.* —4. *Terræ motuum qui fiunt interdiu plures et validiores fiunt circa meridiem, quia meridies totius diei pars est calidissima.* — 5. *Circa angusta et fluctuantia maria vehementissimi terræ motus fiunt.* — 6. *Regiones etiam quarum subterranea loca fungosa et cavernosa sunt, crebrius terræ motibus concutiuntur.* — 7. *Vere et autumno exeunte fiunt maxime, rarius æstate et hyeme.* — 8. *Et squalidis et pluviosis temporibus generantur, et quidem pluviosis, duabus ex causis.* — 9. *Simili utitur* **201** *flatus animalium intra corpora ipsorum intercepti et inclusi.* — 10. *Terræ motus dividit in eum qui tremulus est, et in eum qui pulsui ac palpitationi similis est.* — 11. *Tremulus fit crebrius et secundum terræ latitudinem.* — 12. *Qui pulsui vel palpitationi similis est, rarius oritur et secundum profunditatem terræ.* — 13. *Ubi tamen oritur, sævissimus est, ut ex illius effectibus agnoscitur.* — 14. *Terræ motuum alii ex flatu intra terram generato, alii ex vento in terram extrinsecus illapso efficiuntur, ut etiam superiore membro secundo dixit; posteriorum exemplum est in Achaico terræ motu illo celebri, quo Burra et Helice prostratæ et aquis submersæ fuerunt.* — 15. *Per epidiæresin varias terræ motuum species recenset, epiclintas, brastas, chasmatias, rhectas, ostas, palmatias, mycetias.* — 16. *Mugitus terræ sæpe etiam absque motu terræ fiunt.* — 17. *Dictis terræ motibus analoga etiam in mari fiunt.*

CAPUT XVIII. C

De terræ motu.

1. Terræ motus* fieri videtur, cum exhalatio, quæ ab eo quod dominatur calida et sicca nominatur, deorsum infra terram assumitur, et cumulatur, inque unum cogitur, et hinc spiritus vehemens conflatur, internasque terræ cavitates replet, et violenter cum movetur, tum partem terræ imminentem simul **202** concutit.

2. Unde etiam tranquillo a ventis tempore multi et magni terræ motus fiunt. Exhalatio enim cum continenter movetur, plerumque primum impetum

ΚΕΦΑΛ. ΙΗ'.

Περὶ σεισμοῦ.

α'. Ὁ σεισμὸς δοκεῖ γίνεσθαι τῆς ἐκ τοῦ ἐπικρατοῦντος ὀνομαζομένης θερμῆς καὶ ξηρᾶς ἀναθυμιάσεως ἀπολαμβανομένης κάτω καὶ ὑπὸ γῆν, ἀθροιζομένης τε καὶ συναγομένης εἰς ἓν, κἀντεῦθεν πνεύματος ἰσχυροῦ συνισταμένου, καὶ τὰς ἔνδον κοιλότητας πληροῦντος τῆς γῆς, βιαίως τε κινουμένου καὶ συγκινοῦντος τὸ ὑπερκείμενον τῆς γῆς.

β'. Ὅθεν καὶ νηνεμίας οἱ πολλοὶ καὶ μεγάλοι γίνονται τῶν σεισμῶν. Ἡ γὰρ ἀναθυμίασις, συνεχὴς φερομένη, ἕπεται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τῇ ὁρμῇ τῆς ἀρ-

* II Meteor. c. 8, et De mundo c. 5.

χῆς· ὥστε ἢ ἔξω τῆς γῆς ἢ ἔσω πᾶσαν συννεύειν αὐτήν. Οὐκ ἄλογον δέ γε καὶ ἀνέμων ὄντων γίνεσθαί τινας τῶν σεισμῶν. Ἐνίοτε γὰρ καὶ πλείους ἅμα πνέουσιν ἄνεμοι· ὧν ὅταν ἅτερος ὑπὸ γῆν ὁρμήσῃ, ποιήσει σεισμὸν, ἄνω πνέοντος τοῦ λοιποῦ. Ἐλάττους δὲ τὸ μέγεθος γίνονται τὰ πολλὰ οἱ τοιοῦτοι σεισμοὶ, διὰ τὸ διῃρῆσθαι τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν αἰτίαν αὐτῶν τὴν ποιητικήν· ὥσπερ καὶ οἱ ἅμα πνέοντες ἄνεμοι οὐ γίνονται πάμπαν σφοδροί.

γ'. Νυκτὸς δὲ καὶ μᾶλλον πρὸς ὄρθρον οἱ πλείους καὶ μείζους γίνονται τῶν σεισμῶν. Νηνεμώτεραι γὰρ αἱ νύκτες τῶν ἡμερῶν, διὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ ἡλίου ψυχομένης καὶ πυκνουμένης τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς, καὶ τῶν πνευμάτων τὴν ἀρχὴν τῆς ῥύσεως λαμβανόντων εἰς τὸ ἐντὸς, ὥσπερ ἀμπώτιδος γινομένης τοῦ πνεύματος εἰς τὰ ἔνδον ἀπὸ τῆς ἔξω πλημμυρίδος τε καὶ ἐπιχύσεως· μάλιστα δὲ πρὸς ὄρθρον, ἐπεὶ τηνικαῦτα καὶ τὰ πνεύματα πέφυκεν ἄρχεσθαι πνεῖν.

δ'. Τῶν δὲ τῆς ἡμέρας γινομένων σεισμῶν περὶ μεσημβρίαν οἱ πλεῖστοι καὶ ἰσχυρότεροι γίνονται. Νηνεμώτερον γὰρ τῆς ὅλης ἡμέρας ὡς ἐπίπαν ἡ μεσημβρία, διὰ τὸ τὸν ἥλιον μάλιστα τότε τὰς ἀκτῖνας ὀρθοτέρας καὶ ἐντονωτέρας ἐκπέμποντα κατακλείειν τὴν ἀναθυμίασιν εἰς τὴν γῆν, τὴν εἰς τὸ ἔξω πρόοδον αὐτῆς ἐμποδίζοντα.

ε'. Ἔτι τε τοὺς ἰσχυροτάτους σεισμοὺς συμβαίνει γίνεσθαι περὶ τόπους, καθ' οὓς θάλασσα στενὴ καὶ ῥοώδης. Σφοδρὸν γὰρ ἐν τοῖς τοιούτοις τὸ πνεῦμα γινόμενον καὶ διεκπίπτον βιαίως ἐκ τῆς γῆς, τῶν σεισμῶν αἴτιον γίνεται. Πολλήν τε γὰρ ἡ θάλασσα παρέχει χορηγίαν τῷ πνεύματι, καὶ διὰ τῶν στενῶν ἀθρόα ταῖς μεταῤῥύσεσι, καὶ τοὺς τόπους ἐπιλαμβάνουσα δι' ὧν ἔξω τὸ πνεῦμα φέρεται, εἰς βάθος αὐτὸ ἀπωθεῖ. Τὸ δ' ἀπωσθὲν καὶ ἀθρόον γενόμενον ἐκίνησε τῇ βίᾳ τὴν γῆν.

ς'. Καὶ ὅσαι δὲ χῶραι τὰ ὑπὸ γῆν ἔχουσι σομφά τε καὶ ὕπαντρα, σείονται μᾶλλον, πολὺ δεχόμεναι πνεῦμα κατὰ τὰς ἔνδον κοιλότητας καὶ κινούμεναι ὑπ' αὐτοῦ.

ζ'. Ἔαρος δὲ μάλιστα καὶ μετοπώρου γίνονται οἱ σεισμοί· πνευματωδέστεραι γὰρ αἱ ὧραι. Θέρους δὲ καὶ χειμῶνος ἐλάττω τὰ πνεύματα· χειμῶνος μὲν διὰ τὸ ψῦχος σβεννυμένων τῶν θερμῶν καὶ ξηρῶν ἀναθυμιάσεων, θέρους δὲ πάλιν διὰ τὸ καῦμα ξηραινομένων.

η'. Ἀλλὰ καὶ ἐν αὐχμοῖς καὶ ἐν ἐπομβρίαις οἱ σεισμοὶ μάλιστα γίνονται. Ἐν μὲν γὰρ τοῖς αὐχμοῖς πνευματώδης ὁ ἀήρ· αὐτὸ γὰρ τοῦτό ἐστιν ὁ αὐχμὸς, τὸ πλείω γίνεσθαι τῆς ὑγρᾶς ἀναθυμιάσεως τὴν ξηράν· ἐν δὲ ταῖς ἐπομβρίαις πλείων ἡ ἐντὸς ἀναθυμίασις γίνεται. Καὶ γὰρ ἡ γῆ πολλὴν ἔνδον κεκτημένη πυρώδη οὐσίαν βρεχομένη πρὸς βάθος ἀτμίζει· καθάπερ ἐπὶ τῆς ἀσβέστου ἔστιν ἰδεῖν. Ἀτμίζουσα γοῦν, πλείω καὶ τὴν ἐντὸς ἀναθυμίασιν ἴσχει. Ἔτι δὲ διὰ τὸ πλῆθος τῶν ὄμβρων, ὕδατος

A sequitur; ut vel extra, vel intra terram confertim universa eo inclinet et feratur. Non est autem a ratione alienum ventis etiam exsistentibus aliquos terræ motus fieri. Nonnunquam enim etiam plures simul venti flant: quorum cum alter infra terram irruit, terræ motum gignit; altero interim supra spirante. Minores autem magnitudine fiunt ut plurimum tales terræ motus, quod eorum principium et causa efficiens distracta sit: quemadmodum etiam venti simul flantes non admodum vehementes sunt.

3. Noctu autem et magis sub auroram cum plures, tum majores terræ motus fiunt. Tranquilliores enim a ventis sunt noctes quam dies, dum terræ
B superficies propter solis absentiam frigus contrahit et densatur, flatusque fluendi in internam partem initium faciunt, velutque ab externo æstu et inundatione flatus reciprocatio in interiores partes fit, idque præsertim sub auroram, quoniam tum demum flatus spirandi **203** initium facere solent.

4. Porro terræ motuum qui interdiu fiunt, plurimi et vehementiores fiunt circa meridiem. Nam toto fere die tranquillior est meridies: propterea quod sol tum rectiores et intensiores radios emittens exhalationem in terræ visceribus includit, nec foras sinit progredi.

5. Præterea etiam vehementissimos terræ motus
C fieri contingit circa ea loca quibus mare angustum est, et fluctuat. Cum enim in ejusmodi locis vehemens generetur flatus, et violenter ex terra excidat, terræ motuum causa efficitur. Ingentem enim flatui materiam mare suppeditat, atque dum per angustias transfluendo magno cum impetu volvitur, et ea loca per quæ flatus extra fertur, occupat, ipsum in profunditatem propellit: qui propulsus et conglobatus vi sua terram commovet.

6. Quin omnes etiam hæ regiones quarum subterraneæ partes fungosæ et cavernosæ sunt, crebrius quatiuntur, ut quæ in internis cavitatibus magnam vim flatus recipiant, ab eoque moveantur.

7. Cæterum vere maxime et autumno exeunte
D terræ motus contingunt; quippe anni tempora sunt **204** hæc flatuosiora; cum æstate et hieme rariores sint venti; hieme quidem, quia calidæ et siccæ exhalationes ob frigoris vim exstinguuntur; æstate autem rursus, quia propter ardorem magna ex parte exarescunt et consumuntur.

8. Sed et squalidis et pluviosis temporibus terræ motus maxime generantur. Squalidis enim aer flatuosus est; quippe hoc ipsum squalor est, cum sicca exhalatio quam humida fit copiosior: pluviosis autem interna exhalatio copiosior efficitur. Terra quippe, ut quæ magnam igneæ substantiæ copiam interne possideat, cum funditus imbre perfunditur vaporem emittit, quemadmodum in calce videre est. Proinde evaporans copiosiorem etiam internam exhalationem continet. Præterea vero etiam cum

propter multitudinem pluviarum concavitates terræ aqua implentur, exhalationi ejusmodi cum in angustias redigitur et in unum cogitur, ab aqua vis affertur. Unde fit, ut cum copiosa exstiterit, et in exiguum locum coarctata, et vehementer conglobata, atque ita mota fuerit, ut simul etiam terram concutiat.

9. Quemadmodum igitur in animalium corporibus **205** flatus qui introrsum includitur tremorum, et pulsuum, quin imo et palpitationum causa est : eodem modo in terra fieri solet.

10. Quapropter etiam terræ motuum alius tremulus est, alius pulsui et palpitationi similis exsistit.

11. Ac tremulus quidem sæpius oritur, quando videlicet propter flatus copiam qui in latitudinem patens infra terram exsistit, terra concutitur et in obliquum movetur ; tremor enim in obliquum transfert corpus quod ab ipso afficitur. Contra perquam raro oritur in quibusdam locis, etiam is qui pulsui aut palpitationi similis est terræ motus, quando nimirum non in obliquum, sed inferne sursum terra movetur.

12. Rarius autem contingit ejusmodi terræ motus, propterea, quod non ita facile fit, ut exhalatio tam copiosa in imo cumuletur. Multis enim partibus ea secretio et exhalatio quæ per terræ latitudinem fit major esse solet quam ea quæ ab imo exsistit : quoniam etiam sol, exhalationi secundum latitudinem maxime adjumento esse videtur, ad tantam nimirum distantiam terram calefaciens.

13. Nihilominus ubi terræ motus oritur qui pulsum aut **206** palpitationem imitatur, sævissimus esse solet. Terram enim effringit, et urbes regionesque evertit, et interdum quidem vi flatus hunc terræ motum perficientis lapides effervescunt et ebulliunt, alias vero aquarum copia scaturit et eructat, modo frigidarum, modo calidarum. Quippe flatus aquæ etiam ut moveatur causa est. Quemadmodum enim venti ob vim ipsis illatam fluctus in superficie movent : sic etiam sæpe in terræ motibus ventus in terra cum ipsi vis affertur, aquam subterraneam movere potest. Quæ sane aliquando etiam calida fit vel propter ingentem hujus terræ calorem, unde etiam calidarum exhalationum copia exsistit; vel propter loci angustiam et violentiam flatus. Nonnunquam enim etiam ignis erupit, et multas civitates in cinerem redegit. Per angustiam enim loci dum spiritus violenter movetur, et distrahitur, et interciditur, inque exiguas partes dividitur, ipse etiam incenditur et flamma efficitur. Neque enim flamma quid est aliud quam flatus cum igni conjunctus, hoc est flatus incensus.

14. Interdum igitur deorsum et intra terram flatus terræ motum **207** efficientis fit concretio : interdum sursum ac supra terram ventus aliquis ex iis quibus nomen attributum est, plenus et perfectus, ac deinde totus intra terræ viscera correptus, validissimum terræ motum effecit [1]. Qualis etiam

[1] II Meteor. c. 7.

A πληρουμένων τῶν κοιλοτήτων τῆς γῆς, ἡ τοιαύτη ἀναθυμίασις στενοχωρουμένη καὶ εἰς ἓν συνελαυνομένη ὑπὸ τοῦ ὕδατος ἐκβιάζεται. Ὅθεν πολλὴ οὖσα καὶ εἰς ὀλίγον τόπον συσταλεῖσα καὶ ἰσχυρῶς πιληθεῖσα καὶ οὕτω κινηθεῖσα, συγκινεῖ καὶ τὴν γῆν.

θʹ. Ὥσπερ οὖν ἐν τοῖς τῶν ζώων σώμασιν ἐναπολαμβανόμενον τὸ πνεῦμα τρόμων καὶ σφυγμῶν, μᾶλλον δὲ παλμῶν αἴτιον γίνεται· παραπλησίως κἀν τῇ γῇ.

ιʹ. Διὸ καὶ τῶν σεισμῶν ὁ μὲν ἔστι τρομώδης, ὁ δὲ σφυγμῷ ἢ παλμῷ ἐοικώς.

ιαʹ. Καὶ ὁ μὲν τρομώδης γίνεται συνεχέστερον, ὁπόταν δηλονότι διὰ πλῆθος τοῦ κατὰ πλάτος γινο-
B μένου πνεύματος ὑπὸ γῆν κινῆται ἡ γῆ σειομένη κατὰ τὰ πλάγια· καὶ ὁ τρόμος γὰρ εἰς τὰ πλάγια μεταφέρει τὸ πάσχον σῶμα. Γίνεται δὲ κατὰ τὸ σπάνιον ἔν τισι τόποις καὶ ὁ σφυγματώδης ἢ παλμώδης σεισμός· ὅταν δηλονότι μὴ πρὸς τὰ πλάγια κινῆται ἡ γῆ, ἀλλὰ κάτωθεν ἄνω.

ιβʹ. Συμβαίνει δ' ὡς ἐπ' ἔλαττον ὁ τοιοῦτος σεισμὸς, ὅτι μηδὲ ῥᾴδιον εἰς βάθος ἀθροισθῆναι ἀναθυμίασιν οὕτω πολλήν. Πολλαπλασία γὰρ ἡ κατὰ πλάτος γινομένη τῆς γῆς διάκρισίς τε καὶ ἀναθυμίασις τῆς ἀπὸ βάθους γίνεσθαι πέφυκεν· ἐπεὶ καὶ ὁ ἥλιος τῇ κατὰ πλάτος ἀναθυμιάσει φαίνεται μάλισα συνεργῶν, θερμαίνων μέχρι τόσου τὴν
C γῆν.

ιγʹ. Ὅπου μέντοι γένηται ὁ σφυγματώδης ἢ παλμώδης σεισμὸς, χαλεπώτατός ἐστιν. Ἀναῤῥήγνυσι γὰρ τὴν γῆν, καὶ πόλεις ἀνατρέπει καὶ χώρας· καὶ ποτὲ μὲν ἀναβράττονται λίθοι τῇ βίᾳ τοῦ πνεύματος τοῦ τὸν τοιοῦτον ἐκτελοῦντος σεισμὸν, ἄλλοτε δ' ὕδατος πληθὺς ἀναῤῥεῖ, ποτὲ μὲν ψυχρῶν, ὁτὲ δὲ καὶ θερμῶν. Γίνεται γὰρ τὸ πνεῦμα καὶ τῷ ὕδατι τῆς κινήσεως αἴτιον. Ὡς γὰρ ἄνεμοι βιαζόμενοι κινοῦσι τὰ κύματα ἐξεπιπολῆς, οὕτω πολλάκις κἀν τοῖς σεισμοῖς βιαζόμενον τὸ κάτωθεν πνεῦμα δύναται τὸ ὑπὸ γῆν ὕδωρ κινεῖν. Ὃ δή ποτε καὶ θερμὸν γίνεται, ἢ διὰ τὴν πολλὴν θερμότητα ταύτης τῆς γῆς, ὅθεν καὶ τὸ πλῆθος τῶν θερμῶν ἀναθυμιάσεων· ἢ
D καὶ διὰ τὴν στενοχωρίαν καὶ βίαν τοῦ πνεύματος. Ἐνίοτε γὰρ καὶ πῦρ ἀνεῤῥάγη, καὶ πόλεις πολλὰς κατετέφρωσε. Διὰ γὰρ τὴν στενοχωρίαν τὸ πνεῦμα βιαίως κινούμενον διασπώμενόν τε καὶ διακοπτόμενον καὶ εἰς μικρὰ καταδιαιρούμενον, ἐκπιμπρᾶται καὶ γίνεται φλόξ. Οὐδὲν γὰρ ἄλλο ἐστὶν ἡ φλὸξ ἢ πνεῦμα μετὰ πυρὸς, τουτέστι πνεῦμα ἐκπυρωθέν.

ιδʹ. Ὁτὲ μὲν οὖν κάτω καὶ τῆς γῆς ἐντὸς ἡ τοῦ πνεύματος τοῦ ποιοῦντος τὸν σεισμὸν γίνεται σύστασις· ὁτὲ δ' ἄνω καὶ ὑπὲρ γῆν ἄνεμος τῶν ὠνομασμένων ἀπαρτισθεὶς, εἶτα συῤῥεύσας ὅλος ἔνδον τῆς γῆς, εἰργάσατο σεισμὸν ἰσχυρότατον. Οἷος ἱστορεῖται καὶ περὶ τὴν Ἀχαΐαν γενόμενος· ὅθεν καὶ

αἱ παραθαλάσσιαι πόλεις Βοῦῤῥα τε καὶ Ἑλίκη κατ- A εῤῥίφησαν ὁμοῦ τε καὶ ὑπὸ τῆς ἐφόδου τοῦ κύματος ἀπεκλύσθησαν. Ἔξω μὲν γὰρ ἔπνει νότος ὁ τὴν θάλασσαν ἀπωθῶν· ἔνθα δὲ γέγονεν ὁ σεισμὸς, ἀντέπνευσε βοῤῥᾶς, ὃς ἐξ ἐναντίας τῷ νότῳ φερόμενος, ἀπῶσαι μὲν εἰς τοὐπίσω τὴν θάλασσαν οὐ δεδύνητο διὰ τὸν προωθοῦντα ταύτην ἄνεμον· ἐμποδίσας δὲ καὶ στήσας ταύτης τὴν πρόοδον, ἐποίησεν ὁμοῦ πολλὴν ἀθροισθῆναι τὴν θάλασσαν. Τότε δ' ἡττηθεὶς ὑπὸ τοῦ πλήθους τῆς θαλάσσης, ἀθρόας ἐπιχυθείσης αὐτῆς διὰ τοῦ κατόπιν ὠθοῦντος πνεύματος, ἅμα μὲν τοῦ κατακλυσμοῦ ἅμα δὲ τοῦ σεισμοῦ γέγονεν αἴτιος· τοῦ μὲν διὰ τὸ στῆσαι τὴν θάλασσαν καὶ ποιῆσαι αὐτὴν ἀθροισθῆναι πολλὴν εἰς ταυτό· τοῦ σεισμοῦ δὲ, διὰ τὸ ἡττηθέντα τοῦτον ὑπὸ τοῦ πλήθους τῆς θαλάσσης, ῥυέντα κατὰ τῆς γῆς κινῆσαι B αὐτήν.

circa Achaiam factus esse in historiis commemoratur: unde etiam maritimæ civitates Burra et Helice simul et prostratæ et ab irruptione fluctuum submersæ sunt. Externe enim auster spirabat qui mare propellebat: ubi autem terræ motus fuit, ex adverso boreas spiravit, qui ex contraria parte austro ruens mare retrorsum depellere non potuit propter austrum a quo impellebatur: sed ipsius progressu impedito et represso effecit ut ingens vis maris in unum cogeretur. Tum vero a copia maris superatus, ipso propter flatum a tergo impellentem confertim infuso, simul et inundationis et terræ motus causa fuit; illius quidem propterea quod mare repressisset, effecissetque ut magna ipsius copia in unum cumularetur: terræ motus autem, quia vi maris victus et adversus terram fluens eam commovisset [a].

ιε'. Ἔτι τῶν σεισμῶν τοὺς μὲν φασιν ἐπικλίντας οἵτινες ἐς πλάγια σείουσι κατ' ὀξείας γωνίας, τοὺς δὲ βράστας, οἳ κατ' ὀρθὰς γωνίας ἄνω καὶ κάτω ῥιπτοῦσι· τοὺς δὲ χασματίας, οἵ γε συνιζήσεις ποιοῦσιν εἰς τὰ κοῖλα· τοὺς δὲ ῥήκτας, οἵπερ ἀνοίγουσι χάσματα καὶ γῆν ἀναῤῥηγνύουσι· τοὺς δὲ ὤστας· οὗτοι δὲ κατὰ μίαν πρόωσιν ἀνατρέπουσι· τοὺς δὲ παλματίας, ὡς ἀνταποπάλλοντας καὶ ταῖς εἰς ἑκάτερον ἐγκλίσεσι καὶ ἀναπάλσεσι διορθοῦντας ἀεὶ τὸ σειόμενον. Γίνονται δὲ καὶ μυκητίαι σεισμοὶ σείοντες τὴν γῆν μετὰ βρόμου.

15. Cæterum terræ motuum epiclintas quasi in transversum se agentes **208** vocant eos, qui ad angulos acutos in obliquum quatiunt; alios brastas a similitudine aquæ effervescentis, qui ad angulos rectos sursum et deorsum vibrant; alios chasmatias, quasi dicas hiabundos ab hiatu; alios rhectas, quasi effractores, qui hiatus aperiunt, et terram effringunt; alios ostas, quasi dicas trusores, qui uno obnixu subvertunt quod impulerunt; alios palmatias, quasi dicas vibratores, qui quassabundi et utroque declinantes vibrantesque quod concutitur [b], semper erigunt. Fiunt etiam myceliæ quasi mugientes terræ motus, qui terram mugitu et fremitu quatiunt.

ιϛ'. Πολλάκις δὲ χωρὶς σεισμοῦ τοιοῦτός τις γί- C νεται ψόφος, ὅτε δηλονότι τὸ πνεῦμα τυγχάνει λεπτομερέστερον· ὡς ἐν τῷ πλήττειν τὴν γῆν, διηθεῖσθαι δι' αὐτῆς καὶ μὴ μένον ἐντὸς στενοχωρίαν ποιεῖν ἀθροιζόμενον. Διὰ μὲν οὖν τὸ ῥαδίως διηθεῖσθαι διὰ τῆς γῆς οὐ κινεῖ· διὰ δὲ τὸ προσπίπτειν τοῖς τῆς γῆς ὄγκοις, κοίλοις τε οὖσι καὶ παντοδαπὰ σχήματα ἔχουσι, παντοδαπὸν ποιεῖ ψόφον, ὡς δοκεῖν ἐνίοτε οἷον μυκᾶσθαι τὴν γῆν.

16. Quanquam sæpe sonus ejusmodi absque terræ motu contingat, quando nimirum flatus est tenuior, ut dum terram ferit, transmittatur per eam; nec in ea sic maneat, ut coacervatus in angustias coarctetur. Propterea igitur quod facile per terram transmittatur, non movet: sed quia in cavos variisque figuris præditos terræ specus incidit, varium etiam sonum edit; ut nonnunquam terra veluti mugire videatur.

ιζ'. Ἀνάλογον δὲ τοῖς εἰρημένοις συμπίπτει καὶ ἐν θαλάσσῃ. Χάσματά τε γὰρ γίνεται θαλάσσης καὶ ἀναχωρήματα πολλάκις καὶ κυμάτων ἐπιδρομαί· ποτὲ μὲν ἀντανακοπὴν ἔχουσαι· ποτὲ δὲ πρόωσιν μόνον. Πολλάκις δὲ καὶ ἀναφυσήματα γίνεται πυρὸς τῇ θαλάσσῃ, καὶ πηγῶν ἀναβλύσεις καὶ ποταμῶν ἐκβολαὶ ῥοαί τε καὶ δῖναι· ποτὲ μὲν ἐν μέσοις D πελάγεσι, ποτὲ δὲ κατὰ τοὺς εὐρίπους τε καὶ πορθμούς. Πολλαί τε ἀμπώτιδες καὶ κυμάτων ἄρσεις κατά τινας ὡρισμένους καιροὺς τῇ σελήνῃ συμπεριοδεύουσι· ἐπεὶ συμμεταβάλλει αὕτη καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλατταν, ὡς πλησιαιτέρα τῶν λοιπῶν πλανήτων.

17. Sed quod his proportione respondeat, etiam in mari fit. Nam et hiatus fiunt maris et sæpe **209** recessus, et incursiones fluctuum: alias intercisæ reciprocationem, alias vero progressum simplicem habentes. Sed sæpenumero etiam in mari evomitiones ignis exsistunt, et fontes exscaturiunt, et fluviorum ostia aperiuntur, fluxiones item et vortices oriuntur; nonnunquam quidem in mediis maribus, nonnunquam vero in euripis et fretis. Sed et multi æstus fluctuumque elevationes, statis quibusdam temporibus, cum luna recurrunt: quoniam hæc secum et quæ in terra, et in mari sunt, mutat, ut quæ cæteris planetis sit propinquior.

SYNOPSIS CAPITIS XIX,

QUOD EST DE TONITRUIS ET FULGURIBUS, DE ECNEPHIA, ID EST PROCELLA, ET VORTICE, QUI TYPHON VOCATUR, ET TURBINE ACCENSO, QUEM GRÆCI PRESTERA VOCANT, ET FULMINE.

1. *Ostendit, ex qua materia et ubi et quomodo tonitru generetur.* — 2. *Definit tonitru et simili declarat* — 3. *Causam reddit quare tonitruorum soni varii sint et dispares.* — 4. *Fulguris generationem describit.*

[a] De mundo cap. 4. [b] II Meteor. c. 8.

— 5. *Causam assignat, quare cum tonitru præcedat fulgur, prius tamen fulgur videatur, quam tonitru auditur, idque simili desumpto* **210** *a remigatione explicat.* — 6. *Exponit, quando tonitrua et fulgura tantum, et quando vero etiam ecnephias generetur, cujus ortum simili declarat, et tandem descriptionem subjicit.* — 7. *Docet quando et quomodo typhon seu vortex in nubibus generetur, quem etiam simili declarat vertiginis quæ in terra nonnunquam oritur; a qua tamen in eo differt quod ille continuam excretionem habet, perinde ut etiam ecnephias.* — 8. *Causam assignat, quare vortex etiam deorsum in terram feratur, quod nimirum nubis ex qua spiritus excernitur, condensatio in superiore parte incipiat, et proinde spiritus excretio in contrariam inferiorem videlicet partem fiat.* — 9. *Effectus vorticis generales et speciales aliquot evidentes recenset.* — 10. *Explicat quo a vortice prester differat. quod nimirum igneo ille calore vacet, hic incensus turbo sit, et aerem etiam colore igneo inficiat; et porro subjicit, quid fulmen vocetur ac denique vorticis, presteris, et fulminis collationem proponit.* — 11. *Excretionem spiritus quæ tonitrua facit et fulgura, discernit ab hac quæ fulminis causa est, quod etiam definit.* — 12. *Fulminis duas species, clarum et fuliginosum, enumerat, ac utrumque a proprietatibus et effectibus suis describit, illius etiam nomenclaturam exponens.* — 13. *Alias etiam fulminis species, heliciam et sceptum enumerat describitque.* — 14. *Tradit omnia fulmina spiritum quemdam inflammationis expertem et præcedere* **211** *et sequi; qualis etiam in tonitruis excernitur nonnunquam, qui et ipse, nec sonus, alia corpora findit et dissipat.* — 15. *Causam explicat quare omnis spiritus excretus e nubibus deorsum feratur, quam etiam a contrario gravium aliquorum corporum motu sursum evincit.*

—

CAPUT. XIX.

De tonitruis et fulguribus, ecnephia et typhone, et prestere et fulmine.

1. Cum vapor et sicca exhalatio simul mista ex terra adducuntur, et in loco a terra remotiore etiam ambo fuerint; (qui propterea frigidissimus est, quod radiorum solarium ex terra refractiones in ipso infirmantur), cumque sicca quidem exhalatio secernitur, et ad succensionem sibi cognatam effertur; vapor autem frigus contrahit, et densatur, et in nubes concrescit; quidquid siccæ exhalationis in ejusmodi concretione nubium inclusum fuerit, quando colligitur, flatus efficitur; et deinde cum nubes amplius densantur et coeunt, vi ex ipsis excernitur. Ac denique dum ita violenter excernitur flatus, inque densitatem nubium incidit, sonum efficit.

2. Qui sane est id quod vocatur tonitru, flatus in nube crassa et humida implicitus, et per eam ipsam nubem extra violenter erumpens, et ita continuas nubis spissitudinis effringens, et hinc
212 fremitum fragoremque magnum efficiens; haud secus ac spiritus in aqua vehementer impellitur, et undarum efficit strepitus.

3. Quoniam autem nubium densitas inæqualis est (alicubi enim major, alicubi est minor); et vero etiam aliquæ cavitates intra nubes exsistunt (interiores enim nubium partes, non perinde densæ sunt, ac exteriores, sed densitatis continuitatem deferunt); eapropter utique varii et dispares soni efficiuntur. Nam flatus qui excernitur, si ad densiores concretiones illidatur, vehementiores etiam sonos efficit; sin ad rariores, juxta proportionem infirmiores. Atque ita quidem de tonitru res se habet.

4. At flatus, qui eliditur, et in nubes impingendo tonitru efficit; sæpe tenui et imbecilli inflammatione incenditur. Qua parte igitur conspectus fuerit hic flatus qui excretus est, igneo tinctus colore ex nubibus erumpere, fulgur appellamus eum.

A

ΚΕΦΑΛ. ΙΘʹ.

Περὶ βροντῶν, καὶ ἀστραπῶν, ἐκνεφίου τε καὶ τυφῶνος καὶ πρηστῆρος καὶ κεραυνοῦ.

αʹ. Τῆς ἀτμίδος καὶ τῆς ξηρᾶς ἀναθυμιάσεως ὁμοῦ καὶ συμμίκτων ἀναγομένων ἐκ γῆς, ὁπόταν ἐν τῷ ἀπογειοτέρῳ καὶ ἄμφω γένωνται τόπῳ (ὅς ἐστι ψυχρότατος διὰ τὸ τὰς ἐκ γῆς ἀνακλάσεις τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων ἐξασθενεῖν ἐν αὐτῷ), καὶ τῆς μὲν ξηρᾶς ἀναθυμιάσεως διακρινομένης καὶ πρὸς τὸ συγγενὲς φερομένης ὑπέκκαυμα, τῆς ἀτμίδος δὲ ψυχομένης καὶ πυκνουμένης καὶ εἰς νέφη συνισταμένης· ὁπόση τῆς ξηρᾶς ἀναθυμιάσεως ἐν τῇ τοιαύτῃ συστάσει τῶν νεφῶν ἐμπεριληφθείη συναγομένη γίνεται πνεῦμα· ἔπειτα τῶν νεφῶν ἔτι πυκνουμένων καὶ συνιόντων ἐκκρίνεται μετὰ βίας
B ἐξ αὐτῶν. Οὕτω δὲ βιαίως ἐκκρινόμενον τὸ πνεῦμα καὶ πρὸς τὴν πυκνότητα τῶν νεφῶν εἰσπίπτον ψόφον ἀποτελεῖ.

βʹ. Οὗτος δέ ἐστιν ἡ καλουμένη βροντή, πνεῦμα νέφει παχεῖ καὶ νοτερῷ εἰληθὲν καὶ ἔξω δι' αὐτοῦ τοῦ νέφους βιαίως φερόμενον, καὶ οὕτω ῥηγνύον τὰ συνεχῆ τοῦ νέφους πιλήματα, κἀντεῦθεν βρόμον καὶ πάταγον μέγαν ἀπεργαζόμενον· ὥσπερ τὸ ἐν ὕδατι σφοδρῶς ἐλαυνόμενον πνεῦμα καὶ τῶν κυμάτων τοὺς ῥόθους ἀποτελοῦν.

γʹ. Ἐπεὶ δὲ τῶν νεφῶν ἡ πυκνότης ἀνώμαλος (ποῦ μὲν γὰρ κατὰ τὸ μᾶλλον αὕτη, ποῦ δὲ κατὰ τὸ ἧττον), ἀλλὰ δὴ καὶ κοιλίαι τινὲς μεταξὺ τυγχάνουσι τῶν νεφῶν (τὰ γὰρ ἐντὸς τῶν νεφῶν οὐχ
C ὁμοίως πεπύκνωνται τοῖς ἐκτὸς, ἀλλὰ διαλιμπάνουσι τὴν συνέχειαν τῆς πυκνότητος)· διὰ ταῦτά τοι παντοδαποὶ καὶ οἱ ψόφοι καὶ ἀνώμαλοι γίνονται. Τὸ γὰρ ἐκκρινόμενον πνεῦμα, πυκνοτέραις μὲν συστάσεσι προσρηγνύμενον, ἰσχυροτέρους καὶ τοὺς ψόφους ποιεῖ, μανωτέραις δὲ πρὸς λόγον ἀσθενεστέρους. Καὶ οὕτω μὲν ἡ βροντή.

δʹ. Τὸ δὲ πνεῦμα τὸ ἐκθλιβόμενον, καὶ τῇ πρὸς τὰ νέφη πληγῇ ποιοῦν τὴν βροντὴν, ἐκπυροῦται τὰ πολλὰ λεπτῇ πυρώσει καὶ ἀσθενεῖ. Καθ' ὃ γοῦν ὀφθῇ τὸ ἐκκριθὲν τοῦτο πνεῦμα ἐκπίπτον τῶν νεφῶν κεχρωματισμένον τῷ χρώματι τοῦ πυρὸς, ἀστραπὴν καλοῦμεν αὐτό.

ε'. Γίνεται δὲ μετὰ τὴν βροντὴν, καὶ ὕστερον τῆς πληγῆς. Ἡ βίαιος γὰρ κίνησις καὶ ἡ πληγὴ αἰτία ἐστὶν αὐτῷ τῆς ἐκπυρώσεως. Διὰ μέντοι τὸ τὴν ὄψιν ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν ἰδίων αἰσθητῶν πρώτην τῆς ἀκοῆς, διὰ τοῦτο πρὸ τοῦ ἀκουσθῆναι τὴν βροντὴν, ὁρᾶται ἡ ἀστραπή· καθώς ἐστιν ἐπὶ τῆς εἰρεσίας γινόμενον. Ἤδη γὰρ ἀναφερομένων τῶν κωπῶν ἐκ τοῦ ὕδατος, ὁ πρῶτος ψόφος, ὁ ἐν τῇ καθόδῳ γεγονὼς ἐξακούεται, τῆς ὄψεως ἑωρακυίας πάλαι τὰς κώπας καθιεμένας τε εἰς τὸ ὕδωρ καὶ πλήττουσας αὐτό.

ϛ'. Ὅταν μὲν οὖν τὸ ἐκ τῶν νεφῶν πυκνουμένων ἐκθλιβόμενον πνεῦμα λεπτὸν ᾖ καὶ μηδὲ συνεχῆ τὴν γένεσιν ἔχῃ καὶ ἔκκρισιν, ἀλλὰ πολλάκις καὶ κατὰ μικρὸν γίνηται καὶ ἐκκρίνηται, κἀντεῦθεν μηδὲ μένῃ ἀλλὰ διαπνῇ· τότε βροντάς τε καὶ ἀστραπὰς τὸν εἰρημένον τρόπον ποιεῖ. Ἐπὰν δὲ σωματωδέστερον ᾖ τὸ πνεῦμα, τουτέστιν ἧττον λεπτὸν, ἀθρόαν τε καὶ συνεχῆ τὴν γένεσιν ἔχῃ καὶ ἔκκρισιν, ὥστε μὴ διαπνεῖν ἀλλὰ διαμένειν· τότε τὸν λεγόμενον ἐκνεφίαν ἄνεμον ἐκτελεῖ. Καθάπερ γὰρ πλεονεκτούσης τῆς ὑγρᾶς ἀναθυμιάσεως, ὅταν εἰς ὕδωρ γίνηται ἡ μεταβολὴ, τῇ πρώτως μεταβαλλούσῃ ἀναθυμιάσει συμμεταβάλλει καὶ ἡ λοιπὴ ὅση τῆς αὐτῆς τετύχηκε φύσεως· καὶ γίνεται ὑετὸς συνεχὴς καὶ πολύς. Τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπικρατούσης τῆς ξηρᾶς ἀναθυμιάσεως ὁπηνίκα πνεῦμα γίνηται καὶ ἐκκρίνηται, συνακολουθεῖ τῇ πρώτῃ γενέσει τε καὶ ἐκκρίσει, καὶ ὅσον ἄλλο τῆς αὐτῆς ἐστι φύσεως. Καὶ οὕτως ὁ ἐκνεφίας ἄνεμος γίνεται, πνεῦμα πολὺ καὶ συνεχὲς ἐξ αὐτοῦ τοῦ νέφους ἀθρόον ἐκκρινόμενον καὶ βιαίως φερόμενον διὰ τὸ ταχὺ τῆς ἐκκρίσεως.

ζ'. Ὅταν δὲ τὸ ἐκκρινόμενον πνεῦμα εἰλούμενον ἐν κύκλῳ τυγχάνῃ καὶ μετὰ τοῦ ἐγχύματος τοῦ νέφους κάτω φερόμενον, τότε τυφὼν ὀνομάζεται. Γίνεται δὲ τοῦτο, ὅταν τὸ ἐκ (τοῦ) νέφους ἐκκρινόμενον πνεῦμα ἑτέρῳ νέφει ἀντιτυπήσῃ καὶ τὴν ἐπ' εὐθείας φορὰν κωλυθῇ. Καθάπερ ὅταν ἐκ τόπου πλατέος εἴς τι στενὸν ὁ ἄνεμος συῤῥέων βιάζηται· ἐν πύλαις τυχὸν ἢ ὁδοῖς. Συμβαίνει γὰρ πολλάκις ἐν τοῖς τοιούτοις, μὴ δυναμένου προέρχεσθαι τοῦ προηγουμένου μορίου τοῦ ῥέοντος σώματος ἐν τῷ μὴ εὑρίσκειν διέξοδον ἢ διὰ τὴν τόπου στενότητα, ἢ καὶ διὰ τὸ ἀντιπνεῖν ἄλλο τι πνεῦμα, κύκλον καὶ δίνην τοῦ πνεύματος γίνεσθαι. Τὸ μὲν γὰρ προηγούμενον τοῦ πνεύματος μέρος οὐ δύναται διελθεῖν· τὸ δὲ συῤῥέον ὄπισθεν βιάζει τὴν δίοδον· καὶ τὸ μὲν ἀντιβαίνει, τὸ δ' ἀπωθεῖ. Ἀνάγκη τοίνυν τὸ εἰς πλάγιον ἔνθα μὴ ἔστιν ἀντίβασις ἐνεχθῆναι τὸ ἑπόμενον μέρος τοῦ πνεύματος, καὶ οὕτως ἀεὶ καὶ πᾶν τὸ ἐχόμενον, ἔστ' ἂν ἐκ πλαγίου βιασθὲν τὸ προηγούμενον καὶ ἀντιβαῖνον μέρος τοῦ πνεύματος ἐκκρουσθῇ τοῦ προκατειλημμένου τόπου, καὶ ἀνακάμψαν, συνάψῃ τῷ ὄπισθεν φερομένῳ καὶ ἐπωθοῦντι, καὶ γένηται τὸ ὅλον ἕν· κύκλος δέ ἐστι τοῦτο τὸ σχῆμα. Καὶ οὕτω μὲν ἐπὶ τῆς γῆς αἱ δῖναι γίνονται. Ὁμοίως δὲ κἀν τοῖς νέφεσιν ἀλλήλαις συν-

A 5. Fit autem post tonitru et ictum sequitur. Violentus enim motus et ictus, ei ut inflammetur causa est. Verumtamen quia visus propria sensilia prius quam auditus arripit; ea de causa prius quam audiatur tonitru, fulgur conspicitur: quemadmodum **213** in remigatione contingit. Quando enim jam remi ex aqua efferuntur, tum demum primus sonus qui in descensu editus est, exauditur; cum visus dudum et in aquam demitti remos et eamdem ferire conspicatus sit.

6. Quando igitur flatus qui ex densescentibus nubibus eliditur, tenuis fuerit, et continuatam generationem atque excretionem non habuerit; sed sæpenumero minutatim generatur et excernitur,
B hincque non permanet, sed difflatur; tum eo modo quem diximus tonitrua et fulgura efficit. Quando autem flatus corpulentior, hoc est, minus tenuis fuerit, confertamque et continuatam generationem et excretionem habuerit, ut non evanescat, sed permaneat; tum eum ventum qui ἐκνεφίας, quasi nubigena dicitur, producit. Quemadmodum enim exhalatione humida exuberante, simul ac in aquam fit mutatio, cum primitus mutata exhalatione etiam reliqua quæcunque (ejusdem naturæ est juxta commutatur; ac ita continuatus et copiosus imber generatur. Eodem modo dominante exhalatione sicca, cum flatus generatur et excernitur, primam generationem et excretionem comi-
C tatur, **214** etiam omne aliud quidquid ejusdem naturæ est. E sic ἐκνεφίας ventus generatur, flatus copiosus et continuus, qui ex ipsa nube confertim excernitur, et propter excretionis celeritatem magna fertur violentia.

7. Quando autem flatus qui excernitur, in circulo convolvitur, et cum infusione nubis deorsum fertur, tunc vortex, Græcis τυφὼν, nominatur. Fit autem hoc, cum flatus, qui ex nube excernitur, in aliam nubem incurrerit, et quominus recto motu deferatur, prohibitus fuerit. Quemadmodum si ex loco amplo in angustiam aliquam ventus confluens vim patitur, in portis aut viis exempli gratia. Sæpe enim in ejusmodi locis accidit, cum fluentis corporis pars antecedens non potest progredi, non
D inveniendo transitum vel propter loci angustiam, vel etiam propter obluctantem alium aliquem flatum, ut circulus et vertigo flatus oriatur. Antecedens enim pars flatus transire non potest; quæ autem a tergo confluit, transitum adurget; sicque illa reluctatur, hæc protrudit. Necesse itaque est, ut in transversum, ubi non est reluctatio, feratur pars flatus consequens, et ita semper omnis quæ **215** deinceps sequitur; donec antecedens et renitens pars flatus ex obliqua parte compressa, de loco quem præoccupavit, extrusa, et conversione facta cum ea quæ a tergo fertur et ipsam adurget, conjuncta fuerit; adeoque totum istud unum efficiatur, quæ figura circulum imitatur. Atque ita quidem in terra fiunt vertigines. Eodem autem modo

etiam in nubibus vortices fiunt, et inter se invicem quoad principium copulantur (ea enim vertiginis natura est); verum quemadmodum cum ecnephias [procella] oritur, continua est spiritus excretio (quia etiam ventus est continuus eodem modo), sic etiam vortex continuam ex nube excretionem habet.

8. Sed cum propter nubis densitatem spiritus ex ea pure excerni non possit, unaque secum de nube aliquid trahat, ex dicta causa in orbem quidem convertitur, sed deorsum et in terram fertur, propterea quod spiritus ex nube excretio in eam semper partem fiat, in quam nubis condensatio progreditur. Quapropter cum condensatio superne facto initio in inferiores partes nubis pervenerit, etiam nubis excretionem quæ hinc orta est, propter vim illatam deorsum **216** ferri necesse est.

9. Cum ergo vortex deorsum fertur, et propter contrarium impetum in orbem circumagitur, sicque contorquetur, et helicem, id est circumvolutam lineam efficit; omnia in quæ incidit, in orbem intorquens movet. Quamobrem etiam aliqua in terra aut mari contenta in sublime adducit, ut qui propterea quod transitum non habet, eodem revertatur. Itaque ex mari aquam sæpenumero attrahit; mox navigium vertigine correptum in altum evexit. Sed et ex terra et ligna et lapides, atque adeo nonnunquam animalia consimilem in modum sustulit. Quæcunque autem ab ipso efferuntur, cum aliquantulum in sublime subducta fuerint, denuo summa siccitate contracta, ob spiritus qui eadem subvexit siccitatem deorsum feruntur.

10. Cum igitur spiritus qui sic movetur, colore igneo infectus non fuerit, quali etiam fulgur affectum est, tunc typhon, id est, vortex, quasi ecnephias incoctus vocatur. Neque enim perfecte secretus et liberatus ab ipsa nube spiritus vorticis excernitur, quemadmodum ecnephiæ, id est, venti procellosi, flatus: sed aliquid de nube secum attrahit, quia concoctus non est, ut alterum **217** ab altero separari possit. Quando porro prædictus ille flatus dum detorquetur incensus fuerit, in ipso scilicet motu excoctus, et subtilior factus, tunc prester, id est, accensus turbo, vocatur; quod aerem propinquum inflammatione sua simul accendat, adeo ut ipsum etiam colore inficiat. Quando vero in ipsa nube copiosus et tenuis spiritus expressus fuerit, fulmen is efficitur. Vortex enim crassam excretionem habet, prester autem tenuiorem quam vortex, sed adhuc subtilioris spiritus fulmen est excretio.

11. Differt autem ab excretione, quæ tonitrua facit et fulgura, quod illa per exiguas partes, et sparsim et ex intervallis fit, imbecillemque inflammationem habet. At fulminum excretio ab ipsa differt cum tenuitate, tum insuper etiam multitudine; fulmen enim tenuissimus et copiosus est spiritus, qui simul fertur, et vehementer incensus est.

A ἅπτουσαι κατὰ τὴν ἀρχὴν, τοιοῦτον γὰρ ἡ δίνη· πλὴν ὥσπερ ἐκνεφίας γίνηται, συνεχής ἐστιν ἡ τοῦ πνεύματος ἔκκρισις (οὕτω γὰρ καὶ ὁ ἄνεμος συνεχὴς, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον), καὶ ὁ τυφὼν συνεχῆ τὴν ἐκ τοῦ νέφους ἔκκρισιν ἔχει.

η'. Διὰ δὲ τὴν τοῦ νέφους πυκνότητα μὴ δυνάμενον ἀπ' αὐτοῦ καθαρῶς ἐκκριθῆναι τὸ πνεῦμα, ἀλλὰ σὺν ἑαυτῷ καὶ τοῦ νέφους τι συνεφέλκον, στρέφεται μὲν κύκλῳ διὰ τὴν εἰρημένην αἰτίαν, φέρεται δὲ κάτω καὶ ἐπὶ γῆς διὰ τὸ τὴν ἐκ τοῦ νέφους γινομένην τοῦ πνεύματος ἔκκρισιν, ἐπὶ ταῦτα γίνεσθαι πάντοτε καθ' ἃ προάγεται τοῦ νέφους ἡ πύκνωσις. Ὥστε ὅταν ἄνωθεν ἡ πύκνωσις ἀρξαμένη ἐπὶ τὰ κάτω γίνηται μέρη τοῦ νέφους, B ἀνάγκη καὶ τὴν τοῦ πνεύματος ἔκκρισιν ἐντεῦθεν γινομένην φέρεσθαι κάτω διὰ τὴν βίαν.

θ'. Φερόμενος οὖν ὁ τυφὼν κάτω καὶ διὰ τὴν ἀντίκρουσιν κύκλῳ περιαγόμενος, καὶ οὕτω συντρεφόμενος καὶ ποιῶν ἕλικα· οἷς ἂν προσπέσοι, ταῦτα κύκλῳ στρέφων κινεῖ. Διό καί τινα πολλάκις τῶν ἐπὶ γῆς ἢ θαλάσσης στρέψας εἰς ὕψος ἀνέλκει· ὡς ἐπὶ τὸ αὐτὸ πάλιν ἀνακάμπτων τῷ μὴ ἔχειν διέξοδον. Ἐκ μὲν οὖν θαλάσσης ὕδωρ ἀνασπᾷ πολλάκις· ἤδη δὲ καὶ πλοῖον ἐμετεώρισε τῇ δίνῃ περιλαβών. Ἐκ δὲ τῆς γῆς καὶ ξύλα καὶ λίθους, ἤδη δὲ καὶ ζῶα, τὸν αὐτὸν τρόπον ἀνήνεγκεν. Ὅσα δ' ὑπ' αὐτοῦ ἀναφέρονται, ὀλίγον μετεωρισθέντα καταφέρονται πάλιν, ξηρότατα γενόμενα διὰ τὴν ξηρότητα C τοῦ ἀνάγοντος ταῦτα πνεύματος.

ι'. Ὅταν μὲν οὖν τὸ πνεῦμα τὸ οὕτως κινούμενον μὴ κεχρωσμένον ᾖ πυρώδει χρόᾳ, ὁποίᾳ καὶ ἡ ἀστραπὴ κέχρωσται· τότε καλεῖται τυφὼν, οἷον ἐκνεφίας ἄπεπτος ὤν. Οὐ γὰρ τελέως διακεκριμένον οὐδ' ἀπολελυμένον ἀπ' αὐτοῦ τοῦ νέφους τὸ τοῦ τυφῶνος ἐκκρίνεται πνεῦμα καθὰ τὸ τοῦ ἐκνεφίου, ἀλλὰ συνεφέλκον τι καὶ τοῦ νέφους διὰ τὸ μὴ πεπέφθαι, ὡς δύνασθαι θάτερον ἀπὸ θατέρου χωρίζεσθαι. Ὅταν δὲ τὸ προειρημένον πνεῦμα κατασπώμενον ἐκπυρωθῇ πεφθὲν ἐν τῇ κινήσει καὶ λεπτότερον γεγονὸς, τότε καλεῖται πρηστήρ· ὅτι τὸν πλησίον ἀέρα συνεκπίμπρησιν ἐν τῇ ἐκπυρώσει, D ὥστε καὶ χρωματίζειν αὐτόν. Ἐὰν δ' ἐν αὐτῷ τῷ νέφει πολὺ καὶ λεπτὸν ἐκθλιβῇ πνεῦμα, τοῦτο γίνεται κεραυνός. Ὁ μὲν γὰρ τυφὼν παχεῖαν ἔχει τὴν ἔκκρισιν· λεπτοτέραν δὲ τοῦ τυφῶνος ὁ πρηστήρ. Ὁ δὲ κεραυνὸς, ἔτι μᾶλλον λεπτοτέρου πνεύματός ἐστιν ἔκκρισις.

ια'. Διαφέροι δ' ἂν τῆς τὰς βροντὰς καὶ ἀστραπὰς ποιούσης ἐκκρίσεως, ὅτι κατὰ μικρὰ μὲν ἐκείνη καὶ σποράδην καὶ ἐκ διαλειμμάτων γίνεται καὶ ἀσθενῆ τὴν ἐκπύρωσιν ἔχει. Ἡ δὲ τῶν κεραυνῶν διαφέροι μὲν ἂν ἐκείνης καὶ τῇ λεπτότητι, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῷ πλήθει· λεπτότατον γὰρ καὶ πολὺ πνεῦμα καὶ ὁμοῦ φερόμενον καὶ ἰσχυρῶς ἐκπεπυρωμένον ὁ κεραυνός.

ιβ'. Ἂν μὲν οὖν λίαν εἴη τὸ πνεῦμα λεπτὸν, οὐδ' ἐπικαίῃ ταῦτα οἷς ἂν προσπίπτοι· τὸ τοιοῦτον (δὲ) πνεῦμα κεραυνὸν ἀργῆτα καλοῦσιν οἱ ποιηταί. Ἂν δὲ μὴ οὕτως εἴη τὸ πνεῦμα λεπτὸν, ἀλλὰ φερόμενον ἐπικαῖον φέρηται, ἄλλως κατονομάζεται. Ὁ μὲν οὖν ἀργὴς καλούμενος φθάνει διιὼν ταῦτα οἷς ἂν ἐμπέσοι, πρὸ τοῦ ἐπικαῦσαι ἢ ὅλως μελᾶναι αὐτά· ἅμα μὲν διὰ τὸ τάχος τῆς κινήσεως, ἅμα δὲ καὶ τὴν τῆς οὐσίας λεπτότητα ταχεῖαν ποιούμενος τὴν διέξοδον. Ὁ δ' ἄλλος κεραυνὸς μὴ ὁμοίως ὑπάρχων λεπτὸς, βραδύτερόν τε φερόμενος, χρώννυσι μὲν τὰ οἷς ἐμπελάζει, φθάνει δὲ καὶ οὗτος διελθὼν πρὸ τοῦ καῦσαι αὐτά. Διὸ καὶ τὰ μὲν ἀντιτυπήσαντα πάσχει τι· οὐδὲν δὲ τοιοῦτον πάσχει τὰ μὴ ἀντιτυπήσαντα· οἷον ἀσπίδος ὁ μὲν χαλκὸς διὰ τὴν ἀντιτυπίαν ἐτάκη, τὸ δὲ ξύλον οὐκ ἐκαύθη (διὰ μανότητα γὰρ ἔφθασε διηθηθὲν τὸ πνεῦμα καὶ διελθόν)· καὶ ἱματίοις δ' ἐμπεσὸν οὐκ ἔκαυσε μὲν αὐτὰ, ἀλλ' οἷον τρύχη ἐποίησεν. Οἱ μὲν οὖν τῶν κεραυνῶν αἰθαλώδεις οὕτως ἔχουσιν· οἱ δὲ ταχέως διάττοντες ἀργῆτες, οἶμαι, κατ' ἀντίφρασιν ὠνομάσθησαν.

ιγ'. Καὶ οἱ μὲν ἑλικοειδῶς φερόμενοι κεραυνοὶ, ἑλικίαι λέγονται· οἱ δὲ κατασκήπτοντες εἴς τι μονομερῶς, οἱ τοιοῦτοι καλοῦνται σκηπτοί.

ιδ'. Ἀεὶ δὲ τοῖς κεραυνοῖς ἀνεκπύρωτον πνεῦμα συνακολουθεῖν καὶ προϊέναι αὐτῶν ὑπονοεῖται. Οἷς γὰρ ἂν ἐμπίπτειν μέλλοι ὁ κεραυνὸς, ταῦτα κινεῖται πρὸ τῆς πληγῆς. Ἀλλὰ καὶ ἃ διίστανταί ποτε γενομένης βροντῆς, οὐ τῷ ψόφῳ αὐτῷ διίστασθαι δοκεῖ, ἀλλὰ τῷ ἐκκρινομένῳ πνεύματι τῶν νεφῶν, ὃ διὰ τῆς πρὸς τὰ νέφη πληγῆς τὸν ψόφον ποιεῖ. Τοῦτο γὰρ πατάξαν, διέστησε μὲν, οὐκ ἀπέκαυσε δέ.

ιε'. Φέρεται δὲ κάτω πᾶν τὸ ἐκκρινόμενον πνεῦμα· καίτοι φύσει τυγχάνον ἀνωφερὲς ὡς θερμὸν, διὰ τὸ βιαίως ἐκθλίβεσθαι τῶν νεφῶν, πυκνουμένων ἄνωθεν καὶ συστελλομένων καὶ πρὸς τοὐναντίον κάτω ποιουμένων τὴν ἔκκρισιν. Οὕτω γάρ τινα πάλιν βαρύτερα σώματα καὶ φύσει κατωφερῆ ἄνω φέρεται, οἷον ἐκπηδῶντα, διὰ τὸ κάτωθεν τὴν ἔκθλιψιν γίνεσθαι, ὥσπερ τὰ ἐκπυρηνιζόμενα βλέπομεν, καὶ ὕδατα πολλὰ κάτωθεν ἄνω φερόμενα.

A 12. Quod si igitur admodum tenuis fuerit spiritus, sed tamen non adurat ea in quæ incidit, ejusmodi spiritum poetæ argetem, id est, clarum fulmen, vocant. Sin autem ita tenuis fuerit, sed dum fertur, adurendo feratur; aliter denominatur, [Psoloen scilicet, **218** quasi dicas, fuliginosum fulmen]. Quod itaque arges, id est, clarum vocatur, prius penetrat illa in quæ incidit, quam adurat, aut omnino infuscet: cum propter motus celeritatem, tum propter essentiæ tenuitatem ita celeriter transiens. Sed alterum fulmen quod minus tenue est et tardius fertur, colore quidem tingit ea quibus appulsum fuerit; sed et hoc prius penetrat, quam exurat ea. Quamobrem etiam quæ B renisa fuerint patiuntur aliquid, nil patientibus illis quæ non obstiterint; veluti scuti æs propter renixum liquatum fuit; lignum autem [tum] combustum non fuit (quippe propter raritatem spiritus prius transmissus fuit et penetravit); sed et cum in vestes inciderit, non tamen eas adussit, sed protrivit. Sic itaque ardentia se habent fulmina; quæ vero celeriter prosiliunt, clara, ut opinor, per antiphrasin, dicta sunt.

13. Quæ autem fulmina convolute feruntur, heliciæ dicuntur: quæ vero in aliquid sigillatim illiduntur, hæc scepta vocantur.

14. Porro semper spiritus non inflammatus fulmina subsequi et præcedere animadvertitur. Hæc enim in quæ fulmen irruiturum est, etiam ante ictum **219** C moventur. Sed et quæ finduntur nonnunquam edito tonitru, non ipso sono, sed spiritu qui excernitur, quique propterea quod in nubes impingit sonum efficit, findi videntur. Quippe is percussione sua efficit quidem, ut findantur; at non item exurit ea.

15. Denique deorsum fertur omnis spiritus qui excernitur, tametsi alias propter calorem sursum tendat, propterea quod violenter excernatur ex nubibus quæ superne spissantur et confringuntur, et in contrariam partem, deorsum scilicet, excretionem faciunt. Sic enim vicissim graviora quædam corpora, quæque natura deorsum vergunt, sursum moventur quasi exsilientia, ob excretionem nimirum inferne factam; quemadmodum sane ea D quæ compressis digitis eliduntur, et multas aquas ex infero in superum locum moveri videmus.

SYNOPSIS CAPITIS XX,

QUOD EST DE OSTENTIS SIVE SPECTRIS QUÆ IN CŒLO CONSPICIUNTUR.

1. *Spectrorum seu ostentorum quæ in cœlo conspiciuntur causam exponit, fomitis incensionem scilicet.* — 2. *In specie causam aperit variorum in cœlo apparentium colorum, in primis vero punicei et purpurei; quod lumen per densum* **220** *aerem sublucens, efficiat illos colores: idque cum stellarum orientium et occidentium exemplo provat, quæ etiam puniceæ ex eadem causa apparent; tum universali argumento omnis ignei et albi, quod trans nigrum aut in nigro videtur, ut etiam in flamma per fumum lucente apparet.* — 3. *Insuper in specie docet, quomodo hiatus et foveæ generentur et appareant.* — 4. *Et quomodo ex ejusmodi foveis et hiatibus faces sæpe excidere videantur.* — 5. *Quare dicta spectra interdiu non conspiciantur, sed noctu saltem, ut et ex coloribus in primis puniceus.* — 6. *Eorumdem adjacentia quædam enumerat.*

CAPUT XX.

De ostentis quæ in cœlo conspiciuntur.

1. Multa nonnunquam noctu serenitate exsistente in cœlo ostenta seu spectra, ut colores sanguinei, et hiatus et foveæ consistere videntur. Horum vero omnium causa redditur fomitis incensio.

2. Cum enim fomes, ut ante dictum est, incendatur, et incensio ejus alias flammæ ardenti, alias facibus et stellis procurrentibus similis sit; nihil absurdum est, si ejusmodi inflammationibus in ipso orientibus varii colores appareant. Lumen enim si per densum aerem subluceat, vel quod aer densior, lumen minus est; vel lumen copiosius, aer vero minus densus; omnis generis colorum **221** speciem exhibebit; in primis autem punicei et purpurei. Hi enim colores, ex igneo et albo cum nigro per oppositionem mistis magis fieri conspiciuntur. Sic nimirum etiam stellæ orientes et occidentes, cum æstus fuerit, puniceæ apparent. Cum enim per aerem magis densum nec perinde pellucidum cernuntur, quanquam albæ sunt, puniceæ tamen conspiciuntur, dum nigredo qua affectus aer est, cum stellarum albedine per offusionem commiscetur. Sed et tales per fumum conspectæ apparent. Quin in universum ita se res habet: igneum et album, cum trans nigrum aut in nigro videtur, pro varia inter se invicem mistione multas colorum differentias ostendunt. Nam et flammæ color alias diversus per fumum apparet. Cum enim fumus aliquanto est humidior, flammæ corpus purpurisseum apparet; at puniceum, cum fumus est minus humidus. Atque hoc sane modo differentes colores apparent.

3. Hiatus autem et foveæ, et hæc scilicet mistione albi et nigri oboriuntur; verumtamen non sic, ut per nigrum cernatur album, sed ut in albo nigrum appareat. Quando enim a nigro aliquo aut **222** cæruleo lucis continuitas interciditur, tunc aliqua profunditas apparere videtur: ita ut in eadem sint planitie, et non a se invicem removeantur album et nigrum, sed ex æquo intervallo etiam ambo a nobis distent, propius autem album quidem esse videatur, nigrum vero in profundiore et remotiore loco. Quoniam enim lux et album magis movent visum, propterea ipsi propiora videntur; nigrum autem, quod non perinde visum movet, longius ab hoc distare putatur. Cum ergo magis introrsum nigrum apparet, propterea quod albo ipsum plus est, tum fovea dicitur; cum autem apertum conspicitur, propterea quod lumen superat, tunc hiatus vocatur.

4. Ex ejusmodi scilicet aeris concretione, hoc est ex foveis et hiatibus, etiam faces sæpe exciderunt. Quando enim aer coit et densatur, et ea propter nigrorem contrahit, hiatus et foveæ speciem repræsentat; quando autem aer qui nigrorem

A

ΚΕΦΑΛ. Κʹ.

Περὶ τῶν ἐν τῷ οὐρανῷ φαινομένων φασμάτων.

αʹ. Φαίνεταί ποτε συνιστάμενα νύκτωρ αἰθρίας οὔσης πολλὰ φάσματα ἐν τῷ οὐρανῷ, οἷον αἱματώδη τινὰ χρώματα, χάσματά τε καὶ βόθυνοι. Τούτων δὲ πάντων αἰτιολογεῖται τοῦ ὑπεκκαύματος ἡ ἐκπύρωσις.

βʹ. Ἐκπυρουμένου γὰρ τοῦ ὑπεκκαύματος, καθὼς εἴρηται πρότερον, καὶ ποτὲ μὲν ἐοικυίας τῆς αὐτοῦ ἐκπυρώσεως καιομένῃ φλογὶ, ποτὲ δὲ δαλοῖς ἢ ἀστράσι φερομένοις, οὐδὲν ἄτοπον τοιούτων ἐξάψεων ἐν αὐτῷ γινομένων ποικίλα χρώματα φαίνεσθαι. Διὰ γὰρ πυκνοῦ ἀέρος ὑποφαινόμενον φῶς, ἢ τοῦ ἀέρος ὄντος μᾶλλον πυκνοῦ, τοῦ φωτὸς δ' ἐλάττο-
B νος, ἢ πλείονος μὲν τοῦ φωτὸς, τοῦ δ' ἀέρος ἧττον πυκνοῦ, φαντασίαν ποιήσει χρωμάτων παντοδαπῶν· μάλιστα μέντοι τοῦ φοινικοῦ τε καὶ πορφυροῦ. Ταῦτα γὰρ τὰ χρώματα γινόμενα φαίνεται μᾶλλον ἐκ τοῦ πυρώδους τε καὶ λευκοῦ μιγνυμένων τῷ μέλανι κατὰ τῆς ἐπιπροσθήσεως. Οὕτω γοῦν καὶ οἱ ἀστέρες ἀνίσχοντες καὶ δυόμενοι, καύματος ὄντος, φαίνονται φοινικοῖ. Διὰ γὰρ τοῦ ἀέρος περιπυκνουμένου καὶ οὐχ ὁμοίως ὄντος διαφανοῦς ὁρώμενοι, λευκοὶ ὄντες, φαίνονται φοινικοῖ, μιγνυμένου τοῦ περὶ τὸν ἀέρα μέλανος τῇ λευκότητι τῶν ἀστέρων κατ' ἐπιπρόσθησιν. Τοιοῦτοι δὲ καὶ διὰ καπνοῦ ὁρώμενοι φαίνονται. Ὅλως τε καὶ πυρῶδες καὶ τὸ λευκὸν διὰ τοῦ μέλανος ὁρώμενον ἢ ἐν τῷ
C μέλανι πολλὰς δείκνυσι χρωμάτων διαφορὰς κατὰ τὴν ποικίλην μίξιν αὐτῶν. Καὶ τὸ χρῶμα γὰρ τῆς φλογὸς ἄλλοτε ἀλλοῖον φαίνεται διὰ τοῦ καπνοῦ. Ὑγροτέρου μὲν γὰρ ὄντος τοῦ καπνοῦ φαίνεται τὸ σῶμα φλογὸς ἁλουργόν· φοινικοῦν δὲ, τοῦ καπνοῦ τυγχάνοντος ἧττον ὑγροῦ. Τοῦτον μὲν οὖν τὸν τρόπον τὰ διάφορα φαίνεται χρώματα.

γʹ. Τὰ δέ γε χάσματα καὶ οἱ βόθυνοι μίξει μὲν καὶ ταῦτα λευκοῦ καὶ μέλανος γίνεται, πλὴν οὐ διὰ τοῦ μέλανος ὁρωμένου τοῦ λευκοῦ, ἀλλ' ἐν τῷ λευκῷ φαινομένου τοῦ μέλανος. Ὅταν γὰρ ὑπό τινος μέλανος ἢ κυανοῦ διακόπτηται τοῦ φωτὸς ἡ συνέχεια, τότε βάθος δοκεῖ τι φαίνεσθαι· ὄντων μὲν ἐν τῷ αὐτῷ ἐπιπέδῳ καὶ μὴ ἀφισταμένων ἀλλήλων τοῦ λευκοῦ καὶ τοῦ μέλανος, ἀλλ' ἴσον ἐξ
D ἡμῶν ἀφεστηκότων καὶ ἀμφοτέρων, ἐγγυτέρω δὲ δοκοῦντος εἶναι τοῦ λευκοῦ, τοῦ δὲ μέλανος ἐν βάθει καὶ πορρωτέρω. Ἐπειδὴ γὰρ τὸ φῶς καὶ τὸ λευκὸν μᾶλλον τὴν ὄψιν κινεῖ, διὰ τοῦτο ταύτης ἐγγυτέρω δοκεῖ· τὸ δὲ μέλαν οὐχ ὁμοίως τὴν ὄψιν κινοῦν, πλέον ἀφεστάναι ταύτης νομίζεται. Ὅταν μὲν οὖν ἐν βάθει μᾶλλον φαίνηται τὸ μέλαν, διὰ τὸ εἶναι πλεῖον τοῦ λευκοῦ, τότε λέγεται βόθυνος· ὅταν δ' ἀνεῳγμένον φαίνηται διὰ τὸ εἶναι πλέον τὸ φῶς, τότε καλεῖται χάσμα.

δʹ. Ἐκ δὴ τῆς τοιαύτης τοῦ ἀέρος συστάσεως, ἤγουν τῶν βοθύνων τε καὶ χασμάτων, καὶ δαλοὶ πολλάκις ἐξέπεσον. Συνιὼν μὲν γὰρ ὁ ἀὴρ καὶ πυκνούμενος καὶ διὰ τοῦτο μελαινόμενος χάσματος καὶ βοθύνου φαντασίαν παρέχεται· ὅταν

δὲ συγκριθῇ μᾶλλον ὁ μελαινόμενος ἀὴρ, τότε τὸ A ἐναπολαμβανόμενον ἐν αὐτῷ θερμὸν, διὰ τὴν εἰς ὀλίγον συστολὴν καὶ τὴν κίνησιν πῦρ γενόμενον, μετὰ βίας ἐκκρίνεται.

ε'. Ἡμέρας μὲν οὐδὲν τῶν εἰρημένων φασμάτων φαίνεται, διὰ τὸ τὸν ἥλιον τάς τε τοιαύτας λύειν συστάσεις καὶ τὰς φαντασίας ποιεῖν ἀφανεῖς· νύκτωρ δὲ γίνονται καὶ χάσματα καὶ βόθυνοι καὶ μίξεις χρωμάτων πολυειδῶν. Ὁρᾶται δὲ μᾶλλον τὸ φοινικοῦν· τὰ δὲ λοιπὰ τῶν χρωμάτων διὰ τὴν πρὸς τὸ σκότος ὁμοιότητα τὴν ὄψιν πολλάκις διαλανθάνουσιν· οἷα δὴ τὸ ἁλουργὸν καὶ τὸ πράσινον· ταῦτα γὰρ ὁμόχροά πως τῷ μέλανι.

ς'. Τῶν μέντοι ὁρωμένων φασμάτων τὰ μέν ἐστιν B ἑῷα, τὰ δὲ ἑσπέρια, τὰ δ' ἀμφιφαῆ· σπανίως δὲ βόρεια καὶ νότια· πάντα δ' ἀβέβαια· καὶ οὐδὲν τότε τούτων ἀεὶ φανερὸν καὶ κατεστηριγμένον ἱστόρηται.

contrahit, magis coactus fuerit, tum calidum quod in ipso intercipitur, quia in angustiam constringitur et movetur, ignis effectum, vi excernitur.

5. Cæterum interdiu nullum ex dictis spectris apparet, **223** propterea quod sol concretiones ejusmodi dissolvat efficiatque, ut figuræ ejusmodi non conspiciantur, sed noctu fiunt et hiatus et foveæ et multiformium colorum mistiones. Præcipue autem puniceus cernitur, dum cæteri colores propter similitudinem quam cum tenebris habent, oculorum aciem sæpe latent; quales sunt purpurisseus et viridis: quippe hi ad nigrum colorem accedunt quodammodo.

6. Verum enimvero spectrorum dictorum alia sunt orientalia, alia occidentalia, alia inter utraque conspicua, raro septentrionalia et meridionalia: omnia autem instabilia, nec ullum perpetuo apparens, stellisque insertum esse deprehensum est.

SYNOPSIS CAPITIS XXI,

QUOD EST DE AREA SEU CORONA, ET PRIMUM DE VISIONE.

1. *Causam varietatis colorum et figurarum apparentium, aliam præter eam quæ superiori capite est exposita, indicat, aerem nimirum refractiones suscipientem, atque ita hoc caput cum superiore connectit.* —2. *Explicat quomodo istæ refractiones in aere fiant, cum ex mathematicorum, tum ex physicorum sententia.*—3. *Utrorumque* **224** *etiam de modo visionis sententiam exponit, quorum illi eam emittendo, hi recipiendo radios fieri statuunt.*—4. *Cum visionem statuat fieri per corradiationem, ut infra dicit membro 17, primo hic affirmat, spiritum visorium esse lucidum et clarum, idque argumento nervi ipsius cavi probat.*—5. *Deinde ostendit, lumen visus proprium sine luminis externi adjumento et manuductione visibilia omnia apprehendere non posse, idque cum dictice tum ab absurdo confirmat.*—6. *Pariter docet, nec externum lumen solum qualitatem rei visibilis ad oculum deferre, idque rationibus quinque ab absurdo petitis astruit.*—7. *Prima est, quia alias canaliculati nervi ad oculum constructio supervacanea foret.* —8. *Secunda, quia non tantum in directum, sed in omnem dimensionem simul omnia cerneremus, sicut audimus et odoramur.*— 9. *Tertia. Nec visibilis rei magnitudinem cognosceremus.*— 10. *Quarta. Nec multitudinem rerum sibi proxime adjacentium dignosceremus.* — 11. *Quinta. Nec rei visibilis distantiam a nobis quodammodo saltem discerneremus, sed omnia nobis proxima esse viderentur.* — 12. *Ostendit per occupationem, etsi visus per se non longe progrediatur, quod tamen si incidit in continens perspicuum, vel primo ictu ad maximum intervallum se exporrigat, quam quidem ad rem etiam ab externo lumine vires accipiat, quod ei* **225** *propter familiaritatem cooperetur, idque quatuor probat rationibus.* — 13. *Prima est, quia noctu etiam incensæ faces conspiciuntur eminus, modo ne quid aliud impediat.* — 14. *Secunda, quia omnia alia splendida et lucida cum procul tum expeditius quam alia cujuscunque coloris cernuntur.* — 15. *Tertia, quia etiam alia quæ luce collustrantur, ineffabili celeritate, cæteris paribus, incolumi visorio instrumento, et mediocri intervallo motuque, ac denique aere puriore et subtiliore exsistente videntur.* — 16. *Quarta, quia excellens visibile, ut lumen solare, visum lædit: cujus ratio a luminum istorum duorum, externi et visorii cognatione, hujusque ut imbecillioris erga illud potentius et fortius desiderio sumitur.* — 17. *Partem capitis secundam aggreditur, et de corona incipit agere, et προπαρασκευῆς loco ea quæ in cœlo apparent, dividit in ea quæ secundum naturæ subsistentiam sunt, ut cometæ et similia, et in ea quæ tantum specietenus sunt, ut corona, iris et virgæ, de quibus agetur in sequentibus, quorum hic etiam omnium generalem causam efficientem, refractionem nimirum, assignat.* — 18. *In specie etiam coronæ efficientem causam esse statuit refractionem, et modum quo generetur corona, explicat.* — 19. *In speculis coronæ cur solus color stellæ, non etiam figura appareat; quia scilicet quoad sensum, partium et divisionis ipsa sunt expertia, cum quidem omnis figura in partes sit dividua.* — **226** 20. *Cur circumferentia coronæ adjuncta magis nigricet: nimirum cum propter circuli albedinem, tum propter nigri a terra emphasin.* — 21. *Cur specula coronæ colorem stellæ non semper pure et sincere exhibeant, partim scilicet propter specula minus clara, partim propter visus nostri imbecillitatem.* — 22. *Corona et noctu et interdiu, ac alias integro, alias imperfecto circulo apparet, prout concretio ejus vel omnino, vel ex parte tantum plana est et æquabilis.* — 23. *Corona quid significet, si vel distrahitur, vel consumitur paulatim, vel amplius concrescit.* — 24. *Corona solis tantum et lunæ ita σημειώδης est, reliquarum stellarum coronæ non ita σημειώδεις, quæ etiam frequentiores sunt, quam illæ; rarissima tamen omnium corona solis.*

ΚΕΦΑΛ. ΚΑ'.

Περὶ ἅλω καὶ πρώτον περὶ ὁράσεως.

α'. Οὐ μόνον διὰ πυκνοῦ καὶ ἀχλυώδους ἀέρος ὑποφαινόμενον φῶς φαντασίαν παρέχει χρωμάτων

CAPUT XXI.

De area, et primum de visione.

1. Non tantum per densum et caliginosum aerem lumen subteremicans speciem colorum exhibet

nobis, ut densitas et caligo aeris obumbrent lumen: nec id purum et sincerum, sed conturbatum et confusum ex ejusmodi per obumbrationem commistione cerni sinant : verum etiam aer refractiones accipiens, colorum et figurarum speciei causa exsistit.

2. Ex mathematicorum quidem sententia [10], ut visus refringatur ab aere crassiore et concretionem habente ad aliquid eorum quæ **227** illuminandi facultatem naturalem habent, et secundum certam vel concretionem vel habitudinem aeris et luminis, quin et secundum ipsius cernentis visus ad concretum aerem et ad lumen habitudinem, cum colorum tum figurarum species perficiatur; ex physicorum autem doctrina, ut luminis refractio ad visum, non ipsius visus ad lumen fiat.

3. Mathematici enim radios quosdam qui ex oculis effunduntur, inque rem aspectabilem incidunt, videndi causas nobis esse dicunt : hos scilicet ipsos dum a speculis et aliis similibus ad rem aspectabilem ad angulos æquales refringantur, causam nobis præbere ut ita quod videtur, videamus ; at physicis non per radiorum emissionem, sed per qualitatis eorum quæ videntur receptionem visio perfici videtur. Ea enim quæ ad rectam lineam videntur, cerni dicunt ; quia perspicuum quod inter rem aspectabilem et aspectum intervenit a colore qui spectatur, afficiatur, et passionem visui qui et ipse est perspicuus, communicet. Quæ autem per refractionem cernuntur, ita cerni ; ut rei aspectabilis simulacrum primum fiat in speculis et omnibus speculi more **228** perspicuis , propter certam aliquam rei aspectabilis habitudinem ad speculum : fieri autem imaginem rei aspectabilis in speculo per perspicuum, quod inter speculum et aspectum intervenit ; ut ejuscemodi perspicuum a rei aspectabilis colore afficiatur, et affectionem speculo impertiat, quod et ipsum est perspicuum ; deinde sic ex speculo ad aspectum venire dictam imaginem per idem illud perspicuum quod inter speculum et aspectum exsistit. Posse enim speculum lævitatis et fulgoris causa rei aspectabilis colorem communicatum, non tantum prompte accipere, sed custodire etiam, et perspicuo quod ipsum primo transmisit, vicissim remittere.

4. Quod igitur lucidus et clarus oculorum spiritus secernatur, tantum non diserte clamant, ipsi etiam nervi qui talem spiritum ex cerebro continenter affluentem demittunt ad oculos ; soli enim hi ex omnibus qui sunt in corpore nervi, cavi et canaliculati sunt. Quapropter eos etiam Herophilus poros, id est meatus, seu canales, nominavit.

5-8. Quod autem lumen visus non possit ipsum per se solum prævenire et comprehendere omnia aspectabilia nisi ab externo **229** lumine adjuvetur, e

[10] III Metéor. c. 2.

A ἡμῖν, τῆς τοῦ ἀέρος πυκνότητός τε καὶ ζοφερότητος ἐπιπροσθούσης τὸ φῶς καὶ μὴ ἐώσης ὁρᾶσθαι καθαρὸν καὶ εἰλικρινὲς, ἀλλὰ συντεθολωμένον καὶ συγκεχυμένον ἐκ τῆς τοιαύτης κατ' ἐπιπρόσθησιν ἐπιμιξίας· ἀλλὰ καὶ ἀνακλάσεις δεχόμενος ὁ ἀὴρ αἴτιος φαντασίας χρωμάτων ἤδη καὶ σχημάτων καθίσταται.

β'. Κατὰ μὲν τοὺς ἐκ μαθημάτων ἀνακλωμένης τῆς ὄψεως ἀπὸ τοῦ παχυτέρου ἀέρος καὶ σύστασιν ἔχοντος ἐπί τι τῶν φωτίζειν πεφυκότων, καὶ κατὰ τὴν ποιὰν ἢ σύστασιν ἢ σχέσιν τοῦ ἀέρος καὶ τοῦ φωτὸς, ἤδη δὲ καὶ αὐτῆς τῆς ὁρώσης ὄψεως τὴν πρός τε τὸν συνεστηκότα ἀέρα καὶ πρὸς τὸ φῶς σχέσιν, τῆς τῶν χρωμάτων τε καὶ σχημάτων φαντασίας ἐκτελουμένης· κατὰ δὲ τοὺς φυσικοὺς γινο- B μένης τοῦ φωτὸς ἀνακλάσεως πρὸς τὴν ὄψιν, οὐ μὴν τῆς ὄψεως πρὸς τὸ φῶς.

γ'. Οἱ μὲν γὰρ τῶν μαθημάτων ἀκτῖνάς φασί τινας ἐκχεομένας τῶν ὀφθαλμῶν καὶ προσπιπτούσας τῷ ὁρατῷ, τοῦ ὁρᾷν αἰτίας εἶναι ἡμῖν αὐτάς· δὴ ταύτας ἀπὸ τῶν κατόπτρων καὶ πάντων τῶν τοιούτων ἀνακλωμένας ἐπὶ τὸ ὁρατὸν πρὸς ἴσας γωνίας τὴν αἰτίαν πάλιν ἡμῖν παρέχειν τοῦ ὄντως ὁρᾷν τὸ ὁρώμενον· τοῖς δὲ φυσικοῖς οὐ δοκεῖ δι' ἀκτίνων ἐκπομπῆς τελεῖσθαι τὴν ὅρασιν, ἀλλὰ τῇ εἰσδοχῇ τῆς τῶν ὁρωμένων ποιότητος. Ὁρᾶσθαι γάρ φασι τὰ μὲν εὐθείας ὁρώμενα, τῷ πάσχειν ὑπὸ τοῦ ὁρωμένου χρώματος τὸ μεταξὺ τοῦ ὁρωμένου καὶ τῆς ὄψεως διαφανὲς, καὶ μεταδιδόναι τῇ ὄψει τοῦ πάθους οὔσῃ C καὶ ταύτῃ διαφανεῖ. Τὰ δὲ κατ' ἀνάκλασιν ὁρᾶσθαι λεγόμενα οὕτως ὁρᾶσθαι, τῷ γίνεσθαι πρῶτον τὴν τοῦ ὁρωμένου ἔμφασιν ἐν τοῖς ἐνόπτροις καὶ πᾶσιν ἐνοπτρικοῖς διὰ τὴν ποιὰν σχέσιν τοῦ ὁρατοῦ πρὸς τὸ ἔνοπτρον· γίνεσθαι δὲ τὴν τοῦ ὁρατοῦ ἔμφασιν ἐν τῷ ἐνόπτρῳ διὰ τοῦ διαφανοῦς, ὅπερ ἐστὶ μεταξὺ τοῦ ἐνόπτρου τε καὶ τῆς ὄψεως πάσχοντος τοῦ τοιούτου διαφανοῦς ὑπὸ τῆς τοῦ ὁρωμένου χροιᾶς καὶ τοῦ πάθους μεταδιδόντος τῷ ἐνόπτρῳ διαφανεῖ κἀκείνῳ τυγχάνοντι· εἶθ' οὕτως ἐκ τοῦ ἐνόπτρου πρὸς τὴν ὄψιν ἥκειν τὴν εἰρημένην ἔμφασιν δι' αὐτοῦ πάλιν τοῦ μεταξὺ τοῦ ἐνόπτρου καὶ τῆς ὄψεως διαφανοῦς. Δύνασθαι γὰρ τὸ ἔνοπτρον διὰ λειότητα καὶ στιλπνότητα, μὴ μόνον ἑτοίμως δέχεσθαι τὸ μεταδιδόμενον αὐτῷ χρῶμα τοῦ ὁρατοῦ, ἀλλὰ καὶ φυλάσ- D σειν καὶ ἀντιμεταδιδόναι τῷ μεταδόντι πρώτως διαφανεῖ.

δ'. Ὅτι μὲν οὖν αὐγοειδὲς καὶ φωτοειδὲς πνεῦμα τῶν ὀφθαλμῶν ἀποκρίνεται, μονονουχὶ βοᾷ τρανῶς καὶ αὐτὰ τὰ νεῦρα τὰ διαπέμποντα πρὸς τοὺς ὀφθαλμοὺς τὸ τοιοῦτον πνεῦμα ἐπιῤῥέον ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου κατὰ συνέχειαν· καὶ γὰρ συμπάντων τῶν ἐν τῷ σώματι νεύρων ταῦτα μόνα κοῖλα τυγχάνει καὶ σωληνοειδῆ. Διὰ τοῦτο καὶ πόρους ὠνόμασεν αὐτὰ ὁ Ἡρόφιλος.

ε'-η'. Ὅτι δ' οὐκ ἂν τὸ τῆς ὄψεως δύναιτο φῶς αὐτὸ καθ' αὑτὸ μόνον φθάνειν καὶ περιλαμβάνειν ἅπαντα τὰ ὁρώμενα μὴ βοηθούμενον καὶ οἱονεὶ χει-

ῥαγωγούμενον ὑπὸ τοῦ ἔξω φωτὸς, δῆλον ἐκ τοῦ μηδὲ βλέπειν ἀνεμποδίστως ἡμᾶς, ὅτε τὸ τοιοῦτον ἄπεστι φῶς. Εἰ γὰρ οἷόν τε ἦν τὸ ὀπτικὸν ἀπαύγασμα τὸν ἀέρα διατέμνειν, οὐδὲν ἂν ἧττον καὶ σκότους βαθέος ἐβλέπομεν· ὥσπερ εἰ τὸ ἔξωθεν φῶς διὰ τοῦ ἀέρος τὴν τοῦ ὁρατοῦ ποιότητα πρὸς τὸν ὀφθαλμὸν διεβίβαζε· περιττὴ τῷ ὀφθαλμῷ δήπουθεν ἦν ἡ τοῦ σωληνοειδοῦς νεύρου κατασκευὴ, μηδενὶ τῶν ἄλλων αἰσθητηρίων τοιούτου νεύρου προσόντος· ἑωρῶμέν τε μὴ καθ' εὐθὺ μόνον, ἀλλ' ἤδη κἀκ τῶν πλαγίων τε καὶ τῶν ὄπισθεν, τῶν ἄνω τε καὶ τῶν κάτω διαβιβαζομένου πανταχόθεν τοῦ ὁρατοῦ πρὸς τὸ ὁρατήριον διὰ τὴν τοῦ ἀέρος συνέχειαν· ὥσπερ αὖ τὸ ἀκουστὸν πρὸς τὸ ἀκουστήριον, καὶ τὸ ὀσφραντὸν πρὸς τὸ ὀσφραντήριον διαβιβάζεται.

θ'-ια'. Ἀλλ' οὐδὲ τοῦ ὁρατοῦ τὸ μέγεθος ἐγινώσκομεν. Πῶς γὰρ ὄρους μεγίστου τυχὸν ἡ κατὰ τὸ πηλίκον ἐμφέρεια ἕως αὐτοῦ διαβιβασθεῖσα τοῦ ὀφθαλμοῦ τοσοῦτον μέγεθος εἴασε διαγνῶναι ἡμᾶς· καὶ οὐκ ἂν ἐπικαλύψασα τὸ ὄμμα τῆς τοιαύτης ἀπεστέρησε διαγνώσεως, μὴ δυνηθέντος αὐτοῦ τῷ τοσούτῳ συμπαραταθῆναι μεγέθει; Πῶς δὲ καὶ τὸ πλῆθος διεγινώσκετο τῶν ἔγγιστα παρακειμένων ἀλλήλοις ὁρατῶν, καὶ οὐκ ἂν ἐπηκολούθει τῇ παραθέσει σύγχυσις τῶν ὁρωμένων χρωμάτων τε καὶ σχημάτων, ὡς ὅλων δι' ὅλου μεταδιδομένων τῷ περιέχοντι; Ἄλογον γὰρ τὸ κατὰ μῆκος μὲν πάσχειν τὸ μεταξὺ τοῦ ὁρατοῦ καὶ τῆς ὄψεως διαφανὲς, ἀπαθὲς δὲ μένειν αὐτὸ κατὰ πλάτος, ὡς μὴ τῆς αὐτῆς ὅλον φύσεως ὄν. Πῶς δὲ πάλιν τὴν ἐξ ἡμῶν τοῦ ὁρωμένου ἀπόστασιν διεκρίνομεν ποσῶς, καὶ οὐκ ἂν ἐδόκουν ἔγγιστα τυγχάνειν ἡμῶν πάντα τὰ ὁρατὰ τῆς αὐτῶν ἐμφερείας ἐπικειμένης τῷ ὄμματι;

ιβ'. Καθ' αὑτὴν μὲν οὖν ἡ ὄψις οὐκ ἰσχύει μέχρι πολλοῦ διήκειν· ἐμπίπτουσα δὲ τῷ περιέχοντι διαφανεῖ καὶ τῇ πρώτῃ προσβολῇ τὴν ἀλλοίωσιν ἐργαζομένη διαδίδωσιν ἄχρι πλείστου συνεχοῦς ἑαυτὴν, μέχρις ἂν καταλάβοι τὸ ὁρατὸν, συνεκτεινομένη τῷ περὶ τὸν μεταξὺ ἀέρα φωτὶ, καθὰ συγγενεῖ. Ὅτε γὰρ ἀὴρ εὐδιάχυτός τε καὶ εὐαλλοίωτος ὡς οὐδὲν ἕτερον, καὶ ἡ ὄψις καθαρῶς ὑπάρχει φωτοειδής. Καὶ ὅπερ τὸ τοῦ λύχνου φῶς ἐν οἴκῳ δρᾷ σκοτεινῷ (τῇ πρώτῃ γὰρ εἰσόδῳ τὸν ἐν αὐτῷ ἀέρα φωτίζει ὁμοῦ), τοῦτο δὴ καὶ τὴν ὄψιν νοητέον ποιεῖν ἐν τῷ μεταξὺ ταύτης τε καὶ τοῦ ὁρατοῦ πεφωτισμένῳ ἀέρι. Τῇ πρώτῃ γὰρ προσβολῇ τοῦτον ἀλλοιοῦν ἰσχύει, δυναμουμένη τῷ ἐκτὸς φωτὶ καὶ συνεργοῦσα τούτῳ διὰ τὴν οἰκείωσιν. Πολλὴν γὰρ ὅτι τὸ ὀπτικὸν φῶς τὴν οἰκείωσιν ἔχει πρὸς τὸ ἐκτὸς, κἀκεῖνο πρὸς τὸ τῆς ὄψεως· ὡς ἑκάτερα τὰ φῶτα ζητεῖν ἄλληλα, καὶ ὑπὸ τοῦ ἰσχυροτέρου θάτερον ἕλκεσθαι μὴ ἀντιβαῖνον ὅλως, ἀλλὰ μᾶλλον πρὸς τὴν ὁλκὴν ἐπειγόμενον καὶ πρὸς τὸ συγγενὲς ἀποτεινόμενον φυσικῶς.

A quasi manu ducatur; ex eo manifestum est, quod expedite non videmus, quando lumen abest ejusmodi. Si enim fieri posset, ut fulgor visorius dissecaret aerem, nihil minus etiam in profundis tenebris videremus. Quemadmodum si externum lumen per aerem ad oculum qualitatem rei aspectabilis perduceret; supervacanea profecto foret oculo fistulosi nervi constructio, cum nullum cæterorum sensuum instrumentum tali nervo sit præditum. Videremus etiam non tantum in rectum, sed jam etiam ex obliquis, et quæ pone, et quæ supra, et quæ infra sunt; dum res aspectabilis omnibus ex partibus propter aeris continuitatem ad visorium instrumentum deferretur; quemadmodum etiam quod sub auditum cadit, ad auditus, B quodque sub olfactum cadit, ad olfactus instrumentum defertur.

9-11. Sed neque rei aspectabilis magnitudinem cognosceremus. Quomodo enim montis, exempli gratia, maximi quoad quantitatem similitudo ad ipsum oculum traducta tantam magnitudinem permisisset dignoscere, et non obnubilatum oculum tali notitia privasset, ut qui tantæ magnitudini **230** coextendi nequeat? Sed quomodo etiam multitudo dignosceretur rerum sibi invicem proxime adjacentium, nec oppositionem sequeretur confusio eorum qui videntur, colorum et figurarum ut quæ totæ in totum continenti impertirentur? Neque enim rationi est consentaneum, ut quoad longitudinem quidem patiatur perspicuum quod inter rem C aspectabilem et visum intervenit, sed quoad latitudinem passione careat; quasi non ejusdem totum naturæ sit. Qui autem rursus ejus quod videtur distantiam a nobis discerneremus aliquatenus, neque proxime nos viderentur esse res omnes aspectabiles, si similitudo earumdem oculo incumberet?

12. Per se igitur visus non potest longe progredi et penetrare. Sed quando in continens perspicuum incidit, vel prima applicatione alterationem efficiens seipsum ad maximum continui intervallum exporrigit, donec rem aspectabilem apprehendat, ut qui cum lumine aeris intermedii, quasi cognato, coextendatur. Nam et aer facile diffundi alterarique D potest, magis quam quicquam aliud; et visus pure clarus exsistit. Atque quod lucernæ lumen in **231** domo tenebricosa efficit (primo enim ingressu aerem ipsius simul illustrat), idem sane etiam visum facere in aere illuminato, qui inter ipsum et rem aspectabilem intervenit, intelligendum est. Nam primo incubitu hunc alterare potis est, ab externo lumine vires accipiens, eique propter familiaritatem cooperans. Multum enim familiaritatis habet lumen visorium cum externo lumine; nec minus hoc cum lumine visus; adeo ut utraque ista lumina se quærant invicem, et a valentiore attrahatur alterum nihil prorsus renitens, sed potius ad attractionem accelerans, et ad cognatum naturali impetu contendens.

13. Quamobrem utique etiam obscura nocte fax incensa a nobis cernitur, tametsi procul absit, dummodo non obtendatur visus ab aliquo solidiore corpore obsepiente, aut globi terræ tumores impediant; nisi eis facis conflagratio supereminea.

14. Propterea etiam omne lucidum et clarum cum eminus, tum facilius quam aliud aliquid videre valemus; illo quidem ad se visum evocante; hoc vero ad id properante, ut qui cum illo esse et coire appetat.

15. Propter ejuscemodi ergo cognationem **232** luminum, visorii nimirum et externi, summamque eorum familiaritatem et exsuperantem mutui complexus appetitum, omnia etiam lumine collustrata ineffabili quadam celeritate cernuntur, visorio instrumento incolumi, et intervallo mediocri, similiterque motu si quis est mediocri ac aere puriore et[91] tenuiore exsistente. Nam et his ad sinceriorem, integriorem et expeditiorem visus actum opus est.

16. Sed et qui circa lumen solare, et aliquod aliud continens splendidum, et exacte album diutius aut magis occupati fuerint, quam oportet, detrimentum accipiunt visus, quod lumen visorium a valentiore disgregetur, majusque, uti dictum est, minus et imbecillius attrahat; quod scilicet ipsum etiam suam veluti integritatem et perfectionem appetit, ad eamque festinanter contendit.

17. Sic igitur[92] per corradiationem seu collucescentiam operante visu, sciendum est, cum eorum quæ cernuntur, alia per hypotasin seu subsistentiam, alia specietenus sint, ea quoque quæ in cœlo apparent, eumdem in modum se habere. Per subsistentiam sunt, et proruentes [stellæ] et cometæ, et diversi fulgores **233** et ignes: specietenus autem, corona et iris, et virgæ [bacilli] et similia. Nam colorum et figurarum omnis generis speciem nobis aer exhibet, luminis et visus refractiones accipiens; quandoquidem visus quando operatur, cum lumine et in lumine est, cum et ipse lumen sit, quemadmodum declaratum est.

18-21. Quapropter et coronæ causa dicitur ejuscemodi refractio. Refringitur enim visus cum lumine, et ab aqua, et ab aere denso, et ab omnibus lævem superficiem habentibus. Quando igitur sublato vapore, et in nubem concrescente, æquabilis fuerit concretio et μικρομερής, hoc est, ex particulis exiguis conflata, invehatur autem super ejusmodi concretionem sol, aut luna, aut alia aliqua stella splendida: ea quidem pars quæ subjacet ad perpendiculum corpori, quod superinvehitur, rarior et tenuior efficitur necessario dum a stellæ motu disgregatur; sed quod ab hinc distat, nihil tale patitur. Cum autem[93] pariter ex omni parte circa perpendiculum fiat disgregatio propter concretionis æquabilitatem: necesse est extremitatem

A ιγ'. Διά τοι τοῦτο καὶ νυκτὸς ἀφεγγοῦς ὁρᾶται ἡμῖν ὁ πυρσὸς, κἂν ὅτι πόῤῥω εἴη· μόνον εἰ μὴ ἐπιπροσθοῖτο ἡ ὄψις ὑπό τινος στερεωτέρου σώματος ἀντιφράττοντος, ἢ τὰ τοῦ τῆς γῆς σφαιρώματος ἐμποδίζοι κυρτώματα· ὅταν οὐχ ὑπερβαίνῃ ταῦτα ἡ ἔξαψις τοῦ πυρσοῦ.

ιδ'. Διὰ τοῦτο καὶ πᾶν λαμπρὸν καὶ φωτοειδὲς πόῤῥωθέν τε ὁρᾷν ἰσχύομεν, καὶ ἑτοιμότερον ἤ τι ἕτερον· ὡς τοῦ μὲν ἐκκαλουμένου τὴν ὄψιν πρὸς ἑαυτὸ, τῆς δὲ πρὸς τοῦτο σπευδούσης, ὡς ἐφιεμένης τοῦ συνεῖναι αὐτῷ.

ιε'. Διὰ τὴν τοιαύτην οὖν τῶν φώτων συγγένειαν, τοῦ ὀπτικοῦ δηλονότι καὶ τοῦ ἐκτὸς, καὶ τὴν ἄκραν αὐτῶν οἰκείωσιν καὶ τῆς ἀλληλουχίας ὑπερβάλλουσαν ἔφεσιν, καὶ πάντα τὰ πεφωτισμένα κατ' ἄῤῥη- B τον ὁρᾶται τὴν ταχυτῆτα, τοῦ ὀπτικοῦ ὀργάνου τυγχάνοντος ἀβλαβοῦς, καὶ τοῦ διαστήματος συμμέτρου· ὁμοίως συμμέτρου καὶ τοῦ κινήματος εἴπερ ἔστι τοῦτ' ἀέρος καθαρωτέρου καὶ λεπτοτέρου. Δεῖ γὰρ ὅτι καὶ τούτων πρὸς τὴν τῆς ὄψεως ἀκραιφνεστέραν ἐνέργειαν.

ις'. Ἀλλὰ καὶ οἱ πρὸς τὸ ἡλιακὸν φῶς, καὶ εἴ τι περιέχον λαμπρὸν καὶ ἔκλευκον διατρίψαντες ἐπιπλέον ἢ ὅσον δεῖ, καὶ μᾶλλον ἢ ὡς δεῖ, τὴν ὅρασιν βλάπτονται· διακρινομένου τοῦ ὁρατικοῦ φάους ὑπὸ τοῦ ἰσχυροτέρου καὶ μείζονος, ἕλκοντος, ὡς εἴρηται, τὸ ἧττον καὶ ἀσθενέστερον· ἐφιέμενον δὴ καὶ αὐτὸ τῆς οἷον ἰδίας ὁλότητος, καὶ πρὸς αὐτὴν ἠπειγμένως ἀποτεινόμενον.

C ιζ'. Οὕτω τοίνυν κατὰ συναύγειαν ἐνεργούσης τῆς ὄψεως, ἰστέον ὅτι, τῶν ὁρωμένων τῶν μὲν καθ' ὑπόστασιν ὄντων, τῶν δὲ κατ' ἔμφασιν, καὶ τὰ ἐν οὐρανῷ φαινόμενα τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον. Καθ' ὑπόστασιν μὲν γάρ εἰσιν οἵ τε διάττοντες καὶ οἱ κομῆται καὶ τὰ διάφορα σέλα· κατ' ἔμφασιν δὲ, ἅλως τε καὶ ἶρις καὶ ῥάβδοι καὶ τὰ παραπλήσια. Καὶ γὰρ φαντασίαν χρωμάτων τε καὶ σχημάτων πολυειδῶν δίδωσιν ἡμῖν ὁ ἀὴρ δεχόμενος ἀνακλάσεις τοῦ τε φωτὸς καὶ τῆς ὄψεως· ἐπείπερ ἡ ὄψις ὅταν ἐνεργῇ, μετὰ τοῦ φωτός ἐστι καὶ σὺν τῷ φωτὶ φῶς οὖσα καὶ αὐτὴ, καθὼς δεδήλωται.

ιη'-κα'. Καὶ τῆς ἅλω τοίνυν αἴτιον ἡ τοιαύτη ἀνάκλασις λέγεται. Ἀνακλᾶται γὰρ ἡ ὄψις μετὰ τοῦ D φωτὸς ἀπό τε ὕδατος καὶ ἀέρος πυκνοῦ καὶ πάντων τῶν ἐχόντων λείαν τὴν ἐπιφάνειαν. Ὑπόταν οὖν, ἀτμίδος ἀνενεχθείσης καὶ συνισταμένης εἰς νέφος, ὁμαλὴς ἡ σύστασις γένηται καὶ μικρομερὴς, τουτέστιν ἐκ μορίων συνεστηκυῖα μικρῶν· ὑπερφέρηται δὲ τῆς τοιαύτης συστάσεως ὁ ἥλιος, ἢ σελήνη, ἢ ἄλλος τις ἀστὴρ τῶν λαμπρῶν· τὸ μὲν κατὰ τὴν κάθετον τοῦ ὑπερφερομένου σώματος γίνεται μανώτερον καὶ λεπτότερον ἀναγκαίως ὑπὸ τῆς κινήσεως τοῦ ἀστέρος διακρινόμενον· τὸ δ' ἐντεῦθεν οὐδέν τι πάσχει τοιοῦτον. Ἐξ ἴσου δὲ πάντη περὶ τὴν κάθετον γινομένης τῆς διακρίσεως διὰ τὴν ὁμαλότητα τῆς συστάσεως, ἀνάγκη τὸ πέρας τῆς ἐπιει-

[91] De mundo, cap. 4. [92] III Meteor. c. 2.

κῶς διακεκριμένης ἀτμίδος γίνεται κύκλον, ἀφ' οὗ τὸ ἐπέκεινα πᾶν μέλαν μέν ἐστι διὰ πύκνωσιν· ὁμαλὲς δ' ὂν καὶ μικρομερὲς, ἴσχει κατὰ τὴν (τοῦ) κύκλου περιφέρειαν κάτοπτρα· μικρὰ τόσον, ὡς εἶναι κατ' αἴσθησιν ἀμερῆ· καὶ πυκνὰ τόσον, ὡς ἔχεσθαι ἀλλήλων, καὶ τὸ ἐξ ἁπάντων αὐτῶν δοκεῖν ἓν συνεχές. Πρὸς ταῦτα γοῦν τὰ κάτοπτρα προσπεσοῦσα μετὰ τοῦ φωτὸς ἡ ὄψις, καὶ ἀνακλασθεῖσα πρὸς τὸν ὑπερκείμενον ἀστέρα, τὴν τῆς ἅλω φαντασίαν ποιεῖ. Ἐν γὰρ τοῖς εἰρημένοις ἐνόπτροις μόνου τοῦ χρώματος, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τοῦ σχήματος ἔμφασις γίνεται. Πᾶν μὲν γὰρ σχῆμα διαιρετόν· τὰ τοιαῦτα δ' ἔνοπτρα πρὸς αἴσθησιν ἀδιαίρετα. Δυνατὸν δ' οὐκ ἔστιν ἐν ἀδιαιρέτοις ἐμφαίνεσθαι τὸ διαιρετόν. Ὅθεν τὸ μὲν ἐμφαινόμενον τῷ κύκλῳ λευκὸν ἐν τῇ ἅλῳ ὁ ἀστήρ ἐστι, καθ' ἕκαστον ὁμοίως τῶν ἀλλήλοις συγκειμένων ἐνόπτρων χωρὶς τοῦ σχήματος ἐμφαινόμενος· περὶ δὲ τοῦτον τὸν κύκλον τὸν φαινόμενον λευκὸν ἡ ἐχομένη περιφέρεια μελαντέρα φαίνεται διὰ τὴν ἐκείνου λευκότητα. Ἴσως δὲ καὶ διὰ τὸ ἔχειν ἔμφασιν καὶ μέλανός τινος ἀπὸ τῆς γῆς τὴν τοιαύτην σύστασιν· ἐπεὶ καὶ πρὸς τῇ γῇ μᾶλλον γίνεται αὕτη· διότι τε νηνεμιώτερος ὁ τόπος ὁ προσγειότερος, καὶ τὸ πνεῦμα κωλύειν δύναται τὴν τῆς ἀναθυμιάσεως σύστασιν, ἐν ᾗ τὰ κάτοπτρα τὰ τὸ χρῶμα τοῦ ἀστέρος ἐμφαίνοντα· κἂν μὴ καθαρῶς ἐμφαίνωσιν αὐτὸ, μηδ' εἰλικρινῶς, οὐδὲν θαυμαστόν· ἐπείπερ οὐ πάντοτε ὁποῖόν ἐστι τὸ χρῶμα τοῦ ὁρατοῦ, τοιοῦτον κἂν τοῖς ἐνόπτροις ἐμφαίνεται. Δυνατὸν γὰρ λαμπροῦ τοῦ ὁρωμένου τυγχάνοντος, ἀλλοίου γενέσθαι χρώματος ἔμφασιν· ἢ διὰ τὸ μὴ λαμπρὸν εἶναι τὸ ἔνοπτρον, κἀντεῦθεν διὰ τῆς μίξεως τοῦ οἰκείου χρώματος συνθολοῦν τὸ χρῶμα τοῦ ὁρατοῦ· ἢ καὶ διὰ τὴν τῆς ὁρώσης ὄψεως ἀσθένειαν.

κβ'. Φαίνεται δ' ἡ ἅλως καὶ νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν· ποτὲ μὲν κύκλος ὁλόκληρος, ὅταν καὶ ἡ σύστασις τύχῃ παντελῶς ὁμαλής· ποτὲ δὲ τμῆμα κύκλου, ὅταν δηλονότι μηδὲ κατὰ πᾶν μέρος ἡ τοιαύτη σύστασις ὁμαλής.

κγ'. Ἐνίοτε μὲν οὖν ἡ ἅλως διασπᾶται· ἐνίοτε δὲ μαραίνεται· ὅτε δὲ μᾶλλον συνίσταται. Καὶ ἡ μὲν ἐπιπλέον τῆς ἅλω σύστασις ὕδατος τυγχάνει σημεῖον (δῆλον γὰρ ὅτι πυκνοῦται μᾶλλον τὸ νέφος)· ἡ δὲ μάρανσις εὐδίας τεκμήριον (ἐπικρατεῖται γὰρ ἡ σύστασις ὑπὸ τοῦ ἐν αὐτῇ θερμοῦ καὶ ξηροῦ, καὶ οὕτω μαραίνεται). Ἡ δὲ διάσπασις πνεύματος δήλωσις· ἤδη γὰρ ἐν ἐκείνῳ τῷ τόπῳ πνεῦμα τὸ ποιῆσαν τὴν τῆς συστάσεως διάσπασιν· κἂν οὕτω ἔφθασε πρὸς τὴν γῆν. Διὸ κἀντεῦθεν καὶ ὁ ἄνεμος, ὅθεν ἤρξατο διασπᾶσθαι ἡ σύστασις.

κδ'. Ἀλλ' οὕτω μὲν σημειώδης ἡ ἅλως ὅταν περὶ τὸν ἥλιον ἢ τὴν σελήνην συστῇ· περὶ δὲ τοὺς ἄλλους

A vaporis ex æquo discussi circulum fieri, a quo quicquid ultra est, 234 propter condensationem quidem nigrum est: sed cum ipsummet æquabile sit, et exiguarum partium, juxta circuli circumferentiam specula complectitur, partim tam parva, ut quoad sensum sint partium expertia; partim tam densa, ut invicem cohæreant, et quod ex ipsis omnibus conflatur, unum continuum videatur. In hæc igitur specula visus illapsus cum lumine et ad superimminentem stellam refractus, coronæ speciem efficit. In dictis enim speculis solius coloris, non figuræ apparitio oritur. Quippe omnis figura est dividua. At ejusmodi specula quoad sensum divisione carent. Fieri autem non potest, ut in iis quæ divisionis sunt expertia, dividuum appareat. B Unde ipsum album quidem quod in corona apparet, stella est; quæ similiter in unoquoque sibi invicem coagmentatorum speculorum sine figura apparet. Quæ vero illi apparenti albo circulo conjuncta est circumferentia, propter ipsius [circuli puta] albedinem nigrior apparet. Fortassis autem etiam quod nigri alicujus a terra effigiem ejusmodi concretio habeat; quandoquidem etiam propius terram fit ipsa. Quia item locus terræ vicinior 235 est a ventis tranquillior, flatusque impedire potest hujuscemodi exhalationis concretionem in qua sunt specula colorem stellæ referentia, tametsi cum non pure et sincere exhibeant, non est mirandum: quandoquidem non semper C qualis est color rei sub aspectum cadentis, talis etiam in speculis exhibetur. Fieri enim potest, ut cum id quod cernitur splendidum sit, diversi coloris apparitionem exhibeat: vel quod speculum non sit splendidum, et propterea proprii coloris mistione colorem rei aspectabilis conturbet; vel etiam quod aspiciens visus sit imbecillior.

22. Porro corona et noctu apparet et interdiu: alias quidem integro et perfecto circulo, quando etiam concretio per omnia fuerit æquabilis; alias vero per segmentum circuli, quando videlicet secundum omnem partem æquabilis non fuerit ejuscemodi concretio.

23. Nonnunquam vero area distrahitur, nonnunquam paulatim evanescit, nonnunquam con- D crescit amplius. Et quidem cum corona concrescit amplius, id aquæ signum exsistit (certum enim est, nubem densari amplius). At cum paulatim evanescit, serenitatis id est 236 indicium (superatur quippe et vincitur concretio a caliditate et siccitate, quam in se habuit, et ita paulatim consumitur). Cum denique [12] distrahitur et dissipatur, venti id est significatio. Jamjam enim isto in loco flatus est, qui concretionis dissipationem efficit; tametsi is ad terram nondum pervenerit. Quapropter etiam ex hac ipsa parte ventus ingruit, ex qua concretio dissipationis sumpsit exordium.

24. Sed talia quidem corona significat, quando circa solem aut lunam constiterit. Cum vero circa

[12] III Meteor. c. 3.

alias stellas consistit, nihil admodum significat: quandoquidem circa illas vel a tenuibus concretionibus, et nondum condensatis corona fieri potest. At vero circa solem aut lunam nunquam ejuscemodi tenuis fieri potest concretio. Nam multo citius luminarium calore dissolvitur. Qua sane etiam de causa circa solem rarius corona concrescit. Quippe sol cum sit calidissimus, concretiones et condensationes aeris celerius potest dissolvere.

A ἀστέρας συνισταμένη σημειώδης οὐκ ἔστιν· ἐπειδὴ περὶ αὐτοὺς καὶ ἀπὸ λεπτῶν συστάσεων καὶ οὔπω πεπυκνωμένων ἡ ἅλως δύναται γίνεσθαι. Περὶ δὲ τὸν ἥλιον ἢ τὴν σελήνην οὐκ ἂν λεπτὴ τοιαύτη γένοιτό ποτε σύστασις. Φθάνει γὰρ διαλυθῆναι διὰ τὴν τῶν φωστήρων θερμότητα· διά τοι τοῦτο καὶ περὶ τὸν ἥλιον ἐλαττονάκις ἡ ἅλως συνίσταται. Θᾶττον γὰρ ὁ ἥλιος δύναται διαλύειν τὰς τοῦ ἀέρος συστάσεις τε καὶ πυκνώσεις, θερμότατος ὤν.

SYNOPSIS CAPITIS XXII,

QUOD EST DE IRIDE SEU ARCU CŒLESTI.

1. *Coronæ sive areæ, et Iridis sive arcus cœlestis* **237** *causa communis est refractio, sed tamen diversimode.* — 2. *Iridis generatio describitur et docetur, cur tantum colorem, non etiam figuram solis exhibeat; quomodo item constituta nube, sole et visu fiat et cernatur Iris.* — 3. *Iridis tres circumferentias quibus coloribus occurrentes visus intueatur.* — 4. *Causæ varietatis colorum in iride uberius explicantur.* — 5. *Causa quare tertia iridis circumferentia purpurissea vel cærulea, adeoque nigrior appareat, ex principiis opticis et aliis similibus exemplis confirmatur.* — 6. *Explicatio de tribus Iridis coloribus concluditur, et quartus nempe flavus non ex refractione, sed ex eo generari docetur, quod puniceus et viridis juxta se spectantur invicem.* — 7. *Minus nigra si ad magis nigra spectentur, candidiora videri ab Iride lunari probat, quæ alba est, quia in nigra nube et noctu tantum conspicitur.* — 8. *Iris a luna rariuscule fit duabus de causis.* — 9. *A sole sæpe duæ sunt Irides, sed quæ contrarium et inversum habent colorum situm et ordinem.* — 10. *De posteriori Iride aliorum sententia.* — 11. *Aristotelis sententia et ejusdem confirmatio; cum quare colores posterioris Iridis sint languidiores, tum quare contrarium situm habeant et ordinem.* — 12. *Cur secundæ iridis interior, hoc est, quoad nos inferior circumferentia sit punicea.* — 13. *Cur secunda, adeoque a nobis remotior circumferentia sit viridis.* — 14. *Cur extrema* **238** *et a nobis remotissima sit purpurissea seu cærulea.* — 15. *Occupatio.* — 16. *Porisma, quo causa refertur, quare corona non variet coloribus, ut Iris.* — 17. *Cur corona sæpe perfecto circulo, Iris nunquam semicirculo major appareat.* — 18. *Occupatio, qua etiam causa redditur, quare circa solem non fiat ejusmodi prahumida nubis concretio, cujusmodi fit e regione illius.* — 19. *Iris quando toto semicirculo, et quando etiam minor appareat; quodque æstate circa meridiem ne minimum quidem Iridis segmentum, hieme aliquod segmentum apparere possit, et horum omnium probatio geometrica*

—

CAPUT XXII.

De iride.

1-5. Quemadmodum [14] coronæ causa dicebatur esse refractio, sic sane etiam iridis hæc eadem causa esse dicitur. Ac illic quidem ab aere condensato fieri aiunt refractionem; hic autem a nube quæ aqua fieri incipit, et jam humida est; et rursus illic quidem circa solem aut lunam, aut aliam aliquam stellam splendidam efficiens coronam concretio consistit; at hic nubes, quæ iridem facit, solem ex adversa parte habet. Cum igitur [15] jam in guttas molliores fit mutatio nubis, nondum tamen pluit, si ex adversa hujus nubis parte sol inventus fuerit, tum exiguæ et quoad sensum **239** indivisibiles nubis particulæ, ex quibus concrescentibus psecas seu roratio generatur, specula visui redduntur, solis colorem ei monstrantia. Nam in ejuscemodi speculis, quemadmodum etiam prius dictum est, color duntaxat, non etiam ejus quod videtur figura apparet, propterea quod omnis figura partibus intercepta est; cum singula ista specula quoad sensum partibus et divisione careant. Quandoquidem igitur necessarium est apparitionem aliquam in ipso fieri, quia scilicet speculum est; fieri autem non potest, ut figuræ fiat apparitio; relinquitur, ut solus color in ipso appareat. Quia autem quodlibet hujuscemodi speculorum

B

ΚΕΦΑΛ. ΚΒ'.

Περὶ ἴριδος.

α'-γ'. Ὥσπερ τῆς ἅλω αἴτιον ἐλέγετο ἡ ἀνάκλασις, οὕτω δὴ καὶ τῆς ἴριδος τὸ αὐτὸ τοῦτο αἴτιον εἶναι λέγεται. Κἀκεῖ μὲν ἀπὸ πεπυκνωμένου ἀέρος γίνεσθαί φασι τὴν ἀνάκλασιν· ἐνταῦθα δ' ἀπὸ νέφους ἀρχομένου γίνεσθαι ὕδατος, καὶ ἤδη καθεστηκότος ὑγροῦ. Κἀκεῖ μὲν πάλιν περὶ τὸν ἥλιον ἢ τὴν σελήνην ἢ ἄλλον τινὰ τῶν λαμπρῶν ἀστέρων ἡ ποιοῦσα τὴν ἅλω σύστασις· ἐνταῦθα δὲ τὸ νέφος ποιοῦν τὴν ἴριν ἐξ ἐναντίας ἔχει τὸ ἥλιον. Ὅταν τοίνυν ἤδη μὲν εἰς ψεκάδας γίνηται τοῦ νέφους μεταβολή, μήπω δὲ ὕῃ· ἐὰν ἐξ ἐναντίας τοῦδε τοῦ νέφους ὁ ἥλιος εὑρεθῇ, τὰ μικρὰ καὶ πρὸς αἴσθησιν ἀδιαίρετα μόρια τοῦ νέφους, ἐξ ὧν συνισταμένων γίνεται ἡ ψεκὰς, C ἔνοπτρα γίνονται τῇ ὄψει, τὸ τοῦ ἡλίου χρῶμα ταύτῃ δεικνύντα. Ἐν γὰρ τοῖς τοιούτοις ἐνόπτροις, ὥσπερ καὶ πρότερον εἴρηται, τὸ χρῶμα μόνον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸ σχῆμα τοῦ ὁρωμένου ἐμφαίνεται. Διότι πᾶν μὲν σχῆμα μέρεσιν ὑπάρχει διαληπτόν· ἕκαστον δὲ τῶν τοιούτων ἐνόπτρων ἀμερὲς ὡς πρὸς αἴσθησιν. Ἐπεὶ γοῦν ἀναγκαῖον ἔμφασίν τινα γίνεσθαι ἐν αὐτῷ ἐνόπτρῳ γε ὄντι· δυνατὸν δ' οὐκ ἔστι τοῦ σχήματος ἔμφασιν γίνεσθαι· λείπεται τὸ χρῶμα μόνον ἐμφαίνεσθαι. Ἑκάστου δὲ τῶν τοιούτων ἐνόπτρων καθ' αὑτὸ τυγχάνοντος ἀοράτου διὰ σμικρότητα· πάντων δὲ τούτων ἀλληλουχουμένων καὶ συν-

[14] 3 Meteor. c. 4; Scal. Exerc. 80. [15] 3 Meteor. c. 4.

ἐνουμένων ὁμοῦ πρὸς ἓν, συνεχοῦς ἀποτελεσμὸν A διὰ πυκνότητα παραθέσεως, κἀντεῦθεν ὁρατοῦ πεφηνότος τοῦ ἐξ αὐτῶν ἀποτελουμένου οἷα μεγέθους, ἀνάγκη καὶ τοῦ δι' αὐτῶν ἐμφαινομένων χρώματος μέγεθος φαίνεσθαι. Ἕκαστον γὰρ τῶν μικρῶν τούτων ἐνόπτρων ὥσπερ εἰς τὴν πηλικότητα τοῦ μεγέθους τῷ ὅλῳ συντελεῖ συνεχεῖ ἐν ᾧ ἡ ἔμφασις γίνεται σύμπασα· τοιουτοτρόπως καὶ εἰς τὴν τοῦ ὅλου χρώματος φαντασίαν συνεισφέρει τὸ ἐμφαινόμενον δι' αὐτοῦ. Ὁπόταν οὖν εἰς ὕδωρ μεταβάλλον τὸ νέφος ἐξ ἐναντίας ἔχῃ τὸν ἥλιον, ἡ δ' ὁρῶσα ὄψις τυγχάνῃ μεταξὺ τοῦ ἡλίου τε καὶ τοῦ νέφους, ὄντος δὴ τοῦ νέφους κοίλου τε καὶ περιφεροῦς· τότε ἡ ὄψις ἀνακλωμένη μετὰ τοῦ φωτὸς ἀπὸ τῶν ἐν τῷ νέφει γινομένων ἤδη ψεκάδων ἐπὶ τὸν ἥλιον, καὶ δι' B αὐτῶν δὴ τούτων ὥσπερ ἐνόπτρων, τὴν ἡλιακὴν ὁρῶσα χροιάν, τὴν ἶριν φαντάζεται· καὶ τὴν μὲν πρώτην καὶ ἀνωτέρω περιφέρειαν αὐτῆς δὴ τῆς ἴριδος ὁρᾷ φοινικῆν. Φοινικοῦν γὰρ φαίνεται τὸ λαμπρὸν καὶ λευκὸν διὰ τοῦ μέλανος ὁρώμενον ἢ ἐν τῷ μέλανι. Μέλαν οὖν τυγχάνον τὸ νέφος ἐν ᾧ ἡ ἶρις (ἤδη γὰρ εἰς ὕδωρ μεταβάλλον ἐστί), δείκνυσι διὰ τῶν σμικροτάτων αὐτοῦ μορίων ὡς δὴ ἐνόπτρων μελάνων φοινικοῦν τὸ χρῶμα τὸ ἡλιακόν, λαμπρὸν μὲν ὂν καὶ λευκόν, τῇ δὲ ἐπιμιξίᾳ τοῦ χρώματος τῶν ἐνόπτρων συνθολούμενόν τε καὶ νοθευόμενον. Τὴν δευτέραν δὲ τῆς ἴριδος περιφέρειαν ἡ ὄψις ὁρᾷ πρασίνην, οὐ διὰ τὸ ἔνοπτρον, ἀλλὰ δι' ἀτονίαν ἑαυτῆς. Ἡ γὰρ ἀτονοῦσα ὄψις μελάντερα ὀπταίνεται τὰ λευκά· μελάντερον δὲ καὶ τὸ πράσινον ὑπάρχει C τοῦ φοινικοῦ. Τὴν τρίτην δὲ τῆς ἴριδος περιφέρειαν ἁλουργὸν ἡ ὄψις ὁρᾷ, δι' ἀτονίαν πλείονα μελάντερον ἔτι βλέπουσα τὸ λευκόν· ἐπεὶ καὶ τὸ ἁλουργὸν τοῦ πρασίνου μελάντερον.

δ'. Ἀπὸ μὲν οὖν τῆς πρώτης περιφερείας τῆς ἴριδος ἰσχυρῶς ἡ ὄψις, διὰ τῆς ἀνακλάσεως τῷ ἡλίῳ προσβάλλουσα, φοινικοῦν ὁρᾷ τὸν τούτου χρωματισμὸν διὰ τὸ ἔνοπτρον. Ἥ τε γὰρ πρώτη περιφέρεια μεγίστη καὶ ἀπὸ τῆς μεγίστης περιφερείας ἡ ἀνάκλασις πλείστη καὶ διὰ τοῦτο ἐντονωτέρα; τό τε φοινικοῦν χρῶμα προσεγγίζει μάλιστα τῷ λευκῷ καὶ ἧττόν ἐστι μέλαν. Ἀπὸ δὲ τῆς δευτέρας περιφερείας ἐλάττονος οὔσης ἐλάττους γίνονται ἀνακλάσεις. Καὶ διὰ ταῦτα καὶ ἡ ὅρασις ἀσθενέστερον D ἐνεργεῖ, καὶ τὸ τοῦ ἡλίου χρῶμα τὸ λαμπρὸν καὶ λευκόν, δέον διὰ τοῦ μέλανος ἐνόπτρου φοινικοῦν ἰδεῖν, μελάντερον ὁρᾷ διὰ τὴν οἰκείαν ἀσθένειαν, καὶ πράσινον τοῦτο φαντάζεται· ἀπὸ δὲ τῆς τρίτης περιφερείας ἐλαχίστης οὔσης, καὶ αἱ ἀνακλάσεις ἐλάχισται γίνονται· καὶ ἔτι ἀσθενέστερον ἐνεργοῦσα ἡ ὅρασις, ἔτι καὶ μελάντερον τὸ ἡλιακὸν χρῶμα φαντάζεται. Τὸ γὰρ μέλαν οἷον ἀπόφασις καὶ στέρησίς ἐστι τοῦ ὁρᾶν.

ε'. Ὅθεν καὶ ἅπερ οὐκ ἰσχύει βλέπειν ἡ ὄψις διὰ τὸ ἀπόστημα, ταῦτα φαντάζεται μέλανα. Διά τοι

per se propter exiguitatem est invisibile; omnia autem hæc junguntur et cohærent mutuo, et ob densitatem adjunctionis ad unius continui perfectionem simul conveniunt, et hinc quæ ex ipsis absolvitur, ut ita dicam, magnitudo, visibilis appareat; necesse est, ut etiam coloris, qui per ipsa exhibetur, magnitudo appareat. Quodlibet enim exiguorum horum speculorum, quemadmodum ad magnitudinis quantitatem confert, toti continuo in quo universa fit apparitio :
240 simili em in modum etiam ad totius coloris speciem conducit, qui repræsentatur per ipsum. Quando igitur nubes mutationem in aquam subiens ex adverso solem habet, sed aspiciens visus inter solem et nubem medius intervenit, ipsa scilicet nube cava et orbiculari existente, tum visus una cum lumine a guttulis quæ jam in nube fiunt, ad solem refractus et per has scilicet ipsas quasi per specula solarem colorem aspiciens, iridem contuetur. Ac primam quidem [16] et superiorem ipsius, scilicet iridis, circumferentiam conspicit puniceam. Quippe splendidum et album cum per nigrum aut in nigro videtur, puniceum apparet. Cum igitur nubes in qua est iris, nigra sit (jam enim in aquam mutatur), per minutissimas sui particulas quasi per nigra nimirum specula solarem colorem, puniceum repræsentat; qui quidem alias splendidus et albus est, sed coloris speculorum admistione conturbatur et adulteratur. Secundam autem iridis circumferentiam aspectus cernit viridem, non propter spaculum equidem, sed propter imbecillitatem et remissionem suam. Debilior enim et remittens 241
visus ea quæ alba sunt, nigriora conspicatur. Atqui etiam viride puniceo est nigrius. Tertiam denique iridis circumferentiam visus purpurisseam conspicit, ob debilitatem et remissionem majorem adhuc nigrius videns quod album est, quoniam etiam purpurisseum quam viride est nigrius.

4. A prima igitur iridis circumferentia cum visus per refractionem in solem fortiter incidit, colorationem ejus propter speculum videt puniceam. Nam et prima circumferentia est maxima, et a maxima circumferentia refractio est plurima et ob id validior; et color puniceus ad album accedit proxime, minimeque niger est. A secunda autem circumferentia quæ minor est, minores refractiones fiunt; eaque de causa etiam visus imbecillius operatur, et solis colorem qui splendidus est et candidus, cum deberet puniceum per nigrum speculum cernere, nigriorem causa propriæ imbecillitatis spectat, et hunc viridem imaginatur. A tertia denique circumferentia, quæ est minima, minimæ etiam refractiones fiunt, dumque visus adhuc agit imbecillius, adhuc etiam nigriorem solarem colorem cernere sibi videtur. Nigrum 242 enim quasi negatio et privatio cernendi est.

5. Unde etiam visus ea quæ propter nimiam distantiam videre non valet, nigra imaginatur. Qua

[16] 3 Meteo. c. 4.

sane de causa etiam quæ eminus cernuntur, nigriora apparent, et quæ in speculis repræsentantur, nigriora quam sunt, apparent; et nubes quæ in aquis videntur, nigriores apparent, quam si directo inspiciantur. Atque horum omnium causa est visus extensio. Quanto enim longius extenditur, tanto etiam fit remissior, et quanto remissior, tanto etiam nigriora imaginatur ea quæ videntur, ab actione propemodum omnino cessans. Ac idem est, et id quod videtur, longe a visu remotum videre; et ut visus ipse per magnum intervallum videat, facere. Par est enim visus extensio. Unde etiam visus cum per longius videat intervallum ea quæ per refractionem videntur, quam si in recta linea videret eadem, merito etiam nigriora imaginatur [concipit].

6. De tribus itaque coloribus iridis, de puniceo, viridi, purpurisso, priori dissertatione dictum est. Quod autem [17] inter puniceum et viridem [colorem] flavus aliquis subelucet, non is propter refractionem apparere videtur; **243** sed ex eo quod puniceus et viridis juxta se invicem spectantur, flavus progenerari et emergere videtur. Puniceum enim remisso album est; cum autem juxta viride videtur, albius, hoc est flavum apparet. Quod enim remisse album est, si situm sit juxta id quod nigrius est, magis album quam est, videtur. Quapropter etiam cum nubes vehementer nigra fuerit, puniceа universa circumferentia, flava apparet.

7. Quod autem minus nigra, albiora appareant, si juxta id videantur, quod magis nigrum est, declarat etiam iris quæ ex luna [oboritur]. Alba enim est, cum quia in nube nigerrima, tum quia noctu fit apparitio. Dum ergo nigrum circa hanc apparitionem duplicatur, et puniceum istius iridis album, et cæteri colores certa quadam ratione albiores videntur, ac ideo etiam omnes ad album confunduntur.

8. Atque iris a luna rariuscule fit, propterea quod quando fit, in solo plenilunio fieri consuevit; et tum etiam vel oriente vel occidente luna.

9. A sole autem binæ etiam sæpe irides apparent [18]; una quidem interior, altera vero exterior, et alteram comprehendens, majorisque circuli segmentum exsistens; quæ certe **244** obscuriores colores repræsentat situ etiam primæ ex adversa et inversa parte positos. Cum enim interior et prima iris primam et superiorem circumferentiam habeat puniceam; secundam, viridem; tertiam cæruleam: exterior et secunda iris exteriorem quidem circumferentiam habet cæruleam; secundam, viridem; infimam puniceam; adeo ut utriusque etiam iridis punicei colores proxime ad se invicem constituantur.

10. Dicunt igitur aliqui secundam hanc iridem fieri, dum visus ab exteriore nube ad primam iri-

[17] 3 Meteor. c. 4. [18] 3 Meteor. c. 4.

τοῦτο καὶ τὰ πόῤῥωθεν ὁρώμενα μελάντερα φαίνεται· καὶ τὰ τοῖς ἐνόπτροις ἐμφαινόμενα μελάντερα ἢ ἔστι φαίνεται· καὶ τὰ νέφη τῷ ὕδατι ἐμφαινόμενα μελάντερα φαίνεται ἢ κατ' εὐθυωρίαν ὁρώμενα. Καὶ πάντων τούτων αἴτιον ἡ τῆς ὄψεως ἀπότασις. Ὅσον γὰρ ἀποτείνεται πόῤῥω, τοσοῦτον καὶ ἀτονωτέρα γίνεται· καὶ ὅσον ἀτονωτέρα, τοσοῦτον καὶ μελάντερα φαντάζεται τὰ ὁρώμενα, πλησιάζουσα τῷ μὴ ἐνεργεῖν. Ταυτό δέ ἐστι τό τε ὁρώμενον πολὺ τῆς ὄψεως ἀποστήσαντας ὁρᾷν καὶ τὴν ὄψιν αὐτὴν ὁρῶσαν ποιῆσαι διὰ πολλοῦ διαστήματος. Ὁμοία γὰρ τῆς ὄψεως ἡ ἀπότασις. Ὅθεν καὶ τὰ δι' ἀνακλάσεως ὁρώμενα διὰ πλείονος διαστήματος ἡ ὄψις ὁρῶσα, ἢ εἴπερ ἐπ' εὐθείας ἑώρα ταῦτα, εἰκότως φαντάζεται καὶ μελάντερα.

ϛ'. Περὶ μὲν οὖν τῶν τριῶν χρωμάτων τῆς ἴριδος, τοῦ φοινικοῦ, τοῦ πρασίνου, τοῦ ἁλουργοῦ, φθάσας ὁ λόγος διέλαβεν· ὅτι δὲ μεταξὺ τοῦ φοινικοῦ καὶ τοῦ πρασίνου ξανθὸν ὑποφαίνεταί τι ἐν τῇ ἴριδι, τοῦτο δοκεῖ μὴ φαίνεσθαι διὰ τὴν ἀνάκλασιν· ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ φοινικοῦ καὶ τοῦ πρασίνου παραλλήλου φαντασίας ἀπογεννᾶσθαι τὴν τοῦ ξανθοῦ. Λευκὸν μὲν γὰρ ἠρέμα τὸ φοινικοῦν· ὁρώμενον δὲ παρὰ τὸ πράσινον, λευκότερον φαίνεται, τουτέστι ξανθόν. Τὸ γὰρ ἠρέμα λευκὸν παρὰ τὸ μελάντερον κείμενον πλέον λευκὸν ἢ ἔστι δοκεῖ. Διὸ καὶ ὅταν ᾖ σφόδρα μέλαν τὸ νέφος, ἡ φοινικὴ σύμπασα περιφέρεια ξανθὴ φαίνεται.

ζ'. Τὸ δὲ λευκότερα φαίνεσθαι τὰ ἧττον μέλανα παρὰ τὸ μᾶλλον μέλαν ὁρώμενα, καὶ ἡ ἐκ τῆς σελήνης ἶρις δηλοῖ· λευκὴ γάρ ἐστι· διότι κἂν τῷ μελαντάτῳ νέφει ἡ ἔμφασις, διότι κἂν νυκτί. Διπλασιαζομένου τοίνυν τοῦ περὶ τὴν ἔμφασιν μέλανος τό τε φοινικοῦν τῆς ἴριδος ταύτης λευκὸν φαίνεται, καὶ τἄλλα χρώματα πρὸς λόγον λευκότερα· διὸ καὶ συγχέονται πάντα πρὸς τὸ λευκόν.

η'. Ἡ μὲν οὖν ἀπὸ τῆς σελήνης ἶρις κατὰ τὸ σπάνιον γίνεται· διότι ὅτε καὶ γίνεται, ἐν μόνῃ τε πανσελήνῳ πέφυκε γίνεσθαι, καὶ τότε ἢ ἀνατελλούσης ἢ δυούσης τῆς σελήνης.

θ'. Ἀπὸ δὲ τοῦ ἡλίου καὶ δύο πολλάκις φαίνονται ἴριδες, ἡ μὲν ἐνδοτέρω, ἡ δ' ἐξωτέρω, καὶ περιέχουσα τὴν ἑτέραν καὶ τμῆμα μείζονος κύκλου τυγχάνουσα· ἣ δὴ καὶ ἀμαυρότερα τὰ χρώματα δείκνυσι καὶ κατὰ τὴν θέσιν ἐξ ἐναντίας τῇ πρώτῃ καὶ ἀνάπαλιν κείμενα. Τῆς γὰρ ἐνδοτέρω καὶ πρώτης ἴριδος τὴν πρώτην ἐχούσης καὶ ἀνωτέρω περιφέρειαν φοινικῆν, τὴν δευτέραν πρασίνην, τὴν δὲ τρίτην ἁλουργόν· ἡ ἐξωτάτω καὶ δευτέρα ἶρις τὴν μὲν ἐξωτέρω περιφέρειαν ἔχει ἁλουργὴν, τὴν δευτέραν πρασίνην, τὴν ἐνδοτάτω δὲ φοινικῆν· ὡς πλησίον ἀλλήλων κεῖσθαι καὶ ἀμφοτέρων τῶν ἰρίδων τὰ φοινικᾶ.

ι'. Τινὲς μὲν οὖν φασι τὴν ἶριν ταύτην γίνεσθαι τὴν δευτέραν, ἀνακλωμένης τῆς ὄψεως ἐκ τοῦ ἐξωτέ-

ρου νέφους πρὸς τὴν πρώτην ἶριν, (οὐ) πρὸς τὸν ἥλιον· διά τοι τοῦτο καὶ ἀμαυρότερα τὰ χρώματα φέρειν, ἅτε ἀπὸ δευτέρας γινόμενα ἀνακλάσεως.

ια'-ιδ'. Ἀριστοτέλης δὲ φησι καὶ τὴν δευτέραν ἶριν ἐκ τῆς πρὸς τὸν ἥλιον ἀνακλάσεως γίνεσθαι· τὰ χρώματα δὲ ταύτης ἀμαυρότερα φαίνεσθαι διὰ τὴν ἀτονίαν τῆς ὄψεως. Τὴν γὰρ ἀπὸ τοῦ ἐξωτέρου νέφους ἀνάκλασιν πρὸς τὸν ἥλιον πόῤῥωθεν γινομένην (ποῤῥωτέρω γὰρ τὸ νέφος τοῦτο τῆς ὄψεως ἡμῶν) ἀμαυρότερα ποιεῖν τὰ χρώματα διὰ τὴν μακρὰν ἀπότασιν. Καθάπερ γὰρ τὰ ἐπ' εὐθείας ὁρώμενα πόῤῥωθεν οὐ τρανῶς ἡ ὄψις ὁρᾷ δι' ἀσθένειαν· οὕτω δὴ καὶ τὰ διὰ μακρᾶς ἀνακλάσεως ἀμυδρότερον ταύτην ὀπτάνεσθαι· καὶ τοῦτον μὲν τὸν λόγον ἀμαυρότερα τῆς δευτέρας ἴριδος χρώματα φαίνεσθαι· τὴν δὲ τάξιν ἐνηλλαγμένα τῆς θέσεως διὰ τὴν προτέραν αἰτίαν. Ὡς γὰρ ἐπὶ τῆς πρώτης ἴριδος, ἀφ' ἧς περιφερείας ἡ ὄψις ἰσχυρῶς τῷ ἡλίῳ προσέβαλλε, ταύτης τὸ χρῶμα φοινικοῦν ἑωρᾶτο· ἀφ' ἧς δ' ἀσθενεστέρως, πράσινον· ἀφ' ἧς δ' ἔτι ἀσθενῶς, ἁλουργόν· οὕτω δὴ κἀπὶ τῆς δευτέρας ἴριδος ἔχει. Πλείων μὲν γὰρ ἀπὸ τῆς ἐντὸς περιφερείας ἀνάκλασις καὶ ἰσχυροτέρα γίνεται· τῷ εἶναι ταύτην τὴν περιφέρειαν ἐγγυτέρω τῆς ὄψεως· ὅσαι δ' ἀνακλάσεις ἀπὸ τῶν ἐγγυτέρω τῇ ὄψει μερῶν, ἰσχυρότεραι· διὰ τὸ μὴ πάνυ τὴν ὄψιν ἀποτεινομένην ἐξασθενεῖν, καὶ οὕτω ποιεῖσθαι καὶ τὴν ἀνάκλασιν ὀλίγην τε καὶ ἀνίσχυρον· ἐπεὶ καὶ ἀπὸ τῶν μειζόνων περιφερειῶν τότε γίνονται πλείους ἀνακλάσεις, ὅτε διὰ τὸ μὴ τὰς περιφερείας μακρὰν ἀφεστάναι τοῦ ὄμματος, πᾶσαι αἱ ὄψεις σωζόμεναι καὶ μὴ σκιδνάμεναι, δύνανται ἀπ' αὐτῶν ἀνακλᾶσθαι. Ἡ μὲν οὖν ἐνδοτέρω τῆς δευτέρας ἴριδος περιφέρεια διὰ τοῦτο φοινικὴν δείκνυσι χροιάν. Ἡ δὲ δευτέρα περιφέρεια πρασίνην, ἐπειδὴ τῆς ὄψεως πλέον ἀφίστανται, καὶ αἱ ἀνακλάσεις ἀπ' αὐτῆς ἀδρανέστεραι. Ἔτι δὲ μᾶλλον ἐξωτάτω περιφέρεια, ποῤῥώτερον ἀφεστηκυῖα τῆς ὄψεως, ἁλουργὸν ἐπιφαίνει τὸ χρῶμα διὰ τὸ τῶν ἀνακλάσεων ἀσθενέστατον.

ιε'. Ἀλλὰ τί δήποτε τὸ μεταξὺ τῶν δύο φοινικῶν περιφερειῶν οὐκ ἔστι καὶ αὐτὸ φοινικοῦν; ἐπεὶ δυνατὸν κἀντεῦθεν πολλὴν καὶ ἰσχυρὰν γίνεσθαι τὴν ἀνάκλασιν πρὸς τὸν ἥλιον, διὰ τὸ μὴ πόῤῥω τῆς ὄψεως εἶναι τοῦτο τὸ μέρος, ἢ πάντως εἴπερ ὅλως ἐγίνετο ἀνάκλασις ἐξ αὐτοῦ, φοινικοῦν ἂν ἦν καὶ αὐτό; Νῦν δ' ἀνάκλασις οὐ γίνεται ἐξ αὐτοῦ· διὰ τὸ μηδ' ἀπὸ παντὸς μέρους ἁπλῶς πρὸς ἅπαν σῶμα φῶς ἔχον ἀνάκλασιν γίνεσθαι, ἀλλ' ὡρισμένους εἶναι τοὺς τόπους τῶν ἀνακλάσεων γινομένων κατὰ τὴν πρὸς τὰ κάτοπτρα ποιὰν σχέσιν τοῦ τε πεφυκότος φωτίζειν σώματος καὶ τῆς ὄψεως;

ιϛ'. Δῆλον δ' ἐκ τῶν πρότερον εἰρημένων καὶ διὰ τί οὐκ ἔστι καθάπερ ἡ ἶρις, οὕτω δὴ καὶ ἡ ἅλως ποικίλη τοῖς χρώμασι. Πάντως γὰρ τὸ μὲν φοινικοῦν χρῶμα προσεῖναι τῇ ἴριδι λέλεκται, διὰ τὴν ἐκ τοῦ καθύγρου νέφους καὶ ἤδη ὄντος ὕδατος ἀνάκλασιν τῆς ὄψεως πρὸς τὸν ἥλιον· τὰ δὲ λοιπὰ τῶν χρωμά-

dem, non ad solem, refringitur, et propterea utique languidiores colores gestare, ut qui a secundaria refractione fiant.

11-14. Aristoteles autem inquit, etiam secundam iridem ex refractione ad solem oboriri: hujus autem colores propter visus imbecillitatem languidiores apparere. Refractionem enim quæ ab exteriore nube ad solem fit eminus (quippe nubes hæc a visu nostro longius distat), ob longam extensionem facere, ut colores languidiores appareant. Quemadmodum enim visus ea qua in recta linea eminus videntur, propter imbecillitatem non videt clare: sic **245** certe etiam, quæ per longam et remotam refractionem videntur, obscurius ipsum spectare; et hac quidem ratione secundæ iridis colores apparere languidiores; mutato autem situs ordine ob priorem causam. Quemadmodum enim in prima iride, a qua circumferentia visus in solem incumbebat valide, hujus color puniceus cernebatur; a qua imbecillius, viridis; a qua adhuc imbecillius, purpurisseus: sic etiam cum secunda iride comparatum est. Major enim validiorque refractio ab interiore circumferentia efficitur; propterea quod hæc circumferentia visui sit propinquior. Quæ autem refractiones sunt a partibus visui propinquioribus, validiores sunt, propterea quod non adeo extentus visus deficiat, atque ita refractionem etiam exiguam et invalidam efficiat; quoniam etiam a majoribus circumferentiis, plures tunc refractiones fiunt, quando propterea quod circumferentiæ non longe distant ab oculo, omnes aspectus dum conservantur et non disperguntur, ab ipsis refringi possunt. Interior ergo secundæ iridis circumferentia, puniceum colorem eapropter repræsentat. Secunda **246** autem circumferentia viridem; quandoquidem a visu distantiores et debiliores sunt refractiones illius. Sed adhuc magis extrema circumferentia, quæ longius a visu distat ob summam refractionum debilitatem, cæruleum, seu purpurisseum colorem exhibet.

15. Cæterum qua de causa, id quod inter duas puniceas circumferentias medium intervenit, ipsum etiam puniceum non est? quoniam et hinc multa validaque ad solem refractio fieri potest, propterea quod non longe a visu absit pars illa? Anne videlicet siquidem omnino ex eo fieret refractio, ipsummet etiam puniceum foret? Jam autem ex ipso non fit refractio, propterea quod non ab omni parte simpliciter ad omne corpus lumen habens fiat refractio; sed refractionum orientium loca definita sint secundum certam quandam cum corporis quod illuminandi facultate naturali præditum est, tum visus ad specula habitudinem?

16. Liquet autem etiam ex illis quæ antea dicta sunt, qua ex causa sicut iris, non ita etiam halos, hoc est, corona coloribus sit varia. Omnino enim puniceum colorem iridi inesse dictum est, quod ex nube humida et quæ jam **247** aqua est, refractio visus ad solem fiat: cæteros autem colores [inesse],

quod refractionum impressiones infirmæ sint, quia nimirum remotæ et exiguæ. At in corona refractio fit ab aere, qui secundum naturam candidior est quam aqua; et quia prope fit, impressionem facit fortissime. Quod enim apparet in illa, subter ipsum et circa ipsum specula gestat, non ex adversa regione ipsius.

17. Quapropter corona quidem sæpe etiam perfectus circulus apparet; at iris nunquam major semicirculo, propterea quod neque circa id quod apparet in ipsa consistat, ut corona; neque supra horizontem seu finitorem circulum plus sit hemisphærio, sub quod hemisphærium nubes constituta est, in qua visus iridem contuetur.

18-19. Quod autem non fiat etiam circa solem concretio ejuscemodi præhumida, qualis etiam est e regione illius; solis calor causa est. Nam aut in aquam illico transire facit nubem aut dissolvit et attenuat et disgregat concretionem, nisi crassiorem esse contingerit. Cum autem sol ex adverso et procul a concretione nubis exsistat; interim dum aqua fiat, mora etiam quædam et tempus intervenit; ut sint aliquæ nubis **248** particulæ jam in aquam mutatæ prorsus, quæ tamen nondum stillæ sint; in quibus aqueis nubis particulis, quasi in speculis, iris cernitur; alias quidem semicirculus, alias minor semicirculo, nunquam major. Et semicirculus quidem cum sol in horizonte fuerit; minor autem semicirculo, quando sol supra horizontem fuerit [19]. Nam centrum solaris corporis, et centrum horizontis in quo visus est, et centrum circuli iridis, hujusque polus in una recta sunt: estque recta, diameter cœlestis sphæræ, quoniam per centrum horizontis [transit] qui maximus est circulus. Quantum igitur sol supra horizontem est, tantum polus circuli iridis infra horizontem. Et quoniam oriente aut occidente sole dimidium circuli iridis supra horizontem apparet, reliquum autem est inconspicuum, ut quod infra terram intelligatur: liquet quod sole supra horizontem exsistente segmentum circuli iridis apparens sit minus futurum, majus autem quod non apparet. Atque hæc ita semper habebunt pro ratione solis ab horizonte distantiæ. Cum autem circa merum meridiem sol fuerit, æstate quidem ne minimum quidem iridis segmentum **249** apparet; at diebus brevioribus, sive hyeme fieri potest, ut sole etiam circa meridiem exsistente, segmentum aliquod iridis appareat. Quoniam enim centrum et polus iridis in horizontis sunt diametro, cum æstivos ortus sol fecerit, septentrionalis maxime exsistens, tum iris in partibus australibus velut ad occasus hibernos consistet: at velut ad ortus hibernos [iris erit], cum sol occasus æstivos subit. Cum autem per ortus hibernos sol oritur australissimus exsistens; tunc iris in partibus septentrionalioribus apparuerit, ut ad occasus æstivos, ut ad ortus autem æstivos cum sol occasus hibernos fecerit. Quæ cum ita sese ha-

[19] 3 Meteor. c. 5, Scal. Exerc. 80. 1, 19.

A των διὰ τὴν ἀσθενῆ τῶν ἀνακλάσεων προσβολήν, ὅτι πόῤῥωθεν καὶ ὅτι ὀλίγαι. Ἐπὶ δὲ τῆς ἅλω ἡ ἀνάκλασις ἀπὸ ἀέρος τε γίνεται, ὅς ἐστι τοῦ ὕδατος κατὰ φύσιν λευκότερος, καὶ ἐγγύθεν γινομένη προσβάλλει ἐῤῥωμενέστατα. Καὶ γὰρ τὸ ἐμφαινόμενον, ὑφ' ἑαυτὸ φέρει τὰ κάτοπτρα καὶ περὶ αὐτὸ, οὐ μὴν ἐξ ἐναντίας αὐτοῦ.

ιζ'. Διὸ ἡ μὲν ἅλως φαίνεται πολλάκις καὶ κύκλος ὁλόκληρος· ἡ δ' ἶρις οὐδὲ μείζων ἡμικυκλίου ποτὲ, διὰ τὸ μήτε πέριξ τοῦ ἐμφαινομένου συνίστασθαι καθάπερ ἡ ἅλως, μήτ' αὖ ὑπὲρ τὸν ὁρίζοντα πλέον εἶναι τοῦ ἡμισφαιρίου, ὑφ' ὃ ἡμισφαίριον ὑποτέτακται τὸ νέφος, ἐν ᾧ ἡ ὄψις τὴν ἶριν φαντάζεται.

B ιη'-ιθ'. Τοῦ δὲ μὴ γίνεσθαι καὶ περὶ τὸν ἥλιον τοιαύτην κάθυγρον σύστασιν ὁποίαν καὶ ἀπεναντίας αὐτοῦ, αἴτιον ἡ τοῦ ἡλίου θερμότης. Ἢ γὰρ ταχέως εἰς ὕδωρ μεταβάλλειν ποιεῖ τὸ νέφος, ἢ διαλύει καὶ λεπτύνει καὶ διακρίνει τὴν σύστασιν, εἰ μὴ παχυτέρα ἔτυχεν οὖσα. Ἐξ ἐναντίας δὲ καὶ πόῤῥω τῆς τοῦ νέφους συστάσεως τοῦ ἡλίου τυγχάνοντος, ἐν ὅσῳ γίνεται τὸ ὕδωρ, γίνεται καί τις διατριβὴ ἢ χρόνος, ὡς εἶναί τινα μόρια τοῦ νέφους, ἤδη μὲν εἰς ὕδωρ μεταβεβληκότα ὅλως, οὐ μὴν δὲ καὶ ψεκάδας ὄντα· ἐφ' ὧν ὑδατηρῶν τοῦ νέφους μορίων ὥσπερ ἐπὶ κατόπτρων ἡ ἶρις ὁρᾶται, ποτὲ μὲν ἡμίκυκλος, ποτὲ δ' ἐλάττων ἡμικύκλου, μείζων δ' οὐδέποτε. Καὶ ἡμίκυκλος μὲν ὅταν ἐπὶ τοῦ ὁρίζοντος ὁ ἥλιος εἴη· ἐλάττων δ' ἡμικύκλου, ὅταν καὶ ὁ ἥλιος ὑπὲρ τὸν ὁρίζοντα. Τὸ γὰρ κέντρον τοῦ C ἡλιακοῦ σώματος καὶ τὸ τοῦ ὁρίζοντος κέντρον ἐφ' οὗ ἡ ὄψις, καὶ τὸ κέντρον τοῦ τῆς ἴριδος κύκλου, καὶ ὁ τούτου πόλος ἐπὶ μιᾶς εἰσιν εὐθείας· καὶ ἡ εὐθεῖα διάμετρος τῆς οὐρανίου σφαίρας, ἐπεὶ διὰ τοῦ κέντρου τοῦ ὁρίζοντος, ὅς ἐστι μέγιστος κύκλος. Ὅσον οὖν ὁ ἥλιος ὑπὲρ τὸν ὁρίζοντα, τοσοῦτον ὁ πόλος τοῦ κύκλου τῆς ἴριδος ὑπὸ τὸν ὁρίζοντα. Καὶ εἴπερ ἀνατέλλοντος ἢ δυομένου τοῦ ἡλίου, τὸ μὲν ἥμισυ τοῦ τῆς ἴριδος κύκλου φαίνεται ὑπὲρ γῆν, τὸ λοιπὸν δ' ἐστὶν ἀφανὲς νοούμενον ὑπὸ γῆν· δῆλον ὡς ὑπὲρ τὸν ὁρίζοντα τοῦ ἡλίου τυγχάνοντος, ἔλαττον μὲν τμῆμα κύκλου τὸ φαινόμενον ἔσται τῆς ἴριδος, πλεῖον δὲ τὸ ἀφανές. Καὶ ταῦτ' ἀεὶ οὕτως ἔχον εἴη ἂν πρὸς λόγον τῆς τοῦ ἡλίου ἐκ τοῦ ὁρίζοντος D ἀποστάσεως. Ὅταν δὲ περὶ ἀτρεχῆ μεσημβρίαν ὁ ἥλιος γένηται, θέρους μὲν οὐδὲ πολλοστὸν φαίνεται τμῆμα τῆς ἴριδος· ἐν δὲ ταῖς βραχυτέραις ἡμέραις εἴτουν χειμῶνος δυνατὸν καὶ περὶ μεσημβρίαν ὄντος τοῦ ἡλίου φανῆναί τι τμῆμα τῆς ἴριδος. Ἐπεὶ γὰρ τὸ κέντρον καὶ ὁ πόλος τῆς ἴριδος ἐπὶ τῆς τοῦ ὁρίζοντος διαμέτρου εἰσὶν, ὅταν μὲν θερινὰς ἐπιτολὰς ὁ ἥλιος ποιῆται βορειότατος ὢν, τότε ἡ ἶρις ἐν τοῖς νοτιωτέροις μέρεσιν ὡς πρὸς δυσμὰς χειμερινὰς συνίσταιτ' ἄν· ὡς πρὸς ἀνατολὰς δὲ χειμερινὰς, ὅταν καταδύσεις ὁ ἥλιος καταδύηται θερινάς· ὅταν δ' ἐπιτέλλῃ χειμερινὰς ἐπιτολὰς ὁ ἥλιος νοτιώτατος ὢν, τότε ἡ ἶρις ἐν τοῖς βορειοτέροις φαίνοιτ' ἂν μέρεσιν ὡς πρὸς δυσμὰς θερινάς·

ὡς πρὸς ἀνατολὰς δὲ θερινάς, ὅταν ὁ ἥλιος ποιῆται καταδύσεις χειμερινάς. Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἐπεὶ τὰ βορειότερα διὰ τὴν ἔξαρσιν τοῦ πόλου μείζω τμήματα κύκλων ἔχει τὰ ὑπὲρ γῆν, καθ' ὧν ὁ ἥλιος θέρους φερόμενος τὰς μικρὰς ἡμέρας ἀποτελεῖ· τὰ δὲ νοτιώτατα μέρη ἀνάπαλιν ἐλάχιστα τμήματα κύκλων ἔχει τὰ ὑπὲρ γῆν, καθ' ὧν ὁ ἥλιος χειμῶνος φερόμενος τὰς βραχείας ἡμέρας ποιεῖ· διὰ ταῦτα ἡ ἶρις χειμῶνος μὲν δύναται φαίνεσθαι καὶ κατ' αὐτὸ τὸ τῆς ἡμέρας μεσαίτατον. Πολὺ γὰρ ἡ θερινὴ δυσμὴ καὶ ἀνατολὴ τῆς χειμερινῆς μεσημβρίας ἀφίστανται. Καὶ διὰ τοῦτο κἂν τῷ μέσῳ τῆς χειμερινῆς ἡμέρας ἔχει τόπον ἡ ἶρις ὑπὲρ γῆν ἐν ᾧ συσταίη ἄν. Θέρους δὲ τῆς ἡμέρας μεσούσης οὐ δύναται φανῆναι διὰ τὸ μὴ ἔχειν ὑπὲρ γῆν τόπον συστάσεως. Καὶ γὰρ ἡ χειμερινὴ δυσμὴ B καὶ ἀνατολὴ τῆς θερινῆς μεσημβρίας ὀλίγον ἀφίστανται, ὅθεν καὶ ὑπὸ τὸν ὁρίζοντα νοεῖται τότε σύμπας ὁ κύκλος τῆς ἴριδος.

A beant, cum partes septentrionaliores propter poli elevationem majora circulorum segmenta habeant, per quæ dum sol æstate movetur, dies longos efficit; australissimæ autem partes vicissim minima segmenta circulorum supra terram habeant, per quæ dum sol hieme movetur, dies breves efficit: eapropter hieme quidem iris in summo etiam meridie apparere potest. Multum enim æstivus occasus et ortus ab hiberno absunt meridie. Ac eapropter etiam in medio diei hiberni **250** supra terram iris locum habet, in quo consistat: æstate autem circa medium diem apparere non potest, quod locum consistendi supra terram non habeat. Hibernus enim occasus et ortus ab æstivo meridie parum absunt. Unde etiam infra horizontem universus B iridis circulus intelligitur.

SYNOPSIS CAPITIS XXIII,

QUOD EST DE VIRGIS SEU BACILLIS, PARHELIIS, HOC EST GEMINATIS VEL ADULTERINIS SOLIBUS AC INSUPER ETIAM DE METALLICIS IN TERRA, ET FOSSILIBUS.

1. *Quomodo virgæ generentur, et cur ita vocentur. — 2. Quomodo parhelii, hoc est, geminati, vel (ut alii vocant) adulterini soles fiant. — 3. Et virgæ et parhelii ex obliquitatibus seu ad latera solis fiunt, in mediocri tamen distantia. — 4. Parhelii et virgæ fiunt ut plurimum sole oriente vel occidente, raro culminante. — 5. Parhelii et virgæ sunt aquæ seu pluviarum signa, magis tamen parhelii. — 6. Concludit disputationem de meteoris a causis eorum repetitis; quorum materialis quidem causa est vel vapida vel fumida exhalatio in aerem everta; atque ita ad secundam partem capitis sibi viam sternit transitque. — Exhalatio enim vapida et fumida intra* **251** *terram conclusa, nec adhuc secreta, sed concrescens et densescens, metallicorum et fossilium est causa materialis. — 8. Fossilium materia est fumida exhalatio quorum etiam exempla subjicit. — 9. Metallicorum materia est vapida exhalatio quæ etiam dividit in ea quæ funduntur, et in ea quæ ducuntur; horumque alia uri et rubiginescere ut, alia minime, ut aurum, de cujus natura aliquanto plura subjicit.*

ΚΕΦΑΛ. ΚΓ'. C

Περὶ ῥάβδων καὶ παρηλίων, ἔτι δὲ καὶ τῶν ἐν τῇ γῇ μεταλλευτῶν καὶ ὀρυκτῶν.

α'. Ὅταν ἐκ πλαγίων τοῦ ἡλίου γένηταί τι νέφος, τὴν σύστασιν ἔχον ἀνώμαλον, ὡς εἶναι κατὰ μέν τι μέρος πυκνόν, κατὰ δέ τι μανόν, καὶ κατά τι μὲν ὑδατωδέστερον, κατά τι ἀερωδέστερον· τότε πρὸς τὸν ἥλιον ἐκ τοῦ τοιούτου νέφους γινομένης τῆς ἀνακλάσεως, διὰ μὲν τὴν σμικρότητα τῶν κατόπτρων οὐχ ὁρᾶται τὸ σχῆμα τὸ ἡλιακόν· τὸ δὲ τοῦ ἡλίου χρῶμα ἐμφαίνεται κατά τι μὲν μέρος τοῦ νέφους φοινικοῦν, κατά τι δὲ πράσινον ἢ ξανθὸν διὰ τὴν ἀνωμαλίαν τοῦ νέφους καὶ τὴν τῶν κατόπτρων ἀνομοιότητα.

β'. Καλοῦσι δὲ ῥάβδους τὰς τοιαύτας ἐμφάσεις, ὅτι κατ' εὐθείας ὁρῶνταί τινας. D Ὅταν δὲ τοῦ νέφους ἡ σύστασις ὁμοίως ὑπάρχῃ πυκνὴ καὶ ὡς ὅτι μάλιστα ὁμαλής, τότε διὰ τὴν ὁμοιότητα τῶν κατόπτρων καὶ τὴν ὁμαλότητα τῆς συστάσεως φαντασία γίνεται χρώματος ἑνὸς συνεχοῦς, ἀλλὰ δὴ καὶ λαμπροῦ καὶ λευκοῦ. Διὰ γὰρ τὴν πυκνότητα καὶ ὁμαλότητα τῆς συστάσεως, ἅμα τε πρὸς αὐτὴν τῶν ὄψεων πιπτουσῶν, καὶ ἅμα πρὸς τὸν ἥλιον ἀνακλωμένων, τὸ τοῦ ἡλίου χρῶμα ἐμφαίνεται καθαρόν· ὥσπερ καὶ ἀπὸ χαλκοῦ λείου τῆς ὄψεως ἀθρόον

CAPUT XXIII.

De virgis et parheliis, insuper de metallicis in terra et fossilibus.

1. Cum ex obliquitatibus solis fuerit aliqua [20] nubes, concretionem habens inæquabilem, ut sit aliqua quidem ex parte densa, ex aliqua autem rara, et aliqua ex parte aquosior, ex aliqua autem magis aerea, tunc quando ex ejuscemodi nube ad solem fit refractio, ob exiguitatem quidem speculorum non cernitur figura solaris, sed color solis inibi in aliqua quidem parte nubis, puniceus, in aliqua autem viridis vel flavus, propter nubis inæquabilitatem et speculorum dissimilitudinem apparet.

2. Cæterum ejuscemodi apparitiones, virgas vocant, quod secundum rectas aliquas lineas spectentur. Cum autem nubis concretio similiter densa et quam maxime æquabilis fuerit, tum propter speculorum similitudinem et concretionis æquabilitatem, **252** unius alicujus continui coloris species efficitur, et splendidi quidem albique. Nam propter concretionis densitatem et æquabilitatem, dum simul et aspectus in eam incidunt, et simul ad solem refringuntur, color solis purus in ea apparet; quemadmodum etiam cum ab ære lævigato

[20] 3 Meteor. c. 6.

visus confertim refringitur, verus ejus quod cernitur color propter confertam refractionem apparet; A quæ fit in aere propter compositionis densitatem et æquabilitatem.

3. Ex obliquitatibus autem solis et virgæ fiunt et parhelii, ad partes videlicet solis septentrionaliores et australiores. Mediocri enim distantia opus est, qua ejusmodi concretiones a sole distent. Si enim admodum proxime solem fuerint, dissolventur ab eo; sin autem longissime abfuerint, refractionem non servabunt. Cum enim ab exigua concretione ut a parvo speculo refractio visus longe extenditur, tunc utique deficit. Mediocrem igitur distantiam de qua dictum est, in solis obliquitatibus eamdem semper manentem invenire licet: quod neque sol per B motum quotidianum ad has partes accedat, neque vicissim recedat ab illis.

4. Præterea eodem sole ad ortus aut **253** occasus exsistente contingit maxime et parhelios et virgas fieri. Nam ut plurimum cum in medio cœlo constitutus est, concretiones ejuscemodi dissolvit et discernit.

5. Porro aquæ signa [indices] sunt et parhelii et virgæ, et magis quidem parhelii quam virgæ. Concretio enim quæ æquabilis et similiter densa est, certius indicat, quod aer ad transmutationem et aquæ generationem apte et accommodate se habeat.

6. Horum autem omnium hoc est, parheliorum, C virgarum, iridis, halonis [coronæ] et aliorum ejus generis, efficiens causa refractio dicitur. Et rursus horum ipsorum roris et pruinæ, pluviæ item et nivis et grandinis, et similium, causa materialis est vapida exhalatio; sicut vicissim aliorum fumida. Qualia igitur duplicis exhalationis jam sublatæ sint opera, in superioribus declaratum est.

7-9. At nondum elevatæ ejuscemodi exhalationis, neque secretæ a terra, sed infra terram inclusæ, et terræ partibus permistæ, et ita concrescentis spissescentisque, duæ corporum species efficiuntur, quorum alia metallica, alia fossilia sunt. Et quæ quidem [21] fossilia sunt, fumidæ exhalationis D effecta sunt; ut **254** lapidum genera, quæ prorsus non liquantur, et sulphur, et arsenicum, et siquid simile. Quæ autem sunt metallica, ea vapor absolvit. Hæc autem sunt aut fusilia, aut ductilia, ut ferrum, æs, aurum et similia; quorum alia uruntur et rubiginem contrahunt, ut ferrum et æs, propterea quod etiam fumidam exhalationem participent, et essentiam magis terrestrem sortita sint. Aurum autem neque uri, neque rubiginescere aiunt, ut quod ex vapore puro in unum coacto et compresso constet, et essentiam magis aqueam acceperit; et eapropter scilicet etiam gravissimum esse. Gravitas enim aut propter terream, aut aqueam

ἀνακλωμένης, τὸ ἀληθινὸν τοῦ ὁρωμένου χρῶμα ἐμφαίνεται διὰ τὴν ἀθρόαν ἀνάκλασιν, ἥτις γίνεται κἀν τῷ χαλκῷ διὰ τὴν πυκνότητα καὶ ὁμαλότητα τῆς συστάσεως.

γ'. Ἐκ πλαγίων δὲ τοῦ ἡλίου καὶ αἱ ῥάβδοι οἱ παρήλιοι γίνονται, πρὸς τὰ βορειότερα δηλονότι μέρη τοῦ ἡλίου καὶ τὰ νοτιώτερα. Δεῖ γὰρ συμμέτρου τινὸς διαστάσεως ἧ ἂν αἱ τοιαῦται συστάσεις ἐκ τοῦ ἡλίου διίσταιντο. Μᾶλλον μὲν γὰρ ἔγγιστα τοῦ ἡλίου διαλυθήσονται ὑπ' αὐτοῦ· πορρώτατα δὲ πάλιν οὐ σώσουσι τὴν ἀνάκλασιν. Ἀπὸ γὰρ ὀλίγης συστάσεως ὡς ἀπ' ἐνόπτρου μικροῦ πόῤῥω ἡ ἀνάκλασις τῆς ὄψεως ἀποτεινομένη ἐξασθενεῖ. Τὴν οὖν εἰρημένην σύμμετρον διάστασιν ἐν τοῖς τοῦ ἡλίου πλαγίοις ἔστιν εὑρεῖν μένουσαν ἀεὶ τὴν αὐτὴν, διὰ τὸ μήτε προσιέναι τὸν ἥλιον τούτοις τοῖς μέρεσι διὰ τῆς καθ' ἡμέραν κινήσεως, μήτ' αὖ ἀποχωρεῖν ἐξ αὐτῶν.

δ'. Ἔτι δὲ πρὸς ἀνατολαῖς ἢ δυσμαῖς ὄντος τοῦ ἡλίου συμβαίνει μάλιστα γίνεσθαι τοὺς παρηλίους τε καὶ τὰς ῥάβδους· ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον γὰρ διαλύει, διακρίνει τὰς τοιαύτας συστάσεις μεσουρανῶν.

ε'. Ὕδατος δὲ σημεῖα καὶ οἱ παρήλιοι καὶ αἱ ῥάβδοι τυγχάνουσι, καὶ τῶν ῥάβδων μάλιστα οἱ παρήλιοι. Μᾶλλον γὰρ ἡ ὁμαλὴς καὶ ὁμοίως οὖσα πυκνὴ σύστασις ἐπιτηδείως ἔχειν τὸν ἀέρα δηλοῖ πρὸς μεταβολήν τε καὶ γένεσιν ὕδατος.

ϛ'. Πάντων δὲ τῶν τοιούτων, ἤγουν παρηλίων, ῥάβδων, ἴριδος, ἅλω, καὶ τῶν παραπλησίων αἴτιον ποιητικὸν ἡ ἀνάκλασις λέγεται, καὶ τούτων αὐτῶν πάλιν αἴτιον ὑλικὸν δρόσου καὶ πάχνης, ὄμβρου τε καὶ χιόνος καὶ χαλάζης καὶ τῶν ὁμοίων ἡ ἀτμιδώδης ἀναθυμίασις, ὥσπερ αὖ ἑτέρων ἡ καπνώδης. Ὁποῖα μὲν οὖν τὰ ἔργα τῆς διττῆς ἀναθυμιάσεως ἤδη ἀνενεχθείσης, ὁ λόγος φθάσας ἐδήλωσε.

ζ'-θ'. Μήπω δ' ἀνενεχθείσης τῆς τοιαύτης ἀναθυμιάσεως μηδὲ διακριθείσης ἀπὸ τῆς γῆς, ἀλλ' ὑπὸ γῆν ἐγκατακεκλεισμένης καὶ συμπεφυρμένης τοῖς μορίοις τῆς γῆς, καὶ οὕτω συνισταμένης καὶ πηγνυμένης, δύο εἴδη σωμάτων ἀποτελοῦνται· ὧν τὰ μὲν μεταλλευτὰ, τὰ δ' ὀρυκτά. Καὶ ὅσα μὲν ὀρυκτὰ, τῆς καπνώδους ἀναθυμιάσεως ἐκτελέσματα· οἷον λίθων γένη τὰ μηδόλως τηκόμενα, καὶ τὸ θεῖον, καὶ τὸ ἀῤῥενικὸν, καὶ εἴ τι τοιοῦτον. Ὅσα δὲ μεταλλευτὰ, ἡ ἀτμὶς τελεσιουργεῖ. Ταῦτα δὲ ἢ χυτά ἐστιν, ἢ ἐλατὰ, οἷον σίδηρος, χαλκὸς, χρυσὸς καὶ τὰ ὅμοια· ὧν τὰ μὲν καίεται καὶ ἰοῦται, καθάπερ ὁ σίδηρος καὶ χαλκὸς, διὰ τὸ καὶ καπνώδους ἀναθυμιάσεως μετασχεῖν, καὶ τὴν οὐσίαν γεωδεστέραν λαχεῖν· τὸν δὲ χρυσὸν μήτε καίεσθαι μήτε ἰοῦσθαί φασιν, ὡς ἐξ ἀτμίδος καθαρᾶς εἰς ἓν συναχθείσης καὶ πιληθείσης γενόμενον καὶ τὴν οὐσίαν ὑδατωδεστέραν κτησάμενον· διὰ ταῦτά τοι καὶ βαρύτατον εἶναι. Τὸ γὰρ βάρος ἢ διὰ τὸ γεῶδες ἢ διὰ τὸ ὑδα-

[21] 3 Meteor. c. 6; Scal. Exerc. 102.

τώδες τοῖς σώμασι πρόσεστι · ὥσπερ αὖ ἡ κουφότης A ἢ διὰ τὸ πυρῶδες, ἢ διὰ τὸ ἀερῶδες. Εἰ τοίνυν ὁ χρυσὸς ὑδατωδεστέραν ἔσχηκε τὴν οὐσίαν, καὶ τῆς καπνώδους, εἴτουν πυρώδους ἀναθυμιάσεως ἀνεφίκτον, εἰκότως ἐστὶ καὶ βαρύτατος.

naturam inest corporibus: quemadmodum contra levitas aut propter igneam, aut propter aeream naturam inest corporibus. Quod si igitur aurum magis aqueam habet essentiam, et cum fumida sive ignea exhalatione impermistam, est etiam merito gravissimum.

—

SYNOPSIS CAPITIS XXIV.

DE CŒLO, ET QUOD MUNDUS NON SIT ÆTERNUS.

255 1. *Etymologia* τοῦ οὐρανοῦ, *id est, cœli, ejusdemque etymologia descriptio proponitur. — 2. Proprie dictum cœlum, primum nimirum et astris carens, creaturas cum sensibiles tum intelligibiles comprehendit excepto Deo, de quo pie philosophatur. — 3. Hoc cœlum pauci philosophi propterea quod invisibile est, cognoverunt, sed firmamentum pro primo cœlo habuerunt, et itidem reliquas planetarum sphæras cœlos nominarunt, et denique universum corpus æthereum a firmamento ad lunam usque propter eamdem naturam cœlum unum nuncupaverunt. — 4. Idem hoc corpus ætherium Aristotelici et quintum corpus sive quintam essentiam appellarunt, et diversæ naturæ a quatuor elementis statuerunt. Platonici autem ex sinceressimis et purissimis elementis, prædominante tamen igne, ipsum quoque constare censuerunt. — 5. Stelliferum cœlum, hoc est, firmamentum, quia motu proprio tardissime movetur (de quo tamen ipso non convenerunt omnes ex veteribus per omnia), multi philosophi pro inerrante seu immobili sphæra habuerunt. — 6. Sententiam Platonis membro quarto expositam confirmat, et cœlum ex quatuor elementis constare probat, ex eo quod videri et tangi possit. — 7. Occupatio, qua docet corpus cœleste etsi est compositum, simplex tamen esse, si cum iis quæ magis sunt composita conferatur; quomodo etiam elementa hæc nostratia dicuntur corpora* **256** *simplicia, si comparentur illis quæ ex ipsis sunt composita. — 8. Probat etiam primum cœlum quod stellarum est expers (intelligit autem primum mobile) esse compositum, ac inde infert multo magis secundum cœlum, firmamentum scilicet esse compositum, ubi etiam indicat se de compositione meliore loqui. — 9. Occupatio, qua monstrat, etsi cœlum est compositum, motu tamen moveri simplici, ignis nimirum in ipso prædominantis, cujus motum confirmat circularem esse. — 10. Alia occupatio qua ostendit in genere, motum rectilineum tum modo elementis competere cum generantur et extra suum locum sunt, quippe quæ, cum in suis locis sunt, aut immota consistant, aut circulariter moveantur. — 11. Recenset elementa quæ immota consistunt, et quæ moventur circulariter. — 12. In specie probat de terra, quod secundum naturam et in medio sit, et ibidem immota subsistat. — 13. Aquam et aerem stagnantem propter cognationem cum terra itidem motu vacare pronuntiat. — 14. Ignem circulariter moveri ostendit, quia natura movetur ad circumferentiam sphæræ, quæ rotunda est. — 15. Aerem puriorem cum igne circulariter moveri declarat. — 16. Conclusionem specialem instituit, superiora partim repetens, partim inde nova* πορίσματα *inferens. — 17. Cœlum et terram inter se contendit invicem, et intermediis eadem creaturis devinciri, totumque mundum ita continuari invicem ostendit. — 18.* **257** *Confirmat aliquot rationibus cœlum adeoque totum hoc universum rotunda figura esse præditum. — 19. Septem affectiones cujusque corporis quæ sunt, infra, supra, dextrum, sinistrum, ante, post, medium, quomodo in cœlo se habeant, explicat. — 20. Peripateticorum pro cœli adeoque totius mundi æternitate ratiocinationem proponit. — 21. Platonis sententiam et responsionem ad argumentationem Peripateticorum subjicit, ubi de æternitate et tempore et utriusque partibus pulchre disserit. — 22. Aliud Peripateticorum argumentum pro æternitate mundi proponit, et ad id respondet, ubi de creatione mundi et destructionis modo memorabiliter loquitur. — 23. Philosophica argumentatione confirmat, mundum etiam naturali ratione esse corruptioni obnoxium, et proinde etiam ortum esse, contra mundi æternitatem ab Aristotele traditam, et ejus sectatoribus aliquibus defensam. — 24. Tertiam objectionem Peripateticorum proponit ab absurdo, et responsionem ad eam subjicit duplicem; unam per instantiam inferendo absurdum eadem ratione consequentiæ, alteram per distinctionem potentiæ quæ supra, p. 46, copiosius explicata fuit. — 25. Explicat quomodo creator et creaturæ simul sint, quomodo non sint simul, et quare creatori creaturæ actu coæternæ esse non possint, ubi etiam de discrimine creationis et generationis, itemque creaturæ et geniminis Dei admodum* **258** *theologice disserit. — 26. Sub finem capitis in quo etiam de cœlo egit, de aquis supra firmamentum, qua vi contineantur ibi, et quales sint, et quos usus habeant, non vulgariter disputat.*

—

B

ΚΕΦΑΛ. ΚΔ'.

Περὶ οὐρανοῦ, καὶ ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ κόσμος ἀΐδιος.

α'. Τὸν οὐρανὸν ὅρον ἄνω εἶναι καὶ ἡ ἀνάπτυξις δηλοῖ τοῦ ὀνόματος. Περιορισμὸς γάρ ἐστιν εἰς τὸ ἄνω καὶ κατὰ τὸ ἄνω, κατὰ πᾶν μέρος τοῦ παντὸς κόσμου ἔχων τὸ ἀνωτάτω. Καὶ αὐτὸ γὰρ τὸ δοκοῦν τοῖς πολλοῖς ὑποκάτω καὶ ὑπὸ γῆν ἡμισφαίριον ὑπεράνω κατ' ἀλήθειαν τυγχάνει καὶ ὑπὲρ γῆν. Τὸ γὰρ ἐκτὸς τῆς γῆς ὁπωσοῦν ἄνω ἐστίν · ἐπείπερ ἡ γῆ καὶ τὰ ἐν αὐτῇ σώματα καὶ περὶ αὐτὴν τὸν κάτω χῶρον εἴτουν τὸν μέσον κεκλήρωνται.

CAPUT XXIV.

De cœlo et quod mundus non sit æternus.

1. Οὐρανὸν (quem Latini cælum a cælatura, vel cœlum a cavitate vocant), esse ὅρον ἄνω, id est, terminum supra [22], etiam nominis explicatio declarat. Est enim [23] circum circa determinatio [quædam] ad id quod supra, et secundum id quod supra est, ex omni parte totius mundi supremum obtinens. Nam et illud hemisphærium quod vulgo deorsum videtur et infra terram est, revera sursum exsistit et supra terram. Quod enim quoquo-

[22] 1, De cœlo. [23] Damas. l. 2, c. 6.

modo extra terram est, sursum est : quandoquidem terra et corpora quæ in ipsa et circa ipsam sunt, inferum, hoc est, medium locum sortita sunt.

2. Quapropter proprie dictum cœlum, primum A et stellis carens, omnium creaturarum, tum earum quæ sensu, tum quæ intellectu percipiuntur, comprehensio est. Omne enim quod quomodocunque corpus est, intra ipsum includitur. Et ipsæ mentes, corporatæ quodammodo et materiatæ sunt, tametsi corporis et **259** materiæ expertes dicuntur, si cum sensibilibus corporibus et materia elementari conferantur. Quapropter et hæ cœlo comprehenduntur. Solum autem divinum numen nullatenus determinatum est, quia etiam partium expers, quia etiam a se perfectum, quia etiam infinitum est. Quapropter etiam nusquam est, et ubique est, et supra universum est. Quoad enim [24] partium expers, et omnino ab omni corpore et omni B materia exemptum est, nusquam est. Quoad autem ipsum per seipsum perfectum et plenissimum est, ubique est replens omnia. Quoad autem infinitum est, supra universum est, et omnia comprehendit, et omnia circumquaque terminat, nec quidquam omnium extra ipsius potestatem est.

β'. Τοίνυν ὁ κυρίως οὐρανὸς ὁ πρῶτος καὶ ἄναστρος περιοχή ἐστιν ἁπάσης κτίσεως αἰσθητῆς τε καὶ νοητῆς. Πᾶν γὰρ ὁπωσδήποτε σῶμα ἐντὸς αὐτοῦ περικλείεται. Καὶ αὐτοὶ δ' οἱ νόες ἐνσώματοί πως καὶ ἔνυλοι, κἂν ἀσώματοι καὶ ἄϋλοι λέγωνται πρὸς τὰ αἰσθητὰ σώματα καὶ τὴν στοιχειακὴν ὕλην παραβαλλόμενοι. Διὸ καὶ οὗτοι τῷ οὐρανῷ περιέχονται· μόνον δὲ τὸ Θεῖον ἀπεριόριστον, ὅτι καὶ ἀμερές, ὅτι καὶ αὐτοτέλειον, ὅτι καὶ ἄπειρον. Διὸ καὶ οὐδαμοῦ ἐστι καὶ πανταχοῦ ἐστι καὶ ὑπὲρ τὸ πᾶν ἐστιν· ὡς μὲν γὰρ ἀμερές, καὶ πάντη παντὸς σώματος καὶ πάσης ὕλης ὑπερεξῃρημένον, οὐδαμοῦ ἐστιν· ὡς δ' αὐτὸ καθ' αὑτὸ τέλειον καὶ πληρέστατον, πανταχοῦ ἐστι, τὰ πάντα πληροῦν· ὡς δὲ καὶ ἄπειρον ὑπὲρ τὸ πᾶν ἐστι, καὶ πάντα περιέχει, καὶ πάντα περιορίζει, καὶ οὐδὲν τῶν ἁπάντων ἐκτός ἐστι τῆς αὐτοῦ δυνάμεως.

3. Primum igitur et proprie dictum cœlum, sive sphæram stellis carentem et revera inerrantem, pauci quidam ex philosophantibus cognoverunt : propterea quod ipsum sit invisibile. Plures primum cœlum agnoverunt firmamentum : ab ipso autem planetarum sphæras, cœlos nominant. In universum vero omne ætherium corpus quod ab exteriore et convexa firmamenti superficie usque ad cavitatem **260** et extremitatem sphæræ lunaris penetrat, unum cœlum [statuunt], ut quod ejusdem naturæ sit.

γ'. Τὸν μὲν οὖν πρῶτον καὶ κυρίως οὐρανόν, ἤτοι τὴν ἄναστρον σφαῖραν καὶ ἀπλανῆ κατ' ἀλήθειαν, ὀλίγοι τινὲς τῶν φιλοσοφησάντων ἐγνώρισαν, διὰ τὸ ἀόρατον ὑπάρχειν αὐτόν· οἱ πλείους δὲ πρῶτον οὐρανὸν οἴδασι τὸ στερέωμα· μετ' αὐτὸ δὲ τὰς τῶν πλανήτων σφαίρας οὐρανοὺς ὀνομάζουσιν. Ὁλοτελῶς δὲ τὸ αἰθέριον ἅπαν σῶμα τὸ διῆκον ἀπὸ τῆς ἔξω καὶ κυρτῆς ἐπιφανείας τοῦ στερεώματος μέχρι τοῦ κοίλου καὶ τελευταίου τῆς σεληνιακῆς σφαίρας οὐρανὸς εἶναι λογίζονται, ὡς τῆς αὐτῆς φύσεως ὄν.

4. Hoc sane [25] etiam quintum corpus dicunt Aristotelici, diversum videlicet a quatuor illis, igni, aere, aqua, terra. Platonici autem etiam ipsum firmamentum, hoc est, illam ipsam sphæram quæ multitudinem stellarum comprehendit, ex elementaribus extremitatibus constare aiunt, propterea quod videri et tangi possit. Et quidem quod videri possit, ab igni; quod tangi queat, a terra esse. Quod si autem firmamentum participat quodammodo ignem et terram, participat quoque aerem et aquam, ut hæc elementa veluti media in nexum concinnum intervenerint. Sic igitur ex concursu sincerissimorum et purissimorum in elementis, ut ex primis veluti elementaribus initiis et excellentioribus secretionibus cœlum stelliferum D compositum, ignem in seipso præcellentem habere pronuntiant : atque ita similiter universum corpus ætherium quod ipsi est consequens. Sic enim etiam quatuor istorum, qua infra lunam elementa vocantur, unumquodque ex quatuor simplicibus et vere elementis constat; **261** essentiam autem accipit, et characterem obtinet, et denominatur ab unius præcellentia.

C δ'. Τοῦτο δὴ καὶ πέμπτον σῶμά φασιν οἱ Ἀριστοτελικοί, ἕτερον δηλονότι παρὰ τὰ τέσσαρα· τὸ πῦρ, τὸν ἀέρα, τὸ ὕδωρ, τὴν γῆν. Οἱ δὲ περὶ Πλάτωνα καὶ αὐτὸ τὸ στερέωμα, τουτέστι τὴν τὸ χῦμα τῶν ἀστέρων περιέχουσαν σφαῖραν, ἐκ τῶν ἀκροτήτων συγκεῖσθαί φασι τῶν στοιχειακῶν· διὰ τὸ μετέχειν τοῦ ὁρατοῦ καὶ ἁπτοῦ· καὶ τὸ μὲν ὁρατὸν εἶναι ἀπὸ τοῦ πυρός, τὸ δ' ἁπτὸν ἐκ τῆς γῆς. Εἰ δὲ μετέχει πως τὸ στερέωμα πυρός τε καὶ γῆς, μετέχοι ἂν καὶ ἀέρος καὶ ὕδατος, τῶν στοιχείων τούτων ὡς μέσων εἰς ἐναρμόνιον σύνδεσιν τῶν ἄκρων γεγενημένων. Οὕτως οὖν ἐκ τῆς συνδρομῆς τῶν ἀκραιφνεστάτων ἐν στοιχείοις ὄντων καὶ καθαρωτάτων, ὡς ἐκ πρωτίστης οἱονεὶ στοιχειακῆς ἀπαρχῆς καὶ ὑπερεχόντων ἀφαιρεμάτων συντεθειμένον τὸν ἔναστρον οὐρανόν, ἐπικρατοῦν ἐν ἑαυτῷ ἔχειν τὸ πῦρ ἀποφαίνονται. Ὁμοίως καὶ τὸ ἐχόμενον αὐτοῦ σῶμα πᾶν τὸ αἰθέριον· οὕτω γὰρ καὶ τῶν ὑπὸ σελήνην τεσσάρων καλουμένων στοιχείων ἕκαστον συνέστηκε μὲν ἐκ τῶν τεσσάρων τῶν ἁπλῶν καὶ ἀληθῶς στοιχείων· οὐσιοῦται δὲ καὶ χαρακτηρίζεται καὶ καλεῖται κατὰ τὴν τοῦ ἑνὸς ἐπικράτειαν.

5. Hoc scilicet cœlum stelliferum multi philosophorum judicarunt et appellarunt etiam sphæram inerrantem. Nam motum illius peculiarem qui ab

ε'. Τοῦτον δὴ τὸν ἔναστρον οὐρανὸν καὶ ἀπλανῆ σφαῖραν οἱ πολλοὶ τῶν φιλοσόφων ὑπέλαβον καὶ ὠνόμασαν. Διέλαθε γὰρ αὐτοὺς ἡ κατὰ φύσιν αὐτοῦ

[24] Damasc. l. I, c. I, 14. [25] I De cœlo c. 3.

ἰδιότροπος κίνησις ἡ ἐκ δυσμῶν εἰς ἀνατολὰς διὰ τὸ βραδύτατον ἑαυτῆς. Μίαν γὰρ μοῖραν καθ' ἕκαστον ἔτος αὐτὸν κινεῖσθαι πρός τινων εἴρηται, ὡς δι' ἐτῶν ἑξήκοντα πρὸς τοῖς τριακοσίοις τὴν ἰδίαν ἀπαρτίζειν περιφοράν. Τινὲς δὲ μόριόν τι μοίρας κατ' ἔτος ὅλον, ἀλλ' οὐχ ὅλην μοῖραν ἰδίως αὐτὸν φέρεσθαι λέγουσιν.

ς'. Ὅτι μὲν οὖν ὁ πρὸς αἴσθησιν ἀπλανὴς οὐρανὸς μετέχει τοῦ ὁρατοῦ, καὶ ὅτι ἀλλήλων ἅπτονται τὰ οὐράνια σώματα, καὶ ἡ αἴσθησις μαρτυρεῖ· ὅτι τε τὸ μὲν ὁρατὸν ὑπάρχει διὰ τὰ χρώματα, φωτεινοῦ τυγχάνοντα πυρὸς ἀπαυγάσματα· τὸ δ' ἁπτὸν διὰ τὴν ἀντιτυπίαν ἥτις ἐστὶ τῆς γῆς, οὐδὲ τοῦτο δεῖται κατασκευῆς, ὡς ὁμολογούμενον. Τούτων οὕτως ἐχόντων προδήλως ἐστὶν ἐν τῷ οὐρανῷ τὸ πῦρ καὶ ἡ γῆ. Τῶν τοιούτων δὲ στοιχείων ἄκρων ὄντων καὶ δεομένων διὰ τοῦτο μεσότητός ἐστι καὶ ὁ ἀὴρ καὶ τὸ ὕδωρ, τὰ μέσα τῶν στοιχείων καὶ τῶν ἄκρων συνδετικά.

ζ'. Ἁπλοῦν δὲ τὸ οὐράνιον λέγεται σῶμα, καὶ ταῦτα σύνθετον ὄν, τοῖς συνθετωτέροις παραβαλλόμενον σώμασιν. Οὕτω γὰρ καὶ τὰ τέσσαρα σώματα σύνθετα μὲν ἐξ ἀλλήλων ἐστίν· ἁπλᾶ δὲ καλοῦνται πρὸς τὰ ἐξ αὐτῶν κατὰ δευτέραν ἀποτελούμενα σύνθεσιν. Τὰ γὰρ κυρίως ἁπλᾶ σώματα καὶ στοιχεῖα καθαρὰ καὶ εἰλικρινῆ πόῤῥω καθέστηκε τῆς αἰσθήσεως, νῷ μόνῳ διακρινόμενα.

η'. Καὶ πρῶτος δ' οὐρανὸς ὁ ἄναστρος, ἐπείπερ αἰσθητῶς κινεῖται τὴν ἀπλανῆ κίνησιν, οὐχ ἁπλοῦς. Αἰσθητῶς γὰρ κινούμενος τὴν ἐξ ἀνατολῶν εἰς δυσμὰς τὴν ὀξυτάτην καὶ σφοδροτάτην, καὶ τῷ λίαν ἀκμαίῳ τάχει συμπεριφέρων τὸ στερέωμα, τὸν δεύτερον οὐρανὸν καὶ τὸν ἐχόμενον αἰθέρα σύμπαντα, καὶ τὸ ὑπέκκαυμα, καὶ τὸν ἀέρα, πλὴν ὀλίγου τοῦ ταῖς κοιλότησι τῆς ἐν γῇ ἐπιφανείας ἐναπειλημμένου καὶ ἐλλιμνάζοντος, πῶς ἂν εἴη ὁ τοιοῦτος ἁπλοῦς; Ὅπου γὰρ αἰσθητὴ κίνησις, αἰσθητὸν ὑπάρχει καὶ τὸ κινούμενον. Ὃ δ' οἶδεν ἡ αἴσθησις, τοῦτο σύνθετον ὁμολογεῖται. Σῶμα γὰρ ἁπλοῦν οὐ πέφυκεν ὑφεστάναι καθ' αὑτό. Διὸ σῶμα τυγχάνων ὁμολογουμένως ὁ πρώτιστος οὐρανὸς καὶ καθ' αὑτὸν ὑφεστὼς, ἁπλοῦς οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ συντέθειται, τὴν κρείττω λέγω δὲ σύνθεσιν. Συνθέτου δ' ὄντος αὐτοῦ, πολλῷ γε μᾶλλον ὁ δεύτερος καὶ φαινόμενος οὐρανὸς σύνθετος ἂν εἴη καὶ οὐχ ἁπλοῦς.

θ'-ι'. Ὅθεν καθάπερ τὰ αἰσθητὰ στοιχεῖα σύνθετα ὄντα, κίνησιν ἁπλῆν κινεῖται τὴν ἐπ' εὐθείας· οὕτω δὴ καὶ ὁ οὐρανὸς, μὴ ὢν ἁπλοῦς, κίνησιν ἁπλῆν κινεῖται τὴν κυκλικήν. Κινεῖσθαι γὰρ δύναται κίνησιν ἁπλῆν καὶ τὸ σύνθετον. Καθ' ὃ γὰρ τῶν ἐν αὐτῷ ἁπλῶν ἐπικρατεῖ τῶν λοιπῶν, κατὰ τοῦτο καὶ κινεῖται τὴν τοῦ ἐπικρατοῦντος ποιούμενος κίνησιν, ὥστε καὶ ὁ οὐρανὸς σύνθετος ὢν κινεῖται κατὰ τὴν κίνησιν τοῦ ἑαυτῷ ἐπικρατοῦντος εἰλικρινεστάτου πυρός. Ἡ κίνησις δὲ τοῦ τέλειον εἰδοπεποιημένου καὶ καθ' ὁλοκληρίαν ἀπηρτισμένου

A occasu in ortum est, propter summam suam tarditatem, ignorarunt. Ipsum enim unam partem [seu unum gradum] singulis annis moveri ab aliquibus dictum est, ut annis sexaginta supra trecentos propriam conversionem absolveret. Aliqui autem particulam aliquam partis [seu gradus] in integro anno, non integram partem proprio motu ipsum moveri dicunt.

6. Ipsum igitur cœlum, quod juxta sensum videtur inerrans, cerni posse, et cœlestia corpora invicem se tangere posse, ipse etiam sensus testatur. Atque cerni quidem posse propter colores, qui sunt lucidi ignis fulgores; tangi vero posse propter repercussionem quæ terræ est; nec hoc confirmatione indiget, ut quod omnes fateantur. Quæ B cum ita se habeant, manifesto sunt in cœlo ignis et terra. Cum autem ejusmodi elementa sint extrema, et propterea medietate opus habeant; sunt etiam in ipso aer et aqua quæ elementa **262** sunt intermedia, et ipsa extrema devinciunt.

7. Simplex autem dicitur cœleste corpus, tametsi ex his compositum sit, si cum corporibus, quæ magis sunt composita, conferatur. Sic enim etiam quatuor corpora [elementorum] ex se invicem sunt composita; simplicia autem vocantur, respectu eorum quæ ex ipsis secundaria compositione efficiuntur. Nam proprie dicta simplicia corpora et elementa pura sinceraque longe a sensu absunt, solaque mente discernuntur.

C 8. Et vero primum cœlum stellis carens quandoquidem sensibiliter movetur motu inerrante, simplex non est. Cum enim sensibiliter ab ortibus ad occasus moveatur motu celerrimo et vehementissimo: et tam vegeta pernicitate firmamentum, secundum cœlum et consequentem universum æthetem, et succensionem, et aerem una secum convertat, excepto pauco illo qui in cavitatibus superficiei terræ relictus est et stagnat: quomodo quod hujuscemodi est, simplex sit? Ubi enim motus est sensibilis, id etiam quod movetur, est sensibile. Quod autem sensus cognoscit, id compositum esse omnes confitentur. Nam corpus simplex non potest per se subsistere. **263** Quapropter cum primum cœlum omnium confessione corpus sit et per se sub- D sistat: non est simplex, sed est compositum; de compositione autem meliore loquor. Quod si ipsum est compositum, multo magis utique secundum et apparens cœlum erit compositum, non simplex.

9-10. Unde quemadmodum sensibilia elementa quæ composita sunt, motu simplici moventur, rectilineo nimirum: sic utique etiam cœlum quod simplex non est, motu circulari simplici movetur. Nam et id quod est compositum, motu simplici movetur. Quo enim ex simplicibus in se contentis dominatur reliquis, hoc movetur etiam, ejus quod dominatur motum subeundo. Quapropter etiam cœlum cum sit compositum, secundum motum ignis sincerissimi in ipso dominantis movetur. Atqui motus perfecte informati et secundum omnes partes

absoluti ignis, circularis est. Nam motus elementorum rectus inest ipsis cum adhuc generantur, et in loco præter naturam sunt; nec eum qui secundum natu am est adhuc acceperunt, quomodo Ptolomæus et Plotinus et Xenarchus et alii physici confitentur. Sed et Aristoteles in suum locum ferri **264** nihil aliud esse dicit, quam ad suam speciem moveri. Revera enim si ab alienis locis et a dispositione præter naturam moventur elementa suum locum suamque integritatem et perfectionem appetentia: constat, quod secundum naturam perfecte non habentia, moveantur. Cum enim secundum naturam se habent, et in propriis locis sunt, aut subsistunt aut moventur circulariter. Subsistit quidem terra videlicet, et aqua et pars aeris stagnans; circulariter autem movetur ignis et pars aeris sincerior, quæ una cum cœlo propter suam cum illo affinitatem circumeunt.

11-15. Quoniam enim quo fertur aliquid secundum naturam, ibi est secundum naturam; terra autem secundum naturam ad medium feratur, in medio ergo est secundum naturam. Hoc enim terræ proprium est, ut ad medium feratur. Hæc autem causa fuerit, ut etiam in medio terra maneat et subsistat: cognatio nimirum quam habet cum medio, propter quam movetur ad ipsum. Quoniam autem medium est immobile (omnis enim sphæræ quæ seipso movetur, centrum sive medium, est immobile), terra quoque propter **265** affinitatem cum centro universi est immobilis. Rursus autem aqua quoniam ad terram fertur natura sua (aquæ enim proprium est terræ incumbere), et ipsa propter cognationem cum terra est immobilis. Ea propter sane etiam stagnans aer, terrestris ille et aquosus et turbidus, est immobilis. Iam vero ignis secundum naturam ad circumferentiam sphæræ movetur. Fortassis enim etiam concavam superficiem firmamenti attigisset, nisi locus ab æthereo corpore præoccupatus esset, juxta igneam speciem sinceriore, ut quod ejusdem naturæ sit cum firmamento particeps. Quoniam igitur ignis ad sphæræ circumferentiam fertur naturaliter; huic sane affinitas ad circumferentiam propter quam ad ipsam fertur, circularis motionis causa fuerit. Nam propter affinitatem cum ea et ipse movetur circulariter; quemadmodum terra propter affinitatem, quam cum centro habet, consistit. Rursus autem ut aqua non movetur, dum terra cum qua cognationem habet, consistit, ad quam etiam fertur, quamque semper vult attingere; eodem modo etiam purus aer cum igni qui movetur, simul convertitur, **266** propter cognationem cum illo, ob quam etiam ad ipsum fertur, et cum ipso continenter esse appetit.

16. Ex his igitur quæ dicta sunt manifestum, est et quodvis quod sub sensum cadit ex quatuor elementis esse compositum, et solam circularem lationem perfectam et secundum naturam esse [sola enim hæc eorum est quæ secundum naturam se habent, et perfecta sunt]; et terram naturali ratione immobilem esse, dein aquam, post illam quidquid aeris his corporibus cognatum est; et

A πυρὸς ἡ κύκλῳ ἐστίν. Ἡ γὰρ ἐπ' εὐθείας κίνησις τῶν στοιχείων ἔτι γινομένων αὐτῶν ἐστι κἀν τῷ παρὰ φύσιν ὄντων τόπῳ, ἀλλὰ μήπω τὴν κατὰ φύσιν ἀπειληφότων, ὡς ὁμολογοῦσι Πτολεμαῖος καὶ Πλωτῖνος καὶ Ξέναρχος, καί τινες ἄλλοι τῶν φυσικῶν. Ἀλλὰ δὴ καὶ Ἀριστοτέλης τὸ εἰς τὸν αὐτοῦ τόπον φέρεσθαι μηδὲν ἄλλο εἶναί φησιν, ἢ εἰς τὸ αὐτοῦ φέρεσθαι εἶδος. Τῷ ὄντι γὰρ εἴπερ ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων τόπων καὶ τῆς παρὰ φύσιν διαθέσεως κινεῖται τὰ στοιχεῖα, τῶν οἰκείων ἐφιέμενα τόπων καὶ τῆς οἰκείας ὁλότητος, δῆλόν ἐστιν ὡς οὐ κατὰ φύσιν ἔχοντα τελέως κινεῖται. Κατὰ φύσιν γὰρ ἔχοντα καὶ τοῖς οἰκείοις τυγχάνοντα τόποις ἢ μένει ἢ κύκλῳ κινεῖται. Μένει μὲν ἡ γῆ δηλονότι καὶ τὸ B ὕδωρ καὶ τοῦ ἀέρος τὸ λιμνάζον· κύκλῳ δὲ κινεῖται τὸ πῦρ καὶ τοῦ ἀέρος τὸ εὐαγὲς τῷ οὐρανῷ συμπεριπολοῦντα κατὰ τὴν πρὸς αὐτὸν οἰκειότητα.

ια ιε'. Ἐπεὶ γὰρ ὅπου φέρεταί τι κατὰ φύσιν, ἐκεῖ ἐστι κατὰ φύσιν· φέρεται δ' ἐπὶ τὸ μέσον ἡ γῆ κατὰ φύσιν· ἐπὶ τοῦ μέσου ἄρα κατὰ φύσιν ἐστίν. Ἴδιον γὰρ τῆς γῆς τὸ φέρεσθαι πρὸς τὸ μέσον. Τοῦτο δ' ἂν εἴη αἴτιον καὶ τοῦ μένειν ἐν τῷ μέσῳ τὴν γῆν, ἡ πρὸς τὸ μέσον δηλονότι συγγένεια δι' ἣν φέρεται πρὸς αὐτό. Ἐπεὶ δὲ τὸ μένον ἀκίνητον (πάσης γὰρ σφαίρας κινουμένης ἐν ἑαυτῇ τὸ μέσον ἤτοι τὸ κέντρον ἀκίνητον), καὶ ἡ γῆ διὰ τὴν πρὸς τὸ κέντρον τοῦ παντὸς οἰκείωσιν ἀκίνητός ἐστι. Τὸ ὕδωρ δὲ πάλιν ἐπεὶ φέρεται πρὸς τὴν γῆν φυσι- C κῶς (ἴδιον γὰρ τοῦ ὕδατος τὸ ἐπιπολάζειν τῇ γῇ), μένει διὰ τὴν πρὸς τὴν γῆν συγγένειαν ἀκίνητον καὶ αὐτό. Διὰ ταῦτα δὴ καὶ ὁ λιμνάζων ἀὴρ ἀκίνητος, ὁ γεηρὸς καὶ ὑδατώδης καὶ θολερός. Τὸ δὲ πῦρ φέρεται κατὰ φύσιν ἐπὶ τὴν περιφέρειαν τῆς σφαίρας. Τάχα γὰρ ἂν καὶ ἐφήψατο τῆς κοίλης ἐπιφανείας τοῦ στερεώματος, εἴ γε μὴ προκατειλημμένος ἦν ὁ τόπος ὑπὸ τοῦ αἰθερίου σώματος, εἰλικρινεστέρου τυγχάνοντος κατὰ τὸ εἶδος τὸ πύρινον, ὡς τῆς αὐτῆς τῷ στερεώματι κοινωνήσαντος φύσεως. Ἐπεὶ τοίνυν τὸ πῦρ πρὸς τὴν τῆς σφαίρας περιφέρειαν φέρεται φυσικῶς, αἴτιον ἂν εἴη τούτῳ καὶ τοῦ κύκλῳ κινεῖσθαι ἡ πρὸς τὴν περιφέρειαν οἰκείωσις δι' ἣν φέρεται πρὸς αὐτήν. Διὰ γὰρ τὴν πρὸς ταύτην οἰκείωσιν κύκλῳ φέρεται καὶ αὐτό· D καθάπερ ἡ γῆ διὰ τὴν πρὸς τὸ κέντρον οἰκείωσιν ἕστηκεν. Ὡς δὲ τὸ ὕδωρ πάλιν οὐ κινεῖται, τῆς συγγενοῦς ἑστηκυίας γῆς ἐφ' ἣν καὶ φέρεται καὶ ἧς ἀεὶ ἐφάπτεσθαι βούλεται· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ καθαρὸς ἀὴρ φερομένῳ συμφέρεται τῷ πυρὶ διὰ τὴν πρὸς τοῦτο συγγένειαν δι' ἣν καὶ πρὸς αὐτὸ φέρεται, καὶ τοῦ συνεῖναι τούτῳ συνημμένως ἐφίεται.

ις'. Δῆλον οὖν ἐκ τῶν εἰρημένων, ὅτι τε πᾶν τὸ ὑπὸ τὴν αἴσθησιν ἐκ τῶν τεσσάρων στοιχείων συντέθειται, καὶ ὅτι μόνη τελεία φορὰ καὶ κατὰ φύσιν ἡ κυκλικὴ (μόνη γὰρ αὕτη τῶν κατὰ φύσιν ἐχόντων καὶ τελείων ὄντων ἐστίν)· ὅτι τε ἡ γῆ κατὰ φυσικὸν λόγον ἀκίνητος, εἶτα τὸ ὕδωρ, εἶτα τοῦ ἀέρος ὅσον τούτοις τοῖς σώμασι συγγενές· καὶ ὅτι ὁ οὐρανὸς σύμπας διὰ τὴν τοῦ εἰλικρινοῦς πυρὸς ἐπικράτειαν

κύκλῳ φέρεται φυσικῶς· εἶτα δι' αὐτὸν τὰ αὐτοῦ ἐχόμενα σώματα. A

ιζ'. Καθάπερ δὲ τῇ γῇ τὸ ὑπερβάλλον ἔνεστι τῆς μονῆς, οὕτω δὴ τῷ οὐρανῷ τῆς φορᾶς τὸ ὀξύτατον. Καὶ καθὼς ἡ γῆ κατὰ τόπον ἀκίνητος, οὕτως ὁ οὐρανὸς ἄστατος. Οὔτε γὰρ ἡ γῆ τῆς ἰδίας μετατίθεται βάσεως, οὐθ' ὁ οὐρανὸς ἐνδίδωσι τὸ τῆς ῥύμης σφοδρότατον. Τοῦ τοίνυν οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς ἐκ διαμέτρου διεστηκότων πρὸς ἄλληλα κατὰ τὴν τῶν ἐνεργειῶν ἐναντίωσιν, ἡ μεταξὺ κτίσις, μήτε τὸ ὀξυκίνητον ἔχουσα, μήτ' αὖ τὸ ἀκίνητον, μεσιτεύσει τοῖς ἄκροις δι' ἑαυτῆς. Καὶ οὕτω σύμπας ὁ κόσμος ἀλληλουχεῖται τῆς μὲν ἐξωτάτω περιφορᾶς ἐπιτεταμένῳ τάχει χρωμένης, ὑφειμένῳ δὲ τῶν ἐντὸς κατὰ λόγον τοῦ πρὸς τὸ κέντρον πλησιασμοῦ· μιᾶς γινομένης ὁμοῦ σφαιρικῆς περιαγωγῆς, καὶ κύκλων B ἁπάντων τῶν ἐξωτέρων τε καὶ μειζόνων, τῶν ἐνδοτέρω τε καὶ ἐλαττόνων κατὰ ταυτὸν ἀποκαθισταμένων ἐκ τῶν αὐτῶν ἐπὶ τὰ αὐτὰ διὰ τῆς ἑνιαίας περιστροφῆς.

ιη'. Σχῆμα δὲ κέκτηται ὁ οὐρανὸς σφαιρικὸν, ὡς πολυχωρητότερόν τε τῶν ἄλλων σχημάτων τῶν τὴν αὐτὴν ἐχόντων περίμετρον, καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐν ἑαυτῷ κίνησιν παντὸς ἁρμοδιώτερον σχήματος, καὶ ὡς πρῶτον τῇ φύσει, κἀντεῦθεν τῇ τοῦ πρώτου σώματος οὐσίᾳ κατάλληλον. Πᾶν γὰρ σχῆμα ἢ εὐθύγραμμόν ἐστιν ἢ περιφερόγραμμον ἢ μικτόν. Ἀλλ' εἴ τι μὲν εὐθύγραμμον ἢ μικτὸν, ὑπὸ πλειόνων C γραμμῶν περιέχεται· τὸ δὲ περιφερόγραμμον μόνον, ὑπὸ μιᾶς γραμμῆς τῆς περιφεροῦς. Ἐν ἑκάστῳ δὲ γένει πρότερον τῇ φύσει τὸ ἓν τῶν πολλῶν καὶ τὸ ἁπλοῦν τοῦ συνθέτου. Πρῶτον τοίνυν καὶ ἁπλοῦν τῶν ὅλων ἐπιπέδων σχημάτων ὁ κύκλος. Ἀλλ' ὅπερ ὁ κύκλος ἐν ἐπιπέδοις, τοῦτ' ἐν στερεοῖς ἡ σφαῖρα. Μόνη γὰρ αὕτη τῶν ὅλων στερεῶν μιᾷ ἐπιφανείᾳ περιείληπται. Ἐπεὶ τοίνυν τὸ πρῶτον σχῆμα τῷ πρώτῳ σώματι οἰκειότατον, πρῶτον δὲ σῶμα τῶν ὑπὸ τὴν ἡμετέραν αἴσθησιν τὸ οὐράνιον· εἰκότως ὁ οὐρανὸς ὑπάρχει σφαιροειδής. Εἰ δ' οὗτος σφαιροειδὴς, δῆλον ὅτι καὶ πᾶν σφαιροειδὲς ὅπερ ἐστὶν αὐτῷ συνεχές. Ἀνάγκη γὰρ τὸ πανταχόσε τῆς κοίλης ἐπιφανείας ἁπτόμενον τοῦ σφαιροειδοῦς εἶναι καὶ αὐτὸ σφαιροειδές. D

ιθ'. Ἑπτὰ δὲ οὐσῶν τῶν περὶ τὰ σώματα σχέσεων, ἔχει ταύτας καὶ ὁ οὐρανὸς, ἐπείπερ σῶμά ἐστι· πᾶν γὰρ σῶμα τρεῖς ἔχει διαστάσεις, μῆκος, πλάτος καὶ βάθος. Δύο δ' ἔστι πέρατα καθ' ἑκάστην διάστασιν. Ὥστε τρεῖς συζυγίαι διάφοροι γίνονται. Τοῦ μὲν οὖν μήκους πέρατα τὸ ἄνω καὶ τὸ κάτω· τοῦ δὲ πλάτους τὸ δεξιὸν καὶ τὸ ἀριστερόν. Τοῦ δὲ βάθους τὸ ἔμπροσθεν καὶ τὸ ὄπισθεν. Ἡ μεσότης δὲ πασῶν ὁμοῦ τῶν διαστάσεων καθ' ἓν σημεῖον συμπιπτουσῶν, τὸ μέσον ὑπάρχει τοῦ σώματος. Ἀλλ' ἐπὶ μὲν τῶν οὐκ ἐσφαιρωμένων σωμάτων διίστανται ἀπ' ἀλλήλων τὸ κάτω καὶ τὸ μέσον· ἐπὶ δὲ τῶν σφαιρικῶν

cœlum universum propter ignis sinceri prædominium in circulum moveri naturaliter; hinc propter ipsum etiam ei conjuncta corpora.

17. Quemadmodum autem terræ, mansionis excessus; ita sane etiam cœlo, motionis localis inest summa celeritas. Et sicut terra secundum locum immobilis, ita cœlum statione caret. Neque enim terra de proprio fundamento transponitur; neque cœlum de impetus vehementia quidquam remittit. Cum igitur cœlum et terra ex diametro a se invicem secundum operationum contrarietatem dissideant; intermedia creatura, quæ neque summam celeritatem, neque contra [simplicem] immobilitatem obtinet, per **267** seipsam inter extrema intervenit; atque ita universus mundus in sese continuatur, dum extima quidem conversio celeritate intenta utitur, tanto remissiore autem interiores quanto magis ad centrum appropinquant, ut unus simul fiat sphæricus circumactus, omnesque circuli tum exteriores et majores, tum interiores et minores ex eisdem ad eadem simul revertantur et restituantur, circumversione unica et singulari.

18. Porro [25] cœlum figuram obtinet rotundam, ut quæ aliis figuris eumdem ambitum habentibus sit capacior, et ad motum universi in seipso congruentior, et natura prior, et hinc primi corporis essentiæ conveniens. Omnis enim figura aut est rectilinea, aut circumductæ lineæ, aut mista. Verum quæ rectilinea aut mista est, a pluribus lineis continetur. Quæ autem duntaxat est circumductæ lineæ, ab una linea circumferentiali [comprehenditur]. In quolibet autem genere unum multis et simplex composito natura prius est. Prima igitur et simplex inter omnes figuras planas est circulus. Sed quod circulus est in planis, hoc in solidis sphæra est. Sola enim hæc inter omnes figuras solidas **268** una superficie comprehensa est. Quoniam igitur prima figura primo corpori convenientissima, primum autem corpus eorum quæ sub nostrum sensum cadunt, cœleste est; cœlum merito orbiculatum exsistit. Quod si hoc orbiculatum est, constat etiam omne ipsi continuum orbiculatum esse. Id enim quod concavam superficiem orbicam undiquaque attingit, ipsum quoque orbiculatum esse necesse est.

19. Cæterum cum septem sint circa corpora affectiones, has etiam cœlum habet, quandoquidem corpus est. Omne enim corpus tres dimensiones habet, longitudinem, latitudinem et profunditatem. Duo autem cujusque dimensionis termini sunt. Quare tres differentes conjugationes fiunt. Longitudinis proin termini sunt supra et infra; latitudinis autem, dextrum et sinistrum, profunditatis denique, ante et pone. Medietas autem omnium simul dimensionum in uno puncto coincidentium, medium exsistit corporis. Sed in corporibus quidem rotunda figura non præditis distant a se invicem

[25] II De cœlo c. 4

supra et medium : in rotundis autem nullam omnino a se invicem habent distantiam. Necesse est enim ut a superficie **269** ad suum medium sphærica inclinent : et dum ita per se considerantur, illa habeant deorsum ad quæ inclinaverint. In mundo igitur [27] rotundam figuram habente, sursum quidem exsistit quod ab omni medio ad ipsam sphæræ penetrat superficiem : deorsum autem est, medium, dum affectiones duæ in mundo coincidunt, et medium ac deorsum unum idemque sunt. Anteriores autem partes cœli erunt, quæ ad occasus sunt. Etenim velut ad occasum cietur. Posteriores, quæ ad ortus. Hinc enim ad anteriores procedit. Unde dextræ quidem illius, quæ ad septentrionem, sed quæ ad meridiem, sinistræ sunt.

20. Cæterum Peripateticæ sectæ dediti cœlum cum universo mundo ingenitum et incorruptibile statuunt, et dogma hunc in modum confirmant. Si cœlum ortum est, erat quando non erat. Sed ne quidem cogitare tempus absque cœlo est possibile. Nam tempus est id quod in motu cœlesti numerari potest. Quare [28] dicere, Erat quando non erat cœlum, idem est ac si dicatur : Erat tempus quando non erat tempus. Nam τὸ erat temporis pars est præterita. Si igitur nunquam tempus erat, quando cœlum **270** non erat, tempus autem æternum est (omni enim quodcunque sumatur, τὸ erat antecedit) : cœlum non ortum esse liquet. Quod si est ingenitum, profecto etiam incorruptibile : et quia ad ingenitum consequens est incorruptibile : et quia quemadmodum τὸ erat antecedit omni tempori, sic et τὸ erit consectarium est. Quod si vero semper est tempus, semper erit etiam cœlum quod coexsistit ipsi. Et hæc illi quidem.

21. Plato autem hoc dogma præveniens sapienter dissolvit, quando una cum cœlo tempus esse ortum philosophice pronuntiavit. Quare et cœlum ortum est, et tempus est ortum simul. Et sicut erat, quando non erat cœlum : sic etiam erat, quando tempus non erat. Etsi autem τὸ erat, et est, et erit, partes sunt temporis : primario tamen hæ æternitatis sunt. Est autem æternitas coacervata extensio quæ ipsum semper habet ante tempus et post tempus. Tempus ergo ortum, quod æternitatis imago est, obtinuit ut etiam erat et est et erit diceretur [29], quandiu fuerit, quatenus nimirum ad æternitatem refertur. Qui ergo dicunt, erat quando non erat, non dicunt, tempus erat quando tempus non erat : **271** sed erat æterna quædam extensio juxta quam neque cœlum neque tempus subsistebant. Quando autem tempus, tum et cœlum esse cœpit. Non igitur in tempore, sed in principio temporis cœlum ortum est. Atqui temporis principium non est tempus. Partium enim id et quantitatis expers est. Sicut igitur in principio temporis ortum est, sic in fine temporis ipsum

A οὐδεμίαν οὐδαμῶς ἀπ' ἀλλήλων διάστασιν ἔχουσιν. Ἀνάγκη γὰρ νεύειν ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας ἐπὶ τὸ ἑαυτῶν μέσον τὰ σφαιρικὰ, καὶ οὕτω καθ' αὐτὰ θεωρούμενα ταῦτ' ἔχειν κάτω πρὸς ἃ νενεύκασιν. Ἐν τῷ κόσμῳ τοιγαροῦν τὸ σχῆμα ἔχοντι σφαιρικὸν ἄνω μὲν ὑπάρχει τὸ ἀπὸ παντὸς τοῦ μέσου διῆκον ἐπ' αὐτὴν τῆς σφαίρας τὴν ἐπιφάνειαν. Κάτω δὲ τὸ μέσον, τῶν δύο σχέσεων ἐπὶ τοῦ κόσμου συμπιπτουσῶν, καὶ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἑνὸς ὄντος καὶ κάτω καὶ μέσου. Ἐμπρόσθια δὲ μέρη τοῦ οὐρανοῦ τὰ πρὸς δυσμαῖς ἔσονται· καὶ γὰρ ὡς ἐπὶ δύσιν ὁρμᾷ· ὀπίσθια δὲ τὰ πρὸς ἀνατολαῖς. Καὶ γὰρ ἐντεῦθεν πρόεισιν ἐπὶ τὰ ἔμπροσθεν. Ὅθεν δεξιὰ μὲν αὐτοῦ τὰ πρὸς ἄρκτῳ· τὰ δὲ πρὸς μεσημβρίᾳ εὐώνυμα.

B κʹ. Δογματίζουσι δὲ τὸν οὐρανὸν οἱ τῆς περιπατητικῆς αἱρέσεως ἀγέννητόν τε καὶ ἄφθαρτον σὺν τῷ κόσμῳ παντί· καὶ τὸ δόγμα τοιουτοτρόπως κατασκευάζουσιν· Εἰ γέγονεν ὁ οὐρανὸς, ἦν ὅτε οὐκ ἦν. Ἀλλὰ χρόνον οὐδ' ἐπινοῆσαι δυνατὸν ἄνευ οὐρανοῦ. Καὶ γὰρ ὁ χρόνος ἀριθμητόν ἐστι τῆς οὐρανίου κινήσεως. Ὥστε τὸ λέγειν, Ἦν ὅτε οὐκ ἦν ὁ οὐρανὸς, ταυτόν ἐστι τῷ, Ἦν χρόνος ὅτε χρόνος οὐκ ἦν. Τὸ γὰρ, Ἦν χρόνος, μέρος ἐστὶ τὸ παρῳχηκός. Εἰ τοίνυν οὐδέποτε χρόνος ἦν, ὅτ' οὐκ ἦν ὁ οὐρανός· ὁ δὲ χρόνος ἀΐδιος (παντὸς γὰρ τοῦ λαμβανομένου προηγεῖται τὸ ἦν)· δῆλον ὡς ἀγένητος ὁ οὐρανός. Εἰ δ' ἀγένητος, πάντως καὶ ἄφθαρτος· ὅτι τε συνακολουθεῖ ἀγενήτῳ τὸ ἄφθαρτον, καὶ ὅτι καθὼς προηγεῖται C τὸ ἦν χρόνου παντὸς, οὕτως ἐφέπεται τὸ ἔσται. Χρόνου δ' ἀεὶ ὄντος, ἀεὶ ἔσται καὶ ὁ συνυπάρχων αὐτῷ οὐρανός. Ταῦτα μὲν οὗτοι.

καʹ. Πλάτων δὲ φθάσας τὸ τοιοῦτον δόγμα προδιελύσατο, φιλοσόφως ἀποφηνάμενος, ἅμα τῷ οὐρανῷ γεγονέναι τὸν χρόνον. Ὥστε καὶ ὁ οὐρανὸς ἐγεγόνει καὶ ὁ χρόνος ἐγεγόνει ἐν ταυτῷ. Καὶ ὥσπερ ἦν ὅτ' οὐκ ἦν ὁ οὐρανὸς, οὕτω καὶ ἦν ὅτε χρόνος οὐκ ἦν. Εἰ δὲ τὸ ἦν καὶ τὸ ἔστι καὶ τὸ ἔσται μέρη χρόνου, ἀλλὰ πρωτοτύπως ταῦτα τοῦ αἰῶνός εἰσιν. Αἰὼν δέ ἐστιν ἠθροισμένη παράτασις τὸ ἀεὶ ἔχουσα πρὸ χρόνου καὶ μετὰ χρόνον. Γεγονὼς οὖν ὁ χρόνος τοῦ αἰῶ- D νος εἰκὼν, ἔσχε καὶ τὸ λέγεσθαι ἦν καὶ ἔστι καὶ ἔσται, μέχρις ἂν εἴη κατὰ τὴν πρὸς τὸν αἰῶνα δηλονότι ἀναφοράν. Οἱ τοίνυν λέγοντες, Ἦν ὅτ' οὐκ ἦν οὐρανὸς, οὐ λέγουσιν, Ἦν χρόνος ὅτε χρόνος οὐκ ἦν. Ἀλλ' ἦν παράτασίς τις αἰωνικὴ, καθ' ἣν οὔθ' ὁ οὐρανὸς, οὔθ' ὁ χρόνος εἶχεν ὑπόστασιν. Ὅτε δ' ὁ χρόνος ἤρξατο τοῦ εἶναι, τότε καὶ ὁ οὐρανός. Οὐκ ἐν χρόνῳ τοίνυν ὁ οὐρανὸς ἐγεγόνει, ἀλλ' ἐν ἀρχῇ τοῦ χρόνου. Ἡ δ' ἀρχὴ τοῦ χρόνου χρόνος οὐκ ἔστιν. Ἀμερὴς γὰρ αὕτη καὶ ἄποσος. Καθὼς οὖν ἐν ἀρχῇ τοῦ χρόνου ἐγεγόνει, οὕτως οὐδὲν ἀδύνατον ἐν τῷ τέλει τοῦ χρόνου τοῦτον φθαρήσεσθαι. Τῷ χρόνῳ τοίνυν συνυποστὰς, τῷ χρόνῳ καὶ συνδιαλυθήσεσθαι

[27] 2 De cœlo c. 2. [28] 8 Phys. 1; Boet. lib. 2. Diff. top. [29] Plato in Timæo.

πέφυκε. Καὶ οὐκ ἂν εἴποι τις, ὡς ἔσται χρόνος ὅτ' A οὐκ ἔσται ὁ οὐρανός· ἀλλ' ἔσται πάλιν αἰωνική τις παράτασις, καθ' ἣν οὐθ' ὁ οὐρανὸς οὐθ' ὁ χρόνος εἶναι δυνήσεται κατὰ τὴν ἀκολουθίαν τῆς φύσεως.

κβ'. Λέγουσι πάλιν· Εἴπερ ὁ κόσμος γενητὸς καὶ φθαρτὸς, δεῖ προηγεῖσθαι τὴν σύστασιν ἐξ ἧς γέγονε καὶ εἰς ἣν αὖθις φθαρήσεται. Ἀλλ' εἷς ὁ κόσμος· ἀγένητος ἄρα καὶ ἄφθαρτος. Εἰ μὲν οὖν ἐλέγομεν τὸν κόσμον γενητὸν καὶ φθαρτὸν ὡς τὰ τέσσαρα σώματα καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν, εὖ ἂν ἔλεγον οἱ ταῦτα λέγοντες· ἐπεὶ δ' ἐκ τοῦ μηδαμῇ μηδαμῶς ὄντος, ἀλλ' οὐκ ἐκ προϋποκειμένης τῆς ὕλης τοῦτον γίνεσθαί φαμεν B παρὰ τοῦ Θεοῦ, ποίαν ἔχει ὁ λόγος αὐτῶν τὴν ἰσχύν; Εἰ τοίνυν ἐκ τοῦ μὴ ὅλως εἶναι γεγένητο, πέφυκε πάλιν εἰς τὸ μὴ ὅλως εἶναι φθαρήσεσθαι, κἂν ἡ τοῦ δημιουργοῦ ἀγαθότης ὑπερνικῶσα πᾶσαν φύσιν ὥσπερ ἐκ τοῦ μηδόλως ὄντος τὸν κόσμον παρήγαγεν, οὕτω πρὸς τὸ κρεῖττον μετασκευάσει τὴν δημιουργίαν αὐτοῦ.

κγ'. Ἔτι πεπερασμένος ὁ οὐρανός· ἐπείπερ ἀδύνατον κινηθῆναι τὸ ἄπειρον. Εἰ γὰρ κινηθείη, χρόνον ἄπειρον ἀνάγκη διιέναι κατὰ τὴν κίνησιν. Ὁ δὲ περιστρέφεται σύμπας ἐν ἐλάττονι χρόνῳ τοῦ νυχθημερινοῦ διαστήματος. Ὥστε πεπερασμένος ὁ οὐρανός. Εἰ δ' οὗτος πεπερασμένος, καὶ πᾶς ὁ κόσ- C μος πεπερασμένος. Εἰ γὰρ τὸ περιέχον πεπερασμένον, καὶ τὸ περιεχόμενον ἐξ ἀνάγκης πεπερασμένον. Οὐδὲν δὲ σῶμα πεπερασμένον ἔχει δύναμιν ἄπειρον. Τὸ γὰρ τοῦ πεπερασμένου μέρος ἢ ἄπειρον ἕξει δύναμιν καὶ αὐτὸ καὶ τοῦ ἀπείρου μεῖζόν τι εὑρεθήσεται (μείζων γὰρ ἡ ἐν τῷ ὅλῳ δύναμις τῆς ἐν τῷ μέρει δυνάμεως· ἀλλ' οὐδὲν τοῦ ἀπείρου μεῖζόν ἐστιν)· ἢ πεπερασμένην ἕξει δύναμιν τὸ μέρος τοῦ πεπερασμένου, καὶ τὸ ὅλον πεπερασμένης ἔσται δυνάμεως. Τὸ γὰρ ἐκ πεπερασμένων συνεστὼς κατὰ τὴν ὁλότητα πεπερασμένον ὁμολογουμένως ἐστὶ καὶ αὐτό. Πᾶν ἄρα πεπερασμένον σῶμα πεπερασμένης μετέχει δυνάμεως. Ὅθεν ὁ κόσμος πεπερασμένος ὢν πεπερασμένην κέκτηται δύναμιν. Ἀδυνατήσει τοίνυν λόγῳ φύσεως καὶ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ παύσεται, D τῆς δυνάμεως παυσαμένης. Ὅθεν ἄρχεται ἡ ἐνέργεια. Τοῦτο δὲ τί ἕτερόν ἐστιν ἢ τελεία φθορά; Τοίνυν ὁ κόσμος φθορᾷ παντελεῖ κατὰ λόγον ὑπόκειται φυσικὸν, μὴ δυνάμενος συνδιαμένειν τῷ ἀπειροδυνάμῳ δημιουργῷ. Καὶ τί γὰρ ἄλλο ἢ δημιούργημα ὢν κἀντεῦθεν καὶ μόνον τῆς τοῦ δημιουργήσαντος ὑφειμένος ἀϊδιότητος; Εἰ τοίνυν φθαρτὸς ὁ κόσμος, πάντως καὶ γενητός. Ἀντακολουθοῦσι γὰρ ἀλλήλοις τὸ γενητὸν καὶ τὸ φθαρτὸν, καὶ πάλιν τὸ ἀγένητον καὶ τὸ ἄφθαρτον.

κδ'. Λέγουσιν αὖθις· Εἰ μὴ ἅμα Θεὸς ἅμα κόσμος, ἦν ποτε ὁ Θεὸς οὐκ ἐνεργείᾳ δημιουργὸς, δυνάμει δὲ μόνον. Ὅθεν καὶ ἀτελής· τὸ δυνάμει γὰρ ἀτελές.

corruptum iri nihil est impossibile. Proin quia simul cum tempore substitit, cum tempore etiam simul dissolvi potest. Nec dixerit aliquis, quod tempus sit futurum, quando cœlum non erit. Sed rursus æterna quædam erit extensio, secundum quam neque cœlum neque tempus esse poterit, pro naturæ consequentia.

22. Iterum dicunt [et objiciunt] : Si mundus ortus est et interitui obnoxius, materiam oportet præcedere ex qua sit ortus, et in quam rursus intereat. Atqui mundus est unus. Nec igitur ortus est, nec corruptioni obnoxius. Quod si quidem mundum ortum et corruptibilem esse diceremus; ut quatuor corpora [elementorum], recte dicerent qui hæc dicunt. Quoniam autem ex prorsus non ente, nec ex præsupposita materia ipsum a Deo ortum esse **272** dicimus, quid roboris oratio ipsorum habet ? Quod si igitur ex prorsus non esse factus est, sic natura sua comparatus est, ut ad prorsus non esse interire possit : quanquam bonitas opificis quæ omnem naturam longe superat, sicut ex prorsus non ente mundum produxit, ita in meliorem statum mutabit suum opificium.

23. Præterea finitum est cœlum : quandoquidem ut infinitum moveatur, fieri non potest. Si enim moveretur, necesse foret, ut infinito tempore secundum motum progrederetur. Atqui universum ipsum minori tempore quam diei et noctis est spatium, circumvertitur. Proinde cœlum finitum est. Quod si hoc finitum est, totus etiam mundus finitus est. Si enim quod continet, finitum est : id etiam quod continetur, necessario finitum est. Nullum autem corpus quod finitum est, infinitam habet potentiam. Etenim finiti pars aut infinitam habebit potentiam, ipsa quoque et infinito majus aliquid deprehendetur (major enim est potentia quæ in toto, quam quæ in parte est ; sed nihil infinito majus est) : aut finitam habebit potentiam finiti pars, totumque finitæ erit potentiæ. Quod enim ex finitis **273** totum constat, ipsum etiam omnium confessione finitum est. Omne igitur finitum corpus, finitæ potentiæ est particeps. Unde mundus cum sit finitus, finitam potentiam obtinet. Potentia igitur exuetur naturæ ratione ; et actio etiam ejus cessabit, cum potentia unde actio incipit cessaverit. Hoc autem quid aliud est quam perfecta corruptio ? Quapropter mundus universali corruptioni ratione naturali subjicitur, ut qui simul cum opifice infinitæ potentiæ permanere non possit. Quid enim aliud quam opificium, et hinc vel saltem opificis æternitate inferior ? Quod si igitur mundus corruptibilis est, certe etiam ortus est. Vicissim enim se invicem consequuntur ortum et corruptibile : et rursus non ortum ac incorruptibile.

24. Iterum dicunt : Si non simul Deus et mundus simul, Deus aliquando non actu erat conditor, sed potentia tantum : et proinde etiam imperfe-

supra et medium : in rotundis autem nullam omnino a se invicem habent distantiam. Necesse est enim ut a superficie 269 ad suum medium sphærica inclinent : et dum ita per se considerantur, illa habeant deorsum ad quæ inclinaverint. In mundo igitur [27] rotundam figuram habente, sursum quidem exsistit quod ab omni medio ad ipsam sphæræ penetrat superficiem : deorsum autem est, medium, dum affectiones duæ in mundo coincidunt, et medium ac deorsum unum idemque sunt. Anteriores autem partes cœli erunt, quæ ad occasus sunt. Etenim velut ad occasum cietur. Posteriores, quæ ad ortus. Hinc enim ad anteriores procedit. Unde dextræ quidem illius, quæ ad septentrionem, sed quæ ad meridiem, sinistræ sunt.

20. Cæterum Peripateticæ sectæ dediti cœlum cum universo mundo ingenitum et incorruptibile statuunt, et dogma hunc in modum confirmant. Si cœlum ortum est, erat quando non erat. Sed ne quidem cogitare tempus absque cœlo est possibile. Nam tempus est id quod in motu cœlesti numerari potest. Quare [28] dicere, Erat quando non erat cœlum, idem est ac si dicatur : Erat tempus quando non erat tempus. Nam τὸ erat temporis pars est præterita. Si igitur nunquam tempus erat, quando cœlum 270 non erat, tempus autem æternum est (omni enim quodcunque sumatur, τὸ erat antecedit) : cœlum non ortum esse liquet. Quod si est ingenitum, profecto etiam incorruptibile : et quia ad ingenitum consequens est incorruptibile : et quia quemadmodum τὸ erat antecedit omni tempori, sic et τὸ erit consectarium est. Quod si vero semper est tempus, semper erit etiam cœlum quod coexsistit ipsi. Et hæc illi quidem.

21. Plato autem hoc dogma præveniens sapienter dissolvit, quando una cum cœlo tempus esse ortum philosophice pronuntiavit. Quare et cœlum ortum est, et tempus est ortum simul. Et sicut erat, quando non erat cœlum : sic etiam erat, quando tempus non erat. Etsi autem τὸ erat, et est, et erit, partes sunt temporis : primario tamen hæ æternitatis sunt. Est autem æternitas coacervata extensio quæ ipsum semper habet ante tempus et post tempus. Tempus ergo ortum, quod æternitatis imago est, obtinuit ut etiam erat et est et erit diceretur [29], quandiu fuerit, quatenus nimirum ad æternitatem refertur. Qui ergo dicunt, erat quando non erat, non dicunt, tempus erat quando tempus non erat : 271 sed erat æterna quædam extensio juxta quam neque cœlum neque tempus subsistebant. Quando autem tempus, tum et cœlum esse cœpit. Non igitur in tempore, sed in principio temporis cœlum ortum est. Atqui temporis principium non est tempus. Partium enim id et quantitatis expers est. Sicut igitur in principio temporis ortum est, sic in fine temporis ipsum

A οὐδεμίαν οὐδαμῶς ἀπ' ἀλλήλων διάστασιν ἔχουσιν. Ἀνάγκη γὰρ νεύειν ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας ἐπὶ τὸ ἑαυτῶν μέσον τὰ σφαιρικὰ, καὶ οὕτω καθ' αὑτὰ θεωρούμενα ταῦτ' ἔχειν κάτω πρὸς ἃ νενεύκασιν. Ἐν τῷ κόσμῳ τοιγαροῦν τὸ σχῆμα ἔχοντι σφαιρικὸν ἄνω μὲν ὑπάρχει τὸ ἀπὸ παντὸς τοῦ μέσου διῆκον ἐπ' αὐτὴν τῆς σφαίρας τὴν ἐπιφάνειαν. Κάτω δὲ τὸ μέσον, τῶν δύο σχέσεων ἐπὶ τοῦ κόσμου συμπιπτουσῶν, καὶ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἑνὸς ὄντος καὶ κάτω καὶ μέσου. Ἐμπρόσθια δὲ μέρη τοῦ οὐρανοῦ τὰ πρὸς δυσμαῖς ἔσονται· καὶ γὰρ ὡς ἐπὶ δύσιν ὁρμᾷ· ὀπίσθια δὲ τὰ πρὸς ἀνατολαῖς. Καὶ γὰρ ἐντεῦθεν πρόεισιν ἐπὶ τὰ ἔμπροσθεν. Ὅθεν δεξιὰ μὲν αὐτοῦ τὰ πρὸς ἄρκτῳ· τὰ δὲ πρὸς μεσημβρίᾳ εὐώνυμα.

B

κʹ. Δογματίζουσι δὲ τὸν οὐρανὸν οἱ τῆς περιπατητικῆς αἱρέσεως ἀγέννητόν τε καὶ ἄφθαρτον σὺν τῷ κόσμῳ παντί· καὶ τὸ δόγμα τοιουτοτρόπως κατασκευάζουσιν· Εἰ γέγονεν ὁ οὐρανὸς, ἦν ὅτε οὐκ ἦν. Ἀλλὰ χρόνον οὐδ' ἐπινοῆσαι δυνατὸν ἄνευ οὐρανοῦ. Καὶ γὰρ ὁ χρόνος ἀριθμητόν ἐστι τῆς οὐρανίου κινήσεως. Ὥστε τὸ λέγειν, Ἦν ὅτε οὐκ ἦν ὁ οὐρανὸς, ταυτόν ἐστι τῷ, Ἦν χρόνος ὅτε χρόνος οὐκ ἦν. Τὸ γὰρ, Ἦν χρόνος, μέρος ἐστὶ τὸ παρῳχηκός. Εἰ τοίνυν οὐδέποτε χρόνος ἦν, ὅτ' οὐκ ἦν ὁ οὐρανός· ὁ δὲ χρόνος ἀΐδιος (παντὸς γὰρ τοῦ λαμβανομένου προηγεῖται τὸ ἦν)· δῆλον ὡς ἀγένητος ὁ οὐρανός. Εἰ δ' ἀγένητος, πάντως καὶ ἄφθαρτος· ὅτι τε συνακολουθεῖ ἀγενήτῳ τὸ ἄφθαρτον, καὶ ὅτι καθὼς προηγεῖται C τὸ ἦν χρόνου παντὸς, οὕτως ἐφέπεται τὸ ἔσται. Χρόνου δ' ἀεὶ ὄντος, ἀεὶ ἔσται καὶ ὁ συνυπάρχων αὐτῷ οὐρανός. Ταῦτα μὲν οὗτοι.

καʹ. Πλάτων δὲ φθάσας τὸ τοιοῦτον δόγμα προδιελύσατο, φιλοσόφως ἀποφηνάμενος, ἅμα τῷ οὐρανῷ γεγονέναι τὸν χρόνον. Ὥστε καὶ ὁ οὐρανὸς ἐγεγόνει καὶ ὁ χρόνος ἐγεγόνει ἐν ταυτῷ. Καὶ ὥσπερ ἦν ὅτ' οὐκ ἦν ὁ οὐρανὸς, οὕτω καὶ ἦν ὅτε χρόνος οὐκ ἦν. Εἰ δὲ τὸ ἦν καὶ τὸ ἔστι καὶ τὸ ἔσται μέρη χρόνου, ἀλλὰ πρωτοτύπως ταῦτα τοῦ αἰῶνός εἰσιν. Αἰὼν δέ ἐστιν ἠθροισμένη παράτασις τὸ ἀεὶ ἔχουσα πρὸ χρόνου καὶ μετὰ χρόνον. Γεγονὼς οὖν ὁ χρόνος τοῦ αἰῶ- D νος εἰκὼν, ἔσχε καὶ τὸ λέγεσθαι ἦν καὶ ἔστι καὶ ἔσται, μέχρις ἂν εἴη κατὰ τὴν πρὸς τὸν αἰῶνα δηλονότι ἀναφοράν. Οἱ τοίνυν λέγοντες, Ἦν ὅτ' οὐκ ἦν οὐρανὸς, οὐ λέγουσιν, Ἦν χρόνος ὅτε χρόνος οὐκ ἦν. Ἀλλ' ἦν παράτασίς τις αἰωνικὴ, καθ' ἣν οὔθ' ὁ οὐρανὸς, οὔθ' ὁ χρόνος εἶχεν ὑπόστασιν. Ὅτε δ' ὁ χρόνος ἤρξατο τοῦ εἶναι, τότε καὶ ὁ οὐρανός. Οὐκ ἐν χρόνῳ τοίνυν ὁ οὐρανὸς ἐγεγόνει, ἀλλ' ἐν ἀρχῇ τοῦ χρόνου. Ἡ δ' ἀρχὴ τοῦ χρόνου χρόνος οὐκ ἔστιν. Ἀμερὴς γὰρ αὕτη καὶ ἄποσος. Καθὼς οὖν ἐν ἀρχῇ τοῦ χρόνου ἐγεγόνει, οὕτως οὐδὲν ἀδύνατον ἐν τῷ τέλει τοῦ χρόνου τοῦτον φθαρήσεσθαι. Τῷ χρόνῳ τοίνυν συνυποστὰς, τῷ χρόνῳ καὶ συνδιαλυθήσεσθαι

[27] 2 De cœlo c. 2. [28] 8 Phys. 1; Boet. lib. 2. Diff. top. [29] Plato in Timæo.

πέφυκε. Καὶ οὐκ ἂν εἴποι τις, ὡς ἔσται χρόνος ὅτ' οὐκ ἔσται ὁ οὐρανός· ἀλλ' ἔσται πάλιν αἰωνική τις παράτασις, καθ' ἣν οὔθ' ὁ οὐρανὸς οὔθ' ὁ χρόνος εἶναι δυνήσεται κατὰ τὴν ἀκολουθίαν τῆς φύσεως.

κβ'. Λέγουσι πάλιν· Εἴπερ ὁ κόσμος γενητὸς καὶ φθαρτὸς, δεῖ προηγεῖσθαι τὴν σύστασιν ἐξ ἧς γέγονε καὶ εἰς ἣν αὖθις φθαρήσεται. Ἀλλ' εἷς ὁ κόσμος· ἀγένητος ἄρα καὶ ἄφθαρτος. Εἰ μὲν οὖν ἐλέγομεν τὸν κόσμον γενητὸν καὶ φθαρτὸν ὡς τὰ τέσσαρα σώματα καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν, εὖ ἂν ἔλεγον οἱ ταῦτα λέγοντες· ἐπεὶ δ' ἐκ τοῦ μηδαμῇ μηδαμῶς ὄντος, ἀλλ' οὐκ ἐκ προϋποκειμένης τῆς ὕλης τοῦτον γίνεσθαί φαμεν παρὰ τοῦ Θεοῦ, ποίαν ἔχει ὁ λόγος αὐτῶν τὴν ἰσχύν; Εἰ τοίνυν ἐκ τοῦ μὴ ὅλως εἶναι γεγένητο, πέφυκε πάλιν εἰς τὸ μὴ ὅλως εἶναι φθαρήσεσθαι, κἂν ἡ τοῦ δημιουργοῦ ἀγαθότης ὑπερνικῶσα πᾶσαν φύσιν ὥσπερ ἐκ τοῦ μηδόλως ὄντος τὸν κόσμον παρήγαγεν, οὕτω πρὸς τὸ κρεῖττον μετασκευάσει τὴν δημιουργίαν αὐτοῦ.

κγ'. Ἔτι πεπερασμένος ὁ οὐρανός· ἐπείπερ ἀδύνατον κινηθῆναι τὸ ἄπειρον. Εἰ γὰρ κινηθείη, χρόνον ἄπειρον ἀνάγκη διιέναι κατὰ τὴν κίνησιν. Ὁ δὲ περιστρέφεται σύμπας ἐν ἐλάττονι χρόνῳ τοῦ νυχθημερινοῦ διαστήματος. Ὥστε πεπερασμένος ὁ οὐρανός. Εἰ δ' οὗτος πεπερασμένος, καὶ πᾶς ὁ κόσμος πεπερασμένος. Εἰ γὰρ τὸ περιέχον πεπερασμένον, καὶ τὸ περιεχόμενον ἐξ ἀνάγκης πεπερασμένον. Οὐδὲν δὲ σῶμα πεπερασμένον ἔχει δύναμιν ἄπειρον. Τὸ γὰρ τοῦ πεπερασμένου μέρος ἢ ἄπειρον ἕξει δύναμιν καὶ αὐτὸ καὶ τοῦ ἀπείρου μεῖζόν τι εὑρεθήσεται (μείζων γὰρ ἡ ἐν τῷ ὅλῳ δύναμις τῆς ἐν τῷ μέρει δυνάμεως· ἀλλ' οὐδὲν τοῦ ἀπείρου μεῖζόν ἐστιν)· ἢ πεπερασμένην ἕξει δύναμιν τὸ μέρος τοῦ πεπερασμένου, καὶ τὸ ὅλον πεπερασμένης ἔσται δυνάμεως. Τὸ γὰρ ἐκ πεπερασμένων συνεστὼς κατὰ τὴν ὁλότητα πεπερασμένον ὁμολογουμένως ἐστὶ καὶ αὐτό. Πᾶν ἄρα πεπερασμένον σῶμα πεπερασμένης μετέχει δυνάμεως. Ὅθεν ὁ κόσμος πεπερασμένος ὢν πεπερασμένην κέκτηται δύναμιν. Ἀδυνατήσει τοίνυν λόγῳ φύσεως καὶ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ παύσεται, τῆς δυνάμεως παυσαμένης. Ὅθεν ἄρχεται ἡ ἐνέργεια. Τοῦτο δὲ τί ἕτερόν ἐστιν ἢ τελεία φθορά; Τοίνυν ὁ κόσμος φθορᾷ παντελεῖ κατὰ λόγον ὑπόκειται φυσικὸν, μὴ δυνάμενος συνδιαμένειν τῷ ἀπειροδυνάμῳ δημιουργῷ. Καὶ τί γὰρ ἄλλο ἢ δημιούργημα ὢν κἀντεῦθεν καὶ μόνον τῆς τοῦ δημιουργήσαντος ὑφειμένος ἀϊδιότητος; Εἰ τοίνυν φθαρτὸς ὁ κόσμος, πάντως καὶ γενητός. Ἀντακολουθοῦσι γὰρ ἀλλήλοις τὸ γενητὸν καὶ τὸ φθαρτὸν, καὶ πάλιν τὸ ἀγένητον καὶ τὸ ἄφθαρτον.

κδ'. Λέγουσιν αὖθις· Εἰ μὴ ἅμα Θεὸς ἅμα κόσμος, ἦν ποτε ὁ Θεὸς οὐκ ἐνεργείᾳ δημιουργὸς, δυνάμει δὲ μόνον. Ὅθεν καὶ ἀτελής· τὸ δυνάμει γὰρ ἀτελές.

A corruptum iri nihil est impossibile. Proin quia simul cum tempore substitit, cum tempore etiam simul dissolvi potest. Nec dixerit aliquis, quod tempus sit futurum, quando cœlum non erit. Sed rursus æterna quædam erit extensio, secundum quam neque cœlum neque tempus esse poterit, pro naturæ consequentia.

22. Iterum dicunt [et objiciunt] : Si mundus ortus est et interitui obnoxius, materiam oportet præcedere ex qua sit ortus, et in quam rursus intereat. Atqui mundus est unus. Nec igitur ortus est, nec corruptioni obnoxius. Quod si quidem mundum ortum et corruptibilem esse diceremus; ut quatuor corpora [elementorum], recte dicerent qui hæc dicunt. Quoniam autem ex prorsus non B ente, nec ex præsupposita materia ipsum a Deo ortum esse **272** dicimus, quid roboris oratio ipsorum habet ? Quod si igitur ex prorsus non esse factus est, sic natura sua comparatus est, ut ad prorsus non esse interire possit : quanquam bonitas opificis quæ omnem naturam longe superat, sicut ex prorsus non ente mundum produxit, ita in meliorem statum mutabit suum opificium.

23. Præterea finitum est cœlum : quandoquidem ut infinitum moveatur, fieri non potest. Si enim moveretur, necesse foret, ut infinito tempore secundum motum progrederetur. Atqui universum ipsum minori tempore quam diei et noctis est C spatium, circumvertitur. Proinde cœlum finitum est. Quod si hoc finitum est, totus etiam mundus finitus est. Si enim quod continet, finitum est : id etiam quod continetur, necessario finitum est. Nullum autem corpus quod finitum est, infinitam habet potentiam. Etenim finiti pars aut infinitam habebit potentiam, ipsa quoque et infinito majus aliquid deprehendetur (major enim est potentia quæ in toto, quam quæ in parte est ; sed nihil infinito majus est) : aut finitam habebit potentiam finiti pars, totumque finitæ erit potentiæ. Quod enim ex finitis **273** totum constat, ipsum etiam omnium confessione finitum est. Omne igitur finitum corpus, finitæ potentiæ est particeps. Unde mundus cum sit finitus, finitam potentiam obtinet. D Potentia igitur exuetur naturæ ratione ; et actio etiam ejus cessabit, cum potentia unde actio incipit cessaverit. Hoc autem quid aliud est quam perfecta corruptio ? Quapropter mundus universali corruptioni ratione naturali subjicitur, ut qui simul cum opifice infinitæ potentiæ permanere non possit. Quid enim aliud quam opificium, et hinc vel saltem opificis æternitate inferior ? Quod si igitur mundus corruptibilis est, certe etiam ortus est. Vicissim enim se invicem consequuntur ortum et corruptibile : et rursus non ortum ac incorruptibile.

24. Iterum dicunt : Si non simul Deus et mundus simul, Deus aliquando non actu erat conditor, sed potentia tantum : et proinde etiam imperfe-

eius. Quod enim potentia est, imperfectum est. Vicissim ipsi interrogandi sunt, utrum Deus qui infinitæ est potentiæ, hunc solum mundum, aut etiam multos alios præsenti pares, produxisse potuerit? Si enim non potuit hoc præstare ut 274 alios etiam mundos conderet, quomodo cum infinitæ sit potentiæ, non infirmus erit, cum omnis in efficiendo posita scientia æqualia multa facere possit? Quod si cum posset non produxit; constat quod potestas quam in mundis non ortis usurpavit producere eos volens, potentia tantum sit, et imperfecta ex ipsorum sententia. Sed nosse oportet τὸ potestate [30]; hoc, quod juxta alterum significatum est, quod equidem imperfectum esse non potest. Si enim etiam alterum, imperfectum est; nullus qui efficiendi habet scientiam, per se perfectus est: quod ad perfectionem iis opus habeat, in quibus agat: atque ita præstantius deteriore opus habebit, ut et productis producens Deus, siquidem hæc ipsi causæ exstiterint, quominus potentia creator videatur.

A Ἐρωτητέον οὖν αὐτοὺς, πότερον ὁ Θεὸς ἀπειροδύναμος ὢν τουτονὶ μόνον ἠδύνατο τὸν κόσμον παραγαγεῖν ἢ καὶ ἄλλους πολλοὺς τῷ παρόντι παρισουμένους; Εἰ μὲν γὰρ οὐχ οἷός τε ἦν καὶ ἄλλους κόσμους παραγαγεῖν, πῶς οὐκ ἀσθενὴς ὁ ἀπειροδύναμος πάσης ποιητικῆς ἐπιστήμης ἴσα πολλὰ δυναμένης ποιεῖν; Εἰ δὲ δυνάμενος οὐ παρήγαγε, δῆλον ὡς ἡ δύναμις, ἧπερ ἂν ἐπὶ τῶν μὴ γεγονότων κόσμων ἐχρήσατο παράγειν τούτους ἐθέλων, δυνάμει μόνον ἐστὶ καὶ κατ' αὐτοὺς ἀτελής. Ἀλλ' εἰδέναι χρὴ τὸ δυνάμει τοῦτο κατὰ τὸ δεύτερον ὂν σημαινόμενον, ὃ δήπερ οὐ πέφυκεν ἀτελές. Εἰ γὰρ ἀτελὲς καὶ τὸ δεύτερον, οὐδεὶς ἔχων ποιητικὴν ἐπιστήμην, καθ' αὑτόν ἐστι τέλειος δεόμενος τῶν ἐν οἷς ἐνεργεῖ πρὸς τελείωσιν. Καὶ οὕτω δεήσεται τοῦ χείρονος τὸ κρεῖττον· B ὡς καὶ τῶν παραγομένων ὁ παράγων Θεὸς, εἴπερ αὐτῷ πέφυκεν αἰτία τοῦ μὲν δυνάμει δοκεῖν αὐτὸν ποιητήν.

25. Quapropter non sunt simul creator, et creatura simul actu; sed simul creator et creatura sunt secundum creandi et condendi rationes, quæ ab æterno in conditore exsistunt, ipsique coæternæ sunt: qui quidem creaturas etiam semper volebat producere, quia semper etiam bonus; tunc autem producebat, quando quæ producebantur, poterant. Neque enim cum infinita 275 producentis exsistentia simul esse possunt, eo quod eorum essentia non sit Deus: neque Deo æqualia, quoad infinitionem exsistentiæ, possit. Si enim natura et essentia produxisset Deus opera, necessario etiam cum illo simul fuissent: ut quæ ejusdem cum ipso essent naturæ et essentiæ. Quoniam autem natura quidem et essentia gignit, voluntate autem et beneplacito condit: genimen equidem coexsistit Deo, propterea quod etiam ejusdem essentiæ et naturæ invariabiliter prorsus est cum ipso, et unus Deus simul quod gignit et gignitur, ut ea neque tempus a se invicem, neque beneplacitum et voluntas, neque potentia, neque gloria, aut quidquam aliud, dividat. Eodem modo se habet id quod procedit. Et ipsum enim essentialiter ex Deo et naturaliter procedit. Omne autem opificium procul recedit a divina exsistentia, quemadmodum etiam ab artificis exsistentia quod ab arte factum est. Prius enim exsistit artifex, quam res quæ ab ipso ex arte efficitur. Omne autem effectum necessario est posterius causa sua efficiente. Sed de his quidem hactenus tantum dixisse sufficiat.

κε'. Διὰ ταῦτ' οὐκ ἔστιν ἅμα ποιητὴς ἅμα ποίημα κατ' ἐνέργειαν· ἀλλ' ἅμα ποιητὴς, ἅμα ποίημα κατὰ τοὺς ποιητικοὺς λόγους καὶ δημιουργικοὺς, προαιωνίως ὑφεστῶτας ἐν τῷ δημιουργῷ καὶ συναϊδίους ὄντας αὐτῷ, θέλοντι μὲν ἀεὶ παράγειν καὶ τὰ ποιήματα, διότι καὶ ἀεὶ ἀγαθός· τότε δὲ παράγοντι, ὅτε τὰ παραγόμενα δύναται. Οὐδὲ γὰρ ἰσχύουσι τῇ ἀπείρῳ τοῦ παράγοντος ὑπάρξει συνεῖναι, τῷ μὴ Θεὸν εἶναι τούτων τὴν οὐσίαν, μηδ' ἴσα C δυναμένην Θεῷ κατὰ τὸ τῆς ὑπάρξεως ἄπειρον. Εἰ μὲν γὰρ τῇ φύσει καὶ τῇ οὐσίᾳ παρήγεν ὁ δημιουργὸς τὰ δημιουργήματα, συνῆσαν ἂν ἐξ ἀνάγκης αὐτῷ, τῆς αὐτῆς αὐτῷ φύσεως ὄντα καὶ οὐσίας· ἐπεὶ δὲ φύσει μὲν καὶ οὐσίᾳ γεννᾷ, θελήσει δὲ καὶ βουλήσει δημιουργεῖ· τὸ γέννημα μὲν συνυπάρχει τῷ Θεῷ, διότι καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας καὶ φύσεως ἀπαραλλάκτως πάμπαν αὐτῷ καὶ Θεὸς εἷς ὁμοῦ τὸ γεννῶν καὶ τὸ γεννώμενον, μήτε χρόνου ταῦτ' ἀπ' ἀλλήλων μερίζοντες, μήτε βουλήσεως καὶ θελήσεως, μήτε δυνάμεως ἢ δόξης ἢ ἄλλου τῶν ὄντων τινός. Ὡσαύτως καὶ τὸ ἐκπορευόμενον, καὶ αὐτὸ γὰρ οὐσιωδῶς ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ φυσικῶς ἐκπορεύεται. Δημιούργημα δὲ πᾶν πόῤῥω πίπτει τῆς θείας D ὑπάρξεως, ὥσπερ καὶ τῆς τοῦ τεχνίτου ὑπάρξεως τὸ τεχνούργημα· προϋπάρχει γὰρ ὁ τεχνίτης τοῦ ὑπ' αὐτοῦ τεχνουργουμένου πράγματος· ὕστερον δὲ πᾶν ἀποτέλεσμα τῆς ἑαυτοῦ ποιητικῆς αἰτίας ἐξ ἀνάγκης. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐπὶ τοσοῦτον.

26. Quoniam autem supra firmamentum 276 copiosam esse aquam divina docet Scriptura [31], fieri autem non posse aliqui existimant, ut aqua in convexitate sphæræ maneat, cum fluxa sit et facile diffundatur et deorsum feratur; hi divinam mente concipiant omnipotentem et omnium hominum cogitatione viribusque superiorem potentiam;

κς'. Ἐπεὶ δ' ἐπάνω τοῦ στερεώματος ὕδωρ εἶναι πολυπληθὲς ἡ θεία διδάσκει Γραφὴ, τινὲς δ' ἀδύνατον οἴονται τὴν τοῦ ὕδατος φύσιν μένειν ἐπὶ τοῦ κυρτοῦ τῆς σφαίρας, ῥυτὴν οὖσαν καὶ εὐδιάχυτον καὶ κατωφερῆ· τὴν θείαν ἐννοείτωσαν οὗτοι παντοδύναμον καὶ ὑπερδύναμον δύναμιν, ἥτις ἰσχὺν ἐνέθηκεν ὑπερβάλλουσαν καὶ τῷ στερεώματι, κωλυτικὴν τῆς

[30] Vide supra p. 46. [31] Gen. I, 6; Ps. CXLVIII, 4.

τοῦ ὕδατος ἐπὶ τὸ κάτω φορᾶς. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ A στερέωμα κέκληται, ὡς στερεὸν καὶ κραταιὸν καὶ ἀνένδοτον. Ἐκεῖνο μὲν οὖν τὸ ὕδωρ λεπτότατόν ἐστι καὶ κουφότατον, ὡς προείρηται, παντὸς ὕδατος· ὅτι δημιουργικῇ προστάξει κατά τινα οἷον διήθησιν τοῦ ὁμογενοῦς διακέκριται, καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν ὑδατηρὰ ποιότης ταῖς τοῦ πυρὸς ὁρμαῖς ἀντιπράττουσα. Δεδόσθω δὲ τὸ ὕδωρ ἐκεῖνο καὶ παχύτερον εἶναι καὶ βαρύτερον καὶ κατωφερὲς καὶ φοινικὴν ἔχον ῥοπὴν πρὸς τὸ ἐπιπολάσαι τῇ γῇ, τί τὸ ἐντεῦθεν; Ἐπεὶ τοιαύτη ἐστὶν ἡ φύσις τοῦ στερεώματος οἵαπερ εἴρηται, περιλαμβάνει πᾶσαν τὴν σφαῖραν καὶ ταύτης ἐξέχεται τὸν οἰκεῖον τόπον πανταχόθεν ζητοῦν, καὶ οὕτω ταύτῃ συμπεριφέρεται. Τὸ δ' ὅτι περιέσχε τὸν οὐρανὸν τοῦτον τὸν δεύτερον ἡ ὑπέρσοφος πρόνοια τῷ τοιούτῳ ὕδατι, δυνάμει προσεχῶς εἴρηται. Ἐπεὶ B γὰρ ἀναγκαῖον ἦν τὸ πῦρ τῶν ἄνω σωμάτων ἐπικρατεῖν, ὡς ἂν ἐκ προσήκοντος διαστήματος ζωογονῆται καὶ φωτίζηται καταλλήλως τὸ πᾶν, ἵνα μὴ ἄλλως γένηται φροῦδον διὰ τὴν ἀκμὴν τοῦ πυρὸς, ἔταξεν ὁ σοφὸς δημιουργὸς καὶ συνοχεὺς τοῦ παντὸς τὸ δηλωθὲν ὕδωρ ἄνωθεν ἀντικαθίστασθαι τῷ πυρὶ, καὶ διὰ τῶν ἐναντίων ποιοτήτων καταθραύειν τὰς δυνάμεις αὐτοῦ· καὶ οὕτω διαμένειν τὸ σύμπαν μέχρι συντελείας ἀδιαλώβητον.

quæ excellentissimam firmitudinem etiam firmamento indidit, quo aqua cohibeatur, ne deorsum laberetur. Eapropter enim etiam firmamentum est vocatum, quod firmum sit et validum, minimeque cedens. Illa igitur aqua tenuissima et levissima est, ut ante dictum, omnium aquarum; quia conditoris jussu secundum aliquam veluti distillationem ab ea quæ ejusdem generis, segregata est; et ut simpliciter dicam, aquea qualitas impetibus ignis obsistens. Datum autem fuerit, quod illa aqua etiam crassior et gravior sit, et deorsum labilis naturalemque habeat inclinationem, ut terræ posset incumbere: quid inde amplius? Quoniam hæc est natura firmamenti quæ dicta est, totam sphæram ambit, et ab ea suspenditur suum undiquaque locum quærens, et sic cum ipsa pariter circumfertur. Qua autem **277** de causa cœlum hoc secundum omnem sapientiam exsuperans divina providentia, ejuscemodi aqua continuerit, paulo ante potestate dictum est. Quoniam enim necessarium erat, ut ignis superioribus corporibus dominaretur, ut ita ex conveniente intervallo vitam et lumen consentance accipiat universum; ne secus fiat evanidum propter ignis vehementiam; ideo sapiens universi conditor et sustentator expositam aquam sic collocavit, ut superne igni obsisteret, et contrariis qualitatibus vires ipsius infringeret; ac ita totum universum ad consummationem usque illabefactatum permaneret.

SYNOPSIS CAPITIS XXV,

QUOD EST DE ÆTHERE ET STELLIS.

1. *Quid sit æther et unde dicatur.* — 2. *Corpus ætherium universum etsi est ejusdem naturæ; in æthere tamen et stellis quoad densitatem et colorem est differentia, quanquam in ipsis stellis quoad colorem tantum, ut quæ pariter omnes densæ sint.* — 3. *Stellæ sunt rotundæ, ut exemplo lunæ arguitur, quam rotundam esse illuminationes et apparitiones ejus testantur.* — 4. *Stellæ singulæ quia ejusdem naturæ et figuræ* **278** *sunt cum cœlo, peculiariter circa suum axem et centrum, ut Platoni et auctori videtur, moventur.* — 5. *Primæ sphæræ, id est primi mobilis unus tantum est motus; sphæræ stelliferæ, id est, firmamenti duplex; stellarum ipsarum cum fixarum tum erraticarum triplex, ut auctori Platonem sequenti videtur.* — 6. *Causa quare stellæ aliæ inerrantes seu fixæ, aliæ erraticæ dictæ sint.* — 7. *Quare stella polaris immobilis videatur; unde etiam polus borealis appellatur; qua occasione poli definiuntur.* — 8. *Concludit de motibus stellarum tum inerrantium tum erraticarum.* — 9. *Numerus et magnitudo et ordo sphærarum planetariarum, ipsorumque etiam planetarum nomina et motus periodici exponuntur.* — 10. *In primis hic etiam de natura corporis solaris disseritur.* — 11. *Paralleli, id est, æquidistantes circuli in apparente cœlo, id est, firmamento, primo concipiuntur quinque, æquinoctialis, duo tropici, arcticus et antarcticus, qui in textu describuntur.* — 12. *Iidem inter se invicem conferuntur, æquinoctialis et tropici ubique iidem sunt, sed arctici et antarctici variant, modo majores, modo minores, donec alicubi prorsus evanescant; omnes autem paralleli eosdem cum sphæra polos habent.* — 13. *Zodiacus qualis et quantus sit circulus, et cur ita dictus, et quomodo in tres alios circulos subdividatur.* — 14. *Horizon quis et quantus circulus, cur ita dictus, et cur mundum* **279** *aliosque maximos circulos in duas æquales partes dividat.* — 15. *Porisma. Erraticæ stellæ omnes inordinato et temerario motu non moventur; sed sol quidem semper sub Zodiaci medio circulo, qui etiam ecliptica vocatur; cæteri autem planetæ ultra et citra illum circulum, sed tamen singuli intra certos limites sub Zodiaco moventur.* — 16. *Limites illi digressionis planetarum a medio Zodiaci circulo sive ab ecliptica determinantur.* — 17. *Planetæ omnes, præter solem, propter digressiones suas a medio circulo Zodiaci alias alte deprimi, alias humiliter deprimi, alias humiliter attolli, alias alte attolli dicuntur.* — 18. *Planetæ ad se invicem quinque figurationibus, quas etiam aspectus vocant, figurantur, quæ etiam geometrice et arithmetice in textu declarantur.* — 19. *Tres superiores planetæ, nempe* ♄, ♃ *et* ♂ *itemque* ☽ *omnes istarum figurationum seu aspectuum differentias ad solem subeunt, at* ♀ *et* ☿ *non item.* — 20. *Planetæ singuli quantum temporis spatium requirant ad conjunctionem cum sole subeundam.* — 21. *Duodecim signorum nomina et characteres seu figuræ.* — 22. *Quibus in punctis signorum et quibus anni temporibus sol æquinoctia et conversiones quæ alio respectu etiam solstitia vocantur, faciat.* — 23. *Quibus mensibus et diebus sol reliqua octo signa præter quatuor cardinalia, de quibus antea dictum, ingrediatur, secundum* **280** *quidem calculum veteriorem quo auctor usus est.* — 24. *Divisio Zodiaci secundum longitudinem, quippe qui dividitur in duodecim signa, et signum in triginta partes seu gradus, hoc est, in tres decurias partium seu graduum, gradus in sexaginta minuta prima, minutum primum in sexaginta secunda, secundum in sexaginta tertia, et sic deinceps,*

usque dum ad duodecima minuta ab astrologis pervenitur, tametsi alias secundum physicam in infinitum omnis magnitudo dividi possit. — 25. Perimeter seu ambitus firmamenti colligitur ex partium circumferentiis. — 26. Et diametri firmamenti quantitas in partibus seu gradibus investigatur et colligitur. — 27. Causa finalis quare primi mobilis sphæræ suis motibus propriis reliquæ contranitantur. — 28. Duodecim Zodiaci segmenta, quæ etiam signa vocantur, non unius et ejusdem temperamenti veteres astrologi ut Ptolemæus etiam tradiderunt. — 29. Idem de planetis judicarunt. — 30. Planetis etiam suas domos, soli et lunæ singulas, cæteris quinque binas tribuerunt; quin et omnibus septem insuper et exaltationes, et dejectiones et adversitates seu detrimenta assignarunt, ut exemplo solis hoc loco declaratur. — 31. Ratio quare domos, exaltationes, et dejectiones et adversitates seu detrimenta, non tantum soli, sed etiam cæteris planetis, attribuerint. — 32. Causa quare soli et lunæ **281** *singulas tantum domos, non etiam binas adjudicaverint, ut reliquis quidem planetis. — 33. In specie etiam reliquorum planetarum domos, exaltationes, dejectiones et adversitates seu detrimenta recenset.*

CAPUT XXV.

De æthere et stellis.

A 1. Quod a convexa firmamenti superficie ad lunaris usque sphæræ concavitatem penetrat: hoc scilicet universum æther appellatur [32], a perpetuo cursu appellatione desumpta. Celerrimo enim et incessabili motu naturaliter movetur, et, ut ratione nominis habita dicam, assidue currit.

2. Hoc sane corpus ætherium universum et omnes stellas, essentiæ et naturæ ejusdem esse dicunt probatiores physici [33]. Nihilominus tamen manifesto in æthere et stellis, cum quoad densitatem, tum quoad colorem est differentia. Verum hæc circa naturam, non naturæ sunt. Neque enim crassus et nigrior aer ab aeria natura propter densitatem et colorem discesserit. Illa igitur B sphæra, quæ inerrans videtur ac dicitur, densitatis et coloris mediocriter lucidi est particeps; at sphæræ errantes, rarissimæ et perspicuæ et coloris omnino expertes; stellæ autem omnes et densæ sunt et lucidæ. Cæterum quoad densitatem **282** quidem nihil differunt (quotquot enim stellæ stellas subire possunt, simili omnes ratione visum nobis intercipiunt, ut nequaquam videre nos possimus ullas stellas, quas aliæ qualescunque subeunt); at quoad splendorem multa est stellarum ad se invicem differentia.

3. Sed et ipsæ figuram habent sphæricam, quemadmodum hoc a luna apparet, quam ipsius illuminationes orbicularem esse testantur. Quod si C autem luna orbicularis est, et cæteræ stellæ orbiculares erunt. Ejusdem enim omnes naturæ sunt.

4. Quod si vero eadem cum cœlo natura communicant, eademque figura prædita sunt; rationi consentaneum est in primis, ipsas, ut Plato existimat [34], eumdem cum cœlo motum habere, et unam earum quamque secundum naturam æquabiliter et in circulum circa suum centrum et axem proprium converti

5. Quæ cum ita se habeant, prima quidem et stellarum expers sphæra, vereque inerrans, dum uno et simplici motu ab ortibus ad occasus movetur, secum alias omnes circumagit: illa autem quæ D stellarum gestat copiam, quæque inerrans videtur

ΚΕΦΑΛ. ΚΕ'.

Περὶ αἰθέρος καὶ ἀστέρων.

α'. Τὸ διῆκον ἀπὸ τῆς κυρτῆς ἐπιφανείας τοῦ στερεώματος τοῦ κοίλου τῆς σεληνιακῆς σφαίρας, τοῦτο δὴ καλεῖται σύμπαν αἰθὴρ, ἐκ τοῦ ἀεὶ θεῖν τὴν κλῆσιν λαβόν. Φέρεται γὰρ ὀξυτάτην καὶ ἄληκτον φορὰν φυσικῶς καὶ ἵν' εἴπω κατ' ὄνομα διηνεκῶς τρέχει.

β'. Τοῦτο δὴ τὸ αἰθέριον ὅλον σῶμα καὶ πάντας τοὺς ἀστέρας τῆς αὐτῆς οὐσίας καὶ φύσεως εἶναί φασιν οἱ τῶν φυσικῶν δοκιμώτεροι. Πλὴν ἔστιν ἐναργῶς ἐν αἰθέρι καὶ ἄστρασι διαφορὰ κατά τε πυκνότητα καὶ χρωματισμόν. Ἀλλὰ ταῦτα περὶ φύσιν εἰσὶν, οὐ φύσεις. Οὐδὲ γὰρ οὐδ' ὁ παχὺς ἀὴρ καὶ μελάντερος ἐκσταίη ἂν τῆς ἀερίου φύσεως διὰ τὴν πυκνότητα καὶ τὸν χρωματισμόν. Ἡ μὲν οὖν ἀπλανὴς δοκοῦσα καὶ λεγομένη σφαῖρα πυκνότητος μετέχει καὶ χρώματος ἠρέμα λαμπροῦ. Μανόταται δὲ καὶ διαφανεῖς καὶ ἀχρωμάτιστοι παντελῶς αἱ πλανώμεναι σφαῖραι τυγχάνουσιν· οἱ δ' ἀστέρες πυκνοί τε καὶ λαμπροὶ πάντες εἰσίν. Ἀλλὰ κατὰ τὴν πυκνότητα μὲν οὐκ ἂν ἀλλήλων διοίσοιεν (ὅσοι γὰρ τῶν ἀστέρων ὑποτρέχειν ἀστέρας δύνανται, πάντες ὁμοίως ταῖς ὄψεσιν ἐπιπροσθοῦσιν ὑμῖν· ὡς μηδόλως ἰσχύειν ἡμᾶς ὁρᾷν τοὺς ὑφ' οἵων δή τινων ἀστέρων ὑποτρεχομένους ἀστέρας)· κατὰ δὲ τὴν λαμπρότητα πολλή τίς ἐστιν ἡ τῶν ἀστέρων πρὸς ἀλλήλους διαφορά.

γ'. Σχῆμα δὲ κέκτηνται καὶ αὐτοὶ σφαιρικὸν, καθὼς ἀπὸ τῆς σελήνης φαίνεται τοῦτο σφαιροειδοῦς μαρτυρουμένης ἐκ τῶν αὐτῆς φωτισμῶν. Εἰ δὲ σφαιροειδὴς ἡ σελήνη, καὶ οἱ λοιποὶ ἀστέρες εἶεν ἂν πάντως σφαιροειδεῖς. Τῆς αὐτῆς γὰρ φύσεως ἅπαντες.

δ'. Εἰ δὲ καὶ τῷ οὐρανῷ τῆς αὐτῆς κεκοινωνήκασι φύσεως, καὶ τῷ αὐτῷ μεμόρφωνται σχήματι· τῶν εὐλογωτάτων, αὐτοὺς, ὡς ὑπολαμβάνει Πλάτων, καὶ τὴν αὐτὴν κίνησιν ἔχειν τῷ οὐρανῷ καὶ κατὰ φύσιν ἕκαστον αὐτῶν ὁμαλῶς καὶ ἐγκυκλίως περὶ τὸ ἑαυτοῦ κέντρον καὶ τὸν οἰκεῖον ἄξονα στρέφεσθαι.

ε'. Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἡ πρώτη μὲν καὶ ἄναστρος σφαῖρα καὶ ὄντως ἀπλανὴς, μίαν καὶ ἁπλῆν κινουμένη κίνησιν τὴν ἀπ' ἀνατολῶν εἰς δυσμὰς ἑαυτῇ συμπεριάγει τὰς ἄλλας ἁπάσας. Ἡ δὲ τὸ πλῆθος φέρουσα τῶν ἀστέρων καὶ δοκοῦσα

[32] I De cœlo c. 3. [33] II De cœlo c. 7; Jov. Pont. lib. II de rebus cœlestibus. [34] Ita etiam Jov. Pont. lib. II de rebus cœlestibus p. 144, 148, 149. Sed contra Aristoteles De cœlo c. 8.

καὶ λεγομένη ἀπλανὴς δύο κινεῖται κινήσεις ἀντιῤῥόπους ὁμοῦ· μίαν μὲν οἰκείαν τὴν ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς, ἥτις καὶ ἀνεπαίσθητός ἐστι διὰ τὴν τῆς βραδυτῆτος ὑπερβολήν· ἑτέραν δὲ τὴν τῆς πρώτης σφαίρας, καθ' ἣν ἐξ ἀνατολῶν ὀξυτάτως συμπεριάγεται πρὸς δυσμάς. Οἱ δ' ἀστέρες οἱ καλούμενοι ἀπλανεῖς τρεῖς ἂν κινοῖντο κινήσεις· τὴν οἰκείαν δίνησιν καὶ τὴν μετὰ τῆς σφαίρας ᾗπερ ἐνδέδενται περιφοράν, καὶ τὴν διὰ τῆς κυρίως ἀπλανοῦς ἀντιπεριαγωγήν. Ὡσαύτως κἀπὶ τῶν ἐφεξῆς ἔχει σφαιρῶν καὶ τῶν ἐν ταύταις ἀστέρων· αἱ μὲν γὰρ δύο κινήσεις κινοῦνται τὰς ἀντιῤῥόπους· οἱ δ' ἀστέρες πρὸς ταῖς τοιαύταις κινήσεσι κινοῖντ' ἂν καὶ τὴν ἐν ἑαυτοῖς, ὡς ἐπὶ τῶν ἀπλανῶν εἴρηται.

ς'. Πλάνητες γὰρ οἱ προσεχῶς δεδηλωμένοι κατωνομάσθησαν διὰ τὸ ἔκδηλον τῆς μετὰ τῶν οἰκείων σφαιρῶν ἀντιφορᾶς τῇ πρώτῃ σφαίρᾳ καὶ κατ' ἀλήθειαν ἀπλανεῖ· καθάπερ ἡ πληθὺς τῶν ἄλλων ἀστέρων ἀπλανὴς κέκτηται διὰ τὸ ἄδηλον τῆς τοιαύτης ἀντιφορᾶς. Περιαγομένου τοίνυν τοῦ στερεώματος ἐξ ἀνατολῶν εἰς δυσμάς, ἀναγκαίως καὶ οἱ ἀπλανεῖς τῶν ἀστέρων τούτῳ συμπεριάγονται μηδεμίαν ἔχοντες ἰδίαν κίνησιν μεταφορητήν. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ τοὺς αὐτοὺς ἀεὶ κατέχουσι τόπους, καὶ οὐδέποτε τὴν ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν ἐναλλάσσουσιν.

ζ'. Οὕτω δὲ κινουμένων πάντων ἀστέρων τῶν ἀπλανῶν, εἷς μόνος ἀστὴρ ὁρᾶται πρὸς ἄρκτον ἀκίνητος· οὐχ ὅτι μετὰ τῆς σφαίρας τοῦ στερεώματος οὐ περιφέρεται καὶ αὐτός, ἀλλ' ὅτι τῶν δύο τοῦ ἄξονος ἄκρων περὶ ὃν ἡ σφαῖρα στρέφεται· τὸ ἓν ἄκρον οὗτος ὑπάρχει τὸ βόρειον· ὅθεν καὶ βόρειος πόλος ὠνόμασται· πόλοι γὰρ τὰ πέρατα καλοῦνται τοῦ ἄξονος. Πόλος οὖν ὑπάρχων τῆς τοῦ στερεώματος σφαίρας ὁ εἰρημένος ἀστήρ, στρεφομένου τοῦ στερεώματός καὶ αὐτὸς ἀναγκαίως συμπεριστρέφεται. Περὶ ἑαυτὸν δὲ πάσχων τὴν στροφὴν ὡς ἄκρον τοῦ ἄξονος, ἀκίνητος τῇ αἰσθήσει δοκεῖ, καθὰ καὶ πάντες ἀστέρες ἀσυμφανῶς ἡμῖν δύναιντο ποιεῖν τὴν ἐν ἑαυτοῖς συστροφήν.

η'. Οὕτω μὲν οὖν οἱ ἀπλανεῖς ἀστέρες καὶ τὴν ἐξ ἀνατολῶν κίνησιν καὶ τὴν ἐκ δυσμῶν τῇ σφαίρᾳ συγκινοῦνται τοῦ στερεώματος. Ἀλλὰ δὴ καὶ οἱ πλάνητες ἑτέραις σφαίραις ἐνδεδεμένοι, ἕκαστος τῇ ἑαυτοῦ, καὶ τὴν πρὸς δυσμὰς φέρονται, καὶ τὴν πρὸς ἀνατολάς, μετὰ τῶν οἰκείων σφαιρῶν.

θ'. Αἱ πᾶσαι δὲ σφαῖραι τῶν πλανήτων ἑπτά εἰσιν, ἄνισα τὰ μεγέθη φέρουσαι πρὸς ἀλλήλας· περιέχει γὰρ ἡ πρώτη τὴν δευτέραν, καὶ ἡ δευτέρα τὴν μετ' αὐτήν· καὶ τοῦτο μέχρι τῆς τελευταίας· καὶ οὕτως ἐξ ἀνάγκης αἱ περιέχουσαι μείζους τῶν περιεχομένων εἰσί. Πρώτη μὲν οὖν μετὰ τὴν δοκοῦσαν καὶ λεγομένην ἀπλανῆ σφαῖραν ἡ τοῦ Κρόνου ἐστὶ τοῦ καλουμένου καὶ φαίνοντος τριακονταετεῖ χρόνῳ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ αὐτὸ ἀποκαθισταμένη διὰ

A et dicitur, duobus simul motibus sibi obviantibus movetur; uno quidem **283** proprio, quo ab ortibus ad occasus [cietur], qui etiam propter summam tarditatem insensibilis est; altero vero, qui primæ sphæræ est, quo ab ortibus ad occasus pernicissime circumagitur; stellæ denique quæ inerrantes vocantur, tribus moventur motibus, circumgyratione propria et conversione cum sphæra cui illigatæ sunt; et ejus sphæræ, quæ proprie inerrans dicitur, circumactione contraria. Eodem modo etiam cum sphæris quæ deinceps sunt, earumdemque stellis comparatum est. Illæ enim duobus motibus obnitentibus moventur; stellæ autem ad hos motus etiam alio in seipsis moventur, ut de inerrantibus dictum est.

B 6. Errantes enim, modo declaratæ [stellæ] nominatæ sunt, quod earum in suis sphæris primæ et revera inerranti sphæræ contrarius motus manifestus sit: quemadmodum aliarum stellarum multitudo inerrans vocata est, quod contrarius istiusmodi motus occultus sit. Cum ergo firmamentum ex ortibus in occasus circumagitur, necessario etiam cum hoc inerrantes [fixæ] stellæ circumaguntur, cum proprium motum translatitium non habeant. Eapropter enim etiam eadem semper **284** loca obtinent, nec unquam a se invicem intercapedinem immutant.

7. Cum autem inerrantes stellæ ita omnes moveantur, una sola stella ad septentrionem immobilis conspicitur; non quod cum sphæra firmamenti non circumferatur ipsa quoque, sed quod C duorum axis extremorum circa quæ sphæra convertitur, alterum extremum boreale hæc [stella] exsistat, unde etiam polus borealis vocabatur: poli enim extremitates axis vocantur. Cum ergo dicta stella sphæræ firmamenti polus exsistat, vertente firmamento et ipsa simul necessario circumvertitur. Quoad autem, ut axis extremum, circa se conversionem sustinet, immobilis videtur sensu: quemadmodum etiam omnes stellæ ut a nobis hoc non animadvertatur suam intra se conversionem facere possunt.

8. Sic igitur inerrantes quidem stellæ et eo qui ex ortibus est motu, et eo qui ex occasibus, cum D sphæra firmamenti simul moventur. Sed et errantes, quæ aliis sphæris illigatæ sunt, suis singulæ, et eo qui ad occasus est, et eo qui ad ortus, cum sphæris suis propriis [motu] moventur.

9. Omnes autem sphæræ errantium stellarum septem sunt, quæ inæquales ad se invicem habent magnitudines. **285** Nam prima, secundam; et secunda, sequentem continet; et hoc usque ad ultimam; atque ita continentes contentis necessario majores sunt [33]. Post eam igitur sphæram quæ videtur et dicitur inerrans, prima est Saturni, qui etiam Phænon vocatur, quæ motu erratico per triginta annorum spatium ab eodem [puncto] ad

[33] Arist. de mundo c. 2; Ptolomæus Almagesti lib. ix, c. 1 et 3; Cleom. lib. i, c. 3.

idem revertitur. Intra hanc autem, ea quæ Jovis, A qui et Phaethon, quæ duodecim annis integram conversionem absolvit. In hac Pyroentis [id est, ignei] Martis, sphæra comprehenditur, quæ minus ordinatum motum conficit. Videtur autem et hæc biennio et quinque mensibus, et quod excurrit, plenarie converti. Hanc sequitur ea quæ solis, loco omnium medio collocata, quæque integram conversionem [seu revolutionem] anni spatio, diebus videlicet naturalibus trecentis sexaginta quinque et quadrante [diei] absolvit. Et hæc quidem annua solaris sphæræ revolutio anni tempora constituit; at ea quæ cum inerrante fit circumactio, dies et noctes efficit. Post solarem sphæram, Veneris est. Hæc stella, matutina stella [aurorifer] B appellatur [36]: quin et Hesperus [Vesper], isto quidem **286** nomine, quando ante solis ortum emergit; hoc vero, cum sole occidente ad occasus apparet. Hæc sphæra periodum obit annuam, ut aliqui ex physicis sentiunt; ut aliqui vero alii, octo mensibus. Sed et aliqui Venerem etiam Luciferum appellant. Veneris sphæram Mercurii, qui et stilbon [quasi radians] dicitur, sphæra excipit sex mensibus et sex diebus suam circumversionem obiens. Alii vero existimant et hanc anni spatio suam periodum absolvere. Accuratiores tamen esse videntur, qui naturalis revolutionis modo dictarum sphærarum tempus anno minus pro ordine earum, quo aliis sphæris subjectæ sunt, pronuntiarunt. Omnium denique sphærarum postrema lunæ est, C quæ in ipso est contactu ætheris cum succensione.

10. Quapropter etiam ipsum lunæ corpus, tenebricosum est per se, cum in extremitate ætheris exsistat [37]; certe quod turbatum est [in ea], ut aliquid cum succensione admistum est, sic tamen natura comparatum est corpus istud caliginosum, et lucis expers, ut illuminari lucidumque a solari splendore fieri possit. Hæc lunæ sphæra viginti et septem diebus, et dimidio ferme unius **287** diei propriam revolutionem peragit. Quippe omnium sphærarum minima est.

11. Porro circuli paralleli [æquidistantes] quinque in hoc apparente cœlo intelliguntur [38]; unus quidem maximus circulus, in duas æquales partes D sphæram dividens, qui etiam æquinoctialis nominatur. Hujus ex utraque parte duo sunt circuli, æquinoctiali quidem minores, sibi invicem tamen æquales. Vocantur autem tropici [quasi dicas conversivi], quia per duo solis puncta tropica circumaguntur. Ad utrumque tropicorum duo alii circuli sunt; unus quidem prope tropicum æstivum, alter vero prope tropicum hibernum. Et hi quidem circuli sibi invicem æquales sunt, quorum borealis quidem, arcticus; qui autem ex adverso, australis videlicet, antarcticus vocatur.

τῆς πεπλανημένης κινήσεως. Ἐντὸς δὲ ταύτης ἡ τοῦ Διός, τοῦ καὶ Φαέθοντος, δωδεκαετίᾳ τὴν ὅλην ἀπεργαζομένη περιστροφήν. Ἐν ταύτῃ τοῦ Πυρόεντος Ἄρεος ἡ σφαῖρα περιλαμβάνεται, ἀτακτοτέραν ποιουμένη τὴν κίνησιν. Δοκεῖ δὲ καὶ αὕτη διετίᾳ καὶ πέντε μησί, καὶ πρὸς ὁλοτελῶς περιστρέφεσθαι. Μετὰ ταύτην ἡ τοῦ ἡλίου, μέση τεταγμένη πασῶν, καὶ δι' ἐνιαυτοῦ τὴν ἅπασαν ἀπαρτίζουσα περιφοράν· ἤγουν διὰ νυχθημέρων τριακοσίων ἑξήκοντα πέντε καὶ τετάρτου. Αὕτη μὲν οὖν ἡ ἐνιαυσιαία τῆς ἡλιακῆς σφαίρας περιφορὰ τὰς ὥρας ἀποτελεῖ· ἡ δὲ σὺν τῇ ἀπλανεῖ περιαγωγὴ τὰς ἡμέρας καὶ τὰς νύκτας ποιεῖ. Μετὰ τὴν ἡλιακὴν σφαῖραν ἡ τῆς Ἀφροδίτης. Ἑωσφόρος ὁ ἀστὴρ οὗτος καλεῖται· ἀλλὰ καὶ Ἕσπερος· τὸ μὲν τῆς τοῦ ἡλίου προανίσχων ἐπιτολῆς, τὸ δὲ τοῦ ἡλίου καταδυομένου, φαινόμενος πρὸς δυσμαῖς. Ἡ τοιαύτη σφαῖρα τὴν περίοδον ποιεῖται κατὰ μέν τινας τῶν φυσικῶν ἐνιαυσιαίαν· κατὰ δέ τινας ἐν ὀκτὼ μησί. Καλοῦσι δέ τινες τὴν Ἀφροδίτην καὶ Φωσφόρον. Μετὰ τὴν τῆς Ἀφροδίτης σφαῖραν ἡ τοῦ Ἑρμοῦ τοῦ καὶ Στίλβοντος ἐν ἓξ μησὶ καὶ ἡμέραις ἓξ τὴν ἰδίαν ποιουμένη περιστροφήν. Ὑπείληπται δέ τισιν ἐνιαυσιαίαν καὶ αὕτη τὴν περίοδον ἐκτελεῖν. Ἀκριβέστεροι δὲ μᾶλλον δοκοῦσιν οἱ ἐλάττονα τοῦ ἐνιαυτοῦ ταῖς προσεχῶς εἰρημέναις δυσὶ σφαίραις τὸν τῆς φυσικῆς περιφορᾶς χρόνον ἀποφηνάμενοι, κατὰ τὴν τάξιν τῆς πρὸς τὰς ἄλλας σφαίρας αὐτῶν ὑποβάσεως. Ὑστάτη δὲ πασῶν τῶν σφαιρῶν ἡ τῆς σελήνης ἐστί, κατ' αὐτὴν οὖσα τὴν συναφὴν τοῦ αἰθέρος πρὸς τὸ ὑπέκκαυμα.

ι'. Διὸ καὶ αὐτὸ τὸ τῆς σελήνης σῶμα ζοφερόν ἐστι καθ' αὐτό, πρὸς τὸ πέρας ὂν τοῦ αἰθέρος· τό γε τεθολωμένον ὡς πρὸς τὸ ὑπέκκαυμά τι συμμιγές. Πέφυκε μέντοι τὸ τοιοῦτον σῶμα τῆς σελήνης τὸ ζοφῶδες καὶ ἀλαμπὲς παρὰ τῆς ἡλιακῆς λαμπηδόνος φωτίζεσθαι. Αὕτη τῆς σελήνης ἡ σφαῖρα ἐν ἑπτὰ καὶ εἴκοσιν ἡμέραις καί πως ἡμίσει μιᾶς ἡμέρας τὴν οἰκείαν ἀνύει περιφοράν. Σμικροτάτη γάρ ἐστι τῶν ὅλων σφαιρῶν.

ια'. Κύκλοι δὲ πέντε παράλληλοι νοοῦνται κατὰ τὸν οὐρανὸν τοῦτον δὴ τὸν φαινόμενον· εἷς μὲν κύκλος μέγιστος ὁ εἰς δύο τέμνων ἴσα τὴν σφαῖραν· ὃς καὶ ἰσημερινὸς ὀνομάζεται. Τούτου δ' ἑκατέρωσε δύο κύκλοι, τοῦ μὲν ἰσημερινοῦ μείονες, ἴσοι δ' ἀλλήλοις. Καλοῦνται δὲ τροπικοὶ ὡς διὰ τῶν τροπικῶν τοῦ ἡλίου σημείων περιαγόμενοι. Καθ' ἑκάτερον τῶν τροπικῶν ἕτεροι δύο κύκλοι· εἷς μὲν πλησίον τοῦ θερινοῦ τροπικοῦ, εἷς δὲ πλησίον τοῦ χειμερινοῦ. Καὶ οὗτοι οἱ κύκλοι ἴσοι ἀλλήλοις, ὧν ὁ μὲν βόρειος καλεῖται ἀρκτικός· ὁ δ' αὐτοῦ ἐξ ἐναντίας, ἤγουν ὁ νότιος, ἀνταρκτικός.

[36] Plato ♀ et ☿ supra ☉ collocat in Timæo p. 1052. [37] Cleom. lib. I, c. 3. [38] Ibid., c. 2; Jov. Pont. lib. III, de r. c. circulos hos in cœlo tantum concipi et imaginarios habendos esse statuit.

ιβ'. Ὁ μὲν οὖν ἰσημερινὸς καὶ οἱ τροπικοὶ πάντοτέ εἰσιν οἱ αὐτοὶ, καὶ τοὺς αὐτοὺς κατέχοντες τόπους διηνεκῶς. Ὁ δ' ἀρκτικὸς καὶ ἀνταρκτικὸς κατὰ τὰς τῶν κλιμάτων διαφορὰς ἐναλλάσσονται καὶ τοὺς τόπους ἀμείβουσι. Καὶ ποῦ μείζους εἰσὶ καὶ πολὺ τοῖς τροπικοῖς πλησιάζοντες· ποῦ δ' ἐλάττους, καὶ τοῖς πόλοις μάλιστα προσεγγίζοντες. Ἔστι δ' ὅπου καὶ ἀφανίζονται. Μὴ ἀφανιζομένων δ' αὐτῶν, ὁ μὲν ἀόρατός ἐστιν, ὁ δ' ἀεὶ ὁρατός· καὶ τὸ περιεχόμενον ὑπ' αὐτοῦ μέρος τῆς σφαίρας ἅπαν τὸ πρὸς τῷ πόλῳ ἀειφανὲς, ὡς τὸ ὑπὸ τοῦ λοιποῦ περιεχόμενον ἀφανές. Πόλοι δὲ πάντων τῶν παραλλήλων κύκλων οἱ τῆς σφαίρας εἰσίν.

ιγ'. Ἕτερος δὲ νοεῖται μέγιστος κύκλος, διά τε τῶν τροπικῶν καὶ τοῦ ἰσημερινοῦ βεβλημένος λοξῶς· καθ' ἓν μὲν σημεῖον ψαύων ἑκατέρου τῶν τροπικῶν· εἰς ἴσα δὲ δύο κατὰ δύο σημεῖα τέμνων τὸν ἰσημερινόν. Οὗτος ὁ λοξὸς κύκλος καλεῖται Ζωδιακός· ἔστι δὲ πλατὺς καὶ φέρων ἄστρα πολλὰ, σκιαγραφοῦν τά πως ζῷά τινα. Ἐκ τῆς τοιαύτης σκιαγραφίας τῆς συγκεχυμένης καὶ ἀμυδρᾶς ἐκλήθη παρὰ τῶν ἀρχαίων ἀστρολόγων ζωοφόρος καὶ Ζωδιακός· καὶ τὰ σκιαγραφήματα ἐκλήθησαν Ζώδια. Τὸ πλάτος οὖν τοῦ ζωδιακοῦ τρεῖς διαιροῦσι κύκλοι καὶ διανέμονται. Καὶ ὁ μὲν αὐτῶν μέσος ἐστί τε καὶ λέγεται· τούτου δ' οἱ ἑκατέρωθι ὠνομάσθησαν ὁ μὲν βόρειος, ὁ δὲ νότιος, ἐκ τῶν τοῦ κόσμου μερῶν οἷς προσπελάζουσι κληρωσάμενοι τὰ ὀνόματα.

ιδ'. Ἕτερος παρὰ τὸν ζωδιακὸν καὶ τὸν ἰσημερινὸν, μέγιστος καὶ αὐτὸς, νοεῖται κύκλος, ὁ διαιρῶν ἡμῖν τὸ τῆς σφαίρας φανερὸν ἐκ τοῦ ἀφανοῦς, ὃς καὶ ὁρίζων διὰ τοῦτο προσαγορεύεται. Μέγιστος δέ ἐστι καὶ αὐτὸς, ἐπείπερ εἰς ἴσα δύο τὸν κόσμον διαιρεῖ. Πάντες γὰρ οἱ μέγιστοι κύκλοι τήν τε σφαῖραν καὶ ἀλλήλους εἰς ἴσα μέρη τέμνουσιν ἀναγκαίως καὶ ἴσοι ἀλλήλοις εἰσί.

ιε'. Τούτων οὕτως ἐχόντων οἱ πλάνητες ἅπαντες τὴν ἐναντίαν τῷ στερεώματι κατὰ τὸ δοκοῦν κίνησιν κινούμενοι, καὶ ἄλλοτ' ἐν ἄλλοις τοῦ κόσμου φαινόμενοι μέρεσιν, οὐκ ἄτακτον ποιοῦνται τὴν κίνησιν· οὐδὲ δι' ὧν ἔτυχε τοῦ κόσμου φέρονται μερῶν, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ζωδιακὸν ἀεὶ στρέφονται. Καὶ ὁ μὲν ἥλιος, ἀπὸ τροπῶν διαβαίνων ἐπὶ τροπὰς, τοῖς βορείοις μὲν καὶ τοῖς νοτίοις προσπελάζει τοῦ κόσμου μέρεσιν· οὐδέποτε δὲ τὰ ὑπὸ τὸν ζωδιακὸν βόρεια ἢ νότια καταλαμβάνει, τὸν μεσαίτατον ἀεὶ τέμνων κύκλον τὸν καὶ ἡλιακὸν διὰ τοῦτο καλούμενον. Οἱ δὲ λοιποὶ πλάνητες καὶ τοῦ κόσμου τοῖς βορείοις καὶ τοῖς νοτίοις προσπελάζουσι μέρεσιν· ἀλλὰ δὴ καὶ αὐτοῦ τοῦ ὑποτείνοντος τὸν Ζωδιακὸν κύκλον. Καὶ γὰρ ἑλικοειδῶς ἐν αὐτῷ κινοῦνται, κατιόντες ἀπὸ τῶν βορείων ἐπὶ τὰ νότια· κἀκεῖθεν πάλιν ἀνιόντες ἐπὶ τὰ βόρεια· καὶ οὕτω (καὶ) τὸν ἡλιακὸν παραμείβοντες.

12. Æquinoctialis igitur et tropici ubique iidem sunt eademque etiam semper occupant loca, at arcticus et antarcticus secundum climatum differentias variant et loca mutant. Et alicubi quidem majores sunt, multumque tropicis appropinquant; alicubi autem minores et proxime ad polos accedunt. Sed et alicubi evanescunt. Quando autem non evanescunt, unus quidem **288** invisibilis; alter vero semper est visibilis; et universa sphæræ pars quæ ab ipso ad polum usque comprehenditur, semper conspicitur; quemadmodum quæ ab altero continetur non conspicitur. Atqui poli parallelorum omnium sunt illi, qui et sphæræ sunt.

13. Porro[39] alius circulus maximus intelligitur, qui per tropicos et æquatorem oblique interjectus est; qui uno quidem puncto utrumque tropicorum attingit, in duas autem æquales partes in duobus punctis æquinoctialem dividit. Hic obliquus circulus etiam Zodiacus vocatur. Estque latus circulus et multa complectitur sidera, quæ animalia quædam adumbrant et repræsentant. Ex confusa hac et obscura adumbratione et repræsentatione ab antiquis astrologis, signifer et zodiacus vocatus fuit[40]; et imagines, animalcula [et alias signa] vocatæ sunt. Latitudinem proin zodiaci tres circuli dividunt et partiuntur[41]. Et unus quidem eorum, medius est, et dicitur: ab hoc autem, qui ad utrumque latus sunt, unus quidem borealis, alter australis nominati sunt; a mundi partibus quibus appropinquant, nomina sortiti.

14. Alius præter zodiacum et æquinoctialem circulus **289** et ipse maximus intelligitur, qui partem sphæræ conspicuam ab inconspicua nobis dividit, quique propterea horizon [id est finitor] appellatur. Maximus autem et ipse est, quando quidem in duas æquales partes mundum dividit. Omnes enim circuli maximi, cum sphæram, tum se invicem in æquales partes secant necessario, et sibi invicem æquales sunt.

15. Hæc cum ita se habeant[42], errantes stellæ omnes quæ contrario firmamento ut videtur motu moventur, et alias in aliis mundi partibus conspiciuntur, haud inordinato motu incedunt, nec per quasvis promiscue mundi partes feruntur, sed sub zodiaco semper convertuntur. Et sol quidem a conversionibus [solstitio] ad conversiones [solstitium] digrediens, ad boreales quidem et australes partes accedit, nunquam autem boreales aut australes sub zodiaco partes occupat, medium scilicet circulum semper secans, qui etiam ob id solaris vocitatur. Cæteræ vero errantes stellæ, cum mundi borealibus australibusque, tum vero etiam illius circuli, qui zodiacum subtendit, partibus admoventur. Oblique enim et flexuose in eo a borealibus ad australes partes **290** descendendo, et hinc rursus ad boreales ascendendo, itaque solarem permutando circulum moventur.

[39] Cleom. lib. II, c. 4. [40] Jov. Pont. lib. II de r. c., p. 128. [41] Cleom. l. I, c. 4. [42] Ibid.

16. Luna proin [43] plus aliis stellis errantibus a A medio et solari [circulo] recedere dicitur, dum erratico suo motu ad boreales et australes Zodiaco subjectas partes accedit. Hinc Venus utrinque ad partes quinque, Mercurius ad quatuor; Mars et Jupiter ad duas cum semisse, Saturnus ad unam partem.

ις'. Ἡ μὲν οὖν σελήνη πλέον τῶν ἄλλων πλανήτων ἀποχωρεῖν λέγεται τοῦ μέσου καὶ ἡλιακοῦ, κατὰ τὴν πλανητικὴν αὐτῆς κίνησιν, προσιοῦσα τοῖς τε βορείοις, καὶ τοῖς νοτίοις, τοῖς ὑπὸ τὸν Ζωδιακόν. Μετὰ ταύτην ἡ Ἀφροδίτη ἑκατέρωθι ἀνὰ μοίρας πέντε· Ἑρμῆς δὲ ἀνὰ τέσσαρας· Ἄρης δὲ καὶ Ζεὺς ἀνὰ δύο καὶ ἥμισυ μοίρας μιᾶς· Κρόνος δὲ ἀνὰ μοῖραν μίαν.

17. Quando igitur [44] planetæ a boreali circulo, ut ad medium feruntur, sublimiter deprimi; quando autem medio permutato ad australem accedunt, humiliter deprimi; contra ex australi ad medium proficiscentes, humiliter attolli; at cum medium prætervecti ad borealem appropinquant, sublimiter attolli dicuntur. Accidit enim ut boreales zodiaci partes apud nos attollantur; australes B autem, horizonti propiores videantur, propterea quod mundus a borealibus ad australes partes inclinatus sit in orbe habitabili, quem nos novimus et incolimus.

ιζ'. Ὁπόταν οὖν οἱ πλάνητες ἀπὸ τοῦ βορείου κύκλου ὡς ἐπὶ τὸν μέσον φέροιντο, ὕψος ταπεινοῦσθαι λέγονται· ὁπόταν δὲ τὸν μέσον παραλλάξαντες τῷ νοτίῳ προσχωροῖεν ταπείνωμα ταπεινοῦσθαι· ἐκ τοῦ νοτίου δὲ φερόμενοι πρὸς τὸν μέσον, ταπείνωμα ὑψοῦσθαι λέγονται· ἐπειδὰν δὲ τὸν μέσον ἀμείψαντες τῷ βορείῳ πελάζοιεν, ὕψος ὑψοῦσθαι. Συμβέβηκε γὰρ τὰ μὲν βόρεια τοῦ Ζωδιακοῦ καθ' ἡμᾶς ἐπὶ πολὺ τοῦ ὁρίζοντος ἐξῆρθαι· τὰ δὲ νότια πλησιαίτερα φαίνεσθαι τῷ ὁρίζοντι, διὰ τὸ ἐγκεκλίσθαι τὸν κόσμον ἀπὸ τῶν βορείων ἐπὶ τὰ νότια, καθ' ἣν οἴδαμεν οἰκουμένην.

18. Conformantur [45] porro ad sese invicem planetæ quinque configurationibus: conjunctione, sexangulari [sextili], quadrangulari [quadrato], triangulari [trino], et dimetiente **291** [opposito] aspectu. Cum enim zodiacus in duodecim segmenta, quæ etiam signa vocantur, divisus sit, et rursus quodlibet segmentum in triginta partes [gradus]; sicque etiam circuli sub zodiaco, in quibus planetæ moventur, dividantur: quando duæ stellæ sub ejusdem signi eadem parte reperiuntur, coire C [conjungi]; quando autem una quidem sub aliquo fertur signo, altera autem sub tertio abhinc in iisdem partibus, sexangularem aspectum habere dicuntur. Nam sexies duo, sunt duodecim. Estque duorum signorum intervallum, sexanguli latus: quemadmodum trium, quadranguli (quater enim tria, sunt duodecim). At quatuor [signorum intervallum] trianguli (etenim ter quatuor sunt duodecim); at sex signorum interstitium est, diameter; qui in æquales circulum partes dividit. Cum igitur inter medium duarum stellarum intervallum fuerit partium sexaginta, sexangularem stellæ configurationem; cum autem nonaginta fuerit partium, quadrangularem; cum centum et viginti, triangularem; cum centum et octoginta, diametrum faciunt.

ιη'. Σχηματίζονται δὲ πρὸς ἀλλήλους οἱ πλάνητες πέντε σχηματισμοῖς· συνόδῳ, ἑξαγώνῳ, τετραγώνῳ, τριγώνῳ καὶ διαμέτρῳ. Τοῦ γὰρ ζωδιακοῦ διῃρημένου εἰς τμήματα ιβ', τὰ καὶ ζώδια κεκλημένα καὶ τῶν τμημάτων ἑκάστου πάλιν εἰς τριάκοντα μοίρας· οὕτω δὲ καὶ τῶν ὑπὸ τὸν ζωδιακὸν κύκλων διαιρουμένων ἐφ' οὓς οἱ πλάνητες φέρονται· ὁπόταν δύο ἀστέρες ὑπὸ τὴν αὐτὴν μοῖραν τοῦ αὐτοῦ ζωδίου εὑρίσκοιντο, συνοδεύειν λέγονται· ἂν δ' ὁ μὲν ὑπό τι φέροιτο ζώδιον, ὁ δ' ἕτερος ὑπὸ τὸ ἀπ' αὐτοῦ τρίτον ὑπὸ τὰς αὐτὰς μοίρας, ἑξαγωνίζειν. Ἑξάκις γὰρ τὰ δύο διώδεκα, καὶ ἔστι διάστημα τῶν δύο ζωδίων ἑξαγώνου πλευρὰ ὥσπερ τῶν τριῶν τετραγώνου. Τετράκις γὰρ τὰ τρία δώδεκα. Τῶν δὲ τεσσάρων, τριγώνου. Τρὶς γὰρ τὰ τέσσαρα δώδεκα· τῶν δ' ἓξ ζωδίων τὸ διάστημα διάμετρος, εἰς ἴσα διαιροῦσα τὸν κύκλον. Ὅταν οὖν μεταξὺ δύο ἀστέρων διάστημα εἴη μοιρῶν ἑξήκοντα, ἑξαγωνίζουσιν ἀλλήλους οἱ ἀστέρες· ὅταν δὲ μοιρῶν ἐνενήκοντα, τετραγωνίζουσιν· ὅταν δὲ μοιρῶν εἴκοσι πρὸς ταῖς ἑκατόν, τριγωνίζουσι· ὅταν δ' ὀγδοήκοντα πρὸς ταῖς ἑκατὸν, διαμετροῦσιν.

19. Ac Saturnus quidem, et Jupiter, et Mars, D **292** et luna [46] omni configuratione ad solem figurantur. Ad quodvis enim ab eo intervallum secedunt. At Venus et Mercurius non ad quodvis a sole intervallum abeunt; sed Mercurius quidem ad summum, viginti partibus, Venus vero ad summum, partibus quinquaginta.

ιθ'. Ὁ μὲν οὖν Κρόνος καὶ ὁ Ζεὺς καὶ ὁ Ἄρης καὶ ἡ σελήνη, πάντα σχηματισμὸν σχηματίζονται πρὸς τὸν ἥλιον. Ἀφίστανται γὰρ διάστημα πᾶν ἀπ' αὐτοῦ. Ἡ δ' Ἀφροδίτη καὶ ὁ Ἑρμῆς οὐκ ἀφίστανται τοῦ ἡλίου διάστημα πᾶν· ἀλλ' ὁ μὲν Ἑρμῆς τὸ πλεῖστον μοιρῶν εἴκοσιν· ἡ δ' Ἀφροδίτη τὸ πλεῖστον μοιρῶν πεντήκοντα.

20. Conjunctionem autem cum sole faciunt, Saturnus quidem, trecentis et septuaginta octo diebus, Jupiter trecentis et nonaginta octo, Mars septingentis et octoginta, Venus quingentis et octoginta quatuor, Mercurius centum et decem; et

κ'. Σύνοδον δὲ πρὸς ἥλιον ποιοῦνται Κρόνος μὲν δι' ἡμερῶν ὀκτὼ καὶ ἑβδομήκοντα πρὸς ταῖς τριακοσίαις· Ζεὺς δὲ δι' ὀκτὼ καὶ ἐνενήκοντα πρὸς ταῖς τριακοσίαις· Ἄρης δὲ δι' ὀγδοήκοντα πρὸς ταῖς ἑπτακοσίαις· Ἀφροδίτη δὲ διὰ τεσσάρων καὶ ὀγδοή-

[43] Cleom. l. II, c. 7. [44] Ibid. c. 4. [45] Jov. Pont. lib. I de r. c., p. 108. [46] Cleom. lib. II, c. 7.

χοντα πρὸς ταῖς πεντακοσίαις· Ἑρμῆς διὰ δέκα καὶ ἑκατὸν καὶ μέσως τούτου γινομένου· σελήνη δὲ δι' ἡμερῶν τοὐπίπαν τριάκοντα.

κα'. Τῶν δὲ δώδεκα Ζωδίων τὰ ὀνόματα καὶ οἱ χαρακτῆρες ἔχουσιν οὕτως· Κριὸς, Ταῦρος, Δίδυμοι, Καρκῖνος, Λέων, Παρθένος, Ζυγὸς, Σκορπίος, Τοξότης, Αἰγόκερως, Ὑδροχόος, καὶ Ἰχθύες.

κβ'. Τοῦ μὲν οὖν ὑπὸ τὸν Κριὸν τμήματος τοῦ μέσου κύκλου καὶ ἡλιακοῦ τῆς ἀρχῆς ὁ ἥλιος ἁπτόμενος ἐν τῇ πρώτῃ καὶ εἰκοστῇ τοῦ Μαρτίου μηνὸς ἐαρινὴν ἰσημερίαν ποιεῖ· τοῦ δ' ὑπὸ τὸν Ζυγὸν τῆς ἀρχῆς ἐν τῇ πέμπτῃ καὶ εἰκοστῇ τοῦ Σεπτεμβρίου φθινοπωρινὴν ἰσημερίαν· μεταξὺ δὲ τῶν δύο ἰσημεριῶν αἱ τροπαὶ γίνονται· κατὰ τὸ μέσον τῆς τρίτης καὶ εἰκοστῆς τοῦ Ἰουνίου ἡ θερινὴ, ἀρχομένου τοῦ ἡλίου τὸ ὑπὸ τὸν Καρκῖνον διατρέχειν τμῆμα· κατὰ δὲ τὴν πέμπτην καὶ εἰκοστὴν τοῦ Δεκεμβρίου ἡ χειμερινὴ, τὸ ὑπὸ τὸν Αἰγόκερων τμῆμα τοῦ ἡλίου πεφθακότος.

κγ'. Μετὰ μὲν οὖν τὴν ἐαρινὴν ἰσημερίαν ὑπὸ τὸν Ταῦρον ὁ ἥλιος γίνεται καὶ κατὰ τὴν τρίτην τοῦ Ἀπριλλίου καὶ εἰκοστήν· εἶθ' ὑπὸ τοὺς Διδύμους κατὰ τὴν τρίτην τοῦ Μαΐου καὶ εἰκοστήν· μετὰ δὲ τὴν θερινὴν τροπὴν ὑπὸ τὸν Λέοντα ὁ ἥλιος ἔρχεται τῇ πέμπτῃ τοῦ Ἰουλίου μηνὸς καὶ εἰκοστῇ· μετὰ τοῦθ' ὑπὸ τὴν Παρθένον τῇ πέμπτῃ τοῦ Αὐγούστου καὶ εἰκοστῇ· μετὰ τὴν φθινοπωρινὴν ἰσημερίαν τὸ ὑπὸ τὸν Σκορπίον τμῆμα τὸν ἥλιον δέχεται τῇ πέμπτῃ τοῦ Ὀκτωβρίου καὶ εἰκοστῇ· μετ' αὐτὸ τὸ ὑπὸ τὸν Τοξότην τῇ πέμπτῃ καὶ εἰκοστῇ τοῦ Νοεμβρίου· μετὰ δὲ τὴν χειμερινὴν τροπὴν ὁ ἥλιος ὑπὸ τὸν Ὑδροχόον ἀφικνεῖται κατὰ τὴν τοῦ Ἰανουαρίου εἰκοστήν· ἔκτοτε κατὰ τὴν τοῦ Φεβρουαρίου εἰκοστὴν ὑπὸ τοὺς Ἰχθύας.

κδ'. Τοῦ Ζωδιακοῦ δὲ διῃρημένου εἰς ἴσα τμήματα δυοκαίδεκα τὰ λεγόμενα ζώδια, τῶν ζωδίων ἕκαστον εἰς τριάκοντα μοίρας διῄρηται, ἤγουν τρεῖς δεκανούς. Δέκα γὰρ ἔχει μοίρας ὁ δεκανός. Μία δ' ἑκάστη μοῖρα τέμνεται λεπτοῖς πρώτοις ἑξήκοντα. Τούτων δ' ἕκαστον ὑποδιαιρεῖται πάλιν εἰς ἕτερα ἑξήκοντα λεπτὰ δεύτερα· καὶ τῶν δευτέρων ἕκαστον εἰς ἄλλα ἑξήκοντα τρίτα λεπτά. Καὶ τοῦτο τοῖς ἀστρολόγοις ἐνεργεῖται μέχρι συμπληρώσεως τοῦ τῆς δωδεκάδος ποσοῦ. Τῇ δὲ φύσει πᾶν μέγεθος ἐπ' ἄπειρον διαιρετόν.

κε'. Τετήρηται δὲ δι' ὀργάνων, ὡς ἡ μεταξὺ τῶν τροπικῶν περιφέρεια, ἥτις καὶ μέση καλεῖται ζώνη, μοιρῶν ἐστιν ὀκτὼ πρὸς ταῖς τεσσαράκοντα. Ἡ ταύτης λοιπὸν ἡμίσεια μοιρῶν ἔσται τεσσάρων καὶ εἴκοσιν, ἥτις ἐστὶν ἐξ ἑνὸς τῶν τροπικῶν, μέχρι τοῦ ἰσημερινοῦ. Πᾶσα δ' ἡ μεταξὺ τῶν τροπικῶν περιφέρεια ἐκ τοῦ ἑνὸς οὖσα μέρους ὀκτὼ μοιρῶν πρὸς ταῖς τεσσαράκοντα· κἀκ τοῦ ἑτέρου μέρους τῶν αὐτῶν ἔσται μοιρῶν. Παράλληλοι γὰρ οἱ κύκλοι.

hic si medius exsistat; luna denique diebus triginta ferme [47].

21. Porro duodecim signorum nomina et characteres ita se habent: Aries ♈, Taurus ♉, Gemini ♊, Cancer ♋, Leo ♌, Virgo, ♍, Libra, ♎, Scorpius ♏, Sagittarius ♐, Capricornus ♑, Aquarius ♒, et Pisces ♓.

22. Quando proinde segmenti sub Ariete in medio et solari circulo principium sol attingit vicesimo primo mensis Martii, vernale æquinoctium: quando autem ejus [segmenti] quod est sub Libra principium [attingit], die vicesimo quinto Septembris, æquinoctium autumnale efficit. Inter duo **293** vero æquinoctia, conversiones [solis] fiunt; die medio vicesimo tertio Junii, æstiva, quando sol segmentum sub Cancro percurrere incipit; at vicesimo quinto Decembris, hiberna, quando sol segmentum sub Capricorno assecutus fuerit.

23. Post vernum proinde æquinoctium sol sub Taurum venit, idque vicesimo tertio Aprilis; dein subter Geminos vicesimo tertio Maii. Post conversionem æstivam sub Leonem sol venit vicesimo quinto mensis Julii; hinc sub Virginem vicesimo primo Augusti; post autumnale æquinoctium segmentum quod est sub Scorpio solem accipit, vicesimo quinto Octobris. Ab hoc id, quod sub Sagittario est, vicesimo quinto Novembris. Post hibernam conversionem sol sub Aquarium pervenit vicesimo Januarii; exinde sub Pisces vicesimo Februarii.

24. Cum autem Zodiacus in duodecim æqualia segmenta divisus sit, quæ animalcula seu signa dicuntur: quodlibet signum in triginta partes [quas communiter gradus vocant [48]] hoc est, in tres decanos [decurias] divisum est. Decem enim partes habet decuria. At quævis pars in sexaginta prima minuta dividitur; et rursus horum **294** quodvis in alia sexaginta secunda minuta subdividitur, et secundorum quodlibet in alia sexaginta tertia minuta, idque tantisper fit ab astrologis, donec duodenarii quantitatem compleant. Alias vero natura, omnis magnitudo in infinitum potest dividi.

25. Observatum autem est per instrumenta, circumferentiam intra tropicos, quæ etiam zona media vocatur, partium esse quadraginta octo; illius proinde media circumferentia, quæ est ab uno tropicorum ad æquinoctialem partium viginti quatuor erit. Universa autem inter tropicos interjecta circumferentia cum ex una parte sit graduum quadraginta octo, ex altera etiam parte totidem erit partium. Etenim circuli paralleli [hoc est,

[47] Vide Joan. de Sacro Busto in Computo ecclesiastico; et Munsterum de horologiorum descriptione, lib. II, p. 166. [48] Jov. Pont. lib. I, de r. c., p. 114.

æquidistantes] sunt. Sic igitur æqualia duo inter A tropicos intervenientia segmenta erunt partium nonaginta sex, maximi nimirum circuli sphæræ; cujus quidem circuli maximi cum sit trecentarum sexaginta partium, circumferentia ab utroque polo ad vicinum tropicum erit partium sexaginta sex. Quater enim sexaginta sex partes si invicem conjungantur, ducentæ fiunt sexaginta quatuor: **295** quibus si nonaginta sex adjungantur, trecentæ sexaginta sex partes colliguntur, in quas Zodiacus et quivis alius circulus maximus dividitur.

Ὄντως οὖν ἔσονται μοιρῶν ἓξ πρὸς ταῖς ἐνενήκοντα, τὰ μεταξὺ τῶν τροπικῶν δύο ἴσα τμήματα τοῦ μεγίστου κύκλου τῆς σφαίρας· οὗ δὴ κύκλου μεγίστου ἑξήκοντα καὶ τριακοσίων ὄντος μοιρῶν, ἡ ἐξ ἑκατέρου τῶν πόλων, πρὸς τὸν ἐγγὺς τροπικὸν περιφέρεια ἔσται μοιρῶν ἓξ καὶ ἑξήκοντα· τετράκις γὰρ αἱ ἓξ καὶ ἑξήκοντα μοῖραι συντιθέμεναι πρὸς ἀλλήλας, τέσσαρες πρὸς ἑξήκοντα γίνονται καὶ διακοσίαις. Ταύταις τῶν ἓξ προστιθεμένων καὶ ἐνενήκοντα αἱ ἑξήκοντα πρὸς ταῖς τριακοσίαις μοῖραι συνάγονται, εἰς ἃς ὁ ζωδιακὸς διαιρεῖται καὶ πᾶς ἄλλος μέγιστος κύκλος.

26. Cum igitur firmamenti ambitus tot sit partium, diameter pauciorum quam centum et viginti erit partium. Si enim quæ ex centro [ducitur linea], et sexanguli quod in eumdem inscribitur circulum B latus [49], æqualia sunt invicem; quemadmodum ex decimo quinto theoremate libri quarti Elementorum per porisma illatum est, tertia pars circumferentiæ diametro æqualis non erit. Duo enim sexanguli latera, diameter sunt; quoniam duæ est ex centro [ductæ lineæ]: et subdividunt duo sexanguli latera, duo circumferentiæ segmenta; quorum utrumque sigillatim est sexta pars maximi circuli sphæræ. Atqui duo simul [segmenta] tertia [circuli pars exsistunt]. Quod si igitur totus circumferentiæ ambitus trecentarum est et sexaginta partium, tertia illius centum et viginti est partium. Quod si quidem recta (linea) circumferentiæ æqualis esset, diameter etiam centum et viginti partium esset. C Quoniam autem recta minor est, quam circumferentia quam **296** subtendit: ea de causa etiam diameter pauciorum quam centum et viginti erit partium. Unde si secundum Archimedis sectatores omnis scilicet sphæra omnisque circulus ad suam diametrum habet rationem triplam sesquiseptimam quam proxime, hoc est, triplum diametri et [unam] septimam diametri, non accurate tamen; erit illa quidem quæ ex centro [ducitur] quinquaginta septem partium cum aliqua unius partis portiuncula. Cum autem diameter dupla sit illius [lineæ] quæ ex centro [ducitur], centum et quatuordecim partium [erit] accuratione seposita.

κϛʹ. Τῆς περιμέτρου τοίνυν τοῦ στερεώματος τοσούτων οὔσης μοιρῶν, ἡ διάμετρος ἔσται μοιρῶν ἐλαττόνων ἢ εἴκοσι πρὸς ταῖς ἑκατόν. Εἰ γὰρ ἡ ἐκ τοῦ κέντρου καὶ ἡ τοῦ ἑξαγώνου πλευρὰ τοῦ εἰς τὸν αὐτὸν ἐγγραφομένου κύκλον ἴσαι ἀλλήλαις εἰσὶν, ὡς ἐκ τοῦ πεντεκαιδεκάτου θεωρήματος τοῦ τετάρτου βιβλίου τῶν στοιχείων πεπόρισται· οὐκ ἂν εἴη τὸ τρίτον τῆς περιφερείας ἴσον τῇ διαμέτρῳ. Δύο μὲν γὰρ ἑξαγώνου πλευραὶ ἡ διάμετρος· ἐπεὶ δύο ἐκ τοῦ κέντρου. Καὶ ὑποτείνουσιν αἱ δύο τοῦ ἑξαγώνου πλευραὶ δύο τμήματα τῆς περιφερείας· ὧν ἕκαστον ἕκτον μέρος τοῦ μεγίστου κύκλου τῆς σφαίρας· ὁμοῦ δὲ τὰ δύο τρίτον. Εἰ τοίνυν ἡ ὅλη τῆς περιφερείας περίμετρος ἑξήκοντα καὶ τριακοσίων μοιρῶν, τὸ τρίτον ταύτης εἴκοσι μοιρῶν πρὸς ταῖς ἑκατόν. Εἰ μὲν οὖν ἴση ἦν ἡ εὐθεῖα τῇ περιφερείᾳ, ἦν ἂν καὶ ἡ διάμετρος μοιρῶν εἴκοσι πρὸς ταῖς ἑκατόν· ἐπεὶ δ' ἐλάττων ἡ εὐθεῖα τῆς περιφερείας ἣν ὑποτείνει, διὰ τοῦτο καὶ ἡ διάμετρος ἐλαττόνων ἔσται μοιρῶν ἢ εἴκοσι πρὸς ταῖς ἑκατόν. Ὅθεν ἢ κατὰ τοὺς περὶ Ἀρχιμήδην πᾶσα δὴ σφαῖρα καὶ πᾶς κύκλος λόγον ἔχει πρὸς τὴν οἰκείαν διάμετρον ὡς ἔγγιστα τριπλασιεφέβδομον, ἤγουν τὸ τριπλάσιον τῆς διαμέτρου καὶ τὸ ἕβδομον τῆς διαμέτρου, μὴ κατ' ἀκρίβειαν· ἔσται μὲν ἡ ἐκ τοῦ κέντρου μοιρῶν ἑπτὰ καὶ πεντήκοντα μετά τινος μορίου μοίρας· ἡ δὲ διάμετρος διπλασίων οὖσα τῆς ἐκ τοῦ κέντρου μοιρῶν τεσσάρων καὶ δέκα πρὸς ἑκατὸν οὐ κατ' ἀκρίβειαν.

27. Porro sphæræ quæ primæ et revera inerranti D in adversum vertuntur, ad contrarium impulsum celerrimæ istius conversionis, et tantæ velocitatis in cursu repressionem factæ esse dicuntur: ut hinc naturali etiam ratione universum a sapiente omnium rerum et ipsius naturæ conditore contineretur, nec propter summam motus celeritatem distraheretur; motu [nimirum] qui in contrarium nititur resistente, et impetus vehementiam sustinente.

κζʹ. Αἱ δ' ἀντιφερόμεναι σφαῖραι τῇ πρώτῃ καὶ ὄντως ἀπλανεῖ πρὸς ἀντώθησιν λέγονται γεγονέναι τῆς ὀξυτάτης φορᾶς ἐκείνης, καὶ τῆς ἐπὶ τοσοῦτον ταχυδρομίας ἀναστολὴν, ἵν' ἐντεῦθεν καὶ φυσικῷ λόγῳ τὸ πᾶν συνέχηται παρὰ τοῦ σοφοῦ πάντων τῶν ὄντων καὶ αὐτῆς τῆς φύσεως δημιουργοῦ, καὶ μὴ διὰ τὴν ἄκραν ὀξυκινησίαν παρασυρῇ, τῆς ἀντιῤῥόπου κινήσεως ἀντερειδούσης καὶ ἀντεχούσης πρὸς τὸ τῆς ῥύμης σφοδρότατον.

28. Ejus igitur sphæræ quæ astris prædita est, et cernitur, quæ primo et fortiter **297** cœlo obvertitur, quæque inerrans putatur et dicitur, cum Zodiacum per seipsam oblique projectum, inque duo-

κηʹ. Τῆς τοίνυν ἐνάστρου σφαίρας καὶ ὁρωμένης τῆς πρώτως καὶ ἰσχυρῶς ἀντιφερομένης τῷ οὐρανῷ καὶ ἀπλανοῦς δοκούσης καὶ λεγομένης τὸν Ζωδιακὸν ἐχούσης βεβλημένον ταύτης μέσον λοξῶς, εἰς ἴσα

[49] Eucl. lib. IV, Theor. 15.

τε δυοκαίδεκα τμήματα διῃρημένον, οἱ τῶν ἀστρολόγων ἀρχαιότεροι τὰ τοιαῦτα δυοκαίδεκα τμήματα καὶ ζώδια καλούμενα οὐ τῆς αὐτῆς καὶ μιᾶς ὑπέλαβον εἶναι κράσεως, ἀλλὰ διαφέρει ἀλλήλων κατά τε θερμότητα καὶ ψυχρότητα, κατά τε ξηρότητα καὶ ὑγρότητα.

decim æqualia segmenta divisum, habeat: antiquiores ex astrologis istiusmodi segmenta quæ etiam signa vocantur, non unius et ejusdem temperamenti esse putaverunt, sed a se invicem cum quoad caliditatem et frigiditatem, tum quoad siccitatem et humiditatem differunt [50].

κθ'. Τοῦτο δὲ κἀν τοῖς πλάνησι πεποιήκασι· καὶ τινὰς μὲν αὐτῶν θερμοὺς εἶναι, τινὰς δὲ ψυχροὺς καὶ τινὰς μὲν ξηρούς, τινὰς δὲ ὑγροὺς ἀπεφήναντο· καὶ ἄλλους ἄλλων θερμοτέρους τυγχάνειν ἢ ψυχροτέρους καὶ ξηροτέρους ἢ ὑγροτέρους.

29. Idem vero etiam in planetis fecerunt. Et partim quidem aliquos calidos, aliquos frigidos; partim vero aliquos siccos, aliquos humidos; aliosque aliis calidiores aut frigidiores, et sicciores aut humidiores esse pronuntiarunt.

λ'. Τοῖς οὖν ἑπτὰ πλάνησιν εἰς οἴκους τὰ δώδεκα ζώδια διενείμαντο, ταῖς αὐτῶν ἰδιότησι καταλλήλους τοὺς οἴκους θέμενοι. Διὸ τῷ μὲν ἡλίῳ οἷα θερμοτάτῳ δεδώκασιν οἶκον τὸν Λέοντα τὸ παρ' αὐτοῖς κριθὲν θερμότατον ζώδιον· ὡς ὑγροτάτῃ δὲ τῇ σελήνῃ τὸν Καρκῖνον ζώδιον ὑγρότατον αὐτοῖς λογισθέντα· τοῖς δὲ λοιποῖς πλάνησιν ἀνὰ δύο ζώδια δεδώκασιν οἴκους ταῖς αὐτῶν ἰδιότησιν ὡς ὑπέλαβον προσφυῶς· ἀλλὰ δὴ καὶ ὑψώματα καὶ ταπεινώματα καὶ ἐναντιώματα προσεξεῦρον πᾶσι τοῖς πλάνησιν. Ἔχει τοίνυν κατ' αὐτοὺς ὁ ἥλιος οἶκον τὸν Λέοντα, τὸ θερμότατον ζώδιον ὁ θερμότατος. Ὅθεν καὶ τὸ τοιοῦτον ὑπερχόμενος ζώδιον, αὔξει τὴν οἰκείαν θερμότητα· καὶ οἶκος μὲν ἡλίου ὁ Λέων· ὕψωμα ὁ Κριός· ταπείνωμα ὁ Ζυγός· ἐναντίωμα ὁ Ὑδροχόος. Ὕψωμα μὲν ὁ Κριός, ἐπείπερ ὅταν ὁ ἥλιος τὸ ὑπὸ τὸν Κριὸν ἄρχηται τμῆμα διέρχεσθαι, ἄρχεται καὶ ὑψοῦσθαι τοῖς ὑψηλοτέροις τοῦ κόσμου μέρεσιν, ἤγουν τοῖς βορειοτέροις, ἐκ τῶν νοτιωτέρων καὶ ταπεινοτέρων ἐπιδημῶν. Τὴν ἐαρινὴν οὖν ἐκτελέσας ἰσημερίαν, τὰς ἡμέρας μείζους ποιεῖ· ταπείνωμα ὁ Ζυγός, ὅτι τὸ ὑπὸ τὸν Ζυγὸν ἀρχόμενος ὁ ἥλιος τμῆμα διέρχεσθαι, ταπεινοῦται, τοῖς κόσμου ταπεινοτέροις μέρεσιν, ἤγουν τὰς νοτιωτέροις, πλησιάζων, καὶ τὴν φθινοπωρινὴν ποιήσας ἰσημερίαν ἐλάττους ἐργάζεται τὰς ἡμέρας· ἐναντίωμα ὁ Ὑδροχόος, ὅτι χειμερινώτατον τὸ ζώδιον καὶ ψυχρότατον, καὶ ἀντίκειται τῷ θερμοτάτῳ ἡλίῳ· καὶ τῷ Λέοντι δὲ τῷ τοῦ ἡλίου οἴκῳ καὶ κατὰ ποιότητα καὶ κατὰ τόπον ἀντίκειται κατὰ διάμετρον ὤν.

30. Inter [51] septem proinde planetas duodecim signa pro domibus distribuerunt, dum ipsorum proprietatibus convenientes domos assignarunt. Quapropter soli quidem utpote calidissimo leonem pro signo attribuerunt, quod apud ipsos calidissimum signum judicatum fuit. Lunæ vero ut humidissimæ, Cancrum, quod ab ipsis pro humidissimo signo reputatum fuit; at cæteris planetis duo signa pro domibus assignarunt, quæ cum ipsorum proprietatibus cognationem habere arbitrati sunt: sed quin etiam exaltationes **298** et dejectiones [52] et adversitates omnibus planetis adinvenerunt. Quare secundum illos sol in Leone domum habet, calidissimus [nimirum planeta] in signo calidissimo. Qua etiam de causa cum hoc signum subit, proprium calorem intendit. Et est solis quidem domus Leo; exaltatio, Aries; dejectio, Libra; adversitas, Aquarius. Exaltatio quidem Aries; quandoquidem cum sol id segmentum quod sub Ariete est, peragrare incipit, tum etiam exaltari incipit: ut qui ad altiores mundi partes, videlicet ad borealiores, ex australioribus et humilioribus accedat. Proin vernali æquinoctio perfecto majores [longiores] dies efficit. Dejectio, Libra; quod sol illud segmentum quod sub Libra est permeare incipiens, dejiciatur [humilietur], ut quod dejectioribus [humilioribus] mundi partibus australioribus nimirum appropinquet, et autumnali peracto æquinoctio, minores [breviores] dies conficiat. Adversitas, Aquarius: quod signum sit maxime hibernum et frigidissimum, et calidissimo soli opponatur. Sed et Leoni solis domui cum secundum qualitatem tum secundum locum opponitur, cum distet per diametrum.

λα'. Ἐκ τούτων δῆλον διὰ τί κἀν τοῖς ἄλλοις πλάνησιν οἶκοι καὶ ὑψώματα καὶ ταπεινώματα καὶ ἐναντιώματα λέγονται. Οἶκοι μὲν γὰρ διὰ τὴν οἰκειότητα καὶ τὸ προσφυὲς καὶ κατάλληλον· ὑψώματα, διότι ἐντεῦθεν οἱ πλάνητες ἄρχονται πρὸς τὰ ὑπὸ τὸν ζωδιακὸν βορειότερα γίνεσθαι τὸ μέσον αὐτοῦ παραμείβοντες· ταπεινώματα, διότι πρὸς τὸ τοῦ Ζωδιακοῦ νότιον ἔνθεν ἄρχονται ὑποφέρεσθαι, τὸ τοῦ ζωδιακοῦ μέσον καὶ αὖθις ὑπεξαλλάττοντες· ἐναντιώματα, διότι τῆς τῶν ἀστέρων ἰδιότητος ἀντίθεσιν φέρει τὸ ἐναντίωμα τῆς ξηρότητος τὸ ὑγρόν· τῆς θερμότητος τὸ ψυχρόν· τὸ ὑπερβάλλον τοῦ μετρίου· καὶ τὸ μέτριον τοῦ ὑπερβάλλοντος.

31. Ex his manifestum **299** est, cur etiam de aliis planetis domus et exaltationes et dejectiones et adversitates dicantur. Domus quidem propter affinitatem et cognationem ac convenientiam. Exaltationes, quod hinc planetæ incipiunt ad borealiores sub zodiaco partes venire, dum ipsius medium prætergrediuntur: dejectiones, quod ad australem zodiaci partem inde submoveri incipiunt, dum rursus ipsius mediam partem inferne commutant; adversitates, quia stellarum proprietatis oppositionem infert adversitas; siccitatis, humidum; caliditatis, frigidum; excedens moderati: et moderatum excedentis.

[50] Ptol. lib. I de Judiciis, p. 383, et Jov. Pont. l. II de r. c., p. 140. [51] Ptol. lib. I de Judiciis, p. 388, et Jov. Pont. l. I de r. c., p. 101 etc. [52] Ptol. lib. I de Judiciis, et Jov. Pont. lib. I de r. c., p. 106, 107.

æquidistantes] sunt. ...
tropicos intervenientia...
nonaginta sex, maxim...
cujus quidem circuli ...
sexaginta partium, cir...
ad vicinum tropicum ...
Quater enim sexagint...
jungantur, ducentæ fiu...
quibus si nonaginta ...
sexaginta sex partes c...
et quivis alius circulus ...

26. Cum igitur firm... tium, diameter paucio... erit partium. Si enim q... et sexanguli quod in c... latus [49], æqualia sunt i... decimo quinto theore... rum per porisma illatu... rentiæ diametro æquali... guli latera, diameter ... centro [ductæ lineæ]: ... latera, duo circumfe... utrumque sigillatim es... sphæræ. Atqui duo si... pars exsistunt]. Quod ... ambitus trecentarum ... tertia illius centum ... si quidem recta (linea ... set, diameter etiam ... set. Quoniam autem ... cumferentia quam **2**... etiam diameter pauci... erit partium. Unde s... ctatores omnis scilic... ad suam diametrum ... quiseptimam quam p... metri et [unam] sept... tamen; erit illa q... quinquaginta septen... partis portiuncula. ... sit illius [lineæ] qua... sita.

27. Porro sphæræ ... in adversum vertu... celerrimæ istius co... in cursu repressio... hinc naturali etiam ... omnium rerum et i... retur, nec propter ... distraheretur; motu ... nititur resistente, ... n ute.

28. Ejus igitur s... et cernitur, quæ p... verti ur, quæque in... diacum per seipsam...

[49] Eucl lib. IV...

32. Sol proinde quidem unicam et solam domum habet in Leone; luna vero, in solo Cancro: quoniam ille quidem supramodum calidus, hæc per excessum sit humida, ut solis hisce qualitatibus duo ista luminaria informentur et distinguantur.

33. At planetarum altissimus Saturnus, qui etiam frigidissimus et satis siccus est, duas habet domos, Capricornum et Aquarium: illum quidem ut siccitatis participem, hunc ut maximum frigidum; exaltationem, Libram; dejectionem, **300** Arietem: adversitates, Leonem, utpote frigidus; Cancrum, utpote siccus. Jupiter, cum remisse sit calidus et mediocriter humidus, domos habet Sagittarium et Pisces: illum quidem ut exigui caloris, hos autem ut pauci humoris participes; exaltationem, Cancrum; dejectionem, Capricornum; adversitates, Geminos et Virginem. Etenim australes Geminorum partes æstuosæ et siccæ sunt: at Virginis humiditas mediocritatem superat. Mars calidus et magis siccus domos habet Arietem et Scorpium: illum quidem, ut calidum; Scorpium vero, ut calidum simul et siccum. Exaltationem, Capricornum; dejectionem, Cancrum; adversitates, Taurum et Libram; etenim ambo signa bene temperata sunt. Venus, cum medii sit temperamenti, domos habet Taurum et Libram, cum et ipsi sint medii temperamenti; exaltationem, Pisces: dejectionem, Virginem; adversitates, Arietem et Scorpium, qui medium temperamentum non habent. Mercurius, qui et ipse scilicet boni temperamenti est particeps, domos habet Geminos et Virginem. Geminorum enim boreales et mediæ partes bene temperatæ **301** sunt: sed Virginis, australes. Sed et in Virgine exaltationem habet; dejectionem in Piscibus; in iisdem et adversitatem. Antecedentes enim Piscium partes, bene temperatæ, mediæ, humidæ; quæ sequuntur medias, igneæ et æstuosæ. Aliam adversitatem habet Mercurius in Sagittario. Quippe hoc signum eas partes, quæ post medium sunt, habet igneas; humidas, quæ sunt australes; utrasque etiam a bono temperamento excidentes. Humidissima luna in humidissimo Cancro domum habet, exaltationem in Tauro; dejectionem in Scorpio: adversitatem in Capricorno. Nam quædam quidem illius partes siccitatem non habent, plures autem et siccæ sunt et plenæ frigiditate: cujus quidem frigiditatis expers est luna, per inductionem a sole partialem calorem obtinens.

A λβ'. Ὁ μὲν ἥλιος ... τὸν Λέοντα· ... τατον· ἐπεὶ τῷ μὲν ... δὲ καθ' ὑπερβολὴν ... νας τὰς ποιότητας ... φωστῆρας.

λγ'. Τῶν δὲ πλανητῶν ... ψυχρότατος καὶ ξη... Αἰγόκερων καὶ τὸν Ὑ... μέτοχον, τὸν δ' ὡς ... ταπείνωμα τὸν Κ... οἷα ψυχρός· τὸν Καρ... μὸς ὢν ἠρέμα καὶ ... Τοξότην καὶ τοὺς ... θερμότητος, τοὺς δ' ...

B Ὕψωμα τὸν Καρκίν... ἐναντιώματα τοὺς ... μὲν γὰρ Διδύμων ... δὲ Παρθένου πλέον ... ὁ θερμὸς καὶ πλέον ... καὶ τὸν Σκορπίον ... Σκορπίον ὡς θερμὸν ... Αἰγόκερων· ταπείν... τὸν Ταῦρον καὶ τ... ζώδια. Ἡ Ἀφροδίτη ... οἴκους ἔχει τὸν Ταῦ... αὐτοὺς τυγχάνοντας· ... ταπείνωμα τὴν Παρ... καὶ τὸν Σκορπίον ...

C Ὁ Ἑρμῆς εὔκρατος ... ἔχει τοὺς Διδύμους ... Διδύμων εὔκρατα ... τῆς δὲ Παρθένου τὰ ... ὕψωμα· τοὺς Ἰχθύας ... ἐναντίωμα. Τὰ μὲν ... εὔκρατα· τὰ μέσα ... ρώδη τε καὶ καυ... Τοξότην ὁ Ἑρμῆς ... ρώδη φέρει τοῦτο τ... καὶ ἄμφω τῆς εὐκρ... σελήνη τὸν ὑγρότατ... Ταῦρον ὕψωμα· τ... Αἰγόκερων ἐναντίωμα ... τὸ ξηρὸν οὐκ ἔχει· ... ψυχρότητος· ἧς δὴ ... τὴν κατ' ἐπεισαγωγ... μένη θερμότητα.

D

—

SYNOPSIS CAPITIS XXVI,

QUOD EST DE SOLE.

1. Sol universa ... visus nostri ... quæ co... ides ... n... quam tantus non apparet propter nimi... am distantiam. 2. Solis magnitudo ex... 3. Umbra terræ conoides est, quia ne... videatur, quodque defectus ejus sit nostri... 5. Lunæ corpus magnum esse argu... ex... tantum sole, sed et terra multis ...ibus ...

...icibus, eum tamen nobis intercipere et occultare potest, quod exemplis nubium, collium ...rat. 7. Solis defectus quando sit et fiat totalis, quando partialis. 8. In particularibus ...quando primum boreales, quando meridionales partes solis deficiant; quæ item partes ...tibus primum obscurentur, quæque primum restituantur. 9. Sententia auctoris de miracu-..., qui circa crucifixionem Domini in pleni unio contigit. 10. Solis quantitas ad suum cir-...t quomodo a veteribus per hydrologia fuerit deprehensa. 11. Quare sol oriens et occidens ...r; culminans, minor et propinquior nobis videatur. 12. Quare sol spectantibus eum ex ... major et remotior videatur, ut quidem in meridie circa solstitium æstivum habitantibus ...e diversorum colorum solis causa sit.

ΚΕΦΑΛ. ΚϚʹ.

Περὶ ἡλίου.

300 ...ζων ἐστὶν ἁπάσης τῆς γῆς· οὐ ...ος διὰ τὴν ἀφ' ἡμῶν ἀπόστασιν, ...σαν· ἐπεὶ μηδ' ἄλλο τι τῶν μη-...ίνεται τοιοῦτον οἷόν ἐστι διὰ τὸ ...ῆς, ὃ καὶ τὰς μεγάλας νήσους ...ματος εὐπεριγράπτους φαντάζε-...

...χνυσι τὸ κατὰ τὸν ἥλιον μέγεθος ... Ὅτε γὰρ σῶμα σφαιροειδὲς ὑπὸ ...εται σώματος, εἰ μὲν μεῖζόν ἐστι ...κπέμπει σκιὰν ἀεὶ πρὸς τῷ τέλει ...ένην· κόλουρος γὰρ κῶνος οἷόν ...ῇ ἀρχῇ τὸ στενώτερον. Εἰ δ' ἴσον ...ονον τῷ φωτίζοντι, κυλινδροειδῆ ...ει, τὸ ἴσον ἑαυτῆς διασώζουσαν· εἰ ...τίζοντος ὑπάρχει τὸ φωτιζόμενον, ...γχάνει κωνοειδής· ἀεὶ γὰρ κατὰ ...μένη μέχρις ἀφανισμοῦ παντελοῦς. ...σα τῆς γῆς ἡ σκιὰ, δείκνυσιν ἀρι-...ντα μείζω τῆς γῆς.

...us evanescat. Terræ proin umbra ...rem esse.

...οειδής ἐστιν ἡ σκιὰ τῆς γῆς, γνω-...ομένων. Εἰ γὰρ ἦν κυλινδροειδής, ... τοῦ Ζωδιακοῦ κατελάμβανε μὴ ...κορυφουμένη· καὶ οὕτως ἑκάστου ...λήνη ἐκλείπουσα, τῇ σκιᾷ τῆς γῆς ...πτουσα· προΐει δὲ καὶ μέχρι τοῦ ...τέρων ἡ τοιαύτη σκιά· καὶ ποτὲ ...ει φαίνεσθαι λαμπροτέρους, ποτὲ ... Πᾶν γὰρ σῶμα πύρινον ἐν μὲν τῇ ...ν φαίνεται· κατὰ δὲ τὰς ἡλιακὰς ἢ ...ὰς αὐγὰς ἀμαυρότερον· ὥσπερ καὶ ...σελήνοις νυξὶν αἰθρίας οὔσης λαμ-...αι. Εἰ δ' ἐπλατύνετο πρὸς τῷ τέλει ... τῷ πλάτει τοῦ Ζωδιακοῦ μόνον, ... τοῦ στερεώματος συμπαρεκτέτατο ...ς ἡ σελήνη μὴ μόνον ἑκάστου μη-... ἁπάσης νυκτὸς ἔμεινεν ἀλαμπής, ...την ἐν τῇ σκιᾷ· τοιγαροῦν κωνοει-...δοῦς τῆς γῆς, ἀναντιρρήτως ὁ ἥλιος.

303 CAPUT XXVI.

De sole.

1. Sol universa terra major est [33], sed propter nimiam a nobis distantiam talis non conspicitur: quoniam nec aliud quidquam eorum quæ eminus cernuntur, tale quale est, propter visus imbecillitatem apparet: quæ etiam magnas insulas ex longo intervallo sic intuetur, quod facile circumscribi possint.

2. Porro solis magnitudinem perspicue ostendit umbra terræ. Quando enim orbiculare corpus ab orbiculari illuminatur corpore, siquidem illuminante majus est, umbram projicit quæ subinde magis magisque ad finem dilatatur [et alias calathoides vocatur]. Est enim velut conus [seu turbo] inversus, qui in principio est angustior. Sin id quod illuminatur, æquale est illuminanti; umbram cylindro seu columnæ similem [cylindroidem] efficit, quæ suam æqualitatem semper retinet. Si [denique] minus illuminante sit quod illuminatur, hujus umbra conum [turbinem seu metam quæ tandem in mucronem deficit] imitatur. Semper enim ad extremitatem attenuatur cum turbinata sit, manifesto admodum, ostendit

3. Quod autem umbra 304 terræ turbinata sit, ex phænomenis facile cognosci potest. Si enim cylindro similis esset, totam Zodiaci latitudinem occuparet, ut quæ in acutum non assurgeret verticem; atque ita quovis mense luna deficeret, ut quæ necessario in umbram terræ incideret. Sed et ad stellarum multitudinem hæc umbra progrederetur, et alias quidem ipsas splendidiores, alias minus splendidas apparere faceret. Corpus enim[34] igneum quod vis, in umbra quidem splendidius, in solaribus autem vel etiam lunaribus fulgoribus obscurius apparet; quemadmodum etiam stellæ noctibus illunibus splendidiores conspiciuntur. Sin ad finem explicarentur umbræ [extremitates], non tantum Zodiaci latitudini, sed etiam aliis firmamenti partibus coextenderetur (et tenebras offunderet): atque ita non quovis tantum mense, sed etiam per universam noctem splendoris expers luna permaneret; propterea quod in umbra esset. Quapropter cum umbra terræ turbinata sit, solem terra majorem esse negari non potest.

SYNOPSIS CAPITIS III.

QUOD EST DE SOLE ... nam tantus non apparet ... distantiam. 2. Solis ... Umbra terræ ... tur, quodque ... corpus magnum ... sole, sed et terra ...

..., c. 2; Ptol. lib. 8 Almagesti c. 16, demonstrat, quod magnitudo solis centies et septua-...terræ magnitudinem contineat. Vide etiam Phil. in Phys. II, p. 105, et alios qui ☽ a ☉ 166 cum $\frac{3}{8}$. Cleom. l. II, c. 2. Vitel. l. 2, prop. 26, 27, 28, Reinhold. in Theor. Pur-...in Theatro naturæ, lib. v. [34] Cleom. l. II, c. 3.

16. Luna proin [43] plus aliis stellis errantibus a A medio et solari [circulo] recedere dicitur, dum erratico suo motu ad boreales et australes Zodiaco subjectas partes accedit. Hinc Venus utrinque ad partes quinque, Mercurius ad quatuor; Mars et Jupiter ad duas cum semisse, Saturnus ad unam partem.

ις'. Ἡ μὲν οὖν σελήνη πλέον τῶν ἄλλων πλανήτων ἀποχωρεῖν λέγεται τοῦ μέσου καὶ ἡλιακοῦ, κατὰ τὴν πλανητικὴν αὐτῆς κίνησιν, προσιοῦσα τοῖς τε βορείοις, καὶ τοῖς νοτίοις, τοῖς ὑπὸ τὸν Ζωδιακόν. Μετὰ ταύτην ἡ Ἀφροδίτη ἑκατέρωθι ἀνὰ μοίρας πέντε· Ἑρμῆς δὲ ἀνὰ τέσσαρας· Ἄρης δὲ καὶ Ζεὺς ἀνὰ δύο καὶ ἥμισυ μοίρας μιᾶς· Κρόνος δὲ ἀνὰ μοῖραν μίαν.

17. Quando igitur [44] planetæ a boreali circulo, ut ad medium feruntur, sublimiter deprimi; quando autem medio permutato ad australem accedunt, humiliter deprimi; contra ex australi ad medium proficiscentes, humiliter attolli ; at cum medium prætervecti ad borealem appropinquant, sublimiter attolli dicuntur. Accidit enim ut boreales zodiaci partes apud nos attollantur; B australes autem, horizonti propiores videantur, propterea quod mundus a borealibus ad australes partes inclinatus sit in orbe habitabili, quem nos novimus et incolimus.

ιζ'. Ὁπόταν οὖν οἱ πλάνητες ἀπὸ τοῦ βορείου κύκλου ὡς ἐπὶ τὸν μέσον φέροιντο, ὕψος ταπεινοῦσθαι λέγονται· ὁπόταν δὲ τὸν μέσον παραλλάξαντες τῷ νοτίῳ προσχωροῖεν ταπείνωμα ταπεινοῦσθαι· ἐκ τοῦ νοτίου δὲ φερόμενοι πρὸς τὸν μέσον, ταπείνωμα ὑψοῦσθαι λέγονται· ἐπειδὰν δὲ τὸν μέσον ἀμείψαντες τῷ βορείῳ πελάζοιεν, ὕψος ὑψοῦσθαι. Συμβέβηκε γὰρ τὰ μὲν βόρεια τοῦ Ζωδιακοῦ καθ' ἡμᾶς ἐπὶ πολὺ τοῦ ὁρίζοντος ἐξῆρθαι· τὰ δὲ νότια πλησιαίτερα φαίνεσθαι τῷ ὁρίζοντι, διὰ τὸ ἐγκεκλίσθαι τὸν κόσμον ἀπὸ τῶν βορείων ἐπὶ τὰ νότια, καθ' ἣν οἴδαμεν οἰκουμένην.

18. Conformantur [45] porro ad sese invicem planetæ quinque configurationibus : conjunctione, sexangulari [sextili], quadrangulari [quadrato], triangulari [trino], et dimetiente **291** [opposito] aspectu. Cum enim zodiacus in duodecim segmenta, quæ etiam signa vocantur, divisus sit, et rursus quodlibet segmentum in triginta partes [gradus]; sicque etiam circuli sub zodiaco, in quibus planetæ moveantur, dividantur : quando duæ stellæ sub ejusdem signi eadem parte reperiuntur, coire C [conjungi]; quando autem una quidem sub aliquo fertur signo, altera autem sub tertio abhinc in iisdem partibus, sexangularem aspectum habere dicuntur. Nam sexies duo, sunt duodecim. Estque duorum signorum intervallum, sexanguli latus : quemadmodum trium, quadranguli (quater enim tria, sunt duodecim). At quatuor [signorum intervallum] trianguli (etenim ter quatuor sunt duodecim); at sex signorum interstitium est, diameter; qui in æquales circulum partes dividit. Cum igitur inter medium duarum stellarum intervallum fuerit partium sexaginta, sexangularem stellæ configurationem; cum autem nonaginta fuerit partium, quadrangularem; cum centum et viginti, triangularem; cum centum et octoginta, diametrum faciunt.

ιη'. Σχηματίζονται δὲ πρὸς ἀλλήλους οἱ πλάνητες πέντε σχηματισμοῖς· συνόδῳ ἑξαγώνῳ, τετραγώνῳ, τριγώνῳ καὶ διαμέτρῳ. Τοῦ γὰρ ζωδιακοῦ διῃρημένου εἰς τμήματα ιβ', τὰ καὶ ζώδια κεκλημένα καὶ τῶν τμημάτων ἑκάστου πάλιν εἰς τριάκοντα μοίρας· οὕτω δὲ καὶ τῶν ὑπὸ τὸν ζωδιακὸν κύκλων διαιρουμένων ἐφ' οὓς οἱ πλάνητες φέρονται· ὁπόταν δύο ἀστέρες ὑπὸ τὴν αὐτὴν μοῖραν τοῦ αὐτοῦ ζωδίου εὑρίσκοιντο, συνοδεύειν λέγονται· ἂν δ' ὁ μὲν ὑπό τι φέροιτο ζώδιον, ὁ δ' ἕτερος ὑπὸ τὸ ἀπ' αὐτοῦ τρίτον ὑπὸ τὰς αὐτὰς μοίρας, ἑξαγωνίζειν. Ἑξάκις γὰρ τὰ δύο δυώδεκα, καὶ ἔστι διάστημα τῶν δύο ζωδίων ἑξαγώνου πλευρά ὥσπερ τῶν τριῶν τετραγώνου. Τετράκις γὰρ τὰ τρία δώδεκα. Τῶν δὲ τεσσάρων, τριγώνου. Τρὶς γὰρ τὰ τέσσαρα δώδεκα· τῶν δ' ἓξ ζωδίων τὸ διάστημα διάμετρος, εἰς ἴσα διαιροῦσα τὸν κύκλον. Ὅταν οὖν μεταξὺ δύο ἀστέρων διάστημα εἴη μοιρῶν ἑξήκοντα, ἑξαγωνίζουσιν ἀλλήλους οἱ ἀστέρες· ὅταν δὲ μοιρῶν ἐνενήκοντα, τετραγωνίζουσιν· ὅταν δὲ μοιρῶν εἴκοσι πρὸς ταῖς ἑκατὸν, τριγωνίζουσι· ὅταν δ' ὀγδοήκοντα πρὸς ταῖς ἑκατὸν, διαμετροῦσιν.

19. Ac Saturnus quidem, et Jupiter, et Mars, D **292** et luna [46] omni configuratione ad solem figurantur. Ad quodvis enim ab eo intervallum secedunt. At Venus et Mercurius non ad quodvis a sole intervallum abeunt; sed Mercurius quidem ad summum, viginti partibus, Venus vero ad summum, partibus quinquaginta.

ιθ'. Ὁ μὲν οὖν Κρόνος καὶ ὁ Ζεὺς καὶ ὁ Ἄρης καὶ ἡ σελήνη, πάντα σχηματισμὸν σχηματίζονται πρὸς τὸν ἥλιον. Ἀφίστανται γὰρ διάστημα πᾶν ἀπ' αὐτοῦ. Ἡ δ' Ἀφροδίτη καὶ ὁ Ἑρμῆς οὐκ ἀφίστανται τοῦ ἡλίου διάστημα πᾶν· ἀλλ' ὁ μὲν Ἑρμῆς τὸ πλεῖστον μοιρῶν εἴκοσιν· ἡ δ' Ἀφροδίτη τὸ πλεῖστον μοιρῶν πεντήκοντα.

20. Conjunctionem autem cum sole faciunt, Saturnus quidem, trecentis et septuaginta octo diebus, Jupiter trecentis et nonaginta octo, Mars septingentis et octoginta, Venus quingentis et octoginta quatuor, Mercurius centum et decem; et

κ'. Σύνοδον δὲ πρὸς ἥλιον ποιοῦνται Κρόνος μὲν δι' ἡμερῶν ὀκτὼ καὶ ἑβδομήκοντα πρὸς ταῖς τριακοσίαις· Ζεὺς δὲ δι' ὀκτὼ καὶ ἐνενήκοντα πρὸς ταῖς τριακοσίαις· Ἄρης δὲ δι' ὀγδοήκοντα πρὸς ταῖς ἑπτακοσίαις· Ἀφροδίτη δὲ διὰ τεσσάρων καὶ ὀγδοή-

[43] Cleom. l. II, c. 7. [44] Ibid. c. 4. [45] Jov. Pont. lib. I de r. c., p. 108. [46] Cleom. lib. II, c. 7.

χοντα πρὸς ταῖς πεντακοσίαις· Ἑρμῆς διὰ δέκα A καὶ ἑκατὸν καὶ μέσως τούτου γινομένου· σελήνη δὲ δι' ἡμερῶν τοὐπίπαν τριάκοντα.

hic si medius exsistat; luna denique diebus triginta ferme [47].

κα'. Τῶν δὲ δώδεκα Ζωδίων τὰ ὀνόματα καὶ οἱ χαρακτῆρες ἔχουσιν οὕτως· Κριὸς, Ταῦρος, Δίδυμοι, Καρκῖνος, Λέων, Παρθένος, Ζυγὸς, Σκορπίος, Τοξότης, Αἰγόκερως, Ὑδροχόος, καὶ Ἰχθύες.

21. Porro duodecim signorum nomina et characteres ita se habent: Aries ♈, Taurus ♉, Gemini ♊, Cancer ♋, Leo ♌, Virgo ♍, Libra ♎, Scorpius ♏, Sagittarius ♐, Capricornus ♑, Aquarius ♒, et Pisces ♓.

κβ'. Τοῦ μὲν οὖν ὑπὸ τὸν Κριὸν τμήματος τοῦ μέσου κύκλου καὶ ἡλιακοῦ τῆς ἀρχῆς ὁ ἥλιος ἁπτόμενος ἐν τῇ πρώτῃ καὶ εἰκοστῇ τοῦ Μαρτίου μηνὸς ἐαρινὴν ἰσημερίαν ποιεῖ· τοῦ δ' ὑπὸ τὸν Ζυγὸν τῆς ἀρχῆς ἐν τῇ πέμπτῃ καὶ εἰκοστῇ τοῦ Σεπτεμβρίου φθινοπωρινὴν ἰσημερίαν· μεταξὺ δὲ τῶν δύο ἰσημεριῶν αἱ τροπαὶ γίνονται· κατὰ τὸ μέσον τῆς τρίτης καὶ εἰκοστῆς τοῦ Ἰουνίου ἡ θερινὴ, ἀρχομένου B τοῦ ἡλίου τὸ ὑπὸ τὸν Καρκῖνον διατρέχειν τμῆμα· κατὰ δὲ τὴν πέμπτην καὶ εἰκοστὴν τοῦ Δεκεμβρίου ἡ χειμερινὴ, τὸ ὑπὸ τὸν Αἰγόκερων τμῆμα τοῦ ἡλίου πεφθακότος.

22. Quando proinde segmenti sub Ariete in medio et solari circulo principium sol attingit vicesimo primo mensis Martii, vernale æquinoctium: quando autem ejus [segmenti] quod est sub Libra principium [attingit], die vicesimo quinto Septembris, æquinoctium autumnale efficit. Inter duo **293** vero æquinoctia, conversiones [solis] fiunt; die medio vicesimo tertio Junii, æstiva, quando sol segmentum sub Cancro percurrere incipit; at vicesimo quinto Decembris, hiberna, quando sol segmentum sub Capricorno assecutus fuerit.

κγ'. Μετὰ μὲν οὖν τὴν ἐαρινὴν ἰσημερίαν ὑπὸ τὸν Ταῦρον ὁ ἥλιος γίνεται καὶ κατὰ τὴν τρίτην τοῦ Ἀπριλλίου καὶ εἰκοστήν· εἶθ' ὑπὸ τοὺς Διδύμους κατὰ τὴν τρίτην τοῦ Μαΐου καὶ εἰκοστήν· μετὰ δὲ τὴν θερινὴν τροπὴν ὑπὸ τὸν Λέοντα ὁ ἥλιος ἔρχεται τῇ πέμπτῃ τοῦ Ἰουλίου μηνὸς καὶ εἰκοστῇ· μετὰ τοῦθ' ὑπὸ τὴν Παρθένον τῇ πέμπτῃ τοῦ Αὐγούστου καὶ εἰκοστῇ· μετὰ τὴν φθινοπωρινὴν ἰσημερίαν τὸ ὑπὸ τὸν Σκορπίον τμῆμα τὸν ἥλιον δέχεται τῇ πέμπτῃ τοῦ Ὀκτωβρίου καὶ εἰκοστῇ· μετ' αὐτὸ τὸ C ὑπὸ τὸν Τοξότην τῇ πέμπτῃ καὶ εἰκοστῇ τοῦ Νοεμβρίου· μετὰ δὲ τὴν χειμερινὴν τροπὴν ὁ ἥλιος ὑπὸ τὸν Ὑδροχόον ἀφικνεῖται κατὰ τὴν τοῦ Ἰανουαρίου εἰκοστήν· ἔκτοτε κατὰ τὴν τοῦ Φεβρουαρίου εἰκοστὴν ὑπὸ τοὺς Ἰχθύας.

23. Post vernum proinde æquinoctium sol sub Taurum venit, idque vicesimo tertio Aprilis; dein subter Geminos vicesimo tertio Maii. Post conversionem æstivam sub Leonem sol venit vicesimo quinto mensis Julii; hinc sub Virginem vicesimo primo Augusti; post autumnale æquinoctium segmentum quod est sub Scorpio solem accipit, vicesimo quinto Octobris. Ab hoc id, quod sub Sagittario est, vicesimo quinto Novembris. Post hibernam conversionem sol sub Aquarium pervenit vicesimo Januarii; exinde sub Pisces vicesimo Februarii.

κδ'. Τοῦ Ζωδιακοῦ δὲ διῃρημένου εἰς ἴσα τμήματα δυοκαίδεκα τὰ λεγόμενα ζώδια, τῶν ζωδίων ἕκαστον εἰς τριάκοντα μοίρας διῄρηται, ἤγουν τρεῖς δεκανούς. Δέκα γὰρ ἔχει μοίρας ὁ δεκανός. Μία δ' ἑκάστη μοῖρα τέμνεται λεπτοῖς πρώτοις ἑξήκοντα. Τούτων δ' ἕκαστον ὑποδιαιρεῖται πάλιν εἰς ἕτερα ἑξήκοντα λεπτὰ δεύτερα· καὶ τῶν δευτέρων ἕκαστον εἰς ἄλλα ἑξήκοντα τρίτα λεπτά. Καὶ τοῦτο τοῖς ἀστρολόγοις ἐνεργεῖται μέχρι συμπληρώσεως τοῦ τῆς δωδεκάδος ποσοῦ. Τῇ δὲ φύσει πᾶν μέγεθος ἐπ' D ἄπειρον διαιρετόν.

24. Cum autem Zodiacus in duodecim æqualia segmenta divisus sit, quæ animalcula seu signa dicuntur: quodlibet signum in triginta partes [quas communiter gradus vocant [48]] hoc est, in tres decanos [decurias] divisum est. Decem enim partes habet decuria. At quævis pars in sexaginta prima minuta dividitur; et rursus horum **294** quodvis in alia sexaginta secunda minuta subdividitur, et secundorum quodlibet in alia sexaginta tertia minuta, idque tantisper fit ab astrologis, donec duodenarii quantitatem compleant. Alias vero natura, omnis magnitudo in infinitum potest dividi.

κε'. Τετήρηται δὲ δι' ὀργάνων, ὡς ἡ μεταξὺ τῶν τροπικῶν περιφέρεια, ἥτις καὶ μέση καλεῖται ζώνη, μοιρῶν ἐστιν ὀκτὼ πρὸς ταῖς τεσσαράκοντα. Ἡ ταύτης λοιπὸν ἡμίσεια μοιρῶν ἔσται τεσσάρων καὶ εἴκοσιν, ἥτις ἐστὶν ἐξ ἑνὸς τῶν τροπικῶν, μέχρι τοῦ ἰσημερινοῦ. Πᾶσα δ' ἡ μεταξὺ τῶν τροπικῶν περιφέρεια ἐκ τοῦ ἑνὸς οὖσα μέρους ὀκτὼ μοιρῶν πρὸς ταῖς τεσσαράκοντα· κἀκ τοῦ ἑτέρου μέρους τῶν αὐτῶν ἔσται μοιρῶν. Παράλληλοι γὰρ οἱ κύκλοι.

25. Observatum autem est per instrumenta, circumferentiam intra tropicos, quæ etiam zona media vocatur, partium esse quadraginta octo; illius proinde media circumferentia, quæ est ab uno tropicorum ad æquinoctialem partium viginti quatuor erit. Universa autem inter tropicos interjecta circumferentia cum ex una parte sit graduum quadraginta octo, ex altera etiam parte totidem erit partium. Etenim circuli paralleli [hoc est,

[47] Vide Joan. de Sacro Busto in Computo ecclesiastico; et Munsterum de horologiorum descriptione, lib. II, p. 166. [48] Jov. Pont. lib. I, de r. c., p. 114.

æquidistantes] sunt. Sic igitur æqualia duo inter A tropicos intervenientia segmenta erunt partium nonaginta sex, maximi nimirum circuli sphæræ; cujus quidem circuli maximi cum sit trecentarum sexaginta partium, circumferentia ab utroque polo ad vicinum tropicum erit partium sexaginta sex. Quater enim sexaginta sex partes si invicem conjungantur, ducentæ fiunt sexaginta quatuor: **295** quibus si nonaginta sex adjungantur, trecentæ sexaginta sex partes colliguntur, in quas Zodiacus et quivis alius circulus maximus dividitur.

26. Cum igitur firmamenti ambitus tot sit partium, diameter pauciorum quam centum et viginti erit partium. Si enim quæ ex centro [ducitur linea], et sexanguli quod in eumdem inscribitur circulum B latus [40], æqualia sunt invicem; quemadmodum ex decimo quinto theoremate libri quarti Elementorum per porisma illatum est, tertia pars circumferentiæ diametro æqualis non erit. Duo enim sexanguli latera, diameter sunt; quoniam duæ est ex centro [ductæ lineæ]: et subdividunt duo sexanguli latera, duo circumferentiæ segmenta; quorum utrumque sigillatim est sexta pars maximi circuli sphæræ. Atqui duo simul [segmenta] tertia [circuli pars exsistunt]. Quod si igitur totus circumferentiæ ambitus trecentarum est et sexaginta partium, tertia illius centum et viginti est partium. Quod si quidem recta (linea) circumferentiæ æqualis esset, diameter etiam centum et viginti partium esset. Quoniam autem recta minor est, quam circumferentia quam **296** subtendit: ea de causa etiam diameter pauciorum quam centum et viginti erit partium. Unde si secundum Archimedis sectatores omnis scilicet sphæra omnisque circulus ad suam diametrum habet rationem triplam sesquiseptimam quam proxime, hoc est, triplum diametri et [unam] septimam diametri, non accurate tamen; erit illa quidem quæ ex centro [ducitur] quinquaginta septem partium cum aliqua unius partis portiuncula. Cum autem diameter dupla sit illius [lineæ] quæ ex centro [ducitur], centum et quatuordecim partium [erit] accuratione seposita.

27. Porro sphæræ quæ primæ et revera inerranti D in adversum vertuntur, ad contrarium impulsum celerrimæ istius conversionis, et tantæ velocitatis in cursu repressionem factæ esse dicuntur: ut hinc naturali etiam ratione universum a sapiente omnium rerum et ipsius naturæ conditore contineretur, nec propter summam motus celeritatem distraheretur; motu [nimirum] qui in contrarium nititur resistente, et impetus vehementiam sustinente.

28. Ejus igitur sphæræ quæ astris prædita est, et cernitur, quæ primo et fortiter **297** cœlo obverti ur, quæque inerrans putatur et dicitur, cum Zodiacum per seipsam oblique projectum, inque duo-

Ὄντως οὖν ἔσονται μοιρῶν ἓξ πρὸς ταῖς ἐνενήκοντα, τὰ μεταξὺ τῶν τροπικῶν δύο ἴσα τμήματα τοῦ μεγίστου κύκλου τῆς σφαίρας· οὗ δὴ κύκλου μεγίστου ἑξήκοντα καὶ τριακοσίων ὄντος μοιρῶν, ἡ ἐξ ἑκατέρου τῶν πόλων, πρὸς τὸν ἐγγὺς τροπικὸν περιφέρεια ἔσται μοιρῶν ἓξ καὶ ἑξήκοντα· τετράκις γὰρ αἱ ἓξ καὶ ἑξήκοντα μοῖραι συντιθέμεναι πρὸς ἀλλήλας, τέσσαρες πρὸς ἑξήκοντα γίνονται καὶ διακοσίαις. Ταύταις τῶν ἓξ προστιθεμένων καὶ ἐνενήκοντα αἱ ἑξήκοντα πρὸς ταῖς τριακοσίαις μοῖραι συνάγονται, εἰς ἃς ὁ ζωδιακὸς διαιρεῖται καὶ πᾶς ἄλλος μέγιστος κύκλος.

κϛʹ. Τῆς περιμέτρου τοίνυν τοῦ στερεώματος τοσούτων οὔσης μοιρῶν, ἡ διάμετρος ἔσται μοιρῶν ἐλαττόνων ἢ εἴκοσι πρὸς ταῖς ἑκατόν. Εἰ γὰρ ἡ ἐκ τοῦ κέντρου καὶ ἡ τοῦ ἑξαγώνου πλευρὰ τοῦ εἰς τὸν αὐτὸν ἐγγραφομένου κύκλον ἴσαι ἀλλήλαις εἰσὶν, ὡς ἐκ τοῦ πεντεκαιδεκάτου θεωρήματος τοῦ τετάρτου βιβλίου τῶν στοιχείων πεπόρισται· οὐκ ἂν εἴη τὸ τρίτον τῆς περιφερείας ἴσον τῇ διαμέτρῳ. Δύο μὲν γὰρ ἑξαγώνου πλευραὶ ἡ διάμετρος· ἐπεὶ δύο ἐκ τοῦ κέντρου. Καὶ ὑποτείνουσιν αἱ δύο τοῦ ἑξαγώνου πλευραὶ δύο τμήματα τῆς περιφερείας· ὧν ἕκαστον ἕκτον μέρος τοῦ μεγίστου κύκλου τῆς σφαίρας· ὁμοῦ δὲ τὰ δύο τρίτον. Εἰ τοίνυν ἡ ὅλη τῆς περιφερείας περίμετρος ἑξήκοντα καὶ τριακοσίων μοιρῶν, τὸ τρίτον ταύτης εἴκοσι μοιρῶν πρὸς ταῖς ἑκατόν. Εἰ μὲν οὖν ἴση ἦν ἡ εὐθεῖα τῇ περιφερείᾳ, ἦν ἂν καὶ ἡ διάμετρος μοιρῶν εἴκοσι πρὸς ταῖς C ἑκατόν· ἐπεὶ δ' ἐλάττων ἡ εὐθεῖα τῆς περιφερείας ἣν ὑποτείνει, διὰ τοῦτο καὶ ἡ διάμετρος ἐλαττόνων ἔσται μοιρῶν ἢ εἴκοσι πρὸς ταῖς ἑκατόν. Ὅθεν ἡ κατὰ τοὺς περὶ Ἀρχιμήδην πᾶσα δὴ σφαῖρα καὶ πᾶς κύκλος λόγον ἔχει πρὸς τὴν οἰκείαν διάμετρον ὡς ἔγγιστα τριπλασιεφέβδομον, ἤγουν τὸ τριπλάσιον τῆς διαμέτρου καὶ τὸ ἕβδομον τῆς διαμέτρου, μὴ κατ' ἀκρίβειαν· ἔσται μὲν ἡ ἐκ τοῦ κέντρου μοιρῶν ἑπτὰ καὶ πεντήκοντα μετά τινος μορίου μοίρας· ἡ δὲ διάμετρος διπλασίων οὖσα τῆς ἐκ τοῦ κέντρου μοιρῶν τεσσάρων καὶ δέκα πρὸς ἑκατὸν οὐ κατ' ἀκρίβειαν.

κζʹ. Αἱ δ' ἀντιφερόμεναι σφαῖραι τῇ πρώτῃ καὶ ὄντως ἀπλανεῖ πρὸς ἀντώθησιν λέγονται γεγονέναι τῆς ὀξυτάτης φορᾶς ἐκείνης, καὶ τῆς ἐπὶ τοσοῦτον ταχυδρομίας ἀναστολὴν, ἵν' ἐντεῦθεν καὶ φυσικῷ λόγῳ τὸ πᾶν συνέχηται παρὰ τοῦ σοφοῦ πάντων τῶν ὄντων καὶ αὐτῆς τῆς φύσεως δημιουργοῦ, καὶ μὴ διὰ τὴν ἄκραν ὀξυκινησίαν παρασυρῇ, τῆς ἀντιῤῥόπου κινήσεως ἀντερειδούσης καὶ ἀντεχούσης πρὸς τὸ τῆς ῥύμης σφοδρότατον.

κηʹ. Τῆς τοίνυν ἐνάστρου σφαίρας καὶ ὁρωμένης τῆς πρώτως καὶ ἰσχυρῶς ἀντιφερομένης τῷ οὐρανῷ καὶ ἀπλανοῦς δοκούσης καὶ λεγομένης τὸν Ζωδιακὸν ἐχούσης βεβλημένον ταύτης μέσον λοξῶς, εἰς ἴσα

[40] Eucl lib, IV, Theor. 15.

τε δυοκαίδεκα τμήματα διῃρημένον, οἱ τῶν ἀστρολόγων ἀρχαιότεροι τὰ τοιαῦτα δυοκαίδεκα τμήματα καὶ ζώδια καλούμενα οὐ τῆς αὐτῆς καὶ μιᾶς ὑπέλαβον εἶναι κράσεως, ἀλλὰ διαφέρει ἀλλήλων κατά τε θερμότητα καὶ ψυχρότητα, κατά τε ξηρότητα καὶ ὑγρότητα.

κθ'. Τοῦτο δὲ κἂν τοῖς πλάνησι πεποιήκασι· καὶ τινὰς μὲν αὐτῶν θερμοὺς εἶναι, τινὰς δὲ ψυχροὺς καὶ τινὰς μὲν ξηρούς, τινὰς δὲ ὑγροὺς ἀπεφήναντο· καὶ ἄλλους ἄλλων θερμοτέρους τυγχάνειν ἢ ψυχροτέρους καὶ ξηροτέρους ἢ ὑγροτέρους.

λ'. Τοῖς οὖν ἑπτὰ πλάνησιν εἰς οἴκους τὰ δώδεκα ζώδια διενείμαντο, ταῖς αὐτῶν ἰδιότησι καταλλήλους τοὺς οἴκους θέμενοι. Διὸ τῷ μὲν ἡλίῳ οἷα θερμοτάτῳ δεδώκασιν οἶκον τὸν Λέοντα τὸ παρ' αὐτοῖς κριθὲν θερμότατον ζώδιον· ὡς ὑγροτάτῃ δὲ τῇ σελήνῃ τὸν Καρκῖνον ζώδιον ὑγρότατον αὐτοῖς λογισθέντα· τοῖς δὲ λοιποῖς πλάνησιν ἀνὰ δύο ζώδια δεδώκασιν οἴκους ταῖς αὐτῶν ἰδιότησιν ὡς ὑπέλαβον προσφυῶς· ἀλλὰ δὴ καὶ ὑψώματα καὶ ταπεινώματα καὶ ἐναντιώματα προσεξεῦρον πᾶσι τοῖς πλάνησιν. Ἔχει τοίνυν κατ' αὐτοὺς ὁ ἥλιος οἶκον τὸν Λέοντα, τὸ θερμότατον ζώδιον ὁ θερμότατος. Ὅθεν καὶ τὸ τοιοῦτον ὑπερχόμενος ζώδιον, αὔξει τὴν οἰκείαν θερμότητα· καὶ οἶκος μὲν ἡλίου ὁ Λέων· ὕψωμα ὁ Κριός· ταπείνωμα ὁ Ζυγός· ἐναντίωμα ὁ Ὑδροχόος. Ὕψωμα μὲν ὁ Κριός, ἐπείπερ ὅταν ὁ ἥλιος τὸ ὑπὸ τὸν Κριὸν ἄρχηται τμῆμα διέρχεσθαι, ἄρχεται καὶ ὑψοῦσθαι τοῖς ὑψηλοτέροις τοῦ κόσμου μέρεσιν, ἤγουν τοῖς βορειοτέροις, ἐκ τῶν νοτιωτέρων καὶ ταπεινοτέρων ἐπιδημῶν. Τὴν ἐαρινὴν οὖν ἐκτελέσας ἰσημερίαν, τὰς ἡμέρας μείζους ποιεῖ· ταπείνωμα ὁ Ζυγός, ὅτι τὸ ὑπὸ τὸν Ζυγὸν ἀρχόμενος ὁ ἥλιος τμῆμα διέρχεσθαι, ταπεινοῦται, τοῖς κόσμου ταπεινοτέροις μέρεσιν, ἤγουν τὰς νοτιωτέροις, πλησιάζων, καὶ τὴν φθινοπωρινὴν ποιήσας ἰσημερίαν ἐλάττους ἐργάζεται τὰς ἡμέρας· ἐναντίωμα ὁ Ὑδροχόος, ὅτι χειμερινώτατον τὸ ζώδιον καὶ ψυχρότατον, καὶ ἀντίκειται τῷ θερμοτάτῳ ἡλίῳ· καὶ τῷ Λέοντι δὲ τῷ τοῦ ἡλίου οἴκῳ καὶ κατὰ ποιότητα καὶ κατὰ τόπον ἀντίκειται κατὰ διάμετρον ὤν.

λα'. Ἐκ τούτων δῆλον διὰ τί κἂν τοῖς ἄλλοις πλάνησιν οἶκοι καὶ ὑψώματα καὶ ταπεινώματα καὶ ἐναντιώματα λέγονται. Οἶκοι μὲν γὰρ διὰ τὴν οἰκειότητα καὶ τὸ προσφυὲς καὶ κατάλληλον· ὑψώματα, διότι ἐντεῦθεν οἱ πλάνητες ἄρχονται πρὸς τὰ ὑπὸ τὸν ζῳδιακὸν βορειότερα γίνεσθαι τὸ μέσον αὐτοῦ παραμείβοντες· ταπεινώματα, διότι πρὸς τὸ τοῦ Ζῳδιακοῦ νότιον ἔνθεν ἄρχονται ὑποφέρεσθαι, τὸ τοῦ ζῳδιακοῦ μέσον καὶ αὖθις ὑπεξαλλάττοντες· ἐναντιώματα, διότι τῆς τῶν ἀστέρων ἰδιότητος ἀντίθεσιν φέρει τὸ ἐναντίωμα τῆς ξηρότητος τὸ ὑγρόν· τῆς θερμότητος τὸ ψυχρόν· τὸ ὑπερβάλλον τοῦ μετρίου· καὶ τὸ μέτριον τοῦ ὑπερβάλλοντος.

decim æqualia segmenta divisum, habeat: antiquiores ex astrologis istiusmodi segmenta quæ etiam signa vocantur, non unius et ejusdem temperamenti esse putaverunt, sed a se invicem cum quoad caliditatem et frigiditatem, tum quoad siccitatem et humiditatem differunt [50].

29. Idem vero etiam in planetis fecerunt. Et partim quidem aliquos calidos, aliquos frigidos; partim vero aliquos siccos, aliquos humidos; aliosque aliis calidiores aut frigidiores, et sicciores aut humidiores esse pronuntiarunt.

30. Inter [51] septem proinde planetas duodecim signa pro domibus distribuerunt, dum ipsorum proprietatibus convenientes domos assignarunt. Quapropter soli quidem utpote calidissimo leonem pro signo attribuerunt, quod apud ipsos calidissimum signum judicatum fuit. Lunæ vero ut humidissimæ, Cancrum, quod ab ipsis pro humidissimo signo reputatum fuit; at cæteris planetis duo signa pro domibus assignarunt, quæ cum ipsorum proprietatibus cognationem habere arbitrati sunt: sed quin etiam exaltationes 298 et dejectiones [52] et adversitates omnibus planetis adinvenerunt. Quare secundum illos sol in Leone domum habet, calidissimus [nimirum planeta] in signo calidissimo. Qua etiam de causa cum hoc signum subit, proprium calorem intendit. Et est solis quidem domus Leo; exaltatio, Aries; dejectio, Libra; adversitas, Aquarius. Exaltatio quidem Aries; quandoquidem cum sol id segmentum quod sub Ariete est, peragrare incipit, tum etiam exaltari incipit: ut qui ad altiores mundi partes, videlicet ad borealiores, ex australioribus et humilioribus accedat. Proin vernali æquinoctio perfecto majores [longiores] dies efficit. Dejectio, Libra; quod sol illud segmentum quod sub Libra est permeare incipiens, dejiciatur [humilietur], ut quod dejectioribus [humilioribus] mundi partibus australioribus nimirum appropinquet, et autumnali peracto æquinoctio, minores [breviores] dies conficiat. Adversitas, Aquarius: quod signum sit maxime hibernum et frigidissimum, et calidissimo soli opponatur. Sed et Leoni solis domui cum secundum qualitatem tum secundum locum opponitur, cum distet per diametrum.

31. Ex his manifestum 299 est, cur etiam de aliis planetis domus et exaltationes et dejectiones et adversitates dicantur. Domus quidem propter affinitatem et cognationem ac convenientiam. Exaltationes, quod hinc planetæ incipiunt ad borealiores sub zodiaco partes venire, dum ipsius medium prætergrediuntur: dejectiones, quod ad australem zodiaci partem inde submoveri incipiunt, dum rursus ipsius mediam partem inferne commutant; adversitates, quia stellarum proprietatis oppositionem infert adversitas; siccitatis, humidum; caliditatis, frigidum; excedens moderati: et moderatum excedentis.

[50] Ptol. lib. I de Judiciis, p. 383, et Jov. Pont. l. II de r. c., p. 140. [51] Ptol. lib. I de Judiciis, p. 388, et Jov. Pont. l. I de r. c., p. 101 etc. [52] Ptol. lib. I de Judiciis, et Jov. Pont. lib. I de r. c., p. 106, 107.

32. Sol proinde quidem unicam et solam domum A habet in Leone; luna vero, in solo Cancro: quoniam ille quidem supramodum calidus, hæc per excessum sit humida, ut solis hisce qualitatibus duo ista luminaria informentur et distinguantur.

33. At planetarum altissimus Saturnus, qui etiam frigidissimus et satis siccus est, duas habet domos, Capricornum et Aquarium: illum quidem ut siccitatis participem, hunc ut maximum frigidum; exaltationem, Libram; dejectionem, **300** Arietem: adversitates, Leonem, utpote frigidus; Cancrum, utpote siccus. Jupiter, cum remisse sit] calidus et mediocriter humidus, domos habet Sagittarium et Pisces: illum quidem ut exigui caloris, hos autem ut pauci humoris participes; B exaltationem, Cancrum; dejectionem, Capricornum; adversitates, Geminos et Virginem. Etenim australes Geminorum partes æstuosæ et siccæ sunt: at Virginis humiditas mediocritatem superat. Mars calidus et magis siccus domos habet Arietem et Scorpium: illum quidem, ut calidum; Scorpium vero, ut calidum simul et siccum. Exaltationem, Capricornum; dejectionem, Cancrum; adversitates, Taurum et Libram; etenim ambo signa bene temperata sunt. Venus, cum medii sit temperamenti, domos habet Taurum et Libram, cum et ipsi sint medii temperamenti; exaltationem, Pisces: dejectionem, Virginem; adversitates, Arietem et Scorpium, qui medium temperamentum non habent. Mercurius, qui C et ipse scilicet boni temperamenti est particeps, domos habet Geminos et Virginem. Geminorum enim boreales et mediæ partes bene temperatæ **301** sunt: sed Virginis, australes. Sed et in Virgine exaltationem habet; dejectionem in Piscibus; in iisdem et adversitatem. Antecedentes enim Piscium partes, bene temperatæ, mediæ, humidæ; quæ sequuntur medias, igneæ et æstuosæ. Aliam adversitatem habet Mercurius in Sagittario. Quippe hoc signum eas partes, quæ post medium sunt, habet igneas; humidas, quæ sunt australes; utrasque etiam a bono temperamento excidentes. Humidissima luna in humidissimo Cancro domum habet, exaltationem in Tauro; dejectionem in Scorpio: D adversitatem in Capricorno. Nam quædam quidem illius partes siccitatem non habent, plures autem et siccæ sunt et plenæ frigiditate: cujus quidem frigiditatis expers est luna, per inductionem a sole partialem calorem obtinens.

λβʹ. Ὁ μὲν οὖν ἥλιος οἶκον ἕνα καὶ μόνον ἔχει τὸν Λέοντα· καὶ ἡ σελήνη δὲ τὸν Καρκῖνον μονώτατον· ἐπεὶ τῷ μὲν ὑπερεκπερισσοῦ τὸ θερμὸν, τῇ δὲ καθ' ὑπερβολὴν τὸ ὑγρὸν, ὡς κατὰ ταύτας μόνας τὰς ποιότητας τοὺς τοιούτους εἰδοποιεῖσθαι φωστῆρας.

λγʹ. Τῶν δὲ πλανήτων ὁ ὑψηλότερος Κρόνος ὁ καὶ ψυχρότατος καὶ ξηρὸς ἱκανῶς οἴκους ἔχει δύω, τὸν Αἰγόκερων καὶ τὸν Ὑδροχόον· τὸν μὲν ὡς ξηρότητος μέτοχον, τὸν δ' ὡς ὑπέρψυχρον· ὕψωμα τὸν Ζυγόν· ταπείνωμα τὸν Κριόν· ἐναντιώματα τὸν Λέοντα οἷα ψυχρός· τὸν Καρκῖνον οἷα ξηρός. Ὁ Ζεὺς θερμὸς ὢν ἠρέμα καὶ μετρίως ὑγρὸς, οἴκους ἔχει τὸν Τοξότην καὶ τοὺς Ἰχθύας· τὸν μὲν, ὡς μικρᾶς θερμότητος, τοὺς δ' ὡς ὀλίγης ὑγρότητος ἐν μετοχῇ. Ὕψωμα τὸν Καρκῖνον· ταπείνωμα τὸν Αἰγόκερων· ἐναντιώματα τοὺς Διδύμους καὶ τὴν Παρθένον· τῶν μὲν γὰρ Διδύμων καυσώδη τὰ νότια καὶ ξηρά· τῆς δὲ Παρθένου πλέον τοῦ μετρίου τὸ δίυγρον. Ὁ Ἄρης ὁ θερμὸς καὶ πλέον ξηρὸς οἴκους ἔχει τὸν Κριὸν καὶ τὸν Σκορπίον· τὸν μὲν ὡς θερμὸν, τὸν δὲ Σκορπίον ὡς θερμὸν ὁμοῦ καὶ ξηρόν. Ὕψωμα τὸν Αἰγόκερων· ταπείνωμα τὸν Καρκῖνον· ἐναντιώματα τὸν Ταῦρον καὶ τὸν Ζυγόν· εὐκραῆ γὰρ ἄμφω τὰ ζώδια. Ἡ Ἀφροδίτη, μέσης τυγχάνουσα κράσεως, οἴκους ἔχει τὸν Ταῦρον καὶ τὸν Ζυγὸν μέσης καὶ αὐτοὺς τυγχάνοντας κράσεως· ὕψωμα τοὺς Ἰχθύας· ταπείνωμα τὴν Παρθένον· ἐναντιώματα τὸν Κριὸν καὶ τὸν Σκορπίον τὴν μέσην κρᾶσιν οὐκ ἔχοντας. Ὁ Ἑρμῆς εὐκρασίας μετέχων δὴ καὶ αὐτὸς, οἴκους ἔχει τοὺς Διδύμους καὶ τὴν Παρθένον· τῶν μὲν γὰρ Διδύμων εὔκρατά εἰσι τὰ βόρειά τε καὶ τὰ μέσα· τῆς δὲ Παρθένου τὰ νότια. Τὴν Παρθένον ἔχει καὶ ὕψωμα· τοὺς Ἰχθύας καὶ ταπείνωμα· τοὺς αὐτοὺς ἐναντίωμα. Τὰ μὲν γὰρ προηγούμενα τῶν ἰχθύων εὐκραῆ· τὰ μέσα κάθυγρα· τὰ μετὰ τὰ μέσα πυρώδη τε καὶ καυσώδη. Ἕτερον ἐναντίωμα τὸν Τοξότην ὁ Ἑρμῆς ἔχει. Τὰ γὰρ μετὰ τὰ μέσα πυρώδη φέρει τοῦτο τὸ ζώδιον· κάθυγρα δὲ τὰ νότια καὶ ἄμφω τῆς εὐκρασίας ἐκπίπτοντα. Ἡ ὑγροτάτη σελήνη τὸν ὑγρότατον Καρκῖνον ἔχει οἶκον· τὸν Ταῦρον ὕψωμα· τὸν Σκορπίον ταπείνωμα· τὸν Αἰγόκερων ἐναντίωμα· τινὰ μὲν γὰρ αὐτοῦ μέρη τὸ ξηρὸν οὐκ ἔχει· τὰ πλείω δέ γε ξηρὰ καὶ μεστὰ ψυχρότητος· ἧς δὴ ψυχρότητος ἀμέτοχος ἡ σελήνη, τὴν κατ' ἐπεισαγωγὴν ἐκ τοῦ ἡλίου μερικὴν κεκτημένη θερμότητα.

SYNOPSIS CAPITIS XXVI,

QUOD EST DE SOLE.

1. Sol universa terra major est, quanquam tantus non apparet propter nimiam suam a nobis distantiam et visus nostri imbecillitatem ad tantam distantiam. 2. Solis magnitudo ex umbra **302** *terræ arguitur, quæ conoides, id est, turbinata est. 3. Umbra terræ conoides est, quia neque cylindroides, neque calathoides est. 4. Sol quando deficere videatur, quodque defectus ejus sit nostri tantum visus passio, ut ipsemet interim omni passione vacet. 5. Lunæ corpus magnum esse arguitur ex umbra quam in terram spargit sole deficiente; quanquam non tantum sole, sed et terra multis vicibus minus est. 6. Licet autem sole sit*

minus pluribus vicibus, eum tamen nobis intercipere et occultare potest, quod exemplis nubium, collium et parietum declarat. 7. Solis defectus quando sit et fiat totalis, quando partialis. 8. In particularibus solis defectibus, quando primum boreales, quando meridionales partes solis deficiant; quæ item partes in totalibus defectibus primum obscurentur, quæque primum restituantur. 9. Sententia auctoris de miraculoso solis defectu, qui circa crucifixionem Domini in pleniunio contigit. 10. Solis quantitas ad suum circulum quæ sit, et quomodo a veteribus per hydrologia fuerit deprehensa. 11. Quare sol oriens et occidens major et remotior; culminans, minor et propinquior nobis videatur. 12. Quare sol spectantibus eum ex profundis puteis major et remotior videatur, ut quidem in meridie circa solstitium æstivum habitantibus in Syene. 13. Quæ diversorum colorum solis causa sit.

ΚΕΦΑΛ. ΚϚ'.

Περὶ ἡλίου.

A α'. Ὁ ἥλιος μείζων ἐστὶν ἁπάσης τῆς γῆς· οὐ φαίνεται δὲ τοιοῦτος διὰ τὴν ἀφ' ἡμῶν ἀπόστασιν, πάνυ γε πολλὴν οὖσαν· ἐπεὶ μηδ' ἄλλο τι τῶν μήκοθεν ὁρωμένων φαίνεται τοιοῦτον οἷόν ἐστι διὰ τὸ τῆς ὄψεως ἀσθενές, ὃ καὶ τὰς μεγάλας νήσους ἐκ μακροῦ διαστήματος εὐπεριγράπτους φαντάζεται.

β'. Σαφῶς δὲ δείκνυσι τὸ κατὰ τὸν ἥλιον μέγεθος ἡ σκιὰ τῆς γῆς. Ὅτε γὰρ σῶμα σφαιροειδὲς ὑπὸ σφαιροειδοῦς φωτίζεται σώματος, εἰ μὲν μεῖζόν ἐστι τοῦ φωτίζοντος, ἐκπέμπει σκιὰν ἀεὶ πρὸς τῷ τέλει μᾶλλον πλατυνομένην· κόλουρος γὰρ κῶνος οἷόν ἐστιν, ἔχων πρὸς τῇ ἀρχῇ τὸ στενώτερον. Εἰ δ' ἴσον ἐστὶ τὸ φωτιζόμενον τῷ φωτίζοντι, κυλινδροειδῆ B τὴν σκιὰν ἀποτελεῖ, τὸ ἴσον ἑαυτῆς διασώζουσαν· εἰ δ' ἔλαττον τοῦ φωτίζοντος ὑπάρχει τὸ φωτιζόμενον, ἡ σκιὰ τούτου τυγχάνει κωνοειδής· ἀεὶ γὰρ κατὰ τὸ πέρας λεπτυνομένη μέχρις ἀφανισμοῦ παντελοῦς. Κωνοειδὴς οὖν οὖσα τῆς γῆς ἡ σκιὰ, δείκνυσιν ἀριδήλως τὸν ἥλιον ὄντα μείζω τῆς γῆς.

γ'. Ὅτι δὲ κωνοειδής ἐστιν ἡ σκιὰ τῆς γῆς, γνώριμον ἐκ τῶν φαινομένων. Εἰ γὰρ ἦν κυλινδροειδὴς, ὅλον ἂν τὸ πλάτος τοῦ Ζωδιακοῦ κατελάμβανε μὴ εἰς ὀξύ γε ἀποκορυφουμένη· καὶ οὕτως ἑκάστου μηνὸς ἦν ἂν ἡ σελήνη ἐκλείπουσα, τῇ σκιᾷ τῆς γῆς ἀναγκαίως ἐμπίπτουσα· προΐει δὲ καὶ μέχρι τοῦ χύματος τῶν ἀστέρων ἡ τοιαύτη σκιά· καὶ ποτὲ C μὲν αὐτοὺς ἐποίει φαίνεσθαι λαμπροτέρους, ποτὲ δὲ μὴ τοιούτους. Πᾶν γὰρ σῶμα πύρινον ἐν μὲν τῇ σκιᾷ λαμπρότερον φαίνεται· κατὰ δὲ τὰς ἡλιακὰς ἢ καὶ τὰς σεληνιακὰς αὐγὰς ἀμαυρότερον· ὥσπερ καὶ οἱ ἀστέρες ἐν ἀσελήνοις νυξὶν αἰθρίας οὔσης λαμπρότεροι φαίνονται. Εἰ δ' ἐπλατύνετο πρὸς τῷ τέλει τὰ τῆς σκιᾶς, οὐ τῷ πλάτει τοῦ Ζωδιακοῦ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἄλλοις τοῦ στερεώματος συμπαρεκτέτατο μέρεσι, καὶ οὕτως ἡ σελήνη μὴ μόνον ἑκάστου μηνὸς, ἀλλὰ καὶ διὰ πάσης νυκτὸς ἔμεινεν ἀλαμπὴς, διὰ τὸ εἶναι ταύτην ἐν τῇ σκιᾷ· τοιγαροῦν κωνοειδοῦς τῆς σκιᾶς οὔσης τῆς γῆς, ἀναντιῤῥήτως ὁ ἥλιος μείζων τῆς γῆς.

303 CAPUT XXVI.

De sole.

1. Sol universa terra major est [83], sed propter nimiam a nobis distantiam talis non conspicitur: quoniam nec aliud quidquam eorum quæ eminus cernuntur, tale quale est, propter visus imbecillitatem apparet: quæ etiam magnas insulas ex longo intervallo sic intuetur, quod facile circumscribi possint.

2. Porro solis magnitudinem perspicue ostendit umbra terræ. Quando enim orbiculare corpus ab orbiculari illuminatur corpore, siquidem illuminante majus est, umbram projicit quæ subinde magis magisque ad finem dilatatur [et alias calathoides vocatur]. Est enim velut conus [seu turbo] inversus, qui in principio est angustior. Sin id quod illuminatur, æquale est illuminanti; umbram cylindro seu columnæ similem [cylindroidem] efficit, quæ suam æqualitatem semper retinet. Si [denique] minus illuminante sit quod illuminatur, hujus umbra conum [turbinem seu metam quæ tandem in mucronem deficit] imitatur. Semper enim ad extremitatem attenuatur, donec prorsus evanescat. Terræ proin umbra cum turbinata sit, manifesto admodum, ostendit solem terra majorem esse.

3. Quod autem umbra 304 terræ turbinata sit, ex phænomenis facile cognosci potest. Si enim cylindro similis esset, totam Zodiaci latitudinem occuparet, ut quæ in acutum non assurgeret verticem; atque ita quovis mense luna deficeret, ut quæ necessario in umbram terræ incideret. Sed et ad stellarum multitudinem hæc umbra progrederetur, et alias quidem ipsas splendidiores, alias minus splendidas apparere faceret. Corpus enim [84] igneum quodvis, in umbra quidem splendidius, in solaribus autem vel etiam lunaribus fulgoribus obscurius apparet; quemadmodum etiam stellæ noctibus illunibus splendidiores conspiciuntur. Sin ad finem explicarentur umbræ [extremitates], non tantum Zodiaci latitudini, sed etiam aliis firmamenti partibus coextenderetur (et tenebras offunderet): atque ita non quovis tantum mense, sed etiam per universam noctem splendoris expers luna permaneret; propterea quod in umbra esset. Quapropter cum umbra terræ turbinata sit, solem terra majorem esse negari non potest.

[83] Cleom. l. II, c. 2; Ptol. lib. 8 Almagesti c. 16, demonstrat, quod magnitudo solis centies et septuagesies proxime terræ magnitudinem contineat. Vide etiam Phil. in Phys. II, p. 105, et alios qui ☽ a ☉ contineri dicunt 166 cum $\frac{3}{8}$. Cleom. l. II, c. 2. Vitel. l. 2, prop. 26, 27, 28, Reinhold. in Theor. Purbachii; Bodin. in Theatro naturæ, lib. v. [84] Cleom. l. II, c. 3.

4. Cæterum hic deficere videtur, cum ipsum luna A subit, et ita nostris aspectibus obstruit. Solaris enim defectus nostri 305 aspectus passio est, ut sol interim passionis exp rs maneat. Cum ergo luna soli conjuncta, et talis conjunctionis tempore in medio solarique circulo deprehensa solem subierit, tum umbram turbinatam in terram emittit, diciturque umbra in latitudinem[55] plus quam ad quatuor millia stadiorum pervadere. Omnis enim locus quo sol dum ipsum luna subiit non conspicitur umbra lunæ oppletus est.

5. Magnum proinde est lunæ corpus. Si enim ad tantum terræ intervallum extenditur id quod de umbra ad nos pervenit, quanto majus erit id quod ad basin est [56], quod etiam lunæ diametro B prope exæquatur! Et tamen non sole tantum, sed etiam terra minor est lunæ magnitudo, et multo minor.

6. Etsi autem multum relinquitur a solis magnitudine corpus lunæ, tamen eum cum subit occultare potest, ac ut nec ipse ad nos suum lumen emittat, nec ipsum nos videamus, prohibere. Quod quidem etiam exilia aliqua corpora, ut nubes exempli gratia, aut collis, aut paries, aut aliud aliquod his simile quoquomodo facere potest.

7. Cum igitur conjunctionis tempore luna solarem medium [circulum] subtendere deprehensa 306 fuerit, totalis fit solis eclipsis. Cum autem a medio solaris [circuli] declinaverit, secundum proportionem etiam eclipsis conspicitur. C

8. Et vero in partialibus eclipsibus siquidem a borealibus velut ad australes partes mota luna solem subierit, partes ejus quæ ad Septentrionem sunt, sin ex australibus velut ad boreales [partes profecta sub solem venerit], meridiales [solis partes] obnubit. In perfectis denique eclipsibus solarem medium dum subit circulum, eas solis partes quæ ad occasum convertuntur, obumbrat primum; post hæc autem ipsum totum subtercurrendo contegit; dum ipsum tandem præteriens, eas partes primum apparere sinit, quas nimirum etiam primum occultavit. Hoc igitur modo, quotquot solis eclipses acciderunt, accidisse sunt proditæ. Atque sic omnis eclipsis fieri consuevit.

9. Sola ex omnibus, quæ salvificæ crucifixionis D Domini tempore accidit [57], super omnem naturam accidit. Cum enim conjunctio non esset, sed multo magis luminaria sibi invicem per diametrum opponerentur, luna ex ortibus divino nutu juxta singularem rationem mota solem totum subiit, cum primum 307 ejus partes orientales obtexit, et postquam ipsum tribus horis obscuravit, rursus per repedationem quasi ab occasibus ad ortus ageretur, solis partes occidentales primum apparere permisit. Hæc de solis eclipsi.

A δ'. Ἐκλείπων δ' οὗτος δοκεῖ, τῆς σελήνης ὑποθεούσης αὐτὸν καὶ οὕτως ἐπιπροσθούσης ταῖς ἡμῶν ὄψεσιν. Ἡ γὰρ ἡλιακὴ ἔκλειψις πάθος ἐστὶ τῆς ἡμῶν ὄψεως, τοῦ ἡλίου μένοντος ἀπαθοῦς. Ὁπόταν οὖν ἡ σελήνη συνοδεύσασα τῷ ἡλίῳ, καὶ κατὰ τὴν τοιαύτην εὑρεθεῖσα σύνοδον ἐν τῷ μέσῳ (καὶ) ἡλιακῷ τὸν ἥλιον ὑποδράμοι, σκιὰν ἐπὶ τὴν γῆν ἀναπέμπει κωνοειδῆ· καὶ ἡ σκιὰ λέγεται διήκειν εἰς πλάτος ἐπὶ πλέον ἢ τετρακισχιλίων σταδίων. Πᾶς γὰρ τόπος ἐν ᾧ μὴ ὁρᾶται ὁ ἥλιος τῆς σελήνης ὑποδραμούσης αὐτὸν, σκιᾶς τῆς σελήνης πεπλήρωται.

ε'. Μέγα μὲν οὖν καὶ τὸ σῶμα τῆς σελήνης. Εἰ γὰρ ἐπὶ τοσοῦτον τῆς γῆς ἐκτέταται τὸ φθάνον πρὸς ἡμᾶς τῆς σκιᾶς, ποσαπλάσιον ἔσται τὸ πρὸς τῇ B βάσει, τὸ καὶ τῇ διαμέτρῳ τῆς σελήνης παρεξισούμενον! Τέως δ' οὐ μόνον τοῦ ἡλιακοῦ μεγέθους τὸ τῆς σελήνης ἔλαττον, ἀλλὰ καὶ τοῦ τῆς γῆς καὶ πολὺ ἔλαττον.

ϛ'. Πάμπολυ δὲ λειπόμενον τοῦ ἡλιακοῦ μεγέθους τὸ σῶμα τῆς σελήνης, δύναται κρύπτειν τὸν ἥλιον ἐν ταῖς ὑποδρομαῖς· καὶ μήτ' αὐτὸν ἐᾷν ἐκπέμπειν τὸ φῶς πρὸς ἡμᾶς, μήθ' ἡμᾶς αὐτὸν καθορᾷν. Τοῦτο δὲ καὶ μικρά τινα σώματα ποιεῖ ὁπωσοῦν, νέφος τυχὸν, ἢ βουνὸς, ἢ τοῖχος, ἢ ἄλλο τι τοιοῦτον.

ζ'. Ὅταν μὲν οὖν κατὰ τὴν σύνοδον ἡ σελήνη μέσον ὑποτείνουσα τὸν ἡλιακὸν εὑρεθείη, ὁλοτελὴς ἡ τοῦ ἡλίου ἔκλειψις γίνεται· ὁπόταν δὲ τὸ μεσαίτατον ἐκκλίνοι τοῦ ἡλιακοῦ, πρὸς λόγον φαίνεται καὶ C ἡ ἔκλειψις μερική.

η'. Κἀπὶ μὲν τῶν μερικῶν ἐκλείψεων ἂν μὲν ἀπὸ τῶν βορείων ὡς ἐπὶ τὰ νότια φερομένη ἡ σελήνη τὸν ἥλιον ὑπέλθοι, τὰ πρὸς ἄρκτον αὐτοῦ μέρη ἐπισκοτεῖ· ἂν δ' ἐκ τῶν νοτίων ὡς ἐπὶ τὰ βόρεια, τὰ πρὸς μεσημβρίαν. Κατὰ δὲ τὰς τελείας ἐκλείψεις τὸν ἡλιακὸν μέσον ὑπερχομένη, τὰ πρὸς δύσιν τετραμμένα τοῦ ἡλίου πρῶτον ὑποσκιάζει· μετὰ δὲ ταῦτα ὅλον αὐτὸν ὑποτρέχουσα καλύπτει· παρερχομένη δ' αὐτὸν, ἐκεῖνα τὰ μέρη παραχωρεῖ φαίνεσθαι πρῶτον, ἃ δὴ καὶ πρῶτον ἐκάλυψε. Τοῦτον οὖν τὸν τρόπον αἱ γεγονυῖαι τοῦ ἡλίου ἐκλείψεις ἅπασαι γεγονέναι ἱστόρηνται. Καὶ οὕτω πέφυκεν ἔκλειψις ἅπασα γίνεσθαι.

D θ'. Μόνη δὲ τῶν ὅλων ἡ κατὰ τὴν σωτήριον τοῦ Κυρίου γεγονυῖα σταύρωσιν ἔκλειψις ὑπὲρ φύσιν γέγονεν ἅπασαν. Συνόδου γὰρ οὐκ οὔσης, μᾶλλον μὲν οὖν καὶ διαμετρούντων ἤδη τῶν φωστήρων ἀλλήλους, ἐξ ἀνατολῶν ἡ σελήνη θείῳ νεύματι κινηθεῖσα καινοπρεπῶς, τὸν ἥλιον ὅλον ὑπέδραμε, πρῶτον καλύψασα πρὸς ἀνατολὰς αὐτοῦ μέρη καὶ τρισὶν ὥραις ἐπισκοτήσασα τούτῳ· κατ' ἀναποδισμὸν αὖθις ὡς ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς ἀγομένη τὰ πρὸς δύσιν τετραμμένα τοῦ ἡλίου μέρη πρώτως εἴασε φαίνεσθαι. Ταῦτα περὶ τῆς τοῦ ἡλίου ἐκλείψεως.

[55] Cleom. l. II, c. 3. [56] Secundum Ptolemæum terra major est quam luna 39, cum exiguo quod m. sol vera luna major est 6644, cum dimidio. Vide Almagest. lib. V, c. 16. [57] Tr. Junct. parte II, Astron. p. 391.

ι'. Εὑρίσκεται δὲ διὰ τῶν ὑδρολογίων ὁ ἥλιος πεντηκοστὸν μέρος τοῦ οἰκείου κύκλου καὶ ἑπτακοσιοστόν. Καταμετρούμενον γὰρ τὸ ῥυὲν ὕδωρ ἐν ᾧ χρόνῳ τὸ ἡλιακὸν ἅπαν σῶμα ὁρίζοντος ἀνελήλυθε μετὰ τὸ δεῖξαι τὴν πρώτην ἴτυν ὑπὲρ τὸν ὁρίζοντα μέρος εὑρίσκεται πεντηκοστὸν καὶ ἑπτακοσιοστὸν τοῦ ὅλου ὕδατος, ὅπερ ἔῤῥευσε δι' ὅλης τῆς ἡμέρας τε καὶ νυκτός. Αὕτη δ' ἡ μέθοδος ὑπὸ πρώτων τῶν Αἰγυπτίων ἐπινενόηται, τὸ χρήσιμον ἔν τε ταῖς τῶν ἰσημερινῶν εὑρέσεσιν ἔχουσα καὶ ἐν ἄλλοις πολλοῖς.

ια'. Φαίνεται δ' ὁ ἥλιος ἀνίσχων τε καὶ δυόμενος μείζων κατὰ τὸ μέγεθος καὶ πλέον ἡμῶν ἀφεστώς· μεσουρανοῦν δὲ τὸ μέγεθος καὶ τὴν ἐξ ἡμῶν ἀπόστασιν ἔχων ἐλάττω δοκεῖ, καὶ ταῦτα πανταχόθεν οἱονεὶ τὸ ἴσον ἀπέχων ἡμῶν· εἴ γε καὶ πρὸς τὴν αὐτοῦ σφαῖραν ἐπέχει κέντρου λόγον ἡ γῆ. Τὸ δ' αἴτιον, ὅτι πρὸς μὲν τῷ ὁρίζοντι διὰ νοτεροῦ καὶ παχυτέρου ἀέρος ὁρῶμεν αὐτόν· καὶ γὰρ τοιοῦτος ὁ πρόσγειος. Κἀντεῦθεν περικλωμένης τῆς ὄψεως ἡμῶν, μείζων τε φαίνεται ὁ ἥλιος καὶ πο ῤῥωτέρω· μεσουρανῶν δὲ διὰ λεπτοτέρου καὶ καθαρωτέρου ἀέρος ὁρώμενος, ἐλάττων τε τῷ μεγέθει καὶ ἡμῶν ἐγγυτέρω νομίζεται.

ιβ'. Πολὺ δὲ μείζων ἱστόρηται φαίνεσθαι καὶ πόῤῥω πλέον ἀφεστηκώς, τοῖς ἐκ βαθέων φρεάτων ὁρᾷν δυναμένοις αὐτόν. Δύνανται δὲ τοῦτο πάντως οἵ τε τῆς σελήνης οἰκήτορες, κατὰ κάθετον ἐπιβάλλοντος τοῦ ἡλίου τὰς ἀκτῖνας αὐτοῖς ἐν ἀτρεκεῖ μεσημβρίᾳ κατὰ τροπὰς θερινάς, καὶ ἄσκιον ποιοῦντος τὴν γῆν αὐτῶν ὡς ἐπὶ σταδίους τριακοσίους τὴν διάμετρον, καὶ ὅσοι ἄλλοι πλησίον τῆς διακεκαυμένης ἔλαχον ἔχειν τὴν οἴκησιν. Φαίνεται δὲ τούτοις ὁ ἥλιος μείζων ἤπερ ἡμῖν, διὰ παχέος ἀέρος καὶ νοτεροῦ καὶ καθύγρου τοῦ ἐν τοῖς φρέασιν ὄντος ὁρώμενος, πολλῆς ἐκ τούτου τῇ ὄψει γινομένης τῆς περικλάσεως. Καὶ εἴπερ ἦν διὰ παχυτέρων καὶ στερεῶν σωμάτων ὁρᾶσθαι τὸν ἥλιον, ἔτι μεῖζον ἂν ἔδοξεν ἔχων τὸ μέγεθος, καὶ τὴν ἐξ ἡμῶν ἀπόστασιν πλείονα, πλέον πάντως περικλωμένης τῆς ὄψεως.

ιγ'. Καὶ τῶν περὶ αὐτὸν δὲ θεωρουμένων διαφόρων χρωμάτων ἄλλοτε ἄλλων, ἡ τοῦ ἀέρος ἐστὶ ποιότης αἰτία πασχούσης ἐντεῦθεν τῆς ἡμετέρας ὄψεως καὶ ἄλλοτε ἀλλοῖα φανταζομένης τὰ ὁρατὰ κατά τε χρῶμα καὶ μέγεθος, ἀλλὰ δὴ καὶ σχηματισμόν.

10. Deprehenditur autem sol [58] per hydrologia septingentesima et quinquagesima pars sui circuli. Cum enim mensuratur aqua quæ effluxit eo tempore, quo corpus solare totum supra horizontem ascendit, posteaquam primam oram [primum limbum] super horizontem ostentavit; septingentesima et quinquagesima pars totius aquæ reperitur, quæ per totum diem et noctem effluxit. Hæc autem ratio a primis Ægyptiis excogitata est, quæ et in æquinoctiorum inventionibus, et in aliis multis suam utilitatem habet.

11. Porro sol [59] cum oritur et occidit, et major magnitudine, et etiam a nobis distantior apparet. At cum in medio cœlo exsistit, et magnitudinem, et distantiam a nobis minorem habere videtur; et hæc ita, cum tamen ubique veluti æqualiter distet a nobis [60], siquidem etiam ad ipsius sphæram terra centri rationem obtinet. Causa autem est, quod ipsum ad horizontem per humidum et crassiorem **308** aerem cernimus; talis quippe est, qui terræ est vicinus. Hinc visu nostro confracto et major et remotior sol videtur. At cum in medium cœlum pervenit, quia per tenuiorem et puriorem aerem aspicitur, et minor magnitudine et nobis propinquior existimatur.

12. Multo autem [61] majorem et remotiorem apparere ferunt iis qui ipsum ex profundis puteis intueri possunt. Id autem possunt utique qui Syenem incolunt, cum ad perpendiculum ipsis sol in purissimo meridie suos radios immittat æstivarum conversionum tempore, et terram eorum umbræ expertem faciat [62] ad trecenta fere stadia secundum diametrum; et quotquot alii propiorem zonæ torridæ habitationem sortiti sunt. Major autem his quam nobis sol conspicitur, quando per crassum et humidum et aquosum aerem putealem cernitur; quia nimirum multa ex hoc aspectus fit confractio. Et si quidem per crassiora et solida corpora solem cerni contingeret, majorem adhuc magnitudinem et distantiam a nobis remotiorem habere sol videretur, quod visus utique plus confringeretur.

13. Sed et diversorum colorum, qui circa **309** ipsum alias alii conspiciuntur, aeris qualitas causa est; quando hinc aspectus patitur, et alio tempore res aspectabiles cum colore et magnitudine, tum et figuratione differentes intuetur.

SYNOPSIS CAPITIS XXVII,

QUOD EST DE LUNA.

1. *Luna est infimus planetarum et multas mutationes in elementari regione efficit, et corpus habet per se caliginosum, sed quod tamen a sole illuminari possit.* — 2. *Luna non illuminat per refractionem radiorum solis repercussorum, ut aliqui ex veteribus existimarunt.* — 3. *Luna illuminatur a sole, et postea aerem terramque illuminat, adeo ut luna solis radios in se, veluti spongia aquam excipiat et retineat nec transmittat.* — 4. *Proprietas lunæ latius exponitur, quod nimirum radios solares acceptos non trans-*

[58] Cleom. l. II, c. 1. [59] Ibid. [60] Ptolemæus Almag. lib. I, c. 6; Regiomont. in Almag. lib. V, prop. 21; Cleom. lib. II, c. 3. [61] Cleom. l. II, c. 1. [62] Ibid.

mittat, sed ab iis illuminetur, et quidem semper ea sui medietate qua solem respicit, adeoque alias alia, propterea quod illi non semper eamdem obvertit propter motum suum proprium, quemadmodum etiam exemplo terræ idem declaratur. — 5. Illuminationes seu apparitiones lunæ cum crescentis tum deficientis enumerantur et explicantur. — 6. Uberior earumdem **310** *geometrica declaratio per duorum circulorum in luna concipiendorum sectiones mutuas et congruentias. — 7. Lunæ conjunctio genitura et ortus quando contingat, quodque ortus in primis non eodem semper tempore a conjunctione fiat, cujus rei tres causæ indicantur. — 8. Eadem luna quanta distantia a sole et quo ad illum aspectu appareat falcata, bifariam secta, utrinque gibbosa, propemodum tota et plane tota. — 9. Lunæ motus periodicus quantus, unde etiam mensis lunaris periodicus supputatur. — 10. Luna conjunctiones suas cum sole non æquali semper facit tempore, propter sphærarum planetariarum atque ita etiam solis et lunæ cum ad se invicem, tum firmamenti ratione eccentricitatem, unde etiam mensis lunaris synodicus inæqualis efficitur. — 11. Hinc duodecimæ partes Zodiaci in firmamento, et circulorum ipsi subjectorum in inferioribus sphæris, solaris nimirum et lunaris circuli inæquales sunt, et propter sphærarum solis et lunæ eccentricitatem majores minoribus, et contra minores majoribus subjectæ sunt; ut ipse etiam sol ubi est altior, ibidem luna est humilior, et contra. — 12. Proinde si conjunctio fiat solis et lunæ in principio geminorum, mensis lunaris synodicus efficitur brevis; longissimus, si in principio sagittarii contingat; et proportionaliter in signis intermediis se res habet. — 13. Aliud* **311** *porisma a superiore. Hinc planetarum in signis Zodiaci sublimitates et humilitates arguuntur evincunturque. — 14. Quo positu luna ad eclipticam et ad solem in ipsa, alias tota deficiat, alias ex parte tantum, idque inæqualiter; alias defectum omnem effugiat. — 15. Solis et lunæ eclipses differunt in hoc, quod ille non revera, sed apparenter tantum respectu videntium in terra, hæc autem revera etiam non apparenter, adeoque quoad se lumine deficiat; et quidem interdum, puta in totalibus eclipsibus, ita ut locus ejus in cœlo quasi amittatur, quod exemplo probat auctor sui temporis. — 16. In totalibus lunæ eclipsibus, quæ partes lunæ primum et obscurentur et denuo illustrentur, orientales nimirum et quare. — 17. In partialibus lunæ eclipsibus, quando boreales partes lunæ deficiant, meridionales defectum effugiant et contra. — 18. Luna et altissima et humillima, et medio modo se habens deficit, cæteris paribus; sed hac ipsa de causa brevius vel diutius ut in textu declaratur. — 19. Tria porismata ex eclipsi lunari emergentia commemorat, ut quod umbra terræ conoides, et sol terra major, et luna terra minor sit. — 20. Lunam non ex alia causa quam incidendo in umbram terræ deficere probat a tempore eclipsis ipso, et a partibus lunæ cum tota deficit, et ab illuminationum sectionibus cum ex parte deficit. — 21. Ambobus luminaribus* **312** *supra horizontem exsistentibus eclipsis lunaris fieri non potest, quod ex doctrina eclipsium lunarium hactenus tradita necessario consequitur, nisi in diametrali oppositione luminarium paulo post occasum sol crassum aerem circa horizontem occiduum illustret, vel per anthelii speciem supra horizontem conspiciatur, vel ad ipsum paulo infra horizontem radius oculorum a nube circa occasum defringatur et incurrat.*

—

CAPUT XXVII.

De luna.

1. Luna cum inferior, et ex universis planetis terræ sit vicinior, et multas in aere conversiones ac vicissitudines operatur [63]; et multa eorum quæ in terra sunt alterat secum ipsa mutando: quin et planetas omnes, ipsam nullus, subit et obumbrat. In ipsa enim ætheris est extremitate, qua æther cum successione conjungitur. Quapropter etiam per se caliginosum est lunæ corpus, sic tamen etiam natura comparatum ut solares splendores recipere, et ab ipsis illustrari, lumenque ad aerem emittere possit [64].

2. Lunam proin aliqui per refractionem illuminare dicunt, ut quæ sufficiente densitate prædita sit; et hinc solares radii postquam in eam inciderunt, rursus ab ipsa refringantur aeremque illustrent. Alii autem **313** adversus hanc opinionem recte instantes inquiunt [65], quod ea quæ per refractionem illuminant, et exiguum locum illuminent, et lumen ad rectos angulos emittant. Quod si igitur ita etiam luna illuminaret, nec ad ipsam terram lumen transmitteret, nec corniculata aut bifariam secta exsistens terram illuminare posset. Cum enim orbiculata sit luna, et ad occasum et ad ortum ut ad solem ipsius lumen, et in falcatis et dimidiatis figuris emitteretur

A

ΚΕΦΑΛ. ΚΖ'.

Περὶ σελήνης.

α'. Ἡ σελήνη κατωτέρα τε καὶ προσγειοτέρα τῶν ὅλων πλανήτων ὑπάρχουσα πολλὰς μὲν ἐν τῷ ἀέρι τροπὰς ἐργάζεται, πολλὰ δὲ τῶν ἐπὶ γῆς ἀλλοιοῖ ἑαυτῇ ταῦτα συμβάλλουσα, τοὺς πλάνητάς τε πάντας ὑποτρέχει καὶ ὑποσπάζει· ταύτην δὲ τῶν ὅλων οὐδείς· κατ' αὐτὸ γάρ ἐστι τὸ τοῦ αἰθέρος ἔσχατον, καθ' ὃ συνάπτει τῷ ὑπεκκαύματι ὁ αἰθήρ. Διὸ καὶ ζοφερὸν καθ' αὑτὸ τὸ τῆς σελήνης σῶμα· πέφυκε δὲ τὰς ἡλιακὰς δέχεσθαι λαμπηδόνας, καὶ ὑπ' αὐτῶν καταλάμπεσθαι καὶ ἀποπέμπειν πρὸς τὸν ἀέρα τὸ φῶς.

β'. Τινὲς μὲν οὖν κατ' ἀνάκλασιν φωτίζειν λέγουσι τὴν σελήνην, ἅτε πυκνότητος μετέχουσαν ἱκανῆς,
B
κἀντεῦθεν δυναμένων τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων μετὰ τὸ προσβαλεῖν αὐτῇ, πάλιν ἀπ' αὐτῆς ἀνακλᾶσθαι καὶ τὸν ἀέρα φωτίζειν. Ἕτερον δὲ πρὸς ταύτην τὴν δόξαν καλῶς ἐνιστάμενοι, λέγουσιν ὅτι τὰ κατ' ἀνάκλασιν φωτίζοντα, καὶ τόπον ὀλίγον φωτίζει καὶ πρὸς ὀρθὰς γωνίας ἐκπέμπει τὸ φῶς. Εἰ τοίνυν οὕτω καὶ ἡ σελήνη ἐφώτιζεν, οὔτε πρὸς αὐτὴν τὴν γῆν τὸ φῶς διεβίβαζεν, οὔτε μηνοειδὴς ἢ διχότομος οὖσα, τὴν γῆν φωτίζειν ἠδύνατο. Περιφεροῦς γὰρ τῆς σελήνης οὔσης πρός τε δύσιν καὶ πρὸς ἀνατολήν, ὡς ἐπ' αὐτὸν τὸν ἥλιον τὸ τοιαύτης ἀπεπέμπετο φῶς ἔν τε τοῖς μηνοειδέσι σχήμασι καὶ τοῖς διχοτόμοις;

[63] Cleom. l. II, c. 2. [64] Ibid. [65] Cleom. lib. II, c. 3.

γ'. Φαίνεται γοῦν ἐντεῦθεν μὴ κατ' ἀνάκλησιν ἐκ A τῆς σελήνης εἶναι τὸ φῶς, ἀλλὰ κατ' ἰδιότητα δεχομένης αὐτῆς τὰς ἡλιακὰς ἀκτῖνας εἰς βάθος, οὐκ εἰς μόνην τὴν ἐπιφάνειαν· οὕτως ἐξ αὐτῆς τὸν ἀέρα φωτίζεσθαι καὶ τὴν γῆν. Εἰκὸς οὖν δέχεσθαι τὴν σελήνην τὸ φῶς, ὡς τοὺς σπόγγους τὸ ὕδωρ· μὴ φέρειν δ' αὐτὸ δι' ὅλης αὐτῆς διικνούμενον· ὅτι τε τὸ ταύτης σῶμα παχύτητος καὶ πυκνότητος οὐκ ὀλίγης μετέχει, καὶ ὅτι καὶ μήκοθεν ἐπιβάλλει ταύτῃ τὰς ἀκτῖνας ὁ ἥλιος. Πολὺ γὰρ ἀφέστηκεν ἐξ αὐτῆς· εἴπερ μεῖζον ἢ ἑπτακαιδεκαπλάσιον, οὗπερ ἀφέστηκεν ἡ σελήνη τῆς γῆς, ὡς δείκνυται γραμμικῶς.

δ'. Εἴη δ' ἂν ἰδιότης μάλιστα τῆς σελήνης, ὥσπερ τὸ τὰς ἡλιακὰς ἀκτῖνας εἰσδέχεσθαι καὶ ὑπ' αὐτῶν αὐγάζεσθαι καὶ ἀνταυγάζειν τὸ περιέχον, οὕτω καὶ B τὸ μὴ δι' ὅλου τοῦ σώματος αὐτῆς ἔχειν διαβιβαζομένας αὐτάς· ἀεὶ δὲ πρὸς τὸν ἥλιον τετραμμένον ἡ σελήνη περιαυγάζεται, καὶ ἄλλοτε ἄλλο. Διὸ καὶ σελήνη λέγεται διὰ τὸ σέλας νέον ἔχειν ἀεὶ, καὶ οὔποτε παλαιόν. Εἰ μὲν γὰρ τὴν αὐτὴν σχέσιν ἐφύλαττε διαπαντὸς πρὸς τὸν ἥλιον, ἓν ἂν εἶχε μέρος καὶ τὸ ὑπ' αὐτοῦ φωτιζόμενον· ἐπεὶ δὲ κατὰ τὴν πλανητικὴν αὐτῆς πορείαν ποτὲ μὲν προσέρχεται τῷ ἡλίῳ, ποτὲ δ' ἀπ' αὐτοῦ μακρύνει· διὰ τοῦτο ἄλλοτε ἄλλο μέρος λαμπρύνεται. Καὶ ὅπερ ἑστῶσα πέπονθεν ἡ γῆ πρὸς τὸν ἡλιακὸν φωτισμὸν, τοῦτο καὶ ἡ σελήνη κινουμένη. Καὶ γὰρ ὥσπερ ἡ γῆ τὸ ἴσον ἀπὸ τοῦ ἡλίου ἔχουσα φῶς, ἄλλοτε ἄλλα καταλάμπεται μέρη κατὰ τὴν τοῦ ἡλίου περίοδον, συμπερινοστούC σης αὐτῷ καὶ τῆς λαμπηδόνος καὶ τῆς κατὰ τὴν γῆν σκιᾶς· οὕτω καὶ ἡ σελήνη τὸ αὐτὸ μὲν ἔχει φῶς ἐκ τοῦ ἡλίου διηνεκῶς, οὐ ποτὲ μὲν μείζονος, ποτὲ δ' ἐλάττονος ἐλλαμπομένου μέρους αὐτῆς· πλὴν οὐκ ἀεὶ τὸ αὐτὸ καὶ ἓν καταφωτίζεται μέρος, διὰ τὸ διάφορον τῶν πρὸς τὸν ἥλιον σχέσεων αὐτῆς. Προσιούσης γὰρ τῷ ἡλίῳ καὶ πάλιν μακρυνομένης αὐτοῦ, ἄλλοτε ἄλλα μέρη ταύτης λαμπρύνεται τὸ ἡλιακὸν ἐχούσης φῶς περὶ τὸ ἅπαν ταύτης σῶμα στρεφόμενον κυκλικῶς.

ε'. Ὁπότε μὲν οὖν σύνοδος εἴη, τὸ πρὸς οὐρανὸν τετραμμένον μέρος αὐτῆς καταυγάζεται. Τότε γὰρ αὐτὸ πρὸς τὸν ἥλιον ἀφορᾷ. Παραμειβούσης δὲ τῆς D σελήνης τὸν ἥλιον ἐπιστρέφεται πρὸς αὐτὸν τὸ μέρος αὐτῆς ὃ βλέπει πρὸς γῆν. Καὶ τοῦτο γίνεται πρὸς λόγον τοῦ μακρυσμοῦ· καὶ οὕτως ἐκ τῶν πλαγίων ἀρχομένη φωτίζεσθαι ἡ σελήνη, γίνεται πρῶτον μηνοειδής· μακρύνουσα δ' ἐπιπλέον, διχότομος· εἶτ' ἀμφίκυρτος. Διαμετρήσασα δὲ τὸν ἥλιον πλήρης ἀπαρτίζεται καὶ πανσέληνος. Ἤδη δὲ τὴν διάμετρον παραμειβούσης αὐτῆς, καὶ τῷ ἡλίῳ πάλιν προσερχομένης, εἰς τὸ πρὸς οὐρανὸν τετραμμένον αὐτῆς ἐκ τοῦ πρὸς ἡμᾶς ὁρῶντος κατὰ λόγον τὸ φῶς περιάγεται· μέχρις ἂν συνόδου γενομένης ἀφώτιστον καταλειφθείη τελείως ἅπαν τὸ πρὸς ἡμᾶς βλέπον μέ-

3. Apparet igitur hinc, non per refractionem a luna esse lumen; sed ab ipsa ob suam proprietatem, qua radios solares introrsum, non in solam superficiem recipit, aerem et terram illuminari. Consentaneum igitur est quod luna lumen, ut spongia aquam recipiat; non autem ipsum per seipsam totam permeans accipiat; et quod hujus corpus crassitiei et densitatis non exiguæ sit particeps, et quod etiam sol huic eminus radios admoveat. Longe enim [66] distat ab ea, siquidem plus septemdecim vicibus quam luna a terra distat, quemadmodum lineariter [seu geometrice] commonstratur.

4. Maxime autem proprium fuerit lunæ, quemadmodum radios solares suscipit et ab **314** ipsis illustratur, et continens vicissim illustrat; ut ita per universum suum corpus penetrantes non habeat: sed semper ea parte qua ad solem conversa est luna undique collustratur, et alias alia. Quapropter etiam σελήνη [luna] dicitur, quod σέλας νέον [id est, lumen novum] ac nunquam vetus habeat. Si enim quidem eamdem perpetuo ad solem retineret habitudinem, unam etiam haberet partem, quæ ab ipso illuminaretur. Quia autem pro errabundo suo progressu [67] interdum ad solem accedit, interdum ab eodem longius recedit; propterea alias alia illius pars splendore perfunditur. Et quod terræ stanti contingit, quatenus a sole illuminatur [68], idem etiam lunæ quæ movetur accidit. Sicut enim terra quæ æquale a sole lumen habet, alias aliis partibus pro conversione solis illustratur, cum quo [nimirum] et splendor et umbra terræ simul circumeunt: sic et luna idem quidem a sole semper lumen habet, ut haud alias major, alias minor illius pars illustretur; verumtamen non una semper eademque pars illuminatur, quod diversæ illius ad solem sint habitudines. Cum enim ad solem accedat, et rursus ab ipso **315** longius discedat, alias aliæ illius partes illustrantur, quod circa universum illius corpus circulariter solare lumen convertatur.

5. In conjunctione igitur [69], pars illius ad cœlum conversa illustratur [70]; quippe tum illa ad solem respicit. Cum autem solem permutat luna, tum pars ejus ad solem convertitur, quæ terram aspicit: hocque fit pro remotionis proportione. Ac cum ita ex obliquo luna illuminari incipit, primum falcata fit; cum longius recesserit, dimidiata, inde prætumida; quando denique dimensa solem fuerit, hoc est, per diametrum soli opponitur, plena efficitur, et exsistit plenilunium. Jam vero cum ipsa deserit diametrum, et denuo ad solem accedit, ad partem illius quæ ad cœlum conversa ex ea quæ nos intuetur, habita proportione, lumen circumagitur, donec conjunctione facta non illuminata relinquatur universa hæc pars illius quæ ad nos

[66] Ptol. Alm. l. v, c. 15. Cardan. De Subtil. l. III, p. 189. [67] Cleom. lib. II, c. 5. [68] Cleom. lib. II, c. 3. [69] Cleom. II, c. 4. [70] Reinhold. in Theor. Purb.

respicit. Proinde hic quidem lunaris incrementi et A decrementi modus est.

6. Præterea autem ex eis quæ inferuntur, manifestiora adhuc erunt quæ de ipsis dicuntur. Duo in luna circuli concipiantur [71] : unus, quo opaca illius pars ab illuminata discernitur, qui etiam **316** perpetuo mutantur; alter quo separatur ea pars quæ a nobis cernitur ab ea quæ non cernitur; qui etiam est immutabilis et immobilis. Horum neuter est maximus circulus, qui ipsam in æquales partes secare possit. Nam et sol [72] cum major sit quam luna, plus illius medietate illuminat, et proinde sine controversia minor est maximis in luna circulis hic, qui opacam illius partem ab illuminata dispescit. Et vero [73] etiam qui a nostro aspectu est, circulis in luna maximis minor est : quoniam medietate illius minus videmus; propterea quod oculus qui videt parvus, et id quod videtur, valde magnum sit. Quapropter et hic circulus, qui non in æquales, sed inæquales partes lunam dividit, maximis in illa circulis minor est. Quanquam quoad sensum ambo etiam commemorati circuli, maximi apparent. Et eamdem quidem magnitudinem semper habere videntur; verum habitudinem ad se invicem eamdem non retinent, sed multipliciter immutantur, et multiformiter transfigurantur. Et alias quidem congruunt sibi invicem, alias autem ad sectionem inclinantur. Suntque plurimæ sectionum diversitates, **317** sed duæ generales ad angulos rectos et ad inclinationem. Sed et congruentiæ istiusmodi circulorum duæ tantum fiunt; et in conjunctione et plenilunio. Cum autem luna a conjunctione solem prætercurrit, tum dirimuntur circuli et ad sectionem declinant : ut exiguum quod inter amborum circumferentiam relinquitur, ipsum duntaxat illuminatum sit quoad nos. Et ejuscemodi horum circulorum a congruentia ad sectionem transitus, falcatam lunæ figuram efficit. Quoniam autem semper eo progrediendo, ut ad angulos rectos se secent, illuminationis etiam splendorem adaugent, medio circulorum sectionis in tali progressu illuminato, quando ipsa sectio ad angulos rectos fuerit, luna bifariam secta apparet. Cum autem ab hac figura ad angulos obtusos jam procedunt circuli, utrinque gibbosam lunæ figuram faciunt. Rursus autem dum in diametro [id est, oppositione] sibi congruunt, plenam lunam perficiunt. Postea vero dum ex hac ad alteram procedunt congruentiam, et easdem figuras etiam in diminutione obeunt : totius splendoris exstinctionem, dum ad partem quæ mundum [cœlum] **318** respicit exacte congruunt, tandem inducunt.

7. Conjunctio proinde dicitur, quando in eadem parte seu gradu luna fuerit, in qua etiam sol exsistit. Genitura cum unum gradum a sole recesse-

ρος αὐτῆς. Οὕτως μὲν οὖν ὁ τρόπος τῆς σεληνιακῆς αὐξήσεως καὶ μειώσεως.

ς'. Ἔτι δὲ διὰ τῶν ἐπαγομένων ἔσται σαφέστερα τὰ περὶ αὐτῶν. Δύο κύκλοι νοείσθωσαν ἐν τῇ σελήνῃ. Εἷς μὲν, ᾧ διακρίνεται τὸ σκιερὸν αὐτῆς, ἀπὸ τοῦ πεφωτισμένου, ὃς καὶ ἀεὶ μεταπίπτει· ἕτερος δὲ, ᾧ χωρίζεται τὸ ταύτης ὑφ' ἡμῶν ὁρώμενον ἀπὸ τοῦ μὴ ὁρωμένου· ὃς ἀμετάπτωτός ἐστι καὶ ἀκίνητος. Τούτων ἑκάτερος οὐκ ἔστι μέγιστος κύκλος, εἰς ἴσα τέμνειν ταύτην δυνάμενος. Ὅ τε γὰρ ἥλιος μείζων τῆς σελήνης ὤν, πλέον φωτίζει τοῦ ταύτης ἡμίσεος· καὶ διὰ τοῦτο μείων ὁμολογουμένως τῶν ἐν τῇ σελήνῃ μεγίστων κύκλων ἐστὶν ὁ τὸ ταύτης σκιερὸν ἐκ τοῦ πεφωτισμένου διαχωρίζων· ὅ τε ἀπὸ τῆς ἡμετέρας ὄψεως ὁμοίως ἐλάττων ἐστὶ τῶν ἐν τῇ σε- B λήνῃ μεγίστων κύκλων· ἐπεὶ τοῦ ἡμίσεος ἔλαττον ὁρῶμεν αὐτῆς· διὰ τὸ σμικρὸν εἶναι τὸ ὁρῶν ὄμμα, καὶ τὸ ὁρώμενον πολυμέγεθες· ὥστε καὶ οὗτος ὁ κύκλος οὐ τέμνων εἰς ἴσα τὴν σελήνην, ἀλλ' εἰς ἄνισα τῶν ἐν αὐτῇ μεγίστων κύκλων μείων ἐστίν. Ὡς μέντοι πρὸς αἴσθησιν οἱ εἰρημένοι καὶ ἄμφω κύκλοι φαίνονται μέγιστοι· καὶ τὸ μὲν αὐτὸ μέγεθος ἔχειν δοκοῦσιν ἀεὶ, σχέσιν δὲ πρὸς ἀλλήλους οὐ διαφυλάττουσι τὴν αὐτήν· ἀλλὰ πολλαχῶς ἐναλλάσσονται καὶ πολυειδῶς μετασχηματίζονται· καὶ ποτὲ μὲν ἐφαρμόζουσιν ἀλλήλοις, ποτὲ δ' ἐγκλίνονται εἰς τομήν. Καὶ τῶν τομῶν αἱ παραλλαγαὶ πλεῖσταί εἰσιν· ἀλλ' αἱ γενικαὶ δύο πρὸς ὀρθὰς καὶ κατ' ἔγκλισιν. Γίνονται δὲ καὶ ἐφαρμογαὶ τῶν τοιούτων κύκλων δύο μό- C νως, ἔν τε συνόδῳ καὶ πανσελήνῳ. Παραθεούσης δὲ τῆς σελήνης ἀπὸ συνόδου τὸν ἥλιον, διίστανται οἱ κύκλοι καὶ ἀποκλίνουσιν εἰς τομήν· ὡς ὀλίγον τὸ μεταξὺ τῆς περιφερείας ἀμφοῖν ἀπολειπόμενον τοῦτο μόνον εἶναι πεφωτισμένον ὡς πρὸς ἡμᾶς. Καὶ ἡ τοιαύτη τῶνδε τῶν κύκλων παράβασις ἀπὸ τῆς ἐφαρμογῆς εἰς τομὴν, ἀποτελεῖ τὸ τῆς σελήνης μηνοειδές. Ἐπεὶ δ' ἀεὶ προάγοντες εἰς τὸ πρὸς ὀρθὰς τέμνειν ἀλλήλους καὶ τὴν τοῦ φωτισμοῦ φαῦσιν προσαύξουσι τοῦ μέσου τῆς τῶν κύκλων τομῆς φωτιζομένου κατὰ τὴν τοιαύτην πρόοδον, ὅταν τὸ πρὸς ὀρθὰς γένηται τῆς τομῆς, φαίνεται ἡ σελήνη διχότομος. Ἀπὸ δὲ τοῦ σχήματος τούτου πρὸς ἀμβλείας ἤδη γωνίας προϊόντες οἱ κύκλοι ποιοῦσι τὸ τῆς σελήνης ἀμφίκυρτον. Τῇ δὲ κατὰ τὴν διάμετρον πάλιν D ἐφαρμογῇ τὴν πανσέληνον ἀπαρτίζουσιν· εἶτ' ἐκ ταύτης ἐπὶ τὴν ἑτέραν αὖθις προϊόντες ἐφαρμογὴν, καὶ τὰ αὐτὰ σχήματα καὶ κατὰ τὴν μείωσιν ἐκτελοῦντες, τὸν τῆς ὅλης λαμπηδόνος ἀφανισμὸν ἀπεργάζονται τῇ ἀτρεκεῖ τούτων εἰς τὸ πρὸς τὸν κόσμον μέρος ἐφαρμογῇ.

ζ'. Σύνοδος μὲν οὖν λέγεται, ὁπόταν ἐν τῇ αὐτῇ μοίρᾳ γένηται ἡ σελήνη, ἐν ᾗ ἐστι καὶ ὁ ἥλιος. Γέννα δὲ, ὅταν ἀποστῇ τοῦ ἡλίου μοῖραν μίαν ἀνα-

[71] Cleom. l. II, c. 5. [72] Vitell. l. II, propos. 27. [73] Vitel. lib. IV, propos. 20; Reinhold. in Theoric. Purbachii; Bodin. lib. V Theatri, p. 597.

τολὴ, ὅταν νέα πρώτως φανῇ. Τῇ μὲν γὰρ πρώτῃ ἡμέρᾳ μέχρι τοσούτου φέρεται ὑπὲρ γῆν ἡ σελήνη, μέχρις ἂν ἔτι καὶ τὸ τοῦ ἡλίου φῶς ἐστιν ἐπικρατοῦν. Ὥστ' ἐν ταύτῃ μὲν τῷ τοῦ ἡλίου συγκαταδύεται· πρῶτον δὲ σαφὴς ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν ἡμερῶν φαίνεται· καὶ ποτὲ μὲν μᾶλλον, ποτὲ δ' ἧττον. Τοῦτο δὲ αὐτὸ συμπίπτει παρὰ τὸ ποσὸν τῆς πρὸς τὸν ἥλιον ἀποστάσεως· αὐτὸ δὲ τὸ τῆς ἀποστάσεως ποσὸν, ἄλλο τ' ἄλλο γίνεται διά τε τὴν ἰδίαν τῆς σελήνης κίνησιν (οὐ γὰρ ἴσον ἀεὶ κινεῖται κατὰ πρόβασιν διὰ τὴν τοῦ πλάτους ἐξάλλαξιν τοῦ ζωδιακοῦ) καὶ διὰ τὸ μὴ πάντων τῶν ζωδίων ἰσόχρονον τὴν δύσιν γίνεσθαι, ὡς τινῶν μὲν ὀρθῶς, τινῶν δὲ λοξῶς καταδυομένων· καὶ πρὸς τούτοις διὰ τὸν τῆς προγεγονυίας συνόδου καιρὸν εἴτ' ἀρχομένης ἡμέρας εἴτ' ἀρχομένης νυκτὸς, εἴτε κἂν τοῖς μεταξὺ πολλοῖς οὖσι καὶ διαφόροις, ἡ προηγησαμένη σύνοδος ἐγεγόνει. Ὥστ' ἀεί ἐστιν εἷς χρόνος ἐν ᾧ φαίνεται σαφῶς ἡ σελήνη· οὐδὲ κατὰ τὰς ὅλας πρώτας φαύσεις τὸ σαφὲς ἀπαράλλακτον.

A rit. Ortus, cum primum nova conspecta fuerit. Prima enim die supra terram eousque fertur, quoad etiam solis lumen prævalet. Quapropter hac simul cum solis lumine occidit: alias autem etiam ante occidit. Manifesta autem primum secundo die; et alias quidem magis, alias vero minus apparet [74]. Hoc ipsum autem ob distantiæ a sole quantitatem accidit. Ipsa vero distantiæ quantitas alias alia efficitur; et ob peculiarem lunæ motum (neque enim semper æqualiter suo incessu movetur, quod Zodiaci latitudo evariet), et quod non omnium signorum occasus æquali fiat tempore; ut quod aliqua quidem recte, aliqua autem oblique occidant; et insuper adhuc propter antegressæ conjunctionis tempus, quod vel die incipiente, vel nocte in- B gruente, vel in intermediis [temporibus] quæ multa atque varia sunt, conjunctio prior acciderit. Quapropter non unum semper tempus est, quo luna manifesto conspicitur; **319** neque secundum primas universas illuminationes manifestatio illius est invariabilis.

η'. Λέγεται δ' οὖν ἀνατολὴ, ὅταν νέα πρώτως φανῇ ὁπωσοῦν· μηνοειδὴς δ' ὅταν ἀποστῇ τοῦ ἡλίου μοίρας ἑξήκοντα, καὶ πρὸς τὸν ἥλιον ἑξάγωνον ποιήσηται τὸν σχηματισμόν· διχότομος, ἐπειδὰν ἀποχωρήσῃ τοῦ ἡλίου μοίρας ἐνενήκοντα, καὶ σχηματισθῇ τετράγωνος πρὸς αὐτόν· ἀμφίκυρτος, ὁπόταν μοίρας εἴκοσι πρὸς ταῖς ἑκατὸν ἀποστῇ τοῦ ἡλίου καὶ τρίγωνον ἐκτελέσῃ σχηματισμόν· πλησισέληνος δὲ καὶ πλησιφαὴς ἀποχωρήσασα τοῦ ἡλίου μοίρας πεντήκοντα πρὸς ταῖς ἑκατόν· πανσέληνος δὲ, τὸν ἥλιον διαμετρήσασα.

8. Ortus ergo [dicitur lunæ] cum primum nova quomodocunque conspecta fuerit. Falcata autem [75], cum gradus sexaginta a sole recesserit, et sextilem ad solem fecerit configurationem. Bifariam secta, postquam a sole ad nonaginta gradus discesserit, et quadrato ad ipsum aspectu figurata fuerit: utrinque gibbosa, cum centum et viginti gradibus a sole sejuncta fuerit, et triangularem figuram ef- C fecerit. Propemodum autem plena luna, et propemodum plena lumine, posteaquam centum et quinquaginta gradus a sole abscesserit. Tota seu plena luna denique, cum soli diametraliter opposita constiterit.

θ'. Τὸν μὲν οὖν οἰκεῖον κύκλον ἡ σελήνη δι' ἡμερῶν ἀνύει κατά τινας μὲν ἑπτὰ πρὸς ταῖς εἴκοσι, προστιθεμένου καί τινος ἡμίσεος ἡμέρας μιᾶς, κατά τινας δὲ δι' ἑπτὰ καὶ εἴκοσιν ἡμερῶν, καὶ τρίτου μάλιστά πως τῆς ἡμέρας μορίου. Τέως δ' οὖν πάντοτε τὸ οἰκεῖον περιτρέχουσα κύκλον εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον ἐκ τοῦ αὐτοῦ διὰ τοῦ ἴσου χρόνου ἀποκαθίσταται.

9. Proprium proinde circulum luna per dies conficit, ut aliquorum fert sententia, viginti septem et semisse unius diei adjecto: ut alii autem judicant, per viginti et septem dies [76], et tertia propemodum diei parte addita. Verumtamen semper suum circulum circumeundo, ad idem punctum ex eodem per æquale temporis spatium revertitur.

ι', ια'. Ποιεῖται δὲ τὰς πρὸς τὸν ἥλιον συνόδους οὐ πάντοτ' ἐν ἴσῳ χρόνῳ κατὰ τελείαν ἀκρίβειαν, ἀλλὰ ποτὲ μὲν ἐν πλείονι, ποτὲ δ' ἐν ἐλάττονι. Καὶ τὸ αἴτιον, ὅτι πάντων τῶν πλανήτων αἱ σφαῖραι πρός τε τὴν δοκοῦσαν καὶ λεγομένην ἀπλανῆ καὶ πρὸς ἀλλήλας ἔκκεντροί εἰσι. Κατὰ τοῦτον οὖν τὸν λόγον καὶ ἡ τοῦ ἡλίου σφαῖρα, καὶ ἡ τῆς σελήνης πρός τ' ἀλλήλας καὶ πρὸς τὴν δοκοῦσαν καὶ λεγομένην ἀπλανῆ τυγχάνουσιν ἔκκεντροι. Διῃρημένου γοῦν τοῦ ζωδιακοῦ εἰς ἴσα δώδεκα τμήματα καὶ συνδιαιρουμένων καὶ τῶν ὑποκειμένων κύκλων αὐτῷ τῆς τε ἡλιακῆς σφαίρας καὶ τῆς σεληνιακῆς ἔσονται τὰ δω-

10, 11. At conjunctiones cum sole non æquali semper tempore efficit, si perfectam **320** accura- D tionem respicimus, sed alias quidem longiore, alias breviore. Et causa est, quod omnium planetarum sphæræ, et ad eam quæ inerrans videtur atque dicitur, et ad se invicem sunt eccentricæ (hoc est, diversa centra habent). Hac proinde ratione et solis et lunæ sphæræ [77], et ad se invicem et ad eam quæ videtur atque dicitur inerrans, sunt eccentricæ. Si enim, Zodiaco in duodecim æqualia segmenta diviso, simul etiam circuli cum solaris tum lunaris sphæræ ipsi subjecti simul dividantur,

[74] Vide Purbachium de passionibus planetarum, ubi itidem tres causas affert cur post conjunctionem suam cum quandoque citius, quandoque tardius appareat. [75] Joan. de Sacro Busto, parte altera Computi. [76] Vide eumdem in Computo de mensibus lunaribus, et Phil. Phys. lib. I, p. 226. [77] Cleom. l. II, c. 5; Phil. in Phys. lib. I.

duodecimæ horum circulorum partes necessario inæquales erunt; et altiores quidem, majores; terræ viciniores autem, minores. Quare siquidem ubi sol est altior, luna terræ est vicinior, et contra, ob sphærarum eccentricitatem; majoribus solaris [circuli] segmentis minora lunaris, minoribus majora subjicientur. Majus autem solaris [circuli] segmentum est, quod Geminis subjectum est; quia etiam est sublimius. Sic enim et ab astronomis observatum est. Quod autem Sagittario subjectum est, minus est, quia humilius. Vicissim igitur majus est segmentum lunaris [circuli], quod Sagittarium subtendit, **321** ut sublimius; at quod Geminos, minus, ut humilius. Longiore enim tempore Geminos sol transibit, brevissimo Sagittarium. Luna autem vice versa.

12. Quando igitur in Geminorum principio conjunctio fuerit, cum hic luna terræ vicinior moveatur, sol autem excelsior sit, concisus fiet mensis. Nam luna post circuli proprii peragrationem, et ex eodem ad idem punctum reversionem, solem adhuc in Geminis vel potius sub Geminis apprehendit, qui triginta duobus, ut dicitur, diebus istud signum transit [78]. Si autem circa Sagittarii principia conjunctio contigerit, haud in Sagittario luna solem deprehendet (etenim viginti octo diebus, aut etiam paulo adhuc amplius sol hoc signum transire, vel potius subire dicitur); sed proprium emensa circulum, et ad Sagittarii perlata principium, ad finem hujus signi solem apprehendit; quo autem tempore Sagittarium luna transit, duos certe dies, et plus quam dimidium diei ad ipsum transeundum requirens, exacto sol Sagittario Capricornum occupabit, et luna ad Capricornum perlata deprehendet solem istius signi principium præteriisse, adeoque ipsi adhuc aliquo temporis **322** intervallo opus erit, ut solem consequatur. Atque ita mensis fiet longissimus, luna quidem segmentum sui circuli quod Sagittario subjicitur tarde transeunte, sole autem proprie circuli portiunculam, quæ ipsi videlicet Sagittario subdita est, celeriter conficiente, et eapropter tardius a luna apprehendi se patiente. Et hæc quidem in Sagittario et Geminis ita se habent: in intermediis autem signis secundum proportionem eveniet.

13. Ac ita quidem in signis planetarum sublimitates et humilitates, aliorum in aliis arguuntur. Cum enim quolibet signo in triginta gradus diviso, alia tardius, alia celerius planetæ sublus percurrant, liquet quod ubi humiliores sunt, et in angustioribus conorum segmentis versantur, celerius illa percurrant. Ubi autem sublimiores exsistunt, conorum segmenta cum latiora sint, tardius pertranseunt. Conorum enim ejusmodi, qui et Zodiacum et planetarum circulos in duodecimas partes divi-

[78] Cleom. II, c. 5.

A δεκατημόρια τούτων τῶν κύκλων ἄνισα· καὶ μείζω μὲν τὰ ὑψηλότερα, ἐλάττω δέ γε τὰ προσγειότερα. Τοίνυν ἐπείπερ ἔνθα ὁ ἥλιος ὑψηλότερος, ἡ σελήνη προσγειοτέρα, καὶ τοὔμπαλιν, διὰ τὸ ἔκκεντρον τῶν σφαιρῶν· τοῖς μείζοσι τοῦ ἡλιακοῦ τμήμασιν ὑποκείσονται τὰ ἐλάττω τοῦ σεληνιακοῦ, τοῖς ἐλάττοσι δὲ τὰ μείζω. Τμῆμα δὲ μεῖζον τοῦ ἡλιακοῦ τὸ τοῖς Διδύμοις ὑποκείμενον, ὅτι καὶ ὑψηλότερον (οὕτω γὰρ καὶ τοῖς ἀστρονόμοις τετήρηται)· τὸ δ' ὑποκείμενον τῷ Τοξότῃ, διότι ταπεινότερον, ἔλαττον. Ἔμπαλιν οὖν μεῖζον ἔσται τμῆμα τοῦ σεληνιακοῦ τὸ τὸν Τοξότην ὑποτεῖνον, ὡς ὑψηλότερον, ἔλαττον δὲ τὸ τοὺς Διδύμους, ὡς χθαμαλώτερον. Ἐν πλείονι γοῦν χρόνῳ διελεύσεται τοὺς Διδύμους ὁ ἥλιος, ἐν ἐλαχίστῳ δὲ τὸν Τοξότην. Ἡ σελήνη δὲ τοὔμπα-
B λιν.

ιβ'. Ὁπόταν οὖν ἐν ἀρχῇ τῶν Διδύμων γένηται σύνοδος, ἐνταῦθα τῆς μὲν σελήνης προσγειοτέρας φερομένης, ὑψηλοτέρου δ' ὄντος τοῦ ἡλίου, γενήσεται σύντομος ὁ μήν. Ἡ γὰρ σελήνη μετὰ τὴν τοῦ οἰκείου κύκλου περίοδον, καὶ τὴν ἐκ τοῦ αὐτοῦ σημείου πρὸς τὸ αὐτὸ πάλιν ἀποκατάστασιν, ἔτι ἐν Διδύμοις ὄντα, μάλιστα δ' ὑπὸ Διδύμους τὸν ἥλιον καταλήψεται, δυσὶν ἡμέραις, ὡς λέγεται, καὶ τριάκοντα τοῦτο τὸ τμῆμα διερχόμενον. Εἰ δὲ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Τοξότου γένηται σύνοδος, οὐκ ἐν τῷ Τοξότῃ καταλήψεται τὸν ἥλιον ἡ σελήνη (καὶ γὰρ ἐν ὀκτὼ καὶ εἴκοσιν ἡμέραις ἢ καὶ μικρόν τι πρὸς ὁ ἥλιος διέρχεσθαι λέγεται, μᾶλλον δ' ὑπέρχεσθαι τοῦτο τὸ ζώδιον)· ἀλλὰ τὸν οἰκεῖον κύκλον περιοδεύσα-
C σα, καὶ πρὸς τὴν τοῦ Τοξότου γενομένη ἀρχήν, πρὸς τὸ τέλος εὑρήσει τοῦ τοιούτου ζωδίου τὸν ἥλιον. Ἐν ὅσῳ δὲ χρόνῳ τὸν Τοξότην ἡ σελήνη διέρχεται, δύο ἡμερῶν καὶ πλείονος ἢ ἡμίσους ἡμέρας δεομένη πρὸς τὸ διελθεῖν αὐτόν, ὁ ἥλιος τὸν Τοξότην διελθών, τὸν Αἰγόκερων καταλήψεται· καὶ ἡ σελήνη γινομένη πρὸς τὸν Αἰγόκερων, εὑρήσει τὸν ἥλιον τοῦ τοιούτου ζωδίου τὴν ἀρχὴν παραμείψαντα, καὶ δεήσει ταύτῃ καί τινος ἑτέρου χρονικοῦ διαστήματος εἰς τὸ φθάσαι τὸν ἥλιον. Καὶ οὕτως ὁ μὲν γενήσεται μήκιστος, τῆς μὲν σελήνης βραδέως τὸ ὑπὸ τὸν Τοξότην τοῦ ἑαυτῆς κύκλου τμῆμα διερχομένης, τοῦ ἡλίου δὲ ταχέως τὸ ὑπ' αὐτὸν δὴ τὸν Τοξότην τοῦ οἰκείου κύκλου μόριον διανύοντος, καὶ διὰ ταῦτα βράδιον ὑπὸ τῆς σε-
D λήνης καταλαμβανομένου. Ταῦτα μὲν ἐν τῷ Τοξότῃ καὶ τοῖς Διδύμοις· ἐν δὲ τοῖς μεταξὺ ζωδίοις συμβήσεται τὸ ἀνάλογον.

ιγ'. Καὶ οὕτως οὖν ἐν τοῖς ζωδίοις ἐλέγχεται τῶν πλανήτων ὑψώματά τε καὶ ταπεινώματα, ἐν ἄλλοις ἄλλων. Ὁπόταν γὰρ εἰς τριάκοντα μοίρας ἑνὸς ἑκάστου τῶν ζωδίων διῃρημένου, τὰ μὲν τῶν ζωδίων βράδιον, τὰ δὲ τάχιον οἱ πλάνητες ὑποτρέχωσι· δῆλον ὡς ἔνθα μέν εἰσι ταπεινότεροι στενοτέραις ταῖς τῶν κώνων ἀποτομαῖς ἐντυγχάνοντες, θᾶττον αὐτὰς διατρέχουσιν· ἔνθα δ' ὑπάρχουσιν ὑψηλότεροι, πλατυτέρας οὔσας τὰς τῶν κώνων ἀποτομὰς διεξέρχονται βράδιον. Τῶν γὰρ τοιούτων κώνων τῶν δια-

ρούντων εἰς δωδεκατημόρια, τόν τε ζωδιακὸν καὶ τοὺς τῶν πλανήτων κύκλους, αἱ μὲν κορυφαὶ τυγχάνουσιν ἐπὶ γῆς, ἀρχὰς ἔχουσαι τὰς ὄψεις τῶν ὁρώντων· αἱ δὲ καταβάσεις ἐν τῷ στερεώματι· καὶ ἀναλόγως πλατύτερα μὲν αὐτῶν τὰ ὑψηλότερα, στενώτερα δὲ τὰ προσγειότερα.

ιδ'. Διατρέχουσα δὲ τὸν ἑαυτῆς κύκλον ἡ σελήνη, καὶ ὑποτρέχουσα τὸν ζωδιακόν· ὁπόταν διαμετρήσασα τὸν ἥλιον ὑπὸ τὸ μεσαίτατον εὑρεθείη τοῦ ζωδιακοῦ, τὸν ἡλιακὸν κύκλον αὐτοῦ ὑποτείνουσα· τότ' ἐκ πανσελήνου καὶ παμφαοῦς ἀφώτιστος ὅλη γίνεται, τῇ σκιᾷ περιπίπτουσα μέσῃ τῆς γῆς· ἐπὶ μιᾶς γὰρ εὐθείας τότε τὰ τρία εὑρίσκονται σώματα, τὸ τοῦ ἡλίου, τὸ τῆς σελήνης, καὶ μεταξὺ αὐτῶν τὸ τῆς γῆς. Ὑφαπτομένη δὲ τοῦ διὰ μέσων τῶν ζῳδίων ἡ σελήνη κατὰ τὰς πρὸς τὸν ἥλιον διαμετρήσεις, ἢ μέρος αὐτῆς ὑπ' αὐτὸν ἔχουσα, μερικὴν πρὸς λόγον πάσχει τὴν ἔκλειψιν· ὑπὸ δὲ τὰ βόρεια ἢ τὰ νότια τοῦ ζωδιακοῦ εὑρισκομένη, διαδιδράσκει τὴν σκιάν. Διὰ τοῦτο καὶ οὐκ ἐν πάσαις ταῖς πανσελήνοις ἔκλειψις γίνεται.

ιε'. Τοῦ μὲν οὖν ἡλίου ἔκλειψις τῆς τῶν ὁρώντων ὄψεως πάθος ἐστίν· οὐκ οὖσα κατ' ἀλήθειαν ἔκλειψις, ἡμῖν δὲ δοκοῦσα τῶν ἡλιακῶν στερουμένοις αὐγῶν διὰ τὴν τοῦ σεληνιακοῦ σώματος ἐπιπρόσθεσιν. Ἡ δὲ τῆς σελήνης ἔκλειψις αὐτῆς τῆς σελήνης πάθος ἐστὶ, καὶ κατ' ἀλήθειαν, οὐ κατὰ δόκησιν ἔκλειψις. Ἐκλείπει γὰρ ὄντως ἡ σελήνη τῆς γῆς ὑποσκιαζούσης αὐτὴν, καὶ κωλυούσης δέχεσθαι τὸν ἐκ τοῦ ἡλίου αὐγασμόν. Ἐνίοτε δ' οὕτως ἐκλείπει, ὡς μηδὲ σκιὰν γοῦν ἀμυδρὰν αὐτῆς περιζώσεσθαι, ἀλλ' ἀγνοεῖσθαι καὶ τὸν τόπον ἔνθα τότε τὸ ταύτης ἐστὶ σῶμα. Τοιαύτης καὶ ἡμεῖς σεληνιακῆς ἐκλείψεως ἅπαξ αὐτόπται γεγόναμεν, κατὰ μῆνα Μάϊον γεγονυίας περὶ ὥραν ἑβδόμην νυκτός· ὀκτωκαίδεκα ἡμέραι τοῦ Μαΐου παρήλθοσαν· ἰνδικτιὼν διέτρεχε πρώτη· τὸ ἔτος ἕκτον πρὸς τῷ ἑξηκοστῷ καὶ ἑπτακοσιοστῷ καὶ ἑξακισχιλιοστῷ· τὸ περιέχον εὐδιεινότατον. Ταύτην ἰδόντες τὴν ἔκλειψιν ἐθαυμάσαμεν, εἰ ὅλως ἔχει φῶς ἴδιον ἡ σελήνη, καθώς τινες λέγουσιν.

ις', ιζ'. Ἐν ταῖς εἰλικρινέσι δὲ τῶν ἐκλείψεων τὰ πρὸς ἀνατολὰς τετραμμένα μέρη τῆς σελήνης ἀμαυροῦνται πρώτως, καὶ πάλιν ταῦτα πρώτως φωτίζονται διὰ τὸ τὴν μὲν σκιὰν τῆς γῆς ἐξ ἀνατολῶν φέρεσθαι πρὸς δυσμὰς, τὴν δὲ σελήνην πλανητικῶς ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς, καὶ οὕτω τῇ σκιᾷ περιπίπτειν. Ἐν δὲ ταῖς μερικαῖς ἐκλείψεσιν, ἂν μὲν ἀπὸ τῶν βορείων ὡς ἐπὶ τὰ νότια κατέρχοιτο ἡ σελήνη, τὰ πρὸς μεσημβρίαν αὐτῆς ἐκλείπει (ταῦτα γὰρ ἐν τῇ καθόδῳ προηγούμενα τῇ σκιᾷ περιπίπτει)· τὰ δὲ πρὸς ἄρκτον διαφεύγει τὴν ἔκλειψιν (οὐδὲ γὰρ ὑπεισέρχεται ταῦτα τῇ σκιᾷ). Ὁπόταν δ' ἀπὸ τῶν νοτίων ἡ σελήνη ἀνέρχοιτο ὡς ἐπὶ τὰ βόρεια, σκοτί-

A dunt, vertices quidem in terra sunt, ut qui aspectus videntium habeant principia; bases autem in firmamento, et secundum proportionem, latiores quidem sunt, quæ sublimiores; **323** angustiores autem, quæ terræ viciniores.

14. Cæterum cum luna suum circulum percurrit, et signiferum subtercurrit; siquidem soli secundum diametrum opposita, et sub medio signiferi solarem subtendens circulum reperta fuerit: tunc ex plena luna, et tota collucente, tota illuminationis expers efficitur [79]; ut quæ in mediam terræ umbram incidat. Tunc enim tria corpora, solis, lunæ, et inter hæc venientis terræ, in una recta linea inveniuntur. B Quando autem eum circulum qui per media signa ducitur, luna subtus attingit in diametralibus ad solem oppositionibus, aut sui partem sub ipso habet; partialem pro rata portione eclipsin patitur: quando denique in septentrionalibus aut australibus signiferi partibus deprehenditur, umbram effugit. Quapropter [80] haud in omnibus pleniluniis eclipsis fit.

15. Solis proinde eclipsis, videntium aspectus passio est: cum revera non sit eclipsis, sed videtur nobis, qui fulgoribus solis propter lunaris corporis obtentum privamur. At lunæ eclipsis, ipsiusmet lunæ passio, et revera, non opinione, eclipsis est. Vere enim luna deficit, ut terra obumbret ipsam **324** prohibeatque quominus irradiationem C a sole accipiat. Interdum autem sic deficit, ut ne exilis saltem illius umbra conservetur, sed et locus ignoretur, ubi illius corpus est. Cujusmodi lunaris eclipseos et nos semel spectatores fuimus, quæ mense Maio hora noctis septima accidit. Octodecim dies Maii prætererant; indictio prima decurrebat; annus supra sexies millesimum erat septingentesimus sexagesimus sextus [81]: continens, id est, aer, serenissimum erat. Hanc postquam vidimus eclipsin mirati sumus, si omnino luna proprium lumen habet, ut dicunt aliqui.

16, 17. Cæterum in integris eclipsibus partes D lunæ ad orientem conversæ primum obscurantur, eædemque primum vicissim illuminantur: propterea quod umbra quidem [82] terræ ab ortu in occasum, luna autem erratico suo motu ab occasu ad ortum feratur, et sic in umbram terræ incidat. In partialibus autem eclipsibus, siquidem a borealibus ad australes partes luna descendat, meridionales illius partes deficiunt (hæ enim cum in descensu præcedant, in umbram incidunt); septentrionales autem eclipsin effugiunt (neque enim hæ **325** umbram subingrediuntur), sin autem ab australibus ut ad boreales luna ascendat, septentrionales quidem

[79] Cleom. l. II, c. 4, sub finem; Reinhold. in Purbachii theor. p. 208. [80] Cleom. l. II, c. 3; Macrob. in Somn. Scip., lib. V, c. 15. [81] Macrob. in Somn. Scip. lib. I, c. 19 et 20; Reinhold. in Theor. Purb., p. 163. [82] Regiom. in Almagest. Ptol. lib. VI, prop. 29.

tenebris involvuntur, at meridionales lucem habent.

18. Porro [83] luna et altissima et humillima, et medio modo se habens deficit. Et si quidem deficiat, cum est altissima, citius apparet, quia in angustiore umbra versatur : at cum terræ proxima est, tardius [conspicitur], quia in umbram incidit latiorem. Quando denique medio modo inter sublimitatem et humilitatem se habet, medium etiam occultationis tempus habet.

19. Hinc igitur manifestum est, et quod umbra [terræ] sit conoides [turbinata], et sol major quam terra [84], et luna multo minor quam terra. Si enim tanto temporis spatio umbræ angustia occultatur ; quanto fuisset abscondita, si in latitudinem umbræ incidisset, quæ circa terræ superficiem spargitur ?

20. Quod autem in umbram terræ incidens luna eclipsin patiatur, manifestum est et ex eo quod eclipses in solis pleniluniis fiunt, quando fieri potest ut et luna in umbram incidat. Sed et ex lunæ partibus quæ post perfectam eclipsin conspiciuntur, cum orbiculares [fornicatæ] sint, **326** idem patet. Quin etiam a partialibus liquet eclipsibus ; tum enim illuminationum sectiones falcatæ sunt, propterea quod, cum sphærica figura [85] in figuram incidit conoidem, et ab ipso secatur, orbiculares et falcatæ fiunt sectionum figuræ.

21. Quæ cum ita se habeant, fieri non potest, ut cum ambo luminaria super horizontem videntur, quoquo modo eclipsis [lunæ] fiat [86]. Cum autem multæ circa aerem fiant affectiones, consentaneum est, quod aliquando sol postquam occidit, super horizontem aliquibus esse videatur ; cum vel crassior et continua nubes ad occasum est, et a radiis solaribus illustratur, adeoque solis speciem nubes istiusmodi exhibet ; vel etiam cum aspectus ex aliqua nube æquabili ad solem refringuntur ; et in tali nube, veluti in lævi speculo solaris coloris emphasi seu imagine oborta, anthelius qui etiam parelius dicitur, consistit. Sed et alio modo radius qui ex oculis effunditur cum in madente et humido aere ad occasum versatur, defringi potest, et in solem qui parum subter horizontem occultatus est, incidere.

A ζεται μὲν τὰ πρὸς ἄρκτον, τὰ δὲ πρὸς μεσημβρίαν ἔχει τὸ φαεινόν.

ιη'. Ἐκλείπει δ' ἡ σελήνη καὶ ὑψηλοτάτη καὶ προσγειοτάτη καὶ μέσως ἔχουσα. Καὶ ὑψηλοτάτη μὲν ἐκλείπουσα, τάχιον ἐκφαίνεται, τῷ στενωτέρῳ τῆς σκιᾶς ἐντυγχάνουσα· προσγειοτάτη δὲ βράδιον, πλατυτέρᾳ τῇ σκιᾷ περιπίπτουσα. Μέσως δ' ἔχουσα τοῦ ὕψους καὶ ταπεινώματος, μέσον καὶ τὸν χρόνον ἔχει τῆς κρύψεως.

ιθ'. Ἐντεῦθεν οὖν δῆλον, ὅτι τε κωνοειδὴς ἡ σκιὰ καὶ ὁ ἥλιος μείζων τῆς γῆς καὶ ἡ σελήνη ἐλάττων πολλῷ τῆς γῆς. Εἰ γὰρ τοσοῦτον χρόνον τῷ τῆς σκιᾶς στενώματι κρύπτεται, πόσον ἂν ἐκρύβη τῷ πλάτει περιπεσοῦσα τῆς σκιᾶς ὃ περὶ τὴν ἐπιφάνειαν B συμβαίνει τῆς γῆς ;

κ'. Ὅτι δὲ τῇ σκιᾷ τῆς γῆς ἡ σελήνη περιπίπτουσα πάσχει τὴν ἔκλειψιν, δῆλον μὲν καὶ ἀπὸ τοῦ τὰς ἐκλείψεις ἐν μόναις γίνεσθαι πανσελήνοις, ὅτε δυνατὸν καὶ τὴν σελήνην περιπεσεῖν τῇ σκιᾷ. Δῆλον δὲ καὶ ἀπὸ τῶν φαινομένων μετὰ τὴν τελείαν ἔκλειψιν τῆς σελήνης μερῶν περιφερῶν ὄντων· ἀλλὰ δὴ καὶ ἀπὸ τῶν ἐπὶ μέρους ἐκλείψεων. Μηνοειδεῖς γὰρ τότε τυγχάνουσι τῶν φωτισμῶν αἱ ἀποτομαί· διότι σφαιρικοῦ σχήματος κωνοειδεῖ ἐντυγχάνοντος σχήματι καὶ ἀπ' αὐτοῦ τεμνομένου, περιφερῆ καὶ μηνοειδῆ γίνονται τὰ σχήματα τῶν τομῶν.

κα'. Τούτων οὕτως ἐχόντων ἀδύνατον ἀμφοτέρων ὑπὲρ τὸν ὁρίζοντα τῶν φωστήρων ὁρωμένων ἔκλει- C ψιν ὅλως γίνεσθαι. Πολλῶν δὲ γινομένων περὶ τὸν ἀέρα παθῶν, εἰκός ἐστί ποτε καταδεδυκότα τὸν ἥλιον ὑπὲρ τὸν ὁρίζοντα δόξαι τισὶν εἶναι, ἢ νέφους ὄντος πρὸς τῇ δύσει παχυτέρου καὶ συνεχοῦς, καὶ ὑπὸ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων λαμπρυνομένου, καὶ φαντασίαν ἡλίου τοῦ τοιούτου νέφους παρέχοντος. Ἢ καὶ τῶν ὄψεων ἀνακλωμένων ἔκ τινος νέφους ὁμαλοῦς πρὸς τὸν ἥλιον καὶ ὡς ἐν κατόπτρῳ λείῳ τῷ τοιούτῳ νέφει, τῆς τοῦ ἡλιακοῦ χρώματος γινομένης ἐμφάσεως, ἀνθηλίου τοῦ καὶ παρηλίου συνισταμένου. Δύναιτο δ' ἂν καὶ ἄλλως ἡ ἐκ τῶν ὀμμάτων ἀποχεομένη ἀκτὶς, ἐνίκμῳ καὶ νοτερῷ τῷ πρὸς δυσμαῖς ἀέρι προσομιλοῦσα κατακλᾶσθαι καὶ τῷ ἡλίῳ ἐντυγχάνειν κεκρυμμένῳ μικρὸν ὑπὸ τὸν ὁρί- D ζοντα.

327 SYNOPSIS CAPITIS XXVIII.

DE TERRA ET EJUS ZONIS, AC PRIMUM QUOD TERRA AD CŒLESTEM SPHÆRAM, QUIN ET AD IPSAM SOLAREM, CENTRI RATIONEM OBTINEAT.

1. *Quomodo accipiendum quod dicitur terra ad firmamenti sphæram centri rationem obtinere, quod etiam simili declaratur.—2. Tribus argumentis probatur terra ad cœlum centri rationem habere, quorum primum sumitur a stellis, quæ ex omni parte terræ sibi invicem æquales et figura similes cernuntur.—3 Secundum sumitur a signis Zodiaci, quorum sex semper præcise supra terram sunt, ubi etiam exemplo declaratur quomodo hoc ipsum cognosci possit. — 4. Tertium petitur ab æquatore, cujus itidem medietas integra semper supra terram est, ut per æquinoctia manifesto cognoscitur.—5. Terra etiam ad solis sphæram centri rationem quoad quidem sensum obtinere probatur ab horologiis quæ ubivis in terra fieri possunt, et centri rationem ad solis sphæram obtinent ipsa quoque, haud secus ac si in terræ meditullio facta essent. — 6. Terra ad lunæ sphæram non obtinere centri rationem duobus probatur argumentis, quorum prius ducitur ab intervallis lunæ ad stellas inæqualibus pro climatum diversitate. —* **328** *7.*

[83] Cleom. l. II, c. 7. [84] Cardan. l. III De subtil. p. 188. [85] Cleom., II, c. 6. [86] Vide Plin. lib. II, c. 1.

Posterius a solis eclipsi sumitur, quæ non ubique eadem conspicitur.—8. Occupatio, qua ratio explicatur, quare aliqui negarint terram ad aspectabile cœlum, firmamentum puta, centri rationem obtinere. — 9. Confutatur hæc ratio, ut insufficiens, adeoque ostenditur esse non causa rei, quæ tamen ut causa affertur. — 10. Quare visu in altum sublato plus hemisphærio vel mundi medio appareat. — 11. Nec convallium rimulæ, nec montium tubercula rotunditatem terræ evertunt; quod simili a pilulis seu globulis platanorum declaratur, in quo etiam argumentatio inest a minori ad majus.—12. Figura terræ rotunda esse quinque argumentis probatur quæ breviter ordine recensentur. — 13. Et aqua esse rotunda duobus argumentis confirmatur. — 14. Terra secundum physicos in quinque partes dividitur, quæ etiam zonæ appellantur et in textu recensentur. — 15. Duæ extremæ zonæ propter frigus, media propter æstum traduntur ab antiquioribus physicis inhabitabiles : reliquæ temperatæ sunt et dicuntur; quanquam nec illas esse prorsus inhabitabiles experientia probavit. — 16. Causa varietatis istius zonarum est motus solis in Zodiaco, obliquitas Zodiaci, et terræ rotunditas.—17. Temperatæ zonæ in quatuor mundi habitabiles partes dividuntur, quarum respectu et am antœci, et periœci et antipodes dicuntur, quorum omnium **329** *ad se invicem ratio explicatur. — 18. Quare in quatuor habitabilibus terræ partibus antœci, et periœci et antipodes ad se invicem transire non possint, quanquam hoc ipsum magna ex parte experientia superiorum et nostri temporis refutat. — 19. Auctori videtur figmentum esse, quod a physicis de antœcis, periœcis et antipodibus traditur, in quo tamen errat et experientiam sibi contradicentem habet. — 20. Ratio auctoris est insufficiens, quin et per* ἀντιστρέφον *in ipsum retorqueri potest. — 21. Inter veteres qui de terræ magnitudine discrepantes sententias habuerunt, rectissime senserunt Eratosthenes et Posidonius.—22. Eratosthenes quomodo et quibus hypothesibus ambitum terræ supputarit, ubi inter alia etiam de meridiano prolixius explicatur. — 23. Posidonius quomodo eumdem invenerit. — 24. Diameter terræ quantus sit ad ambitum suum in stadiis.*

—

A

ΚΕΦΑΛ. ΚΗ'.

Περὶ γῆς καὶ τῶν ταύτης ζωνῶν, καὶ πρῶτον, ὅτι ἡ γῆ κέντρου λόγον ἐπέχει πρὸς τὴν οὐράνιον σφαῖραν, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν ἡλιακήν.

α'. Ἡ γῆ κέντρου λόγον ἐπέχει πρὸς τὴν σφαῖραν τοῦ στερεώματος· οὐχ ὅτι σύμπασα κέντρον ἐστὶ (πᾶν γὰρ κέντρον ἀδιάστατον ὑπάρχει καὶ ἀμερὲς, εἴ γε σημεῖόν ἐστιν)· ἀλλ' ὅτι συγκρινομένη πρὸς τὸ τῆς σφαίρας μέγεθος οὐδένα λόγον ἔχειν δοκεῖ πρὸς αὐτήν. Ὥσπερ αἱ μυριάκις μύριαι τῶν τοῦ ὕδατος ἀμφορέων μυριάδες πολὺ μὲν τὸ πλῆθος ἔχουσι καθ' αὑτὰς θεωρούμεναι· πρὸς δὲ τὴν θάλασσαν οὐδὲν εἶναι δοκοῦσιν, ἀλλ' οὐδὲ πρὸς μέγαν τινὰ ποταμόν· οὕτω δὴ καὶ ἡ γῆ, καθ' αὑτὴν μὲν ἐξεταζομένη, πολυμεγέθης ἐστί· πρὸς δὲ τὴν οὐράνιον B σφαῖραν, ἢ καὶ πρὸς τὴν ἡλιακὴν, οὐδένα λόγον ἔχουσα φαίνεται. Τότε γὰρ λόγον ἔχειν μέγεθος πρὸς μέγεθος λέγεται, ὅταν τὸ μεῖζον οἷόν τε εἴη καταμετρηθῆναι ὑπὸ τοῦ ἐλάττονος· μυριοπλάσιον ἴσως ὂν, ἢ καὶ ἄλλον τινὰ μείζω λόγον ἔχον ἀριθμητόν. Ἡ θάλασσα δὲ καὶ πᾶς μέγας ποταμὸς οὐκ ἂν ὑπὸ τῶν μυριάκις μυρίων μυριάδων τῶν ἀμφορέων καταμετρηθεῖεν τοῦ ὕδατος.

β'. Οὖσαν δὲ τὴν γῆν στιγμιαίαν οἱονεὶ πρὸς τὸν οὐρανὸν καὶ οἱ ἀστέρες παριστῶσιν, ἐκ παντὸς αὐτῆς μέρους αὐτοὶ ἑαυτοῖς ἴσοι φαινόμενοι καὶ τοῖς σχήμασιν ὅμοιοι. Τούτων δ' οὐδέτερον συνέβαινεν ἂν, μὴ τῶν πρὸς πάντα τὰ μέρη τοῦ οὐρανοῦ προσπιπτουσῶν εὐθειῶν ἐκ παντὸς μέρους τῆς γῆς ἴσων ἀλλήλαις οὐσῶν ὡς πρὸς αἴσθησιν. C

γ'. Ἀλλὰ καὶ τὰ ἓξ ζώδια φαινόμενα ὑπὲρ γῆν ἀκριβῶς, παριστῶσι τὴν γῆν ἐπέχουσαν σημείου λόγον πρὸς τὸ στερέωμα, τοῦ κατ' αὐτὴν βάθους μηδεμίαν μοῖραν ἢ πολλοστὸν μοίρας ἀποκρύπτειν ἰσχύοντος. Τοῦτον δὲ τὸν τρόπον ἡ διάγνωσις γίνεται τοῦ τὰ ἓξ ὑπὲρ γῆν ζώδια φαίνεσθαι. Δύο τινὲς ἀπλανεῖς ἀστέρες ἀλλήλοις παραπλήσιοι κατά τε

CAPUT XXVIII.

De terra et ejus zonis, ac primum quod terra ad cœlestem sphæram, quin et ad ipsam solarem, centri rationem obtineat.

1. Terra [87] ad firmamenti sphæram centri rationem obtinet : non quod universa centrum sit (quippe omne centrum dimensionum et partium expers est, siquidem punctum est), sed quod, si sphæræ magnitudini comparatur, nullam ad ipsam habere rationem videatur. Quemadmodum enim centena millia myriadum amphorarum [cadorum] aquæ, dum **330** per se considerantur, ingentis sunt magnitudinis, sed ad mare nihil videntur, ut nec ad magnum fluvium; sic nimirum etiam terra, siquidem per seipsam æstimetur, valde magna est; sed ad cœlestem aut etiam ad solarem sphæram, nullam habere rationem videtur. Tum enim [88] magnitudo ad magnitudinem videtur habere rationem, cum major a minori mensurari potest, ut decies millies tantam aut aliam etiam aliquam majorem numerabilem rationem habeat. At mare et quivis alius ingens fluvius a centenis millibus myriadum amphorarum mensurari non possunt.

2. Quod autem terra ad cœlum comparata puncti veluti rationem habeat, et stellæ ostendunt quæ ex omni ejus parte sibi invicem æquales et figura similes apparent. Quorum neutrum accideret, nisi rectæ, quæ ex omni parte terræ ad omnes cœli partes cadunt, sibi invicem quoad sensum æquales essent.

3. Sed et sex signa [89] quæ præcise supra terram conspiciuntur, ostendunt, terram ad firmamentum puncti rationem obtinere, cum ipsius profunditas nullam partem, aut etiam scrupulum partis ullum occultare possit. Hoc **331** autem modo cognoscitur, quod sex signa supra horizontem conspiciantur. Duæ quædam inerrantes stellæ sibi invi-

[87] Ptol. lib. I; Alm. c. 6; Cleom. lib. I, c. 10, et II, c. 2; Regiom. in Ptol. l. I, conclus. 4. [88] Cleom. lib. II, c. 2. [89] Cleom. l. I, c. 10, et II, c. 2.

cem et quoad magnitudinem, et quoad colorem similes per dimetientem opponuntur: una quidem decimum quintum Scorpii gradum tenens, altera eumdem Tauri, cum Hyadum, id est Sucularum, pars sit, Marti quoad colorem valde similes. Occidente proinde una ipsarum, altera statim exoritur, simulque in horizonte ambæ spectantur, illa quidem oriens, hæc occidens. Quod non contingeret, si partem aliquam Zodiaci crassities terræ obscurare posset.

4. Sed et medium æquatoris semper supra terram est, hocque ex æquinoctiis manifestum est. Cum enim oriens sol aut occidens punctum æquatori subjectum attigerit, tum et dies et nox summam æqualitatem accipiunt.

5. Sed et [90] ad solarem sphæram terra centri rationem obtinere perspicitur. Horologia enim in terra conficiuntur, quæ gnomonum umbras cum umbra terræ simul circumeuntes habent. Atque oportet cuncta gnomonum extremi centri rationem ad solarem sphæram obtinere. Quoniam igitur nullum est horologium, **332** quod in ipso præcise terræ medio stare possit; in omni autem terræ parte horologia possunt confici, manifestum est, quod etiam ad solarem sphæram universa terra centri rationem obtineat. Unius enim sphæræ unum centrum est. Sic igitur ad terram sese universi habent gnomones, quasi etiam ad unum punctum collecti forent. Ad solarem proinde sphæram centri rationem obtinere terram, ex iis quæ dicta sunt, manifestum evadit: ut semper tamen quoad sensum subintelligatur.

6. Quod autem [91] ad lunæ sphæram terra puncti rationem non obtineat, sic ostenditur. Intervalla lunæ ad stellas in omni climate terræ æqualia non apparent; sed apud alios majora, apud alios minora. Hoc autem ita non esset, si rectæ, [quæ] ad lunarem altitudinem a terra [producuntur], æquales essent. Si hoc enim, et intervalla sibi etiam æqualia conspicerentur.

7. Sed et solis eclipsis [92], quæ haud apud omnes conspicitur, rationi fidem facit. Si enim [93] ad lunarem altitudinem idem ubique a terra intervallum foret, non apud aliquos quidem homines sol totus deficere, apud aliquos non totus, sed partem deficientem habere, **333** apud alios denique totus defectu vacare uno et eodem tempore videretur.

8-13. Atqui nonnulli dicunt, terram nec ad ipsum cœlum quod videtur, puncti rationem habere. Et sane instantiam ex eo confirmant, quod visus cum in altum attollitur, ea videat, quæ in planis non videntur, sed infra horizontem occultata sunt; et hinc inferunt, non ab omni terræ parte cœlum æqualiter dividi, ac ea de causa centri rationem ad ipsum non obtinere terram. Sed hæc ratio tunc

μέγεθος καὶ χροιὰν διαμετροῦσιν ἀλλήλους· ὁ μὲν τὴν τοῦ Σκορπίου πεντεκαιδεκάτην κατέχων μοῖραν, ὁ δὲ τὴν αὐτὴν τοῦ Ταύρου, μέρος ὢν τῶν Ὑάδων. Οὗτοι τῷ Ἄρει τὸ χρῶμα παρόμοιοι. Δυομένου γοῦν τοῦ ἑνὸς αὐτῶν ὁ λοιπὸς εὐθὺς ἀνατέλλει, καὶ ὁρῶνται καὶ ἄμφω κατὰ ταυτὸν ἐπὶ τοῦ ὁρίζοντος, ὁ μὲν ἀνατέλλων, ὁ δὲ δυόμενος. Ὅπερ οὐκ ἂν συνέβαινεν, εἰ μέρει τινὶ τοῦ ζωδιακοῦ τὸ τῆς γῆς οἷόν τ' ἦν βάθος ἐπιπροσθεῖν.

δ'. Ἀλλὰ δὴ καὶ τὸ ἥμισυ τοῦ ἰσημερινοῦ διηνεκῶς ἐστιν ὑπὲρ γῆν. Καὶ τοῦτο δῆλον ἐκ τῶν ἰσημεριῶν· ὁπόταν γὰρ ἀνατέλλων ὁ ἥλιος ἢ δυόμενος τοῦ ὑπὸ τὸν ἰσημερινὸν ἐφάψηται σημείου, τότε λαμβάνουσιν ἥ θ' ἡμέρα καὶ ἡ νὺξ τὸ ἰσαίτατον.

ε'. Ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ἡλιακὴν σφαῖραν ἡ γῆ κέντρου λόγον ἐπέχουσα φαίνεται. Κατασκευάζεται γὰρ ἐπὶ γῆς ὡρολόγια τὰς τῶν γνωμόνων σκιὰς ἔχοντα τῇ σκιᾷ συμπεριστάσας τῆς γῆς· καὶ δεῖ πάντα τὰ τῶν γνωμόνων ἄκρα κέντρου λόγον ἐπέχειν πρὸς τὴν ἡλιακὴν σφαῖραν. Ἐπεὶ γοῦν οὐδέν ἐστιν ὡρολόγιον δυνάμενον ἐπ' αὐτῷ τῷ μεσαιτάτῳ στῆναι τῆς γῆς· ἐν παντὶ δὲ μέρει τῆς γῆς ὡρολόγια κατασκευάζεσθαι δύναται· φανερὸν ὅτι κέντρου λόγον ἐπέχει καὶ πρὸς τὴν ἡλιακὴν σφαῖραν ἡ πᾶσα γῆ. Μιᾶς γὰρ σφαίρας ἓν καὶ τὸ κέντρον. Οὕτως οὖν ἔχουσι πρὸς τὴν γῆν οἱ γνώμονες ἅπαντες, ὡς εἰ καὶ εἰς ἓν ἦσαν συνηγμένοι σημεῖον. Πρὸς μὲν οὖν τὴν ἡλιακὴν σφαῖραν κέντρου λόγον ἐπέχειν τὴν γῆν, ἐκ τῶν εἰρημένων δεδήλωται, προσυπακουομένου πανταχοῦ τοῦ, πρὸς αἴσθησιν.

ς'. Πρὸς δὲ τὴν τῆς σελήνης σφαῖραν μὴ λόγον ἐπέχειν σημείου τὴν γῆν οὕτω δείκνυται. Τὰ πρὸς τοὺς ἀστέρας διαστήματα τῆς σελήνης οὐκ ἴσα φαίνεται κατὰ πᾶν κλίμα τῆς γῆς, ἀλλὰ παρὰ μὲν τοῖς μείζω, παρὰ δὲ τοῖς ἐλάττω. Τοῦτο δ' οὐκ ἂν ἦν, τῶν πρὸς τὸ σεληνιακὸν ὕψος προσπιπτουσῶν ἀπὸ τῆς γῆς εὐθειῶν ἴσων ἀλλήλαις οὐσῶν· εἰ τοῦτο γάρ, ἴσ' ἂν ἀλλήλοις ἐφαίνετο καὶ τὰ διαστήματα.

ζ'. Καὶ ἡ τοῦ ἡλίου δ' ἔκλειψις μὴ παρὰ πᾶσιν ἡ αὐτὴ φαινομένη πιστοῦται τὸν λόγον. Εἰ γὰρ πρὸς τὸ σεληνιακὸν ὕψος τὸ αὐτὸ διάστημα πανταχόθεν ἦν ἀπὸ γῆς· οὐκ ἂν παρὰ τισὶ μὲν ἀνθρώποις ὁ ἥλιος ὅλος ἐκλείπων ἐδόκει, παρὰ τισὶ δ' οὐχ ὅλος, ἀλλὰ μέρος ἔχων ἐκλελοιπός· παρ' ἑτέροις δ' ὅλος πάμπαν ἀνέκλειπτος καθ' ἕνα καιρὸν τὸν αὐτόν.

η'-ιγ'. Ἔνιοι δέ φασι μηδὲ πρὸς αὐτὸν τὸν ὁρώμενον οὐρανὸν σημείου λόγον ἐπέχειν τὴν γῆν· καὶ πιστοῦνται δῆθεν τὴν ἔνστασιν ἐκ τοῦ τὴν ὄψιν εἰς ὕψος ἐξαιρομένην ὁρᾷν τὰ ἐν ἐπιπέδοις οὐχ ὁρώμενα, κεκρυμμένα δ' ὑπὸ τὸν ὁρίζοντα· κἀντεῦθεν ἐπιφέρουσιν, οὐκ ἀπὸ παντὸς μέρους τῆς γῆς εἰς ἴσα διαιρεῖσθαι τὸν οὐρανὸν, καὶ διὰ τοῦτο πρὸς αὐτὸν μὴ κέντρου λόγον ἐπέχειν τὴν γῆν. Ἀλλ' οὗτος ὁ

[90] Cleom, l. I, c. 10. [91] Cleom. l. I, c. 11; Mart. Capella l. VIII. [92] Cleom. l. I, c. 11. [93] Cleom. l. II, c. 3.

λόγος τότ' ἂν εἶχεν ἰσχὺν, ὅταν ἐκ τῶν πεδίων καὶ A τῆς θαλάσσης οὐχ ἑωρᾶτο τὸ ἡμικόσμιον. Τοῦ δὲ τῆς ὄψεως εἰς ὕψος ἐξαιρομένης φαίνεσθαι πλέον τοῦ ἡμισφαιρίου τὸ σχῆμα τῆς γῆς ἐστιν αἴτιον, ἐπεὶ σφαιρικόν. Ἀνεμποδίστως οὖν αἱ ἀπὸ τῶν ὀμμάτων ἀκτῖνες κύκλωσε τῆς γῆς χεόμεναι πλέον τοῦ ἡμικοσμίου περιλαμβάνουσι, γινομένων τότε τῶν ὁριζόντων κωνοειδῶν, διὰ τὸ σφαιροειδῆ τυγχάνειν τὴν γῆν. Οὐδὲ γὰρ αἵ τε φάραγγες αἵ τε τῶν ὀρῶν ἐξοχαὶ τὸ τῆς γῆς σφαιρικὸν ἀναιρήσουσιν, ὅτι μηδ' αἱ περὶ τὰ σφαιρία τῶν πλατάνων ἐξοχαὶ καὶ κοιλότητες ἐξιστῶσι ταῦτα τοῦ σφαιρικοῦ, καίπερ αὗται πλείονα λόγον ἔχουσι πρὸς τὰς τῶν σφαιρίων ὁλότητας, ἢ τῆς γῆς αἱ κοιλότητες καὶ ὑπεροχαὶ πρὸς τὸ μέγεθος ἅπαν αὐτῆς. Οὔτε γὰρ ὄρος πεντεκαίδεκα σταδίων ὑψηλότερον κατὰ κάθετον ἱστόρηται B που, οὔτε τόπος θαλάσσης τοσούτων σταδίων βαθύτερος. Εἰ δὲ καὶ πλειόνων σταδίων ὕψος καὶ βάθος ὑποτεθείη, πόσον λόγον ἕξει τὸ τοιοῦτον πρὸς τὴν διάμετρον ὅλην τῆς γῆς; Εἰ μὴ ἦν ἡ γῆ σφαιροειδὴς, πῶς ἂν μετέπιπτον ἐπ' αὐτῆς οἱ ὁρίζοντες; πῶς ἄλλοι παρ' ἄλλοις ἀστέρες τῶν ἀπλανῶν πρὸς ἄρκτῳ καὶ μεσημβρίᾳ ἑωρῶντο; πῶς τὸ τοῦ πόλου ὕψος διάφορον ἐν τοῖς διαφόροις ἦν κλίμασι; πῶς τὸ μέγεθος ἐνηλλαγμένον τοῦ ἀρκτικοῦ; πῶς ἡμερῶν μεγέθη καὶ νυκτῶν ἑτέροις ἐτύγχανεν ἕτερα; Ταῦτα δὴ πάντα πιστοῦνται τὴν γῆν εἶναι σφαιροειδῆ. Καὶ τὸ ὕδωρ δέ πως σφαιροειδὲς ἐκ τοῦ τὰς ῥανίδας εἴς τι λεῖον ἐμπιπτούσας συστρέφεσθαί τε καὶ σφαιροῦσθαι καὶ ἠρεμεῖν δείκνυται· καθὼς ἐν τοῖς τῶν C λαχάνων καὶ δένδρων φύλλοις ὑπάρχει καταφανές· ἔκ τε τοῦ τοὺς πλέοντας τὰ πελάγη πολλάκις μὲν ἀπὸ τῶν πλοίων αὐτῶν μὴ τὴν γῆν καθορᾶν· ἐπὶ δὲ τοὺς ἱστοὺς ἀναβάντας, ὡς οὖσαν αὐτὴν πλησίον καθορᾶν, ὑπερθεμένους διὰ τῆς εἰς ὕψος ἀναβάσεως τὰ τῆς τοῦ ὕδατος ἐπιφανείας κυρτώματα, τὰ πρὶν ἐπιπροσθοῦντα ταῖς τούτων ὄψεσιν.

ιδ'. Εἰς πέντε δὲ μέρη διαιροῦσιν οἱ φυσικοὶ τὴν σύμπασαν γῆν· ἓν μὲν τὸ ὑπὸ τοῦ ἀρκτικοῦ κύκλου περιεχόμενον· ἕτερον ὅπερ ὑπόκειται τῷ μεταξὺ τοῦ ἀρκτικοῦ καὶ τοῦ θερινοῦ διαστήματι· τρίτον ὅπερ ὑπερκείμενον ἔχει τὸ ἐκ τοῦ θερινοῦ τροπικοῦ διῆκον εἰς τὸν χειμερινὸν τροπικὸν καὶ κατὰ τὸ D μεσαίτατον αὐτοῦ τὸν μέγιστον κύκλον τὸν ἰσημερινόν· τέταρτον ὅπερ ὑπὸ τὸ μέσον ἐστὶ τοῦ τε χειμερινοῦ τροπικοῦ καὶ τοῦ ἀνταρκτικοῦ· πέμπτον, ὅπερ ὑπὸ τοῦ ἀνταρκτικοῦ περιέχεται· ταῦτα τὰ μέρη τῆς γῆς ὀνομάζουσι ζώνας.

ιε'. Τῶν οὖν τοιούτων ζωνῶν ἑκατέραν μὲν τῶν ἄκρων ἀοίκητον ὑπὸ κρύους εἶναί φασιν· ὑπὸ φλογμοῦ δέ γε τὴν μεσαιτάτην· εὐκράτους δὲ τὰς λοιπὰς καὶ οἰκεῖσθαι πεφυκυίας εἰκότως λέγουσιν, ἐπειδὴ κέκραται τούτων ἑκάστη καὶ τὴν συμμετρίαν τῆς τε θέρμης καὶ ψύξεως καὶ τὸ ζωογόνον ἀπειλη-

A robur haberet, si ex camporum planitiebus et mari medium mundi non spectaretur. Quod autem visu in altum sublato plus apparet hemisphærio, figura terræ in causa est, quia sphærica. Proinde radii cum ab oculis undique circa terram sine impedimento conjiciuntur, dimidio mundi plus comprehendunt, cum horizontes tunc turbinati sint, quia terra orbicularis figuræ est. Neque enim [94] vel convalles, vel montium eminentiæ rotunditatem terræ evertent; quandoquidem neque in pilulis platanorum eminentiæ et cavitates efficiunt, quominus ipsæ rotundæ sint, quanquam hæ majorem habent rationem ad pilularum **334** integritatem, quam terræ cavitates et exuberantiæ ad universam ipsius magnitudinem. Neque enim mons B quindecim stadiis secundum perpendiculum altior [95], neque maris locus tot stadiis profundior usquam est proditus. Quod si autem etiam plurium stadiorum altitudo et profunditas supposita fuerit, quantam et talis [96] ad totum terræ diametrum habuerit rationem? Ac nisi terra orbicularis esset figuræ, qui in ipsa horizontes mutarentur? qui aliæ apud alios fixæ stellæ ad septentrionem et meridiem conspicerentur? qui poli altitudo in diversis climatibus diversa esset? qui arctici magnitudo variaretur? qui dierum et noctium magnitudines apud alios aliæ forent? Hæc videlicet omnia terram orbicularis figuræ esse confirmant. Sed et aquam quodammodo figura orbiculari præditam C esse cum ex eo ostenditur, quod guttæ in læve aliquid incidentes contrahuntur et conglobantur et quiescunt, quemadmodum in herbarum et arborum foliis manifestum exsistit: tum ex eo quod qui maria navigant, sæpe quidem ab ipsis navibus terram non contueantur, conscensis autem malis ipsam, uti **335** propiorem, inspiciant; dum nimirum per ascensionem in altum curvitates et tumores, qui sunt in aquæ superficie, quique antea ipsorum aspectibus obstruebant, superant.

14. In quinque porro [97] partes universam terram physici dividunt: unam quæ ab arctico circulo continetur; secundam quæ ei intervallo subjecta est, quod inter arcticum et tropicum æstivum intervenit; tertiam, quæ imminens habet spatium id D quod ex tropico æstivo ad hibernum tropicum protenditur et in sui præcise medio maximum circulum æquinoctialem habet; quartam, quæ sub medio est tropici hiberni et antarctici; quintam, quæ sub antarctico continetur. Has terræ partes zonas nominant.

15. Harum proinde zonarum extremam utramque a frigore, mediam præ æstu inhabitabilem esse ferunt, reliquas autem bene temperatas et ad habitandum natura comparatas esse aiunt, quandoquidem ipsarum utralibet [temperatarum] proportionem caloris et frigoris, et animalium gene-

[94] Ptol. lib. I Alm. c. 4; Cleom. l. I, c. 10; Regiom. in Almag. lib. I, conclus. 2. [95] Cleom. ibidem. [96] Cleom. l. I, c. 8. [97] Cleom. l. I, c. 2; Martian. Capell. lib. VI, p. 226; Macrob. in Somn. Scip. lib. I, c. 5.

randorum facultatem, cum ex adusta, tum ex propinqua frigida accepit.

16. Quod autem aliæ partes terræ combustæ torreant, **336** aliæ frigore rigeant, aliæ temperatæ sint, sol in causa est [98], et terræ figura quæ sphærica est, ut diximus. Cum enim sol in mundo per latitudinem quæ inter tropicos intercepta est, movetur, necessario adurit terram, quæ tali spatio subjecta est, utpote qui rectos et validos in eam radios emittat. Rursus quandoquidem nec ab australibus partibus ut ad boreales accedens, tropicum æstivum, nec hinc ut ad australes, hibernum transcendit : eapropter partes ursis subjectas frigore rigere contingit, ut quæ a sole sint remotissimæ, et hac de causa obliquos et remissos radios solares suscipiant : reliquæ autem zonæ, quæ media quodammodo ratione solis radios admittunt, bonum temperamentum habent [99].

17. Harum porro temperatarum utramque physici in duas iterum partes dividentes pro medietate quæ partim super, partim subter terram esse videtur, quatuor habitabiles [partes] esse dicunt : quarum unam quidem habitamus nos homines qui noti sumus; secundam periœci [quasi dicas circumhabitantes, seu circumcolæ], qui in eadem nobiscum temperata exsistere et clima quod subter terram est **337** habitare finguntur : tertiam, antœci [q. d. contrahabitantes] et postremam [1] antipodes [quasi pedibus obversis incedentes] qui etiam utrique temperatam oppositam incolere somniantur; antœci tamen in climate super terram (vocantur autem hi etiam antœci, quasi humeris aversi), in eo autem quod infra terram videtur, antipodes [habitant.] Omnium enim in terra habitantium vestigia ipsum terræ medioxumum sive centrum spectare necesse est. Cum enim terra sphæricam figuram habeat, medium et deorsum et centrum idem est. Quapropter haud periœci sunt etiam antipodes, sed qui inferius ex adverso oppositum temperatum clima infra terram inhabitant, et per diametrum distant : quia horum vestigia istorum hominum vestigiis sunt opposita, quorum respectu antipodes dicuntur. Nostrorum proinde antœcorum periœci, nostri antipodes dici quiverunt; at rursus nostrorum antœcorum antipodes, nostri periœci. ac denique nostri antipodes, nos antipodes; periœci, periœcos; antœci, antœcos habent, ut horum ad se habitudines (scheses) perinde ut amicorum et fratrum convertantur. Antipus **338** enim antipodis antipus est; et periœcus periœci periœcus; et antœcus antœci antœcus est.

18-20. Quamobrem quatuor terræ partes temperatas habitari physici monstrose fingunt : non posse autem quemquam ad periœcos proficisci, quod ipsos a se invicem Oceanus qui belluis refertus sit et innavigabilis dirimat : nec etiam ad eos qui oppositam temperatam habitant, propterea

A φῦν ἔκ τε τῆς διακεκαυμένης καὶ τῆς πλησιαζούσης κατεψυγμένης.

ιϛ'. Τοῦ δὲ τὰ μὲν τῆς γῆς διακεκαῦσθαι, τὰ δὲ κατεψῦχθαι, τὰ δ' εὔκρατα τυγχάνειν, ὁ ἥλιος αἴτιος, καὶ τὸ σχῆμα τῆς γῆς σφαιρικὸν ὑπάρχον, ὡς εἴρηται. Κινούμενος γὰρ ἐν τῷ κόσμῳ τὸ μεταξὺ τῶν τροπικῶν πλάτος ὁ ἥλιος ἀναγκαίως διακαίει τὴν ὑποκειμένην τῷ τοιούτῳ διαστήματι γῆν, ὀρθίους καὶ ἐντόνους ἐκπέμπων τὰς ἀκτῖνας αὐτῇ. Πάλιν ἐπείπερ οὔτ' ἀπὸ τῶν νοτίων ὡς ἐπὶ τὰ βόρεια γινόμενος ὑπερβαίνει τὸν θερινὸν τροπικὸν, οὔτ' ἐντεῦθεν ὡς ἐπὶ τὰ νότια τὸν χειμερινόν· διὰ τοῦτο τὰ ὑπὸ ταῖς ἄρκτοις μέρη κατεψῦχθαι συμβέβηκεν, ὡς ποῤῥωτάτω τοῦ ἡλίου, καὶ διὰ τοῦτο B πλαγίας καὶ ἀνειμένας τὰς ἡλιακὰς ἀκτῖνας δεχόμενα. Αἱ δὲ λοιπαὶ ζῶναι, μέσως πως τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου λαμβάνουσαι, τὸ εὔκρατον ἔχουσι.

ιζ'. Τούτων τῶν εὐκράτων ἑκατέραν πάλιν εἰς δύο διαιροῦντες οἱ φυσικοὶ κατά τε τὸ ὑπὲρ γῆν καὶ ὑπὸ γῆν δοκοῦν ἥμισυ, τέσσαρας οἰκουμένας εἶναί φασιν· ὧν μίαν μὲν ἔχειν ἡμᾶς τοὺς ἱστορουμένους ἀνθρώπους· μίαν δὲ τοὺς καλουμένους περιοίκους οἳ κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμῖν ὑπάρχειν εὔκρατον πλάττονται, καὶ τὸ δοκοῦν ὑπὸ γῆν οἰκεῖν κλίμα· τρίτην τοὺς ἀντοίκους, καὶ λοιπὴν τοὺς ἀντίποδας, οἳ καὶ ἄμφω τὴν ἀντεύκρατον οἰκεῖν ὀνειρώττονται· πλὴν οἱ μὲν ἄντοικοι, κατὰ τὸ ὑπὲρ γῆν κλίμα (καλοῦνται δ' οὗτοι καὶ ἄντωμοι), κατὰ C δὲ τὸ δοκοῦν ὑπὸ γῆν οἱ ἀντίποδες. Πάντως γὰρ τῶν ἐπὶ γῆς βεβηκότων τὰ ἴχνη βλέπειν ἐπ' αὐτὸ τὸ μεσαίτατον τῆς γῆς, ἤτοι τὸ κέντρον ἀνάγκην ἔχει. Καὶ γὰρ τῆς γῆς σφαιρικῷ σχήματι κεχρημένης, τὸ μέσον καὶ κάτω κέντρον ταυτό· διόπερ οὐχ οἱ περίοικοι γίνονται καὶ ἀντίποδες, ἀλλ' οἱ τὸ κάτω τῶν ἀπέναντι κατοικοῦντες ἄκρατον κλῖμα τὸ ὑπὸ γῆν καὶ κατὰ διάμετρον ὄντες, ὅτι τὰ ἴχνη τούτων ἄντικρυ τῶν ἰχνῶν ἐστι τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων πρὸς οὓς ἀντίποδες λέγονται. Διὸ λέγοιντ' ἂν ἡμῶν ἀντίποδες οἱ τῶν ἡμετέρων ἀντοίκων περίοικοι· τῶν δ' ἡμετέρων ἀντοίκων ἀντίποδες οἱ περίοικοι πάλιν ἡμῶν· οἱ δ' ἀντίποδες ἡμῶν ἡμᾶς ἀντίποδας ἔχουσι, καὶ περιοίκους οἱ περίοικοι, καὶ ἀντοίκους οἱ ἄντοικοι· τῶν ἐν τούτοις σχέ- D σεων ὁμοίως ταῖς ἐν φίλοις καὶ ἀδελφοῖς ἀντιστρεφουσῶν. Ὁ γὰρ ἀντίπους ἀντίποδος ἀντίπους, καὶ ὁ περίοικος περιοίκου περίοικος, καὶ ὁ ἄντοικος ἀντοίκου ἄντοικος.

ιη'-κ'. Οἰκεῖσθαι γοῦν καὶ τὰς τέσσαρας εὐκράτους μοίρας τῆς γῆς οἱ φυσικοὶ τερατεύονται· μὴ δύνασθαι δέ τινας πρὸς τοὺς περιοίκους πορεύεσθαι διὰ τὸ διείργειν αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων τὸν Ὠκεανὸν, θηριώδη πεφηνότα καὶ ἄπλωτον· μήτε μὴν πρὸς τοὺς τὴν ἀντεύκρατον οἰκοῦντας, διὰ τὸ

[98] Macrob. in Somn. Scip. c, 5, 7; Mart. Capella, lib. vi, qui est de geometria ; Ovid. i Metam.
[99] Cleom. l. i, cap. 2. [1] Mart. Capella, lib. vi, p. 227.

μὴ τὴν μεταξὺ διακεκαυμένην εἶναι πορεύσιμον. Ταῦτα φυσιολογίας τὰ ἐξευρήματα. Πρὸς δ' ἀλήθειαν οὐκ εἰσὶ περίοικοι, οὔτ' ἄντοικοι, οὔτ' ἀντίποδες. Εἰ γὰρ εἰς τὴν ἡμετέραν ταύτην σύμπασαν γῆν πολλῷ πλείων τῆς οἰκουμένης ἀοίκητος εὔκρατος, τίς ἀνάγκη πλείους οἰκουμένας ἐπινοεῖν; Τόπους μέντοι πολλοὺς ἀοικήτους εὐκράτους ὑπολαμβάνειν τὸ κωλύον οὐδέν. Ὑπερεκπερισσοῦ γὰρ ἅπαντα πεποίηκεν ὁ Θεός· καὶ ὥσπερ ὀλίγον πῦρ, ὀλίγος ἀὴρ, ὀλίγον ὕδωρ τὰ πρὸς χρῆσιν ἐξαρκοῦντα τοῖς οἷς χρήσιμα ταῦτα γινώσκονται, πάμπλειστα δὲ παρὰ τῆς δημιουργικῆς μεγαλειότητος καὶ πλουσιοπαροχίας γεγόνασιν· οὕτω καὶ τῆς γῆς ὀλίγον μὲν τὸ οἰκούμενον, πάνυ δὲ πολὺ τὸ εὔκρατον καὶ πρὸς οἴκησιν πεφυκός. Ἡ γὰρ τῆς θείας δωρεᾶς ἀκατάληπτος ἄβυσσος ὑπὲρ ἅπασαν χρείαν ὑπερεξέχεεν ἅπαντα.

κα, κβ'. Περὶ τοῦ τῆς γῆς μεγέθους διάφοροι λόγοι γεγόνασιν ὧν οὐδεὶς ἔχει τὸ ἀναντίῤῥητον· τέως δ' οὖν βελτίω τάχα τῶν ἄλλων δοκοῦσι λέγειν Ἐρατοσθένης καὶ Ποσειδώνιος. Ὁ μὲν οὖν Ἐρατοσθένης γραμμικῶς δεικνύναι προάγεται τὴν τῆς γῆς περίμετρον σταδίων μυριάδων πέντε καὶ εἴκοσιν, ὑπόθεσιν πρὸς τὴν οἰκείαν δεῖξιν ποιούμενος τὸ σταδίων εἶναι πεντακισχιλίων τὸ ἀπὸ σελήνης μέχρις Ἀλεξανδρείας διάστημα· καὶ πρῶτον τὸ τὰς πόλεις ταύτας ὑπὸ τῷ αὐτῷ κεῖσθαι μεσημβρινῷ, καὶ τὸ μεταξὺ τῶν πόλεων διάστημα, σταδίων πεντακισχιλίων δι' ἁπλουστέρας ἐφόδου τὴν τῆς γῆς περίμετρον ἀποδίδωσι σταδίων μυριάδων τεσσάρων καὶ εἴκοσι. Μεσημβρινοὶ δὲ κύκλοι εἰσὶν οἱ διά τε τῶν τοῦ στερεώματος πόλων γραφόμενοι, καὶ διὰ σημείου τινὸς ὃ τῆς κορυφῆς ἑκάστου τῶν ὑπὲρ γῆς βεβηκότων ὑπέρκειται. Πόλοι μὲν οὖν οἱ αὐτοὶ πάντων μεσημβρινῶν· τὸ δὲ κατὰ κορυφὴν σημεῖον ἕτερον ἑτέρων ἐστίν. Ὅθεν καὶ ἄπειροι δύνανται γράφεσθαι μεσημβρινοί. Πάντες δ' οὖν οἱ μεσημβρινοὶ μέγιστοι κύκλοι ὄντες, καὶ τὸν κόσμον (πρὸς) ἀλλήλους εἰς δύο τέμνοντες ἴσα, ἴσοι καὶ τῷ ζωδιακῷ καὶ ἀλλήλοις εἰσίν· ἐπεὶ καὶ ὁ ζωδιακὸς μέγιστος κύκλος ἐστίν. Οἱ δ' ὅλοι ὅλοις ἴσοι, καὶ τὰ ὅμοια μέρη ἀλλήλων ἴσα ἔσονται.

κγ'. Τὴν αὖ Ῥόδον καὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν ὑπὸ τῷ αὐτῷ κεῖσθαι μεσημβρινῷ λέγων ὁ Ποσειδώνιος, καὶ σταδίων εἶναι πεντακισχιλίων τὸ τὰς πόλεις ἀπ' ἀλλήλων διεῖργον διάστημα, λαμπρότατον ἀστέρα τινά φησι καλούμενον Κάνωπον φαίνεσθαι πρὸς μεσημβρίαν ὡς ἐπὶ τῷ πηδαλίῳ τῆς Ἀργοῦς· ἐν Ἑλλάδι μὲν οὐδ' ὅλως ὁρώμενον (ὅθεν οὐδ' Ἄρατος ἐν τοῖς *Φαινομένοις* εἴρηκέ τι περὶ αὐτοῦ), τοῖς δ' ἀπὸ τῶν ἀρκτικωτέρων μερῶν ὡς πρὸς μεσημβρίαν ἐρχομένοις ἀρχὴν ἐν Ῥόδῳ τοῦ ὁρᾶσθαι λαμβάνοντα· κἀπὶ τοῦ ὁρίζοντος ὀφθέντα μικρὸν, εὐθὺς κατὰ τὴν τοῦ κόσμου συστροφὴν καταδύεσθαι· τοῖς

A quod intermedia adusta [zona] transiri non queat. Hæc physiologiæ inventa sunt [2]. In rei autem veritate nec periœci sunt, nec antœci, nec antipodes. Si enim quod ad nostram universam terram attinet, multo major est inculta temperata quam quæ colitur, quæ necessitas cogit ut plures habitabiles [partes] excogitemus? Atqui ut multa loca temperata judicemus inculta, nihil est quod prohibeat. Quippe Deus omnia in summa creavit abundantia. Et sicut parum ignis est, parum aeris, parum aquæ, quæ sufficiant ad usum his quibus expedire cognoscuntur, plurimum autem a conditoris majestate et opulentissima largitate factum est: sic etiam exigua terræ pars est quæ habitatur, sed valde magna, quæ temperata B **339** et ad habitationem natura comparata est. Immensa enim divinæ munificentiæ abyssus omnia multo abundantius effudit, quam eorum requirit indigentia.

21, 22. Cæterum [3] de terræ magnitudine multæ sententiæ fuerunt, quarum nulla contradictionis expers est; verumtamen cæteris meliora forsan dicere videntur Eratosthenes et Posidonius. Eratosthenes igitur geometrice terræ ambitum ostendere aggreditur viginti quinque myriadum stadiorum: dum [interim] suæ ostensionis hypothesin facit, quod intervallum a Syene ad Alexandriam sit quinquies mille stadiorum [4]. Et primo quod hæ urbes sunt sub eodem meridiano, quodque inter- C medium urbium intervallum est quinquies mille stadiorum, simpliciore ratione, terræ ambitum exhibet, viginti quinque myriadum stadiorum. Cæterum meridiani sunt circuli, qui et per firmamenti polos describuntur, et per aliquod punctum aliud quod cuivis in terra ambulantium vertici superincumbit. Poli proinde omnium meridianorum iidem, sed punctum verticale apud alios est aliud. Qua de causa etiam infiniti meridiani scribi possunt. Omnes **340** proinde meridiani cum sint maximi circuli, et mundum invicem in duas æquales partes dividant, cum Zodiaco tum sibi invicem æquales sunt, quoniam etiam Zodiacus est circulus maximus. Quod si toti totis sunt æquales, etiam partes eorum, quæ invicem sunt similes, æquales erunt.

D 23. Porro Rhodum et Alexandriam eidem meridiano subjectam esse dicens Posidonius, et intervallum quod civitates a se invicem dirimit quinquies mille stadiorum, splendidissimam quampiam stellam quæ Canopus vocatur, ad meridiem ut in gubernaculo Argus apparere pronuntiat, quæ in Græcia quidem nullo modo conspiciatur (qua de causa etiam Aratus in *Phænomenis* nihil de ea disseruit): ab iis autem qui a partibus borealioribus ut ad meridiem proficiscuntur, cum in Rhodo primum conspiciatur, ut super horizontem visa parum fuerit, illico in mundi conversione occidat,

[2] Plin. lib. II, c. 65; Lact. lib. III, c. 24. August. l. XVI, c. 9, De civitate Dei. [3] Cleom. l. I, c. 10; Mart. Capella, lib. VI, p. 224. [4] Pars 1 habet stadia 5000, partes 50 habebunt 250000.

vicissim iis qui a Rhodo Alexandriam versus quina stadiorum millia enavigarunt, appareat stella ista in Alexandria elevata supra horizontem, simul ac medium cœlum attigerit, altitudinem quartæ partis unius signi, quæ est quadragesima **341** octava pars totius Zodiaci. Proinde etiam inter Rhodum et Alexandriam intervallum, hoc est, quina stadiorum millia, quadragesimum octavum erunt segmentum maximi terræ circuli. Atqui quadragies octies quina stadiorum millia, myriades stadiorum efficiuntur viginti quatuor [5]; siquidem intervallum quod ex Rhodo ad Alexandriam protenditur, ad quina stadiorum millia excrescit, sin minus, secundum proportionem illius.

24. Cum autem terræ ambitus sit viginti quatuor myriades stadiorum, diameter illius erit septem myriades, sex millia, trecenta sexaginta tria stadia. Sphæræ enim ambitum obtinere triplum suæ diametri, et insuper septimam partem [6], non accurate, sed quam proxime, placet Archimedis sectatoribus : qui pronuntiant omnis circuli et omnis sphæræ ambitum obtinere rationem ad suam diametrum quam proxime triplam sesqui septimam.

A ἀπὸ Ῥόδου δὲ μέχρι τῆς Ἀλεξανδρείας πεντακισχιλίους σταδίους ἐκπλεύσασι φαίνεσθαι τὸν ἀστέρα τοῦτον κατ' Ἀλεξάνδρειαν ὕψος ἀπέχοντα τοῦ ὁρίζοντος, ἐπειδὰν ἀκριβῶς μεσουρανήσῃ, τετάρτου μέρους ζωδίου ἑνὸς ὅπερ ἐστὶ τεσσαρακοστόγδοον μόριον παντὸς τοῦ ζωδιακοῦ. Καὶ τὸ μεταξὺ τοίνυν τῆς τε Ῥόδου καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας διάστημα, τουτέστιν οἱ πεντακισχίλιοι στάδιοι, τεσσαρακοστόγδοον ἔσται τμῆμα τοῦ μεγίστου κύκλου τῆς γῆς. Τεσσαρακοντάκις δὲ καὶ ὀκτάκις οἱ πεντακισχίλιοι στάδιοι μυριάδες ἐκτελοῦνται σταδίων τέσσαρες πρὸς ταῖς εἴκοσιν. Ἔσται γοῦν κατὰ Ποσειδώνιον ἡ περίμετρος τῆς γῆς σταδίων μυριάδων τεσσάρων καὶ εἴκοσι, εἴ γε τὸ ἐκ Ῥόδου πρὸς Ἀλεξάνδρειαν διῆκον εἰς πεντακισχιλίους ποσοῦται σταδίους· εἰ δὲ μὴ,
B πρὸς λόγον αὐτοῦ

κδ'. Τῆς περιμέτρου δὲ τῆς γῆς μυριάδων οὔσης σταδίων τεσσάρων καὶ εἴκοσι ἡ διάμετρος ἔσται ταύτης, οἱονεὶ σταδίων τριῶν ἑξήκοντα τριακοσίων καὶ χιλιάδων ἕξ, πρὸς μυριάσιν ἑπτά· τὴν γὰρ τῆς σφαίρας περίμετρον τὸ τριπλάσιον ἔχειν τῆς οἰκείας διαμέτρου, πρὸς δὲ καὶ τὸ ἕβδομον, οὐ κατ' ἀκρίβειαν, ἀλλ' ὡς ἔγγιστα τοῖς περὶ Ἀρχιμήδην δοκεῖ, παντὸς κύκλου καὶ πάσης σφαίρας περίμετρον λόγον ἔχειν ἀποφαινομένοις πρὸς τὴν οἰκείαν διάμετρον ὡς ἔγγιστα τριπλασιεφέβδομον.

SYNOPSIS CAPITIS XXIX,

QUOD EST DE DIEBUS ET NOCTIBUS ET QUATUOR ANNI HORIS.

1. *Sol motum habet duplicem, unum proprium* **342** *et alterum adventitium; illo horas, id est, stata anni tempora, hoc noctes et dies efficiens.* — 2. *Causa quare dierum et noctium incrementa et decrementa varient, itemque horæ anni quatuor sint, est mundi inclinatio et elevationis poli mutatio, adeoque parallelorum solis ab horizonte inæqualis sectio, et climatum terræ ad zodiacum non eadem propinquitas.* — 3. *Qualis sit mundi positus in climate æquatori subjecto, et quæ ejus consectaria.* — 4. *A primo statim climate positus mundi variatur et alia consectaria sunt, idque magis et minus pro remotionis differentia, ut exemplo tum hoc ipsum, tum etiam id quod superiore membro dictum est, declaratur.* — 5. *Circuli stellarum fixarum, quos primo motu describunt, paralleli sunt; minores tamen alii, alii majores. Minores qui polis, majores qui æquinoctiali propriores sunt, qui solus est maximus.* — 6. *Horum circulorum omnium in sphæra recta, nimirum in climate sub æquatore segmenta supra et infra horizontem sunt æqualia; in obliqua sphæra, hoc est, in aliis climatibus inæqualia, exceptis segmentis unius æquatoris, quippe borealiorum segmenta supra horizontem majora, infra horizontem minora, australiorum contra se habent, in nostra quidem temperata zona habitabili. In opposita enim zona horum etiam circulorum opposita est ratio.* — 7 *Sol a conversione* **343** *ad conversionem, sive ut alias loquimur, a solstitio ad solstitium progrediens omnes parallelos circulos, qui sunt intra tropicos, percurrit.* — 8. *Cum motu suo ex borealibus mundi partibus tropicum hibernum attingit, diem brevissimum et noctem longissimam efficit.* — 9. *Cum a tropico hiberno ad boreales mundi partes movetur, diem crescentem nobis exhibet, nocte tamen adhuc breviorem, donec æquinoctialem assequatur.* — 10. *Hinc cum æquinoctialem attingit, vernum æquinoctium efficit, accuratum quidem in primo gradu ♈, quod est alterum punctum intersectionis horizontis et æquinoctialis; minus accuratum in punctis ante et retro vicinis.* — 11. *Cum ab æquinoctiali propius ad boreales mundi partes accedit, dies etiam noctibus longiores efficit, donec assecutus tropicum æstivum diem longissimam et noctem brevissimam efficit.* — 12. *Hinc cum regreditur ad australes mundi partes, dies facit decrescentes, longiores tamen adhuc noctibus, donec iterum æquinoctialem attingat, et autumnale æquinoctium, cum accuratum tum minus accuratum in principio ♎ punctisque ante et retro vicinis, ut de verno æquinoctio explicatum fuit, producit.* — 13. *Et sic reliquos ab æquatore parallelos percurrens dies etiam noctibus breviores exhibet, cujus quidem ut et superiorum omnium ratio a parallelorum et* **344** *horizontis varia sectione redditur.* — 14. *Idem sol conversionem æstivam seu solstitium æstivum facere quatuor argumentis cognoscitur; totidem et hibernam, sed contrariis.* — 15. *Sol ab hiberna conversione ad æquatorem ascendens æquinoctium vernum, ab æstiva conversione ad eumdem descendens, autumnale æquinoctium efficit.* — 16. *In genere dies crescentes exhibet sol cum a partibus mundi australibus ad boreales accedit, decrescentes, cum ab his ad illas recedit.* — 17. *At incrementa dierum et noctium inæquali fiunt accessione, quemadmodum in textu per exemplum in specie declaratur.* — 18. *Cujus rei causa est obliquitas Zodiaci qui æquatorem et vicinos parallelos rectius, quin fere ad rectos secat angulos, tropicis vero obliquius incumbit* — 19. *Et proinde sol ad tropicos tardius accedit, et ab eisdem recedit, ad æquatorem et vicinos parallelos celerius; qua sane in re manifesto divina providentia elucet.* — 20.

[5] Pars 1 habet stadia 5000, partes 48 habebunt 240000. [6] Ut 22 se habent ad 7, sic 24000 ad 7663.

Intervallum dierum ab æquinoctio verno ad conversiones usque æstivas, et a conversionibus æstivis ad æquinoctium autumnale, et ab eodem æquinoctio ad conversiones hibernas, et denique a conversionibus hibernis ad æquinoctium vernale definitur. — 21. Quanquam zodiaci quadrantes sunt æquales, tamen sol non percurrit eos æquali tempore, quia in sua sphæra quæ infra firmamentum est per solarem circulum
345 *movetur qui Zodiaco non est concentricus. — 22. Hinc æqualibus Zodiaci segmentis inæqualia solaris circuli segmenta respondent; et hac ipsa de causa longissimo tempore in Geminis, brevissimo in Sagittario moratus est sol auctoris quidem tempore. — 23. Sed et nychthemera non sunt præcise æqualia, quia additamenta solis uti vocant non sunt æqualia. — 24. Nychthemera autem ex inæqualitate additamentorum sunt inæqualia, cum propter motum solis proprium, tum propter solaris circuli eccentricitatem cum cœlo, id est primo mobili. — 25. Quippe sol si vel motu proprio careret, vel si solaris circulus non esset eccentricus primo mobili, nychthemera omnia præcise forent æqualia. — 26. Per conclusionem infert, quod inæqualitatis nychthemerorum simul et motus solis proprius et solaris circuli eccentricitas causæ sint.*

—

A

ΚΕΦΑΛ. ΚΘ'.

Περὶ ἡμερῶν καὶ νυκτῶν καὶ τῶν τεσσάρων τοῦ ἔτους ὡρῶν.

α'. Ὁ ἥλιος διττὴν φερόμενος κίνησιν, τὴν μὲν διὰ τῆς οἰκείας σφαίρας τὴν πλανητικὴν, τὴν δὲ διὰ τῆς βιαίας περιαγωγῆς τοῦ ἀπλανοῦς οὐρανοῦ, διὰ μὲν τῆς πεπλανημένης κινήσεως τὰς ὥρας ἀπαρτίζει, διὰ δὲ τῆς ἄλλης τῆς σὺν τῷ οὐρανῷ τὰς ἡμέρας καὶ τὰς νύκτας ἀποτελεῖ· τὰς ἡμέρας τὸν περὶ ἡμᾶς ἀέρα φωτίζων διὰ τῶν ἀκτίνων αὐτοῦ· τὰς νύκτας, ὑπὸ τὸν ὁρίζοντα κεκρυμμένος καὶ μηκέτι διαπέμπων τὰς λαμπηδόνας αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς, διὰ τὴν τῆς γῆς ἐπιπρόσθησιν. Οὐδὲν γὰρ ἕτερόν ἐστιν ἡ νὺξ ἢ τὸ τῆς γῆς ἀποσκίασμα.

B

β'. Ταῖς ἡμέραις δὲ καὶ ταῖς νυξὶν αὐξήσεις καὶ μειώσεις προσγίνονται, καὶ τῶν ὡρῶν ἐκτελεῖται ἡ τετρακτὺς, διὰ τὸ ἐγκεκλίσθαι τὸν κόσμον, καὶ τὸν μὲν τῶν πόλων βόρειον ἄνω τοῦ ὁρίζοντος εἶναι καὶ διὰ παντὸς ἡμῖν φανερὸν, τὸν δὲ κάτω καὶ διηνεκῶς ἀφανῆ· κἀντεῦθεν πάντας τοὺς ἐν τῷ στερεώματι παραλλήλους κύκλους ἐφ' οὓς φέρεται ὁ ἥλιος εἰς ἄνισα τμήματα ὑπὸ τοῦ ὁρίζοντος διαιρεῖσθαι πλὴν μόνου τοῦ μεγίστου τοῦ ἰσημερινοῦ· τά τε κλίματα τῆς γῆς μὴ τὴν αὐτὴν ἔχειν σχέσιν πρὸς τὸν ζῳδιακὸν, ὡς ἄλλων ἄλλοις ὑποκειμένων τοῦ στερεώματος μέρεσι, κἀντεῦθεν διαφόρων ὄντων κατὰ τὰς κράσεις.

γ'. Ἐν μὲν οὖν τῷ ὑπὸ τὸν ἰσημερινὸν κλίματι μεσαιτάτῳ τῆς γῆς ὄντι, θέσιν ἔχει τὴν ἰσαιτάτην C ὁ κόσμος, ἑκατέρου τῶν πόλων ἐπὶ τοῦ ὁρίζοντος φαινομένου, καὶ κύκλων ἀρκτικῶν οὐχ ὑπαρχόντων ἐν τούτῳ τῷ κλίματι· πάντων δὲ τῶν ἀστέρων ἀνισχόντων τε καὶ καταδυομένων, μηδενὸς ὄντος ἀειφανοῦς, μήτ' αὖ ἀφανοῦς.

δ'. Ἀπὸ δὲ τούτου τοῦ κλίματος ὡς ἐπὶ τὰς εὐκράτους ἡ θέσις ἀλλοιοῦται τοῦ κόσμου· τοῦ μὲν ἀποκρυπτομένου τῶν πόλων, τοῦ δ' ἐξαιρομένου· πρὸς μὲν τὴν καθ' ἡμᾶς οἰκουμένην ἐξαιρουμένου τοῦ βορείου, πρὸς δὲ τὴν ἀπέναντι τοῦ νοτίου. Σφαιρικοῦ γάρ πως τοῦ σχήματος ὄντος τῆς γῆς, ὁ μὲν ὑπὸ τοῦ περὶ τὴν γῆν κυρτώματος ἐπιπροσθούμενος, κρύπτεται τοῖς ἀφισταμένοις αὐτοῦ καθόσον ἀφίστανται· ὁ δὲ φαίνεται τοῖς πλησιάζουσιν, καθόσον πλησιάζουσιν. Ὑποκείσθω γοῦν τις ἐκ

CAPUT XXIX.

De diebus et noctibus et quatuor anni horis.

1. Cum sol [7] duplici motu moveatur, uno errabundo per propriam sphæram, altero violento cœli inerrantis circuitu; erratico quidem motu horas, hoc est, stata anni tempora efficit; altero autem quem cum cœlo communem habet, dies et noctes producit; dies, cum aerem nostrum suis radiis illuminat; noctes, cum infra horizontem occultatus est; nec amplius 346 ad nos fulgores suos propter terræ objectum emittit. Neque enim quidquam aliud est nox, quam terræ obumbratio.

2. Porro diebus et noctibus incrementa et decrementa accedunt, et horarum quaternio efficitur: propterea quod mundus inclinatus est, et polus boreus supra horizontem, nobisque semper conspicuus, alter [australis] infra, et perpetuo inconspicuus est, et hinc paralleli omnes in firmamento circuli sub quibus sol movetur, solo maximo æquinoctiali excepto, in segmenta inæqualia ab horizonte dividuntur, et terræ climata non eamdem schesin [habitudinem] obtinent ad zodiacum, dum alia aliis firmamenti partibus subjecta, et proinde temperamentorum respectu diversa sunt [8].

3. In climate igitur quod æquatori subjectum et in terra præcise medium est, æqualissimum habet mundus positum, ubi nimirum uterque polorum in horizonte apparet, et circuli arctici in climate isto nulli sunt; sed omnes stellæ tum oriuntur, tum occidunt, ut nulla perpetuo appareat, nec contra non appareat.

4. Ab hoc autem climate ut ad temperatas variatur mundi positus; dum unus polorum occultatur, 347 alter elevatur: in habitabili quidem nostra, borealis elevatur; in opposita autem, australis. Cum enim terræ figura sit rotunda quodammodo, unus quidem propter curvitatis terræ obtentum occultatur iis qui distant ab ipso quantum distant; alter vero apparet iis qui propinquant illi, quantum propinquant. Supponatur igitur [9] aliquis ex torrida ad nostram temperatam [zonam] ve-

[7] Arist. de mundo, c. 5; Cleom. l. I, c. 3; Regiom. lib. I, conc. 6. [8] Cleom. l. I, c. 5 et 7; Regiom. in Ptol. l. II, prop. 11. [9] Cleom. I, c. 5, sub princ.; Regiomont. in Ptol. l. II, prop. 11-13.

niens. Huic nimirum per clima æquatori subjectum proficiscenti neuter polus elevatus videbitur (ambo enim simili ratione in horizonte sunt), nec ulla stella vel semper apparebit, vel contra nunquam apparebit. Unde nec aliquis arcticus vel antarcticus est circulus. Arcticum enim [10] apud nos circulum esse oportet eum qui stellas semper apparentes comprehendit; antarcticum, qui occultatas. Porro eidem posteaqnam clima sub æquatore præterierit, australis quidem polus occultabitur, sed quantum hic occultatus fuerit, tantum boreus in altitudinem elevabitur. Atque ita mundo a borealibus ut ad australes partes inclinationem accipiente, stellarum circa polos aliæ semper apparentes, aliæ non apparentes **348** efficientur. Idem etiam circulis qui ipsas continent necessario evenit, ut juxta itineris profectum mutentur, semperque etiam ambo æqualiter majores fiant.

5. Cum ergo hunc in modum mundus inclinatus sit, sciendum est inerrantium stellarum quamvis juxta cum firmamento circumgyratam tali circumgyratione circulum circumscribere. Hi proinde circuli paralleli quidem sunt. Cum autem eorum maximus sit æquinoctialis, minimi sunt omnium qui circa polos exsistunt. Quamobrem secundum proportionem qui ab æquatore quidem ut ad polos [recedunt], semper minores ; qui autem a polis ut ad æquatorem [accedunt], semper majores sunt.

6. Universorum igitur [11] parallelorum, et maximi, et minimorum, et intermediorum, in climate æquatori subjecto, segmenta media supra terram, reliqua media infra terram sunt. Atqui istbinc ad hæc nostratia adventanti, quemadmodum polus boreus elevatur et mundus inclinatur, sic circuli eamdem schesin non amplius retinent, sed æquinoctialis cum maximus sit [circulus] et in duas æquales partes mundum secet, dimidium semper supra terram habet, **349** reliquum dimidium accurate infra terram : eorum autem circulorum qui ab ipso ut ad polos vergunt, quotquot equidem ut ad boreum inclinant, majora segmenta supra terram, minora infra habent ; quotquot autem ut ad australem [declinant] contra [se habent]. Sed nimirum etiam antarcticus totus occultatus est, quemadmodum totus arcticus semper conspicuus. Et sic quidem in nostra temperata [zona] res se habet, in opposita autem temperata, vice versa. Quæ enim nobis sunt sublimia, illis sunt humilia, et contra. Inclinatus est enim ipsis mundus ut ab australibus ad boreales partes. Et arcticus quidem circulus infra horizontem occultatus est, antarcticus autem æque ab horizonte elevatus.

7. Quæ cum ita sese habeant [12], manifestum est, cum sol a conversionibus ad conversiones planeta-

A διακεκαυμένης πρὸς τὴν καθ' ἡμᾶς ἐρχόμενος εὔκρατον. Τούτῳ δὴ τὸ ὑπὸ τὸν ἰσημερινὸν ἔτι διαπορευομένῳ κλίμα τῶν πόλων οὐδεὶς ἐξηρμένος ὀφθήσεται (καὶ ἄμφω γὰρ ὁμοίως ἐπὶ τοῦ ὁρίζοντος), καὶ οὔτ' ἀειφανὴς τῶν ἀστέρων ἔσται τις, οὔτ' ἀφανής. Ὅθεν οὐδὲ κύκλος τις ἀρκτικός· οὔτ' αὖθις ἀνταρκτικός. Ἀρκτικὸν γὰρ κύκλον εἶναι δεῖ καθ' ἡμᾶς τὸν τοὺς ἀειφανεῖς περιέχοντα τῶν ἀστέρων· τὸν δὲ τοὺς ἀποκεκρυμμένους ἀνταρκτικόν. Παραμείψαντι δὲ τὸ ὑπὸ τὸν ἰσημερινὸν κλίμα, πόλος μὲν ὁ νότιος πάμπαν ἀποκρυβήσεται· καθόσον δ' ἂν οὗτος ἀποκρυβείη, κατὰ τοσοῦτον ἐξαρθείη πρὸς ὕψος ὁ βόρειος· καὶ οὕτως ἔγκλισιν ἀπὸ τῶν βορείων ὡς ἐπὶ τὰ νότια τοῦ κόσμου λαμβάνοντες, οἱ μὲν τῶν περὶ τοὺς πόλους ἀστέρων ἀειφανεῖς γίB νοιντο, οἱ δ' ἀφανεῖς. Καὶ οἱ τούτους περιέχοντες κύκλοι τὸ αὐτὸ πάσχοιεν ἀναγκαίως· κατὰ τὴν προκοπὴν τῆς πορείας μεταποιούμενοι, καὶ μείζους ἀεὶ κατ' ἰσότητα καὶ ἄμφω γινόμενοι.

ε'. Τοιουτοτρόπως οὖν ἐγκεκλιμένου τοῦ κόσμου, δεῖ νοεῖν τῶν ἀπλανῶν ἀστέρων ἕκαστον τῷ στερεώματι συμπεριφερόμενον, κύκλον περιγράφειν διὰ τῆς τοιαύτης περιφορᾶς. Πάντες οὖν οἱ τοιοῦτοι κύκλοι παράλληλοι μέν εἰσι· μεγίστου δ' ἐν αὐτοῖς ὄντος τοῦ ἰσημερινοῦ, μείονες ἁπάντων οἱ περὶ τοὺς πόλους ὑπάρχουσιν. Ὥστε πρὸς λόγον οἱ μὲν ἀπὸ τοῦ ἰσημερινοῦ ὡς πρὸς τοὺς πόλους ἀεὶ ἐλάττους, οἱ δ' ἐκ τῶν πόλων ὡς πρὸς τὸν ἰσημερινὸν ἀεὶ μείζους.

C ς'. Συμπάντων τοίνυν τῶν παραλλήλων, καὶ τοῦ μεγίστου καὶ τῶν ἐλαχίστων καὶ τῶν μεταξὺ κατὰ μὲν τὸ ὑπὸ τὸν ἰσημερινὸν κλίμα τὰ ἡμίση τμήματα ὑπὲρ γῆν καὶ τὰ λοιπὰ ἡμίση ὑπὸ γῆν· τῷ δ' ἐκεῖθεν ἀφικνουμένῳ πρὸς τὰ ἐνταῦθα καθάπερ ὁ βόρειος πόλος ἐξαίρεται καὶ ὁ κόσμος ἐγκλίνεται· τοῦτον τὸν τρόπον καὶ οἱ κύκλοι τὴν αὐτὴν σχέσιν οὐκ ἔτι διατηροῦσιν· ἀλλὰ τοῦ μὲν ἰσημερινοῦ μεγίστου ὄντος, καὶ εἰς ἴσα δύο τέμνοντος τὸν κόσμον, τὸ ἥμισυ μένει πάντοτε ὑπὲρ γῆν καὶ τὸ λοιπὸν ἥμισυ ἀκριβῶς ὑπὸ γῆν· τῶν δ' ἀπ' αὐτοῦ ὡς πρὸς τοὺς πόλους κύκλων ὁπόσοι μὲν ὡς πρὸς τὸν βόρειον, τὰ μείζω τμήματα ἔχουσιν ὑπὲρ γῆν, τὰ δ' ἐλάττω ὑπὸ γῆν· ὁπόσοι δ' ὡς πρὸς τὸν νότιον, D ἔμπαλιν. Ἀλλὰ δὴ καὶ ὁ ἀνταρκτικὸς ὅλος κεκρυμμένος ἐστὶν ὥσπερ ἀειφανὴς ὅλος ὁ ἀρκτικός. Καὶ κατὰ μὲν τὴν ἡμετέραν εὔκρατον οὕτως ἔχει· κατὰ δὲ τὴν ἀντεύκρατον, ἀντεστραμμένως. Τὰ γὰρ ἡμῖν ὑψηλὰ τοῖς ἐκεῖ ταπεινά, καὶ ἔμπαλιν. Ἐγκέκλιται γὰρ ὁ κόσμος ἐκείνοις ὡς ἀπὸ τῶν νοτίων ἐπὶ τὰ βόρεια· καὶ ὁ μὲν ἀρκτικὸς κύκλος ὑπὸ τὸν ὁρίζοντα κέκρυπται· ὁ δ' ἀνταρκτικὸς τὸ ἴσον ἐξῆρται ἀπὸ τοῦ ὁρίζοντος.

ζ'. Τούτων οὕτως ἐχόντων ὁ ἥλιος ἀπὸ τροπῶν ἐπὶ τροπὰς τὴν πλανητικὴν ὑπὸ τὸν ζωδιακὸν φερό-

[10] Cleom. l. I, c. 7. [11] Cleom. l. I, c. 5. [12] Ibid.

μενος κίνησιν, φανερὸν ὅτι τοὺς κύκλους ἐξαλλάσσει πάντας, ὁπόσοι μεταξὺ νοοῦνται τῶν τροπικῶν.

η'. Ὅταν μὲν οὖν ἀπὸ τῶν βορείων ἐπὶ τὰ νότια φερόμενος ἐφάψηται τοῦ χειμερινοῦ τροπικοῦ, βραχυτάτην ἡμῖν τὴν ἡμέραν ποιεῖ, τὴν δὲ νύκτα μεγίστην. Ὁ γὰρ κύκλος οὗτος πάντων ὧν ψαύει κύκλων ὁ ἥλιος ὑπὸ γῆν ἔχει τμῆμα μέγιστον, ὑπὲρ γῆν δ' ἐλάχιστον.

θ'. Ὅταν δὲ τοῦ χειμερινοῦ τροπικοῦ ὁ ἥλιος ἐφαψάμενος, γίνηται πάλιν ὡς πρὸς ἡμᾶς, ἐπὶ τὰ ὑψηλότερα τοῦ κοσμοῦ ὁρώμενος· ἐντυγχάνει κύκλοις ἔχουσιν ὑπὲρ γῆν τμήματα μείζω τοῦ ὑπὲρ γῆν τμήματος τοῦ χειμερινοῦ τροπικοῦ. Καὶ ὅσῳ τὰ τῶν κύκλων ὑπὲρ γῆν τμήματα μείζω, τοσούτῳ καὶ τὴν ἡμέραν αὐξομένην πρὸς λόγον παρέχεται, μέχρι μὲν τοῦ πρὸς τὸν ἰσημερινὸν καταντήματος ἔτι μικροτέραν τῆς νυκτὸς διαμένουσαν.

ι'. Ἐπὰν δ' ἐφάψηται τοῦ ἰσημερινοῦ, τοῦ τὸ ἥμισυ ἔχοντος ὑπὲρ γῆν καὶ τὸ ἴσον μέρος ὑπὸ γῆν ἐαρινὴν ἰσημερίαν ποιεῖ· πάντη μὲν ἀκριβῆ τοῦ ἰσημερινοῦ ἐφαψάμενος καθ' ἓν τῶν δύο σημείων καθ' ἃ τέμνουσιν ἀλλήλους ὅ τε ὁρίζων καὶ ὁ ἰσημερινός· οὐκέτι δὲ τοιαύτην ἀκριβωμένην, ὅταν καθ' ἕτερον σημεῖον παρὰ τὰ εἰρημένα, τοῦ αὐτοῦ ἐφάψηται ἰσημερινοῦ.

ια'. Τελέσας οὖν ὁπωσοῦν τὴν ἰσημερίαν ὁ ἥλιος καὶ ἀπὸ τοῦ ἰσημερινοῦ ἀνατρέχων ὡς ἐπὶ τὸν θερινὸν τροπικὸν, ἐπεὶ κύκλοις ἐντυγχάνει μείζω τὰ ὑπὲρ γῆν ἔχουσι τμήματα, μείζους τῶν νυκτῶν καὶ τὰς ἡμέρας ἐξ ἀνάγκης παρέχεται τῆς τοιαύτης αὐξήσεως προϊούσης μέχρις ἂν πελάσοι τῷ θερινῷ κύκλῳ, ὃς μέγιστον καθ' ἡμᾶς ἔχει τμῆμα πάντων ὧν ἐφάπτεται κύκλων ὁ ἥλιος, καὶ διὰ τοῦτο τὴν ἐν τῇ θερινῇ τροπῇ ἡμέραν μεγίστην ποιεῖ.

ιβ', ιγ'. Ἐντεῦθεν δ' ὡς ἐπὶ τὰ νότια κατιὼν κύκλοις ἐντυγχάνων τμήματα ἔχουσιν ὑπὲρ γῆν ἐλάττω πρὸς λόγον τοῦ ὑπὲρ γῆν τμήματος τοῦ θερινοῦ τροπικοῦ καὶ τὴν ἡμέραν ἀναλόγως μειουμένην παρέχεται· μείζω μὲν τῆς νυκτὸς, μέχρις ἂν πελάσοι τῷ ἰσημερινῷ. Τούτου δ' ἐφαψάμενος, τὴν φθινοπωρινὴν ἰσημερίαν ποιεῖ· καθὼς ἐπὶ τῆς ἐαρινῆς ἰσημερίας δεδήλωται· καὶ οὕτω κύκλοις ἐντυγχάνων ἑξῆς τὰ ὑπὸ γῆν ἔχουσι τμήματα μείζω τῶν ὑπὲρ γῆν, καὶ τὰς νύκτας ἀποτελεῖ μείζους τῶν ἡμερῶν.

ιδ'. Ὑπὸ τὸν ζῳδιακὸν τοίνυν ὁ ἥλιος τὴν πλανητικὴν ποιούμενος κίνησιν, καὶ ἄλλοις ἄλλοτε μέρεσιν ὑποβαίνων αὐτοῦ, καὶ οὕτω τὰς ὥρας ἐπιτελῶν, τροπὴν μὲν θερινὴν ποιεῖ τῆς οἰκήσεως ἡμῶν γενόμενος ἔγγιστα· καὶ ὑψηλὸς ἡμῖν ὀφθεὶς ὅτι μάλιστα καὶ βορειότατον διελθὼν κύκλον, καὶ μεγίστην ἐκτελέσας ἡμέραν τῶν ὅλων τοῦ ἐνιαυτοῦ ἡμερῶν, ἐλαχίστην δὲ νύκτα τῶν ὅλων νυκτῶν. Τροπὴν δὲ (καὶ) χειμερινὴν ποιεῖ τῆς οἰκήσεως ἡμῶν πορρωτάτω γενόμενος καὶ ταπεινότατος ἡμῖν

A rio[seu erratico] motu sub zodiaco movetur, quod omnes circulos transeat, quotquot intra tropicos esse intelliguntur.

8. Cum igitur a borealibus ad australes partes delatus hibernum tropicum attigerit, brevissimum nobis diem efficit, noctem longissimam. Hic enim circulus omnium circulorum quos sol attingit, **350** maximum infra terram segmentum habet, supra terram autem minimum.

9. Cum autem sol post attactum hibernum tropicum rursus ut ad nos accedit, inque sublimioribus mundi partibus se videndum exhibet; in circulis versatur, qui majora habent supra terram segmenta, quam est segmentum hiberni tropici supra terram. Et quanto circulorum supra terram segmenta majora, tanto etiam diem servata proportione magis augescentem exhibent, quæ [tamen] nocte B minor sit, usque dum ad æquinoctialem decurrat.

10. Postquam autem æquinoctialem attigerit, eum nimirum [circulum] qui med.am partem supra terram, et æqualem partem infra terram habet, vernum æquinoctium efficit, prorsus quidem accuratum cum æquinoctialem in uno punctorum attigerit, in quibus se secant invicem horizon et æquinoctialis, non autem sic accuratum amplius, quando in alio puncto ab iis quæ dicta sunt, eumdem æquatorem attigerit.

11. Posteaquam igitur sol æquinoctium quoquo modo peregit, et ab æquatore ad tropicum æstivum ascendit, quoniam in circulis versatur majora C segmenta supra **351** terram habentibus, majores etiam noctibus dies necessario exhibet, progrediente sic hoc incremento, donec ad tropicum æstivum accedat, qui maximum apud nos habet segmentum omnium circulorum quos sol attingit, et proinde diem in] conversione æstiva maximum efficit.

12, 13. Hinc autem ut ad australes [partes] descendens, cum versetur in circulis segmenta supra terram habentibus minora, ad proportionem segmenti supra terram in æstivo tropico, diem etiam analogice decrescentem exhibet, tametsi nocte majorem, donec ad æquinoctialem pervenerit. Hunc D autem ut attigerit, æquinoctium autumnale efficit, quemadmodum in verno æquinoctio declaratum est; ac ita in circulis deinceps progrediens qui segmenta infra terram exstantibus supra terram majora habent, noctes etiam diebus majores efficit.

14. Sol proinde planetarium motum sub zodiaco obiens, et alias aliis partibus illius succedens, sicque horas perficiens, æstivam quidem conversionem facit, cum nostræ habitationi proximus factus et nobis altissimus conspectus fuerit, borealissimumque circulum transierit, **352** et maximum inter omnes totius anni dies, noctemque brevissimam omnium noctium effecerit. Hibernam autem conversionem facit, cum a nostra habitatione longissime recesserit, nobisque humillimus ac ut ad ip-

sum horizontem visus fuerit, et australissimum circulum confecerit, et maximam noctem omnium noctium, diemque brevissimum omnium dierum effecerit.

A ὁραθεὶς, καὶ ὡς πρὸς αὐτὸν τὸν ὁρίζοντα καὶ διανύσας κύκλον νοτιώτατον καὶ μεγίστην ἐκτελέσας νύκτα νυκτῶν ἁπασῶν, ἡμέραν δ' ἐλαχίστην ἡμερῶν ἁπασῶν.

15, 16. Æquinoctium[13] porro vernum facit, cum ab hibernis conversionibus ad boreales partes et ad æstivum proficiscens tropicum et medio loco inter utrumque tropicum in suo cursu constitutus eum circulum peragraverit, qui mundum in duas æquales partes dividit; autumnale autem æquinoctium, cum ad australes partes et tropicum hibernum ab æstivo tropico revertens, et similiter inter utrumque medius factus eumdem æquinoctialem circulum confecerit. Jam vero crescentes dies exhibet, cum ad boreales mundi partes ab hiberno tropico ascenderit; decrescentes, cum a mundi borealibus partibus ad australes et hibernum tropicum descenderit.

ιε', ιϛ'. Ἰσημερίαν δὲ ποιεῖ ἐαρινὴν ὁπόταν ἀπὸ τῶν χειμερινῶν τροπῶν ἐπὶ τὰ βόρεια καὶ τὸν θερινὸν ἐρχόμενος τροπικὸν, καὶ μέσως ἀμφοτέρων τῶν τροπικῶν κατὰ τὴν πορείαν γενόμενος, ὁδεύσῃ κύκλον εἰς ἴσα δύο διαιροῦντα τὸν κόσμον. Ἰσημερίαν δὲ φθινοπωρινὴν, ὅταν ἐπὶ τὰ νότια καὶ τὸν χειμερινὸν τροπικὸν ὑποστρέφων ἀπὸ τοῦ θερινοῦ τροπικοῦ καὶ μεσαίτατος ὁμοίως ἀμφοῖν γενόμενος, τὸν αὐτὸν πορεύσηται κύκλον τὸν ἰσημερινόν. Αὐξομένας δὲ παρέχεται τὰς ἡμέρας ἐπὶ τὰ βόρεια τοῦ B κόσμου ἐρχόμενος ἀπὸ τοῦ χειμερινοῦ τροπικοῦ· μειουμένας δὲ, κατιὼν ἀπὸ τῶν τοῦ κόσμου βορείων ἐπὶ τὰ νότια καὶ τὸν χειμερινὸν τροπικόν.

17. Cæterum haud **353** æquali accessione incrementa fiunt dierum[14] et noctium; sed postquam dies augeri cœperit, primo quidem mense augetur duodecima parte totius excessus, quo maximus dies minimum excedit; secundo, sexta; tertio, quarta; quarto, itidem quarta; quinto, sexta; sexto, duodecima. Quare si sex horis excedat maximus diem minimum, primo quidem mense crescenti diei adjungetur semi-hora; secundo, hora; tertio, hora et semi hora; ut ita trimestri spatio trium horarum fiat additio; quarto mense iterum hora et semi-hora adjungetur; quinto hora; ultimo semi-hora. Idem fit in noctibus.

ιζ'. Οὐ κατ' ἰσότητα δὲ προσθήκης γίνονται τῶν ἡμερῶν αἱ αὐξήσεις καὶ τῶν νυκτῶν· ἀλλ' ὁπόταν ἄρξηται ἡ ἡμέρα τοῦ αὔξεσθαι, κατὰ μὲν τὸν πρῶτον μῆνα δωδέκατον αὔξεται τῆς ὅλης ὑπεροχῆς, ᾗ τῆς ἐλαχίστης ἡμέρας ὑπερέχει ἡ μεγίστη· κατὰ τὸν δεύτερον, ἕκτον· κατὰ τὸν τρίτον, τέταρτον· κατὰ τὸν τέταρτον, ὁμοίως τέταρτον· κατὰ τὸν πέμπτον, ἕκτον· καὶ κατὰ τὸν ἕκτον, δωδέκατον. Ὥστε εἰ ἓξ ὥραις ὑπερέχει τῆς ἐλαχίστης ἡμέρας ἡ μεγίστη, τὸν μὲν πρῶτον μῆνα προστεθήσεται τῇ αὐξομένῃ ἡμέρᾳ, ἡμιώριον· τὸν δεύτερον, ὥρα· τὸν τρίτον, C ὥρα καὶ ἡμιώριον· ὡς οὕτω γενέσθαι τριῶν ὡρῶν προσθήκην κατὰ τὸ τρίμηνον· κατὰ τὸν τέταρτον μῆνα, πάλιν ὥρα καὶ ἡμιώριον προστεθήσεται· κατὰ τὸν πέμπτον, ὥρα· καὶ κατὰ τὸν ἔσχατον, ἡμιώριον. Τὸ δ' αὐτὸ κἀπὶ τῶν νυκτῶν.

18. Ejus autem[15] quod accessiones non sunt æquales, hæc aliqua causa est. Zodiacus circulus, sub quo solaris est, in quo sol cursum suum absolvit, cum obliquus sit et æquinoctialem in duobus punctis secet, utrumque autem tropicorum in uno puncto attingat, æquinoctialem quidem et vicinos parallelos rectior secat, et fere ad angulos rectos; tropicis autem obliquior et magis inclinatus adjacet; itidem et solaris.

ιη'. Ἡ δ' αἰτία τοῦ μὴ γίνεσθαι τὰς προσθήκας ἴσας τοιάδε τίς ἐστιν. Ὁ ζωδιακὸς κύκλος, ὑφ' ὃν ὁ ἡλιακὸς, ἔνθα ποιεῖται τὴν πορείαν ὁ ἥλιος, λοξὸς ὢν καὶ κατὰ δύο μὲν σημεῖα τέμνων τὸν ἰσημερινὸν, ἑκατέρου δὲ τῶν τροπικῶν καθ' ἓν σημεῖον ἁπτόμενος, τὸν μὲν ἰσημερινὸν καὶ τοὺς πλησίον παραλλήλους ὀρθότερος τέμνει, καὶ ὀλίγου δεῖν πρὸς γωνίας ὀρθάς· τοῖς δὲ τροπικοῖς πλαγιώτερος παράκειται κἀπιπλέον ἐγκεκλιμένος. Ὡσαύτως καὶ ὁ ἡλιακός.

19. Cum igitur anguli ad tropicos acuti sint, tardius ad ipsos sol accedit; itidemque ab his recedit. Cum autem juxta **354** æquinoctialem circulus signorum rectior exsistat, itidemque ei subjectus solaris, ad ipsum scilicet æquinoctialem accessus, et ab ipso recessus sol expeditiores facit, ut divinæ providentiæ sapientia Zodiacus talem schesin ad tropicos sortitus fuerit, hoc fine nimirum, ne horarum mutationes repente fierent.

ιθ'. Ὀξειῶν τοίνυν οὐσῶν τῶν γωνιῶν παρὰ τοῖς D τροπικοῖς, σχολαιότερον αὐτοῖς ὁ ἥλιος πρόσεισιν· ὁμοίως δὲ καὶ τούτων ἀφίσταται. Κατὰ δὲ τὸν ἰσημερινὸν, ὀρθοτέρου τοῦ τῶν ζωδίων κύκλου τυγχάνοντος, ὡσαύτως δὲ καὶ τοῦ ὑπ' αὐτὸν ἡλιακοῦ, τὰς πρὸς αὐτὸν δὴ τὸν ἰσημερινὸν προσόδους καὶ τὰς ἀπ' αὐτοῦ ἀναχωρήσεις ἀθρουστέρας ποιεῖται ὁ ἥλιος· τῇ τῆς Προνοίας σοφίᾳ τὴν τοιαύτην σχέσιν κληρωσαμένου τοῦ ζωδιακοῦ πρὸς τοὺς τροπικοὺς, ὑπὲρ τοῦ μὴ τὰς μεταβολὰς αἴφνης γίνεσθαι τῶν ὡρῶν.

20. A verno igitur[16] æquinoctio ad æstivas conversiones usque nonaginta quatuor dies sunt et diei dimidium; ab æstivis autem conversionibus ad

κ'. Ἀπὸ μὲν οὖν ἐαρινῆς ἰσημερίας ἕως τροπῶν θερινῶν τέσσαρες ἡμέραι πρὸς ἐνενήκοντα καὶ ἡμέρας ἥμισυ· ἀπὸ δὲ τροπῶν θερινῶν ἕως φθινοπω-

[13] Cleom. l. I, c. 5. [14] Cleom. l. I, c. 6. [15] Cleom. ibid. [16] Cleom. l. I, c. 6; Reinhold. in Theor. Purbachii, p. 58; Phil. lib. I Phys. p. 79.

ρινῆς ἰσημερίας ἡμέραι τρεῖς πρὸς ἐνενήκοντα, καὶ ἡμέρας ὁμοίως ἥμισυ. Ἀπὸ ταύτης τῆς ἰσημερίας ἕως τροπῶν χειμερινῶν μία ἡμέρα πρὸς ἐνενήκοντα· καὶ ἀπὸ χειμερινῶν τροπῶν ἕως ἐαρινῆς ἰσημερίας ἓξ καὶ ὀγδοήκοντα ἡμέραι καὶ ἡμέρας τέταρτον.

κα΄. Ἴσων οὖν ὄντων τῶν τοῦ ζωδιακοῦ τεταρτημορίων, οὐκ ἐν ἴσῳ χρόνῳ ταῦτα διέξεισιν ὁ ἥλιος· ἐπείπερ οὐ δι' αὐτοῦ τοῦ ζωδιακοῦ ποιεῖται τὴν πορείαν, ἀλλὰ διὰ τοῦ ἡλιακοῦ. Ὁ δ' ἡλιακὸς ἔκκεντρός ἐστι πρὸς τὸν ζωδιακόν. Τεμνομένου γοῦν εἰς ἴσα τέσσαρα τοῦ ζωδιακοῦ, ὁ ἐντὸς αὐτοῦ ἡλιακὸς εἰς ἄνισα τέμνεται. Καὶ αἱ ἀπὸ τῶν τροπικῶν καὶ τοῦ ἰσημερινοῦ ἑλκόμεναι διάμετροι, τὸν μὲν ζωδιακὸν εἰς ἴσα τέμνουσιν· οὐκ ἔτι δέ γε καὶ τὸν ἡλιακὸν, διὰ τὸ μὴ τυγχάνειν ὁμόκεντρον τῷ ζωδιακῷ. Μόνοι γὰρ οἱ τοῖς αὐτοῖς κέντροις κεχρημένοι κύκλοι τετραμμένας ἔχουσιν εἰς ἴσα τὰς περιφερείας ὑπὸ τῶν διαμέτρων.

κβ΄. Ἂν τοίνυν ὁ ἡλιακὸς εἰς δώδεκα τμήματα συνδιαιρεθῇ τῷ ζωδιακῷ, τοῖς τοῦ ζωδιακοῦ τμήμασιν ἴσοις οὖσιν ἄνισα τὰ τοῦ ἡλιακοῦ ὑποκείσεται τμήματα· καὶ μέγιστον μὲν αὐτοῦ τμῆμα ἔσται τὸ ὑποκείμενον τοῖς Διδύμοις· ἐλάχιστον δὲ τὸ ὑποκείμενον τῷ Τοξότῃ· καὶ ἄλλων ἄλλα μείζω καὶ ἐλάττω πρὸς λόγον ἔσονται. Διὸ τοὺς μὲν Διδύμους ὁ ἥλιος ἐν μηκίστῳ χρόνῳ ὑπέρχεται (καὶ γὰρ ἐν Διδύμοις ἐστὶν ὑψηλότερος), τὸν δὲ Τοξότην ἐν ἐλαχίστῳ (καὶ γάρ ἐστιν ἐν αὐτῷ ταπεινότατος)· ἐν δὲ τοῖς ἄλλοις ζωδίοις ἀναλόγως ὑψηλότερος ὢν ἢ ταπεινότερος ἐνδιατρίβει καὶ πολυχρονιώτερον ἢ βραχυχρονιώτερον.

κγ΄. Ἀλλ' οὐδὲ τὰ νυχθήμερα πάντα τὸ ἰσαίτατον ἀλλήλοις ἔχει κατ' ἀκρίβειαν, ἀλλὰ μόνον πρὸς αἴσθησιν ἴσα δοκεῖ. Παντὸς μὲν γὰρ νυχθημέρου μείων ἐστὶν ἡ τοῦ κόσμου περιφορὰ, διὰ τὸ καὶ τὸν ἥλιον ἰδίαν ποιεῖσθαι κίνησιν ἐναντίως τῷ οὐρανῷ· κἀντεῦθεν ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ σημείου πρὸς ταυτὸ τοῦ οὐρανοῦ καταντήσαντος, μήπω κατὰ τὴν ἀνατολὴν ὁρᾶσθαι τὸν ἥλιον· ἀλλ' ὁπόταν ἡ περιφέρεια τοῦ κύκλου ἀνενεχθῇ, ἣν δὴ τῷ νυχθημέρῳ κατὰ τὴν ἑαυτοῦ διήνυσεν ὁ ἥλιος κίνησιν, τότε καὶ αὐτὸν ἐπὶ τῇ ἀνατολῇ φαίνεσθαι.

κδ΄. Πάντα δὲ τὰ νυχθήμερα τὸ ἄνισον ἀλλήλοις ἔχουσι διὰ τὴν τοῦ ἡλίου κίνησιν τὴν πλανητικὴν, καὶ τοῦ ἡλιακοῦ κύκλου τὸ ἔκκεντρον πρὸς τὸν οὐρανόν. Εἰ μὲν γὰρ ἰδίαν κίνησιν οὐκ εἶχεν ὁ ἥλιος, τῷ οὐρανῷ δὲ συμπεριήγετο μόνον, ἴσα ἦν ἀλλήλοις ἂν ἅπαντα τὰ νυχθήμερα τῶν ὀρθῶς ἀναφερομένων τοῦ ζωδιακοῦ τμημάτων, ἤγουν τῶν θερινῶν καταδυομένων λοξῶς, καὶ τῶν λοξῶς ἀναφερομένων, ἤγουν τῶν χειμερινῶν, καταδυομένων ὀρθῶς· καὶ οὐδὲν ἐντεῦθεν τὸ τῆς τῶν νυχθημέρων ἀνισότητος αἴτιον, ἴσων ἀεὶ γενομένων τῶν τοῦ αἰθέρος περιστροφῶν.

A autumnale æquinoctium dies nonaginta tres, et item diei dimidium; ab hoc æquinoctio ad hibernas conversiones usque, nonaginta et unus dies; et ab hibernis conversionibus ad vernum æquinoctium, octoginta sex dies et quadrans diei.

21. Proinde quanquam quartæ partes signiferi æquales sunt, tamen eas sol æquali tempore non percurrit, quandoquidem non per ipsum zodiacum iter facit, sed per solarem. Solaris autem ad zodiacum est eccentricus. Quando proin zodiacus in quatuor æquales partes dividitur, solaris qui intra ipsum est, in inæquales secatur. Et diametri quæ a tropicis et æquinoctiali ducuntur, in æquales partes zodiacum dividunt: **355** sed non etiam solarem, quia zodiaco non est concentricus. Soli enim illi circuli, qui iisdem centris utuntur, circumferentias habent eas quæ in æquales partes a diametris secentur.

B

22. Quod si igitur solaris circulus una cum zodiaco in duodecim segmenta divisus fuerit, zodiaci segmentis quæ sunt æqualia, inæqualia solaris segmenta subjicientur; et maximum quidem illius segmentum erit, quod Geminis subjicitur, minimum quod subjicitur Sagittario; et alia aliis majora et minora servata proportione erunt. Quamobrem Geminos quidem sol longissimo tempore subit, (altior enim est in Geminis), brevissimo Sagittarium (etenim in eo est humillimus); in aliis autem signis cum juxta proportionem sit altior aut humilior, longiore etiam tempore aut breviore commoratur.

C

23. Sed [17] neque nychthemera [quæ dies naturales appellant, ex die et nocte artificiali constantes] sibi invicem præcise omnia sunt æqualia; sed tantum quoad sensum æqualia videntur. Quovis enim nychthemero minor est mundi conversio, propterea quod etiam sol proprium motum peragat cœlo contrarium, quodque ea **356** de causa, postquam ab eodem puncto cœli ad idem recurrit, in ortu nondum spectetur sol, sed cum circuli circumferentia emersit quam nychthemero [hoc est, diei naturalis spatio] sol motu proprio perfecit, tum etiam ipse in ortu conspiciatur.

D

24. Omnia autem nychthemera inæqualia sunt invicem propter motum solis errabundum, et eccentricitatem solaris circuli ad cœlum. Si enim proprium motum sol non haberet, sed tantum cum cœlo circumageretur, æqualia forent invicem omnia nychthemera, dum recte emergentia zodiaci segmenta, id est æstiva, oblique occiderent; et oblique emergentia, hoc est hiberna, recte occiderent; nullaque hinc foret nychthemerorum inæqualitatis causa; æqualibus [nimirum] semper exsistentibus ætheris conversionibus.

[17] Regiom. in Alm. Ptol. lib. III, prop. 22.

25, 26. Quoniam autem etiam sol sine intermissione suum peragit motum erraticum, non manet in zodiaci parte qua ortus fuit, ut in eadem etiam occideret; sed in alia quidem oritur, in alia vero occidit. Hoc autem cum faciat omnino, nychthemera accurate [loquendo] inæqualia constituit, dum solaris circuli sub zodiaco partes in quibus
357 sol [movetur], aliæ aliter emergunt, et aliæ aliter occidunt, propterea quod naturalis motus solis nunquam cesset. Rursus si proprium habens sol motum, non haberet suum circulum eccentricum ad cœlum: et sic etiam nychthemera omnia æqualia forent, dum æqualibus ætheris conversionibus æquales semper solares motus erratici ob partium æqualitatem in quibus motus fit, adderentur. Atqui hoc non ita est. Quare simul et motus solis et eccentricitas circuli ipsius nychthemerorum inæqualitatis causa sunt.

A κε', κς'. Ἐπεὶ δὲ καὶ ὁ ἥλιος ἄληκτον ποιεῖται τὴν ἑαυτοῦ κίνησιν τὴν πλανητικὴν, οὐ μένει ἐν ᾧπερ ἀνέτειλε μορίῳ τοῦ ζῳδιακοῦ, ἵνα καὶ δύνῃ ἐν αὐτῷ· ἀλλ' ἐν ἄλλῳ μὲν ἀνατέλλει, ἐν ἄλλῳ δὲ δύνει. Τοῦτο δὲ διόλου ποιῶν, ἄνισα πρὸς ἀκρίβειαν τίθησι τὰ νυχθήμερα τῶν ὑπὸ τὸν ζῳδιακὸν τοῦ ἡλιακοῦ μορίων ἐν οἷς ὁ ἥλιος, ἄλλων ἄλλως ἀναφερομένων, καὶ ἄλλων ἄλλως δυομένων, διὰ τὸ τῆς τοῦ ἡλίου φυσικῆς κινήσεως ἄληκτον. Πάλιν εἴπερ ἰδίαν ἔχων ὁ ἥλιος κίνησιν, οὐ τὸν ἑαυτοῦ κύκλον εἶχεν ἔκκεντρον πρὸς τὸν οὐρανόν· καὶ οὕτως ἂν ἴσα πάντα τὰ νυχθήμερα ἦν ταῖς τοῦ αἰθέρος ἴσαις περιστροφαῖς, ἴσων ἀεὶ προστιθεμένων τῶν ἡλιακῶν πεπλανημένων κινήσεων διὰ τὴν ἰσότητα τῶν μερῶν, ἐφ' οἷσπερ ἡ κίνησις. Ἀλλὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν.
B Ὥστε τοῦ ἡλίου ἡ κίνησις ὁμοῦ καὶ τὸ ἔκκεντρον τοῦ κύκλου αὐτοῦ τῆς τῶν νυχθημέρων ἀνισότητος αἴτια.

SYNOPSIS CAPITIS XXX.

De habitationibus.

1. Habitationes secundum umbrarum differentias triplices facit, periscias, amphiscias, heteroscias quas singulas ordine declarat. — 2. Periscias. — 3. Amphiscias. — 4. Heteroscias. — 5. Nobis et periœcis nostris tum communia tum diversa recenset. — 6. Nobis et antœcis communia et diversa explicat. — 7. Nobis et antipodibus nostris nihil commune, sed omnia inversa esse pronuntiat. — 8. Causæ propter quas in temperatis zonis horæ anni, itemque incrementa et decrementa dierum et noctium mutantur, sunt **358** *mundi inclinatio, et parallelorum solis ab horizonte divisio inæqualis, quemadmodum sane sub æquatore perpetuum est æquinoctium. — 9. Incrementa et decrementa dierum et noctium apud omnes in nostra temperata zona habitantes fiunt eodem tempore, sed accessio et subtractio apud omnes non est eadem, cujus rei causa est, quod mundi inclinatio et poli elevatio etiam apud hosce omnes non est eadem. Eadem est ratio, inversa tamen, apud eos qui habitant in temperata nobis opposita. — 10. Quibus ipsis de causis diei maximi quantitas apud alios atque alios homines variatur, ut in textu declaratur. — 11. Qua de causa in Britannia tempore longissimi diei, qui horarum est octodecim, nox etiam, quæ est horarum sex, luceat. — 12. In insula Thule totus tropicus æstivus, adeoque omnes partes Cancri supra horizontem sunt, et proinde dies artificialis ibi est mensis integer. — 13. In locis borealioribus dies longissimus etiam bimestris et trimestris et quadrimestris, et quinquemestris et major efficitur pro distantiæ ratione. — 14. Sub ipso polo boreo habitantibus dies longissimus non tantum semestris, sed septimestris, nox vero quinquemestris efficitur. — 15. Quomodo in Thule et ultra in locis borealioribus arcticus se habeat ad tropicum æstivum. — 16. Sub ipso polo arcticus, æquator, et horizon coincidunt, et unus re atque subjecto* **359** *fiunt circulus, tametsi ratione differant.*

CAPUT XXX.

De habitationibus.

1. Terræ [13] si, quod supponimus, tota incolatur, habitationum aliæ erunt perisciæ [quasi circumumbratiles] aliæ amphisciæ [quasi utrinque umbram jacientes], aliæ heterosciæ [quasi alteram umbram habentes].

2. Perisciæ quidem, quæ sunt sub polis, in quibus annus in diem et noctem dividetur, cum in his æquator fiat horizon, sex autem signa eadem semper supra terram, et sex infra terram sint. Cum ergo in hujuscemodi habitationibus umbræ circulum circumscribant, periscias faciunt ipsas, quod in climatibus quæ sunt sub polis firmamentum instar molarum convertatur.

C

ΚΕΦΑΛ. Λ'.

Περὶ οἰκήσεων.

α'. Οἰκουμένης καθ' ὑπόθεσιν ὅλης τῆς γῆς, τῶν οἰκήσεων αἱ μὲν περίσκιοι γενήσονται, αἱ δ' ἀμφίσκιοι, αἱ δ' ἑτερόσκιοι.

β'. Περίσκιοι μὲν αἱ ὑπὸ τοὺς πόλους, ἐν αἷς ὁ ἐνιαυτὸς εἰς ἡμέραν καὶ νύκτα διαιρεθήσεται· γινομένου μὲν ὁρίζοντος ἐν ταύταις τοῦ ἰσημερινοῦ, ζῳδίων δὲ διαπαντὸς ἓξ ὄντων ὑπὲρ γῆν τῶν αὐτῶν, καὶ ἓξ ὑπὸ γῆν. Κύκλον οὖν ἐν ταῖς τοιαύταις οἰκήσεσιν αἱ σκιαὶ περιγράφουσαι περισκίους ποιοῦσιν αὐτὰς, παραπλησίως τοῖς μύλοις ἐν τοῖς ὑπὸ τοὺς πόλους κλίμασι στρεφομένου τοῦ στερεώματος.

[13] Cleom. l. I, c. 7; Strabo II sub finem; Regiom. in Ptol. lib. II, prop. 14, 15, 16, 17. Macrob. l. II, c. 7, in Somn. Scip. Basil. homil. 6 in Hexaemeron.

γ'. Ἀμφίσκιοι δὲ οἰκήσεις αἱ ὑπὸ τὸν ἰσημερινόν. Πρὸς νότον μὲν γὰρ ἀπιόντος τοῦ ἡλίου καὶ ὡς πρὸς τὸν χειμερινὸν τροπικὸν ἀπὸ τοῦ ἰσημερινοῦ κύκλου, πρὸς βοῤῥᾶν ἀποκλινοῦσιν αὐτῶν αἱ σκιαί· πρὸς δὲ τὸν θερινὸν τροπικὸν ἀπὸ τοῦ ἰσημερινοῦ κύκλου πορευομένου τοῦ ἡλίου, αἱ σκιαὶ πρὸς νότον τραπήσονται.

δ'. Ἑτερόσκιοι δέ εἰσιν αἱ εὔκρατοι. Καὶ γὰρ ὅταν πρὸς μεσημβρίαν ὁ ἥλιος γένηται, τῶν μὲν τὴν βορείαν ἐχόντων ζώνην πρὸς βοῤῥᾶν ἀποκλίνουσιν αἱ σκιαὶ, τῶν δὲ τὴν ἀντεύκρατον ἡμῖν πρὸς νότον. Συμπεριέχεται μὲν γὰρ ἡ σκιὰ τῆς γῆς πάντοτε τῷ ἡλίῳ καὶ διαμετρεῖ τοῦτον. Ὥστε ἡ διὰ τοῦ ἄκρου τῆς σκιᾶς ἀγομένη διάμετρος ἐπὶ τὸ τοῦ ἡλίου κέντρον πεσεῖται. Καὶ σύμπασαι δὲ τῶν ὑπὸ τοῦ ἡλίου φωτιζομένων σωμάτων αἱ σκιαὶ τῇ σκιᾷ συμπερινοστοῦσι τῆς γῆς. Ὅθεν ἐν μὲν ταῖς ἰσημερίαις, ἀνατέλλοντος τοῦ ἡλίου, πρὸς δύσιν ἰσημερινὴν ἀποκλίνουσιν αἱ σκιαὶ, δυομένου δὲ, πρὸς ἀνατολὴν ἰσημερινήν· ἐν δὲ ταῖς χειμεριναῖς τροπαῖς, ἀνατέλλοντος μὲν τοῦ ἡλίου, πρὸς δύσεις θερινὰς ἡ τῶν σκιῶν ἀπόκλισις γίνεται, δυομένου δὲ, πρὸς ἀνατολὰς θερινάς· ἐν δὲ ταῖς θεριναῖς τροπαῖς, ἀνίσχοντος μὲν τοῦ ἡλίου, πρὸς δυσμὰς αἱ σκιαὶ χειμερινὰς ἀποτείνονται, δυομένου δὲ, πρὸς ἀνατολὰς χειμερινάς· κατὰ χιασμὸν γινομένης ἐν θέρει καὶ χειμῶνι τῆς τῶν σκιῶν ἀποκλίσεως.

ε'. Διαιροῦντες δ' οἱ φυσικοὶ τὰς εὐκράτους εἰς οἰκούμενα τέσσαρα τμήματα, καὶ περιοίκους ἡμῖν ἐπινοοῦντες ἀντοίκους τε καὶ ἀντίποδας, λέγουσι καὶ κοινότητας ἡμῖν εἶναι πρὸς ἐκείνους καὶ ἑτερότητας. Πρὸς μὲν (οὖν) τοὺς περιοίκους κατὰ τὸν τῶν φυσικῶν λόγον ἔσται κοινὸν ἡμῖν, πρῶτον μὲν τὸ τὴν αὐτὴν οἰκεῖν εὔκρατον· ἔπειτα τὸ κατὰ ταυτὸν ἔχειν τὰς ὥρας τοῦ ἐνιαυτοῦ, καὶ τὰς αὐξήσεις καὶ τὰς μειώσεις τῶν ἡμερῶν τε καὶ τῶν νυκτῶν. Διάφορον δὲ πρὸς ἡμᾶς τὸ παρ' ἡμῖν ἡμέρας οὔσης παρ' ἐκείνοις εἶναι νύκτα· καὶ ἔμπαλιν, πλατύτερον τούτου λεγομένου. Οὐδὲ γὰρ ἀκριβῶς ὁπόταν καταδύηται παρ' ἡμῖν ὁ ἥλιος, ἀρχὴν λαμβάνει τοῦ παρ' ἐκείνοις ἀνίσχειν. Οὕτω γὰρ ἂν παρ' ἡμῖν οὔσης μακρᾶς τῆς ἡμέρας, ἡ νὺξ ἐγίνετο παρ' ἐκείνοις μακρά· καὶ ἦν ἡμῖν τὰ κατὰ τὰς ὥρας ἐνηλλαγμένα, καὶ τὰς αὐξήσεις καὶ τὰς μειώσεις τῶν ἡμερῶν τε καὶ τῶν νυκτῶν. Νυνὶ δὲ σφαιροειδῆ τὴν γῆν οὖσαν περιιὼν ὁ ἥλιος καὶ κυκλῶν, οἷς ἑκάστοτε μέρεσιν ἐπιβάλλει τὰς ἀκτῖνας, ταῦτα λαμπρύνει τε καὶ φωτίζει τὰ τῆς γῆς κυρτώματα κατὰ τὴν πορείαν ὑπερτιθέμενος. Ὅθεν ἔτι παρ' ἡμῖν ὁρώμενος ὑπὲρ γῆν τοῖς περιοίκοις ἡμῶν ἀνίσχων φανήσεται.

ϛ'. Πρὸς δὲ τοὺς ἀντοίκους ἡμῖν ὑπάρχει κοινὸν τὸ κἀκείνους καὶ ἡμᾶς ὑπὸ τὸ ὑπὲρ γῆν οἰκεῖν ἡμισφαίριον· ἀλλὰ καὶ τὸ κατὰ ταυτὸν ἔχειν τὰς ἡμέρας τε καὶ τὰς νύκτας, λεγομένου καὶ τούτου πλατύτερον. Παρ' ἡμῖν γὰρ ἡμέρας οὔσης μεγίστης, ἐλαχίστη παρ' ἐκείνοις ὑπάρχει καὶ ἔμπαλιν. Ἐνηλ-

A 3. Amphisciæ autem habitationes, quæ æquatori subjectæ sunt. Cum enim sol ad austrum et ab æquinoctiali circulo velut ad hibernum tropicum abit, umbræ earum in boream declinabunt: cum vero ab æquinoctiali circulo ad æstivum tropicum sol proficiscitur, umbræ ad austrum convertentur.

4. Heteroscíæ autem sunt, quæ temperatæ sunt. Cum enim sol ad meridiem venerit, eorum quidem qui borealem zonam habitant, umbræ **360** in boream declinant: ad austrum autem eorum qui oppositam nobis temperatam incolunt. Nam umbra terræ cum sole semper juxta circumit, ipsumque dimetitur. Quapropter diameter quæ per extremitatem umbræ ducitur, in solis centrum incidet. Et B vero omnium eorum corporum quæ a sole illuminantur umbræ cum umbra terræ simul circumaguntur. Unde in æquinoctiis oriente sole ad occasum æquinoctialem umbræ declinant: at in hibernis conversionibus exoriente quidem sole ad occasus æstivos fit umbrarum declinatio, occidente autem ad ortus æstivos: in æstivis porro conversionibus emergente sole ad occasus hibernos, occidente ad ortus hibernos umbræ protenduntur: ut ita per chiasmum, seu decussationem æstate et hieme fiat umbrarum declinatio.

5. Cum autem physici [19] temperatas [zonas] in quatuor segmenta quæ habitantur, dividant, nobis- C que periœcos et antœcos et antipodes excogitent, communitates etiam et diversitates nobis ad illos esse dicunt. Ad periœcos quidem ex physicorum ratione commune nobis erit primum eamdem incolere temperatam, deinde **361** simul habere horas (hoc est stata anni tempora), itemque incrementa et decrementa dierum et noctium: diversum autem, quod cum apud nos dies est, apud illos nox sit, et vice versa, ut hoc tamen latiore sensu dicatur. Nec enim accurate cum apud nos sol occidit, apud illos emergere incipit. Sic enim die apud nos longa exsistente, nox apud ipsos longa fieret, essentque nobis quoad horas, quoad item incrementa et decrementa dierum ac noctium, commutata omnia. Jam autem cum sol terram D orbicularem exsistentem circumeat et ambiat, quibus partibus ubivis radios immittit, eas illustrat et lumine perfundit, ut qui cursu suo terræ convexitatibus supervehatur. Unde cum adhuc apud nos supra terram videtur, periœcis nostris emergens conspicitur.

6. Ad antœcos autem nobis commune exsistit, quod et illi et nos hemisphærium habitamus, quod supra terram est; sed et quod eodem tempore dies et noctes habemus, ut et hoc largiore sensu dicatur. Cum enim apud nos est dies maximus, apud ipsos minimus exsistit, et vice versa. Commutata namque

[19] Cleom. l. I, c. 2; Mart. Capella lib. VI, p. 226; Macrob. in Somn. Scip. l. II, c. 5, 6.

nobis et illis anni tempora, itemque augmenta 362 et decrementa dierum et noctium.

7. Ad antipodes denique [20] nihil nobis prorsus commune est, sed omnia inversa sunt. Nam climata invicem subter terram habemus, et anni tempora commutata sunt, itemque dies et noctes, earumdemque incrementa et decrementa.

8. Quod autem anni tempora, itemque augmenta et decrementa dierum et noctium in temperatis [regionibus] commutata sunt, in causa est mundi inclinatio, et circulorum parallelorum qui in cœlo intelliguntur in partes inæquales sectio. Omnes enim hi excepto æquinoctiali majoribus et minoribus segmentis dividuntur, cum soli arctici et antarctici a sectione sint liberi. Quamobrem quicunque paralleli circuli nobis sunt humiles, hi oppositam temperatam incolentibus alti sunt, multumque elevati, et contra. Unde etiam noster hibernus circulus æstivus est iis, ut qui maximum supra terram segmentum obtineat; at eorum æstivus nobis hibernus est, cum nihil tale in climate æquatori subjecto accidat, sed perpetuo sit æquinoctium: quandoquidem in isto climate mundus nulla prorsus ratione inclinatus est, sed omnium parallelorum segmenta 363 similia exsistunt, cum quæ supra terram, tum quæ infra terram sunt; quippe semicirculi sunt.

9. Jam vero [21] augmenta et decrementa dierum et noctium eodem fiunt tempore apud omnes qui temperatam nostram regionem incolunt, quemadmodum vicissim apud eos qui oppositam temperatam habitant: verumtamen haud æqualis additio et subtractio apud omnes est, sed multiplex in his variatio, ut aliis quidem minima fiat additio et subtractio, aliis vero maxima. Causa autem est rei hujus, quod non ex æquo apud omnes mundus inclinatus est, neque polus boreus æqualibus ubique gradibus ab horizonte, sed ad meridiem habitantibus, parum; ad arctum, id est septentrionem, plus; ipsorum denique mediis medio modo elevatus est.

10. Unde illis qui in Meroe Æthiopiæ habitant, quoniam mundus parum inclinatus est, diem maximum esse tredecim horarum cognitum est; illis, qui Alexandriam, quatuordecim, cum ibi scilicet mundus majorem inclinationem accipiat [22]; his qui Hellespontum, quindecim; qui Romam, quindecim et amplius; qui Massiliam, quindecim et semissis horæ; Celtis, sedecim; 364 iis qui Mæotidem, septendecim; Britannis, octodecim: noctemque sex horarum æquinoctialium.

11. Unde etiam [23] lumen his noctu esse dicitur eodem tempore, hoc est, æstivæ conversionis tempore, sole tum circa horizontem pertranseunte et

A λακται γὰρ ἡμῖν πρὸς αὐτοὺς τὰ κατὰ τὰς ὥρας, καὶ τὰς αὐξήσεις καὶ τὰς μειώσεις τῶν ἡμερῶν τε καὶ τῶν νυκτῶν.

ζʹ. Πρὸς δὲ τοὺς ἀντίποδας οὐδὲν ἡμῖν οὐδόλως κοινόν· ἀλλ' ἀντέστραπται τὰ πάντα. Καὶ γὰρ τὰ ὑπὸ γῆν ἀλλήλων ἔχομεν κλίματα, καὶ τὰ κατὰ τὰς ὥρας ἡμῖν ἐνήλλακται, καὶ τὰ κατὰ τὰς ἡμέρας, καὶ τὰς νύκτας καὶ τὰς αὐξήσεις καὶ μειώσεις αὐτῶν.

ηʹ. Τοῦ δ' ἐνηλλάχθαι τὰ κατὰ τὰς ὥρας καὶ τὰς αὐξήσεις καὶ τὰς μειώσεις τῶν ἡμερῶν τε καὶ τῶν νυκτῶν ἐν ταῖς εὐκράτοις ἡ τοῦ κόσμου ἔγκλισις αἰτία ἐστί, καὶ ἡ εἰς ἄνισα τῶν ἐν οὐρανῷ νοουμένων παραλλήλων κύκλων τομή. Πάντες γὰρ οὗτοι πλὴν τοῦ ἰσημερινοῦ μείζοσι καὶ ἐλάττοσι τέμνονται τμήμασιν, ἀτμήτων μόνων ὄντων τῶν ἀρκτικῶν
B καὶ ἀνταρκτικῶν. Ὅσοι μὲν οὖν τῶν παραλλήλων κύκλων ἡμῖν ταπεινοί, τοῖς τὴν ἀντεύκρατον ἔχουσιν ὑψηλοὶ κἀπὶ πολὺ ἐξηρμένοι· καὶ ἔμπαλιν. Ὅθεν καὶ ὁ μὲν ἡμέτερος χειμερινὸς κύκλος θερινὸς ἐκείνοις, μέγιστον ἔχων τμῆμα τὸ ὑπὲρ γῆν· ὁ δ' ἐκείνων θερινὸς ἡμῖν χειμερινός, μηδενὸς τοιούτου συμβαίνοντος ἐν τῷ ὑπὸ τὸν ἰσημερινὸν κλίματι, ἀλλ' ἰσημερίας οὔσης διαπαντός· ὅτιπερ οὐδαμῶς ἐν ἐκείνῳ τῷ κλίματι ὁ κόσμος ἐγκέκλιται, ἀλλ' ὅμοια τυγχάνει πάντων τῶν παραλλήλων τὰ τμήματα, τά θ' ὑπὲρ γῆν, τά θ' ὑπὸ γῆν· ἡμικύκλια γάρ.

θʹ. Αἱ δ' αὐξήσεις καὶ αἱ μειώσεις τῶν ἡμερῶν
C τε καὶ τῶν νυκτῶν κατὰ ταυτὸν μὲν γίνονται πᾶσι τοῖς τὴν ἡμετέραν οἰκοῦσιν εὔκρατον· ὥσπερ αὖ κατὰ ταυτὸν καὶ πᾶσι τοῖς ἔχουσι τὴν ἀντεύκρατον· οὐ μὴν ἡ ἴση γε προσθήκη καὶ ὑφαίρεσις παρὰ πᾶσίν ἐστιν, ἀλλὰ πολλὴ ἡ ἐν τούτοις παραλλαγή· τοῖς μὲν ἐλαχίστης γινομένης προσθήκης καὶ ὑφαιρέσεως, τοῖς δὲ μεγίστης. Αἴτιον δὲ τούτου τὸ μὴ παρὰ πᾶσιν ἐπίσης ἐγκεκλίσθαι τὸν κόσμον, μηδὲ τὸν βόρειον πόλον ἁπανταχοῦ τὰς ἴσας ἀπὸ τοῦ ὁρίζοντος ἐξῆρθαι μοίρας· ἀλλὰ τοῖς μὲν πρὸς μεσημβρίαν οἰκοῦσιν πρὸς ὀλίγον, τοῖς δὲ πρὸς ἄρκτον ἐπιπλέον, τοῖς δὲ μέσοις αὐτῶν μέσως.

ιʹ. Ὅθεν τοῖς μὲν κατὰ τὴν Μερόην τῆς Αἰθιοπίας, ἐπεὶ ὀλίγον ὁ κόσμος ἐγκέκλιται, τὴν μεγίστην
D ἡμέραν τριῶν ἱστόρηται καὶ δέκα τυγχάνειν ὡρῶν (ἰσημερινῶν)· τοῖς δὲ κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν τεσσάρων καὶ δέκα, πλείονα τὴν ἔγκλισιν δηλονότι τοῦ κόσμου λαμβάνοντος· τοῖς δὲ κατὰ τὸν Ἑλλήσποντον πεντεκαίδεκα· τοῖς δὲ κατὰ τὴν Ῥώμην πεντεκαίδεκα καὶ πρός· τοῖς δὲ κατὰ τὴν Μασσαλίαν πεντεκαίδεκα καὶ ἡμίσους ὥρας μιᾶς· τοῖς δὲ Κελτοῖς ἑκκαίδεκα· τοῖς δὲ κατὰ τὴν Μαιῶτιν ἑπτακαίδεκα· τοῖς δὲ Βρεττανοῖς ὀκτωκαίδεκα, τὴν νύκτα δ' ὡρῶν ἰσημερινῶν ἕξ.

ιαʹ. Ὅθεν καὶ φῶς εἶναι τούτοις νυκτὸς κατὰ τοῦτον λέγεται τὸν καιρόν, ἤτοι κατὰ τὴν θερινὴν τροπήν, τοῦ ἡλίου τότε περὶ τὸν ὁρίζοντα διερχομέ-

[20] Manil. l. I Astron. [21] Regiom. l. II in Ptol., prop. 12, 13. [22] Strabo lib. II; Plin., l. VI, sub finem; Mart. Cap. lib. 8. [23] Cleom. l. I, c. 7.

νον, καὶ τὰς αὐγὰς ὑπὲρ γῆς ἀναπέμποντος, ὅπερ A γίνεται καὶ παρ' ἡμῖν ὁπόταν τοῦ ἡλίου πελάζοντος τῷ ὁρίζοντι πολὺ τοῦ φωτὸς τὴν τοῦ ἡλίου προλαμβάνῃ ἀνατολὴν, καὶ πάλιν ἐναπομένῃ μετὰ τὴν τοῦ ἡλίου κατάδυσιν. Ἥμισυ γὰρ ζωδίου, τουτέστι πεντεκαίδεκα μοίρας ἀπέχων ὁ ἥλιος ὁρίζοντος ὑπὸ γῆν, φῶς οὐκ ὀλίγον πέμπει τοῖς ὑπὲρ τὸν ὁρίζοντα. Φῶς τοίνυν τοιοῦτον εἶναι λέγεται νυκτὸς ἐν Βρεττανίᾳ, γενομένου τοῦ ἡλίου περὶ τὸν Καρκῖνον· ἐπεὶ περὶ τὸν ὁρίζοντα ποιεῖται τότε τὴν πορείαν ὁ ἥλιος. Ἐλάχιστον γάρ ἐστιν ὑπὸ γῆν τμῆμα τοῦ θερινοῦ κύκλου τοῖς Βρεττανοῖς.

ιβ'-ις'. Περὶ δὲ τὴν Θούλην νῆσον ὅλον τὸν θερινὸν ὑπὲρ γῆν εἶναι λόγος ἐστὶν αὐτὸν ὄντα καὶ ἀρκτικόν. Ὁπόταν οὖν ὁ ἥλιος τὸν Καρκῖνον διέρχηται, B μηνιαῖον ἐν ταύτῃ τῇ νήσῳ φανήσεται χρόνον ὑπὲρ τὸν ὁρίζοντα, τῶν τοῦ Καρκίνου μερῶν πάντων ἀειφανῶν· ἐπείπερ ἐφόσον ἐν τοῖς τοῦ Καρκίνου ἀειφανέσιν ὁ ἥλιος, ἐπὶ τοσοῦτον ἔσται καὶ ὑπὲρ τὸν ὁρίζοντα. Προϊοῦσι δ' ἐντεῦθεν ἐπὶ τὰ ἀρκτικώτερα καθ' ὑπόθεσιν, οὐ μόνον ὅλος ὁ Καρκῖνος, ἀλλὰ καὶ πλείω τοῦ ζωδιακοῦ μέρη τῶν ἀειφανῶν εὑρεθήσεται. Ταῦτα τοίνυν ὁ ἥλιος διερχόμενος οὐδόλως ὑπὸ τὸν ὁρίζοντα καταδύσεται. Καὶ οὕτως ἔσται τινὰ κλίματα τῆς γῆς, ἐν οἷς καὶ διμηνιαῖα καὶ τριμηνιαῖα καὶ μείζων ἡμέρα γενήσεται. Τοῖς δ' ὑπ' αὐτὸν τὸν πόλον τὸν βόρειον ἓξ ζωδίων ὑπὲρ γῆν ὄντων ἀειφανῶν, ἐφόσον ὁ ἥλιος ταῦτα διέρχεται, καὶ αὐτὸς ἐπὶ τοσοῦτον οὐδόλως κρυβήσεται. Διέρχεται δὲ ταῦτα δι' ἡμερῶν ἑπτὰ C καὶ ὀγδοήκοντα πρὸς ταῖς ἑκατόν· τὰ δὲ λοιπὰ δι' ἡμερῶν ὀκτὼ πρὸς ταῖς ἑβδομήκοντα καὶ ταῖς ἑκατὸν, προστιθεμένου καὶ τετάρτου μιᾶς ἡμέρας. Ἐπεὶ γοῦν τοῖς ὑπὸ τὸν βόρειον πόλον ὁ ἥλιος ὑπὲρ γῆν ἐφ' ἡμέρας ἑπτὰ καὶ ὀγδοήκοντα πρὸς ταῖς ἑκατὸν, ἥμισυ δὲ ζωδίου ἀπέχον τοῦ ὁρίζοντος ὑπὸ γῆν, φῶς οὐκ ὀλίγον ἐκπέμπει τοῖς ὑπὲρ γῆν· προλάβοι ἂν τὴν τοῦ ἡλίου ἀνατολὴν ἡλιακὸν φῶς ἐφ' ἡμέραις τοὐπίπαν πεντεκαίδεκα τοῖς βορειοτάτοις· καὶ μετὰ τὸ καταδῦναι τὸν ἥλιον ἔσται τούτοις τὸ τοιοῦτον ἡλιακὸν φῶς ἐφ' ἡμέραις ἐμοίαις πεντεκαίδεκα. Τοῖς ὑπὸ τὸν βόρειον πόλον λοιπὸν ἡμέρα μὲν ἔσται μείζων ἢ ἑπταμηνιαία, νὺξ δὲ πενταμηνιαία μάλιστά πως· ἀεὶ γὰρ οἱ φωτισμοὶ πλεονεκτοῦσι τοὺς σκοτασμούς. Τοῖς μὲν οὖν ἐν τῇ D Θούλῃ νήσῳ ὁ θερινὸς τροπικὸς συμπίπτει τῷ ἀρκτικῷ· τοῖς δὲ βορειοτέροις καὶ τὸν θερινὸν ὑπερβαίνει τροπικὸν πρὸς λόγον ὁ ἀρκτικός. Τοῖς δὲ ὑπ' αὐτὸν τὸν πόλον καὶ βορειοτάτοις ὁ πᾶσιν ἰσημερινὸς κύκλος ἀρκτικός τε γίνεται καὶ ὁρίζων· οὐκ ἤδη δὲ κατὰ τὸν ἀκριβῆ λόγον καὶ ἰσημερινός. Ἀρκτικὸς μὲν γὰρ ὅτι περιέχει τοὺς τῶν ἀστέρων ἀειφανεῖς, μηδενὸς ἀνατέλλοντος ἢ καταδυομένου· ὁρίζων δὲ πάνυ, ὅτι διαχωρίζει τὸ ὑπὲρ γῆν καὶ ὑπὸ γῆν ἡμισφαίριον. Οὐχ ἀκριβὴς δ' ἰσημερινὸς, ἐπείπερ εἰς μίαν ἡμέραν καὶ μίαν νύκτα τὸν ὅλον

radios supra terram emittente: quod etiam apud nos fit, quando sole horizonti appropinquante, multum luminis ortum solis anticipat, et rursum post occasum solis remanet. Cum enim signi medietatem, hoc est quindecim gradus, ab horizonte sol abest infra terram, ad eos qui supra horizontem sunt lumen non exiguum dimittit. Tale igitur noctis lumen esse dicitur in Britannia, cum sol ad Cancrum pervenerit, quoniam circa horizontem sol tum iter facit. Britannis enim minimum æstivi circuli segmentum infra terram est.

12-16. Circa Thulen vero insulam [24], totus æstivus [circulus] supra terram esse dicitur, qui sit etiam arcticus. Cum ergo sol Cancrum transit, menstruo tempore in hac insula supra horizontem apparebit, Cancri partibus semper apparentibus: quia quamdiu in semper apparentibus Cancri partibus est sol, tandiu etiam supra horizontem 365
est. Progredientibus autem hinc ad septentrionaliores partes ex hypothesi, non totus tantum Cancer, sed etiam plures Zodiaci partes semper apparere invenientur. Has igitur cum sol transibit, horizontem prorsus non subibit. Ac ita erunt aliqua terræ climata, in quibus et bimestris et trimestris et major dies efficietur. Illis autem [25] qui sub ipso polo sunt boreo, cum sex signa supra terram sint semper apparentia; quanto temporis spatio sol ea percurrit, tanto etiam nulla prorsus ratione et ipse occultabitur. Percurrit autem ea diebus centum octoginta septem; cætera autem diebus centum septuaginta octo, addita etiam diei unius quarta parte. Quoniam igitur sub polo boreo habitantibus sol supra terram est diebus centum octoginta septem, et vero dimidio signo ab horizonte infra terram distans non exiguum lumen emittit ad eos qui supra terram sunt; solis ortum solare lumen apud borealissimos ad dies quindecim anticipabit, et a solis occasu erit eis hujusmodi lumen solare ad dies similiter quindecim. Quapropter sub polo boreo habitantibus dies quidem major est quam septimestris, nox 366 autem quinquemestris fere maxime. Semper enim obscurationes ab illuminationibus superantur. Illis igitur [26], qui in insula Thule habitant, tropicus æstivus cum arctico coincidit; borealioribus autem etiam æstivum tropicum servata proportione arcticus transcendit. Sub ipso denique polo [27] constitutis quique sunt septentrionalissimi qui omnibus est æquinoctialis circulus, idem fit et arcticus et horizon: neque vero etiam accurata ratione æquinoctialis. Arcticus enim, quod stellas semper apparentes contineat, nulla oriente aut occidente; horizon autem omnino, quod separet hemisphærium supra terram ab eo quod infra terram est. Non accuratus autem æquinoctialis, quandoquidem in unum diem et

[24] Cleom. l. i, c. 7. [25] Ibid.; Regiomont. l. ii, in Ptol. prop. 18. [26] Cleom. l. i, c. 7. [27] Regiomont. lib. ii in Ptol. prop. 27.

unam noctem totum annum secando, in partes inæquales tale (ut ita dicam) noctiduum dividit.

A τέμνων ἐνιαυτὸν, εἰς ἄνισα τὸ τοιοῦτον ἡμερόνυκτον διαιρεῖ.

SYNOPSIS CAPITIS XXXI,

QUOD EST DE VACUO.

1. *Physicis quid vacuum nominetur.* — 2. *Diversæ diversorum physicorum de vacuo sententiæ.* — 3. *Vacuum proprie nimirum, quod omni* **367** *corpore privatum sit, in mundo nullum est, quod primum ex definitione mundi probat.* — 4. *Deinde probat deductione ad absurdum geminum, quod alias nulla mundi partium continuatio et conjunctio naturalis esset, quodque sensus et in primis vero visus actionem suam ad tantam distantiam, ad firmamentum nimirum exercere non posset.* — 5. *Tertio idem confirmat a vasis angusti orificii, quæ in aquis conversa non implentur humore propter aerem quo plena sunt; quæ alias protinus humorem reciperent, si omni corpore adeoque etiam aere forent vacua.* — 6. *Quarto idem a clepsydræ qualis veteribus in usu fuit experimento ostendit.* — 7. *Vacuum extra mundum in infinitum penetrare concipitur.*

CAPUT XXXI.

De vacuo.

1. Ubi non est ullum prorsus corpus, potest autem esse corporis locus, illud physici [28] vacuum nominant. Vacuum namque locum corpore orbatum noverunt.

2. Aliqui igitur nomen duntaxat inane, quodque nihil sit, vacuum dixerunt; aliqui autem id quod extra convexam primi et revera inerrantis cœli superficiem est, vacuum pronuntiant; vacuum quidem corpore, non Deo: Deus enim totum universum, sive mundum, et quod **368** supra universum est, sive supramundanum [spatium] implet. Hoc igitur quod supramundum est, vacuum pronuntiarunt: quod maxime et proprie locum solius Dei esse dixerunt; infiniti, infinitum; et incorporei, incorporeum; et æterni, æternum.

3. Tale quidem igitur [29] in mundo non est vacuum. Corporibus enim cognatis invicem totus mundus repletus est. Quippe hoc mundus est quod ex cœlo et terra, et intermediis igni, aere, et aqua, constitutum et concretum est, et cognatione adeoque harmonia quadam conflatum: dignum quod a tali, omnisapiente scilicet et omnipotente Conditore productum sit; a quo etiam ex prorsus nihilo conditum et in hunc pulcherrimum ordinem digestum est. Quare vacuum in mundo prorsus nullum est.

4. Si enim [30] ullum omnino in mundo vacuum esset; nec aliqua mundi partium inter se invicem continuatio conjunctioque conspiceretur, hanc nimirum vacuo discindente, nec rursus sensibus, et visui maxime, tanta aliqua foret actio. Quomodo enim fieri posset, ut visus ad firmamentum usque pertingeret, nisi aer sibi per omnia continuus, et succensioni **369** perque hanc ætheri indistante coalitione unitus esset? Si enim in medio vacuitates quædam essent, sensus utique torpescerent, quod a vacuitatibus impedirentur.

B

ΚΕΦΑΛ. ΛΑ'.

Περὶ κενοῦ.

α'. Ἔνθα μὴ ἔστιν ὅλως τι τῶν σωμάτων, δύναται δὲ γενέσθαι σώματος τόπος, ἐκεῖνο κενὸν ὀνομάζουσιν οἱ φυσικοί. Τόπον γὰρ ἐστερημένον σώματος οἴδασι τὸ κενόν.

β'. Τινὲς μὲν οὖν ὄνομα μόνον κενόν τε καὶ ἀνύπαρκτον λέγουσι τὸ κενόν· τινὲς δὲ τὸ ἔξω τῆς κυρτῆς ἐπιφανείας τοῦ πρώτου καὶ κατ' ἀλήθειαν ἀπλανοῦς οὐρανοῦ κενὸν ἀποφαίνονται· κενὸν σώματος, οὐ Θεοῦ· τὸ πᾶν γὰρ, ἤτοι τὸν κόσμον, καὶ τὸ ὑπὲρ πᾶν, ἤτοι τὸ ὑπερκόσμιον πληροῖ ὁ Θεός. Τοῦτο δὴ τὸ ὑπερκόσμιον ἔφασαν τὸ κενόν· ὃ μάλιστα καὶ τόπον ἰδίως εἶπον εἶναι μόνου Θεοῦ· ἀπείρου ἄπειρον, καὶ ἀσωμάτου ἀσώματον, καὶ C αἰωνίου αἰώνιον.

γ'. Τοιοῦτον μὲν οὖν οὐκ ἔστιν ἐν τῷ κόσμῳ κενόν. Σωμάτων καὶ γὰρ συμφυῶν ἀλλήλοις ἅπας ὁ κόσμος πεπλήρωται. Τοῦτο γὰρ ὁ κόσμος ἐστὶ, τὸ ἐξ οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ τῶν ἐν μέσῳ, πυρὸς, ἀέρος καὶ ὕδατος σύστημά τε καὶ σύγκριμα, συμφυές καὶ εὐάρμοστον, καὶ ἄξιον ὑπὸ τοιούτου παραχθῆναι πανσόφου καὶ παντοδυνάμου δημιουργοῦ· ὑφ' οὗ κἀκ τοῦ μηδαμῶς ὄντος ἔκτισται καὶ διακεκόσμηται. Κενὸν οὖν κατὰ τὸν κόσμον οὐκ ἔστι τὸ οἱονοῦν.

D δ'. Εἰ γὰρ ἦν ὅλως ἐν τῷ κόσμῳ κενὸν, οὔτ' ἂν συμπάθειά τις ἐφαίνετο τῶν τοῦ κόσμου μερῶν πρὸς ἄλληλα, ταύτην τοῦ κενοῦ διακόπτοντος· οὔτ' αὖ ταῖς αἰσθήσεσι καὶ μᾶλλον τῇ ὁράσει τοσαύτη τις ἦν ἡ ἐνέργεια. Πῶς γὰρ ἦν δυνατὸν ἐξικνεῖσθαι τὴν ὄψιν μέχρι τοῦ στερεώματος, μὴ τοῦ ἀέρος ὄντος διόλου συνεχοῦς ἑαυτῷ καὶ ἡνωμένου τῷ ὑπεκκαύματι, καὶ δι' αὐτοῦ τῷ αἰθέρι, κατὰ συμφυΐαν ἀδιάστατον; Ὄντων γὰρ ἐν τῷ μεταξύ τινων κενωμάτων, ἤγουν ἂν αἱ αἰσθήσεις κατεναρκοῦντο ἐμποδιζόμεναι τοῖς κενώμασι.

[28] iv Phys. c. 5, 7. [29] Arist. iv Phys. 8, 9; Card. lib. i De subtil. p. 9. Scalig. Exerc. 5, s. 1, 2; Arist. De mundo c. 2. [30] Cleom. l. i, c. 1; Scal. exerc. 5, s. 6.

εʹ. Τά τε στενόστομα τῶν σκευῶν περιτρεπόμενα A ἐν τοῖς ὕδασιν ἐπίπλαντο πάντως, παρεμπίπτοντος διὰ τῶν κενωμάτων τοῦ ὕδατος. Νῦν δ' οὐ γίνεται τοῦτο, διὰ τὸ εἶναι ταῦτα πλήρη ἀέρος καὶ τοῦτον ἐκβληθῆναι μὴ δύνασθαι, τῶν στομάτων αὐτῶν περιεχομένων ὑπὸ τοῦ ὕδατος.

ςʹ. Ἀπὸ δὲ τῆς κλεψύδρας ἐναργέστερον μαρτυρεῖται μὴ κατὰ κόσμον εἶναί τι κενόν. Ἔστι δ' ἡ κλεψύδρα σκεῦος κωνοειδὲς, μικραῖς τισιν ὀπαῖς τὴν βάσιν ἔχον διάτρητον· τὸ δὲ στόμιον ἐστενωμένον κατ' αὐτὴν φέρον τὴν κορυφήν. Τοῦτο τὸ σκεῦος πληρούμενον ὕδατος καὶ μετεωριζόμενον ἐπιπωματιζομένου τοῦ στομίου διὰ τοῦ ἀντίχειρος, ἢ ἄλλως πως ἀσφαλῶς, ὥστε μὴ ἔχειν ἐντεῦθεν τὸν ἀέρα παρείσδυσιν, στέγει τὸ ὕδωρ, ὅτι μηδ' ἐκ τῶν κατὰ B τὴν βάσιν πόρων ὅλων δύναται παρεισδῦναί τις ἀὴρ προκαταληφθέντων τῷ τοῦ ὕδατος σώματι, καὶ οἱονεὶ ἀποφραγέντων καὶ τὴν διέξοδον ἀποκλεισάντων τῷ πνεύματι. Μένει τοιγαροῦν τὸ ὕδωρ ἐντὸς, διὰ τὸ μὴ πεφυκέναι κατὰ κόσμον εὑρεθῆναί που κενὸν μηδὲ πρὸς βραχύ. Καταῤῥέοντος γὰρ ἂν τοῦ ὕδατος καὶ τὰς ἐν τῇ βάσει τοῦ ἄγγους ὀπὰς οὐκ ἀπολιμπάνοντος τῇ συνεχείᾳ τῆς ῥεύσεως, οὐκ εἶχέ ποθεν ὁ ἀὴρ εἰσδῦναι, καὶ τὴν χώραν ἐκείνην καταλαβεῖν, ἣν προκατέχον τὸ καταῤῥέον ὕδωρ ἀπέλιπε· καὶ ἦν ἂν ἐξ ἀνάγκης ἐντὸς τοῦ ἄγγους τις τόπος κενός. Ὅτι δ' οὐ πέφυκε τοῦτο, μένει τὸ ὕδωρ ὅλον ἀμείωτον. Ἐπὰν δ' ἐκ τοῦ στομίου λάβῃ τινὰ παρείσδυσιν ὁ ἀὴρ, τότε καταῤῥεῖ τοσοῦτον τοῦ ὕδατος ὅσον τοῦ ἀέρος εἰσέρχεται· καὶ τοῦ στομίου πάλιν C φραττομένου, διακοπτομένη παρευθὺ τοῦ ὕδατος ἡ κατάῤῥευσις παύεται· καὶ μένει τὸ τοῦ ὕδατος, ἐναπολειφθὲν τῇ κλεψύδρᾳ, καθὰ τὸ ὅλον ὕδωρ ἔμενε πρότερον. Φανερὸν οὖν ὡς οὐκ ἔστιν ἐν τῷ κόσμῳ τι κενόν.

ζʹ. Ἔξω δὲ τοῦ κόσμου τὸ τοιοῦτον κενὸν ὑπονοεῖται διήκειν εἰς ἄπειρον. Ἐπεὶ γὰρ πᾶν τὸ περιεχόμενον ἑτέρῳ τινὶ περιέχεται, καθὼς ἐπὶ τῶν μερικῶν σωμάτων ἐκφαίνεται (τὰ μὲν γὰρ αὐτῶν ἀέρι, τὰ δ' ὕδατι, τὰ δ' ἄλλῳ τινὶ περιέχεται), καὶ ὁ κόσμος πάντως πεπερασμένος ὑπάρχων ὑφ' ἑτέρου τινὸς ἂν περιέχοιτο. Σῶμα δ' οὐκ ἔστιν ἐκτὸς τοῦ κόσμου. Καὶ γὰρ οὗτός ἐστιν ἡ σύλληψις παντὸς σώματος καὶ περίληψις καὶ, οἷον εἰπεῖν, ὁλότης D σωματική. Τοιγαροῦν ἀσώματον ἔσται τὸ τὸν κόσμον περιέχον. Εἰ γὰρ σῶμα καὶ τοῦτο, περιληφθήσεται πάντως ὑπ' ἄλλου τινός. Σῶμα γὰρ ἄπειρον οὐκ ἔστιν ἐπινοῆσαι. Διόπερ ἀναγκαίως ἀσώματον ἂν εἴη τὸ περιέχον ἐσχάτως τὴν σύμπασαν ἐγκόσμιον σύστασιν. Ὡς δ' ἁπάντων ἔσχατον, ἔσται δὲ ἄπειρον. Τὴν ὑστάτην οὖν τῶν ὄντων περιοχὴν τὴν ἀσώματόν τε καὶ ἄπειρον κενὸν ὀνομάζουσιν· ὡς μήτι τῶν σωμάτων ἔχουσαν ὅλως ἐν ἑαυτῇ.

5. Et vasa angusti orificii, dum in aquis convertuntur, implerentur utique subincidente per vacuitates aqua. Jam autem hoc non fit, propterea quod hæc aeris plena sunt, isque non possit ejici: quod ipsa orificia ab aqua contineantur.

6. Idem evidentius testatur clepsydra [31], quod vacuum in mundo non sit. Est autem clepsydra vas conoides seu turbinatum, quod exiguis quibusdam foraminibus perforatam basin habet, sed orificium ad ipsum obtinet verticem. Hoc vas cum aqua impletur et suspenditur, ut orificium pollice, aut alio quodammodo sufficienter obstruatur, quo aer per id subingredi non possit, omnem aquam sustinet, quia nec ex universis in base meatibus aer aliquis subingredi potest, cum aquæ corpore præoccupati, et velut obturati sint, spirituique transitum occluserint. Manet ergo aqua intus quia vacuum in mundo nullum uspiam vel brevissimo tempore reperitur. Si enim deflueret aqua et foramina in base vasis continuitate fluxionis **370** non relinqueret, haud posset alicunde aer ingredi et spatium illud occupare quod aqua illa defluens prius obtinuit, et jam deseruit: sicque necessario intra vas aliquis locus vacuus foret. Quod quidem quia fieri non potest, universa aqua diminutionis expers manet. Simul ac autem ex orificio aer incipit subingredi, tunc tantum aquæ defluit, quantum aeris ingreditur: et rursus cum obstruitur, incisa protinus aquæ fluxio desinit, manetque quod de aqua in clepsydra relictum est, quemadmodum prius universa aqua manebat. Manifestum est igitur vacuum in mundo non esse.

7. Extra mundum autem ejusmodi vacuum in infinitum penetrare concipitur. Quoniam enim omne quod continetur, ab alio aliquo continetur, quemadmodum in particularibus corporibus apparet (eorum quippe alia aere, alia aqua, alia aliquo alio continentur): mundus etiam cum terminatus sit, ab alio aliquo continebitur. Atqui [32] corpus extra mundum non est. Hic enim est comprehensio et complexio, et consummatio, ut ita dicam, omnium corporum. Quapropter incorporeum erit id quod mundum continet. Si enim et hoc corpus sit, **371** ab alio utique comprehendetur; infinitum enim corpus cogitare non licet. Quapropter necessario incorporeum erit, id quod extreme universum in mundo opus continet. Quia autem omnium extremum, etiam infinitum erit. Extremam proinde comprehensionem eorum quæ sunt, cum incorpoream, tum infinitam, vacuum nominant, ut quæ nullum omnino in se ipsa corpus habeat.

[31] Vide Cardan. De varietate rerum, lib. II, p. 719. [32] I De cœlo c. 9.

SYNOPSIS CAPITIS XXXII.

EX EXPOSITIONE IN PSALMUM OCTAVUM.

1. *Pericopes psalmi octavi v. 4 paraphrasis et hermeneia.* — 2 *Quomodo solem Propheta in ista pericope non prætererit, tametsi expresse eum non nominarit.* — 3. *Quare lunæ expresse meminerit.* — 4. *Solem et lunam quoad altitudinem et vicinitatem ad se invicem comparat, stellasque in fixas et erraticas dividit, et utrisque sua loca assignat.* — 5. *Cum firmamento ab ortu in occasum omnes stellæ et totus æther circumaguntur quoad sensum.* — 6. *Intervallum a firmamento ad succensionem usque est maximum, ubi etiam tradit succensionem esse ignem elementarem, quem a nostro usuali igni distinguit.* — 7. **372** *Fixæ quidem stellæ sunt in firmamento, erraticæ vero infra sunt; et firmamento, ut sensui videtur, contrario motu incedunt. Qua de causa etiam erraticæ dicuntur.* — 8. *Occupatio, qua explicat, quomodo hoc de motu firmamenti ab ortu ad occasum sit intelligendum.* — 9. *Erraticæ stellæ duplicem habent motum, proprium et adventitium. Unde etiam sol qui anni spatio motum proprium absolvit, nihilominus adventitio cœli, id est, primi mobilis, motu nychthemeri spatio circumagitur; ita ut etiam motu hoc adventitio dies et noctes efficiat, quemadmodum illo, proprio nimirum, horas anni efficit.* — 10. *Idem etiam motu suo proprio per circulum obliquum alias æquinoctia, vernum et autumnale, alias item æstivam, alias hibernam horam facit, ut in textu declaratur.* — 11. *Erraticarum stellarum nomina, ordo, et motus periodici quantitas.* — 12. *Luna corpus habet obscurum quidem et splendoris proprii expers, sed quod tamen a sole illuminari possit; quanquam alias aliis partibus pro diverso suo ad solem positu illuminatur, quia nimirum corpus orbiculare est.* — 13. *In specie declarat, qua parte illuminetur soli opposita, et hinc soli appropinquans, et mox soli conjuncta, et exinde solem præteriens.* — 14. *Stellæ erraticæ sub media firmamenti parte moventur, quæ zodiacus vocatur, qui latus et obliquus est circulus.* — 15. *Sub hujus ipsius* **373** *medio sol semper movetur; sed cæteræ erraticæ ultra et citra medium evagantur, luna tamen omnium maxime.* — 16 *Eadem hæc conjuncta soli si borealior sit aut australior, non occultat solem; sin vero sub zodiaci medio constiterit, obscurat eumdem et facit deficere.* — 17. *Eclipsis seu defectus solis quid dicatur, et quod sol non vere deficiat.* — 18. *Eclipsis solis alias totalis, alias partialis est; et hæc vero alias major, alias minor pro ratione occultationis quæ in sole a luna fit.* — 19, *Differunt solis et lunæ eclipsis, quod illa non est solis, hæc vero lunæ passio est; adeoque illa tantum apparenter, hæc etiam vere ita fit.* — 20. *Luna quando diametraliter soli opposita plena appareat, et quando eclipsin patiatur et quomodo.* — 21. *Lunæ eclipsis alia totalis, alia partialis; et hæc itidem alias major, alias minor pro ratione situs lunæ in Zodiaco.* — 22. *Consectarium: ex eclipsium lunarium apparentiis sol terra major esse deprehenditur; ideoque etiam infra terram constitutus radios tamen suos in summum ætherem emittit; unde tum quoque altiores mundi partes illustrantur, inferioribus in umbra terræ hærentibus.* — 23. *Terræ umbra quia conoides est, lunam quidem terræ vicinissimam involvere, nullam autem cæterarum stellarum propter majorem altitudinem comprehendere et obscurare potest.* — 24. *Aliud consectarium. Ex lunaribus eclipsibus etiam arguitur* **374** *lunæ corpus multis vicibus terra minus esse; ut quod totum hujus umbræ etiam extremitas offuscare possit.* — 25. *Conclusio superioris dissertationis.* — 26. *Transitio in qua exaltationem et dejectionem planetarum supra etiam factam distinguit.* — 27. *Docet qua de exaltatione et dejectione planetarum astrologi loquantur.* — 28. *Probat exemplo* ☽ *quæ in* ♉ *habet exaltationem, nec est ibi tamen* ἀπόγειος, *adeoque ratione sphæræ suæ altissima.* — 29. *Quando* ☉ *ad altiores et dejectiores mundi partes moveatur.* — 30. *Ubi sphæræ suæ altissimum obtineat.* — 31. *Idem in* ♈ *constitutus duplicem exaltationem habet ratione mundi partium et ratione sphæræ suæ, quæ in* ♈ *coincidit tempore auctoris ut ait, sed in* ♋ *iterum discrepavit.* — 32. *Quare* ☉ *in* ♋ *constitutus maximos æstus efficiat.* — 33. *Cæteri planetæ quomodo exaltentur et dejiciantur, et quod signum cujusque illorum vel exaltatio vel dejectio dicatur.* — 34. *Quod signum planetæ domus et quod contra ejus adversitas seu detrimentum sit vocatum.* — 35. ☉*lis domus, exaltatio, dejectio, adversitas seu detrimentum.* — 36. *Itidem* ♄ — 37. ♃. — 38. ♂ — 39. ♀ — 40. ☿ — 41. ☽ — 42. *Signorum zodiaci ordo, nomina, characteres, temperamenta, et alia accidentia astrologica.* — 43. *Conclusio totius libri.*

—

375 CAPUT XXXII.

Ex expositione in psalmum octavum.

A 1. Quando dixit Propheta: « Quoniam videbo cœlos, opera digitorum tuorum, » ac cœlorum etiam amborum meminit, Christum universæ creaturæ opificem prædicavit, comprehensione nimirum ea quæ comprehenduntur simul complexus. Cœlum enim quod ab initio conditum est, primum illud natura et stellarum expers, omnis creaturæ cum sensibilis tum intelligibilis comprehensio est. Nam et ipsæ mentes simul universæ hoc cœlo comprehenduntur; solum autem divinum numen circumscriptionis et definitionis expers est. *Videbo* porro inquit, pro *cognoscam*. Cum enim mens sit oculus animæ, melius perspicit quam oculi corporei. B Cognoscam cœlos, opera tua, cum per translationem, tum per circumlocutionem. Cognoscam semper; nunquam a tali desistam cognitione, quod tu sis mundi conditor. Ad narrationem autem et

ΚΕΦΑΛ. ΛΒ'.

Ἐκ τῆς εἰς τὸν ὄγδοον ψαλμὸν ἐξηγήσεως.

A α'. Εἰπὼν ὁ Προφήτης πρὸς τὸν Θεόν· « Ὅτι ὄψομαι τοὺς οὐρανούς, ἔργα τῶν δακτύλων σου, » καὶ τῶν οὐρανῶν καὶ ἀμφοτέρων μνησθείς, δημιουργὸν ἁπάσης τῆς κτίσεως ἐκήρυξε τὸν Χριστόν, τῇ περιοχῇ τὰ περιεχόμενα συμπεριλαβών. Ὁ γὰρ κατ' ἀρχὰς γεγονὼς οὐρανός, ὁ φύσει πρῶτος καὶ ἄναστρος, περιοχή ἐστιν ἁπάσης κτίσεως αἰσθητῆς τε καὶ νοητῆς. Καὶ αὐτοὶ γὰρ οἱ νόες τῷ τοιούτῳ περιέχονται σύμπαντες οὐρανῷ· μόνον δὲ τὸ Θεῖον ἀπεριόριστον· ὄψομαι δέ φησιν ἀντὶ τοῦ γνώσομαι, Νοῦς γὰρ ὀφθαλμὸς ψυχῆς ὢν κρεῖττον ὁρᾷ τῶν σωματικῶν ὀφθαλμῶν. Γνώσομαι τοὺς οὐρανοὺς ἔργα σὰ μεταφορικῶς τε καὶ περιφραστικῶς, γνώσομαι διαπαντός, οὔποτε τῆς τοιαύτης ἐκστήσομαι B γνώσεως ὅτι σὺ δημιουργὸς εἶ τοῦ παντός. Διηγηματικὸν δὲ τὸ *ὅτι* καὶ βεβαιωτικόν, οὐκ αἰτιολογικόν. Ἀπὸ κοινοῦ, γνώσομαι τὴν σελήνην καὶ τοὺς ἀστέρας, ἔργα τῶν δακτύλων σου, ἅτινα σὺ τεθεμελιωμένα

καὶ μόνιμα καὶ τὴν αὐτὴν φυλάττοντα τάξιν πεποίηκας, εἰς ὃ διαμένειν ἐθέλοις τὸ πᾶν.

β'. Διαλαβὼν δὲ περὶ σελήνης καὶ ἀστέρων, οὐ παρῆκε τὸν ἥλιον ἅμα μὲν μετὰ τῶν ἀστέρων τάξας ὡς ἀστέρα καὶ αὐτὸν ἐξοχώτατον καὶ βασιλικώτατον καὶ λαμπρότατον καὶ ἀστεράρχην ὠνομασμένον ὑπό τινων προσφυῶς· ἅμα δ' ὡς τῇ σελήνῃ συνεξακουόμενόν τε καὶ συννοούμενον, εἴγε ταύτῃ τὸ φῶς ἐξ αὐτοῦ καθὸ φαίνει καὶ οὐκ ἐκ φύσεως.

γ'. Ἰδίᾳ δὲ περὶ τῆς σελήνης εἴρηκε, καὶ μὴ συνεκφωνήσας ταύτην τοῖς ἄστρασι, δι' ἃ πρὸς τοὺς ἀστέρας ἀκοινώνητα φέρει πολλά· τὰς τοῦ φωτὸς αὐξήσεις καὶ μειώσεις, ἀποκρύψεις τε καὶ πληρώσεις, καὶ τοὺς ποικίλους σχηματισμούς, καὶ ἐπείπερ B οὐδεὶς τῶν ἀστέρων ἔξωθεν ἔχει τὸ φῶς, ὡς αὕτη κατ' ἐπεισαγωγήν· ἀλλ' οἴκοθεν ἔχουσιν αὐτὸ πάντες καὶ ἀναπόβλητον, εἰ καὶ μεθ' ἡμέραν ὁρῶνται, τῆς ἡλιακῆς αὐτοὺς ἀποκρυπτούσης πλησμίου φωτοχυσίας καὶ ὑπερβαλλούσης λαμπρότητος.

δ'. Ὁ μὲν οὖν ἥλιος ὑψηλότερός ἐστι τῆς σελήνης ἐπιπλέον ἢ ὅσον ἀφέστηκεν αὕτη τῆς γῆς καὶ πολλαχῶς ἐπιπλέον· ἡ δὲ χθαμαλωτάτη παντὸς ἀστέρος γινώσκεται. Τῶν γὰρ ἀστέρων οἱ μὲν ἀπλανεῖς, οἱ δὲ πλάνητες λέγονται. Καὶ οἱ μὲν ἀπλανεῖς ὁμοτίμως ὑψηλότατοι πάντες καὶ πάμπολλοι· τὸ χύμα λέγω τῶν ἀστέρων αὐτὸ τὸ πολυπληθές. Οἱ δὲ πλάνητες μετὰ καὶ τῆς σελήνης ἑπτὰ, καὶ ἄλλου ἄλλος χθαμαλώτερός τε καὶ προσγειότερος. C

ε'. Τοῦ στερεώματος δὲ κυκλικῶς κινουμένου κίνησιν ὀξυτάτην καὶ ἄληκτον, ἐξ ἀνατολῶν εἰς δυσμὰς, ὡς πρὸς αἴσθησιν, συμπεριφέρονται καὶ πάντες ἀστέρες αὐτῷ, καὶ σύμπας αἰθήρ.

ϛ'. Πολὺ δὲ πάνυ καὶ μυρίον τὸ τοῦ αἰθέρος διάστημα τὸ ἐκ τοῦ στερεώματος ἕως τοῦ ὑπεκκαύματος· ὅπερ ὑπέκκαυμα τὸ πῦρ ἐστι, τὸ στοιχεῖον αὐτό. Τὸ γὰρ ἡμῖν γινωσκόμενον πῦρ ἔξαψίς ἐστι τοῦ τοιούτου στοιχειώδους πυρὸς, ὑπερβολὴν ἔχον τῆς πυρώδους θερμότητος, ὥσπερ ὁ κρύσταλλος τῆς ἐν ὕδατι θεωρουμένης ψυχρότητος.

ζ'. Οἱ μὲν οὖν ἀπλανεῖς ἀστέρες πεπήγασιν ἐν D τῷ στερεώματι καὶ σὺν αὐτῷ μόνῳ φέρονται, μηδεμίαν ἰδίαν κατὰ τόπον ποιούμενοι κίνησιν· οἱ δὲ πλάνητες οὐ πεπήγασιν ἐν τῷ στερεώματι· κατωτέρω δὲ τούτου κατά τινας βαθμίδας ἐν τῷ αἰθέρι μετέωροι φέρονται, καὶ τοῦ στερεώματος φερομένου μετὰ τῆς τῶν ἀπλανῶν παμπληθείας ἐξ ἀνατολῶν εἰς δυσμὰς, ὡς ἡ αἴσθησις, αὐτοὶ τοὐναντίον ἐκ δυσμῶν εἰς ἀνατολὰς ἰδίαν σχολαιοτέραν κινοῦνται κίνησιν. Ὅθεν καὶ πλάνητες ὠνομάσθησαν· ὡς δη-

A confirmationem pertinet τὸ ὅτι, id est *quod*, seu *quoniam*, non causæ redditionem habet. A communi : Cognoscam lunam et stellas, opera digitorum tuorum, quæ tu fundata et stabilia et eumdem ordinem custodientia fecisti, quantisper universum permanere volueris,

376 2. Dum autem de luna disseruit, non prætermisit solem, ut quem partim cum stellis collocarit, quod et ipse stella sit longe excellentissima et maxime regia et splendidissima, et stellarum princeps ab aliquibus convenienter nominatus fuerit; partim vero cum luna simul exaudiatur et intelligatur; siquidem huic quatenus lucet ex ipso lumen est, non a natura [32].

3. Seorsim autem de luna dixit, et eam de stellis agens haud expressit, propter multa in quibus nullam cum stellis communitatem habet [33]; propter luminis incrementa et decrementa, occultationes itemque impletiones, variasque figurationes; quodque nulla stellarum lumen habet extrinsecus sibi adveniens, ut hæc per inductionem aliunde factam, sed omnes id a se habent, nec ipsum abjiciunt, tametsi interdiu non videantur, dum nimirum eas propinquum solis lumen et excellens splendor solis abscondit.

4. Solis igitur altitudo supra lunam multo major est, quam hujus a terra distantia, et quidem multis modis major est ; ipsa autem [luna] omnium stellarum esse humillima intelligitur. Stellarum enim aliæ inerrantes, aliæ erraticæ dicuntur. **377** Et inerrantes quidem pariter sunt altissimæ et bene multæ [34]; copiosam dico stellarum multitudinem ; erraticæ autem cum luna septem sunt, et alia alia humilior est terræque vicinior.

5. Cumque firmamentum circulariter moveatur motu celerrimo et incessabili ab ortibus ad occasus, simul cum eo etiam omnes stellæ et universus æther, quantum ad sensum attinet, circumferuntur.

6. Plurimum autem [35] et longissimum est ætheris intervallum, quod a firmamento ad successionem usque porrigitur ; quæ succensio, ignis, ipsum videlicet elementum est. Qui enim ignis nobis notus est, inflammatio est hujuscemodi elementaris ignis, ut qui ignei caloris excessum habeat, quemadmodum crystallus frigoris ejus quod in aqua conspicitur.

7. Inerrantes [36] proinde stellæ in firmamento fixæ sunt, et cum ipso solo feruntur, et nullo peculiari quoad locum motu moventur ; erraticæ autem in firmamento non sunt fixæ, sed infra hoc aliquot gradibus in æthere suspensæ feruntur ; et dum firmamentum cum inerrantium universa turba ex ortibus ad occasus quoad sensum fertur, ipsæ e contra ab occasibus ad ortus **378** motu proprio tardiore moventur. Unde etiam erraticæ nominatæ sunt, ut quæ quasi ab itinere firmamenti,

[32] Vide supra cap. 25, n. 10, et cap. 27 n. 1. [33] Plin. lib. II, c. 9. [34] Ex his notabiles a veteribus numeratæ sunt 1022, quas in 48 imagines, et ipsas vero stellas in sex magnitudines diviserunt. [35] Mart. Cap. p. VIII, p. 329; Bodin. lib. V Theatri, p. 585. [36] Vide supra p. 138 et 144, et Scal. exerc. 110.

A tantoque stellarum exercitu aberraverint, et contraria via ingrediantur.

8. Dico autem hæc quoad apparentiam, quandoquidem solum primum cœlum ex ortibus in occasus ferri cognitum est, quod secum etiam secundum, nempe firmamentum, circumagit. Firmamentum enim ipsum quoque ab occasibus ad ortus cum stellis quæ inerrantes dicuntur fertur naturaliter [37]; sed propter hujuscemodi erratici motus summam tarditatem sensum effugit. Cum enim in trecentas sexaginta partes quivis circulus dividatur, unam partem anno centesimo firmamentum planetarie transire observatum est [37-38]: secundum aliquos autem, non partem, sed partis segmentum minimum. Quapropter utique ex hujusmodi proprio et naturali motu firmamenti primum cœlum quod non videtur animadversum est ab iis qui in hanc inquisitionem studiose incubuerunt.

B

9. Proprium ergo hunc motum planetæ obeunt, qualem dicimus; simul autem etiam cum cœlo circumaguntur, cum conversionis ipsius impetu **379** superantur. Et hinc etiam sol, qui (annuo spatio) proprium motum planetarium, illum qui ab occasibus est ad ortus implet, uno die et nocte per contrarium [motum] ex eodem ad idem punctum et aliquanto amplius revertitur, ut qui cœli impetu trahatur et circumagatur. Proinde circumactione quæ ipsi a cœlo est, dierum et noctium causa efficitur; dierum, dum supra terram fertur, noctium, dum infra terram: sed quatuor horarum seu statorum anni temporum, motu proprio planetario seu erratico.

C

10. Cum enim hujuscemodi sui motus circulum sub firmamento oblique jacentem habeat, et duæ illius partes quæ sunt secundum diametrum mediis firmamenti partibus ex adverso collocatæ sint, et vicissim duarum aliarum partium, quæ et ipsæ sunt secundum diametrum, una ad borealiores firmamenti partes, altera ad australiores vergat; quandoquidem eas peragrat partes, quæ mediis firmamenti partibus subjectæ sunt, æquinoctia efficit; vernum, cum ab australibus [partibus] ascendit, autumnale, cum a borealibus revertitur; quando autem sui proprii circuli borealissimum

D segmentum **390** (*sic*) peragrat, tum æstivam horam producit; hibernam rursus, cum australius sui circuli segmentum percurrit.

11. Porro [38] prima a firmamento abest erratica stella Saturnus, qui etiam Phænon vocatur, qui proprium circulum triginta annorum spatio peragrat. Infra hunc est Jupiter, qui etiam Phaethon dicitur, planetariam suam periodum duodecim annis absolvens. Post illum et sub illo est Mars, qui etiam Pyrois dicitur, duobus annis et quinque mensibus ac aliquanto majore spatio propriam

θεν ἀποπλανηθέντες τῆς τοῦ στερεώματος πορείας, καὶ τοῦ τοσούτου τῶν ἀστέρων ἑσμοῦ, καὶ τὴν ἐναντίαν βαδίζοντες.

η'. Ταῦτα δὲ λέγω πρὸς τὸ φαινόμενον· ἐπεὶ τοί γε μόνος ὁ πρῶτος οὐρανὸς ἐξ ἀνατολῶν εἰς δυσμὰς φερόμενος ἔγνωσται συμπεριάγων ἑαυτῷ καὶ τὸν δεύτερον, τὸ στερέωμα. Τὸ γὰρ στερέωμα καὶ αὐτὸ πρὸς δυσμὰς ἐξ ἀνατολῶν μετὰ τῶν λεγομένων ἀπλανῶν ἀστέρων φέρεται φυσικῶς· διὰ δὲ τὸ βραδύτατον τῆς τοιαύτης πλανητικῆς κινήσεως διαλανθάνει τὴν αἴσθησιν. Εἰς μοίρας γὰρ ἑξήκοντα καὶ τριακοσίας τοῦ παντὸς κύκλου διαιρουμένου, μίαν μοῖραν καθ' ἕκαστον ἔτος τετήρηται διέρχεσθαι πλανητικῶς τὸ στερέωμα· κατά τινας δ' οὐ μοῖραν, ἀλλὰ τμῆμα μοίρας ὀλίγιστον. Διὸ δὴ κἀκ τῆς τοιαύτης ἰδίας καὶ φυσικῆς κινήσεως τοῦ στερεώματος, ὁ πρῶτος οὐρανὸς ὁ μὴ ὁρώμενος ἑώραται νοερῶς τοῖς τὴν ἐξέτασιν ταύτην φιλοπόνως ποιησαμένοις.

θ'. Τὴν μὲν οὖν ἰδίαν κίνησιν οἱ πλάνητες ποιοῦνται τοιαύτην, οἵαν εἰρήκαμεν· συμπεριάγονται δὲ καὶ τῷ οὐρανῷ τῇ ῥύμῃ τῆς αὐτοῦ φορᾶς ἐκνικώμενοι. Κἀντεῦθεν ὁ ἥλιος δι' ἐνιαυτοῦ τὴν ἰδίαν (κίνησιν) ἐκπληρῶν, τὴν πλανητικήν, τὴν ἐκ δυσμῶν εἰς ἀνατολάς, ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ καὶ νυκτί, διὰ τῆς ἐναντίας ἐκ τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ αὐτὸ καί τι πλέον ἀποκαθίσταται, ὑπὸ τῆς οὐρανοῦ ῥύμης ἑλκόμενος καὶ περιαγόμενος. Διὰ μὲν οὖν τῆς σὺν οὐρανῷ περιαγωγῆς αἴτιος γίνεται τῶν ἡμερῶν τε καὶ τῶν νυκτῶν, ὑπέργειος φερόμενος τῶν ἡμερῶν, ὑπόγειος τῶν νυκτῶν· διὰ δὲ τῆς οἰκείας κινήσεως τῆς πλανητικῆς τῶν τεσσάρων ὡρῶν.

ι'. Ἔχων γὰρ τὸν τῆς τοιαύτης αὐτοῦ κινήσεως κύκλον, ὑπὸ τὸ στερέωμα βεβλημένον λοξῶς, τῶν μὲν δύο μερῶν αὐτοῦ τῶν κατὰ διάμετρον, ἀντικρὺ τεταγμένων τοῖς μέσοις τοῦ στερεώματος μέρεσι, τῶν ἑτέρων δ' αὖ δύο μερῶν, κατὰ διάμετρον καὶ αὐτῶν, τοῦ μὲν ὑπονεύοντος πρὸς τοῖς βορειοτέροις τοῦ στερεώματος, τοῦ δὲ πρὸς τοῖς νοτιωτέροις· ὅτε μὲν διέρχεται τὰ ὑπὸ τὰ μέσα τοῦ στερεώματος, τὰς ἰσημερίας ποιεῖ· τὴν ἐαρινήν, ἀπὸ τῶν νοτίων ἐρχόμενος· ὑποστρέφων ἐκ τῶν βορείων, τὴν φθινοπωρινήν· ὅτε δὲ τὸ τοῦ οἰκείου κύκλου τμῆμα τὸ βορειότατον δίεισι, τότε τὴν θερινὴν ὥραν ἀποτελεῖ· τὴν χειμερινὴν πάλιν, ὅτε τὸ νοτιώτερον.

ια'. Ἀφέστηκε δὲ πρῶτος τοῦ στερεώματος πλάνης ἀστὴρ Κρόνος, ὁ καὶ Φαίνων καλούμενος, τὸν οἰκεῖον κύκλον δι' ἐτῶν τριάκοντα διερχόμενος. Κατωτέρω τούτου Ζεύς, ὁ καὶ Φαέθων, δωδεκαετίᾳ τὴν αὐτοῦ πλανητικὴν ἀπαρτίζων περίοδον. Μετ' αὐτόν τε καὶ ὑπ' αὐτὸν Ἄρης ὁ καὶ Πυρόεις ἔτεσι δύο καὶ μησὶ πέντε καὶ πρὸς τὴν ἰδίαν περιστροφὴν ἐκπληρῶν. Εἶτα τέταρτος καὶ κατὰ τὸ τοῦ αἰθέρος

[37] Regiomon. in Ptol. Almag. lib. VII, prop. 2 et seq. [37-38] Reinhold. in tabulas Prutenicas p. 2. [38] Vide supra etiam p. 285; Macr. l. I, c. 19; Mart. Cap. lib. VIII sub finem.

μεσαίτατον ἥλιος δι' ἐνιαυτοῦ περαιῶν τὴν αὐτοῦ περιέλευσιν· ἤγουν διὰ νυχθημέρων τριακοσίων ἑξήκοντα πέντε καὶ τετάρτου. Μετ' αὐτὸν Ἀφροδίτη, καὶ ὑπ' αὐτὴν Ἑωσφόρος ὁ ἀστὴρ οὗτος. Ἀλλὰ καὶ Ἕσπερος· τὸ μὲν γάρ ἐστι καὶ καλεῖται τῆς ἡλίου προανίσχων ἐπιτολῆς· τὸ δ' αὐτοῦ καταδυομένου φαινόμενος πρὸς δυσμαῖς. Περὶ τῆς αὐτοῦ φυσικῆς κινήσεως οἱ ἀστρολογήσαντες διεφώνησαν· καὶ οἱ μὲν ἔφασαν αὐτὴν ἰσοδρομεῖν τῷ ἡλίῳ· τοῖς δὲ μησὶν ὀκτὼ περιτρέχειν τὸν ἴδιον κύκλον ἔδοξεν οὗτος. Ἕκτος ὁ Ἑρμῆς, ὁ καὶ Στίλβων ἐν ἓξ μησὶ καὶ ἡμέραις ἕξ, τὴν ὅλην αὐτοῦ ποιούμενος περιπόρευσιν. Τισὶ δὲ τῶν ἀστρολόγων ἐνιαυσιαῖον καὶ οὗτος ποιεῖσθαι τὸν δρόμον ὑπείληπται, καθάπερ ὁ ἥλιος. Ἀκριβέστεροι δὲ μᾶλλον δοκοῦσιν οἱ ἐλάττω τοῦ ἐνιαυτοῦ τοῖς εἰρημένοις δυσὶ πλάνησι τὸν τῆς φυσικῆς κινήσεως χρόνον ἀποφηνάμενοι, κατὰ τὴν τάξιν τῆς πρὸς τοὺς ἄλλους πλάνητας ὑποβάσεως. Μετὰ πάντας ἀστέρας ἡ σελήνη τέτακται κατωτάτω· πρὸς δὴ τὸ πέρας αὐτὸ τοῦ αἰθέρος τό γε τεθολωμένον, ὡς τῷ ὑπεκκαύματι συμμιγές. Αὕτη σμικρότατον ἔχουσα ὡς χθαμαλωτάτη καὶ προσγειοτάτη συντόμως αὐτὸν ἀνύει· δι' ἡμερῶν γὰρ ἑπτά τε καὶ εἴκοσι καί τινος ἡμίσους μάλιστά πως ἡμέρας μιᾶς. Διὸ καὶ πολλάκις τοῦ ἐνιαυτοῦ καὶ φθάνει καὶ παραμείβει τὸν ἥλιον.

A conversionem explens. Deinde quartus et in medio ætheris constitutus est sol, anni spatio, nempe trecentis sexaginta quinque diebus cum quadrante suum circuitum finiens. Post illum [39] et sub illo Venus est, quæ quidem stella aurorifer et vesper appellatur; aurorifer est et vocatur, cum ante solis ortum exsurgit; vesper, cum ipso occidente ad occasum conspicitur. De naturali ipsius motu inter eos qui astrorum cognitioni studuerunt, dissensio est: quorum aliqui ipsam pari cum sole velocitate currere dixerunt; alii eam octo mensibus suum proprium circulum percurrere putarunt. Sextus est Mercurius, **391** qui etiam Stilbon vocatur, universam suam circummeationem sex mensibus et sex diebus faciens. Sed et ab aliquibus B astrologis hæc quoque stella annuum cursum sicuti sol obire existimata est. Accuratiores autem esse videntur illi, qui dictis hisce duobus planetis tempus naturalis motus anno minus assignarunt, pro ordine nimirum, quo infra alios planetas descendunt. Post omnes stellas luna infimo collocata est ordine, ad ipsam nimirum ætheris extremitatem, turbatam illam propterea, quod succensioni admista est. Hæc cum minimum habeat circulum, quod infima et terræ vicinissima sit, brevi ipsum tempore conficit, viginti septem nimirum spatio dierum, et dimidio quam proxime unius diei. Quapropter etiam sæpe per annum et antevertit et præterit solem.

ιβ'. Οὖσα δὲ κατωτάτω τοῦ αἰθέρος καὶ κατὰ τὰς αὐτοῦ πρὸς τὸ ὑπέκκαυμα συναφὰς καὶ συμμίξεις, ὡς εἴρηται, ζοφερὸν ἔχει τὸ σῶμα καὶ φύσει ἀλαμπές· ἐκ δὲ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων ἐπείσακτον κατ' ἰδιότητα πέφυκε δέχεσθαι (τὸ) φῶς. Διὸ καὶ σελήνη κατονομάζεται διὰ τὸ σέλας νέον ἔχειν ἀεὶ, καὶ οὔποτε παλαιὸν, ἄλλοτε ἄλλων μερῶν φωτιζομένων αὐτῆς.

12. Cum autem in infimo sit ætheris loco, et ubi hic cum succensione conjungitur ac commiscetur, ut dictum est, caliginosum et natura obscu- C rum habet corpus, ex solaribus autem radiis adventitium ex proprietate lumen accipere potis est. Quapropter [40] etiam σελήνη Græcis, luna Latine nominatur, quod subinde σέλας νέον, id est, **392** lumen novum habeat, nunquam vetus; dum nimirum alias aliæ illius partes illuminantur.

ιγ'. Οὖσα γὰρ καὶ αὐτὴ σφαιροειδὴς ὡς ὁ ἥλιος καὶ πᾶς ἄλλος ἀστὴρ, ὅτε μὲν κατὰ διάμετρον ἔχει τὸν ἥλιον, ἀφεστηκυῖα τὴν πλείστην αὐτοῦ καὶ μεγίστην ἀπόστασιν, ὅλα δὴ τότε καταλάμπεται τὰ κάτω μέρη καὶ πρὸς ἡμᾶς, καὶ γίνεται παμφαής· ὅσῳ δὲ τῷ ἡλίῳ πελάζει, τοσούτῳ φαίνεται τὰ πρὸς ἡμᾶς ἀλαμπής· ἐκ τῶν ὁρωμένων ταύτης με(ρ)ῶν εἰς τὰ μὴ ὁρώμενα μεταβιβαζομένων τῶν ἡλιακῶν αὐγασμῶν. Ὅτε δὲ συνέλθῃ τῷ ἡλίῳ πρὸς τὸν αὐτὸν ὥστε συνοδεύειν αὐτῷ, τότε τὰ ὑψηλότερα μέρη πάντα φωτιζομένη τὰ πρὸς τὸν οὐρανὸν, ἀφώτιστος εὑρίσκεται διόλου τὰ κάτω καὶ πρὸς ἡμᾶς· ὅτε δ' αὖ παραμείψῃ τὸν ἥλιον, ἄρχεται τὰ κάτω φωτίζεσθαι, πρὸς λόγον τῆς παραμείψεως γινομένης ἀεὶ τῆς φαύσεως.

13. Cum enim hæc quoque orbicularis sit, perinde ut sol et quævis alia stella; cum quidem solem habet ex diametro, remotissima ab eo et maxima consistens distantia, universis tum partibus inferioribus et quæ ad nos respiciunt illustratur, totaque lucida efficitur. Quantum autem appropinquat soli, tantum quoad nos obscura apparet: quando solares radii ex partibus ejus quæ nobis videntur ad eas quæ nobis non videntur transfe- D runtur. Quando autem cum sole in eumdem locum convenerit, ut cum ipso coeat, tunc omnibus partibus altioribus, quæ ad cœlum respiciunt illuminata, inferioribus et ad nos vergentibus illuminationis expers deprehenditur. Quando denique vicissim solem præterierit, inferioribus partibus illuminari incipit, ut semper pro ratione præteritionis fiat illustratio.

ιδ'. Ἔστι δὴ μέσον τοῦ στερεώματος πλάτος πολὺ κυκλικὸν καὶ λοξόν· ὑφ' ὃ ποιοῦνται τὴν κίνησιν

14. Est nimirum [41] medium firmamenti latitudo circularis magna et obliqua, sub qua omnes stellæ

[39] Regiom. lib. IX, prop. 1 in Alm. Ptol. Mart. Cap. lib. VIII, p. 349. [40] Vide supra cap. 27, n. 4. [41] Macrob. l. I, c. 15; Mart. Cap. lib. VIII.

erraticæ suum motum obeunt. Neque enim universum firmamentum subtercurrunt. Latissimus hic obliquus circulus **393** multa vehit sidera, quæ animalia quædam quodammodo adumbrant et repræsentant [69]. Atque ex hac confusa et subobscura adumbratione et repræsentatione vetustiores astrologi adumbrationes istas et repræsentamenta, animalia seu signa et universam eorum complexionem, circulum zodiacum seu signiferum non sine magno abusu nominum vocarunt.

15. Sub zodiaci medio sol æqualiter subinde movetur ab occasu ad ortus; cæteræ autem erraticæ stellæ, quæ convolute et tortuose moventur, universam Zodiaco subjectam latitudinem varie commutant; et alias quidem ad boreales illius partes, alias ad australes, alias etiam ad medium deprehenduntur. Maxime autem inter alias luna tam variam commutationem subiens, alias ad boreas partes ascendit, alias ad australes descendit, alias etiam per medium sub solari circulo ingreditur.

16. Quando proinde tempore conjunctionis suæ cum sole borealior est aut australior, obumbrare et occultare solem non potest. Quando autem sub medio [firmamenti] deprehenditur et tum cum sole ad perpendiculum consistit, seipsum intra solem et **394** nos septum ac maceriam interponit, atque ita solem abscondit a nobis, et neque radios illius sinit ad aerem nostrum pertingere ipsumque illuminare, neque nos ipsum solem intueri, qua sub parte decurrat.

17. Atque hanc (ut ita dicam) coincidentiam defectum solis appellaverunt, non quod revera luminare deficiat, sed deficere videatur; ex eo quod neque fulgeat, neque cernatur., cum lunæ corpus prohibeat.

18. Porro in ejusmodi lunæ subtercursionibus sol nobis interdum totus videtur inconspicuus, sæpe autem ex parte sua quapiam, pro absconsionis ratione. Quantum enim luna subierit, tantum etiam a nobis non cernitur; idque etiam ad nos lumen non emittit.

19-21. Verum hic qui ita dicitur solis defectus, non est illius passio. Sol enim lumen undequaque omni tempore diminutionis expers et sincerum obtinet. At lunæ defectus ipsius lunæ passio est et defectus, qui revera ita fiat, nec fieri videtur. Quando enim luna ad solem ex diametro constituitur, siquidem ad boreales et australes partes Zodiaco subjectas reperiatur, tota lucida permanet nec quidquam patiens. Sin autem in medio **395** constiterit, et solarem circulum subtendat, tunc terra instar septi se interponente fulgores a sole non recipit; et qua parte non recipit, non illuminatur etiam; et quod in defectu qui solaris dicitur in conjunctione efficit, ut solem a nobis avertat, idem in diametro a terra perpetitur. Cum enim intra solem et lunam terra tum media

[69] Macrob. l. I, c. 21.

A πάντες οἱ πλάνητες. Οὐδὲ γὰρ τὸ στερέωμα πᾶν ὑποτρέχουσι. Τὸ τοιοῦτον πλατύτατον κύκλωμα τὸ λοξὸν ἄστρα φέρει πολλὰ, σκιαγραφοῦντά πως ζῶά τινα. Κἀκ τῆς τοιαύτης σκιαγραφίας τῆς συγκεχυμένης καὶ ἀμυδρᾶς ζῶα κεκλήκασιν οἱ τῶν ἀστρολόγων ἀρχαιότεροι τὰ σκιαγραφήματα· καὶ τὴν περιοχὴν αὐτῶν πᾶσαν κύκλον ζωδιακὸν, καὶ λίαν καταχρησάμενοι τοῖς ὀνόμασιν.

ιε'. Ὑπὸ τὸ τοῦ ζωδιακοῦ τὸ μεσαίτατον ὁμαλῶς ὁ ἥλιος κινεῖται διηνεκῶς τὴν ἀπὸ δυσμῶν εἰς ἀνατολάς· οἱ δ' ἄλλοι πλάνητες ἑλικοειδῶς φερόμενοι τὸ ὑπὸ τὸν ζωδιακὸν πλάτος πᾶν ἐξαλλάττουσι· καὶ ποτὲ μὲν ἐπὶ τὰ βόρεια γίνονται τούτου, ποτὲ δ' ἐπὶ B τὰ νότια, ποτὲ δὲ καὶ πρὸς τὸ μέσον εὑρίσκονται. Μάλιστα δὲ τῶν ἄλλων ἡ σελήνη ποιουμένη τὴν τοιαύτην ἐξαλλαγὴν, ποτὲ μὲν ἄνεισιν ὡς πρὸς βόρεια, ποτὲ δὲ κάτεισιν ὡς πρὸς νότια· ποτὲ δὲ καὶ τὸν μέσον ὁδεύει τὸν ὑπὸ τὸν ἡλιακόν.

ις'. Κατὰ γοῦν τὴν αὐτῆς πρὸς τὸν ἥλιον σύνοδον βορειοτέρα μὲν οὖσα καὶ νοτιωτέρα, τὸν ἥλιον ὑποσκιάσαι καὶ κρύψαι οὐ δύναται. Κατὰ δὲ τὸν μέσον εὑρισκομένη καὶ τῷ ἡλίῳ γινομένη τότε δὴ (καὶ) κατὰ κάθετον, φραγμὸν ἑαυτὴν καὶ διατείχισμα τίθησι μέσον ἡλίου καὶ ἡμῶν, καὶ οὕτως ἀποκρύπτει τὸν ἥλιον ἀφ' ἡμῶν· καὶ οὔτ' αὐτοῦ τὰς ἀκτῖνας ἐᾶ διικνεῖσθαι πρὸς τὸν καθ' ἡμᾶς ἀέρα καὶ φωτίζειν αὐτὸν, οὔθ' ἡμᾶς τὸν ἥλιον καθ' ὅπερ ἂν ὑποδράμοι C μέρος αὐτὸν καθορᾷν.

ιζ'. Καὶ τὴν τοιαύτην σύμπτωσιν ἔκλειψιν ἡλίου προσηγορεύκασιν, οὐ ταῖς ἀληθείαις τοῦ φωστῆρος ἐκλείποντος, ἀλλὰ δοκοῦντος ἐκλείπειν, ἐκ τοῦ μήτ' αὐγάζειν μήθ' ὁρᾶσθαι, τοῦ τῆς σελήνης διείργοντος σώματος.

ιη'. Ἐν δὲ ταῖς τοιαύταις γίνεται τῆς σελήνης ὑποδρομαῖς ὁ ἥλιος ἡμῖν ἀφανὴς ἐνίοτε μὲν ὅλος, τὰ πολλὰ δὲ κατά τι μέρος αὐτοῦ πρὸς λόγον τῆς ὑποκρύψεως. Ὅσον γὰρ ὑποδέδηκεν ἡ σελήνη, τοσοῦτον καὶ ἡμῖν ἀκαθόρατον· τοῦτο καὶ πρὸς ἡμᾶς οὐκ ἐκπέμπει τὸ φῶς.

ιθ'-κα'. Ἀλλ' ἡ μὲν λεγομένη κατὰ τὸν ἥλιον ἔκλειψις οὐκ ἔστι πάθος αὐτοῦ. Πάντη γὰρ ἀμείωτον ὁ D ἥλιος ἔχει τὸ φῶς ἀεὶ καὶ εἰλικρινές. Ἡ δὲ τῆς σελήνης ἔκλειψις αὐτῆς τῆς σελήνης πάθος ἐστί· καὶ κατ' ἀλήθειαν, ἀλλ' οὐ κατὰ δόκησιν ἔκλειψις. Ὅτε γὰρ ἡ σελήνη τῷ ἡλίῳ κατὰ διάμετρον γίνεται, πρὸς μὲν τοῖς ὑπὸ τὸν ζωδιακὸν εὑρισκομένη βορείοις καὶ νοτίοις, μένει μηδὲν πάσχουσα παμφαής. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τυχοῦσα καὶ τὸν ἡλιακὸν ὑποτείνουσα, τότε τῆς γῆς διατειχιζούσης, οὐ δέχεται τὰς ἐξ ἡλίου αὐγάς· καὶ καθ' ὃ μέρος οὐ δέχεται ταύτας, οὐδὲ φωτίζεται· καὶ ὅπερ αὕτη κατὰ τὴν λεγομένην ἡλιακὴν ἔκλειψιν ἐν συνόδῳ ποιεῖ, διαφράττουσα τὸν ἥλιον ἐξ ἡμῶν, τοῦτ' ἐν διαμέτρῳ πάσχει παρὰ τῆς γῆς. Ἡλίου γὰρ καὶ σελήνης εὑρισκομένη

τηνικαῦτα μέσον ἡ γῆ, κατὰ μίαν εὐθεῖαν, κωλύει τὴν σελήνην ταῖς ἐξ ἡλίου λαμπηδόσιν αὐγάζεσθαι. Καὶ ὅσον αὐτῆς μέρος ταῖς ἡλιακαῖς ἀκτῖσιν οὐ καταλάμπεται, μένει τοῦτο πάμπαν ἀφώτιστον. Ἐνίοτε δὲ καὶ πᾶσα ζοφοῦται, καὶ τὸ φῶς ὅλον ἀπόλλυσιν, ὡς καὶ δοκεῖν ἠφαντῶσθαι καὶ μηδὲ τὸν τόπον ἐν ᾧπερ ἦν ὅλως διαγινώσκεσθαι, τῷ μηδὲ σκιὰν αὐτῆς κἂν γοῦν ἀμυδράν τινα περισώζεσθαι. Τοιαύτης καὶ ἡμεῖς σεληνιακῆς ἐκλείψεως αὐτόπται γεγόναμεν.

κβ'. Ὁ μὲν οὖν ἥλιος ἐκ τῶν φαινομένων περὶ τὰς τῆς σελήνης ἐκλείψεις μείζων τῆς γῆς ἀνενδοιάστως γινώσκεται· καὶ διὰ τοῦτο γινόμενος ὑπὸ γῆν, οὐ κωλύεται παρ' αὐτῆς εἰς τὸ τοῦ αἰθέρος ὕψος τὰς οἰκείας ἐκπέμπειν αὐγάς. Περιεχομένης γὰρ ὑπὸ τοῦ ἡλίου τῆς γῆς διὰ τὴν ταύτης σμικρότητα, πῶς ἂν κωλυθεῖεν αἱ ἀκτῖνες ἐκ τῶν ἄκρων αὐτῆς εἰς τὸ τοῦ αἰθέρος ὕψος διαβιβάζεσθαι; Διὸ καὶ καταλάμπεται τὰ ὑψηλότερα τοῦ κόσμου κἂν τῷ ὑπὸ γῆν εἶναι τὸν ἥλιον· ἐν νυκτὶ δέ εἰσι τότε τὰ χθαμαλώτερά τε καὶ προσγειότερα. Νὺξ γὰρ οὐδὲν ἕτερον ἢ τῆς γῆς ἡ σκιά.

κγ'. Τῆς τοιαύτης οὖν σκιᾶς διὰ τὸ μέγεθος τοῦ ἡλίου γινομένης κωνοειδοῦς, καὶ τὴν μὲν βάσιν ἐχούσης πλατεῖαν συμπαρεκτεταμένην τῷ μέρει τῆς γῆς ὅσον οὐ καταλάμπει ὁ ἥλιος, τὴν δὲ κορυφὴν εἰς ὀξὺ λήγουσαν· τὰ μὲν ἄνω τῆς σελήνης καὶ ὑψηλότερα τὴν τοιαύτην καὶ κατὰ μῆκος ὑπερβαίνει σκιάν. Ὅθεν οὐδεὶς ἱστόρηταί ποτε τῶν ἀστέρων ταύτῃ περιπεσεῖν. Ἦ γὰρ ἂν ἐφάνη λαμπρότερος ἑαυτοῦ· τὰ φῶτα γὰρ ἐν νυκτὶ μᾶλλον ἢ ἐν ἡμέρᾳ λαμπρότερα φαίνεται. Διὸ καὶ οἱ ἀστέρες, αἰθρίας οὔσης ἐν ἀσελήνῳ νυκτὶ, πλέον ἔχουσι τὸ λαμπρὸν ἢ τῆς σελήνης διαυγαζούσης. Οἱ μὲν οὖν ἀστέρες ἅπαντες ὑπερφέρονται τῆς σκιᾶς, μὴ φθανούσης εἰς τὸ ὕψος αὐτῶν· ἡ δὲ σελήνη πρόσγειος οὖσα, τῷ τῆς γῆς ἐντυγχάνει κώνῳ περὶ τὸ ἄκρον, ὅτε διαμετροῦσα τὸν ἥλιον ὑπὸ τὸν αὐτοῦ φέροιτο κύκλον, μήτε πρὸς τὰ βόρεια, μήτε πρὸς τὰ νότια νεύουσα.

κδ'. Δῆλον δ' ἐντεῦθεν, ὅτι καὶ πολὺ σμικρὸν ὅσον πρὸς τὴν γῆν τὸ σῶμα τῆς σελήνης ἐστίν· εἴ γε τὰ περὶ τὸ ἄκρον τῆς ἐκ γῆς σκιᾶς καὶ νυκτὸς ὅλον αὐτὸ δύναιντο περισχεῖν.

κε'. Καὶ τοῦθ' ἡμῖν ἐπὶ τοῖς δεδειγμένοις οὐ γραμμικῶς ἀλλὰ λογικῶς, ἔστω δὴ πόρισμα. Ταῦτα μὲν ἐκ τῆς εἰς τὸν ὄγδοον ψαλμὸν ἐξηγήσεως.

κϛ'. Ἐπεὶ δὲ περὶ ὑψωμάτων καὶ ταπεινωμάτων καὶ οἴκων καὶ ἐναντιωμάτων τῶν ἐν τοῖς πλάνησιν ἔφθημεν προδιαλαβεῖν, εἴη ἂν διττὸν τὸ ὕψωμα καὶ ταπείνωμα· τὸ μὲν κατὰ τὸ ὑπεργειότερον καὶ προσγειότερον τῶν ἐν τοῖς πλάνησι σφαιρῶν (ἔκκεντροι γάρ εἰσιν αἱ πᾶσαι πρὸς τὴν σφαῖραν τοῦ στερεώματος, καὶ πρὸς ἀλλήλας· καὶ τὰ μὲν μερῶν ἔχουσιν ὑψηλότερα, τὰ δὲ ταπεινότερα), τὸ δὲ ταπείνωμα καὶ ὕψωμα, κατὰ τὴν τοῦ ζωδιακοῦ ὑπεξάλλαξιν.

A reperiatur in eadem linea recta, prohibet lunam ne splendore solis illustretur. Et quanta ipsius pars solaribus radiis non illuminatur, tanta omnino illuminationis expers reperitur. Interdum autem tota obscuratur, et omne lumen amittit, ut etiam evanuisse videatur, et neque locus in quo erat omnino dignoscatur, propterea quod neque umbra illius quantumvis exilis et imbecillis relinquatur. Cujusmodi lunarem defectum et nos vidimus.

22. Sol proinde ex illis quæ in lunæ defectibus apparent, sine dubio terra major esse intelligitur; et propterea cum infra terram est, non prohibetur ab ea quo minus suos radios in ætheris emittat altitudinem. B Cum enim terra propter exiguitatem suam a sole contineatur, quomodo radii ab ipsius extremitatibus prohiberi **396** possent, ne in ætheris altitudinem transmitterentur? Quapropter etiam altiores mundi partes illustrantur, quando sol sub terra est; inferiores autem et terræ viciniores tunc in nocte sunt. Nihil enim aliud nox est, quam terræ umbra.

23. Cum ergo hæc umbra propter solis magnitudinem turbinata sit, et basin quidem latam habeat, coextentam cum terræ parte quam sol non illuminat, verticem autem qui in acutum desinat, ea quæ supra lunam et altiora sunt hanc umbram etiam secundum longitudinem transcendunt. Quare de nulla stella unquam litteris est proditum, quod C in hanc inciderit. Alias enim seipsa splendidior conspecta fuisset; quippe lumina noctu potius quam interdiu splendidiora conspiciuntur. Quapropter etiam stellæ, si nocte illuni cœlum serenum sit, plus splendoris habent, quam lucente luna. Stellæ proinde universæ supra umbram, quæ ad ipsarum altitudinem non pertingit, feruntur; luna autem cum terræ sit vicina, in conum circa extremitatem incidit, quando solem dimetiens sub ejus circulo ita movetur, ut nec ad boreales, nec ad australes partes vergat.

24. Manifestum **397** autem inde evadit, quod lunæ corpus ad terram valde sit exiguum; siquidem ipsum totum extremitates umbræ et noctis terræ contegere possunt.

D 25. Et hæc ita demonstrata sint nobis, non quidem lineariter seu geometrice, sed logice. Sintque eadem corollarium exegeseos in psalmum octavum.

26. Quoniam autem de exaltationibus et dejectionibus et domibus et adversitatibus seu detrimentis [43], quæ habent stellæ erraticæ, prius diximus, duplex sane fuerit exaltatio et dejectio: una quidem inde, quod stellarum erraticarum sphæræ ex parte a terra distantiores, ex parte eidem viciniores sunt (omnes enim et ad sphæram firmamenti et ad se invicem sunt eccentricæ; et alias quidem partes habent altiores, alias autem

[43] Origan. Ephemer. parte I, p. 251.

humiliores) : altera vero exaltatio et dejectio exinde est, quod Zodiacum inferne commutant. Omnes enim erraticæ stellæ, excepto sole, cum ad boreales, tum ad australes partes, dum tortuose moventur, accedunt.

27. De hac dejectione, et de hac exaltatione opinor astrologos disserendo commemorare, quod aliqua signa sint erraticarum stellarum exaltationes, **398** et alia rursus dejectiones.

28. Quomodo enim alias Taurus esset lunæ exaltatio, nisi quod cum sub ipso constituitur, ad boreales Zodiaco subjectas partes exaltari incipit? Lunaris enim sphæræ medium non est id quod sub Tauro est, ut Taurus esset lunæ exaltatio, quoad sphæram ipsius, quoniam nec quod Cancro subjectum est, lunaris sphæræ est altissimum; sed medium quidem illius est, quod sub Libra est, altissimum vero, quod sub Sagittario. Quemadmodum enim sol cum sub Geminis versatur, suæ sphæræ altissimum occupat : ita luna cum currit sub Sagittario, ipsa quoque sphæræ suæ obtinet altissimum.

29. Sol proinde cum sub medio Zodiaci semper decurrat, ad borealiores et altiores mundi partes accedit, cum sub signis currit borealioribus; ad australiores autem et inferiores mundi partes descendit, cum australiora [signa percurrit.]

30, 31. Sed et suæ sphæræ altissimum ad borealiora signa habet. Et eapropter sub Ariete versans, duplicem habet exaltationem in Ariete. Nec enim tantum ad altiores mundi partes hinc accedere incipit, sed etiam sphæræ propriæ altiora quærere, atque ad Geminos usque totos **399** in altitudine exaltatur. Quando autem sub Cancro currit, non subit quidem dejectionem ad mundi partes (quippe hæc ex Leone fit), sed tantum a summa altitudine sphæræ propriæ dejici incipit.

32. Quapropter etiam cum propius verticem nostrum sit ex mundi inclinatione, et terræ vicinior, et nobis propinquior quoad perpendiculum fieri incipiat, cumque calidissimum signorum sibi conterminum habeat, Leonem inquam, majorum est æstuum causa, quam cum segmentum Geminis subjectum altissimam suæ sphæræ partem peragrabat. Et ita quidem sol se habet.

33. Cæteræ autem stellæ erraticæ, cum ad australiores partes Zodiaco subjectas moveri incipiunt, dejici dicuntur; cum autem inde ascendunt, medio permutato, et ad borealiores Zodiaco subjectas partes inclinantur, exaltari dicuntur; atque signum sub quo ad borealiores partes inclinationem facere incipit planeta, exaltatio illius planetæ dicitur; sub quo ad australes partes incipit inclinari, hoc dejectio.

34. Atqui signum quod naturæ planetæ est conveniens, domus, quod est autem inconveniens et alienum, adversitas planetæ vocatum est.

400 35, 36. Quare solis quidem, qui est cali-

A Πάντες γὰρ οἱ πλάνητες πλὴν τοῦ ἡλίου καὶ τοῖς βορείοις καὶ τοῖς νοτίοις (καὶ) τοῖς ὑπὸ τὸν ζωδιακὸν ἐν τῷ ἑλικοειδῶς κινεῖσθαι προσέρχονται.

κζ'. Περὶ τούτου τοῦ ταπεινώματος καὶ τούτου τοῦ ὑψώματος οἶμαι τοὺς ἀστρολόγους διαλαμβάνοντας διηγεῖσθαι καὶ ὑψώματα τῶν πλανήτων εἶναί τινα ζώδια καὶ ἄλλα δὴ ταπεινώματα.

κη'. Πῶς γὰρ ἂν ἄλλως εἴη ὁ Ταῦρος ὕψωμα τῆς σελήνης, εἰ μὴ ὅτιπερ ὑπ' αὐτὸν γινομένη πρὸς τὰ βορειότερα τὰ ὑπὸ τὸν ζωδιακὸν ὑψοῦσθαι ἄρχεται; Τῆς γὰρ σεληνιακῆς σφαίρας τὸ μέσον οὐκ ἔστι τὸ ὑπὸ τὸν Ταῦρον· ἵν' ὁ Ταῦρος εἴη τῆς σελήνης ὕψωμα κατὰ τὴν σφαῖραν αὐτῆς· ἐπεὶ μηδὲ τὸ ὑπὸ τὸν Καρ- B κῖνον τῆς σεληνιακῆς σφαίρας τὸ ὑψηλότατον· ἀλλὰ μέσον μὲν ταύτης, τὸ ὑπὸ τὸν Ζυγόν· ὑψηλότατον δὲ τὸ ὑπὸ τὸν Τοξότην. Ὥσπερ γὰρ ὁ ἥλιος ὑπὸ τοὺς Διδύμους γινόμενος τῆς οἰκείας σφαίρας καταλαμβάνει τὸ ὑψηλότατον, οὕτως ἡ σελήνη τὸν Τοξότην ὑποθέουσα τῆς οἰκείας σφαίρας ἔχει καὶ αὕτη τὸ ὑψηλότατον.

κθ'. Ὁ μὲν οὖν ἥλιος τὸν μέσον ὑποτρέχων ἀεὶ τοῦ ζωδιακοῦ, πρὸς τὰ τοῦ κόσμου βορειότερα καὶ ὑψηλότερα γίνεται, διὰ τῆς τῶν βορειοτέρων ζωδίων ὑποδρομῆς, διὰ δὲ τῆς τῶν νοτιωτέρων πρὸς τὰ νοτιώτερά τε καὶ ταπεινότερα.

λ', λα'. Ἔχει δὲ καὶ τὸ ὑψηλότατον τῆς σφαίρας αὐτοῦ πρὸς τὰ βορειότερα ζώδια· καὶ διὰ τοῦτο γινόμενος C ὑπὸ τὸν Κριὸν, ἔχει διπλοῦν ὕψωμα τὸν Κριόν. Οὐ μόνον γὰρ τοῖς ὑψηλοτέροις τοῦ κόσμου μέρεσιν ἐντεῦθεν ἄρχεται προσφοιτᾷν, ἀλλὰ καὶ τὰ τῆς οἰκείας σφαίρας ζητεῖν ὑψηλότερα· καὶ ὕψος ὑψοῦται μέχρι Διδύμων ὅλων. Τὸν δὲ Καρκῖνον ὑποτρέχων, οὐ ποιεῖται μὲν πρὸς τὰ τοῦ κόσμου μέρη ταπείνωσιν (ἐκ Λέοντος γὰρ αὕτη), τῆς δ' οἰκείας σφαίρας ἄρχεται ταπεινοῦσθαι τοῦ ἀκροτάτου ὑψώματος.

λβ'. Καὶ διὰ τοῦτο καὶ κατὰ κορυφὴν ὢν ἡμῶν ἐκ τῆς τοῦ κόσμου ἐγκλίσεως καὶ προσγειότερος ἀρχόμενος γίνεσθαι, καὶ ἡμῶν ἐγγυτέρω κατὰ κάθετον, καὶ τὸ θερμότατον ἐν ζωδίοις ἔχων ἐγγειτονοῦν, λέγω δὴ τὸν Λέοντα, μειζόνων γίνεται καυμάτων αἴτιος, ἢ ὅτε τὸ ὑπὸ τοὺς Διδύμους περιενόστει τμῆμα, τῆς οἰκείας σφαίρας τὸ ὑψηλότατον. Καὶ ὁ D μὲν ἥλιος οὕτως.

λγ'. Οἱ δὲ λοιποὶ πλάνητες, πρὸς μὲν τὰ νοτιώτερα ὑπὸ τὸν ζωδιακὸν ἀρχόμενοι φέρεσθαι, λέγοιντ' ἂν ταπεινοῦσθαι· τῇ δ' ἐντεῦθεν ἀνόδῳ μετὰ τὴν τοῦ μέσου παραλλαγὴν πρὸς τὰ ὑπὸ τὸν ζωδιακὸν βορειότερα νεύοντες, λέγοιντ' ἂν ὑψοῦσθαι· καὶ τὸ ζώδιον ὑφ' ὃ τὴν πρὸς τὰ βορειότερα νεῦσιν ὁ πλάνης ἄρχεται ποιεῖσθαι, λέγοιτ' ἂν τοῦ τοιούτου πλάνητος ὕψωμα· τὸ δ' ὑφ' ὃ νεύειν ἄρχεται πρὸς τὰ νότια, τοῦτο ταπείνωμα.

λδ'. Τὸ μέντοι τῇ φύσει τοῦ πλάνητος οἰκεῖον ζώδιον οἶκος αὐτοῦ τοῦ πλάνητος κέκληται· τὸ δ' ἀνοίκειον καὶ ἀπροσφυὲς ἐναντίωμα.

λε', λϛ'. Διὸ τοῦ μὲν ἡλίου τοῦ θερμοτάτου τὸ θερ-

μότατον ζώδιον οἶκον ἔθεντο οἱ ἀστρολόγοι, τὸν Λέοντα· ὕψωμα τὸν Κριόν· ταπείνωμα τὸν Ζυγόν· ἐναντίωμα, τὸν Ὑδροχόον, τὸ τῶν ζωδίων ψυχρότατον. Πρὸς δὲ τὸν ψυχρότατον Κρόνον τοὔμπαλιν πεποιήκασιν, οἶκον αὐτῷ δόντες τὸν Ὑδροχόον· οἶκον ἕτερον τὸν Αἰγόκερων, καὶ αὐτὸν χειμερινὸν ζώδιον καὶ ψυχρόν· ἀλλὰ δὴ καὶ ξηρὸν ἐν τοῖς αὐτοῦ πλείουσι μέρεσιν· ὕψωμα τὸν Ζυγόν· ταπείνωμα τὸν Κριόν· ἐναντίωμα τὸν Λέοντα. Ἐπεὶ δ' ὁ Κρόνος καὶ ἱκανῶς ξηρὸς, δεδώκασιν αὐτῷ καὶ ἕτερον ἐναντίωμα, τὸν Καρκῖνον, ζώδιον ὑγρότατον.

λζ'. Οἶκος Διὸς τοῦ ἐν μεσότητι κράσεως Τοξότης καὶ Ἰχθύες· ὕψωμα Καρκῖνος· ταπείνωμα Αἰγόκερως· ἐναντιώματα Δίδυμοι καὶ Παρθένος.

λη'. Οἶκοι Ἄρεος, τοῦ θερμοῦ καὶ πλέον ξηροῦ, Κριὸς καὶ Σκορπίος· ὕψωμα Αἰγόκερως· ταπείνωμα Καρκῖνος· ἐναντιώματα Ταῦρος καὶ Ζυγός.

λθ'. Οἶκοι Ἀφροδίτης τῆς ἐν μεσότητι κράσεως Ταῦρος καὶ Ζυγός· ὕψωμα Ἰχθύες· ταπείνωμα Παρθένος· ἐναντιώματα Κριὸς καὶ Σκορπίος.

μ'. Οἶκοι Ἑρμοῦ εὐκράτως ἔχοντος Δίδυμοι καὶ Παρθένος· ἡ Παρθένος καὶ ὕψωμα· ταπείνωμα Ἰχθύες, οἱ αὐτοὶ καὶ ἐναντίωμα· ἕτερον ἐναντίωμα Τοξότης.

μα'. Οἶκος σελήνης τῆς ὑγροτάτης Καρκῖνος· ὕψωμα Ταῦρος· ταπείνωμα Σκορπίος· ἐναντίωμα Αἰγόκερως.

μβ'. Πρῶτον ζώδιον ἐαρινὸν ἰσημερινὸν ὁ Κριὸς, τὴν κρᾶσιν θερμόν. Διὸ καὶ οἶκος Ἄρεος ὡς θερμοῦ· τῆς δ' Ἀφροδίτης ἐναντίωμα γνωριζομένης ἐν μεσότητι κράσεως· ᾗ δὴ μεσότητι τὸ θερμὸν ἀντίκειται· καθάπερ καὶ τἄλλα τὰ πόῤῥω μεσότητος. Δεύτερον ζώδιον ὁ Ταῦρος, ἐν μεσότητι γνωριζόμενος κράσεως. Διὸ καὶ τῆς Ἀφροδίτης οἶκος ὁ Ταῦρος· Ἄρεος δ' ἐναντίωμα τὸ τῆς κράσεως μέσον οὐκ ἔχοντος. Τρίτον οἱ Δίδυμοι, τοὐπίπαν εὐκρασίας μεστόν. Διὸ καὶ οἶκός ἐστιν Ἑρμοῦ. Φέρον δὲ τὰ νότια θερμὰ καὶ ξηρὰ κατ' ἐπίτασιν, τοῦ Διός ἐστιν ἐναντίωμα, μεσότητα κράσεως ἔχοντος. Τέταρτον ὁ Καρκῖνος, ζώδιον ὑγρότατον τῆς ὑγροτάτης σελήνης οἶκος· ἐναντίωμα δὲ τοῦ Κρόνου τοῦ σὺν ἐπιτεταμένῃ ψυχρότητι καὶ πολλὴν κεντημένου ξηρότητα. Πέμπτον ὁ Λέων, τὸ τῶν ὅλων ζωδίων θερμότατον, ἡλίου μὲν οἶκος τοῦ θερμοτάτου, ἐναντίωμα δὲ Κρόνου τοῦ ψυχροτάτου. Ἕκτον ἡ Παρθένος, εὐκράτως ἔχουσα κατὰ μέρη τὰ νότια, καὶ διὰ τοῦτο δεύτερος οἶκος Ἑρμοῦ τυγχάνουσα· κατὰ τἄλλα δὲ μέρη αὕτη καὶ θερμοτέρα τοῦ μετρίου καὶ ὑγροτέρα. Ὅθεν καὶ Διὸς ἐναντίωμα. Ἕβδομον ὁ Ζυγὸς, ζώδιον φθινοπωρινὸν ἰσημερινὸν καὶ ὡς ἐπίπαν εὔκρατον. Ὅθεν Ἀφροδίτης ἕτερος οἶκος, Ἄρεος δ' ἐναντίωμα. Ὄγδοον ὁ Σκορπίος, ζώδιον θερμὸν καὶ ξηρὸν, κἀντεῦθεν Ἄρεος ἕτερος οἶκος· ἐναντίωμα δ' Ἀφροδίτης. Ἔνατον ὁ Τοξότης, μετρίας μετέχων ὑγρότητος, καὶ μετρίας θερμότητος ἐν τοῖς ἐμ-

A dissimus, calidissimum signum astrologi [44] domum assignarunt Leonem: Arietem, exaltationem; Libram dejectionem; Aquarium, adversitatem. Vice versa fecerunt in Saturno frigidissimo, cui Aquarium domum tribuerunt; et aliam domum, Capricornum; quin et ipse signum hibernum est et frigidum; quin et siccum pluribus sui partibus. Libram, exaltationem; Arietem, dejectionem; Leonem, adversitatem. Et quia vero Saturnus satis siccus est, aliam ipsi quoque adversitatem tribuerunt, Cancrum, qui est signum humidissimum.

37. Domus Jovis in mediocritate temperamenti versantis est Sagittarius et Pisces; exaltatio, Cancer; dejectio, Capricornus; adversitates, Gemini et Virgo.

B 38. Domus Martis qui calidus et plus siccus est, Aries et Scorpius; exaltatio, Capricornus; dejectio, Cancer; adversitates, Taurus et Libra.

39. Domus Veneris in mediocritate temperamenti consistentis, Taurus et Libra; exaltatio, Pisces; dejectio, Virgo; adversitates, Aries et Scorpius.

40. Domus Mercurii qui bene temperatus est, sunt Gemini et Virgo: Virgo etiam exaltatio. **401** Dejectio, Pisces; qui et ipsi sunt etiam adversitas; altera adversitas, Sagittarius.

41. Domus lunæ humidissimæ, Cancer; exaltatio, Taurus: dejectio, Scorpius; adversitas, Capricornus.

42. Primum signum vernale æquinoctiale est C Aries, ♈, temperamento calidum [45]. Quapropter etiam domus Martis est, quatenus is est calidus: Veneris detrimentum, ut quam mediocris temperamenti esse constat, cui mediocritati scilicet calidum opponitur: quemadmodum etiam cætera quæ a mediocritate recedunt. Secundum signum est Taurus, ♉, qui mediocris esse temperamenti agnoscitur. Quapropter etiam Veneris domus est: Martis autem, qui temperamenti mediocritate non est præditus, detrimentum. Tertium sunt Gemini, ♊, quod magnam partem bono temperamento refertum est. Quapropter etiam Mercurii domus est. Quia autem australes partes habet calidas et intense siccas, Jovis qui mediocritatem temperamenti habet detrimentum est. Quartum, Cancer, ♋, si- D gnum humidissimum, humidissimæ lunæ domus, sed Saturni detrimentum, qui cum intenso frigore plurimum etiam siccitatis obtinet. **402** Quintum Leo, ♌, universorum signorum calidissimum, calidissimi quidem solis domus, sed frigidissimi Saturni detrimentum. Sextum Virgo, ♍, quæ in partibus australibus temperate se habet, et propterea altera Mercurii domus exsistit. In aliis autem partibus et hæc supra mediocritatem calida est et humidior. Unde etiam Jovis detrimentum est. Septimum est Libra, ♎, signum autumnale æquinoctiale, et fere temperatum. Quare Veneris

[44] Ptol. quadr. l. I, 18, et II, c. 4. Card. in Comm. ibid. Jul. Firm. Astron. l. II, c. 2, 3, 10; I. Gaur. Isagoge in Astron. I, c. 1, 15; tr. II, c. 1; tr. III, c. 1. [45] Ptol. quadr. lib. I, c. 23; Card. ibid.; Jul. Firm. l. II, c. 12.

altera domus, Martis detrimentum est. Octavum est Scorpius, ♏, signum calidum et siccum: et hinc Martis domus altera: Veneris, detrimentum. Nonum est Sagittarius, ♐, qui in anterioribus partibus, quæ antecedentes dicuntur, mediocrem humorem et mediocrem calorem, multum autem boni temperamenti in mediis obtinet. Unde etiam Jovis prior domus est. Quoniam vero posteriores partes, quæ consequentes dicuntur, habet igneas, boreas autem siccas, et australes humidas: propter hanc inæqualitatem Mercurii detrimentum est. Decimum est Capricornus, ♑, qui partes quidem aliquas humidas, plures autem siccas habet, **403** et in summa a mediocritate recedendo frigidus est. Unde Saturni domus, lunæ autem detrimentum est: ut quæ nullam in frigiditate partem habeat, sed jam etiam a sole per importationem caloris aliquid obtineat, et ab omni siccitate remota sit. Undecimum est Aquarius, ♒, signum frigidissimum, altera quidem Saturni domus, sed solis detrimentum. Duodecimum, Pisces, ♓, qui partes antecedentes, bene temperatas habent: medias autem et australes, humidas quodammodo, unde etiam altera Jovis domus sunt. Quoniam vero reliquæ Piscium partes igneæ et æstuosæ sunt, quoad illas hoc signum Mercurii detrimentum est. Cæterum Arietis character sic etiam pingitur, ♉, et sic Tauri, ♉, et absolute Aquarii, ♒.

A προσ[ι]εν μέρεσιν· ἃ προηγούμενα λέγονται· πολλῆς δ' εὐκρασίας ἐν τοῖς μέσοις. Διὸ καὶ πρῶτος οἶκος Διός. Ἐπεὶ δὲ πυρώδη φέρει τὰ ὄπισθεν, ἅπερ ἑπόμενα λέγονται, ξηρὰ δὲ τὰ βόρεια καὶ τὰ νότια κάθυγρα, διὰ τὴν τοιαύτην ἀνωμαλίαν ἐναντίωμά ἐστιν Ἑρμοῦ. Δέκατον ὁ Αἰγόκερως, τινὰ μὲν ἔχων ἔνυγρα μέρη, τὰ πλείω δὲ ξηρὰ, καὶ τὸ σύμπαν πόῤῥω τοῦ μετρίου ψυχρός· ὅθεν οἶκος τοῦ Κρόνου· τῆς δὲ σελήνης ἐναντίωμα, μηδεμίαν ἐχούσης ἐν ψυχρότητι μοῖραν, ἀλλ' ἤδη καὶ θερμότητός τινος μετεχούσης ἐκ τοῦ ἡλίου κατ' ἐπεισαγωγὴν, πόῤῥω τε πάσης οὔσης ξηρότητος. Ἑνδέκατον ὁ Ὑδροχόος, ζώδιον ψυχρότατον, Κρόνου μὲν ἕτερος οἶκος, ἡλίου δ' ἐναντίωμα. Δωδέκατον οἱ Ἰχθύες, τὰ προηγούμενα μέρη φέροντες εὔκρατα· δίυγρα δέ B πως τὰ μέσα τε καὶ νότια, κἀντεῦθεν ἕτερος οἶκος ὄντες Διός. Ἐπεὶ δὲ τἄλλα μέρη τῶν Ἰχθύων πυρώδη τε καὶ καυσώδη, κατὰ ταῦτα (τὸ) τοιοῦτον ζώδιον Ἑρμοῦ ἐστιν ἐναντίωμα. Γράφεται δὲ καὶ οὕτως ὁ τοῦ Κριοῦ χαρακτὴρ, καὶ οὕτως ὁ τοῦ Ταύρου, καὶ ἀπολύτως ὁ τοῦ Ὑδροχόου.

43. Hæc quidem pro nostro in litteris profectu tenui, et perquam exigua liberalium disciplinarum scientia, litterarum et disciplinarum studiosis edita sunt a nobis, qui pro effugienda imperitiæ et hebetudinis reprehensione ad philologiam aliquid conferre nobis proposuimus, **404** quod ratione dignum esset. Quod si vero etiam gratitudo est rationis, quomodo philologi reprehenderint? quin imo potius Deo gratias nobiscum egerint.

μγ'. Ταῦτα πρὸς τὴν ἡμετέραν ἐν λόγοις ἕξιν ἐκτεθειμένα τὴν ἀδρανῆ καὶ ὀλιγίστην ἐν μαθήμασιν εἴδησιν τοῖς φιλολόγοις καὶ φιλομαθέσιν ἐκδέδονται· τοῦ τὴν ἐπ' ἀμαθίᾳ καὶ ἀφυΐᾳ διαδρᾶναι κατάγνωσιν τὸ τῇ φιλολογίᾳ τι συνεισενεγκεῖν προθεμένων C ἡμῶν ὡς λόγου ἄξιον. Εἰ δὲ λόγου καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη, πῶς ἂν καταγνοῖεν οἱ φιλόλογοι; μᾶλλον μὲν οὖν καὶ χάριν ὁμολογήσαιεν τῷ Θεῷ.

ΤΟΥ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ ΚΥΡΟΥ

ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ

ΤΟΥ ΒΛΕΜΜΙΔΟΥ

ΕΞΗΓΗΣΙΣ ΤΟΥ ΨΑΛΤΗΡΙΟΥ.

(Ex tribus codd. Gr. Paris. Reg. 130, 810 et Coislin. 102 nunc primum edita.)

Ψαλτήριον κυρίως εἶδος ὀργάνου ἐστὶ μουσικοῦ, ναῦλα παρ' Ἑβραίοις ὀνομαζόμενον, εἴρηται δὲ ἐκ τοῦ ψάλλειν, ὡς ἐκ τοῦ εὔχεσθαι εὐκτήριον, μετηνέχθη δὲ ἡ κλῆσις καὶ ἐκ τῶν βίβλων τῶν ψαλμῶν ἐκ τοῦ τοὺς ψαλμοὺς τηρεῖν αὐτῶν.

Ἅπαντες δὲ οἱ Ψαλμοὶ ποιήματα τοῦ Δαυῒδ· ἀλλὰ τινὲς αὐτῶν τοῖς υἱοῖς Κορὲ, καὶ τῷ Ἀσὰφ ἕτεροι, καὶ ἄλλοι ἄλλοις ἐδίδοντο πρὸς ψαλμῳδίαν. Ἐξελέξατο γὰρ ὁ Δαυῒδ ἄνδρας τινὰς ἐκ φυλῆς Λευῒ, καὶ ἐπεκλήρωσεν αὐτοὺς εἰς τὸ ὑμνεῖν τὸν Θεὸν ἐν διαφόροις ὀργάνοις μουσικοῖς. Τούτων χοράρχας καὶ ἀρχῳδοὺς κατεστήσατο τοὺς υἱοὺς Κορὲ, τὸν Ἀσὰφ τὸν Ἰδιθοὺν καὶ λοιπούς. Ἐν συμφωνίᾳ γοῦν ἐψαλμῴδουν ἅπαντες ὁμοῦ τοὺς Ψαλμοὺς προεξάρχοντος τοῦ Δαυῒδ· ὅτε δέ τινι χοράρχῃ ψαλμὸς ἐξεδίδοτο πρὸς ψαλμῳδίαν προεξῆρχεν ἐκεῖνος, τοῦ Δαυῒδ εἰκονίζων τὸ πρόσωπον. Ὅθεν ἔν τισι ψαλμοῖς ἐπιγράφονται τὰ ὀνόματα των χοραρχῶν οἷς ἐκδέδονται οἱ τοιοῦτοι ψαλμοὶ καὶ οἳ προεξῆρχον ἐν τῇ ψαλμῳδήσει, τότε καὶ τὸν τόπον ἐτήρουν τοῦ Δαυῒδ· ὥσπερ τὸ τοῦ Δαυῒδ ὄνομα μόνον ἐκφέρεται κατὰ τὰς ἐπιγραφὰς ἐκείνων δὴ τῶν χοραρχῶν οὓς αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ Δαυῒδ ὡς ἀρχῳδοὺς....... δησε. .... τινὲς δὲ τῶν ψαλμῶν..... οὐκ εἰς ὄνομα ἑνὸς ἔστη... . τινὲς δὲ καὶ ἀνώνυμοι, διότι εἰς τὸν κύριον εἴρηται. Ἄλλοι δὲ ἀλληλούϊα φέρουσι τὸ ἐπίγραμμα, διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς ὕμνους καὶ εὐχαριστίαν πρὸς τὸν Θεόν. Τὸ γὰρ ἀλληλούϊα, Αἰνεῖτε τὸν ὄντα, ἐστὶ μεθερμηνευόμενον.

Ψαλτήριον μὲν οὖν ἡ βίβλος λέγεται τῶν Ψαλμῶν, ψαλμὸς δὲ αὐτὸ τὸ ποίημα καὶ τὸ μέλος αὐτοῦ· ψαλμῳδὸς δὲ ὁ ποιητὴς τούτων· ψαλτῳδὸς δὲ ὁ ψάλλων τοῦτο μουσικῶς. Ὁ ψαλτὸς δὲ ὁ ᾀδόμενος Θεός· τὸ δὲ διάψαλμα ἡ μεταβολὴ ἂν σημαίνῃ νοήματος ἢ μέλους ἐναλλαγὴν ἢ ἀναβολήν τινα τοῦ κρούματος· ἢ μᾶλλον ἀσχολίαν τινὰ τοῦ ψαλμῳδοῦ καὶ ὑπηρέμησιν ἐν τῷ μεταξὺ τῆς ψαλμῳδίας συμβαίνουσαν, ὡς ἐγγινομένης τηνικαῦτα τῇ ψαλμῳδίᾳ καινοτέρας τινὸς παρὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐλλάμψεως καὶ μυήσεως. Τινὲς οὖν ἀντὶ τοῦ διαψάλ-
A ματος, τὸ ἀεὶ διαγράφουσιν ἐν τούτοις τοῖς διαλείμμασιν ὡς ἂν ἐντεῦθεν δηλώσωσιν ἀδιάλειπτον εἶναι τοῦ παναγίου Πνεύματος τὴν ἐπίπνοιαν, κἂν ὁ λόγος ἐν διαλείμμασιν ἦν ἀπασχολουμένου τοῦ ψαλμῳδοῦ πρὸς τὴν τοῦ Πνεύματος καινοτέραν ὑπήχησιν, καὶ τὸ μέλος διὰ τοῦτο κατασιγάζοντος· καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν, τὸ διάψαλμα οὐδὲν ἕτερον σημαίνει ὁλοσχερῶς ἢ διάλειμμα ψαλμῳδίας. Δι' εἴδησιν οὖν λεπτομερεστέραν παρεσημειοῦντο πάλαι καὶ τὰ τοιαῦτα.

Διενήνοχε δὲ ψαλμὸς καὶ ᾠδὴ καὶ ψαλμὸς μὲν κυρίως ἐστὶν ὁ μετὰ τοῦ ὀργανικοῦ ψαλτηρίου ἐμμελῶς ἐκφωνούμενος· ᾠδὴ δὲ φωνὴ μουσικὴ ἐναρμόνιος μόνῳ ᾀδομένη τῷ στόματι. Λέγεται δὲ καὶ ᾠδὴ ψαλμός. Καὶ ὁ ψαλμὸς ᾠδὴ καταχρηστικώτερον· ἀρχαιοτέρα δὲ ἡ ᾠδὴ, καὶ γὰρ Μωϋσῆς ἤρξατο ταύ-
B της, καὶ διήρκεσεν ἕως Δαυῒδ. Δαυῒδ δὲ πρῶτος ἤρξατο τῶν ψαλμῶν· καὶ πρώην ψαλτήριον ὄργανον, ἀλλ' ἀτέχνως καὶ ἰδιωτικὸν καὶ πρὸς μόνα ψάλλοντα τὰ ποίμνια. Δαυῒδ δὲ τοῦτο σοφώτερον κατεσκεύασε καὶ τὴν χρῆσιν αὐτοῦ μεθήρμοσε πρὸς Θεόν. Τῷ Δαυῒδ δὲ ψαλμῶν ὑποληπτέον, ὅτε προτάσσεται μὲν ἡ δι' ὀργάνου μουσικὴ, ἕπεται δὲ ἡ διὰ στόματος φωνή· ψαλμὸν δὲ ᾠδὰς ὅτε τοὔμπαλιν γίνεται. Ῥητέον δὲ καὶ περὶ ὕμνου καὶ αἴνου καὶ ἐξομολογήσεως προσευχῆς καὶ εὐχῆς καὶ ἀναβαθμοῦ.

Ὕμνος μὲν οὖν λέγεται ἡ ἐπιτεταμένη δοξολογία· αἶνος δὲ ὁ σύντομος ἔπαινος· ἐξομολόγησις δὲ ἡ κατ' ἐπίτασιν ὁμολογία ἢ καλῶν ὧν πεπόνθαμεν, ἢ κακῶν ὧν πεπράχαμεν. Καὶ προσευχὴ μὲν ἡ δέησις, εὐχὴ δὲ ἡ ὑπόσχεσις, παραλαμβάνεται δέ που
C καὶ ἡ εὐχὴ ἀντὶ τῆς δεήσεως. Πάντα δὲ λέγονται πρὸς Θεόν. Ὁ ἀναβαθμὸς δὲ καθ' ἱστορίαν μὲν δηλοῖ τὴν ἐκ Βαβυλῶνος ἄνοδον πρὸς τὴν Ἱερουσαλὴμ, χθαμαλωτέρα γὰρ ἡ Βαβυλὼν, ἡ δὲ Ἱερουσαλὴμ ὑψηλότερα τὴν θέαν θέσιν ἐστίν. Ἀναγωγικῶς δὲ σημαίνει τὴν πρὸς θεωρίαν ἀνάβασιν ὁ ἀναβαθμὸς, καὶ τὴν ἐκ τῆς γεηρᾶς πολιτείαν καὶ ἐμπαθοῦς πρὸς τὴν ἀπηλλαγμένην διαγωγὴν καὶ οὐράνιον. Ψαλμὸς δὲ καὶ ᾠδὴ καὶ προσευχὴ καὶ εἴ τι ἕτερον ἐν τοῖς ποιήμασι τοῦ Δαυῒδ τὰ πάντα κοινότερον καλοῦνται ψαλμοί.

Τῶν ψαλτῳδούντων δὲ χορὸν ἕκαστον ἐκ δύο καὶ ἑβδομήκοντα συνεστάσθαι φασὶ ψαλτῳδῶν, οἳ πάντες σάλπιγγι καὶ τυμπάνῳ μελῳδοῦντες ἦσαν, καὶ λοιποῖς ὀργάνων εἴδεσι μουσικῶν. Μόνος δὲ ὁ Δαυῒδ τὸ βασιλικὸν κατεῖχεν ὄργανον τὸ ψαλτήριον. Σάλπιγγες μὲν οὖν καὶ σύριγγες ἐμπνευσταὶ, λύραι δὲ καὶ κιθάρα ἐνταταὶ, κύμβαλα δὲ καὶ τύμπανα κρουστά. Τὸ ψαλτήριον δὲ τῶν ἐντατῶν μὲν ἦν πλὴν ὄρθιον, καὶ ἄνωθεν εἶχε τῶν φθογγῶν τὰς ἀφορμάς· δέκα γὰρ κόλαβοι, τουτέστι πασσαλίσκοι, περὶ τὸν πῆχυν τοῦ ψαλτηρίου στρεφόμενοι ἐνέτεινόν τε καὶ ἐχάλων τὰς χορδὰς πρός τε τὴν τῆς ἁρμονίας ῥυθμὸν καὶ τοῦ μεταχειριζομένου τὸ βούλημα, δέκα γε οὔσας καὶ αὐτὰς καὶ ἀντιφθόγγους ἀλλήλοις. Καὶ ἡ μὲν δεξιὰ χεὶρ κατεῖχε τὸ πλῆκτρον, ἡ δ' ἀριστερὰ τῶν χορδῶν ἄνωθεν ἐφαπτομένη κατὰ διαστάσεις καὶ συχνὰ τοῖς δακτύλοις μετατιθεῖσα, βαρὺν καὶ ὀξὺν ἢ κεκραμένον φθόγγον εἰργάζετο, πρὸς τὸ τοῦ ψαλτῳδοῦντος μελῴδημα· διδασκομένων ἐντεῦθεν ἡμῶν ὡς δεῖ καὶ ἡμᾶς ὥσπερ ἐξ ἀντιφθόγγων δέκα χορδῶν τῶν ε' δυνάμεων τῆς ψυχῆς, καὶ τῶν τοῦ σώματος αἰσθήσεων, ἐναρμόνιον μέλος ἀνακρούεσθαι τῷ Θεῷ, καὶ πᾶν ἔργον καὶ νόημα ἄνωθεν ἔχειν παρὰ Θεοῦ, καὶ ὅλους πρὸς αὐτὸν ἀποτείνεσθαι.

Τῶν ψαλμῶν δὲ ἡ τάξις οὐ γέγονε καθὼς ἐξ ἀρχῆς ἐποιήθησαν, ἀλλὰ καθ' ὥσπερ εὑρέθησαν. Τῶν γὰρ Ἰουδαίων καταφρονησάντων Θεοῦ, λήθην τε λαβόντων τῶν πατρίων ἐθῶν, καὶ πολὺ μάλιστα τῶν γραφῶν, εἶτα καὶ πυκνῶν αἰχμαλωσιῶν γεγενημένων κατὰ καιροὺς, παρεῤῥύησαν αἱ βίβλοι καὶ διεφθάρησαν, ὀψὲ δέ ποτε τὴν περὶ τὴν αὐτῶν συναγωγὴν ὁ φιλομαθὴς ὁ φιλοπονησάμενος Ἔσδρας συνήθροισε καὶ τρισχιλίους ψαλμοὺς ἐπιθεὶς, αὐτοῖς καὶ τάξιν θέσεως (al. τὸ συνθέσεως) πρὸς τὸν καιρὸν τῆς ἑκάστου τούτων εὑρέσεως. Ὕστερον δὲ ὁ βασιλεὺς Ἐζεκίας τὴν τοιαύτην συναγωγὴν ἐπελθὼν, τοὺς πολλοὺς μὲν ἠθέτησε τῶν ψαλμῶν· τοὺς ρ' δὲ καὶ ν' μόνον ἐνέκρινε μὴ ἐναλλάξας τὴν τάξιν τῆς θέσεως, ἀλλὰ τοὺς πρώτους τηρήσας καὶ αὖθις πρώτους, καὶ εἰς τὴν ἑξῆς χώραν ἐάσας τοὺς μετ' αὐτούς. Τὴν τοιαύτην δὲ διάκρισιν Ἐζεκίας ἐποίησε καὶ ἐπὶ τοῦ Σολομῶντος συγγράμμασι· τρία γὰρ ἐκλεξάμενος καὶ μόνα, τὰς Παροιμίας, τὸν Ἐκκλησιαστὴν, καὶ τὸ Ἆσμα τῶν ᾀσμάτων, τἄλλα πάντα ἀπεδοκίμασεν, ᾠδὰς διαφόρους καὶ περὶ φυτῶν καὶ λίθων καὶ τῆς αὐτῶν δυνάμεως παραδόσεις πολυειδεῖς.

Μετηνέχθησαν δὲ οἱ Ψαλμοὶ καὶ ἡ ἄλλη παλαιὰ Γραφὴ ἐκ τῆς Ἑβραΐδος διαλέκτου πρὸς τὴν Ἑλλάδα διάλεκτον· πρῶτον μὲν ἐπὶ τοῦ μετ' Ἀλέξανδρον τὸν Φιλίππου τῆς Αἰγύπτου ἡγεμονεύσαντος Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου ὑπὸ σοφῶν ἀνδρῶν ο' παραδόξως συμφωνησάντων τὴν μεθερμήνευσιν καὶ οὐκ ἄλλοθεν ἢ πάντως ἐκ τῆς τοῦ παναγίου Πνεύματος ὑφηγήσεως. Κατὰ δύο γὰρ, ὥς φησιν Ἰουδαῖος ὁ Φίλων· ὡς δ' ὁ θεῖος ἀποφαίνεται Ἰουστῖνος καθ' ἕνα διαιρεθέντες πᾶσαν τὴν παλαιὰν Γραφὴν ἰδίως μεθηρμήνευσαν. Μήτε κατὰ τὴν ἔννοιαν, μήτε κατὰ τὴν λέξιν ἀλλήλων διενεγκόντων. Γέγονε δὲ ἡ τοιαύτη μεθερμήνευσις πρὸ ἑνὸς καὶ τριακοσίων ἐνιαυ-

A τῶν τῆς τοῦ Κυρίου ἐνανθρωπήσεως. Μετὰ δὲ χρόνους γ' καὶ λ' τῆς τοιαύτης ἐκδόσεως ὁ Σινωπεὺς Ἀκύλας ἰδίαν ἐποιήσατο ἔκδοσιν ἐπὶ αὐτοκράτορος Ῥωμαίων Ἀδριανοῦ τοῦ λεπρωθέντος, μεθ' ἣν ἡ τοῦ ἐκ Σαμαρείας Συμμάχου γέγονεν ἔκδοσις ἐπὶ βασιλέως Σεβήρου τῆς τοῦ Ἀκύλα ἐκδόσεως ὑστερίζουσα χρόνοις ς' καὶ ν'. Ταύτην προέλαβεν ἡ τοῦ Ἐφεσίου Θεοδοτίωνος ἐπὶ βασιλέως γεγονυῖα Κομόδου· εὑρέθησαν δὲ καὶ αἱ λοιπαὶ δύο ἐκδόσεις ἀνώνυμοι, ἡ μὲν ἐπὶ Καρακάλου ἡγεμόνος Ῥωμαίων ἐν Ἱεριχῷ κεκρυμμένη ἐν πίθῳ, ἡ δὲ ἐν Νικοπόλει κατὰ τὸ Ἄκτιον ἐπὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ τῆς Μαμαίας. Ὕστερον δὲ ὁ μέγας ἀσκητὴς καὶ μάρτυς Λουκιανὸς φιλοπόνως ἐπελθὼν τὰς βίβλους τῶν Ἰουδαίων, ἐκεῖθεν αὐτὸς εἰς τὴν Ἑλληνίδα διάλεκτον τὴν πα-

B λαιὰν Γραφὴν μετενήνοχε. Καὶ συμφωνήσας εὑρέθη τοῖς ἑβδομήκοντα. Τῶν λοιπῶν ἐκδόσεων κεκτημένων πολλὰ τὰ διεφθορότα. Γέγονε δὲ τοῦ θαυμασίου Λουκιανοῦ ἡ ἔκδοσις ἐπὶ τῆς βασιλείας Διοκλητιανοῦ καὶ Μαξιμιανοῦ τῶν τυράννων· ἥτις εὑρέθη παρ' Ἰουδαίοις ἐν Νικομηδείᾳ πυργίσκῳ κεκρυμμένη κεκονιαμένῳ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου τοῦ τότε τὴν βασιλείαν διέποντος.

Φέρει δὲ ἡμῖν ἀσάφειαν ἡ παλαιγενὴς ἁγία Γραφὴ κατὰ δύο τὰ αἴτια, ὅτι τε συμβολικώτερον λέγει περὶ Χριστοῦ, καὶ ἁπλῶς τῶν περὶ τῆς νέας χάριτος τὰ πλείω συνεσκιασμένως ὑποδηλοῖ διὰ τὴν τῶν ἀκροατῶν ἀπείθειαν καὶ σκληρότητα, καὶ ἵνα μὴ διὰ τὴν ἑαυτῶν κακοτροπίαν ἀφανισθῶσιν αἱ βίβλοι

C τέλεον, καὶ ὅτι τῷ μεταγλωττισμῷ τῷ διαλέκτων συνεισφέρεταί πως τὸ ἀσαφὲς, ὡς ἄλλης γλώττης ἄλλα τινὰ κεκτημένης ἰδιώματα, καὶ ταῖς ἑτέραις γλώτταις ἀκοινώνητα καὶ ἀμέθεκτα.

Ὁ μὲν οὖν θεόληπτος βασιλεὺς καὶ προφήτης Δαυῒδ, καθὼς ἐμυεῖτο παρὰ τοῦ Πνεύματος, ἐξήγγελλε διὰ τῶν ψαλμῶν, πρός τε τὰς κατ' αὐτῆς ποικίλας περιπετείας τούτους ἐφήρμοζε. Δυνάμεθα δὲ καὶ ἡμεῖς μεθαρμόζειν ἑαυτοῖς τοὺς τοιούτους ψαλμοὺς, ἐχθροὺς μὲν Χριστοῦ νοοῦντες τοὺς ἐχθροὺς τῶν Χριστιανῶν δαίμονας· Χριστὸν δὲ καὶ Δαυῒδ καὶ βασιλέα τὸν καθ' ἕκαστον ἡμῶν. Ὥσπερ γὰρ ἐκεῖνος ἐχρίσθη τῷ ἐλαίῳ τῆς ἀρχῆς εἰς βασιλείαν, οὕτω καὶ ἡμεῖς τῷ ἐλαίῳ τοῦ βαπτίσματος εἰς βασιλείαν ἐχρίσθημεν τὴν ἐν οὐρανοῖς. Καὶ πά-

D λιν Σαοὺλ μὲν καὶ Ἀβεσσαλὼμ καὶ εἴ τις τύραννος αὐτὸν ἐτύπου τὸν διάβολον, ἐπιβούλους δὲ καὶ θλίβοντας καὶ καταδιώκοντας, καὶ ὅσα τοιαῦτα, τὰ δὲ μὴ προσαρμόζοντα τῶν ῥητῶν, καὶ ταῦτα ἐκφωνοῦμεν ἁπλῶς ὡς φωνὰς τοῦ ἁγίου Πνεύματος, διὰ τούτων ἁγιάζοντος δὲ ἑαυτούς.

Πολλὰς δὲ τῷ ὄντι μεταβολὰς ὁ θεῖος ἔσχε Δαυῒδ· ποτὲ μὲν ἔφευγε πολεμίους, ποτὲ δὲ ἄλλαις περιέπιπτε συμφοραῖς· ποτὲ δ' αὖ θυμηρεστέραν εἶχε ζωήν. Καὶ νῦν μὲν ὥδευε τὴν θείαν ὁδὸν, νυνὶ δὲ ταύτην προσέπταιεν ἅπαξ ἅπαντα συνελὼν ἤθροισεν ἐν τῷ ριη' ψαλμῷ, ἐν ᾧ μέμνηται νόμου καὶ ἐντολῶν καὶ μαρτυρίων, κριμάτων τε καὶ δικαιωμάτων.

Δεῖ οὖν εἰδέναι ὅτι ὁ νόμος μὲν κυρίως ἐστὶν ὁ καθόλου τῶν ἐντολῶν περιεκτικὸς, ὡς τὸ, « Ὁ νό-

μος διὰ Μωσέως ἐδόθη »· ἐντολαὶ δὲ αἱ κατὰ μέρος· οἷον τὸ, « Οὐ φονεύσεις. » Μαρτύριον δὲ ὅπερ ὁ νομοθέτης παρεγγυᾶται τοῖς ἀκούουσι μετὰ διαμαρτυρίου τινός· ὡς καὶ ὁ Μωσῆς ὅταν λέγῃ πρὸς τὸν λαόν· « Ἐὰν καὶ τὰ καὶ τὰ ποιήσητε, διαμαρτύρομαι ὑμῖν σήμερον τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ὅτι ἀπωλείᾳ ἀπολεῖσθε. » Καὶ κρίμα μὲν ὅπερ τοῦ Θεοῦ κρίναντος ἐγράφη καθάπερ ἐπὶ τοῦ βλασφημήσαντος τὸ φοβερὸν αὐτοῦ ὄνομα. Μωσῆς γὰρ ἐπὶ τὸν Θεὸν τὴν κρίσιν ἀνέθηκε. Τοῦ δὲ κελεύσαντος ἐκεῖνον λιθοβοληθῆναι, κρίμα τοῦτο καὶ ὅρος ἐγεγόνει κατὰ βλασφήμου παντός. Δικαιώματα δὲ τὰ τοιαῦτα προστάγματα λέγονται· οἷον ἐὰν κτήσῃς παίδων Ἑβραίων ἓξ ἔτη δουλεύσῃ σοι· δικαίωσις γὰρ ἐντεῦθεν τῷ παιδὶ Ἰουδαίῳ μὴ περαιτέρω δουλεύειν. Ἡ μὲν οὖν διαίρεσις ὧν διελάβομεν αὕτη· τίθενται δὲ τὰ ὀνόματα καὶ ἀδιαφόρως ἐπὶ πάντων τῶν τοῦ Θεοῦ ἐνταλμάτων.

Χρὴ δὲ πανταχοῦ τῶν Ψαλμῶν ταῖς μὲν ἀραῖς κατὰ δαιμόνων κεχρῆσθαι, οὗτοι γὰρ διεγείρουσι καὶ τοὺς πολεμοῦντας ἀνθρώπους ἡμῖν· τοῖς ὀνείδεσι δὲ κατ' αὐτῶν τῶν ἡμῖν ἐπιβουλευόντων ἀνθρώπων· τὰ κατορθώματα δὲ κατὰ πρόσωπον τοῦ Δαυῒδ ἀπαγγέλλειν κινηθῆναι πρὸς μίμησιν. Ἐπεὶ καὶ Δαυῒδ ἐν οἷς ὑπὲρ ἑαυτοῦ φαίνεται διηγούμενος, οὐ μεγαλαυχῶν ταυτά φησιν, ἀλλ' ἐκ τοῦ καθ' ἑαυτὸν ὑποδείγματος ἡμᾶς παιδεύει τὰ δέοντα. Καὶ ὅτε δὲ ἀνθρώπων κατεύχεται, προῤῥήσεις ποιεῖται μᾶλλον διὰ τοῦ κατευκτικοῦ τύπου τῶν ἐπισυμβησομένων αὐτοῖς.

Ἰστέον δὲ ὅτι πολλαῖς ἐναλλαγαῖς ἐντυχεῖν κατὰ τὴν παροῦσαν βίβλον, καὶ περιφράσεσι καὶ μεταφοραῖς, καὶ ἀδιαφορίαις τῶν συντάξεων καὶ συνδέσμων πλεονασμοῖς, καὶ μάλιστα τοῦ *καὶ*, καὶ τοῦ *ὅτι* καὶ τοῦ *γὰρ* καὶ λέξεων καταχρήσεσι καὶ ἀντιχρονίαις καὶ ἐκ παραλλήλων τῶν αὐτῶν ἀπαγγελίαις, εἴτουν ταυτολογίαις, καὶ ἀπὸ κοινοῦ χρήσεσι, καὶ θελείαις παραλήψεσι, καινοπρεπέσι τε διαφόροις σχηματισμοῖς καὶ προσώπων ἐναλλαγαῖς, ὡς ποτὲ μὲν ὑπὲρ τούτου, ποτὲ δὲ ὑπὲρ ἐκείνου λέγειν καὶ μεταπηδᾷν, καὶ τοῦτο μάλιστα τεκμήριόν ἐστιν, ὅτι καθάπερ ὄργανον ὁ προφήτης, ὅπερ ἐνηχεῖτο παρὰ τοῦ Πνεύματος, ταῦτα καὶ ἀπεφθέγγετο. Σύνηθες δὲ τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ τὸ συζευγνύειν τοῖς ἄρθροις τὰς ἀντωνυμίας ὡς τὸ, « Μακάριος οὗ ὁ Θεὸς Ἰακὼβ βοηθὸς αὐτοῦ, » καὶ τὸ τοῖς ὀνόμασιν ἀντωνυμίας πολλάκις ἐπιφέρειν, ὡς, « Τὸν καταλαλοῦντα λάθρα τὸν πλησίον αὐτοῦ τοῦτον ἐξεδίωκον. » Ἀλλὰ καὶ ὑπερβατοῖς χρῆσθαι πολλάκις καὶ ἀντιπτώσεσι, καὶ ἀντεγκλίσεσι, καὶ μᾶλλον τοῖς ὁριστικοῖς μέλλουσιν ἀντὶ εὐκτικῶν, καὶ τοῖς εὐκτικοῖς πάλιν μελλόντων ὁριστικῶν τοῖς παρῳχημένοις ἀντὶ μελλόντων, τοῖς μέλλουσιν ἀντὶ παρῳχημένων, ἐπιφέρειν τε τοῖς ἑνικοῖς προσώποις πληθυντικά· οἷον εἶπεν· « Ἄφρων ἐν καρδίᾳ μὴ εἶναι Θεόν. Διεφθάρησαν καὶ ἐβδελύχθησαν οἱ ὑπολαμβάνοντες δηλαδὴ μὴ εἶναι Θεόν. » Ἀλλὰ καὶ ἐναλλὰξ τοῖς πληθυντικοῖς ἐπάγει ἑνικά· οἷον, « Ἐκ πάντων τῶν διωκόντων με ῥῦσαί με. Μήποτε ἁρπάσῃ ὡς λέων τὴν ψυχήν

A μου. » Ὁ διώκων με δηλονότι· χρῆσθαι δὲ καὶ προθέσει ἀντὶ προθέσεως, καὶ συνδέσμοις ἀντὶ συνδέσμων· ὅλως τε περιττὰς τιθέναι προθέσεις· οἷον· « Ἐν τῷ ἡλίῳ ἔθετο σκήνωμα αὐτοῦ· » ἀντὶ τοῦ, Ἐν τῷ ἡλίῳ ἔθετο τὴν κατοικίαν αὐτόθι, ἢ ἐν τῷ ὕψει· τὸ γὰρ *αὐτοῦ* ἀντὶ τοῦ *αὐτόθι* ἐστὶν ἐνταῦθα ἐπιῤῥηματικῶς· καὶ πάλιν· « Μὴ συνελκύσῃς μετὰ ἀσεβῶν τὴν ψυχήν μου· » ἀντὶ τοῦ Μὴ ἑλκύσῃς· καὶ, « Εἰ ἀνταπέδωκα· » ἀντὶ τοῦ, Ἔδωκα, ἁπλῶς. Ἰδίωμα τῆς παλαιᾶς Γραφῆς καὶ τὸ παραλαμβάνειν κατ' εὐθεῖαν τὸ ὄνομα δι' ἐνθύμησιν, καὶ τὸ τὴν πλαγίαν ἐπιφέρειν ἀντωνυμίαν, καὶ οὕτω δηλοῦν τὸ προκείμενον· οἷον « ὁ Θεὸς ἄμωμος ἡ ὁδὸς αὐτοῦ· » καὶ, Ἄνθρωπος ὡσεὶ χόρτος αἱ ἡμέραι αὐτοῦ· »
B συνάπτει δὲ καὶ τὴν *εἰς* πρόθεσιν αἰτιατικῇ, καὶ χρῆσθαι ἀντὶ μόνης εὐθείας· ὡς τὸ « Γενοῦ μοι εἰς Θεὸν ὑπερασπιστήν· » ἀντὶ τοῦ, Θεὸς ὑπερασπιστής. Ἀλλὰ καὶ τὴν *ἐς* πρόθεσιν δοτικῇ καὶ χρῆσθαι ἀντὶ αἰτιατικῆς· ὡς ἐν Εὐαγγελίοις τὸ, « Ὃς ἂν ὁμολογήσῃ ἐν ἐμοί, » ἀντὶ τοῦ, ἐμέ· ἐν δὲ τοῖς Ψαλμοῖς· ὡς τὸ, » Ἐν τῷ ἐξολοθρεύεσθαι ἁμαρτωλοὺς ὄψει· » τουτέστι τὴν ἐξολόθρευσιν καὶ ἀπώλειαν τῶν ἁμαρτωλῶν θεάσ..., Ἑβραϊκόν ἐστι καὶ τὸ τοὺς ἀνθρώπους υἱοὺς ἀνθρώπων ὀνομάζειν· καὶ τὰς χώρας πάλιν θυγατέρας τῶν τοιούτων χωρῶν· ὡς τὸ, « Υἱοὶ ἀνθρώπων ἕως πότε βαρυκάρδιοι; » ἀντὶ τοῦ, Ὦ ἄνθρωποι, μέχρι τίνος ἔσεσθε φρονοῦντες τὰ γήϊνα; καὶ ὡς τὸ, « Θυγάτηρ Βαβυλῶνος ἡ ταλαίπωρος· » ἀντὶ τοῦ, Ὦ Βαβυλὼν ἀθλία· διὰ τὰ συμβη-
C σόμενά σοι δηλονότι κακὰ τῆς τοιαύτης διαλέκτου. Καὶ τὸ πολλάκις τὸ ῥῆμα μεταλαμβάνειν ὄνομα· ὡς τὸ, « Ἐπήλπισας εἰς τὴν ἐλπίδα· » οἷον, Μνήσθητι τῶν λόγων σου τῷ δούλῳ σου ὧν ἐπήλπισάς με. Αὕτη με παρεκάλεσεν, αὕτη δηλαδὴ ἡ ἐλπίς. Καὶ πάλιν τὸ *ἐμνήσθην* ἀντὶ τοῦ *μνήμη*, οἷον ἐμνήσθην, ἐν νυκτὶ τοῦ ὀνόματός σου αὕτη ἐγενήθη μοι, αὕτη δηλονότι ἡ μνήμη. Καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν πολλὰς ἰδιοτροπίας ὁ τῆς Ἰουδαϊκῆς Γραφῆς κέκτηται χαρακτήρ. Χρὴ γοῦν τοῦτο φέροντας ἡμᾶς κατὰ νοῦν μὴ ζητεῖν ἐν ταύτῃ τὸν Ἑλληνικὸν ἐξακριβασμόν.

Ἡ τῶν Ψαλμῶν ἐξήγησις πλουσία καὶ θαυμαστὴ παρὰ τῶν ποιησαμένων αὐτὴν ἐκτετέλεσται, καὶ ὁ φιλόπονος ἔχοι ἂν ἐξ αὐτῆς τῶν ψαλμικῶν νοημάτων ἀνενδεῶς μετασχεῖν· ἐπεὶ δέ τινες μετὰ τῆς
D πλατυτέρας εἰδήσεως τὴν συνεπτυγμένην ὡς πρόχειρον ἀποδέχονται, καὶ μᾶλλον εἰ συνᾴδει τῇ σφῶν αὐτῶν προσευχῇ διὰ τοῦτο τοῖς τοῦ Θεοῦ τοῦ ὄντος ἡμεῖς χαριζόμενοι καὶ τὴν τῶν ἡμῖν παιδαγωγουμένων οὐκ ἀποπέμποντες αἴτησιν, πρὸς τὸν τοιοῦτον σκοπὸν ἀπείδομεν. Καὶ μὲν σαφηνείας ὡς οἷόν τε καὶ βραχυλογίας ὑπόμνησιν μερικὴν ἔν τισι τῶν ψαλμῶν ποιήσασθαι προεθέμεθα· τὰ πολλὰ μὲν ἐκ τῆς τῶν πρὸ ἡμῶν ἐξηγήσεως τῆς ἀφθονωτάτης ἐρανιζόμενοι, σπανίως δὲ καὶ ἡμέτερά τινα πενιχρὰ συντιθέμενοι. Καὶ ὅ γε τὴν ἀρχαιοτέραν ἐξήγησιν ἐπελθών, λυσιτελὲς δὲ τοῦτο καὶ χρησιμώτατα εἴσεται πάντως καὶ εἴ τι που καινότερον παρ' ἡμῶν εἰσενήνεκται.

ΕΙΣ ΤΟΝ Α' ΨΑΛΜΟΝ.

Ὁ πρῶτος ψαλμὸς ἠθικός ἐστι καὶ δογματικός·

A ἠθικὸς μὲν ὡς σεμνύνων τοὺς ἀγαθοὺς, κἀντεῦθεν εἰς ἀρετὴν προτρεπόμενος, τοὺς πονηροὺς δὲ φαυλίζων, κἀκ τούτου πείθων τῆς κακίας ἀναχωρεῖν· δογματικὸς δὲ διότι περὶ ἀναστάσεως διαγορεύει, καὶ κρίσεως, οὐχ ὡς δ', « Ἀνὴρ ἐν βουλῇ τῶν ἀσεβῶν οὐκ ἐπορεύθη, » καὶ μέχρι τούτου πέφθακε μόνου μακάριός ἐστιν, ἀλλ' ὁ καὶ τοῖς ἄλλοις περιστοιχιζόμενος ἀγαθοῖς. Τοιαύτη γὰρ ἡ πᾶσα τοῦ λόγου πρότασις ὁ ἀνὴρ ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν καὶ ἐν ὁδῷ ἁμαρτωλῶν οὐκ ἔστη, καὶ ἐπὶ καθέδρᾳ λοιμῶν οὐκ ἐκάθισεν, ἀλλ' ἢ ἐν τῷ νόμῳ Κυρίου τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ μελετήσει ἡμέρας καὶ νυκτὸς, μακάριός ἐστιν Ἐπεὶ δὲ χρὴ πρῶτον ἐκκλίνειν ἀπὸ κακοῦ καὶ οὕτω ποιεῖν τὸ ἀγαθόν· χείριστον δὲ πάντων τῶν κακῶν ἡ ἀσέβεια, καθὼς ὑπέρτατον τῶν ὅλων ἀγαθῶν ἡ ἀσέβεια, μακαριστοῦ τίθησιν ἀρχὴν, τὴν τῆς ἀσεβείας ἀποτροπήν· μακάριος μὲν οὖν κυρίως ὁ Θεὸς ὁ φύσει ἀκήρατος καὶ ἀνώλεθρος. Τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ, « Μακάριος ὁ ἀεὶ ὢν, καὶ ἀγαθὸς ὤν· » τὸ γὰρ κακὸν οὐκ ἔστιν ὄν· καὶ καθόσον τις ἐν τῷ κακῷ γίνεται, κατὰ τοσοῦτον ἐκπίπτει τοῦ ὄντος. Καθόσον δ' αὖ ἐν τῷ ἀγαθῷ τίς ἐστιν, κατὰ τοσοῦτον μετέχει τοῦ ὄντος, καὶ τῷ ἀκηράτῳ καὶ ἀνωλέθρῳ πλησιάζων εὑρίσκεται. Διὸ καὶ ἐν ἀνθρώποις μακάριος ὁ διηνεκέσιν ἀγαθοῖς ἀδηνούμενος, οὐ δοκοῦσιν, ἀλλ' οὖσιν, ἤγουν ὁ βεβαίοις ἀρεταῖς καὶ ἀμεταπτώτοις κοσμούμενος καὶ κατὰ μέθεξιν χρηματίζων Θεὸς, ὅθεν καὶ τὸ, « Μὴ μακάριζε ἄνθρωπον πρὸ τελευτῆς, » τοιοῦτόν τι δηλοῖ. Μὴ ἐκθειάσῃς ἄνθρωπον, πρὸ τοῦ τὸν δρόμον τελεσθῆναι τῆς αὐτοῦ βιοτῆς διὰ τὸ ἄδηλον ἐν τρεπτότητι. Πολλοὶ γὰρ ἐν λιμένι θαῤῥήσαντες ἑαυτοῖς καὶ ἀπροσεκτήσαντες ἐναυάγησαν· διὸ καὶ τῶν ἀναγκαιοτάτων ἐστὶ τὸ νήφειν ἀεὶ τὸν κατ' ἀρετὴν ἐθέλοντα ζῆν, καὶ τῆς εἰς Θεὸν διηνεκοῦς ἀτενίσεως ἐν ἄκρᾳ ταπεινώσει ψυχῆς μηδόλως ἀφίστασθαι. Τὸ δ' ἀνὴρ ἀντὶ τοῦ ἄνθρωπος συνεκδοχικῶς ἐκ τοῦ ὑπάρχοντος εἴρηται. Οὐ γὰρ ἀποκληροῦται τῷ ἄῤῥενι τὸ μακάριον. Ἐπεὶ τῶν αὐτῶν ἐπάθλων ἡ πᾶσα τῶν ἀνθρώπων φύσις ἐν τοῖς αὐτοῖς ἀγῶσίν ἐστιν ἐπιδεκτική. Πλὴν κατὰ λόγον ἐν ταῖς τῆς διδασκαλίας ἄρχειν τοῦ κατὰ Θεὸν πολιτεύματος τέθειται τὸ ἀνήρ· ἀῤῥενότητος γὰρ δεῖ γνωμικῆς καὶ γενναιότητος ψυχικῆς παντὶ γένει τῷ πολιτευσομένῳ κατὰ Θεὸν, οὐ θηλύτητος, οὐ χαυνότητος. Ἀδόκιμα γὰρ ταῦτα πρὸς ἀρετὴν καὶ ἀπόβλητα. Χρὴ τοίνυν βιάζειν τὴν φύσιν ἀεὶ τὸν ἀληθοῦς μακαρισμοῦ τυχεῖν ἐφιέμενον καὶ πάντων ὑπερορᾷν τῶν πρὸς ἄνεσιν· προβλέπειν τινὰ βλαπτικὰ, τῷ φέρειν ἀνύστακτον τὸ τῆς ψυχῆς ὄμμα διαπαντὸς, καὶ τὰς αὐτῶν ἀρχὰς ἀποκρούεσθαι πόῤῥωθεν. Εἰ δέ ποτ' αὐτῷ καί τι σφάλμα συμβαίη, κἂν μικρὸν εἴη, μηδαμῶς αὐτοῦ καταφρονεῖν ὡς μικροῦ, μηδ' ἐπιμένειν ὅλως αὐτῷ· ταχέως δ' ἐκκλίνειν ἐξ αὐτοῦ καὶ ἀποφοιτᾷν, καὶ μεγάλην ποιεῖσθαι καὶ τῷ μικρῷ τὴν διόρθωσιν. Τοῦτο γὰρ ἂν εἴη τὸ, « Ἐν ὁδῷ ἁμαρτωλῶν οὐκ ἔστη, » δηλοῦν. Ἀσεβὴς δέ ἐστιν ὁ μὴ ἔχων ὅλως Θεόν· ὁμοῦ δ' αὐτῷ καὶ ὁ μὴ τὸν ὄντως Θεὸν καὶ δημιουργὸν ἔχων Θεὸν, ἀλλὰ τῇ κτίσει λατρεύων παρὰ τὸν κτίσαντα. Συντέτακται πως αὐτοῖς καὶ ὁ διεστραμμένας ὑπολήψεις ἔχων περὶ Θεοῦ, καὶ διὰ τοῦτο προσάγων μὲν τὸ σέβας αὐτῷ, πλὴν οὐ προσηκόντως, οὐδ' ὡς χρεών. Δυσσεβὴς ὁ τοιοῦτος λέγοιτ' ἂν κυριώτερον. Ἀρίστην ἐπήξατο κρηπῖδα μακαριότητος, ὃς πάντας αὐτοὺς ἐβδελύξατο κἂν τῇ βουλῇ αὐτῶν οὐ πεπόρευται. Τουτέστι τοῖς δόγμασιν αὐτῶν οὐκ ἐπένευσε· βουλὴ καὶ ἡ συναγωγὴ καὶ ἡ περί τινος σκέψις πράγματος· ἁρμόζουσι τῷ ψαλμικῷ ῥητῷ καὶ ἀμφότερα. Τῆς γὰρ συναγωγῆς τῶν ἀσεβῶν ὡς ἀσεβῶν ἀσεβῆ καὶ τὰ σκέμματα, καὶ ἡ περὶ τοῦ σεβάσματος αὐτῶν κοινοβουλία ὀλέθριος. Τὸ γοῦν μηδοπωσοῦν αὐτῶν μετασχεῖν ἀρχὴν εἰσάγει μακαριότητος. Ἁμαρτωλὸς δέ ἐστιν ὁ μὴ τὰς τοῦ Θεοῦ τηρῶν ἐντολὰς, καὶ οὗτος, εἰ μὲν μετά τινος ὑποστολῆς

B ἁμαρτάνοι καὶ τῷ φαύλως βιοῦν ἐπαισχύνοιτο, καὶ τὰ πολλὰ πειρῷτο λανθάνειν, εἴη ἂν τοῦτο μόνον ἁμαρτωλός· εἰ δ' ἀνερυθριάστως παρανομῶν καὶ πονηρὸν ὑπόδειγμα τιθεὶς ἑαυτῶν, εἴτ' ἔργοις, εἴτε καὶ λόγοις τῆς οἰκείας μεταδιδοίη φαυλότητος τοῖς αὐτῷ προσπελάζουσιν, ὁ τοιοῦτος δὴ καὶ λοιμὸς ὡς τῇ λοιμώδει νόσῳ προσεοικὼς τῷ τοιούτῳ μηδὲ συνεδριάζειν δέον ἐστί. Τοῦτο γὰρ ἂν ἐμφαίνοι τὸ, « Ἐπὶ καθέδρᾳ λοιμῶν οὐκ ἐκάθισεν· » ἤγουν οὐ συγκάθεδρος ἐγένετο τοῖς λοιμοῖς. Διὸ κἂν μονάζοντες εἶεν οὗτοι, κἂν ἱεράρχαι, κἄν τε τῶν ἔν τισιν ἄλλοις ὀνόμασι καὶ ὑψώμασι πόῤῥω, φευκτέον κατὰ πᾶσαν ἰσχὺν ἐξ αὐτῶν.

C « Μακάριος ἀνὴρ ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν. » — Ὃς ἀνδρεῖον ἔχων τὸ φρόνημα τῆς ψυχῆς, οὔτ' οἴκοθεν, οὔτε πιθανολογίαις παρακρουσθεὶς ἢ θωπείαις καὶ δώροις καὶ τιμαῖς χαυνωθεὶς, ἢ ἀπειλαῖς ἐκδειματωθεὶς ἢ τιμωρίαις ἐκβιασθεὶς, ἀπῆλθεν ἐν τῇ τῶν ἀσεβούντων συναγωγῇ. Ταυτὸν δ' εἰπεῖν, Ὃς οὐκ ἀπήγαγε τὴν διάνοιαν ἐν οἷς βουλεύονται καὶ λογίζονται περὶ Θεοῦ τῆς αὐτῶν ἀσεβείας ἀξίως οἱ ἀσεβεῖς, ἀλλὰ πάγιος ἐν ἀσεβείᾳ (εὐσεβείᾳ) καὶ ἀμετακίνητος ἤρασται.

« Καὶ ἐν ὁδῷ ἁμαρτωλῶν οὐκ ἔστη. » — Καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ διαγωγῇ τῶν ἁμαρτανόντων οὐκ ἔμεινεν οὔτ' αὐτὸς παραβαίνων νόμους δεσποτικοὺς, οὔτε τοῖς παραβαίνουσιν συντιθέμενος· ἀλλ' εἴ τί ποτε καὶ ὡς ἄνθρωπος εὐτελὲς ἐπλημμέλησε παρέδραμεν εὐθὺς οὐκ ἐγχρονίσας τῷ πλημμελήματι.

D « Καὶ ἐπὶ καθέδρᾳ λοιμῶν οὐκ ἐκάθισεν. » — Καὶ ἀνθρώποις λοιμοῖς οὐδὲ συνηδρίασε στυγητοὺς αὐτοὺς ἔχων καὶ ἀποτροπαίους ποιούμενος.

« Ἀλλ' ἐν τῷ νόμῳ Κυρίου τὸ θέλημα αὐτοῦ. » — Ἀλλ' ἐν ταῖς ἐντολαῖς τοῦ Θεοῦ ἐστιν ἡ σχέσις αὐτοῦ καὶ στοργή.

« Καὶ ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ μελετήσει ἡμέρας καὶ νυκτός. » — Καὶ ἐν τοῖς προστάγμασι Κυρίου μελετήσει κατὰ πάντα καιρὸν ὅπως ἐξερευνήσας πάντα καὶ γνοὺς ἀκριβῶς ποιήσῃ αὐτὰ μακάριος ἄνθρωπος, ὁ ταῦτα πάντα κατωρθωκώς.

« Καὶ ἔσται τὸ ξύλον τὸ πεφυτευμένον παρὰ τὰς διεξόδους τῶν ὑδάτων. » — Καὶ ἔσται ὁ τοιοῦτος ὡς δένδρον ἀεὶ ποτιζόμενον, διὰ τὸ εἶναι πεφυτευμένον ἔνθα τὰ ὕδατα διεξέρχονται. Καθὼς γὰρ τὰ

ὕδατα τῷ πλησίον αὐτῶν δένδρῳ διηνεκῆ τὴν ἀρδείαν παρέχουσι, παραπλησίως καὶ τὰ θεῖα διδάγματα διηνεκῶς ζωογονοῦσι τὴν οὕτως αὐτοῖς ἐμμελετῶσαν ψυχήν.

« Ὁ τὸν καρπὸν αὐτοῦ δώσει ἐν καιρῷ αὐτοῦ καὶ τὸ φύλλον αὐτοῦ οὐκ ἀποῤῥυήσεται. » — Οὗτος καὶ τοὺς αὐτοῦ καρποὺς, δηλονότι τὰς ἀρετὰς, ἀκαίρως δώσει καὶ θάλλων ἔσται διαπαντός. Τοιοῦτος γὰρ ὁ σπουδαῖος κἂν τοῖς ἀλγεινοῖς χαίρων καὶ ἀγαλλόμενος, ὅτι τῶν ἀλγεινῶν καθυπερτερεῖ; καὶ γὰρ οὐκ ἔστιν οὐδὲν ἐρασμιώτερον φύσει τοῦ κατ' ἀρετὴν βίου καὶ ὄντως ἡδύτερον. Εἴρηται δὲ καλῶς καὶ τὸ, « ἐν καιρῷ αὐτοῦ, » διότι κατὰ τὸν προσήκοντα καιρὸν, ἀλλ' οὐκ ἀθρόως τις κατορθώσει τὰς ἀρετάς. Χρὴ γὰρ, χρὴ προηγήσασθαι πολλοὺς ὅτι καμάτους καὶ πόνους τῆς τελεσιουργίας τῶν ἀρετῶν. B Φύλλον δέ τινες τὴν ταπεινοφροσύνην ὠνόμασαν, ὡς σκεπαστικὴν καὶ συντηρητικὴν τῶν καρπῶν. Τινὲς δὲ τὴν ἐλπίδα τῆς σωτηρίας ὡς ἐπιθάλπουσαν καὶ τῶν ἀνιαρῶν ὑφαιρουμένην τὴν αἴσθησιν. Μήποτε δ' ἂν εἴη μάλιστα φύλλον ᾧ τὸν δίκαιον ἐνέδυσεν ἐκ περισσοῦ καὶ κατεκόσμησεν ὁ Θεὸς ἡ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ δόξα τε καὶ τιμή· καὶ μᾶλλον ἢ παρ' ἐκείνων, ἐν οἷς οὐκ ἔστι διαστροφή. « Γενεὰ γὰρ, φησὶν, εὐθέως εὐλογηθήσεται. » Πλὴν ἀλλ' εἰ καὶ τὰ τῆς βασκανίας πνεύματα πάντα συῤῥεύσειαν, οὐδ' οὕτως τὸ τοῦ τοιούτου δένδρου φύλλον ἀποῤῥυήσεται· καὶ γὰρ αἰδεῖται τὴν ἀρετὴν καὶ πολέμιος, καὶ πολλάκις καὶ πολεμῶν ἐντὸς καὶ κατὰ συνείδησιν θαυμάζει τὸν ἀρεταίνοντα καὶ τὴν αὐτοῦ καρτερίαν ἐκπλήττεται. C Τοιούτῳ φύλλῳ κατεικάζει Θεὸς τοὺς ἔργοις τε καὶ λόγοις τιμῶντας αὐτὸν, καὶ δοξάζοντας, καὶ οὐδέποτε τοῦ παρὰ τὰς διεξόδους τῶν αὐτοῦ νοημάτων ἐῤῥιζωμένου φυτοῦ τὸ τοιοῦτον ἀποῤῥυήσεται φύλλον, οὐδὲ μετὰ τὴν ἐντεῦθεν αὐτοῦ μετάστασιν· εἰς μνημόσυνον γὰρ αἰώνιον ἔσται δίκαιος.

« Καὶ πάντα ὅσα ἂν ποιῇ κατευοδωθήσεται. » — Τί γὰρ τῶν μὴ προσηκόντων ὁ Θεοῦ ὅλος ποιῆσαι θελήσει ποτὲ μένων ὅλος Θεοῦ; διὸ κατὰ πάνθ' ὅσ' ἂν ποιῇ κατευοδωθήσεται, τῇ τοῦ Θεοῦ δεξιᾷ βοηθούμενός τε καὶ συνεργούμενος.

« Οὐχ οὕτως οἱ ἀσεβεῖς, οὐχ οὕτως. » — Οὔτε καρποφορήσουσιν, οὔτε τὸ φύλλον ἕξουσιν ἀναπόβλητον, οὐθ' ὑπὸ Θεοῦ κατευοδωθήσονται. Πῶς γὰρ ἀσεβεῖς δ' ἐνταῦθα κοινῶς οἱ προειρημένοι πάντες D ἐκλήθησαν; οἱ γὰρ λόγοις μὲν ὁμολογοῦντες Θεὸν, ἔργοις δ' ἀρνούμενοι τῷ μὴ τὰ φίλα πράττειν αὐτῷ, πῶς κυρίως λέγοιντ' ἂν εὐσεβεῖς;

« Ἀλλ' ἢ ὡσεὶ χνοῦς ὃν ἐκρίπτει ὁ ἄνεμος ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς. » — Ἀλλ' ἔσονται καθάπερ κονιορτὸς ὃν ἐκρίπτει ὁ ἄνεμος ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς καὶ διασκεδάννυσιν. Οὕτως ἀποτεφρωθέντες ἀφανισθήσονται· καὶ ἀπολεῖται αὐτῶν καὶ τὸ ἔργον ἐν τῇ γεέννῃ, καὶ τὸ μνημόσυνον· αὐτοὶ δὲ σωθήσονται καὶ σωτηρηθήσονται (1), καθώς φησιν ὁ θεῖος Ἀπόστολος εἰς τὸ διὰ πυρὸς αἰωνίως κολάζεσθαι.

« Διὰ τοῦτο οὐκ ἀναστήσονται ἀσεβεῖς ἐν κρίσει, οὐδὲ ἁμαρτωλοὶ ἐν βουλῇ δικαίων. » — Πάντας τοὺς A κατὰ Θεὸν ζήσαντας ὀνόματι κοινῷ δικαίους οἶδε καλεῖν ἡ θεία Γραφὴ, κατὰ τὴν καθόλου δικαιοσύνην, τὴν πάσης ἀρετῆς περιληπτικήν· δικαιοπραγεῖ γὰρ εἴς τε τὴν φύσιν καὶ τὸν τῆς φύσεως δημιουργὸν ὁ φρονήσει καὶ ἀνδρείᾳ καὶ σωφροσύνῃ καὶ τῇ πρὸς πάντας δικαιοσύνῃ κοσμούμενος. Τὰ δὲ τοῦ ῥητοῦ συντακτέον ὑπερβατῶς. Διὰ τοῦτο ἐν κρίσει οὐκ ἀναστήσονται ἀσεβεῖς οὐδὲ ἁμαρτωλοὶ ἐν βουλῇ δικαίων, ἤγουν κατὰ τὸν τῆς τελευταίας κρίσεως τῆς παγκοσμίου καιρὸν οὐκ ἀναστήσονται οἱ ἀσεβεῖς, οὔτε μὴν οἱ ἁμαρτωλοὶ ἐπὶ τῷ συνεῖναι τῇ τῶν δικαίων συναγωγῇ, καθάπερ νῦν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ σύμπαντές εἰσιν ἀναμίξ. Ἀλλ' ὁ μὲν τῶν δικαίων χορηγὸς ἐν προσώπῳ Θεοῦ τὰς ἀνεκφράστους καὶ ἀπεράντους ἀπολαύσεις κληρώσεται· τῶν ἀσεβῶν δὲ καὶ τῶν ἁμαρτωλῶν ὁ σύμπας ὄχλος ἐκ προσώπου Θεοῦ πρὸς τὰς ἀνυποίστους καὶ ἀλωφήτους ὀδύνας ἀποπεμφθήσεται.

« Ὅτι γινώσκει Κύριος ὁδὸν δικαίων. » — Τὰ πάντα μὲν καὶ τὰ μήπω γεγονότα γινώσκει Κύριος· ἀλλ' ἐρεῖ τισιν· Οὐκ οἶδα ὑμᾶς, ὡς ἔχων εἰς αὐτοὺς ἀνοικείως, διὰ τὰς πράξεις αὐτῶν· καὶ πάλιν· Ἔγνω Κύριος τοὺς ὄντας αὐτοῦ· γνώσει τῇ κατ' οἰκείωσιν. Οὕτω καὶ ἡμεῖς ἐκείνους πρὸς οὓς οἰκείως ἔχομεν καλοῦμεν γνωστούς· τοιαύτῃ γνώσει γινώσκει Κύριος τὴν τῶν δικαίων διαγωγὴν, ὡς πεφιλημένην αὐτῷ.

« Καὶ ὁδὸς ἀσεβῶν ἀπολεῖται. » — Τῶν γὰρ φαύλων ἀνθρώπων ἡ πονηρία καθ' ἣν διῆγον οἰχήσεται· C τῶν δὲ δικαίων ἡ ἀρετὴ καθ' ἣν ἐπολιτεύοντο θησαυρὸς αὐτοῖς ἔσται μόνιμος καὶ ἀνώλεθρος χάριτι τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΨΑΛΜΟΣ Β'.

Ὁ δεύτερος ψαλμὸς τὴν τῶν Ἰουδαίων προαγορεύει μανίαν ἣν κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἐμάνησαν, καὶ τὴν τῆς νομικῆς ἡγεμονίας τελείαν κατάλυσιν καὶ τὴν αὐτῶν καταδίκην ἐν καιρῷ τῷ τῆς κρίσεως, τὴν ἐν Ἰουδαίᾳ διδασκαλίαν Χριστοῦ, τὴν προαιώνιον γέννησιν αὐτοῦ, καὶ αὖθις τὴν ἐν ἀνθρώποισιν, τὴν τῶν ἐθνῶν οἰκείωσιν, καὶ τὴν αὐτοῦ θεοπρεπῆ βασιλείαν εἰς πάντα τὸν κόσμον καὶ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον· τὰς τῶν Ἰουδαίων συμφορὰς καὶ τὴν πανωλεθρίαν αὐτῶν. Εἶτα διδάσκει τὰ ἔθνη· πιστεύει γὰρ εἰς D Κύριον καὶ τὰς αὐτοῦ τηρεῖ ἐντολὰς, καὶ μὴ βιοῦσι καλῶς ἀπειλεῖ κόλασιν ἐν ἡμέρᾳ ἐτάσεως, καὶ τέλος μακαρίζει τοὺς ἐλπίζοντας ἐπὶ Κύριον. Ὡς γεγονότα δὲ διηγεῖται τὰ γενησόμενα· ποτὲ μὲν γὰρ ὡς ἐσόμενα προαναφωνοῦσιν οἱ προφῆται τὰ μέλλοντα τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὑφηγουμένου, ποτὲ δὲ νοεροῖς ὄμμασιν ὡς τετελεσμένα κατοπτεύσαντες ταῦτα τοῦ αὐτοῦ θείου Πνεύματος διαζωγραφήσαντος, οὕτω λέγουσι καθὼς ἑωράκασιν.

« Ἵνα τί ἐφρύαξαν ἔθνη καὶ λαοί; » — Βαρύτητος ὁ λόγος μεστὸς σχετλιασμοῦ. Διὰ τί γὰρ οὕτως ἀλόγως ἐθορύβησαν, φησὶν, Ἰουδαῖοι σὺν ἀλαζονείᾳ καὶ θράσει Κυρίου Χριστοῦ; τοῦτο γὰρ τὸ ἐφρύαξαν. Διό τι ὠμμάτου τυφλοὺς, ἀνώρθου χωλούς; ἠπίου

(1) Forl. σῶοι ἔσονται, *servati, reservati igni æterno.*

κυλλούς; ἐκάθαιρε λεπρούς, συνέσφιγγε παρειμένους; ἀλάλους καὶ κωφοὺς ἐθεράπευε, πᾶν πάθος ἁπλῶς καὶ πᾶσαν νόσον ἐκ τῶν αὐτῷ προσερχομένων ἀπήλαυνεν, ἢ ὅτι ἀνίστα νεκρούς; ἢ ὅτι δαίμονας ἐφυγάδευε; τί τὸ αἴτιον τῆς εἰς αὐτὸν τοσαύτης τόλμης τε καὶ θρασύτητος; Φρύαγμα δέ ἐστιν ὁ τοῖς ἵπποις ἐγγινόμενος ἐξ ἀγερωχίας καὶ θράσους, χρεμετισμός. Καλεῖ δὲ τοὺς Ἰουδαίους ὁ προφήτης, ἔθνη τε καὶ λαούς· λαοὺς μὲν, ὡς ὑπὸ νόμον ὄντας, ἔθνη δὲ διὰ τὰς παρανόμους πράξεις αὐτῶν καὶ μάλιστα τὴν εἰς Χριστὸν μιαιφονίαν, τὸ πάντων ἀνομημάτων κεφάλαιον.

« Ἐμελέτησαν κενά. » — Ματαία γὰρ ἡ μελέτη καὶ σκέψις αὐτῶν καὶ βουλὴ, τὸ τὸν Κύριον ἐκ μέσου ποιήσασθαι, καὶ τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν περιελεῖν διὰ τοῦ αὐτὸν ἀνελεῖν· ζῇ γὰρ ἀναστὰς καὶ κυριεύει τοῦ παντὸς ὡς Θεὸς, καὶ οἱ πιστεύοντες εἰς αὐτὸν ὑπερεπληθύνθησαν, καὶ ὡς τὰ ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ καὶ ὡς ἡ ἄμμος ἡ παρὰ τῇ θαλάσσῃ γεγόνασι.

« Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς καὶ οἱ ἄρχοντες. » — Παρετάξαντο, παρ' αὐτὸ τὸ ἔργον ἔστησαν, οὐκ ἔδωκαν ἀναβολῇ τὸ ἐγχείρημα. Βασιλεῖς δὲ τῆς γῆς τοὺς ἀρχιερεῖς φησιν· ὡς δῆθεν κατὰ θεοσέβειαν ἡγεμόνας ἁπάσης τότε τῆς γῆς. Ἐξ ὅλης γὰρ τῆς οἰκουμένης οἱ προσερχόμενοι τῷ ζῶντι Θεῷ παρ' αὐτῶν τὰς ὑποθήκας ἐλάμβανον, ὅπως χρὴ πιστεύειν εἰς τὸν Θεὸν καὶ ὅπως χρὴ λατρεύειν αὐτῷ, καὶ αὐτοῖς ὑπετάττοντο κατὰ νόμον καὶ Ἰουδαῖοι καὶ πάντες ἐν γῇ πάσῃ προσήλυτοι. Βάσις τοίνυν ὄντες λαοῦ κατὰ τούτους τοὺς λόγους οἱ ἀρχιερεῖς οὐκ ἀπεικότως ἐκλήθησαν βασιλεῖς· ἐπεὶ καὶ μικροὺς τοπάρχας οἱ ἀρχαιότεροι βασιλεῖς ὀνομάζειν εἰώθεσαν. Τοὺς γραμματεῖς δὲ καὶ τοὺς τοῦ λαοῦ πρεσβυτέρους, εἴτ' οὖν ἐντιμοτέρους, τὸ ψαλμικὸν γράμμα κέκληκεν ἄρχοντας. Οὕτω δ' αὐτοὺς καλεῖ καὶ τὸ Εὐαγγέλιον, λέγον, « Ὅπως τε παρέδωκαν αὐτὸν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ ἄρχοντες ἡμῶν εἰς κρίμα θανάτου. »

« Συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ καὶ τοῦ Κυρίου καὶ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ. » — Συνήχθησαν ὁμοῦ πάντες εἰς τὸν αὐτὸν τόπον βουλευόμενοι κατὰ τοῦ Χριστοῦ· διασαφεῖ καὶ περὶ τούτου τὸ Εὐαγγέλιον· « Τότε συνήχθησαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ἀρχιερέως τοῦ λεγομένου Καϊάφα, καὶ συνεβουλεύσαντο ἵνα τὸν Ἰησοῦν δόλῳ κρατήσωσι καὶ ἀποκτείνωσιν. Ἐπεὶ δὲ κατὰ τοῦ Χριστοῦ συνήχθησαν, δῆλον ὅτι καὶ μετὰ τοῦ χρίσαντος αὐτόν. Οἱ γὰρ κατὰ τοῦ Χριστοῦ Κυρίου μελετῶντες πρότερον κατ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου τὸ τοιοῦτον μελέτημα συντιθέασιν· ἀποδοκιμάζοντες τὴν κρίσιν αὐτοῦ καὶ τὴν χρίσιν φαυλίζοντες. Τοῦτο ποίαν οὐχ ὑπερβαίνει παρανομίας ὑπερβολήν; ποίαν οὐ παρήλασεν ἀσεβείας ἀκρότητα; διὰ τοῦτο προηγουμένως ἔθνη τοὺς Ἰουδαίους ὁ προφήτης ὠνόμασεν. Ἐξαίσια τοσαῦτα καθορῶντες ἀεὶ γινόμενα, πάντων ἐθνῶν ἀσυνετώτατοι καὶ ἀπαιδευτότατοι, κατὰ τοῦ τερατουργοῦντος συνήρχεσθε, θεοσημίας βλέποντες ἐνεργουμένας ὧν καὶ τὸ μεμνῆσθαι μόνον φρίκην ἐμποιεῖ, δόλους ἐπεκταίνετε κατὰ τοῦ ταύτας ἐκτελοῦντος μόνῳ

A προστάγματι. Καὶ πῶς οὐ θεομάχοι προδήλως ἐστέ· πόθεν τῆς παραδοξοποιίας ἡ δύναμις; οὐκ οἴδασι ταύτην ἐκ τοῦ Θεοῦ σύμπαντες ἄνθρωποι; Κοινὴ ἔννοια τοῦτο, καὶ ὁ ἀντιλέγων οὐδείς. Διὸ καλῶς εἴρηκεν ὁ προφήτης, ὅτι « Πρῶτον κατὰ τοῦ Κυρίου συνήχθητε, ὃν καὶ αὐτοὶ Κύριον ὀνομάζετε, καὶ τότε κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ. » Τοῦτο δὴ τὸ κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ ληπτέον ἀπὸ κοινοῦ καὶ συντακτέον αὐτῷ κατά γε τὴν ἔννοιαν, καὶ τὸ *ἐφρύαξαν*, καὶ τὸ *παρέστησαν*, καὶ τὸ *συνήχθησαν*· ἵν' ἡ καθ' ὑπερβατὸν καὶ ἀσυνδέτως ἡ σύνταξις τῶν ἐκτεθειμένων ῥητῶν, καὶ τοιαύτη κατὰ τὸ συνεχές. Ἵνα τί ἔθνη καὶ λαοὶ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς καὶ οἱ ἄρχοντες ἐφρύαξαν, παρέστησαν, συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ, κατὰ τοῦ Κυρίου

B καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, εἶτα τὸ ἐπιφώνημα κατ' ἀπόφασιν, « ἐμελέτησαν κενά· » τουτέστιν, ὄντως μάταια ἐμελέτησαν, ὡς αὐτὰ βοῶσι τὰ πράγματα.

« Διαρρήξωμεν τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν καὶ ἀποῤῥίψωμεν ἀφ' ἡμῶν τὸ ζυγὸν αὐτῶν. » — Ταῦτα προσώπῳ τῶν ἐξ Ἰουδαίων πιστευσάντων εἰς τὸν Χριστόν. Ὥσπερ δὲ τὸ *ἐφρύαξαν* εἰς τὴν ἀπόνοιαν καὶ θρασύτητα καὶ θορύβησιν μετηνέχθη τῶν Ἰουδαίων ἀπὸ τοῦ τῶν ἵππων φρυάγματος, οὕτω καὶ τὰ ὀνόματα ταῦτα, τὸ τῶν δεσμῶν λέγω δὴ καὶ τὸ τοῦ ζυγοῦ, μεταφορικῶς ἐλήφθησαν ἀπὸ τοῦ τῶν βοῶν ζυγοῦ καὶ τῶν ζευγλῶν, καὶ τῶν ἐν αὐταῖς ἱμάντων εἰς τὴν κατὰ νόμον ὑποταγὴν καὶ τὰς τῶν

C νομοδιδασκάλων ἐπιταγάς. Ἐπεὶ δὲ τὸν ζυγὸν οἱ βόες τῶν οἰκείων αὐχένων οὐκ ἀποτίθενται, μὴ τὰς ζεύγλας συντρίψαντες, ἢ τοὺς ἱμάντας τοὺς ἐν αὐταῖς διασπάσαντες, διὰ τοῦτο πρότερον εἴρηκε, Διαρρήξωμεν τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν, τὰς ζεύγλας καὶ τοὺς ἱμάντας, κοινῷ λόγῳ δεσμοὺς εἰρηκὼς δι' ὧν ὁμοῦ συνδεδεμένος ὁ ζυγὸς τοῖς τῶν βοῶν αὐχέσι καὶ συνεσφιγμένος συνέχεται. Εἶτα ἐπήγαγε, Καὶ ἀποῤῥίψωμεν ἀφ' ἡμῶν τὸν ζυγὸν αὐτῶν. Ζυγὸς μὲν οὖν ὁ νόμος ὑποτάττων ἑαυτῷ τοὺς ὑπὸ νόμον, καὶ δουλεύειν καταναγκάζων ταῖς νομικαῖς ἐντολαῖς. Δεσμοὶ δὲ συνέχοντες τὸν νόμον τοῖς ὑπὸ νόμον αἱ τῶν ἀρχιερέων καὶ γραμματέων ἐπιταγαί· φασὶ τοίνυν οἱ τῆς νομικῆς δυσχερείας τὸν χρηστὸν τοῦ Κυρίου ζυγὸν ἀνθελόμενοι, Διαλύσωμεν τὰς τῶν

D ἀγρίων θηρῶν μᾶλλον ἢ διδασκάλων ἐπιταγάς· ὡς οὐδὲν αὐτὰς ἡγησάμενοι καὶ τὸν νόμον αὐτῶν ἀφ' ἡμῶν ἐκτιναξώμεθα τὸν βαρύν. Ἁρμόζουσιν οἱ λόγοι καὶ πᾶσι τοῖς ἐξ ἐθνῶν. Οἱ γὰρ μὴ τῷ νόμῳ προσιέναι θελήσαντες, ἀλλὰ τὸ Εὐαγγέλιον ἀσπασάμενοι τάς τε τῶν κατὰ νόμον ἀρχιερέων καὶ γραμματέων διδαχὰς, μηδαμῶς οὓς αὐταῖς ἐπικλίναντες. Παρῃτήσαντο καὶ τὸν νόμον αὐτὸν ἐξ ἑαυτῶν ἀπεσείσαντο δουλεῦσαι τούτῳ μὴ ἀνασχόμενοι.

« Ὁ κατοικῶν ἐν οὐρανοῖς ἐκγελάσεται αὐτοὺς, καὶ ὁ Κύριος ἐκμυκτηριεῖ αὐτούς. » — Τὸ *ἐκγελάσεται* καὶ τὸ *ἐκμυκτηριεῖ* κατ' ἐπίτασιν εἴρηται τῆς *ἐκ* προθέσεως, δηλούσης ἐπίτασιν, τουτέστιν ἐκγελάστους ἤτοι καταγελάστους θήσει ἁπανταχοῦ καὶ ἐκμυκτηρίστους, ἤγουν πλήρεις μυκτηρισμοῦ

διὰ τὴν τῆς ἀνοίας αὐτῶν καὶ ἀφροσύνης ὑπερβολὴν, ὅτι τε τὸν οἰκεῖον εὐεργέτην ἀπέκτειναν, τὸ ἴδιον μεγαλεῖον καὶ κλέος καὶ καύχημα, καὶ ὅτι τὴν τοῦ Θεοῦ βουλὴν τὴν ὑπὸ τοσούτων προφητῶν προκατηγγελμένην ἤλπισαν αὐτοὶ κωλῦσαι πέρας λαβεῖν· κύριον δὲ τὸν πατέρα φήσας ὅτ' ἔλεγε κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, Κύριόν φησι καὶ τὸν Υἱὸν, ὡς μιᾶς κυριότητος οὔσης ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ, καὶ καθὼς ἐκεῖ τὴν κατὰ τοῦ Χριστοῦ μελέτην. Ἔφημεν εἶναι καὶ κατὰ τοῦ Πατρὸς καὶ πρότερον κατὰ τοῦ Πατρὸς, οὕτω κἀνταῦθα τὴν τῶν Ἰουδαίων ἐξουδένωσιν τὴν παρὰ Χριστοῦ, καὶ παρὰ τοῦ Πατρὸς εἶναί φησι καὶ πρότερον παρὰ τοῦ Πατρὸς, ἅμα τε τὴν ὁμοτιμίαν, καὶ τὸ ταυτὸν τῆς ἐνεργείας ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ παριστῶν καὶ ἀρχὴν οὐσιώδη τὸν Πατέρα δεικνὺς τοῦ Υἱοῦ, τὸν πατέρα δέ φησι κατοικεῖν ἐν οὐρανοῖς, οὐχ ὡς ὅλως ἐν τόπῳ περιεχόμενον, ἀλλὰ διὰ τὸ ὑπερανῳκισμένον φύσει καὶ ὑψηλὸν τῆς θεότητος καὶ τὸ τῆς ἀξίας καὶ δόξης ὑπεραναβεβηκὸς καὶ ὑπέρτατον, οὐχ ὅτιπερ ὁ Υἱὸς ὑστέρηται τῶν αὐτῶν· ἐπουράνιος γὰρ καὶ αὐτὸς ὡς Θεὸς τὸν αὐτὸν τρόπον ὃν ὁ Πατὴρ, ἀλλ' ὅτι μόνος ὁ Υἱὸς ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη· καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη σωματικῶς.

« Τότε λαλήσει πρὸς αὐτοὺς ἐν ὀργῇ αὐτοῦ καὶ ἐν τῷ θυμῷ αὐτοῦ ταράξει αὐτούς. » — Νῦν μὲν ὁ Κύριος Ἰησοῦς ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν καὶ ἀνελθὼν εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ τῆς ἐπιγνώσεως αὐτοῦ καὶ πίστεως τοῦ κόσμου πεπληρωκὼς χλευάσῃς αὐτοὺς καὶ κωμῳδίας, ἐμπλήσει καὶ τωθασμοῦ καὶ μυκήσεως, συνευδοκοῦντος αὐτῷ τοῦ Πατρός. Τότε δὲ κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ παρουσίαν, ἐλέγχων αὐτοὺς ἐν ὀργῇ, καὶ στήσας αὐτοῖς τὴν ἀνομίαν αὐτῶν κατὰ πρόσωπον, καταδικάσει αὐτοὺς, καὶ σφοδραῖς τιμωρίαις ὑποβαλεῖ δι' ὧν ἀεὶ ταραχθήσονται ὀδυνώμενοι μηδεμίαν ἀνακωχὴν, μηδεμίαν γαλήνην, ἕξοντες πώποτε. Τὴν μὲν οὖν καταδίκην εἴρηκεν ὀργὴν, τὰς σφοδρὰς δὲ τιμωρίας θυμόν.

« Ἐγὼ δὲ κατεστάθην βασιλεὺς ὑπ' αὐτοῦ. » — Ταῦτα προσώπῳ Χριστοῦ· κατεστάθη γὰρ βασιλεὺς ὑπὸ τοῦ Πατρὸς καὶ ὡς ἄνθρωπος· ὡς γὰρ Θεὸς ἦν ἀεὶ βασιλεύς.

« Ἐπὶ Σιὼν ὄρος τὸ ἅγιον αὐτοῦ διαγγέλλων τὸ πρόσταγμα Κυρίου. » — Διὰ τοῦ κατὰ τὴν Ἰουδαίαν ὄρους εἰς ἐπιστήμην τοῦ καλουμένου Σιὼν, πᾶσαν τὴν Ἰουδαίαν δεδήλωκεν. Ἅγιον δὲ τοῦ Θεοῦ τὸ τοιοῦτον ὄρος, ὡς ἀφωσιωμένον Θεῷ· καὶ γὰρ ἐν τοῖς ὁρίοις αὐτοῦ καὶ Ἱερουσαλὴμ ἡ πόλις καὶ ὁ ναὸς, ἐν ᾧ πᾶσα λατρεία προσήγετο διηνεκῶς τῷ Θεῷ. Τὴν αὐτοῦ δὲ διδασκαλίαν πρόσταγμα καλεῖ τοῦ Πατρὸς, ὡς οἰκείας ἀρχῆς· οὕτω γὰρ κἀν τοῖς Εὐαγγελίοις φησίν· « Ὁ λόγος ὃν ἀκούετε οὐκ ἔστιν ἐμὸς, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με Πατρός. »

« Κύριος εἶπε πρός με, Υἱός μου εἶ σύ. » — Εἰς παράστασιν τῆς ἀληθείας ταυτά φησι πρὸς ἡμᾶς, ἵνα γνῶμεν ὅτι πρὸ τῶν αἰώνων θεοπρεπῶς γεγέννηται παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ κατ' οὐσίαν ἐστίν.

« Ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. » — Τοῦτο διὰ A τὴν ἄνευ σπορᾶς ἐνανθρώπησιν. Τὸ δὲ *σήμερον* ἀντὶ τοῦ χρονικῶς· ἐγὼ, φησὶν, προαιωνίως γεγέννηκά σε ὡς Θεὸν, ἐγὼ χρονικῶς γεγέννηκά σε ὡς ἄνθρωπον· ἄλλον γὰρ οὐκ ἔσχες πλὴν ἐμοῦ Πατέρα τὸ σύνολον, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν θείαν γέννησιν καὶ κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην ἐγώ σου μόνος Πατήρ· κατὰ τὴν θείαν μὲν οὐσιωδῶς, κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην δὲ δημιουργικῶς.

« Αἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. » — Ἐπείπερ ἐγώ σου Πατὴρ καὶ οὐκ ἄλλος οὐδεὶς, ἐπεὶ καὶ ὑπ' ἐμοῦ κατεστάθης βασιλεὺς, αἴτησαι παρ' ἐμοῦ; καὶ δώσω σοι ὡς μὲν Υἱῷ κληρονομίαν, ὡς βασιλεῖ δὲ κατάσχεσιν. Αἰτεῖ δὲ B προτρεπόμενος παρὰ τοῦ Πατρός. « Οὐ δύναμαι γὰρ, φησὶν, ἐγὼ ποιεῖν ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐδέν. » Ἐπεὶ δὲ πρὸς Ἰουδαίους ἀπέσταλται, λέγει γάρ; « Οὐκ ἀπεστάλην εἰ μὴ εἰς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἱερουσαλήμ· » οἱ δὲ αὐτὸν οὐκ ἐδέξαντο, διὰ τοῦτο τὰ ἔθνη κληρονομίαν αἰτεῖ κατ' εὐδοκίαν Πατρὸς, καὶ κληροδοτεῖται ταῦτα, ὡς ἄνθρωπος καὶ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ καὶ τὸ κράτος λαμβάνει παγκόσμιον, ἕως καὶ αὐτῶν τῶν περάτων τῆς γῆς διικνούμενον.

« Ποιμανεῖς αὐτοὺς ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ. » — Αὐτοὺς δὲ τοὺς Ἰουδαίους ἐν μάστιγι παιδεύσεις στερρᾷ, τοὺς μὴ δεξαμένους τὸν λόγον σου, συνεχεῖς καὶ σφοδρὰς τιμωρίας τούτοις ἐπενεγκών. Παιδεύει μὲν καὶ ὁ ποιμὴν ἐν ἡμερότητι καὶ πραότητι καὶ εἰς σωτηρίαν τὸ ποίμνιον· ἀλλὰ σὺ παιδεύσεις αὐτοὺς ἐν ὀργῇ καὶ θυμῷ καὶ εἰς διαφθορὰν, διὰ τὴν ἄκραν αὐτῶν ἀνοσιουργίαν καὶ τελείαν ἀπείθειαν. C

« Ὡς σκεύη κεραμέως συντρίψεις αὐτούς. » — Ὡς τὰ κεράμεα σκεύη καταθραύσεις αὐτοὺς, καὶ οὔποτ' ἂν ἀνάκλησιν δέξοιντο· καθάπερ οὐδ' ἐκεῖνα συντριβέντα μὲν τὸ καμινευθῆναι καὶ λεπτυνθέντα.

« Καὶ νῦν βασιλεῖς, σύνετε, παιδεύθητε, πάντες οἱ κρίνοντες τὴν γῆν. » — Τοῦτο πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς ἐν πάσῃ τῇ γῇ βασιλεῖς τε καὶ ἡγεμόνας ὁ προφήτης φησὶ, καὶ δι' αὐτῶν καὶ πρὸς τοὺς ὑποταττομένους αὐτοῖς. Τοὺς αὐτοὺς δὲ καλεῖ καὶ βασιλεῖς καὶ κριτὰς, εἴτουν δικαστάς. Βασιλέων γὰρ καὶ ἡγεμόνων ἐστὶ τὸ δικαστικὸν, ἐπεὶ καὶ τὸ νομοθετικὸν, τὸ δὲ *καὶ νῦν* δηλοῖ μὲν καὶ τὸ διὰ τοῦτο, δηλοῖ δὲ καὶ τὸ ἀπὸ τοῦδε καὶ λοιπόν φησι πάντες ὑμεῖς οἱ τῶν ἐθνῶν βασιλεῖς οἱ κρίνοντες πᾶσαν τὴν γῆν, ἤγουν οἱ ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ δικάζοντες, ἐπεὶ ἐκληρώθητε τῷ Χριστῷ, καὶ Ἰουδαῖοι ἀπεῤῥίφησαν καὶ δεινὰ μυρία πεπόνθασιν, ὡς τὸν Χριστὸν ἀθετήσαντες, ἐπεὶ ταῦθ' οὕτως ἔχει, σύνετε καὶ παιδεύθητε καὶ ὡς κριταὶ καὶ νομοθέται καὶ τοὺς ὑφ' ὑμᾶς λαοὺς διορθώσασθε. Διὰ μὲν οὖν τοῦ *σύνετε* πρὸς εὐσέβειαν ἐνάγει αὐτοὺς, διὰ δὲ τοῦ *παιδεύθητε* πρὸς σεμνὴν καὶ σωτήριον διαγωγήν. Ὑπερβατῶς δὲ καὶ ἀσυνδέτως ἡ σύνταξις· « Καὶ νῦν, βασιλεῖς πάντες οἱ κρίνοντες τὴν γῆν, σύνετε, παιδεύθητε οἱ πρώην ὄντες ἀσύνετοι καὶ ἀπαίδευτοι· » ἀσύνετοι μὲν ὡς μὴ συνιέντες τὸν ὄντα Θεὸν, ἀλλὰ τοῖς D

οὐκ οὖσι θεοῖς ἀσυνέτως λατρεύοντες, ἀπαίδευτοι δὲ ὡς μὴ πεπαιδευμένοι τῷ νόμῳ τῷ ὀρθῷ, ἀλλ ἀπαιδεύτως τὰ παράνομα πράττοντες. Σύνετε τὸν, ᾧ κεκλήρωσθε Κύριον καὶ Θεὸν, καὶ καθὼς αὐτὸς ἐδίδαξεν, οὕτως αὐτῷ τὸ σέβας προσάγετε. Παιδεύθητε τοῖς αὐτοῦ διατάγμασιν· καὶ καθὼς ταῦτα θεσπίζουσιν, οὕτω καὶ πολιτεύεσθε· πίστις γὰρ ἐκτὸς ἔργων ἀνόνητος.

« Δουλεύσατε τῷ Κυρίῳ ἐν φόβῳ. » — Δοῦλος, ἐκεῖνός ἐστιν ὁ δεδεγμένος ὅλος τῷ τοῦ δεσπότου θελήματι. Διὸ τὰ θελήματα τοῦ Κυρίου ποιεῖτε τηροῦντες αὐτοῦ τὰ προστάγματα· πλὴν οὐχ ὡς ἔτυχεν, ἀλλ' ἐν φόβῳ, δεδιότες μήπως αὐτὰ παραβάντες κολάσει καθυπαχθείητε. Καὶ οὗτος μὲν τοῖς εἰσαγομένοις ὁ φόβος ἐπιπρεπὴς, τὸ τὰς τιμωρίας δεδιέναι, τὰ τῆς παραβάσεως ἐπιτίμια. Καὶ λέγεται στοιχειωτικὸς, ὡς τοῦ κατὰ Θεὸν πολιτεύματος ἀρχὴ καὶ στοιχείωσις, καὶ ὁ τοῦτον ἔχων τὸν φόβον ἐν δούλοις τέτακται· δούλου γὰρ τὸ φοβεῖσθαι πληγάς. Ἔστι καὶ ἄλλος φόβος, ὁ λεγόμενος τελειωτικὸς, ὅταν τις οὐ διὰ φόβον κολάσεων, οὐ δι' ἐλπίδα δόξης καὶ ἀπολαύσεων, ἀλλὰ διὰ τὴν πρὸς Θεὸν αἰδῶ σπεύδῃ θεραπεύειν αὐτὸν, μὴ κατὰ νόμον μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ νόμον πολιτευόμενος, οὗτος ἐν υἱοῖς ἔφθασε κατειλέχθαι Θεοῦ. Καὶ δεδιὼς ἐκπεσεῖν τῆς εἰς αὐτὸν υἱότητός τε καὶ γνησιότητος ἀγωνίζεται συντείνων καὶ ὑπὲρ δύναμιν ἑαυτὸν, ὑπερβαίνειν εἰ οἷόν τε καὶ ἅπαν διάταγμα· καθὼς ἐποίει Παῦλος ὁ μέγας καὶ τῆς ἐντολῆς κελευούσης ἄμισθον, ἀλλ' οὐκ ἀδάπανον εἶναι τὸ κήρυγμα· καὶ γὰρ ἄξιός ἐστιν ὁ ἐργάτης, φησὶ, τῆς αὐτοῦ τροφῆς· αὐτὸς καὶ τὴν τροφὴν ἐκ τοῦ μόνου τῶν οἰκείων χειρῶν ἐκομίζετο· καὶ οὐχ ἑαυτῷ μόνον, ἀλλ' ἤδη γε καὶ τοῖς σὺν αὐτῷ. Λέγεται δὲ τελειωτικὸς οὗτος ὁ φόβος, ὅτι τὸν ἠξιωμένον ἔχειν αὐτὸν, τελειοῖ τὴν κατ' ἄνθρωπον τελειότητα· καθὼς ὁ στοιχειωτικὸς στοιχειοῖ πρὸς ἀρετὴν τὸν κτησάμενον. Εἴη ἂν καὶ μέσος τις φόβος στοιχειωτικοῦ τε καὶ τελειωτικοῦ, καθὼς καὶ μέση τις τάξις, δουλείας τε καὶ υἱότητος. Μισθαρνίαν λέγουσι ταύτην. Ὥσπερ οὖν πρὸς τὸ λαβεῖν ὁρᾷ καὶ μοχθεῖ διὰ τὴν ἀντίδοσιν ὁ ἐν μισθωτοῖς εὑρισκόμενος, οὕτως ἂν ὁ αὐτὸς καὶ φοβοῖτο, μή πως ἀποτύχῃ τῆς μισθαποδοσίας ἀμελήσας τοῦ ἔργου καὶ καθυφίῃ τῆς σπουδῆς.

« Καὶ ἀγαλλιᾶσθε αὐτῷ ἐν τρόμῳ. » — Καὶ χαίρετε αὐτῷ τῷ Κυρίῳ μὴ ἐν λύπῃ καὶ πικρίᾳ ψυχῆς τὰς αὐτοῦ ποιοῦντες ἐντολὰς, ἀλλ' ἐν ἀγαλλιάσει καὶ ἱλαρότητι· πλὴν ἔστω καὶ τρόμος ἐν ὑμῖν ἡ τοῦ φόβου ἐπίτασις, ἵνα προσεκτικοὺς ὑμᾶς ἐργάζηται καὶ συννενευκότας εἰς τὴν τῶν ἐντολῶν φυλακήν. Καὶ ἄλλως δὲ ἀγαλλιᾶσθε αὐτῷ τῷ δουλεύειν τῷ Κυρίῳ πᾶσαν χαρὰν ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς· ὅτι τοιούτου Κυρίου δοῦλοι γενέσθαι κατηξιώθητε.

« Δράξασθε παιδείας μήποτε ὀργισθῇ Κύριος καὶ ἀπολεῖσθε ἐξ ὁδοῦ δικαίας. » — Παιδείαν λέγει τὴν πρακτικὴν ἀρετήν. Τὸ δὲ *δράξασθε* δύο δηλοῖ, τὸ ταχέως λαβεῖν, καὶ τὸ κατασχεῖν ἀσφαλῶς. Οὐδὲ γὰρ χρὴ ζητεῖν ἀνειμένως τὴν ἀρετὴν ἢ μετ' ἀναβολῆς, ἀλλὰ συντόνως καὶ μετ' ἐπειγωλῆς. Δράττεσθαι

A τῆς παιδείας ἀναγκαῖόν ἐστιν, εἶτ' οὖν ὀξέως ἁρπάζειν αὐτὴν καὶ εἰσοικίζειν ἐν ἑαυτοῖς. Τὸ γὰρ χρονίζειν ἐν τῷ κακῷ πονηρὸν ἔθος τίκτει καὶ συναπόβλητον. Ὥσπερ γὰρ ἐξ ἔθους ἡ ἀρετὴ τὸ μόνιμον ἔχει καὶ πάγιον, οὕτω καὶ ἡ κακία δυσέκτριπτός ἐστιν ἐγχρονίσασα. Καὶ τὰ πολλὰ τοῖς αὐτῆς ἐργάταις συγκαταλύεται. Μὴ σπουδῆς ὅτι πολλῆς εἰσενεχθείσης εἰς τὴν ταύτης ἀποβολὴν καὶ τὴν κτῆσιν τοῦ ἀγαθοῦ. Δράξασθε παιδείας, μετ' ἐπιτεταμένης ταχυτῆτος λαβόντες αὐτὴν, δὶ αἷς δραξὶ κατάσχετε καὶ φυλάξατε, προθυμίᾳ χρώμενοι πάσῃ καὶ ἀγῶνι πολλῷ, καὶ συναντιλήψεται Κύριος, ἢ μὲν ὀργισθήσεται καὶ ἐάσει ὑμᾶς, καὶ ἀπολεῖσθε, ἐκ τῆς ὁδοῦ τῆς δικαίας· ἣν ἔγνω καὶ ᾠκειώσατο. Ταύτης ἐκπεσόντες δὲ τῆς ὁδοῦ, καὶ τοῦ κλήρου B τῶν δικαίων συνεκπεσεῖσθε κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως. Λέγοι δ' ἂν ἴσως καὶ τὸ τῶν δικαίων τάγμα δικαίαν ὁδόν. Εἰώθαμεν γὰρ καὶ ἡμεῖς ἰδόντες πολλάκις ἀνδρῶν εὐλαβῶν ἀθροισμὸν, ἢ μὲν ἀκηκοότες περὶ αὐτῶν λέγειν, Καλὴ διαγωγὴ, Θεοφιλὴς πολιτεία, τῇ κοινῇ τοῦ ἔργου προσηγορίᾳ τοὺς ἐργαζομένους διασημαίνοντες.

« Ὅταν ἐκκαυθῇ ἐν τάχει ὁ θυμὸς αὐτοῦ. » — Τότε γὰρ ταχέως ὁ θυμὸς αὐτοῦ ἐκκαήσεται. Χώραν οὐκ ἔχοντος τοῦ μακροθυμεῖν· διὰ τὸ συγκεκλῆσθαι πάντα τὸν τῆς μετανοίας καιρόν.

« Μακάριοι πάντες οἱ πεποιθότες ἐπ' αὐτόν. » — Οἱ πεποιθότες ἐμπράκτως, οὐ λόγοις μόνοις ἢ καὶ διαθέσει πεπλασμένῃ μόνῃ ψυχῆς. Ἀλλ' οἱ τεθαῤῥηκότες αὐτῷ διὰ τὸ ποιεῖν αὐτοῦ τὰ θελήματα· C τίς γὰρ, Κύριε, Κύριε, λέγων ἦχον διάκενον καὶ καρπῶν ἔρημον, τὴν ὀργὴν αὐτοῦ παρελεύσεται; Χρὴ τοίνυν, ἀληθῶς ἐλπίζειν ἡμᾶς ἐπὶ Κύριον, πάντων τῶν γηρῶν ἀποστάντας καὶ πρὸς αὐτὸν μόνον βλέποντας, ἵνα καὶ τῆς ἀληθοῦς ἀξιωθῶμεν μακαριότητος. Ἐν αὐτῷ τῷ Κυρίῳ καὶ Θεῷ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΨΑΛΜΟΣ Γ'.

Ὥσπερ πῦρ κρίνει χρυσὸν, εἴτε κίβδηλος, εἴτε δόκιμος, οὕτω καὶ ψυχὴν πειρασμὸς, εἴτε σαθρὸν, εἴτε σταθερὸν αὕτη φέρει τὸ φρόνημα. Τὴν μὲν γὰρ δειλαίνειν καὶ καταπίπτειν ποιεῖ, τὴν δ' ἀνδρίζεσθαι καὶ βεβαιότερον ἵστασθαι, τῇ θείᾳ κραταιουμένην χειρί· « Χωρὶς γὰρ ἐμοῦ, φησὶν, οὐ D δύνασθε ποιεῖν οὐδέν· » διὸ χρὴ καὶ πάντοτε μὲν ὅλῳ ψυχῆς ἀτενίζειν ὄμματι πρὸς Θεὸν, ἐπεὶ καὶ τὸ κατευθύνεσθαι θεόθεν καὶ τὸ φυλάττεσθαι· παρὰ Κυρίου γὰρ τὰ διαβήματα ἀνθρώπου κατευθύνεται, καὶ ἂν μὴ Κύριος φυλάξῃ πόλιν, εἰς μάτην ἠγρύπνησεν ὁ φυλάσσων, ἐξαιρέτως δὲ κατὰ τοὺς πολέμων καιροὺς καὶ τῶν θλίψεων. Τοῦτο γὰρ μόνον ἀσφαλὲς ἐν ἐχθρῶν ἐπιθέσεσι, τὸ καταφεύγειν ὁλοψύχως ἐπὶ τὸν Κύριον. Εἴ τε διὰ σοφῶν αὐτῶν οἱ νοητοὶ πολεμοῖεν καὶ θλίβοιεν δυσμενεῖς, εἴτε καὶ διὰ τῶν οἰκείων ὀργάνων, λέγω δὴ τῶν βασκάνων ἀνθρώπων καὶ πονηρῶν. Ταῦτα καὶ ὁ προφήτης ἐξ ὧν ἐποίει διδάσκει νῦν διὰ τοῦ τρίτου ψαλμοῦ, προηγουμένως δὲ περὶ τῶν ἀοράτων ἐχθρῶν ὁ λόγος αὐτῷ, καὶ ἡμῖν προσερχομένοις ἁρμοδιώτατος.

« Κύριε, τί ἐπληθύνθησαν οἱ θλίβοντές με; » — Οὐκ ἔχω τινὶ τὰ περὶ τῶν ἐμὲ λυπούντων ἀνενεγκεῖν, εἰ μὴ σοὶ τῷ Κυρίῳ μου τῷ μόνῳ δυνατῷ βοηθῆσαί μοι. Τὸ δὲ *τί* θαυμαστικόν. Βαβαὶ, τί ἐπληθύνθησαν οἱ θλίβοντές με! Βαβαὶ πόσον πλῆθός εἰσι!

« Πολλοὶ ἐπανίστανται ἐπ' ἐμέ. » — Πολλοὶ ἐπεγείρονταί μοι πολέμιοι. Τὰ αὐτὰ δὲ πάλιν φησὶν ἐκ παθαινομένης ψυχῆς, τὸν Θεὸν ἐπικαλούμενος εἰς βοήθειαν.

« Πολλοὶ λέγουσι τῇ ψυχῇ μου· Οὐκ ἔστι σωτηρία αὐτῷ ἐν τῷ Θεῷ αὐτοῦ. » — Λέγουσιν ἐν τῇ ψυχῇ μου δι' ἐμὲ, νοερῶς οὐ λόγῳ προφορικῷ συνωθῆσαί με σπεύδοντες εἰς ἀπόγνωσιν, Οὐκ ἔστιν αὐτῷ σωθῆναι παρὰ τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ ὃν ἐπικαλεῖται Θεὸν, καὶ ὥς λέγει ὅτι Θεός μου εἶ σύ. Οὐκ ἔστιν αὐτῷ σωθῆναι παρ' αὐτοῦ· διότι ἥμαρτεν εἰς αὐτόν.

« Σὺ δὲ, Κύριε, ἀντιλήπτωρ μου εἶ. » — Οἱ μὲν τοιούτους ὑποσπείρουσι λογισμοὺς, ἐκθορυβεῖν με καὶ ταράττειν σπουδάζοντες· ἐγὼ δὲ λῆρον ἄντικρυς τὰς τοιαύτας αὐτῶν ἡγούμενος προσβολὰς σὲ μόνον ἐπιγράφομαι διὰ παντὸς ἀντιλήπτορα, μηδαμόθεν ἄλλοθεν τὴν οἱανοῦν ἀντίληψιν εἰς ἐμαυτὸν φανταζόμενος· οἶδα γὰρ ὅτι χρηστὸς εἶ καὶ ἀνεξίκακος, καὶ ἀντιλαμβάνῃ τῶν ἐπιστρεφόντων εἰς σέ.

« Δόξα μου καὶ ὑψῶν τὴν κεφαλήν μου. » — Σὺ εἶ δόξα μου μόνος, ὁ τοὺς ἐχθρούς μου τροπούμενος, καὶ δοξάζων με τὸν πρὸς οὐδεμίαν ὁρῶντα δόξαν ἐγκόσμιον. Σὺ εἶ τὴν κεφαλήν μου ὑψῶν· ὁ παρρησίας μοι καὶ θάρρους μεταδιδοὺς, ἐκ τοῦ βοηθεῖν μοι διηνεκῶς, καὶ μὴ ἐῶν ποτε τὴν ἐμὴν κεφαλὴν κατακάμπτεσθαι τῷ βάρει τῶν συμφορῶν, ἀλλὰ τῇ πρὸς σὲ πεποιθήσει κουφίζων καὶ ἀνάγων αὐτήν.

« Φωνῇ μου πρὸς Κύριον ἐκέκραξα, καὶ ἐπήκουσέ μου ἐξ ὄρους ἁγίου αὐτοῦ. » — Πρὸς ἑαυτὸν ταῦτα θαρσοποιεῖ. Πέπειρα καί φησι τοῦ πλούτου τῆς τοῦ Κυρίου χρηστότητος, καὶ ἄλλοτε δεηθεὶς καὶ εἰσακουσθείς. Φωνὴν δὲ λέγει τὴν νοερὰν ἔντευξιν· κεκραγέναι τὴν ἐπίτασιν τῆς τοιαύτης ἐντεύξεως· ἐπακοῦσαι τὸ ἐκπερῶσαι τὴν αἴτησιν. Ὄρος ἅγιον αὐτοῦ τὸ ὕψος τῆς ἁγιότητος ἐπ' ἄπειρόν φησιν· Ὑψηλὸς ὢν ὁ Κύριος ἐν ἁγιότητι, τὴν ἐμὴν ἐν ἁμαρτίαις οὐ παρεῖδε ταπείνωσιν. Ἀλλ' ἔντευξιν ἐποιησάμην ὅλαις ὁρμαῖς νοῦ πρὸς αὐτὸν, καὶ ἐπήκουσέ μου ἐξ ὕψους ἁγιότητος αὐτοῦ.

« Ἐγὼ ἐκοιμήθην καὶ ὕπνωσα, ἐξηγέρθην ὅτι Κύριος ἀντιλήψεταί μου. » — Ἐσκότωταί μου ταῖς ἀθυμίαις ὁ λογισμὸς, καὶ ταῖς ἐπαλλήλοις κεχάρωμαι συμφοραῖς, καὶ ἄπρακτος ἐγενόμην δίκην ὑπνοῦντος καὶ ἀνενέργητος ἐν ἀμηχανίᾳ πάσῃ καταστάς. Ἀλλ' ἐννοήσας ὅση τοῦ Κυρίου ἡ ἀντίληψις καὶ μᾶλλον ἐν τοῖς ἀπόροις, ἐπὶ τοὺς εἰς αὐτὸν καταφεύγοντας, ἀνένηψά τε καὶ ἀνεθάρρησα πιστεύσας ὅτι κἀμοῦ Κύριος ἀντιλήψεται.

« Οὐ φοβηθήσομαι ἀπὸ μυριάδων λαοῦ τῶν κύκλῳ συνεπιτιθεμένων μοι. » — Λοιπὸν ἐπείπερ ἀντιλήψεταί μου ὁ Κύριος, οὐ φοβηθήσομαι ἀπὸ πολλοῦ πλήθους ἐχθρῶν τῶν ἐκ παντὸς μέρους ὁμοθυμαδὸν ἐπιπιπτόντων καὶ μαχομένων μοι. Ταῦτα δὲ λέγω

A τῇ τοῦ Κυρίου ἀντιλήψει τεθαρρηκώς. Ἐκ μὲν οὖν τῶν ἔμπροσθεν λέγοιντ' ἂν οἱ δαίμονες πολεμεῖν, ὅτε κατὰ πρόσωπον οἷον ἑστῶτες, φανερῶς καὶ ἀπαρακαλύπτως εἰς κακίαν ὀτρύνουσιν· ἐκ δὲ τῶν ὄπισθεν ὁπότε λαθραίως καὶ ἀφανῶς ἐπιβουλὰς καὶ δόλους τεκταίνουσιν οἷον, εἰ τῷ τῆς ἀγάπης προβλήματι πρὸς πόθους ἀσελγεῖς ἐν κρυπτῷ συλαγωγοῖεν κατὰ μικρὸν, ἢ μὴν πρὸς συμπόσια καὶ τὰς ἐν αὐτοῖς ἀδιαφορίας ἐκκαλοῖντο καὶ φλυαρίας, πολλὰ τοιαῦτα κατείδομεν ἐκ τῶν δεξιῶν, ὡς ὅτε διὰ τῆς ἐξ ἀνθρώπων δόξης εἰς οἴησιν ἕλκουσιν, ἢ διὰ τοῦ κατ' ἀρετὴν δῆθεν ὑποδείγματος εἰς ὑπόκρισιν· ἐκ τῶν ἀριστερῶν, ὅτε τοὐναντίον διὰ τῆς ἐκ τῶν πολλῶν λοιδορίας καὶ διακραυγῆς ἢ καὶ λοιπῶν ἐπαγωγῆς δυσχερῶν, ἄλογος ἀπαραμύθη-
B τον ἐπιφέρουσιν, ἢ καὶ δι' ἁμαρτίας εἰς ἀπόγνωσιν καὶ ἀπαγόρευσιν σωτηρίας ἐκτραχηλίζουσιν. Ὁ μέντοι συνετὸς καὶ σπουδαῖος προκατοπτεύσει τὰς αὐτῶν μηχανὰς καὶ οὐδέποτε πτοηθήσεται· στήσεται δὲ καὶ ἀντιπαρατάξεται πρὸς πᾶσαν μεθοδείαν ἐπιβουλῆς νουνεχῶς, καὶ πρὸς τὰς ὅλας πολεμικὰς συμπλοκὰς ἀνδρικῶς· ὑπὸ Θεοῦ φωτιζόμενός τε καὶ σοφιζόμενος καὶ ὑπὸ τῆς ἀντιλήψεως αὐτοῦ δυναμούμενός τε καὶ κρατυνόμενος, καὶ τὰς μὲν ἐκ τῶν ἔμπροσθεν προσβολὰς ταπεινώσει ψυχῆς καὶ πόνοις σώματος ἀποκρούσεται, τὰς δ' ἐκ τῶν ὄπισθεν διὰ τῆς προφυλακῆς καὶ τοῦ συντετηρημένην ἔχειν ἀεὶ τὴν διάνοιαν, καὶ πεπαιδευμένην ὅλην τὴν αἴσθησιν, τὰς ἐκ τῶν δεξιῶν, τῷ εἰδέναι ὅτι οὐδέν ἐστιν,
C οὔτε πλοῦτος, οὔτ' ἔπαινος, οὔτ' ἀξίωμα, οὐθ' ἡ κοσμικὴ ματαιότης ἡ σύμπασα, τὰς ἐκ τῶν ἀριστερῶν, τῷ πρὸς μηδὲν ἀνθρώπινον βλέπειν, ἱστάμενον ὡς ἐν τάχει διαλυόμενον, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἐκ Θεοῦ καὶ μόνον δικαίωσιν ἀτενῶς καὶ ἀδιαστάτως ὁρᾷν, ὡς ἀσφαλεστάτην τε καὶ μονιμωτάτην. Καί γε τὴν αὐτοῦ ἀγαθότητα, δι' ἣν ἀσμένως καὶ τοὺς ἐξ αὐτοῦ μακρύναντας καὶ αὖθις ὡς χρεὼν ἐπιστρέφοντας, δέχεται

« Ἀνάστα, Κύριε, σῶσόν με, ὁ Θεός μου » — Εἰπὼν πρὸς ἑαυτὸν τὰ θαρσοποιὰ, λέγει πάλιν πρὸς τὸν Θεόν· Ἐγὼ τῇ παρὰ σοῦ σωτηρίᾳ θαρρῶν τούτους ἐφθεγξάμην τοὺς λόγους. Λοιπὸν ἀνάστα, σῶσόν με, ὁ Θεός μου· καὶ οἱ δι' ἐμὲ λέγοντες, Οὐκ ἔστι σωτηρία αὐτῷ ἐν τῷ Θεῷ αὐτοῦ,
D γνώτωσαν ὅτι σὺ, ὁ Θεός μου, ἔσωσάς με. Εἴρηται δὲ τὸ *ἀνάστα* μεταφορικῶς, ἀπὸ τῶν ἐκ τῆς καθέδρας ἀνισταμένων καὶ κινουμένων εἰς τὸ βοηθῆσαί τισιν.

« Ὅτι σὺ ἐπάταξας πάντας τοὺς ἐχθραίνοντάς μοι ματαίως. » — Ὅτι, ἐὰν μόνον ἀναστῇς εἰς τὸ σῶσαί με, παραυτίκα σὺ πάντας ἐπάταξας τοὺς ἐμοὶ ματαίως ἄνευ τινὸς αἰτίας ἐχθραίνοντας. Τί γὰρ ἠδίκηνται παρ' ἐμοῦ;

« Ὀδόντας ἁμαρτωλῶν συνέτριψας. » — Εὐθέως τὴν ἰσχὺν τῶν ἁμαρτωλῶν ἐξημφάνισας, ἀναστὰς τὸ σῶσαι τὸν δοῦλόν σου. Καὶ τοῦτο δὲ μεταφορικῶς ἀπὸ τῶν θηρίων τῶν ἐν τῷ δάκνειν ἐχόντων τὴν δύναμιν, ἃ τοὺς ὀδόντας συντριβέντα, μένουσιν ἀδρανῆ καὶ ἀνίσχυρα. Προσφυὴς ἡ μεταφορά. Τί

γὰρ τῶν δαιμόνων ἀγριώτερον καὶ θηριωδέστερον; Ἁμαρτωλοὺς δέ φησιν αὐτούς, ὡς μηδέν τι δίκαιον ἔχθρας ἔχοντος εἰς αὐτὸν, ἅμα δὲ καὶ ὡς αἰτίους τῆς ἁμαρτίας καὶ ὡς ψεύστας καὶ ὡς ἀποστάτας Θεοῦ. Τοῦ Κυρίου ἡ σωτηρία. Εἰπὼν πρὸς Θεὸν, ὅτι Μόνον ἀναστὰς εἰς τὸ σῶσαί με τοὺς ἐμοὺς ἐχθροὺς, ἤδη πάντας ἐπάταξας, σὺ καὶ οὐκ ἄλλος οὐδεὶς, καὶ τὸ σθένος αὐτῶν καθέλυσας, ἐπάγει πάλιν τὸ αἴτιον, ἀσυνδέτως καὶ ἀποφαντικῶς τοῦ Κυρίου τὸ σώζειν, ἑτέρου δὲ οὐδενὸς, καθὰ καὶ ἀλλαχοῦ φησιν, ὅτι τοῦ Κυρίου ἡ ἀντίληψις· καὶ τὸ ἀντιλαμβάνεσθαι γὰρ καὶ τὸ σώζειν μόνου τοῦ Κυρίου ἔργον ἐστί.

« Καὶ ἐπὶ τὸν λαόν σου ἡ εὐλογία σου. » — Εὐκτικῶς καὶ ἐπὶ τὸν λαόν σου ἡ εὐεργεσία εἴη καὶ χάρις σου. Κἀγὼ δὲ ταύτης, ὡς εἷς τοῦ λαοῦ σοῦ, μετάσχοιμι. Στοργικῇ δὲ διαθέσει κινούμενος ὁ προφήτης, ἐπεύχεται τὴν εὐεργεσίαν καὶ τὴν χάριν τὴν παρὰ τοῦ Κυρίου παντὶ τῷ τοῦ Κυρίου λαῷ παιδεύων καὶ ἡμᾶς μὴ περικλείειν ἑαυτοῖς μόνοις τὸ ἀγαθὸν, ἀλλὰ κοινοποιεῖσθαι, καὶ τοσοῦτον, ὡς καὶ παρὰ τοῦ Θεοῦ τὰ τοῖς ἄλλοις αἰτεῖν συνοίσοντα, τὴν ἐκείνων ὠφέλειαν οἰκεῖον ἔχοντας ὀρεκτόν· οὕτω γὰρ ἂν εἴημεν τοῦ Θεοῦ. Καὶ ταῦτα μὲν ἐπὶ τοσοῦτον. Εὐχῆς δὲ τύπῳ καὶ τοῦ Χριστοῦ τὴν ἀνάστασιν προφητεύει Δαυῒδ, ἐν τῷ λέγειν, « Ἀνάστα, Κύριε, σῶσόν με, ὁ Θεός μου » προσώπῳ τῆς τῶν ἀνθρώπων φύσεως ἁπάσης τὸν λόγον ποιούμενος· διὰ πάντας γὰρ ἐλήλυθεν ὁ Χριστός· καὶ ἡ αὐτοῦ ἀνάστασις εἰς πάντων σωτηρίαν ἐγένετο· καὶ ὅσοι τῆς σωτηρίας ἀπέτυχον, οἴκοθεν τοῦτο πεπόνθασιν, οἱ τοὶ τῆς ἑαυτῶν σωτηρίας προελόμενοι τὴν ἀπώλειαν, τῷ μῦσαι περὶ τὸ φῶς καὶ τὸν Σωτῆρα μὴ ἐπιγνῶναι, καὶ τοῖς αὐτοῦ μὴ κατακολουθῆσαι σωστικοῖς διατάγμασι. Λέγει οὖν ἡ φύσις ἡμῶν πρὸς τὸν Κύριον· Ἐπεὶ κατελθὼν εἰς τὸν ᾅδην, τοὺς μάτην ἐχθραίνοντάς μοι πάντας ἐπάταξας δαίμονας, καὶ τὸ κράτος αὐτῶν καταβέβληκας, σὺ καὶ οὐ πρέσβυς, οὐκ ἄγγελος, οὔτε τις τῶν ἄλλων οὐδεὶς, ὅτι ταῦτα πεποίηκας, ἀνάστα λοιπὸν ἀπὸ τῶν νεκρῶν καὶ τελείαν τὴν σωτηρίαν μοι βράβευσον, εἰς αὐτοὺς με τοὺς οὐρανοὺς ἐν τῶν καταχθονίων ἀναγαγὼν, ὅτι σοῦ τοῦ Κυρίου ἡ ἐμὴ σωτηρία κατόρθωμα, καὶ ἐπὶ τὸν λαόν σου τὸν διὰ πίστεως ὀρθῆς καὶ σεμνῶν πράξεων ᾠκειωμένων σοι διαφοιτήσει ἡ εὐλογία σου· πρὸς αὐτὸν γὰρ ἐρεῖ τὸν λαόν· « Δεῦτε, οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρός μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν· ὥσπερ τῆς βασιλείας αὐτοῖς, οὕτω καὶ τῆς εὐλογίας μεταδιδοὺς, ὁ μόνος βασιλεὺς, ὁ μόνος εὐλογητός· αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΨΑΛΜΟΣ Δ'.

Ἐν τῷ τετάρτῳ ψαλμῷ προοιμιάζεται ὁ προφήτης εὐχαριστίαν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ κηρύττει τὴν αὐτοῦ ἀγαθότητα δι' ἣν καὶ πρὸ τοῦ τὴν δέησιν ἐκπερᾶναι πᾶσαν, εἰσήκουσται καὶ δεδικαίωται παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς αὐτὸν συνεχούσης ἠλευθέρωται θλίψεως. Εἶτα καθικνεῖται τῶν οὐκ ἐλπιζόντων ἐπὶ τὸν Κύριον, ἀλλὰ πρὸς γῆν νενευκότων, καὶ περὶ τὰ γήϊνα πράγματα τὴν πᾶσαν ἐχόντων σπουδήν· καὶ θεοφιλοῦς πολιτείας ἀπαγόρευσιν ποιησάμενος καὶ τῶν τὰ κόσμου φρονούντων καταμεμψάμενος, ἐν τῷ τέλει τοῦ λόγου, καὶ περὶ τοῦ τέλους τῆς οἰκείας διέξεισι βιοτῆς.

« Ἐν τῷ ἐπικαλεῖσθαί με εἰσήκουσέ μου ὁ Θεὸς τῆς δικαιοσύνης μου. » — Ἔτι, φησὶν, ἐπικαλουμένου μου, καὶ μήπω πληρώσαντος τὴν ἐπίκλησιν, αὐτὸς ἐπλήρωσέ μου τὴν αἴτησιν· ὀνομάζει δὲ τὸν Θεὸν τῆς αὐτοῦ δικαιοσύνης Θεόν· ἤγουν τὸν εἰς αὐτὸν δικαιοσύνης ἐργάτην καὶ ποιητὴν, καὶ ὥσπερ ἀλλαχοῦ φησιν, « Ὁ Θεὸς τῆς σωτηρίας μου, » τουτέστιν ὁ σωτηρίας τῆς ἐμῆς αὐτουργὸς, ὁ σώζων με Θεός· καὶ πάλιν, « ὁ Θεὸς τῆς βοηθείας μου, » ὁ βοηθῶν μοι δηλονότι Θεὸς, οὕτω δὴ κἀνταῦθά φησιν, « Ὁ Θεὸς τῆς δικαιοσύνης μου, » ὁ δικαιῶν με Θεὸς, « ἐν θλίψει ἐπλάτυνάς με, » διηγησάμενος ἐν κοινῷ τὴν εὐεργεσίαν ἣν ἔσχεν ἐκ τῆς θείας χρηστότητος, νῦν περὶ ταύτης λέγει καὶ πρὸς τὸν εὐεργέτην αὐτόν. Ἐν πολλῇ με θλίψει στενοχωρούμενον, καὶ οἷον ἀποπνιγόμενον, ἐπείπερ ἠρξάμην ἐπικαλεῖσθαί σε βοηθὸν, αἴφνης ἐπλάτυνας ἀγαλλιάσεως πλατυσμῷ πόῤῥω διώξας τὰ δυσχερῆ.

« Οἰκτείρησόν με καὶ εἰσάκουσον τῆς προσευχῆς μου. » — Καὶ εἰς τὸ ἑξῆς οἰκτείρησόν με, ὥσπερ ᾠκτείρησας νῦν, καὶ εἰσάκουσον τῆς προσευχῆς μου καθὼς ἀρτίως εἰσήκουσας.

« Υἱοὶ ἀνθρώπων ἕως πότε βαρυκάρδιοι; » — Καρδίαν φησὶ τὴν ψυχὴν, ὡς πρῶτον καὶ κυριώτερον ὄργανον καὶ συνεκτικώτερον τῆς ζωῆς. Εὐχαριστίαν δὲ καὶ ἱκεσίαν ποιησάμενος πρὸς Θεὸν καὶ δείξας ὡς ἔργον ἔχει τὸ προσανέχειν Θεῷ τοὺς περὶ τὰ γήϊνα κυπτάζοντας ὀνειδίζει σφοδρῶς αὐτῶν καθαπτόμενος, ὅτι οὐκ ἀνάγουσι τὰς ψυχὰς πρὸς Θεὸν, ἀλλὰ βαρείας ποιοῦσιν αὐτὰς καὶ καταφερεῖς, ἀλλοκότοις ἀσχολίαις καὶ μερίμναις ἐπιφορτίζοντες· τῷ δὲ εἰπεῖν *υἱοὶ ἀνθρώπων*, ἀποδιίστησιν αὐτοὺς τοῦ εἶναι Θεοῦ ὅλως υἱοὺς, ὥσπερ εἰ ἔλεγεν, Ἄνθρωποι σάρκες καὶ αἵματα μηδέν τι θεῖον ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς, ἕως πότε βαρυκάρδιοι ἔσεσθε;

« Ἵνα τί ἀγαπᾶτε ματαιότητα καὶ ζητεῖτε ψεῦδος. » — Μάταιον λέγεται τὸ ἀνυπόστατον οὗ ὄνομα μὲν, ὕπαρξις δὲ οὐδαμῶς. Διὰ τί φιλεῖτε τὴν κοσμικὴν εὐημερίαν τὴν οὖσαν οὐδέν; διὰ τί ζητεῖτε τὴν ἀνθρωπίνην δόξαν, τὴν ψεῦδος τυγχάνουσαν προφανῶς; τί γὰρ ἀνθρωπίνης δόξης ἀβεβαιότερόν τε καὶ ἀπιστότερον;

« Καὶ γνῶτε ὅτι ἐθαυμάστωσε Κύριος τὸν ὅσιον αὐτοῦ. » — Ἐκ τοῦ εἰπεῖν ἵνα τί ἀγαπᾶτε ματαιότητα καὶ ζητεῖτε ψεῦδος· εἰσάγετε κατ' ἔννοιαν τὴν τοιαύτην ἀγάπην καὶ ζήτησιν παραιτήσασθε. Καὶ γνῶτε ὅτι θαυμαστὸν ἐποίησεν ὁ Κύριος πάντα τὸν ἀφωσιωμένον αὐτῷ, πολλοῖς ἐν τῇ γῇ σεμνύνας χαρίσμασιν, ἐν δὲ τοῖς οὐρανοῖς ἀῤῥήτου καὶ ἀϊδίου καταξιώσας λαμπρότητος καὶ ὑπὲρ νοῦν καὶ διηνεκοῦς ἀπολαύσεως. Ταῦτά ἐστιν ἡ ἀψευδὴς δόξα καὶ ἡ μόνιμος εὐημερία καὶ ἀμετάπτωτος. Θεῷ δ' ἀφωσιωμένος ἐστὶν ὁ μὴ μεμερισμένος κόσμῳ τε καὶ

Θεῷ, ἀλλ' ὁλοκλήρως τοῦ Θεοῦ, πάσης ὑπερανῳκισμένος κοσμικῆς προσπαθείας καὶ σχέσεως καὶ τὸ πολίτευμα ἔχων ἐν οὐρανοῖς ζῶν ζωὴν ὑπερκόσμιον.

« Κύριος εἰσακούσεταί μου ἐν τῷ κεκραγέναι με πρὸς αὐτόν. » — Ἐπεὶ πάντα τὸν ἀφωσιωμένον αὐτῷ Κύριος ἐθαυμάστωσεν, ἀνάκειμαι δὲ κἀγὼ τῷ Κυρίῳ καὶ τὴν ἐλπίδα μου πᾶσαν ἐπ' αὐτῷ κέκτημαι, μηδὲν τῶν ἐν κόσμῳ ποιούμενος περισπούδαστον· πιστεύω βεβαίως τε καὶ ἀσφαλῶς, ὅτι Κύριος κεκραγότος μου πρὸς αὐτὸν, εἰσακούσεται· διὸ καὶ ὑμεῖς οἱ βαρυκάρδιοι τὴν ματαιότητα καὶ τὸ ψεῦδος ἐάσαντες καὶ πρὸς τὸν Κύριον στρέψαντες ὁλοψύχως εἰσακουσθήσεσθε.

« Ὀργίζεσθε καὶ μὴ ἁμαρτάνετε. » — Οὐ προστακτικὸν, ἀλλ' ἐρωτηματικὸν τὸ *ὀργίζεσθε*· τοιοῦτος γὰρ ὁ λόγος· Εἰ καὶ ὀργίζεσθε διαλύετε τὴν ὀργήν· καθὼς ἐντέλλεται καὶ τὸ Εὐαγγέλιον, « Μὴ ἐπιδυέτω, φάσκον, ὁ ἥλιος ἐπὶ τῷ παροργισμῷ ὑμῶν. » Τὸ δὲ καὶ μὴ ἁμαρτάνετε τοιοῦτόν ἐστι· μὴ τελείαν καὶ ἀπηρτισμένην ἐργάζεσθε τὴν ἁμαρτίαν ἐν τῷ κακοποιεῖν ἢ ἐν τῷ μνησικακεῖν, ἐπεί τοί γε καὶ τὸ ὀργίζεσθαι ἁμαρτία ἐστί. Περὶ δὲ τῆς ὀργῆς διδάσκει τῆς ἐπιψόγου καὶ βλαπτικῆς ἐξ ἧς ἔριδες, μάχαι, πληγαὶ, καὶ τἄλλα τὰ παραπλήσια τά τε χείριστα· τὸ γάρ τινα κινηθῆναι πρὸς πλημμελούντων διόρθωσιν οὐκ ἔστιν ὀργὴ, ἀλλὰ ζῆλος ἐπαινετὸς καὶ ὠφέλιμος.

« Ἃ λέγετε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν ἐπὶ ταῖς κοίταις ὑμῶν κατανύγητε. » — Δι' ἃ λέγετε καὶ μελετᾶτε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν ἀμυντικὰ καὶ ἁμαρτητικὰ, περὶ τῶν τοιούτων γὰρ ὁ λόγος, ἐπὶ ταῖς κοίταις ὑμῶν κατὰ τὸν τῆς ἐνδείας καιρὸν, κατανύγητε καὶ λυπήθητε, καὶ μετανοήσατε· ταυτὸν δ' εἰπεῖν περὶ ὧν ἀτόπων καὶ παρὰ τὴν ἐντολὴν, ἐν ἡμέρᾳ διαλογίζεσθε, κατὰ τὴν ἐπιοῦσαν εὐθὺς νύκτα πενθήσατε, ταχεῖαν ποιούμενοι καὶ αὐτῶν τῶν διαλογισμῶν τὴν διόρθωσιν. Ἐντεῦθεν δὲ τρόπους ἀκριβοῦς μετανοίας ὁ προφήτης ἡμῖν παραδίδωσι, μὴ περὶ τῶν πράξεων μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν βουλευμάτων παραινῶν κατανύσσεσθαι. Τούτου γὰρ γινομένου πρᾶξις ἁμαρτίας, οὐκ ἂν ἐκτελεσθείη ποτέ. Τῶν γὰρ ἀρχῶν ἀναιρουμένων, καὶ τὰ τέλη συναναιρεῖται. Κατανύσσεσθαι δέ ἐστι τὸ κατακεντᾶσθαι τὴν καρδίαν τῇ μνήμῃ τῶν ἐπταισμένων. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ κατάνυξις εἴρηται, νύξις γὰρ καρδίας εἰς βάθος, Ἔῤῥηξε δακρύων πηγήν· ἡ δ' ἁμαρτημάτων ἀπέπλυνε κολασμούς.

« Θύσατε θυσίαν δικαιοσύνης, καὶ ἐλπίσατε ἐπὶ Κύριον. » — Ἀδικεῖτε μηδένα διόλου, ποιεῖτε τὸ δίκαιον, καὶ ἔσται τοῦτο θυσία εὐπρόσδεκτος τῷ Θεῷ. Τὴν τοιαύτην οὖν θυσίαν τὴν τῆς δικαιοσύνης θύσαντες, ἐλπίσατε ἐπὶ Κύριον καὶ τῆς αὐτοῦ ἀντιλήψεως τεύξεσθε. Ταύτης δὲ τῆς θυσίας ἀπούσης, ὁ λέγων ἐλπίζειν ἐπὶ Κύριον ἠπάτησεν ἑαυτόν.

« Πολλοὶ λέγουσι· Τίς δείξει ἡμῖν τὰ ἀγαθά; » — Οἱ πολλοὶ τοῖς λόγοις τοῦ Θεοῦ μὴ προσέχοντες, ταῖς ἐπαγγελίαις αὐτοῦ μὴ πιστεύοντες, ἀγνωσίᾳ καὶ ἀσυνεσίᾳ διοικούμενοι, Τίς δείξει ἡμῖν, λέγουσι, A τὰ ἀγαθὰ ταῦτα τὰ πολυθρύλλητα, τὴν τοῦ Κυρίου ἀντίληψιν, τὴν τῶν λυπούντων ἀπαλλαγὴν, καὶ τὴν ἀκήρατον ἐκείνην ζωήν;

« Ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου, Κύριε. » — Ἐκεῖνοι οὐκ ἔγνωσαν οὐδὲ συνῆκαν, ἐν σκότει διαπορεύονται· ἐφ' ἡμᾶς ἐνεσημάνθη τὸ φῶς τῆς σῆς ἐπισκοπῆς καὶ ἀντιλήψεως, Κύριε. Τοὺς τὴν σὴν ἐπεγνωκότας χρηστότητα, καὶ φέρομεν αὐτὸ διαπαντὸς ἐν ἑαυτοῖς ἀναπόβλητον καὶ τῶν ἐνταυθοῖ πεπειραμένοι τῶν ἀγαθῶν, οὐδὲ περὶ τῶν ἐκεῖσε διστάζομεν.

« Ἔδωκας εὐφροσύνην εἰς τὴν καρδίαν μου. » — Εὔφρανας τὴν ψυχήν μου ταῖς μυρίαις εὐεργεσίαις σου. Καὶ ταῖς ἀψευδέσιν ἐπαγγελίαις σου.

« Ἀπὸ καρποῦ τοῦ οἴνου καὶ ἐλαίου αὐτῶν ἐπλη-
B θύνθησαν. » — Ἡμεῖς μὲν ἐκ τῆς σῆς ἐπισκοπῆς τῆς τε νῦν οὔσης ἐν ἡμῖν καὶ τῆς αἰωνίως ἐσομένης ἐς ὕστερον ἐφωτίσθημεν καὶ εὐφράνθημεν. Οἱ δ' ἐσκοτισμένοι τῆς γῆς, ὅσοι κεχήνασι περὶ χοῦν, ταῖς σωματικαῖς εὐπαθείαις τὴν εὐδαιμονίαν ἅπασαν περιώρισαν, καὶ κατὰ τὴν σφῶν αὐτῶν κρίσιν, ἀπὸ καρποῦ αὐτῶν ὁλικῶς, ἤγουν ἀπὸ τῶν ἀνὰ πᾶν ἔτος συλλεγομένων αὐτοῖς καρπῶν ἄρτου καὶ οἴνου καὶ ἐλαίου, δαψιλῶς ἐνεπλήσθησαν, τὴν σάρκα καταπιαίνοντες καὶ τούτου περαιτέρω μηδέν τι διανοούμενοι. Διὰ δὲ τῆς τῶν ἀπηριθμημένων πλησμονῆς ὡς πολυχρήστων καὶ τὴν ἄλλην τροφὴν ἐνέφηνεν. Ἡ σύνταξις καθ' ὑπερβατὸν, ἀπὸ καρποῦ αὐτῶν, σίτου, οἴνου καὶ ἐλαίου, ἐπληθύνθησαν, εἴτ' οὖν εἰς πλῆθος
C ἐνεφορήθησαν. Οὐδετέρως δὲ τὸ σῖτον παραληφθὲν, ὃ δηλοῖ τὸν ἄρτον προηγουμένως (προηγουμένως) ἑπομένως δὲ καὶ πᾶν βρῶμα καὶ πᾶσαν τροφὴν, εἰς τὴν τοῦ σίτου κέκληται γενικήν. Ὁ γὰρ σῖτος καρπός ἐστιν οὐκ ἀπὸ καρποῦ, καθάπερ ἐξ ἐλαίας τὸ ἔλαιον, καὶ ὁ οἶνος ἐκ σταφυλῆς.

« Ἐν εἰρήνῃ ἐπὶ τὸ αὐτὸ κοιμηθήσομαι καὶ ὑπνώσω. » — Οἱ μὲν οὖν πολλοὶ, καθὼς εἴρηκα διετέθησαν, ἀλλ' ἐγὼ τοσαύτης ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τῆς παρὰ σοῦ μετέχων διηνεκῶς ἀντιλήψεως, πλείονος δὲ ταύτης, καὶ τελεωτέρας μετὰ τὴν ἐμὴν μετάστασιν ἐν οὐρανοῖς ἐλπίζων ἐπιτυχεῖν εἰρήνῃ σωματικῇ τε καὶ ψυχικῇ τὴν τελευταίαν κοίμησιν κοιμηθήσομαι, καὶ ταύτην ἐπὶ μακρὸν ἐκτενῶ· τοῦτο γὰρ τὸ *ὑπνώσω*· διὰ δὲ τοῦ *κοιμηθήσομαι* καὶ *ὑπνώσω*
D τὴν ἀνάστασιν προδήλως ἐσήμανεν. Ὁ γὰρ κοιμώμενος καὶ ὑπνῶν ἀνίσταται πάλιν ἐν ζῶσιν ὤν.

« Ὅτι σὺ, Κύριε, κατὰ μόνας ἐπ' ἐλπίδι κατῴκισάς με. » — Διὰ τί φησιν, Ἐπὶ τὸ αὐτὸ, τουτ' ἔστιν ἐμοῦ, ψυχῆς ἐν εἰρήνῃ καὶ σώματος, τὴν ἐπίκηρον καταλύσω ζωήν; διότι σὺ, Κύριε, κατὰ μόνας ἤτοι μεμονωμένον τῷ τρόπῳ καὶ τῇ γνώμῃ κεχωρισμένον ὧν εἶπον ἀνδρῶν, ἐν τῷ κόσμῳ μὲ τούτῳ κατοικῆσαι πεποίηκας, ἐπ' ἐλπίδι τῆς σῆς ἀντιλήψεως, δι' ἧς καὶ τῶν σωματικῶν δυσχερῶν τε καὶ λυπηρῶν ἀπαλλαγήσομαι τέλεον, καὶ τὰ τὴν ψυχὴν ἐκταράττοντα πνεύματα πονηρίας ἀποσοβήσομαι, καὶ διττῇ γαλήνῃ καὶ θυμηδίᾳ καταπαύσας τὸν δρόμον τοῦτον δὴ τὸν ἐγκώμιον, ἄσμενος πρὸς τὰ σὰ μεταχωρήσω σκηνώματα, πρὸς ἃ τῷ πόθῳ φερό-

μενος, ἐν οἷς ἀεὶ νοερῶς αὐλιζόμενος, τὴν εἰς σὲ A καὶ μόνον ἐλπίδα τῶν ἐν βίῳ περισπουδάστων ἀπάντων ἀντηλλαξάμην· καὶ τοῦτο δὲ παρὰ σοῦ· σὺ γάρ με κατὰ μόνας κατῴκισας. Ταῦτα δὲ λέγων ὁ προφήτης, τὴν αὐτοῦ πᾶσαν ἀρετὴν ἀνατίθησι τῷ Θεῷ, ποιητικὸν αἴτιον ἀγαθοῦ παντὸς εἰδὼς τὸν Θεὸν, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΨΑΛΜΟΣ Ε'.

Ἱκέσιος ὢν ὁ πέμπτος ψαλμὸς, ὁποῖον εἶναι χρὴ τὸν ἐντυγχάνοντα τῷ Θεῷ σαφῶς τε καὶ συντόμως παρίστησιν, ἤγουν ὁλικῶς μὲν κατὰ τοὺς θείους νόμους πολιτευόμενον, ἐξαίρετα δὲ κεκτημένον τὰ δύο ταῦτα, τὸ ἀπόνηρον ἐν τῇ ψυχῇ καὶ τὸ ἀψευδὲς ἐν τῷ στόματι.

« Τὰ ῥήματά μου ἐνώτισαι, Κύριε. » — *Ῥήματα* B λέγει τὰς ἱκεσίας τὰς διὰ λόγου προφορικοῦ· *ἐνώτισαι* δὲ τὸ εἰς τὰ ὦτα παράδεξαι.

« Σύνες τῆς κραυγῆς μου, πρόσχες τῇ φωνῇ τῆς δεήσεώς μου. » — Τὰς νοερὰς ἐντεύξεις *κραυγὴν* φησι καὶ *φωνὴν* ὡς κραζούσας συντόνως καὶ φωνούσας διαδήλως πρὸς τὸν Θεὸν, εἰ καὶ ἀνθρώποις οὐκ ἐξακούονται· τὸ *σύνες* ἀντὶ τοῦ συνετῶς ἄκουσον, ἤτοι γνωστῶς, ὥσπερ εἰ ἔλεγε, Θέλησον γνῶναι περὶ τίνος πράγματος ἱκετεύω σε· τὸ *πρόσχες*, προσεκτικὸς τοῖς λεγομένοις γενοῦ, καὶ ὅλος τῆς παρ' ἐμοῦ σοι προσφερομένης δεήσεως. Διὰ δὲ τούτων οὕτως ἐπαλλήλως τεθέντων, τὴν τῶν αἰτημάτων ἐπιτηδεύει περάτωσιν. Ὥσπερ δὲ πολλαχοῦ ταῖς μεταφοραῖς ὁ ψαλμογράφος εὑρίσκεται χρώμενος, C οὕτω δὴ κἀνταῦθα ποιεῖ, καὶ ἀπὸ τῶν εἰς ἀνθρώπους γινομένων, σκιαγραφεῖ καὶ τὰ εἰς Θεὸν νοούμενα δηλονότι θεοπρεπῶς· οἱ γὰρ ἱκεσίας τινῶν ἐκπληροῦν προαιρούμενοι τούς τε λόγους αὐτῶν ἐν τοῖς ὠσὶ παραδέχονται, καὶ τὰς αἰτήσεις γνῶναι σπουδάζουσι καὶ προσεκτικῶς τῶν λεγομένων ἀκούουσιν, ὥσπερ αὖ τοὐναντίον οἱ πρός τινας οὐκ ἔχοντες εὐμενῶς οὔτε τοῖς παρ' αὐτῶν λεγομένοις προσέχουσιν, οὔτε γνῶναι βούλονται περὶ τίνων ἐκδυσωποῦσιν, οὔτ' αὐτοῖς ἀνέχονται τοὺς λόγους εἰς ὦτα δέξασθαι, μᾶλλον μέντοι καὶ δυσχεραίνουσιν, ὡς ἐνοχλούμενοί τε καὶ θορυβούμενοι.

« Ὁ βασιλεύς μου καὶ ὁ Θεός μου. » — Ὁ λόγος ἐκ στοργικῆς διαθέσεως, ὁ πεποθημένος μου βασιλεὺς, οὗ τοῖς νόμοις ἄγομαι καὶ τοῖς θεσπίσμασιν αἱρε- D τῶς· διότι σύ μου Θεὸς εἶ καὶ δημιουργός.

« Ὅτι πρός σε προσεύξομαι, Κύριε. » — Εἰσάκουσόν μου, ὅτι πρὸς σὲ διὰ παντὸς προσεύξομαι, Κύριε. Πόθεν γάρ μοι ἄλλοθεν ἐλπὶς ἀντιλήψεως. « Τὸ πρωῒ εἰσακούσῃ τῆς φωνῆς μου· » ἐπειδὴ εἶπας, Ἔτι λαλοῦντός σου ἐρῶ, Ἰδοὺ πάρειμι τῆς τοιαύτης ἐπαγγελίας σου μεμνημένος διηνεκῶς. Πεπίστευκα βεβαίως, ὅτι τῆς φωνῆς εἰσακούσῃ μου κατὰ τὸ πρωῒ, τουτέστι κατὰ τὸ ταχὺ βραδύτητος ἐκτὸς καὶ μελλήσεως.

« Τὸ πρωῒ παραστήσομαί σοι, καὶ ἐπόψει με. » — Διὰ τοῦτο κἀγὼ ταχέως καὶ ἄτερ ἀναβολῆς παραστήσομαί σοι ὡς δοῦλός σου παράστασιν νοεράν· καὶ ἐπ' ἐμὲ ἴδῃς ἐπισκεψάμενός με τῇ σῇ χρηστότητι.

Ἀποστραφήσῃ δὲ οὐδαμῶς· παραστήσομαί σοι ὡς βασιλεῖ μου. Τοῖς σοῖς ἑκὼν, ὡς ἔφην, ἑπόμενος διατάγμασιν. Ὁ γὰρ μὴ οὕτως ἔχων οὐ δυνήσεται παραστῆναί σοι.

« Ὅτι οὐχὶ Θεὸς θέλων ἀνομίαν σὺ εἶ. » — Ὅτι οὐχὶ ὁ Θεὸς σὺ θέλων ἤτοι καταδεχόμενος ἀνομίαν εἶ· δείκνυται δὲ διὰ τούτων ὡς ὁ ζῶν εὐνόμως. Ἐκεῖνος δύναται παρίστασθαι τῷ Θεῷ. Τῇ γὰρ τοῦ οἰκείου νόμου παραβάσει Θεὸς οὐκ ἐνδίδωσιν· ἀποβλήτους ἔχει τοὺς τὰς αὐτοῦ παραβαίνοντας ἐντολάς· αὐτοὶ γὰρ ἑαυτοὺς ἐμάκρυναν ἀπ' αὐτοῦ· πῶς οὖν λοιπὸν αὐτῷ παραστήσονται μὴ διὰ μετανοίας εἰλικρινοῦς εἰς αὐτὸν ἐπιστρέψαντες;

« Οὐ παροικήσει σοι πονηρευόμενος, οὐδὲ διαμενοῦσι παράνομοι κατέναντι τῶν ὀφθαλμῶν σου. » — Οὐ παρὰ σοὶ οἰκήσει πονηρευόμενος, ἤγουν οὐ πλησιάσει σοι, οὐδὲ τῆς σῆς ἐπισκοπῆς καὶ οἰκήσεως παράνομοι τεύξονται. Πρὸς μὲν οὖν τὸ *παραστήσομαί σοι* τὸ *οὐ παροικήσει σοι πονηρευόμενος* ἀντιτέθειται· πρὸς δὲ τὸ *ἐπόψει με* τὸ *οὐ διαμενοῦσι παράνομοι κατέναντι τῶν ὀφθαλμῶν σου*. Παράνομος μὲν οὖν ἐστιν ὁ παραβάτης τινῶν δεσποτικῶν ἐντολῶν, ἄνομος δὲ ὁ τῶν θείων νόμων εἰς τέλος ἀθετητής. Ἐνταῦθα μέντοι καὶ παράνομος καὶ τὴν ἀνομίαν ἐργαζόμενος, ὁ αὐτὸς, ὁ μὴ ἐννόμως πολιτευόμενος καὶ ὀρθῶς.

« Ἐμίσησας πάντας τοὺς ἐργαζομένους τὴν ἀνομίαν. » — Καὶ εἰκότως· ἐπεὶ γὰρ οὐ θέλεις τὴν ἀνομίαν, τοὺς ὃ μὴ θέλεις ἐργαζομένους ἐμίσησας, ὥσπερ τοὺς ποιοῦντας, ὃ θέλεις ἠγάπησας.

« Ἀπολεῖς πάντας τοὺς λαλοῦντας τὸ ψεῦδος. » — Τοῦτο δείκνυσιν ἐναργῶς ὡς οὐδεὶς τῶν τῷ ψεύδει χρωμένων σωθήσεται, κἂν εἴ τι ἄρα καὶ λέγοιτο ποιεῖν ἀγαθὸν, ἀλλὰ μετὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ καὶ διδασκάλου τοῦ Σατανᾶ πληρώσεται τὴν ἀπώλειαν· ὥσπερ γὰρ ὁ Θεὸς ἀληθείας πατήρ ἐστι καὶ καθηγητὴς, οὕτως ὁ ἀποστάτης καὶ ἀντικείμενος ψεύδους γενέτης γινώσκεται καὶ μυσταγωγός. Καὶ οἱ μὲν ἀληθείᾳ συζῶντες μετὰ Θεοῦ τάττονται, Θεοῦ μαθηταὶ χρηματίζοντες, οἱ δὲ τὸ ψεῦδος λαλοῦντες οὐκ ἄδηλον τίνος εἰσὶ μύσται καὶ τίνι συνάγονται. Ῥίζα τὸ ψεῦδος ὁμολογουμένως πάσης αἱρέσεως, διαβολῆς, δολιότητος, ἀπάτης· τί χρὴ τὰ κατὰ μέρος διεξιέναι; πάσης κακίας ἀρχὴ, πάσης ἀσεβείας πρώτιστον αἴτιον. Ποῦ τοίνυν οὐκ ἔσται κακὸν τὸ οὕτως κακόν; Διὰ τοῦτό φησιν ὁ προφήτης ἐν ἁγίῳ Πνεύματι πρὸς τὸν Κύριον, « Ἀπολεῖς πάντας τοὺς λαλοῦντας τὸ ψεῦδος » οὐ τινὰς μὲν, τινὰς δ' οὐχ, ἀλλὰ τοὺς πάντας ὁμοῦ.

« Ἄνδρα αἱμάτων καὶ δόλιον βδελύσσεται Κύριος. » — Ὅτι μὲν τὸν ἀνδροφόνον, οὗτος γὰρ αἱμάτων ἀνὴρ, βδελύσσεται Κύριος, τίς τῶν ἁπάντων ἀμφιβαλεῖ· καὶ γὰρ τῶν ἀνθρώπων ὅσοι μικρὸν γοῦν ἐπιεικεῖς, τὸν τοιοῦτον μυσάττονται. Πλὴν ἐντεῦθεν μανθάνομεν, ὅτι καὶ ὁ δόλιος συνέζευκται τῷ φονεῖ παρὰ τῆς θείας Γραφῆς· τοσοῦτόν ἐστι καὶ οὗτος ἀποτρόπαιος τῷ Θεῷ.

« Ἐγὼ δὲ ἐν τῷ πλήθει τοῦ ἐλέους σου, εἰσελεύσομαι εἰς τὸν οἶκόν σου· προσκυνήσω πρὸς ναὸν

ἁγιόν σου ἐν φόβῳ σου. » — Τοῦτο μετριοφροσύνης ὑπόδειγμά τε καὶ δίδαγμα. Πάσης γὰρ πονηρίας ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος ἀμέτοχος ὤν, ἐν τῷ πλήθει τοῦ ἐλέους σου εἰσελεύσομαι εἰς τὸν οἶκόν σου, φησὶ πρὸς Θεὸν, ἤγουν οὐ διὰ τὴν ἐμὴν ἀρετὴν, ἀλλὰ διὰ τὸ πλῆθος τοῦ ἐλέους σου τῆς τοιαύτης ἀξιωθήσομαι χάριτος. Οἶκον δὲ καὶ ναὸν καὶ τὸν αἰσθητὸν ὑποληπτέον τὸν ἐν τῇ γῇ, καὶ πολλῷ μάλιστα τὸν νοητὸν καὶ ὑπερουράνιον, πρὸς ὃν ὅποι γῆς ἕστηκεν ὁ θεοφιλὴς, νοερῶς εἰσερχόμενος ἐν φόβῳ, καὶ εὐλαβείᾳ προσκυνεῖ τὸν Θεόν

« Κύριε, ὁδήγησόν με ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου, ἐν ταῖς ἐντολαῖς σου ἐν αἷς πᾶσαν διδάσκεις δικαιοσύνην χειραγώγησόν με. » — Σοῦ γὰρ μὴ χειραγωγήσαντος ἕως τέλους, τὴν τρίβον τῶν σῶν ἐντολῶν ἀπροσκόπως διελθεῖν οὐ δυνήσομαι.

« Ἕνεκα τῶν ἐχθρῶν μου κατεύθυνον ἐνώπιόν σου τὴν ὁδόν μου. » — Ὁδὸς ἡ διαγωγή· καὶ εἰ μὲν κατὰ τοὺς θείους νόμους ὁδεύει τις, ἡ ὁδὸς αὐτοῦ ἐστιν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, θείας ἐποπτείας ἀξία τυγχάνουσα. Καθὸ ἄμωμος καὶ ἀρεστὴ τῷ Θεῷ καὶ κατὰ τούτους τοὺς λόγους ἐπεγνωσμένη Θεῷ, γινώσκει γὰρ Κύριος ὁδὸν δικαίων· εἰ δὲ παρὰ τὴν ἐντολὴν ὁδὸς, οὐκ ἔστιν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, τήν τε κατ' οἰκείωσιν γνῶσιν οὐ γινώσκεται παρὰ τοῦ Θεοῦ. Λέγει τοίνυν ὁ προσευχόμενος, Οἱ ἐχθροί μου πειρῶνται διηνεκῶς ἀποπλανᾷν με τῆς μέσης ὁδοῦ τῆς ὀρθῆς καὶ κατ' ἀρετὴν, καὶ ἢ πρὸς δεξιὰ ἐκτρέπειν ἢ πρὸς ἀριστερὰ, δι' ὑπερβολῶν ἢ δι' ἐλλείψεων ἀπάγειν τῆς ἀρετῆς μηχανώμενοι, καὶ ὅσον τὰ ἐπ' αὐτοῖς οὐκ ἐῶσι γίνεσθαι τὴν ἐμὴν διαγωγὴν ἐνώπιόν σου. Σὺ γοῦν αὐτὸς ἕνεκα τῶν κατ' ἐμοῦ δολιευομένων ἐχθρῶν ὄρθωσον τὴν διαγωγήν μου ἐνώπιόν σου πάντοτε γίνεσθαι ἀπαρέγκλιτον. Ὅσον γάρ τις ἐκκλίνει τῆς ἀρετῆς, τοσοῦτον ἀπάγει τὴν ὁδὸν αὐτοῦ καὶ διαγωγὴν τοῦ εἶναι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ μακρυνόμενος ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Δηλοῖ δὲ πολλαχοῦ τὸ *ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ* καὶ τὸ ἀλάθητον, ὡς τὸ « Ἐξημάρτομεν ἐνώπιόν σου, » καὶ, « Τὸ πονηρὸν ἐνώπιόν σου ἐποίησα, » καθὼς καὶ ἡ γνῶσις τὴν εἴδησιν, ὡς τὸ, « Κύριος γινώσκει τοὺς διαλογισμοὺς τῶν ἀνθρώπων ὅτι εἰσὶ μάταιοι. »

« Ὅτι οὐκ ἔστιν ἐν τῷ στόματι αὐτῶν ἀλήθεια· ἡ καρδία αὐτῶν ματαία. » — Ψεῦσται καὶ ἀπατεῶνές εἰσιν. Ὑποτιθέασι δῆθέν τινα συνοίσοντα. Τὰ δὲ εἰσι βλαπτικά. Διὰ δὲ τῆς καρδίας τὰς μελέτας αὐτῶν ἐδήλωσε μελετῶσι κατ' ἐμοῦ κακά. Τὸ κακὸν δὲ μάταιον ὡς ἀνύπαρκτον ὥστε τὸ μάταιον οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ ἀσυστάτου παραλαμβάνεται καὶ ψευδοῦς, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ δολίου καὶ περιέργου καὶ πονηροῦ καὶ ἀλυσιτελοῦς καὶ ὅλως κακοῦ.

« Τάφος ἀνεῳγμένος ὁ λάρυγξ αὐτῶν. » — Ὥσπερ ὁ ἀνεῳγμένος τάφος, ὁ ἔχων ἐν αὐτῷ σῶμα διαφθορᾶς, ἐκφέρει δυσωδίαν ἀφόρητον, οὕτω δὴ καὶ οἱ δαίμονες, ἀσέμνους ἐνθυμήσεις ἀναπεμπάζουσι τῇ ψυχῇ καὶ βλασφημιῶν αἰσχίστων ἐξερεύγονται ῥήματα.

« Ταῖς γλώτταις αὐτῶν ἐδολιοῦσαν. » — Ἐδολιεύοντο κατ' ἐμοῦ, καὶ τὸ ἔργον αὐτῶν ὁ δόλος ἦν ἀπ' ἀρχῆς καὶ οὔποτ' ἦσαν μὴ δολιούμενοι. Γλῶσσαι δὲ καὶ καρδία καὶ στόμα καὶ λάρυγξ ἐπὶ δαιμόνων εἴρηνται τρόπῳ μεταφορᾶς.

« Κρῖνον αὐτοὺς, ὁ Θεός. » — Κρίσιν ποιησάμενος ἐπ' αὐτοῖς δικαίαν κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν, ἀπόδος αὐτοῖς, ὁ δίκαιος Θεός. Ἀποπεσέτωσαν ἀπὸ τῶν διαβουλίων αὐτῶν, ἐκπεσέτωσαν τῶν κατ' ἐμοῦ βουλευμάτων αὐτῶν, μηδὲν ἀνυσάτωσαν ὧν κατ' ἐμοῦ μελετῶσιν ἀπρακτησάτωσαν.

« Κατὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀσεβειῶν αὐτῶν ἔξωσον αὐτούς. » — Πολλαὶ αὐτῶν αἱ ἀσέβειαι· καὶ γὰρ ἀεὶ βλασφημοῦσιν εἰς σὲ, καὶ κατὰ τῶν σῶν διηνεκῶς ἐκστρατεύουσιν, αἰχμαλωτίσαι σπεύδοντες αὐτοὺς ἀπὸ σοῦ. Κατὰ γοῦν τὸ πλῆθος τῶν ἀσεβειῶν αὐτῶν ποίησον αὐτοῖς, καὶ νῦν μὲν ἔξωσον αὐτοὺς ἀφ' ἡμῶν ἡττημένους καὶ ᾐσχυμμένους, ἐν τῷ καιρῷ δὲ τῆς κρίσεως ἐκδίωξον αὐτοὺς εἰς τὴν γέενναν. Καὶ ἀποκατάστησον, εἰς τὸ ἡτοιμασμένον αὐτοῖς αἰώνιον πῦρ, ὡς ἂν αἰωνίως κολάζοιντο.

« Ὅτι παρεπίκρανάν σε, Κύριε. » — Σοῦ γὰρ περὶ πολλὰ τιθεμένου τὴν σωτηρίαν ἡμῶν καὶ ποικίλοις τρόποις οἰκονομοῦντος αὐτὴν ἀντεπιχειροῦσιν οὗτοι καὶ ἀντιπράττουσι, καὶ παντοίως μηχανῶνται τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀπώλειαν· παραπικρασμὸν δὲ νοητέον τὴν τῶν δαιμόνων ἀντιστασίαν, ὅσον τὸ εἰς αὐτοὺς ἧκον πρὸς τὸ βούλημα τοῦ Θεοῦ· τὸ γὰρ θεῖον παντὸς πάθους ἀνώτερον.

« Καὶ εὐφρανθείησαν πάντες οἱ ἐλπίζοντες ἐπὶ σέ. » — Ἐνταῦθα μὲν ἐπικρατέστεροι τῇ σῇ βοηθείᾳ τῆς τῶν δαιμόνων πανουργίας γενόμενοι, ἐκεῖ δὲ τῶν σῶν ἀνεκφράστων ἀγαθῶν ἀπολαύσαντες, εἰς αἰῶνα ἀγαλλιάσονται, τουτέστι διηνεκῶς νῦν μὲν παρὰ πᾶσαν αὐτῶν τὴν ζωὴν, ὑπὸ σοῦ κραταιούμενοι, καὶ πάσης ἐπιβουλῆς ὑπέρτεροι καθιστάμενοι, τότε δὲ τὴν ἄῤῥητον ἐκείνην ἀγαλλίασιν αἰωνίζουσαν κληρωσάμενοι, καὶ κατασκηνώσεις ἐν αὐτοῖς, νῦν μὲν ταῖς αὐτῶν θεοφιλέσι ψυχαῖς ἐπαναπαυόμενος, τότε δὲ τῆς σῆς δόξης τε καὶ θειότητος αὐτοὺς ἐμπιπλῶν, ἐν αὐτοῖς τε κατοικῶν, τῷ λόγῳ τῆς οἰκειώσεως Θεὸς ἐν μέσῳ θεῶν γνωριζόμενος ὁ κατ' οὐσίαν τῶν κατὰ μέθεξιν, καὶ καυχήσονται ἐν σοὶ οἱ ἀγαπῶντες τὸ ὄνομά σου. Νῦν μὲν ὑπὸ σοῦ δυναμωθέντες καὶ νικηταὶ καταστάντες ἐν σοὶ καυχήσονται· τότε δ' ἐκεῖνα γέρα τὰ ὑπὲρ ἅπασαν ἔννοιαν, παρὰ μόνου σοῦ κομισάμενοί σε καὶ μόνον ἕξουσι καύχημα. Διὰ δὲ τοῦ εἰπεῖν *οἱ ἀγαπῶντες τὸ ὄνομά σου* τὸ τοῦ πόθου διάπυρον ἔδειξεν· οἱ γὰρ ποθοῦντες σφοδρῶς καὶ τῷ τοῦ ποθουμένου τρυφῶσιν ὀνόματι, καὶ ἀγαπῶσιν αὐτὸ λαλούμενόν τε καὶ ἀκουόμενον, ὅτι σὺ εὐλογήσεις δίκαιον, Κύριε, πάντα δηλονότι τὸν δίκαιον· νῦν μὲν γὰρ οἱ δίκαιοι τῆς σῆς εὐλογίας καὶ χάριτος τεύξονται. Καὶ ἐπαινεθήσονται παρά τε καὶ τοῖς σοῖς, τότε δ' ἐνώπιον παγκοσμίου ἀθροίσματος καὶ ἀνθρώπων καὶ ἀγγέλων ἀκούσονται, « Δεῦτε, οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρός μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου· ὡς ὅπλῳ εὐδοκίας ἐστεφάνωσας ἡμᾶς. » Εὐχαριστήριον ἐπιφώνημα τὸ ὡς ἀντὶ τοῦ *λίαν*, θαυμαστικῶς ἡ ἀνάγνωσις, λίαν

περιτειχίσας ἡμᾶς καὶ περιφράξας ὅπλῳ καὶ ὀχυρώματι εὐδοκίας, ἀγαθοῦ δηλονότι θελήματος· σοῦ γὰρ τοῦ ἀγαθοῦ τὸ ἀγαθὸν εἰς ἡμᾶς θέλημα φυλακτήριον, ὅπλον γέγονεν ἡμῖν ὀῤῥαγέστατον ἀτρώτους ἡμᾶς ἐκ τῶν πολεμίων διατηροῦν, τοὺς πρὸς τὴν σὴν καὶ μόνην σκέπην ἐλπίζοντας. Ὑπερβατῶς ἡ σύνταξις « ὡς ἐστεφάνωσας ἡμᾶς ὅπλῳ εὐδοκίας, » λίαν περιεκύκλωσας ἡμᾶς ὡς ἐν στεφάνῃ κυκλοτερεῖ, τῷ ὅπλῳ τῆς εὐδοκίας σου, καὶ κραταιῶς ἀπὸ πάσης βλάβης διέσωσας. Εἴη σοι δόξα τῷ εὐεργέτῃ καὶ Κυρίῳ ἡμῶν καὶ Θεῷ, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΨΑΛΜΟΣ Ϛ'.

Οἱ πειρασμοὶ τοῖς ἀνθρώποις, ποτὲ μὲν ἐκ φθόνου δαιμόνων ἐγείρονται καὶ οὗτοι τάχιστα παύονται, τοῦ πειραζομένου καταφεύγοντος ἐπὶ τὸν Θεὸν ὅλῃ ψυχῇ καὶ πάσῃ σπουδῇ, καὶ τὴν ἐκεῖθεν εὐθὺς ἐπισπωμένου βοήθειαν, ποτὲ δὲ διὰ δοκιμασίαν ἐπέρχονται. Ὅτε δὴ καὶ καρτερίαν ὁ πειραζόμενος ἀνδρικὴν ἐνστησάμενος, πολλῶν ἐπάθλων τυγχάνει παρὰ τοῦ ἀθλοτέρου Θεοῦ νικητὴς ἀναγορευόμενος ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἀριστεὺς γενναιότατος· οἱ τοιοῦτοι δὲ πειρασμοὶ τὰ πολλὰ παραμόνιμοι καὶ χρόνιοι καὶ διαρκεῖς, ἑπταπλασίως ὡς τὰ λόγια πυροῦντες τὸν μεγαλόψυχον καὶ καθαίροντες, καὶ λαμπρότερον δεικνύντες καὶ τιμιώτερον. Οἱ πολλοὶ δὲ τῶν πειρασμῶν διά τινας προηγησαμένας πλημμελείας, ἐπάγονται πρὸς ἡμετέραν ὠφέλειαν. Διὰ τῶν τοιούτων πειρασμῶν ἐλέγχει καὶ παιδεύει τῆς ἡμῶν σωτηρίας ὁ κηδεμὼν ἐν πραότητι καὶ χρηστότητι· ἐλέγχει μὲν, παρασκευάζων ἡμᾶς, ἐκ τῆς τῶν ἀλγεινῶν ἐπιφορᾶς, εἰς συναίσθησιν ἐλθεῖν ὧν ἐπταίκαμεν, καὶ μετανοίας πόνοις τὰ πταίσματα καὶ καρδίας στεναγμοῖς ἀποτρίψασθαι· παιδεύει δὲ σωφρονίζων, καὶ δίκας εἰσπράττων ὧν τετολμήκαμεν, τὴν διόρθωσιν ἅμα καὶ τὸ ἀνέγκλητον οἰκονομῶν ἡμῖν ἐκ τῆς τοιαύτης εἰσπράξεως. Ἐν μὲν οὖν τῇ ζωῇ ταύτῃ φιλανθρώπως ἐλέγχει καὶ παιδεύει Θεὸς, ὡς δεδήλωται, κατὰ δὲ τὴν μέλλουσαν ἀναβίωσιν ἐν θυμῷ τοῖς ἐπταικόσι καὶ μὴ τεθεραπευμένοις ὁ ἔλεγχος, τιθεμένων τῶν οἰκείων ἁμαρτημάτων εἰς πρόσωπον, μεθ' ὅσης αἰσχύνης οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, καὶ ἡ παίδευσις ἐν ὀργῇ· καὶ γὰρ οὐ πρόσκαιρος, οὐδ' εἰς σωφρονισμὸν καὶ διόρθωσιν, ἀλλ' εἰς αἰῶνος, ἀλλ' εἰς κλῆρον, καὶ τῆς αὐτῆς μενούσης δὴ καταστάσεως, μήτε τῆς αἰσχύνης ἐχούσης πέρας, μήτ' αὐτῆς κολάσεως μήτε μὴν τῶν δεδεκασμένων πρὸς τὸ κρεῖττον ἀλλοιουμένων ἐκ τῆς παιδεύσεως, τοῦτο δὲ μόνον συνιέντων, ὡς ἐκομίσαντο δίκαια παρὰ τοῦ δικαίου κριτοῦ, τὰ τῶν αὐτοῖς διαπεπραγμένων ἐπίχειρα. Τοίνυν καὶ Δαυῒδ ὁ βασιλεὺς περιτυχὼν διά τι πλημμέλημα πειρασμῷ, πολὺ μὲν ἀπὸ τῶν ἔξωθεν ἐβιάζετο συμφορῶν, πολὺ δ' ἐκ τῆς τῶν νοσουμένων ἐχθρῶν ἐπιθέσεως, πλέον δὲ πάντων τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἐν κρίσει καταδίκης, καὶ τῶν πικροτάτων ἐκείνων καὶ ἀπεράντων τιμωριῶν κατατεινόμενος, ἐπιέζετο· διὸ δὴ καὶ κακουχίᾳ σώματος καὶ στεναγμοῖς καὶ δάκρυσιν οὐ διέλειπεν ἐξιλεούμενος τὸν Θεόν· ὅθεν καὶ τὸν ἕκτον τοῦτον ψαλμὸν συντέθεικεν ἱλαστήριον διδάσκων καὶ ἡμᾶς περιπεπτωκότας τινὶ πλημμελήματι, τά τ' ἐπερχόμενα φέρειν εὐτόνως ἀνιαρὰ, καὶ οἴκοθεν ἐν κόπῳ καὶ πόνῳ καὶ πένθει τὸν Θεὸν ἐξιλάσκεσθαι, καὶ ὅλους γίνεσθαι τὸ φυγεῖν τὰ ἐκεῖσε δικαιωτήρια.

« Κύριε, μὴ τῷ θυμῷ σου ἐλέγξῃς με, μηδὲ τῇ ὀργῇ σου παιδεύσῃς με. » — Τὸ Θεῖον ἀπαθὲς ὡμολόγηται. Θυμὸς οὖν ἐπὶ Θεοῦ καὶ ὀργὴ τὴν εἰς ἡμᾶς διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἐπιτεταμένην κάκωσιν ὑπεμφαίνουσι· καὶ ποῦ μὲν πρὸ τῆς ὀργῆς τίθεται ὁ θυμὸς, ὥσπερ ἐνταῦθα, ποῦ δ' ἔμπαλιν ὡς ἐν τῷ δευτέρῳ ψαλμῷ τότε λαλήσει πρὸς αὐτοὺς ἐν ὀργῇ αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ θυμῷ αὐτοῦ ταράξει αὐτούς. Ἐκεῖ μὲν γὰρ τῷ ἐλέγχῳ καὶ τῇ καταδίκῃ συντέτακται ἡ ὀργὴ, τῇ βασάνῳ δὲ ὁ θυμός· ὧδε δὲ τῷ μὲν ἐλέγχῳ συνέζευκται ὁ θυμὸς, τῇ κολάσει δὲ ἡ ὀργή. Ὥστε ἀδιάφορος ἡ τάξις αὐτῶν. Εἰ καὶ ἄξια, φησὶν, θυμοῦ καὶ ὀργῆς ἐπλημμέλησα, δέομαί σου, Κύριε, νῦν, ἔλεγξόν με καὶ παίδευσον ἐν οἰκτιρμοῖς προμηθευτικῶς, μὴ κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ὑστάτης ἐτάσεως ἐν θυμῷ ἐλέγξῃς καὶ ἐν ὀργῇ παιδεύσῃς ἀποκληρωτικῶς· οὐ παραιτοῦμαι τὸν ἐν τῷ παρόντι βίῳ γινόμενον ἔλεγχον πρὸς τὴν ἐνταυθοῖ παιδείαν, οὐ δυσανασχετῶ· πέπεισμαι γὰρ ὅτι πάντα τὰ δυσχερῆ πρὸς ἰατρείαν ἐπάγει τῶν τῆς ψυχῆς μου πληγῶν.

« Ἐλέησόν με, Κύριε, ὅτι ἀσθενής εἰμι· » τὸ ἔλεός σου, Κύριε, βοηθησάτω μοι. Διότι ἀσθενής εἰμι καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα, τὴν μὲν εἰς τὸ συντονίαν ἐνδείξασθαι τοσαύτην, ὅση τις ἀξία τὴν προηγησαμένην χαύνωσιν ἀνακτήσασθαι, τὸ δ' εἰς τὸ κοπιαστοὺς καὶ λοιποὺς μόχθους εἰσενεγκεῖν, ἱκανοὺς ἀντιπράξασθαι τοῖς ἐμοῖς ἁμαρτήμασι· τῷ γὰρ ἐς πολὺ μολυνθέντι πολλῆς δεῖ καὶ τῆς ἐκ κόπων καὶ πόνων καὶ θρήνων καθάρσεως.

« Ἴασαί με, Κύριε, ὅτι ἐταράχθη τὰ ὀστᾶ μου. » — Ὀστᾶ λέγει τὰς τὴν ψυχὴν ἐρειδούσας δυνάμεις λογιστικάς· ἴασαί με, Κύριε, τῷ ἐλέει σου. Ἴασαί με πεπληγμένον τῇ ἁμαρτίᾳ δεινῶς· ἴασαί με, ὅτι οἱ λογισμοί μου τῇ μνήμῃ τῶν ἐπταισμένων σάλου πλησθέντες στάσιν οὐκ ἔχουσι.

« Καὶ ἡ ψυχή μου ἐταράχθη σφόδρα. » — Κατεκλονήθη καὶ γαλήνην ὅλως ἄγειν οὐ δύναται, τοῖς ἐλέγχοις ἐνοχλουμένη τῆς συνειδήσεως. Λέγει δὲ διαφόρως τὰ αὐτὰ, τὴν θρηνῳδίαν ἐπαύξων καὶ ποικίλως τὸ σφάλμα κατοδυρόμενος.

« Καὶ σὺ, Κύριε, ἕως πότε; » — Ἐλλειπτικῶς, Ἕως πότε ἀποστρέφῃ; μὴ στέγων δὲ τὴν θείαν ἀποστροφὴν ταῦτά φησιν ἐκ πολλῆς ὀδύνης ψυχῆς.

« Ἐπίστρεψον, Κύριε, ῥῦσαι τὴν ψυχήν μου, σῶσόν με ἕνεκεν τοῦ ἐλέους σου. » — Ἀσυνδέτως, Ἐπιστράφηθι πρός με, Κύριε. Λύτρωσαι τὴν ψυχήν μου τῆς ἐνοχῆς τῶν πταισμάτων μου σωτηρίας με καταξίωσον. Ταῦτα πάντα ποίησόν μου, διὰ τὸ ἔλεός σου, οὐ διὰ τὴν μετάνοιάν μου. Ἐγὼ γὰρ εἶπον, ὅτι ἀσθενής εἰμι. Ἀξίως ὧν ἐπλημμέλησα μετανοῆσαι οὐ δύναμαι. Ὅτι οὐκ ἔστιν ἐν τῷ θα-

νάτῳ ὁ μνημονεύων σου, εἶπον, Ἐπίστρεψον, Κύριε, καὶ τὰ ἑξῆς· διότι ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ δύναται ὁ ἡμαρτηκὼς μεμνῆσθαί σου προσευχόμενος, καὶ τυχεῖν τοῦ ἐλέους σου. Ἐν τῷ θανάτῳ δὲ κατὰ τὴν τῆς ζωῆς τελευτὴν οὐκ ἔστιν ὁ μνημονεύων σου καὶ δεόμενος, ὥστε ἐσχηκέναι συγχώρησιν. Συνέκλεισε γὰρ ὁ θάνατος πάντα καιρὸν ἁμαρτημάτων ἐξιλασμοῦ.

«Ἐν δὲ τῷ ᾅδῃ τίς ἐξομολογήσεταί σοι;» — τὰς οἰκείας ἁμαρτίας μετὰ τὴν αὐτοῦ πρὸς τὸν ᾅδην ἀπαγωγήν, ὥστε διὰ τῆς ἐξομολογήσεως ἄφεσιν τῶν ἐπταισμένων εὑρεῖν· κατὰ γὰρ τὸν κόσμον τοῦτον ἔχει καιρὸν ἡ ἐξομολόγησις· κατὰ δὲ τὸν ᾅδην οὐκ ἔστιν ἐξομολόγησις. Οὐκ ἔστιν εἰς ἀπαλλαγὴν ἐγκλημάτων μετάνοια. «Ἐκοπίασα ἐν τῷ στεναγμῷ μου· λούσω καθ' ἑκάστην νύκτα τὴν κλίνην μου· ἐν δάκρυσί μου τὴν στρωμνήν μου βρέξω.» Ἐλέησόν με, ὅτι στενάζων ἐκοπίασα. Πλὴν καὶ οὕτω κεκοπιακώς, ἔτι πενθήσω τὰς ἁμαρτίας μου, καὶ μάλιστά γε νυκτός, ἅμα μὲν ὡς ἀδείας τότε πλείονος εὐμοιρῶν, ἅμα δ' ὡς τοὺς πολλοὺς λανθάνειν βουλόμενος· ἔτι δὲ καὶ τὸν ἄλλοις ὄντα καιρὸν ἀνέσεως, ἐκεῖνον ἐγὼ καιρὸν κακοπαθείας ποιούμενος. Καὶ οὐχ ἁπλῶς οὐδ' ἐπ' ὀλίγον πενθήσω. Καθ' ἑκάστην δὲ νύκτα καὶ μεθ' ὑπερβολῆς, κλίνην δὲ λέγει τοὔδαφος, ἐν ᾧ ἀνεκλίνετο τὸν ὑποβεβλημμένον σάκκον, στρωμνὴν πενθῶν γὰρ κατὰ γῆς ἔῤῥιπτο σάκκον καὶ μόνον ὑποστρωννὺς ἑαυτῷ. Ἐταράχθη ἀπὸ θυμοῦ ὁ ὀφθαλμός μου ἀπὸ θυμοῦ τῶν ἐχθρῶν· συγκέχυταί μου ὁ νοῦς ὁ τῆς ψυχῆς ὀφθαλμός. Ὡς ἄγριοι γὰρ θῆρες ἐπεισπίπτουσί μοι ζητοῦντες οἱ οἷόν τε φαγεῖν τὰς σάρκας μου· ἐπαλαιώθην ἐν πᾶσι τοῖς ἐχθροῖς μου. Ὥσπερ τὸ πεπαλαιωμένον καὶ σαθρωμένον θριγγίον σε οὐ δύναται κωλῦσαι πολεμίων ἐφόδους, οὕτως ἐγενόμην κἀγὼ πᾶσί μου τοῖς ἐχθροῖς, σεσαθρωμένος ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας, καὶ τὴν ἐκ τῆς χάριτος ἀπολωλεκὼς ὀχυρότητα. Καὶ διὰ τοῦτο κατεπεμβαίνουσί μου ὡς βούλονται.

«Ἀπόστητε ἀπ' ἐμοῦ, πάντες οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν.» — Αἰσθόμενος ἐν ἑαυτῷ θείας παραψυχῆς, ἅμα δὲ καὶ τὸ συμπαθὲς ἀναλογισάμενος τοῦ Θεοῦ, καὶ θάρσος ἐξ ἀμφοῖν προλαβὼν τοῖς ἐχθίστοις δαίμοσι τοῖς ἐργάταις τῆς ἀνομίας, τοῖς δημιουργοῖς τῆς κακίας, ἐπιτιμᾷ καὶ μετ' ἐμβριμήσεως αὐτοὺς ἀποπέμπεται.

«Ὅτι εἰσήκουσε Κύριος τῆς φωνῆς τοῦ κλαυθμοῦ μου, ἤκουσε Κύριος τῆς δεήσεώς μου. Κύριος τὴν προσευχήν μου προσεδέξατο.» — Κύριος καὶ Κύριος καὶ Κύριος. Ἀλλ' εἷς Κύριος. Τὸ αὐτὸ δὲ πολλάκις ἀπαγγέλλει, λέγων· «Ἀπόστητε ἀπ' ἐμοῦ.» Διό τι ἔγνων ὡς ὁ Κύριος εἰσήκουσέ μου κατὰ τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Αἰσχυνθείησαν καὶ ταραχθείησαν πάντες οἱ ἐχθροί μου. Ἀποστραφείησαν καὶ καταισχυνθείησαν σφόδρα διὰ τάχους. Λόγοις μὲν ἐπιπληκτικοῖς ἀπεπέμπετο τοὺς ἐχθρούς, ἐκφοβῶν αὐτούς, ἑαυτὸν δὲ θαῤῥοποιῶν. Εἰδὼς δὲ τὸ ἔργον ὅλον τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ, θεόθεν αἰτεῖ τὸ ἀποστῆναι αὐτοὺς ἀπ' αὐτοῦ, καὶ οὐχ ἁπλῶς ἀποστῆναι, σὺν αἰσχύνῃ δὲ καὶ τρόπῳ τάχιστα, καὶ τότε καταισχυνθῆναι, τουτέστιν ὑπερβάλλουσαν, ἐκ τῶν συμβεβηκότων αὐτοῖς αἰσχύνην κληρώσασθαι. Τοιαύτη γοῦν ἡ σύνταξις τῶν ῥητῶν. Σφόδρα διὰ τάχους αἰσχυνθείησαν καὶ ταραχθείησαν πάντες οἱ ἐχθροί μου. Ἀποστραφείησαν· ἤγουν ἀπ' ἐμοῦ στραφείησαν εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ τότε καταισχυνθείησαν· ἤτοι λίαν αἰσχυνθείησαν. Ὅτιπερ ἡττηθέντες, ἠτιμωμένοι καὶ τεθορυβημένοι δειλιῶντες καὶ τρέμοντες, μεθ' ὅσης ταχύτητος πεφεύγασιν ἄπρακτοι. Καὶ δή, Κύριε, πάντες οἱ δυσμενῶς ἔχοντες πρὸς τοὺς δούλους σου τῆς τοιαύτης πειραθεῖεν αἰσχύνης καὶ ἥττης καὶ διαπετεύσεώς σου τροπουμένου τοὺς παλαμναίους ἀοράτους καὶ φυγαδεύοντος, ἡ τοῦ σοῦ γὰρ θελήματος ῥοπὴ παντοδύναμος· καὶ τὸ σὸν ὄνομα τὸ πανάγιον κράτιστον, φοβερόν, ὑπερδεδοξασμένον καὶ ὑπερύμνητον, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΨΑΛΜΟΣ Ζ'.

Πολλὴ τῶν δαιμόνων πρὸς ἀνθρώπους ἡ βασκανία, καὶ μάλιστα τοὺς μετιέναι προαιρουμένους βίον ὀρθόν. Διὸ καὶ πολυειδῶς αὐτοῖς ἐπιτίθενται. Τὰ πολλὰ μὲν ἀστράτως διὰ σφῶν αὐτῶν, ἐνίοτε δὲ καὶ δι' ἐχθρῶν αἰσθητῶν τρόπῳ παντὶ συνωθοῦντες εἰς ἁμαρτίαν, καὶ πρὸς ἀπώλειαν ἀπαγαγεῖν μηχανώμενοι. Οὐδὲν οὖν ἕτερον τοῦ δεινοῦ πολέμου τούτου λυτήριον ἢ τὸ καταφεύγειν ὁλοψύχως τὸν πολεμούμενον ἐπὶ τὸν τοὺς πολέμους συντρίβοντα Κύριον μὴ καταῤῥᾳθυμεῖν. Μηδ' ἀναπίπτειν, ἀλλὰ τότε δὴ τότε συντείνειν ἐπὶ πλέον ἑαυτὸν καὶ ἀνδρίζεσθαι, καὶ τῆς εἰς Θεὸν ἐλπίδος ἐξέχεσθαι, καὶ τὴν ἐκεῖθεν ἐν συντριβῇ καρδίας ἐπικαλεῖσθαι βοήθειαν. Ταῦτα καὶ ὁ παρὼν ἕβδομος ὑφηγεῖται ψαλμός.

«Κύριε ὁ Θεός μου, ἐπὶ σοὶ ἤλπισα.» — Ἐπὶ σοὶ μόνῳ· σὺ γὰρ μόνος δύνασαι βοηθῆσαί μοι· σῶσόν με ἐκ πάντων τῶν διωκόντων με καὶ ῥῦσαί με; σῶσόν με καὶ ἀβλαβῆ διατήρησον ἀπὸ πάντων τῶν διωκόντων με, καὶ ῥῦσαί με τῆς κακουργίας αὐτῶν, μήποτε ἁρπάσῃ ὡς λέων τὴν ψυχήν μου, μήποτε ὁ διώκων με ἁρπάσῃ τὴν ψυχήν μου διὰ τῆς ἁμαρτίας αἴφνης, ὥσπερ λέων ἀγριώτατος θήρ. Ἑνικῶς μὲν οὖν τὴν τοῦ λόγου ποιούμενος προφορὰν τὸν διάβολον δηλοῖ, πληθυντικῶς δὲ τοὺς δαίμονας· καὶ ὁ διάβολος γὰρ καὶ οἱ δαίμονες ἐχθροὶ καὶ διώκοντες, καὶ ὅταν οἱ δαίμονες διώκωσιν, ὁ διάβολος διώκει δι' αὐτῶν, ὡς δι' οἰκείων δυνάμεων, μὴ ὄντος λυτρουμένου, μηδὲ σώζοντος· διὰ τοῦτο εἶπον, Σῶσόν με καὶ ῥῦσαί με· σοῦ γὰρ μὴ σώζοντος, τίς ὁ σώζων; καὶ σοῦ μὴ ῥυομένου, τίς ὁ λυτρούμενος; Οὐδεὶς ὁ σώζων ἐκτὸς σοῦ, τοῦ μόνου σωτῆρος καὶ λυτρωτοῦ. Κύριε ὁ Θεός μου, εἰ ἐποίησα τοῦτο, εἰ ἔστιν ἀδικία ἐν χερσί μου, εἰ ἀνταπέδωκα τοῖς ἀνταποδιδοῦσί μοι κακά, ἀποπέσοιμι ἄρα ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν μου κενός.» Ἡ *ἀντὶ* πρόθεσις ἐν Ψαλμοῖς εὑρίσκεται καὶ παρέλκουσα· ποτὲ δὲ καὶ ἡ ἀπό, καθάπερ καὶ νῦν· τὸ γὰρ τοῖς **ἀνταποδιδοῦσιν**, ἀντὶ τοῦ τοῖς διδοῦσιν εἴρηται καταχρηστικῶς. Εἰπὼν δέ, Ἐποίησα τοῦτο, διαιρεῖ αὐτὸ εἰς δύο τινά,

τὸ ἀδικῆσαι καὶ τὸ ἀποδοῦναι τοῖς κακοποιήσασιν· εἰ ἐποίησα τοῦτο, τὸ ποῖον; Εἰ ἔστιν ἀδικία ἐν πράξει μου· διὰ γὰρ τῶν χειρῶν τὴν πρᾶξιν ἐδήλωσεν· εἰ ἀνθρώποις ἀπέδωκα τοῖς ἐμὲ κακοποιοῦσιν, εἴ τι τοιοῦτον διεπραξάμην, τῶν ἐχθρῶν δαιμόνων μὴ κατισχύσαιμι, ἀλλὰ κενὸς ἀπ' αὐτῶν ἀποπέσοιμι, μὴ τρεψάμενος αὐτοὺς μηδ' ἀνύσας μηδέν. Διὰ δὲ τούτων ἡμῖν παραινεῖ, δικαίοις εἶναι καὶ ἀνεξικάκοις καὶ κατὰ τὴν ἐντολὴν εὖ ποιεῖν τοὺς μισοῦντας καὶ λυποῦντας ἡμᾶς. Καταδιώξαι ἄρα ὁ ἐχθρὸς τὴν ψυχήν μου καὶ καταλάβοι, καὶ καταπατήσαι εἰς γῆν τὴν ζωήν μου, καὶ τὴν δόξαν μου εἰς χοῦν κατασκηνώσαι. Εἴπερ ἠδίκησα, φησίν, ἢ κακοποιοῖς ἀνταπέδωκα, μὴ μόνον ἄπρακτος ἐκπέσοιμι τῶν ἐχθρῶν, ἀλλὰ καὶ ὁ ἐχθρὸς διάβολος ἐπικρατέστερός μου γενόμενος, καταδιώξαι μου τὴν ψυχὴν ἡττημένου καὶ ταύτην διὰ τῆς ἁμαρτίας χειρώσαιτο, καὶ καταπεπατημένην θείη μου τὴν ζωήν, διὰ τοῦ εἰς γῆν καὶ τὰ γεηρὰ πράγματα καὶ σπουδάσματα κατασῦραί με καὶ τὴν ἐμὴν δόξαν τὴν ἐκ τῆς ἀρετῆς ποιῆσαι κατεσκηνωμένην εἰς χοῦν, κατενεγκὼν αὐτὴν καὶ καταβαλὼν, διὰ τοῦ τοῖς πάθεσιν τῆς ἀτιμίας ὅλον συγχῶσαί με. Τοιαῦτα μὴ δικαιοσύνην φυλάσσοντες μηδ' ἀνεξικακοῦντες ἑαυτῶν κατευχόμεθα. Συνᾴδει τοῖς προφητικοῖς καὶ ὅπερ λέγειν ἡμᾶς προσευχομένους ὁ ἡμέτερος καθηγητὴς καὶ Κύριος παραδέδωκεν. « Ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν. » Τὸ γὰρ ἀφιέναι τοῖς ὀφειλέταις, καὶ τὸ τοῖς ἀνταποδιδοῦσι κακὰ, μὴ ἀνταποδιδόναι, ταυτόν ἐστιν. Οὕτω γοῦν ὡς ἐδιδάχθημεν προσευχόμενοι. Τοῖς δ' ἐπταικόσιν εἰς ἡμᾶς ἀμυνόμενοι τοιαῦτα λέγομεν ἄντικρυς· ἀποτίσαιμεν δίκας ἁπάντων ὧνπερ ἐπταίσαμεν, ἐπεὶ καὶ ἡμεῖς οὐκ ἀφίεμεν τοῖς ἄλλοις τὰ εἰς ἡμᾶς αὐτῶν πλημμελήματα.

« Ἀνάστηθι, Κύριε, ἐν ὀργῇ σου. » — Τῆς τῶν δαιμόνων μεμνημένος μανίας προφητεύει προσφόρως καὶ περὶ τῆς τοῦ δεσπότου Χριστοῦ ἀναστάσεως, δι' ἧς ἐσβέσθη τὸ κράτος αὐτῶν. Ἀνάστηθι, Κύριε, λέγων, ἐν ὀργῇ σου τῇ κατὰ τῶν ἡμᾶς κακούντων ἀποστατῶν. Ἤγουν εἰς τὸ κάκωσιν σφοδρὰν αὐτοῖς ἀγαγεῖν, διὰ τοῦ τὴν τιμὴν αὐτῶν εἰς αἰσχύνην μετενεγκεῖν, καὶ τὴν αὐτῶν ἰσχὺν εἰς ἀσθένειαν. Ὑψώθητι ἐν τοῖς πέρασι τῶν ἐχθρῶν σου. Ὑψηλὸς εἶ, καὶ τὸ ὕψος τῆς δόξης σου γενέσθω διάδηλον ἐν τοῖς τέλεσι τῶν ἐχθρῶν σου δαιμόνων, ἤγουν, ἐν τῷ τὴν αὐτῶν τυραννίδα τέλος λαβεῖν, καὶ καταργηθῆναι τὸ διὰ τῆς εἰδωλολατρείας σέβας αὐτῶν. Καὶ ἐξεγέρθητι, Κύριε, ὁ Θεός μου, ἐν προστάγματι ᾧ ἐνετείλω. Εἰπὼν ἐν τῷ δευτέρῳ ψαλμῷ προσώπῳ Χριστοῦ, διαγγέλλων τὸ πρόσταγμα Κυρίου πρόσταγμα τοῦ Πατέρος τὴν εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν ὠνόμασεν· ἐνταῦθα δὲ τὴν αὐτὴν πρόσταγμα καλεῖ τοῦ Υἱοῦ· καὶ εἰκότως· μία γὰρ βασιλεία Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ πρόσταγμα τὸ αὐτό. Καὶ γὰρ ὁ Υἱὸς ἐνυπόστατος Λόγος ὢν τοῦ Πατρὸς ἐξαγγέλλει πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ ὅσα λέγει ὁ Πατὴρ, ὁ Υἱὸς λέγει αὐτὰ, καὶ ὅσα λέγει ὁ Υἱὸς ὁ

A Πατὴρ λέγει αὐτά. Καλῶς δὲ πρότερον εἴρηκε τὸν λόγον Χριστοῦ πρόσταγμα τοῦ Πατρὸς διδοὺς ἡμῖν τὸ αἴτιον ἐννοεῖν. Ἐπεὶ τοίνυν πρὸς οἷς ἑτέροις ἐδίδαξεν ὁ Χριστὸς, ἐδίδαξεν ὅτι καὶ ἀναστήσεται, λέγει πρὸς αὐτὸν ὁ προφήτης ἱκετικῶς καὶ προαγορευτικῶς· Ἐξεγέρθητι ἀπὸ τῶν νεκρῶν, Κύριε ὁ Θεός μου, διὰ τὸν λόγον ὃν εἴρηκας ὅτι ἀναστήσῃ πρόσταγμα δὲ τὸν λόγον φησὶ, καὶ τὸ εἰρηκέναι τὸν τοιοῦτον λόγον, ἐντείλασθαι, διὰ τὸ βασιλικὸν, διὰ τὸ ἀμετάθετον· πᾶς γὰρ Χριστοῦ τοῦ ὄντως βασιλέως λόγος ἐντολὴ καὶ πρόσταγμα καὶ νόμος ἐστί. Καὶ οὐ μὴ παρέλθῃ τοῦ Χριστοῦ λόγος οὐδεὶς, εἰ καὶ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, καὶ συναγωγὴ λαῶν κυκλώσει σε, καὶ συνάξεις διὰ τῆς πίστεως ἐκ παντὸς τοῦ κόσμου λαοὺς περὶ σὲ, καὶ ἡ

B τοιαύτη συναγωγὴ καὶ λίαν ἀγαπήσει σε, καὶ λίαν οἰκειωθήσεταί σοι. Διὰ γὰρ τοῦ *κυκλώσει σε* καὶ ἄμφω δεδήλωται. Οἱ γάρ τινα σφόδρα φιλοῦντες, ἐφιέμενοι τοῦ πλησιάζειν αὐτῷ, περικυκλοῦσιν αὐτόν· ὡσαύτως ὁ πρός τινας οἰκείως ἔχων, ἐθέλων αὐτοὺς προσεγγίζειν αὐτῷ, κύκλῳ ποιεῖται αὐτοῦ. Καὶ ὑπὲρ ταύτης εἰς ὕψος ἐπίστρεψον. Τοῦτο περὶ τῆς ἀναλήψεως καὶ ὑπὲρ ταύτης σου τῆς συναγωγῆς εἰς οὐρανοὺς ἀπὸ γῆς ἐπιστράφηθι, ἵνα καὶ ταύτην ἀναγάγῃς ἐκεῖ καὶ τῆς οὐρανίου καταξιώσῃς βασιλείας καὶ δόξης σου.

« Κύριος κρινεῖ λαούς. » — Τοῦτο περὶ τῆς παγκοσμίου κρίσεως εἴρηται πρὸς ἡμᾶς. Αὐτὸς ὁ Κύριος ἀναστὰς ὁ ἀνελθὼν εἰς τοὺς οὐρανοὺς, αὐτὸς

C κρινεῖ τοὺς λαούς. Ἀποδώσων ἑκάστῳ τῷ κατ' ἀξίαν.

« Κρῖνόν με, Κύριε, κατὰ τὴν δικαιοσύνην μου καὶ κατὰ τὴν ἀκακίαν μου ἐπ' ἐμοί. » — Δικαιοσύνην λέγει τὴν μερικὴν, ἀκακίαν δὲ τὴν ἀνεξικακίαν, καὶ τὸ μὴ ἀνταποδιδόναι κακῶς· ταῦτα γὰρ ἀνωτέρω τὰ δύο προσεμαρτύρησεν ἑαυτῷ, μὴ τῶν μεγάλων ἡγούμενος αὐτά. Τί γὰρ ἐν τούτοις τὸ μέγα; τῶν ἀναγκαιοτάτων δὲ καὶ ἀπαραιτήτων τῷ γε κατὰ Θεὸν ὅλως προαιρουμένῳ βιοῦν. Τὸ κρῖνον δὲ συντακτέον ἀπὸ κοινοῦ καὶ τῷ ἐμοὶ, καὶ τῷ ἐπ' ἐμοί. Κρίσεως γὰρ μνημονεύσας ἐκείνης τῆς ἐν ὑστάτοις καιροῖς, ἀκαίρως καὶ νῦν καλεῖ τὸν Κύριον κριτὴν ἐν αὐτῷ τε καὶ ἐπ' αὐτῷ· κρῖνον ἐν ἐμοὶ, λέγων, καθότι οὐκ ἠδίκησα, Κύριε, καὶ μηδὲ σὺ παραχωρήσῃς ἀδικηθῆναί με παρὰ τῶν ἐχθρῶν. Καὶ πάλιν,

D κατὰ τὴν ἀνεξικακίαν μου κρῖνον ἐπ' ἐμοὶ, καὶ καθὼς ἐπ' ἄλλοις ἐποίουν ἐγὼ, μὴ κακῶς αὐτοῖς ἀνταποδιδοὺς, οὕτω καὶ σὺ ποίησον ἐπ' ἐμοὶ, καὶ μὴ ἀπαιτήσῃς με λόγους ὧν διαφόρως εἰς σὲ πεπλημμέληκα, καὶ διὰ τοῦτο τοῖς ἐχθροῖς ἐάσῃς ἀνεπικούρητον. Μετὰ μὲν οὖν τὴν δικαιοσύνην μου, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀδικία ἐν χερσί μου, δικαίωσόν με, κατὰ δὲ τὴν ἀκακίαν μου, ὅτι οὐκ ἀνταπέδωκα τοῖς ἀνταποδιδοῦσί μοι κακὰ, ἀνεξικάκησον ἐπ' ἐμοί. Συντελεσθήτω δὴ πονηρία ἁμαρτωλῶν· τέλος λαβέτω, καταργηθήτω. Πολλῆς δὲ τῆς ἐκ τῶν πονηρῶν δαιμόνων καὶ τῶν ὑπηρετούντων αὐτοῖς πεπειραμένος ἐπιβουλῆς, εὐχῆς τύπῳ προαγορεύει πάσης πονηρίας ἀφανισμὸν ἐν αἰῶνι τῷ μέλλοντι. Νῦν γὰρ

εἶναι δὴ τὸ ἀντίπαλον διὰ τοὺς ἀγωνιστάς. « Καὶ κατευθυνεῖς δίκαιον. » Καὶ μήπω δὲ τῆς πονηρίας συντελεσθείσης ἐξαίρων ἐκ μέσου τὰ σκάνδαλα, παρασκευάσεις τὸν δίκαιον, ὀρθῶς δραμεῖν τὴν τρίβον τῆς ἀρετῆς. « Κατευθυνεῖς δὲ τὸν δίκαιον, » εἴρηκεν, οὐ, Κατευθυνθήσεται δίκαιος, ὅτι πάντων τῶν ἀγαθῶν αἴτιος ὁ Θεός· οὐ γὰρ τοῦ θέλοντος, φησὶν, οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ. Καὶ πάλιν· « Οὐ δύνασθε χωρὶς ἐμοῦ ποιεῖν οὐδέν. » Ἐτάζων καρδίας καὶ νεφροὺς ὁ Θεὸς, δικαίως ἡ βοήθειά μου παρὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ σώζοντος τοὺς εὐθεῖς τῇ καρδίᾳ. Ἐρευνῶν ἐστιν ἀκριβῶς ὁ Θεὸς τὰς τῶν ἀνθρώπων βουλάς· τοῦτο γὰρ ἐδήλωσε διὰ τῶν καρδιῶν, καὶ αὐτὰ δὲ τὰ τῶν λογισμῶν ἔσχατα καὶ βαθύτατα, τοῦτο διὰ τῶν νεφρῶν. Ὅθεν πάντα τὰ ἐν σκότῳ καὶ κρύφια καθορῶν ἐναργῶς οἶδε καὶ ὅτι πονηρία καὶ δόλος οὐκ ἔστι μοι. Δικαίως οὖν καὶ εὐλόγως ἐλπίζεται καὶ ἔστιν ἡ εἰς ἐμὲ βοήθεια καὶ σωτηρία παρὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ σώζοντος τοὺς ἀπονήρους καὶ ἀδόλους τῇ καρδίᾳ τυγχάνοντας.

« Ὁ Θεὸς κριτὴς δίκαιος καὶ ἰσχυρὸς καὶ μακρόθυμος. » Κριτὴς ὢν δίκαιος τὴν τῶν ἐχθρῶν μου δαιμόνων ἀδικίαν ἀποσοβῆσαι κρινεῖ, καὶ μὴ ἐᾶσαι ταύτην εἰς τέλος ἐλθεῖν· ἰσχυρὸς ὢν ἰσχύσει τοῦτο ποιῆσαι καὶ διατηρῆσαί με τῆς αὐτῶν κακουργίας ἀνώτερον· μακρόθυμος ὢν ἀναμενεῖ τὴν ἐμὴν ἐπιστροφὴν, καὶ οὐ παρὰ πόδας τὴν καταδίκην ἐπάξει μοι, καὶ μὴ ὀργὴν ἐπάγων καθ' ἑκάστην ἡμέραν. Ὀργὴν λέγει τὴν κάκωσιν. Ἐπεξηγεῖται δὲ, τί ἐστιν ὁ μακρόθυμος· ὁ μὴ ἐπάγων καθ' ἑκάστην ἡμέραν, ἤτοι κατὰ πάντα καιρὸν, τοῖς ἁμαρτάνουσι κάκωσιν, ἀλλ' ἀνεχόμενος καὶ τὴν αὐτῶν μετάνοιαν καὶ διόρθωσιν ἐκδεχόμενος.

« Ἐὰν μὴ ἐπιστραφῆτε, τὴν ῥομφαίαν αὐτοῦ στιλβώσει. » Τὸ τόξον αὐτοῦ ἐνέτεινε καὶ ἡτοίμασεν αὐτὸ ἡ στίλβωσις τῆς ῥομφαίας καὶ ἡ ἔντασις τοῦ τόξου. Καὶ ἡ ἑτοιμασία πρὸς τοξείαν ἀπειλῆς ὁμοῦ καὶ μελλήσεως σύμβολα. Παραινεῖ δὲ καὶ ἄλλοις σὺν ἑαυτῷ μακροθυμίας Θεοῦ μὴ καταφρονεῖν· Ἐὰν γὰρ, φησὶ, μὴ ἐπιστραφῆτε πρὸς Θεὸν οἱ μακρυνθέντες ἀπ' αὐτοῦ διὰ τῆς τῶν ἐντολῶν παραβάσεως, εἰ καὶ μὴ τάχιστα καὶ κατὰ σπουδὴν, τέως δ' οὖν ἐν καιρῷ δέοντι, πικρῶς ἐξολοθρευθήσεσθε.

« Καὶ ἐν αὐτῷ ἡτοίμασε σκεύη θανάτου. » Τῶν ἐν τοῖς βέλεσι γλυφίδων ταῖς τῶν τόξων νευραῖς ἐνιεμένων ἐν τοῖς τόξοις ἑτοιμάζεσθαι τὰ βέλη λέγονται· ἀλλ' εἴπερ φέροιεν ἰὸν ἢ πῦρ, ὡς ταῦτά τινες αὐτοῖς ἐντιθέασιν, οἱ μὲν ὀξέως καὶ πικρῶς ἀνελεῖν, οἱ δὲ πυρπολῆσαι προθέμενοι, τότε τὰ βέλη καὶ σκεύη γίνονται δι' ἃ περιφέρουσιν. Ὅθεν ἡ ψαλμικὴ ῥῆσις τοὺς τρόπους τοῦ θανάτου τοὺς ἐκ τῆς θείας ὀργῆς καὶ βέλη καὶ σκεύη θανάτου κέκληκε μεταφορικῶς. Λέγει γοῦν καὶ ἐν αὐτῷ τῷ τόξῳ θανάτου τρόπους ἡτοίμασε, γῆς συγχώσεις, πυρὸς φλογώσεις, ὕδατος ἐπικλύσεις, ἀέρος φθορὰς, τὰς ἐκ πολεμίων σφαγὰς, καὶ πᾶσαν A ἄλλην ἀναίρεσιν ἀπαραίτητον καὶ λίαν ἐπώδυνον.

« Τὰ βέλη αὐτοῦ τοῖς καιομένοις ἐξειργάσατο. » — Τὰ αὐτὰ καὶ σκεύη θανάτου καὶ βέλη φησὶν, ὡς εἰρήκαμεν, ἃ τοῖς οὐκ ἐπιστρέφουσιν ἐξειργάσατο καὶ ἀπήρτισε. Τούτους γὰρ καιομένους ὠνόμασεν ὡς ἀτόποις ἐπιθυμίαις τε καὶ θυμοῖς, ἐξ ὧν πᾶσα κακίας πρᾶξις, φλεγομένους διαπαντός.

« Ἰδοὺ ὠδίνησεν ἀδικίαν. — Πάλιν πρὸς τὸν Θεὸν ποιεῖται τοὺς λόγους, καὶ τοῦ διαβόλου καταβοᾶται, τὴν εἰς ἐμὲ, λέγων, ἀδικίαν ὁ διάβολος ἐμμελετήσας ἐν ἑαυτῷ, καὶ ἰδοὺ τελεσφορήσας, ὠδίνησεν. Ἐκρῆξαι ταύτην σπεύδει λοιπὸν, καὶ εἰς ἔργον ἀγαγεῖν κατεπείγεται. Τίς ἡ ἀδικία; πτῶμα καὶ ὄλισθον προξενῆσαί μοι, καὶ τοῦ Κυρίου ἐπ' αἰσχύνῃ B ἀποξενῶσαί με.

« Συνέλαβε πόνον καὶ ἔτεκεν ἀνομίαν. » — Αἴτιον τῷ διαβόλῳ τῆς τοιαύτης ἀδικίας τῆς εἰς ἐμὲ τὸ ἐμὸν ἄλγος ᾧ χαίρει καὶ οὗπερ ἐφίεται· καὶ γὰρ ἐξ ἄκρας βασκανίας ἐπιθυμῶν τοῦ πόῤῥω τῶν σωζομένων ἀποῤῥιφῆναί με, καὶ πόνον καὶ ὀδύνην, ἐν τῷ καιρῷ κληρώσασθαι τῆς ἐκτίσεως, τὸν τοιοῦτον πόνον ὥσπερ τινὰ σπόρον ἐν διανοίᾳ συνέλαβε, καὶ τὴν τῆς ἐπιβουλῆς ἀνομίαν συσκευάσας ἀπέτεκεν.

« Λάκκον ὤρυξε καὶ ἀνέσκαψεν αὐτόν. » — Λάκκον λέγει τὴν μηχανὴν καὶ ἀνάσκαψιν, ἤτοι δευτέραν ἀνόρυξιν, τὸ τῆς μηχανῆς δολιώτατον καὶ βαθύτατον. Πᾶσαν ἐτεκτήνατο, φησὶ, κατ' ἐμοῦ C μηχανὴν, καὶ ἄφυκτον αὐτὴν, τό γε ἧκον εἰς αὐτὸν, ἀπειργάσατο, καὶ ἐμπεσεῖται εἰς βόθρον ὃν εἰργάσατο. Ἐμπίπτει τοῖς αὐτοῦ μηχανήμασιν ὁ διάβολος, ὅτε πολλὰ κατὰ τῶν Θεοῦ δούλων συσκευασάμενος, ἐκ πάντων ἀπρακτήσει καὶ κατῃσχυμμένος ὑποχωρήσει· τὴν γὰρ αἰσχύνην ἣν τοῖς ἐπιβουλευομένοις ἐμηχανᾶτο διὰ τῆς ἁμαρτίας ἐπενεγκεῖν, ἐπισπᾶται πᾶσαν αὐτὸς, μάταιος ἐξ ἐκείνων ἀποκρουσθείς.

« Ἐπιστρέψει ὁ πόνος αὐτοῦ εἰς κεφαλὴν αὐτοῦ. » — Ὁ πόνος ὃν ἐμοὶ προὐξένει διὰ τῆς ἀπωλείας, στραφήσεται πρὸς αὐτὸν, καὶ τὸ ἄλγος δέξεται καίριον, ἤγουν ἀνύποιστον. Καὶ ἐπὶ κορυφὴν αὐτοῦ ἡ ἀδικία αὐτοῦ καταβήσεται. Καὶ ἡ ἀδικία ἣν ἔσπευδεν ἀδικῆσαί με καὶ τοῦ ἐμοῦ D δεσπότου μακρῦναί με, καὶ τῆς αὐτοῦ δόξης θεῖναι, ἄνωθεν ἐκ ψήφου θείας εἰς αὐτὸν καταβήσεται, καὶ τὸ μακρυνθῆναι Θεοῦ καὶ τῶν τοῦ Θεοῦ, καιριώτατον κληρώσεται καὶ ἀκρότατον· καίριον μὲν γὰρ ἡ κεφαλὴ, τὸ ἀπ' αὐχένος ἄνω διῆκον μέρος τοῦ σώματος· τὸ δὲ ταύτης ἄκρον ἡ κορυφὴ καιριώτατον ἐν ᾧ καὶ ὁ ἐγκέφαλος, ὅθεν αἴσθησις πᾶσα καὶ κίνησις. Διὰ τούτων δὲ τὰ ἐσόμενα λέγει μᾶλλον ἢ ἐπαρᾶται· τῷ διαβόλῳ γὰρ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ τὸ αἰώνιον ἡτοίμασται πῦρ ὃ δὴ καὶ σκότος ἐξώτερον καὶ μακρὰν πάντη θείας ἐπισκοπῆς. « Ἐξομολογήσομαι τῷ Κυρίῳ κατὰ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ. » Τὴν τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς δαίμοσιν ἐπαχθησομένην κόλασίν τε καὶ κάκωσιν ἀρᾶς τύπῳ διηγησάμενος, Εὐχαριστήσω Κυρίῳ, φησὶν, ἕνεκεν τῆς αὐτοῦ δι-

καιοσύνης, ὅτι τὰ κατ' ἀξίαν ἀπεπλήρωσε τοῖς ἀλάστορσιν. A

« Καὶ ψαλῶ τῷ ὀνόματι Κυρίου τοῦ ὑψίστου. » — Καὶ ψαλῶ διὰ τὴν τοιαύτην δικαιοσύνην τῷ Κυρίῳ τῷ ὑψίστῳ περιφραστικῶς, ἤτοι διὰ ψαλμῶν αἶνον προσοίσω τὸν χαριστήριον. Λέγει δὲ τὸν Κύριον ὕψιστον, ὡς ἐμοῦ πάντων ἐς ἀπειράκις ἄπειρον ὑψηλότατον, πάσης ἀξίας καὶ βασιλείας καὶ κραταιότητος, πάσης δόξης τε καὶ λαμπρότητος, πάσης σοφίας καὶ νοερᾶς ἐξοχότητος, πάσης μεγαλοσύνης, πάσης ὑμνολογίας, πάσης τιμῆς, τῆς ἐξ ἀνθρώπων, τῆς ἐξ ἀγγέλων, τῆς ἐξ ὅλης ὁμοῦ τῆς κτίσεως, καὶ νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΨΑΛΜΟΣ Η'.

« Ἡ τοῦ Χριστοῦ θαυμαστότης ἄῤῥητό. ἐστι πάσῃ φύσει καὶ ἀκατάληπτος. » Οὔτε γὰρ ἄνθρωπος, κἂν εἰς ἄκρον εἴη σοφίας ἀφιγμένος, οὔτ' ἄγγελος, εἰ καὶ τῶν ἀνωτάτω καὶ πρῶτος οὗτος, ἐννοῆσαί ποτε τὸ ταύτης ἰσχύσειε μέγεθος, μήτοι καὶ διαγάσασθαι. Πλὴν ἀχαρίστου τρόπου καὶ ἀπειθήτου τὸ μὴ κατὰ τὸ ἐγχωροῦν αὐτὴν ἐξυμνεῖν. Ἀλλ' ὅτι τὸ κατ' ἀξίαν ἀδύνατον, ἤδη καὶ τὸ μικρὸν μὴ προσάγειν καὶ μέτριον, τοῦτο καὶ ὁ προκείμενος ὄγδοος ἐμφαίνει ψαλμὸς, ὑμνητήριος ὢν εἰς αὐτὸν Δεσπότην Χριστόν. Ἀπείρων γὰρ ὄντων ἐν Χριστῷ τῶν ὑπερφυῶν, μνησθεὶς καὶ ὑπερθαυμάσας ἐκ τούτων τὴν τοῦ Κυρίου μεγαλειότητα, τὸν ὕμνον κεφαλαιοῖ. B

« Κύριε ὁ Κύριος ἡμῶν. » — Κυριεύει πάσης ὁμοῦ κτίσεως ὁ Χριστὸς ὡς Θεὸς καὶ δημιουργός· ἀλλὰ καὶ ὡς ἄνθρωπος τῶν γεγονότων ὅλων γινώσκεται κύριος διὰ τὴν ἕνωσιν. « Ἐδόθη μοι γὰρ, φησὶ, πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς. » Κύριος καὶ τῶν πιστῶν ὁ Χριστὸς, κατά τε τὸν εἰρημένον λόγον, καὶ κατ' ἐπίγνωσιν· ὥστε διττή ἐστιν ἐν ἡμῖν ἡ κυριότης αὐτοῦ. Κατὰ μὲν οὖν τὸν πρῶτον λόγον καὶ θελόντων καὶ μὴ θελόντων, δεσπόζει πάντων Χριστός· κατὰ δὲ τὸν λόγον τῆς ἐπιγνώσεως αἱρετή ἐστιν ἡ Χριστοῦ δεσποτεία τοῖς διὰ πίστεως ἐπεγνωκόσιν αὐτόν· ὅτι φύσει δεσπόζων καὶ Κύριος. Τὸ *Κύριε* τοιγαροῦν τῆς ἁπλῶς κυριότητος τίθεται παραστατικὸν, τῆς εἰς ὅλα τὰ κτίσματα· τὸ δ' *ὁ Κύριος ἡμῶν*, τῆς ἰδιοτρόπως εἰς ἡμᾶς τοὺς πιστοὺς ἢ καὶ κατ' ἐπίγνωσιν καὶ κατ' οἰκείωσιν λέγεται· κατ' ἐπίγνωσιν ἡμῶν πρὸς αὐτὸν, κατ' οἰκείωσιν αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς. C

« Ὡς θαυμαστὸν τὸ ὄνομά σου ἐν πάσῃ τῇ γῇ. » — Λίαν ἐστὶ θαυμαστὸν τὸ ὄνομά σου ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ, διὰ τὰς διδασκαλίας σου, διὰ τὰς θεοσημίας σου· ἃς ἐκτετέλεκας δι' ἑαυτοῦ τε καὶ τῶν σῶν μαθητῶν, καὶ αὖθις ἐκτελεῖς διὰ τῶν διαδόχων αὐτῶν κατά τε πίστιν καὶ ἀρετήν. D

« Ὅτι ἐπήρθη ἡ μεγαλοπρέπειά σου ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν. » — Ἔστι καὶ ἐν ἀνθρώποις ἀρετὴ πρακτικὴ· καλουμένη μεγαλοπρέπεια, ὅτε τις ἔργα πράττει μεγαλοπρέποντα. Τοίνυν εἰρηκὼς ὁ προφήτης πρὸς τὸν Χριστὸν, ὅτι « Τὸ σὸν ὄνομα λίαν θαυμαστόν ἐστιν ἐν πάσῃ τῇ γῇ, » νῦν λέγει τὴν αἰτίαν δι' ἣν οὕτωσὶ θαυμαστόν· διότι, φησὶ, τῆς σῆς μεγαλουργίας ἡ ἀρετὴ καὶ ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν ὑπερυψώθη ἀπὸ τῆς γῆς· ἔργα γὰρ ἐποίησας καὶ ποιεῖς ὑπερφυέστατα καὶ σοὶ μόνῳ τῷ ὄντως μεγάλῳ πρέποντα· ἔργα δὲ Χριστοῦ τά τε διδάγματα, τά τε θαύματα. Τῷ τοιούτῳ ῥητῷ συνᾴδει καὶ τὸ τοῦ Ἀββακοὺμ, « Ἐκάλυψεν οὐρανοὺς ἡ ἀρετὴ αὐτοῦ. » Τοσοῦτον ἔχει τὸ τῆς δόξης ὕψος, ἡ ἀρετὴ τοῦ Χριστοῦ, ἡ μεγαλοπρέπεια. Νομίζω δ' ἐγὼ καὶ περὶ τῆς δεσποτικῆς ἀναλήψεως ἐν αὐτῷ διαλαμβάνειν τὸ προκείμενον ψαλμικόν. Κατὰ τοῦτον οὖν τὸν λόγον τὸ μὲν ἡ *μεγαλοπρέπειά σου* νοητέον εἰρῆσθαι κατὰ περίφρασιν, τὸ δ' ὅλον οὕτω σαφηνιστέον· ὅτι Ἐπήρθης καὶ ὑψώθης ὁ μεγαλοπρεπὴς καὶ μεγαλουργὸς, ὁ τῶν ἐξαισίων καὶ ὑπερφυῶν θεοσημιῶν αὐτουργὸς, οὗ χάρις ἐν χείλεσιν ἐξεχύθη διδάσκοντος, οὐχ εἰς τὸ στερέωμα μόνον τὸν πρῶτον πρὸς ἡμᾶς οὐρανὸν, οὐδ' αὐτὸ διαβὰς, εἰς τὸν ἀνωτάτω κατήντησας οὐρανὸν, ἀλλὰ διαπεφοιτηκὼς καὶ αὐτὸν ὑπεράνω καὶ ἀμφοτέρων τῶν οὐρανῶν ἀνελήλυθας, πᾶσαν τὴν κτίσιν ὑπερεαναβεβηκὼς, μετὰ σώματος, ὡς δεσπότης τὸ ὅλον ἁπάσης τῆς κτίσεως. « Ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον. » Αἶνον κατηρτισμένον ἀπειργάσω καὶ τέλειον καὶ βρεφικῆς διανοίας καὶ γλώττης ὑπέρτερον. Τὸ δὲ θαῦμα καινότατον· οὐ μόνον γὰρ νήπιοι καὶ θηλάζοντες ἔτι παῖδες ᾔνουν τὸν Κύριον εὐκρινῶς λαλοῦντες, διατόρως κράζοντες τελείας ῥήματα γνώσεως, ἀλλὰ καὶ ὡς Θεὸν ᾔνουν αὐτὸν, καὶ θεολογίας ἀρίστης ἀπήγγελλον δόγματα· διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς ἀκούοντες ἠγανάκτησαν· τὸ γὰρ, « Ὡσαννὰ ὁ ἐν ὑψίστοις, » τοιοῦτόν ἐστι· Σῶσον δὴ ὁ ἐν οὐρανοῖς, ὁ φαινόμενος ἐπὶ γῆς ὡς ἄνθρωπος, καὶ ὢν ἐν τοῖς οὐρανοῖς ὡς Θεός. « Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου. » Εὐφημίας ἄξιος ὁ καὶ αὖθις ἐρχόμενος, ἐπὶ τῷ κρῖναι τὸν κόσμον ὡς Κύριος· διότι ὄνομά σοι Κύριος. Ὥστε καὶ σωτῆρα καὶ Θεὸν καὶ κριτὴν καὶ Κύριον ὡμολόγουν οἱ νήπιοι, καὶ θηλάζοντες μεγάλῃ κραυγῇ τὸν Χριστόν· ὅθεν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς τὴν τοιαύτην οὐκ ἔστεργον αἴνεσιν, καὶ μάλισθ' ὅτι κἂν τῷ ἱερῷ ἐτελεῖτο παρ' ᾧ μόνος ὁ Θεὸς αἰνούμενος ἦν καὶ παῤῥησίᾳ πολυπληθοῦς ἀκροωμένου λαοῦ.

« Ἕνεκα τῶν ἐχθρῶν σου τοῦ καταλῦσαι ἐχθρὸν καὶ ἐκδικητικόν. » — Οὐ πρὸς τὸ, « Ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον » ἀναφέρεται τοῦτο· ἀλλὰ πρὸς τὸ, « Ἐπήρθη ἡ μεγαλοπρέπειά σου ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν, » ἵν' ὅλον εἴη τοιοῦτον· Κατὰ τὸ συνεχὲς ἀνέβης ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν ἕνεκα τῶν ἐχθρῶν σου, ὥστε καταλῦσαι καὶ τὸν προηγουμένως ἐχθρὸν τὸν διάβολον, καὶ τὸν ἐκδικητὴν αὐτοῦ καὶ σύμμαχον θεοκτόνον λαόν. Κατὰ τοῦ διαβόλου γὰρ ἐλήλυθεν ἐπὶ γῆς ὁ Χριστὸς, ἵνα καταλύσῃ τὸ κράτος αὐτοῦ καὶ τὴν εἰδωλολατρείαν ἐξαφανίσῃ. Τοῦτο δὲ γέγονε μετὰ τὴν ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν ἀναφοίτησιν τοῦ Χριστοῦ· τότε γὰρ ὁ Παράκλητος ἐνδημήσας τοῖς ἀποστόλοις ἐν εἴδει πυρίνων γλωσσῶν καὶ στομώσας αὐτοὺς καὶ λόγου καὶ σοφίας καὶ θάρσους καὶ τερατουργικῆς

ἐμφορήσας δυνάμεως, ἀπετέλεσε καθαιρέτας τοῦ διαβόλου, καὶ τῆς πλάνης ὀλοθρευτάς. Εἶτα καὶ τῶν Ἰουδαίων ἡ πᾶσα δόξα καθῄρηται. Καὶ ἡ πόλις καὶ ὁ ναὸς καὶ ἡ λατρεία καὶ πᾶν, εἴ τι περ ἦν ἐν αὐτοῖς ὑπερέχον, καὶ ἡγεμονικὸν, καταβέβληται· ἕνεκα δὲ τῶν ἐχθρῶν σου φήσας, διεῖλε τοὺς ἐχθροὺς εἴς τε τὸν πολέμιον διάβολον, καὶ εἰς τὸν αὐτῷ συμμαχήσαντα. Καὶ γὰρ καὶ ὁ τῷ ἐχθρῷ συμμαχῶν ἐχθρὸς καὶ οὗτός ἐστιν. Οὐκ ὠνόμασται δὲ τοῦ διαβόλου σύμμαχος ὁ τῶν Ἰουδαίων ἐσμὸς, ἀλλ' ἐκδικητής, καὶ λίαν ἐπιπρεπῶς· αὐτὸς γὰρ ἀνελὼν τὸν Χριστὸν, τὸν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ κατὰ τοῦ διαβόλου παραγενόμενον, προδήλως γέγονε τοῦ διαβόλου ἐκδικητής. Δύο δ' ἐν τουτῷ δηλοῦντος, ὡς προειρήκαμεν, τοῦ ἐπῆρθαι τὴν Χριστοῦ μεγαλοπρέπειαν ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν τό τε ὑπερύψηλον τῆς ἐκ τῶν διδαγμάτων καὶ τῶν θαυμάτων δόξης αὐτοῦ, καὶ τὴν κατὰ σώματος ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν ἀναφοίτησιν, τῷ μὲν πρώτῳ σημαινομένῳ τὸ, «Ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον,» συνάπτεται, λέγοντος τοῦ προφήτου πρὸς τὸν Χριστὸν, Τοσοῦτον γέγονεν ἡ δόξα σου μεγίστη καὶ ὑπερθαύμαστος, ὥστε καὶ παῖδες ἔτι θηλάζοντες ταύτην ἐκήρυξαν, λόγῳ καὶ νοήματι κεχρημένοι κατηρτισμένῳ καὶ ἀνδρικῷ. Τῇ δευτέρᾳ δὲ δηλώσει τῆς ὑπερυψώσεως τοῦ Χριστοῦ, τὸ ἕνεκα τῶν ἐχθρῶν σου συμφύεται καὶ τὰ τούτου ἐχόμενα, καθὼς ἀνωτέρω διετρανώσαμεν. Ὅσα δέ τις ἂν ἐννοήσειεν αἴτια τῆς ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν ἀναφοιτήσεως τοῦ Χριστοῦ, πάντα πρὸς τὴν τοῦ ἐχθροῦ κατάλυσιν ἀφορᾷ καὶ κάκωσιν.

«Ὅτι ὄψομαι τοὺς οὐρανοὺς ἔργα τῶν δακτύλων σου.» — Ἔφη καὶ ἀλλαχοῦ, «Ἔργα τῶν χειρῶν σού εἰσιν οἱ οὐρανοί·» τῶν οὐρανῶν δὲ καὶ ἀμφοτέρων μνησθεὶς, δημιουργὸν ἁπάσης τῆς κτίσεως ἐκήρυξε τὸν Χριστὸν, τῇ περιοχῇ τὰ περιεχόμενα συμπεριλαβών. Ὁ γὰρ καταρχὰς γεγονὼς οὐρανὸς, ὁ φύσει πρῶτος καὶ ἄναστρος, περιοχή ἐστιν ἁπάσης κτίσεως αἰσθητῆς τε καὶ νοητῆς. Καὶ αὐτοὶ γὰρ οἱ νόες τῷ τοιούτῳ περιέχονται σύμπαντες οὐρανῷ· μόνον δὲ τὸ θεῖον ἀπεριόριστον. *Ὄψομαι* δὲ φύσιν ἀντὶ τοῦ γνώσομαι· νοῦς γὰρ ὀφθαλμὸς ψυχῆς ὢν κρεῖττον ὁρᾷ τῶν σωματικῶν ὀφθαλμῶν. Γνώσομαι τοὺς οὐρανοὺς ἔργα σὰ, μεταφορικῶς τε καὶ περιφραστικῶς, γνώσομαι διαπαντὸς, οὔ ποτε τῆς τοιαύτης ἐκστήσομαι γνώσεως· ὅτι σὺ δημιουργὸς εἶ τοῦ παντός. Διηγηματικὸν δὲ τὸ ὅτι καὶ βεβαιωτικὸν, οὐκ αἰτιολογικόν. Ἀπὸ κοινοῦ *γνώσομαι* τὴν σελήνην καὶ τοὺς ἀστέρας ἔργα τῶν δακτύλων σου, ἅτινα σὺ τεθεμελιωμένα καὶ μόνιμα καὶ τὴν αὐτὴν φυλάττοντα τάξιν πεποίηκας εἰς ὃ διαμένειν ἐθέλοις τὸ πᾶν. Διαλαβὼν δὲ περὶ σελήνης καὶ ἀστέρων, οὐ παρῆκε τὸν ἥλιον· ἅμα μὲν μετὰ τῶν ἀστέρων τάξας ὡς ἀστέρα καὶ αὐτὸν ἐξοχώτατον καὶ βασιλικώτατον καὶ λαμπρότατον καὶ ἀστεράρχην ὠνομασμένον ὑπό τινων προσφυῶς, ἅμα δ' ὡς τῇ σελήνῃ συνεξακουόμενόν τε καὶ συννοούμενον, εἴ γε ταύτῃ τὸ φῶς ἐξ αὐτοῦ καθὸ φαίνει καὶ οὐκ ἐκ φύσεως. Ἰδίᾳ δὲ περὶ τῆς σελήνης εἴρηκε· καὶ μὴ

A συνεκφωνήσας ταύτην τοῖς ἄστρασι, δι' ἃ πρὸς τοὺς ἀστέρας ἀκοινώνητα φέρει πολλὰ, τὰς τοῦ φωτὸς αὐξήσεις καὶ μειώσεις, ἀποκρύψεις τε καὶ πληρώσεις, καὶ τοὺς ποικίλους σχηματισμοὺς, καὶ ἐπείπερ οὐδεὶς τῶν ἀστέρων ἔξωθεν ἔχει τὸ φῶς, ὡς αὕτη κατ' ἐπεισαγωγήν· ἀλλ' οἴκοθεν ἔχουσιν αὐτὸ πάντες καὶ ἀναπόβλητον, εἰ καὶ μεθ' ἡμέραν ὁρῶνται τῆς ἡλιακῆς αὐτοὺς ἀποκρυπτούσης πλησμίου φωτοχυσίας καὶ ὑπερβαλλούσης λαμπρότητος.

Ὁ μὲν οὖν ἥλιος ὑψηλότερός ἐστι τῆς σελήνης ἐπιπλέον ἢ ὅσον ἀφέστηκεν αὕτη τῆς γῆς καὶ πολλαχῶς ἐπιπλέον· ἡ δὲ χθαμαλωτάτη παντὸς ἀστέρος γινώσκεται. Τῶν γὰρ ἀστέρων οἱ μὲν ἀπλανεῖς, οἱ δὲ πλάνητες λέγονται. Καὶ οἱ μὲν ἀπλανεῖς ὁμοτίμως ὑψηλότατοι πάντες καὶ πάμπολλοι· τὸ χύμα
B λέγω τῶν ἀστέρων αὐτὸ τὸ πολυπληθές· οἱ δὲ πλάνητες μετὰ καὶ τῆς σελήνης ἑπτὰ, καὶ ἄλλου χθαμαλώτερός τε καὶ προσγειότερος.

Τοῦ στερεώματος δὲ κυκλικῶς κινουμένου κίνησιν ὀξυτάτην καὶ ἄληκτον, ἐξ ἀνατολῶν εἰς δυσμὰς ὡς πρὸς αἴσθησιν, συμπεριφέρονται καὶ πάντες ἀστέρες αὐτῷ, καὶ σύμπας αἰθήρ.

Πολὺ δὲ πάνυ καὶ μυρίον τὸ τοῦ αἰθέρος διάστημα τὸ ἐκ τοῦ στερεώματος ἕως τοῦ ὑπεκκαύματος· ὅπερ ὑπέκκαυμα τὸ πῦρ ἐστι τὸ στοιχεῖον αὐτό. Τὸ γὰρ ἡμῖν γινωσκόμενον πῦρ ἔξαψίς ἐστι τοῦ τοιούτου στοιχειώδους πυρὸς, ὑπερβολὴν ἔχον τῆς πυρώδους θερμότητος, ὥσπερ ὁ κρύσταλλος τῆς ἐν ὕδατι θεωρουμένης ψυχρότητος.

C Οἱ μὲν οὖν ἀπλανεῖς ἀστέρες πεπήγασιν ἐν τῷ στερεώματι καὶ σὺν αὐτῷ μόνῳ φέρονται, μηδεμίαν ἰδίαν κατὰ τόπον ποιούμενοι κίνησιν· οἱ δὲ πλάνητες οὐ πεπήγασιν ἐν τῷ στερεώματι· κατωτέρω δὲ τούτου κατά τινας βαθμίδας ἐν τῷ αἰθέρι μετέωροι φέρονται, καὶ τοῦ στερεώματος φερομένου μετὰ τῆς τῶν ἀπλανῶν παμπληθείας ἐξ ἀνατολῶν εἰς δυσμὰς ὡς ἡ αἴσθησις, αὐτοὶ τοὐναντίον ἐκ δυσμῶν εἰς ἀνατολὰς ἰδίαν σχολαιοτέραν κινοῦνται κίνησιν. Ὅθεν καὶ πλάνητες ὠνομάσθησαν· ὡς δῆθεν ἀποπλανηθέντες τῆς τοῦ στερεώματος πορείας, καὶ τοῦ τοσούτου τῶν ἀστέρων ἐσμοῦ, καὶ τὴν ἐναντίαν βαδίζοντες.

Ταῦτα δὲ λέγω πρὸς τὸ φαινόμενον· ἐπεί τοί γε μόνος ὁ πρῶτος οὐρανὸς ἐξ ἀνατολῶν εἰς δυσμὰς
D φερόμενος ἔγνωσται συμπεριάγων ἑαυτῷ καὶ τὸν δεύτερον τὸ στερέωμα· τὸ γὰρ στερέωμα καὶ αὐτὸ πρὸς δυσμὰς ἐξ ἀνατολῶν μετὰ τῶν λεγομένων ἀπλανῶν ἀστέρων φέρεται φυσικῶς· διὰ δὲ τὸ βραδύτατον τῆς τοιαύτης πλανητικῆς κινήσεως διαλανθάνει τὴν αἴσθησιν. Εἰς μοίρας γὰρ ἑξήκοντα καὶ τριακοσίας τοῦ παντὸς κύκλου διαιρουμένου μίαν μοῖραν καθ' ἕκαστον ἔτος τετήρηται διέρχεσθαι πλανητικῶς τὸ στερέωμα· κατά τινας δ' οὐ μοῖραν, ἀλλὰ τμῆμα μοίρας ὀλίγιστον. Διὸ δὴ κἀκ τῆς τοιαύτης ἰδίας καὶ φυσικῆς κινήσεως τοῦ στερεώματος ὁ πρῶτος οὐρανὸς ὁ μὴ ὁρώμενος ἑώραται νοερῶς τοῖς τὴν ἐξέτασιν ταύτην φιλοπόνως ποιησαμένοις.

Τὴν μὲν οὖν ἰδίαν κίνησιν οἱ πλάνητες ποιοῦνται

τοιαύτην, οἵαν εἰρήκαμεν· συμπεριάγονται δὲ καὶ A τῷ οὐρανῷ τῇ ῥύμῃ τῆς αὐτοῦ φορᾶς ἐκνικώμενοι. Κἀντεῦθεν ὁ ἥλιος δι' ἐνιαυτοῦ τὴν ἰδίαν (κίνησιν) ἐκπληρῶν, τὴν πλανητικὴν, τὴν ἐκ δυσμῶν εἰς ἀνατολὰς, ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ καὶ νυκτὶ διὰ τῆς ἐναντίας ἐκ τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ αὐτὸ καί τι πλέον ἀποκαθίσταται, ὑπὸ τῆς οὐρανοῦ ῥύμης ἑλκόμενος καὶ περιαγόμενος. Διὰ μὲν οὖν τῆς σὺν οὐρανῷ περιαγωγῆς αἴτιος γίνεται τῶν ἡμερῶν τε καὶ τῶν νυκτῶν, ὑπέργειος φερόμενος τῶν ἡμερῶν, ὑπόγειος τῶν νυκτῶν· διὰ δὲ τῆς οἰκείας κινήσεως τῆς πλανητικῆς τῶν τεσσάρων ὡρῶν.

Ἔχων γὰρ τὸν τῆς τοιαύτης αὐτοῦ κινήσεως κύκλον, ὑπὸ τὸ στερέωμα βεβλημένον λοξῶς, τῶν μὲν δύο μερῶν αὐτοῦ τῶν κατὰ διάμετρον, ἀντικρὺ τεταγμένων τοῖς μέσοις τοῦ στερεώματος μέρεσι, B τῶν ἑτέρων δ' αὖ δύο μερῶν κατὰ διάμετρον καὶ αὐτῶν τοῦ μὲν ὑπονεύοντος πρὸς τοῖς βορειοτέροις τοῦ στερεώματος, τοῦ δὲ πρὸς τοῖς νοτιωτέροις· ὅτε μὲν διέρχεται τὰ ὑπὸ κὰ μέσα τοῦ στερεώματος, τὰς ἰσημερίας ποιεῖ· τὴν ἐαρινὴν, ἀπὸ τῶν νοτίων ἐρχόμενος· ὑποστρέφων ἐκ τῶν βορείων, τὴν φθινοπωρινήν· ὅτε δὲ τὸ τοῦ οἰκείου κύκλου τμῆμα τὸ βορειότατον δίεισι, τότε τὴν θερινὴν ὥραν ἀποτελεῖ· τὴν χειμερινὴν πάλιν, ὅτε τὸ νοτιώτερον.

Ἀφέστηκε δὲ πρῶτος τοῦ στερεώματος πλάνης ὁ στὴρ Κρόνος, ὁ καὶ Φαίνων καλούμενος, τὸν οἰκεῖον κύκλον δι' ἐτῶν τριάκοντα διερχόμενος. Κατωτέρω τούτου Ζεὺς, ὁ καὶ Φαέθων, δωδεκαετίᾳ τὴν αὐτοῦ πλανητικὴν ἀπαρτίζων περίοδον. Μετ' αὐτόν τε καὶ C ὑπ' αὐτὸν Ἄρης, ὁ καὶ πυρόεις, ἔτεσι δύο καὶ μησὶ πέντε καὶ πρὸς τὴν ἰδίαν περιστροφὴν ἐκπληρῶν. Εἶτα τέταρτος καὶ κατὰ τὸ τοῦ αἰθέρος μεσαίτατον ἥλιος δι' ἐνιαυτοῦ περαιῶν τὴν αὐτοῦ περιέλευσιν· ἤγουν διὰ νυχθημέρων τριακοσίων ἑξήκοντα πέντε καὶ τετάρτου. Μετ' αὐτὸν Ἀφροδίτη, καὶ ὑπ' αὐτὴν Ἑωσφόρος ὁ ἀστὴρ οὗτος. Ἀλλὰ καὶ Ἕσπερος· τὸ μὲν γάρ ἐστι καὶ καλεῖται τῆς ἡλίου προανίσχων ἐπιτολῆς· τὸ δ' αὐτοῦ καταδυομένου φαινόμενος πρὸς δυσμαῖς. Περὶ τῆς αὐτοῦ φυσικῆς κινήσεως οἱ ἀστρολογήσαντες διεφώνησαν. Καὶ οἱ μὲν ἔφασαν αὐτὸν ἰσοδρομεῖν τῷ ἡλίῳ· τοῖς δὲ μησὶν ὀκτὼ περιτρέχειν τὸν ἴδιον κύκλον ἔδοξεν οὗτος. Ἕκτος ὁ Ἑρμῆς, ὁ δὲ Στίλβων, ἐν ἓξ μησὶ καὶ ἡμέραις ἓξ τὴν ὅλην αὐτοῦ ποιούμενος περιπόρευσιν. Τισὶ δὲ D τῶν ἀστρολόγων ἐνιαυσιαῖον καὶ οὗτος ποιεῖσθαι τὸν δρόμον ὑπείληπται, καθάπερ ὁ ἥλιος. Ἀκριβέστεροι δὲ μᾶλλον δοκοῦσιν οἱ ἐλάττω τοῦ ἐνιαυτοῦ τοῖς εἰρημένοις δυσὶ πλάνησι τὸν τῆς φυσικῆς κινήσεως χρόνον ἀποφηνάμενοι, κατὰ τὴν τάξιν τῆς πρὸς τοὺς ἄλλους πλάνητας ὑποβάσεως. Μετὰ πάντας ἀστέρας ἡ σελήνη τέτακται κατωτάτω· πρὸς δὴ τὸ πέρας αὐτὸ τοῦ αἰθέρος τό γε τεθολωμένον, ὡς τῷ ὑπεκκαύματι συμμιγές. Αὕτη σμικρότατον ἔχουσα ὡς χθαμαλωτάτη καὶ προσγειοτάτη συντόμως αὐτὸν ἀνύει. Δι' ἡμερῶν γὰρ ἑπτά τε καὶ εἴκοσι καί τινος ἡμίσους μάλιστά πως ἡμέρας μιᾶς. Διὸ καὶ πολλάκις τοῦ ἐναντίου καὶ φθάνει καὶ παραμείβει τὸν ἥλιον.

Οὖσα δὲ κατωτάτω τοῦ αἰθέρος καὶ κατὰ τὰς αὐτοῦ πρὸς τὸ ὑπέκκαυμα συναφὰς καὶ συμμίξεις, ὡς εἴρηται, ζοφερὸν ἔχει τὸ σῶμα καὶ φύσει ἀλαμπές· ἐκ δὲ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων ἐπείσακτον κατ' ἰδιότητα πέφυκε δέχεσθαι τὸ φῶς. Διὸ καὶ σελήνη κατονομάζεται διὰ τὸ σέλας νέον ἔχειν ἀεὶ, καὶ οὔποτε παλαιὸν, ἄλλοτε ἄλλων μερῶν φωτιζομένων αὐτῆς.

Οὖσα γὰρ καὶ αὕτη σφαιροειδὴς ὡς ὁ ἥλιος καὶ πᾶς ἄλλος ἀστὴρ, ὅτε μὲν κατὰ διάμετρον ἔχει τὸν ἥλιον ἀφεστηκυῖα τὴν πλείστην αὐτοῦ καὶ μεγίστην ἀπόστασιν, ὅλα δὴ τότε καταλάμπεται τὰ κάτω μέρη καὶ πρὸς ἡμᾶς, καὶ γίνεται παμφαής· ὅσῳ δὲ τῷ ἡλίῳ πελάζει, τοσούτῳ φαίνεται τὰ πρὸς ἡμᾶς ἀλαμπής· ἐκ τῶν ὁρωμένων ταύτης μεσῶν εἰς τὰ μὴ ὁρώμενα μεταβιβαζομένων τῶν ἡλιακῶν αὐγασμῶν· ὅτε δὲ συνέλθῃ τῷ ἡλίῳ πρὸς τὸν αὐτὸν ὥστε συνοδεύειν αὐτῷ, τότε τὰ ὑψηλότερα μέρη πάντα φωτιζομένη τὰ πρὸς τὸν οὐρανὸν, ἀφώτιστος εὑρίσκεται διόλου τὰ κάτω καὶ πρὸς ἡμᾶς· ὅτε δ' αὖ παραμείψῃ τὸν ἥλιον, ἄρχεται τὰ κάτω φωτίζεσθαι πρὸς λόγον τῆς παραμείψεως γινομένης ἀεὶ τῆς φαύσεως.

Ἔστι δὴ μέσον τοῦ στερεώματος πλάτος πολὺ κυκλικὸν καὶ λοξὸν, ὑφ' ὃ ποιοῦνται τὴν κίνησιν πάντες οἱ πλάνητες. Οὐδὲ γὰρ τὸ στερέωμα πᾶν ὑποτρέχουσι. Τὸ τοιοῦτον πλατύτατον κύκλωμα τὸ λοξὸν ἄστρα φέρει πολλὰ, σκιαγραφοῦντά πως ζῶά τινα. Κἀκ τῆς τοιαύτης σκιαγραφίας τῆς συγκεχυμένης καὶ ἀμυδρᾶς ζῶα κεκλήκασιν οἱ τῶν ἀστρολόγων ἀρχαιότεροι τὰ σκιαγραφήματα· καὶ τὴν περιοχὴν αὐτῶν πᾶσαν κύκλον ζῳδιακὸν, καὶ λίαν καταχρησάμενοι τοῖς ὀνόμασιν.

Ὑπὸ τὸ τοῦ ζῳδιακοῦ τὸ μεσαίτατον ὁμαλῶς ὁ ἥλιος κινεῖται διηνεκῶς, τὴν ἀπὸ δυσμῶν εἰς ἀνατολάς· οἱ δ' ἄλλοι πλάνητες ἑλικοειδῶς φερόμενοι τὸ ὑπὸ τὸν ζῳδιακὸν πλάτος πᾶν ἐξαλλάττουσι· καὶ ποτὲ μὲν ἐπὶ τὰ βόρεια γίνονται τούτου, ποτὲ δ' ἐπὶ τὰ νότια, ποτὲ δὲ καὶ πρὸς τὸ μέσον εὑρίσκονται. Μάλιστα δὲ τῶν ἄλλων ἡ σελήνη ποιουμένη τὴν τοιαύτην ἐξαλλαγὴν, ποτὲ μὲν ἄνεισιν ὡς πρὸς βόρεια, ποτὲ δὲ κάτεισιν ὡς πρὸς νότια· ποτὲ δὲ καὶ τὸν μέσον ὁδεύει τὸν ὑπὸ τὸν ἡλιακόν.

Κατὰ γοῦν τὴν αὐτῆς πρὸς τὸν ἥλιον σύνοδον, βορειοτέρα μὲν οὖσα καὶ νοτιωτέρα, τὸν ἥλιον ὑποσκιάσαι καὶ κρύψαι οὐ δύναται· κατὰ δὲ τὸν μέσον εὑρισκομένη καὶ τῷ ἡλίῳ γινομένη τότε δὴ (καὶ) κατὰ κάθετον, φραγμὸν ἑαυτὴν καὶ διατείχισμα τίθησι μέσον ἡλίου καὶ ἡμῶν, καὶ οὕτως ἀποκρύπτει τὸν ἥλιον ἀφ' ἡμῶν· καὶ οὔτ' αὐτοῦ τὰς ἀκτῖνας ἐᾷ διικνεῖσθαι πρὸς τὸν καθ' ἡμᾶς ἀέρα καὶ φωτίζειν αὐτὸν, οὔθ' ἡμᾶς τὸν ἥλιον καθ' ὅπερ ἂν ὑποδράμοι μέρος αὐτὸν καθορᾷν.

Καὶ τὴν τοιαύτην σύμπτωσιν ἔκλειψιν ἡλίου προσηγορεύκασιν οὐ ταῖς ἀληθείαις τοῦ φωστῆρος ἐκλείποντος, ἀλλὰ δοκοῦντος ἐκλείπειν, ἐκ τοῦ μήτ' αὐγάζειν μήθ' ὁρᾶσθαι, τοῦ τῆς σελήνης διείργοντος σώματος.

Ἐν δὲ ταῖς τοιαύταις γίνεται τῆς σελήνης ὑποδρομαῖς ὁ ἥλιος ἡμῖν ἀφανὴς ἐνίοτε μὲν ὅλος, τὰ

πολλὰ δὲ κατά τι μέρος αὐτοῦ πρὸς λόγον τῆς ὑποκρύψεως. Ὅσον γὰρ ὑποβέβηκεν ἡ σελήνη, τοσοῦτον καὶ ἡμῖν ἀκαθόρατον· τοῦτο καὶ πρὸς ἡμᾶς οὐκ ἐκπέμπει τὸ φῶς.

Ἀλλ' ἡ μὲν λεγομένη κατὰ τὸν ἥλιον ἔκλειψις οὐκ ἔστι πάθος αὐτοῦ· πάντῃ γὰρ ἀμείωτον ὁ ἥλιος ἔχει τὸ φῶς ἀεὶ καὶ εἰλικρινές. Ἡ δὲ τῆς σελήνης ἔκλειψις αὐτῆς τῆς σελήνης πάθος ἐστί· καὶ κατ' ἀλήθειαν, ἀλλ' οὐ κατὰ δόκησιν ἔκλειψις.

Ὅτε γὰρ ἡ σελήνη τῷ ἡλίῳ κατὰ διάμετρον γίνεται πρὸς μὲν τοῖς ὑπὸ τὸν ζωδιακὸν εὑρισκομένη βορείοις καὶ νοτίοις, μένει μηδὲν πάσχουσα παμφαής· ἐν τῷ μέσῳ δὲ τυχοῦσα καὶ τὸν ἡλιακὸν ὑποτείνουσα, τότε τῆς γῆς διατειχιζούσης, οὐ δέχεται τὰς ἐξ ἡλίου αὐγάς· καὶ καθ' ὃ μέρος οὐ δέχεται ταύτας, οὐδὲ φωτίζεται. Καὶ ὅπερ αὕτη κατὰ τὴν λεγομένην ἡλιακὴν ἔκλειψιν ἐν συνόδῳ ποιεῖ, διαφράττουσα τὸν ἥλιον ἐξ ἡμῶν, τοῦτ' ἐν διαμέτρῳ πάσχει παρὰ τῆς γῆς· ἡλίου γὰρ καὶ σελήνης εὑρισκομένη τηνικαῦτα μέσον ἡ γῆ, κατὰ μίαν εὐθεῖαν, κωλύει τὴν σελήνην ταῖς ἐξ ἡλίου λαμπηδόσιν αὐγάζεσθαι.

Καὶ ὅσον αὐτῆς μέρος ταῖς ἡλιακαῖς ἀκτῖσιν οὐ καταλάμπεται, μένει τοῦτο πάμπαν ἀφώτιστον. Ἐνίοτε δὲ καὶ πᾶσα ζοφοῦται καὶ τὸ φῶς ὅλον ἀπόλλυσιν, ὡς καὶ δοκεῖν ἠφαντῶσθαι καὶ μηδὲ τὸν τόπον ἐν ᾧπερ ἦν ὅλως διαγινώσκεσθαι, τῷ μηδὲ σκιὰν αὐτῆς κἂν γοῦν ἀμυδράν τινα περισώζεσθαι. Τοιαύτης καὶ ἡμεῖς σεληνιακῆς ἐκλείψεως αὐτόπται γεγόναμεν.

Ὁ μὲν οὖν ἥλιος ἐκ τῶν φαινομένων περὶ τὰς τῆς σελήνης ἐκλείψεις μείζων τῆς γῆς ἀνενδοιάστως γινώσκεται· καὶ διὰ τοῦτο γινόμενος ὑπὸ γῆν οὐ κωλύεται παρ' αὐτῆς εἰς τὸ τοῦ αἰθέρος ὕψος τὰς οἰκείας ἐκπέμπειν αὐγάς. Περιεχομένης γὰρ ὑπὸ τοῦ ἡλίου τῆς γῆς διὰ τὴν ταύτης σμικρότητα, πῶς ἂν κωλυθεῖεν αἱ ἀκτῖνες ἐκ τῶν ἄκρων αὐτῆς εἰς τὸ τοῦ αἰθέρος ὕψος διαβιβάζεσθαι; διὸ καὶ καταλάμπεται τὰ ὑψηλότερα τοῦ κόσμου κἂν τῷ ὑπὸ γῆν εἶναι τὸν ἥλιον. Ἐν νυκτὶ δέ εἰσι τότε τὰ χθαμαλώτερά τε καὶ προσγειότερα. Νὺξ γὰρ οὐδὲν ἕτερον ἢ τῆς γῆς ἡ σκιά. Τῆς τοιαύτης οὖν σκιᾶς διὰ τὸ μέγεθος τοῦ ἡλίου γινομένης κωνοειδοῦς, καὶ τὴν μὲν βάσιν ἐχούσης πλατεῖαν συμπαρεκτεταμένην τῷ μέρει τῆς γῆς ὅσον οὐ καταλάμπει ὁ ἥλιος, τὴν δὲ κορυφὴν εἰς ὀξὺ λήγουσαν, τὰ μὲν ἄνω τῆς σελήνης καὶ ὑψηλότερα τὴν τοιαύτην καὶ κατὰ μῆκος ὑπερβαίνει σκιάν. Ὅθεν οὐδεὶς ἱστόρηταί ποτε τῶν ἀστέρων ταύτῃ περιπεσεῖν· ἢ γὰρ ἂν ἐφάνη λαμπρότερος ἑαυτοῦ· τὰ φῶτα γὰρ ἐν νυκτὶ μᾶλλον ἢ ἐν ἡμέρᾳ λαμπρότερα φαίνεται. Διὸ καὶ οἱ ἀστέρες, αἰθρίας οὔσης ἐν ἀσελήνῳ νυκτὶ, πλέον ἔχουσι τὸ λαμπρὸν ἢ τῆς σελήνης διαυγαζούσης. Οἱ μὲν οὖν ἀστέρες ἅπαντες ὑπερφέρονται τῆς σκιᾶς, μὴ φθανούσης εἰς τὸ ὕψος αὐτῶν· ἡ δὲ σελήνη πρόσγειος οὖσα, τῷ τῆς γῆς ἐντυγχάνει κώνῳ περὶ τὸ ἄκρον, ὅτε διαμετροῦσα τὸν ἥλιον ὑπὸ τὸν αὐτοῦ φέροιτο κύκλον, μήτε πρὸς τὰ βόρεια μήτε πρὸς τὰ νότια νεύουσα. Δῆλον δ' ἐντεῦθεν, ὅτι καὶ πολὺ σμικρὸν

A ὅσον πρὸς τὴν γῆν τὸ σῶμα τῆς σελήνης ἐστίν· εἴγε τὰ περὶ τὸ ἄκρον τῆς ἐκ γῆς σκιᾶς καὶ νυκτὸς ὅλον αὐτὸ δύναιντο περισχεῖν. Καὶ τοῦθ' ἡμῖν ἐπὶ τοῖς δεδειγμένοις οὐ γραμμικῶς ἀλλὰ λογικῶς ἔστω δὴ πόρισμα.

« Τί ἐστιν ἄνθρωπος, ὅτι μιμνήσκῃ αὐτοῦ; » Οὐ δοκεῖ μοι διὰ τὴν ἀνθρωπίνην εὐτέλειαν εἰρῆσθαι τοῦτο διαπορητικῶς· τὰ γὰρ ἑξῆς τὴν διαπόρησιν ἀναιρεῖ. Καὶ γὰρ εἰ βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἠλάττωται ἄνθρωπος, καὶ δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφάνωται, καὶ βασιλεὺς τῶν ἐπιγείων κεχειροτόνηται, μέγα πάντως ὁ ἄνθρωπος· ὥστε μᾶλλον θαυμαστικὸν ἂν εἴη τὸ *τί ἐστι*. Βαβαὶ πόσον ἐστὶν ἄνθρωπος! ὅτι τοσαύτην ἔχεις στοργὴν εἰς αὐτὸν, ὅτι πάντοτε μνείαν αὐτοῦ ποιῇ· καὶ πρότερον μὲν ἀπὸ νοῦ μακρυνθέν- B τος διὰ τῆς παραβάσεως οὐ διέλειπες οἰκονομῶν αὐτοῦ τὴν ἀνάκλησιν, καὶ νῦν ἁμαρτάνοντος οὐ παύῃ τὴν αὐτοῦ πάλιν πραγματευόμενος ἐπιστροφὴν καὶ διόρθωσιν. Ὡς γεγονότα δὲ τὰ γενησόμενα προϊδὼν ἐξαγγέλλει ταῦτα, καθὼς ἑώρακεν.

« Υἱὸς ἀνθρώπου ὅτι ἐπισκέπτῃ αὐτόν. » Ἀπὸ κοινοῦ, Υἱὸς ἀνθρώπου τί ἐστιν, ὅτι οὕτως ἐπισκέπτῃ αὐτόν; Αὐτὸς σὺ πρὸς αὐτὴν ἀφικνούμενος δι' ἐνανθρωπήσεως, ἵνα πεπλανημένον ἐπανασώσῃς, ἔτι τε διηνεκῶς αὐτὸν ἐφορῶν, καὶ σωτηριωδῶς διεξάγων τὰ κατ' αὐτόν. Τὸ δὲ *υἱὸς ἀνθρώπου*, καὶ αὐτὸ περιφραστικῶς ἀντὶ τοῦ ἄνθρωπος εἴρηται· Ἠλάττωσας αὐτὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους. » Ἄγγελον ἄλλον ἐποίησας αὐτὸν τῷ μεγαλείῳ τῆς νοερότητος· ἀλλ' C ὀλίγον ἐλαττονήσας ταῖς ἀνάγκαις τοῦ σώματος, δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφάνωσας αὐτόν. » δόξῃ διὰ τὸ λογικόν τε καὶ νοερὸν καὶ τὸ αὐτεξούσιον· τί γὰρ λόγου καὶ νοὸς καὶ αὐτεξουσιότητος ἐνδοξότερον τιμῇ διὰ τὴν τῶν ἄλλων ζώων ὑποταγὴν πρὸς αὐτὸν καὶ μᾶλλον διὰ τὰς ἀρετάς· τί γὰρ ἀρετῆς τιμιώτερον; εἴ γε δι' αὐτῆς ὁ ἄνθρωπος ὁμοιοῦται Θεῷ. « Καὶ κατέστησας αὐτὸν ἐπὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου » δηλαδὴ τὰ ὑπὸ τὴν αἴσθησιν, ἐφ' ἃ κατέστη δεσπόζειν ὁ ἄνθρωπος. Πάντα ὑπέταξας ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ, πρόβατα καὶ βόας ἁπάσας. Ὑπερβατῶς πάντα πρόβατα καὶ βόας ἁπάσας » ὑπέταξας αὐτῷ τὴν ἐσχάτην ὑποταγήν· τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ *ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ*. Διὰ δὲ τῶν προβάτων καὶ τῶν βοῶν τὰ D ἥμερα χερσαῖα ζῶα πάντα δεδήλωκεν· ἔτι δὲ καὶ τὰ κτήνη τοῦ πεδίου· Κτήνη τοῦ πεδίου φησὶ τὰ αὐτόνομα, τὰ ἀνέτως ἐν τῷ πεδίῳ νεμόμενα. Κτήνη γὰρ καὶ τὰ θηρία, τῷ κάτω νεύειν καὶ νυκτάζειν εἰς γῆν. Δύναται δὲ καὶ τούτων διὰ τῆς γνώσεως κυριεύειν ὁ ἄνθρωπος καὶ ταῦτα καθυποτάττειν, εἰ καὶ μὴ κατὰ τὰ ἥμερα ζῶα τὴν ἐσχάτην ὑποταγήν· ἐν δὲ τῷ εἰπεῖν, ἔτι δὲ τῶν ἡμερῶν, διεῖλεν αὐτὰ καὶ τῆς ἐκείνων χειροηθεστάτης ὑποταγῆς τὴν τούτων ὑποταγὴν παρηλλαγμένην ὡς τὸ εἰκός. « Τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ. » Τὸν οὐρανὸν ὅρον ἄνω εἶναι καὶ ἡ ἀνάπτυξις δηλοῖ τοῦ ὀνόματος· περιορισμὸς γάρ ἐστιν εἰς τὸ ἄνω κατὰ τὸ ἄνω, κατὰ πᾶν μέρος τοῦ παντὸς κόσμου ἔχων τὸ ἀνωτάτω· καὶ αὐτὸ γὰρ τὸ δοκοῦν τοῖς πολλοῖς ὑποκάτω καὶ ὑπὸ γῆν ἡμισφαίριον ὑπεράνω κατ' ἀλήθειαν τυγχάνει καὶ ὑπὲρ γῆν.

Τὸ γὰρ ἐκτὸς τῆς γῆς ὁπωσοῦν ἄνω ἐστὶν, ἐπείπερ ἡ γῆ καὶ τὰ ἐν αὐτῇ σώματα καὶ περὶ αὐτὴν τὸν κάτω χῶρον εἴτουν τὸν μέσον κεκληρώνται. Ταῦτα μὲν ὡς ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ τῆς παρ' ἡμῶν συντεταγμένης εἰσαγωγικῆς ἐπιτομῆς εἰπεῖν ἐπεφθάκειμεν, οὕτω κἀνταῦθα πρὸς λέξιν εἰρήκαμεν· νῦν δ' ἡ ψαλμικὴ ῥῆσις τὸν ἀέρα κέκληκεν οὐρανὸν, ἅμα μὲν διὰ τὸ ἄνω καὶ αὐτὸν εἶναι τῆς γῆς καὶ τῶν περὶ γῆν, ὡς ἀναφεροῦς μετέχοντα φύσεως, ἅμα δὲ καὶ διὰ τὴν παντὸς σώματος τοῦ μεταξὺ γῆς τε καὶ στερεώματος πρὸς αὐτὸ τὸ στερέωμα διόλου συνέχειαν, μηδεμιᾶς που θεωρουμένης κενότητος. Ὁ μὲν γὰρ αἰθὴρ εὐθὺς μετὰ τὸ στερέωμα τέτακται, πάσης ἀπηλλαγμένος ταραχῆς καὶ μεταβολῆς, ἐκ τοῦ αἰεὶ θεῖν ὠνομασμένος αἰθήρ· ἀκίνητος γὰρ τὴν σὺν οὐρανῷ ταχυτάτην φερόμενος. Μετὰ τὸν αἰθέρα τὸ ὑπέκκαυμα, θερμή τις οὐσία καὶ ξηρὰ, κἀντεῦθεν ἐπιτηδεία πρὸς ἔκκαυσιν. Διὸ καὶ κατά τινα μέρη συστάσεως μετέχοντα καὶ πυκνότητος, ἐκκαιομένη πολλάκις ὑπὸ τῆς τῶν οὐρανίων σωμάτων κινήσεως, αἰτία γίνεται διαττόντων καὶ κομητῶν, καὶ λοιπῶν φασμάτων φλογοειδῶν, ἐχόμενος τοῦ ὑπεκκαύματος. Ὁ ἀὴρ θερμή τις οὐσία καὶ αὐτός. Πλὴν οὐχ ὡς τὸ ὑπέκκαυμα· τοῦτο γὰρ πυρὸς ἔγγιστα, καὶ πῦρ στοιχειακόν. Ὁ δ' ἀὴρ ἔχων δὴ κατὰ φύσιν, συμμέτρου μετέχει καὶ ζωογόνου θερμότητος κατὰ ταυτὸ καὶ ὑγρότητος· πρὸς δὲ τὸ παρὰ φύσιν ἀγόμενος καὶ ψύχεται καὶ ὑπερθερμαίνεται, καὶ πολλὰς πάσχει μεταβολὰς, ὡς παθητὸς καὶ ἀλλοιωτός· μόνος γὰρ ὁ αἰθὴρ ἀπαθής τε καὶ ἀναλλοίωτος ὡς ἐν σώμασιν. Ἐξ ἀέρος ἀρξάμενος καὶ ὁ θεῖος ἀπόστολος οὐρανοῦ κεκλημένου, καὶ πρώτου ὄντος ὡς πρὸς ἡμᾶς, καὶ τὸ ἐχόμενον ὑπέκκαυμα συνάψας αὐτῷ τῆς αὐτῆς ὕλης ὂν, εἰ καὶ ποιότητι διενήνοχε, δεύτερον οὐρανὸν ἔταξε τὸ στερέωμα. Τὸν ὄντα φύσει δεύτερον καὶ οὕτως τὸν ἐν ἀρχῇ δεδημιουργημένον ὑπὸ Θεοῦ, τρίτον ὠνόμασεν, ἐκ τῶν καθ' ἡμᾶς, ὡς ἔφην, ἀρξάμενος. Ὅθεν καὶ τὴν ἀνάβασιν, τὴν εἴτ' ἐν σώματι καὶ κατ' αἴσθησιν, εἴτ' ἐκτὸς τοῦ σώματος ὑπὲρ αἴσθησιν ἐποιήσατο· τὰ τῇ φύσει γὰρ πρότερα ἡμῖν ὕστερα, καὶ τὰ τῇ φύσει ὕστερα ἡμῖν πρότερα. «Καὶ τοὺς ἰχθύας τῆς θαλάσσης· τὰ διαπορευόμενα τρίβους θαλασσῶν,» τῇ θαλάσσῃ καὶ τὰς λίμνας συμπεριέλαβε καὶ τοὺς ποταμοὺς, ἐκ τοῦ μείζονος πᾶσαν ὕδατος δηλώσας συναγωγήν. Ἰχθύων δὲ μνησθεὶς, ἐπεὶ καὶ ἄλλα τινὰ ζῶα τῆς αὐτῆς τοῖς ἰχθύσιν ἀκοινώνητα φύσεως ἐνδιαιτῶνται τοῖς ὕδασιν, οἷα πολύποδες καὶ καρκῖνοι καὶ ἕτερα, διὰ ταῦτ' ἐπήγαγε, «τὰ διαπορευόμενα τρίβους θαλασσῶν·» ὡς εἰ ἔλεγε, πάντα τὰ διερχόμενα διελεύσεις ἐν ὕδασιν, εἴτε τῆς ἰχθύων εἰσὶ φύσεως εἴθ' ἑτέρας τινός. «Κύριε, ὁ Κύριος ἡμῶν, ὡς θαυμαστὸν τὸ ὄνομά σου ἐν πάσῃ τῇ γῇ·» τὸ προοίμιον ἐποιήσατο καὶ ἐπίλογον, ἐκ τοῦ θαυμάζειν ἀρξάμενος τὴν τοῦ Κυρίου μεγαλειότητα, καὶ πρὸς αὐτὸ τὸ θαυμάζειν ταύτην πάλιν καταντηκώς. Οὕτω χρὴ καὶ ἡμᾶς ἐκ Θεοῦ τῶν ὕμνων καὶ λόγῳ καὶ πράξει κατάρχεσθαι, καὶ πρὸς Θεὸν καταντᾷν, ἐκτὸς δ' αὐτοῦ μήπου μηδοπωσοῦν ἐκφοιτᾷν, ἀλλ' ἔχεσθαι τούτου διὰ παντὸς, ἐξ οὗ γεγόναμεν, ὑφ' οὗπερ ἀνακεκλήμεθα καὶ σεσώσμεθα. Κατῆλθε Χριστὸς ἀδιαστάτως ἐκ τοῦ Πατρὸς πρὸς τὴν ἡμετέραν ταπείνωσιν, καὶ δι' ἡμᾶς γενόμενος καθ' ἡμᾶς, ὢ τοῦ πελάγους τῆς φιλανθρωπίας αὐτοῦ! πρὸς τὸν Πατέρα πάλιν μετὰ τῆς ἡμετέρας οὐσίας ὑπὲρ ἡμῶν ἀνελήλυθεν ὁ μηδέποτε τῶν κόλπων ἐκστὰς τοῦ Πατρός. Κατῆλθεν εἰς τὸν ἄνθρωπον ὁ Θεός· οὐδὲ γὰρ ἠνέσχετο παριδεῖν ἀπολλύμενον τοσοῦτον ἔργον, σοφίας μεγέθους καὶ πολλοῦ πλήθους χρηστότητος γνώρισμα. Διὸ δὴ συμπαθῶς ἅμα καὶ σοφῶς αὐτὸν ἐπεσκέψατο· καὶ ἐπισκεψάμενος ἀνεκτήσατο, καὶ βασιλείας οὐρανῶν ἠξίωσε καὶ θέσεως ὁ κράτιστος καὶ μέγιστος βασιλεὺς καὶ Θεὸς, ᾧ ἡ δόξα πᾶσα καὶ ἡ προσκύνησις νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΨΑΛΜΟΣ Θ'.

Ὁ παρὼν ἔννατος ψαλμὸς χαριστήριός ἐστιν εἰς τὸν Δεσπότην Χριστὸν ὑπὲρ τῶν εἰς ἡμᾶς θαυμασίων αὐτοῦ, διηγούμενος ὅπως ἡ τῶν ἀνθρώπων φύσις τὴν ἀκροτάτην εὐεργεσίαν εὕρατο παρ' αὐτοῦ. Καὶ τῆς τοῦ ἐχθροῦ διαβόλου τυραννίδος λελύτρωται, καὶ τῆς τῶν δαιμόνων καταδυναστείας καὶ ἰταμότητος ἠλευθέρωται, καὶ τῆς εἰδωλολατρείας ἀπέστη, καὶ τῆς πλάνης ἀπήλλακται. Προϊὼν δὲ τῆς τῶν πονηρῶν ἀνθρώπων καταβοᾶται πλεονεξίας καὶ ἁρπαγῆς, καὶ κατὰ τῶν ὑποδεεστέρων θρασύτητος, καὶ πρὸς ἄμυναν καλεῖ τὸν μόνον δυνατὸν καὶ δίκαιον Κύριον, ἱκετεύων αὐτὸν μηδόλως ὑπεριδεῖν καταπονουμένων τῶν ταπεινῶν, καθὼς οὐδ' ὑπὸ διαβόλου καὶ δαιμόνων καταδουλουμένης ὑπερεῖδε τῆς τοῦ οἰκείου πλάσματος φύσεως. Ἐμφιλοχωρεῖ δὲ τῷ τῶν ἀσεβῶν εἴτουν πονηρῶν φαυλισμῷ καὶ πολυειδῶς στηλιτεύει τὴν κακίαν αὐτῶν, διδάσκων ἐντεῦθεν ἁρπαγῆς καὶ πλεονεξίας πάντας ἀπέχεσθαι. «Ἐξομολογήσομαί σοι, Κύριε, ἐν ὅλῃ καρδίᾳ μου.» Τὸ τῆς ἐξομολογήσεως ἀναπτυσσόμενον ὄνομα τὴν ἐκτὸς εἰς τὸ φανερὸν ὁμολογίαν δηλοῖ. Διὸ πῆ μὲν ἀντὶ τῆς ἐξαγορείας ὧν κακῶς πεπράχαμεν καὶ ὧν ἐπταίκαμεν, τίθεται, πῆ δ' ἀντὶ τῆς ἐκφαντορίας ὧν εὖ πεπόνθαμεν καὶ ὧνπερ εὐηργετήμεθα καθὼς ἐνταυθοῖ· τὴν εὐχαριστίαν γὰρ ὁ προφήτης, ἐξομολόγησιν εἴρηκε. Τῇ τοιαύτῃ δὲ σημασίᾳ τῆς λέξεως οἶδε κεχρῆσθαι τὰ μάλιστα, τὴν ἑτέραν δήλωσιν ἐν ὀλιγίστοις πάνυ τιθέμενος. Εὐχαριστήσω σοι, φησὶ, Κύριε, καὶ οὐχ ἁπλῶς, ἀλλ' ἐξ ὅλης καρδίας μου. Διηγήσομαι πάντα τὰ θαυμάσιά σου, τὰ θαυμαστά σου κατὰ τῶν νοητῶν ἐχθρῶν μου τροπαιουχήματα· εὐφρανθήσομαι καὶ ἀγαλλιάσομαι ἐν σοί· οὐκ ἐν δόξῃ καὶ πλούτῳ καὶ τοῖς ῥέουσι πράγμασιν, ἀλλ' ἐν σοὶ, τῷ ὄντως εὐφροσύνῃ καὶ ἀγαλλιάσει· σὺ γὰρ διὰ τῆς σῆς ἀντιλήψεως εὐφραίνεις ἀληθῶς τὰς καρδίας τῶν ἠξιωμένων ἔχειν σε ἀντιλήπτορα.

«Ψαλῶ τῷ ὀνόματί σου, Ὕψιστε.» Ἐν τῷ τέλει τοῦ ἑβδόμου ψαλμοῦ, περὶ τούτου διείληπται.

«Ἐν τῷ ἀποστραφῆναι τὸν ἐχθρόν μου εἰς τὰ ὀπίσω, ἀσθενήσουσι καὶ ἀπολοῦνται ἀπὸ προσώπου σου.» Ἄρχεται τῆς διηγήσεως τῶν θαυμασίων Χριστοῦ.

Διὰ μὲν οὖν τοῦ εἰπεῖν *τὸν ἐχθρόν μου* ἑνικῶς ἐδήλωσε τὸν διάβολον· διὰ δὲ τοῦ *ἀσθενήσουσι καὶ ἀπολοῦνται*, πληθυντικῶς εἰρημένου, τοὺς δαίμονας. Πρόσωπον δὲ λέγει τὴν ἐπιφάνειαν· ἐπιφανέντος γὰρ ἐν τῷ ᾅδῃ τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ, μὴ ἐνεγκὼν ὁ διάβολος τὴν ἀστραπὴν τῆς θεότητος, ἐστράφη εἰς τὰ ὀπίσω, κατατετροπωμένος. Τούτου δ' οὕτω στραφέντος, ἡττημένου καὶ κατησχυμμένου, πάντες οἱ δαίμονες ἠσθένησαν, αἱ δυνάμεις αὐτοῦ, καὶ ἀπώλοντο. Τουτέστι διεσκορπίσθησαν, ἠφανίσθησαν· ὑπερβατῶς ἡ σύνταξις· «Ἐν τῷ ἀποστραφῆναι τὸν ἐχθρόν μου εἰς τὰ ὀπίσω ἀπὸ προσώπου σου, ἀσθενήσουσι καὶ ἀπολοῦνται·» Πάντες οἱ περὶ αὐτὸν δηλονότι καὶ ὑπ' αὐτόν.

«Ὅτι ἐποίησας τὴν κρίσιν μου καὶ τὴν δίκην μου.» Ἐποίησας τὴν περὶ ἐμοῦ κρίσιν καὶ τὴν δικαίωσίν μου. Καὶ τὸν μὲν τύραννον κατέκρινας, ἐμὲ δ' ἐδικαίωσας τῆς αὐτοῦ θέμενος τυραννίδος ἐλεύθερον. Οὕτω καὶ τὸ Εὐαγγέλιον διατρανοῖ· «Νῦν ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου κέκριται.»

«Ἐκάθισας ἐπὶ θρόνου ὁ κρίνων δικαιοσύνην.» Ἀνελθὼν μετὰ τὴν ἀνάστασιν εἰς τοὺς οὐρανούς, ἐπὶ θρόνου δόξης ἐκάθισας μετὰ σώματος. Ὁ κρίνας δικαίως, καὶ τὸν ἀποστάτην ἐκβαλὼν ἔξω, ἐμὲ δ' ὑπὸ τὴν σὴν δεσποτείαν εἰσαγαγὼν, ὁ καὶ τότε καὶ νῦν καὶ διὰ παντὸς δίκαιος ὑπάρχων κριτής, ἐπετίμησας ἔθνεσι, καὶ ἀπώλετο ἀσεβής. Ἔθνη νῦν λέγει τοὺς δαίμονας, ὡς πρώτως ἀνόμους, καὶ τῆς ἀνομίας δημιουργούς. Ἐπετίμησας τοῖς δαίμοσι διὰ τοῦ τῶν ἀποστόλων κηρύγματος, ἐχόντων ἐξουσίαν ἐπιτιμᾷν δαίμοσι, καὶ καταπατεῖν πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ. Διὰ τῆς τοιαύτης τοίνυν ἐπιτιμήσεως οὐ μόνον δαίμονες ἐδραπέτευσαν, ἀλλὰ καὶ ὁ αὐτῶν ἄρχων καὶ πρῶτος ἀσεβὴς ἐξηφάνισται.

«Τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐξήλειψας εἰς τὸν αἰῶνα καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος.» Πολὺ τὸ τοῦ διαβόλου ὄνομα τῷ κόσμῳ διὰ τῆς εἰδωλολατρείας ἐφήπλωτο. Σὺ δὲ τοῦτο πάμπαν ἐξήλειψας αἰωνίου ἀεί· τὸ γὰρ *εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος* διηνεκείας ἐμφαίνει ἐπίτασιν.

«Τοῦ ἐχθροῦ ἐξέλιπον αἱ ῥομφαῖαι εἰς τέλος, καὶ πόλεις καθεῖλες.» Τὰ τῶν Ἑλλήνων ἄθεα δόγματα ῥομφαίας τοῦ διαβόλου φησί· δι' ὧν αὐτὸς ὁ διάβολος τὰς τῶν ἀνθρώπων ἀνῄρει ψυχάς· πόλεις δὲ τὰ τῶν εἰδωλολατρούντων συστήματα, καὶ τῆς αὐτῶν θρησκείας τὰ ὀχυρώματα.

«Ἀπώλετο τὸ μνημόσυνον αὐτοῦ μετ' ἤχου.» Τῆς εἰδωλολατρείας ἁπανταχόθεν ἀναιρεθείσης ἀπώλετο μετ' ἤχου τὸ τοῦ διαβόλου μνημόσυνον, τουτέστι, περιβόητος καὶ ἐξάκουστος ἡ τῆς διαβολικῆς μνήμης ἀπώλεια γέγονεν· εἰς πᾶσαν γὰρ περιήχηται γῆν, ὡς εἰδωλολατρεία καθῄρηται καὶ ἠφάνισται.

«Καὶ ὁ Κύριος εἰς τὸν αἰῶνα μένει.» — Διὰ τοῦτο, τὸ τῆς εὐσεβείας ἐδήλωσε μόνιμον καὶ ἀΐδιον. Καὶ ὁ μὲν ἀσεβὴς ἀπώλετο καὶ τὸ αὐτοῦ ὄνομα πάντη πανταχόθεν ἀϊδίως ἐξήλειπται, αἱ τοῦ ἐχθροῦ ῥομφαῖαι εἰς τέλος ἐξέλιπον, αἱ πόλεις αὐτοῦ καταβέβληνται, τὸ μνημόσυνον αὐτοῦ μετὰ κραυγῆς

A ἐξωλόθρευται· ὁ δὲ Κύριος Ἰησοῦς εἰς τὸν αἰῶνα μένει τιμώμενός τε καὶ προσκυνούμενος, καὶ τὸ αὐτοῦ πανάγιον ὄνομα διηνεκῶς μεγαλύνεται καὶ ἀκαταπαύστως δοξάζεται, καὶ τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσιν. Ἡτοίμασεν ἐν κρίσει τὸν θρόνον αὐτοῦ. Προώρισεν ἐν κρίσει καθίσαι κατὰ τὸν τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος τούτου καιρόν. Καὶ αὐτὸς κρινεῖ τὴν οἰκουμένην. «Ἐν δικαιοσύνῃ κρίνει λαοὺς ἐν εὐθύτητι.» Ταῦτα διαγορεύουσιν ἐκ παραλλήλου τὸ τοῦ παγκοσμίου κριτοῦ δίκαιον καὶ ἀπαρέγκλιτον. «Καὶ ἐγένετο Κύριος καταφυγὴ τῷ πένητι.» Πένητα λέγει τὸν ἀνθρωπίνης δυναστείας καὶ προστασίας ἐστερημένον· διασαφεῖ δὲ διὰ τούτων τὸ τοῦ Κυρίου συμπαθὲς, καὶ ἀπροσωπόληπτον· αὐτὸς ὁ Κύριος ὁ παγκόσμιος ἐν
B ὑστέροις καιροῖς δικαστής, αὐτὸς καὶ νῦν γέγονε καταφυγὴ τῷ πένητι· βοηθὸς ἐν εὐκαιρίαις, ἐν θλίψεσιν, ἐγένετο Κύριος τῷ ταπεινῷ καὶ ἀπροστατεύτῳ, βοηθὸς ἐν ταῖς θλίψεσιν, εὐκαίρως, ἤγουν ἐν καιρῷ τῷ προσήκοντι.

«Καὶ ἐλπισάτωσαν ἐπὶ σὲ οἱ γινώσκοντες τὸ ὄνομά σου, ὅτι οὐκ ἐγκατέλιπες τοὺς ἐκζητοῦντάς σε, Κύριε.» Καὶ λοιπὸν ἐπείπερ οὐκ ἐγκατέλιπες τοὺς ἐκ ψυχῆς ζητοῦντάς σε, Κύριε, δίκαιον ἐλπίζειν ἐπὶ σὲ γινώσκοντάς σε τοὺς εἰς σὲ πιστεύοντας εὐσεβῶς. «Ψάλατε τῷ Κυρίῳ τῷ κατοικοῦντι ἐν Σιών,» τῷ κατοικοῦντι κατὰ τὸν τῆς οἰκειώσεως λόγον ἐν τῇ τῶν πιστῶν Ἐκκλησίᾳ, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἐν ἑνὶ ἑκάστῳ πιστῷ.

C «Ἀναγγείλατε ἐν τοῖς ἔθνεσι τὰ ἐπιτηδεύματα αὐτοῦ.» Τὸ ἀναγγέλλειν τὰ ἔργα καὶ τὰς οἰκονομίας τοῦ Χριστοῦ, τὴν ἐνανθρώπησιν, τὰ θαύματα, τὰ προστάγματα, καὶ αὐτῷ στόματι καὶ δι' ἐπιστολῶν καὶ γραφῶν, ἐν τοῖς οὐκ εἰδόσιν ἔθνεσι ταῦτα, καὶ πᾶσι μὲν ἔχουσι λόγου δύναμιν ἁρμόζει πιστοῖς, ἐξαιρέτως δὲ τοῖς ἀποστόλοις, οἷς εἶπεν ὁ Κύριος, «Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη.»

«Ὅτι ὁ ἐκζητῶν τὰ αἵματα αὐτῶν ἐμνήσθη, οὐκ ἐπελάθετο τῆς κραυγῆς τῶν πενήτων.» Οὕτω συντακτέον· Ἐμνήσθη τῆς κραυγῆς τῶν πενήτων, οὐκ ἐπελάθετο· καὶ γὰρ οἱ πένητες παντὸς ἀγαθοῦ τῇ δαιμονικῇ τυραννίδι ταλαιπωρούμενοι μέχρι σφαγῆς καὶ τῆς τῶν οἰκείων αἱμάτων ἐκχύσεως ἔκραζον οἱονεὶ πρὸς τὸν Θεόν. Ἡ πρᾶξις γὰρ καὶ ἡ
D πάθησις καὶ τῶν πραττόντων ἢ πασχόντων σιγώντων αὐτοβοῶσι πρὸς τὸν Θεὸν τὸν εἰδότα πάντα καὶ πρὶν γενέσεως. Ὁ τοίνυν τὰ αἵματα αὐτῶν τῶν ἐθνῶν ἐκζητῶν Κύριος τὰ ἐν ταῖς τῶν δαιμόνων ἐκχεόμενα θυσίαις, ἤγουν ὁ δίκας εἰσπράττων τῆς ἀνοσίου ταύτης τῶν αἱμάτων ἐκχύσεως, ἐμνήσθη τῆς τῶν σφαττομένων ἐλεεινῶν καὶ ταλαιπώρων ἀνθρώπων κραυγῆς, καὶ οὐκ ἐπελάθετο. «Ἐλέησόν με, Κύριε, ἴδε τὴν ταπείνωσίν μου ἐκ τῶν ἐχθρῶν μου, ὁ ὑψῶν με ἐκ τῶν πυλῶν τοῦ θανάτου.» Διηγησάμενος περὶ ὧν κατώρθωσεν ὁ Δεσπότης Χριστὸς διὰ τῆς οἰκείας ἐνανθρωπήσεως καὶ τοῦ πάθους αὐτοῦ καὶ τῆς ἀναστάσεως καὶ ἀναλήψεως, ἐπήγαγεν ἁρμοζόντως ὅτι αὐτὸς ἔσται καὶ τῆς οἰκουμένης ἁπάσης κριτὴς δίκαιος καὶ ἀπαρέγκλιτος. Εἶτα τὸ

συμπαθὲς αὐτοῦ καὶ ἀπροσωπόληπτον ἀνακηρύξας διὰ τοῦ, « Καὶ ἐγένετο Κύριος καταφυγὴ τῷ πένητι, » πάλιν εἰς τὸν περὶ τῆς οἰκονομίας ἐπανέκαμψε λόγον εἰπών, « Ἀναγγείλατε ἐν τοῖς ἔθνεσι τὰ ἐπιτηδεύματα αὐτοῦ, » καὶ δὴ τῆς τῶν δαιμόνων μνησθεὶς ἰταμότητος, ὅπως τῶν ὑπ' αὐτῶν τυραννουμένων τοὺς μὲν εἰς τὸ κατασφάττειν ἤγαγον τοὺς φιλτάτους, τοὺς δ' ὑπὸ τῶν οἰκειοτάτων πεποιήκασι κατασφάττεσθαι, καὶ οὕτω θύειν καὶ θύεσθαι θυσίαν ἄνομον καὶ ἀπάνθρωπον, πικρίας καὶ δακρύων καὶ θρήνων καὶ κοπετῶν, ἔτι τε βλέπων ὅσην ἀναισχυντίαν φέρουσιν οἱ ἀλάστορες, ὅτι καὶ τὸ κράτος ἀφῃρημένοι καὶ τὴν ἰσχὺν ἐκνενευρισμένοι, καὶ αὖθις τοῖς πιστοῖς, καὶ θλίβουσι καὶ κακοῦσιν αὐτούς, εἰς ἔλεον ἐκκαλεῖται τὸν Κύριον, « Ἐλέησόν με, Κύριε, λέγων, ἴδε μου τὴν ταπείνωσιν, » εἴτ' οὖν κάκωσιν τὴν ἐκ τῶν ἐμῶν ἐχθρῶν ἐπενηνεγμένην μοι, ἴδε σύ, ὁ ἀνάγων με ἐκ τῶν εἰσόδων αὐτῶν τῶν εἰσαγουσῶν πρὸς τὸν θάνατον. Πύλας γὰρ θανάτου τοὺς ἀφύκτους κινδύνους ὠνόμασεν εἴτε ψυχῆς, εἴτε σώματος. « Ὅπως ἂν ἐξαγγέλλω πάσας τὰς αἰνέσεις σου ἐν ταῖς πύλαις τῆς θυγατρὸς Σιών. » Ἤγουν ἐν τοῖς ὠσὶ τῶν πιστῶν· Σιὼν γὰρ ὑποληπτέον ἐνταῦθα λέγεσθαι τὴν πόλιν καὶ κατοικίαν τῶν σωζομένων τὴν ἐπουράνιον· θυγατέρα δὲ καὶ κληρονόμον ταύτης τῆς πόλεως πᾶσαν ψυχὴν ἀσεβῆ καὶ θεοφιλῆ· πύλας δὲ ψυχῆς καὶ εἰσόδους τὰ ὦτα δι' ὧν εἰσέρχεται λόγος πᾶς ἐν ψυχῇ. Λέγει τοίνυν, « Ἐλέησόν με, Κύριε, καὶ τὰ ἔργα σου καὶ τὰ θαυμάσιά σου δι' ἃ χρεὼν αἰνεῖσθαί σε διηγήσομαι, καὶ τοὺς σοὺς ἐπαίνους οὐκ εἰς ὦτα λαλήσω βέβηλα, διδοὺς τὰ ἅγια τοῖς κυσίν, ἀλλ' εἰς ὦτα πιστῶν καὶ θεοφιλῶν, δι' ὧν τὸ ὄνομά σου μεγαλυνθήσεται. Ἀγαλλιασόμεθα ἐπὶ τῷ σωτηρίῳ σου. » Ἐπανατρέχει πάλιν εἰς τὴν σωτήριον οἰκονομίαν Χριστοῦ, λέγων πρὸς αὐτόν· « Ἐπὶ τῇ παρὰ σοῦ σωτηρίᾳ λίαν εὐφρανθησόμεθα· » τὴν γὰρ ἀγαλλίασιν ὑποληπτέον τῆς εὐφροσύνης ἐπίτασιν, ὅτε τις ὑφ' ἡδονῆς ἄγαν ἅλλεται καὶ σκιρτᾷ μὴ κατέχειν ἑαυτὸν δυνάμενος ἀπὸ τῆς χαρᾶς.

« Ἐνεπάγησαν ἔθνη ἐν διαφθορᾷ ᾗ ἐποίησαν. » Ἔθνη καλεῖ καὶ τοὺς δαίμονας, ὡς ἀνομίας ἐργάτας, καὶ τοὺς Ἰουδαίους ὡς παρανόμους καὶ τῷ πάντων ἀνομημάτων κεφαλαίῳ τῇ ἀναιρέσει τοῦ Κυρίου καθυπουργήσαντας. Λέγει τοίνυν, Ὥσπερ εἴ τισιν ἥλοις ἢ παττάλοις ἐπάγησαν, οὕτω κατεσχέθησαν σὺν τοῖς θεοκτόνοις οἱ δαίμονες οἱ τῆς κακίας πρωτουργοὶ κατάσχεσιν ἀνεξάλυκτον, ἐν ᾗ κατεσκεύασαν κατὰ τοῦ Σωτῆρος διαφθοράν· διαφθεῖραι γὰρ αὐτὸν καὶ ἀφανίσαι δι' ἀναιρέσεως ἐπισπεύσαντες, αὐτοὶ μᾶλλον διεφθάρησαν καὶ ἀπώλοντο, δαίμονες μὲν καθῃρημένου τοῦ κράτους αὐτῶν, Ἰουδαῖοι δὲ πανωλεθρίαν εὑράμενοι. Χριστὸς δὲ διαφθορᾶς μείνας ἀνώτερος ἀνέστη, καὶ αἰῶνας ζῇ καὶ δεσπόζει πάσης τῆς κτίσεως καὶ ὡς Θεὸς καὶ ὡς ἄνθρωπος.

« Ἐν παγίδι ταύτῃ ᾗ ἔκρυψαν συνελήφθη ὁ ποὺς αὐτῶν. » — Παγίδα κέκληκε τὸν δόλον καὶ τὴν ἐπιβουλὴν διὰ τὸ λαθραῖον· συνεβουλεύσαντο γὰρ ἵνα τὸν Ἰησοῦν δόλῳ κρατήσωσι καὶ ἀποκτείνωσιν, ὡς

A ἡ τῶν Εὐαγγελίων βίβλος διέξεισι. Ταῖς οἰκείαις οὖν μηχαναῖς καὶ Ἰουδαῖοι καὶ δαίμονες ἀφύκτως ἑάλωσαν· δαιμόνων μὲν γὰρ ἀπέσβη τὸ σέβας, οἱ θεοκτόνοι δὲ κατέστρεψαν πικρῶς τὴν ζωήν, συγκαταστραφείσης αὐτοῖς καὶ τῆς πατρίδος καὶ τῆς ἱερωσύνης, καὶ πάσης ἄλλης σεμνότητος. Γινώσκεται Κύριος κρίματα ποιῶν. Τὸ αὐτὸ καὶ κρῖμα καὶ κρίσιν ἡ προφητικὴ λέγει Γραφή. Γνωστός ἐστιν ὁ Κύριος, ὅτι κρίσεις ποιεῖ· διὸ τὸ τοὺς εἰρημένους ἀνόμους ταῖς οἰκείαις ἐμπεσεῖν ἐπιβουλαῖς τε καὶ μηχαναῖς ἐκ θείας γέγονε κρίσεως.

« Ἐν τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτοῦ συνελήφθη ὁ ἁμαρτωλός. » Ἤδη τῷ κατὰ τῶν πονηρῶν ἐκβάλλει καὶ κακούργων ἀνδρῶν διηγήματι λέγων· Ἐπεὶ γινώσκομεν ὅτι κρίνει ὁ Κύριος, εἰκότως ἅπας B ἁμαρτωλὸς καὶ παράνομος, ἐν οἷς εἰς ἑτέρους εἰργάσατο βλαπτικοῖς, τούτοις αὐτὸς γέγονεν ἁλωτός, εἰ καὶ μὴ κατὰ τὸ παρόν, ἀλλ' ἐσύστερον τὰς δίκας τιννύς· ἁμαρτωλὸν δὲ καλεῖ τὸν ἄδικον, τὸν ἁρπακτῆρα, τὸν πλεονέκτην, καὶ διὰ ταῦτα δολιότροπόν τε καὶ πολυμήχανον.

« Ἀποστραφήτωσαν οἱ ἁμαρτωλοὶ εἰς τὸν ᾅδην. Πάντα τὰ ἔθνη τὰ ἐπιλανθανόμενα τοῦ Θεοῦ, ποτὲ μὲν ἑνικῶς εἴτ' οὖν γενικῶς διαλαμβάνει περὶ τῶν πονηρῶν εἴτε τῶν ἐπιεικῶν, ποτὲ δὲ πληθυντικῶς περὶ τῶν αὐτῶν. Ἔθνη δὲ καὶ ἁμαρτωλοὺς καλεῖ πάντας τοὺς σκαιοὺς ἀνθρώπους καὶ μοχθηρούς· ἔθνη μέν, ὡς ἀνόμους καὶ μοχθηρούς, ἀνόμους ἐπὶ τῶν θείων νόμων ἠλόγησαν· ἔθνη μέν, ὡς ἁμαρτω- C λοὺς δ' αὖ, ὡς τοῦ δικαίου σφαλέντας, καὶ τοῦ προσήκοντος ἀστοχήσαντας. Ἀρᾶς δὲ τύπῳ διαγορεύει τὰ μέλλοντα δικαίως αὐτοὺς δεινὰ καταλήψεσθαι τῆς αὐτῶν ἀνοσιουργίας ἐπάξια. « Κατακριθήτωσαν οἱ πονηροὶ καὶ ἀπὸ τῆς κρίσεως εἰς τὸν ᾅδην ἀποστραφήτωσαν. « Ἅδην δὲ λέγει τὰ ὑπὸ γῆν ἔνθα πᾶν κολαστήριον· χῶρος γὰρ ἀπολαύσεων ὁ οὐρανός. Ἐπιλανθάνεται δὲ τοῦ Θεοῦ πᾶς ὁ τῶν νόμων αὐτοῦ καταφρονητής, ὁ μὴ μεμνημένος τῶν ἐντολῶν αὐτοῦ, τοῦ ποιῆσαι αὐτάς.

« Ὅτι οὐκ εἰς τέλος ἐπιλησθήσεται ὁ πτωχός. Ἡ ὑπομονὴ τῶν πενήτων οὐκ ἀπολεῖται εἰς τέλος. » — Πτωχὸς καὶ πένης ὁ ταπεινός, ὁ πάσης ἔρημος ἐπικουρίας ἀνθρωπικῆς. Αἴτιον δὲ τίθησι τῆς ἐν τόπῳ βασάνων ἀποστροφῆς παντὸς πονηροῦ τὸ μὴ τὸν D ταπεινὸν ἐπιλησθήσεσθαι παντελῶς παρὰ τοῦ Θεοῦ, μήτε μὴν ἐς τὸ διηνεκὲς ἀπολεῖσθαι τὴν τῶν πενήτων ὑπομονήν, ἣν ὑπέμενον τῶν ἰδίων ἀποστερούμενοι, καὶ τὴν ἐκδίκησιν καραδοκοῦντες, κομίσεσθαι δ' αὐτοὺς ἀντιδόσεις καὶ παρακλήσεις ἀνθ' ὧν ἀφῄρηνται καὶ λελύπηνται, τοῖς δέ γε κακώσασιν ἀντικακώσεις ἐπιπρεπεῖς ἐπαχθήσεσθαι. « Ἀνάστηθι, Κύριε· μὴ κραταιούσθω ἄνθρωπος. » Ἀρᾶς τύπῳ διαλαβὼν περὶ τῶν καταληψομένων τοὺς πονηροὺς καὶ πλεονέκτας ἐν ἐκείνῳ τῷ κόσμῳ δεινῶν, ἱκετεύει τὸν Θεόν, ἐνταυθοῖ κατὰ τὸν κόσμον τοῦτον ποιήσασθαι τῆς κακίας ἀναστολὴν καὶ σωφρονίσαι τοὺς μοχθηρούς, καὶ παραμυθήσασθαι τοὺς ἐπιεικεῖς. Εἴρηται δὲ τὸ *ἀνάστηθι* μεταφορικῶς ἀπὸ τῶν ἐκ καθέδρας ἐγειρομένων εἰς τινῶν

μὲν τιμωρίαν, τινῶν δὲ βοήθειαν. Μὴ μελλήσῃς εἰς ἄμυναν ἅψαι τοῦ πράγματος· ἤδη κατάβαλε τὴν τοῦ ἀλαζόνος ὀφρύν. Ἄνθρωπός ἐστι καὶ αὐτὸς ἀσθενής. Εἰ καὶ κατοφρυῦται καὶ καταδυναστεύει τῶν τῆς αὐτῆς αὐτῷ φύσεως, ἀνάστηθι, σπεῦσον. Ταπείνωσον αὐτὸν, μὴ ἐπαιρέσθω, μὴ θρασυνέσθω, κραταιὸν ἡγούμενος ἑαυτὸν καὶ ἀκαταγώνιστον· γνώτω δ' ὅτιπερ ἀσθένειαν ἀνθρωπίνην περίκειται.

« Κριθήτωσαν ἔθνη ἐνώπιόν σου. » Καθὼς καὶ ἀνωτέρω δεδήλωται, τοὺς σκαιοὺς καὶ τυραννικοὺς ἀνθρώπους ἔθνη καλεῖ διὰ τὰς ἀνομίας αὐτῶν. Καταχριθήτωσαν οἱ ἄνομοι σοῦ ἐφορῶντος τὰ πραττόμενα παρ' αὐτῶν. Τοῦτο γὰρ τὸ *ἐνώπιόν σου*, ἐν τῇ ἐφορείᾳ σου, ἐν τῇ ἐπισκοπῇ τοῦ προσώπου σου· πρόσωπον γὰρ Κυρίου ἐπὶ ποιοῦντας κακά· οὐχ ὡς ἐπὶ τοὺς ἐργαζομένους τὰ ἀγαθὰ εὐεργεσίαν ποιητικὸν, ἀλλὰ τοῦ ἐξολεθρεῦσαι ἐκ γῆς τὸ μνημόσυνον αὐτῶν. « Κατάστησον, Κύριε, νομοθέτην ἐπ' αὐτούς. » Νομοθέτην φησὶ τὸν προστάσσοντα δεσπότην· νόμος γὰρ τῷ δούλῳ τὸ τοῦ δεσπόζοντος πρόσταγμα. Τὴν αὐτονομίαν αὐτῶν περίελε περιβαλὼν αὐτοὺς δυσπραγίαις, συμφοραῖς, αἰχμαλωσίαις, πυκναῖς περιστάσεσι, καὶ καθυποτάξας ἑτέροις, ἐπὶ συμφέροντι πάντως, ἵν' ἕλκοντες δουλείας ζυγὸν, μεταμάθοιεν ἐξ ὧν πάσχουσι, τὸ ἥμερον καὶ φιλάνθρωπον.

« Γνώτωσαν ἔθνη ὅτι ἄνθρωποί εἰσιν. » — Οἱ ἄνομοι γνώτωσαν τὴν οἰκείαν ἀσθένειαν καὶ μὴ μεγαλαυχείτωσαν, τῆς τῶν ἀνθρώπων καθυπεραιρόμενοι φύσεως. Πολυειδῶς δὲ τὴν συντριβὴν καὶ κατάπτωσιν τῶν ἐκθλιβόντων τοὺς ταπεινοὺς αἰτεῖ παρὰ τοῦ Θεοῦ.

« Ἵνα τί, Κύριε, ἀφέστηκας μακρόθεν, ὑπερορᾷς ἐν εὐκαιρίαις, ἐν θλίψεσιν; » — Ἐλεεινολογουμένου καὶ δεινοπαθοῦντος τὰ ῥήματα, τὴν εἰς τοὺς πονηροὺς δὲ μακροθυμίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν τῆς βοηθείας ἀναβολὴν εἰς τοὺς πάσχοντας ἀπόστασιν μακρόθεν καὶ ὑπερόρασιν ἐκάλεσεν ἐν ταῖς θλίψεσι. Διὰ τί, Κύριε, πόῤῥω ἀπέχεις τοῦ βοηθῆσαι τοῖς πάσχουσι, καὶ τοὺς πονηροὺς τιμωρήσασθαι; Διὰ τί δ' ὑπερορᾷς ἐν ταῖς θλίψεσι τῶν κακουμένων, μὴ παραμυθίαν αὐτοῖς διδοὺς, τοῖς κακοῦσι δὲ κάκωσιν, καὶ ταῦτ' ἐν εὐκαιρίαις; Ἤγουν καιροῖς προσήκουσιν εἰς ἐκδίκησιν· ὑπερορᾷν δέ ἐστι τὸ ὑπὲρ τὸ κείμενον ὑπ' ὄψιν ὁρᾷν, ἐν τῷ περιφρονητικῶς ἔχειν αὐτοῦ καὶ ἀσχέτως, καὶ διὰ τοῦτο τοὺς ὀφθαλμοὺς αἴρειν ἀλλαχοῦ, καὶ πόῤῥω τοῦ ἔγγιστα ποιεῖσθαι τὴν ὅρασιν. Ἐν τῷ ὑπερηφανεύεσθαι τὸν ἀσεβῆ, ἐμπυρίζεται ὁ πτωχός· ὁ ἐν ἀσεβείᾳ πτωχὸς τὴν διάνοιαν καὶ μικρόψυχος, θεώμενος τὸν ἀσεβῆ καὶ πονηρὸν εὐοδούμενον, κἀντεῦθεν ὑπερηφανευόμενον φλέγεται τὰ ἐντὸς, τῇ σφοδρᾷ λύπῃ καὶ τῷ ζήλῳ τὴν καρδίαν κατακαιόμενος.

« Συλλαμβάνονται ἐν διαβουλίοις οἷς διαλογίζονται ὅτι ἐπαινεῖται ὁ ἁμαρτωλὸς ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, καὶ ὁ ἀδικῶν ἐνευλογεῖται. » Ἐν τοῖς διαβουλίοις καὶ μελετήμασιν οἷς οἱ πτωχοὶ τὴν διάνοιαν διαλογίζονται, ὅτι ἐπαινεῖται

A ὁ ἁμαρτωλὸς ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῆς ψυχῆς αὐτοῦ καὶ ὁ ἀδικῶν ἐνευλογεῖται, συλλαμβάνονται καὶ ἁλίσκονται, περὶ τῆς προνοίας σκανδαλιζόμενοι. Βλέποντες γὰρ ὅτι τῆς μοχθηρίας ἐν ἀνθρώποις ἐπικρατούσης ἐπαινεῖται ὁ ἁμαρτωλὸς ἐν τῷ τὰς ἀτόπους ἐπιθυμίας αὐτοῦ καὶ παραλόγους ἀποπληροῦν δέον ὂν αὐτὸν ὀνειδίζεσθαι, καὶ ὅτι ὁ ἀδικῶν ἐνευφημεῖται ταῖς ἀδικίαις αὐτοῦ δέον ὂν αὐτὸν δυσφημεῖσθαι, διότι ἀδικεῖ, διαλογίζονται βουλεύματά τε καὶ μελετήματα διὰ τί ἐστι τοῦτο· καὶ μὴ εὑρίσκοντες αἰτίαν τοῦ πράγματος εὔλογον ὅσον πρὸς τὸ φαινόμενον, περὶ τὴν Πρόνοιαν σφάλλονται, κἀντεῦθεν ὡς ἐν παγίδι ταῖς σφαλεραῖς αὐτῶν ὑπολήψεσι συλλαμβάνονται. Τοῦτο δὲ πάσχουσι, μὴ παραχωροῦντες τοὺς λόγους τῶν γινομένων τοῖς
B ἀνεφίκτοις κρίμασι τοῦ Θεοῦ, καὶ τῷ ἀκαταλήπτῳ τῆς σοφίας αὐτοῦ. « Παρώξυνε τὸν Κύριον ὁ ἁμαρτωλός· κατὰ τὸ πλῆθος τῆς ὀργῆς αὐτοῦ οὐκ ἐκζητήσει. » Ὁ μὲν ἁμαρτωλὸς ἐξ ὧν πράττει, πολὺ παρώργισε τὸν Θεὸν, ὀξὺν αὐτὸν ἐποίησεν ἐπ' ὀργήν· ὁ δὲ Κύριος εἰ καὶ πολὺ παρωργίσθη, πλὴν ὅμως οὐ κατὰ τὸ πλῆθος τῆς αὐτοῦ ὀργῆς ἐκζητήσει τὴν εἴσπραξιν. Μακρόθυμος γὰρ οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς ἐνώπιον αὐτοῦ. Βεβηλοῦνται αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ ἐν παντὶ καιρῷ. Οὕτω πράττει τὰ ἄτοπα καὶ παράνομα, ὡς μὴ τοῦ Θεοῦ παρόντος καὶ τὰ πραττόμενα βλέποντος, καὶ διὰ τοῦτο κατὰ πάντα καιρὸν αἱ πράξεις αὐτοῦ βέβηλοι καὶ ἀνόσιοι γίνονται. « Ἀνταναιρεῖται τὰ κρίματά σου ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ. » Ἡ
C ἀντὶ πρόθεσις εἰ καὶ παρέλκει, δοκεῖ τέως ἐμφαίνειν ἐπίτασιν· λίαν ἀναιροῦνται αἱ κρίσεις σου ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, ὥστε βλέπειν ταύτας αὐτὸν, τουτέστιν, ἀφανίζονται ἀπὸ τῆς διανοίας αὐτοῦ μὴ ἐννοοῦντος ὅλως. « Ὅτι κρίνεις δικαίως καὶ ἀποδίδως ἑκάστῳ κατὰ τὰς πράξεις αὐτοῦ. » Ἐναντίος ὅλος ἐστὶ ταῖς κρίσεσί σου καὶ ἀναιρετικὸς αὐτῶν ὅσον τὸ ἐπ' αὐτῷ.

« Πάντων τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ κατακυριεύσει, πάντων καταδυναστεύσει τῶν ἀνθισταμένων αὐτῷ σοῦ παραχωροῦντος οἷς οἶδας κρίμασιν· εἶπε γὰρ ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ, Οὐ μὴ σαλευθῶ. » — Τοῦτ' ἐχόμενον ἂν εἴη κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ, « Βεβηλοῦνται αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ ἐν παντὶ καιρῷ, » μὴ διακοπήν τινα ποιουμένου τῶν ἀνοσίων ἔργων μηδοπωσοῦν· « Εἶπε γὰρ
D ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ, » τουτέστι τοιοῦτον ἐν ἑαυτῷ συνεστήσατο λογισμὸν, ὡς οὕτω πράττων, Οὐ μὴ σαλευθῶ, οὐ μὴ παρακινηθῶ τῆς ἐν εὐημερίᾳ στάσεως καὶ παγιότητος, ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν, ἄνευ κακοῦ, ἐλλειπτικῶς ἄνευ κακοῦ ἔσομαι ἢ βιώσομαι. Τὸ δ' *ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν* πολυχρονιότητος ὑπάρχει δηλωτικὸν, ἤγουν ἀπὸ τῆς νῦν οὔσης τῶν ἀνθρώπων γενεᾶς ἕως τῆς ἐσομένης κακοῦ τινος ἄνευ βιώσομαι. « Οὗ ἀρᾶς τὸ στόμα αὐτοῦ γέμει καὶ πικρίας καὶ δόλου. » Ἔστιν εὑρεῖν ἐν τῇ ψαλμικῇ ταύτῃ γραφῇ τὰς ἀντωνυμίας ἐνίοτε τοῖς ὑποτακτικοῖς ἄρθροις ὑπεζευγμένας ἐκ περιττοῦ ὡς τὸ, « Οὗ ὁ Θεὸς Ἰακὼβ βοηθὸς αὐτοῦ, » καὶ, « Ὧ ἐστιν ἀντίληψις αὐτῷ παρὰ σοῦ. » Τοῦτο κἂν τῷ παρόντι κόμματι γέγονεν, « Οὗ αὐτοῦ τὸ στόμα γέμει ἀρᾶς, »

ἤτοι λοιδορίας· ἀρὰ γὰρ λέγεται καὶ ἡ λοιδορία. Λοίδορα λέγει πᾶσιν ὀργίλα, δόλια, «προφέρων μὲν ἕτερα διὰ στόματος ἐν διανοίᾳ, κρύπτων δὲ ἕτερα. « Ὑπὸ τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ, κόπος καὶ πόνος. » Διὰ τῆς ὑπὸ προθέσεως τὸ κρύφιον ὑπεδήλωσεν. « Ὑποψιθυρίζει κατ' ἀνθρώπων συκοφαντίας καὶ διαβολάς, ἐξ ὧν οὗτοι κόπον καὶ πόνον εὑρίσκουσιν. «Ἐγκάθηται ἐνέδρα κατὰ πλουσίων ἐν ἀποκρύφοις τοῦ ἀποκτεῖναι ἀθῶον. » Ἐγκάθηται φήσας τὸ ὕπουλον ἐνέφηνε τοῦ πονηροῦ καὶ ἐπίπλαστον. Τοιούτους καὶ τὸ Εὐαγγέλιον λέγει τοὺς ἐγκαθέτους. Πλουσίους δ' εἴρηκεν ἐκείνους, οἷς ἔργον τὸ εἶναι πλουσίοις καὶ συλλέγειν ἐξ ἁρπαγῆς καὶ μιαιφονίας. Διὰ δὲ τοῦ εἰπεῖν *ἐν ἀποκρύφοις* ἐσαφήνισε τί ἐστιν ἐνέδρα, τόπος δηλονότι ἀπόκρυφος. Ὅθεν οἱ ἐν αὐτῷ κρυπτόμενοι πρὸς τὸ αἴφνης ἐπεισπεσεῖν τισιν ἐγκρύμματα κοινότερον λέγονται. Τοιοῦτον ἔγκρυμμα γίνεται τῷ ἀθώῳ ὁ πονηρὸς, τοὺς ὁμοτρόπους αὐτῷ συμπαραλαβὼν καὶ κατασκοπεῖ πῶς ἂν απογυμνώσῃ καὶ διὰ ποίων μεθοδειῶν τὸν ἀναίτιον· ἀπογυμνώσας δὲ καὶ τὸν εὔπορον ἐργασάμενος ἀπέκτεινεν, οἷον αὐτὸν λιμοῦ καὶ κρύους, καὶ τῆς ἄλλης κακουχίας θέμενος παρανάλωμα. Οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ εἰς τὸν πένητα ἀποβλέπουσιν. Οἱ τῆς αὐτοῦ διανοίας ὀφθαλμοὶ ἀποσκοποῦσιν εἰς τὸν ἀπαῤῥησίαστον καὶ ἀπροστάτευτον, ᾧ οὐκ ἔστιν ἰσχὺς ποθεν ἢ ἀντίληψις, φυγεῖν τοὺς ἐπηρεάζοντας· οὐ γὰρ λέγει πένητα τὸν ἐνδεῆ καὶ προσαίτην· ἐκεῖνον γὰρ ὁ πονηρὸς οὐδ' ἐπόψεται. « Ἐνεδρεύει ἐν ἀποκρύφῳ ὡς λέων ἐν τῇ μάνδρᾳ αὐτοῦ.» Ἐνεδρεύει τοῦ ἁρπάσαι πτωχόν. Ἁρπάσαι πτωχὸν ἐν τῷ ἑλκύσαι αὐτόν. Καθὼς ὁ λέων ἐν τῇ αὐτοῦ καθήμενος κοίτῃ κατασκοπεῖ τὰ διοδεύοντα ζῶα καὶ ἐπεισπηδήσας ἐξαπιναίως αὐτοῖς ἀναιρεῖ καὶ πρὸς τὸν αὐτοῦ τόπον ἑλκύσας ἐμφορεῖται αὐτῶν, οὕτω δὴ καὶ ὁ πονηρὸς καὶ ὁ πλεονέκτης ποιεῖ καὶ περιβλέπει τοὺς οὓς εἰρήκαμεν πένητας καὶ πτωχοὺς καὶ δολίως αὐτοῖς ἐπιτιθέμενος ἁρπάζει τὰ αὐτῶν, καὶ τῶν ἀλλοτρίων κατευπαθεῖ. « Ἐν τῇ παγίδι αὐτοῦ ταπεινώσει αὐτόν. » Ἐν ταῖς ἐπιβουλαῖς αὐτοῦ καταδουλώσεται αὐτὸν, ὥστε πλεονεκτούμενον κατεπτηχέναι, καὶ μηδ' ἔχειν ἀνοῖξαι στόμα καὶ προϊέναι φωνήν.

« Κύψει καὶ πεσεῖται ἐν τῷ αὐτὸν κατακυριεῦσαι τῶν πενήτων. » — Ἐν τῷ τὸν πονηρὸν καταδυναστεῦσαι καὶ κατεξουσιάσαι τῶν πενήτων, αὐτὸς πρὸς τὸ τῆς ἀπωλείας ὡς ἀνίατος κλιθήσεται καὶ κατενεχθήσεται βάραθρον.

«Εἶπε γὰρ ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ· Ἐπιλέλησται ὁ Θεός.» Ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ τοῦ μὴ βλέπειν εἰς τέλος· ἐλογίσατο γὰρ ἐν ἑαυτῷ πλημμελῶς, ὅτι μηδεμίαν μνείαν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ ποιεῖται ὁ Θεὸς, ἀλλ' απρονόητά εἰσι τὰ πάντα, καὶ ὁ Θεὸς τὸ πρόσωπον ἤτοι τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ τελείως ἀπέστρεψεν, ὥστε μὴ βλέπειν καὶ ἐπισκέπτεσθαι καὶ ἐφορᾷν τὰ γινόμενα.

« Ἀνάστηθι, Κύριε ὁ Θεός μου. Ὑψωθήτω ἡ χείρ σου. Μὴ ἐπιλάθῃ τῶν πενήτων σου εἰς τέλος. » Ἱκετεύει τὸν Θεὸν, μὴ παῦσαι τὴν ἐκδίκησιν ἐν τῷ

A μέλλοντι ταμιεύσασθαι· ποιήσασθαι δὲ καὶ νῦν ἐπεξέλευσιν εἰς τοὺς πονηροὺς ἐπ' ἐκκοπῇ τῆς κακίας αὐτῶν, εἰς ἄμυναν τῶν πονηρῶν, καὶ εἰς ἀντίληψιν τῶν καταπονουμένων. Ἐγέρθητι, Κύριε. Καὶ καθώς ἐστιν ἡ δύναμίς σου ὑψηλὴ καὶ ὑπερφυὴς, οὕτω καὶ γνωσθήτω διὰ τῆς τῶν πονηρῶν καὶ ἀλαζόνων ἐξαισίου καταστροφῆς.

« Ἕνεκεν τίνος παρώξυνεν ὁ ἀσεβὴς τὸν Θεόν; εἶπε γὰρ ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ, Οὐκ ἐκζητήσει. » Κατ' ἐρώτησιν ὁ λόγος· Διὰ τί ὁ πονηρὸς τὰ εἰς ὀργὴν κινοῦντα τὸν Θεὸν διεπράξατο; Διότι ἐλογίσατο ἐν ἑαυτῷ, ὅτι παρόψεται ὁ Θεὸς τὰ γινόμενα καὶ οὐκ ἀπαιτήσει λόγους αὐτῶν.

« Βλέπεις ὅτι σὺ πόνον καὶ θυμὸν κατανοεῖς τοῦ παραδοῦναι αὐτὸν εἰς χεῖράς σου. » Ἀσυνδέτως
B *βλέπεις ὅτι σύ*. Στικτέον· Πόνον καὶ θυμὸν κατανοεῖς, τὸ ὅτι ἀντὶ τοῦ ὄντως· τὸ *κατανοεῖς* ἀντὶ τοῦ λίαν γινώσκεις. Ἡ *κατὰ* γὰρ ἐνταυθοῖ πρόθεσις ἐπίτασιν δηλοῖ. Πρὸς Θεὸν ὁ λόγος. Ὁ μὲν ἀσεβὴς εἶπεν, Ἐπιλέλησται ὁ Θεός. Ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ τοῦ μὴ βλέπειν, εἰς τέλος. Ἀλλ' οὐχ οὕτως ἔχει. Βλέπεις ὄντως σὺ, καὶ ἐφορᾷς ἀκριβῶς ἅπαντα, καὶ οὐδὲν τὸ διαλανθάνον σε· τὸν πόνον καὶ τὴν θλίψιν τῶν ἀδικουμένων, καὶ αὖθις τὸν θυμὸν κατὰ τὴν θηριωδίαν τοῦ ἀσεβοῦς, ἄκρως γινώσκεις, ὥστε αὐτὸν τὸν ἀσεβῆ παραδοῦναι εἰς τὰς σὰς χεῖρας, ἐπὶ τῷ τιμωρηθῆναι καθώς ἐστι δίκαιον.

« Σοὶ ἐγκαταλέλειπται ὁ πτωχὸς, μηδενὸς βοηθοῦντος αὐτῷ. » Ὀρφανῷ σὺ ἦσθα βοηθός· σὺ γὰρ
C αὐτοῦ κατὰ τὸν τῆς δημιουργίας λόγον πατήρ. Σύντριψον τὸν βραχίονα τοῦ ἁμαρτωλοῦ καὶ πονηροῦ. Βραχίων ἡ δύναμις πολλαχοῦ τῆς ἱερᾶς Γραφῆς ὀνομάζεται. « Ζητήσεται ἡ ἁμαρτία αὐτοῦ καὶ οὐ μὴ εὑρεθῇ. » Οἷον ἐρωτηματικῶς ἐσχηματίσθω ἡ προφορὰ τοῦ ῥητοῦ ἕως τοῦ *αὐτοῦ*. Εἶτα κατ' ἀπόφασιν, καὶ εἰ τοῦτο γένηται, « Οὐ μὴ εὑρεθῇ» αὐτός· ἐὰν γὰρ ἐξετάσῃς τὸ μέγεθος τῆς ἁμαρτίας αὐτοῦ, ἄξιος οὗτος ἀφανισμοῦ.

« Κύριος βασιλεὺς εἰς τὸν αἰῶνα καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Ἀπολεῖσθε ἔθνη ἐκ τῆς γῆς αὐτοῦ. » Ἐπεὶ δημιουργὸς κτίσεως ἁπάσης ὁ Κύριος. « Τοῦ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς.» Ἀλλὰ καὶ ἡ χώρα τῶν σωζομένων τοῦ Κυρίου ἐστίν. Αὐτὸς γὰρ αὐτὴν αὐτοῖς ἡτοιμάσατο. Λέγει τοιγαροῦν ὁ προφή-
D της, πρὸς τοὺς ἀδίκους καὶ πλεονέκτας, οὓς ἔθνη καὶ νῦν κατωνόμασεν, ὅτι ὁ Κύριος βασιλεύς ἐστιν· οὐ πρόσκαιρος ὥσπερ οἱ βασιλεῖς τῶν ἐθνῶν, ἀλλ' εἰς τὸν αἰῶνα· καὶ οὐ μόνον εἰς τόνδε τὸν αἰῶνα τῆς τῶν ἀνθρώπων ἐγκοσμίου ζωῆς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν μέλλοντα καὶ ἀπέραντον· αἰῶνα γὰρ αἰῶνος τοῦτον καλεῖ κατ' ἐπίτασιν. Εἴπερ οὖν νῦν οὐ τίσετε δίκας τῆς τυραννίδος καὶ καταδυναστείας τῶν ταπεινῶν, τίσετε πάντως εἰσέπειτα, καὶ ἀπολεῖσθε, ὦ ἔθνη, κατὰ τὴν ἀνομίαν ἐκ τῆς τοῦ Κυρίου γῆς, εἴτ' ἐκ ταύτης ἀφανισθέντες ὁπότ' οὐκ ἴστε καὶ λίαν ὀδυνηρῶς εἴτ' ἐκ τῆς μακαρίας ἐκείνης ἀναμφιλέκτως ἣ τοῖς σωζομένοις ἀποκεκλήρωται, πεμφθέντες εἰς γέενναν.

«Τὴν ἐπιθυμίαν τῶν πενήτων εἰσήκουσας, Κύριε,

τῇ ἑτοιμασίᾳ τῆς καρδίας αὐτῶν προσέσχε τὸ οὖς σου, κρῖναι ὀρφανῷ καὶ ταπεινῷ ἵνα μὴ προσθῇ ἔτι τοῦ μεγαλαυχεῖν ἄνθρωπος ἐπὶ τῆς γῆς.» — Τὸ *εἰσήκουσας* ἀντὶ τοῦ ἔγνως· τὸ κρῖναι ἀπαρέμφατον, οὐ προστακτικόν. Ἐν δὲ τῷ *προσθῇ ἔτι τοῦ μεγαλαυχεῖν*, τὸ τοῦ παρέλκει κατὰ συνήθειαν τῆς παλαιτέρας θείας Γραφῆς. Τοιοῦτόν ἐστι καὶ τὸ *προσέθεντο ἔτι τοῦ ἁμαρτάνειν αὐτῷ*, καὶ ἄλλα πολλά. Τὸ δὲ *μεγαλαυχεῖν* καὶ *ἁμαρτάνειν* ἀντὶ τῆς μεγαλαυχίας καὶ τῆς ἁμαρτίας. Δύναμιν γὰρ ὀνομάτων ἔχουσι τὰ ἀπαρέμφατα ῥήματα. Τὸ δὲ *προσθῇ* τὸ ἐσαῦθις ποιήσῃ· καὶ γὰρ ἡ πατρὸς πρόσθεσις ἐνταῦθα τοῦ αὖθίς ἐστιν ἐμφαντική. Τὸ δὲ ἔτι τῷ αὖθις παράλληλον· ὑστεροχρονίαν ἐπεὶ καὶ ἄμφω δηλοῖ. Πάλιν δ' ὁ προφήτης ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ ζητεῖ γενέσθαι τῆς πονηρίας ἀναστολήν. Τοῦτο γὰρ καὶ τοῖς ὑπὸ τῶν πονηρῶν κακουμένοις ἀποδεκτόν, ὡς ἄνεσιν αὐτοῖς ἐμποιοῦν. Ἀμέλει τοιούτους λόγους ποιεῖται πρὸς τὸν Θεόν. Εἰσήκουσας, ἔγνων, ὦ Κύριε, τίς ἡ τῶν πενήτων ἐπιθυμία μονονουχὶ βοώσης ταύτης πρὸς σὲ τὸν πάντ' ἐπακούοντα. Πάλιν ἐκ παραλλήλου. Τὴν πρόθεσιν τῆς αὐτῶν καρδίας συνῆκας. Ὥσπερ εἰ προσέχουσιν ὠσὶν ἤκουες κραζούσης αὐτῆς, ἤγουν οὐκ ἀγνοεῖς εἰς τί ἐφετόν ἐστιν ἡ καρδία αὐτῶν ἡτοιμασμένη καὶ ἐμπαράσκευος. Τίς οὖν ἡ ἐπιθυμία τῶν πενήτων; καὶ τίς ἡ ἑτοιμασία τῆς καρδίας αὐτῶν; Τὸ κρῖναί σε τῷ ὀρφανῷ καὶ τῷ ταπεινῷ, τουτέστι τὴν ἐκ κρίσεως ἐκδίκησιν αὐτοῦ παρασχεῖν, καὶ τῶν καταδυναστευσόντων τὴν μεγαλαυχίαν καταβαλεῖν, ἵνα μηκέτι ἐπὶ τῆς γῆς προσθῇ ἄνθρωπος μεγαλαυχεῖν· ἵνα μὴ αὖθις ποιήσῃ ἔτι μεγαλαυχίαν ἄνθρωπός τις ἐν κόσμῳ, ἀλλ' ἀπόθηται πᾶς τὸ μεγάλαυχον, φέρων ἐν νῷ τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν καὶ τὴν παρὰ σοῦ τρέμων ἐκδίκησιν, τοῦ Κυρίου τῆς δόξης, τοῦ μόνου κραταιοῦ, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΨΑΛΜΟΣ Ι'.

Τὸ δαιμόνιον φῦλον οἷα βάσκανον καὶ μισάνθρωπον οὔ ποτε παύεται δολιούμενον καὶ μηχανώμενον καθ' ἡμῶν, ἔμμεσον εἰσάγον σπουδήν, ἵν' ἡμᾶς ὁπωσοῦν ἀποστήσῃ τῆς δεσποτικῆς εὐμενείας καὶ χάριτος. Οὐ φέρει γὰρ ὧν ἐκεῖνο τεταγμένον ἐν ἀγγέλοις Θεοῦ, δι' ἀπόνοιαν ἀπελήλαται, τούτοις ἀνθρώπους ἐνσεμνυνομένους ὁρᾷν. Οὐ τὸ χοϊκὴν εἰς οὐρανοὺς οὐσίαν ἀνάγεσθαι, καὶ τῆς θείας οἰκειώσεως καὶ βασιλείας καὶ δόξης ἐπαπολαύειν, αὐτοῦ πεσόντος εἰς μέγα χάος αἰσχύνης καὶ ἀτιμίας καὶ ζόφωσιν ἐξ ὕψους τοσούτου παῤῥησίας καὶ τιμῆς καὶ λαμπρότητος ἀνεκτὸν ἡγεῖται. Πολὺ δ' ἐν τούτῳ μᾶλλον ὀδυνᾶται καὶ διαῤῥήγνυται· διὸ δῆτα καὶ ἀγωνίζεται καὶ παντοίως τεχνάζεται, τὰ πολλὰ μὲν ἀνοήτοις καὶ ἀλόγοις ἐξισοῦσθαι κτήνεσιν ἢ θηρίοις τοὺς νοεροὺς φύσει καὶ λογικούς, τῷ κεχηνέναι πρὸς χόρτον, ἢ καὶ βορβόρῳ ἐγκαλινδεῖσθαι. Τοιαῦτα γὰρ τὰ ἐν κόσμῳ τερπνά τε καὶ ἀπολαυστικά· Τῷ τ' ἀγριαίνεσθαι καὶ θυμομαχεῖν ἐς οὐδὲν δέον, ἐς ἀνόητόν τε καὶ μάταιον· τί γὰρ τῶν δι' ἅπερ ἐριζόμεν ἄνθρωποι καὶ ἀποθηριούμεθα, λυσιτελὲς εἰς σωτηρίαν ἢ στάσιμον; Τί τῶν ἐν σκιᾷ ζηλωτῶν καὶ περισπουδάστων τοῖς τόσον λόγοις αὐτοῦ τιθεμένοις συνέκδημον; Ἐνίοτε δὲ τοῦτο τὸ φθονερὸν γένος καὶ λογισμοὺς ἐπεισάγει τῇ ψυχῇ τῆς ἀληθείας ταύτην ἐξοστρακίζοντας εἴγε πείθοιτο, καὶ πρὸς ὄρη καὶ ἀνοδίας μεταβιβάζοντας εἴπερ ἕποιτο. Τῶν γὰρ σκαιοτρόπων ἀνδρῶν τὸ πλέον ἐχόντων ἐν τοῖς ῥευστοῖς ὡς ἐπίπαν κἂν τῷ ἀδικεῖν καὶ πλεονεκτεῖν καὶ καταδυναστεύειν εὐοδουμένων, καὶ ταῖς ὕλαις εὐθυνομένων πάντων ἐξ ῥᾷον χωρούντων αὐτοῖς τῶν πρὸς ὄρεξιν τὸν αὐτοματισμὸν ἐντεῦθεν οἱ ἀποστάται καὶ τὸ ἀπρονόητον ὑποσπείρουσι τῷ καταδεχομένῳ τοὺς λήρους αὐτῶν, καὶ πρὸς ἀποκρήμνους αὐτὸν ἀπονοίας συνωθοῦσιν οἱ ἀλιτήριοι πόῤῥω τῆς θείας ἀποπλανᾷν καὶ τοῖς εὐσεβέσι βασίμου πειρώμενοι. Τόν γε μὴν ἐπὶ τῷ Κυρίῳ πεποιθότα, καὶ τοῖς αὐτοῦ πεπαγιωμένον διδάγμασιν, οὔ ποτ' ἂν ἰσχύσαιεν ἐπὶ τὰ τῆς ἀπωλείας ὄρη ποιήσασθαι μετανάστην ὡς στρουθίον κατεπτηχὸς, καὶ ἄλλοτ' ἀλλαχόσε περιιπτάμενον. Περὶ τούτων ὁ δέκατος διαγορεύει ψαλμὸς, προσώπῳ συντεθειμένος παντὸς εὐσεβοῦς ὀχυροῦ τὴν διάνοιαν καὶ αὐτὸς ἀποκρουομένου τὰς τῆς ἀθεΐας πρώτας ἀρχάς.

« Ἐπὶ τῷ Κυρίῳ πέποιθα πῶς ἐρεῖτε τῇ ψυχῇ μου· Μετανάστευου ἐπὶ τὰ ὄρη ὡς στρουθίον. » Πρὸς τοὺς δαίμονας ὁ λόγος τὴν ἐπὶ τῇ προνοίᾳ δυσπιστίαν προσβάλλοντας, « Ἔγνων τί βούλεσθε τῇ ψυχῇ μου εἰπεῖν. » Ἀλλ' ἐρηρεισμένος ἐπὶ τῇ τοῦ Κυρίου πεποιθήσει, καθάπερ ἐπὶ θεμελίῳ καὶ λίαν ἀῤῥαγεῖ, τὸ ῥηθησόμενον καὶ μήπω λαβὸν πέρας προαναιρῶ· διὰ τοῦτο οὐκ εἶπε πῶς λέγετε, ἀλλὰ πῶς ἐρεῖτε. Πῶς ἂν εἴπητε τῇ ψυχῇ μου, Μετανάστευου καὶ μετάβαινε ἀπὸ τῆς εἰς Θεὸν στεῤῥᾶς πίστεως καὶ ἀσφαλοῦς, ἐπὶ τὰ πόῤῥω τῆς θείας ἐπισκοπῆς νοήματά τε καὶ δόγματα, καὶ διὰ τῆς ἀμφιβόλου γνώμης ἀστατῷ καὶ περιπλανῷ στρουθίου δίκην οἰκτροῦ καὶ ψοφοδεοῦς. Οὐκ ἐάσω τὸν ἡμέτερον λόγον οὐδ' ἐκφανθῆναι, πολλοῦ γε καὶ δεῖ προσληφθῆναί μοι.

« Ὅτι ἰδοὺ οἱ ἁμαρτωλοὶ ἐνέτειναν τόξον, ἡτοίμασαν βέλη εἰς φαρέτραν, τοῦ κατατοξεῦσαι ἐν σκοτομήνῃ τοὺς εὐθεῖς τῇ καρδίᾳ. » Τὸ ὅτι διηγηματικόν. Ἀποσκευασάμενος δὲ τοὺς ἐκ δαιμόνων λογισμοὺς, τῷ μηδ' εἰς τέλος προβῆναι τούτους ἐᾶσαι, λέγει πρὸς τὸν Θεὸν, ὅτι οἱ ἁμαρτωλοὶ παρεσκευάσθησαν δαίμονες ἐν κρυπτῷ καὶ λαθραίως· τοῦτο γὰρ τὸ ἐν σκοτομήνῃ τοὺς ἀπονοήτους τῇ ψυχῇ διαχρήσασθαι, τῷ πόῤῥωθεν ἐκπέμψαι πρὸς αὐτοὺς δίκην βελῶν ὀλέθρια δόγματα, τιτύσκοντα πρὸς θάνατον τὰς αὐτὰ παραδεχομένας ψυχάς. Ὅτι ἃ σὺ κατηρτίσω αὐτοὶ καθεῖλον· διότι τὸ εἶναι πρόνοιαν καὶ τοῖς δικαίοις ἔπαθλα, καὶ τὰ πρὸς ἀξίαν τοῖς πονηροῖς ἃ σὺ κατηρτίσω, τουτέστιν ἀπήρτισας καὶ εἰργάσω τέλεα καὶ βέβαια διά τε νόμου καὶ προφητῶν καὶ ὑποδειγμάτων ἐναργῶν καὶ πολλῶν, αὐτοὶ κατέβαλον καὶ κατέστρεψαν ὅσον τὸ ἐπ' αὐτοῖς, τὰς ἐναντίας ὑπολήψεις παρεπεισάγοντες. Ὁ δὲ δίκαιος τί ἐποίησεν; Οἱ μὲν ἁμαρτωλοὶ δαίμονες οὕτως ἐποίησαν· ὁ δὲ δίκαιος ἄνθρωπος ὁ τοὺς δεσποτικοὺς φυλάττων θεσμοὺς καὶ τοῖς ὅπλοις περιπεφραγμένος τῆς εὐ-

σεβείας, τί ἐποίησε; τί διενοήσατο; τί ἀπεφήνατο; « Κύριος, ἐν ναυαγίῳ αὐτοῦ, Κύριος ἐν οὐρανῷ ὁ θρόνος αὐτοῦ. » Ταῦτα καὶ τὰ ἑπόμενα μέχρι τέλους τοῦ ὅλου ψαλμοῦ τὸ τοῦ δικαίου ἀνθρώπου καὶ νόημα καὶ ἀπόφθεγμα. Ὅτι ὁ Κύριος ἁπανταχοῦ ἐστι καὶ πάντας ἐφορᾷ. Καὶ πᾶσι παρέχει τῶν πεπραγμένων τὰς ἀμοιβάς. Ναὸς δὲ ἅγιος Θεοῦ πᾶς ἱερὸς τόπος ἐν γῇ. Διὰ δὲ τοῦ εἰπεῖν ἐν ναῷ τὸν Θεὸν εἶναι, τουτέστιν ἐν γῇ καὶ ἐν οὐρανῷ τὸν θρόνον ἔχειν, ἐδήλωσεν ὡς ἐν παντὶ τόπῳ πάρεστιν ὁ Θεός. Οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ εἰς τὸν πένητα ἐπιβλέπουσι, τὰ βλέφαρα αὐτοῦ ἐξετάζει τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων, δύο διὰ τούτων δεδήλωκεν· ὅτι τε τὸν ἐστερημένον ἀνθρωπίνης κηδεμονίας καὶ ἀντιλήψεως ἐλεήμων ὢν, πλέον τῶν ἄλλων ἐπισκοπεῖ, καὶ ὅτι περ ἀκριβῶς τὰ πάντα γινώσκει τρόπῳ παντὶ μὴ μόνον τοῖς ὀφθαλμοῖς, ὡς ἂν εἴποι τις, ἀλλὰ καὶ τοῖς βλεφάροις ὁρῶν, καὶ οὐχ ἁπλῶς ἀλλ' ἐρευνητικῶς τε καὶ ἀνεπισφαλῶς· τούτου γὰρ τὸ *ἐξετάζει* δηλωτικόν. « Κύριος ἐξετάζει τὸν δίκαιον καὶ τὸν ἀσεβῆ πάντα. » Τὸν μὴ κατὰ τὰς ἐντολὰς τοῦ Κυρίου πολιτευόμενον εἴρηκεν ἀσεβῆ. Ποῖον γὰρ τῷ Κυρίῳ σέβας ἐκ τοῦ παρ' οὐδὲν τιθεμένου τοὺς νόμους αὐτοῦ; Τοιγαροῦν ἐξετάζει τὸν δίκαιον, εἴ γε καὶ ὄντως δίκαιός ἐστι, καὶ τὸν μὴ τοιοῦτον, ἵνα τὸ προσῆκον ἑκάστῳ δοίη. Διαλανθάνει δὲ αὐτὸν οὐδὲ ἕν, εἰ καὶ πολλὴ παρ' ἀνθρώποις ἡ ἄγνοια. Ὁ δὲ ἀγαπῶν τὴν ἀδικίαν μισεῖ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν, ὥσπερ ὁ τὸν Θεὸν καὶ λόγῳ τιμῶν, καὶ διαθέσει ψυχῆς εὐσεβῶν εἰς αὐτόν· ἄτοπα δὲ πράττων καὶ φαῦλα, λέγεται τὸν Θεὸν ἀτιμάζειν διὰ τῶν πράξεων, ἀλλὰ καὶ ἀσεβὴς ὀνομάζεται, καθὰ δεδήλωται προσεχῶς, τοῦ Δαυῒδ εἰρηκότος, « Κύριος ἐξετάζει τὸν δίκαιον καὶ τὸν ἀσεβῆ, » καὶ ἀντιδιῃρηκότος τῷ δικαίῳ τὸν ἀσεβῆ, δίκαιον μὲν ἐγνωκότος τῇ καθόλου δικαιοσύνῃ τὸν τοῖς θείοις πειθαρχοῦντα προστάγμασιν, ἀσεβῆ δὲ τὸν μὴ τοιοῦτον· οὕτω καὶ ὁ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ἀγαπῶν καὶ λόγῳ καὶ διαθέσει, καὶ τῶν ἀγαθῶν ἐκείνων ποθῶν· τὴν ἀπόλαυσιν εἴπερ οἷόν τε ἦν ἄτερ σπουδῆς ἐληλυθέναι, χαίρων δὲ τῇ ἀδικίᾳ, μισεῖν ἔργῳ λέγεται τὴν οἰκείαν ψυχὴν, τὰ ταύτην κακοῦντα καὶ τῆς αἰωνίου δόξης ἀποστεροῦντα κατεργαζόμενος. « Ἐπιβρέξει ἐπὶ ἁμαρτωλοὺς παγίδας. » Δείκνυσιν ἐντεῦθεν, ὅτι κἂν τῷ κόσμῳ τούτῳ Θεοῦ βουλομένου συμφοραῖς ἀφύκτοις οἱ καταφρονηταὶ τῶν αὐτοῦ νόμων ἁλίσκονται. Ταύτας γὰρ μεταφορικῶς *παγίδας* ὠνόμασε. Διὰ δὲ τοῦ *ἐπιβρέξει* τὸ ἄνωθεν ἐκ Θεοῦ καταφέρεσθαι ταύτας καὶ τὸ δαψιλὲς αὐτῶν καὶ τὸ εὐχερὲς διεσήμηνε. « Πῦρ καὶ θεῖον καὶ πνεῦμα καταιγίδος ἡ μερὶς τοῦ ποτηρίου αὐτοῦ. » Ποτήριον ἤτοι πόμα, τὴν θείαν ὀργήν τε καὶ κάκωσιν εἴρηκεν, ὡς τοῖς κατακριθεῖσι δίκην δηλητηρίου πόματος ἀθρόως εἰσπεμπομένην· ἐπεὶ γοῦν διάφοροί εἰσιν αἱ θεήλατοι τιμωρίαι, μέρος τῆς ὁλότητος ἔφησεν εἶναι τὴν ἐν Σοδόμοις καὶ Γομόῤῥᾳ καὶ Ἄδαμα καὶ Σεβωεὶμ ἐνεργήσασαν. Ἐκ γὰρ τῆς ὅλης Πενταπόλεως ταύτας τὰς τέσσαρας πόλεις θεῖον ἐξημμένον ἐναέριον ἐπενεχθὲν, καὶ ὑπὸ βιαίας πνοῆς ἐξαυόμενον, κατετέφρωσε, καὶ πᾶσαν αὐτῶν τὴν περίχωρον. Ἡ δὲ Σηγὼρ ταύτης μὲν τῆς

A πληγῆς διὰ τὸν Λὼτ οὐ πεπείραται, συγκέχωσται δὲ μετὰ τὴν ἐκεῖθεν ἐξέλευσιν τοῦ δικαίου καὶ καταπέποται. Τὸ μέρος οὖν, φησὶ, τοῦ ποτηρίου αὐτοῦ δὴ τοῦ Κυρίου πῦρ καὶ θεῖον καὶ πνεῦμα καταιγίδος ἐστίν.

« Ὅτι δίκαιος Κύριος καὶ δικαιοσύνας ἠγάπησεν, εὐθύτητας εἶδε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ. » Ὅτι δίκαιος ὄντως, τὰς ὄντως δικαιοσύνας, οὐ τὰς ἐπιπλείστους ἠγάπησεν· εὐθύτητας γὰρ τὸ αὐτοῦ πρόσωπον, ἡ ἐποπτικὴ δηλονότι δύναμις, εἶδεν, οὐ σκολιότητας· οὐδὲ γάρ ἐστιν ἀρετὴ κυρίως οὐδεμία τῶν ἀρετῶν ἀπούσης εὐθύτητος· ἡ σκολιότης ἴδιον ὄφεως. Ἐπεὶ τοίνυν δίκαιος ὁ Κύριος καὶ δικαιοσύνας ἠγάπησε, καὶ τὰς εὐθύτητας ᾠκειώσατο καὶ τῆς αὐτοῦ ἐποπτείας ἠξίωσεν, ὅτι εὐθὴς Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν,
B καὶ οὐκ ἔστιν ἀδικία ἐν αὐτῷ· πᾶς ἀσεβὴς καὶ ἁμαρτωλὸς τῶν ἠσεβημένων καὶ ἡμαρτημένων ἐκτίσει δίκας μὴ καθηράμενος. Καὶ πᾶς δίκαιος εὐθὴς τὰ τῆς εὐθύτητος βραβεῖα, καὶ τὰ τῆς δικαιοσύνης ἔπαθλα λήψεται. Τίς οὖν ἐρεῖ τῇ ψυχῇ μου, Μετάβαινε εἰς κρημνοὺς, ἐπὶ τῷ Κυρίῳ πέποιθα, τῷ καὶ διὰ τῶν ἐναργῶν ἐκδικήσεων τὴν αὐτοῦ με διδάσκοντι πρόνοιαν; ἐπ' αὐτῷ πέποιθα, καὶ οὐ μεταβήσομαι· αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΨΑΛΜΟΣ ΙΑ'

« Εἰς τὸ τέλος ὑπὲρ τῆς ὀγδόης ψαλμὸς τῷ Δαυΐδ. » — Τοιαύτην καὶ οὗτος ἔσχεν ἐπιγραφὴν οἵαν
C καὶ ὁ ἕκτος, καὶ ἱκανῶς ἐν ἐκείνῳ διηρμήνευται· καὶ γὰρ καὶ οὗτος περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ προφητεύει καὶ τῆς ἐκδικήσεως τῶν ἀδικουμένων πιστῶν, καὶ ἄλλως τέλος τῆς ἐν κόσμῳ ζωῆς διὰ θανάτου δεξάμενος κατὰ τὴν ὀγδόην ἡμέραν ἤτοι τὴν Κυριακὴν, ἥτις ὡς μὲν ἀρχὴ τῶν ἡμερῶν πρώτη λέγεται διὰ δὲ τὸ πάλιν ἐπιέναι μετὰ τὴν ἑβδόμην, ἥ ἐστι τὸ σάββατον ὀνομάζεται καὶ ὀγδόη, ἀλλὰ παρακαλεῖ θᾶττον ἐλθεῖν ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἕνεκεν τῆς ἐκδικήσεως τῶν τυραννουμένων ὑπὸ τοῦ διαβόλου εἴτε δεδουλωμένων τῇ εἰδωλολατρείᾳ.

« Σῶσόν με, Κύριε, ὅτι ἐκλέλοιπεν ὅσιος. » — Δίκαιος μὲν ἔστιν ὁ τὰ πρὸς ἀνθρώπους ὀῤῥεπὴς τοῦ καλοῦ· ὅσιος δὲ ὁ διὰ τοῦ τέλους τῶν ἀρετῶν θεώσεως μετασχών· καὶ ἐοίκασι ταῦτα κλίμακι πρὸς
D τὸν Θεὸν ἀναγούσῃ τοὺς βαδίζοντας δι' αὐτῶν. Εἴρηται δὲ ὅτι δίκαιόν ἐστιν ὅτε λέγουσιν αἱ Γραφαὶ, καὶ τὸν τέλειον τὴν ἀρετήν. Ἀλλ' οὐ περὶ ἐκείνου νῦν ὁ λόγος ἡμῖν. Ὡς οὖν δικαίων μὲν τὴν ἀνθρωπίνην καὶ μερικὴν δικαιοσύνην ὄντων τινῶν, τῶν δὲ ὁσίων ἐκλελοιπότων τῶν μὲν τὸ θανεῖν, τῶν δὲ τὸ ἐλαύνεσθαι παρὰ τῶν ἀνοσίων, εὔχεται σωθῆναι ἀπὸ τῶν πονηρῶν ἀνθρώπων. Προσώπῳ δὲ τῶν μελλόντων ὑποδέξασθαι τὸ κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου ποιεῖται τὴν ἔντευξιν ὁ προφήτης· τηνικαῦτα γὰρ οἱ ὅσιοι ἐξέλιπον μάλιστα, ὅτε καὶ διὰ σαρκὸς ὁ Κύριος ἐπεδήμησεν ἡμῖν.

« Ὅτι ὠλιγώθησαν αἱ ἀλήθειαι ἀπὸ τῶν υἱῶν τῶν ἀνθρώπων. » — Οἱ μὲν ὅσιοι παντάπασιν ἐκλελοίπασιν· ἀλήθειαι δὲ ὀλίγαι τινὲς ὑπελείφθησαν

ἐν ἀνθρώποις· ἡ γενικὴ γὰρ ἀντιδοτικῶν ἐνταῦθα, περὶ τὰ καίρια μὲν ἐψεύδοντο, ἐν δὲ τοῖς ἐλαχίστοις πράγμασιν ἠλήθευον.

«Μάταια ἐλάλησεν ἕκαστος πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ.» — Τοῦτ' ἔστιν ἀπατηλά· οὐ μόνον γὰρ ἠπάτων τοὺς ἀλλοτρίους, ἀλλὰ καὶ τοὺς οἰκείους αὐτοῖς· πλησίον γὰρ καλεῖ τοὺς ἔγγιον, οὐ τόπῳ, ἀλλ' οἰκειότητι.

«Χείλη δόλια καὶ ἐν καρδίᾳ καὶ ἐν καρδίᾳ ἐλάλησε κακά.» — Χείλη δόλια λέγει τὸν δόλιον, ὡς ἀπὸ μέρους τὸ πᾶν· Ὁ δόλιος, φησὶν, ἐν διπλόῃ καρδίας γνώμης ἐλάλησε κακὰ καὶ βλαβερά· ἔσω μὲν ἀλλοίαν γνώμην ἔχων, ἔξω δὲ ἀλλοίαν δεικνύς.

«Ἐξολοθρεύσει Κύριος πάντα τὰ χείλη τὰ δόλια καὶ γλῶσσαν μεγαλοῤῥήμονα.» — Πολλάκις ἡ Γραφὴ τὸ εὐκτικὸν εἰς μέλλοντα χρόνον σχηματίζει· καθάπερ ἐπὶ τοῦ παρόντος· εὔχεται γὰρ προῤῥίζους ἀφανισθῆναι τοὺς δολίους ἔτι, καὶ τοὺς ἀλαζονευομένους κατὰ τῶν ἀσθενεστέρων καὶ μεγάλα περὶ ἑαυτῶν κομπάζοντας, ἢ καὶ προφητεύει τούτων πανωλεθρίαν· διδάσκων δὲ τίνας λέγει μεγαλοῤῥήμονας ἐπήγαγε.

«Τοὺς εἰπόντας, Τὴν γλῶσσαν ἡμῶν μεγαλυνοῦμεν.» — Τοὺς σκεψαμένους ἐν ἑαυτοῖς ὅτι Μεγαλυνοῦμεν, ἤτοι μεγάλα καὶ ἀλαζονικὰ φθέγγεσθαι παρασκευάσομεν τὴν γλῶσσαν ἡμῶν.

«Τὰ χείλη ἡμῶν παρ' ἡμῶν ἐστι· τίς ἡμῶν κύριός ἐστι;» Καὶ εἰπόντας ἔτι ὅτι καὶ ἡμεῖς ἐξουσιάζομεν τῶν χειλέων ἡμῶν, καὶ λοιπὸν τίνα δεδοίκαμεν μὴ τοιαῦτα λέγοντα; καὶ τίς ἡμῖν κωλύει τῶν τοιούτων λόγων;

«Ἕνεκεν τῆς ταλαιπωρίας τῶν πτωχῶν καὶ τοῦ στεναγμοῦ τῶν πενήτων νῦν ἀναστήσομαι, λέγει Κύριος.» — Τὸ *νῦν* ἀντὶ τοῦ κατὰ τὸν πρέποντα καιρὸν ἀναστήσομαι τοῦ τάφου ἕνεκεν τῆς ταλαιπωρίας τῶν δεδουλωμένων τῇ πλάνῃ δι' ἄνοιαν(ἀνθρωπείαν) ἥτις ταλαιπωρία γέγονεν αὐτοῖς ἀντὶ στεναγμοῦ καθ' ἣν ἀποδεδώκαμεν ἐξήγησιν ἑρμηνεύοντες τὸ, «Οὐκ ἐπελάθετο τῆς κραυγῆς τῶν πενήτων.» Ἀκήκοε δὲ τοῦτο Δαυῒδ τοῖς προφητικοῖς ὠσί. Φασὶ δέ τινες πτωχὸν μὲν καλεῖσθαι τὸν ἀπὸ πλούτου πεπτωκότα κατὰ τὸ, «Πλούσιοι ἐπτώχευσαν·» πένητα δὲ τὸν διὰ πόνον τῶν ἰδίων χειρῶν τροφὴν ἀναγκαίαν κομιζόμενον. Τοιοῦτον δὲ καὶ οἱ πιστεῦσαι· μέλλοντάς τε γὰρ οὐσίας περιῃρέθησαν, καὶ αἱ χεῖρες αὐτῶν διηκόνουν εἰς τὴν χεῖρα τοῦ σώματος· λαμβάνεται γὰρ πολλάκις καὶ διαφόρως, ἀντὶ θατέρου θάτερον. Ἔστι δὲ καὶ ἄλλως εἰπεῖν· φησὶν ὁ Θεὸς ὅτι, Διὰ τὴν ταλαιπωρίαν καὶ τὸν στεναγμὸν τῶν καταπονουμένων νῦν κινηθήσομαι· τοῦτ' ἔστιν αὐτίκα, εὐθὺς, ταχέως. Θεοπρεπῶς δὲ νοεῖται τὸ *κινηθήσομαι*, ἀντὶ τοῦ ἀμυνῶ, εἰ καὶ ἀνθρωποπρεπέστερον εἴρηται.

«Θήσομαι ἐν σωτηρίῳ, παῤῥησιάσομαι ἐν αὐτῷ.» — Μνημονεύσας τῆς ἀναστάσεως μνημονεύει καὶ τῆς ταφῆς ἀναστρέψας τὸν λόγον ἐπὶ τὸν διὰ σωτηρίου θάνατον· ἔτι γάρ φησι· «Καὶ τοῦτο λέγει ὁ Κύριος, «Θήσομαι, τουτέστιν προσπαγήσομαι ἐν τῷ σωτηρίῳ.» Τοῦτο γὰρ ὑποληπτέον σωτήριον ὅτι

A τὸ δόρυ τοῦ σωτηρίου κατακοντίσας τὸν τύραννον ἔσωσεν ἡμᾶς, καὶ σώαν τὴν ἐλευθερίαν τῆς πλάνης ἐχαρίσατο, καὶ ἀσθενοῦντας πρὶν ἔῤῥωσε κατὰ τῶν δαιμόνων. «Παῤῥησιάσομαι καὶ ἐν αὐτῷ,» τουτέστιν ἐν αὐτῷ τῷ σωτηρίῳ δημοσιεῦσαι τὴν ἐπικρυπτομένην ἐν ἐμοὶ δύναμιν· διεῤῥάγη γὰρ τὸ καταπέτασμα, ὁ ἥλιος ἐσκοτίσθη, αἱ πέτραι ἐσχίσθησαν, ἡ γῆ ἐσείσθη, καὶ ὅσα τότε γέγονεν ἐξαίσια· ἢ πάλιν θήσομαι αὐτοὺς εἰς σωτηρίαν, ἤγουν σωτηρίας ἀξιώσω, καὶ παῤῥησιάσομαι ἐν τῇ τοιαύτῃ σωτηρίᾳ αὐτῶν, εἴτουν φανερώσω, δείξω τὴν ἐμὴν ἰσχύν.

«Τὰ λόγια Κυρίου λόγια ἁγνά.» — Εἰπὼν ὅτι «Τάδε λέγει ὁ Κύριος,» διαβεβαιοῦται καὶ περὶ τῶν τοῦ Κυρίου λόγων ἀληθείας ὡς καθαροὶ ψεύδους
B εἰσίν.

«Ἀργύριον πεπυρωμένον δοκίμιον τῇ γῇ.» — Οὕτως εἰσὶν ἀμιγεῖς ἀπάτης ὡς τὸ κεχωνευμένον ἀργύριον ἀκοινώνητόν ἐστιν ὕλης χείρονος· *Δοκίμιον δὲ τῇ γῇ* ἀντὶ τοῦ δοκιμιαζόμενον ἐν τῇ γῇ· καὶ γὰρ ἔχεον οἱ τεχνῖται τὸ χωνευόμενον, ἢ καὶ *δοκίμιον τῇ γῇ* ἀντὶ τοῦ δοκίμιον ἐκ τῆς γῆς. Ἐπιτείνων δὲ τὴν καθαρότητα τοῦ Κυρίου λόγων, ἐπήγαγε·

«Κύριε, κεκαθαρισμένον ἑπταπλάσιον.» — Τὸ ἑπταπλάσιον ἀντὶ τοῦ πολλάκις· τὸ γὰρ ἑπτάκις ἀντὶ τοῦ πλειστάκις ἡ τῶν Ἑβραίων παραλαμβάνει διάλεκτος. Τὸ δὲ πολλάκις χωνευόμενον παντάπασιν ἦν καθαρόν· οὕτως οὖν εἰσιν ἀληθεῖς, ἀργύριον κεχωνευμένον πολλάκις. Λόγια δὲ εἶπεν, οὐ καθ' ὑποχωρισμὸν εὐτελείας, ἀλλ' ὅτι τοὺς χρησμοὺς λόγια
C ἐκάλουν διὰ τὴν βραχυλογίαν αὐτῶν· ἐν ὀλίγαις γὰρ λέξεσι μεγάλην δύναμιν ἐννοίας ἐμπεριεῖχον.

«Σὺ, Κύριε, φυλάξαις ἡμᾶς καὶ διατηρήσαις ἡμᾶς ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης καὶ εἰς τὸν αἰῶνα.» — Τὸ μὲν *φυλάξαις* ἀπὸ τῶν ἔξωθεν πολεμούντων, τὸ δὲ *διατηρήσαις* ἀπὸ τῶν ἔσωθεν ἐπιβουλευόντων· ἢ καὶ τὸ μὲν *φυλάξαις* ἀπὸ τῆς παρούσης γενεᾶς, τὸ δὲ *διατηρήσαις* ἀπὸ τῶν ἐσύστερον, ὅπερ ἐστὶν εἰς τὸν αἰῶνα, δηλονότι μέχρι παντός. Καὶ μέντοι ἡ πίστις τῶν δεξαμένων τοῦ Εὐαγγελίου τὸ κήρυγμα καὶ ἀπὸ τῆς τηνικαῦτα γενεᾶς ἀκαταγώνιστος ἔμεινε καὶ εἰς τὸν αἰῶνα μενεῖ, καὶ οὔτε οἱ φανερῶς πολεμήσαντες αἱρετικοὶ κατίσχυσαν αὐτῆς ἢ κατισχῦσαι δυνήσονται.

«Κύκλῳ οἱ ἀσεβεῖς περιπατοῦσι.» — Πάντοτε
D γὰρ, φησὶν, ἡμᾶς περικυκλοῦσι πολιορκῆσαι τὴν πίστιν σπεύδοντες. Καὶ τοῦτο μὲν ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων· ἐπὶ δὲ τῶν αἱρετικῶν τὸ *κύκλῳ περιπατοῦσι* ἀντὶ τοῦ οὐκ ἐπ' εὐθείας ἀλλὰ περιεστραμμένως παρερμηνεύουσι τὰς θείας Γραφάς.

«Κατὰ τὸ ὕψος σου ἐπολυώρησας τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων.» — Ὑψωθεὶς, φησὶν, ἐπὶ τοῦ σωτηρίου, πολλῆς φροντίδος τοὺς ἀνθρώπους ἠξίωσας· ὅτι δι' αὐτοὺς πέπονθας· πολυωρία γὰρ ἡ πολλὴ φροντὶς, ὥσπερ καὶ ἡ ὀλιγωρία τοὐναντίον ἢ καὶ ὑψωθεὶς πρὸς οὐρανοὺς ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἀναλήψεως εὐηργέτησας τοὺς ἀνθρώπους ἐξαποστείλας Παράκλητον φωτίζοντα καὶ ὁδηγοῦντα τοὺς ἀποστόλους εἰς τὸ κήρυγμα· δύναται δὲ καὶ ἱστορικῶς οὕτως

A ὀφθαλμὸς ἁρμόσαι τῷ Δαυΐδ· φεύγοντα γὰρ τοῦτον ἀπὸ προσώπου τοῦ Σαοὺλ τινες ὑποκρινόμενοι φιλίαν ἐπεχείρησαν προδοῦναι τῷ διώκοντι ὧν διασύρει τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν ὑπόκρισιν καὶ τὸν δόλον καὶ τὴν πανουργίαν, καὶ μόνον ἐπικαλεῖται σωτῆρα τὸν Θεὸν οἷα τῶν φίλων προθεμένων τοῖς ἐχθροῖς αὐτοῦ, καὶ προλέγει τούτων τὴν ἀπώλειαν, ἀλλὰ καὶ τὴν μεγαλοῤῥημοσύνην τῶν ἀμφὶ τὸν Σαοὺλ ἀποσβεσθῆναι προαγορεύει. Ὑπὲρ δὲ τῆς ὀγδόης ἐπιγέγραπται· « Διὰ τὸν Κύριον ἀναστήσομαι, » καὶ τὰ ἑξῆς, τῇ ἀναστάσει τοῦ Σωτῆρος μᾶλλον ἁρμόζονται· εἰ γὰρ καὶ ταῦτα πρὸς τὸν Δαυῒδ ἑλκύσομεν, ὥσπερ ἀκηκοότα τοῦ Θεοῦ ὑποσχομένου κινηθῆναι κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ἐπιβουλῆς, ἄγει; (ἄρ' εἰς) ἐκδίκησιν αὐτοῦ καὶ θεῖναι τοὺς πτωχοὺς καὶ πέ-
B νητας εἰς σωτηρίαν, καὶ παῤῥησιάσασθαι· τουτέστι φανῆναι ἰσχυρὸς καὶ δίκαιος. Διὰ τῆς σωτηρίας αὐτῶν ἐναντιωθησόμεθα τῇ ἐπιγραφῇ τῆς ὀγδόης. Ἰστέον δὲ ὅτι σωτήριον οὐδ ἑτέρως ἡ σωτηρία ἑρμηνεύεται.

ΨΑΛΜΟΣ ΙΒ'.

Εἰς τὸ τέλος ψαλμὸς τῷ Δαυΐδ. Μετὰ τὴν μοιχείαν τῆς Βηρσαβεὲ, καὶ τὸν φόνον τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς Οὐρία διαφόροις περιπεσὼν πειρασμοῖς ὁ Δαυΐδ· ἥ τε θυγάτηρ αὐτοῦ παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῆς Ἀμὼν ἐφθάρη, καὶ τὸν Ἀμὼν ὁ ἀδελφὸς αὐτῆς Ἀβεσαλὼμ ἀνεῖλε· καὶ τῶν βασιλικῶν οἴκων οὐκ ἐλαχίστη λόγων σύγχυσις· ἐπεὶ τελευταῖον καὶ τυραννίδος μελετήσας ὁ παῖς οὗτος Ἀβεσαλὼμ ἀπήλασε μὲν αὐτὸν τῆς βασιλείας, οὐκ ἔστησε δὲ μέχρι τούτου τὸν
C θυμὸν, ἀλλὰ τὰς δυνάμεις συνεκρότησε, καὶ παρεσκευάζετο καταδιῶξαι τὸν πατέρα καὶ ἀνελεῖν, ἀναλογιζόμενος ὁ Δαυῒδ τὸ πλῆθος καὶ μέγεθος τῶν συμφορῶν, ᾤετο διὰ τὴν δηλωθεῖσαν μοιχείαν καὶ τὸν φόνον, ταῦτα πάσχειν ἐγκαταλιπόντος αὐτὸν τοῦ Θεοῦ, εἰ καὶ ταῦτα συνεχωρήθη· διὸ καὶ τὸν παρόντα συνέθηκε ψαλμὸν μετὰ τὸν τρίτον· ὅτε ὁ Χριστὸς διασκεδάσας τὴν βουλὴν Ἀχιτόφελ ὡς προειρήκαμεν, ἐμήνυσεν αὐτῷ τὴν μελέτην πᾶσαν Ἀβεσαλὼμ, καὶ τὸ πρακτέον ὑπέθετο. *Εἰς τὸ τέλος* δὲ ἐπιγέγραπται, διὰ τὴν ἐν τούτῳ πρόῤῥησιν τῆς τοῦ πολεμοῦντος ἥττης, εἰς τέλος ἐκβεβηκυῖαν· Ἀγαλλιάσεται γὰρ, φησὶν, ἡ καρδία μου ἐπὶ τῷ σωτηρίῳ σου.

« Ἕως πότε, Κύριε, ἐπιλήσει μου εἰς τέλος; » —
D Ἡ λήθη μὲν ἔστιν ἀποβολὴ μνήμης. Τῷ Θεῷ δὲ πάντα ἐνώπιον, καὶ οὐχ αἱ πράξεις μόνον ἀλλὰ καὶ τὰ τοῦ νοῦ κινήματα· λήθην οὖν ἐπὶ Θεοῦ τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν πεπλημμεληκότων οἰητέον, παραχωροῦντος πειράζεσθαι τούτους εἰς παίδευσιν· τὸ δὲ *εἰς τέλος* μέχρι πολλοῦ παρείληπται.

« Ἕως πότε ἀποστρέψεις τὸ πρόσωπόν σου ἀπ' ἐμοῦ; » — Πρόσωπον μὲν οὖν ἐστι Θεοῦ ἡ ἐποπτικὴ καὶ εὐεργετικὴ αὐτοῦ δύναμις· ἀποστροφὴ δὲ ἡ πρὸς τοὐναντίον αὐτῆς ἐνέργεια ἀποστρεφομένου τοὺς ἀναξίους τῆς ἐπισκοπῆς αὐτοῦ διὰ τὸ βδελύττεσθαι τὰς πράξεις αὐτῶν. Ἀπὸ τῶν ἀνθρωπίνων χαρακτηρίζει τὰ θεῖα· καὶ γὰρ οἱ ἐγκαταλιμπάνοντές τινα καὶ τὴν μνήμην αὐτοῦ συναπολιμπάνουσι, καὶ οἱ ἀποστρεφόμενοι οὐχ ὁρῶσιν οὓς ἀποστρέφονται.

« Ἕως τίνος θήσομαι βουλὰς ἐν ψυχῇ μου, ὀδύνας ἐν καρδίᾳ μου ἡμέρας καὶ νυκτός; » — Φροντίζω καὶ μεριμνῶ πῶς ἂν ἀπαλλαγείην τῶν πειρασμῶν, καὶ μὴ δυνάμενος ἐλευθερίαν εὑρεῖν, ὀδυνῶμαι διὰ παντός.

« Ἕως πότε ὑψωθήσεται ὁ ἐχθρός μου ἐπ' ἐμέ; » — Ὁ πατραλοίας ὁ διὰ πολλοῦ μηνιῶν μοι ἀφ' οὗ τὸν παῖδα Ἀμὼν ἐθανάτωσεν· *Ὑψωθήσεται* δὲ ἀντὶ τοῦ εὐπραγήσει. Ὁ μὲν γὰρ χαίρων αἴρει τὴν κεφαλὴν, ὁ δ' ἀνιώμενος συγκέκυφε τεταπεινωμένος· ἢ ἐχθρὸν τὸν διάβολον ὑποληπτέον· αὐτὸς γάρ ἐστιν τῶν πειρασμῶν αἴτιος ἐπεμβαίνων τοῖς πάσχουσι καὶ οἷον καταπατῶν καὶ θλίβων ἐπαιρομένους τῆς παρὰ Θεοῦ ῥοπῆς.

« Ἐπίβλεψον, εἰσάκουσόν μου, Κύριε ὁ Θεός μου. » — Πρὸς τὸ *ἀποστρέψεις* κατάλληλον τὸ *ἐπίβλεψον*. Ἀξίωσόν με τῆς σῆς εὐμενείας· ἔπιδε κακῶς πάσχοντα καὶ ἐλεήσας, εἰσάκουσόν μου παρακαλοῦντος εἰς βοήθειαν.

« Φώτισον τοὺς ὀφθαλμούς μου μήποτε ὑπνώσωσιν εἰς θάνατον. » — Τῆς νυκτός μοι περιχυθείσης τῶν συμφορῶν κατέσχε τοὺς ὀφθαλμούς μου ὕπνος τῆς ῥαθυμίας· εἰώθασι γὰρ εἰς ὕπνον καταφέρεσθαι οἱ λυπούμενοι, τῆς ὀδύνης τῆς καρδίας σκότος καὶ βάρος ἐμποιούσης τοῖς ὀφθαλμοῖς. Φώτισον οὖν αὐτούς. Τουτέστι καθαρῶς ὁρᾶν δὸς, χαρὰν ἐνστάλαξας τῇ καρδίᾳ μου· ὑφ' ἧς αὕτη σκοτῶσα, τὸν ὕπνον ἀποδιώξει τῶν ὀφθαλμῶν· μήποτε ὁ ὕπνος οὗτος εἰς θάνατόν μοι καταλήξῃ δι' ἀθυμίας ὑπερβολήν· μήποτε ὑπνώσω εἰς θανάσιμον· ἢ καὶ ὀφθαλμοὺς τοὺς τῆς ψυχῆς λέγει, δηλαδὴ τὸν νοῦν σκοτισμένον ὄντα τῷ ζόφῳ τῆς ἁμαρτίας· ὃν ἀπαλλαγῆναι τοῦ σκότους ἱκετεύει, μήπως, φησὶν, ἀποθάνω τὸν ἐν ἁμαρτίαις θάνατον· νεκρὸς εἰς ἀρετὴν ἤδη γεγονώς· ἢ καὶ τὸν ἐν ἀπογνώσει νεκρωθεὶς ὅλως εἰς ἐλπίδα τὴν σήν.

« Μή ποτε εἴπῃ ὁ ἐχθρός μου· Ἴσχυσα πρὸς αὐτόν. » — Εἰ γὰρ τοιοῦτόν τι πείσομαι, τῇ ἑαυτοῦ δυνάμει ὁ ἐχθρὸς τὸν ἐμὸν θάνατον ἐπιγράψεται ὡς καὶ τῶν ἀλγεινῶν γενόμενος αἴτιος. Ἐχθρὸν δὲ νοήσῃς εἴτε τὸν ὁρατὸν, εἴτε τὸν ἀόρατον.

« Οἱ θλίβοντές με ἀγαλλιάσονται ἐὰν σαλευθῶ. » — Εἰ παρακινηθῶ ἀπὸ τῆς ἐν σοὶ ἀσφαλείας, οἱ ἐχθροί μου χαρήσονται καταχρημνισθῆναί με τοῦ λοιποῦ θαῤῥοῦντες, ὡς οὐκ ἔχοντα σωτηρίας βάσιν.

« Ἐγὼ δὲ ἐπὶ τῷ ἐλέει σου ἤλπισα. » — Τὴν ἐξ ἀρετῶν παῤῥησίαν ἀπολωλεκὼς δι' ἃ πέπραχα κακὰ ἐπὶ τῷ ἐλέει σου μόνον ἤλπισα· δαψιλὲς γὰρ τοῦτο καὶ ἀνεξάντλητον.

« Ἀγαλλιάσεται ἡ καρδία μου ἐπὶ τῷ σωτηρίῳ σου. » — Προκατιδὼν τὴν τοῦ πολεμοῦντος ἧτταν τοῖς προβλεπτικοῖς ὄμμασιν, εὐφρανθήσομαι ἐπὶ τῇ παρὰ σοῦ δωρουμένῃ σωτηρίᾳ.

« Ἄσω τῷ Κυρίῳ τῷ εὐεργετήσαντί με, καὶ ψαλῶ τῷ ὀνόματι Κυρίου τοῦ ὑψίστου. » — Ἄσω διὰ γλώττης, ψαλῶ δὲ διὰ τοῦ ὀργανικοῦ ψαλτηρίου· ἢ

καὶ θεωρητικῶς ἐμφανῶ καὶ πρακτικῶς. Ἁρμόζει δὲ οὗτος ὁ ψαλμὸς καὶ πᾶσιν ἀδικουμένοις.

ΨΑΛΜΟΣ ΙΓ'.

Εἰς τὸ τέλος ψαλμὸς τῷ Δαυΐδ· « Εἶπεν ἄφρων ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ, Οὐκ ἔστι Θεός. » — Καὶ οὗτος ὁ ψαλμὸς πέρας ὑπισχνεῖται τῶν ἐν αὐτῷ προηγορευμένων· οἱ μὲν γὰρ αὐτὸν προλέγειν φασὶ τοῖς χρόνοις ὕστερον ἐπὶ Ἐζεκίου τοῦ βασιλέως Ἱερουσαλὴμ καὶ τοῦ πολιορκοῦντος αὐτὸν Ἀσσυρίου Σεναχηρεὶμ, ἐν τῇ ἑαυτοῦ καρδίᾳ ἀπεφήνατο μὴ εἶναι τὸν Θεὸν τῶν Ἰουδαίων· εἰ γὰρ ἐφρόνει, οὐκ ἂν εἰς τοιοῦτον ἦλθε λογισμὸν καὶ ταῦτα καθ' ἑκάστην ἀκούων ὅσα παράδοξα κατὰ τῶν ἐχθραινόντων Ἰουδαίων ὁ Θεὸς ἐποίησεν· οὕτω δὲ παρ' ἑαυτῷ λογισάμενος, καὶ διὰ προφορικοῦ λόγου τὸν Θεὸν ἐβλασφήμησεν· τὸν ἄρχοντα τῶν δυνάμεων αὐτοῦ Ῥαψάκην τῷ τέλει τῆς πόλεως παραστήσας, καὶ δι' αὐτοῦ μηνύσας οἷα τὴν κατ' αὐτὸν ἱστορίαν ἀναγινώσκοντες εὑρήσομεν.

« Διεφθάρησαν καὶ ἐβδελύχθησαν ἐν ἐπιτηδεύμασιν. » — Οἱ ἀμφὶ τὸν Σεναχηρεὶμ διεφθάρησαν μὲν ἐκπεσόντες τῆς ὀρθῆς ὑπολήψεως· ἐβδελύχθησαν δὲ τῷ Θεῷ διὰ τὰς ἀνοσίους πράξεις αὐτῶν· ὕβριζον γὰρ τὸν Θεὸν, καὶ ὡς μὴ ὄντι Θεῷ ἀσθένειαν ὠνείδιζον καὶ τῷ λαῷ αὐτῶν πανωλεθρίαν ἠπείλουν· καὶ οὕτως ἀλαζονευόμενοι, μέθαις καὶ ἀσελγείαις ἐνειλύσσοντο καὶ κατεμολύνοντο· νοοῖτο δ' ἂν καθ' ὑπερβατὸν ὁ στίχος· ὅτι διεφθάρησαν ἐν ἐπιτηδεύμασι καὶ ἐβδελύχθησαν.

« Οὐκ ἔστι ποιῶν χρηστότητα. » — Οὐδεὶς ἐν αὐτοῖς χρηστὸς, ἀλλὰ πάντες πονηροί.

« Κύριος ἐκ τοῦ οὐρανοῦ διέκυψεν ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων τοῦ ἰδεῖν εἰ ἔστι συνιῶν ἢ ἐκζητῶν τὸν Θεόν. » — *Ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων* ἀντὶ ἐπὶ τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους τοὺς ἔχοντας ὡς εἰρήκαμεν· ἐκ τοῦ οὐρανοῦ δὲ ἐφ' οὗ κατοικεῖν ὑπολαμβάνεται κατὰ τὸ, « Ὁ κατοικῶν ἐν οὐρανοῖς. » Ἐπέβλεψε δὲ ὥστε ἰδεῖν εἴ τις ἐν αὐτοῖς ἐστι συνιὼν ἀπὸ τεραστίων τὸν Θεὸν ἢ ἐκζητῶν αὐτὸν, τουτέστιν ἐπικαλούμενος, ὡς τὸ, « Ἐξεζήτησα τὸν Κύριον, καὶ ἐπήκουσέ μου. » Τινὲς γὰρ συνιέντες ἔν τισιν, ἐθελοκακοῦσιν. Ἀνθρωπίνως δὲ τὸν Κύριον ἐσχημάτισεν ὡς ἐξ ὑπερῴου ἐπικύπτοντα καὶ θεώμενον· καὶ γὰρ ἁπανταχοῦ παρὼν, ἅπαντα γινώσκει· καὶ παρατηρητέον, ὅτι τὸ σχῆμα τοῦτο πολλαχοῦ κεῖται τῆς Γραφῆς, ἄλλως τε δὲ καὶ τὸ παντέφορον τούτου μηνύει τῆς θείας ἐπισκοπῆς, ἢ ἐξ οὐρανοῦ βλέπει εἰς γῆν, καὶ διαγινώσκει μηδὲν εἴργοντος τοῦ τοσούτου διαστήματος.

« Πάντες ἐξέκλιναν, ἅμα ἠχρειώθησαν· οὐκέτι ποιῶν χρηστότητα, οὐκ ἔστιν ἕως ἑνός. » — Ἐξέκλιναν μὲν εἰς τὰ προῤῥηθέντα ἐπιτηδεύματα· ἠχρειώθησαν δὲ βδελυροὶ γεγονότες καὶ οὐδὲ κἂν γοῦν εἷς ἐν αὐτοῖς χρηστός.

« Οὐχὶ γνώσονται πάντες οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν. » — Τοῦτο κατ' ἐρώτησιν ἀναγνωστέον· ἵν' ἐμφήνῃ τοιοῦτον νοῦν· ὡς εἰ καὶ εἶπον μὴ εἶναι Θεὸν τὸν Θεὸν, ἆρ' οὐ γνώσονταί ποτε; Πάντες οὗτοι ἀκόλαστοι, καὶ κατὰ τὴν γλῶσσαν καὶ πᾶσαν ἄλλην A ἡδονὴν, ὅτι Θεός ἐστι τῶν Ἰουδαίων ὁ Θεός. Νῦν γνώσονται, ὅταν πάντες καὶ ὀγδοήκοντα καὶ ἑκατὸν ἀφαιρεθήσονται χιλιάδες ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου τοῦ Θεοῦ. Καὶ αὐτὸς δὲ φεύγων αἰσχρῶς ὁ Σεναχηρεὶμ εἴσεται τὸν ἐγείραντα τρόπαιον· ἢ μὴ μόνον αὐτοὺς, ἀλλὰ καὶ πάντα τἄλλα ἄνομα ἔθνη μεμαθηκότων λέγει, τὴν τηλικαύτην Ἀσσυρίων ἀπώλειαν ἐπιγνῶναι, ὅτι Θεός ἐστιν ὁ διαφθείρας αὐτούς.

« Οἱ ἐσθίοντες τὸν λαόν μου ἐν βρώσει ἄρτου τὸν Κύριον οὐκ ἐπεκαλέσαντο. » — Τοῦτο τὸ ῥητὸν ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ λέγεται· ὅτι οἱ δαπανῶντες δίκην βρώσεως ἄρτου καὶ ἀναλίσκοντες τὸν λαόν μου ἐν στόματι πολιορκίας λιμοῦ καὶ ἀπειλῆς ἐμὲ τὸν Κύριον πάντων οὐκ ἐπεκαλέσαντο· τουτέστιν οὐκ ὠνόμασαν Θεόν. Λέγοιντο δ' ἂν καὶ λαὸς τοῦ Δαυΐδ B οἱ πολιορκούμενοι τότε, ὡς ἐκ τῆς αὐτοῦ καταγόμενοι βασιλείας, ἵνα καὶ προσώπῳ τοῦ Δαυΐδ ὁ λόγος εἴη, Κύριον οὐχ ἑαυτὸν, ἀλλὰ τὸν Θεὸν εἰπόντος.

« Ἐκεῖ ἐδειλίασαν φόβον οὗ οὐκ ἦν φόβος. » — Ἐν Ἱερουσαλὴμ τότε ἐδειλίασαν οἱ ἀμφὶ τὸν Ἐζεκίαν· ἐν φόβῳ τοῦ Σεναχηρεὶμ, οὗ οὐκ ἦν φόβος, τουτέστιν ὃν οὐκ ἔδει φοβηθῆναι μὴ δυνάμενον φοβῆσαι διὰ τὸ ἔχειν ἀντίπαλον τὸν Θεόν· τοῦτο γὰρ ἐδήλωσε διὰ τῶν ἑξῆς εἰπών·

« Ὅτι Κύριος ἐν γενεᾷ δικαίων. » — Δικαίους λέγει τοὺς εὐσεβεῖς· τοιοῦτοι δὲ οἱ περὶ τὸν Ἐζεκίαν θεοφιλῶς τοὺς ὑπηκόους ποιμαίνοντες. Γενεὰν δὲ εἴρηκεν, ὅτι πάντες ἐκ μιᾶς ῥίζης οἱ Ἰσραηλῖται· C ἢ καὶ αὖθις ἐκεῖ ἐδειλίασαν οἱ ἀμφὶ τὸν Σεναχηρεὶμ ἐν φόβῳ Θεοῦ· οὗ φόβος οὐκ ἦν παρ' αὐτοῖς· προπείρας, καὶ γὰρ αὐτὸς ὁ Θεὸς ἦν ἐν τῷ γένει τῶν πολιορκουμένων Ἰουδαίων ὑπὲρ αὐτῶν μαχόμενος· ἢ καὶ ἐδειλίασαν ἐν φόβῳ τοῦ Ἐζεκίου οὗ οὐκ ἦν φόβος· μᾶλλον ὑποπτήσσοντος, καὶ εἰς τὴν αὔριον προσδοκοῦντος μετὰ τῶν σὺν αὐτῷ πάντων ἀναιρεθῆναι· κατασφαττόμενοι γὰρ οἱ Ἀσσύριοι, ἐδόκουν ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ἰουδαίων ἀναιρεῖσθαι· καὶ ὅτι Θεός ἐστιν ὁ Θεὸς Ἑβραίων βοηθῶν αὐτοῖς, ἐντεῦθεν ἐμάνθανον.

« Βουλὴν πτωχοῦ κατῃσχύνατε· ὁ δὲ Κύριος ἐλπὶς αὐτοῦ ἐστιν. » Τοῦτο λέγει πρὸς τοὺς Ἀσσυρίους, ὅτι ἐφαυλίσατε καὶ ἐξουθενήσατε τὴν σκέψιν ἣν ἐσκέψατο Ἐζεκίας ὁ πτωχὸς ὅσον ἐπὶ τῇ τοῦ πολέ- D μου παρασκευῇ. Ἐβουλεύσατο δὲ τῶν ἄλλων ἁπάντων ἀπογνοὺς ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ καταφυγεῖν εἰς Θεόν· ὃ μεμαθηκότες οἱ τοῦ Σεναχηρεὶμ διεκωμῴδησαν οἷ' ἀνωφελές· ὑμεῖς μὲν οὖν, φησὶ, κατῃσχύνατε τὴν βουλὴν αὐτοῦ, αὐτὸς δὲ τὸν Κύριον ἐλπίδα ἔχει, προσδοκῶν αὐτὸν μόνον βοηθόν.

« Τίς δώσει ἐκ Σιὼν τὸ σωτήριον τοῦ Ἰσραήλ; » Τίς τῶν κατοικούντων ἐν Σιὼν δώσει τὴν σωτηρίαν Ἰσραὴλ τῶν ἄγαν ἠσθενηκότων; καὶ τίς αὐτοὺς ῥύεται τῶν χειρῶν τοῦ Σεναχηρείμ; Οὐδεὶς ἀνθρώπων εἰ μὴ Θεὸς ἐφ' ὃν ἤλπισαν· καὶ οὗτος γὰρ ἐν τῷ ναῷ τῆς Σιὼν ἐδόκει οἰκεῖν.

« Ἐν τῷ ἐπιστρέψαι τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ λαοῦ αὐτοῦ ἀγαλλιάσεται Ἰακὼβ καὶ εὐφρανθήσεται Ἰσραήλ. » — Αἰχμαλωσίαν λέγει μὲν οὐ γενομένην

ἀλλὰ δοκοῦσαν αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ ἐπηρτημένου φόβου τῆς ὅσον οὔπω ἁλώσεως· κεκυκλωμένοι γὰρ καὶ σεσαγηνευμένοι ταῖς αἰχμαῖς τούτους ὡς καταγομένους ἐκ τῆς ῥίζης Ἰακὼβ καὶ Ἰσραήλ. Ὁ δὲ λέγει τοιοῦτόν ἐστιν· ὅτι τοῦ Κυρίου ἐλευθερώσαντος αὐτοὺς, οἷον αἰχμαλωτισθέντας, ἀγαλλιάσονται οἱ ἐλευθερωθέντες καὶ εὐφρανθήσονται. Καὶ ἀγαλλιάσονται μὲν σωματικῶς· εὐφρανθήσονται δὲ καὶ ψυχικῶς· τοῦτο μὲν τῇ εὐθηνίᾳ τῆς τρυφῆς, τοῦτο δὲ τῇ μελέτῃ τῶν θείων λόγων· ὧν ἐν ταυτῷ εἴργοντο πολιορκούμενοι· ἀλλὰ κατὰ μὲν Ἐζεκίαν καὶ Σεναχηρεὶμ οὕτως ἐποιήσαμεν τὴν ἐξήγησιν· ἐξηγητέον δὲ λοιπὸν καὶ κατὰ τὰ ἐπὶ τῶν χρόνων καθ' οὓς ὁ Κύριος ἐνηνθρώπησεν· Εἶπε, φησὶν, ὁ ἀνόητος Ἰουδαίων δῆμος, ὁ μὴ συνιεὶς τὰς περὶ Χριστοῦ προφητείας, ὅτι οὐκ ἔστι Θεὸς ὁ τὰς θεοσημείας ἐν αὐτοῖς ἐργαζόμενος Χριστός. Οὕτω δὲ παρ' ἑαυτῷ πρῶτον λογισάμενος, καὶ φανερῶς αὐτῷ τὴν τοῦ Θεοῦ κλῆσιν ἐνεκάλει. Τὰ δὲ ἑξῆς κατὰ τὴν ἀνωτέραν νοητέον ἐξήγησιν. Οὐκ ἦν δὲ ποιῶν χρηστότητα ἐν αὐτοῖς, δηλαδὴ τοῖς μὴ δεξαμένοις τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ. Κύριος ἐκ τοῦ οὐρανοῦ διέκυψε· τουτέστιν ὁ Υἱὸς ἐξ οὐρανοῦ διακύψας, κατῆλθεν εἰς γῆν ἐπὶ τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ σαρκὸς ὡμίλησε τούτοις. Κύπτειν τὸ ἐξ ὕψους εἰς γῆν κάμπτεσθαι· τὰ δὲ ἑξῆς, κατὰ τὴν ἄνω ἐξήγησιν· τὸ δὲ, « οὐκ ἔστιν ἕως ἑνὸς, » ἀντὶ τοῦ εἰ μὴ εἷς. Ἤγουν ὁ Χριστὸς μόνος ἀγαθοεργὸς ἐν αὐτοῖς ἀναστρεφόμενος. Τὸ δὲ, « Οὐχὶ γνώσονται πάντες οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν, » κατὰ ἀπόφασιν ἀναγνωστέον ἐνταῦθα· οὐ γὰρ ἠθέλησαν αὐτὸν ἐπιγνῶναι, οἱ δίκην ἀνόμων ἐθνῶν φθονοῦντες καὶ πονηρευόμενοι. Τὸ δὲ, « Οἱ ἐσθίοντες τὸν λαόν μου, » λεκτέον ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ πρὸς τοὺς ἀχαρίστους Ἰουδαίους ἐσθίοντας ἐν στόματι μαχαίρας καὶ πάσης κακώσεως τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, δίκην ἄρτου· οἳ τὸν Κύριον αὐτῶν, τουτέστι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, οὐκ ὠνόμασαν Θεόν. « Ἐκεῖ δὲ ἐδειλίασαν ἐν φόβῳ ὅπου οὐκ ἦν φόβος· » ηὐλαβοῦντο γὰρ ὁμολογῆσαι τὸν Χριστὸν, μήποτε παραβῶσι τὸν νόμον. Θεσπίζοντες ὅτι οὐκ ἔστι σοι Θεὸς ἕτερος καὶ αὖθις τότε ἐδειλίασαν· ὅτε οὐκ ἦν φόβος· ὅτε γὰρ ἀναρτήσαντες αὐτὸν ἐπὶ σωτηρίου, ἔδοξαν ἀπηλλάχθαι αὐτοῦ τεθνηκότος ἤδη, τότε ἐφοβήθησαν σφόδρα· ἰδόντες τὸν σεισμὸν καὶ τὰ γενόμενα τηνικαῦτα σημεῖα· καὶ πάλιν δειλιάσαντες μήποτε ἐλθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ νυκτὸς κλέψωσιν αὐτόν· καὶ διὰ τοῦτο στρατιώτας ἐπιστήσαντες τῷ τάφῳ, ἐκεῖ ἐδειλίασαν ἐν φόβῳ, ὅπου οὐκ ἦν φόβος· οὐδὲ γὰρ εἰς νοῦν οἱ μαθηταὶ τοῦτο ἔβαλλον, ἐκείνου προειπόντος αὐτεξουσίως ἀναστῆναι μετὰ τρίτην ἡμέραν.

Τὸ δὲ, « Κύριος ἐν γενεᾷ δικαίων, » ἀντὶ τοῦ ἐν συστήματι τῶν ἐξ ἐθνῶν πεπιστευκότων· οἳ μετὰ τὴν ἐπίγνωσιν ὁδῷ δικαίᾳ καὶ βασιλικῇ ἐπορεύθησαν· τῶν γὰρ Ἰουδαίων μὴ δεξαμένων αὐτὸν, ἐπὶ τὰ ἔθνη μετέθετο. Τὸ δὲ, « Βουλὴν πτωχοῦ κατῃσχύνατε, » νοήσωμεν εἰρῆσθαι πρὸς Ἰουδαίους διὰ τὸν ἐξ ἐθνῶν λαὸν τὸν πάλαι μὲν πτωχὸν, τὴν οὐσίαν τῆς θεογνωσίας ἧς ἐξέπεσεν εἰς εἴδωλα μετενεχθεὶς, ὕστερον δὲ καὶ τὴν ἐν χρήμασι περιουσίαν διὰ Χριστόν· τούτου γὰρ τοῦ λαοῦ τὴν βουλὴν, ἐφαύλισαν Ἰουδαῖοι, καὶ διεκωμῴδησαν ὡς ματαίαν· βουλὴ δὲ τούτου ἦν τὸ παραδέξασθαι τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν· τὸ δὲ, « Τίς δώσει ἐκ Σιὼν τὸ σωτήριον τοῦ Ἰσραήλ; » ἀντὶ τοῦ Τίς ἀναβὰς εἰς τὸ κυκλοῦν τὴν Ἱερουσαλὴμ ὄρος Σιὼν καλούμενον, ἀναγνώσεται τῷ λαῷ τὸ σωτήριον; τουτέστι τοὺς νόμους. Ἔθος γὰρ ἦν ἐν ἡμέραις ὡρισμέναις τοῦτο ποιεῖν. Τοῦτο δὲ λέγει, προφητεύων ὡς τῆς Ἱερουσαλὴμ ὑπὸ Ῥωμαίων πολιορκηθείσης, τοῦ Εὐαγγελίου δὲ τὰ πέρατα τῆς γῆς περιλαβόντος, οὐκ ἔτι τοῦτο γενήσεται· ἐν τῷ ἐπιστρέψαι δὲ Χριστὸν αἰχμαλωσίαν τοῦ λαοῦ αὐτοῦ· δώσω σοι γὰρ, φησὶν, ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου ἣν ᾐχμαλώτευσε τῷ δόρατι τῆς πλάνης ὁ διάβολος.

Τὸ δὲ « Ἀγαλλιάσεται Ἰακὼβ καὶ εὐφρανθήσεται Ἰσραήλ· » τοῦτ' ἐστὶν οἱ ἐκ τῆς ῥίζης Ἰακὼβ τοῦ Ἰσραὴλ φύντες προφῆται· οἳ τοῦτο προκατήγγειλαν. Ἀγαλλιάσονται δὲ καὶ εὐφανθήσονται κλέπτοντες τῶν προφητειῶν αὐτῶν τὰς ἐκβάσεις· ἢ Ἰακὼβ καὶ Ἰσραὴλ οἱ πιστεύοντές εἰσιν, ὡς ἀντεισαχθέντες τῶν Ἰουδαίων οἷς ἦν πρόγονος Ἰακώβ. Ἐπιστρέψαι δὲ τὸ ἀποστρέψαι εἰς τὰ οἰκεῖα ὧν ἐξέπεσεν.

ΨΑΛΜΟΣ ΙΔ'.

« Εἰς τὸ τέλος, ψαλμὸς τῷ Δαυΐδ. » — Καὶ ἄλλως *εἰς τὸ τέλος* οὕτως ἐπιγέγραπται· διότι ὁποῖον εἶναι χρὴ τὸν κατ' ἀρετὴν τέλειον ὑπογράφει.

« Κύριε, τίς παροικήσει ἐν τῷ σκηνώματί σου, ἢ τίς κατασκηνώσει ἐν ὄρει ἁγίῳ σου; » — Ὁ μὲν Ἰουδαῖος ἀκούων σκηνώματα Θεοῦ καὶ ὄρος ἅγιον εὐθὺς τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐννοεῖ ναὸν καὶ τὸ γειτνιάζον ὄρος Σιών. Ἴστω δὲ ὅτι οὔπω οὔτε ὁ ναὸς ᾠκοδόμητο, οὔτε τὸ ὄρος Σιὼν ἡγίαστο· μετὰ γὰρ τὸν Δαυΐδ πάντα γεγόνασι· λοιπὸν οὖν ἀνακτέον τὰ ῥητά· σχηματίζει γὰρ τὸν λόγον ὁ Δαυΐδ εἰς ἐρώτησιν πυνθανόμενος ὅτι Τίς ἐστιν ὃς ποιήσει τάδε καὶ τόδε;

« Κύριε, τίς παροικήσει ἐν τῷ σκηνώματί σου; » — Παροικία μὲν ἔστιν ἡ ἐν ἀλλοτρίῳ οἴκῳ πρόσκαιρος διατριβή· σκήνωμα δὲ ψυχῆς τὸ σῶμα ᾧ ἐγκατῴκισται. Ἐρωτᾷ δὲ μαθεῖν, τίς ἐστιν ὁ τέλειος ὃς παροικίαν πρόσκαιρον ἡγήσεται τὴν ἐν σώματι ζωὴν, καὶ ὡς ἀλλοτρίῳ τῷ σώματι χρήσεται. Μικρὰ τούτου φροντίζων τὴν *σοῦ* ἀντωνυμίαν προσέθηκεν τῷ σκηνώματι δηλῶν ὅτι τοῦ Θεοῦ καὶ Λόγου ἔργον ἐστὶ καὶ παρ' αὐτοῦ τῇ ψυχῇ ᾠκοδομήθη, ἢ ὅτι καὶ αὐτὸς τοῦτο σκηνώσει ἐν ὄρει ἁγίῳ σου. Κατασκήνωσις μὲν ἡ ἐξ ὁδοιπορίας βεβαία κατάπαυσις· ὄρος δὲ ἅγιον ὁ ὑπερουράνιος τόπος, τῶν ταπεινῶν καὶ ἐγκοσμίων ὑπερῃρμένος· φησὶ γὰρ ὁ Ἀπόστολος· « Προσεληλύθατε Σιὼν ὄρει καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ. » καὶ τίς, φησὶν, ἀπὸ τοῦ παρόντος βίου ὃς ἐστι στάδιον εὐθυδρομήσας κατασκηνώσει ἐν τοῖς ἐπουρανίοις σκηναῖς ταῖς αἰωνιζούσαις;

« Πορευόμενος ἄμωμος καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην. » — Τοῦτο τῆς ἐρωτήσεως ἡ ἀπόκρισις, ὡς ἐκεῖνος παροικήσει καὶ κατασκηνώσει, ὁ κεκτημένος τὰ ῥηθῆναι μέλλοντα καὶ διαζωγραφεῖ τὸν λόγον

A τὸν ἐνάρετον, ἐκεῖνος, φησὶν, ὃς ἂν πορεύηται ἄμεμπτος καὶ ἐργάζηται δικαιοσύνην, καὶ ἄμωμον οἰητέον τὸν ἐν θεωρίᾳ τελειούμενον· διὰ ταύτης γὰρ πορεύεται πρὸς οὐρανὸν ὁ νοῦς· δίκαιον δὲ, τὸν πράξει καταρτιζόμενον· ἡ ἐργασία γὰρ πράξεως. Ἐνεστῶτι δὲ χρόνῳ ἐπ' ἀμφοῖν ἐχρήσατο, διὰ τὸ μὴ χρῆναί ποτε λήγειν τὸν οὕτως ἔχοντα. Πολυμεροῦς δὲ τῆς πρακτικῆς οὔσης περιέλαβε πᾶσαν τῷ τῆς καθόλου δικαιοσύνης ὀνόματι· μόνη γὰρ ἡ δικαιοσύνη πάσαις ἐποχεῖται ταῖς ἀρεταῖς· δικαιοσύνη γάρ ἐστιν ἡ ἑκάστης οἰκειοπραγία· καθόλου δὲ τὴν δικαιοσύνην θεὶς, εἶτα καὶ κατὰ μέρος αὐτὴν ἐπέξεισι.

« Λαλῶν ἀλήθειαν ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ. » — Ἀληθῆ δογματίζων καὶ δογματιζόμενος.

B « Ὃς οὐκ ἐδόλωσεν ἐν γλώσσῃ αὐτοῦ. » — Πρόσεστι ἀληθῆ καὶ ἄδολα λέγων, τουτέστιν, ἀληθῆ καὶ λογιζόμενος ἐν ἑαυτῷ καὶ λέγων πρὸς ἄλλους· διὰ μὲν τῆς καρδίας τὸν ἐνδιάθετον λόγον ἐδήλωσεν, διὰ δὲ τῆς γλώττης τὸν προσφορικόν.

« Καὶ οὐκ ἐποίησε τῷ πλησίον αὐτοῦ κακόν. » — Πλησίον ἐσμὲν ἀλλήλων ἢ τῷ ταὐτῷ τῆς πίστεως, ἢ τῇ σχέσει τοῦ λέγοντος. Κακὸν δὲ λέγει τὴν βλάβην· ἀκολούθως δὲ πρῶτον ἐμνημόνευσε καρδίας, εἶτα γλώσσης, εἶτα ποιήσεως· ἐνθυμεῖται γάρ τις, εἶτα λέγει, εἶτα πράττει.

« Καὶ ὀνειδισμὸν οὐκ ἔλαβεν ἐπὶ τοὺς ἔγγιστα αὐτοῦ. » — Ταὐτὸν ἔγγιστα καὶ πλησίον· καὶ ὃς οὐκ ἔλαβεν ὀνειδισμὸν, καθάπερ ὅπλον κατὰ τῶν ἔγγιστα
C αὐτοῦ· τουτέστιν, ὃς οὐκ ὠνείδισεν αὐτούς· πλημμελήσαντας ἢ πειραθέντας, ἢ ἄλλως ἀτυχοῦντας· ὁ μὲν γὰρ ὀνειδισμὸς τέλος ἔχει κωμῳδίας· ὁ δὲ ἔλεγχος διόρθωσιν σφαλμάτων· ὅθεν τὸν ἔλεγχον μὲν ἐπὶ καλοῦ λαμβάνομεν, οὐδέποτε δὲ τὸν ὀνειδισμὸν ὡς ἐναντιώτατον.

« Ἐξουδένωται ἐνώπιον αὐτοῦ πονηρευόμενος· τοὺς δὲ φοβουμένους τὸν Κύριον δοξάζει. » — Διανέμων γὰρ ἑκάστῳ τὰ πρὸς ἀξίαν, τὸν μὲν πονηρὸν οὐδενὸς ἄξιον ἡγεῖται φαυλίζων· κἂν πλούτῳ, κἂν εὐγενείᾳ κομᾷ, καὶ ἄλλῃ περιφανείᾳ λαμπροτάτῃ ἐστί· τοὺς δὲ φοβουμένους τὸν Θεὸν μεγαλύνει, κἂν ἐν τοῖς ἐναντίοις ἀτυχήμασιν εὑρίσκωνται· μακάριοι γὰρ πάντες οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον.

D « Ὁ ὀμνύων τῷ πλησίον αὐτοῦ καὶ οὐκ ἀθετῶν. » — Τὸ ὀμνύειν ἀντὶ τοῦ διαβεβαιοῦσθαι παραλαμβάνουσιν οἱ παλαιότεροι· ὅρκους γὰρ οὐδὲν ἕτερον ὡς ἡ βεβαίωσις λόγου, μάρτυρα παραλαμβάνουσα τὸν Θεὸν ἢ καὶ τῇ παλαιᾷ νομοθεσίᾳ συγκεχωρημένος ἦν ὁ κατὰ Θεοῦ γινόμενος ἀληθὴς ὅρκος· ἵνα μὴ κατὰ τῶν εἰδώλων ὀμνύοντες συλαγωγηθεῖεν. Ὁ δὲ τοῦ Εὐαγγελίου νόμος, τοῖς τελειοτέροις τὰ τελειότερα νομοθετῶν, παντάπασι τὸν ὅρκον ἐξέκοψεν. Εἰσὶ δέ τινες λόγοι σχήματα μὲν ὅρκων ἔχοντες, οὐχ ὅρκοι δὲ ὄντες, ἀλλὰ θεραπεία πρὸς τοὺς ἀκούοντας· νὴ τὴν ὑγίειαν Φαραὼ φησίν· καὶ πρὸς Κορινθίους ὁ Ἀπόστολος, νὴ τὴν ἡμετέραν καύχησιν· τύπον δὲ Χριστιανοῖς ὅρκων ὁ θεσπέσιος κατέλιπε Παῦλος εἰπών· « Μάρτυς μού ἐστιν ὁ Θεὸς ᾧ λατρεύω· » καὶ πάλιν· « Μάρτυρα τὸν Θεὸν ἐπικαλοῦμαι, » καὶ τὰ τοιαῦτα.

« Τὸ ἀργύριον αὐτοῦ οὐκ ἔδωκεν ἐπὶ τόκῳ. » — Τοῖς ἀρχαίοις λίαν ἐπονείδιστον ἦν ἡ τοκογλυφία, καὶ αἰσχρὸν καὶ κατάπτυστον· ὁ γὰρ ἐλεήμων ἐν καιρῷ δανείζων ἀγαπητὸν ἡγεῖται μόνον ἀπολαβεῖν ὃ δέδωκε. Νοοῖτο δ' ἂν καὶ οὕτως, ὅτι τὸν περὶ εὐλαβείας λόγον ὅς ἐστιν ἀργύριον πεπυρωμένον δοκίμιον τῇ γῇ, οὐ κατεβάλλετο χάριν τοῦ κομίσασθαί τι σωματικὸν ἀγαθὸν, ἀλλὰ προῖκα καὶ ἀμαθεῖς πάντας ἐδίδαξεν.

« Καὶ δῶρα ἐπ' ἀθώοις οὐκ ἔλαβεν. » — Ἕνεκεν ἀθώων, ὥστε βλάψαι τοὺς ἀναιτίους.

« Ὁ ποιῶν ταῦτα οὐ σαλευθήσεται εἰς τὸν αἰῶνα. » — Διαζωγραφήσας τὸν εἰς ἀρετὴν τέλειον, ἐπέθηκε τῷ λόγῳ τέλος ἐπάξιον· *ὁ ποιῶν* γὰρ, φησὶ, *ταῦτα*, τὰ προειρημμένα δηλαδὴ, τέλειος ὢν, οὐ παρακινηθήσεται τῆς ἐν Θεῷ βάσεως. Τὸ δὲ *εἰς τὸν αἰῶνα* ἀντὶ τοῦ διὰ παντός· ἢ καὶ κατὰ τὸν παρόντα βίον. Εἰ δὲ κατὰ τὸν παρόντα, πολλῷ μᾶλλον κατὰ τὸν μέλλοντα.

ΨΑΛΜΟΣ ΙΕ'.

« Στηλογραφία τῷ Δαυΐδ. » — Στηλογραφία καὶ εἰκόνες καὶ ἀνδριάντες τοῖς ἀριστεύσασιν εἰς ἀνεξάλειπτον μνήμην ἀπονενέμηνται κηρύττουσαι τὴν ἐκείνων ἀνδραγαθίαν· ὅθεν ἀντὶ τούτων ὁ παρὼν ψαλμὸς ἀνετέθη τῷ νικητῇ Χριστῷ, καθελόντι τῷ τοῦ σωτηρίου δόρατι τὸν θάνατον καὶ τὸν κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου διάβολον· ἀναμαρτήτου γὰρ μείναντος, οὔτε ἡ ψυχὴ αὐτοῦ τῷ εἴδει ἐγκατελείφθη μάλιστα καὶ σκυλεύσασα τοῦτον, οὔτε ἡ σὰρξ αὐτοῦ εἶδε διαφθορὰν, τριήμερος ἀναστᾶσα· περὶ οὗ καὶ Πέτρος ὁ ἀπόστολος ἐν τῇ βίβλῳ τῶν Πράξεων διείλαβεν, ἐφαρμόζων τῷ Χριστῷ τὸν παρόντα ψαλμόν· ἐπὶ τοῖς οἰκείοις οὖν κατορθώμασιν ἑαυτῷ τὴν στήλην ἀνέστησε διὰ γλώττης τοῦ Δαυΐδ ὁ Σωτὴρ τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐμπνεύσαντος καὶ κινήσαντος τὸν προφήτην. Ἀναγράφει δὲ τὸ εἶδος νίκης, καὶ ὅσα πρὸ τοῦ τέλους αὐτῷ ἐγένετο.

« Φύλαξόν με, Κύριε, ὅτι ἐπὶ σοὶ ἤλπισα. » — Ἀνθρωποπρεπεῖς οἱ τοῦ ψαλμοῦ λόγοι· καὶ γὰρ οὐχ ὡς Θεὸς, ἀλλ' ὡς ἄνθρωπος κατεπολέμησε τὸν ἐχθρὸν, ἅμα μὲν διδάσκων ὡς ἔστιν ἀκαταγώνιστος τοῖς νήφουσιν, ἅμα δὲ καὶ τοὺς τρόπους δι' ὧν αὐτὸν κατεπάλαισεν, ἀπολιμπάνων ἡμῖν ἀκριβῆ ἀρχέτυπον εἰς μίμησιν. Ἔχεται τοιγαροῦν ὡς ἄνθρωπος πρὸς Θεόν· καὶ γὰρ κἀν τοῖς Εὐαγγελίοις διαφόρως ηὔξατο φυλαχθῆναι ἀπὸ πάσης ἐπιβουλῆς φανερᾶς καὶ ἀφανοῦς, λέγων· « Σύ με φύλαξον, ὅτι ἐπὶ σοὶ μόνῳ ἤλπισα, μηδενὶ τῶν ἄλλων τεθαρρηκώς· οἶδα γὰρ ὅτι σώζεις τοὺς ἐλπίζοντας ἐπὶ σοί. »

« Εἶπα τῷ Κυρίῳ· Κύριός μου εἶ σύ. » — Εἶπα τῷ Πατρὶ τῷ Κυρίῳ πάντων ὅτι Κύριος εἶ σύ μου ὡς ἀνθρώπου καὶ οὐχ ὡς Θεοῦ, καὶ διὰ τοῦτο περιφρούρησον· ὡς γὰρ ἄνθρωπος ἐδεῖτο τῆς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ φυλακῆς· ὑπετάγην γὰρ, φησὶ, τῷ Κυρίῳ, καὶ ἱκέτευσα αὐτόν.

« Ὅτι τῶν ἀγαθῶν μου οὐ χρείαν ἔχεις. » — Εἶπον δὲ προσέτι ὅτι τῶν δώρων μου τῶν εἰς θυσίαν

οὐ χρείαν ἔχεις, ἵνα καὶ θύσω σοι καὶ οὕτως βοηθὸν ἕξω· εἰ γὰρ καὶ προσίεται ὁ Θεὸς τὰ εὐσεβῶς προσαγόμενα, ἀλλ' οὐχ ὡς ἐνδεῶς αὐτῶν, ἀλλ' ὥστε ταῦτα κρίνειν εὐγνωμοσύνης ἀπόδειξιν καὶ ποιεῖσθαι πρόφασιν ἀντιδόσεως τῶν πολλῶν κρειττόνων.

« Τοῖς ἁγίοις τοῖς ἐν τῇ γῇ αὐτοῦ ἐθαυμάστωσεν ὁ Κύριος. » — Εὔελπίς εἰμι, φησὶν, εἰδὼς ὅτι τοῖς ἁγίοις τοῖς ἐν τῇ γῇ αὐτοῦ θαυμαστὰ καὶ παράδοξα ἐποίησεν ὁ Κύριος. Ἅγιος δὲ ὁ τὸν Θεὸν εἰλικρινῶς ἀγαπῶν καὶ ἐπ' αὐτῷ πεποιθώς· οἷος ἦν ὁ ταῦτα λέγων. Εἶεν δ' ἂν οὓς λέγει πάντες οἱ πρὸ τῆς Χριστοῦ παρουσίας εὐαρεστήσαντες τῷ Θεῷ. Γῆν δὲ αὐτοῦ ἢ ταύτην εἴποις, τοῦ Κυρίου γὰρ ἡ γῆ, ἢ τὴν ἄνω Ἱερουσαλὴμ ἐν ᾗ καὶ κάτω ὄντες ἐπολιτεύοντο, καὶ ἐν ᾗ θανόντες πολιτεύονται· ἢ καὶ ἁγίοις μὲν ὑποληπτέον τοὺς ἀποστόλους καὶ τοὺς ἐξ αὐτῶν πιστεύοντας, πολυειδῶν ῥυσθέντας κινδύνων καὶ θανάτων· γῆν δὲ τὴν Ἐκκλησίαν ἐν ᾗ ἀναστρέφονται. Εἶτα τίθησι καὶ τὴν αἰτίαν δι' ἣν αὐτοῖς θαυμαστὰ ποιεῖ.

« Πάντα τὰ θελήματα αὐτοῦ ἐν αὐτοῖς. » — Ὅπου γὰρ τοῦ Θεοῦ γίνονται θελήματα, καὶ ὁ Θεὸς πάντως ἐστὶν ἐν αὐτοῖς φυλάττων καὶ κατευθύνων.

« Ἐπληθύνθησαν αἱ ἀσθένειαι αὐτῶν· μετὰ ταῦτα ἐτάχυναν. » — Ἀσθενείας λέγει τοὺς κόπους καὶ τὰς θλίψεις αὐτῶν· ῥύεται δὲ αὐτοὺς ὁ Κύριος· ἢ καὶ ἄλλως· ἐπληθύνθησαν αἱ ἁμαρτίαι πρότερον τῶν εἰς Χριστὸν πεπιστευκότων· ἀσθενούσης γὰρ τῆς ψυχῆς ἡ ἁμαρτία γίνεται· εἶτα τοῦ Εὐαγγελίου κηρυχθέντος, ἐτάχυναν εἰς εὐσέβειαν· τὰ δ' ἐντεῦθεν οὐχ ὡς ἄνθρωπος, ἀλλ' ὡς Θεὸς ἀποφαίνεται.

« Οὐ μὴ συναγάγω τὰς συναγωγὰς αὐτῶν ἐξ αἱμάτων. » — Τοῦτο περὶ τῶν ἀνελόντων αὐτὸν Ἰουδαίων ὧν τὰ πλήθη συναγαγεῖν ἀπὸ σφαγῆς ἀνανεύει τὰ διαφθαρησόμενα τῶν ῥημάτων.

« Οὐδ' οὐ μὴ μνησθῶ τῶν ὀνομάτων αὐτῶν διὰ χειλέων μου. » — Ὠνομάζετο γὰρ ὁ λαὸς ἐκεῖνος λαὸς Θεοῦ καὶ περιούσιος καὶ ἄμπελος, καὶ μερὶς καὶ κληρονομία καὶ σχοίνισμα, καὶ ὅσα τοιαῦτα. Οὐκ ἔτι γοῦν, φησὶν, Ἰουδαίους καλέσω τοῖς ὀνόμασιν οἷς καὶ πρότερον, ἀλλὰ τέκνα μωμητὰ, καὶ γενεὰν σκολιὰν, καὶ γεννήματα ἐχιδνῶν, καὶ σπέρμα πονηρὸν, καὶ εἴ τι τοιοῦτον· ἢ καὶ περὶ τῶν ἐξ ἐθνῶν ἄμφω τὰ ῥητὰ νοήσωμεν· ὅτι οὐ μὴ οἰκειώσομαι τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν ἐξ ἐναίμων θυσιῶν, ἀλλ' ἐξ εἰλικρινοῦς πίστεως καὶ πνεύματι τῆς θυσίας· οὐδὲ μὴ μνησθήσομαι τῶν ὀνομάτων, οἷς αὐτοὺς ὠνόμαζον πάλαι διὰ τῶν προφητῶν· ἀλλ' ἀντὶ μὲν ἐχθρῶν καλέσω φίλους, ἀντὶ ἀπίστων πιστοὺς, καὶ ὅσα τούτοις ἀκόλουθα· χείλη δὲ Θεοῦ νοοῖντ' ἂν οἱ λόγοι, καὶ ταῦτα γὰρ λόγων ὄργανα· ἄλλως τε καὶ ὁ Σωτὴρ ὕστερον ὡς ἄνθρωπος ὠνόμαζε καὶ Ἰουδαίους καὶ τοὺς ἐξ ἐθνῶν τοῖς ἐναντίοις τῶν προτέρων ὀνόμασιν, ὡς δεδήλωται.

« Κύριος μερὶς τῆς κληρονομίας μου καὶ τοῦ ποτηρίου μου. » — Οὐ παρὰ γνώμην, φησὶ, τοῦ Πατρὸς ἐγενόμην ἄνθρωπος· καὶ αὐτὸς γὰρ τῇ εὐδοκίᾳ μέτοχός ἐστι τοῦ λαοῦ τοῦ πιστεύσαντος ἐξ

A ἐθνῶν· τουτ... γὰρ καλεῖ κληρονομίαν, ὡς ἐν τῷ δευτέρῳ ψαλμῷ προείρηται. Ἔτι δὲ καὶ τοῦ θανάτου· ποτήριον γὰρ ἐνιαχοῦ τῆς Γραφῆς ὁ θάνατος ἑρμηνεύεται· κἂν τοῖς Εὐαγγελίοις γὰρ λέγει· « Τὸ ποτήριον ὃ ἐγὼ πίνω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε πιεῖν· » καὶ αὖθις· « Πάτερ μου, εἰ δυνατόν ἐστι, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο· » ηὐδόκησε γὰρ καὶ ἐπὶ τῇ ἀνακλήσει τῶν ἐθνῶν καὶ ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Υἱοῦ· ἢ καὶ μερίδα τὸν πλοῦτον νοήσεις, ἵν' ᾖ τοιούτως· ὁ Θεὸς πλοῦτός ἐστι τῆς ἐξ ἐθνῶν κληρονομίας μου· ἔτι δὲ καὶ τῆς διδασκαλίας μου πλοῦτος καὶ κεφάλαιον· πανταχοῦ γὰρ τοῦ Εὐαγγελίου περὶ τοῦ Σωτῆρος διέξεισιν. Ἀλλὰ πλοῦτος μὲν ἡ μερίς· ὡς τὸ, « Μερίς μου εἶεν γῇ ζώντων. » Καὶ γὰρ ἐπὶ τῶν μεριζόντων παίδων τὴν οὐσίαν

B τοῦ πατρὸς ἡ μερὶς ἑκάστῳ πλοῦτός ἐστιν, ὥστε συμβαίνει τὸ αὐτὸ καὶ μερίδα λέγεσθαι καὶ πλοῦτον καὶ κλῆρον· τὸ μὲν, ὡς μεριζόμενον, τὸ δὲ πάλιν ὡς καταγόμενον ἀπὸ πατρός. Διδασκαλία δὲ τὸ ποτήριον· ὅτι καὶ οἶνος αὕτη διὰ τὸ εὐφραίνειν καὶ ἄμπελος ὁ Χριστός.

« Σὺ εἶ ὁ ἀποκαθιστῶν τὴν κληρονομίαν μου ἐμοί. » — Τὰ γὰρ ἔθνη πέλας τοῦ Υἱοῦ καὶ Θεοῦ τυγχάνοντα ἀνέστησαν εἰς εἰδωλολατρείαν εἶτα πάλιν ἀποκατέστησαν αὐτῷ διὰ τῆς πίστεως· ἀνατίθησι δὲ τῷ Πατρὶ τὴν χάριν, ὡς αἰτίῳ· καὶ ἔτι τουτὶ τὸ ῥητὸν ἑρμηνευτικὸν τοῦ πρὸ αὐτοῦ· διὰ τοῦτο γὰρ, φησὶ, κοινωνὸς εἶ τῆς κληρονομίας μου καὶ τοῦ ποτηρίου μου, διότι σύ μοι ταύτην ἀποκατέστησας. Πρὸ τοῦ ποτηρίου δὲ τὴν κληρονομίαν

C τέθεικεν· ὅτι αὕτη γέγονεν αἰτία τοῦ θανάτου αὐτοῦ· δι' αὐτὴν γὰρ ἀπέθανεν. Ῥητέον δέ τι καὶ γλαφυρὸν θεώρημα περὶ τῶν προκειμένων· ὅτι τὸν κατ' εἰκόνα Θεοῦ πεπλασμένον ἄνθρωπον διὰ τοῦτο κλῆρον τοῦ πλάσαντος ὄντα δελεάσας ὁ δυσμενὴς καὶ τυραννήσας ἐπεσπάσατο καὶ τὸν ἀλλότριον ἐσφετερίσατο· πέπομφε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ κληρονόμος γράμματα διὰ τῶν προφητῶν ἀπαιτοῦντα τὸν ἀφαιρεθέντα κλῆρον· ὡς δὲ καὶ μᾶλλον ἀντείχετο, λαβὼν αὐτὸς ὁ κληρονόμος τὰς διαθήκας τοῦ πατρὸς, κάτεισι πρὸς τὸν ἅρπαγα, καὶ δικαστὴς αὐτοῖς γίνεται ὁ πατὴρ, καὶ καταδικάσας τὸν βιαστὴν, ἀποκαθιστᾷ τῷ υἱῷ τὴν κληρονομίαν οὗ χάριν κοινωνὸν αὐτὸν τοῦ κατορθώματος ὁ υἱὸς ἐκάλεσεν.

D « Σχοινία ἐπέπεσέ μοι ἐν τοῖς κρατίστοις μου. » — Οἱ κληροδοτοῦντες τὴν γῆν, σχοινίοις αὐτὴν διαμετροῦντες, περιορίζουσι· βούλεται γοῦν λέγειν ὡς ἀποκαταστάσης μοι τῆς κληρονομίας μου, ἐπέπεσέ μοι τουτ', εἰ ἐπέβαλλον ἐμοὶ σχοινία πολλά· κἀντεῦθεν διεμετρήθη τοσαύτη καὶ περιωρίσθη, καὶ ἐγένετο γνώριμος· διὰ γὰρ τῶν αἰνιγμάτων τό τε πλῆθος τῶν πιστευόντων ἠνίξατο καὶ τὴν γνωριμότητα· δύο γὰρ ἔργα τοῦ σχοινίσματος, ὡς ἔφημεν. Κρατίστους δὲ λέγει τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ· καὶ τοῦτο παρέστησε διὰ τῶν ἑξῆς.

« Καὶ γὰρ ἡ κληρονομία μου κρατίστη μοι. » — Ἄνω μὲν πληθυντικῶς κρατίστους εἶπε διὰ τοὺς κατὰ μέρος πιστούς· κάτω δ' ἑνικῶς κρατίστη διὰ τὴν τῶν κατὰ μέρος μίαν συναγωγὴν καὶ ὁμοδοξίαν.

Κράτιστον δὲ λέγει τὴν ἐξαίρετον καὶ ἠγαπημένην, A ἢ καὶ τὴν γενναίαν, ὡς καταπαλαίουσαν τὸν ἀντίπαλον. Νοοῦνται δὲ καὶ σχοινία ἃ ἐπέπεσον τῷ Χριστῷ παρὰ τῶν Ἰουδαίων ἀγομένῳ πρὸς Πιλᾶτον. Ἐπέπεσον δὲ αὐτῷ διὰ τοὺς κρατίστους, ἤτοι τοὺς πιστοὺς ὑπὲρ ὧν ἔπασχε. Πάλαι μὲν οὖν οἱ Ἰουδαῖοι ἦσαν Θεοῦ κληρονόμοι· ἐγενήθη γάρ, φησί, μερὶς Κυρίου λαὸς αὐτοῦ Ἰακὼβ, σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραήλ· ἀποβλήτων καὶ τούτων γενομένων ἑτέραν ἀντέλαβε κληρονομίαν, τὴν βασιλείαν τῶν ἐξ ἐθνῶν, ἣν καὶ κρατίστην εἶπεν, ὡς ὑπὲρ τὴν παλαιοτέραν.

« Εὐλογήσω τὸν Κύριον τὸν συνετίσαντά με. » — Τὰ ἐντεῦθέν φησιν ὡς ἄνθρωπος· λέγει γὰρ ὁ Εὐαγγελιστὴς περὶ αὐτοῦ· « Τὸ δὲ παιδίον ηὔξανε καὶ ἐκραταιοῦτο πνεύματι, πληρούμενον σοB φίας. »

« Ἔτι δὲ καὶ ἕως νυκτὸς ἐπαίδευσάν με οἱ νεφροί μου. » — Νεφροὺς μὲν οἰητέον τὸ ἐπιθυμητικὸν μέρος τῆς ψυχῆς· περὶ τοὺς νεφροὺς γὰρ τοῦτο κεῖται, καθὼς ἐν τοῖς προεξηγηθεῖσιν ἔφημεν· νύκτα δὲ τὸν δεσποτικὸν θάνατον· ἄχρι γάρ, φησί, θανάτου ἐπαιδαγώγησε καὶ ἐῤῥύθμησέ με ἡ ἐπιθυμία μου, μηδ' ἑνὸς τῶν γηίνων ἐρασθεῖσα, μόνων δὲ τῶν θείων ἱμειρομένη· ἢ καὶ νύκτα νοητέον τὰ ἀπόκρυφα μυστήρια, ἵν' ᾖ τοιοῦτον, ὅτι μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν ἀγνώστων τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις ἐπαιδαγώγησέ με ἡ ἐπιθυμία μου.

« Προεωρώμην τὸν Κύριον ἐνώπιόν μου διὰ παντός. » — Πρὸ παντὸς ἄλλου ἔβλεπον τὸν Θεὸν ἐνώπιόν μου, διὰ παντὸς τοῖς ὀφθαλμοῖς τῆς ψυχῆς ἐνώC πιόν μου φαινόμενον.

« Ὅτι ἐκ δεξιῶν μού ἐστιν ἵνα μὴ σαλευθῶ. » — Ἔβλεπον δὲ αὐτὸν ἐνώπιόν μου, διότι ἐν ταῖς δεξιαῖς μου πράξεσίν ἐστιν, ἐπαναπαυόμενος ἐν αὐταῖς· ἐγγίζει γὰρ ὁ Θεὸς δι' ἀρετῆς τοῖς ἐγγίζουσιν· ἐκ δεξιῶν μου δέ ἐστιν, ἵνα βοηθούμενος ὑπ' αὐτοῦ, μὴ παρακινηθῶ τῆς εὐθείας ὁδοῦ πρὸς τὴν ἐναντίαν· φυλάσσει γὰρ Κύριος τοὺς ἀγαπῶντας αὐτόν.

« Διὰ τοῦτο εὐφράνθη ἡ καρδία μου, καὶ ἠγαλλιάσατο ἡ γλῶσσά μου. » — Τῆς καρδίας μου γὰρ πληρωθείσης εὐφροσύνης ὡς ἀπολαβόντος τὴν κληρονομίαν καὶ καταγωνισαμένου τὸν ἐχθρὸν καὶ τοιοῦτον ἔχοντος ἐπίκουρον παραπήλαυσε καὶ ἡ γλῶσσα τῆς ἄγαν χαρᾶς, οἷα τὸν ἐπινίκιον ὕμνον D ᾄδουσα καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ μεγαλεῖα διηγουμένη.

« Ἔτι δὲ καὶ ἡ σάρξ μου κατασκηνώσει ἐπ' ἐλπίδι, ὅτι οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχήν μου εἰς ᾅδην. » — Τοῦτο περὶ τῆς ταφῆς τοῦ δεσποτικοῦ σώματος· κατοικήσει γὰρ τὸν τάφον ἐπ' ἐλπίδι ταχείας ἀναστάσεως· εἰδὼς γὰρ προειρήκει τοῖς μαθηταῖς πολλάκις. Εἰς ᾅδην τίθησι καὶ τῆς ἐλπίδος τὴν αἰτίαν· καὶ γὰρ οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχήν μου εἰς ᾅδην ὅπου τῶν τετελευτηκότων ψυχαὶ κατέχονται· τόπος γὰρ ὁ ᾅδης ὑπὸ γῆν ἀποκεκληρωμένος ταῖς τῶν ἀνθρώπων ψυχαῖς τῶν ἀποθνησκόντων· ποῦ τοίνυν ὁ λῆρος Ἀπολλινάριος ὁ τὴν προσληφθεῖσαν σάρκα δογματίζων ἄψυχον καὶ ἄνουν ὡς ἀνόητος;

« Οὐδὲ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν. » — Τοῦτο περὶ τοῦ δεσποτικοῦ σώματος· οὐδ' ἐμὲ τὸν ἀνακείμενόν σοι δι' ἀρετῶν οἰκειώσεως παραχωρήσεις ὑποστῆναι τὴν κατὰ σῶμα διαφθοράν, ἀλλ' ὡς ἀναμάρτητον συντηρήσεις ἀδιάλυτον ἐν τοῖς οἰκείοις μέρεσιν· ἵνα τῆς ψυχῆς ἐγκατοικισθείσης αὐτῷ παντελῶς ἀρτίως, θᾶττον ἀναστῶ. Φθορὰ μὲν οὖν ἐπὶ τῶν θανόντων ἡ διάζευξις τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος· διαφθορὰ δὲ ἡ διάλυσις τοῦ σώματος μερῶν καὶ μελῶν εἰς χοῦν.

« Ἐγνώρισάς μοι ὁδοὺς ζωῆς. » — Ἐδίδαξάς με τὰς ἀρετάς· αἳ ποδηγοῦσι πρὸς τὴν ἀθάνατον ζωήν· ἢ ἀπεκάλυψάς μοι τοὺς τρόπους τῆς ἐμῆς ἀναστάσεως· περὶ ἧς ἔλεγε πολλάκις τοῖς μαθηταῖς· ἢ ἐδίδαξάς με ὁδοὺς ἀναστάσεως καὶ παλινζωΐας· ἃς αὐτὸς βαδίσας τεμῶ τοῖς μαθηταῖς.

« Πληρώσεις με εὐφροσύνης μετὰ τοῦ προσώπου σου. » — Πρόσωπον Πατρὸς ὁ Υἱός· « Ὁ ἑωρακὼς γάρ, φησίν, ἐμὲ ἑώρακε τὸν Πατέρα μου· » ἐπεὶ καὶ χαρακτὴρ αὐτοῦ λέγεται καὶ εἰκών· εὐφρανεῖς οὖν με, φησί, τὸν προσλαβόντα Θεοῦ μετὰ τὴν ἀνάστασιν· πρὸ ταύτης γὰρ καὶ ἐλυπεῖτο καὶ ἐδάκρυε, καὶ ἠγωνία νόμῳ φύσεως· ἢ καὶ *μετὰ τοῦ προσώπου σου* ἀντὶ τοῦ μετὰ σοῦ, περιφραστικῶς· ὁ μὲν γὰρ ἡνωμένος ἦν τῷ Υἱῷ, ὁ δ' Υἱὸς τῷ Πατρί. Καὶ κοινὴν ἔσχον τὴν εὐφροσύνην ἐπὶ τῇ σωτηρίᾳ τῶν ἀνθρώπων ἣν ὁ διὰ σωτηρίου θάνατος εἰργάσατο.

« Τερπνότης ἐν τῇ δεξιᾷ σου εἰς τέλος. » — Δεξιὰ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός· ὥσπερ καὶ βραχίων καὶ δύναμις τέρψις, φησί, καὶ ἀγαλλίασις ἔσται τῷ Υἱῷ σου, διὰ παντὸς τοὺς πεπτωκότας συναναστήσαντι καὶ τὴν ἑαυτοῦ κληρονομίαν ἀπολαβόντι.

ΨΑΛΜΟΣ ΙϚ'.

« Προσευχὴ τῷ Δαυΐδ. » — Ὑπὸ τοῦ Σαοὺλ διωκόμενος καὶ ποικίλως ἐπιβουλευόμενος ἔγραψε τὸν ψαλμὸν τοῦτον, εἰς ἐπικουρίαν τὸν Θεὸν ἐπικαλούμενος.

« Εἰσάκουσον, Κύριε, δικαιοσύνης μου. » — Τῆς περὶ τὸ δίκαιον διαθέσεως, ἥτις διὰ τῶν πράξεων ὡς διὰ γλώττης βοᾷ· διαφόρως γὰρ δυνάμενος πολεμεῖν τὸν πολεμιώτατόν μοι Σαοὺλ, ἐφεισάμην, ὡς ὑπὸ Θεοῦ βεβασιλευκότα, καὶ οὐδὲ ὑβρίσαι τοῦτον λόγῳ ἐτόλμησα· κεφαλὴ γὰρ ἐπὶ παντὸς τοῦ λαοῦ. Δίκαιον δὲ τοῦτον φείδεσθαι κατὰ πάντα διὰ ταῦτα· ἢ δικαιοσύνην ἐνταῦθα λέγει τὴν δικαιολογίαν αὐτοῦ, καθ' ἣν δικαιοῦται· ἣν καὶ προϊὼν τίθησιν· οὕτως νοούντων ἡμῶν, οὐ δείξει κομπάζειν ὁ προφήτης, ἀλλ' εὐλόγως παρακαλεῖ.

« Πρόσσχες τῇ δεήσει μου. » — Δέησιν ἐνταῦθα ὑποληπτέον τὸ σχῆμα τῆς παρακλήσεως· ἐλεεινὸν γὰρ ὡς μεστὸν τῆς κατηφείας καὶ συντριβῆς καὶ ταπεινώσεως, καὶ μόνον ἀπὸ τῆς ὄψεως δυσωπεῖν δυνάμενον.

« Ἐνώτισαι τὴν προσευχήν οὐκ ἐν χείλεσι δολίοις. » — Τοῦτο καθ' ὑπερβατὸν ἀναγνωστέον, ἵν' ᾖ τὴν οὐκ ἐν χείλεσι δολίοις γενομένην ἢ προσαγομένην· καθαρὰ γὰρ δόλου καὶ ψεύδους τὰ χείλη μου, καὶ οὐ σύνοιδα λαλῆσαί ποτε δόλια τῷ Σαοὺλ,

ἀλλ' ὁμολογήσας τὴν εἰς αὐτὸν ἀγάπην φυλάττω καθαρὰν τὴν ὁμολογίαν, εἰ καὶ αὐτὸς τὰς πρὸς ἐμὲ ψεύδεται συνθήκας. Τριάδα δὲ προβάλλεται πρὸς ἀντίληψιν· τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, τὸ σχῆμα τῆς δεήσεως, καὶ τὴν ἐξ ἀδόλων χειλέων προσευχὴν, ἵνα καὶ μᾶλλον ἐρεθίσῃ πρὸς ἄμυναν.

« Ἐκ προσώπου σου τὸ κρίμα μου ἐξέλθοι. » — Σὺ δικαστὴς ἡμῖν, ὁ τὰ ἡμέτερα πρὸς ἀκρίβειαν εἰδὼς καὶ μόνος ἀῤῥεπὴς δικαστής· ὁ Θεὸς γὰρ κριτὴς δίκαιος καὶ ἰσχυρὸς περατῶσαι τὴν οἰκείαν ἀπόφασιν. *Ἐκ προσώπου* δὲ ἀντὶ τοῦ ἐκ σοῦ, περιφραστικῶς, ἢ ἐνώπιόν σου. *Τὸ κρίμα μου* δὲ, τουτέστιν ἡ περὶ ἐμοῦ ἀπόφασις· ἄδικον γὰρ ἡγοῦμαι δικάζειν ἐμαυτῷ καὶ κολάζειν τὸν ἀναιρεῖν ἐπαγόμενον.

« Οἱ ὀφθαλμοί μου ἰδέτωσαν εὐθύτητας. » — Ἴδοιμι ψήφους ἐφ' ἡμῖν ἐξηνεγμένας.

« Ἐδοκίμασας τὴν καρδίαν μου, ἐπεσκέψω νυκτός. » — Οὐ μόνον ἀδίκου πράξεως ἀπεσχόμην, ἀλλὰ καὶ πονηρᾶς ἐνθυμήσεως· ἠρεύνησας γὰρ ὁ καρδιογνώστης, καὶ οὐχ εὗρές τινα μελέτην κατὰ τοῦ Σαοὺλ ἐν τῇ καρδίᾳ μου· καὶ εἶδες αὐτὴν οὐκ ἐν τῇ εὐπραγίᾳ μόνον ὀρθῶς ἔχουσαν, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ νυκτὶ τῶν πειρασμῶν καὶ τῶν ἃ σκοτίζουσι τὸν νοῦν, καὶ τῆς εὐθείας ἀποπλανᾶσθαι παρασκευάζουσιν· κατὰ γὰρ τὸν Ἰὼβ εἰπεῖν, ἐν τῷ φωτί σου ἐπορευόμην ἐν σκότει, ὅτι λύχνος ἦν τοῖς ποσί μου ὁ νόμος σου καὶ φῶς ταῖς τρίβοις μου· ἢ καὶ νύκτα λέγει, καθ' ἣν τὸν Σαοὺλ ἐν τῷ σπηλαίῳ λαβὼν ὑποχείριον οὐκ ἀνεῖλεν.

« Ἐπύρωσάς με, καὶ οὐχ εὑρέθη ἐν ἐμοὶ ἀδικία. » — Ἐπύρωσάς με πυρὶ τῶν πειρασμῶν ὡς οἱ τεχνῖται τῷ πυρὶ τὸν χρυσὸν, ὅπως γνοῖεν εἰ ἔστι καθαρὸς, καὶ χωνευθέντος μου τούτοις καὶ βασανισθέντος οὐχ εὑρέθη ἐν ἐμοὶ ἀδικία τοῦ Σαοὺλ, οὐδὲ μικροψυχήσας ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ἐβουλευσάμην τι πονηρόν.

« Ὅπως ἂν μὴ λαλήσῃ τὸ στόμα μου τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων. » — Οὐκ ἔστι τὸ παρὸν ῥητὸν ἀνακόλουθον, ὥς τινες ᾠήθησαν, ἀλλ' αἰτία δοκεῖ τῆς πυρώσεως· διὰ γὰρ τοῦτο, φησὶ, παρεχώρησας πυρωθῆναί με πειρασμοῖς ἵνα μὴ μόνον ἀνώτερος αὐτῶν ὑπεραίρωμαι καὶ διαβάλλω τοὺς ἀμφὶ τὸν Σαοὺλ· θριαμβεύων ἃ πράττουσιν ἄδικα· ἢ καὶ ἵνα πρὸς σὲ συντόμως ἐπιστρεφόμενος, ἐν θλίψει γὰρ ἐμνήσθημέν σου, τὰ σὰ μᾶλλον ἔργα λαλῶ, πῶς ἅπαντα πρὸς τὸ συμφέρον οἰκονομεῖς.

« Διὰ τοὺς λόγους τῶν χειλέων σου ἐγὼ ἐφύλαξα ὁδοὺς σκληράς. » — Λόγους χειλέων Θεοῦ καλεῖ τὰς ἐντολὰς τοῦ διὰ Μωσέως δοθέντος νόμου. Χειλέων δὲ Θεοῦ καταχρηστικῶς, οἷα παρὰ Θεοῦ ὑφηγηθείσας· διὰ ταύτας οὖν, φησὶν, ἐφύλαξα, τουτέστιν ἐβάδισα ὁδοὺς σκληρὰς τὰς τῶν ἀρετῶν· τραχεῖαι γὰρ αὗται καὶ ἐπίπονοι, πάσης σωματικῆς ἡδονῆς ἀπεστερημέναι. Φυλάττειν δὲ παρὰ τῇ συνηθείᾳ τῆς Γραφῆς τὸ ἐνεργεῖν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον λέγεται· ὥς τὸ, « Ἐφύλαξα τὰς ἐντολάς σου, » τουτέστιν ἐπλήρωσα.

« Κατάρτισαι τὰ διαβήματά μου ἐν ταῖς τρίβοις σου, ἵνα μὴ σαλευθῶσιν. » — Ἄνω μὲν ὠνόμασε διαβήματα τὰ τοῦ νοῦ κινήματα, κάτω δὲ τὰ τοῦ σώματος· οἷον τέλεια, ὀρθὰ ποίησον τὰ νοήματά μου ἐν τοῖς προστάγμασί σου, τοῖς φέρουσιν εἰς σὲ τοὺς δι' αὐτῶν ὁδεύοντας· τούτων γὰρ τελειωθέντων οὐδ' αἱ διὰ σώματος πράξεις ἀποσφαλεῖεν ἄν· ἢ κατάρτισαι τὰ διαβήματά μου, τουτέστι πᾶσάν μου ἐνέργειαν ἐν τῷ ὁδεύειν τὰς τρίβους σου· ἃς διὰ τῶν ἐντολῶν ἔτεμες τοῖς σπεύδουσιν ἐλθεῖν ἐπὶ σέ· ἵνα μὴ παρακινηθῶσι τοῦ προσήκοντος, μὴ παρὰ σοῦ καταρτιζόμενα· σὺ γὰρ εἶ ὁ διδάσκων ἄνθρωπον γνῶσιν.

« Ἐγὼ ἐκέκραξα ὅτι ἐπήκουσάς μου, ὁ Θεός. » — Οὐ μάτην ποιοῦμαι τὴν παράκλησιν· διότι καὶ πάλιν παρακαλέσαντος ἐπήκουσας.

« Κλῖνον, Κύριε. » — Καὶ μὴν ἄκλιτόν ἐστιν ἐν ἡμῖν τὸ οὖς, ἀλλ' ὅτι κλινομένης τῆς κεφαλῆς ἐπὶ τὸν λέγοντα δοκεῖ τοῦτο κλίνεσθαι. Προείρηται δὲ ὅτι ἀπὸ τῶν ἀνθρωπίνων ἐνεργειῶν τὰ θεῖα χαρακτηρίζει συγκαταβατικώτερον διὰ τὴν τῶν ἀκροωμένων ἀσθένειαν· οἱ γὰρ βουλόμενοί τινος ἀκριβέστερον ἀκούειν, ἀδρανῶς ὑπ' ἀσθενείας φθεγγομένου, κλίνουσιν αὐτῷ διὰ τῆς κεφαλῆς τὸ οὖς· κλῖνον ὡς ὑψηλὸς ἐπὶ ταπεινὸν, ὡς ἰατρὸς ἐπὶ νοσοῦντα. Εἴη δ' ἂν ὅρασις μὲν Θεοῦ ἡ ἁπλῶς γνῶσις τῶν πραγμάτων, οὖς δὲ ἡ λεπτοτέρα· τὰ γὰρ ὁρατὰ τῶν ἀκουστῶν παχύτερα διὰ τὴν ὕλην. Ἄνω δὲ καὶ κάτω τῆς παρακλήσεως τὸ εἰσάκουσον καὶ πρόσσχες καὶ ἐνώτισαι καὶ τὰ τοιαῦτα εἰς ἔμφασιν τῆς πρὸς τὴν αἴτησιν ὁλοψύχου διαθέσεως.

« Θαυμάστωσον τὰ ἐλέη σου, ὁ σώζων τοὺς ἐλπίζοντας ἐπὶ σέ. » — Θαύματος ἄξια ποίησον. Ἐλέη δὲ λέγει τὴν ἀντίληψιν· οἱ γὰρ ἰδόντες αὐτὸν ὑπερασπιζόμενον ἐθαυμάστωσαν αὐτὸν, ὡς ταχεῖαν καὶ πανσθενῆ καὶ ὡς μὴ μόνον δικαίων, ἀλλὰ ἁμαρτωλῶν ἀντιλαμβανομένην.

« Ἐκ τῶν ἀνθεστηκότων τῇ δεξιᾷ σου φύλαξόν με, Κύριε, ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ. » — Φύλαξόν με, Κύριε, ἀπὸ τῆς ἐπιβουλῆς τῶν παρὰ τὸν Σαούλ· οἱ ἀνθεστήκεισαν τῇ χειροτονίᾳ σου· διὰ γὰρ τῆς χειρὸς ταύτης ἐδήλωσε· σὺ γὰρ ἐχειροτόνησάς με βασιλέα διὰ τοῦ προφήτου τοῦ χρίσαντος. Οὗτοι δὲ σπουδάζουσιν ἀνελεῖν μὴ καταδεχόμενοι.

« Περὶ τῆς κόρης τοῦ ὀφθαλμοῦ. » — Θαυμαστὴ δὲ ὄντως ἡ περὶ τὴν κόρην τοῦ ὀφθαλμοῦ φυλακή· χιτῶν γὰρ ἐπὶ χιτῶνι καὶ παραβολαὶ ποικίλαι ταύτην περιτειχίζουσιν, καὶ οἱ μὲν λεπτοὶ καὶ διαφανεῖς, ἵνα μὴ τραχύνωσιν ὑγρὰν οὖσαν καὶ ἁπαλήν· ἔξωθεν δὲ παχὺς ὁ τῶν βλεφάρων, δυσὶν ἡμικυκλίοις διῃρημένος, ἵνα καὶ τὸν κονιορτὸν ἀποσοβῇ καὶ τὴν ἐξ ἀέρος βλάβην καὶ τὰ πτερωτὰ ζωΰφια. Τετρίχωται δ' οὗτος ἵνα τὸν ἐγγὺς ἱδρῶτα καταῤῥέοντα κωλύῃ· δριμὺς γάρ ἐστι καὶ λυπηρός· ἐπάνω δὲ τούτου φάραγξ ὀφρύος ἐσχημάτισται καθάπερ τις στεῤῥὸς ὄροφος. Πεπύκασται δὲ καὶ οὗτος θριξὶν ἵνα μὴ ὁ φερόμενος ἄνωθεν ἱδρὼς ἐπὶ τὴν σκηνὴν

τῆς κόρης ἐμβάλλῃ, ἀλλ' ἀνακρουόμενος ἐκεῖθεν, ἐπὶ τοὺς κροτάφους μετοχετεύηται.

« Ἐν σκέπῃ τῶν πτερύγων σου σκεπάσεις με ἀπὸ προσώπου ἀσεβῶν τῶν ταλαιπωρησάντων με. » — Ἑτέραν εἰκόνα φυλακῆς εὑρὼν ἀξιοῖ νεοττοῦ τρόπον ἐπισκέπτεσθαι, πτέρυγας καλῶν τὰς συνεκτικὰς καὶ φρουρητικὰς καὶ θαλπτικὰς δυνάμεις τῆς παντοδυνάμου προνοίας, ἐκ μεταφορᾶς τῶν ταῖς ἑαυτῶν πτέρυξι σκεπόντων τοὺς νεοττοὺς πετεινῶν· τὸ γοῦν *σκεπάσεις* ἀντὶ τοῦ εὐκτικοῦ νοήσωμεν· πολλαχοῦ γὰρ τῆς Γραφῆς τὸ τοιοῦτον εἶδος· ἢ καὶ προφητεύει τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ βοήθειαν. Πρόσωπον δὲ ἀσεβῶν αὐτοὺς λέγει τοὺς ἀσεβεῖς. Καταχρηστικῶς δὲ νῦν εἶπεν ἀσεβεῖς τοὺς ἀμφὶ τὸν Σαοὺλ, ὡς δίκην ἀσεβῶν ζῶντας ἐν ἀνομίαις καὶ διψῶντας ἀνελεῖν τοὺς ἀθώους· καὶ ὡς μὴ σεβομένους τὴν δηλωθεῖσαν ἐπ' αὐτῷ τοῦ Θεοῦ χειροτονίαν οἳ ἐταλαιπώρησαν αὐτὸν περὶ τὴν φυγήν· πᾶσαν κακοπάθειαν ὑφιστάμενος.

B

« Οἱ ἐχθροί μου τὴν ψυχήν μου περιέσχον. » — Ἀπὸ τῆς ψυχῆς ἑαυτὸν ἐνέφηνεν, ὡς ἀπὸ μέρους τὸ πᾶν. *Περιέσχον* δὲ ἀντὶ τοῦ περιεκύκλωσαν, πάντοθεν καθίζοντες λόχους.

« Τὸ στέαρ αὐτῶν συνέκλεισαν. » — Διὰ τοῦ στέατος τὴν καρδίαν καὶ τὰ σπλάγχνα δηλοῖ· διὰ ταῦτα γὰρ πολλὴ πιμελή· καί φησιν ὅτι Ἀπέκλεισάν μοι τὸν ἐκ καρδίας καὶ σπλάγχνων αὐτῶν ἔλεον· ἐξ ὧν οὗτος πρόεισιν. Ἄλλοι δέ φασι στέαρ τὴν ἀξίαν (ἀξίαν) καὶ εὐημερίαν· ἑρμηνεύοντες ὅτι ἀπέκλεισαν καὶ οἷον συνέσχον αὐτὴν ὡς μηκέτι φευξομένην, ἀλλὰ διόλου συνεσομένην αὐτοῖς.

C

« Τὸ στόμα αὐτῶν ἐλάλησεν ὑπερηφανίαν. » — Ἐκόμπαζον γὰρ θᾶττον συσχεῖν αὐτὸν ὡς εὐθήρατον, μηδαμόθεν ἔχοντα βοήθειαν.

« Ἐκβάλλοντές με νυνὶ περιεκύκλωσάν με. » — Ἐξώσαντές με τῶν ἐμῶν ἁπάντων οὐκ ἠρκέσθησαν· ἀλλὰ νῦν περιεκύκλωσάν με θανατῶσαι σπουδάζοντες.

« Τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἔθεντο ἐκκλῖναι ἐν τῇ γῇ. » — Ἔθεντο καὶ ἐσκέψαντο ἐκκλῖναι τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἀπὸ σοῦ, τοῦ ἐν οὐρανοῖς κατοικοῦντος, καὶ τῶν σῶν προσταγμάτων ἃ κελεύουσι μὴ ἀδικεῖν τὸν ἀναίτιον εἰς γῆν, τουτέστιν εἰς γηρὰς ἐπιθυμίας· αἵτινές εἰσιν ἀλόγως ἀποπλῆσαι πᾶν τὸ καθ' ἡδονήν· ἢ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐστήριξαν ἐπιτηροῦντες ἐκκλῖναι καὶ καταβαλεῖν με εἰς γῆν ὑπ' αὐτῶν σφαττόμενον.

D

« Ὑπέλαβόν με ὡσεὶ λέων ἕτοιμος εἰς θήραν καὶ ὡσεὶ σκύμνος οἰκῶν ἐν ἀποκρύφοις. » — Ὅσον ἐπὶ ταῖς ἑαυτῶν ἐλπίσιν ὑπέλαβόν με, τουτέστιν, ὑπελθόντες μετεώρησαν τῆς γῆς ἀνάρπαστον φέροντες. Διαφορὰν δὲ τῆς ἁρπαγῆς τοῦ λέοντος καὶ τοῦ σκύμνου τοιαύτην τινὲς ἀποδεδώκασιν· ὡς ὁ μὲν ἀλκῇ πεποιθὼς, φανερός ἐστιν ἐν τῷ θηρεύειν, ὁ δὲ σκύμνος, μήπω θαῤῥῶν ἐκ τοῦ προφανῶς ἁρπάζειν, κάθηται κρυπτόμενος· καὶ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ τοίνυν οἱ μὲν ἐθάῤῥουν προφανῶς ἁρπάσαι, τινὲς δὲ λαθραίως, ἑαυτοῖς οὐ τεθαῤῥηκότες. Οὐδὲν δὲ κωλύει ταυτὸν καὶ ἄμφω δηλοῦν· εἴωθεν γὰρ πολλάκις ἐν

A

τοῖς παθητικοῖς λόγοις ὁ προφήτης ταυτολογεῖν ἐν ὑπαλλαγαῖς λέξεων, ἵνα αὐξήσας τὸ πάθος εἰς ἔλεον ἐπισπάσηται.

« Ἀνάστηθι, Κύριε. » — Δοκῶν καθεύδειν διὰ τὴν μακροθυμίαν κινήθητι πρὸς ἄμυναν.

« Πρόφθασον αὐτούς. » — Πρὸ τοῦ δοῦναι πέρατι τὰ μεμελετημένα προκατάλαβε αὐτούς.

« Καὶ ὑποσκέλισον αὐτούς. » — Ἐμπόδισον τῷ κατ' ἐμοῦ δρόμῳ. Τοῦτο δὲ ἐκ μεταφορᾶς τῶν βουλομένων τισὶν ἐπικόπτειν τὸν δρόμον· οἳ τρεχόντων τοῖς ποσὶν αὐτῶν ὑποτιθέασι τὰ σκέλη κατὰ πάροδον, καὶ οὕτως εὐχερῶς καταβάλλουσιν.

« Ῥῦσαι τὴν ψυχήν μου ἀπὸ ἀσεβοῦς ῥομφαίας σου, ἀπὸ ἐχθρῶν τῆς χειρός σου. » — Ἐν τῇ ῥομφαίᾳ σου ῥῦσαι τὴν ψυχήν μου ἀπὸ ἀσεβοῦς Σαοὺλ, καὶ ἀπὸ τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ, τῶν ἐχθραινόντων τῇ χειροτονίᾳ σου, τουτέστιν ἐμοὶ, ἢ τῶν πολεμούντων τῇ χειρί σου, δηλαδὴ σοὶ περιφραστικῶς· εἰ γὰρ ἐμοὶ πολεμοῦσιν, ἐγὼ δὲ σὸς, οἱ πολεμοῦντές μοι τῷ σῷ σοὶ ἄρα πολεμοῦσι. Τίνος δὲ χάριν ἀσεβῆ τοῦτον λέγει προειρήκαμεν. Καθ' ἑαυτὰ δὲ τὰ ῥητὰ ἀναγνωστέον ἀπολύτως. Κατάλληλον δὲ καὶ τὸ *ῥῦσαι τὴν ψυχήν μου* πρὸς τὸ ῥηθὲν ἀνωτέρω, « οἱ ἐχθροί μου γὰρ, εἶπε, τῇ ψυχῇ μου περιέσχον. » Ἀποροῦσι δέ τινες πῶς ὁ φεισάμενος τοῦ Σαοὺλ ἐν τῷ σπηλαίῳ νῦν ἀντιμεθῆναι τούτου εὔχεται ῥομφαίᾳ Θεοῦ. Καὶ λέγομεν ὡς αὐτὸ μὲν αὐτόχειρ βασιλέως οὐκ ἀνέσχετο γενέσθαι, καθὼς ἐν προοιμίοις ἐξηγησάμεθα τοῦ ψαλμοῦ· τὸν δὲ Θεὸν παρακαλεῖ πρὸς ἐκδίκησιν, ταλαιπωρούμενος ἐν πάσῃ κακοπαθείᾳ· ὥσπερ γὰρ τὸ πρῶτον ἄδικον, οὕτω δίκαιον τὸ δεύτερον· ἢ καὶ ἐν ῥομφαίᾳ λέγει, οὐκ ἀναιρούσῃ, ἀλλὰ φοβούσῃ τοὺς ἐχθροὺς μόνον. Ἀνθρωποπρεπῶς δὲ εἴρηται· καὶ γὰρ ὁ θέλων ἐξελέσθαι τὸν ὑπὸ πολεμίων συνεχόμενον ῥομφαίαν σπασάμενος ὁρμᾷ κατ' αὐτῶν. Καὶ ὅτι οὐκ ἀναιρεθῆναι τοὺς ἀμφὶ τὸν Σαοὺλ, ἀλλὰ δυσπραγῆσαι μόνον βούλεται δηλοῖ τὰ ἑξῆς.

« Κύριε, ἀπ' ὀλίγων, ἀπὸ γῆς διαμέρισον αὐτοὺς ἐν τῇ ζωῇ αὐτῶν. » — Ἔτι ζῶντας αὐτοὺς ἀφόρισον ἀπὸ τῶν ἀγαθῶν ἀνθρώπων, καὶ μὴ ἔστωσαν αὐτοῖς ἐναρίθμιοι· ἢ καὶ, ἀλλαχοῦ φησι, μετὰ δικαίων μὴ γραφήτωσαν· ἀφορισθέντες γὰρ τὴν ἀξίαν ἀπαιτηθήσονταί ποτε δίκην. Ὀλίγους δὲ πολλάκις ἡ Γραφὴ καλεῖ τοὺς ἀγαθούς· εἰ γὰρ πλείους ἀεὶ κακοὶ καὶ εἰ τὰ χερείονα νικᾷ· ὀλίγοι γὰρ οἱ σωζόμενοι, καὶ ὀλίγοι ἐκλεκτοί. Ὀλίγων δὲ εἰπὼν, ἐπήγαγεν *ἀπὸ γῆς*.

« Καὶ τῶν κεκρυμμένων σου ἐπλήσθη ἡ γαστὴρ αὐτῶν. » — Κεκρυμμένα τινὲς ἔφασαν χρυσὸν καὶ ἄργυρον ἃ τοῖς λέγουσιν ἐγκεκρυμμένα τῆς γῆς ἀνορύττονται μεταλλευόμενα· τούτων οὖν ἐπλήσθη ἡ γαστὴρ αὐτῶν· ἤγουν τὰ κατὰ δίκην γαστέρων ἐμφορούμενα, ἢ καὶ αἱ κοιλίαι αὐτῶν ὀψωνούντων ὅσα λάβοιεν. Ἄλλοι δὲ λέγουσι τὰς παρὰ Θεοῦ τεθησαυρισμένας τιμωρίας· ἐπεὶ καὶ Μωϋσῆς ἐν τῷ Δευτερονομίῳ περὶ ποικίλων τιμωριῶν, ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ διεξιὼν, « Οὐκ ἰδοὺ ταῦτα συνῆκται παρ' ἐμοὶ καὶ ἐσφράγισται ἐν τοῖς θησαυροῖς μου. »

προφητεύει γοῦν φάσκων, ὅτι τῶν ἀφανῶν τιμωριῶν πλησθήσεται ἡ γαστὴρ αὐτῶν, τουτέστιν αὐτοί· ἀπὸ γὰρ μέρους τὸ πᾶν· πρὸς γὰρ τὴν πλησμονὴν καταλλήλως ἔθηκε τὴν γαστέρα· τοῖς μέλλουσι δὲ ὡς ἐνεστῶσιν ἐχρήσατο. A

« Ἐχορτάσθησαν υἱῶν. » — Τὸν ὗν ἀκάθαρτον εἶχον Ἑβραῖοι διά τε τὸ μὴ ἀνάγειν μηρυκισμὸν ἐν τοῖς χείλεσι, καὶ διὰ τὸ φιλεῖν τὸν βόρβορον· διὰ οὖν τοῦ *υἱὸς* ἐνταῦθα τὴν ἀκαθαρσίων, ᾐνίξατο· ἐχορτάσθησαν γάρ, φησίν, ἀκαθαρσίαν τὸν πλοῦτον εἰς φιληδονίαν ἀναλίσκοντες. Οἱ δ' ἀκριβέστεροι τῶν ἐξηγητῶν υἱῶν τῶν τέκνων, ἵν' ᾖ τοιοῦτον· ὅτι καθάπερ χρημάτων, οὕτω καὶ τέκνων ἐχορτάσθησαν, πολύπαιδες γεγονότες· ἢ καὶ κατὰ τὴν διπλῆν ἐξήγησιν ἐχορτάσθησαν τῶν εἴτε χρημάτων εἴτε τιμωριῶν· μετὰ τῶν υἱῶν ἐλλειπούσης τῆς προθέσεως· B οὐχ αὐτοὶ γὰρ μόνον, ἀλλὰ καὶ οἱ παῖδες αὐτῶν ἐπλούτησαν, ἢ ἐτιμωρήθησαν.

« Καὶ ἀφῆκαν τὰ κατάλοιπα τοῖς νηπίοις αὐτῶν. » — Διαρκέσαντα καὶ εἰς τοὺς ἐγγόνους τῶν υἱῶν· νηπίοις γὰρ αὐτῶν, δηλονότι τῶν υἱῶν· τουτέστιν εἰς ὅλην τὴν γενεὰν παρέτεινεν εἴτε ὁ πλοῦτος, εἴτε ἡ τιμωρία. Καὶ εἰ μὲν περὶ ποινῆς ταῦτα νοήσωμεν, προφητεία ἐπὶ τῶν ἀπηντηκότων τοῖς ἐχθροῖς αὐτοῦ κακῶν· εἰ δὲ περὶ εὐδαιμονίας, αὔξησις κατηγορίας ὅτι τοσούτων ἀγαθῶν ἀπολαύσαντες, παρανόμως ἔσχον, τῆς τοῦ Θεοῦ καταφρονοῦντες μακροθυμίας.

« Ἐγὼ δὲ ἐν δικαιοσύνῃ ὀφθήσομαι τῷ προσώπῳ σου. » — Δικαιοσύνῃ μὲν γάρ, περὶ ἧς ἐν ἀρχῇ λέλεκται τοῦ ψαλμοῦ, ἀξιόν με ποιήσει τῆς σῆς C ἐπισκοπῆς, καὶ ἐμφανισθήσομαί σοι μετὰ τὸν καιρὸν τῆς τελευταίας κρίσεως.

« Χορτασθήσομαι ἐν τῷ ὀφθῆναί μοι τὴν δόξαν σου. » — Καὶ ἰδὼν τὴν δόξαν σου τηνικαῦτα πλησθήσομαι τῆς ἐπιθυμίας· ἥτις ἐστὶ τὸ ὀφθῆναί μοι καὶ ἰδεῖν τὴν δόξαν σου. Οἱ γὰρ ἁμαρτωλοὶ Θεοῦ πρόσωπον οὐχ ὄψονται· καὶ ὁ Κύριός δέ φησιν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις· « Μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην, ὅτι αὐτοὶ χορτασθήσονται, » τῶν ἐπιθυμουμένων αὐτοῖς αἰωνίων ἀγαθῶν. Ἁρμόζει δ' ὁ παρὼν ψαλμὸς καὶ παντὶ ἐναρέτῳ ἐπιβουλευομένῳ, ὃς μὴ ἀπατῶν δόλους ζητήσει καὶ θεῖναι μετὰ τοῦ ἐχθροῦ Σαοὺλ τὸν ἐχθρὸν αὐτοῦ λογίσεται, εἴτε αἰσθητὸν ἴσως εἴτε νοητόν. Ὁ δ' αὐτὸς καὶ λόγους χειλέων τοῦ Θεοῦ νοήσει τὰς εὐαγγελικὰς ἐντολάς, ἀνθεστηκότας δὲ τῇ δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ τοὺς δαίμονας ὡς ἀντικειμένους καὶ ὡς ἀποστάτας τοὺς αὐτοὺς δὲ καὶ ἀσεβεῖς καὶ ἐχθροὺς οἳ ἐξέβαλον αὐτὸν ἀπὸ τῆς σκέπης τοῦ Θεοῦ ἢ ἀπὸ τοῦ παραδείσου, καὶ τὰ ἑξῆς ἀκολούθως ἐκλήψεται. Εὔξεται δὲ διασκορπισθῆναι καὶ διαμερισθῆναι τοὺς δαίμονας ἀπὸ τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν, ὅπως ἂν οὗτοι οἱ ἀγαθοὶ ζῶσι· μετὰ γὰρ θάνατον οὐ δεδοίκασι· καὶ τὰ περὶ τοῦ πλούτου δὲ καὶ τῆς τιμωρίας καὶ τὰ λοιπὰ προσαρμόσουσιν, ὡς κοσμοκράτορσιν· ὧν καὶ υἱοὺς καὶ ἐγγόνους νοήσει τοὺς μαθητὰς αὐτῶν καὶ ὑπουργοὺς πονηροὺς ἀνθρώπους· τῶν γὰρ τοιούτων πατὴρ ὁ διάβολος.

ΨΑΛΜΟΣ ΙΖʹ.

« Εἰς τὸ τέλος τῷ παιδὶ Κυρίου τῷ Δαυΐδ. Ἃ ἐλάλησεν τῷ Κυρίῳ τοὺς λόγους τῆς ᾠδῆς ταύτης, ἐν ἡμέρᾳ ἐρύσατο Κύριος αὐτὸν ἐκ χειρὸς πάντων τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ καὶ ἐκ χειρὸς Σαούλ » — *Εἰς τὸ τέλος* μὲν ἐπιγέγραπται ἢ διὰ τὸ προφητείας ἐμπεριέχειν εἰς τέλος ἐκβησομένας· περὶ Χριστοῦ γὰρ καὶ κλήσεως ἐθνῶν ἐν μέρει διαλέγεται· ἢ ὅτι ἐπὶ τῇ συντελείᾳ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ τὸν ὕμνον τοῦτον ἀνέθηκε τῷ Θεῷ εὐχαριστήριον πάσης εὐεργεσίας ἧς ἀπήλαυσεν· ἢ καὶ διότι ἐπὶ τέλει τῆς ἑαυτοῦ ζωῆς τὸν παρόντα ψαλμὸν συνέταξε τῷ παιδὶ Κυρίου Δαυΐδ, καὶ οὐ τῷ βασιλεῖ ἢ προφήτῃ· ὅτι ταῦτα μὲν δωρήματι Θεοῦ· παῖς δὲ γίνεται Κυρίου· ἢ δι' εὐγνωμοσύνης ὡς πιστὸς δοῦλος, ἢ καὶ δι' B εὐεργετήσεως ὡς ἠγαπημένον τέκνον· οὗτος δὲ δι' ἀμφοῖν ἄμφω· καὶ τὰς τοῦ παιδὸς ἐκληρώσατο σημασίας· καὶ δοῦλος καὶ τέκνον χρηματίσας Θεοῦ· ὃ καὶ μᾶλλον ἔφερεν αὐτῷ μέγα καύχημα διὰ φιλοπονίας κτηθέν. Ἃ δὲ ἐλάλησε τῷ Κυρίῳ λείποντος τοῦ, ταῦτά ἐστι, δηλαδὴ τοὺς λόγους τῆς ᾠδῆς ταύτης ἐλάλησεν. Ὠδῆς δὲ ἐπέγραψε καὶ οὐ ψαλμοῦ, ὅτι οὐ διὰ μουσικῶν ὀργάνων, ἀλλ' ἀπὸ μόνου στόματος ᾖσε τὴν ᾠδὴν ταύτην ἤδη γηράσας, ὡς ἐν τῇ βίβλῳ τῶν Βασιλειῶν γέγραπται· ἡμεῖς καταχρώμενοι ψαλμὸν καὶ τὴν ᾠδὴν ὀνομάζομεν. Ἐν ἡμέρᾳ δὲ ᾗ ἐῤῥύσατο αὐτὸν ἐκ χειρὸς πάντων τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, τουτέστιν ἐν ἡμέρᾳ ὅτε ἔδοξεν ἐλευθερωθῆναι πάντων τῶν ἄχρι τότε πολεμίων ἀλλοφύλων καὶ ὁμογενῶν· διελὼν δὲ τῶν ἄλλων ἐχθρῶν καὶ τὸν Σαοὺλ ἰδίᾳ καὶ τελευταῖον τέθεικεν· ἢ ὡς πολεμιώτατον αὐτὸν γενόμενον, ἢ φειδόμενος τοῖς ἄλλοις ἐχθροῖς αὐτὸν συντάξαι, ὡς βασιλέα καὶ εὐεργέτην αὐτοῦ ποτε γεγονότα καὶ πενθερόν. C

« Ἀγαπήσω σε, Κύριε, ἡ ἰσχύς μου. » — Πολλῶν, φησί, καὶ μεγάλων τετυχὼς ἀγαθῶν ἀπὸ σοῦ, καὶ μὴ δυνάμενος ἀμείψασθαι· τί γὰρ ἀνταποδώσω τῷ Κυρίῳ περὶ πάντων ὧν ἀνταπέδωκέ μοι; Ὃ μόνον δύναμαι, τοῦτο καὶ ποιήσω· ἀγαπήσω γάρ σε οὐχ ὡς πρώην μὴ ἀγαπῶν, ἀλλ' ὡς ἐπὶ μᾶλλον τοῦτο ποιήσων· τοῦτο γὰρ καὶ πρώτη τῶν ἐντολῶν· « Ἀγαπήσεις γάρ, φησί, Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς δυνάμεώς σου. » Ἰσχὺν δὲ τὸν Θεὸν ἐκάλεσεν, ὡς τὴν ἀσθένειαν D αὐτοῦ ἐνισχύσαντα κατὰ τῶν τοιούτων καὶ τοσούτων ἐχθρῶν.

« Κύριος στερέωμά μου καὶ καταφυγή μου καὶ ῥύστης μου. » — Στερέωμα μέν, ὡς ἑδραιώσας καὶ ποιήσας αὐτὸν ἀκλόνητον πρὸς τὰς ἐμβολὰς τῶν ἑκάστοτε πειρασμῶν· καταφυγὴ δὲ ὡς φεύγοντα δεχόμενος εἴσω τῆς ἑαυτοῦ σκέπης, καὶ τῷ τείχει τῆς θείας βοηθείας περιφυλάττων· ῥύστης δὲ ὡς ἐξαιρούμενος τῶν πολιορκεῖν καὶ αἰχμαλωτίζειν ἐλπιζομένων.

« Ὁ Θεός μου βοηθός μου, καὶ ἐλπιῶ ἐπ' αὐτόν. » — Ὁ Θεός μου μόνος ἐστὶ βοηθός μου ἀεί· διὸ καὶ ἐπ' αὐτὸν μόνον ἐλπιῶ, μὴ ἀπολιγωρῶν πρὸς τὰ συμπίπτοντα, μηδ' ἀπογινώσκων τὴν σωτηρίαν.

« Ὑπερασπιστής μου καὶ κέρας σωτηρίας μου

καὶ ἀντιλήπτωρ μου. » — Ἐν πολέμοις τὴν σκέπην αὐτοῦ πρὸ ἐμοῦ τιθείς· ἵνα μὴ βληθῶ. Τὰς ἀσπίδας γὰρ οἱ ὑπερασπίζοντές τινων εἰώθασιν πρὸ αὐτῶν ἀνέχειν, ἀποτροπὴν τῆς ὁθενδήποτε βολῆς· κέρας δὲ σωτηρίας ἀντὶ τοῦ, ἀμυντήριον σωστικόν· τὰ γὰρ κερασφόρα ζῶα τοῖς κέρασιν ἀμύνονται κραταιῶς ἐν μάχαις, ἐπεὶ δὲ τὸ μέν τοι φυλακτήριόν ἐστιν ὅπλον, τὸ δέ τι πολεμιστήριον, καὶ τοῦτο κἀκεῖνό μοι, φησὶν, ὁ Θεὸς ἐγένετο καὶ σκέπων ἐν πολέμῳ, καὶ διαφθείρων τοὺς ἐχθρούς. Ἀντιλήπτωρ δὲ, ὡς ἀντιλαμβανόμενος εἰς ἀθυμίαν πίπτοντος, καὶ τῶν θλιβερῶν ἄλλων ἀνακτώμενος.

« Αἰνῶν ἐπικαλέσομαι τὸν Κύριον, καὶ ἐκ τῶν ἐχθρῶν μου σωθήσομαι. » — Οὕτω ποικίλοις ὀνόμασι βοηθείας ἐξυμνήσας τὸν Θεὸν, ὡς ποικίλως αὐτῷ βοηθοῦντα καὶ κατὰ διαφόρους τρόπους, φησὶν ὅτι Οὐ πεποίημαι τὸν κατάλογον τῶν τοιούτων καὶ τοσούτων ὀνομάτων, εὐχαριστῶν μόνον ὑπὲρ τῶν προλαβόντων ὡς μηκέτι τοῦ Κυρίου δεόμενος, ἀλλὰ διὰ τούτων αἰνῶν καὶ μεγαλύνων αὐτὸν ἐφ' οἷς εὐηργετήθην καὶ δεικνύων τὴν εὐγνωμοσύνην, καὶ ἔτι τοῦτον ἐπικαλέσομαι παρ' ὅλην τὴν ζωήν. Διὰ τοῦτο γὰρ εἶπεν ὅτι Ἐλπιῶ ἐπ' αὐτὸν, καὶ πάντως ἐκ τῶν ἐχθρῶν μου σωθήσομαι. Εἰ γὰρ καὶ ἀπὸ τῶν μέχρι τοῦ νῦν πολεμίων ἐῤῥύσθην, ἀλλ' εἰκὸς καὶ ἄλλους ἐπαναστήσεσθαι τῆς ζωῆς ἐμοὶ παρατεινομένης· τοσαῦτα εἰπὼν, ἀνακυκλοῖ τὸν λόγον καὶ καταλέγει τοὺς ποικίλους αὐτοῦ κινδύνους καὶ τὰς πολυειδεῖς ἐπικουρίας τοῦ Θεοῦ. Τροπικώτερον δὲ τῇ διηγήσει κέχρηται πρὸς πλείονα τῶν πραγμάτων ἔμφασιν.

« Περιέσχον με ὠδῖνες θανάτου. » — Ἐπὶ τῶν ἀνδρῶν ὠδῖνας νοοῦμεν τοὺς ἐκ θλίψεως πόνους, καθάπερ καὶ ἐκ τῶν γυναικῶν αἱ ὠδῖνες γίνονται ἀποθλιβομένων τῶν πόρων διὰ τὴν στενοχωρίαν. Ἀλλ' ἐπ' ἐκείνων μὲν ὠδῖνες ἂν ῥηθεῖεν ζωῆς ὡς εἰς φῶς ζωῆς ἄγουσαι τὸ ἀνεχόμενον· ἐπὶ τούτων δὲ τοὐναντίον ὠδῖνες θανάτου ὡς εἰς σκότος φέρουσαι τὸν συνεχόμενον. Βούλεται τοίνυν εἰπεῖν, ὅτι συνεσχέθη ἀφορήτοις ὠδῖσι· διὰ γὰρ τῶν ὠδίνων τὴν δριμύτητα τούτων παρέστησεν.

« Καὶ χείμαῤῥοι ἀνομίας ἐξετάραξάν με. » — Χειμάῤῥους ἀνομίας καλεῖ τὰς τῶν ἀνόμων ἐθνῶν προσκαίρους καὶ αἰφνιδίους καὶ ῥαγδαίας προσβολάς· τοιοῦτον γὰρ οἱ χείμαῤῥοι χειμῶνος, ῥέοντες αἰφνίδιον καὶ ῥαγδαίως· ἐπονηρεύοντο γὰρ φθονοῦντες καὶ ἀνελεῖν ζητοῦντες αὐτόν. Προσφυὲς δὲ τὸ *ἐξετάραξαν*· κλονοῦσι γὰρ καὶ ἑλίσσουσιν οἱ χείμαῤῥοι τὰ παραπίπτοντα. Καὶ αὐτὸς οὖν κλόνον καὶ ἴλιγγον τοῖς λογισμοῖς ἔπασχεν ὑπὸ τοῦ αἰφνιδίου τῶν ἀδοκήτων.

« Ὠδῖνες ᾅδου περιεκύκλωσάν με. » — Τουτὶ τὸ ῥητὸν ταυτὸν δύναται τῷ, « Περιέσχον με ὠδῖνες θανάτου. » Τότε γὰρ περιεκύκλωσαν. Καὶ τὸ *περιέσχον* ταυτοσήμαντον, καὶ *ᾅδης* καὶ *θάνατος* ἀλληλουχούμενα· ᾅδην γὰρ ἔλεγον ἀηδῆ τόπον ὑπὸ γῆν τῶν θανόντων. Ἐπεὶ τοίνυν αἱ ὠδῖνες γεννήσεώς εἰσι, περιεκύκλωσάν με, φησὶν, ὠδῖνες γεννῶσαι θάνατον ὑπηρέτην ᾅδου· ὁ μὲν γὰρ χωρίζει τὴν ψυχὴν, ὁ δὲ κατέχει παραλαμβάνων. Ἢ καὶ ὠδῖνες ᾅδου πόνοι πρὸς ᾅδην ἄγοντες ἢ διάκονοι ᾅδου.

« Προέφθασάν με παγίδες θανάτου. » — Προκατέλαβόν με λόχοι θάνατον ἐργαζόμενοι· ὃ γὰρ τοῖς θηρευταῖς αἱ παγίδες, τοῦτο τοῖς πολεμίοις οἱ λόχοι.

« Καὶ ἐν τῷ θλίβεσθαί με ἐπεκαλεσάμην τὸν Κύριον καὶ πρὸς τὸν Θεόν μου ἐκέκραξα. » — Ὕψωσα τὴν φωνήν μου ἔτι ἀναγκαζόμενος.

« Ἤκουσεν ἐκ ναοῦ ἁγίου αὐτοῦ φωνῆς μου. » — Ναὸν ἅγιον τὸν οὐρανὸν ὑποληπτέον, ὡς προλαβόντες εἰρήκαμεν, ἢ τὴν τοῦ μαρτυρίου σκηνήν· ὁ γὰρ μέγας ἐν Ἱεροσολύμοις ναὸς ὕστερον ᾠκοδομήθη παρὰ Σολομῶντος. Ἤκουσε δὲ οὐκ αἰσθητῶς, ἀλλὰ θεοπρεπῶς· τὰς γὰρ συνεκτικὰς τοῦ παντὸς δυνάμεις ἀδυνατοῦντες γνῶναι καὶ εἰπεῖν εἰς αἰσθήσεων εἰκόνας ταύτας καταμερίζομεν, δι' ὧν ἡμεῖς ἀντιλαμβανόμεθα τῶν ὄντων.

« Καὶ ἡ κραυγή μου ἐνώπιον αὐτοῦ. » — Διαπαντὸς ἡ κραυγή μου ἐνώπιόν ἐστιν αὐτοῦ, πρὸς αὐτὸν μόνον κράζοντος ἐν ἀνάγκαις.

« Εἰσελεύσεται εἰς τὰ ὦτα αὐτοῦ. » — Καὶ ἐν καιρῷ εἰσακούσεταί μου. Τούτοις δὲ τοῖς ῥήμασι καὶ ἡμεῖς χρώμεθα, εὐχαριστοῦντες ἅμα καὶ τὰς ἐπιθέσεις τῶν δαιμόνων ἐκδιηγούμενοι.

« Καὶ ἐσαλεύθη καὶ ἔντρομος ἐγενήθη ἡ γῆ. » — Τὸ ἐντεῦθεν περὶ Χριστοῦ προφητεύει περὶ τῶν ἐσομένων ὡς γεγενημένων διαλεγόμενος· ἰδίωμα γὰρ τοῦτο προφητικόν· καὶ γὰρ ἐπὶ Δαυῒδ οὐδὲν τοιοῦτον γεγενημένον ἱστόρηται. Ἀντὶ δὲ τοῦ, « Ἐσαλεύθη καὶ ἔντρομος ἐγενήθη ἡ γῆ, » ὁ Ἀκύλας εἶπεν, ἐκινήθη καὶ ἐσείσθη. Γῆ δὲ νῦν οἱ ἐκ γῆς ἄνθρωποι, ἢ τὴν γῆν διοικοῦντες· διδάσκοντος γὰρ τοῦ Χριστοῦ, καὶ οἱ Ἑβραῖοι καὶ τὰ ἔθνη ἐταράχθησαν ὑπὸ τῆς περὶ αὐτοῦ φήμης· σάλος γὰρ ὁ τάραχος· καὶ ἐφοβήθησαν ὁρῶντες ἃ καὶ ἐποίει τεράστια· τρόμος γὰρ ὁ φόβος ἐνταῦθα, διὰ τὸ τρέμειν τοὺς ἄγαν φοβουμένους. Καὶ ἄλλως δὲ ἐκινήθησαν, συῤῥέοντες ἐπ' αὐτὸν κατὰ φήμην. Καὶ ἐσείσθησαν ταῖς ἑαυτῶν γνώμαις, θορυβηθέντες.

« Καὶ τὰ θεμέλια τῶν ὀρέων ἐταράχθησαν καὶ ἐσαλεύθησαν, ὅτι ὠργίσθη αὐτοῖς ὁ Θεός. » — Ὄρη νοήσεις τοὺς δαίμονας διὰ τὴν ἔπαρσιν καὶ ἀλαζονίαν, θεμέλια δὲ τοὺς βαθεῖς διαλογισμοὺς αὐτῶν· ὁρῶντες γὰρ τὴν ἄμαχον τοῦ Θεοῦ δύναμιν συνεχέοντο τοῖς λογισμοῖς, διαπορούμενοι τίς ἐστι καὶ ἀναλογιζόμενοι οἷα πείσονται· οἱ μὲν οὖν λογισμοὶ αὐτῶν οὕτως ἐταράχθησαν, αὐτοὶ δὲ ἐσαλεύθησαν ἀφ' ἧς ἐβεβήκεσαν δυνάμεως παρακινηθέντες. Τοῦτο δὲ ἔπαθον ὅτι ὠργίσθη αὐτοῖς ὁ Θεὸς, ἐπὶ τοσοῦτον τυραννήσασι καὶ καταδουλωσαμένοις τοὺς ἀθλίους ἀνθρώπους. Δύναται δὲ ταυτὶ τὰ ῥήματα νοεῖσθαι καὶ περὶ τῶν ἐν τῷ καιρῷ τοῦ δεσποτικοῦ πάθους γεγενημένων, ὥστε ἡ γῆ ἐσείσθη καὶ αἱ πέτραι ἐῤῥάγησαν, ὅτι ὁ Θεὸς ὠργίσθη αὐτοῖς, δηλονότι τοῖς Ἰουδαίοις.

« Ἀνέβη καπνὸς ἐν ὀργῇ αὐτοῦ. » — Ὀργισθέντος γὰρ τοῦ δημιουργοῦ διὰ τὴν τοῦ πλάσματος ἀπώ-

λειαν, προηγήσατο τῆς ἐκδικήσεως καπνὸς δς ἦν μερικὴ τοῦ τυραννήσαντος ἐποχή· τούς τε γὰρ πιστεύοντας ἀφῄρει τῆς ἐκείνου βλάβης, καὶ ἀπὸ τῶν δαιμονιζομένων ἀπήλαυνε πονηρὰ πνεύματα. Τοῦτο δὲ προοίμιον ἦν τῆς εὐτελοῦς ἐκδικήσεως, ἐπεὶ καὶ ὁ καπνὸς προοίμιον τοῦ πυρός· ἐβόων γὰρ ἐλαυνόμενα τὰ δαιμόνια, « Τί ἡμῖν καὶ σοί, Υἱὲ τοῦ Θεοῦ; Ἦλθες πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς. »

« Καὶ πῦρ ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ καταφλεγήσεται. » — Εἰ καπνὸς προηγήσατο καὶ πῦρ ἕψεται, ὅ ἐστιν ἡ τελεία ἐκδίκησις καὶ παντελὴς ἀνενεργησία τοῦ διαβόλου. Ἀπὸ *προσώπου* δὲ *αὐτοῦ*, τουτέστιν ἐνώπιον αὐτοῦ· πῦρ γάρ, φασίν, ἐνώπιον αὐτοῦ προπορεύσεται καὶ φλογιεῖ κύκλῳ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ. *Καταφλεχθήσεται* δὲ ἀντὶ τοῦ ἐξαφθήσεται.

« Ἄνθρακες ἀνήφθησαν ἐπ' αὐτοῦ. » — Ἐπειδὴ τὸ πῦρ ἐστι ὁ Θεὸς καταναλίσκων τὴν πονηρίαν, δύναμιν μετέβαλον καὶ οἱ μαθηταὶ τῆς τοιαύτης ἐνεργείας, καὶ ἀπὸ τούτου πυρὸς ἀνήφθησαν αὐτοὶ ἄνθρακες ἐμπιπρῶντες τὴν τοῦ ἐχθροῦ ἰσχὺν τῷ πυρὶ τῆς οἰκείας πίστεως· « Ἰδοὺ γάρ, φησί, δέδωκα ὑμῖν ἐξουσίαν πατεῖν ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ. »

« Καὶ ἔκλινεν οὐρανοὺς καὶ κατέβη. » — Τὸ λεληθὸς τῆς θείας σαρκώσεως ἐμφῆναι βουλόμενος ὁ προφήτης εἶπεν ὅτι ἔκλινεν οὐρανοὺς ἄχρι γῆς καὶ ἀψοφητὶ κατέβη· λαθὼν γὰρ τὰς δυνάμεις ἁπάσας ἐνῴκει ἐν τῇ παρθενικῇ γαστρί. Σωματικῶς οὖν ἐσχηματογράφησε τῷ λόγῳ τὸ πρᾶγμα· καὶ δῆλον ἀπὸ τοῦ ἑπομένου· φησὶ γάρ·

« Καὶ γνόφος ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. » — Γνόφος μὲν ἐστι σκότος, πόδες δὲ ἡ πορεία· κεκρυμμένη γὰρ ἡ ὁδὸς τῆς ἀνθρωπήσεως καὶ ἀκατανόητος ὁ τρόπος αὐτῆς· ἢ καὶ ἄλλως· καθάπερ γῆ λέγονται πολλάκις οἱ γήϊνοι ἄνθρωποι ἢ οἱ τὴν γῆν οἰκοῦντες, οὕτως καὶ οὐρανὸν οἰκοῦντες οὕστινας ἔκλινε κατιὼν εἰς γῆν· γέγραπται γὰρ τοῖς Εὐαγγελίοις, ὅτι ἄγγελοι διηκόνουν αὐτῷ· κάθοδον δὲ Θεοῦ μὴ σωματικῶς νοήσεις, ἀπερίγραπτος γὰρ καὶ πάντα πληρῶν, ἀλλ' ὑπὲρ κατάληψίν τινα καὶ ἄρρητον.

« Καὶ ἐπέβη ἐπὶ Χερουβὶμ, καὶ ἐπετάσθη ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων. » — Ταῦτα προφητεία περὶ τῆς ἀναλήψεως τοῦ Χριστοῦ. Ὅτι δὲ τὰ Χερουβὶμ τότε τὸν Ἰησοῦν ὑπέλαβον, Ἰεζεκιὴλ τοῦτο τοῖς προφητικοῖς θεασάμενος ὀφθαλμοῖς διδάσκει λέγων· « Καὶ ἐξῆρε τὰ Χερουβὶμ τὰς πτέρυγας αὐτῶν, καὶ οἱ τροχοὶ ἐχόμενοι αὐτῶν, καὶ ἡ δόξα Θεοῦ Ἰσραὴλ ἐπ' αὐτὰ ὑπεράνω αὐτῶν, καὶ ἀνέβη ἡ δόξα Κυρίου ἐκ μέσης τῆς πόλεως· » ἀναντιῤῥήτως γὰρ περὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἀναλήψεως ταῦτά φησιν· ἐπεὶ καὶ ὁ Παῦλος ἀπαύγασμα τῆς δόξης αὐτὸν ἐκάλεσεν· ἐπετάσθη δὲ ἐπὶ πτερύγων τῶν Χερουβὶμ· ἅπερ ἀνέμους ὠνόμασε διὰ τὴν ὀξύτητα τῆς κινήσεως· καὶ τῇ μὲν ἀληθείᾳ ἐπὶ τῶν Χερουβὶμ ἐποχεῖτο πλησιαζόντων τῇ θεότητι· τοῖς δ' ἀποστόλοις ἔδο-

A ξαν ἀνέρχεσθαι πτέρυξιν ἀνέμων, τουτέστιν ἀνέμοις· πτερωτοὺς γὰρ εἰσήγαγεν τοῖς ἀνέμους διὰ τὴν ὀξεῖαν ἐν ἀέρι κίνησιν· πτερωτὰ γὰρ τὰ διαπερῶντα, ἐπεὶ καὶ ἡ νεφέλη ἀνέμῳ φέρεται.

« Καὶ ἔθετο σκότος ἀποκρυφὴν αὐτοῦ. » — Σκότος οἰητέον τὸ μηκέτι βλέπεσθαι· τοιγαροῦν ἡ ἀορασία ἀπέκρυψεν αὐτόν· ταύτην γὰρ ἔθετο περὶ ἑαυτὸν ἀπόκρυψιν· ἀναληφθεὶς γὰρ ἀπεκρύβη ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν. Ἢ σκότος οἰητέον τὴν σάρκα, κρυπτομένης ἐν αὐτῇ τῆς θεότητος, ἧς ἔθετο σκότος, τουτέστιν, ἀκαταληψίαν ἀποκρύπτουσαν αὐτὸν κατὰ θεότητα· σκοτίζονται γὰρ οἱ ἐντρανίζειν τῷ βάθει τῆς γνώσεως αὐτοῦ πειρώμενοι.

« Κύκλῳ αὐτοῦ ἡ σκηνὴ αὐτοῦ. » — Λύσατε γάρ, φησί, τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις οἰκο-

B δομήσω αὐτόν. *Κύκλῳ δὲ αὐτοῦ*, ὅτι ἐν αὐτῇ περιγραφόμενος, ἀλλὰ ἀποῤῥήτως οἰκήσας ὡς παντοδύναμος. Τοῦτο δὲ εἶπε δεικνύων ὅτι μετὰ τῆς σαρκὸς ἀνελήφθη καὶ οὐκ ἀπέθετο ταύτην, ὥς τινες ἐλήρησαν ὕστερον. Ἢ σκηνὴν λέγει τὴν ἀπρόσπέλαστον αἴγλην· ὅτι καὶ φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον προσαγορεύεται, ὅπερ κύκλῳ τῆς θεότητος ὂν ἀποκρύψει μὲν ταύτην, ἀποστρέψει δὲ τὰς ὄψεις θελόντων ἐνιδεῖν.

« Σκοτεινὸν ὕδωρ ἐν νεφέλαις ἀέρων. » — Ὕδωρ ἐνταῦθα λέγει τὸ περὶ Χριστοῦ μήνυμα, νεφέλας δὲ τὰς προφητείας, ἀέρας δὲ τοὺς προφήτας, καὶ δίδωσι τοιαύτην ἔννοιαν· ὅτι σκοτεινή ἐστιν ἡ περὶ Χριστοῦ προκήρυξις ἐν ταῖς προφητείαις τῶν προφητῶν καὶ δυσθεώρητος πρὸ τοῦ τέλους. Καὶ ὕδωρ

C μὲν ὡς ἀναψύχουσα τοὺς λειποθυμοῦντας ἐν ἔχουσα τὸ μηνυόμενον· ἀέρες δὲ διὰ τὴν καθαρότητα καὶ λεπτότητα τοῦ νοῦ. Ὅτι δὲ νεφέλας τοὺς προφήτας πολλάκις ἡ Γραφὴ καλεῖ, παρίστησιν Ἡσαΐας· τὸν γὰρ οἶκον τοῦ Ἰσραὴλ ἀμπελῶνα προσαγορεύσας, εἰσήγαγεν νεφέλας ἐντελλομένας μηκέτι βρέχειν εἰς αὐτόν, ὅ ἐστι προφήτας μηκέτι προλέγοντας.

« Ἀπὸ τῆς τηλαυγήσεως ἐνώπιον αὐτοῦ αἱ νεφέλαι διῆλθον. » — Ἀπὸ τῆς λαμπρότητος τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ τῆς αὐγαζούσης μὴ τοῖς ἐγγὺς μόνον ἀλλὰ καὶ τοῖς πόῤῥω αἱ σκοτειναὶ προφητεῖαι διελύθησαν, καὶ τῆς ἀσαφείας αὐτῶν ἀποσκεδασθείσης ἀνεφάνη τὸ κεκρυμμένον· τοῦ ἡλίου γὰρ ἀνατείλαντος, ὁ τῶν νεφελῶν διαλύεται ζόφος, καὶ τὸ

D κρυπτόμενον ὑπ' αὐτῶν μέρος καθορᾶται. Ἢ καὶ νεφέλας ὑποληπτέον ἐνταῦθα τὸ νέφος τοῦ σκοτεινοῦ νόμου. Λάμψαντος γὰρ τοῦ Χριστοῦ διελύθη τὸ κάλυμμα τῶν αἰνιγμάτων αὐτοῦ, καὶ ἐφάνησαν ταῦτα τυποῦντα καὶ προμηνύοντα τὸν Χριστόν. Ἀλλ' ἐπὶ τούτων μὲν τῶν ἐξηγήσεων τὸ *ἐνώπιον αὐτοῦ* ἀπὸ τῆς τηλαυγήσεως τῆς ἐνώπιον αὐτοῦ, τουτέστι τῆς αὐτοῦ ἢ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ, κατὰ δὲ τρόπον ἕτερον διαστείλας μὲν τὸ ἀπὸ τῆς τηλαυγήσεως καὶ ὑποστίξας, τὸ λοιπὸν τοῖς ἔμπροσθεν ἀποδώσεις, καὶ τοιαύτην δώσεις ἔννοιαν· ὅτι τοῦ Χριστοῦ τηλαυγήσαντος κατὰ τὴν ἐν σώματι πολιτείαν, ἐνώπιον αὐτοῦ καὶ ἀντ' αὐτοῦ οἱ ἀπόστολοι τὸν τοῦ κηρύγματος λόγον ἀποσταλάζοντες, διῆλθον τὴν οἰκουμένην, τὰς ἀρούρας τῶν ψυχῶν

ὡς νεφέλαι, πληροῦντες, καὶ πρὸς καρπογονίαν ἀρετῶν ἐγείροντες.

« Χάλαζα καὶ ἄνθρακες πυρός. » — Τούτῳ καὶ τὴν πρώτην ἔννοιαν ἁρμόσωμεν· αἱ προφητεῖαι γὰρ ἀπεικάζονται καὶ χαλάζῃ διὰ τὸ σκληρὸν τῆς ἀσαφείας, καὶ πυρὶ διὰ τὸ πιμπρᾷν τὰς ἀντιλογίας τῶν ἀπιστούντων, ὥστε τὸ αὐτὸ νοεῖσθαι νεφέλην καὶ χάλαζαν καὶ πῦρ διὰ τὰς ἀποδοθείσας αἰτίας, οὐχ ἧττον δὲ συμβιβάζεται καὶ πρὸς τὴν ἐσχάτην ἐξήγησιν. Εἰς τοὺς ἀποστόλους ὁμοίως ἀποληψόμεθα χάλαζαν καὶ πῦρ, τὸ μὲν ὡς τὴν πλάνην ἀποτυφλοῦντας καὶ διαφθείροντας, τὸ δ' ὡς τὴν ἀσέβειαν ἐμπιπρῶντας.

« Καὶ ἐβρόντησεν ἐξ οὐρανοῦ ὁ Κύριος, καὶ ὁ Ὕψιστος ἔδωκε φωνὴν αὐτοῦ. » — Κύριος καὶ Ὕψιστος ὁ Θεὸς ὡς δεσπότης καὶ ὑψηλός. Ἐβρόντησε δὲ καὶ ἔδωκε φωνὴν αὐτοῦ, ὅτε πρὸς τὸν Πατέρα ὁ Υἱὸς ἐβόησε· « Πάτερ, δόξασόν σου τὸ ὄνομα· ἦλθε γὰρ, φησὶ, φωνὴ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, Καὶ ἐδόξασα, καὶ πάλιν δοξάσω. » Ὁ δὲ ὄχλος ὁ ἑστὼς καὶ ἀκούσας ἔλεγε βροντὴν γεγονέναι. Ὥστε τὸ μὲν *ἐβρόντησε* πρὸς τὴν ὑπόληψιν τῶν ἀκουσάντων εἴρηται· τὸ δὲ *ἔδωκε φωνὴν αὐτοῦ* πρὸς τὴν ἀλήθειαν· φωνὴ γὰρ οὖσα βροντὴ ἀκηκοόσιν ἔδοξεν. Οὐ χρὴ δὲ θαυμάζειν ὅτε οὐκ ἔχουσιν ἀκολουθίαν καὶ τάξιν προφητεῖαι· δείκνυνται γὰρ ἐνταῦθα ὡς οἱ προφῆται οὐ προεφήτευον, ἃ ἐβούλοντο, ἀλλ' ἅπερ ἂν ὑπὸ τοῦ Πνεύματος ἐνηχήθησαν.

« Ἐξαπέστειλε βέλη καὶ ἐσκόρπισεν αὐτούς. » — Βέλη μὲν λέγει τοὺς μαθητὰς ἀποσταλέντας εἰς ἅπαντα τοῦ κόσμου· ἐσκόρπισε δι' αὐτῶν ὁ Χριστὸς τοὺς δαίμονας οὓς ἐδήλωσε διὰ τῆς ἀντωνυμίας· μισεῖ γὰρ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὥσπερ αὐτοὺς, οὕτω καὶ τὴν προσηγορίαν αὐτῶν.

« Καὶ ἀστραπὰς ἐπλήθυνε καὶ συνετάραξεν αὐτούς. » — Τοὺς αὐτοὺς οἰητέον καὶ βέλη καὶ ἀστραπάς· ἐκεῖνο μὲν ὡς βάλλοντας καὶ ἀνατρέποντας τὴν πλάνην ἐκείνων, τοῦτο δὲ ὡς ἐμπιπρῶντας τὴν ἀσέβειαν καὶ τὰ τεμένη αὐτῆς· βαλλόμενοι γὰρ ταῖς εὐχαῖς, ἔπιπτον οἱ πολέμιοι, καὶ τὴν ἀστραπὴν οὐ φέροντες τοῦ ἐνοικοῦντος τοῖς μαθηταῖς τοῦ ἁγίου Πνεύματος συνεταράσσοντο καὶ εἰς ἀμηχανίαν καθίσταντο.

« Καὶ ὤφθησαν αἱ πηγαὶ τῶν ὑδάτων. » — Πηγαὶ τῶν ὑδάτων αὖθις οἱ ἀπόστολοι, πρῶτοι διδάσκαλοι τῆς κατὰ Χριστὸν πίστεως. Ὕδωρ μὲν γὰρ ἡ διδασκαλία τοῦ κηρύγματος, πηγαὶ δὲ οἱ πρῶτοι τοιαύτης κρουνοὶ, οἳ πᾶσιν ὤφθησαν εἰς ἅπασαν ἐκπεμφθέντες.

« Καὶ ἀνεκαλύφθη τὰ θεμέλια τῆς οἰκουμένης. » — Οἱ αὐτοὶ καὶ θεμέλια τῆς γῆς. Οἰκουμένη ὡς πρῶτοι πιστεύσαντες καὶ ὑποτεθέντες ἕδρα τῇ οἰκουμένῃ πάντες ἐποικοδομοῦντο. Ἀνεκαλύφθησαν δὲ διὰ τῆς τοῦ βίου τελουμένων τεραστίων λαμπρότητος· ἐν τῇ γῇ κέκρυπται τὰ θεμέλια. Τὰ δὲ τῆς πίστεως τοὐναντίον ὑπὲρ γῆς ἐφαίνετο πάσης, καὶ πράξει καὶ λόγῳ λάμποντα.

« Ἀπὸ ἐπιτιμήσεώς σου, Κύριε. » — Ταῦτα δὲ γέγονεν ἐπιτιμηθέντων ὑπὸ σοῦ καὶ φοβηθέντων τῶν δαιμόνων.

« Ἀπὸ ἐμπνεύσεως πνεύματος ὀργῆς σου. » — Πυρὶ ἔοικεν ἡ ὀργὴ, καὶ ἐξαπτομένη ἀναδίδοται καπνώδης ἀτμὸς, καὶ διὰ τῶν μυκτήρων ἐμπνεῖται τῷ ἀέρι· διὸ καὶ πνεύματα ὀργῆς λέγονται, καὶ τοὺς ὀργιζομένους ἄγαν θυμοῦ πνέειν φαμέν. Διὰ τοῦτο δὲ τὴν κίνησιν τῆς ὀργῆς ᾐνίξατο, ἀνθρωποπρεπῶς περὶ αὐτῆς εἰρηκώς. Εἰς τοσοῦτον, φησὶν, ὠργίσθης, ὡς ἔμπνευσιν πνεύματος ὀργῆς τῷ ἀέρι γενέσθαι, διασκεδάζουσαν τοὺς ἐχθρούς.

« Ἐξαπέστειλεν ἐξ ὕψους καὶ ἔλαβέ με. » — Τὰ ἐνταῦθα περὶ ἑαυτοῦ φησιν ὁ προφήτης, εἰς τὸν εἱρμὸν ἐπαναδραμὼν τοῦ λόγου. Ἐξαπέστειλε γὰρ, εἶπε, Θεὸς βοήθειαν, καὶ ἐῤῥύσατό με.

« Προσελάβετό με ἐξ ὑδάτων πολλῶν. » — Τὰ ὕδατα παρὰ τῇ θείᾳ Γραφῇ ποτὲ μὲν εἰς κάθαρσιν καὶ ἀναψυχὴν λαμβάνονται, καθάπερ ὅταν ὕδατα νοήσωμεν τὴν διδασκαλίαν, ποτὲ δὲ εἰς καταποντισμὸν καὶ ὄλεθρον, ὡς ἐπὶ τοῦ παρόντος. Τοιαύτη γὰρ ἡ τῶν ὑδάτων φύσις τὸ μὲν καθαίρουσα, τὸ δὲ ἀποπνίγουσα, καὶ μᾶλλον ὅταν εἴη πολλὰ καὶ βαθέα. Χρὴ τοίνυν ὕδατα πολλὰ νομίζειν τὸ πλῆθος τῶν συμφορῶν, ἢ τῶν ἐχθρῶν. *Προσελάβετο* δὲ ἀντὶ τοῦ ἐξήγαγέ με πρὸς ἑαυτόν. Ὁ γὰρ ἐξάγων τινὰ πρὸς ἑαυτὸν ἑλκύει τοῦτον ἀντιλαμβανόμενος.

« Ῥύσεταί με ἐξ ἐχθρῶν μου δυνατῶν. » — Ἐχθροὺς ἐνταῦθα δυνατοὺς τοὺς δαίμονας ὑποληπτέον καὶ φανερῶς καὶ ἀφανῶς πολεμοῦντας, καὶ νύκτα καὶ μεθ' ἡμέραν, καὶ διὰ πάσης αἰσθήσεως, καὶ φύσιν ἔχοντας ἀκάματον ἐν μάχαις· πνεύματα γάρ· ὁ γοῦν ἐκ τῶν αἰσθητῶν με ῥυσάμενος Θεὸς, αὐτὸς ῥύσεταί με καὶ ἐκ τῶν ἐχθρῶν τῶν δυνατῶν εἰς πονηρίαν καὶ ὄλεθρον.

« Καὶ τῶν μισούντων με, ὅτι ἐστερεώθησαν ὑπὲρ ἐμέ. » — Οἱ γὰρ αὐτοὶ μισάνθρωποι ὄντες μισοῦσι κἀμὲ, καὶ μάλιστα βοηθούμενον ὑπὸ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο δὲ ῥύσεταί με ἐξ αὐτῶν ὁ Κύριος, διότι συνεσκευάσθησαν καὶ συνήσπισαν καὶ ἐκραταιώθησαν ὑπὲρ ἐμὲ, μὴ φραξάμενον τοῖς ὅπλοις τῆς ἀρετῆς, ὡς ἦν εἰκὸς, ἀλλ' ὑπομαλακισθέντα· ἢ ὅτι οἱ μὲν φύσιν ἔχουσιν ἄϋλον, ἐγὼ δὲ ὑλικὴν, καὶ οὐχ ὁρῶ τοὺς τιτρώσκοντας.

« Προέφθασάν με ἐν ἡμέρᾳ κακώσεώς μου. » — Τὸ προφθάνειν οὐ πάντοτε σημαίνει τὸ προλαμβάνειν, ἀλλ' ἔστιν ὅτε καὶ τὸ φθάνειν ἁπλῶς καὶ τὸ ἐπιτίθεσθαι, καθάπερ καὶ νῦν· ἐπέθεντο γὰρ, φησὶν, οἱ ἐχθροί μου εἴτε οἱ ὁρατοὶ, εἴτε οἱ ἀόρατοι, ἐν καιρῷ κακώσεώς μου, τουτέστιν ἀσθενείας τῶν πολεμικῶν παρασκευῶν, εἴτε τῶν ὁρατῶν, εἴτε τῶν ἀοράτων· ἀσθενοῦντα γάρ με βλέποντες, τότε μᾶλλον ἐπετίθεντο.

« Καὶ ἐγένετο Κύριος ἀντιστήριγμά μου. » — Εἰ μέλλοντος καταπεσεῖν ἀντηρείσατο, ἐγένετο τῇ ἀσθενείᾳ στηριγμὸς, ἀντὶ ῥάβδου ἐπερειδούσης.

« Καὶ ἐξήγαγέ με εἰς πλατυσμόν. » — Ἀπὸ τῆς τῶν θλίψεων στενότητος εἰς εὐφροσύνης πλάτος ἤτοι διάχυσιν· κατὰ τὸ, « Ἐν θλίψει ἐπλάτυνάς

με. » Ἢ ὅτι περικυκλοῦντες οἱ ἐχθροὶ, στενοῦσι τὸν ἐναπειλημμένον. Ὅταν δ' ἐξενεχθῇ τούτων, ἀπολαύῃ εὐρυχωρίας μηκέτι στενοχωρούμενος.

« Ῥύσεταί με ὅτι ἠθέλησέ με. » — Τοσαύτης ἀξιώσας κηδεμονίας, ἢ καὶ τὸ μέλλον με πάντως ῥύσεται· ἠθέλησε γάρ με, τουτέστιν ἐξελέξατό με.

« Καὶ ἀνταποδώσει μοι Κύριος κατὰ τὴν δικαιοσύνην μου. » — Μὴ ἀδικήσας γὰρ τοὺς ἐχθραίνοντάς μοι καὶ δίκαιος τά γε πρὸς αὐτοὺς φανεὶς, κατὰ τοῦτο τεύξομαι τῆς ἀμοιβῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀντὶ τούτου ἀποδώσει μοι καθάπερ ὀφειλὴν τὴν ἑαυτοῦ βοήθειαν.

« Καὶ κατὰ τὴν καθαριότητα τῶν χειρῶν μου ἀνταποδώσει μοι. » — Καθαρότης τῶν χειρῶν ἑρμηνευτικόν ἐστι τῆς δικαιοσύνης· οὔτε γὰρ B ἥρπασα οὔτε ἐπλεονέκτησα, οὔτε ἐπεβούλευσα τοῖς ἐπιβουλεύσασιν, ἀλλὰ καθαρὰς ἔχω τὰς χεῖρας ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ συγκρινομένας πρὸς τὰς αὐτῶν· ἢ καὶ διὰ τῶν χειρῶν πράττομεν.

« Ὅτι ἐφύλαξα τὰς ὁδοὺς Κυρίου καὶ οὐκ ἠσέβησα ἀπὸ τοῦ Θεοῦ μου. » — Ταῦτα αἴτια τίθησι τῆς καθαρότητος τῶν χειρῶν, ἐκαθαρίευον γὰρ, ὅτι ἐφύλαξα τὰς ὁδοὺς Κυρίου, ἤτοι τὰς ἐντολὰς Κυρίου· καὶ οὐχ ὡς ἀσεβὴς ἀπέστην αὐτοῦ οὐδὲ ταύτας τηρῶν, καὶ δι' αὐτῶν ὁδεύων ἀναγκαίως καθαριεύσω.

« Ὅτι πάντα τὰ κρίματα αὐτοῦ ἐνώπιόν μου, καὶ τὰ δικαιώματα αὐτοῦ οὐκ ἀπέστησαν ἀπ' ἐμοῦ. » — Ἕτερον νόμος, καὶ ἕτερον ἐντολὴ, καὶ ἕτερον C μαρτύριον, καὶ ἄλλο κρίμα, καὶ ἄλλο δικαίωμα· νόμος μὲν ὁ καθόλου περιεκτικὸς τῶν ἐντολῶν· ὡς τὸ, « Ὁ νόμος διὰ Μωσέως ἐδόθη· » ἐντολαὶ δὲ αἱ κατὰ μέρος· οἷον· « Οὐ φονεύσεις, οὐ μοιχεύσεις· » καὶ ὅσα κατ' εἶδος εἴρηται· μαρτύριον δὲ ὅπερ ὁ νομοθέτης μετά τινος διαμαρτυρίας παρεγγυᾶται τοῖς ἀκούουσιν· ὡς ὅταν ὁ Μωϋσῆς λέγῃ πρὸς τὸν λαόν· ὅτι « Ἐὰν τάδε καὶ τάδε ποιήσητε διαμαρτύρομαι ὑμῖν σήμερον τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, ὅτι ἀπωλείᾳ ἀπολεῖσθε· » κρίματα δὲ ὅσα τοῦ Θεοῦ κρίνοντος ἐγράφη, καθάπερ ἐπὶ τοῦ βλασφημήσαντος τὸ φοβερὸν ὄνομα. Μωσῆς μὲν γὰρ ἐπὶ τὸν Θεὸν τὴν κρίσιν ἀνέφερεν· ἐκείνου δὲ λιθοβοληθῆναι τοῦτον κελεύσαντος κρίμα τοῦτο καὶ ὅρος κατὰ τῶν ἄλλων βλασφήμων γέγονεν· δικαιώματα D δὲ τὰ τοιαῦτα προστάγματα· οἷον « Ἐὰν κτήσῃ παῖδα Ἑβραῖον, ἓξ ἔτη δουλεύσει σοι, » καὶ τὰ ἑξῆς. Τὰ τοιαῦτα γὰρ δικαιοσύνης εἰσὶ μεστά. Καὶ ἡ μὲν διαίρεσις αὐτῶν τοιαύτη· ὀνομάζονται δὲ πολλάκις ταῦτα τοῖς ἀλλήλων ὀνόμασι, καὶ μᾶλλον ἐν τῷ ρις' ψαλμῷ· ἐνταῦθα δὲ τῶν ὀνομάτων, κριμάτων καὶ τῶν δικαιωμάτων ὅλας τὰς ἐντολὰς περιέλαβεν, ὡς ἀπὸ μέρους τὸ πᾶν· « Πᾶσαι γὰρ, φησὶν, αἱ ἐντολαὶ αὐτοῦ ἐνώπιόν μου ἀναγινωσκόμεναι καὶ οὐδέποτε πόῤῥω τιθέμεναι. »

« Καὶ ἔσομαι ἄμωμος μετ' αὐτοῦ. » — Ἀντὶ τοῦ δι' αὐτοῦ ἢ μετ' αὐτοῦ ὤν.

« Καὶ φυλάξομαι ἀπὸ τῆς ἀνομίας μου. » — Φυλακὴν μὲν λέγει νῦν τὴν ἀποχὴν, ἀνομίαν δὲ A τὴν ἁμαρτίαν. Ἡ δὲ ἀντωνυμία πρόσκειται διὰ τὸ τὴν ἁμαρτίαν οἰ εἶναι τῆς σαρκός. ἢ καὶ κατατίθεται σφαλῆναι ἄνθρωπος· οὐδεὶς γὰρ ἐν ἀνθρώποις ἀναμάρτητος.

« Καὶ ἀνταποδώσει μοι Κύριος κατὰ τὴν δικαιοσύνην μου καὶ κατὰ τὴν καθαριότητα τῶν χειρῶν μου ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ. » — Εἰ δὲ τοιοῦτος ἤμην καὶ ἔσομαι, πάντως ἀμοιβῆς τεύξομαι, καθὼς προείρηται. *Καθαριότητα δὲ τῶν χειρῶν μου* τὴν ἐνώπιον αὐτοῦ γινομένην· οὐ γὰρ εἰς ἐπίδειξιν ἀνθρώπων, ἀλλ' εἰς ἀρέσκειαν Θεοῦ ταύτην ἐποιούμην.

« Μετὰ ὁσίου ὅσιος ἔσῃ, καὶ μετὰ ἀνδρὸς ἀθώου ἀθῷος ἔσῃ, καὶ μετὰ ἐκλεκτοῦ ἐκλεκτὸς ἔσῃ, καὶ μετὰ στρεβλοῦ διαστρέψεις. » — Ὅσιος μὲν ἔστιν ὁ τὰ πρὸς Θεὸν εὐσεβὴς, ἀθῷος δὲ ὁ τὰ πρὸς ἀνθρώπους· ἐκλεκτὸς δὲ ὁ τὰ πρὸς ἀρετὴν τέλειος· στρεβλὸς δὲ ὁ σκολιός. Διδασκαλικὸς οὖν ὁ λόγος καὶ πρὸς τὸν τυγχάνοντα ἀποτεινόμενος καὶ λέγων, ὅτι Οἷός ἐστιν ᾧ συνοικεῖς, τοιοῦτος ἔσῃ καὶ σὺ καὶ πρὸς τὴν ἕξιν αὐτοῦ μεταβαλλόμενος. Τὸ δὲ *διαστρέψεις* ἀντὶ τοῦ Στρεβλὸς ἔσῃ, ἢ, Διαστρέψεις τὴν γνώμην· ἀνάγονται δὲ καὶ πρὸς Θεὸν ταυτὶ τὰ ῥήματα, καὶ διδόασι τοιαύτην ἔννοιαν, ὅτι Τὸ πρὸς ἀξίαν ἀποδώσεις ἑκάστῳ, δικαιότατος ὢν, καὶ τὸν μὲν ὅσιον ὁσίως ἔσῃ, τὸν δὲ ἀθῷον ἀθώων, τὸν δὲ ἐκλεκτὸν ἐκλεγόμενος, τὸν δὲ στρεβλὸν διαστρέφων καὶ συμποδίζων. Καὶ ἔστι τὸ σχῆμα ὄνομα ἀντὶ μετοχῆς· ὅσιος ἀντὶ τοῦ ὁσιῶν.

« Ὅτι σὺ λαὸν ταπεινὸν σώσεις, καὶ ὀφθαλμοὺς ὑπερηφάνων ταπεινώσεις. » — Τοὺς ἐξ ἀρετῆς ταπεινούς· ὀφθαλμοὺς δὲ ὑπερηφάνων τοὺς ὑπερηφάνους, ἀπὸ μέρους τὸ πᾶν· ἢ καὶ ὅτι ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν εἰώθασιν οἱ τοιοῦτοι χαρακτηρίζεσθαι, αἴροντες τὴν ὀφρύν· ὑπερήφανοι γὰρ παρὰ τὸ ἄνω ὀφρὺν ἀνατείνειν. Τοὺς οὖν τῶν τοιούτων ὀφθαλμοὺς εἰς γῆν ὁρᾷν παρασκευάσεις ἐκ θλίψεως, ἢ καὶ λαὸν ταπεινὸν τὸν ἐξ ἐθνῶν, τῷ βάρει τῶν ἁμαρτημάτων κάτω νεύειν ἀναγκαζόμενον, ἐπί τε τῷ νόμῳ καὶ τοῖς προγόνοις.

« Ὅτι σὺ φωτιεῖς λύχνον μου, Κύριε ὁ Θεός μου, φωτιεῖς τὸ σκότος μου. » — Τῆς ψυχῆς ὀφθαλμὸς ὁ νοῦς· ὁ δὲ ὀφθαλμὸς καὶ λύχνος ὡς ὁδηγῶν· σκότος δὲ αὐτῆς ὁ θυμὸς καὶ ἡ ἐπιθυμία. Λέγει οὖν ὅτι φωτίσεις τὸν νοῦν μου ταῖς θείαις ἐλλάμψεσι· τοῦτον δὲ φωτίσεις καὶ τὸ σκότος μου· φωτιζομένου γὰρ μου τοῦ νοῦ καὶ τἄλλα μέρη τῆς ψυχῆς φωτίζονται. Καὶ τοῦτό ἐστι τὸ παρὰ τοῦ Σωτῆρος ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις εἰρημένον· « Εἰ οὖν τὸ ἐν σοὶ φῶς σκότος ἐστὶ, τὸ σκότος πόσον; » τουτέστιν, εἰ ὁ νοῦς ἐσκοτισμένος ἐστὶ, πολλῷ πλέον αἱ ἄλογοι τῆς ψυχῆς δυνάμεις. Ἔστι δ' εἰπεῖν τὸν νοῦν καὶ φῶς καὶ σκότος· πρὸς μὲν τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων φῶς, πρὸς δὲ τὸν Θεὸν σκότος, ἀόρατον αὐτῷ τυγχάνοντα· ἢ λύχνος μὲν ὁ Μωσαϊκὸς νόμος, ὁδηγῶν ἐπὶ τὰ καλὰ τοὺς ἀναγινώσκοντας· σκότος δὲ τὸ ἐπικείμενον αὐτῷ κάλυμμα τῆς ἀσαφείας, οὗ τὰ κεκρυμμένα προφητεύει Δαυῒδ φωτισθῆναι καὶ ἀνακαλυφθῆναι· δηλονότι σαρκωθέντος Θεοῦ· ἢ λύχνος μὲν τὸ κήρυγμα

τοῦ Εὐαγγελίου φωτισθεὶς καὶ γνωρισθεὶς ἡμῖν παρὰ τοῦ Σωτῆρος· σκότος δὲ ἡ τῶν εἰδώλων πλάνη καὶ ἡ ἄγνοια τῆς ὀρθῆς πίστεως· ἢ λύχνος μὲν ὁ νοῦς, ὁδηγῶν τὸν ἄνθρωπον, σκότος δὲ τὸ σῶμα διὰ τὴν ἐπιπρόσθησιν καὶ παχύτητα. Φωτισθήσονται καὶ ἄμφω· ὁ μὲν ταῖς θείαις ἐλλάμψεσιν, ὁ δὲ τῇ καθάρσει. Τινὲς δὲ λέγουσι λύχνον ἐνταῦθα κληθῆναι τὸν ἐκ σπέρματος Δαυῒδ Ἰησοῦν ὃν ἐφώτισεν ὁ Λόγος ἑνωθεὶς αὐτῷ καὶ παρέσχεν ἀφιέναι τὰς ἀκτῖνας ἁπανταχοῦ· φησὶ γὰρ, « Ἐγώ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου· » σκότος δὲ τὴν σάρκα, ἣν προσλαβὼν ἐλάμπρυνε καὶ ἐθέωσεν.

« Ὅτι ἐν σοὶ ῥυσθήσομαι ἀπὸ πειρατηρίου. » — Ἐν σοὶ μὲν ἤτοι διὰ σοῦ. Πειρατηρίου δὲ, τουτέστι πειρασμοῦ παρὰ ἀνθρώπων ἢ δαιμόνων ἐπαγομένου.

« Καὶ ἐν τῷ Θεῷ μου ὑπερβήσομαι τεῖχος. » — Τῷ Θεῷ μου βοηθούμενος ὑπερπηδήσω τὰ ἀποφράττοντά μοι τὴν πρὸς αὐτὸν ὁδὸν ἁμαρτήματα, οἷς ἔχει τὴν ἰσχὺν ὁ Σατανᾶς, καὶ δι' ὧν κωλύει τὴν εἰς οὐρανοὺς ἄνοδον. Ἢ πειρατήριον μὲν ὁ βίος κατὰ τὸν Ἰὼβ, ἐν ᾧ δελέατα ἡδονῆς καὶ παγίδες θανάτου καὶ λόχοι, καὶ πολέμιοι νοητοὶ καὶ αἰσθητοί· τεῖχος δὲ τὸ σῶμα, προβεβλημένον τῆς ψυχῆς καὶ ἀποφράττον αὐτῇ τὰς θείας αὐγάς· ἢ καὶ τεῖχος οἱ ἐναέριοι δαίμονες, διαβαινούσαις ταῖς ψυχαῖς ἐμποδίζοντες.

« Ὁ Θεός μου, ἄμωμος ἡ ὁδὸς αὐτοῦ. » — Σχῆμα καὶ τοῦτο τῆς παλαιᾶς γραφῆς· ἀντὶ γὰρ τοῦ εἰπεῖν ὅτι Τοῦ Θεοῦ μου ἄμωμος ἡ ὁδὸς, εἶπεν ὅτι « Ὁ Θεός μου, ἄμωμος ἡ ὁδὸς αὐτοῦ. » Ὁδὸς δὲ Θεοῦ ἡ ἀρετὴ πρὸς αὐτὸν ἀνάγουσα· χρὴ γοῦν ἄμωμον εἶναι καὶ τὸν δι' αὐτῆς ὁδεύοντα. Ἢ καὶ περὶ τοῦ Σωτῆρος ὁ λόγος· ὁδεύσας γὰρ τὸν βίον, ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν.

« Τὰ λόγια Κυρίου πεπυρωμένα. » — Ἀληθινὰ καὶ καθαρὰ ψόγου παντὸς, ὡς τὸ κεχωνευμένον χρυσίον· καὶ ἀλλαχοῦ γὰρ εἴρηκεν· « Τὰ λόγια Κυρίου λόγια ἁγνὰ καὶ ἀργύριον πεπυρωμένον.

« Ὑπερασπιστής ἐστι πάντων τῶν ἐλπιζόντων ἐπ' αὐτόν. » — Ἐπαγγελλόμενος γὰρ βοηθεῖν οὐ ψεύδεται.

« Ὅτι τίς Θεὸς παρὲξ τοῦ Κυρίου ; » — Τὸ ὅτι παρέλκον ἐνταῦθα ἢ ἀντὶ τοῦ, Ἐπειδὴ τίς ἄλλος, φησὶ, Θεὸς παρὲξ τοῦ Κυρίου ; τουτέστι τοῦ Πατρός.

« Ἢ, τίς Θεὸς πλὴν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ; » — Θεὸν ἐνταῦθα τὸν Υἱὸν ἐκάλεσεν. Ἡμῶν δὲ εἰπὼν συνέταξεν ἡμῖν ἑαυτοῖς τοῖς πιστοῖς· οἷα προγνοὺς τὸ ἐντελὲς τῆς πίστεως.

« Ὁ Θεὸς ὁ περιζωννύων με δύναμιν. » — Τοῦτο περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Εἰ δὲ καὶ τοὺς τρεῖς στίχους ἐκ παραλλήλου τὸ αὐτό φησί τις ἑρμηνεύειν, οὐδὲν ἀπεικός· « περιζωννύων δέ με δύναμιν ἐν πολέμοις. »

« Καὶ ἔθετο ἄμωμον τὴν ὁδόν μου. » — Διὰ τῶν ἐντολῶν ἠρίθμησε τὴν κατὰ τὸν βίον ἀναστροφήν μου. Ἢ καὶ περὶ τοῦ Σωτῆρος ὁ λόγος προσώπῳ τῆς Ἐκκλησίας τῶν πιστῶν. Ὅτι ἐξωμάλισέ μοι τὴν

A ὁδὸν διὰ τῆς ἑαυτοῦ μωρίας καὶ ἄμωμον ἀπειργάσατο.

« Καταρτιζόμενος τοὺς πόδας μου ὡσεὶ ἐλάφου. » — Εὐτρεπίζων, τελειῶν εἰς δρόμον ἐν καιρῷ φυγῆς.

« Καὶ ἐπὶ τὰ ὑψηλὰ ἱστῶν με. » — Καὶ εἰς τὰ ὄρη σώζων με καὶ ἱστῶν καὶ παύων τοῦ δρόμου δίκην τῶν φευγουσῶν ἐλάφων, καὶ ἀναβαινουσῶν εἰς τὰ ὄρη, καὶ τῇ ἀπαλλαγῇ τοῦ δέους ἱσταμένων καὶ ἀναπνεουσῶν· ἢ γὰρ καὶ δρομικώτατόν με ποιῶν, ὥστε φυγεῖν τοὺς ἑλεῖν ζητοῦντας δαίμονας καὶ ἐπὶ τὸ ὕψος τῶν ἀρετῶν ἀνάγων.

« Διδάσκων χεῖράς μου εἰς πόλεμον. » — Αὐτός μοι καὶ τὴν σύνεσιν τῆς πολεμικῆς ἐμπειρίας δέδωκεν, οὐ μόνον τῆς κατὰ τῶν ὁρωμένων ἐχθρῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς κατὰ δαιμόνων· ὡς εὖ μὲν τὸν θυρεὸν

B τῆς πίστεως, εὖ δὲ τὴν μάχαιραν τοῦ Πνεύματος μεταχειρίζεσθαι καὶ διὰ τῶν πρακτικῶν ἀρετῶν, αἳ δηλοῦνται διὰ τῶν χειρῶν καταπολεμεῖν αὐτούς. Εἴη δ' ἂν καὶ ἡ πρὸς Θεὸν τῶν χειρῶν ἔκτασις παράταξις κατ' ἐχθρῶν.

« Καὶ ἔθου τόξον χαλκοῦν τοὺς βραχίονάς μου. » — Λείπει τὸ ὡς, ἵν' ᾖ ὡς τόξον χαλκοῦν, τουτέστι στεῤῥοὺς καὶ μὴ κάμνοντας ἐν ταῖς ἀφέσεσι τῶν βελῶν.

« Καὶ ἔδωκάς μοι ὑπερασπισμὸν σωτηρίας. » — Ἀντίληψιν οὐκ ἀνόνητον, ἀλλὰ σώζουσαν.

« Καὶ ἡ δεξιά σου ἀντελάβετό μου. » — Εἰώθασι γὰρ οἱ ἀντιλαμβανόμενοι τῇ δεξιᾷ χρῆσθαι χειρί· δραστικωτέρα γὰρ αὕτη καὶ δυνατωτέρα καὶ ἐπι-

C τηδειοτέρα τῆς λαιᾶς, ἢ καὶ δεξιὰν οἰητέον τὸν ἐνανθρωπήσαντα δημιουργὸν τῆς κτίσεως, ὃς ἀντελάβετο τῆς φύσεως ἡμῶν.

« Καὶ ἡ παιδεία σου ἀνώρθωσέ με εἰς τέλος. » — Νοήσεις παιδείαν τὸν παιδαγωγὸν νόμον, δι' οὗ κατηρτίσθη παντελῶς εἰς ἀρετήν. Ἢ καὶ παιδείαν Θεοῦ λέγει τοὺς κατὰ παραχώρησιν Θεοῦ παιδείας ἕνεκεν ἐπενεχθέντας πειρασμούς· ἀμφοτέρωθεν γάρ με, φησὶν, ὠφέλησας, τοῦτο μὲν ἀντιλαμβανόμενος, τοῦτο δὲ παραχωρῶν πειράζεσθαι.

« Καὶ ἡ παιδεία σου αὐτή με διδάξει. » — Καὶ ἔτι με διδάξεις καὶ παιδεύσεις, ὡς παῖδα σόν· ἐν θλίψει γὰρ, φησὶ, μικρὰ ἡ παιδεία σου ἡμῖν· εὐπραγοῦντες μὲν ἀποῤῥαθυμοῦμεν, θλίψεσι δὲ περιπίπτοντες ἐκ περιστάσεως διεγειρόμεθα καὶ σωφρο-

D νέστεροι γινόμεθα.

« Ἐπλάτυνας τὰ διαβήματά μου ὑποκάτω μου. » — Ἐπλάτυνας περιελὼν τὰς παγίδας καὶ τὰ θήρατρα, ὧν ἐν μέσῳ διαβαίνων ἐστενοχωρούμην· καὶ νῦν ἐκτὸς φόβου βαδίζω, μηδενὸς ἐνεδρεύοντος.

« Καὶ οὐκ ἠσθένησαν τὰ ἴχνη μου. » — Πρότερον μὲν γὰρ φεύγων τοὺς ἐχθροὺς, ἐπιπολαίως ἐπάτουν τὴν γῆν, ἀμυδρὰ ποιούμενος ἴχνη, διὰ τὸ σπεύδειν μὴ γνωρίζεσθαι ταῦτα τοῖς καταδιώκουσι, μή τί γε τούτοις ἕψονται· νῦν δὲ στερεῶς βαίνω, μηδένα δεδιώς. Εἴη δ' ἂν καὶ ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὁ λόγος εὐχαριστούσης ὅτι πλατύνεται ἡ ὁδὸς αὐτῆς πολλῶν καθημέραν ὁδευόντων· καὶ οὐκ ἀμαυροῦται τὰ χαράγματα τῆς εὐαγγελικῆς πολιτείας, ἀλλ' αὔξει καὶ λάμπει διὰ τῆς συνεχείας τῶν πολιτευομένων.

« Καταδιώξω τοὺς ἐχθρούς μου, καὶ καταλήψομαι αὐτούς. » — Ἀπὸ τῶν προλαβόντων θαυμασίων πληροφορηθεὶς καὶ περὶ τῶν μελλόντων φησίν, ὡς Εἰ πάλιν ἐχθροί μού τινες γένωνται, καὶ τούτους καταδιώξω, μὴ δυναμένους ἀντιστῆναι, καὶ οὐδὲ τὰς χεῖράς μου διαδράσουσιν.

« Καὶ οὐκ ἀποστραφήσομαι ἕως ἂν ἐκλείπωσιν. » — Καταλαβὼν δὲ αὐτοὺς οὐκ ἀναζεύξομαι, θεὶς ὡς ἡττηθέντας ἤδη, ἀλλ' ἄρδην πάντας διαφθερῶ.

« Ἐκθλίψω αὐτούς, καὶ οὐ μὴ δύνωνται στῆναι. » — Εἰπὼν ὅτι « καταδιώξω τοὺς ἐχθρούς, » λέγει καὶ τὸν τρόπον· ἀναγκάσω γὰρ αὐτούς, στενοχωρῶν καὶ πιέζων πάντοθεν· καὶ οὐ μὴ δυνηθῶσι στῆναι κατὰ πρόσωπον εἰς παράταξιν.

« Πεσοῦνται ὑπὸ τοὺς πόδας μου. » — Καταλαμβανόμενοι δὲ καὶ ἐν ἀφύκτῳ ὡσὰν νευόμενοι πεσοῦνται καθικετεύοντες.

« Καὶ περιέζωσάς με δύναμιν εἰς πόλεμον. » — Πάλιν τὰς γινομένας εὐεργεσίας τὰς γεγενημένας καταλέγει.

« Συνεπόδισας πάντας τοὺς ἐπανισταμένους ἐπ' ἐμὲ ὑποκάτω μου. » — Ἐμποδίσας, κατέλαβες.

« Καὶ τοὺς ἐχθρούς μου ἔδωκάς μοι νῶτον. » — Δηλαδὴ νωτίζοντας, ὅ ἐστι φεύγοντας· οἱ γὰρ φεύγοντες τὰ νῶτα στρέφοντες, νῶτα δὴ λέγονται· ἢ λείπει τὸ γενομένους, ἵν' ᾖ, νῶτον γενομένους ἐν τῷ μεταστραφῆναι· ἢ λείπει τὸ εἰς, ἵν' ᾖ, εἰς νῶτον εἰσβάλλειν ἀφυλάκτως αὐτούς.

« Καὶ τοὺς μισοῦντάς με ἐξωλόθρευσας. » — Ἐκ γῆς παντελῶς ἐθέρισας.

« Ἐκέκραξαν, καὶ οὐκ ἦν ὁ σώζων, πρὸς Κύριον, καὶ οὐκ εἰσήκουεν αὐτῶν. » — Ἐκέκραξαν εἰπὼν ἐπήγαγε καὶ πρὸς τίνα· καὶ γὰρ διὰ τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν οὐκ εἰσηκούσθησαν.

« Καὶ λεπτυνῶ αὐτοὺς ὡσεὶ χοῦν κατὰ πρόσωπον ἀνέμου. » — Ἀφανίσω αὐτοὺς ὡσεὶ χοῦν λεπτυνόμενον ἐνώπιον ἀνέμου· καὶ γὰρ ὁ ἄνεμος ἐπ' εὐθείας ἐμπίπτων ἀποκρίνει τῆς γῆς τὸν χοῦν ὡς λεπτότητα καὶ κουφότητα.

« Ὡς πηλὸν πλατειῶν λεανῶ αὐτούς. » — *Λεανῶ*, τουτέστι καταπατήσω· καὶ γὰρ ἐν ἀγοραῖς πηλὸς καταπατούμενος λεαίνεται. Ἀπὸ τοῦ ἑπομένου τοίνυν ἐδήλωσε τὸ προηγούμενον. Πλατεῖα δὲ ἡ λεωφόρος, ἐπεὶ καὶ ἁμαξιτός. Πλατεῖα δὲ πρὸς σύγκρισιν τῆς ἀτραποῦ στενωτάτης οὔσης.

« Ῥῦσαί με ἐξ ἀντιλογιῶν λαοῦ. » — Ἀνώτερόν με ποιήσῃς τῆς ἀντιλογίας τοῦ ὑποτεταγμένου μοι λαοῦ τρέμοντος ὡς βασιλέα, καὶ μὴ τολμῶντος ἀντιλέγειν τοῖς ἐμοῖς προστάγμασιν.

« Καταστήσεις με εἰς κεφαλὴν ἐθνῶν. » — Οὐ μόνον πᾶσαν ἀντιλογίαν τῶν ὑπηκόων μοι περιελεῖς Ἰουδαίων, ἀλλὰ καὶ ἔθνη ὑποτάξεις μοι. Ἁρμοδιώτερον δὲ πρὸς Χριστὸν ἀνάγειν ἐντεῦθεν λέγοντα πρὸς τὸν Πατέρα κατὰ τὸ ἀνθρώπινον, ὅτι Καταστήσεις με εἰς κεφαλὴν ἐθνῶν, κατὰ τό, « Δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου· » τοῦ γὰρ πρὶν οἰκείου λαοῦ μὴ δεξαμένου αὐτόν, ἀλλ' ἀπιθοῦντος καὶ ἀντιλέγοντος καὶ τέλος ἀνελόντος τὸν Δεσπότην, ἐῤῥύσθη μὲν αὐτῶν, περιστρέψας αὐτοῖς τὸν θάνατον, καὶ ἀναστάς, καὶ οὕτω διαδρὰς αὐτοὺς κατασφαλισαμένους τὸν τάφον. Εἰς τὰ ἔθνη δὲ ἐβασίλευσε, τὴν ἑκούσιον ὑποταγὴν τούτων δεξάμενος.

« Λαὸς ὃν οὐκ ἔγνων ἐδούλευσέ μοι. » — Λαὸς ὁ ἐξ ἐθνῶν, ἀγνοούμενός μοι πρὶν ὡς ἀγνοῶν με· γινώσκει γὰρ ὁ Κύριος τοὺς αὐτὸν γινώσκοντας.

« Εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπήκουσέ μοι. » — Ἐν ἀκοῇ ὠτίου παρεδέξατό μου τὸ Εὐαγγέλιον.

« Υἱοὶ ἀλλότριοι ἐψεύσαντό μοι. » — Ταυτὸ τὸ ῥητὸν ἀπὸ τοῦ προφήτου νοήσωμεν καθαπτομένου τῶν Ἰουδαίων ὡς ψευδομένων τὸ γένος· ἐπιγράφονται γὰρ ἑαυτοῖς πατέρα τὸν Ἀβραὰμ καὶ τὸν Δαυΐδ, ἐναντία τούτοις ἐπιτηδεύοντες. Καὶ υἱοὺς μὲν αὐτοὺς λέγει διὰ τὸ ἐξ αὐτοῦ κατάγεσθαι, ἀλλοτρίους δὲ διὰ τὴν τῶν τρόπων ἀνομοιότητα.

« Υἱοὶ ἀλλότριοι ἐπαλαιώθησαν καὶ ἐχώλαναν ἀπὸ τῶν τρίβων αὐτῶν. » — Ἠτιμώθησαν, ἄχρηστοι γεγόνασι δίκην σκευῶν πεπαλαιωμένων διὰ τῆς πονηρίας αὐτῶν. *Ἐχώλαναν* δέ, τουτέστι παρετράπησαν ἀπὸ τῆς διὰ τῶν ἐντολῶν ὁρισθείσης αὐτοῖς ὁδοῦ· τοῦ χωλοῦ γὰρ ἡ πορεία παρατετραμμένη διὰ τὴν παρατροπὴν τῶν ἁρμονιῶν.

« Ζῇ Κύριος. » — Τοῦτο περὶ τῆς ἀναστάσεως ὁ Δαυΐδ προαναφωνεῖ τοῖς ὑπολαμβάνουσι τεθνάναι τὸν Χριστόν, Ἰουδαίοις βοῶν ὅτι ζῇ· ἀνέστη γάρ.

« Καὶ εὐλογητὸς ὁ Θεός. » — Ἄξιος γὰρ καὶ εὐλογεῖσθαι, εὐφημεῖσθαι.

« Καὶ ὑψωθήτω ὁ Θεὸς τῆς σωτηρίας μου. » — Ἐπισπεύδει αὐτὸν εἰς τὴν ἀνάληψιν ὅπως ἀπελθὼν πέμψῃ τὸν Παράκλητον τοῖς ἀποστόλοις, μέλλουσιν ὁδεύειν ἐπὶ τὸ κήρυγμα. Ἀλλὰ πάλαι μὲν ἦν ὁ Υἱὸς Θεὸς πλάσεως, νῦν δὲ Θεὸς ἀναπλάσεως, ἤτοι σωτηρίας. Τὴν δὲ ἀντωνυμίαν προσέθη μὲν κοινωνούμενος ἑαυτῷ τὰ ἡμέτερα, ἔστι δὲ καὶ ἄλλως, κατὰ τὴν τοῦ Δαυῒδ ὑπόθεσιν, εἰπεῖν ὅτι Κύριος, τουτέστιν ἀΐδιός ἐστι, μήτε ἀρχὴν μήτε πέρας ἔχων, ἀλλὰ ὢν ἀεί· παραμίγνυσι γὰρ ἔστιν οὗ καὶ δόγματα τοῖς λόγοις ὁ προφήτης διὰ τὴν τῶν ἐντυγχανόντων ὠφέλειαν. Εὐλογητὸς δὲ ὁ Θεὸς δι' ἃ ἐποίησε θαυμάσια. *Ὑψωθήτω* δὲ ἀντὶ τοῦ μέγας λογισθήτω ἡμῖν.

« Ὁ Θεὸς ὁ διδοὺς ἐκδικήσεις ἐμοὶ καὶ ὑποτάξας λαοὺς ὑπ' ἐμέ. » — *Ἐκδικήσεις* κατὰ τῶν ἐχθρῶν. *Ὑποτάξας* δὲ τοὺς διὰ τὸν Σαοὺλ πολεμοῦντάς μοι Ἰουδαίους· οἳ καὶ ἄκοντες νῦν, ὡς βασιλεῖ μοι, ὑπέκυψαν. Ἐπὶ δὲ τοῦ Χριστοῦ νοήσεις ἐκδικήσεις κατὰ τῶν Ἑβραίων ἐξ ὀλοθρευθέντων ὑπὸ Ῥωμαίων, ὑποταγὴν δὲ λαῶν τὴν τῶν ἐξ ἐθνῶν.

« Ὁ ῥύστης μου ἐξ ἐχθρῶν μου ὀργίλων. » — Εὐχαριστία ταῦτα πρὸς τὸν Θεόν, πάντα εἰς εὐθεῖαν μὲν μετασχηματισθέντα, κλητικὴν δὲ δύναμιν ἔχοντα· ἐχθροὺς δὲ ὀργίλους λέγει τοὺς ἀμφὶ τὸν Σαούλ, μηδέποτε τὴν ὀργὴν ἀπολελοιπότας ἕως περιῆσαν, ἢ τοὺς δαίμονας.

« Ἀπὸ τῶν ἐπανισταμένων ἐπ' ἐμὲ ὑψώσεις με. » — Ἃ καὶ προλαβὼν εἶπε, ταῦτα πάλιν φησί, χαίρων ἐπανακυκλεῖν αὐτά, χαρᾶς ὄντα πρόξενα.

« Ἀπὸ ἀνδρὸς ἀδίκου ῥῦσαί με. » — Οἵτινες ἐπαναστήσονταί μοι, κατὰ τοὺς θεραπεύοντας τὸν Σαοὺλ ἀνώτερον θήσει με αὐτῶν, καὶ εἴ τις ἔσται

μοι κατὰ τὸν Σαοὺλ ἀδίκως ἐπιβουλεύων τῷ σώζοντι, A ῥῦσαί με καὶ τούτου.

« Διὰ τοῦτο ἐξομολογήσομαί σοι ἐν ἔθνεσι, Κύριε. » — Διότι τοιοῦτος εἶ οἷον ἐμὸς ἐξύμνησε λόγος, εὐχαριστήσω σοι ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι. Καὶ μέντοι τοῦτο πεποίηκε διὰ τῆς βίβλου τῶν οἰκείων ψαλμῶν ἐν πᾶσιν ἔθνεσιν ἀναπτυσσομένου.

« Καὶ τῷ ὀνόματί σου ψαλῶ. » — Δηλαδὴ σοὶ κατὰ τὸ, « Ψαλῶ σοι ἐν κιθάρᾳ. »

« Μεγαλύνων τὰς σωτηρίας τοῦ βασιλέως. » — Τὸ Κύριε προσυπακουστέον ἐνταῦθα, ἵν' ᾖ, Κύριε, ὁ μεγάλας ποιῶν τὰς σωτηρίας μου τοῦ βασιλέως.

« Καὶ ποιῶν ἔλεος τῷ χριστῷ αὐτοῦ. » — Τῷ χρισθέντι ὑπὸ σεαυτοῦ, δηλαδὴ προστάξει σοι.

« Τῷ Δαυῒδ καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ ἕως αἰῶ- B νος. » — Εἰπὼν βασιλέα εἶτα χριστὸν ἐπήγαγε καὶ τὸ ὄνομα. Τὸ μὲν οὖν θεόθεν ἐλεεῖσθαι προσαρμόσει τοῖς ἐκ γένους τοῦ Δαυῒδ βασιλεύσασιν Ἰουδαίους· τὸ δ' ἕως *αἰῶνος* ἀνοίκειόν ἐστι· μετὰ γὰρ τὴν ἐξ αἰχμαλωσίας ἐπάνοδον μόνος Ζοροβάβελ ἡγεμονεύσας, οὐ καταλέλοιπε κληρονόμους τῆς ἡγεμονίας. Λείπεται τοίνυν τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν σπέρμα τοῦ Δαυῒδ ἐνταῦθα λέγεσθαι, διὰ τὸ ἐκ Δαυῒδ κατάγεσθαι τὴν αὐτοῦ μητέρα, οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος. Διὸ καὶ ὁ Εὐαγγελιστὴς εἴρηκε· « Βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ Δαυῒδ· » ποιῶν δὲ αὐτῷ ἔλεος ὁ Λόγος καὶ Θεὸς ὡς ἡνωμένος αὐτῷ καὶ τεθεωκώς.

ΨΑΛΜΟΣ ΙΗ'.

« Εἰς τὸ τέλος ψαλμὸς τῷ Δαυΐδ. » — Εἰς τὸ τέλος καὶ οὗτος ὁ ψαλμὸς, ὅτι γηραιὸς γενόμενος τοῦτον συνέταξεν, εἰς τέλος ζωῆς ἤδη βλέπων, ἢ ὅτι προαναφωνεῖ πρᾶγμα εἰς τέλος ἀποβησόμενον· ἐπιστομίζει γὰρ τὴν μέλλουσαν τῶν ληρούντων αὐτόματα γενέσθαι τὰ πάντα.

« Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ. » — Αὐτοὶ, φησὶν, οἱ οὐρανοὶ πάντοτε κηρύττουσι τὸ μεγαλεῖον τοῦ Κυρίου, φωνῇ χρώμενοι τῇ ὄψει· ἐκ γὰρ μεγέθους καὶ καλλονῆς κτισμάτων ἀναλόγως ὁ γενεσιουργὸς αὐτῶν θεωρεῖται. Πᾶς ὁρῶν οὐρανοῦ μέγεθος καὶ κάλλος καὶ σχῆμα καὶ θέσιν καὶ τὰ τοιαῦτα μονονουχὶ διδάσκαλον ἔχων τὴν θέσιν πιστεύει περὶ τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ. Οὐρανοὺς δὲ λέγει τὸν ὑπὲρ τὸ στερέωμα, πληθυντικῷ χαρακτῆρι χρησάμενος D ἀντὶ ἑνικοῦ, κατὰ τὴν Ἑβραΐδα διάλεκτον ποτὲ μὲν πληθυντικῶς, ποτὲ δὲ ἑνικῶς ὀνομάζουσαν τὸν οὐρανόν· εἰ γὰρ καὶ ἀφανής ἐστιν, ἀλλ' ἐκ τοῦ στερεώματος ἐκεῖνον συλλογιζόμεθα. Ἢ καὶ μόνον τὸ στερέωμά φησιν ὡς μόνον ὁρώμενον, ὡς εἶναι τὸν δεύτερον στίχον τοῦ πρώτου σαφηνιστικόν.

« Ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα. » — Εἰ τοῦ πρώτου στίχου τὸν δεύτερον λάβοις ἑρμηνευτικὸν, ὃ ἐν ἐκείνῳ κέκληκεν οὐρανοὺς, τοῦτο εἶπεν ἐν τούτῳ στερέωμα, καὶ διηγοῦνται τοῦτο. Ἀναγγελεῖ καὶ δόξαν, τὴν ποίησιν χειρῶν ἤτοι ἐργασίαν. Συντόμως δὲ εἰπεῖν, τοῦτό φησιν, ὅτι ὁ οὐρανὸς μόνον φαινόμενος αὐτάρκης ἐστὶ διδάσκαλος τῆς τοῦ πεποιηκότος αὐτὸν Θεοῦ μεγαλουργίας· ταύτην γὰρ ὠνόμασε καὶ δόξαν καὶ ποίησιν χειρῶν.

« Ἡμέρα τῇ ἡμέρᾳ ἐρεύγεται ῥῆμα. » — Εἰ αὐτόματος ὁ κόσμος ἐφέρετο, οὐκ ἂν ἐτήρουν τοὺς οἰκείους ὅρους αἱ ἡμέραι καὶ αἱ νύκτες. Νῦν δὲ τοσοῦτον προνοητής ἐστι τοῦ παντὸς ὡς ὑπὸ τῆς ἄγαν εὐταξίας δοκεῖν τὴν πρώτην ἡμέραν ἀεὶ τὴν ἑξῆς διδάσκειν περὶ τοῦ ὅρου τῆς ἀποκληρωθείσης αὐταῖς τάξεως· τρόπον γάρ τινα ἐρεύγεται αὐτῇ, τουτέστι, μηνύει ῥῆμα, ἤτοι τὸ περὶ τούτου πρόσταγμα τοῦ Θεοῦ.

« Καὶ νὺξ νυκτὶ ἀναγγέλλει γνῶσιν. » — Τοῦτο δὲ καὶ ἐπὶ τῶν νυκτῶν ἔσται ἰδεῖν. Γνῶσιν δὲ ἤτοι τὴν διδασκαλίαν περὶ τοῦ ὅρου τῆς τάξεως ὡς μὴ ἀλλήλαις λυμαίνεσθαι, ἀλλὰ καὶ τάξει τινὶ τοῦτο μὲν τὰς ἡμέρας πλεονεκτεῖν, τοῦτο δὲ τὰς νύκτας, τοῦτο δὲ ἰσομοιρεῖν καὶ διὰ πάντων εὐαρμοστεῖν. Ἡ ἐρεύγεται ῥῆμα καὶ ἀναγγέλλει γνῶσιν, ὅτι ἐστὶ πρόνοια Θεοῦ τάξις προνοίας διδάσκαλος.

Ἄλλως. — Ἡμέρα μὲν ὁ Πατὴρ, ἡμέρα δὲ καὶ ὁ Υἱὸς διὰ τὴν αἴγλην τῆς θεότητος. Λέγει δὲ ὁ Πατὴρ τῷ Υἱῷ, καὶ γάρ φησιν· « Ἐγὼ ἐξ ἐμαυτοῦ οὐκ ἐλάλησα, ἀλλ' ὁ πέμψας με Πατὴρ....... μοι ἐντολὴν δέδωκε τί εἴπω καὶ τί λαλήσω. » Νὺξ δὲ πάλιν ὁ Χριστὸς, κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα πρὸς σύγκρισιν τῆς θεότητος, καὶ ἀναγγελεῖ τῇ νυκτὶ, τουτέστι τοῖς ἀνθρώποις, θεογνωσίαν.

Ἄλλως. — Ἔγγισον τῷ Ἰορδάνῃ, καὶ εὑρήσεις τὸ ζητούμενον· ἡμέρα γὰρ καθὼς φῶς ὁ Πατὴρ, C ἡμέρα καθὼς φῶς ὁ Υἱὸς ὁ βαπτιζόμενος· ῥῆμα τὸ ἐν μέσῳ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καθότι ἐκείνῳ ἐν εἴδει περιστερᾶς κατέβη. Παῦλος γὰρ ὁ ἀπόστολος λέγει περὶ τοῦ Πνεύματος, « καὶ τὴν μάχαιραν τοῦ Πνεύματος, » ὅ ἐστι ῥῆμα Θεοῦ. Νὺξ δὲ ἡ καταδεεστέρως ὡς πρὸς τὸν Πρόδρομον. Γνῶσις δὲ ἡ ἀναγγελλομένη παρὰ Ἰω. Τοῖς Ἰουδαίοις πίστις εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα.

« Οὐκ εἰσὶ λαλιαὶ οὐδὲ λόγοι ὧν οὐχὶ ἀκούονται αἱ φωναὶ αὐτῶν. » — Ἐρωτηματικῶς ἀναγνωστέον, ὡς ἂν εἴη λέγοντος τοῦ Δαυῒδ, « Ἆρα οὐκ εἰσὶ λαλιαὶ οὐδὲ λόγοι τῶν ἀψύχων τούτων κτισμάτων; ὧν αὐτῶν οὐδὲ φωναὶ ἀκούονται· μὴ ἀκουομένης γὰρ τῆς αὐτῶν φωνῆς παρὰ τὸ μὴ εἶναι, δῆλον οὐδὲ λαλιὰ οὐδὲ λόγος ἔσται· μέρη γὰρ ταῦτα τῆς φωνῆς. Οὕτως ἀπορήσας ἐπάγει τὴν λύσιν.

« Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν. » — Καὶ, φησὶ, τοσοῦτόν εἰσιν, ὅτι καὶ πᾶσα ἡ γῆ πεπλήρωται τοῦ φθόγγου αὐτῶν, καθ' ὃν εἰρήκαμεν τρόπον. Ταυτὸ δὲ δύναται « καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν· » ἐπαλιλλόγησε γὰρ ἐμφάσεως ἕνεκεν· ἐμφαντικὰ γὰρ μήκους καὶ πλάτους τὰ πέρατα, ὥσπερ αὖ καὶ λαλιὰ καὶ λόγος ταυτόν. Ἔθος δὲ τοῖς προφήταις καὶ μάλιστα τῷ Δαυῒδ τὸ αὐτὸ νόημα δι' ἄλλων καὶ ἄλλων ἐκφέρειν ὀνομάτων. Ἔστι δὲ καὶ ἄλλως εἰπεῖν ὅτι διδάξας ὁ προφήτης ὡς τὰ δηλωθέντα κτίσματα μονονουχὶ φωνὴν ἀφιᾶσιν ὅτι ἔστι πρόνοια Θεοῦ, διατάττουσα καὶ τὸ πᾶν συνέχουσα, βούλεται προστα-

γορεῦσαι, ὡς ἄρα ἐν παντὶ ἔθνει ἔσονταί τινες A συνιέντες τῆς τοιαύτης τῶν ἀψύχων φωνῆς, καὶ ἀπαγγέλλουσι ταύτην διὰ τῆς ἑαυτῶν φωνῆς· διό φησιν, « Οὐκ εἰσὶ λαλιαὶ οὐδὲ λόγοι » διαλέκτου τινὸς ἐθνικῆς, δι' ὧν οὐχὶ ἀκούονται, τουτέστιν, ἀπαγγέλλονται ἀπλωθεῖσαι τῶν κτισμάτων ἀλάλητοι φωναί. Τοῦτο δὲ τελέσεται· πανταχοῦ γὰρ τῆς γῆς ἐν παντὶ ἔθνει οἱ συνιέντες ἀπαγγέλλουσιν· Ἔστι πρόνοια Θεοῦ. Ἐπὶ μέντοι τοῦ παρόντος νοήματος, τὸ *ἀκούονται* ἀντὶ τοῦ ἀκουσθήσονται νοήσωμεν κατ' ἀντιχρονίαν, ἢ καὶ τῷ ἐνεστῶτι ἐχρήσατο διὰ τὴν προφητείαν ὡς ἤδη γινόμενα τὰ μέλλοντα βλέπουσαν.

« Ἐν τῷ ἡλίῳ ἔθετο τὸ σκήνωμα αὐτοῦ. » — Ὁ μὲν νοῦς τοῦ ῥητοῦ τοιοῦτός ἐστιν, ὅτι τῷ ἡλίῳ B ἔταξεν ὁ Θεὸς κατοικίαν ἐν τῷ οὐρανῷ· φησὶ γὰρ Μωϋσῆς περὶ τῶν δύο φωστήρων τῶν μεγάλων, ὅτι καὶ ἔθετο αὐτοὺς ὁ Θεὸς ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ, ὥστε φαίνειν ἐπὶ τῆς γῆς. Ἔδοξε δὲ τοῖς πολλοῖς ἀσύντακτον. Ἡμεῖς δὲ μετὰ τὸ σκήνωμα ὑποστίζοντες καὶ τὸ αὐτὸ νοοῦντες μὴ ἀντωνυμικῶς, ἀλλ' ἐπιῤῥηματικῶς, εὐχερῶς συντάττομεν· οἷον ἔθετο καὶ ὥρισται τῷ ἡλίῳ τὸ σκήνωμα καὶ τὴν κατοικίαν αὐτοῦ, ὅ ἐστιν ἐκεῖ, δηλονότι ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ, περιττῆς κειμένης τῆς *ἐν* προθέσεως ὡς καὶ ἄλλα πολλὰ ἐν ἄλλοις ῥητοῖς παρατετηρήκαμεν. Καὶ ὁ ἥλιος τοίνυν μὴ ἀπολιμπάνων ποτὲ τὸ ἀφωρισμένον αὐτῷ σκήνωμα, τὸν οὐρανὸν, κῆρυξ γίνεται τῆς τοῦ Θεοῦ δόξης καὶ προνοίας.

« Καὶ αὐτὸς ὡς νυμφίος ἐκπορευόμενος ἐκ παστοῦ αὐτοῦ. » — Λείπει τὸ ἐστίν. Ὡραῖός ἐστι, φησὶ, τῷ κάλλει τῶν ἀστραπτουσῶν ἀκτίνων δίκην νυμφίου προβαίνοντος ἀπὸ τοῦ θαλάμου.

« Ἀγαλλιάσεται ὡς γίγας δραμεῖν ὁδὸν αὐτοῦ. » — Κἀνταῦθα νενοήκαμεν ἀντιχρονίαν· χαίρει γὰρ δραμεῖν τὴν ἀποκεκληρωμένην αὐτῷ πορείαν ὡς γίγας τῇ δυνάμει τεθαῤῥηκὼς, τουτέστιν ἀδάμας ἐστὶν ἀεὶ τοσούτους ἐνιαυτοὺς δουλεύων τῷ τοῦ Θεοῦ προστάγματι. »

« Καὶ οὐκ ἔστιν ὃς ἀποκρυβήσεται τὴν θέρμην αὐτοῦ. » — Ὡς τόκος ἢ ὡς ἄνθρωπος· καὶ διὰ τοῦ τόπου μὲν τὰ ὄντα, διὰ τοῦ ἀνθρώπου δὲ τὰ ζῶντα συμπεριέλαβε· τοῦτο γὰρ τὸ θαυμασιώτατον, ὅτι τῷ αὐτοῦ ἀποστήματι καὶ φωτίζει καὶ θερμαίνει. Τὸ δὲ παρ' ἡμῖν πῦρ φωτίζει μὲν πόῤῥωθεν, οὐ θερμαίνει δὲ, εἰ μὴ πλησιάσεις· οὕτως ἐπαινέσας καὶ τὸ κάλλος αὐτοῦ καὶ τὴν ῥώμην, καὶ τὸν δρόμον αὐτοῦ καὶ τὴν χρείαν δείκνυσι, κἀντεῦθεν τοῦ πεποιηκότος αὐτὸν τὴν φιλότιμον ἰσχύν. Ἀλλ' ἡ μὲν εὐθὴς ἐξήγησις τῶν ῥητῶν αὕτη· τινὲς δὲ εἰς ἀλληγορίαν ἐμβάλλοντες αὐτὰ, φασὶν οὐρανὸν μὲν εἶναι τὰ οὐράνια τῶν ἀσωμάτων τάγματα διὰ παντὸς τὸν Θεὸν δοξάζοντες, ὡς Ἰεζεκιὴλ καὶ Ἡσαΐας ἤκουσαν, ἢ τοὺς ὑπερκειμένους τῶν γηΐνων ἀνθρώπων καὶ διὰ τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας εἰς οὐρανὸν ἀνατεταμένους· στερέωμα δὲ τοὺς στερεουμένους διὰ τῆς πρακτικῆς ἄνδρας καὶ ἀῤῥήτους ταῖς τῶν πειρασμῶν προσβολαῖς· ἡμέραν δὲ πάλιν τὰς φωτεινὰς δυνάμεις τῶν ἀσωμάτων· φῶτα γὰρ οὗτοι δεύτερα λέγονται· διαπορθμευούσας ἀλλήλαις τὰ θεῖα προστάγματα· νύκτα δὲ τοὺς ἀνθρώπους διὰ τὸν ἐπιπροσθοῦντα τῇ ψυχῇ ζόφον τῆς σαρκικῆς παχύτητος· καὶ τὰ ἑξῆς ἀκολούθως· τὸ δὲ, « Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν, » ὁ μέγας Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῇ εὐκαίρως ἐπὶ τοὺς εὐαγγελιστὰς καὶ ἀποστόλους τοῦ Χριστοῦ μετήγαγε καὶ προσήρμοσε. Τὸ δὲ, « Ἐν τῷ ἡλίῳ ἔθετο τὸ σκήνωμα αὐτοῦ, » τοιουτοτρόπως ἀλληγοροῦσιν· ὡς ὁ Χριστὸς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ οἰκεῖ τῷ λάμποντι ταῖς ἀρετῶν ἀκτῖσιν· « Ἐγὼ γὰρ, φησὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐλευσόμεθα, καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ ποιήσομεν· » ἢ καὶ σκήνωμα τοῦ Χριστοῦ ἡ προσληφθεῖσα ἀνθρωπότης· ἣν οἰκήσας ἔθετο ἐν τῷ φωτὶ, πολιτευόμενος ὑπὸ τὸν ἥλιον καὶ φανερῶς βιῶν καὶ αὐτὸς ὡς νυμφίος· « Ὡραῖος γὰρ, φησὶ, κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων, » οἷάπερ λελαμπρυσμένος ταῖς τῶν ἀρετῶν ἀκτῖσιν, ἢ χάρις, ὃς καὶ ἠγαλλιάσατο δραμεῖν ὑπὲρ ἡμῶν τὴν ἐπὶ θάνατον. Ἀπ' ἄκρου δὲ τοῦ οὐρανοῦ κατιὼν εἰς αὐτὸ πάλιν ἐπανῆλθεν. Οὐδεὶς ἀποκρυβήσεται τῆς θέρμης τῶν λόγων αὐτοῦ· καὶ οἱ μὲν θαλφθήσονται, οἱ δὲ καυθήσονται, ὅτι αὐτῷ πᾶν γόνυ κάμψει, κατὰ τὸν Ἀπόστολον.

« Ὁ νόμος τοῦ Κυρίου ἄμωμος, ἐπιστρέφων ψυχάς. » — Ἀρκεῖ, φησὶν, εἰς διδασκαλίαν θεογνωσίας καὶ ὁ ἄγραφος νόμος, διὰ μεγέθους καὶ κάλλους καὶ εὐταξίας τῶν κτισμάτων λαλῶν. Νῦν δὲ καὶ C γραπτὸν δέδωκε· δι' οὗ καταμάθοι τις τὴν αὐτοῦ καὶ πρόνοιαν καὶ σοφίαν. Διαφόροις δὲ ὀνόμασι καλεῖ τὸν νόμον· νόμος μὲν γὰρ ὡς ῥυθμίζων τὴν πολιτείαν· μαρτύρια δὲ ὡς τοὺς ἁμαρτάνοντας διαμαρτυρόμενος· δικαίωμα δὲ ὡς δικάζων τὸ δίκαιον· ἐντολὴ δὲ ὡς τὸ πρακτέον ἐντελλόμενος· φόβος δὲ ὡς ἀδυσώπητος· κρίματα δὲ ὡς ψήφους ἐκφέρων, ὡς προλαβόντες πλατύτερον εἰρήκαμεν ἐν τῷ ιζ' ψαλμῷ. Ὁ νόμος Κυρίου ἄμωμος, ἐπιστρέφων ψυχάς· τί γὰρ ἔχοι τις αὐτοῦ μέμψασθαι; ὥστε καὶ εἰς ἐπιστροφὴν ψυχῶν ἐτέθη, διὰ τῶν μικρῶν τὰ μείζω διδάσκων.

« Ἡ μαρτυρία Κυρίου πιστὴ, σοφίζουσα νήπια. » — Ἀξιόπιστος, ἐπεὶ καὶ παρὰ Θεοῦ. Νήπια δὲ ἢ D καθ' ἡλικίαν, ὥσπερ τὸν Δανιὴλ καὶ τοὺς κατ' αὐτόν· ἢ κατὰ ἀμαθίαν ἀνθρωπίνης σοφίας, ἢ κατὰ ἀκακίαν.

Ἄλλως. — Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιόν ἐστι τὸ μαρτυροῦν περὶ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ· αὐτὸς γὰρ ὁ Κύριος λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, περὶ τούτου φάσκων· « Ὅταν ἔλθῃ, φησὶν, ὁ Παράκλητος ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ ὁ κόσμος οὐ δύναται λαβεῖν, ὅτι οὐ θεωρεῖ αὐτὸ, ἐκεῖνος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ. » Δηλονότι ἡ μαρτυρία Κυρίου τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιόν ἐστι. Τὸ αὐτὸ δὲ νοῆσαι καὶ ἐν τῷ Ἰορδάνῃ μυστήριον· ἐκεῖ γὰρ ὁ Παράκλητος τὸν Υἱὸν ἐμαρτύρησεν. Ὡσαύτως καὶ ἐν τῷ βαπτισμῷ. Ἐπεὶ οὖν μαρτυρία Κυρίου τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὀνομάζεται, ἔξεστι νοῆσαι νήπια τοὺς ἀποστόλους· οἵτινες πρὸ τοῦ

δέξασθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, νήπιοι ταῖς φρεσὶν ἐτύγχανον διὰ τὸ ἀτελὲς τούτοις ὑπάρχειν· ὅτε καὶ ἐν τῷ ὑπερῴῳ μετὰ τὴν σωτήριον ἀνάστασιν ἐκαθέζοντο οἱ ἀπόστολοι, κατελθὼν ὁ Παράκλητος τοὺς ἀγραμμάτους καὶ ἁλιεῖς πρώην ὑπάρχοντας σοφωτέρους ῥητόρων καὶ ἁπάντων ἐν φρονήσει θαυμαζομένων ἐπέδειξεν· οὐδὲν παρ' αὐτῶν τὴν ἀντιμισθίαν δεξάμενος, ἢ πίστιν εἰλικρινεστάτην καὶ πόθον. Δύναται δὲ ὁ λόγος καὶ εἰς τὰ νήπια ἐκεῖνα ἀναφέρεσθαι, ἅπερ μετὰ βαΐων ὑπαντῶντα τὸν Κύριον ἀνευφήμουν καὶ ἐδόξαζον· καὶ γὰρ οἱ σοφοὶ καὶ οἱ γραμματεῖς οὐ συνῆκαν ποιῆσαι τοῦτον τὸν ἐλαχιστότατον· νήπια γὰρ ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος σοφισθέντα πεποιήκασιν.

« Τὰ δικαιώματα Κυρίου εὐθέα, εὐφραίνοντα καρδίαν. » — Μηδὲν σκολιὸν ἔχοντα, μᾶλλον μὲν οὖν καὶ διὰ τοῦ διδάσκειν τὰς καρδίας εὐφραίνοντα· ἢ εὐθέα, ὡς εὐθύτητος δημιουργά.

« Ἡ ἐντολὴ Κυρίου τηλαυγής, φωτίζουσα ὀφθαλμούς. » — Τοὺς τῆς ψυχῆς, δι' αὐτῶν δὲ καὶ τοὺς τοῦ σώματος, ὥστε μὴ βαίνειν εἰς ὁδὸν πονηράν.

« Ὁ φόβος Κυρίου ἁγνὸς, διαμένων εἰς αἰῶνα αἰῶνος. » — Ἁγνός· ὡς καθαρὸς διαβολῆς· ὁ γὰρ ἀνθρώπινος φόβος διαβέβληται, δειλία καλούμενος· ἢ φόβον ἐνταῦθα τὸν τελειωτικὸν λέγει ὃς μόνος ἐστὶ καθαρὸς, διὰ μόνον τὸ μὴ ἐκπεσεῖν τῆς τοῦ Θεοῦ οἰκειώσεως συνιστάμενος· ὁ γὰρ στοιχειωτικὸς οὐκ ἔστιν ἁγνός· συνίσταται γὰρ διὰ τὰ οἰκεῖα πλημμελήματα καὶ τούτων εἴρηται· ἢ ἁγνὸς, ὡς ἁγνείας ποιητικός· οὗτος δὲ οὐκ ἔστι πρόσκαιρος ὡς ἀνθρώπινος ἢ ὡς ὁ στοιχειωτικὸς, ἀλλ' ὅλῃ τῇ ζωῇ παρατεινόμενος· τὸ γὰρ διαρκὲς αὐτοῦ νῦν, οἶμαι, δηλοῖ τὸ εἰς αἰῶνα αἰώνων· ἢ ἁγνὸς μὲν ὅτι κάθαρσις ἐπιγίνεται, διαμένων δὲ ὅτι ἐκεῖνος μὲν ἄχρι καθάρσεως φθάνων, ἐκβάλλεται διὰ τῆς ἀγάπης· οὗτος δὲ ἀντεισαχθεὶς συνδιαιωνίζει.

« Τὰ κρίματα Κυρίου ἀληθινά. » — Ἀληθινὰ ὡς μόνα κυρίως ἀπλανῆ, πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῶν ἀνθρωπίνων κριμάτων ἃ πεπλάνηται ὅσον πρὸς τὴν ἄκραν ἀκρίβειαν διὰ τὴν τοῦ νοῦ ἀσθένειαν.

« Δεδικαιωμένα ἐπὶ τὸ αὐτό. » — Ἐν ταυτῷ δὲ δίκαια· τὸ γὰρ κυρίως ἀληθὲς ἅμα καὶ δίκαιόν ἐστιν.

« Ἐπιθυμητὰ ὑπὲρ χρυσίον καὶ λίθον τίμιον πολύν. » — Ὑπὲρ τὰ παρ' ἀνθρώποις δοκοῦντα τίμια τῶν ὑλῶν· ὁ γὰρ ὀρέξεως τούτων ἀποστὰς τῶν τοῦ Θεοῦ κριμάτων ἀκορέστως ἐπιθυμήσει, τουτέστι τοῦ θείου νόμου.

« Καὶ γλυκύτερα ὑπὲρ μέλι καὶ κηρίον. » — Ὑπὲρ τὸν σίμβλον ὅπερ ἡδύτατόν ἐστιν εἰς ὄψιν καὶ γεῦσιν. Διὰ δὲ τῶν τιμιωτέρων ὑλῶν καὶ τοῦ ἡδυτέρου βρώματος ἐνέφηνε τὴν ἐπιθυμίαν καὶ γλυκύτητα τῶν θείων κριμάτων.

« Καὶ γὰρ ὁ δοῦλός σου φυλάσσει. » — Περὶ αὐτοῦ τοῦτο εἶπεν· ἢ ὅτι πᾶς ὅς ἐστι δοῦλός σου κατὰ τὴν ἀπὸ τῆς ἀρετῆς διάθεσιν ἐξ ἀνάγκης φυλάσσει αὐτά· δηλαδὴ τὰ προρρηθέντα πάντα· *φυλάσσει* δὲ ἀντὶ τοῦ φιλεῖ καὶ ἐνεργεῖ.

« Ἐν τῷ φυλάσσειν αὐτὰ ἀνταπόδοσις πολλή. » — Οὐκ ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ παρούσῃ.

« Παραπτώματα τίς συνήσει; » — Ἐπεὶ ἡ τούτων φυλακὴ δι' ἀποχῆς γίνεται πλημμελημάτων. Τοῦτο δὲ δυσκατόρθωτον εἰκότως διαπορεῖ· τίς οὕτως ἔσται συνετὸς, λέγων, εἰς διάκρισιν τῶν πλημμελημάτων, ὥστε μὴ περιπίπτειν αὐτοῖς; τινὰ γὰρ αὐτῶν λεπτὰ καὶ λανθάνοντα καὶ μᾶλλον τὰ κατὰ ψυχὴν συνιστάμενα.

« Ἐκ τῶν κρυφίων μου καθάρισόν με. » — Κρύφια λέγει ἢ τὰ ἐν κρυφῇ πραττόμενα πλημμελήματα, ἢ τοὺς κατὰ διάνοιαν συνισταμένους αἰσχροὺς λογισμοὺς, περὶ ὧν ἱκετεύει θερμῶς· οὗτοι γὰρ ὅσον εἰσὶν ἀφανεῖς, τοσοῦτον καὶ δυσκαταγώνιστοι, κατὰ πᾶσαν ἄδειαν μολύνοντες· τῶν γὰρ φανερῶν ἁμαρτημάτων περιγενήσεταί τις, εἰ μὴ παντὶ ἐκδεδίκηται· ἢ *κρυφίων* νοήσεις τῶν ἐν ἀγνοίᾳ ἡμαρτημένων.

« Καὶ ἀπὸ ἀλλοτρίων φεῖσαι τοῦ δούλου σου. » — Καὶ ἐν τοῖς ἀλλοτρίοις ἁμαρτήμασιν φεῖσαί μου· ἐνέχεται γὰρ καὶ βασιλεὺς ἁμαρτίαις ὑπηκόων, καὶ ἀρχιερεὺς ταῖς τοῦ λαοῦ, καὶ πατὴρ τῶν παίδων, καὶ δεσπότης ταῖς τῶν δούλων· ὅταν ἐξ ἀμελείας αὐτῶν οὗτοι ἁμαρτάνωσιν· ἢ καὶ ἀλλοτρίων λέγει τῶν τυχηρῶν παραπτωμάτων· ἃ μὴ κατὰ προαίρεσιν, ἀλλὰ περίστασιν γίνονται· ἢ ἀλλοτρίων νοήσεις τῶν ἐχθρῶν, εἴτε ὁρατῶν εἴτε ἀοράτων.

« Ἐὰν μή που κατακυριεύσωσι, τότε ἄμωμος ἔσομαι. » — Ἐὰν ἐνταῦθα μὴ νικήσωσι, τότε τὸ τέλειον ἕξω· νῦν γὰρ εἰ καὶ φύλαξ εἰμὶ τοῦ νόμου, ἀλλὰ ταῦτα πεφόβημαι.

« Καὶ καθαρισθήσομαι ἀπὸ ἁμαρτίας μεγάλης. » — Μεγάλην ἁμαρτίαν τὰ εἰρημένα καλεῖ, εἰ καὶ τισι δοκοῦσιν εὐκαταφρόνητα· καὶ ὁ κατὰ διάνοιαν γὰρ μολυσμὸς διώκει τὴν χάριν τοῦ Πνεύματος, καὶ τὸ παρορᾷν τοὺς ὑπὸ χεῖρα πλημμελεῖν τῆς αὐτοῖς ἐστι καταδίκης ἢ καὶ μείζονος ἄξιον.

« Καὶ ἔσονται εἰς εὐδοκίαν τὰ λόγια τοῦ στόματός μου. » — Τότε, φησὶν, ἔσονται καὶ οἱ λόγοι τῆς προσευχῆς μου εἰς εὐαρέστησιν, καὶ προσδέξῃ τούτους, ὅτε καὶ ἀπὸ τῶν εἰρημένων καθαρισθῶσιν.

« Καὶ ἡ μελέτη τῆς καρδίας μου ἐνώπιόν σου διαπαντός. » — Ἔσται δῆλον ὅτι· εἰ γὰρ καὶ μὴ ἀπομάθῃ μελετᾷν αὕτη τὰ αἰσχρὰ, οὐκ ἂν τὰ σὰ μελετήσοι καὶ οἷς χαίροις αὐτός.

« Κύριε, βοηθέ μου καὶ λυτρωτά μου. » — Σὺ γάρ μοι βοηθήσεις λυτρωθῆναι καὶ λυτρώσεις τῶν εἰρημένων· ἢ Κύριε ὁ βοηθῶν μοι ἐν οἷς κατορθῶ, καὶ λυτρούμενος ἐν οἷς περιπίπτω· τὸ μέντοι, « Ἐκ τῶν κρυφίων μου καθάρισόν με, » καὶ τὰ ἑξῆς ἅπαντα πᾶσι πιστοῖς ἁρμόζουσι λέγεσθαι.

ΨΑΛΜΟΣ ΙΘ'.

« Εἰς τέλος ψαλμὸς τῷ Δαυΐδ. » — *Εἰς τὸ τέλος* καὶ οὗτος· ὡς προαγορεύων τὰ μέλλοντα τέλος λαβεῖν ἐπὶ Ἐζεκίου βασιλέως· τοῦ γὰρ Ἀσσυρίου Σεναχηρεὶμ διὰ Ῥαμψάκου τὰ βλάσφημα ἐκεῖνα μηνύσαντος, περιαλγήσας Ἐζεκίας ἔδραμεν εἰς τὸν θεῖον ναὸν ὡς ἡ τῶν Βασιλειῶν βίβλος ἱστορεῖ· καὶ ἀνήγγειλε πάντα τῷ Θεῷ ἄμυναν ἐκκαλούμενος.

Οἱ δὲ περὶ αὐτὸν πάντες, ἐν οἷς ἦν καὶ Ἡσαΐας ὁ προφήτης, ἰδόντες τὴν συντριβὴν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ μονονουχὶ τῶν παρόντων ῥητῶν τὴν δύναμιν αὐτῷ ἐπεφώνησαν, εὐχόμενοι δεχθῆναι τὴν ἱκετηρίαν τοῦ βασιλέως. Ὅρα δὲ πῶς ἡ θεία χάρις οὐ προέδειξε τῷ Δαυῒδ οὐ τὰ πράγματα μόνον τὰ πολλοῖς ἔτεσιν ὕστερον, ἀλλὰ καὶ ἃ ἦν εἰκὸς εἰπεῖν τότε τοὺς περὶ τὸν βασιλέα.

« Ἐπακοῦσαί σου Κύριος ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως. » — Καὶ γὰρ ὅτε ἀπέστειλεν Ἐζεκίας καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ πρὸς Ἡσαΐαν οὕτως εἰρήκασιν « ἡμέρα θλίψεως καὶ ὀνειδισμοῦ. »

« Ὑπερασπίσαι σου τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ. » — Τὸ ἐξουδενωθεὶς καὶ ὑβρισθεὶς ὑπὸ τῶν Ἀσσυρίων τοῦ Ἰακὼβ ἐμνημόνευσεν ὡς κἀκείνου πειρασμοῖς ὁμιλήσαντος μεγάλοις καὶ φόβοις· ἢ ὑβρισθέντος πάντως διὰ Θεόν.

« Ἐξαποστείλαι σοι βοήθειαν ἐξ ἁγίου. » — Ἅγιος ὁ ναὸς ὠνομάζετο ἐν ᾧ φοιτᾷν ἐπίστευον τὸν Θεόν.

« Καὶ ἐκ Σιὼν ἀντιλάβοιτό σου. » — Ἡ Σιὼν γὰρ τῷ Θεῷ ἀνέκειτο· ὁ Θεὸς ὁ ἐν τῇ Σιὼν ὢν ἐξ αὐτῆς κινούμενος βοηθῆσαί σοι.

« Μνησθείη πάσης θυσίας σου. » — Ἦν ἐν τῷ καιρῷ τῆς εἰρήνης προσήγαγες, θεοσεβέστατος ὤν.

« Καὶ τὸ ὁλοκαύτωμά σου πιανάτω. » — Ὃ μέλλεις προσενεγκεῖν ὁλοκάρπωσιν θῦμα πιανθείη· πιανθήσεται δὲ νομῆς ἐλευθέρας ἀπολαύων. Ἔσται δὲ τοῦτο, λυθείσης ποτὲ τῆς πολιορκίας, ὥστε διὰ τῆς πιότητος τοῦ θύματος τὴν λύσιν τῆς πολιορκίας ἡ εὐχὴ βούλεται· ἢ *πιανάτω* ἀντὶ τοῦ πῖον ἡγησάσθω καὶ εὐαπόδεκτον. Ὁλοκαύτωμα δὲ ἐκαλεῖτο, διότι ὅλον ἐκαίετο· καὶ γὰρ τῶν θυμάτων τὰ μὲν ὡλοκαυτοῦτο, τῶν δὲ μόριά τινα κατεκαίετο· ἐπίπλοον καὶ νεφροὶ καὶ στέαρ καὶ ἄλλα τοιαῦτα, καθὼς τὸ Λευϊτικὸν ἐδίδαξεν.

« Διάψαλμα. Δῴη σοι Κύριος κατὰ τὴν καρδίαν σου. » — Ὢ, ἡ καρδία σου βούλεται· καρδίαν δὲ τὴν ψυχὴν πολλάκις λέγει διὰ τὸ ἐξῆρθαι ταύτην τῆς ψυχῆς μάλιστα τῶν ἄλλων μελῶν, ὡς τὸ, « Ἡ καρδία μου, ἡ σάρξ μου ἠγαλλιάσαντο ἐπὶ Θεὸν ζῶντα. »

« Καὶ πᾶσαν τὴν βουλήν σου πληρῶσαι. » — Ἀγαθὴν καὶ δικαίαν οὖσαν.

« Ἀγαλλιασώμεθα ἐν τῷ σωτηρίῳ σου. » — Πεποίθαμεν ὅτι διὰ τὴν αὐτοῦ χρηστότητα καὶ τὴν σὴν καλοκαγαθίαν ὁ Θεὸς σωτηρίαν ποιήσει, καὶ ἀκαταγώνιστον θήσει· ἧς καὶ ἡμεῖς ἀπολαύσομεν.

« Καὶ ἐν τῷ ὀνόματι Θεοῦ ἡμῶν μεγαλυνθησόμεθα. » — Εἰ γὰρ συντρίβει τοὺς ἐχθροὺς, φοβερὸς ἔσται τοῖς ἔθνεσι καὶ μόνον ὀνομαζόμενος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραήλ. Διὰ τοῦ τοιούτου ὀνόματος ἡμεῖς μεγαλυνθησόμεθα ἐξακουόμενοι.

« Πληρώσαι Κύριος πάντα τὰ αἰτήματά σου. » — Ἐπιμένουσι τῇ εὐχῇ διὰ τὴν ἐπίμονον τοῦ βασιλέως συντριβὴν καὶ ταπείνωσιν.

« Νῦν ἔγνων ὅτι ἔσωσε Κύριος τὸν χριστὸν αὐτοῦ. » — Τοῦτο ὡς ἀφ' ἑκάστου τῶν εὐχομένων τηνικαῦτα πληροφορίαν τινὰ δεξαμένων παρὰ τοῦ A ἁγίου Πνεύματος· χριστὸς ὁ βασιλεὺς ὡς χριόμενος.

« Ἐπακούσεται αὐτοῦ ἐξ οὐρανοῦ ἁγίου αὐτοῦ » — Καὶ ἐν οὐρανοῖς γὰρ κατῴκει καὶ ἐν τῷ ναῷ ἐπεσκίαζε· διὸ ποτὲ μὲν ἐκ τοῦ ναοῦ, ποτὲ δὲ ἐξ οὐρανοῦ τοῦτον παρεκάλουν· ἁγίου δὲ τοῦ ἀφωρισμένου αὐτῷ.

« Ἐν δυναστείαις ἡ σωτηρία τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ. » — Ἐν ὑπερβολῇ δυνάμεως ἡ παρὰ τῆς θείας δεξιᾶς γινομένη τινὶ σωτηρία· διὸ χρὴ θαῤῥεῖν καὶ μὴ δεδιέναι τὴν δοκοῦσαν ἀνυπόστατον τῶν πολεμίων παρασκευήν.

« Οὗτοι ἐν ἅρμασιν καὶ οὗτοι ἐν ἵπποις. » — Οἱ κυκλώσαντες ἡμᾶς ἐν ἅρμασι καὶ ἵπποις εἰσὶ καὶ πεποίθασιν· οὗτοι δὲ καὶ οὗτοι οἱ αὐτοί· καὶ B τοῦτο γὰρ ἰδίωμα τῆς Ἑβραΐδος διαλέκτου.

« Ἡμεῖς δὲ ἐν ὀνόματι Κυρίου Θεοῦ ἡμῶν μεγαλυνθησόμεθα. » — Ἡμεῖς δὲ τὸ ὄνομα Κυρίου τὸ ἐξονειδισθὲν παρὰ τῶν ἐχθρῶν εἰ, βοήθειαν ἐπικαλεσόμεθα· ἢ διὰ τὸ ὄνομα Κυρίου τὸ ὑβρισθὲν ἐπικαλεσόμεθα τὸν Κύριον βοηθόν.

« Αὐτοὶ συνεποδίσθησαν καὶ ἔπεσαν· ἡμεῖς δὲ ἀνέστημεν καὶ ἀνωρθώθημεν. » — Τὰ μὲν προλαβόντα ῥητὰ κατὰ καιρὸν ἦσαν τοῦ θρήνου καὶ κοπετοῦ· τὰ δὲ ἐντεῦθεν μετὰ τὴν ἀόρατον ἀναίρεσιν τῶν Ἀσσυρίων ἐγίνοντο λυθείσης τῆς πολιορκίας καὶ χαιρόντων πάντων καὶ τῶν δοξαζόντων καὶ λεγόντων τοιαῦτα· συνεποδίσθησαν γὰρ τῇ θείᾳ δυνάμει καὶ κατηνέχθησαν εἰς πτῶμα θανάσιμον. Ἡμεῖς δὲ πεπτωκότες τῷ δέει ἀνέστημεν τῷ φρο- C νήματι.

« Κύριε, σῶσον τὸν βασιλέα, καὶ ἐπάκουσον ἡμῶν ἐν ᾗ ἂν ἡμέρᾳ ἐπικαλεσώμεθά σε. » — Ὥσπερ νῦν ἔσωσας ἐκ χειρὸς ἐχθρῶν, οὕτω καὶ εἰς τὸ ἑξῆς ἄξιον ὄντα σώζεσθαι διὰ τὴν ἀρετὴν αὐτοῦ, καὶ ἐπάκουσον αὖθις ἡμῶν ὡς καὶ νῦν, ὁσάκις ἂν ἐπικαλεσώμεθά σε. Ὁ μὲν ψαλμὸς κατὰ τὸν Ἐζεκίαν ἡρμηνεύθη καὶ ἥρμοσε· τινὲς δὲ τῷ Δαυῒδ αὐτὸν ἁρμόζειν βιάζονται παραταττομένῳ πρὸς ἐπιόντας ἐχθρούς· καί φασιν ὡς αὐτὸς ὁ Δαυῒδ ἐσχημάτισε τὸν ψαλμὸν εἰς τὸ πρόσωπον τῶν περὶ αὐτὸν ἑτέρων. Ἁρμόσειε δ' ἂν καὶ παντὶ πιστῷ παραταττομένῳ κατὰ τῶν δαιμόνων, οἷα τοῦ σώματος ὑπερευχομένου τῆς ψυχῆς· καὶ οἱ δαίμονες γὰρ ἐξουδένωσαν τὸ D ὄνομα τοῦ Θεοῦ. Ἅγιον δὲ νοήσεις καὶ Σιὼν τὸν οὐρανὸν, ὡς πολλάκις εἴρηται. Χριστὸς δὲ αὐτοῦ καὶ βασιλεὺς ὁ Χριστιανὸς, ὡς προέφημεν. Ἐν ἅρμασι δὲ καὶ ἐν ἵπποις οἱ δαίμονες διὰ τὸ τάχος καὶ τὴν ἐν πολέμοις παρασκευήν. Λέγοιτο δ' ἂν ὁ ψαλμὸς οὗτος κατὰ τῶν αἰσθητῶν ἐχθρῶν ἡμῶν τῶν βαρβάρων καὶ ὑπὲρ τοῦ βασιλέως ἡμῶν.

ΨΑΛΜΟΣ Κ'.

« Εἰς τὸ τέλος, ψαλμὸς τῷ Δαυΐδ. » — Καὶ οὗτος *εἰς τὸ τέλος*, ὡς προφητείας περιέχων· ἢ καὶ αὐτὸς τέλος ἔλαβεν ἐπὶ Ἐζεκίου· φασὶ γὰρ ὅτι μετὰ τὴν ἀβοήθητον νόσον ἐκείνην, προστεθείσης αὐτῷ ζωῆς ἐτῶν πεντεκαίδεκα, ὡς ἡ τῶν Βασιλειῶν ὑφηγεῖται βίβλος, οἱ περὶ αὐτὸν ἰδόντες τὸ παράδοξον ηὐχαρίστησαν τῷ Θεῷ. Τούτων οὖν τὰς φωνὰς

ὁ Δαυῒδ τοῦτο προϊδὼν, ὑπὲρ Ἐζεκίου τοῦτον ἐξεφώνησεν.

« Κύριε, ἐν τῇ δυνάμει σου εὐφρανθήσεται ὁ βασιλεύς. » — Τῇ βοηθούσῃ αὐτῷ καὶ εἰς τὸ ἑξῆς εὐφρανθήσεται · καὶ τοῦτο πιστεύομεν ἀπὸ τῶν προλαβόντων εὐεργετημάτων.

« Καὶ ἐπὶ τῷ σωτηρίῳ σου ἀγαλλιάσεται σφόδρα. » — Ἐπὶ τῇ παρὰ σοῦ σωτηρίᾳ.

« Τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ ἔδωκας αὐτῷ. » — Ἢ τὴν κατὰ τῶν ἐχθρῶν νίκην, ἢ τὴν προσθήκην τῆς ζωῆς, ἢ ἁπλῶς πᾶσαν ἀξίωσιν.

« Καὶ τὴν δέησιν τῶν χειλέων αὐτοῦ οὐκ ἐστέρησας αὐτόν. » — Τὸ αὐτὸ πάλιν δεδήλωκεν οἷον ἐνηδόμενος τῇ εὐχαριστίᾳ · οὗ γάρ τις ἐπιθυμεῖ, τοῦτο καὶ διὰ τῶν χειλέων αἰτεῖ · θέλησιν γὰρ νῦν τὴν αἴτησιν νοήσομεν.

« Ὅτι προέφθασας αὐτὸν ἐν εὐλογίαις χρηστότητος. » — Ἐπειδὴ καὶ προέλαβες αὐτὸν πρὸ τῆς αἰτήσεως εὐεργετῶν πολλάκις · εὐλογίαν γὰρ νῦν τὴν εὐεργεσίαν ὑποληψόμεθα · εὐλογίαις δὲ ταῖς τῆς σῆς χρηστότητος.

« Ἔθηκας ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ στέφανον ἐκ λίθου τιμίου. » — Καταλέγει τὰς εὐεργεσίας, ὅτι πρὸ πάντων ἐχαρίσω τὸ διάδημα βασιλείας.

« Ζωὴν ᾐτήσατό σε, καὶ ἔδωκας αὐτῷ. » — Ὥστε μὴ ὑπ' ἐχθρῶν, μήτε ὑπὸ νόσων ἀποθανεῖν · ἀμφότερα γὰρ ἐνταῦθα νοήσομεν.

« Μακρότητα ἡμερῶν εἰς αἰῶνα αἰῶνος. » — Οὐ μόνον ἁπλῶς ζωὴν, ἀλλὰ καὶ μακράν. Τὸ δὲ *εἰς αἰῶνα αἰῶνος* ὁ προφήτης κυρίως μὲν ἐπὶ τοῦ μέλλοντος καὶ ἀκαταλύτου αἰῶνος τίθησιν, ἔστι δ' ὅτε καὶ ἐπὶ τῆς μακρᾶς χρονικῆς παρατάσεως, ποτὲ δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ βεβαίου καὶ ἀμεταπτώτου ὡς ἐπὶ τοῦ προκειμένου, οἷον, « Ἔδωκας αὐτῷ ζωὴν, » καὶ ζωὴν μακρὰν καὶ μακρότητα ἡμερῶν βεβαίαν · εἰ δὲ καὶ διὰ τὴν αἰώνιον λέγει ζωὴν, οὐδὲ τοῦτο πόῤῥω σκοποῦ.

« Μεγάλη ἡ δόξα αὐτοῦ ἐν τῷ σωτηρίῳ σου. » — Μετὰ γὰρ τὴν θείαν συμμαχίαν καὶ εὐεργεσίαν μέγας παρὰ πάντων γέγονε καὶ περίβλεπτος ὡς καὶ βασιλεῖς διαπρεσβεύεσθαι πρὸς αὐτὸν καὶ χρήματα πέμπειν. Τοῦτο δὲ γέγονε διὰ τὴν γεγενημένην αὐτῷ θεόθεν ἐπισκοπήν.

« Δόξαν καὶ μεγαλοπρέπειαν ἐπιθήσεις ἐπ' αὐτόν. » — Καὶ ἔτι τοῦτον δοξάσεις, καὶ μείζονα ποιήσεις διὰ τὴν εὐαρέστησιν αὐτοῦ.

« Ὅτι δώσεις αὐτῷ εὐλογίαν εἰς αἰῶνα αἰῶνος. » — Εὐλογία ναὶ μὴν καὶ προαγόρευσις, ὡς ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν Βασιλειῶν φησιν Ἐλισσαῖος πρὸς Γιεζῆ, « Ἐὰν εὕρῃς ἄνδρα, οὐκ εὐλογήσεις αὐτὸν, καὶ ἐὰν εὐλογήσῃ σε ἀνὴρ, οὐκ ἀποκριθήσῃ αὐτῷ, » ποτὲ μὲν σημαίνει τὸν αἶνον, ποτὲ δὲ τὴν χάριν, τὴν εὐεργεσίαν, ὡς τὸ « Προέφθασας αὐτὸν ἐν εὐλογίαις χρηστότητος, » καὶ τὴν μετάδοσιν τοῦ ἁγιασμοῦ· ποτὲ δὲ τὴν χάριν, ὡς ἐπὶ τοῦ παρόντος· ἔστι δ' ὅτε καὶ τὴν βλασφημίαν, ὡς τὸ « ἦ μὴν εἰς πρόσωπόν σε εὐλογήσει. » Δῴης δὲ ἀντὶ τοῦ δώσεις εὐκτικὸν ἀντὶ μέλλοντος. Ἔστι δὲ καὶ ἄλλως νοῆσαι

A τὸ, « Ὅτι δῴης αὐτῷ εὐλογίαν εἰς αἰῶνα αἰῶνος. »

« Περὶ τῆς εὐλογίας. » Ἡ εὐλογία ποτὲ μὲν σημαίνει τὴν εὐφημίαν, ὡς τὸ, « Εὐλόγει ἡ ψυχή μου τὸν Κύριον· » ποτὲ δὲ τὴν χάριν, ὡς τὸ, « Προέφθασας αὐτὸν ἐν εὐλογίαις χρηστότητος· » ἔτι δὲ καὶ τὴν μετάδοσιν τοῦ ἁγιασμοῦ, ὡς ἐπὶ τοῦ παρόντος · ἔστι δ' ὅτε καὶ τὴν βλασφημίαν· ὡς, « Ἦ μὴν εἰς πρόσωπόν σε εὐλογήσει. » Καὶ μὴν καὶ τὴν προσαγόρευσιν, ὡς ἐν τῇ δ' τῶν Βασιλειῶν φησιν Ἐλισσαῖος πρὸς Γιεζῆ· « Ἐὰν εὕρῃς ἄνδρα, οὐκ εὐλογήσεις αὐτόν. Καὶ ἐὰν εὐλογήσῃ σε ἀνὴρ, οὐκ ἀποκριθήσῃ αὐτῷ. »

« Εὐφρανεῖς αὐτὸν ἐν χαρᾷ μετὰ τοῦ προσώπου σου. » — Ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσεν « ἀπὸ τοῦ προσ-

B ώπου σου, » τουτέστι διὰ τῆς σῆς ἐπισκοπῆς· ἐπιβλέψεις γὰρ ἐπ' αὐτὸν, καὶ χαρᾶς πλησθήσεται.

« Ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐλπίζει ἐπὶ Κύριον καὶ ἐν τῷ ἐλέει τοῦ Ὑψίστου οὐ μὴ σαλευθῇ. » — Οὐκ ἐπὶ στρατεύμασιν, οὐδ' ἐπὶ πλούτῳ πέποιθεν ἤ τισι τοιούτοις, ἀλλ' ἐπὶ μόνῳ τῷ βοηθοῦντι Θεῷ · διὸ οὐ περιτραπήσεται.

« Εὑρεθείη ἡ χείρ σου πᾶσι τοῖς ἐχθροῖς σου. » — Θεοῦ χεὶρ ἡ θεία δύναμις, ᾗ περιπεσεῖν εὔχεται πάντας τοὺς τὸν Κύριον βλασφημοῦντας · εὑρεθείη αὐτοῖς, φησὶν, εἰς τιμωρίαν.

« Ἡ δεξιά σου εὕροι πάντας τοὺς μισοῦντάς σε. » — Καταλήψαιτο.

« Θήσεις αὐτοὺς ὡς κλίβανον πυρὸς εἰς καιρὸν

C τοῦ προσώπου σου. » — Ἐμπρήσεις αὐτοὺς τῷ πυρὶ τῆς ὀργῆς σου · κλίβανον δὲ πυρὸς τὸ ὀπτανεῖον τῶν ἄρτων · *εἰς καιρὸν δὲ τοῦ προσώπου*, ἀντὶ τοῦ ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἐπισκοπῆς, ὅταν ἐπίδῃς αὐτοῖς δυσμενής. Πρόσωπον δὲ Κυρίου ἐπὶ ποιοῦντας κακὰ, τοῦ ἐξολοθρεῦσαι ἐκ γῆς τὸ μνημόσυνον αὐτῶν.

« Κύριος ἐν ὀργῇ αὐτοῦ συνταράξει αὐτοὺς, καὶ καταφάγεται αὐτοὺς πῦρ. Τὸν καρπὸν αὐτῶν ἀπὸ γῆς ἀπολεῖς, καὶ τὸ σπέρμα αὐτῶν ἀπὸ υἱῶν ἀνθρώπων. » — Προαναφωνεῖ τὴν τῶν ἐχθρῶν ἀπώλειαν. Καὶ ἀπαριθμεῖται τὰ εἴδη τῶν τιμωριῶν αὐτῶν · ὅτι πειραθέντες τῆς θείας ὀργῆς συνταραχθήσονται πάντοθεν ἐξαπορούμενοι, καὶ πυρποληθήσονται, καὶ ὁ καρπὸς τῶν γεωργιῶν αὐτῶν διαφθαρήσεται, καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν ἀπολοῦνται παγγενεί ·

D τοῦτο γὰρ νοεῖται τὸ σπέρμα νῦν. Υἱοὺς δὲ ἀνθρώπων τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων ἐκάλεσεν.

« Ὅτι ἔκλιναν εἰς σὲ κακά. » — Ταῦτα πείσονται, διότι κεκινήκασιν εἰς σὲ κακὰ βλασφημοῦντες τὸ σὸν ὄνομα καὶ τοῖς δούλοις ἐπιβουλεύοντες καὶ κακοποιοῦντες.

« Διελογίσαντο βουλὴν ἣν οὐ μὴ δύνωνται στῆσαι. » — Εἰ γὰρ καὶ πολλὰ κατὰ σοῦ καὶ τῶν σῶν ἐμελέτησαν, ἀλλ' οὖν οὐκ ἰσχύσουσιν ἐμμεῖναι τοῖς δεδογμένοις · περιτραπήσονται γὰρ αἱ τούτων βουλαί.

« Ὅτι θήσεις αὐτοὺς νῶτον. » — Νῶτος γίνεται ὁ φεύγων · οὐδὲν γὰρ ἕτερον αὐτοῦ φαίνεται ἢ μόνον ὁ νῶτος.

« Ἐν τοῖς περιλοίποις σου ἑτοιμάσεις τὸ πρόσωπον αὐτῶν. » — Τοῦτο καθ' ὑπερβατὸν συντάξομεν,

A εἰ μέλλοιμεν συντηρῆσαι τὴν ἀκολουθίαν τῆς διανοίας· οἷον ἐν τοῖς περιλοίποις αὐτῶν ἑτοιμάσεις τὸ πρόσωπον· τουτέστιν οὐδ' οἱ περιλειφθέντες ἀπὸ τῆς ἐν τῷ πολέμῳ σφαγῆς, καὶ εἰς σφαγὴν τραπέντες σωθήσονται, ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτῶν ἐπισκοπὴν τὴν σὴν εὐτρεπίσεις ὥστε μὴ διαφυγεῖν αὐτούς.

« Ὑψώθητι, Κύριε, ἐν τῇ δυνάμει σου. » — Ἐν τῷ ἑβδόμῳ ψαλμῷ σεσαφήνισται τί σημαίνει τὸ *ὑψώθητι*· τὸ παρὸν γὰρ ῥητὸν ταυτὸν δύναται τῷ, Ὑψώθητι ἐν τοῖς πέρασι τῶν ἐχθρῶν σου.

« Ἄσομεν καὶ ψαλοῦμεν τὰς δυναστείας σου. » — Ἐν τῷ τέλει τοῦ δωδεκάτου ψαλμοῦ προδιελάβομεν τί βούλονται τὸ ᾄσω καὶ ψαλῶ. Τινὲς δὲ καὶ τὸν παρόντα ψαλμὸν τῷ Δαυῒδ ἁρμόζουσι· λέγοντες ὑπὲρ ἑαυτοῦ τοῦτον ᾆσαι. Εἰ δὲ τοῦτο δεξόμεθα, κωλύει γὰρ οὐδὲν, μεθερμηνεύσωμεν τὰ ῥητά· B καὶ γὰρ αὐτίκα τὸ, « Ἐν τῇ δυνάμει σου εὐφρανθήσεται καὶ ἐπὶ τῷ σωτηρίῳ ἀγαλλιάσεται, » διὰ τὸν Χριστὸν εἰρῆσθαι νοήσομεν· ἐπεὶ γὰρ ὁ Χριστὸς καὶ Θεοῦ ἐστι δύναμις· φησὶ γὰρ ὁ μέγας Παῦλος· « Χριστὸς Θεοῦ δύναμις, » καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς καὶ σωτήρ ἐστι· φησὶ γὰρ ὁ Εὐαγγελιστής· « Αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαὸν αὐτοῦ· » πρὸς μὲν τὸν Πατέρα εἶπε, « Κύριε, ἐν τῇ δυνάμει σου· » πρὸς δὲ τὸν Υἱὸν, « Καὶ ἐπὶ τῷ σωτηρίῳ σου, » τουτέστι τῇ παρὰ σοῦ γινομένῃ σωτηρίᾳ τῶν ἀνθρώπων· οὕτω δὲ καὶ εἰς τὸ ἑξῆς· τὰ μὲν πρὸς τὸν Πατέρα, τὰ δὲ πρὸς τὸν Υἱὸν λέγοιτ' ἄν. Καὶ ὄντως ηὐφράνθη καὶ ἠγαλλιάσατο Δαυῒδ θεασάμενος καὶ μετὰ θάνατον τὸ τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως μυστήριον. C Εἰ γὰρ τὴν ἀχλὺν τῆς σαρκὸς περικείμενος ἔτι τοῖς τῆς ψυχῆς ὀφθαλμοῖς εἶδε τὰ μέλλοντα, πολλῷ μᾶλλον ταύτην ἀποθέμενος, καθαρώτερον ἑώρα καὶ τηλαυγέστερον· ἀκολούθως δὲ καὶ ἐπιθυμίαν καρδίας ὑποληψόμεθα, τὸν πόθον τοῦ ἰδεῖν τὴν τοῦ Σωτῆρος ἐνανθρώπησιν ἧς προεῖδε τὸν τύπον. Θέλησις δὲ τῶν χειλέων τὸ θέλειν διὰ παντὸς ᾄδειν Θεῷ. Καὶ μέντοι καὶ ᾄδει πάντοτε, τοῖς τῶν πιστῶν χείλεσι χρώμενος· ζωὴν δὲ ᾐτήσατο καὶ ἔλαβε, πολλάκις κινδυνεύσας ἀποθανεῖν ὑπὲρ ἐχθρῶν καὶ δι' εὐχῆς περισωθείς. Μεγάλη δὲ ἡ δόξα αὐτοῦ ἐν τῷ σωτηρίῳ, τουτέστι διὰ τὴν παρὰ σοῦ σωτηρίαν. Ἐδοξάσθη γὰρ ἀληθῶς, ὅτι ἐκ τῆς ῥίζης αὐτοῦ ἡ σωτηρία ἡμῶν ἐβλάστησε, καὶ μέγας γέγονε καὶ περιβόητος. D Εὐφρανεῖς δὲ αὐτὸν ἐν χαρᾷ μετὰ τοῦ προσώπου σου, ἀντὶ τοῦ τέρψεις αὐτὸν διὰ τοῦ Υἱοῦ σου· πρόσωπον γὰρ Πατρὸς ὁ Υἱός· φησὶ γὰρ, « Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑώρακε τὸν Πατέρα μου· ἐχθροὺς δὲ τοῦ Θεοῦ νοήσεις τοὺς μισοχρίστους Ἰουδαίους οἷς καὶ τὰ δεινότερα ἐπαρᾶται καὶ προφητεύει· ἃ πεπόνθασιν ὧν τὸ σπέρμα πανολεθρίᾳ διεφθάρη· δηλαδὴ τῶν σταυρωσάντων τὸν Κύριον· οἱ γὰρ ἐν ταῖς διασποραῖς διαπεφεύγασιν ἐκεῖνον τὸν ὄλεθρον. « Θήσεις δὲ αὐτοὺς ὡς κλίβανον πυρὸς ἐν τῷ καιρῷ τοῦ προσώπου σου· » δηλαδὴ τοῦ Υἱοῦ σου, καθὼς εἰρήκαμεν· μετὰ γὰρ τὴν ἐπιδημίαν αὐτοῦ, τοῦτο πεπόνθασι, καὶ ἤρξαντο κατ' αὐτῶν φύρεσθαι τὰ δεινά· ἀφ' οὗ ὁ Χριστὸς εἶπεν αὐτοῖς, « Ἀρθήσεται ἀφ' ὑμῶν ἡ βασιλεία· » ἐν δὲ τοῖς « περιλοίποις σου, » τουτέστι τοῖς ἐξ αὐτῶν πεπιστευκόσιν εἰς σὲ τὸν Υἱὸν καὶ ὑπολειφθεῖσί σοι, ἑτοιμάσεις, ἤγουν κοσμήσεις καὶ δοξάσεις τὸ γένος αὐτῶν· δόξα γὰρ τοῖς Ἑβραίοις τέως ὅτι πατέρες τῶν ἀποστόλων γεγόνασιν. Εἰ καὶ καθ' ἑαυτοὺς ἄδοξοί εἰσι καὶ φευκτοὶ ἁρμόζομεν ψαλμὸν τοῦτον καὶ τῷ βασιλεῖ ἡμῶν κατὰ τῶν βαρβάρων ὡς καὶ τὸν πρότερον.

ΨΑΛΜΟΣ ΚΑ'.

« Εἰς τὸ τέλος, ὑπὲρ τῆς ἀντιλήψεως τῆς ἑωθινῆς, ψαλμὸς τῷ Δαυΐδ. » — Ὁ ψαλμὸς οὗτος φανερῶς εἰς Χριστὸν ἀνάγεται· προαγορεύει γὰρ τὰ τοῦ προσλήμματος καὶ τὰ τοῦ σωτηρίου πάθους αὐτοῦ ἃ τέλος εἰλήφασιν. Ὑπὲρ τῆς ἀντιλήψεως δὲ ἐπιγέγραπται διὰ τὸ περιέχειν ἱκεσίαν ὑπὲρ τοῦ ἐλθεῖν αὐτῷ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐν τῷ καιρῷ τοῦ πάθους ἀντίληψιν ἐνισχύουσαν. *Τῆς ἑωθινῆς* δὲ πρόσκειται, ἀντὶ τοῦ τῆς τοῦ Χριστοῦ· ὄρθρος γὰρ οὗτος ὀνομάζεται, ὅ ἐστιν ἡμέρας ἀρχή· ὄντως γὰρ ἀνέτειλεν ἡμῖν τῆς ἐν τῷ σκότει τῆς πλάνης καθημένοις ἥλιος δικαιοσύνης, καὶ φῶς γνώσεως· Ἱκετεύει δὲ ὡς ἄνθρωπος διδάσκων εὔχεσθαι κατὰ τὸν τοῦ θανάτου καιρόν· φύσει γὰρ τότε καὶ ὁ πάνυ δίκαιος δειλιᾷ τὸ καινὸν τῆς διαζεύξεως. Τινὲς δὲ νοοῦντες πρόθεσιν ἀντὶ προθέσεως, ἔθος γὰρ καὶ τοῦτο τοῖς παλαιοῖς, φασὶ τὸν ψαλμὸν τοῦτον εἶναι περὶ τῶν παθῶν τοῦ Χριστοῦ· ταῦτα γάρ εἰσιν ἑωθινὴ ἀντίληψις ὅτι τότε μᾶλλον ἀντελάβετο ἡμῶν ὁ δηλωθεὶς ὄρθρος, ὅ ἐστι Χριστός· θανάτῳ νικήσας τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου.

« Ὁ Θεὸς, ὁ Θεός μου πρόσσχες μοι· ἱνατί ἐγκατέλιπές με; » — Δειλίας μὲν ἀνθρωπίνης ὁ λόγος· πιστοῦται δὲ τοῦτο τὴν ἐνανθρώπησιν ὅτι τέλειος ὢν ἄνθρωπος· καὶ τῷ φυσικῷ φόβῳ ὑπέκειτο. *Πρόσχες μοι*· εἰώθασι γὰρ οἱ παραχωροῦντές τινα δημίοις ἀποστρέφειν τὰς ὄψεις ἑαυτῶν. *Ἵνα τί με ἐγκατέλιπες*· καὶ μὴν οὐδέποτε διέστη αὐτοῦ, ἅπαξ ἑνωθέντος τῷ Υἱῷ καὶ Θεῷ· ἀλλ' ἐγκαταλελεῖφθαι λέγει διὰ τὴν δειλίαν· εἰ γὰρ σὺ, φησὶ, τὴν παρὰ σοῦ βοήθειαν ἐπέσχες, οὐκ ἂν ἐγὼ τὸν θάνατον ἐδειλίασα· περὶ ταύτης δὲ τῆς δειλίας καὶ οἱ εὐαγγελισταὶ διεξίασιν· ὅτι καὶ προσηύξατο παρελθεῖν τὸ τοῦ θανάτου ποτήριον· καὶ αὐτὸ δὲ εἶπε τὸ τοῦ ψαλμοῦ ῥητὸν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. « Θεέ μου ἵνα τί ἐγκατέλιπες; ἤγουν ἵνα τί με ἐγκατέλιπες εἰς δειλίαν; εἰδὼς ὅτι τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής· ἤ, Διὰ τί με παρεχώρησας τῷ θανάτῳ, γινώσκων ὅτι οὐδὲν ἥμαρτον ἄξιον θανάτου;

« Μακρὰν ἀπὸ τῆς σωτηρίας μου οἱ λόγοι τῶν παραπτωμάτων μου. » — Αἱ γὰρ εὐθῦναι τῶν ἁμαρτιῶν μου πόῤῥω εἰσὶ τῆς σωτηρίας μου, τουτέστιν οὐκ ἐμποδίζουσιν αὐτῇ· διὰ τὸ μηδόλως εἶναι αὐτάς· ἀνομίαν γὰρ, φησὶν, οὐκ ἐποίησε· τῶν ἁμαρτανόντων δὲ ὁ θάνατος ἐπιτίμιον, ἢ καὶ ἄλλως τὸ πρόσωπον τῆς ὅλης τῶν ἀνθρώπων φύσεως ὡς συγγενὴς ἡμῶν ὑποδύεται, καὶ διὰ τί με, φησὶ, τὸ καθόλου ἄνθρωπον κατέλιπες, ἀποθνήσκειν; εἶτα ἐπιφέρει καὶ τὴν αἰτίαν· ὅτι μεμάκρυνται σωτηρίας αἱ καταδίκαι μου, αἷς ἄρα κἀγὼ συνάπτομαι

μεμάκρυσμαι· εἰ γὰρ ἤγγιζον, ἐσωζόμην ἂν ἀπὸ τοῦ θανάτου.

« Ὁ Θεός μου, κεκράξομαι ἡμέρας πρός σε, καὶ οὐκ εἰσακούσῃ, καὶ νυκτὸς, καὶ οὐκ εἰς ἄνοιαν ἐμοί. » — Τοῦτο γέγονε καθ' ἣν ἡμέραν ἔφαγε τὸ Πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν· ὅτι γὰρ ἐν τῇ νυκτὶ τότε προσηύχετο δεδηλώκασιν οἱ εὐαγγελισταί. Δῆλον δὲ ἐντεῦθεν, ὅτι καὶ πρὸ τῆς ἑσπέρας ηὔξατο. Μὴ ξενίζου δὲ πῶς τὸ πρῶτον τέθεικεν ὕστερον· τοιαῦτα γὰρ ἐν πολλοῖς τὰ προφητικά. Ἡ δ' αἰτία ἵνα μὴ δοκοῖεν οἴκοθεν λαλεῖν, ἀλλ' ὃ ἂν καὶ ὅσα ἀκούσειεν ὑπὸ τοῦ ἐνηχοῦντος πνεύματος. Καὶ ἐν τῇ ἡμέρᾳ, φησὶ, παρακαλέσω παρελθεῖν τὸν τοῦ θανάτου καιρὸν, καὶ εἰσακούσῃ μου, καὶ ἐν τῇ νυκτὶ πάλιν ὁμοίως· πλὴν οὐκ εἰς ἄνοιαν ἐμοὶ τὸ πῶς εἰσακούσῃ· νενόηκα γὰρ ὅτι διὰ τὴν σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων ἧς ἕνεκα καὶ σεσάρκωμαι. Τινὲς δὲ ἡμέραν καὶ νύκτα τὸν καιρὸν τῆς σταυρώσεώς φασιν· ἀπὸ γὰρ ὥρας ἕκτης ἕως ἐννάτης σκότος ἐγένετο, ὡς λέγεσθαι τὴν ἡμέραν ταύτην ἡμερονύκτιον· ὅτε καὶ ἀφεθῆναι τοῖς ἐσταυρωκόσι τὴν ἁμαρτίαν παρεκάλεσε μὲν, οὐκ εἰσηκούσθη δὲ πανολεθρίᾳ παραδοθέντων. Τούτου δὲ αἴτιον εἰδέναι σαφῶς, ὅτι ἔμελλον συκοφαντῆσαι αὐτὴν τὴν ἀνάστασιν, καὶ αὐξῆσαι τὴν ἁμαρτίαν.

« Σὺ δὲ ἐν ἁγίῳ κατοικεῖς, ὁ ἔπαινος τοῦ Ἰσραήλ. » — Ἅγιον καλεῖ τὸν ἡνωμένον ἑαυτῷ Υἱὸν καὶ Θεόν. Καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ δέ φησιν· « Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί. » Ἔπαινος δὲ τοῦ Ἰσραὴλ ὁ Πατήρ· ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι τὴν θεογνωσίαν μόνον ἐνεκαυχῶντο· μὴ ποιοῦντες κρίμα καὶ δικαιοσύνην, μηδ' ἔχοντες τὴν ἀρετήν. Διὰ δὲ τοῦ εἰπεῖν ὅτι « Κατοικεῖς ἐν τῷ Υἱῷ, » ἔδειξεν ὅτι θέλει ὁ Υἱὸς τὴν σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων, καὶ οὐκ ἀποσείεται τὸν θάνατον τοῦ προσλήμματος· ἓν γὰρ καὶ τῷ Πνεύματι καὶ τῷ Υἱῷ θέλημα.

« Ἐπὶ σοὶ ἤλπισαν οἱ πατέρες ἡμῶν, ἤλπισαν, καὶ ἐῤῥύσω αὐτούς. Πρὸς σὲ ἐκέκραξαν καὶ ἐσώθησαν· ἐπὶ σοὶ ἤλπισαν καὶ οὐ κατῃσχύνθησαν. » — Ζεύγνυσιν ἑαυτὸν τοῖς ἐπαρηξαμένοις καί φησιν, ὡς οἱ κατὰ σάρκα πατέρες ἡμῶν οἱ πρὸ τῆς ἐμῆς ἐπιδημίας ἐν τῷ βίῳ λάμψαντες ἐπὶ σοὶ ἤλπισαν, καὶ βοήσαντες ἐῤῥύσθησαν τῶν κινδύνων· ἐκείνους οὖν κἀγὼ μιμούμενος ὡς ὅμοιος αὐτοῖς ὁμοίως καὶ αὐτὸς ποιοῦμαι τὴν δέησιν. Σύνηθες δὲ τῷ προφήτῃ τὰς λέξεις πολλάκις ἀναδιπλοῦν καὶ τριπλοῦν, εἰς ἔμφασιν τοῦ τόνου τῆς καρδίας· λύτρωσιν δὲ κινδύνου λέγουσιν οἱ σοφοὶ τὰ θεῖα οὐ μόνον ἐπὶ σωμάτων, ἀλλὰ καὶ πολλῷ μᾶλλον ἐπὶ ψυχῆς· ὅταν γενναίως ἐνεγκοῦσα τὰς ὀδύνας μηδ' ἐντεῦθεν πάθῃ περὶ τὴν πρόθεσιν· οὕτω γὰρ οἱ μάρτυρες ἀναιρεθέντες νενικήκασι διὰ τὸ ἀήττητον τῆς ψυχῆς.

« Ἐγὼ δέ εἰμι σκώληξ καὶ οὐκ ἄνθρωπος. » — Τοῦτο εἶπε ταπεινῶν ἑαυτόν· καὶ Δαυῒδ γὰρ ὁ προφήτης καὶ βασιλεὺς κύνα τεθνηκότα καλεῖ ἑαυτὸν ἐν τῇ βίβλῳ τῶν Βασιλειῶν. Εἰ δ' ὁ ἀναμάρτητος Ἰησοῦς οὕτως ἑαυτὸν φαυλίζει, τί ἂν ἡμεῖς οἱ φαῦλοι καὶ ἁμαρτωλοὶ ποιήσωμεν; Φασὶ δέ τινες διὰ τὴν ἀσυνδύαστον τοῦτο ῥηθῆναι γέννησιν. Ὡς

A γὰρ ὁ σκώληξ ἄνωθεν ἐπελθόντος ὑετοῦ τῇ γῇ κυΐσκεται, οὕτως καὶ ὁ Χριστὸς ἄνωθεν ἐπελθόντος ἁγίου Πνεύματος τῇ Παρθένῳ γεγέννηται. Καὶ σκώληξ μὲν ἂν λέγοιτο διὰ ταῦτα, οὐκ ἄνθρωπος δὲ πάλιν διὰ τὴν ὑπερφυῆ σύλληψιν καὶ γέννησιν· ἢ καὶ ἄλλως· ὅτι δέλεαρ τοῖς δαίμοσιν ἐφόρει τὴν σάρκα, ὑφ' ἣν τὸ τῆς θεότητος ἐκρύπτετο ἄγκιστρον· δέλεαρ γὰρ ἰχθύων ὁ σκώληξ· ἐγένετο γὰρ δέλεαρ εἰς ἅλωσιν τοῦ νοητοῦ κήτους, τοῦ τῇ θαλάσσῃ τοῦ παρόντος βίου ἐννηχομένου, τῷ τῆς θεότητος ἀγκίστρῳ περιτεθεῖσα ἡ ἀνθρωπότης· ὃ κῆτος, τὸ δέλεαρ περιχανὲν, τῷ ἀγκίστρῳ περιεχάρη, καὶ οὐκ ἄνθρωπος ἦν ψίλος· ἢ καὶ ὅτι ὁ σκώληξ εὐτελὴς μὲν τὸ εἶδος, ἀφανιστικὸν δὲ τῆς ὕλης· οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς εὐτελὴς μὲν τὸ φαινόμενον, ἀφανιστικὸν δὲ

B τῆς ἀντικειμένης δυνάμεως.

« Ὄνειδος ἀνθρώπων καὶ ἐξουθένημα λαοῦ. » — Τοῦτο προαγορεύσει σαφῶς, ἃ εἰς αὐτὸν πεπαρῳνήκασι κατὰ τὸν τοῦ πάθους καιρὸν, ἐμπαίζοντες καὶ χλευάζοντες. Καὶ ταυτὸν μὲν ἂν εἴη ὄνειδος ἀνθρώπων τὸ ἐξουθένημα λαοῦ· ἢ ὄνειδος μὲν ἀνθρώπῳ τῶν ἐκ Ῥώμης στρατιωτῶν, ἐξουθένημα δὲ λαοῦ τῶν Ἰουδαίων.

« Πάντες οἱ θεωροῦντές με ἐξεμυκτήρισάν με, ἐλάλησαν ἐν χείλεσιν, ἐκίνησαν κεφαλήν. Ἤλπισεν ἐπὶ Κύριον, ῥυσάσθω αὐτόν· σωσάτω αὐτὸν, ὅτι θέλει αὐτόν. » — Ταῦτα σαφῶς εὑρήσεις ἐν τῷ Ματθαίῳ κείμενα· φησὶ γάρ· « Οἱ δὲ παραπορευόμενοι ἐβλασφήμουν αὐτὸν κινοῦντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν καὶ λέγοντες, » καὶ τὰ ἑξῆς.

C « Ὅτι σὺ εἶ ὁ ἐκσπάσας με ἐκ γαστρός. » — Ἀνδρὸς μὲν ὁμιλία διανοίγει παρθενικὰ κλεῖθρα τῆς γαστρός· ἀκοντιζόμενον δὲ τὸ σπέρμα φυσικῶς ἀνοίγει τὴν μήτραν· αὕτη δὲ λοιπὸν μύσασα, συνέχει τοῦτο μέχρις ἂν εἰς βρέφος τελεσιουργηθῇ, καὶ οὕτω στενοχωρηθεῖσα τῷ ὄγκῳ, πάλιν ἀνοίγεται καὶ παραχωρεῖ τοῦτο διολισθαίνειν. Ἐπὶ δὲ τοῦ Σωτῆρος ὥσπερ ἄνευ ὁμιλίας ἀνδρὸς ἡ σύλληψις· οὕτω καὶ ἡ πρόοδος τοῦ βρέφους ὑπερφυής, τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως ἐξελκυσάσης αὐτὸ, τῶν κλείθρων μηδ' ὅλος ἀνοιγέντων.

« . . . . ἀρχιεπίσκοπος εἰς αὐτόν. » — Τὰ περὶ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ τὰ λοιπὰ ζῶα ἐπὶ τῇ ἐξαρχῆς σαρκώσει τοῦ Θεοῦ Λόγου παρηκολουθη-

D κότα ἔοικεν ἡ παροῦσα λέξις σημαίνειν· οὔτε γὰρ κατὰ τὸν φυσικὸν νόμον ἡ σύλληψις αὐτοῦ ἐξ ἀνδρὸς σπέρματος· διὰ τοῦτο οὐδὲ τῷ εἰωθότι τοῖς γεννωμένοις ἐξώλισθε τρόπῳ τῶν τῆς μητρὸς ἐγκάτων τῆς τοῦ σπέρματος διαπλάσεως τὴν ἔξοδον κατεπειγούσης· ἀλλ' ἐκ Πνεύματος ἁγίου συλληφθεὶς, αὐτὸν Θεὸν Πατέρα οἷόν τινα μαιευόμενον τὸ κυηθὲν καὶ τῆς μήτρας ἐξέλκοντα· ἀλλὰ καὶ ἕτερον ἔσχεν ἐξαίρετον παρὰ τοὺς ἀνθρώπους γενόμενος· καθότι καὶ ἀπὸ μασθῶν μητρικῶν καὶ ἐν αὐτῇ μήτρᾳ ἤλπισεν ἐπὶ τὸν Θεὸν Πατέρα αὐτοῦ, ὃ μόγις ἐπὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων γίνεται, τοῦ λόγου αὐτοῖς συμπληρουμένου· ὃ καὶ Ἠσαΐας ἐδήλου περὶ αὐτοῦ εἰπών· « Διότι πρινὴ γνῶναι τὸ παιδίον ἀγαθὸν ἢ κακὸν ἀπειθεῖ πονηρίᾳ τοῦ ἐκλέ-

ξασθαι τὸ ἀγαθόν.» Ἅπερ ἅπαντα ἐκαινοτομεῖτο διὰ τὸν ἡνωμένον αὐτῷ Θεὸν Λόγον.

«Ἡ ἐλπίς μου ἀπὸ μαστῶν τῆς μητρός μου.» — Ὢ ἡ ἐλπίς μου ἐξ αὐτῆς θηλῆς· ἀπὸ τότε γάρ σε ἐγνώριζον ἐλπίδα μου συνετισθεὶς ὑπὸ τῆς ἐνωθείσης μοι θεότητος. Φησὶ δὲ περὶ τούτου Λουκᾶς· «Τὸ δὲ παιδίον ηὔξανε καὶ ἐκραταιοῦτο Πνεύματι, πληρούμενον σοφίας, καὶ χάρις Θεοῦ ἦν ἐπ' αὐτῷ.»

«Ἐπὶ σὲ ἐπεῤῥίφην ἐκ μήτρας.» — Τῇ σῇ σκέπῃ ἐπεῤῥίφην· οἷα μὴ ἔχων ἐπὶ γῆς πατέρα.

«Ἀπὸ γαστρὸς μητρός μου Θεός μου εἶ σύ.» — Τυθείς σε Θεὸν ἐπέγνων συνετισθεὶς, ὡς προείρηται. Τὸ δ' *ἀπὸ γαστρὸς* ἢ ὅτι ἐν τῇ γαστρὶ ὢν, ἢ ὅτι γαστρὸς ἐξελθών.

«Μὴ ἀποστῇς ἀπ' ἐμοῦ ὅτι θλῖψις ἐγγὺς, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν.» — Καὶ περὶ τούτων φασὶν οἱ εὐαγγελισταὶ, ὅτι «Ἤρξατο λυπεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν,» καὶ πάλιν· «Τότε οἱ μαθηταὶ πάντες ἀφέντες αὐτὸν ἔφυγον.»

«Περιεκύκλωσάν με μόσχοι πολλοὶ, ταῦροι πίονες περιέσχον με.» — Μόσχους καλεῖ τὸ δημῶδες πλῆθος τῶν Ἰουδαίων διὰ τὸ νεώτερον καὶ ἄτακτον· ταύρους δὲ τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς καὶ πρεσβυτέρους τοῦ λαοῦ διὰ τὸ προβεβηκὸς καὶ ἔξαρχον, οὓς καὶ πίονας λέγει· διότι πολλῶν ἀπήλαυσε δωρεῶν αὐτοῦ· προείρηκε γὰρ καὶ Μωϋσῆς, ὅτι «Καὶ ἔφαγεν Ἰακὼβ, καὶ ἐνεπλήσθη, καὶ ἀπελάκτισεν ὁ ἠγαπημένος· ἐλιπάνθη, ἐπαχύνθη, ἐπλατύνθη, καὶ ἐγκατέλιπε Θεὸν τὸν ποιήσαντα αὐτόν.»

«Ἤνοιξαν ἐπ' ἐμὲ τὸ στόμα αὐτῶν, ὡς λέων ὁ ἁρπάζων καὶ ὠρυόμενος.» — Ὅτε συλλεγέντες ἐβόων· «Ἆρον ἆρον, σταύρωσον αὐτόν.»

«Ὡσεὶ ὕδωρ ἐξεχύθην, καὶ διεσκορπίσθη πάντα τὰ ὀστᾶ μου.» — Ὀστᾶ αὐτοῦ τοὺς ἀποστόλους νοήσομεν· ὡς συνέχοντας καὶ στεῤῥοῦντας τὸ λοιπὸν τῆς Ἐκκλησίας Χριστοῦ. Πάντες γὰρ αὐτὸν ἀφέντες, ἔφυγον τηνικαῦτα· φησὶ γὰρ Ζαχαρίας· «Κατάξω τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσονται τὰ πρόβατα.» Χύσιν δὲ λέγει τὴν ἀπ' αὐτοῦ κίνησιν αὐτῶν.

«Ἐγενήθη ἡ καρδία μου ὡσεὶ κηρὸς τηκόμενος ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας μου.» — Ἐτάκην δίκην κηροῦ τῷ πυρὶ τῶν θλίψεων ἐκλυθεῖσα καὶ τέλεον ἀσθενήσασα. Κοιλίαν δὲ λέγει νῦν τὸ κοῖλον ὅλον τοῦ σώματος.

«Ἐξηράνθη ὡσεὶ ὄστρακον ἡ ἰσχύς μου.» — Τῷ δηλωθέντι πυρὶ παγεῖσα ἐξικμασθείσης τῆς ἐνεργείας αὐτῆς.

«Καὶ ἡ γλῶσσά μου κεκόλληται τῷ λάρυγγί μου.» — Ὅτε κατηγορούντων αὐτὸν τῶν ψευδομαρτύρων οὐδὲν ἀπεκρίνετο· ἀλλ' ἵστατο σιωπῶν· ἢ ὅτε ἐνίψησαν ἐπὶ τῷ σταυρῷ.

«Καὶ εἰς χοῦν θανάτου κατήγαγές με.» — Χοῦς θανάτου ἐστὶν ὁ τάφος οἷα δὴ χωννυμένων τῶν θαπτομένων εἰς ὃν ἑκών με, φησὶ, κατήγαγες ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων.

«Ὅτι ἐκύκλωσάν με κύνες πολλοί.» — Ταύρους A μὲν ἐκάλεσε τοὺς Ἰουδαίους ὡς ὑπὸ τὸν ζυγὸν τοῦ νόμου ὄντας, εἰ καὶ τὸν νόμον παρέβαινον. Κύνας δὲ λέγει τοὺς ἐκ Ῥώμης στρατιώτας, ὡς κατὰ τὴν Χαναναίαν ὠνόμασεν εἰπών· «Οὐκ ἔστι τὸν ἄρτον τῶν τέκνων δοῦναι τοῖς κυναρίοις.»

«Συναγωγὴ πονηρευομένων περιέσχον με.» — Τῶν φθονερῶν Ἰουδαίων.

«Ὤρυξαν χεῖράς μου καὶ πόδας.» — Τῇ διατρήσει τῶν ἥλων.

«Ἐξηρίθμησαν πάντα τὰ ὀστᾶ μου.» — Γυμνὸν κρεμάσαντες καὶ σφόδρα διατείναντες ὡς καὶ φαίνεσθαι τὰς ἁρμονίας τῶν ὀστέων, καὶ ἀριθμεῖσθαι ταῦτα τοῖς βουλομένοις.

«Αὐτοὶ δὲ κατενόησάν με. — Ἐπολυπραγμό-
B νησάν με κρεμάμενον, καὶ Υἱός εἰμι τοῦ Θεοῦ· ἔλεγον γάρ· «Εἰ Υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, κατάβηθι ἀπὸ τοῦ σταυροῦ.»»

«Καὶ ἐπεῖδόν με.» — Καὶ ἐπέγνωσαν ὅτι εἰμὶ, βλέποντες τὴν κτίσιν συμπάσχουσαν, καὶ σκληροὶ ἔτι διέμειναν· φησὶ γὰρ ὁ Ματθαῖος ὅτι «Ὁ ἑκατόνταρχος καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ, τηροῦντες τὸν Ἰησοῦν, ἰδόντες τὸν σεισμὸν καὶ τὰ γενόμενα, ἐφοβήθησαν σφόδρα λέγοντες· «Ἀληθῶς Θεοῦ Υἱὸς ἦν οὗτος·» ἢ καὶ ἄλλως ἐπολυπραγμόνησαν μήποτε κατενεχθῶ ἀπὸ τοῦ σταυροῦ διὰ τῶν μαθητῶν μου, καὶ διὰ τοῦτο ἐπεῖδόν με, τουτέστιν ἐτήρησάν με φυλακῇ στρατιωτῶν.

«Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον.» — Ταῦτα σα-
C φῶς ἡρμήνευσεν ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης· φησὶ γὰρ οὗτος· «Οἱ οὖν στρατιῶται ὅτε ἐσταύρωσαν τὸν Ἰησοῦν ἔλαβον τὰ ἱμάτια αὐτοῦ καὶ ἐποίησαν τέσσαρα μέρη· ἑκάστῳ στρατιώτῃ μέρος καὶ τὸν χιτῶνα.» Ἦν δὲ ὁ χιτὼν ἄῤῥαφος, ἐκ τῶν ἄνωθεν ὑφαντὸς δι' ὅλου. Εἶπον οὖν πρὸς ἀλλήλους· Μὴ σχίσωμεν αὐτὸν, ἀλλὰ λάχωμεν περὶ αὐτοῦ, τίνος ἔσται· ἵνα, φησὶν ἡ Γραφὴ, πληρωθῇ δηλαδὴ τὰ παρόντα ῥητά· ἃ καὶ παρέθηκεν ἐκεῖ· ὥστε ἱμάτια μὲν λέγει τὰ ἐῤῥαμένα, ἃ καὶ διείλοντο ἑαυτοῖς· ἱματισμὸν δὲ τὸν ἄῤῥαφον χιτῶνα τὸν ἐκ τῶν ἄνωθεν ὑφαντὸν, ὑπὲρ οὗ καὶ ἔβαλον κλῆρον.

«Σὺ δὲ, Κύριε, μὴ μακρύνῃς τὴν βοήθειάν μου, εἰς τὴν ἀντίληψίν μου πρόσσχες.» — Τούτων δηλαδὴ γινομένων.

D «Ῥῦσαι ἀπὸ ῥομφαίας τὴν ψυχήν μου, καὶ ἐκ χειρὸς κυνὸς τὴν μονογενῆ μου. Σῶσόν με ἐκ στόματος λέοντος καὶ ἀπὸ κεράτων μονοκερώτων τὴν ταπείνωσίν μου.» — Ῥομφαίαν καλεῖ τοὺς ἐκ Ῥώμης, ὡς ξιφηφόρους· τοὺς αὐτοὺς δὲ καὶ κύνας, καθὼς ἀνωτέρω δεδηλώκαμεν· λέοντας δὲ τοὺς Ἰουδαίους διὰ τὴν ἀπήνειαν καὶ τὸ διψῆν αὐτοῦ τὸν θάνατον καὶ τὴν ἐνέδραν· οὕτω γὰρ καὶ πρὸ μικροῦ τούτους ὠνόμασε. Τοὺς αὐτοὺς δὲ λέγει καὶ μονοκέρωτας, ὡς εἰς μίαν ὑπόστασιν τοῦ Θεοῦ πιστεύοντας. Ζῶον δὲ ἄγριον ὁ μονόκερως, φερωνύμως ἓν φέρων ἐπὶ τὸ μέτωπον κέρατον. Ἑνικῶς δὲ εἶπε κύνα καὶ λέοντα διὰ τὸ γένος, δι' οὗ τὸν καθ' ἕκαστον γινώσκομεν. Μονογενῆ δὲ λέγει τὴν ἰδίαν ψυχὴν ὡς μεμονωμένην διὰ τὸ μόνην τῶν ἄλλων ψυ-

χῶν ἄγευστον ἁμαρτίας εἶναι καὶ διὰ τὸ μόνον τὸν Υἱὸν ἔχειν ἡνωμένον καθ' ὑπόστασιν. Περὶ δὲ τῆς ἑαυτοῦ ταπεινώσεως καὶ αὐτὸς ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις ἐδίδαξεν εἰπών· « Μάθετε ἀπ' ἐμοῦ ὅτι πρᾶός εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ. » Τίνος δὲ ἕνεκεν οὕτως ηὔχετο προειρήκαμεν, ἔτι δὲ καὶ ὁποίαν ἐζήτει λύτρωσιν.

« Διηγήσομαι τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου. » — Σημείωσαι πῶς τὰ μὲν ὡς ἤδη γεγενημένα λέγει τὸ θεῖον Πνεῦμα προθεωροῦν αὐτά, τὰ δὲ ὡς μέλλοντα νόμῳ προφητείας. Ὄνομα δέ φησι τὸ τῆς πατρότητος· Θεὸν μὲν γὰρ ὡμολόγουν Ἑβραῖοι· Πατέρα δὲ Υἱοῦ οὐκ ἐγίνωσκον ὡς ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίῳ εἴρηκε· « Πορευθεῖσαι εἴπατε τοῖς ἀδελφοῖς μου. »

« Ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας ὑμνήσω σε. » — Οὐ μόνον γὰρ ἰδίᾳ τοὺς ἀποστόλους ἐδίδαξεν, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς συναγωγαῖς τῶν Ἰουδαίων ἐπαῤῥησιάζετο διηγούμενος τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός. Περὶ τούτων οὖν ἡ παροῦσα προφητεία· τοῦτο δὲ καὶ εἰς ἔτι ποιεῖ διὰ τοῦ Εὐαγγελίου αὐτοῦ καὶ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ ἀναγινωσκομένη.

« Οἱ φοβούμενοι Κύριον, αἰνέσατε αὐτόν. » — Ὡς ἤδη εἰσακουσθεὶς προτρέπεται τοὺς πιστοὺς εἰς εὐχαριστίαν, καὶ πρῶτον τοὺς ἐξ ἐθνῶν· ὅτι καὶ πρῶτον εἰς τὰ ἔθνη τοὺς ἀποστόλους μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν ἐξαπέστειλε· « Πορευθέντες γάρ, φησί, μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη· » οὓς καὶ φοβουμένους τὸν Κύριον καλεῖ προσαγορεύων αὐτοὺς ἀπὸ τῆς ἀρετῆς· καὶ Πέτρος γὰρ οὕτως ἐν ταῖς Πράξεσιν ὠνόμασεν αὐτούς· « Ἄνδρες Ἰσραηλῖται καὶ οἱ ἐν ὑμῖν φοβούμενοι τὸν Θεόν· » ἐπεὶ δὲ ἡ Ἐκκλησία τῶν πιστῶν οὐκ ἐξ ἐθνῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐξ Ἰουδαίων συνίσταται, καὶ τοὺς εἰς δοξολογίαν κινεῖ· φησὶ γάρ·

« Ἅπαν τὸ σπέρμα Ἰακώβ, δοξάσατε αὐτόν. » — Πάντες οἱ ἐξ Ἰουδαίων πεπιστευκότες· προπάτωρ γὰρ τῶν φυλῶν ὁ Ἰακώβ.

« Φοβηθήτωσαν αὐτὸν ἅπαν τὸ σπέρμα Ἰσραήλ. » — Ἐνταῦθα καὶ ἄμφω τὰ μέρη λέγει, διότι πᾶς ἐπιγνοὺς Χριστὸν Ἰσραήλ ἐστιν· Ἰσραὴλ γὰρ μεθερμηνεύεται νοῦς ὁρῶν Θεόν. Κελεύει τοίνυν καὶ ὑμνεῖν τὸν Θεὸν καὶ ἀεὶ φοβεῖσθαι αὐτὸν ὡς παντοδύναμον· ἢ καὶ τοῖς ἄλλοις Ἰουδαίοις παραγγέλλει φοβεῖσθαι αὐτόν, ὡς παντοδύναμον, καὶ ἐπάξοντα τούτοις πανολεθρίαν, διὰ τὴν λύσιν τὴν μετὰ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ.

« Ὅτι οὐκ ἐξουδένωσεν οὐδὲ προσώχθισε τῇ δεήσει τοῦ πτωχοῦ. » — Οὐ παρεῖδεν οὐδὲ φορτικὸν ἡγήσατο τὴν ἐμήν, φησί, δέησιν, τὴν περὶ τὸν διάβολον νικῆσαι, καὶ ὑμῖν τὴν νίκην δωρήσασθαι. Πτωχὸν δὲ ὠνόμασεν ἑαυτὸν διά τε τὴν εὐτέλειαν τῆς σαρκός, καὶ ὅτι καὶ ἄλλως πένης ἦν, ὅσον εἰς χρήματα καὶ περιουσίαν.

« Οὐδὲ ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπ' ἐμοῦ. » — Περὶ δὲ τοῦ ἰδιώματος τούτου προειρήκαμεν ἐν τῇ ἐξηγήσει τοῦ Ἰὼβ ψαλμοῦ.

« Καὶ ἐν τῷ κεκραγέναι με πρὸς αὐτὸν εἰσήκουσέ A μου. » — Εὐθὺς ἐν τῷ βοᾷν με πρὸς αὐτὸν εἰσήκουσέ μου.

« Παρὰ σοῦ ὁ ἔπαινός μου. » — Ὅτε φωνὴ κατηνέχθη ἐκ τοῦ οὐρανοῦ λέγουσα· « Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα. » Καὶ αὖθις· « Ἐδόξασα καὶ πάλιν δοξάσω. »

« Ἐκκλησίᾳ μεγάλῃ. » — Ἐξομολόγησιν ἐνταῦθα τὴν αἴνεσιν λέγει. Μεγάλη δὲ ἡ τῶν πιστῶν Ἐκκλησία, ὡς μέχρι περάτων τῆς γῆς φθάνουσα· ἢ καὶ ὡς ἀπὸ μεγάλων ἀνδρῶν συνισταμένη. Ἀεὶ δὲ διὰ τοῦ Εὐαγγελίου μέσον αὐτῆς ὑμνεῖ τὸν Πατέρα. Ἄνω μὲν οὖν ἁπλῶς Ἐκκλησίαν εἶπε τὴν τῶν Ἰουδαίων συναγωγήν, ἢ καὶ τὴν ἑκάστην παροικίαν μερικὴν τῶν εὐσεβῶν· νῦν δὲ μεγάλην λέγει τὴν καθολικὴν τῶν πιστῶν.

B « Τὰς εὐχάς μου ἀποδώσω ἐνώπιον τῶν φοβουμένων αὐτόν. » — Εὐχὰς νῦν τὰς ὑποσχέσεις καλεῖ, δηλονότι τὸ διηγεῖσθαι τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ μηνῦσαι αὐτόν.

« Οἱ μέχρι τότε πένητες ὅσον εἰς εὐσέβειαν, ἢ καὶ ὅσον εἰς ἀνθρώπινον πλοῦτον· ἀκτήμονες γὰρ οἱ κατὰ ἀλήθειαν Χριστιανοί. Φάγονται δὲ τὴν πνευματικὴν τροφὴν τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας τὴν αὔξουσαν τὴν ψυχήν.

« Φάγονται πένητες, καὶ ἐμπλησθήσονται. Καὶ αἰνέσουσι Κύριον οἱ ἐκζητοῦντες αὐτόν. » — Ὅτι οὐκ ἐφείσατο τοῦ Μονογενοῦς αὐτοῦ διὰ τὴν σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων. Ἐκζητεῖ δὲ πᾶς τὸν Θεὸν ὁδεύων τὴν τρίβον τῶν ἐντολῶν αὐτοῦ, φερουσῶν ἄντικρυς εἰς αὐτόν· ἢ καὶ ἄλλως φάγονται C τὸ σῶμα τοῦ Σωτῆρος ᾧ καὶ τὸ αἷμα συμπεριλαμβάνεται, καὶ ἐμπλησθήσονται Πνεύματος ἁγίου· καὶ ὕμνοις περὶ τὴν μυστικὴν χρήσονται τράπεζαν· ὡς εἶναι τοῦτο προφητείαν οὐ μόνον περὶ τοῦ Εὐαγγελίου, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς μυστικῆς τραπέζης.

« Ζήσονται αἱ καρδίαι αὐτῶν εἰς αἰῶνα αἰῶνος. » — Φησὶν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ὁ Κύριος· « Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς· » καὶ πάλιν· « Ἐάν τις φάγῃ ἐκ τοῦ ἐμοῦ ἄρτου, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα· » φυλάττων δηλαδὴ τὰς ἐντολὰς διὰ τῆς καρδίας ὅλον τὸ ζῶον ἐδήλωσεν ἀπὸ τοῦ καιριωτέρου μέρους· εἰ γὰρ καὶ τεθνήξεται κατὰ φύσιν, ἀλλ' αὖθις ἀναστήσεται εἰς ζωὴν αἰώνιον.

« Μνησθήσονται καὶ ἐπιστραφήσονται πρὸς Κύριον D πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς. » — Μνήμη ἐπὶ προεγνωσμένου πράγματος λέγεται. Φαίνεται τοίνυν ὡς ἡ θεογνωσία τοῖς ἀνθρώποις ἔμφυτός ἐστιν· ἀλλ' ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἡ τῆς πλάνης ἀχλὺς ἐκάλεσεν αὐτήν. Τῆς ἀχλύος δὲ διασκεδασθείσης τῷ ἡλίῳ τῆς δικαιοσύνης Χριστῷ ἐμνήσθησαν, τοῦ δημιουργοῦ καὶ πρὸς αὐτὸν ἐπεστράφησαν· ἢ μνησθήσονται, ἀντὶ τοῦ μνήμης ἀξιωθήσονται παρὰ τῷ Θεῷ μέχρι τότε παρεωραμένοι. Ὅρα δὲ ὅπως ἐχρήσατο τῇ τάξει *μνησθήσονται* εἰπών, εἶτα *ἐπιστραφήσονται*, εἶτα *προσκυνήσουσιν*.

« Καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιον αὐτοῦ πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν. » — Καὶ μὴν οὔτε πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς ἐπίστευσαν οὔτε πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν· ἀλλ' ἐπεὶ καὶ εἰς πάντα τὰ πέρατα τῆς

γῆς τὸ Εὐαγγέλιον ἔφθασεν, ἀπὸ τοῦ ὅλου τὸ μέρος δεδήλωκεν, ὡς ἐν ἄλλοις τοὐναντίον ἀπὸ μέρους τὸ ὅλον· ἄλλως τε δὲ πατριὰς τὰς συγγενείας καλεῖ. Δῆλον δὲ ὅτι παντὸς ἔθνους συγγενεῖς ἐπίστευσαν εἰς Χριστὸν καὶ δι' αὐτοῦ προσεκύνησαν τὸν Πατέρα.

« Ὅτι τοῦ Κυρίου ἡ βασιλεία, καὶ αὐτὸς δεσπόζει τῶν ἐθνῶν. » — Οὗτός ἐστι καὶ βασιλεὺς αὐτῶν καὶ δεσπότης, κατὰ τὸ, « Καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς· » καὶ διὰ τοῦτο προσκυνήσουσιν αὐτὸν τῆς διαβολικῆς τυραννίδος ἐλευθερωθέντες.

« Ἔφαγον καὶ προσεκύνησαν πάντες οἱ πίονες τῆς γῆς. » — *Πίονας* τοὺς πλουσίους λέγει, τοὺς πλουτήσαντας τὴν εὐσέβειαν· οἳ πρότερον πένητες ἦσαν, ὡς προειρήκαμεν.

« Ἐνώπιον αὐτοῦ προπεσοῦνται πάντες οἱ καταβαίνοντες εἰς γῆν. » — Προσκυνήσουσιν αὐτὸν πάντες οἱ ἀποθνήσκοντες καὶ εἰς γῆν ἀναλυόμενοι· μετὰ γὰρ τὴν κοινὴν ἀνάστασιν αὐτῷ πᾶν γόνυ κάμψει κατὰ τὸν Ἀπόστολον, καὶ οἱ μὲν ἑκόντες καὶ πόθῳ, οἱ δὲ ἄκοντες καὶ φόβῳ.

« Καὶ ἡ ψυχή μου αὐτῷ ζῇ. » — Αὐτός ἐστιν ὁ ταύτην ζωῶν, καὶ μὴ ἐῶν ἀποθνήσκειν ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας. Τοῦτο δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ Πνεύματος νοεῖται καὶ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ· καὶ ἄλλως δὲ, « Ζῇ τῷ Θεῷ, φησὶν, ἡ ψυχή μου, » ὡς ἐνεργὸς οὖσα πρὸς αὐτόν· ὥσπερ ἐκ τοῦ ἐναντίου τέθνηκε τῷ δαίμονι ὡς ἀκινητοῦσα πρὸς τὰς ὑποθήκας αὐτοῦ.

« Καὶ τὸ σπέρμα μου δουλεύσει αὐτῷ. » — Σπέρμα Χριστοῦ ἤτοι τέκνα πάντες οἱ διὰ τοῦ Εὐαγγελίου γεννηθέντες αὐτῷ· οὓς καὶ ὑπέταξε τῷ Πατρί.

« Ἀναγγελήσεται τῷ Κυρίῳ γενεὰ ἡ ἐρχομένη. » — Γνωρισθήσεται τῷ Θεῷ ἡ ἐξ ἐθνῶν γενεὰ τῶν πιστῶν ἡ ἐλευσομένη ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Υἱοῦ.

« Καὶ ἀναγγελοῦσι τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ λαῷ τῷ τεχθησομένῳ. » — Οἱ διὰ πίστεως τεχθέντες ἀναγγελοῦσι τοῖς τεχθησομένοις, καὶ τοῦτο καθεξῆς ἀεί. Δικαιοσύνην δὲ, ὅτι καθεῖλε τὸν ἀδικοῦντα τοὺς ἀνθρώπους πολέμιον.

« Ὃν ἐποίησεν ὁ Κύριος. » — Ὃν ἐποίησεν ἤτοι συνεστήσατο λαὸν ἑαυτοῦ πρότερον οὐ λαὸν ὄντα, ἀλλ' ἀπωσμένον, ἢ ὃν ἐδημιούργησε. Τὸ δὲ, *Ἀναγγελήσεται τῷ Κυρίῳ*, τινὲς ἄλλως ἡρμήνευσαν, εἰπόντες ὅτι προφητεία, τουτέστι περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ζητησάντων ἰδεῖν τὸν Ἰησοῦν Ἑλλήνων· φησὶ γὰρ ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης, ὅτι « Οὗτοι προσῆλθον Φιλίππῳ ὄντι ἀπὸ Βηθσαϊδεϊὰ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἠρώτων αὐτὸν λέγοντες, Κύριε, θέλομεν τὸν Ἰησοῦν ἰδεῖν· ἔρχεται Φίλιππος καὶ λέγει τῷ Ἀνδρέᾳ, καὶ πάλιν Ἀνδρέας καὶ Φίλιππος λέγουσι τῷ Ἰησοῦ. Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς εἶπεν· Ἐλήλυθεν ἡ ὥρα ἵνα δοξασθῇ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. » Ἰδοὺ τοίνυν ἀναγγέλλει τῷ Χριστῷ παρὼν τῶν ἀποστόλων ἡ γενεὰ ἐκείνη· τουτέστιν οἱ Ἕλληνες· οἱ ἐξερχόμενοι πρὸς αὐτὸν προοίμιόν τε ὄντες πάντων τῶν ἐξ ἐθνῶν ἐληλυθότων.

A

ΨΑΛΜΟΣ ΚΒ'.

« Ψαλμὸς τῷ Δαυΐδ. Κύριος ποιμαίνει με καὶ οὐδέν με ὑστερήσει. » — Αὐτὸς γὰρ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ φησίν· « Ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός· » ὡς πρόβατα γὰρ πλανωμένους ἐπὶ τόπους ἀπωλείας τοὺς ἐξ ἐθνῶν εὗρε καὶ εἰς μάνδραν ἤγαγε, καὶ λοιπὸν ποιμαίνει· διὸ καὶ ἕκαστος αὐτῶν εὐχαριστῶν ἀπαγγέλλει τὰς εὐεργεσίας αὐτοῦ λέγων· « Ὁ Κύριος ποιμαίνει με, καὶ οὐδέν με ὑστερήσει· » ἤτοι οὐδέν με λοιπὸν ἐπιλείψει τῶν ἐπιτηδείων. Ἰστέον δὲ ὅτι τὰ πάνυ ἐγνωσμένα χωρὶς ἄρθρου τὸν πολλάκις ἐκφέρονται.

« Εἰς τόπον χλόης ἐκεῖ με κατεσκήνωσεν. » — Τόπος μὲν χλόης ἡ πρακτικὴ ἀρετή· ὕδωρ δὲ ἀναπαύσεως ἡ θεωρητικὴ φιλοσοφία· ἐκεῖ δέ με, φησὶ,
B κατεσκήνωσεν, ὅπου τόπος χλόης. Ἐπίμεινε τῇ τροπῇ τοῦ ποιμαίνειν· χλόη γὰρ καὶ ὕδωρ εὐθηνία ποιμνίου. Τοῦτο δὲ βούλονται δηλοῦν, ὅτι ἐν ἀπολαύσει νομῆς με κατέστησε.

Καὶ ἄλλως· τόπος μὲν χλόης ἡ Ἐκκλησία· χλόη δὲ οἱ πιστοὶ ἀνθοῦντες κατ' ἀρετήν· ἢ καὶ χλόην τὴν τῶν Χριστιανῶν πίστιν νοήσεις, νεάζουσαν ἀεί· ἡ γὰρ τῶν Ἑλλήνων ὡς χόρτος ἐγήρασε καὶ ἀπεξηράνθη.

« Ἐπὶ ὕδατος ἀναπαύσεως ἐξέθρεψέ με. » — Τοῦτο διὰ τὸ λουτρὸν τοῦ βαπτίσματος· διὰ τοῦ τοιούτου γὰρ ὕδατος ῥυπτόμενοι, ῥύπτομεν τὸν πόνον καὶ τὸ βάρος της ἁμαρτίας· καὶ λοιπὸν ἀναπαυόμεθα· διὸ καὶ ὁ Κύριος ἔλεγε· « Δεῦτε πρός
C με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς· » ἢ *καὶ ἄλλως*· ὕδωρ τὸ ζωηρὸν νᾶμα τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας, ὡς προειρήκαμεν εἰς τὸν πρῶτον ψαλμὸν, τὸ *παρὰ τὰς διεξόδους τῶν ὑδάτων* ἑρμηνεύοντες.

« Τὴν ψυχήν μου ἐπέστρεψεν. » — Ἀπὸ τῆς πλάνης τῶν εἰδώλων.

« Ὡδήγησέ με ἐπὶ τρίβους δικαιοσύνης. » — Δικαιοσύνην ἐνταῦθα τὴν καθόλου λέγει τὴν ἐμπεριέχουσαν πάσας τὰς ἀρετάς· τρίβους δὲ ταύτης τὰς μερικὰς ἀρετάς· διότι φέρουσιν εἰς αὐτήν· αὐτὸς γὰρ ἐνανθρωπήσας ἔτεμε ταύτας καὶ βαδίσας ὑπέδειξεν ἔργῳ καὶ λόγῳ καθοδηγήσας ἡμᾶς.

« Ἕνεκεν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. » — Διὰ τὸ κληθῆναί με Χριστιανὸν, ἢ ἵνα μὴ βλασφημῆται τὸ
D ὄνομα αὐτοῦ δι' ἀτόπων πράξεων παρὰ τοῖς ἀπίστοις.

« Ἐὰν γὰρ καὶ πορευθῶ ἐν μέσῳ σκιᾶς θανάτου, οὐ φοβηθήσομαι κακὰ, ὅτι σὺ μετ' ἐμοῦ εἶ. » — Σκιὰ θανάτου ὁ παρὼν κόσμος· ὥσπερ γὰρ ὁ θάνατος χωρίζει τὴν ψυχὴν ἀπὸ τοῦ σώματος, οὕτω καὶ ὁ παρὼν κόσμος χωρίζει τὸν φιλόκοσμον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Εἴ τις δέ ἐστι μετὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ Θεὸς μετ' αὐτοῦ ἐστι. Καὶ ἑτέρως δέ· σκιὰ θανάτου πόνος κινδύνου παντὸς, οἷα ἐοικὼς θανάτῳ διὰ τὴν πικρίαν τῆς ἀλγηδόνος· σκιὰ μέντοι διὰ τὴν ὁμοίωσιν· κακὰ δὲ οἱ πειρασμοί. Σύνεσις δὲ πᾶσι τοῖς ἀληθῶς Χριστιανοῖς ὁ Κύριος· αὐτοῦ γὰρ ὁ λόγος· « Καὶ ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. »

« Ἡ ῥάβδος σου καὶ ἡ βακτηρία σου, αὗταί με παρεκάλεσαν. » — Ῥάβδος μὲν ἡ κρίσις τοῦ Θεοῦ, βακτηρία δὲ ἡ πρόνοια αὐτοῦ αἳ παρακαλοῦσιν εἰς σωτηρίαν· ἡ ῥάβδος μὲν ἡ παιδευτικὴ τῶν σφαλλομένων βακτηρία ἡ ὑπερασπιστικὴ τῶν ὀλιγοψυχούντων, τουτέστι καὶ ἁμαρτάνοντα ἐπαίδευσας, καὶ πεπονηκότα ὑπεστήριξας, καὶ δι' ἀμφοτέρων ὠφέλησας. Ἔστι δὲ ἡ σύνταξις οὕτως· Αὗταί με παρεκάλεσαν, ἡ ῥάβδος σου καὶ ἡ βακτηρία σου. *Παρεκάλεσαν* δὲ ἀντὶ τοῦ ἐνουθέτησαν· ὁ γὰρ νουθετῶν παρακαλεῖ καὶ ἕλκει πρὸς τὸ συμφέρον. Τινὲς δὲ ῥάβδον καὶ βακτηρίαν τὸν σταυρὸν ἐκάλεσαν, ὡς ἐκ δύο τμημάτων συγκείμενον· ὧν τὸ μὲν ὀρθὸν, βακτηρίαν δι' ἧς ὠρθώθημεν κείμενοι ἐν πλάνῃ, τὸ δὲ πλάγιον, ῥάβδον δι' ἧς ἔπληξε καὶ κατέῤῥαξε τοὺς δαίμονας· πλαγίως γὰρ οἱ στεῤῥῶς πλήττοντες τὴν πληγὴν καταφέρουσιν· προταχθῆναι δέ φασι τὴν ῥάβδον, διότι πρῶτον διὰ τοῦ σταυροῦ καθεῖλε τὸν τύραννον· εἶτα διὰ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἡμᾶς ἐῤῥύσατο· ὡς εἶναι τὴν ἑρμηνείαν ὅτι ὁ σταυρός σού με παρεκάλεσεν εἰς εὐσέβειαν.

« Ἡτοίμασας ἐνώπιόν μου τράπεζαν, ἐξ ἐναντίας τῶν θλιβόντων με. » — Τράπεζα μὲν ἡ πρακτικὴ ἀρετή· ἔλαιον δὲ λιπαῖνον τὸν νοῦν ὡς κεφαλὴν ἡ θεωρία τῶν ἐν τοῖς οὖσι λόγων· ποτήριον δὲ ἡ περὶ Θεοῦ γνῶσις· ἔλεος δὲ αὐτοῦ ἐλεήμων Υἱὸς καὶ Θεὸς, ὃς διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως αὐτοῦ καταδιώκει ἀεὶ, ἕως οὗ καταλάβοι πάντας τοὺς σωθησομένους· οἶκος δὲ ἡ βασιλεία αὐτοῦ ἐν ᾗ ἀποκαθίστανται πάντες οἱ ἅγιοι· μακρότης δὲ ἡμερῶν ἡ αἰώνιος ζωή· οὐ μόνον οὖν με, ὡς προεῖπον, εὐηργέτησας, ἀλλὰ καὶ τροφὴν πνευματικὴν ἐχαρίσω· τοῦτο γὰρ νῦν ἡ τράπεζα βούλεται καὶ ταύτην ἐνώπιον τῶν ἐχθρῶν μου ὡς ἀνιᾶσθαι βλέποντες· ἡ *ἐξεναντίας* ἀντὶ τοῦ τὸ ἐναντίον· ὅπερ οὗτοι βούλονται· καὶ γὰρ αὐτοὶ μᾶλλον ἀεὶ ἀνθρωπείαν με σπεύδουσιν. Ἢ τράπεζαν λέγει τὴν ἀπόλαυσιν τῶν μελλόντων ἀγαθῶν ἃ ἡτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν· ἢ καὶ τὴν τοῦ θυσιαστηρίου τράπεζαν ἐφ' ἧς πρόκειται ὁ δεῖπνος ὁ μυστικός.

« Ἐλίπανας ἐν ἐλαίῳ τὴν κεφαλήν μου. » — Τῷ τοῦ Πνεύματος χαρίσματι. Κεφαλὴν δὲ τὸν νοῦν οἰητέον ἐκ τοῦ περιέχοντος τὸ περιεχόμενον· ἡ χάρις γὰρ τοῦ Πνεύματος ἱλαρύνει καὶ πιαίνει τὸν νοῦν. Ἢ τὸ χάρισμα τοῦ βαπτιστικοῦ ἐλαίου, ἢ τὸ τοῦ μύρου προαναφωνεῖ, ἐφ' ὧν ἀπὸ τῆς κεφαλῆς ὅλον τὸν ἄνθρωπον νοήσομεν.

« Καὶ τὸ ποτήριόν σου μεθύσκον με, ὡσεὶ κράτιστον. » — Τὸ πόμα τῶν εὐαγγελικῶν λόγων μεθύσκον μέ ἐστιν· ἔκστασιν γὰρ ἐμποιεῖ τοῦ προτέρου φρονήματος ὡς κρατύνων κατὰ τῶν ἐχθρῶν· ἢ καὶ τὸ ποτήριον τὸ τῆς ἀναιμάκτου θυσίας.

« Καὶ τὸ ἔλεός σου καταδιώξει με πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς μου. » — *καταδιώξει* ἀντὶ τοῦ ἕψεται οὕτω δηλονότι πορευομένῳ καὶ τὴν πλάνην φεύγοντι· ἢ *καταδιώξει* ἀντὶ τοῦ ἐκζητήσει με καὶ οὐκ ἀποστήσεται.

« Καὶ τὸ κατοικεῖν με ἐν οἴκῳ Κυρίου εἰς μακρότητα ἡμερῶν. » — Καταδιώξει ἐμὲ καὶ τὸ κατοικεῖν ἐν τῇ σκέπῃ τοῦ Κυρίου περιφρουρούμενος· ἢ οἶκον Κυρίου λέγεται τὴν Ἐκκλησίαν καὶ συναγωγὴν τῶν πιστῶν, ἐν ᾗ οἰκεῖ ὁ Κύριος ὀπτανόμενος τοῖς ἀξίοις· τουτέστι καὶ ἐλέους ἀξιωθήσομαι· καὶ φρουρηθήσομαι καὶ πιστῶς μενῶ· ἢ καὶ ἄλλως τὸ κατοικεῖν με ἐν οἴκῳ Κυρίου ἔσται μοι εἰς μακρότητα ἡμερῶν· ἤγουν δι' ὅλου τοῦ βίου.

ΨΑΛΜΟΣ ΚΓ'.

« Ψαλμὸς τῷ Δαυΐδ τῆς μιᾶς Σαββάτων. » Ὁ ψαλμὸς οὗτος τῆς μιᾶς Σαββάτων ἐστὶν, ἤτοι τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ὁ Χριστὸς ἀνέστη, περὶ αὐτῆς προαγορευθείς· ἣν καὶ οἱ εὐαγγελισταὶ μίαν Σαββάτων σαφῶς ἐκάλεσαν. Διεξέρχεται δὲ καὶ περὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἀναλήψεως ἐν τῷ τέλει.

« Τοῦ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς. » — Ὅτε δηλαδὴ τοῦ μνήματος ἐξαναστὰς ἐνεφανίσθη τοῖς μαθηταῖς καὶ εἶπεν· « Ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς· » ἐξ ἐκείνης γὰρ τῆς ἡμέρας τοῦ Χριστοῦ γέγονεν ἡ γῆ, πρότερον ὑπὸ τῶν δαιμόνων κυριευομένη· πανταχοῦ γὰρ λοιπὸν τῆς γῆς ἀντὶ τῶν εἰδωλείων θεῖοι ναοὶ καθιδρύνθησαν, τοῦ κηρύγματος διαδραμόντος ἄχρι τῶν περάτων τῆς οἰκουμένης, ὡς προλαβόντες εἰρήκαμεν. Πλήρωμα δὲ αὐτῆς οἱ ταύτην πληροῦντες ἄνθρωποι. Ἀπὸ δὲ τοῦ ὅλου πλείους ἐδήλωσεν· οὐ γὰρ πάντες τοῦ Κυρίου γεγόνασι. Τῷ μέντοι τῆς γῆς ὀνόματι καὶ τὰς νήσους συμπεριέλαβον· ὅτι γῆ καὶ αὗται.

« Ἡ οἰκουμένη, καὶ πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐν αὐτῇ. » — Τοῦτο τῶν προῤῥηθέντων ἐφερμηνευτικόν· ὃ γὰρ εἶπεν ἐκεῖ γῆν, τοῦτο ἐνταῦθα *οἰκουμένην*· καὶ ὃ ἐκεῖ πλήρωμα, τοῦτο ἐνταῦθα *κατοικοῦντας ἐν αὐτῇ*· καὶ ἄλλως δὲ εἰ καὶ μὴ πᾶσα καὶ πάντες τοῦ Κυρίου ἔδοξαν· ἐπληρώθησαν γάρ· ὅτι αὐτὸς τούτων ποιητὴς καὶ Κύριος.

« Αὐτὸς ἐπὶ θαλασσῶν ἐθεμελίωσεν αὐτὴν, καὶ ἐπὶ ποταμῶν ἡτοίμασεν αὐτήν. » — Χρὴ δὲ γινώσκειν ὅτι ὁ μέγας Βασίλειος θεμέλιον εἶναι τῆς γῆς μόνον τὸ δεσποτικὸν πρόσταγμα λέγων, καὶ μήτε ὕδωρ μήτε τι ἕτερον. Διὰ δὲ τοῦ προκειμένου ῥητοῦ τὴν ἐν ἀρχῇ τῆς κοσμογενείας θέσιν τοῦ ὕδατος δηλοῦσθαι φύσιν ἐπικειμένη τῇ γῇ καὶ οἱ ἐπῃωρημένη καὶ συνεχομένη καὶ μὴ ἀποῤῥέοντος· τὸ γὰρ αὐτὸ καὶ θάλασσαν καὶ ποταμοὺς εἰκὸς προσαγορευθῆναι διὰ τὸ πλῆθος· ἐπεὶ καὶ ἄβυσσον ὁ Μωϋσῆς ὠνόμασε τοῦτο διὰ τὸ βάθος· « Καὶ Πνεῦμα γὰρ, φησὶ, Θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τῆς ἀβύσσου. » Ὁ δὲ Χρυσόστομος Ἰωάννης τὸ παρὸν ῥητὸν εἰς ἀπόδειξιν μάλιστα λαμβάνει τοῦ ὑποκεῖσθαι πάσῃ τῇ γῇ δίκην θεμελίων ὕδατα καὶ κενὸν οὐδέν· αὐτὸς γὰρ ἦν ὁ ταύτην ἐν ἀρχῇ θεμελιώσας· « Πάντα γὰρ, φησὶ, δι' αὐτοῦ ἐγένετο· » εἶτα παραπλέκει καὶ τὸ καινὸν τῆς θεμελιώσεως ὅτι ἐπάνω θαλασσῶν καὶ ποταμῶν ἥδρασεν αὐτήν. Τοῦτο δὲ λέγει πάντως οὐ καθολικῶς· ἢ γὰρ ἂν κατώτερον ἦν τὸ ὕδωρ. Ὁ δὲ Μωσῆς κατωτέραν ἐδίδαξεν εἶναι τὴν γῆν· δῆλον οὖν ὅτι μερικῶς τοῦτό φησιν· διότι ἐν πολλοῖς κοιλώμασι τῆς γῆς συριγγώδεσιν ὑποτρέχουσι μέρη τινὰ τῆς θα-

λάσσης ἃ καὶ θαλάσσα; ἐκάλεσε τῷ τοῦ ὅλου χρησάμενος ὀνόματι· καὶ ὁ Μωσῆς γάρ φησι ὅτι τὰ συστήματα τῶν ὑδάτων ἐκάλεσε θαλάσσας· περὶ γὰρ τῶν ποταμῶν τί χρὴ λέγειν, ὅπως ὑποβρύχιοι μέχρι πολλοῦ φερόμενοι ἀναδιδόασι; θαυμαστὸν δὲ πῶς οὐ συνιζάνει τὰ τηλικαῦτα βάρη τῆς γῆς· ὄρη γὰρ ὅλα τοῖς τοιούτοις ὕδασιν ἐφήδρασται· καὶ ὅμως μένει τεθεμελιωμένη ἐπ' αὐτῆς καὶ συνεχομένη μόνῳ τῷ προστάγματι τοῦ ποιήσαντος· *ἡτοίμασε* δὲ ἀντὶ τοῦ ἐκόσμησεν.

« Τίς ἀναβήσεται εἰς τὸ ὄρος τοῦ Κυρίου; καὶ τίς στήσεται ἐν τόπῳ ἁγίῳ αὐτοῦ; »—Τοῦτο περὶ τῶν ἱερέων οἶμαι προαγορεύεσθαι· διαφαίνει γὰρ οἵους αὐτοὺς εἶναι χρή. Καὶ ὄρος μὲν Κυρίου νοήσεις τὸν καθολικὸν ἑκάστου ναόν· διὰ τὸ ὑπερανεστηκὸς καὶ διάδηλον καὶ τὸ περιπνεῖσθαι ταῖς ἀντιπνοίαις τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως· τόπον δὲ ἅγιον τὸν ἐνώπιον τοῦ θυσιαστηρίου. Ὅρα δὲ τῆς λέξεως τὴν ἀκρίβειαν· ἀναβήσεται γὰρ, εἶπε, διότι πρὸ τῆς εἰσόδου βαθμίδες τινὲς εἰώθασι κατασκευάζεσθαι. (Duo hæc verba fere omnino erasa sunt.) Τινὲς δὲ ὄρος Κυρίου λέγουσι τὸ ὕψος τῶν ἀρετῶν ἃς ὁ Χριστὸς ἐνετείλατο διὰ τοῦ Εὐαγγελίου· τόπον δὲ ἅγιον τὸν τῆς ἐπηγγελμένης βασιλείας τῶν οὐρανῶν· ἢ καὶ ἄλλως ὄρος τὸ ὕψος τῆς περὶ τοῦ Χριστοῦ θεολογίας καὶ τῶν ὀρθῶν δογμάτων τῆς ἐνανθρωπήσεως αὐτοῦ.

« Ἀθῷος χερσὶ, καὶ καθαρὸς τῇ καρδίᾳ. » — Εἰς ἐρώτησιν σχηματίσας ὁ προφήτης τὸ προλαβὸν ῥητὸν, εἶτα νῦν ἀποκρίνεται. Καὶ διὰ μὲν τῶν χειρῶν τὰς πράξεις δηλοῖ, διὰ δὲ τῆς καρδίας τὰς ἐνθυμήσεις ἀμέμπτους ἔχων καὶ καθαράς· ἀθῷον γὰρ ἐνταῦθα τὸν ἄμεμπτον· ὡς ὅτε μὴ τοιοῦτος οὔτε ἀναβαίνει, οὔθ' ἵσταται, κἂν τοῦτο δοκῇ· σκόπει δὲ πῶς ἄμφω συνέζευξεν· ἑκάτερον γὰρ ἑκατέρου χωρὶς ἀδόκιμον.

« Ὃς οὐκ ἔλαβεν ἐπὶ ματαίῳ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. » —Ὃς οὐκ ἔλαβε παρὰ Θεοῦ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ματαίου, ἵνα ματαία μεταχειρίζηται· ἢ ὃς οὐκ ἐχρήσατο εἰς πονηρὸν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ κτισθεῖσαν ἐπ' ἀγαθοῖς.

« Καὶ οὐκ ὤμοσεν ἐπὶ δόλῳ τῷ πλησίον αὐτοῦ.» — Καὶ οὐκ ἐπιώρκησεν· ὁ γὰρ ἐπιορκῶν δολιεύεται ἵνα ἢ ἀφεθῇ χρεωστῶν, ἢ λάβῃ μὴ χρεωστούμενος· τοιαῦτα εἶπε καὶ ἐν τῷ ιδ' ψαλμῷ· καὶ ζήτει ἐκεῖ περὶ ὅρκου πλατύτερον ἔνθα κεῖται τὸ, « Ὁ ὀμνύων τῷ πλησίον αὐτοῦ καὶ οὐκ ἀθετῶν. »

« Οὗτος λήψεται εὐλογίαν παρὰ Κυρίου. » — Χάριν δωρεὰν κατὰ τὸν παρόντα βίον· ὁ καὶ πρᾶξιν ἀγαθὸς καὶ ἐνθύμησιν καθαρὸς, καὶ τῶν ματαίων ἀφεστὼς καὶ μὴ ἐπιορκῶν τῷ πλησίον.

« Καὶ ἐλεημοσύνην παρὰ Θεοῦ σωτηρίου αὐτοῦ.» — Κατὰ τὸν μέλλοντα· πᾶς γὰρ καὶ ὁ πάνυ δίκαιος ἐλέους δεῖται παρὰ Θεοῦ· εἰ γὰρ μὴ τὴν οἰκείαν παραμίξει συμπάθειαν, οὐ δικαιωθήσεται ἐνώπιον αὐτοῦ πᾶς ζῶν. Καὶ ἄλλως δὲ ποῖα ἔργα ἀντάξια τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν;

« Αὕτη ἡ γενεὰ ζητούντων τὸν Κύριον. » —Αὕτη ἡ γενεὰ ἡ οὕτως βιοῦσα γενεά ἐστι ἀνδρῶν ζητούντων τὸν Κύριον. Ἤτοι ἀγαπώντων· ὁ γὰρ ἀγαπῶν ζητεῖ.

« Ζητούντων τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ. » — Θεὸς τοῦ Ἰακὼβ ὁ Πατὴρ ἐδείκνυτο τοῖς Ἑβραίοις· πρόσωπον δὲ Πατρὸς ὁ Υἱός· « Ὁ ἑωρακὼς γὰρ, φησὶν, ἐμὲ ἑώρακε τὸν Πατέρα. » Τὸν Ἰακὼβ δὲ συνεχῶς ἐν τοῖς Ψαλμοῖς τίθησιν, ὡς πατέρα τῶν Ἰακὼβ φυλῶν. Ἢ καὶ ἄλλως ζητούντων ἰδεῖν τὸν Θεὸν κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα· ὅτε πρόσωπον πρὸς πρόσωπον ὄψονται αὐτὸν οἱ ἄξιοι, καθά φησι Παῦλος.

Διάψαλμα.

Περὶ τοῦ διαψάλματος ἱκανῶς ἐν τοῖς προοιμίοις εἴρηται τῆς παρούσης βίβλου.

« Ἄρατε πύλας οἱ ἄρχοντες ὑμῶν. » — Ἐντεῦθεν προαγορεύει καὶ τὴν εἰς οὐρανοὺς τοῦ Σωτῆρος ἀνάληψιν· εἰσάγει γὰρ τοὺς ἐν Χριστῷ διακονοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς ἀγγέλους συνανιόντας αὐτῷ καὶ προάγοντας καὶ διακελευομένους τοῖς φυλάττουσι τὴν εἰς οὐρανὸν εἴσοδον αἴρειν τὰς πύλας. Συντάσσεται δὲ τὸ ῥητὸν οὕτως· Οἱ ἄρχοντες, ἄρατε πύλας ὑμῶν, ἤγουν οἱ ἐξουσιάζοντες τῶν πυλῶν τούτων, ἄρατε ταύτας· *ὑμῶν* δὲ ἀντὶ τοῦ ὧν ἄρχετε. Οὐκ εἶπε δὲ ἀνοίξατε, ἀλλ' *ἄρατε*, παντελῶς ἐντεῦθεν τὸ ἀχώριστον τῆς δόξης τοῦ μέλλοντος εἰσελθεῖν ἐμφαίνων. Πύλας δὲ τὴν φυλακὴν οἰητέον.

« Καὶ ἐπάρθητε πύλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. » — Ἡ φυλακὴ ἡ αἰώνιος διὰ τὴν ἀϊδιότητα τῶν φυλαττόντων ἀγγέλων· ἢ αἰώνιοι διὰ τὸ μηδέποτε ἀνοιγῆναι· κεκλεισμένων γὰρ αὐτῶν, κατῆλθεν εἰς γῆν, λαθὼν πάσας τὰς δυνάμεις.

« Τίς ἐστιν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης; » —Βασιλεὺς τῆς δόξης λέγεται καὶ κύριος τῆς δόξης, ὡς ὑπερένδοξος, καὶ ὡς βασιλεύων καὶ κυριεύων πάντων τῶν ἐνδόξων.

« Κύριος κραταιὸς καὶ δυνατὸς, Κύριος δυνατὸς ἐν πολέμῳ. » — Ἀκούσαντες οἱ ἄρχοντες τῶν πυλῶν ἐξηπορήθησαν· οἷα μόνον τὸν Θεὸν εἰδότες βασιλέα τῆς δόξης· ὃν ἐν τρισὶν ὑποστάσεσιν ὄντα, τὸν ὑπερουράνιον τόπον προσεδόκων οἰκεῖν. Ἄλλως τε καὶ ἡ περιβολὴ τῆς σαρκὸς ἐξέπληττε τούτους, ὅθεν ἐρωτῶσιν καὶ αὖθις ἀκούειν.

« Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν, καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. » — Ὁ Κύριός ἐστιν ὃν οἴδατε ὁ κραταιὸς καὶ δυνατός. Εἶτα πάλιν ὁ Κύριος ὁ δυνατὸς ἐν πολέμοις. Ἡ δὲ ἀναδίπλωσις εἰς ἀναγνωρισμὸν αὐτοὺς ἄγει. Ἅμα δὲ καὶ ἐξυμνεῖ τὴν κατὰ τοῦ τυράννου νίκην· ᾧ πολεμήσας προσβαλόντι, καθεῖλε καὶ τῷ σταυρῷ καθάπερ δόρατι κατηκόντισεν.

« Τίς ἐστιν οὗτος, ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης; Κύριος τῶν δυνάμεων. » — Ὁμοίως ἀποροῦσιν κἀκεῖνοι καὶ τοὺς πυνθάνονται καὶ ἀκούουσιν.

κδ'. « Αὐτός ἐστιν ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. » — Ὁ δυνατὸς Κύριος ὁ χορηγὸς τῶν δυνάμεων, ἢ καὶ δεσπότης τῶν δυνατῶν, αὐτός ἐστιν ὁ καταγγελλόμενος παρ' ἡμῶν βασιλεὺς τῆς δόξης. Χρὴ δὲ γινώσκειν ὡς οἱ Ἑβραῖοι καὶ τὸν παρόντα ψαλμὸν καὶ

τὸν πρὸ αὐτοῦ τοῖς ἐν Βαβυλῶνι αἰχμαλώτοις αὐτῶν προσάπτουσιν· ἐκεῖνον μὲν τὰ κατὰ τὴν ἐπάνοδον αὐτῶν χαρμόσυνα συνδιηγούμενον, τοῦτον δὲ παραμυθούμενον τὰ ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ λυπηρὰ, καὶ διδάσκοντα μὴ δυσχεραίνειν τῷ τόπῳ, οἷα πάσης τῆς γῆς τοῦ Θεοῦ οὔσης, καὶ δυναμένου παντὸς, ἐν παντὶ τόπῳ εὐαρεστεῖν τῷ Θεῷ· ἐλέγχοντα δὲ προδήλως καὶ ἀπὸ τῆς τάξεως· ἢ γὰρ ἂν ἐκεῖνος μετὰ τοῦτον ἐτάγη· ὡς τὰ μετὰ τὴν ἐπάνοδον τῶν αἰχμαλώτων διηγούμενον· ναὶ μὴν καὶ ἀπὸ τῶν ῥητῶν· ποῦ γὰρ τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ παρέμεινεν αὐτοῖς ἄχρι ζωῆς ὅλως; ὡς πρώτατος λέγει ψαλμός. Ποίας δὲ πύλας ἀνιωνίους ἔχει τὰ Ἱεροσόλυμα καθὼς ὁ παρὼν φησιν, ἵνα τἄλλα παρήσωμεν;

ΨΑΛΜΟΣ ΚΔ'.

Ψαλμὸς τῷ Δαυΐδ.— Τοῦτον ἐξεφώνησε πολεμούμενος ὑπ' ἐχθρῶν. Ἁρμόζει δὲ καὶ πᾶσι τοῖς ἐν ἀνάγκαις καὶ ἐπηρείαις δαιμονικαῖς.

« Πρός σε, Κύριε, ἦρα τὴν ψυχήν μου· ὁ Θεός μου, ἐπὶ σοὶ πέποιθα. » — Σοὶ ἀνεθέμην τὴν ἐμὴν ψυχήν.

« Μὴ καταισχυνθείην εἰς τὸν αἰῶνα. » — Μηδέποτε καταισχυνθείην μηδὲ κατὰ τὸν νῦν αἰῶνα, μήτε κατὰ τὸν μέλλοντα, δηλοῖ δὲ τὸ εἰς τὸν αἰῶνα καὶ τὸ διαπαντός.

« Μηδὲ καταγελασάτωσάν με οἱ ἐχθροί μου· καὶ γὰρ πάντες οἱ ὑπομένοντες οὐ μὴ καταισχυνθῶσιν. » — Ἐν πολλοῖς ὁ Δαυΐδ τὸ ὑπομένον καὶ τὴν ὑπομονὴν ἐπὶ τῆς προσδοκίας καὶ τῆς ἐλπίδος καὶ ἀπεκδοχῆς τίθησι· φησὶν οὖν· « Οὐ μὴ αἰσχυνθῶσιν οἱ προσδοκῶντες καὶ ἐλπίζοντες καὶ ἀπεκδεχόμενοί σε ἤτοι παρὰ σοῦ βοήθειαν.

« Αἰσχυνθήτωσαν οἱ ἀνομοῦντες διακενῆς. » — Ματαίως γὰρ καὶ ἐναντίως πολεμοῦσιν οἱ ἀνομοῦντες τῷ μηδὲν αἰδικήσαντι.

« Τὰς ὁδούς σου, Κύριε, γνώρισόν μοι, καὶ τὰς τρίβους σου δίδαξόν με. » — Δι' ἀμφοτέρων τὰς ἐντολὰς ἐδήλωσεν ἃς εὔχεται παρὰ Θεοῦ μαθεῖν πρακτικῶς.

« Ὁδήγησόν με ἐπὶ τὴν ἀλήθειάν σου, καὶ δίδαξόν με. » — Μὴ μόνον τὴν πρᾶξιν, ἀλλὰ καὶ τὴν τῶν πραγμάτων ὀρθότητα ζητεῖν· ἐξ ἀμφοτέρων γὰρ ὁμοῦ κατορθοῦται ἡ σωτηρία.

« Ὅτι σὺ εἶ ὁ Θεὸς ὁ Σωτήρ μου, καὶ σὲ ὑπέμεινα ὅλην τὴν ἡμέραν. » — Ἤτοι διὰ παντός.

« Μνήσθητι τῶν οἰκτιρμῶν σου, Κύριε, καὶ τὰ ἐλέη σου, ὅτι ἀπὸ τοῦ αἰῶνός εἰσιν. » — Φύσει γὰρ οἰκτίρμων εἶ καὶ ἐλεήμων.

« Χρηστὸς καὶ εὐθὺς ὁ Κύριος· διὰ τοῦτο νομοθετήσει ἁμαρτάνοντας ἐν ὁδῷ. » — Ἐπεὶ οὐ μόνον εὐθύς ἤτοι δίκαιος, ἀλλὰ καὶ ἀγαθός ἐστιν, οὐ παραυτίκα τοὺς ἁμαρτάνοντας τιμωρήσεται, ἀλλ' ἐν τῇ ὁδῷ τῆς σωτηρίας τούτοις νομοθετήσει· ἤγουν διὰ τῶν νόμων αὐτοῦ καὶ ἐντολῶν καὶ παραινέσεων θήσει καὶ ἀποκαταστήσει, ὥστε ταύτην εἰ βούλοιντο.

« Ὁδηγήσει πραεῖς ἐν κρίσει, διδάξει ὁδοὺς αὐτοῦ. » — Ἀλλὰ τοὺς πραεῖς καὶ μὴ εἰδότας ἀντιλέγειν ὁδηγήσει ἐν τῇ διακρίσει τοῦ ὀρθοῦ, ἵνα μὴ πλανηθῶσι διὰ τὸ εἶναι γνώμης ἁπλοϊκῆς.

« Πᾶσαι αἱ ὁδοὶ Κυρίου ἔλεος καὶ ἀλήθεια τοῖς ἐκζητοῦσι τὴν διαθήκην αὐτοῦ, καὶ τὰ μαρτύρια αὐτοῦ. » Ὁδοὺς τὴν νομοθεσίαν φησὶν ἃς ὁ Κύριος τοὺς ἀνθρώπους νομοθετεῖ ἐλεῶν· ἀληθὴς δὲ ὅτι ὁ νομοθέτης αὐτοτελής.

« Ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός σου, Κύριε, καὶ ἱλάσθητι τῇ ἁμαρτίᾳ μου· πολλὴ γάρ ἐστι. » — Περιττὸς ἐνταῦθα ὁ *καί*.

« Τίς ἐστιν ἄνθρωπος ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον; νομοθετήσει αὐτῷ ἐν ὁδῷ, ᾗ ᾑρετίσατο. » — Ἐπεὶ διάφοροί εἰσιν αἱ πρὸς σωτηρίαν ὁδοὶ, τουτέστιν αἱ κατὰ Θεὸν πολιτεῖαι, ἐν ᾗ ὁδῷ διάγειν αἱρεῖται ὁ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ εὑρίσκει αὐτὸν νομοθετοῦντα αὐτὸν, τουτέστι διδασκαλίας καὶ κανόνας θέμενον τῆς ἀκριβείας τοῦ πολιτεύματος.

« Ἡ ψυχὴ αὐτοῦ ἐν ἀγαθοῖς αὐλισθήσεται. » — Ἡ ψυχὴ ἀποπτᾶσα τοῦ σώματος τοῖς αἰωνίοις ἀγαθοῖς ἐνσκηνώσει.

« Καὶ τὸ σπέρμα αὐτοῦ κληρονομήσει γῆν. » — Καὶ οἱ γνήσιοι αὐτοῦ μαθηταὶ καὶ τοῦ τρόπου διάδοχοι κληρονομήσουσι τὸν οὐράνιον χῶρον.

« Κραταίωμα Κύριος τῶν φοβουμένων αὐτόν. » — Ἰσχὺς καὶ ὀχύρωμα.

« Καὶ ἡ διαθήκη αὐτοῦ δηλώσει αὐτοῖς. » — Ἡ ὑποθήκη αὐτοῦ γνωρίσει αὐτοῖς τὸ δέον.

« Ἐπίβλεψον ἐπ' ἐμὲ, καὶ ἐλέησόν με, ὅτι μονογενὴς καὶ πτωχός εἰμι ἐγώ. » — Τὸ μονογενὴς ἀντὶ τοῦ μεμονωμένος· διὸ καὶ πτωχὸς, ὡς ἐκ τῆς τῶν ὁμοζήλων βοηθείας γεγυμνωμένος.

« Ἴδε τοὺς ἐχθρούς μου ὅτι ἐπληθύνθησαν, καὶ μῖσος ἄδικον ἐμίσησάν με. » — Τὴν συντριβὴν καὶ τὴν ταλαιπωρίαν μου ἐπισκεψάμενος, εἴτε τὴν ψυχικὴν εἴτε τὴν σωματικήν. Τοὺς αἰτίους τούτων ἁμαρτίας συγχώρησον.

« Ἄκακοι καὶ εὐθεῖς ἐκολλῶντό μοι, ὅτι ὑπέμεινά σε, Κύριε. » — Ἀγαθοῖς καὶ δικαίοις ἐδίδους τὸ ἑνοῦσθαι φιλικῶς.

« Λύτρωσαι ὁ Θεὸς τὸν Ἰσραὴλ ἐκ πασῶν τῶν θλίψεων αὐτοῦ. » — Ἰσραὴλ ἢ τὸν λαόν φησι τοῖς πυκνοῖς πολέμοις πάσχοντα, ἢ καὶ ἑαυτὸν ὡς ἐκεῖθεν κατηγμένον. Ἔστι δὲ ἀληθῶς Ἰσραὴλ πᾶς ὁ νοερῶς ἀτενίζων τὸν Θεόν.

ΨΑΛΜΟΣ ΚΕ'.

«Ψαλμὸς τῷ Δαυΐδ.» — Τοῦτον ἔγραψεν ὁ προφήτης ὁπότε φεύγων τὸν Σαοὺλ παρ' ἀλλοφύλοις διέτριβε.

« Κρῖνόν μοι, Κύριε, ὅτι ἐγὼ ἐν ἀκακίᾳ μου ἐπορεύθην καὶ ἐπὶ τῷ Κυρίῳ ἐλπίζων οὐ μὴ ἀσθενήσω. Δοκίμασόν με, Κύριε, καὶ πείρασόν με, πύρωσον τοὺς νεφρούς μου, καὶ τὴν καρδίαν μου. » — Ἐξέτασον ἐν ἐμοὶ, Κύριε, πῶς διῆγον ἐν ἀνεξικακίᾳ· εἶτα πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἐπὶ τῷ Κυρίῳ ἐλπίζων οὐ μὴ καταπέσω τῷ φρονήματι.

« Ὅτι τὸ ἔλεός σου κατέναντι τῶν ὀφθαλμῶν μού ἐστι. » — Ἐξέτασον πῶς ἀεὶ τὸ σὸν ἔλεος ἔχω πρὸ ὀφθαλμῶν μου, ἀλλαχόσε μὴ πεποιθώς.

« Καὶ εὐηρέστησα ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου. » — Καὶ πῶς εὐάρεστά σοι ἐποίησα οὐκ οἴκοθεν, ἀλλ' ἀπὸ τῶν σῶν ἀψευδῶν λόγων παρακινούμενος· σὺ γὰρ

ἐπηγγείλω ἐν τῷ νόμῳ τοὺς εὐαρεστοῦν τάς σοι ἐλεεῖν.

« Νίψομαι ἐν ἀθώοις τὰς χεῖράς μου, καὶ κυκλώσω τὸ θυσιαστήριόν σου, Κύριε. » — Τὸ καθαρὸν τῆς συνειδήσεως οἱ παλαιοὶ ἐμφαίνοντες ἀπενίπτοντο τὰς χεῖρας ἔναντι τοῦ πλήθους, ὁπότε διαμαρτύρασθαι ἤθελον ἑαυτοὺς ἐναντίους εἶναί τινος πράγματος. Φησὶν οὖν ὁ Δαυῒδ ὅτι μετὰ ἀθώων νίψομαι τὰς χεῖράς μου μαρτυρούμενος ὅτι ἀναίτιος εἶναι πάντων ὧν εἶπον.

« Τοῦ ἀκοῦσαί με φωνῆς αἰνέσεως καὶ διηγήσασθαι πάντα τὰ θαυμάσιά σου. » — Ὥστε καὶ φωνὴν ἀκοῦσαι ψαλλόντων, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν ἐμὲ ἀναγνῶναι τῷ λαῷ τὰ διὰ τῶν Γραφῶν κηρυττόμενα μεγαλουργήματά σου καὶ τὰ εἰς ἐμὲ γενόμενα ἐξειπεῖν.

« Κύριε, ἠγάπησα εὐπρέπειαν οἴκου σου, καὶ τόπον σκηνώματος δόξης σου. » — Τὴν σκηνὴν διὰ τούτων δηλοῖ ἣν ἐπεθύμει ἰδεῖν.

« Μὴ συναπολέσῃς μετὰ ἀσεβῶν τὴν ψυχήν μου καὶ μετὰ ἀνδρῶν αἱμάτων τὴν ζωήν μου. » — Τοὺς παρ' οἷς διέτριβεν ἀλλοφύλους δηλοῖ.

« Ὧν ἐν χερσὶν αἱ ἀνομίαι, ἡ δεξιὰ αὐτῶν ἐπλήσθη δωρεῶν. » — Ὧν ἀεὶ πρόχειρον τὸ ἀνομεῖν.

« Ὁ πούς μου ἔστη ἐν εὐθύτητι · ἐν ἐκκλησίαις εὐλογήσω σε, Κύριε. » — Ὁ πούς τῆς πολιτείας μου ἡδράσθη ἐν ὀρθότητι μὴ περιπατοῦντος σκολιῶς.

ΨΑΛΜΟΣ ΚϚ'.

« Ψαλμὸς τῷ Δαυῒδ πρὸ τοῦ χρισθῆναι. » — Πρὸ τῆς δευτέρας χρήσεως τοῦ Δαυῒδ ὁ παρὼν συντέθειται τούτῳ ψαλμὸς διωκομένου ὑπὸ Σαοὺλ ὅτε οἱ ἄρτοι αὐτῷ τῆς προθέσεως εἰς βρῶσιν ἐλήφθησαν. Τρὶς δὲ ἐχρίσθη ὁ Δαυῒδ, πρῶτον ὑπὸ Σαμουὴλ ἐν Βηθλεὲμ, δεύτερον εἰς Χεβρὼν ὑπὸ τῆς Ἰούδα φυλῆς μετὰ τὴν ἀναίρεσιν τοῦ Σαοὺλ, καὶ τρίτον ὑπὸ πασῶν τῶν φυλῶν μετὰ τὴν Μεμφιβοσὲτ τελευτήν.

« Ἐν τῷ ἐγγίζειν ἐπ' ἐμὲ κακοῦντας, τοῦ φαγεῖν τὰς σάρκας μου. » — Ἤδη φθάνοντές με οἱ αἱμοβόροι ἐχθροί μου οὐκ ἠδυνήθησαν βλάψαι · τοῦ σκοποῦ δὲ ἐξέπεσον.

« Ἐὰν ἐπαναστῇ ἐπ' ἐμὲ πόλεμος, ἐν ταύτῃ ἐγὼ ἐλπίζω. » — Ἐν ταύτῃ τῇ καρδίᾳ μου δηλαδὴ θαῤῥῶ ὡς δειλανδρήσει τὸν Θεὸν ἐχούσῃ ὑπέρμαχον.

« Μίαν ᾐτησάμην παρὰ Κυρίου, ταύτην ζητήσω, τὸ κατοικεῖν με ἐν οἴκῳ Κυρίου πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς μου. » — Μίαν αἴτησιν δηλονότι ᾐτησάμην, καὶ ἔτι ταύτην αἰτήσομαι.

« Τοῦ θεωρεῖν με τὴν τερπνότητα Κυρίου, καὶ ἐπισκέπτεσθαι τὸν ναὸν αὐτοῦ. » — Ἵνα διὰ τῆς εὐπρεπείας τοῦ οἴκου πρὸς τὸ θεῖον κάλλος τὸν νοῦν ἄγων τέρπωμαι, καὶ ἅμα ἐφορῶ μή τι παραμεληθείη τῶν καθηκόντων ἐν τῷ ναῷ.

« Ὅτι ἔκρυψέ με ἐν σκηνῇ αὐτοῦ, ἐν ἡμέρᾳ κακῶν μου ἐσκέπασέ με ἐν ἀποκρύφῳ τῆς σκηνῆς

A αὐτοῦ. » — Σκηνὴ ἡ θεία σκέπη, καὶ ταύτης ἀπόκρυφον τὸ ἄγαν φυλακτήριον.

« Ἐν τῇ πέτρᾳ ὕψωσέ με. » — Ἐν ἀσφαλείᾳ κατέστησε.

« Καὶ νῦν ἰδοὺ ὕψωσε κεφαλήν μου ἐπὶ ἐχθρούς μου. » Προφητεύει περὶ τῶν γενησομένων ὡς ἤδη γεγονότων, καὶ χρᾶται πᾶσι τοῖς παρῳχημένοις ἀντὶ μελλόντων. Τὸ δὲ Ὕψωσε κεφαλήν μου ἀντὶ τοῦ ὑπέρτερόν με τῶν ἐχθρῶν ἐποίησε.

« Ἐκύκλωσα καὶ ἔθυσα ἐν τῇ σκηνῇ αὐτοῦ θυσίαν αἰνέσεως, καὶ ἀλαλαγμοῦ · ᾄσω καὶ ψαλῶ τῷ Κυρίῳ. » — Θυσίαν εὐχαριστήριον ἅμα καὶ ἐπινίκιον · ἀλαλαγμὸς γὰρ πολεμικὴ βοὴ ἐπὶ τῇ τῶν ἐναντίων τροπῇ.

Εἰσάκουσον, Κύριε, φωνῆς μου ἧς ἐκέκραξα ·
B ἐλέησόν με, καὶ εἰσάκουσόν μου. » — Περὶ τῆς μιᾶς ἐκείνης αἰτήσεώς φησιν.

« Σοὶ εἶπεν ἡ καρδία μου, Κύριον ζητήσω, ἐξεζήτησέ σε τὸ πρόσωπόν μου τὸ πρόσωπόν σου, Κύριε, ζητήσω. » — Περιφραστικῶς ἀντὶ τοῦ ἐζήτησά σε.

« Μὴ ἀποστρέψῃς τὸ πρόσωπόν σου ἀπ' ἐμοῦ καὶ μὴ ἐκκλίνῃς ἐν ὀργῇ ἀπὸ τοῦ δούλου σου. » — Καὶ μὴ ἀναχωρήσει ἀπ' ἐμοῦ δι' ὀργήν σου.

« Βοηθός μου γενοῦ, οὐ μὴ ἀποσκοροδίσῃς με. » — Μὴ ἀποπέμψῃς με κατὰ μεταφορὰν τῆς ἀποπεμπομένης τοῦ σιδήρου σκωρίας τῇ σφυρηλασίᾳ.

« Καὶ μὴ ἐγκαταλίπῃς με ὁ Θεὸς ὁ Σωτήρ μου, ὅτι ὁ πατήρ μου καὶ ἡ μήτηρ μου ἐγκατέλιπόν με. » — Καὶ αὐτῆς τῆς ἀπὸ τῶν γονέων παραμυ-
C θίας ἐστέρημαι · δεδοίκασι γὰρ ἅπαντες τὸν Σαούλ.

« Νομοθέτησόν με, Κύριε, ἐν τῇ ὁδῷ σου, καὶ ὁδήγησόν με ἐν τρίβῳ εὐθείᾳ ἕνεκα τῶν ἐχθρῶν μου. » — Εἰ καὶ μὴ διὰ τὴν ἐμὴν ἀγαθωσύνην, ἀλλὰ διὰ τὴν τῶν ἐχθρῶν ἀδικίαν, μὴ παραδῷς με ὑποχείριον. *Οἱ θλίβοντές με* κατὰ περίφρασιν.

« Μὴ παραδῷς με εἰς ψυχὰς θλιβόντων με, ὅτι ἐπανέστησάν μοι μάρτυρες ἄδικοι, καὶ ἐψεύσατο ἡ ἀδικία ἑαυτήν. » — Οἱ ἄδικοι μάρτυρες τὴν ἐκ τῆς ψευδομαρτυρίας βλάβην ἑαυτοῖς προσένειμαν τὴν σὴν ὀργὴν κληρωσάμενοι.

« Πιστεύω τοῦ ἰδεῖν τὰ ἀγαθὰ Κυρίου ἐν γῇ
D ζώντων. » — Πληροφοροῦμαι εἰς τὴν δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ ζῶν ἔτι τὰ ἔθιμα παρὰ Θεοῦ κομίσομαι, ἢ καὶ ἐν τῇ χώρᾳ τῶν ζώντων τὰ ἀΐδια λήψομαι ἀγαθὰ τοῦ Κυρίου.

« Ὑπόμεινον τὸν Κύριον, ἀνδρίζου, καὶ κραταιούσθω ἡ καρδία σου, καὶ ὑπόμεινον τὸν Κύριον. » — Τοῦτο καὶ τὸ ἑξῆς πρὸς ἑαυτὸν θαρσοποιὸν ἐπιφώνημα.

ΨΑΛΜΟΣ ΚΖ'.

« Ψαλμὸς τῷ Δαυῒδ. » — Προσευχὴ τῷ Δαυῒδ... καὶ τοῦτο διωκόμενος ὑπὸ τοῦ Σαοὺλ ὁ προφήτης συνέθετο.

« Πρὸς σὲ, Κύριε, κεκράξομαι, ὁ Θεός μου μὴ παρασιωπήσῃς ἀπ' ἐμοῦ, μήποτε παρασιωπήσῃς ἀπ' ἐμοῦ. » — Μὴ παρακούσῃς μου. Εἰώθασιν οἱ παρ-

ακούοντες μηδὲν φθέγγεσθαι πρὸς τοὺς αἰτουμένους.

« Καὶ ὁμοιωθήσομαι τοῖς καταβαίνουσιν εἰς λάκκον. » — Ἤγουν ἐν τοῖς νεκροῖς.

« Εἰσάκουσον, Κύριε, τῆς φωνῆς τῆς δεήσεώς μου, ἐν τῷ δέεσθαί με πρὸς σὲ, ἐν τῷ αἴρειν με χεῖράς μου πρὸς ναὸν ἅγιόν σου. » — Ναὸν λέγει τὸν οὐρανόν.

« Μὴ συνελκύσῃς με μετὰ ἁμαρτωλῶν. » — Μὴ διὰ τὸ συνδιάγειν με τοῖς ἁμαρτωλοῖς συνελκύσῃς κἀμὲ μετ' αὐτῶν εἰς τὸ δοῦναι δίκην.

« Κατὰ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτῶν δὸς αὐτοῖς · ἀπόδος τὸ ἀνταπόδομα αὐτῶν αὐτοῖς. » — Τὴν κεχρεωστημένην ἐκδίκησιν ἀπόδος αὐτοῖς ἵνα βελτίους οἱ κακοὶ γένωνται.

« Ὅτι οὐ συνῆκαν εἰς τὰ ἔργα Κυρίου. » — Ὅτι οὐκ ἔγνωσαν τὰς θείας οἰκονομίας ὡς ἀνέχεται αὐτῶν ὁ Θεὸς, καιρὸν ὑφαπλῶν τούτοις ἐπιστροφῆς.

« Καὶ εἰς τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ καθελεῖς αὐτοὺς καὶ οὐ μὴ οἰκοδομήσεις αὐτούς. » — Προφητεύει ὅτι πεσόντες οὐκ ἀνορθωθήσονται.

« Καὶ ἀνέθαλεν ἡ σάρξ μου. » — Ἡ πρὸ τούτου ἐκτετηκυῖα ταῖς φροντίσι καὶ ταῖς κακοπαθείαις.

« Καὶ ἐκ θελήματός μου ἐξομολογήσομαι αὐτῷ. » — Προθύμως, οὐκ ἀναγκαστικῶς εὐχαριστήσω αὐτῷ · τοιοῦτόν ἐστι τὸ, « Ἑκουσίως θύσω σοι. »

« Κύριος κραταίωμα τοῦ λαοῦ αὐτοῦ καὶ ὑπερασπιστὴς τῶν σωτηρίων τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ ἐστι. » — Ὑπέρμαχος τῆς σωτηρίας τοῦ χρισθέντος προστάξει αὐτοῦ εἰς βασιλέα.

« Σῶσον τὸν λαόν σου, καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου, καὶ ποίμανον αὐτοὺς, καὶ ἔπαρον αὐτοὺς ἕως τοῦ αἰῶνος. » — Καὶ ὕψωσον τοῖς κατ' ἐχθρῶν τροπαίοις μέχρι παντός.

ΨΑΛΜΟΣ ΚΗ'.

Ψαλμὸς τῷ Δαυῒδ ἐξόδου σκηνῆς. » — Ἱστορικῶς μὲν παραγγέλλει τοῖς ἱερεῦσι καὶ Λευΐταις περὶ τῆς ἐξελεύσεως τῆς ἐκ τῆς νομικῆς σκηνῆς, λέγων ὅτι, Ἑτοιμάσατε ἐξελθόντες τὰ πρὸς λατρείαν, υἱοὺς κριῶν καὶ ὅσα εἰς τιμὴν καὶ δόξαν Θεοῦ. Ἀναγωγικῶς δὲ σκηνή ἐστι τὸ σῶμα. Ἐξόδιον δὲ σκηνῆς ἡ ἀπὸ τοῦδε τοῦ βίου ἀναχώρησις πρὸς ἣν παρασκευάζεσθαι ὁ λόγος ἡμᾶς παρεγγυᾷ.

Ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ, υἱοὶ Θεοῦ. » — Κατέπειξιν ὁ λόγος ἔχει. Λέγει γὰρ, Ὦ υἱοὶ τοῦ Θεοῦ, ἤγουν ἀπόστολοι, ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀλόγων κριῶν, ἤγουν τοὺς ἐξ ἐθνῶν.

« Ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ υἱοὺς κριῶν, ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ δόξαν καὶ τιμήν. » — Δόξα τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ αἱ ἐπαινεταὶ πράξεις ἡμῶν.

« Ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ δόξαν ὀνόματι αὐτοῦ, προσκυνήσατε τῷ Κυρίῳ ἐν αὐλῇ ἁγίᾳ αὐτοῦ. » — Αὐλὴν λέγει τὴν μίαν Ἐκκλησίαν καὶ πίστιν τῶν εὐσεβῶν.

« Φωνὴ Κυρίου ἐπὶ τῶν ὑδάτων. » — Τὴν κατενεχθεῖσαν οὐρανόθεν ἐν τῷ Ἰορδάνῃ πρὸς τὸν Χριστὸν λέγει ἣν καὶ βροντὴν καλεῖ, ὡς ἐξ οὐρανοῦ, καὶ ἐξάκουστον. Θεὸς δὲ δόξης ὁ ἔνδοξος.

« Ὁ Θεὸς τῆς δόξης ἐβρόντησε Κύριος ἐπὶ ὑδάτων πολλῶν. » — Ὁ Χριστὸς ἐν τῷ Ἰορδάνῃ καὶ δι' ἐκείνου ἐν πᾶσι τοῖς ὕδασιν ἁγιάζων αὐτῶν τὴν φύσιν.

Φωνὴ Κυρίου ἐν ἰσχύϊ, φωνὴ Κυρίου ἐν μεγαλοπρεπείᾳ. » — Φωνὴ Κυρίου καὶ τὸ Εὐαγγέλιον καὶ πᾶν πρόσταγμα τοῦ Θεοῦ, ὃ καὶ ἰσχυροὺς καὶ μεγαλοπρεπεῖς ἐργάζεται τοὺς ἀξίους.

« Φωνὴ Κυρίου συντρίβοντος κέδρους, καὶ συντρίψει Κύριος τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου. » — Κέδρους λέγει τοὺς δαίμονας καὶ τὰ τούτων τεμένη · ἐμνήσθη καὶ τοῦ ὄρους Λιβάνου, ὅτι πολλὰ εἰδωλεῖα ἦν ἐν αὐτῷ.

« Καὶ λεπτυνεῖ αὐτὰς ὡς τὸν μόσχον τὸν Λίβανον. » — Λεπτυνεῖ αὐτοὺς, λέγω δὴ τὸν Λίβανον ὅλον, ὥσπερ ὁ Μωϋσῆς τὸν γλυπτὸν μόσχον.

« Καὶ ὁ ἠγαπημένος ὡς υἱὸς μονοκερώτων. » — Καὶ ὁ Χριστὸς ἔσται μηδενὶ ὑποτεταγμένος.

« Φωνὴ Κυρίου διακόπτοντος φλόγα πυρός. » — Εἴτε γὰρ τοὺς τρεῖς παῖδας καὶ εἰς πολλοὺς μάρτυρας τὴν φλέγουσαν διέκοψαν τὴν ἐνέργειαν τοῦ πυρὸς καὶ ἐν τῇ κρίσει καὶ τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ διέλοι, τὴν φωτιστικὴν εἰς τοὺς δικαίους, εἰς τοὺς ἁμαρτωλοὺς καὶ τὴν καυστικήν.

« Φωνὴ Κυρίου συσσείοντος ἔρημον. » — Μετακινοῦντος τὰ ἔθνη πρὸς Θεοῦ γνῶσιν.

« Καὶ σείσει Κύριος τὴν ἔρημον Κάδης. » — Οὐ πᾶσαν ἔρημον, ἀλλὰ τὴν Κάδης, ἤτοι τὴν ἁγίαν καὶ ἀφωρισμένην αὐτῷ.

« Φωνὴ Κυρίου καταρτιζομένου ἐλάφους. » — Τοὺς πατοῦντας ἐπάνω ὄφεων ἀποστόλους εἰς δρόμον τοῦ κηρύγματος τελειοποιοῦσα τῇ ἐνισχύσει τοῦ Πνεύματος.

« Καὶ ἀποκαλύψει δρυμούς. » — Καὶ ἐκκαθάρῃ τὰς ὑλομανούσας ψυχὰς τῶν ἐθνῶν.

« Καὶ ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ πᾶς τις λέγει δόξαν. » — Καὶ ἐν παντὶ ναῷ αὐτοῦ πᾶς πιστεύσας ᾄσει ὕμνον.

« Κύριος τὸν κατακλυσμὸν κατοικεῖ. » — Τὴν κλεισθεῖσαν τῇ πλάνῃ συναγωγὴν τῶν ἐθνῶν οἰκουμένην ποιήσει τοῖς τοῦ Πνεύματος χαρίσμασι

« Καὶ καθιεῖται Κύριος βασιλεὺς εἰς τὸν αἰῶνα. » — Τὸ καθιεῖται ἀντὶ τοῦ μενεῖ διὰ τὸ τῆς εὐσεβείας ἀμετάπτωτον.

ΨΑΛΜΟΣ ΚΘ'.

« Εἰς τὸ τέλος, τῷ Δαυῒδ ψαλμὸς ᾠδῆς τοῦ ἐγκαινισμοῦ τοῦ οἴκου. » — Ὑπερβατικῶς ψαλμὸς ᾠδῆς τοῦ Δαυΐδ. Ὁ δὲ τοῦ οἴκου ἐγκαινισμὸς δηλοῖ μὲν καὶ τὴν εἰς τὸ προφητεύειν ἐγκαίνισιν τῆς ψυχῆς τοῦ Δαυῒδ · τῆς γενομένης οἴκου τοῦ προφητικοῦ χαρίσματος ἥτις ἐγκαίνισις διὰ μετανοίας γέγονε μετὰ τὴν ἐπὶ τὸν Οὐρίαν παρανομίαν · δηλοῖ δὲ καὶ τὴν τῆς Ἐκκλησίας τῶν πιστῶν ἀνακαίνησιν διὰ τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ βαπτίσματος.

« Ὑψώσω σε, Κύριε, ὅτι ὑπέλαβές με, καὶ οὐκ εὔφρανας τοὺς ἐχθρούς μου ἐπ' ἐμέ. » — Μεγαλυνῶ

σε ὅτι ἐκ τοῦ βόθρου με τῆς ἁμαρτίας ἀνείλκυσας· χεῖρα βοηθείας ὤρεξάς μοι.

« Ἔσωσάς με ἀπὸ τῶν καταβαινόντων εἰς λάκκον. » — Λάκκον νοητέον τὸν ἄψυχτον κίνδυνον.

« Ψάλατε τῷ Κυρίῳ οἱ ὅσιοι αὐτοῦ, καὶ ἐξομολογεῖσθε τῇ μνήμῃ τῆς ἁγιωσύνης αὐτοῦ. » — Εὐχαριστεῖτε τῷ τὸν ἅγιον μνησθῆναι ἡμῶν ἐπιλελησμένων ταῖς ἁμαρτίαις.

« Ὅτι ὀργὴ ἐν τῷ θυμῷ αὐτοῦ καὶ ζωὴ ἐν τῷ θελήματι αὐτοῦ. » — Καλῶς ἄγαν τὴν κόλασιν τῇ ἀγανακτήσει συνέταξε, τὴν ζωογόνησιν δὲ τῇ θελήσει τῇ φυσικῇ.

« Τὸ ἑσπέρας αὐλισθήσεται κλαυθμὸς καὶ εἰς τὸ πρωῒ ἀγαλλίασις. » — Τὸ *αὐλισθήσεται* δηλοῖ τῇ σκηνώσει. Διδάσκει δὲ τὸ ῥητὸν ὡς ἡ μετάνοια καὶ ἡ συγχώρησις ταχεῖαν ἐπάγει τὴν συγχώρησιν.

« Ἐγὼ δὲ εἶπα ἐν εὐθηνίᾳ μου, Οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα. » — Ἐν τῇ εὐημερίᾳ μου ᾠήθην μὴ δυσπραγῆσαί ποτε.

« Κύριε, ἐν τῷ θελήματί σου παρέσχου τῷ κάλλει μου δύναμιν. » — Ἀλλὰ ψευδῆ ὑπέλαβον· ὅτε γὰρ ἠθέλησας παρέσχες τῇ λαμπρότητί σου δύναμιν, τουτέστιν ἰσχυρῶς με ἐδόξασας· ὅτε δὲ διὰ τὴν ἐμήν... ησιν ἀπέστρεψας τὴν ἐπισκοπήν, ἐγενόμην εὐθὺς ἐν θορύβῳ καὶ συμφορᾷ.

« Τίς ὠφέλεια ἐν τῷ αἵματί μου, ἐν τῷ καταβαίνειν με εἰς διαφθοράν; » — Ἡ σὰρξ αἷμα πεπηγὸς ὑπὸ φύσεως· ποία οὖν, φησίν, ὠφέλεια τῇ σαρκί μου, οὕτως αὐξηθείσῃ καὶ κοσμηθείσῃ, ἐπεὶ μέλλω διαφθαρῆναι ἀποθανών;

« Ἔστρεψας τὸν κοπετόν μου εἰς χαρὰν ἐμοί· διέῤῥηξας τὸν σάκκον μου, καὶ περιέζωσάς με εὐφροσύνην. » — Τὸ *περιέζωσας* ἀντὶ τοῦ ἠφίασας.

« Ὅπως ἂν ψάλῃ σοι ἡ δόξα μου, καὶ οὐ μὴ κατανυγῶ » — Περιφραστικῶς ἀντὶ τοῦ ἐγὼ ὁ δεδοξασμένος τῇ σῇ βοηθείᾳ. Τὸ δὲ, « Οὐ μὴ κατανυγῶ, » ἀντὶ τοῦ οὐ μὴ σιωπήσω· εἰώθασι γὰρ οἱ κατανυσσόμενοι καὶ ἐν καρδίᾳ λυπούμενοι σιωπᾷν.

ΨΑΛΜΟΣ Λ.

« Εἰς τὸ τέλος, ψαλμὸς τῷ Δαυῒδ ἐκστάσεως. Ἐπὶ σοὶ, Κύριε, ἤλπισα. » — Ἔκστασιν τὴν παραφορὰν δηλοῖ τῆς εὐθύτητος ἣν ἔπαθε μοιχείᾳ καὶ φόνῳ ἁλούς. Ἔγραψε δὲ τὸν ψαλμὸν, διωκόμενος ὑπὸ τοῦ Ἀβεσαλώμ.

« Μὴ καταισχυνθείην εἰς τὸν αἰῶνα· ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου ῥῦσαί με, καὶ ἐξελοῦ με. » — Εἰ καὶ ἀνάξιός εἰμι βοηθείας, ἀλλ' ὡς δίκαιος σὺ τῶν διωκόντων με λύτρωσαι.

« Κλῖνον πρός με τὸ οὖς σου, τάχυνον τοῦ ἐξελέσθαι με. » — Ταχέως με λύτρωσαι.

« Ὅτι κραταίωμά μου καὶ καταφυγή μου εἶ σὺ, καὶ ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός σου ὁδηγήσεις με καὶ διαθρέψεις με. » — Ὁδηγήσεις με εἰς τόπον ζωῆς καὶ λιμώττοντα διαθρέψεις.

« Εἰς χεῖράς σου παραθήσομαι τὸ πνεῦμά μου. » — Εἰς τὴν σὴν κηδεμονίαν καὶ προμήθειαν ἐπιῤῥίπτω μου τὴν ψυχήν.

« Ἐλυτρώσω με, Κύριε ὁ Θεὸς τῆς ἀληθείας. » — Πολλῶν γάρ με κινδύνων διέσωσας ὁ ἀληθινὸς Θεός.

« Ἐμίσησας τοὺς διαφυλάσσοντας ματαιότητας διακενῆς. » — Ἀποστρέφῃ τοὺς ἐμμένοντας ταῖς ματαίαις βουλαῖς, καὶ ταῦτα ἀναιτίως.

« Ὅτι ἐπεῖδες ἐπὶ τὴν ταπείνωσίν μου. » — Ταπείνωσιν λέγει νῦν τὴν ταλαιπωρίαν καὶ συντριβήν.

« Ἔσωσας ἐκ τῶν ἀναγκῶν τὴν ψυχήν μου. » — Ἤτοι τῶν περιστάσεων καὶ κινδύνων.

« Καὶ οὐ συνέκλεισάς με εἰς χεῖρας ἐχθρῶν· ἔστησας ἐν εὐρυχώρῳ τοὺς πόδας μου. » — Παρέσχες εὐρυχωρίαν τοῖς ποσί μου λυτρωσάμενος τῆς στενοχωρίας τῆς ἐκ τοῦ κυκλώματος τῶν ἐχθρῶν.

« Ἐλέησόν με, Κύριε, ὅτι θλίβομαι. Ἐταράχθη ἐν θυμῷ ὁ ὀφθαλμός μου. » — Διὰ τὸν ἐπ' ἐμοὶ θυμόν σου τετάρακταί μου ὁ ὀφθαλμός. Ὁ μὲν σωματικὸς ἀπὸ τοῦ δακρύειν, ὁ δὲ ψυχικὸς ἀπὸ τῆς ἐκ λύπης συγχύσεως.

« Ἡ ψυχή μου καὶ ἡ γαστήρ μου. » — Ἡ ψυχὴ ἀπὸ ἀδημονίας, ἡ γαστὴρ ἀπὸ εὐσιτίας· μᾶλλον δὲ γαστέρα νοητέον ἐνταῦθα τὸ ταμιεῖον τῶν λογισμῶν.

« Ὅτι ἐξέλιπεν ἐν ὀδύνῃ ἡ ζωή μου, καὶ τὰ ἔτη μου ἐν στεναγμοῖς. » — Ἀπὸ κοινοῦ τὸ *ἐλέησόν με*, ὅτι πᾶσά μου ἡ ζωὴ ἐν θλίψει καὶ στεναγμοῖς δεδαπάνηται.

« Ἠσθένησεν ἐν πτωχείᾳ ἡ ἰσχύς μου. » — Πτωχείαν τὴν σὴν τριβήν φησι τῆς ψυχῆς, ἢ καὶ τὴν ἔνδειαν τῶν ἀναγκαίων.

« Καὶ τὰ ὀστᾶ μου ἐταράχθησαν. » — Παρεκινήθησαν ἀφ' ἧς εἶχον βάσεως συνέχειν με μὴ δυνάμενα. Ἢ μᾶλλον πτωχείαν νοητέον τὴν θείαν ἐγκατάλειψιν, ἰσχὺν τὴν ἀνδρίαν τῆς ψυχῆς· ὀστᾶ δὲ τοὺς συνεκτικοὺς αὐτῆς στεῤῥοὺς λογισμούς.

« Παρὰ πάντας τοὺς ἐχθρούς μου ἐγενήθην ὄνειδος. » — Εἰς πάντας.

« Καὶ τοῖς γείτοσί μου σφόδρα » — Ἀπὸ κοινοῦ *ἐγενήθη ὄνειδος*.

« Καὶ φόβος τοῖς γνωστοῖς μου. » — Δεδοίκασι μήπως κινδυνεύσωσι διὰ τὴν εἰς ἐμὲ οἰκείωσιν.

« Ἐπελήσθην ὡσεὶ νεκρὸς ἀπὸ καρδίας. » — Ἠμνημονήθην ἀπὸ καρδίας τῶν φίλων μου ὥσπερ ὁ νεκρός.

« Ὅτι ἤκουσα ψόγον πολλῶν παροικούντων κυκλόθεν. » — Ἀπὸ κοινοῦ πάλιν τὸ, « ἐλέησόν με, ὅτι οἰκεί... ἀκήκοα λοιδορίαν παρὰ πολλῶν. »

« Ἐγὼ δὲ ἐπὶ σοὶ, Κύριε, ἤλπισα· εἶπα, Σὺ εἶ ὁ Θεός μου. » — Ἐν τῇ δυνάμει σου αἱ ψῆφοί μου καὶ τοῦ θανάτου καὶ τῆς ζωῆς. Τὸ Θεὸς δὲ ἀντὶ τοῦ ἐξουσιαστής.

« Ῥῦσαί με ἐκ χειρὸς ἐχθρῶν μου καὶ τῶν καταδιωκόντων με. » — Δίκαιον ἑαυτόν φησιν ὡς μὴ προαδικήσαντα τοὺς ἐχθρούς, ἀνομίαν δὲ τὴν παρὰ-

νομον συμβουλήν· καὶ ὑπερηφανίαν μὲν τὴν ἀλαζονείαν, ἐξουδένωσιν δὲ τὴν ὕβριν.

« Ὡς πολὺ τὸ πλῆθος τῆς χρηστότητός σου, Κύριε, ἧς ἔκρυψας τοῖς φοβουμένοις σε. » — Ἣν απόθετον φυλάσσεις τοῖς δούλοις σου γυμνάζων τὴν τούτων ὑπομονήν.

« Ἐξειργάσω τοῖς ἐλπίζουσιν ἐπὶ σὲ ἐναντίον τῶν υἱῶν τῶν ἀνθρώπων. » — Ἐξεπλήρωσας δὲ καὶ ἔκδηλον εἰργάσω αὐτὴν ἐν τοῖς ἐλπίζουσιν ἐπὶ σὲ, ὅτε ἠθέλησας ἐνώπιον πολλῶν ἵνα μάθωσιν ὅτι ὑπερασπίζεις τῶν σῶν.

« Καταχρύψεις αὐτοὺς ἐν ἀποκρύφῳ τοῦ προσώπου σου. » —Ἤτοι τοὺς ἐλπίζοντας ἐπὶ σὲ, ἐν ἀποκρύφῳ τόπῳ δηλαδὴ τοῦ προσώπου, ἤτοι σοῦ κατὰ περίφρασιν, καὶ οὐχ εὑρήσουσιν αὐτοὺς οἱ ἐχθροί.

« Ἀπὸ ταραχῆς ἀνθρώπων. » — Ἐν καιρῷ ταραχῆς στασιαζόντων ἀνθρώπων καὶ ἐν καιρῷ ἀντιλογίας γλωσσῶν. Ἤτοι ἀπειθείας λαοῦ σκεπάσεις αὐτοὺς ὡς ἐν σκηνῇ.

« Εὐλογητὸς Κύριος, ὅτι ἐθαυμάστωσε τὸ ἔλεος αὐτοῦ ἐν πόλει περιοχῆς. » — Παράδοξον ἐποίησε τὸ ἔλεος αὐτοῦ ἐν ἐμοὶ, χρηματίσαντι ἀναλώτῳ ὡς πόλει περιτετειχισμένῃ.

« Ἐγὼ δὲ εἶπα ἐν τῇ ἐκστάσει μου, Ἀπέῤῥιμμαι ἀπὸ προσώπου τῶν ὀφθαλμῶν σου. » — Ἔκστασιν λέγει τὴν ἐντροπὴν τῆς ὁδοῦ τῶν θείων ἐντολῶν.

« Διὰ τοῦτο εἰσήκουσας τῆς φωνῆς τῆς δεήσεώς μου, ἐν τῷ κεκραγέναι με πρός σε. » Διότι ἀπεῤῥιμμένον ἡγούμενος ἐμαυτὸν ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς ἐπισκοπῆς σου διὰ τὴν ἁμαρτίαν μεγάλης ὀδύνης ἔπασχον συντριβήν.

« Ἀγαπήσατε τὸν Κύριον, πάντες οἱ ὅσιοι αὐτοῦ, ὅτι ἀληθείας ἐκζητεῖ Κύριος. » — Ἤτοι τὰς ἀληθεῖς πρὸς αὐτὸν ἀγάπας.

« Καὶ ἀνταποδίδωσι τοῖς περισσῶς ποιοῦσιν ὑπερηφανίαν. » — Τοῖς γὰρ μετρίως ἀλαζονευομένοις μακροθυμῶν οὐκ ἀνταποδίδωσι.

ΨΑΛΜΟΣ ΛΑ'.

« Ψαλμὸς τῷ Δαυῒδ συνέσεως. Μακάριοι ὧν ἀφείθησαν αἱ ἀνομίαι, καὶ ὧν ἐπεκαλύφθησαν αἱ ἁμαρτίαι. » — Ζηλωτοὺς ἀποκαλῶν τοὺς ἀπόνως διὰ τοῦ βαπτίσματος τὸν ἀφανισμὸν τῶν ἐγκλημάτων κερδαίνοντας.

« Μακάριος ἀνὴρ ᾧ οὐ μὴ λογίσηται Κύριος ἁμαρτίαν, οὐδὲ ἔστιν ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ δόλος. » — Ἐκεῖνος δὲ τῷ ὄντι μακάριος, ὁ τὰ τὴν διὰ βαπτίσματος ἄφεσιν μὴ ψευσάμενος τὰς εἰς Θεὸν συνθήκας· δόλος γὰρ τὸ ψεῦδος, φησίν.

« Ὅτι ἐσίγησα, ἐπαλαιώθη τὰ ὀστᾶ μου ἀπὸ τοῦ κράζειν με ὅλην τὴν ἡμέραν. » — Ἐπεὶ οὐκ εὐθὺς τὴν ἁμαρτίαν ἐθριάμβευσα, ἑτέρους δὲ ἀνέμενον, ἔλεγον, Ἐξησθένησεν ἡ δύναμίς μου ἀπὸ τοῦ βοᾷν με διὰ παντὸς καὶ ὀδύρεσθαι.

« Ὅτι ἡμέρας καὶ νυκτὸς ἐβαρύνθη ἐπὶ ἐμὲ ἡ χείρ σου. » — Καὶ γὰρ δι' ὅλου βαρέως ἐπηνέχθη ἐπ' ἐμὲ ἡ τιμωρία σου· καὶ ὅτι οὐκ εὐθὺς μετενόησα.

Ἐστράφην εἰς ταλαιπωρίαν, ἐν τῷ ἐμπαγῆναί μοι ἄκανθαν. » — Περιετράπη μοι τὰ τῆς εὐκληρίας εἰς ἀθλιότητα ἐν τῷ ἐμπαγῆναί μοι τὴν ἁμαρτίαν.

« Τὴν ἀνομίαν μου ἐγνώρισα καὶ τὴν ἁμαρτίαν μου οὐκ ἐκάλυψα. » — Εἰ καὶ αὐθορμήτως οὐκ ἐφαύλισας τὴν ἐμὴν ἁμαρτίαν, ἀλλ' ὅτε ἠλεγχόμην ὑπὸ Νάθαν εὐθὺς ὡμολόγησα καὶ οὐκ ἠρνησάμην.

« Εἶπα, Ἐξαγορεύσω κατ' ἐμοῦ τὴν ἀνομίαν μου τῷ Κυρίῳ, καὶ σὺ ἀφῆκας τὴν ἀσέβειαν τῆς καρδίας μου. » — Οὐκ ἐσεβάσθην ἐγὼ τοὺς περὶ μοιχείας καὶ φόνου νόμους σου· ἀλλὰ σὺ τὴν τοιαύτην ἀσέβειαν συνεχώρησας, καὶ οὐκ ἐθανάτωσας, ἀλλ' οὕτως ἐπαίδευσας, ὡς εἰ μὴ ὑπερβαλλόντως ἠνόμησα.

« Ὑπὲρ ταύτης προσεύξεται πρὸς σὲ πᾶς ὅσιος ἐν καιρῷ εὐθέτῳ. » — Ἀπὸ ταύτης τῆς ἀφεθείσης ἐμοὶ ἁμαρτίας κινούμενος πᾶς θεοσεβὴς οὐκ ἀπογνώσεται, ἀλλὰ παρακαλέσει ἐν καιρῷ μετανοίας. Ὁ γὰρ ἀνόσιος οὐδὲ μεταμέλεται.

« Πλὴν ἐν κατακλυσμῷ ὑδάτων πολλῶν πρὸς αὐτὸν οὐκ ἐγγιοῦσιν. » — Τὸ *πλὴν* ἀντὶ τοῦ *καί*· φησὶ γάρ· « Καὶ ἐν πλημμύρᾳ πολλῶν πειρασμῶν οὐκ ἐγγιοῦσι πρὸς αὐτὸν οἱ πειρασμοὶ ὥστε καταποντίσαι μακρόθεν, καὶ θροήσουσι καὶ ταράξουσι.

« Συνετιῶ σε καὶ συμβιβῶ σε ἐν ὁδῷ ταύτῃ ᾗ πορεύσῃ· ἐπιστηριῶ ἐπὶ σὲ τοὺς ὀφθαλμούς μου. » — Ὡς ἀπὸ Θεοῦ τὸ ῥητὸν, Συνετίσω σε πῶς ἂν ὑπερτερήσῃς, καὶ συμπορεύσομαί σοι ἐν τῇ προκειμένῃ πορείᾳ.

« Μὴ γίνεσθε ὡς ἵππος καὶ ἡμίονος οἷς οὐκ ἔστι σύνεσις. » — Ἐκ τοῦ Δαυῒδ ὁ λόγος· παραινεῖ γὰρ μὴ γίνεσθαι ἡμᾶς θηλυμανεῖς καὶ ἀγόνους πρὸς ἀρετήν.

« Ἐν κημῷ καὶ χαλινῷ τὰς σιαγόνας αὐτῶν ἄγξαις τῶν μὴ ἐγγιζόντων πρός σε. » — Εἶτα εὔχεται πρὸς Θεὸν ὅτι αὐτοὺς ἐγγίζοντας πρός σε, δι' ἐπιστροφῆς καὶ ἄκοντας κατάσχοις τῆς πρὸς κακίαν φορᾶς δι' ἐπαγωγῆς πειρασμῶν.

« Εὐφράνθητε ἐπὶ Κύριον, καὶ ἀγαλλιᾶσθε δίκαιοι, καὶ καυχᾶσθε πάντες οἱ εὐθεῖς τῇ καρδίᾳ. » — Μὴ ἐπὶ ταῖς ἀρεταῖς ὑμῶν· ἀβέβαιοι γὰρ εἰ μὴ φυλάττοιντο ὑπὸ Θεοῦ.

ΨΑΛΜΟΣ ΛΒ'.

« Ψαλμὸς τῷ Δαυῒδ, ἀνεπίγραφος παρ' Ἑβραίοις. Ἀγαλλιᾶσθε, δίκαιοι, ἐν Κυρίῳ· τοῖς εὐθέσι πρέπει αἴνεσις. Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ ἐν κιθάρᾳ, ἐν ψαλτηρίῳ, δεκαχόρδῳ ψάλατε αὐτῷ. » — Ἔοικε πεποιῆσθαι εἰς τὴν κατὰ τὸν Ἐζεκίαν ἐπὶ τοῖς Ἀσσυρίοις θείαν τερατουργίαν προτρέπων ὑμνεῖν τὸν Θεὸν τοὺς ἀξίους· εἴη δ' ἂν καὶ ἡμῖν ἁρμόδιος.

« Ἄσατε αὐτῷ ᾆσμα καινόν. » — Ἐπὶ γὰρ τοῖς νέοις εὐεργετήμασιν ὀφείλομεν καὶ νέα προσάγειν Θεῷ τὰ εὐχαριστήρια· καὶ ἄλλως δὲ τὰ Χριστιανικὰ πάντα καινὰ πρὸς τὰ παλαιὰ καὶ νομικά.

« Καλῶς ψάλατε αὐτῷ ἐν ἀλαλαγμῷ. » — Τὸ, *καλῶς*, δηλοῖ τὸ ἀμετεωρίστως καὶ ὁλοψύχως.

« Ὅτι εὐθὺς ὁ λόγος τοῦ Κυρίου καὶ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν πίστει. » — Ἀληθεῖς οἱ λόγοι Κυρίου καὶ αἱ ἀποβάσεις τῶν ἔργων αὐτοῦ πιστοῦσιν αὐτούς.

« Ἀγαπᾷ ἐλεημοσύνην καὶ κρίσιν. » — Ἐλεήμων A γὰρ ὑπάρχει καὶ δίκαιος. Ὅτι τε κίρνησι τῇ δικαιοσύνῃ τὸν ἔλεον ἢ ὅτι τὸν μὲν ἔλεον κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα ὑπερεκχέει· τὴν δὲ δικαιοσύνην μᾶλλον ἀποταμιεύει εἰς τὸν μέλλοντα αἰῶνα καὶ τότε ἄκρατον τοῦτον, εἰπ. . . . καὶ ὅτι (ἀλ. ἄκρατον, ἢ καὶ ὅτι) τοὺς μὲν διορθουμένους ἐλεεῖ, τοῖς δὲ πάμπαν ἀδιορθώτοις κλείει τὸν ἔλεον.

« Τοῦ ἐλέους Κυρίου πλήρης ἡ γῆ. » — Ἐλεεῖ καὶ τοὺς ἀθέους· πῶς γὰρ ἂν ἄλλως ἦν αὐτοὺς ζῆν;

« Τῷ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν. » — Τῷ ἐν ὑποστάτῳ λόγῳ τοῦ Πατρὸς καὶ τῷ ὁμοουσίῳ αὐτοῦ Πνεύματι· διὰ τοῦτο γὰρ εἶπε τοῦ στόματος αὐτοῦ ἐθεμελιώθησαν, ἤτοι ἐκτίσθησαν B καὶ οἱ οὐρανοὶ καὶ αἱ δυνάμεις αὐτῶν· ἤτοι αἱ ἐν αὐτοῖς αἵπερ εἰσὶν αἱ νοεραὶ καὶ ἄϋλοι.

« Συνάγων ὡσεὶ ἀσκὸν ὕδατα θαλάσσης. » — Λείπει ἡ *εἰς* πρόθεσις· οὕτω γάρ, φησί, τὰ ὕδατα τῆς θαλάσσης περικλείει εἰς τοὺς τόπους αὐτῶν ὥσπερ εἰς ἀσκόν.

« Τιθεὶς ἐν θησαυροῖς ἀβύσσους. » — Φυλάσσων ἐν τοῖς κόλποις τῆς γῆς τὴν τῶν ὑδάτων πληθὺν ὥσπερ ἐν θησαυροῖς διὰ τὸ κεκρυμμένον, διὰ τὸ ἀσφαλές, διὰ τὸ κατὰ χρείαν ἀνοίγεσθαί τε καὶ κλείεσθαι.

« Φοβηθήτω τὸν Κύριον πᾶσα ἡ γῆ. Ἀπ' αὐτοῦ δὲ σαλευθήτωσαν πάντες οἱ κατοικοῦντες τὴν οἰκουμένην. » — Ἀπ' αὐτοῦ δὲ ἤτοι τοῦ φόβου τρομαζέτωσαν πάντες· διδάσκει δὲ διὰ τούτου τὴν ἄκραν C εὐλάβειαν τοῦ σεβάσματος.

« Κύριος διασκεδάζει βουλὰς ἐθνῶν· ἀθετεῖ δὲ λογισμοὺς λαῶν, καὶ ἀθετεῖ βουλὰς ἀρχόντων. » — Βουλή ἐστιν ἡ κυρωθεῖσα γνώμη, λογισμὸς δὲ ἡ ἁπλῶς ἐνθύμησις.

« Μακάριον τὸ ἔθνος οὗ ἐστι Κύριος ὁ Θεὸς αὐτοῦ, λαὸς ὃν ἐξελέξατο εἰς κληρονομίαν ἑαυτῷ. » — Μακάριον τὸ ἔθνος τὸ κυριευόμενον καὶ οἰκονομούμενον ὑπὸ τοῦ ἰδίου Θεοῦ.

« Ἐξ οὐρανοῦ ἐπέβλεψεν ὁ Κύριος· εἶδε πάντας τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. » — Διὰ τούτων τὸ παντεποπτικὸν αἰνίττεται τοῦ Θεοῦ.

« Ἐξ ἑτοίμου κατοικητηρίου αὐτοῦ ἐπέβλεψεν ἐπὶ πάντας τοὺς κατοικοῦντας τὴν γῆν. » — Τοῦ προχείρου εἰς τὸ πάντας θεᾶσθαι. D

« Ὁ πλάσας κατὰ μόνας τὰς καρδίας αὐτῶν, ὁ συνιεὶς εἰς πάντα τὰ ἔργα αὐτῶν. » — Καρδίας τὰς ψυχάς φησιν ἤτοι κεχωρισμένας τῶν λοιπῶν ζώων· ἀθάνατοι γὰρ καὶ λογικαί. Ὁ γοῦν τὰς ψυχὰς πλάσας οἶδε πάντως καὶ τὰ τούτων κινήματα συνιεὶς πάντα ὁ χωρὶς ὁράσεως ἢ ἀκοῆς ἢ ἄλλης αἰσθήσεως ἕκαστον τῶν πραττομένων κατανοῶν.

« Οὐ σώζεται βασιλεὺς διὰ πολλὴν δύναμιν. » — Τὴν ἐν πλήθει στρατιωτῶν, καὶ ἵππων καὶ ὅπλων.

« Καὶ γίγας οὐ σωθήσεται ἐν πλήθει ἰσχύος αὐτοῦ. » — Γίγας ἐστὶν ὁ κατὰ σῶμα ῥωμαλεώτατος καὶ γενναιότατος.

« Ψευδὴς ἵππος εἰς σωτηρίαν. » — Ἀβέβαιος· ἄδηλον γὰρ εἰ σώσει τὸν ἐπιβάτην.

« Ἐν δὲ πλήθει δυνάμεως αὐτοῦ οὐ σωθήσεται. » — Ὁ ἵππος δηλονότι.

« Ῥύσασθαι ἐκ θανάτου τὰς ψυχὰς αὐτῶν καὶ διαθρέψαι αὐτοὺς ἐν λιμῷ. » — Καθὼς τοὺς περὶ Ἐζεκίαν ἐκ τοῦ καθ' ἡμέραν προσδοκωμένου θανάτου ἐῤῥύσατο, καὶ ἐν τῷ ἀπὸ πολιορκίας λιμῷ ἐξέθρεψεν.

« Ὅτι ἐν αὐτῷ εὐφρανθήσεται ἡ καρδία ἡμῶν, καὶ ἐν τῷ ὀνόματι ἁγίῳ αὐτοῦ ἠλπίσαμεν. » — Ἀπὸ κοινοῦ μέν, ὅτι αὐτὸς εὐφρανεῖ ἡμᾶς.

« Γένοιτο, Κύριε, τὸ ἔλεός σου ἐφ' ἡμᾶς, καθάπερ ἠλπίσαμεν ἐπὶ σέ. » — Ἠλπίσαμεν δὲ λίαν· γένοιτο τοίνυν πολύ.

ΨΑΛΜΟΣ ΛΓ'.

« Ψαλμὸς τῷ Δαυΐδ, ὅτε ἠλλοίωσε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐναντίον Ἀβιμέλεχ, καὶ ἀπέλυσεν αὐτὸν καὶ ἀπῆλθεν. » — Φεύγων τὸν Σαοὺλ ὁ Δαυΐδ, ἀπήρχετο πρὸς τὸν ἀλλόφυλον Ἀγχοὺς βασιλέα τῆς Γὲθ, καὶ καθ' ὁδὸν ἐκκλίνας πρὸς Ἀχιμελὲχ τὸν ἀρχιερέα, καὶ τοὺς ἄρτους λαβὼν τῆς προθέσεως καὶ τὸ δόρυ τοῦ Γολιὰθ ὃ ἦν ἀνατεθειμένον τῷ Θεῷ, ἀπῆλθεν εἰς τὸν Ἀγχούς. Γνωσθεὶς δὲ ὅστις εἴη ἠλλοίωσε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ μανίαν ὑποκριθείς, καὶ οὕτως ἀπελύθη. Ἰστέον οὖν ὅτι τὸ Ἀβιμελὲχ ὄνομα ἦν τῶν βασιλέων τῆς Γὲθ, ὥσπερ καὶ ἐν τῷ Φαραὼ τῶν τῆς Αἰγύπτου· ἡ ἐπιγραφὴ τοίνυν τοῦ ψαλμοῦ τῷ βασιλικῷ ὀνόματι τὸν Ἀγχοὺς ὀνομάζουσα, Ἀβιμελὲχ ἐκάλεσεν. Εἰ δὲ καὶ ὁ ἀρχιερεὺς Ἀβιμελὲχ προσηγορεύετο, θαυμαστὸν οὐδέν, ἔστι γὰρ καὶ κύριον ὄνομα βασιλεύς. Ὁ ἀρχιερεὺς δὲ μᾶλλον Ἀχιμελὲχ ἐν τῇ τῶν Βασιλειῶν βίβλῳ γέγραπται, καὶ οὐκ Ἀβιμελέχ, κἂν λέγωσί τινες, ὅτι τὰ στοιχεῖα παρ' Ἑβραίοις τὸ Χάφ, τὸ Βὴθ, πολλὴν ἐμφέρειαν ἔχουσι βραχείᾳ μόνῃ κεραίᾳ τινὶ διαλλάττοντα, οὐκ ἀναγκαῖον τοῦτο πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ καλεῖσθαι τὸν Ἀβιμελέχ· πολλὰ γὰρ καὶ ἄλλα στοιχεῖα πρὸς ἄλληλα φέρουσιν ὁμοιότητά τινα καὶ ἐμφέρειαν, ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο συγχέονται τὰ ὀνόματα· μᾶλλον μὲν οὖν ὁ ἀρχιερεὺς Ἀχιμελὲχ ὠνομάζετο καὶ Ἀβιάθαρ κατὰ διωνυμίαν· ὡς παρὰ τῶν εὐαγγελικῶν δεδιδάγμεθα παραδόσεων· εἰ δὲ τοῦ να' πρώτου ψαλμοῦ ἡ ἐπιγραφὴ Ἀβιμελὲχ καλεῖ τὸν ἀρχιερέα, γραφικὸν κἂν σφάλμα μάλιστα τοῦτο.

« Εὐλογήσω τὸν Κύριον ἐν παντὶ καιρῷ· διαπαντὸς ἡ αἴνεσις αὐτοῦ ἐν τῷ στόματί μου. » — Ἐν παντὶ καιρῷ προσήκοντι καὶ διαπαντὸς ὁπότε δυνατὸν ὑμνήσω τὸν Κύριον, τῷ σώματι κυρίῳ στόματι· τῷ δὲ νοερῷ διηνεκῶς· μνημονευτέον γὰρ Θεοῦ μᾶλλον ἢ ἀναπνευστέον.

« Ἐν τῷ Κυρίῳ ἐπαινεθήσεται ἡ ψυχή μου. » — Οὐ δι' ἀρετὴν οἰκείαν μεγαλυνθήσομαι, ἀλλὰ διὰ τὸ ἔχειν ὑπέρμαχον τὸν Θεόν.

« Ἀκουσάτωσαν πραεῖς, καὶ εὐφρανθήτωσαν. » — Ἀκουσάτωσαν ὅτι ἐζήτησα τὸν Κύριον εἰς ἐπικουρίαν, καὶ εἰσήκουσέ μου. Πραεῖς δέ φησι τοὺς ἀνεξικάκους· ἦν αὐτός.

« Προσέλθετε πρὸς αὐτὸν καὶ φωτίσθητε, καὶ τὰ

πρόσωπα ὑμῶν οὐ μὴ καταισχυνθῇ. » — Ὅσοι τῇ A
εὐθυμίᾳ τὸν νοῦν ἐσκοτίσθητε, προσφύγετε εἰς Θεὸν καὶ τῇ εὐθυμίᾳ φωτίσθητε, καὶ οὐ μὴ καταισχυνθῆτε ἐλπίσιν.

« Οὗτος ὁ πτωχὸς ἐκέκραξε, καὶ ὁ Κύριος εἰσήκουσεν αὐτοῦ, καὶ ἐκ πασῶν θλίψεων αὐτοῦ ἔσωσεν αὐτόν. » — Οὗτος ἐγὼ ὁ πτωχὸς πάσης ἀνθρωπίνης ἐπικουρίας.

« Παρεμβαλεῖ ἄγγελος Κυρίου κύκλῳ τῶν φοβουμένων αὐτὸν, καὶ ῥύσεται αὐτούς. » — Στρατοπεδεύσει πέριξ ἑκάστου· τῇ δυνάμει αὐτοῦ περιτειχίζων αὐτόν. Ὅλῳ γὰρ στρατῷ παρεικάζει τὴν τοῦ ἀγγέλου δύναμιν, τοῦ φύλακος τῆς ἑκάστου ζωῆς.

« Γεύσασθε καὶ ἴδετε, ὅτι χρηστὸς ὁ Κύριος.
B
Μακάριος ἀνὴρ ὃς ἐλπίζει ἐπ' αὐτόν. » — Πείρᾳ γνῶτε καὶ μάθετε τὴν ἀγαθωσύνην τοῦ Θεοῦ. Τουτέστιν ἐκζητήσατε καὶ ὑμεῖς, καὶ προσδράμετε, καὶ τὰ τοιαῦτα. Αἰνίττεται δὲ καὶ τὸν διὰ βαπτίσματος φωτισμὸν καὶ τὴν τῶν θείων μυστηρίων μετάληψιν, δι' ὧν τὸν σταυρὸν καὶ τὸν θάνατον διδασκόμεθα τὰ τῆς ἀγαθωσύνης τοῦ Κυρίου παραστατικά.

« Φοβήθητε τὸν Κύριον, πάντες οἱ ἅγιοι αὐτοῦ. » — Ἁγίους καλεῖ τοὺς ἀνακειμένους τῷ καθαρῷ Θεῷ.

« Ὅτι οὐκ ἔστιν ὑστέρημα τοῖς φοβουμένοις αὐτόν. » — Οὐκ ἔστιν ἔλλειψις ἀληθοῦς ἀγαθοῦ τοῖς φοβουμένοις αὐτόν.

« Πλούσιοι ἐπτώχευσαν, καὶ ἐπείνασαν· οἱ δὲ ἐκζητοῦντες τὸν Κύριον οὐκ ἐλαττωθήσονται παντὸς
C
ἀγαθοῦ. » — Αἰωνίου καὶ ἀμειώτου.

« Τίς ἐστιν ἄνθρωπος ὁ θέλων ζωήν; » — Ἐκεῖνος ἀκουσάτω τῆς ἐμῆς διδαχῆς ὅστις ὀρέγεται τὴν ὄντως ζωήν.

« Ἀγαπῶν ἡμέρας ἰδεῖν ἀγαθάς; » — Ἡμέραι εἰσὶν ἀγαθαὶ τὸ ἀΐδιον φῶς μετὰ τῆς ἀλήκτου εὐφροσύνης καὶ ἀνεκλαλήτου.

« Παῦσον τὴν γλῶσσάν σου ἀπὸ κακοῦ, καὶ χείλη σου τοῦ μὴ λαλῆσαι δόλον. » — Ἐντεῦθεν ὑποτίθεται τὰ ἔργα τοῦ θείου φόβου τοῦ στοιχειωτικοῦ, καὶ σωφρονίζει πρῶτον τὴν γλῶσσαν τὸ εὐόλισθον μόριον καὶ προχειρότατον ὄργανον εἰς ἅπαν κακόν.

« Ἔκκλινον ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποίησον ἀγαθόν· ζήτησον εἰρήνην, καὶ δίωξον αὐτήν. » — Περὶ τοῦ λόγου διδάξας, εἰς τὴν πρᾶξιν εὐτάκτως ἐχώρησε.
D
« Πρόσωπον Κυρίου ἐπὶ ποιοῦντας κακά, τοῦ ἐξολοθρεῦσαι ἐκ γῆς τὸ μνημόσυνον αὐτῶν. » — Ἡ ἐπισκοπὴ καὶ τοὺς πονηροὺς, ἀλλ' ἕνεκα τοῦ ἀφανίσαι τὴν μνήμην αὐτῶν ἐκ τῆς χώρας τῶν σωζομένων.

« Ἐκέκραξαν οἱ δίκαιοι, καὶ ὁ Κύριος εἰσήκουσεν αὐτῶν, καὶ ἐκ πασῶν τῶν θλίψεων αὐτῶν ἐρρύσατο αὐτούς. » — Κραυγὴν νοητέον τὴν ἐπιτεταγμένην νοερὰν ἔντευξιν, λύτρωσιν καὶ θλίψεων τὸ ἀκυρίευτον ὑπ' αὐτῶν μεῖναι τὴν ψυχὴν καὶ ἀήττητον.

« Ἐγγὺς Κύριος τοῖς συντετριμμένοις τῇ καρδίᾳ. » — Τοῖς κατανενυγμένοις ἐπὶ τοῖς ἑαυτῶν ἁμαρτήμασι.

« Καὶ τοὺς ταπεινοὺς τῷ πνεύματι σώσει. » — Τοὺς ἔχοντας τεταπεινωμένην ψυχήν.

« Πολλαὶ αἱ θλίψεις τῶν δικαίων, καὶ ἐκ πασῶν αὐτῶν ῥύσεται αὐτοὺς ὁ Κύριος. » — Ἔτι κρατεῖς, ἐπιδείξει παντὸς πειρασμός.

« Φυλάσσει Κύριος πάντα τὰ ὀστᾶ αὐτῶν· ἓν ἐξ αὐτῶν οὐ συντριβήσεται. » — Ὀστᾶ καλεῖ τοὺς στερεοῦντας τὴν ψυχὴν λογισμούς, ὧν οὐδεὶς συντριβήσεται τῇ βίᾳ τῆς ἁμαρτίας.

« Θάνατος ἁμαρτωλῶν πονηρός. » — Ἀλγεινὸς, ἐπείπερ ὀξέως αἰσθάνονται τότε τῆς διαδεχομένης τούτους κολάσεως.

« Καὶ οἱ μισοῦντες τὸν δίκαιον πλημμελήσουσι. » — Ψυχικῶς κινδυνεύουσιν.

« Λυτρώσεται Κύριος ψυχὰς δούλων αὐτοῦ, καὶ οὐ μὴ πλημμελήσουσι πάντες οἱ ἐλπίζοντες ἐπ' αὐτόν. » — Τῶν ἀνθρωπίνων ἐπιβουλῶν καὶ δαιμονικῶν αἳ ἡττήθησαν τῆς τούτων ὑπομονῆς.

ΨΑΛΜΟΣ ΛΔ'.

« Ψαλμὸς τῷ Δαυΐδ. » — Καὶ τοῦτον ᾖσεν ὁ Προφήτης διωκόμενος ὑπὸ τοῦ Σαούλ. Ἁρμόζει δὲ καὶ πᾶσιν ὁμοίως τοῖς καταδιωκομένοις ὑπ' ἐχθρῶν.

« Δίκασον, Κύριε, τοὺς ἀδικοῦντάς με, πολέμησον τοὺς πολεμοῦντάς με. » — Τῷ σχήματι τῆς πανοπλίας ἐκδειματοῦ τοὺς πονηρούς.

« Ἔκχεον ῥομφαίαν, καὶ σύγκλεισον ἐξεναντίας τῶν καταδιωκόντων με. » — Γύμνωσον τὴν σπάθην ἥτις ἐξελκομένη τοῦ κουλεοῦ, δοκεῖ ἐκχεῖσθαι διὰ τὴν λειότητα.

« Αἰσχυνθείησαν καὶ ἐντραπείησαν οἱ ζητοῦντες τὴν ψυχήν μου. » — Φράξον ἔμπροσθεν ὥστε μὴ δύνασθαι αὐτοὺς τὸν ἀπὸ σοῦ κίνδυνον ἐκφυγεῖν.

« Ἀποστραφείησαν εἰς τὰ ὀπίσω καὶ καταισχυνθείησαν οἱ λογιζόμενοί μοι κακά. » — Οἱ σκεπτόμενοι καὶ μελετῶντες.

« Γενηθήτωσαν ὡσεὶ χοῦς κατὰ πρόσωπον ἀνέμου. » — Ὅσον ἐπὶ τῷ διασκεδάννυσθαι ἐν τῷ φεύγειν.

« Καὶ ἄγγελος Κυρίου ἐκθλίβων αὐτούς. » — Προϋπακουστέον τὸ ἔστω.

« Γενηθήτω ἡ ὁδὸς αὐτῶν σκότος καὶ ὀλίσθημα. » — Σκότος καὶ ὀλίσθημα τὴν κατάπτωσιν λέγει· οἵ τε γὰρ ἐν σκότει προσπταίοντες καὶ οἱ ὀλισθαίνοντες καταπίπτουσι.

« Καὶ ἄγγελος Κυρίου καταδιώκων αὐτούς. » — Μήτε ὀφθαλμῷ, μήτε ποδὶ βοηθούμενοι, κατεπειγέσθωσαν καὶ ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου ἐκδιώκοντος ὄπισθεν.

« Ὅτι δωρεὰν ἔκρυψάν μοι διαφθορὰν παγίδος αὐτῶν. » — Ἀναιτίως καὶ ἀδίκως ἐτεκτήναντό μοι ὄλεθρον διὰ μηχανῆς αὐτῶν.

« Μάτην ὠνείδισαν τὴν ψυχήν μου. » — Ψευδῶς ὠνείδισάν με.

« Ἐλθέτω αὐτῷ παγὶς ἣν οὐ γινώσκει. » — Παντὶ τῷ τοιαῦτα κατ' ἐμοῦ συσκευάσαντι ἐλθέτω συμφορὰ ἀπρόοπτος.

« Καὶ ἡ θήρα ἣν ἔκρυψε συλλαβέτω αὐτόν. » — Θήραν λέγει τὸ δίκτυον· διὰ τούτου δὲ καὶ διὰ τῆς παγίδος τὴν συσκευὴν αἰνίττεται καὶ τὴν μηχανήν.

« Καὶ ἐν τῇ παγίδι πεσεῖται ἐν αὐτῇ. » — Ἐν αὐτῇ παρ' αὐτοῦ παγείσῃ, τουτέστι τοῖς οἰκείοις ἐπιχειρήμασιν διαφθαρείη.

« Πάντα τὰ ὀστᾶ μου ἐροῦσι, Κύριε, τίς ὅμοιός σοι; » — Διὰ τῶν ὀστῶν τὴν ἐκ βάθους ψυχῆς ἐκφαίνει ἐξομολόγησιν. Τὸ δὲ *τίς* ἀντὶ τοῦ οὐδείς.

« Ῥυόμενος πτωχὸν ἐκ χειρὸς στερεωτέρων αὐτοῦ. » — Ἀνθρωπίνης ἐπικουρίας ἔρημον.

« Πτωχὸν καὶ πένητα τῶν διαρπαζόντων αὐτόν. » — Διὰ τούτων τὴν ἄγαν εὐτέλειαν ἐδήλωσεν ἑαυτοῦ διαρπαζόντων καὶ ὅσον ἐπὶ ταῖς ἑαυτῶν ἐλπίσιν.

« Ἀνταπεδίδοσάν μοι πονηρὰ ἀντὶ ἀγαθῶν καὶ ἀτεκνίαν τῇ ψυχῇ μου. » — Ἐπεὶ διὰ τῶν τέκνων ἡ μνήμη φυλάσσεται, τὴν διὰ θανάτου λήθην ἀτεκνίαν ἐκάλεσε. Τῇ ψυχῇ μου δὲ ἀντὶ τοῦ ἐμοί.

« Ἐταπείνουν ἐν νηστείᾳ τὴν ψυχήν μου. » — Κατέτηκον τῇ ἀσιτίᾳ ἐμαυτόν.

« Καὶ ἡ προσευχή μου εἰς κόλπον μου ἀποστραφήσεται. » — Καὶ ἡ αἴτησίς μου λαβοῦσα θεόθεν τὸ ἔμπρακτον, ἀποστραφήσεται εἰς κόλπον μου δίκην δώρου πολυτελοῦς.

« Ὡς πλησίον καὶ ὡς ἀδελφὸν ἡμέτερον οὕτως εὐηρέστουν. » — Τὸν Σαοὺλ φησιν· ἡ δὲ σύνταξις ἀδιάφορος.

« Ὡς πενθῶν καὶ σκυθρωπάζων, οὕτως ἐταπεινούμην. » — Οὐκ ἐπήρθην ἐπὶ τοῖς ἐμοῖς κατορθώμασιν, ἀλλὰ καὶ λίαν ἐταπείνουν καταστέλλων τὸν φθόνον.

« Καὶ κατ' ἐμοῦ εὐφράνθησαν καὶ συνήχθησαν. » — Οἱ δὲ φθονοῦντες οἰόμενοι τὴν ἐμὴν ἰσχὺν ἀφανίζεσθαι ἐχάρησαν, καὶ ἠθροίσθησαν εἰς μελέτην ἐπιβουλῆς.

« Συνήχθησαν ἐπ' ἐμὲ μάστιγες, καὶ οὐκ ἔγνων. » — Ἄνδρες μάστιγες, ἀρσενικῶς ἤτοι πλῆκται καὶ ἀναιρέται· ἐγὼ δὲ οὐκ ᾔδειν.

« Διεσχίσθησαν, καὶ οὐ κατενύγησαν. » — Διεσκεδάσθησαν μὴ εὑρόντες με ἔνθα ἤλπιζον· οὐ μὴν μετεμελήθησαν.

« Ἐπείρασάν με, ἐξεμυκτήρισάν με μυκτηρισμῷ· ἔβρυξαν ἐπ' ἐμὲ τοὺς ὀδόντας αὐτῶν. » — Πεῖραν καὶ δοκιμὴν καὶ πᾶσαν ἐκίνησαν εἰς ἐμὲ ὥστε ἑλεῖν με· ποτὲ μὲν γὰρ ἀπάτῃ ἐχρήσαντο, τοῦτο γὰρ βούλεται νῦν ὁ μυκτηρισμὸς, ποτὲ δὲ φανερῶς ἐξεθηριώθησαν.

« Κύριε, πότε ἐπόψει; ἀποκατάστησον τὴν ψυχήν μου ἀπὸ τῆς κακουργίας αὐτῶν, ἀπὸ λεόντων τὴν μονογενῆ μου. » — Ἀποκατάστησόν με εἰς τὴν προτέραν ἐλευθερίαν ἀπὸ τῆς κακουργίας αὐτῶν ῥυσάμενος.

« Ἐξομολογήσομαί σοι ἐν ἐκκλησίᾳ πολλῇ, ἐν λαῷ βαρεῖ αἰνέσω σε. » — Τουτέστι, πολυπληθεῖ.

« Ὅτι ἐμοὶ μὲν εἰρηνικῶς ἐλάλουν καὶ ἐπ' ὀργὴν δόλους διελογίζοντο. » — Δι' ὀργὴν καὶ ἣν ὑπέκρυπτον, ἐσκέπτοντο δολίως πῶς ἂν κινδυνεύσω.

« Καὶ ἐπλάτυναν ἐπ' ἐμὲ τὸ στόμα αὐτῶν. » — Ὕστερον δὲ καὶ παῤῥησίᾳ κατηγόρουν μου καὶ ἀνυποστόλως.

« Εἶπον, Εὖγε, εὖγε, εἶδον οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν. »

A — Ἰδόντες με, φησὶ, φεύγοντα καὶ ταλαιπωρούμενον εἰρήκασι τὸ ἐπιφώνημα τῆς εὐφροσύνης, τὸ εὖγε, εὖγε· ἤτοι καλῶς καλῶς ἔχει δηλαδὴ τὸ πρᾶγμα· εἶδον οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν. Ἃ δηλονότι ἤθελον.

« Εἶδες, Κύριε, μὴ παρασιωπήσῃς· Κύριε, μὴ ἀποστῇς ἀπ' ἐμοῦ. » — Μὴ ὑπομείνῃς ἔτι· οἱ γὰρ ὑπομένοντες εἰώθασι σιωπᾷν.

« Μὴ εἴποισαν ἐν καρδίαις αὐτῶν, Εὖγε, εὖγε τῇ ψυχῇ ἡμῶν· μηδὲ εἴποισαν, Κατεπίομεν αὐτόν. » — Τῷ στόματι τῆς ῥομφαίας.

« Ἀγαλλιάσθωσαν καὶ εὐφρανθήτωσαν ἅμα οἱ θέλοντες. » — Τὸ *ἅμα* ἀντὶ τοῦ πάντες ἐν ταυτῷ.

« Οἱ θέλοντες τὴν δικαιοσύνην μου. » — Τὴν δικαίωσίν μου.

« Καὶ ἡ γλῶσσά μου μελετήσει δικαιοσύνην σου,
B ὅλην τὴν ἡμέραν τὸν ἔπαινόν σου. » — Τὸ *μελετήσει* ἐνταῦθα ἀντὶ τοῦ διηνεκῶς ἀπαγγελεῖ. Ἰστέον ὅτι τὰ πλείω καὶ κυριώτερα τοῦ παρόντος ψαλμοῦ εἰς τὸν Χριστὸν ἐκλαμβάνονται κατὰ τῶν ἀχαρίστων Ἰουδαίων.

ΨΑΛΜΟΣ ΛΕ'.

« Εἰς τὸ τέλος, τῷ δούλῳ Κυρίῳ, τῷ Δαυΐδ. » — Διωκόμενος ὑπὸ τοῦ Σαοὺλ εἰς σπήλαιον ἐκρύβη κοιμηθησόμενος. Ἀγνοῶν καὶ ὁ Σαοὺλ, ηὐλίσθη καὶ αὐτὸς ἐν τῷ αὐτῷ σπηλαίῳ. Καὶ νυκτὸς ἀναστὰς ὁ Δαυΐδ περιεῖλε τὸ πτερύγιον τῆς διπλοΐδος αὐτοῦ, καὶ μεθ' ἡμέραν ἔδειξεν αὐτὸ πόῤῥωθεν τῷ Σαοὺλ καὶ ὠνείδισεν αὐτῷ τὴν ἄδικον ἐπιβουλήν. Ὁ δὲ ἀπεκρίθη μετάνοιαν καὶ ὑπόθεσιν τῆς ἐπιβουλῆς. Πάλιν δὲ ἐδολιεύετο τὴν ἀναίρεσιν τοῦ Δαυΐδ, καὶ
C τότε ὁ Δαυΐδ τὸν παρόντα ψαλμὸν συντέθεικεν.

« Φησὶν ὁ παράνομος, τοῦ ἁμαρτάνειν ἐν ἑαυτῷ· Οὐκ ἔστι φόβος Θεοῦ ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ. » — Τὸ *φησὶν* ἀντὶ τοῦ μελετᾷ. Ἤγουν μελετᾷ ὁ παράνομος ἐν ἑαυτῷ ὥστε ἁμαρτάνειν. Τὸ τοῦ *γὰρ* ἀντὶ τοῦ ὥστε, ἢ περιττόν.

« Ὅτι ἐδόλωσεν ἐνώπιον αὐτοῦ τοῦ εὑρεῖν τὴν ἀνομίαν αὐτοῦ, καὶ μισῆσαι. » — Ὅτι ἐδολιεύσατο ἑαυτὸν εἰς τὴν διάγνωσιν τῆς ἀνομίας αὐτοῦ καὶ τὴν ταύτης ἀποστροφήν.

« Τὰ ῥήματα τοῦ στόματος αὐτοῦ ἀνομία καὶ δόλος, οὐκ ἠβουλήθη συνιέναι τοῦ ἀγαθῦναι. » — Οὐχ εἵλετο λαβεῖν σύνεσιν ὥστε ποιῆσαι τὸ καλόν.

« Ἀνομίαν δὲ ἐλογίσατο ἐπὶ τῆς κοίτης αὐτοῦ. »
D — Καὶ τὸν καιρὸν τῆς ἀναπαύσεως εἰς πονηρὰς μελέτας ἀνήλισκε.

« Παρέστη πάσῃ ὁδῷ οὐκ ἀγαθῇ. » — Ἕτοιμος ἦν εἰς πᾶσαν πρᾶξιν κακήν.

« Κακίᾳ δὲ οὐ προσώχθισε. » — Οὐχ ἐπίβαρη δὲ καὶ φορτικὴν ἐνόμισε τὴν κακίαν, τουτέστιν, οὐκ ἀπεσείσατο ταύτην.

« Κύριε, ἐν τῷ οὐρανῷ τὸ ἔλεός σου, καὶ ἡ ἀλήθειά σου ἕως τῶν νεφελῶν. » — Ἀντὶ τοῦ ἕως τοῦ οὐρανοῦ, τουτέστιν ὑψηλὸν καὶ πολύ.

« Ἡ δικαιοσύνη σου ὡς ὄρη Θεοῦ. » — Καὶ διὰ τῶν ὀρέων τὸ ὕψος καὶ μέγεθος ἠνίξατο. Ὄρη δὲ Θεοῦ τὰ ὑπὸ Θεοῦ κτισθέντα.

« Τὰ κρίματά σου ἄβυσσος πολλή. » — Καὶ οἰκονομίαι σου ἀκατάληπτοι.

« Ἀνθρώπους καὶ κτήνη σώσεις, Κύριε. » — Τὸ *σώσεις* ἀντὶ τοῦ σώζεις, τουτέστι ζωοποιεῖς.

« Οἱ δὲ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων ἐν σκέπῃ τῶν πτερύγων σου ἐλπιοῦσιν. » — Ὅσοι κυρίως εἰσὶν ἄνθρωποι, μὴ τὴν προσηγορίαν τὴν πονηρίαν παραχαράξαντες.

« Μεθυσθήσονται ἀπὸ πιότητος οἴκου σου. » — Εὐφρανθήσονται ἀπὸ τοῦ πλούτου σου. Τουτέστι τῆς πλουσίας χορηγίας τῶν χρειωδῶν τῶν τε σωματικῶν καὶ τῶν πνευματικῶν.

« Καὶ τὸν χειμάῤῥουν τῆς τρυφῆς σου ποτιεῖς αὐτούς. » — Τὸν σφοδρὸν ῥοῦν.

« Ὅτι παρὰ σοὶ πηγὴ ζωῆς. » — Ὅτι σὺ πηγάζεις πᾶσαν ζωήν.

« Ἐν τῷ φωτί σου ὀψόμεθα φῶς. » — Διὰ τοῦ Υἱοῦ σου ἐπιγνωσόμεθα Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

« Παράτεινον τὸ ἔλεός σου τοῖς γινώσκουσί σε, καὶ τὴν δικαιοσύνην σου τοῖς εὐθέσι τῇ καρδίᾳ. » — Τὴν δικαίαν κηδεμονίαν σου.

« Μὴ ἐλθέτω μοι ποῦς ὑπερηφανίας, καὶ χεὶρ ἁμαρτωλοῦ μὴ σαλεύσαι με. » — Περιφραστικῶς ἡ ὑπερηφανία καὶ ὁ ἁμαρτωλός. Ἁμαρτωλὸν δὲ μᾶλλον νοητέον τὸν διάβολον.

« Ἐκεῖ ἔπεσον πάντες οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν. » — Ὅπου πίπτουσιν οἱ ἄνομοι, καὶ πεσόντες ἐξωθοῦνται ἀπὸ σοῦ, καὶ ἐξωσθέντες, οὐ δυνήσονται τοῦ πτώματος ἐπανελθεῖν.

ΨΑΛΜΟΣ ΛϚ'.

« Ψαλμὸς τῷ Δαυΐδ. Μὴ παραζήλου ἐν πονηρευομένοις. » — Παραζήλωσιν τὴν μίμησιν εἴρηκεν.

« Μηδὲ ζήλου τοὺς ποιοῦντας τὴν ἀνομίαν. » — Μηδὲ ζηλωτοὺς καὶ μακαρίους τοὺς ἀνομοῦντας ἡγοῦ διὰ τὴν μικρὰν εὐημερίαν καὶ πρόσκαιρον.

« Ἔλπισον ἐπὶ Κύριον, καὶ ποίει χρηστότητα. » — Ἔλπισον ὅτι τοὺς πόνους τῶν ἐναρέτων οὐ περιόψεται, καὶ ποίει τὸ ἀγαθόν.

« Καὶ κατασκήνου τὴν γῆν, καὶ ποιμανθήσῃ ἐπὶ τῷ πλούτῳ αὐτῆς. » — Οὕτω ποιῶν, ἀφόβως κατοίκει τὴν γῆν· ποιμανθήσῃ γὰρ παρὰ Θεοῦ ἐπὶ τοῖς ἀγαθοῖς αὐτῆς, ὥστε τῶν μὲν χρησίμων ἀπολαύειν, τῶν δὲ βλαπτόντων ἀπέχεσθαι.

« Κατατρύφησον τοῦ Κυρίου, καὶ δώσει σοι τὰ αἰτήματα τῆς καρδίας σου. » — Διὰ τῆς εἰς αὐτὸν ἀκορέστου ἀγάπης καὶ τῆς ἀπλήστου μελέτης τῶν αὐτοῦ ἐντολῶν.

« Ἀποκάλυψον πρὸς Κύριον τὴν ὁδόν σου. » — Ἀξίαν θείας ἐπισκοπῆς ποίησον τὴν πολιτείαν σου.

« Καὶ ἔλπισον ἐπ' αὐτὸν, καὶ αὐτὸς ποιήσει. » — Ποιήσει ἃ συμφέρει.

« Καὶ ἐξοίσει ὡς φῶς τὴν δικαιοσύνην σου, καὶ τὸ κρίμα σου ὡς μεσημβρίαν. » — Δικαιοσύνην καὶ κρίμα τὴν δικαίαν κρίσιν ἐκάλεσεν, ἣν ὁ Θεὸς φανερὰν ἐξενέγκαι τοῖς εἰς αὐτὸν ἑαυτοὺς ἐπιῤῥίψασι· τοῦτο γὰρ ἡ ἀληθὴς ἐλπίς.

« Ὑποτάγηθι τῷ Κυρίῳ καὶ ἱκέτευσον αὐτόν. » — Μὴ ἀντιλέξῃς τῷ τούτου βουλήματι, καὶ ἱκέτευσον αὐτὸν ὥστε ἐλεηθῆναι καὶ σκεπασθῆναι.

« Μὴ παραζήλου ἐν τῷ κατευοδουμένῳ ἐν τῇ ὁδῷ αὐτοῦ ἐν ἀνθρώπῳ ποιοῦντι παρανομίαν. » — Εἰπὼν « ἐν τῷ κατευοδουμένῳ » διέστειλε περὶ ποίου λέγει.

« Παῦσαι ἀπὸ ὀργῆς καὶ ἐγκατάλιπε θυμόν· μὴ παραζήλου ὥστε πονηρεύεσθαι. » — Μὴ μόνον ἄπεχε τοῦ μιμεῖσθαι τοὺς πονηροὺς εὐπραγοῦντας, ἀλλὰ μὴ ὀργίζου μηδὲ θυμοῦ ἐν τῷ αὐτοὺς εὐπραγεῖν.

« Ὅτι οἱ πονηρευόμενοι ἐξολοθρευθήσονται· οἱ δὲ ὑπομένοντες τὸν Κύριον, αὐτοὶ κληρονομήσουσι γῆν. » Εἰ καὶ μὴ πάντες σωματικῶς, τέως δ' οὖν ἅπαντες ψυχικῶς.

« Καὶ ἔτι ὀλίγον καὶ οὐ μὴ ὑπάρξει ὁ ἁμαρτωλός. » — Πόσον ζήσεται καὶ ἡ πονηρία τούτου σβεσθήσεται.

« Καὶ ζητήσεις τὸν τόπον αὐτοῦ, καὶ οὐ μὴ εὕρῃς. » — Εἰ ζητήσεις δὲ εἰ ἔχει τόπον, οὐ μὴ εὕρῃς τὸν τόπον αὐτοῦ· τῶν γὰρ σωζομένων εἰσὶ πάντες οἱ τόποι, καὶ αἱ μοναὶ τοῦ Θεοῦ· τῶν δὲ ἀπολλυμένων ἡ γέεννα, ἥτις οὐδὲ καὶ τόπος λέγεται, ἀλλὰ ἀπώλεια.

« Οἱ δὲ πραεῖς κληρονομήσουσι γῆν, καὶ κατατρυφήσουσιν ἐπὶ πλήθει εἰρήνης. » — Καὶ καταπολαύσουσι τῆς γῆς ἐκείνης ἐν πολλῇ εἰρήνῃ· καὶ γὰρ ἐκεῖθεν ἀπέδρα ὀδύνη, λύπη καὶ στεναγμός.

« Ὁ Κύριος ἐκγελάσεται αὐτὸν, ὅτι προβλέπει, ὅτι ἥξει ἡ ἡμέρα αὐτοῦ. » — Προορᾷ γὰρ ὡς Θεὸς ἐρχομένην τὴν ἡμέραν τῆς καταστροφῆς αὐτοῦ.

« Ῥομφαίαν ἐσπάσαντο ἁμαρτωλοὶ, ἐνέτειναν τόξον αὐτῶν. » — Τῇ διαφορᾷ τῶν ὅπλων τὰς διαφόρους ἐπιβουλὰς αἰνίττεται.

« Κρεῖσσον ὀλίγον τῷ δικαίῳ ὑπὲρ πλοῦτον ἁμαρτωλῶν πολύν. » — Τῷ δικαίῳ ἀνθρώπῳ κρεῖττον νομίζεται τὸ ὀλίγον μετὰ δικαιοσύνης τοῦ πολλοῦ μετὰ ἁμαρτίας.

« Ὅτι βραχίονες ἁμαρτωλῶν συντριβήσονται. » — Βραχίονας τὰς δυνάμεις καλεῖ.

« Ὑποστηρίζει δὲ τοὺς δικαίους ὁ Κύριος. » — Ὑπὸ δαιμόνων καὶ πονηρῶν ἀνθρώπων ὠθούμενοι οὐ περιτραπήσονται.

« Γινώσκει Κύριος τὰς ὁδοὺς τῶν ἀμώμων, καὶ ἡ κληρονομία αὐτῶν εἰς αἰῶνα ἔσται. » — Τὴν αἰώνιον γὰρ βασιλείαν τῶν οὐρανῶν κληρονομήσουσιν.

« Οὐ καταισχυνθήσονται ἐν καιρῷ πονηρῷ. » — Ἐν καιρῷ ἐπιπόνῳ, τουτέστιν ἐν πειρασμοῖς, οὐ καταισχυνθήσεται ἡττηθεὶς, οὔτε μὴν ἐν τῷ τῆς κρίσεως καιρῷ τῷ ἐπιπονωτάτῳ τοῖς ἁμαρτωλοῖς.

« Καὶ ἐν ἡμέρᾳ λιμοῦ χορτασθήσονται. » — Λιμὸν ὑποληπτέον τὴν ἔνδειαν τῆς ἀληθινῆς εὐφροσύνης, οὗ δὴ λιμοῦ οὐ πειρασθήσεται ὁ δίκαιος.

« Ὅτι οἱ ἁμαρτωλοὶ ἀπολοῦνται. » — Ἀπώλεια κυρίως ἡ ἔκπτωσις τῆς σωτηρίας ἐστίν.

« Οἱ δὲ ἐχθροὶ τοῦ Κυρίου, ἅμα τῷ δοξασθῆναι αὐτοὺς, καὶ ὑψωθῆναι, ἐκλιπόντες ὡσεὶ καπνὸς ἐξέλιπον. » — Τοῦτο καὶ τοῖς Ἰουδαίοις ἁρμόζει καὶ τοῖς εἰδώλοις μετὰ τῶν ἐνοικούντων αὐτοῖς.

« Δανείζεται ὁ ἁμαρτωλὸς, καὶ οὐκ ἀποτίσει. » — Οὐ μόνον οὐ μεταδίδωσιν οἴκων, ἀλλ' οὐδὲ τὸ κεχρεωστημένον ἀποδίδωσι· τοσοῦτόν ἐστιν ἀπηνὴς καὶ παράνομος.

« Ὁ δὲ δίκαιος οἰκτείρει καὶ δίδωσιν. » — Οἰκτείρει μὲν οἴκοθεν, δίδωσι δὲ τὸ κεχρεωστημένον, ἤτοι ἀποδίδωσι.

« Ὅτι οἱ εὐλογοῦντες αὐτὸν κληρονομήσουσι γῆν· οἱ δὲ καταρώμενοι αὐτὸν ἐξολοθρευθήσονται. » — Τὸ ὅτι ἀποφαντικὸν ἀντὶ τοῦ ὄντως· κατάραν δὲ τὴν ὕβριν φησί.

« Παρὰ Κυρίου τὰ διαβήματα ἀνθρώπου κατευθύνεται. » — Ὁρμᾷ μὲν ὁ δίκαιος οἴκοθεν εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀρετῆς, παρὰ Κυρίου δὲ διηγεῖται. Χωρὶς γὰρ τῆς θείας οὐδόλως εὐοδωθήσεται· ἀνθρώπου δὲ, τοῦ δικαίου δηλαδή.

« Καὶ τὴν ὁδὸν αὐτοῦ θελήσει. » — Τὴν πολιτείαν γὰρ αὐτοῦ ἀποδέχεται λίαν.

« Ὅταν πέσῃ, οὐ καταραχθήσεται· ὅτι Κύριος ἀντιστηρίζει χεῖρα αὐτοῦ. » — Ὅταν ὀλισθήσῃ λόγοις οἰκονομίας μείζονος παραχωρήσαντος τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἀπολεῖται, χεῖρα βοηθείας, εἴτουν ἐπιστροφὴν καὶ μετάνοιαν ὑποτιθεμένου αὐτῷ τοῦ Θεοῦ.

« Νεώτερος ἐγενόμην· καὶ γὰρ ἐγήρασα, καὶ οὐκ εἶδον δίκαιον ἐγκαταλελειμμένον. » — Τὴν τελείαν φησὶν ἐγκατάλειψιν.

« Οὐδὲ τὸ σπέρμα αὐτοῦ ζητοῦν ἄρτους. » — Οὐδὲ εἴ τις αὐτῷ γένηται κατὰ πνεῦμα, καὶ τὸν τρόπον αὐτοῦ διεδέξατο, τῆς τὴν ψυχὴν στηριζούσης τροφῆς ἐξηπόρησεν.

« Ὅλην τὴν ἡμέραν ἐλεεῖ καὶ δανείζει ὁ δίκαιος. » — Ἀεὶ δανείζει ὁ δίκαιος ὃ βούλει. Δάνειον δὲ πᾶν δόμα τοῦ δικαίου, διὰ τὸ σὺν πολλῷ τόκῳ μέλλειν αὐτὸν Θεόθεν τοῦτο ἀπολαβεῖν.

« Καὶ τὸ σπέρμα αὐτοῦ εἰς εὐλογίαν ἔσται. » — Τουτέστι εὐλογημένον καὶ ἐπαινετόν.

« Ἔκκλινον ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποίησον ἀγαθὸν, καὶ κατασκήνου εἰς αἰῶνα αἰῶνος. » — Κατασκήνου εἰς τὸν αἰῶνα τὸν μέλλοντα, ἐν τῷ αἰῶνι παροικῶν, διὰ τὸ πρόσκαιρον τῆς ζωῆς.

« Ὅτι Κύριος ἀγαπᾷ κρίσιν. » — Κρίσιν τὴν δικαιοσύνην λέγει.

« Στόμα δικαίου μελετήσει σοφίαν, καὶ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ λαλήσει κρίσιν. » — Σοφίαν εἴρηκε τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ. Τὰς αὐτὰς δὲ καὶ κρίσιν ἐκάλεσεν.

« Ὁ νόμος τοῦ Θεοῦ ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ, καὶ οὐχ ὑποσκελισθήσεται τὰ διαβήματα αὐτοῦ. » — Οὐκ ἐμποδισθήσεται ἡ πρὸς Θεὸν ὁδὸς αὐτοῦ.

« Κατανοεῖ ὁ ἁμαρτωλὸς τὸν δίκαιον, καὶ ζητεῖ τοῦ θανατῶσαι αὐτόν. » — Παρατηρεῖ καὶ ἐνεδρεύει τὸν δίκαιον ὁ ἁμαρτωλὸς ὁ αἰσθητὸς καὶ ὁ νοητός.

« Ὁ δὲ Κύριος οὐ μὴ ἐγκαταλίπῃ αὐτὸν εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ. » — Περὶ τῆς τελείας λέγει ἐγκαταλείψεως.

« Οὐδὲ μὴ καταδικάσηται αὐτὸν, ὅταν κρίνηται αὐτόν. » — Ἀλλ' οὐδὲ κατὰ τὴν μέλλουσαν κρίσιν κατάδικον ποιήσει ὁ Θεὸς τὸν δίκαιον, ὅταν ὁ ἁμαρ-

A τωλὸς ἀντικρίνηται αὐτῷ· καὶ γὰρ οἱ δαίμονες κολαζόμενοι καταβοήσονται τῶν δικαίων, εἴποτέ τι ὡς ἄνθρωποι ἐπλημμέλησαν.

« Ὑπόμεινον τὸν Κύριον καὶ φύλαξον τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, καὶ ὑψώσει σε τοῦ κατακληρονομῆσαι γῆν. » — Ἀνώτερόν σε ποιήσει τῶν ἐπιβουλῶν ἅμα καὶ δοξάσει σε.

« Ἐν τῷ ἐξολοθρεύεσθαι ἁμαρτωλοὺς ὄψει. » — Ἤτοι τὴν ἐξολόθρευσιν τῶν ἁμαρτωλῶν ἴδῃς.

« Ὁ τόπος αὐτοῦ. » — Ἀντὶ τοῦ, οὐχ εὑρέθη ὤν που.

« Φύλασσε κακίαν καὶ ἴδε εὐθύτητα. » — Τήρει τὸ εἶναι ἀπόνηρος· καὶ λάβε πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν εὐθύτητα.

« Ὅτι ἐστὶν ἐγκατάλειμμα ἀνθρώπῳ εἰρηνικῷ. » —
B Ἐγκατάλειμμά φησι τὸ μνημόσυνον.

« Οἱ δὲ παράνομοι ἐξολοθρευθήσονται ἐπὶ τὸ αὐτὸ, τὰ ἐγκαταλείμματα τῶν ἀσεβῶν ἐξολοθρευθήσονται. » — Ὁμοῦ τῷ μνημοσύνῳ.

ΨΑΛΜΟΣ ΛΖ'.

« Ψαλμὸς τῷ Δαυῒδ εἰς ἀνάμνησιν Σαββάτου. » — Εἰς ἀνάμνησιν τῶν πλημμελημάτων δηλαδὴ καὶ τῶν διὰ ταῦτα κακοπαθειῶν ὁ ψαλμὸς συντέθειται τῷ Δαυῒδ δεομένῳ περὶ τοῦ Σαββάτου, τουτέστι τῆς τῶν ἀλγεινῶν καταπαύσεως· ἄνεσιν γὰρ Θεόθεν παρακαλεῖ τῶν δι' ἁμαρτίας ἐπενεχθεισῶν αὐτῷ πολυειδῶν συμφορῶν.

« Κύριε, μὴ τῷ θυμῷ σου ἐλέγξῃς με, μηδὲ τῇ ὀργῇ σου παιδεύσῃς με. Ὅτι τὰ βέλη σου ἐνεπάγησάν μοι. » — Βέλη Θεοῦ καλεῖ τὰς ἐπενεχθείσας αὐτῷ συμφορὰς, τὰς τὴν καρδίαν νυττούσας δίκην βελῶν.
C
« Καὶ ἐπεστήριξας ἐπ' ἐμὲ τὴν χεῖρά σου. » — Τουτέστιν, ἐπιμόνως ἐτιμώρησας.

« Οὐκ ἔστιν ἴασις ἐν τῇ σαρκί μου ἀπὸ προσώπου τῆς ὀργῆς σου. » — Ἴασίν φησι τὴν τῆς κακοπαθείας ἀπαλλαγήν· τὸ δὲ « ἀπὸ προσώπου τῆς ὀργῆς » ἀντὶ τοῦ, διὰ τὴν ὀργήν σου· περιφραστικῶς γὰρ εἴρηνται τὰ τοιαῦτα.

« Οὐκ ἔστιν εἰρήνη ἐν τοῖς ὀστέοις μου ἀπὸ προσώπου τῶν ἁμαρτιῶν μου. » — Κλονοῦμαι γὰρ καὶ τρέμω.

« Προσώζεσαν καὶ ἐσάπησαν οἱ μώλωπές μου
D ἀπὸ προσώπου τῆς ἀφροσύνης μου. » — Οἱ μώλωπες τῆς ψυχῆς μου δυσωδίαν ἀποφέρουσι, καὶ οὐκ ἐξ ἐπιπολῆς, ἀλλὰ καὶ ἐσάπησαν τέλεον.

« Ἐταλαιπώρησα καὶ κατεκάμφθην ἕως τέλους· ὅλην τὴν ἡμέραν σκυθρωπάζων ἐπορευόμην. » — Ἐκακοπάθησα, καὶ ἀσθενήσας κατεκάμφθην παντελῶς, τὴν ψυχὴν δηλαδὴ καὶ τὸ σῶμα.

« Ὅτι αἱ ψόαι μου ἐπλήσθησαν ἐμπαιγμάτων. » — Τὰς ψόας λαγόνας εἶπεν ὁ Σύμμαχος, δι' ὧν δηλοῦται τὸ ἐπιθυμητικόν· περὶ ταύτας γὰρ οἱ νεφροί· φησὶν οὖν· Ἡ ἐπιθυμία μου ἐνεπαίχθη ὑπὸ τοῦ δαίμονος διὰ τῆς τῶν ἀτόπων ὀρέξεων ἐκπληρώσεως.

« Ἐκακώθην καὶ ἐταπεινώθην ἕως σφόδρα. » — Διὰ τούτου τὴν σκληραγωγίαν καὶ κακουχίαν ἐδή-

λωσε. Τὸ δὲ *ἕως σφόδρα* ἀντὶ τοῦ *μέχρι τοῦ παντελοῦς*.

« Ὠρυόμην ἀπὸ στεναγμοῦ τῆς καρδίας μου. » — Ἡ ἀγριότης τοῦ ἀπὸ καρδίας στεναγμοῦ, τουτέστι τοῦ ἐκ βάθους, βρυχηθμῷ λέοντος ἐῴκει.

« Κύριε, ἐναντίον σου πᾶσα ἡ ἐπιθυμία μου· καὶ ὁ στεναγμός μου ἀπὸ σοῦ οὐκ ἀπεκρύβη. » — Ἡ μετὰ τὴν ἁμαρτίαν σωτηρίας ἐπιθυμῶ. Καὶ γινώσκεις τοῦτο, καὶ τοῦ στεναγμοῦ μου ἀκούεις.

« Ἡ καρδία μου ἐταράχθη· ἐγκατέλιπέ με ἡ ἰσχύς μου. » — Ἡ καρδία μου ἐταράχθη ὑπὸ τοῦ συνειδότος· ἡ ἰσχύς μου κατέλιπέ με ἀπὸ τῆς κακουχίας.

« Καὶ τὸ φῶς τῶν ὀφθαλμῶν μου καὶ αὐτὸ οὐκ ἔστι μετ' ἐμοῦ. » — Ἀπὸ τοῦ συνεχῶς δακρύειν.

« Οἱ φίλοι μου, καὶ οἱ πλησίον μου ἐξέναντί μου ἤγγισαν, καὶ ἔστησαν. » — Ἐναντιούμενοι ἐπλησίασάν μοι καταδιώκοντες καὶ ἔστησαν κατ' ἐμοῦ.

« Καὶ οἱ ἔγγιστά μου ἀπὸ μακρόθεν ἔστησαν. » — Καὶ οἱ ἐμοὶ σύμμαχοι πόῤῥω ἔφυγον ἀπ' ἐμοῦ.

« Καὶ ἐξεβιάζοντο οἱ ζητοῦντες τὴν ψυχήν μου. » — Καὶ συνέθλιβόν με οἱ θέλοντες ἀνελεῖν με.

« Καὶ οἱ ζητοῦντες τὰ κακά μοι ἐλάλησαν ματαιότητας. » — Καὶ οἱ θέλοντες κακωθῆναί μοι διελοιδοροῦντό μοι, καὶ ἐν αὐτοῖς ἐπεβούλευον κατ' ἐμοῦ.

« Ἐγὼ δὲ ὡσεὶ κωφὸς οὐκ ἤκουον, καὶ ὡσεὶ ἄλαλος οὐκ ἀνοίγων τὸ στόμα αὐτοῦ. » — Λείπει τὸ ἤμην.

« Καὶ ἐγενόμην ὡσεὶ ἄνθρωπος οὐκ ἀκούων καὶ οὐκ ἔχων ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ ἐλεγμούς. » — Ἐλεγμοὺς τὰς ἀντιῤῥήσεις φησὶ δι' ὧν τις ἐλέγχει τὸν κακῶς λέγοντα.

« Ὅτι εἶπον, Μή ποτε ἐπιχαρῶσί μοι οἱ ἐχθροί μου. » — Εἶπον ἐν ἐμαυτῷ εὐχόμενος, Μὴ ἐπιχαρείησάν μοι οἱ ἐχθροί μου.

« Καὶ ἐν τῷ σαλευθῆναι πόδας μου ἐπ' ἐμὲ ἐμεγαλοῤῥημόνησαν. » — Καὶ ἐν τῷ παρατραπῆναί με τῆς βάσεως τῶν θείων ἐντολῶν ἐκαυχήσαντο κατ' ἐμοῦ.

« Ὅτι ἐγὼ εἰς μάστιγας ἕτοιμος. » — Πρόχειρόν με ταῖς τιμωρίαις ἡ ἁμαρτία ἐποίησε.

« Καὶ ἡ ἀλγηδών μου ἐνώπιόν μού ἐστι διαπαντός. » — Καὶ ἡ τῆς ἁμαρτίας μνήμη διαπαντὸς ἐν ἐμοὶ, νύττουσα καὶ ἀλγύνουσα.

« Ὅτι τὴν ἀνομίαν μου ἐγὼ ἀναγγελῶ καὶ μεριμνήσω ὑπὲρ τῆς ἁμαρτίας μου. » — Τουτέστι, φροντίσω τῆς θεραπείας αὐτῆς.

« Οἱ δὲ ἐχθροί μου ζῶσι καὶ κεκραταίωνται ὑπὲρ ἐμέ. » Τὸ *ζῶσιν* ἀντὶ τοῦ *σώζονται*.

« Διέβαλλόν με, ἐπεὶ κατεδίωκον ἀγαθωσύνην. » — Ἀγαθωσύνην λέγει τὴν ἀνεξικακίαν· « ἐμοῦ γὰρ, φησὶν, ἀνεξικακοῦντος αὐτοῖς, » αὐτοὶ διέβαλλόν με.

ΨΑΛΜΟΣ ΛΗ'.

« Εἰς τὸ τέλος τῷ Ἰδιθοὺμ ᾠδὴ τῷ Δαυΐδ. » — Ἐνταῦθα τραγῳδεῖ ὁ Προφήτης τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τὴν εὐτέλειαν μεμνημένος καὶ ὧν ἔπαθεν ὑπὸ Ἀβεσσαλὼμ διωκόμενος.

« Εἶπα, Φυλάξω τὰς ὁδούς μου, τοῦ μὴ ἁμαρτάνειν με ἐν γλώσσῃ μου. Ἐθέμην τῷ στόματί μου φυλακήν. » — Ὁδοὺς ἐνταῦθα τοὺς λόγους φησίν.

« Ἐν τῷ συστῆναι τὸν ἁμαρτωλὸν ἐναντίον μου. » — Συστῆναι τὸ παρατάξασθαι εἴρηκεν.

« Ἐκωφώθην καὶ ἐταπεινώθην καὶ ἐσίγησα ἐξ ἀγαθῶν. » — Ἐκωφώθην ἑκὼν καὶ ἐταπεινώθην, ἐπεὶ ἐμνήσθην, ὅτι διὰ τὰς ἁμαρτίας μου ταῦτα. Ἐσίγησα καὶ οὐκ ἀπεκρίθην τῷ ὑβρίζοντι ἐξ ἀγαθῶν ἤτοι ἀγαθωσύνης, ὅ ἐστιν ἀνεξικακίας.

« Καὶ τὸ ἄλγημά μου ἀνεκαινίσθη. » — Καὶ ὁ διὰ τὰς ἁμαρτίας πόνος τῇ μνήμῃ ἀνεκαινίσθη.

« Ἐθερμάνθη ἡ καρδία μου ἐντός μου. » — Ὑβριζόμενος ἀνεφλέχθην ὑπὸ θυμοῦ· πλὴν ἐντός· οὐ γὰρ ἐξέφηνα τοῦτον χρησάμενος μακροθυμίᾳ.

« Καὶ ἐν τῇ μελέτῃ μου ἐκκαυθήσεται πῦρ. » — Ἐν τῷ μελετᾷν με καὶ ἀναπολεῖν, καὶ πέπραχα πονηρὰ καὶ ἃ πάσχω δεινὰ, ἀεὶ ἀναφλεγήσεταί μοι πῦρ λύπης ἐμπιμπρῶν τὴν καρδίαν μου.

« Ἐλάλησα ἐν γλώσσῃ μου· Γνώρισόν μοι, Κύριε, τὸ πέρας μου. » — Πρὸς μὲν τὸν ἐχθρὸν ἐσίγησα, πρὸς δὲ τὸν Θεὸν ἐλάλησα ἠρέμα. Δῆλόν μοι ποίησον τὸ τέλος τῆς ζωῆς· σφόδρα γὰρ ἐφίεμαι τῆς τελευτῆς διὰ τὴν τῶν λυπηρῶν ἀπαλλαγήν.

« Καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἡμερῶν μου τίς ἐστιν, ἵνα γνῶ τί ὑστερῶ ἐγώ. » — Καὶ πᾶν τὸ ποσὸν τοῦ ὅλου χρόνου τῆς ζωῆς μου τί ἐστιν, ἵνα ἐξ ὧν ἔζησα, γνωρίσω τὸ λεῖπον τῇ ὁλότητι τῆς ζωῆς μου.

« Ἰδοὺ παλαιστὰς ἔθου τὰς ἡμέρας μου. » — Ἰδοὺ παλαιστὰς ἔθου τὰς ἡμέρας μου, ὀλιγαρίθμους δηλαδή· καὶ ὁ παλαιστὴς γὰρ ἐλάχιστον μέτρον ἐστὶ, καὶ ὅπερ οἱ τέσσαρες δάκτυλοι τῇ συμπήξει ἀποτελέσουσι, τριτημόριον ὂν σπιθαμῆς. Λέγει δὲ διὰ τὰς ἐπιλοίπους ἡμέρας αὐτοῦ. Ἰστέον δὲ ὅτι καὶ τὸ μετρούμενον τῷ τοῦ μέτρου καλεῖται ὀνόματι, ὡς λέγομεν σίτου μέδιμνον καὶ πῆχυν ὑφάσματος.

« Καὶ ἡ ὑπόστασίς μου ὡσεὶ οὐθὲν ἐνώπιόν σου. » — Καὶ πρὸς τὴν σὴν ἀϊδιότητα πᾶσα ἡ ἐμὴ ὕπαρξις ὡς οὐθέν.

« Πλὴν τὰ σύμπαντα ματαιότης. » — Ἀληθῶς, φησὶ, τὰ σύμπαντα ἀνθρώπινα ἀγαθὰ ψεῦδος.

« Πᾶς ἄνθρωπος ζῶν. » — Τουτέστι πᾶσα ἀνθρωπίνη ζωή.

« Μέντοι γε ἐν εἰκόνι διαπορεύεται ἄνθρωπος. » — Τὸ μέντοι γε καὶ τὸ μενοῦν γε τὸ ὄντως δηλοῦσι· τὸ δὲ ἐν εἰκόνι ἀντὶ τοῦ δι' εἰκόνος τε καὶ σκιᾶς.

« Πλὴν μάτην ταράσσεται, θησαυρίζει καὶ οὐ γινώσκει τίνι συνάξει αὐτά. » — Λοιπὸν ψευδῆ περισπᾶται.

« Καὶ νῦν τίς ἡ ὑπομονή μου; οὐχὶ Κύριος; καὶ ἡ ὑπόστασίς μου παρὰ σοῦ ἐστιν. » — Καὶ λοιπὸν τίς ἡ ἐλπίς μου;

« Ἐκωφώθην καὶ οὐκ ἤνοιξα τὸ στόμα μου, ὅτι σὺ ἐποίησας. » — Ὅτι σὺ παρεχώρησας ὀνειδίζεσθαί με δηλαδή.

« Ἐν ἐλεγμοῖς ὑπὲρ ἀνομίας ἐπαίδευσας ἄνθρω-

πον. » — Ἐν τοῖς διὰ πείρας ἐλέγχοις σου ἐσωφρόνισας ἄνθρωπον, ἢ ὡς ἐμὲ ἕνεκεν ἀνομίας· ἠνόμισα γάρ.

« Καὶ ἐξέτηξας ὡς ἀράχνην τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. » — Ἐν τοῖς πειρασμοῖς ἐλέπτυνας αὐτὸν ὡς τὴν ἀράχνην τὸ ζωΰφιον.

« Πλὴν μάτην ταράσσεται πᾶς ἄνθρωπος. » — Διὰ τοῦτο ψευδῶς πᾶς ἄνθρωπος σπεύδει δηλονότι καὶ ἀγωνίζεται.

« Εἰσάκουσον τῆς προσευχῆς μου, Κύριε, καὶ τῆς δεήσεώς μου, ἐνώτισαι τῶν δακρύων μου, μὴ παρασιωπήσῃς. » — Ἀντὶ τοῦ παρίδῃς· ἀδιάφορος κἀνταῦθα ἡ σύνταξις ὡς πολλαχοῦ.

« Ὅτι πάροικος ἐγώ εἰμι παρὰ σοὶ, καὶ παρεπίδημος, καθὼς πάντες οἱ πατέρες μου. » — Κάτοικος μέν εἰμι πρὸς τοὺς ἀνθρώπους παρὰ σοὶ δὲ πάροικος· σοῦ γὰρ κελεύσαντος τοῦ Κυρίου τῆς γῆς μετοικίζομαι.

« Ἄνες μοι, ἵνα ἀναψύξω πρὸ τοῦ με ἀπελθεῖν, καὶ οὐκέτι οὐ μὴ ὑπάρξω. » — Ἐν τῷ βίῳ τούτῳ δηλαδή.

ΨΑΛΜΟΣ ΛΘ'.

« Εἰς τὸ τέλος, τῷ Δαυῒδ ψαλμός. » — Προσώπῳ τῆς Ἐκκλησίας τῶν Χριστιανῶν εὐχαριστούσης μὲν ἐφ' οἷς ἠξιώθη τῆς θείας χάριτος, δεομένης δὲ καὶ περὶ τῶν ἐπανισταμένων αὐτῇ τυράννων

« Ὑπομένων ὑπέμεινα τὸν Κύριον, καὶ προσέσχε μοι, καὶ εἰσήκουσε τῆς δεήσεώς μου. » — Τοὺς μεγίστους κινδύνους τοιούτοις οἱ παλαιοὶ ὀνόμασιν ὑπεσήμαινον.

« Καὶ ἀνήγαγέ με ἐκ λάκκου ταλαιπωρίας καὶ ἀπὸ πηλοῦ ἰλύος. » — Τουτέστι πηλοῦ ἰλυώδους καὶ δυσώδους.

« Καὶ ἔστησεν ἐπὶ πέτραν τοὺς πόδας μου. » — Ἐπὶ τὴν ἀσφάλειαν τῆς πίστεως καὶ ἥδρασέ με, ὥστε μὴ κλονεῖσθαι τοῖς πειρασμοῖς.

« Καὶ κατεύθυνε τὰ διαβήματά μου. » — Ὑπέδειξέ μοι τὴν τῆς σωτηρίας ὁδόν.

« Καὶ ἐνέβαλεν εἰς τὸ στόμα μου ᾆσμα καινὸν, ὕμνον τῷ Θεῷ ἡμῶν. » — Τῇ καινῇ χάριτι καὶ ταῖς καιναῖς εὐεργεσίαις τοῦ Σωτῆρος ἐπιπρεπές.

« Ὄψονται πολλοὶ, καὶ φοβηθήσονται, καὶ ἐλπιοῦσιν ἐπὶ Κύριον. » — Ὄψονται τὰ τεράστια τοῦ Κυρίου καὶ φοβηθήσονται τὸν ἐνεργοῦντα ταῦτα.

« Μακάριος ἀνὴρ, οὗ ἐστι τὸ ὄνομα Κυρίου ἐλπὶς αὐτοῦ. » — Τὸ ὄνομα Κυρίου ἀντὶ τοῦ, ὁ Κύριος.

« Ἀπήγγειλα καὶ ἐλάλησα, ἐπληθύνθησαν ὑπὲρ ἀριθμόν. » — Διηγησάμην πολλά σου θαυμάσια, οὐ μὴν τὰ πάντα· πῶς γὰρ ἃ καὶ ὑπὲρ τὴν ἀπειρίαν τοῦ ἀριθμοῦ ἐπληθύνθησαν.

« Θυσίαν καὶ προσφορὰν οὐκ ἠθέλησας· ὦτα δὲ κατηρτίσω μοι. » — Τὰ ἐντεῦθεν προσώπῳ τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸν Πατέρα λέγοντος, « Ἀπεδοκίμασας τὴν νομικὴν θυσίαν, σῶμα δέ μοι κατεσκεύασας ἐκ τῶν παρθενικῶν αἱμάτων. » Ὥστε τοῦτο ὑπὲρ τῆς τῶν ἀνθρώπων τυθῆναι σωτηρίας.

« Τότε εἶπον· Ἰδοὺ ἥκω. » — Τότε ὅτε τὰ νομικὰ θύματα ἐπηυδόκησας εἶπον ἐγώ· Ἰδοὺ ἥκω A πρὸς θυσίαν· εἴρηκε γὰρ, « Πάτερ, ἤγγικεν ἡ ὥρα. »

« Ἐν κεφαλίδι βιβλίου γέγραπται περὶ ἐμοῦ. » — Βιβλία λέγονται τὰ συγγράμματα· κεφαλίδες δὲ τὰ εἰλητάρια, ἐν οἷς οἱ Ἑβραῖοι συνέταττον τὰ συγγράμματα τῶν παλαιῶν. Φησὶν οὖν Ἐν κεφαλίδι βιβλίου, δηλονότι προφητικῶς, « περὶ τῆς ἐμῆς οἰκονομίας γέγραπται· » περιεκτικῶς γὰρ καὶ γενικῶς τὰς κεφαλίδας κεφαλίδα εἴρηκεν.

« Τοῦ ποιῆσαι τὸ θέλημά σου, ὁ Θεός μου, ἐβουλήθην. » — Καὶ τὸ *τοῦ* περιττὸν τίθεται κἀνταῦθα ὥσπερ καὶ πολλαχοῦ.

« Καὶ τὸν νόμον σου ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας μου. » — Καὶ τὰς ἐντολάς σου ἐν μέσῳ τῆς καρδίας μου,
B τουτέστιν, ὁλοψύχως ἠβουλήθην ποιῆσαι.

Εὐηγγελισάμην δικαιοσύνην ἐν ἐκκλησίᾳ μεγάλῃ. » — Δικαιοσύνην τὸ Εὐαγγέλιον εἴρηκεν ὡς δικαιοῦν τοὺς πιστεύοντας· τὸ δ' αὐτὸ καὶ ἀλήθειαν καὶ σωτήριον ἔλεος.

« Σὺ δὲ, Κύριε, μὴ μακρύνῃς τοὺς οἰκτιρμούς σου ἀπ' ἐμοῦ. » — Τὰ ἐντεῦθεν προσώπῳ τῆς τῶν πιστῶν Ἐκκλησίας.

« Κατέλαβόν με αἱ ἀνομίαι μου, καὶ οὐκ ἠδυνήθην τοῦ βλέπειν. » — Σκοτίζουσι γὰρ οἱ πειρασμοὶ τοὺς νοεροὺς ὀφθαλμούς.

« Ἡ καρδία μου ἐγκατέλιπέ με. » — Οὕτω τοῖς πειρασμοῖς ἐξησθένησα, ὡς δοκεῖν μηδὲ καρδίαν ἔχειν.

« Εὐδόκησον, Κύριε, τοῦ ῥύσασθαί με. » — Θέ-
C λησον λυτρώσασθαί με τῆς τῶν πειρασμῶν καταχυριεύσεως.

« Καταισχυνθείησαν καὶ ἐντραπείησαν ἅμα οἱ ζητοῦντες τὴν ψυχήν μου τοῦ ἐξᾶραι αὐτήν. » — Τὸ *ἅμα* ἀντὶ τοῦ, κατ' αὐτὸν πάντες.

« Καὶ εἰπάτωσαν διαπαντὸς, Μεγαλυνθήτω ὁ Κύριος, οἱ ἀγαπῶντες τὸ σωτήριόν σου. » — Οἱ ἀγαπῶντες τὴν περὶ σοῦ σωτηρίαν καὶ μὴ τὴν παρ' ἀνθρώπων.

« Βοηθός μου καὶ ὑπερασπιστής μου εἶ σὺ, ὁ Θεός μου, μὴ χρονίσῃς. » — Μὴ βραδύνῃς εἰς τὸ βοηθῆσαί μοι.

ΨΑΛΜΟΣ Μ'.

« Εἰς τὸ τέλος ψαλμὸς τῷ Δαυῒδ. » — Φιλοπτω-
D χίαν διδάσκει καὶ εἰς Χριστὸν ἀναφέρεται, καὶ περὶ τῆς τοῦ Ἰούδα προλέγει ἀποστασίας.

« Μακάριος ὁ συνιῶν ἐπὶ πτωχὸν καὶ πένητα. » — Τὸ *συνιῶν* κεῖται ἐνταῦθα ἀντὶ τοῦ, δέον φρονῶν.

« Ἐν ἡμέρᾳ πονηρᾷ ῥύσεται αὐτὸν ὁ Κύριος. » — Ἡμέραν πονηρὰν ὀνομάζει τούς τε καιροὺς τῶν πειρασμῶν, καὶ τὴν τῆς μελλούσης κρίσεως ὥραν τὴν ἐπίπονον τοῖς ἁμαρτωλοῖς.

« Κύριος φυλάξαι αὐτὸν καὶ ζῆσαι αὐτὸν, καὶ μακαρίσαι αὐτὸν ἐν τῇ γῇ καὶ μὴ παραδοίη αὐτὸν εἰς χεῖρας ἐχθρῶν αὐτοῦ. » — Τὸ ζῆσαι ἀντὶ τοῦ ζωοποιῆσαι· γῆν δὲ πολλὰ τὸν οὐράνιον χῶρον καλεῖ.

« Κύριος βοηθῆσαι αὐτῷ ἐπὶ κλίνης ὀδύνης αὐ-

τοῦ. » — Κλίνην ὀδύνης φησὶ τὴν ὑποδεχομένην A τὸν ὀδυνώμενον.

« Ὅλην τὴν κοίτην αὐτοῦ ἔστρεψας ἐν τῇ ἀῤῥωστίᾳ αὐτοῦ. » — Κοίτην φησὶ τὴν κατάκλισιν · τὸ δὲ *ἔστρεψας* ἀντὶ τοῦ στρέψεις, εἴτουν ἀλλάξεις, ἀπὸ νοσερᾶς εἰς ὑγιεινήν. Οὕτως δὲ συντακτέον. Ἐν τῇ ἀῤῥωστίᾳ αὐτοῦ κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ἀῤῥωστίας αὐτοῦ εἰς τὸ παντελὲς τὴν κατάκλισιν αὐτοῦ ἀλλάξεις.

« Ἐγὼ εἶπα · Κύριε, ἐλέησόν με, ἴασαι τὴν ψυχήν μου, ὅτι ἥμαρτόν σοι. » — Τὰ ἐντεῦθεν πάντα προσώπῳ τοῦ Χριστοῦ ἀναδεχομένου εἰς ἑαυτὸν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν.

« Οἱ ἐχθροί μου εἶπον κακά μοι. » — Τοῦ Κυρίου ἐχθροὶ οἱ Ἰουδαῖοι· κακὰ δὲ, *ῥήματα* δηλονότι B τὰ πονηρά.

« Πότε ἀποθανεῖται, καὶ ἀπολεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ; Καὶ εἰ εἰσεπορεύετο τοῦ ἰδεῖν. » — Περὶ τοῦ Ἰούδα φησὶν ὅτι « Εἰσήρχετο ἔνθα κατηγόμην, ὥστε ἰδεῖν εἰ ἔστιν εὐκαιρία ἵνα με παραδῷ. »

« Μάτην ἐλάλει. » — Μάτην ἐμελέτα ἡ καρδία αὐτοῦ λαθεῖν με τὸν καρδιογνώστην.

« Ἡ καρδία αὐτοῦ συνήγαγεν ἀνομίαν ἑαυτῷ. » — Οὐδὲν ἕτερον ἐκ τῆς ἐπιβουλῆς ἐκέρδησεν, ἢ ὅτι ἐθησαύρισεν εἰς ἑαυτὸν ἀνομίαν.

« Ἐξεπορεύετο ἔξω καὶ ἐλάλει ἐπὶ τὸ αὐτό. » — Τὸ *ἐπὶ τὸ αὐτὸ* ἀντὶ τοῦ, ὁμοῦ αὐτοῖς τοῖς ἐχθροῖς.

« Κατ' ἐμοῦ ἐψιθύριζον πάντες οἱ ἐχθροί μου. » — Τὸ *ἐλογίζοντο* ἀντὶ τοῦ ἐμελέτων καὶ ἐβουλεύοντο.

« Λόγον παράνομον κατέθεντο κατ' ἐμοῦ. » — C Κατηγορίαν ψευδῆ συνεσκεύασαν κατ' ἐμοῦ · εἶπον γὰρ ὅτι ἀ. . . τὸν ὄχλον κατὰ τοῦ Καίσαρος.

« Μὴ ὁ κοιμώμενος οὐχὶ προσθήσει τοῦ ἀναστῆναι; » — Ἆρα, φησὶν, ὁ ὑπνῶν οὐκ ἐγερθήσεται; κἀγὼ θανὼν, οὕτως εὐκόλως ἐξαναστήσομαι, ὥσπερ ἐκοιμώμην.

« Καὶ γὰρ ὁ ἄνθρωπος τῆς εἰρήνης μου ἐφ' ὃν ἤλπισα. » — Τὸ *γὰρ* παρέλκον· φησὶ δὲ, Οὐ μόνον οἱ ἐχθροί μου, ἀλλὰ καὶ ὁ ἄνθρωπος τῆς φιλίας μου, ἤγουν ὁ ἀγαπητός μου, ὃν ἀπέτρεφον, ἐμεγάλυνεν, ἤτοι μέγαν εἰργάσατο κατ' ἐμοῦ δόλον.

« Σὺ δὲ, Κύριε, ἐλέησόν με, καὶ ἀνάστησόν με, καὶ ἀνταποδώσω αὐτοῖς. » — Τὸ ἐλέησον καὶ ἀνάστησον ἀνθρωποπρεπές · τὸ δὲ ἀνταποδώσω θεοπρεπές. D

« Ἐν τούτῳ ἔγνων ὅτι τεθέληκάς με, ὅτι οὐ μὴ ἐπιχαρῇ ὁ ἐχθρός μου ἐπ' ἐμέ. » — Τὸ *τεθέληκας* ἀντὶ τοῦ ἠγάπησας · ἐχθρὸς δὲ καὶ ὁ Ἰουδαῖος καὶ ὁ διάβολος.

« Ἐμοῦ δὲ διὰ τὴν ἀκακίαν ἀντελάβου. » — Ἀκακίαν τὴν ἁμαρτίαν εἶπεν.

« Καὶ ἐβεβαίωσάς με ἐνώπιόν σου εἰς τὸν αἰῶνα. » — Ἵδρυσας παρὰ σεαυτῷ ἀεί.

« Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ ἀπὸ τοῦ αἰῶνος καὶ εἰς τὸν αἰῶνα. Γένοιτο, γένοιτο. » — Ὁ Δαυὶδ ὑμνεῖ τοῦ Δεσπότου τὴν συγκατάβασιν, ἣν καὶ ἐπιτεταμένως ἐπεύχεται.

ΨΑΛΜΟΣ ΜΑ'.

« Εἰς τὸ τέλος εἰς σύνεσιν τοῖς υἱοῖς Κορέ. » — Προσώπῳ τῶν αἰχμαλωτισθέντων εἰς Βαβυλῶνα θεοσεβῶν ἀνδρῶν ἐκπεφώνηται · ἁρμόζει δὲ καὶ παντὶ κακοπαθοῦντι τὸν Θεὸν καὶ τὴν ἀνάλυσιν ἐπισπεύδοντι ὃν ὀνειδί. . . σι μᾶλλον οἱ δαίμονες. Ἰορδάνης δὲ ἑρμηνεύεται γῆ κατωτάτη καὶ Ἑρμονιεὶμ τόπος λύπης.

« Ὃν τρόπον ἐπιποθεῖ ἡ ἔλαφος ἐπὶ τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, οὕτως ἐπιποθεῖ ἡ ψυχή μου πρὸς σὲ, ὁ Θεός. » — Τὸ *ἐπιποθεῖ*, ἀντὶ τοῦ σπεύδει καὶ ἐπείγεται. Πρὸς σὲ δὲ, τὸν οἰκοῦντα δηλαδὴ ἐν Ἱερουσαλήμ. Ἐν Βαβυλῶνι γὰρ οὐκ ᾤοντο ἐντυχεῖν τῷ Θεῷ διὰ τὴν τῆς χώρας εἰδωλολατρείαν.

« Ἐδίψησεν ἡ ψυχή μου πρὸς τὸν Θεὸν τὸν ζῶντα. » — Τὸ *ἐδίψησεν*, ἀντὶ τοῦ ἐπιθυμητικῶς ἔσχεν. Ἰσχυρὸν δὲ ζῶντα λέγει τὸν Θεὸν διὰ τοὺς ἀσθενεῖς καὶ νεκροὺς θεοὺς τῶν Βαβυλωνίων. Μία δὲ καὶ ἡ αὐτὴ ἔννοια τοῦ τε παρόντος ῥητοῦ, καὶ τοῦ ἄνωθεν ὑπ' ἀγγέλου δεδιδαγμένου ἡμῖν ὕμνου τρισαγίου εἰς Θεόν.

« Πότε ἥξω καὶ ὀφθήσομαι τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ. » — Πότε ἥξω πρὸς τὸν ναὸν, καὶ ἐμφανισθήσομαι τῷ Θεῷ.

« Ἐγενήθη τὰ δάκρυά μου ἐμοὶ ἄρτος. » — Ὡς ὁ ἄρτος τοῖς ἀνθρώποις, οὕτως κἀμοὶ τὰ δάκρυα ἦσαν ὀρεκτὰ καὶ ἀπαραίτητα.

« Ταῦτα ἐμνήσθην καὶ ἐξέχεα ἐπ' ἐμὲ τὴν ψυχήν μου. » — Ταῦτα τὰ ὀνείδη τῶν ἐχθρῶν ἐνεθυμήθην καὶ ἐχαύνωσα ἐν ἐμοὶ τὴν ψυχήν μου, παραλελυμένην καὶ οἷον διαῤῥέουσαν ποιήσας αὐτήν.

« Ὅτι διελεύσομαι ἐν τόπῳ σκηνῆς. » — Τὸ *ὅτι* βεβαιωτικόν · προφητεύει γὰρ τὴν ἐπάνοδον. Καὶ τόπον μὲν σκηνῆς τὸν ναὸν καλεῖ, Θεοῦ δὲ οἶκον τὰ ἄδυτα.

« Ἤχου ἑορταζόντων. » — Τὸ *ἑορταζόντων* ἀντὶ τοῦ ἑορταστικοῦ.

« Σωτήριον τοῦ προσώπου μου, καὶ ὁ Θεός μου. » — Τῆς ὕστερον εὐεργεσίας τοῦ Θεοῦ μνησθεὶς ἡδέως ἐπικαλεῖται αὐτὸν, λέγων · « Ὢ σωτηρία μου καὶ ὢ Θεός μου. »

« Πρὸς ἐμαυτὸν ἡ ψυχή μου ἐταράχθη. » — Ἐν ἐμαυτῷ, μή τινος τῶν ἔξω τὴν λύπην γινώσκοντος. Ἐταράχθη δὲ διά τε τὰς ἁμαρτίας μου, καὶ διὰ τὴν βραδυτῆτα τῆς ἐπανόδου.

« Διὰ τοῦτο μνησθήσομαί σου ἐκ γῆς Ἰορδάνου καὶ Ἑρμονιεὶμ ἀπὸ ὄρους μικροῦ. » — Διὰ τοῦτο νῦν θλιβόμενος μνημονεύσω τῆς περὶ ἡμᾶς κηδεμονίας σου ἀφ' ὧν ἐν τῇ γῇ τῆς ἐπαγγελίας ἀπηλαύσαμεν ἀγαθῶν · ἀπὸ γὰρ τοῦ Ἰορδάνου καὶ τοῦ Ἑρμονιεὶμ ὄρους, ἤτοι τοῦ Δυρμῶν, πᾶσαν τὴν Ἰουδαίαν ἐδήλωσεν.

« Ἄβυσσος ἄβυσσον ἐπικαλεῖται εἰς φωνὴν τῶν καταῤῥακτῶν σου. » — Ἀλλεπάλληλα νῦν τὰ δεινά · ἡ γὰρ ἄβυσσος τῶν συμφορῶν ἑτέραν ἄβυσσον προσκαλεῖται εἰς ὀδυρμὸν ἡμῶν, τῶν κατεῤῥαγμένων σου · ἔστι γὰρ εὐθεῖα ὁ καταῤῥακτός.

« Πάντες οἱ μετεωρισμοί σου, καὶ τὰ κύματά σου ἐπ' ἐμὲ διῆλθον. » — Μετεωρισμοὺς καὶ κύματα λέγει τὰς ἐπαναστάσεις τῶν πειρασμῶν.

« Ἡμέρας ἐντελεῖται Κύριος τὸ ἔλεος αὐτοῦ. »

— Τὸ *ἡμέρας* ἀντὶ τοῦ, ἐν ἡμέρᾳ, τουτέστι φανερῶς. Τὸ δὲ *ἐντελεῖται* ἀντὶ τοῦ ἀποστελεῖ.

« Καὶ νυκτὸς ᾠδὴ αὐτοῦ. » — Ἐν νυκτὶ νῦν ὑμνῶν τὸν Θεὸν διὰ τὸ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δουλείας ἐπίμονον.

« Ἐν τῷ καταθλᾶσθαι τὰ ὀστᾶ μου, ὠνείδιζόν με οἱ ἐχθροί μου. » — Συντριβομένων τῶν ὀστῶν μου διὰ τῆς ἀχθοφορίας καὶ μαστιγώσεως ὀνειδίζουσί με οἱ ἐχθροί μου λέγοντες, Ποῦ ἐστιν ὁ Θεός σου;

ΨΑΛΜΟΣ ΜΒ'.

« Ψαλμὸς τῷ Δαυΐδ. » — Συνᾴδει τῷ πρὸ αὐτοῦ, τῆς αὐτῆς ἐννοίας ἐχόμενος.

« Κρῖνόν με, ὁ Θεός, καὶ δίκασον τὴν δίκην μου· ἐξ ἔθνους οὐχ ὁσίου, ἀπὸ ἀνθρώπου ἀδίκου καὶ δολίου ῥῦσαί με. Ὅτι σὺ εἶ ὁ Θεὸς κραταίωμά μου. Ἵνα τί ἀπώσω με; καὶ ἵνα τί σκυθρωπάζων πορεύομαι, ἐν τῷ ἐκθλίβειν τὸν ἐχθρόν μου; » — Κριτὴς γενοῦ μοι μετὰ ἔθνους ἀνοσίου· ἡ γὰρ *ἐξ* ἀντὶ τῆς μετὰ ἔθνους· καὶ ἀνόσιοι οἱ Βαβυλώνιοι καὶ δαίμονες. Ἄνθρωπος δὲ ἄδικος ὁ Ναβουχοδονόσορ καὶ ὁ διάβολος.

« Ἐξαπόστειλον τὸ φῶς σου καὶ τὴν ἀλήθειάν σου. » — Φῶς μὲν καλεῖ τὴν θείαν ἐπισκοπήν, ἀλήθειαν δὲ τὴν ἀληθινὴν βοήθειαν. Ἀναγωγικῶς δὲ φῶς καὶ ἀλήθειά ἐστιν ὁ Χριστός.

« Αὐτά με ὡδήγησαν καὶ ἤγαγόν με εἰς ὄρος ἅγιόν σου, καὶ εἰς τὰ σκηνώματά σου. » — Ἀντιχρονικῶς, « Αὐτά με, φησίν, εἰς Σιὼν καὶ εἰς τὸν ναὸν ἀποκαταστήσουσιν. » Ἀναγωγικῶς δὲ ὁ Χριστὸς εἰς οὐρανὸν ὁδηγήσει, ἢ ἄξει τοὺς πιστούς.

« Καὶ εἰσελεύσομαι πρὸς τὸ θυσιαστήριον τοῦ Θεοῦ. » — Λατρεύσων αὐτῷ καὶ θύσων.

« Πρὸς τὸν Θεὸν τὸν εὐφραίνοντα τὴν νεότητά μου. » — Νεότητα τὴν ἀκμὴν τῆς προθυμίας ἐκάλεσε· περιφραστικῶς δὲ εἴρηκε, πρὸς τὸν Θεὸν τὸν εὐφραίνοντα ἐμὲ τὸν ἀκμάζοντα τῇ προθυμίᾳ τῆς αὐτοῦ λατρείας. Δηλοῖ δὲ καὶ τὴν διὰ βαπτίσματος ἀνανέωσιν.

ΨΑΛΜΟΣ ΜΓ'.

« Εἰς τὸ τέλος τοῖς υἱοῖς Κορὲ εἰς σύνεσιν. » — Τὴν ἐπιγραφὴν ὁ παρὼν ψαλμὸς φέρει τοῦ μα' ψαλμοῦ· προσώπῳ δὲ εἴρηται τῶν Μακκαβαίων, τῶν ἀνδρισαμένων κατὰ τοῦ Ἀντιόχου καὶ τῶν Μακεδόνων πεποιθήσει τῇ εἰς Θεόν.

« Ὁ Θεός, ἐν τοῖς ὠσὶν ἡμῶν ἠκούσαμεν, οἱ πατέρες ἡμῶν ἀπήγγειλαν ἡμῖν, ἔργον ὃ εἰργάσω ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν, ἐν ἡμέραις ἀρχαίαις. » — Ἠκούσαμεν τὸ σὸν ἔργον παρὰ τῶν πατέρων ἡμῶν, ὅτι ἡ δύναμίς σου ἔθνη ἠφάνισεν ἐκ τῆς Παλαιστίνης, καὶ τοὺς πατέρας ἡμῶν κατοικίσας ἡδραίωσεν αὐτῇ.

« Ὁ βραχίων αὐτῶν οὐκ ἔσωσεν αὐτούς. » — Ἐκ τοῦ πολέμου τῶν ἀλλοφύλων.

« Ἀλλ' ἡ δεξιά σου καὶ ὁ βραχίων σου, καὶ ὁ φωτισμὸς τοῦ προσώπου σου. » — Δεξιὰν καὶ βραχίονα Κυρίου τὴν θείαν ὀνομάζει ἰσχύν· φωτισμὸν δὲ προσώπου τὴν ἐπισκοπὴν καὶ ἀντίληψιν· ἡ εὐδοκία δὲ σημαίνει τὸ ἀγαθὸν δόγμα.

« Σὺ εἶ αὐτὸς ὁ βασιλεύς μου. » — Ὁ ἐκεῖνα
A ἐργασάμενος αὐτὸς εἶ καὶ νῦν, ὁμοίως βασιλεύων, ὁμοίως κρατῶν.

« Ὁ ἐντελλόμενος τὰς σωτηρίας Ἰακώβ. » — Διὰ τούτου τὴν εὐκολίαν τῆς βοηθείας ἐδήλωσεν· ἀρκεῖ γάρ, φησί, λόγος σου μόνος εἰς τὸ σωθῆναι τὸν ἐπιγινώσκοντα λαόν.

« Ἐν σοὶ τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν κερατιοῦμεν. » — Τὸ *κερατιοῦμεν* ἀντὶ τοῦ καταγωνισόμεθα, ἐκ μεταφορᾶς τῶν τοῖς κέρασι χρωμένων ζώων εἰς τὴν τῶν ἀντιπάλων καθαίρεσιν.

« Καὶ ἐν τῷ ὀνόματί σου ἐξουδενώσομεν τοὺς ἐπανισταμένους ἡμῖν. » — Μόνον εἰπόντες, « Ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραήλ, » εὐκαταφρονήτους ποιήσομεν τοὺς ἐχθρούς.

« Ἐν τῷ Θεῷ ἐπαινεσθησόμεθα ὅλην τὴν ἡμέ-
B ραν. » — Ἐπὶ τῷ Κυρίῳ καυχησόμεθα διαπαντός.

« Καὶ ἐν τῷ ὀνόματί σου ἐξομολογησόμεθα εἰς τὸν αἰῶνα. » — Ἡ *ἐν* πρόθεσις περιττή· φησὶ γάρ, « Τῷ ὀνόματί σου εὐχαριστήσομεν διὰ παντός. »

« Καὶ οὐκ ἐξελεύσει, ὁ Θεός. » — Ἀντιχρονικῶς, « Καὶ οὐκ ἐξέρχῃ, φησί, τὰ στρατεύματα. »

« Ἀπέστρεψας ἡμᾶς εἰς τὰ ὀπίσω παρὰ τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν. » — Εἰωθώς, ὦ Δέσποτα, τρέπειν τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν καὶ ἡμᾶς κρατύνειν, νῦν τὸ ἐναντίον πεποίηκας.

« Διήρπαζον ἑαυτοῖς. » — Διήρπαζον τὰ ἡμέτερα.

« Ἔδωκας ἡμᾶς ὡς πρόβατα βρώσεως. » — Ἐξέδωκας ἡμᾶς εἰς σφαγήν.

« Καὶ ἐν τοῖς ἔθνεσι διέσπειρας ἡμᾶς. » — Ὅσοι
C τὸν θάνατον διεφύγομεν, τῇδε κἀκεῖσε ἀπεμπολούμενοι, δουλεύειν ἀναγκαζόμεθα.

« Ἀπέδου τὸν λαόν σου ἄνευ τιμῆς. » — Ὡς ἀχρήστους καὶ ἀτίμους δούλους ἐκδίδωσί τις δωρεάν, κέρδος ἡγούμενος τὴν τούτων ἀπαλλαγήν, οὕτω καὶ σὺ ἐξέδωκας ἡμᾶς τοῖς ἐχθροῖς.

« Καὶ οὐκ ἦν πλῆθος ἐν τοῖς ἀλαλάγμασιν ἡμῶν. » — Ἐχθρῶν ἐν τῷ καθ' ἡμῶν ἀλαλάζειν τὰ ἐπινίκια, ἀλλ' ὑπ' ὀλίγων ᾐχμαλωτεύθημεν.

« Ἔθου ἡμᾶς ὄνειδος τοῖς γείτοσιν ἡμῶν, μυκτηρισμὸν καὶ χλεύασμα τοῖς κύκλῳ ἡμῶν. » — Τὰ ἔθνη ἐν οἷς δουλεύομεν (repetitio exstat in duobus codd.).

Ἔθου ἡμᾶς εἰς παραβολὴν ἐν τοῖς ἔθνεσι, κίνησιν κεφαλῆς ἐν τοῖς λαοῖς. » — Τὰ ἔθνη ἐν οἷς δουλεύο-
D μεν παράδειγμα ἔχουσιν ἡμᾶς ἐν τῷ πλήθει τῶν συμφορῶν.

« Ἀπὸ φωνῆς ὀνειδίζοντος καὶ καταλαλοῦντος. » — Τὸ *καταλαλοῦντος* ἀντὶ τοῦ βλασφημοῦντος.

« Ἀπὸ προσώπου ἐχθροῦ καὶ ἐκδιώκοντος. » — Σοβαρὸν γὰρ ὁρῶσιν εἰς ἐμὲ οἱ ἐχθροί, καὶ οὐδ' ἀντιβλέπειν τούτοις ἰσχύω.

« Ταῦτα πάντα ἦλθεν ἐφ' ἡμᾶς, καὶ οὐκ ἐπελαθόμεθά σου. » — Ὥστε ὀνομάσαι Θεὸν ἕτερον.

« Καὶ οὐκ ἠδικήσαμεν ἐν διαθήκῃ σου. » — Οὐ παρέβημεν τὸν νόμον σου· εἰς τὸν νόμον γὰρ ἀδικεῖ ὁ παραβαίνων αὐτόν.

« Καὶ οὐκ ἀπέστη εἰς τὰ ὀπίσω ἡ καρδία ἡμῶν. » — Ὥσπερ ὁ νόμος εἰς τὰ ἔμπροσθεν ἄγει, οὕτως ἡ παρανομία εἰς τὰ ὀπίσω μεθίστησιν.

« Καὶ οὐκ ἐξέκλινας τὰς τρίβους ἡμῶν ἀπὸ τῆς ὁδοῦ σου. » — Ἀπὸ κοινοῦ τὸ ἀρνητικόν· πολλοῖς μὲν ἀλγεινοῖς ἡμᾶς ἐπαίδευσας· οὐ παρέτρεψας δὲ τὴν διαγωγὴν ἡμῶν ἀπὸ τοῦ νόμου σου· οὐ γὰρ τέλεον ἡμᾶς ἐγκατέλιπες.

« Καὶ ἐπεκάλυψεν ἡμᾶς. » — Ἡ σκιὰ μιμεῖταί πως τὸ πρωτότυπον.

« Σκιὰ θανάτου. » — Τὰς τῷ θανάτῳ ἐοικυίας θλίψεις ἐκάλεσεν.

« Οὐχὶ ὁ Θεὸς ἐκζητήσει ταῦτα; αὐτὸς γὰρ γινώσκει τὰ κρύφια τῆς καρδίας. » — Τὸ *ἐκζητήσει*, ἀντὶ τοῦ ἐξετάσει.

« Ὅτι ἕνεκέν σου θανατούμεθα ὅλην τὴν ἡμέραν. » — Δυνάμενοι συνθέσθαι τοῖς εἰδωλολάτραις καὶ εὐπραγεῖν, διὰ σὲ ἀποθνήσκομεν τῇ προαιρέσει διὰ παντός.

« Ἐλογίσθημεν ὡς πρόβατα σφαγῆς. » — Διὰ τὸ πρὸς ἀναίρεσιν εὐχερές.

« Ἐπιλανθάνῃ τῆς πτωχείας ἡμῶν καὶ τῆς θλίψεως ἡμῶν. » — Πτωχεία λέγεται καὶ ἡ κακουχία ἐκ τοῦ ἑπομένου.

« Ὅτι ἐταπεινώθη εἰς χοῦν ἡ ψυχὴ ἡμῶν. » — Περιφραστικῶς· μέχρι τῆς γῆς αὐτῆς κατεκάμφθημεν, ὡς καὶ τὴν γαστέρα ἡμῶν αὐτῇ πελάσαι τῇ γῇ. Διὰ τούτων δὲ τὸ πολὺ βάρος ἐμφαίνει τῶν θλίψεων. Ἁρμόζουσι δὲ οἱ λόγοι καὶ τοῖς ἁγίοις μάρτυσι, καὶ πᾶσι τοῖς ἐπηρεαζομένοις διὰ Χριστόν.

ΨΑΛΜΟΣ ΜΔ'.

« Εἰς τὸ τέλος, ὑπὲρ τῶν ἀλλοιωθησομένων τοῖς υἱοῖς Κορὲ εἰς σύνεσιν, ᾠδὴ ὑπὲρ τοῦ ἀγαπητοῦ. » — Ἀλλοιωθησομένους φησὶ τοὺς Χριστιανούς, ὡς μεταποιησομένους διὰ τῆς παλιγγενεσίας τοῦ θείου βαπτίσματος· ἀγαπητὸν δὲ τὸν Χριστόν, τῷ Πατρὶ μὲν ὡς Υἱόν, ἡμῖν δὲ ὡς Πατέρα κηδεμονικώτατον.

« Ἐξηρεύξατο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν. » — Προοιμιάζεται ὁ Προφήτης ὅτι λόγον ἀγαθὸν καὶ σωτήριον ἐρεῖ, μεγάλα προαγορεύσει περὶ Χριστοῦ.

« Λέγω ἐγὼ τὰ ἔργα μου τῷ βασιλεῖ. » — Προσφωνεῖ, φησί, τῷ βασιλεῖ Χριστῷ τὰ ἔργα μου· ἔργα δὲ προφήτου αἱ προφητεῖαι.

« Ἡ γλῶσσά μου κάλαμος γραμματέως ὀξυγράφου. » — Ἡ γλῶσσά μου ὑπουργεῖ τῷ πνεύματι οἷα ὁ κάλαμος γράφει ταχυγράφῳ, εὐχερῶς καὶ ἀμελετήτως ἐκεῖνα φθεγγομένη, πρὸς ἃ κινεῖται παρ' αὐτοῦ.

« Ὡραῖος κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. » — Πρὸς Χριστὸν ἤδη ἀποτείνεται καὶ περὶ τῶν ἀρετῶν διέξεισι τοῦ προσλήμματος, « Ὡραῖος, φάσκων, εἰ τὴν ψυχὴν παρὰ πάντας ἀνθρώπους, » ὅτι καὶ μόνος ἀναμάρτητος.

« Ἐξεχύθη ἡ χάρις ἐν χείλεσί σου. » — Χαρίτων οἱ λόγοι σου γέμουσιν.

« Διὰ τοῦτο εὐλόγησέ σε ὁ Θεὸς εἰς τὸν αἰῶνα. » — Διὰ ταύτας οὖν σου τὰς ἀρετὰς ὑμνητὸν διὰ παντὸς ἐποίησέ σε ὁ Θεός.

« Περίζωσαι τὴν ῥομφαίαν σου ἐπὶ τὸν μηρόν σου, δυνατέ. » — Τὴν κολαστικήν σου δύναμιν ἀναλαβοῦ ἐν τῇ ἀρετῇ σου· τουτέστι, διὰ τῆς ἀναμαρτήτου οὐσίας σου τὴν τυραννίδα τοῦ διαβόλου κατάλαβε.

« Καὶ ἔντεινον καὶ κατευοδοῦ καὶ βασίλευε. » — Ἐπίτεινον τὴν ὁρμήν σου, κατόρθου πᾶν ὃ θέλεις, καὶ κυρίευε τῶν ἐπερχομένων σοι διὰ τὰς ἀρετάς σου.

« Καὶ ὁδηγήσει σε θαυμαστῶς ἡ δεξιά σου. » — Καὶ ἀγάγει σε ἐπὶ ταῦτα τὰ κατορθώματα ἡ δύναμίς σου, μηδενὸς ἄλλου δεόμενον. Θαυμαστῶς δὲ ὅτι διὰ τῆς κατάρας τὴν κατάραν ἐξαφανίσεις, καὶ διὰ θανάτου καταργήσεις τὸν θάνατον.

« Τὰ βέλη σου ἠκονημένα, δυνατέ· λαοὶ ὑποκάτω σου πεσοῦνται ἐν καρδίᾳ τῶν ἐχθρῶν τοῦ βασιλέως. » — Ὑπερβατῶς, *τὰ βέλη σου ἠκονημένα*, τουτέστιν οἱ εὐαγγελικοί σοι λόγοι. Λαμπροὶ δὲ τμητικοὶ ἐν καρδίᾳ τῶν ἐχθρῶν τοῦ βασιλέως σου, τῶν μὲν δαιμόνων πρὸς νέκρωσιν, τῶν δὲ εἰς εἰδωλολατρείαν ἀποστάντων ἀνθρώπων πρὸς αἴσθησιν καὶ ἐπίγνωσιν τοῦ Δεσπότου. Εἶεν δ' ἂν καὶ οἱ ἀπόστολοι βέλη Χριστοῦ.

« Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. » — Ἐπεὶ διπλοῦς ὁ Χριστός, ποτὲ μὲν περὶ τῆς θείας αὐτοῦ φύσεως ἡ προφητεία διαλέγεται, ποτὲ δὲ περὶ τῆς ἀνθρωπίνης.

« Καὶ ἡ ῥάβδος τῆς εὐθύτητος ῥάβδος τῆς βασιλείας σου. » — Ὁ θρόνος τὸ βασιλικὸν παρίστησιν· ἡ ῥάβδος δὲ τὸ δικαστικόν.

« Διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός, ὁ Θεός σου, ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. » — Ἀκούει καὶ τὸ πρόσλημμα, διότι τεθέωται. Φησὶ γοῦν, Διὰ τοῦτο ὡς Θεός, τῇ θεώσει δηλαδή, ἔχρισέ σε τῇ θεότητι ὁ φύσει Θεός σου, ἵνα ποιήσῃς πάντα τὰ εἰρημένα. Ἔχρισε δὲ σὲ παρὰ πάντας τοὺς μετόχους ἤτοι κοινωνούς σου κατὰ τὸ Χριστὸς ὄνομα, τουτέστι παρὰ πάντας βασιλεῖς καὶ ἱερεῖς καὶ προφήτας. Τίνι γὰρ αὐτῶν ἥνωται καθ' ὑπόστασιν ὁ Θεός; Ἔλαιον δὲ τὴν χρίσιν ἐκάλεσεν· ἀγαλλιάσεως δὲ ἡ χρίσις· ἐπεὶ χαροποιὸς ἡ θεία φύσις καὶ εὐφροσύνης ἀνεκλαλήτου παρεκτική.

« Σμύρνα, καὶ στακτή, καὶ κασία ἀπὸ τῶν ἱματίων σου. » — Ἐνδύματα τοῦ Λόγου ψυχὴ καὶ σάρξ, ἅπερ ἐφόρεσε δι' ἡμᾶς. Ἐκ μὲν οὖν τῆς σαρκὸς νέκρωσις ἔσται, φησίν, ἐκ δὲ τῆς ψυχῆς κάθοδος εἰς ᾅδην· κατωφερὲς γὰρ ἡ στακτή· ἐξ ἀμφοτέρων δὲ ἡ εὐωδία τῆς ἀναμαρτησίας· ἀρωματίζει γὰρ ἡ κασία, ἥτις καὶ διὰ τὸ ξυλῶδες ὑποδηλοῖ πως καὶ τὸν σταυρόν.

« Ἀπὸ βάρεων ἐλεφαντίνων. » — Τὴν σάρκα καὶ τὴν ψυχὴν καὶ βάρεις ἐκάλεσεν, οἴκους δηλαδὴ τῆς θεότητος. Διὰ δὲ ἐλεφαντίνου τῆς ἀρετῆς αὐτῶν ᾐνίξατο τὴν λαμπρότητα.

« Ἐξ ὧν εὔφρανάν σε θυγατέρες βασιλέων ἐν τῇ τιμῇ σου. » — Ὧν ἕνεκα, τῆς νεκρώσεως δηλαδὴ καὶ τῆς εἰς ᾅδην καθόδου καὶ ὅσα περὶ τὸ σωτήριον πάθος, εὐφρανοῦσί σε ἐν τῷ σέβεσθαί σε τῶν πιστῶν αἱ ψυχαί, ἃς διὰ τοῦ βαπτίσματος οἱ συγκληρονόμοι τῆς σῆς βασιλείας ἀπόστολοί σου γεννήσουσι.

« Παρέστη ἡ βασίλισσα ἐκ δεξιῶν σου ἐν ἱματισμῷ διαχρύσῳ περιβεβλημένη, πεποικιλμένη. » — Ἡ

βασίλισσαν λέγει τὴν συναγωγὴν τῶν εὐσεβῶν, ἣν Χριστῷ ἐνυμφεύσατο, ἣ παραστήσεται τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιβεβλημένη τῷ θείῳ βαπτίσματι καὶ τῇ τοῦ Πνεύματος χάριτι, καὶ πεποικιλμένη ταῖς ἀρεταῖς.

« Ἄκουσον, θύγατερ, καὶ ἴδε, καὶ κλῖνον τὸ οὖς σου. » — Καὶ θύγατρα καὶ νύμφην Χριστοῦ τὴν τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησίαν ὁ Προφήτης καλεῖ, τὸ μὲν ὡς ἀναγεννηθεῖσαν αὐτῷ διὰ τοῦ βαπτίσματος, τὸ δ' ὡς ἁρμοσθεῖσαν διὰ τοῦ Εὐαγγελίου. Ἄκουσον οὖν, φησίν, ἃ λέγω, καὶ ἴδε τὰ διὰ σὲ παθήματά τε καὶ θαύματα τοῦ Δεσπότου· καὶ ὑπόθες τὸ οὖς ἐν ταῖς αὐτοῦ ἐντολαῖς, καὶ ἐπιλάθου τοῦ ἔθνους σου· τουτέστι τῆς πονηρᾶς πολιτείας αὐτῶν καὶ τοῦ ναοῦ τοῦ πρὶν πατρὸς τοῦ διαβόλου.

« Καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ θυγατέρες Τύρου ἐν δώροις. » — Καὶ ἡ τῆς εἰδωλολατρείας μητρόπολις Τύρος ἐν δώροις ἤτοι μετὰ δώρων προσκυνήσει Χριστῷ.

« Τὸ πρόσωπόν σου λιτανεύσουσιν οἱ πλούσιοι τοῦ λαοῦ. » — Πρόσωπον ἤτοι κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας ὁ Χριστὸς, ὃν λιτανεύσουσι, τουτέστι τιμῶσι, καὶ ἱκετεύσουσι, καὶ ἡγεμόνες, καὶ βασιλεῖς.

« Πᾶσα ἡ δόξα τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως ἔσωθεν. » — Κεκαλλωπισμένους, φησίν, ἀκούων τῆς τῆς βασιλίδος Ἐκκλησίας, ἔσωθεν εἶναι τούτους νόει μοι καὶ εἰς ψυχήν,

« Ἐν κροσσωτοῖς χρυσοῖς περιβεβλημένη, πεποικιλμένη. » — Κροσσωτοὺς ἤτοι κρόσσια νόει μοι τὰς πολυειδεῖς ἀρετὰς, καὶ τὰ διάφορα τοῦ Πνεύματος χαρίσματα, ὧν τὸ τίμιον αἰνίττεται ὁ χρυσός.

« Ἀπενεχθήσονται τῷ βασιλεῖ παρθένοι ὀπίσω αὐτῆς. » — Μετὰ τὴν σύστασιν τῆς Ἐκκλησίας, ὕστερον καὶ ἡ παρθενία, φησίν, ἡ μὴ πρότερον ζηλωτὴ πολιτευθήσεται, καὶ σοὶ τῷ βασιλεῖ παρθένοι ψυχαὶ προσαχθήσονται χαίρουσαι, καὶ μηδὲν ἡγούμεναι τὸ τῆς παρθενίας ἐπίπονον, διὰ τὸν σὸν ἔρωτα. Πλησίον δὲ αὗται τῆς Ἐκκλησίας τῷ τρόπῳ διὰ τὸ ὁμόπιστον, αἵτινες εἰς τὸν οὐράνιον ναὸν ὡς θυσίαι ἀχθήσονται.

« Ἀντὶ τῶν πατέρων σου ἐγεννήθησάν υἱοί σοι. » — Πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ὁ λόγος. Ἐπελάθου, φησί, τῶν πατέρων σου· καὶ ἀντὶ τούτων ἔσονται πατέρες πολλῶν οἱ γεννηθέντες ἐκ σοῦ διὰ τοῦ βαπτίσματος.

« Καταστήσεις αὐτοὺς ἄρχοντας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. » — Ὅρα τὴν ἐξουσίαν τῆς Ἐκκλησίας ὅση· χειροτονεῖ τοὺς υἱοὺς αὐτῇ προστάτας καὶ ἡγουμένους ἐν πάσῃ τῇ γῇ. Οἱ γὰρ τῶν διδασκάλων νόμοι καὶ τὰ τούτων δόγματα τὴν οἰκουμένην ἅπασαν διειλήφασι, καὶ ζώντων αὐτῶν καὶ θανόντων, τὰ τούτων ἐνεργοῦσι θεσπίσματα.

« Μνησθήσομαι τοῦ ὀνόματός σου ἐν πάσῃ γενεᾷ καὶ γενεᾷ. » — Ἡ Χριστιανικὴ Ἐκκλησία ταυτά φησι πρὸς τὸν Κύριον.

« Διὰ τοῦτο λαοὶ ἐξομολογήσονταί σοι εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. » — Διότι τοσαύτης με προμηθείας ἠξίωσας, πλήθη πιστῶν εὐχαριστίσουσί σοι, καὶ ἐν παντὶ τῷ νῦν αἰῶνι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι.

A

ΨΑΛΜΟΣ ΜΕ'.

« Εἰς τέλος ὑπὲρ τῶν υἱῶν Κορὲ, ὑπὲρ τῶν κρυφίων. » — Τὸ μὲν *ὑπὲρ τῶν υἱῶν Κορὲ* ἀντὶ τοῦ διὰ τῶν υἱῶν Κορὲ δηλονότι ἔψαλται τῷ Δαυΐδ, τὸ δὲ *ὑπὲρ τῶν κρυφίων* ἀντὶ τοῦ περὶ τῶν κεκρυμμένων τοῖς πολλοῖς· αἰνιγματώδη γὰρ ἐν αὐτῷ τὰ πολλά. Εἴρηται δὲ ὁ ψαλμὸς προσώπῳ τῶν ἀποστόλων καὶ μαρτύρων, προαγορεύων τοὺς τῆς Ἐκκλησίας διωγμοὺς καὶ τὴν ταύτης ὑπομονὴν καὶ τὴν ἐφεξῆς εἰρήνην.

« Θεὸς ἡμῶν καταφυγὴ καὶ δύναμις, βοηθὸς ἐν θλίψεσι ταῖς εὑρούσαις ἡμᾶς σφόδρα. » — Τὸ *σφόδρα* πρὸς τὸ *βοηθὸς* ἀποδοτέον.

« Διὰ τοῦτο οὐ φοβηθησόμεθα ἐν τῷ ταράσσεσθαι τὴν γῆν. » — Ἐπεὶ τοιοῦτον βοηθὸν ἔχομεν, οὐδ'
B ἂν πάντα ἄνω καὶ κάτω γένηται δειλιάσομεν. Διὰ τούτων δὲ τῶν ῥητῶν τὴν ὑπερβολὴν τῶν κινδύνων ᾐνίξατο.

« Ἤχησαν καὶ ἐταράχθησαν τὰ ὕδατα αὐτῶν. » — Παντοδύναμος ὁ βοηθὸς ἡμῶν· πολλάκις γὰρ τὰ ὕδατα τῶν θαλασσῶν ἐβρυχήσαντο καὶ ἀνεβράσθησαν, καὶ τὰ ὄρη ἐσείσθησαν τῇ δυνάμει αὐτοῦ.

« Τοῦ ποταμοῦ τὰ ὁρμήματα εὐφραίνουσι τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ. » — Ποταμὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ὁρμήματα αὐτοῦ τὰ διάφορα χαρίσματα· πόλις τοῦ Θεοῦ τὸ σύστημα τῶν πιστῶν.

« Ἡγίασε τὸ σκήνωμα αὐτοῦ ὁ Ὕψιστος. » — Ἡγιασμένον σκήνωμα Θεοῦ ἡ Ἐκκλησία, ἧς ἐν μέσῳ ἐστὶν ὁ Χριστὸς, ἀπερίτρεπτον αὐτὴν διαφυλάττων τοῖς πειρασμοῖς.

C « Βοηθήσει αὐτῇ ὁ Θεὸς τὸ πρὸς πρωῒ πρωΐ. » — Ἐν ταῖς περιστάσεσι βοηθήσει αὐτῇ κατὰ τὸ πρωῒ ὢν πρωϊαίτερον, ἤγουν κατὰ τάχος τάχους ταχύτερον.

« Ἐταράχθησαν ἔθνη. » — Τοῦ Εὐαγγελίου κηρυσσομένου συνεκινήθησαν πάντες, οἱ μὲν προστρέχοντες τῇ πίστει, οἱ δὲ αὐτῆς κατατρέχοντες.

« Ἔκλιναν βασιλεῖαι. » — Τινὲς μὲν βασιλεῖαι πολεμοῦσαι τῇ Ἐκκλησίᾳ ἡττήθησαν· τινὲς δὲ ὑπετάγησαν αὐτῇ διὰ πίστεως.

« Ἔδωκεν φωνὴν αὐτοῦ ὁ Ὕψιστος· ἐσαλεύθη ἡ γῆ. » — Κελεύει μόνον ὁ Θεὸς, καὶ σείεται ἡ γῆ, ὃν βούλει σεισμόν.

« Κύριος τῶν δυνάμεων μεθ' ἡμῶν. » — Ἡ Ἐκκλησία ταυτά φησι.

D « Τόξον συντρίψει, καὶ συγκλάσει ὅπλον, καὶ θυρεοὺς κατακαύσει ἐν πυρί. » — Ὅπλον λέγει πᾶν τὸ ἀγχέμαχον ὄργανον.

« Σχολάσατε, καὶ γνῶτε ὅτι ἐγώ εἰμι ὁ Θεός. » — Ἡσυχάσατε ἀπὸ τῶν συνεχῶν πολέμων, τῶν αἰσθητῶν καὶ νοητῶν, καὶ τὴν ἐμὴν ἐπίγνωτε δύναμιν.

ΨΑΛΜΟΣ ΜϚ'.

« Εἰς τέλος ὑπὲρ τῶν υἱῶν Κορέ. » — Προσώπῳ τῶν ἀποστόλων προαγορεύων τὸ ἀήττητον κράτος τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος.

« Πάντα τὰ ἔθνη κροτήσατε χεῖρας, ἀλαλάξατε τῷ Θεῷ ἐν φωνῇ ἀγαλλιάσεως. Ὅτι Κύριος ὕψιστος, φοβερὸς, βασιλεὺς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. » — Διότι ὁ Χριστὸς ὕψιστος κατὰ τὴν θεότητα, φοβερὸς

νῦν ἀπὸ τῶν σημείων ὧν καθ' ἑκάστην τερατουργεῖ καὶ βασιλεὺς μέγας ὅλης τῆς γῆς. Τοῦτο δὲ εἶπε διὰ τοὺς προσκαίρους βασιλεῖς, καὶ γῆς μικρῶν κρατοῦντας μερῶν.

« Ὑπέταξε λαοὺς ἡμῖν, καὶ ἔθνη ὑπὸ τοὺς πόδας ἡμῶν. » — Λαοὺς λέγει τοὺς ἐξ Ἰουδαίων πιστεύσαντας· ἔθνη τοὺς ἐκ τῶν λοιπῶν γενῶν· καὶ πάλιν κληρονομίαν ἑαυτοῦ τοὺς ἐξ ἐθνῶν· τοὺς ἐξ Ἰουδαίων δὲ καλλονὴν Ἰακώβ. Καλλονὴν δέ φησιν ὡς κατάλειμμα καὶ ὡς ἐκλογήν· τὰ γὰρ ὑπερέχοντα τῶν ἄλλων καταλείπει ἑαυτῷ βασιλεύς.

« Ἐξελέξατο ἡμῖν τὴν κληρονομίαν ἑαυτοῦ, τὴν καλλονὴν Ἰακὼβ ἣν ἠγάπησεν. » — Τὸ *ἡμῖν* ἀντὶ τοῦ δι' ἡμῶν.

« Ἀνέβη ὁ Θεὸς ἐν ἀλαλαγμῷ, καὶ Κύριος ἐν φωνῇ σάλπιγγος. » — Ἀλαλαγμὸν καὶ φωνὴν σάλπιγγος τὰς φωνὰς λέγει τῶν συνανιόντων τῷ Κυρίῳ ἀγγέλων κατὰ τὴν τούτου ἀνάληψιν, ὡς εὐφημίας ἐπινικίους μεγαληγορούντων.

« Ψάλατε τῷ Θεῷ ἡμῶν, ψάλατε· ψάλατε τῷ βασιλεῖ ἡμῶν, ψάλατε. » — Μὴ γλώττῃ μόνον, ἀλλὰ καὶ νῷ.

« Ἐβασίλευσεν ὁ Θεὸς ἐπὶ τὰ ἔθνη. » — Ἐβασίλευσε καὶ κατὰ τὸ τούτου ἀνθρώπινον, καὶ κατὰ τὴν ἑκούσιον τῶν βασιλευομένων ὑποταγήν.

« Ὁ Θεὸς κάθηται ἐπὶ θρόνου ἁγίου αὐτοῦ. » — Ὁ θρόνος δηλοῖ τὸ βασιλικὸν καὶ τὸ δικαστικόν, ἡ καθέδρα τὸ βέβαιον, ἡ ἁγιότης τὸ καθαρὸν πάσης προσωποληψίας.

« Ἄρχοντες λαῶν συνήχθησαν μετὰ τοῦ Θεοῦ Ἀβραάμ. » — Οὐ μόνον ἰδιῶται, ἀλλὰ καὶ βασιλεῖς συνήχθησαν μετὰ τοῦ Χριστοῦ, τῆς μερίδος τούτου γενόμενοι, ὃς δὴ Χριστὸς καὶ τοῦ Ἀβραὰμ Θεὸς ἦν καὶ τῆς Παλαιᾶς νομοθέτης ὡς τῆς Καινῆς.

« Ὅτι τοῦ Θεοῦ οἱ κραταιοὶ τῆς γῆς σφόδρα ἐπήρθησαν. » — Ὅτι τῷ Θεῷ κατὰ τυράννων καὶ κατὰ δαιμόνων κεκραταιωμένοι ἀπόστολοι, πάντων τῶν γηΐνων λίαν ὑπερυψώθησαν, ὑφ' ὧν οἱ ἄρχοντες τῶν λαῶν, δηλονότι καὶ οἱ ἀρχόμενοι, πρὸς Χριστὸν ἐχειραγωγήθησαν.

ΨΑΛΜΟΣ ΜΖ'.

« Ψαλμὸς ᾠδῆς τοῖς υἱοῖς Κορὲ δευτέρᾳ Σαββάτου. » — Τῇ δευτέρᾳ ἡμέρᾳ τῆς ἑβδομάδος ὁ παρὼν ἐμελῳδήθη ψαλμός· Σάββατον γὰρ καὶ τὴν ὅλην ἑβδομάδα καλοῦσιν Ἑβραῖοι. Εὐχαριστίαν δὲ περιέχει ὁ ψαλμὸς πρὸς Θεὸν προσώπῳ τῶν ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας ἐπανελθόντων εἰς Ἱερουσαλήμ· ἁρμόζει δὲ καὶ τοῖς ἐξ αἰχμαλωσίας τῶν δαιμόνων εἴτουν εἰδωλολατρείας ἐπανελθοῦσι πρὸς θεογνωσίαν.

« Μέγας Κύριος καὶ αἰνετὸς σφόδρα ἐν πόλει τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐν ὄρει ἁγίῳ αὐτοῦ. » — Ἄξιος αἰνεῖσθαι ἐν Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐν τῷ ὄρει Σιών, τῷ καλῶς ἐρριζωμένῳ, τουτέστι βεβαίως πεπηγμένῳ, τῷ ὄντι εὐφροσύνῃ πάσης τῆς οἰκουμένης. Ταῦτα δέ φησιν ἐπείπερ ἡ εὐσέβεια πρώτως εἰς Ἱερουσαλὴμ ἐρρίζωται, κἀκεῖθεν ἐξελήλυθε τὰ τῆς παγκοσμίου χαρᾶς εὐαγγέλια.

« Ὄρη Σιὼν τὰ πλευρὰ τοῦ βορρᾶ, ἡ πόλις βασιλέως τοῦ μεγάλου. » — Περιχαρῶς ἀνακαλεῖται τὸ ὄρος καὶ τὴν πόλιν. Πλευρὰ δὲ λέγει τὰ πλάγια. Εἶεν δ' ἂν ὄρη Σιὼν καὶ οἱ διδάσκαλοι, ἐξ ὧν πλαγιάζει, τουτέστιν ἐκκλίνει, ὁ βορρᾶς, ἤτοι ὁ Σατανᾶς. Πόλις δὲ Θεοῦ ἡ συναγωγὴ τῶν πιστῶν.

« Ὁ Θεὸς ἐν ταῖς βάρεσιν αὐτῶν γινώσκεται. » — Ἐπιγινώσκεται ὁ Κύριος ἐν τοῖς πυργώμασι τῆς πόλεως ἐκ ταύτης ἀντιλαμβάνεσθαι καὶ διαφυλάττειν αὐτὴν ἀπόῤῥητον.

« Ὅτι ἰδοὺ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς συνήχθησαν· διῆλθοσαν ἐπὶ τὸ αὐτό. » — Παρῆλθον ἐπ' αὐτὴν ὁμοῦ.

« Αὐτοὶ ἰδόντες οὕτως ἐθαύμασαν. » — Τὸ *οὕτως* ἀντὶ τοῦ, μετὰ τὸ ἰδεῖν.

« Ἐκεῖ ὠδῖνες ὡς τικτούσης. » — Ἐν αὐτοῖς ἀγωνίαι καὶ ὑποψίαι κινδύνων σφοδραί.

« Ἐν πνεύματι βιαίῳ συντρίψεις πλοῖα Θαρσεῖς. » — « Τὸ *Θαρσεῖς* τροπικὸν καὶ μονόκλητον. Ἐφοίτων δὲ καὶ διὰ τῶν πλοίων τῶν Θαρσεῖς πολέμιοι τῇ Ἱερουσαλήμ. Νοοῦνται δὲ πλοῖα Θαρσεῖς, τουτέστιν ἀποστασίας, καὶ οἱ δαίμονες τῷ σφοδρῷ κινήματι τῆς θείας ὀργῆς συντριβόμενοι.

« Καθάπερ ἠκούσαμεν, οὕτως καὶ εἴδομεν. » — Ἠκούσαμεν τερατουργὸν γενέσθαι τὸν Θεὸν ὑπὲρ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. Τοῦτο καὶ ἔργοις εἴδομεν νῦν ἐν ἡμῖν.

« Ὁ Θεὸς ἐθεμελίωσεν αὐτὴν εἰς τὸν αἰῶνα. » — Τοῦτο φανερῶς περὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἧς πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσιν.

« Κατὰ τὸ ὄνομά σου, ὁ Θεός, οὕτως καὶ ἡ αἴνεσίς σου ἐπὶ τὰ πέρατα τῆς γῆς. » — Ὥσπερ τὸ ὄνομά σου ἐξάκουστον γεγονὸς ἐκ τῶν θαυμασίων σου καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἐσχατιὰς τῆς γῆς κηρύττεται· οὕτω συνέπεται καὶ ὁ σὸς ὕμνος τῇ διηγήσει τῶν θαυμασίων σου.

« Δικαιοσύνης πλήρης ἡ δεξιά σου. » — Ὡς δικαίως ἀμυνομένη τοὺς ἀδικοῦντας ἡμᾶς.

« Εὐφρανθήτω ὄρος Σιών, καὶ ἀγαλλιάσθωσαν αἱ θυγατέρες τῆς Ἰουδαίας. » — Ὄρος Σιὼν ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία· θυγατέρες δὲ τῆς Ἰουδαίας ἤτοι τῆς ἐξομολογήσεως καὶ πίστεως αἱ κατὰ μέρος ἐκκλησίαι καὶ αἱ ψυχαὶ τῶν πιστῶν.

« Διηγήσασθε ἐν τοῖς πύργοις αὐτῆς. » — Διηγήσασθε τὰ κατορθώματα τοῦ Χριστοῦ. Εἰσὶ δὲ πύργοι καὶ βάρεις τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας αἱ μερικαί, ἐν αἷς τῶν τοῦ Χριστοῦ κατορθωμάτων τοὺς λόγους ποιήσασθαι προτρέπεται τὸ Πνεῦμα τοὺς ἀποστόλους.

« Θέσθε τὰς καρδίας ὑμῶν εἰς τὴν δύναμιν αὐτῆς. » — Φροντίσατε εἰς τὴν τῆς Ἐκκλησίας ἰνίσχυσιν.

« Καὶ καταδιέλεσθε τὰς βάρεις αὐτοῦ, ὅπως ἂν διηγήσησθε εἰς γενεὰν ἑτέραν. » — Ἀπομερίσατε ἑαυτοῖς ἕκαστος εἰς καταρτισμὸν τὰς κατὰ τόπους ἐκκλησίας.

ΨΑΛΜΟΣ ΜΗ'.

« Εἰς τὸ τέλος, τοῖς υἱοῖς Κορέ. Ἀκούσατε ταῦτα, πάντα τὰ ἔθνη· ἐνωτίσασθε, πάντες οἱ κατοικοῦντες τὴν οἰκουμένην. » — Διαλεγόμενος πρὸς ἡμᾶς κλινῶ τὸ οὖς τῆς ψυχῆς μου εἰς τὴν ἐντυχουμένην

μοι παρὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος παραβολήν· τουτέστιν εἰς ἀπόκρυφον λόγον· τοιαῦτα γὰρ τὰ προφητικά. A

« Ἀνοίξω ἐν ψαλτηρίῳ τὸ πρόβλημά μου. » — Φανερώσω διὰ ψαλτηρίου, τουτέστι μετὰ μουσικοῦ μέλους τὸν λόγον μου.

« Ἵνα τί φοβοῦμαι ἐν ἡμέρᾳ πονηρᾷ; » — Πονηρὰν καλεῖ τὴν τῆς κρίσεως.

« Ἡ ἀνομία τῆς πτέρνης μου κυκλώσει με. » — Διὰ τί φοβοῦμαι; ὅτι τὸ τῆς κυκλώσει με ἀνομία τῆς ἀπάτης μου· ἀπάτη δὲ ἡ ἁμαρτία ὡς ἀπατῶσα τὸν ἁμαρτάνοντα Περιφραστικῶς δὲ εἶπεν ἀντὶ τοῦ, ἡ ἁμαρτία μου.

« Οἱ πεποιθότες ἐπὶ τῇ δυνάμει αὐτῶν· καὶ ἐπὶ τῷ πλήθει τοῦ πλούτου αὐτῶν καυχώμενοι. » — Προσυπακουστέον τὸ ἀκουσάτωσαν. B

« Ἀδελφὸς οὐ λυτροῦται· λυτρώσεται ἄνθρωπος. » — Ἄνθρωπος ἀλλότριος δηλαδή.

« Οὐ δώσει τῷ Θεῷ ἐξίλασμα ἑαυτοῦ. » — Οὐ δώσει τι ἕτερον εἰς λύτρον τῷ Θεῷ ἑαυτοῦ ἐν τῇ κρίσει ὁ ἐπὶ τῇ δυνάμει αὐτοῦ πεποιθώς.

« Καὶ τὴν τιμὴν τῆς λυτρώσεως τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. » — Νόει μοι λύτρωσιν τὴν ἐλευθερίαν, τιμὴν δὲ τὸ τίμημα. Φησὶ δὲ ὅτι οὐκ ἐξωνήσεται σωτηρίαν ἑαυτῷ ὁ καυχώμενος ἐν πλούτῳ.

« Καὶ ἐκοπίασεν εἰς τὸν αἰῶνα. » — Ὃς δὲ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦτον ἐκοπίασε διὰ Θεὸν, τῆς μελλούσης ζωῆς ἐπιτεύξεται.

« Οὐκ ὄψεται καταφθορὰν ὅταν ἴδῃ σοφοὺς ἀποθνήσκοντας. » — Καταφθορὰν ὀνομάζει ἐνταῦθα τὴν C ἀπώλειαν τῆς ψυχῆς, τὴν εἰς τὸ διηνεκὲς κακοπάθειαν, ἣν οὐκ ἴδῃ εἰς αὐτὸν ὁ κατὰ Θεὸν κεκοπιακὼς, ὅτε θεάσεται τοὺς τοῦ κόσμου σοφοὺς, τοὺς περιέργους ἀνθρώπους δηλονότι καὶ πονηροὺς, τὸν ἐν γεέννῃ θάνατον ἀποθνήσκοντας.

« Ἐπιτοαυτὸ ἄφρων καὶ ἄνους ἀπολοῦνται, καὶ καταλείψουσιν ἀλλοτρίοις τὸν πλοῦτον αὐτῶν. » — Τὸν τῇ δοκήσει σοφὸν εἰς ἄφρονα καὶ ἄνουν διαιρεῖ· καὶ ἄφρονα μὲν καλεῖ τὸν μὴ εἰδότα τὸν ὄντως Θεὸν, ἄνουν δὲ τὸν ἐπτοημένον περὶ τὰ γήϊνα· οἳ ὁμοῦ τῆς τῶν σωζομένων μερίδος ἀφανισθήσονται.

« Καὶ οἱ τάφοι αὐτῶν οἰκίαι αὐτῶν εἰς τὸν αἰῶνα. » — Οἰκίαι αὐτῶν καὶ κατασκηνώσεις αὐτῶν ἔσονται ἕως τῆς συντελείας οἱ τάφοι αὐτῶν καὶ οὐχ ἃ κατεσκεύασαν οἰκήματα λαμπρὰ καὶ πολυ- C τελῆ.

« Ἐπεκαλέσαντο τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἐπὶ τῶν γαιῶν. » — Ἐπωνύμους ἑαυτοῖς ἐποιήσαντο πόλεις, καὶ χώρας, καὶ ἀγρούς.

« Καὶ ἄνθρωπος ἐν τιμῇ ὢν οὐ συνῆκε, παρασυνεβλήθη τοῖς ἀνοήτοις κτήνεσι καὶ ὡμοιώθη αὐτοῖς. » — Καὶ πᾶς τις αὐτῶν ἄνθρωπος ὢν ἐν τιμῇ τοῦ κατ' εἰκόνα, ἠγνόησε τοῦτο ἐχὼν, καὶ συνετάγη τοῖς κτήνεσιν.

« Αὕτη ἡ ὁδὸς αὐτῶν σκάνδαλον αὐτοῖς. » — Αὕτη ἡ διαγωγὴ αὐτῶν, ἤγουν ἡ πρὸς τὰ κτήνη ὁμοίωσις, ἐμπόδιον τούτοις εἰς ἀρετήν.

« Καὶ μετὰ ταῦτα ἐν τῷ στόματι αὐτῶν εὐδοκήσουσιν. » — Καὶ μετὰ τὸ ὁμοιωθῆναι τοῖς κτήνεσι,

A διὰ τοῦ στόματος αὐτῶν ἀρεσθήσονται τοῖς πεπραγμένοις, ἤτοι, Καλῶς ἐποιήσαμεν, ἐροῦσι, καὶ τὸ κακὸν αἰνέσουσιν.

« Ὡς πρόβατα ἐν ᾅδῃ ἔθετο· θάνατος ποιμανεῖ αὐτούς. » — Ἐπεὶ ἀπεκτηνώθησαν, θήσει αὐτοὺς ὁ Θεὸς ἐν τῷ τόπῳ τῆς κολάσεως ὡς πρόβατα πρόχειρα εἰς ἀπώλειαν, καὶ γέεννα κατακυριεύσει αὐτῶν.

« Καὶ κατακυριεύσουσιν αὐτῶν οἱ εὐθεῖς τὸ πρωΐ. » — Καὶ κρείττους αὐτῶν ἔσονται οἱ ἐνάρετοι τάχιστα, ὡς δεσπόται πρὸς δούλους, κἂν τοῦτο ἐν τῷ κόσμῳ οὐκ ἦν.

« Καὶ ἡ βοήθεια αὐτῶν παλαιωθήσεται ἐν τῷ ᾅδῃ. » — Τουτέστιν ἀφανισθήσεται.

« Ἐκ τῆς δόξης αὐτῶν ἐξώσθησαν. » — Τῆς ἐκ B πλούτου καὶ οἰκοδομημάτων δόξης αὐτῶν ἀποσπαρθήσονται πρὸς ᾅδην ἀγόμενοι.

« Πλὴν ὁ Θεὸς λυτρώσεται τὴν ψυχήν μου ἐκ χειρὸς ᾅδου, ὅταν λαμβάνῃ με. » — Προφητεύει ὅτι ὁ Θεὸς Λόγος, ὅταν λάβῃ τὴν ἀνθρωπίνην μορφὴν, τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς ἐκ τῆς τοῦ ᾅδου κατασχέσεως ῥύσεται.

« Ὅτι ἡ ψυχὴ αὐτοῦ ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ εὐλογηθήσεται. » — Καὶ γὰρ αὐτὸς ἕως ἂν ζῶμεν χαρισθήσεται.

« Ἐξομολογήσεταί σοι ὅταν ἀγαθύνῃς αὐτῷ. » — Πρὸς τὸν Θεὸν ὁ Λόγος εὐχαριστήσει ὅταν ἀγαθοῖς ἐντύχῃ· ὅταν δὲ λυπηροῖς βλ. . . . .

« Εἰσελεύσεται ἕως γενεᾶς πατέρων αὐτοῦ. » — C Ἐκεῖ καταντήσει γενεὰ τῶν προγόνων αὐτοῦ εἰς τὸ ἐξώτερον σκότος τὸ αἰώνιον.

« Καὶ ἄνθρωπος ἐν τιμῇ ὢν οὐ συνῆκε. » — Ἐπαναλαμβάνει σχετλιάζων.

ΨΑΛΜΟΣ ΜΘʹ.

« Ψαλμὸς τῷ Ἀσάφ. » — Καὶ οὗτος ὁ ψαλμὸς περὶ τῆς κοινῆς κρίσεως· πλὴν ἐν τῷ πρὸ τούτου μὲν κατηγορεῖται πᾶς πονηρὸς, ἐν τούτῳ δὲ ἰδικῶς οἱ Ἰουδαῖοι ἐλέγχονται.

« Θεὸς θεῶν Κύριος ἐλάλησε καὶ ἐκάλεσε τὴν γῆν ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου μέχρι δυσμῶν. » — Ὁ Κύριος καὶ Θεὸς καὶ δημιουργὸς τῶν ὀνομαζομένων πάντων θεῶν λαλήσει δικαστικῶς καὶ καλέσει τὴν γῆν πᾶσαν, ὅτι καὶ παγκόσμιον τὸ κριτήριον.

« Ἐκ Σιὼν ἡ εὐπρέπεια τῆς ὡραιότητος αὐτοῦ. » C — Ἐντεῦθεν ἕως τοῦ *Ἄκουσον, λαός μου*, μέσον, βουλήματα. Φησὶ δὲ νῦν ὅτι ἐκ τῆς Σιὼν ἔσται τὸ πρόσλημμα τοῦ Λόγου, ὅπερ ἐστὶ ναὸς καὶ δόξα τῆς αὐτοῦ ὡραιότητος ἤτοι θεότητος.

« Ὁ Θεὸς ἐμφανῶς ἥξει. » — Ἐν μὲν τῇ πρώτῃ παρουσίᾳ κρυφίως ἐλήλυθεν· ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης ἔλθῃ πολλῆς.

« Ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ οὐ παρασιωπήσεται. » — Οὐκ ἀνεξικακήσει, ἀλλ' ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ.

« Πῦρ ἐνώπιον αὐτοῦ καυθήσεται καὶ κύκλῳ αὐτοῦ καταιγὶς σφόδρα. » — Τὸ φρικτὸν αὐτοῦ καὶ ἀνυπόστατον διὰ τούτων δηλοῖ· καταιγὶς δὲ ἐστι ῥαγδαία πνεύματος ῥύμη ἀφόρητος.

« Προσκαλέσεται τὸν οὐρανὸν ἄνω, καὶ τὴν γῆν

τοῦ διακρῖναι τὸν λαὸν αὐτοῦ. » — Ὑπερβατῶς, τὸν ἄνω ὄντα οὐρανὸν προσκαλέσεται καὶ τὴν γῆν ἕνεκα τοῦ ἐλέγξαι τὸν λαὸν αὐτοῦ τὸν Ἰουδαϊκόν.

« Συναγάγετε αὐτῷ τοὺς ὁσίους αὐτοῦ. » — Ὁσίους λέγει τοὺς Ἑβραίους, ὡς ἀφοσιωθέντας αὐτῷ.

« Τοὺς διατιθεμένους τὴν διαθήκην αὐτοῦ ἐπὶ θυσίαις. » — Τοὺς διοικοῦντας καὶ ἐκπληροῦντας τὸν νόμον αὐτοῦ ἐπὶ θυσίαις μόνον.

« Καὶ ἀναγγελοῦσιν οἱ οὐρανοὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, ὅτι ὁ Θεὸς κριτής ἐστιν. » — Κηρύξουσιν οἱ οὐρανοὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, ὅτι ὄντως κριτής ἐστι, φύσει κεκτημένος τὸ δίκαιον.

« Ἄκουσον, λαός μου, καὶ λαλήσω σοι. » — Ἐντεῦθεν οἱ λόγοι τοῦ Θεοῦ. Τὸ δὲ *διαμαρτύρομαι*, ἀντὶ, *παῤῥησίᾳ* λεχθήσομαι.

« Ἔγνωκα πάντα τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ὡραιότης ἀγροῦ μετ' ἐμοῦ ἐστι. » — Ὡραιότης ἀγροῦ οἱ κατὰ καιροὺς φυόμενοι καρποί· τὸ δὲ *κατ' ἐμοῦ* ἀντὶ τοῦ, παρ' ἐμοί.

« Ἐὰν πεινάσω, οὐ μή σοι εἴπω. » — Τοῦτο εἰρωνικόν.

« Θῦσον τῷ Θεῷ θυσίαν αἰνέσεως. » — Αἴνεσιν τὴν εὐχαριστίαν φησίν.

« Καὶ ἀπόδος τῷ Ὑψίστῳ τὰς εὐχάς σου. » — Εὐχὰς λέγει τὰς ὑποσχέσεις τῆς εὐαρεστήσεως· ἐξ αὐτοῦ γὰρ τοῦ δοῦλοι καλεῖσθαι Θεοῦ τῷ Δεσπότῃ εὐαρεστεῖν ὑποσχόμεθα.

« Τῷ δὲ ἁμαρτωλῷ εἶπεν ὁ Θεός. » — Ἁμαρτωλόν φησι τὸν τῶν ἱερέων καὶ γραμματέων χορόν.

« Εἰ ἐθεώρεις κλέπτην, συνέτρεχες αὐτῷ, καὶ μετὰ μοιχῶν τὴν μερίδα σου ἐτίθεις. » — Μοιχὸν ἐνταῦθά φησι παντοῖον ἀκόλαστον ταῖς σαρκικαῖς ἐπιθυμίαις.

« Τὸ στόμα σου ἐπλεόνασε κακίᾳ. » — Ἐπληρώθη ψεύδους. Ἀδιάφορος δὲ ἡ σύνταξις κἀνταῦθα ὡς πολλαχοῦ.

« Καθήμενος κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ σου κατελάλει, καὶ κατὰ τοῦ υἱοῦ τῆς μητρός σου ἐτίθεις σκάνδαλον. » — Συνεδριάζων τισίν· ἀδελφὸν δὲ καὶ υἱὸν μητρὸς ἐκ παραλλήλου φησὶ τὸν τῆς αὐτῆς φύσεως ἅμα καὶ πίστεως κοινωνόν. Σκάνδαλον δὲ τὴν παγίδα, τουτέστι τὴν ἐπιβουλήν.

« Ταῦτα ἐποίησας, καὶ ἐσίγησα. » — Ἐμακροθύμησα.

« Ὑπέλαβες ἀνομίαν ὅτι ἔσομαί σοι ὅμοιος. » — Ἐμοῦ μακροθυμοῦντος, ὑπέλαβες συνευδοκεῖν με τοῖς ἁμαρτάνουσιν.

« Σύνετε δὴ ταῦτα, οἱ ἐπιλανθανόμενοι τοῦ Θεοῦ. » — Οἱ ἀμνημονοῦντες τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν μακροθυμίαν αὐτοῦ.

« Μήποτε ἁρπάσῃ, καὶ οὐ μὴ ᾖ ὁ ῥυόμενος. » — Μήποτε ἁρπάσῃ τὰς ψυχὰς ἡμῶν δι' ἀγγέλων ἀποτόμων.

« Θυσία αἰνέσεως δοξάσει με. » — Τὴν δι' εὐχαριστίας θυσίαν ἔχω δόξαν ἐμὴν καὶ οὐ τὴν διὰ ζώων.

« Καὶ ἐκεῖ ὁδὸς ἣν δείξω αὐτῷ τὸ σωτήριόν μου. » — Καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ θυσίᾳ ἐστὶν ὁδὸς δι' ἧς A δείξω τῷ οὕτως θύοντι τὴν παρ' ἐμοῦ σωτηρίαν.

ΨΑΛΜΟΣ Ν'.

« Εἰς τὸ τέλος ψαλμὸς τῷ Δαυΐδ. Ἐν τῷ ἐλθεῖν πρὸς αὐτὸν Νάθαν τὸν προφήτην, ἡνίκα εἰσῆλθε πρὸς Βηρσαβεέ. » — Τὸ *ἡνίκα* ἐνταῦθα ὑστεροχρονίαν δηλοῦν ἐστιν ἀντὶ τοῦ μεθ' ὅ.

« Ἐλέησόν με, ὁ Θεὸς, κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου, καὶ κατὰ τὸ πλῆθος τῶν οἰκτιρμῶν σου, ἐξάλειψον τὸ ἀνόμημά μου. » — Ἀξίως τοῦ μεγάλου σου ἐλέους ἐλέησόν με μεγάλως ἡμαρτηκότα σοι.

« Ἐπὶ πλεῖον πλῦνόν με ἀπὸ τῆς ἀνομίας μου, καὶ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας μου καθάρισόν με. » — Συνεχωρήθη γὰρ καὶ διὰ Νάθαν. Κεῖται δὲ τὸ *ἐπιπλεῖον* ἀντὶ τοῦ ἄγαν.

B « Ὅτι τὴν ἀνομίαν μου ἐγὼ γινώσκω, καὶ ἡ ἁμαρτία μου ἐνώπιόν μού ἐστι διαπαντός. » — Ἐλέησόν με, φησὶν, ὅτι οὐκ ἐπελαθόμην τῆς ἁμαρτίας μου, καταφρονήσας αὐτῆς, ἀλλ' ἐν νῷ ταύτην στρέφω ἀεί.

« Σοὶ μόνῳ ἥμαρτον, καὶ τὸ πονηρὸν ἐνώπιόν σου ἐποίησα. » — Βασιλεὺς ὢν καὶ σοὶ μόνῳ δικαστῇ ὑποκείμενος, σοὶ μόνῳ ἥμαρτον. Ἄλλως δὲ, Κἂν τὸν Οὐρίαν ἠδίκησα, ἀλλ' αὕτη ἡ ἁμαρτία ἐπὶ σὲ διαβαίνει· τοὺς σοὺς νόμους γὰρ παραβέβηκα. Ἢ ὅτι, τοὺς ἄλλους λαθὼν, σοὶ μόνῳ ἔγνωσμαι ἡμαρτηκώς.

« Ὅπως ἂν δικαιωθῇς ἐν τοῖς λόγοις σου. » — Τὸ *ὅπως* οὐκ ἔστι νῦν αἰτίας δηλωτικὸν, ἀλλ' ἐκβάσεως. Φησὶ γὰρ, Ἐποίησα τὸ κακὸν κατὰ τῆς ἐμαυτοῦ C κεφαλῆς ἵν' ἐν ταῖς δικαιολογίαις σου ταῖς πρὸς ἐμὲ σὺ μὲν δεδικαιωμένος ὀφθῇς καὶ ἀνεπίληπτος, ἐγὼ δὲ καταδεδικασμένος καὶ ὑπαίτιος, καὶ ἐν τῷ ἄγειν σεαυτὸν εἰς κρίσιν μετ' ἐμοῦ, σὺ μὲν νικήσῃς, ἐγὼ δὲ ἡττηθῶ. Κρίνεται δὲ ὁ Θεὸς μεθ' ἡμῶν, ὅταν ἐλέγχῃ ἡμᾶς.

« Ἰδοὺ γὰρ ἐν ἀνομίαις συνελήφθην, καὶ ἐν ἁμαρτίαις ἐκίσσησέ με ἡ μήτηρ μου. » — Συνεσχέθην ταῖς ἀνομίαις· ἡ μήτηρ μου, ὡς ἔοικεν, εἰς τοῦτό με ἐγέννησεν, εἰς τὸ ἁμαρτάνειν· τὸ γὰρ *ἐκίσσησεν* ἐγέννησεν εἶπεν ὁ Σύμμαχος.

« Ἰδοὺ γὰρ ἀλήθειαν ἠγάπησας. » — Ὁμολογῶ τὰς ἀνομίας μου, διότι ἀγαπᾷς τὴν ἀλήθειαν.

« Τὰ ἄδηλα καὶ τὰ κρύφια τῆς σοφίας σου ἐδή- D λωσάς μοι. » — Πρὸς οἰκείαν αἰσχύνην τοῦτό φησιν.

« Ῥαντιεῖς με ὑσσώπῳ, καὶ καθαρισθήσομαι· πλυνεῖς με, καὶ ὑπὲρ χιόνα λευκανθήσομαι. » — Ταῦτα δύναμιν ἔχει εὐχῆς. Ὕσσωπον δὲ τροπικῶς ὀνομάζει τὴν ἄφεσιν.

« Ἀκουτιεῖς με ἀγαλλίασιν καὶ εὐφροσύνην. » — Ταῖς ἀκοαῖς τῆς ψυχῆς μου ἐνηχήσεις χαρὰν τῇ πληροφορίᾳ τῆς συγχωρήσεως.

« Καὶ ἀγαλλιάσονται ὀστέα τεταπεινωμένα. » — Διὰ τῶν ὀστῶν ὅλον δηλοῖ ἑαυτὸν κατακαμφθέντα τῷ φορτίῳ τῆς ἁμαρτίας.

« Ἀπόστρεψον τὸ πρόσωπόν σου ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν μου, καὶ πάσας τὰς ἀνομίας μου ἐξάλειψον. » — Παρίδε μου τὰ ἁμαρτήματα.

« Καρδίαν καθαρὰν κτίσον ἐν ἐμοί, ὁ Θεός. » A — *Καρδίαν* τὴν ψυχὴν λέγει. *Κτίσον* δὲ τὸ ἀποκατάστησον.

« Καὶ πνεῦμα εὐθὲς ἐγκαίνισον ἐν τοῖς ἐγκάτοις μου. » — Πνεῦμα εὐθὲς τὸ πνευματικὸν χάρισμα τῆς εὐθύτητος. Τὸ δὲ *ἐγκαίνισον*, ἀντὶ τοῦ, καινῶς ἔμβαλε. *Ἔγκατα* δὲ καλεῖ τὰ κρύφια τῆς διανοίας, καὶ τὰ βάθη τῶν λογισμῶν.

« Ἀπόδος μοι τὴν ἀγαλλίασιν τοῦ σωτηρίου σου. » — Τὴν χαρὰν ἣν εἶχον ἐκ τοῦ σώζεσθαι διὰ σοῦ.

« Καὶ πνεύματι ἡγεμονικῷ στήριξόν με. » — Κραταίωσόν με χαρίσματι κυριευτικῷ τῶν παθῶν, καὶ ὁδηγῷ πρὸς τὰ κρείττονα.

« Διδάξω ἀνόμους τὰς ὁδούς σου, καὶ ἀσεβεῖς ἐπὶ σὲ ἐπιστρέψουσιν. » — Τοῖς ἄλλοις ἁμαρτωλοῖς ἔσομαι τύπος μετανοίας καὶ ἐπιστροφῆς.

« Ῥῦσαί με ἐξ αἱμάτων, ὁ Θεός, ὁ Θεὸς τῆς σωτηρίας μου. » — Αἵματα λέγονται καὶ οἱ ἄδικοι φόνοι, καὶ οἱ τούτοις ἐπιχαίροντες δαίμονες.

« Ἀγαλλιάσεται ἡ γλῶσσά μου τὴν δικαιοσύνην σου. » — Τῇ ἀπαγγελίᾳ τῆς παρὰ σοῦ γενομένης μοι δικαιώσεως εἴτουν ἐλευθερίας ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας μου.

« Κύριε, τὰ χείλη μου ἀνοίξεις, καὶ τὸ στόμα μου ἀναγγελεῖ τὴν αἴνεσίν σου. » — Ἀνοίξεις πρὸς τὴν σὴν δοξολογίαν καὶ ὕμνησιν κεκλεισμένα τῇ καταγνώσει διὰ τὴν ἁμαρτίαν.

« Ὅτι εἰ ἠθέλησας θυσίαν, ἔδωκα ἄν· ὁλοκαυτώματα οὐκ εὐδοκήσεις. » — Τὸ *εὐδοκήσεις*, ἀντὶ τοῦ ἀποδέξῃ.

« Θυσία τῷ Θεῷ πνεῦμα συντετριμμένον. » — C Ἑκουσίως τεταπεινωμένη ψυχή.

« Καρδίαν συντετριμμένην ὁ Θεὸς οὐκ ἐξουδενώσει. » — Οὐκ ἀποδοκιμάσει, οὐκ ἀποστραφήσεται.

« Ἀγάθυνον, Κύριε, ἐν τῇ εὐδοκίᾳ σου τὴν Σιών. » — *Ἀγάθυνον* μὲν τὸ ἀγαθοποίησον. *Σιὼν* δὲ καὶ ἡ τῶν πιστῶν συναγωγὴ καὶ μία ἑκάστη ψυχὴ εὐσεβής, τάχα δὲ καὶ ἡ τῆς Ἐκκλησίας προϊσταμένη, καὶ οἱ τὴν ψυχὴν ὀχυροῦντες στεῤῥοὶ λογισμοί· *θυσία* δὲ δικαιοσύνη, ἤτοι δικαία ἡ ἀρετή. Καὶ ἀναφορὰ μέν, εἴτουν ἀναφαίρεμα, ἡ μερικὴ ἀρετή· ἡ δὲ καθόλου καὶ τελεία ὁλοκαύτωμα· μόσχοι δὲ ὅσοι διὰ πράξεως καὶ θεωρίας κερατίζουσι τὸν διάβολον, καὶ εἰς ὀσμὴν εὐωδίας προσάγουσιν ἑαυτοὺς τῷ D Θεῷ.

ΨΑΛΜΟΣ ΝΑ'.

« Εἰς τὸ τέλος, συνέσεως τῷ Δαυΐδ, ἐν τῷ ἐλθεῖν Δωὴκ τὸν Ἰδουμαῖον, καὶ ἀναγγεῖλαι τῷ Σαοὺλ καὶ εἰπεῖν αὐτῷ· Ἦλθε Δαυΐδ εἰς τὸν οἶκον Ἀχιμέλεχ. » — Φεύγων Δαυΐδ Σαοὺλ ἐπείνασε, καὶ ἀπελθὼν εἰς Νομβὰ πόλιν τῶν ἱερέων πρὸς Ἀβιμελὲχ τὸν ἀρχιερέα, κατεμηνύθη τῷ Σαοὺλ παρὰ Δωὴκ τοῦ ἐπιμελητοῦ τῶν βασιλικῶν ἡμιόνων. Ἐκμανεὶς δὲ ὁ Σαοὺλ ἠγάγετο καὶ κατέσφαξε τοὺς τριακοσίους πεντήκοντα ἱερεῖς διὰ Δωὴκ, καὶ πᾶσαν τὴν πόλιν αὐτῶν πανωλεθρίᾳ παρέδωκεν, ὃ μαθὼν ὁ Δαυΐδ τὸν παρόντα ψαλμὸν συντέθεικε. . . . στέον καὶ ὅτι τὸ Ἀβιμέλεχ σφάλμα δοκεῖ γραφικόν, γεγονὼς ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ διὰ τὴν πολλὴν ἐμφέρειαν τῶν παρ' Ἑβραίοις στοιχείων, τοῦ τε γὰρ καὶ βὴθ· Ἀχιμέλεχ γὰρ τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχιερέως αἱ Βασιλεῖαι διαγορεύουσιν.

« Τί ἐγκαυχᾷ ἐν κακίᾳ; » — Δυνατὸς ἐν κακίᾳ καὶ Δωὴκ καὶ ὁ προδότης Ἰούδας, καὶ ὁ διάβολος μᾶλλον καὶ τὰ ὑπηρέτης αὐτοῦ.

« Ὁ δυνατός, ἀνομίαν ὅλην τὴν ἡμέραν, ἀδικίαν ἐλογίσατο ἡ γλῶσσά σου. » — Ἀσυνέτως ἀνομίαν, ἀδικίαν διαπαντὸς ἐφθέγξατο ἡ γλῶσσά σου.

« Ὡσεὶ ξυρὸν ἠκονημένον ἐποίησας δόλον. » — Ὀξεῖαν καὶ δραστηρίαν κατεσκεύασας βουλήν.

« Ἠγάπησας πάντα ῥήματα καταποντισμοῦ, γλῶσσαν δολίαν. » — Λόγους καταποντιστικοὺς καὶ ἀφανιστικοὺς ἀνθρώπων.

B « Διὰ τοῦτο ὁ Θεὸς καθέλοι σε εἰς τέλος. » — Τὰ εὐκτικὰ ἀντὶ μελλόντων ὁριστικῶν· προφητεῖαι γάρ εἰσιν ἐν τύπῳ ἀρᾶς.

« Ἐκτίλαι σε, καὶ μεταναστεύσαι σε ἀπὸ σκηνώματός σου. » — Σκήνωμα τῆς ψυχῆς τὸ σῶμα· τοῦ δὲ Σατὰν ἡ παρ' ἡμῖν προσεδρία.

« Καὶ τὸ ῥίζωμά σου ἐκ γῆς ζώντων. » — Ῥίζωμα τὸ γένος καὶ ἡ τῆς προσεδρίας ἑδραίωσις.

« Ὄψονται δίκαιοι καὶ φοβηθήσονται. » — Ὄψονται τοῦ πονηροῦ καταστροφήν, καὶ ἀσφαλέστεροι τῷ φόβῳ ἀφύκτου δίκης γενήσονται.

« Καὶ ἐπ' αὐτὸν γελάσονται καὶ ἐροῦσιν· Ἰδοὺ ἄνθρωπος ὃς οὐκ ἔθετο τὸν Θεὸν βοηθὸν αὐτοῦ. » — Ἄνθρωπος λέγεται καὶ ὁ διάβολος διὰ τὸ φιλήδονον αὐτοῦ.

« Ἀλλ' ἐπήλπισεν ἐπὶ τὸ πλῆθος τοῦ πλούτου αὐτοῦ, καὶ ἐνεδυναμώθη ἐπὶ τῇ ματαιότητι αὐτοῦ. » — Πλοῦτον καλεῖ καὶ τὴν κτῆσιν τῆς κακίας.

« Ἐγὼ δὲ ὡσεὶ ἐλαία κατάκαρπος ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ. » — Προφητεύει ὅτι ἀκέραιος φυλαχθήσεται ἐν τῇ σκέπῃ τοῦ Θεοῦ, καθάπερ ἐλαία, ἧς οὐκ ἀπεῤῥύη ὁ καρπός.

« Ἐξομολογήσομαί σοι εἰς τὸν αἰῶνα ὅτι ἐποίησας. » — Ἐποίησας, ἐκδίκησιν δηλαδή.

« Καὶ ὑπομενῶ τὸ ὄνομά σου. » — Καὶ ἔτι προσδοκήσω σε, δηλονότι ἐκδικητήν.

« Ὅτι χρηστὸν ἐναντίον τῶν ὁσίων σου. » — Ὅτι ὠφέλιμον τοῦτο παρὰ τοῖς ἀφωσιωμένοις καὶ ἀνακειμένοις σοι.

ΨΑΛΜΟΣ ΝΒ'.

« Εἰς τέλος ὑπὲρ Μαελὲθ συνέσεως τῷ Δαυΐδ. » — Ὁ καὶ τῷ τρισκαιδεκάτῳ κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν ὁ αὐτός ἐστιν, πλὴν ὀλίγων τινῶν, ἀλλὰ τὴν ἔννοιαν ἔχει διαφορὰν μυστηριώδη· ὅλος γὰρ τῆς κατὰ Χριστοῦ τῶν Ἰουδαίων λύττης κατηγορεῖ.

« Εἶπεν ἄφρων ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ, Οὐκ ἔστι Θεός· διεφθάρησαν, καὶ ἐβδελύχθησαν ἐν ἀνομίαις. » — Ὁ ἄφρων Ἰουδαϊκὸς λαὸς ἐλογίσατο ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ, καὶ ἐδογμάτισε περὶ τοῦ Χριστοῦ, ὅτι οὐκ ἔστι Θεός, ἀλλ' ἄνθρωπος ψιλός.

« Ὅτι Θεὸς διεσκόρπισεν ὀστᾶ ἀνθρωπαρέσκων. » — Ἀνθρωπαρέσκους ὀνομάζει τοὺς Ἰουδαίους, οἳ καὶ τὸν Καίσαρα θεραπεύοντες, ἐβόων· « Οὐκ ἔχομεν βασιλέα εἰ μὴ Καίσαρα· » ὧν διεσκόρπισε τὰ ὀστᾶ, ἤτοι τὰς φυλὰς δι' ὧν συνίστατο.

« Κατῃσχύνθησαν, ὅτι ὁ Θεὸς ἐξουδένωσεν αὐτούς. » — Αἰσχύνη πᾶσιν ἔθνεσι προετέθησαν, διότι ὁ Χριστὸς ἐξουδένωμα καὶ ὄνειδος αὐτοὺς ἐποίησε.

ΨΑΛΜΟΣ ΝΓ΄.

«Εἰς τὸ τέλος ἐν ὕμνοις συνέσεως τῷ Δαυΐδ, ἐν τῷ ἐλθεῖν τοὺς Ζιφαίους καὶ εἰπεῖν τῷ Σαούλ· Οὐκ ἰδοὺ Δαυῒδ κέκρυπται παρ' ἡμῖν; » — Ἐν τῷ ἐλθεῖν τοὺς Ζιφαίους καὶ εἰπεῖν τῷ Σαοὺλ, Οὐκ ἰδοὺ Δαυῒδ κέκρυπται παρ' ἡμῖν. Φεύγων τὸν Σαοὺλ ὁ Δαυῒδ ἐκάθισεν εἰς τὴν ἔρημον Ζίφ. Οἱ δὲ Ζιφαῖοι τὴν μὲν πρὸς Δαυῒδ φιλίαν ὑπεκρίθησαν, κατεμήνυσαν δὲ αὐτὸν τῷ Σαοὺλ, καὶ ὃς ἐπεστράτευσε κατ' αὐτοῦ. Ἐν ὅσῳ δὲ τοῦτο, πόλεμος τῶν ἀλλοφύλων ἐγένετο, καὶ τοῦ Σαοὺλ ἀντιπερισπασθέντος πρὸς τὸν τοιοῦτον τῶν ἀλλοφύλων πόλεμον, ἀδείας τυχὼν ὁ Δαυῒδ καὶ φεύγων ἐκεῖθεν τὸν παρόντα ψαλμὸν συντέθεικεν εὐχαριστήριον τῷ Θεῷ.

« Θεὸς, ἐν τῷ ὀνόματί σου σῶσόν με. » — Ὅτι ὁ Σωτὴρ ὀνομάζῃ, καὶ ἔτι σῶσόν με, ἢ ὅτι ἀρκεῖ μοι πρὸς σωτηρίαν ἡ τοῦ σοῦ ὀνόματος ἐπίκλησις.

« Καὶ ἐν δυνάμει σου κρῖνόν με. » — Καὶ ὅτι δυνατὸς εἶ, ἐκδικήσεις με.

« Ὁ Θεὸς, εἰσάκουσον τῆς προσευχῆς μου· ἐνώτισαι τὰ ῥήματα τοῦ στόματός μου, ὅτι ἀλλότριοι ἐπανέστησαν ἐπ' ἐμέ. » — Ἀλλοτρίους λέγοι ἂν τοὺς Ζιφαίους ὡς ἀποξενωθέντας τῆς πρὸς αὐτὸν εὐνοίας· κραταιοὺς δὲ τοὺς περὶ τὸν Σαοὺλ διὰ τὴν πολεμικὴν παράταξιν. Ἡμεῖς δὲ τοὺς δαίμονας οἴδαμεν τοὺς αὐτὴν ἐπιβουλεύοντας τὴν ψυχὴν ἀλλοτρίους μὲν, ὡς ἀποστάτας Θεοῦ, κραταιοὺς δὲ εἰς κακίαν καὶ ὡς ἀσωμάτους καὶ ὡς κοσμοκράτορας.

« Καὶ οὐ προέθεντο τὸν Θεὸν ἐνώπιον αὐτῶν. » — Οὐ προέθεντο τὸν Θεὸν πρὸ προσώπου τῆς ψυχῆς αὐτῶν, εἴτουν οὐκ ἐμνήσθησαν ὅτι ὁρᾷ τὰ πάντα καὶ κρινεῖ δικαίως.

« Ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου ἐξολόθρευσον αὐτούς. » — Διότι ἀληθὴς εἶ, ἀφάνισον αὐτοὺς ψευδεῖς ὄντας, καὶ ἄλλα μὲν λέγοντας, ἄλλα δὲ σπεύδοντας.

« Ἑκουσίως θύσω σοι. » — Οὐκ ἐξ ἀνάγκης νομικῆς, ἀλλ' ἐκ προαιρέσεως θερμῆς θυσίαν εὐχαριστίας προσάξω σοι.

« Ἐξομολογήσομαι τῷ ὀνόματί σου, Κύριε. » — Εὐχαριστήσω σοι. Τοῦτο δὲ σαφηνιστικόν ἐστι τοῦ « Θύσω σοι. » Εὐχαριστήσω σοὶ δὲ, διότι ἐκ πάσης θλίψεως ἐῤῥύσω με.

« Ὅτι ἀγαθὸν, ὅτι ἐκ πάσης θλίψεως ἐῤῥύσω με. » — Ἀγαθὸν γὰρ τὸ ἐξομολογεῖσθαι τῷ Κυρίῳ.

« Καὶ ἐν τοῖς ἐχθροῖς μου ἐπεῖδεν ὁ ὀφθαλμός μου. » — Καὶ ἐν τοῖς ἐχθροῖς μου ἤδη εἶδον ὄμμασι προβλεπτικοῖς ὃ ἐβουλόμην δηλαδὴ, τουτέστι ἐκδίκησιν. Ἔστι δὲ ἀντὶ μέλλοντος ὁ παρῳχηκώς.

ΨΑΛΜΟΣ ΝΔ΄.

« Εἰς τὸ τέλος, ἐν ὕμνοις συνέσεως τῷ Δαυΐδ. Ἐνώτισαι, ὁ Θεὸς, τὴν προσευχήν μου, καὶ μὴ ὑπερίδῃς τὴν δέησίν μου. Πρόσχες μοι, καὶ εἰσάκουσόν μου, ἐλυπήθην ἐν τῇ ἀδολεσχίᾳ μου, καὶ ἐταράχθην. » — Ἀδολεσχίαν ἐνταῦθα τὴν συνέχειαν ὀνομάζει τῶν συμφορῶν, ἢ καὶ τὴν συνεχῆ ἐμμελέτησιν καὶ τὴν A ἀμηχανίαν τοῦ πῶς ἂν ἐκφύγοι τὰς ἐπιβουλὰς τῶν ἐχθρῶν· διάφορα γὰρ ἐμφαίνει τὸ τῆς ἀδολεσχίας ὄνομα· πανταχοῦ μέντοι τὸ συνεχὲς δηλοῖ.

« Ἀπὸ φωνῆς ἐχθροῦ καὶ ἀπὸ θλίψεως ἁμαρτωλοῦ. » — Φωνὴν ἐχθρῶν τὰς διαβολάς φησι, τοὺς ὀνειδισμοὺς καὶ τὰς ὕβρεις· θλῖψιν δὲ τοὺς διωγμούς.

« Ὅτι ἐξέκλιναν ἐπ' ἐμὲ ἀνομίαν. » — Ἐκίνησαν ἐπ' ἐμὲ, ἣν οὐκ ᾔδειν ἀνομίαν, ἐπίβουλον εἶναί με τοῦ βασιλέως συκοφαντήσαντες.

« Καὶ ἐν ὀργῇ ἐνεκότουν μοι. » — Καὶ ἐν τῷ ὀργίζεσθαι κατ' ἐμοῦ ἐμνησικάκουν μοι.

«Φόβος καὶ τρόμος ἦλθεν ἐπ' ἐμὲ, καὶ ἐκάλυψέ με σκότος. » — Τὴν ἀθυμίαν φησί.

« Καὶ εἶπα, Τίς δώσει μοι πτέρυγας ὡσεὶ περι- B στερᾶς, καὶ πετασθήσομαι καὶ καταπαύσω; » — Περιστερᾶς ἐζήτησε πτέρυγας, οὐ τόσον ὅτι ὀξέως τὸ ζῶον ἵπταται, ὅσον διὰ τὸ ἀπόνηρον αὐτοῦ· ἐπεὶ τοιοῦτος καὶ ὁ προφήτης ᾔτησε καὶ πετασθήσεσθαι εἰς τόπους ἀσφαλεῖς, καὶ καταπαῦσαι ἀπὸ τῶν συνεχῶν φόβων τε καὶ πόνων.

« Ἰδοὺ ἐμάκρυνα φυγαδεύων, καὶ ηὐλίσθην ἐν τῇ ἐρήμῳ. » — Ἀντὶ τοῦ φεύγων.

« Προσεδεχόμην τὸν Θεὸν τὸν σώζοντα ἀπὸ ὀλιγοψυχίας καὶ ἀπὸ καταιγίδος. » — Καταιγίδα λέγει τὴν ζάλην τῶν πειρασμῶν.

« Καταπόντισον, Κύριε, καὶ καταδίελε τὰς γλώσσας αὐτῶν. » — Τὰς τῶν Ἰουδαίων βλασφήμους ἃς μὲν σύγκλεισον ἐν τῷ στόματι αὐτῶν καὶ ἀφώνους C ἀπέργασαι, τῶν δὲ τὴν συμφωνίαν διάλυ.. διασκορπίσας τοὺς θεοκτόνους· ὅσους παρέλθοι τῶν Ῥωμαίων ἡ μάχαιρα.

« Ὅτι εἶδον ἀνομίαν, καὶ ἀντιλογίαν ἐν τῇ πόλει. » — Τεθέαμαι τοῖς προφητικοῖς ὄμμασιν ἐν τῇ πόλει Ἱερουσαλὴμ ἀνομίαν μὲν ὅτι ἐζήτουν θανατῶσαι τὸν χορηγὸν τῆς ζωῆς, ἀντιλογίαν δὲ, ὅτι ἀντέλεγον αὐτῷ διδάσκοντι τὰ σωτήρια.

« Ἡμέρας καὶ νυκτὸς κυκλώσει αὐτὴν ἐπὶ τὰ τείχη αὐτῆς ἀνομία. » — Διαπαντὸς περιέλαβε τὴν ὅλην πόλιν ἡ παρανομία.

« Ἀνομία καὶ κόπος ἐν μέσῳ αὐτῆς καὶ ἀδικία. » — Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ κόπος ἦν τῇ πόλει ἐν ταῖς κατὰ τῶν ἐναντίων μηχαναῖς, καὶ ἀδοξία ἐν τῷ πλεονεκτεῖν· καὶ τόκος τοῦ νόμου τοῦτο κωλύοντος, καὶ D ἀπάτη ἐν τοῖς συναλλάγμασιν αὐτῶν.

« Ὅτι εἰ ὁ ἐχθρὸς ὠνείδισέ με, ὑπήνεγκα ἄν. » — Τὰ ἐντεῦθεν πρὸς τὸν Ἰούδαν προσώπῳ τοῦ Χριστοῦ.

« Σὺ δὲ, ἄνθρωπε ἰσόψυχε, ἡγεμών μου, καὶ γνωστέ μου. » — Λείπει τὸ, ἵνα τί ὠνείδισας, εἴτουν ἐξουδένωσας, καὶ ἵνα τί ἐμεγαλοῤῥημόνησας; εἴτουν ἀπηναισχύντησας. Ἰσόψυχον δὲ τοῦτόν φησιν, ὡς ἀγαπητόν· ἡγεμόνα δὲ ὡς μετὰ τῶν ἄλλων μαθητῶν χειροτονηθέντα διδάσκαλον τῶν πιστευόντων καὶ ἄρχοντα· γνωστὸν δὲ ὡς οἰκειότατον.

« Ὃς ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐγλύκανάς μοι ἐδέσματα. » — Ὃς σὺν ἐμοὶ ὢν ἔδιωκάς μοι βρῶσιν αἰσθητήν τε ὡς ὑπηρέτης, καὶ νοητὴν ὡς ἀπόστολος· εἴη δ' ἂν αὐτὴ τοῦ κηρύγματος ἡ διδασκαλία.

« Ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ ἐπορεύθημεν ἐν ὁμονοίᾳ. » — Εἰς τὸ ἱερὸν ἐπορεύθημεν ὁμογνωμόνως· ἐπὶ τοσοῦτόν σε ἀχώριστον εἶχον καὶ γνήσιον.

« Ἐλθέτω δὴ θάνατος ἐπ' αὐτούς· καὶ καταβήτωσαν εἰς ᾅδου ζῶντες. » — Ταῦτα προϊὼν ὁ Δαυῒδ ἐπαρᾶται τῷ προδότῃ καὶ τοῖς λοιποῖς χριστοκτόνοις τὰ μέλλοντα τούτους δεινὰ καταλήψεσθαι· καὶ θάνατον μὲν τὸν ἀπ' ἀγχόνης λέγει καὶ πολέμου, καὶ εἴ τις ἄλλος πικρός· ᾅδην δὲ τοὺς κρημνοὺς καὶ τοὺς λάκκους, οἷς ἑαυτοὺς ζῶντας καθῆκαν οἱ Ἑβραῖοι ἐκ τῆς ἀνάγκης τοῦ Ῥωμαϊκοῦ πολέμου.

« Ὅτι πονηρία ἐν ταῖς παροικίαις αὐτῶν, ἐν μέσῳ αὐτῶν. » — Παροικίας ὠνόμασε τὰς κατοικίας αὐτῶν διὰ τὸ πρόσκαιρον αὐτῶν· *ἐν μέσῳ* δὲ εἶπεν ἀντὶ τοῦ, εἰς βάθος καὶ οὐκ ἐπιπολαίως, ἀλλ' ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν.

« Ἑσπέρας καὶ πρωῒ καὶ μεσημβρίας διηγήσομαι καὶ ἀπαγγελῶ. καὶ εἰσακούσεται τῆς φωνῆς μου. » — Τὰ τοῦ Θεοῦ θαυμάσια δηλαδή.

« Λυτρώσεται ἐν εἰρήνῃ τὴν ψυχήν μου ἀπὸ τῶν ἐγγιζόντων μοι. » — Ῥύσεται, φησὶ, τὴν ψυχήν μου χωρὶς πολέμου ἀπὸ τῶν συγγενῶν μου· βαρύτητος δὲ ὁ λόγος. Εἶεν δ' ἂν ἐγγίζοντες καὶ οἱ ἐπικείμενοι ἤδη πολέμιοι. Τὸ δὲ *ἐν πολλοῖς*, ἀντὶ τοῦ σὺν πλήθει. Τὸ *σὺν ἐμοὶ* δὲ τὴν ὑπ' ἐχθρῶν οἱονεὶ κατάληψιν ἐμφαίνει, καὶ τὸ ἐν αὐτῷ γενέσθαι αὐτόν τε καὶ τοὺς διώκοντας.

« Οὐ γάρ ἐστιν αὐτοῖς ἀντάλλαγμα, καὶ οὐκ ἐφοβήθησαν τὸν Θεόν. » — Οὐκ ἔστιν αὐτοῖς ἐναλλαγὴ ἀπὸ τῆς κακίας.

« Ἐξέτεινε τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐν τῷ ἀποδιδόναι. » — Διὸ καὶ ἤδη ἐξέτεινεν, ἤγουν ἐκτενεῖ ὁ Θεὸς τὴν κολαστικὴν αὐτοῦ δύναμιν, ἐπὶ τῷ ἀποδιδόναι αὐτοῖς τὴν ἐποφειλομένην τιμωρίαν.

« Ἐβεβήλωσαν τὴν διαθήκην αὐτοῦ. » — Περιεφρόνησαν γὰρ τὸν νόμον αὐτοῦ καὶ τὸ Εὐαγγέλιον.

« Διεμερίσθησαν ἀπὸ ὀργῆς τοῦ προσώπου αὐτοῦ. » — Ἐκ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ διεμερίσθησαν, αἰχμαλωτιζόμενοι καὶ πανταχοῦ διασκεδαννύμενοι, καὶ ἤγγισαν αἱ καρδίαι αὐτῶν, ὥστε ἐπιγνῶναι τὸν Κύριον, λέγοντες· Μήποτε διὰ τὸν Ἰησοῦν ταῦτα πάσχομεν· οὐ μὴν ἐπέγνωσαν ἀληθῶς.

« Ἡπαλύνθησαν οἱ λόγοι αὐτῶν ὑπὲρ ἔλαιον· καὶ αὐτοί εἰσι βολίδες. » — Μὴ ζήτει πραγμάτων ἀκολουθίαν καὶ τάξιν ἐν τοῖς προφητικοῖς. Ἰδοὺ γὰρ τοῦτο τὸ ῥητὸν τοὺς πρὸς Χριστὸν ὑποκριτικοὺς λόγους τῶν Ἰουδαίων προαγγέλλει· λόγους γὰρ ἁπαλοὺς προσέφερον αὐτῷ πρὸ αὐτὸν ἀνελεῖν, Ῥαββὶ καλοῦντες, καὶ ὅτι ἀληθὴς εἶ, λέγοντες, καὶ τὰ τοιαῦτα· ἔνδον δὲ ἦσαν ἠκονημένα βέλη τοῦ αἵματος διψῶντες αὐτοῦ.

« Ἐπίῤῥιψον ἐπὶ Κύριον τὴν μέριμνάν σου, καὶ αὐτός σε διαθρέψει. » — Τοῦτο κοινὴ πρὸς ἅπαντας ἐπιβουλευομένους παραίνεσις.

« Οὐ δώσει εἰς τὸν αἰῶνα σάλον τῷ δικαίῳ. » — Οὐ παραχωρήσει μέχρι τέλους ἐπάγεσθαι τῷ δικαίῳ πλεονασμὸν πειρασμοῦ.

« Σὺ δὲ, ὁ Θεὸς, κατάξεις αὐτοὺς εἰς φρέαρ διαφθορᾶς. » — Φρέαρ διαφθορᾶς τὸ βαθὺ καὶ ἄφυκτον τῆς τιμωρίας ἐκάλεσεν, ἔνθα τοὺς ἐπιβουλεύοντας τοῖς ἀθῴοις κατάξει ὁ Κύριος· ὅταν ἀποδιδῶσιν ἑκάστῳ τὰ πρὸς ἀξίαν.

« Ἄνδρες αἱμάτων καὶ δολιότητος οὐ μὴ ἡμισεύσωσι τὰς ἡμέρας αὐτῶν. » — Τοῦτο δι' ἐκφόβησιν καὶ τῆς κακίας ἀναστολὴν ἀπὸ τοῦ πλεονάζοντος εἴρηται· τινὲς γὰρ τῇ κακίᾳ συγκατεγήρασαν.

« Ἄνδρες αἱμάτων καὶ δολιότητος. » — Οἱ αἱμοχαρεῖς καὶ οἱ δόλιοι.

ΨΑΛΜΟΣ ΝΕ'.

« Εἰς τὸ τέλος, ὑπὲρ τοῦ λαοῦ τοῦ ἀπὸ τῶν ἁγίων μεμακρυμμένου, τῷ Δαυῒδ εἰς στηλογραφίαν, ὁπότε ἐκράτησαν αὐτὸν οἱ ἀλλόφυλοι ἐν Γέθ. Ἐλέησόν με, ὁ Θεός. » — Ὁπότε πρὸς τοὺς ἀγροὺς πρὸς τὸν ἀλλόφυλον ἀπελθὼν Δαυῒδ, ἐγνώσθη καὶ ἑάλω, εἶτα μανίαν ὑποκριθεὶς διέφυγε, τότε τὸν παρόντα ψαλμὸν συνέθετο. Βουλόμενος δὲ τὴν εἰς αὐτὸν θείαν εὐεργεσίαν ἐκκηρύττεσθαι, εἰς στηλογραφίαν ἐπέγραψε, τουτέστιν εἰς ἀνέκλειπτον γραφήν· ἐκ μεταφορᾶς τῶν λιθίναις ἢ χαλκαῖς στήλαις ἐγγραφόντων ῥήματά τινα εἰς μνήμην διηνεκῆ. Ἁρμόζει δὲ ὅλος καὶ τῷ αἰχμαλωτισθέντι λαῷ αἰσθητῶς τε καὶ νοητῶς· τῷ μεμακρυμένῳ τῶν ἁγίων εἴτε τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις ναοῦ κατὰ σῶμα, εἴτε τῶν ἁγίων ἀνδρῶν κατὰ διαγωγήν.

« Ὅτι κατεπάτησέ με ἄνθρωπος, ὅλην τὴν ἡμέραν πολεμῶν ἔθλιψέ με. » — Ἄνθρωπος νοεῖται καὶ ὁ Σαοὺλ, καὶ ὁ Βαβυλώνιος βασιλεὺς διὰ τὸ ἀνθρωποπρεπὲς αὐτοῦ καὶ φιλήδονον. Τὸ δὲ *κατεπάτησε* δηλοῖ τό τε κατεφρόνησε, τὸ συνέτριψε, καὶ τὸ κατέλαβε διώκων καὶ οἱονεὶ συνεπάτησεν.

« Ἀπὸ ὕψους. » — Τὸ ὕψος τήν τε δυναστείαν δηλοῖ, καὶ τὴν εὐστοχίαν· ὁ γὰρ ὑψόθεν βάλλων κατευστοχεῖ.

« Ἡμέρας οὐ φοβηθήσομαι· ὅτι ἐγὼ ἐλπιῶ ἐπὶ σέ. » — Ἡμέρας τὰς εὐημερίας φησὶ τῶν ἐχθρῶν.

« Ἐν τῷ Θεῷ ἐπαινέσω τοὺς λόγους μου. » — Ἐν τῷ περὶ Θεοῦ λέγειν, ἐπαινετοὺς ποιήσω τοὺς λόγους μου.

« Ἐπὶ τῷ Θεῷ ἤλπισα· οὐ φοβηθήσομαι τί ποιήσει μοι σάρξ. » — Σάρκα λέγει τὸν ἐμπαθῆ.

« Ὅλην τὴν ἡμέραν τοὺς λόγους μου ἐβδελύσσοντο. » — Ἀπεστρέφοντο, περιεφρόνουν.

« Κατ' ἐμοῦ οἱ διαλογισμοὶ αὐτῶν εἰς κακά. » — Εἰς τὸ κακῶσαί με.

« Παροικήσουσι, καὶ κατακρύψουσιν. » — Παραμενοῦσι καὶ κατακρύψουσί μοι ἐνέδρας.

« Αὐτοὶ τὴν πτέρναν μου φυλάξουσι. » — Τὴν πορείαν μου ἐπιτηρήσουσιν ὥστε παγιδεῦσαί με.

« Καθάπερ ὑπέμειναν τὴν ψυχήν μου. » — Ὥσπερ αὐτοὶ ἐνεδρεύοντες περιέμειναν με, οὕτω καὶ σὺ ἀπελάσεις αὐτοὺς ἀντ' οὐδενὸς, ὅ ἐστι ῥᾳδίως, ὡς οὐδὲν ὄντας· ἡ γὰρ *ὑπὲρ* ἐνταῦθα ἀντὶ τῆς ἀντί.

« Ἐν ὀργῇ λαοὺς κατάξεις. » — Μόνον ὀργισθεὶς ὅλα πλήθη συντρίψεις. »

« Ὁ Θεὸς, τὴν ζωήν μου ἐξήγγειλά σοι. » — Τὴν πολιτείαν μου ἐφανέρωσά σοι.

« Ἔθου τὰ δάκρυά μου ἐνώπιόν σου, ὡς καὶ ἐν

τῇ ἐπαγγελίᾳ σου. » — Ἐπεῖδες τὰ δάκρυά μου ὡς ἐπηγγειλω ἐν νόμῳ σου περὶ τοῦ ἀδικουμένου· στενάζων λέγει πρός με καὶ ἐπακούσομαι αὐτοῦ· ἐλεήμων γάρ εἰμι. A

« Ἐπιστρέψουσιν οἱ ἐχθροί μου εἰς τὰ ὀπίσω, ἐν ᾗ ἂν ἡμέρᾳ ἐπικαλέσωμαί σε. » — Τουτέστι φεύξονται.

« Ἰδοὺ ἔγνω, ὅτι Θεός μου εἶ σύ. » — Ἤδη ἔγνων εἴτουν εὐθὺς γινώσκω εἰσακουόμενος ὅτι Θεός μου εἶ σύ.

« Ἐπὶ τῷ Θεῷ αἰνέσω ῥῆμα, ἐπὶ τῷ Κυρίῳ αἰνέσω λόγον. » — Καὶ ὧδε τὸ *αἰνέσω*, ἀντὶ τοῦ αἰνετὸν ποιήσω, καὶ ῥῆμα μὲν ὁ βραχὺς λόγος, λόγος δὲ ὁ μείζων.

« Ἐπὶ τῷ Θεῷ ἤλπισα· οὐ φοβηθήσομαι τί ποιήσει μοι ἄνθρωπος. » — Ὃν εἶπεν ἄνθρωπον ἐν ἀρχῇ τοῦ ψαλμοῦ, τοῦτον κἀνταῦθά φησιν. B

« Ἐν ἐμοὶ, ὁ Θεὸς, εὐχαὶ, ἃς ἀποδώσω αἰνέσεώς σου. » — Ἐν τῇ μνήμῃ μού εἰσιν αἱ ὑποσχέσεις τοῦ ἐπαινέσαι, ἃς καὶ ἐκπληρώσω.

« Τοῦ εὐαρεστῆσαί με ἐνώπιον Κυρίου ἐν φωτὶ ζώντων. » — Εὐάρεστα τῷ Κυρίῳ πράξω ἕως ἂν τὸ φῶς τοῦτο βλέπω τὸ φαῖνον τοῖς ζῶσιν.

ΨΑΛΜΟΣ ΝϚ'.

« Εἰς τὸ τέλος, μὴ διαφθείρῃς, τῷ Δαυῒδ εἰς στηλογραφίαν, ἐν τῷ αὐτὸν ἀποδιδράσκειν ἀπὸ προσώπου Σαοὺλ εἰς τὸ σπήλαιον. Ἐλέησόν με, Θεὸς, ἐλέησόν με· ὅτι ἐπὶ σοὶ πέποιθεν ἡ ψυχή μου. » — Ἰδίᾳ καθ' ἑαυτὸ ἀναγνωστέον· κοιμωμένῳ γὰρ τῷ Σαοὺλ ἐπελθὼν ξιφήρης ἐν τῷ σπηλαίῳ τοῦτο τὸ πρόῤῥημα κατεπᾴδων ἑαυτοῦ συνεχέστερον κατέστειλε τὸν θυμὸν καὶ οὐκ ἀνεῖλεν αὐτόν. Παραινεῖ δὲ καὶ ἡμᾶς μὴ διαφθείρειν τὴν ἀνεξικακίαν. Προφητεύει δὲ καὶ περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησίας. Συνετέθη δὲ ὁ ψαλμὸς μετὰ τὸ ἐξελθεῖν τὸν Προφήτην τοῦ σπηλαίου. C

« Καὶ ἐν τῇ σκιᾷ τῶν πτερύγων σου ἐλπιῶ, ἕως οὗ παρέλθῃ ἡ ἀνομία. » — *Σκιᾷ πτερύγων* τὴν σκέπην φησίν· *ἀνομίαν* δὲ τὴν ἐπιβουλὴν τὴν ἐξ ὁρατῶν καὶ ἀοράτων ἐχθρῶν, ἥτις τότε παρέλθοι, ὅταν ἔλθῃ ἡ πρὸς θάνατον ἀνάλυσις.

« Ἐξαπέστειλεν ἐξ οὐρανοῦ καὶ ἔσωσέ με. » — Ἐξ ὕψους ἀπέστειλε δύναμιν.

« Ἔδωκεν εἰς ὄνειδος τοὺς καταπατοῦντάς με. » — *Ὄνειδος* τὴν αἰσχύνην φησίν. D

« Ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ ἔλεος αὐτοῦ, καὶ τὴν ἀλήθειαν αὐτοῦ, καὶ ἐῤῥύσατο τὴν ψυχήν μου ἐκ μέσου σκύμνων. » — Ἀλήθειαν πολλαχοῦ τὴν δικαιοσύνην φησὶν ἣν ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς, ἵνα καταδικάσῃ τοὺς ἀδικοῦντας· τὸ δὲ ἔλεος, ἵνα ἐλεήσῃ τὸν ἀδικούμενον· διὰ δὲ τῶν σκύμνων ἡ ἀπήνεια δεδήλωται τῶν ἐχθρῶν.

« Ἐκοιμήθην τεταραγμένος. » — Ἐν τῷ σπηλαίῳ συγκεκλεισμένος, ἢ ἐν ταῖς νυκτεριναῖς ἐπιθέσεσι τῶν δαιμόνων στροβούμενος.

« Υἱοὶ ἀνθρώπων ὀδόντες αὐτῶν· ὅπλα καὶ βέλη. » — Διὰ τούτων τοὺς λόγους ἐδήλωσε τῶν ἐπιβουλῶν. Εἶεν δ' ἂν καὶ δαιμόνων ὀδόντες καὶ γλῶσσα οἱ πονηροὶ λογισμοί.

« Ὑψώθητι ἐπὶ τοὺς οὐρανοὺς, ὁ Θεός· καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἡ δόξα σου. » — Ὑψηλὸς καὶ ἐπουράνιος γνώσθητι καὶ τοῖς μὴ εἰδόσι σε, καὶ δραμέτω ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἡ μεγαλειότης σου.

« Παγίδα ἡτοίμασαν τοῖς ποσί μου· καὶ κατέκαμψαν τὴν ψυχήν μου. » — Θήρατρά μοι ἐπιβουλῶν κατεσκεύασαν καὶ ἐθανάτωσάν με.

« Ὤρυξαν πρὸ προσώπου μου βόθρον καὶ ἐνέπεσαν εἰς αὐτόν. » — Ηὐτρέπισάν μοι βόθρον ἀπωλείας διὰ λόγων· αὐτοὶ δὲ ἐκινδύνευσαν.

« Ἑτοίμη ἡ καρδία μου, ὁ Θεὸς, ἑτοίμη ἡ καρδία μου· ᾄσομαι καὶ ψαλῶ. » — Τὴν σὴν οὖν ἔχων ἀντίληψιν ἕτοιμός εἰμι πρὸς πάντα πειρασμὸν ἐπερχόμενον.

« Ἐν τῇ δόξῃ μου. » — *Δόξαν* λέγει τὴν σύνεσιν δι' ἣν ἐδοξάζετο.

« Ἐξεγέρθητι, ἡ δόξα μου. » — *Δόξαν* οὖν αὖθίς φησι τὸ προφητικὸν χάρισμα.

« Ἐξεγέρθητι, ψαλτήριον καὶ κιθάρα. » — Τὸ μὲν ψαλτήριον ἀνάγεται εἰς ψυχὴν, ἡ κιθάρα δὲ εἰς τὸ σῶμα.

« Ἐξεγερθήσομαι ὄρθρου. » — Τὸ *ὄρθρου*, ἀντὶ τοῦ ταχέως.

ΨΑΛΜΟΣ ΝΖ'.

« Εἰς τὸ τέλος, μὴ διαφθείρῃς· τῷ Δαυῒδ εἰς στηλογραφίαν. » — Τῆς αὐτῆς ἔχεται ὑποθέσεως τῷ πρὸ αὐτοῦ· μετ' ἐκεῖνόν τε γέγραπται πρὸς τὸν Σαοὺλ, προηγουμένως καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν ἀποτεινόμενος, ἑπομένως δὲ καὶ πρὸς πάντας τοὺς μιμουμένους τὴν πονηρίαν αὐτῶν.

« Εἰ ἀληθῶς ἄρα δικαιοσύνην λαλεῖτε, εὐθεῖα κρίνατε, οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων. » — Εἰ ἀληθῶς δίκαια λέγετε ὅτι ἐπίβουλον ὑμῖν ἐμὲ γενόμενον καταδιώκετε, ὀρθὰς ἀποφάσεις ἐξενέγκατε ἐν τίνι με πονηρὸν ἐγνώκατε.

« Καὶ γὰρ ἐν καρδίᾳ ἀνομίας ἐργάζεσθε. » — Λείπει τὸ, ἀλλ' οὐ δύνασθε ὀρθῶς κρῖναι· καὶ γὰρ ὄνομα μελετᾶται. Πρόσκειται δὲ τὸ *ἐν τῇ γῇ*, ὅτι ἐν τῷ ᾅδῃ οὐχ οὕτως ἔσται αὐτοῖς.

« Ἐν τῇ γῇ ἀδικίαν αἱ χεῖρες ὑμῶν συμπλέκουσιν. » — *Συμπλέκουσιν* εἶπε διὰ τὸ ποικίλον τῶν ἐπιχειρημάτων.

« Ἀπηλλοτριώθησαν οἱ ἁμαρτωλοὶ ἀπὸ μήτρας. » — Σχεδὸν ἔτι γεννώμενοι, ἀλλοτρίους ἑαυτοὺς τοῦ Θεοῦ πεποιήκασι, σύντροφον τὴν πονηρίαν κτησάμενοι.

« Ὡσεὶ ἀσπίδος κωφῆς καὶ βυούσης τὰ ὦτα αὐτῆς. » — Θυμὸς πάλιν αὐτοῖς ὡσεὶ ἀσπίδος ἐθελοκωφούσης.

« Ἥτις οὐκ εἰσακούσεται φωνῆς ἐπᾳδόντων, καὶ φαρμακοῦ τε φαρμακουμένου παρὰ σοφοῦ. » — Ἐπᾴδοντα καὶ φαρμακὸν ἤτοι γόητα, καὶ σοφὸν, ἤγουν τεχνίτην, τὸν θηρεπῳδὸν ὀνομάζεται, ὃς ἐπῳδαῖς τισι καταθέλγων τὰ ἑρπετὰ, ἐξήμεροῖ καὶ πρὸς χρῆσιν ἰατρείας λαμβάνει. Τούτῳ τὴν ἔφοδον ὅτε γνῷ ἡ ἀσπὶς ἀποφράττει διὰ πανουργίας, ἵνα μὴ θελχθεῖσα ἁλῷ.

« Ἐξουδενωθήσονται ὡσεὶ ὕδωρ διαπορευόμενον. »

— Εὐκαταφρόνητοι γενήσονται ὡς τὸ χεόμενον ὡς ἔτυχεν ὕδωρ καὶ σκεδαννύμενον.

« Ἐντείνων ἐντενεῖ τὸ τόξον αὐτοῦ, ἕως οὗ ἀσθενήσειεν. » — Οὐ παύσεται βάλλων ταῖς τιμωρίαις αὐτούς, ἕως οὗ καταλύσει τούτων τὴν δύναμιν.

« Ἔπεσε πῦρ ἐπ' αὐτούς, καὶ οὐκ εἶδον τὸν ἥλιον. » — Ἔλθοι θεήλατος θυμὸς ἐπ' αὐτούς, καὶ τῆς ζωῆς στερηθήσονται.

« Πρὸ τοῦ συνιέναι τὰς ἀκάνθας ὑμῶν τὴν ῥάμνον. » — Ῥάμνος ἐστὶ φυτὸν ἀκανθῶδες μέγα τε καὶ σκληρόν. Ἀποστρεφόμενος οὖν πρὸς τοὺς ἐχθρούς φησι, Πρὸ τοῦ τὰς ὑμῶν ἀκάνθας ἤτοι τὰς ἁμαρτίας ἐπιγνῶναι τὴν ῥάμνον πρακτικῶς διὰ τὸ αὐξηθῆναι καὶ μεγεθυνθῆναι αὐτάς, τοῦτο πεσεῖται τὸ πῦρ.

« Ὡσεὶ ζῶντας, ὡσεὶ ἐν ὀργῇ καταπίεται ὑμᾶς. » — Τὸ ῥηθὲν δηλαδὴ πῦρ. Τὸ μὲν οὖν *ὡσεὶ ζῶντας*, ἀντὶ τοῦ ἔτι ζῶντας· τὸ δὲ *ὡσεὶ ἐν ὀργῇ*, ἀντὶ τοῦ ἀποτόμως. Τὸ δὲ *καταπίεται* τὸ εὐχερὲς δηλοῖ τοῦ ἀφανισμοῦ.

« Εὐφρανθήσεται δίκαιος ὅταν ἴδῃ ἐκδίκησιν ἀσεβῶν. » — Οὐκ ἐπὶ τῇ πτώσει τοῦ πονηροῦ, ἀλλ' ἐπὶ τῇ δικαιοκρισίᾳ τοῦ Θεοῦ.

« Τὰς χεῖρας αὐτοῦ νίψεται ἐν τῷ αἵματι τοῦ ἁμαρτωλοῦ. » — Οὐ τῷ αἵματι ταύτας μολύνων, ἀλλ' ἐν τῷ ὀλέθρῳ τοῦ ἁμαρτωλοῦ αὐτὸς νίψεται. Τουτέστιν ἀθῷος τοῦ τοιούτου ὀλέθρου δειχθήσεται.

« Καὶ ἐρεῖ ἄνθρωπος· Ἄρα ἐστὶ καρπὸς τῷ δικαίῳ· ἄρα ἐστὶν ὁ Θεὸς κρίνων αὐτοὺς ἐν τῇ γῇ; » — Καὶ ὁ συνετὸς ἄνθρωπος ἐρεῖ· « Περίκαρπός ἐστι τῷ δικαίῳ ἡ ἐκδίκησις· ὄντως ὁ Θεὸς δικάζει τὸν δίκαιον καὶ τὸν ἄδικον ἐν τῷ κόσμῳ.

ΨΑΛΜΟΣ ΝΗʹ.

« Εἰς τὸ τέλος μὴ διαφθείρῃς· τῷ Δαυῒδ εἰς στηλογραφίαν, ὁπότε ἀπέστειλε Σαοὺλ, καὶ ἐφύλαξε τὸν οἶκον αὐτοῦ, τοῦ θανατῶσαι αὐτόν. Ἐξελοῦ με ἐκ τῶν ἐχθρῶν μου, ὁ Θεός. » — Παρεγγυᾷ ὁ ψαλμὸς εἰς τὸ τέλος τῶν πειρασμῶν ὁρᾷν καὶ μὴ διαφθείρειν τὴν ὑπομονήν· πεποίηται δὲ εἰς ἀνέκλειπτον μνήμην τῶν γεγενημένων ὅλος τέ ἐστι κατὰ τῶν θεοκτόνων.

« Καὶ ἐκ τῶν ἐπανισταμένων ἐπ' ἐμὲ λύτρωσαί με. » — *Ἐπανισταμένους* τοὺς ἐπιτιθεμένους καὶ ἐφορμῶντάς φησιν.

« Ὅτι ἰδοὺ ἐθήρευσαν τὴν ψυχήν μου, ἐπέθεντο ἐπ' ἐμὲ κραταιοί. » — Ὅσον τὸ ἐπ' αὐτοῖς.

« Οὔτε ἡ ἀνομία μου, οὔτε ἡ ἁμαρτία μου, Κύριε. » — Λείπει τὸ αἰτία· οὔτε γὰρ ἠνόμησα, οὔτε ἡμάρτηκα εἰς αὐτούς· ἀλλὰ χωρὶς πταίσματος ἐπολιτευσάμην, καὶ διὰ τοῦτο μεγάλα κατώρθωσα. Ταῦτα δ' ἂν ἁρμόζει μᾶλλον τῷ ἀναμαρτήτῳ Χριστῷ, ἀδίκως ἐπιβουλευομένῳ παρὰ τῶν Ἰουδαίων.

« Ἐξεγέρθητι εἰς συνάντησίν μου καὶ ἴδε. » — Κινήθητι πρὸς τὸ συναντῆσαί μοι φεύγοντι, καὶ ἐπιῤῥῶσαί με, καὶ ἴδε οἷα πάσχω.

« Καὶ σὺ, Κύριε ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων, ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραήλ. » — Ὁ τῶν ἀγγέλων Θεὸς ἢ ὁ δυνατὸς, ἢ δυνάμεως χορηγός.

« Πρόσσχες τοῦ ἐπισκέψασθαι πάντα τὰ ἔθνη. » — Ἐπισκέψασθαι δυσωπεῖ διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως.

« Μὴ οἰκτειρήσῃς πάντας τοὺς ἐργαζομένους τὴν ἀνομίαν. » — Τοὺς ἀνεπιστρόφως ἔχοντας, εἴτε τοὺς περὶ τὸν Σαοὺλ εἴτε τοὺς θεοκτόνους, εἴτε τοὺς δαίμονας.

« Ἐπιστρέψουσιν εἰς ἑσπέραν. » — Ἀπὸ τῆς διασπορᾶς ἐπιστρέψουσιν ὀψὲ καὶ μόλις εἰς Ἱερουσαλήμ, καὶ οὔτε τροφῶν εὐπορήσουσιν, ἀλλὰ καὶ ὡς ἄγος πελασθήσονται καὶ κύκλῳ τῆς πόλεως ἔξω που αὐλισθήσονται.

« Καὶ λιμώξουσιν ὡς κύων, καὶ κυκλώσουσι τὴν πόλιν. » — Εἰς παράδειγμα τὸν κύνα παρέλαβε διὰ τὸ λιμώττειν ἄγαν τοῦτο τὸ ζῶον καὶ διὰ τὴν ἀναίδειαν.

« Ἰδοὺ αὐτοὶ ἀποφθέγξονται ἐν τῷ στόματι αὐτῶν. » — Τὸ αἴτιον ὅτι αὐτοὶ ἐξενέγκωσιν ἀπόφασιν διὰ τοῦ οἰκείου στόματος κατὰ τοῦ Χριστοῦ λέγοντες, Σταυρωθήτω.

« Καὶ ῥομφαία ἐν τοῖς χείλεσιν αὐτῶν. » — Ῥομφαίαν καλεῖ τὴν θανατηφόρον ἀπόφασιν ἣν ἐξήνεγκον, ὡς μηδενὸς ἀκούοντος ἢ ἐφορῶντος.

« Ὅτι τίς ἤκουσεν; » — Ὅτι οὐδεὶς ἤκουσεν ἐνόμισαν.

« Καὶ σὺ, Κύριε, ἐκγελάσῃ αὐτούς, ἐξουδενώσεις πάντα τὰ ἔθνη. » — Ἔθνη φησὶν ἐνταῦθα τὰ τοῖς θείοις νόμοις ἀντιταττόμενα καὶ τὰ τῶν δαιμόνων συστήματα.

« Τὸ κράτος μου πρὸς σὲ φυλάξω· ὅτι σὺ, ὁ Θεός, ἀντιλήπτωρ μου εἶ. » — Τὴν βασιλείαν παρὰ σοὶ ἐάσω ὥστε λήψεσθαι ταύτην ἐκ σοῦ.

« Ὁ Θεός μου, τὸ ἔλεος αὐτοῦ προφθάσει με. » — Προλάβῃ τὴν ἐμὴν αἴτησιν· οὕτω ταχύς ἐστιν εἰς βοήθειαν.

« Ὁ Θεός μου δείξει μοι ἐν τοῖς ἐχθροῖς μου. » — Λείπει τὸ ὅσα βούλομαι.

« Μὴ ἀποκτείνῃς αὐτούς· μή ποτε ἐπιλάθωνται τοῦ νόμου σου. » — Ὁ θάνατος γὰρ ἀφαιρεῖ τὴν μνήμην.

« Διασκόρπισον αὐτοὺς ἐν τῇ δυνάμει σου καὶ κατάγαγε αὐτοὺς ὁ ὑπερασπιστής μου, Κύριε. » — Τὸ *κατάγαγε* δηλοῖ τὸ ταπείνωσον.

« Ἁμαρτίαν στόματος αὐτῶν, λόγον χειλέων αὐτῶν. » — Ἡ *ἁμαρτία* τῆς χριστοκτονίας διὰ τοῦ στόματος αὐτῶν ἐτελέσθη, κἂν οὐκ αὐτόχειρες ἐγένοντο ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Κυρίου· ὁ λόγος ὃν εἶπον, Ἆρον, ἆρον, σταύρωσον αὐτόν, αὐτὸς ἦν ἡ ἁμαρτία τῆς χριστοκτονίας, αὐτὸς ἀνεῖλε τὸν Κύριον.

« Καὶ συλληφθήτωσαν ἐν τῇ ὑπερηφανίᾳ αὐτῶν. » — Ἐπείπερ ἀλαζονευόμενοι κατὰ Χριστοῦ ἔλεγον, « Οὐκ ἔχομεν βασιλέα ἕτερον εἰ μὴ μόνον τὸν Καίσαρα, » παραδοθήτωσαν τῇ τοῦ Καίσαρος βασιλείᾳ.

« Καὶ ἐξ ἀρᾶς καὶ ψεύδους διαγγελήσονται συντέλειαι. » — Καὶ ἐκ τῆς ὕβρεως καὶ τῆς συκοφαντίας ἤτοι διὰ τὴν κατὰ Χριστὸν ὕβριν καὶ συκοφαντίαν διάγγελμα καὶ περιλάλημα γενήσονται ἐπὶ τῇ συντελείᾳ, τουτέστι καταστροφῇ.

« Ἐν ὀργῇ συντελείας καὶ οὐ μὴ ὑπάρξωσιν. » —

Οὐκ ἐπὶ ἁπλῶς συντελείᾳ, ἀλλ' ἐπὶ θυμῷ συντελείας, καὶ λοιπὸν οὐκ ἔτι πάλιν εἰς πολιτείαν συστήσονται· συντέλειαν γὰρ οὐ τὴν πανωλεθρίαν ἔφησεν, ἀλλὰ τὴν τῆς πολιτείας καταστροφὴν, ἣν οὐχ ἁπλῶς παθεῖν τοὺς χριστοκτόνους, ἀλλὰ σὺν ἐπαγωγῇ τιμωριῶν προαγγέλλει πολλῶν καὶ σφοδρῶν.

« Καὶ γνώσονται ὅτι Θεὸς δεσπόζει τοῦ Ἰακὼβ, καὶ τῶν περάτων τῆς γῆς. » — Θεὸν ἐνταῦθα τὸν Χριστόν φησιν.

« Αὐτοὶ διασκορπισθήσονται τοῦ φαγεῖν· ἐὰν δὲ μὴ χορτασθῶσι καὶ γογγύσωσιν. » — Διασκορπισθήσονται προσαιτοῦντες, ἕνεκα τοῦ φαγεῖν· ἐπεὶ δὲ οὐ χορτασθήσονται, οὐ μετανοήσουσι πρὸς Κύριον, ἀλλὰ γογγύσουσιν ὡς οἱ πρόγονοι τούτων. Περιττὸς δὲ κἀνταῦθα ὁ *καὶ* σύνδεσμος.

ΨΑΛΜΟΣ ΝΘ'

« Εἰς τὸ τέλος, τοῖς ἀλλοιωθησομένοις, ἔτι εἰς στηλογραφίαν τῷ Δαυῒδ εἰς διδαχὴν· ὁπότε ἐνεπύρισε τὴν Μεσοποταμίαν Συρίας, καὶ τὴν Συρίαν Σωβὰλ, καὶ ἐπέστρεψεν Ἰωὰβ, καὶ ἐπάταξε τὸν Ἐδὼμ ἐν τῇ φάραγγι τῶν Ἁλῶν δώδεκα χιλιάδας. » — Ἔστι δὲ εἰς στηλογραφίαν τῷ Δαυῒδ εἰς διδαχὴν, ὁπότε ἐνεπύρισε τὴν Μεσοποταμίαν Συρίας, καὶ τὴν Συρίαν Σωβὰλ, καὶ ἐπέστρεψεν ἐν Ἰωὰβ καὶ ἐπάταξεν ἐν τῇ φάραγγι τῶν Ἁλῶν δώδεκα χιλιάδας. Τόπος ἐστὶν ἡ φάραγξ τῶν Ἁλῶν, δι' ἧς τοὺς κατοικοῦντας ἐδήλωσεν. Ἀλλοιωθησομένους δὲ λέγει τοὺς ἀπὸ τῆς τῶν αἰχμαλωτευσάντων δουλείας εἰς ἐλευθερίαν ἐλθόντας Ἰουδαίους, μᾶλλον δὲ τοὺς ἐκ τῆς δαιμονικῆς τυραννίδος ἐλευθερωθέντας διὰ τοῦ βαπτίσματος, διδαχὴν δὲ λέγει εὐεργεσίας ἢ ὑπομονῆς.

« Θεὸς, ἀπώσω ἡμᾶς καὶ καθεῖλες ἡμᾶς, ὠργίσθης, καὶ οἰκτείρησας ἡμᾶς. » — Σεισμὸν καὶ ταραχὴν ἱστορικῶς μὲν τῆς γῆς τῶν Ἰουδαίων φησὶν, ἕως τὴν καταστροφὴν τῶν ἐν αὐτῇ πόλει, καὶ τὴν λεηλασίαν καὶ τὴν σύγχυσιν τῶν ἀνθρώπων, ἀναγωγικῶς δὲ τὴν τῆς οἰκουμένης μετάθεσιν ἐξ εἰδωλολατρείας εἰς θεογνωσίαν καὶ ἀπὸ τοῦ νόμου πρὸς τὸ Εὐαγγέλιον τόν τε θόρυβον ὃν ἔπασχον οἱ ἄνθρωποι ἐκ τῆς φήμης τῶν θαυματουργημάτων καὶ τῶν διδαγμάτων τοῦ Χριστοῦ καθ' ὃν οὗτος καιρὸν ἐπολιτεύετο ἐπὶ γῆς.

« Ἴασαι τὰ συντρίμματα αὐτῆς ὅτι ἐσαλεύθη. » — Ἱστορικῶς μὲν συντρίμματά φησι τὴν πτῶσιν τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ τῶν περὶ αὐτὴν πόλεων, ἀναγωγικῶς δὲ τὰς ψυχικὰς ἀντιστάσεις τῶν ἀνθρώπων Κυρίῳ, καὶ σάλον τὴν παρατροπὴν τοῦ δέοντος.

« Ἔδειξας τῷ λαῷ σου σκληρά. » — Τοῖς μὲν Ἰουδαίοις τὰ τῆς αἰχμαλωσίας ἐπίπονα, τοῖς δὲ πιστεύσασι τὴν τῆς ἀρετῆς στενὴν καὶ τεθλιμμένην ὁδόν.

« Ἐπότισας ἡμᾶς οἶνον κατανύξεως. » — Οἶνος κατανύξεως αἱ θλίψεις αἱ φέρουσαι τῶν προεπταισμένων μετάμελον, καὶ τὸ εὐαγγελικὸν κήρυγμα εὐφραῖνον ὁμοῦ καὶ πρὸς μετάνοιαν ἄγον.

« Ἔδωκας τοῖς φοβουμένοις σε σημείωσιν τοῦ φυγεῖν ἀπὸ προσώπου τόξου. » — Οἱονεὶ ἐνσεσημασμένοι ἦσαν οἱ φοβούμενοί σε καὶ οὐκ ἀνῃρέθησαν· διὰ τοῦ τόξου δὲ πᾶν πολεμικὸν τόξον δεδήλωκε. Σημείωσις δὲ αὐτοῖς ἦν σφραγὶς τοῦ ἁγίου βαπτίσματος καὶ ὁ τύπος τοῦ ζωηφόρου σταυροῦ, δι' ὧν φεύγομεν ἐκ τοῦ τῶν δαιμόνων ποικίλου τόξου.

« Ὅπως ἂν ῥυσθῶσιν οἱ ἀγαπητοί σου. » — Τὴν αἰτίαν λέγει πάλιν τῆς σημειώσεως.

« Σῶσον τῇ δεξιᾷ σου, καὶ ἐπάκουσόν μου. » — Δεξιὰν λέγει νῦν τὴν δύναμιν.

« Ὁ Θεὸς ἐλάλησεν ἐν τῷ ἁγίῳ αὐτοῦ. » — Τοῦτο προσώπῳ οἰκείῳ φησὶν ὁ Δαυῒδ, λέγων, « Ὁ Θεὸς ἐλάλησε διὰ τοῦ ἁγίου αὐτοῦ Πνεύματος, » δηλαδὴ, Ἀγαλλιάσομαι τῇ εὐαρεστίᾳ τοῦ ἐμοῦ λαοῦ, καὶ κληροδοτήσω αὐτοῖς τὴν πόλιν τῆς φυλῆς Ἐφραῒμ, τὴν καλουμένην Σίκιμα καὶ τὸ πρὸ τῶν Σικίμων κείμενον χωρίον, ὃ Σκηνῶν καλεῖται κοιλάς. Διὰ τούτων δὲ σύμπασαν τὴν Ἰουδαίαν ἐδήλωσεν.

« Ἐμός ἐστι Γαλαὰδ καὶ ἐμός ἐστι Μανασσῆς. » — Διὰ τῶν ὀνομάτων τούτων πάσας δεδήλωκε τὰς φυλὰς, ἃς οἰκειοῦται ὁ Θεὸς πάλιν, κἂν δι' ἁμαρτίαν ἀπώσατο. Καὶ ὁ Χριστὸς λέγοι ἂν ταῦτα, οἰκειούμενος τοὺς αὐτοῦ κατὰ σάρκα προπάτορας, καὶ μᾶλλον διὰ τοὺς πιστεύσαντας ἐξ αὐτῶν.

« Καὶ Ἐφραῒμ κραταίωσις τῆς κεφαλῆς μου. » — Κεφαλὴν τὴν ἀρχὴν ὀνομάζει καὶ βασιλείαν, ἣν οἰκοῦνται διὰ τὸν λαόν.

« Μωὰβ λέβης τῆς ἐλπίδος μου. » — Μωὰβ ἤτοι τὸ Μωαβιτῶν ἔθνος, λέβης ἔσται, ἤγουν ὑπηρέτης· ὑπηρετικὸν γὰρ σκεῦος ὁ λέβης· ὑπηρέτης δὲ τῆς ἐλπίδος μου, τουτέστι τῶν ἐλπιζόντων εἰς ἐμέ.

« Ἐπὶ τὴν Ἰδουμαίαν ἐκτενῶ τὸ ὑπόδημά μου. » — Ὑπόδημα τὴν πορείαν λέγει. Φησὶ δὲ ὅτι καὶ τοὺς Ἰδουμαίους ὑποτάξω τῷ λαῷ μου, συνεκστρατεύσας αὐτῷ. Λέγεται δὲ καὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ θεότητος ὑπόδημα ἡ θεοφόρος αὐτοῦ σὰρξ, δι' ἧς ἐπιδημῆσαι καὶ τοῖς ἀλλοφύλοις εὐδόκησε, τουτέστιν ἀγαγεῖν αὐτοὺς πρὸς ἐπίγνωσιν ἑαυτοῦ.

« Ἐμοὶ ἀλλόφυλοι ὑπετάγησαν. » — Τὸ *ὑπετάγησαν* ἀντὶ τοῦ ὑποταγήσονται.

« Τίς ἀπάξει με εἰς πόλιν περιοχῆς; » — Προσώπῳ μὲν τῶν αἰχμαλώτων τὴν Ἱερουσαλὴμ ὁ Προφήτης ἀνακαλεῖται, πόλιν περιοχῆς ὀνομάζων ταύτην, διὰ τὸ εὐτείχιστον. Οἰκείῳ δὲ προσώπῳ τὴν Ἐκκλησίαν ἰδεῖν ἐπιθυμεῖ τῶν πιστῶν, τὴν τετειχισμένην ταῖς ἀρεταῖς καὶ τοῖς πνευματικοῖς χαρίσμασι καὶ ταῖς θείαις δυνάμεσιν.

« Ἢ τίς ὁδηγήσει με ἕως τῆς Ἰδουμαίας; » — Ὁμοίως καὶ τὴν ἄπιστον Ἰουδαίαν καταδουλώσασθαι μὲν ἐφίενται οἱ αἰχμάλωτοι· ὁ δὲ Προφήτης πιστεύσασαν καὶ ταύτην ἰδεῖν ἐκζητεῖ.

« Οὐχὶ σὺ, ὁ Θεὸς, ὁ ἀπωσάμενος ἡμᾶς; » — Ἤτοι τὸν Ἰουδαϊκὸν λαὸν ἁμαρτήσαντα.

« Καὶ οὐκ ἐξελεύσῃ, ὁ Θεὸς, ἐν ταῖς δυνάμεσιν ἡμῶν; » — Ἁρμόζει ταῦτα καὶ τῇ τῶν πιστῶν Ἐκκλησίᾳ.

« Δὸς ἡμῖν βοήθειαν ἐν θλίψεσι, καὶ ματαία σωτηρία ἀνθρώπου. » — Ἡ παρὰ ἀνθρώπου σωτηρία ψευδής.

« Ἐν τῷ Θεῷ ποιήσομεν δύναμιν. » — Διὰ τοῦ

Θεοῦ δυνατὰ ἔργα, τουτέστιν μεγάλα κατορθώματα, ἐργασόμεθα.

ΨΑΛΜΟΣ Ξ'.

« Εἰς τὸ τέλος, ἐν ὕμνοις τῷ Δαυΐδ. Εἰσάκουσον, ὁ Θεὸς, τῆς δεήσεώς μου, πρόσσχες τῇ προσευχῇ μου. » — Τὸν σκοπὸν ὁ παρὼν ψαλμὸς ἔχει τοῦ πρὸ αὐτοῦ. Ἐν ὕμνοις δὲ, ὅτι ὑμνεῖ τὸν εὐεργέτην, τὰς εὐεργεσίας αὐτοῦ διηγούμενος.

« Ἀπὸ τῶν περάτων τῆς γῆς πρὸς σὲ ἐκέκραξα. » — Ἀντὶ τοῦ, ἐκ τῆς Βαβυλῶνος· πέρατα γὰρ τῆς γῆς καὶ ἡ Βαβυλὼν λέγοιτ' ἄν, ὡς ἐσχατιὰ τῆς ἡμετέρας οἰκουμένης· ἢ ἀντὶ τοῦ μακρόθεν. Μακρὰν δέ ἐστι τοῦ Θεοῦ ὁ μὴ πολιτευόμενος ὀρθῶς καὶ θεοφιλῶς.

« Ἐν τῷ ἀκηδιάσαι τὴν καρδίαν μου, ἐν πέτρᾳ ὕψωσάς με. » — Ὅτε ἀπέκαμον ταῖς θλίψεσιν, ἐπὶ τὸ ὕψος καὶ τὴν ἀσφάλειαν τῆς εἰς σὲ ἐλπίδος ἀνήγαγές με, μὴ ἐάσας συγχωσθῆναι ταῖς συμφοραῖς.

« Ὡδήγησάς με, ὅτι ἐγενήθης ἐλπίς μου. » — Ὡδήγησάς με ἐπὶ τὰ καλὰ καὶ σωτήρια, ἐπειδὴ ἔσχον ἐλπίδα σωτηρίας.

« Πύργος ἰσχύος ἀπὸ προσώπου ἐχθροῦ. » — Ἀπὸ κοινοῦ τὸ, Ἐγεννήθης πύργος ἰσχυρὸς ἐνώπιον ἐχθροῦ ὥστε κωλύειν αὐτόν.

« Παροικήσω ἐν τῷ σκηνώματί σου εἰς τὸν αἰῶνα. » — *Σκήνωμα Θεοῦ* ὁ θεῖος ναὸς καὶ ὁ οὐράνιος χῶρος. Τὸ δὲ *εἰς τοὺς αἰῶνας* τὸ διηνεκῶς δηλοῖ.

« Ἔδωκας κληρονομίαν τοῖς φοβουμένοις τὸ ὄνομά σου. » — Δεῦτε γὰρ, φησὶ, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν. Ἱστορικῶς δὲ τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας εἴποι τις ἄν.

« Ἡμέρας ἐφ' ἡμέρας τοῦ βασιλέως προσθήσεις. » — Πολλὰς ἡμέρας προσθήσεις ἐπὶ τὰς ἡμέρας, φησὶ, τοῦ βασιλέως διὰ τὴν θεοφίλειαν αὐτοῦ. Λέγει δὲ τὸν Ζοροβάβελ ὁ Ἰουδαῖος. Ἀλλὰ τὸ ἑξῆς οὐδενὶ ἄλλῳ ἁρμόζει πλὴν τοῦ μεγάλου Βασιλέως Χριστοῦ. Οὐ ἐπὶ τὰς ἀριθμητὰς ἡμέρας τῆς ἐν κόσμῳ ζωῆς αὐτοῦ· ἡμέρας ἀναριθμήτους σὺν αὐτῶν οἴκων Θεὸς Λόγος προσέθετο· κατὰ τὴν ὑπερκόσμιον τούτου ζωήν· διὸ καὶ τὰς προστεθείσας ἡμέρας σαφηνίζων ὁ Προφήτης, ἐπήγαγε τὰ ἑξῆς, καὶ μήτις τῷ τῆς προσθήκης παρατάττέσθω ὀνόματι· δύναται γὰρ τῷ πεπερασμένῳ προστεθῆναι ποσῷ· τὸ κατὰ τέλος ἄπειρον, εἴτουν τὸ ἀτελεύτητον· οὐ μὴν τὸ ἀνάπαλιν.

« Τὰ ἔτη αὐτοῦ ἕως ἡμετέρας γενεᾶς. » — Τοῦτο σαφηνιστικὸν τῆς προσθήκης· τὰ ἔτη αὐτοῦ γὰρ, φησὶν, ἕως τῆς τελευταίας ἡμέρας τῶν δύο γενεῶν, τοῦ τε παλαιοῦ καὶ τοῦ νέου λαοῦ, τουτέστιν ἕως τῆς συντελείας· τοῦ γὰρ ἦν τὸ δεόμενον πιστώσεως· μετὰ γὰρ τὴν συντέλειαν δῆλον ἅπασιν ὅτι ζήσεται διαπαντός· οὐκ ἔτι γὰρ κυριεύει ὁ θάνατος ἐν οὐδενί.

« Διαμένει εἰς τὸν αἰῶνα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. » — Σαφέστατα λίαν ὁ Δαυΐδ τὴν τοῦ Χριστοῦ διδάσκει

A ζωὴν, διαμενεῖν αὐτὸν λέγων διηνεκῶς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός.

« Ἔλεος καὶ ἀλήθειαν αὐτοῦ τίς ἐκζητήσει; » — Οὐδεὶς ἐκζητήσει ὥστε μαθεῖν· ἀκατανόητα γάρ.

« Οὕτως ψαλῶ τῷ ὀνόματί σου εἰς τοὺς αἰῶνας. » — Ὥσπερ νῦν, οὕτω, φησὶν, ὑμνήσω σε διαπαντός.

« Τοῦ ἀποδοῦναί με τὰς εὐχάς μου ἡμέραν ἐξ ἡμέρας. » — Ὥστε ἀποδοῦναί με σοι τὰς τῆς ὑμνήσεως ὑποσχέσεις μου καθ' ἡμέραν ἐξ ἡμέρας, ἤγουν ἐν διαδοχῇ ἡμερῶν· ὑπέσχηται γὰρ πολλάκις ἐν τοῖς προλαβοῦσι ψαλμοῖς ἀεὶ ὑμνεῖν τὸν Θεόν.

ΨΑΛΜΟΣ ΞΑ'.

« Εἰς τὸ τέλος, ὑπὲρ Ἰδιθοὺμ ψαλμὸς τῷ Δαυΐδ. »

B — Προαγορεύει ὁ ψαλμὸς τὴν τῶν Μακκαβαίων ὑπὲρ εὐσεβείας ἔνστασιν· προτρεπόμενος καὶ ἡμῖν ὑπομονὴν καὶ ἐλπίδα τὴν εἰς Θεόν. Ἁρμόζει δὲ πᾶσι τοῖς ὑπὲρ εὐσεβείας ἀγωνισαμένοις.

« Οὐχὶ τῷ Θεῷ ὑποταγήσεται ἡ ψυχή μου; παρ' αὐτοῦ γὰρ τὸ σωτήριόν μου. » — Οὐ τοῖς θείοις ἐμμενῶ διατάγμασιν.

« Ἀντιλήπτωρ μου, οὐ μὴ σαλευθῶ ἐπὶ πλεῖον. » — Σάλον τὴν δειλίαν καλεῖ.

« Ἕως πότε ἐπιτίθεσθε ἐπ' ἄνθρωπον; φονεύετε πάντες ἡμεῖς; » — Ὑπερβατικῶς, Ἕως πότε ἐπεμβαίνετε πάντες ἡμεῖς ἐπ' ἄνθρωπον ἀσθενῆ, ὡς ὑπερβαίνει τις τοίχῳ κεκλιμένῳ εἰς πτῶσιν, καὶ φραγμῷ ἐκτετιναγμένῳ ἵνα τέλεον καταστραφῶσιν αὐτά, ἕως πότε φονεύετε;

C « Πλὴν τὴν τιμήν μου ἐβουλεύσαντο ἀπώσασθαι. » — Ἐβουλεύσαντο οἱ ἐχθροὶ ἀπώσασθαι ἀπ' ἐμοῦ τὴν εὐσέβειαν· ὄντως γὰρ τιμὴ τὸ δουλεύειν Θεῷ.

« Ἔδραμον ἐν δίψει. » — Ἔσπευσαν ἐν ἐπιθυμίᾳ πολλῇ πρὸς τοῦτο.

« Τῷ στόματι αὐτῶν ηὐλόγουν, καὶ τῇ καρδίᾳ αὐτῶν κατηρῶντο. » — Χείλεσι μὲν ἐκολάκευον, ψυχῇ δὲ ὕβριζον.

« Ὅτι παρ' αὐτοῦ ἡ ὑπομονή μου. » — Αὐτά μοι δίδωσι τὴν ἐν θλίψεσι καρτερίαν.

« Ὅτι αὐτὸς Θεός μου, καὶ σωτήρ μου· ἀντιλήπτωρ μου, οὐ μὴ μεταναστεύω. » — Οὐ μεταβήσομαι ἀπὸ τῆς εἰς Θεὸν δουλείας.

« Ἐπὶ τῷ Θεῷ τὸ σωτήριόν μου καὶ ἡ δόξα μου. » — Ἐπὶ τῷ Θεῷ, οὐκ ἐπ' ἀνθρώπῳ, καὶ τὸ σώζεσθαί

D με καὶ τὸ δοξάζεσθαι.

« Ὁ Θεὸς τῆς βοηθείας μου, καὶ ἡ ἐλπίς μου ἐπὶ τῷ Θεῷ. » — Ὁ Θεὸς ὁ βοηθός μου.

« Ἐλπίσατε ἐπ' αὐτὸν, πᾶσα συναγωγὴ λαῶν, ἐκχέατε ἐνώπιον αὐτοῦ τὰς καρδίας ὑμῶν· ὅτι ὁ Θεὸς βοηθὸς ἡμῶν εἰς τὸν αἰῶνα. » — Ἐκκενώσατε ἐνώπιον αὐτοῦ πάντας τοὺς λογισμοὺς ὑμῶν· ἀφιερώσατε τούτους αὐτῷ καὶ διχόνοιαν μὴ ἔχετε εἰς αὐτόν.

« Πλὴν μάταιοι υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων. » — Ὄντως ἀνόητοί εἰσιν οἱ τοῖς ἀνθρωπίνοις προστετηκότες καὶ μὴ εἰς Θεὸν ἀεὶ βλέποντες.

« Ψευδεῖς υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων ἐν ζυγοῖς τοῦ ἀδικῆσαι. » — Τὰς κρίσεις καλεῖ καί φησι· « Ψευδεῖς

κρίνουσιν ἀνθαιρούμενοι τῶν ἑστώτων τὰ ἄστατα, ὥστε ἀδικῆσαι καὶ ἑαυτοὺς ψυχικῶς καὶ ἑτέρους πραγματικῶς.

« Αὐτοὶ ἐκ ματαιότητος ἐπὶ τὸ αὐτό. » — Ἐπὶ τὸ αὐτό εἰσιν, ἤγουν ὁμονοοῦσι διὰ ματαιότητα.

« Πλοῦτος ἐὰν ῥέῃ, μὴ προστίθεσθε καρδίαν. » — Ἐὰν φέρηται κατὰ ῥοῦν ὁ πλοῦτος ὑμῖν, μὴ προσηλοῦτε αὐτῷ τὴν καρδίαν.

« Ἅπαξ ἐλάλησεν ὁ Θεός· δύο ταῦτα ἤκουσα. » — Τὸ *ἅπαξ* ἀντὶ τοῦ βεβαίως καὶ χωρὶς δισσολογίας τινός.

« Ὅτι τὸ κράτος τοῦ Θεοῦ, καὶ σοῦ, Κύριε, τὸ ἔλεος. » — Ὅτι ὁ Θεὸς μόνος κραταιὸς, καὶ σὺ ὁ Θεὸς μόνος ἐλεήμων, καὶ ὡς μὲν κραταιὸς ἀπώσεται τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν· ὡς ἐλεήμων δὲ ἐλεήσει ἡμᾶς καὶ προσλάβηται.

ΨΑΛΜΟΣ ΞΒ'.

« Ψαλμὸς τῷ Δαυῒδ, ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς Ἰουδαίας. Θεὸς ὁ Θεός μου, πρὸς σὲ ὀρθρίζω. — Οὕτως ἐν ταύτῃ τῇ ἐρήμῳ, καὶ μετὰ τῆς τοσαύτης διαθέσεως ἐνεφανίσθην σοι, ἐν τῇ σκηνῇ λατρεύων σοι.

« Ἐν γῇ ἐρήμῳ καὶ ἀβάτῳ καὶ ἀνύδρῳ, οὕτως ἐν τῷ ἁγίῳ ὤφθην σοι, τοῦ ἰδεῖν τὴν δύναμίν σου καὶ τὴν δόξαν σου. » — Ὁ ὀρθρίζων δέ σοι παρίσταμαι, ὥστε ἰδεῖν τὴν κατὰ τῶν ἐχθρῶν μου δύναμίν σου καὶ τὴν δόξαν σου· ἢ δοξασθήσῃ ὡς τῶν ἐλπιζόντων ἐπὶ σὲ βοηθός.

« Ὅτι κρεῖσσον τὸ ἔλεός σου ὑπὲρ ζωάς. » — *Ζωὰς* λέγει τὰς τρυφηλὰς καὶ ἀπολαυστικὰς βιοτάς.

« Οὕτως εὐλογήσω σε ἐν ζωῇ μου. » — Οὕτως καὶ νῦν, τουτέστιν ἐξ ὅλης ψυχῆς.

« Ἐν τῷ ὀνόματί σου ἀρῶ τὰς χεῖράς μου. » — Εἰς σὲ μόνον ἀναπετάσω τὰς χεῖράς μου.

« Ὡς ἐκ στέατος καὶ πιότητος ἐμπλησθείη ἡ ψυχή μου. » — Ὥσπερ ἐκ στέατος καὶ λίπους ἡδύνεταί τις, οὕτως κἀγὼ ἐκ τοῦ ὑμνεῖν σε.

« Καὶ χείλη ἀγαλλιάσεως αἰνέσει τὸ στόμα μου. » — Καὶ στόματι ἀγαλλιωμένῳ αἰνέσω σε.

« Εἰ ἐμνημόνευόν σου ἐπὶ τῆς στρωμνῆς μου, ἐν τοῖς ὄρθροις ἐμελέτων εἰς σέ· ὅτι ἐγενήθης βοηθός μου. » — Ἀντιχρονικῶς, ἐπεὶ μέμνημαί σου καὶ ὕπνων, διὰ τοῦτο εὐθὺς ἅμα τῷ ἀφυπνισθῆναι λογίζομαι περὶ σοῦ.

« Ἐκολλήθη ἡ ψυχή μου ὀπίσω σοι. » — Ἐδέθην ὄπισθέν σου τῷ τῆς σῆς ἀγάπης δεσμῷ· διὸ καὶ ἀντελάβου μου.

« Παραδοθήσονται εἰς χεῖρας ῥομφαίας. » — Χεῖρας ῥομφαίας ἐπὶ τῶν ὁράτων ἐχθρῶν τὸ ἄφυκτον τοῦ ξίφους, ἢ τὴν πολεμικὴν δεξιὰν νοητέον· ἐπὶ δὲ τῶν ἀοράτων τὴν τιμωρίαν· κατώτατον δὲ τῆς γῆς τὸν τάρταρον.

« Μερίδες ἀλωπέκων ἔσονται. » — Ἢ ὅτι τοῖς θηρίοις βορὰ προκείσονται, ἢ ὅτι καὶ ὑπὸ εὐτελῶν καὶ ἐλαχίστων ἀναιρεθήσονται· τῶν δαιμόνων δὲ ἀναίρεσις ἡ ἧττα καὶ παντελῶς ἀποσόβησις.

« Ἐπαινεθήσεται πᾶς ὁ ὀμνύων ἐν αὐτῷ, ὅτι ἐνεφράγη τὸ στόμα λαλούντων ἄδικα. » — Ἔθος ἦν

A ὅρκον ποιεῖσθαι τὴν σωτηρίαν τοῦ βασιλέως. Δοξάζεται δὲ μᾶλλον ὁ ὀμνύων ἐν τῷ Θεῷ, τουτέστιν ὁ βεβαιῶν καὶ ἑδράζων ἑαυτὸν ἐν τῷ Θεῷ· τὸ γὰρ ὀμνύειν σύμβολόν ἐστι βεβαιώσεως καὶ ἑδρασμοῦ.

ΨΑΛΜΟΣ ΞΓ'.

« Εἰς τὸ τέλος, ψαλμὸς τῷ Δαυῒδ. Εἰσάκουσον, ὁ Θεὸς, φωνῆς μου ἐν τῷ δέεσθαί με πρὸς σέ· » — Καὶ οὗτος τῷ πρὸ αὐτοῦ ἀκολουθεῖ, τὰς τῶν ἀνωτέρω ῥηθέντων ἐχθρῶν ἐπιβουλὰς διηγούμενος.

« Σκέπασόν με ἀπὸ συστροφῆς πονηρευομένων, ἀπὸ πλήθους ἐργαζομένων ἀδικίαν. » — Συστροφὴν λέγει τὸ σύστημα.

« Ἐνέτειναν τὸ τόξον αὐτῶν, πρᾶγμα πικρὸν, τοῦ ἀποτοξεῦσαι ἐν ἀποκρύφοις ἄμωμον. » — Ὑπερ-
B βατικῶς ἠτρέπισαν τὴν γλῶσσαν αὐτῶν ὡς τόξον· ὥστε δι' αὐτῆς ἐπιχειρῆσαι λάθρα κατὰ τοῦ ἀναιτίου· ὅπερ ἐστὶ πρᾶγμα πικρόν.

« Ἐξάπινα κατατοξεύουσιν αὐτὸν, καὶ οὐ φοβηθήσονται. » — Τὸ *ἐξάπινα* τὸ αἰφνηδίως δηλοῖ· οὐ φοβηθήσονται δὲ τὴν θείαν ὀργήν.

« Ἐκραταίωσαν ἑαυτοῖς λόγον πονηρόν. » — Ἐχύρωσαν παρ' ἑαυτοῖς τὸν λόγον τῆς ἐπιβουλῆς.

« Διηγήσαντο τοῦ κρύψαι παγίδας, εἶπον· Τίς ὄψεται αὐτούς; » — Εἰσηγήσαντο, συνεβούλευσαν.

« Ἐξηρεύνησαν ἀνομίαν. » — Ἐζήτησαν ὥστε χρήσασθαι αὐτοῦ.

« Ἐξέλιπον, ἐξερευνῶντες ἐξερευνήσεις. » —
C Ἠτόνησαν, ζητοῦντες ζητήσεις δολεράς.

« Προσελεύσεται ἄνθρωπος καὶ καρδία βαθεῖα· καὶ ὑψωθήσεται ὁ Θεός. » — Προσέλθῃ αὐτοῖς εἰς ὑπηρεσίαν τῆς μηχανῆς ἄνθρωπος, καὶ οὗτος δολιώτατος· καὶ μηδὲν αὐτοῦ ἰσχύσαντος δοξασθήσεται ὁ Θεός.

« Καὶ ἐξησθένησαν ἐπ' αὐτοὺς αἱ γλῶσσαι αὐτῶν. » — Γλώσσας λέγει τὰς σκευάς.

« Ἐταράχθησαν πάντες οἱ θεωροῦντες αὐτούς. » — Ἐθορύβησαν οἱ θεωροῦντες αὐτοὺς, τῶν ἐπιχειρημάτων ἀποτυγχάνοντας· οἱ παρῳχημένοι δὲ ἀντὶ μελλόντων.

« Καὶ ἀνήγγειλαν τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ καὶ ποιήματα αὐτοῦ συνῆκαν. » — Ἔγνωσαν οἷα ποιεῖ βοηθῶν τοῖς δούλοις αὐτοῦ.
D

ΨΑΛΜΟΣ ΞΔ'.

« Εἰς τὸ τέλος, ψαλμὸς τῷ Δαυῒδ, ᾠδὴ Ἱερεμίου, καὶ Ἰεζεκιὴλ τῷ λαῷ τῆς παροικίας, ὅτε ἔμελλον ἐκπορεύεσθαι. » — Ἡ μὲν προσθήκη τῆς ἐπιγραφῆς πᾶσιν ἅπαξ ἁπλῶς ὠβέλισται τοῖς ἐξηγηταῖς. Φαίνεται δὲ δηλοῦσα ὅτι πρότερον μὲν στόματι μόνῳ διά τινων στιχάδων Ἱερεμίου καὶ Ἰεζεκιὴλ ᾖσεν ὁ Προφήτης τὸν παρόντα ψαλμόν· ὕστερον δὲ δι' ἑαυτοῦ ὁ Προφήτης σὺν ὀργάνῳ ψαλτηρίῳ τὸν τοιοῦτον ψαλμὸν ἐψαλτῴδει προσώπῳ αἰχμαλώτου λαοῦ, ὅτε ἀπὸ τῆς ἐν Βαβυλῶνι παροικίας ἤμελλε πρὸς τὴν Ἱερουσαλὴμ ἐκπορεύεσθαι· προφητεύει δὲ περί τε τῆς ἐπανόδου τῶν ἐν Βαβυλῶνι, καὶ περὶ τῆς εὐσεβείας τῶν ἐθνῶν

«Σοὶ πρέπει ὕμνος, ὁ Θεὸς, ἐν Σιὼν· καὶ σοὶ ἀποδοθήσεται εὐχὴ ἐν Ἱερουσαλήμ.» — «Εἰσάκουσον προσευχῆς μου, πρὸς σὲ πᾶσα σὰρξ ἥξει.» — Τοῦτο προφητεία περὶ τῆς θεογνωσίας καὶ μᾶλλον τῆς περὶ τὴν συντέλειαν γενησομένης.

«Λόγοι ἀνόμων ὑπερεδυνάμωσαν ἡμᾶς.» — Τοῖς λόγοις τῶν ἀνόμων οὐκ ἠσθενήσαμεν τὴν εἰς σὲ πίστιν, ἀλλὰ καὶ λίαν ἐνεδυναμώθημεν· διὸ ταῖς προτέραις ἀσεβείαις ἡμῶν σύγγνωθι.

«Κατασκηνώσει ἐν ταῖς αὐλαῖς σου.» — Αὐλαὶ Θεοῦ αἰσθητῶς μὲν οἱ θεῖοι ναοὶ, νοητῶς δὲ αἱ ἄνω μοναί.

«Πλησθησόμεθα ἐν τοῖς ἀγαθοῖς τοῦ οἴκου σου.» — Οἶκος Θεοῦ ὁ οὐράνιος χῶρος, καὶ ἀγαθὰ αὐτοῦ αἱ τοὺς δικαίους μένουσαι ἀπολαύσεις· καὶ ἡ Ἐκκλησία δὲ τῶν πιστῶν οἶκος Θεοῦ, καὶ ἀγαθὰ ταύτης τὰ θεῖα δόγματα.

«Ἅγιος ὁ ναός σου, θαυμαστὸς ἐν δικαιοσύνῃ.» — Ἁγιασμοῦ πλήρης ὁ σὸς ναός. Ὁ κάτω καὶ ἄνω καὶ ἐν τῇ σῇ δικαιοσύνῃ θαυμάζεται· ὁ κάτω μὲν διὰ τῶν σῶν λογίων διδάσκων αὐτόν· ὁ ἄνω δὲ πρακτικῶς αὐτὴν διηγούμενος διὰ τῆς κατ' ἀξίαν ἑκάστῳ διανομῆς τῶν ἐκεῖ ἀναπαύσεων.

«Ἐπάκουσον ἡμῶν, ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, ἡ ἐλπὶς πάντων τῶν περάτων τῆς γῆς καὶ τῶν ἐν θαλάσσῃ μακράν.» — Τὸ *μακρὰν* τὸ πόῤῥω τῆς ἠπείρου δηλοῖ, διὰ δὲ τῆς θαλάσσης τὰς νήσους ἐσήμανεν.

«Ἑτοιμάζων ὄρη ἐν τῇ ἰσχύϊ αὐτοῦ.» — Συνεξακούεται τὸ ἐστι· τὸ *ἑτοιμάζων* δὲ τὸ ἑδράζων δηλοῖ.

«Περιεζωσμένος ἐν δυναστείᾳ.» — Περικεκυκλωμένος τῇ ἀπείρῳ δυνάμει.

«Ταραχθήσονται τὰ ἔθνη, καὶ φοβηθήσονται οἱ κατοικοῦντες τὰ πέρατα ἀπὸ τῶν σημείων σου.» — Διὰ τὸ ἄηθες καὶ ξένον τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος.

«Ἐξόδους πρωΐας καὶ ἑσπέρας τέρψεις.» — Καὶ τὰς ἐξόδους τῆς πρωΐας ἤγουν ὅθεν ἐξέρχεται καὶ ἄρχεται ἡ πρωΐα, καὶ τὰς ἐξόδους τῆς ἑσπέρας, ἤγουν καὶ τὴν ἀνατολὴν καὶ τὴν δύσιν, ἤτοι πᾶσαν τὴν οἰκουμένην, εὐφρανεῖς διὰ τῆς σῆς ἐνανθρωπήσεως.

«Ἐπεσκέψω τὴν γῆν καὶ ἐμέθυσας αὐτήν.» — Ἐπεσκέψω τοὺς ἐπὶ γῆς τῇ σῇ παρουσίᾳ, καὶ ἐνέπλησας αὐτοὺς τῆς εὐφροσύνης διδασκαλίας σου.

«Ἐπλήθυνας τοῦ πλουτῆσαι αὐτήν.» — Ἐπλήθυνας τὴν εὐαγγελικὴν ἄρδειαν, ἵνα τὴν εἰρημένην γῆν πλουτίσῃς ταῖς ἀρεταῖς.

«Ὁ ποταμὸς τοῦ Θεοῦ ἐπληρώθη ὑδάτων.» — Ποταμὸς τοῦ Θεοῦ ὁ Κύριος Ἰησοῦς· ὕδατα δὲ τὰ τούτου διδάγματα. Οὗτος ὀχετοὺς τοὺς ἀποστόλους ἀπέῤῥευσε καὶ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην κατήρδευσεν.

«Ἡτοίμασας τὴν τροφὴν αὐτῶν· ὅτι οὕτως ἡ ἑτοιμασία σου.» — Ἡτοίμασας τὴν λογικὴν τροφὴν τῶν ἐθνῶν· ὅτι οὕτως ἑτοιμασία τῆς ἀληθινῆς τροφῆς, καὶ οὐκ ἄλλως· τουτέστιν, ἄριστα παρεσκεύασας διδαχθῆναι τὰ ἔθνη τὴν εὐσέβειαν.

«Τοὺς αὔλακας αὐτῆς μέθυσον, πλήθυνον τὰ γεννήματα αὐτῆς.» — Αὔλακες τῆς εἰρημένης
A γῆς τὰ βάθη τῶν καρδιῶν· γεννήματα δὲ αἱ ἀρεταί.

«Ἐν ταῖς σταγόσιν αὐτῆς εὐφρανθήσεται ἀνατέλλουσα.» — Σταγόνες αἱ ἀπὸ τῶν διδασκάλων στάζουσαι ψεκάδες τῆς διδαχῆς, ὑφ' ὧν πιανθήσεται θάλλουσά τε καὶ αὔξουσα. Τὸ δὲ *αὐτῆς* τὸ δι' αὐτὴν εἶναι τὰς σταγόνας δηλοῖ.

«Εὐλογήσεις τὸν στέφανον τοῦ ἐνιαυτοῦ τῆς χρηστότητός σου.» — Ἅγιον ποιήσεις καὶ ἐπαινούμενον τὸν κύκλον τοῦ ἐνιαυτοῦ τῆς σῆς ἀγαθότητος. Ἐνιαυτὸς δὲ τῆς τοῦ Κυρίου ἀγαθότητος ὁ τῆς ἐπιδημίας τούτου καιρός.

«Καὶ τὰ πεδία σου πλησθήσονται πιότητος.» — Διὰ τῶν πεδίων καὶ τῶν βουνῶν καὶ τῶν κοιλάδων ἐκφαίνει ὡς ἅπας τόπος ὑποδέξεται τοὺς πιστούς.

B «Πιανθήσονται τὰ ὡραῖα τοῦ ἐρήμου· καὶ ἀγαλλίασιν οἱ βουνοὶ περιζώσονται.» — Ὡραῖα τῆς ἐρήμου τὰ ταύτης ἐπιτήδεια μέρη ταῖς ὥραις τοῦ ἐνιαυτοῦ, ἤγουν τὰ καρποφόρα. Διὰ τούτων δὲ τοὺς ἐν αὐτοῖς κατοικοῦντας δεδήλωκεν.

«Ἐνεδύσαντο οἱ κριοὶ τῶν προβάτων.» — Κριοὶ τῶν προβάτων οἱ τῶν πιστῶν ἡγεμόνες, ἐνδεδυμένοι τὴν χάριν τοῦ Πνεύματος.

«Καὶ αἱ κοιλάδες σου πληθυνοῦσι σῖτον.» — Σῖτόν φησι τῶν καρπῶν τῶν ἀρετῶν.

«Κεκράξονται καὶ γὰρ ὑμνήσουσι.» — Βοήσουσιν εὐχαρίστως πρὸς Κύριον καὶ τὸν εὐεργέτην ὑμνήσουσι· περιττὸς δὲ τὸ *γάρ*.

ΨΑΛΜΟΣ ΞΕ'.

«Εἰς τὸ τέλος, ᾠδὴ ψαλμοῦ ἀναστάσεως.» —
C Τὸ *ἀναστάσεως* ἀντὶ τοῦ περὶ τῆς ἀναστάσεως· ἱστορικῶς μὲν τῆς Βαβυλῶνος τῶν αἰχμαλωτισθέντων· ἀναγωγικῶς δὲ τῆς ἐξ ἁμαρτίας τῶν ἐπιστρεψάντων· προφητεύει γὰρ ὁ ψαλμὸς περὶ τῆς πίστεως τῶν ἐθνῶν, ἔτι τε περὶ τῶν τοῦ Χριστοῦ μαρτύρων.

«Ἀλαλάξατε τῷ Θεῷ, πᾶσα ἡ γῆ. Ψάλατε δὴ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ.» — Δότε δόξαν τῇ αἰνέσει αὐτοῦ, τουτέστιν, ἐνδόξως αἰνέσατε αὐτόν.

«Ἐν τῷ πλήθει τῆς δυνάμεώς σου ψεύσονταί σοι οἱ ἐχθροί σου.» — Οἱ τῆς ἀληθείας ἐχθροὶ τὴν εἰς σὲ πίστιν ψευδῶς ὑποκριθήσονται διὰ τὸν φόβον τῆς πολλῆς δυνάμεώς σου, τῆς ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν εὐσεβῶν.

D «Δεῦτε καὶ ἴδετε τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ, ὡς φοβερὸς ἐν βουλαῖς ὑπὲρ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων.» — Λίαν φοβερὸς καὶ μέγας ἐστὶν ἐν μεθόδοις καὶ οἰκονομίαις, ὅταν θέλῃ σῶσαι τὸν λαὸν αὐτοῦ.

«Ἐν ποταμῷ διελεύσονται ποδί.» — Τὸ *διελεύσονται* ἀντὶ τοῦ διῆλθοσαν οἱ πρόγονοι ἡμῶν. *Ποδὶ* δὲ ἀντὶ τοῦ πεζῇ καὶ οὐ μετὰ πλοίου. Περὶ τοῦ Ἰορδάνου δὲ φησιν ὅτι διέβη αὐτὸν ἡ κιβωτὸς διὰ ξηρᾶς.

«Ἐκεῖ εὐφρανθησόμεθα ἐπ' αὐτῷ, τῷ δεσπόζοντι ἐν τῇ δυναστείᾳ τοῦ αἰῶνος.» — Τὸ *ἐκεῖ* ἀντὶ τοῦ ἐν τοῖς τοιούτοις θαύμασιν εὐφράνθημεν ἐπὶ τῷ Θεῷ, τῷ δεσπόζοντι παντὸς αἰῶνος. Ἐν τῇ ἀπείρῳ δυνάμει αὐτοῦ οἰκειοῦται καὶ τὴν τῶν προγόνων εὐφροσύνην.

« Οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ἐπὶ τὰ ἔθνη ἐπιβλέπουσιν. » — Τὸν ἐξ ἐθνῶν λαὸν αὐτοῦ ἐπισκέπτεται.

« Οἱ παραπικραίνοντες μὴ ὑψούσθωσαν ἐν αὐτοῖς. » — Οἱ γογγυσταὶ Ἰουδαῖοι μὴ μέγα φρονείτωσαν ὡς λαὸς περιούσιος.

« Εὐλογεῖτε, ἔθνη, τὸν Θεὸν ἡμῶν, καὶ ἀκουτίσατε τὴν φωνὴν τῆς αἰνέσεως αὐτοῦ. » — Ἀκουστὴν ποιήσατε, τουτέστιν, ἐξάρατε μεγαλοφώνως αὐτήν, καὶ τοὺς ἄλλους ταῦτα διδάξατε.

« Τοῦ θεμένου τὴν ψυχὴν εἰς ζωήν, καὶ μὴ δόντος εἰς σάλον τοὺς πόδας μου. » — Τοῦ ῥυσαμένου με ἀπὸ θανάτου ψυχικοῦ καὶ μὴ παραχωρήσαντος τῆς εὐσεβείας παρατραπῆναί με.

« Ὅτι ἐδοκίμασας ἡμᾶς, ὁ Θεός, ἐπύρωσας ἡμᾶς, ὡς πυροῦται τὸ ἀργύριον. » — Οὗτοι οἱ λόγοι τῶν τῆς εὐσεβείας ἀγωνιστῶν, Ἐξήτασας ἡμᾶς, λεγόντων, ὅπως ἔχομεν πίστεως καὶ ὑπομονῆς.

« Εἰσήγαγες ἡμᾶς εἰς τὴν παγίδα. » — Παγίδα λέγει πάσης κακώσεως συνοχήν.

« Ἔθου θλίψεις ἐπὶ τὸν νῶτον ἡμῶν. » — Τὰς μάστιγάς φησι καὶ τὰ βάρη τῶν πειρασμῶν.

« Ἐπεβίβασας ἀνθρώπους ἐπὶ τὰς κεφαλὰς ἡμῶν. » — Ὑπέταξας ἡμᾶς τοῖς ἐχθροῖς.

« Διήλθομεν διὰ πυρὸς καὶ ὕδατος· καὶ ἐξήγαγες ἡμᾶς εἰς ἀναψυχήν. » — Πῦρ καταπιμπρῶν καὶ ὕδωρ συμπνῖγον ἡ σφοδρότης τῶν πειρασμῶν· ἀναψυχὴ δὲ ἡ ἀνάπαυσις.

« Εἰσελεύσομαι εἰς τὸν οἶκόν σου ἐν ὁλοκαυτώμασιν. » — Οἶκος εἴη ἂν τοῦ Θεοῦ ὁ οὐρανός· ὁλοκαυτώματα δὲ αἱ ὁλοτελεῖς ἐργασίαι τῶν ἀρετῶν.

« Ἀποδώσω σοι τὰς εὐχάς μου ἃς διέστειλαν τὰ χείλη μου. » — Εὐχαὶ αἱ ὑποσχέσεις. Τοῦ δὲ *διέστειλεν* ἑρμηνευτικὸν τὸ *ἐλάλησεν*.

« Ὁλοκαυτώματα μεμυαλωμένα ἀνοίσω σοι. » — Ὁλοκαυτώματα μεμυαλωμένα, τουτέστι πίονα, αἱ ἐξαίρετοι ἐργασίαι τῶν ἀρετῶν.

« Μετὰ θυμιάματος καὶ κριῶν. » — Θυμίαμα ἡ ψυχικὴ εὐωδία· κριοὶ δὲ οἱ ἡγεμονικοὶ τῆς ψυχῆς λογισμοὶ κερατίζοντες τὰ πάθη.

« Ποιήσω σοι βόας μετὰ χιμάρων. » — Βόες αἱ ἐνέργειαι τοῦ σώματος· γῆς μὲν γὰρ ἐργάτης ὁ βοῦς, ἐκ γῆς δὲ τὸ σῶμα· χίμαροι δὲ αἱ ὑπὲρ ἁμαρτίας δόσεις· πάλαι γὰρ ὁ χίμαρος ὑπὲρ ἁμαρτίας ἐθύετο.

« Πρὸς αὐτὸν τῷ στόματί μου ἐκέκραξα καὶ ὕψωσα ὑπὸ τὴν γλῶσσάν μου. » — Ὕψωσα τὴν φωνήν μου δηλαδή· τὸ δὲ *ὑπὸ τὴν γλῶσσάν μου* ἀντὶ τοῦ, ἐν τῇ γλώσσῃ μου.

« Ἀδικίαν εἰ ἐθεώρουν ἐν καρδίᾳ μου, μὴ εἰσακουσάτω μου Κύριος. » — Ἀδικία λέγεται καὶ ἡ ἁπλῶς κακία, ὥσπερ καὶ δικαιοσύνη ἡ ἁπλῶς ἀρετή. Παιδευτικὸς δὲ ὁ λόγος τὸ πῶς δεῖ δέεσθαι τοῦ Θεοῦ.

« Εὐλογητὸς ὁ Θεός, ὃς οὐκ ἀπέστειλε τὴν προσευχήν μου, καὶ τὸ ἔλεος αὐτοῦ ἀπ' ἐμοῦ. » — Ἐπ' αὐτοῦ δηλονότι.

ΨΑΛΜΟΣ ΞϚ'.

« Εἰς τὸ τέλος, ἐν ὕμνοις ψαλμὸς ᾠδῆς τῷ Δαυΐδ. » — Τὴν τοῦ Κυρίου ἐνανθρώπησιν προαγορεύει καὶ τοῦτον ὑμνεῖν παρακελεύεται.

« Ὁ Θεὸς οἰκτειρήσαι ἡμᾶς καὶ εὐλογήσαι ἡμᾶς, ἐπιφάναι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐλεήσαι ἡμᾶς. » — Εὔχεται ὁ Προφήτης πληρωθῆναι τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως τὸ μυστήριον καὶ οἰκτειρηθῆναι τὴν ἀνθρωπείαν φύσιν, τυραννουμένην ὑπὸ τοῦ διαβόλου· εἶτα καὶ ἁγιασθῆναι.

« Τοῦ γνῶναι ἐν τῇ γῇ τὴν ὁδόν σου. » — Ὥστε γνῶναι τοὺς ἐν τῇ γῇ τὴν ἐπιδημίαν σου, καὶ τοὺς ἐν πᾶσιν ἔθνεσι τὴν σωστικὴν ἐνανθρώπησίν σου.

« Ὅτι παρέστησας αὐτούς. » — Ὅτι κατακρινεῖς μὲν δικαίως τοὺς ἀπειθεῖς τῶν Ἰουδαίων λαούς· τὰ πεπιστευκότα δὲ ἔθνη ὁδηγήσεις ἐν τῇ γῇ τῶν πραέων.

« Γῆ ἔδωκε τὸν καρπὸν αὐτῆς. » — Καρπὸς τῆς γῆς ὁ Χριστός.

« Εὐλογήσαι ἡμᾶς ὁ Θεός, ὁ Θεὸς ἡμῶν. » — Ὅρα τὸ Θεὸς ὄνομα τριπλασιασθὲν καὶ τὴν αὐτῶν ἀντωνυμίαν ἑνικῶς ἐπαχθεῖσαν.

ΨΑΛΜΟΣ ΞΖ'.

« Εἰς τὸ τέλος, τῷ Δαυΐδ ψαλμὸς ᾠδῆς. » — Οὗτος ἐκδηλότερον προκηρύττει τὴν τοῦ Σωτῆρος ἐπιφάνειαν.

« Ἀναστήτω ὁ Θεός, καὶ διασκορπισθήτωσαν οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ. » — Ἡ ἀνάστασις δηλοῖ τὴν εἰς ἐκδίκησιν κίνησιν.

« Καὶ φυγέτωσαν οἱ μισοῦντες αὐτὸν ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ. » — Φυγέτωσαν ἀπὸ γῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ οἱ ἀντικείμενοι.

« Ὡς ἐκλείπει καπνός, ἐκλειπέτωσαν· ὡς τήκεται κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρός, οὕτως ἀπολοῦνται οἱ ἁμαρτωλοὶ ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ. » — Εἰς ἀέρα σκεδαννύμενος.

« Καὶ οἱ δίκαιοι εὐφρανθήτωσαν, ἀγαλλιάσθωσαν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, τερφθήσονται ἐν εὐφροσύνῃ. » — Οἱ δικαιωθέντες διὰ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως καταλυθείσης τῆς τῶν Ἰουδαίων τυραννίδος χαρήτωσαν.

« Ὁδοποιήσατε τῷ ἐμβεβηκότι ἐπὶ δυσμῶν. » — Πρὸς τοὺς ἀποστόλους ὁ λόγος· Εὐτρεπίσατε διὰ τοῦ κηρύγματος τὴν ὁδὸν τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν ἐν τῷ Κυρίῳ εἰς ἐπιφοίτησιν, ὃς ἔχων δόξης ἀπρόσιτον φῶς ἐπέβη ἐπὶ δυσμῶν τῆς ἡμετέρας εὐτελείας καὶ ταπεινότητος. Καὶ ἄλλως δὲ δυσμαῖς ἐοίκαμεν διὰ τὸ σκότος τῆς πλάνης. Αὐτῷ δέ ἐστιν ὄνομα Κύριος, ἁπλῶς πάντων ὅ ἐστιν ὁ Θεός.

« Ταραχθήτωσαν ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, τοῦ πατρὸς τῶν ὀρφανῶν καὶ κριτοῦ τῶν χηρῶν. » — Οἱ δαίμονες δηλαδή.

« Ὁ Θεὸς ἐν τόπῳ ἁγίῳ αὐτοῦ. » — Λείπει τὸ *ἐστί*· τόπος δὲ ἅγιος τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ οὐρανὸς καὶ ὁ ναός, καὶ πᾶς ἄνθρωπος θεοφιλής.

« Ὁ Θεὸς κατοικίζει μονοτρόπους ἐν οἴκῳ. » — Μονοτρόπους φησὶ τοὺς εὐθεῖς καὶ μηδεμίαν ἐπιπλοκὴν κακίας ἔχοντας· οὓς κατοικίζει ὁ Κύριος

εἰς οἶκον ἀχειροποίητον αἰώνιον ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

« Ἐξάγων πεπεδημένους ἐν ἀνδρίᾳ. » — Ἐλευθερῶν ἐστιν ἐν πολλῇ δυνάμει τοὺς πεπεδημένους τοῖς τῶν δαιμόνων δεσμοῖς, ἤγουν τοὺς τῇ πλάνῃ τῆς εἰδωλολατρείας κατεσχημένους.

« Ὁμοίως τοὺς παραπικραίνοντας τοὺς κατοικοῦντας ἐν τάφοις. » — Οὐ μόνον τούτους τοὺς ἐθνικοὺς, ἀλλ' ὁμοίως τούτοις καὶ τοὺς γογγυστὰς Ἰουδαίους, καὶ τοὺς κατοικοῦντας ἐν τάφοις, ἤγουν τοὺς ἀπ' αἰώνων νεκρούς· πάντας γὰρ ἦλθε σῶσαι, τούς τε ἐν τῷ κόσμῳ, τούς τε ἐν τῷ ᾅδῃ πιστεύσαντας εἰς αὐτόν.

« Ὁ Θεὸς ἐν τῷ ἐκπορεύεσθαί σε ἐνώπιον τοῦ λαοῦ σου, ἐν τῷ διαβαίνειν σε ἐν τῇ ἐρήμῳ. » — Ἐν τῷ ἐξέρχεσθαί σε τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ, ἐνώπιον B ἤτοι φανερῶς ἐν τῷ διαβαίνειν σε ἐν τῇ τῶν ἐθνῶν συναγωγῇ, τῇ ἐρήμῳ παντὸς ἀγαθοῦ, ἡ γῆ ἐσείσθη κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους καὶ τῆς ἀναστάσεώς σου, καὶ οἱ οὐρανοὶ ἔσταξαν τὴν τοῦ παναγίου Πνεύματος καθόδον τῇ ἡμέρᾳ τῆς Πεντηκοστῆς.

« Ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ τοῦ Σινᾶ, ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ Ἰσραήλ. » — Ταῦτα δὲ γεγόνασιν ἐκ τοῦ ὄντος καὶ τοῦ Σινᾶ ὄρους τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Ἰακώβ. Ἐμνήσθη δὲ τούτων, ἵνα δείξῃ ὅτι ὁ ἐν τῷ ὄρει δοὺς τὸν νόμον, καὶ τῷ Ἰακὼβ φαντασθεὶς, αὐτὸς καὶ ταῦτα ποιεῖ.

« Βροχὴν ἑκούσιον ἀφοριεῖς, ὁ Θεὸς, τῇ κληρονομίᾳ σου. » — Βροχὴ ὁ εὐαγγελικὸς λόγος, ᾧ ἀρδεύων ψυχάς· ἑκούσιος δὲ εἴρηται, διὰ τὸν Μωσαϊκὸν νόμον, οὐ κατὰ θέλησιν, ἀλλὰ κατ' οἰκονομίαν C ἐξενηνεγμένον ὑπὸ Θεοῦ πρὸς τὴν τῶν Ἰουδαίων σκληροκαρδίαν.

« Καὶ ἠσθένησε, σὺ δὲ κατηρτίσω αὐτήν. » — Ἠσθένησεν ἡ συναγωγὴ τῶν ἐθνῶν πάλαι τῇ εἰδωλολατρείᾳ· σὺ δὲ ἀρτίαν ἐποίησας, ἀνακαινίσας τῷ θείῳ βαπτίσματι.

« Τὰ ζῶά σου κατοικοῦσιν ἐν αὐτῇ. » — Οἱ τὴν ἐν σοὶ ζωὴν ζῶντες ἀπόστολοι, κατοικοῦντες ἐν τῇ κληρονομίᾳ σου.

« Ἡτοίμασας ἐν τῇ χρηστότητί σου τῷ πτωχῷ ὁ Θεός. » — Ἡτοίμασας τὸν εὐαγγελικὸν πλοῦτον καὶ τὰ ἄρρητα ἀγαθὰ τῷ πτωχῷ παντὸς ἀγαθοῦ λαῷ ἐθνῶν διὰ τὴν ἀγαθότητά σου.

« Κύριος δώσει ῥῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις D δυνάμει πολλῇ. » — Τοῖς ἰδιώταις ἀποστόλοις ὁ Πατὴρ δώσει λόγον ἐν δυνάμει πολλῇ, τουτέστι, δυνατοὺς ἀποδείξει ἐν λόγῳ αὐτούς.

« Ὁ βασιλεὺς τῶν δυνάμεων τοῦ ἀγαπητοῦ, τοῦ ἀγαπητοῦ. » — Δυνάμεις τοῦ ἀγαπητοῦ Υἱοῦ τὰ οὐράνια τάγματα καὶ πάντες οἱ κατ' ἐχθρῶν αὐτοῦ δαιμόνων παρατάττόμενοι.

« Καὶ τῇ ὡραιότητι τοῦ οἴκου διελέσθαι σκῦλα. » — Δώσει ῥῆμα εἰς τὸ διαμετρήσασθαι αὐτοῖς τὰ λάφυρα τοῦ διαβόλου, τουτέστι τὰ ἔθνη ἐν τῇ τοῦ Πνεύματος χάριτι· αὕτη γὰρ ὡραιότης καὶ καλλωπισμὸς τῆς Ἐκκλησίας ἐστίν.

« Ἐὰν κοιμηθῆτε ἀναμέσον τῶν κλήρων. » — Λήψεσθε δὲ τὰ λάφυρα τοῦ διαβόλου, ἐὰν ἐγχρονίσητε

A ἢ ἀποθάνητε μέσον τῶν κληρεδοτηθέντων ὑμῖν ἐθνῶν, ὧν πτέρυγες τοῦ Πνεύματος οἱ ὑπερηρμένοι τῶν γεηρῶν, οἱ τῇ λαμπρότητι τοῦ κηρύγματος περιηργυρωμένοι, καὶ κεχρυσωμένοι τῇ τιμιότητι τῆς γνώσεως τῶν ἀποκρύφων μυστηρίων τοῦ Πνεύματος.

« Ἐν τῷ διαστέλλειν τὸν ἐπουράνιον βασιλέα ἐπ' αὐτῆς. » — Τοὺς αὐτοὺς ἀποστόλους καὶ βασιλεῖς ὀνομάζει ὡς ἡγεμόνας τῶν ἐθνῶν καὶ κληρονόμους τῆς βασιλείας Χριστοῦ. Φησὶν οὖν ἐν τῷ διαστεῖλαι, τουτέστι τῷ διαιρῆσαι καὶ κληρῶσαι τὸν Χριστὸν τοὺς ἀποστόλους ἐπ' αὐτῆς τῆς εἰρημένης κληρονομίας τῶν ἐθνῶν, χιονωθήσονται οἱ ἀπόστολοι, τουτέστι, λευκανθήσονται καὶ λαμπρυνθήσονται τῇ αἴγλῃ τοῦ Πνεύματος ἐν τῇ Σελμὼν ἤτοι τῇ Ἱερουσαλήμ.

« Ὄρος τοῦ Θεοῦ, ὄρος πῖον. » — Τὴν Ἐκκλησίαν καλεῖ ὄρος μὲν ὡς ὑπερκειμένην τῶν γεηρῶν, τοῦ Θεοῦ δὲ ὡς ᾠκειωμένην αὐτῷ. Πῖον δὲ διὰ τὸ δαψιλὲς καὶ εὔχρηστον τῆς ἐν αὐτῇ πνευματικῆς νομῆς. Τετυρωμένοι δὲ διὰ τὸ συνεστὼς καὶ στερεὸν τῶν ἐν αὐτῇ δογμάτων τῆς πίστεως.

« Ἵνα τί ὑπολαμβάνετε ὄρη τετυρωμένα; » — Πρὸς τοὺς κακοδόξους, διατί ὑπολαμβάνετε ἕτερα ὄρη τετυρωμένα παρὰ ταύτην.

« Τὸ ὄρος ὃ ηὐδόκησεν ὁ Θεὸς κατοικεῖν ἐν αὐτῷ. » — Τοῦτο, φησὶ, τὸ ὄρος ἐστὶν εἰς ὃ ἠρέσθη ὁ Θεὸς κατοικεῖν· καὶ γὰρ ἐν αὐτῷ κατασκηνώσει ὁ Κύριος διαπαντός.

« Τὸ ἅρμα τοῦ Θεοῦ μυριοπλάσιον, χιλιάδες εὐθηνούντων. » — Ἅρμα τοῦ Θεοῦ εἰσὶν οἱ τῆς θείας ἐπιβάσεως ἄξιοι. Συγκρίνει οὖν τὸ πλῆθος τῶν πρὸ τῆς σαρκώσεως τοῦ Χριστοῦ δικαίων τῷ πλήθει τῶν μετὰ τὴν σάρκωσιν τοῦ Χριστοῦ δικαίων· καί φησι τὸ ἅρμα τοῦ Θεοῦ νῦν μυριοπλάσιον, τουτέστι ἅρματος, καὶ πῶς τότε μὲν ὀλίγοι, νῦν δὲ χιλιάδες εἰσὶν ὅλαι τῶν εὐθηνούντων τῇ καρποφορίᾳ τῶν ἀρετῶν.

« Ὁ Κύριος ἐν αὐτοῖς ἐν Σινᾶ ἐν τῷ ἁγίῳ. » — Καὶ διὰ τούτων τὸν αὐτὸν κηρύττει τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Νέας Θεόν· Κύριος γὰρ, φησὶν, ἐν αὐτοῖς ἐστιν ὃς ἐν Σινᾶ ἦν τῷ ἁγίῳ. Λείπει τὸ ὃς, καὶ παρέλκει ἡ μία πρόθεσις. Ἀνέβης εἰς ὕψος, ἑκουσίως ἀναβὰς εἰς ὕψος τοῦ σταυροῦ· οὓς ἀπατήσας ἐχθρὸς ᾐχμαλώτευσεν ἀπὸ σοῦ, τούτους σὺ καθελὼν αὐτὸν ἀντηχμαλώτευσας ἐξ αὐτοῦ.

« Καὶ γὰρ ἀπειθοῦντες τοῦ κατασκηνῶσαι· Κύριος ὁ Θεὸς εὐλογητός. » — Ἑρμηνεύει ποῖα δόγματα ὁ Κύριος ἔλαβε, καί φησι. Καὶ γὰρ τοὺς ἀπειθοῦντας ἔλαβες ἐθνικοὺς, ὥστε κατοικῆσαι ἐν αὐτοῖς.

« Εὐλογητὸς Κύριος ἡμέραν καθ' ἡμέραν. » — Ἡμέραν, ἀνὰ πᾶσαν δηλονότι. Τούτου δὲ σαφηνιστικὸν τὸ *καθ' ἡμέραν* ἐστί.

« Κατευοδώσει ἡμῖν ὁ Θεὸς τῶν σωτηρίων ἡμῶν. » — Τὸν δρόμον τοῦ κηρύγματος εὐοδωθῆναι αὐτοῖς εὔχονται οἱ ἀπόστολοι.

« Ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ Θεὸς τοῦ σώζειν, καὶ τοῦ Κυρίου Κυρίου αἱ διέξοδοι τοῦ θανάτου. » — Τῆς

τοῦ Κυρίου δυνάμεώς ἐστι τὸ διεξάγειν ἐκ θανάτου εἰς ζωήν· μόνου γὰρ αὐτοῦ γέγονεν ἡ ἔξοδος τοῦ θανάτου καὶ διεξέλευσις.

« Πλὴν ὁ Θεὸς συνθλάσει κεφαλὰς ἐχθρῶν αὐτοῦ. » — Κεφαλὰς ἐθνῶν τὰς καιριωτάτας δυνάμεις τῶν δαιμόνων φησί.

« Κορυφὴν τριχὸς διαπορευομένων ἐν πλημμελείαις αὐτῶν. » — Τῶν διαπορευομένων καὶ ἐξιχνιαζόντων ἐν ταῖς πλημμελείαις αὐτῶν πλημμελούντων ἀνθρώπων καὶ τὴν κορυφήν, τουτέστι τὸ ἀκρότατον τῆς τριχός· ἤγουν τῶν ἐξερευνώντων ἐν τῷ καιρῷ τοῦ λογοθέτου τῆς ψυχῆς, καὶ τὰ λίαν τῶν ἁμαρτημάτων σμικρότητος.

« Εἶπε Κύριος· Ἐξ Βασὰν ἐπιστρέψω. » — Βασὰν *αἰσχύνει* ἑρμηνεύεται. Ἐπέστρεψεν οὖν ὁ Κύριος πρὸς ἑαυτὸν τὰ ἔθνη ἐκ τῆς τῶν εἰδώλων αἰσχύνης καὶ τῆς τῶν παθῶν ἀτιμίας.

« Ἐπιστρέψω ἐν βυθοῖς θαλάσσης. » — Ἐπέστρεψε καὶ τοὺς ἐν βυθοῖς θαλάσσης· ἤγουν τοὺς ἐν τῷ βάθει τῆς πολυκλύδωνος ἁμαρτίας ὅπως ἂν βαφῇ ὁ πούς σου. Τοῦτο, φησί, ποιήσεις, Κύριε, ὅπως τέλεον νικήσῃς τοὺς δαίμονας. Ὁ λόγος δὲ μεταφορικός.

« Ἡ γλῶσσα τῶν κυνῶν σου ἐξ ἐχθρῶν, παρ' αὐτοῦ. » — Πάλιν ἡ γλῶσσα τῶν κυνῶν σου βαφῇ παρ' αὐτοῦ, τουτέστιν ἀπ' αὐτοῦ τοῦ ἐξ ἐχθρῶν ὄντος αἵματος δηλαδή. Κύνες δὲ τοῦ παμβασιλέως Χριστοῦ οἱ θεῖοι ποιμένες, οἱ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ὡς ἀγρίους θῆρας ταράσσοντες καὶ μονονοὺ τοῦ αἵματος τούτου ἀπογευσάμενοι. Ποὺς δὲ Χριστοῦ ἡ Ἐκκλησία, ἧς αὐτὸς κεφαλή.

« Ἐθεωρήθησαν αἱ πορεῖαί σου, ὁ Θεός. » — Αἱ ἀναστροφαὶ τῆς ἐνσάρκου πολιτείας σου, τοῦ ἐν τῷ ἁγίῳ Πατρὶ ὄντος Υἱοῦ, ὤφθησαν τοῖς σοῖς αὐτόπταις.

« Προέφθασαν ἄρχοντες ἐχόμενοι ψαλλόντων. » — Προέλαβον πάντας οἱ ἄρχοντες τῶν ἐθνῶν ἀπόστολοι πρῶτοι πιστεύσαντες ἐχόμενα, τουτέστι σύνεγγυς τῶν ψαλλόντων ἤτοι ἐκφωνούντων τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ, τουτέστι τῶν προφητῶν καὶ τῷ χρόνῳ καὶ τῷ κηρύγματι ἀκολουθοῦντες αὐτοῖς.

« Ἐν μέσῳ νεανίδων τυμπανιστριῶν. » — Ἐν μέσῳ δηλονότι πιστεύσαντες τῶν Ἰουδαϊκῶν συναγωγῶν, αἱ νεάνιδες διὰ τὸ ἀτελὲς τῆς πολιτείας αὐτῶν· τυμπανίστριαι δέ, διὰ τὸ σωματικὸν τῆς πρὸς Θεὸν λατρείας.

« Ἐν ἐκκλησίαις εὐλογεῖτε τὸν Θεὸν Κύριον ἐκ πηγῶν Ἰσραήλ. » — Πηγὰς Ἰσραὴλ φησι τὰς τῶν προφητῶν καὶ τοῦ νόμου Γραφάς, αἷς συνᾴδειν τὸν εἰς Θεὸν ὕμνον διακελεύεται.

« Ἐκεῖ Βενιαμὶν νεώτερος. » — Ἐκεῖ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, δηλαδὴ ὁ Βενιαμίν, ἤτοι ὁ ἅγιος Παῦλος ὁ ἐκ φυλῆς Βενιαμίτιδος νεώτερος, ἤτοι τῶν ἄλλων ἀποστόλων ὕστερον πιστεύσας.

« Ἐν ἐκστάσει. » — Διὰ τὴν ἕως τρίτου οὐρανοῦ ἁρπαγήν.

« Ἄρχοντες Ἰούδα ἡγεμόνες αὐτῶν· ἄρχοντες Ζαβουλών, ἄρχοντες Νεφθαλίμ. » — Ἡγεμόνες αὐτῶν τῶν ἐκκλησιαστικῶν οἱ ἄρχοντες εἴτουν ἔξοχοι καὶ ἀπόλεκτοι τῆς Ἰουδαϊκῆς φυλῆς, ὡς οἱ ἀδελφοὶ τοῦ Κυρίου καὶ οἱ τοῦ Ζαβουλὼν καὶ τῆς τοῦ Νεφθαλείμ, ἤγουν οἱ ἀπὸ Γαλιλαίας ἀπόστολοι· ἡ Γαλιλαία γὰρ τῷ Ζαβουλὼν κεκληροδότηται καὶ τῷ Νεφθαλείμ.

« Ἔντειλαι, ὁ Θεός, τῇ δυνάμει σου. » — Τοῦτο πρὸς τὸν Πατέρα, ἵνα ἐντείληται τῷ Υἱῷ τὰ περὶ τοῦ κηρύγματος ὡς τὸ διαγγέλλων τὸ πρόσταγμα τοῦ Κυρίου.

« Δυνάμωσον, ὁ Θεός, τοῦτο ὃ κατειργάσω ἐν ἡμῖν. » — Τοῦτο πρὸς τὸν Υἱόν, Κραταίωσον ἐν ἡμῖν τὸ κήρυγμα, ὅπερ ἀπήρτισας διὰ τοῦ ναοῦ σου, ἤτοι τοῦ προσλήμματός σου, ἐπὶ τὴν γῆν τῆς Ἱερουσαλὴμ ὡς τὸ ἐπὶ Σιὼν ὄρος τὸ ἅγιον αὐτοῦ.

« Σοὶ οἴσουσι βασιλεῖς δῶρα. » — Ναούς τε καὶ ἀναθήματα.

« Ἐπιτίμησον τοῖς θηρίοις τοῦ καλάμου. » — Φίμωσον τοὺς νοητοὺς λέοντας, τοὺς ἀγρίους καὶ ἀπηνεῖς δαίμονας.

« Ἡ συναγωγὴ τῶν ταύρων ἐν ταῖς δαμάλεσι τῶν λαῶν. » — Οἱ τῶν Ἰουδαίων ἡγούμενοι ἐν ταῖς δαμάλεσι τῶν λαῶν, τουτέστιν ἐν μέσῳ τῶν ὑποτεταγμένων λαῶν, ἐγίνοντο δηλονότι, ὥστε τοὺς δοκίμους τῷ Εὐαγγελίῳ τοὺς ἀποστόλους ἐγκλεισθῆναι, τουτέστι κωλυθῆναι κηρύττειν τε καὶ εὐαγγελίζεσθαι.

« Διασκόρπισον ἔθνη τὰ τοὺς πολέμους ἐθέλοντα. » — Τοὺς αἰσθητούς τε καὶ νοητοὺς πολεμίους τῆς Ἐκκλησίας.

« Ἥξουσι πρέσβεις ἐξ Αἰγύπτου. » — Ἐλεύσονται πιστοὶ πρεσβεύοντες ὑπὲρ τοῦ κόσμου παντὸς ἐξ Αἰγύπτου, τουτέστι πάσης γῆς ἐθνικῆς, ὅσης ἐκυρίευεν ὁ νοητὸς Φαραώ.

« Αἰθιοπία προφθάσει χεῖρα αὐτῆς τῷ Θεῷ. » — Ἀντὶ τοῦ προφθάσει, τουτέστι ποιήσει φθάσαι καὶ πλησιάσαι τῷ Θεῷ διὰ προσευχῆς καὶ δώρων προσαγωγῆς τὰς χεῖρας αὐτῆς. Διὰ *αὐτῆς*, διὰ τῆς Αἰθιοπίας δὲ τὰ τῆς γῆς ᾐνίξατο πέρατα, καὶ γὰρ ἔσχατοι πάντων ἀνθρώπων ἔν ἀνατολῇ τε καὶ δύσει κατοικοῦσιν Αἰθίοπες.

« Αἱ βασιλεῖαι τῆς γῆς, ᾄσατε τῷ Θεῷ· ψάλατε τῷ Κυρίῳ τῷ ἐπιβεβηκότι ἐπὶ τὸν οὐρανὸν τοῦ οὐρανοῦ κατὰ ἀνατολάς. » — Ἡ πρώτη ἐπὶ ἀντὶ τῆς ἀνά, τῷ ἀναβεβηκότι ἐπὶ τὸν ἀνώτερον οὐρανὸν κατὰ ἀνατολάς, ἤγουν εἰς τὰς ἀνατολάς, τουτέστιν εἰς τὴν προτέραν αὐτοῦ δόξαν τε καὶ λαμπρότητα.

« Ἰδοὺ δώσει τῇ φωνῇ αὐτοῦ φωνὴν δυνάμεως. » — Τοῖς ἀποστόλοις δώσει λόγον ἐνδύναμον.

« Ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ ἡ μεγαλοπρέπεια αὐτοῦ. » — Τῷ θεωρητικῷ ἀνδρὶ τὰ τοῦ Θεοῦ μεγαλεῖα γνωρίζονται, καὶ ἡ δύναμις αὐτοῦ τῷ ὑπερηρμένῳ τῶν γεηρῶν.

« Θαυμαστὸς ὁ Θεὸς ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ. » — Θαυμάζεται ὁ Θεὸς ἐπὶ τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ, ἤγουν ἐπὶ τῇ πολιτείᾳ τούτων καὶ τῇ τερατουργίᾳ.

« Ὁ Θεὸς Ἰσραήλ, αὐτὸς δώσει δύναμιν καὶ κραταίωσιν τῷ λαῷ αὐτοῦ. » — Εἰς τὸ ἐμμένειν τῇ ἀμωμήτῳ πίστει αὐτοῦ.

ΨΑΛΜΟΣ ΞΗ'.

« Εἰς τὸ τέλος, ὑπὲρ τῶν ἀλλοιωθησομένων, ψαλμὸς τῷ Δαυΐδ. Σῶσόν με, ὁ Θεός. » — Ὁ ψαλμὸς προσώπῳ τοῦ αἰχμαλώτου λαοῦ, οἵτινες ἠλλοιώθησαν, ἀντὶ δούλων γεγονότες πάλιν ἐλεύθεροι. Μᾶλλον δὲ καὶ ἀριδήλως προσώπῳ τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ Ἐκκλησίας, ἣν οὗτος ἠλλοίωσεν, ἐκ τῆς νοητῆς αἰχμαλωσίας εἰς τὴν ὄντως ἐλευθερίαν μεταγαγών.

« Ὅτι εἰσήλθοσαν ὕδατα ἕως ψυχῆς μου. » — Ὕδατα τοὺς πειρασμοὺς λέγει, οὐκ ἐπιπολαίως, ἀλλ' εἰς βάθος, ἕως ψυχῆς διαβάντας. Ἐμφαίνει διὰ τούτου τὴν τῆς ἀλγηδόνος σφοδρότητα.

« Ἐνεπάγην εἰς ὕλην βυθοῦ, καὶ οὐκ ἔστιν ὑπόστασις. » — Τὸ ἀπέραντον ὑποσημαίνει τῶν θλίψεων μεταφορικῶς· οἱ γὰρ ἐγχωννύμενοι τῇ κατὰ βυθὸν ὑποστάθμῃ τοῦ ὕδατος οὐχ εὑρίσκουσιν ὑπόστασιν, εἴτουν ἑδραίωσιν, ἀεὶ συνιζανοῦσι διὰ τὸ τελματῶδες.

« Ἦλθον εἰς τὰ βάθη τῆς θαλάσσης, καὶ καταιγὶς κατεπόντισέ με. » — Πάλιν τὰς συμφορὰς διὰ τὸ πλῆθος καὶ τὴν πικρίαν βάθη θαλάσσης ἐκάλεσε· καταιγίδα δὲ τὴν τούτων σφοδρότητα.

« Ἐκοπίασα κράζων· ἐβραχίασεν ὁ λάρυγξ μου. » — Τὸ συνεχὲς τῆς δεήσεως καὶ ἐπιτεταμένον ἐνέφηνεν.

« Ἐξέλιπον οἱ ὀφθαλμοί μου ἀπὸ τοῦ ἐλπίζειν με ἐπὶ τὸν Θεόν μου. » — Ἀπέκαμον, ἠτόνησαν οἱ ὀφθαλμοί μου. Δηλοῖ δὲ τὸ τῆς εἰς Θεὸν προσδοκίας ἐπίμονον.

« Ἃ οὐχ ἥρπασα, τότε ἀπετίννυον. » — Ὑπὲρ ὧν οὐκ ἠδίκησα, δίκας ἀπεδίδουν τότε ὁπότε ἀπῃτούμην αὐτάς.

« Ὁ Θεός, σὺ ἔγνως τὴν ἀφροσύνην μου. » — Οἶδας ὅτι κατ' αὐτῶν ἠφρονευσάμην.

« Καὶ αἱ πλημμέλειαί μου ἀπὸ σοῦ οὐκ ἀπεκρύβησαν. » — Καὶ εἴ τι πρὸς αὐτοὺς ἐπλημμέλησα, οὐ διέλαθέ σε.

« Μὴ αἰσχυνθείησαν ἐπ' ἐμὲ οἱ ὑπομένοντές σε, Κύριε, Κύριε τῶν δυνάμεων. » — Μὴ αἰσχυνθείησαν δι' ἐμὲ ἀποτυχόντα τῆς ἀπὸ σοῦ προσδοκωμένης βοηθείας.

« Μηδὲ ἐντραπείησαν ἐπ' ἐμὲ οἱ ζητοῦντές σε, ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραήλ. » — Ζητοῦντας τοὺς ἐπικαλουμένους φησί.

« Ἀπηλλοτριωμένος ἐγενήθην τοῖς ἀδελφοῖς μου καὶ ξένος τοῖς υἱοῖς τῆς μητρός μου. » — Τὰ ἐντεῦθεν ἔτι ἀριδηλότερον ἁρμόζουσι τῷ Χριστῷ.

« Ὅτι ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου κατέφαγέ με. » — Ζῆλον λέγει τὴν δικαίαν ὑπὲρ ἱεροῦ ἀγανάκτησιν.

« Καὶ οἱ ὀνειδισμοὶ τῶν ὀνειδιζόντων σε ἔπεσαν ἐπ' ἐμέ. » — Καὶ ὠνειδίσθην ὑπὸ τῶν ὀνειδιζόντων σε διὰ τῶν πονηρῶν αὐτῶν πράξεων· δι' αὐτοὺς γὰρ βλασφημεῖται τὸ ὄνομά σου ἐν τοῖς ἔθνεσι.

« Καὶ συνεκάλυψα ἐν νηστείᾳ τὴν ψυχήν μου. » — Ἔκρυψα ἐμαυτὸν διὰ νηστείας τῷ διαβόλῳ· καὶ ὑπέλαβε ψιλὸν εἶναί με ἄνθρωπον.

« Καὶ ἐγενήθη εἰς ὀνειδισμοὺς ἐμοί. » — Καὶ ἡ
A νηστεία γέγονέ μοι εἰς ὄνειδος· ἐντεῦθεν γὰρ ὁ διάβολος ὡς ἄνθρωπον ἐξουδένου με.

« Καὶ ἐθέμην τὸ ἔνδυμά μου σάκκον. » — Σάκκον καλεῖ τὴν σάρκα διὰ τὸ σκληρὸν αὐτῆς καὶ ἀντίτυπον. Ἐνεδυσάμην οὖν, φησί, σάρκα, καὶ οὐκ ἐγίνωσκεν ὁ διάβολος τίς εἰμι.

« Καὶ ἐγενόμην αὐτοῖς εἰς παραβολήν. » — Μετὰ τὸ σταυρωθῆναι τὸν Κύριον παράδειγμα ἐποιοῦντο τοῦτον οἱ Ἰουδαῖοι, ἀγνοοῦντες ὡς δι' αὐτὸν ταῖς ἀληθείαις παραδειγματισθήσονται.

« Ἐγὼ δὲ καὶ ἡ προσευχή μου πρὸς σέ, Κύριε. » — Ἐγὼ δὲ πρὸ τοῦ παθεῖν τῇ προσευχῇ μου, πρὸς σὲ προσηυχόμην δηλαδή, λέγων· Κύριε, καιρὸς εὐδοκίας· Πάτερ, ἐλήλυθεν ἡ ὥρα· εὐδοκία γὰρ τὸ
B ἀγαθὸν θέλημα, τὸ διὰ σταυρικοῦ θανάτου ζωοποιῆσαι τὸν Κύριον ἡμᾶς τοὺς νεκρωθέντας τῇ ἁμαρτίᾳ.

« Καιρὸς εὐδοκίας, ὁ Θεός. » — Νόμῳ φύσεως ἀνθρωπίνης ἀπαλλαγμὸν ἐζήτει τῶν πειρασμῶν ὁ Χριστός.

« Ἐν ἀληθείᾳ τῆς σωτηρίας σου. » — Ἀντὶ τοῦ, ἐν τῇ ἀληθινῇ σωτηρίᾳ σου· μόνη γὰρ ἀληθὴς ἡ σωτηρία ἡ παρὰ σοῦ. Σῶσόν με τῆς ἰλύος τῶν πειρασμῶν, ἵνα μὴ τέλεον συγχωρηθῶ.

« Ἕνεκα τῶν ἐχθρῶν μου ῥῦσαί με. » — Ἵνα μὴ ἐπιχαρῶσι τῇ ἀπωλείᾳ μου.

« Σὺ γὰρ γινώσκεις τὸν ὀνειδισμόν μου, καὶ τὴν αἰσχύνην μου, καὶ τὴν ἐντροπήν μου. » — Οἶδας ὅσα με ὀνειδίζουσι καὶ αἰσχύνουσι καὶ ἐντρέπουσιν ὡς
C αὐτοῖς δοκεῖ.

« Ἐναντίον σου πάντες οἱ θλίβοντές με. » — Σὺ γὰρ τὰ πάντα ὁρᾷς.

« Ὀνειδισμὸν προσεδόκησεν ἡ ψυχή μου καὶ ταλαιπωρίαν. » — Προεγίνωσκον, φησί, πάντα.

« Καὶ ὑπέμεινα συλλυπούμενον, καὶ οὐχ ὑπῆρξε, καὶ παρακαλοῦντας, καὶ οὐχ εὗρον. » — Τὸ μὲν *ὑπέμεινα*, ἀντὶ τοῦ περιέμεινα· τὸ δὲ *παρακαλοῦντας*, ἀντὶ τοῦ παραμυθουμένους.

« Καὶ ἔδωκαν εἰς τὸ βρῶμά μου χολήν, καὶ εἰς τὴν δίψαν μου ἐπότισάν με ὄξος. » — Τὸ μὲν *εἰς τὸ βρῶμα*, ἀντὶ τοῦ εἰς τὸ φαγεῖν με· τὸ δὲ *εἰς τὴν δίψαν μου*, ἀντὶ τοῦ ὅτε ἐδίψων.

« Γενηθήτω ἡ τράπεζα αὐτῶν ἐνώπιον αὐτῶν
D εἰς παγίδα, καὶ εἰς ἀνταπόδοσιν, καὶ εἰς σκάνδαλον. » — Διὰ μὲν τῆς τραπέζης τὴν εὐφροσύνην δηλοῖ, διὰ δὲ τῶν ἐπαγομένων τὴν λύπην. Ἀνταπόδοσιν δὲ λέγει τὴν δικαίαν ἀπότισιν. Τύπῳ δὲ ἀρᾶς προφητεύει τὰ γενησόμενα.

« Σκοτισθήτωσαν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν τοῦ μὴ βλέπειν. » — Τοὺς ψυχικοὺς φησιν ὀφθαλμούς.

« Καὶ τὸν νῶτον αὐτῶν διαπαντὸς σύγκαμψον. » — Ἀεὶ δουλείαν αἰνίττεται τὸ ῥητόν.

« Γενηθήτω ἡ ἔπαυλις αὐτῶν ἠρημωμένη, καὶ ἐν τοῖς σκηνώμασιν αὐτῶν μὴ ἔστω ὁ κατοικῶν. » — Ἔπαυλιν λέγει τὴν πόλιν Ἱερουσαλήμ, ἐν ᾗ κοινῶς οἱ θεοκτόνοι ηὐλίζοντο· σκηνώματα δὲ ἰδίως τὰς οἰκίας αὐτῶν.

« Ὅτι ὃν σὺ ἐπάταξας, αὐτοὶ κατεδίωξαν. » —

Ὅτι ὃν σὺ παταχθῆναι παρεσκεύασας αὐτοὶ κατέδραμον, ἄχρις ἂν ἐφόνευσαν.

« Καὶ ἐπὶ τὸ ἄλγος τῶν τραυμάτων μου προσέθηκαν. » — Ηὔξησάν μοι τὸ ἄλγος τῶν τραυμάτων, τῇ προσθήκῃ τοῦ ὀνειδισμοῦ· ἢ καὶ τῆς συκοφαντίας, ὅτι ταφεὶς ἐκλάπην, ἀλλ' οὐκ ἀνέστην.

« Πρόσθες ἀνομίαν ἐπὶ τὴν ἀνομίαν αὐτῶν. » — Τὰς αὐξήσεις προλέγει τῶν συμβησομένων συμφορῶν τοῖς Ἰουδαίοις· ἀνομίαν γὰρ ἐνταῦθα τὴν δι' ἁμαρτίαν ἐπαγομένην τιμωρίαν φησί.

« Καὶ οὐκ εἰσελθέτωσαν ἐν δικαιοσύνῃ σου. » — Καὶ οὐ μὴ ἔλθωσιν εἰς τὸ δικαιωθῆναι παρὰ σοῦ καὶ τυχεῖν ἐλέους.

« Ἐξαλειφθήτωσαν ἐκ βίβλου ζώντων. » — Ζῶντας λέγει τοὺς κληρονόμους τὴν ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν ζωὴν τὴν αἰώνιον. Βίβλον δὲ τροπικῶς τὴν θείαν γνῶσιν καλεῖ.

« Καὶ μετὰ δικαίων μὴ γραφήτωσαν. » — Τοῦτο τοῦ ἄνω ἑρμηνευτικόν.

« Πτωχὸς καὶ ἀλγῶν εἰμὶ ἐγώ. » — Πτωχὸς μὲν ὁ Κύριος κατὰ σάρκα καὶ τῶν ἐπὶ γῆς εὐτελέστατος· ἀλγῶν δὲ τοῖς δι' ἡμᾶς πάθεσι τοῦ παναγίου αὐτοῦ σώματος.

« Ἡ σωτηρία σου, ὁ Θεὸς, ἀντελάβετό μου. » — Τὰ ἐντεῦθεν προσώπῳ τῆς Ἐκκλησίας, Ἡ ἀπὸ σοῦ σωτηρία, λεγούσης, ἠλευθέρωσέ με τῆς πλάνης.

« Καὶ ἀρέσει τῷ Θεῷ ὑπὲρ μόσχον νέον κέρατα ἐκφέροντα καὶ ὁπλάς. » — Τοιοῦτος γὰρ ὁ κατὰ νόμον θυόμενος μόσχος, ἀκμαῖος ἤδη· τοῦτο γὰρ ἡ ἀρτιφυΐα τῶν κεράτων καὶ τῶν ὀνύχων δηλοῖ· μᾶλλον δὲ τὴν τῆς νομικῆς λατρείας νέκρωσιν διὰ τῆς τῶν κεράτων καὶ ὅπλων νεκρότητος ὁ Προφήτης ᾐνίξατο.

« Εἰδέτωσαν πτωχοὶ καὶ εὐφρανθήτωσαν. » — Οἱ πτωχοὶ πιστοὶ ἰδέτωσαν ὅσα ὁ Κύριος πέπονθε δι' αὐτοὺς καὶ ὅσα κατώρθωσε.

« Ὅτι εἰσήκουσε τῶν πενήτων ὁ Κύριος, καὶ πεπεδημένους αὐτοῦ οὐκ ἐξουδένωσε. » — Ἐν τῷ πρὸ τούτου ψαλμῷ περὶ τῶν πεπεδημένων διείληπται.

« Ὅτι ὁ Θεὸς σώσει τὴν Σιὼν, καὶ οἰκοδομηθήσονται αἱ πόλεις τῆς Ἰουδαίας. » — Σιὼν λέγει τῶν πιστῶν Ἐκκλησίαν τὴν καθολικήν· πόλεις δὲ Ἰουδαίας τὰς κατὰ μέρος συναγωγὰς, αἳ δι' ἐξομολογήσεως προσέρχονται τῷ Χριστῷ· Ἰουδαία γὰρ ἐξομολόγησις ἑρμηνεύεται.

« Καὶ κατοικήσουσιν ἐκεῖ καὶ κληρονομήσουσιν αὐτήν. » — Οἱ δοῦλοί σου δηλαδὴ, τουτέστι οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ ποιμένες, ὧν σπέρμα οἱ μαθηταὶ αὐτῶν Χριστιανοί.

ΨΑΛΜΟΣ ΞΘ'.

« Εἰς τὸ τέλος τῷ Δαυῒδ εἰς ἀνάμνησιν, εἰς τὸ σῶσαί με Κύριον. Θεὸς, εἰς τὴν βοήθειάν μου πρόσσχες· Κύριε, εἰς τὸ βοηθῆσαί μοι σπεῦσον. » — Τὸ τῇ ἐπιγραφῇ προκείμενον τὸ εἰς τὸ σῶσαί με Κύριον δηλαδὴ, τοῖς ἐξηγηταῖς ὠβέλισται· δηλοῖ δὲ ὅμως ἐν βραχεῖ τὸν σκοπὸν τοῦ ψαλμοῦ· συνθέμενος γὰρ ὁ Προφήτης τὸν παρόντα ψαλμὸν ἐξ ὧν ἐν τῷ λθ' προείρηκα, πρόχειρον εἶχεν ἀεὶ καὶ δι' αὐτοῦ τῆς κατὰ τὸν Οὐρίαν παρανομίας ἀναμιμνησκόμενος

A καὶ τῶν ἄλλων ἐπιβουλῶν τῶν τε παρὰ τῶν νοητῶν ἐχθρῶν καὶ τῶν αἰσθητῶν, ἤτοι σωτηρίαν ἐκ τοῦ Θεοῦ, χρώμενος τῷ τοιούτῳ ψαλμῷ καὶ οἷα τινὶ ἐπῳδῇ κατὰ πάσης προσβολῆς παντοίων ἐχθρῶν.

ΨΑΛΜΟΣ Ο'.

« Τῷ Δαυῒδ ψαλμὸς, τῶν υἱῶν Ἰωναδὰβ, καὶ τῶν πρώτων αἰχμαλωτισθέντων. » — Προσώπῳ τῶνδε συντέθειται ὁ ψαλμὸς, ἁρμόζει δὲ τοῖς τῆς εὐσεβείας ἀγωνισταῖς, ὑπὸ αἰσθητῶν πολεμουμένης καὶ νοουμένων ἐχθρῶν.

« Ἐπὶ σοὶ, Κύριε, ἤλπισα, μὴ καταισχυνθείην εἰς τὸν αἰῶνα. » — Ἅμα τῷ τεχθῆναι ἐπὶ σὲ ἡδράσθην ὡς ἐπὶ ἔρεισμα.

« Ἐν σοὶ ἡ ὕμνησίς μου διαπαντός. » — Σὲ, φησὶν, ἀεὶ ὑμνῶ· τὸ γοῦν *ἐν σοὶ*, ἀντὶ τοῦ εἰς σέ.

B « Ὡσεὶ τέρας ἐγενήθην τοῖς πολλοῖς· καὶ σὺ βοηθός μου κραταιός. » — Συντακεὶς ὑπὸ νηστείας καὶ σακκενδυτῶν, καὶ εἰδεχθὴς ἐκ λύπης φερόμενος οἱονεὶ τέρας ἐνομίσθην τοῖς χυδαίοις, ἀλλ' οὐ τοῖς ἔμφροσι.

« Πληρωθήτω τὸ στόμα μου αἰνέσεως, ὅπως ὑμνήσω τὴν δόξαν σου, ὅλην τὴν ἡμέραν τὴν μεγαλοπρέπειάν σου. » — Τὸ *πληρωθήτω* ἀντὶ τοῦ πληρωθείη, ὡς ἂν ὑμνήσω, φησὶ, τὴν μεγαλοσύνην σου, καὶ οὐχ ἅπαξ, ἀλλ' ὅλην τὴν ἡμέραν, τουτέστι διαπαντός.

« Μὴ ἀποῤῥίψῃς με εἰς καιρὸν γήρως· ἐν τῷ ἐκλείπειν τὴν ἰσχύν, μὴ ἐγκαταλίπῃς με. » — Ὁ ἐκ νεότητος βοηθῶν μοι μὴ ἀπώσῃ με ἐν τῷ καιρῷ τοῦ γήρως· γῆρας δὲ νοεῖται καὶ ἡ ἁμαρτία διὰ τὴν ψυ-

C χικὴν ἀτονίαν.

« Ὅτι εἶπον οἱ ἐχθροί μου ἐμοί. » — Τὸ *ἐμοὶ*, ἀντὶ τοῦ ἐπ' ἐμοὶ, τουτέστι δι' ἐμέ· εἶπον δὲ πρὸς ἀλλήλους.

« Καὶ οἱ φυλάσσοντες τὴν ψυχήν μου ἐβουλεύσαντο ἐπὶ τὸ αὐτό. » — Φυλάσσοντας λέγει τοὺς ἐπιτηροῦντάς τε καὶ ἐπιβουλεύοντας.

« Ὁ Θεός μου, μὴ μακρύνῃς ἀπ' ἐμοῦ· ὁ Θεός μου, εἰς τὴν βοήθειάν μου πρόσσχες. » — Μακρύνει ὁ Θεὸς οὐ κατ' οὐσίαν, ἀόριστος γὰρ, ἀλλὰ κατὰ πρόνοιαν, ὅταν ὑπὸ τῆς δυσωδίας διώκηται τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν.

« Ἐγὼ δὲ διαπαντὸς ἐλπιῶ ἐπὶ σὲ, καὶ προσθήσω ἐπὶ πᾶσαν τὴν αἴνεσίν σου. » — Πᾶσαν εἶπεν ὅτι

D οὐ διὰ λόγων μόνον, ἀλλὰ καὶ δι' ἔργων ἐστὶν αἴνεσις· φησὶ γὰρ ὁ Σωτὴρ, « Ὅπως ἴδωσι τὰ καλὰ ἔργα ὑμῶν καὶ δοξάζωσι τὸν Πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς. »

« Ὅτι οὐκ ἔγνων γραμματείας. » — Ὑποσχόμενος ἀναγγεῖλαι τὴν τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην καὶ τὴν παρ' αὐτοῦ σωτηρίαν· εἶτα συνεὶς ὅτι οὐκ ἔστιν ἱκανὸς, μετριοφρονεῖ λέγων· Διότι οὐκ ἔμαθον σοφιστείας τεχνικῆς ἵν' ἐντεῦθεν δυνηθῶ ἀξίως ἀναγγέλλειν· διὰ τοῦτο εἰσελεύσομαι εἰς τὴν ὑπόσχεσιν ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ δυνάμει, καὶ ταύτῃ θαῤῥῶν ἐπιχειρήσω τῷ ἀναγγεῖλαι.

« Κύριε, μνησθήσομαι τῆς δικαιοσύνης σου μόνου. » — Μόνου εἶπεν ὥσπερ εἰ ἔλεγε, Σὺ μόνος δικάσεις ἡμῖν τε καὶ τοῖς ἐχθροῖς.

A « Ὁ Θεὸς, ἐδίδαξάς με ἐκ νεότητός μου· καὶ μέχρι νῦν ἀπαγγελῶ τὰ θαυμάσιά σου. » — Ὑπερβατικῶς, Ὁ Θεός μου, ἀπαγγελῶ τὰ θαυμάσιά σου, ἃ ἐδίδαξάς με ἐκ νεότητός μου καὶ μέχρι τοῦ νῦν, τά τε ἐν βίβλοις γεγραμμένα, καὶ ὅσα ἐν ταῖς ἡμέραις μου γεγόνασιν.

« Καὶ ἕως γήρως καὶ πρεσβείου, ὁ Θεός μου, μὴ ἐγκαταλίπῃς με. » — Τὸ ἕως ἀόριστον, ἰδιώματι γραφικῷ. Πρεσβεῖον δὲ τὸ ἔσχατον γῆράς ἐστιν, ὅθεν καὶ πρεσβύτης.

« Τὴν δυναστείαν σου καὶ τὴν δικαιοσύνην σου. » —Ἀπὸ κοινοῦ τὸ, « ἕως ἂν ἀπαγγείλω. » Ἔστι δὲ ἡ δυναστεία ἑρμηνευτικὸν τοῦ βραχίονος. Τὸ δ' ἑξῆς ὑπερβατῶς, τὴν ἕως τῶν ὑψίστων δικαιοσύνην σου. Ὕψιστοι δὲ, τουτέστιν ὑψηλότατοι, οἱ οὐρανοί. B

« Ὁ Θεὸς, ἕως τῶν ὑψίστων ἃ ἐποίησας μεγαλεῖα. » — Τὸ ἃ καὶ τὸ *ὅσας* ἠθικῶς ἀναγνωστέον ἀπὸ καρδίας· εἶτα ἐπενεκτέον τὸ ἑξῆς, ὅτι πολλὰς καὶ κακωτικὰς εἶχουν βαρείας.

« Ὅσας ἔδειξάς μοι θλίψεις πολλὰς καὶ κακὰς καὶ ἐπιστρέψας ἐζωοποίησάς με· καὶ ἐκ τῶν ἀβύσσων τῆς γῆς ἀνήγαγές με. » — Θανάτῳ γὰρ αἱ σφοδραὶ θλίψεις ἐοίκασιν.

« Ἐπλεόνασας ἐπ' ἐμὲ τὴν μεγαλωσύνην σου. » — Ἀντὶ τοῦ ἐπεδαψιλεύσω.

« Καὶ γὰρ ἐγὼ ἐξομολογήσομαί σοι ἐν λαοῖς, Κύριε· » — Ὁ *γὰρ* σύνδεσμος παρέλκει.

« Ἐν σκεύεσι ψαλμοῦ τὴν ἀλήθειάν σου, ὁ Θεός. » — Σκεύη ψαλμῶν τὰ διάφορα εἴδη τῶν μουσικῶν C ὀργάνων, ἢ καὶ αὐτὰ τὰ ψάλλοντα ὄργανα φωνητικά· καὶ ἄλλως δὲ τὰ εἴδη (καὶ οἱ χαρακτῆρες τῶν ὕμνων· ἀναγωγικῶς δὲ καὶ τῶν πιστῶν αἱ ψυχαί.

« Ψαλῶ σοι ἐν κιθάρᾳ, ὁ ἅγιος τοῦ Ἰσραήλ. » — Ἡ κιθάρα ἀνάγεται εἰς τὴν ψυχήν· ἅγιος δὲ τοῦ Ἰσραήλ, ὁ ἁγιάζων τὸν Ἰσραήλ.

« Ἀγαλλιάσεται τὰ χείλη μου ὅταν ψαλῶ σοι· καὶ ἡ ψυχή μου ἣν ἐλυτρώσω. » — Ἐξ ὁρατῶν δηλαδὴ καὶ ἀοράτων ἐχθρῶν.

« Ἔτι δὲ καὶ ἡ γλῶσσά μου ὅλην τὴν ἡμέραν μελετήσει τὴν δικαιοσύνην σου. » — Τὸ *μελετήσει*, ἀντὶ τοῦ ἐπιμόνως λαλήσει.

« Ὅταν αἰσχυνθῶσι καὶ ἐντραπῶσιν οἱ ζητοῦντες τὰ κακά μοι. » — Τέλεον γὰρ ἀπαλλαγεὶς τῶν ἐχθρῶν ἀπερισπάστως ἐνδιατρίψω καὶ ἐμφιλοχωρήσω D ταῖς ὕμνοις σου.

ΨΑΛΜΟΣ ΟΑ'.

« Εἰς Σαλωμῶντα. » — Οὗτος ὁ ψαλμὸς προδήλως εἰς τὸν εἰρηνικώτατον ἐῤῥέθη Χριστόν· ὁ γὰρ Σολομῶν οὔτε συμπαρέμεινε τῷ ἡλίῳ οὔτε πρὸ τῆς σελήνης ἦν, οὔτε κατεκυρίευε τῶν περάτων τῆς γῆς, οὔτε πρὸ τοῦ ἡλίου τὸ ὄνομα αὐτοῦ.

« Θεὸς, τὸ κρῖμά σου βασιλεῖ δὸς, καὶ τὴν δικαιοσύνην τῷ υἱῷ τοῦ βασιλέως. » — Προεωρακὼς ὁ Δαυῒδ τὰ κατὰ Χριστὸν παρακαλεῖ ταχῦναι ταῦτα, καὶ δοθῆναι αὐτῷ ὡς ἀνθρώπῳ ἃ εἶχεν ὡς Θεός. Βασιλέα δὲ καὶ βασιλέως υἱὸν ἐκάλεσεν αὐτὸν ὡς Θεὸν καὶ Θεοῦ Υἱὸν, καὶ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον ἐκ βασιλικῆς φυλῆς καταγόμενον, καὶ τοῦ βασιλέως A Δαυῒδ ὄντα υἱόν. Κρῖμα δὲ ὠνόμασε τὴν κρίσιν, οὗ ἑρμηνευτικὸν ἡ δικαιοσύνη.

« Κρίνειν τὸν λαόν σου ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ τοὺς πτωχούς σου ἐν κρίσει. » — Τοὺς λαὸν μὲν ὄντας Θεοῦ νῦν διὰ τὴν πίστιν, πτωχοὺς δὲ διὰ τὴν προτέραν ἀπιστίαν κρίνει, φησὶ, μετὰ τοῦ διαβόλου· τὴν κρίσιν γὰρ πᾶσαν ὁ Πατὴρ δέδωκε τῷ Υἱῷ, καθὼς ὁ Κύριος εἴρηκε. Καὶ πάλιν, « Νῦν κρίσις ἐστὶ τοῦ κόσμου. »

« Ἀναλαβέτω τὰ ὄρη εἰρήνην τῷ λαῷ, καὶ οἱ βουνοὶ δικαιοσύνην. » — Τῶν ἐν ὄρεσι καὶ βουνοῖς τιμωμένων στασιαστῶν καὶ ἀδίκων δαιμόνων ἀπελθόντων. Ὁ αὐτός ἐστι συκοφάντης καὶ ὁ διάβολος, ὁ τοῦ Κυρίου καταψευσάμενος, ὅτι διὰ φθόνον ἀπηγόρευσε τοῦ φυτοῦ τὴν μετάληψιν.

« Κρινεῖ τοὺς πτωχοὺς τοῦ λαοῦ, καὶ σώσει τοὺς υἱοὺς τῶν πενήτων, καὶ ταπεινώσει συκοφάντην. Καὶ συμπαραμενεῖ τῷ ἡλίῳ καὶ πρὸ τῆς σελήνης γενεὰς γενεῶν. » — Διὰ τοῦ μὲν *συμπαραμενεῖ τῷ ἡλίῳ* τὸ ἀτελεύτητον τοῦ Κυρίου ἐδήλωσε· διὰ δὲ *πρὸ τῆς σελήνης* τὸ ἄναρχον· ἐπήγαγε γὰρ πρὸς ἀμφότερα τὸ *γενεὰς γενεῶν*, ὅ ἐστι τοῦ ἀπείρου καὶ ἀϊδίου ἐμφαντικόν.

« Καταβήσεται ὡς ὑετὸς ἐπὶ πόκον, καὶ ὡσεὶ σταγὼν ἡ στάζουσα ἐπὶ τὴν γῆν. » — Ἡ μὲν τοῦ ὑετοῦ πρὸς τὸν πόκον κατάβασις τὴν ἐν τῇ μήτρᾳ τῆς Παρθένου κάθοδον τοῦ Λόγου ὑποδηλοῖ τῆς ἐκ τοῦ πλανηθέντος προβάτου τὴν γένεσιν ἐσχηκυίας· ἡ δὲ τῆς σταγόνος πρὸς γῆν, τὴν δευτέραν τοῦ Κυρίου D πρὸς τὴν οἰκουμένην ἐπέλευσιν· ἐκεῖ μὲν γὰρ πολὺ τὸ λεληθὸς, ἐνταῦθα δὲ τὸ ἀλάθητον οὐδένα λανθάνει φορᾶς σταγόνων πρὸς τὴν ἀντίτυπον γῆν. Ὅρα δὲ καὶ τὴν τῶν συμβόλων ἐνάργειαν· πρότερον ὁ ὑετὸς ἐν πόκῳ, καὶ τότε ἐν γῇ, καὶ ὅτε μὲν ἐν τῷ πόκῳ οὐκ ἐν τῇ γῇ, ὅτε δ' ἐν τῇ γῇ πάλιν οὐκ ἐν τῷ πόκῳ.

« Ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη. » — Ἐπειδὴ τῆς δευτέρας ἐμνήσθη τοῦ Κυρίου ἐπιφανείας, λέγει τίνα ἔσται τότε. Φησὶν οὖν λάμψαι πανταχοῦ τὴν δικαιοσύνην, ἥτις ἐστὶν ἡ τῆς δημιουργοῦ Τριάδος ἐπίγνωσις καὶ προσκύνησις, καὶ ἡ τοῦ κατ' ἀξίαν ἑκάστου διανομή.

« Καὶ πλῆθος εἰρήνης. » — Τότε γὰρ τελείως λυθήσεται τὸ τῆς ἔχθρας μεσότειχον, πάντων ὑποτεταγμένων τῷ πλάσαντι.

« Ἕως οὗ ἀνταναιρεθῇ ἡ σελήνη. » — Τοῦτο δηλοῖ τὴν τῆς εἰρήνης διηνέκειαν· τὰ γὰρ ποιήματα τοῦ Θεοῦ ἀλλοιωθήσονται μὲν τὸ κρεῖττον καὶ ἐνδοξότερον· οὐ μὴν ἀναιρεθήσονται πώποτε.

« Καὶ κατακυριεύσει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης· καὶ ἀπὸ ποταμῶν ἕως τῶν περάτων τῆς γῆς. » — Τὰ τοῦ ὠκεανοῦ μέρη τοῦ κυκλοῦντος πᾶσαν τὴν γῆν διὰ μὲν τὸν πληθυσμὸν τῶν ὑδάτων θαλάσσας ὠνόμασε, διὰ δὲ τὸ ἀέναον ποταμούς. Κυρίευσιν δὲ λέγει τὴν κατ' ἐπίγνωσιν.

« Ἐνώπιον αὐτοῦ προσπεσοῦνται Αἰθίοπες. » — Τὴν ὑποταγὴν πάσης τῆς οἰκουμένης διὰ τῶν τὰ ἄκρα ταύτης οἰκούντων ἐνέφηνεν.

« Καὶ οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ χοῦν λείξουσι. » — Οἱ δαίμονες, φησὶ, τελείως καταβληθήσονται

« Βασιλεῖς Θαρσεῖς καὶ νῆσοι δῶρα προσοίσουσι· βασιλεῖς Ἀράβων καὶ Σαβὰ δῶρα προσάξουσιν. » — Θαρσεῖς τὴν τῆς Λιβύης Καρχηδόνα φησὶν, Σαβὰ δὲ πάλιν Ἰνδίας περιφανῆ. Διὰ τῆς προσαγωγῆς τῶν δώρων, τῆς ὑπ' αὐτῶν τε καὶ τῶν κατὰ θάλασσαν νήσων, τῆς ἁπάσης γῆς καὶ θαλάσσης ἐδήλωσεν ὑπακοὴν ἑκούσιον εἰς Χριστόν.

« Ὅτι ἐῤῥύσατο πτωχὸν ἐκ δυνάστου, καὶ πένητα ᾧ οὐχ ὑπῆρχε βοηθός. » — Πτωχὸν καὶ πένητα λέγει τὸν ἐξ ἐθνῶν λαόν· δυνάστην δὲ τὸν κατατυραννοῦντα τούτου πάλαι διάβολον.

Φείσεται πτωχοῦ καὶ πένητος καὶ ψυχὰς πενήτων σώσει. » — Ποτὲ μὲν περὶ τῆς δευτέρας ἐπιδημίας τοῦ Σωτῆρός φησι· ποτὲ δὲ περὶ τῆς πρώτης μεταβαίνων τῷ λόγῳ καὶ τὴν τάξιν μεταλλάττων τῆς διηγήσεως, ἔθει προφητικῷ.

« Ἐκ τόκου καὶ ἐξ ἀδικίας λυτρώσεται τὰς ψυχὰς αὐτῶν. » —Τόκον λέγει τὴν καθ' ἡμῶν πλεονεξίαν τοῦ Σατανᾶ καὶ ἀδικίαν, τὴν ὑπ' αὐτοῦ καταδούλωσιν, ἐξ ὧν τοὺς πιστεύσαντας ὁ Κύριος ἐλυτρώσατο.

« Καὶ ζήσεται καὶ δοθήσεται αὐτῷ. » — Μετὰ τὴν τριήμερον ταφὴν ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα.

« Ἐκ τοῦ χρυσίου τῆς Ἀραβίας. » — Πάλιν διὰ τῆς δωροφορίας τὴν ὑποταγὴν σημαίνει.

« Καὶ προσεύξονται περὶ αὐτοῦ διαπαντός. » — Τὸ *περὶ αὐτοῦ* ἀντὶ τοῦ περὶ τῆς παρ' αὐτοῦ σωτηρίας.

« Ἔσται στήριγμα ἐν τῇ γῇ ἐπ' ἄκρων τῶν ὀρέων. » — Ἔσται ὁ Χριστὸς στήριγμα ἐν τῇ γῇ, τουτέστι τοῖς ἐν τῇ γῇ, ἤγουν τῇ Ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ, τῇ ἐπ' ἄκρων τῶν ὀρέων, ἤως τῇ περιφανεῖ καὶ περιόπτῳ ταῖς ἀρεταῖς.

« Ὑπεραρθήσεται ὑπὲρ τὸν Λίβανον ὁ καρπὸς αὐτοῦ. » — Ὁ καρπὸς, ἤγουν ἡ διδασκαλία αὐτοῦ, τουτέστι τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ ὑπὲρ τὸ ὕψος τοῦ Λιβάνου ὑψωθήσεται· τοῦτο δὲ εἶπε, διὰ τὸ μέλλειν ὑψωθῆναι καὶ δοξασθῆναι τὸ κήρυγμα τοῦ Χριστοῦ καὶ πάσης εἰδωλολατρείας κυριεῦσαι, κατείδωλον γὰρ ὄρος ὁ Λίβανος.

« Καὶ ἐξανθήσουσιν ἐκ πόλεως ὡσεὶ χόρτος τῆς γῆς. » — Ἐξανθήσουσιν ἐκ πόλεως ἁπάσης οἱ πιστοὶ δίκην χόρτου διὰ τὸ πλῆθος καὶ τὴν ἐπίδοσιν.

« Καὶ ἐνευλογισθήσονται ἐν αὐτῷ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. » — Τὸ *ἐνευλογηθήσονται*, ἀντὶ τοῦ ἁγιασθήσονται.

« Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, ὁ ποιῶν θαυμάσια μόνος. » — Ἰδοὺ καὶ Θεὸν ἐκάλεσεν αὐτὸν φανερῶς καὶ μόνον πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῶν ψευδωνύμων θεῶν.

« Καὶ πληρωθήσεται τῆς δόξης αὐτοῦ πᾶσα ἡ γῆ· γένοιτο, γένοιτο. » — Προλέγει καὶ τοῦτο τὴν πίστιν ἁπάντων ἐθνῶν.

ΨΑΛΜΟΣ ΟΒ'.

« Ἐξέλιπον οἱ ὕμνοι Δαυῒδ τοῦ υἱοῦ Ἰεσσαί. Ψαλμὸς τῷ Ἀσάφ. » — Πάντες μὲν οἱ ψαλμοὶ ποιήματα τοῦ Δαυῒδ, οὐ πάντες δὲ ὑμνῳδήθησαν παρ' αὐτοῦ. Καὶ τοῦτο δηλοῖ τὸ *ἐξέλιπον* οἱ ὕμνοι Δαυῒδ, τουτέστιν οἱ ἑξῆς ψαλμοὶ οὐχ ὑμνῳδήθησαν παρὰ τοῦ Δαυῒδ· διὸ καὶ οὐχ οἱ ψαλμοὶ, φησὶν, ἐξέλιπον τοῦ Δαυῒδ, ἀλλ' οἱ ὕμνοι. Ἐσχημάτισται δὲ ὁ παρὼν ψαλμὸς προσώπῳ τοῦ ἐν Βαβυλῶνι δορυαλώτου λαοῦ· ἁρμόζει δὲ καὶ παντὶ μικροψυχοῦντι, ἐφ' οἷς οἱ πονηροὶ εὐπραγοῦσι καὶ δυσπραγοῦσιν οἱ ἀγαθοὶ, τὴν τοιαύτην μικροψυχίαν παραμυθούμενος.

« Ὡς ἀγαθὸς ὁ Θεὸς τῷ Ἰσραὴλ, τοῖς εὐθέσι τῇ καρδίᾳ. » — Λίαν ἀγαθὸς ὁ Θεὸς τῷ Ἰσραήλ· εἰ παιδεύει γὰρ, ἀλλ' ἐξ ἀγάπης καὶ πρὸς διόρθωσιν. Τοῦτο δὲ ὢν κρίνεται παρὰ τοῖς ὀρθῶς λογιζομένοις· καρδίᾳ γὰρ τὸν λογισμὸν ἐνταῦθα ὑποληπτέον.

« Ἐμοῦ δὲ παρὰ μικρὸν ἐσαλεύθησαν οἱ πόδες. » — Πόδας καλεῖ τοὺς ὑπερείδοντας τὴν ψυχὴν εὐσεβεῖς λογισμούς. Φησὶ δὲ, Μικροῦ παρετράπην καὶ ὑπεσύρην εἰς ὄλισθον, τοῦ μὴ τὸν Θεὸν οἴεσθαι προνοεῖν τοῦ κόσμου.

« Παρ' ὀλίγον ἐξεχύθη τὰ διαβήματά μου. » — Τουτέστιν, ἐχαυνώθη τὰ διανοήματά μου.

« Ὅτι ἐζήλωσα ἐπὶ τοῖς ἀνόμοις, εἰρήνην ἁμαρτωλῶν θεωρῶν. » — Ὅτι ἐπὶ τοῖς ἀνόμοις ἐχθροῖς ἐθυμώθην, δικαίως ὡς ὑπελάμβανον, ἐν ἀταραξίᾳ παντελεῖ διάγοντας βλέπων αὐτούς.

« Ὅτι οὐκ ἔστιν ἀνάνευσις ἐν τῷ θανάτῳ αὐτῶν. » — Ἀνάνευσις ἡ ἀπαγόρευσις. Φησὶ γοῦν· Οὐκ ἔστιν ἀπευκτὸς ὁ θάνατος αὐτῶν, ἅτε κατὰ φύσιν καὶ μὴ βιαίως ἐπερχόμενος.

« Καὶ στερέωμα ἐν τῇ μάστιγι αὐτῶν. » — Οὐδ' ἐπιμονὴ ἐν τῇ πληγῇ αὐτῶν· εἰ γάρ ποτε κακωθεῖεν, ταχὺ τῆς θλίψεως ἀπαλλάττονται.

« Ἐν κόποις ἀνθρώπων οὐκ εἰσι, καὶ μετὰ ἀνθρώπων οὐ μαστιγωθήσονται. » — Οὐκ εἰσὶν ἐν κόποις ὡς οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων· τὸ γὰρ κοπιᾷν ἴδιον ἀνθρώπων· ἀλλ' ἀπόνως κτῶνται τὰ ἀγαθὰ καὶ καθὼς οἱ λοιποὶ ἄνθρωποι, οὐ κακωθήσονται, ὥς ἔμοιγε φαίνεται.

« Διὰ τοῦτο ἐκράτησεν αὐτοὺς ἡ ὑπερηφανία αὐτῶν εἰς τέλος, ἐξελεύσεται ὡς ἐκ στέατος ἡ ἀδικία αὐτῶν. » — Λιπαρὰ καὶ δαψιλής· τοιοῦτον γὰρ τὸ ἀποῤῥέον ἐκ στέατος.

« Διήλθοσαν εἰς διάθεσιν καρδίας. » — Ἦλθον εἰς ἕξιν τῆς ἀδικίας· ἕξις γὰρ ἡ περί τι μένουσα διάθεσις, ἤτοι σχέσις τῆς καρδίας.

« Διενοήθησαν καὶ ἐλάλησαν ἐν πονηρίᾳ. » — Ἐκ μελέτης καὶ σκέψεως ἐλάλησαν πονηρὰ, καὶ οὐ κατὰ συναρπαγήν.

« Ἀδικίαν εἰς τὸ ὕψος ἐλάλησαν. » — Κατὰ τοῦ ὑψίστου Θεοῦ ἐβλασφήμησαν, λέγοντες μὴ εἶναι αὐτὸν Θεόν.

« Ἔθεντο εἰς οὐρανὸν τὸ στόμα αὐτῶν, καὶ ἡ γλῶσσα διῆλθεν ἐπὶ τῆς γῆς. » — Ὕβριζον μὲν τὸν Θεόν· κατεπᾴδουν δὲ τοὺς ἀνθρώπους.

« Διὰ τοῦτο ἐπιστρέψει ὁ λαός μου ἐνταῦθα. » — Διὰ τὴν κακίαν οὖν τῶν ἐχθρῶν, φησὶν ὁ Θεὸς, ἐπιστρέψει ὁ ἐν αἰχμαλωσίᾳ λαός μου ἐπὶ τὴν ἑαυτοῦ πατρίδα.

« Καὶ ἡμέραι πλήρεις εὑρεθήσονται ἐν αὐτοῖς. »

— Πεπληρωμέναι, ὅσον εἰς μέτρον ζωῆς ἢ ὅσον εἰς A ἀρετὴν, ἤγουν γηράσουσιν ἢ εὐαρεστήσουσί μοι.

« Καὶ εἶπον· Πῶς ἔγνω ὁ Θεός; » — Ὅσοι τοῦ λαοῦ μικροψυχότεροι καὶ ἀσυνετώτεροι τὰ τολμώμενα βλέποντες, εἶπον· Πῶς ἔγνω καὶ ὑπομένει ταῦτα ὁ Θεός;

« Καὶ εἰ ἔστι γνῶσις ἐν τῷ Ὑψίστῳ; » — Ἐζήτησαν εἰ ἔστι γνῶσις τῶν οὕτω γινομένων ἐν τῷ Θεῷ.

« Ἰδοὺ οὗτοι οἱ ἁμαρτωλοί. » — Ἀπὸ κοινοῦ τὸ *εἶπον*· Ἰδοὺ οὗτοι οἱ Βαβυλώνιοι ἁμαρτωλοί εἰσι.

« Καὶ εὐθηνοῦντες εἰς τὸν αἰῶνα, κατέσχον πλούτου. » — Διαπαντὸς κατεκράτησαν πλούτου.

« Καὶ εἶπα· Ἄρα ματαίως ἐδικαίωσα τὴν καρδίαν μου, καὶ ἐνιψάμην ἐν ἀθώοις τὰς χεῖράς μου; » — Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἔπαθόν τι τοιοῦτον ὁ μεγαλο- B ψυχώτερος καὶ συνετώτερος, καὶ εἶπον ἐν ἑαυτῷ, Ἄρα διακενῆς ἐδικαίωσα τὴν ψυχήν μου, ἐποίησα καθαρίσας αὐτὴν ἀπὸ πάσης ἀδικίας.

« Καὶ ἐγενόμην μεμαστιγωμένος ὅλην τὴν ἡμέραν. » — Ἤγουν τεταλαιπωρημένος ταῖς δι' ἀρετὴν κακουχίαις.

« Καὶ ὁ ἔλεγχός μου εἰς τὰς πρωΐας. » — Καὶ ἐξανιστάμενος τῆς κοίτης, εὐθὺς ἤλεγχον ἐμαυτὸν ἐνώπιον Κυρίου, ἐξαγορευόμενος τούτῳ τὰς ἁμαρτίας μου. Ἔλεγχον οὖν φησὶ τὸν ἐλεγκτικὸν λόγον παρ' αὐτοῦ κατὰ πρωῒ προσφερόμενον εἰς κατηγορίαν αὐτοῦ.

« Εἰ ἔλεγον· Διηγήσομαι οὕτως. » — Ἀσυνθέτως λέγεται τὸ παραβαίνω τὰς συνθήκας, καὶ ἀκυρῶ. C Γενεὰ δὲ τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ ὁ Ἰσραηλίτης λαὸς, μᾶλλον δὲ οἱ τῇ ἀληθείᾳ Πατέρα καὶ Δημιουργὸν γινώσκοντες τὸν Θεὸν, καὶ τὰς αὐτοῦ φυλάσσοντες ἐντολάς. Φησὶν οὖν· Εἰ ἔλεγον ἐν ἐμαυτῷ, ὅτι Διηγήσομαι οὕτως, τουτέστιν εἰ κατατιθέμενον εἰς τὸ ἐξειπεῖν καὶ ἀποφήνασθαι οὕτως καθὼς ὁ λογισμός μοι ἐνώχλησεν, ἤγουν ὅτι ματαίως ἐδικαίωσα τὴν καρδίαν μου καὶ τὰ ἑξῆς, ἰδοὺ ὅσον ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ μου διηγήσει καὶ ἀποφάνσει παρέβης ἐν τῷ λαῷ σου τὰς πρὸς Ἀβραὰμ καὶ τοὺς προγόνους ἡμῶν περὶ τῆς ἐπαγγελίας συνθήκας σου· δῆλον οὖν ὅτι τὸ οὕτως ἐννοῆσαι πανάτοπον. Ὑπέλαβον οὖν ἤτοι ἤλπισα γνῶναι· δηλονότι τὸ ἀπορούμενον χαλεπὸν εἰς διάγνωσιν

D « Καὶ ὑπέλαβον τοῦ γνῶναι τοῦτο. Κόπος ἐστὶν ἐνώπιόν μου. » — Κόπος μοί ἐστιν, ἕως οὗ ἔλθω εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἱερουσαλὴμ ἐν ᾧ ἁγιάζεται ὁ λαὸς, καὶ συνῶ, τουτέστι γνώσομαι τὸ ἄπορον, δηλονότι ἐν τοῖς τέλεσιν αὐτῶν, ἤγουν τῶν Βαβυλωνίων· τότε γὰρ γνώσομαι ἀληθῶς ὅτι οὐ μάτην ἐδικαίωσα τὴν καρδίαν μου, καὶ τὰ ἑξῆς, ὅταν τέλος τοῖς Βαβυλωνίοις ἐπέλθοι καὶ τῆς εὐημερίας καὶ τῆς πολιτείας· ἐγὼ δὲ τὴν προτέραν εὔκληρίαν ἀπολάβω. Ταῦτα δὲ προφητεία σαφής.

« Πλὴν διὰ τὰς δολιότητας αὐτῶν ἔθου αὐτοῖς κακά. » — Τὸ *ἔθου* ἀντὶ τοῦ ἀπόθετα ἐποίησας, ἐταμιεύσω ἡτοίμασας.

« Κατέβαλες αὐτοὺς ἐν τῷ ἐπαρθῆναι. » — Ἐπαρθέντας πλούτῳ καὶ πάσῃ εὐημερίᾳ κατέῤῥαξας.

« Πῶς ἐγένοντο εἰς ἐρήμωσιν ἐξάπινα; » — Προϊδὼν τὴν καταστροφὴν αὐτῶν ἀποθαυμάζει τὸ αἰφνίδιον τῆς μεταβολῆς ὡσεὶ ἐνύπνιον, ἐξεγειρομένου, ὡς τὸ ἐράσμιον ὄναρ ἀπόλλυται ἐξεγειρομένου ἐκ τοῦ ὕπνου τοῦ φανταζομένου αὐτό.

« Κύριε, ἐν τῇ πόλει σου τὴν εἰκόνα αὐτῶν ἐξουδενώσεις. » — Διὰ τὴν πόλιν σου Ἱερουσαλὴμ τὴν εὐημερίαν αὐτῶν ἀτιμάσεις, τὴν εἰκόνι ἐοικυῖαν, ὡς ἤδη μὴ οὖσαν, ἀλλὰ δοκοῦσαν μόνον διὰ τὸ πρόσκαιρον καὶ ἀβέβαιον.

« Ὅτι ἐξεκαύθη ἡ καρδία μου, καὶ οἱ νεφροί μου ἠλλοιώθησαν. » — Ἐξεκαύθη τῷ πυρὶ τοῦ θυμοῦ. Διὰ δὲ τῶν νεφρῶν τοὺς κρυπτομένους αἰνίττεται λογισμοὺς, οὓς εὐσεβεῖς, φησὶν, ἔχων μικροῦ δεῖν ἐξετράπην διὰ τὴν ἐκείνων ἀλαζονείαν.

« Κἀγὼ ἐξουδενωμένος, καὶ οὐκ ἔγνων. » — Τὰ ἐντεῦθεν μετὰ τὴν ἐπάνοδον ἁρμόζει. Ἐξουδενωμένος ἤμην, φησὶν, εἴτουν ἀπειργμένος τότε ἀπὸ σοῦ διὰ τὰς ἁμαρτίας μου, καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἔγνων τὸ ἀπορούμενόν μοι, μὴ ἔχων τὸν ἀπὸ σοῦ φωτισμόν.

« Κτηνώδης ἐγενήθην παρὰ σοί. » — Οὐδὲν τοῦ κτήνους διήλλαττον, ὡς πρὸς σὲ συγκρινόμενος τῆς σῆς οἰκονομίας μηδόλως εἰδώς.

« Κἀγὼ διαπαντὸς μετὰ σοῦ. » — Ἐγὼ διαπαντὸς μετὰ σοῦ ἔσομαι μηδὲ τῶν σῶν περιεργαζόμενος, μηδὲ σκανδαλιζόμενος, ἀλλὰ σὲ μόνον ἐννοῶν, καὶ τῆς σῆς μνήμης μὴ ἀφιστάμενος.

« Ἐκράτησας τῆς χειρὸς τῆς δεξιᾶς μου. » — Χειραγωγοῦ δίκην ἐπελάβου τῆς χειρός μου, καὶ ἐξήγαγές με τῆς γῆς τῶν Βαβυλωνίων καὶ τῆς δουλείας αὐτῶν.

« Καὶ ἐν τῇ βουλῇ σου ὡδήγησάς με. » — Καὶ ὑπέθου μοι βουλὴν δι' ἧς ῥᾳδία μοι γέγονεν ἡ διάβασις διὰ τῶν ἐθνῶν.

« Καὶ μετὰ δόξης προσελάβου με. » — Καὶ περιφανῆ μοι τὴν εἰς τὴν σὴν πόλιν ὁδὸν ἐχαρίσω.

« Τί γάρ μοι ὑπάρχει ἐν τῷ οὐρανῷ; » — Εἰ μὴ σὺ δηλονότι.

« Καὶ παρὰ σοῦ τί ἠθέλησα ἐπὶ τῆς γῆς; » — Εἰ μὴ σὲ καὶ τὴν βοήθειαν δηλαδή.

« Ἐξέλιπεν ἡ καρδία μου καὶ ἡ σάρξ μου. » — Ἐδαπανήθη ἡ καρδία μου, τηκομένη τῷ πυρὶ τοῦ πόθου σου· ἡ σάρξ μου πάλιν ἐδαπανήθη, ἀποστρεφομένη τὴν εὐπάθειαν διὰ τὴν σὴν ἀγάπην καὶ πυκνῶς ταλαιπωρουμένη.

« Ὁ Θεὸς τῆς καρδίας μου, καὶ ἡ μερίς μου ὁ Θεὸς εἰς τὸν αἰῶνα. » — Ἐνδιαθέτως οὖν ὁ Θεὸς τῆς ψυχῆς μου, καὶ ὁ Θεὸς ὃς εἶ μου μερὶς καὶ κλῆρος διαπαντός.

« Ὅτι, ἰδοὺ, οἱ μακρύνοντες ἑαυτοὺς ἀπὸ σοῦ ἀπολοῦνται. » — Ὁ ἀφιστάμενος τῆς εἰς Θεὸν πίστεως καὶ τῆς φυλακῆς τῶν αὐτοῦ ἐντολῶν, ἐκεῖνος καὶ μακρύνει καὶ πορνεύει ἀπὸ Θεοῦ, καὶ λαμβάνει τὸ ἐπιτίμιον ἀπώλειαν καὶ ἐξολόθρευσιν, δι' ὧν δηλοῦται τῆς σωτηρίας ἡ ἔκπτωσις.

« Ἐμοὶ δὲ τὸ προσκολλᾶσθαι τῷ Θεῷ ἀγαθόν

ἐστι· τίθεσθαι ἐν τῷ Κυρίῳ τὴν ἐλπίδα μου. » — A Προσκολλᾶταί τις τῷ Θεῷ δι' ὀρθῆς πίστεως καὶ...... ἐντολῶν φυλακῆς.

« Τοῦ ἐξαγγεῖλαί με πάσας τὰς αἰνέσεις ἐν ταῖς πύλαις τῆς θυγατρὸς Σιών. » — Εἰσὶ καὶ νοηταὶ πύλαι Σιών, αἱ κατὰ τόπους ἐκκλησίαι δι' ὧν εἰσί τις εἰς τὴν ἄνω Σιών.

ΨΑΛΜΟΣ ΟΓ'.

« Συνέσεως τῷ Ἀσάφ. » — Ἀπαγγέλλει τὰς τῶν Ἰουδαίων συμφορὰς τὰς κατὰ τὴν ὑπὸ Ῥωμαίων τελευταίαν ἅλωσιν, εὐαγγελίζεται δὲ καὶ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν.

« Ἵνα τί, ὁ Θεὸς, ἀπώσω εἰς τέλος; » — Τὸ *ἵνα τί* δυσωπητικὸν ἐνταῦθα καὶ οἰκτρόν· τὸ δὲ *εἰς τέλος* τὴν παντελῆ δηλοῖ ἐγκατάλειψιν.

« Ὠργίσθη ὁ θυμός σου ἐπὶ πρόβατα νομῆς σου. » B — Ἀπὸ κοινοῦ τὸ *ἵνα τί*. Καὶ πρόβατα μὲν ὁ λαός· νομὴ δὲ τὰ ἱερὰ λόγια τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς.

« Μνήσθητι τῆς συναγωγῆς σου ἧς ἐκτήσω ἀπ' ἀρχῆς. » — Διὰ τοῦ πρώτου καὶ ἄλλην ὑστέραν ἐνδείκνυται δηλονότι τῶν ἐξ ἐθνῶν.

« Ἐλυτρώσω ῥάβδον κληρονομίας σου. » — Ἀπολύτως ἀναγνωστέον· Ἐλυτρώσω ἐκ πολέμων καὶ αἰχμαλωσιῶν τὴν *ῥάβδον*, ἤτοι τὸ σκῆπτρον καὶ τὴν βασιλείαν, τουτέστι τὸν βασιλευόμενον λαὸν τῆς κληρονομίας σου, ἥνπερ ἂν ἔσχες ὡς κλῆρον καὶ κτῆμα ἴδιον.

« Ὄρος Σιὼν τοῦτο ὃ κατεσκήνωσας ἐν αὐτῷ. » — Τὸ ὄρος Σιὼν τὸ πολυύμνητον τοῦτό ἐστιν ὃ κατεσκήνωσας· τὸν λαόν σου, ἢ σὺ αὐτός. Τὸ *ἐν αὐτῷ* C δὲ ὡς παρέλκον κείμενον, βεβαίωσιν ἐμφαίνει.

« Ἔπαρον τὰς χεῖράς σου ἐπὶ τὰς ὑπερηφανίας αὐτῶν εἰς τέλος. » — Κατάβαλε τὰς ἐπάρσεις τῶν ἐχθρῶν τέλεον.

« Ὅσα ἐπονηρεύσατο ὁ ἐχθρὸς ἐν τῷ ἁγίῳ σου; » — Ἐνδιαθέτως, Φεῦ! πόσα πονηρὰ ἐποίησεν ὁ ἐχθρὸς ἐν τῷ ναῷ σου· καὶ γὰρ πολλὰ παροινήσας εἰς αὐτὸν πολυτρόπως τοῦτον ἐξέτριψεν.

« Ἔθεντο τὰ σημεῖα αὐτῶν σημεῖα, καὶ οὐκ ἔγνωσαν ὡς εἰς τὴν ἔξοδον ὑπεράνω. » — Τὰ σημεῖα αὐτῶν ἤτοι τὰς σημαίας ἔθεντο, τουτέστιν ἔστησαν ὡς εἰς τὴν ἔξοδον, ἤτοι πρὸς τὰς πύλας τῆς πόλεως, ὑπεράνω αὐτῶν, ἤγουν εἰς τὸ τεῖχος. Τὸ ὡς δὲ ποιότητα δηλοῖ ταύτης. Ἔστησαν οἱ Ῥωμαῖοι, σημεῖα νίκης πορθήσαντες τὴν Ἱερουσαλὴμ, καὶ οὔπω D ἔγνωσαν οἱ ἔνδον ἔτι περὶ ἑορτὴν ἀσχολούμενοι.

« Καὶ ἐνεκαυχήσαντο οἱ μισοῦντές σε ἐν μέσῳ τῆς ἑορτῆς σου. » — Ἑορτὴν τὴν τοῦ Πάσχα καθ' ἣν ὁ Τίτος ἐπολιόρκησε καὶ ᾐχμαλώτισε τοὺς ἐν αὐτῇ τῇ ἑορτῇ τὸν Σωτῆρα σταυρώσαντας.

« Ὡς ἐν δρυμῷ ξύλων ἀξίναις ἐξέκοψαν τὰς θύρας αὐτῆς ἐπὶ τὸ αὐτό. » — Δρυμός ἐστιν ἡ ἐν ὄρεσι ὑλοφόρος γῆ. Φησὶν οὖν ὅτι κατέκοψαν τὰς πύλας τῆς πόλεως· ἐπὶ τὸ αὐτὸ, τουτέστιν ὁμοῦ πάσας, ὥσπερ ἐὰν ἵσταντο ἐν δρυμῷ ξύλων, οἱ κατακόπτοντες αὐτὰ, καὶ ἔκοπτον δηλονότι ξύλα ἁπλῶς.

« Ἐν πελέκει καὶ λαξευτηρίῳ κατέῤῥαξαν αὐτήν. » — Αὐτὴν, ἤγουν τὴν πόλιν, κατέῤῥαξαν, ἤγουν κατέβαλον, ἐν πελέκει μὲν τὰ στέγη καὶ τὰς θύρας τῶν οἰκιῶν καὶ ὅσα ἐν ξύλοις, ἐν λαξευτηρίῳ δὲ τὰ τείχη καὶ τοὺς τοίχους καὶ ὅσα ἐν λίθοις· τὸ λαξευτήριον γὰρ λιθουργικόν ἐστιν ὄργανον.

« Ἐνεπύρισαν ἐν πυρὶ τὸ ἁγιαστήριόν σου, εἰς τὴν γῆν ἐβεβήλωσαν τὸ σκήνωμα τοῦ ὀνόματός σου. » — Τὸ *ἐβεβήλωσαν* ἀντὶ τοῦ βεβήλως καὶ ἀνοσίως κατέῤῥιψαν· ἁγιαστήριον δὲ καὶ σκήνωμα Θεοῦ ὁ ναός.

« Εἶπον ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν αἱ συγγένειαι αὐτῶν ἐπὶ τὸ αὐτό. » — Εἶπον πρὸς ἀλλήλους ὁμοῦ πᾶσαι αἱ συγγένειαι τῶν ἐθνῶν ἐν ὅλῃ καρδίᾳ αὐτῶν, τουτέστιν ἀπὸ καρδίας· Δεῦτε καὶ ὀργήσωμεν τὰς νομικὰς λατρείας τοῦ Θεοῦ τούτου ὃν Ἰουδαῖοι σέβουσιν, ἀφανίσαντες τοὺς νόμους καὶ τὰς πολιτείας αὐτῶν.

« Τὰ σημεῖα ἡμῶν οὐκ εἴδομεν. » — Τὰ τεράστια ἃ λέγουσι τὸν Ἰησοῦν αὐτῶν θαυματουργεῖν δι' αὐτοὺς, ἡμεῖς τέως οὐχ ἑωράκαμεν εἰς ἑαυτούς.

« Οὐκ ἔστιν ἔτι προφήτης· καὶ ἡμᾶς οὐ γνώσεται ἔτι. » — Οὐκ ἔστιν ἔτι, ἤγουν εἰς τὸ ἑξῆς, προφήτης ἐν αὐτοῖς, εἰς τὸ προειδέναι τι καθ' ἡμῶν καὶ λέγειν καὶ θαῤῥύνειν αὐτούς. Τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ *ἡμᾶς οὐ γνώσεται*, ὅπως ἕξομεν δηλαδὴ, τὸ δεύτερον δὲ *ἔτι* ἀντὶ τοῦ λοιπόν.

« Ἕως πότε, ὁ Θεὸς, ὀνειδιεῖ ὁ ἐχθρός; παροξυνεῖ ὁ ὑπεναντίος τὸ ὄνομά σου εἰς τέλος; » — Ὁ Θεὸς ὀνειδιεῖ δὲ καὶ ἡμᾶς καὶ σὲ, παροξυντικὰ ῥήματα κατὰ σοῦ φθεγγόμενος, εἰ καὶ σὺ μακροθυμεῖς παραχωρῶν αὐτοῖς διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν.

« Ἵνα τί ἀποστρέφεις τὴν χεῖρά σου καὶ τὴν δεξιάν σου ἐκ μέσου τοῦ κόλπου σου εἰς τέλος; » — Κόλπος Θεοῦ ὁ τῶν ἀγαθῶν θησαυρὸς, χεὶρ δὲ καὶ δεξιὰ ἡ μεταδοτικὴ τῶν ἀγαθῶν ἐνέργεια. Φησὶ γοῦν, Διὰ τί τῶν ἀγαθῶν οὐ μεταδίδως ἡμῖν, ὡς πρότερον; Τὸ δὲ *εἰς τέλος* τὴν διηνεκῆ δηλοῖ τῶν Ἰουδαίων παρόρασιν.

« Ὁ δὲ Θεὸς βασιλεὺς ἡμῶν πρὸ αἰῶνος εἰργάσατο σωτηρίαν ἐν μέσῳ τῆς γῆς. » — Τὸ *πρὸ αἰῶνος*, ἀντὶ τοῦ ἐξ ἀρχῆς· τὸ δὲ *ἐν μέσῳ τῆς γῆς*, ἀντὶ τοῦ ἐν μέσῳ τῶν ἀνθρώπων, ἤτοι φανερῶς λίαν. Σωτηρίαν λέγει τὴν ἐκ τῆς Αἰγυπτιακῆς δουλείας ἐλευθερίαν τῶν Ἰουδαίων, μᾶλλον δὲ τὴν τῆς νοητῆς δουλείας ἀπαλλαγὴν ἡμῶν διὰ τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως.

« Σὺ ἐκραταίωσας ἐν τῇ δυνάμει σου τὴν θάλασσαν. » — Ἐστερέωσας τὰ διαιρεθέντα μέρη τῆς Ἐρυθρᾶς, ἢ κραταιὰν κατὰ δαιμόνων ἐποίησας τὴν θάλασσαν τοῦ βαπτίσματος.

« Σὺ συνέτριψας τὰς κεφαλὰς τῶν δρακόντων ἐπὶ τοῦ ὕδατος. » — Τοὺς Αἰγυπτίων ταξιάρχους, ἢ τὰς δαιμονικὰς ἀρχάς.

« Σὺ συνέθλασας τὴν κεφαλὴν τοῦ δράκοντος. » — Ὁ δράκων ἑνικῶς ὁ αἰσθητὸς Φαραὼ καὶ νοητὸς, θλάσις δὲ κεφαλῆς ἡ συντριβὴ τῆς ἀρχῆς καὶ βασιλείας αὐτῶν.

« Ἔδωκας αὐτὸν βρῶμα λαοῖς τοῖς Αἰθίοψι. » — Τὸ *ἔδωκας* ἀντὶ τοῦ ἐξέδωκας. Διὰ δὲ τοῦ Φαραὼ καὶ πᾶσαν τὴν ὑπ' αὐτὸν χώραν ὑποδηλοῖ· ἣν οἱ Αἰθίοπες ὅμοροι τοῖς Αἰγυπτίοις ὄντες καὶ πάλαι

τούτοις ἐπιδουλεύοντες, ἐληΐσαντό τε καὶ κατηνάλωσαν, τὴν ξένην αὐτῶν μαθόντες συντριβήν. Νοοῦνται δὲ Αἰθίοπες καὶ οἱ μεμελανωμένοι πρὶν τὰς ψυχὰς, οἷς διὰ τοῦ βαπτίσματος ὁ διάδολος ἐκδίδοται παρανάλωμα γίνεσθαι. A

« Σὺ διέῤῥηξας πηγὰς καὶ χειμάῤῥους. » — Τὸ πληθυντικὸν ἀντὶ ἑνικοῦ. Λέγει δὲ τὸ ἐκ πέτρας ὕδωρ πηγὴν μὲν διὰ τὴν βλύσιν, χείμαῤῥον δὲ διὰ τὸ σφοδρὸν τῆς φορᾶς, καὶ ὁ Κύριος δὲ διέῤῥηξεν ἤτοι ἀνέδωκε πηγὰς καὶ χειμάῤῥους διδασκαλίας πνευματικῆς ἐν τῇ πρὶν ἐρήμῳ Ἐκκλησίᾳ τῶν ἐθνῶν.

« Σὺ ἐξήρανας ποταμοὺς Ἠθάμ. » — Τὸ Ἠθὰμ ἀρχαίους ἑρμηνεύει. Λέγει δὲ τοὺς τῶν Σοδόμων καὶ Γομόῤῥων, οὓς ὁ Θεὸς ἀπετέφρωσεν. Εἶεν δ' ἂν ποταμοὶ Ἠθὰμ, καὶ αἱ ἐν Ἰουδαίοις γινόμεναι προφητεῖαι. B

« Σή ἐστιν ἡμέρα καὶ σή ἐστιν ἡ νὺξ, σὺ κατηρτίσω φαῦσιν καὶ ἥλιον. » — Φαῦσιν τὴν ἀνατολὴν τῆς ἡμέρας, ἤτοι τὸν ὄρθρον φησὶν, ὡραῖα δὲ τοὺς ἐτησίους καρπούς.

« Σὺ ἐποίησας πάντα τὰ ὅρια τῆς γῆς· θέρος καὶ ἔαρ σὺ ἔπλασας αὐτά. » — Διὰ τῶν δύο ἐντιμοτέρων ὡρῶν τὸν ἐνιαυτὸν ὅλον ἐδήλωσεν. Ταύτης δὲ εἶπεν, ἤγουν τῆς συναγωγῆς σου καὶ μᾶλλον τῆς νέας. Ἡ παλαιὰ καὶ γὰρ ἐπιλέλησται τέλεον.

« Ἐχθρὸς ὠνείδισε τὸν Κύριον. » — Ὁ Τίτος ἢ Ῥωμαίων στρατὸς, μᾶλλον δὲ ὁ Ἰουδαῖος καὶ Ἕλλην ὠνείδισαν τὸν Χριστὸν ὡς μὴ ὄντα Θεὸν καὶ ὡς ἀσθενῆ, καὶ ὅσα ὑβριστικά. Οἱ αὐτοὶ δὲ καὶ λαὸς ἄφρων, ὡς μὴ φρονοῦντες ὀρθῶς περὶ Θεοῦ. C

« Μὴ παραδῷς τοῖς θηρίοις ψυχὴν ἐξομολογουμένην σοι. » — Οἱ αἰσθητοὶ καὶ νοητοὶ ἐχθροὶ θηρία· τὸν ὅλον δὲ ἄνθρωπον ἐδήλωσεν ἀπὸ τῆς ψυχῆς· τὸ δὲ *ἐξομολογουμένην* ἀντὶ τοῦ εὐχαριστοῦσαν.

« Ὅτι ἐπληρώθησαν οἱ ἐσκοτισμένοι τῆς γῆς οἴκων ἀνομιῶν. » — Οἶκος ἐνταῦθα ὡς πολυχώρητον μέτρον παρείληπται. Ἐσκοτισμένους δὲ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνους φησὶν, ὅσοι τῇ ἀγνοίᾳ δουλεύουσι καὶ τοῖς πάθεσι.

« Μὴ ἀποστραφήτω τεταπεινωμένος κατῃσχυμμένος. » — Ὁ λαός σου δηλονότι ἐν τῷ μὴ εἰσακούεσθαι δεόμενος.

« Ἀνάστα, ὁ Θεὸς, δίκασον τὴν δίκην σου. » — Ἡ γὰρ τοῦ λαοῦ σου δίκη σή ἐστιν. D

« Μνήσθητι τοῦ ὀνειδισμοῦ σου, τοῦ ὑπὸ ἄφρονος ὅλην τὴν ἡμέραν. » — Τοῦ ὅλην τὴν ἡμέραν, ἤγουν ἀεὶ γινομένου εἰς σὲ ὀνειδισμοῦ.

« Ἡ ὑπερηφανία τῶν μισούντων σε ἀνέβη διαπαντός. » — Ὑψώθη, ἐκορυφώθη ἢ ἀνέβη ἐνώπιόν σου.

ΨΑΛΜΟΣ ΟΔ'.

« Εἰς τὸ τέλος, μὴ διαφθείρῃς, ψαλμὸς ᾠδῆς τῷ Ἀσάφ. » — Προσώπῳ συνετέθη τοῦ ἐν Βαβυλῶνι δορυαλώτου λαοῦ. Πρόῤῥησιν δὲ ἔχει τῆς ἐν τῇ συντελείᾳ, παγκοσμίου κρίσεως παρεγγυώμενος εἰς τὸ τέλος τῆς ζωῆς ἑρᾷν ἕκαστον καὶ μὴ διαφθείρειν αὐτὸ ταῖς ἁμαρτίαις.

« Ἐξομολογησόμεθά σοι, ὁ Θεός· ἐξομολογησόμεθά σοι, καὶ ἐπικαλεσόμεθα τὸ ὄνομά σου. » — Ἐπικαλεσόμεθα εἰς βοήθειαν.

« Διηγήσομαι πάντα τὰ θαυμάσιά σου, ὅταν λάβω καιρόν. » — Τὸ ῥητὸν ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ· Ὅταν λάβω, παρ' ἐμαυτοῦ δηλονότι, τὸν καιρὸν τῆς κρίσεως, δικαίας κρίσεις κρινῶ τοῖς τε ἀδικοῦσι καὶ τοῖς ἀδικουμένοις.

« Ἐτάκη ἡ γῆ καὶ πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐν αὐτῇ. » — Ἐρχομένης τῆς κρίσεως ἡ γῆ ἐτάκη, τουτέστιν, διελύθη τὴν δύναμιν. Τὸ *ἐτάκη* δὲ, ἀντὶ τοῦ ταχήσεται.

« Ἐγὼ ἐστερέωσα τοὺς στύλους αὐτῆς. » — Ἐμοῦ κελεύσαντος ἐτάκη· ἐγὼ γὰρ αὐτὴν κατ' ἀρχὰς ἥδρασα. Στῦλοι δὲ τῆς γῆς ἡ συνέχουσα ταύτην δύναμις.

« Εἶπα τοῖς παρανομοῦσι· Μὴ παρανομεῖτε, καὶ τοῖς ἁμαρτάνουσι, Μὴ ὑψοῦτε κέρας. » — Φησὶν ὁ Δαυΐδ· Κρίσεως γίνεσθαι μελλούσης διεμαρτυράμην καὶ τοῖς ἁμαρτάνουσιν λέγων, Μὴ καυχᾶσθε· τὸ γὰρ *κέρας* δηλοῖ μὲν καὶ τὴν δύναμιν, δηλοῖ δὲ καὶ τὸ καύχημα· διότι τὰ κερασφόρα ζῶα καὶ ἀμύνονται καὶ γαυριῶσιν ἐν τοῖς κέρασιν αὐτῶν.

« Ὅτι οὔτε ἐξ ἐξόδων, οὔτε ἀπὸ δυσμῶν, οὔτε ἀπὸ ἐρήμων ὀρέων. » — Ὅτι οὔτε ἐξ ἐξόδων, ἡλιακῶν δηλαδὴ, τουτέστιν ἀπὸ ἀνατολῆς, οὔτε ἀπὸ δύσεως, οὔτε ἀπὸ τῶν ὀρῶν τῶν ἐρήμων ἀνθρώπων καὶ ἀοικήτων, ἤτοι τῶν βορείων ἄκρων καὶ νοτίων, λέληθέ τι, ἐν τῇ κρίσει δηλονότι· καὶ ἡ αἰτία, ὅτι κριτής ἐστιν ὁ Θεὸς, ὁ πάντα εἰδὼς πρὶν γενέσεως αὐτῶν.

« Τοῦτον ταπεινοῖ, καὶ τοῦτον ὑψοῖ. » — Τὸν μὲν ἀτιμάζει, τὸν δὲ τιμᾷ κατ' ἀξίαν τῶν βεβιωμένων.

« Ὅτι ποτήριον ἐν χειρὶ Κυρίου οἴνου ἀκράτου πλῆρες κεράσματος. » — *Χεῖρα* μὲν Κυρίου καλεῖ τὴν δύναμιν αὐτοῦ, πρότερον δὲ οἴνου τὸ σκεῦος τῆς τιμωρίας· ἄκρατος δὲ οὗτος ὁ οἶνος ὡς αὐστηρὸς καὶ ἀπότομος καὶ ἀμιγὴς φιλανθρωπίας. Ἔστι δὲ καὶ ἕτερον πρότερον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. « Πλήρης κεράσματος, ἤτοι φιλανθρωπίας· » κέρασμα γὰρ οἴνου μὲν ὕδωρ, αὐστηρίας δὲ φιλανθρωπία. Ἀσυνδέτως οὖν ἀναγνωστέον καθ' ἑαυτὸ τὸ *πλήρης κεράσματος*, συνεξακουομένου τοῦ καὶ συνδέσμου ἕλκοντος καὶ ἐπὶ τούτου, «τὸ ποτήριον ἐν χειρὶ Κυρίου. »

« Καὶ ἔκλινεν ἐκ τούτου εἰς τοῦτο. » — Ἐνέχεεν ἐκ τοῦ σκεύους τῆς ἀποτόμου ὀργῆς ἐπὶ τὸ σκεῦος τῆς φιλανθρωπίας ὥστε ποιῆσαι μίγμα καὶ ποτίσαι τοὺς ἰασίμους καὶ ἐπιστρέφοντας.

« Πλὴν ὁ τρυγίας αὐτοῦ οὐκ ἐξεκενώθη· πίονται πάντες οἱ ἁμαρτωλοὶ τῆς γῆς. » — Τρυγίαν ὠνόμασε τὸ τάχος τῆς ἀκράτου τιμωρίας, τὴν ἐσχάτην κόλασιν, ἥτις ὑπολείπεται τοῖς μὴ μεταβαλλομένοις ἀπὸ κακίας, οὓς καὶ ἁμαρτωλοὺς κυρίως ὠνόμασεν.

« Ἐγὼ δὲ ἀγαλλιάσομαι εἰς τὸν αἰῶνα· ψαλῶ τῷ Θεῷ Ἰακώβ. » — Ἐλευθερωθεὶς δηλονότι τῆς τοῦ ἐχθροῦ δουλείας.

« Καὶ πάντα τὰ κέρατα τῶν ἁμαρτωλῶν συνθλάσω. » — Τῶν αὖθις πολεμησάντων με δυσμενῶν.

« Καὶ ὑψωθήσεται τὰ κέρατα τοῦ δικαίου. » — Δίκαιον καλεῖ πάντα εὐσεβῆ. Κυρίως δὲ δίκαιος ὁ Χριστὸς ὡς ἀναμάρτητος.

ΨΑΛΜΟΣ ΟΕ'.

« Εἰς τὸ τέλος, ἐν ὕμνοις ψαλμὸς τῷ Ἀσὰφ, ᾠδὴ πρὸς τὸν Ἀσσύριον. » — Τὸ *πρὸς τὸν Ἀσσύριον*, ἀντὶ τοῦ πρὸς τὰ κατὰ τὸν Ἀσσύριον Σεναχηρεὶμ· τὴν συντριβὴν γὰρ αὐτοῦ προφητεύει, μᾶλλον δὲ τοῦ νοητοῦ Ἀσσυρίου τοῦ διαβόλου. Διαλαμβάνει δὲ καὶ περὶ τῆς μελλούσης κρίσεως. Ἐν ὕμνοις δὲ, ὅτι εὐχαριστήριος ὁ ψαλμός.

« Γνωστὸς ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ὁ Θεός. » — Ἰουδαίαν καὶ Ἰσραὴλ καὶ τὴν ἰουδαϊκὴν καὶ ἰσραηλιτικὴν ὑποληπτέον Γραφὴν, ἐν ᾗ γνώριμός ἐστιν ὁ Χριστὸς καὶ μέγα καὶ ἔνδοξον τὸ ὄνομα αὐτοῦ προκαταγγέλλεται. Λέγοιτο δ' ἂν καὶ Ἰουδαία νέα καὶ Ἰσραὴλ καὶ ἡ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησία.

« Καὶ ἐγενήθη ἐν εἰρήνῃ ὁ τόπος αὐτοῦ. » — Εἰρήνην φησὶ τὸν εἰρηνεύοντα ἄνθρωπον, πρὸς τοὺς ἀνθρώπους μὲν ἐν τῷ ἀγαπᾷν αὐτοὺς, πρὸς τὰ πάθη δὲ ἐν τῷ ὑποτάττειν αὐτά. Ἐν τῷ τοιούτῳ δὲ γίνεται τὸ προσχωριστικὸν τοῦ Θεοῦ. Σιὼν δὲ σκοπευτήριον ἑρμηνεύεται, καὶ εἴη ἂν Σιὼν ὁ πόῤῥωθεν τὰς τῶν δυσμενῶν ἐπελεύσεις κατασκεπόμενος.

« Ἐκεῖ συνέτριψε τὰ κράτη τῶν τόξων, ὅπλον, καὶ ῥομφαίαν, καὶ πόλεμον. » — Ἐκεῖ ἐν τῷ *εἰρηνεύοντι* ἀνθρώπῳ συνέτριψεν ἤτοι κατήργησε πάντα τοῦ Βελίαρ τὰ μηχανήματα.

« Φωτίζεις σὺ θαυμαστῶς ἀπὸ ὀρέων αἰωνίων. » — Φωτίζεις φωτὶ χαρᾶς καὶ ἀντιλήψεως τοὺς ἐν σκότει λύπης καὶ ἀπογνώσεως. *Ὄρη δὲ αἰώνια* ὑποληπτέον τοὺς οὐρανοὺς διὰ τὸ ὕψος καὶ τὸ διαρκὲς, μᾶλλον δὲ τὰς ἀγγελικὰς δυνάμεις δι' ὧν πρὸς τὸ κρεῖττον καθοδηγούμεθα.

« Ἐταράχθησαν πάντες οἱ ἀσύνετοι τῇ καρδίᾳ. » — Ἐταράχθησαν οἱ Ἀσσύριοι ἀναιρούμενοι καὶ οἱ δαίμονες κατατροπούμενοι, οἱ καὶ ἄμφω ὡς θεομάχοι ἀσύνετοι καὶ ἀνόητοι.

« Ὕπνωσαν ὕπνον αὐτῶν· καὶ οὐχ εὗρον οὐδὲν πάντες οἱ ἄνδρες τοῦ πλούτου ταῖς χερσὶν αὐτῶν. » — Ἐκοιμήθησαν πάντες οἱ ἄνδρες καὶ οὐχ εὗρον ἐν ταῖς χερσὶν οὐδὲν τοῦ πλούτου ὃν προσεδόκησαν λαβεῖν. Ἄνδρας δὲ νοητέον καὶ τοὺς Βαβυλωνίους, καὶ τοὺς δαίμονας· ὕπνος δὲ τῶν δαιμόνων ἡ ἀργία, καὶ πλοῦτος τὸ ἁμαρτῆσαι ἡμᾶς.

« Ἀπὸ ἐπιτιμήσεώς σου, ὁ Θεὸς Ἰακὼβ, ἐνύσταξαν οἱ ἐπιβεβηκότες τοῖς ἵπποις. » — *Ἐπιτίμησιν* λέγει τὴν κατὰ τῶν πολεμίων ἀπόφασιν· *νυσταγμὸν* δὲ τὴν πάρεσιν τῆς δυνάμεως· *ἐπιβεβηκότας* δὲ *τοῖς ἵπποις* τοὺς ἐχθροὺς, ἐπιβεβηκέναι δὲ τοῖς ἵπποις καὶ οἱ δαίμονες λέγονται διὰ τὸ τάχος καὶ τὴν ἐν τοῖς θηλυμανέσιν ἀνάπαυσιν.

« Σὺ φοβερὸς εἶ· καὶ τίς ἀντιστήσεταί σοι; ἀπὸ τότε ἡ ὀργή σου. » — Τὸ *ἀπὸ τότε* ἢ ἀορίστως ἀντὶ πάλαι, πρὸ πολλοῦ, ἢ ἀντὶ τοῦ, ἀφ' οὗ, δηλονότι κατὰ σοῦ ἐβλασφήμησαν.

A « Ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἠκούτισας κρίσιν. » — Τὴν δηλωθεῖσαν ἀπόφασιν ἀκουστήν μοι ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεποίηκας ὡς προφήτῃ, μᾶλλον δὲ τὴν παγκόσμιον κρίσιν ἀκουστὴν ἐποίησας πᾶσιν ἀνθρώποις διὰ τῆς παρὰ σοῦ ἄνωθεν ἐμπνευσθείσης ἁγίας Γραφῆς.

« Γῆ ἐφοβήθη καὶ ἡσύχασεν. » — Γῆν καλεῖ πάντα γηγενῆ καὶ μᾶλλον τοὺς φρονοῦντας τὰ γήϊνα. Ἡσύχασαν δὲ οἱ ἄνθρωποι, καταργηθέντος ἔργου παντὸς ἐν τῷ κινηθῆναι εἰς τὴν ῥηθεῖσαν κρίσιν τὸν Θεὸν ὥστε σῶσαι πάντας τοὺς δικαίους· ἴδιον γὰρ δικαίου παντὸς ἡ πρᾳότης.

« Ὅτι ἐνθύμιον ἀνθρώπου ἐξομολογήσεταί σοι. » — Τότε, φησὶ, πᾶν ἐνθύμιον ἀνθρώπινον, αὐτὸ ἑαυτὸ ἀποκαλύψει σοι δικάζοντι.

B « Καὶ ἐγκατάλημμα ἐνθυμίου ἑορτάσει σοι. » — Καὶ τὸ λείψανον δὲ τοῦ ἐνθυμήματος, τουτέστι τὸ βραχύτατον αὐτοῦ μόριον, ἑορτάσει σοι, ἤγουν ἐπιδείξει καὶ θεατρίσει σοὶ ἑαυτό· ἑορτὴ γὰρ ἐπίδειξίς ἐστι τοῦ ἑορταζομένου πράγματος καὶ θεατρισμός.

« Εὔξασθε, καὶ ἀπόδοτε Κυρίῳ τῷ Θεῷ ἡμῶν. » — Τούτων οὖν οὕτως ἐχόντων ὑποσχέσεις μετανοίας ποιήσατε πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ ἀπόδοτε ταύτας αὐτῷ ὡς χρέος ἀναγκαιότατον

« Πάντες οἱ κύκλῳ αὐτοῦ οἴσουσι δῶρα. » — « Κύκλῳ τοῦ Θεοῦ οἱ ἀγαπῶντες αὐτὸν οἱ πάντες οἴσουσι τούτῳ δῶρα, τὰς ἀρετάς.

« Τῷ φοβερῷ καὶ ἀφαιρουμένῳ πνεύματα ἀρχόντων. » — *Πνεύματα* τὰς ψυχὰς λέγει· βασιλεῖς δὲ τῆς γῆς τὸν Φαραὼ καὶ ἄλλους, ὅσοι τῶν θείων τερα-
C τουργημάτων πεπείρανται.

ΨΑΛΜΟΣ ΟϚ'.

« Εἰς τὸ τέλος, ὑπὲρ Ἰδιθοὺμ, ψαλμὸς τῷ Ἀσάφ. » — Τὸ *Ὑπὲρ Ἰδιθοὺμ* τὸ ὑπὸ Ἰδιθοὺμ δηλοῖ· τῷ γὰρ Ἰδιθοὺμ ἐδόθη ὁ ψαλμὸς πρὸς τὸ ψαλτῳδηθῆναι· τοῦ δὲ μὴ εὐκαιρήσαντος ὁ Ἀσὰφ αὐτὸν ἐψαλτῴδησεν. Ἐσχημάτισται δὲ προσώπῳ τοῦ αἰχμαλωτισθέντος εἰς Βαβυλῶνα λαοῦ.

« Φωνῇ μου πρὸς Κύριον ἐκέκραξα· φωνῇ μου πρὸς Θεὸν, καὶ προσέσχε μοι. » — Ἀπὸ κοινοῦ τὸ *ἐκέκραξα*.

« Τὸν Θεὸν ἐξεζήτησα. » — Τὸ *ἐξεζήτησα* τὴν σπουδαίαν ζήτησιν δηλοῖ.

« Ταῖς χερσί μου νυκτὸς ἐναντίον. » — Ἀπὸ
D κοινοῦ τὸ *ἐξεζήτησα*. *Ταῖς χερσὶ* δὲ ἀντὶ τοῦ, αἴρων τὰς χεῖρας εἰς προσευχήν. *Νυκτὸς* δὲ, διότι τότε πανταχόθεν ἄδεια. *Ἐναντίον* δὲ ἤτοι ἐνώπιον αὐτοῦ, ὡς πάντα βλέποντος, οὐκ ἠπατήθην καὶ ταῖς ἐλπίσιν, ἤγουν οὐκ ἠστόχησα βοηθὸν ἐλπίσας εὑρεῖν αὐτόν.

« Ἀπηνήνατο παρακληθῆναι ἡ ψυχή μου. » — Ἀπηγόρευσε παρηγορηθῆναι ἐξ ἀνθρώπου λίαν βαρυθυμοῦσα.

Ἐμνήσθην τοῦ Θεοῦ καὶ εὐφράνθην. » — Μόνον τότε παρηγορήθην, ὁπότε ἐμνήσθην ὅτι δύναται ὁ Θεὸς βοηθῆσαί μοι.

« Ἠδολέσχησα, καὶ ὠλιγοψύχησε τὸ πνεῦμά μου. » — Ἐμελέτων ἐν ἑαυτῷ καὶ ἐφρόντιζον πῶς ἀπαλ-

A λαγείην τῶν ἀλγεινῶν, καὶ μὴ εὑρίσκοντός μου λύσιν, ἐστενοχωρήθη ἡ ψυχή μου.

« Προσκατελάβοντο φυλακὰς οἱ ὀφθαλμοί μου. » — Ἔθος ἐν τοῖς στρατοπέδοις διαβρεῖσθαι τὴν νύκτα πᾶσαν εἰς τέσσαρα μέρη, καὶ καθ' ἓν ἕκαστον τεταρτημόριον τῆς νυκτὸς ἐπαγρυπνεῖν στρατιώτας ἀμοιβαδὸν καὶ φυλάσσειν τὸ ὅλον στρατόπεδον. Ἐντεῦθεν οὖν τὰ τέσσαρα τεταρτημόρια τῆς νυκτὸς ὠνομάσθησαν φυλακαί. Προέλαβον οὖν, φησίν, οἱ ὀφθαλμοί μου τὰς τῆς νυκτὸς φυλακάς, ἤγουν αἱ πᾶσαι φυλακαὶ τῆς νυκτὸς ἀγρυπνοῦντά με κατελάμβανον· ὑπὸ γὰρ τῆς συνεχοῦς μερίμνης ἀπῆν ὁ ὕπνος τῶν ἐμῶν ὀφθαλμῶν.

« Ἐταράχθην, καὶ οὐκ ἐλάλησα. » — Συνεχύθην ταῖς θλίψεσιν, ἀλλ' οὐκ ἐξέφηνα ταύτας πρὸς τοὺς ἐχθρούς· ἵνα μὴ καὶ μᾶλλον ἐπιχαρῶσί μοι.

B « Διελογισάμην ἡμέρας ἀρχαίας· καὶ ἔτη αἰώνια ἐμνήσθην. » — Ἀνελογισάμην τοὺς ἔκπαλαι καιρούς, ὅτε τῆς ἐν Αἰγύπτῳ δουλείας ἐλυτρώθησαν οἱ τότε καὶ μυρία εὐηργετήθησαν. Τὸ δὲ *ἐμνήσθην* ἀντὶ τοῦ ἐνεπολέμησα κατὰ νοῦν· τὸ δὲ *ἐμελέτησα* τὴν μετὰ σκέψεως ἀνάμνησιν δηλοῖ.

« Καὶ ἐμελέτησα νυκτός, μετὰ τῆς καρδίας μου ἠδολέσχουν. » — Τὸ *νυκτὸς* ἀντὶ τοῦ ἐν νυκτί, ὅτι ἠρεμία πάντων. *Μετὰ τῆς καρδίας μου* δέ, ἀντὶ τοῦ ἐν τῇ ψυχῇ μου.

« Καὶ ἔσκαλλεν τὸ πνεῦμά μου. » — Τὸ *ἔσκαλλεν*, ἀντὶ τοῦ ἀνώρυττεν, ἀνηρεύνα. Τί δὲ τὰ ἐπαγόμενα;

C « Μὴ εἰς τοὺς αἰῶνας ἀπώσεται Κύριος, καὶ οὐ προσθήσει τοῦ εὐδοκῆσαι ἔτι; » — Τὸ *προσθήσει* ἐπὶ τοῦ τὰ αὐτὰ καὶ πάλιν ποιῆσαι καὶ ἐνεργῆσαι τάττεται παρὰ τῆς Γραφῆς. Τὸ γοῦν « μὴ οὐ προσθήσει εὐδοκῆσαι » ἀντὶ τοῦ, μὴ οὐχὶ καὶ πάλιν εὐδοκήσει, τουτέστιν ἀγαθὰ θελήσει, ἤγουν εὐεργετήσει. Τὸ *τοῦ δὲ* παρέλκει· ἐπαπορητικὰ δὲ τὰ ῥήματα μέχρι τοῦ· « Καὶ εἶπα, Νῦν ἠρξάμην. »

« Ἢ εἰς τέλος τὸ ἔλεος αὐτοῦ ἀποκρύψει; » — Τὸ *εἰς τέλος* νῦν ἀντὶ τοῦ παντελῶς.

« Συνετέλεσε ῥῆμα ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν. » — Μήποτε, φησί, τὸ ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν ῥῆμα, τουτέστι τὴν ἀρχαίαν ἐπαγγελίαν τὴν πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν συντέλεσεν, εἴτουν συνέκλεισεν ὡς μὴ παραιτέρω χωρῆσαι.

D « Καὶ εἶπα, Νῦν ἠρξάμην. » — Εὐγνωμοσύνης ὁ λόγος· ἀναλογισάμενος γάρ φησιν· Ἅ ἥμαρτον, εἶπα ὅτι νῦν ἀρχή μοι τῆς ἀξίας τιμωρίας· τὰ γὰρ μέχρι τοῦ νῦν προοίμια ταύτης.

« Αὕτη ἡ ἀλλοίωσις τῆς δεξιᾶς τοῦ Ὑψίστου. » — Ἡ ἐναλλαγή, φησίν, ἡ ἀπὸ ἐλευθερίας καὶ αἰνέσεως εἰς στενοχωρίαν τῆς θείας ἔργον χειρός, κολαζούσης ἡμᾶς. Ἀναγωγικῶς δὲ περὶ τῆς εὐαγγελικῆς πολιτείας ὁ λόγος· ταύτην γὰρ προφητικοῖς ὄμμασιν ἰδὼν ὁ Δαυῒδ παρηλλαγμένην τῆς νομικῆς, φησὶν ὅτι αὕτη τοῦ Χριστοῦ ἐστιν ἔργον· οὗτος γὰρ δεξιὰ καὶ βραχίων τοῦ Πατρὸς προσαγορεύεται κατὰ τὴν θεότητα, ὡς ποιητὴς πάντων καὶ ὡς δύναμις.

« Ἐμνήσθην τῶν ἔργων Κυρίου, ὅτι μνησθήσομαι ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῶν θαυμασίων σου. » — Ἀπὸ κοινοῦ ληπτέον αὖθις τὸ *καὶ εἶπα*. Ἔργα δὲ Κυρίου καὶ ἐπιτηδεύματα καλεῖ τὰς πρὸς ἀνθρώπων σωτηρίαν οἰκονομίας αὐτοῦ.

« Ὁ Θεός, ἐν τῷ ἁγίῳ ἡ ὁδός σου. » — Ἤγουν ἐν ἁγιότητι ἡ πρᾶξίς σου· πᾶσα γὰρ πρᾶξις Θεοῦ ἁγία καὶ ἄμεμπτος. Καὶ ἄλλως δὲ ἅγιος ὁ Χριστὸς ὁ μόνος ἀναμάρτητος, ἐν ᾧ ἡ περὶ τῶν ἀνθρώπων σωτηρίας οἰκονομία τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἐνηργήθη.

« Τίς θεὸς μέγας ὡς ὁ Θεὸς ἡμῶν; » — Τίς θεὸς τῶν ἀλλοφύλων οὕτω μεγαλοδύναμος καὶ μεγαλουργὸς καθὼς ὁ ἡμέτερος;

« Σὺ εἶ Θεός, ὁ ποιῶν θαυμάσια. » — Σὺ εἶ ὁ κυρίως Θεός, ὁ ποιῶν θαυμαστὰ ἔργα.

« Ἐγνώρισας ἐν τοῖς λαοῖς τὴν δύναμίν σου. » — Ἐγνωρίσθη μὲν ἐν τοῖς Αἰγυπτίοις καὶ τοῖς λοιποῖς ἀλλοφύλοις ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἔργοις αὐτοῖς (λαοὺς γὰρ ἐνταῦθα τὰ ἔθνη φησίν), ἐγνωρίσθη δὲ ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ὕστερον ἡ ἐνυπόστατος δύναμις τοῦ Πατρός.

« Ἐλυτρώσω ἐν τῷ βραχίονί σου τὸν λαόν σου τοὺς Ἰακὼβ καὶ Ἰωσήφ. » — Ἐν μὲν θείᾳ δυνάμει τερατουργῶν λελύτρωται τῶν ἐθνῶν ὁ ἐξ Ἰακὼβ καὶ Ἰωσὴφ κατηγμένος λαὸς παλαιός, ἐν δὲ τῷ Χριστῷ τῆς τοῦ διαβόλου τυραννίδος ὁ νέος λαὸς ἡμεῖς λελυτρώμεθα, οἵτινες καὶ οἱ υἱοὶ Θεοῦ καλούμεθα καὶ Ἰακὼβ καὶ Ἰωσήφ, ὡς ἀντὶ τοῦ παλαιοῦ λαοῦ υἱοθετηθέντες αὐτῷ καὶ τὴν ἐκείνου, δὴ τοῦ παλαιοῦ λαοῦ, καὶ οἰκείωσιν καὶ κλῆσιν κληρονομήσαντες.

« Εἴδοσάν σε ὕδατα, ὁ Θεός, εἴδοσάν σε ὕδατα, καὶ ἐφοβήθησαν, καὶ ἐταράχθησαν ἄβυσσοι. Πλῆθος ἤχους ὑδάτων φωνὴν ἔδωκαν αἱ νεφέλαι. » — Πεπείρανται μὲν τῆς θείας δυνάμεως τὰ τῆς Ἐρυθρᾶς ὕδατα καὶ οἱονεὶ φοβηθέντα διέστησαν, ὅτε καὶ τὰ βάθη τῆς θαλάσσης ἐταράχθησαν τῷ ἐμπεσόντι ἀνέμῳ τοῖς ὕδασι, καὶ πλῆθος γέγονε τότε τοῦ ἤχου τῶν ὑδάτων, τουτέστι πολὺς ἦχος· εὑρίσκεται γὰρ καὶ τὸ ἦχος εὐθεῖα· εἴδοσαν δὲ ὕδατα τὸν Χριστόν, ὅτε τοῦ πλοίου βυθιζομένου, διυπνισθεὶς αὐτὸς ἐπετίμησε τοῖς ἀνέμοις καὶ τῇ θαλάσσῃ, καὶ ἐφοβήθη καὶ ἡσύχασε. Τότε δὲ ἐταράχθησαν καὶ αἱ ἄβυσσοι τῆς θαλάσσης τῷ φόβῳ τῆς δεσποτικῆς ἐπιτιμήσεως. Ἔτι δὲ τὸ πλῆθος τοῦ ἤχους τῶν ὑδάτων ἤτοι τῶν ἠχηθέντων κυμάτων ἡ πληθύς.

« Καὶ γὰρ τὰ βέλη σου διαπορεύονται, φωνὴ τῆς βροντῆς σου ἐν τῷ τροχῷ. » — Καταιγίδος γενομένης εἰκὸς καὶ βροντὰς γενέσθαι καὶ ἀστραπάς, εἰς κατάπληξιν τῶν Αἰγυπτίων, φωναὶ δὲ τῶν νεφελῶν αἱ βρονταί· βέλη δὲ διαπορευόμενα κατ' ἐχθρῶν νοηθεῖεν ἂν αἱ ἀστραπαί. Τὸ μέντοι *διαπορεύονται* ἀντὶ τοῦ διεπορεύοντο ἀντιχρονικῶς· καὶ ὁ γὰρ σύνδεσμος περιττός. Φωνὴν δὲ ἔδωκαν αἱ νεφέλαι ἐπὶ τῆς μεταμορφώσεως. Φησὶ γάρ· « Καὶ ἰδοὺ φωνὴ ἐκ τῆς νεφέλης λέγουσα· Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός· » βέλη δὲ Χριστοῦ οἱ ἀπόστολοι, διαπορευόμενοι εἰς τὸν κόσμον καὶ ἀναιροῦντες τοὺς δαίμονας.

Ἦχος τῆς ὑπὸ σοῦ κτισθείσης βροντῆς, ἐν ἑκάστῳ ἅρματι ἦν· τροχὸς γὰρ ἀπὸ μέρους τὸ ὅλον ἅρμα κληθῆναι δύναται, ὑφ' ἧς δὴ τῆς βροντῆς ἐκταραχθέντων τῶν ἵππων συνεδέθησαν ἀλλήλοις οἱ ἄξονες τῶν τροχῶν καὶ ἤγετο μετὰ βίας ἡ Αἰγύπτιος στρατιά. *Φωνὴ* δὲ *βροντῆς* καὶ τὸ εὐαγγελικὸν κήρυγμα, ὡς ἐξ οὐρανοῦ ἦχον καὶ ὡς στερεὸν καὶ ἐξάκουστον πᾶσιν ἀνθρώποις. *Τροχὸς* δὲ ὁ κόσμος διὰ τὸ ἄστατον αὐτοῦ.

« Ἔφαναν αἱ ἀστραπαί σου τῇ οἰκουμένῃ. » — « Ἐφάνησαν ἅπασιν αἱ λαμπρότητες τῶν θαυμασίων σου. »

« Ἐσαλεύθη καὶ ἔντρομος ἐγενήθη ἡ γῆ. » — « Ἐφοβήθησαν πάντες ἄνθρωποι ἀπὸ τοῦ μεγέθους τῶν τεραστίων σου. »

B « Ἐν τῇ θαλάσσῃ ἡ ὁδός σου, καὶ αἱ τρίβοι σου ἐν ὕδασι πολλοῖς· καὶ τὰ ἴχνη σου γνωσθήσονται. » — Ἐπεὶ προεπορεύετο Κύριος τοῦ λαοῦ αὐτοῦ· διὰ τῆς θαλάσσης δὲ διελήλυθεν ὁ λαὸς, διὰ τῆς θαλάσσης ὥδευσεν ὁ Κύριος. Τὰ ἴχνη δὲ τῆς τοιαύτης πορείας σου οὐ γινώσκονται, διὰ τὸ συναχθῆναι πάλιν τὸ ὕδωρ ὁμοῦ, καὶ ἑνωθῆναι τὴν θάλασσαν. Ὁ Χριστὸς δὲ ἐν τῇ θαλάσσῃ τὴν ὁδὸν ἐποιήσατο ὅτε ἀπῆλθε πρὸς τοὺς μαθητὰς, πεζεύων ἐπάνω τῆς θαλάσσης. Τὰ ἴχνη καθ' ὕδατος οὐ συνίστανται.

« Ὡδήγησας ὡς πρόβατα τὸν λαόν σου ἐν χειρὶ Μωϋσῆ καὶ Ἀαρών. » — *Ὡς πρόβατα* εἶπε, σημαίνων τὴν εἰς αὐτοὺς ἐπιμέλειαν, ἐπεὶ καὶ ποιμαίνων τὸν Ἰσραὴλ ὀνομάζεται. Στρέφεται δὲ ἡ ἀναγωγὴ τοῦ ῥητοῦ πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ καὶ
C Πατρὸς, οὗ νέος λαὸς ὁ Χριστιανικός. Χεὶρ δὲ ἡ χειραγωγία καὶ ὁδήγησις τοῦ Χριστοῦ· ὅς ἐστι Μωσῆς μὲν ὡς νομοθέτης τοῦ εὐαγγελικοῦ νόμου, Ἀαρὼν δὲ, ὡς μέγας ἀρχιερεὺς, θύσας ἑαυτὸν ὑπὲρ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ.

ΨΑΛΜΟΣ ΟΖ'.

« Συνέσεως Ἀσάφ. » — Συνέσεως γὰρ δεῖ πρὸς τὸ γνῶναι ὅτι ὁ Δαυῒδ προσώπῳ Χριστοῦ τόνδε τὸν ψαλμὸν λέγει πρὸς τοὺς πιστούς.

« Προσέχετε, λαός μου, τῷ νόμῳ μου, κλίνατε τὸ οὖς ὑμῶν εἰς τὰ ῥήματα τοῦ στόματός μου. » — Νόμον λέγει τὸν εὐαγγελικόν.

« Ἀνοίξω ἐν παραβολαῖς τὸ στόμα μου· φθέγξομαι προβλήματα ἀπ' ἀρχῆς. » — Τὰς εὐαγγελικὰς παραβολὰς ὠνόμασε καὶ προβλήματα. Δηλοῦσι
D δὲ καὶ ἄμφω τὸ αἰνιγματῶδες· μᾶλλον μέντοι τὰ προβλήματα ἐνταῦθα αὐτὰ σημαίνει τὰ προκαλύμματα. Δηλοῦνται δὲ διὰ τούτων κεκαλυμμένα καὶ ἀπόκρυφα πράγματα· οὕτω γὰρ καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος ἡρμήνευσε· « Φθέγξομαι κεκρυμμένα ἀπὸ καταβολῆς κόσμου· » τὰ τοῦ Χριστοῦ γὰρ οἰκονομήματά τε καὶ κατορθώματα κεκρυμμένα ἦσαν ἀπ' αἰῶνος· τοῦτο γὰρ σημαίνει τὸ *ἀπ' ἀρχῆς*· ἃ δὴ αὐτὸς ὁ Χριστὸς ἐφθέγξατο καὶ εὐηγγελίσατο.

« Ὅσα ἠκούσαμεν καὶ ἔγνωμεν αὐτά. » — Τὸ *ὅσα* καθ' ἑαυτὸν ἀναγνωστέον θαυμαστικῶς, ὡσάν· Ὢ πόσα ἠκούσαμεν παρά τε τῶν θείων Γραφῶν. *Ἠκούσαμεν* δὲ εἶπε διὰ τὸ πρόσλημμα· *ἔγνωμεν* δὲ ἀντὶ

A ἐβεβαιώθημεν καὶ ἐπληροφορήθημεν. Βούλεται δὲ ἀπαριθμήσασθαι τὰς τῶν Ἰουδαίων εὐεργεσίας, τοὺς αὐτῶν παροργισμοὺς εἰς τὸν εὐεργέτην, τὰς ἐντεῦθεν διαφόρους παιδείας καὶ ἰατρείας, ὑφ' ὧν τῆς κακίας μὴ ἐκτριβείσης ἀναγκαίως δηλονότι τὸ τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως αἴτιον τὸ συνετῶς παραδείκνυται.

« Καὶ οἱ πατέρες ἡμῶν διηγήσαντο ἡμῖν. » — Οἱ μὲν πατέρες διηγήσαντο αὐτὰ τοῖς προσεχῶς τέκνοις αὐτῶν· τὰ δὲ τέκνα οὐκ ἔκρυψαν ἅπερ ἔμαθον πρὸς ἑτέραν μετ' αὐτοὺς γενεὰν, ἀλλ' ὁμοίως διηγήσαντο αὐτὰ τοῖς υἱοῖς αὐτῶν, καὶ οὕτω καθεξῆς· νόμος γὰρ ἦν λέγων· « Διδάξεις αὐτὰ τοῖς υἱοῖς σου, καὶ τοῖς υἱοῖς τῶν υἱῶν σου. »

« Ἀπαγγέλλοντες τὰς αἰνέσεις τοῦ Κυρίου καὶ τὰς δυναστείας αὐτοῦ καὶ τὰ θαυμάσια αὐτοῦ ἃ ἐποίησεν. » — Τὸ, « οἱ πατέρες ἡμῶν διηγήσαντο ἡμῖν, » τῷ *ἀπαγγέλλοντες* συντάττεται καθ' ὑπερβατόν. *Αἰνέσεις* δέ φησι τὰ αἰνετὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ.

« Υἱοὶ τεχθησόμενοι καὶ ἀναστήσονται καὶ ἀπαγγελοῦσιν αὐτὰ τοῖς υἱοῖς αὐτῶν. » — Τὸ *ἀναστήσονται* ἀντὶ γεννηθήσονται.

« Ἵνα θῶνται ἐπὶ τὸν Θεὸν τὴν ἐλπίδα αὐτῶν, καὶ μὴ ἐπιλάθωνται τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ ἐκζητήσωσιν. » — Μανθάνοντες δηλαδὴ, ὅσα ὁ Θεὸς ἐπηγγείλατο τοῖς ἐλπίζουσιν ἐπ' αὐτόν.

« Γενεὰ ἥτις οὐ κατηύθυνε τὴν καρδίαν ἑαυτῆς. » — Οὐκ ὤρθωσε τὴν καρδίαν ἑαυτῆς, ὥστε ἁπλῶς καὶ βεβαίως πιστεύειν, ἀλλ' ἐσχόλιαζε διστάζουσα.

« Καὶ οὐκ ἐπιστώθη μετὰ τοῦ Θεοῦ τὸ πνεῦμα αὐτῆς. » — Οὐ πιστὴ ἐγένετο ἡ ψυχὴ αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς λόγους αὐτοῦ.

« Υἱοὶ Ἐφραῒμ ἐντείνοντες καὶ βάλλοντες τόξον ἐστράφησαν ἐν ἡμέρᾳ πολέμου. Οἱ ἀπόγονοι τοῦ Ἐφραῒμ οἱ ἐντείνοντες τόξα καὶ βάλλοντες ἐκ τόξων, ἐστράφησαν, δεδώκασι νῶτα φεύγοντες. Δηλοῖ δὲ διὰ τῆς τοῦ Ἐφραῒμ φυλῆς καὶ τὰς ἄλλας φυλὰς ὅσαι εἰδωλολατρήσασαι παρεδόθησαν τοῖς ἐχθροῖς αὐτῶν· ἡ γὰρ φυλὴ τοῦ Ἐφραῒμ υἱοῦ Ἰωσὴφ τοξικωτέρα τῶν ἄλλων ἦν καὶ ἐν πολέμοις χρησιμωτέρα.

« Οὐκ ἐφύλαξαν τὴν διαθήκην τοῦ Θεοῦ. » — Ἐνταῦθα τὸ τῆς ἥττης αἴτιον διασαφεῖ. Διαθήκην δὲ λέγει τὰς συνθήκας, ἃς διαφόρως ἐποιήσατο μετὰ τῶν Ἑβραίων ὁ Θεὸς, ἄγων αὐτοὺς εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας· νόμον δὲ τὰς ἐντολάς.

« Καὶ ἐπελάθοντο τῶν εὐεργεσιῶν αὐτοῦ καὶ τῶν θαυμασίων αὐτοῦ, ὧν ἔδειξεν αὐτοῖς. » — Θαυμάσια λέγει τὰς τῶν Αἰγυπτίων πληγὰς καὶ τὸν ὄλεθρον αὐτῶν. Ἔδειξε δὲ αὐτοῖς ταῦτα διὰ τῆς πρὸς αὐτοὺς διδασκαλίας τῶν πατέρων αὐτῶν.

« Ἐναντίον τῶν πατέρων αὐτῶν ἃ ἐποίησε θαυμάσια ἐν γῇ Αἰγύπτῳ ἐν πεδίῳ Τάνεως. » — Ἡ Τάνις πόλις ἦν Αἰγυπτιακὴ ἐν ᾗ τοῦ Φαραὼ τὰ βασίλεια.

« Παρέστησεν ὕδατα. » — Τὸ *παρέστησεν* ἀντὶ

ἔνθεν κἀκεῖθεν ἀνέστησε τὰ ὕδατα τῆς θαλάσσης.

« Ὡσεὶ ἀσκόν. » — Ἀντὶ τοῦ, ἐξογκουμένης δίκην ἀσκοῦ.

« Διέῤῥηξε πέτραν ἐν ἐρήμῳ. » — Ἐν τῇ ἐρήμῳ τοῦ ὄρους Χωρήβ. Διὰ τῆς ἀβύσσου δὲ τὸ πλῆθος τῶν ὑδάτων ἐδήλωσεν.

« Καὶ ἐξήγαγεν ὕδωρ ἐκ πέτρας, καὶ κατήγαγεν ὡς ποταμοὺς ὕδατα. » — Τοῦτο ἕτερον θαῦμα γεγονὸς ἐν τῇ ἐρήμῳ Καδ.... δὶς γὰρ ἐκ πέτρας ἀνέδωκε κατὰ διαφόρους χρόνους καὶ τόπους· παρεπίκραναν τὸν Ὕψιστον ἐν ἀνύδρῳ τόπῳ ἢ γῇ δηλονότι.

« Καὶ ἐξεπείρασαν τὸν Θεὸν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν· τοῦ αἰτῆσαι βρώματα ταῖς ψυχαῖς αὐτῶν. » — Περιφραστικῶς ἀντὶ αὐτοῖς.

« Καὶ κατελάλησαν τοῦ Θεοῦ. » — Οὐ λαβεῖν τὴν χρείαν ἐζήτησαν, ἀλλ' ὡς ἀδυνάτου Θεοῦ κατηγόρησαν.

« Ἐπεὶ ἐπάταξε πέτραν, καὶ ἐῤῥύησαν ὕδατα, καὶ χείμαῤῥοι κατεκλύσθησαν. » — Ἀντὶ σφοδρῶς ἔῤῥευσαν.

« Ἢ ἑτοιμάσαι τράπεζαν. » — Τὸ ἢ ἀντὶ τοῦ καί.

« Διὰ τοῦτο ἤκουσε Κύριος. » — Εἰ ἐν ταῖς καρδίαις ἐλάλησαν, ἀλλ' ὁ καρδιογνώστης ἤκουσε.

« Καὶ ἀνεβάλετο. » — Ἕως ὠργίσθη καὶ οἷον ἀνέρυσε τὴν στολὴν εὐτρεπιζόμενος ὡς πρὸς ἄμυναν, ἢ ἀνεβάλετο δοῦναι αὐτοῖς τὴν ἐπηγγελμένην γῆν τοῖς πατράσιν αὐτῶν.

« Καὶ πῦρ ἀνήφθη ἐξ Ἰακὼβ, καὶ ὀργὴ ἀνέβη ἐπὶ τὸν Ἰσραήλ. » — Ἰακὼβ καὶ Ἰσραὴλ ὁ Ἰουδαϊκὸς λαός. Τὸ πῦρ δὲ οὐ κατῆλθεν ἐξ οὐρανοῦ, ἢ γὰρ ἂν ἠφάνισεν ἅπαντας, ἀλλὰ προστάγματι Θεοῦ ἀναφθὲν πλησίον τῆς παρεμβολῆς ἀνέβη ἐν ὀργῇ· τουτέστι, μετὰ σφοδρᾶς καὶ ἀσχέτου ὁρμῆς πρὸς τὴν παρεμβολὴν, καὶ μέρος τι ταύτης κατέφλεξεν.

« Ὅτι οὐκ ἐπίστευσαν ἐν τῷ Θεῷ, οὐδὲ ἤλπισαν ἐπὶ τὸ σωτήριον αὐτοῦ. » — Τοσαῦτα κατιδόντες τεράστια, οὐκ ἐπίστευσαν τῇ δυνάμει τοῦ Θεοῦ. Περιττὴ δὲ ἡ *ἐν* πρόθεσις.

« Καὶ ἐνετείλατο νεφέλαις ὑπεράνωθεν. » — Ἐνετείλατο ταῖς νεφέλαις ὑπεράνω ἤτοι ἐξ ὕψους ῥῦσαι δηλονότι τὸ μάννα.

« Καὶ θύρας οὐρανοῦ ἀνέῳξε. » — Τὰς νεφέλας καὶ θύρας οὐρανοῦ κέκλικεν ὡς προβεβλημένας αὐτοῦ.

« Καὶ ἔβρεξεν αὐτοῖς μάννα φαγεῖν, καὶ ἄρτον οὐρανοῦ ἔδωκεν αὐτοῖς. — Ἄρτον δὲ οὐρανοῦ τὸ μάννα φησὶ, διὰ τὸ δοκεῖν ἐξ οὐρανοῦ κατάγεσθαι· ἢ τὸν ἀέρα προσηγόρευσεν οὐρανόν. Τὸ δ' αὐτὸ μάννα καὶ ἄρτον ἀγγέλων ὠνόμασεν, ὡς δι' ἀγγέλων χορηγηθέν· τοῦτο καὶ ἐπισιτισμὸν, τουτέστι τροφὴν εἴρηκε.

« Ἀπῆρεν νότον ἐξ οὐρανοῦ, καὶ ἐπήγαγεν ἐν τῇ δυνάμει αὐτοῦ λίβα. » — *Ἀπῆρεν* ἀντὶ τοῦ ἐκίνησεν.... *βρέξε* δὲ εἶπε διὰ τὸ δίκην βροχῆς ἄνωθεν πυκνῶς καὶ συχνῶς καταφέρεσθαι.

« Καὶ ἔβρεξεν ἐπ' αὐτοὺς ὡσεὶ χοῦν σάρκας. » — Διὰ τὴν δαψίλειαν καὶ τὸ ἀλλεπάλληλον. Ἐμνήσθη δὲ νότου καὶ λιβὸς, ἐπείπερ οὗτοι οἱ ἄνεμοι τοὺς θερ-

A μοὺς καταπνέουσι τόπους ἐν οἷς διαιτᾶται τὸ γένος τῆς ὀρτυγομήτρας.

« Καὶ ἔφαγον, καὶ ἐνεπλήσθησαν σφόδρα, καὶ τὴν ἐπιθυμίαν αὐτῶν ἤνεγκεν αὐτοῖς. » — Ἐπιθυμίαν νῦν ἔφησε τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιθυμίας.

« Ἔτι τῆς βρώσεως οὔσης ἐν τῷ στόματι αὐτῶν. » — Ἰδόντες τὴν ὀρτυγομήτραν οὐκ ἐπίστευσαν τῇ ἐπαγγελίᾳ τοῦ Θεοῦ, ὑπεσχημένου μέχρι μηνὸς διαθρέψαι αὐτοὺς ἐν αὐτῇ εἰς πλησμονὴν, ἀλλὰ φοβηθέντες μή ποτε ἐκλείψειεν, ἔψυξαν ἑαυτοῖς εἰς φυλακήν. Διὸ καὶ ὠργίσθη ὁ Θεὸς εἰς τὸν λαὸν, καὶ ἀπέκτεινεν ἐν χολέρᾳ πολλούς· τὸ γὰρ ἐν τοῖς πλείοσιν ἤτοι τοὺς πλείονας συγκριτικὸν ὂν, ἀντὶ ἁπλοῦ ἐστιν ἐνταῦθα. Ἐκλεκτοὺς δὲ ἑαυτοὺς εἴρηκε, ὡς ἐπιλεγέντας εἰς τὸ παρατάττεσθαι.

B « Ἐν πᾶσι τούτοις ἥμαρτον ἔτι· καὶ οὐκ ἐπίστευσαν ἐν τοῖς θαυμασίοις αὐτοῦ. » — Ἐν πᾶσιν οἷς τε εὐηργετοῦντο, οἷς τε ἐκολάζοντο, ἥμαρτον ἔτι ἄλλα τε πολλὰ καὶ ὅτι ἐδειλίασαν τοὺς ἐνοικοῦντας τῇ γῇ τῆς ἐπαγγελίας, μὴ θαῤῥήσαντες τῷ ἐπαγγειλαμένῳ Θεῷ.

« Καὶ ἐξέλιπον ἐν ματαιότητι αἱ ἡμέραι αὐτῶν. » — Ἐν ἀταξίᾳ καλῶν καὶ ἐν ἐπιθυμίαις σαρκικαῖς· μόνα γὰρ ταῦτα διώκοντες ἐν τῇ ἐρήμῳ πάντες ἀπώλοντο.

« Καὶ τὰ ἔτη αὐτῶν μετὰ σπουδῆς. » — Εἰπὼν *μετὰ σπουδῆς* τὸ ταχὺ τοῦ θανάτου ἐδήλωσεν.

« Ὅταν ἀπέκτεινεν αὐτοὺς, τότε ἐξεζήτουν αὐτόν. » — Εὐεργετούμενοι μὲν οὐκ ᾐσθάνοντο, κολα-
C ζόμενοι δὲ ἐσωφρόνουν.

« Καὶ ἠγάπησαν αὐτὸν ἐν τῷ στόματι αὐτῶν. » — Οὐκ ἀπὸ διαθέσεως καρδίας, ἀλλὰ λόγοις μόνοις εὐφήμοις.

« Καὶ τῇ γλώσσῃ αὐτῶν ἐψεύσαντο αὐτῷ. » — Λόγῳ μὲν ἐπαγγελλόμενοι πιστεύειν αὐτῷ καὶ πείθεσθαι, ἔργῳ δὲ ἀπειθοῦντες.

« Ἡ δὲ καρδία αὐτῶν οὐκ εὐθεῖα μετ' αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἐπιστώθησαν ἐν τῇ διαθήκῃ αὐτοῦ. » — Οὐκ εὐθεῖα, οὐκ ὀρθὴ πρὸς τὸ πιστεύειν αὐτῷ. Οὐκ ἐπίστευσαν οἷς ἐπηγγείλατο αὐτοῖς.

« Αὐτὸς δέ ἐστιν ὁ οἰκτίρμων, καὶ ἱλάσεται ταῖς ἁμαρτίαις αὐτῶν, καὶ οὐ διαφθερεῖ. » — Ἀντιχρονικῶς, τουτέστιν ἱλάσατο καὶ οὐ διέφθειρεν εὐθὺς ἢ εἰς τέλος.

D « Καὶ πληθυνεῖ τοῦ ἀποστρέψαι τὸν θυμὸν αὐτοῦ. » — Ἐλλειπτικῶς *καὶ ἐπλήθυνε* τὸ οἰκτεῖραι δηλονότι, εἴτουν λίαν αὐτοὺς ᾤκτειρεν, ὥστε ἀποστρέψαι τὸν θυμὸν αὐτοῦ.

« Καὶ ἐμνήσθη ὅτι σάρξ εἰσι, πνεῦμα πορευόμενον καὶ οὐκ ἐπιστρέφον » — Ὥσπερ ἡ λήθη τῆς συνήθους προστασίας ἀναβολὴν ὑπαινίττεται, οὕτω δὴ καὶ ἡ μνήμη τὴν ἐξαίφνης ἀντίληψιν. Ἀντελάβετο γοῦν, ὅτι σὰρξ ἦσαν ἀσθενὴς καὶ ὀλιγοχρόνιος καὶ πνεῦμα μεθιστάμενον ἐντεῦθεν, καὶ οὐκέτι ἐν τῷ βίῳ τούτῳ παλινοστοῦν.

« Καὶ ἐπέστρεψαν καὶ ἐπείρασαν τὸν Θεόν· καὶ τὸν ἅγιον τοῦ Ἰσραὴλ παρώξυναν. » — Ἀπέστρεψαν ἀπὸ τῆς προτέρας κακίας ἐφ' ἑτέρας, ἀπὸ τοῦ γογγύζειν ἐπὶ τὸ δοκιμάζειν τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ.

« Οὐκ ἐμνήσθησαν τῆς χειρὸς αὐτοῦ, ἡμέρας ἧς ἐλυτρώσατο αὐτοὺς ἐκ χειρὸς θλίβοντος. » — Οὐκ ἐμνήσθησαν τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, καὶ τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ἐλυτρώσατο αὐτοὺς ἐκ τῆς τυραννίδος τοῦ Φαραώ.

« Ὡς ἔθετο ἐν Αἰγύπτῳ τὰ σημεῖα αὐτοῦ καὶ τὰ τέρατα αὐτοῦ ἐν πεδίῳ Τάνεως. » — Οὐκ ἐμνήσθησαν πῶς ἔθετο ἐν Αἰγύπτῳ τὰ σημεῖα αὐτοῦ καὶ μετέστρεψεν εἰς αἷμα· τὸν Νεῖλον καὶ τὰ ἐκεῖθεν μετοχετευόμενος ῥεῖθρα ποταμούς φησιν· ὀμβρήματα δὲ τὰς δεξαμενάς. Εἰπὼν δὲ *ἐν Αἰγύπτῳ* ἐπήγαγε τὸ αὐτῶν ἤτοι τῶν Αἰγυπτίων.

« Ἐξαπέστειλεν εἰς αὐτοὺς κυνόμυιαν, καὶ κατέφαγεν αὐτούς. » — Οὐ τίθησι τὰς πληγὰς κατὰ τάξιν. Ἡ κυνόμυιά ἐστιν ἀγρία μυῖα καὶ ἀναιδής. Τὸ δὲ *κατέφαγε* καταχρηστικῶς εἴρηκεν ἀντὶ τοῦ κατέδακεν.

« Καὶ βάτραχον, καὶ διέφθειρεν αὐτούς. » — Ἐλυμήνατο δάκνων καὶ αὐτὸς καὶ τὰς ῥοὰς προαρπάζων καὶ πάσης ἀηδίας ἐμπιπλῶν.

« Καὶ ἔδωκεν τῇ ἐρυσίβῃ τοὺς καρποὺς αὐτῶν, καὶ τοὺς πόνους αὐτῶν τῇ ἀκρίδι. » — Ἐρυσίβη ποιεῖ ὡς κονιορτώδη φθορὰν τῶν σπερμάτων· τὸ γὰρ ἐπικαθίζον τοῖς καρποῖς παχνῶδες καὶ καταχαῖον αὐτούς, ἐκεῖνό φησιν ὁ Ἡρωδιανὸς ἐρυσίβην.

« Ἀπέκτεινεν ἐν χαλάζῃ τὴν ἄμπελον αὐτῶν, καὶ τὰς συκαμίνους αὐτῶν ἐν τῇ πάχνῃ. » — Ἐναπενέκρωσεν εἰς καρπογονίαν.

« Καὶ παρέδωκεν εἰς χάλαζαν τὰ κτήνη αὐτῶν καὶ τὴν ὕπαρξιν αὐτῶν πυρί. » — Ὕπαρξιν λέγει τὴν κτῆσιν τὴν ὁθενδήποτε προσοῦσαν αὐτοῖς.

« Ἐξαπέστειλεν εἰς αὐτοὺς ὀργὴν θυμοῦ αὐτοῦ. » — Ὀργὴν θυμοῦ εἰπὼν τὴν σφοδρὰν ἐδήλωσεν ἀγανάκτησιν, καὶ δι' αὐτῆς τὰς τιμωρίας αἵπερ ἦσαν τῆς θείας ἀγανακτήσεως ἀποτέλεσμα.

« Θυμὸν καὶ ὀργὴν καὶ θλίψιν, ἀποστολὴν δι' ἀγγέλων πονηρῶν. » — Θυμὸν μὲν ἧττον κολαζούσης τιμωρίας εἴρηκεν, ὀργὴν δὲ τὰς μᾶλλον θλίψεις ἐμποιούσας, θλίψιν δὲ τὰς ἔτι σφοδροτέρας· πονηροὺς δὲ ἀγγέλους τοὺς πόνους ἐμποιοῦντας ἔφησεν, ἤτοι τοὺς κολαστικούς.

« Οὐκ ἐφείσατο ἀπὸ θανάτου τῶν ψυχῶν αὐτῶν. » — Οὐκ ἐφείσατο τῶν ψυχῶν αὐτῶν ἀπὸ θανάτου ὥστε μὴ θανατῶσαι. Λέγει δὲ περὶ τῶν πρωτοτόκων.

« Ὡδοποίησε τρίβον τῇ ὀργῇ αὐτοῦ. » — Τῇ ὀργῇ αὐτοῦ πρότερον ἠρεμούσῃ διὰ φιλανθρωπίαν ὁδὸν κατεσκεύασεν, ὥστε βαδίζειν κατὰ τῶν Αἰγυπτίων σκληρυνομένων.

« Καὶ τὰ κτήνη αὐτῶν εἰς θάνατον συνέκλεισε. » — Διὰ τοῦ *συνέκλεισεν* τὸ ἄφυκτον τῆς τιμωρίας δεδήλωκε.

« Καὶ ἐπάταξε πᾶν πρωτότοκον ἐν γῇ Αἰγύπτῳ, ἀπαρχὴν παντὸς πόνου αὐτῶν ἐν τοῖς σκηνώμασι Χάμ. » — Ἀπαρχὴν λέγει τὸ ἐξαίρετον καὶ τιμιώτατον· πόνον δὲ τὴν κτῆσιν· κτῆσις δὲ καὶ τὰ τέκνα. Δηλοῖ δὲ πάλιν τὰ πρωτότοκα· σκηνώματα δὲ Χὰμ ἡ Αἴγυπτος· ὁ γὰρ Αἴγυπτος, ἀφ' οὗ ἡ χώρα οὕτως ὠνόμασται, προπάτορα εἶχε τὸν Χάμ.

« Καὶ ἀπῆρεν ὡς πρόβατα τὸν λαὸν αὐτοῦ. Καὶ ἀνήγαγεν αὐτοὺς ὡσεὶ ποίμνιον ἐν ἐρήμῳ. » — Ἀπήγαγεν αὐτοὺς ἐκ τῆς Αἰγύπτου ὁδηγῶν καὶ περιέπων ὡς ποιμὴν πρόβατα.

« Καὶ ὡδήγησεν αὐτοὺς ἐπ' ἐλπίδι, καὶ οὐκ ἐδειλίασαν· καὶ τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν ἐκάλυψε θάλασσα. » — Ὡδήγησεν αὐτοὺς ἐξερχομένους ἐν τῇ πρώτῃ νυκτί· ἐπ' ἐλπίδι δὲ τῆς πρὸς Ἀβραὰμ ἐπαγγελίας. Οὐκ ἐδειλίασαν δὲ ἐν τῇ νυκτὶ ἐκείνῃ· ὕστερον γὰρ καὶ πάνυ ἐδεδίεισαν.

« Καὶ εἰσήγαγεν αὐτοὺς εἰς ὄρος ἁγιάσματος αὐτοῦ. » — Ὄρος λέγει τὸ Σιών· ἁγιάσματος δὲ ὡς ἀπονενεμημένον τῇ κιβωτῷ· ταύτην γὰρ ἐκάλουν ἁγίασμα.

« Ὄρος τοῦτο ὃ ἐκτήσατο ἡ δεξιὰ αὐτοῦ. » — Ἣ ἐκτήσατο οὐχ ἡ ἀνδρία τοῦ λαοῦ, ἀλλ' ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ.

« Καὶ ἐξέλαβεν ἀπὸ προσώπου αὐτῶν ἔθνη. » — Ἑπτὰ ἔθνη, Χετταίους, Γεργεσαίους, Ἀμοῤῥαίους, Χαναναίους, Φερεζαίους, Εὐαίους καὶ Ἰεβουσαίους.

« Καὶ ἐκληροδότησεν αὐτοὺς ἐν σχοινίῳ κληροδοσίας. » — Οὕτως ἀκωλύτως διένειμεν αὐτοῖς τὴν γῆν τῶν ἐθνῶν, ὡς εἴ τις πατὴρ ἐν σχοινίῳ μετρήσει τοῖς παισὶν αὐτοῦ κλήρους γῆς ἑαυτοῦ.

« Καὶ ἀπέστρεψαν καὶ ἠθέτησαν. » — Ἀπέστρεψαν ἀπὸ Θεοῦ καὶ εἰδωλολάτρησαν καὶ ἠθέτησαν τὸν Θεόν.

« Καθὼς οἱ πατέρες αὐτῶν μετεστράφησαν εἰς τόξον στρεβλόν. » — Μετεστράφησαν ἀπὸ τῆς εὐεργεσίας εἰς δυσσέβειαν δίκην τόξου στρεβλοῦ· καθὼς γὰρ τὸ διεστραμμένον τόξον οὐκ ὀρθῶς τὰ βέλη ἀφίησιν, οὕτω καὶ ὁ νοῦς αὐτῶν διαστραφεὶς οὐκ ὀρθῶς ἀφίει τὰς περὶ Θεοῦ ἐννοίας. Ἔστιν οὖν ἐνταῦθα τὸ *εἰς* ἀντὶ τοῦ ὡς.

« Καὶ παρώργισαν αὐτὸν ἐν τοῖς βουνοῖς αὐτῶν. » — Τὰ γὰρ ἔθνη ἐν τοῖς βουνοῖς ἔθυον. Γλυπτὰ δὲ ἦσαν τὰ εἴδωλα αὐτῶν. Τὸ δὲ *παρεζήλωσαν αὐτὸν* ἀντὶ τοῦ, παραζηλῶσαι ἐποίησαν, ὅ ἐστι δικαίως ὀργισθῆναι διὰ τὰ γλυπτά, καὶ οἱονεὶ ζηλοτυπῆσαι ὡς τοῦ ἀνήκοντος αὐτῷ σεβάσματος ἁρπαζομένου καὶ διδομένου τοῖς παραγράπτοις θεοῖς.

« Ἤκουσεν ὁ Θεὸς καὶ ὑπερεῖδε. » — Ἤκουσε βοώσης τῆς ἀσεβείας αὐτῶν, καὶ ὑπερεῖδεν, ὅ ἐστιν, ἀπεστράφη τὸν Ἰσραήλ.

« Καὶ ἐξουδένωσε σφόδρα τὸν Ἰσραήλ. » — Ἤτοι ἄτιμον καὶ εὐκαταφρόνητον ἐποίησε· διαφόροις γὰρ ἔθνεσι διαφόρως παρέδωκεν εἰς αἰχμαλωσίαν.

« Καὶ ἀπώσατο τὴν σκηνὴν Σηλώμ. » — Ἀπώσατο τὴν κατοικίαν τὴν ἐν Σηλώμ, ἧς οὐκ ἠθέλησε διὰ τῆς κιβωτοῦ κατοικεῖν ἔτι ἐν Σηλώμ· οὐκ ἂν γὰρ ἄλλη ὡς κιβωτὸς ἐλείφθη τοῖς πολεμίοις.

« Σκήνωμα, οὗ κατεσκήνωσεν ἐν ἀνθρώποις. » — Τὴν σκηνὴν ἣν κατεσκήνωσε διὰ τῆς κιβωτοῦ ἐν ἀνθρώποις· ἐν Σηλὼμ γὰρ πρότερον κατῴκισεν ἡ κιβωτός. Σηλὼμ δὲ τὴν Ἱερουσαλὴμ ἐξελέξατο.

« Καὶ παρέδωκεν εἰς αἰχμαλωσίαν τὴν ἰσχὺν αὐτῶν. » — Ἰσχὺν καὶ καλλονὴν αὐτῶν ὀνομάζει τὴν

κιβωτὸν ὡς ῥωννύουσαν ἄχρι τότε καὶ κοσμοῦσαν A αὐτούς.

« Καὶ αἱ παρθένοι αὐτῶν οὐκ ἐπενθήσαν. » — Ἑκάστη τῶν αὐταῖς προσγενῶν περὶ τὰς οἰκείας συμφορὰς ἀσχολουμένη.

« Οἱ ἱερεῖς αὐτῶν ἐν ῥομφαίᾳ ἔπεσον. » — Ὀφνεὶ καὶ Φνεὶ καὶ Φινεὲς υἱοὶ τοῦ Ἡλεὶ οἱ συνδεθέντες τῇ κιβωτῷ καὶ ταύτην ἐπιφερόμενοι ὁμοῦ ἀνῃρέθησαν.

« Καὶ αἱ χῆραι αὐτῶν οὐ κλαυθήσονται. » — Αἱ γυναῖκες αὐτῶν χῆραι γεγονυῖαι οὐκ ἔσχον τοὺς κλαύσοντας ἤτοι πενθήσοντας. Ἔστι δὲ ἀντιχρονία.

« Καὶ ἐξηγέρθη ὡς ὁ ὑπνῶν Κύριος, ὡς δυνατὸς κεκραιπαληκὼς ἐξ οἴνου. » — Ὕπνον καὶ μέθην ἰσχυρὰν τὴν εἰς τοὺς ἐχθροὺς μεγάλην μακροθυμίαν φησί.

« Καὶ ἐπάταξε τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ εἰς τὰ ὀπίσω· ὄνειδος αἰώνιον ἔδωκεν αὐτοῖς. » — Τὸ *ἐπάταξε* ποτὲ μὲν δηλοῖ τὸ ἀνεῖλε, ποτὲ δὲ τὸ ἁπλῶς ἔπληξεν, ὥσπερ καὶ νῦν· εἰς τὰ ὀπίσω δὲ ἤγουν εἰς τὰς ἕδρας ὄνειδος αἰώνιον ἔδωκεν· ὄνειδος γὰρ ἦν τὸ ἐν ταῖς ἕδραις πληγῆναι, ἐλεγχομένης ἐντεῦθεν τῆς ἀκολάστου καὶ ἀσχήμονος αὐτῶν βιοτῆς.

« Καὶ ἀπώσατο τὸ σκήνωμα Ἰωσήφ. » — Τὴν σκήνωσιν τὴν ἐν Ἰωσήφ, εἴτουν τὴν ἐν τοῖς ὁρίοις τῆς φυλῆς Ἰωσήφ. Λέγει δὲ τὴν Σηλώμ.

« Καὶ τὴν φυλὴν Ἐφραῒμ οὐκ ἐξελέξατο. » — Ὥστε βασιλεῦσαι αὐτὴν, καὶ ἐξελέξατο εἰς βασιλείαν δηλαδή.

« Καὶ ἐξελέξατο τὴν φυλὴν Ἰούδα, τὸ ὄρος τὸ Σιὼν ὃ ἠγάπησε. » — Ἀντὶ μὲν τῆς Σηλὼμ τῆς ἐν τῷ ὄρει Ἐφραῒμ ἐξελέξατο εἰς κατοικίαν τῆς κιβωτοῦ, ὃ καὶ ἀγαπηθῆναι λέγει, διὰ τὸ μεγαλυνθῆναι καὶ ὀνομαστὸν γενέσθαι ἀφ' οὗ τὴν κιβωτὸν ὑπεδέξατο. Ἀντὶ δὲ τῆς ἀνδρικωτάτης φυλῆς τοῦ Ἐφραῒμ ἐξελέξατο εἰς βασιλείαν τὴν Ἰούδα φυλὴν, ἧς ἦν ὁ Δαυῒδ· τὰ γὰρ κατὰ τὸν Σαοὺλ ἐκ τῆς φυλῆς ὄντα Βενιαμὶν παρεσιώπησε, διὰ τὸ μηδὲ κατὰ θείαν ἐντολὴν γενέσεως τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ διὰ τὴν τοῦ λαοῦ κακίαν.

« Καὶ ᾠκοδόμησεν ὡς μονοκέρωτος τὸ ἁγίασμα αὐτοῦ ἐν τῇ γῇ, ἐθεμελίωσεν αὐτὴν εἰς τὸν αἰῶνα. » *Καὶ ᾠκοδόμησεν* ὡς ἀντιχρονικῶς· προφητεύει γὰρ νῦν περὶ τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις ναοῦ. Τὸ δὲ ὡς *μονοκέρατος* προσυπακουστέον τὸ κέρας. Ὥσπερ γὰρ τοῦ μονοκέρωτος τὸ κέρας ἕν ἐστι, καὶ μέγιστον καὶ κάλλιστον καὶ ἰσχυρὸν, οὕτω καὶ ὁ ναὸς τοῦ Θεοῦ ᾠκοδομήθη τότε ἐν ὅλῃ τῇ γῇ εἷς, καὶ μέγιστος καὶ κάλλιστος καὶ ἰσχυρὸς τῇ κατασκευῇ καὶ μόνος μόνου Θεοῦ. — Τὴν τοῦ Ἰούδα φυλὴν ἡδραίωσεν εἰς τὸν αἰῶνα ἐν τῇ γῇ, τουτέστι τὴν Ἐκκλησίαν τῶν πιστῶν· ἧς ᾅδου πύλαι οὐ κατισχύσουσι· φυλὴ γὰρ αὕτη τοῦ νέου Ἰούδα Χριστοῦ· τοῦ γὰρ παλαιοῦ ἡ φυλὴ ποῦ ἐστι τεθεμελιωμένη διαπαντός;

« Καὶ ἐξελέξατο Δαυῒδ τὸν δοῦλον αὐτοῦ, καὶ ἀνέλαβεν αὐτὸν ἐκ τῶν ποιμνίων τῶν προβάτων· ἐξόπισθεν τῶν λοχευομένων ἔλαβεν αὐτόν. » — Οὐδὲ τέλος· καὶ γὰρ ἦν ποιμὴν, ἀλλ' ὑπὲρ ποιμένος τοῖς τίκτουσι τῶν προβάτων ἑπόμενος.

« Καὶ ἐποίμανεν αὐτοὺς ἐν τῇ ἀκακίᾳ τῆς καρδίας αὐτοῦ· καὶ ἐν ταῖς συνέσεσι τῶν χειρῶν αὐτοῦ ὡδήγησεν αὐτούς. » — Ἀκακίαν μέν φησιν ἀπόνηρον, καὶ ἁπλοῦν, καὶ πρᾶον· συνέσεις δὲ χειρῶν τὰς λελογισμένας πράξεις.

ΨΑΛΜΟΣ ΟΗ'.

« Ψαλμὸς τῷ Ἀσάφ. » — Ὅπερ ἑρμηνεύεται συλλέγοντος. Προαναφωνεῖ τὴν τοῦ Ἐπιφανοῦς Ἀντιόχου κατὰ τῶν Ἰουδαίων ἀπόνοιαν, σχηματισθεὶς εἰς πρόσωπον τῶν ἐν αὐτοῖς τότε θεοσεβεστέρων. Ἁρμόζει δὲ καὶ τοῖς ὑπὸ τυράννων διωκομένοις Χριστιανοῖς.

« Ὁ Θεὸς, ἤλθοσαν ἔθνη εἰς τὴν κληρονομίαν σου. » — Τὸν εἰς κλῆρόν σοι ἀποτεταγμένον λαόν.

B « Ἐμίαναν τὸν ναὸν τὸν ἅγιόν σου. — Ποσὶν ἀνάγνοις τοῦτον πατήσαντες καὶ μιαρὰς θυσίας ἐπιτελέσαντες ἐν αὐτῷ· καὶ εἰσαγαγόντες εἴδωλα, καὶ ἄλλως κοινώσαντες. Ἔστι δὲ ὁ ναὸς Θεοῦ πανάγιον τέμενος.

Ἔθεντο Ἱερουσαλὴμ ὡς ὀπωροφυλάκιον. » — Τὸ ὀπωροφυλάκιον καλύβη ἐστὶν ἢ σκηνὴ, ἐν ᾗ μένων τις φυλάσσει τὰς ἀκμαζούσας ὀπώρας. Οὕτως οὖν, φησὶ, καὶ τὴν Ἱερουσαλὴμ ἐποίησαν ἐρείπιον, σχῆμα μόνον πόλεως ἔχουσαν, ὡς οἰκίας φέρει σχῆμα τὸ ὀπωροφυλάκιον. Καλοῖτο δ' ἂν Ἰσραὴλ καὶ πᾶσα πόλις Χριστιανῶν.

« Ἔθεντο τὰ θνησιμαῖα τῶν δούλων σου βρώματα τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ, τὰς σάρκας τῶν ὁσίων σου τοῖς θηρίοις τῆς γῆς. » — Θνησιμαῖα τὰ τεθνηκότα σώματα καλεῖ.

C « Ἐξέχεαν τὸ αἷμα αὐτῶν ὡσεὶ ὕδωρ, κύκλῳ Ἱερουσαλὴμ· καὶ οὐκ ἦν ὁ θάπτων. » — Τὸ *κύκλῳ* τὸ πανταχοῦ δηλοῖ. Οὐκ ἦν δὲ ὁ θάπτων, τῶν μὲν πεφευγότων, τῶν δὲ αἰχμαλωτισθέντων.

« Ἐγενήθημεν ὄνειδος τοῖς γείτοσιν ἡμῶν. » — Γείτονας λέγει τὰ ἐγγειτονοῦντα αὐτοῖς ἀλλόφυλα ἔθνη. Ἡμῖν δὲ γείτονες οἵ τε Ἰουδαῖοι καὶ οἱ αἱρετικοὶ, ὡς κατά τι πλησιάζοντες ἡμῖν εἰς τὴν πίστιν.

« Μυκτηρισμὸς καὶ χλευασμὸς τοῖς κύκλῳ ἡμῶν. » — Μυκτηρισμὸς μὲν ἔστιν ὁ κατάγελως, χλευασμὸς δὲ τὴν κωμῳδίαν ὑποληπτέον.

« Ἕως πότε, Κύριε, ὀργισθήσῃ εἰς τέλος. » — Τὸ *εἰς τέλος* ἀντὶ τοῦ παντελῶς ἤτοι σφοδρότατα.

D « Ὅτι κατέφαγε. » — Κατέφαγον ἐν στόματι ῥομφαίας οἱ περὶ τὸν Ἀντίοχον τὸν παλαιὸν Ἰσραὴλ, οἱ διῶκται δὲ τῆς πίστεως τὸν τῆς χάριτος.

« Μὴ μνησθῇς ἡμῶν ἀνομιῶν ἀρχαίων. » — Ἀρχαίας ἀνομίας τὰς προλαβούσας φησίν.

« Ταχὺ προκαταλαβέτωσαν ἡμᾶς οἱ οἰκτιρμοί σου, Κύριε, ὅτι ἐπτωχεύσαμεν σφόδρα. » — Ἐπτωχεύσαμεν ἐκπεσόντες ὧν εἴχομεν, ἢ καὶ τῶν ἀρετῶν. Σωτῆρα δὲ τὸν Θεὸν καλοῦσιν, ὡς πολλάκις σωτηρίας αὐτοὺς ἀξιώσαντα.

« Βοήθησον ἡμῖν, ὁ Θεὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν· ἕνεκεν τῆς δόξης τοῦ ὀνόματός σου ῥῦσαι ἡμᾶς. » — Εἰ καὶ ἀνάξιοι ἐλέους, ἀλλά γε ῥῦσαι ἡμᾶς, ἵνα μὴ δόξῃ τὸ σὸν ὄνομα παρὰ τοῖς ἔθνεσιν ὀνειδιζόμενον ὡς ἀσθενὲς, καὶ μὴ δυνάμενον ἐξελέσθαι τὸν οἰκεῖον λαόν.

« Εἰσελθέτω ἐνώπιόν σου ὁ στεναγμὸς τῶν πεπεδημένων. » — Τῶν εἰς αἰχμαλωσίαν ἀπαγομένων ἢ τῶν ἐν φυλακαῖς καὶ δεσμοῖς.

« Κατὰ τὴν μεγαλωσύνην τοῦ βραχίονός σου περιποίησαι τοὺς υἱοὺς τῶν τεθανατωμένων. » — Βραχίονα τὴν ἰσχὺν λέγει. Τὸ δὲ *περιποίησαι* δηλοῖ τὸ διάσωσον.

« Ἀπόδος τοῖς γείτοσιν ἡμῶν ἑπταπλασίονα εἰς τὸν κόλπον αὐτῶν. » — Ἑπταπλασίονα τὸν ὀνειδισμὸν, ἤτοι πολλαπλασίονα τὴν ἐξουδένωσιν. *Εἰς τὸν κόλπον* δὲ εἰπὼν ἀναπόβλητον ἠνίξατο αὐτοῖς τὴν τιμωρίαν τοῦ εἰς Θεὸν ὀνειδισμοῦ, καὶ ἀεὶ ἐπικειμένην αὐτοῖς.

« Ἡμεῖς δὲ λαός σου, καὶ πρόβατα νομῆς σου, ἀνθομολογησόμεθά σοι εἰς τὸν αἰῶνα. » — Ἡμεῖς δὲ λαός σού ἐσμεν, εἰ καὶ ἐπταίσαμεν. Νομὴ δὲ Θεοῦ τὰ θεῖα ἐντάλματα. Ἀνθομολόγησις τὴν ἐπ' εὐεργεσίᾳ εὐχαριστίαν δηλοῖ.

ΨΑΛΜΟΣ ΟΘ'.

Εἰς τὸ τέλος, ὑπὲρ τῶν ἀλλοιωθησομένων, μαρτύριον τῷ Ἀσὰφ, ψαλμὸς ὑπὲρ τοῦ Ἀσσυρίου. » — Τὸ ὑπὲρ τῶν ἀλλοιωθησομένων μεταβολὴν πραγμάτων σημαίνει πανταχοῦ. Τὸ δὲ μαρτύριον δηλοῖ τὸ διαμαρτύρεται, ἤως ἀναγγέλλει τὰς ἐσομένας τοῖς Ἰουδαίοις συμφορὰς ἵνα σωφρονέστεροι γένωνται. Τὸ δὲ ὑπὲρ τοῦ Ἀσσυρίου ἀντὶ τοῦ περὶ τοῦ Ἀσσυρίου, τουτέστι περὶ ὧν Ἰουδαίοις ποιήσειεν ὁ Βαβυλώνιος Ναβουχοδονόσορ, ὁ ἐξ Ἀσσυρίων ἕλκων τὸ γένος. Ἁρμόζει δὲ ὁ ψαλμὸς καὶ τοῖς ὑπὸ τῶν πολεμίων τῆς πίστεως κακοπαθοῦσι Χριστιανοῖς. Ἐν τῷ τέλει δὲ περὶ τῆς θείας προαγγέλλει ἀνθρωπήσεως.

« Ὁ ποιμαίνων τὸν Ἰσραὴλ πρόσσχες, ὁ ὁδηγῶν ὡσεὶ πρόβατον Ἰωσήφ. » — Ἀντιχρονικῶς ἀντὶ τοῦ ὁ ποιμάνας καὶ ὁδηγήσας, τῷ μὲν Ἰσραὴλ ἤτοι τῷ Ἰακὼβ ὑπέσχετο συνεῖναι, καὶ φυλάττειν αὐτόν· τὸν Ἰωσὴφ πάλιν τῆς θηριώδους γνώμης καὶ μανίας ἀπαλλάξας τῶν ἀδελφῶν, ὡδήγησεν εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ πᾶσιν ἦν χειραγωγῶν, καὶ τῶν ἐπερχομένων κινδύνων λυτρούμενος. Λέγοιτο δ' ἂν καὶ ὁ ἐξ ἐκείνου κατηγμένος λαὸς Ἰσραὴλ καὶ Ἰωσήφ· ἀλλὰ καὶ ὁ ἐξ ἐθνῶν λαὸς τοῦ Χριστοῦ, ὡς ὁρῶντες τὸν Θεὸν καὶ ὥσπερ προτεθειμένοι τοῖς ἐξ Ἰουδαίων πιστοῖς. Καὶ ἄλλα πρόβατα ἔχω, φησὶν, ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης. Ἰωσὴφ δὲ πρόθεσις ἑρμηνεύεται.

« Ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν Χερουβὶμ, ἐμφάνηθι. » — Ὁ ἐπαναπαυόμενος ἐν τοῖς Χερουβὶμ, ἐμφάνηθι, τουτέστι γνώσθητι ὅτι ἦλθες βοηθὸς δηλαδὴ ἐνώπιον τοῦ λαοῦ σου· ἀπὸ γὰρ τῶν τριῶν ἐπιφανεστέρων τότε φυλῶν τὸ σύμπαν Ἰσραηλιτικὸν ἐσήμανε γένος. Λέγεται δὲ καὶ ὁ Χριστιανικὸς λαὸς Ἐφραῒμ ὡς καρποφόρος ταῖς ἀρεταῖς, Βενιαμὶν ὡς δεξιὸς ἐν τῇ πίστει· Μανασσῆς δὲ ὡς λήθην λαβὼν τῆς προτέρας πλάνης. Ἑρμηνεύονται δὲ καρποφορία μὲν ὁ Ἐφραῒμ, υἱὸς δεξιᾶς ὁ Βενιαμὶν, ἐπιλησμονὴ δὲ ὁ Μανασσῆς.

« Ἐξέγειρον τὴν δυναστείαν σου, καὶ ἐλθὲ εἰς τὸ σῶσαι ἡμᾶς. » — Ἐξανάστησον τὴν ὑπερφυῆ δύναμίν σου εἰς ἀντίληψιν ἡμῶν· τῇ μακροθυμίᾳ οἷον καθεύδουσαν.

« Ὁ Θεὸς ἐπίστρεψον ἡμᾶς, καὶ ἐπίφανον τὸ πρόσωπόν σου, καὶ σωθησόμεθα. » — « Ἀπὸ τῶν λυπηρῶν εἰς τὰ εὔθυμα, ἢ πρὸς σὲ ἐπίστρεψον ἡμᾶς συνεργῶν εἰς τὰ σὰ θελήματα.

« Κύριε ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων, ἕως πότε ὀργίζῃ ἐπὶ τὴν προσευχὴν τοῦ δούλου σου. » — Ἀντὶ τοῦ οὐκ ἐπιστρέφῃ.

« Ψωμιεῖς ἡμᾶς ἄρτον δακρύων καὶ ποτιεῖς ἡμᾶς ἐν δάκρυσιν ἐν μέτρῳ. » — Ἕως πότε φαγεῖν δώσεις τὸν ἄρτον ἐν δάκρυσι, καὶ πιεῖν τὸ πόμα πάλιν ἐν δάκρυσιν· ἢ ἀντὶ βρώματος καὶ πόματος δώσεις ἡμῖν δάκρυα πιεῖν τε καὶ φαγεῖν. Τὸ δὲ *ἐν μέτρῳ* ἀντὶ τοῦ πρὸς μέτρον, ὅ ἐστιν ἀναλόγως ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν.

« Ἔθου ἡμᾶς ἀντιλογίαν τοῖς γείτοσιν ἡμῶν. » — Ἀντιλογίαν ἐνταῦθα τὸ ὄνειδός φησιν.

« Ἄμπελον ἐξ Αἰγύπτου μετῆρας. » — Ἄμπελον νοητέον καὶ τὴν τῶν Ἰουδαίων συναγωγὴν διὰ τὸ εὐθαλὲς, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίαν ὁμοίως, ἐκ τῆς σκοτεινῆς Αἰγύπτου ἀγνωσίας μετενηνεγμένην ἐπὶ τὴν ἀγαθὴν τῆς εὐσεβείας.

« Ἐξέβαλες ἔθνη καὶ κατεφύτευσας αὐτήν. » — Ἔθνη δὲ καὶ ἀλλόφυλοι καὶ οἱ δαίμονες· διὰ δὲ τοῦ *κατεφύτευσας* τὴν ἑδραίαν κατοίκησιν ὑπεδήλωσεν.

« Ὡδοποίησας ἔμπροσθεν αὐτῆς καὶ κατεφύτευσας τὰς ῥίζας αὐτῆς, καὶ ἐπλήρωσε τὴν γῆν. » — Ὁδὸν ἐποίησας ἐξελὼν τὰ ἔθνη, δίκην ἀκανθῶν καὶ σκύλων ἑτέρων, ἢ νόμον δοὺς δι' οὗ βαδιεῖται, τουτέστι πολιτεύσεται ἡ τῶν Ἰουδαίων συναγωγὴ ἧς ῥίζα ἡ βασιλεία. Γῆν δὲ νοητέον τὴν τῆς ἐπαγγελίας τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας. Ὁδοποίησις μὲν τὰ εὐαγγελικὰ διατάγματα, ῥίζαι δὲ αὐτῆς τὰ περὶ Θεοῦ δόγματα. Γῆν δ' ἐνταῦθα νοήσεις καὶ τὴν οἰκουμένην καὶ βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

« Ἐκάλυψεν ὄρη ἡ σκιὰ αὐτῆς· καὶ αἱ ἀναδενδράδες αὐτῆς τὰς κέδρους τοῦ Θεοῦ. » — Ἡ σκιὰ τῆς Ἰουδαϊκῆς συναγωγῆς ἡ κατὰ νόμον λατρεία· ὄρη δὲ τὸ ἐν Σηλὼμ καὶ Σιὼν, ἐν οἷς κατῴκησεν ἡ σκηνή. Ἡ σκιὰ μὲν ἡ ἐξουσία καὶ ἡ δυναστεία ἡ ἐπιτεθεῖσα αὐτοῖς, ὄρη δὲ τὰ ὅμορα ἔθνη· καὶ κέδροι μὲν οἱ ἄρχοντες τῶν ἐθνῶν τοῦ Θεοῦ ὄντες καὶ αὐτοὶ, ὡς ὑπὸ Θεοῦ τὸ ἄρχειν εἰληφότες· ἀναδενδράδες δὲ οἱ τῶν Ἰουδαίων κριταὶ καὶ ἡγούμενοι· κλήματα δὲ τὰ πλήθη τοῦ λαοῦ. Θάλασσα δὲ ἡ Ἰνδική· παραφυάδες δὲ οἱ ἐξ ἀλλογενῶν προσήλυτοι πρὸς θεογνωσίαν· ποταμοὶ δὲ Εὐφράτης πληθυντικῶς· τῆς Ἐκκλησίας σκιὰ ἡ δόξα καὶ ἡ ἐπισκιάζουσα ταύτην χάρις τοῦ Πνεύματος· ὄρη δὲ οἱ κατὰ πρακτικὴν ἀρετὴν ὑψηλοί· κέδροι δὲ οἱ κατὰ τὴν θεωρητικήν· ἀναδενδράδες δὲ τὰ περὶ θεότητος δόγματα. Θάλασσαν δὲ νοητέον πᾶσαν καὶ ποταμοὺς πάντας δι' ὧν δηλοῦται ἡ οἰκουμένη.

« Ἵνα τί καθεῖλες τὸν φραγμὸν αὐτῆς καὶ τρυγῶσιν αὐτὴν πάντες οἱ παραπορευόμενοι τὴν ὁδόν; » — Φραγμὸν λέγει τὴν φρουροῦσαν αὐτοὺς θείαν ἐπισκοπήν· τρυγᾶν δὲ τὸ λυμαίνεσθαι· παραπο-

ρευομένους δὲ τοὺς πολύπορον αὐτῆς ποιοῦντας A τὴν δίοδον ἀλλοφύλους, ἢ ἀλλοδόξους.

« Ἐλυμήνατο αὐτὴν ὗς ἐκ δρυμοῦ· καὶ μονιὸς ἄγριος κατενεμήσατο αὐτήν. » — Ὁ Βαβυλώνιος Ναβουχοδονόσορ ὗς μὲν λεχθείη ἂν ὡς ἀκάθαρτος καὶ τῷ τῶν ἡδονῶν βορβόρῳ ἐγκαλινδούμενος· μονιὸς δὲ ὡς μόνος δίχα συμμάχων ἐπιστρατεύσας Ἰουδαίοις· ἀσυναγέλαστος γὰρ ὁ μονιὸς δι' ὑπερβολὴν ἀγριότητος. Δρυμὸς δὲ Βαβυλὼν ὡς δασεῖα τῷ πλήθει τῶν ἐνοικούντων, καὶ πρὸς τὴν ἀρετὴν ἄκαρπος καὶ τῶν νοητῶν θηρίων ἐνδιαίτημα. Εἴη δ' ἂν καὶ ὁ διάβολος ὗς, καὶ μονιὸς, ὡς ἐνηδόμενος ταῖς ἀκαθαρσίαις καὶ τῇ κακίᾳ ἰδιάζων. Δρυμὸς δὲ αἱ τοῖς πάθεσιν ὑλομανοῦσαι ψυχαὶ, αἷς οὗτος ἐφήδεται καὶ ἐνσκηνοῖ, κατὰ ταύτην τὴν ἀγωγικωτέραν ὁρμὴν τοῦ λόγου. Διηγούμενος ἐντεῦθεν ὁ Προφήτης ὁποία ἦν πρότερον ἡ συναγωγὴ τῶν ἐθνῶν, ἐπισπεύδει τοῦ Κυρίου τὴν ἐνανθρώπησιν.

« Καὶ κατάρτισαι αὐτὴν ἣν ἐφύτευσεν ἡ δεξιά σου. » — Περιφραστικῶς *ἣν ἐφύτευσας σὺ*, τουτέστι κατῴκισας. Ἐπὶ δὲ τῶν ἐθνῶν συναγωγῆς φυτείαν νοήσεις τὴν δημιουργίαν.

« Ἐμπεπυρισμένη πυρὶ καὶ ἀνεσκαμμένη. » — Λείπει τὸ ἐστίν. Αἰνίττεται δὲ διὰ τῆς ἀμπέλου τὴν γῆν αὐτῆς εἴτουν τὴν πόλιν ἢ τὰς πόλεις. Τὴν δὲ ἐθνῶν συναγωγὴν τὰ πνεύματα τῆς ἀκαθαρσίας ἐξέκαυσαν, ἐν ταῖς ἀλόγοις ἐπιθυμίαις, καὶ τοὺς ἐπὶ ἔργοις ἀγαθοῖς δημιουργηθέντας ἀνέτρεψαν τῇ κακίᾳ εἰς τὸ παντελὲς οἱ τῆς κακίας ἐφευρεταί.

« Ἀπὸ τῆς τιμήσεως τοῦ προσώπου σου ἀπολοῦνται. » — Ἐπιτίμησις ἡ ὀργὴ νοεῖται. Πρόσωπον δὲ καὶ δεξιὰ τοῦ Πατέρος ὁ Υἱὸς, τὸ μὲν ὡς εἰκὼν καὶ χαρακτὴρ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως, τὸ δ' ὅτι δι' αὐτοῦ ὡς διὰ χειρὸς πάντα παρήγαγεν ὁ Πατήρ. Ἐλλείπει δὲ τῷ στίχῳ, οἱ ἐχθροί.

« Γενηθήτω ἡ χείρ σου ἐπ' ἄνδρα δεξιᾶς σου. » — Χεὶρ μὲν Θεοῦ ἡ θεία δύναμις, ἄνδρα δὲ δεξιᾶς Ἰουδαῖοι μὲν Ζοροβάβελ φασὶν, ὡς καὶ δεξιώτατον, ἡμεῖς δὲ τὸ πρόσλημμα τοῦ Υἱοῦ.

« Καὶ ἐπὶ υἱὸν ἀνθρώπου ὃν ἐκραταίωσας σεαυτῷ. » — Ἀπὸ κοινοῦ τὸ *ἐπίβλεψον*. Υἱὸς δὲ ἀνθρώπου κατὰ μὲν Ἰουδαίους ὁ Ζοροβάβελ, κατὰ δὲ τὴν προφητικὴν θεωρίαν ὁ προσληφθεὶς ἄνθρωπος τῷ Θεῷ Λόγῳ, ὃν αὐτὸς ὁ προσλαβὼν ἐκραταίωσεν ἑαυτῷ· ἤως ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀπὸ τῆς αὐτοῦ δυνάμεως μεταδοὺς αὐτῷ καὶ δυναμώσας κατὰ τοῦ πολεμίου· πρὸς τὸν προσλαβόντα γὰρ ἡ εὐχὴ περὶ τοῦ προσληφθέντος ἀνθρώπου, ἵνα προσλάβῃ θᾶττον αὐτόν· διὸ τὸ *ἐκραταίωσας* ἀντὶ τοῦ κραταιώσεις. Ὃν ὁ Υἱὸς κραταιοῖ, τοῦτον ὁ Πατὴρ κραταιοῖ κατὰ τὴν πρὸς τὸ πρῶτον αἴτιον ἀναφοράν.

« Καὶ οὐ μὴ ἀποστῶμεν ἀπὸ σοῦ· ζωώσεις ἡμᾶς· καὶ τὸ ὄνομά σου ἐπικαλεσόμεθα. » — Ταῦτα προσώπῳ τῶν μελλόντων πιστεῦσαι ἐθνῶν καὶ ἀφοσιωθῆναι τελείως Θεῷ. Ζωώσεις ἡμᾶς, φησὶ, τοὺς νεκρωθέντας ταῖς συμφοραῖς ἢ μᾶλλον τῇ ἀπιστίᾳ.

ΨΑΛΜΟΣ ΠΓ'.

« Εἰς τὸ τέλος, ὑπὲρ τῶν ληνῶν ψαλμὸς τῷ Ἀσάφ. » — Οὗτος διασύρει τὴν Ἑβραίων ἀχαριστίαν καὶ ἀπείθειαν, καὶ διδάσκει τὴν ἀποβολὴν αὐτῶν ἐξασφαλιζόμενος τὸν νέον λαὸν, ἵνα μὴ καὶ οὗτος τὴν τοῦ παλαιοῦ μιμησάμενος κακίαν ἀποβληθῇ.

« Ἀγαλλιᾶσθε τῷ Θεῷ τῷ βοηθῷ ἡμῶν· ἀλαλάξατε τῷ Θεῷ Ἰακώβ. » — Λάβετε διδασκαλίαν πνευματικὴν, καὶ δότε νέκρωσιν τῶν ἐπὶ γῆς μελῶν.

« Λάβετε ψαλμὸν καὶ δότε τύμπανον ψαλτήριον τερπνὸν μετὰ κιθάρας. » — Ψαλτήριον λέγει τὴν θεωρίαν· κιθάραν δὲ τὴν πρᾶξιν.

« Σαλπίσατε ἐν νεομηνίᾳ σάλπιγγι, ἐν εὐσήμῳ ἡμέρᾳ ἑορτῆς ὑμῶν. » — Καθὰ τοῖς ἱερεῦσι νόμος ἐκέλευε σαλπίζειν κατὰ πρώτην τοῦ ἑβδόμου B μηνὸς εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἐπὶ τοῦ Σινᾶ σάλπιγγος οὐρανίου, κελεύει τοῖς ἱεροῖς διδασκάλοις τὸ Πνεῦμα σαλπίζειν τὸ ἅγιον, εἴτουν κηρύττειν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Χριστοῦ ἀναστάσεως αὐτὴν τὴν τοῦ Κυρίου ἀνάστασιν. Ταύτην δὲ τὴν ἡμέραν νεομηνίαν μὲν ὀνομάζει διὰ τὸ κατ' αὐτὴν ἀνακαινισθῆναι τὴν κτίσιν, εὔσημον δὲ ἤτοι ἐπίσημον ὡς ἑορτῶν ἑορτήν. Σάλπιγγα δὲ τὴν γλῶτταν καλεῖ.

« Ὅτι πρόσταγμα τῷ Ἰσραὴλ ἐστι, καὶ κρῖμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ. » — Οὕτω, φησὶν, ἐντέλλομαι ἡμῖν, ὅτι καὶ τῷ Ἰσραηλιτικῷ λαῷ πρόσταγμα θεόθεν ἐστὶ τὸ σαλπίζειν ἐν τῇ νεομηνίᾳ, καὶ κρίσις εἴτουν ἀπόφασις εἰς τοῦτο τοῦ Θεοῦ.

« Μαρτύριον ἐν τῷ Ἰωσὴφ ἔθετο αὐτὸν, ἐν τῷ ἐξελθεῖν αὐτὸν ἐκ γῆς Αἰγύπτου. » — Αὐτὸ τὸ σαλC πίζειν διαμαρτυρίας καὶ παραγγελίας ἐποιήσατο ἐν τῷ λαῷ ὅτε ἐξῆλθεν αὐτὸς ὁ λαὸς ἐξ Αἰγύπτου.

« Γλῶσσαν, ἣν οὐκ ἔγνω, ἤκουσεν. » — Διάλεκτον ἣν οὐκ ἔγνω, τουτέστιν ἀσυνήθη καὶ ξένην, ἤκουσεν ὁ λαὸς, διαταττομένου Θεοῦ αὐτοῖς τὴν διάλεκτον. Ὅτε, φησὶν, ἐφοβήθησαν· πᾶς ὁ λαὸς δὲ ἀπέστησαν μακρόθεν.

« Ἀπέστησεν ἀπὸ ἄρσεων τὸν νῶτον αὐτοῦ. » — Διδάξας οἵας ἠξιώθη χάριτος ὁ λαὸς, διδάσκει καὶ τὴν προλαβοῦσαν εἰς αὐτοὺς εὐεργεσίαν τοῦ Θεοῦ, ἤτοι τὴν τῆς Αἰγυπτιακῆς δουλείας ἀπαλλαγήν. Ἄρσεις δὲ λέγει τὰ βαστάγματα τοῦ πηλοῦ καὶ τῆς πλίνθου.

« Ἐν θλίψει ἐπεκαλέσω με, καὶ ἐρυσάμην σε. » — Ἐντεῦθεν τὸν Δεσπότην Χριστὸν εἰσάγει ὁ Δαυῒδ, D διαλεγόμενον τοῖς Ἰουδαίοις, καὶ διδάσκοντα ὅτι αὐτὸς ἦν πάλαι τὸν λαὸν εὐεργετήσας, ὁ νῦν ἐν σαρκὶ καθορώμενος.

« Ἐπήκουσά σου ἐν ἀποκρύφῳ καταιγίδος. » — Ἐν ἀποκρύφῳ ὢν, τουτέστιν ἀοράτως ὢν, ἐπήκουσά σου, ἤτοι ἐπλήρωσα τὴν δέησίν σου καὶ τῶν Αἰγυπτίων ἐλυτρωσάμην σε· διὰ τῆς καταιγίδος τῆς συνταρραξάσης αὐτοὺς δὴ τοὺς Αἰγυπτίους καὶ ἀγαγούσης βιαίως ἐπὶ τὸν ὄλεθρον ἐδοκίμασά σε, συνεχώρησα διψῆσαί σε μικρὸν, καὶ εὗρον εὐθὺς ἀχάριστον καὶ ἀγνώμονα. Λέγει δὲ ὅτε εἰς Μεῤῥὰν ἦλθον καὶ πικρὸν εὑρόντες τὸ ὕδωρ τοῦ Μωσῆ κατεγόγγυσαν, τοῦ Θεοῦ κατελάλησαν. Καὶ ἀπὸ τοῦ πράγματο τὴν προσηγορίαν ὁ τόπος ἐδέξατο.

« Ἄκουσον, λαός μου, καὶ διαμαρτύρομαί σοι. »

— Παῤῥησίᾳ βοῶ σοι καὶ ἐμμαρτύρως ὅτι, ἐὰν ἀκούσῃς τὸν λόγον μου καὶ πιστεύσῃς εἰς ἐμὲ καὶ γνωσθῇ Θεὸς ἐν σοὶ κατ' ἐπίγνωσιν, οὐκ ἔσται ἐν σοὶ θεός τις νέος ἄλλος παρὰ τὸν πρῶτόν σου Θεὸν, οὐδὲ προσκυνήσας ἐμοὶ ξένῳ προσκυνήσεις θεῷ παρ' ὃν προσεκύνουν οἱ πατέρες σου· αὐτὸς γὰρ ἐγὼ ὁ νῦν εἰς τὴν ἐμὴν ἐπίγνωσίν τε καὶ πίστιν ἐνάγων σε, αὐτός εἰμι πρῶτος Θεός σου, ὅς σε, τουτέστι τοὺς σοὺς πατέρας ἐκ τῆς Αἰγύπτου ἀναγαγὼν αὐτός εἰμι καὶ οὐχ ἕτερος, εἰ καὶ σάρκα προσείληφα διὰ σέ.

« Πλάτυνον τὸ στόμα σου, καὶ πληρώσω αὐτό. » — Ἄνοιξον τὸ στόμα τοῦ νοός σου, καὶ τροφῆς ἐμπλήσω τοῦτο πνευματικῆς, εἴτουν σοφίας θείων νοημάτων, ἢ καὶ τὸ αἰσθητόν σου στόμα τῆς καταλλήλου ἐμπλήσω τροφῆς, ἢ καὶ πάσας τὰς αἰσθήσεις σου περανῶ τὰς ἐπὶ συμφέροντι δηλαδή.

« Καὶ ἐξαπέστειλα αὐτοὺς κατὰ τὰ ἐπιτηδεύματα τῶν καρδιῶν αὐτῶν. » — Καὶ ἀφῆκα αὐτοὺς φέρεσθαι κατὰ τὰ θελήματα καὶ τὰς ἐπικρίσεις τῶν οἰκείων λογισμῶν ὡς ἀπειθεῖς. Ἐγὼ δὲ μετέβην ἐπὶ τὰ ἔθνη.

« Ἐν τῷ μηδενὶ ἂν τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν ἐταπείνωσα. » — Τὸ *ἐν τῷ μηδενὶ* τὸ ἀπόνως καὶ εὐχερῶς δηλοῖ. Ἐχθροὺς δὲ τοὺς αἰσθητοὺς λέγει καὶ νοητούς.

« Οἱ ἐχθροὶ Κυρίου ἐψεύσαντο αὐτῷ. » — Ῥαββὶ γὰρ καλοῦντες καὶ διδάσκαλον ἀγαθὸν ἀπώσαντο τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ. Μὴ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ θανάτῳ τοῦτον παραδεδώκασι.

« Καὶ ἔσται ὁ καιρὸς αὐτῶν εἰς τὸν αἰῶνα. » — Διὸ καὶ διαπαντὸς ἔσονται τούτων αἱ συμφοραί· καιρὸν γὰρ οἱ Ἑβραῖοι καὶ Σύροι τὰς συμφορὰς ὀνομάζουσι.

« Καὶ ἐψώμισεν αὐτούς. » — Ἤτοι παρέσχεν εἰς τροφὴν τὸ μάννα.

« Ἐκ στέατος πυροῦ καὶ ἐκ πέτρας μέλι ἐχόρτασεν αὐτούς. » — Ὅ ἐστι τὸ τοῦ σίτου ἐντὸς, ὅ ἐστι τὸ λεπτότατον ἄλευρον, ἡ σεμίδαλις· τοιοῦτον γὰρ ἔδοξε τοῖς Ἰουδαίοις τὸ μάννα σιλιγνίτης ἄρτος· ὥσπερ καὶ τὸ ὕδωρ μέλι γλυκύτατον.

ΨΑΛΜΟΣ ΠΑ'.

« Ψαλμὸς τῷ Ἀσάφ. » — Προαγορεύει τὸν παρὰ τοῦ Χριστοῦ κατὰ τῶν γραμματέων καὶ τῶν Φαρισαίων ἔλεγχον.

« Θεὸς ἔστη ἐν συναγωγῇ θεῶν. » — Τοὺς γραμματεῖς καὶ Φαρισαίους ὁ Προφήτης θεοὺς ὠνόμασε διὰ τὸ ἀρχικὸν καὶ δικαστικὸν ἀξίωμα.

« Ἐν μέσῳ δὲ θεοὺς διακρινεῖ. » — Τουτέστι, φανερῶς ἐλέγξει ὁποῖοί εἰσιν.

« Ἕως πότε κρίνετε ἀδικίαν καὶ πρόσωπα ἁμαρτωλῶν λαμβάνετε; » — Τοῦτο τὸ ἔλεγχος. Τὸ δὲ *λαμβάνετε* ἀντὶ τοῦ εὐλαβεῖσθε. Ἁμαρτωλοὺς δὲ νῦν τοὺς ἀδίκους φησὶν ἰδίως.

« Κρίνατε ὀρφανῷ καὶ πτωχῷ, ταπεινὸν καὶ πένητα δικαιώσατε. » — Τὸ *δικαιώσατε* ἀντὶ τοῦ δικαίαν ψῆφον ἐξενέγκατε. Τοῦτο δὲ σαφηνισμός ἐστι τοῦ κρίνοντος.

« Οὐκ ἔγνωσαν, οὐδὲ συνῆκαν· ἐν σκότει διαπορεύονται. » — Τὸ *οὐ συνῆκαν* σαφηνισμός ἐστι. Τὸ *οὐκ ἔγνωσαν ἀσύνετοι* φησὶν, ἔμειναν πρὸς τοὺς θείους λόγους τούτους ἐθελοκωφήσαντες· ἐν πλάνῃ γὰρ πολιτεύονται.

« Σαλευθήτωσαν πάντα τὰ θεμέλια τῆς γῆς. » — Ἀγανακτήσεως ὁ λόγος, οἷον μηδὲ ἡ γῆ ἀνασχέτω μένειν ἀσάλευτος οὕτω παρανομούντων τῶν διδασκάλων Ἰσραήλ.

« Ἐγὼ εἶπα· Θεοί ἐστε καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες. » — Ἐγὼ ὑμᾶς τοὺς κριτὰς θεοὺς ὠνόμασα ἐν τῇ βίβλῳ τῆς Ἐξόδου, φήσας πρὸς τὸν λαὸν, « Θεοὺς οὐ κακολογήσεις ἰδίους· ἢ πάλιν υἱοὺς Ὑψίστου ἐν τῷ εἰπεῖν, « Υἱὸς πρωτότοκός μου Ἰσραήλ. »

« Ὑμεῖς δὲ ὡς ἄνθρωπος ἀποθνήσκετε καὶ εἷς τῶν ἀρχόντων πίπτετε. » — Θνητοὶ μόνον καὶ μηδὲν τὰ γήϊνα εἰδότες οὕτως ἀποθνήσκετε, τουτέστιν, ὡς πρὸς τὸ ἀποθανεῖν μόνον ζητεῖτε, καὶ οὐ πρὸς τὸ τὴν κρείττω καὶ ὄντως ζῆσαι ζωὴν, καὶ ἀποπίπτετε τῆς ὑμῖν ἀφωρισμένης τιμῆς ὡς εἷς τῶν ἐν ἀγγέλοις ἀρχόντων, τῶν μὴ προσηκόντως χρησαμένων τῇ ἀρχῇ διὰ οἴησιν.

« Ἀνάστα, ὁ Θεὸς, κρῖνον τὴν γῆν. » — Ἐντεῦθεν ὁ Προφήτης οἰκείῳ προσώπῳ τὸν μόνον ἴδιον ἱκετεύει κριτὴν ἐπιφανῆναι ταχέως καὶ κρῖναι δικαίως καὶ τοὺς ἀδίκους παῦσαι κριτάς. Εἴη δ' ἂν καὶ περὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως τοῦ Σωτῆρος πρόῤῥησις τὸ ῥητόν.

« Ὅτι σὺ κατακληρονομήσεις ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν. » — Καὶ γὰρ σὺ κληρονομίαν ἕξεις ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν.

ΨΑΛΜΟΣ ΠΒ'.

« Ὠδὴ ψαλμοῦ τῷ Ἀσάφ. » — Προσώπῳ τῶν ἐπανελθόντων ἐκ Βαβυλῶνος εἰς Ἱερουσαλὴμ πολεμουμένων φθόνῳ ὑπὸ τῶν γειτονούντων καὶ λοιπῶν βαρβάρων ἐθνῶν ἃ δὴ καὶ κατετροπώσαντο στρατηγοῦντος Ζοροβάβελ. Ἁρμόζει δὲ ὁ ψαλμὸς καὶ τοῖς διωκομένοις ὑπὲρ Χριστοῦ.

« Ὁ Θεὸς, τίς ὁμοιωθήσεταί σοι; » — Τὸ *τίς* διαπορητικὸν ἀντὶ τοῦ οὐδείς.

« Μὴ σιγήσῃς, μηδὲ καταπραΰνῃς, ὁ Θεός. » — « Μὴ μακροθυμήσῃς, μηδὲ ἀνεξικακήσῃς. »

« Ὅτι ἰδοὺ οἱ ἐχθροί σου ἤχησαν· καὶ οἱ μισοῦντές σε ἦραν κεφαλήν. » — Ἤτοι μετὰ βοῆς ἔδραμον καθ' ἡμῶν. Τὸ δὲ *ἦραν κεφαλὴν* δηλοῖ τὸ ἐπήρθησαν.

« Ἐπὶ τὸν λαόν σου κατεπανουργεύσαντο γνώμην, καὶ ἐβουλεύσαντο κατὰ τῶν ἁγίων σου. » — Κατὰ [τῶν ἁγίων σου] πανοῦργον καὶ δολερωτάτην μελέτην συνεσκευάσαντο.

« Εἶπαν· Δεῦτε, καὶ ἐξολοθρεύσωμεν αὐτοὺς ἐξ ἔθνους. » — Τοῦτο ἡ γνώμη. Τὸ δὲ *ἐξ ἔθνους* ἀντὶ τοῦ ἐκ τοῦ εἶναι ἔθνος.

« Καὶ οὐ μὴ μνησθῇ τὸ ὄνομα Ἰσραὴλ ἔτι. » — « Οὐ μὴ μνημονευθῇ, οὐκ ἔτι ὅλως ὀνομασθῇ. »

« Ὅτι ἐβουλεύσαντο ἐν ὁμονοίᾳ ἐπὶ τὸ αὐτό. » — Τὸ *ἐπὶ τὸ αὐτὸ* τὴν ὁμοῦ δηλοῖ καὶ εἰς ἕνα τόπον συναγωγὴν τῶν ἐθνῶν.

« Κατὰ σοῦ διαθήκην διέθεντο. » — Διαθήκην τὴν συνθήκην φησί.

« Τὰ σκηνώματα τῶν Ἰδουμαίων καὶ οἱ Ἰσμαηλῖται Μωὰβ καὶ οἱ Ἀγαρηνοί. » — Αἱ πόλεις τῶν Ἰδουμαίων, ἤγουν οἱ Ἰδουμαῖοι ἀλλόφυλοι, οἱ Φιλισταῖοι καὶ οἱ Παλαιστηναῖοι, ὡς παροικοῦντες τοῖς Ἰουδαίοις ἐγγύτατα, διαφερόντως ἐκαλοῦντο ἀλλόφυλοι.

« Καὶ γὰρ καὶ Ἀσσοὺρ συμπαρεγένετο μετ' αὐτῶν. » — Περιττεύει τὸ *γάρ*. Λέγει δὲ Ἀσσυρίους τοὺς Σαμαρείτας ὡς ἀποίκους αὐτῶν· μετὰ γὰρ τὴν αἰχμαλωσίαν τῶν δώδεκα φυλῶν ταῖς τῶν Ἀσσυρίων ᾤκησαν πόλεσιν.

« Ἐγενήθησαν εἰς ἀντίληψιν τοῖς υἱοῖς Λώτ. » — Ἀντίληψιν συμμαχίαν φησίν· υἱοὺς δὲ Λὼτ τοὺς Μωαβίτας καὶ Ἀμανίτας.

« Ποίησον αὐτοὺς ὡς τῇ Μαδιὰμ καὶ τῷ Σισάρᾳ, ὡς τῷ Ἰαβὶμ ἐν τῷ χειμάῤῥῳ Κισσῶν. » — Τὴν μὲν γὰρ στρατιὰν τῶν Μαδιηναίων ἀπειροπληθῆ οὖσαν, μόνον τριακοσίοις ἀνδράσιν ὁ Γεδεὼν ἐξωλόθρευσε· τὸν δὲ Σισάραν στρατηγὸν ὄντα τῆς δυνάμεως Ἰαβὶμ βασιλέως Χαναὰν κατεπολέμησεν ὁ Βαρὰχ, ἀπὸ Δεβώρας κελευσθεὶς τῆς κρινούσης τότε τὸν Ἰσραήλ. Ὡσαύτως δὲ ὁ αὐτὸς Βαρὰχ καὶ τὸν βασιλέα Ναβεὶμ πανστρατιᾷ διέφθειρεν ἐν τόπῳ ἐπιλεγομένῳ χειμάῤῥῳ Κισσῶν.

« Ἐξωλοθρεύθησαν ἐν Ἀενδώρ. » — Ἡ Ἀενδὼρ τόπος ἐστὶν ἐν ᾧ κατεπολεμήθη ὁ Σισάρα.

« Ἐγενήθησαν ὡσεὶ κόπρος τῇ γῇ. » — Ἄταφοι κείμενοι ἦσαν πάντες καὶ διαλυθέντες. —

« Θοῦ τοὺς ἄρχοντας αὐτῶν ὡς τὸν Ὠρὴβ καὶ Ζὴβ, καὶ Ζεβεὲ καὶ Σαλμανάν. » — Τούτους ἅπαντας ἀνεῖλεν ὁ Γεδεών.

« Πάντας τοὺς ἄρχοντας αὐτῶν, οἵτινες εἶπον, Κληρονομήσωμεν ἑαυτοῖς τὸ ἁγιαστήριον τοῦ Θεοῦ. » — Κτησώμεθα τὸν ναὸν, χάριν ἁρπαγῆς τῶν ἱερῶν σκευῶν καὶ ἀναθημάτων.

« Ὁ Θεός μου, θοῦ αὐτοὺς ὡς τροχὸν καὶ ὡς καλάμην κατὰ πρόσωπον ἀνέμου. » — Ἀστατοῦντας ἀεὶ καὶ περιστρεφομένους ταῖς τῶν συμφορῶν ἀλλεπαλλήλοις μεταβολαῖς.

« Οὕτως καταδιώξεις αὐτοὺς ἐν τῇ καταιγίδι σου· καὶ ἐν τῇ ὀργῇ σου συνταράξεις αὐτούς. » — Καταιγίδα λέγει τὴν ἀξίαν κίνησιν τῆς ὀργῆς. Οὕτω δὲ, φησὶ, καταδιώξεις αὐτοὺς, ὡς καταδιώκει τὴν ὕλην τὸ πῦρ.

« Πλήρωσον τὰ πρόσωπα αὐτῶν ἀτιμίας, καὶ ζητήσουσι τὸ ὄνομά σου, Κύριε. » — Ἀπὸ τῆς παραδόξου γὰρ ἥττης αἰσχυνθέντες, ἐρωτήσουσι μετ' ἐκπλήξεως, Τίς οὗτος ὁ Θεὸς ὁ τοιαῦτα τερατουργῶν;

« Αἰσχυνθήτωσαν καὶ ταραχθήτωσαν εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· καὶ ἐντραπήτωσαν καὶ ἀπολέσθωσαν. » — Τύπῳ ἀρᾶς προλέγει τὰ γενησόμενα, ὅτι κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα οἱ μέχρι τέλους μείναντες πονηροὶ αἰσχυνθήσονται, δημοσιευομένων τῶν πονηρῶν αὐτῶν πράξεων, καὶ τῇ ἀποτομίᾳ τοῦ δικαστοῦ ταραχθήσονται, εἶτα σὺν ἀτιμίᾳ πολλῇ τοῦ κλήρου τῶν δικαίων διακριθήσονται, καὶ τὴν ἐν τῇ γεέννῃ ἀπώλειαν κατακριθήσονται, καὶ γνώσωνται ἔργοις αὐτοῖς ὅτι μόνος ὁ Θεὸς κατὰ ἀλήθειαν Κύριος ὀνομάζεται, ὁ κυριεύων ἁπάντων, καὶ αὐτὸς μόνος ἀληθινὸς Θεὸς ἁπάσης τῆς γῆς· Ὕψιστον γὰρ τὸν Θεὸν ἐκάλουν ὡς ὑπερουράνιον.

ΨΑΛΜΟΣ ΠΓ'.

« Εἰς τὸ τέλος ὑπὲρ τῶν ληνῶν τοῖς υἱοῖς Κορὲ, ψαλμός. Ὡς ἀγαπητὰ τὰ σκηνώματά σου. » — Σκηνώματα ἐνταῦθα τὰς κατὰ τόπους ἐκκλησίας καλεῖ.

« Κύριε τῶν δυνάμεων· ἐπιποθεῖ καὶ ἐκλείπει ἡ ψυχή μου εἰς τὰς αὐλὰς τοῦ Κυρίου. » — Τὸ *ἐκλείπει* ἐπὶ τῶν θερμῶν λέγεται ἐραστῶν, μὴ δυναμένων ὑπομεῖναι τῶν ποθουμένων τὸν χωρισμόν. Ἐκλύεται γοῦν, φησὶν, ἡ ψυχή μου τῷ πυρὶ τοῦ πόθου· εἴποι δ' ἂν ταῦτα καὶ πᾶς ὁ τῆς οὐρανίου καταπαύσεως ἐρῶν. Ἐπιποθεῖν δέ ἐστι τὸ ἐξ ἐπιτεταμένου πόθου εἴς τι ἐπείγεσθαι.

« Ἡ καρδία μου καὶ ἡ σάρξ μου ἠγαλλιάσαντο ἐπὶ Θεὸν ζῶντα. » — Καὶ τὸ σῶμα δὲ τῆς ψυχικῆς κεκοινώνηκε θυμηδίας τῆς ἐπὶ τῷ Χριστῷ.

« Καὶ γὰρ στρουθίον εὗρεν ἑαυτῷ οἰκίαν, καὶ τρυγὼν νοσσιὰν ἑαυτῇ, οὗ θήσει τὰ νοσσία ἑαυτῆς. » — Καὶ γὰρ ἡ ἐξ ἐθνῶν κληρονομία σου, ἡ δίκην στρουθίου καὶ τρυγῶνος πλανωμένη πρὶν ἐν ἐρήμῳ, θείας διδασκαλίας εὗρε νῦν.

« Τὰ θυσιαστήριά σου, Κύριε τῶν δυνάμεων, ὁ βασιλεύς μου καὶ ὁ Θεός μου. » — Ἤτοι τὰς ἐκκλησίας σου καὶ οἰκίαν καὶ νοσσιὰν, καὶ τῆς πλάνης κατέπαυσας, ὅπου δὴ καὶ τὰ πνευματικὰ γεννήματα ἑαυτῆς, ἤτοι τὰς ἀρετὰς θήσει, τουτέστιν ἐνεργήσει.

« Μακάριος ἀνὴρ οὗ ἐστιν ἀντίληψις αὐτῷ παρὰ σοῦ. Ἀναβάσεις ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ διέθετο. » — Ἀπὸ κοινοῦ, Μακάριος ὃς τὴν κοιλάδα τοῦ Κλαυθμῶνος, ἤγουν κατὰ τὸν παρόντα χθαμαλὸν καὶ ἐπώδυνον βίον οὐκ ἐφρόνησε ταπεινά τε καὶ γήϊνα· ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ ἐμελέτησε λογισμοὺς ἀναβιβάζοντας αὐτὸν πρὸς Θεόν. Μακάριος δὲ ὁ τοιοῦτος· καὶ δῆλον· τοῦτο γὰρ ὁ νομοθετῶν αὐτὸ, δηλαδὴ ἀφίστασθαι τῶν γηΐνων, εὐλογίας δώσει τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ καὶ εἰς τὸν τόπον καθ' ὃν ἔθετο, ἐν τῇ καρδίᾳ δηλονότι αὐτοῦ τοὺς δηλωθέντας λογισμούς· καὶ κατὰ τὸν παρόντα γὰρ κόσμον ἐμακάρισεν ὁ Χριστὸς τοὺς ποικίλως ἀνερχομένους ἐν αὐτῷ. Ἐμακάρισε δὲ διὰ τῶν εὐαγγελικῶν ποικίλων μακαρισμῶν· οὗτοι οἱ τὰς ἀναβάσεις ἐν τῇ καρδίᾳ διατιθέμενοι ἐξ ἀρετῆς μεταβήσονται· δύναμις γὰρ ψυχῆς ῥωστικὴ τυγχάνει ἡ ἀρετή.

« Πορεύσονται ἐκ δυνάμεως εἰς δύναμιν, ὀφθήσεται ὁ Θεὸς τῶν θεῶν ἐν Σιών. » — Φῶς ἐν τῷ κόσμῳ, φησίν. Εὐλογήσει, τουτέστι μακαρίσει ὁ Θεὸς τοὺς τὰ οὐράνια φρονοῦντας οὐ διὰ προφήτου, οὐ δι' ἀγγέλου φωνῆς, ἀλλ' αὐτὸς ὀραθήσεται ἐν Σιὼν, σεσαρκωμένος, καὶ οὕτω δώσει τὰς εὐλογίας εἴτουν ποιήσεται τοὺς μακαρισμούς.

« Ὑπερασπιστὰ ἡμῶν, ἴδε, ὁ Θεὸς, καὶ ἐπίβλεψον εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ σου. » — Νεῦσον εἰς τὴν ἐπισκοπὴν τοῦ λαοῦ σου, ἤγουν εἰς τὸ ἐπιφανῆναι τῷ λαῷ σου, τῷ κατὰ μετουσίαν σὺν Χριστῷ καλουμένῳ, καθάπερ δὴ καὶ Θεῷ.

«Ὅτι κρείσσων ἡμέρα μία ἐν ταῖς αὐλαῖς σου ὑπὲρ χιλιάδας.» — Τῶν ἀπὸ Σολομῶντος τοῦ κτίσαντος τὸν ναὸν ἐτῶν χιλίων ὄντων ἕως τῆς σῆς παρουσίας, Δέσποτα Χριστὲ, κρείσσων τούτων ἁπάντων τῆς ἐν τῷ ναῷ σωματικῆς παρουσίας σου.

«Ἐξελεξάμην παραῤῥιπτεῖσθαι ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ μου μᾶλλον ἢ οἰκεῖν με ἐν σκηνώμασιν ἁμαρτωλῶν.» — Παραῤῥιπτεῖσθαι, τουτέστι παρεῤῥιμμένος εἶναι ὡς ἔτυχεν ἐπ' ἐδάφους, ἢ οἰκεῖν ἁβρῶς καὶ ὥσπερ οἰκοδεσπότης μετὰ ἁμαρτωλῶν.

«Ὅτι ἔλεος καὶ ἀλήθειαν ἀγαπᾷ ὁ Θεός.» — Ἐλεήσας γὰρ ἡμᾶς ἐνηνθρώπησε καὶ ἀληθὲς ἐκήρυξεν Εὐαγγέλιον.

«Χάριν καὶ δόξαν δώσει Κύριος.» — Χάριν τὴν τῶν ἁμαρτιῶν ἄφεσιν, τὴν υἱοθεσίαν, τὰ θαύματα, B δόξαν τήν τε ἐνταῦθα καὶ πολλῷ πλέον τὴν ἐν οὐρανοῖς, καὶ ἀγαθὰ τὰ ἀνέκφραστα.

ΨΑΛΜΟΣ ΠΔ'.

«Εἰς τὸ τέλος, τοῖς υἱοῖς Κορὲ ψαλμός.» — Προσαγορεύει τοπικῶς μὲν τὴν ἐκ Βαβυλῶνος ἐλευθερίαν τῶν αἰχμαλωτισθέντων Ἑβραίων, ἀναγωγικῶς δὲ τὴν ἐκ τῆς ἀγνοίας ἀπαλλαγὴν τῶν ἐθνῶν.

«Εὐλόγησας, Κύριε, τὴν γῆν σου.» — Ἀγαθὰ ἠθέλησας τῇ γῇ σου· ἤγουν εὐηργέτησας τοὺς ἀνθρώπους, τὸ πλάσμα σου. Τὰ μέλλοντα δὲ ὡς ἤδη γεγονότα νόμῳ προφητείας φησίν.

«Ἀπέστρεψας τὴν αἰχμαλωσίαν Ἰακώβ.» — Ἀπέστρεψας τὸν αἰχμάλωτον λαὸν τοῦ Ἰακὼβ ἀπὸ τῆς κατεχούσης αὐτὸν τυραννίδος. Ἰακὼβ δὲ καὶ ὁ Χριστιανικὸς λαὸς διαφόρως εἴρηται.

«Ἀφῆκας τὰς ἀνομίας τῷ λαῷ σου· ἐκάλυψας πάσας τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν.» — Ὁμοίως τῷ, «Μακάριοι ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι.»

«Κατέπαυσας πᾶσαν τὴν ὀργήν σου· ἀπέστρεψας ἀπὸ ὀργῆς θυμοῦ σου.» — Ἀνεχώρησας ἀπὸ τῆς σφοδρᾶς καθ' ἡμῶν ἀγανακτήσεως ἐπὶ εὐμένειαν.

«Ἐπίστρεψον ἡμᾶς, ὁ Θεὸς τῶν σωτηρίων ἡμῶν.» — Λοιπὸν προσώπῳ τοῦ λαοῦ ποιεῖται τοὺς λόγους. Ἐπίστρεψον δὲ, φησὶν, ἀπὸ τῆς οἱασοῦν αἰχμαλωσίας εἰς τὴν προτέραν εὐγένειαν.

«Μὴ εἰς τοὺς αἰῶνας ὀργισθῇς ἡμῖν.» — Τὸ *εἰς τοὺς αἰῶνας* ἀντὶ τοῦ διαπαντός.

«Ἢ διατενεῖς τὴν ὀργήν σου ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν;» — Τὸ *διατενεῖς* ἀντὶ τοῦ παρατενεῖς. Τὸ δὲ *ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν* ἀντὶ τοῦ ἐπὶ μήκιστον.

«Ὁ Θεὸς, σὺ ἐπιστρέψας ζωώσεις ἡμᾶς· καὶ ὁ λαός σου εὐφρανθήσεται ἐπὶ σοί.» — Τὸ *ζωώσεις* ἀντὶ τοῦ ζωώσαις.

«Ἀκούσομαι τί λαλήσει ἐν ἐμοὶ Κύριος ὁ Θεός.» — Ὁ Προφήτης φησίν· Ὑπόσχω τὸ οὖς τῆς ψυχῆς, καὶ ἐνωτισθήσομαι τί εἶπεν ἐν ἐμοὶ ὁ Θεός· εἶτα ἐνωτισθεὶς, φησὶ, λέγει ὁ Θεὸς ὅτι εὐαγγελίσεται εἰρήνην ἐπὶ τοὺς πιστεύσαντας εἰς αὐτὸν καὶ τῆς παλαιᾶς ἔχθρας κατάλυσιν.

«Πλὴν ἐγγὺς τῶν φοβουμένων αὐτὸν τὸ σωτήριον αὐτοῦ· τοῦ κατασκηνῶσαι δόξαν ἐν τῇ γῇ ἡμῶν.» — Πλὴν τὸ σωτήριον αὐτοῦ τῶν φοβουμένων αὐτὸν ἐγγὺς, ἤγουν ἡ παρ' αὐτοῦ A σωτηρία ἡ εἰς τοὺς αὐτὸν φοβουμένους ἤτοι τοὺς πιστεύσαντας ἥξει καὶ οὐ χρονιεῖ, ὥστε κατοικῆσαι ἐν τῇ γῇ ἡμῶν δόξαν. Εἰ μὲν οὖν γῆν νοήσεις τὴν Ἱερουσαλὴμ, ὅπου κατῴκησεν ὁ Λόγος σωματωθεὶς, δόξαν νόησον διπλοῦν Χριστὸν ὡς ὄντως ἔνδοξον διὰ τὴν θείαν φύσιν αὐτοῦ, διὰ τὴν ἀναμαρτησίαν τοῦ προσλήμματος, διὰ τὰ ὑπερφυέστατα θαύματα· εἰ δὲ τὴν ἀνθρωπότητα νοήσεις γῆν, ἀκολούθως νόησον δόξαν τὴν τοῦ Λόγου μόνην ὑπόστασιν.

«Ἔλεος καὶ ἀλήθεια συνήντησαν· δικαιοσύνη καὶ εἰρήνη κατεφίλησαν.» — Τὸ *συνήντησαν* καὶ τὸ *κατεφίλησαν* τὴν ἐπὶ Χριστῷ παριστῶσι συνδρομὴν καὶ ἕνωσιν τῶν δηλουμένων ἀρετῶν.

«Ἀλήθεια ἐκ τῆς γῆς ἀνέτειλεν· καὶ δικαιοσύνη ἐκ τοῦ οὐρανοῦ διέκυψεν.» — Ἀλήθεια ὁ Χριστός· *Ἐγὼ γάρ εἰμι*, φησὶν, *ἡ ἀλήθεια*· οὗ ἀνατείλαντος ἐκ τῆς γῆς, κατὰ τὴν κάτω γέννησιν ἡ δικαιοσύνη, τουτέστι ὁ Χριστὸς ἐπέβλεψεν ἐφ' οὓς ἐπεστρέφετο πρότερον γηγενεῖς.

«Καὶ γὰρ ὁ Κύριος δώσει χρηστότητα· καὶ ἡ γῆ ἡμῶν δώσει τὸν καρπὸν αὐτῆς.» — Χρηστότης τοῦ Κυρίου ἡ δι' ἡμᾶς αὐτούς· συγκατάβασις τῆς ἡμετέρας γῆς εἴτουν γενρᾶς οὐσίας καρπὸς τοῦ Κυρίου πανάγιον πρόσλημμα.

«Δικαιοσύνη ἐνώπιον αὐτοῦ προπορεύσεται.» — Δικαιοσύνη ἐνταῦθα τὴν καθόλου φησὶν ἀρετήν.

«Καὶ θήσει ὁδὸν τὰ διαβήματα αὐτοῦ.» — Καὶ λοιπὸν ὁ Χριστὸς τὰ διαβήματα αὐτοῦ, τουτέστι τὴν ἐνάρετον πολιτείαν αὐτοῦ, θήσει εἰς τὸ εἶναι ὁδὸν C τοῖς βουλομένοις ἀνέρχεσθαι πρὸς αὐτὸν δι' αὐτῆς.

ΨΑΛΜΟΣ ΠΕ'.

«Προσευχὴ τῷ Δαυΐδ. Κλῖνον, Κύριε, τὸ οὖς σου καὶ ἐπάκουσόν μου· ὅτι πτωχὸς καὶ πένης εἰμὶ ἐγώ. Φύλαξον τὴν ψυχήν μου ὅτι ὅσιός εἰμι.» — Ὅσιος εἴρηται ὁ ἀφωσιωμένος καὶ ἀνατεθειμένος Θεῷ καὶ πᾶσαν ἐλπίδα ἔχων εἰς αὐτόν.

«Ἐλέησόν με, Κύριε, ὅτι πρὸς σὲ κεκράξομαι ὅλην τὴν ἡμέραν.» — Τὸ *ὅλην τὴν ἡμέραν* δηλοῖ τὸ διαπαντός.

«Ὅτι σὺ, Κύριε, χρηστὸς καὶ ἐπιεικής.» — *Ἐπιεικὴς* δηλοῖ τὸν προσηνῆ τε καὶ ἥμερον, ἐνταῦθα δὲ τὸν ἔλεον.

D «Καὶ πολυέλεος πᾶσι τοῖς ἐπικαλουμένοις.» — Τοῖς ἐπικαλουμένοις οὐ χείλεσιν, ἀλλ' ὅλῃ ψυχῇ.

«Ἐν ἡμέρᾳ θλίψεώς μου ἐκέκραξα πρὸς σέ.» — *Ἡμέραν θλίψεως* τὴν ἐνεστῶσάν φησιν.

«Ὅτι ἐπήκουσάς μου.» — Καὶ πάλαι γὰρ ἱκετεύσαντί μοι τὴν αἴτησιν δέδωκας.

«Πάντα τὰ ἔθνη ὅσα ἐποίησας ἥξουσι, καὶ προσκυνήσουσι ἐνώπιόν σου, Κύριε.» — Τοῦτο περὶ τῆς τελείας εἴη ἂν ὑποταγῆς ἁπάντων ἐθνῶν πρὸς τὸν Κύριον ἐν τῷ τέλει τοῦ παρόντος αἰῶνος γενησομένης. Νῦν δὲ οὔπω ὁρῶμεν αὐτῷ τὰ πάντα ὑποτεταγμένα.

«Ὁδήγησόν με, Κύριε, ἐν τῇ ὁδῷ σου, καὶ πορεύσομαι ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου.» — *Ὁδὸν* λέγει τὰς ἐντολὰς τοῦ Κυρίου· *ἀλήθειαν* δὲ τῶν δογμάτων

ὀρθότητα· καὶ ἁπλῶς αἰτεῖ τῆς τε πρακτικῆς ἀρε- A τῆς καὶ τῆς θεωρητικῆς τὴν ἀκρίβειαν. Τὸ *πορεύσομαι* δὲ ἀντὶ τοῦ πορευθείην τέθειται.

« Εὐφρανθήτω ἡ καρδία μου τοῦ φοβεῖσθαι τὸ ὄνομά σου. » — Ἡ γὰρ ἀληθὴς εὐφροσύνη τοῦ θείου φόβου ἐστὶν ἀπογέννημα, φόβου δηλονότι τοῦ τελειωτικοῦ. Εὐφρανθήτω γοῦν, φησὶν, ἡ καρδία μου ἐκ τοῦ φοβεῖσθαί σε, ἀλλὰ μὴ ἔκ τινος τῶν τοῦ κόσμου τερπνῶν.

« Ὅτι τὸ ἔλεός σου μέγα ἐπ' ἐμέ· καὶ ἐῤῥύσω τὴν ψυχήν μου ἐξ ᾅδου κατωτάτου. » — Ἅδην ὑποληπτέον κατώτατον πάντα κίνδυνον ἰσχυρὸν σωματικόν τε καὶ ψυχικόν.

« Ὁ Θεὸς, παράνομοι ἐπανέστησαν ἐπ' ἐμέ. » — Οἱ ἀδίκως πολεμοῦντες αἰσθητοὶ καὶ νοητοὶ δυσμενεῖς. B

« Καὶ σὺ, Κύριε ὁ Θεός μου, οἰκτίρμων, καὶ ἐλεήμων, μακρόθυμος καὶ πολυέλεος καὶ ἀληθινός. » — Οὐ ψευδῆ γὰρ τὸ εἶναι Θεὸς, ὡς οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν· διὸ καὶ σώζεις τοὺς ἐλπίζοντας ἐπὶ σέ.

« Ἐπίβλεψον ἐπ' ἐμὲ καὶ ἐλέησόν με· δὸς τὸ κράτος σου τῷ παιδί σου καὶ σῶσον τὸν υἱὸν τῆς παιδίσκης σου. » — Δοῦλός σου γάρ εἰμι καὶ τῆς σῆς θεραπαίνης υἱὸς, τουτέστιν, ἄνωθεν ἐκ προγόνων ὑπὸ τὴν σὴν δεσποτείαν τελῶ.

« Ποίησον μετ' ἐμοῦ σημεῖον εἰς ἀγαθόν. » — Τῶν γὰρ σημείων τὰ μέν εἰσι πονηρὰ καὶ ὀλέθρια, τουτέστιν ἐπίπονα καὶ ἀφανιστικὰ, ὡς ἐν τοῖς Αἰγυπτίοις, τὰ δὲ ἀγαθὰ καὶ σωτήρια, ἢ ὡς ἀγαθύνοντα καὶ σώζοντα.

« Καὶ ἰδέτωσαν οἱ μισοῦντές με. » — Ὑπερβατῶς, Καὶ ἰδέτωσαν οἱ μισοῦντές με ὅτι σὺ, Κύριε, ἐβοήθησάς μοι καὶ παρεκάλεσάς με. C

« Καὶ αἰσχυνθήτωσαν, ὅτι σὺ, Κύριε, ἐβοήθησάς μοι καὶ παρεκάλεσάς με. » — Παράκλησιν τὴν ψυχαγωγίαν καλεῖ· σημεῖα δὲ εἰς ἀγαθὸν τὰ τοῦ Παρακλήτου χαρίσματά ἐστιν ὄντως· ταῦτα γὰρ οἱ δαίμονες μάλιστα [φοβοῦνται].

ΨΑΛΜΟΣ ΠϚʹ.

« Τοῖς υἱοῖς Κορὲ, ψαλμὸς ᾠδῆς. — Προαγορεύει τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν τῶν ἐθνῶν σωτηρίαν.

« Οἱ θεμέλιοι αὐτοῦ ἐν τοῖς ὄρεσι ἁγίοις. » — Θεμέλιοι αὐτοῦ, τουτέστι τοῦ Χριστοῦ τὰ περὶ αὐτοῦ δόγματα· ταῦτα γὰρ ὑπόβαθρα καὶ στήριγμα καὶ ῥίζα τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως. Ὄρη δὲ ἅγια οἱ D ἀπόστολοι ὡς στεῤῥοὶ τὴν πίστιν καὶ ἐπερηρεισμένοι γενηρᾶς σχέσεως καὶ ὡς ἀφωρισμένοι Θεῷ, καὶ Πνεύματος ἁγίου πεπληρωμένοι.

« Δεδοξασμένα ἐλαλήθη περὶ σοῦ, ἡ πόλις τοῦ Θεοῦ. » — Παράδοξα ἐλαλήθη μοι παρὰ Κυρίου περὶ σοῦ τῆς ἄνω Σιών.

« Ἀγαπᾷ Κύριος τὰς πύλας Σιὼν ὑπὲρ πάντα τὰ σκηνώματα Ἰακώβ. » — Τὰς κατὰ τόπον ἁγίας ἐκκλησίας πύλας εἴπουν εἰσόδους εἴρηκε τῆς ἄνω Σιών. Ἀγαπήσει (Al. ἀγαπήσῃ) Θεὸς (Al. Θεῷ) παρὰ πάσας τὰς πόλεις τῶν Ἰουδαίων. Ἐκκλησίας καὶ πόλεις τὰς συναγωγὰς νόει μοι τῶν λαῶν.

« Μνησθήσομαι Ῥαὰβ καὶ Βαβυλῶνος τοῖς γινώσκουσί με. » — Τίνα τὰ λαληθέντα ὑπὸ Κυρίου παράδοξα; Μνείαν ποιήσομαι ἐν τοῖς γινώσκουσί με, τουτέστι τοῖς πιστεύουσιν εἰς ἐμὲ καὶ Ἀράβων καὶ Βαβυλωνίων· καὶ Φιλισταῖοι καὶ Τύριοι καὶ Αἰθίοπες τὰ εὐσεβέστατα ἔθνη τεχθήσονται διὰ τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ θείου βαπτίσματος ἐκεῖ, ἤγουν ἐν τῇ Σιὼν, οὕτως ταῦτα παράδοξα.

« Μήτηρ Σιὼν ἐρεῖ· Ἄνθρωπος καὶ ἄνθρωπος ἐγεννήθη ἐν αὐτῇ. » — Τοῦτο περὶ τῆς Σιὼν ὅτι ἄνθρωπος ἐκ παντὸς ἔθνους ἐρεῖ ὅτι μήτηρ ἡ Σιὼν, ἤγουν μητέρα ὀνομάσει τὴν Σιών. Διὰ τί; Διότι ἐγεννήθη ἐν αὐτῇ ἤγουν ἐν τοῖς ὁρίοις αὐτοῦ ἄνθρωπος ὄντως τὸ τῆς ἀνθρωπότητος φυλάξας ἀξίωμα, καὶ αὐτὸς ὁ γεννηθεὶς ἐν αὐτῇ ἄνθρωπος, αὐτὸς ἐθεμελίωσεν αὐτὴν κατ' ἀρχὰς, ὡς ποιητὴς οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁ ὢν ὕψιστος ὡς Θεός. Τούτου γοῦν γεννηθέντος ἐν αὐτῇ καὶ τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως ἐν αὐτῇ λαβούσης τὴν πρώτην ἀρχὴν, εἰκότως ἁπάντων τῶν πιστῶν μήτηρ αὐτή ἐστιν ἡ Σιών.

« Κύριος διηγήσεται ἐν γραφῇ λαῶν, καὶ ἀρχόντων τούτων τῶν γεγενημένων ἐν αὐτῇ. » — Ὁ Χριστὸς διδάξει τὰ περὶ αὐτοῦ ἐν γραφῇ λαῶν, ἤγουν διὰ τῆς γραφῆς τῶν λαῶν τῶν τεχθέντων ἐν αὐτῇ, ἤγουν τῇ Σιὼν καὶ τῶν ἀρχόντων αὐτῶν. Λέγω δὲ γραφὴν τὴν προφητικὴν, τὴν ὥσπερ τινὰ κλῆρον δοθεῖσαν τοῖς Ἰουδαίοις ἅπασιν. Ἐπληρώθη δὲ ἡ πρόῤῥησις αὕτη, ὅτε ἐπεδόθη τῷ Χριστῷ βιβλίον Ἠσαΐου τοῦ προφήτου, καὶ ἀνοίξας τὸ βιβλίον ἐντεῦθεν ἐδίδαξε περὶ ἑαυτοῦ, καὶ ὅτε ἡρμήνευσεν ἐν πάσαις ταῖς Γραφαῖς τὰ περὶ ἑαυτοῦ.

« Ὡς εὐφραινομένων πάντων ἡ κατοικία ἐν σοί. » — Τοῦτο πάλιν τῆς ἄνω Σιὼν, καί φησιν ὅτι Ὄντως ἐν σοὶ ἔσται ἡ μονὴ καὶ ἀνάπαυσις πάντων τῶν εὐφραινομένων· ἀθυμία γὰρ ἀπέδρα πᾶσα ἀπὸ σοῦ.

ΨΑΛΜΟΣ ΠΖʹ.

« Ὠδὴ ψαλμοῦ τοῖς υἱοῖς Κορὲ, εἰς τὸ τέλος ὑπὲρ Μαελὲθ τοῦ ἀποκριθῆναι λόγον συνέσεως Αἰμὰν τῷ Ἰσραηλίτῃ. « Τὸ ὑπὲρ Μαελὲθ ἀντὶ τοῦ διὰ χορευ... εἶδον γὰρ καὶ ἐν τῷ ἀποκριθῆναι πρὸς τὴν δι' ὀργάνου μουσικὴν ἐχόρευον. Αἰμὰν δὲ ὅτι οὐ μόνον τοῖς υἱοῖς Κορὲ ὁ ψαλμὸς παραδέδοται, ἀλλὰ καὶ ἑτέρ... ἀρχῳδῷ Αἰμὰν, ὥσπερ ὁ μετὰ τοῦτον μόνῳ τῷ Αἰθάμ. Ἰσραηλῖται καὶ ἄμφω ἐγράφησαν διὰ τὸ καλεῖσθαι καὶ ἀλλοφύλοις τοῖς ὀνόμασι τούτοις. Συνέσεως δὲ δεῖ καὶ ἐνταῦθα μυστικῆς, οὔσης προαγορεύσεως περὶ θανάτου τοῦ Χριστοῦ.

« Κύριε ὁ Θεὸς τῆς σωτηρίας μου, ἡμέρας ἐκέκραξα καὶ ἐν νυκτὶ ἐνώπιόν σου. » — Ὁ Δεσπότης Χριστὸς Κύριον Θεὸν καὶ Σωτῆρα καλεῖ τὸν Πατέρα ὡς ἄνθρωπος. Διὰ δὲ τοῦ *ἡμέρᾳ καὶ ἐν νυκτὶ* δηλοῖ τὸ διαπαντός.

« Ὅτι ἐπλήσθη κακῶν ἡ ψυχή μου· καὶ ἡ ζωή μου τῷ ᾅδῃ ἤγγισε. » — *Κακῶν* ἤτοι κακωτικῶν λυπηρῶν· « Περίλυπος γὰρ, φησὶν, ἡ ψυχή μου ἕως θανάτου· » ᾅδην γὰρ νῦν τὸν θάνατον ὑποληπτέον.

« Προσελογίσθην μετὰ τῶν καταβαινόντων εἰς λάκκον. » — Συνηριθμήθην μετὰ τῶν θαπτομένων· πάντες γὰρ ἀφέντες αὐτὸν ἔφυγον.

« Ἐγενήθην ὡσεὶ ἄνθρωπος ἀβοήθητος ἐν νε-

χροῖς ἐλεύθερος. » — Ἤως μετὰ τῶν νεκρῶν A ἐλεύθερος ἤτοι ἀναίτιος· ἐπιτίμιον γὰρ ἁμαρτίας ὁ θάνατος.

« Ὡσεὶ τραυματίαι κατεύδοντες ἐν τάφῳ. » — Ἐγεννήθην ὡς τετραυματισμένος, κείμενος ἐν τάφῳ καὶ τὸν ὕπνον τοῦ θανάτου ὑπνώττων, ἤως οἱ ἐξ ἀναιρέσεως τῆς ἐκ τραυμάτων καὶ πληγῶν ἀποθνήσκοντες καὶ μὴ φυσικῶς.

« Ὧν οὐκ ἐμνήσθης ἔτι, καὶ αὐτοὶ ἐκ τῆς χειρός σου ἀπώσθησαν. » — Ὧν ἐμνήσθη οὔπω ὥστε ζωῶσαι αὐτοὺς, καὶ διὰ τοῦτο ἐξέπεσον αὐτοὶ τῆς σῆς ἀντιλήψεως, ἐπεὶ ἐπελάθου αὐτῶν. Καὶ διὰ τῶν τοιούτων δὲ λόγων ἐμφαίνει τὴν οἰκονομικὴν ἐγκατάλειψιν.

« Ἔθεντό με ἐν λάκκῳ κατωτάτῳ, ἐν σκοτείᾳ καὶ ἐν σκιᾷ θανάτου. » — Τὸν τάφον φησὶ λάκκον B κατώτερον καὶ τόπους σκοτεινοὺς καὶ νύκτα θανάτου, τουτέστιν, ἣν ὁ θάνατος προξενεῖ.

« Ἐπ' ἐμὲ ἐστηρίχθη ὁ θυμός σου, καὶ πάντας τοὺς μετεωρισμούς σου ἐπήγαγες ἐπ' ἐμέ. » — Θυμὸν Θεοῦ νόει μοι τὴν ἐπενεχθεῖσαν τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων τοῦ θανάτου κατάραν, ἣν ὁ Χριστὸς εἰς ἑαυτὸν δι' ἡμᾶς κατεδέξατο. Τὸ δὲ *ἐπεστηρίχθη* ἀντὶ τοῦ ἐπεβάρησε τέθειται, διὰ τοῦ θανάτου τοῦ σταυρικοῦ βαρὺ καὶ ἐπίμονον.

« Ἐμάκρυνας τοὺς γνωστούς μου ἀπ' ἐμοῦ. » — Τῷ φόβῳ σταυρωτῶν.

« Ἔθεντό με βδέλυγμα ἑαυτοῖς. » — Οἱ Ἰουδαῖοι δηλονότι.

« Παρεδόθην καὶ οὐκ ἐξεπορευόμην. » — Παρεδόθην τοῖς Ἰουδαίοις ὑπὸ Ἰσκαριώτου, καὶ δυνά- C μενος ἐκπορευθῆναι ὑπ' αὐτῶν οὐκ ἐποίουν τοῦτο, ἀλλ' ἐνεκαρτέρησα ἑκών.

« Οἱ ὀφθαλμοί μου ἠσθένησαν ἀπὸ πτωχείας. » — Πτωχείαν ἐνταῦθα τὴν τοῦ σώματός φησι κάκωσίν τε καὶ ἔκτηξιν.

« Μὴ τοῖς νεκροῖς ποιήσεις θαυμάσια; ἢ ἰατροὶ ἀναστήσουσι, καὶ ἐξομολογήσονταί σοι. » — Μὴ τοῖς ἀναισθήτοις νεκροῖς ποιήσεις θαυμαστὰ ἔργα, ἢ ἰατροὶ ἀναστήσουσι τοὺς νεκροὺς καὶ οὕτως εὐχαριστήσουσί σοι οἱ παρὰ τῶν ἰατρῶν ἀναστάντες νεκροί; Ταῦτα δὲ οἱ μέν φασι λέγειν τὸν Κύριον ἀνθρωπίνῃ δειλίᾳ τῇ πρὸς θάνατον αἰτοῦντα τὸ ζῇν, οἱ δὲ τὰς αἰτίας ἡμῖν γνωρίσαι βουλόμενον δι' ἃς ἦν ἀναγκαία ἡ πρὸς τὸν ᾅδην αὐτοῦ κάθοδος. D

« Μὴ διηγήσεταί τις ἐν τῷ τάφῳ τὸ ἔλεός σου, καὶ τὴν ἀλήθειάν σου ἐν τῇ ἀπωλείᾳ; » — Ἀπώλειαν τὸν τάφον ὠνόμασεν, ὡς ἐν αὐτῷ διαφθειρομένου τοῦ ἐγκειμένου νεκροῦ.

« Μὴ γνωσθήσεται ἐν τῷ σκότει τὰ θαυμάσιά σου, καὶ ἡ δικαιοσύνη σου ἐν γῇ ἐπιλελησμένῃ. » — Τὸν τάφον φησὶ καὶ σκότος καὶ γῆν ἐπιλελησμένην· ἐπιλανθάνονται γὰρ αὐτῆς οἱ ζῶντες, ὡς ἔμπλεων διαφθορᾶς.

« Κἀγὼ πρὸς σὲ, Κύριε, ἐκέκραξα, καὶ τὸ πρωῒ ἡ προσευχή μου προφθάσει σε. » — Τὸ *πρωῒ* μὲν δηλοῖ τὸ ταχέως· εἰς δὲ τὸ προφθάσει περιττεύει ἡ πρόθεσις.

« Ἵνα τί, Κύριε, ἀπωθεῖς τὴν προσευχήν μου, ἀποστρέφεις τὸ πρόσωπόν σου ἀπ' ἐμοῦ; » — Ταῦτα ὑπὲρ ἡμῶν τῶν πρὶν ἀπερριμμένων καὶ ὠργισμένων ὁ Δεσπότης φησί.

« Πτωχός εἰμι ἐγὼ καὶ ἐν κόποις ἐκ νεότητός μου. » — Τόσον γὰρ ἦν πένης ὁ Κύριος ὡς μὴ ἔχειν τὴν κεφαλὴν ποῦ κλίνειν, καὶ οὕτως ἦν ἐν κόποις ἐξ αὐτῆς τῆς ἄγαν νεότητος, ὡς ἐξ αὐτῶν σπαργάνων ἐπιβουλευόμενός τε καὶ διωκόμενος διόλου ταλαιπωρῶν.

« Ὑψωθεὶς δὲ ἐταπεινώθην. » — Ὕψωσιν νοητέον ἐκ τῶν θαυμάτων καὶ τὴν ἐπὶ σταυροῦ· ταπείνωσιν τὴν ἐκ τῶν ἐμπαιγμῶν καὶ λοιδοριῶν, καὶ αὐτὴν τὴν μέχρι θανάτου καὶ ταφῆς.

« Καὶ ἐξηπορήθην. » — Δόξα (?) καὶ ἄπορος βοηθείας· διὸ καὶ ἔλεγον· « Ἄφες ἴδωμεν εἰ ἔρχεται Ἠλίας σώσων αὐτόν. »

« Ἐπ' ἐμὲ διῆλθον αἱ ὀργαί σου, οἱ φοβερισμοί σου ἐξετάραξάν με. » — Τὰς γὰρ κατὰ τῆς ἀνθρωπότητος ἐπιτιμήσεις καὶ ἀπειλὰς ἑαυτῷ προσενέγκας διὰ παθῶν κατεδέξατο.

« Ἐκύκλωσάν με ὡσεὶ ὕδωρ· ὅλην τὴν ἡμέραν περιέσχον με ἅμα. » — Οἱ Ἰουδαῖοι κατακλυσμοῦ δίκην περιεκύκλωσαν, καὶ περιέλαβόν με ὁμοῦ πάντες. Ἡμέραν δὲ τὴν τοῦ πάθους φησίν.

« Ἐμάκρυνας ἀπ' ἐμοῦ φίλον καὶ πλησίον καὶ τοὺς γνωστούς μου ἀπὸ ταλαιπωρίας. » — Παραχωρήσαντος τοῦτό σου οἰκονομικῶς.

ΨΑΛΜΟΣ ΠΗ'.

« Συνέσεως Αἰθὰμ τῷ Ἰσραηλίτῃ. » — Συνέσεως Αἰθὰμ, τῆς εἰς Βαβυλῶνα ἀγωγῆς τῶν αἰχμαλωτισθέντων καὶ περὶ τοῦ Χριστοῦ προαγόρευσις.

« Τὰ ἐλέη σου, Κύριε, εἰς τὸν αἰῶνα ᾄσομαι, εἰς γενεὰν καὶ γενεὰν ἀπαγγελῶ τὴν ἀλήθειάν σου ἐν τῷ στόματί μου. » — Ἐλέη Θεοῦ καὶ ἀλήθειάν φησι τὴν πρὸς αὐτὸν θείαν ὑπόσχεσιν, τὸ ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ δοῦναι τοῖς ἀνθρώποις τὴν σωτηρίαν δι' ἔλεος ἄφατον.

« Ὅτι εἶπας· Εἰς τὸν αἰῶνα ἔλεος οἰκοδομηθήσεται. » — Ὠκοδόμηται γὰρ ἐκ παρθενικῆς ὕλης ὁ οἶκος τῆς ἐνυποστάτου Λόγου σοφίας Θεοῦ, ἤως ὁ Ἰησοῦς ἔλεος ὢν ἀεὶ τοῖς πιστεύουσιν εἰς αὐτόν.

« Ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἑτοιμασθήσεται ἡ ἀλήθειά σου. » — Ἡ ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ, ὁ Χριστὸς ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἡδράσθη· ἕτοιμον γὰρ πολλαχοῦ τὸ ἑδραῖον ἡ Ἑβραῒς οἶδε γραφή.

« Διεθέμην διαθήκην τοῖς ἐκλεκτοῖς μου. » — Προσώπῳ Θεοῦ ταῦτα. Καὶ διαθήκην μὲν λέγει τὴν ἐπαγγελίαν· ἐκλεκτοὺς δὲ τὸν Ἀβραὰμ καὶ τοὺς ὁμοίους αὐτῷ.

« Ὤμοσα Δαυῒδ τῷ δούλῳ. » — Ὁ ὅρκος τὸ βέβαιον τῆς ἐπαγγελίας δηλοῖ.

« Ἕως τοῦ αἰῶνος ἑτοιμάσω τὸ σπέρμα σου. » — Ὁ γὰρ Χριστὸς ἥδρασεν εἰς τὸν αἰῶνα, ζῶν καὶ βασιλεύων διηνεκῶς.

« Καὶ οἰκοδομήσω εἰς γενεὰν καὶ γενεὰν τὸν θρόνον σου. » — Οἰκοδομὴν τὴν ἀπάρτησιν λέγει· θρόνον δὲ τὴν βασιλείαν. Τοῦ Χριστοῦ δὲ τὴν βασιλείαν τοῦ Δαυῒδ φησι διὰ τὸ ἐξ αὐτοῦ κατάγεσθαι τὸν Χριστόν.

« Ἐξομολογήσονται οἱ οὐρανοὶ τὰ θαυμάσιά σου,

Κύριε. » — Οὐρανοὺς λέγει τοὺς ἐν οὐρανοῖς νοας, A καὶ τοὺς τὴν οὐράνιον κεκτημένους διαγωγὴν ἐπὶ γῆς, οἵ, φησί, μεγαλυνοῦσι τὰς θαυμαστὰς καὶ ἀληθινὰς ἐπαγγελίας σου ἐν τῇ συναγωγῇ τῶν ἐν οὐρανοῖς ἁγίων σου καὶ τῶν ἐπὶ γῆς.

« Ὅτι τίς ἐν νεφέλαις ἰσωθήσεται τῷ Κυρίῳ, ὁμοιωθήσεται τῷ Κυρίῳ ἐν υἱοῖς Θεοῦ; » — Ὅτι οὐδεὶς ἐν τῷ ὕψει ἢ ὡς ἄγγελος ἰσωθήσεται τῷ Κυρίῳ οὔτε ἐν ἁγίοις ἀνθρώποις ὁμοιωθήσεται.

« Ὁ Θεὸς ἐνδοξαζόμενος ἐν βουλῇ ἁγίων. » — Ἐν συναγωγῇ δοξάζεται ὄντως καὶ ὑμνεῖται ὁ Θεός.

« Μέγας καὶ φοβερός ἐστιν ἐπὶ πάντας τοὺς περὶ κύκλῳ αὐτοῦ. » — Οἱ ἅγιοι πέριξ διοικοῦσιν· ἁγίους δὲ τούς τε ἀγγέλους νοεῖ καὶ τοὺς ἐν ἀνθρώποις φιλεῖ οἷς μέγας καὶ φοβερὸς ὁ Θεός, B ὡς τὴν αὐτοῦ ἀκριβῶς ἐπισταμένοις ὑπεροχήν.

« Κύριε ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων, τίς ὅμοιός σοι; δύνατος εἶ, Κύριε, καὶ ἡ ἀλήθειά σου κύκλῳ σου. » — Οὐ μόνον δυνατὸς εἶ ποιῆσαι ἃ ἐπαγγέλλῃ, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀλήθεια οὐδέποτε ἀφέστηκεν ἀπὸ σοῦ.

« Σὺ δεσπόζεις τοῦ κράτους τῆς θαλάσσης. » — Κράτος θαλάσσης τὴν βίαν τῶν κυμάτων φησί, λέγων, Τὸ σὸν νεῦμα διεγείρει τὴν θάλασσαν καὶ πάλιν τὴν γαλήνην ἐργάζεται.

« Σὺ ἐταπείνωσας ὡς τραυματίαν ὑπερήφανον. » — Ὄντως ἐστὶν ὁ διάβολος. Ὡς τραυματίαν δὲ εἶπεν, ἐπείπερ οἱ τετραυματισμένοι ταπεινοί εἰσι, τῷ ἄλγει τοῦ τραύματος συγκαμπτόμενοι. C

« Τὸν βοῤῥᾶν καὶ τὴν θάλασσαν σὺ ἔκτισας. » — Βοῤῥᾶν τὸ βόρειον μέρος φησίν· θάλασσαν δὲ τὸ νότιον· ἃ καὶ κυρίως ἄκρα τοῦ κόσμου εἰσί.

« Θαβὼρ καὶ Ἑρμὼν ἐν τῷ ὀνόματί σου ἀγαλλιάσονται. » — Διὰ τῶν ὀρῶν τούτων ὁρίων ὄντων τῆς γῆς ἐπαγγελίαν τῆς πρὸς τὴν τοιαύτην ἐδήλωσε γῆν, καὶ ὅτι τὰς πλείους διατριβὰς ὁ Χριστὸς ἐν τούτοις ἐποιεῖτο τοῖς μέρεσι. Καὶ ἐν Θαβὼρ μὲν μετεμορφώθη, ἐν Ἑρμὼν δὲ τὸν υἱὸν τῆς χήρας ἀνέστησεν· ἐνταῦθα γὰρ ἡ πόλις Ναΐμ.

« Σὸς ὁ βραχίων μετὰ δυναστείας. » — Πρὸς τὸν Πατέρα ὁ λόγος, Ὁ σὸς βραχίων ἤτοι δύναμις μετὰ δυναστείας, ὅ ἐστιν δυνατωτάτη καὶ ἰσχυρά.

« Κραταιωθήτω ἡ χείρ σου· ὑψωθήτω ἡ δεξιά σου. » — Τὴν δύναμιν πάλιν ἐκάλεσε καὶ χεῖρα καὶ D δεξιάν, κραταιουμένην μὲν κατ' ἐχθρῶν, ὑψουμένην δέ, εἰς σκέπην τῶν οἰκείων. Δύναμις δὲ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός.

« Δικαιοσύνη καὶ κρίμα ἑτοιμασία τοῦ θρόνου σου. » — Ἐπὶ δικαιοσύνῃ καὶ κρίσει ἤτοι δικαίας κρίσεως ὁ δικαστικός σου θρόνος ἥδρασται· διὸ καὶ μετὰ τοῦ τυραννήματος κρινεῖς δικαίως ἡμᾶς.

« Μακάριος ὁ λαός, ὁ γινώσκων ἀλαλαγμόν. » — Μακαρίζει τοὺς εἰδότας νικᾶν τοὺς ἀοράτους ἐχθροὺς καὶ κατ' αὐτῶν ἀλαλάζειν, καί φησιν· Οὗτοι ἐν ταῖς ἐντολαῖς τοῦ Υἱοῦ σου πολιτευθήσονται.

« Καὶ ἐν ὀνόματί σου ἀγαλλιάσονται ὅλην τὴν ἡμέραν. » — Ἐν σοὶ εὐφρανθήσονται διὰ παντός, καὶ ἐν τῷ Υἱῷ σου δοξασθήσονται.

« Ὅτι καύχημα τῆς δυνάμεως αὐτῶν σὺ εἶ. » — Δύναμις τῶν Χριστιανῶν ὁ Χριστός, οὗ καύχημα ὁ Πατὴρ ἐφ' ᾧ σεμνύνεται, καὶ ᾧ πάντα τὰ ἑαυτοῦ ἀνατίθησι κατορθώματα.

« Καὶ ἐν εὐδοκίᾳ σου ὑψωθήσεται τὸ κέρας αὐτῶν. » — Εὐδοκία τοῦ Πατρὸς ἡ ἐνανθρώπησις τοῦ Υἱοῦ.

« Ὅτι τοῦ Κυρίου ἡ ἀντίληψις, καὶ τοῦ ἁγίου Ἰσραὴλ βασιλέως ἡμῶν. » — Τὸ ἀντιλαμβάνεσθαι ἡμῶν ἔργον ἐστὶ τοῦ Κυρίου καὶ βασιλέως ἡμῶν, ὅς ἐστιν Ἅγιος τοῦ Ἰσραήλ.

« Τότε ἐλάλησας ἐν ὁράσει τοῖς υἱοῖς σου. » — Υἱοὺς μὲν Θεοῦ τοὺς προφήτας ἐνταῦθά φησι τῇ διὰ τῆς ἀρετῆς οἰκειώσει. Τὸ δὲ *ἐν ὁράσει* ἀντὶ τοῦ ἐναργῶς· ἡ γὰρ ὅρασις ἐναργεστέρα τῶν ὅλων αἰσθήσεων. Τὸ *τότε* δὲ τὸν χρόνον δηλοῖ καθ' ὃν ἐνεπνεύσθησαν οἱ προφῆται τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ.

« Καὶ εἶπας· Ἐθέμην βοήθειαν ἐπὶ δυνατόν. » — Δυνατὸν λέγει τὸν Ἰησοῦν ὡς ἔχοντα ἐν ἑαυτῷ τὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν, ἤτοι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ· τοῦτον γὰρ καὶ βοήθειαν λέγει παρεσχηκέναι ὑπὸ τοῦ Πατρός· ἐπεὶ εὐδοκίᾳ τοῦ Πατρὸς ἥνωται ὁ Λόγος τῷ Ἰησοῦ.

« Ὕψωσα ἐκλεκτὸν ἐκ τοῦ λαοῦ μου. » — Τὸν αὐτὸν λέγει καὶ ἐκλεκτόν, ὡς καὶ ἐκλεγόμενον εἰς τὴν καθ' ὑπόστασιν ἕνωσιν τοῦ Υἱοῦ καὶ ὑψωθέντα δι' αὐτήν· τὸν λαὸν δὲ λέγει τὸν Ἰουδαϊκόν· ἐκ τούτου γὰρ ἡ τοῦτον γεννήσασα.

« Εὗρον Δαυῒδ τὸν δοῦλόν μου. » — Τὸν αὐτὸν λέγει καὶ Δαυΐδ, ὡς ἐκ Δαυῒδ καταγόμενον.

« Ἐν ἐλαίῳ ἁγίῳ μου ἔχρισα αὐτόν. » — Ἤως ἐν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι.

« Ἡ γὰρ χείρ μου συναντιλήψεται αὐτῷ, καὶ ὁ βραχίων μου κατισχύσει αὐτόν. » — Χεὶρ καὶ βραχίων Θεοῦ ἡ δύναμις αὐτοῦ, ἢ ὡς ὁ Υἱός. Τὸ δὲ *κατισχύσει* ἀντὶ τοῦ ἰσχυρότητα ποιήσει· καὶ γὰρ ἐν τοῖς τοιούτοις ἡ *κατὰ* πρόθεσις ἐπίτασιν δηλοῖ· ὡς καὶ ἐν τῷ *καταργήσει*, ἀντὶ τοῦ ἀνενέργητον ποιήσει τελείως, καὶ ἐν τοῖς ὁμοίοις.

« Οὐκ ὠφελήσει ἐχθρὸς ἐν αὐτῷ. » — Οὐκ ἀνύσει ὁ διάβολος ἐν αὐτῷ πειράζων.

« Καὶ υἱὸς ἀνομίας οὐ προσθήσει τοῦ κακῶσαι αὐτόν. » — Ὁ αὐτὸς καὶ υἱὸς ἀνομίας λέγεται, καὶ ἄνομος, ὃς οὐ προσεπιχειρήσει, πειράζων ἡττῆσαι αὐτόν, ἀποκρουσθεὶς κατὰ τὸν καιρὸν πρῶτον τοῦ πειρασμοῦ.

« Καὶ συγκόψω ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ. » — Τὸ *συγκόψω* δηλοῖ τὸ ἀνελῶ. Τὸ δὲ *ἀπὸ προσώπου* τὸ ἀπ' ἐνώπιον. Ἐχθροὶ δὲ καὶ μισοῦντες αὐτὸν οἵ τε δαίμονες καὶ Ἰουδαῖοι.

« Καὶ ἡ ἀλήθειά μου καὶ τὸ ἔλεός μου μετ' αὐτοῦ. » — Ἀλήθεια καὶ ἔλεος πατρικὸν ὁ Υἱός.

« Καὶ ἐν τῷ ὀνόματί μου ὑψωθήσεται τὸ κέρας αὐτοῦ. » — Καὶ ἐν τῷ καλεῖσθαι τῷ ἐμῷ ὀνόματι ἤγουν Κύριος καὶ Θεός, μεγαλυνθήσεται ἡ δόξα αὐτοῦ. Ἐκλήθη δὲ τῷ τοιούτῳ ὀνόματι ὁ Ἰησοῦς

ἤτοι τὸ πρόσλημμα κατὰ τὸν λόγον τῆς ἀντιδόσεως. A

« Καὶ θήσομαι ἐν θαλάσσῃ χεῖρα αὐτοῦ, καὶ ἐν ποταμοῖς δεξιὰν αὐτοῦ. » — Διὰ μὲν τῆς θαλάσσης τὰς νήσους ἐδήλωσεν, διὰ δὲ τὸν ποταμὸν τὴν ἤπειρον. Χεῖρα δὲ καὶ δεξιὰν ἐνταῦθά φησι τὴν κατοχήν τε καὶ κυριότητα.

« Αὐτὸς ἐπικαλέσεταί με, Πατήρ μου εἶ σύ· Θεός μου, καὶ ἀντιλήπτωρ τῆς σωτηρίας μου. » — Κατὰ τὸν ἡνωμένον μοι Λόγον σου. Θεός μου δὲ καὶ ἀντιλήπτωρ κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην οὐσίαν.

Κἀγὼ πρωτότοκον θήσομαι. » — Ἀδελφοὺς γὰρ ἔχει ὁ Κύριος τοὺς πεπιστευκότας ὡς ἄνθρωπος, πρωτότοκος ὢν ἐν αὐτοῖς, ὁ κατὰ τὴν θείαν B φύσιν μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Πατρός.

« Ὑψηλὸν παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τῆς γῆς. » — Καὶ ὡς ἄνθρωπος γὰρ πάντων δεσπόζει διὰ τὴν θέωσιν τοῦ προσλήμματος.

« Εἰς τὸν αἰῶνα φυλάξω αὐτῷ τὸ ἔλεός μου. » — Ἔλεος εἴρηται τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς, ἐπεὶ δι' αὐτοῦ ἠλέησεν ἡμᾶς, καὶ τοῦ τυράννου ἐῤῥύσατο. Δεδήλωται δὲ διὰ τοῦ ῥητοῦ τὸ ἐς ἀεὶ ἀχώριστον τῶν ἑνωθεισῶν ἐπὶ Χριστοῦ φύσεων.

« Καὶ ἡ διαθήκη μου πιστὴ αὐτῷ. » — Καὶ ἡ πρὸς τὸν Δαυῒδ ἐπαγγελία μου βεβαία ἔσται ἐπ' αὐτῷ, τουτέστιν, εἰς αὐτὸν ἀποβήσεται τὸ εἰρημένον πρὸς τὸν Δαυῒδ, ἤτοι τὸ Ἕως τοῦ αἰῶνος ἑτοιμάσω τὸ σπέρμα σου.

« Καὶ θήσομαι εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος τὸ C σπέρμα αὐτοῦ. » — Σπέρμα τοῦ Χριστοῦ ἡ εὐαγγελικὴ πολιτεία αὐτοῦ ἤως ἡ διδασκαλία αὐτοῦ.

« Καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ ὡς τὰς ἡμέρας τοῦ οὐρανοῦ. » — Θρόνον τὴν βασιλείαν λέγει· ἡμέραν δὲ οὐρανοῦ τὸν οὐράνιον αἰῶνα, τουτέστι τὸν ἐν τοῖς ἄνω, τὸ θεῖον καὶ ἀτελεύτητον.

« Ἐὰν ἐγκαταλίπωσιν οἱ υἱοὶ αὐτοῦ τὸν νόμον μου, καὶ τοῖς κρίμασί μου μὴ πορευθῶσιν. » — Οἱ υἱοὶ τοῦ Χριστοῦ οἱ διὰ τοῦ λουτροῦ τῆς παλιγγενεσίας ἀναγεννηθέντες αὐτῷ.

« Ἐὰν τὰ δικαιώματά μου βεβηλώσωσι, καὶ τὰς ἐντολάς μου μὴ φυλάξωσιν. » — Βέβηλον λέγεται πρὸς ἀντιδιαστολὴν τοῦ ἀδύτου τὸ πᾶσι βατὸν καὶ κοινὸν, καὶ διὰ τοῦτο ἐξητελισμένον καὶ D ἄτιμον.

« Ἐπισκέψομαι ἐν ῥάβδῳ τὰς ἀνομίας αὐτῶν, καὶ ἐν μάστιξι τὰς ἀδικίας αὐτῶν. » — Ῥάβδος καὶ μάστιγες αἱ συμφοραὶ καὶ οἱ πειρασμοί.

« Τὸ δὲ ἔλεός μου οὐ μὴ διασκεδάσω ἀπ' αὐτῶν. » — Ἤως οὐ τελείαν ποιήσομαι αὐτῶν ἐγκατάλειψιν.

« Οὐδὲ μὴ ἀδικήσω ἐν τῇ ἀληθείᾳ μου. » — Οὐδ' οὐχ ἀδικήσω τὴν ἀλήθειάν μου ἐκ τοῦ ψεύσασθαι, οὐδ' οὐ μὴ ἀτιμάσω τὴν ἐπαγγελίαν μου ἐκ τοῦ ἀθετῆσαι αὐτήν.

« Οὐδὲ μὴ βεβηλώσω τὴν διαθήκην μου. » — Διαθήκην δὲ λέγει τὸ, « Ἔλεός μου οὐ μὴ διασκεδάσω ἀπ' αὐτῶν. »

« Καὶ τὰ ἐκπορευόμενα διὰ τῶν χειλέων μου οὐ μὴ ἀθετήσω. » — Ἤως τὰ δηλούμενα διὰ τῶν λόγων μου.

« Ἅπαξ ὤμοσα ἐν τῷ ἁγίῳ μου, Εἰ τῷ Δαυῒδ ψεύσομαι. » — Ὤμοσα κατὰ τῆς ἐμῆς ἁγιωσύνης ἅπαξ ἤως ἄνευ παλιλλογίας τινός. Τὸ δὲ *εἰ* ἀντὶ τοῦ *οὐ*. « Τὸ σπέρμα αὐτοῦ. » Τὸ σπέρμα τοῦ Δαυῒδ ὁ Χριστὸς, καθάπερ προείρηται.

« Καὶ ὁ θρόνος αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος ἐναντίον μου, καὶ ὡς ἡ σελήνη κατηρτισμένη εἰς τὸν αἰῶνα. » — Ἤως τοῦ σπέρματος Δαυῒδ. Τὸ δὲ *ὡς ἥλιος* καὶ *ὡς ἡ πεπληρωμένη* (forte σελήνη) ἤως ἡ πανσέληνος καὶ ὁλόφωτος τὸ ἐπίσημον ἅμα καὶ μόνιμον τῆς τοῦ Χριστοῦ βασιλείας δηλοῖ.

« Καὶ ὁ μάρτυς ἐν οὐρανῷ πιστός. » — Καὶ ὁ διαμαρτυράμενος εἴτουν ἐπαγγειλάμενος ταῦτα ἐν τῷ οὐρανῷ ὢν βέβαιός ἐστιν.

« Σὺ δὲ ἀπώσω καὶ ἐξουδένωσας· ἀνεβάλου τὸν χριστόν σου. » — Τὰ ἐντεῦθεν προσώπῳ τοῦ ἐν Βαβυλῶνι αἰχμαλώτου λαοῦ. Διὰ τούτων δὲ τῶν ῥητῶν ὁ Προφήτης ὑποδηλοῖ τὸ τῶν Ἰουδαίων ἀσύνετον ἐν Γραφαῖς καὶ ἀνόητον· μὴ συνιέντες γὰρ τί τὸ σπέρμα Δαυῒδ καὶ τίς ἡ βασιλεία αὐτοῦ, ἀνοηταίνουσι, ψευδῆσαι τὸν Θεὸν ὑπολαμβάνοντες. Τὸ δὲ *ἀνεβάλου* τὸ παρεκρούσω δηλοῖ. Χριστὸν δὲ λέγει τὸν Δαυῒδ πρὸς ὃν ἡ ἐπαγγελία.

« Κατέστρεψας τὴν διαθήκην τοῦ δούλου σου. » — Κατέλυσας τὴν ἐπαγγελίαν τὴν πρὸς αὐτόν.

« Ἐβεβήλωσας εἰς τὴν γῆν τὸ ἁγίασμα αὐτοῦ. » — Παρεχώρησας ἀτιμωθῆναι εἰς τὴν γῆν, ὅ ἐστι καταπεσεῖν καὶ κοινωνηθῆναι τὸν ναὸν ὃν ὁ Δαυῒδ μὲν οἰκοδομῆσαι προέθετο, Σολομὼν δὲ τὸ ἔργον εἰργάσατο τοῦ πατρός.

« Καθεῖλες πάντας τοὺς φραγμοὺς αὐτοῦ. » — Φραγμοὶ τοῦ Δαυῒδ ἤτοι τοῦ ἐξ αὐτοῦ καταγομένου λαοῦ τὰ τείχη τῶν πόλεων. Ὀχυρώματα δὲ οἱ προμαχοῦντες πολεμισταί. Λέγεται δὲ ἀνομία ὁ ἄνομος, καὶ δόξα ὁ ἔνδοξος, καὶ δειλία ὁ δειλὸς, καὶ τὰ τοιαῦτα ὁμοίως· Τὸ δὲ *ἔθου* τὸ εἰργάσω δηλοῖ.

« Διήρπασαν αὐτὸν πάντες οἱ διοδεύοντες ὁδόν » — Αὐτὸν ἤτοι τὴν παρουσίαν αὐτοῦ διήρπαζον οἱ . . . αὐτῆς πεποιημένοι τὴν δίοδον ἐγγειτονοῦντες ἀλλόφυλοι.

« Ὕψωσας τὴν δεξιὰν τῶν θλιβόντων αὐτόν. » — Ἐν τῷ παίειν αὐτοὺς ἐν τῷ πολέμῳ εὔφρανας πάντα τὰ γείτονα ἔθνη. Ἀπέστρεψας τὴν βοήθειαν ἣν συνήθως ἐν μάχαις αὐτῷ παρεῖχες.

« Ἀπέστρεψας τὴν βοήθειαν τῆς ῥομφαίας αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἀντελάβου αὐτοῦ ἐν τῷ πολέμῳ. » — Τῷ πρὸς Βαβυλωνίους.

« Κατέλυσας αὐτὸν ἀπὸ καθαρισμοῦ. » — Κατέπαυσας αὐτὸν ἀπὸ τοῦ συνήθους καθαρισμοῦ, τουτέστιν, ἀνεῖλες τὰς ἑορτὰς αὐτοῦ· ἐν ταύταις γὰρ ἐχρῶντο περιῤῥαντηρίοις καὶ καθαρσίοις οἱ Ἰουδαῖοι.

« Τὸν θρόνον αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν κατέῤῥαξας. » — Τὴν βασιλείαν αὐτοῦ ἀνέτρεψας.

« Ἐσμίκρυνας τὰς ἡμέρας τοῦ χρόνου αὐτοῦ. » — Χρόνον λέγει τὸν ἐπαγγελθέντα τῷ σπέρματι

τοῦ Δαυῒδ τὸν εἰς αἰῶνα αἰῶνος. *Ἐσμίκρυνας τὰς ἡμέρας* ἀντὶ τοῦ συνέτεμες μακρὸν ὑποσχεθέντα.

« Κατέχεας αὐτῷ αἰσχύνην. » — Αἱ γὰρ αἰσχύναι τῶν ἀπογόνων αἰσχύναι τοῦ προγόνου δοκοῦσιν. Ἠσχύνθησαν δὲ ἐξανδραποδισθέντες καὶ παθόντες τὰ ἀτιμότατα.

« Μνήσθητι τίς μου ἡ ὑπόστασις. » — Μνήσθητι διὰ τί ὑπέστην πάντως· ἵνα ζῶν δοξάσω τὰ μεγαλεῖά σου.

« Μὴ γὰρ ματαίως ἔκτισας πάντας τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων; » — Ἵνα δίκην ἀχρήστου καὶ περιττοῦ τινὸς ὡς ἔτυχε παραπόλοιντο.

« Τίς ἐστιν ἄνθρωπος ὃς ζήσεται καὶ οὐκ ὄψεται θάνατον, ῥύσεται τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐκ χειρὸς ᾅδου; » — Ἅδου χεῖρα καλεῖ τὴν τοῦ θανάτου κατάσχεσιν. Ἐπεί, φησίν, ἀναγκαίως ἀποθανεῖν μέλλομεν, ζῶσιν ἡμῖν μετάδος φιλανθρωπίας.

« Ποῦ εἰσι τὰ ἐλέη σου τὰ ἀρχαῖα, Κύριε, ἃ ὤμοσας τῷ Δαυῒδ ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου; » — Αἱ ἐπαγγελίαι σου αἱ ἔκπαλαι, ἃς ἐβεβαίου τῷ Δαυῒδ ἐν τῷ ἀληθεῖ.

« Μνήσθητι τοῦ ὀνειδισμοῦ τῶν δούλων σου (οὗ ὑπέσχου ἐν τῷ κόλπῳ μου) πολλῶν ἐθνῶν. » — Τῶν δούλων σου τῶν Ἑβραίων παρὰ πολλῶν ἐθνῶν παρά τε τῶν αἰχμαλωτισάντων καὶ τῶν περιοίκων, ὅντινα ὀνειδισμὸν ὑπέσχου ἕως ἐβάστασας ἐν τῷ κόλπῳ μου, τουτέστιν ἐν τῇ καρδίᾳ μου. Πρὸς τὴν ἀκολουθίαν δὲ τοῦ ὀνειδισμοῦ ἐπήνεγκε τὸ οὗ, κατὰ τὴν Ἀττικὴν συνήθειαν.

« Οὗ ὠνείδισαν οἱ ἐχθροί σου, Κύριε, οὗ ὠνείδισαν τὸ ἀντάλλαγμα τοῦ Χριστοῦ σου. » — Ὁ διπλασιασμὸς τοῦ *οὗ ὠνείδισαν* ἐκφαντικὸς πάθους ἐστί. Χριστὸν δὲ Θεοῦ φησι τὸν βασιλέα Δαυΐδ· ἀντάλλαγμα δὲ τοῦ Δαυῒδ τὸν Ἰεχονίαν, ἢ τὸν Σεδεκίαν, ὡς ἀντ' ἐκείνου βασιλεύσαντα, οἷς καὶ ὠνείδιζον τὴν αἰχμαλωσίαν.

« Εὐλογητὸς Κύριος εἰς τὸν αἰῶνα· γένοιτο. » — Εὔφημητός, φησίν, ὁ Θεὸς ἀεὶ πάντων ἕνεκα· γένοιτο, γένοιτο πᾶσιν εὔφημητός.

ΨΑΛΜΟΣ ΠΘ'.

« Προσευχὴ Μωϋσῆ ἀνθρώπῳ τοῦ Θεοῦ. Κύριε, καταφυγὴ ἐγενήθης ἡμῖν ἐν γενεᾷ καὶ γενεᾷ. » — Πρὸ τοῦ τὰ ὄρη γεννηθῆναι καὶ κτισθῆναι τὴν γῆν καὶ τὴν οἰκουμένην καὶ ἀπὸ τοῦ ἀεὶ καὶ ἕως τοῦ ἀεὶ σὺ εἶ μόνος. Διὰ τῆς ταυτολογίας δὲ μέγεθος τῷ λόγῳ περιέθηκεν.

« Μὴ ἀποστρέψῃς ἄνθρωπον εἰς ταπείνωσιν. » — Ταπείνωσιν ἐνταῦθά φησι τὸ ὑποταγῆναι τῷ ἐχθρῷ. Μὴ παραχωρήσῃς, λέγων, ἀποστραφῆναι εἰς ταύτην ἄνθρωπον φυγόντα εἰς σέ.

« Καὶ εἶπας, Ἐπιστρέψατε, υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων. » — Καὶ γὰρ σὺ ὥρισας ἐπιστρέφειν τοὺς ἀνθρώπους; · δέξαι οὖν ἡμᾶς ἐπιστρέφοντας.

« Ὅτι χίλια ἔτη ἐν ὀφθαλμοῖς σου ὡς ἡ ἡμέρα ἡ χθές, ἥτις διῆλθε, καὶ φυλακὴ ἐν νυκτί. » — Καὶ τοῦτο πρὸς ἀπόδ..... τῆς ἀϊδιότητος τοῦ Θεοῦ παρέλαβε, καί φησιν· Ὄντως τὰ ἐλευσόμενα χίλια ἔτη λογίζονται ἐνώπιόν σου ὡς μία ἡμέρα, καὶ

A αὕτη ἡ χθὲς ἤτοι παρελθοῦσα, καὶ ὡς ἔν τι μόριον νυκτός· ἡ μὲν γὰρ χιλιονταετηρὶς παραῤῥεῖ, σὺ δ' ἀκίνητος εἶ καὶ ἀΐδιος. Τὸ δὲ *ἥτις διῆλθεν* ἑρμηνευτικόν ἐστι τοῦ χθές.

« Τὰ ἐξουδενώματα αὐτῶν ἔτη ἔσονται. » — Περιττὴ γὰρ οἷον ἡ πρόθεσις εἶτα σκληρυνθήσεται. Εὐτελίσας τοῖς ἀνθρώποις χίλια ἔτη, φησίν, ἐπ' αὐτὰ ἐξουδενώσω.

« Τὸ πρωῒ ὡσεὶ χλόη παρέλθοι, τὸ πρωῒ ἀνθήσαι, καὶ παρέλθοι· τὸ ἑσπέρας ἀποπέσοι, σκληρυνθείη καὶ ξηρανθείη. » — Ταχέως ὥσπερ χλόη παρέλθοι τὰ χίλια ἔτη· καὶ χλόη τῶν ὅλων χλοῶν (χλοωνῶν) ὠκυμορωτέρα, ἥτις κατὰ τὸ πρωῒ μὲν τῆς ἡμέρας ἀνθήσει, καὶ εὐθὺς παρελεύσεται ὑπὸ τοῦ ἀνθεῖν, κατὰ δὲ τὸ ἑσπέρας πέσοι, τουτέστι

B κλιθήσεται εἰς γῆν δαπανωμένης τῆς ἐν αὐτῷ ἰκμάδος, καὶ οὕτω τελείως ξηρανθήσεται. Τὰ δὲ εὐκτικὰ νῦν ἀντὶ μελλόντων ὁριστικῶν.

« Ὅτι ἐξελίπομεν ἐν τῇ ὀργῇ σου, καὶ ἐν τῷ θυμῷ σου ἐταράχθημεν. » — Τὸ *ὅτι* διηγηματικὸν ἐνταῦθα. Τὸ δέ, *ἐξελίπομεν* ἀντὶ τοῦ ὠλιγωρήθημεν, ἀπωλόμεθα, ἐν τῷ ὀργισθῆναί σε ἡμῖν ἁμαρτάνουσιν, καὶ ἔθου αὐτὰς ἐναντίον σου, καὶ ἔθου αὐτὰς γυμνὰς ἐνώπιόν σου, καὶ ὁρώμενοι παροξύνουσί σε καθ' ἡμῶν.

« Ὁ αἰὼν ἡμῶν εἰς φωτισμὸν τοῦ προσώπου σου. » — Ὅλη ἡ ζωὴ ἡμῶν ἕως αἱ κατ' αὐτὴν πράξεις, τουτέστι τὰ ἁμαρτήματα εἰς τὸ ἐμφανὲς τῆς σῆς ἐπισκοπῆς κεῖται, ἕως πεφανέρωταί

C σοι.

« Ὅτι πᾶσαι αἱ ἡμέραι ἡμῶν ἐξέλιπον· καὶ ἐν τῇ ὀργῇ σου ἐξελίπομεν. » — Τεθνήκαμεν ἤδη ταῖς συμφοραῖς, ταῖς θλίψεσιν ἀπεπνίγημεν.

« Τὰ ἔτη ἡμῶν. » — Τὰ ἔτη ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων ἐλογιζόμην ἐγὼ ὥσπερ εἰ ἦν ἀράχνη.

« Ὡσεὶ ἀράχνη ἐμελέτων. » — Ἀντὶ τοῦ ἐμελετῶντο ἕως μελετῶντά ἐστι, τουτέστι λογίζονται ὡς ὁ τῆς ἀράχνης ἱστός, διὰ τὸ πολυμο... καὶ ἀπαραμόνιμον.

« Καὶ αἱ ἡμέραι τῶν ἐτῶν ἡμῶν ἐν αὐτοῖς ἑβδομήκοντα ἔτη. » — Ἐν αὐτοῖς ὄντων, ἕως ὅτε αὐτῶν ἐκ μὲν τῶν οἰκείων μελῶν κατεξουσιάζοντες καὶ ἐκ δυνάμεως κινούμενοι.

« Ἐὰν δὲ ἐν δυναστείαις ὀγδοήκοντα ἔτη. » —

D Εἶναι μέλομεν ἤτοι καταδυναστεύεσθαι ὑπὸ τοῦ γήρους καὶ ἐν βίᾳ ζῆν.

« Καὶ τὸ πλεῖον αὐτῶν κόπος καὶ πόνος. » — Καὶ τὸ πλεῖον τῶν ἀπηριθμημένων ἐτῶν, ἵνα μὴ λέγω τὸ πᾶν, ἐν ταλαιπωρίᾳ καὶ ὀδύνῃ διαβιβάζομεν.

« Ὅτι ἐπῆλθε πραότης ἐφ' ἡμᾶς, καὶ παιδευθησόμεθα. » — Τὰ κατὰ τὸν βίον ἀλγεινὰ πάντα πραότητά φησι, τουτέστι φιλάνθρωπον τιμωρίαν καὶ παίδευσιν ἥμερον.

« Τίς γινώσκει τὸ κράτος τῆς ὀργῆς σου; » — Ἐὰν ἡ μικρὰ παιδεία σου τοσαύτην ἡμῖν αἴσθησιν ἐμποιεῖ, τίς ἄρα γινώσκει τὴν ἰσχὺν τῆς ὀργῆς σου πόση ἐστὶ τοῖς μὴ ἐπιστρέψασιν; Αἰνίττεται δὲ καὶ αἰωνίαν κόλασιν.

« Καὶ ἀπὸ τοῦ φόβου σου τὸν θυμόν σου ἐξαριθμήσασθαι; » — Καὶ πάλιν τίς γινώσκει μετρῆσαι τὸν θυμόν σου, τουτέστι διαγνῶναι οἷός ἐστιν; ἢ πάντως οὐδείς, διὰ τὸ εἶναί σε φοβερὸν ἄγαν, ἐξαριθμήσασθαι τὴν δεξιάν σου οὕτως· ἧως ἐν πραότητι παιδεύων με δηλαδή, δός μοι γνῶναι τὴν δεξιάν σου ἐκ τοῦ στῆναί με ἐν αὐτῇ, καὶ τοὺς πεπεδημένους τὴν ψυχὴν ἐν τῷ φόβῳ σου ἐκ τοῦ συνταγῆναι αὐτοῖς.

« Ἐπίστρεψον, Κύριε· ἕως πότε; καὶ παρακλήθητι ἐπὶ τοῖς δούλοις σου. » — Δηλονότι οὐκ ἐπιστρέφεις· παρακλήθητι, δυσωπήθητι.

« Ἐνεπλήσθημεν τὸ πρωῒ τοῦ ἐλέους σου, Κύριε. » — Ἀντὶ τοῦ ἐμπλησθείημεν, καὶ τὰ λοιπὰ ὁμοίως ἀντὶ εὐκτικῶν.

« Καὶ ἴδε ἐπὶ τοὺς δούλους σου καὶ ἐπὶ τὰ ἔργα σου. » — Ἐπίσκεψον ἡμᾶς, καὶ τοὺς υἱοὺς ἡμῶν, εἴτε σαρκικούς, εἴτε πνευματικούς, ὁδήγησον ἐν ταῖς ἐντολαῖς σου.

« Καὶ ἔστω ἡ λαμπρότης Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐφ' ἡμᾶς. » — Λαμπρότης Θεοῦ ἡ ἐκ Θεοῦ χάρις, ἡ λαμπρύνουσα τὸν νοῦν καὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν ἡμῶν. Ἔργα χειρῶν αἱ πράξεις. Καλὴ δὲ τοῦ *ἐφ' ἡμᾶς* ἡ προσθήκη· καὶ γὰρ ἡμέτερον τὸ κέρδος τῆς ἀρετῆς. Ἔργα δὲ χειρῶν ἡ ἐκ πράξεων ἐπισυμβαίνουσα γνῶσις. Παρακαλεῖ γοῦν ὁ Προφήτης μήτε κατὰ πρᾶξιν μήτε κατὰ γνῶσιν παρεγκλίνειν τῆς εὐθύτητος, ἤτοι τοῦ πρέποντος.

ΨΑΛΜΟΣ Ϟ'.

« Αἶνος ᾠδῆς τῷ Δαυΐδ. — Οὗτος ὁ ψαλμὸς διδάσκει τῆς εἰς Θεὸν ἐλπίδος τὸ ἄμαχον.

« Ὁ κατοικῶν ἐν βοηθείᾳ τοῦ Ὑψίστου ἐν σκέπῃ τοῦ Θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ αὐλισθήσεται. » — Ὁ ἐπίμονον ἔχων τὸν νοῦν τῇ βοηθείᾳ τῇ ἐκ Θεοῦ, διὰ τὸ εἰς μόνον τὸν Θεὸν ἐλπίζειν, ἀεὶ δὲ οὗτος τῇ σκέπῃ τοῦ οὐρανίου Θεοῦ διάξει, τουτέστιν ὑπὸ Θεοῦ φυλαχθήσεται πάντοτε.

« Ἐρεῖ τῷ Κυρίῳ, Ἀντιλήπτωρ μου εἶ, καὶ καταφυγή μου. » — Ἐρεῖ τῷ Θεῷ μετὰ θάῤῥους καὶ παῤῥησίας.

« Ὁ Θεός μου, ἐλπιῶ ἐπ' αὐτόν. » — Ἐρεῖ πάλιν ἐνώπιον πάντων· Θεός μου οὗτός ἐστιν.

« Ὅτι αὐτὸς ῥύσεταί σε ἐκ παγίδος θηρευτῶν. » — Ὁ λόγος ἐστράφη πρὸς τὸν ἐλπίζοντα εἰς μόνον τὸν Θεόν. Θηρευτὰς δὲ λέγει τοὺς αἰσθητοὺς ἐπιβούλους καὶ νοητούς.

« Καὶ ἀπὸ λόγου ταραχώδους. » — Λόγον ταραχώδη τὸν τῆς συκοφαντίας φησὶ καὶ διαβολῆς· πολὺ γὰρ οὗτος οἶδε ταράσσειν τὴν ψυχήν.

« Ἐν τοῖς μεταφρένοις αὐτοῦ ἐπισκιάσει σοι. » — Ἑστὼς ἔμπροσθέν σου πρόμαχος καὶ φυλάττων σε πολεμούμενον.

« Καὶ ὑπὸ τὰς πτέρυγας αὐτοῦ ἐλπιεῖς. » — Σκεπάσει γάρ σε καὶ ὡς νεοσσόν.

« Ὅπλῳ κυκλώσει σε ἡ ἀλήθεια αὐτοῦ. » — Τῷ ὅπλῳ αὐτοῦ ἤως τῷ σταυρῷ περιφρουρήσει σε ἡ ἀλήθεια, τουτέστιν ὁ Χριστός.

« Οὐ φοβηθήσῃ ἀπὸ φόβου νυκτερινοῦ. » —

A Ἀπαγομένου εἴτε ἐξ ἀνθρώπων εἴτε ἐκ δαιμόνων.

« Ἀπὸ βέλους πετομένου ἡμέρας. » — Ἀπὸ βέλους ἀφιεμένου ἐν ἡμέρᾳ, εἴτε αἰσθητῶς, εἴτε νοητῶς.

« Ἀπὸ πράγματος ἐν σκότει διαπορευομένου. » — Διὰ τοῦ πράγματος ἐδήλωσε καὶ τοὺς κακούργους ἀνθρώπους, καὶ τοὺς δαίμονας, καὶ τὰ πάθη τὰ ἐν νυκτὶ ἐπερχόμενα.

« Ἀπὸ συμπτώματος. » — Σύμπτωμα μέν ἐστι τὸ ἀπροσδοκήτως συμβαῖνον ἀβούλητον.

« Καὶ δαιμονίου μεσημβρινοῦ. » — Πᾶν πάθος ὅπερ ἐπανίσταται μετὰ τροφήν.

« Πεσεῖται ἐκ τοῦ κλίτους σου. » — Κλίτος τὸ ἀριστερὸν ἐκάλεσε μέρος.

B « Χιλιὰς καὶ μυριὰς ἐκ δεξιῶν σου, πρὸς σὲ δὲ οὐκ ἐγγιεῖ. » — Βελῶν δηλονότι· τοξευθήσῃ γάρ, φησί, παρὰ τῶν νοητῶν πολεμίων, πολλὰ μὲν ἐξ ἀριστερῶν, πλείω δὲ ἐκ τῶν δεξιῶν, ἀλλ' ἄπρακτα πεσοῦνται τὰ βέλη, σοὶ δὲ οὐδὲ πλησιάσουσι· μόνον δὲ τοῖς νοεροῖς σου ὀφθαλμοῖς γνώσῃ αὐτά, καὶ τὴν τιμωρίαν τῶν ἁμαρτωλῶν δαιμόνων θεάσῃ. Τίς δὲ ἡ τιμωρία; Τὸ τῶν προβολῶν αὐτῶν ἀνενέργητον.

« Ὅτι σύ, Κύριε, ἡ ἐλπίς μου, τὸν Ὕψιστον ἔθου καταφυγήν σου. » — Λείπει τὸ εἶπας.

« Οὐ προσελεύσεται πρὸς σὲ κακά. » — Κακὰ λέγει τοὺς πειρασμούς, οὐδὲ τῆς ψυχῆς μὴ κατακρατεῖ πειρασμός, οὐ δοκεῖ τούτῳ προσέρχεσθαι.

« Καὶ μάστιξ οὐκ ἐγγιεῖ ἐν τῷ σκηνώματί σου. »
C — Οὐ γὰρ ὑπολαμβάνεταί τι ἀλγεινὸν πλησιάσαι τῷ σώματι τοῦ μὴ ἐντεῦθεν βλαπτομένου τὴν ψυχήν.

« Ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, τοῦ διαφυλάξαί σε ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς σου. » — Ὁδοὺς τὰς πράξεις φησί.

« Ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε. » — Χεῖρες ἀγγέλων αἱ σωστικαὶ δυνάμεις αὐτῶν.

« Μήποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου. » — Λίθος ἡ ἁμαρτία· ποὺς ἡ πολιτεία.

« Ἐπὶ ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον ἐπιβήσῃ, καὶ καταπατήσεις λέοντα καὶ δράκοντα. » — Ταῦτα πάντα ὁ διάβολος ὀνομάζεται.

« Ὅτι ἐπ' ἐμὲ ἤλπισε, καὶ ῥύσομαι αὐτόν. » —
D Εἰσάγει τὸν Θεὸν ὁ Προφήτης βεβαιοῦντα τοὺς λόγους αὐτοῦ.

« Σκεπάσω αὐτόν, ὅτι ἔγνω τὸ ὄνομά μου. » — Γινώσκει ὅτι ὁ Θεὸς ὁ ἀξίως προσφερόμενος.

« Μακρότητα ἡμερῶν ἐμπλήσω αὐτόν. » — Τὴν αἰωνίαν λέγει ζωήν.

ΨΑΛΜΟΣ ϞΑ'.

« Ψαλμὸς ᾠδῆς εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ Σαββάτου. » — Σάββατον ἐνταῦθα τὸν μέλλοντα αἰῶνα νοητέον, ὅς ἐστιν ἀργία παντελὴς καὶ κατάπαυσις τῶν ἀνθρωπείων πάντων πραγμάτων.

« Ἀγαθὸν τὸ ἐξομολογεῖσθαι τῷ Κυρίῳ, καὶ ψάλλειν τῷ ὀνόματί σου, Ὕψιστε. » — Διὰ τοῦ *πρωῒ* καὶ τῆς *νυκτὸς* πάντα τὸν χρόνον ἐδήλωσε· καὶ διὰ μὲν τοῦ ἐλέους τὰς περὶ ἡμᾶς εὐεργεσίας, διὰ δὲ τῆς ἀδικίας τὴν κατὰ τῶν ἀδικούντων ἐκ-

δίκησιν· πολλάκις γὰρ ἀλήθειαν τὴν δικαιοσύνην καλεῖ.

«Ὅτι εὔφρανάς με, Κύριε, ἐν τῷ ποιήματί σου.» — Ποίημα λέγει τὴν σύμπασαν αἰσθητὴν κτίσιν ὁλικῶς. Τὰ δὲ εἴδη ταύτης τὰ κατὰ μέρος καὶ τὴν συντήρησιν καὶ διαμονὴν καὶ πρόνοιαν, καὶ τὰς ἀῤῥήτους οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ χειρῶν ἔργα φησί.

«Ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου, Κύριε, σφόδρα ἐβαθύνθησαν οἱ διαλογισμοί σου.» — Διαλογισμούς φησι τὰς βουλὰς καὶ τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ· διὰ δὲ τοῦ *ἐβαθύνθησαν* τὸ ἀνέφικτον τούτων δηλοῖ καὶ ἀνεξερεύνητον.

«Ἀνὴρ ἄφρων οὐ γνώσεται, καὶ ἀσύνετος οὐ συνήσει ταῦτα.» — Τῆς θείας φρονήσεως ἄμοιρος οὐ νοήσει ταῦτα, ὅτι δηλαδὴ μεγάλα καὶ θαυμαστά σου τὰ ἔργα καὶ ἡ βουλὴ καὶ σοφία σου ἀνεξερεύνητος.

«Ἐν τῷ ἀνατεῖλαι τοὺς ἁμαρτωλοὺς ὡσεὶ χόρτον, καὶ διέκυψαν πάντες οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν.» — Ὁ *καὶ* περιττός. Τὸ δὲ *διέκυψαν* ἀντὶ τοῦ ἐβλάστησαν, ἔφυσαν, διέκυψαν τῆς γῆς. Φησὶ γοῦν, Ἐπληθύνθησαν οἱ πονηροὶ ἐνταῦθα, ἵνα κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα τὴν ἐν γεέννῃ κληρώσωνται ἀπώλειαν· ἡ γὰρ αὔξησις τῆς πονηρίας τοιοῦτον ἔχει τὸ τέλος.

«Σὺ δὲ ὕψιστος εἰς τὸν αἰῶνα, Κύριε.» — Σὺ δὲ τὸ ὕψος τοῦ κράτους αἰώνιον ἔχεις.

«Ὅτι ἰδοὺ οἱ ἐχθροί σου, Κύριε, ὅτι οἱ ἐχθροί σου ἀπολοῦνται· καὶ διασκορπισθήσονται πάντες οἱ ἐργαζόμενοι ἀνομίαν.» — Ἐχθροὶ Κυρίου πάντες οἱ τῷ ἀποστάτῃ διαβόλῳ πειθόμενοι, οἵτινες ἀπολοῦνται ἐν γεέννῃ καὶ εἰς τὰς διαφόρους κολάσεις διασκορπίσονται.

«Καὶ ὑψωθήσεται ὡς μονοκέρωτος τὸ κέρας μου.» — Κέρας τοῦ Δαυῒδ ὁ Χριστὸς, ὃς μεγαλυνθήσεται κατὰ τὸν καιρὸν τῆς παγκοσμίου κρίσεως ὑπερβαλλόντως πάντων τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ ταπεινωθέντων αὐτῷ.

«Καὶ τὸ γῆράς μου ἐν ἐλαίῳ πίονι.» — Λείπει τὸ *ἔσται*· ἐπεὶ γὰρ, φησὶν, ἔγνων ὅτι οὕτως τὸ κέρας μου ὑψωθήσεται, τὸ γῆράς μου διαβιβάσει ἐν ἱλαρότητι πολλῇ.

«Καὶ ἐπεῖδεν ὁ ὀφθαλμός μου ἐν τοῖς ἐχθροῖς μου.» Τὸ *ἐπεῖδεν* ἀντὶ τοῦ ἐπόψεται. Ἐλλείπει δὲ τῷ ῥητῷ τὴν ἐκδίκησιν. Ἐχθροὺς δὲ νοητέους τοὺς δαίμονας καὶ τοὺς ἀσεβεῖς.

«Καὶ ἐν τοῖς ἐπανισταμένοις ἐπ' ἐμὲ πονηρευομένοις ἀκούσεται τὸ οὖς μου.» — Πάλιν τοὺς αὐτοὺς λέγει ἐπανισταμένους ἐπ' αὐτὸν καὶ πορευομένους ἀσυνδέτως. Ἀκούσεται δὲ τὴν κατ' αὐτοῦ τοῦ Δεσπότου ἀπόφασιν· τοῦτο γὰρ ἐλλείπει τῷδε τῷ ῥητῷ.

«Δίκαιος ὡς φοίνιξ ἀνθήσει· ὡσεὶ κέδρος ἡ ἐν τῷ Λιβάνῳ πληθυνθήσεται.» — Τὸ ταχυμάραντον τῶν ἁμαρτωλῶν διὰ τοῦ χόρτου δηλώσας, τὸ ἀειθαλὲς τοῦ δικαίου διὰ τοῦ φοίνικος δεδήλωκε· διὰ δὲ τῆς κέδρου τὸ πολυπληθές· πεπληθυσμένη γὰρ αὕτη ταῖς κόμαις. Ἀειθαλὴς μὲν οὖν ἔσται ὁ δίκαιος τῇ αἰωνίῳ ζωῇ· πολυπληθὴς δὲ τῇ ἀφθονίᾳ τῶν ἀγαθῶν.

«Πεφυτευμένοι ἐν τῷ οἴκῳ Κυρίου ἐν ταῖς αὐλαῖς τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐξανθήσουσιν.» — Περιζωννύμενοι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῶν ἀληθῶς πιστῶν, κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα ἐν ταῖς οὐρανίαις μοναῖς τὰ ἄνθη τῶν ἀρετῶν ἐνδείξονται, τὰς ποικίλας ἀπολαύσεις τῶν πολυειδῶν ἀγαθῶν.

«Ἔτι πληθυνθήσονται ἐν γήρει πίονι.» — Γῆρας πῖον φησι τὸ βαθύτατον. Διὰ τούτου δὲ τὴν μέλλουσαν παρεδήλωσε τελειότητα, ἐν ᾗ πολλαπλάσιοι ἄγαν δέξονται τὸν τῆς δικαιοσύνης καρπὸν οἱ δίκαιοι καὶ εὖ πάθωσι τὰς ἀῤῥήτους ἀπολαύσεις κερδήσαντες, ὥστε εἰπεῖν γεγηθυίᾳ ψυχῇ, Ὄντως δίκαιος ὁ Κύριος ὁ ἀποδιδοὺς ἑκάστῳ κατὰ ἔργα αὐτοῦ.

ΨΑΛΜΟΣ ϞΒ'.

«Εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ προσαββάτου, ὅτε κατῴκιστο ἡ γῆ, αἶνος ᾠδῆς τῷ Δαυΐδ. Κύριος ἐβασίλευσεν.» — Ὁ Χριστὸς βασιλεύων ὡς Θεὸς ἐβασίλευσε καὶ ὡς ἄνθρωπος μετὰ τὴν ἀνάστασιν· ἢ βασιλέα ὑποληπτέον τὸν κατ' ἐπίγνωσιν.

«Εὐπρέπειαν ἐνεδύσατο, ἐνεδύσατο Κύριος δύναμιν καὶ περιεζώσατο.» — Τὴν ὡς Θεῷ πρέπουσαν αὐτῷ δόξαν καὶ δυναστείαν καὶ ἐξουσίαν ἐφανέρωσε, καὶ τὴν πρότερον κρυπτομένην θείαν δόξαν αὐτοῦ, ἣν καὶ περιεζώσατο, τουτέστι ηὐτρεπίσατο πρὸς καθαίρεσιν τῶν ἀποστατικῶν δυνάμεων.

«Καὶ γὰρ ἐστερέωσε τὴν οἰκουμένην, ἥτις οὐ σαλευθήσεται.» — Οἰκουμένην φησὶ τὴν ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ καθολικὴν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν.

«Ἕτοιμος ὁ θρόνος σου ἀπὸ τότε, ἀπὸ τοῦ αἰῶνος σὺ εἶ.» — Ἑδραία ἡ βασιλεία σου ἀπ' ἀρχῆς.

«Ἐπῆραν οἱ ποταμοὶ, Κύριε, ἐπῆραν οἱ ποταμοὶ φωνὰς αὐτῶν.» — Ποταμοὺς ἐνταῦθά φησι τοὺς ἀποστόλους, οἵτινες ὕψωσαν τὰς φωνὰς αὐτῶν εἰς τὸ κήρυγμα.

«Ἀροῦσιν οἱ ποταμοὶ ἐπιτρίψεις αὐτῶν.» — Ποταμοὺς νῦν φησι τοὺς ὕστερον διδασκάλους, οἵτινες ταῖς ὁδοῖς τῆς τῶν ἀποστόλων διδασκαλίας ἐπηκολούθησαν· ἐπιτρίψεις γάρ εἰσιν αἱ τομαὶ ἃς χαράττουσιν οἱ ποταμοὶ, ἐπιτρίβοντες τὴν γῆν ἐν τῷ φέρεσθαι. Τὸ δὲ *ἀροῦσιν* ἐνταῦθα δηλοῖ τὸ λήψονται.

«Ἀπὸ φωνῶν ὑδάτων πολλῶν.» — Ὕδατα πολλὰ νοητέον τοὺς ἀποστόλους καὶ λοιποὺς διδασκάλους· φωνὰς δὲ αὐτῶν τὰς διδασκαλίας· θάλασσαν δὲ τὴν πληθὺν τῶν πιστευσάντων ἐθνῶν· μετεωρισμοὺς δὲ τὰς πρὸς Θεὸν ὑψώσεις τῶν διανοιῶν.

«Θαυμαστὸν ἐν ὑψηλοῖς ὁ Κύριος.» — Μᾶλλον δὲ ἐν τοῖς ὑψηλοῖς πράγμασιν ἕως τοῖς ῥηθεῖσι μετεωρισμοῖς θαυμαστὸς ὁ Κύριος, ὁ κατορθώσας τὰ θαυμαστά.

«Τὰ μαρτύριά σου ἐπιστώθησαν σφόδρα.» — Αἱ περὶ σοῦ μαρτυρικαὶ προφητεῖαι λίαν ἐδείχθησαν ἀληθεῖς.

«Τὸ οἴκῳ σου πρέπει ἁγίασμα, Κύριε, εἰς μακρότητα ἡμερῶν.» — Οἶκος Θεοῦ ἡ Ἐκκλησία τῶν πιστῶν ᾗ πρέπει τὸ εἶναι ἁγία διηνεκῶς καὶ μα-

λυσμου καθαρότητος παντὸς ὡς ἔνοικον ἐχούσῃ τὸν ὄντως ἅγιον. A

ΨΑΛΜΟΣ ϞΓʹ.

« Ψαλμὸς τῷ Δαυῒδ τετράδι Σαββάτου. Θεὸς ἐκδικήσεων Κύριος. » — Θεὸς ἐκδικητής ὁ Κύριός ἐστι. Παρηγορίαν ὁ ψαλμὸς τοῖς ἀδικουμένοις εἰσφέρει.

« Θεὸς ἐκδικήσεων ἐπαῤῥησιάσατο. » — Τὸ ἐπαῤῥησιάσατο ἀντὶ τοῦ παῤῥησιάζεται, τουτέστι τὴν ἑαυτοῦ φανερώσει δικαιοκρισίαν.

« Ὑψώθητι ὁ κρίνων τὴν γῆν· ἀπόδος ἀνταπόδοσιν τοῖς ὑπερηφάνοις. » — Ὑπερηφάνους λέγει τοὺς δυνάστας ὡς τῶν πενήτων καταφρονοῦντας.

« Φθέγξονται καὶ λαλήσουσιν ἀδικίαν. » — Ἀπὸ κοινοῦ τὸ, « Ἕως πότε λαλήσουσι πάντες. » Ἀπὸ κοινοῦ τὸ *ἀδικίαν*.

« Χήραν καὶ ὀρφανὸν ἀπέκτειναν· καὶ προσήλυτον ἐφόνευσαν. » — Ἀποκτενεῖ καὶ φονεύσει πᾶς ὁ ἁρπάζων τὰ ἀλλότρια· προσήλυτος δὲ παρὰ μὲν Ἰουδαίοις ὁ ἐξ ἐθνῶν τῷ Ἰουδαϊσμῷ προσελθὼν, παρ' ἡμῖν δὲ ὁ πάροικος.

« Καὶ εἶπαν· Οὐχ ὄψεται Κύριος, οὐδὲ συνήσει ὁ Θεὸς τοῦ Ἰακώβ. » — Τὸ *συνήσει* ἀντὶ τοῦ γνώσεται.

« Σύνετε δὴ ἄφρονες ἐν τῷ λαῷ, καὶ μωροί ποτε φρονήσατε. » — Ἐπίγνωτε τὰ πᾶσι γνώριμα.

« Ὁ φυτεύσας τὸ οὖς οὐχὶ ἀκούει; ἢ ὁ πλάσας τὸν ὀφθαλμὸν οὐχὶ κατανοεῖ; » — Τὸ *κατανοεῖ* ἀντὶ τοῦ ὁρᾷ.

« Ὁ παιδεύων ἔθνη οὐχὶ ἐλέγξει; » — Ἃ καὶ τὰ μὲν νόμον δεξάμενα θεῖον ἔθνη παιδεύων καὶ συνετίζων διὰ τῶν παρ' αὐτοῖς νόμων δι' ὧν οἱ πταίοντες κολάζονται, οὐχὶ ἐλέγξει, τουτέστι κολάσει παρανομοῦντας ὑμᾶς;

« Ὁ διδάσκων ἄνθρωπον γνῶσιν. » — Ὁ χορηγὸς τῆς γνώσεως Θεὸς πάντως γινώσκει τοὺς διαλογισμοὺς τῶν τὰ ἀνθρώπινα φρονούντων καὶ γήϊνα, καὶ διὰ τοῦτο περὶ τὴν θείαν πρόνοιαν ἁμαρτανόντων ὅτι εἰσὶ ψευδεῖς καὶ ἐσφαλμένοι.

« Μακάριος ἄνθρωπος, ὃν ἂν παιδεύσῃς, Κύριε. » — Ὃν ἂν συνετίσῃς τῇ παρὰ σοῦ διδασκαλίᾳ.

« Καὶ ἐκ τοῦ νόμου σου διδάξῃς αὐτόν. » — Εἴτε τοῦ φυσικοῦ εἴτε τοῦ γραπτοῦ.

« Τοῦ πρᾶϋναι αὐτὸν ἀφ' ἡμερῶν πονηρῶν. » — Ὡς μὴ σχετλιάζειν αὐτὸν, μὴ ἀγανακτεῖν ἐκ τῶν ἐπιπόνων ἡμερῶν, ὅτι ἡ κακία κατακυριεύει, ἀλλ' ὑπομένειν τε καὶ μακροθυμεῖν ἕως ἂν πᾶς ὁ τῶν θείων ἐντολῶν παραβάτης εἰς βόθρον ἐκβληθῇ ἀϊδίου κακώσεως.

« Ἕως οὗ ὀρυγῇ τῷ ἁμαρτωλῷ βόθρος. » — Ἕως ἂν ἡ αὐτοδικαιοσύνη Χριστὸς ἐκ τῆς νῦν ἀνοχῆς ἐπὶ τὴν μέλλουσαν κρίσιν τραπῇ καὶ ἐχομένη (ἐχόμενοι) καὶ ἐγγὺς αὐτοῦ πάντες οἱ δίκαιοι.

« Τίς ἀναστήσεταί μοι ἐπὶ πονηρευομένοις; » — Τίς βοηθήσει μοι κατὰ τῶν πονηρῶν ἐχθρῶν τῶν αἰσθητῶν τε καὶ νοητῶν;

« Ἢ τίς συμπαραστήσεταί μοι ἐπὶ τοὺς ἐργαζομένους τὴν ἀνομίαν, » — Παρατατομένῳ κατὰ τῶν δυσμῶν.

« Εἰ μὴ ὅτι Κύριος ἐβοήθησέ μοι· παρὰ βραχὺ παρῴκησε τῷ ᾅδῃ ἡ ψυχή μου. » — Ἀντὶ τοῦ ἐνῴκησεν. Ἅδην δὲ λέγει τὸν κίνδυνον, εἴτε τὸν σωματικὸν εἴτε τὸν ψυχικόν.

« Εἰ ἔλεγον, Σεσάλευται ὁ πούς μου· τὸ ἔλεός σου, Κύριε, ἐβοήθει μοι. » — Εἰ ἐξωμολογούμην τὴν ἰδίαν ἀσθένειαν τῆς σῆς φιλανθρωπίας ἐτύγχανον.

« Κατὰ τὸ πλῆθος τῶν ὀδυνῶν μου ἐν τῇ καρδίᾳ μου αἱ παρακλήσεις σου εὔφρανάν τὴν ψυχήν μου. » — Ἀναλογοῦσαν ταῖς ὀδύναις μου ταῖς ἐν τῇ καρδίᾳ μου παρὰ σοῦ ἐδεχόμην παραψυχήν.

« Μὴ συμπροσέστω σοι θρόνος ἀνομίας. » — Θρόνον ἀνομίας τὸν δαιμονικὸν ὀνομάζει ἑσμὸν διὰ τὸ τὴν ἀνομίαν ἐν αὐτοῖς καὶ βασιλεύειν καὶ ἀναπαύεσθαι. Εὔχεται δὲ, μᾶλλον δὲ προφητεύει τύπῳ εὐχῆς μὴ τοὺς δαίμονας συμπαρεῖναι κρίνοντι τῷ Χριστῷ, ἀλλὰ πρὸ τῆς αὐτοῦ καθόδου τὴν ἡτοιμασμένην ἐκείνοις κληρώσασθαι γέενναν, ἵνα μὴ λίαν ὄντες μισάνθρωποι κατηγορῶσι τῶν δικαίων, εἴ τι καὶ παρὰ γνώμην τούτοις ἡμάρτηται. B

« Ὁ πλάσσων κόπον ἐπὶ πρόσταγμα. » — Ὁ δαιμονικὸς ἑσμὸς ἐπὶ τὸ ἐλαφρὸν πρόσταγμα τοῦ Χριστοῦ κόπον πλάσσει, κατασκευάζων ἐφ' ἑαυτῆς τὰς κυριακὰς ἐντολὰς ἐπιπόνους, ὡς ἐντεῦθεν αὐτὰς παραιτουμένου.

« Θηρεύσουσιν ἐπὶ ψυχὴν δικαίου. » — Τὴν αἰτίαν λέγει δι' ἣν ἀπεύχεται τὸν δαιμονικὸν ἑσμὸν παρεῖναι τῷ κριτηρίῳ τοῦ Χριστοῦ· πάρεισι γὰρ, φησὶν, οἱ δαίμονες· θήραν στήσουσιν ἐπὶ τὸν δίκαιον, κατηγοροῦντες παντοίως διαμισοῦντας ὑπερβολήν. C

« Καὶ αἷμα ἀθῷον καταδικάσονται. » — Τὸν ἀθῷόν φησι περιφραστικῶς, ὃν, εἰ πάρεισιν οἱ δαίμονες, κατάδικον ποιήσουσιν ὅσον τὸ ἐπ' αὐτοῖς.

« Καὶ ἐγένετό μοι Κύριος εἰς καταφυγήν. » — Ὁ παρῳχηκὼς ἀντὶ μέλλοντος.

« Καὶ ὁ Θεός μου εἰς βοηθὸν ἐλπίδος μου. » — Βοηθὸς τῆς ἐλπίδος μου ἤτοι βοηθὸς ἐμοῦ τοῦ ἐλπίζοντος ἐπ' αὐτόν.

« Καὶ ἀποδώσει αὐτοῖς Κύριος τὴν ἀνομίαν αὐτῶν, καὶ τὴν πονηρίαν αὐτῶν· ἀφανιεῖ αὐτοὺς Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν. » — Οὐδαμοῦ γὰρ φανήσονται διὰ τὸ κατακεχῶσθαι τῷ ἡτοιμασμένῳ τούτοις πυρί. D

ΨΑΛΜΟΣ ϞΔʹ.

« Αἶνος ᾠδῆς τῷ Δαυῒδ. Δεῦτε ἀγαλλιασώμεθα τῷ Κυρίῳ· ἀλαλάξωμεν τῷ Θεῷ τῷ σωτῆρι ἡμῶν. » — Ὡς νενικηκότα τοὺς τυραννοῦντας δαίμονας ἐπιφαίνει.

« Προφθάσωμεν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐν ἐξομολογήσει. » — Προλάβωμεν τὴν δευτέραν αὐτοῦ παρουσίαν ἐξαγορεύσει τῶν πεπλημμελημένων, τουτέστι πρὸ θανάτου μετανοήσωμεν· τὸν γὰρ ἀποθανόντα ἤδη κατέλαβεν ἡ β' ἔλευσις τοῦ Χριστοῦ.

« Ὅτι Θεὸς μέγας Κύριος καὶ βασιλεὺς μέγας ἐπὶ πάντας τοὺς θεούς. » — Εἰ καὶ ἄνθρωπος ἐφάνη

ὁ Κύριος, πέπονθε δι' ἡμᾶς, ἀλλὰ Θεὸς μέγας ἐστὶ, καὶ πάντων ἐξουσιαστὴς καὶ δημιουργός.

« Ὅτι ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ τὰ πέρατα τῆς γῆς. » — Ἐν τῇ ἐξουσίᾳ αὐτοῦ.

« Καὶ τὰ ὕψη τῶν ὀρέων αὐτοῦ εἰσίν. » — Αὐτοῦ εἰσὶ κτίσματα δηλαδή.

« Δεῦτε προσκυνήσωμεν αὐτῷ καὶ κλαύσωμεν ἐναντίον Κυρίου τοῦ ποιήσαντος ἡμᾶς. » — Προσκυνήσωμεν ὡς δοῦλοι, προσπέσωμεν ὡς τῆς αὐτοῦ βοηθείας δεόμενοι, κλαύσωμεν ὡς ἁμαρτωλοί.

« Ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ ἡμεῖς λαὸς νομῆς αὐτοῦ. » — Ὡς παρατρεφόμενοι καὶ προνοούμενοι.

« Καὶ πρόβατα χειρὸς αὐτοῦ. » — Ὡς παρ' αὐτοῦ ἰθυνόμενοι καὶ διεξαγόμενοι.

« Σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνετε τὰς καρδίας ὑμῶν. » — Τὸ *σήμερον* ἀορίστως τοῦ ἐν οἵῳ δήποτε καιρῷ.

« Ὡς ἐν παραπικρασμῷ κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ πειρασμοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ. » — Παραπικρασμὸν τὴν ἀντιλογίαν φησὶ καὶ ἀπήνειαν.

« Οὗ ἐπείρασάν με οἱ πατέρες ὑμῶν, ἐδοκίμασάν με καὶ εἶδον τὰ ἔργα μου. » — Ὅπου διστάζοντες τὴν ἐμὴν δύναμιν ἐδοκίμαζον. Εἰσήγαγεν αὐτὸν Κύριον διαλεγόμενον ὁ Δαυΐδ

« Τεσσαράκοντα ἔτη προσώχθισα τῇ γενεᾷ ἐκείνῃ. » — Τὸ *προσώχθισα* ἀντὶ τοῦ ἐπαχθῶς ἔσχον, δυσηρεστήθην.

« Καὶ εἶπα· Ἀεὶ πλανῶνται τῇ καρδίᾳ. » — Ἤτοι ἀστατοῦσιν αὐτοὶ, οὐκ ἔγνωσαν. Τὸ *δὲ* ἀντὶ τοῦ γάρ. Γνῶσιν δὲ λέγει τὴν διὰ πράξεως· ὁδοὺς δὲ τὰς ἐντολάς,

« Ὡς ὤμοσα ἐν τῇ ὀργῇ μου, εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου. » — Λίαν βεβαίως ἀπεφηνάμην ἐν τῷ ὀργισθῆναί με, Ἀεὶ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν παρ' ἐμοῦ ἐπηγγελμένην αὐτοῖς γῆν, τὴν τεσσαρακονταετοῦς μεταβάσεως καὶ πλάνης κατάπαυσιν.

ΨΑΛΜΟΣ ϞΕ'.

« Ὠδὴ τῷ Δαυΐδ, ὅτε ὁ οἶκος ᾠκοδόμητο μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν. Ἄσατε τῷ Κυρίῳ ᾆσμα καινόν· ᾄσατε τῷ Κυρίῳ, πᾶσα ἡ γῆ· ᾄσατε τῷ Κυρίῳ, εὐλογήσατε τὸ ὄνομα αὐτοῦ. » — Ἐπὶ καινοῖς πράγμασι καινῆς χρεία τῆς ὑμνῳδίας, καὶ ὅτι τὰ Χριστιανικὰ πάντα καινὰ, πρὸς τὰ παλαιὰ δηλονότι καὶ νομικά.

« Εὐαγγελίζεσθε ἡμέραν ἐξ ἡμέρας τὸ σωτήριον αὐτοῦ. » — Διαγγέλλετε ἀεὶ καὶ κηρύσσετε τὴν παρ' αὐτοῦ γενομένην τῷ κόσμῳ σωτηρίαν διὰ τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως.

« Ἀναγγείλατε ἐν τοῖς ἔθνεσι τὴν δόξαν αὐτοῦ, ἐν πᾶσι τοῖς λαοῖς τὰ θαυμάσια αὐτοῦ. » — Δόξα τῷ δεσπότῃ τὸ ὑπὲρ δούλων παθεῖν.

« Ὅτι μέγας Κύριος, καὶ αἰνετὸς σφόδρα· φοβερός ἐστιν ὑπὲρ πάντας τοὺς θεούς. » — Δύναται γὰρ καὶ ἐν τῷ νῦν αἰῶνι κολάζειν, καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, καὶ οὐ σῶμα μόνον ἀλλὰ καὶ ψυχήν· οἱ δὲ θεοὶ τῶν ἐθνῶν οὐδαμῶς· ὃ γὰρ δοκοῦσι δύνασθαι, φαντασία ἐστὶ καὶ οὐκ ἀλήθεια.

« Ὅτι πάντες οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν δαιμόνια. Ὁ δὲ A Κύριος τοὺς οὐρανοὺς ἐποίησεν. » — Ἐκ τῶν οὐρανῶν καὶ τὴν σύμπασαν κτίσιν ἐδήλωσεν.

« Ἐξομολόγησις καὶ ὡραιότης ἐνώπιον αὐτοῦ. » — Οἱ δ' ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν καὶ διὰ τῆς ἐκείνων ἀπολύσεως ὡραῖοι γινόμενοι τὰς ψυχὰς οἰκείωσιν ἔχουσι πρὸς αὐτὸν διὰ τῶν ἕξεων. Τοὺς ἔχοντας ὑπεδήλωσεν.

« Ἁγιωσύνη καὶ μεγαλοπρέπεια ἐν τῷ ἁγιάσματι αὐτοῦ. » — Ἁγιασμός ἐστιν ὁ ναὸς αὐτοῦ, ὃν ἐκ τῶν παρθενικῶν αἱμάτων ἐδείματο, ὃς ἔχει καθαρότητα (καὶ γὰρ ἀναμάρτητος) καὶ μεγαλοπρέπειαν. Ἔργα δὲ εἰργάσατο μεγάλα, ὄντως ἐπιπρεπῆ.

« Ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ, αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν, ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ δόξαν καὶ τιμήν. » — Τὰς τῶν ἱερέων καὶ διδασκάλων ὁμηγύρεις πατριὰς οἴδαμεν B πνευματικὰς τῶν ἐθνῶν.

« Ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ δόξαν ὀνόματι αὐτοῦ. » — Δόξα μὲν καὶ δι' ὑμνολογίας προσφέρεται τῷ Θεῷ, τιμὴ δὲ διὰ τῆς σεμνῆς πολιτείας ἡμῶν.

« Ἄρατε θυσίας, καὶ εἰσπορεύεσθε εἰς τὰς αὐλὰς αὐτοῦ. » — Θυσίαι ὄντως αἱ ἀρεταὶ, αὐλαὶ δὲ τοῦ Θεοῦ αἱ τῶν πιστῶν ἐκκλησίαι, πολλαὶ μὲν τῷ ἀριθμῷ, μία δὲ τῇ πίστει· τοῦτο γὰρ διὰ τοῦ ἐπαγομένου. Ἐδήλωσε δὲ ὁ προφήτης ἁπάσης ἀρετῆς εἶναι τοὺς διδασκάλους ἀρχέτυπά τε καὶ ὑποδείγματα.

« Σαλευθήτω ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ πᾶσα ἡ γῆ. » — Μετακινηθήτωσαν τῇ ἐπιφανείᾳ αὐτοῦ ἀπὸ τῆς πλάνης ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν οἱ κατοικοῦντες τὴν γῆν.

C « Καὶ γὰρ κατώρθωσε τὴν οἰκουμένην ἥτις οὐ σαλευθήσεται. » — Τῇδε κἀκεῖσε πλανωμένη πρώην, νῦν εἰς τὴν εὐθεῖαν ἥδρασε πίστιν τὴν παγκόσμιον Ἐκκλησίαν αὐτοῦ, ἧς ᾅδου πύλαι οὐ κατισχύσουσι.

« Κρινεῖ λαοὺς ἐν εὐθύτητι. » — Κατὰ τὴν μέλλουσαν κρίσιν.

« Εὐφραινέσθωσαν οἱ οὐρανοὶ, καὶ ἀγαλλιάσθω ἡ γῆ. » — Ὁ γὰρ οὐράνιος, εἶτα ἐπίγειος τῷ οὐρανίῳ καὶ τῷ ἐπιγείῳ κόσμῳ σωτηρίαν ἐχαρίσατο.

« Σαλευθήτω ἡ θάλασσα καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς. » — Διὰ τῆς θαλάσσης τοὺς νησιώτας ἐδήλωσε· διὰ τῶν πεδίων δὲ καὶ τῶν ξύλων τοῦ δρυμοῦ τοὺς ἐν πεδίοις οἰκοῦντας καὶ τοὺς ἐν ὄρεσιν· εἰώθασι δὲ οἱ προφῆται καὶ τοῖς ἀψύχοις περιτιθέναι χαρὰν, D ὅταν ὑπερβάλλουσαν εὐφροσύνην ἐμφῆναι βούλωνται. Τὸ σαλεύεσθαι δὲ ποῦ μὲν δηλοῖ τὸ μετατίθεσθαι καὶ μεταβάλλεσθαι, ποῦ δὲ τὸ ὑπὸ φόβου ταράττεσθαι, ποῦ δὲ τὸ ὑφ' ἡδονῆς σκιρτᾷν, ὡς ἐνταῦθα.

« Ἀπὸ προσώπου Κυρίου, ὅτι ἔρχεται. » — Ἕξουσι τὰ σύμπαντα ἡδονὴν ἐκ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Χριστοῦ, ὅτι ἔρχεται κατορθῶσαι τὴν οἰκουμένην.

« Ὅτι ἔρχεται κρίνειν τὴν γῆν. » — Διὰ τούτου τὴν δευτέραν ἔλευσιν τοῦ Κυρίου ἐσήμανε, καθ' ἣν ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ ἔργα αὐτοῦ.

« Κρινεῖ τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ λαοὺς ἐν τῇ ἀληθείᾳ αὐτοῦ. » — Ἐν δικαιοσύνῃ μὲν ὡς

ἀπροσωπόληπτος, ἐν ἀληθείᾳ δὲ, ὡς πάντα εἰδὼς, A καὶ διὰ τοῦτο ἀπαραλογίστως κρίνων τὸν δίκαιον.

ΨΑΛΜΟΣ ϞϚʹ.

« Ψαλμὸς τῷ Δαυΐδ, ὅτε ἡ γῆ αὐτοῦ καθίστατο. Κύριος ἐβασίλευσεν· ἀγαλλιάσθω ἡ γῆ· εὐφρανθήτωσαν νῆσοι πολλαὶ, νεφέλη καὶ γνόφος κύκλῳ αὐτοῦ. » — Νεφέλη καὶ γνόφος ἡ προσληφθεῖσα σάρξ, ὡς ὑποκρύπτουσα τὴν θεότητα.

« Δικαιοσύνη καὶ κρῖμα κατόρθωσις τοῦ θρόνου αὐτοῦ. » — Ὁ θρόνος γὰρ, ἤγουν ἡ κατ' ἐπίγνωσιν αὐτοῦ βασιλεία, δικαιοσύνην καὶ κρίσιν ἀδέκαστον, τοῦ μὲν τυράννου καθαίρεσιν, τῶν δὲ τυραννουμένων ἐλευθερίαν.

« Πῦρ ἐνώπιον αὐτοῦ προπορεύσεται. » — Ταῦτα τοῦ καιροῦ τῆς παγκοσμίου κρίσεως.

« Καὶ φλογιεῖ κύκλῳ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ. » — Τὸ *κύκλῳ* ἀντὶ τοῦ πανταχοῦ.

« Ἔφαναν αἱ ἀστραπαὶ αὐτοῦ τῇ οἰκουμένῃ. » — Ἀστραπὰς λέγει τὴν ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ διελευσομένην δόξαν αὐτοῦ καὶ λαμπρότητα.

« Εἶδε, καὶ ἐσαλεύθη ἡ γῆ. » — Ἰδόντες τὸν κριτὴν τρομάζουσι πάντες οἱ γηγενεῖς.

« Τὰ ὄρη ὡσεὶ κηρὸς ἐτάκησαν ἀπὸ προσώπου Κυρίου. » — Καὶ αὐτοὶ οἱ ἄρχοντες καὶ βασιλεῖς κηροῦ δίκην πυρὶ πελάζοντος τῷ φόβῳ διαλυθήσονται.

« Αἰσχυνθήτωσαν πάντες οἱ προσκυνοῦντες τοῖς γλυπτοῖς. » — Καὶ γὰρ τὸν ἀληθινὸν ἰδόντες Θεὸν ἄῤῥητον κληρώσονται τὴν αἰσχύνην οἱ τοῖς εἰδώλοις λατρεύσαντες.

« Προσκυνήσατε αὐτῷ πάντες οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ. » —Αὐτῷ γὰρ κάμψει γόνυ πλῆθος ἅπαν ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων.

« Ἤκουσε καὶ εὐφράνθη Σιών, κτλ. » — Σιὼν λέγει τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν· θυγατέρας δὲ τῆς Ἰουδαίας τὰς κατὰ τόπους μερικὰς συναγωγὰς τῶν ἀπίστων. Ἤκουσε δὲ τὴν δευτέραν ἔλευσιν τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, καὶ εὐφράνθη ἕνεκεν τῆς δικαίας αὐτοῦ κρίσεως, ὅτι ἀποδώσει τοῖς μὲν ὄντως πιστοῖς ἀνάπαυσιν αἰώνιον, τοῖς δὲ ἀπίστοις ὁμοίως κόλασιν αἰώνιον.

« Ἐκ χειρὸς ἁμαρτωλοῦ ῥύσεται αὐτούς. » — Ἁμαρτωλὸς κυρίως ὁ διάβολος, ὡς πάσης ἁμαρτίας δημιουργός.

« Φῶς ἀνέτειλε τῷ δικαίῳ, καὶ τοῖς εὐθέσι τῇ καρδίᾳ εὐφροσύνη. » — Ἀντιχρονία· « Λάμψουσι γὰρ, φησὶ, δίκαιοι ὡς ὁ ἥλιος. »

« Εὐφράνθητε δίκαιοι ἐν τῷ Κυρίῳ, καὶ ἐξομολογεῖσθε τῇ μνήμῃ τῆς ἁγιωσύνης αὐτοῦ. » — Εὐχαριστεῖτε ἐν τῷ μνημονεύειν, ὅτι ἡγιάσθητε παρ' αὐτοῦ.

ΨΑΛΜΟΣ ϞΖʹ.

« Ψαλμὸς τῷ Δαυΐδ. Ἄσατε τῷ Κυρίῳ ᾆσμα καινόν· ὅτι θαυμαστὰ ἐποίησεν ὁ Κύριος. » — Τί θαυμαστότερον τοῦ τὸν Θεὸν ἐνανθρωπῆσαι καὶ τἄλλα κατορθῶσαι ὅσα διδάσκει τὸ Εὐαγγέλιον;

« Ἔσωσαν αὐτῷ ἡ δεξιὰ αὐτοῦ, καὶ ὁ βραχίων ὁ ἅγιος αὐτοῦ. » — Ἐπανεσώσατο αὐτῷ ἡ οἰκεία ἀντίληψις τοὺς αἰχμαλωτισθέντας ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ δούλους.

« Ἐγνώριζε Κύριος τὸ σωτήριον αὐτοῦ. » — Ἐφανέρωσε τὴν παρ' αὐτοῦ σωτηρίαν καὶ τὴν δικαιοσύνην διὰ τῶν ἀποστόλων ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, ὅτι ἦλθε σῶσαι μὲν ἡμᾶς, καθελεῖν δὲ τὸν πολέμιον.

« Ἐμνήσθη τοῦ ἐλέους αὐτοῦ τῷ Ἰακὼβ, καὶ τῆς ἀληθείας αὐτοῦ τῷ οἴκῳ Ἰσραήλ. » — Πάλαι ὁ Θεὸς ἐπαγγειλάμενος τῷ Ἀβραὰμ ἐλεῆσαι τὸ γένος αὐτοῦ, τουτέστι τοὺς ἐξ Ἰακὼβ· ὁ γὰρ Ἡσαῦ μεμίσηται καὶ ἀποβέβληται· δι' ὅρκου τε βεβαιώσας ὅτι ἀληθεύσει ὕστερον ἐμνήσθη τοῦ ἐπαγγελθέντος ἐλέους, καὶ τῆς βεβαιωθείσης ἀληθείας, ἐν τῷ Ἰακὼβ γενέσθαι, καὶ ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ ἐκεῖθεν ἀναλάμψαι καὶ σῶσαι πάντας τοὺς πιστεύσαντας ἀληθῶς εἰς B αὐτόν· οὗτοι γὰρ καὶ Ἰακὼβ καὶ οἶκος Ἰσραὴλ διὰ τὴν πρὸς Χριστὸν τὸν ἐξ Ἰακὼβ οἰκείωσιν τὴν διὰ πίστεως.

« Εἴδοσαν πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. » — Ἐνώπιον αὐτῶν ἀποκαλυφθὲν διὰ τῶν ἀποστόλων.

« Ψάλατε τῷ Κυρίῳ ἐν κιθάρᾳ, ἐν κιθάρᾳ καὶ φωνῇ ψαλμοῦ. » — Ψάλλει ἐν κιθάρᾳ ὁ διὰ τῆς πρακτικῆς δοξάζων Θεόν· ὁ δὲ διὰ θεωρίας ὕμνος φωνὴ ψαλμοῦ εἴη ἄν.

« Ἐν σάλπιγξιν ἐλαταῖς, καὶ φωνῇ σάλπιγγος κερατίνης. » — Αἱ τέσσαρες γὰρ εὐαγγελικαὶ σάλπιγγες εἶτουν διδασκαλίαι, ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος χαλκευθεῖσαι καὶ κατασκευασθεῖσαι ὡς εὔηχοι C πρὸς μίαν συνάπτονται κερατίνην, ἤγουν ζωηράν· ἐκ ζώου γὰρ τὸ κέρας. Φωνὴν δὲ νοητέον τὴν συμφωνίαν τὴν ἐπὶ ταῖς ἐντολαῖς καὶ τοῖς δόγμασι.

« Σαλευθήτω ἡ θάλασσα καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς. » — Τὸ σαλεύεσθαι ποτὲ μὲν δηλοῖ μετακίνησιν καὶ μεταβολήν, ποτὲ δὲ σκίρτησιν ἐκ χαρᾶς, ἄλλοτε τρόμον ἐκ φόβου, ὁτὲ δὲ ἔκστασιν ἐκ θάμβους θορύβησίν τε καὶ ὅλως ταραχήν.

« Ποταμοὶ κροτήσουσι χειρὶ ἐπὶ τὸ αὐτό. — Ποταμοὺς ὑποληπτέον τοὺς τὰ ῥεῖθρα τῆς διδασκαλίας προχέοντας, οὓς κροτεῖν ἐν χειρὶ διακελεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τουτέστι τὸν τῆς διδασκαλίας ἦχον ἐν πράξει ἀποτελεῖν· μακάριος γὰρ ὃς ποιήσει καὶ οὕτως διδάξει.

« Τὰ ὄρη ἀγαλλιάσονται ἀπὸ προσώπου Κυρίου D ὅτι ἔρχεται, ὅτι ἥκει κρῖναι τὴν γῆν. » — Ὄρη λέγει νῦν τοὺς ὑψηλοὺς τὴν διάνοιαν.

« Κρινεῖ τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ καὶ λαοὺς ἐν εὐθύτητι. » — Τὸ ἀληθὲς καὶ εὐθὲς, τὸ δὲ ψεῦδος καὶ σκολιόν.

ΨΑΛΜΟΣ ϞΗʹ.

« Ψαλμὸς τῷ Δαυΐδ, Κύριος ἐβασίλευσεν, ὀργιζέσθωσαν λαοί. » — Τοῦ Χριστοῦ βασιλεύσαντος Ἰουδαῖοι μὲν ἐκμαινέσθωσαν, ἡ δὲ οἰκουμένη μετατιθέσθω πρὸς τὴν εὐσέβειαν.

« Ὅτι φοβερὸν καὶ ἅγιόν ἐστιν. » — Φοβερὸν μὲν τοῖς ἐχθροῖς, ἐλαῦνον καὶ μαστίζον αὐτούς, ἅγιον δὲ τοῖς οἰκείοις, ἁγιάζον καὶ καθαῖρον αὐτούς.

« Καὶ τιμὴ βασιλέως κρίσιν ἀγαπᾷ. » — Τὸ ἀξίωμα τοῦ βασιλέως δικαιοσύνην ἀγαπᾷ· διὸ βοηθήσει

μὲν τοῖς τυραννουμένοις, καταβάλλει δὲ τὸν τυραννοῦντα διάβολον.

« Σὺ ἡτοίμασας εὐθύτητας. » — Σὺ δέδωκας τὸν νόμον ἐν ᾧ εὐθετήθητι.

« Ὑψοῦτε Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν καὶ προσκυνεῖτε τῷ ὑποποδίῳ τῶν ποδῶν αὐτοῦ· ὅτι ἅγιός ἐστιν. » — Ὑποπόδιον τοῦ Χριστοῦ κατὰ μὲν τὴν θείαν αὐτοῦ φύσιν ἡ ἁγία σὰρξ αὐτοῦ, κατὰ δὲ τὴν ἀνθρωπίνην ὁ σταυρὸς, ἐφ' οὗ ἔστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ προσηλωθέντες.

« Καὶ ἐκδικῶν ἐπὶ πάντα τὰ ἐπιτηδεύματα αὐτῶν. » — Εἴγε τις εὑρίσκετο ἀνθιστάμενος.

« Ὑψοῦτε Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν καὶ προσκυνεῖτε εἰς ὄρος ἅγιον αὐτοῦ, ὅτι ἅγιος Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν. » — Καὶ προσκυνεῖτε, δηλονότι τὸν Κύριον, ἐν τῷ ἁγίῳ ὄρει αὐτοῦ. Ὄρος δὲ ἅγιον ἡ Σιὼν καὶ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ Ἐκκλησία, καὶ τὸ ὕψος τῆς θεογνωσίας.

ΨΑΛΜΟΣ ϞΘ'.

« Ψαλμὸς εἰς ἐξομολόγησιν. Ἀλαλάξατε τῷ Θεῷ, πᾶσα ἡ γῆ· δουλεύσατε τῷ Κυρίῳ ἐν εὐφροσύνῃ. » — Τῷ ἀπαλλάξαντι ἡμᾶς τῆς πικρᾶς τυραννίδος τοῦ διαβόλου.

« Αὐτὸς ἐποίησεν ἡμᾶς, καὶ οὐχ ἡμεῖς. » — Τουτέστι, Θεοῦ ἐσμὲν ποίημα καὶ οὐκ ἀνθρώπων· εἰ γὰρ καὶ δοκοῦσιν οἱ πατέρες ποιεῖν τὰ τέκνα, ἀλλ' οὖν ὁ Θεὸς ταῦτα ποιεῖ. Οἱ δὲ πατέρες μόνον διακονοῦσι τῷ θείῳ προστάγματι.

« Εἰσέλθετε εἰς τὰς πύλας αὐτοῦ ἐν ἐξομολογήσει, εἰς τὰς αὐλὰς αὐτοῦ ἐν ὕμνοις. » — Πύλας καὶ αὐλὰς Θεοῦ τὰς κατὰ τόπους ἐκκλησίας καλεῖ.

« Αἰνεῖτε τὸ ὄνομα αὐτοῦ· ὅτι χρηστὸς Κύριος· εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ, καὶ ἕως καὶ γενεὰς ἡ ἀλήθεια αὐτοῦ. » — Ἀλήθειαν εἴρηκεν ἐνταῦθα τὸ τῶν θείων ἐπαγγελιῶν ἀψευδές.

ΨΑΛΜΟΣ Ρ'.

« Τῷ Δαυῒδ ψαλμός. Ἔλεον καὶ κρίσιν ᾄσομαί σοι, Κύριε. » — Ὑπομνήσω σου μετ' ᾠδῆς, Κύριε, τὸν ἔλεον καὶ τὴν κρίσιν· ἐλεήμων γὰρ ὑπάρχεις καὶ δίκαιος.

« Ψαλῶ καὶ συνήσω ἐν ὁδῷ ἀμώμῳ. » — Ὁδεύων πολιτευόμενος ἀμώμως, ψαλῶ σοι, καὶ συνήσω τὰ ψαλλόμενα, τουτέστι, ψαλῶ μετὰ συνέσεως.

« Πότε ἥξεις πρός με; » — Διαπύρως ἐπιθυμοῦντα τοῦ ἐλθεῖν σε πρός με καὶ μονὴν μετὰ τοῦ Πατρός σου ποιήσασθαι παρ' ἐμοί.

« Οὐ προετιθέμην πρὸ ὀφθαλμῶν μου πρᾶγμα παράνομον. » — Οὐκ ἠνειχόμην ὁρᾷν ἢ αἰσθητῶς ἢ νοητῶς, τουτέστιν ἐνθυμεῖσθαι πρᾶξιν παράνομον.

« Ποιοῦντας παραβάσεις ἐμίσησα. » — Τοὺς παραβαίνοντας τὰς θείας ἐντολὰς, εἴτε τὰς πρὸς ἀνθρώπους συνθήκας, ἀπεστρεφόμην.

« Ἐκκλίνοντος ἀπ' ἐμοῦ τοῦ πονηροῦ οὐκ ἐγίνωσκον. » — Ἀντὶ τοῦ κατεφρόνουν, καὶ ὡς μὴ γεγονυῖαν ἡγούμην τὴν αὐτοῦ ὑποχώρησιν· οὐ χρὴ γὰρ τῆς τοῦ πονηροῦ φιλανθρωπίας ἀντέχεσθαι, εἰ μὴ μεταβάλλοι τὸν τρόπον.

« Ὑπερηφάνῳ ὀφθαλμῷ καὶ ἀπλήστῳ καρδίᾳ

A τούτῳ οὐ συνήσθιον. » — Ὡς ἀλαζόνι καὶ πλεονέκτῃ ἀνθρώπῳ· ἀπὸ μέρους τὸ ὅλον.

« Οἱ ὀφθαλμοί μου ἐπὶ τοὺς πιστοὺς τῆς γῆς. » — Ἐκείνοις προσεῖχον, καὶ συνέδροις ἐχρώμην τοῖς πιστοῖς ἐπιδεικνυμένοις τῷ Θεῷ ἐκ τῆς θεοφιλοῦς πολιτείας αὐτῶν.

« Λαλῶν ἄδικα οὐ κατεύθυνεν ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν μου. » — Λέγων ἄδικα οὐ κατευθ. . . . τὸ ἐνώπιόν μου ἐφ' οἷς ἐσπούδαζε δηλαδή· ἀλλ' ἠλέγχετο δηλονότι καὶ τοῦ σκοποῦ διημάρτανεν.

« Εἰς τὰς πρωΐας ἀπέκτεινον πάντας τοὺς ἁμαρτωλοὺς τῆς γῆς. » — Ἱστορικῶς μὲν ὁ μακάριος Ἰωσίας τοὺς ἐν τῇ ὑπ' ἐκεῖνον γῇ ὄντας ἱερεῖς τῶν εἰδώλων ἀπέκτανε καὶ πάντας τοὺς μὴ πρὸς θεοσέβειαν ἐπιστρέφοντας ἐκ τῆς Ἱερουσαλὴμ ἐξωλόθρευε
B κατὰ τὰς πρωΐας, τοῦ τοιούτου μύσους ἐκκαθαίρων τὴν ἱερὰν πόλιν, ὅταν τῆς διανοίας νηφούσης ἀσφαλεστέρως αἱ πράξεις γίνωνται. Κατὰ δὲ ἀναγωγὴν πρωΐαν ὑποληπτέον, ὅταν ἡ τοῦ παναγίου Πνεύματος ἀκτὶς ἐπιλάμπῃ τῇ διανοίᾳ, καὶ ἁμαρτωλοὺς γῆς ἀποκτεινομένους, εἴτουν ἀφανιζομένους, τοὺς ἐμπαθεῖς λογισμοὺς τοὺς ἐκ τοῦ γεώδους σώματος καὶ τῶν γηΐνων ἁπλῶς φυομένους, πόλιν δὲ Κυρίου τὴν εὐσεβῆ ψυχήν. Δηλοῖ δὲ ἡ πρωΐα καὶ τὸ ταχέως καὶ τὸ φανερῶς.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΑ'.

« Προσευχὴ τῷ πτωχῷ, ὅταν ἀκηδιάσῃ, καὶ ἔναντι Κυρίου ἐκχέῃ τὴν δέησιν αὐτοῦ. » — Πτωχὸν ἐνταῦθά φησι τὸν θείας ἐπικουρίας δεόμενον, ἀκηδιάσαντι τῷ πολέμῳ τῶν εἴτε ὁρατῶν εἴτε ἀοράτων ἐχθρῶν.
C Ἔγκεινται δὲ τῷ ψαλμῷ καὶ προφητεῖαι περὶ Χριστοῦ.

« Κύριε, εἰσάκουσον τῆς προσευχῆς μου· καὶ ἡ κραυγή μου πρὸς σὲ ἐλθέτω. » — Ὡς ὑπὸ πυρὸς πεφρυγμένον ξύλον, οὕτω τὰ ὀστᾶ μου κατεξηράνθησαν· ἡ γὰρ ἀθυμία τὴν ἐν αὐτοῖς φυσικὴν ἰκμάδα κατεδαπάνησεν.

« Ἐπλήγην ὡσεὶ χόρτος, καὶ ἐξηράνθη ἡ καρδία μου. » — Ὥσπερ ὁ χόρτος πληγεὶς μαραίνεται, οὕτω κἀγὼ πληγεὶς τοῖς πειρασμοῖς ἐμαράνθην τὴν καρδίαν.

« Ὅτι ἐπελαθόμην τοῦ φαγεῖν τὸν ἄρτον μου. » — Οἱ παλαιοὶ τὴν ὄρεξιν μνήμην καλοῦσι τροφῆς, τὴν δὲ ἀνορεξίαν λήθην τροφῆς.

« Ἀπὸ φωνῆς τοῦ στεναγμοῦ μου ἐκολλήθη τὸ ὀστοῦν μου τῇ σαρκί μου. » — Ὁ γὰρ ἀληθὴς στεναγμὸς
D ἀναλίσκει τὴν παχύτητα τῶν κρεῶν, τῶν μεταξὺ ὄντων ὀστῷ καὶ δέρματι· τὸ δέρμα γὰρ ὠνόμασε σάρκα.

« Ὡμοιώθην πελεκᾶνι ἐρημικῷ· ἐγενήθην ὡσεὶ νυκτικόραξ ἐν οἰκοπέδῳ. » — Δι' ἑκάστου τῶν εἰρημένων ὀρνίθων τὴν ἑαυτοῦ δουλείαν ὑπέφηνεν· ὅ τε γὰρ πελεκὰν ὑπὸ δειλίας τοῖς ἐρήμοις ἐνδιαιτᾶται, καὶ ὁ νυκτικόραξ ὁμοίως τοῖς ἐρειπίοις προστρέχει τῶν οἰκημάτων, καὶ τὸ στρουθίον δὲ διὰ δειλίαν ἀγρυπνεῖ καὶ μόνον μένει ἐπὶ τοῦ δώματος, ὅ ἐστι τὸ ἄνω τῆς στέγης καὶ ὕπαιθρον.

« Ὅλην τὴν ἡμέραν ὠνείδιζόν με οἱ ἐχθροί μου· καὶ οἱ ἐπαινοῦντές με κατ' ἐμοῦ ὤμνυον. » — Οἱ τὰ ἐμὰ θαυμάζοντες πρότερον ὤμνυον ὕστερον κατὰ

τῶν ἐμῶν συμφορῶν, Μὴ πάθοιμεν, λέγοντες, ἃ ὁ δεῖνα, ἢ ὅρκους ἐπιβουλῆς ὤμνυον κατ' ἐμοῦ.

« Ὅτι σποδὸν ὡσεὶ ἄρτον ἔφαγον, καὶ τὸ πόμα μου μετὰ κλαυθμοῦ ἐκίρνων. » — Καὶ παρὰ τὸν τῆς τροφῆς καιρὸν ἐπὶ πρόσωπον ἐῤῥιμμένος, ἐπὶ σποδοῦ καὶ πενθῶν, τῇ ἄχνῃ τοῦ πνεύματος σποδὸν ἔσπων ἀντὶ τροφῆς, ἐφύρετο δέ μου τὸ πόμα τοῖς δάκρυσιν.

« Ἀπὸ προσώπου τῆς ὀργῆς σου καὶ τοῦ θυμοῦ σου. » — Ταῦτά μοι συνέβησαν ἀπὸ τῆς ὀργῆς σου, περιφραστικῶς.

« Ὅτι ἐπάρας κατέῤῥαξάς με. » — Ὅτι ὑψώσας πρότερον, καταπεσεῖν ὕστερον καὶ συντριβῆναί με παρεχώρησας.

« Αἱ ἡμέραι μου ὡσεὶ σκιὰ ἐκλίθησαν· κἀγὼ ὡσεὶ χόρτος ἐξηράνθην. » — Ταχέως παρῆλθοσαν δίκην σκιᾶς· ἡ σκιὰ γὰρ τάχιστα μεταπίπτει τε καὶ παρέρχεται.

« Σὺ ἀναστὰς οἰκτειρήσεις τὴν Σιών. » — Κατὰ μὲν τὸ πρόχειρον τὴν αἰσθητὴν Ἱερουσαλὴμ, κατὰ δὲ τὸ βαθύτερον τὴν τῶν πιστῶν Ἐκκλησίαν διὰ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως.

« Ὅτι καιρὸς τοῦ οἰκτειρῆσαι αὐτὴν, ὅτι ἥκει καιρός. » — Ἢ ὅτι ὁ τῇ αἰχμαλωσίᾳ ὡρισμένος καιρὸς, τουτέστιν ο' ἔτη πεπλήρωνται, ἢ ὅτι πάντες συνεπιτίθενται καὶ πολεμοῦσι τῇ Ἐκκλησίᾳ.

« Ὅτι ηὐδόκησαν οἱ δοῦλοί σου τοὺς λίθους αὐτῆς· καὶ τὸν χοῦν αὐτῆς οἰκτειρήσουσιν. » — Ἢ ὅτι καὶ τοὺς καταλελυμένους λίθους τῆς Ἱερουσαλὴμ ἠγάπησαν οἱ ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας ἀνασωθέντες, καὶ ὁ ἐκ τῆς πορθήσεως χοῦς οἶκτον αὐτοῖς ἐντίθησιν· ἢ ὅτι οἱ ἀπόστολοι τοὺς στερεωτέρους μὲν πρὸς εὐσέβειαν εἰς οἰκοδομὴν τῆς Ἐκκλησίας ἡτοίμασαν, τοὺς ἀσθενεστέρους δὲ πρεπούσης ἐπιμελείας ἀξιώσουσιν.

« Καὶ φοβηθήσονται τὰ ἔθνη τὸ ὄνομά σου, Κύριε, καὶ πάντες οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς τὴν δόξαν σου. » — Ἢ διὰ τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον τοσαύτην μεταβολὴν τῶν αἰχμαλωτισθέντων, ἢ διὰ τὰ τελούμενα σημεῖα καὶ τέρατα ἐκ μόνης τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐπικλήσεως, μᾶλλον δὲ ὕστερον, ὅτε ἥξει Κύριος μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς.

« Γραφήτω αὕτη εἰς γενεὰν ἑτέραν. » — Ἀφορισθήτω αὕτη ἡ προσευχὴ, τουτέστιν ὁ παρὼν ψαλμὸς, εἰς τὴν τοῦ νέου λαοῦ γενεάν· ἐπειδὴ ὁ παλαιὸς ταῖς ἐγκειμέναις αὐτῇ περὶ Χριστοῦ προφητείαις ἠπίστησεν.

« Καὶ λαὸς ὁ κτιζόμενος αἰνέσει τὸν Κύριον. » — Ὁ κτιζόμενος εἴρηκε διὰ τὴν ἄχρι συντελείας ἐπίδοσιν τῶν πιστευόντων. Κτίσιν δέ μοι νόει μὴ τὴν οὐσίωσιν, ἀλλὰ τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταβολήν.

« Ὅτι ἐξέκυψεν ἐξ ὕψους ἁγίου αὐτοῦ. » — Ἄνω μείνας καὶ κάτω φανείς.

« Κύριος ἐξ οὐρανοῦ ἐπὶ τὴν γῆν ἐπέβλεψε. » — Διὰ τῆς ἐπισκοπῆς τὴν παρουσίαν ἐνέφηνε.

« Τοῦ ἀκοῦσαι τοῦ στεναγμοῦ τῶν πεπεδημένων. » — Τοῦ στεναγμοῦ ὃν ἐστέναζον οἱ δίκαιοι ὑπὲρ τῶν πεπεδημένων ταῖς τῶν ἁμαρτημάτων σειραῖς.

» Τοῦ λῦσαι τοὺς υἱοὺς τῶν τεθανατωμένων. » — Ὥστε λῦσαι τοῦ δεσμοῦ τῆς τῶν δαιμόνων δουλείας τοὺς ἀπογόνους τῶν ἀποθανόντων τῇ ἀπιστίᾳ.

« Τοῦ ἀναγγεῖλαι ἐν Σιὼν τὸ ὄνομα Κυρίου. » — Τὸ τοῦ Πατρός· Ἐφανέρωσα γάρ σου τὸ ὄνομα τοῖς ἀνθρώποις

« Καὶ τὴν αἴνεσιν αὐτοῦ ἐν Ἱερουσαλήμ. » — Ἤνει γὰρ τὸν Πατέρα συνεχῶς, αὐτῷ τὰ πάντα ἀνατιθείς.

« Ἐν τῷ ἐπισυναχθῆναι λαοὺς ἐπὶ τὸ αὐτὸ καὶ βασιλεῖς τοῦ δουλεύειν τῷ Κυρίῳ. » — Ἐποίει δὲ τὴν αἴνεσιν τοῦ Πατρὸς, ὅτε συνήγοντο πρὸς αὐτὸν οἱ λαοὶ καὶ οἱ ἄρχοντες αὐτῶν ἤτοι ἀπόστολοι ἐπὶ τῷ πιστεύσαντες δοῦλοι εἶναι αὐτοῦ, Κύριον ὄντως κατὰ τὴν θεότητα.

« Ἀπεκρίθη αὐτῷ ἐν ὁδῷ ἰσχύος αὐτοῦ. » — Συμπεράνας ταύτην τὴν προφητείαν, ἔχεται πάλιν τῆς πρώτης ἀκολουθίας, καί φησιν *ἀπεκρίθη*, ὅ ἐστι νῦν ἀντὶ τοῦ ἐλάλησεν ἁπλῶς αὐτῷ, ἤτοι τῷ Θεῷ, πρὸς ὃν ἡ προσευχὴ τοῦ παρόντος ψαλμοῦ. Ἐλάλησε δὲ ὁ πτωχὸς, δηλαδὴ ὁ ἀκηδιάσας. Ὁδὸν δὲ ἰσχύος ὑποληπτέον τὸν καιρὸν ἐν ᾧ ἔτι δύναται, καὶ οὔπω τέλεον ὑπὸ τῆς ἀκηδίας ἠσθένησεν οὐδὲ καταβέβληται παντελῶς.

« Τὴν ὀλιγότητα τῶν ἡμερῶν μου ἀνάγγειλόν μοι. » — Τὴν ὀλίγην ποσότητα τῶν ὑπολειφθεισῶν μοι τῆς ζωῆς ἡμερῶν δήλωσόν μοι, ἵνα συντονωτέραν θήσω τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ψυχῆς.

« Μὴ ἀναγάγῃς με ἐν ἡμίσει ἡμερῶν μου. » — Ἀναγωγὴν λέγει τὴν ἐκδημίαν τῆς ψυχῆς ἐκ τοῦ σώματος· ἥμισυ δὲ ἡμερῶν τὸν πρὸ τοῦ γήρως καιρόν. Φησὶν οὖν· Δός μοι τὴν μέχρι γήρως ζωὴν, ἵνα ποιήσω καρποὺς σωτηρίας.

« Ἐν γενεᾷ γενεῶν τὰ ἔτη σου. » — Παρέλκει *τῇ προσευχῇ*· καὶ δόγματα καὶ γενεὰν μὲν γενεῶν τὸ ἀεί φησιν, ἔτη δὲ καὶ τοῦ εἶναι παράτασιν.

« Κατ' ἀρχὰς σὺ, Κύριε, τὴν γῆν ἐθεμελίωσας. » — Ἑδραίαν ἐποίησας.

« Καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σού εἰσιν οἱ οὐρανοί. » — Τῆς ἐνεργητικῆς σου δυνάμεως ποιήματα ὁ οὐρανὸς καὶ τὸ στερέωμα.

« Αὐτοὶ ἀπολοῦνται. » — Ἀλλοιούμενοι ὡς ποιήματα.

« Σὺ δὲ διαμένεις. » — Ἀναλλοίωτος ὡς ποιητής.

« Καὶ πάντες ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσονται. » — Ἑρμηνευτικὰ ταῦτα τῶν ἀνωτέρων. Τὸ δὲ *ἑλίξεις* ἀντὶ τοῦ συντελεῖς, παλαιωθέντας δηλονότι, καὶ μεταποιήσεις πρὸς καινότητα.

« Οἱ υἱοὶ τῶν δούλων σου κατασκηνώσουσιν. » — Οἱ υἱοὶ τῶν ἀποστόλων κατασκηνώσουσιν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Καὶ τὸ σπέρμα αὐτῶν, ἤτοι τὸ κήρυγμα αἰωνίως κατευθυνθήσεται εὐοδούμενον.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΒ'.

« Ψαλμὸς τῷ Δαβίδ. » — Τῷ Κυρίῳ εὐχαριστήριος.

« Εὐλόγει, ἡ ψυχή μου, τὸν Κύριον, καὶ πάντα τὰ ἐντός μου τὸ ὄνομα τὸ ἅγιον αὐτοῦ· εὐλόγει, ἡ ψυχή μου, τὸν Κύριον, καὶ πάντα τὰ ἐντός μου. » —

Ἐντὸς λέγει τοὺς λογισμούς, τὰς ἐνθυμήσεις καὶ πάσας δυνάμεις ψυχῆς.

« Καὶ μὴ ἐπιλανθάνου πάσας τὰς ἀνταποδόσεις αὐτοῦ. » — Ἀνταποδόσεις φησὶ τὰς εὐεργεσίας· λαβόντες γὰρ καλὰ ἀπεδώκαμεν πονηρὰ διὰ τῆς παρακοῆς· αὐτὸς δὲ αὖθις ἀνταπέδωκεν ἀγαθά. Εἶτα καταλέγει τὰς ἀνταποδόσεις ἐφεξῆς.

« Τὸν λυτρούμενον ἐκ φθορᾶς τὴν ζωήν σου. » — Τὸν ἄφθαρτον ζωήν σοι δωρούμενον ἐν τῇ ἀναστάσει.

« Τὸν στεφανοῦντά σε ἐν ἐλέει καὶ οἰκτειρμοῖς. » — Τὸν δρόμον τελέσασαν καὶ τὴν πίστιν τηρήσασαν. Ἐν ἐλέει δὲ εἴρηκεν, ὅτι οὐδεὶς ἐξ ἔργων μόνον δικαιοῦται, εἰ μὴ τὸν ἔλεον παραμίξας ὁ Δεσπότης ἀναπληρώσει τὸ ἐλλεῖπον.

« Τὸν ἐμπιπλῶντα ἐν ἀγαθοῖς τὴν ἐπιθυμίαν σου. » — Τὴν ἐν ἀγαθοῖς δηλονότι, τουτέστι τὸν χορεννύντα σε ἀγαθῶν, πεινῶντα ἀγαθῶν.

« Ἀνακαινισθήσεται ὡς ἀετοῦ ἡ νεότης σου. » — Τὸ ἐκ τῶν παθῶν γῆρας ἀποῤῥιπτούσης, ὡς ἐκεῖνος τὸ ἐκ τῶν πτερῶν, καὶ διὰ μετανοίας ἀνανεουμένης, ὡς ἐκεῖνος διὰ παλιμφυΐας πετρῶν.

« Ποιῶν ἐλεημοσύνας ὁ Κύριος, καὶ κρῖμα πᾶσι τοῖς ἀδικουμένοις. » — Λείπει τὸ ἐστίν.

« Ὅτι κατὰ τὸ ὕψος τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τῆς γῆς ἐκραταίωσε Κύριος τὸ ἔλεος αὐτοῦ ἐπὶ τοῖς φοβουμένοις αὐτόν. » — Ἐκ τοῦ μείζονος ἐν ἡμῖν διαστήματος παραδειγματίζει τὸ ἄμετρον ἔλεος τοῦ Θεοῦ, καί φησιν· Ὅσον τὸ διάστημα τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τῆς γῆς, τοσοῦτον τὸ ἔλεος αὐτοῦ ἐστήριξεν ἐπὶ τοὺς φοβουμένους αὐτὸν ὁ Κύριος.

« Ὅτι αὐτὸς ἔγνω τὸ πλάσμα ἡμῶν. » — Εἰκότως ἀνέχεται καὶ φιλανθρωπεύεται· καὶ γὰρ αὐτὸς ὁ πλάσας οἶδε τὸ καθ' ἡμᾶς πλάσμα, τουτέστι τὴν φύσιν, ὅτι πολλὴν ἔχει ἀσθένειαν.

« Ἐμνήσθη ὅτι χοῦς ἐσμέν. » — Ἑρμηνευτικὸν τοῦ προῤῥηθέντος· οἶδε γάρ, φησίν, ὅτι ἐκ χοὸς ἐπλάσθημεν αὐτόθεν ἀσθενοῦς.

« Ἄνθρωπος ὡσεὶ χόρτος αἱ ἡμέραι αὐτοῦ. » — Εὐμάραντοι καὶ πρόσκαιροι· ἡμέραν δὲ λέγει τὴν ζωήν.

« Ὡσεὶ ἄνθος τοῦ ἀγροῦ οὕτως ἐξανθήσει. » — Νῦν μὲν ὡραῖος ὤν, ὕστερον δὲ μαραινόμενος καὶ φθειρόμενος κατὰ τὴν διάζευξιν.

Ὅτι πνεῦμα διῆλθεν ἐν αὐτῷ, καὶ οὐχ ὑπάρξει. » — Ὅτι ἐν αὐτῷ πνεῦμα, τουτέστιν ἡ ψυχή, διῆλθεν, ἤτοι παρῆλθε, καὶ εὐθὺς οὐχ ὑπάρξει ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὸν παρόντα βίον. Ταῦτα δὲ καὶ τὰ προειρημένα διὰ τὸ σῶμα ἐλέχθησαν.

« Καὶ οὐκ ἐπιγνώσεται καὶ ἔτι τὸν τόπον αὐτοῦ. » — Τόπον αὐτοῦ τὴν ἐνταῦθα λέγει θνητοπρεπῆ πολιτείαν τε καὶ κατάστασιν.

« Τὸ δὲ ἔλεος τοῦ Κυρίου ἀπὸ τοῦ αἰῶνος καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος ἐπὶ τοῖς φοβουμένοις αὐτόν. » — Ἀπὸ τοῦ παρόντος καὶ ἕως τοῦ μέλλοντος, ἤγουν ὧδε κἀκεῖ· χρὴ γὰρ κἀκεῖ τοῦ θείου ἐλέους πρὸς τὴν τῶν κολαστηρίων ἀποφυγήν.

« Καὶ ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ ἐπὶ υἱοὺς τῶν υἱῶν. » — Δικαιοσύνην λέγει τὴν ἀμοιβὴν τῶν κατορθωμάτων,

A ἢ καὶ τοὺς κατὰ (?) διηνεκὲς ἀπογόνους ἔσεσθαί φησι τῶν φυλασσόντων τὰς τοῦ Θεοῦ ἐντολάς, καὶ ἐν νῷ στρεφόντων αὐτάς, ὥστε ἐνεργεῖν καὶ πληροῦν. Ἀπογόνους δὲ νοητέον, εἴτε σαρκικοὺς εἴτε πνευματικούς, τοὺς τὴν πρὸς τοὺς προγόνους γνησιότητα διὰ τοῦ τρόπου ἐπαληθίζοντας.

« Εὐλογεῖτε τὸν Κύριον πάντες οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ, δυνατοὶ ἰσχύϊ. » — Δυνατοὺς ἐν ἰσχύϊ λέγει τοὺς ἀσθενεῖς.

« Ποιοῦντες τὸν λόγον αὐτοῦ. » — Οἱ πληροῦντες πᾶν πρόσταγμα αὐτοῦ ἅμα τῷ ἀκοῦσαι ἀγγελοπρεπῶς τῆς φωνῆς τῶν κατὰ μέρος προσταγμάτων αὐτοῦ.

« Εὐλογεῖτε τὸν Κύριον πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτοῦ, λειτουργοὶ αὐτοῦ ποιοῦντες τὸ θέλημα αὐτοῦ. » — B Εἰπὼν τοὺς ἀγγέλους, λέγει καὶ τὰς ἄλλας πράξεις τῶν ἀσωμάτων δυνάμεων.

« Ἐν παντὶ τόπῳ τῆς δεσποτείας αὐτοῦ. — Εἰ πάντων δεσπόζει ὁ Κύριος, καὶ πᾶς τόπος τῆς δεσποτείας αὐτοῦ. Εἰ δ' ἐν παντὶ τόπῳ διδασκόμεθα τὸν Κύριον εὐλογεῖν, δῆλον ὡς οἱ μὴ δυνάμενοι τὴν ᾠδὴν Κυρίου ᾄδειν ἐπὶ γῆς ἀλλοτρίας ἐκβάλλονται.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΓ'.

« Ψαλμὸς τῷ Δαυῒδ ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου. » — Ὁ πρὸ τούτου μὲν εὐχαριστήριος τῷ Κυρίῳ ἕνεκα τῶν εἰς ἡμᾶς καθ' ἑκάστην γινομένων εὐεργεσιῶν· οὗτος δὲ ἕνεκα τῶν κτισμάτων αὐτοῦ δοξάζει τὸν Θεόν.

« Εὐλόγει, ἡ ψυχή μου, τὸν Κύριον, Κύριε ὁ Θεός C μου, ἐμεγαλύνθης σφόδρα. » — Μέγας λίαν ἐγνώσθης ἡμῖν ἀπὸ τῆς μεγαλουργίας καὶ προνοίας τῶν κτισμάτων.

« Ἐξομολόγησιν καὶ εὐπρέπειαν ἐνεδύσω. » — Εὐχαριστίαν καὶ μεγαλοπρέπουσαν τιμὴν περιέθου σὺν τῷ, τὸ μὲν ὅτι δι' ἡμᾶς τὸν κόσμον παρήγαγες, τὸ δ' ὅτι τοιοῦτον ἔργον εἰργάσω μέγα καὶ θαυμαστόν.

« Ἀναβαλλόμενος φῶς ὡς ἱμάτιον. » — Διδάσκει διὰ τούτων ὡς ἡ θεία φύσις ὑπέρλαμπρος καὶ τῶν ὅλων ἔχει τὴν γνῶσιν, καὶ ὅτι ἀόρατος ὑπάρχει καὶ ἀκατάληπτος.

« Ἐκτείνων τὸν οὐρανὸν ὡσεὶ δέῤῥιν. » — Οὕτως εὐχερῶς, ὡς ἐκτείνει τις δέρμα.

« Ὁ στεγάζων ἐν ὕδατι τὰ ὑπερῷα αὐτοῦ. » D — Τὰ ὑψηλὰ αὐτοῦ, ἤτοι τὸ στερέωμα.

« Ὁ τιθεὶς νέφη τὴν ἐπίβασιν αὐτοῦ. » — Ὁ ἐπιβαίνων νέφους, ὡς ἐπὶ τοῦ Σινᾶ, καὶ διὰ τούτου δὲ τὸ ἀόρατον τῆς θείας ὑποδηλοῖ φύσεως καὶ ἀκατάληπτον.

« Ὁ περιπατῶν ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων. » — Ὁ ταῖς πτέρυξι τῶν ἀνέμων ἐποχούμενος. Διὰ τούτου δὲ τὸ πανταχοῦ παρεῖναι τὸν Θεὸν ὑπεσήμηνεν.

« Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πῦρ φλέγον. » — Καὶ τῆς ἀοράτου κτίσεως ποιητὴν κηρύττει τὸν Θεόν· διὰ δὲ τοῦ πνεύματος τὸ ὀξυκίνητον τῶν ἀγγέλων ἐδήλωσε, διὰ τοῦ πυρὸς πάλιν τὸ δραστικὸν καὶ ἐνεργέστατον.

« Ὁ θεμελιῶν τὴν γῆν ἐπὶ τὴν ἀσφάλειαν αὐτῆς, οὐ κλιθήσεται εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. » — Οὐ

περιτραπήσεταί ποτε, εἰ καὶ σαλευθήσεται, οὔτε μὴν τῆς κατὰ τὸ μέσον χώρας μετατεθήσεται.

« Ἄβυσσος ὡς ἱμάτιον τὸ περιβόλαιον αὐτῆς. » — Πλῆθος ὑδάτων ὥσπερ ἔνδυμα, ἡ περιβολὴ αὐτοῦ τοῦ στοιχείου, ἤγουν τῆς γῆς· ὁ γὰρ ὠκεανὸς περίκειται πανταχόθεν αὐτῇ, καὶ ὥσπερ νῆσος ἔνεστι τούτῳ ἡ γῆ.

« Ἐπὶ τῶν ὀρέων στήσεται ὕδατα. » — Δίκην τῶν βουνῶν ἀνάστησον τῆς θαλάσσης κύματα μετεωριζόμενα.

« Ἀπὸ ἐπιτιμήσεώς σου φεύξονται. » — Ἀπὸ τῆς σῆς σφοδρᾶς κελεύσεως εἰς τοὐπίσω τραπήσονται.

« Ἀπὸ φωνῆς βροντῆς σου δειλιάσουσι. » — Τὸ αἰτιατὸν εἶπεν ἀντὶ τοῦ αἰτίου· ἐκ γὰρ τοῦ τὴν φωνὴν ἤτοι τὸν ψόφον τῆς βροντῆς θείᾳ νεύσει ποιοῦντος πνεύματος καὶ τὰ ὕδατα τρέμει καὶ στερεὰ καὶ σώματος πολλάκις διΐσταται τοῦ δηλωθέντος πνεύματος προσπίπτοντος αὐτοῖς. Τὸν τρόμον δὲ τῶν ὑδάτων δειλίαν ἐκάλεσεν.

« Ἀναβαίνουσιν ὄρη, καὶ καταβαίνουσι πεδία εἰς τὸν τόπον ὃν ἐθεμελίωσας αὐτά. » — Ἀναβαίνουσι τὰ ὕδατα ὡς ὁρμῇ ὑψούμενα, καὶ καταβαίνουσιν ὡς πεδία ταπεινούμενα, εἰς τὸν τόπον ὃν ἥρασας αὐτοῖς, ἤτοι ἐν ταῖς ἀφορισθείσαις τῇ θαλάσσῃ κοιλότησι τῆς γῆς.

« Ὅριον ἔθου ὃ οὐ παρελεύσεται, οὐδὲ ἐπιστρέψουσι καλύψαι τὴν γῆν. » — Τὸ γὰρ ὁροθέσιον τῆς θαλάσσης οὐ παρελεύσονται τὰ ὕδατα ταύτης, οὐδ' ἐπιστραφήσονται, ὅθεν κατ' ἀρχὰς ὑπεχώρησαν, ὥστε πάλιν καλύψαι τὴν γῆν, καθὰ ταύτην ἐκάλυπτον πρὸ τοῦ συναχθῆναι εἰς τὰς συναγωγὰς αὐτῶν καὶ ὀφθῆναι τὴν ξηράν.

« Ποτιοῦσι πάντα τὰ θηρία τοῦ ἀγροῦ· προσδέξονται ὄναγροι εἰς δίψαν αὐτῶν. » — Προσλάβωνται οἱ ὄναγροι τὰ ὕδατα, ὅταν διψῶσι. Διψῶδες δὲ ζῶον ὁ ὄναγρος, ὡς κατάξηρον.

« Ἐπ' αὐτὰ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνώσει. » — Ἐπ' αὐτὰ τὰ ὕδατα, τουτέστι παρὰ ταῖς ὄχθαις αὐτῶν, τὰ φίλυδρα σκηνώσει τῶν ὀρνέων.

« Ἐκ μέσου τῶν πετρῶν δώσουσι φωνήν. » — Τὰ ὕδατα δηλονότι μετὰ ῥύμης καὶ ἤχου τῶν πετρῶν ἐξερχόμενα.

« Ποτίζων ὄρη ἐκ τῶν ὑπερῴων αὐτοῦ. » — Ἐκ τῶν νεφελῶν. Εἰ δὲ τὰ ὄρη ποτίζονται, καὶ πᾶσα ἡ γῆ δηλαδή. Ἐπάγει δὲ καὶ τὴν χρείαν τῶν ὑετῶν, ὅτι διὰ τὴν τροφὴν οὗτοι τῶν ἀνθρώπων, καὶ τὴν τῶν ζώων νομήν.

« Ἀπὸ καρποῦ τῶν ἔργων σου χορτασθήσεται ἡ γῆ. » — Καρπὸς τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ οἱ καρποὶ σύμπαντες· ἔργα γὰρ ἤτοι ποιήματα τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ γῆ καὶ τὰ ξύλα καὶ τὰ ζῶα, ἐπεὶ καὶ πάντα τὰ ὄντα. Γῆν δὲ λέγει συνήθως τοὺς ἐπὶ γῆς.

« Ὁ ἐξανατέλλων χόρτον τοῖς κτήνεσι, καὶ χλόην τῇ δουλείᾳ τῶν ἀνθρώπων. » — Δουλείαν τῶν ἀνθρώπων φησὶ τὰ τοῖς ἀνθρώποις δουλεύοντα ζῶα.

« Τοῦ ἐξαγαγεῖν ἄρτον ἐκ τῆς γῆς. » — Ἐπὶ τοῦτο, φησί, ποτίζει τὰ ὄρη καὶ τὴν ἄλλην γῆν ὁ Θεὸς τοῖς ὑετοῖς, ὥστε ἐκ γῆς ἐξαγαγεῖν καὶ ἄρτον, ἤτοι
A σῖτον ἄρτου ποιητικόν, καὶ πάλιν ἀσυνδέτως ὥστε φαιδρῦναι πρόσωπον ἀνθρώπου ἐν ἐλαίῳ· τοῦτο δὲ κατὰ χρῆσιν ἀρχαίαν· εἰώθασι γὰρ οἱ παλαιοὶ καὶ τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ πρόσωπον ἀλείφειν ἐλαίῳ. Καὶ ὁ οἶνος δέ, φησίν, ἐκ γῆς ὤν, εὐφραίνει καρδίαν ἀνθρώπου, καὶ ὁ ἄρτος ἐκ γῆς ὢν δυναμοῖ τὴν τοῦ ἀνθρώπου καρδίαν.

« Χορτασθήσονται τὰ ξύλα τοῦ πεδίου. » — Ἀρδείας πλησθήσονται πάντα τὰ φυτὰ καὶ δένδρα τῆς γῆς.

« Αἱ κέδροι τοῦ Λιβάνου, ἃς ἐφύτευσας. » — Διὰ τοῦ Λιβάνου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ δένδρων καὶ τὰ λοιπὰ δεδήλωκεν ὄρη καὶ δένδρα. Τὸ *ἐφύτευσας* δὲ ἀντὶ τοῦ ἀνῆκας προστάγματι.

« Ἐκεῖ στρουθία ἐννοσσεύσουσι. » — Ἐν τοῖς φυ-
B τοῖς δένδροις, ἐν ταῖς κέδροις· διὰ δὲ τῶν στρουθίων καὶ τἄλλα δεδήλωκεν ὄρνεα.

« Τοῦ ἐρωδιοῦ κατοικία ἡγεῖται αὐτῶν. » — Ἐρωδιὸς εἶδος ὀρνέου πηγνύντος πρώτου τὴν καλιάν.

« Ὄρη τὰ ὑψηλὰ τοῖς ἐλάφοις, πέτρα καταφυγὴ τοῖς χοιρογρυλλίοις. » — Τὰ μὲν ὕψη τῶν ὀρέων καταφυγὴ ταῖς ἐλάφοις ὑπὸ τῆς Προνοίας γεγόνασι· αἱ δὲ τῶν πετρῶν καταδύσεις τοῖς λαγωοῖς.

« Ἐποίησε σελήνην εἰς καιρούς. » — Καιροὺς λέγοι ἂν τοὺς τῆς νυκτός· ἢ ὅτι διὰ τὴν τῶν καιρῶν διδασκαλίαν ἡ σελήνη γεγένηται· διὰ γὰρ τῶν αὐτῆς αὐξήσεων καὶ μειώσεων οἱ μῆνες μετροῦνται, διὰ τῶν μηνῶν ὁ σύμπας ἐνιαυτός.

« Ὁ ἥλιος ἔγνω τὴν δύσιν αὐτοῦ. » — Μεταφορι-
C κῶς ἐδήλωσε τὴν εὔκαιρον τοῦ ἡλίου ὑπὲρ γῆν πορείαν καὶ ὑπὸ γῆν.

« Ἔθου σκότος, καὶ ἐγένετο νύξ. » — Ὥρισας σκότος παρυφιστᾷ ὑποχωροῦντος τοῦ ἡλιακοῦ φωτός, καὶ τὸ τοιοῦτον σκότος ἐκάλεσε νύκτας.

« Σκύμνοι ὠρυόμενοι τοῦ ἁρπάσαι καὶ ζητῆσαι παρὰ τῷ Θεῷ βρῶσιν αὐτοῖς. » — Διὰ τοῦτο δεδήλωκεν ὅτι καὶ τοῖς θηρίοις ἡ Πρόνοια παρέχει τροφήν. Τὸ δὲ *παρὰ τῷ Θεῷ* ἀντὶ τοῦ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἢ παρὰ τῷ Θεῷ οὖσαν.

« Ἐπληρώθη ἡ γῆ τῆς κτίσεώς σου. » — Πλήρης καὶ ἡ γῆ καὶ ἡ θάλασσα σῶν κτισμάτων.

« Δράκων οὗτος, ὃν ἔπλασας ἐμπαίζειν αὐτῷ. » — Δράκοντα τὸ κῆτός φησιν ὡς ἐν τοῖς ἐναλίοις ὑπερμέγεθες, ὥσπερ ἐν τοῖς χερσαίοις ὁ δράκων.
D Τοῦτο δὲ τὸ κῆτος, φησίν, ἔκτισας ἐνσκιρτᾶν ἐν αὐτῷ, δηλονότι τῷ ὕδατι.

« Πάντα πρὸς σὲ προσδοκῶσι δοῦναι τὴν τροφὴν αὐτοῖς εὔκαιρον. » — Ἐν καιρῷ χρείας.

« Δόντος σου αὐτοῖς, συλλέξουσιν· ἀνοίξαντός σου τὴν χεῖρα τὰ σύμπαντα πλησθήσονται χρηστότητος. » — Χεῖρα λέγει τὴν χορηγὸν δύναμιν· χρηστότητα δὲ τὴν εὐεργεσίαν. Τὸ δὲ *ἀνοίξαντος*, ἀντὶ τοῦ φανερώσαντος.

« Ἀποστρέψαντός σου τὸ πρόσωπον ταραχθήσονται. » — Πρόσωπόν φησι τὴν ἐπισκοπήν· ταραχὴν δὲ τὴν ἀθυμίαν καὶ τὴν δειλίαν· ὅταν γὰρ ἢ θυμοῦ βρασμός, ἢ κλύδων ἀθυμίας, ἢ κλόνος φόβου τε καὶ δειλίας, ἢ τρικυμία λογισμῶν ἀνεδράστων καὶ ἀμ-

φιδόλων ἢ ἄλλο τι πάθος ὅμοιον ἐνοχλῇ τῇ ψυχῇ, τότε A ταράττεσθαι λέγεται αὐτή.

« Ἀντανελεῖς τὸ πνεῦμα αὐτῶν, καὶ ἐκλείψουσι καὶ εἰς τὸν χοῦν αὐτῶν ἐπιστρέψουσι. » — Ἀφελεῖς τὴν ψυχὴν αὐτῶν, καὶ ἀποθανοῦνται. Περὶ τῶν ἀνθρώπων ὁ λόγος.

« Ἐξαποστελεῖς τὸ Πνεῦμά σου, καὶ κτισθήσονται. » — Τὸ θεῖον λέγει Πνεῦμα, τὸ ζωοποιὸν, τὸ τοὺς ἀνθρώπους ἀνακτίζον διὰ τῆς ἀναστάσεως.

« Καὶ ἀνακαινιεῖς τὸ πρόσωπον τῆς γῆς. » — Καὶ σύμπασα γὰρ ἡ γῆ ἀπαλλαγήσεται τῆς φθορᾶς.

« Εὐφρανθήσεται Κύριος ἐπὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ. » — Τοῖς κατορθωθησομένοις διὰ τῆς αὐτοῦ ἐνανθρωπήσεως.

« Ὁ ἐπιβλέπων ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ ποιῶν αὐτὴν τρέμειν. » — Εἰ γὰρ καὶ ὑπὸ πνεύματος γίνεται ὁ B κλόνος τῆς γῆς, ἀλλ' οὖν τὸ πνεῦμα νεύσει Θεοῦ συνίσταται, καὶ οὕτως ἰσχυρῶς ταῖς σήραγξιν ἐμπίπτει τῆς γῆς, ὥστε κλονῆσαι τὰ ἐν οἷς ἂν ἐμπέσοι μέρη αὐτῆς. Ἡ δὲ θεία ἐπισκοπὴ ποῦ μὲν εὐμένειαν σημαίνει, ποῦ δὲ ὀργὴν, ὡς καὶ ἐνταῦθα.

« Ὁ ἁπτόμενος τῶν ὀρέων, καὶ καπνίζονται. » — Καὶ καπνίζονται τὰ ὄρη δίκην ξύλου πυρὶ πλησιάσαντος. Ἀφὴν δὲ λέγει ἐνταῦθα τὴν ἀμυδρὰν τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως ἔνδειξιν.

« Ἄσω τῷ Κυρίῳ ἐν τῇ ζωῇ μου, ψαλῶ τῷ Θεῷ μου ἕως ὑπάρχω. » — Ἕως ἂν ζῶ.

« Ἡδυνθείη αὐτῷ ἡ διαλογή μου. » — Ἀρέσοι αὐτῷ ἡ πρὸς αὐτὸν ὁμιλία μου. Τούτου γινομένου, ἐγὼ τὴν ἐντεῦθεν εὐθυμίαν καρπώσομαι. C

« Ἐκλίποιεν οἱ ἁμαρτωλοὶ ἀπὸ τῆς γῆς καὶ ἄνομοι ὥστε μὴ ὑπάρχειν αὐτούς. Εὐλόγει, ἡ ψυχή μου, τὸν Κύριον. » — Ὥστε μὴ ὑπάρχειν αὐτοὺς, οἷοί εἰσιν, ἀλλὰ μεταβληθῆναι τῶν ὄντως ἁμαρτωλῶν καὶ ἀνόμων δαιμόνων τέλεον καταργηθέντων, οἳ καὶ ἐν ἀνθρώποις τὴν κακίαν ἐνεργοῦσι. Ταῦτα δὲ γενήσονται περὶ τὴν δευτέραν ἔλευσιν τοῦ Χριστοῦ.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΔ'.

« Ἀλληλούϊα. » — Τὸ *ἀλληλούϊα* αἰνεῖτε τὸν ὄντα ἑρμηνεύεται. Ὢν δὲ ὁ Θεὸς κυρίως ἐστίν. Ἐν ὅσοις οὖν ψαλμοῖς εὑρίσκεται τὸ ἀλληλούϊα ἐπιγεγραμμένον, αἰνετηρίους τῷ Θεῷ δηλοῖ τοὺς τοιούτους εἶναι ψαλμούς. Νῦν δὲ πρὸς τοὺς ἀποστόλους ὁ λόγος.

« Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ καὶ ἐπικαλεῖσθε τὸ D ὄνομα αὐτοῦ· ἀπαγγείλατε ἐν τοῖς ἔθνεσι τὰ ἔργα αὐτοῦ. » — Μέγα φρονεῖτε, καυχᾶσθε ἐν τῷ ὀνομάζεσθαι Χριστιανοί.

« Ἐπαινεῖσθε ἐν τῷ ὀνόματι τῷ ἁγίῳ αὐτοῦ. Εὐφρανθήτω καρδία ζητούντων τὸν Κύριον. » — Ζητεῖ τὸν Κύριον, ὁ διὰ τῆς ὁδοῦ τῶν αὐτοῦ φερόμενος ἐντολῶν, τῆς ἀγούσης πρὸς αὐτὸν, καὶ ἐπικαλούμενος αὐτὸν εἰς βοήθειαν, καὶ ἐπιμόνως αὐτῷ πεποιθώς.

« Ζητήσατε τὸν Κύριον καὶ κραταιώθητε. » — Ἐκραταιώθητε εἰς τὸ ζητῆσαι, τουτέστιν, ἰσχυρῶς ζητήσατε αὐτόν.

« Μνήσθητε τῶν θαυμασίων αὐτοῦ ὧν ἐποίησεν. » — Ἐπὶ τῷ διδάξαι.

« Τὰ τέρατα αὐτοῦ καὶ τὰ κρίματα τοῦ στόματος αὐτοῦ. » — Μνήσθητε ἀπὸ κοινοῦ κατὰ ἀδιαφορίαν συντάξεως. Τέρατα μὲν οὖν λέγει τὰς ὑπερφυεῖς θαυματουργίας, κρίματα δὲ τὰς διὰ τοῦ νόμου ἀποφάνσεις.

« Σπέρμα Ἀβραὰμ δούλου αὐτοῦ· υἱοὶ Ἰακὼβ ἐκλεκτοὶ αὐτοῦ. » — Ὥσπερ Ἀβραάμ. Καλεῖ δὲ τοὺς ἀποστόλους ἀπογόνους Ἀβραὰμ καὶ Ἰακὼβ, δούλους τε Θεοῦ ἀληθεῖς καὶ ἐκ τοῦ κόσμου ἐκλελεγμένους ὑπ' αὐτοῦ.

« Αὐτὸς Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν. » — Αὐτὸς ὁ Χριστός.

« Ἐν πάσῃ τῇ γῇ τὰ κρίματα αὐτοῦ. » — Αὐτὸς δικάσει πᾶσαν τὴν γῆν.

« Ἐμνήσθη εἰς τὸν αἰῶνα διαθήκης αὐτοῦ. » — Τῆς εἰς τὸν αἰῶνα ὑποσχέσεως αὐτοῦ, τῆς αἰωνίου, τῆς ἀμετακινήτου, ἐμνήσθη ἐπὶ τῷ ἐκπληρῶσαι.

« Λόγου οὗ ἐνετείλατο εἰς χιλίας γενεάς. » — Ἐμνήσθη τοῦ λόγου οὗ ἐθέσπισε, τοῦ εἰς χιλίας γενεὰς, τουτέστι μέχρι πολλῶν ἐτῶν ἐξικνουμένου.

« Καὶ ἔστησεν αὐτὴν τῷ Ἰακὼβ εἰς πρόσταγμα καὶ τῷ Ἰσραὴλ εἰς διαθήκην αἰώνιον. » — Ὃν δὴ λόγον ὑπέσχηται τῷ Ἀβραάμ. Καὶ πάλιν ἐμνήσθη τοῦ ὅρκου αὐτοῦ ὃν ὤμοσε τῷ Ἰσαὰκ, καὶ ἀμετακίνητον ἔθετο αὐτὸν τῷ Ἰακὼβ εἰς τὸ εἶναι πρόσταγμα, τουτέστι θέσπισμα βασιλικὸν ἀπαράβατον.

« Λέγων· Σοὶ δώσω τὴν γῆν Χαναὰν, σχοίνισμα κληρονομίας ἡμῶν. » — Τὴν Παλαιστίνην ἣν κατῴκουν οἱ Χαναναῖοι, λέγων, « Σοὶ δώσω κληρονομίας σχοίνισμα, » ἤγουν μέτρημά τε καὶ σχοίνισμα. Λέγων δὲ ταῦτα, ὑπισχνούμενος, ὅτε ἦσαν οἱ περὶ τὸν Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ ὀλίγοι τῷ ἀριθμῷ καὶ παρεπίδημοι τῇ γῇ τῶν Χαναναίων.

« Καὶ διῆλθεν ἐξ ἔθνους εἰς ἔθνος, καὶ ἐκ βασιλείας εἰς λαὸν ἕτερον. » — Πυκνῶς μεταναστεύοντες καὶ τόπους ἐκ τόπων ἀμείβοντες οἱ πατριάρχαι, διεπορεύθησαν ἐκ τοῦδε τοῦ ἔθνους εἰς τόδε, καὶ ἐκ βασιλευομένου λαοῦ εἰς δημοκρατούμενον.

« Οὐκ ἀφῆκεν ἄνθρωπον ἀδικῆσαι αὐτοὺς, καὶ ἤλεγξεν ὑπὲρ αὐτῶν βασιλεῖς. » — Οὕτω γὰρ πλανωμένων τῶν τριῶν τούτων πατριαρχῶν, οὐδενὶ παρεχώρησεν ὁ Θεὸς ἀδικῆσαι αὐτοὺς, ἀλλὰ καὶ βασιλεῖς ἐπηρεάσαι πειραθέντας αὐτοῖς ὡς ἀδίκους ἤλεγξε καὶ κατῄσχυνε καὶ ἐφόβησεν, ὡς τὸν Φαραὼ καὶ τὸν Ἀβιμέλεχ, τὸν μὲν Αἰγύπτου βασιλέα, τὸν δὲ Γεράρων.

« Μὴ ἅπτεσθε τῶν χριστῶν μου, καὶ ἐν τοῖς προφήταις μου μὴ πονηρεύεσθε. » — Χριστοὺς φησιν αὐτοὺς, ὡς τῷ προφητικῷ κεχρισμένους χαρίσματι· πολλὰ γὰρ προεφήτευσαν.

« Καὶ ἐκάλεσε λιμὸν ἐπὶ τὴν γῆν· πᾶν στήριγμα ἄρτου συνέτριψεν. » — Πᾶν ἰσχύον διαθρέψαι σπανίσαι πεποίηκεν, οὐ μόνον δηλαδὴ σῖτον, ἀλλὰ καὶ κριθὰς, καὶ ὄσπρια, καὶ εἴ τι ἄλλο δύναται τρέφειν.

« Ἀπέστειλεν ἔμπροσθεν αὐτῶν ἄνθρωπον. » — Ἔμπροσθεν τῶν περὶ τὸν Ἰακὼβ ἀπέστειλε τὸν

Ἰωσήφ, τῇ πονηρίᾳ τῶν ἀδελφῶν εἰς δέον χρησάμενος.

« Εἰς δοῦλον ἐπράθη Ἰωσήφ. » — Παρὰ μὲν τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ τοῖς Ἰσμαηλίταις, παρὰ δὲ τῶν Ἰσμαηλιτῶν εἰς Αἴγυπτον τῷ Πεντεφρῇ.

« Ἐταπείνωσαν ἐν πέδαις τοὺς πόδας αὐτοῦ. » — Οἱ περὶ τὸν δεσπότην αὐτοῦ ἐκάκωσαν τοὺς πόδας αὐτοῦ ἐν δεσμοῖς.

« Σίδηρον διῆλθεν ἡ ψυχὴ αὐτοῦ. » — Τουτέστιν αὐτός. Σίδηρον δὲ λέγει τὸν σιδηροῦν κλοιὸν, ἢ τὸ ξίφος ὃ διέφυγεν ἡ ψυχὴ αὐτοῦ ἄχρι τούτου ἐλθοῦσα.

« Μέχρι τοῦ ἐλθεῖν τὸν λόγον αὐτοῦ. » — Τὴν σοφίαν αὐτοῦ καθ' ἣν ἔλυσε τοὺς ὀνείρους, ἢ τὴν φροντίδα ἣν ἐφρόντισεν αὐτοῦ ὁ Θεός.

« Τὸ λόγιον Κυρίου ἐπύρωσεν αὐτόν. » — Ὁ φυσικὸς νόμος καθ' ὃν ἐδιδάσκετο, γυναικὸς ἀλλοτρίας μὴ ἅπτεσθαι, παρεσκεύασεν αὐτὸν πυρωθῆναι τῇ καμίνῳ τῶν πειρασμῶν.

« Καὶ εἰσῆλθεν Ἰσραὴλ εἰς Αἴγυπτον · καὶ Ἰακὼβ παρῴκησεν ἐν γῇ Χάμ. » — Παλιλλογεῖ κἀνταῦθα, γῆ γὰρ Χὰμ ἡ Αἴγυπτος.

« Καὶ ηὔξησε τὸν λαὸν αὐτοῦ σφόδρα. » — Ηὔξησεν, ὁ Θεὸς δηλαδή. Τὸ δὲ *αὐτοῦ* νοεῖται καὶ ἐπὶ Θεοῦ, νοεῖται καὶ ἐπὶ τοῦ Ἰακώβ.

« Καὶ ἐκραταίωσεν αὐτὸν ὑπὲρ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ. » — Ὑπὲρ τοὺς Αἰγυπτίους, οἵτινες ἐχθροὶ ἦσαν καὶ τοῖς Ἰσραηλίταις καὶ τῷ Θεῷ.

« Μετέστρεψε τὴν καρδίαν αὐτῶν τοῦ μισῆσαι τὸν λαὸν αὐτοῦ. » — Οὐκ αὐτὸς μεταβαλὼν, ἀλλὰ τῷ αὐτεξουσίῳ παραχωρῶν. Ἐνταῦθα δὲ τὸ μὲν πρῶτον αὐτοῦ δηλωτικόν ἐστι τοῦ Φαραὼ, οὐ τοῦ ἀγαπῶντος τὸν Ἰωσήφ, ἀλλ' ἑτέρου · τὸ δὲ δεύτερον αὐτοῦ μηνυτικόν ἐστι τοῦ Θεοῦ.

« Τοῦ δολιοῦσθαι ἐν πᾶσι τοῖς δούλοις αὐτοῦ. » — Τοῦ ἐπιβουλεύειν · προσέταξε γὰρ ταῖς μαίαις ἀναιρεῖν τὰ ἄρσενα τῶν Ἑβραϊκῶν βρεφῶν.

« Ἔθετο ἐν αὐτοῖς τοὺς λόγους τῶν σημείων αὐτοῦ καὶ τῶν τεράτων αὐτοῦ ἐν γῇ Χάμ. » — Τὰ προστάγματα περὶ τῶν ἐν γῇ Χὰμ ἐνεργηθησομένων σημείων καὶ τεράτων αὐτοῦ · ἐνεργῆσαι γὰρ ἐν Αἰγύπτῳ προσέταξεν αὐτοῖς τοσάδε καὶ τοιάδε σημεῖα. Ὥσπερ δὲ ἐν τῷ οζ' ψαλμῷ τὴν τάξιν οὐ φυλάττει τῶν Αἰγυπτιακῶν πληγῶν, οὕτω καὶ ἐνταυθοῖ.

« Ἐξαπέστειλε σκότος, καὶ ἐσκότασε, καὶ παρεπίκραναν τοὺς λόγους αὐτοῦ. » — Διὰ τῶν λόγων δεδήλωκε τὸν λέγοντα Θεὸν, ὃν παρελύπησαν, τοὺς λόγους αὐτοῦ ἀθετοῦντες, οἱ Αἰγύπτιοι · οὐ γὰρ ἤκουσαν Θεοῦ κελεύοντος ἀπολῦσαι τὸν λαὸν αὐτοῦ, κελεύοντος δὲ τοῦτο διὰ Μωσέως δηλονότι καὶ Ἀαρών.

« Ἐξεῖρψεν ἡ γῆ αὐτῶν βατράχους. » — Τὸ *ἐξεῖρψεν* ἀντὶ τοῦ ἐξέδωκεν ἑρπυστικούς.

« Ἐν τοῖς ταμιείοις τῶν βασιλέων αὐτῶν. » — Οὐ μόνον ἐν τοῖς ἄλλοις τόποις, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς εἰς τὰ βασίλεια ταμιείοις, ἔνθα πολλὴ φυλακὴ καὶ ἀσφάλεια.

« Εἶπε, καὶ ἦλθε κυνόμυια καὶ σκνῖπες ἐν πᾶσι τοῖς ὁρίοις αὐτῶν. » — Ἡ αἰθάλη μετεστοιχείωτο εἰς σκνῖπας. Ζωΰφιον δὲ κωνωποειδές ἐστιν ὁ σκνίψ.

« Καὶ ἐξήγαγεν αὐτοὺς ἐν ἀργυρίῳ καὶ χρυσίῳ. » — Ἃ ἐχρήσαντο παρὰ τῶν Αἰγυπτίων, οὕτω τοῦ Θεοῦ κελεύσαντος, ὥστε λογισθῆναι ταῦτα μισθὸν τῆς πολυετοῦς ὑπηρεσίας αὐτῶν.

« Καὶ οὐκ ἦν ἐν ταῖς φυλαῖς αὐτῶν ἀσθενῶν. » — Ἵνα μηδεὶς ὑπολειφθῇ διὰ νόσον. Τοῦτο δὲ μὴ ἀναγεγραμμένον ἐν τῇ Ἐξόδῳ φησὶν ὁ Δαυΐδ, παρὰ τοῦ Πνεύματος διδαχθεὶς, ὥσπερ καὶ ἄλλα πολλά.

« Εὐφράνθη Αἴγυπτος ἐν τῇ ἐξόδῳ αὐτῶν. » — Αἴγυπτόν φησι τοὺς ὑπολειφθέντας Αἰγυπτίους.

« Ὅτι ἐπέπεσεν ὁ φόβος αὐτῶν ἐπ' αὐτούς. » — Ὁ φόβος τῶν Ἑβραίων ἔπεσεν ἐπὶ τοὺς Αἰγυπτίους, τουτέστιν, ἐφοβήθησαν οἱ Αἰγύπτιοι τοὺς Ἑβραίους διὰ τὰς ὑπὲρ αὐτῶν θεηλάτους μάστιγας.

« Διέῤῥηξε πέτραν, καὶ ἐῤῥύησαν ὕδατα· ἐπορεύθησαν ἐν ἀνύδροις ποταμοί. » — Ποταμοὺς λέγει τοὺς ἐκ τῆς πέτρας διαῤῥηχθείσης ὀχετοὺς τῶν ὑδάτων οἵτινες ἐν ἀνύδροις τόποις κατέῤῥευσαν.

« Ὅτι ἐμνήσθη τοῦ λόγου τοῦ ἁγίου αὐτοῦ, τοῦ πρὸς Ἀβραὰμ τὸν δοῦλον αὐτοῦ. » — Ὅτι πληθυνεῖ τὸ σπέρμα αὐτοῦ, καὶ ὅτι δώσει αὐτῷ γῆν Χαναάν.

« Καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς χώρας ἐθνῶν · καὶ πόνους λαῶν κατεκληρονόμησαν. » — Τούς τε ἀθετοῦντας αὐτοὺς κολάσας ἐνδίκως καὶ τὰς οἰκείας ἐμπεδώσας ὁμολογίας.

« Ὅπως ἂν φυλάξωσι τὰ δικαιώματα αὐτοῦ, καὶ τὸν νόμον αὐτοῦ ἐκζητήσωσιν. » — Ἀντὶ τοῦ ποθήσωσιν · ὃ γὰρ ποθεῖ τις καὶ ἐκζητεῖ.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΕ'.

« Ἀλληλούϊα. Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ, ὅτι χρηστός · ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » — Ἐξομολογεῖσθε ἀεὶ τῷ Θεῷ τὰς ἁμαρτίας ὑμῶν, ὅτι ἀγαθὸς καὶ ἀμνησίκακος, ὅτι αἰώνιον τὸ ἔλεος αὐτοῦ καὶ διηνεκές · ἀεὶ γὰρ ἐλεεῖ τοὺς μετανοοῦντας.

« Τίς λαλήσει τὰς δυναστείας τοῦ Κυρίου, ἀκουστὰς ποιήσει πάσας τὰς ἀνέσεις αὐτοῦ ; » — Οὐδεὶς γὰρ ἀπόχρη λόγος εἰς ὑμνῳδίαν τοῦ Θεοῦ.

« Μακάριοι οἱ φυλάσσοντες κρίσιν καὶ ποιοῦντες δικαιοσύνην ἐν παντὶ καιρῷ. » — Μακαρίζει ὁ προφήτης οὐ τοὺς ἅπαξ, ἀλλὰ τοὺς διηνεκῶς ὀρθῶς κρίναντας καὶ δικαίως καὶ ἑτέροις καὶ ἑαυτοῖς, ὥστε μὴ παραχωρεῖν κατεξανίστασθαι τὸ χεῖρον τοῦ κρείττονος.

« Μνήσθητι ἡμῶν, Κύριε, ἐν τῇ εὐδοκίᾳ τοῦ λαοῦ σου · ἐπίσκεψαι ἐν τῷ σωτηρίῳ σου. » — Ἱκετεύει ὁ προφήτης μνείαν γενέσθαι καὶ αὐτοῦ ἐν τῇ διὰ τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως εὐεργεσίᾳ καὶ σωτηρίᾳ τοῦ νέου λαοῦ. Αἱ τοιαῦται δὲ ἱκεσίαι δόγματά εἰσι προφητικά · ὥσπερ νῦν δογματίζει προφητεύων ὁ Δαυΐδ μὴ μόνον τοῖς ζῶσιν, ἀλλὰ καὶ τοῖς τεθνεῶσι τὸ σωτήριον ἐπισκοπὴν ποιήσεσθαι τὸν Χριστὸν διὰ τῆς ἐν τῷ ᾅδῃ καθόδου αὐτοῦ.

« Τοῦ ἰδεῖν ἐν τῇ χρηστότητι τῶν ἐκλεκτῶν σου, τοῦ εὐφρανθῆναι ἐν τῇ εὐφροσύνῃ τοῦ ἔθνους σου. » — Ὥστε ἰδεῖν καὶ ἡμᾶς, ἤγουν πεῖρᾳ γνῶναι καὶ

παθεῖν τὴν ἀγαθωσύνην καὶ θυμηδίαν τοῦ Χριστιανικοῦ λαοῦ σου

« Ἡμάρτομεν μετὰ τῶν πατέρων ἡμῶν· ἠνομήσαμεν, ἠδικήσαμεν. » — Οὐ συνῆκαν τὰ ἐν Αἰγύπτῳ θαυμάσιά σου, οὐδὲ ἐμνήσθησαν τοῦ εἰς αὐτοὺς γενομένου ἐλέους σου, ἀλλ' ἰδόντες τοὺς Αἰγυπτίους ὀπίσω αὐτῶν, ἐφοβήθησαν καὶ ἐγόγγυζον, μὴ πιστεύοντες τῇ δυνάμει σου.

« Καὶ παρεπίκραναν ἀναβαίνοντες ἐν τῇ Ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ. » — Ἀναβαίνοντες εἶπεν, ὅτι χθαμαλή ἐστιν ἡ Αἴγυπτος· ὅθεν ἀνέβαινον πρὸς τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν, ἐν ὑψηλοτέροις μέρεσι κειμένην καὶ πλησιάζουσαν τῇ ἐρήμῳ.

« Καὶ ἔσωσεν αὐτοὺς ἕνεκεν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. » — Ἵνα μὴ βλασφημηθῇ ὡς ἀσθενής· αὐτοὶ γὰρ ἀνάξιοι ἦσαν σωτηρίας.

« Τοῦ γνωρίσαι τὴν δυναστείαν αὐτοῦ. » — Ὥστε γνώριμον πανταχοῦ ποιῆσαι τὸ μεγαλοδύναμον αὐτοῦ.

« Καὶ ἐπίστευσαν τῷ λόγῳ αὐτοῦ. » — Ταῖς ἐπαγγελίαις αὐτοῦ.

« Καὶ ᾖνεσαν τὴν αἴνεσιν αὐτοῦ. » — Τὴν ἐπινίκιον ᾠδὴν ἣν ὑπηγόρευσεν αὐτοῖς Μωϋσῆς.

« Ἐτάχυναν, ἐπελάθοντο τῶν ἔργων αὐτοῦ· καὶ οὐχ ὑπέμειναν τὴν βουλὴν αὐτοῦ. » — Ταχέως ἐπελάθοντο τῶν εὐεργεσιῶν αὐτοῦ. Ὅτι πεινάσαντες καὶ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ βρωμάτων μνησθέντες διεγόγγυζον, οὐκ ἀνέμειναν τὴν πρόνοιαν αὐτοῦ ἵνα γένηται εἰς αὐτοὺς, ὅπερ ἐβούλετο ὁ Θεός.

« Καὶ ἐπεθύμησαν ἐπιθυμίαν ἐν τῇ ἐρήμῳ. » — Βρωμάτων δηλαδή.

« Καὶ ἐπείρασαν τὸν Θεὸν ἐν ἀνύδρῳ. » — Ἐν ἀνύδρῳ τόπῳ ἢ γῇ δηλονότι ἐδοκίμασαν τὸν Θεὸν, λέγοντες μετὰ δισταγμοῦ, Πότερον δύναται διαθρέψαι ἡμᾶς ἐνταυθοῖ;

« Καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς τὸ αἴτημα αὐτῶν. » — Αἴτημα λέγει τὴν ἐπιθυμίαν, τὸ ζήτημα τῆς ψυχῆς ὅπερ ᾐτήσαντο.

« Ἐξαπέστειλε πλησμονὴν εἰς τὰς ψυχὰς αὐτῶν. » — Οὐ γὰρ ἁπλῶς ἔδωκε τὴν ὀρτυγομήτραν καὶ τὸ μάννα καὶ τὸ ὕδωρ τότε ἐν Μεῤῥᾷ γλυκανθὲν καὶ τὸ ἐκ πέτρας ῥυὲν, ἀλλ' ἄχρι κόρου.

« Καὶ παρώργισαν τὸν Μωϋσῆν ἐν τῇ παρεμβολῇ, Ἀαρὼν τὸν ἅγιον Κυρίου. » — Κατὰ Μωσέως μὲν γὰρ ἐμελέτησαν τυραννίδα οἱ περὶ Δαθὰν καὶ Ἀβειρών· οἱ περὶ Κορὲ δὲ τὴν τοῦ Ἀαρὼν τοῦ καθιερωμένου τῷ Θεῷ ἱερωσύνην ἁρπάσαι ἐπειράθησαν.

« Ἠνοίχθη ἡ γῆ, καὶ κατέπιε Δαθὰν καὶ ἐκάλυψεν ἐπὶ τὴν συναγωγὴν Ἀβειρών. » — Ἐκάλυψε τὴν συναγωγὴν τοῦ Ἀβειρών· ἀπὸ κοινοῦ δὲ τὸ ἡ γῆ.

« Καὶ ἐξεκαύθη πῦρ ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν, φλὸξ κατέφλεξεν ἁμαρτωλούς. » — Ἐν τῇ συναγωγῇ τῶν περὶ Κορὲ πῦρ ἀναφθὲν κατέκαυσε τῇ τούτου φλογὶ τοὺς ν' καὶ σ' ἄνδρας, τοὺς προσφέροντας τὸ θυμίαμα. Οὓς ἁμαρτωλοὺς εἶπεν, ὡς ἁρπάσαι τὴν ἱερωσύνην ἀναξίως ἐπιχειρήσαντας.

« Καὶ ἠλλάξαντο τὴν δόξαν αὐτοῦ ἐν ὁμοιώματι

A μόσχου ἐσθίοντος χόρτον. » — Μετέστησαν τὴν τιμὴν τοῦ Θεοῦ εἰς εἴδωλον μόσχου χορτοφάγου. Τοῦτο δὲ ἐπὶ διασυρμῷ τῆς τῶν Ἑβραίων ἀλογίας προστέθειται.

« Καὶ εἶπε τοῦ ἐξολοθρεῦσαι αὐτούς. » — Εἶπε γὰρ ὁ Θεὸς πρὸς Μωϋσῆν, « Ἔασόν με, καὶ θυμωθεὶς, ἐκτρίψω αὐτούς. » Εἶπε γοῦν περὶ τοῦ ἐξολοθρεῦσαι αὐτούς.

« Εἰ μὴ Μωσῆς ὁ ἐκλεκτὸς αὐτοῦ ἔστη ἐν τῇ θραύσει ἐνώπιον αὐτοῦ. » — Ἔφη πρὸς Κύριον ὁ Μωϋσῆς, « Εἰ μὲν ἀφῇς αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν, ἄφες· εἰ δὲ μὴ, ἐξάλειψόν με ἐκ τῆς βίβλου ἧς ἔγραψας. »

« Καὶ ἐξουδένωσε γῆν ἐπιθυμητήν. » — Ὡς οὐδὲν αὐτὴν λογισάμενοι, ὅτε δηλονότι οἱ ἀποσταλέντες εἰς

B τὴν εἰρημένην γῆν κατάσκοποι ὑποστρέψαντες τὴν δειλίαν ἐνῆκαν τῷ λαῷ, γενναίους εἰπόντες εἶναι τοὺς κατοικοῦντας ἐν αὐτῇ· τότε γὰρ ἡ συναγωγὴ τοῦ λαοῦ πᾶσα ἔκλαιον ἐν ταῖς σκηναῖς αὐτῶν καὶ ἐγόγγυζον.

« Οὐκ ἐπίστευσαν τῷ λόγῳ αὐτοῦ. » — Ὅτι δώσει αὐτοῖς αὐτήν.

« Καὶ ἐγόγγυσαν ἐν τοῖς σκηνώμασιν αὐτῶν· οὐκ εἰσήκουσαν τῆς φωνῆς Κυρίου. » — Οὐκ ἐπείσθησαν τῷ Θεῷ παρεγγυήσαντι τῆς ἐπηγγελμένης ἐπιβῆναι γῆς.

« Καὶ ἐπῆρε τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπ' αὐτούς. » — Καὶ ἐκίνησε τὴν κολαστικὴν αὐτοῦ δύναμιν ἐπ' αὐτούς.

« Τοῦ καταβαλεῖν αὐτοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ. » — Ὥστε θανατῶσαι αὐτούς.

C « Καὶ τοῦ καταβαλεῖν τὸ σπέρμα αὐτῶν ἐν τοῖς ἔθνεσι· καὶ διασκορπίσαι αὐτοὺς ἐν ταῖς χώραις. » — Τοὺς μὲν πατέρας ὡς ἀπειθεῖς ἄλλῳ τρόπῳ κατέβαλε, τῷ θανάτῳ γὰρ, τὰ τέκνα δὲ κατέσπειρεν, ὅ ἐστι, κατῴκισε πανταχοῦ, ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ἤγουν τῇ γῇ τῶν ἐθνῶν τῇ ἐπηγγελμένῃ. Ἐπ' ἀγαθῷ δὲ εἴρηται καὶ τὸ διασκορπίσαι· δίκην γὰρ σπέρματος ὥστε ἐκριζωθῆναι καὶ αὐξηθῆναι καὶ πληθυνθῆναι ἐν ταῖς χώραις τῶν ἐθνῶν ἁπάσαις, ἤγουν τῇ γῇ τῆς ἐπαγγελίας.

« Καὶ ἐτελέσθησαν τῷ Βεελφεγώρ. » — Βὴλ καὶ Βάαλ καὶ Βέελ τὸ αὐτό ἐστιν, εἴδωλον τοῦ Πριάπου, λίαν ἀσχημονέστατον. Φεγὼρ δὲ τοπικὸν ὄνομα. Τὸ Βεελφεγὼρ οὖν σύνθετος λέξις ἐστὶ, τό τε εἴδωλον

D δηλοῦσα καὶ τὸν τόπον ἐν ᾧ τὸ εἴδωλον ἦν. Τὸ δὲ *ἐτελέσθησαν* δηλοῖ τὸ ἐμυήθησαν, ᾠκειώθησαν, ἀφιερώθησαν.

« Καὶ ἔφαγον θυσίας νεκρῶν. » — Νεκρὰ λέγει τὰ εἴδωλα ὡς ἀναίσθητα.

« Καὶ παρώξυναν αὐτὸν ἐν τοῖς ἐπιτηδεύμασιν αὐτοῦ. » — Ἐν τοῖς τοιούτοις ἔργοις αὐτῶν.

« Καὶ ἐπληθύνθη ἐν αὐτοῖς ἡ πτῶσις. » — Ἀποθνησκόντων πολλῶν.

« Καὶ ἔστη Φινεὲς καὶ ἐξιλάσατο, καὶ ἐκόπασεν ἡ θραῦσις. » — Ἀνέστη καὶ ἐξιλεώσατο τὸν Θεὸν, καὶ ἐπαύσατο ἡ θανατοφόρος πληγὴ τοῦ λαοῦ· τὸν γὰρ Ζαμβρῆ μιγνύμενον φανερῶς τῇ Μαδιανίτιδι, ζήλου πλησθεὶς ὁ Φινεὲς καὶ λαβὼν δόρυ, συνεῖλε τῇ γυ-

ναικὶ πληγῇ μιᾷ, καὶ οὕτως ἔστη ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ, ἐξιλεωθέντος τῷ ζήλῳ τοῦ Φινεές.

« Καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην εἰς γενεὰν καὶ γενεὰν ἕως τοῦ αἰῶνος. » — Καὶ ὁ φόνος οὗτος εἰς ἀρετὴν παρὰ πάντων ἐλογίσθη τῷ Φινεὲς διαπαντός.

« Καὶ παρώργισαν αὐτὸν ἐπὶ ὕδατος ἀντιλογίας. » — Τὸ ἐν ἐρήμῳ Κάδδης ἐκ πέτρας ῥυὲν ὕδωρ ἀντιλογίας ὕδωρ ὠνόμασται ἀπὸ τῆς προηγησαμένης ἀντιλογίας καὶ ἀπειθείας τῶν Ἰουδαίων ὅτε διψήσαντες ἐγόγγυζον, καὶ οὐχ ὑπήκουον Μωσεῖ ἐφ' οἷς ἔλεγεν, ἀλλὰ διελοιδοροῦντο μᾶλλον αὐτῷ.

« Καὶ ἐκακώθη Μωσῆς δι' αὐτούς. » — Ἐκακώθη παρὰ Θεοῦ κατακριθεὶς ἔξω τῆς ἐπηγγελμένης γῆς ἀποθανεῖν, αὐτός τε καὶ Ἀαρών.

« Ὅτι παρεπίκραναν τὸ πνεῦμα αὐτοῦ. » — Ἐλύπησαν τὴν ψυχὴν τοῦ Μωσέως γογγύζοντες καὶ ὑβρίζοντες αὐτὸν, καὶ ἀναγκασθεὶς εἶπε διστακτικῶς, « Μὴ ἐκ τῆς πέτρας ταύτης ἐξάξω ὑμῖν ὕδωρ; »

« Καὶ διέστειλεν ἐν τοῖς χείλεσιν αὐτοῦ. » — Τὸν Μωσέως ἐξ ὀλιγωρίας λόγον διὰ τοῦ *διέστειλεν* ἤτοι ἤνοιξε τὰ χείλη αὐτοῦ εὐφήμως ἐδήλωσεν ὁ Δαυῒδ. Τινὲς δὲ τὸ *διέστειλεν* ἀντὶ τοῦ διστακτικῶς ἐλάλησε νενοήκασιν. Οὕτω δὲ τὸ *ἐν τοῖς χείλεσιν ἔσται* ἀντὶ τοῦ διὰ τῶν χειλέων. Οἶδε δὲ ἡ παλαιὰ Γραφὴ ἀντὶ τοῦ ἁπλῶς χρᾶσθαι λέγειν τὸ διαστέλλεσθαι.

« Καὶ ἐμίγησαν ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἔμαθον τὰ ἔργα αὐτῶν. » — Ἔργα τὰ παράνομα καὶ ἀσεβῆ.

« Καὶ ἐδούλευσαν τοῖς γλυπτοῖς αὐτῶν· καὶ ἐγενήθη αὐτοῖς εἰς σκάνδαλον. » — Τὸ δουλεῦσαι τοῖς γλυπτοῖς ἐγένετο τοῖς Ἰουδαίοις εἰς πρόσκομμα καὶ πτῶσιν.

« Καὶ ἐφονοκτονήθη ἡ γῆ ἐν τοῖς αἵμασι. » — Καὶ ἐπλήσθη ἐξ ἀποκτάνσεως ἤτοι σφαγῆς ἡ γῆ διὰ τῶν αἱμάτων καὶ ἐμολύνθη διὰ τῶν θυσιῶν καὶ αἰσχρουργιῶν.

« Καὶ ἐπόρνευσαν ἐν τοῖς ἐπιτηδεύμασιν αὐτῶν. » — Ἀποστάντες γὰρ τοῦ Θεοῦ ἐκολλήθησαν τοῖς δαίμοσι, δι' ὧν εἰργάζοντο εἰδωλολατριῶν τε καὶ ἀσελγειῶν.

« Πλεονάκις ἐῤῥύσατο αὐτούς. Αὐτοὶ δὲ παρεπίκραναν αὐτὸν ἐν τῇ βουλῇ αὐτῶν. » — Ἐν τῇ γνώμῃ αὐτῶν τῇ ἀχαρίστῳ καὶ πονηρᾷ.

« Καὶ ἐταπεινώθησαν ἐν ταῖς ἀνομίαις αὐτῶν. » — Κατεπτοήθησαν, ἠσθένησαν ἐν τῷ τὰ ἄνομα δρᾷν.

« Καὶ ἐμνήσθη τῆς διαθήκης αὐτοῦ· καὶ μετεμελήθη κατὰ τὸ πλῆθος τοῦ ἐλέους αὐτοῦ. » — Μετέβαλε τὴν ὀργὴν εἰς οἶκτον, ὡς πολυέλεος.

« Καὶ ἔδωκεν αὐτοὺς εἰς οἰκτιρμούς. » — Τουτέστιν, ᾤκτειρεν αὐτούς.

« Ἐναντίον πάντων τῶν αἰχμαλωτευσάντων αὐτούς. » — Περιφανῶς ὥστε πάντας τοῦτο μαθεῖν τοὺς αἰχμαλωτεύσαντας αὐτούς· ὡς διάφορα γὰρ ἔθνη, αὐτοὺς ᾐχμαλώτευσεν.

« Σῶσον ἡμᾶς, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ ἐπισυνάγαγε ἡμᾶς ἐκ τῶν ἐθνῶν. » — Εἰς τὴν προτέραν ἱκεσίαν ἀνέδραμεν. Ἔθνη δὲ λέγει τὰ παράνομα, ἐν οἷς Ἰουδαῖοι διεσπάρησαν μετὰ τὴν εἰς Χριστὸν

A παρανομίαν. Προφητεύει δὲ διὰ τούτων ὁ Δαυῒδ ὅτι καὶ πιστεύσουσι τῷ Χριστῷ πάντες οἱ Ἰουδαῖοι καὶ εἰς τὴν μίαν καὶ καθολικὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ ἐπισυναχθήσονται καὶ αὐτοί.

« Τοῦ ἐξομολογήσασθαι τῷ ὀνόματί σου τῷ ἁγίῳ, τοῦ ἐγκαυχᾶσθαι ἐν τῇ αἰνέσει σου. » — Μέγα ὄντως καύχημα τὸ ὑμνεῖν τὸν Χριστόν.

« Εὐλογητὸς Κύριος, ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, ἀπὸ τοῦ αἰῶνος καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος. » — Ἐρεῖ τὸ, « Εὐλογητὸς Κύριος. » Καὶ τοῦτο προφητικὸν, ἅπας γὰρ ὁ λαὸς, ὕστερον ὑμνεῖν τὸν Ἰησοῦν ὡς Θεόν.

ΨΑΛΜΟΣ ΡϚʹ.

« Ἀλληλούϊα. Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ, ὅτι χρηστὸς, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » — Εἰπάτωσαν ὅτι χρηστὸς, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ.

B « Εἰπάτωσαν οἱ λελυτρωμένοι ὑπὸ Κυρίου, οὓς ἐλυτρώσατο ἐκ χειρὸς ἐχθροῦ. » — Ἐχθρὸν νοητέον τὸν διάβολον· περὶ γὰρ τῶν Χριστὸν πιστευσάντων ὁ λόγος.

« Καὶ ἐκ τῶν χωρῶν συνήγαγεν αὐτούς. » — Ἐκ τῶν ἐθνικῶν χωρῶν εἰς μίαν Ἐκκλησίαν καὶ πίστιν.

« Ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν καὶ Βοῤῥᾶ καὶ θαλάσσης. » — Ἐκ τῶν τεσσάρων γὰρ περάτων τοῦ κόσμου συνήχθησαν.

« Ἐπλανήθησαν ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐν ἀνύδρῳ. » — Ἐπλανήθησαν πρότερον ἐν τῇ πολιτείᾳ τῇ ἐρήμῳ καρπῶν ἀρετῆς, καὶ μὴ ἐχούσῃ πόμα θείας διδασκαλίας.

« Ὁδὸν πόλεως κατοικητηρίου οὐχ εὗρον. » — C Κατοικητηρίου πόλις ὁ οὐρανός· ὁ γὰρ ἐπίγειος κόσμος ἅπας παροικία ἐστίν. Ἡ δὲ πρὸς οὐρανὸν ἄγουσα ὁδὸς ἡ ὀρθὴ πίστις μετὰ τῶν ἀρετῶν.

« Πεινῶντες καὶ διψῶντες, ἡ ψυχὴ αὐτῶν ἐν αὐτοῖς ἐξέλιπεν. » — Ἦσαν δηλονότι· οὐκ εἶχον γὰρ θεογνωσίαν ἢ διδασκαλίαν τρέφουσαν καὶ ποτίζουσαν ψυχάς· τὸ δὲ *ἐξέλιπε* δηλοῖ τὸ ἠτόνησεν ἄγαν, ἐκ τῆς καθ' ὑπερβολῆς δηλαδὴ πείνης καὶ δίψης πνευματικῆς.

« Καὶ ἐκέκραξαν πρὸς Κύριον ἐν τῷ θλίβεσθαι αὐτούς. » — Ἐκέκραξαν οἱ προφῆται ὑπὲρ αὐτῶν, καὶ οἱ θεῖοι ἄγγελοι οἱ προεστηκότες τῶν ἐθνῶν.

« Καὶ ἐκ τῶν ἀναγκῶν αὐτῶν ἐῤῥύσατο αὐτούς. » — Ἐκ τῶν δαιμονικῶν τυραννίδων.

D « Καὶ ὡδήγησεν αὐτοὺς εἰς ὁδὸν εὐθεῖαν· τοῦ πορευθῆναι εἰς πόλιν κατοικητηρίου. » — Τὴν εὐσεβῆ καὶ ἐνάρετον διαγωγὴν τὴν ἄγουσαν εἰς τὸν οὐρανόν.

« Ἐξομολογησάσθωσαν τῷ Κυρίῳ τὰ ἐλέη αὐτοῦ, καὶ τὰ θαυμάσια αὐτοῦ υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων. » — Τὸ *ἐξομολογησάσθωσαν* ὧδε δηλοῖ τὸ ἐξαγγειλάτωσαν.

« Ὅτι ἐχόρτασε ψυχὴν κενὴν, καὶ ψυχὴν πεινῶσαν ἐνέπλησεν ἀγαθοῖς. » — Κενήν φησι τὴν ἐστερημένην τροφῆς καὶ πόσεως, πνευματικῆς δηλαδή.

« Καθημένους ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου. » — Σκότος καὶ νὺξ θανάτου ψυχικοῦ ἡ ἄγνοια καὶ ἡ ἀπιστία πρὸς Θεόν.

« Πεπεδημένους ἐν πτωχείᾳ καὶ σιδήρῳ. » — Τῶν

ἀρετῶν καὶ σιδηροῖς εἴτουν ἰσχυροῖς τῶν ἁμαρτημάτων δεσμοῖς.

« Ὅτι παρεπίκραναν τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ. » — Διὰ τῶν λογίων δηλοῖ τὸν λέγοντα· τούτων γὰρ ἀθετουμένων, παραλυπεῖται ὁ Θεός· λόγια δὲ Θεοῦ νοητέον νῦν τόν τε φυσικὸν νόμον, καθ' ὃν πάντες ἄνθρωποι τὴν τοῦ καλοῦ καὶ κακοῦ διάκρισιν ἔχομεν ἐκ Θεοῦ, καὶ τὸν δοθέντα τοῖς Ἰουδαίοις γραπτὸν νόμον, καὶ τοὺς λόγους τῶν προφητῶν.

« Καὶ τὴν βουλὴν τοῦ Ὑψίστου παρώξυναν. » — Εἴτουν τὸν βουλόμενον τὴν σωτηρίαν αὐτῶν Θεὸν παρώργισαν.

« Καὶ ἐταπεινώθη ἐν κόποις ἡ καρδία αὐτῶν. » — Καὶ κατεπτοήθησαν ἐν ταλαιπωρίαις τῆς ἁμαρτίας.

« Ὅτι συνέτριψε πύλας χαλκᾶς. » — Πύλαι ᾅδου στερεαὶ καὶ μοχλοὶ ἰσχυροὶ τὸ ἄψυχτον αὐτοῦ καὶ τὸ ἀδιεξόδευτον, ὅπερ ἀνέτρεψεν ὁ Χριστὸς, αὐτός τε ἀνελθὼν ἐκεῖθεν, καὶ κατεχομένας ψυχὰς ἐξαγαγών.

« Ἀντελάβετο αὐτῶν ἐξ ὁδοῦ ἀνομίας αὐτῶν. » — Ἤτοι ὁδευόντων ἀνομίᾳ.

« Πᾶν βρῶμα ἐβδελύξατο ἡ ψυχὴ αὐτῶν. » — Δι' ὑπερβολὴν καχεξίας ψυχικῆς πᾶν βρῶμα πνευματικὸν, πᾶσαν διδασκαλίαν ψυχωφελῆ ἐμίσησαν.

« Καὶ ἤγγισαν ἕως τῶν πυλῶν τοῦ θανάτου. » — Πύλαι καὶ εἴσοδοι πρὸς θάνατον ψυχικόν.

« Καὶ τῶν ἁμαρτημάτων ὑπερβολαί. » — Ἀπέστειλε τὸν Λόγον, τὸν Υἱὸν αὐτοῦ ἀπέστειλεν ὁ Πατὴρ, καὶ ἰάσατο πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ψυχῆς τε καὶ σώματος.

« Καὶ ἐρρύσατο αὐτοὺς ἐκ τῶν διαφθορῶν αὐτῶν. » — Ἐκ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν.

« Καὶ θυσάτωσαν αὐτῷ θυσίαν αἰνέσεως, καὶ ἐξαγγειλάτωσαν τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν ἀγαλλιάσει. » — Τὰ κατορθώματα τῆς σωτηρίου ἐνανθρωπήσεως.

« Οἱ καταβαίνοντες εἰς θάλασσαν ἐν πλοίοις. » — Περὶ τῶν ἀποστόλων ὁ λόγος τῶν πρὶν ἁλιέων, ὅτε ἦσαν ἐν τῇ θαλάσσῃ μετὰ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ αὐτὸς ἐκάθευδε, καὶ τὸ πλοῖον ἐβυθίζετο ὑπὸ τῶν κυμάτων, καὶ διυπνισθεὶς ἐπετίμησε τῇ θαλάσσῃ καὶ τοῖς ἀνέμοις.

« Ποιοῦντες ἐργασίαν ἐν ὕδασι πολλοῖς. » — Ἐργασίαν ἁλιείας.

« Εἶπε, καὶ ἔστη πνεῦμα καταιγίδος. » — Προσέταξε, καὶ ἀνέστη λαῖλαψ ἀνέμου μεγάλη.

« Καὶ ὑψώθη τὰ κύματα αὐτῆς. » — Εἰς ὕψος ἤρθη τὰ κύματα τῆς θαλάσσης.

« Ἀναβαίνουσιν ἕως τῶν οὐρανῶν, καὶ καταβαίνουσιν ἕως τῶν ἀβύσσων. » — Τὰ κύματα τότε νῦν μὲν σφόδρα ὑψοῦντο, νῦν δὲ λίαν ἐταπεινοῦντο· καθ' ὑπερβολὴν δὲ ὁ λόγος.

« Ἡ ψυχὴ αὐτῶν ἐν κακοῖς ἐτήκετο. » — Ἐν κινδύνοις ἐξελίμπανεν.

« Ἐταράχθησαν, ἐσαλεύθησαν ὡς ὁ μεθύων. » — Κλόνον καὶ παρατροπὴν ἔπαθον τῶν φρενῶν· οἱ γὰρ πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν θάνατον ἤδη βλέποντες ἐν τῷ καθεστηκότι ἔχουσι τὸν λογισμόν.

« Καὶ πᾶσα ἡ σοφία αὐτῶν κατεπόθη. » — Ἡ περὶ τὸ ναυτίλλεσθαι αὐτῶν ἐμπειρία ἠφανίσθη.

« Καὶ ἐπέταξε τῇ καταιγίδι, καὶ ἔστη εἰς αὔραν. » — Ἡ καταιγὶς ἔστη τῆς σφοδροτάτης ὁρμῆς, ὥστε γενέσθαι ταύτην τὴν αὔραν, ἤτοι πρᾶον καὶ γαληναῖον πνεῦμα.

« Καὶ εὐφράνθησαν ὅτι ἡσύχασαν. » — Ὅτι ἡσύχασαν τὰ κύματα.

« Καὶ ὡδήγησεν αὐτοὺς ἐπὶ λιμένα θελήματος αὐτῶν. » — Λιμὴν γὰρ ὄντως αἱ τοῦ Κυρίου ἐντολαὶ, τὸν ἐνεργοῦντα ταύτας τηροῦσαι ἀπείρατον ναυαγίου παντὸς ψυχικοῦ.

« Ὑψωσάτωσαν αὐτὸν ἐν ἐκκλησίᾳ λαῶν· καὶ ἐν καθέδρᾳ πρεσβυτέρων αἰνεσάτωσαν αὐτόν. » — Ἐν συνεδρίῳ ὑπερεχόντων.

« Ἔθετο ποταμοὺς εἰς ἔρημον. » — Τοὺς ποταμηδὸν εὐρροοῦντας ἐν λόγοις Ἕλληνας ἔθετο εἰς ἐρημίαν σοφίας, ἐπιστομιζόντων αὐτοὺς τῶν ἀγραμμάτων ἁλιέων.

« Καὶ διεξόδους ὑδάτων εἰς δίψαν. » — Καὶ τὰς πλημμύρας τῶν λόγων αὐτῶν εἰς ξηρασίαν.

« Γῆν καρποφόρον εἰς ἅλμην, ἀπὸ κακίας τῶν κατοικούντων ἐν αὐτῇ. » — Καὶ τὴν γῆν τῶν Ἰουδαίων τὴν καρποφοροῦσαν τοὺς προφήτας εἰς ἀκαρπίαν ἔθετο· καὶ γὰρ ἄκαρπος ἡ ἁλμυρὰ γῆ· τοῦτο δὲ γέγονε διὰ τὴν κακίαν τῶν Ἰουδαίων.

« Ἔθετο ἔρημον εἰς λίμνας ὑδάτων, καὶ γῆν ἄνυδρον εἰς διεξόδους ὑδάτων. » — Τὴν πρὶν ἔρημον θείας διδασκαλίας Ἐκκλησίαν τὴν ἐξ ἐθνῶν ἔθετο εἰς τὸ ἔχειν τε εἰς πλῆθος αὐτὴν τὰ τοῦ θείου λόγου νάματα καὶ προχέειν καὶ ἑτέροις αὐτά.

« Καὶ κατῴκισεν ἐκεῖ πεινῶντας. » — Τοὺς πρὶν ἐνδεεῖς τροφῆς πνευματικῆς κατῴκισεν ὁ Χριστὸς ἐν τῇ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ.

« Καὶ συνεστήσαντο πόλεις κατοικεσίας. » — Πόλεις κατοικίας πνευματικῆς τὰς κατὰ τόπους Ἐκκλησίας τῶν πιστῶν φησίν.

« Καὶ ἔσπειραν ἀγρούς. » — Ἔσπειραν οἱ ἀπόστολοι τῷ σπόρῳ τοῦ κηρύγματος τὰς ἠγριωμένας πρότερον τῶν ἀνθρώπων ψυχάς.

« Καὶ ἐφύτευσαν ἀμπελῶνας. » — Τὰς ψυχὰς αὖθις νόησον ἀμπελῶνας καρποφορούσας βότρυας ἀρετῶν.

« Καὶ ἐποίησαν καρπὸν γενήματος. » — Γενήματος μυστικοῦ προσφερομένου τῷ Δεσπότῃ Χριστῷ καὶ τοῦτον εὐφραίνοντος.

« Καὶ εὐλόγησεν αὐτούς. » — Φησὶ γὰρ ὁ Λουκᾶς περὶ τῶν ἀποστόλων, ὅτι καὶ ἐπάρας τὰς χεῖρας αὐτοῦ εὐλόγησεν αὐτοὺς, δηλονότι δι' αὐτῶν καὶ τοὺς διαδόχους τῆς πίστεως αὐτῶν.

« Καὶ ἐπληθύνθησαν σφόδρα. » — Δέκα γὰρ καὶ ἑβδομήκοντα εἰς μυριάδας ἀναρίθμιον ηὐξήθησαν.

« Καὶ τὰ κτήνη αὐτῶν οὐκ ἐσμικρύνθη. » — Κτήνη ἂν εἶεν τὰ πρόβατα, τὰ παρὰ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ ποιμαινόμενα διδασκάλων, ἤτοι ὁ κοινὸς Χριστιανικὸς λαός.

« Καὶ ὠλιγώθησαν καὶ ἐκακώθησαν ἀπὸ θλίψεως κακῶν καὶ ὀδύνης. » — Προλέγει τοὺς διωγμοὺς, τὴν ἐξ ἀναιρέσεως ὀλίγωσιν τῶν πιστῶν, καὶ τὴν ἐκ

θλίψεως τῶν πειρασμῶν, καὶ τὴν ἐντεῦθεν ὀδύνης κάκωσιν.

« Ἐξεχύθη ἐξουδένωσις ἐπ' ἄρχοντας αὐτῶν. » — Οἱ ἐξουσιάζοντες αὐτῶν οἱ βασιλεῖς ὁμοῦ καὶ διῶκται ἐξουδενώθησαν παρὰ τοῦ Θεοῦ ὡς ἀχρεῖοι.

« Καὶ ἐπλάνησεν αὐτοὺς ἐν ἀβάτῳ καὶ οὐχ ὁδῷ. » — Πλανηθῆναι παρεχώρησεν αὐτοὺς ἐν τοῖς ἀσεβέσι δόγμασιν ὡς ἀνιάτους.

« Καὶ ἐβοήθησε πένητι ἐκ πτωχείας. » — Τῷ ἐκ πτωχείας τῆς διὰ Χριστὸν πένητι λαῷ.

« Καὶ ἔθετο ὡς πρόβατα πατριάς. » — Πατριὰς ἤτοι φυλὰς ὀνομάζει τὰ συστήματα τῶν κατὰ τόπους ἐκκλησιῶν. Ἃ ἔθετο ὁ Κύριος, εἴτουν ἔταξεν ὡς οἰκεῖα πρόβατα, ὥστε ποιμαίνειν ταῦτα καὶ ὁδηγεῖν. Πατριὰς δὲ εἶπεν αὐτὰ διὰ τὴν ἐκ πίστεως συγγένειαν ἔχοντα Πατέρα ἕνα τὸν Θεόν.

« Ὄψονται εὐθεῖς καὶ εὐφρανθήσονται. » — Θεάσονται πληρούμενα τὰ ἤδη προφητευθέντα οἱ τὴν εὐθεῖαν ὁδεύοντες ἀσεβεῖς καὶ χαρήσονται.

« Καὶ πᾶσα ἀνομία ἐμφράξει στόμα αὐτοῦ. » — Ἀνομίαν λέγει τοὺς ἀνόμους καὶ ἀσεβεῖς.

« Τίς σοφὸς καὶ φυλάξει ταῦτα; » — Παρατηρήσει ταῦτα πιστεύων ὅτι γενήσονται.

« Καὶ συνήσουσι τὰ ἐλέη τοῦ Κυρίου. » — Γνώσονται ταῦτα ὅταν λάβωσι πέρας.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΖ'.

« Ὠδὴ ψαλμοῦ τῷ Δαυΐδ. Ἑτοίμη ἡ καρδία μου, ὁ Θεός, ἑτοίμη ἡ καρδία μου· ᾄσομαι καὶ ψαλῶ ἐν τῇ δόξῃ μου. » — Ταῦτα καὶ ἐν τῷ νς' ψαλμῷ ῥητά.

« Ὅπως ἂν ῥυσθῶσιν οἱ ἀγαπητοί σου. » — Ἀγαπητοὶ περὶ ὧν φησι τὸ Εὐαγγέλιον· « Ἀγαπήσας γὰρ τοὺς ἰδίους ἐν τῷ κόσμῳ εἰς τέλος ἠγάπησεν αὐτούς· » τὰ δὲ λοιπὰ τὰ καθ' ἑξῆς καὶ ἐν τῷ νθ' ψαλμῷ.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΗ'.

« Εἰς τὸ τέλος ψαλμὸς τῷ Δαυΐδ. Θεὸς, τὴν αἴνεσίν μου μὴ παρασιωπήσῃς. » — Τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τὰ μέτρα πληρῶν ὁ Δεσπότης Χριστὸς εὔχεται πρὸς τὸν Πατέρα, καί φησι, « Τὴν μετὰ αἰνέσεως δέησίν μου μὴ παρέλθῃς ἐν σιωπῇ· » τουτέστι, μὴ ἀπρόσδεκτον ποιήσῃς, μὴ ἀνενέργητον.

« Ὅτι στόμα ἁμαρτωλοῦ καὶ στόμα δολίου ἐπ' ἐμὲ ἠνοίχθη. » — Ἁμαρτωλὸν καὶ δόλιον τὸν Ἰούδαν νοητέον, ὃς ἤνοιξε στόμα κατὰ τοῦ Σωτῆρος ὅτε συνελάλησε τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ πρεσβυτέροις τοῦ λαοῦ περὶ τῆς προδοσίας αὐτοῦ.

« Ἐλάλησαν κατ' ἐμοῦ γλώσσῃ δολίᾳ. » — Εἰσάγει καὶ τοὺς μεθ' ὧν ὁ Ἰούδας συνελάλησεν, ἤγουν τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ πρεσβυτέρους τῶν Ἰουδαίων, καί φησιν· « Ἐλάλησαν οὗτός τε κἀκεῖνοι, κατ' ἐμοῦ δόλους ῥάπτοντες ἐπιβουλάς. »

« Καὶ λόγοις μίσους ἐκύκλωσάν με. » — Πολλάκις γὰρ οἱ Ἰουδαῖοι κυκλοῦντες αὐτὸν ῥήματα μίσους ἐλάλουν, διασύροντες, ὑβρίζοντες ἠρώτων κακοήθως.

« Καὶ ἐπολέμησάν με δωρεάν. » — Μάτην, ἀνευλόγως.

« Ἀντὶ τοῦ ἀγαπᾶν με ἐνδιέβαλλόν με. » — Δέον ἀγαπᾶν με καθ' ἑκάστην αὐτοὺς εὐεργετοῦντα καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ. Οἱ δὲ τοὐναντίον διεκωμῴδουν με,

A πλάνον ἀποκαλοῦντες καὶ παράνομον, ἀντίθεον.

« Ἐγὼ δὲ προσηυχόμην. » — Ὑπὲρ αὐτῶν δηλονότι ἡ τὴν παρὰ σοῦ βοήθειαν ἐπικαλούμενος.

« Καὶ ἔθεντο κατ' ἐμοῦ κακὰ ἀντὶ ἀγαθῶν. » — Εἰργάσαντο κατ' ἐμοῦ κακὰ ἀνθ' ὧν εὐηργετήθησαν ἀγαθῶν.

« Καὶ μῖσος ἀντὶ τῆς ἀγαπήσεώς μου. » — Ἀντὶ τῆς ἀγάπης ἧς ἠγάπων αὐτούς.

« Κατάστησον ἐπ' αὐτὸν ἁμαρτωλόν. » — Τὸ *κατάστησον* ἀντὶ τοῦ παραχώρησον. Παραχώρησον καταστῆναι, τουτέστι καταστήσεται· σχήματι γὰρ ἀρᾶς προφητεύει τὰ μέλλοντα· « Εἰσῆλθε γάρ, φησίν, εἰς αὐτὸν ὁ Σατανᾶς. »

« Καὶ διάβολος στήτω ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ. » — Στήσεται ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, τουτέστιν, οἰκειωθήσεται αὐ-
B τῷ.

« Ἐν τῷ κρίνεσθαι αὐτὸν ἐξέλθοι καταδεδικασμένος. » — Ἐν τῷ κρίνεσθαι ὑπὸ τοῦ οἰκείου συνειδότος ἐξελεύσεται ἀπὸ τοῦ συνεδρίου, κατακεκριμένος καὶ ὑφ' ἑαυτοῦ καὶ ὑπ' ἐκείνων· « Ἥμαρτον γάρ, φησι, παραδοὺς αἷμα ἀθῷον. Οἱ δὲ εἶπον, Τί πρὸς ἡμᾶς; σὺ ὄψει. » Καταγνώσεως δὲ τὸ *σὺ ὄψει*.

« Καὶ ἡ προσευχὴ αὐτοῦ γενέσθω εἰς ἁμαρτίαν. » — Εἰς ἀποτυχίαν, ἤγουν ἀποτεύξεται ὧν αἰτήσει διὰ τὴν δυστροπίαν αὐτοῦ.

« Γενηθήτωσαν αἱ ἡμέραι αὐτοῦ ὀλίγαι. » — Τελευτήσει ταχέως.

« Καὶ τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λάβοι ἕτερος. » — Τὴν
C ἀποστολικὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λήψεται ὁ Ματθίας.

« Γενηθήτωσαν οἱ υἱοὶ αὐτοῦ ὀρφανοὶ καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ χήρα. » — Εἰπὼν ἄνω, τί πεποίηκεν αὐτῷ ὁ Ἰούδας; ἐπήγαγε καί, τί τὸ Ἰουδαϊκὸν συνέδριον πεποίηκε πάλιν αὐτῷ· εἶτα τύπῳ ἀρᾶς τὰ ἐπισυμβησόμενα τῷ προδότῃ προαγορεύσας ἤδη προλέγει καὶ ὅσα τοῖς θεοκτόνοις ἐπισυμβήσονται· καὶ πρῶτον τῶν ἄλλων φησὶ τὴν ὑπὸ Ῥωμαίων ἀναίρεσιν αὐτῶν, καὶ τὸν τῶν γυναικῶν καὶ παίδων αὐτῶν ἀνδραποδισμὸν καὶ τὴν ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας ἀπορίαν τῶν ἀναγκαίων.

« Ἐκβληθήτωσαν ἐκ τῶν οἰκοπέδων αὐτῶν. » — Οὐδ' ἐν τοῖς οἰκοπέδοις ἤτοι τοῖς ἐρειπίοις τῶν οἰκημάτων αὐτῶν οἰκεῖν συγχωρηθήσονται. Δανειστὴς
D ὧδε τὸν ἁπλῶς λήπτην φησί· διὸ καὶ ὁ Σύμμαχος ἀντὶ τοῦ *δανειστὴς* πράκτωρ ἡρμήνευσε. Λέγει γοῦν τὸν φορολόγον· Οἱ γὰρ περὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐξουσίας ἐπὶ τῷ λαμβάνειν τεταγμένοι τὸν τοῖς Ἰουδαίοις ἐπικείμενον φόρον, καὶ κατακεκρυμμένα τῶν Ἰουδαίων ἀκριβῶς ἐρευνήσαντες πάντα διήρπασαν.

« Ἐξερευνησάτω δανειστὴς πάντα ὅσα ὑπάρχει αὐτῷ. » — Οὔπω γὰρ τεσσαράκοντα διεληλυθότων ἐνιαυτῶν τὸ ὀνομαστὸν ὅπερ εἶχε καὶ ἔνδοξον ὁ τῶν Ἰουδαίων λαὸς τελέως ἀπώλεσεν.

« Γενηθήτω τὰ τέκνα αὐτοῦ εἰς ἐξολόθρευσιν· ἐν γενεᾷ μιᾷ ἐξαλειφθείη τὸ ὄνομα αὐτοῦ. » — Ἀνομίαν πατέρων λέγει τὸ ἀποκτεῖναι τοὺς προφήτας· « Πᾶν γάρ, φησίν, αἷμα δίκαιον ἐκχυθὲν ἀπὸ Ἄβελ ἕως Ζαχαρίου τοῦ προφήτου ἐκδικηθήσεται ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης. »

« Ἀναμνησθείη ἡ ἀνομία τῶν πατέρων αὐτοῦ ἔναντι Κυρίου. » — Μήτρα (μητέρα) τοῦ εὐσεβοῦς τούτου λαοῦ τὴν ἀρχαίαν λέγει συναγωγὴν τὴν πολλάκις παραπικράνασαν τὸν Θεόν.

« Γενηθήτωσαν ἐναντίον Κυρίου διαπαντός. » — Ἀνεπίληστοι ἔσονται παρὰ τῷ Θεῷ, ἡ ἀνομία δηλαδὴ καὶ ἡ ἁμαρτία.

« Καὶ ἐξολοθρευθείη ἐκ γῆς τὸ μνημόσυνον αὐτῶν. » — Δῆλον ἐντεῦθεν ὡς περὶ πάντων ἐφεστηκότων φησίν. Οὐ γὰρ εἶπεν αὐτοῦ, ἀλλ' αὐτῶν. Διὰ δὲ τοῦ μνημοσύνου τὸ μνείας τυγχάνον ἐδήλωσεν ἐκ τῶν Ἰουδαίων, καὶ τοῖς πολλοῖς ᾀδόμενον ὡς ἐπίσημον.

« Ἀνθ' ὧν οὐκ ἐμνήσθη ποιῆσαι ἔλεος. » — Διότι οὐκ ἐμνήσθη ὧν εὐηργετήθη παρὰ Χριστοῦ, ὥστε ἐλεῆσαι αὐτὸν ὡς ἀδίκως κτεινόμενον.

« Καὶ κατεδίωξεν ἄνθρωπον πένητα καὶ πτωχόν. » — Πένης καὶ πτωχὸς ὁ Κύριος διὰ τὴν εὐτέλειαν τῆς σαρκὸς, καὶ τὸ μὴ ἔχειν ποῦ κλίνειν τὴν κεφαλήν.

« Καὶ κατανενυγμένον τῇ καρδίᾳ τοῦ θανατῶσαι. » — Κατὰ τὸ, « Μάθετε ἀπ' ἐμοῦ ὅτι πρᾶός εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ. »

« Καὶ ἠγάπησε κατάραν καὶ ἥξει αὐτῷ. » — Τὰ κακὰ γὰρ τὰ οἴκοθεν ἐκ τῶν οἰκείων πράξεων ἐπισυμβαίνουσι τοῖς αἱρουμένοις αὐτά.

« Καὶ ἐνεδύσατο κατάραν ὡς ἱμάτιον. » — Διὰ τοῦ ἱματίου δηλοῖ τὴν περιοχὴν, διὰ τοῦ ὕδατος τὴν σφοδρότητα, διὰ τοῦ ἐλαίου τὴν μονιμότητα καὶ τὸ δυσέκνιπτον, διὰ δὲ τῆς ζ.... τὸ συνέχον καὶ συμπιέζον ἀεί.

« Τοῦτο τὸ ἔργον. » — Τοῦτο τὸ ἔργον, ἤγουν ἡ τιμωρία παρὰ Κυρίου τῶν συκοφαντούντων με καὶ τῶν μελετώντων ἐπίπονα καὶ θανατηρὰ κατ' ἐμοῦ.

« Ὑπερβατῶς, « Ποίησον μετ' ἐμοῦ τὸ ἔλεός σου, ὅτι ἀγαθὸν ἀεί. » Τὸ δὲ τῶν ἀνθρώπων ἔστιν ὅτε καὶ βλαβερόν. Παιδεύων δὲ ἡμᾶς ὁ Δεσπότης μετριοφρονεῖν, « Ποίησον, φησὶ πρὸς τὸν Πατέρα, τὸ ἔλεός σου μετ' ἐμοῦ, » οὐχ ὅτι ἄξιός εἰμι, ἀλλ' ὅτι ἐλεήμων εἶ καὶ φιλάνθρωπος.

« Τῶν ἐνδιαβαλλόντων με παρὰ Κυρίου. » — Οὕτω ταχέως ἀνῃρέθην ὡς ἀναιρεῖται ἡ σκιὰ ἐν τῷ αὐτὴν παρελθεῖν.

« Καὶ γνώτωσαν ὅτι ἡ χείρ σου αὕτη, καὶ σὺ, Κύριε, ἐποίησας αὐτήν. » — Οὕτως εὐκόλως ἐξετινάχθην τῆς παρούσης ζωῆς ὑπὸ φθόνου ὡς τοῦ τυχόντος τόπου αἱ ἀκρίδες ἀπὸ ἀνέμου.

« Οἱ ἐπανιστάμενοί μοι αἰσχυνθήτωσαν. » — Ἠλοιώθη πρὸς σκληρότητα· τοῖς παλαιοῖς γὰρ ἔθος ἦν λουομένοις ἀλείφεσθαι ἐλαίῳ καὶ ἀπαλύνειν ἐντεῦθεν τὴν σάρκα.

« Ὁ δὲ δοῦλός σου εὐφρανθήσεται. » — Ὠνείδιζον γὰρ καὶ ἐνέπαιζον αὐτῷ οἱ μιαιφόνοι· ἔτι δὲ καὶ τὰς κεφαλὰς ἐκίνουν, λέγοντες, « Ὁ καταλύων τὸν ναὸν, » καὶ τὰ ἑξῆς.

« Περιβαλλέσθωσαν ὡς διπλοΐδα αἰσχύνην αὐτῶν. » — Γνώτωσαν ὅτι ἡ βοήθειά σού ἐστιν αὕτη ἡ ἐν ἐμοὶ γενησομένη βοήθεια, καὶ ὅτι σὺ ὁ Πατὴρ ἐβοήθησάς μοι ὡς ἠγαπημένῳ Υἱῷ, καὶ οὐ παρεῖδές με ὡς ἀντίθεον.

« Ἐξομολογήσομαι τῷ Κυρίῳ σφόδρα ἐν τῷ στό- A ματί μου· καὶ ἐν μέσῳ πολλῶν αἰνέσω αὐτόν. — Αἰσχυνθήσονται καὶ μετὰ τὴν ἐμὴν ἀνάστασιν, πλέον δὲ μετὰ τὴν παγκόσμιον.

« Ὅτι παρέστη ἐκ δεξιῶν πένητος, τοῦ σῶσαι ἐκ τῶν καταδιωκόντων τὴν ψυχήν μου. » — Ἐπὶ τῇ διὰ τοῦ ἐμοῦ πάθους σωτηρίᾳ τῶν ἀνθρώπων.

Διπλοΐς λέγεται χλαμὺς διπλουμένη ἐν τῷ φορεῖσθαι.

Καὶ οὕτως εὐχαριστεῖ τῷ Πατρὶ, καὶ αἰνεῖ αὐτὸν ἐν μέσῳ πολλῶν διὰ τῶν εὐαγγελικῶν λόγων αὐτοῦ.

Ἐκ τοῦ δεξιοῦ μέρους οἱ συμμαχοῦντες παρίστανται. Ἔσωσε δὲ αὐτὸν ἀναστήσας ἐκ τῶν νεκρῶν.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΘ'.

B « Ψαλμὸς τῷ Δαυΐδ. » — « Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου. » — Ὁ Πατὴρ εἴρηκε τῷ Υἱῷ ταῦτα μετὰ τὴν ἐκ γῆς εἰς οὐρανοὺς ἀναφοίτησιν. Ὥσπερ δὲ διὰ τοῦ Κύριος καὶ Κύριος τὸ ἰσότιμον δείκνυται, οὕτω καὶ διὰ τῆς ἐκ δεξιῶν καθέδρας· ὧν γὰρ ἡ καθέδρα κοινὴ, τούτων καὶ ἡ βασιλεία κοινή. Τὸ μὲν οὖν *καθῆσθαι* τὴν ἀνάπαυσιν δηλοῖ καὶ ἀπόλαυσιν τῆς θείας βασιλείας· τὸ δὲ *ἐκ δεξιῶν* τὴν γνησιότητα καὶ ὁμοτιμίαν.

« Ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. » — Ἐνταῦθα τὸ ἕως, καθάπερ πολλαχοῦ τῆς Γραφῆς, τὸ μέχρι μὲν τοῦδε δηλοῖ· τὸ δ' ἐφ' ἑξῆς οὐκ ἀναίνεται· τῆς γὰρ βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος. Ἐχθροὶ δὲ Χριστοῦ οἱ μὴ πιστεύοντες αὐτῷ, C καὶ οἱ πιστεύοντες μὲν, οὐκ ὀρθῶς δὲ, καὶ οἱ δαίμονες οἱ πάντες ὁμοῦ ὑποταγήσονται τῷ Χριστῷ· τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ *ὑποπόδιον τεθῆναι* αὐτοῦ. Ὑποτάττει δὲ καὶ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός· κοινὴ γὰρ ἀμφοῖν ἡ ἐνέργεια.

« Ῥάβδον δυνάμεως ἐξαποστελεῖ σοι Κύριος ἐκ Σιών. » — Ἡ *ῥάβδος* ποῦ μὲν τὴν κόλασιν δηλοῖ, ποῦ δὲ τὴν ποίμανσιν, ποῦ δὲ τὴν βασιλείαν. ἐνταῦθα δὲ τὴν δύναμιν. Δύναμιν δέ φησι δυνάμεως τὴν ἐπιτεταμένην δύναμιν. Σιὼν δὲ νοητέον τὸν οὐρανὸν, ἢ καὶ τὴν κάτω Ἱερουσαλὴμ, ὅθεν ἡ τῶν κατορθωμάτων δύναμις ἤρξατο καὶ ἡ τοῦ κηρύγματος.

« Μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου ἐν ταῖς λαμπρότησι τῶν ἁγίων σου. » — Ἐν σοὶ D ἡ βασιλεία, οὐκ ἔξωθεν ἐπιγενομένη, ἀλλ' ἐνοῦσα τῇ φύσει τῆς θεότητός σου. Ἡμέρα δὲ δυνάμεως τοῦ Χριστοῦ, ὅτε πᾶσαν τὴν οἰκουμένην τῷ οἰκείῳ παραστήσει βήματι, ὅτε οἱ ἅγιοι αὐτοῦ λάμψουσιν ὑπὲρ τὸν ἥλιον.

« Ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου ἐγέννησά σε. » — Διὰ τῆς γαστρὸς τὴν φυσικὴν παρέστησε γνησιότητα· μόνος γὰρ ὁ Λόγος γνησιότητι φυσικῇ Υἱός ἐστι τοῦ Θεοῦ. Διὰ δὲ τοῦ εἰπεῖν *πρὸ ἑωσφόρου* τὸ ἄχρονον ἐδήλωσε τῆς θείας γεννήσεως.

« Ὤμοσε Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται. » Ὁ μὲν ὅρκος τὴν βεβαίωσιν δηλοῖ, τὴν μεταβολὴν δὲ ἡ μεταμέλεια, γινομένην πολλάκις δι' οἰκονομίας τινός. Τί δὲ ὤμοσεν ὁ Θεός; Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα, μήτε ἀρχὴν ἡμερῶν ἔχων κατὰ τὴν θεότητα, μήτε ζωῆς τέλος, κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. Ἡ το-

Χριστοῦ ἱερωσύνη· καὶ γὰρ ἄρτου καὶ οἴνου τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς μετέδωκε κατὰ τὸν δεῖπνον τὸν μυστικὸν, ὡς τοῖς περὶ τὸν Ἀβραὰμ ὁ Μελχισεδέκ.

« Κύριος ἐκ δεξιῶν σου. » — Βοηθὸς σοι ὡς ἀνθρώπῳ.

« Συνέθλασεν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς αὐτοῦ βασιλεῖς. » — Ἀντιχρονικῶς· ἐν τῇ τῆς κρίσεως γὰρ ἡμέρᾳ συντρίψει τοὺς ἀσεβεῖς βασιλεῖς ἐν ταῖς ἀποτεταγμέναις κολάσεσι. Δῆλον δὲ ὅτι καὶ τοὺς ὑπηκόους τῇ ἀσεβείᾳ αὐτῶν.

« Κρινεῖ ἐν τοῖς ἔθνεσι. » — Κρινεῖ τὰ ἔθνη.

« Πληρώσει πτώματα. » — Πολλοὺς καταβαλεῖ.

« Συνθλάσει κεφαλὰς ἐπὶ γῆς πολλῶν. » — Περιφραστικῶς ἀντὶ τοῦ πολλούς.

« Ἐκ χειμάῤῥου ἐν ὁδῷ πίεται, διὰ τοῦτο ὑψώσει κεφαλήν. » — Πειρασθήσεται καὶ διὰ τοῦτο δοξασθήσεται, χείμαῤῥος γὰρ ὁ πειρασμός· ὁδὸς δὲ ὁ παρὼν βίος· πόσις δὲ ἡ μέθεξις· ὕψωμα δὲ κεφαλῆς ὁ δοξασμός.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΙʹ.

« Ἀλληλούϊα. Ἐξομολογήσομαί σοι, Κύριε, ἐν ὅλῃ καρδίᾳ μου, ἐν βουλῇ εὐθέων καὶ συναγωγῇ. » — Τῷ γὰρ μὴ διεστραμμένῳ συλλόγῳ δῆλα τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ, ὁποῖά εἰσι τά τε κτίσματα, τά τε θαυματουργήματα.

« Μεγάλα τὰ ἔργα Κυρίου, ἐξεζητημένα εἰς πάντα τὰ θελήματα αὐτοῦ. » — Ἐξηκριβωμένα εἰς πάσας τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ἤτοι ἱκανὰ λίαν εἰσὶ τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ παρασκευάσαι τοὺς ὀρθῶς φρονοῦντας εἰς τὸ ποιεῖν τὰ θεῖα προστάγματα.

« Ἐξομολόγησις καὶ μεγαλοπρέπεια αὐτοῦ. » — Πᾶν ἔργον Θεοῦ ἱκανὸν κινεῖν εἰς εὐχαριστίαν καὶ μεγαλοπρεπῆ αἴνεσιν τοῦ ποιήσαντος αὐτό.

« Καὶ ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. » — Παραμυθία τὸ ῥητὸν τοῖς ἀδικουμένοις.

« Μνείαν ἐποιήσατο τῶν θαυμασίων αὐτοῦ. » — Οὐ διέλιπε θαυματουργῶν.

« Τροφὴν ἔδωκε τοῖς φοβουμένοις αὐτόν. » — Τροφὴν πνευματικήν.

« Μνησθήσεται εἰς τὸν αἰῶνα διαθήκης αὐτοῦ. » — Μνημονεύσει διαπαντὸς τῆς πρὸς Ἀβραὰμ διαθήκης, ὥστε αὐτὴν ἐκτελέσαι κατὰ τὸν πρέποντα καιρὸν, καὶ ἐν τῷ σπέρματι τοῦ Ἀβραὰμ, ἤγουν ἐν τῷ Χριστῷ, εὐλογῆσαι πάντα τὰ ἔθνη.

« Ἰσχὺν ἔργων αὐτοῦ ἀνήγγειλε τῷ λαῷ αὐτοῦ. » — Τὸ *ἀνήγγειλε* ἀντὶ τοῦ ἐφανέρωσεν.

« Τοῦ δοῦναι αὐτοῖς κληρονομίαν ἐθνῶν. » — Ὥστε δοῦναι αὐτοῖς τὴν ἐπηγγελμένην γῆν.

« Ἔργα χειρῶν αὐτοῦ ἀλήθεια καὶ κρίσις. » — Ἔργα αὐτοῦ περιφραστικῶς.

« Πισταὶ πᾶσαι αἱ ἐντολαὶ αὐτοῦ. » — Ἐπεὶ ἀληθὴς ὁ Θεὸς καὶ δίκαιος, τί ἂν ψευδὲς ἢ ἄδικον ἐντελεῖσθαι ὥστε ἀπαράδεκτον εἶναι καὶ ἀνατραπήσεσθαι ὀφείλειν αὐτό; ἀξιόπιστοι γοῦν αἱ ἐντολαὶ τοῦ Θεοῦ καὶ πανάγιοι διαπαντὸς, ἐνταλθεῖσαι ἀψευδῶς καὶ δικαίως ὁμοῦ· κἂν γὰρ πολλαὶ τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου διαταγαὶ παρηλλάχθησαν, ἀλλὰ συγκαταβάσεως ἦσαν ἐκεῖναι καὶ οὐ καθολικῆς ἀπο-
A φάνσεως, οἰκονομίας, ἀλλ' οὐ τελείας νομοθεσίας. Ὅρα δὲ ὅτι οὐ τελείως ἀνετράπησαν, ἀλλ' ἐπὶ τὸ βέλτιον προήχθησαν καὶ τὸ ὑψηλότερον.

« Λύτρωσιν ἀπέστειλε τῷ λαῷ αὐτοῦ. » — Ὁ Πατὴρ τὸν Υἱὸν λυτρούμενον τῆς τυραννίδος τοῦ διαβόλου τοὺς ἐν ἀληθείᾳ ἐπεγνωκότας αὐτόν.

« Ἐνετείλατο εἰς τὸν αἰῶνα διαθήκην αὐτοῦ. » — Εἰς τὸν αἰῶνα οὖσαν διαθήκην αὐτοῦ λέγει τὴν εὐαγγελικήν.

« Ἅγιον καὶ φοβερὸν τὸ ὄνομα αὐτοῦ. » — Ὁ Χριστὸς γὰρ τοῖς μὲν εἰλικρινῶς πιστεύουσι κάθαρσις παντὸς μολυσμοῦ, τοῖς ἀπιστοῦσι δὲ τιμωρία καὶ κόλασις.

« Ἀρχὴ σοφίας φόβος Κυρίου. » — Τὸν στοιχειωτικὸν φόβον φησὶ θεμέλιον εἶναι τῆς ἀληθοῦς
B σοφίας, ἥτις ἐστὶν ἡ τῶν θείων ἐντολῶν φυλακή.

« Σύνεσις δὲ ἀγαθὴ πᾶσι τοῖς ποιοῦσιν αὐτήν. » — Τοῖς ἐργαζομένοις τὴν ἀληθῆ σοφίαν καὶ γνῶσις προσγίνεται ἀγαθή· διὰ γὰρ τῆς τῶν ἐντολῶν φυλακῆς θεοειδὴς γίνεται νοῦς. Ἡ πρᾶξις γὰρ θεωρίας ἐπίβασις. Ἀγαθὴ δὲ εἶπεν ἐπεὶ καὶ γνῶσίς ἐστι πονηρὰ, ὡς σοφία τοῦ κακοποιῆσαι.

« Ἡ αἴνεσις αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. » — Ἡ ὕμνησις τοῦ Χριστοῦ ἀτελεύτητος ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΙΑʹ.

« Ἀλληλούϊα. Μακάριος ἀνὴρ ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον· ἐν ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ θελήσει σφόδρα. » — Διὰ τοῦτό φησι μακάριον οὐ τὸν ἁπλῶς φοβούμενον τὸν Θεὸν, καὶ τοῖς δαίμοσι γὰρ φοβερὸς ὁ
C Θεὸς, ἀλλὰ τὸν φοβούμενον τὸν Θεὸν, ὥστε ποιεῖν τὰς αὐτοῦ ἐντολὰς, καὶ οὐχ ἁπλῶς ποιεῖν, ἀλλὰ μετὰ προθυμίας· τοῦτο γὰρ διὰ τοῦ *θελήσει* δεδήλωκεν.

« Δυνατὸν ἐν τῇ γῇ ἔσται τὸ σπέρμα αὐτοῦ. » — Δυναμούμενοι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἔσονται ὑπὸ Θεοῦ κατὰ τῶν ἐπηρεαζόντων οἱ τὸ γνήσιον τῆς πρὸς αὐτὸν ὁμοιώσεως δεικνύντες διὰ τοῦ τρόπου.

« Γενεὰ εὐθέων εὐλογηθήσεται. » — Δῆλον τοῦτο· καὶ γὰρ τῇ γενεᾷ τῶν διεστραμμένων οὐκ ἐπαινεῖται ὁ δίκαιος.

« Δόξα καὶ πλοῦτος ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ. » — Δόξα παρὰ Θεοῦ καὶ πλοῦτος ἐν ἀγαθοῖς ἔργοις.

« Καὶ ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα
D τοῦ αἰῶνος. » — Δικαιοσύνην λέγει νῦν τὴν καθόλου ἀρετήν.

« Ἐξανέτειλεν ἐν σκότει φῶς τοῖς εὐθέσιν· ἐλεήμων, καὶ οἰκτίρμων, καὶ δίκαιος. » — Ἔλαμψεν ἐν τῷ σκότει τῶν πειρασμῶν ἀναψυχῆς τοῖς ὀρθὰ φρονοῦσιν ὁ ἐλεήμων καὶ οἰκτίρμων καὶ δίκαιος ὁ Θεός.

« Χρηστὸς ἀνὴρ ὁ οἰκτίρμων καὶ κιχρῶν. » — Ὁ δωρεὰν διδοὺς τοῖς ἀπόροις, καὶ δανείζων τοῖς χρῄζουσι δανείου.

« Οἰκονομήσει τοὺς λόγους αὐτοῦ ἐν κρίσει. » — Οὗτος εὐθέτους ποιήσει τὰς ἀπολογίας αὐτοῦ ἐν τῇ μελλούσῃ κρίσει, τουτέστιν, οὐ καταδικασθήσεται.

« Ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα οὐ σαλευθήσεται. » — Ὅτι διαπαντὸς ἀσάλευτος μενεῖ τοῦ ὀρθοῦ φρονήματος.

τῆς εἰς Θεὸν πεποιθήσεως καὶ τῆς θεαρέστου διαγωγῆς.

« Εἰς μνημόσυνον αἰώνιον ἔσται δίκαιος. » — Διὰ γὰρ τὰς ἀρετὰς αὐτοῦ μνήμης τυγχάνει διηνεκοῦς παρά τε Θεῷ καὶ τοῖς φρονοῦσι τὰ τοῦ Θεοῦ.

« Ἀπὸ ἀκοῆς πονηρᾶς οὐ φοβηθήσεται. » — Ἀπὸ ἀγγελίας φόβον ἐμποιῆσαι δυναμένης οὐ δειλιάσει.

« Ἐστήρικται ἡ καρδία αὐτοῦ, οὐ μὴ φοβηθῇ, ἕως οὗ ἐπίδῃ ἐπὶ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ. » — Οὐ μὴ φοβηθῇ ἕως ἂν ἐπίδῃ ἐπὶ τοὺς αἰσθητοὺς καὶ νοητοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ἃ πείσονται, πολλῷ μᾶλλον οὐδὲ μετὰ ταῦτα· γραφικὸν γὰρ ἰδίωμα τὸ τὰ συννοούμενα παρασιωπᾶν.

« Ἐσκόρπισεν, ἔδωκε τοῖς πένησιν. » — Τὸ *ἐσκόρπισε* τήν τε τῆς μεταδόσεως ἐμφαίνει δαψίλειαν, καὶ τὸ σπορὰν εἶναι τὴν ἐλεημοσύνην, ἀποταμιευομένην τῷ ἐργαζομένῳ τὸν ἀνάλογον θερισμόν.

« Ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· τὸ κέρας αὐτοῦ ὑψωθήσεται ἐν δόξῃ. » — Δικαιοσύνην ἐνταῦθα τὴν ἐλεημοσύνην φησί· κοινῷ γὰρ ὀνόματι πᾶσαν ἀρετὴν δικαιοσύνην οἶδε καλεῖν, ὡς ἐκπλήρωσιν ἐντολῆς. Δίκαιον γὰρ τοὺς βροτοὺς ἐκπληροῦν τὰ τοῦ Δεσπότου ἐντάλματα, καὶ ὅτι . . . αιοῦνται δύναται κατὰ τὴν μέλλουσαν κρίσιν ἡ ἀρετὴ τὸν ἐργάτην αὐτῆς. Καὶ ἅμα φησὶ δίκαια τὰ τοῦ Θεοῦ προστάγματα σύμπαντα, ὃς δὴ αὐτοδικαιοσύνη ἐστίν.

« Ἁμαρτωλὸς ὄψεται καὶ ὀργισθήσεται. » — Ἔλεγχον τῆς οἰκείας ἀπανθρωπίας τὴν τοῦ δικαίου κρίνων φιλανθρωπίαν.

« Τοὺς ὀδόντας αὐτοῦ βρύξει καὶ τακήσεται. » — Βρύξει μὲν τὴν ἔνδον ὀδύνην δεικνύς· οὐ τολμᾷ δὲ φθέγξασθαι· φραττούσης αὐτοῦ τὸ στόμα τῆς ἀρετῆς τῷ φθόνῳ τακήσεται.

« Ἐπιθυμία ἁμαρτωλοῦ ἀπολεῖται. » — Συναπόλλυται γὰρ τοῖς ἐπιθυμουμένοις πράγμασι φθαρτοῖς οὖσι· τίνος γὰρ τῶν ἀφθάρτων ἐπιθυμήσει ὁ ἁμαρτωλός;

ΨΑΛΜΟΣ ΡΙΒ'.

« Ἀλληλούϊα. Αἰνεῖτε, παῖδες, Κύριον· αἰνεῖτε τὸ ὄνομα Κυρίου. » — Παῖδας τοὺς δούλους ὠνόμασεν.

« Εἴη τὸ ὄνομα Κυρίου εὐλογημένον ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος. » — Καὶ λόγοις καὶ ἔργοις, δοξαζόντων ἡμῶν τὸν Θεόν.

« Ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου μέχρι δυσμῶν αἰνετὸν τὸ ὄνομα Κυρίου. » — Οὐχ ἐν Παλαιστίνῃ μόνον· τὸ παγκόσμιον γὰρ προαγορεύει κήρυγμα.

« Ὑψηλὸς ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη Κύριος, καὶ ἐπὶ οὐρανοὺς ἡ δόξα αὐτοῦ. » — Ὑψηλὰ φρονούντων καὶ δογματιζόντων περὶ αὐτοῦ τῶν ἐθνῶν.

« Τίς ὡς Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν; » — Τοῦτο πρὸς χλεύην τῶν ψευδωνύμων ἐθνῶν.

« Ὁ ἐν ὑψηλοῖς κατοικῶν. » — Τοῦτο διὰ τὰς οὐρανίους δυνάμεις τὰς ὁλοκλήρως ἐνεργούσας τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ἐπεὶ τὸ Θεῖον ἀπερίγραπτον.

« Καὶ τὰ ταπεινὰ ἐφορῶν ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ

A γῇ. » — Οὕτω συντακτέον. Τίς ὡς Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ γῇ.

« Ὁ ἐγείρων ἀπὸ γῆς πτωχὸν, καὶ ἀπὸ κοπρίας ἀνυψῶν πένητα. » — Διὰ γῆς καὶ τῆς κοπρίας τὴν εὐτέλειαν δηλοῖ.

« Τοῦ καθίσαι αὐτὸν μετὰ ἀρχόντων, μετὰ ἀρχόντων τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. » — Ὥστε σύνεδρον ποιῆσαι καὶ ὁμότιμον τοῖς ἄρχουσι τοῦ ὑπ' αὐτοῦ κτισθέντος λαοῦ. Νοεῖται δὲ τὸ ῥητὸν καὶ ἐπὶ τοῦ ἐκ τῆς τῶν παθῶν ἀτιμίας ὑψωθέντος καὶ τοῖς ἀποστόλοις ἰσοτίμου γεγονότος λαοῦ ἐθνικοῦ.

« Ὁ κατοικίζων στεῖραν ἐν οἴκῳ μητέρα ἐπὶ τέκνοις εὐφραινομένην. » — Ὁ τὴν στεῖραν ποιῶν οἰκεῖν ἐν οἴκῳ μητέρα. Τοῦτο δὲ καὶ ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας λαμβάνεται. Οἶκον δὲ τοὺς οἰκείους νοη-
B τέον.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΙΓ'.

« Ἀλληλούϊα· ἐν ἐξόδῳ Ἰσραὴλ ἐξ Αἰγύπτου, οἴκου Ἰακὼβ ἐκ λαοῦ βαρβάρου, ἐγενήθη Ἰουδαία ἁγίασμα αὐτοῦ, Ἰσραὴλ ἐξουσία αὐτοῦ. » — Μετὰ τὸ ἐξελθεῖν, φησὶ, τοὺς Ἰσραηλίτας ἐξ Αἰγύπτου, καὶ τὸ γένος τοῦ Ἰακὼβ ἐξ ἔθνους τοῦ Αἰγυπτιακοῦ ἐγένετο ἡ Παλαιστίνη ἀνάθημα τῷ Θεῷ, καὶ ὁ Ἰσραηλιτικὸς λαὸς ἐξουσιαζόμενος ὑπ' αὐτοῦ κατ' οἰκείωσιν.

« Ἡ θάλασσα εἶδε καὶ ἔφυγεν. » — Ἡ Ἐρυθρὰ θάλασσα ἔγνω ἀπόῤῥητος τὴν θείαν δύναμιν, καὶ διῃρέθη. Τὸ τάχος δὲ τῆς διαιρέσεως διὰ τοῦ *ἔφυγεν* ὑπεδήλωσεν.

C « Καὶ σὺ, Ἰορδάνη, ὅτι ἐπεστράφης εἰς τὰ ὀπίσω; » — Ἐπὶ Ἰησοῦ ὅτε ἀνεχαίτισε τὸ ῥεῦμα αὐτοῦ.

« Τὰ ὄρη ὅτι ἐσκιρτήσατε ὡσεὶ κριοὶ, καὶ οἱ βουνοὶ ὡς ἀρνία προβάτων. » — Τὴν ὑπερβολὴν τῆς τηνικαῦτα χαρᾶς διὰ τούτων αἰνίττεται.

« Τί σοί ἐστι, θάλασσα, ὅτι ἔφυγες; » — Διὰ μὲν τὸ ὑπερφυὲς τοῦ πράγματος εἰς ἐρώτησιν σχηματίζει τὸν λόγον, διὰ δὲ τὸ ἄψυχον καὶ ἄλογον τῶν στοιχείων αὐτὸς ποιεῖται ὑπὲρ αὐτῶν τὴν ἀπόκρισιν.

« Ἀπὸ προσώπου Κυρίου ἐσαλεύθη ἡ γῆ, ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ. » — « Ἐγὼ γάρ εἰμι, φησὶν, ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ ὁ
D Θεὸς Ἰακώβ. »

« Τοῦ στρέψαντος τὴν πέτραν εἰς λίμνας ὑδάτων. » — Τοῦ μεταβάλλοντος τὴν πέτραν ἀπὸ τῆς κατὰ φύσιν σκληρότητος εἰς τὸ λιμνάζειν ὕδασι.

« Καὶ τὴν ἀκρότομον εἰς πηγὰς ὑδάτων. » — Παλιλλογεῖ συνήθως. Ἀκρότομον δὲ τὴν πέτραν εἶπεν, ὡς ἐκ τῶν ἄκρων μόλις ἀποθραυομένην σιδήρῳ διὰ τὴν ἄγαν ἀντιτυπίαν.

« Μὴ ἡμῖν, Κύριε, μὴ ἡμῖν, ἀλλὰ τῷ ὀνόματί σου δὸς δόξαν. » — Μὴ δοξάσῃς ἡμᾶς· ἀνάξιοι γάρ ἐσμεν· ἀλλὰ τὸ ὄνομά σου δόξασον ἐν τῷ ἀληθεῖ ἐλέει σου, ἤτοι ἐν τῷ κυρίως ἐλέει· τὸ γὰρ ἀνθρώπινον ἔλεος οὐ τοιοῦτον.

« Ἐπὶ τῷ ἐλέει σου καὶ τῇ ἀληθείᾳ σου· μήποτε εἴπωσι τὰ ἔθνη, Ποῦ ἐστιν ὁ Θεὸς αὐτῶν; » —

Μήποτε ἀσθένειαν εἰς σὲ τὸν παντοδύναμον ὀνειδίσωσι τὰ ἔθνη.

« Οἶκος Ἰσραὴλ ἤλπισεν ἐπὶ Κύριον· βοηθὸς καὶ ὑπερασπιστὴς αὐτῶν ἐστιν. » — Τὰ μὲν εἴδωλα τῶν ἐθνῶν τοιαῦτα, καὶ οἱ τιμῶντες αὐτὰ οὕτως ἀνόητοι μηδὲ μιᾶς ἐπικουρίας ἀπολαύοντες, ἐφ' ὧν πεποίθασιν. Ἡμεῖς δὲ εἰς τὸν ὄντως πεποιθότες Θεὸν, καὶ τῆς αὐτοῦ βοηθείας εὐμοιροῦμεν καὶ ἀντιλήψεως. Διαιρεῖ δὲ τὸν λαὸν εἴς τε τὸν ἁπλῶς Ἰσραηλιτικὸν, εἰς τὸν ἱερατικὸν, καὶ εἰς τοὺς ἐξ ἐθνῶν προσηλύτους.

« Κύριος μνησθεὶς ἡμῶν εὐλόγησεν ἡμᾶς, εὐλόγησε τὸν οἶκον Ἰσραήλ. » — Εὐφημεῖσθαι καὶ μεγαλύνεσθαι ἡμᾶς παρεσκεύασεν εὐεργετήσας μυρία.

« Εὐλόγησε τοὺς φοβουμένους τὸν Κύριον, τοὺς μικροὺς μετὰ τῶν μεγάλων. » — Μικροὺς καὶ μεγάλους μὴ καθ' ἡλικίαν μόνον ὑποληπτέον, ἀλλὰ καὶ κατὰ δύναμιν καὶ δόξαν καὶ τὰ τοιαῦτα.

« Προσθείη Κύριος ἐφ' ὑμᾶς, ἐφ' ὑμᾶς καὶ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς ὑμῶν. » — Δῆλον δὲ ὅτι τῶν Χριστιανῶν ἡ προφητεία ὑπερεύχεται, τὸ δεύτερον πρόσωπον ἀποτείνουσα τὴν ψυχήν.

« Εὐλογημένοι ὑμεῖς τῷ Κυρίῳ τῷ ποιήσαντι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. » — Μέλλων γὰρ ὁ Χριστὸς ἀναληφθῆναι, τοὺς αὐτοὺς εὐλόγησε μαθητὰς καὶ δι' αὐτῶν ἅπαντας τοὺς πιστούς.

« Ὁ οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ τῷ Κυρίῳ. » — Πρῶτος οὐρανὸς οἰκητήριον γέγονε τῷ Χριστῷ.

« Τὴν δὲ γῆν ἔδωκε τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων. » — Εἰς κατοικίαν ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ.

« Οὐχ οἱ νεκροὶ αἰνέσουσί σε, Κύριε, οὐδὲ πάντες οἱ καταβαίνοντες εἰς ᾅδην. » — Νεκροὺς ὀνομάζει τοὺς ἀσεβεῖς ὧν ᾅδης ἔσται οἰκητήριον· ζῶντας δὲ τοὺς ὄντως εὐσεβεῖς ὧν ἐν οὐρανοῖς ἡ ἀνάπαυσις· οὗτοι γὰρ ἄξιοι τοῦ Κυρίου ὑμνηταὶ καὶ νῦν καὶ κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα τὸν ἀτελεύτητον.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΙΔ'.

« Ἀλληλούϊα. Ἠγάπησα ὅτι εἰσακούσεται Κύριος τῆς φωνῆς τῆς δεήσεώς μου· ὅτι ἔκλινε τὸ οὖς αὐτοῦ ἐμοί· καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις μου ἐπικαλέσομαι. » — Εὐφράνθην, εἰδὼς ὅτι εἰσακούσεταί μου ὁ Θεὸς, ἐπεὶ καὶ πρότερον παρέσχε μοι τὸ οὖς αὐτοῦ· διὸ καὶ ἐν πάσαις ταῖς ἡμέραις τῆς ζωῆς μου ἀδιστάκτως ἐπικαλέσομαι αὐτόν.

« Περιέσχον με ὠδῖνες θανάτου· κίνδυνοι ᾅδου εὕροσάν με. » — Διηγεῖται οἷς περιπέπτωκε καὶ ἐσώθη ὑπὸ Θεοῦ.

« Ὦ Κύριε, ῥῦσαι τὴν ψυχήν μου. » — Αἰτεῖται καὶ νῦν ῥυσθῆναι ὡς πρότερον.

« Ἐλεήμων ὁ Κύριος καὶ δίκαιος. » — Παιδευτικὸς ὁ λόγος· « Μὴ ἀπογνῷς, φησὶν, ἁμαρτήσας· ἐλεήμων γὰρ ὁ Θεός· ἀλλ' ὅρα μὴ ἀναπέσῃς, ἐπεὶ καὶ δίκαιος. »

« Καὶ ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐλεεῖ. » — Δείκνυσιν ἐντεῦθεν ἐπιῤῥεπέστερον εἶναι πρὸς φιλανθρωπίαν τὸν Θεόν. Ὁ Θεὸς δὲ ἡμῶν εἴρηκε διὰ τοὺς ψευδωνύμους θεούς.

« Φυλάσσων τὰ νήπια ὁ Κύριος. » — Λείπει τὸ ἐστί. Τῆς θείας δὲ προνοίας ἐξαγγελτικὸν τὸ ῥητόν.

« Ἐταπεινώθην, καὶ ἔσωσέ με. » — Ἐταλαιπωρήθην τοῖς πειρασμοῖς, καὶ ἐῤῥύσατό με αὐτῶν.

« Ἐπίστρεψον, ψυχή μου, εἰς τὴν ἀνάπαυσίν σου, ὅτι Κύριος εὐηργέτησέ σε. » — Ἁρμόζουσι τὰ ῥητὰ τοῖς ἐξερχομένοις ἤδη τοῦ σώματος δικαίοις.

« Ὅτι ἐξείλετο τὴν ψυχήν μου ἐκ θανάτου, τοὺς ὀφθαλμούς μου ἀπὸ δακρύων καὶ τοὺς πόδας μου ἀπὸ ὀλισθήματος. » — Θάνατος ἡ ἁμαρτία, δάκρυα οἱ πειρασμοὶ, ὀλίσθημα ὁ παρὰ τῶν ἀοράτων ἐχθρῶν ὑποσκελισμός.

« Εὐαρεστήσω ἐνώπιον Κυρίου ἐν χώρᾳ ζώντων. » — Χώρα ζώντων ὁ μέλλων κόσμος, ἐν ᾧ οὐδεὶς ἐνεδρεύει· διὸ καὶ ἀκατάλυτος εἰς Θεὸν εὐαρέστησις.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΙΕ'.

« Ἀλληλούϊα. Ἐπίστευσα· διὸ ἐλάλησα. » — Ἐπίστευσα ὅτι εὐαρεστήσω ἐνώπιον Κυρίου ἐν χώρᾳ ζώντων· διὰ τοῦτο καὶ ἀπεφηνάμην αὐτῷ ἐν τῷ τέλει τοῦ προλαβόντος ψαλμοῦ, ἀλλ' οὐκ ἐπήρθην. Ἐντεῦθεν δὲ λίαν ἐταπεινώθην· οἶδα γὰρ ἐμαυτὸν τῆς τοιαύτης εὐεργεσίας ἀνάξιον.

« Ἐγὼ δὲ ἐταπεινώθην σφόδρα. » — Ἐκπλαγεὶς ἐκείνην τὴν χώραν τῶν ζώντων ἥν μοι τὸ Πνεῦμα ὑπέδειξε διαῤῥήδην, εἶπον ὅτι πᾶσα ἡ ἀνθρωπίνη εὐδαιμονία οὐδὲν, ματαιότης γὰρ ἀληθῶς, πρὸς τὴν ἐκείνων μακαριότητα.

« Τί ἀνταποδώσω τῷ Κυρίῳ περὶ πάντων ὧν ἀνταπέδωκέ μοι; Τί ἀνταποδώσω τῷ Κυρίῳ, ἀνθ' ὧν εὐεργεσιῶν δέδωκέ μοι;

« Ποτήριον σωτηρίου λήψομαι· καὶ τὸ ὄνομα Κυρίου ἐπικαλέσομαι. » — Ποτήριον σωτηρίου τὸν ὑπὲρ εὐσεβείας ὠνόμασε θάνατον ὡς σώζοντα. Φησὶν οὖν, Οὕτω τῆς εἰς Θεὸν εὐσεβείας ἀνθέξομαι ὡς εἰ τὸν ὑπὲρ αὐτῆς λαβεῖν θάνατον. Τοῦτο ἀνταποδώσω τῷ Κυρίῳ, καὶ εἰς τοῦτο δὲ ἐπικαλέσομαι τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου· καὶ γὰρ τὸ οὕτως ὑπὲρ εὐσεβείας ἀγωνίσασθαί με, δῶρόν ἐστι καὶ εὐεργέτημα τοῦ Θεοῦ.

« Τὰς εὐχάς μου τῷ Κυρίῳ ἀποδώσω ἐναντίον παντὸς τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. » — Τὰς ὑποσχέσεις μου ταύτας φανερῶς ἐνώπιον τοῦ λαοῦ ἐκτελέσω, ἄγων τούτους πρὸς μίμησιν.

« Τίμιος ἐναντίον Κυρίου ὁ θάνατος τῶν ἁγίων αὐτοῦ. » — Χαίρω ἀποθνήσκων ὑπὲρ Θεοῦ· τίμιος γὰρ παρὰ Θεῷ ὁ θάνατος τῶν ἀφωσιωμένων αὐτῷ.

« Διέῤῥηξας τοὺς δεσμούς μου. » — Δεσμοὺς ὀνομάζει τὰς ἐκ τῶν πειρασμῶν λύπας· θυσίαν δὲ αἰνέσεως τὴν εὐχαριστίαν καὶ ὕμνησιν.

« Σοὶ θύσω θυσίαν αἰνέσεως καὶ ἐν ὀνόματι Κυρίου ἐπικαλέσομαι. » — Ἀντὶ τοῦ, Τὸ ὄνομα Κυρίου ἐπικαλέσομαι καὶ εἰς τοὺς ἑξῆς ἐπηλυθῆ πειρασμούς.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΙϚ'.

« Ἀλληλούϊα. Αἰνεῖτε τὸν Κύριον πάντα τὰ ἔθνη, ἐπαινέσατε αὐτὸν πάντες οἱ λαοί. » — Ὑπὲρ πάντων γὰρ ἐνανθρωπήσας ὁ Κύριος καὶ θανὼν, ἄξιος ὑμνεῖσθαι καὶ παρὰ πάντων.

A « Ὅτι ἐκραταιώθη τὸ ἔλεος αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς. » Ἰσχυρὸν γέγονε.

« Καὶ ἡ ἀλήθεια τοῦ Κυρίου μένει εἰς τὸν αἰῶνα. » Τὸ, « Ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας, » καὶ τὸ, « Πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσι τῆς Ἐκκλησίας. »

ΨΑΛΜΟΣ ΡΙΖ'.

« Εἰπάτω δὴ οἶκος Ἰσραὴλ ὅτι ἀγαθός· ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » — Πάντες γὰρ τῆς ἀγαθότητος καὶ τοῦ ἐλέους ἀπήλαυσαν τοῦ Κυρίου.

Ἐκ θλίψεως ἐπεκαλεσάμην τὸν Κύριον, καὶ ἐπήκουσέ μου εἰς πλατυσμόν. » — Εἰς τὸ πλατῦναι ἀπὸ στενοχωρίας καὶ ἀγαγεῖν εἰς ἐλευθερίαν.

« Κύριος ἐμοὶ βοηθὸς, κἀγὼ ἐπόψομαι τοὺς ἐχθρούς μου. » — Τοὺς μὲν αἰσθητοὺς τοῖς αἰσθητοῖς ὀφθαλμοῖς, B τοὺς δὲ νοητοὺς τοῖς νοητοῖς ἴδω τροπουμένους δηλονότι καὶ ἡττωμένους.

« Πάντα τὰ ἔθνη ἐκύκλωσάν με· καὶ ἐν τῷ ὀνόματι Κυρίου ἠμυνάμην αὐτούς. » — Ἔθνη νοητέον καὶ τοὺς πέριξ τῆς Παλαιστίνης ἀλλοφύλους, καὶ τῶν δαιμόνων τὰ πλήθη· καὶ ταῦτα γὰρ καθ' ἑνὸς δικαίου πολλάκις συνεπιστρατεύουσιν.

« Κυκλώσαντες ἐκύκλωσάν με, καὶ τῷ ὀνόματι Κυρίου ἠμυνάμην αὐτούς. » — Διὰ μὲν τῶν ἐν κηρομέλιτι μελισσῶν τὸ σφοδρὸν τῆς προθυμίας αἰνίττεται τῶν ἐχθρῶν, διὰ δὲ τοῦ ἐν ξηραῖς ἀκάνθαις ἐκκαιομένου πυρὸς τὸ ἀκάθεκτον τῆς τούτων ὁρμῆς.

« Ὠσθεὶς ἀνετράπην τοῦ πεσεῖν· καὶ ὁ Κύριος ἀντελάβετό μου. » — Ἤτοι ἐγγὺς γέγονε τοῦ πεσεῖν, εἴτε σωματικῶς εἴτε ψυχικῶς τῷ ὠθισμῷ τῶν C ἐχθρῶν.

Ἰσχύς μου καὶ ὕμνησίς μου ὁ Κύριος· καὶ ἐγένετό μοι εἰς σωτηρίαν. » — Δι' αὐτοῦ γὰρ καὶ ἰσχύω καὶ δοξάζομαι, ὅτι ἐγένετό μοι σωτηρία.

« Φωνὴ ἀγαλλιάσεως καὶ σωτηρίας ἐν σκηναῖς δικαίων. » — Ἀπὸ κοινοῦ « καὶ ἐγένετό μοι φωνὴ ἀγαλλιάσεως, » τουτέστιν αἴτιος φωνῆς τὴν ἀγαλλίασιν καὶ τὴν σωτηρίαν ἥν μοι δεδώρηκεν ᾀδούσης, ἔνθα κατοικοῦσιν οἱ δίκαιοι.

« Δεξιὰ Κυρίου ἐποίησε δύναμιν· δεξιὰ Κυρίου ὕψωσέ με· δεξιὰ Κυρίου ἐποίησε δύναμιν. » — Ἡ τοῦ Θεοῦ ἰσχὺς δυνατόν με καὶ ἔνδοξον ἀπειργάσατο.

« Οὐκ ἀποθανοῦμαι, ἀλλὰ ζήσομαι· καὶ διηγήσομαι D τὰ ἔργα Κυρίου. » — Οὐκ ἀποθανοῦμαι λοιπὸν ἀπὸ τῶν κυκλωσάντων με.

« Παιδεύων ἐπαίδευσέ με ὁ Κύριος· καὶ τῷ θανάτῳ οὐ παρέδωκέ με. » — Τίνα τὰ ἔργα Κυρίου σωφρονίζων με εἴασε πειρασθῆναι· οὐ μὴν τέλεον ἐγκατέλιπεν, ὥστε κατακυριευθῆναι ὑπὸ τῶν πειρασμῶν.

« Ἀνοίξατέ μοι πύλας δικαιοσύνης· εἰσελθὼν ἐν αὐταῖς ἐξομολογήσομαι τῷ Κυρίῳ. » — Αἱ τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίαι πολλαὶ οὖσαι τὸν ἀριθμὸν, τὴν δὲ πίστιν μίαν πύλαι δικαιοσύνης λέγονται, καὶ πύλη τοῦ Κυρίου· δι' αὐτῶν γὰρ ἡ πρὸς Θεὸν εἴσοδος γίνεται, τὴν ἀληθῆ δικαιοσύνην καὶ τὸν ὄντως Κύριον. Προφητεύει γοῦν ὁ Δαυΐδ, ὅτι ὁ πιστεύσας καὶ αὐτὸς ἐν ᾅδῃ καὶ τῆς ἐκεῖ Ἐκκλησίας γενόμενος τοῦ Χριστοῦ, ἢ καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν, πολλαὶ γὰρ ἐν ᾅδῃ συναγωγαὶ πεπιστεύκασιν, οὕτως εἰσελεύσεται πρὸς Θεόν.

« Ὅπως εἰσελθὼν ἐν αὐταῖς. » — Τὸ *ἐν αὐταῖς* ἀντὶ τοῦ δι' αὐτῶν.

« Αὕτη ἡ πύλη τοῦ Κυρίου, δίκαιοι εἰσελεύσονται ἐν αὐτῇ. » — Τὸ *ἐν αὐτῇ* ἀντὶ τοῦ δι' αὐτῆς.

« Λίθον, ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγεννήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας. » — Λίθον λέγει τὸν Χριστὸν, οἰκοδομοῦντας δὲ τοὺς διδασκάλους τῶν Ἰουδαίων, ὡς ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τοῦ νόμου προκεχειρισμένους. Κεφαλὴν δὲ γωνίας τὸν Κύριον, ἤγουν ἀκρογωνιαῖον, ὡς συναπτικὸν τῶν δύο λαῶν, τῶν πιστευσάντων ἔκ τε περιτομῆς καὶ ἐκ τῶν ἐθνῶν. Γωνίαν δὲ τὴν σύνοδον τῶν δύο λαῶν ἥτις ἐγένετο οὐ παρὰ ψιλοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ παρὰ τοῦ Κυρίου. Καὶ ἔστι τὸ ἔργον θαύματος ἄξιον τοῖς γνῶναι ἠξιωμένοις αὐτό.

« Αὕτη ἡ ἡμέρα ἣν ἐποίησεν ὁ Κύριος, ἀγαλλιασώμεθα καὶ εὐφρανθῶμεν ἐν αὐτῇ. » — Ἡμέραν λέγει τὰ ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἀναστάσεως κατορθώματα τοῦ Χριστοῦ.

Ὦ Κύριε, σῶσον δὴ, ὦ Κύριε, εὐόδωσον δή. » — Ἐπισπεύδει τὴν σωτηρίαν τῶν ἐν κόσμῳ, τῶν ἐν ᾅδῃ, καὶ ἐπὶ παραδόξῳ πράγματι εὔχεται τὴν εὐόδωσιν.

« Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου. » — Ἤτοι ὄνομα ἔχων οὐ προφήτου ἀλλὰ Κυρίου Θεοῦ.

« Εὐλογήκαμεν ὑμᾶς ἐξ οἴκου Κυρίου. » — Ἡμεῖς οἱ προϊδόντες εὐλογήκαμεν ὑμᾶς τοὺς ἐξ οἴκου Κυρίου ὄντας. Οἶκος δὲ Κυρίου ἡ Ἐκκλησία τῶν πιστῶν.

« Θεὸς Κύριος, καὶ ἐπέφανεν ἡμῖν. » — Θεός ἐστιν ὁ Χριστός· Κύριός ἐστιν ὁ Χριστὸς, καὶ ἐφάνη τοῖς ἀνθρώποις διὰ σαρκός.

« Συστήσασθε ἑορτὴν ἐν τοῖς πυκάζουσιν ἕως τῶν κεράτων τοῦ θυσιαστηρίου. » — Ἑορτάσατε ἐπὶ θυμάτων πνευματικῶν, πυκαζόντων ἤτοι καλυπτόντων, ὅ ἐστι πυκνούντων τῇ ἐπαλληλίᾳ τὸ θυσιαστήριον τῆς ψυχῆς. Ἕως τῶν κεράτων, ἤτοι τῶν ἄκρων αὐτοῦ, τουτέστι διὰ παμπληθείας ἑορτάσατε ἀρετῶν.

« Θεός μου εἶ σὺ, καὶ ἐξομολογήσομαί σοι. Θεός μου εἶ σὺ, καὶ ὑψώσω σε. » Εἰ καὶ ἄνθρωπος γέγονας ἵνα σώσῃς με.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΙΗ'.

« Ἀλληλούϊα. Μακάριοι οἱ ἄμωμοι ἐν ὁδῷ· οἱ πορευόμενοι ἐν νόμῳ Κυρίου. » — Μακάριοι οἱ ἄμωμοι ὄντες ἐν τῷ παρόντι βίῳ. Τίνες δὲ οὗτοι; Οἱ πολιτευόμενοι κατὰ νόμον Θεοῦ.

« Μακάριοι οἱ ἐξερευνῶντες τὰ μαρτύρια αὐτοῦ· ἐν ὅλῃ καρδίᾳ ἐκζητήσουσιν αὐτόν. » — Οἱ μετ' ἐπιστασίας ἀναγινώσκοντες τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ, ὥστε κατ' αὐτὸν ἀκριβῶς βιοτεῦσαι.

« Οὐ γὰρ οἱ ἐργαζόμενοι ἀνομίαν ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ ἐπορεύθησαν. » — Οὗτοι ἐν ὅλῃ ψυχῇ θελή-

A σουσι βαδίσαι πρὸς Θεὸν διὰ τῆς φυλακῆς τῶν αὐτοῦ ἐντολῶν.

« Σὺ ἐνετείλω τὰς ἐντολάς σου φυλάξασθαι σφόδρα. » — Οὐ γὰρ οἱ παρανόμως ζῶντες ἠδυνήθησαν πορευθῆναι ἐν ταῖς εἰς αὐτὸν φερούσαις ὁδοῖς· διὸ οὐ βαδιοῦσιν οὗτοι πρὸς Θεόν· ὁδοὶ δὲ Θεοῦ αἱ ἐντολαὶ αὐτοῦ αἱ ἄγουσαι πρὸς αὐτόν.

« Τότε οὐ μὴ αἰσχυνθῶ, ἐν τῷ με ἐπιβλέπειν ἐπὶ πάσας τὰς ἐντολάς σου. » — Σὺ προσέταξας ἐν τῷ νόμῳ φυλάττειν τὰς ἐντολάς σου, ὥστε καὶ κατάραν ἐπήγαγες τοῖς μὴ ἐμμένουσιν ἐν πάσαις αὐταῖς. Εἴθε γοῦν κατευθυνθείησαν αἱ ὁδοὶ τῆς πολιτείας μου, ὥστε πληρῶσαι τὰς ἐντολάς σου.

« Τότε οὐ μὴ αἰσχυνθῶ. » — Ὅτε κατευθυνθῶσιν αἱ ὁδοί μου, ὡς εἴρηται, τότε οὐ μὴ αἰσχυνθῶ· διὰ δὲ τὸ μηδὲ μίαν παραβλέπειν ἐντολήν σου.

B « Ἐξομολογήσομαί σοι ἐν εὐθύτητι καρδίας ἐν τῷ μεμαθηκέναι με τὰ κρίματα τῆς δικαιοσύνης μου. » — Ὅτε μάθω τὰς ἐντολάς σου ὥστε ποιεῖν αὐτὰς, εὐχαριστῆσαι τότε δυνήσομαι ψυχῆς εὐθύτητι· καθότι γὰρ οὐ φυλάσσει τις τὸν νόμον σου, κατ' ἐκεῖνο σκολιὰν ἔχει τὴν οἰκείαν ψυχήν.

« Μή με ἐγκαταλίπῃς ἕως σφόδρα. » — Τὸ ἕως *σφόδρα* ἀντὶ τοῦ μέχρι τοῦ λίαν καὶ παντελῶς· τὴν τελείαν ἐγκατάλειψιν ὁ προφήτης ἀπεύχεται.

« Ἐν τίνι κατορθώσει νεώτερος τὴν ὁδὸν αὐτοῦ; ἐν τῷ φυλάξασθαι τοὺς λόγους σου. » — Ἡ γὰρ φυλακὴ τοῦ νόμου τὸν βίον ὀρθοῖ τοῦ νέου, καὶ τὸ πρὸς τὸν τῆς ἁμαρτίας κρημνὸν ἐπιῤῥεπὲς τῆς νεότητος χάριν, οὐ δίκην, κατέχει καὶ ἀνατέλλει.

C « Ἐν ὅλῃ καρδίᾳ μου ἐξεζήτησά σε· μὴ ἀπώσῃ με ἀπὸ τῶν ἐντολῶν σου. » — Εὔχεσθαι τῶν σῶν ἐντολῶν διαπαντὸς παρασκεύασον, ἀνάπτων μοι τὴν θέρμην τῆς αὐτῶν φυλακῆς, καὶ μὴ παραχωρήσῃς πόῤῥω με γενέσθαι αὐτῶν.

« Ἐν τῇ καρδίᾳ μου ἔκρυψα τὰ λόγιά σου, ὅπως ἂν μὴ ἁμάρτω σοι. » — Ἐν τῇ ψυχῇ μου ἐταμιευσάμην τὴν μνήμην τῶν ἐντολῶν σου, ἵνα μὴ ταύτας παραβῶ διὰ λήθην.

« Εὐλογητὸς εἶ, Κύριε· δίδαξόν με τὰ δικαιώματά σου. » — Ἄξιος ὑμνεῖσθαι παρὰ πάντων εἶ, Δέσποτα. Παρακαλῶ δὲ τὰς ἐντολάς σου μαθεῖν ἔτι βεβαιότερόν τε καὶ ὑψηλότερον.

D « Ἐν τοῖς χείλεσί μου ἐξήγγειλα πάντα τὰ κρίματα τοῦ στόματός σου. » — Διὰ τῶν χειλέων μου ἐδίδαξα τὰς ἐντολάς σου πάσας.

« Ἐν τῇ ὁδῷ τῶν μαρτυρίων σου ἐτέρφθην ὡς ἐπὶ παντὶ πλούτῳ. » — Βαδίζων τὴν ὁδὸν τῶν ἐντολῶν σου, οὕτως εὐφράνθην ὡς πάντα πλοῦτον κτησάμενος.

« Ἐν ταῖς ἐντολαῖς σου ἀδολεσχήσω· καὶ κατανοήσω τὰς ὁδούς σου. » — Ἐν ταῖς ἐντολαῖς σου συνεχῶς μελετήσω, κἀντεῦθεν ἀκριβέστερον γνώσομαι ταύτας.

« Ἀνταπόδος τῷ δούλῳ σου· ζήσομαι καὶ φυλάξω τοὺς λόγους σου. » — Ἀντὶ τῆς ἐν ταῖς ἐντολαῖς σου ἀδολεσχίας, καὶ τοῖς δικαιώμασί σου μελέτης, ἀπόδος ἀμοιβὴν τῷ δούλῳ σου. Τίς δὲ ἡ ἀμοιβή; Διαφεύξομαι τὸν θάνατον τῆς ψυχῆς, καὶ τηρήσω τὰς σὰς ἐντολάς. Εὐκτικὴν δὲ δύναμιν ἔχουσι τὰ ὁριστικά.

« Ἀποκάλυψον τοὺς ὀφθαλμούς μου, καὶ κατανοήσω τὰ θαυμάσια ἐκ τοῦ νόμου σου. » — Περίελε τὸ κάλυμμα τῶν τῆς διανοίας μου ὀφθαλμῶν, καὶ γνώσομαι τὰ ἐγκεκρυμμένα τῷ νόμῳ σου θαυμαστὰ νοήματα.

« Πάροικος ἐγώ εἰμι ἐν τῇ γῇ· μὴ ἀποκρύψῃς ἀπ' ἐμοῦ τὰς ἐντολάς σου. » — Παροδικῶς κέχρημαι τῷ παρόντι βίῳ· διὸ γνώρισόν μοι βαθύτερον τὰς σὰς ἐντολὰς ἵνα συντονώτερον τρέχω πρὸς ἣν ἐπισπεύδω ζωήν.

« Ἐπεπόθησεν ἡ ψυχή μου τοῦ ἐπιθυμῆσαι τὰ κρίματά σου ἐν παντὶ καιρῷ. » — Σφόδρα ἐπεπόθησεν ἡ ψυχή μου τὰ κρίματά σου, ὥστε ἐπιθυμίαν ἔχειν αὐτῶν ἐν παντὶ καιρῷ.

« Ἐπετίμησας ὑπερηφάνοις· ἐπικατάρατοι οἱ ἐκκλίνοντες ἀπὸ τῶν ἐντολῶν σου. » — Ἠπείλησας κόλασιν τοῖς ὑπερόπταις τοῦ νόμου· διὸ καὶ γέγραπται· « Ἐπικατάρατος ὃς οὐκ ἐμμένει πᾶσι τοῖς γεγραμμένοις ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ νόμου τοῦ ποιῆσαι αὐτά. »

« Καὶ γὰρ ἐκάθισαν ἄρχοντες καὶ κατ' ἐμοῦ κατελάλουν. » — Ἄρχοντας λέγει τοὺς αἰσθητούς τε καὶ νοητοὺς οἳ ὠνείδιζον αὐτῷ τὴν ἐν τῷ νόμῳ μελέτην ὡς ἄχρηστον. Ὁ δὲ συνεχέστερον ἐμποιεῖ τοιαύτην.

« Ἐκολλήθη τῷ ἐδάφει ἡ ψυχή μου· ζῆσόν με κατὰ τὸν λόγον σου. » — Ἐκολλήθην τῇ γῇ, τουτέστιν ἐταπεινώθην σφόδρα· διὸ ζῆν με ποίησον κατὰ τὸν νόμον σου.

« Τὰς ὁδούς μου ἐξήγγειλα, καὶ ἐπήκουσάς μου » — Τὰς πράξεις μου ἐξηγορευσάμην ἐνώπιόν σου, τουτέστι τὰς ἁμαρτίας μου, καὶ ἐπήκουσάς μου ζητήσαντος ἄφεσιν· « Λέγε γὰρ σὺ, φησὶ, τὰς ἀνομίας σου πρῶτος ἵνα δικαιωθῇς. »

« Δίδαξόν με τὰ δικαιώματά σου. » — Ἀκριβέστερον καὶ βαθύτερον.

« Ὁδὸν δικαιωμάτων σου συνέτισόν με, καὶ ἀδολεσχήσω ἐν τοῖς θαυμασίοις σου. » Τὴν τρίβον τῶν ἐντολῶν σου γνώρισόν μοι, κἀγὼ ἐμμελετήσω, οἷς τεθαυματούργηκας, ὥστε διηγεῖσθαι ταῦτα καὶ μεγαλύνειν σε.

« Ἐνύσταξεν ἡ ψυχή μου ἀπὸ ἀκηδίας· βεβαίωσόν με ἐν τοῖς λόγοις σου. » — Ἐχαυνώθη ἀπὸ τῆς τῶν δαιμόνων ἐπαγομένης ἀκηδίας, εἰς τὸ συντόνως δηλαδὴ ταῖς ἐντολαῖς σου ἐμμελετᾷν. Στήριξόν με οὖν αὐτὸς εἰς τὴν μελέτην τῶν ἐντολῶν σου.

« Ὁδὸν ἀδικίας ἀπόστησον ἀπ' ἐμοῦ, καὶ τῷ νόμῳ σου ἐλέησόν με. » — Πρᾶξιν ἄδικον ἀπέλασον ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ἐλέησόν με, καθὼς νόμος σοι ἐλεεῖν τὸν δεόμενόν σου ὁλοψύχως.

« Ὁδὸν ἀληθείας ᾑρετισάμην, καὶ τὰ κρίματά σου οὐκ ἐπελαθόμην. » — Ὁδὸς ἀληθείας τὰ ἀληθινὰ δόγματα.

« Ἐκολλήθην τοῖς μαρτυρίοις σου, Κύριε, μή με καταισχύνῃς. » — Δυσαποσπάστως ἔχω τῶν σῶν ἐντολῶν. Μὴ οὖν παραχωρήσῃς αἰσχυνθῆναι ἐν τῷ ἡττηθῆναι ὑπ' ἐχθρῶν.

« Ὁδὸν ἐντολῶν σου ἔδραμον, ὅταν ἐπλάτυνας τὴν καρδίαν μου. » — Σπουδαίως ἐβάδισα τὴν ὁδὸν τῶν σῶν ἐντολῶν, ὅταν τῆς τῶν πειρασμῶν με στενοχωρίας ἀπήλλαξας.

« Νομοθέτησόν με, Κύριε, τὴν ὁδὸν τῶν δικαιωμάτων σου, καὶ ἐκζητήσω αὐτὴν διαπαντός. » — Νομοθέτησον αὐτὴν ἐν τῇ ψυχῇ μου, τουτέστι συνιέναι με ποίησον ταύτην οὕτως ἀκριβῶς ὥσπερ νενομοθέτηται.

« Κλῖνον τὴν καρδίαν μου εἰς τὰ μαρτύριά σου, καὶ μὴ εἰς πλεονεξίαν. » — Τρέψον τὴν ψυχήν μου εἰς τὴν ἀγάπην τῶν ἐντολῶν σου, καὶ μὴ εἰς κτῆσιν τῶν ἐν τῷ βίῳ πραγμάτων.

« Ἀπόστρεψον τοὺς ὀφθαλμούς μου τοῦ μὴ ἰδεῖν ματαιότητα· ἐν τῇ ὁδῷ σου ζῆσόν με. » — Ἀπόστησον τῆς διανοίας τὰ ὄμματα, ὥστε μὴ ἐμβλέψαι B τῇ τοῦ βίου τερπνότητι, καὶ κατὰ τόν σοι δοθέντα πολιτεύεσθαι νόμον.

« Στῆσον τῷ δούλῳ σου τὸ λόγιόν σου εἰς τὸν φόβον σου. » — Ἐῤῥίζωσον ἐν ἐμοὶ τὸν νόμον σου εἰς τὸ φοβεῖσθαί σε. Φόβον δὲ λέγει τὸ τελειωτικὸν οὗ πρόξενος ἡ τῶν ἐντολῶν φυλακή, ὥσπερ ταύτης ὁ στοιχειωτικός.

« Περίελε τὸν ὀνειδισμόν μου ὃν ὑπώπτευσα, ὅτι τὰ κρίματά σου χρηστά. » — Τὸν παρὰ τῶν δαιμόνων διὰ τὴν ἁμαρτίαν μοι προστριβέντα, ὃν ὑπεστάλην καὶ ἐφοβήθην· περίελε γοῦν τοῦτον· ἐπεὶ αἱ κρίσεις σου ἀγαθαί· τοῖς μετανοοῦσι γὰρ ἀνεξικακεῖς.

« Τὸ σωτήριόν σου κατὰ τὸν λόγον σου. » — Εἶπε C γὰρ ἐν τῷ νόμῳ ἐλεεῖν καὶ σώζειν τοὺς φυλάσσοντας αὐτοῦ τὰ προστάγματα.

« Καὶ ἀποκριθήσομαι τοῖς ὀνειδίζουσί μοι λόγον ὅτι ἤλπισα ἐπὶ τοῖς λόγοις σου. » — Καὶ τοῖς ὀνειδίζουσί μοι τὴν ὑπὲρ ἀρετῆς κακοπάθειαν ἀποκριθήσομαι τοῦτον τὸν λόγον, Ἤλπισα ἐπὶ τοῖς λόγοις τοῦ Θεοῦ ὑπεσχημένου πολλὰ ἀγαθὰ τοῖς φυλάσσουσι τὰς αὐτοῦ ἐντολάς.

« Καὶ μὴ περιέλῃς ἐκ τοῦ στόματός μου λόγον ἀληθείας ἕως σφόδρα, ὅτι τοῖς κρίμασί σου ἐπήλπισα. » — Φυλάττων γὰρ τὰς ἐντολάς σου, ἐλπίζω ὅτι οὐ μὴ παραχωρήσῃς ἐκ τοῦ στόματός μου περιαιρεθῆναι τὴν ἀλήθειαν, ἕως τοῦ λίαν οὐ μὴ παραχωρήσῃς αὐτό, τουτέστιν οὐδὲ τὸ σύνολον.

« Διαπαντὸς εἰς τὸν αἰῶνα. » — Καὶ ἐν τῷ νῦν D αἰῶνι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ἀκραιφνέστατον.

« Καὶ ἐπορευόμην ἐν πλατυσμῷ, ὅτι τὰς ἐντολάς σου ἐξεζήτησα. » — Καὶ θλιβόμενος οὐκ ἐστενοχωρούμην, τὸ ἀγαπῆσαί με τὰς ἐντολάς σου παρηγορίαν μεγάλην ἡγούμενος.

« Καὶ ἐλάλουν ἐν τοῖς μαρτυρίοις σου ἐναντίον βασιλέων, καὶ οὐκ ᾐσχυνόμην. » — Καὶ ἐλάλουν τοὺς νόμους σου ἐνώπιον βασιλέων, καὶ οὐκ ᾐσχυνόμην ὡς ἀπ..... ἔχων τοῖς λόγοις μου τὴν διαγωγήν.

« Καὶ ἐμελέτων ἐν ταῖς ἐντολαῖς σου, αἷς ἠγάπησα σφόδρα. » — Οὐ μόνον ἐμελέτων ἀναγινώσκων αὐτάς, ἀλλὰ καὶ ἔπραττον.

« Μνήσθητι τῶν λόγων σου τῷ δούλῳ σου, ὧν A ἐπήλπισάς με. » — Μνήσθητι ἐπ' ἐμοὶ τῷ δούλῳ σου τὸν λόγον σου, ὅτι ἐλεήσεις καὶ σώσεις τοὺς φυλάσσοντας τὰ προστάγματά σου, ἐφ' ὃν λόγον ἐλπίζειν με ἐποίησας. Αὕτη ἡ ἐλπὶς παρηγόρησέ με ἐν τῇ κακοπαθείᾳ μου τῇ ἐκ τῶν πειρασμῶν. Ὁ δηλωθεὶς λόγος σου ἀνεζώωσέ με νεκρωθέντα ἤδη τοῖς πειρασμοῖς.

« Ὑπερήφανοι παρηνόμουν ἕως σφόδρα· ἀπὸ δὲ τοῦ νόμου σου οὐκ ἐξέκλινα. » — Ὑπερηφάνους ὀνομάζει τοὺς ὑπερόπτας τοῦ νόμου.

« Ἐμνήσθην τῶν κριμάτων σου ἀπ' αἰῶνος, Κύριε, καὶ παρεκλήθην. » — Τῶν ἀπ' αἰῶνος ἤτοι ἀπ' ἀρχῆς κριμάτων σου πῶς πάντας τοὺς ἐπ' ἀρετῇ κακοπαθήσαντας ἐδόξασας ποικίλων ῥυσάμενος πειρασμῶν.

B « Ἀθυμία κατέσχε με ἀπὸ ἁμαρτωλῶν τῶν ἐγκαταλιμπανόντων τὸν νόμον σου. » — Ἠθύμησα δι' αὐτοὺς ὅτι τε ἀθετοῦσι τὸν νόμον σου καὶ ὅτι ἀπόλλυνται.

« Ψαλτὰ ἦσάν μοι τὰ δικαιώματά σου ἐν τόπῳ παροικίας μου. » — Ἄδων τὰ δικαιώματά σου τὸν βίον διώδευον.

« Ἐμνήσθην ἐν νυκτὶ τοῦ ὀνόματός σου, Κύριε, καὶ ἐφύλαξα τὸν νόμον σου. » — Νύκτα λέγει τὴν αἰσθητὴν καὶ τὸν ζόφον τῶν πειρασμῶν.

« Αὕτη ἐγενήθη μοι, ὅτι τὰ δικαιώματά σου ἐξεζήτησα. » — Αὕτη ἡ μνήμη γέγονέ μοι ἀπὸ τοῦ σφόδρα ζητεῖν τὰ δικαιώματά σου.

« Μερίς μου εἶ, Κύριε, εἶπα τοῦ φυλάξασθαι τὸν νόμον σου. » — Κληρονομία μου εἶ καὶ πλοῦτός C μου, Κύριε· διὸ συνεθέμην φυλάξαι τὸν νόμον σου.

« Ἐδεήθην τοῦ προσώπου σου ἐν ὅλῃ καρδίᾳ μου· ἐλέησόν με κατὰ τὸ λόγιόν σου. » — Ἐδεήθην σου ὁλοψύχως περὶ τῆς ἁμαρτίας μου.

« Διελογισάμην τὰς ὁδούς σου, καὶ ἐπέστρεψα τοὺς πόδας μου εἰς τὰ μαρτύριά σου. » — Ἐπεσκεψάμην τὰς ἐντολάς σου, καὶ οὕτως ἐπολιτευσάμην κατ' αὐτὰς ἵνα μὴ ἐκ συναρπαγῆς ποιήσω τὸ μὴ καθῆκον.

« Ἡτοιμάσθην καὶ οὐκ ἐταράχθην τοῦ φυλάξασθαι τὰς ἐντολάς σου. » — Παρεσκευάσθην καὶ ἑδραιώθην ὥστε φυλάξαι τὰς ἐντολάς σου· διὸ οὐκ ἐταράχθην τῇ ἐπιθέσει τῶν δαιμόνων.

D « Σχοινία ἁμαρτωλῶν περιεπλάκησάν μοι, καὶ τοῦ νόμου σου οὐκ ἐπελαθόμην. » — Τὰς ἐπιβουλὰς τῶν αἰσθητῶν τε καὶ νοουμένων ἐχθρῶν σχοινία ἐκάλεσεν.

« Μεσονύκτιον ἐξηγειρόμην, τοῦ ἐξομολογεῖσθαί σοι ἐπὶ τὰ κρίματα τῆς δικαιοσύνης σου. » — Ἐξηγειρόμην ὥστε εὐχαριστῆσαί σοι διὰ τὰς δικαίας κρίσεις σου ἃς ἐποίησας ἐμοί τε καὶ τοῖς ἐχθροῖς.

« Μέτοχος ἐγώ εἰμι πάντων τῶν φοβουμένων σε, καὶ τῶν φυλασσόντων τὰς ἐντολάς σου. » — Τὸ *μέτοχος* ἀντὶ τοῦ κοινωνὸς φίλος.

« Τοῦ ἐλέους σου, Κύριε, πλήρης ἡ γῆ· τὰ δικαιώματά σου δίδαξόν με. » — Ἐπεὶ πάντας ἐλεεῖς, ἐλεήσας κἀμὲ δίδαξον τελειότερον τὰς σὰς ἐντολάς.

« Χρηστότητα ἐποίησας μετὰ τοῦ δούλου σου, Κύριε, κατὰ τὸν λόγον σου. » — Εὐεργεσίαν ἐποίησας μετ' ἐμοῦ, καθὼς ἐν τῷ νόμῳ ἔφης εὐεργετεῖν τοὺς εὐαρεστοῦντάς σοι.

« Χρηστότητα καὶ παιδείαν καὶ γνῶσιν δίδαξόν με, ὅτι ταῖς ἐντολαῖς σου ἐπίστευσα. » — Χρηστότητα πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς παιδείαν τὴν ἐν πρακτικῇ, γνῶσιν τὴν ἐν θεωρητικῇ. Τὸ *ἐπίστευσα* δὲ τὸ ἐπείσθην δηλοῖ.

« Πρὸ τοῦ με ταπεινωθῆναι ἐγὼ ἐπλημμέλησα· διὰ τοῦτο τὸ λόγιόν σου ἐφύλαξα. » — Ἥμαρτον εἴτε κατεκάμφθην τοῖς πειρασμοῖς· διὸ γοῦν ἐπειράσθην, ἐφύλαξά σου τὰς ἐντολάς, ἵνα μὴ πάλιν ἁμαρτήσας πειρασθῶ.

« Ἐπληθύνθη ἐπ' ἐμὲ ἀδικία ὑπερηφάνων· ἐγὼ δὲ ἐν ὅλῃ καρδίᾳ μου ἐξερευνήσω τὰς ἐντολάς σου. » — Πολλά με ἠδίκησαν οἱ παράνομοι.

B « Ἐτυρώθη ὡς γάλα ἡ καρδία αὐτῶν· ἐγὼ δὲ τὸν νόμον σου ἐμελέτησα. » — Ἐσκληρύνθη κατ' ἐμοῦ ἡ καρδία αὐτοῦ δίκην γάλακτος πηγνυμένου εἰς τυρόν.

« Ἀγαθόν μοι ὅτι ἐταπείνωσάς με, ὅπως ἂν μάθω τὰ δικαιώματά σου. » — Συμφέρον μοι γέγονεν ὅτι κατέκαμψάς με τοῖς πειρασμοῖς, ἵνα μάθω τὸ δίκαιόν σου, πῶς κολάζεις τοὺς ἁμαρτάνοντας.

« Αἱ χεῖρές σου ἐποίησάν με καὶ ἔπλασάν με· συνέτισόν με, καὶ μαθήσομαι τὰς ἐντολάς σου. Οἱ φοβούμενοί σε ὄψονταί με καὶ εὐφρανθήσονται, ὅτι εἰς τοὺς λόγους σου ἐπήλπισα. » — Ὄψονταί με ὅτι εἰς τοὺς λόγους σου ἐπήλπισα, καὶ εὐφρανθήσονται.

C « Ἔγνων, Κύριε, ὅτι δικαιοσύνη τὰ κρίματά σου, καὶ ἀληθείᾳ ἐταπείνωσάς με. » — Ἔγνων τῇ πείρᾳ ὅτι δίκαιαι αἱ κρίσεις σου, καὶ δικαιοσύνῃ ἐπείρασάς με.

« Γενηθήτω δὴ τὸ ἔλεός σου τοῦ παρακαλέσαι με κατὰ τὸ λόγιόν σου τῷ δούλῳ σου. » Τὸ λοιπὸν γενέσθω μοι τὸ ἔλεός σου ὥστε ψυχαγωγῆσαί με, καθὼς ἐν νόμῳ ἐπηγγείλω τῶν μετανοούντων ἀντιλαμβάνεσθαι.

« Ἐλθέτωσάν μοι οἱ οἰκτιρμοί σου, καὶ ζήσομαι, ὅτι ὁ νόμος σου μελέτη μού ἐστιν. » — Ἐλθέτωσάν μοι, διότι λοιπὸν ὁ νόμος σου μελέτη μού ἐστιν.

D « Αἰσχυνθήτωσαν ὑπερήφανοι, ὅτι ἀδίκως ἠνόμησαν εἰς ἐμέ· ἐγὼ δὲ ἀδολεσχήσω ἐν ταῖς ἐντολαῖς σου. » — Αἰσχυνθήτωσαν ἐν τῷ ἡττηθῆναι.

« Ἐπιστρεψάτωσάν με οἱ φοβούμενοί σε, καὶ οἱ γινώσκοντες τὰ μαρτύριά σου. » — Εἴποτε ἀποπλανηθῶ τῶν ἐντολῶν σου.

« Γενηθήτω ἡ καρδία μου ἄμωμος ἐν τοῖς δικαιώμασί σου, ὅπως ἂν μὴ αἰσχυνθῶ. » — Ἀκριβῶς τὰ δικαιώματά σου φυλάττουσα, ἵνα μὴ τὸ συνειδὸς καταισχυνθῇ.

« Ἐκλείπει εἰς τὸ σωτήριόν σου ἡ ψυχή μου· εἰς τοὺς λόγους σου ἐπήλπισα. » — Πόθῳ σφοδρῷ προσδεχόμενος τὴν παρὰ σοῦ σωτηρίαν ἐκτήκομαι, εἰς αὐτὴν ἔτι βραδύνουσαν καὶ ἀναβαλλομένην ἀεὶ προσδοκῶν. Προσδοκῶ δὲ ταύτην τῇ ἐλπίδι σῶν ὑποσχέσεων· ἔφης γὰρ σωτηρήσεσθαι τοῖς τὰς σὰς φυ-

A λάσσουσιν ἐντολὰς καὶ ἀντιλήπτωρ τοῖς μετανοοῦσιν.

« Ἐξέλιπον οἱ ὀφθαλμοί μου εἰς τὸ λόγιόν σου λέγοντες· Πότε παρακαλέσεις με; » — Ἐξελύθησαν οἱ τῆς ἐμῆς ψυχῆς ὀφθαλμοὶ καὶ ἠτόνησαν εἰς τὴν σὴν ἀφορῶντες ὑπόσχεσιν, καὶ ζητοῦντες πότε με ψυχαγωγήσεις ἀπαλλάξας τῶν πειρασμῶν.

« Ὅτι ἐγενήθην ὡς ἀσκὸς ἐν πάχνῃ, τὰ δικαιώματά σου οὐκ ἐπελαθόμην. » — Ὅτι ὥσπερ ἀσκὸς ἐν πάχνῃ πήγνυται καὶ σκληρύνεται, οὕτω καὶ αὐτὸς συνεπιέσθην καὶ κατεξηράνθην τοῖς πειρασμοῖς, καὶ τὰς δικαίας σου κρίσεις εἰς μνήμην ἔχω διαπαντός.

« Πόσαι εἰσὶν αἱ ἡμέραι τοῦ δούλου σου; πότε ποιήσεις μοι ἐκ τῶν καταδιωκόντων με κρίσιν; »

B — Πόσαι εἰσί; Πάντως ὀλίγαι. Πότε ποιήσεις μοι δικαίωσιν ἀπὸ τῶν καταδιωκόντων με ὁρατῶν καὶ ἀοράτων ἐχθρῶν πόῤῥω ἀπελάσας αὐτούς;

« Διηγήσαντό μοι παράνομοι ἀδολεσχίας, ἀλλ' οὐχ ὡς ὁ νόμος σου, Κύριε. » — Ἐφθέγξαντό μοι παράνομοι πολυλογίας ἐναντίας τῷ νόμῳ σου, οἱ μὲν συμβουλεύοντες ἀνελεῖν τοὺς ἐχθρούς, οἱ δὲ συνεστραμμένα εἰσάγοντες δόγματα. Παρανόμους δὲ πρώτους ὑποληπτέον τοὺς δαίμονας.

« Πᾶσαι αἱ ἐντολαί σου ἀλήθεια· ἀδίκως κατεδίωξάν με· βοήθησόν μοι. » — Πᾶσαι ἀληθεῖς ἐν αἷς ἐκέλευσας μὴ ἀδικεῖν. Ἀδικουμένῳ οὖν βοήθησόν μοι.

« Παρὰ βραχὺ συνετέλεσάν με ἐν τῇ γῇ· ἐγὼ

C δὲ οὐκ ἐγκατέλιπον τὰς ἐντολάς σου. » — Παρ' ὀλίγον ἀνεῖλόν με, συντελέσαι παρασκευάσαντες τὴν ζωὴν ἐν τῷ τάφῳ. Ἐγὼ δὲ οὐδ' οὕτως ἀπέστην τῆς μελέτης καὶ φυλακῆς τῶν σῶν ἐντολῶν.

« Εἰς τὸν αἰῶνα, Κύριε, ὁ λόγος σου διαμένει ἐν τῷ οὐρανῷ. » — Ἀεὶ τὸ πρόσταγμά σου ἀσάλευτον διαμένει ἐν τῷ οὐρανῷ· ἡ ἀλήθεια τοῦ τοιούτου προστάγματος διὰ πάσης γενεᾶς ἀληθεύει, μὴ μετακινουμένης τῆς ὁρισθείσης τάξεως τῷ οὐρανῷ.

« Ἐθεμελίωσας τὴν γῆν, καὶ διαμένει. » — Ἔστησας τὴν γῆν, καὶ διαμένει καθὼς διετάξω· καὶ ἡ ἡμέρα δὲ καθὼς διετάξω διαμένει, αὐξομένη δηλαδὴ καὶ μειουμένη καὶ ἀεὶ τὴν νύκτα διαδεχομένη· πάντα γάρ σοι δουλεύει, συνελόντι εἰπεῖν, καὶ τῷ σῷ νεύματι ἄγεται.

D « Εἰ μὴ ὅτι ὁ νόμος σου μελέτη μού ἐστι, τότε ἂν ἀπωλόμην ἐν τῇ ταπεινώσει μου. » — Εἰ μὴ διότι ὁ νόμος σου μελέτη μού ἐστιν, ἐβοηθήθην, τότε ἂν ἀπωλόμην ψυχικῶς ὅτε ἐταπεινώθην καὶ κατεκάμφθην τοῖς πειρασμοῖς.

« Εἰς τὸν αἰῶνα οὐ μὴ ἐπιλάθωμαι τῶν δικαιωμάτων σου, ὅτι ἐν αὐτοῖς ἔζησάς με. » — Διὰ παντὸς μνημονεύσω τῶν προσταγμάτων σου τοῦ ποιῆσαι αὐτά· δι' αὐτῶν γὰρ ἐζώωσάς μου τὴν ψυχὴν ἤδη τοῖς πειρασμοῖς ἀποθνήσκουσαν.

« Σός εἰμι ἐγώ, σῶσόν με· ὅτι τὰ δικαιώματά σου ἐξεζήτησα. » — Σὸς ἐγὼ δοῦλος, διότι τὰ δικαιώματά σου ἐξεζήτησα.

« Ἐμὲ ὑπέμειναν ἁμαρτωλοὶ τοῦ ἀπολέσαι με. » — Περιέμειναν ἐνεδρεύοντες.

« Τὰ μαρτυριά σου συνῆκα. » — Συνετισθεὶς παρὰ σοῦ, διότι τούτοις ψυχαγωγοῦμαι.

« Πάσης συντελείας εἶδον πέρας· πλατεῖα ἡ ἐντολή σου σφόδρα. » — Πάσης συνεργίας καὶ βοηθείας ἀνθρωπίνης ἔγνων τελευτήν· ἡ δὲ σὴ ἐντολὴ πάνυ εὐρύχωρος καὶ βοήθεια καὶ ἀτελεύτητος, προξενοῦσα τοῖς ταύτην φυλάσσουσι τὴν ἀπέραντον ἐκείνην ζωήν.

« Ὡς ἠγάπησα τὸν νόμον σου, Κύριε, ὅλην τὴν ἡμέραν μελέτη μού ἐστιν. » — Οἱ μὲν φόβῳ τιμωρίας πληροῦσι τὸν νόμον, οἱ δὲ διὰ δόξαν ἀνθρωπίνην, οἱ δὲ γνήσιοι τῆς ἀρετῆς τῇ περὶ τὸ ἀγαθὸν διαθέσει.

« Ὑπὲρ τοὺς ἐχθρούς μου ἐσόφισάς με τὴν ἐντολήν σου, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα ἐμή ἐστιν. » — Ἐκεῖνοι μὲν γὰρ δωρεὰν σπεύδουσιν ἀνελεῖν· ἐγὼ δὲ οὐδὲ ἀμύνασθαι τούτους ἀνέχομαι· διὰ παντὸς γὰρ ἡ ἐντολή σου ᾠκειωμένη τυγχάνει καὶ πε φιλ μένη (?) μοι.

« Ὑπὲρ πάντας τοὺς διδάσκοντάς με συνῆκα, ὅτι τὰ μαρτύριά σου μελέτη μού ἐστιν. » — Καὶ αὐτῶν τῶν διδασκάλων μου συνετώτερον καὶ σοφώτερον πεποίηκέ με τῶν σῶν ἐντολῶν ἡ μελέτη.

« Ὅτι σὺ ἐνομοθέτησάς με. » — Σὲ νομοθέτην ἐπιστάμενος καὶ οὐχ ἕτερον.

« Ἀπὸ τῶν ἐντολῶν σου συνῆκα· διὰ τοῦτο ἐμίσησα πᾶσαν ὁδὸν ἀδικίας. » — Ἐκ τούτων γέγονα συνετός.

« Λύχνος τοῖς ποσί μου ὁ νόμος σου καὶ φῶς ταῖς τρίβοις μου. » — Πόδας καὶ τρίβους τὴν πολιτείαν καλεῖ.

« Ὤμοσα καὶ ἔστησα τοῦ φυλάξασθαι τὰ κρίματα τῆς δικαιοσύνης σου. » — Τὴν βεβαίαν τῆς ψυχῆς ψῆφον ὅρκον ὠνόμασε· στάσιν δὲ τὴν ταύτης ἔτι ἑδραίωσιν.

« Ἐταπεινώθην ἕως σφόδρα, Κύριε· ζῆσόν με κατὰ τὸν λόγον σου. » — Ταπείνωσιν λέγει τὴν ἐκ τῶν πειρασμῶν, ἔκ τε τῆς ἑκουσίου κακουχίας κατάκαμψιν.

« Τὰ ἑκούσια τοῦ στόματός μου εὐδόκησον δή, Κύριε, καὶ τὰ κρίματά σου δίδαξόν με. » — Τὰς ἑκουσίους ὑποσχέσεις μου, οἷον τὸν ὅρκον ὃν ὤμοσα, κατεύθυνον, Δέσποτα, καὶ δίδαξόν με τὰ προστάγματά σου, φυλάσσειν δηλονότι, καθὼς ὑπέσχημαι.

« Ἡ ψυχή μου ἐν ταῖς χερσί σου διαπαντός, καὶ τοῦ νόμου σου οὐκ ἐπελαθόμην. » — Τὴν ψυχήν μού σοι ἐγχειρίζων πάντοτέ σε ποιοῦμαι ταύτης φρουρόν. Καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἐπελαθόμην τοῦ νόμου σου, ἵνα μὴ ἐκπέσω ἀπὸ τῆς φυλακῆς σου.

« Ἔθεντο ἁμαρτωλοὶ παγίδα μοι, καὶ ἐκ τῶν ἐντολῶν σου οὐκ ἐπλανήθην. » — Διὰ τοῦτο οὐκ ἐπλανήθην, ἵνα μὴ ἐμπέσω ταῖς τῶν ὁρατῶν καὶ ἀοράτων ἁμαρτωλῶν παγίσιν, εἴτουν ἐπιβουλαῖς.

« Ἐκληρονόμησα τὰ μαρτύριά σου εἰς τὸν αἰῶνα, ὅτι ἀγαλλίαμα τῆς καρδίας μού εἰσιν. » — Κληρονομίαν ταῦτα ἐμαυτῷ ἐθέμην διηνεκῆ.

« Ἔκλινα τὴν καρδίαν μου τοῦ ποιῆσαι τὰ δικαιώματά σου εἰς τὸν αἰῶνα δι' ἀντάμειψιν. » — Ἔτρεψα

A ἐμαυτὸν ποιῆσαι τὰς ἐντολάς σου ἀεὶ διὰ τὴν ἐπικειμένην ἀμοιβὴν τοῖς εὐαρεστοῦσί σοι.

« Βοηθός μου καὶ ἀντιλήπτωρ μου εἶ σύ· εἰς τοὺς λόγους σου ἐπήλπισα. » — Εἰς τὸν νόμον σου τεθάῤῥηκα τὸν ἐπηγγελμένον ἀγαθὰ τοῖς πληροῦσιν αὐτόν.

« Ἐκκλίνατε ἀπ' ἐμοῦ, πονηρευόμενοι, καὶ ἐξερευνήσω τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ μου. » — Οἱ πονηροὶ γὰρ ἄνθρωποι καὶ οἱ δαίμονες διὰ τῶν ἀτόπων αὐτῶν συμβουλῶν ἐνοχλοῦντες παρεμποδίζουσιν εἰς αὐτό.

« Ἀντιλαβοῦ μου κατὰ τὸ λόγιόν σου, καὶ ζῆσόν με, καὶ μὴ καταισχύνῃς με ἀπὸ τῆς προσδοκίας μου. » — Μαθὼν ἔφης ἐν νόμῳ ὑπερασπίζειν τῶν φυλασσόντων αὐτόν, καὶ μὴ καταισχυνθῆναί με

B ποιήσῃς, ἀποτυχόντα τῆς ἐπὶ σοὶ ἐλπίδος μου.

« Βοήθησόν μοι, καὶ σωθήσομαι καὶ μελετήσω ἐν τοῖς δικαιώμασί σου διαπαντός. » — Σωθήσομαι ἀπὸ τῆς ἐπιβουλῆς τῶν ἐχθρῶν.

« Ἐξουδένωσας πάντας τοὺς ἀποστατοῦντας ἀπὸ τῶν δικαιωμάτων σου, ὅτι ἄδικον τὸ ἐνθύμημα αὐτῶν. » — Ἐφαύλισας καὶ ἀπώσω πάντας, οἳ ἀφίστανται τοῦ νόμου σου παρανομεῖν ἐνθυμούμενοι.

« Παραβαίνοντας ἐλογισάμην πάντας τοὺς ἁμαρτωλοὺς τῆς γῆς· διὰ τοῦτο ἠγάπησα τὰ μαρτύριά σου. » — Παραβάτας ἡγησάμην πάντας τοὺς ἁμαρτάνοντας ἐν τῷ κόσμῳ· διὸ ἵνα μὴ καὶ αὐτὸς παραβάτης λογισθῶ, τὸν νόμον σου ἠγάπησα.

« Καθήλωσον ἐκ τοῦ φόβου σου τὰς σάρκας μου·

C ἀπὸ γὰρ τῶν κριμάτων σου ἐφοβήθην. » — Ἐκ τοῦ ἀναγινώσκειν τὰ κρίματά σου ἐφοβήθην μὲν κατὰ ψυχήν, οὐκ ἔχω δὲ τὸ σῶμα, τῷ τοιούτῳ φόβῳ συστελλόμενον. Καθήλωσον οὖν καὶ αὐτὸ τῷ φόβῳ σου τούτῳ, πρὸς τὸ μὴ κινεῖσθαι εἰς ἀτάκτους ὁρμὰς καὶ πράξεις ἀτόπους.

« Ἐποίησα κρίμα καὶ δικαιοσύνην· μὴ παραδῷς με τοῖς ἀδικοῦσί με. » — Ἐποίησα κρίσιν δικαίαν.

« Ἔκδεξαι τὸν δοῦλόν σου εἰς ἀγαθόν· μὴ συκοφαντησάτωσάν με ὑπερήφανοι. » — Προσκαρτέρησον, ἀνάσχου, μακροθύμησον τῷ δούλῳ σου ὑπὲρ ἀγαθοῦ, ὥστε διὰ μετανοίας ἀποτρίψασθαι τὴν ἁμαρτίαν. Μὴ συκοφαντησάτωσάν με οἱ αἰσθητοὶ καὶ νοητοὶ παράνομοι, ὡς οὐ διὰ τὴν πλημμεληθεῖσαν

D ἁμαρτίαν ταλαιπωρούμενον τοῖς ἀκουσίοις τε πειρασμοῖς, καὶ τῇ ἑκουσίῳ κακοπαθείᾳ.

« Καιρὸς τοῦ ποιῆσαι τῷ Κυρίῳ· διεσκέδασαν τὸν νόμον σου. » — Καιρὸς σοὶ τῷ Κυρίῳ ποιῆσαι ἐκδίκησιν δηλονότ... κατέλυσαν γάρ, ἤγουν λίαν ἠθέτησαν τὸν νόμον σου οἱ ἐχθροί, καὶ οὐκ ἔτι χρεία μακροθυμίας.

« Διὰ τοῦτο ἠγάπησα τὰς ἐντολάς σου ὑπὲρ χρυσίον καὶ τοπάζιον. » — Διότι διεσκέδασαν αὐτὸν ἐκεῖνοι, ἐγὼ μᾶλλον ἠγάπησα τοῦτον ὑπὲρ χρυσίον, ὑπὲρ λίθον ἅπαντα τίμιον· ἀπὸ γὰρ τοῦ τοπαζίου προτιμωμένου τότε τῶν ἄλλων τιμίων λίθων ἐδήλωσεν ἅπαντας.

« Διὰ τοῦτο πρὸς πάσας τὰς ἐντολάς σου κατωρθούμην· πᾶσαν ὁδὸν ἄδικον ἐμίσησα. » — Διότι

οὕτω ταύτας ἠγάπησα, ἰθυνόμην πρὸς πάσας καὶ A εὐωδούμην.

« Θαυμαστὰ τὰ μαρτύριά σου · διὰ τοῦτο ἐξερεύνησεν αὐτὰ ἡ ψυχή μου. » — Θαυμασίως γὰρ πᾶν μὲν εἶδος ἀρετῆς παιδεύουσι, πᾶσαν δὲ κακίαν ἐλαύνουσιν.

« Ἡ δήλωσις τῶν λόγων σου φωτιεῖ καὶ συνετιεῖ νηπίους. » — Ἡ φανέρωσις, ἡ διασάφησις τῶν ἐντολῶν σου καὶ αὐτοῖς τοῖς νηπίοις τὸν νοῦν φῶς γνώσεως παρέχει καὶ σύνεσιν.

« Τὸ στόμα μου ἤνοιξα, καὶ εἵλκυσα πνεῦμα, ὅτι τὰς ἐντολάς σου ἐπεπόθουν. » — Τῇ γὰρ τῶν θείων ἐντολῶν ἐπιθέσει τὸ στόμα τῆς ψυχῆς εἴτουν ἡ διάνοια πρὸς ὁλκὴν ἀνοίγεται, πνεύματος σοφίας τε καὶ συνέσεως.

B « Ἐπίβλεψον ἐπ' ἐμὲ καὶ ἐλέησόν με κατὰ τὸ κρῖμα τῶν ἀγαπώντων τὸ ὄνομά σου. » — Ἐπίβλεψον ἐπ' ἐμὲ πειραζόμενον καὶ ἐλέησόν με, κατὰ τὸν ὅρον ὃν διέθου τοῖς ἀγαπῶσί σε, κρίνας ἐλεεῖν αὐτούς, καὶ μᾶλλον ὅταν ὦσιν ἐν πειρασμοῖς, καὶ βοηθεῖν αὐτοῖς.

« Τὰ διαβήματά μου κατεύθυνον κατὰ τὸ λόγιόν σου, καὶ μὴ κατακυριευσάτω μου πᾶσα ἀνομία. » — Τὴν πολιτείαν μου ἴθυνον κατὰ τὸν νόμον σου, καὶ μὴ πᾶσα, τουτέστι μηδὲ μία καταδουλωσάτω με ἀδικία ὥστε ποιῆσαι αὐτήν.

« Τὸ πρόσωπόν σου ἐπίφανον ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου, καὶ δίδαξόν με τὰ δικαιώματά σου. » — Πρόσωπον Θεοῦ φησιν ὁ προφήτης τὴν θείαν ἐπισκοπήν.

« Διεξόδους ὑδάτων κατέβησαν οἱ ὀφθαλμοί μου, C ἐπεὶ οὐκ ἐφύλαξα τὸν νόμον σου. » — Διέξοδοι ὑδάτων αἱ χαράδραι καὶ τὰ κοιλώματα. Φησὶν οὖν ὅτι Κοιλώματα ὑπεισήλθοσαν, ἤγουν ἐκοιλάνθησαν καὶ ἐτάκησαν οἱ ὀφθαλμοί μου πλῆθος δακρύων ἀποῤῥέοντες, διότι οὐκ ἐφύλαξαν τὸν νόμον σου οἱ παρανομοῦντες· γνώμῃ γὰρ συμπαθητικῇ τοὺς ἀθλίους ἀπεκλαιόμην.

« Ἐνετείλω δικαιοσύνην τὰ μαρτύριά σου, καὶ ἀλήθειαν σφόδρα. » — Προσέταξας τὰς ἐντολάς σου, ἤγουν ἐξέθου τὸν νόμον σου, δικαιοσύνην αὐτόχρημα καὶ ἀλήθειαν.

« Ἐξέτηξέ με ὁ ζῆλός σου, ὅτι ἐπελάθοντο τῶν λόγων σου οἱ ἐχθροί μου. » — Ἐκτακῆναί με ἐποίησεν ὑπὲρ σοῦ δικαία ὀργή, καταφρονουμένου ὅτι ἐπελάθοντο τῶν ἐντολῶν σου οἱ δι' αὐτὸ τοῦτο ἐχθροί D μου.

« Πεπυρωμένον τὸ λόγιόν σου σφόδρα, καὶ ὁ δοῦλός σου ἠγάπησεν αὐτό. » — Καθαρὸς λίαν μώμου παντὸς ὁ νόμος σου καὶ ἀκίβδηλος.

« Νεώτερος ἐγώ εἰμι καὶ ἐξουδενωμένος· τὰ δικαιώματά σου οὐκ ἐπελαθόμην. » — Εὐχαριστεῖ ὁ Δαυῒδ τῷ Θεῷ, ὑπὲρ οὗ νεώτερος ὢν τῶν αὐτοῦ ἀδελφῶν, καὶ ἐξουδενωθεὶς παρὰ τοῦ πατρὸς ἐνώπιον Σαμουήλ, ἐμνημόνευσε τῶν θείων ἐντολῶν παρὰ πάντας τοὺς προκριθέντας αὐτοῦ.

« Ἡ δικαιοσύνη σου δικαιοσύνη εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ὁ νόμος σου ἀλήθεια. » — Ἡ ἐντολή σου δικαιοῖ αἰωνίως τὸν ταύτην φυλάσσοντα, καὶ ὅσα ὁ νόμος σου ἐπαγγέλλεται τηροῦσιν αὐτόν, ἀψευδῆ εἰσι.

« Θλίψεις καὶ ἀνάγκαι εὕροσάν με· ἐντολαί σου μελέτη μου. » — Κἂν θλίψεις εὗρόν με ποτε, κἂν πειρασμῶν ἀνάγκαι, μελέτη μου ἦσαν αἱ ἐντολαί σου, παρηγοροῦσαι καὶ τὸ ἄλγος ἐπικουφίζουσαι.

« Δικαιοσύνη τὰ μαρτύριά σου εἰς τὸν αἰῶνα· συνέτισόν με, καὶ ζήσομαι. » — Οἱ γὰρ μὴ συνετισθέντες οὐδὲ ὄντως ζῶσι, φαύλην ζῶντες καὶ διεψευσμένην ζωήν.

« Ἐκέκραξα ἐν ὅλῃ καρδίᾳ μου, ἐπάκουσόν μου, Κύριε· τὰ δικαιώματά σου ἐκζητήσω· » — εἰ ἐπακούσεις μου κεκραγότος ἐν θλίψεσι. Κραυγὴν δὲ λέγει πρόθυμον καὶ ὁλοσχερῆ τάσιν τῆς ψυχῆς πρὸς Θεόν.

« Προέφθασα ἐν ἀωρίᾳ καὶ ἐκέκραξα· εἰς τοὺς λόγους σου ἐπήλπισα. » — Προέλαβον τὸν ὄρθρον, μήπω τῆς ὥρας ἐπιστάσης, καθ' ἣν ἀνίστανται οἱ ἄνθρωποι, καὶ ἐκέκραξα πρός σε.

« Προέφθασαν οἱ ὀφθαλμοί μου πρὸς ὄρθρον τοῦ μελετᾷν τὰ λόγιά σου. » — Προέλαβον οἱ ὀφθαλμοί μου τὴν ἡμέραν πρὸς καιρὸν ὄρθρου, ὥστε ἀναγινώσκειν τὸν νόμον σου.

« Τῆς φωνῆς μου ἄκουσον, Κύριε, κατὰ τὸ ἔλεός σου, κατὰ τὸ κρῖμά σου ζῆσόν με. » — Ἐννόμως ζῆν με ποίησον.

« Προσήγγισαν οἱ καταδιώκοντές με ἀνομίᾳ· ἀπὸ δὲ τοῦ νόμου σου ἐμακρύνθησαν. » — Ὅσον γὰρ ἐγγίζουσι τῇ ἀνομίᾳ, τοσοῦτον μακρύνουσι τοῦ νόμου σου.

« Ἐγγὺς εἶ, Κύριε, καὶ πᾶσαι αἱ ὁδοί σου, ἀλήθεια. » — Ἐγγὺς εἶ· πανταχοῦ γὰρ πάρει, καὶ λανθάνει τῶν πραττομένων οὐδέν· διὸ πᾶσαι αἱ κρίσεις σου ἀψευδεῖς.

« Κατ' ἀρχὰς ἔγνων ἐκ τῶν μαρτυρίων σου, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα ἐθεμελίωσας αὐτά. » — Ἐξ ἀρχῆς καὶ ἐκ προοιμίων ἔγνων ὅτι ἀσάλευτα πεποίηκας τὰ ἐντάλματά σου· κἂν γὰρ παρὰ τοῦ Εὐαγγελίου καταλυθῆναι τὰ πλείω τοῦ νόμου δοκῇ, ἀλλ' οὐ κατὰ τὸν ἐγκεκρυμμένον νοῦν, κατὰ δὲ τὸ φαινόμενον καὶ σκιῶδες. Ἔγνων δέ, φησί, τὸ ἀσάλευτον τῶν σῶν ἐντολῶν ἐξ αὐτῆς τῆς τῶν ἐντολῶν μου μελέτης καὶ καταλήψεως.

« Κρῖνον τὴν κρίσιν μου, καὶ λύτρωσαί με. » — Τὴν μετὰ τῶν πολεμούντων μοι κρίσιν μου.

« Διὰ τὸν λόγον σου ζῆσόν με. » — Διὰ τὸν νόμον σου ζωοποίησόν με, δι' ὃν κινδυνεύω ἀποθανεῖν, ἢ διὰ τὴν ὑπόσχεσίν σου, καθὼς εἴρηκας σώζειν τοὺς τυραννοῦντας τὸν νόμον σου.

« Πολλοὶ οἱ ἐκδιώκοντές με καὶ θλίβοντές με, ἐκ τῶν μαρτυρίων σου οὐκ ἐξέκλινα. » — Κἂν πολλοὶ ὁρατοί τε καὶ ἀόρατοι ἐχθροὶ κατατρέχωσί μου, ἀλλ' ἴσχυσαν οὐδόλως τοῦ νόμου σου παρατρέψαι με.

« Εἶδον ἀσυνετοῦντας καὶ ἐξετηκόμην, ὅτι τὰ λόγιά σου οὐκ ἐφυλάξαντο. » — Τῷ ζήλῳ κατησθιόμην ἀθετουμένου ὑπὸ τῶν ἀφρόνων τοῦ νόμου σου.

« Ἀρχὴ τῶν λόγων σου ἀλήθεια καὶ εἰς τὸν αἰῶνα πάντα τὰ κρίματα τῆς δικαιοσύνης σου. » — Καὶ ὅ

A πρώτη ἀρχὴ τῶν λόγων σου ἀψευδής, καὶ αἰώνιοι πᾶσαι αἱ ἀποφάνσεις σου. » Τὰς κατὰ καιρὸν δὲ θείας ἐπαγγελίας φησίν.

« Ἄρχοντες κατεδίωξάν με δωρεὰν, καὶ ἀπὸ τῶν λόγων σου ἐδειλίασεν ἡ καρδία μου. » — Ἀδίκως οἱ πολέμιοι κατέδραμόν μου· ἀλλ' ἐγὼ ἐφειδόμην αὐτῶν, τὰς σὰς φοβούμενος ἐντολάς.

« Ἀγαλλιάσομαι ἐγὼ ἐπὶ τὰ λόγιά σου, ὡς ὁ εὑρίσκων σκῦλα πολλά. » — « Πολεμίων μνησθεὶς καὶ σκύλων ἐμνήσθη.

« Ἑπτάκις τῆς ἡμέρας ᾔνεσά σε ἐπὶ τὰ κρίματα τῆς δικαιοσύνης σου. » — Πολλάκις τῆς ἡμέρας ὕμνησά σε, διὰ τὰς δικαιώσεως κρίσεις.

« Εἰρήνη πολλὴ τοῖς ἀγαπῶσι τὸν νόμον σου, καὶ οὐκ ἔστιν αὐτοῖς σκάνδαλον. » — Πρὸς Θεὸν καὶ τοὺς ὁμογενεῖς. Σκάνδαλον δὲ λέγει τὸ πρόσκρουσμα B καὶ τὸ ἐμπόδιον τῆς δηλωθείσης εἰρήνης.

« Ἐφύλαξα τὰς ἐντολάς σου καὶ τὰ μαρτύριά σου. » — Ἠγάπησα ταύτας, ἵνα ἔλθῃ μοι τὸ προσδοκώμενον.

« Ὅτι πᾶσαι αἱ ὁδοί μου ἐναντίον σου, Κύριε. » — Αἴτιον τῆς φυλακῆς αὐτῶν, ὅτι ὑπὸ σοὶ θεατῇ πολιτεύομαι.

« Ἐγγισάτω ἡ δέησίς μου ἐνώπιόν σου, Κύριε· κατὰ τὸ λόγιόν σου συνέτισόν με. » — Αὕτη ἡ δέησις, ἵνα σύνεσιν καὶ γνῶσιν λάβω εἰς τὸν νόμον σου.

« Εἰσέλθοι τὸ ἀξίωμά μου ἐνώπιόν σου, Κύριε· κατὰ τὸ λόγιόν σου ῥῦσαί με. » — Ἀξίωμά φησι τὴν ἀξίωσιν καὶ παράκλησιν· λόγους δὲ ἐνταυθοῖ τὴν C ὑπόσχεσιν.

« Ἐξερεύξαντο τὰ χείλη μου ὕμνον, ὅταν διδάξῃς με τὰ δικαιώματά σου. » — Ἐξενέγκοιεν ὕμνον εὐχαριστήριον ὅταν διδάξῃς με τὸν νόμον σου ἐντελῶς. »

« Γενέσθω ἡ χείρ σου τοῦ σῶσαί με, ὅτι τὰς ἐντολάς σου ᾑρετισάμην. » — Παραγενέσθω ἐπὶ τῷ σῶσαί με.

« Ζήσεται ἡ ψυχή μου καὶ αἰνέσει σε, καὶ τὰ κρίματά σου βοηθήσει μοι. » — Ζήσεται τὴν ὄντως ζωὴν, καὶ αἰνέσει σε διηνεκῶς καὶ τὰ ἐντάλματά σου βοηθῆσαι μοι, φυλάξαντι ταῦτα. » Εὐκτικῶν δὲ δύναμιν ἔχουσι τὰ ῥητά.

« Ἐπλανήθην ὡς πρόβατον ἀπολωλός· ζήτησον τὸν δοῦλόν σου, ὅτι τὰς ἐντολάς σου οὐκ ἐπελαθόμην. D » — Εἰ γὰρ καὶ παρέβη ποτέ τινας, ἀλλὰ λήθην τούτων οὐ δέδεκτο παντελῆ· ἢ πλάνην φησὶν ὁ προφήτης τὴν ἐν τῷ καταδιώκεσθαι δίαιταν ἐν ὄρεσι, ζήτησιν δὲ τὴν πρὸς τὴν προτέραν κατοικίαν ἀνάκλησιν.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΙΘ'.

Ὠδὴ τῶν ἀναβαθμῶν. » — Αἱ τῶν ἀναβαθμῶν ᾠδαὶ πέντε καὶ δέκα οὖσαι, ἱστορικῶς μὲν περὶ τῆς ἐκ Βαβυλῶνος πρὸς Ἱερουσαλὴμ ἀναβάσεως προφητεύουσι τοῦ αἰχμαλώτου λαοῦ, ἱκετεύσαντος καὶ εἰσακουσθέντος, ἀναγωγικῶς δὲ περὶ τῆς εἰς τὴν ἄνω Ἱερουσαλὴμ ἀνόδου ἔκ γε τῆς τοῦ παρόντος βίου συγχύσεως ἐκδιδάσκουσι παρακαλεῖν τοὺς νοητοὺς αἰχμαλωτισθέντας εἰς δουλείαν παθῶν.

« Πρὸς Κύριον ἐν τῷ θλίβεσθαί με ἐκέκραξα, καὶ εἰσήκουσέ μου. » — Ἐν τῇ θλίψει τῆς αἰχμαλωσίας καὶ τῆς ἐκεῖθεν κακοπαθείας. Νόμῳ δὲ προφητείας ὡς παρεληλυθότα λέγει τὰ μέλλοντα. Προσώπῳ δὲ τοῦ εὐσεβεστέρου μέρους οἱ λόγοι.

« Κύριε, ῥῦσαι τὴν ψυχήν μου ἀπὸ χειλέων ἀδίκων καὶ ἀπὸ γλώσσης δολίας. » — Ἄδικα χείλη κοινῶς μὲν πάντα τὰ παράνομά τε καὶ βλάσφημα, ἰδίως δὲ τὰ τῶν συκοφαντούντων· γλῶσσα δὲ δολία ἥ τε αὐτῶν τούτων καὶ ἰδικῶς ἡ τῶν ἐπιβουλευόντων.

« Τί δοθείη σοι καὶ τί προστεθείη σοι πρὸς γλῶσσαν δολίαν; » — Πρὸς τὸν ἱκετεύοντα φησὶν ὁ Προφήτης· Τί δοθήσεταί σοι ἀμυντήριον, τεθήσεταί σοι πρὸς τοιοῦτον πρᾶγμα δυσκαταγώνιστον, τὴν γλῶσσαν τὴν δολεράν; ἢ πάντως οὐδὲν ἀνθρώπινον ἀμυντήριον· τὰ βέλη δὲ τοῦ μόνου δυνατοῦ Θεοῦ, ἅτινά εἰσιν ἠκονημένα μετὰ καὶ ἀνθράκων ἐρημοποιῶν· διὸ ταῦτα μόνα τοὺς παρανόμους, καὶ τέμνειν καὶ καίειν καὶ ἀφανίζειν ἰσχύουσι. Βέλη δὲ καὶ ἄνθρακας τὰς διαφόρους τιμωρίας ὠνόμασεν.

« Οἴμοι, ὅτι ἡ παροικία μου ἐμακρύνθη! » — Πάλιν ὁ λόγος ἀπὸ τοῦ ἱκετεύοντος, ἀποδυρομένου τὸ τῆς αἰχμαλωσίας πολυετές.

« Κατεσκήνωσα μετὰ τῶν σκηνωμάτων Κηδάρ. » Κατεσκήνωσα μέσον τῶν σκηνῶν Κηδάρ. Χώρα δέ ἐστιν αὕτη παρακειμένη Βαβυλωνίοις, οἰκήτορας ἔχουσα βδελυροὺς, ἔνθα τοὺς Ἰουδαίους οἱ Βαβυλώνιοι σκηνοῦν ἔταξαν. Ἑρμηνεύεται δὲ Κηδὰρ σκοτασμός. Σκηνώματα δὲ σκοτασμοῦ ἡ ἐν τοῖς πάθεσι διατριβή.

« Πολλὰ παρῴκησεν ἡ ψυχή μου. » — Πολλὰ ἔτη ἐν παροικίᾳ τῆς αἰχμαλωσίας διήγαγον.

« Μετὰ τῶν μισούντων τὴν εἰρήνην ἤμην εἰρηνικός. » — Ὁ λόγος ἡμᾶς παιδεύει καὶ μετὰ τῶν φιλονείκων εἰρηνεύειν τὸ ἐφ' ἑαυτοῖς.

« Ὅταν ἐλάλουν αὐτοῖς ἐπολέμουν με δωρεάν. » — Ὅταν ἐλάλουν εἰρηνικὰ, μάτην οἱ τῆς Κηδὰρ ἐπολέμουν με· ἐγὼ δὲ καὶ οὕτως εἰρήνευον.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΚ'.

« Ὠδὴ τῶν ἀναβαθμῶν. Ἦρα τοὺς ὀφθαλμούς μου εἰς τὰ ὄρη, ὅθεν ἥξει ἡ βοήθειά μου. Ἡ βοήθειά μου παρὰ Κυρίου, τοῦ ποιήσαντος τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. » — Αὕτη ἡ ᾠδὴ προφητεύει ἃ ἔλεγον ἤδη τῆς Βαβυλῶνος ἐκστάντες, καὶ πρὸς Ἱερουσαλὴμ ἀναβαίνοντες. Ὄρη δὲ λέγει τοὺς οὐρανούς.

« Μὴ δῴης εἰς σάλον τὸν πόδα σου· μηδὲ νυστάξῃ ὁ φυλάσσων σε. » — Τρόπῳ φιλαδελφίας ἕκαστος ἑκάστου ὑπερεύχεται, μὴ σαλευθείη, λέγων, ἡ βάσις σου, τουτέστιν ἡ ὀρθὴ πολιτεία σου, μηδὲ διὰ τοῦτο ῥαθυμῆσαι περὶ τὴν φυλακήν σου ὁ φυλάσσων σε Θεός. Νυσταγμὸν δὲ Θεοῦ καὶ ὕπνον νοητέον τὴν ἐγκατάλειψιν ἐνταυθοῖ.

« Ἰδοὺ οὐ νυστάξει οὐδὲ ὑπνώσει ὁ φυλάσσων τὸν Ἰσραήλ. » — Εἰ βαίνει ὁ Ἰσραὴλ ἀσφαλῶς.

« Κύριος φυλάξει σε, Κύριος σκέπη σου, ἐπὶ χεῖρα δεξιάν σου. » — Κύριος φυλάξει σε οὕτω βαδίζοντα, Κύριος σκέπη σοι ἔσται παρὰ τὴν δεξιά.

σου χεῖρα, τουτέστι παραστάτης ἐκ δεξιῶν σου στα!η ὑπερασπίζων σου.

« Ἡμέρας ὁ ἥλιος οὐ συγκαύσει σε, οὐδὲ ἡ σελήνη τὴν νύκτα. » — Πρὸς ἔμφασιν εἶπε τοῦτο τῆς ἄκρας ἐπιμελείας. Ἐλλειπτικῶς δὲ εἴρηται τὸ ῥητόν. Τὸ δὲ ὅλον, οὐδὲ ἡ σελήνη τὴν νύκτα βλάψει· οὐ γὰρ οὐ συγκαίει ἡ σελήνη, καρηβαρίαν δὲ μᾶλλον ἐμποιεῖ καὶ ὠχρότητα.

« Κύριος φυλάξει τὴν εἴσοδόν σου καὶ τὴν ἔξοδόν σου ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος. » — Τὰ τῆς εἰσόδου καὶ τῆς ἐξόδου τὴν ἅπασαν δεδήλωκε τοῦ βίου ἀποστροφήν

ΨΑΛΜΟΣ ΡΚΑ'.

« Ὠδὴ τῶν ἀναβαθμῶν. Εὐφράνθην ἐπὶ τοῖς εἰρηκόσι μοι· Εἰς οἶκον Κυρίου πορευσόμεθα. » — Τοῦτο ἔλεγον ὁδεύοντες καὶ προκόπτοντες μετὰ περιχαρείας.

B

« Ἑστῶτες ἦσαν οἱ πόδες ἡμῶν ἐν ταῖς αὐλαῖς σου, Ἱερουσαλήμ. » — Ἀκούσαντες ὅτι πορευσόμεθα εἰς οἶκον Κυρίου, ἐδόξαμεν ἑστάναι ἐν Ἱερουσαλὴμ ὑπὸ τῆς τοῦ πόθου σφοδρότητος.

« Ἱερουσαλὴμ ᾠκοδομημένη ὡς πόλις. » — Ἡ Ἱερουσαλὴμ ἡ πάλαι οἰκήμασι κτιζομένη καθεκάστην ἐντὸς καὶ καταπυκνουμένη ὡς κατ' ἀλήθειαν πόλις.

« Ἧς ἡ μετοχὴ αὐτῆς ἐπὶ τὸ αὐτό. » — Ἡ Ἱερουσαλὴμ ἧς τὰ μετόχια, τουτέστι τὰ οἰκήματα ὁμοῦ συνημμένα διὰ τὴν ἄγαν πυκνότητα.

« Ἐκεῖ γὰρ ἀνέβησαν αἱ φυλαὶ φυλαὶ Κυρίου μαρτύριον τῷ Ἰσραήλ. » — Ἐκεῖ πρὸ τῆς αἰχμαλωσίας ἀνέβαινον καὶ ἠθροίζοντο πᾶσαι αἱ ᾠκειωμέναι τῷ Κυρίῳ φυλαὶ Ἰσραηλιτικαὶ, κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ Πάσχα, τῆς Πεντηκοστῆς καὶ τῆς Σκηνοπηγίας· διὰ μαρτύριον, εἴτουν θείαν κέλευσιν, διωρισμένην τῷ Ἰσραηλιτικῷ λάῳ.

C

« Τοῦ ἐξομολογήσασθαι τῷ ὀνόματι Κυρίου. » — Ἐπὶ τῷ εὐχαριστῆσαι διὰ τῆς νενομοθετημένης λατρείας.

« Ὅτι ἐκεῖ ἐκάθισαν θρόνοι κρίσιν, θρόνοι ἐπὶ οἶκον Δαυΐδ. » — Ἐν Ἱερουσαλὴμ ἱδρύνθησαν θρόνοι βασιλικοὶ εἰς τὸ κρίνειν τὸ Ἰσραὴλ ἔνθα ἦσαν τοῦ Δαυῒδ τὰ ἀνάκτορα.

« Ἐρωτήσατε δὴ τὰ εἰς εἰρήνην τῇ Ἱερουσαλήμ· καὶ εὐθηνία τοῖς ἀγαπῶσί σε. » — Προσαγορεύσατε δὴ τὴν Ἱερουσαλὴμ τὰ εἰρηνικὰ, τουτέστιν εἴπατε αὐτῇ, Εἰρήνη σοι, καὶ εὐπραγία μὴ μόνον τοῖς πολίταις σου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν πέριξ ἐθνῶν τοῖς εἰρήνην ἔχουσι μετὰ σοῦ. Ταῦτα δὲ πάντα προφητεύει.

D

« Γενέσθω δὴ εἰρήνη ἐν τῇ δυνάμει σου. » — Δύναμιν λέγει τοὺς στρατιώτας, οἷς εἰρήνην τὸ μὴ ἔχειν πολέμιον.

« Καὶ εὐθηνία ἐν ταῖς πυργοβάρεσί σου. » — Εὐπραγία καὶ πλοῦτος τῶν πυργωμάτων ἡ ὀχυρότης.

« Ἕνεκα τῶν ἀδελφῶν μου καὶ τῶν πλησίον μου ἐλάλουν δὴ εἰρήνην περὶ σοῦ. » — Ὁ Δαυΐδ φησι πρὸς τὴν Ἱερουσαλὴμ ὅτι Διὰ τοὺς ὁμογενεῖς μου Ἰσραηλίτας ηὐχόμην εἰρήνην ἐν σοὶ, καὶ διὰ τὸν ἐν σοὶ ναὸν τοῦ Θεοῦ ἐξητησάμην ἱκετηρίαν σοι, ἵνα οἱ μὲν ἀπαλλαγῶσι τῶν δεινῶν, ὁ δὲ τὴν ἀρχαίαν ἀπολάβῃ εὐπρέπειαν.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΚΒ'.

« Πρός σε ἦρα τοὺς ὀφθαλμούς μου τὸν κατοικοῦντα ἐν τῷ οὐρανῷ. » — Τὸ εὐκτικὸν ἀντὶ μέλλοντος ὁριστικοῦ. Καὶ οὗτοι δὲ ἔτι ὁδευόντων οἱ λόγοι.

« Ὅτι ἐπὶ πολὺ ἐπλήσθημεν ἐξουδενώσεως. » — Εἰς μακρὰν ὠνείδισαν μεγάλως καὶ ἐφαύλισαν ἡμᾶς οἱ αἰχμαλωτεύσαντες.

« Ἐπὶ πλεῖον ἐπλήσθη ἡ ψυχὴ ἡμῶν. » — Τῆς εἰρημένης ἐξουδενώσεως.

« Τὸ ὄνειδος τοῖς εὐθηνοῦσι, καὶ ἐξουδένωσις τοῖς ὑπερηφάνοις. » — Ἀντιστραφείη δηλονότι.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΚΓ'.

« Εἰ μὴ ὅτι Κύριος ἦν ἐν ἡμῖν, εἰπάτω δὴ Ἰσραήλ· εἰ μὴ ὅτι Κύριος ἦν ἐν ἡμῖν ἐν τῷ ἐπαναστῆναι ἀνθρώπους ἐφ' ἡμᾶς. » — Ταῦτα ἤδη ἐπανελθόντων εἰς τὴν πατρίδα τὰ ῥήματα, ὅτε τὰ πλησιόχωρα ἔθνη φθόνῳ κινούμενα ἐπεστράτευσαν αὐτοῖς, μήπω κτισθείσης τῆς Ἱερουσαλήμ.

« Ἄρα τὸ ὕδωρ ἂν κατεπόντισεν ἡμᾶς. » — Ὕδωρ λέγει τὴν ῥύμην αὐτῶν καὶ σφοδρὰν κίνησιν.

« Χείμαῤῥον διῆλθεν ἡ ψυχὴ ἡμῶν. » — Τὴν ἄτακτον φορὰν αὐτῶν διεφύγομεν.

« Ἄρα διῆλθεν ἡ ψυχὴ ἡμῶν τὸ ὕδωρ τὸ ἀνυπόστατον. » — Ὄντως διεφύγομεν τὴν ῥύμην αὐτῶν, τὴν ἀνυπόστατον.

« Ἡ παγὶς συνετρίβη, καὶ ἡμεῖς ἐῤῥύσθημεν. » — Παγίδα λέγει τὰς ἐνέδρας καὶ μηχανάς.

« Ἡ βοήθεια ἡμῶν ἐν ὀνόματι Κυρίου, τοῦ ποιήσαντος τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. » — Οὐχ ὅπλοις ἐβοηθήθημεν, ἀλλὰ τῇ ἐπικλήσει τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΚΔ'.

« Οἱ πεποιθότες ἐπὶ Κύριον ὡς ὄρος Σιών. » — Ὡς τὸ ὄρος Σιὼν ὑπάρχουσιν, ἀσφαλεῖς δηλονότι καὶ ἀπερίτρεπτοι.

« Οὐ σαλευθήσεται εἰς τὸν αἰῶνα ὁ κατοικῶν Ἱερουσαλήμ. » — Οὐ περιτραπήσεται πᾶς ὁ κατοικῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ παρ' ὅλον ἀφωρισμένον αἰῶνα.

« Ὄρη κύκλῳ αὐτῆς· καὶ ὁ Κύριος κύκλῳ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος. » — Ἔχει μὲν καὶ τὴν ἀπὸ τῶν πέριξ ὀρέων ἀσφάλειαν, ἔχει δὲ καὶ τὴν ἀπὸ Θεοῦ φυλακήν.

« Ὅτι οὐκ ἀφήσει Κύριος τὴν ῥάβδον τῶν ἁμαρτωλῶν ἐπὶ τὸν κλῆρον τῶν δικαίων. » — Αἰτίαν λέγει τῆς ἐκ Θεοῦ φυλακῆς· ἁμαρτωλοὺς δέ φησι τοὺς ἀσεβεῖς καὶ παρανόμους ὁποῖοί εἰσι πρώτως οἱ δαίμονες· ῥάβδον δὲ τὴν βασιλείαν ἢ τὰ ὅπλα· δικαίους δὲ τοὺς ἐν νόμῳ βιοῦντας.

« Ὅπως ἂν μὴ ἐκτείνωσιν οἱ δίκαιοι ἐν ἀνομίαις χεῖρας αὐτῶν. » — Ἵνα τοιαύτης ἀπολαύοντες παρὰ Θεοῦ φυλακῆς μὴ ἅψωνται παρανομίας, ἀλλὰ θεραπεύωσι τὸν εὐεργέτην.

« Ἀγάθυνον, Κύριε, τοῖς ἀγαθοῖς καὶ τοῖς εὐθέσι τῇ καρδίᾳ. » — Ἀγαθὰ ποίησον.

« Τοὺς δὲ ἐκκλίνοντας εἰς τὰς στραγγαλιὰς ἀπα-

ξει Κύριος μετὰ τῶν ἐργαζομένων τὴν ἀνομίαν. » — Ἀπάξει εἰς κόλασιν ὁμοίως τοῖς παρανόμοις. Στραγγαλιὰς δὲ λέγει τὰς σκολιότητας. A

« Εἰρήνη ἐπὶ Ἰσραήλ. » — Εἴη δηλονότι. Ἁρμόζει δὲ μᾶλλον ὁ ψαλμὸς τοῖς κατοικοῦσι τὴν ὑψηλὴν καὶ ἀκαθαίρετον Ἐκκλησίαν, ἧς κύκλῳ οἱ ὑψηλοὶ διδάσκαλοι τειχίζοντες αὐτὴν καὶ φυλάσσοντες, καὶ ὁ Χριστὸς κύκλῳ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΚΕ'.

« Ἐν τῷ ἐπιστρέψαι Κύριον τὴν αἰχμαλωσίαν Σιὼν, ἐγενήθημεν ὡσεὶ παρακεκλημένοι. » — Ἐπιστραφέντες ὑπὸ Κυρίου εἰς τὴν πατρίδα ἡμεῖς οἱ αἰχμάλωτοι τῆς Σιὼν, ἐγενόμεθα λίαν εὔθυμοι.

« Τότε ἐπληρώθη χαρᾶς τὸ στόμα ἡμῶν, καὶ ἡ γλῶσσα ἡμῶν ἀγαλλιάσεως. » — Χαρμοσύνων ῥημάτων, δηλούντων τὴν χαρὰν τῆς ψυχῆς.

« Τότε ἐροῦσιν ἐν τοῖς ἔθνεσιν · Ἐμεγάλυνε Κύριος τοῦ ποιῆσαι μετ' αὐτῶν. » — Τότε ἐροῦσι τὰ ἔθνη, Μεγάλα εἰργάσατο ὁ Κύριος διὰ τοῦ ποιῆσαι ἔλεος μετ' αὐτῶν.

« Ἐμεγάλυνε Κύριος τοῦ ποιῆσαι μεθ' ἡμῶν. » — Ναὶ καὶ ὄντως ἐμεγαλούργησεν ὁ Θεὸς, ὡς τὰ ἔθνη φασίν.

« Ἐπίστρεψον, Κύριε, τὴν αἰχμαλωσίαν ἡμῶν ὡς χειμάῤῥους ἐν τῷ νότῳ. » — Ἅπαντας μὲν ὁ Κύριος τοὺς Ἰουδαίους ἐπανελθεῖν ἐκέλευσεν εἰς Ἱερουσαλήμ· ἀλλὰ πολλοὶ τὴν ἐν Βαβυλῶνι παροικίαν μοχθηρίᾳ γνώμης προέκριναν, οὓς τὸν Κύριον ἐπιστρέψει μετὰ πολλῆς ῥύμης, ὡς τοὺς χειμάῤῥους ῥύακας, διὰ τοῦ ὀμβροφόρου νότου, οἱ ἐπανελθόντες καθικετεύουσιν.

« Οἱ σπείροντες ἐν δάκρυσιν, ἐν ἀγαλλιάσει θεριοῦσι. » — Φησὶν ὁ Δαυΐδ· « Οἱ μετὰ δακρύων θεόθεν τὴν σωτηρίαν αἰτοῦντες ἐν χαρᾷ τὸ αἴτημα δέχονται. »

« Πορευόμενοι ἐπορεύοντο καὶ ἔκλαιον βάλλοντες τὰ σπέρματα αὐτῶν. » — Ἀπὸ τοῦ καθολικοῦ μετέβη πρὸς τὸ μερικὸν, Ἀπερχόμενοι, λέγων, εἰς Βαβυλῶνα οἱ αἰχμάλωτοι, ἐπορεύοντο μετὰ κλαυθμοῦ θεόθεν αἰτοῦντες τὴν τῆς αἰχμαλωσίας ἀπαλλαγήν. Ἐπανερχόμενοι δὲ ἐκεῖθεν, ἥξουσιν ἐν ἀγαλλιάσει, τοὺς καρποὺς τῶν μετὰ θρήνου δεήσεων κομιζόμενοι.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΚϚ'.

« Ἐὰν μὴ Κύριος οἰκοδομήσῃ οἶκον. » — Τὸν ναὸν καὶ τὴν πόλιν ἀρξάμενοι κτίζειν οἱ ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας ἀνασωθέντες, ἐκωλύοντο παρὰ τῶν γειτονούντων ἐθνῶν ἄχρι καὶ τεσσαρακονταετίας, οὓς ὁ Προφήτης ἐπὶ τὸν Θεὸν καταφεύγειν σπεύδει, καὶ μὴ θαῤῥεῖν τῇ οἰκείᾳ σπουδῇ.

« Εἰς μάτην ἐκοπίασαν οἱ οἰκοδομοῦντες. » — Λοιπὸν ᾧ μηδὲ τὸν ἄρτον χωρὶς ὀδύνης ἐσθίετε εἰς μάτην ὑμῖν γίνεται τὸ ὀρθρίζειν εἰς τὴν οἰκοδομὴν καὶ ἐγείρεσθαι εὐθὺς μετὰ τὸ καθῆσθαι καὶ ταχύνειν ἐπὶ τὸ ἔργον.

« Ὅταν δῷ τοῖς ἀγαπητοῖς αὐτοῦ ὕπνον. » — Ὅταν ὁ Θεὸς δῷ τοῖς ἠγαπημένοις ὑπ' αὐτοῦ ἄνεσιν καὶ ἀμεριμνίαν, οὐ μόνον ἀπαρτισθήσονται τὰ σπουδαζόμενα, ἀλλὰ καὶ διάδοχοι ἔσονται υἱοὶ, κλῆρος Θεοῦ χρηματίζοντες διὰ τὴν εὐσέβειαν.

« Ἰδοὺ ἡ κληρονομία Κυρίου, υἱοὶ ὁ μισθὸς τοῦ καρποῦ τῆς γαστρός. » — Ὁ μισθὸς, ἤγουν ἡ ἀμοιβὴ τῆς ἀρετῆς, ἡ ἀπὸ τῆς καρπογονίας τῆς γαστρὸς δοθεῖσα.

« Ὡσεὶ βέλη ἐν χειρὶ δυνατοῦ, οὕτως υἱοὶ τῶν ἐκτετιναγμένων. » — Ὡς τὰ βέλη ἐν τῇ χειρὶ τοῦ δυνατοῦ φαίνονται φοβερὰ διὰ τὴν ἐκείνων ῥώμην, οὕτω καὶ οἱ υἱοὶ τῶν ἐκτετιναγμένων ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας ἔσονται φοβεροὶ τοῖς ἐχθροῖς διὰ τὴν ἄμαχον ἰσχὺν τοῦ Θεοῦ. Τοιοῦτοι δὲ οἱ κατὰ πνεῦμα υἱοὶ, τῶν ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας τῶν δαιμόνων ἐκτετιναγμένων διδασκάλων ἡμῶν, φοβεροὶ τοῖς δαίμοσιν.

B « Μακάριος ὃς πληρώσει τὴν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ ἐξ αὐτῶν. » — Ἐξ αὐτῶν προειρημένων, τῆς ἀμεριμνίας, τῆς εὐπαιδίας καὶ τῶν ἄλλων.

« Οὐ καταισχυνθήσονται ὅταν λαλῶσι τοῖς ἐχθροῖς αὐτῶν ἐν πύλῃ. » — Οἱ πληρώσαντες τὴν ἐπιθυμίαν αὐτῶν ἐξ ὧν εἴρηται. Ἔθος δὲ ἦν πρὸ τῶν πυλῶν τῆς πόλεως διαλέγεσθαι τοῖς τῶν ἐχθρῶν ἀγγελιαφόροις. Πύλαι δὲ τῆς ἄνω πόλεως αἱ ἐκκλησίαι· καὶ ἐχθροὶ οἱ ἑτερόδοξοι.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΚΖ'.

« Μακάριοι πάντες οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον. » — Κἂν δοῦλοι, κἂν βάρβαροι, κἂν ἀνάπηροι.

« Οἱ πορευόμενοι ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ. » — Ὁ γὰρ ἐν ἀληθείᾳ τὸν Θεὸν φοβούμενος τὰς αὐτοῦ τηρεῖ ἐντολάς. C

« Τοὺς πόνους τῶν καρπῶν σου φάγεσαι. » — Πρὸς τὸν φοβούμενον τὸν Θεὸν τρέπει τὸν λόγον. Καρποὺς δὲ τὰς χεῖράς φησιν, ἐκ μέρους τὸ πᾶν· μέρος δὲ τῆς χειρὸς ὁ καρπός. Λέγει γοῦν ὅτι Τὰς πράξεις κερδανεῖς.

« Ἡ γυνή σου ὡς ἄμπελος εὐθηνοῦσα ἐν ταῖς κλίτεσι τῆς οἰκίας σου. » — Ἡ γυνή σου εὐθηνοῦσα τέκνοις, ὡς ἄμπελος βότρυσι. Τοῖς μὲν οὖν σωματικῶς Ἰουδαίοις εὐκταῖα καταλλήλως ἀγαθὰ τὰ σωματικά· τῷ δὲ πνευματικῷ Ἰσραὴλ γυνὴ μὲν νοεῖ ἡ σύζυγος ψυχὴ, κομῶσα ταῖς ἀρεταῖς, οἰκία δὲ τὸ σῶμα, υἱοὶ δὲ οἱ τῆς θεοσεβείας μιμηταὶ καὶ διάδοχοι, θάλλοντες ἐν αὐξήσει πνευματικῆς ἡλικίας καὶ κυκλοῦντες αὐτὸν διδάσκοντα καὶ ἐσθίοντα τοῖς ἐδέσμασι λογικοῖς.

D « Ἰδοὺ οὕτως εὐλογηθήσεται ἄνθρωπος ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον. » — Εὐλογίαν τὴν χάριν καὶ εὐεργεσίαν φησὶν ὡς εὐφημίας ἀξίαν.

Εὐλογήσαι σε Κύριος ἐκ Σιὼν· καὶ ἴδοις τὰ ἀγαθὰ Ἱερουσαλὴμ πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς σου. » — Ἐπαινέσαι χαριτῶσαι ἐξ οὐρανοῦ.

« Καὶ ἴδοις υἱοὺς τῶν υἱῶν σου. — Ἀγαθὰ τῆς ἄνω Ἱερουσαλὴμ ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν.

« Εἰρήνη ἐπὶ τὸν Ἰσραήλ. » — Εἰρήνη ἐπὶ τὸν πνευματικὸν Ἰσραὴλ τὸ τῆς ψυχῆς πρὸς ἑαυτὴν ἀστασίαστον.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΚΗ'.

« Πλεονάκις ἐπολέμησάν με ἐκ νεότητός μου. » — Προσώπῳ τοῦ λαοῦ ταῦτα πολλάκις πολεμηθέν-

τος παρὰ τῶν πλησιοχώρων ἐθνῶν. Νεότητα δὲ λέγει τὴν ἀρχὴν τῆς ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπανόδου.

« Εἰπάτω δὴ Ἰσραήλ. » — Εἰπάτω διαῤῥήδην, ὅπως γνῶσι πάντες ἀφ' οἵων κινδύνων ἐῤῥύσατο ἡμᾶς ὁ Θεός.

« Καὶ γὰρ οὐκ ἠδυνήθησάν μοι. » — Οὐκ ἴσχυσαν ἐν ἐμοί.

« Ἐπὶ τοῦ νώτου μου ἐτέκταινον οἱ ἁμαρτωλοί. » — Οὐ μόνον φανερῶς, ἀλλὰ καὶ ἀφανῶς κατεσκεύαζον μηχανὰς καὶ ἐπιβουλὰς ἐπ' ἐμοί.

« Ἐμάκρυναν τὴν ἀνομίαν αὐτῶν. » — Ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐπολέμουν μοι.

« Κύριος δίκαιος συνέκοψεν αὐχένας ἁμαρτωλῶν. » — Κατέβαλε τὴν ὑψαυχενίαν τῶν ἀδίκως πολεμούντων ἐπικρατεστέρους ποιήσας ἡμᾶς.

B « Αἰσχυνθήτωσαν καὶ ἀποστραφήτωσαν εἰς τὰ ὀπίσω πάντες οἱ μισοῦντες Σιών. » — Ἁρμόζει τὰ τοῦ ψαλμοῦ, καὶ περὶ τῆς Ἐκκλησίας λέγεσθαι τῶν πιστῶν.

« Γενηθήτωσαν ὡσεὶ χόρτος δωμάτων. » — Εὐμαραντότατος γὰρ οὗτος.

« Οὗ οὐκ ἐπλήρωσε τὴν χεῖρα αὐτοῦ ὁ θερίζων, καὶ τὸν κόλπον αὐτοῦ ὁ τὰ δράγματα συλλέγων. » — Ἤγουν ὃν οὐκ ἐθέρισέ τις ὡς προδιαφθαρθέντα.

« Καὶ οὐκ εἶπον οἱ παράγοντες Εὐλογία Κυρίου ἐφ' ὑμᾶς. » — Καὶ ἐφ' οὗ χόρτου οὐκ εὐλόγησαν τοὺς θερίζοντας οἱ παροδεύοντες, ὡς ἔθος ἐν τῷ θερισμῷ, τοῦ ὡρίμου χόρτου καὶ καρποφόρου.

C « Εὐλογήκαμεν ὑμᾶς ἐν ὀνόματι Κυρίου. » — Καὶ οὗτος τῶν παροδευόντων ὁ λόγος, Εὐλογίαν, λεγόντων, ᾐνιξάμεθα ὑμῖν ἐν τῷ ἐπικαλεῖσθαι τὸν Κύριον.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΚΘʹ.

« Ἐκ βαθέων ἐκέκραξά σοι, Κύριε, Κύριε, εἰσάκουσον τῆς φωνῆς μου. » — Ἐκ βάθους καρδίας, οὐκ ἐξ ἄκρων χειλέων.

« Ἐὰν ἀνομίας παρατηρήσῃς, Κύριε, τίς ὑποστήσεται; » — Ἐὰν ἀνομίας πάσας ἐξετάσῃς, τίς ὑπομενεῖ τὴν ἐξέτασιν ταύτην; ὅτι παρὰ σοὶ ὄντως ἐν σοί ἐστιν ὁ ἔλεος· διὸ μετὰ φειδοῦς ἐξετάζεις.

« Ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός σου ὑπέμεινά σε, Κύριε. » — Οὐ διὰ τὰ κατορθώματά μου προσεδόκησά σε Σωτῆρα, ἀλλ' ἵνα μὴ ἐξουδενωθῇ τὸ ὄνομά σου παρὰ

D τῶν πολεμίων, ὡς μὴ δυναμένου σώζειν τὸν λαόν σου.

« Ὑπέμεινεν ἡ ψυχή μου εἰς τὸν λόγον σου. » — Ἤλπισα εἰς τὴν ὑπόσχεσίν σου, ὅτι σώσεις τοὺς εὐαρεστοῦντάς σοι καὶ τοὺς μετανοοῦντας.

« Ἤλπισεν ἡ ψυχή μου ἐπὶ τὸν Κύριον. » — Οὐκ εἰς ἄλλο τι τῶν ἁπάντων.

« Ἀπὸ φυλακῆς πρωΐας μέχρι νυκτὸς ἐλπισάτω Ἰσραὴλ ἐπὶ τὸν Κύριον. » — Φυλακὴν πρωΐας ὀνομάζει τὸ τελευταῖον τεταρτημόριον τῆς νυκτὸς, ὡς τὴν πρωΐαν ἤδη μηνύον, καὶ λῆγον εἰς αὐτήν. Παραινεῖ τοίνυν ἐλπίζειν τὸν ὄντως Ἰσραὴλ ἐπὶ μόνον τὸν Κύριον παρ' ὅλην ζωήν· δεδήλωκε γὰρ τὴν κυκλοφορικὴν περίοδον παντὸς ἡμερονυκτίου

A διὰ τοῦ εἰπεῖν, « Ἀπὸ φυλακῆς πρωΐας μέχρι νυκτός· » ὅλης δηλονότι, καὶ πάλιν ἐπαναγαγεῖν ἀπὸ φυλακῆς πρωΐας καὶ εἰς τὸ ἑξῆς δηλαδή.

« Ὅτι παρὰ τῷ Κυρίῳ τὸ ἔλεος καὶ πολλὴ παρ αὐτῷ λύτρωσις. » — Πηγὴ γὰρ οὗτος ὑπάρχει λυτρώσεως.

« Καὶ αὐτὸς λυτρώσεται τὸν Ἰσραὴλ ἐκ πασῶν τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν. » — Εἴπερ ὁ Ἰσραὴλ εἰς τὸ ἑξῆς εὐαρεστήσει.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΛʹ.

« Κύριε, οὐχ ὑψώθη ἡ καρδία μου. » — Σπεύδει ὁ ψαλμὸς μὴ ἐπαίρεσθαι.

« Οὐδὲ ἐμετεωρίσθησαν οἱ ὀφθαλμοί μου. » — Οὐκ ἀνέσπασα τὰς ὀφρῦς ἐξ ὑπερηφανίας.

« Οὐδὲ ἐπορεύθην ἐν μεγάλοις οὐδὲ ἐν θαυμασίοις ὑπὲρ ἐμέ. » — Οὐδὲ τοῖς ἐνδόξοις καὶ ἀξιωματικοῖς, ἢ τοῖς ἐπὶ πλούτῳ θαυμαζομένοις, ἐπεθύμουν συναναστρέφεσθαι, τοῖς ὑπὲρ ἐμὲ οὖσιν, ἢ νομιζομένοις.

« Εἰ μὴ ἐταπεινοφρόνουν, ἀλλὰ ὕψωσα τὴν ψυχήν μου. » — Ἀσυνδέτως καὶ ὑπερβατῶς ἀναγνωστέον· Ἐὰν οὐκ ἤμην ταπεινόφρων, ὡς τὸ τῆς θηλῆς ἤδη ἀπεχόμενον βρέφος ἐπὶ τὴν ἑαυτοῦ μητέρα, ἀλλὰ ἐπήρθην, ὄντως ἀποδοίης εἰς τὴν ψυχήν μου τὴν ἀμοιβὴν τῆς ἐπάρσεως.

« Ἐλπισάτω Ἰσραὴλ ἐπὶ τὸν Κύριον ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος. » — Ἐμὲ μιμούμενοι.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΛΑʹ.

« Μνήσθητι, Κύριε, τοῦ Δαυῒδ, καὶ πάσης τῆς πραότητος αὐτοῦ. » — Ἱκετεύει ὁ ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας ἐπανελθὼν λαὸς, ἀναστῆναι τὸν λαὸν, εἰ καὶ μὴ δι' αὐτοὺς, ἀλλά γε διὰ τὸν πρόγονον τούτων Δαυῒδ ᾧ ἡ πραότης εἴτουν ἀνεξικακία προσῆν κατὰ τὸ ἐξαίρετον.

Ὡς ὤμοσε τῷ Κυρίῳ, ηὔξατο τῷ Θεῷ Ἰακώβ. » — Μνήσθητι αὐτοῦ πῶς ὑπέσχηται τῷ Κυρίῳ, Οὐ μὴ ποιήσω τόδε καὶ τόδε ἕως οὗ εὕρω τόπον τῷ Κυρίῳ ἄξιον εἰς τὸ σκήνωμα αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ Ἰακὼβ, ἤτοι εἰς τὴν κιβωτόν.

« Ἰδοὺ ἠκούσαμεν αὐτὴν ἐν Ἐφραθᾶ· εὕρομεν αὐτὴν ἐν τοῖς πεδίοις τοῦ δρυμοῦ. » — Τοῦ Ἐφραθᾶ οἶκος δηλονότι καλεῖται ἡ Βηθλεὲμ, φέρουσα τοῦ προκατασχόντος ὄνομα. Φησὶν οὖν, ὅτι ἐζήλωσεν ὁ Δαυῒδ, καὶ ἐζήτει τόπον κατοικίαν τῇ κιβωτῷ, τουτέστι ναόν· ἐπειδὴ ἠκούσαμεν ἀπὸ τῶν Γραφῶν ἐνεχθῆναι αὐτὴν εἰς τὴν Βηθλεὲμ, καὶ πάλιν εὕρομεν ἀπὸ τῶν Γραφῶν αὐλιζομένην αὐτὴν ἐν τοῖς πεδίοις τοῦ δρυμοῦ, καὶ τῇδε κἀκεῖσε περιφερομένην, διὰ τὸ μὴ εἶναι τόπον ἀφωρισμένον αὐτῇ.

« Εἰσελευσώμεθα εἰς τὰ σκηνώματα αὐτοῦ· προσκυνήσωμεν εἰς τὸν τόπον οὗ ἔστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ. » — Προφητεῖαι ταῦτα, ὅτι ἀναστήσεται ὁ λαὸς, καὶ εἰσελεύσονται καὶ προσκυνήσουσι καὶ λατρεύσουσιν ὡς τὸ πρότερον. Εἰσὶ δὲ καὶ τοῦ Χριστοῦ σκηνώματα οἱ ἐν Παλαιστίνῃ τόποι. Τόπος δὲ ὅπου ἔστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ, ὁ σταυρός.

« Ἀνάστηθι, Κύριε, εἰς τὴν ἀνάπαυσίν σου, σὺ καὶ ἡ κιβωτὸς τοῦ ἁγιάσματός σου. » — Εἰς τὴν ἀνάπαυσίν σου, τουτέστιν εἰς τὸν ναόν σου, ἤγουν

εἰς οἰκοδομὴν αὐτοῦ, διεγέρθητι σὺ καὶ ἡ κιβωτὸς A τῆς ἁγιωσύνης σου· δύναται γὰρ καὶ αὐτη· ἐπεὶ σὺ διὰ τοῦ νόμου σου ἐνοικεῖς ἐν αὐτῇ, καὶ ἁγιωσύνης πιμπλᾷς καὶ δυνάμεως. Ἐπισπεύδουσι ταυτὶ τὰ ῥητὰ καὶ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ καὶ πρὸς τὸν τῆς ἐν οὐρανῷ βασιλείας αὐτοῦ θρόνον ἀποκατάστασιν. Κιβωτὸς δὲ τῆς ἁγιωσύνης τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ πρόσλημμα τὸ τῆς θεότητος σκήνωμα.

« Οἱ ἱερεῖς σου ἐνδύσονται δικαιοσύνην, καὶ οἱ ὅσιοί σου ἀγαλλιάσονται. » — Ἀντὶ τοῦ ἐνδυσάσθωσαν. Δικαιοσύνην δὲ λέγει τὴν ἁγίαν λατρείαν, ἢ τὴν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον πολιτείαν. Ὁσίους δέ φησι τὸν λαὸν ὡς ἀφωσιωμένους τῷ Θεῷ.

« Ἕνεκεν Δαυῒδ τοῦ δούλου σου μὴ ἀποστρέψῃς B τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ σου. » — Περιφραστικῶς, Τὸν χρισθέντα ὑπὸ σοῦ εἰς τὸ ἄρχειν ἡμῶν μὴ ἀποστρέψῃς ἄπρακτον ὑπὲρ τοῦ ναοῦ καὶ τῆς πόλεως καὶ τῆς βασιλείας δεόμενον μεθ' ἡμῶν, ἢ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα φησὶν ὁ Δαυΐδ. Εἰ καὶ μὴ δι' ἄλλο τι, ἀλλά γε δι' ἐμὲ τὸν δοῦλόν σου μὴ ἀποστρέψῃς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ Χριστοῦ σου.

« Ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τοῦ θρόνου σου. » — Τὸν κυρίως βασιλέα χαρακτηρίζει τὸ νομοθετεῖν τοῖς ὑπηκόοις αὐτοῦ καὶ ῥυθμίζειν καὶ περιέπειν αὐτούς, καὶ ὑπεραποθνήσκειν αὐτῶν. Τοιοῦτος δὲ ὁ Χριστὸς, ὁ ἀληθὴς βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ, ἐκ σπέρματος Δαυῒδ κατὰ τὴν μητέρα καθεστηκώς. C

« Ἐὰν φυλάξωνται οἱ υἱοί σου τὴν διαθήκην μου, καὶ τὰ μαρτύριά μου ταῦτα ἃ διδάξω αὐτούς. » — Σαφὴς μὲν ἡ κατὰ τὸ πρόχειρον ἔννοια ἐνταυθοῖ, κατὰ δὲ ἀναγωγήν, ὡς ἀπὸ τοῦ Πατρὸς ὁ λόγος πρὸς τὸν Χριστόν· Ἐὰν τὰς διὰ σοῦ δεδιδαγμένας τηρήσωσιν οἱ διὰ πίστεως καὶ βαπτίσματος υἱοθετηθέντες σοι, οὐχ αὐτοὶ μόνον, ἀλλὰ καὶ οἱ τούτων κατ' ἀλήθειαν μαθηταὶ τὴν ἀνάπαυσιν καὶ ἀπόλαυσιν τῆς αἰωνίου βασιλείας κληρονομήσουσιν.

« Αὕτη ἡ κατάπαυσίς μου εἰς αἰῶνα αἰῶνος. » — Αὕτη ἡ κατάπαυσις τοῦ Θεοῦ αἰώνιος, ἡ τῶν πιστῶν Ἐκκλησία ἧς ᾅδου πύλαι οὐ κατισχύσουσι.

« Τὴν θήραν αὐτῆς εὐλογῶν εὐλογήσω. » — Θή- D ραν νοητέον τὸν πορισμὸν καὶ τὴν συγκομιδὴν τῆς τροφῆς, κυρίως δὲ τὴν θήρευσιν, δι' ἧς ἐζώγρουν τοὺς λαοὺς οἱ ἀπόστολοι. Τὸ δὲ *εὐλογῶν εὐλογήσω* ἐπίτασιν καὶ βεβαίωσιν ἐμφαίνει τῆς εὐλογίας καὶ χαριτώσεως.

« Τοὺς πτωχοὺς αὐτῆς χορτάσω ἄρτων. » — Χορτασμὸν μὲν ἄρτων λέγει τὸν ἁπλῶς πλουτισμόν· σωτηρίαν δὲ τὴν ὑγείαν τε καὶ ἀσφάλειαν. Πτωχοὶ δὲ τῆς Ἐκκλησίας οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι, οὓς ὁ Θεὸς ἐμπλήσει τῆς ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν ἀκηράτου τροφῆς· σωτηρία δὲ ἀληθὴς ἡ πρὸς Θεὸν διάβασις καὶ ἀποκατάντησις· ἀγαλλίασις δὲ ἡ τοῖς ὄντως ὁσίοις διαδεχομένη χαρὰ ἀνεκλάλητος.

« Ἐκεῖ ἐξανατελῶ κέρας τῷ Δαυῒδ. » — Ἐν τῇ Σιὼν ἐκ τοῦ γένους Δαυῒδ ἀνατελῶ αὐτῷ κέρας, ὕψος, τιμὴν, βασιλεύοντος τοῦ γένους αὐτοῦ. Ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ δὲ ἐξανέτειλεν ὁ Θεὸς ὕψος καὶ τιμὴν τῷ Δαυῒδ τὴν βασιλείαν τοῦ ἐξ αὐτοῦ καταγομένου Χριστοῦ.

« Ἡτοίμασα λύχνον τῷ Χριστῷ μου. » — Ἡδραίωσα ἐν τῷ βασιλεῖ μου Δαυῒδ λύχνον, εἴτουν εὔκλειαν καὶ λαμπρότητα τοῦ γένους αὐτοῦ. Τῷ σωτῆρι δὲ Χριστῷ καὶ Θεῷ λύχνος ἑτοιμασθεὶς ἡ κατασκευασθεῖσα αὐτῷ φαεινὴ τῇ λαμπρότητι τῆς ἀναμαρτησίας σὰρξ, ἡ ἔχουσα ἐν ἑαυτῇ τὸ φῶς τῆς θεότητος. Λέγεται δὲ λύχνος καὶ τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ὁ Πρόδρομος.

« Τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ἐνδύσω αἰσχύνην. » — Ἐχθροὶ τοῦ Δαυῒδ οἱ ἐχθροὶ τοῦ γένους αὐτοῦ· ἐχθροὶ δὲ τοῦ Χριστοῦ οἱ δαίμονες, καὶ πάντες οἱ τῇ ἀληθείᾳ ἐχθραίνοντες· οἱ σύμπαντες αἰσχυνθήσονται, καὶ μάλιστα κατὰ τὴν παγκόσμιον ἀνάστασιν.

« Ἐπὶ δὲ αὐτὸν ἐξανθήσει τὸ ἁγίασμά μου. » — *Ἐπ' αὐτὸν* ἀντὶ τοῦ κατ' αὐτὸν Δαυῒδ, ἤτοι κατὰ τὴν γενεὰν αὐτοῦ φαιδρυνθήσεται θάλλων ὁ ναός μου. Τινὲς δὲ κέρας καὶ λύχνον τὸν Ζοροβάβελ φασὶ, καὶ τούτου λέγουσι τοὺς ἐχθροὺς αἰσχυνθῆναι, καὶ ἐπὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐξανθῆσαι τὸν ἀπομαρανθέντα πάλαι ναόν· ἀναγωγικῶς δὲ, εἰς τὸν Χριστὸν ἐξανθήσει ἡ ἁγία Ἐκκλησία, ἡ ἁγιάζουσα τοὺς ὀρθῶς προσερχομένους, καὶ αὐτὸν ἐς ἄνθος καὶ εὐπρέπειαν.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΛΒ'.

« Ἰδοὺ δὴ τί καλὸν, ἢ τί τερπνὸν, ἀλλ' ἢ τὸ κατοικεῖν ἀδελφοὺς ἐπὶ τὸ αὐτό; » — Ἐπὶ τοῦ Ῥοβοὰμ διῃρέθησαν αἱ φυλαὶ, καὶ αἱ μὲν δέκα τῷ Ἱεροβοὰμ ἠκολούθησαν, αἱ δὲ δύο τὴν Δαυϊτικὴν ἠσπάσαντο βασιλείαν. Μετὰ μέντοι τὴν ἐκ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον συνῆλθον πάλιν εἰς ὁμόνοιαν, περὶ οὗ προφητεύει ὁ Δαυῒδ, καὶ ἐπαινῶν τὸ τῆς ὁμονοίας χρῆμά φησι, « Τί καλὸν ὄντως ἢ τί δυνάμενον τέρπειν, ὡς τὸ κατοικεῖν ἀδελφοὺς ὁμοῦ, τουτέστιν ἐν ὁμονοίᾳ;

« Ὡς μύρον ἐπὶ κεφαλῆς τὸ καταβαῖνον ἐπὶ πώγωνα. » — Οὕτω καλὸν ἡ ὁμόνοια καὶ τερπνὸν, ὡς τὸ νομικὸν μύρον, τὸ καλὸν μὲν ὡς ἅγιον, τερπνὸν δὲ ὡς εὐῶδες, ἐκεῖνο λέγει τὸ ἐπὶ κεφαλῆς χεόμενον τοῦ ἱερέως, καὶ ἀπὸ ταύτης ἐπὶ τὸν πώγωνα κατερχόμενον, καὶ ἐντεῦθεν ἐπὶ τὴν ᾤαν ἤτοι τὸ στόμα τοῦ ἱματίου αὐτοῦ.

« Τὸν πώγωνα τὸν Ἀαρών. » — Τὸν πώγωνα τὸν τοῦ Ἀαρὼν εἴρηκε· διότι πρῶτος αὐτὸς ἐχρίσθη. Δύναται δὲ πάντα ἱερέα καλεῖν Ἀαρὼν, ὡς ἐξ Ἀαρὼν καταγόμενον.

« Ὡς δρόσος Ἀερμὼν ἡ καταβαίνουσα ἐπὶ τὰ ὄρη Σιών. » Ἀερμὼν ὄρος ἐστὶ παρακείμενον τῷ Λιβάνῳ, χιόνα πολλὴν ἔχον ἀεί. Ὅθεν ἀτμοὶ δρόσου ἀναδιδόμενοι θέρμην ἀποτελοῦσι, καὶ τοῖς ὄρεσι τῆς Σιὼν ἐπιπέμπουσι, καλὴν μὲν οὖσαν, ὡς ἀναγκαίαν τῇ γῇ, τερπνὴν δὲ, ὡς ὁμαλῶς καὶ ἡδέως καταφερομένην. Ἐπεὶ οὖν ἐκ τοῦ Ἀερμὼν ἔχει τὴν

αἰτίαν τῆς γενέσεως ἡ δρόσος αὕτη, δρόσον Ἀερμὼν ἐκάλεσεν αὐτήν.

« Ὅτι ἐκεῖ ἐνετείλατο Κύριος τὴν εὐλογίαν, ζωὴν ἕως τοῦ αἰῶνος. » — Ἐκεῖ, τουτέστιν ἐν τῇ μεθ' ὁμονοίας οἰκήσει, καὶ τὴν αὐτοῦ χάριν ἐνετείλατο εἶναι ὁ Κύριος καὶ ζωὴν μακράν.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΛΓ'.

« Ἰδοὺ δὴ εὐλογεῖτε τὸν Κύριον, πάντες οἱ δοῦλοι Κυρίου, οἱ ἑστῶτες ἐν οἴκῳ Κυρίου, ἐν αὐλαῖς οἴκου Θεοῦ ἡμῶν. » — Ἐπεὶ ὁ πόλεμος πέπαυται καὶ ὁ ναὸς σὺν τῇ πόλει ἀνῳκοδόμητο, προτρέπεται ὁ ψαλμὸς εὐχαριστεῖν ἀεὶ τῷ Θεῷ τοὺς πληρωτὰς τῶν αὐτοῦ ἐντολῶν τῆς ἐν τῷ ναῷ στάσεως ἠξιωμένους ἀνατείνειν τὰς χεῖρας εἰς τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων, μὴ μόνον ἐν ἡμέραις, ἀλλὰ καὶ ἐν νυξὶ, καὶ ἀγρυπνοῦντας εὐφημεῖν τὸν Θεὸν, εἶτα ὑπερεύχεται τούτων.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΛΔ'.

« Αἰνεῖτε τὸ ὄνομα Κυρίου, αἰνεῖτε δοῦλοι Κύριον οἱ ἑστῶτες ἐν οἴκῳ Κυρίου, ἐν αὐλαῖς οἴκου Θεοῦ ἡμῶν. Αἰνεῖτε τὸν Κύριον, ὅτι ἀγαθὸς Κύριος. » — Τοῖς γὰρ μὴ ἑστῶσιν ἐν τῷ ναῷ οὐκ ἐξῆν ὑμνεῖν τὸν Θεόν.

« Ψάλατε τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ὅτι καλόν. » — Καλὸν τὸ ψάλλειν Θεῷ· καθαίρει γὰρ τοῦ ψάλλοντος τὴν ψυχήν.

« Ὅτι τὸν Ἰακὼβ ἐξελέξατο ἑαυτῷ ὁ Κύριος. » — Ἰακὼβ ὀνομάζει τὸν ἐξ Ἰακὼβ κατηγμένον λαὸν, ὃν ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν ἐξελέξατο καὶ ἀνέθηκεν ἑαυτῷ ὁ Κύριος.

« Ἰσραὴλ εἰς περιουσιασμὸν ἑαυτῷ. » — Περιουσιασμόν φησι τὴν περιουσίαν, τὴν ὕπαρξιν, τὸν πλοῦτον.

« Ὅτι ἐγὼ ἔγνωκα ὅτι μέγας ὁ Κύριος, καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν παρὰ πάντας τοὺς θεούς. » — Ἐγὼ, φησὶν, ἔγνωκα ἀκριβέστερον τὴν μεγαλωσύνην τοῦ Θεοῦ· τῶν γὰρ ἀναβεβηκότων ἐστὶν ἡ τοιαύτη γνῶσις.

« Πάντα ὅσα ἠθέλησεν ὁ Κύριος, ἐποίησεν ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ γῇ, ἐν ταῖς θαλάσσαις καὶ ἐν πάσαις ταῖς ἀβύσσοις. » — Θαλάσσας μὲν λέγει τοὺς διαφόρους κόλπους· ἀβύσσους δὲ τὰ κατώτατα, τὰ ἀνεξερεύνητα.

« Ἀνάγων νεφέλας ἐξ ἐσχάτων τῆς γῆς. » — Ὁ ἐξ αὐτοῦ τοῦ κατωτάτου βάθους τῆς γῆς βαρείας νεφέλας μετεωρίζων.

« Ἀστραπὰς εἰς ὑετὸν ἐποίησεν. » — Εἰς τὸν ὑετὸν ἐποίησε καὶ ἀστραπὰς, καὶ τὰ φθαρτικὰ ἀλλήλων, τὸ ὕδωρ καὶ τὸ πῦρ, ὁμοῦ συνετήρησεν.

« Ὁ ἐξάγων ἀνέμους ἐκ θησαυρῶν αὐτοῦ. » — Θησαυροὺς αὐτοῦ λέγει τοὺς ἀποκρύφους τόπους ὅθεν ἐξέρχονται οἱ ἄνεμοι, ἢ ὡς ἐκ θησαυρῶν αὐτοῦ διὰ τὸ εὔκολον τῆς ἐξαγωγῆς.

« Καὶ ἐξαπέστειλε σημεῖα καὶ τέρατα ἐν μέσῳ σου, Αἴγυπτε. » — Τὸ *ἐν μέσῳ* τὸ πανταχοῦ δηλοῖ καὶ τὸ φανερῶς.

« Ὃς ἐπάταξεν ἔθνη πολλὰ καὶ ἀπέκτεινε βασιλεῖς κραταιοὺς, τὸν Σηὼν βασιλέα τὸν Ἀμορραίων, A καὶ τὸν Ὢγ βασιλέα τῆς Βασὰν, καὶ πάσας τὰς βασιλείας Χαναάν. » — Τοὺς ἡγεμόνας τῶν τοιούτων ἐθνῶν.

« Κύριε, τὸ ὄνομά σου εἰς τὸν αἰῶνα· καὶ τὸ μνημόσυνόν σου εἰς γενεὰν καὶ γενεάν. » — Διὰ ταῦτα, φησὶ, τὸ ὄνομά σου καὶ ἡ μνήμη σου ἀΐδια ἔσονται παρὰ τοῖς εὐεργετηθεῖσιν.

« Ὅτι κρινεῖ Κύριος τὸν λαὸν αὐτοῦ. » — Ἤ τοι ἐκδικήσει βλαπτόμενον παρ' ἐχθρῶν.

« Καὶ ἐπὶ τοῖς δούλοις αὐτοῦ παρακληθήσεται. » — Ἐλεουμένοις αὐτῶν ἐπικαμφθήσεται καὶ ἀντιλήψεται τούτων.

« Τὰ εἴδωλα τῶν ἐθνῶν ἀργύριον καὶ χρυσίον, ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων. » — Εἴδωλόν ἐστιν, οὗ τὸ πρωτότυπον, ἀνυπόστατον· εἰκὼν δέ ἐστιν, ἔχουσα πρωτότυπον ὑφεστώς.

B

« Οἶκος Ἰσραὴλ, εὐλογήσατε τὸν Κύριον· οἶκος Ἀαρὼν, εὐλογήσατε τὸν Κύριον. » — Ὑμνήσατε πάντες διὰ τὰς δηλωθείσας εὐεργεσίας.

« Εὐλογητὸς Κύριος ἐκ Σιὼν ὁ κατοικῶν Ἱερουσαλήμ. » — Ἄξιος ὑμνεῖσθαι ὁ Κύριος ἀπὸ τῆς Σιὼν, ὃς ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ ἔχει τὸ οἰκητήριον, ἤτοι τὸν ναόν. Νοεῖται δὲ ὁ οὐρανὸς Ἱερουσαλὴμ καὶ Σιών.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΛΕ'.

Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ ὅτι ἀγαθός· ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » — Εὐχαριστεῖτε τῷ Κυρίῳ ὑπὲρ τῶν μυρίων εὐεργεσιῶν αὐτοῦ, ὅτι τὸ ἔλεος αὐτοῦ αἰώνιόν ἐστι μὴ διακοπτόμενον πώποτε. Πρὸς C ἐπίτασιν δὲ τοῦ τοιούτου ἐλέους ἀκροτελεύτιον ἐν πᾶσι τοῖς ἐφ' ἑξῆς τέθεικε στίχοις τὸ, « Ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. »

« Ἐξομολογεῖσθε τῷ Θεῷ τῶν θεῶν· ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » — Καὶ τῶν δαιμόνων, θεῶν ἤτοι τῶν εἰδώλων, ἢ τῶν ἐν αὐτοῖς ἐνεργούντων δαιμόνων αὐτός ἐστι Θεός· αὐτὸς γὰρ ἐκ μὴ ὄντων τὰ πάντα παρήγαγεν.

« Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ τῶν κυρίων· ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » — Αὐτὸς γὰρ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων, καὶ Κύριος τῶν κυριευόντων.

« Τῷ ποιήσαντι θαυμάσια μεγάλα μόνῳ· ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » — Τῷ μόνῳ πρὸς ἀντιδιαστολὴν κεῖται τῶν εἰδώλων τε καὶ δαιμόνων· D ἕνα γὰρ Θεὸν καὶ Κύριον λέγει τὸν παντουργὸν καὶ παντοδύναμον.

« Τῷ ποιήσαντι τοὺς οὐρανοὺς ἐν συνέσει· ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » — Σύνεσιν τὴν σοφίαν φησί.

« Τῷ στερεώσαντι τὴν γῆν ἐπὶ τῶν ὑδάτων· ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » — Εἴρηται ἐν τῷ κγ' ψαλμῷ περὶ τούτου.

« Τὸν ἥλιον εἰς ἐξουσίαν τῆς ἡμέρας· ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » — Εἰς τὸ ἐπικρατεῖν τῆς ἡμέρας· καὶ ὁ οὐρανὸς δὲ καὶ οἱ φωστῆρες καὶ ἡ ἡμέρα καὶ ἡ νὺξ καὶ τὰ καθόλου καὶ τὰ μέρος θαυμάσια πάντα δι' ἀγαθότητα καὶ ἔλεος γέγονε τοῦ Θεοῦ, καὶ αὐτῶν δοκούντων πάσχειν κακῶς

εὐεργετουμένων διὰ τοῦ τὴν κακίαν κολάζεσθαι καὶ ἐκτρίβεσθαι. A

« Τῷ πατάξαντι Αἴγυπτον σὺν τοῖς πρωτοτόκοις αὐτῶν· ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » — Τουτέστι τῷ ἐκπλήξαντι.

« Καὶ ἐξαγαγόντι τὸν Ἰσραὴλ ἐκ μέσου αὐτῶν· ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » — Ἐκ μέσου αὐτῶν τῶν Αἰγυπτίων. Χεῖρα δὲ καὶ βραχίονα τὴν δύναμιν ὀνομάζει.

« Τῷ καταδιελόντι τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν εἰς διαιρέσεις· ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » — Διαιρέσεις λέγει τὰ κτήματα· εἰς δύο γὰρ μέρη διεῖλον αὐτήν.

« Καὶ ἐκτινάξαντι Φαραὼ καὶ τὴν δύναμιν αὐτοῦ εἰς θάλασσαν Ἐρυθράν· ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » — Ἐκτίναξιν φησι τὴν ῥῆξιν καὶ καταπόντισιν.

« Τῷ διαγαγόντι τὸν λαὸν αὐτοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ· ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » — Καὶ τὸ διαβῆναι τὴν ἔρημον ἀβλαβῶς μέγιστον θαῦμα, μήτε λιμοῦ μήτε δίψης, μὴ καύσεως μὴ ψύχους, μὴ θηρίων, μὴ τινος ἄλλου δυνηθέντος αὐτοὺς λυμήνασθαι.

« Ὅτι ἐν τῇ ταπεινώσει ἡμῶν ἐμνήσθη ἡμῶν ὁ Κύριος· ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. — Ταπεινουμένων ἡμῶν ἤτοι κακοπαθούντων· ἰδὼν γάρ, φησὶν, εἶδον τὴν κάκωσιν τοῦ λαοῦ μου τοῦ ἐν Αἰγύπτῳ. Οἰκειοῦται δὲ τὰ τῶν προγόνων διδοὺς τροφὴν κατάλληλον ἑκάστῃ φύσει.

« Ἐξομολογεῖσθε τῷ Θεῷ τοῦ οὐρανοῦ· ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » — Εἰ καὶ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν ἐν οὐρανῷ ποιητὴς καὶ δεσπότης δηλονότι καὶ τῶν ἐμπεριεχομένων τῷ οὐρανῷ, λέγεται δὲ ἰδίως τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τῶν οὐρανίων Θεὸς, κατ' οἰκείωσιν, ὡς τῶν ἄνω δυνάμεων τῇ ἐκπληρώσει προκειμένων τοῦ θείου θελήματος.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΛϚ'.

« Ψαλμὸς τῷ Δαυῒδ Ἱερεμίου. » — Τουτέστι διὰ Ἱερεμίου. Ἀθετεῖται δὲ παρὰ τοῖς ἐξηγηταῖς ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ παρόντος ψαλμοῦ· ὥσπερ καὶ τῶν δύο τῶν μετ' αὐτὸν, ἐν οἷς τὸ τοῦ Ζαχαρίου ὄνομα ἐπιγέγραπται. Ἀθετοῦνται δὲ αἱ τοιαῦται ἐπιγραφαὶ, ὡς μήτε τῷ Ἑβραϊκῷ, μήτε τοῖς ἄλλων ἐξηγητῶν βιβλίοις ἐγκείμεναι, καὶ ὡς ἐντεῦθεν ὑποπτευόμεναι τοῦ μὴ εἶναι πάντας τοὺς ψαλμοὺς ποιήματα τοῦ Δαυΐδ. Μήποτε οὖν ἐπεὶ μόνος ὁ Δαυῒδ τὸ βασιλικὸν κατέχων ψαλτήριον ἔψαλλεν, οἱ δὲ λοιποὶ ἀρχῳδοὶ ἑτέροις ὀργάνοις ἐχρῶντο πρὸς ψαλτῳδησιν, ἤρξατο μὲν ὁ Δαυῒδ τοὺς εἰρημένους ψάλλειν ψαλμοὺς, διά τινα δὲ περίστασιν ἐμποδισθεὶς, Ἱερεμίᾳ τινὶ καὶ Ζαχαρίᾳ τὸ ψαλτήριον ἐνεχείρισε, καὶ διὰ τῶν τοιούτων ἀνδρῶν ὡς δι' ἑαυτοῦ, τοὺς δηλωθέντας ψαλμοὺς ἐψαλτῴδησεν.

« Ἐπὶ τῶν ποταμῶν βαβυλῶνος ἐκεῖ ἐκαθίσαμεν καὶ ἐκλαύσαμεν ἐν τῷ μνησθῆναι ἡμᾶς τῆς Σιών. » — Προσώπῳ τῶν αἰχμαλωτισθέντων ἐν Βαβυλῶνι ψαλτῳδῶν ὁ παρὼν συνετέθη ψαλμός. Οἱ αἰχμάλωτοι ὄντες ἔξω τῶν πόλεων ηὐλίζοντο.

« Ἐπὶ ταῖς ἰτέαις ἐν μέσῳ αὐτῆς ἐκρεμάσαμεν τὰ ὄργανα ἡμῶν. » — Ἐν μέσῳ τῆς χώρας Βαβυλῶνος. Ὄργανον δὲ λέγει ψαλτήριον, κιθάραν καὶ τὰ λοιπά· καὶ γὰρ πρὸς ὕμνησιν θεοσεβείας ἐπεφέροντο ταῦτα.

« Ὅτι ἐκεῖ ἐπηρώτησαν ἡμᾶς οἱ αἰχμαλωτεύσαντες ἡμᾶς λόγους ᾠδῶν. » — Εἶπον ἡμῖν οἱ αἰχμαλωτεύσαντες ἀπὸ Ἰσραὴλ καὶ ἀπαγαγόντες εἰς Βαβυλῶνα, λόγους ᾠδῶν λαλῆσαι δηλονότι, καὶ ὕμνον ὑμνῆσαι δηλαδή.

« Καὶ οἱ ἀπαγαγόντες ἡμᾶς, Ὕμνον ᾄσατε ἡμῖν ἐκ τῶν ᾠδῶν Σιών. » = Λείπει τὸ *λέγοντες*.

« Πῶς ᾄσωμεν τὴν ᾠδὴν Κυρίου ἐπὶ γῆς ἀλλοτρίας; » — Προσυπακουστέον τὸ *εἴπομεν*.

B « Ἐὰν ἐπιλάθωμαί σου, Ἱερουσαλὴμ, ἐπιλησθείη ἡ δεξιά μου. » — Ἐπιλαθοίμην τοῦ ἔχειν δεξιὰν χεῖρα γεγονυίας αὐτῆς ἀναισθήτου τε καὶ ἀνενεργήτου.

« Κολληθείη ἡ γλῶσσά μου τῷ λάρυγγί μου, ἐὰν μή σου μνησθῶ. » — Ἤγουν ἄλαλος γενοίμην. Ταῦτα δὲ καὶ ἡμεῖς περὶ τῆς ἄνω Ἱερουσαλὴμ νοεῖν ὀφείλομεν.

« Ἐὰν μὴ προανατάξωμαι τὴν Ἱερουσαλὴμ ὡς ἐν ἀρχῇ τῆς εὐφροσύνης μου. » — Πάθοιμι ἅπερ εἶπον ἐὰν μὴ πρὸ τῶν ἄλλων ἁπάντων ἀνατάξομαι ἐν τῇ μνήμῃ μου τὴν Ἱερουσαλὴμ, ὡς ἐν ἀρχῇ τῆς εὐφροσύνης μου οὖσαν τῆς οἱασδήποτε, τουτέστι κεφάλαιον χαρᾶς μου καὶ πρώτην ἡδονήν.

C « Μνήσθητι, Κύριε, τῶν υἱῶν Ἐδὼμ τὴν ἡμέραν Ἱερουσαλήμ. » — Μνήσθητι τῶν ἡμετέρων συγγενῶν Ἀραβίων κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς συμφορᾶς Ἱερουσαλὴμ, πῶς διέκειντο δηλονότι, καὶ ἀπόδος αὐτοῖς.

« Τῶν λεγόντων, Ἐκκενοῦτε, ἐκκενοῦτε ἕως τῶν θεμελίων αὐτῆς. » — Οἱ γὰρ Ἀράβιοι διὰ φθόνον συνεμάχησαν τοῖς Βαβυλωνίοις, καὶ κατασκαπτομένης τῆς Ἱερουσαλὴμ ἤπειγον αὐτοὺς ἀναμοχλεύειν καὶ τὰ θεμέλια.

« Θυγάτηρ Βαβυλῶνος ἡ ταλαίπωρος. » — Προφητεῖαι ταῦτα περὶ τῶν συμβησομένων τῇ Βαβυλῶνι· ὅθεν καὶ ἀθλίαν ταύτην ὠνόμασεν.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΛΖ'.

« Ἐξομολογήσομαί σοι, Κύριε, ἐν ὅλῃ καρδίᾳ μου, καὶ ἐναντίον ἀγγέλων ψαλῶ σοι. » — Τουτέστι μετὰ ἀγγέλων ὑμνήσω σε. Λέγεται δὲ καὶ ὁ ἱερεὺς ἄγγελος Κυρίου καὶ Θεός. D

« Ἐξομολογήσομαι τῷ ὀνόματί σου ἐπὶ τῷ ἐλέει σου καὶ τῇ ἀληθείᾳ σου. » — Ὅτι ἀληθῶς με ἠλέησας, ἢ ὅτι ἀληθεύσεις ἐφ' οἷς ἐπηγγείλω μοι.

« Ὅτι ἐμεγάλυνας ἐπὶ πᾶν τὸ ὄνομα τὸ ἅγιόν σου. » — Ὅτι μέγα ἔδειξας ὄνομά σου εἰς πᾶν ὃ εἰργάσω.

« Πολυωρήσεις με ἐν ψυχῇ μου δυνάμει σου. » — Πολλῆς κηδεμονίας ἀξιώσεις, φυλάξεις κατὰ ψυχὴν διὰ τῆς δυνάμεώς σου.

« Ἐξομολογησάσθωσάν σοι, Κύριε, πάντες οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς. » — Οἱ εὐσεβεῖς δηλαδή.

« Ὅτι ἤκουσαν πάντα τὰ ῥήματα τοῦ στόματός σου. » — Τὰ διὰ τοῦ νόμου καὶ προφητῶν, τὰ διὰ

τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν ἀποστόλων · ἐντεῦθεν γὰρ A ἡ εὐσέβεια ἡ ἀληθὴς εὐεργεσία τῆς ψυχῆς.

« Καὶ ᾀσάτωσαν ἐν ταῖς ὁδοῖς Κυρίου. » — Διὰ τῶν ᾠδῶν Κυρίου, ἤτοι τῶν εἰς Κύριον πεποιημένων ὑμνολογιῶν.

« Ὅτι μεγάλη ἡ δόξα Κυρίου, ὅτι ὑψηλὸς Κύριος, καὶ τὰ ταπεινὰ ἐφορᾷ. » — Ὑψηλὸς μὲν τὴν φύσιν, μέχρι δὲ τῶν εὐτελεστάτων καὶ φαυλοτάτων ἐκτείνει τὴν πρόνοιαν.

« Καὶ τὰ ὑψηλὰ ἀπὸ μακρόθεν γινώσκει. » — Καὶ τὰ μεγάλα τῶν πραγμάτων πόῤῥωθεν καὶ πρὸ τοῦ γενέσθαι ἐπίσταται.

« Ἐὰν πορευθῶ ἐν μέσῳ θλίψεως, ζήσεις με. » — Ἐὰν ἐμπεριληφθῶ κινδύνοις ζώων, διασώσεις με.

« Ἐπ' ὀργὴν ἐχθρῶν μου ἐξέτεινας χεῖράς σου. » B — Ἐπὶ τὴν κατ' ἐμοῦ λύσσαν τῶν ἐχθρῶν μου ἐπήγαγες τὴν δύναμίν σου, καὶ κατέσβεσας αὐτήν · ἐμὲ δὲ ἔσωσας.

« Κύριος ἀνταποδώσει ὑπὲρ ἐμοῦ. » — Τοῖς ἐχθροῖς δηλαδή.

« Κύριε, τὸ ἔλεός σου εἰς τὸν αἰῶνα. » — Ἐπεὶ διηνεκὴς καὶ ἐλεήμων εἶ καὶ δημιουργὸς ἡμῶν, μὴ παρίδῃς ἡμᾶς ἐπικαλουμένους σε.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΛΗ'.

« Εἰς τὸ τέλος τῷ Δαυῒδ ψαλμὸς Ζαχαρίου ἐν τῇ διασπορᾷ. » — Προσώπῳ τοῦ βασιλέως Ἰωσίου προσευχομένου καὶ τὴν περὶ αὐτοῦ πρόγνωσιν ἐκπληττομένου καὶ θαυμάζοντος ὅπως, ἐκ δυσσεβῶν βλαστήσας προγόνων ὅλως γέγονε τοῦ Θεοῦ. C

« Κύριε, ἐδοκίμασάς με, καὶ ἔγνως με. » — Τουτέστι δοκίμως καὶ ἐπιστημόνως γινώσκεις με.

« Σὺ ἔγνως τὴν καθέδραν μου καὶ τὴν ἔγερσίν μου. » — Ἤτοι τὸν βίον μου · καὶ γὰρ ἐν ἀργίᾳ καὶ ἐνεργίᾳ σύμπας ὁ βίος.

« Σὺ συνῆκας τοὺς διαλογισμούς μου ἀπὸ μακρόθεν. » — Πρὸ τοῦ κινηθῆναι αὐτούς.

« Τὴν τρίβον μου καὶ τὴν σχοῖνόν μου σὺ ἐξιχνίασας. » — Τὴν ὁδὸν τοῦ βίου μου πᾶσαν καὶ τὸ μέτρον αὐτῆς ὅσον μὲν προέβη, ὅσον δὲ λείπεται, σὺ ἀκριβῶς οἶδας.

« Καὶ πάσας τὰς ὁδούς μου προεῖδες. » — Καὶ τὰς πράξεις μου πρὸ τοῦ γενέσθαι ἑώρακας ὡς ἑστώσας ἐνώπιόν σου.

« Ὅτι οὐκ ἔστιν δόλος ἐν γλώσσῃ μου. » — Οἶδας D μετὰ τῶν ἄλλων ὡς οὐκ ἔστι πανουργία ἐν τοῖς λόγοις μου.

« Ἰδού, Κύριε, σὺ ἔγνως πάντα τὰ ἔσχατα καὶ τὰ ἀρχαῖα. » — Σύ, Κύριε, συλλήβδην ἐπίστασαι σύμπαντα, τά τε γενησόμενα καὶ τὰ γεγονότα.

« Σὺ ἔπλασάς με, καὶ ἔθηκας ἐπ' ἐμὲ τὴν χεῖρά σου. » — Οὐ μόνον δεδημιούργηκας, ἀλλὰ καὶ τῇ προνοίᾳ σου σκέπεις με.

« Ἐθαυμαστώθη ἡ γνῶσίς σου ἐξ ἐμοῦ. » — Ἡ γνῶσις τῆς σῆς οὐσίας ἐμεγαλύνθη ὑπὲρ ἐμέ, ὑπὲρ τὴν ἐμὴν κατάληψιν γέγονεν.

« Ἐκραταιώθη, καὶ οὐ μὴ δύναμαι πρὸς αὐτήν. » — Ἰσχυροτέρα γέγονεν, ἢ ὥστε καταληφθῆναι ἐμοὶ λογισμοῖς · οὐ μὴ ἰσχύσω περιδράξασθαι αὐτῆς.

« Ποῦ πορευθῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός σου, καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου ποῦ φύγω; » — Ἀπὸ τοῦ νῦν διδάσκει τὸ πανταχοῦ παρεῖναι τὸν Θεὸν τῇ δυνάμει καὶ τῇ προνοίᾳ καὶ πάντα πληροῦν. Πνεῦμα δὲ καὶ πρόσωπον Θεοῦ τὸν Λόγον κατὰ περίφρασιν. Ἀνάβασιν δέ, φησι, καταβαίνουσι νοεράν.

« Ἐὰν ἀναλάβοιμι τὰς πτέρυγάς μου κατ' ὄρθρον καὶ κατασκηνώσω εἰς τὰ ἔσχατα τῆς θαλάσσης. » — Πτέρυγας ὀνομάζει τὴν ὀξυκινησίαν τοῦ νοός. Κατ' ὄρθρον δὲ εἴρηκε, διὰ τὸ νήφειν τότε πλέον τὸν νοῦν. Ἔσχατον δὲ τῆς θαλάσσης τὰς ἀβύσσους φησί.

« Καὶ γὰρ ἐκεῖ ἡ χείρ σου ὁδηγήσει με, καὶ καθέξει με ἡ δεξιά σου. » — Ὁ γὰρ περιττὸς κἀκεῖ, φησὶν, εὑρήσει τὴν δύναμίν σου ἔμπροσθέν μου καὶ κατάσχῃ με ἐν ἀφύκτῳ.

« Καὶ εἶπον · Ἄρα σκότος καταπατήσει με · καὶ νὺξ φωτισμὸς ἐν τῇ τρυφῇ μου. » — Ἐλογισάμην οὖν, Ἄρα σκότος κατακαλύψαι δυνήσεται καὶ κρύψαι με ἀπὸ σοῦ · ἀλλὰ καὶ ἡ νὺξ φωτεινή ἐστι παρὰ τῷ Θεῷ, ὅς ἐστιν ἡ ἐμὴ τρυφή. Διὰ τούτων δὲ διδάσκει τὸ ἀλάθητον τοῦ Θεοῦ.

« Ὅτι σκότος οὐ σκοτισθήσεται ἀπὸ σοῦ, καὶ νὺξ ὡς ἡμέρα φωτισθήσεται. » — Ὅτι τὸ σκότος οὐχ ἕξει φύσιν σκότους ἐνώπιόν σου, ἀλλὰ καὶ ἡ νὺξ τὰ τῆς ἡμέρας ἐπιδείξεται ἴδια.

« Ὡς τὸ σκότος αὐτῆς, οὕτω καὶ τὸ φῶς αὐτῆς. » — Ὡς τὸ σκότος αὐτῆς τῆς νυκτὸς φωτεινὸν παρὰ σοί, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὸ φῶς αὐτῆς τῆς ἡμέρας, μηδὲν πλέον ἔχον εἰς τὸ φαίνειν · ἴσα γὰρ καὶ ἄμφω παρὰ σοί.

« Ὅτι σὺ ἐκτήσω τοὺς νεφρούς μου. » — Οὐ μόνον τὰς πράξεις οὕτως οἶδας λίαν ἀλαθήτως, ἀλλὰ καὶ τὰ κατώτερα καὶ βαθύτερα τῶν διαλογισμῶν μέρη μετὰ σοῦ ἔχεις ἀεὶ καθάπερ ἴδιον κτῆμα.

« Ἀντελάβου μου ἐκ γαστρὸς μητρός μου. » — Τί λέγω βάθη λογισμῶν; ὅλον ἐμὲ ἰδιοποιήσω ἐκ νηδύος μητρικῆς, οὐδὲ μία τὸ λοιπὸν κίνησις ἢ σώματος ἢ ψυχῆς πόῤῥω που τῆς σῆς καθέστηκε γνώσεως.

« Ἐξομολογήσομαί σοι ὅτι φοβερῶς ἐθαμαστώθης. » — Εὐχαριστήσω σοι μόνον · μετὰ φόβου γὰρ τεθαύμακα τὴν σὴν σοφίαν καὶ οἰκονομίαν καὶ δύναμιν.

« Θαυμάσια τὰ ἔργα σου, καὶ ἡ ψυχή μου γινώσκει σφόδρα. » — Καὶ ἐγὼ γινώσκω λίαν τοῦτο, ὅτι θαυμαστά σοι τὰ ἔργα · ἐγὼ γὰρ ἐξετάζω περὶ αὐτῶν.

« Οὐκ ἐκρύβη τὸ ὀστοῦν μου ἀπὸ σοῦ, ὃ ἐποίησας ἐν κρυφῇ. » — Οὐκ ἀφανὴς σοὶ καὶ ἄγνωστος τῶν ἐμῶν ὀστέων ἡ σύμπηξις, ἣν κατεσκεύασας ἀφανῶς ἐν τῇ νηδύϊ τῆς μητρός μου, οὐκ ἀφανὴς σοι πῶς ἔχει φύσεως.

« Καὶ ἡ ὑπόστασίς μου ἐν τοῖς κατωτάτοις τῆς γῆς. » — Ἀπὸ κοινοῦ τὸ, *οὐκ ἐκρύβη ἀπὸ σοῦ*, ἤγουν ἐν τῷ βάθει τῆς γῆς κρυπτομένη μετὰ θάνατον ἡ τοῦ σώματός μου ὑπόστασις οὐκ ἀφανὴς σοι, δηλονότι πῶς ἔχει φύσεως, τουτέστιν οἶδας ἀκρι-

δῶς καὶ τοὺς τῆς συμπήξεώς μου λόγους, καὶ τοὺς τῆς διαλύσεως.

« Τὸ ἀκατέργαστόν μου εἶδον οἱ ὀφθαλμοί σου. » — Καὶ τί λέγω σύμπηξιν καὶ διάλυσιν; αὐτὸ τὸ τὴν πρώτην ἀφορμὴν τῆς ἐμῆς γενέσεως δεδωκὼς σπέρμα μήπω τυχὸν ἐν τῇ μητρὶ μηδεμιᾶς ἐργασίας βρεφουργικῆς οὕτως οἶδας ὡς αὐτοτελῆ μου ὑπόστασιν.

« Καὶ ἐπὶ τὸ βιβλίον σου πάντες γραφήσονται. » — Καὶ οὐ μόνον ἐμὲ γινώσκεις οὕτως, ὡς ἔφην, ἀλλὰ καὶ ἀπαξάπαντας· βιβλίον μὲν γὰρ Θεοῦ ἡ ἀκριβὴς γνῶσις· γραφὴ δὲ αὐτοῦ ἡ διηνεκὴς μνήμη. Τὸ *γραφήσεται* δὲ νῦν ἀντὶ τοῦ γεγραμμένοι εἰσί· τὰ πάντα γὰρ οἶδεν ὁ Θεὸς πρὶν γενέσεως αὐτῶν· ἐν μὲν οὖν τῷ βιβλίῳ τῆς ἁπλῆς γνώσεως γεγραμμένοι τυγχάνουσι σύμπαντες· ἐν δὲ τῷ κατ' οἰκείωσιν γνώσεως μόνοι οἱ δίκαιοι.

« Ἡμέρας πλασθήσονται, καὶ οὐδεὶς ἐν αὐτοῖς. » — Πάντες μέντοι γε οἱ ἐν τῇ βίβλῳ σου γεγραμμένοι πλασθήσονται πλάσιν ἡμέρας, ἤτοι πλάσιν ἡμερινήν, καὶ οὐδεὶς ἐν αὐτοῖς ἔσται, δηλονότι μὴ τοιαύτην πλάσιν πλασθείς. Τουτέστι, πᾶσα φύσις βροτῶν διὰ τῆς παλιγγενεσίας ἀναπλασθήσεται· περὶ ταύτης γὰρ νῦν ὁ προφήτης φιλοσοφεῖ, πλάσιν ἡμερινὴν ὀνομάζων αὐτὴν ὡς τοῦ σκότους τῶν παθῶν ἀπηλλαγμένην, ὡς μηδὲν ἔχουσαν κρυπτὸν ἐνεργούμενον, ὡς διάδοχον. Τὴν ζωὴν τῇ τοῦ θανάτου σκιᾷ κεκτημένην καὶ ἀκατάλυτον, ὡς πάντων ἁπλῶς καθαρεύουσαν διὰ τὴν πρώτην γένεσιν, πλάσιν νυκτερινὴν ὁ λόγος οἶδε καλεῖν.

« Ἐμοὶ δὲ λίαν ἐτιμήθησαν οἱ φίλοι σου, ὁ Θεός. » — Φίλοι Θεοῦ ὅσοι δι' ἀρετῆς οἰκειοῦνται αὐτῷ.

« Λίαν ἐκραταιώθησαν αἱ ἀρχαὶ αὐτῶν. » — Αἱ ἐξουσίαι αὐτῶν κραταιαί· κατακυριεύουσι γὰρ πάθους παντὸς καὶ κατὰ πάσης ἀεὶ κακίας ἐγείρουσι τρόπαια τῇ ἀμάχῳ ἰσχύϊ τῆς ἀρετῆς.

« Ἐξαριθμήσομαι αὐτούς, καὶ ὑπὲρ ἄμμον πληθυνθήσονται. » — Καὶ ὀλίγοι τῷ ποσῷ τυγχάνοντες, ἀπειροπληθεῖς ἐμοὶ καθεστήκασι· πολλαὶ γὰρ μυριάδες οὐκ εἰσὶν ἑνὸς τούτων ἀντάξιαι.

« Ἐξηγέρθην καὶ ἔτι εἰμὶ μετὰ σοῦ. » — Ἐξανέστην τῆς τῶν συμφορῶν καταπτώσεως, καὶ οὐκ ἀπέστην τῆς ἀρετῆς, ὅπερ πάσχουσιν ἐν εὐημερίᾳ πολλῇ.

« Ἐὰν ἀποκτείνῃς ἁμαρτωλούς, ὁ Θεός. » — Προσυπακουστέον τὸ *εὖ ἔχει*. Αἰτεῖ δὲ οὐ τὴν τῶν ἀνθρώπων φθοράν, ἀλλὰ τὴν τῆς κακίας ἀναίρεσιν.

« Ἄνδρες αἱμάτων, ἐκκλίνατε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι ἐρισταί ἐστε εἰς διαλογισμόν. » — Ὅτι ἔριδας καὶ μάχας ἀεὶ διαλογίζεσθε καὶ μελετᾶτε.

« Λήψονται εἰς ματαιότητα τὰς πόλεις σου. » — Οἰκήσουσιν, ὦ Κύριε, μάτην τὰς πόλεις σου οἱ τοιοῦτοι, μένοντες εἰς ἀρετὴν ἄκαρποι. Πᾶσα δὲ πόλις τοῦ Κυρίου, ἐπεὶ καὶ πᾶσα ἡ γῆ.

« Καὶ ἐπὶ τοῖς ἐχθροῖς σου ἐξετηκόμην. » — Ἐδαπανώμην τῷ πυρὶ τοῦ κατ' αὐτῶν δικαίου θυμοῦ.

« Δοκίμασόν με, ὁ Θεός, καὶ γνῶθι τὴν καρδίαν μου· ἔτασόν με, καὶ γνῶθι τὰς τρίβους μου. » — Κατ' ἀρχὰς εἰπὼν πρὸς Θεόν, Ἐδοκίμασάς με, A ἔγνως με, πῶς πάλιν φησί, Δοκίμασόν με καὶ γνῶθι τὴν καρδίαν μου; ἢ δῆλον ὅτι κἂν ἀποτείνῃ τὰ ῥήματα πρὸς Θεόν, ἀλλ' εἰς πληροφορίαν τῶν ἀκουόντων τοῦτο ποιεῖ καὶ ὠφέλειαν· ἐπεὶ καὶ ἡμεῖς πολλάκις εἰώθαμεν, ὁπότε τι πληροφορητικῷ διηγούμεθα πρὸς Θεὸν σχηματίζειν τὴν τοιαύτην διήγησιν· ὃ γοῦν λέγει τοῦτό ἐστιν, ὅτι Δεδοκιμασμένως καὶ ἀκριβῶς ἐπίσταται ὁ Θεός, ὡς οὐκ ἔστιν ἐν ἐμοὶ πρᾶξις ἄδικος· τὸ γὰρ εἰ δύναμιν ἔχει ἀρνήσεως.

« Καὶ ἴδε, εἰ ὁδὸς ἀνομίας ἐν ἐμοὶ καὶ ὁδήγησόν με ἐν ὁδῷ αἰωνίᾳ. » — Ἐπάγαγέ με πρὸς ζωὴν αἰώνιον.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΛΘ'.

« Εἰς τὸ τέλος, ψαλμὸς τῷ Δαυΐδ. Ἐξελοῦ με, Κύριε, ἐξ ἀνθρώπου πονηροῦ· ἀπὸ ἀνδρὸς ἀδίκου B ῥῦσαί με. » — Τὸ *ἐλογίσαντο* ἀντὶ τοῦ ἐμελέτησαν.

« Οἵτινες ἐλογίσαντο ἀδικίας ἐν καρδίᾳ, ὅλην τὴν ἡμέραν παρετάσσοντο πολέμους. » — Ἐν ὅλῳ τῷ βίῳ αὐτῶν ηὐτρεπίζοντο εἰς πολέμους. Πόλεμον δὲ ὀνομάζει πᾶσαν ἐπήρειαν, ἐν διανοίᾳ καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ θεωρουμένην.

« Ἠκόνησαν γλῶσσαν αὐτῶν ὡσεὶ ὄφεως. » — Ὤξυναν εἰς λόγους βλαπτικοὺς δίκην Ἰησοῦ.

« Ἰὸς ἀσπίδων ὑπὸ τὰ χείλη αὐτῶν. » — Λόγος ὀλέθριος ἐν τῷ στόματι αὐτῶν.

« Φύλαξόν με, Κύριε, ἐκ χειρὸς ἁμαρτωλοῦ, ἀπὸ ἀνθρώπων ἀδίκων ἐξελοῦ με. » — Χεῖρα καλεῖ τὴν ἐνέργειαν. Ἁμαρτίαν δὲ καὶ ἀδικίαν καὶ πονηρίαν C τὴν καθόλου κακίαν φησίν.

« Οἵτινες διελογίσαντο τοῦ ὑποσκελίσαι τὰ διαβήματά μου. » — Τὸ *τοῦ* περιττόν· Οἵτινες ἐμελέτησαν ἐμποδίσαι τῇ κατὰ νόμον πορείᾳ μου.

« Ἔκρυψαν ὑπερήφανοι παγίδα μοι. » — Ὑπερήφανος πᾶς παράνομος ὡς ὑπερόπτης τοῦ νόμου.

« Καὶ σχοινία διέτειναν παγίδας τοῖς ποσί μου. » — Καὶ πολυπλόκοις ἐπιβουλαῖς ἥπλωσάν μοι τῆς κατὰ Θεὸν πορείας ἐμπόδια· ταῦτα γὰρ ὀνομάζει καὶ παγίδα καὶ σκάνδαλα.

« Ἐχόμενα τρίβου σκάνδαλα ἔθεντό μοι. » — Ἔγγιστα τῆς ὁδοῦ ἔθεντό μοι προσκόμματα ὥστε περιπεσεῖν με τούτοις ἀφυλάκτως βαδίζοντα.

« Εἶπα τῷ Κυρίῳ· Θεός μου εἶ σύ. » — Ἐν τοῖς D τοιούτοις κινδύνοις μόνον ἐπεκαλεσάμην τὸν Κύριον, εἰπὼν αὐτῷ, Θεός μου εἶ σύ· μὴ παρίδῃς τὸ δημιούργημά σου.

« Ἐνώτισαι, Κύριε, τὴν φωνὴν τῆς δεήσεώς μου. » — Δεομένου ῥυσθῆναι.

« Κύριε, Κύριε, δύναμις τῆς σωτηρίας μου. » — Δύναμις σώζουσά με.

« Ἐπεσκίασας ἐπὶ τὴν κεφαλήν μου ἐν ἡμέρᾳ πολέμου. » — Μὴ μόνον βελῶν καὶ ξιφῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς ἡλιακῆς προσβολῆς, ἀθιγῆ τετήρηκάς με τῇ σκέπῃ σου. Ὁμολογῶ δὲ τὰς προσλαβούσας εὐεργεσίας εἰς ἀντίληψιν καὶ ἔτι αὐτὸν ἐπισπώμενος.

« Μὴ παραδῷς Κύριε, ἀπὸ τῆς ἐπιθυμίας μου ἁμαρτωλῷ. » Ἀπὸ τῆς ἐπιθυμίας ἣν ἔχει κατ' ἐμοῦ ὁ ἁμαρτωλός, μὴ παραδῷς με αὐτῷ, τουτέστι

μὴ παραχωρήσῃς δρᾶσαί τι αὐτὸν, ὧν ἐπιθυμεῖ εἰς ἐμέ.

« Διελογίσαντο κατ' ἐμοῦ· μὴ ἐγκαταλίπῃς με, μήποτε ὑψωθῶσιν. » — Ἐμελέτησαν κατ' ἐμοῦ οἱ ἁμαρτωλοί· μὴ ἐάσῃς με ἀβοήθητον, ἵνα μὴ ἐπὶ πλέον ἐκ τῆς κατ' ἐμοῦ νίκης ἀλαζονεύσηται.

« Ἡ κεφαλὴ τοῦ κυκλώματος αὐτῶν. » — Τὸ κεφάλαιον τῆς κυκλωσάσης με ταύτης ἐπιβουλῆς ἡ μοχθηρὰ κατ' ἐμοῦ συμβουλὴ αὐτῶν πεσεῖται ἐπ' αὐτοὺς, καὶ ἀφανίσει αὐτούς.

« Πεσοῦνται ἐπ' αὐτοὺς ἄνθρακες. » — Ἄνθρακας ἐμπυρίους τὴν θεήλατον τιμωρίαν εἴρηκε νῦν.

« Ἐν πυρὶ καταβαλεῖς αὐτούς. » — Ἐν ταλαιπωροποιοῖς κακώσεσι, καὶ οὐ μὴ ὑπενέγκωσι ταύτης διὰ σφοδρότητα.

« Ἀνὴρ γλωσσώδης οὐ κατευθυνθήσεται ἐπὶ τῆς γῆς. » — Τὸν ὑβριστὴν, τὸν ἐριστὴν, τὸν φλύαρον οὐ κατευοδωθῆναι γνωμολογεῖ.

« Ἄνδρα ἄδικον κακὰ θηρεύσει εἰς διαφθοράν. » — Τὸν ἄδικον ἄνδρα τὰ κακὰ τούτου ἔργα ἀγρεύσουσιν εἰς ἀπώλειαν, οὐχ εἰς σωτηρίαν ὡς ἡ ἄγρα τῶν μαθητῶν τοῦ Κυρίου.

« Ἔγνων ὅτι ποιήσει Κύριος τὴν κρίσιν τοῦ πτωχοῦ καὶ τὴν δίκην τῶν πενήτων. » — Εἰ καὶ μὴ νῦν, ἀλλά γε κατὰ τὴν μέλλουσαν ζωὴν ποιήσει Κύριος τὴν τῶν καταδυναστευομένων ἐκδίκησιν.

« Πλὴν δίκαιοι ἐξομολογήσονται τῷ ὀνόματί σου. » — Πλὴν καὶ τῆς ἐκδικήσεως βραδυνούσης οἱ δίκαιοι οὐ σκανδαλισθήσονται, ἀλλ' εὐχαριστήσουσι καὶ οὕτως, καὶ κατοικήσουσι σὺν σοὶ, τουτέστι, τῇ σῇ μνήμῃ συνέσονται. Τοὺς αὐτοὺς δὲ λέγει δικαίους καὶ εὐθεῖς.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΜ'.

« Κύριε, ἐκέκραξα πρὸς σὲ, εἰσάκουσόν μου· πρόσσχες τῇ φωνῇ τῆς δεήσεώς μου ἐν τῷ κεκραγέναι με πρὸς σέ. » — Ὁ προφήτης τὸν παρόντα ψαλμὸν καὶ τὸν πρὸ αὐτοῦ καὶ τὸν μετ' αὐτὸν, διωκόμενος ὑπὸ τοῦ Σαοὺλ, συντέθεικε. Κραυγὴν δὲ ὀνομάζει τὴν ἐπίτασιν τῆς πρὸς Θεὸν νοερᾶς ἐντεύξεως.

« Κατευθυνθήτω ἡ προσευχή μου ὡς θυμίαμα ἐνώπιόν σου· ἔπαρσις τῶν χειρῶν μου θυσία ἑσπερινή. » — Εὐοδωθήτω, φησὶν, ἡ προσευχή μου ἔμπροσθέν σου ὡς θυμίαμα καὶ ἡ τῶν χειρῶν μου ἀνάστασις ὡς θυσία ἑσπερινή. Τοῦ μὲν νομικοῦ θυμιάματος ἡ προσαγωγὴ πολυτελῶς καὶ καθαρῶς κατεσκευασμένου καὶ εὐωδεστάτου τυγχάνοντος λίαν εὐπρόσδεκτος ἐδόκει Θεῷ· δύο δὲ θυσιῶν καθ' ἑκάστην τελουμένων, τῆς μὲν ἑωθινῆς, τῆς δὲ ἑσπερινῆς, ἡ ἑσπερινὴ τιμιωτέρα τῆς ἑωθινῆς ἐκρίνετο, ὡς ἐπισφράγισμα ταύτης καὶ τῆς ἡμερινῆς ἁπάσης ἱερουργίας ἀπαρτισμός. Λέγοι δ' ἂν καὶ οὕτως ὁ Προφήτης· Ἐλθέτω κατ' εὐθὺ καὶ ἀνεμποδίστως ἡ προσευχή μου ἔμπροσθέν σου, τουτέστιν, εἰς σὲ, ὥσπερ θυμίαμα εὐωδιάζουσα καὶ ἀποδεκτέα, καὶ ἡ τῶν χειρῶν μου ἔπαρσις θυσία ὄντως λογισθήτω σοι, καὶ γενέσθω εὐπρόσδεκτος. Τὸ δὲ *ἑσπερινὴ* προσκείμενον τὸν καιρὸν εἴη ἂν δηλοῦν καθ' ὃν ἡ παροῦσα ψαλμικὴ δέησις συνεκτάσει χειρῶν τῷ Θεῷ προσενήνεκται.

« Θοῦ, Κύριε, φυλακὴν τῷ στόματί μου, καὶ θύραν περιοχῆς περὶ τὰ χείλη μου. » — Φυλακὴν καὶ θύραν ἀσφαλείας, ἤγουν ἀσφαλίζουσαν, εἴρηκεν ἐκ παραλλήλου, τὴν ἐπιστασίαν τοῦ νοός· εἰδότος τίνα μὲν ἐκφέρειν τοῦ στόματος, τίνα δὲ κατέχειν ἔνδον χρεών· τοῦτο δὲ θείας ἐπικουρίας ἔργον οἶδε· δυσκάθεκτον γὰρ ἡ γλῶσσα καὶ ἡ ταύτης εὐκολία πολλῶν κακῶν αἰτία καθέστηκε.

« Μὴ ἐκκλίνῃς τὴν καρδίαν μου εἰς λόγους πονηρίας τοῦ προφασίζεσθαι προφάσεις ἐν ἁμαρτίαις. » — Μὴ παραχωρήσῃς ἐκτραπῆναι τὴν καρδίαν μου εἰς πονηροὺς λογισμοὺς, ὥστε καὶ προφασίζεσθαι προφάσεις ἐν τῷ ἁμαρτάνειν ὡς τῆς μὲν πορνείας αἰτίαν ἡγεῖσθαι τὴν βίαν τῆς ἐπιθυμίας, τῆς κλοπῆς δὲ τὴν τῆς ἐνδείας ἀνάγκην καὶ ἄλλων ἁμαρτιῶν ἄλλα τίνεσθαι αἴτια, καὶ μὴ τὸ κυρίως αἴτιον ὁμολογεῖν, τὴν ῥᾳθυμίαν τῆς ψυχῆς καὶ τὴν αὐθαίρετον ἐπὶ τὰ φαῦλα ὁρμήν.

« Σὺν ἀνθρώποις ἐργαζομένοις τὴν ἀνομίαν. » — Τοῦ προφασίζεσθαι μετὰ τῶν παρανόμων· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ προφασίζεσθαι μετὰ τὴν ἁμαρτίαν.

« Καὶ οὐ μὴ συνδυάσω μετὰ τῶν ἐκλεκτῶν αὐτῶν. » — Καὶ εἰ βοηθήσεις μοι, οὐ μὴ συναυλισθῶ οὐδὲ αὐτοῖς τοῖς ὑπερέχουσι τῶν παρανόμων.

« Παιδεύσει με δίκαιος ἐν ἐλέει καὶ ἐλέγξει με. » — Φιλανθρωπευόμενος γὰρ παιδεύσει ὁ δίκαιος, τὴν σωτηρίαν τοῦ πλημμελήσαντος ἐκζητῶν. Κρείττων οὖν ἡ τοῦ δικαίου παιδεία καὶ ὁ ἐλεγμὸς ἢ τῶν ἁμαρτωλῶν ἡ φιλοφροσύνη.

« Ὅτι ἔτι ἡ προσευχή μου ἐν ταῖς εὐδοκίαις αὐτῶν. » — Οὐ μόνον φεύγω τοὺς παρανόμους καὶ ἀπωθοῦμαι τὴν θεραπείαν αὐτῶν, ἀλλ' ἔτι καὶ προσεύχομαι κατὰ τῶν εὐδοκιῶν, ἤτοι θελήσεων αὐτῶν ἵνα μὴ τελεσθῶσιν αὗται.

« Κατεπόθησαν ἐχόμενοι πέτρας οἱ κριταὶ αὐτῶν. » — Ἀντιχρονικῶς καταποθήσονται οἱ δυνάσται αὐτῶν, ἤγουν ἀφανισθήσονται οἱ δυνάσται αὐτῶν. Ἤγουν ἀφανισθήσονται ἔγγιστα πέτρας, τουτέστι παραπλησίως πέτρᾳ καταποντιζομένῃ ἧς οὐδὲν ἴχνος ὑπολιμπάνεται.

« Ὡσεὶ πάχος γῆς ἐῤῥάγη ἐπὶ τῆς γῆς. » — Καθάπερ πάχος ἀρότρῳ διατεμνόμενον ῥήγνυται, καὶ σκορπίσονται ἐπάνω τῆς γῆς, οὕτω τὰ ὀστᾶ αὐτῶν διασκορπισθήσονται ἐν τῷ τάφῳ. Τοῦτον γὰρ ὠνόμασεν ᾅδην. Εὐχῆς δὲ δύναμιν ἅμα καὶ προφητείας ἔχουσι τὰ ῥητά.

« Ἐπὶ σοὶ ἤλπισα, μὴ ἀντανέλῃς τὴν ψυχήν μου. » — Μὴ ἀνέλῃς τὴν ψυχήν μου, ἤγουν ἐμὲ, τουτέστι μὴ παραχωρήσῃς ἀναιρεθῆναί με ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν. Ἡ δὲ *ἀντὶ* πρόθεσις ὥσπερ πολλάκις κἀνταῦθα παρέλκει. Νοοῦνται δὲ καὶ τὴν ὑπὸ δαιμόνων ἀναίρεσιν ἀπευχόμενα τὰ ῥητά.

« Πεσοῦνται ἐν ἀμφιβλήστρῳ αὐτῶν οἱ ἁμαρτωλοί. » — Πεσοῦνται τῷ δικτύῳ τῆς κατ' ἐμοῦ αὐτῶν συσκευῆς.

« Κατὰ μόνας εἰμὶ ἐγὼ ἕως οὗ παρέλθω. » — Μεμονωμένος εἰμὶ ἀπ' αὐτῶν καὶ ἀναστροφῇ καὶ προαιρέσει μέχρις ἂν ἀποθάνω.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΜΑ'.

« Συνέσεως τῷ Δαυῒδ ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν τῷ

σπηλαίῳ προσευχή. » — Σπήλαιον λέγει τὸ διπλοῦν ὅπου φεύγων τὸν Σαοὺλ ὁ Δαυῒδ ηὐλίσατο κατὰ τὸ ἐνδότερον· εἶτα παρερχόμενος ὁ Σαοὺλ, κατεσκήνωσεν ἐν τῷ ἐξωτέρῳ ἀγνοῶν. Γνοὺς δὲ ὁ Δαυῒδ ὅτι συγκέκλεισται τοιαῦτα προσηύξατο.

« Φωνῇ μου πρὸς Κύριον ἐκέκραξα, φωνῇ μου πρὸς Κύριον ἐδεήθην. » — Φωνὴν κράζουσάν φησι κἀνταῦθα τὴν τοῦ νοὸς σύντονον ἔντασιν πρὸς Θεόν.

« Ἐκχεῶ ἐνώπιον αὐτοῦ τὴν δέησίν μου. » — Ἐκκενώσω, προσθήσω.

« Ἐν τῷ ἐκλείπειν ἐξ ἐμοῦ τὸ πνεῦμά μου, καὶ σὺ ἔγνως τὰς τρίβους μου. » — Ταῦτα ποιήσω ἐν τῷ κινδυνεύειν ἤτοι ἀποθνήσκειν. Σὺ δὲ, Κύριε, ἔγνως τὰς ὁδοὺς τῆς πολιτείας μου· μηδὲν γὰρ ἠδικηκὼς τοὺς ἐπιβουλεύοντας μάτην κινδυνεύω διὰ φθόνον.

« Ἐν ὁδῷ ταύτῃ ᾗ ἐπορευόμην ἔκρυψαν παγίδα μοι. » — Ἐν τῇ ὁδῷ ταύτῃ τῆς φυγῆς κρυφίως ἐπελθόντες ἀπέκλεισάν μοι τὴν ἔξοδον.

« Κατενόουν εἰς τὰ δεξιὰ καὶ ἐπέβλεπον, καὶ οὐκ ἦν ὁ ἐπιγινώσκων με. » — Ἐκ τοῦ δεξιοῦ γὰρ μέρους εἰώθασιν οἱ φίλοι παρίστασθαι καὶ συμμαχεῖν. Ἀπεσκόπουν οὖν, φησὶν, εἰς τὰ δεξιὰ, καὶ οὐδεὶς γνωστὸς ἦν βοηθῶν.

« Ἀπώλετο φυγὴ ἀπ' ἐμοῦ, καὶ οὐκ ἔστιν ὁ ἐκζητῶν τὴν ψυχήν μου. » — Ἐξέλιπεν ἀπ' ἐμοῦ καὶ τὸ δύνασθαί με φυγεῖν, καὶ οὐκ ἔστιν ὁ ἀναζητῶν με ὥστε ῥύσασθαι τῆς καθείρξεως τῶν ἐθνῶν.

Ἐκέκραξα πρὸς σὲ, Κύριε· εἶπα· Σὺ εἶ ἡ ἐλπίς μου. — Πανταχόθεν ἀπελπίσας εἶπα, Σὺ μόνος ἐλπίς μου, σὺ μόνος κλῆρός μου καὶ μετοχή μου, ἐν τῷ προσώπῳ τῆς γῆς, ἔνθα οἱ ζῶντες.

« Ῥῦσαί με ἐκ τῶν διωκόντων με· ὅτι ἐκραταιώθησαν ὑπὲρ ἐμέ. » — Ἐν ἀφύκτῳ μου συγκλεισθέντος.

« Ἐξάγαγε ἐκ φυλακῆς τὴν ψυχήν μου τοῦ ἐξομολογήσασθαι τῷ ὀνόματί σου. » — Ἐξάγαγέ με, φησὶν, ἐκ τοῦ ἐν τῷ σπηλαίῳ συγκλεισμοῦ, ὥστε εὐχαριστῆσαί σοι.

« Πρόσχες τὴν δέησίν μου· ὅτι ἐταπεινώθην σφόδρα. » — Τὴν πολλὴν κακουχίαν καὶ ταλαιπωρίαν εἰς ἱκεσίαν προβάλλεται.

« Ἐμὲ ὑπομενοῦσιν οἱ δίκαιοι ἕως οὗ ἀνταποδῷς μοι. » — Ἀκύλας· Ἐμὲ περιμενοῦσι δίκαιοι ἕως οὗ ἀμείψῃ με, τουτέστιν ἐκκρεμεῖς ἔσονται οἱ δίκαιοι ἐπ' ἐμοὶ, προσδοκῶντες ἀεὶ τὴν εἰς ἐμέ σου εὐεργεσίαν, τὴν τῆς τοιαύτης μου ταλαιπωρίας καὶ ὑπομονῆς ἀντίδοσιν· ἔργα γὰρ ἀρετῆς τὸ τοῖς ἀδίκως πάσχουσι συναλγεῖν καὶ τὴν σωτηρίαν ἐκείνων λογίζεσθαι ἑαυτῶν.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΜΒ'.

« Ψαλμὸς τῷ Δαυῒδ, ὅτε καταδιώκει αὐτὸν Ἀβεσσαλὼμ ὁ υἱὸς αὐτοῦ. Κύριε, εἰσάκουσον τῆς προσευχῆς μου· ἐνώτισαι τὴν δέησίν μου ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου. » — Ὡς ἀληθής· ἐπηγγεῖλω γὰρ εἰσακούειν τῶν ὀρθῶς ἐπικαλουμένων σε.

« Εἰσάκουσόν μου ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου. » — Ὡς τὸν ἀδικούμενον δικαιῶν.

« Καὶ μὴ εἰσέλθῃς εἰς κρίσιν μετὰ τοῦ δούλου σου. » — Μὴ δικαιολογηθῇς μετ' ἐμοῦ.

« Ὅτι οὐ δικαιωθήσεται ἐνώπιόν σου πᾶς ζῶν. — Ὅτι οὐκ ἀθωωθήσεται πᾶν ἄνθρωπος ἔμπροσθέν σου ζωῆς μετασχών· οὐδεὶς γὰρ ἀξίως, ἂν εὐηργέτηται παρὰ σοῦ, τὰς σὰς ἐφύλαξεν ἐντολάς.

« Ὅτι κατεδίωξεν ὁ ἐχθρὸς τὴν ψυχήν μου. » — Τὸ μὲν προηγησάμενον ὅτι αἰτιολογικὸν, τοῦτο δὲ διηγηματικόν· ἐχθρὸς δὲ καὶ ὁ Ἀβεσσαλὼμ καὶ ὁ διάβολος.

« Ἐταπείνωσεν εἰς γῆν τὴν ζωήν μου. » — Κατέκαμψε σφόδρα.

« Ἐκάθισέ με ἐν σκοτεινοῖς ὡς νεκροὺς αἰῶνος. » — Ὡς νεκροὺς αἰωνίους, ἤτοι παλαιοὺς, ἐνέβαλέ μοι σκότει, τουτέστι λίαν ἐζόφωσε τὸν νοῦν μου ταῖς θλίψεσι.

« Καὶ ἠκηδίασεν ἐπ' ἐμὲ τὸ πνεῦμά μου. » — Ἠθύμησεν ἐν ἐμοὶ ἡ ψυχή μου, καὶ ἠμηχάνησε καὶ ἀπενάρκησε τῇ τῆς λύπης ὑπερβολῇ.

« Ἐν ἐμοὶ ἐταράχθη ἡ καρδία μου. » — Θορυβηθεῖσα καὶ στροβηθεῖσα.

« Ἐμνήσθην ἡμερῶν ἀρχαίων. » — Ἐν αἷς εὐαρεστῶν τῷ Θεῷ καλῶς ἐφερόμην.

« Ἐμελέτησα ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις σου. » — Ἀνελίττων παρ' ἐμαυτῷ τὰ θαυμάσια καὶ λογιζόμενος τοὺς παραδόξους ἀπαλλαγέντας τῶν συμφορῶν.

« Ἐν ποιήμασι τῶν χειρῶν σου ἐμελέτων. » — Ἐν τοῖς δημιουργήμασί σου διέτριβον τῇ μνήμῃ. Καὶ εὑρίσκων αὐτὰ προνοίας τῆς καὶ παρὰ σοῦ τυγχάνοντα, εὔελπις ἦν· οὐ περιόψει με.

« Ἡ ψυχή μου ὡς γῆ ἄνυδρός σοι. » — Ἡ ψυχή μου πρὸς σὲ διψῶσα βοηθείας ὡς γῆ ἄνυδρος πρὸς ὑετὸν διψῶσα ὕδατος.

« Ταχὺ εἰσάκουσόν μου, Κύριε· ἐξέλιπε τὸ πνεῦμά μου. » — Ἐξέλιπεν, ὅσον οὔπω ἀφῆκεν, εἰ μὴ ταχέως ἀκούσεις μου.

« Μὴ ἀποστρέψῃς τὸ πρόσωπόν σου ἀπ' ἐμοῦ· καὶ ὁμοιωθήσομαι τοῖς καταβαίνουσιν εἰς λάκκον. » — Καὶ γενήσομαι ὡσεὶ νεκρός.

« Ἀκουστὸν ποίησόν μοι τὸ πρωῒ τὸ ἔλεός σου· ὅτι ἐπὶ σοὶ ἤλπισα. » — Ἐπάγγειλαί μοι ταχέως τὸ ἔλεός σου.

« Γνώρισόν μοι, Κύριε, ὁδὸν ἐν ᾗ πορεύσομαι. Ὅτι πρὸς σὲ ἦρα τὴν ψυχήν μου. » — Ποίησον ἐγνωσμένην μοι τὴν πολιτείαν ἣν δεῖ πολιτεύεσθαί με. Γνῶσιν δὲ λέγει τὴν ἔμπρακτον, καθὼς καὶ παρακατιὼν φησι, « Δίδαξόν με τὸ θέλημά σου, οὐχ ὥστε εἰδέναι ἀλλ' ὥστε ποιεῖν. »

« Τὸ πνεῦμά σου τὸ ἀγαθὸν ὁδηγήσει με ἐν γῇ εὐθείᾳ. » — Ἐν ὁδῷ ὀρθῇ. Τοιαύτη δὲ ἡ τῆς ἀρετῆς.

« Ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός σου, Κύριε, ζήσεις με. » — Οὐ διὰ τὴν ἐμὴν ἀρετὴν, ἀλλὰ διὰ τὸ ὄνομά σου ζωοποίησόν με, νενεκρωμένον ἤδη ταῖς ἁμαρτίαις ὁμοῦ καὶ ταῖς συμφοραῖς.

« Ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου. » — Ἐν τῷ δικαιοῦν με τὸν ἀδικούμενον.

« Ὅτι ἐγὼ δοῦλός σού εἰμι. » — Πρὸς σὲ ἀεὶ κεχηνώς.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΜΓ'.

« Ψαλμὸς τῷ Δαυῒδ πρὸς τὸν Γολιάθ. » — Ἤγουν διὰ τὸν Γολιάθ. Εὐχαριστήριος ὁ ψαλμὸς πρὸς Θεὸν

μετὰ τὸ κατὰ τὸν Γολιὰθ τρόπαιον, ἄλλας τε νίκας πολλάς.

« Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεός μου. » Ὁ ῥυθμίζων καὶ εὐοδῶν τὰς χεῖράς μου ἐν παρατάξει, ἕως ἐν καιρῷ παρατάξεως.

« Ὁ διδάσκων τὰς χεῖράς μου εἰς παράταξιν, τοὺς δακτύλους μου εἰς πόλεμον. » — Ὁ διδάσκων τοὺς δακτύλους μου ἐν καιρῷ πολέμου.

« Ἔλεός μου καὶ καταφυγή μου. » — Ἐλεήμων ἐστί μοι καὶ τὰ λοιπά.

« Ὁ ὑποτάσσων τὸν λαόν μου ἐπ' ἐμέ. » — Ἐν τῇ τῶν οἰκείων γὰρ ὑποταγῇ πολλῆς ἡμῖν δεῖ τῆς ἄνωθεν ῥοπῆς.

« Κύριε, τί ἐστιν ὁ ἄνθρωπος, ὅτι ἐγνώσθης αὐτῷ; » — Ὅτι ἐχαρίσω αὐτῷ τὸ γινώσκειν σε Θεόν.

« Ἢ υἱὸς ἀνθρώπου, ὅτι λογίζῃ αὐτῷ; » — Ὅτι γνωρίζῃ αὐτῷ Θεός. Ἐκ παραλλήλου δέ φησι τὰ αὐτά, μέγεθος τῷ λόγῳ περιτιθείς.

« Ἄνθρωπος ματαιότητι ὡμοιώθη. » — Διὰ τὸ σῶμα λέγει ταῦτα, καὶ τὸ μηδὲν τῶν ἀνθρωπίνων εἶναι βέβαιον.

« Αἱ ἡμέραι αὐτοῦ ὡσεὶ σκιὰ παράγουσιν. » — Ταχέως παρέρχονται. Καὶ ὅταν δὲ πάρεισιν, οὐδὲ μίαν ἰσχὺν ἔχουσιν, ὥσπερ οὐδ' ἡ σκιά.

« Κύριε, κλῖνον οὐρανοὺς καὶ κατάβηθι· ἅψαι τῶν ὀρέων, καὶ καπνισθήσονται. » — Ἀνθρωποπρεπῶς ταῦτά φησιν, ἵνα διὰ τῶν φοβερῶν τούτων ῥημάτων καταπλήξῃ τοὺς καταφρονητὰς τοῦ Θεοῦ.

« Ἄστραψον ἀστραπὴν, καὶ σκορπιεῖς αὐτούς. » — Ἄστραψον ἀστραπὴν καὶ βέλη τὰς θεηλάτους τιμωρίας καλεῖ. Νοοῦνται δὲ τὰ ῥητὰ καὶ περὶ τῆς πρώτης τοῦ Κυρίου ἐπιδημίας, καθὼς ἐν τῷ ιζ' ψαλμῷ περιείληπται· κἀκεῖ γὰρ κλίσεως οὐρανοῦ καὶ ὀρέων καὶ καπνοῦ καὶ βελῶν καὶ ἀστραπῶν μνεία γέγονε. Νοηθεῖεν δ' ἂν ταῦτα καὶ περὶ τῆς δευτέρας τοῦ Χριστοῦ παρουσίας.

« Ἐξαπόστειλον τὰ βέλη σου, καὶ συνταράξεις αὐτούς. » — Τὴν ἀντιληπτικήν σου δύναμιν.

« Ῥῦσαί με ἐξ ὑδάτων πολλῶν. » — Ὕδατα τροπικῶς τὴν σύῤῥοιαν τῶν πολεμίων φησίν.

« Ἐκ χειρὸς υἱῶν ἀλλοτρίων. » — Ὥσπερ υἱοὺς ἀνθρώπων τοὺς ἀνθρώπους φησὶν, οὕτω καὶ υἱοὺς ἀλλοτρίων τοὺς ἀλλοτρίους λέγοι ἂν τοὺς ἀπεξενωμένους αὐτοῦ δι' ἔχθραν, ἢ καὶ τοῦ Θεοῦ διὰ τὰς παρανομίας αὐτῶν.

« Ὧν τὸ στόμα ἐλάλησε ματαιότητα. » — Ψεῦδος καὶ διαβολήν.

« Καὶ ἡ δεξιὰ αὐτῶν δεξιὰ ἀδικίας. » — Χεὶρ ἀδικίας ἡ ἐργαζομένη τὴν ἀδικίαν.

« Ὁ Θεὸς, ᾠδὴν καινὴν ᾄσομαί σοι. » — Ἐπὶ νέᾳ εὐεργεσίᾳ νέαν καὶ τὴν εὐχαριστήριον ᾠδὴν ᾄσω σοι.

« Ἐν ψαλτηρίῳ δεκαχόρδῳ ψαλῶ σοι. » — Ὅταν πᾶσαν αἴσθησιν καὶ πᾶσαν ψυχῆς δύναμιν ἔχῃ τις τοῦ Θεοῦ, τότε δι' ἑαυτοῦ καὶ οὗτος ὡς διὰ ψαλτηρίου ψάλλει Θεῷ.

« Τῷ διδόντι τὴν σωτηρίαν τοῖς βασιλεῦσιν. » — Οὐχ ὅπλα γὰρ οὐδὲ στρατόπεδα πλὴν τῆς θείας ῥοπῆς δύναται σῶσαι αὐτούς.

« Τῷ λυτρουμένῳ Δαυῒδ τὸν δοῦλον αὐτοῦ ἐκ ῥομφαίας πονηρᾶς. » — Ἐκ πολέμου δεινοῦ, ἐκ θανάτου πικροῦ.

« Ὧν οἱ υἱοὶ ὡς νεόφυτα ἱδρυμένα ἐν τῇ νεότητι αὐτῶν. » — Τὴν εὐημερίαν αὐτῶν ὑπογράφει καὶ τὸν πλοῦτον, ὧν, φησὶν, οἱ υἱοὶ εὐθαλεῖς ἀκμάζοντες ὡς νεόφυτα ηὐξημένα ἐν τῇ νεότητι αὐτῶν.

« Αἱ θυγατέρες αὐτῶν κεκαλλωπισμέναι· περικεκοσμημέναι ὡς ὁμοίωμα ναοῦ. » — Ὁμοίως ναῷ ἢ ὡς δοκεῖν ὁμοίωμα ναοῦ κατὰ τὸν κόσμον καὶ τὸν καλλωπισμόν.

« Τὰ ταμιεῖα αὐτῶν πλήρη ἐξερευγόμενα ἐκ τούτου εἰς τοῦτο. » — Ἐκβάλλοντα καὶ ἀποκενοῦντα εἰς ἕτερον, διὰ τὸ στενοχωρεῖσθαι τῷ πλήθει τῶν ἀποτεθησαυρισμένων.

« Τὰ πρόβατα αὐτῶν πολύτοκα πληθύνοντα ἐν ταῖς ἐξόδοις αὐτῶν. » — Ἔξοδον ὑποληπτέον τὴν ἐκ τῆς μήτρας ἐξέλευσιν, ἤγουν γέννησιν. Τὸ *πληθύνοντα* δὲ ἀντὶ τοῦ πληθυνόμενα, τουτέστι κατὰ τὴν μίαν ἑκάστην γέννησιν πολλὰ τικτόμενα καὶ οὐχ ἕνα· τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ *πολύτοκα* παροξυτόνως εἰρημένον.

« Οὐκ ἔστι κατάπτωμα φραγμοῦ. » — Φραγμὸς λέγεται καὶ τὸ τεῖχος τῆς πόλεως καὶ ὁ τῆς οἰκίας τοῖχος.

« Οὐδὲ διέξοδος, οὐδὲ κραυγὴ ἐν ταῖς πλατείαις αὐτῶν. » — Οὐδὲ ἐκδρομὴ οὐδὲ θόρυβος ἐν ταῖς ὁδοῖς τῆς πόλεως αὐτῶν. Διὰ τούτων δὲ ὑπογράφει τὴν εἰρήνην τῶν ἁμαρτωλῶν καὶ τὸ ἀπολέμητον.

« Ἐμακάρισαν τὸν λαὸν ᾧ ταῦτά ἐστιν. » — Ἐμακάρισαν οἱ πολλοί.

« Μακάριος ὁ λαὸς οὗ Κύριος ὁ Θεὸς αὐτοῦ. » — Οὗ κυριεύει ὁ Θεὸς, οὐχ ἁπλῶς, ἀλλὰ πειθομένου ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΜΔ'.

Αἴνεσις τῷ Δαυΐδ. » — Αἴνεσις εἰς Θεὸν κοινὴ καὶ πᾶσιν ἁρμόζουσα.

« Ὑψώσω σε, ὁ Θεός μου, ὁ βασιλεύς μου· καὶ εὐλογήσω τὸ ὄνομά σου εἰς τὸν αἰῶνα καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. » — Ὕψωσιν καὶ εὐλογίαν οὐ μόνον τὴν διὰ θεολογίας καὶ ὑμνολογίας φησὶν, ἀλλὰ πλέον τὴν δι' ἀγαθοεργίας, δι' ἧς μᾶλλον μεγαλύνεται καὶ δοξάζεται ὁ Θεός.

« Μέγας Κύριος καὶ αἰνετὸς σφόδρα, καὶ τῆς μεγαλοσύνης αὐτοῦ οὐκ ἔστι πέρας. » — Μέγας ὡς μεγαλουργός τε καὶ μεγαλοδραστήριος καὶ διὰ ταῦτα λίαν αἰνετός.

« Γενεὰ καὶ γενεὰ ἐπαινέσει τὰ ἔργα σου. » — Τοὺς ἐν τῇ παρούσῃ καὶ τῇ ἐπιούσῃ γενεᾷ φησι συνετούς. Ἔργα δὲ λέγει τά γε δημιουργήματα καὶ τὰ θαυματουργήματα.

« Καὶ τὴν δύναμίν σου ἀπαγγελοῦσιν. » — Πρῶτα μὲν παρ' αὐτοῖς μεγαλυνοῦσιν, εἶτα καὶ ἄλλοις διηγήσονται τὴν ἐν τοῖς ἔργοις σου καὶ ἐν τῷ εὐεργετεῖν, ἢ κολάζειν δύναμίν σου.

« Τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς δόξης τῆς ἁγιωσύνης σου λαλήσουσι· καὶ τὰ θαυμάσιά σου διηγήσονται. »

— Μεγαλοπρέπεια καὶ μεγαλωσύνη τὸ ὑπερέχον A τῆς φύσεως καὶ σοφίας καὶ δυνάμεως τοῦ Θεοῦ. Θαυμάσια δὲ ὅσα λαμπρά τε καὶ ἀξιοθαύμαστα. Φοβερὰ δὲ ὅσα φρικώδη καὶ ἀπειλητικά.

« Μνήμην τοῦ πλήθους τῆς χρηστότητός σου ἐξερεύξονται. » — Πεπεισμένοι μήτε τὴν ἀρετὴν ἀγέραστον φθῆναι, μήτε τὴν κακίαν ἀτιμώρητον.

« Καὶ τῇ δικαιοσύνῃ σου ἀγαλλιάσονται. » — Ἀπαγγελοῦσι διήγησιν ἔχουσαν μνήμην τῆς πολλῆς ἀγαθότητος καὶ φιλανθρωπίας.

« Χρηστὸς Κύριος τοῖς σύμπασιν· ἐξομολογησάσθωσάν σοι, Κύριε, πάντα τὰ ἔργα σου. » — Εὐχαριστησάτωσαν τὰ μὲν λογικὰ δι' ἑαυτῶν, τὰ δὲ ἄλογα καὶ τὰ ἄψυχα διὰ τῶν ὁρώντων αὐτὰ καὶ κατανοούντων.

« Καὶ οἱ ὅσιοί σου εὐλογησάτωσάν σε. » — Λόγῳ B τε καὶ βίῳ δοξαζέτωσάν σε οἱ ἀφωσιωμένοι.

« Δόξαν τῆς βασιλείας σου ἐροῦσι, καὶ τὴν δυναστείαν σου λαλήσουσι. » — Διδάξουσι περὶ τούτων τοὺς ἀγνοοῦντας ὥστε γνώριμα ταῦτα τούτοις καταστῆναι.

« Ἡ βασιλεία σου βασιλεία πάντων τῶν αἰώνων, καὶ ἡ δεσποτεία σου ἐν πάσῃ γενεᾷ καὶ γενεᾷ. » — Διαιωνίζουσα καὶ πανταχοῦ τῶν γενεῶν ἐκτεινομένη.

« Πιστὸς Κύριος ἐν πᾶσι τοῖς λόγοις αὐτοῦ, καὶ ὅσιος ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις αὐτοῦ. » — Βέβαιος καὶ ἀληθὴς ἐφ' οἷς λέγει, καὶ ἐφ' οἷς ποιεῖ ἄμεμπτος, μηδεμίαν μηδενὶ παρέχων βλάβην.

« Ὑποστηρίζει Κύριος πάντας τοὺς καταπίπτοντας C καὶ ἀνορθοῖ πάντας τοὺς κατεῤῥαγμένους. » — Τοὺς μὲν καταπεσεῖν μέλλοντας ἑδραιοῖ, ὥστε μὴ καταπεσεῖν, τοὺς δὲ καταπεπτωκότας ἀνιστᾷ, βουλομένους δηλαδὴ καὶ μὴ ἀντιτείνοντας.

« Οἱ ὀφθαλμοὶ πάντων εἰς σὲ ἐλπίζουσι, Κύριε. » — Ὅμοια ταῦτα τοῖς ἐν τῷ ργ' ψαλμῷ εἰρημένοις, τῷ πάντα προσδοκῶσι καὶ τοῖς ἑξῆς.

« Δίκαιος Κύριος ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ· καὶ ὅσιος ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις αὐτοῦ. » — Δίκαιον ἐνταῦθα τὸν ἄπταιστον λέγει καὶ ἀνεπισφαλῆ· ὁδοὺς δὲ τὰς οἰκονομίας καὶ πράξεις ὡς εἶναι καὶ τὸν ἑξῆς στίχον τοῦ παρόντος ἑρμηνευτικόν.

« Ἐγγὺς Κύριος πᾶσι τοῖς ἐπικαλουμένοις αὐτὸν, πᾶσι τοῖς ἐπικαλουμένοις αὐτὸν ἐν ἀληθείᾳ. » — Ἐγγὺς ὥστε σκέπειν καὶ ἀντιλαμβάνεσθαι· τὸ δὲ D *ἐν ἀληθείᾳ* τὸ ὀρθῶς δηλοῖ καὶ ὡς χρή.

« Θέλημα τῶν φοβουμένων αὐτὸν ποιήσει. » — Τὸ θέλημα γὰρ τοῦ φοβουμένου τὸν Κύριον οὐκ ἀπᾴδει τοῦ θείου θελήματος.

« Φυλάσσει Κύριος πάντας τοὺς ἀγαπῶντας αὐτόν. » — Φυλάσσει Κύριος τοὺς ἀληθῶς ἀγαπῶντας αὐτὸν ἀφ' ὧν προσήκει φυλάττειν αὐτούς.

« Καὶ πάντας τοὺς ἁμαρτωλοὺς ἐξολοθρεύσει. » — Τοὺς δὲ ἀνεπιστρόφως ἁμαρτάνοντας ἐξολοθρεύσει Κύριος ἐκ τοῦ κλήρου τῶν ἀγαπώντων αὐτόν.

« Καὶ εὐλογείτω πᾶσα σὰρξ τὸ ὄνομα τὸ ἅγιον αὐτοῦ. » — Συνεκδοχικῶς τὸν ἄνθρωπον ὅλον λέγει, τὸν πιστὸν δηλαδή.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΜΕ'.

« Ἀλληλούϊα, Ἀγγαίου καὶ Ζαχαρίου. » — Ἀθετεῖται καὶ ἡ τοιαύτη προσθήκη. Εἴη δ' ἂν ἁρμόζον κἀνταῦθα τὸ εἰρημένον ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ ρλς' ψαλμοῦ.

« Αἴνει ἡ ψυχή μου τὸν Κύριον· αἰνέσω Κύριον ἐν ζωῇ μου· ψαλῶ τῷ Θεῷ μου ἕως ὑπάρχω. » — Ἐν πάσῃ μου τῇ ζωῇ.

« Οἷ οὐκ ἔστι σωτηρία. » — Οἷς οὐκ ἔστι τὸ σῶσαι ἑαυτοὺς ἐκ θανάτου. Εἰ δὲ ἑαυτοὺς οὐ σώζουσι, πῶς ἑτέρους δυνήσονται σῶσαι;

« Ἐξελεύσεται τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ ἐπιστρέψει εἰς τὴν γῆν αὐτοῦ. » — Δεικνύουσι πῶς οὐκ ἔστιν αὐτοῖς σωτηρία· ἐξελεύσεται γὰρ, φησὶν, ἡ ψυχὴ τοῦ ἄρχοντος καὶ ἐπιστρέψει, αὐτὸς δηλαδὴ, τουτέστι τὸ σῶμα αὐτοῦ, εἰς τὴν γῆν ἀφ' ἧς ἐλήφθη.

« Μακάριος οὗ ὁ Θεὸς Ἰακὼβ βοηθὸς αὐτοῦ, ἡ ἐλπὶς αὐτοῦ ἐπὶ Κύριον τὸν Θεὸν αὐτοῦ. » — Μακάριος οὗ βοηθὸς ὁ Θεὸς τοῦ Ἰακὼβ, ἐφ' ὃν ὁ Ἰακὼβ πεποιθὼς ὅσης καὶ οἵας βοηθείας ἀπήλαυσεν.

« Τὸν ποιήσαντα τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, τὴν θάλασσαν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς. » — Τοῦ βοηθοῦ λέγει τὴν δύναμιν.

« Τὸν φυλάσσοντα ἀλήθειαν εἰς τὸν αἰῶνα. » — Τὸν ἀεὶ ἀληθῆ καὶ ἐν ταῖς ἐπαγγελίαις τῶν εὐεργεσιῶν καὶ ἐν ταῖς ἀπειλαῖς τῶν τιμωριῶν.

« Ποιοῦντα κρίμα τοῖς ἀδικουμένοις. » — Ἐμοὶ γὰρ, φησὶν, ἐκδίκησις· ἐγὼ ἀνταποδώσω καὶ κατὰ τὴν μέλλουσαν δηλαδὴ κρίσιν, ἀλλὰ δὴ καὶ ἐνταῦθα.

« Διδόντα τροφὴν τοῖς πεινῶσιν. » — Τὴν σωματικήν τε καὶ τὴν πνευματικήν.

« Κύριος λύει πεπεδημένους. » — Πεπεδημένους οὐ μόνον ἐν συμφοραῖς βιωτικαῖς, ἀλλὰ καὶ ἐν σειραῖς ἁμαρτιῶν, καὶ τυφλοὺς οὐ μόνον τοὺς σωματικοὺς ὀφθαλμοὺς, ἀλλὰ καὶ τοὺς ψυχικοὺς καὶ κατεῤῥαγμένους οὐ μόνον ἐξ ὑγείας εἰς νόσον, καὶ εὐπραγίας εἰς δυσπραγίαν, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀρετῆς εἰς κακίαν. Πάντας τούτους εὖ ποιεῖ Κύριος, εἰ οὐκ ἀνθίστανται.

« Κύριος ἀγαπᾷ δικαίους. » — Δικαίους μὲν ὑποληπτέον ἄρτι τοὺς εἰς ἕξιν ἤδη πεφθακότας τῆς ἀρετῆς, προσηλύτους δὲ τοὺς ἀρτιπαγεῖς πρὸς αὐτόν.

« Ὀρφανὸν καὶ χήραν ἀναλήψεται. » — Ὀρφανὸν καὶ χήραν φησὶ τοὺς καταλιπόντας τὰ οἰκεῖα διὰ τὸν Κύριον· ἀνάληψιν δὲ τὴν ἰδιοποίησίν τε καὶ οἰκείωσιν

« Καὶ ὁδὸν ἁμαρτωλῶν ἀφανιεῖ. » — Τὴν πρᾶξιν τῶν ἁμαρτωλῶν ἤτοι τὴν ἁμαρτίαν, τὴν κακίαν, τὴν πονηρίαν.

« Βασιλεύσει Κύριος εἰς τὸν αἰῶνα. » — Βασιλεύσει καὶ ὡς ἄνθρωπος.

« Ὁ Θεός σου, Σιὼν, εἰς γενεὰν καὶ γενεάν. » — Ἀπὸ κοινοῦ τὸ *βασιλεύσει*. Σιὼν δὲ νοητέον τὴν Ἐκκλησίαν τῶν πιστῶν.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΜϚ'.

« Ἀλληλούϊα, Ἀγγαίου καὶ Ζαχαρίου. » — Περὶ τῆς ἐκ Βαβυλῶνος ἐπανόδου ὁ παρὼν ἔοικεν εἶναι ψαλμός.

« Αἰνεῖτε τὸν Κύριον, ὅτι ἀγαθὸς ψαλμός. » — A Ὅτι ἀγαθὸν ὁ αἶνος, ἡ ὑμνολογία τοῦ Θεοῦ.

« Τῷ Θεῷ ἡμῶν ἡδυνθείη αἴνεσις. » — Ἡδεῖα λογισθείη, προσδεχθείη. Τοῦτο δὲ γίνεται, ὅταν ὁ αἰνῶν βίον ἔχῃ θεάρεστον.

« Οἰκοδομῶν Ἱερουσαλὴμ ὁ Κύριος. » — Ἔστι δηλονότι καὶ οὐκ ἄλλος οὐδείς.

« Τὰς διασπορὰς Ἰσραὴλ ἐπισυνάξει. » — Περὶ τῶν ὑποληφθέντων ἡ προφητεία· οὐ γὰρ ἀθρόοι πάντες συνήχθησαν.

« Ὁ ἰώμενος τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν. » — Ἀπὸ συμφορῶν δηλονότι καὶ πειρασμῶν.

« Καὶ δεσμεύων τὰ συντρίμματα αὐτῶν. » — Δεσμοὶ συντριμμάτων αἱ δι' ἔργων καὶ λόγων θεραπεῖαι, παρηγορίαι.

« Ὁ ἀριθμῶν πλήθη ἄστρων καὶ πᾶσιν αὐτοῖς B ὀνόματα καλῶν. » — Περὶ τῆς τοῦ Κυρίου χρηστότητος εἰπὼν, νῦν καὶ περὶ τῆς γνώσεως αὐτοῦ φησι καὶ δυνάμεως, ὁ τὸν ἀριθμὸν γινώσκων τοῦ πλήθους τῶν (?) καὶ ὀνόματα κατάλληλα τούτοις ἐπιτιθεὶς, ὃ τῆς ἀκριβοῦς καὶ οὐσιώδους γνώσεώς ἐστιν ἐμφαντικόν.

« Μέγας ὁ Κύριος ἡμῶν, καὶ μεγάλη ἡ ἰσχὺς αὐτοῦ· καὶ τῆς συνέσεως αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ἀριθμός. » — Μὴ ζήτει, φησὶ, πῶς ἐπισυνάξει τὸν ἐν τοσαύτῃ γῇ διεσπαρμένον, εἴτουν ἐσκορπισμένον λαὸν αὐτοῦ· μεγάλη γὰρ ἡ τοῦ Κυρίου δύναμις, καὶ ἡ σοφία αὐτοῦ ἄμετρος.

« Ἀναλαμβάνων πραεῖς ὁ Κύριος. » — Ἀνακτώμενος, φέρων, διαβαστάζων πατρικῶς τε καὶ κηδεμονικῶς.

C

« Ταπεινῶν δὲ ἁμαρτωλοὺς ἕως γῆς. » — Καθαιρῶν σφόδρα τοὺς ὑπερηφάνους· τούτους γὰρ εἶπεν ἁμαρτωλοὺς, ὥσπερ πραεῖς τοὺς ταπεινοὺς τῇ καρδίᾳ.

« Ἐξάρξατε τῷ Κυρίῳ ἐν ἐξομολογήσει. » — Ἐξάρξατε αὐτῷ ᾠδῆς δηλονότι ἐν εὐχαριστίᾳ.

« Τῷ ἑτοιμάζοντι τῇ γῇ ὑετόν. » — Συνῳδίᾳ τοῖς ἐν τῷ ργ' ψαλμῷ· οἷον τὸ ποτίζων ὄρη ἐκ τῶν ὑπερῴων αὐτοῦ, καὶ ἑξῆς.

« Διδόντι τοῖς κτήνεσι τὴν τροφὴν αὐτῶν καὶ τοῖς νεοσσοῖς τῶν κοράκων τοῖς ἐπικαλουμένοις αὐτόν. » — Τῶν γὰρ κοράκων τοὺς οἰκείους ἐγκαταλιπόντων νεοσσοὺς δι' ὠμότητα καὶ μισοτεκνίαν, ὁ Θεὸς τῷ τῆς προνοίας ὑπερβάλλοντι τρέφεσθαι τούτους οἰκονομεῖ κεχηνότας ἄνω καὶ κράζοντας, καὶ διὰ τοῦ ἀέρος συνεφέλκοντας τοῖς στόμασιν αὐτῶν ζωΰφιά τινα πρὸς τροφήν.

« Οὐκ ἐν δυναστείᾳ τοῦ ἵππου θελήσει· οὐδὲ ἐν ταῖς κνήμαις τοῦ ἀνδρὸς εὐδοκεῖ. » — Ἐπείπερ οἱ ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας ἀσθενεῖς ἦσαν καὶ ἄοπλοι, θεραπεύει διὰ τούτων αὐτούς. Θέλησιν δὲ καὶ εὐδοκίαν τὴν θείαν λέγει ῥοπήν· δυναστείαν δὲ καὶ κνήμας τὴν δύναμιν.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΜΖ'.

« Ἐπαίνει, Ἱερουσαλὴμ, τὸν Κύριον· αἴνει τὸν Θεόν σου, Σιών. » — Ἱερουσαλὴμ μὲν ἡ οἰκοδομηθεῖσα πόλις· Σιὼν δὲ τὸ ὄρος, ἐφ' οὗ αὕτη ᾠκοδόμητο· τῆς αὐτῆς δὲ ὀνόματα καὶ ἀμφότερα.

« Ὅτι ἐνίσχυσε τοὺς μοχλοὺς τῶν πυλῶν σου. » — Θεὶς αὐτοὺς ἀδιαῤῥήκτους τοῖς πολεμίοις.

« Εὐλόγησε τοὺς υἱούς σου ἐν σοί. » — Ἐχαρίτωσεν αὐτοὺς εἰς πλῆθος, εἰς ἰσχὺν, εἰς σύνεσιν, εἰς πλοῦτον, καὶ τὸ δὴ μέγιστον ἐν σοὶ συνηγμένους, μὴ διεσπαρμένους.

« Ὁ τιθεὶς τὰ ὅριά σου εἰρήνην. » — Τὰ ὀροθέσια τιθεὶς οὐ βουνοὺς, οὐ στήλας, ἀλλ' εἰρήνην ἐκ τοῦ ἀπελαύνειν σου πάντοθεν τὸν πόλεμον.

« Καὶ στέαρ πυροῦ ἐμπιμπλῶν σε. » — Καὶ εἰς πλησμονὴν διδούς σοι μὴ σῖτον ἁπλῶς, ἀλλὰ πιμελὴν σίτου· λέγει δὲ τὴν σεμίδαλιν.

« Ὁ ἐπιστέλλων τὰ λόγια αὐτοῦ τῇ γῇ· ἕως τάχους δραμεῖται ὁ λόγος αὐτοῦ. » — Λόγιον καὶ λόγον φησὶν ἐνταῦθα τὸ συνεκτικὸν τῆς ἐγκοσμίου ζωῆς πρόσταγμα θεῖον· οὗ τὸ δραστήριον διὰ τοῦ ἕως τάχους δραμεῖται δεδήλωκε.

« Διδόντος χιόνα ὡσεὶ ἔριον. » — Οὕτω πολλὴν καὶ οὕτως ἀθρόαν, ὡς ἐν βραχεῖ πᾶσαν καλύπτεσθαι τὴν γῆν, καθάπερ ὑπό τινος ἐρίου λευκοῦ.

« Ὁμίχλην ὡσεὶ σποδὸν πάσσοντος. » — Πολλὴν καὶ ἀθρόαν καὶ ταύτην.

« Βάλλοντος κρύσταλλον αὐτοῦ ὡσεὶ ψωμούς. » — Περὶ τῆς χαλάζης ὁ λόγος ἥτις ψωμοῦ κέρμασιν ἔοικε.

« Κατὰ πρόσωπον ψύχους αὐτοῦ τίς ὑποστήσεται; » — Καὶ τοῦτο θαυμαστὸν πῶς τοιοῦτον καὶ τοσοῦτον ψῦχος αἰφνίδιον

« Ἀποστελεῖ τὸν λόγον αὐτοῦ, καὶ τήξει αὐτά. » — Τὸ θεῖον νεῦμα καὶ πρόσταγμα.

« Πνεύσει τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ ῥυήσεται ὕδατα. » — Πνεύσει ὁ ἄνεμος· τοῦτο γὰρ, φησὶ, πνεῦμα αὐτοῦ ὡς κτίσμα αὐτῆς, καὶ ἔλθῃ ὑετός.

« Ὁ ἀπαγγέλλων τὸ λόγιον αὐτοῦ τῷ Ἰακώβ. » — Νῦν φησι τὸ λόγιον αὐτοῦ καὶ δικαιώματα καὶ κρίματα· Ἰακὼβ δὲ καὶ Ἰσραὴλ τὸν ἐκεῖθεν κατηγμένον λαόν.

« Οὐκ ἐποίησεν οὕτως παντὶ ἔθνει. » — Τὸ *οὐκ ἐποίησε παντὶ* ἀντὶ τοῦ οὐδενὶ ἐποίησε.

« Καὶ τὰ κρίματα αὐτοῦ οὐκ ἐδήλωσεν αὐτοῖς. » — Οὐκ ἔδωκεν αὐτοῖς τὸν γραπτὸν νόμον εἰ μὴ μόνον τὸν φυσικόν.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΜΗ'.

« Αἰνεῖτε τὸν Κύριον ἐκ τῶν οὐρανῶν· αἰνεῖτε D αὐτὸν ἐν τοῖς ὑψίστοις· αἰνεῖτε αὐτὸν, πάντες οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ· αἰνεῖτε αὐτὸν, πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτοῦ. » — Παγκόσμιον ὁ προφήτης τὸν θεῖον ὕμνον διὰ τῶν τελευταίων τριῶν τούτων ὑφαίνει ψαλμῶν, ἅμα μὲν οὐκ ὄντα δεικνὺς ἑαυτὸν μόνον ἱκανὸν πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ εὐφημίαν, ἅμα δὲ καὶ πάσης κτίσεως ὁρατῆς καὶ ἀοράτου ποιητὴν ἀνακηρύττων τὸν εὐφημούμενον. Ἐκ τῶν οὐρανῶν δὲ τοῦ πρώτου μὲν καλεῖ πρὸς αἴνεσιν τοῦ Κυρίου τὰ λειτουργικὰ πνεύματα ἀγγέλους καὶ δυνάμεις ὀνομάζων αὐτὰ, τὸ μὲν ὅτι τὰ θεῖα διαγγέλλουσι ῥήματα, τὸ δ' ὅτι δύνανται πληροῦν τὰ ἐπιταττόμενα· ἐκ τοῦ δευτέρου δὲ οὐρανοῦ καλεῖ τοὺς ἀστέρας, καὶ ἥλιον καὶ σελήνην καὶ φῶς· ἐκ τῆς γῆς δὲ προϊὼν καλεῖ πάλιν ἴδια κατὰ τὴν γῆν· καὶ καταλύει τὸν λόγον εἰς

τοὺς ἀνθρώπους τοὺς οὐρανίου τε καὶ γηρᾶς οὐσίας μετέχοντας. Τέσσαρας δὲ τρόπους οἶδε δοξολογίας, ἕνα μὲν τὸν νοερὸν, οἷος ὁ τῶν ἀγγέλων, καὶ ὅταν ἡμεῖς κατὰ νοῦν θαυμάζωμεν καὶ μεγαλύνωμεν τὸν Θεόν· δεύτερον τὸν διὰ ῥημάτων· τρίτον τὸν διὰ τῆς ὄψεως καὶ κατανοήσεως τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ· ὅταν γὰρ αἰνοῦντα παρεισάγῃ τὰ κτίσματα, τότε δείκνυσιν ὡς ἕκαστον τῶν ὄντων καὶ γινομένων ἄξιον τῆς τοῦ Δημιουργοῦ σοφίας ἐστί· τέταρτον τὸν διὰ βίου καὶ ἔργων καθ' ὃν οἱ κατὰ Θεὸν ζῶντες ὑμνοῦσι τὸν Θεὸν, καὶ ἀπὸ μόνης τῆς αὐτῶν θεαρέστου διαγωγῆς. Τὸ δὲ *ἐκ τῶν οὐρανῶν* καὶ τὸ *ἐν τοῖς ὑψίστοις*, εἶτουν ἐν τοῖς ὑψηλοτάτοις μέρεσι δηλαδὴ, ταυτόν ἐστιν.

«Αἰνεῖτε αὐτὸν, ἥλιος καὶ σελήνη· αἰνεῖτε αὐτὸν, πάντα τὰ ἄστρα καὶ τὸ φῶς.» — Ἥλιον καὶ σελήνην καὶ ἄστρα φωτοδόχα νοητέον οὐράνια σώματα· φῶς δὲ τὸ γεγονὸς ἐν τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ, καὶ καταμερισθὲν εἰς αὐτὰ ἐν τῇ τετάρτῃ ἡμέρᾳ καθ' ἣν γεγόνασιν.

«Αἰνεῖτε αὐτὸν, οἱ οὐρανοὶ τῶν οὐρανῶν, καὶ τὸ ὕδωρ τὸ ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν.» — Καὶ τοῖς πληθυντικοῖς ὀνόμασιν ἀντὶ ἑνικῶν ἡ Ἑβραῒς οἶδε χρῆσθαι διάλεκτος. Τὸ ὑπεράνω δὲ τοῦ στερεώματος κτίσμα, καὶ τὸν πρῶτον οὐρανὸν, κἂν μὴ βλέπωμεν, ἀλλὰ παρὰ τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς διδασκόμεθα, καὶ οὕτω καὶ παρ' αὐτῶν ὑμνεῖται Θεὸς δι' ἡμῶν.

«Ἔστησεν αὐτὰ εἰς τὸν αἰῶνα καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος.» — Ἀμετακίνητον διὰ παντὸς ἔχειν τὴν τάξιν καὶ τὴν ἐνέργειαν αὐτὰ παρεσκεύασεν.

«Πρόσταγμα ἔθετο, καὶ οὐ παρελεύσεται.» — Ἔθετο αὐτοῖς πρόσταγμα τῶν ὅρων, καὶ οὐ τολμήσουσι τοῦτο παρεξελθεῖν.

«Αἰνεῖτε τὸν Κύριον ἐκ τῆς γῆς δράκοντες καὶ πᾶσαι ἄβυσσοι.» — Δράκοντας ὀνομάζει τὰ μεγάλα κήτη· ἀβύσσους δὲ τὰ πολυβενθῆ πελάγη.

«Πῦρ, χάλαζα, χιὼν, κρύσταλλος, πνεῦμα καταιγίδος τὰ ποιοῦντα τὸν λόγον αὐτοῦ.» — Τὰ διακονοῦντα ἐν τῷ προστάγματι αὐτοῦ καὶ μὴ ὡς ἔτυχε γινόμενα. Πῦρ δὲ νῦν λέγει τὴν ἀστραπήν.

«Ὅτι ὑψώθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ μόνου.» — Ὅτι ὑπερέχων ἐστὶ μόνος καὶ οὐκ ἄλλος Θεός.

«Ἐξομολόγησις αὐτοῦ ἐπὶ γῆς καὶ οὐρανοῦ.» — Ἡ εὐχαριστία καὶ ἡ δοξολογία αὐτοῦ ἐπὶ γῆς ἐν ἀνθρώποις καὶ ἐπ' οὐρανοῦ ἐν ἀγγέλοις.

«Καὶ ὑψώσει κέρας λαοῦ αὐτοῦ.» — Καὶ μεγαλυνεῖ τὴν δόξαν τοῦ οἰκείου λαοῦ.

«Ὕμνος πᾶσι τοῖς ὁσίοις αὐτοῦ τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, λαῷ ἐγγίζοντι αὐτῷ.» — Τὸ ὑμνεῖν αὐτῷ πρέπει τοῖς ἀφωσιωμένοις αὐτοῦ τοῖς ἀληθῶς Ἰσραηλίταις λαῷ ἐγγίζοντι, τουτέστιν ᾠκειωμένῳ αὐτῷ διὰ τῆς ὀρθῆς πίστεως καὶ τῆς ἄλλης θεαρέστου διαγωγῆς.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΜΘ'.

«Ἄσατε Κυρίῳ ᾆσμα καινόν· ἡ αἴνεσις αὐτοῦ ἐν ἐκκλησίᾳ ὁσίων.» — Οἱ κυρίως Ἰσραηλῖται τῆς ἄνω Σιὼν τὰ τέκνα χαρήτωσαν, ὅτι τοιοῦτον ἔχουσι ποιητὴν καὶ βασιλέα, ὑπὲρ αὐτῶν θέντα καὶ αὐτὴν τὴν ψυχήν.

«Αἰνεσάτωσαν τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐν χορῷ.» — A Αἰνεσάτωσαν αὐτὸν ἐν εὐφωνίᾳ καὶ κοινῇ ὑμνῳδίᾳ.

«Ἐν τυμπάνῳ καὶ ψαλτηρίῳ ψαλάτωσαν αὐτῷ.» — Ἐν πράξει καὶ θεωρίᾳ· τύμπανον μὲν γὰρ ἡ νέκρωσις τῶν σωματικῶν ἡδονῶν· ψαλτήριον δὲ ἡ ἄνω τάσις τοῦ νοὸς, κἀκεῖθεν ἔλλαμψις καὶ ἐνήχησις· τὸ γὰρ ψαλτήριον ὄργανον ἄνωθεν ἔχει τῶν φθόγγων τὰς ἀφορμάς.

«Ὅτι εὐδοκεῖ Κύριος ἐν τῷ λαῷ αὐτοῦ.» — Πρέπει καὶ ἀγαθὸν θέλημα ἔχει.

«Καὶ ὑψώσει πραεῖς ἐν σωτηρίᾳ.» — Δοξάσει αὐτοὺς μετὰ καὶ τοῦ σῶσαι.

«Καυχήσονται ὅσιοι ἐν δόξῃ. Ἀγαλλιάσονται ἐπὶ τῶν κοιτῶν αὐτῶν.» — Ἐκαυχήσαντο μὲν οἱ ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας ἐν τῇ δόξῃ τῇ ἀπὸ τῆς θείας συμ-
B μαχίας ᾗ τὰ πέριξ αὐτῶν νενικήκασιν ἔθνη, τὰ κωλύοντα τὴν ἀνοικοδομὴν τοῦ ναοῦ καὶ τῆς πόλεως. Καὶ ἠγαλλιάσαντο κοιμηθέντες ἀφόβως τε καὶ ἡδέως τῇ τῶν πολεμίων ἀπαλλαγῇ. Καυχήσονται δὲ μᾶλλον οἱ ἀπόστολοι ἐν τῇ μελλούσῃ δόξῃ, καὶ ἀγαλλιάσονται ἐπὶ τῶν ηὐτρεπισμένων αὐτοῖς αἰωνίων μονῶν τε καὶ ἀναπαύσεων.

«Αἱ ὑψώσεις τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ λάρυγγι αὐτῶν.» — Οἱ μὲν Ἰουδαῖοι ὑμνολογίας τοῦ Θεοῦ ᾄδοντες καὶ σπάθας συνέχοντες κατέκοπτον τοὺς ἐχθρούς· οἱ δὲ ἀπόστολοι ταῖς δι' ὕμνων καὶ θεολογίας θεοπρεπέσι φωναῖς καὶ ταῖς πραγματικαῖς ἀρεταῖς ἐτροποῦντο τοὺς δαίμονας.

«Τοῦ ποιῆσαι ἐκδίκησιν ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ἐλεγμοὺς
C ἐν τοῖς λαοῖς.» — Ὑπὲρ τοῦ ποιῆσαι τὸν Θεὸν ἐκδίκησιν εἰς τὰ ἔθνη, ἀνθ' ὧν ἠδίκουν τοὺς Ἰουδαίους. Ἐλεγμοὺς δὲ πάλιν εἰς τοὺς Ἰουδαϊκοὺς λαοὺς ἤτοι τὰς φυλὰς, ἐλεγχομένας ὅτι διὰ τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν ἄχρι τότε κατεπονοῦντο. Τοὺς ἀποστόλους δὲ ποιῆσαι ἐκδίκησιν ἐν τοῖς ἐξ ἐθνῶν ἐν τῷ ῥύσασθαι αὐτοὺς τῆς τυραννίδος τοῦ διαβόλου. Ἐλεγμοὺς δὲ ἐν τοῖς λαοῖς τῶν Ἰουδαίων ἐν τῷ ἐλέγχειν αὐτοὺς παρανόμους καὶ θεομάχους καὶ πρὸς τὸ φῶς τῆς ἀληθείας τυφλώττοντας.

«Τοῦ δῆσαι βασιλεῖς αὐτῶν ἐν πέδαις καὶ τοὺς ἐνδόξους αὐτῶν ἐν χειροπέδαις σιδηραῖς.» — Ὑπὲρ τοῦ τὸν Θεὸν μὴ μόνον ἀπώσασθαι τοὺς πολεμίους, ἀλλὰ καὶ τοὺς βασιλεῖς καὶ ἄρχοντας αὐτῶν δεσμώτας δοῦναι τοῖς Ἰουδαίοις· τοὺς ἀποστόλους δὲ, τοῖς
D ἰσχυροῖς δεσμοῖς τῆς πίστεως δῆσαι καὶ αὐτοὺς τοὺς βασιλεῖς καὶ ἄρχοντας τῶν ἐθνῶν, ἢ τοὺς πρότερον ἐξουσιάζοντας τῶν ἐθνῶν δαίμονας καὶ ἐντίμους ὄντας αὐτοῖς ἀνενεργήτους ποιῆσαι τὸ λοιπὸν ἐν τοῖς ἔθνεσι.

«Τοῦ ποιῆσαι ἐν αὐτοῖς κρίμα ἔγγραπτον.» — Ὑπὲρ τοῦ ποιῆσαι τὸν Θεὸν ἐν τοῖς ἔθνεσι καὶ ἐν τῷ λαῷ κρίσιν ἀνάγραπτον βιβλίοις. Αὕτη δέ ἐστιν ἡ ἔνδικος ἀπώλεια τῶν ἐθνῶν. Τοὺς ἀποστόλους δὲ ποιῆσαι ἐν τοῖς ἐξ ἐθνῶν νόμους ἐγγράφους πολιτείας θεοφιλοῦς.

«Δόξα αὕτη ἐστὶ πᾶσι τοῖς ὁσίοις αὐτοῦ.» — Ἰουδαίοις μὲν δόξα τὸ οὕτως νικῆσαι παραδόξως διὰ τῆς συμμαχίας τοῦ Θεοῦ, τοῖς ἀποστόλοις δὲ

καὶ πᾶσι τοῖς αὐτῶν μιμηταῖς τὸ τοιαῦτα κατορθῶσαι. A

ΨΑΛΜΟΣ ΡΝʹ.

« Αἰνεῖτε τὸν Θεὸν ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ. » — Διὰ τοὺς ἁγίους αὐτοῦ ὅτι τοιαύτην ἀγγελικὴν πολιτείαν εἰς τὸν βίον εἰσῆγον.

« Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν στερεώματι δυνάμεως αὐτοῦ. » — Διὰ τὸ στερέωμα τὸ παρὰ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ γεγονός.

« Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐπὶ ταῖς δυναστείαις αὐτοῦ. » — Διὰ τὰς δυνάμεις ἃς ἐργάζεται.

« Αἰνεῖτε αὐτὸν κατὰ τὸ πλῆθος τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ. » — Διὰ τὸ ἄπειρον τῆς αὐτοῦ μεγαλειότητος.

« Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν ἤχῳ σάλπιγγος. » — Τοῖς μὲν Ἰουδαίοις χρεὼν ἦν ἐν πᾶσι μουσικοῖς ὀργάνοις ὑμνεῖν τὸν Θεόν· ἡμῖν δὲ τοῖς Χριστιανοῖς ἐν πᾶσι μέλεσι σώματος. Τοῦτο δὲ πῶς; εἰ καὶ χεῖρες καὶ πόδες καὶ ὀφθαλμοὶ καὶ πάνθ' ἁπλῶς τὰ μέλη τοῦ σώματος τὴν οἰκείαν ἐνέργειαν ἐκτελεῖ πρὸς δοξολογίαν καὶ τιμὴν τοῦ πεποιηκότος.

« Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν χορδαῖς καὶ ὀργάνῳ. » — Χορδάς, οἶμαι, λέγει τὰς τῆς μουσικῆς· αὕτη γὰρ πολύχορδος μᾶλλον. Ὄργανον δὲ ἰδίως τὸ παρ' ἡμῖν οὕτω καλούμενον.

« Πᾶσα πνοὴ αἰνεσάτω τὸν Κύριον. » — Πᾶσα ψυχή, τουτέστι πᾶς ἄνθρωπος, συνεκδοχικῶς πᾶσα.

INDEX ANALYTICUS

AD

NICEPHORI BLEMMIDÆ EPITOMEN LOGICAM

(Hujus voluminis col. 685-1105.)

Revocatur Lector ad numeros grandiores textui Latino insertos.

—

A

C

D

E

F

G

H

I

J

L

M

N

INDEX ANALYTICUS

AD

NICEPHORI BLEMMIDÆ EPITOMEN PHYSICAM

(Hujus voluminis col. 1005-1319.)

Revocatur Lector ad numeros grandiores textui Latino insertos.

T

U

V

Z

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

FINIS TOMI CENTESIMI QUADRAGESIMI SECUNDI.

Parisiis. — Ex Typis L. MIGNE